# JACOBI

# CUJACII

J. C. TOLOSATIS

# OPERA

AD PARISIENSEM FABROTIANAM EDITIONEM

DILIGENTISSIME EXACTA

AUCTIORA ATQUE EMENDATIORA

IN TOMOS X. DISTRIBUTA

EDITIO ALTERA PRATENSIS

*PARS QUARTA*

## TOMUS SEPTIMUS


PRATI

EX OFFICINA FRATR. GIACHETTI

SUMPTIBUS JOSEPHI MARGHIERI

MDCCCLXIV

# ELENCHUS EORUM

## QUÆ SEPTIMO HOC TOMO CONTINENTUR

# JACOBI CUJACII JC.

PARATITLA

IN LIBROS NOVEM

# CODICIS JUSTINIANI

REPETITÆ PRÆLECTIONIS

# TITULI LIBRORUM XII.

# CODICIS JUSTINIANEI

## LIBER I.

## LIBER II.







## LIBER III.

## LIBER VII.

## LIBER VIII.







## LIBER IX.

NOBILISSIMO VIRO, LONGEQUE OMNIUM JURISPERITORUM PRESTANTISSIMO

# D. PAULO DE FOIX,

## CONSILIARIO SANCTIORIS INTIMIQUE

CONSESSUS CRISTANISSIMI REGIS.

## JACOBUS CUJACIUS S.

*Sperabam paucis diebus, ut in Digesta, et in Codicem me Paratitla absolvere posse: idque perfectis Digestorum libenter susceperam, ut me putabam debere præstare. Verum ubi ad rem aggredi et me accingere cœpi, sensi operosiorem esse, hominisque diligentioris quam ipse sim, planeque cœpto destitissem, nisi me tua auctoritas deterruisset, qui non cessasti ab eo die, quo quid in Digesta præstitissem, cognovisti, urgere et efflagitare, ut idem auderem in Codicem: quod et feci vix tandem magna ex parte, ut vires meæ tulerunt, an etiam ut exigebat officii mei ratio, non alium quam te judicem fero. Quicquid id est, certo spisso admodum lentoque et fastidioso satis studio, ac labore perfeci, nec ullum unquam mihi contigit onus sustinere gravius: cetera quæ ante pertuli non pauca, qui a pueritia otiosum diem nullum vixi, cum isto collata, curæ mihi laborive nullo fuisse videntur. Causa in me, si forte non in re ipsa, vel id quod languescat sensim vis illa animi, et ingenii solertis, ac capitalis, quæ viguit in me dudum, vel id quod jam ingravescens ætas atque causaria sibi placet magis in respondendo, adsidendo, docendo, quam in scribendo; sed ex his utrumcumque sit in me, quod causam difficultati et moræ dederit, res ipsa tamen profecto multum, vel dicam plus mihi negotii et molestiarum exhibuit. Quid, inquies, nunquid non et in Digesta tantundem? Imo vero longe minus Juris enim quam Constitutionum facilior cognitio et tractatio est: illo continentur leges, edicta, S. C. certa, et Jurisprudentum interpretationes atque responsa maxime inter se congruentia, aut repugnantia, si qua sunt, ita disposita, ut quæ prævaleant non sit obscurum. Constitutionum vero quasi incertum jus est, variam atque multiplex, et perdifficile igitur; et si perdifficile, pene captu impossibile, ut nostrorum verbo utar, nisi scilicet (recensebo laborem improbissimum) quis perdidicerit, ut subinde libidine principum id mutatum et perturbatum fuerit, quid illis placuerit primum, quid deinde, quid postremo, quidve in Republica ante illos obtinuerit, quid quaque ratione post illos, modo inductum, modo intermissum, mox reductum, rursusque intermissum, aut abolitum fuerit: et quid Justinianus postremus omnium quorum quidem placita hic liber habet, (nam et alii post secuti sunt, quibus Justiniano quod placuit magna ex parte displicuit, cujus etiam varietatis et inconstantiæ rerum ἐπανόρθωσις perquam necessaria est) quid, inquam, Justinianus tandem effecerit Constitutionibus multis, quibus hunc librum sparsit, quid his quæ hunc librum consecutæ sunt, sane omnibus omni juris scientia refertissimis, adeo ut qui earum teneat vim, originem, atque processum, hunc ego facile sim habiturus pro doctissimo Jurisconsulto, ac pene pari Triboniano ipsi: quo ego tandem cognito pondere earum Constitutionum, quas suo Imperatori eum persuasisse certo certius est, mihi gaudeo, quod cognoverim eam ætatem non tulisse excellentiorem in jure civili, quod utique et sine illius ope curaque prorsus intercidisset. Denique ita censeo, Codicis majus esse opus, majusque negotium, vel quia eo quem Digesta requirunt orbe, eo instructo, eaque, ut ita dicam, supellectile rerum ac disciplinarum omnium quantumvis licet magna, exigat longe majorem: frustra enim Codici datur opera, nisi et Digestorum, et alia pleraque adminicula suppetant, cum tamen Digesta Codicis adminiculo nequaquam indigeant: ex quo palam est, quam mihi fuerit negotiosa ista provincia: quod etiam abunde coarguit opus, vel ne quis succenseat opusculum tribus postremis libris imperfectum, in quos, præter quæ edidi jamdudum, superest aliquid quod desideres, et desiderem etiam ipse, quod ad titulorum rationem attinet, sed malui quasi interjungere veluti jam longo labore defessus, quam te diutius expectatione suspensum detinere,*

*id quod residet, ubi paulisper acquievissem, sperans me daturum, et vero daturus, si jusseris, altera editione. Idem quoque magis coarguunt uberiora Paratitla isthæc, quæ feci, quam priora, non alia quam rei subjectæ pondere et gravitate compulsus: quodque si hæc attente legeris, senties me quorum beneficio opus texeretur splendidius, multa scrinia resignasse, pervolutasse, pertentasse, perquisisse multa, excogitasse, adinvenisse, et nescio unde ex abdito eruisse plurima, jus civile ornatius illustriusque fecisse non minorem in modum, brevi quidem, sed puro aptoque libello, quippe cum nec in eum ex lamis lustrisve quicquam intulerim, sed ex liquidis tantummodo fontibus juris, et decoris optimarum artium studiis, non* ἐκ τῶν συγκλύδων, καὶ τῶν συρφάκων *scriptis. quibus plerumque aliud agitur, quam quod ipsi agunt legum auctores, non ex cathedraris recitationibus, quibus etsi fateor studiose audiendis multis multum adolescentem me sumpsisse temporis; quod et adolescentibus suadere soleo pariter ut faciant, illud subinde Theonis iterans,* τὴν ἀκρόασιν τίς οὐκ ἂν ἀσμενίσειε, τὰ μετὰ πόνων τοῖς ἄλλοις εἰργασμένα ἑτοίμως λαμβάνων, *tamen modo nescio quo mihi contigit, ut parum illis, aut nihil proficerem. Unum e multis quos audivi Ferrerium excipio summum et admirabilem Jurisconsultum, quo nemo publice docuit, vel docebit unquam, ornatius, subtilius, facilius, fideve et diligentia majore, nemo qui audiverit, dicet secus: hujus ego acroamata, et recitationes aliquot de servitutibus, de lege Falcidia, de legatis, de eo quod interest, ut L. Crassi orationes de lege Servilia sibi M. Tullius ait, sic mihi semper prædicabo fuisse magistras, nec si essent in manu, alio hodie in meis studiis rectore uterer libentius, amisisse me eas improvidum, ut ne linea quidem apud me supersit, pudet, pigetque, et dolet sæpenumera mediis vigiliis hanc mihi non allucere facem, nec alluxisse etiam, scripta mea quod produnt nimis. Cum vero in hoc opere, qua dixi ratione versatus sim, si tuo judicio, vel ingenii, vel curæ saltem testimonio aliquo egi me non indignum, judiciis aliorum non valde pendeo: tibi uni satisfacere, tibi uni placere, et nobilium adolescentum, quibus adsum, commodis utilitatique servire, vel potius tibi singulo placere satis habeo, tibi enim numquam placuero nequicquam, illorum utilitati quo minus serviam, ut cupio, ut conor, parentum quorum in imperio sunt, præpropera festinatio et cæca ambitio facit, qui eos antequam sui judicii sint, et his literis instructi, sine quibus jus civile percipi non potest, ad nos ea lege atque ratione transmittunt, ut mox vixdum sentientes gustum disciplinæ nostræ, ad se revocent, et rudes atque impolitos, ne dicam imperitos, in forum vel curiam impellant, quo genere, ut imiter Diodorum idem de sapientiæ studiosis quibusdam conquerentem:* ὁ πολλὰς ἀπαράσκευος προσιὼν, πρωὶ πάνυ τῆς νομικῆς ἅπτεται, καὶ μέχρι τινὸς φιλοπονήσας ἀπῆλθε, περισπασθεὶς ὑπὸ βιωτικῆς χρείας. *Cur vero tibi potissimum placere cupiam, multæ sunt et magnæ causæ: placuero omnium non modo qui sunt, sed eorum etiam a jure condito auctoritate Justiniani qui fuerunt, in eo jure facile principi, et omnium juris studiosorum patrono, et amico magno, placuero homini, ut generosiss. sic sanguine edito omnium Galliæ procerum nobiliss. et pro sua integritate ac sapientia, quam cum illustri nobilitate convenienter sociavit, atque conjunxit, a regibus nostris jure, et merito omnibus rebus ampliss. atque honorificentissimis ornatissimo: et hoc si mihi Deus dederit, nihil est cur morer me, si qui mortales felices sunt, felicibus inserere: et ut non dederit, tamen, quem omnes quotquot juris studiosi sumus colere, et venerari debemus, tamquam principem, et patronum parentemque communem, quod complures alios non ignoro in sua causa sensisse, in mea mirifice sum expertus, æquum est ei nos omnes omnia nostra studia, omnia summa devovere atque deferre: quid cessamus? quid cessavimus tamdiu? quis nos ante tenuit torpor? equidem incipiam te auspice, tametsi sero, si non injucunde acceperis, si non improbaveris, non tamen infeliciter: tua approbatio pensabit omnem culpam: tui autem nominis, cui hoc consecro, amplitudo et gloria, ut spero, ceteris commendabit donum. Gentile nomen dico, cujus memoriam conservant literæ, et monumenta vetustatis, concelebrat etiam hodie sermo hominum quasi recentem, non multo secus, nempe ut saltum Pyrenæum, ut totam fere Novempopulonam Narbonensemque provinciam Semones illi strenuissimi, unde profectus es, patres tui atque majores, virtute imperioque suo summo rexerint diu summa cum laude, ut immortalem sibi posterisque suis gloriam debellandis, et subigendis hostibus comparaverint, ut aula eorum quandoque frequentior fuerit, quam ea ætate cujusquam regis aut principis. Gentili etiam proprium adjungo, clarissimum ingenio acerrimo, quod contulisti ad summam juris civilis, et perfectam cum sanctæ et privatæ, tum etiam publicæ et domesticæ disciplinæ. et antiquitatis alienæ nostræque, et terrarum descriptionis, et omnium bonarum artium scientiam, illustrissimum animi virtute, vitaque incorruptissima, illustrissimum multis legationibus, veluti Romana, Anglica, Scotica, Veneta pro rege regnoque sæpius iteratis, multis honoribus, ministeriisque publicis maxime tuendæ pacis, cujus semper auctor fuisti constantissimus in tumore motuque vesano multorum magnorumque medius, et in ea quoque re hodie totus es. Spero et certe confido huic operi, quod conspiciatur omnium oculis, fœneraturum luminis stricturam aliquam tantum tanti nominis splendorem, cui adjunctis interim in vicem fidemque trium postremorum tribus semper currentium Observationum libris XVIII XIX XX. id omne summisse suspendo, obsecrans pro tua bonitate, ut boni consulas bonum animum. nec fallas opinionem quam semper habui de te, nihil a me posse proficisci, quod per tibi gratum non sit. Vale, Avarici Biturigum Id. Mar. M. D. LXXIX.*

# PARATITLA

IN LIBROS NOVEM

# CODICIS JUSTINIANI

**REPETITÆ PRÆLECTIONIS.**

## OPUS JACOBI CUJACII

Codicis nomine proprie significantur chartæ, quibus quod inaratur facile deleri potest, ut reponatur aliud: non chartæ simplices, quæ a papyro nomen retinent [1], licet non ex papyro fiant, sed ex panniculis [2], quibus semel tantum fungi possumus. Qua de causa commodatum quidem consistit in codicibus, et pugillaribus; *l. In commodato §. Si cui. comm.* quæ negantur esse in supellectili, *l. 6. D. de supell. leg.* sed non in eo chartæ genere, cujus abusus est, non usus. Et parsimoniæ species est [3] in Codice scribere: nam et ejus scriptura [4] quoque brevior, ut Cassiodorus [5] Fortunatianum artigraphum [6] se profitetur in pugillarem Codicem in gratiam eorum, qui brevitatem amant, redegisse. Chartæ igitur, ut et membranæ nomen ambiguum est: Nam vel chartæ aut membranæ simplices eo significantur, vel pugillares chartacei [7] aut membranei [8], quam multiplicem pellem Martialis vocat in disticho inscripto Homero in pugillaribus membraneis: et ita in *l. Chartæ. de bon. poss. sec. tab.* nova charta est pugillar purum [9], in quo nondum quicquam scriptum est, deletitia, vetus, quod scripturam variam [10] recepit frequenti delectione, et ut legitur in veteribus glossis [11], delectitia, παλίμψηστον [12]. In his stilus [13] scribit, ut Hieronymus ait ad Principiam virginem, in illis calamus. Est vero majestas, et diuturnitas major scripto, si quid exaras in his, hoc est in Codicibus, quam si in chartis aut membranis simplicibus, sicut membranis quoque major [14] quam chartis, adeo ut pleraque hodie non valeant nisi in membranis scripta, velut codicilli dignitatum [15], et S. C. [16]. Verum ut populi leges, ita generales constitutiones Imperatorum, ne dicam rescripta, *l. pen. inf. de div. rescr.* moris erat pugillaribus scribi cujuscumque materiæ, chartaceis, ligneis, æneis [17], vel eburneis [18], atque ita servari singulas, vel universas in unum corpus collectas in scriniis memoriæ et dispositionum, ut Impp. *l. Omnium. de testam.* scribunt, jus in suis scriniis [19] esse constitutum, et ad Trajanum Plinius [20]: edicta Imperatorum vera et emendata in scriniis esse Trajani: et Theodosius in confirmatione sui Codicis, eum Codicem haberi in sacris scriniis. Zonaras [21] de XII. tab. ὅσα φυλακῆς ἐκρίθησαν ἄξια, ἐν σανίσιν ἐθησαυρίζοντο. Responsa autem sua vel interpretationes et commentaria solebant prudentes chartis aut membranis [22] perscribere, quorum etiam quidem libris suis [23] membranarum titulum adhibuit. Et hac ratione factum opinor, ut liber potius Constitutionum Codicis nomen obtineret. Corpus autem collectum ex libris Jurisconsultorum veterum, etsi potuerit improprie Codex appellari, et vere ita appelletur, *l. 1. et 2. de vet. jur. enucl.* maluit tamen Justinianus Digestorum seu Pandectarum [24] insignire nomine, quo etiam plerique juris auctores suos nuncupavere libros. Et obtinuit quidem illud Codicis nomen primum liber, quo continebantur Constitutiones Imperatorum ab Adriano ad Valerianum et Gallienum, dictusque est Codex Gregorianus a nomine juris studiosi, qui huic collectioni dedit operam. Subsequutus est Codex Hermogenianus ab Hermogeniano similiter ejus editionis auctore, quo continebantur Claudii, Aureliani, Probi, Cari, Carini, et innumeræ Diocletiani et Maximiani Constitutiones, ut perperam Codici Gregoriano adscribantur quædam Diocletiani et Maximiani, cum fuerint omnes in Codice Hermogeniano. Exiit postea tertius Codex jam non a Jurisconsulto ullo, sed ab Imperatore ipso Theodosio, cujus auctoritate conditus est, denominatus Codex Theodosianus, qui constitutiones complectitur a divo Constantino Imperatorum omnium usque ad ipsum Theodosium. Et ut ex Gregoriano nihil sumpsit Hermogenianus, ita nec ex hoc vel illo Theodosianus quicquam; sed omissas in Gregoriano sequentium Imperatorum Constitutiones Hermogenianus habet usque ad Constantinum, omissas in Hermogeniano Theodosianus. Longe alia ratio fuit Justiniano componendi Codicis hujus, quem de suo quidem nomine appellari voluit Justinianum, ut suum Theodosius Theodosianum, sed non eas tantum constitutiones in ordinem et compendium digessit, quas post Theodosianum sequentes Imperatores ediderant; sed etiam ex tribus superioribus Codicibus Gregoriano, Hermogeniano, Theodosiano, et ex Novellis etiam post Theodosianum Codicem, vel ab ipso Theodosio, vel ab insequentibus Imperatoribus editis, omnes quæ ad usum sui temporis facere videbantur. Rursus cum similes essent, contrariæque invicem Constitutiones permistim relatæ in illos tres Codices, Justinianus quantum potuit e suo securavit tolli contraria [25], similia, supervacua, inutilia omnia [26]. Et hunc quidem suum Codicem edidit bis. Prior editio abolita est, quæ exierat ante Digesta et Institutiones, de qua sunt constitutiones huic Codici prælatæ *de nov. Cod. fac. et de Just. Cod. conf.* Posterior de qua est constitutio illis subdita de emen. Cod. Justin. divisa in XII. lib. quasi XII. tab. ut Harmenopulus [27] ait, ea est qua utimur, et cujus titulos suscepimus explicandos, post editionem Digestorum et Institutionum confirmata atque confecta. Et hac quidem posteriori editione multas, quæ erant in priori, limavit, detraxit, mutavit, multas addidit et suas, et alienas constitutiones. Suas, inquam, et decisiones juris controversi numero quinquaginta, et alias complures constitutiones novas. Denique hoc genere priorem suum Codicem emendavit et expurgavit, atque ob eam rem hunc Justinianum Codicem repetitæ prælectionis [28] appellavit eleganter scribens: quod repetita prælectio probavit satis esse validum satisque formosum, et quod maxime notandum est, secundas editiones [29] a veteribus ait repetitas prælectiones appellatas fuisse, et Ulpianum retractatis libris suis ad Sabinum satis innuit secundæ editioni hunc titulum adscripsisse. Prælectiones scilicet vocabant [30] lectiones quibus præceptores discipulis præeunt, præmonstrantque vias discendi ac intelligendi aut voce viva, aut ex scripto. Nam et quæ ex scripto veniunt quasi e voce magistra manere videntur, ut Justin. in constit. *de confirm. C. Just.* et in alia, *de concep. Digest. Juventuti sit legum eruditionem a voce sua ab ore suo procedere.* Porro quod Alciatus et alii quidam adfirmarunt decisiones tantum quinquaginta emendare jus vetus relatum in Digestis, et dignosci eas ex Coss. Lampadio scilicet, et Oreste, vel post eorum consulatum semel et iterum, vel Justiniano III. vel Justiniano IV. et Paulino, id equidem negare malim, et adfirmare contra constitutionibus plerisque eum emendasse jus vetus quod erat certum, decisionibus certum fecisse quod erat controversum. Nam hæc una ad constitutionem Justiniani *de emend. Cod. Justin.* constitui differentia potest inter decisiones et constitutiones. Et quod ad Coss. attinet ea nota communis est constitutionibus et decisionibus, non decisionum propria. Sed et Decio Consule, quo anno exierat prior Codex, mense Aprili, possit esse aliqua vel decisio, vel constitutio. Quod vero Matthæus Monachus quidam scripsit etiam Digestorum corpus bis editum fuisse: primum brevius, deinde auctius redditum paratitlis, et paratitla esse ἀναπληρώσεις [31], ut loquitur, sive repletiones eorum, quæ cuique titulo Digestorum deerant in priori editione, et scholis ipsa fides veri refellit satis: quæ fidem facit unam tantum Digest. editionem fuisse, et paratitla Justin. *l. 1. et 2. de vet. jur. enucl.* nihil aliud esse ostendit quam breves et subtiles et titulorum interpretationes et quasi monitoria sive claves eorum, quæ singulis titulis continentur. Et titulus ipse clavis est scripturæ, ut Hieronymus dixit in præfatione Psalmorum, et ut Justiniani barbarismo utar, paratitulus igitur.

## Enarratio.

1 Quæ e papyro nomen ret.) Frutice Nilotico. Dioscorides libro 1. capite cxv. πάπυρος, ἀφ᾽ ἧς ὁ χάρτης κατασκευάζεται: *papyrus, ex qua charta præparatur.* Divus Hieronymus in illud Esaiæ c. xix. v. 6. ἐν παντὶ ἕλει καλάμου καὶ παπύρου: *pro junco papyrum* LXX. *transtulerunt, de qua chartæ fit.* Sic etiam βιβλίον antiquum nomen retinet: ἐγίνετο γὰρ πάντα τὰ τῶν χαρτίων σώματα ἐκ φυτοῦ ὃ βύβλος ἐλέγετο: *Chartarum enim corpora fiebant ex planta, quæ byblos dicebatur*, ut ait Eustathius ad Iliad. iii.

2 Ex panniculis) Contusis.

3 Et parsimoniæ species est) Marcus Tullius epistolarum ad famil. vii. 18. *Nam quod in palimpsesto, laudo equidem parsimoniam, etc.*

4 Nam et ejus script.) Nam quod inaratur facile deleri potest, et præterea scriptura ejus brevior.

5 Ut Cassiodorus) In libello de Rhetorica.

6 Fortunat. artigraphum) τεχνογράφον: utitur Servius in i. et ii. Æneidos.

7 Vel pugillares chartacei) Chartæ appellatione etiam codices seu pugillares chartacei significantur. Hesychius et Suidas: τόμος χάρτης. Pugillares plures tabellas continent in seriem sitas. Asinius in Valerium libro 1. apud Sosipatrum Grammaticum libro 1. ut et antiqui plures tabulas conjunctas codices dicebant. Seneca de brevitate vitæ capite xiii. *Plurium tabularum contextus caudex apud antiquos vocabatur: unde publicæ tabulæ codices dicuntur.* Anastasius bibliothecarius interpres vitæ sancti Joannis Eleemosynarii in præfat. *Licet membranas inciderim, schedulas præparaverim, non tamen hunc in Codicem conficere ausus sum.*

8 Aut membranei) Membranæ pro membraneis pugillaribus apud Martialem epigr. xiv. 184. 186. 188. 190. 192. Homerus, Virgilius, Cicero, Livius, Ovidii Metamorph. in membranis, id est, pugillaribus membraneis: vetus inscriptio: PUGILLARES MEMBRANACIOS. Glossæ Græcolat. σωμάτιον, *membrana.* Potes et corpusculum reddere. Marius Victorinus artis Grammaticæ libro 1. *In duobus corpusculis Iliados et Odysseæ.* id est, σωματίοις Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας. Hesychius, Ἰλιάς, τὸ Ὁμήρου σωμάτιον. *Ilias, Homeri corpus*, ut in l. Librorum 52. §. 2. D. de legat. 3. Cælius Aurelianus præfat. in v. libros Chron. *Dehinc Soranus plenissime cunctarum diligentiam tradidit, atque specialis corpus scripturæ formavit:* et eodem exemplo corpus juris in l. uo. C. de rei uxor. act. Livius 3. *Absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Le corps du Droict.* Josephus ἀλ. α. σῶμα τῆς ἱστορίας, *corpus historiæ.*

9. Nova charta est pug. pur.) Ut membranæ puræ, et charta pura in d. l. Librorum §. 4. quæ et charta virgo Marcello Empirico capite 8.

10. Quod scripturam variam) Martialis 14. 7.

*Esse putas ceras, licet hæc membrana vocetur.*
*Delebis quoties scripta novare voles.*

11 In veteribus glossis) Græcolatinis.

12 παλιμψηστον) Plutarcho περὶ ἀδολεσχίας *de garrulitate*, βιβλίον παλίμψηστον, et apud Ciceron. et Catull. *palimpsestus.*

13 Stilus) Ferreus. In pugillaribus cereis scribit stilus, sive acumen ferreum, Prudentio.

14 Sicut membr. quoque major) Constitutiones Siculæ libro 1. tit. 78. *Volumus etiam et sancimus, ut prædicta instrumenta publica, et aliæ similes cautiones nonnisi in pergameni in posterum conscribantur. Cum enim eorum fides multis futuris temporibus duratura speretur, justum esse decrevimus; ut ex vetustate forsitan destructionis periculo non succumbant. Ex instrumentis et chartis papyri, vel alio modo, quam ut dictum est scriptis, nisi sint apochæ, vel antapochæ, in judiciis vel ultra judicia nulla omnino probatio assumatur, scripturis tantum præteritis in suo robore duraturis.*

15. Codicilli dignitatum) πινάκιδες βασιλικαί.

16. Et Senatuscons.) Ea marmoreis incidi tabulis jubet Athalaricus apud Cassiodorum var. 9. 16.

17 Ligneis, æneis) Ut leges 12 in tabulis roboreis, Dionysius ii. deinde in æneis, idem X. Horatius de arte P. . . . . *Leges incidere Ligno.*

18 Eburneis) l. 2. §. Exactis. D. de orig. jur. quidam tamen ibi legunt, *quas in tabulas æreas perscriptas, etc.* Nihil mutandum. Scholiastes Theophili ad titulum de legit. adgnat. tut. ἦσαν γὰρ ἐν δέκα δέλτοις ἐλεφαντίνοις γραφέντες *scriptæ erant in tabulis eboreis.* Vide Cujac. ad d. §. exactis. Josephus Scaliger legebat, *roboreas*, et in d. l. librorum *roboreis*, pro *eboreis*. Sed Theophili auctoritate confirmatur, ἦν ἐν ἐλεφαντίναις πτυχίοις, §. 12. *Instit. de testam.* id est, in pugillaribus, vel codicibus eboreis. Ebur autem non fuisse ineptissimam scribendo materiam, ut putabat Scaliger, colligi potest ex his quæ notavit Sirmondus ὁ πάνυ ad Sidonii librum 8. epistolarum 6.

19 In suis scriniis) Julianus Imperator in epistola 25 ad communem Judæorum: ἐν τοῖς ἐμοῖς σκρινίοις; in suis archivis, regestis, Prudentio.

20 Plinius) libro x. epist. 71.

21 Zonaras) Tomo ii.

22 Aut membranis) Ut plerique in membranis scribere solebant. Horatius de arte P.

*Membranis intus positis delere licebit*
*Quod non ediderís.*

Adde Satiram 3. libri 11.

23 Quidam libris suis) Neratius.

24 Digestorum seu Pandect.) *Quod omnes disputationes et decisiones in se habeant legitimas: nam quod undique fuit collectum, hoc in sinus suos receperunt, in centum quinquaginta pene millia versuum totum opus consummantes*, ut est in *l. 2. Cod. de veter. jur. enucl.* itaque Digesta vocantur ἐκ τοῦ τῶν νόμων ἔχειν διαιρέσεις τε καὶ διατυπώσεις, ut est in *l. 3. eodem.* Putabam huc pertinere hanc veterem glossam, διάλυγος, *hoc digestum, disputatio.* Sed ipse Justinianus in *d. l. 3.* disputationes interpretari videtur, διατυπώσεις, ut διατυποῦν νόμους Lucianus dixit. Præterea ex hoc ipso loco constat, solitos veteres notare versus librorum. Vide Josephum Antiq. *lib. 20. in fin.* Galenus lib. 1 in Hippocrat. de nat. homin. Theodorus apud Facundum Hermian. *lib. 10. Codicem conscripsimus usque ad 15. millia versuum pertingentem.*

25 Quantum potuit e suo accuravit tolli cont.) Vide Cujacium tract. 8. ad African. ad *leg.* 34 *ff. mand.* et Observationum librum v 38.

26 Supervacua, inutilia omnia) In constitutione *de concept. Digest.* §. 8. 9. et 10. Idemque propositum Basilio Macedoni Basilicῶν auctori, ut præter alios scribit Constantinus Porphyrogeneta in libro de vita, et gestis Basilii Maced. capite 25 in fine. Εὑρὼν δὲ, inquit καὶ τοὺς πολιτικοὺς νόμους πολλὴν ἀσάφειαν καὶ σύγχυσιν ἔχοντας διὰ τὴν ἀγαθῶν ὥσπερ καὶ πονηρῶν συναναφορὰν, λέγω δὲ τὴν τῶν ἀνετραμμένων ἃ χρὴ σιωπᾶν περιελὼν, καὶ τῶν κυρίων ἀνακαθάρας τὸ πλῆθος, καὶ ὥσπερ ἐν συνόψει κεφαλαίοις, διὰ τὸ εὐμνημόνευτον τὴν πρότερον περιλαβών. *Cum autem leges civiles comperisset plurimum obscuras, et confusas propter bonorum malorumque commixtionem, eas, quæ desuetudine inumbratæ fuerant, amputans, et earum quæ in ipsis rerum argumentis obtinebant, multitudinem expurgans, veluti quodam compendio capitibus, ut facilius memoria teneri possent, priorem infinitatem conclusit.*

27 Ut Harmenopolus ait) Libro 1. *tit.* 1. §. 7.

28 Codicem repet. prælect.) In constit. *de emendat. Cod.* §. 3. Sedulius Presbyter Codicis Hermog. trinam editionem laudat in præf. Pasch. oper.

29 Secundas edit.) Posteriori editione multa quæ erant in priore auctores detrahunt, mutant, relinquunt, ut de Eunapio scribit Photius in Bibliotheca.

30 Prælectiones scilicet vocabant, etc.) In colloquio Scholastico: *Invenio magistrum prælegentem:* Εὑρίσκω καθηγητὴν ἐπαναγινώσκοντα. Vide Quintilianum Institutionis II. cap. 5. A. Gellius 18. 5. *Si magistrum prælectoremque haberent alicujus æris.* Macrobius Saturn. 1. 2. 4. *Qualiter eos* (Virgilii versus) *pueri magistris prælegentibus canebamus.* Sueton. de illustr. Gramm. in Quinto Cæcilio: *Primus dicitur Virgilium et alios poetas novos prælegere cœpisse.*

31 Paratitla esse ἀναπληρώσεις) Matthæus Blastares ait, Paratitla esse ἀναπληρώσεις, id est, accessiones et supplementa ex aliis titulis desumpta, ita dicto vocabulo ἑλληνικοβαρβάρῳ, quasi extra titulum, quod confirmant Græci libro 60 Basilicῶν titulo 16. cap. 11. ut parapherna dicuntur, quæ extra dotem ad virum deferuntur. Dicemus plenius ad Theodori Balsamonis collectionem Constitutionum Ecclesiasticarum.

32 Leves et subtiles) Justinianus in *constitut. de concept. ff. Sufficiat per indices tantummodo, et titulorum subtilitatem, quæ παράτιτλα nuncupantur, quædam admonitoria ejus facere;* et *de confirmat. ff. Si qui forsitan per titulorum subtilitatem adnotare maluerint, et ea quæ* παράτιτλα *nuncupantur, componere.* Ait autem Justinianus, per titulorum subtilitatem, id est: λεπτότητα. Commentarios scilicet fieri vetat, probatque tantum interpretationes compendio factas. Beatus Cyprianus testimoniorum adversus Judæos libri 1. præfat. *Sed et legentibus brevitas ejusmodi plurimum prodest, dum non intellectum legentis, et sensum liber longior spargit, sed subtiliore compendio id quod legitur, tenax memoria custodit.* Petrus Cellensis in epist. 1. lib. 4. *Quid utilius divinarum, et humanarum rerum subtili et compendiosa descriptione?*

# CODICIS JUSTINIANI

## LIBER PRIMUS

### TIT. I. *De Summa Trinitate et Fide Catholica, et ut nemo de ea publice contendere audeat.*

Jus sacrum sive de religione Christiana quod Theodosius contulerat in ultimum sui Codicis librum, Justinianus in hoc suo Codice honoris causa, vel ut loquuntur, διὰ τὸ τίμιον, maluit ponere primo, et exordiri statim a præcipua ejus parte, de sancta Trinitate [1] et fide Catholica [2], deque ea ita definito: Unum esse Deum [3] in tribus personis [4] Patre, Filio, Spiritu sancto, per omnia æqualibus [5] divinitate, æternitate [6], majestate [7], virtute [8], claritate [9], gloria [10], subsistentia [11], Christum esse singularem [12], et unigenam filium Dei, summæ Trinitatis personam unam [13], Deum de Deo [14], lumen [15] de lumine, ut ait *l. 2. hujus tit.* et inhumanatum [16] utero [17] virginis [18] Mariæ [19], Deum et hominem [20], Deum patri ὁμοούσιον [21] i. substantia parem, et similiter hominem ὁμοούσιον per omnia nobis, certissimam salutem [22] redemptionemque [23] humani generis, ac proinde sacratissimam virginem Mariam non Christi, quasi hominis tantum, sed etiam Dei matrem [24] nominari vere [25]; et hanc esse fidem Catholicam, quam et ipse latius profitetur et laudat. *l.* 5. 6. 7. 8. populo in testimonium advocato, et utriusque Romæ Archiepiscopis [26]. Sunt et alia fidei Catholicæ capita. Sed cum in aliis congruerent illo tempore Christiani satis, in his mirum in modum inter se discrepabant. Et qui a Catholicis sive Orthodoxis seorsum sentiebant Arriani, sive Porphyriani [27] sunt et Nestoriani, sive Simoniani et Eutychiani, sive Apollinariani, ut *l.* 6. et 8 *inf. de hæret.* Christiani hæretici, aut ne Christiani quidem [28], maxime Arriani [29], et Nestoriani, *l. Damnato. eod.* De Spiritu sancto [30] quod Impp. ajunt in l. 2. eum se ex summo rerum parente et sperare [31] et accipere, Accursius male notavit: Nam et veteres omnes [32] ita loquuti sunt, licet non negarent [33] eum etiam prodire ex Filio, nec ea de re ullum erat, illorum Imperatorum ætate, in Ecclesia discrimen.

#### I. ENARRATIO.

1 De sancta Trinitate) Trinitatis appellatio vetustior est quam creditum viris eruditis, qui putant eam primum receptam in I. Synodo Alexandrina, id est, anno Christi CCCXV. Ego moveor Justini martyris scriptoris longe antiquioris auctoritate in libro de expositione fidei, cujus verba hæc sunt: μονὰς γὰρ ἐν τριάδι νοεῖται καὶ τριὰς ἐν μονάδι γνωρίζεται: *unitas in Trinitate intelligitur, et Trinitas in unitate noscitur.* Verum de libri hujus auctore dubitari audio. Apertius, inquiunt, et distinctius disserit de Trinitate, quam scriptoribus ejus ævi solemne est. Atqui Lucianus, qui eodem fere tempore vixit, non minus aperte et distincte significat, quæ tunc fides esset Christianorum, cum in dialogo qui inscribitur φιλόπατρις, ἢ διδασκόμενος, more suo religionem illorum irridet hi omnino verbis: Κρι. Καὶ τίνα ἐπομόσωμαί γε. Τρι. ὑψιμέδοντα θεὸν, μέγαν, ἄμβροτον, οὐρανίωνα υἱὸν πατρὸς, πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἓν ἐκ τριῶν, καὶ ἐξ ἑνὸς τρία: *Quemnam igitur tibi jurabo? Deum alte regnantem, magnum, immortalem, cœlestem, filium Patris, Spiritum ex Patre procedentem, unum ex tribus, et ex uno tria:* Nollem interpretem Clementis Alexandrini Stromatum 4. abusum Trinitatis verbo in his vertendis: ἧς θεμέλιος ἡ ἁγία τριάς, πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη. et ita mallem reddere: *Cujus fundamentum est sancta triga, Fides, Spes, Charitas.*

2 Et fide Catholica) Vincentius Lirinensis in Comm. *In ipsa Catholica Ecclesia magnopere curandum est, ut id teneamus, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est: hoc est enim vere proprieque Catholicum (quod ipsa vis nominis ratioque declarat) quæ omnia vere universaliter comprehendit.* Sicut Ecclesia Catholica dicitur, *quod sit ubique diffusa*, ut ait Optatus Milevitan. II. de schism. Donatist. καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἕως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη: *per universum orbem usque ad fines terræ seminata*, ut Irenæus lib. 1. adversus hæres. capil. 11. et iisdem fere verbis Cyrillus Hierosol. *Cathec. 18. Propterea quod ejus cultus per omnes pene mundi terminos emanavit, Catholica vel Universalis vocatur.* Boetius Severinus de San. Trinitate libro 1. vide San. August. de vera religione capite 6. et ejusdem epistolam 170.

3 Unum esse Deum in tribus pers.) S. Joannes in epistola 1. cap. 5. vers. 7. ὅτι τρεῖς εἰσιν, οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ Πατὴρ, ὁ Λόγος, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι: *Quoniam tres sunt, qui testimonium dant in cælo, Pater, Verbum, et Spiritus sanctus, et hi tres unum sunt.* Non clam me est, versum hunc deesse in plerisque codicibus, qua Græcis, qua Latinis: Sed neque versio Syriaca, et Arabice illum agnoscunt. Receptius tamen est genuinum esse, maxime quod neque veterum codd. auctoritate careat. Testimonia de filii deitate, et de Trinitate, quia Deus est, et de Spiritu sancto, quia Deus est, collegit Fulgentius adversus Pintam libro 3. cap. 7. 8. et 9. Epigramma Græcum Antholog lib. 4. cap. 28. in fine: Πιστεύων καθαρῶς ὡς Θεὸς ἐστι Λόγος; *Credens sincere quod Verbum Deus est.* Lucifer Calaritanus 1. pro sancto Athanasio: *Quid aliud confitetur fides Catholicæ Ecclesiæ, nisi quia et Trinitas sit perfecta, et una sit tiealitas Patris, et Filii, et Spiritus sancti.* Dealitas, ut in conflictu Arnobii, et Serapionis de Deo trino et uno: et in exemplo fidei Sirmiu ab Orientalibus contra Photinum conscriptæ: quæ apud sanctum Irenæum de Synod. adversus Arrianos: *Si quis unicum filium Dei crucifixum audiens, deitatem ejus, etc.* D. Augustinus libro 1. de Doctrina Christiana cap. 5. *Non facile nomen quod tanta excellentiæ convenit potest inveniri, nisi quod melius ita dicitur: Trinitas hæc unus Deus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia. Ita Pater, et Filius, et Spiritus Sanctus, et singulus quisque horum Deus, et simul omnes unus Deus, et singulus quisque horum plena substantia, et simul omnes una substantia. Pater, nec Filius est, nec Spiritus sanctus: Filius, nec Pater est, nec Spiritus sanctus: Spiritus sanctus, nec Pater est, nec Filius, sed Pater tantum Pater, et Filius tantum Filius, et Spiritus sanctus tantum Spiritus sanctus.*

4 In tribus personis) D. Augustinus de Fide ad Petrum cap. 1. *Trinitas vera non esset, si una eademque persona diceretur Pater, et Filius, et Spiritus sanctus. Si enim sicut est Patris, et Filii, et Spiritus sancti una substantia, sic esset una persona, nihil omnino esset in quo veraciter Trinitas diceretur.* Quæ verba excerpsit Fulgentius Ruspensis Episc. in libro de Fide cap. 1. Idem Augustinus in serm. 191. de Tempore. *Ut confutantes Arrium, unam eandemque dicimus Trinitatis substantiam esse, et unum in tribus personis fatemur Deum, etc.* et sermone 14. Supplementi operum parte altera: *una est in Trinitate substantia deitatis, una virtus, una potestas, una majestas, unum nomen divinitatis.* Μία γάρ ἐστιν ἡ θεότης, τρεῖς δὲ αἱ ὑποστάσεις. *una enim est Deitas, tres autem hypostases.* Isidorus Pelusiotes libro 1. epist. 247. v. Isidor. lib. de ordine creat. cap. 1. Photius Patriarcha CP. in epistola ad Joannem Spatharium: κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὅρους τε καὶ θεσμοὺς, μίαν οὐσίαν καὶ θεότητα ἐν ὑποστάσεσι καὶ προσώποις τρισὶ λατρεύων etc. *Secundum Ecclesiasticas definitiones et leges, unicam substantiam et Deitatem in tribus subsistentiis et personis colens.* etc. Flaccus Alcuinus Confessionis fidei parte 1. num. 22. *Gignens, genitus, et procedens, tres quidem personæ, sed una substantia, sicut ignis, candor, calor, tria nomina, sed res una. Sicut memoria, intellectus, voluntas, quæ separabiliter demonstrantur, et inseparabiliter operantur.*

5. Per omnia æqualibus) Testimonia de æqualitate Patris et Filii collegit Fulgentius *d. lib. cap.* 6. Salvianus de Provid. D. v. de Arrianis: *Nos eos injuriam divinæ generationi facere certi sumus, quod minorem Patre Filium dicant. Illi nos injuriosos Patri existimant, quia æquales esse credamus.* D. Hieronymus in Ezechiel. *cap.* 28. *Aliud est similitudo, aliud æqualitas. Unde sævissima hæresis est, quæ in Christo tantum Patris similitudinem confitetur, aufert naturam. Nos autem in Filio non solum similitudinem dicimus, sed æqualitatem. Ubi autem æqualitas est, ibi eadem natura, unaque substantia.* D. Augustinus de Trinitate *lib.* 1. *cap.* 4. *Qui ante me scripserunt de Trinitate, quæ est Deus, divinorum librorum veterum et novorum Catholici tractatores, hoc intenderunt secundum scripturas docere, quod Pater, et Filius, et Spiritus sanctus unius ejusdemque substantiæ, inseparabili æqualitate divinam insinuent unitatem.* Dictum autem Evangelicum, *Pater major me est*, Joannis 4. 28. sic interpretatur Ammonius apud auctorem Catenæ in Joan. οὐ τὸ μείζονα εἶναι τὸν Πατέρα, ποιεῖ αὐτὸν ἑτέρας οὐσίας, ὡς οἱ αἱρετικοί φασιν: ὅτε ἦν ἐπὶ γῆς ὡς ἄνθρωπος, μείζονα εἶπε τὸν Πατέρα, τοῦτο διὰ τὸ φαινόμενον σῶμα λέγει: ἐπεὶ καθὸ ἐστι Θεὸς, οὔτε ἧττόν ἐστι τοῦ Πατρὸς, οὔτε εἰς οὐρανοὺς ἀνάγεται ὁ τὰ πάντα

πληρῶν. καὶ ἀχώριστος ὢν τοῦ Πατρός: *Quod Pater major sit, non facit ut ipse alterius substantiæ sit, ut hæretici dicunt. Cum in terra degebat, in quantum homo dicebat: Patrem majorem esse propter corpus quod videbatur. In quantum tamen Deus est, neque minor est Patre, neque in cœlum ascendit, qui omnia implet, et immensus est ut Pater;* Leo l. ser. 7. in solemnitate nativitatis D. Jesu Christi: *Cum unigenitus Dei minorem se Patre confitetur, cui se dicit æqualem, veritatem ipse formæ utriusque demonstrat, ut et humanam probet imparilitatem, et divinam declaret æqualitatem:* et sermone 5. *Filius impar est Patri, non in eo quod ex Patre, sed in eo quod est factus ex homine*, ὁ μὲν γὰρ λόγος αἰώνιος πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐκ πατρὸς γεννηθείς: τὴν δὲ σάρκα προσφάτως ἀνέλαβε δι' ἡμᾶς, Cyrillus Hierosolymitanus Catechesi 12. *Verbum enim æternum ante omnia secula a Patre genitum: corpus autem recens propter nos assumpsit.* Fulgentius in libro singulari ad Donatum *cap.* 6. *Æqualis est Filius Patri, et minor est Filius Patre: æqualis vera divinitate, minor vera humanitate.* Ejus loci varias interpretationes vide apud sanctum Basilium epist. 141. Photium epistola 176. et Nicetam Manuelis Comneni libro 7.

6 Æternitate) D. Augustinus l. de Doctrina Christiana capite 5. *Eadem tribus æternitas, etc. ut cum Patre sit intemporalis, et Filius.* Sanctus Hilarius de Synodis adversus Arrianos. D. Augustinus d. serm. 191. *Credimus et in Spiritum sanctum, Deum verum ex Patre procedentem, æqualem per omnia Patri, et Filio, natura, voluntate, potestate, æternitate, substantia*, et de Trinit. *lib.* 15. *cap.* 26. *Quapropter qui potest intelligat sine tempore generationem Filii de Patre, intelligat sine tempore processionem Spiritus sancti de utroque.* V. eundem *lib.* 1. de Symbolo ad Catechum. Maximus Taurinensis homilia 1. de jejun. Quadrages. *Dei enim Filius cui cum sempiterno Patre intemporalis constat æternitas.* Vide S. Ambros. de fide. *lib.* 1. *cap.* 5. S. Chrysostom. homil. 3. in Joan., Cyrillum Hierosolym. Catech. 6. Denique Filium agnoscimus συναΐδιόν τε καὶ συνάναρχον τῷ Πατρί: *coæternum Patri, una cum Patre principio carentem*, ut est in actis Concilii Nicæni parte II. S. Fulgentius in Excerp. ex *lib.* 6. de uno æterno: *Non est irrationabilis Ecclesiæ Catholicæ fides, quæ coæternum Patri Filium et credit et prædicat, sciens recentem esse omnem Deum, in quo existendi quodlibet invenitur initium: comperpetuum*, ut Prudentii verbo utar. Achmez ὀνειρ. *cap.* 11. ἀρχῆς ἀνάρχου καὶ ἀχωρίστου τριάδος. *Sanctæ intemporalis et individuæ Trinitatis.* V. S. Joan. Damasc. l. de Fide cap. 8. et cap. 11. et lib. 3. cap. 1. Isidor. Pelus. lib. 1. 323. et 419. S. Athanas. orat. de Annunciatione. S. Amphiloch. in Excerptis.

7 Majestate) Pari majestate, *l.* 1. D. Augustinus d. c. 5.

8 Virtute) Justinianus in *l.* 5. *hoc tit.* προσκυνοῦμεν μίαν θεότητα, μίαν δύναμιν: *adoramus unam divinitatem unam potestatem.* D. Augustinus d. cap. 5. *Eadem tribus majestas, eadem potestas.*

Hilarius de Synodis adversus Arrianos: *Conclusi hæretici scripturarum auctoritatibus, hoc solum tribuere solent Filio, ut Patri tantum virtute similis sit, adimant autem ei similitudinem naturæ, etc.* Lactantius 4. 6. *Patrem scilicet virtute ac majestate pollentem.* S. Amphilochius in vita S. Basil. μία θεότης τῆς αὐτῆς οὐσίας, τῆς αὐτῆς δυνάμεως, τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως: *una Deitas ejusdem essentiæ, ejusdem virtutis, ejusdem substantiæ ac naturæ.*

9 Claritate) D. Hilarius dicto libro de Synodis, *Tum porro in eo quod honore, claritate, dignitate, majestate Pater major dicere ur, etc.*

10 Gloria) D. Augustinus in d. serm. 129. οὐ γὰρ ἄλλην δόξαν πατήρ, καὶ ἄλλην υἱὸς ἔχει ἀλλὰ μίαν, καὶ τὴν αὐτὴν τῷ ἁγίῳ πνεύματι: *Non enim aliam gloriam Pater, aliam Filius habent, sed unam eandemque cum sancto Spiritu.* Cyrillus Hierosolymitanus Catech. 6. Carolus M. libro tertio de imaginibus (si modo ejus libri auctor est) cap. 3. *Ex Patre enim et Filio Spiritum sanctum, non ex Patre per Filium procedere, recte creditur, et unitate confitetur: quia non per Filium utpote creatura, quæ per ipsum facta est, neque quasi posterior tempore, aut minor potestate, aut ulterius substantiæ procedit, sed ex Patre et Filio, ut coæternus, ut consubstantialis, ut coæqualis, ut unius gloriæ, potestatis atque divinitatis cum eis existens procedere creditur.* S. Methodius de Simeone et Anna: καὶ μετὰ σὲ οὐκ ἔσται ἄλλος υἱὸς τῷ πατρὶ ὁμοούσιος καὶ ὁμότιμος: *nec post te futurus est alius Filius Patri consubstantialis, et ejusdem cum ipso gloriæ.*

11 Substantia) D. Augustinus d. serm. 191. Arriani Filium Patri, tum substantia, tum voluntate dissimilem esse dicebant, sive, ut ait Hermias, lib. 4. cap. 28. κατὰ πάντα οὐσίαν τε, καὶ βούλησιν ἀνόμοιον εἶναι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν. S. Amphilochius in Excerptis, ὅταν δὲ τὸ ὁμοούσιον λέγω, οὐχ ἑνὸς προσώπου ὁμοουσιότητα, ἀλλὰ τριῶν φημι. Πατρός, υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος· ἓν γὰρ πρόσωπον ὁμοούσιον ἑαυτῷ οὐ λέγεται: ἀλλὰ Πατήρ, Υἱός, καὶ Πνεῦμα. *Cum autem dico consubstantiale, non unius personæ, sed trium dico consubstantialitatem, Patris nimirum, Filii, et Spiritus:* una enim persona non dicitur sibi consubstantialis, sed Pater, Filius, et Spiritus.

12 Christum esse singularem, etc.) τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ υἱόν, *d. l.* 5. Glossæ: μονογενής, *unicus, singularis, ut Cicero:* In Timæo scilicet: *Ut hic mundus*, inquit, *esset animanti absoluto simillimus hoc ipso, quod solus atque unus esset: idcirco singularem Deus hunc mundum atque unigenam procravit.*

13 Summæ Trinitatis personam unam) ἕνα τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου τριάδος, *l.* 7. *h. t.* Unum pro nobis crucifixum, unam de Trinitate personam: nam utrumque recte dicitur: vide Facundum Hermianensem libro 1. et Notas Sirmondi.

14 Deum de Deo, lumen, etc.) Sanctus Hilarius 6. de Trinit. *Sed qua vera fide professio est, ita Deum ex Deo natum, ut lumen ex lumine, quod sine detrimento suo naturam suam præstat ex sese, ut det quod habet, et quod dederit, habeat, nascaturque quod sit, cum non aliud quam quod est natum sit, et nativitas acceperit quod erat, non ademerit quod accipit, ut utrumque unum, dum ex eo quod est nascitur, et quod nascitur, neque aliunde, neque aliud est*, Adde S. Ambrosium lib. 1. in Lucam.

15 Lumen) De Patre lumine. Prudentius peri, Steph. hymno ult. v. 318. *Lux ipse vera, veri et auctor luminis; Cum lumen esset, lumen effudit suum, Ex luce fulgor natus hic est Filius.*

16 Inhumanatum) ἐνανθρωπήσαντα, Facundus Hermian. libro 9. *De incarnatione, aut ut propriæ hoc exprimam, minus quidem Latino, sed necessario verbo, sicut a Græcis dicitur, de inhumanatione Filii Dei:* id est περὶ ἐνανθρωπήσεως: ut apud sanctum Basilium et alios ἐνανθρώπησιν κυρίου. Inhumanationis quoque verbo utitur Anastasius bibliothecarius in historia Ecclesiastica.

17 Utero) Ratramnus Corbejensis de Nativit. Chr. cap. 3. *Dicis turpe fuisse Dei Filio per vulvam processisse. Turpe hoc aut de natura, aut de peccato. Sed per naturam nihil turpe; testatur enim Genesis lectio, quod omnis creatura bona. Quod bonum, et honestum est, quodque honestum est, non turpe. Igitur omnis creatura secundum quod creata est, nequaquam turpis. Igitur et mulieris vulva non turpis, sed honesta; siquidem partes omnis creaturæ honestæ. Non ergo nasciturо Christo semita vulvæ declinanda, velut turpe aliquod: imo suscipienda tanquam nativitatis ministra. Quomodo namque matricem, qua conceptus formaretur, non contempsit: ita nec vulvam qua formatus exciperetur, repudiavit.*

18 Utero virginis Mariæ) παρθενομήτορος. Psellus in Cant. Canticor. *Novo nascendi privilegio*, ut ait Servatus Lupus in libro de tribus quæstionibus: inexcogitabili, *et secreto quodam incomprehensoque conceptu*, ut Maximus Taurinensis homilia 1. in Natali Domini: ἀποῤῥήτως καὶ ἀνερμηνεύτως, *arcana et inexplicabili ratione:* Andreas Cretensis in Annunciationem S. Mariæ. Nicetas Serrarum Episcopus Catena in Matt. cap. 1. πῶς ὁ ἅπαντα συνέχων κυοφορεῖται ὑπὸ γυναικός, πῶς τίκτει παρθένος, οὐκέτι δῆλα: *quomodo omnia complectens concipiatur a muliere, quomodo virgo pariat, vir quoque permaneat, ignorabilia sunt.* Denique partus est mirus et contra opinionem. τόκος παράδοξος: ὑπὲρ γὰρ τρόπον τοῦ Θεοῦ ὁ τόκος. *Dei partus omnem modum superat.* Hieronymus Græcus Theologus in dialogo de Trinitate: καινὸν τὸ θαῦμα καὶ ἀνερμήνευτον, *novum miraculum et inexplicabile.* Amphilochius orat. 4. λόγος γὰρ ἑρμηνεῦσαι τὸ θαῦμα οὐ δύναται. Proclus Archiepiscopus CP. in oratione 1. *Sermo enim miraculum explicare non potest.* D. Augustinus serm. 58. de verbis Domini. *Adveniens enim divinitas in uterum virginis Mariæ, auctoritate illa qua in paradiso Adam de limo formavit, carnem sibi ex substantia ipsius Mariæ fabricavit, quam pro salute nostra suscipiens, et sibi coadunans natus est Deus et homo.*

19 Virginis M.) Semper V. Idem Ratramnus cap. ult. *Virgo parit, non corrumpitur. Virgine matri nascens Deus aperuit vulvam, nec violavit pudoris sigillum.* V. Alcuinum Confess. fid. parte 3. num. 8.

20 Deum et hominem) Vincentius in Commonitorio. *Unus idemque Christus Deus et homo.* Theophylactus in Lucam cap. 1. ἐμφράττεται δὲ καὶ ἐντεῦθεν τὸ στόμα τοῦ Νεστορίου· ἐκεῖνος γὰρ εἶπεν, ὅτι οὐχ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς παρθένου οἰκήσας ἐσαρκώθη, ἀλλ' ἄνθρωπος ψιλὸς ἐκ τῆς Μαρίας γεννηθείς, ὕστερον ἔσχε τὸν Θεὸν παρεπόμενον αὐτῷ: *Confunditur autem et hoc loco Nestorius: ille enim dixit, quod non fuerit Filius Dei in utero virginis quiescens incarnatus: sed nudus homo e virgine fuerit natus, postea que habuerit Deum factum sibi comitem.* Vide D. August. serm. de divers. 52.

21 Deum Patri ὁμοούσιον) Glossarium ineditum: ὁμοούσιον, τὸ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἴσον ἀπαράλλακτος ὑπάρχον· ὥσπερ ἄνθρωπος ἀνθρώπου, καὶ ἄγγελος ἀγγέλου, καὶ ζῶον ζώου, καὶ φλὸξ φλογός: D. Aug. tract. 97. in Joan. *Adversus impietatem quoque Arrianorum hæreticorum novum nomen Patris homousion condiderunt, sed non rem novam tali nomine signaverunt: hoc etenim vocatur homousion, quod est, ego et Pater unum sumus, unius videlicet ejusdemque substantiæ.* Alcuinus loco cit. *Omousius*, id est, *coessentialis in divinitate Patri Filius: omousius Patri et Filio Spiritus S. omousius Deo et homini Filius.* Lucifer Calaritanus libro II. pro sancto Athanasio: *Unius substantiæ cum Patre, quod Græci dicunt ὁμοούσιον:* et in libro de non parcendo in Deum delinq. *Eum non esse illum verum Dei Filium dicitis. Cum denique ὁμοούσιον τῷ πατρί, quod dicunt Græci, nos vero Romani dicimus, unius substantiæ cum Patre illum esse, etc.* Eusebius Cæsariensis apud Socratem 1. 5. ἐπεὶ καὶ τῶν πατέρων τινὰς λογίους, καὶ ἐπιφανεῖς ἐπισκόπους, καὶ συγγραφέας ἔγνωμεν ἐπὶ τῆς τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ θεολογίας τῷ τοῦ ὁμοουσίου συγχρησαμένους ὀνόματι. Epiphanius: οὐ δύναται γὰρ εἰ καὶ ἑτεροούσιος τῷ γεγεννηκότι, οὐδὲ ταυτοούσιος, ἀλλ' ὁμοούσιος. S. Cyrillus Alexandrinus in Joan. c. 2. ὁμοούσιος μὲν ὁ υἱὸς τῷ πατρί, καὶ ὁ πατὴρ τῷ υἱῷ. *Consubstantialis quidem est Filius Patri, et Pater Filio.* Joannes Philoponus de mundi creatione lib. 1. cap. 11. inter cætera, quæ præter ea, quæ scripta sunt, celebrantur, hoc ponit: τὸ ὁμοούσιον εἶναι τὴν ἁγίαν τριάδα: *Sanctam Trinitatem ejusdem esse substantiæ.* Consubstantialem Patri secundum divinitatem et consubstantialem nobis secundum humanitatem, *l. 4. t. h. t.* Itaque Arriani Christianos Catholicos *homousianos* appellabant, Fulgentius contra sermonem Fastidiosi Arriani, vel *Unisubstantianos.* Idem Fulgentius in libro pro fide Catholica adversus Pintam Episcopum Arrianum.

22 Certissimam salutem) τὴν ἀσφαλεστέραν σωτηρίαν, *l.* 5. hoc tit.

23 Redemptionemque) D. Paulus in epist. 1. ad Timoth. v. 6. ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον πάντων, *qui dedit semetipsum redemptionem pro omnibus.* V. Matt. 20. 28. S. Cyrillus Alexand. in Oseam: λελύτρωται ἡμᾶς ἐκ χειρὸς ᾅδου, τουτέστιν, ἐκ τῆς τοῦ θανάτου καταδυναστείας, καὶ ὁ τῆς λυτρώσεως τρόπος ὁ Χριστοῦ νοεῖται θάνατος. *Redemit nos de manu inferni, hoc est, de tyrannide mortis, et modus redemptionis Christi mors intelligitur.*

24 Dei Matrem) Μαρίαν Θεοτόκον εἶναι κυρίως καὶ κατὰ ἀλήθειαν,

l. 6. id est, Facundo Hermanensi interprete, libro 1 cap. 11. *B. Mariam recte vocari, et vere proprie Matrem Dei.* Vide ibid. cap. 4. Sic Photius in epistola 1. τὴν παναγίαν παρθένον, τὴν κυρίως καὶ ἀληθῶς τὸν Θεὸν Λόγον σεσαρκωμένον τεκοῦσαν: *Sanctissimam Virginem, quæ vere et proprie Deum Verbum incarnatum pepererat. Nestorius ece pal, Mariam non esse θεοτόκον, id est, non Deum peperisse, sed hominem. Hunc Synodus apud Ephesum damnavit.* Vetus auctor in libro de hæresibus num. 89 Christiani Catholici et θεοτόκον, et χριστοτόκον confitentur. Vide Arnobium in conflictu, quem habuit cum Serapione de Deo trino, et uno lib. 11 Aviti Viennensis epistolam 11. Ephræmium Photii codice 228 Evagrium 1. 2.

Dei Matrem) θεοτόκον, θεομήτορα, θεογεννήτορα, Græci Patres. S Gregorius Naz. in epist. 1. ad Cledonium S. Basil. hom. 25. de humana Christi generat. Alcuinus Confess. fid. parte III. num. 8 *Beatam Virginem Θεοτόκον. id est, Dei genitricem confitemur.* Justinianus in Nov. 3. cap. 1.

25 Nominari vero) Cedrenus 1. ὁμολογοῦμεν καὶ τὴν ἁγίαν παρθένον ἀληθῶς θεοτόκον: *Fatemur etiam S. Virginem vere fuisse Deiparam.*

26 Utriusque Romæ Archiep.) Veteris et novæ Romæ Patriarchis.

27 Arriani sive Porphyriani) Ex Balsamonis collectione constitutionum Ecclesiasticarum tit. 5 cap. 6. Photio Nomocanonis tit. 12. cap. 2. et libris veteribus sic emendanda lex 6 infr. de hæretic *Damnato portentuosæ superstitionis auctore Nestorio, nota congrui nominis ejus inuratur gregalibus, ne Christianorum appellatione abutantur. Sed quemadmodum Arriani lege divæ memoriæ Constantini ob similitudinem impietatis Porphyriani a Porphyrio nuncupantur, sic ubique participes nefariæ sectæ Nestoriani, Simoniani vocentur.* Julius Pollux in Chronico inedito: Καὶ Ἀρρείου καὶ τοὺς ὁμοίους ἀποκηρύττων καὶ προστάττων Πορφυριανοὺς αὐτοὺς ὀνομάζεσθαι. Adde Theophan. Chon.

28 Aut ne Chr. quidem) D. Hieronymus in Apol 3. advers. Rufin. *Quid loquar de hæreticis, qui licet foris sint, tamen se nominant Christianos?* D. Augustin. serm. 1 ad eorum quos Sirmond. edidit. *Sunt quidam eorum qui Christiani vocantur, et non sunt: quos partim digessit* (an dejecit) *Ecclesia tanquam stercora, ut sunt omnes hæreses.* Auctor libelli de lapsis ad Novatianum: *Qui enim aliquando Christiani, nunc Novatiani, jam non Christiani.* Vide ad Theodori Balsamonis Collectionem constitutionum Ecclesiasticarum, et ibi dicta nobis.

29 Maxime Arriani) Sanctus Hilarius in libro ad Constantium A. sub initium: *Christianus sum, non Arrianus.* Lucifer Calaritanus in libro 1. pro Sancto Athanasio de Arrianis: *Dicat denique se non Christianum, fateatur se Arrianum.* Et paulo post: *Odis Athanasium, quod Christianus sit, quod esse noluerit Arrii, ut tu dicis, discipulus.* Sanctus Athanasius in orat. 11. contra Arrianos: οἱ τούτους καλοῦντες Χριστιανούς, πολὺ καὶ λίαν πλανῶνται: *Qui hos* (Arrianos) *Christianos appellant, longiter errant;* aut certe Χριστιανοὶ ψευδῶς λεγόμενοι, *falso Christiani dicti.* Cyrilli Hier. cap. 6

30 De spiritu sancto) Vera fides hoc oraculi versu continetur.

Πρῶτα Θεός, μετέπειτα Λόγος, καὶ Πνεῦμα σὺν αὐτοῖς: apud Cedrenum

31 Sperare) Sperare, est credere. Cujac. Observ. 12. 26. Terent. Eunuchi v. Sc. 3. *Spero me habere:* Donatus: *Spero, pro credo.*

32 Nam et veteres omnes) D. Gregorius Nazianzenus in Orat 23 Κοινὸν γὰρ Πατρὶ μὲν καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι μὴ γεγονέναι: καὶ ἡ θεότης μέν, Υἱῷ δὲ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ ἐκ τοῦ Πατρός: *Commune quidem Patri, et Filio, et Spiritui sancto: quod facti non sint: Communis et Deitas, Filio autem et Spiritui sancto, quod a Patre:* et in Oratione 39. Πνεῦμα ἅγιον ἀληθῶς τὸ πνεῦμα, προϊὸν μὲν ἐκ τοῦ Πατρός, οὐχ υἱικῶς δέ; οὐδὲ γὰρ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς. *Spiritus sanctus vere Spiritus est, procedens quidem ex Patre, non tamen filiationis modo, ut nec generationis, sed processionis:* Sanctus Basilius in Psal. 32 ὡς οὖν ὁ δημιουργὸς ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν, οὕτω τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται τουτέστιν, ὁ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα μὴ τῶν ἔξωθέν τι καὶ τῶν κτισμάτων αὐτὸ κρίνῃς. ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ ἔχον τὴν ὑπόστασιν δοξάζῃς: *Sicut igitur verbum opifex cœlum firmavit, sic et Spiritus sanctus ex Deo, qui ex Patre procedit, hoc est: qui ex ore ipsius est, ne externum aliquid, et creaturam esse ipsum judices, sed tanquam ex Deo subsistentem glorifices.* Eunomius Spiritum Sanctum creaturam esse dicebat, ut scribit idem Basilius 11. adversus Eunomium. Idem vir S. in eundem Psalm. εὑρήκαμεν δὲ ἀλλαχοῦ καὶ λόγον στόματος αὐτοῦ εἰρημένον: ἵνα νοηθῇ ὁ σωτήρ, καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρός: ἐπεὶ οὖν λόγος κατὰ κυρίου ὁ σωτήρ, καὶ πνεῦμα τοῦ στόματος αὐτοῦ τὸ ἅγιον πνεῦμα. *Invenimus autem alibi verbum quoque oris ejus dictum, ut intelligatur Salvator noster, et Spiritus sanctus ejus ex Patre. Quoniam igitur verbum domini ipse quidem Salvator, et Spiritus oris ejus Spiritus sanctus est, etc.* Nec probare possum interpretationem viri docti, qui verba illa sanctissimi Patris Basilii, τουτέστιν ὁ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, de Filio putat accipienda. Idem de Spiritu sancto c. 18. Πατρὶ δὲ καὶ Υἱῷ κατὰ τοσοῦτον ἥνωται, καθόσον ἔχει μονὰς πρὸς μονάδα τὴν οἰκειότητα: καὶ οὐκ ἐντεῦθεν μόνον τῆς κατὰ τὴν φύσιν κοινωνίας ἡ ἀπόδειξις, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται οὐχ ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ προελθόν: οὐ δὲ γεννητῶς ὡς ὁ υἱός, ἀλλ' ὡς πνεῦμα στόματος αὐτοῦ. *Patri vero et Filio in tantum unitus est, quantum consortii habet unitas cum unitate. Sed nec hinc solum probatur naturæ communio: verum illinc quoque quod ex Deo esse dicitur, non sic ex Deo veniens, quemadmodum ex Deo sunt omnia, sed tanquam ex Deo procedens: neque per generationem quemadmodum Filius, sed tanquam Spiritus oris ejus.* Anastasius Sinaita in serm. de recta dogm. Concilii Florentini Sess. 7. Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ, δηλονότι τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται, *Spiritus oris ejus, Dei scilicet Spiritus sanctus dicitur.* D. Augustinus in d. sermone 191. *Credemus et in Spiritum sanctum, Deum verum ex Patre procedentem.* Arnobius Altercationis paulo ante citatæ, libro 1. ARN. *Spiritus sanctus procedens ex Patre.* Serapion paulo post: *Tres personas memoror te dixisse, Patrem genitorem Filii, Filium genitum Patris, Spiritum sanctum procedentem ex Patre.* Lucianus in loco jam allato initio tituli: πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον: *spiritum ex Patre procedentem.* Certum autem est, hominem, qui sectam Dei, sectam Christianam, ceu loquitur Tertullianus, suo more deridet verba eorum usurpare.

33 Licet non negarent) S. Augustinus Meditat. cap 33 sect. 7. *Spiritum sanctum de utroque procedentem:* et epistola 66 Ad Maximum Medicum: *Spiritus sanctus et Patris et Filii spiritus,* et libro 15. de Trinitate cap. 26 *E nus bis aliis divinorum eloquiorum testimoniis comprobatur, Patris et Filii esse Spiritum,* et ibidem: *Qui potest intelligere sine tempore generationem Filii de Patre, intelligat sine tempore processionem Spiritus sancti.* Arnobius in d. altercatione cum Serapione libro 11. *Spiritus sancto procedente ex Patre et Filio.* Didymus de Spiritu sancto, interprete D. Hieronymo. *Patrem vere Filii esse Patrem, et Filium vere Patris Filium: et Spiritum sanctum vere Patris et Dei esse Spiritum, insuper sapientiæ, et veritatis, id est Filii Dei.* Leo 1. in serm. 11 de Pentecoste: *Sempiternum est Patri consempiterni sibi Filii sui esse genitorem. Sempiternum est Filio, intemporaliter esse a Patre progenitum. Sempiternum quoque est Spiritus sancto, Spiritum esse Patris et Filii.* Prosper. in epigr.

*Una trium deitas, una est essentia cunctis.*
*Idem est et verbi Spiritus atque Patris.*

Et de vita contemplativa libro 1. 18. *De Spiritu sancto quomodo ex Patre ac Filio procedens.* Isidorus Originum lib. 7. c. 3. *Spiritus sanctus ideo prædicatur Deus, quia ex Patre Filioque procedit.* Boetius in Confessione fidei: *S. vero Spiritum neque Patrem esse, neque Filium: utque ideo nulla natura neque genitum, neque generantem, sed a Patre quoque procedentem et Filio* Gregorius Turonensis histor. l. 1. c. 1. *Credo S. Spiritum a Patre et Filio processisse.* Carolus M. (si modo germanus auctor est) de non ad. imag. l. 3. c. 1. *Credimus et in Spiritum S. Deum verum ex Patre et Filio procedentem.* Theodulphus Aurelianensis Episcopus veterum Patrum sententias collegit, quod Spiritus sanctus a Patre Filioque procedat. Et hoc intellexit Fulgosius heic. *Licet*, loquit, *imp. dicat, Spiritum sanctum a solo Patre procedere, non tamen negare, quin et a Filio procedat:* Carolus M. de non ador. imag. lib. 3 cap. 3. *Terrasius Spiritum sanctum non ex patre tantum, sicut quidquam, qui quamquam eum ex Filio procedere quodammodo tacuerint, tamen ex Patre et Filio procedentem omnino crediderunt: neque ex Patre et Filio, sicut omnis universaliter confitetur et credit Ecclesia, eum procedere, sed ex Patre per Filium in suæ fidei professione procedere confessus est.* Ratramnus Corbejensis contra Græcorum opposita libro 1. cap. 1. *Etenim cum dicunt Spiritum sanctum procedere a Patre, non negant et a Filio procedere:* et cap. 3. *Cum dicit, qui a Patre procedit, non negant a se procedere:* et cap. ultim. ejusdem libri. *Videtis quo tendat vestra (Imperatores præclari) professio, qui dicitis Spiritum sanctum a Patre procedere, non autem a Filio. Hoc nec in litteris divinis, nec in Doctoribus Ecclesiasticis aliquando legistis. Dixit quidem sancta Synodus Constantinopolitana, vesaniam Arrii confutans, atque condemnans, Filium consubstantialem esse Patris, Spiritum quoque sanctum procedentem a Patre: numquid negavit eum a Filio procedere? vel consequens est, ut si procedit a Patre, non procedat a Filio? Potius ergo cognoscite, si Filii vultis esse Ecclesiæ, et Patrum sequi doctrinam, quod dicendo sanctum Concilium Constantinopoli collectum, Spiritum sanctum procedentem a Patre, quod eum et a Filio procedere non negavit etc* Quinimo Græci ita excusantur in Concilio Florentino, οἱ μὲν Γραικοὶ διισχυρίσαντο, ὅτι τοῦθ' ὅπερ λέγουσι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, οὐ ταύτῃ τῇ διανοίᾳ προφέρουσι, ὥστε αὐτοὺς τὸν υἱὸν ἀποκλείειν, etc. *Græci quidem asseruerunt, quod id quod dicunt Spiritum sanctum ex Patre procedere, non hac mente proferunt, ut excludant Filium, etc.* Et ita excusandus Theophanes, Ceramaus cum ait in homilia 56 τὴν ἐκπόρευσιν μὲν ἔχει ἐκ τοῦ πατρός, *Processionem habet a Patre,* et Zacharius Scholasticus in disputat. de mundi opif. πνεῦμα θεῖον, προελθὸν ἀνάρχως ἐκ πατρός. *Divinus Spiritus procedens intemporaliter ex Patre.* Græci tamen præfracte asserunt ex Patre tantum procedere, et a Latinis dissentiunt, contenduntque perperam Concilio Constantinopolitano 1. addita verba illa, *Filioque*, ut præter alios disserit Photius in Epistola 11. Contra Græcos abunde scripsit Græcus auctor Manuel Caleca, Ratramnus Corbejensis Monachus contra Græcorum opposita, et alii.

## TIT. II. *De sacrosanctis Ecclesiis, et de rebus et privilegiis earum.*

Ecclesias vocat ædes Deo consecratas [1], sive Dominica [2], in quas conveniunt Christiani, mysteriorum, vel ut loquitur *l.* 5. cœlestium secretorum, orationum, concionum gratia, Pythagoræ ὁμακοεῖα [3], et collegia clericorum [4], vel, ut Hieronymus [5] et Joannes Romanus Episcopus loquuntur, sacerdotum senatus, qui in eis sunt: et ab Ecclesiis martyria separat [6] *l.* 13. 16. 17. quasi Ecclesiæ scilicet cultui dedicatæ sint Dei omnipotentis, martyria honori [7], memoriæ et sedi Martyrum [8], et Confessorum [9], *l. ult. C. Th. de sep. viol.* quæ et memoriæ D. Augustino [10]. Et de Ecclesiarum et martyriorum bonis hoc titulo potissimum agitur ut de salariis sive annonis [11] quæ debentur Ecclesiis, etiam annua [12] quæ eis relicta sunt ut integra [13] et perpetua [14] conserventur. Et de Ecclesiarum officiis quibusdam, veluti decanis seu collegiatis [15] ad obsequia Ecclesiæ Constantinopo-

eos, maxime ad juxta funebria 16. Cedrenus ῥαβδούχους interpretatur, deputatis, et de œconomis 17, id est, administratoribus rerum Ecclesiæ et dispensatoribus pauperum 18, et de Arcariis 19, quibus œconomi rationem reddunt et reliqua quæ in arcam communem conferant, et de Cartulariis 20, qui Ecclesiæ rationes actusque conficiunt. Adduntur etiam privilegia Ecclesiarum, personarum, et rerum ecclesiasticarum generalia, ut immunes sint a sordidis 21, extraordinariis, vel superindictitiis 22 muneribus, et nominatim Decani a muneribus argentariorum, vel nummulariorum, quæ in civitatibus etiam invitis nonnunquam injunguntur *l.* 9. et a lucrativorum descriptione 23 si curialibus forte ex causa lucrativa successerint, ut donationes in eas collatæ valeant etiam factæ μονομερῶς 24 et sine insinuatione seu intimatione 25, i. sine confectione actorum, si modo non excedat D aureos 26, ut Ecclesiasticæ actiones non tollantur 27 nisi præscriptione C. annorum, quæ duo postrema privilegia etiam civitatibus dantur 28, et illud de D. aureis abiit in jus commune 29. Id vero quod est de C. annis mutatum est in XL. 30 Et hæc quidem sunt generalia privilegia. Sunt et specialia in hoc titulo quædam, veluti Ecclesiæ Tessalonicæ *l.* 8. ut relevetur onere propriæ capitationis 31, non etiam agrorum censu 32: Et Constantinopolitanæ *l.* 14. 17. ut prædia ejus coloni, servi, rustici, annonæ, vasa sacra 33 sive anathemata 34 nullo modo alienentur, aut pignorentur 35, ac ne dentur quidam jure παροικικῷ 36, quod vulgo dicitur libellaria 37: sed et locari vel in emphytousium aut precariam 38 dari, ut non possint nisi certa lege, modoque 39, quod et hodie datum est 40 omnibus ecclesiis, abrogata etiam constitutione Anastasii 41 sub hoc titulo, quæ aliarum ecclesiarum res alienari, et pignorari permittebat, adhibito decreto et actorum monumentis confectis apud magistrum census, vel magistratus aut defensores civitatum. Item ut eadem sit prærogativa in Episcoporum creatione, Archiepiscopi Constantinopolitani 42, quæ Romani, et in adsidendo, vel procedendo ut is uni tantum cedat Romano 43, ut *l.* 6. *hoc tit.* et *l. ult. tit.* 4. et *Nov.* 131. quod privilegium Patriarchicum dicitur *l.* 16. et separatur a privilegio Metropolitano recte. Inferiores enim sunt Metropolitani 44 Patriarchis, sive Archiepiscopis, et superiores Episcopis.

## II. Enarratio.

1 Ecclesias vocat ædes D. cons.) Sic in 1 Pauli ad Corinthios cap. 11. 18. συνερχομένων ὑμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ: *Convenientibus vobis in Ecclesia.* adde vers. 22. huic interpretationi firmandæ. Zosimus libro 5. ἐκκλησία τῶν χριστιανῶν: *Ecclesia Christianorum:* Germanus Archiep. CP. in historia Ecclesiastica: ἐκκλησία ἐστὶ ναὸς θεοῦ. τέμενος ἅγιον, οἶκος προσευχῆς: *Ecclesia est ædes, Dei, templum sanctum, domus orationis.* Matthæi capito 21. 12 et 13 ἱερὸν τοῦ Θεοῦ, οἶκος μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται: *Templum Dei, domus mea, domus orationis vocabitur.* Sanctus Basilius in libro Regular. Fusius disputat. cap. 40. ὡς τῆς ἐμπορίας τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς μεταποιούσης εἰς σπήλαιον λῃστῶν: *quasi mundinatio illa domum orationis in speluncam latronum converteret,* et epistola 371. οἶκον εὐκτήριον μεγαλοπρεπῆ κατεσκευασμένον ἀναστῆσαι τῷ θεῷ ἡμῶν. *Orationis domum magnificam extruere Deo nostro.* D. Augustinus in Epistola 64. *Saltem de locis sacramentorum, de domibus orationum tantum dedecus arceatur.* Zeno Veronensis in sermone de Psalmo 126. aut potius Hilarius Pictaviensis in Psalmo 126. *Conventus quidem Ecclesiarum sive templi, quos ad secretum sacramentorum religionem ædificiorum septa concludunt, consuetudo nostra vel domum Dei solita est nuncupare.*

2. Sive Dominica) San. Hilarius in libro ad Constantium A. *E Dominico ad Palatium transeunt.* Idatius Episcopus in fastis Consular. *His consulibus dedicatum est Constantinopoli Dominicum.* Græcis κυριακά Eusebius de laudibus Constantini, τῆς τοῦ δεσπότου, προσηγορίας ἠξίωνται τὰ καθιερωμένα οὐκ ἐξ ἀνθρώπων τυχόντα τῆς ἐπικλήσεως, ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ τῶν ὅλων κυρίου παρὰ καὶ κυριακῶν ἠξίωνται τῶν ἐπωνυμιῶν: *Appellatione a Domino tracta loca consecrata honorantur, non ab hominibus nuncupationem sortita, sed ab ipso omnium Domino; Ea re Dominicorum denominatione honorantur.* In Canone 13 Synodi Neocæs. cum legatur, ἐν τῷ κυριακῷ τῆς πόλεως, Dionysius Exiguus vertit in *templo*, pro, in *Dominico.* Matthæus Blastares: ἅπας τόπος τῷ Θεῷ ἀνατεθειμένος κυριακὸς λέγεται. *Omnis locus Deo consecratus Dominum dicitur.* Vide quæ olim diximus ad *l.* 3 *C. Th. de paganis.*

3 Pythagor. ὁμακοεῖα) Clemens Alexandrinus in Strom. 1. καὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν νῦν οὕτω καλουμένην τὸ παρ' αὐτῷ ὁμακοεῖον αἰνίττεται: *Eam quæ nunc vocatur Ecclesiam, significat id quod apud ipsum)* Pythag.) *est* ὁμακοεῖον Hierocles in aurea Pythagoræ: ὅλου δὲ τοῦ ἱεροῦ συλλόγου, καὶ ὡς αὐτοὶ εἴποιεν. τοῦ ὁμακοείου: *Totius sacri conventus, et ut ipsi dixerint,* ὁμακοείου. Olimpiodorus in Alcibiadem Platonis: ἐξέβαλον ἐκ τοῦ ὁμακοείου. Malchus sive Porphyrius de vita Pythagoræ, ὁμακοεῖον τι παμμεγεθὲς ἱδρυσαμένους

4 Collegia clericorum) Generaliter Sanctus Isidorus Pelus. 11. epist. 246. scribit Ecclesiam esse, τὸ ἄθροισμα τῶν ἁγίων τὸ ἐξ ὀρθῆς πίστεως καὶ πολιτείας ἀρίστης συγκεκροτημένον ἐκκλησία ἐστί: *Sanctorum conventus ex recta fide, atque optima vivendi ratione collectus, Ecclesia est.*

3 Ut Hieronymus) In Commentario ad caput III. Esajæ. *Et nos habemus in Ecclesia Senatum nostrum, cœtum Presbyterorum.* Et refertur in can. Ecclesia 16 q. 1. Pius PP. in epistola ad Justum Viennensem Episcopum; *Salutat te Senatus pauper Christi apud Romam constitutus.* S. Basilius Seluciensis libro 2. de miracul. Sæo. Theclæ cap. 27. ἐς τῆς ἱερατικῆς δὲ μοι καταξιωθέντι γερουσίας, καὶ τοῦ καταλόγου τῶν διδασκάλων καὶ ἱερέων *Mihi in senatum sacerdotalem, numerumque concionatorum ac Pontificum jam adscripto etc.*

6 Martyria separat) Rufinus libro II hist. Ecclesiasticæ capite 27. *In Serapis sepulcro profanis ædibus complanatis, ex uno latere martyrium, ex altero consurgit Ecclesia.*

7 Martyris honori) D. Chrysostom. in hom. 39. in Acta Apost. τότε ἐγὼ εἰς μαρτύριον ἀπιέναι βουλόμενος. S. Amphilochius (si modo is verus auctor est) in vita S. Basilii: παραγίνεται ἐν τῷ μαρτυρίῳ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Μερκουρίου. *Venit ad S. martyris Mercurii martyrium.* Eusebius de vita Constantini libro II. capito 40. μαρτύριον τόπος τοῖς σώμασι τῶν μαρτύρων τετιμημένος, καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τῆς ἐνδόξου ὑπόμνημα: *Locus martyrum corporibus honoratus, et gloriosi excessus monumentum.* Walafridus Strabo de rebus Eccles. cap. 6 *Martyria vocabantur Ecclesiæ, quæ in honorem aliquorum Martyrum fiebant.* Sanctus Basilius in lib Regular. Fusius disput. cap. 40 οὐ δὲ τὰς ἐν τοῖς μαρτυρίοις γινομένας ἀγορασίας, etc. *Nundinationes illæ, quæ in Martyriis fieri solent.* Theophanes: πάντων τῶν Ἐπισκόπων: συνελθόντων ἐν τῷ μαρτυρίῳ τῆς ἁγίας Εὐφημίας: Anastasius bibliothecarius sic expressit: *Omnibus Episcopis in Martyrio S. Euphemiæ convenientibus:* μαρτύριον τῆς ἁγίας Θέκλας: Novel. 159. *Martyrium S. Theclæ:* τεμένη καὶ ναοὶ μαρτύρων: *fana et templa Martyrum,* Andreas Cretensis in S. Nicolaum.

8 Sedi Martyrum) Ut in *l.* 2. *h. tit.* Martyres dicuntur ὅτι κελευόμενοι ἐξομόσασθαι, πάντα ὑπομένουσιν ἵνα τὴν ἀλήθειαν εἴπωσι. D. Chrys. in Acta Apostolorum hom. 48.

De Martyribus, vide Eunapium in Ædesio in fine. Ammian. Marcellinum libro 22. et 27.

9 Et confessorum) Tertullianus de Corona capito 1. *Omnes ita observant, a Cathecumenis ad Confessores, et Martyres, vel negatores* D. Cyprianus epist. 8. Videtur tamen nonnihil interesse, ut Confessores sint Christi assertores, Prudentio, Martyres qui post confessionem suppliciis non cesserunt. Et confessores igitur non continuo Martyres, Martyres autem utique et Confessores.

10 Quæ et memoriæ D. August.) D. Augustinus de Civitate Dei libro. 8. capite 26. *Sed hoc videtur debere, quod memoriæ Martyrum nostrorum templis eorum delubrisque succederent.* Et capite 27. *Honoramus sane memorias eorum* (Martyrum) *tanquam sanctorum hominum Dei,* et libro 22 capite 10. *Nos Martyribus non templa sicut Diis, sed memorias fabricamus.* Adde ejusdem epistolam 137. et serm. 31. de divers. in exemplo libelli dati a Paulo S. Augustino.

11 De salariis sive annonis) l. privilegia 12. Glossæ ἀννῶνα, salarium.

12 Etiam annus) *l.* 46. §. εἰ δέ τινα. 9. et *l.* 57. *inf. de Episcop. et cler.*

13 Integra) δίχα τῆς οἱασοῦν ἐλαττώσεως: *sine omni diminutione, d. l.* 57

14 Perpetua) οὐδεμίας χρόνου παραγραφῆς ἀντικειμένης: *nulla præscriptione temporis opponenda,* d. §. 9.

15 Decanis seu collegiatis) *l.* 4 et *l.* 9. Quæ notavi in Glossario ad Cedrenum magis pertinent ad tit Cod de decan. Qui et κοπιᾶται dicuntur: *Nov.* LIX. *capite* II. Glossæ: *Vispelliones,* κοπιᾶται. Vide Epiphanium in fine Panarii, et sancti Ignatii epistolam ad Antiochenos, et lecticarii, *d. Nov.* 59. *cap.* 1. quia mortuorum corpora in lectis Ecclesiæ efferebant. Theodoretus epistola 110. ἃ δὲ ἀνέγνων κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ λεκτικάριος ἀπέδωκε γράμματα: *litteræ autem quas, eo ipso die legi, quo lecticarius adveniet etc.* De Ecclesiis lectis præter d. Novel. Cedrenus: διὰ τὸ, inquit, μὴ ἐξαρκεῖν τοὺς κραββάτους τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ τῶν εὐαγῶν οἴκων πρὸς τὸ ἐκφέρειν τοὺς τελευτῶντας: *quod non sufficerent lecti Ecclesiarum, et ædium sacrarum ad efferenda corpora mortuorum.* Denique fossarii dicti. D Hieronymus in epistola 13. ad Rusticum: *Primus in clericis fossariorum Ordo est: qui sepelire mortuos admonentur.* Item: *Ipse* (Episcopus) *ordinat sacerdotes, ipse Levitas, ipse Subdiaconos, ipse Lectores, ipse Ostiarios, ipse fossarios.* Meminere eorum Acta proconsularia de Episcopis tradit. apud Baronium ad ann. 303. Glossæ Isidori: *Vispelliones, fossarii, qui mortuos sepeliunt.* De his vide Cujacium ad tit. *de colleg. lib.* 11. *Cod.* et ad *Novell.* 43.

16 Ad justa funebria) Justa sunt supremæ exequiæ, inferiæ Julius Cæsar 6 de B. G. *Justis funeribus confectis.* Livius I. *Justa quoque funebria, etc.* Dixere et justa simpliciter. Sallustius in Jugurth. *Illi more regio justa magnifice fecerunt.* Tertullianus de anima cap. 56. *Creditum est, insepultos non ante ad inferos redigi, quam justa perceperint:* et mox: *Ut anima corporis justa sustineat.* Hinc justa facere, ferre, dare, Græci ἔθιμα dicunt, ut Latini solemnia mortis. Sosipater Charisius instit. gramm. libro 1. justa ἔθιμα.

17 De œconomis) *l. Jubemus* 14. Concilium Toletanum capite 43. *Eos quos œconomos Græci appellant hoc est qui vice Episcoporum res Ecclesiasticas tractant, etc.* Vide Cujacium ad Novell. 111. in fine de magno œconomo, Codinum de offic. cap. 3.

18 Et dispensatoribus pauperum) *l. Omnes.* 33. §. 4. *inf. de Episc. et cler.* Isidorus Pelusiotes epistolarum lib 1. 269. ad Maronem Presbyt. οἰκονόμος γὰρ ἔρηται παρὰ τὰ ὑπὲρ αὐτῶν νέμειν τοῖς πένησιν. οἰκεῖα δὲ αὐτῶν εἰκότως τὰ ἐκκλησιαστικά. *Œconomus enim ex eo dictus est, quod pauperibus, quæ eorum sunt distribuat. Propria autem eorum sunt bona Ecclesiæ.* D. Chrisostomus homilia 49. in Matth. Καὶ γὰρ καὶ σὺ οἰκονόμος εἶ σαυτοῦ χρημάτων οὐχ' ἧττον ἢ ὁ τὰ τῆς ἐκκλησίας οἰκονομῶν; ὥσπερ οὖν ἐκεῖνος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν τὰ διδόμενα παρ' ὑμῶν εἰς πένητας ἁπλῶς, καὶ ὡς ἔτυχε σκορπίσαι, ἐπειδὴ εἰς πενήτων ἐδόθη διατροφήν, οὕτως οὐδὲ σὺ τὰ σά: *Etenim et tu dispensator et bonorum tuorum, perinde ac is qui res ecclesiasticas administrat. Sicut igitur ea quæ a vobis donantur et erogantur pauperibus, simpliciter et quocunque ex casu, dispendo profundere non potest, quoniam in alimenta pauperum donata sunt, ita nec tu ea quæ tua sunt.* S. Basilius apud Nicetam in Catena in Matth. cap. 5. vers. 42. παρὰ τοῖς τὴν ἐπιμέλειαν

τῶν πτωχῶν ἐμπιστευομένοις : et paulo post : τῷ τὰ τῶν πτωχῶν οἰκονομεῖν πεπιστευμένῳ : *Quibus pauperum cura credita erat : Cui pauperum cura demandata est*. Hinc οἰκονομεῖον ; Auctor incertus in vita Basilii Imp. locus in quo reponebantur res pauperibus erogandæ.

19 Et de arcariis ) Theodorus Balsamo Nomocanonis tit. 9. cap. 1. δεῖ τοὺς οἰκονόμους Κωνσταντίνου πόλεως κατὰ μῆνα , ἢ τὸ μήνιστον ὑπὲρ δύο λογοποιεῖν πρὸς τοὺς ἀρκαρίους , ex *l.* 25. §. *ultim.* quibus adsimiles φροντισταί de quibus in Synodica constitutione Alexi Patriarchæ libro 11 Sententiar. Synodat. in jure Orient.

20 De Chartulariis ) De quibus in *d. l.* 25. et *Nov.* 120. cap. 5.

21 A sordidis , etc. ) *L.* 5.

22 Superindictitiis ) Superindictum est augmentum indictionis : Vide Cujac. ad tit. *C. de superind. libro* 10.

23 Et a lucrativor. descript. ) *L. Sancimus.* 22. *h. tit.* Vide Cujac. ad *leg. un. C. de impon. lucrat. descrip.*

24 Factæ μονομερῶς ) ut hoc casu donationes valeant etiam sine acceptione , *l.* 15. *h. t.*

25 Intimatione ) Intimare est apud magistratum publicare , et actis seu gestis allegare ; sic enim legendum est in *l.* 31. *inf. de donat.* vide ad tit. de donation. Institut.

26 Si modo non excedant D. aur. ) *l. Illud.* 19. *hoc titulo.*

27 Ut Ecclesiast. act. etc. ) *L. Ut inter*, 23. *h. tit.* de hac præscriptione Innocentius III. in epistola ad Nicolaum Tusculanensem Episc. *Non enim videmus quo jure se valeant tueri , cum nec concessionem possint ostendere a sede Apostolica sibi factam , nec centenariam contra Romanam Ecclesiam præscriptionem probare.*

28 Etiam civitatibus dantur ) *dd. ll.* 19. et 23.

29 In jus commune ) *L. pen.* §. *ult. inf. de donation.*

30 Mutatum est in 40 ) *Nov.* 3. *cap.* 1. et *Novell.* 131. *cap.* 6. Hincmarus Remensis Opusculo 44. cap. 32. *Anni XXX. secundum leges publicas et juxta constitutionem Ecclesiasticam , ut demonstrat Gelasius PP. humanas adimunt quæstiones et Justiniana lege ac decreto B. Gregorii ex eadem lege promulgato , negotia inter venerabiles Ecclesias , ac monasteria , locaque religiosa anni* 40 *determinant.*

31 Propriæ capitationis ) Theodorus Balsamo ; τῆς ἰδίας κεφαλιτίωνος . *Novell.* 8. *l.* 1. *C. de annon. et trib.* Ecclesiæ igitur Thessalonicensi remittitur capitatio , *l. Hinc unusquisq.* 12. *d. t. de annon. et trib.* Capitatio est census capitis . ὁ φόρος τοῦ σώματος φόρος κεφαλικός . Glossæ : *tributum capitale* , ἐπικεφάλαιον . Tertullianus Apolog. c. 13. *Hominum capita stipendio censa* , ut ad Nationes lib. 1. v. Senecam de Benefic. 7. 8. Hero περὶ σταθμῶν ἐστὶ δὲ ὁ στατὴρ ὑμῖν δὲ δίδραχμα ὃ καλεῖται ἐπικεφάλαιον . κατὰ δὲ ῥωμαϊκὴν διάλεκτον κοπι τιον , κάπουτ γὰρ τὴν κεφαλὴν καλοῦσι . Sic legebatur in manuscripto codice Peiresciano : ἴσως legend. καπιτατίων . Anastasius bibliothecarius in historia Ecclesiastica : *In tributum capitis Imperatoris.* Theophanes : κεφαλιτιῶν αὐτοῦ τοῦ βασιλέως . Interdum capitatio dicitur de prædiis : v. Cujac. ad *l.* 6. *ff. de action. emp. et ad leg. ult. d. tit. de ann.*

32 Non etiam agrorum censu ) Sanctus Ambrosius contra Auxentium : *Agri Ecclesiæ solvunt tributum* .

Tributa possessionibus indicuntur *L. Sive hærede.* 52. §. *Lucius. ff. de admin. tut.* Demosthenes adversus Androtionem : εἴτις ἔροιτο αὐτὸν , τὰς εἰσφορὰς πότερον τὰ κτήματα ἢ τὰ σώματα ὀφείλει ; τὰ κτήματα φήσειν οὐ εἴπερ ἀληθῆ λέγειν βούλοιτο : ἀπὸ γὰρ τούτων εἰσφέρομεν . *Si quis eum roget ; tributa corpora ne debeant , an prædia ? prædia respondebit , si verum fateri volet : de his enim tributa pendimus.*

33 Vasa sacra ) κειμήλια Theoph. in §. 8. *de rer. divis.*

34 Sive anathemata ) Glossæ : *donum* ἀνάθημα , vide quæ diximus ad III. de rer. divis. Institut.

35 Alienentur aut pign. ) *L.* 23. *h. t.* Cyrillus Alexandrinus in epistola ad Domnum : κειμήλια καὶ κτήσεις ἀκινήτους ἀνεκποιήτους ταῖς ἐκκλησίαις φυλάττεσθαι χρή . *Vasa sacra , et possessiones immobiles non alienatas servari Ecclesiis oportet.*

36 Jura παροικιῶν ) *L.* 24. §. 1. *h. t.*

37 Quod vulgo dicitur libell. ) Libellarius contractus est venditio , quæ fit scriptura interveniente certo pretio , et hoc amplius certa pensione constituta in annos singulos , et hanc plerumque lege , ut stato condictoque tempore contractus removeatur , rursus numerato pretio certo , vel arbitrario . Cujacius libro 1. *de feudis tit.* 2.

38 Precariam ) Precaria fit cum qui prædia sua Ecclesiæ cessit , deinde rogat , ut sibi , quoad vixerit , uti eis et frui liceat . Vide Cujacium Observat. 4. 7.

39 Nisi certa lege modoque ) *d. l.* 14. §. 5. et *dicta l.* 17. §. 1.

40 Quod et hodie dat. est ) *Authent. hoc jus porrectum , h. tit.*

41 Constit. Anastasii ) *d. l.* 18. §. 2.

42 Archiepisc. Constantinop. ) Quem totius Orientis Patriarcham vocat Avitus Viennensis epistola 3. Idemque Romanum Antistitem , et Constantinopolitanum , velut geminos Apostolorum Principes appellat .

43 Ubi tantum cedat Rom. ) Idem Avitus in epistola 27. Symmachum Papam urbis universalis Ecclesiæ præsidem vocat . Theodoretus Cyrensis epist. 116 de sede Romana : ἔχει γὰρ ὁ πανάγιος θρόνος ἐκεῖνος τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐκκλησιῶν τὴν ἡγεμονίαν διὰ πολλά , etc. *Habet enim sanctissima illa sedes Ecclesiarum quæ in toto orbe sunt principatum et apicem primatus a Solis ortu usque ad occasum*, ut est in epistola Pelagii 1. ad Sapaudum . Adde *Novellam* 131. *cap.* 2. Ratramnus Corbejensis Monachus contra Græcorum opposita lib. 3. cap. 2. *Nec enim convincere potestis majorem Constantinopolitanæ civitatis auctoritatem , quam civitatis Romanæ , quæ caput est omnium Christi Ecclesiarum , quod majorum tam vestrorum , quam nostrorum testimonio comprobatur* . Fulgentius Ruspensis in libro de Incarnat. et gratia Jesu Christi cap. 2. Ecclesiam Romanam *Mundi cacumen* vocat : et quod dicitur in *l.* 24. *h. tit.* Constantinopolitanam Ecclesiam omnium aliarum esse caput , sic accipiendum est , ut Patriarcha Constantinopolitanus totius Orientis sit caput , ut ex Avito jam dictum est , *salva tamen per omnia privilegio sanctæ et Apostolicæ primæ in toto orbe terrarum Romanæ sedis* ut loquitur Hincmarus Remensis de divort. Loth. et Teth. respons. ultima . Sic in *cap.* 2. *ext. de summ. Trinitat.* Romana Ecclesia dicitur mater et magistra omnium Ecclesiarum .

44 Inferiores enim sunt Metrop. ) Episcoporum gradus hic est : Episcopi , Metropolitæ , Patriarchæ , sive Archiepiscopi , *Nov.* 6. *cap.* 3.

## TIT. III. *De Episcopis et Clericis , et orphanotrophiis , et brephotrophiis et ptochiis , et xenodochiis , et asceteriis , et monachis , et privilegiis eorum , et castrensi peculio , et de redimendis captivis , et de nuptiis clericorum vetitis seu permissis.*

Sane magis probarim de Episcopis et clericis , et orphanotrophis [1] , et brephotrophis , et ptochotrophis , et xenodochis , et ascetriis . Nam de orphanotrophiis et aliis omnibus venerabilibus locis simul ac de ecclesiis et martyriis dictum est tit. superiore *l.* 15. 17. 19. 21. 22. 23. et de personis hic titulus est , ille de locis religioni et pietati dedicatis , quæ tamen duæ tractationes ita sunt adfines et conjunctæ , ut vix possit de personis tractare qui non tractet etiam de locis , et contra . De personis igitur potissimum hic titulus est , Episcopis scilicet et clericis , et orphanotrophis , etc. Episcopi sunt antistites [2] qui clero [3] et populo præsunt [4] , veluti pastores [5] patres [6] , et vicarii Christi [7] , vel ut in *l.* 6. *tit. sequ.* qui populum Christianæ religionis doctrinæ insinuatione moderantur , Optato Milevitano [8] , apices et principes omnium ; vetustioribus , Primicerii presbyterorum [9] , sive nomen haberent Episcopi , sive Archiepiscopi , sive Metropolitani . Clerici sunt [10] , ut invenio in hoc tit. ministri divini muneris [11] , Catholicæ Ecclesiæ , Christianæ legis , orthodoxæ fidei , qui divino cultui ministeria religionis impendunt , *l.* 2. *C. Th. eodem tit.* Presbyteri scilicet , qui superiorem inter Clericos [12] locum obtinent , *l.* 8. Nam et apostolorum vice [13] sunt , ut legimus ἐν διαταγαῖς [14] eorundem [15] , eisque non minus , quam Episcopis incumbit cura annuntiandi verbi Dei [16] , σύμβουλοι τοῦ ἐπισκόπου [17] , καὶ τῆς ἐκκλησίας στέφανος , at D. Paulo [18] , κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ , Episcopis proximi [19] , *l.* 5. *C. Th. de hæret.* Et qui hos sequuntur Diaconi utriusque sexus [20] , et hypodiaconi , ministri sacræ mensæ [21] et totius ornatus ecclesiastici , ut est in *l. ultim. tit. sequ.* lectores , cantores , exorcistæ [22] , ostiarii . Sacerdotum nomen solent propria tribui episcopis [23] , sed communicatur etiam clericis , ut Græce ἱερέων *l.* 16. 19. 44. *hoc tit. l.* 8. *infr. de hæret.* Imo Christianis omnibus [24] . Eucherius : *Sacerdos , inquit , ab eo nomen accepit , quod sacrum præbere ducatum minoribus debent , quo nomine utique censentur omnes , qui altitudine rectæ conversationis ac doctrinæ salutaris eminent , nec sibimetipsis tantummodo , sed pluribus prosunt.* Omnes sumus membra summi sacerdotis Domini Jesu Christi . Tertullianus [25] : *Christus sacerdotes nos Deo et Patri fecit* , quod idem et de clericorum nomine scribunt [26] . Orphanotrophi [27] ita definiuntur *l.* 31 qui parentibus atque substantiis destitutos minores sustentant et educant velut affectione paterna , aut quasi tutores pupillorum et curatores adolescentium , ac similiter brephotrophi [28] dicuntur alumni infantium , et ptochotrophi [29] pauperum et mendicorum . Xenodochi [30] autem qui advenas , ægrotos , inopes [31] , debiles [32] , invalidos , necessarium victum sibi parare nequeuntes hospitio excipiunt , *l.* 35. 48. Ascetæ , vel ascetriæ [33] sunt devotæ virgines [34] , aut qui ita vitam instituerunt , ut toti sacris sint dediti meditationibus : quod institutum philosophiam vocat Majorianus in *Nov. de sanctim. et vid.* Gregorius Nazianzenus sæpe , et in Hermiæ historia [35] duobus aut tribus locis vulgo corrupte , μοναχικὴ πολιτεία [36] pro μοναχικὴ φιλοσοφία , qui separantur a monachis , ut asceterium a monasterio *l.* 53. monachis , inquam , i. qui quæve latebras captant et vastas solitudines , *l. Quidam. infr. de decur.* quorum præfecti archimandritæ dicuntur [37] , quasi latebrarum præsules . At præter eas personas , quæ in hac rubrica enumerantur , fit sub ea mentio etiam νοσοκόμων [38] et γεροντοκόμων [39] ; quibus curæ sunt valetudinarii et senes , et parabolanorum [40] medicorum , qui fuere in Alexandria , et ejus qui dicitur ὁ ἐπὶ τῆς πτωχείας [41] , quasi generalis mendicorum curator , diversus a ptochotropho , et œconomorum [42] , de quibus etiam multa tit. superiore , et defensorum Ecclesiæ [43] , et ἀρχόντων [44] sive ἐξάρχων , qui sunt chorepiscopi [45] , ut Zonaras ait , χωρεπίσκοποι οἱ νῦν λεγόμενοι ἔξαρχοι , ruris aut suburbii [46] episcopi sub dispositione episcopi aut metropolitani : idem qui et archidiaconi , vel archipresbyteri fere , ut Leo ait [47] , et ut est in synodo Neocæsariensi [48] , ὡς συλλειτουργοὶ εἰς τύπον τῶν [49] ὁ . Sigebertus [50] , *archidiaconi , qui dicuntur chorepiscopi* , quidem in antiquis monumentis appellatum fuisse Lugdunensi supercilio et monti sacro , ut loquuntur , divorum Irenæi et Justi præfectum legi , qui hodie Abbas appellatur . Fit et mentio eorum , qui περιοδευταὶ dicuntur et ἐκ τοῦ περιέρχεσθαι καὶ καταρτίζειν τοὺς πιστούς , ut Zonaras ait [51] , visitatores [52] , *c. non debere* 80 *D. st.* qui , et in locum episcoporum ad tempus remotorum [53] substitui solent . Joannes in epist. ad episcopus Galliæ de Contumelioso episcopo : *Ne ejus ecclesia destituta videatur , in ejus locum visitatorem dari decernimus , qui a se noverit omnia exhibenda , ut nihil de ordinibus clericorum , nihil de ecclesiastica facultate præsumat , sed ea , quæ ad sacrosancta mysteria pertinent , exequatur* . Et ad clerum Ecclesiæ in qua fuit Contumeliosus episcopus , in ejus Ec-

clesia visitatorem dari nostra decrevit auctoritas, ut Ecclesia privata præsule summi nequeat Pontificis solatiis indigere, cui vos in omnibus parere decernimus ad ea tantummodo, quæ sacris sunt gerenda mysteriis. Fit quoque mentio aliorum, qui paramonarii dicuntur [55] e genere eorum, qui res ecclesiasticas administrant, id est villici sive actores possessionum, quamvis alias sic videantur appellati satellites, adseculæ, buccellarii [56]: certe Nicetæ [57] παραμονὴ est πελεκυφόρος βάρβαρος. Additur in hoc tit. Et privilegiis eorum, episcoporum scilicet et clericorum, ut ceterarum personarum, voluti, ut invitis episcopis [58] testimonium non denuncietur, ut presbyteri citra injuriam quæstionum [59] testimonium dicant, ut clerici, et monachi [60], et xenodochi, et ptochotrophi similesque personæ excusentur a sordidis [61] et extraordinariis muneribus, a parangariis [62], a metallis [63], a lustralis auri collatione [64] sive functione auraria, a tutelis [65] et personalibus muneribus [66], ut injuriarum sit publicum crimen [67], si facta sit injuria Episcopo vel Clerico, ut sit popularis actio [68] ex testamento, si quid relictum sit venerabilibus locis, condictio ex lege quæ inficiatione crescat in duplum, et ex cujus causa si indebitum solutum sit, non competat condictio indebiti, ut § *ultim. instit. de obl. quæ quas. ex con.* et *l.* 46. *hoc titul.* ut irrita fiat substitutio [69] precaria facta sub conditione si sine liberis hæres institutus decesserit, hærede transeunte in clerum, aut monasterium, ac similiter remittatur eadem conditio liberorum suscipiendorum. Et de castrensi peculio clericorum [70], quod etiam inter privilegia connumerari potest, de quo est *l.* 34 et 50. Et de redimendis captivis [71], deque relictis redemptioni captivorum *l.* 28. 45. 49. Item de nuptiis clericorum vetitis seu permissis, permissis scilicet cantoribus et lectoribus [72], vetitis ceteris [73], et permissis primis; vetitis secundis, ac rursus permissis ceteris si coitæ sint ante clericatum: vetitis post clericatum, et liberis post clericatum susceptis numero spuriorum, nefariorum, et incestorum adscriptis non naturalium, *l.* 19. et 44.

## III. Enarratio.

1 Orphanotrophia) Nec aliter legitur in antiquis Ægidii Menagii et Juliani Brodæi.

2 Sunt antistites) Ut in *l.* 7. *h. tit.* sacræ legis antistites, Theodoro Balsamoni ibidem ἐπίσκοποι. Justin. in § 5. instit. de Attil. tut. *religiosissimo antistite*: Theoph. ib. εὐλαβεστάτῳ ἐπισκόπῳ: utitur Tertullian. in ea significatione in libro de fuga, et alibi. Hinc antistitium pro Episcopatu. Wibertus Archidiaconus in vita Leonis PP. *Qui postea ad antistitium Mediomatricæ urbis voto cleri et plebis magis quam suo assumptus.*

3 Qui clero) Suidas, et auctor Etymologici; κλῆρος, σύστημα τῶν διακόνων καὶ πρεσβυτέρων: clerus, *Collegium Diaconorum, et Presbyterorum.* Œcumenius in 1 epistolam catholicam D. Petri cap. 7. κλῆρον δὲ τὸ ἱερὸν σύστημα καλεῖ, ὥσπερ καὶ νῦν ἡμεῖς, *Clerum sacrorum collegium vocat, sicut et nos hoc tempore.* S. Basilius in epistola 4. γράμματα πρὸς ἡμᾶς ἀφίκετο τοῦ κλήρου: *Cleri litteræ ad nos venerunt.*

4. Et populo præsunt) Clerum a populo distinguit idem Basilius in epistola 192 ad Nicopolitanos presbyteros, in fine: πάντα τὸν κλῆρον, τόντε κατὰ τὴν πόλιν, καὶ τὸν ἐπὶ τῆς παροικίας, κατὰ παντὸς τοῦ λαοῦ φοβουμένου τὸν κύριον, ἀσπαζόμεθα δι' ὑμῶν: *Clerum universum cum qui in civitate, tum qui in parœcia est cum omni populo timente Dominum, per vos salutamus.*

5. Veluti Pastores) Glossæ: *Pastor,* ἐπίσκοπος.

6. Patres) Divus Augustinus in Psalm. XLIV. *Hodie enim Episcopi, qui sunt per totum mundum, unde nati sunt? Ipsa Ecclesia patres illos appellat, ipsa illos genuit, et ipsa illos constituit in sedibus patrum.* Petrus Antiochenus in epist. qua rescribit Dominico Gradensi: ἔκουσεν πῶς ἐπισκόπους καὶ ἀρχιερεῖς, πατέρας ὁ πιστὸς ἔθε λόγος καλεῖν, Andreas Cretensis in Apostolum Titum: ταῦτα σοι παρῳδῶν, ὦ πάτερ ὦ δέσποτα τῶν σῶν ἱκετῶν, καὶ διαδόχων μὲν, ἀναξίων δὲ, ταῦτα ὁ μικρὸς ἐν ποιμέσιν ἐγώ, etc. *Hæc a nobis o pater, o Domine, tuis clientulis, et supplicibus atque successoribus tuis, quamquam indignis. Hæc ex quis ego inter pastores.* Vide sancti Gregorii Nazianzeni homiliam, cum Episcopus Sasimoensis ordinatus est, Divum Chrysostomum in oratione cum Presbyter est designatus.

7. Vicarii Christi) Sanctus Cyprianus in epistola LV. ad Cornelium: *Nec unus in Ecclesia ad tempus sacerdos, et ad tempus judex vice Christi cogitatur.* Eusebius PP. in epistola ad Episcopos, et diacones Thusciæ et Campaniæ: *Caput enim Ecclesiæ Christus est, Christi autem vicarii sacerdotes sunt.* Vicarii Dei. Theophylactus in epistolam ad Titum capite I. τὸν τόπον ἐπέχει τοῦ Θεοῦ: *vicem et locum Dei sustinet.* S. Ignatius in epistola ad Magnes. προκαθημένου τοῦ ἐπισκόπου εἰς τόπον Θεοῦ. *Episcopo præsidente Dei loco,* ut prophetæ dicti vicarii Dei. Tertull. advers. Marcion. IV. 35.

Vicarii Christi) Innocentius III. hoc tribuit summo Pontifici in *cap.* 2. *ext. de translat. episc. Auctoritate Romani Pontificis, quem constat esse Vicarium Jesu Christi.* Alii dicunt, sacerdotem B. Petri Apostoli vicarium esse. Ennod. in Apologetico.

8. Optato Milevitano) Libro I. de schism. Donatistarum: Anastasius bibliothecarius in epistola ad Martinum Narniensis Ecclesiæ præsulem: *Quia cum Episcopatus apices, etc.* Ennodius in orat. in Natal. Laurentii Episc. Mediolanens. *Ad Pontificalem apicem gravitas, pudor, pudicitia, venustas adduxit.*

9 Primicerii presbyterorum) Nescio an huc referri possit quod scribit Auctor Quæstionum in utrumque testamentum, quæ D. Augustino tribuuntur, quæstione CI. *Quid enim*, inquit, *est Episcopus, nisi primus presbyter, hoc est, summus sacerdos? denique non aliter quam compresbyteros hic vocat, et consacerdotes suos. Nunquid et ministros condiaconos suos dicit Episcopus? Non utique, quia multo inferiores sunt. Et turpe est judicem dicere primicerium.* Qua forma illum D. Stephanum *primicerium martyrum vocat* in sermone XXI. et post eum Ivo Carnot. in serm. 9. de reb. eccles. et Baldricus D. Petrum *primicerium Apostolorum. Cujac.* XI. *C. t.* 7.

10. Clerici sunt) *Omnes qui in Ecclesiastici ministerii gradibus ordinati sunt, Clerici generaliter nominantur.* Crodegangus Metensis Episcopus in regula Canonicorum cap. LXIII. in hoc autem titulo sep.

11. Ministri divini muneris, etc.) *l. Si quis.* 10. *l. Quisquis.* 27. et *l. Omnes.* 31. *hoc tit.*

12. Qui superiorem inter clericos) Separantur ab Episcopis, ut apud sanctum Basilium in epistola LXXV. ad Neocæsarienses: ἀλλ' εἰσὶν ἐπίσκοποι ἀληθῶς εἰς ἀρχὴν ἔτι κλῆρος κατὰ πᾶσαν τοῦ Θεοῦ παροικίαν, συνεχθήτωσαν οἱ δοκιμώτατοι etc. *At qui sunt Episcopi vocentur illo, ut audiant quæ objiciuntur: est clerus in unaquaque Dei parœcia congregentur probatiores.*

13 Apostolorum vice) Ignatius in epistola ad Magnesianos: τῶν πρεσβυτέρων εἰς τόπον συνεδρίου τῶν ἀποστόλων: *Presbyterorum loco consessus Apostolici.* S. Hieronymus de sept. ordinib. eccl. *In presbyteris Apostolos, qui et ipsi sunt, recognoscas.* Alii dicunt Episcopos esse vice Apostolorum, Presbyteros vice LXX discipulorum. Carolus II. Imp. in epistola ad Joannem VIII. Papam, apud Hincmarum Remensem opusculo XLVII. *Episcoporum, qui locum in Ecclesia tenent Apostolorum, et Presbyterorum, qui subrogantur loco LXX. discipulorum* etc. Ivo Carnot. de reb. eccl. serm. 2. *Presbyteri quippe successores, et vicarii sunt LXX. discipulorum. Episcopi vero successores sunt Apostolorum.*

14. Ἐν διατάξεσι) Libro II. capita XXVI et XXVIII.

15. Eorumdem) An sit liber γνήσιος quæri nemo nescit: satis tamen antiquus est, et nonnullis eis intermixta.

16 Cura annuntiandi verbi Dei) Verbum Dei soli olim Episcopi in Ecclesia prædicabant. Procedente tempore, presbyteris id permissum. Vide notas Jacobi Sirmondi ad sermonem D. Augustini de versu Ps. L. *Cor mundum crea in me Deus*, Supplementi Operum, D. August. Tomo I.

17 Σύμβουλοι τοῦ ἐπισκόπου etc.) d. cap. XXVIII. Sanctus Ignatius in epistola ad Trallianos: σύμβουλοι καὶ συνέδρευται ἐπισκόπου: Consiliarii, et adsessores Episcopi: σύμπονοι δοθέντες τῷ ἐπισκόπῳ. Zonaras in canonem LVIII. Apostolorum, adjutores Episcoporum, Ivo Carnot. loco citato.

18 Et D. Paulo) 1 ad Timoth. v. 17.

19 Episcopis proximi) D. Hieronymus IV. in Hieremiam cap. 22. *Intelligunt Episcopi, socique eorum presbyteri atque diaconi, et omnis ordo ecclesiasticus, etc.* Episcopi sunt sacerdotes summi. D. Hieronymus adversus Luciferianos cap. IV. *Ecclesiæ salus in summi sacerdotis dignitate pendet.* D. Augustinus in d. quæstione CI. Tertullianus de baptismo capite XVII. *Summus sacerdos, qui est Episcopus.* Primi sacerdotes S. Ambrosius, sive Hilarius in epistolam ad Ephesios capite VI. et in I. ad Timoth. cap. 3. *Episcopus est, qui inter presbyteros primus est.* Episcopi, inquam, sunt primi ordinis sacerdotes, presbyteri secundi. D. Hieronymus in Hieremiam libro 3. capite 13. *Sacerdotes quoque ipsi secundus in ecclesiastico honore gradus*: ὁμοίως γὰρ καὶ αὐτοὶ ἱερεῖς τέ εἰσι, καὶ διδασκαλίαν εἰσὶ πεπιστευμένοι: *nam et ipsi similiter sunt sacerdotes, et docendi munus sibi concreditum habent,* Oecumeni. in 1. ad Tim. cap. 3. v. 8. Facundus Hermianensis lib. XII. capite 3. *Qui sacrificare præsumpsit, quod licitum est singulo cuique, etiam secundi ordinis sacerdoti.* Leo I. in serm. X. de laude Charitatis: *Non enim summos tantum nutistis, aut secundi ordinis sacerdotes,* etc. Hincmarus Remensis Opusc. XV. capite IV. *Hos LXXII. figuram presbyterorum, id est secundi ordinis sacerdotum gessisse sciendum est*: et Opusculo XLVIII. cap. XX. *De presbyteris, videlicet secundi ordinis viris non dimittenda sunt.* Secundi sacerdotes, in constitutione Theodos. et Valentiniani, Appendicis Codicis Theodos. num. XX.

20 Diaconi utriusque sexus) De officio Diaconi Joannes Cinnamus historiar. lib. 4. ἦν τις λευιτῶν, οὓς διακόνους καλοῦμεν, ὄνομα τούτῳ Βασίλειος αὐτὸς ἀναπτύσσειν ταῖς πολλοῖς τὰς θείας ἐν ταῖς ὁπουδήποτε τελεταῖς κεκηρυγμένας φωνάς. *Erat quidam levitarum quos nos diaconos vocamus, nomine Basilius. Hic ad explicandum in omnibus ubicumque celebus verbum divinum constitutus, etc.* In diaconissa ætas LX. annorum exigitur, *l.* 9. *hoc tit.* in qua legendum, *sexaginta annis.* Theophanes: Θεοδόσιος ὁ βασιλεὺς νόμον ἔγραψε, γυναῖκα εἰς διακονίαν μὴ προβαίνειν, εἰ μὴ ὑπερβῇ τὰ ξ. ἔτη κατὰ τὸν ἀπόστολον: id est, interprete Anastasio Bibliothecario in historia Ecclesiastica: *Theodosius legem scripsit, mulierum in diaconissam non promovendam, nisi sexaginta transcenderit annos secundum Apostolum,* in prima ad Timoth. Ex *Novell.* CXXIII. *cap.* 13. exigitur ætas annorum 40. ut Concilii Chalcedon. cap. 15.

21 Ministri sacræ mensæ) Diaconum ministrare Episcopo, et presbyteris, hoc est diaconatum exercere: aut si Græca malis: διάκονον ἐξυπηρετεῖσθαι τῷ Ἐπισκόπῳ, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, τοῦτ' ἔστι διακονεῖν. Diaconi ministri sacerdotum, S. Ambrosius in 1. ad Timot. c. 3. Auctor constitutionum Apostol. lib. 3. cap. ultimo. S. Augustinus in sermone 37. de diversis: *Diaconi gerebat officium, ubi sacrum Christi sanguinem ministrabat*, S. Cyprianus de lapsis: *ubi vero solemnibus adimpletis calicem Diaconus offerre præsentibus cœpit.*

22. Exorcistæ) De exorcistis Julius Firmicus Mathes. lib. 3. cap. 5. *Erunt omnibus dæmonibus terribiles, quorum adventum procul dæmonum spiritus fugiant, et qui sic laborantes homines non vi verborum, sed sola sui ostensione liberent: quamvis sit violentus dæmon, qui corpus hominum, animumque quatiat, sive ille aereus sit, sive terrenus, aut infernus, istius hominis jussione fugiet, quia præcepta ejus cum quadam veneratione tenebitur.* Hi sunt qui in vulgo exorcistæ dicuntur, et cap. 9. *Faciet*

*exorcistas, et qui laborantes dæmonum incursione homines aptis remediis liberent: unde ex his artibus maxima illis subsequentia conferatur.* Hi sunt, qui, ut ait Ulpianus, vulgari verbo impostorum, exorcizare dicuntur *l. 1. de extraordin. cognit.* Quid si Christianos Ulpianus intelligat, qui exorcismis dæmones fugant, depellunt traducunt? Infensissimum enim Christianis Ulpianum fuisse constat ex Lactantio lib. 5. Instit. cap. XI. Exorcistæ igitur in *l. 6. h. tit.* sunt qui adjuratione dæmonas effugant, de quibus Paulinus Nolanus in Natali 4 Felicis.

> . . . . *primis lector servivit in annis.*
> *Inde gradum cepit, cui munus voce fideli*
> *Adjurare malos, et sacris pellere verbis.*

Origenes homilia 24 in Jos. *Si inimica virtus dæmonis obsideat alicujus corpus, adhibeantur autem multæ exorcistarum invocationes, etc.* Adde Cyrillum Hierosolymitanum in præfatione Catecheo. De his omnibus vide Cujac ad Nov. 3.

23 Sacerdotum nomen sol. pr. Ir. Episcop.) In *l. 3. h. t. omnes sacerdotes*: in collectione Theodori Balsamonis, ἐπίσκοποι. Venantius Fortunatus libro 9. epigramm. 9 *urbis sacerdotum* (hoc est Episcoporum) *sacro moderamine servans.* Sanctus Cyprianus in epistola 33. *Preces nostras vestris precibus adjuvate, ut Domini misericordia favens nobis, cito plebi suæ, et sacerdotem reddat incolumem, et martyrem cum sacerdote lectorem* D. Hieronymus 1. adversus Rufinum *Neque ambimus sacerdotium, qui latemus in cellulis.* Ennodius de vita Epiphanii Ticinensis Episcopi: *Interea propositum sibi callem citæ cursu præpeti sacerdos venerabilis incedebat*: et apud Cyprianum epistola 65. ad Rogat. Sacerdotalis locus, et sacerdotalis potestas, pro Episcopali.

24 Imo Christianis omnibus) D. Augustinus quæstionum Evangelicarum libro 2 Q. 40. *Sacerdotium Judæorum nemo fere fidelium dubitat figuram fuisse futuri sacerdotii regalis, quod est in Ecclesia, quo consecrantur omnes pertinentes ad corpus Christi, summi et veri principis sacerdotum: nam nunc et omnes unguntur, quod tunc Regibus tantum: et sacerdotibus fiebat.* S. Ambrosius in Lucam cap. 6. *omnes filii Ecclesiæ sacerdotes sunt: ungimur enim in sacerdotium sanctum, offerentes nosmetipsos Deo hostias spiritales.* Agobardus de privilegio et jure sacerdotii. *Præmittendum sane videtur brevissime, quod omnes fideles vere membra summi sacerdotis, Dei videlicet, ac Domini nostri Jesu Christi mediatoris Dei, et hominum facti sunt ab eo, Patri regnum et sacerdotes, et sunt sub capite summo unus sacerdos.* Petrus Damiae. epistolarum lib. 8. 1. *Constat ergo quemlibet Christianum esse per gratiam Christi sacerdotem*: vide quæ diximus ad *tit. Decretal. de vita et hon. cler.*

25 Tertullianus) Vide de exhortationibus castitatis c. 7.

26 Quod idem et de cles. num.) Lt 1. Cath D. Petri c. 7. ult. vur. 3. vide Cujac ad *Novel* 3.

27 Orphanotrophi) τῶν ὀρφανῶν οἱ τροφεῖς Andreas Cæsariensis in magno Canone: διάκονος καὶ ὀρφανοτρόφος καθίσταται. *Diaconus et pupillorum curator constituitur.* Codinus de Offic. Constant. cap. 5. 76. in edit Reg ὀρφανοτρόφος ἦν μεν φροντίζων καὶ επιμελούμενος πάλαι τῶν ὀρφανῶν; *orphanotrophus olim curam habebat pupillorum.* Auctor anonymus in Romano Imp. μοναχὸν αὐτὸν ἀποκείρας ἅμα Θεοφάνει Τειχιώτῃ καὶ Παύλῳ ὀρφανοτρόφῳ ἀνθρώποις αὐτοῦ. Hinc ὀρφανοτροφεῖον, Balsamon ad can. 7. Synodi Chalcedon.

28 Brephotrophi alumni infantium) Capes de verbis dubiis: *Alumnus dicitur ab alendo, et qui nutrit, et qui nutritur.*

29 Ptochotrophi) Chronic. Alexandrinum, πτωχοτρόφος φρουρὸς λιμένος. *Ptochotrophus custos portus.* Anastasius in historia Ecclesiastica. *Euphemius Presbyter et ptochotrophus Neapoleos*: πτωχοτρόφος Νεαπόλεως, Theophanes. Hinc πτωχοτροφεῖον, et πτωχεῖον Theophanes: πολλὰ ἐχαρίσατο ταῖς ἐκκλησίαις, καὶ πτωχείοις. Amphilochius in vita S. Basilii: τοὺς εὐαγεῖς οἴκους, καὶ τὰ πτωχεῖα, *ædes sacras, et hospitia pauperum.* Idem πενητοτρόφοι et πενητοτροφεῖα, apud Constantinum Manassem.

30 Xenodochi) Nicephorus in Cronico Μηνᾶς πρεσβύτερος καὶ ξενοδόχος τῶν Σαμψών. *Menas presbyter et Sampsonis præfectus hospitio.* D. Augustinus in Joannem tract. 97. *Xenodochia et monasteria postea sunt appellata novis nominibus, res tamen ipsæ et ante nomina sua erant, et religionis veritate firmantur.* Hinc ξενοδοχεῖα, id est, οἱ πρὸς κοινὴν ὑποδοχὴν τῶν ξένων κατασκευασμένοι οἶκοι. Joannes Catacuzenus historiæ libro 4. cap. 30. in fine. Theophanes in Chronographia: τοῖς μεν εὐαγῶν οἴκων παροίκους, τοῦτε ὀρφανοτροφείου, καὶ τῶν ξενώνων καὶ γηροκομείων τε καὶ ἐκκλησιῶν, καὶ μοναστηρίων βασιλικῶν τὰ καπνικὰ ἀπαιτεῖσθαι ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς αὐτοῦ τυραννίδος: *Adeo divinarum ædium, orphanorum dico, peregrinorum eorum receptaculis, ecclesiis et monasteriis Imperatorum liberalitate positis fumaria tributa, a primo tyrannidis, suæ exigi, etc.* De his Sanctus Basilius in epistola 371. ad Heliam: τίνα δὲ ἀδικοῦμεν, καταγώγια τοῖς ξένοις οἰκοδομοῦντες τοῖς κατὰ πάροδον ἐπιφοιτῶσι; *Quid peccamus diversoria peregrinis extruentes, qui huc forte adverierit?* Ea Julianus ostaui jubet, ut ibi inopes sine discrimine exciperentur, in epistola 49. ad Arsacium. De quo Theophanes in Chronographia: τὰς δὲ Χριστιανῶν εὐποιΐας ὁ ἄχρηστος καὶ παραβάτης μιμούμενος ξένοις τε καὶ πτωχοῖς τὰ πρὸς τὴν χρείαν χορηγεῖσθαι ἐκέλευσεν, ἀπατῶν τοὺς ἁπλουστέρους. *Christianam et beneficentiam imitatus ille nefarius et prævaricator, peregrinis et egenis res necessarias edixit suppeditari.* Xenodochia sunt domus Dei in *cap. dilectis* 56. *extr. de app.* illat. l'Hostel-Dieu.

31 Qui advenas, ægrotos, inop. etc.) Sanctus Epiphanius hæresi 75. τοιαῦτα γάρ τινα κατασκευάζουσι κατὰ φιλοξενίαν, καὶ τοὺς λελωβημένους, καὶ ἀδυνάτους ἐκεῖσε ποιοῦντες καταμένειν, ἐπιχορηγοῦσι κατὰ δύναμιν οἱ τῶν ἐκκλησιῶν προστάται.

32 Debiles) Debiles ex morbo, quo levati sunt, ut in *l. Dabimusque. 19. § 1. ff. de rebus auct. jud. possid.*

33 Ascetæ vel ascetriæ) Glossarium MS. ἀσκητὴς ὁ ἐν τῷ κατὰ διανόιαν κόσμῳ εὐσεβῶς καὶ δικαίως ἀναστρεφόμενος. Cyrillus Hierosolymitanus Catech 10 Ἄννα προφῆτις, ἐγκρατὴς, εὐλαβεστάτη καὶ ἀσκήτρια μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ *Anna prophetissa continens, religiosissima, et sanctimonialis testatur de ipso.* Theodoretus serm. 10. Græcar. affect. ὁρῶν τὰς κορυφὰς τοῦ ἡμετέρου μύσους ἀπηλλαγμένας, καὶ ταῖς ἀσκητῶν καταγωγαῖς κοσμουμένας; *Nam videtis excelsos montium vertices dæmonum vestrorum abominatione depulsa, monachorum cœnobiis exornatos?* Hinc ἀσκητήριον, *asceterium.* Vide Gloss ad Cedrenum.

34 Devotæ virgines) Vide Josephum Scaligerum Ausonianarum lection. libro 1. capite 8 Virgines cultui divino sacratæ, ut Amm. Marcellin. libro 18. in fine.

35. Hermiæ hist.) Histor Eccl. v. 12.

36 Μοναχικὴ πολιτ.) Nihil mutandum puto. D. Gregorius Nyssenus de peregrinatione Hierosolymitana: Ἐγὼ τοὺς ἅπαξ ἀνατεθεικότας ἑαυτοὺς τῇ ὑψηλῇ πολιτείᾳ, καλῶς ἔχειν φημι πρὸς τοῦ εὐαγγελίου διὰ παντὸς ἀποβλέπειν φωνάς. *Equidem eos qui semel sanctiori vivendi ratione se dediderunt, recte agere existimo, si perpetuo ad Evangelii voces respiciant.* Vide ejusdem epistolam ad Eustath. Ambros et Basil. Isidorus Pelusiotes libro 1. epistolar. 101. καλῶς πρὸς ὑψηλὴν πολιτείαν ὀξέως Cedrenus: παιδευθεὶς τῆς μοναχικῆς πολιτείας: Joannes Scylitzes: τὴν μοναχικὴν πολιτείαν ἀσπάσασθαι. Joannes Cantacuzenus hist. lib. 1. cap 14. τῆς μοναχικῆς πολιτείας εἰς ἄκρον ἐληλακώς. *Qui ad culmen virtutis ascenderat, et omnes vitæ monasticæ numeros indeptus erat*: πολιτεία quidem generaliter accipitur pro sanctiore vivendi ratione, quæ πολιτεία ὀρθὴ. Clementi Alexandrino Strom. III. Monachi tamen maxime videri possunt πολιτεύεσθαι θεῷ. Quamquam monachi dicuntur etiam philosophicam vitam agere. Nov. 5. cap. 3. Dionysius apud Suidam in μοναχός, ἐκεῖσε δὲ φροντιστήριον ἦν ἀνδρῶν φιλοσόφων τὸν βίον. μοναχοὶ δὲ οὗτοι κατονομάζονται Sanctus Basilius in constitutionibus monast. cap. 5. εἰ δέ τι δέοι διὰ τὴν ἀναγκαίαν χρείαν, καὶ ὑπαίθριον ἔργον ἐπιτελεῖν, οὐδὲ τοῦτο τὴν φιλοσοφίαν κωλύσει: Luitprandus historiæ 5. cap. 9. *Ad vicinam insulam, in qua cœnobitarum multitudo philosophabatur, tonso ei, ut moris est, capite ad philosophandum transmittunt*, et capite 10 *Ad vicinam insulam, in quam patrem suum ablegarant, philosophatum mittunt.* Guillelmus monachus in vita Sugerii Abbatis S. Dionysii lib. 2. cap. ult. *Abbas Cluniacensis cum ad cellulam respexisset Orecissimam, quam sibi ad manendum vir summe philosophus extruxerat etc* Adde D. Chrysost de differ. Regis, et mon. D. Gregor. Nazianz. in orat. 9. et 21. Vide quæ dixi ad tit de justit. et jur. Instit. lib. 1.

37 Archimandritæ dicuntur) Avitus Viennensis in epistola 11. *Eutyches ergo persicui, cujus mentio est, functus inventor, Constantinopolitanæ Ecclesiæ minister, sed copiosæ monachorum multitudinis præpositus fuit: cujus officii personas Episcopi Orientis Archimandritas appellant.*

38 Νοσοκομεῖον) In *l. 42.* Adde Sancti Basilii dict. epistolam 371. D. Hieronymus in Epitaphio Fabiolæ: *In primum congregatam undique pauperum præparavit; et prima omnium νοσοκομεῖον instituit, in quo agrotantes colligeret de plateis et consumpta languoribus atque inedia miserorum membra foveret.* Hinc νοσοκομεῖον. Dorotheus doctrina 4. Nicetas Choniat. in Isaacio Angelo: μεταβαλὲ δὲ εἰς νοσοκομεῖον, καὶ τοὺς βασιλικοὺς δόμους. *Regias ædes in Nosocomium mutavit.* Joannes Cinamus historiar. libro 4. ἃ καὶ ἔξεστι τῷγε βουλομένῳ ἐκ τῶν κοινῶν ἀναλέγεσθαι νοσοκομεῖον, ἃ ξενῶνας καλεῖσθαι ἔθος ἐστὶν· *et qui voluerit, ex legere poterit in Nosocomiis, quæ vulgo xenonas vocant* De Xenone vide Glossarium ad Nicetam. Adde Theodoretum histor. Eccles. lib. 5. cap. 18

39 Γεροντοκόμων) In l 46 §. 1. Hinc γηροκομεῖον. Balsamon ad Canon. 8 Synodi Calcedon. et γηροτροφεῖον Nicephorus Gregoras histor. 2.

40. Parabolanorum) *L.* 18. Parabolani sic dicti, quasi temerarii, quod qui ægrotis adsunt, in periculis sæpe non parvis versentur, frequenti ægrotorum contactu. Eadem nimirum forma rationeque, qua bestiarii Julio Firmico parabolarii sunt, et Socrati παράβολοι 7. histor. Eccles. qui paraboli auctori historiæ Tripertitæ, lib. 11. cap. 15. Cujac. ad Nov. III. Eustathius ad Od. primam, ὁ παράβολος ἄνθρωπος, ὁ κινδύνοις ἑαυτὸν παραβάλλων, ὅ ἐστι παρατιθείς. *Parabolus, qui seipsum periculis exponit.* Concilium Calcedonense actione 1. εἰσέτρεχον γὰρ εἰς τὴν ἐκκλησίαν στρατιῶται κατὰ ὅπλων καὶ εἰσῄεισαν, οἱ μονάζοντες κατὰ Βαρσουμᾶ, καὶ οἱ παραβολανεῖς, καὶ πλῆθος ἄλλο πολὺ, Vetus interpres: *Irruebant enim in Ecclesiam milites cum armis: instabant monachi, qui cum Barsuma, et parabolani, et multitudo alia grandis.* Videamus an legendum sit, παραβολάνοι, et *parabolani.* Sed fortasse ego bene, παράβολος. Itaque nihil temere adfirmo. De parabolanis vide Josephi Scaligeri epistolam 60. ad Isaacum Casaubonum.

41 Ὁ ἐπὶ τῆς πτωχείας) In *l. 42. §. 9. hoc. tit.*

42 Et œconom) Vide sup. tit prox.

43 Defensorum Ecclesiæ) ἐκκλησιεκδίκων, d. §. 9. vel simpliciter, ἐκδίκων, apud Theophanem, et alios, de quibus in Glossario ad Cedr.

44 Ἀρχόντων, sive ἐξ) *d. l. 40. §. 10.*

45 Qui sunt chorepiscopi ut Zonaras ait) In Can. IX. Synodi Antioch. et Scoliastes Harmenopuli tit. 9. Epitomes. Cane. Sed reprehenduntur a viris doctis. De Exarchi dignitate Ioannes Cameniata in narratione de excidio Tessalonicensi cap 30. Ἐπίσκοπος μὲν, inquit οὐκ ἔστιν οὗτος, κατ' οὐδὲν δὲ διαφέροντα βαθμὸν ἐκείνοις (ἐπισκόποις) κεκλήρωται, ἔξαρχον γὰρ αὐτὸν ἴσμεν τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης, οὐδὲν τῆς τιμῆς ἐκείνων καθυστερίζοντα; *Episcopus quidem hic non est, haud ta-*

*men disparem gradum sortitus est: Scimus enim cum totius Kiladis exarchum esse, dignitate Episcopis nihilo inferiorem*. Vide Codin. de offic. Constantinop. cap. 1. notas num 53.

46 Ruris aut suburbii) Dionysius Exiguus in interpretatione d. can. X. Synod. Antioch. *Qui in vicis, vel possessionibus Chorepiscopi nominantur*, et in interpretatione can. 3. Synod. Ancyranæ: *Presbyteri ruris offerre non possunt in templo civitatis, præsente Episcopo, vel presbyteris urbis*. Episcopi Villani, in epistola Damasi PP. quam subditiiam esse merito quidam existimant; Capitul. Caroli M. lib. 7. capite 187. aut Vicani. Hincmarus Remensis Opusculo 33. cap. 16. in fine: *Vicanus fieri consentiens Episcopus, qui Græce vocatur Chorepiscopus*. Et Opusculo 35. *Pene Vicarium Episcopum, quem Græci Chorepiscopum vocant*. Hunc locum profert Flodoardus libro 3. histor. Remensis. Et Chorepiscopi igitur Vicarii Episcoporum. Fulgentius Ferrandus in Breviatione Can. cap. 79. *Chorepiscopi*, id est, *Vicarii Episcoporum*. Idem legitur in Capitulari Aquisgranensi capite 9.

47 Archipresbyteri fere, ut Leo ait) Vide Leonis 1. epistolam 88.

48 In Synodo Neocæsar.) Canone 13.

49 Ὡς συλλειτουργοί) Qui ad exemplum et formam septuaginta discipulorum esse noscuntur. Leo 1. epistola 88. Vide epist. 127. D. Hieronymi ad Fabiolam de 42. mansionibus 6.

50 Sigebertus) In Chronico. Sigebertum exscripsit Robertus Monachus cœnobii sancti Mariani apud Altissiodorum Ordinis Præmonstratensis, auctor Chronici Altissiodorensis: *Damasus*, inquit, *Papa decrevit, ne quid contra Episcopos præsumant Archidiaconi, qui dicuntur etiam Chorepiscopi, id est, regionum vel villarum Episcopi*. Sigebertum tamen deceptum tradunt eruditissimi viri, quod Archidiaconus, id est, πρῶτους τῶν διακόνων, cum Chorepiscopis confundat.

51 Qui περιοδευταὶ dicuntur) Nicephorus Callistus libro 9. cap. 45. Καί τινα περιοδευτὴν πολλῶν φόνων γενόμενον ἄρτιον τῆς ἐκκλησίας οὐ διεξῶσι: *quod Periodeutem quondam, qui multis neci causam præstiterat, Ecclesia non ejecisset*: Theodorus Balsamon ad Canon 57. Synodi Laodicenæ: περιοδευταὶ δέ εἰσιν οἱ σήμερον προβαλλόμενοι παρὰ τῶν ἐπισκόπων ἔξαρχοι, οὗτοι γὰρ περιοδεύουσι καὶ ἐπιτηροῦσι τὰ ψυχικὰ σφάλματα καὶ καταρτίζουσι τοὺς πιστούς. *Periodeutæ sunt, qui hodie ab Episcopis promoventur exarchi: hi enim circumcursant, et delicta animæ observant, et fideles instruunt*. Codinus de offic. au Constant. c. 1. edit. Rog. ὁ περιοδευτής, περιπατῶν καὶ παιδευόμενος τοὺς θέλοντας βαπτισθῆναι τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει. *Circitor, qui circumambulat, et in orthodoxa fide baptizari cupientes instruit*: Claudius Salmasius falsus est cum de primatu Papæ capite 1. scribit, Just. in *l.* 42. §. 9. Chorepiscopum interpretari periodeutem vel visitatorem. Imo manifeste distinguit: μήτε ἐπίσκοπον, inquit, μήτε χωρεπίσκοπον, μήτε περιοδευτὴν: *neque Episcopum, neque Chorepiscopum, neque periodeutem*, et in fine *d.* §. ἢ χωρεπίσκοπος, ἢ περιοδευτής. *aut Chorepiscopus, aut periodeutes*. Sic etiam Gennadius in Encyclio (eum profert Meursius in Glossario Græcobarbaro) ἢ χωρεπίσκοπον ἢ περιοδευτὴν, ἢ πρεσβύτερον etc. Videamus etiam an falsus sit in ejusdem libri cap. 11. cum ait periodeutas non sic appellari, quod de loco in locum transirent, et omnem regionem perambularent; sed unius vici præpositos cui et erant affixi, haud minus quam Episcopus urbi cui præsidebat, ita appellatos esse. Cujacius vero existimat, Chorepiscopum datum certo vico, vel pago ab Episcopo urbis, sub qua vicus est; περιοδευτὴν autem certo loco deputatum non esse, sed hac illac circumire, et ubique implere absentis Episcopi vicem. Zonaras ad. d. can. 57. Synodi Laodicenæ: περιοδευταὶ δὲ λέγονται; διὰ τὸ περιέρχεσθαι καὶ καταρτίζειν τοὺς πιστούς, μὴ ἔχοντες καθέδραν οἰκείαν. *Periodeutæ dicuntur, quia circumeunt, et perambulant, instruuntque fideles, non habentes propriam cathedram*. Et ita vetus auctor in libro de hæresibus num 22. *Hos*, inquit, *Deus eos ita perfecte separavit, ut eorum cura periodeutis fieret, ac per singulas quasque urbes per Orientem eundo prædicaret*. Certe si quis dixerit, periodeutas videri vico alicui adfixos fuisse: Theodoretus religiosæ historiæ capite 26. περὶ τὸν θαυμάσιον Βάσσον, ὃς τηνικαῦτα πολλὰς περιώδευσε κώμας τοῖς κατὰ κώμην ἱερεῦσιν, ἐπιστατῶν, etc et paulo post: ὑπεραγασθεὶς τοίνυν ὁ μέγας ἐκεῖνος Βάσσος, τὴν οἰκείαν ἀγέλην κατέλαβε, τὸ μέγα τοῦτο διηγούμενος θαῦμα πλείοσι γὰρ ἢ διακοσίοις διασώταις ἐχρῆτο, etc. *Suadet itaque admirando Basso, qui tunc multos vicos circumibat vicanis propositus sacerdotibus*, etc. *Obstupefactus magnus Bassus ad gregem suum redut, magnum hoc narrans miraculum: Theonotas enim sive solates habebat supra ducentos*. Si quis, inquam, ex hoc Theodoreti loco dicat, periodeutas videri alicui vico adfixos fuisse, dicam ego ex eod. loco, non ita vico, pagove addictos fuisse, quin ceteras vicanas Ecclesias visitarent.

52 Ut Zonaras) d. can. 56.

53 Visitatores) Sic Dionysius Exiguus περιοδευτὰς interpretatur in d. can 56. Alii circitores, lustratores: Glossæ: περιοδευτής, *circitor, lustrator*.

54 Ad tempus remot.) Vel defunctorum: vide *can. obitum* 16. *cap. calinensis* 47. *et cap. alt. dist.* 61. et Gregorii 1. epist. 79. lib. 1. et 29. lib. 2.

55 Qui parsmonarii dicuntur) In *l.* 46. §. 3. *h. t.* Anastasius Biblioth. in hist. Eccles. *Mansionarium sancti Joannis*. Theophanes dixerat, παραμονάριον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου. Sic etiam vertit Dionysius Exiguus, in can. 2. *Concilii Chalced*. Sed et mansionarius dicebatur is, cujus erat postremo in templo permanere, oleumque lampadibus infundere, ac lampades extinguere, ut ait Vossius lib. 3. de vitiis sermonis, idque probat auctoritate Gregorii lib. 1. Dialog. cap. 5. Auctor Anonymus in vita Damasi PP. *Quidam vir Mansionarius ipsius Ecclesiæ, etc.*

56 Adseculæ, buccellarii) Glossæ Isidori: *asseria, buccellarius*. Item, *scurra, parasitus, buccellarius*.

57 Nicetæ) In codice Græcobarbaro: vide ibid. Glossarium nostrum.

58 Ut invitis Episcopis) *l.* 7. *h. t.* Theodorus Balsamo Collectionis tit. 3. totam legem sic in compendium retulit: ἐπίσκοπος οὐ μαρτυρεῖ: *Episcopus testimonium non perhibet*. Harmenopulus lib. 1. tit. 6. §. 16. *Episcopi nec volentes, nec inviti ad testimonium dicendum in jus vocari possunt, sed ad eos dumum mittitur*: ex *Novella* 123. cap. 6. Psellus ad titulum 16. Synopseos Attaliotæ: ἀρχιερεὺς οὐ μαρτυρεῖ οὐδαμῶς. *Pontifex neque volens, neque invitus testimonium perhibet*. Hincmarus Remensis Opusc. 48. cap. 13. *Et sacri Africæ provinciæ canones: et lex Justiniana decernunt: Clerici de judicio sui cognitione non cogantur in publico dicere testimonium, non autem in Ecclesiastico judicio testimonium dicere prohibentur. Sicut etiam de Episcopis in Chalcedonensi Concilio legimus: unde in Synodis Romanis ab Eugenio et Leone IV. celebratis decretum est: Quamquam sacerdotum testimonium credibile habeatur, tamen ipsi in secularibus negotiis pro testimonio, aut conficiendis instrumentis non rogentur, quia eos in talibus rebus esse non convenit. Si autem eventu aliquo causæ interfuerint, et aliquid viderint, aut audierint ubi nullæ ad illud idoneæ secularium inveniantur personæ, ne veritas occultetur, et malus ut bonus existimetur, in providentia proprii sui Episcopi, ut aut coram se et competentibus judicibus, aut aliter veritatem honorifice testificentur. Et huic sententiæ Justiniana lex consonat*.

59 Ut Presbyteri citra injuriam quæst.) *l.* 8. χωρὶς βασάνων, non torquentur.

60 Ut clerici et monachi) Sanctus Basilius in epistola 279. et 304. postulat a censitore, ut Monachi secundum constitutionem in eorum gratiam editam tributorum solutione liberentur.

61 A sordidis) ut puta ne fiant capsarii, vel pistores: quo exemplo utuntur Græci lib. 54. in hunc locum *l.* 1. *C. de excusat. mun.* et *l.* 9. Et tractantes de immun. Ecclesiarum, lib. 5. Cujac. ad d. l. 1. De capsariis, vide Cujac. observ. v. 8. et adde Basilica ad *l.* 1. *Collactaneus* 13. *ff. de manum. vind.* et hunc locum D. Augustini in Psalm. 56. *Librarii denique nostri facti sunt, quomodo solent servi post dominos codices ferre*.

62 A parangariis) Et angariis, *l.* 39. §. 1. De angariis et parangariis: vide Cujac. ad *tit. C. de cur. publ. libro* 12.

63 A metatis) Hospites non suscipiunt, *l.* 1. Basilica: μήτε μιτάτα δεξέτωσαν. Balsamon οὐχ ὑποκεῖνται μιτάτοις. vide tit. *C. de metat. et epidemet. lib.* 12.

64 A lustrali auri collatione (Lustrale aurum quarto quoque anno pendi solitum, id est, singulo lustro, et χρυσάργυρον dicebatur, de quo dixi ad historiam Ecclesiasticam Anastasii. Appellatur etiam functio auraria in *l. Singuli. C. de lustr. ad collat.* vide Cujac. ad *l.* 1. *C. eod.* et *lib.* 4. *t.* 63.

65 A tutelis) *l. Generaliter.* 52. *h. tit.*

66 Et personalibus muner.) *l.* 6. *h. t.*

67 Ut injuriarum sit publ. cr.) *l. Si quis.* 10. quæ extat in Registro Gregorii libro 11. et Capitul. Caroli M. 6. 113. Joannes Saresberiensis lib. 5. cap. 5. et in Appendice C. Th. num. 14. si quis conferre velit.

68 Ut sit popularis actio ex test.) L. θεσπίζομεν 46. §. 6. *et* 7. *h. tit.*

69 Ut irrita fiat substit.) *L.* θεσπίζομεν 53. §. 2. *h. t.* vide Cujac. ad *Nov.* 123. *in fin.*

70 Et de castr. pecul. cleric.) Clericis peculium quasi castrense habere permissum est, *l. Cum. l.* 10. *h. t.* nam clerici omnes militant in Palatio Christi, ut est in constit. 20. in Appendice Cod. Theod. D. Ambros. in serm. 66. *Etiamsi non militare videamur sæculo, tamen Deo et Domino militamus, sicut ait Apostolus: Nemo militans Deo, obligat se negotiis sæcularibus*. et mox. *Milites igitur Christi sumus, et stipendium ab ipso donativumque percipimus*.

71 Et de redimend. captiv.) Etiam res sacræ vendi possunt, ut ex pretio captivi redimantur, *l.* 11. sup. *de sac. eccl.* Possidius in vita B. Augustini cap. 24. vide dicta nobis ad Theodori Balsamonis collectionem constitut. Eccles. et ad Justiniani Instit. tit. de rerum divis.

72 Cantorib. et lectorib.) *L.* τῶν ἱερῶν κανόνων, *h. t.* Nov. 5. cap. 8. Nov. 22. cap. 42. can. 25. apostol. can. 6. Synodi in Trullo coactæ.

73 Velut ceteris) Cujacius ad Nov. 22. Nono loco ostenditur, secundas nuptias officere iis qui aspirant ad clerum, primas non officere: nam qui justam uxorem duxit et habet, diaconus, hypodiaconus, presbyter fieri potest, id est, ante clericatum matrimonium legitimum contrahere potest primum, non secundum, ducta etiam ea quæ nunquam experta sit virum, non vidua. Post clericatum non potest matrimonium contrahere, ut Leonis Nov. 3. ne ex permissu quidem Episcopi, Nov. 123. quæ hac in re derogat Ancyranæ Synodi cap. 10. Nec queri de eo possunt, clerici. Cur enim antequam offerrent se clero, sibi non adjunxerunt uxorem, vel ejus diei pridie quo clerici facti sunt? Quod si post clericatum matrimonium contraxerint, pœna hæc est, ut clero amoveantur, Nov. 6. et 123. vel ex Leonis Nov. 79. ordine clericali eo quem tenebant ante nuptias, veluti diaconatu, aut presbyteratu et liberi sunt spurii ex *l.* 44. *C. de episcop. et cleric.*

## TIT. IV. *De episcopali audientia et de diversis capitulis quæ ad jus curamque et reverentiam pontificalem pertinent.*

Episcopi jurisdictionem non habent 1, quia nec forum legibus habent, ut ait Valentinianus in *Nov. de epis. jud.* nec apparitionem 2, nec executionem, sed eorum, ut judicum delegatorum 3, qui etiam notionem non jurisdictionem habent, sententias magistratus exequuntur, *l.* 8. Sozomenus l. 4 εἰς ἔργον τὰ κρινόμενα παρὰ τῶν ἐπισκόπων ἄγειν τοὺς ἄρχοντας, καὶ τοὺς ὑπουργοῦντας αὐτοῖς στρατιώτας 4 Et

videtur *Novella* 120 θεωθῆναι accipere pro notione. Itaque non de episcopali jurisdictione, sed de episcopali audientia merito titulus inscriptus est. Et ut Haloander direcesim, ita audientiam male Accursius [5] jurisdictionem, et ita *l.* 25. *sub tit. prox.* Cum clericis in judicium vocatis patuit episcopalis audientia. Et in supradicta Novell. Valentiniani [7]: Clericus sequatur forum rei, si adversarius ad episcopi vel presbyteri audientiam non præstat adsensum: ex qua etiam apparet, presbyteros qui secundum locum [8] ab episcopis obtinent, non eandem, ut Æriani [9] dicebant, habuisse cognitionem judicium, audientiam. Et hanc quidem habuere tantum episcopi [10] vel presbyteri in clericos et monachos in causa religionis; vel negotio ecclesiastico [11], non in alios, vel in aliis causis, nisi inter consentientes [12], ut hoc tit. demonstratur: qui et alia continet diversa capitula pertinentia ad jus curamque et reverentiam episcopalem. Ad jus, veluti ut his in consilium adhibitis defensores civitatum [13], et sitonæ [14], et tutores, vel curatores minorum [15], aut furiosorum instituantur, ut querela non numeratæ pecuniæ [16] vel dotis absente magistratu, et quælibet alia præscriptionum interruptio [17], vel contestatio [18] apud eos instituatur, *l.* 21. 31. 32. Ad curam, veluti disciplina Ecclesiæ, disciplina clericorum et monachorum, et illud inter cetera, ne aleæ et spectaculis [19] dediti sint, et ne per vim vel usurpationem aliquem eripiant judicatos [20] addictosque supplicio: quod forte usurpabant exemplo pontificum Paganorum, quorum occursus [21] sæpe servabat ductos ad supplicium. Pertinent etiam ad curam eorumdem pauperes, captivi [22], infantes expositi [23], custodiæ [24], meritoriæ puellæ [25] lenonum injuria captæ et oppressæ, et inspectio operum publicorum [26] rationumque civilium, et pleraque alia officia pia et sancta. ne alii quam Christiani advocati recipiantur [27], *l.* 15. ne alii milites [28], *l.* 20 quæ reducit quod ante Honorius constituerat [29], et, ut Zosimus refert [30], mox mutaverat propter Generichum copiarum Dalmaticarum ducem, ne defensores plebis, *l.* 19. ne in Alexandria archigerontes et diœcetæ, qui et ipsi defensores fuerunt Alexandrinæ plebis, *l.* 4. et de quibus nisi vetus error insideret, et Theodosiano et Justiniano Codici, legeremus, ut ex Christianorum numero [31] deligantur. Et generaliter his additur l. 2. et 18. *tit. seq.* ne alii quam Christiani orthodoxi ad Reipub. curam vel administrationem [32], vel juvenum institutionem [33] admittantur, datis, ut Cedrenus addit, hæreticis et paganis induciis trium mensium ad resipiscendum: nec alia ratione Gelimeri negavit Justinianus Patriciatus dignitatem, quam quod Arrianus esset, auctore Procopio [34]. Ad reverentiam autem episcoporum hoc maxime pertinet, ne ab eorum sententia possit appellari [35], *l.* 8. si qui forte eos [36] ultro judice dato ex consensu utriusque partis sine vinculo compromissi liceat appellare [37], *l. Ex consensu. D. de appell*

## IV. Enarratio.

1 Episc. jurisd. non hab.) Imperatores jus distringendorum negotiorum Episcopis juxta diversa constituta permiserunt, ut est in epistol. Episcoporum Leonis, Victurii, et Eustochii ad Episcopos Provinciæ tertiæ, tom. 1. Concil. Galliæ.

2 Nec apparitionem) D. Ambros. ep. 34. *Præfectus Letus efficitur, et missa apparitione.*

3 Ut judicium delegatorum) *L. A Divo Pio.* 15. *D. de re judic.*

4 Sozomen. 1.) Capite 9. hist. Eccl.

5 Στρατιώτας) *Præsides et apparitores eorum res judicatas ab Episcopis ad effectum perducere.*

De Episcop. aud. Sulpitius Severus sacræ historiæ libro 11. *Aut sententiam in refragantes ferre debuerunt, aut si ipsi suspecti habebantur, aliis Episcopis audientiam reservare,* Theodosius et Valentin. in *L.* 47. C. Th. de episc. et refertur in Append. Cod. Th. *Episcopali audientiæ reservamus.*

6 Male Accursius) Et Raphael Fulgosius. Audientia pro foro Ecclesiastico accipi videtur in epistola 49 Aviti Viennensis: *Ad Romanæ forsitan Ecclesiæ audientiam vocet*, et in epist. 41 *Non solum ad clericorum, verum etiam ad laicorum audientiam destinarem.*

7 Novel. Valentiniani) Hincmarus Remensis Opusculo 35. *Sicut tibi non licet de accusatione, sive criminalis causæ, sive civilis, relicto Ecclesiastico, publico purgari judicio, ita etiam non licet tibi postposito, vel contempto Ecclesiastico judicio, ad secularia judicia convolare, vel quemcumque, nec etiam laicam personam pertrahere, neque ad forum suum sequi, si ipsa laica persona consenserit, Ecclesiasticum subire judicium, sicut lex Valentiniani, quam probat Ecclesia, demonstrat.*

8 Qui secundum locum) Possid. de vita Augustini c. 4. *Quia locus presbyterii, licet ipse majore dignus esset, appropinquaret tamen Episcopatui.* Ipse Augustinus epistola 19. ad Hieronymum: *Quanquam secundum honorum vocabula, quæ jam Ecclesiæ usus obtinuit, Episcopatus Presbyterio major sit, tamen in multis rebus Augustinus Hieronymo minor est.* Augustinus Episcopus Hieronymo presbytero, Vide ad tit. 3. sup.

9 Ut Æriani) Vetus auctor in libro de Hæresibus, numero 53. ubi de Ærianis: *Presbyterum ab Episcopo nulla differentia debere discerni.* v. Epiphanii hær. 75. adversus Ærianos.

10 Habuere tantum Ep.) Sulpitius Severus hist. sacræ libro 11. *Novum esse et inauditum nefas, ut causam Ecclesiæ judex seculi judicaret.* Goffridus Vindocinensis epistol. 24. libri 11 *Omnino enim injustum est, et sacris canonibus, sicut ipsi melius nostis, penitus obviare videtur, ut Ecclesiastica causa seculari, et peregrino judicio terminetur*, id est, civili, et publico. Sanctus Hilarius ad Constantium A *Provideat et decernat clementia tua ut omnes ubique judices, quibus*



*provinciarum administrationes creditæ sunt, ad quos sola cura et sollicitudo publicorum negotiorum pertinere debet, a religiosa se observatione abstineant, neque posthac præsumant, atque usurpent, et putent se causas cognoscere clericorum.*

11 Negotio eccles.) *l.* 7. 8. 13. et 29. §. *pen. h. t.*

12 Nisi inter consent.) *L.* 7. et 13. *h. tit.*

13 Defensores civitatum) *L. Jubemus.* 19. *h. t.*

14 Sitonæ) *L.* 17. *h. t. l.* 3. *C. ut nem. in coempt. specier.* et ibi Cujac.

15 Et tutor. vel curat.) *L.* 30. *h. t.* et §. *Nos autem. Instit. de Atil. tut.*

16 Ut querela non num. pec.) *L.* 21. *h. t.*

17 Præscript. inter.) *L.* 31.

18 Vel contestatio) *L.* 12.

19 Ne aleæ, et spectac.) *L.* 34. *h. tit.*

20 Eripiant judicatos) *L.* 6.

21 Quorum occursus) Id forte usurpabant clerici exemplo Flaminis Dialis, de quo Gellius x. 15. et Vestalium, de quibus Plutarchus in Numa.

22 Paup. cap.) *L.* 2. et 11.

23 Infantes expositi) *L. Nemini.* 24. *h. t.*

24 Custodiæ) Qui custodiuntur, *l.* 9. et 22.

25 Meritoriæ puellæ) *L. Si lenones* 12. et *l.* 14. Svetonius Claudii cap. 15. *Cum scorta meritoria citari*, etc. Tertullianus ad Nation. cap. x. *Scortum hoc meritorium fuit.* Arnobius v. advers. Gent. *Divendere meritoria corporis formam*, Hinc meritorium pro lupanari, Julius Firmicus Mathes. 6. 24.

26 Inspectio publicorum operum) *L.* 25.

27 Advocati recipiantur) *L.* 64. *C. Th. de hæret.* quam profert Rabanus Maurus in lib. contra Judæos c. 47.

28 Ne alii milites) Lege Constantini, ut cautum, χριστιανοὺς μόνους στρατεύεσθαι ut scribit Theophanes et Cedrenus. Julius Pollux in Chronico: Χριστιανοὺς μόνους ὀρθοδόξους στρατεύεσθαι, ut in *l.* 20. Pagani igitur arceantur a militia, Christiani non Orthodoxi, et Judæi. Divus Hieronymus in Esaiam cap. 3. *Nec mirum si apud Judæos perierit dignitas bellatorum, cum militandi sub gladio et arma portandi non habeant potestatem.*

29 Quod ante Honorius constituerat) *l.* 21. *C. Th. de pagan.* Zosimus v. νόμους εἰσήχθη τοῖς οὐκ οὖσι Χριστιανοῖς ζώνην ἐν τοῖς βασιλείοις ἔχειν ἀπαγορεύων.

30 Ut Zosimus refert) d. libro 5.

31 Ut ex Christianorum numero delig.) Cujac. tamen Observ. lib. 23 cap. 3. Ergasiotanos interpretatur artifices et operarios civitatis Alexandrinæ. Theodorus Balsamon ἐργαστηριώτας vertit.

32 Ad Reip. curam vel administr.) μὴ πολιτεύεσθαι. Cedrenus pag. 369. edit. Regiæ. Theophanes: ἐθέσπισεν ὁ βασιλεὺς ὥστε μὴ πολιτεύεσθαι τοὺς ἑλληνίζοντας μήτε τοὺς αἱρετικοὺς, εἰ μὴ μόνους τοὺς ὀρθοδόξους Χριστιανοὺς, δοὺς αὐτοῖς καὶ προθεσμίαν ἕως μηνῶν, τριῶν πρὸς ἐπιστροφὴν, quæ Anast. bibliothecarius ita reddit: *Justinianus Imper. promulgavit legem ne militarent pagani, nec hæretici, nisi soli orthodoxi Christiani: dans illis et inducias usque ad menses tres, ad conversionem*; quasi legerit, στρατεύεσθαι, pro πολιτεύεσθαι. Constantinus Christianos tantum provinciis præfecit, Theodoretus hist. eccl. lib. 1. c. 1.

33 Vel juvenum institutionem) Sic Julianus edicto præceperat, ne quis Christianus docendorum liberalium studiorum professor esset, ut scribit Orosius libro 7. vide quæ annotavi ad *l.* 7. *Cod. Theodos. de pagan.* ex Divo Augustino et aliis. Adde Ambrosium. v. Epistol. 30.

34 Auctore Procopio) Libro 11. Vandal. de eod. Theophanes in Chronographia p. 170. edit. Reg.

35 Ne ab eorum sent. possit appel.) Ad reverentiam pertinet lex Constantini in Appendice Cod. Theod. nu. 1. qua cavetur ut omnes causæ Episcoporum sententiis terminatæ, perpetuo stabilitatis jure firmentur, ne liceat ulterius retractare negotium, quod Episcoporum sententia deciderit.

36 Si qui forte eos) Testatur D. Augustinus causas seculares a fidelibus sæpe ad se delatas in psalm. 118. conc. 14. et Nicephorus Gregoras ad civilia judicia exercenda unum ex Episcopis electum.

37 Liceat appellare) Vide ad tit. 55. libri 11. et Consultat 12.

## TIT. V. *De hæreticis et Manichæis et Samaritis.*

Ne quis existimaret privilegia superioribus titulis data Ecclesiis et Episcopis, et clericis vel monachis, ad alios quam Christianos Catholicos pertinere, statim initio hujus tit. constituitur, ut alieni [1] ab hujusmodi privilegiis sint hæretici. Nam et eorum episcopos [2] aut clericos [3] hæc sibi nomina falso vindicare, et eorum conventus [4] et conciliabula [5] non esse Ecclesias [6], sed quasi Ecclesias, *l.* 5. non συνάξεις, sed παρασυνάξεις [7], non baptismata, sed parabaptismata *l.* 8. *l.* 14. *Novel.* 132. Existimari esse, sed non esse [8]. Et hæreticis, *l.* 1. *Cod. Theod. eodem tit.* adjungit schismaticos, recte: Nam et si hæretici continuo non sint [9] qui divertunt a communionis unitate, nec schisma, quod et ἀχηματισμός dicitur, hæresis sit, plerumque tamen desinit in hæresim [10], ut de schismate Donatistarum ait *l.* 4. *Cod. Theod. ne sanct. bapt. iter. Quæ ut hæresis vocaretur, appellationem schismatis præferebat.* Sic legendum [11] Et paulo post. *Ex geminatione baptismi contigisse ut hæresis ex schismate nasceretur.* Et de iisdem D. Augustinus [12]; *In hæresim schisma verterunt.* Definiuntur autem hæretici [13] in *l.* 2. *hujus tit.* qui vel levi argumento deerant a judicio [14] et tramite Catholicæ religionis, et nomen habent [15] a perticaci spiritu [16] et opinione singulari, duræ frontis obstinato piaculo,

ut Theodosius loquitur *Novel. de Judæ. Sam. et hær.* Frons enim hæreticorum, frons non est. Additur specialiter in hoc tit. *de Manichæis*, quasi insignioribus hæreticis [17], quos ad imam usque scelerum nequitiam pervenisse ait *l.* 5. et incusta perversitate religionis nomina lupanaribus quoque ignota [18] vel pudenda committere, *Novel. Valentiniani de Manichæis*, quæ ex D. Aug. libris licet agnoscere, et Agathiæ hist. lib. 2. et Cyrilli Hierosolimitani Cathec. 6. Et Diocletianus et Maximianus in Cod. Gregor. velut nova inopinataque prodigia in hunc mundum de Persica gente [19] prodiisse Manichæos. Additur, et *de Samaritis* propter speciales quasdam [20] constitutiones Græcas, quæ de eis sunt in hoc titulo, sicut inter Novel. sunt duæ de Samaritis. Illorum secta mista est ex Judaismo et Paganismo [21]. Manichæi sunt ex Christianismo secundum divisionem Epiphanii. Verum licet variis hi omnes pœnis adficiantur, [22] tamen eis solemnis sepulturæ non negantur, *l.* 9. Et subjecti tantum Romano Imperio his pœnis subjiciuntur, non fœderati, velut Gotthi [23] nominatim excepti *l.* 12. quorum plerique Arriani [24] erant: nec enim leges Civiles exteros tenent [25].

## V. Enarratio.

1 Ut alieni) *L.* 1.

2 Nam et eorum Episcopos) *L.* 2.

3 Aut clericos) Ceteros præter Episcopos, vide sup. *tit.* 3.

4 Et eorum conventus) *L.* 8. §. 3 conventicula, *l.* 6. Donatistarum conventicula in sententia Marcellini post collationem Carthag. cum Donat. D. Cyprian. de unit. Eccles. *Et cum hæreses et schismata postmodum nata sint, dum conventicula sibi diversa constituunt* etc. S. Ambros. de dignit. Sacerd. cap. 4. *Hæretici et schismatici, qui extra sanctam Ecclesiam Catholicam conventicula sibi profana præficiunt.* D. Augustinus in epistola 56. *Circuli atque conventicula Donatistarum, vel Maximianensium:* Circul. ut in *l.* 8. §. 5. *h. tit.* τὰ συστήματα τῶν αἱρετικῶν, μιαρὰ συστήματα, Cyrillus Hierosolym. Catech. 8. Epiphanius Panarii libro II. τὰς αὐτῶν ἐκκλησίας ἤτοι φωλεούς, καὶ σπήλαια οὕτω γὰρ εἴποιμι τὰς τῶν αἱρετικῶν συνελεύσεις. Theophanes de Theodosio. Εὐνόμιον μὲν ἐξώρισε παρασυναγωγὰς ποιοῦντα καὶ λαοὺς ἀπατῶντα.

5 Conciliabula) Vetus Onomastic. *conciliabulum*, συνέδριον συνέδρια τῶν παρανόμων αἱρετικῶν. Cyrillus Hierosol. Cat. 4.

6 Non esse Ecclesias) Sanctus Cyprianus in epistola 70. *Sanctificare autem non potuit olei creaturam, qui nec altare habuit, nec Ecclesiam.* Sanctus Augustinus libro 5. de baptismo contra Donatistas cap. 23. *Ecclesiam sicut habent Catholici, non habent hæretici.* Tertull. de præscript. Hæreticorum cap. 42. *Plerique nec Ecclesias habent, sine matre, sine sede, orbi fide, extorres, sine lare vagantur.*

7 Παρασυνάξεις) d. §. 3 et *l.* 14. *h. tit.* παρασυναγωγαὶ Theophanes loco supracitato, ut παραδιδάσκειν, *hæreticos falsa docere* ait sanctus Irenæus in præfatione lib. 1. et ut παραβαπτίζαι dicuntur Arriano dissertat. Epict. 11. capite 8.

8 Existimari esse, sed non esse) Optatus Milevitanus libro 1. *Interea dixisti, apud hæreticos dotes Ecclesiæ esse non posse, et recte dixisti: Scimus enim hæreticorum Ecclesias singulorum prostitutas, nullis legalibus sacramentis, et sine jure honesti matrimonii esse, quas non necessarias recusat Christus, qui est sponsus unius Ecclesiæ, sicut in Canticis Canticorum ipse testatur: qui cum unam laudat, ceteras damnat: quia præter unam, quæ est vera Catholica, ceteræ apud hæreticos putantur esse: sed non sunt.*

9 Nam etsi hæretici continuo non sint) Quid inter hæresim et schisma sit, docet S. Basilius in epist. Can. ad Amphilochium Can. 1. Optatus Milevitanus l. 1. Cresconius Grammaticus apud D. Augustinum contra Crescon. lib. 11. cap. 3. *Inter nos*, inquit, *quibus idem Christus natus, mortuus et resurgens, una religio, eadem sacramenta, nihil in Christiana observatione diversum schisma factum, non hæresis dicitur: si quidem hæresis est diversa sequentium secta: schisma vero eadem sequentium separatio.* V. ibid. cap. 7. Idem tamen Augustinus in libro de fide et symbolo cap. 10. scribit, nec hæreticum, nec schismaticum ad Ecclesiam pertinere. *Nam et hæretici*, inquit, *et schismatici congregationes suas Ecclesias vocant, sed hæretici de Deo falsa sentiendo ipsam fidem violant. Schismatici autem discissionibus iniquis a fraterna charitate dissiliunt, quamvis ea credunt quæ credimus.*

10 Desinit in hæresim) Hincmarus Remensis Opusculo 14. *Sacra monstrat auctoritas, cognata sunt schisma et hæresis.* Rabanus Moguntinus in epistola 1. ad Hincmarum Remensem, *Nullum schisma non sibi aliquam confingit hæresim, ut recte ab Ecclesia recessisse videatur.*

11 Sic legendum) Sic etiam edi curavit Jacobus Sirmondus in Appendice C. Theodosiani.

12 Divus Augustinus) In libro de hæresibus ad *Quodvult Deum*. 69.

13 Definiuntur autem hæretici) αἱρετικὸς ἐστι πᾶς μὴ ὀρθόδοξος *l.* 12. *h. tit.* Sanctus Augustinus in libro de utilitate credendi, in princip. *Hæreticus est qui alicujus temporalis commodi, et maxime gloriæ principatusque gratia, falsas ac novas opiniones vel gignit, vel sequitur.*

14 Deerrant a judicio) *Rebelles sacræ fidei.* Vigilius Episcopus Tridentinus in disput. inter. Sabell. Fotin. Arr. et Athanas. *Perfidi.* Lactantius v. 9. *Si qui autem doloris, vel mortis metu, vel suapte perfidia, cœleste sacramentum deseruerint, etc.* Hinc perfidia pro hæresi. Idem Vigilius: *Optime Athanasius errorem perfidiæ in adjectis, et nuper inventis rerum novitatibus consistere profitetur.* Phœbiadus contra Arrianos: *Incipientes igitur ab ipso capite perfidiæ, etc.* Facundus Hermianensis libro 11. *Nullus ignotus processit hæreticus, nulla nostris est temporibus nata perfidia etc.* κ. l. 1.

15. Et nomen habent) Tertullianus de præscriptione hæreticorum: *Hæreses dictæ Græca voce ex interpretatione electionis, qua quis sive ad instituendas, sive ad suscipiendas eas utitur.* D. Hieronymus in epistolam ad Tit. cap. 3. *Hæresis Græce ab electione dicitur, quod scilicet unusquisque id sibi eligat quod melius ei esse videatur.*

16 A pertinaci spiritu) Facundus Hermianensis lib. 10. *Verum neque illud modestus quisquam, sicut arbitror, definire præsumit, quod hæretici habendi non sint omnes, qui non pertinaces, sed ut imperfecti, et ad discendum parati minus aliquid in Christiana fide cognoverint. Hæreticum facit pertinax offensionis defensio:* idem libro eodem. *Obstinatio:* libro 11. in fin. *obstinata defensio falsitatis*, libro 12. Idem contra Mocianum; *Hæreticum non humanæ infirmitatis ignorantia, sed pervicacia facit:* animus obstinatior *l.* 2. *sup. de sum. Trinit.* Anastasius Bibliothecarius in epistola ad Joannem diaconum: *Cum hæreticus non ex erroris tantum deceptione, quantum ex electione non recta et contentiosa pertinacia generetur.* Flaccus Alcuinus Confessionis fidei parte 4. cap. 9. *Nemo est hæreticus nisi contentione fiat hæreticus. Ast qui reprehendi non erubescit, neque corrigi dedignatur, nequaquam dici potest hæreticus.*

17 Quasi insignioribus hæret.) Sanctus Basilius homil. 11. in Hexame βδελυκτὴ τῶν Μανιχαίων αἵρεσις Gregorio Syncello, πανώλεθρος ἀπώλεια: *exitialis perditio:* Anastasio biblioth. in hist. Eccles. Leo 1. serm. 6. de jejunio decimi mensis. *Arcem sibi in Manichæorum struxit insania, et latissimam in eis aulam, in qua se exultantius jactaret, invenit: ubi non unius pravitatis speciem, sed omnium simul errorum impietatumque mixturam generaliter possideret. Quod enim in paganis prophanum, quod in Judæis carnalibus cæcum, quod in secretis magicæ artis illicitum, quod denique in omnibus hæresibus sacrilegum, atque blasphemum est, hoc in istos, quasi in sentinam quamdam cum omnium sordium concretione confluxit, etc.*

18 Nomina lupanaribus quoque ignota) Sanctus Augustinus libro 1. contra Julianum Pelagianum. *Manichæum lupanar nec tum reliquisti.* Leo dicto serm. 6. et serm. 11. de Pentecost. *Manichæus ergo magister falsitatis diabolicæ, et conditor superstitionis obscœnæ, eo tempore damnandus innotuit.* Itaque Petrus Siculus Manichæorum hæresim σχουργὸν *spurcissimam* vocat in historia hæres. Manichæorum cap. 15.

19 De Persica gente) Vide Agathiam d. lib. 2.

20 Propter speciales quasdam) *l.* 12. 17. *et* 18.

21 Paganismo) Epiphanius Samaritas inter Gentiles recenset.

22 Pœnis adficiantur) De quibus lex 4. 5. et aliæ. Vide Augustinum adversus epistolam Parmeniani libro 1. cap. 12. et libro 3. contra Cresconium cap. 47. epistolam 50. et Possidium in vita Augustini cap. 12. Leonis Epist. 11. Manichæi extra Romanum solum pulsi Constitutione Valentiniani et Marciani, quæ extat in Concilii Chalced. parte 3. De his vide Theophan. pag. 146. et 413. Nusquam in Romanum locum conveniendi habent facultatem, *d. l.* 5. Menologium de hæreticis, 23. Novemb. τότε συνεὶς ὁ βασιλεὺς νόμους ἔγραψε τοὺς τῶν αἱρετικῶν συλλόγους κωλύοντας: *Tunc Imperator* (Theodosius) *rem intelligens scripsit, quibus hæreticorum conventus vetaret.* Hæreticorum bona fisci viribus addicta. V. eund. Theoph. p. 153. Cedrenum pag. 106. et 107.

23 Non fœderati velut Gotthi) De Gotthis fœderatis Malchus in Excerptis de legationibus πρέσβεις ἦλθον ἐκ Θρᾴκης τῶν ὑποσπόνδων γότθων, οὓς δὴ καὶ φοιδεράτους οἱ Ῥωμαῖοι καλοῦσι. Jornandes de rebus Geticis cap. 28. *et ipsi dicti sunt fœderati.*

24 Quorum plerique Arr. erant) Procopius libro I. Vand. τῆς γὰρ Ἀρείου δόξης εἰσὶν ἅπαντες. Theophanes de Gotthis, Hypogotthis, Gipedibus, et Vandalis πάντες δὲ τῆς Ἀρείου ὑπάρχουσι κακοπιστίας. Vide Divi August. epistolam quinquagesimam in pr. ubi de Gotthis. Jornandes libro citato cap. 25. *Sic quoque Vesegothæ a Valente Imp. Arriani potius, quam Christiani effecti.* Paulus Oros. lib. 7. 33. in fine.

25 Nec enim leges civiles exteros tenent) *L.* 5, *hoc. tit.* D. Chrys. in Psalm. 44. τὰ μὲν τῶν βασιλέων νόμιμα εἴσω τῶν οἰκείων ὅρων ἔχει τὴν ἰσχύν, ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς οὐκ ἂν δύναιτο νομοθετεῖν Πέρσαις, οὐδ' ὁ Περσῶν Ῥωμαίοις. *Intra fines suos Regum jura vim habent. Nec enim Princeps Romanus Persis leges ponet, aut Persarum Rex Romanis.*

## TIT. VI. *Ne sanctum baptisma iteretur.*

Hic titulus pars quædam est tituli superioris: nam iteratio ipsa baptismi sive Anabaptismus per se hæresis est [1], ut hæreticorum quorundam hi mores erant, veluti Donatistarum [2], Novatianorum [3], Eunomianorum [4], ut a Catholicis baptizatos rebaptizarent id asferentes quod geminabant, ut eleganter ait l. 5. *Cod. Theod. de hære.* cum tamen Catholici hæreticos ad se conversos, qui modo ab hæreticis baptizati essent in Trinitate [5], non rebaptizarent. Quod enim in constitutionibus et canonibus Apostolorum [6] longe aliter cautum videtur, id de his acceperunt, qui non essent baptizati [7] in Trinitate [8]. Nec probarunt Tertulliani [9], Cypriani [10], et Africanorum quorundam [11] opinionem de rebaptizandis his quos hæretici baptizassent. Divus Augustinus de hæresibus [12]. *Ecclesiæ Catholicæ placuit nec in ipsis hæreticis baptisma commune rescindere.* Optatus de Donatistis [13]: *A Donatistis baptizatos simpliciter excipimus: absit enim ut jam lotum revocemus ad fontem; absit ut iteremus quod semel est, aut duplicemus quod unum est.* Et Impp. Honorius et Theod. *l.* 58. *Cod. Theod. de hæret. In modum semel nati hominis baptisma semel a Deo concedi* [14]. Denique hic titul. est de Anabaptistis genere hæreticorum vel ob hoc solum quod iterent baptisma [15], initiationem [16], tinctionem [17], quæ fit columbo sacro [18].

## VI. Enarratio.

1 Anabaptismus per se hæres. est) Species hæresis est, Odofredus heic.

2 Vslnii Donatist.) D. Augustinus lib. de hæresibus ad Quod-vult-Deum 69.

3 Novatianorum) Sanctus Ambrosius in 1. ad Corinth. 1 *Sic enim errant sicut nunc Novatiani, et Donatiani, qui baptismum sibi vindicant, a matris baptizatos reprobantes.* Sanct. Hieronymus in libello de hæresibus. *Novatianus Navatianorum dogma instituit, nolens Apostatas suscipere, et baptizans baptizatos.* Vide D. Augustinum de baptismo contra Donatistas libro 3. cap. 10.

4 Eunomianorum) Epiphanius hæresi 76. Εὐνόμιος ἀναβαπτίζει τοὺς ἤδη βαπτισθέντας οὐ μόνον τοὺς ἀπὸ ὀρθοδόξων πρὸς αὐτὸν ἐρχομένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀπ' αὐτῶν Ἀῤῥιανῶν. Anastasius biblioth. in historia Ecclesiastica. *Impius Eunomius præsumpsit in una mersione baptisma celebrare, non in Trinitate, sed in morte Christi oportere baptizare dicens, et eos, qui in Trinitate baptizati erant, rebaptizabat.* Adde, et Marcionitarum, idem Epiphanius adversus Marcionitas, hæresi 42 et Arrianorum D. Augustinus de hæres. ad Quod-vult-Deum 49. Hi omnes *baptisma confrequentabant*, ut loquitur Avitus Viennensis.

5 In Trinitate) Divus Ambrosius de fide lib. 1 cap. 2. *Unum baptisma in nomine Trinitatis*, etc. Et libro de initiandis cap. 4. *Tu autem in gratia baptizatus es in nomine Trinitatis.* Adde eundem de Spiritu Sancto l. 1. c. 3 et can. *a quodam* 24. *de consec. distin.* 4. Sanctus Hilarius Pictav. in Matth. cap. 33 in fine: *Ut qui crediderint, qui in Trinitate fuerint baptizati, omnia faciant quæ præcepta sunt.* Optatus Milevitanus lib. 5 *Nemo tinctus fuerat in Trinitate*, id est, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Ὁ βαπτιζόμενος εἰς τριάδα βαπτίζεται εἰς πατέρα, καὶ υἱόν, καὶ ἅγιον πνεῦμα. *Qui baptizatur in Trinitatem, baptizatur in Patrem, et Filium, et Spiritum Sanctum*, ut ait Sanctus Basilius homilia 17. in Sanctum baptisma, et de Fide: οὕτως βαπτίζομεν εἰς τριάδα ὁμοούσιον κατὰ τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰπόντος. πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρός, καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. *Sic baptizamus in Trinitatem consubstantialem, idque ex præcepto Domini nostri Jesu Christi, qui dixit: Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti.* Sic Gregorius Nazianzenus illud Christi: *baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti*, sic expressit: βαπτίζοντες εἰς τὄνομα τῆς ἁγίας τριάδος. *baptizantes in nomine Sanctæ Trinitatis.* Omnino tamen præstat, ut tres personæ exprimantur: a qua formula tanquam recepta recedere non licet: Nam ut ait D. Augustinus 6. de baptism. cap 25. *Quis nesciat non esse baptismum Christi; si verba Evangelica, quibus symbolum constat, illic defuerint?* Sunt enim certa, usitata, et legitima illa Evangelica verba *sine quibus non potest baptismus consecrari*, ut ibidem ait vir sanctus. Illud tractatur, an baptizari quis possit in nomine Christi, non facta mentione Patris, aut Spiritus Sancti: deque eo itum est in varias sententias: Qua de re vide canonem, *a quodam* 24, *de Consecr. distinct.* 4. *et Can in Synod* 83. *dist.* 4 et alios qui citantur ab his, qui de baptismo scripserunt: quibus adde Excerpta ex libro 10. Sancti Fulgentii contra Fabianum, pag. 266. et sequ. nuper edita, et tractatum Anonymi scriptoris cujus hic est titulus: *Non debere denuo baptizari, qui semel in nomine Domini nostri Jesu Christi sint tincti*, quem edidit Rigaltius in Observationibus ad Cyprianum.

6 Et canonibus Apostolorum) Can. 45. Episcopus, aut Presbyter, qui hæreticorum baptisma recipit degradetur.

7 Qui non essent bapt in Trinitate) Walafridus Strabo de divinis officiis cap. 26. *celebratur ipsum baptisma: verum non nisi in nomine summæ Trinitatis, quod et Dominus ipse ostendit, et Canones Apostolorum docent. Unde quicunque est ab hæreticis in Trinitate baptizantibus, vel ab alio quolibet homine, sub appellatione legitima ejusdem Sanctæ Trinitatis, fuerit baptisatus, rebaptizari non debet.* Itaque baptismus hæreticorum absolute non improbatur, nec qui ab hæreticis baptizati sunt, continuo rebaptizari debent, sed ii tantum, qui baptizati non sunt in Trinitate: hic enim baptismus canone Apostolico 48. probatur. Theodorus Studita in epistola 4. ad Naucratium: *illud cogita, quod Apostolicus canon illos dicit hæreticos qui in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti baptizati non sunt, nec baptizant* Hi merito rebaptizantur: Qui enim baptizati non sunt in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Santi, ne baptizati quidem esse videntur, ut scribit Zonaras in epist. canon. S. Basilii. Et minus recte, ut videtur, Constantinus Harmenopulus in Epitome Canonum in compendium retulit Canon. Apostolicum 46. (al 47.) ait enim generaliter, eum qui rebaptizat baptizatum, deponendum esse, cum dictus canon loquatur de Episcopo vel Presbytero, qui rebaptizat τὸν κατ' ἀλήθειαν ἔχοντα βάπτισμα *qui verum baptisma habet.* Cujusmodi non est qui in Trinitate baptizatus non est. De baptizatis ab hæreticis Concilium Tridentinum ita decrevit *Sess. 7. de bapt. cap. 4 Si quis dixerit, baptismum, qui etiam datur ab hæreticis in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, cum intentione faciendi quod facit Ecclesia, non esse verum baptismum, anathema sit.*

8 In Trinitate) Qui baptismus Trinitatis dicitur Div. August. serm. in die Pentecostes 11.

9 Tertulliani) Libro de baptismo cap. 15

10 Cypriani) Epistola 70. 71. et seqq.
Facundus lib. 2. *Cum B. Cyprianus omnes hæreticos crederet baptizandos.* Vide eundem contra Marcianum Scholasticum ad finem. Vide tamen D. Augustini epistolam 48 contra Donat. et Rogat.

11 Et Africanorum quorumdam) Episcoporum 87 de quibus in Concilio Carthaginen: apud Cyprianum Concilium Romanum in epistola ad Gratianum et Valentinianum Impp. *Per Africam rursum sacrilegos rebaptizatores nutu Dei præcipites expelli.*

12 De hæresibus) ad Quod-vult-deum 69.

13 Optatus Milevitanus) lib. 5. *Inde est, quod simpliciter a vobis venientes excipimus*, etc.

14 Semel a Deo concedi) Adde Divus Augustinus epistola 203. *Rebaptizare hæreticum hominem, qui hæc sanctitatis signa perceperit, quæ Christiana tradidit disciplina, omnino peccatum est: rebaptizare autem Catholicum, immanissimum scelus est.* Avitus Viennensis in fragment. ex libris contra Arrianos: *Unum baptisma non iteramus. Cui honorem suum etiam in Bonos acorum, aliorumque receptione servantes, si se in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti baptizatos esse respondeant, quod bene confessi sunt, servando recipimus: quod perperam crediderant, benedicendo sanamus.* Ferrandus diaconus in Parænetico ad Reginum; *Patienter ferens propter scandalum, quod pati formidat, etiam reos lavacro secundi baptismatis pollui.* Hincmarus Remensis Opusculo 12. *Sicut sive hæreticus, sive schismaticus, sive facinorosus quisque in confessione S. Trinitatis baptizet, non valet ille, qui ita baptizatus est, a bonis Catholicis rebaptizari, ne confessio, et invocatio tanti nominis videatur annullari; quia ipse est, ut scriptum est, qui baptizat, qui discipulis suis jussit, dicens: Ite, docete, omnes gentes bapt.* Hugo a S. Victore 2. de Sacramentis partis 15. cap. 13. *Ut qui semel sacramentum batismi percepisse cognoscitur, nulla ratione illud iterato accipiat, sive in ecclesia, sive extra ecclesiam, hoc est, sive ab hæretico, fuerit baptizatus.* Vetus auctor libro primo de hæresibus num. 44. *Omnibus notum est, nos hæreticos venientes non rebatizare, sed manum reconciliationis accedere, et ita divino populo tradere, De Paulianis autem sancta Synodus Nicæna hoc constituit, ut prorsus baptizentur, et ita demum Catholico populo socientur*, Vide ibid. cap. 61. Auctor incertus in Breviario fidei adversus Arianos: *Dicere enim solent de baptismo, quod in eo melius sit illorum baptismum quam nostrum, quia qui de illis ad nos convertuntur, non eos rebaptizamus, sed per manus impositionem reconciliamus. Illi vero si quos de nostris seducere possunt, inconsideranter rebaptizant.* Hincmarus Remensis de divortio Loth. et Teb interrogatione, et respons. 9. *Non sanat baptisma perfidorum; non mundat, sed polluit. Unde et secundum decreta canonum, et sancti Innocentii, atque aliorum Pontificum Rom. in nomine S. Trinitatis ab hæreticis baptizati per manus impositionem gratiam Spiritus santi accipiunt: non autem in sanctæ Trinitatis nomine baptizati baptizari jubentur.* Vide Leonis M epistolam 77. in fine, et epist. 90. et can. 44. de consecrat. distinct. 4. Qui igitur apud hæresim in Trinitatis nomine baptizentur, cum ad sanctam Ecclesiam redeunt, aut unctione chrismatis, aut impositione manus, aut sola professione fidei ad sinum matris Ecclesiæ revocantur, ut est in *d.* can. 44. idem scribit Justinus in responsionibus ad orthodoxos. Zonaras in epistolam canonicam S. Basilii εἰ καὶ τὸ τοῦτο μέρος δοκεῖ τοῦ θείου βαπτίσματος. *Licet hæc quoque sacri baptismatis pars esse videatur*, ut ait Scholiastes Harmenopuli Empitom. Can tit. 3. ad can. 47. Apost.

15 Quod iterent baptisma) Tertullianus de pudicitia, cap. 16. *Denuo ablui non licet.* Et de bapt. cap. 15. *Semel lavacrum inimus, semel delicta diluuntur, quia ea iterari non oportet.*

16 Initiationem) Constitutione Apostolicæ libro 3. 16 a 18. τελείωσιν Vide D. Gregor. Nazianzenum orat. εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα. Christo enim initiamur. Hinc οἱ τελούμενοι apud Theodoretum in Cantica Cantic. capite 1. vers. 2.

17 Tinctionem) Tinctio, intinctio Tertulliano, tinctio Cypriano, pro baptismo, et tingui apud Tertullianum, pro baptizari. Isidorus Originum 6. 19. *Baptismum Græce, Latine tinctio interpretatur, quæ idcirco tinctio dicitur, quia ibi homo spiritu gratiæ in melius immutatur, et longe aliud quam erat efficitur; prius enim deformitate peccatorum fœdi eramus: in ipsa tinctione reddimur pulchri dealbatione virtutum.* Optatus Milevitanus libro 3. *Eum qui a nobis vel a vobis non nomine nostra, vel vestro sed in nomine Christi tinctus est, paganum vocat?* Adde Gregor. Turonens. Miracul. lib. 1. cap. 19. et cap. 24.

18 Columbo sacro) Colymbo, Ælius Lampridius in Antonino Heliogab. *Marinæ aquæ colymbos exhibuit*: κόλυμβος est piscina, quæ et κολυμβήθρα in novo fœdere, et aliis auctoribus. ἀπὸ τοῦ κολυμβᾶν. Hinc κολυμβήθρα apud Divum Crysostomum, ἀντὶ βαπτιστηρίου hom. 7. in cap. 2. ep. ad Colos. et Socrat. lib. 7. Histor. cap. 17. et alios. Glossæ Isidori: *colymbus, locus ubi vestes mundantur.* Sacer igitur colymbus sacrum baptisterium, in quo mundantur intincti. Columbus autem πῶν. in at mutato, ut Latini solent, auctore Theodoro Gaza in libello de origine Turcarum.

## TIT. VII. *De apostatis.*

Ut ex schismate hæresim nasci dixi tit. 5. ita possum dicere ex hæresi plerumque nasci apostasim, ut Tertullianus 1, hæreses Apostatas facere. Hi sunt quos posteriores dixere Magaritas 2, qui penitus desciscunt a religione 3 Christiana, ex Christianis facti Judæi, vel Pagani, vel Samaritani, vel Sarraceni: constitutiones ad peregrinitatem redigunt 4, et jubent exemplo reorum majestatis, et Manichæorum, et Donatistarum, *l.* 4 *sup. de hær.* damnari etiam post mortem 5 intra quinquennium instituta accusatione, *l.* 2. in vivos perpetua et publica accusatio est, *l.* 4. Et hoc quoque in Apostatis proprium est ut eorum crimen pœnitentia non aboleatur 6, *l.* 3. cum tamen hæreticorum aboleri amplius constitutum sit, *d. l.* 4. *l.* 41. *C. Th. eodem tit.* et eleganter *d. l.* 3. lapsis et errantibus subveniri, hi sunt hæretici; non perditis, hi sunt apostatæ: et animadvertendum eidem legi hæc verba esse perperam inserta, quæ confundunt hæreticos cum Apostatis, hæretica superstitione. Cujus rei satis res ipsa et Codex Th. et inferiora legis verba fidem faciunt. Item animadvertendum est, *l. ult. hujus tit.* esse fugitivariam, de hæreticis nimirum, non de apostatis et partem *l.* 8. *sup. de hær.* ut constat ex actis Chalcedonensis synodi.

### VII. Enarratio.

1 Ut Tertullianus) de præscriptione hæreticorum cap. 4.

2 Magaritæ) μαγαρίζειν dicitur, qui a fide Christiana descivit. Leo Grammaticus: καὶ μαθὼν ὡς διὰ δούλου τοῦ Σαμῶνα ταῦτα αὐτῷ γέγονεν: ἀναγκασθεὶς ἐμαγάρισαν αὐτός τε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ. Vide Glossarium nostrum ad Cedrenum, et notas ad histor. Eccles. Anastasii, et ibidem indicem Glossarum.

3 Desciscunt a religione) Exhæredes fidei, Cypriano in epistola 31. a fide devii: refugæ legis suæ, Rabanus Maurus contra Ind. cap. 40 Refugæ fidei. Anastasio in historia Ecclesiastica: ἀποστάς τις τῆς πίστεως: Thephani: Christi defugæ, Prudentio περὶ στεφ.

4 Ad peregrinitatem redig.) l. ult. hoc. tit.

5 Damnari etiam post mortem) Facundus Hermianensis libro 10 Dicunt probare se posse nescio quos hæreticos post mortem fuisse damnatos. Rigordus de gestis Philippi Augusti: Etiam post mortem fuit excommunicatus, et damnatus (Amalricus) et a cœmeterico sacro dejectus, et ossa et cinis ejus per sterquilinia sunt dispersa. Adde auctorem Chronici Altissiodorensis pag. 105. vers. Barlaamum, et Acyndinum monachos post mortem excommunicatos scribit Joannes Cantacuzenus hist. libro 4. cap. 23.

6 Pœnitentia non aboleatur) Africani patres in Codice Canonum Ecclesiæ Afric. can. 93

Sed hæc posterior pars legis 3. h. t. non est in Basilicis, ut observat Balsamon ad Photii Nomocan. tit. 9 cap. 25. inhumanum enim visum est, hoc etiam crimen pœnitentia non aboleri. Samaritis pœnitentibus venia datur, Nov. 129. c. 3 Sicut et ceteris hæreticis, l. 4. §. Sed nec filios. h. t. In d. l. 3. hæc verba notanda sunt: quos etiam præcepissemus procul abjici, ac longius amandari, nisi pœnæ visum fuisset esse majoris, versari inter homines, et hominum carere suffragiis. D. August. libro 2. contra litteras Petiliani Donat. cap. 87. de Donatistis: Nulla tamen lex regia vos jussit occidi: fortasse propterea, ut quicumque vestrum impertinaci sacrilegi furoris aura peresstunt, cum parricidæ supplicio, et vita carnifice crucientur.

## TIT. VIII. *Nemini licere signum Salvatoris Christi humi vel in silice, vel marmore sculpere, aut pingere.*

Ut hæretici et Apostatæ, ita qui in pavimento 1 sculpunt vel pingunt signum Salvatoris Christi erga religionem Christianam contumeliosi esse videntur: et recte Tiberius Constantinus apud Paulum Diac. 2 Crucem Domini, qua frontem nostram et pectora munire debemus, cum sub pedibus conculeamus? Idcirco inhibetur hæc res cum hoc tit. tum synodi habitæ Constantinopoli in Trullo 3 can. 73. Et signum Salvatoris 4 Christi vocat, ut veteres Theologhi crucem, quæ veris Christianis 5 semper fuit sancta et venerabilis, l. Decernimus. sup. de episc. et cler. l. 11. tit seq. προσκυνητὸν καὶ τίμιον 6 dixit Nov. 5. non quidem propter se 7, sed propter Christi memoriam qui pro nobis cruci suffixus est, ut Sibylla dixit ὦ ξύλον μακάριστον 8 ἐν ᾧ θεὸς ἐξετανύσθη et Cirillus 6. contra Julianum, aliter quam Manichæi, qui id rejiciebant ὡς κατηραμένον ὄργανον. Adeo vero fuit signum Christi sanctum, ut instrumenti pro fide 9 et subscriptione cederet, l. ult. inf. de judeis et Leonis Nov. 72. et collocatione ejus profana loca expiari et Deo consecrari solerent, l. ult. Cod. Th. de pag. sac. Nov. 5. et 67 et præferri quoque in Litaniis publicis, Nov. 123. Et Christiani etiam omnes, ut Tertullianus 10, Hieronymus 11, Augustinus 12, Chrysostomus 13 scribunt, ad omnem actum, et omnem incessum eo signo frontem terere et se præmunire. Et signum dici idem Chrysostomus 14 quia interpretatione ὅτι πάσας τοῦ θεοῦ τὰς παρακαταθήκας, ὅσας ἂν λάβωμεν, τούτῳ, καθάπερ τινὶ σημάντρῳ βασιλικῷ καὶ δακτυλίῳ σφραγίζομεν.

### VIII. Enarratio.

1 In pavimento) Humi vel in silice, Balsamon in Collectione constitutionum ecclesiasticarum: ἐπ' ἐδάφους, ἢ λίθου χαμαὶ κειμένου: in solo, vel in lapide humi sito.

2 Apud Paul. Diaconum) de gestis Langob. lib. 3. cap. 12. Gregorius Turonensis historiæ libro 5. cap. 19 de Tiberio Imp. Deambulans per palatium vidit in pavimento domus tabulam marmoream, in qua crux dominica erat sculpta, et ait: Cruce tua Domine frontem nostram munimus et pectora, et ecce crucem sub pedibus conculcamus, et dicto citius jussit eam auferri, etc. Aimoinus de gestis Francorum libro 3. cap. 9. In Kenéti regis Scotorum legibus religionis hæc legitur: Sepulchrum omne sacrum habeto, atque crucis signo adornato, quod ne pede aliquando conculces caveto.

3 In Trullo can. 73.) ὡς ἂν μὴ καταπατῆσαι παρὰ τῶν βαδιζόντων τὸ κατὰ τοῦ διαβόλου τρόπαιον ἡμῶν, ut ait ibidem Balsamo Alexius Aristenus ad eundem canonem: πᾶσαν σπουδὴν χρὴ τιθέναι ἡμᾶς, τὴν ἀξίαν ἀποδιδόναι τιμὴν τῷ ζωοποιῷ σταυρῷ; δι' οὗ τοῦ πάλαι σεσώσμεθα πτώματος.

4 Et signum Salvatoris, etc.) In l. un. h. t. Basilica: τὸν ἅγιον σταυρόν, sanctam crucem, ut in l. 18. C. Th. de Judæis, et l. 11. C. Just. eod. Divus Augustinus in Joan. tract. 118 Quid est quod omnes noverunt, signum Christi, nisi Crux Christi. Cyrillus Hierosol. catech. 13. σημεῖον δὲ ἀληθὲς ἰδικὸν τοῦ Χριστοῦ ἐστὶν ὁ σταυρός. Signum autem verum et proprium Christi, est Crux. Amphilochius in oratione in Domini occursum, referens illud Lucæ 11. v. 29. et Matth. cap. 12. v. 40 Signum quærit, et signum non dabitur ei: ὁρᾷς πῶς τὸ σταυρικὸν πάθος, σημεῖον προσηγορεύθη. Vides ut Crucis supplicium dictum fuerit signum? Sanctus Ambrosius in serm. post Domin. 1. Quadrag. fer. 2. Tunc apparebit signum filii hominis in cœlis, quod erit crux Christi Domini nostri. Divus Chrysostomus ὁ σταυρός, φησι, τὸ σημεῖον. signum, id est, Crux, in cap. 24. Matth. v. 30. Item: τότε ὁ σταυρὸς τοῦ ἡλίου φαιδρότερος φανήσεται. Tunc crux apparebit sole splendidior. Alcimus Avitus l. 5 Poemat. Sic nos Christe tuum salvet super omnia signum frontibus impositum Signum Dominicum, Maximus Taurinensis homil. 11. de cruce et sep. D. Andreas Cretensis in oratione 1. in exaltationem S. Crucis: οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ Χριστοῦ σταυρός, τὸ δεσποτικὸν σημεῖον. Hæc Christi Crux est, Dominicum signum.

5 Quæ veris Christianis) Christianis Catholicis, ut in l. 1. sup. de summa Trin. Qui crucis religiosi dicti Tertulliano Apologetico cap. 16. et cruciculæ, Anselmo de Virginitate.

6 Καὶ τίμιον) Sanctus Hippolytus in libro de Antichristo: καὶ δείξει αὐτοῖς τὸν τίμιον σταυρόν. Ostendet ipsi (Judæis) venerabilem crucem.

7 Non quidem propter se, etc.) Sanctus Ambrosius in oratione funebri de obitu Theodosii imperatoris: Habet Helena quæ legat: unde crucem Domini recognoscat. Invenit ergo titulum. Regem adoravit non lignum utique, quia hic gentilis est error, et vanitas impiorum: sed adoravit illum qui pependit in ligno. Divus Augustinus in serm. de Sancto Laurentio: Non signum ligni te delectat, sed signum pendentis. Photius Patriarcha CP. epistola 1. sectione 20. τούτων τοι χάριν ἐκτύπον, τήν τε Χριστοῦ εἰκόνα φημὶ καὶ αὐτὸν τὸν σταυρόν, καὶ δὴ καὶ τοῦ σταυροῦ τὸν τύπον, παραπλησίως τῇ σεβασμιότητι καὶ προσκυνήσει ἀξιοῦντες, οὐκ ἐν αὐτοῖς περιγράφομεν καὶ περιορίζομεν τὴν τιμὴν καὶ τὸ σέβας· ἀλλ' εἰς τὸν δι' ἡμᾶς ἐνανθρωπήσαντα πλούτῳ φιλανθρωπίας ἀφάτῳ, καὶ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἑκουσίως θάνατον ἑκουσίως ὑπενέγκοντα ταύτην ἀναφέρομεν καὶ ἀνυψοῦμεν. Singula igitur ista, hoc est, Christi imaginem, et ipsammet Crucem, et figuram Crucis, pari modo, reverentia et adoratione consecrantes, non tamen ista cultum circumscribimus, et ad eadem terminamus, sed ad illum referimus, et in illo sacrate statuimus, qui per et propter humani generis amorem abundantissimum et inexplicabilem incarnatus fuit; et sponte sua et voluntate maledictam illam mortem nostra causa subiit. Carolus Magn. de non ador. imagin. cap. 3. Nos per Crucem Cristum adoramus. Vide Joannem Damascenum libro quarto orthodox. fidei cap. 12.

8 Ὦ ξύλον μακάριστον) Citat Hermias historiæ Ecclesiast. libro 11. cap. 1. Auctor Tripartitæ lib. 2. cap. 18. O ter beatum lignum in quo Deus extensus est.

9 Ut in instrum. pro fide.) Isaac Catholicus invect. 1. in Armen. Ἐν ταῖς ἀσφαλείαις τῶν χαρτίων πρὸς πίστωσιν τῶν γεγραμμένων ἐκτυποῦντες τὸν σταυρὸν διὰ μέλανος, τοὺς τοιοῦτον παραβαίνοντας καὶ ἀρνουμένους, ὡς ἀρνητὰς τοῦ Χριστοῦ κατακρίνομεν. In chartarum ac instrumentorum sigillis, ad certam scriptorum fidem, atramento crucem exprimentes, eos qui ea transgrediuntur, ac negant, tanquam qui Christum negent, condemnamus. In Synodo apud Colechyth. sub Vulfrido Archiepiscopo Cantuariæ cavetur, ut quæ signantur vexillo crucis, firma sint. Episcopus chartam signat cum cruce, et incausto apud Matthæum Paris. in Henrico tertio. Et apud eundem in Auctario additamentorum: Hæc sunt nomina testium, qui hanc donationem meam consentientes, signo Crucis Christi confirmaverunt. Instrumentum est donationis. Auctor incertus qui cum Theophane editus: ὅπερ διαψεύσθη δείλαιος ἀνομίτας ἀχανεῖς, καὶ ἐπιλαθόμενος τὸ ἰδιόχειρον, καὶ ποιήσειν καὶ τὸν σταυρόν, ὃν ἔπηξεν κατὰ τῶν σὺν αὐτῷ. In quo misellus mentitus est, hoc scelere frustra admisso, ut syngrapham propriam, cui Crucem cum comitibus affixit despiceret et proculcaret. Alludit ad hunc morem exorandiæ Crucis in instrumentis.

10 Ut Tertullianus.) De corona cap. 3 Ad omnem ad itum et exitum, ad vestitum, ad calciatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina ad cubilia, ad sedilia, quæcumque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus. Cirillus Hierosolym cathec. 4 ποιεῖ τοῦτο τὸ σημεῖον ἐσθίων καὶ πίνων, καθήμενος, κατακείμενος ἐξανιστάμενος, λαλῶν, περιπατῶν, ἁπαξαπλῶς ἐν παντὶ πράγματι. Signo isto ut vescens et us, ac bibens, tum sedens ac cubans, deinde surgens, loquens, ambulans: et ut semel dicam, in omni re, omnique negotio: vide ejusdem cathec. 13

11 Hieronymus) In Ezechielem cap. 9. Antiquis Hebræorum, quibus usque hodie utuntur Samaritani, extrema Thau littera crucis habet similitudinem, quæ in Christianorum frontibus pingitur, et frequenti manus inscriptione signatur.

12 Augustinus) Serm. 131. de temp. Crucem illam in qua ille crucifixus est in corpore, nos gestamus in fronte. Idem sermone 20. ex his qui editi sunt in Supplemento operum: Propterea et nos signum ipsum crucis in fronte portamus. Et in sermone 18. in Matth. Quia ipse honoraturus erat fideles suos in fine sæculi, prius honoravit Crucem in hoc sæculo, ut terrarum principes credentes in eum prohiberent aliquem nocentium crucifigi et quod cum magna insultatione persecutores Judæi domino procurarunt, magna fiducia servi ejus, etiam Reges in fronte nunc portant. Vide Auctorem Anonymum in tractatu de rectitudine Catholicæ conversat. inter opera D. August. tomo 9.

13 Chrysostomus) Homilia 21. ad populum Antiochenum, et alibi passim. Andreas Cretensis oratione 2. in exaltationem S. Crucis: οὕτω τὸν πιστὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ τιμᾶν τὸν σταυρόν, καὶ σεβάζεσθαι δι' ὅλου προτρεπόμεθα etc. Sic populum fidelium perpetuo adortamur colere et venerari crucem etc.

14 Idem Chrysostomus) In homilia de adoratione pretiosæ crucis, tomo 6. operum edit. Paris. S. Ambros. in Lucam cap. 20. Quod Crucis in fronte prætexitur judicium.

## TIT. IX. *De Judæis et cælicolis.*

Posteaquam dixit de Apostatis, qui scilicet prodita religione [1] Christiana defecerunt ad Judæos vel Paganos, inde dicere instituit de Judæis [2], postea de Paganis. Et Judæis jungit cœlicolas. Judæorum sectam non prohibet [3]. Nam et circumcisio [4] eis permittitur, *l. Circumcidere. D. ad l. Corn. de sicar.* et in ordinem Decurionum allegi possunt, *l. 3. §. ultim. ff. de Decur.* non etiam judicandi potestate [5] fungi, *l. g. ultim. hoc tit.* Sed et necessitates, ut ait *d. l. 3.* id est, munera civilia obire coguntur *l. 15. De exc. tut. l. 2. l. Fursio. hoc tit.* Cœlicolarum secta [6] prohibetur. *l. 12.* quorum nomen inauditum esse ait, et novum superstitionis crimen, et nescio cujus dogmatis novi habuisse conventus, *l. 43. Cod. Th. de hær.* Judæorum sectam esse verum est, qui ut Juvenalis ait [7], *Nil præter Nubes et cœli numen adorant* [8]: at in Catalectis Petronius; *Judæus licet et porcinum numen adoret, Et cœli summas advocet auriculas* [9]. Et Sophonias propheta inter eos quosdam adorare militiam cœli; sed misculsse se quoque eam Christianismo ad aliquid, quandoquidem hanc sectam hæreticis et dogmaticis adnumerat, et ut ad Christianam religionem revertantur, quodammodo cohortatur *d. l. 12.* et invenio in epistola [10] Augustini 163. Majorem Cœlicolarum novi apud Donatistas baptismi auctorem instituisse: et multos illo sacrilegio seduxisse; qui locus etiam probat exemplo Judæorum non male vulgo in *l. 3. hujus tit.* Cœlicolis dari Majores, licet vox Cœlicolis absit a Cod. Th. et a quibusdam manuscriptis [11].

### IX. Enarratio.

1 Prodita relig.) Apostatæ dicuntur prodere sanctam fidem, et sanctum baptisma profanare, *l. 3. sup. l. 7.*

2 Dicere inst. de Judæis) vel supra dixit de hæreticis *qui fratres sunt Judæorum*, ut ait sanctus Ambrosius in Luc. c. 16. Rabanus Maurus contra Judæos: Logat lib. B. Augustini contra quinque hæreses prætitulatum, I. Paganorum, Judæorum, Manichæorum, Sabellianorum, Arrianorum, merito subjicitur tit. de Jud.

3 Judæorum sectam non proh.) Judæorum collegia ab Augusto permissa, Philo. v. Cujac. Observ. 7. 30. C. Cæsarem Augustum, et Claudium in gentem Judæam clementem fuisse scribit Hieronymus in Zachariam lib. 2. cap. ultim. idem lib. 3. in epist. ad Galat. cap. 6. Cajus Cæsar, et Octavianus Augustus, et Tiberius successor Augusti leges promulgaverant, ut Judæi, qui erant in toto Romani Imperii orbe dispersi proprio ritu viverent, et patriis ceremoniis deservirent. Vide Josephum Antiq. libro 16. cap. 10. Severum et Antoninum Judæos plurimum dilexisse idem Hieronymus scribit in Danielem libro 11. cap. 11. Alexandrum Severum Judæis privilegia reservasse: Lampridius. Denique legibus suis vivere passi sunt. Divus Augustinus in Psalm. 58. *Per omnes gentes manent certe, et Judæi sunt, et desiderunt esse quod erant: id est, gens ista non ita cessit in jura Romanorum, ut amiserit formam Judæorum, sed ita subdita Romanis est, ut etiam leges suas teneat, quæ leges sunt Dei.* Julianus refuga fidei in odium Christi templum Hierosolymis eis reparare permisit, Rabanus Maurus in lib. contra Jud. capite 19.

4 Nam et circumcisio) Judæis circumcidere, περιτέμνειν, ut loquitur Spartianus in Adriano, *mutilare genitalia* permissum est: unde si ἐκ περιτομῆς pro Judæis circumsectis: de quorum circumcisione Michael Ephesius in libro II. de partibus animalium: ἔστι δὲ ἀκροποσθία τὸ περιέχον δέρμα τὸ βάλανον τοῦ αἰδοίου, ὃ καὶ τέμνουσιν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ Αἰγύπτιοι, καὶ λέγουσι τὴν τοιαύτην τομὴν, περιτομήν ἀκροποσθίας. dicit, quæ in veteri et novo fœdere ἀκροβυστία dicitur. Glossæ: ἀκροβυστία. *præputium* Juvenalis Satyr. 14. *mox et præputia ponunt.* Petron. *Circumcidimus ut Judæi videamur.* Et in Catalectis.

*Ni tamen et ferro succiderit inguinis oram.*

Tacitus Histor 5. cap. 5. *Circumcidere genitalia instituere, ut diversitate noscantur*: eandemque rationem circumcisionis adfert Maimonides More Novochim parte 3. cap. 49. Vide Tertullianum advers. Jud. cap. 3. Theodoret. Quæst. in Genes. qu. 68.

5 Non etiam judicandi pot.) Auctor dialogi de altercatione Ecclesiæ et Synagogæ inter opera D. Augustini: *Tributum mihi solvis, ad imperium non accedis, habere non potes præfecturam. Judæum esse comitem non licet, Senatum tibi introire prohibetur: præfecturam nescis, de militiam non admitteris*: vid sub tit. 4. ubi de Judæis.

6 Cœlicolarum secta) Cœlicolæ erant Judæi Semichristiani, ad quos non pertinent versus Juvenalis, nec qui in Catalectis; sed ad Judæos veteres: Cœlicolarum autem secta Novella dicta videtur, quod cœlum ipsum colerent, id est, adorarent. Glossæ Græcolat. ὁ σέβων τὸν οὐρανόν, cœlicola. Aliter quam Judæi antiquiores, qui cœli nomine Deum intelligebant, ut Machabæorum libro priore capite 3. vers. 19. ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἰσχύς, *e cœlo fortitudo*; et cap. 4. v. 10. βοήσωμεν εἰς τὸν οὐρανόν. *Clamamus ad cœlum*, sive Deum cœli, ut d. cap. 7. 18. ἐναντίον τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ, *coram Deo cœli*: sic enim habent 70. Et Job. cap. 2. πῦρ ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ: ubi Chrysostomus ait. *ignis decidit de cœlo. Aquila autem et Theodotion, ignis Dei dixerunt*: Ἀκύλας δὲ καὶ Θεοδοτίων, πῦρ, εἶπον, Θεοῦ, et alibi sæpe, etiam in novo fœdere. V. Jos. Scal. in Elencho Tri. cap. 31.

7 Ut Juvenalis ait) Sat. 14. v. 97.

8 Et cœli numen ad.) Auratus, Josephus Scaliger, Ganterus, Douza, Vossius, et Salmasius. legunt *lumen*, id est, crinem περιφρασμοῦ.

9 Et cœli summ. adv. aur.) Franc. Pithœus legebat: *et cilli summas*: κίλλος, ὄνος. Somniarunt, inquit, nationes caput asini eum Deum fuisse Judæorum, quod refutant Josephus et Tertullianus ille II. contra Appionem Grammaticum, hic Apolog. c. 16. vide Petrum Cunæum de Republica Hebræorum, libro II. 24. et l. 3. 6. Danielem Heinsium in laude asini.

10 Epist. August. 63.) Ad finem.

11 Et a quibusdam manuscript.) Non est in vett. Ægidii Menagii, et Juliani Brod.

## TIT. X. *Ne Christianum mancipium hæreticus vel Judæus, vel Paganus habeat, vel possideat, vel circumcidat.*

Pars origine sua tit. hic fuit tituli superioris, id est, de Judæis tantum [1] sed ex Græca constitutione [2] Justiniani, et *l. Deo nobis. sup. de ep. sc. et cleric.* Idem Paganis interdicitur [3] et hæreticis, ne Christiana mancipia habeant jure Domini [4], vel possideant [5] quo alio jure veluti fideicommissi, aut bonorum possessionis, nefas esse religiosissima mancipia impiissimorum inquinari dominio. *l. ult. C. Th. eod. tit.* et similiter Eusebius [6] de vita Constantini [6], ἀθέμιτον εἶναι προφητοφόνταις καὶ κυριοκτόνοις τοὺς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἐλευθερουμένους ζυγῷ δουλείας ὑπάγεσθαι. Sed additur generaliter [7] ne etiam alterius quam suæ sectæ, vel nationis hominem possideant. Et capitale esse si eum hominem circumciderint, si non circumciderint, multæ subjici 30. librarum auri, *l. 2.* Servum, autem si rem detulerit, liberum fieri, alioquin fisco vindicari, ut *l. 2. Cod. Theod. eod.* et Cedrenus [8] et Sozomenus [9] probant. Nec ad Christianos tantum homines ecce leges pertinent, qui scilicet baptizati sunt in Trinitate, sed etiam ad Cathecumenos, id est, auditores baptismo designatos [10], ne impune circumcidantur, ut *l. 2.* et *Nov. 37.* [11]

### X. Enarratio.

1 De Judæis tantum) *l. 1. h. t.*

2 Sed ex Græc. constit.) *l. 2. hoc. t.*

3 Paganis interdicitur) Synodus Parisiensis apud Flodoardum libro 11. cap. 5. *Ut Christiani Judæis, vel Gentilibus non vendantur et si quis Christianorum necessitate cogente, mancipia sua Christiana elegerit venundanda, non aliis nisi tantum Christianis expendat: Nam si Paganis aut Judæis vendiderit, communione privetur, et emptio careat firmitate. Judæi vero si Christiana mancipia ad Judaismum vocare præsumpserint, aut gravibus tormentis afflixerint ipsa mancipia fisci ditionibus revocentur.* Robertus Monachus in Chronologia: *Commune Concilium Romæ sub Alexandro Papa nuper præterito celebratum statuerat, nullum deinceps Christianum mancipium fieri Judæorum.* Vide quæ diximus ad collectionem Theodori Balsam.

4 Habeant jure dom.) Quin ait differentia inter habere et possidere docet *l. ex, stipulatio ista 38. D. de verb. obligat.*

5 Vel possideant) Rabanus Maurus contra Judæos cap. 41. *Et cum servos Christianos habere non liceat* etc. et cap. 50. ex S. Gregorii lib. 7. Reg. epist. 115. *Mirati sumus, quod in regno vestro Judæos Christiana mancipia possidere permittitis: Quid enim sunt Christiani omnes nisi membra Christi?* vide eundem cap. 57.

6 Quarto de vita C.) Capite 27.

7 Sed additur gener.) in *d. l. 1.*

8 Et Cedrenus) Cujus hæc verba sunt: Κωνστάντιος δὲ καὶ Κώνστας ἐνομοθέτησαν, Ἰουδαῖον μὴ ὠνεῖσθαι δοῦλον: ἐπεὶ ἀφαιρεῖσθαι αὐτόν εἰς τὸν δημόσιον λόγον. εἰ δὲ καὶ περιτέμνειν τολμήσοι δοῦλον, ξίφει τιμωρεῖσθαι, καὶ τὴν τούτου δημεύεσθαι οὐσίαν. *Constantius et Constans legem tulerunt, ne quis Judæus servum emeret, emptum publicari juserunt. Si qui circumcidere servum ausus esset, gladio feriri, et bona ejus publicari*: Id eisdem omnino verbis scribit Theophanes.

9 Sozomenus) lib. 3. 17.

10 Auditores bapt. design.) Cathumeni auditores et audientes dicti. Tertullianus de pœnitentia cap. 6. *Quia inter auditorum tirocinia deputatur.* et mox *Prima audientis intinctio est.* Cyprianus epist. XII. ad presbyteros et diac. etc. *Audientibus etiam si qui fuerint periculo præventi etc.* vide Theophylactum in Joan. cap. 1. Sunt enim *candidati Dei*, ut loquitur Tertullianus II. ad uxor, *candidati fidei*, ut Hieronymus in epistola ad Rusticum, candidati baptismi.

11 Nov. 37.) §. 1.

## TIT. XI. *De paganis, sacrificiis, et templis.*

Sequitur tit. de tollendis sacrificiis [1] Paganorum, et de claudendis fanis [2], delubris, templis eorum [3], non etiam diruendis. Nam et si valint Impp. aras et sensu carentia [4] simulacra avelli; nolunt tamen etiam ædificia templorum et publicorum operum ornamenta destrui, *l. 3.* recte ornamenta [5]: Nam templa quæ in agris et locis abditis constituta nulla ornamenta habent, Patres in concilio Africano [6] destrui postulant. Est et de tollendis annonis templorum *l. ult.* quas transfert ad milites, *l. 19. C. Th. eod. tit.* Longe igitur est deterior Paganorum conditio, quam Judæorum: quorum secta legibus prohibita non est: longe deterior quam hæreticorum, quibus omnibus non est propositum capitale supplicium, sicut Paganis qui exercent sacra sacrilega [7], *l. 1. 2. 7.* et *ult.* et Augustini epist. 48. ubi addit quod etiam ad hunc tit. proprie pertinent, tam Catholicos, quam hæreticos, omnes laudare leges ab Imperatoribus datas adversus sacrificia Paganorum. Et sunt Pagani cultores simulacrorum [8] et Dæmonum [9], qui et gentiles [10], *l. 21. Cod. Theod. eod. l. 46. Cod. Theod. de hær.*

et *Th. Nov. de Jud.* Gentiles a Judæis, quibus non Judæi gentes sunt et barbari. Pagani autem vulgari sermone, ut Orosius ait, ex quasi ex agrestium locorum compitis et pagis alienis civitate Dei.

## XI. Enarratio.

1 De tollend. sacrif.) Exsecrandis Dæmonum sacrificiis, *l.* 23. *C. Th. eod.* nefandis sacrificiis. D. August. de Civit. D. 11. 2.

2 De claudendis fanis) Principes Christiani Paganorum templa claudi jusserunt, vel dirui. De Theodosio et Honorio vide Prosperum de promiss. et præd. Dei, parte 3. prom. 38. et quæ diximus ad *l.* 3. *C. Th. de pagan.* vel in sacros usus commutarunt. Claudius Salmasius in epistola ad v. cl. Ægid. Menagium scripserat, *primæ antiquitatis Christianos templa idolorum pleraque a Gentibus consecrata convertisse in templa veri Dei*. Hoc ostendit S. ut ipse scribit in epistola ad Salmasium: Primum enim Gregorium M. de consecrandis Gentilium templis decretum condidisse. Imo ante Gregorium Constantinum M. templa Gentilium Christo addixisse scribit Cedrenus his verbis: γράφει δὲ τὸν πρῶτον νόμον, τοὺς τῶν εἰδώλων ναοὺς ἀποδίδοσθαι τοῖς τῷ Χριστῷ ἀφιερωμένοις ναοῖς. idem scribit Theophanes, ex quo Anastasius in historia ecclesiastica. *Iste*, inquit, *primum legem scripsit: idolorum templa his tradi, quæ Christo sunt deputata*. Hæreticorum etiam quasi ecclesias, vel in usus sacros verterunt, vel non receperunt. Avitus Viennensis epist. 6. Justinianum etiam eas Christianis addixisse scribunt Theophanes et Cedr.

3 Fanis, delubr. templis) Hæc tria conjunguntur in *l. ult. C. Theod. eod.* vide quæ diximus in præfat. ejusdem tituli.

4 Sensu carentia) L. *Nullus* 12. *C. Th. eod.* Lactantius de Orig. error. c. 11. *Omni enim enim sensu carent, etc.* et lib. 6. 13. *et Deorum cultores simulacra insensibilia excolunt*. Dixi ad *d. l.* 12.

5 Ornamenta) Vide dicta a nobis ad *l.* 15. *C. eod.*

6 In Concilio Africano) Can. 58. Cod. Eccles. Africanæ.

7 Sacra sacrilega) Optatus 6. *Quis vidit sacra sacrilega?* D. Augustinus de Civ. Dei 1. cap. ult. *Eos a sacris sacrilegis prohiberet*. Hinc sacrilegium pro idolatria apud Sulpitium Severum 1. ut ibi observat Drusius. Optatus II. *In Ecclesia nulla fuerant schismata, nec Paganis licebat exercere sacrilegia*.

8 Cultores simul.) Pagani colere simulacra dicuntur in *l.* 6. *Cod. Theo. eod.* Divus Augustinus Retract. libro 13. cap. 43. *Deorum falsorum multorumque cultores, quos usitato nomine paganos vocamus*.

9 Et dæmonum) *Colunt dæmonum simulacra*, Sulpitius 11.

10 Qui et Gentiles) *L.* 46. *Cod. Th. eod. de hæret.* Tertullianus in libro de Patientia cap. 7. *Gentilium est, omnibus detrimentis impatientiam adhibere*: vel Gentes et nationes. Idem Tertullianus Apologeticum scripsit adversus Gentes et adversus Nationes. Idem in d. lib. de patient. cap. 3. Minutius in Octavio: *Nos Gentes Nationesque distinguimus*. D. Hieronymus in epist. ad Galat. cap. 3. *Quidam e Gentibus*: de Virgilio.

Ἔθνη) Matthæi 10. 5. Hinc ἐθνικῶς πολιτεύεσθαι, *Gentiliter vivere*, Clem. Alexandr. Strom. 7.

Græci) Ἕλληνες S. Proclus in oratione 15. καὶ ἔστι μεγάλη ἡ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ κατὰ Ἑλλήνων βροντή. *Et ingens est adversus Græcos Evangelistæ tonitru*. S. Isidorus Pelusiot. libro 11. Epistolar. 156. ad Casium Scolasticum: οὐκοῦν ἐπειδὴ ἑλληνίζεις ὄντα, καὶ τὰ ἑλλήνων πρεσβεύοντα, *Quoniam igitur te, ut Græcum seu Gentilem ac Gentilium dogmata profitentem*, et Glossæ Ἕλλην τὴν θρησκείαν. *Paganus*. ἐθνικοί, Matth. 18. 17. γεντίλιοι, Gentes. Nationes, ἔθνη, Græci, res ead. Hinc Gentilitas apud Sulpitium Severum de vita sancti Martini sect. 4. et 16. Cœlius Lactantius de Origine erroris cap. 13, *Priorem esse gentilitatem, quam Dei religionem*. Iidem et Pagani. Anna Comnena Alexiados libro 13. Εἴτε τοῦ Χριστιανικοῦ γένους ἐστὶν, εἴτε καὶ ἀλλότριος τῆς ἡμετέρας. αὐλῆς, οὓς παγάνους ἡμεῖς ὀνομάζομεν. Hinc paganitas in *l. ult. C. Theod. de spectac.* et Græcitas apud interpretem Irenæi libro 11. cap. 40.

11 Ut Orosius ait) Libro 1. historiæ.

## TIT. XII. *De his qui ad Ecclesiam confugiunt vel ibi exclamant.*

Posteaquam dixit satis de iis qui alieni sunt ab Ecclesiarum Catholicarum privilegiis, hæreticis puta et Apostatis et Judæis et Paganis, quanquam Judæis maneant adhuc sua privilegia quædam 1, redit ad earumdem Ecclesiarum privilegia, et exponit unum hoc tit. de Confugis 2 (sic appellantur et in *l. Si quis per calumniam. sup. de episc. et cleric.*) ut præsidium et securitatem 3 Ecclesiæ tribuant his, qui ad eas confugerint 4 vexationis evitandæ causa 5, sive ob reatum, sive ob debita publica vel privata 6, ita ut inde temere abduci nequeant, sed loci reverentia et intercessione defendantur, ut *cap. Eos qui* 87. *dist.* Et quod adjicit aliud pertinet etiam ad Ecclesiarum venerationem, de his qui ibi exclamant ex *l.* 5. *et ult.* ut nullus in eis tumultus moveatur: nulla seditio, nulli clamores concitentur suæ vel alienæ rei causa.

## XII. Enarratio.

1 Privilegia quædam) De quibus ad tit. de Judæis supra.

2 De confugis) Confuge et confugium. Auctor incertus in vita Ludovvici Pii: *Ad Imperatorem Ludovicum confugium fecit*. Glaber Rodulphus in vita sancti Guillelmi cap. 1. *In quoddam castrum fecisse confugium*, ut in libro 1. domni Karoli et Hludovici Augustorum: *Si quis ad Ecclesiam confugium fecerit*. Profert Hincmarum Remensis de divortio Loth. et Tetb. respons. ad interrog. 12.

3 Ut præsidium et securit.) Zosimus 4. τὸ παρὰ χριστιανῶν τιμώμενον οἰκοδόμημα, ἄσυλον νομίζεται.

4 Qui ad eas conf.) ut ad Ecclesiam magnam, sive templum S. Sophiæ, quod tutissimum asylum, Joannes Cantacuzenus hist. lib. 3. cap. 2. ἐμοὶ δοκεῖ, ἔφη Σίσμανον πρὸς τὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας νεὼν καταφυγεῖν, ἀσυλίᾳ δὲ αὐτοῦ τετιμημένου ὑπὸ πάντων ὅσοι Ῥωμαίων ἐβασίλευσαν, ἐξεῖναι καὶ ἡμῖν εὐπρόσωπον ἀπολογίαν πρὸς τὸν Ἀλεξάνδρου δέσθαι πρεσβευτὰς, ὡς οὐκ ἐξὸν ἀποσπάσαντας τὸν ἱκέτην τοῦ Θεοῦ παραδιδόναι πρὸς σφαγὴν, μάλιστα πάντων τοῦτο ἄγος ἐναγέστατον καὶ παρὰ τῶν πάλαι καὶ τῶν νῦν Ῥωμαίων νομιζόμενον. *Mea opinione*, inquit, *Sismano in ædem Sophiæ transfugientem est: quam cum ab omnibus Imperatoribus asyli jure honoratam constet, licebit et nobis honestam Alexandri legatis responsum reddere nefas: fuisse nobis Dei supplicem abstrahere, et alii interficiendum tradere, quando id in scelere omnium impurissimum a Romanis semper numeratum sit*. Sic Pagani ad templa confugiebant, *ut ab omni noxa liberi essent*, ut loquitur Augustinus lib. 1. de civ. Dei 34. Ut pagani ad templa confugiebant. Ovidius II. de Ponto 2.

> *Confugit interdum templi violator ad aram,*
> *Nec petere offensi numinis horret opem.*

Achilles Tatius Clitoph. et Leucip. 8. καὶ τοῖς μὲν πονηροῖς αἱ τῶν ἱερῶν ἀσφάλειαν διδόασι καταφυγήν. *Et Deorum quidem ædes sontibus, qui ad eas confugiunt, præsidio sunt*. Et ibidem de Dianæ templo: αὐτὴ μόνη τοὺς ἐπ' αὐτὴν καταφεύγοντας ἔξεστι σώζειν, καὶ ταῦτα πρὸ δικαστηρίου γνώσεως. διδόμενον δὲ οὐδένα λέλυκεν ἢ διὰ αὐδὶ θανάτῳ παραδοθέντα ἐλευθέρωσιν τῆς τιμωρίας, τῶν δυστυχούντων εἰσὶν, οὐ τῶν ἀδικούντων δὴ οἱ βωμοί. *Ea enim sola est ad quam confugientes ad se, illos scilicet quorum causa nondum a judicibus cognita est, servare pertinet. Ac quamvis neminem illa unquam in custodiam datum solverit, neminem nunquam morti addictum, e lictorum manibus eripuerit: infelicibus enim, non impiis Deorum aræ præsidio sunt*.

Polyænus 8. κατέφυγεν ἱκέτης εἰς τὸ ἱερὸν Ἀθηνᾶς τῆς χαλκιδικῆς; ὅθεν ἀποσπάσαι ἱκέτην οὐκ ἦν θέμις, *Supplex confugit ad fanum Minervæ Chalcidicæ, unde fas non est supplicem extrahere*, De eodem Minervæ Chalcidicæ fano Polybius.

5 Vexationis evitandæ cau.) Ne forte vexetur a potentiore, Isidorus Pelusiotes libro 1. epist. 174. ad Cyrenium Ducem. *Qui ne a potente adversario opprimatur, quod jal em non habeat, qui suas injurias ulciscatur, ad inexplicabile templum confugit*: ὃς ἵνα μὴ ἔργον δυνατοῦ γένηται, ἀπορῶν δικαστοῦ τοῦ ἀμύνοντος, πρὸς τὸν ἄχειρον ἔδραμε σηκόν.

6 Sive ob reatum, sive ob deb. publ. vel priv.) *L.* 1. et *l. Præsenti.* 6. §. 3. *h. t.* Auctor homiliæ de dedicatione Ecclesiæ cum Eusebio Gallicano edita: *Si ergo reverentiam tantæ parentis agnoscimus, sciendum est, nullo modo cujuslibet criminis reum a sacris liminibus abstrahendum: quamdiu enim religionis injuria ac divinitatis offensa est, qualemcumque Ecclesiæ filium confugientem ad domum Domini, velut, de sinu et complexu matris avellere, et arcem communis expugnare confugii, ac sacram humani generis indulgentiæ legem absque ulla sui consideratione calcare: qui enim homini Ecclesiæ januam claudit, crudelem in semetipsum sententiam dedit: Quis in hujus mundi et fluctibus constitutus portu misericordiæ non indigeat? vitæ quis dum remedia alienis necessitatibus abnegat, præjudicium sui faciat inter gentes? Nemo contingit, ad profanam arborem, vel ad delubrum abominabile confugientem, et in loco perditionis locus est impunitatis. Hæc res quæ mortem generat, dat salutem. Sed forte aliquis dicat. Locus sanctus est, criminoso patere non debet. Non ita est. Hæc animi intractabilis argumenta non recipit ille, qui pro impiis mortuus est, confugienti reo claudi aditum misericordiæ non permittit, qui latroni sub hora sententiæ confitenti paradisi claustra patefecit*.

## TIT. XIII. *De his qui in Ecclesiis manumittuntur.*

Et sequitur aliud privilegium Ecclesiarum et Clericorum, cum esset difficile ad Civitatem Romanam pervenire, nec manumissione quacumque eam servi adipisci possent, ut Hermias ait, 1. cap. 9. πολλὰς δυσχερείας οὔσης περὶ τὴν κτῆσιν τῆς ἀμείνονος ἐλευθερίας ἣν πολιτείαν Ῥωμαίων καλοῦσι: ut qualiscumque manumissio sufficiat servis cujuscumque ætatis sint, ut *lege* 2. *infra comm. de manumiss.* ad obtinendam plenam et justam libertatem, quæ modo fiat in Ecclesia 1, teste populo et signatore Episcopo. Imo et clericorum servos manumissio quibuscumque verbis, quacumque scriptura, quocumque loco etiam absente Episcopo ad Civitatem Romanam 2 perduci placet.

## XIII. Enarratio.

1 In Ecclesia) Divus Augustinus sermone 5. ex editis a Sirmondo; *Servum tuum manumittendum manu ducis ad Ecclesiam. Fit silentium. Libellus tuus recitatur, aut desiderii tui persecutio.*

2 Ad civitatem Rom.) *L.* 1. et 2. Quod scribit Cajus de manumissis in Ecclesia; *Instit. lib.* 1. *tit.* 1. §. 1. subdititium est.

## TIT. XIV. *De legibus et constitutionibus Principum et edictis.*

Satis dictum est supra de jure sacro parte juris publici 1. Consequens est dicere de reliquo jure publico, quod scilicet consistit in

populi, Senatus, Principis, Magistratuum Imperio, ex quo proficiscuntur leges, et constitutiones, et aliæ partes juris civilis. Ac primum quidem in hoc titulo agitur de legibus publicis et generalibus, quæ antiqua sunt jussa populi vel plebis [2]: quales nullæ feruntur hodie [3] populi potestate translata in principem, et consequenter nullæ leges positæ sunt de ambitu, quia ad curam principum pertinet magistratuum creatio, non ad populi favorem, *l. 1 D. ad Leg Jul. de amb. l Quidam. de re jud. l. 2. de alb. scrib.* Quamobrem Constitutiones principum hodie leges constat esse rescripta dico [4], subscriptiones [5], adnotationes, pragmaticas [6] decreta [7], mandata [8], interlocutiones [9], orationes [10], edicta [11]. Et decreta quidem, rescriptaque et interlocutiones sunt, si ut Leo ait *Novell.* 92. animus principi fuerit [12], τὸ κρῖναι ποιεῖν νομοθετεῖν, Si, ut ait *l.* 3. princeps censuerit [13], quæ in certis negotiis statuit, similium quoque causarum fata componere [13]. alioqui ut Judicum, ita Principum res judicata aliis non noceret, vel prodesset. Item si de his Princeps orationem ad Senatum miserit, ut quod sibi placeret SC. firmaretur [14], et firmatum sit, cujus generis orationes multæ referuntur in libris nostris, et secundum *l.* 8. hujus tituli si observaretur, leges omnes generales principum Orationes appellari possent: Vel si legem edicti nomine nuncupaverit princeps, cujus omnis vis hæc est, ut per omnes populos programmate judiciorum in celeberrimis locis veluti in foro [15], vel in theopropia [16], ut in scriptoribus sacris legimus, in suggestu illo scilicet et ambone [17] unde Christianis recitatur verbum Dei, divulgetur [18] *d. l* 3. quod est antelferri *l. Rescriptum, C. Th. de hæret.* Hæ leges principum generales sunt, et omnes populos tenent, paganos et milites, *l. 3 §. Divus. D. de sep. viol. l. ultim. D. de accus.* et homines domus Augustæ, *l.* 10. *hoc. tit.* et Augustum ipsum [19] atque Augustam, *l.* 4. ut olim populus quoque suis legibus tenebatur [20]. Omnes autem, quæ in corpus juris referuntur, fere generales sunt, paucæ speciales, sive personales, quæ pertineant ad personas, vel corpora, aut collegia certa, scrinia [21], officia, civitates, curias, provincias, scholas, quæ etsi non relatæ in corpus juris, nihilominus vim suam et robur obtinent, ut est in Constit. Justiniani *de Just. Cod. conf.* tamen omnes non tenent, [22] *l. 2. hoc tit.* et hæc differentia legum ut observaretur, ideo sæpe monent nos auctores juris quæ sint edictales leges, generales leges, generalia rescripta, *l. 1. §. ultim. D. de leg. tut. l. Quotiens. §. Sed si non in corpore. de hæred. instit. l. Divi. §. ultim. ad l. Falc.*

## XIV. Enarratio.

1 Parte juris pub.) *l. 1. §. 1. D. de just. et jur.*

2 Jussa populi vel pl.) Ateius Capito apud A. Gellium lib. 10. 20. *Lex*, inquit, *est generale jussum populi aut plebis, rogante magistratu.*

3 Nullæ feruntur hodie) Soli Principi leges condere concessum est, *l. ultim. §. 1. hoc tit.*

4 Rescripta dico) Princeps adeuntium precibus rescribebat, v. tit. 19. et tit. 24. infra, quæ etiam responsa dicuntur.

5 Subscriptiones) Id est annotationes, *l. 1. §. 1. D. de const. Princip. et l. 1. inf. de prec. Imper. offer.* quæ fiunt ad libellos vel manu divina, sive Principis, vel Quæstoris, *leg. 2. de bon. pet. subl.* illæ majoris ponderis sunt

6 Pragmaticas) Vide infr tit. 23.

7 Decreta) Decreta sunt sententiæ in cognitionibus a principibus prolatæ.

8 Mandata) Mandata sunt præcepta, quibus administandi modus præscribitur. V. tit. seq.

9 Interlocutiones) Interlocutiones interponebantur, cum de plano Principes judicarent.

10 Orationes) Orationes vel ipsi Principes, aut Quæstores recitabant in Senatu, vel ad Senatum mittebant, *l. Cum hi. 8. D. de transact. l. Cum hic status 32. D. de donat. int. vir. et uxor.*

11 Edicta) Edicta sunt quæ Princeps spontaneo motu emittit. Theoph. ad § 6. *de ju. nat.*

12 Animus princ. fuerit) Ipse Cujacius ad §. *Sed et quod principi. Instit. de jure natur. Nec quod cognoscens decreverit, aliter trahitur ad exemplum, quam si animus ei fuerit τὸ κρῖναι etc.*

13 Fata comp.) V. Cuj. Observ. 16. 9

14 Senatuscons. firmaretur) Marcus Imp apud Justinum Apolog. 1. ταῦτα δὲ καὶ τῆς συγκλήτου δόγματι κυρωθῆναι βούλομαι, καὶ κελεύω τοῦτο μου διάταγμα ἐν τῷ φόρῳ τοῦ Τραϊανοῦ προτεθῆναι πρὸς τὸ δύνασθαι ἀναγινώσκεσθαι. Sic ante translatam populi potestatem in Principem prius jubebat populus: postea confirmabat Senatus, ut scribit Servius in 9 Æneid vers. 192.

15 Veluti in foro) Ut in loco Marci Imp. supra citato.

16 Vel in theopropis) Divus Augustinus in epistola 158. ad Marcellinum: *Quod autem scripsit eximietas tua, dubitare te; utrum in theopropia debeas eadem gesta jubere proponi, fiat, si potest, illuc frequens confluere multitudo.*

17 Et ambone) His quæ dixi in Glossario ad Cedrenum, adde. Ducas historiæ Byzantinæ capite 40. ἀνέβη ὁ κληθεὶς ἐπ' ἄμβωνος καὶ ἐθελάλησε τὴν μικρὰν αὐτοῦ προσευχήν. *Vocatus ambonem ascendit, et dicens preces suas recitavit.* Joannes Cantacuzenus historiæ libro 4. cap. 3. ἐπὶ τὸν ἄμβωνος ἀναβὰς, ἵνα μᾶλλον διὰ πάντων ἐξακούοιτο ἡ φωνή, *in ambonem ascendens, quo clarius ab omnibus exaudiretur.* Glossarium ineditum: ὀκρίβας, ὁ ἄμβων. *Pulpitum ambo.* Synodus in Trullo habita can. 33. τὰ θεῖα λόγια ἐπ' ἄμβωνος μὴ ἀναγινωσκέτω. *Oracula divina in ambone non legat.* S Basilius Seleuciens. de mirac. S. Theclæ lib. 2. cap. 27. ὤφθην ἐπὶ τοῦ δικαστηρίου. λέγεται δὲ οὕτως ὁ τόπος ἐν ᾧ ἐπιδείκνυνται οἱ λέγοντες. τουτέστιν ὁ ἄμβων, ἤτοι τὸ ἀκροατήριον. *In Dicterio comparui, hoc est, in loco unde verba facturi cernendos se exibent, sive ambonem, sive suggestum, sive auditorium appelles.*

18 Divulgetur) *Differentiam sensus inter divulgata et promulgata, sive promulgata, enucleatores verborum hanc voluerunt esse, ut divulgata simpliciter tantum dicantur ad notitiam omnium propalata*, etc. Hincmarus Remensis Opusculo 33. cap. 10.

19 Et Augustum ipsum) D. Ambrosius in epistola 13. ad Valentinian. Imp. *Quod cum præscripsisti aliis, præscripsisti et tibi. Leges enim Imperator fert, quas primus ipse custodiat.* Vide Cujac. Observ. 15. 30.

20 Suis legib. tenebatur) Legibus teneri, est νόμοις κατενεχθῆναι. Legibus adstringi, Æschylo

21 Scriniis) De scriniis vide Cujacium ad *tit. C. de palat. sacr. largit.*

22 Omnes non tenent) Personales sunt et speciales.

## TIT. XV. *De mandatis Principum.*

Ex Constitutionibus specialibus principum sunt privilegia [1], et decreta interposita in negotio aliquo, ita ut in exemplum non trahantur, *l. 2 sup. tit. prox.* sunt et mandata [2]. præcepta sive monita [3], quæ certis personis dantur a principe, veluti præsidibus aut procuratoribus, quæ Dio 53. intellexit his verbis: ἐντολάς τέ τινας καὶ τοῖς ἐπιτρόποις, καὶ τοῖς ἀνθυπάτοις, τοῖς τε ἀντιστρατήγοις δίδωσιν, ὅπως ἐπὶ ῥητοῖς ἐξίωσι, aut jussiones quæ dantur Comitibus Consistorianis vel tribunis, et notariis executoribus imperialium jussionum, vel referendariis palatii perferendæ ad præsides provinciarum, quæ nisi constent ex scripto, nullius momenti sunt, *l.* 1. præterquam uno casu, qui proponitur in *l.* 2. quam restitui et exposui Observ. 12. cap. 31. et stultus est, qui pro ea reposuit in hoc titulo [3] Justiniani *Nov.* 17. quæ fuit emissa post editionem Codicis, Belisario Consule.

## XV. Enarratio

1 Sunt privilegia) Privilegia sunt, quæ de una tantum persona concipiuntur in omnia tempora. Duodecim autem tabulæ leges privatas, sive singulis hominibus irrogari vetant, sive, ut ait Ulpianus in *l. 8. de legib.* jura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur, Cujacius Observat. 15 8. Demosthenes adversus Aristocrat. μηδὲ νόμον ἐπ' ἀνδρὶ ἐξεῖναι θεῖναι ἐὰν μὴ τὸν αὐτὸν ἐφ' ἅπασιν Ἀθηναίοις. *Neque fas est Legem de uno ferre, nisi eadem ad omnes Athenienses perveniat.* Adde eundem in orat. advers. Stephanum, et Æneam Gazæum in Theophrasto. Heraclitus in epistola ad Hermodorum; οὐδεὶς γὰρ νόμος ἐφ' ἑνὸς ἀλλὰ κοινός. Proculus in Parmenidem Platonis: οὐ γὰρ ἑνὸς, ἀλλὰ πολλῶν ὁ νομοθέτης ἡγεῖται. et recte Divus Hieronymus in Jonam cap. 1. Privilegia singulorum communem legem facere non posse.

2 Præcepta sive mon.) Ea Græci vocant παραγγέλματα, et ὑποθήκας. Nov. 26 cap. 2. Nov. 31. cap 2. Cujacius ad Novell. 17. vide Julianum Antecessorem constit. 21. Tertullianus Apolog. cap. 2. *Negat.* (Trajanus Imp.) *inquirendos ut innocentes, et mandat puniendos ut nocentes.* Et ad Scapulam cap. 4 *Quid enim amplius tibi mandatur, quam nocentes confessos damnare?* Et mox: *Sine accusatore negans se auditurum hominem, secundum mandatum.*

3 In hoc titulo) In editione Ludovici Charondæ.

## TIT. XVI. *De Senatusconsultis.*

Sequitur alia pars juris civilis, Senatusconsulta, id est jura quæ Senatus facit, sive decreta amplissimi ordinis, quæ tamen in posterum fieri vetat Leonis *Nov.* 78. tum forte Senatus etiam [1] potestate translata in principem. Antiqua tamen Senatusconsulta manent, sicut antiquæ leges, et, ut hic ostenditur, contra ea elicita rescripta, veluti contra SC. Tertyllianum, aut contra SC. Vellejanum, nullius momenti sunt. Imo si observaretur *l. 8. sup. de legibus*, nulla lex principis generalis [2] valeret sine SC. quod et Probum constituisse Vopiscus refert [3].

## XVI. Enarratio.

1 Tum forte Senatus etiam) Scribit Procopius in Arcana, Senatus auctoritatem Justiniani ævo pene obliteratam: ἡ μὲν γὰρ βουλὴ ὥσπερ ἐν εἰκόνι ἐκάθητο. οὐδὲ τῆς ψήφου, οὐδὲ τοῦ καλοῦ κυρία οὖσα, etc.

2 Nulla lex Principis gener. etc.) Ex Symmachi ep. 21. lib. 10. constat Senatusconsulta constitutione Principis confirmari. *Superest,* inquit, *ut ea quæ serenitas vestra deliberanda legavit, cognito Senatusconsulto lex Augusta confirmet*, etc.

3 Vopiscus refert) In Probo.

## TIT. XVII. *De veteri jure enucleando, et de auctoritate Jurisprudentum, qui in Digestis referuntur.*

Sequitur alia pars juris civilis, responsa et interpretationes Jurisconsultorum veterum, qui ab Imperatoribus [1] condendi juris [2], respondendi, scribendi, cavendi, interpretandi potestatem acceperunt: aliorum enim, qui eandem potestatem non acceperunt, nulla auctoritas est, nec eorum scriptis judices alligantur [3], cum tamen a supradictorum scriptis recedere non possint [4], quæ sunt pro parte juris civilis [5]: et eleganter Justinianus dum sibi vindicat Jurisconsultis

auctoritatem parem in *l. ult. sup. de legibus*, nihil tamen se eis dærogare ait, quibus hanc facultatem olim dederit majestas imperialis. Jubet autem priori Constitutione tituli hujus in Digestorum 50. libros Tribonianum, et antecessores et togatos amplissimæ præfecturæ, quos illa sibi in eo opere conficiendo adjutores delegerit, necessarie et usu recepta quæque conferre ex veterum Jurisconsultorum scriptis; atque ita jus vetus, ut ipse loquitur, purgare [6], et certum, finitum constituere, atque incontroversum, quod enucleare dicit, ut Modestinus [7] enucleatos casus, definitos jam et certos. Jus ergo vetus [8] antiquam Prudentum Jurisconsultorum vocat. De Institutionibus etiam componendis aliquid aspergit. Posterior Constitutio utraque lingua conscripta enarrat, quid quaque parte Digestorum continetur, et utrique operi parem atque Codici Constitutionum vim tribuit: nec enim jam dicimus responsa Prudentum, aut SC. vim legis obtinere, perlatæ scilicet ad populum, sed Imperatore sustinente vicem populi, et sibi soli vindicante auctoritatem condendi et interpretandi juris [9], *l. 19. penult. et ult. sup. de legibus:* dicimus responsa Prudentum et SC. Constitutionum vigorem obtinere [10]. Et quod in hoc titulo additur de auctoritate Jurisprudentum, qui in Digestis referuntur, eo pertinet, quod præcipue priori Constitutione definitur, ut omnium Jurisprudentum sit eadem auctoritas, nec alter altero potior habeatur, ne Papiniano, puta, Ulpianus, vel Paulus, vel Martianus cedat, abrogata *l. 1. Cod. Theodos. de resp. prud.*

## XVII. Enarratio.

1 Qui ab Imperator.) Justin. in constit. de concept. Digest. §. 4. *Quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes præbuerunt.*

2 Condendi juris) Unde juris conditores appellantur, *l. Nulla. 23. C. de procurat. l. Si furiosi. 25. C. de nupt. l. 1. C. de commun. rer. ... num. §. Responsa. Inst. de jur. nat. gent. et civ.* et in *Const. de conc. D.* §. 20.

3 Judices allig.) Judices pedanei.

4 Recedere non poss.) *d. §. Responsa.*

5 Quæ sunt pro parte jur. civ.) *l. Jus autem. 7. D. de just. et ju.* §. 3. *Instit. de ju. nat.*

6 Purgare) Nonius Marcellus: *Enucleate dicitur purgate exquisite.* Vetus Glossarium M. S. *Elimare, purgare, erudrare, enucleare.*

7 Ut Modestinus) Modest. scripserat de enucleatis casibus. In indice.

8 Jus ergo vetus) Ut jus antiquum in *tit. de div. reg. jur. ant.*

9 Et interpretandi juris) In constit. *de confirm. D. sub fin. Cui soli concessum est leges et condere et interpretari.* Goffridus Vindocinensis epistola 30. libri 2. *Legumlatores jure debent esse legum expositores.* Solus etiam princeps legum duritiam temperare, et acrimoniam severi juris inflectere, Symmachus epist. 10. 47. in fin. et 63. potest; τὸ ἀπηνὲς αὐτῶν καὶ ἀμείλικτος Themistius oratione 5.

10 Vig. obt.) Constitutionum vicem habere, *d. const. §. 8. in fin.*

## TIT. XVIII. *De juris et facti ignorantia.*

Enarratis partibus juris civilis, subjicit generalem titulum de Juris et facti ignorantia. Juris enim nomen et leges complectitur et Constitutiones et SC. et edicta prætorum, vel ædilium, et responsa prudentum, adeo ut et in *Cod. Th. l. pen. hujus. tit.* ponatur sub tituto *de constitutionib. prin. et edictis:* sed forsitan in hoc posait etiam jus accipi specialiter ex *d. l. pen.* pro Constitutionibus, vel si quid Constitutionum vim et fidem obtinet. Et juris quidem ignorantia non excusat [1], ut si nescieris liberis petendam esse bon. possessionem intra annum [2], si nescieris ex eo testamento legata non deberi quod capitis diminutio [3] testatoris irritum fecit, nisi forte militem [4], aut minorem xxv. [5] aut rusticum [6] juxta illud Homeri [7], ἄγριον οὔτε δίκας εὖ εἰδότα, οὔτε θέμιστας, aut mulierem in damnis [8] amittendæ et recte *l. pen. infr. de in integr. rest. min.* minoribus addideris mulieres ex *Cod. Th.* et *l. ult. hujus tit.* et est etiam utrisque communis hæc vox juris et legum, Deceptis, non decipientibus subveniri, *l. 2. §. pen. D. ad Vell. l. 1. C. Greg. Si major fuerit prob.* Facti [9], id est, rei gestæ [10] error [10] excusat. Jura certa sunt [11], facta incerta [12].

## XVIII. Enarratio.

1 Et juris quidem ignor. non exc.) Huic errato nulla venia: Hincmarus Romensis Opusculo 14. cap. 8. *Legibus sacris decretum est, ut leges nescire nulli liceat, aut quæ sunt statuta contemnere. Cum enim dicitur, nulli liceat leges nescire, vel quæ sunt statuta contemnere, nulla persona in quocumque ordine mundano excipitur, quæ hac sententia non constringatur.* Vide et Opusc. 47. capite 14. ubi verba legis adfert, et Aniani interpretationem, uti tunc moris erat. Quid ergo peritiam juris habere omnes debent? Hoc agunt prudentes quique homines ut justi et injusti imperiti non sint. Jonas Aurelianensis Episcopus libro 1. de institutione laicali cap. 20. *Si mundanarum legum jura ob impiorum forensium negotia dirimenda, a mortalibus edita: homines avidissime discere et intelligere acutissime satagunt, ut his bene notis quid verum, quid falsum, quid justum, quidve injustum sit in hac terra morientium liquido discernere queant* etc. Itaque si quis jus ignoret, quod per se potuit non ignorare, vel adhibito Jurisconsulto scire, juris ignorantia non proderit, *l. ult. §. Sed. juris, D. eod.* Non excusatur qui vitio suo quid ignorat.

2 Intra annum) *l. 3. hoc. tit.* Hodie vero bonorum possessio ascendentium et descendentium extenditur usque ad triceanium, ut scribit Græcus interpres ad *l. 1. D. de bonor. possess.* Confundit jus prætorium cum jure civili; vide tit. 30. libri 6.

3 Quod cap. diminut.) Intestatus enim decedit is, cujus testamentum irritum factum est. *Instit. de hæredit. quæ ab int. defer. in princ.*

4 Nisi forte militem) *L. 1. hoc tit.* et *l. Regula 9. §. 1. ff eod.* cui per constitutiones principales jus ignorare permissum est, *l. ultim. ff. eodem.* Milites et rustici rerum forensium expertes sunt, *l. Cum indebito. 25. §. 1. D. de probat.* Nov. 74. cap. 4. ad fin. de agricolis Virg. 2. Georg. vers. 501.

*Nec ferrea jura*
*Insanumque forum, aut populi tabularia vidit.*

5 Aut minorem) *L. 11.* vide ad titulum 32. libro 11.

6 Aut Rusticum) Rusticus parasitus apud Quintilianum declamatione 298. *Non ignoro, judices, quanquam non a forensi contentione solum, sed ab universa conversatione longe remotus.* Minutius Felix in Octavio: *Agrestibus non est datum intelligere civilia.* Rusticanum igitur juris ignorantia excusat.

7 Juxta illud Hom.) Odyss. 9.

8 In damnis) *l. 11. et l. ultim. hoc tit. l. 8. D. eodem.* Vide *Cujac. lib. 5. Obs. c. 39. et lib. 14. cap. 38.*

9 Facti, id est, rei gestæ) Const. Harmenop. Epitom. lib. 1. tit. 1. §. 51.

10 Error) l. Error 7. hoc t. sed et juris ignorantie error dicitur, *l. 1. 2. et 8. D. eod.*

11 Jura certa sunt) Et finita, *l. 2. D. eod. tit.* et in oratione ad Antecessores §. 5. *vers. quibus.* Æschines in orat. cont. Ctesiph. οὐ γὰρ ἀόριστον ἐστὶ τὸ δίκαιον, ἀλλ' ὡρισμένον τοῖς νόμοις τοῖς ἡμετέροις. *Non enim jus infinitum, sed finitum legibus nostris.* Plutarchus in lib. de Fato: οὔτε γὰρ νόμος, οὔτε λόγος, οὔτε τι θεῖον ἄπειρον ἂν εἴη. *Nam neque lex, neque oratio, neque divinum quicquam infinitum esse potest.*

12 Facta incerta) Et prudentissimos etiam fallunt, *d. l. 2.*

## TIT. XIX. *De precibus Imperatori offerendis, et de quibus rebus supplicare liceat.*

Persequitur eam partem juris civilis, qua præcipue hic liber constat, quæ conficitur ex Constitutionibus Principum, quarum species sunt edicta, rescripta, mandata, *l. 3. sup. de legibus:* nam de edictis quidem et mandatis habuimus proprios titulos supra; sed non de rescriptis, de quibus ab hoc titulo tractare incipit. nam preces sunt desideria supplicantium comprehensa libello Principi dato, at rescripta sunt responsa Principis ad preces. Preces ergo præcedunt, sequuntur rescripta, subscriptiones, adnotationes et ideo de precibus primum agit. Sed quicquid constituitur de precibus, idem obtinet etiam in rescriptis: nam quod precibus oblatis postulari non debet, nec impetrari rescripto, aut certe impetratum non valet. Idem e contrario si quid postulari possit. Ut ecce, non potest creditor postulare, ne debitor utatur exceptione peremptoria, *l. 2.* [1] et condemnatus aliquis non potest iterum supplicare adversus sententiam præfecti prætorio, *l. 5.* [2] Semel supplicari potest, semel ex rescripto principis iterari et retractari judicium [3], *l. 1. inf. de sent. præf. l. 1. C. Th. de off. præf. præt.* et judicium sane criminale iterari frequens erat, ut historia sacra [4] Severi docet, et *l. 2. inf. de cust. reor.* Item non possunt postulari, quæ sunt damnosa fisco, aut juri contraria in damnum alterius [5], *l. 3.* ergo et rescripta ad hæc impetrata non valent. At contra postulare et impetrare licet, ne debitor utatur exceptione dilatoria, *d. l. 2. l. 3. §. Si is pro quo. D. quod quisque jur.* et oblata satisdatione ut prorogetur tempus solvendæ pecuniæ, *l. 4.* et rescripta igitur hujusmodi valent. Etiam illud hoc titulo ostenditur offerri preces recte per servum alieno nomine [6], vel etiam suo nomine [7] ex justa causa, *l. 4. et 6.* et non tam esse necessarium precibus inseri exempla instrumentorum, de quibus agitur, ut *l. Ut responsum. inf. de trans.* quam vim et mentem, et verba ipsa proprie de quibus ambigitur [8], *l. ultim. hoc tit. l. Verbum. inf. de causis ex quibus inf. am.*

## XIX. Enarratio.

1 L. 2.) In qua legendum, *remittitur.* ex vett. et Basilic. μόνην τὴν τεμπορᾶλιαν ἀνακοίτω παραγραφὴν et veteres interpretes hanc lectionem sequuntur, Odofredus, Fulgosius, et alii.

2 L. 5.) In qua legendum, *denuo*, ut in veteri Monagii, et in Basilicis, πάλιν.

3 Retractari judic.) Vide ad titulum 42. libri 7.

4 Ut historia sacra Sev.) Libro II.

5 In damnum alterius) Valent si alterum non lædant, et altari prosint, *l. 7.*

6 Alieno nomine) *l. 6.* quam recte Basilica sic ecceperunt, ut cuique liceat per servum preces offerre.

7 Suo nomine) δι' ἑαυτοῦ *per se:* in Basilicis.

8 De quibus ambigitur) καὶ βασιλικῆς ἑρμηνείας δεόμενα. quæque indigent principis interpretatione, ut est in Basilicis.

## TIT. XX. *Quando libellus principi datus litis contestationem facit.*

Hic etiam titulus est de precibus ad quas rescripsit princeps, ergo et de rescriptis: et hoc vult libellum precum principi datum pro litis contestatione haberi, si modo ad eum rescripserit princeps: inanis enim est libellus sine rescripto. Rescripto concedi jus contestationis, *l. Illam, inf. de donat.* non habetur pro vocatione in jus in edicto de in jus vocando [1], nec pro accusatione [2] in SC. Turpilliano, et tamen in causa præscriptionum habetur pro litis contestatione [3], in hoc scilicet ut datione libelli, et rescriptione [4] [5], perinde atque litis contestatione actiones tempore perituræ in tutum redigantur, ut loquitur *l. Ordinata, D. de lib. cau.* et perpetuentur, atque adeo dentur hæredi, et in hæredem; quod non ita obtinet libello dato præf. prætorio, *l. 1. inf. de off. præf. prœt. Or.* et multo minus libello perrecto aliis magistratibus, vel judicibus: ac rursus de dato principi quod diximus, id Justinianus vult tantum pertinere ad actiones prætorias annales, non ad eas, quæ longiori tempore perimuntur, *l. 2. hoc titulo, l. 3. inf. de præscript. 30. ann.* Quando igitur libellus principi datus litis contestationem faciat, si quæras, dicam quando actio est prætoria annalis, non quando est civilis: nec offendar l. 2. *inf. de ann. except.* quæ non de libello precum loquitur oblato principi, sed de libello tantum querelæ et protestationis, qui tunc offertur præsidi, cum nemo est, qui conveniri et interpellari possit, et pro litis contestatione cedit, *l. 2. D. de nau. fœn. l. 2. inf. de an. except.*

### XX. Enarratio.

1 In edicto de in jus voc.) Si libertus non impetrata venia libellum precum principi obtulerit contra patronum suum, non incidit in pœnam edicti de in jus vocando: patronum enim in jus non videtur vocare, *l. Libertus 15. ff. de in jus. voc.*

2 Nec pro accusatione) Accusator qui libellum principi dedit, si ab accusatione destiterit, ex SC. Turpilliano teneri non videtur. nam sine fraude sua desistit, *l. Quæsitum est, D. ad SC. Turpil.*

3 Habetur pro lit. contestat.) *l. 1. hoc tit.*

4 Et rescriptione) *l. 2. hoc tit.* in qua non recte Basilica prætermiserunt quod de prætoriis actionibus annalibus ibi dicitur: nam quædam ex his perpetuo dantur, ut est in *Inst. de perpet. et temp. action. in princ.* Nisi dixeris eos omisisse vocem *annales*, quia prætoriæ actiones plerumque sunt annales: nam et ipsius prætoris annuum erat imperium, ut ait ibidem Justin.

5 Et rescriptione) L. 2. in qua non recte Basilica prætermiserunt, quod de rescriptione principis ibi dicitur.

## TIT. XXI. *Ut lite pendente, vel post provocationem aut definitivam sententiam nulli liceat Imperatori supplicare.*

Satis fuisset dicere, ut lite pendente, vel post definitivam sententiam nulli liceat Imperatori supplicare: nam post interpositam provocationem satis prohibetur, qui lite pendente supplicare prohibetur [1], ac similiter post emissam provocationem, qui post definitivam sententiam: ut brevior summa hæc sit, ne lite pendente de re, qua de agitur, quicquam supplicare liceat, ut *Nov. 82.* [2] et 113. [3] sed expectetur sententia judicis, apud quem litigatur et ut definitiva sententia [4], quæ non est appellatione rescissa [5], rescripto non rescindatur, aut retractetur, etiamsi preces oblatæ principi fuerint ante definitivam sententiam: nam etsi quando appellare non possum, supplicare possim, veluti contra sententiam [6] præf. præt. non tamen ubi appellare possum, nec appello intra tempora constituta [7], postea licet mihi supplicare [8], aut quod supplicavi ante [9], de eo rescriptum impetrare: quia sententiæ semel acquievi. Docuit tit. 19. quæ non liceat supplicare, hoc vero docet, quo tempore non liceat.

### XXI. Enarratio.

1 Supplicare prob.) Supplicare non licet, *l. 2. hoc tit.*

2 Nov. 82.) *cap. pen.*

3 Et 113.) *cap. 1.*

4 Et ut defin. sent.) *l. 1. hoc tit.* nam sententia lis terminata est, *l. 1. D. de re judic.*

5 Appellatione rescissa) Appellatione sententia extinguitur, *l. 1. §. ultim. D. ad SC. Turpill.*

6 Veluti contra sent. p.) vide *lib. 7. tit. 42.*

7 Nec appello intra temp. const.) vide *lib. 7. tit. 63.*

8 Licet mihi supplicare) *L. 2.* in qua libri vet. habent, *per sup. tentet auxilium*: quam lectionem sequuntur veteres interpretes.

9 Aut quod supplicavi ante) *d. l. 2.* ibi *terminatam rescripto, vel consultatione quæstionem exquisito suffragio refricare conabitur*: quæ Basilica sic interpretantur τὴν ἐξ ἀντιγραφῆς, οὐ τὴν παρὰ συνακλήτων ἀρχόντων τμηθεῖσαν δίκην δι' ἑτέρας ἀντιγραφῆς ἀνατρέψαι. litem rescripto terminatam, vel consultatione magistratuum alio rescripto evertere. De consultatione v. ad t. de appell. Et ita Fulgosius heic, suffragio scilicet rescripti alterius. Notandum præterea est, in *d. l.* vocem, *communium*, abesse à libris vet. quam nec Græci agnoscunt, qui et pronuntiationem interpretantur διαλαλιὰν, *interlocutionem*.



## TIT. XXII. *Si contra jus, vel utilitatem publicam, vel per mendacium fuerit aliquid postulatum, vel impetratum.*

Repetitur in hoc tit. *l. ultim.* quod satis, ut arbitror, fuerat expositum *tit. 19.* non valere preces, aut rescripta contraria juri [1], vel utilitati publicæ [2], quia haud dubie subreptionem arguunt impetrantis, ut *l. 10. sup. de sacr. Eccles. l. 4. sup. de SC. l. 47. C. Th. de hær* et *Nov. Valentiniani*: In damnum publicum non valere rescripta. Sed adjicitur, ne etiam preces mendaces [3], aut per eas elicita rescripta recipiantur: quod quidem mendacii crimen est falso proximum, *l. Si quis obrepserit, D. ad l. Corn. de fals.* et recte Augustinus in Joannem [4]: *Juris esse forensis, ut qui in precibus mentitus fuerit non illi prosit quod impetravit.* Judex tamen rescripto datus, judex manet [5], etiamsi preces ad quas rescribens Imperator judicem dedit, subreptitiæ et mendaces sint. Judicis datio valet, impetratio non valet, non est ergo rescriptum omni ex parte inutile atque vitiosum. Sed de hac re aliter distinguitur in *C. super literis, de rescr.*

### XXII. Enarratio.

1 Rescripta contraria juri) *l. 3.* et *penult. tit. 19.* Facundus Hermianensis lib. 11. cap. 1. *Nam et legibus vestris bene atque utiliter censuistis, ut quæcumque vestra rescripta contra ipsas, quas promulgastis leges in quibus vobis deservitur, et quas vobis infringere licet, per subreptionem fuerint elicita, vacuentur, nec dicantur a vobis data, quia generalibus constitutionibus vestris inveniuntur adversa etc.* Fulbertus Carnotensis epistola LXI. *De violentia hujusmodi Constantinus A. talem contra se, et contra alios principes sententiam dedit. Quæcumque, inquit, contra leges fuerint a principibus obtenta, non valeant.* Vide Fulberti epistolam CXXXI. Cod. LL. V Visigot. 11. 16.

2 Vel utilit. pub.) *l. ult. hoc tit.*

3 Ne etiam prec. mend.) *l. penult. hoc t.* Pelagius PP. apud Ivonem Carnotensem Decreti parte quarta c. 191. *Ea quæ subreptione, vel falsis precibus forsitan impetrantur, nullum supplicantibus ferre remedium*: et ut est in *cap. 3. de cleric. conjug.* in quinta collectione: *mendax precator carere debet impetratis.*

4 In Joannem) Tractatu 7.

5 Judex manet) *L. 2.* Placentinus existimabat datum judicem cognoscere de veritate precum, non de causa principali. Joannes de Azo contra, ut refert Joannes Faber heic. Fulgosius etiam Placentini sententiam non probat, et judicem de negotio principali sententiam laturum arbitratur.

## TIT. XXIII. *De diversis rescriptis et pragmaticis sanctionibus.*

De precibus supplicantium egit principaliter superioribus titulis quatuor; nunc agit de rescriptis principum, veluti de his quæ duobus supplicantibus in causa communi diriguntur ad unum tantum, ut prosint utrique *l. 1.* de his quæ ad jus pertinent, ut sint perpetua, nec anno finiantur l. 2. et *l. ultim C. Th. eodem.* Jure veteri annalia fuisse videntur, quod nos sequimur ex *c. plerumque. de resc.* Item de ipsis authenticis [1] rescriptis judicibus insinuandis, non exemplis [2], *l. 3.* et de his quæ sunt sine die et Consule *l. 4.* ut non valeant, si sint beneficia personalia [3]. Idemque de ordinationibus Episcoporum cautum est in Concilio Milevitano [4]. Nam generalia rescripta, quæ modo relata sunt in corpus juris, valent, etiamsi diem vel Consulem adscriptum non habeant, ut constat ex Constitutionibus Justiniani *de novo Cod. fac. et de Justin. an Cod. conf.* Divus Augustinus in collatione tertii diei cum Donatistis: *Evidentissimis legibus definitum esse, Imperalia constituta, etiamsi Coss. non legerentur, in dubium non vocari.* Item de iisdem beneficiis principum *l. 5.* precibus extortis, veluti tribunatu militari, centurionatu, præpositura, præfectura, primatu numeri: quæ et Cicero [5] et Svetonius [6] et Lampridius [7] beneficia vocant ad ærarium delata, et ut Hyginus [8] ait, adscripta in librum beneficiorum, ut hæc scilicet beneficia et promotiones a judicibus non rejiciantur, aut contemnantur [9]. Item *l. 6.* de rescriptis quæ non sunt subscripta encauto sacro [10] et manu principis [11], ut non valeant. Encauto scribo [12], non encausto, quia sic omnibus locis scriptum inveni, atque etiam in glossis encautum. ἐγκεκαυμένον. Et ait, Diversis: nam ex his alia jus faciunt, alia non faciunt, alia sunt personalia alia generalia; alia perpetua, alia temporalia: alia valent, alia non valent, alia adnotationes et subscriptiones ad libellum breves, *l. 1. supr. de prec. Impp. off.* alia epistolæ, *l. 12. Cod. Theod. de Episc. et cler.* alia pragmaticæ jussiones [13], sive sanctiones, quibus scilicet tractatu et consilio adhibito princeps diligentius diffusiusque respondet ad preces, relationem vel suggestionem judicum vel aliorum: et aliis quidem rescriptis preces inseruntur, non pragmaticis. Augustinus in collatione supradicta: *In pragmatico rescripto preces inseri non solere.* De omnibus autem rescriptis etiam illud generaliter constituitur in *l. ultima*, ut non aliter valeant: quod tamen jus pontificium [14] non probat, quam si hæc sit eis injecta clausula, si qui rescriptum impetravit, docuerit esse vera omnia et quæ contulit in preces, quæ et aliis verbis varie solet inseri; Si ita res habet, ut a præsentibus suplicatur: Si preces veritate nitantur: Si desideria petitorum veritate subsistunt: Si veram cognoscis esse querimoniam supplicantis: Si vera est fides suggerentis: Denique ut judici cui rescriptum insinuatur, prima hæc sit cura de veritate et fide precum. Et specialiter de pragmaticis jussionibus, ne fiant ad preces singulorum in privatis causis: sed in

pubblicis ad preces civitatum, vel provinciarum, vel scriniorum, vel officiorum, vel cujuscunque corporis, aut universitatis. Fiunt tamen sæpe ad relationem, vel suggestionem judicum.

## XXIII. Enarratio.

1 De ipsis entheut.) Ut Græcum authenticum apud Tertull. de Monog. cap. 11. Paul. v. Sentent. tit. de jur. fisci, §. Quicunque: *Non ex indice vel exemplo alicujus scripturæ, sed authentico conveniendus est*, *l. 2. D. de fide instrum.* Originale.

2 Non exempl.) Ut d. loco P. et. *d. l. 2.* ἀντιγράφοις. Lex 3. ita legitur in vett. codd *et ex nostra manu subscript.* quam lectionem sequuntur Basilica. In codice autem, qui Cujacii fuisse dicitur, annotatum erat, in vet. cod. legi, *vel ex nostra*: ut eadem auctoritate censeantur rescripta, quæ manu Principis subscripta sunt, quæ *uno tincta subscriptionis*, ut loquitur Lucifer Caralitanus in libello moriendum esse pro Dei Filio; id est, una subscriptione munita sunt, quæ authæntica. Atqui authæntica ipsa non valent, nisi sint subscripta manu principis, *l. 6.* Itaque nihil temere motandum in *d. l. 3.*

3 Si sint ben. pers.) Quia non valent nisi intra annum, *l. 2. et ult. C. Th. eod.*

4 In Concilio Milevit.) Canone 56.

5 Quæ et Cicero) Libro 5. epist. ad famil. 20. ad Messiu. Rufum, et in ea pro Archia.

6 Svetonius) Tiberii capite 12.

7 Lampridius) in Alexandro Severo.

8 Hygenus) de limitibus constituendis.

9 Aut contemnantur) *Sacrilegii instar est, divinis sap. quibus vel dig. prom. obs. b.* Sic legitur in vet. Menagii et Brodæi. Vegetius in Prologo libri. 11. *Tanti Imperatoris non obedire mandatis, plenum sacrilegi videbatur atque periculi.*

10. Encauto sacro) Excerpta ex vett. glossis quæ habeo, *sepia incausium*. Paraius: *vanescat sepia lympha*. In libro etiam Notarum *incaustum* legitur, et apud Stephanum Tornac. ep. 83.

11 Et manu princ.) *l. 3. hoc. tit.* manu divina.

12 Encauto scribo) In libro Ægidii Menagii et Juliani Brodæi, Enchauato legitur. In Basilicis calamo exaratis scriptum potius videtur, ἐγκαυστῆ quam ἐγκαυτῆς *qui est le cachet de cire*. Cujac. in recit.

13. Pragmat. Juss.) Ivo Carnot. in epist 193. ad Gaufridum Belvecens. Episc. *Regia quoque majestas pragmatica sanctione firmarit*

14. Jus Pontificium) In *capit. 11. ext. de rescript.*

## TIT. XXIV. *De statuis, et imaginibus.*

Inter beneficia principalia, quæ rescriptis Principum ad postulationem civitatum vel aliorum corporum certis personis dantur de rep. vel de suo corpore sive collegio bene meritis, sunt statuæ et imagines 1, ἀνδριάντων ἀναστηλώσεις, *l. 1. et ult. hujus tit.* Sed ut de ipsorum principum statuis vel imaginibus in civitate statuendis in ornamentum civitatis 2 necesse erat a principibus concedi beneficium, *l. 26. sup. de episc. aud.* quod proprium esse Romanorum ut adfectarent Nazianz. scribit στηλιτ. ά. τῶν λίαν σπουδαζομένων εἶναι δημοσίᾳ τιμᾶσθαι τοὺς βασιλεύοντας. Sed ab his rectissime *l. 2.* aufert omne fastigium adorationis 3, quod solerent olim, ut Ambrosius ait 6. Hex. *Sola ære fusa principum capita et ducti vultus de ære vel marmore adorari*. Et recte Tiberius, auctore Svetonio 4, qui eas inter ornamenta domorum, non inter simulacra Deorum poni voluit.

## XXIV. Enarratio.

1 Statuæ et imagines) Imagines separantur a statuis. Svetonius Tiberii cap. 26. *Etiam statuas atque imagines, nisi permittente se poni.* Minutius Felix in Octavio. *Sub statuis et imaginibus consecratis delitescunt.* Statuæ æreæ vel marmoreæ, imagines cereæ. Sallustius in Jugurthino, Plinius lib 35. cap. 11. Vide *ad leg. 1. inf. publ. lat. vel cons. etc.*

2 In ornament. civit.) *L. 2. D. de loco publ. fr.* εἴπερ καὶ τούτοις κοσμεῖται πόλις, *Siquidem his quoque civitas ornatur*, ut ait Athenagoras, in legat.

3 Omne fastigium adorationis) Cyrillus Hierosolymit. catecheS. 12. εἰκὼν ξυλίνη ἐπιγείου βασιλέως τιμᾶται: *imago lignea terreni regis honoratur*: Adorari enim solebant. Joannes Philoponus de mundi creatione libro 6. cap. 9 ὡς γάρ εἴτις βασιλεὺς, φησι, πόλιν μεγίστην οἰκοδομήσας, εἰκόνα ἑαυτοῦ κατασκευάσας, ἐν μέσῳ τῆς πόλεως στήσειεν, ὡς ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἀντὶ τοῦ βασιλέως τιμᾶσθαι ταύτην, προσκυνεῖσθαι δὲ μᾶλλον, etc. *Quemadmodum enim*, inquit, *si quis Rex civitatem magnam ædificans, imaginem suam erectam in media civitate collocet, ut hic a civibus pro Rege honoretur: vel potius adoretur*, etc. Severianus Gabalorum Episcopus in S. Crucem: βασιλέως ἀπόντος; εἰκὼν βασιλέως πληροῖ χώραν βασιλέως, καὶ προσκυνοῦσιν ἄρχοντες, καὶ ἱεραὶ νεομηνίαι ἐπιτελοῦνται, καὶ ἄρχοντες ὑπαντῶσι καὶ δῆμοι προσκυνοῦσιν, οὐ πρὸς τὸν σανίδα βλέποντες, ἀλλὰ πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ βασιλέως, οὐκ ἐν τῇ φύσει θεωρούμενον, ἀλλὰ ἐν τῇ γραφῇ παραδιδόμενον. *Absente Rege imago regia Regis locum implet; adorantque proceres, ac neomeniæ sacræ peraguntur: proceduntque obviam principes, ac populi adorant, non in asserem inspicientes, sed ad Regis figuram, non quæ in natura inspicitur, sed quæ picta exhibeatur* Et qui ei maledixerit, condemnatur, quasi in ipsum Principem impie egerit, ὡς εἰς αὐτὸν ἀσεβήσας τὸν βασιλέα καὶ κύριον, ut ait S Methodius apud Damascenum in orat. 3. de imag. ut de imaginibus sacris S. Basilius de Spiritu Sancto, capite 18. ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει. *Imaginis honor ad exemplar primum transit.* Lex igitur aufert omne fastigium adorationis: ἰσοθέους γὰρ ἡγοῦντο τούτους οὕτω γοῦν αὐτοὺς καὶ ἐκάλουν διὰ δὴ τοῦτο καὶ ναοὺς αὐτοῖς ἱδρύοντο καὶ βωμοὺς, καὶ θυσίαις, ut ait Chrysostomus, homilia 11. in epistolam Divi Pauli ad Rom *Romani enim Imperatores suos diis pares opinabantur, quos etiam eo nomine vocabant, ideoque templis et aris, et sacrificiis eos colebant.* Æneas Gazæus in Theophrasto: Ἰταλοὶ Θεοῖς συναριθμοῦσι βασιλέας ἅπαντας. *Itali enim Reges omnes inter Deos connumerabant*

4. Auctore Svetonio) d. 26

## TIT. XXV. *De his qui ad statuas confugiunt.*

Hic etiam titulus est de statuis principum quæ perinde atque Ecclesiæ suam confugis securitatem præbent 1, *l. Capitalium. §. Ad statuas. D de pen. l. Quis sit. §. Apud, D. de ædil. ed.* et eleganter Theodosius et Valentinianus Impp. βωμὸν σωτηρίας, καὶ ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀφιδρύμασιν ἡ ἀρχαιότης ἀνέθηκε, de Ecclesiis dixere βωμὸν ἐλέου, *l. ult. sup. de his qui ad eccl. conf.* et Latine (fuit enim utraque lingua conscripta) aram salutis, quia nihil interest aram salutis dixeris an aram misericordiæ. Eæ igitur sunt nobis duæ aræ misericordiæ sive salutis: de ea quæ fuit Athenis 2 Theophilus in §. *Jus civile. De jur. nat.* et alii plerique auctores.

## XXV. Enarratio.

1 Cofugia securitatem præbent) Dio Chrysostomus orat. 31. ὅπου μηδὲ τοὺς κακὸν δράσαντας, ἐὰν περ καταφύγωσιν, ἔθος ἐστιν ἀδικεῖν. *ubi nec eos, qui scelus aliquod admiserint, si eo confugiant, lædere moris est.* Sanctus Chrysostomus serm. 46 οὐχ ὁρᾷς πόσοι τῶν ἐπηρεαζομένων εἰς ἀνδριάντων κατέφυγον πόδας. *Nonne vides quam multi eorum, qui injuriis affecti sunt, ad statuarum pedes confugiunt?* Procopius Gazæus in Exodum: *Quemadmodum Imperatoriæ statuæ, quamvis sint inanimatæ, eos, qui ad ipsas confugiunt, servare solent.*

2. Quæ fuit Athenis) Sextus Empyricus adversus Mathemat. παρὰ Ἀθηναίοις γοῦν ἐλέου βωμοί τινές εἰσιν. Eumenius in orat. pro restaurandis scholis: *Inde est, quod Athenienses humanitatis aram Misericordiæ instituerit*: τὸν βωμὸν τῆς θεᾶς, simpliciter appellat Eraclides Ponticus. Vide ad Theophilum.

## TIT. XXVI. *De Officio præfectorum prætorio Orientis et Illyrici.*

*Vide tit. 11. lib. D.*

Cum ex partibus juris civilis residerent adhuc magistratuum edicta, formæ 1, dispositiones, quæ non minorem obtinent juris auctoritatem quam leges, SC., responsa prudentum, Constitutiones, edicta, mandata rescripta principum, ideo et hujus partis explicandæ causa de magistratibus dicere institui. Ex his sunt præfecti prætorio 2, qui summam obtinent 3 et omnem judiciorum potestatem, omnium honorum apicem, ut Amm. Marcellinus 4 ait, cum et patres dicerentur imperii, et patres provinciarum, auctore 5 Cassiodoro 6. et 8. et 11. et plenissimum imperium etiam in Senatores, licet ipsi ante Alexandri Constitutionem non fuerint senatores, sed equites Romani 8, ut Lampridius scribit in Alexandro, et in Commodo, et Capitolinus in Pertinace: et Svetonius in Tito 7, ipso solo Tito excepto 8. quem pater præfectum prætorio fecit, unde huic honori 9 decus primum. Primæ igitur et summæ potestati 10, quæ ut ἀρχὴ δευτέρα κατὰ τὰ σκῆπτρα a Zosimo 11 dicitur, merito, datur titulus primus. Fuere autem sub imperio Justiniani duo in urbe præfecti prætorio Orientis 12, *l. Raptores. sup. de episc. et cl.* et sub eorum cura diœceses quinque, Oriens Ægyptus, Asiana, Pontica, Thracia, et cujusque diœceseos provinciæ variæ. Sub dispositione præsidum singulorum erant provinciæ singulæ. Sub dispositione 13 præf. præt. diœceses; id est universitas quædam provinciarum. Fuit et alius præf. prætorio Illyrici, et sub ejus dispositione diœceses 14 duæ Macedoniæ et Dacia. Joannes, ad quem mittuntur responsa non tantum ad Orientalem, sed etiam ad Illyricianam advocationem, videtur Orientis et Illyrici 15 præf. prætorio 16 fuisse: et ad hos quidem præfectos respiciunt Constitutiones hujus tituli, ut formæ et edicta eorum generalis vim legis obtineant, *l. 2. hoc tit. l. 27. inf. de fidejuss.* et ut sub cura et jurisdictione eorum sint præsides provinciarum, ut *l. Ne quis. inf. de decur.* adeo et promovere eos possint, *l. 9. inf. de adv. div. jud. l. ult. inf. ad leg. Jul. rep.* et removere atque in locum eorum alios substituere, et de criminibus eorum cognoscere *l. 3. hoc. tit.* Cassiodorus de præf prætorio 17: *Delicta provinciarum judicum punit.* Et vero diœceses sub cura erant præfectorum prætorio, et provinciæ diœceseum singulæ igitur, sicut sub cura præsidis provinciæ sunt singulæ civitates ejus provinciæ, *l. penult. D. ad munic. l. Cum unus §. pen. D. de reb. auct. jud. poss. l. 7. D. de interd. et rel.* Mamertinus in Panegyrico Juliani: *Cum me prætoriis præfecisti, provincias de te egregie meritas meæ fidei tutelæque mandasti.* Alia præf. præt. privilegia sunt in *l. 1. inf. de sent. præf. præt.* et *l. 2. infr. de sent. quæ per recit.*

## XXVI. Enarratio.

1 Formæ) Formæ, eparchica præfectorum prætorio: vide Cujacium Observat. 6. 40.

2 Præfecti prætorio) τῆς αὐλῆς ὕπαρχοι, Procopius: ὕπαρχοι τῆς βασιλικῆς αὐλῆς Eunapius in Ædesio, Maximo, Proæresio, et Libanio.

3 Qui summam obtinent) Symmachus in epistola ad Ausonium PP. *Potiris merito summa judicu.* Imperator Constantinus Ablavio PP. *Qui judiciorum summam tenetis.* Constitutio exstat in Appendice Codice 15. Theod. numero 1. v. Cujacium ad l. 40. Cod. de decur.

4 Ut Ammian. Marcell.) libro 21.

5 Auctor. Cassiod.) Libro 6. tertio, lib. 8. 20. libro 11. 8.

6 Equites Rom.) Dio lib. 52. Plin. in præfat. Historiæ: *Et quod his nobilius fecisti, dum illud patri pariter, et equestri ordini præstas præfectus prætorio ejus.*

7 In Tito) Capite 6

8 Ipso sub Tito) Ante Titum Arretinus Clemens, quamquam Senatorii ordinis, Prætorianis præpositus, ut scribit Tacitus Hist. 4. cap. 68

9 Unde huic honori) Aurelius Victor in Tito: *Victorem præfectura prætorio extulerat: unde etiam honoris, ingens a principio, tumidior, utque alter ab Augusto Imperio fuit.*

10 Primæ igitur et summæ potest.) Quæ κορυφαία ἀρχὴ, Evagrio lib. 3. cap. 42.

11 A Zosimo.) Libro 3. Socrates hist. 3. δευτέρῳ δὲ κατὰ βασιλέα χρηματίζοντι. Aliter a principe. Liban. περὶ ἀπληστίας. *de insatiabilitate*, ὕπαρχος ἥττων, ἢ μόνου τοῦ τὸ σκῆπτρον ἔχοντος. *Præfectus ab eo tantum, qui sceptrum tenet, secundus.* Eunapius in Proæresio: προιὼν καὶ εἰς τὸν ἔπαρχον τῆς αὐλῆς ἤλασεν. ἡ δὲ ἀρχὴ βασιλεία ἐστὶν ἀπόρφυρος, τὸ γὰρ καλούμενον Ἰλλυρικὸν ἐπετέτραπτο. *Ad præfecti prætorio munus tandem provectus est. Est autem regnum sine purpura: ei quidem Illyrici præfectura illi fuit commissa.* Prudentius in Proæm. Cathem. *Tandem militiæ gradu evectum pietas Principis extulit, Assumptum propius stare jubens ordine proximo.*

12 Præfecti prætorio Orientis) Theodoretus in religiosa hist. cap. 2. καί τις ἀνὴρ, μεγίστην ἀρχὴν ἐγκεχειρισμένος, καὶ τῆς ἕω τὰ πηδάλια κατέχειν πεπιστευμένος. *Vir quidam summo præditus magistratu, qui præfecturam gerebat Orientis.*

13 Sub dispositione præf. præt.) Huic convenit, quod idem Theodoretus scribit: τὸν τῶν μειζόνων ἀρχόντων καταλαβὼν ἄρχοντα, τῶν πλειόνων ἐθνῶν προστατεύοντα. D. Hieronymus in epistolam ad Ephes. C. 1. *Quid præfectus* (prætorio) *in parte civili, judices, provincias, et ordinem suum habeat.*

14 Diœceses.) Theodorus Balsamo διοικήσεις interpretator τὰς πολλὰς ἐπαρχίας ἐχούσας ἐν ἑαυτῇ, *l. 1. inf. ut omnes judic. l. 3. C. Th. de equor. co tit. et tit. prox. inf.*

15 Illyrici) Ἰλλυρικὸν ἐστι τὰ ἔσχατα τῆς νῦν ὀνομαζομένης Βουλγαρίας Oecumenius in epist. P. ad Rom.

16 Præfectus præt. Illyrici) Leo 1. in epist. 84. C. 1. ad Anastas. Tessalonicensem Epis. *Illyrici præfecturam, ut sublimissimam inter mundanos apices potestatem.* Vide Eunapii locum supr.

17 Cassiodorus 6. 3

## TIT. XXVII. *De officio præfecti prætorio Africæ et omni ejusdem diœceseos statu.*

Fuit etiam ætate Justiniani alius præfect. prætorio Africæ, quem ipse constituit 1 post multos annos Africa Vandalis liberata et restituta Romano imperio. Et sub ejus dispositione provinciæ septem Zeugitana, Tripolis, Numidia, Mauritania, et quæ proprie dicitur Africa sive Proconsularis provincia Carthago 2, Sardinia insula, et Byzacium, quæ corrupte Sex Rufo Bieratium, putant plerique et corrupte appellari Byzantium, quos refellit Eustathius in Dionysium. Septem provincias facit Justinianus, alii sex tantum confusa Zeugitana, et Carthaginensi. Singulis autem provinciis septem idem Justinianus suos constituit rectores i. consulares vel Præsides, Consulares Zeugitanæ, Carthagini, Tripoli, Byzacio, et ad Consularem Byzacii scripta est *l. 1. inf. de offic. Com. rer. pr.* Præsides autem ceteris. Constituit et duces 3 militares provinciis quinque Tripoli, Byzacio, Numidiæ, Mauritaniæ, Sardiniæ, simul ac definit quid hi omnes pro codicillis dignitatis suæ inferre debeant scriniis sacri laterculi sive palatii, aut pro insinuatione codicillorum scriniis et officiis præfecti præct. præsides provinciarum, vel scriniis magistri militum duces militares, et quæ commoda vel stipendia de publico ferant ipsi vel præfect prætorio, vel homines eorum, scriniarii, cohortales Sed et hominum numerum statuit, et suam præfecto prætorio, ac cuique duci sedem, et alia pleraque de constituendis militibus limitaneis, et de disciplina militari: denique de omni statu ejus diœceseos divisæ, sicut dixi, in provincias septem. Fuit et seculo Justiniani quodam tempore præfectus prætorio Italiæ, de quo *Nov.* 69. et 70.

### XXVII. Enarratio.

1 Quem ipse constituit) *l. 1. §. 1. hoc. tit.*

2 Proconsularis provinc. Carthagin.) Rutilius itiner. 1.

*Rex erat ante puer populus proconsule Pœnos.* Salvianus 7. de Gubern. D. de Carthagine: *Illic honor proconsularis, illic quotidianus judex et rector, quantum ad nomen quidem proconsul, sed quantum ad potentiam, consul.*

3 Const. et Duces) L. 2.

## TIT. XXVIIII. *De officio præfecti urbi.*

*V. de tit.* 12. *lib.* 1. *D.*

Sequuntur tituli de officio præfect. urbi 1, et de officio magistri militum, quia potestates sunt præfect. prætorianæ pares, *l. 1. inf. de præf. præt. sive urb.* germanæ potestates, *l. Advocatos. inf. de advoc. div. jud.* licet in Senatus consessu præfectus urbi 2 ceteris omnibus præferatur 3, quasi prætorio cedente urbi, ut amplius quoque et speciosius urbis est nomen, *l. 3. hoc tit. Novell.* 62. Sicut princeps Senatus olim fuit in senatu dignitate, non potestate major. Hic est ad quem custodia et cura urbis 4 regiæ totius spectat, et quicquid intra centesimum lapidem admittitur 5, ultra centesimum præfect. prætorio cognitio est. Hic ad quem spectat cura annonæ 6, cura excubiarum 7, cura corporatorum 8, veluti pistorum 9, suariorum 10, boariorum 11, pecuariorum 12, qui in certum corpus coacti, et ei corpori quasi servitute quadam obstricti sunt in perpetuum, et cura thermarum 13, cura venalium rerum 14, cura spectaculorum 15 ac popularium sive factionum, Venetæ, Prasinæ, Albatæ, Russatæ, qua de causa Capitolinus in Pertinace dixit, præf. urbi cum omnibus participasse sermonem Idem quoque præf. urbi dicitur vice sacra 16 judicare, sicut præfect. prætorio 17, *l.* 11. 16. 18. 61. *Cod. Theod. de appell.* l. 2. *Cod. Theod. de pac.* Et hunc magistratum instituisse Augustum Svetonius auctor est 18, et Victor Aurelius 19.

### XXVIII. Enarratio.

1 De officio præf. urbi) Vetus lapis: Secundo Usui Præfecto. Cledonius tamen in Arte, *Præfectus urbis*, inquit, *rationabilius dicitur, quam præfectus urbi, quia nomen est dignitatis, non participium: hoc enim est præfectus, quem Græci ὕπαρχον dicunt, ut videatur præire omnes: non ex eo quod præfectus sit civitati.* Sosipater Charis. 1. Institut. Gramm *Præfecti alæ et alarum dicuntur, urbis et urbium.* Vide inf. titul. 43

2 Præfectus urbi.) ὁ τὴν πόλιν ἐπιτετραμμένος. Lucianus de morte Peregrini. Nicetæ ἔπαρχος τῆς βασιλίδος πόλεως: ἔπαρχος τῆς πόλεως, Nicephoro Callisto lX 3. Gal. 1 ἄνακτι ιγ'. ἐπάρχου τῆς Ῥωμαίων πόλεως ἀνδρὸς τὰ πάντα πρωτεύοντος, quem Theophanes ὕπαρχον vocat et sibi: unde constat, quanti faciendum sit discrimen inter ἔπαρχον et ὕπαρχον, quod adfert Matthæus Blastares: ὕπαρχοι, λέγονται οἱ τῶν ἐπαρχιῶν ἐξάρχοντες. ἔπαρχος δὲ ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, de quo etiam alibi dixi. Urbs per eminentiam Roma vel Constantinopolis. Glossæ urbs, πόλις, μόνη Ῥώμη.

3 Ceteris omnibus præf.) Symmachus 10. 36. *Quis dubitaret eam præfecturam, quæ Romæ superior est ceteris*, etc. Julianus in epit. *Novellæ* 62. *urbicaria præfectura omnibus aliis præsideat dignitatibus i. antecedat.* Considet igitur ante omnes. Vide Cujacium ad l. 1. *inf. de dignitat.* et Sirmondum ad Sidonium lib. 1. epist. 9.

4. Hic est ad quem custodia et cura urbis) Cujus fidei urbs commissa est, *l. 1. §. Initio. D. eod.* Seneca ep. 83. *L. Piso urbis custos: et mos, officium tamen suum, quo tutela urbis continebatur, diligentissime administravit.* Juvenalis Sat. 13. *Quæ custos Gallicus urbis*, etc. vetus Scholiastes: *Nomen præfecti Vigilum.* Imo præfectus urbis, ut puto. Statius Papinius Soteris pro Rutilio Gallico lib. 1. Sylvar.

*Quem penes intrepidæ mitis custodia Romæ.*

5 Et quicquid intra centes. lap. admitt.) *L. 1. §. 1. ff. eod.* Dio lib. 52. μέχρι πεντήκοντα καὶ ἑξακοσίων σταδίων. Cassiodorus 6. 4. *Ditioni tuæ non solum Roma commissa est. (quamvis in illa contineantur universa) verum etiam intra centesimum milliarium potestatem te protendere, antiqua jura voluerunt.* Vide Cypriani epist. 82. Symmachi epist. 123. libro 9. Sed et idem scribit ad præfecturam urbanam civilium rerum summam pertinere, epist. 30. libri 8.

6 Hic ad quem spectat cura annonæ) *L. 1. hoc. t.* sub dispositione præf. urbi erat præfectus annonæ, ut est in Notitia dignitatum. Vide Zonar. in Theoph.

7 Cura excubiarum) Urbanæ cohortes, quibus urbis custodia commissa erat, excubias agebant: eis præerat præfectus urbi, sub cujus dispositione erat præfectus vigilum, in d. Notitia. Urbanicianos milites Græci ἀστικοὺς appellant. Basilius Seleuciæ 1. de vita S Theclæ: στρατιώτης δὲ οὗτος ἦν ἀστικός.

8 Cura corporatorum) *L. pen. hoc. tit.* De corporatis, Vide Cujacium ad *tit. de navicul. l. 6. et ad titul. de privileg. corporat. urb. Rom.* lib. 11.

9 Veluti pistorum) De his vide inf. tit. 16. lib. 11.

10 Suariorum) Suarii sunt χοιρέμποροι in Basilic. Porcinari in *l. 1. inf. de suar.* Forum suarium, *d. l. 1. §. 5.* sub dispositione præfecti urbi tribunus fori suarii, in Notitia.

11 Boariorum) Negotiatores boarii, in veteri inscriptione.

12 Pecuariorum) Qui pecuariam negotiationem exercebant. Junius Columella 6. de re R. cap. 1.

13 Thermarum) Cassiodorus 6. 4. in form. præfecturæ urb. *Habes copiose unde tibi gratiam tantæ civitatis acquiras: si merces diversæ sub nulla venalitate vendantur: si exhibitio salubriter accensa thermarum, rapinarum ardoribus non tepescat.*

14 Cura venalium rerum) Cura earum omnis, ut justo pretio præbeatur, *d. §. 5.* Censores a Cæsare creatos qui statuerent pretia rerum venalium scribit Appianus. Julianus in Misopog. scribit se rei cuique modicum pretium statuisse.

15 Cura spectacul. et pop.) *d. l. 1. §. Quies.* quoque Cujacius populares ibi accipit pro factionibus agitatorum, ut et in *l. 2. et 4. hoc tit.* Vide Observ. libro 8. 29. et ad hos populares pertinere videtur Tertulliani locus in libro de Spectaculis capite 3. *Nam apud spectacula et in via statur. Vias enim vocant, et cardines balteorum per ambitum, et discrimina popularium per proclivum:* vide Cassiodorum lib. 1. 32. Casaubonus autem apud Capitolinum in Marco Antonino,

et in *d.* §. 6. populares accipit pro turba populi. Inquiramus amplius. Ulpianus ait: *Quies quoque popularium*, etc. De stationariis Tacitus Ann. 13. 24. Milites scilicet stationarii ludis assidebant, ut theatralem licentiam et inconditam populi turbam coheberent. Nescio an et ipsi milites dicti populares. In Glossario Latinogræco populares exponuntur στρατιῶται. Vetus Juvenalis Scoliastes ad vers. 41. Sat. 7. *Popularibus, armatis militibus*

16 Dicitur vice sacra judic.) Vetus Inscriptio:

CASTALIUS INNO
CENTIUS AUDAX V. C.
PRÆFECTUS URBIS
VICE SACRA JUDICANS, etc.

Alia. CÆCINA DECIUS ALBINUS. V. C. PRÆFECTUS URBI. VICE SACRA JUDICANS. Vide Cujac. ad *l. In causæ.* 16 *D. de minor.*

17 Sicut præf. præt.) Cassiodorus 6. 3. *Potestate igitur nulla dignitas est æqualis: vice sacra ubique judicat.*

Vide Cujacium Observ. lib. 16. 2.

18 Svetonius auctor est) Augusti cap. 37.

19 Et Victor Aurelius) Ineditus, opinor, qui penes Cujacium fuit, cujusque auctoritate interdum ipse utitur.

## TIT. XXIX. *De officio magistri militum.*

Quæ potestas est præf. præt. in privatos et in præsides provinciarum, eadem est magistri militum 1 sive equitum, sive peditum 2, sive utriusque militiæ 3 in milites 4, et in duces vel comites militares 5 singular. provinciarum, et inter privatum actorem et reum militarem *l. pen. inf. de jud. l. pen. inf. de jurisd.* ut e contrario præf. prætorio vel alterius civilis magistratus inter militarem actorem et privatum reum, ut olim prætoris urbani 6 inter peregrinum actorem et civem reum, prætoris peregrini inter civem actorem et peregrinum reum, quia actor sequitur forum rei. Et auctore Zosimo 7: primus Constantinus magistros militum fecit a præf. prætorio 8 in eos translata disciplina militari, quæ scilicet olim ad præf. prætorio pertinebat: perinde atque annonarum 9 erogatio. Sic præf. prætorio auctoritatem etiam imminuit aucto eorum numero, et factis patriciis, qui ante nihil fuerant, qui præf. prætorio antecederent 10.

## XXIX. ENARRATIO.

1 Eadem est magistri militum) Qui στρατηλάτης a Græcis dicitur. S. Basil. Epis. 370 Metaphrastes Sept. in Eustathio: ἄρχων τῶν στρατιωτικῶν ἐγνωρίζετο καταλόγων, et mox: στρατηλάτην τοῦτον ἡ Ῥωμαίων οἶδε γλῶσσα καλεῖν. Andræas Cretensis in S. Georgium: ὡς Ἀνατόλιον καὶ Πρωτολέοντα τοὺς στρατηλάτας: *ut Anatolium et Protoleonem magistros militum.* Joannes Tzetzes Chil. 3. hist. 88. οὗτος Βελισάριος ὁ στρατηγὸς ὁ μέγας Ἰουστινιανείοις ὢν ἐν χρόνοις στρατηλάτης. *Hic Belisarius dux magnus Justiniani temporibus magister militum.* Glossæ Græcol. στρατηλάτης, *magister militum.* V. Gloss. ad Cedrenum.

2 Sive peditum, sive equitum) Zosimus libro 11. στρατηλάτας καταστήσας τὸν μὲν τῆς ἵππου, τὸν δὲ τῶν πεζῶν. Pæanius Entropii metaphr. μάγιστρος τῶν ἱππέων Excerpta ex vett. Lex *magister equitum* ἵππαρχος.

3 Sive utriusque militiæ) Vetus inscriptio.

MAGISTRO UTRIUSQUE MILITIÆ. Ἑκατέρας δυνάμεως στρατηγός Zosimus 5. Sidon. Carm. 2 *utrique magister militiæ.* Penes magistros militum totius militiæ magisterium erat.

4 In milit) *l. 1. hoc tit.*

5 In Duc. vel Com.) v. infra tit. 45.

6 Ut olim prætoris urb.) Vide Theophilum nostrum libro 1. tit. 2. §. 7.

7 Et auctore Zosimo) Libro 22

8 A præf. præt) Quam et exercitus duxisse significat Julius Capitolinus in M Antonino, ubi de Furio Victorino præf. prætorio.

9 Perinde atque annonarum) D. Hieronymus in cap. 23. Exech. *Qui principes equitum peditumque erant, et tribulorum, quos nos magistros utriusque militiæ, et præfectos annonarii tituli nominamus.* Cassiod. 6 3 in form. PP. *Palatium sua provisione sustentat: servientibus nobis procurat annonas.*

10 Qui præf. præt anteced.) Zos. d. libro 11.

## TIT. XXX. *De officio quæstoris.*

*Vide tit.* 13. *lib.* 1. *D.*

Magisteriæ potestatis partem sibi quæstura vindicat: nam quæ beneficia olim permittebantur arbitrio magistri militum, veluti tribunatus, præfecturæ, præpositura numerorum aut castrorum, ea modo sub cura 1 sunt et sollicitudine quæstoris et scrinio memoriæ, atque etiam reliquæ omnes dignitates, officia, conditiones, curæ minoris laterculi civiles aut militares adjuncta subscriptione principis. Laterculum minus est liber sive abacus 2 et notitia dignitatum administrationumque minorum, dicto nomine a quadrata figura, quasi πλινθὶς, Gallico interpreti, *le petit roule*: Laterculum 3 majus est notitia majorum, quod fuit sub cura et dispositione viri spectabilis primicerii notariorum, idque depictum videmus sub primicerio notariorum in ea notitia laterculoque veteri dignitatum, quam Andreas Alciatus, et pleniorem B. Rhenanus luci restituerunt. Per quæstorem igitur princeps largitur honores minoris laterculi, per primicerium tribunorum et notariorum honores majoris: at in formulis Cassiodori 4 idem fit Comes sacrarum largitionum simul, et primicerius notariorum, ut per eundem princeps largiatur et pecunias suas et honores. Verum non illud præcipuum tamen quæstoris munus fuit, sed leges dictare 5, precibus respondere, consilia dare principi 6, qua ex re a Symmacho 7 dicitur precum arbiter, legum conditor, et a Cassiodoro quæstura dignitas literarum 8, quod ea scilicet literatis tantum deferatur jurisque peritis 9 lib. 1. Var. et alibi, quæstor sive os principis 10. imago principis 11, vox legum 12, custos legum, et in *Nov. Valentinian. de hom. ca. fac.* justitiæ et legum custos 13, thesauros famæ publicæ, armarium legum 14. Idem postea μέγας λογοθέτης; 15 appellatus est, et novissime Cancellarius 16, ut Nicetas scribit 7. Annal. Cur vero huic dignitati aut quomodo quæstoris nomen inditum sit, quod ad eos proprie pertinet qui ærario præsunt, 17, si quæras, dicam assumptos primum ex plebe ut Præfectos prætorio, ita homines literatos fuisse qui orationes, epistolas, libellos principis in Senatu recitarent, initio Candidatos Cæsaris dictos *l. 1 D. eod.* sed cum non esset eis ingressus in Senatum, utpote plebeiis, licet pecuniam publicam non curarent, donati sunt honore et titulo Quæstorum, ut hoc honore freti ingrederentur in Senatum: erat enim quæstura, ut Asconius ait 18, primus gradus in Senatum: ac post crescente eorum auctoritate, jamque non recitantibus tantum, sed et componentibus eis Orationes 21, rescripta, leges vice principis, idem Quæstorum nomen retinuerunt 22.

## XXX. ENARRATIO.

1 Ea modo sub cura) L. 1. 2. et 3. *hoc tit.*

Minoris laterculi) Hujus meminit Notitia Imperii.

2 Liber sive Abacus) D. Hieronymus in Ezech c. 4. *Pro latere quod Græce dicitur genere feminino ἡ πλίνθος, Symmachus manifestius interpretatus est πλινθίον, quem nos laterculum et abacum appellare possumus*

3 Laterculum) Aldhelmus de laudibus virginitatis: *Nec laterculo dinumerari, nec calculo computari ullatenus valet.* Vide Cujacium ad *l.* 13. *C. de proxim. sacr. scrin.* et ad *Novell.* 8 Dixi ad Cedrenum.

4 Cassiodori) Libro 6. 7.

5 Leges dictare, precibus resp.) *Sub Quæstoris dispositione leges dictandæ preces.* Notitia Imperii sections 41. Zosimus 5. Σαλούιος ὁ τῷ βασιλεῖ δοκοῦντα τεταγμένος ὑπαγορεύειν, ὃν Κοιαίστορα καλεῖν οἱ ἀπὸ Κωνσταντίνου δεδώκασι χρόνοι. Quem Sozomenus histor. Ecclesiast. lib. 6. 13. τὸν ἐπὶ τοῖς γράμμασι τῶν θεσμοῦ; τεταγμένον, vocat, cum Cassiodorus *Quæstorem* interpretatur hist. Trip. libro 9. At Quæstorem intelligit Eunapius in Chrysantio his verbis: ὃς γε νομοθετικὴν εἶχε δύναμιν παρὰ τῶν τότε βασιλευόντων ἐπιτετραμμένος. Claudianus de consul. Mall. Theodori paneg.

*. . . terris edicta daturus,*
*Supplicibus responsa venis oracula Regis,*
*Eloquio crevere tuo, nec dignius unquam*
*Majestas meminit sese Romana locutam.*

Corippus 1. in laudem Justini.

*. . . leges et jura gubernans,*
*Justitiæ vindex.* et:
*Quæstor Anastasius sancti pars magna Senatus,*
*Compositor morum, juris legumque sacerdos:*

Procopius in arcana: ὀπατεπρὸς αὐτοῦ βούλεσθαι αὐ τῷ τὴν κοιαίστορος ἔχοντι τιμὴν ἅπερ εἰώθει ἐπιστέλλειν οἴεσθαι, ἀλλὰ etc. V. Julianum Ant. N 47.

6 Consilia dare Principi) Cassiodorus v. Var. 4. Græci ad *l.* 30. *D. de excusat. tut.* Verba hæc, *Jurisperiti in consilium Principis adsumpti*, sic interpretatur, οἱ νόμων ἔμπειροι εἰ γίνωνται σύμβουλοι βασιλέως. τουτέστι κοιαίστωρες. *Jurisperiti si fiant consiliarii Principis, id est Quæstores.* Quæstor adsidebat Principi. Cass. 1. 13. *Quæstor lateri Cæsaris adhærens.*

7. A Symm.) Libro 1 17. Idem lib. 4. 50 *Quid quod te magis Quæsturæ honos et condendarum sanctionum usus excoluit?*

8 Et e Cassiod. dign. liter.) Libro 1. 12. et lib. v. 4.

9 Jurisq. perit.) Cassiod 9, 24.

10 Os principis) στόμα βασιλῆος in epigr. Poetæ incerti Antol. 4. 19. Rutilius Itin. 1.

*Primævus meruit Principis ore loqui.*

Cassiod. 6. 5. *Quæsturam toto corde recipimus, quam nostræ linguæ vocem esse censemus,*

Sidonius Apollinaris in Panegyrico Majoriani: *Cujus dignatus ab ore Cæsar in orbe loqui, licet et Quæstore diserto polleat*, et libro 8. epistolar 3. *Sepone pauxillulum conclamatissimas declamationes, quas oris regii vice conficis.*

11 Imago Principis) Idem Cassiodorus form. 65. *Talem denique oportet esse Quæstorem, qualem portare Principis decet imaginem.*

12 Vox legum) Idem Cassiodorus lib. 6. 13. *Vox legum diceris, dum nos jura condimus.* Ita legit Fornerius: vetus epigramma in collectione Pithœana:

*Cujus in orbe fui vox legum.*

Sic legit Juretus: vide Theopylacti Simocattæ hist. lib. 1. cap. 1.

13 Custos legum) Cass. 8. 14.

14 Armarium legum) Cassiodorus 6. 5.

15 Μέγας λογοθέτ.) Vide Cujacium ad *l. 2. C. de petit. bon. sup.* et *l. ult. C. de discussor.* Joannes Cinnamus histor. libro 4. Κομοισι τε ἄλλοις καὶ δὴ καὶ τῷ Γυλιέρμου καντζιλέριῳ συγγεγονὼς, ὃν λογοθέτην ἄν τις εἴποι ἑλληνίζων ἀνὴρ, etc. *Tum et aliis se comitibus conjungens, et Guglielmi Cancellario, quem Logothetam Græce dixeris.*

16 Et novissime Cancellarius) Fulgentius serm. 53. *Gabriel illustris palatii cœlestis Cancellarius adstipulatur.* Cujus hodie in Gallia suprema dignitas est, et fuit olim in Anglia. Petrus Cellensis lib. 1. epist. ultim. ad Thomam Cancellarium: *Secundum post Regem in quatuor regnis quis te ignorat?* Ut apud Græcos, πρωτάτας. D. Hieronymus in Ezechielem cap. 23. *Tristatæ nomen est apud Græcos secundi gradus post regiam dignitatem:* vide Cedrenum p. 104. edit. Regiæ.

17 Qui ærario præsunt) Dicti ab eo quod inquirendæ et conservandæ pecuniæ causa creati erant, *l. 2. §. Deinde. D. de orig. jur.* alias genera quærendi, ut est in *l. un. D. hoc tit.* Ascon. Ped. in Ver. de præt. urb. *Quæstores urbani ærarium curabant, ejusque pecunias expensas et acceptas in tabulas publicas referre consueverant.* Glossæ: *Quæstor*, μαμίας

18 Candidatos dictos) Ælius Lampridius in Alexandro: vide Laudov. Carrionem emend. lib. 2. cap. 6.

19 Ut Asconius ait) In divinat.

20 Primus gradus in Senatum) Julius Capitolinus in Vero: *In Senatu ante Quæsturam non sedit.*

21 Orat.) Sveton. Tacit. Spartianus.

22 Quæst. nomen retin.) Quæstores sacri palatii dicuntur in *Novel.* 50, et in proœmio Inst. ex quæstore sacri palatii, quæstura functus.

## TIT. XXXI. *De officio magistri officiorum.*

Et hic quoque videtur ex militari magisterio partem adeptus non inferior quæstore [1]; Nam ut uterque illustris [2], et ex quæstore plerumque magister officiorum fit, ut Cassiodori formulæ docent [3], vel etiam unus idemque simul [4] utroque honore fungitur: et officium magistri officiorum honor est jurisconsulti, sicut quæstoris officium et philosophi. Nam et quæstori aderat, ut idem Cassiodorus ait [5], et disciplina morum ad eum in palatio pertinebat, quasi judicem et magistrum officiorum aulicorum, quale sunt cubicularii, *l. 3. inf. de præp. sac. cub.* castrensiani et ministeriani, *l. 3. et 4. inf. de cast. et min.* silentiarii, *lege 4. inf. de silent. decani*, *l. 2. inf. de decan.* qui omnes obsequio et ministerio principis dedicati erant: denique magister officiorum, est magister [6] τῶν ἐν τῇ αὐλῇ τάξεων sic lego in Theodosio Suidæ vel ut Theodoritus ait [7] ἡγούμενος τῶν βασιλειῶν. Sed et Senatores in consistorium inducit, gloriosus, ut idem Cassiodorus ait [8], donator aulici consistorii, quasi alter Lucifer. Nam sicut ille venturum diem promittit, sic iste desiderantibus vultus regiæ serenitatis attribuit. Et curam gerit cursus publici, *l. 9. inf. de cur. pub.* curiosos cursus [9] publici curagendariosque [10] constituit ex scholis agentium in rebus [11], ex qua etiam sibi officiales assumit: qua de causa magisterianos ubi legis, agentes in rebus semper interpretare licet, sive officiales magistri officiorum [12]. Hoc autem ex militari jurisdictione habet quod sub cura et jurisdictione ejus sint fabricæ armorum [13] et fabricenses [14], et limites ac limitanei milites [15], et scholares omnes, qui milites supernumerarii sunt taxati in XI. scholis, ut ait *l. ultim. inf. de loc.* videlicet si his adnumeres fabricenses, et agentes in rebus.

## XXXI. Enarratio.

1 Non inferior Quæst.) Ejus adeo crevit auctoritas, ut ipsi quoque Imperatorum filii hoc titulo ornarentur. Constantinus Porphyrog. de vita et gestis Basilii Macedonis Imp. cap. 16. υἱοποιεῖται τοῦτον ὁ βασιλεὺς, ἐτύγχανε γὰρ καθάπαξ οἰκείας γονῆς ἄμοιρῶν καὶ τοῖς τῶν μαγίστρων ὑπερλάμπρον τιμῆς ἀξιοῖ. *Eundem Imperator pro filio, quod nullos ipse liberos haberet, adoptat, et Magistrorum præfulgente dignitate condecorat.*

2 Uterque illustris) Quæstor est illustris, *l. 2. hoc tit.* et magister officiorum. Notitia Imperii: *Officium viri illustris magistri officiorum.*

3 Ut Cassiodori form. doc.) Lib. VI. 6.

4 Vel etiam unus idemque simul) Corippus in Panegyrico Anastasii Quæstoris et magistri:

> *Quæstor Anastasi, quem Christi munere factum*
> *Cognovit Princeps, geminoque ornavit honore.*

5 Idem Cassiod. ait) d. libro VI. 6

6 Est magister τῶν ἐν τῇ αὐλῇ) Zosimus libro 2. et 3. Zonaras in Constantio. Priscus de Legationibus: πασῶν τοῦ βασιλέως βουλῶν ὁ μάγιστρος κοινωνὸς διὰ δὴ τῶν τε ἀγγελιαφόρων καὶ ἑρμηνέων καὶ στρατιωτῶν ἀμφὶ τὴν βασίλειαν φυλακὴν ἐπ' αὐτὸν ταττομένων. *Omnium Imperatoris conciliorum magister est particeps. Sub cujus cura sunt tabellarii, interpretes, et qui Palatii custodiæ deputati sunt.*

7 Vel ut Theodor.) Libro 5. capite 19. Procopius libro 11. τῶν ἐν παλατίῳ ταγμάτων ἀρχηγὸς Κέλερ, μάγιστρον Ῥωμαῖοι τὴν ἀρχὴν καλεῖν νενομίκασιν et κατ' ἐξοχὴν igitur μάγιστρος, ut Basilii ep. 416. Vide quæ diximus in Gloss. ad Cedrenum: et Constant. Manass. et in Institut. in princ. Vide Glossar. in Cedrenum in v. μάγιστρος, et Glossar. in Theophylact. Simocat. in v. μαγιστρικὴ ἀρχή. Raro autem magisteria simpliciter, ut in *l. Jubemus 16. C. de erogat. militat. ann.* Notitia, d. sectione 9. cui ad *leg. 2. C. de fabricens.*

8 Ut idem Cassiod. ait) dicta epistola 6.

9 Curiosos cursus) Notitia Imperii R. sect. 9. *l. 1. hoc tit.* vide Cujacium ad tit. de curios. S. Athanasius in Apologia 2. ἀπεδεδώκαμεν καὶ Παλλαδίῳ, καὶ κουριώσῳ τοῦ Αὐγούστου, male editur, κουριώδῳ. et ibid. extat epistolæ inscriptio ejusmodi: Φλαβίῳ Φιλαγρίῳ καὶ Φλαβίῳ Παλλαδίῳ δουκηναρίῳ παλατίνῳ κουριώσῳ. vide Suidam et Firmicum pag. 76. Curiosus Imperatoris tomo 1. Concil. p. 397. et Not. ad tom. 4. Chrysost. p. 58.

10 Curagendariosque) Vide Cujacium ad *tit. de princip. ag. in reb. l. 5.* et *ad d. tit. de curios. l. 1.* Curiosi dicuntur etiam curagendarii, *l. 1. C. Theod. de Curios.* Curagendarios videtur intelligere S. Athanas. in epist. ad Luciferum Caralitanum: *Quid enim non faciunt Ariani? itinera observant, curas agunt de proficiscentibus et exeuntibus de civitate.*

11 Agen. in reb.) Glossæ *agens in rebus*, μαγιστριανός. In *l. 1. tit. 25. lib. 3.* qui dicuntur agentes in rebus, μαγιστριανοὶ sunt in Bas. libro 7. tit. 5. cap. 93. Adde Michaelem Glycam pag. 274. edit. Regiæ, et quæ diximus in Gloss. ad Cedrenum.

12 Sive off. mag. off.) Hos intelligit Sanctus Hilarius in fragm. ex opere historico: *Palatium servit, Episcopi circumcursant, officiales magistri volitant.*

13 Fabricæ armorum) vide Cujacium ad Novellam 85. de armis.

14 Fabricenses) Vide Gloss. in Cedren. in. V. φαμπρικήσιοι.

15 Limitanei milites) Magister militum quotannis significare debet Principi quemadmodum castrorum et clusurarum cura procedat, *l. 4. hoc tit.* Sic. ubi legendum Clusuræ sunt angustiores aditus in finibus Imperii, quibus arcentur hostes. Theophan. in Heraclio, Anna Comm. Alexiad. lib. 6. et lib. 10. Ducas hist. Byzant. cap. 18. Clusuris præfectus, κλεισουράρχης. Continuator Theophan. in Romano Constant. F. V. Gloss. ad Cedr. Nicetam, et in vet. inscriptione.

## TIT. XXXII. *De officio comitis sacrarum largitionum.*

Sequuntur alii magistratus sive dignitates illustres [1]. Comes sacrarum largitionum [2] est is cui gubernandi committuntur thesauri majestatis Imperatoriæ [3], quos largitiones dicimus [4] et remunerationes [5] plausibili vocabulo, et dignitatem ipsam Comitis munerariam dignitatem Cassiodorus [6], quasi muneribus potissimum et liberalitatibus exercendis thesauri imperii destinati sint, quamvis et in alias plerasque res insumantur: et omnino talis est Comes sacrarum largitionum, qualis præfectus ærario [7] olim, vel etiam dispensator [8], qui a Papinio [9] demonstratur his verbis: *Jam creditur uni sanctarum digestus opum, partæque per omnes divitiæ populos* etc. et a Numatiano [10]. illo loco: *Opum curam, quamvis sit magna, sacrarum:* Præfecti nomen mutatum est in Comitis nomen, quod et omnibus magistratibus datum est, qui sacrum comitatum [11] observarent, vel qui ex eo prodirent, et inde nomen postea porrectum est ad omnes, qui cui negotio præpositi essent, veluti ad navarchum apud Eustathium in Homerum [12], et Suidæ quoque generaliter definitur Comes, ὁ λαοῦ ἀρχῶν *populi judex* quilibet [13]. Porro in thesauris sive opibus imperii numeramus etiam vestiarium [14] et ornamenta Imperialia; qua de causa non tantum speciales quidam Comites largitionum diffusi per diœceses [15], et comites metallorum [16], et rationales summarum, præpositi thesaurorum, procuratores monetarum, quandoquidem et Comiti sacrarum largitionum curæ est, ut idem Papinius ait [17], *quæ divum in vultus igni formanda liquescat Massa, quid Ausoniæ scriptum crepet igne monetæ:* non, inquam, hi tantum erant sub dispositione [18] viri illustris Comitis sacrarum largitionum, sed etiam procuratores gynecæorum [19] i. textrinorum sacrorum [20], et procuratores baphiorum [21] i. tincturarum pretiosi muricis [22], et procuratores linificiorum [23], et præpositi barbaricariorum [24] i. phrygionum [25], et præpositi bastagarum [26], qui scilicet curant sacris largitionibus, sive ærario sacro perferri canones collationesque solemnes

## XXXII. Enarratio.

1 Dignitates illustres) Notitia imperii R. sect. 46. *Sub dispositione viri illustris Comitis sacrarum largitionum.* Ennodius 3. epist. 21. *Ab illustri viro sacrarum comite.*

2 Comes sacr. larg.) Zosimus 5. Πατρώνιος ὁ τῶν θησαυρῶν προεστώς. Julianus Imp. in Misopogone: οἱ ἐπιτροπεύσαντες τοὺς θησαυροὺς ἐμούς: κόμης τῶν θησαυρῶν, *comes thesaurorum.* S. Basilius in epist. 84. ad Sophronium: et simpliciter *Comes sacrarum et magister,* auctor incertus in Excerptis de Constantino M. *Comes sacrarum*, auctor vitæ sancti Clementis Episcopi. Ennodius supr. Notitia sect. 34. κόμης σακρῶν, in sacra Imp. ad Synod. Extat autem in actis conciliabuli quod inseritur Concilio Ephesino.

3 Thesauri majest. Imp.) Julius Firmicus Matt. 3. c. 8. *Facit etiam magnis rationibus præpositos, talesque qui facultates regias prompta dispositione sustentent, et qui omnes redditus regios, thesaurosque suæ habeant fidei dispositionique commissos.*

4 Quos largitiones dic.) Vide infr. tit. 33.

5 Et remunerationes) *l. Palatinos. 16. Cod. de Palatin. sacr. larg.* libro 12. *Cod. l. C. c. de commeatu, lib. eod.* vet. inscript.

6 Munerariam dignit. Cassiod.) Libro VI. 7.

7 Qualis præf. ær.) Qui olim præfectus ærario, posteriorum Impp. ævo comes sacrarum largitionum vocatus.

8 Vel etiam dispensator) De dispensatore rationis privatæ vetus inscriptio apud Gruter.

9 A Papinio) Libro 3. Sylv. in lachr. Etrusci.

10 Et a Numat.) Rutilio Num. lite libro 1. et a Claudiano in Paneg. de Manlii Theodori cons.

*Hinc sacræ mandantur opes orbisque tributa*

*Possessi*. Vide Cujacium ad *l*. 9. *de ju. fisc*. et dicta a nobis tit. seq.

11 Qui sacrum comit.) Fortunatus 3. de vita S. Martini: *Tum pia causa sacrum ad comitatum compulit ire*. Comitatum Principis

12 Apud Eustathium in Hom.) Il. α. ναυάρχον τὸν τοιοῦτον φασιν, ἤδη δ' ἂν τοιοῦτος, ὁ καὶ κόμης παρα τοῖς ὕστερον

13 Populi judex quilibet) Manuel Moschop. περὶ σχέδ. κόμης, ἐξ-ουσα. Hesychius: κόμης, ἀρχος. ἡγεμών

14 Vestiarium) Vide Cujacium ad *l. ultim. C. de discuss*. Hinc comes vestiarii. Notitia Imp. sect 42. Notavi alibi vestes a Græcia recentioribus Βέστια dici, ex Moscopolo ἐν τῇ τῶν Αττικῶν ὀνομάτων συλλογῇ et Βεστιάριον accipi pro loco in quo reponuntur vestes. hic autem vestiarum accipit pro ipsis vestibus, ut in *l*. 4. 11. *de alim legat*.

15 Diffusi per diœces.) Notitia Imp. II. sect. 10. *Sub dispositione Com. sacr. larg. Comites largitionum per omnes diœceses*

16 Comites metallorum) Notitia in d. sect. 10 Hinc Comites largitionum Italicarum. Notitia sect 42. *sub disp. Com. sacr. larg. Præfecti thesaurorum, Comes metallor. per Illyricum, Comes et Rationalis summarum Ægypti, procuratores Gynecæorum, procuratores baphiorum, procuratores monetarum, præpositi bastagarum, procuratores linificiorum*.

Vide sup. in Comites met.

17 Ut idem Papinius ait) Loco supra cit.

18 Sub disposit) V. Oct. sect. 10. et 42.

19 Textrinorum sacrorum) Firmicus Matheseos 3. c. 6. *Regiis textrinis facit præpositos esse, vel præfectos*.

20 Procuratores baph.) De procuratoribus gynecæorum et baphiorum Cujac. ad titulum *de murileg. et gynec. l*. 2. V. Hermiam V. 14

21 Pretiosi muricis) Purpuræ Imperatorum propriæ ἐπιτρόποι κατὰ Τύρον ἁλουργοῦ βαφῆς. Citat. Cujac. ad *d. l*. 2. procuratores toatrini Tyrii.

22 Procuratores linificiorum) τῶν λινουφείων, linyphiorum. V. in Comites metall.

23 Præpositi barbaricariorum) Vide Cujacium ad titulum de excusat. artific. Locus Donati, quem citat, bodie legitur hoc modo: *Barbaricarii dicuntur, qui auro et variis filis hominum, et aliarum rerum figuras exprimunt acu pingentes*.

24 Id est phrygionum) Servius in illud 15. Æneidos, *Pictus acu tunicas*, etc. *Pictus tunicas, pictus crurum barbara tegmina, id est, habebas vestem Phrigionis arte perfectam*. Vide Salmasium in Vospisci Carum, Car. etc.

25 Præpositi bastagarum) Bastagarii serviunt vecturæ rerum ad sacrum ærarium pertinentium. Cujacius ad *l*. 4. *dicto titulo de murileg*. et βαστάγια sunt κρεμαστῆρες Eustathio ad Il. λ. p. 828 edit. Rom sect. 43.

## TIT. XXXIII. *De officio comitis rerum privatarum*.

Uterque Comes ab Imperatore significatur his verbis in *l*. 3. *infr. ubi Sen. vel. cl*. Cui nostra serenitas sacros nostri numinis thesauros, aut res privatas nostræ pietatis gubernandas injunxit. Ille qui thesauros gubernat opesque fiscales 1, Comes est sacrarum largitionum 2, qui a Græcis Comes θαψιλειῶν 3, ἤτοι παροχῶν. Ille qui propriam substantiam sive patrimonium principis 4, sive dominicam et divinam domum, Comes rerum privatarum 5, quæ honestantur etiam largitionum nomine 6, *l. Prop randum*, §. *sin aut in utraque*, *inf. de jud. l. ult. inf. de adsess*. Paulinus in Encharistico: *Nomine privatæ Comitivam largitionis dant mihi, quam merit nullo subsistere censu*. Bona igitur principis, aut fiscalia sunt, aut patrimonalia, et utraque propria aut quasi propria et privata principis. Nam ita est scriptum in *l*. 1. *ff. ne quid in loc. pub*. res fiscales, quasi proprias et privatas principis esse: at quod vulgo dicitur, omnia esse principis, id interpretatur recte *l*. 3. *inf. de quadr. præs*. ut omnia tam fiscalia 7 quam patrimonialia principis esse intelligantur. Quæ privati possident, sunt in Imperio principis. Propria bona, quæ princeps possidet, in patrimonio et dominio principis, Fiscalia quasi in patrimonio, propria in patrimonio principis non sunt: hæc enim in hæredem principis non transeunt, patrimonalia transeunt in hæredem vel in bon. possessorem, etiamsi non successerit in Imperio, *l*. 56. *D. de l*. 2. fiscalium rerum est commercium, *l. Pacta*. § *ult. D. de contr. empt* Patrimonialium non item, *l*. 39. §. *ult. D. de leg*. 1. Denique ex hac bonorum diversitate facti sunt duo Comites, unus qui præesset fiscali substantiæ, alter qui propriæ: hic Comes rerum privatarum dicitur frequentius, ille Comes sacrarum largitionum: facti etiam inde sunt alii palatini largitionales 8, alii privatiani, qui huic vel illi Comiti obsequuntur 9. Tres tantum sunt sub hoc titulo constitutiones Latinæ, nulla Græca desideratur, at quæ a me adnotata est, *l*. 7. *inf. de denat*. secundum locum occupat *inf. tit. de off. div. jud*.

### XXXIII. Enarratio.

1 Opesque fiscales) Julius Firmicus Mathes. libro 3. cap. 6. *Fisco præpositos, aut fisci patronos*.

2 Comes est sacrarum largit.) κόμης τῶν θείων λαργιτιόνων, Cirillus in epistola ad Theopemptum, quæ exstat in Concilio Ephesino.

3 Comes θαψ. ἤτοι παρ.) Vide Scholiast Basil. quem addocimus 11 seq. Menander protector in Excerptis de legationibus libro 11. τηνικαῦτα τῶν βασιλεῖ ἀνειμένων προεστηκεὶ θησαυρῶν. οἱ γε ἀπο τῆς δαψιλείας τῇ Ῥωμαίων προσαγορεύονται φωνῇ λάργοις: (lege λαργουν) γὰρ οἱ Λατῖνοι τὸ δαψιλὲς ὀνομάζουσιν

4 Patrimonium princ.) Vetus epigramma in collectione Petri Pithoei:

*Aulica quippe Comes rexit patrimonia clarus*.

5 Comes rerum privat.) Corippus de Laudib. Justini min. *Nos quæ sua sunt privata vocamus*: et Comitem igitur privatorum. Zosimus libro 4. τῇ τῶν βασιλικῶν ἐφεστὼν ταμιείων φροντίδι et libro 5 ὁ τῶν ἰδίᾳ τῷ βασιλεῖ ἀνηκόντων ταμιείων προβεβλημένος Procopius in Arcana: ἐπιτροπῆς τῆς βασιλέως οὐσίας ἰδίας. *Procurator privatæ principis substantiæ*. Ut in Veteri inscriptione, ἐπιτρόπῳ πριουάτης scilicet οὐσίας. *Procuratori rei privatæ*: κομης τῶν θείων πριουάτων, in actiona 1. Concili Chalcedonensis, κόμην πριουάτων. Sanctus Basilius in epist. 415. et 423. Adde locum Theodoreti, quem adfert Cujacius ad *l*. 9. *inf. de ju. fisc*. Qui posteriorum Imperatorum ævo λογοθέτης οἱ κειακῶν. Glossæ Nomicæ: κόμης τῶν πριουάτων, ὁ νῦν λογοθέτης τῶν οἰκειακῶν. Grogius Pachimerius in hist. του μεγάλου λογοθέτης τῶν οἰκειακῶν. Codinus de offic. cap. 11.

6 Quæ honestantur etiam largit. num.) Glossæ Nomicæ. λαργιτιῶνες εἰσὶ δυο, τὰ σάκρα, και τὰ πριουάτα.

7 Id est, tam fiscalia) Vide Observ. 15. 30. Vide quæ diximus ad Theophilum, at adde hoc Agapii: κύριος μεν πάντων ἐςὶν ὁ βασιλεύς. *Imperator omnium quidem dominus est*. Quod quemadmodum intelligendum sit, docent Notæ nostræ in Theophilum.

8 Palatini largitionales, etc.) Apparitores Comitum, de quibus Cujac. ad tit. *Cod. de palat. sacr. largit*. et ad *tit. de privileg. cor. qui in sacr. pal. mil. lib*. 12.

9 Obsequuntur (Ut in *l*. 7. *C. Theod. privatis largitionibus obsecundant*.

## TIT. XXXIV. *De officio comitis sacri patrimonii*.

At rursus duplex est patrimonium, privatum de quo superior, et sacrum, de quo hic titulus: atque ita separatum legitur unum ab altero in edicto Justiniani 4 *et* 8. et in formulis Cassiodori 1 Quod attente observandum est alioquin prima specie idem videretur esse Comes rerum privatarum, et Comes sacri patrimonii 2. Sed duo plane sunt diversi Comites. Et Comes rerum privatarum, ut dixi, gubernat privatam principis substantiam, per rationales 3, scilicet præpositos, procuratores, atque etiam Comites quosdam speciales Comes patrimonii sacri est veluti procurator penus, qui regias, ut Cassiodorus ait 4 VI. epulas sollicita ordinatione disponit, judex aulici apparatus at epularum, cui ut idem significat 5 lib 12. commissæ sunt apothecæ, vel enthecæ aulicæ 6, et putem cellaria principis dicatorum prædiorum in Cappadocia proventus quoque ad eum rediisse. Tres igitur erant principis περιουσίαι, quod et Græci interpretes notant 7, largitiones, privatæ, patrimoniales. Et hic quidem titulus nullam habuit Latinam, Græcam habuit Constitutionem quæ desideratur.

### XXXIV. Enarratio.

1 In formulis Cassiodor.) Lib. 6 7. 8. et 9

2 Comes patrimonii sacri.) Comes patrimonii in Concilio Hispan. tit. de fisco Barcinonensi. Inscriptio vetus: MODESANTI ILLUSTRAM SACRI PATRIMONII COM TIVAM

3 Per rationales) Notitia Imp R. *sub dispositione Comitis rerum privatarum, Rationales rerum privatarum*. Lampridius in Alexandro Severo: *Ubi aliquos voluisset, vel rectores provinciis dare, vel præpositos facere, vel procuratores, id est, rationales, ordinare*. Illi auberant Comiti rei privatæ, at rem privatam principis in singulis provinciis procurabant.

4 Ut Cassidorus a t.) d. epistola 8

5 Ut idem sign. lib. 12.) Epistola 9.

6 Apothecæ, vel enth. aulicæ) *Sacræ annonæ præpositum* appellare videtur Firmicus Mathes. 6. 3. De apotheca, et entheca vide Isidorum Originum 15. 5.

7 Græci interp. not) τρεῖς ἦσαν τὸ παλαιὸν αἱ τοῦ βασιλέως περιουσίαι. λαργιτιόνες, πριβάτα, καὶ πατριμονάλια ad titulum 1. libri 7. Basilic.

## TIT. XXXV. *De officio proconsulis et legati*.

*Vide tit*. 16. *lib*. 1. *D*.

Post illustres dantur spectabiles, ex quibus primi sunt proconsules 1, qui in provincias 2 certas, veluti Asiam 3, Achajam 4, Africam 5 sortito mittuntur 6 cum imperio consulari, ut tam bella quam civilia regant ex ordinatione Augusti, ut Svetonius et Strabo scribunt, separatas ab his quas ipse sibi recepit 7. adjuncto etiam legato uno si qui mittitur prætorius vir sit, vel legatis tribus, si Consularis, ut Dio scribit 53. dati a Senatu, ut in Gordianis Capitolini, at Probo Vopisci, vel probatis a principe, quibus suam jurisdictionem 8 mandent, atque etiam criminum cognitionem extra ordinem, *l. Solet. D. eod*. De proconsule eleganter Salvianus 7. *Quid autem judex et rector, quantum ad nomen quidem proconsul, sed quantum ad potentiam consul*. Male autem inter primam et secundam legem hujus tituli quidam posuere titulum novum de officio Comitis sacri palatii.

### XXXV. Enarratio.

1 Ex quibus sunt Proconsules) *l. un. supr. ut omnes judic. l. Præcipimus.* 32. *inf. de apochis publ. Nov* 7. *in fi. Nov.* 30. *cap.* 2. Notitia sect. 44 Collat. Carthag. cum Donatist ipso princ. D. Augustinus in epist. 159. *Ad virum clarissimum atque spectabilem Proconsulem.*

2 Qui in provincias) Qui ie provincias populi Rom mittebantur, hi Proconsules dicti Qui io Provincias Cæsaris, Præsides aut procuratores. Plutarchus io Reip gerendæ præceptis: ἀρχόμενος ἀρχεις ὑποτεταγμένης πόλεως ἀνθυπάτοις, ἢ ἐπιτρόποις Καίσαρος; *Imperas subditus urbi præfectus, quæ Proconsulibus, aut procuratoribus Cæsaris est subjecta.* Strabo libro 17 io fine. Καὶ εἰς μὲν τὰς Καίσαρος ἡγεμονίας καὶ διοικητὰς Καῖσαρ πέμπει. Quid si legamus ἡγεμόνας, ut Casaubono suboluit. id est, *præsides et procuratores.*

3 Veluti Asiam) Vetus inscriptio.

4 Achajam Proconsul Achajæ.

5 Africam) Notitia sect. 34 et 44.

6 Sortito mittuntur Proconsules provincias sortiebaetur antiquo more qui io Reipubl. obtinebat, Sveton. Augusti cap. 47. Tacitus Ann. 15 cap. 19 Symmach 1 epist. ult. Strabo lib 4.

7 Quas ipse sibi recepit) Quas ipse regendas suscepit.

8 Quibus suam jurisdictionem.) Theodorus Hermopolites: πλὴν ἐπὶ μὲν τῶν χρηματικῶν ἐπιτρέπει αὐτοῖς καὶ ἀποφάσεις ἐκφέρειν. ἐπὶ δὲ τῶν ἐγκληματικῶν, τὰ μὲν ἄλλα πάντα ἐξετάζειν, ἀπόφασιν δὲ μὴ διδόναι, ἀλλὰ ἀναφέρειν τῷ κεκριμμένῳ τῷ ἀνθυπάτῳ. *In civilibus quidem omnia permittit eis etiam sententiam ferre. In criminalibus autem, cetera quidem examinare eis permittitur, sententiam autem ferre non possunt, sed rem ad Proconsulem remittere debent.*

## TIT. XXXVI *De officio comitis orientis.*

Sequitur Comes Orientis 1, qui etiam est spectabilium numero 2, et latissimam jurisdictionem habet, namque Oriens ei totus regendus committitur, qui conficitur ex XV. provinciis 3, Palæstinis tribus, Syris duabus (Optatus tamen Milevitanus 4 facit Syrias tres) Ciliciis duabus, Phœnicis duabus, Cypro, Euphratensi, Osroena, Mesopotamia, Isauria, Arabia

### XXXVI. Enarratio.

1 Comes Orientis) De cujus officio Zosimus lib. 5. ὁ δὲ κόμητα τῆς ἕω κατεσκεύασεν. αὕτη δὲ ἡ ἀρχὴ βούλεται τὸν προβεβλημένον αὐτῆς ἐφεστάναι πᾶσι τοῖς τῆς Ἕω ἐπαρχίας ἰθύνουσι καὶ ἐπὶ τοῖς οὐ κατὰ τὸ δέον πραττομένοις εὐθύνειν.

2 Qui etiam est spectab num.) *l. unic. hoc tit. l. un. inf. ut omn. jud. Nov.* 7. *in fin.* Notitia imp. R. sect. 12 *Sub dispositione viri spectabilis.*

3 Ex XV provinciis ) Notitia Imp. Sect. 13.

4 Optatus tamen Milevit.) Libro 3

## TIT. XXXVII. *De officio præfect. Augustalis.*

*Vide de tit.* 17. *lib.* 1. *D.*

Præfectus Augustalis 1 est etiam spectabilis 2 sic dictus, quod Ægypto in provinciam redacta 3 ei regendæ primum sit Augusto constitutus ex equitibus, non ex Senatoribus, ut Tacitus scribit 12 et Dio 52. et Arrianus 2. de exped. Alex. ne sub potentiori præfecto, ut sunt leves et mobiles Ægyptii, facile ad res novas impellerentur 4, quos ut eadem ratione ie alienam civitatem cives allegi noluerunt Romani Impp ut Josephus scribit 2. contra Appionem. Idem vero dicitur etiam præfectus Ægypti 5, *l.* 35. *D. ex quib caus maj.* 6 *l.* 1. *inf. de postul.* Et præfectus, non proconsul aut consularis: quod vetustius esse videtur constitutione Augusti, cum ex oratione Ciceronis in Gabinium Trebellius Pollio referat fasces consulares Alexandriam ingredi non licere, quæ fuit sedes præfecti Augustalis. Sub cura autem ejus provinciæ VI. 7 Libyæ duæ, Thebais, Ægyptus, Arcadia, Augustamnica, et præsides earum, *l.* 2. *hoc tit.* Et non ex Consulibus tantum Romanis, sed etiam ex suo Augustali Alexandrinos annos numerasse, Chronica Alexandrina quæ habet Cl. Puteanus V. C et eruditissimus manifesto comprobaet. Invenio eodem tit. præfecti Augustalis etiam præsidem Daciæ quo plus auctoritatis haberet, Hadrianum Imp. ornasse apud Spartianum 8.

### XXXVII. Enarratio.

1 Præf. August. ) *L.* 1. *D. eod.* ejus mentio in vet. inscriptione, vide Cujac ad *leg.* 3. *C. de com. largitional. titul.*

2 Est etiam spectab.) *L. Quinque* 17. *D. de Decurionibus, l. Raptores* 54. *sup. de Episcop. et cler. l. un. inf. ut omnes judic.* etc. *Nov.* 7. *in fine*

3 In Provinciam redacta ) Dio lib. 51. Svetonius Aug cap. 18. Priscianus lib. 18. *Augusto Imperante Alexandria provincia facta est.*

4 Facile ad res novas impell.) Q Curtius 14. *Ægypti vana gens, et novandis quam gerendis aptior rebus.* Flavius Vopiscus in Saturnino *Sedenim Ægypti novarum rerum cupientes.*

Adrianus Imp. in epistola ad Servianum Cos. apud Vopiscum: *Ægyptum totam didici levem, pendulam:* et mox: *Genus hominum seditiosissimum:* et Alexandriei maxime in seditionem proclives, Philo in Flaccum, S. Albinus in laudat. in S. Steph. Evagrius hist. eccl. lib. 2. cap 8. Socrates lib. 7. cap. 13. Dio etiam lib. 52. notat in eis τὸ κοῦφον τῶν τρόπων.

5 Præfectus Ægypti ) Trajanus ie epistola ad Plinium lib. 10. vetus Inscriptio Gruteri pag 414. 8. ἔπαρχον τῆς Αἰγύπτου. Phlegon Trallianus de rebus mirab cap penult 8. Athanasius in epistola ad Orthodoxos: τῆς Αἰγύπτου ἄρχων, Dionis Epitome ie Augusto: Αἰγυπτίων ἄρχων, Synesio in epist. 94. ut præfectura Ægypti, Αἰγυπτίων ἀρχὴ, in epist C. Αἰγύπτου ἀρχὴ Athenæo 3 ἐπίτροπος Ἀλεξανδρείας, Philo in Flaccum, ἡγεμὼν Αἰγύπτου, Georgius Syncellus ie Chronographia, ut in vetari inscriptione, præses provinciæ Ægypti.

6 L. 35. D. ex quibus causis maj.) Græci ibidem: ὁ Αὐγουστάλιος Ἀλεξανδρείας; Socrates historiæ Eccl. 7 12 meminit ὑπάρχου Ἀλεξανδρείας: vita S Eugeniæ: *Commodus Imperator direxit illustrissimum virum Philippum ad Ægyptum, ut præfecturam ageret Alexandriæ, et omnes potestates, quæ per totam Ægyptum administrabantur, ejus arbitrio deservirent.*

7 Provinciæ VI. ) Notitia sect. 14

8 Apud Spartianum ) Io Adriano.

## TIT. XXXVIII. *De officio vicarii.*

Vicarius quoque spectabilis est 1, quæ media est dignitas inter illustres et clarissimos, ut ait Justinianus *Nov.* 7. *in fine* Nam inferiores his quidem sunt equestres, perfectissimæ, egregiæ dignitates 2, non Senatoriæ. Senatoriarum tripertita dumtaxat divisio est 3, et qui superillustres 4 esse dicuntur, hi illustres sunt et Patricii. et illustres igitur, et adjectione tantum patricii superillustres. Nec tamen omnes Senatores illustres sunt, aut spectabiles, aut clarissimi: quidam sunt expertes harum dignitatum omnium, *l.* 52. 54. *C. Th. de hæret.* Vicarius autem pro præfecto prætorio 5 mittitur ie tractum, vel diœcesim 6 aliquam aliquot in se provincias continentem, veluti Thraciarum 7 quæ provincias continet 6. 8 vel Ponticam 9, quæ 11. vel 12. si ex constitutione Valentis, cujus meminit interpres in Nazianzenі, fecerit Cappadocias tres, primam cujus Metropolis Cæsarea, secundam cujus Metropolis Tyana, tertiam cujus metropolis Mocyssus; vel Asianam 11, quæ 11. ut Theodoritus scribit 12 lib. 5. Sed octo tantum ponit sub dispositione vicarii notitia vetus 13 dignitatum Orientis. Fuit etiam ie Illyrico vicarius Macedoniæ 14, *l. ult inf de div. off. et app.* et aliquando in Occidente vicarius urbis Romæ 15, et jurisdictio ejus intra 40. lapidem 16. Vicarius Italiæ, et sub eo provinciæ X. Vicarius Africæ 17, et sub eo provinciæ quinque 18, sicut sub vicario Britanniarum 19. Vicarius VII. provinciarum 20 in Gallia, Germaniæ, Belgicæ, Aquitanicæ, Narbonensis, Lugdunensis, Maximæ Sequanorum, Novempopuloniæ: e quibus Narbonensis, et Germania, et Belgica, et Aquitanica rursum dividuntur in primam et secundam, Lugdunensis in primam, secundam, tertiam, Senoniam, Alpes in maritimas, Pœninas et Graias, et ie Narbonensi secunda facile comprehenderim Viennensem. ut sint summatim provinciæ septem, quarum etiam mentio fit in constitutione Constantini 21 ad Agricolam præfectum Galliarum relata a Nicolao Cusano 3. de conc. cath. Fuit et vicarius Hispaniarum 22, et sub eo provinciæ VII. quæ olim regebantur a proconsule, ut scribens de Vicario Hispaniarum recte subjiciat Sulpitius Severus 23 in historia sacra; nam jam proconsulem habere desierant. Hi sunt vicarii præfecturæ prætorianæ 24 pari potestate præditi, et in legibus sæpe dicuntur vices agere præfectorum prætorio 25, aut agere vicariam præfecturam, ut *l.* 1. *D. de leg.* 3. vice præfecti ex mandatis principis cognoscere, et ie *l.* 6. *infr. de mo. mul* scripta ad præfectum prætorio, his verbis demonstrantur, qui vice vestra 26 (sic legendum) administrationis gubernacula susceperint. Verum non ut alii, qui funguntur vice prætorum aut præsidum nihil proprium habent, ita possim idem statuere de vicariis præfecto prætorio. Nam etsi dicuntur vicarii, propriam jurisdictionem habent datam a principe, et ut ait Cassiodorus 27, nam præfectis portionem aliquam, quod sumpsisse videtur ex *l.* 1. *hujus tit.* quum vicarios præfectorum prætorianæ trahere portionem, ait moxque subjicit, eosdam disceptationis principalis repræsentare reverentiam, quod Cassiodoro est 28 vice sacra judicare tanquam præf. prætorio, et habitu militari.

### XXXVIII. Enarratio.

1 Vicarius quoque spectabilis est ) *L. un. inf. ut omn. judic.* Collatio Carthag cum Donatistis, ipse princ. *Spectabilis Vicarii.*

2 Perfectissimæ, egregiæ dign. ) V. Lactantius v. 14. in fin. vet. inscriptio. Perfectissimos Græci διασημοτάτους vocant. vetus inscriptio: *Valerius Honoratus vir perfectissimus.* Glossæ Gr. Lat. διασημοτάτους, *perfectissimus.*

3 Tripertita dumtaxat divisio ) Vel enim sunt illustres, vel spectabiles, vel clarissimi. Isidorus Origin. libro 9. 4. Cledonius in arte: *Vicarius dicitur is, qui ordine codicillorum vices agit amplissimæ præfecturæ.* Auctor vitæ sancti Apollinaris martyris: *Scripsit ad vicarium præfecturæ* Julius Firmicus Mathes. libro 3. cap. 5. *Faciet præsides riparum, duces, vicarios præfectos prætorio.* Legendum opinor, *vicarios præfectorum prætorio.*

4 Qui superillustres ) Vide Cujacium ad tit. 1. libri 12

5 Vicarius autem pro præfecto prætorio ) Vicarii sunt præfecti prætorio, vicarii viri spectabiles. qui ex mandato Principis in diœcesem aliquam, sive tractum mittuntur multas habentem provincias. Cujac. ad *l. Omnes* 4. *C. de annon. et tribut.*

6 Ie tractum vel diœcesim ) Tractus est diœcesis, *l. unic. inf. ut omnes judic. tam civil. quam milit.*

7 Veluti Thraciarum) Sanctus Basilius in epist. 264. διὰ τοῦ βικαρίου τῆς Θράκης ἐπίστειλα τῇ θεοσεβείᾳ σου. Mentio ejus in veteri inscriptione.

8 Quæ provinc. cont. 6.) De quib. Notitia sect. 17. Theodoret. in hist. eccles.

9 Vel ponticam) Quæ 11. Notitia sect. 16. vicarius diœceseos Ponticæ Ποντικῆς διοικήσεως ὕπαρχος, Gregorius Naz. de Laud. Basilii. Meminit vetus inscriptio. De vicario ponticæ vide edictum Justiniani 8.

10 Valentis, cujus meminit Int. Nazianz.) In orat. patris funeb. δευτέρας, inquit, Καππαδοκίας μητρόπολις Τύανα καὶ τρίτης ὁ Μοναχὸς, τὴν γὰρ Καππαδοκίαν μίαν οὖσαν εἰς δύο ἔτεμον εἶτα πάλιν εἰς τρεῖς. ταῦτα δὲ πρὸς λύπην τοῦ ἁγίου Βασιλείου ἐποίησεν ὁ βασιλεὺς Οὐάλης.

11 Vel Asianam) *Vicarius Asiæ, vel Asianæ diœceseos* vett. inscriptiones. De Vicario Asiæ Eunapius Sardian. In Maximo sub finem, ubi de Clearcho.

12 Ut Theodoritus scribit libro 5.) Capite 28.

13 Notitia vetus) d. sectione 16.

14 Vicarius Macedoniæ) Notitia sect. 1. vetus inscript.

15 Vicarius urbis R.) Not. sect. 45. S. Ambrosius in epistola 34. *Aginus urbis Romæ Vicarius*, de quo Cassiod. 4. 41, et 6. 15. et Ammian. Marcell. 28.

16 Jurisdictio ejus intra 40. lapid.) d. form. 15.

17 Vicarius Africæ) D. Augustinus de C. D. libro 22. 8. *Apud Carthaginem quis novit, præter admodum paucissimos, salutem quæ facta est Innocentio exadvocato vicariæ præfecturæ?* Et homilia 49. de verbis Apostoli, cum essemus in carne. *Interpella contra illos Ecclesiam, non dico judices publicos, non Proconsulem (Africæ) non Vicarium, non comitem, non Imperatorem, sed Deum Patrem, et Cristum, et Spiritum sanctum.*

18 Et sub eo provinciæ quinque) De quinque provinciis, vide Philastrium in libro de hæresibus.

19 Sub Vicario Britann.) Mentio in inscriptione legis *Sicut* 15. *C. Theod. de pagan.* Socrates hist. eccles. lib. 7. c. 12. Βικάριος τῶν Βρεττανικῶν νήσων. *Vicarius Britannicarum insularum.* Ammian. *Ex vicario Britanniarum.* Et lib. 23. *Negotiumque maturandum Alypio dederat Antiochensi, qui olim Britannias curaverat pro præfectis.* id est, Vicarius fuerat Britanniarum. Et libro 27. *Civilem nomine recturum Britannias pro præfectis.* Et lib. 14. *Martinus regens illas.* Hinc rector provinciæ, tit. seq. in Regio tamen codice, et in retroeditionibus legitur, *agens illas provincias.*

20 Vicarius 7. prov. in Gal.) De quo Cassiod. 3. 16 et 17. vetus inscriptio.

21 In Constitut. Const.) Honorii A. Jacobus Sirmondus in Apollin. Sidonium, quam vide.

22 Fuit et Vicarius Hispaniarum) Vetus inscr. VICARIUS PRÆFECTURÆ PER HISPANIAS, Ammianus 23. *Venusto Vicariam commissi Hispaniæ.*

23 Sulp. Sever. in hist. sac.) Libro 11.

24 Vicarii præfecturæ pr.) βικάριοι τῶν ἐπάρχων Euseb. hist. eccles. lib. 10. cap. 6.

25 Vices agere præf. præt. etc.) Cledonius sup. Hinc Vicaria præfectura, in gestis purgationis Cæciliani et Felicis.

26 Qui vice vestra) Sic legitur in veteri Juliani Brodæi.

27 Et ut ait Cassiod.) Libro 6. 15.

28 Quod Cass. est) d. form. 16. *vice sacra sententiam decis.*

## TIT. XXXIX. *De officio prætoris.*

*Vide tit.* 14. *lib.* 1. *D.*

Adjungitur spectabilibus prætor 1 quibusdam locis, sed plerumque clarissimus 2, quare fecerim libentius ob hoc titulo clarissimorum i. tertii ordinis initium. Quæ autem magna olim fuit vis imperii jurisdictionisque prætoriæ. ea cœpit onus esse Senatorum 3 in edendis populo scenicis et circensibus voluptatibus 4, quod sustinuere etiam prætores olim 5, *l. Si ut certo.* §. *Interdum, D. Comm.* et in fabricis operibusque publicis, *l.* 13. *Cod. Theod. de præt. et quæst.* idque oneris fere tantum prætura retinuit, adeo ut vocarentur ad eam inviti, ut Zosimus exposuit lib. 2. atque etiam præsentibus deficientibus absentes Senatores, qui in provinciis, non in urbe domicilium haberent, et minores, 25. annis, *l.* 1. et 2. *C. Th. eod.* ubi sicut prætores et consules, ita quæstores accipere oportet pro ipsius nomine, et onere populo edendi muneris, ut illo Lampridii loco in Severo (Quæstores candidatos ex sua pecunia jussit munera populo dare) non pro amplissima ille dignitate, de qua actum est tit. 30. cui etiam non sufficeret minor ætas nec ad alios honores, *l. Ad Remp. D. de mun. et hon.* qui etiam non patent feminis, et hanc tamen præturam onerariam subeunt quodammodo in specie *l.* 27. *Cod. Theod. eod. titul.* paucissima autem retinuit prætura ex jurisdictione et imperio prisco, et fere ea tantum quæ referuntur in *l.* 1. *hujus tit. l. ult. inf. de præd. min.* et tandem functione ejus etiam liberati sunt Senatores absentes, *Novell. Valentin. et Martiani*, et generaliter omnes qui prætores designati essent sumptibus et erogationibus faciendis in urbis fabricas, aut populi voluptatibus, *l.* 2. *hoc tit. l.* 1. *inf. de prætor.* nisi quid vellent expendere sua sponte. Etiam illud additur eadem Novell. ut hi tantum designentur S. C. legitimo vel legitime celebrato. Fuere primis 6 temporibus XVIII. in antiqua Roma, post in nova 7 modo tres, modo quatuor, modo quinque, modo octo, et tandem ex ea Novell. tres, et designati ut dixi SC. ut *l.* 12. 13. 15. *Cod. Theod. eodem tit.* ubi additur legitimo vel legitime celebrato .i. loco et numero competenti, et locus quidem definitur, *Novell.* 62. numerus quinquaginta scilicet Senatorum, *l.* 9. *Cod. Theod.* Hoc enim numero præscribi SC. solet. Lampridius in Severo: *Nullam Constitutionem sacravit sine* 20. *Jurisperitis, et doctissimis ac sapientibus viris, iisdemque disertissimis non minus* 50. *ut non minus in consilio essent sententiæ, quam cum SC. fieret* 8. Et SC. vero dum prætores designari constituitur, nominatio et designatio consulibus quæ fuit aliquando concessa, abrogatur *l.* 13. 26. 27. *Cod. Theod. eod.* Quidam codices habent, *De officio prætorum*, ut in Digestis, sed ut Proconsulis 9 et Vicarii 10, ita prætoris 11 appellatione omnes continentur.

### XXXIX. Enarratio.

1. Spectabilis prætor) Julianus Antecessor in Nov. 24. 25. 26. et 104.

2 Clarissimus) *L.* 4. *Cod. Th. de Prætorib.*

3 Onus esse Senatorum) Cuj. ad *l.* 1. *Cod. de prætor. lib.* 12. Prætura onus fuit Senatorium etc.

4 Circensibus voluptatibus) Vopiscus in Aureliano: Sequentibus diebus datæ sunt populo voluptates ludorum scenicorum, ludorum Circensium, venationum, gladiatorum, naumachiæ v. *l.* 1. *Cod. de spectacul. lib.* 11. *l.* 3. *Cod. Theod. de pagan.*

5 Prætores olim) Symmachus ep. lib. 7. 105. et lib. 9. 18. *leg.* 29. et 32. *Cod. Theod. de prætor.*

6 Fuere prim. temp. 18.) *l.* 2. §. *Deinde. D. de orig. jur.*

7 Post in nova) *Leg.* 3. 13. 20. et 25. *Cod. Theod. de Prætor.*

8 Quam cum SC. fier.) Hodie legitur: *Quam Senatusconsultum conficerent.* Cas. legit: *et non minus in consilio essent, quam quot sc. conf.* Salmasius. *Ut non minus in eo esset sententiarum quam Senatusconsultum cum fieret.* Probabilior est emendatio Cujacii, vel Casauboni.

9. Ut Proconsulis) ut Proconsulis Asiæ, Achajæ, Africæ tit. 35. sup.

10 Et Vicarii) Nam Vicarius est urbis Romæ, Vicarius Africæ, etc. *sup. tit.* 38.

11 Ita Prætoris) Sunt enim plures. Hinc tit. de offic. prætorum, in quibusdam libris.

## TIT. XL. *De officio rectoris Provinciæ* 1

*Vide tit.* 28. *lib.* 1. *D.*

Proconsul, Comes Orientis, præfectus Augustalis, de quibus actum est supra, sunt rectores provinciarum, sed spectabiles. Hi de quibus hoc tit. agitur, clarissimi 2, veluti præsides 3 correctores, consulares, et unius tantum provinciæ: illi fere plurium, sunt et hi quoque sub cura illorum, et hi rursus, qui in his libris sæpissime ordinarii judices appellantur 4, Græce ἐμβαθμοὺς 5 interpretatur *Novella* 20. *et* 112. qui non tantum exactionibus tributorum 6, civilibusque negotiis, sed etiam militaribus occupabantur, *l.* 1. §. *In bonorum. D. quis om. in bon. poss.* Et publici judices, *l.* 7. *sup. de pag. sacr.* atque ideo *l.* 2. §. *ult. D. de jud.* his esse jus multæ dicendæ quibus publice judicium est .i. qui publici et ordinarii judices sunt. Hi fratres a principe appellabantur in Constitutionum ad eos directarum subscriptionibus, ut Cassiodorus ait, 7. ut nobilitate pretiosi nominis effecti, vilitate criminum abstinerent, et simili modo magister officiorum frater carissimus Augustorum in *Nov. Th. de princip. ag. in reb.* et Novell. *de lampad.* et Novell. *de metat.* Et Comes rerum privatarum in eisdem Novellis, *l.* 3. *De tironib. et Novell. Majoriani de bo. cad.* et Comes sacrarum largitionum in eisdem Novellis Theodosii, *l.* 3. *de palat.* Addit idem Cassiodorus 8, rectorem provinciæ in præfecti prætorio militem, cum ipsius tamen conscientia judicare, quod confirmat *l.* 4. *Augus ti.*

### XL. Enarratio.

1 De off. rect. prov.) Vet. inscriptio.

2 Clarissimi) In *l. Raptores. sup. de Episc. et cler. Clarissimi rectores provinciarum.*

3 Veluti præsides) Præsides sunt clarissimi. Cujacius ad *l.* 4. *de annon. et tribut. lib.* 10. *C.* Præsides, inquit, sunt clarissimi, et sub eorum cura non tantum provincia est: et proprie ii sunt qui ordinarii et ἐμβαθμοὶ dicuntur, *l. ult. sup. de modo mult. l. Omnes. sup. de Episc. et cler. l.* 2. *inf. de proxim. sacr. scrin.* Nov. 20. 31. 112. quasi infimi ordinis, ut ordinarii milites, hoc est, gregales et manipulares. Et ad *l.* 7. *Cod. de cohortalib. lib.* 12. *Cod.* Ordinarii judices in libris nostris sunt præsides viri clarissimi, non viri spectabiles, vel illustres etc.

4 Ordinarii jud. appellantur) *d. l. Omnes.* et *d. l.* 2. ordinariam gerunt dignitatem, sive minorem potestatem, id est, clarissimatum *l. Qui ordinariam.* 7. *h. tit.* Ordinario jure provinciam moderantur, *l. ult. inf. de modo mult.*

5 Ἐμβαθμοὺς) Synesius Latinam vocem usurpat in epist. 143. Joannes Episcopus Tessalonicensis de Christi resurrectione, τί γὰρ ἀπεκρίθησαν Πιλάτῳ οἱ Ἰουδαῖοι; εἶπον. ὅτι ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα. δῆλον οὖν ὅτι πρὸς τὸν Ῥωμαίων νόμον ἀπεκρίθησαν, μὴ ἐξεῖναι αὐτοῖς ἀποκτεῖναι. οὐδὲ γὰρ εἶχον ξίφους ἐξουσίαν μὴ ὄντες ἄρχοντες ἐμβάθμιοι. *non enim habebant gladii potestatem, cum non essent ordinarii magistratus.*

6 Non tantum exactionibus tributorum) Cujacius *l.* 11. *Cod. de ann. et tribut.* Præsides, quorum munus est tributorum exactioni incumbere, *l. In fisc. inf. de exactorib. trib. Novell.* 116. Cassiodorus in

formula rect. prov. *Tibi fiscalium tributorum credita monstratur exactio.* L. 10 ad quam Theodorus Hermopolites scribit, Palatinos instare debere præsidibus, ut tributa exigant: imo vero, et ipsis præsidum officialibus in tributis exigendis opem ferre; χόλαιν καὶ κατεπείγειν τοὺς ἄρχοντας εἰς ἀπαίτησιν τῶν δημοσίων· μᾶλλον δὲ καὶ συμπονεῖν τοῖς τούτων ταξεώταις εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν τελῶν.

7 Ut Cassiodorus ait ) 6. Var. 21.

8 Addit idem Cassiod. ) Loco citato.

## TIT. XLI. *Ut nulli patriæ suæ administratio sine speciali permissu principis permittatur.*

Pars hic titulus est superioris, nimirum de rectore provinciæ, ut nemo ejus provinciæ [1] fiat rector, aut præses, ex qua originem ducit, vel in qua domicilium habet, Anastasii Constitutio Græca, cui similis *l. ult. inf. de cr. sacr.* et vetustior Antonini apud Xiphilinum [2], μηδένα ἐν τῷ ἔθνει ὅθεν τις ἀρχαῖος εἶναι ἄρχειν, nisi scilicet hic honos ab ipso principe ultro ei concedatur, ut Cassiodorum legimus patriæ suæ Lucaniæ, et Brutiorum correctorem fuisse libro 1. Var. [3] ac similiter nemo potest in patria sua officium fiscale administrare, vel præsidi adsidere ultra menses quatuor, *l. 10. inf. de assess. l. 1. Cod. Theod. eod.* nisi cui id princeps speciali beneficio permiserit, *l. 38. D. ex quibus ca. maj. l. 3. D. de off. adsess.* Et rationem reddit Paulus 5. Sentent. [4]. *ne aut gratiosus* [5]. *aut calumniosus* [6] *apud suos esse videatur*, et attigit Cassiodorus supradicto loco scribens, gloriosum esse in patria sua præsidatu fungi præclare, ubi necesse est, ut aut gratiam parentela provocet, aut odium longæ contentiones exasperent. At contra prætores in urbe non fiunt, nisi qui in ea domicilium habeat, *l. 2 sup. tit.* 39 quia prætorum tum erat jurisdictio parva, et prætura onus potius quam honos, adeo ut plerique eam detrectarent, eademque ratio magistratuum municipalium vel generaliter in urbe, ubi est sedes imperii, et magistratuum ingens copia, et observatores actus cujusque multi, civibus et incolis magistratum capessere licet, in provincia præsidatu fungi non licet, quoniam longe majus est præsidis imperium, quam cujusque magistratus in urbe, *l. 7. §. ult. et l. 8. de off. proc.*

### XLI. Enarratio.

1 Ut nemo ejus provinciæ ) Synesius epistola 73 ad Troilum· οὐ σὺ καταπεπράχθαι τὸν νόμον γέγονας αἴτιος ἐπὶ τοῖς πάλαι πρόσφατον, ὃς ἀνατείνεται πολλὰ καὶ χαλεπὰ τοῖς μνηστεύουσι τὴν τῆς ἐνεγκούσης ἀρχήν: *Nam tu novæ supra veterem sanciendæ legis auctor extitisti, quæ lex multa et acerba minitatur iis, qui patriæ suæ imperium ambiunt?* Vide epistolam integram, et epist. præcedentem in fine.

2 Apud Xiphilinum ) In M. Antonino, et ex eo Zonar.

3 Libro 1. variar. ) Epistola 3.

4 Paulus 5 Sentent. ) *Tit. 12. §. In ea provincia.*

5 Aut gratiosus ) Ne quid per gratiam et faventiam videatur egisse. *Fit enim sæpe ut judicis severitatem frangat affectio*, ut ait Symmachus in epist. 78. ad Hesperium lib. 1.

6 Calumniosus ) συκοφαντικός.

## TIT. XLII. *De officio præfecti Annonæ.*

Clarissimis adnumeratur præfectus annonæ [1], et sequenti tit. præfect. vigilum. Senatoriæ igitur dignitatis sunt. Et sub Alexandro Ulpianum legimus præfectum præt. et præfect. annonæ fuisse, *l. 4. inf. loc. l. 4. inf. de cont. stip.* Porro superiores legitimi magistratus sunt, hi duo præfect. annonæ et præfect. vigilum extraordinarii pro tempore et necessitate exigente constituti, *l. 2. §. Capite. ... de orig. jur.* et hi sunt quia extra ordinem jus dicere dicuntur, *l. Si in aliquam. ... ff. D. de off. proc.* et tamen excusantur a tutelis et curationibus, *l. Administrantes. § 1. D. de excus.* perinde atque hi qui ordinariam potestatem gerunt, § *Et qui potestatem. Inst. eod.* Ceterum præfectus annonæ cognoscit etiam criminaliter de his quæ ad utilitatem annonæ publicæ pertinent, et ad accusandum admittit etiam mulieres, si qui dicatur annonam flagellasse [2]. *l. ult §. ult. D. ad l. Jul. de ann. l. Mulierem. D. de accus.* et canonem frumentarium urbis per officia sua exigit, *l. 2. infr. de uppr. præf. an. l. 1. infr. de can. frum. urb. Rom.* per centuriones et milites suos, *l. ult. D. de pign. act.* et dat ex contractu magistri et negotiationis convehendæ annonæ exercitori actionem extra ordinem in eos qui cum magistro contraxerint, *l. 1. §. Est autem. D. de exerc. act.* nam et naviculariοs, qui annonæ urbis serviunt, constat fuisse sub ejus cura, qui etiam petentes veniam ætatis apud eum de suis moribus probationes implent, *l. 1. Cod. Theod. de his qui ven. æt. imp.* et negotiatores ut opinor, qui annonam urbis adjuvant, et in privilegiis naviculariis junguntur, *l. Semper. §. Negotiatores. D. de jur. imm.* nam et de pecunia debita ex negotiatione annonæ cognoscit, *l. ult. D. quod cum eo, etc.* Fuerunt etiam sub cura ejusdem mensores frumentarii, *l. Mensores. D. de excus.* et pistores, et fundi dotales pistorum emolumentis adscripti, *l. 12. et 17. Cod. Theod. de pistor.* et, ut Cassiodorus ait [3], *per officinas pistorum præfect. annonæ discurrit, pensumque et munditiam panis* [4] *exigit. Sollicitus osseo pensari panem quo Quirites aluntur.* Et quamvis jurisdictio præfect. annonæ videatur esse pars jurisdictionis præfect. urbi, et ille sit sub dispositione præfecti urbi, tamen præfect. urbi nihil potest disponere de annonariis necessitatibus sine præfect. annonæ [5], *l. 1. sup. de off. præfect. urb. l. 1. C. Th. de cond.* inpub. hor. et ab eo appellatur princeps non præfectus urbi, *l. ult. D. quod cum eo*, etc. Loco autem hujus tituli alii ponunt male titulum de quadrimenstruis brevibus, vel ut in quibusdam libris scriptum legi de quadrimenstruis tam civilibus quam militaribus: est enim de his *l. ult. sup.* 31. et *l. 1. sup* 32. non specialis ullus tit.



### XLII. Enarratio.

1 Præfectus annonæ ) Mentio ejus in veterum inscriptionum corpore p. 32. 6. 313. 6. 326 5. 1086. 6. Epictetus Arriani libro 1. cap. 6. ἐπὶ τοῦ σίτου ὤν. Quæ præfectura tandem viluit. Boetius de consolat. lib. 3. prosa 4. *Si quis quondam populi curasset annonam, magnus habebatur. Nunc ea præfectura quid abjectius?*

2 Flagellasse) Vide Observ. x. 19.

3 Cassiodorus) Libro 8. 18.

4 Mundit. pan.) Mundus panis opponitur sordido, et furfuraceo. Vide Casaub. ad historiæ Aug. script.

5 Sine præf. annonæ) Vide Sirmond. ad Sidon. 1. ep. 10.

## TIT. XLIII. *De officio præfecti Vigilum.*

*Vide tit. 15. lib. 1. D.*

Præfectus vigilium [1] spectabilis appellatur in *l. 3. D. eod.* Sed qui in hoc libro instituitur ordo, eum ponit inter clarissimos: neque est novum ut idem modo spectabilis censeatur, modo clarissimos: exemplo sunt prætores, silentiarii, tribuni, notarii, et alii plerique. Porro custos hic est [2] nocturnus urbis judex obscurus arbiter silentiosus, incendiariorum et furum indagator [3], et eleganter Cassiodorus [4] præf. vigilum, furta in furibus facis, dum illos noctu circumvenis. Constantinopoli prætor plebis [5] appellatus, *Nov.* 13. Vigiles milites sunt [6] qui eis obsequuntur: nam et jure militari testari possunt, *l. un. D. de bon. poss. ex test. mil.* et habentur pro absentibus reip. causa, licet præsentes sint, *l. Si maritus. §. Legis. D. ad l. Jul. de adulter.* ut si quid damni pertulerint, dum eam militiam exercent, merito ex edicto restitui possint in integrum, meritoque dixerit Cassiodorus [7], eis tempora momenti esse prolata. Erant ex Libertinis, ut Strabo [8] et Svetonius [9] et Dio [10] scribunt, et Latini, si sex annis militassent, lege Visellia perducebantur ad civitatem Romanam, auctore *Ulp. tit. de Latinis.* Ceterum de criminibus, quæ graviorem animadversionem desiderant, præf. vigilum cognoscit quidem, sed non pronunciat reos, si liberi homines fuerint, remittit ad præf. urbi *l. 3. §. 1. l. ult. D. eod. l. 1. hoc tit.* Cassiodorus in formula præf. vigilum [11]. *Si tibi leges fures punire minime præcipiunt tamen eos indagandi licentiam contulerunt.* Et ita legatus proconsulis reos puniendos remittit ad proconsulem, *l. 1. sup. de off. proc.* Et similiter præfectus annonæ cognoscit quidem de crimine fraudatæ annonæ publicæ, sed non etiam pronunciat, verum remittit reos, ut opinor, ad præf. urbi, ut is eos vel condemnet vel absolvat, nisi specialiter præf. annonæ datum sit jus gladii [12]; est enim uterque præf. sub dispositione præf. urbi. Equites Romani petentes veniam ætatis, mores suos probant præfecto vigilum, *l. 1. C. Th. de his, qui ven. ætat.* quia et ipse præf. vigilum creabatur ex equestri ordine, auctore Dione [13], ex Senatorio ordine secundum *Nov.* 13. ut non male Tribonianus hoc tit. eum adjunxerit senatoriis dignitatibus, postremum tamen, et prælato præf. annonæ.

### XLIII. Enarratio.

1 Præfectus vigilum) Vetus inscriptio. Cledonius in arte, *Præfectus vigilibus bene dicitur, quia hic participium est præfectus, non nomen: præponitur enim disciplinæ nocturnæ.* Divus Augustinus in libro de Grammatica: *Sane sunt nomina sub duplici enunciatione, ut tribunus militum, præfectus urbis, præfectus fundis, præfectus annonæ, præfectus vigilibus.*

2 Porro custos hic est noct.) Cassiod. r. vii. 7. *Custos Romanæ civitatis diceris.* Et mox. *Erit securitas soporantium, munimen domorum, tutela claustrorum, discussor obscurus, arbiter silentiosus.* Apuleius mo... 3. *Sum namque nocturnæ custodiæ præfectus*

3 Incendiar. et fur. indag ) *L. 3. §. 1. D. eod.*

4 Et eleganter Cassiod ) In d. formula 7.

5 Prætor plebis) πραίτωρ τῶν δήμων Theophylactus Simocatta hist. M. lib. 6. 10. Meminit Joannes Cantacuz. lib. 4.

6 Vigiles milites sunt) ἡ στρατιὰ τῶν νυκτοφυλάκων, Appian. 5. de bell. civ.

7 Meritoque dix. Cass.) Libro 7. 8.

8 Ut Strabo) Lib. 5.

9 Et Svetonius) Augusti cap. 25.

10 Et Dio) libro 55.

11 Cassiodor. in form. pr. vig.) d. form. 7.

12 Nisi spec. præf. ann. dat. sit jus glad.) Vetus inscr. PRÆFECTUS ANNONÆ URBIS SACRÆ CUM JURE GLADII.

13 Auctore Dione) d. libro 55.

## TIT. XLIV. *De officio civilium Judicum.*

Post speciales titulos singulorum magistratuum dantur generales, et quia magistratuum, sive Judicum una divisio hæc est, alios esse civiles, alios militares, quid sit proprium civilium hoc titulo declaratur, quid proprium militarium titulo sequenti, quid commune omnium tit. 48. Civiles sunt, quibus inter privatos, vel inter militem

actorem et privatum reum jurisdictio est, veluti præf. urbi, prætor, et ceteri, de quibus hoc tantum in hoc titulo constitutum invenitur, ut benigne audiant allegationes eorum, qui se adserunt esse immunes a publicis functionibus, allegationem immunitatis suspendere exactionem tributorum, *l.* 2. Ut honorati, principales nimirum civitatum, qui perfuncti sunt omnibus muneribus [1] civilibus, et ceteri omnes, qui honorariam adepti sunt dignitatem civilem, vel militarem, *l.* 1. *infra de hon. veh.* vel qui consulatum, aut aliam dignitatem administraverunt, ut in Nov. Valentiniani *de hono et qui in gr. præf.* quibus jus est considendi in secretariis judicum, *l. ult. infr. de of. div. jud.* cum judice non sedeant [2] interim dum eorum lis agitur, contestatur, et disceptatur *l.* 1. *hoc titulo* [3].

### XLIV. Enarratio

1 Qui perfuncti sunt omnibus hon.) Passim legimus in veteribus inscript. Honores omnes adeptus, omnibus honoribus in Republica sua functus, omnibus perfunctus honoribus. Illi dicuntur honorati, vel qui honorem gerunt. Vide Sirmondum ad Sidon. et Salmas. ad hist. Aug. scriptores.

2 Cum Judice non sedeant) Theodorus Hermopolites: τοῦτο δὲ πρὸς τιμὴν τῶν ἀρχόντων ἐπενόησε, καὶ πρὸς τὸ ἔχειν φόβον τοὺς δικαζομένους, καὶ μὴ καταφρονεῖν τῶν ἀρχόντων δικαστῶν: *Hoc autem ad honorem magistratuum inventum est, ut hi quorum lis agitur, timeant, et magistratus, qui judicaturi sunt, non contemnant.*

3 L. 1. h. t.) In qua libri quidam habent, *vel fata pandantur.* Alii, *facta pandantur,* ut liber Juliani Brodæi.

## TIT. XLV. *De officio militarium Judicum.*

Militares judices sunt, quibus non inter privatos, aut inter militem et privatum reum, *l.* 2. *hoc titulo,* sed inter milites, aut inter privatum actorem, et militem reum jurisdictio est, veluti Comites [1], et magistri equitum; et peditum viri illustres, *l. pen. inf. de jurisd. omn. jud.* et viri spectabiles [2] duces [3], aut comites rei militaris [4]. Civiles judices [5] habent etiam suos milites, suam militarem manum [6], lictores et apparitores [7], sed horum officia in causis privatorum milites judicum militarium fungi non possunt, nec se eorum actibus immiscere.

### XLV. Enarratio.

1 Veluti Comites) Hi sunt Comites majores et superiores.

2 Viri spectabiles Duces) *l.* 3. *tit. seq.*

3 Duces) Theodorus Hermopolites lib. 9. tit. 1. τὸ παλαιὸν εἰς ἕκαστον θέμα ἀπεστέλλοντο δύο ἄρχοντες, εἷς στρατιώτης ἤτοι ὁ δοὺξ· καὶ ἕτερος κριτής· καὶ ὁ μὲν δοὺξ ἦν ἄρχων τῶν στρατιωτῶν καὶ κρίνων αὐτοὺς περὶ στρατιωτικῶν πραγμάτων, ἤτοι τῶν ἰδιωτικῶν ὑποθέσεων.

4 Comites rei militaris) Comites militares: non enim differunt. Notitia Imp. Rom. Sect. 18. et 19. Synesius in epistola 193. περὶ τοῦ Κόμητος ἐγεγράφεις δὲ Οὐρσικίνου· λέγω δὲ τοῦ τυχόντος ἀρχῆς τῶν ἐν τῇ πατρίδι στρατιωτῶν. *De Comite per Ursicinum scripseras: eum autem intelligo, qui militum in patria præfecturam est sortitus* Hi sunt comites majores et superiores.

5 Civiles judices) Hi opponuntur militaribus.

6 Suam militarem manum) *L.* 68. *D. de rei vindic.* διὰ στρατιωτῶν, Græci ibid.

7 Lictores et apparit.) Executores, viatores, ἐκβιβαστάς.

## TIT. XLVI. *De officio tribuni, et comitis rei militaris.*

Ex militaribus judicibus inferioribus, et minoris laterculi sunt Tribuni [1], et Comites [2] rei militaris viri clarissimi, *l.* 1. *sup. de off. quæst.* tribuni scilicet minores cohortium [3], seu numerorum, et præfecti [4], et præpositi castrorum [5] honorati comitiva dignitate [6], de quorum officio desideratur Græca Constitutio in hoc titulo. Superiores, magistri scilicet [7], et duces sunt illustres, vel spectabiles, et omittuntur ex majori laterculo [8].

### XLVI. Enarratio.

1 Tribuni) Tribuni militares. Tribuni cohortium dicebantur minores: Tribuni legionum, majores. Vide Vegetium lib. 7. cap. 7.

2 Et Comites) Menologium in Majo, v. 24. ὧν οἱ μὲν ἦσαν κόμητες, οἱ δὲ τριβοῦνοι, ὁ δὲ πριγκιπής.

3 Cohortium) Juvenalis Sat. 1.

... *Curam sperare cohortis.*
Vetus Scholiastes: *militum tribunatum.*

4 Præfecti) Præfectus castr. castris præerat, Vegetius libr. 2. cap. 10.

5 Præpositi castr.) *L. Duces hoc. tit.*

6 Honor. comit. dign). Comitiva dignitas accedebat omnibus fere dignitatibus honoris causa.

7 Magistri scilicet) Magistri sunt illustres, Duces spectabiles, *leg.* 3. *hoc. tit.* ut dictum supra titulo proximo.

8 Ex majori laterc.) De majori et minori laterculo vide sup. tit. 30.

## TIT. XLVII. *Ne comitibus rei militaris, vel tribunis lavacra præstentur*

Etiam illud additur de tribunis et Comitibus rei militaris inferioribus i. clarissimis (legendum enim est in *l.* 1. *hujus. tituli,* aliorumve minorum comitum [1]. in *l.* 2. *Cod. Theod. eodem,* inferiorum) ne a provincialibus, qui eos hospitio excipiunt, exigant etiam privata [2] balnea [3]: hoc enim licere illustribus solis comitibus et magistris utriusque militiæ *l.* 6. *inf. de metatis.*

### XLVII. Enarratio

1 Aliorumve minorum com.) In vet. Cod. Juliani Brodæi, legitur ut vulgo

2 Privata balnea) Tollitur infausta hospitalitatis præbitio, ut si ab hospitibus petantur scorta vel ut Græci interpretantur, si id petatur, ut hospites strigillent equos, vel porrent σάβανα Cujac. ad *l.* 6. *C. de metatis.* Adde Hierocles artis veterinariæ libro 2. cap. 98. λοῦσον τὸν ἵππον, καὶ ἀπόμαξον σαβάνοις. Theomnestus ibidem: τῇ δὲ ἐπιτῇ ἐξαγαγὼν τῆς φάτνης λοῦσον καὶ ἀπόμαξον σαβάνοις. *absterge sabanis* Vegetius artis Veterin. libro 3. cap. 47. Post sabanis validioribus abstergetur.

3 Privata balnea) Tollitur et balnei petitio. In C. Theodos. ita erat scriptum: *Nec privatum quisquam a Domino ædium postulet* Privatum Tribonianus interpretatus est balneum: quæ vox non dubito quin aliis in auctoribus eodem sensu reperiri possit. Cujac. ad *d. l.* 6. Adde Parochorus de rebus gestis S. Joannis Evangelistæ: ὂν δὲ πριβάτον ἀνὰ μέσον τῆς ὁδοῦ· καὶ εἰς ἓν τῶν ἱερέων εἰσελθὼν ἐν τῷ πριβάτῳ λούσασθαι ἀπέπνιγη. Profert hunc locum Joannes Meursius in Glossario Græcobarbaro.

## TIT. XLVIII. *De officio diversorum Judicum.*

Hic titulus est communis omnium judicum civilium et militarium, ne ob publica tributa ullius judicis auctoritate matresfamil. domo extrahantur in forum, et quod de viduis additur in *l.* 2. *Cod. Theod. eod.* ne a patria sua trahantur in sacrum comitatum relatum a Triboniano proprio titulo, *Quan. imp. int. vid. etc.* et *l.* 3. *C. Theod. eod. tit.* ut provinciales prætorium judicibus [1] non componant, ornent, instruant: sed ut ipsi sibi judices id componant, si velint, et ut contenti sint annonis et cellariis [2], quæ accipiunt ex horreis publicis, nec quicquam præterea exigant a provincialibus, ut *l.* 32. *C. theod. de erog. mil. ann.* Communia hæc sunt præcepta omnium judicum, necnon etiam quod habet *l.* 2. *hujus tituli* [3]. Constitutio Græca, quæ specialiter de Comite *rei* privatæ loquitur, et generaliter de omnibus judicibus urbanis et provincialibus, a me restituta in *l.* 2. *de delat.* Et quod *l.* 3. ne judices confundant invicem dignitatum gradus, puta ne minor judex majorem in relationum suarum subscriptionibus [4] quasi parem, fratrem audeat nominare [5], et *l. ult.* ut honoratis non negetur consessus in secretariis judicum [6].

### XLVIII. Enarratio.

1 Prætorium jud.) Prætorium sive auditorium judicum D. Chrysostomus in Joannem Homilia 83. in illud cap. 18. 28. καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν. *Et ipsi non introierunt in prætorium, ut non contaminarentur.* καὶ τοι ποῖος μολυσμὸς, εἰπέ μοι ἐπιβῆναι δικαστηρίῳ, ἔνθα δίκην οἱ ἀδικοῦντες διδόασιν: *Et quænam quæso contaminatio, ingredi auditorium judicum, ubi iniqui pœnas darent?* Iisdem verbis utitur Ammonius in d. cap. 18 apud Auctorem catenæ in S. Joannem

2 Et cellariis) Glossæ: κελλάριον, *penum,* in *l.* 15. *D. de usu et habitat.* verba illa, *ex penu,* Basilica sic vertunt, ἐκ τῶν ἐν τῷ ἀγρῷ γινομένων κελλαρικῶν. *ex rebus penuariis sive cellariis.*

3 Lex 2. hujus tituli) Qua cavetur ne quemquam « admittant deferentem alium quendam thesaurum invenisse: ut tamen eum admittant, qui rem vel hæreditatem ad fiscum pertinentem ab alio detineri nuntiet, dato fidejussore ad summam quinque librarum auri, qui caveat se reum executurum; et probaturum, Cujacius ad *l.* 7. *inf. de delator.* » quum sumpta sint ex his Theodori Hermopolitæ: εἰ δὲ πολλάκις πρόσεισι τις λέγων. ὁ δεῖνα κατέχει πρᾶγμα διαφέρον τῷ δημοσίῳ, ἢ κληρονομίαν διαφέρουσαν αὐτῷ, τοῦτον καὶ δέχεσθαι ἀπαιτεῖσθαι ἄχρι πέντε λιτρῶν ἐγγυωμένους αὐτὸν ὡς ἐπεξέλθοι τῷ πράγματι, καὶ ἀποδείξει τὴν προσαγγελίαν ἀληθῆ.

4 Subscriptionibus) Sic legitur in Codice Brodæi.

5 Fratrem audeat nominare) Basilica: καὶ μηδέποτε τούτοις ἀναφέροντες τολμήτωσαν ἀδελφοὺς αὐτοὺς ἀποκαλεῖν· *nec in suis ad eos relationibus fratres eos audeant nominare.*

6 In Secretariis judicum) Vide inf. tit. 51.

## TIT. XLIX *Ut omnes judices tam civiles, quam militares post administrationem depositam 50. dies in civitatibus, vel certis locis permaneant.*

Est etiam hoc commune omnium judicum provincialium ex Constitutione Zenonis, ut perfuncti administratione, postquam successorem acceperunt, clarissimi in Metropoli provinciæ quam administraverunt, spectabiles in majoribus, potioribusque civitatibus administratæ dioeceseos (de illustribus nihil exprimitur, quia aulicæ sunt potestates) dies 50. permaneant, et in publico faciant sui copiam, ut volenti cuilibet [1] sit cum eis civiliter aut criminaliter experiendi potestas de furtis aut criminibus: de furtis lege Julia repetundarum: de aliis criminibus veluti peculatibus aut manubiis, id est, de prædationibus [2] et concussionibus aliis legibus, vel SC. ut *l. ult. inf. de mo.*

*mul.* quam rem Zeno vult definiri intra 20. dies: et interim reum juratoriæ cautioni committi; qua adfirmet se in judicio permansurum usque ad terminum litis. Confirmatur hæc præscriptio 50 dierum Justiniani *Nov.* 8. 95. 128. 161. et ex *Nov. quidem* 8. Intelligitur in hac Constitutione Zenonis proculdubio esse legendum [3], nec ullam ante præfinitum tempus de provincia discendendi excusationem vel tribuat, vel divina revocatoria, vel codicilli, etc. Quod autem quidam scribunt, idem fuisse cautum lege Julia repetundarum, prolata Ciceronis auctoritate, falsum est. Nam quod Cicero scribit 2. et 5. epist. lege Julia cautum, ne rectores provinciarum ex provincia decederent, antequam rationes pecuniæ publicæ in provinciis confectas et consolidatas deposuissent, non est de excipiendis actionibus omnium, qui eos de furto, vel aliis criminibus compellere, voluerint, et magis pertinent ad l. Juliam residuorum, ut *l. sacrilegi.* §. *ult. D. ad l. Jul. pecul.* quam ad l. Juliam repetundarum. Porro Constitutio Zenonis locum habet, non tantum in judicibus, sed etiam in adsessoribus, domesticis et cancellariis judicum, *l.* 3. *l.* 8. *inf. de adsess.* et vel in manipulariis, qui infimus est militiæ gradus, militarium judicum et ministria, *l.* 1. *inf. ad L. Jul. rep.* Ex *Nov. Theodosii et Valentiniani de trib. fisc.* erant præscripti tres menses, quos ante non liceret judicibus provinciis decedere, et forsitan in *l. ult. C. Theod. de adsess.* legendum est, per continuos tres menses, non per continuum triennium, et in eadem *Nov.* eleganter hæc quoque harum Constitutionum redditur causa, ut coram positi bene actæ rei fruantur laudibus, aut certe si direptionis alicujus consciti docebuntur, discessus celeritate se non subtrahant.

### XLIX. Enarratio.

1 Ut valenti cuilibet) Ex militaribus sunt Comites: ergo huic constitutioni convenienter Cassiodorus in formula Comitivæ provinciæ, quæ 1. est lib. 7. *Nec quicquam præsumas facere, nisi quod probare possit legibus vindicare, etc.* Pet. Faber.

2 Id est, depraedationibus) Vide A. Gellium 13. 23. ad finem.

3 Proculdubio esse leg.) In vetusto Herodæi legitur ut vulgo.

## TIT. L. *De officio ejus, qui vicem alicujus judicis obtinet.*

Et hic quoque titulus de quocumque judice accipiendus est, sive de eo, qui cujuscumque judicis vicem obtinet: is vero non est vicarius [1], non legatus non is cui præses [2] mandat jurisdictionem suam, sed is qui, ut est scriptum *l.* 1. *ff. de tut. et cur. dat.* moderamen provinciæ temporis causa obtinet, præside scilicet defuncto, vel quia ei provincia ad tempus regenda commissa est: atque ita nonnunquam procurator Cæsaris vice præsidis fungebatur, *l.* 1. *inf. de ped. jud. l.* 2. *inf. de pæn. l.* 3. *inf. ubi cau. fisc.* ut Pontius Pilatus procurator Cæsaris [3] erat in Syria vice præsidis, vel etiam quæstor ille olim [4], qui cum proconsule, aut proprætore [5] in provinciam mittebatur pecuniæ publicæ causa. Porro ei qui vicem alicujus judicis obtinet permissa sunt eadem quæ judici cujus locum tuetur, leges specialiter dederunt [6], et est apud eum legis actio, perinde atque esset apud judicem ipsum, *l.* 2. *hoc tit.* quæ tamen omnis legatum proconsulis, vel eum cui præses mandavit jurisdictionem, constat non habere [7].

### L. Enarratio.

1 Is vero non est vicarius) Vide ad tit. 38. sup.

2 Non legatus, non is cui præses, etc.) Hi vicariam operam præstant.

3 Ut Pontius Pilatus procur. Cæs.) Cornelius Tacit. Annal. 15. *Auctor nominis ejus Christus, qui Tiberio imperante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat.* Sanctus Cyprianus de idolorum vanit. *Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procurabat.* Justinus in dialogo ad Tryphonem. Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τοῦ γενομένου ἐπιτρόπου τῆς Ἰουδαίας ὑποτάσσεται Gallicus interpres non recte vertit, *Procureur pour lors et President en Judée.* Josephus belli Jud. II. 14. πεμφθεὶς δὲ εἰς Ἰουδαίαν ἐπίτροπος ἀπὸ Τιβερίου Πιλᾶτος Rufinus vertit: *Missus a Tiberio in Judæam Pilatus, cum curandam accepisset regionem:* ut apud Tacitum *Achajam curabat.* Annal. V. et Ann. VI. *Aliam curaverat.* Nescio an Rufinus scripserit, *procurandam*: ἐπίτροπος enim est procurator. Glossæ ἐπίτροπος, *procurator.* Nihil temere mutandum: vide sup. ad tit. 38. Atqui Divus Hieronymus comment. in Matthæum capite 27. Pilatum præsidem vocat. Juvencus presbyter hist. Evangel. lib. 4. *Consulunt Præses populum.* Sanctus etiam Hilarius Præsidem vocat, enarrat. in Psalm. 11. et Leo I. in serm. III. de pass. D. et serm. VI. et alibi Maximus Taurinensis homilia 1. de accusatione Jud. D. apud Pilatum præsidem, quia Lucæ 3. legitur ἡγεμονεύοντος. Ubi tamen vetus interpres vertit (*procuratore*). Hinc ἡγεμόνι Ποντίῳ Πιλάτου. S. Ignatius in epistola ad Magnes. *Præsidatus Pontii Pilati*: Sic enim rectius verteris, quam cum veteri interprete, Pilatus P. P. et Pilatus ipse τῆς Ἰουδαίας ἡγεμὼν dicitur a Georgio Syncello in Chronographia *præses Judææ*, Anastasio bibliothec. et Theophani et Theophylacto in Matth. cap. Respondet Cujacius Observat. 19. 13. et in Notis Mercatoris I. 27. Præsidis nomen generale esse, quo continentur omnes provinciam regentes. Ergo et procuratores Cæsaris, qui vice præsidis funguntur.

4 Quæstor ille olim) Asconius Pedianus in divinationem: *Hæc erat prima Senatoris administratio, Quæstorem fieri, et in Provincia curam gerere pecuniæ publicæ in usus diversos erogandæ.*

5 Proprætore) Sallustius in Catilinario: Piso in citeriorem Hispaniam Quæstor proprætore missus est. Fulvius Ursinus ibi adfert veterem hanc inscriptionem. *GN. CALPURNIUS CN. F. PISO QUÆSTOR. PRO PR. EX. SC. PROVINCIAM HISPANIAM CITERIOREM OBTINUIT.*

6 Leges specialiter ded.) Vide Cujacium ad Novel. 8. ad finem.

7 Constat non hab.) Hoc ita nisi cum legato mandata est jurisdictio, ut scripsit pluribus ad ipsum Cujacium cap. 19. lib. 15. Observat. P. Faber.

## TIT. LI. *De adsessoribus domesticis, et Cancellariis judicum.*

*Vide tit. 20. lib. 1. D.*

Et hic quoque titulus est de adsessoribus quorumcumque judicum [1]. Adsessores sunt Jurisprudentes [2], qui consiliis juvant judicum [3], vel qui consiliis suis judices adjuvant, *l.* 7. *hoc tit. l.* 1. *C. Th. de Com. qui ill. ag. ads.* Macarius Homilia 15. ὅταν γενήται ἄρχων, λαμβάνει ἑαυτῷ βοηθὸν τὸν συγκάθεδρον· non sunt judices: nam nec libellis subscribere possunt, *l.* 2. *hoc titulo*, nec causas audire [4] et judicare, absente magistratu, *l.* 13. et *l. pen. hoc tit.* quarum una est Zenonis, altera Justiniani, utraque ejusdem sententiæ, et hic paucissimis verbis perstricta in Basilicis. μηδέποτε χωρὶς τῶν ἀρχόντων οἱ σύμπονοι δικαζέτωσαν, τὰ ἐκείνων τιθέντες ὀνόματα. Habentur in judicum partem, ut Cassiodorus ait [5] XI. et Impp. *l. Omnis. Cod. Theod. de his, quæ adm. trad. sunt: quædam uniuscujusque judicis portio videtur adsessor.* Et chartis judicum signa sua imponunt, *l. ultim. hoc titulo*, qua ex re et Comites [6] dicuntur, et participes, Comites scilicet sedendi [7], ut Cicero loquitur [8], et participes consiliorum [9], aut participes consiliarii [10], et quasi pars Judicum, vel simpliciter consiliarii [11] et consiliatores [12], ut βουληφόρον ἄνδρα. Fulgentius [13] interpretatur, consiliatorem virum, et inde adsessum pro consilio, illo versu Propertii [14], *Turpior adsessu non erit illa meo*, et adsessorium [15] in Pandectis liber quo quæ ad ea consilia, judiciaque pertinent, explicantur. Dixi Jurisprudentes, ut *l.* 1. *hoc titulo*, *l.* 1. *D. eodem*: nam ab eis Jurisprudentia exigitur, quæ non exigitur in magistratu [16], cui adsident. Cicero pro Plancio: *P. Rom. magistratuum virtute et innocentia contentus est: quotus enim quisque disertus, quotus quisque juris peritus est?* Denique imprudentia imputatur adsessori non magistratui *l.* 2. *D. quod quisque jur.* Cancellarii autem sunt, qui judicibus sunt a secretis, milites electi ad secreta judicum periculo primatum officii ex eodem officio, *l.* 8. *hoc titulo*, ut in Basil. [17] ἀπὸ τῆς τάξεως ὀφειλουσιν εἶναι, ne quis ea verba, ex eodem officio, temere, etiamsi non habeantur in C. Th. tollenda putet, sic dicti, quod scribendis et expediendis, epistolis, jussionibus, edictis, relationibus, responsis, sententiis judicum operam darent loco quodam proximo consistorio, vel secretario judicum [18], clauso reticulis sive cancellis [19], ut fit hodie etiam in curiis: quod ex Cassiodoro [20] compertissimum est: et per hos etiam ad judices admissionem fieri Agathias scribit I. histor. hoc addito de eorum appellatione τούτους ἔθος Ῥωμαίοις ἐκ τῶν κιγκλίδων ἐπονομάζειν καὶ τῆς ἐν τούτοις ἐπιμελείας. Qui sunt a secretis principum, tribuni et notarii [21] dicuntur. Qui a secretis judicum, Cancellarii. Domesticos judicum [22], de quibus et l. 1. *inf. ad leg. Jul. rep.* quoniam lege arceri a publicis actibus necessitatibusque *l.* 4. *h. tit.* puto nomen commune habere cum domesticis protectoribus principum, eandemque sustinere militiam, et creari ex officio judicum periculo primatum, *d. l.* 8. et annonas de publico ferre, ut Cassiodorus docet 9. Var. [23] sicut adsessores et Cancellarios, ut tit. sequenti.

### LI. Enarratio.

1 De adsessoribus quor. jud.) Tertullianus ad Scapulam: *Ante professus inter advocatos et adsessores.*

2 Adsessores sunt Jurispr.) Divus Augustinus Confess. 8. 6. *Alipius otiosus ab opere Jurisperitorum post adsessionem tertiam, etc.* Adsessores ea quæ juris sunt: τὰ ἐκ τῶν νόμων, magistratibus explicabant, *Novel.* 82. *in princ.*

3 Qui cons. juvant jud.) δικαζομένοις σύμμαχοι, Libanius de vita sua. Gregorius Thaumaturgus in orat. Panegyr. in Originem: ὁ τότε ἄρχων τῶν Παλαιστίνων τοῦτον παραλαβὼν ἐξαίφνης ἄκοντα μόνον κεχωρισμένον τῆς ὁμοσκήνου ἤγαγεν ἐνταῦθα, συνεπιβοηθήσοντα καὶ κοινωνήσαντα τῶν τοῦ ἔθνους ἄρχοντος πόνων νομικός γάρ τις ὤν, καὶ ἐστιν ἴσως ἔτι. Iidem dicti σύμπονοι. Glossæ: *assessor.* σύνεδρος, σύμπονος· et σύνεδροι τε καὶ σύμβουλοι. Heliodorus Æthiop. X. quæ duo sæpissime conjunguntur, ut apud Zosimum V. et quem Sybillæ σύμβουλον vocat, Lactantius *consiliatorem* interpretatur, libro IV. cap. VI. et XI. πάρεδροι Dio libro 53. Nov. 60. cap. 11. Glossæ: πάρεδρος, *adsessor.* Ulpianus in Midianam: πάρεδροι γὰρ ἐδίδοντο τοῖς νεωτέροις, οἱ νῦν καλούμενοι συγκάθεδροι. l. οὐ μόνον, D. de excusat. vide Harmenop. IV. tit. 11. § 11. Glossæ: συγκάθεδρος, *adsessor*, coassessor Anastasio in histor. Ecclesiast. vide quæ ibi diximus: et Cujacium ad Novell. 149.

4 Nec causas audire) Nec judices sine adsessoribus, Achilles Tatius Clitoph. et Leuc. 8. σὺ μὲν γὰρ συμβούλους ἔχεις, καὶ οὐδὲν ἄνευ τούτων ἔξεστί σοι. *Tu adsessores habes, sine quibus nihil tibi decernere licet.*

5 Ut Cassiodorus ait) Libro XI. 4.

6 Comites) vide Cuj. obs. 7. 21. et 12. 2.

7 Comites sedendi) Ut apud Homerum Il. IV. οἱ δὲ θεοὶ πὰρ Ζηνὶ καθήμενοι ἠγορόωντο· *Dii autem apud Jovem consedentes tractabant*. Sic Latinus interpres Irenæi de hæresibus lib. 11. c. IL. Libanius in Lucianum: ταὐτοῦ μετέχοντες θρόνου· *ejusdem sedis participes*.

8 Ut Cicero loquitur) Epist. ad Attic. v. 11. edit. Aldi anni 1544. vide sim. editionem Sebastiani Corradi, quæ prodit an. 1549. et Sim. Bosium, Sigon. et Victorium.

9 Participes consiliorum) *l. hoc tit.* σύνεδροι καὶ κοινωνοὶ τῆς ἐν δικαστηρίῳ γνώμης, Philostratos in Apolonio v. 13. *Consiliorum socii*, Pacuvius apud Ciceronem in Orat.

10 Aut participes consiliarii) *l. un. inf. ut rect. prov.* v. S. Gregorii Nazianz. epist. 48. ad Asterium, et 175 ad Olympium.

11 Vel simpliciter consiliarii) *L.* 3. 10. 11. *pen. et ult. h. t. l. pen. et ult. D. de offic. adsess.* Ammianus 25 *Phosphorio amisso consiliario*.

12 Consiliatores) Plin. 4. ep. 17. *Consiliator et rector*. Apulejus 1. Metam *Bonus consiliator Aristomenes*. Facundus Hermian. libro 4. *Consiliatoribus igitur vobis in his quæ incurrunt utor*. Utitur Auson. in Consul. Glossæ γνωμοδότης, *consiliarius, consiliator, suasor*. Lactantius lib. 11. 8. *En consiliatore usus est*.

13 Fulgent.) Mythologiæ 3. cap. 1.

14 Propertii) Elegia 12. libri 4

15 Adsessorium) *L. 12. ff. de pact. l. 5. §. Hac lege. D. de injur.*

16 Quæ non exigitur in magist.) Vide lib. 13. Obs. cap. ult. Josephus 2. contra Appion. οἵτε τὰς μεγίστας καὶ κυριωτάτας ἀρχὰς διαπιστεύοντες ὁμολογοῦσι τὴν ἄγνοιαν. ἐπιστάτας γὰρ παρακαθίστανται τῶν πραγμάτων οἰκονομίας, τοὺς ἐμπειρίαν ἔχειν τῶν νόμων ὑπισχνουμένους. *Sed etiam viri in maximis dignitatibus constituti profitentur inscitiam suam: iis enim qui se legum peritiam habere pollicentur, adsessoribus utuntur in rebus gerendis*.

17 Ut in Basilic.) Eusebius hist. eccl. 7. 30 σήκρητον δὲ ὥσπερ οἱ τοῦ κόσμου ἄρχοντες, ἔχων τε καὶ ὀνομάζων. Libro 6. tit. 1 cap. 17.

18 Secretario judicum) σηκρήτῳ τῶν δικαστηρίων. in Cod. Can. Ecclesiæ Africanæ cap 97. D. Augustinus Soliloq cap. 26. *In libro tuo scripta de me in secreto consistorii tui*. Vide Glossarium nostrum ad Cedr.

19 Sive cancellis) M. Tullius pro Sextio: *Tantus in fori cancellis plausus excitatus*. Græci κιγκλίδας vocabant. Sanctus Basilius Seleuciæ de vita S. Teclæ lib. 1. εἴσω δὲ τῆς δικαστικῆς κιγκλίδος παρελθὼν, καὶ τὰς ἐπὶ τοῦ βήματος. τοιῶνδε ἀπήρξατο λόγων. Etymologicum· δρύφακτοι, αἱ τῶν δικαστηρίων θύραι· ἤγουν τὰ κάγκελλα.

20 Quod ex Cassiodoro) Libro xi. 6.

21 Tribuni et notarii) Illi acta in Consistorio Principis excipiebant. Sidonius in Carmine 23. *Et jam te aula tulit, priusque Princeps inter conspicuos statim locavit, Consistoria quos habent Tribunos*. Vide observata ad Ammianum.

22 Domesticos judicum) De his vide ad Ammianum Notata.

23 Docet 9 Variar.) 13.

## TIT. LII. *De annonis et capitu administrantium, vel adsessorum, aliorumve publicas sollicitudines gerentium, vel eorum qui aliquam consecuti sunt dignitatem.*

His omnibus judicibus de quibus actum est titulis superioribus, et adsessoribus, domesticis, Cancellariis eorum, et aliis omnibus quibus curatio officium, ministeriumve publicum, aliquod injungitur, ut Comiti Commerciorum 1, cui curæ est ne Commercia illicita exerceantur, cuique soli a barbaris 2 comparandi sericí in usum principis jus potestasque est et sine quo cum barbaris ultra fines constitutos negotiari non licet, et magistro lineæ vestis, magistro æris, Comiti auri 3 et rationali utriusque ærarii 4, ac similibus omnibus de publico præbentur salaria .i. annonæ, et capita, et adsessoribus ea Alexandrum instituisse, Lampridius scribit 5, et confirmat *l. 4. D. de off. adses.* Annonæ sunt veluti panis vinum, oleum, liquamen 6, laridum, etc. quibus vitam toleramus. Capita sunt pabula equorum, mulorum, camelorum, quibus vehimus nos, aut sarcinas impedimentaque nostra 7. Ammianus Marcellinus 22. *pabula jumentorum, quæ vulgo dicti tant capita*. Hesychius κάπητον, παράβλημα ἀλόγων Igitur in *l. 2. inf. de cur. pub. et l. 9. inf. de ju. fisc.* alimonia pecorum vel pabula sunt capita, sumptus familiæ, annonæ. Dicitur singulari numero capitum, ut *l. 2. sup. de off. præf. præt. Afr.* et *Nov. Theod. de trib. fisc.* et Cassiodori 7. *ad equos capitum definitum*, et patrio casu, capitu, inflexione Græca. Porro solebant hæc præberi in speciebus ipsis. Verum hac Constitutione rediguntur ad pretia definita in delegationibus, quæ eo nomine singulis officiis dantur. Delegationes 9 quæ et delegatoriæ 10, sunt notitiæ quæ singulis administratoribus et officiis delegantur, quibus annonæ eis debitæ taxantur, et capita, aut pretia eorum quæ sumant ex tributis illius, vel illius provinciæ vel ex publicis horreis.

### LII. Enarratio.

1 Comiti commerciorum) Notitia sect. 10.

2 Cuique soli a barb.) *L. 4. et l. ult. inf. de commerc. et mercat.*

3 Comiti auri) Notitia sectione 42.

4 Rationali utr. ær.) Sacrarum largitionum, et rerum privatarum.

5 Lampridius scribit) In Alexandro.

6 Liquamen) Vide tit. 41 lib. 4.

7 Impedimentaque nostra) Necessaria iter agentibus, sarcinæ. Glossæ, *Sarcinæ*, σκεύη ὁδοιπορικά.

8 Ἀλόγων) Item, κάπητα, κτηνῶν τροφή. Ἀλόγων Magnum Etymologic. σημαίνει δὲ τὸ σχοινίον τοῦ ἀλόγου τὸ περιστόμιον. τὸ καπιστριον vide Glossar. ad Cedr.

9 Delegationes) *Delegatio* apud Suidam exponitur, annonæ transvectio, et in veteri Glossario MS. δηλεγάτων, κατὰ Ῥωμαίους ἡ ἐκταγὴ τοῦ σιτοπορίου, καὶ ὁ ἀνόνων μετακομιδή. Sed hæ Glossæ magis pertinent ad annonam militarem, et delegatores, qui expeditionis tempore provident copiis militaribus: et ideo cessante bello, nullæ erant delegatorum partes. Julius Pollux in Cronico, ἀλλὰ κατὰ πόλεμον κινούμενον δηλητάτιον ἐκάθητο ἐν τῇ πόλει· ὡς ὅτε ἐπαύετο ὁ πόλεμος, ἐσχολάζετο καὶ ὁ δηλεγάτωρ. Vide *Novellam* 130 *capite* 1.

10 Quæ et delegatoriæ) *L. Missi, 7. inf. de exaction. tributorum.*

## TIT. LIII. *De contractibus judicum, vel eorum qui sunt circa eos, et inhibendis donationibus in eos faciendis, et ne administrationis tempore proprias ædes ædificent sine sanctione pragmatica.*

Ut superior, ita hic titulus communis est judicum omnium, et adsessorum, vel domesticorum, quo Justiniani Constitutione 1 judices urbani separantur a provincialibus, ita ut urbani ex pragmatico principis emere, et proprias ædes ædificare possint, non etiam donationem accipere; quæ tamen si facta fuerit, post depositam administrationem confirmari potest, vel ratihabitione donatoris, vel silentio quinquennii. Provinciales autem ne ex rescripto 2 quidem principis emere per se, vel per aliam personam quicquam possunt, præter ea, quæ victus cotidiani sunt, nec domum ædificare, aut navem, ut *l. Aufertur. §. Quod a præside. D. de jur. fisc.* nec ducere uxorem, ut *l. Qui in provincia l. Præfect. D. de rit. nupt.* ac multo minus donatum suscipere; quo verbo etiam hæreditatem significari testamento extranei relictam conveniens est his, quæ de hac constitutione ex Theophane retulit Anastasius bibliothecarius 3: et quæ in eos forte collata fuerit donatio inter vivos, aut venditio, nec ratihabitione, nec silentio quinquennii confirmatur. nimirum abrogata *l. 5.* et 6. *Cod. Theod. de his quæ adm. vel off. pub. ger.* quæ admittit præscriptionem quinquennii, et abrogata etiam *Novel. Valent. de conf. his quæ adm. vel pub. off. ger. dist. vel don.* qua nos tamen in Gallia utimur magis. Et ratio differentiæ inter urbanos et provinciales, quia major est in provinciis præsidibus grassandi copia, si sua potestate abuti velint: idcirco durioribus legum vinculis coercentur, ac similiter, ut diximus tit. 14 mittuntur in provincias exteri et incogniti provincialibus: in urbe fere cives aut incolæ magistratus capessunt. Qui sunt circa eos dixit ut *l. 33. D. de rebus. cred.* pro adsessoribus, vel domesticis, et aliis officiis: et rursus secundum hanc constitutionem Justiniani quod excipitur in *l. Non licet. D. de contr. empt.* nisi specialiter quibusdam hoc concessum sit, habet locum in urbe tantum: et addenda alia exceptio ex *l. Qui officii. D. e. d.* nisi paterna a fiscu detrahantur, ut *l. Milites. D. de re mil.* et *l. Princeps. Cod. Theod. de his quæ administr. vel offic. publ. ger.* Videnda hac de re *Novel. Leonis* 84.

### LIII. Enarratio.

1 Constit.) *l. un. h. t.*

2 Ne ex rescr.) Licet sacri apices aliquid eorum permiserint, *d. l. un. l. Excellentia 9. infr. de erogat. militar. ann.* Glossæ συλλαβαί, *apices*.

3 Anastasius bibliothecarius) In historia Ecclesiastica, *Faciens*, inquit, *singularem codicem, et vocans eum Novellas constitutiones, in quibus non permittit Principem in locis quibus præest, emere possessionem, aut ædificare domum, aut hæreditate extraneam personam, nisi quis sibi cognatus exstitat.* v. Theophanem edit. Reg. p. 151. a.

## TIT. LIV. *De modo multarum quæ a judicibus infliguntur.*

Pertinet etiam hic titulus ad judices omnes de quibus actum est supra (*) Omnes enim qui judicationem habent, id est qui publice judicium exercent, multæ dictionem et pignoris captionem habent quo suam tueantur jurisdictionem et coerceant inobedientes, *l. 2. §. ult. D. de re jud. l. Aliud. §. ult. D. de ver. sign.* et excepti tantum inveniuntur procurator Cæsaris 1, et curator Reip. 2 *l. 2. et 3. hoc tit.* et defensor plebis *l. 5. tit. seq.* Sed nec ad infinitum cuilibet judici multam dicere licet, *l. 5. infr. quan. prov. non est nec.* Modus quem sequi unusquisque debet in multa dicenda h. tit. definitur. Præf. prætorio supremæ multæ irrogandæ jus est, *l. 4. hoc tit.* Cassiodorus 3 *Magna*, inquit, *quantitate multat errantes*, et plerumque omnis multa accedit fisco, nisi specialiter deputetur publicis operibus, vel cursui publico, vel aliis necessariis causis, *l. 5. hoc tit.* vel pauperibus, *l. 2. supr. de episc. aud.* quod fit in omnibus causis Ecclesiasticis, *l. 20. Cod. Theod. quor. app. non rec.* et Cassiodorus 8. Var. 4 Multa autem est pecuniaria coercitio 5: non est satis: nam et pœna quædam est pecuniaria coercitio. Pecuniaria igitur coercitio, quæ arbitrio judicis irrogatur. Nam et si certum modum 6 judex non possit excedere, intra eum modum tamen sui arbitrii res est: quin etiam posteaquam multam irrogavit, ex causa moderari eam et remittere, verbi gratia, propter inopiam rei .i. necessitatem solutionis, *l. ult. in fine. hoc tit. l. 6. §. penult. et ultim. D. de off. præf.* reprehensa, ut ait, exactorum avaritia. Bene reprehensa, et comprehensa, *l. 16. Cod. de donat. int.*

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 44.*

cir. non punita. Minus enim est reprehendere, *l. 7. §. Ad tempus, D. de interd. et rel.* Cicero pro Flacco: *non modo reprehendendum, sed etiam condemnandum putas.* Et omnino abrogari contrario judicio, moderari vel remitti 7 multæ dictio, sicut nec quælibet alia sententia ab eodem judice potest, a superiore potest. Plinius 5. Epist 8 *Prætor Senatori multam dixit: egit ille in Senatu causam suam sic ut deprecaretur: remissa est multa.*

## LIV. Enarratio.

1. Procurator Cæsaris) Id est Rationalis. In vetusto Menagii sic legitur: id est rationales. Sic etiam Brodæi membranæ. Excerpta ex vett. lexic. titulo de magistratibus: *Rationalis*, λογικός.

2 Et curator Reip.) Qui græco vocabulo logista nuncupatur, *d. l. 3. h. tit.* eadem Excerpta: *Curator*, λογιστής.

3 Cassiodorus) Libro 6. 3.

4 Et Cassiod. 8. Var.) 24.

5 Multa est pecun. coerc.) *l. Aliud. 131. §. 1.* et *l. Propen. in fin. D. de verb. sig. mulctari*, ζημιωθῆναι τὴν οὐσίαν.

6 Certum modum) Definitum modum, ultra certum modum condemnare non licet.

7 Remitti) *Nec putent factum facile esse, ut aut præcipiti persuasione condemnent, quem culpa non ingravat, aut erubescenda varietate judicii pro arbitrio proprio immutandum esse, quod lex jusserit, l. ultim. in fin.* Sic legitur ille locus in veteri Brodæi.

8 Plinius 4 epistolarum) epistola 29

## TIT. LV. *De defensoribus civitatum.*

Magistratus, de quibus actum est supra, vel in urbe Roma veteri, aut nova Rempublicam administrant, vel in aula principis, vel in provinciis, et ex his alii diœceses regendæ commissæ sunt, alius provinciæ singulæ. Hi de quibus sunt hi postremi tres tituli, non urbis, non provinciæ, non diœceseos, non aulæ, sed civitatum singularum potestates sunt 1 Et defensores civitatum in primis, similes tribunis plebis, qui olim in urbe fuerunt: Nam et defensores plebis dicuntur, defensores locorum, patroni, parentes rusticorum et suburbanorum, *l. 3. et 4. hoc titulo, l. 1. tit. ult. hujus libri, l. ult. inf. de prin. ag. in rebus*, et prehensionem habent sicuti Tribuni plebis, *l. 22. sup. de ep. aud. Nov. 15.* in qua plenius scripsimus de officio, et jurisdictione eorum. Sed invenio etiam ad eorum curam pertinere 2 persecutionem servorum fugitivorum Reip. ex *l. Mancipia. inf. de ser. fugit*

## LV. Enarratio.

1 Civitatum singul. potestat. sunt) Oecumenius in Acta Apostolorum capite 28 defensores civitatum comparat ἀγοραίοις, qui minores erant judices in Asia. εἰδὸς ἦν δικαστῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ εὐτελῶν οἱ ἀγοραῖοι. οἵ τινες ἐδίκαζον τοῖς πένησι. καὶ ἀγοραίοις ἀνθρώποις· διὰ καὶ ἀγοραῖοι ἐκαλοῦντο, ὥσπερ εἰσὶν ἔκδικοι κατὰ πόλεις τινάς· οἱ δὲ ἀνθύπατοι ταῖς τῶν πλουσίων, ἢ ταῖς τῶν ἐγκλημάτων δίκαις ὑπήκουον quæ totidem verbis exstant apud Theophylactum in Acta cap. 19.

2 Ad eorum curam pert.) Commerciorum dispositionem ad hos pertinuisse colligas e Cassiodori lib. 7. variar form. 12. de defensoribus cuj. civitat. P Faber.

## TIT LVI *De magistratibus municipalibus.*

In quibusdam civitatibus erant defensores tantum, *l. In hac. infra de donat.* in quibusdam defensores plebis, atque etiam magistratus municipales 1, plurimum Duumviri, similes duobus Consulibus populi Romani. Et numerabantur quidam Duumviri ex ordine decurionum, defensores ex plebe, *l. 2. supr. tit. prox.* utrique decreto clericorum, honoratorum, possessorum, decurionum, *l. 8. Eodem, l. 1. D. ad l. Jul. de amb. Novell. Leonis 46. et 47.* ex quibus tamen hodie etiam creatio eorum pertinet ad principem. Utrique habent jus conficiendorum actorum, *l. penult. supr. tit. prox. l. 2. hoc titulo*, præsentibus scilicet tribus curialibus et exceptore publico, ut *l. 151. Cod. Theod. de decur.* et *Novell. Theod. de tribus fis.* Utrique habent jus dandi tutoris *l. 3. D. de tut.* Cetorum quam invenio legis actionem aliquando esse apud magistratus municipales *l. ult. inf. de man. vindic. l. 4. D. de adopt. et Pauli 11. Sent. tit. 25.* nusquam invenio esse apud defensores plebis: et rursus quam invenio multæ dictionem non esse apud defensores, *l. 5. supr. tit. prox.* suspicor fuisse apud magistratus municipales, licet pœnali judicio jurisdictionem suam tueri non potuerint, eo scilicet de quo agitur in *l. 1. D. Si quis jus dic. non obt.* nam et pignoris capionem habent, *l. Quemadmodum §. Magistratus, D. ad l. Aquil. l. 4. §. 1. de dam. inf. l. 3. §. 1. D. de reb. eor.* etc. et modicam coercitionem in servos, *l. 12. D. de jurisdic. l. Si privatus, D. qui et a quib. man. l. 15. §. Adjicitur. D. de injur. Major igitur est Magistratuum, quam defensorum potestas.*

## LVI. Enarratio.

1 Magistratus municipales) Hos Græci στρατηγοὺς vocant. Glossæ: στρατηγός, *magistratus, duumvir*, et. *magistratus*, στρατηγός.

## TIT. LVII. *De officio Juridici Alexandriæ.*

*Vide tit. 20. lib. 1. D.*

Constitutio hujus tituli docet etiam Juridico Alexandriæ jus esse actorum conficiendorum 1 Fuit et jus dandi tutoris, et legis actio 2, *l. 1. et 2. D. eod. §. Nos autem. Inst. de Att. tut* 3 et jurisdictio in Alexandrina civitate, et inde Juridici nomen proprium, quod poterat esse comune 4: δικαιοδότης 5 Straboni 6, æquidicus 7 antiquis in scriptionibus sub præf. Augustali 8, et ipse Augustalis. Ordo autem nive curia Alexandriæ initio nulla fuit, sed neque ullus Alexandrinus in Senatum urbis cooptari potuit ex lege Augusti; post Severus Alexandrinis jus curiæ dedit 9, Antoninus jus in Senatum coeundi, auctore Dione lib. 51.

## LVII. Enarratio.

1 Actorum conficiendorum) Et donationes igitur in Alexandrina civitate apud Juridicum actis intervenientibus insinuari debent, *l. un. h. t.* Item Juridicus satisdationes exigere solet tutorum vel curatorum. Scoliastes Theophili ad §. *ult. de satisd. tutor.*

2 Legis actio) Et ideo apud eum fiunt emancipationes et manumissiones, Thalelæus ad *leg. 2. inf. comm. de manumiss.*

3 Instit. de Attil. tut.) Et *l. 30. sup. de epis. aud.*

4 Quod poterat esse comune) Ut in *l. Thais. 41. § Lucia, D. de fideicommiss. libertat.* Græci Juridicum ibi δικαιοδότην interpretantur. Julius Capitolinus in Marco Antonino: *Datis*, inquit, *Juridicis Italiæ* Apulejus Metam. libro 1. *Liberis tuis tutores Juridici provincialis decreto dati.*

5 Δικαιοδότης) Glossæ: *juridicus*, δικαιοδότης. Excerpta ex vett. Glossis, tit. de Magistratibus: *Juridicus*, οἰμᾶς vox corrupta forte legend δικαιοδότης. Juridicus Egypti, vetus inscriptio Gruteri p. 373. 1.

6 Straboni) Libro 17.

7 Equidicus) Vetus inscriptio pag. 904. 9.

8 Sub præf. Aug.) Strabo d. lib. 17.

9 Alexandrinis jus curiæ ded.) Spartianus in Severo: *Alexandrinis*, inquit, *jus buleutarum dedit, qui sine publico consilio, ita ut sub Regibus, ante vivebant uno judice* (Juridico) *contenti quem Cæsar dedisset.* Vide Cujacium ad l. 56. *Cod. de decurionibus.*

# CODICIS JUSTINIANI

## LIBER SECUNDUS

### TIT. I. *De edendo.*

*Vide tit.* 13. *lib.* 2. *ff.*

Expositis officiis diversorum judicum, ordinem tractandum suscipit quo de jure suo quisque apud judices experitur, et initium facit ab editione actionis, ut Ulpianus quoque, et Paulus libris ad edictum [1], ut inde fiat verisimile, etiam ab editione cœpisse edictum perpetuum [2], cujus ordo utique magis observatur in Codice, quam in Pandectis. Et vero Pandectæ initium faciunt a vocatione in jus, non ab editione actionis, et defendi possunt hac ratione, quod eodem fere tempore, et reus vocaretur in jus [3], et ei ederetur actio; quæ res efficit ut omnium actionum instituendarum principium dicatur proficisci a titulo de in jus vocando in § *ult. Inst. de pæ. tem. l.* ut æque contra possim dicere, omnium actionum instituendarum principium dicatur proficisci a titulo de edendo: Nam facile constitui non potest, editio vocatione, an vocatio editione tempore prior fuerit, conjunctæ potius et adfines videntur, atque contiguæ. Est autem edere actionem, demonstrare specialiter genus [4] futuræ litis, *l.* 3. *hoc tit.* vel exprimere speciem et nomen actionis, *l. ult. inf. de interd.* Editio, præparatio, et initium litis. Contestatio, initium litis atque judicii [5], et de editione actionis est tantum in hoc titulo *l.* 3. Aliæ leges pertinent ad quæstiones adfines, an reus edat actori [6] rationes suas [7], an actor reo [8], an acta publica [9] edantur cuilibet postulanti, proprie ad edicta de edendo non pertinent, quæ sunt tantum de edendis actionibus, et instrumentis litis, et de edendis rationibus argentariorum [10]. Invenio, et reis accusatores edere crimina v. Setent. Pauli, [11].

#### I. Enarratio.

1 Libris ad edictum.) *L.* 1. 2. 7 et 9 *D. eod.*

2 Edictum perpetuum.) Quod Adrianum vocat Pæanius Eutropii metaphrastes 8 quoniam auctoritate Adriani Imperatoris a Salvio Juliano JC. compositum est, et Senatusconsulto confirmatum.

3 Vocaretur in jus.) Placet quibusdam, actionem editam ante vocationem in jus, et utuntur auctore Terentio in Adelph. act. 2. Sc. 1. Æschinus enim Sannionem lenonem in jus vocaturus actionem ei edit his verbis:

> . . . *nam ego liberali illam adsero causa manu.*
> *Nunc vide: utrum vis argentum accipere, an causam meditari tuam.*
> *Delibera hoc, dum ego redeo: leno.*

Et in ea sententia est Cujac. Observ. libro 10 cap. 10. Per contrarium vocationem in jus præcessisse argumento est Plaut. in Aulularia act. 4. Sc. 10.

> *Jam quidem ad prætorem, hercle, te rapiam, et ibi scribam dicam.*

4 Specialiter genus.) Ut edere actionis genus in Novella Valentiniani de Episcop. jud. specialiter genus litis edere, *l.* 2. *C. Hermogen. de calumniat.* Ammianus Marcellinus lib. 30. *Ut nondum se patroni post speciem litis terennium editam causentur instructos.*

5 Contestatio initium litis atque jud.) *L.* 1. *inf. de lit. contest.* et *l.* 3. *hoc titulo*, ex quarum legum conjunctione constat, quæ sit differentia inter editionem actionis, et litis contestationem. Editio est litis præparatio: per hanc enim reus actionis speciem cognoscit, *d. l.* 1. quæ omnino instituenda est, ut judicium procedat. Collatio Carthaginensis cum Donatistis 3. *Cum iste cardo sit causæ, ut is, qui alterum in judicium vocat, instituere actionem debeat, et provocare ad responsionem, advertat prudentia tua, eos prosequi debere, utrum nobis, vel quam instituant actionem, ut respondere possimus.* Litis vero contestatio est initium judicii. *l. Amplius.* 15. *D. rat. rem hab.* In *l.* 2. *infr. de litis contestat.* verba illa, *ante inchoatam litem*, sic interpretantur Basilica: πρὸ τῆς προκατάρξεως, *ante litem contestatam*: et mox, verba illa, *sin autem, et lis præbuit exordium*, sic etiam auctores Basilicôn exponunt, εἰ δὲ καὶ προκατήρξατο: *sed etsi litem contestatus sit.*

6 Edat actori.) Edere et exhibere rationes promiscua dicimus, *l.* 1. et 2. *h. tit.* ut edere nomina creditorum. Seneca de benefic. 2. cap. 7.

7 Rationes suas.) Condicem rationum, *l. Argentarius.* 10 §. 1. *D. eod.* Rationes suas *L.* 1. *h. t.*

8 Actor reo.) *l.* 5. *hoc tit.*

9 Acta publica.) *L.* 2.

10 Rationibus argentar.) *L.* 1. §. 2. et 3 *l.* 4. *D. eodem.*

11 Sentent. Pauli.) *tit.* 16. §. *ult.*

### TIT. II. *De in jus vocando*

*Vide tit.* 4. *lib.* 2. *D.*

In jus vocare [1] non est libellum dare judici, *L.* 5. *D. eod. l. Quæsitum. D. ad Turpill.* non interpellare judicem defensionis suæ audiendæ gratia. *l.* 14. *D. eodem*, sed ducere vel trahere invitum ad judicem [2] agendi gratia [3], quo genere hi quibus reverentiam [4] debemus honeste [5] non vocantur, nisi præmissa venia [6]. Venia conservat reverentiam illæsam.

#### II. Enarratio.

1 In jus vocare est ad Prætorem, vel alios, qui jurisdictioni præsunt, vocare juris experiundi causa, *l.* 1. *D. de in jus voc. l.* 2. *D. si quis in jus vocatus non ier.* εἰς δικαστήριον καλεῖν. Theophilus §. 3 *Instit. de pæna tem. litig.* id est, in jus, vel in judicium vocare, ut in *l.* 2. §. *Prætor. D. qui satisd. cog.* vocationis formulæ erant hæc: In jus te voco, in jus eamus, in jus veni, in jus ambula, quæ notissimæ sunt ex Plauto, Terentio et aliis. Unde constat vocationem in jus fieri solitam sine jussu magistratus. Poterat quisque per se adversarium in jus vocare. Is autem qui in jus vocatus est, protinus sequi debet. Auctor ad Herennium libro 2. *Lege jus est, id quod populi jussu sancitum est, quod genus, ut in jus eas cum voceris*, aut manu, seu vi duci, rapi, et trahi potest, nisi satisdet judicio sisti, *l. Si vero.* 5 §. *ultim. eod. l. Sed etsi.* 21. *D. de in jus voc.* Auctores nostri videntur uti verbo duci tanquam leniore, quasi vim omnem abesse vellent, argumento inscriptionis *l.* 48. *D. de verb. sign.* qui neque sequantur, neque ducantur. Titus Livius lib. 11. *Cum in jus duci debitorem viderent.* Alii vero rapi dicunt. Plautus in Rud. act. 3. Scen. 6. *Rape te obtorto collo mane*, et mox: *In jus rapiam exulem.* Horatius 1. Sat. 9. aut trahi. Plautus in Pœn. act. 3. Scen. 5. *obtorto collo ad Prætorem trahor.* Valerius M. libro 5. cap. 3. *Patrium suum in jus ad unam civitatem pertraherent.* Rufinus Invectiva 1. in D. Hieronymum: *Post centum et quinquaginta annos mortis suæ in jus eum trahis.* D. Hieronymus in Apologia 1. adversus Rufinum: *ut adstipulatorem in jus Ecclesiæ traheret.* Si in jus vocatus non sequatur, rapitur, trahitur. Rapitur trahiturve quis invitus, etiam sine præcepto judicis. Plautus in Milite Acto 5. *Ducite istum. Si non sequitur, rapite.* Seneca ex Cleanthe: *Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.* In epistola Jacobi cap. 2. καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια. Lucianus δικαστηρίοις ἕπου μέχρι πρὸς τὸ δικαστήριον. A. μὴ ἄγε με.

2 Ad judicem.) Ad Prætorem, *l.* 1. §. 1. *D. de fer.* Nam et Prætor ipse judex olim appellabatur, auctore Livio 3. Cujac. Observ. X. 10 et ita accipitur in *l.* 61. *D. de minor.* Cujac. ibidem, vel alios qui jurisdictioni præsunt, *l.* 2. §. *Si quis in jus vocat.* non ad pedaneum judicem, *l.* 3. §. 1 *D. ne quis eum qui in jus voc.*

3 Agendi gratia.) Apud Prætorem prius quam judex detur specialis quodammodo agendi potestas datur, ut M. Tullius ait 2. de inventione, Cujac. d. cap. 10.

4 Reverentiam.) *l. Parentes* 6. *l. Patronum.* 10. §. 2. *l. Generaliter.* 3. *cod. l.* 1. 2 et 3. *hoc. tit.* honorem, *d. l.* 10. § 3 *l.* 2. *h. tit.* Hodie quia non ducuntur qui in jus vocantur, consequenter ut ejusmodi personas in jus vocemus, nihil indigemus petitione veniæ, Cujac. d. C. X.

5 Honeste.) *l.* 4. § 2 *D. eod.*

6 Præmissa venia.) Permissu Prætoris, jussu, præcepto, venia edicti petita, *d. l.* 4 *l.* 5. *l.* 10. §. 3. *d. l.* 13 συγγνώμη, Theoph. §. 3. *Instit. de pœn. tem. litig.* Gratiam facit Prætor edicti, quo vetabat ejus

modi personae in jus vocari, dum permittit vocari, *l. 2. h. tit.* In eum qui sine permissu Prætoris in jus vocat, pœna quinquaginta aureorum constituta est, *l. pen. D. eod.*

## TIT. III *De pactis.*

*Vide tit. 14. lib. 2. D.*

Frustra adversarium in jus vocasti et ob eodem frustra stipulatus es judicio sisti, si tecum postea de re transegerit 1 ante, vel post diem in quem sisti promisit. Nam et si contemnat promissionem judicio sistendi causa factam, vel stipulatio non committitur, vel eliditur exceptione pacti 2 aut transactionis: ideoque in hoc judiciorum instituendorum exordio quæ plerumque litium transactiones 3 fiunt inter partes, quæ pactorum species sunt 4, titulos dedit de pactis et de transactionibus. Pactum est conventio, cujus nullum neque nomen proprium 5 subest, neque causa 6. Vel, res de qua convenit, quæ nomen non habet aliud quam pacti, quæque nondum ulla ex parte paciscentium sumpsit effectum 7. Denique pactum nudum 8, solum, simplex, quod κατ' ἐξαίρετον nudum dicatur, non πρὸς διαφορὰν 9. Græci ita definiunt 10, si neque datione aut facto ullo præcedente convenerit tantummodo de dando, vel faciendo, quæ definitio etiam in stipulationem cadit. Sed hæc proprium et speciale nomen habet quod lex dedit, ut appareret non inanem non inefficacem conventionem esse: non inane nomen. Sed et si definieris, conventionem esse quæ placiti fine stetit, ut *l. Si tibi. infr. de loc. l. Si divisionem. infr. fam. erc.* ut Quintiliani declamatione quadam 11, *intra verba primamque promissam stetit*: idem conveniet emptioni venditioni, quæ iam contractus est, non pactum, quia si jure gentium 12 proprium nomen inditum est.

### III. Enarratio.

1 Si de re transegerit) Qui in jus vocatus est, dimittitur, si de re transactum fuerit, *l. Neque. 22. . de in jus voc.*

2 Eliditur exceptione pacti aut trans.) *L. 2. D. si quis caution. jud. sist. cau. fact.*

3 Quo plerumque litium transact.) Consultius utique est rem transactione dirimere, quam in ambiguam litem descendere, ut sunt judiciorum incerta, ut ait Calp Flaccus in declamat 22 vere D. Chrysostomus in hom. 16 in epistolam Divi Pauli ad Corin. καὶ γὰρ αὐτοὶ οἱ τῶν ἔξωθεν δικαστηρίων συνήγοροι, μυριάκις ταῦτα λέγουσιν· ὅτι βέλτιον ἔξωθεν διαλύεσθαι· *nam ipsi quoque patroni judiciorum exteriorum millies hæc dicunt, melius esse rem extra judicium transactione dirimere.*

4 Quæ pactorum species sunt) Pactum est genus, transactio species, *l. 2. D. de transact.*

5 Neque nomen proprium) *L. 7. D. eod.*

6 Neque causa) Causa est datio vel factum. Nam si causa subsit contractus est incertus, sive innominatus, ut loquuntur, ex quo nascitur actio præscriptis verbis. Vide Cujac. ad *d. l. 7.*

7 Sumpsit effectum) De dando tantum, vel faciendo convenit: veluti, debo tibi Stichum, tu mihi Pamphilum; vel dabo tibi Stichum, tu mihi domum ædificabis.

8 Pactum nudum, solum) Ut sola proprietas, id est, nuda in *l. Qui usufructum. 36. §. 1. D. de usufr.* ut apud Græcos γυμνὸν est μόνον, ut observat Clar. vir. Daniel Hensius in librum 1. Silii Italici.

9 Non πρὸς διαφολήν.) Non quod aliud sit vestitum cohærentia contractus, ut loquuntur interpretes: nam et hæc nuda sunt, *l. Jur gentium. 7. §. Quinimo. D. eod.* in qua sententia est Græcus interpres in Dictato de pactis. Et si pactum adjiciatur bonæ fidei contractui in continenti, ἐν ἀρχῇ, *in initio*, in exordio contractus, ut ait Harmenopulus Epitomarum lib. 1. tit. 9. §. 11. id est, ἡνίκα συγχρονένεται τὸ πάκτον τῷ συναλλάγματι: *cum pactum idem habet initium temporis cum ipso contractu*, ut ait Græcus interpres in eodem Dictato: inest tam ex parte actoris quam ex parte rei, id est, prodest tam ad agendum quam ad excipiendum formatque ipsam actionem, ex contractu scilicet descendentem, μετάτυποι, *transformat*, μετατυποῦσι τὰς ἀγωγὰς τὰς ἐξ ἑκάστων τῶν συναλλαγμάτων ἀποτικτομένας, καὶ μετασκευάζουσι· *reformant actiones, quæ ex illis contractibus nascuntur, easque formant aliter*. Si vero pactum ad, cotum sit ex intervallo, non inest, *d. §. Quinimo.* Sed adhibenda est distinctio legis *Pacta conventa. 72. D. de contrah. empt.* id est, si pactum fiat de adminiculis contractus, sive de his, quæ sunt extra naturam contractus, puta ut cautio duplæ præstetur in eum casum quo res evincatur; non inest, neque ex parte actoris, neque ex parte rei. Prodest tamen ad excipiendum. Si vero pactum detrahat aliquid ex his quæ substantia attingunt contractus, puta si auctum vel diminutum sit pretium, pactum inerit ex utraque parte, id est, proderit etiam ad agendum: novus enim contractus videtur, *d. l. 72.* Quod si pactum strictis judiciis adjiciatur, verius est inesse contractui ex parte rei, non ex parte actoris, id est, prodesse ad exceptiendum, non ad agendum *l. Lecta. 40. D. reb. credit.* Quare utiliter subjicitur stipulatio.

10 Græci ita definiunt) Harmenop. lib. 9. 2. ψιλὸν σύμφωνόν ἐστι ἡνίκα μὴ προηγήσηται δόσις, ἀλλὰ μόνον συστῇ ἐπὶ δόσει. *Cum non præcessit datio, sed de dando tantum convenit.* Ergo si nomen et causam habeat, est certus contractus ex quo nascitur civilis obligatio, quæ actionem parit. Ceterum pactum regulariter actionem non parit, excepto constituto *l. 1. D. de const. per.* pignore *l. Si tibi. 17. §. 1. D. eod.* ex pacto donationis, *l. Si quis 35. C. de donat.* et dotis pollicitatione, toto tit. *Cod. de dot. promiss. et nuda pollicitat.*

11 Declamatione quadam) Declamat. 257.

12 Quia si jure gentium) Contractuum nomina propria jure civili prodita sunt, *l. 3. D. de præscript. verb.*

## TIT. IV. *De transactionibus.*

*Vide tit. 15. lib. 2. D.*

Transactio est pactio 1, qua lis vel controversia, et res aliqua dubia perinde ac judicato 2 dirimitur. Nec enim minus ex transacto 3 quam ex judicato eventus litis pendet, *l. ult. D. mand.* Vel decisio litis 4 aut controversia facta consensu partium 5. Controversia est litis causa 6. Lis est controversia, quæ jam contestata est 7 tabellis obsignatis 8 vel res in judicium deducta 9. Pacti nomen, latius patet quam transactionis. Nam pactum fit etiam de re certa et indubitata donationis causa 10, veluti pactum de non petendo 11 debito. Transactio est pactum 12, quod fit tantum de lite incerta 13, neque judicata, aut de re dubia, *l. 1. D. eod.* veluti de conditionis incerto 14 *l. 1. sup. de pact.* atque ita nunquam fit gratuito, nunquam donationis causa, sed aliquo dato, vel retento, vel promisso 15, *l. 38. hoc tit.* 16 et a donatione separatur, *l. Ex conduct. §. Papin. D. loc. l. Quidam. D. de donat. l. Tutores. § Ab eo. D. de alim. leg.* Denique transactio refertur ad litem vel negotium aliquod ambiguum: et ut quidam ait, est εἰρηνικὴ συναλλαγή 17.

### IV. Enarratio.

1 Transactio est pactio) Pactum pro transactione in *l. 3. inf. de in lit. jur.* ut Patricius annolevit.

2 Perinde ac judicato) *l. 20. hoc tit.*

3 Ex transacto) Transactum pro transactione, ut in *l. ult. inf. si adv. rem transact.*

4 Decisio litis) Glossæ: διάλυσις, *transactio, decisio*, *l. Transactionis 7. hoc tit.*

5 Consensu partium) Libero arbitrio et voluntate, *l. 43. hoc tit.*

6 Controversia est litis causa.) Varro 6. de L. L. *Quibus res erat in controversia, ea vocatur lis.*

7 Quæ jam contestata est) Nec enim proprie lis est antequam contestetur, sed controversia. Cujacius observ. IX. 21.

8 Tabellis obsignatis) Litis contestatio fiebat testibus præsentibus, ut notissimum est ex Festi loco in v. *contestari*, easque tabulis præscribebatur quas testes obsignabant. Macrobius 3. Sat. cap. 16. hæc profert ex oratione C. Titii quem legem Fanniam suasit: *Jubens diceer. Quorum negotium est, narrant; Judex testes poscit. Ipsus it mictum. Ubi redit, ait, se omnia audivisse. Tabulas poscit. Lit ras inspicit.* Locum Macrobii Cujacius affert ad tit. de lit. contestat. 2. Decretal. sed pleniorem interpretationem desiderabat, v. inf. 9. 1. 3.

9 Vel res in judicium deducta) *L. 1. inf. de litis contestat.*

10 Donationis causa) *L. 1. D. eod.*

11 Pactum de non pet.) Ex quo pacto nascitur exceptio pacti conventi, *§. Præterea Instit. de except.*

12 Transactio est pactum) Hinc pactum, transactionis, *l. 31. hoc tit.* transactionis placitum, *l. 17. eod.*

13 De lite incerta) Transactio fit de lite dubia, incerta, neque finita, terminatave, *l. Præses 12. hoc tit.*

14 De conditionis incerto) ut *opinione incertum*, apud Claudianum Mamertum de statu animæ lib. 3. cap. 2.

15 Vel promisso) Promittitur stipulanti. Itaque si pacto non stetur, datur actio ex stipulatu. Si stipulatio interposita non sit, actio præscriptis verbis: est enim contractus incertus, *l. Si fundo 33. h. t.* aut si pœna stipulationi adjecta sit, peti poterit, *l. 37. h. t.*

16. L. 38. h. t.) Et *l. 21. eod.* alioquin si neque aliquid detur, vel retineatur, vel promittatur, ex solo pacto transactionis actio non datur, sed exceptio tantum, *l. Sive apud. 28. h. t.*

17 Εἰρηνικὴ συναλ.) Ut Crysostomus de polit. mor. φιλικὴ διάλυσιν, quia finitur τὸ τῆς δίκης ἀδηλόντελος. In Nov. 117. in fine, φιλικὴ σύμβασις.

## TIT. V. *De errore calculi.*

Post titulum de transactionibus datur hic titulus, quasi pars illius, ut intelligatur corrigi transactionem, si erratum sit in computatione, nisi specialiter etiam de errore computationis transactum 1, vel judicatum sit, quod idem et de dolo 2 et de falso 3 superiore titulo proditum est. Valde autem pertinet ad constitutionem hujus tituli hæc sententia Pauli 4. Ratio calculi sæpius se patitur supputari, atque ideo potest quocunque tempore retractari, si non longo tempore evanescat.

### V. Enarratio.

1 Nisi specialiter etiam de err. comp. trans.) Sive ut ajunt Græci, κατὰ πλάνην γενόμενος ψηφισμὸς ἀνατρέπεται, εἰ μὴ ψῆφος, ἢ διάλυσις γέγονε περὶ αὐτοῦ, *Computatio per errorem facta retractatur: nisi de errore computationis transactum, aut judicatum sit.*

2 De dolo) L. Actione 4.

3 De falso) L. Si ex falsis 42.

4 Hæc sententia Pauli) Libro V. Sent. tit. V. in editione, quæ ex Cujacii recensione auctior prodiit.

## TIT. VI. *De postulando.*

*Vide tit. 1. lib. 3. D.*

Recte sequitur pacta et transactiones titulus de postulando. Nam si rem pacto non decidant inter se partes, quid aliud superest, quam ut desideria sua exponant apud judicem [1] per se vel per advocatum? ut fuit eodem quoque ordine in 12. tab. ita præscriptum: *Rem ita ni pagunt* [2], *in comitio, aut in foro ante meridiem causam concito* .i. agito. Postulat qui causam agit et tuetur suam vel alienam, quod fit non litis contestatione tantum partibus præsentibus [3], sed et qualiter cumque, etiam adversario absente, aut nullo adversario existente. Postulationis enim nomen latissime patet. Fuit autem sub hoc tit. propositum edictum prohibitorium de his, qui apud judices postulare non possunt [4], quibus constitutiones addunt etiam alios, puta non Christianos [5], *l. ultim.* et eos qui depecti sunt a partem litis, quam tuendam susceperunt [7], *l.* 5. et qui sunt ex numero judicum [8], quos tamen olim non fuisse prohibitos constat ex 3. Epist. Plinii [9], et qui dati a judice non invenienti patronum [10], pro eo postulare detrectant sine causa *l. pen.*

### VI. Enarratio.

1 Exponant apud judicem) Id enim est postulare, l. 1 §. 1. *D. eod.*

2 Rem ita ni pagunt) Sic legitur apud Quintilianum libro 1. cap. 6. et Priscianum X. Alii malunt, *pacunt*, Terentius Scaurus de orthogr. *Item 12 tabulæ, ubi est: ni pagunt, per hanc formam, quod male quidam per c. enuntiant: est enim præpositum ejus pepigi a pago.* Vide Cujacium ad *l. 6. D de pact.* et A. Gellium 17. 2.

3 Partibus præsentibus) Vide supra ad titulum 4.

4 Qui apud jud. postulare non poss.) Ne sine delectu passim apud Prætorem postularetur, ut est in *l.* 1 *D. eodem.* Lactantius de div. pr cap. 7. *Incursantque passim sine delectu omnia.*

5 Non Christianos) Imperatores Theodosius et Valentinianus apud Rabanum Maurum in libro contra Judæos cap. 47. *Judæis quoque, vel Paganis, causas agendi, vel militandi licentiam denegamus.*

6 Qui depecti sunt) Depectores litium. Apulejo.

7 Quam tuend. suscep. *l.* 5.) In qua legendum videtur, *scævitate.* Isidorus in Glossis, *scævitas, iniquitas.* Nescio an D. Ambrosius simili emendatione egeat in cap. 20. in Evangel. Lucæ ibi: *Arianæ proximæ scævitatis*, ubi legitur *sævitatis.*

8 Ex numero judicium) *L.* 6.

9 Ex 3 epist Plinii) Epistola IX. ad Minutianum.

10 Non invenienti patronum) *Ei qui deficiebatur patronis*, ut loquitur Valerius Max. lib. 8 cap. 3. sect. 2.

## TIT. VII. *De advocatis diversorum judiciorum.*

Sequitur titulus de his quibus postulare pro aliis licet, quique postulant in foro diversorum judicum, præf. præt. puta, aut præf. urbi, aut præsidum. Horum variæ sunt appellationes: Nam et patroni dicuntur, et advocati, et causidici [1]: quod cur quæque facta sint expediant, ut Apulejus ait 1. Apol. et oratores [2], rhetores [3], scholastici [4], togati [5]. Fuit quidem olim differentia [6] inter patronos et advocatos. Illi agebant causas [7], hi advocabantur in consilium [8]. Cicero pro Cluentio: *Quis eum unquam non modo in patroni, sed in laudatoris, aut advocati loco viderat:* et Asconius Pedianus [9] *Qui defendit alterum in judicio, aut patronus dicitur, si orator est, aut advocatus, si aut jus suggerit, aut præsentiam suam commodat amico.* Sed hodie his nominibus abutimur, et advocamus patronum [10], ut agat litem nostram, invocamus judicem [11], vocamus adversarium [12], evocamus testem [13], ita scilicet hæc in jure verba distinguenda sunt. Porro certus fuit in unoquoque foro advocatorum numerus [14] ingenuorum, vel libertinorum [15]; certa matricula [16], *l. ultim. supra de advoc.* certum corpus [17] consortium [18], collegium [19] sub primiceriis [20], qui priores [21] et primates dicontur hoc tit. et qui intra hunc numerum, statuti dicebantur [22], qui ultra, supernumerarii [23]. Statuti, privilegiarii: Nam et fori privilegium habent et immunitatem [24], et si filiifam. sint; quod ex ea professione acquirunt, id omne sibi habent et possident tanquam castrense peculium [25], ut filii eorum quotiens in locum Statutorum demortuorum supernumerarii sufficiendi sunt, præferuntur ceteris supernumerariis etiam in advocationis officio ser cendo antiquioribus, nihilque impendunt pro introitu. Habent et pleraque alia constit. concessa privilegia reverentia studiorum, ut ait *l.* 5. reverentia literarum, contemplatione literatæ militiæ [26], ut *Nov. Valent. de postul.* supernumerarii non sunt privilegiarii, ac propterea statuti suo foro nunquam excedunt: supernumerarii oberrant [27] circum fora omnia, et publica quoque solatia [28] sive annonas et præbendas illi habent, hi non item: et hac distinctione habita apud Photium [29] diaconus quidam contendit, clericis quidem non licere advocatis esse statutis, sed supernumerariis esse licere, aut certe talibus, quales sunt hodie omnes nulli addicti certo foro, nulli ordini, vel matriculæ, vel salario publico.

### VII. Enarratio.

1 Nam et patr. dic. et advoc. et causidici) Cornelius Tacitus, aut ut quibusdam placet, Fabius Quintilianus in lib. de orat. in princ. *Horum*, inquit, *temporum diserti, causidici et advocati, et patroni, et quidvis potius quam oratores vocantur.* Glossæ: δικολόγος, *causidicus, patronus, advocatus.* Plinius epist. 4. lib. 3. *Legati provinciæ Bæticæ questuri de proconsulatu Cæcilii Classici, advocatum me a Senatu petierunt. Factum est Senatusconsultum per quam honorificum, ut darer provincialibus patronus*, etc. Denique promiscue hodie patronus, vel advocatus dicitur, qui causis agendis operatur, *l.* 1. §. 4 *D de extraord. cognit.* Gl. *patronus causæ*, συνήγορος. Hinc advocatio apud Svetonium de Illustribus Grammaticis 22 *In advocatione quadam: nam inde dum et causas ag bat etc.*

2 Oratores) *l. Omnes* 33. §. 1. *supra, de Episc. et cleric* Glossæ: ῥήτωρ: *orator.* Tacitus Ann. 1. *Orator publicæ causæ.* In veteri inscriptione, *Orator causarum.* Servius in XI. Æneid. *Actores causarum, oratores appellamus.* Petronius Arbiter: *Qui causas orare solent.*

3 Rhetores) Demosthenes rhetor, Apud Gellium 1. 8.

4 Scholastici) Marcellini et Faustini libellos precum: *Perorans hoc ipsum per gentiles scholasticos, faventibus sibi judicibus.* D. Augustinus tract. 7. in Joannem: *qui habent causam, et volunt supplicare Imperatori, quærunt aliquem scholasticum jurisperitum, a quo sibi preces componantur.* Scholasticus de foro, *can. Omne, Distinct.* 61. Quod ait Augustinus de precibus componendis, confirmat Petrus Chrysologus sermon. 70. *Ad amoris indicium Rex ipse officio functus est advocati, ut preces, quibus responsurus erat, ipse dictaret.*

5 Togati) *L.* 3. *hoc. tit. l.* 5. *C. de Metat.* D. Ambrosius in epistola 49. ad Marcellum: *Manebat hoc, utriusque partis togatos:* In epistola 13. libri 12. *Marcellinus togatus.* Glossæ: συνήγορος, *advocatus, rogatus patronus*, [illegible] *togatus.*

6 Fuit quidem olim differentia) Colloquium scholasticum: *Demus causidico honorarium, et advocatis, et jurisperitis, ut studiosius defendant nos:* δῶμεν δικολόγῳ τιμὴν καὶ τοῖς συνηγόροις, καὶ τοῖς νομικοῖς, ἵνα σπουδαιότερον ἐκδικήσωσιν ἡμᾶς. Ovidius artis amat. lib. 3. *Facundus causam sæpe clientis agat*

7 Agebant causas) Lucretius 4. *Causidici causas agere, et componere leges.* Varro 5. de LL. *Orator. dicitur agere causam.*

8 Advocabantur in consilium) Advocatum et patronum intelligit Ovidius Amorum libro 1. eleg. 13.

*Nec tu consulto, nec tu jucunda diserto.*

9 Asconius Pedianus) In divinationem.

10 Advocamus patronum) Agroetius de ortographia: *Advocatur, daturus patrocinium.* In *l. Si procurator.* 18. *D. rat. rem hab.* ibi: *quod advocat*, Basilica vertunt: συνηγορήσῃ, *patronum advocavit*

11 Invocamus judicem) Ut jus publicum, *l. ult. De de eo, quod met. caus*

12 Vocamus adversarium) In jus, vel in judicium.

13 Evocamus testem) *l.* 3. §. *Testes. D de testib* Plinius libro VI. epistol. 5. *Scripseram tenuisse Varenum ut sibi evocare testes liceret.*

14 Advocatorum numerus) *l. Cum advocatio.* 8. *h. t.*

15 Vel libertinorum) *l.* 2 *sup. de postul.*

16 Certa matricula) *l Petitionem.* 13. *l. Suggestionem* 20. *h. t. l. ult. sup. de off. præf. urbi* ματρίκιον, ἀναγραφή, catalogus, index, regestum, in quo advocat rum nomina inscripta. Glossæ. *matrix*, στρατιῶν ὀνομάτων.

17 Certum corpus) *l.* 3. *hoc tit.* Antea non erat certum, et quemlibet advocare patronum licebat, *l. Per hanc legem* 26. *h. t.*

18 Consortium) *d. l. Cum advocatio. l. Nemini.* 11. *l. Sancimus.* 12. et *l. Jubemus* 22. *hoc. tit. l. ult. sup. de postul.*

19 Collegium) *d. l. Per hanc legem*

20 Sub Primiceriis) Primicerius, primus cujusque corporis. Macarius in homilia 15. ὅταν γένηται σχολαστικός, ὅλων τῶν δικολόγων ἀρχάριος καὶ ἔσχατός ἐστι· πάλιν ὅταν ἐπιγένηται πρῶτος, τότε γίνεται ἡγεμών: *Scholasticus effectus, omnium causidicorum novitius, et extremus est. Ceterum cum ibi fuerit primus* (primicerius) *Magistratus evadit.* Vide Glossarium ad Cedren.

21 Qui priores et primates) *l.* 10. 22. et l. 26. *h. t. ut* πρώτους τοῦ ἀριθμοῦ, priores numeri. *Nov.* 117. *c.* 11.

22 Statuti dicebantur) *d. l. Nemini*, et *d.* l. *Petitionem.* V. Photium Nomocan. tit. 8. c. 13.

23 Supernumerarii) *d. l. Nemini*, §. 1.

24 Et immunitatem) *d.* l. 3. l. *Sancimus*, 6. et l. *seq.* l. *Advocatos.* 21. *hoc tit.*

25 Tanquam castr. pecul.) *Novel Theod. de postul. l.* 4. *et* 8. *hoc. tit.*

26 Litteratæ militiæ) Cui opponitur castrensis militia.

27 Oberrant) *d. l. Nemini*, §. *ult.*

28 Solatia) Ut *l.* 15. et passim. hoc tit.

29 Apud Photium) Nomocan. tit. 6.

## TIT. VIII. *De advocatis fisci.*

Recte jungitur hoc tit. superiori non quasi ille sit de his, qui privatorum, hic de his, qui fisci causas agunt, sed etiam quia ex corpore illorum deliguntur advocati fisci [1] secundum ordinem quo recepti sunt in numerum advocatorum, id est, ex formula forensi, ut Spartianus loquitur in Antonino Geta, qui causis fiscalibus interveniant, et delatorum intentiones exequantur, ut *l.* 5. § *Advocatum. D. de his, quæ ut ind. l.* 5. *infra de delat.* et quos deficiente alio accusatore, ut fit hodie, et fecisse Maximum Imperatorem Galliarum Sulpitius refert in hist. sac. [2] princeps opponat accusatores reis. Hi quoque multa habent privilegia atque etiam liberi eorum, et hi potissimum, qui in foro præfectorum prætorio fisci causas agunt, com-

munia in eodem foro cum advocatis 64. prioribus, et in foro præfecti urbi cum 15. l. 15. et 16. *sup. tit. prox.* et inde *Nov. Theod. de postul.* Curiales, inquit, qui post 64. priores advocatos in amplissimo foro postulant, per substitutum munia suæ civitatis agnoscere: et hæc privilegia omnia præponuntur titulo superiore. Hic titulus est de officio advocatorum fisci, veluti ne absentibus his, procurator Cæsaris disceptet causas rei privatæ, vel ærarii sacri, *l. ult.* ne alii cuiquam adsint contra fiscum, quandiu sunt advocati fisci, etiamsi de publico nondum salarium acceperint, *l. 1.* ac ne deposito quidem officio in ea causa, quam cum erant advocati fisci egerunt pro fisco, *l. 2.* nisi forte sua, aut liberorum, aut parentum, aut pupillorum suorum nomine, *l. pen.* et *ult. D. de postul.* Nam et adversus quem advocatus quis fuit, ejus filii pupilli tutor relictus, in eadem causa pupillo adesse potest, ut ex Massurio Sabino Gellius refert V. c. 13. et principis rescripto confirmatur, *d. l. ult.* Ac præterea ne advocati fisci supprimant jura fiscalia, ne sub nomine fisci falsas accusationes instituant, l. 3. et eleganter Philostratus in Cyrino [3], advocationem, sive patronatum fisci, patronatum ærarii, *l. pen. inf. tit. prox.* vocat τὴν τοῦ ταμιείου γλῶτταν, et Basilius in epist. [4] συνήγορον τοῦ ταμιείου, qui interveniat pro fisco in aula apud Comitem thesaurorum .i. sacrarum largitionum. In provinciis scilicet apud procuratorem Cæsaris, in urbe apud præfectum ærarii.

### VIII. Enarratio.

1 Advocati fisci) Quos Græci φισκοσυνηγόρους vocant. Glossæ. φίσκος ὁ συνήγορος, *fisci advocatus*, puto legendum, φισκοσυνήγορος. Hesychius. φισκοσυνήγορος, ὁ ταμιείου συνήγορος. Zosimus in inscriptione lib. Ζωσίμου ἀποφισκοσυνηγόρου. advocatus fisci, summa fisci patrocinia tractabat, ceu loquitur Eumenius in Panegyrico Constantino dicto.

2 In historia sacra) Libro 11. ad finem.

3 Philostratus in Cyrino) Libro 11. de vit. Sophist.

4 Basilius in epistolis) Epistola LXXXIV. ad Sophronium magistrum.

## TIT. IX. *De errore advocatorum, vel libellos seu preces concipientium.*

De advocatis hoc quoque proprio tit. adnotandum censuit, errorem advocatorum [1] non nocere litigatoribus absentibus, nocere præsentibus nec contradicentibus intra triduum [2], et addit errorem quoque libellionum nihil nocere litigatoribus, *l. 2.* separentur libelliones ab advocatis. Hi agunt, illi scribunt, ut ita *l. Moris*, *D. de pœn.* alias interdicitur advocatione, alias libellorum conceptione: libelli, et qui epigrammata Aristoteli in Rhetoricis [3], sunt preces vel inscriptiones in crimen, vel conventiones vel acta [4], vel literæ dimissoriæ: latius igitur libellorum, quam precum nomen.

### IX. Enarratio.

1 Errorem advocatorum) Error advocatorum corrigi potest usque ad sententiam. Græci et Odofredus ad l. *ult. hoc tit.* καὶ τοῦτο ἐν τοῖς δικαστηρίοις παρεδέχθη καὶ πολιτεύεται· *et hoc in judiciis receptum est, et observatur*, et heic ait Hermopolites.

2 Intra triduum) In *d. l. ult. in continenti, id est, triduo proximo.* Sic in *l. Quoties. 29. D. sol. matrim.* incontinenti Græci interpretantur, ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν συνάπτων, *intra dies tres continuos*, ut illico in l. *ult. inf. de judic.*

3 Aristoteli in Rhetoricis) Libro 1. cap. 13

4 Vel acta) Græcis, ὑπομνηστικόν.

## TIT. X. *Ut quæ desunt advocatis partium judex suppleat.*

Hoc quoque dignum erat de advocatis proprio titulo indicari, posse judicem supplere [1] ea, quæ desunt partibus, vel advocatis, dicere puta, et quærere ea quæ dicto quæsitoque [2] opus sunt, etiamsi is cujus res est, ea neque dicat, neque postulet: qua de re dubitabatur, propterea quod, ut est apud Gallium 14. c. 11. patrocinari hoc videtur esse, non judicare. Sed ut negotio possit judex congruam imponere sententiam et certam, sane nonnunquam cogitur vicem supplere advocatorum, aut partium: et similiter recte, *l. ult. inf. de appell.* judicem absentis litigatoris partes adimplere, atque ea re hunc titulum malim ita concipere, ut quæ desunt advocatis, vel partibus [3] judex suppleat.

### X. Enarratio.

1 Posse judicem supplere) πληροῦσθαι τὰ ἐλλείμματα ut ait Libanius in declamatione 38. sive in Abdicati Apologia.

2 Ea quæ dicto quæsitoque) Græci ad leg. ult. *D.* de petit. hæreditat. σημείωσαι ὅτι ὁ δικαστὴς τῶν λιτιγατόρων δικαιολογίας ἀναπληροῖ, καὶ πρὸς φάκτον ὁ ῥώπιν· ἐν γὰρ τῷ τιτ. ι. τοῦ β. βιβλ. τοῦ Κώδικός φησιν· ὅτι ὁ δικαστὴς ἀναπληροῖ τὰ πρὸς νόμον ἐλλειπῶς λεχθέντα τῷ λιτιγάτορι, ἢ τῷ συνηγόρῳ. *Nota judicem defensiones litigatorum supplere, licet factum respiciant: nam tit. 10. lib. 2. Cod. dicitur, judicem jus quod litigator aut advocatus omiserit supplere posse.* Quo ex loco etiam constat, recte in veteribus heic legi, *vel partibus*. Græci igitur constitutionem hujus tituli sic acceperunt, ut judex ea supplere possit, quæ partes omiserunt: nempe si ea, quæ juris sunt, omiserint, non etiam ea quæ in facto consistunt. Sic etiam Hermopolites νόμους γάρ, inquit, γινώσκειν, οὐ φάκτα ὁ δικαστὴς ἀναγκάζεται. *leges enim scire, non facta judex cogitur*; ut idem ait: et ita quoque Odofredus heic. Vide Basilic. lib. 8. t. 1. in 8. et Constantinum Harmenopulum 1. 4. 18.



3 Ut quæ des. advocat. vel part.) Sic legitur in vet. Juliani Brodæi, et Julii Pacii.

## TIT. XI. *De causis ex quibus infamia alicui non inrogatur.*

*Vide tit. 2. lib. 3. D.*

Quia infames advocati esse non possunt, nisi pro exceptis personis quibusdam, *l. 1. §. Ait prætor. D. de postul.* nec si hoc facile velint, et ferant adversarii, ut Paulus ait 1. *Sent. tit. 11.* et l. *Quos. D. eod.* quia ea res pertinet ad dignitatem judicis, ne apud eum temere infames audiantur, ideo hoc titulo, ut perseveret dicere de his, qui pro aliis postulare possunt, exponit causas, de quibus tamen ambigi poterat, ex quibus infamia non inrogatur [1], ne quis temere advocato objiciat infamiam, quæ etiam procuratori objici possit tam ex sua, quam ex mandatoris persona, quia honor est per procuratorem litigare posse, quo indignus est infamis, quamquam in procuratore hæc hodie exceptio subtilius non spectetur, relicto principali negotio, *§. ult. Inst. de except.* Advocatorum major est dignitas, qui tacentibus procuratoribus verba faciunt apud judicem, aut certe advocatorum corpus seminarium dignitatum, ut Valentinianus ait in *Nov. de postul.* ex quo scilicet sumuntur et patroni fisci, et, quæ amplissima dignitas est, quæstores sacri palatii, ut in formulis Cassiodori [2]. Et sane indecorum esset, et infamis famæ forsitan alterius tuendæ adsisteret, qui suam nescierit conservare. Sic autem ut proposui, concipiendus est titulus: Nam causæ in eo illæ potius recensentur, quibus infamia non inrogatur, et præter vet. lib. etiam in Basilicis [3] ita concepitur: περὶ αἰτιῶν δι' ὧν ἀτιμία τινὶ οὐ προσγίνεται. Illæ non recensentur [4] quibus infamia inrogatur, sed intelliguntur per consequentiam, ut cum dicitur eum, qui abstinet bonis paternis [5], vel qui suis bonis cessit [6], non esse infamem, hoc dicitur ad differentiam ejus, cujus bona ex edicto [7] possessa et distracta sunt: et quod dicitur non notari infamia eum, qui nomine Reipublicæ suæ [8] causam aliquam egit, nec obtinuit, hoc dicitur ad differentiam delatorum: est autem infamia læsæ dignitatis [9] status, vel macula existimationis [10], vel damnum famæ [11], quæ et diffamia dicitur. Augustinus in quæst. vet. test. [12]. *Senatoribus fœnus diffamia est*: qua de re Lampridius in Alexandro, et l. 2. et 3. *Cod. Theod. de usur.* Infamis, qui honestioris nobilisque personæ decore et jure privatur, *l. 2. inf. de sec. nupt.*

### XI. Enarratio.

1 Ex quibus inf. non inrog.) Exempli causa, inter infames non habetur, *qui cum plus debiti nomine tributorum exegisset*, in duplum condemnatus est *l. 2. hoc tit.* Sic legitur in vett. Ægidii Menagii, et Juliani Brodæi, quæ lectio confirmatur auctoritate Basilic. lib. 21. tit. 3. Sed et ita legerunt veteres interpretes. Ait, *plus debiti*, ut Papinianus in l. *In ratione. 11. §. Quod vulgo dicitur. ad leg. Falcid. plus quartæ*, et Scevola, *amplius sui debiti*, in *l. Tutores. 61. de condict. indeb.* Claudius Salmasius contra veterum librorum fidem sic legendum putabat: *qui cum plus debiti nomine debitorem exegisset*, ut lex de tributis non loquatur, sed de privatis debitis: de Trapezit. fœn. libro 21. in fine. Res est, ut dixi.

2 Ut in formulis Cassiod.) 8. 19.

3 Etiam in Basilicis) d. tit. 3.

4 Illæ non recensentur quibus inf. inrog.) Sed recensentur etiam quibus irrogatur, ut damnati injuriarum, *l. 5.* et 10. Quintilianus declam. 250. *Injuriarum damnatum ignominiosum esse voluit.*

5 Qui abstinet bonis paternis) *L. 7. et 11.* ad quam V. Bas. d. t. 3. cap. 10.

6 Vel bonis cessit suis) *L. Debitores. 11. h. t.* Qui tamen bonis cessit, apud viros integræ frontis, integræ existimationis nonnulla *infamia adspergitur*, ceu loquitur Tertullianus. Nam et turpe etc. creditoribus suis decoquere: sive ut est in concione quinta earum, quas Simeo magister et logotheta colligit ex operibus sancti Basilii: αἰσχρὸν τὸ δανεισάμενον ἀποστερεῖν. de Bœotiis vide Collectanea Antonii et Maximi 144.

7 Cujus bona ex edicto) Quod erat ignominiosum, Vide Cujacium *Instit. qui et quibus ex caus. man. non poss. §. 1.*

8 Reipublicæ suæ) L. 9. Nam ei tantum irrogatur infamia, qui calumniæ causa bona ad populum pertinere nuntiavit, Basil. d. tit. 111. cap. 8. vide ibid. schol.

9 Est autem infamia læsæ etc.) Infamis est læsæ dignitatis status legibus ac moribus improbatus, et in aliquo diminutus, Odofredus et Fulgosius ex *l. Cognitionum. 5. §. 1. D. de var. et ext. cog.*

10 Vel macula existimat.) l. *Verbum. 17. hoc tit.*

11 Vel damnum famæ) *L. 41. C. Theod. de Episc. et cleric.* l. *Si fuerit. 8. hoc tit.* ut damnum delibatæ honestatis Gellius Commentariorum lib. 3. et Macrob. damnum verecundiæ: quæ duo observavit Cujac. lib. 27. cap. 5. *l. 2. inf. ut int. cert. temp.* Ovidius Amorum 11. 2.

. . . . *famæ damna puella tulit.*

Detrimentum existimationis, l. 3. *inf. de calumnia. detrimentum pudoris*, Ammianus Marcell. labes pudoris l. *Decreto 16. hoc tit.*

12 In quæstion. vet. test.) Quæstione CII.

## TIT. XII. *De procuratoribus.*

*Vide tit. 3. lib. 3. D.*

Non solum advocati, sed etiam procuratores alium defendunt in judicio [1], patrocinantur [2], adsunt [3], adsistunt [4], supersunt [5], postulant pro alio: idcirco advocatis proxime procuratores recte conjunguntur. Advocati sunt oratores, vel jurisperiti, qui causis alienis agendis adsunt. Procuratores, qui vice, mandato [6], nomine alieno litem persequendam [7] suscipiunt, et vel in rem suam [8] ac proprium lucrum, si, verbi gratia, donandi animo mandata eis sit actio, vel in rem alienam [9], si mandata sit non donandi animo: sed hac mente, ut ex causa judicati emolumentum ad mandatorem rediret, quales jure antiquo constitui non poterant, exceptis quibusdam causis, ut *lust. tit. de his per quos ag. poss.* Advocati personam suscipiunt, Procuratores negotium [10]; et inde advocato meo sum susceptus [11], vel cliens [12]: procuratori, mandator [13], vel dominus [14]: non enim cum advocato contraho mandatum, sed applico me in fidem ejus [15] et clientelam [16] quasi patroni [17].

### XII. Enarratio.

1 Procuratores alium def. in judicio) Procurator postulat pro actore, defensor pro reo. Cuj. in Par. D. procurator tamen et ad defendendum dari dicitur, *l. Filiusfamilias. 8. D. eod.*

2 Patrocinantur) Patrocinium præstant, tit. seq.

3 Adsunt) *l. Puta. 6. in fi.* et *l. ultim. D. de postul.* Ovid. 3. artis amat. *Munera dat dives: jus qui profitebitur, adsit.* Seneca 6. de Benef. c. 8. *Quomodo nemo, quamvis pro se dixerit,* (nam pro se quis postulare potest, *l. 1. §. 1. D. de post.*) *affuisse sibi dicitur.* Tacitus Ann. 3. *Patronum petenti M. Lepidus et L. Piso, et Livinejus Regulus adfuere.* In l. *Hoc. jure. 19. § 1. D de donat. Si tibi adfuero:* Basilica: συνηγορήσω adde Suet. Claud. 38.

4 Adsistunt) *l. Inter. 54. D de rei vindic.* In *l. un. supra tit. 10. Negotiis adsistunt:* Basilica: τῶν συνηγόρων. Plinius. 10. Epistol. 85. *Eumolpus adsistens Flavio Archippo, dixit.* S. Ambrosius in Psal. 28. *Ipse quidem* (Christus) *nobis apud patrem advocatus adsistit.*

5 Supersunt) Svoton. Augusti cap. 56. *Ne si superesset eriperet legibus reum.* V. Gellium 1. 22. In *l. 9. D. eod. suis negotiis superesse.* Basilica: ὑπὲρ οἰκείων διαξῶν πραγμάτων.

6 Vice, mandato) *l. 1. D. eodem.* Collatio Carthag. 3. *Puto importunum esse alienam causam velle defendere, et in id medium negotium mittere, quod præter ruborem non potest unusquisque suo mandato in judicia ventilare.*

7 Litem persequendam) Procurator vel ad lites, vel ad negotia datur, Paul. *Senten. libro 1. tit. 3. l. Qui proprio. 46. §. Procurator D. eod.*

8 Vel in rem suam) Veluti si cui nomen vel actio vendita donata in solutumve data sit: et si quidem cessa sit actio in debitorem, ut scilicet sibi habeat emptor quod judicio fuerit consecutus, directa ei actio eo nomine competit. Si vero actio mandata cessave ei non sit, utilis, *l. 1. infra, de obligat. et action. l. 1. §. Et si forte. D. de tut. et ration. distrah.*

9 Vel in rem alienam) Id est, in rem mandatoris, et hic procurator si moriatur ante litem contestatam, non transmittit actionem ad hæredem suum: post litem cont. transmittit, *l. Nulla. 23. hoc tit.* quia procurator litis contestatione dominus efficitur.

10 Procuratores negotium) Asconius Pedianus in Divinationem: *Procurator dicitur si negotium suscipit.*

11 Advocato meo sum susceptus) Quintilianus 2. 12. *Cum periculo suscepti litigatoris.* Simmacus. V. Epist. 39. *vir Clarissimus Epictetus causidicorum more prolapsus, dum vult impensius placere, suscepto etc.* Divus Augustinus quæst. CII. in mixtis: *Numquid si malæ vitæ sit advocatus, contra susceptum ejus pronuntiabitur? Hoc est officium advocati, ut secundum juris ordinem suscepti sui causam peroret, etc.* et serm. 4. de divers. *ut non sint suscepti nostri, sed advocati.* Adde ejusdem epistolam 59. et lib. de cura pro mortuis capite 4.

12 Vel cliens) M. Tullius 1. de Officiis: *Patrocinio se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant.*

13 Procuratori, mandator) Hinc mandati actio ultro citroque nascitur, *l. Licet. §. Ea obligatio. D. eod.*

14 Vel dominus) *d. §. Ea oblig. l. 1. et passim eod.*

15 Applico me in fidem ejus) M. Tullius 4. in Verrem: *Sicilia se ad amicitiam fidemque pop. Rom. applicuit.* Photius epistola 4. libri 3. *Legati rursus inducti, iterum me jam præsentem advocatum postulaverunt, implorantes fidem meam, quam essent contra Massam Bæbium experti, allegantes patrocinii fœdus.* Denique advocatus fidem suscipere dicitur in *l. 1. §. 4. D. de extraor. cogn.* litigatorem in propriam fidem recipere, *l. Quisquis 6. § 2. supra, de postul.*

16 Et clientelam) Cicero 4. in Verrem: *Quam in te tantam virtutem esse, aut dignitatem arbitratus es, ut conarere clientelam hanc tam illustrem, tam splendidæ provinciæ traducere ad te? auferre a certissimis antiquissimisque patronis?*

17 Quasi patroni) Clientes per initia dicti tenuiores, qui se in potentiorum fidem, patrociniumque debebant, ut scribit Dionysius Halicarn. lib. 2. et Plutarchus in Romulo. Patroni autem, qui eos in fidem suam clientelamque recipiebant adversus potentiores Civitates quoque et provinciæ patronos sibi cooptabant. Ærea tabula quam vir Clar. Nicolaus Fabricius Pereschius Senator Aquisextiensis olim exhibuit mihi.

Feliciter.

DD. NN. Crispo et Constantino nobb.

Cæs. et coss. x Kal. Mai.

Quod Q. Aradium Val. Proculum V. C. Præsidem Prov. Valeriac. Faustianenses patronum cooptarint, cum liberis posterisque ejus sibi liberis, posterisque suis tesseram hospitalem cum eo fecerunt, uti se in fidem atque clientelam, vel suam, vel posterorum suorum reciperet. Acque ita in hac re splendidissimus ordo ejusdem civitatis Faustianensis legationem prosecutus est. Verum cum ejusmodi Patronorum cooptandorum, et clientium recipiendorum mos exolvisset, hoc tamen eum ipso nomine remansit, ut patroni dicantur, qui causas alienas agunt, et pro quolibet orant, ut stante Republica patroni clientium causas defendendas suscipiebant.

## TIT. XIII. *Ne liceat potentioribus patrocinium litigantibus præstare, vel actiones in se transferre.*

Pars est tituli superioris: nam vetat potentiores [1], id est, eos qui gratia et opibus polleunt, ad agendum procuratores fieri. Puto potentiores causam orare pro quolibet et adversus quemlibet posse, *l. Quisquis. § pen. supr. de postul.* Sed non possunt etiam agere procuratorio nomine adversus mediocres, qui, ut ait Gajus in *l. 3. D. de al. jud. mut. ca. fa.* potentioribus pares esse non possunt [2]: quod dictum proverbii speciem habet: nam et Pindarus [3] χαλεπὰ δ' ἔρις ἀνθρώποισιν ὁμιλεῖν κρεσσόνων · et Hesiodus [4]. ἄφρων δ' ὅς κ' ἐθέλῃ πρὸς κρείσσονας ἀντιφερίζειν. Et patrocinii nomine in hoc titulo significatur procuratio [5], non advocatio: nec enim minus, imo magis patrocinium litiganti præstat procurator, quasi rem suam agit, urget, instat [6], imminet rei semper, quam advocatus. Et quod adjicitur, vel actiones in se transferre, eo pertinet ut intelligatur, neque potentiori recte mandari actionem, ut eam intendat procuratorio nomine sicut diximus, neque ut eam intendat suo nomine omni jure et emolumento [7] litis in se translato, quam operam a potentioribus eliciunt facile creditores, vel prece, vel pretio [8], aut pactione certa, et longe alia est causa Constitutionis Anast. in *l. pen. inf. mand.* ea enim est de redemptoribus actionum alienarum. Constitutio autem Claudii, de qua agitur in hoc titulo, est de his, qui actionum suarum alios redimunt exactores [9], deque redemptis actoribus, et rursus hoc distat hic titulus a titulo, sive edicto [10] de alienatione judicii mutandi causa facta, quod hic titulus est de lite, sive actione, edictum de re translata in potentiorem ab eo qui ejus rei nomine verebatur sæpe judicium accipere. Punitur autem hoc titulo, tam potentior, qui suscepit, quam creditor, qui ei cessit actionem: hic enim jus crediti amittit [11]. ille vero extra ordinem prout præsidi provinciæ visum fuerit: Nam ex Constitutione Claudii hujus rei coercitio pertinet ad præsidem, etiamsi Senator [12] aut clarissimus sit is, qui alienam actionem susceperit exequendam, cum tamen alias de Senatorum delictis jure veteri cognitio sit principis vel præf. prætorio, vel præf. urbi, non præsidis provinciæ, ut dicemus *lib. 3. tit. 24.* Potentiores sunt qui opibus et gratia valent, et conventu sunt difficiles.

### XIII. Enarratio.

1 Nam vetat potentiores) Lex Wisigothor. *lib. 2. tit. 3. cap. 9. Nulli liceat potentiori, quam ipse est, qui committit, causam suam ulla ratione committere, ut non æqualis sibi ejus possit potentia opprimi, vel terreri:* τῶν δυνατωτέρων τοὺς ἀσθενεστέρους καταπινόντων, *cum potentiores infirmiores devorent,* ut ait S. Chrys. in hom. 23. in epist. D. Pauli ad Rom. cap. 13.

2 Pares esse non possunt) Phædrus libri 2. fab. 6.

*Contra potentes nemo est munitus satis.*

Dio Chrysostomus oratione 36. ἀνθρώποις δὲ προτέροισιν ἐρίζειν ἐκ ἐθέλω, οὔτε Πλάτωνι, οὔτε Ὁμήρῳ · οὐ γάρ τοι οὐδὲ τῷ Εὐρύτῳ φησὶ συνενεγκεῖν ὁ ποιητής, ὅτι ἤριζε πρὸς τοὺς κρείττονας. *Cum primis virtute viris contendere nolim: neque cum Platone, neque cum Homero: neque enim Eurytu bene cessisse Poeta ait, quod contenderit cum fortioribus.* S. Ignatius in epistola ad Magnesios interpolata: οὐδεὶς ἔμεινεν ἀτιμώρητος ἐπαρθεὶς κατὰ τῶν κρειττόνων. *Nemo impunitus remansit, qui se contra potiores detulit.* Valerianus Cemeliensis Homilia 14. *Difficile autem sine periculo vitæ suæ transigit, cui adversus sublimiorem potestatem causa dimicationis incumbit.*

3 Nam et Pindarus) Nemeor. Od. 10.

4 Hesiodus) ἔργ. α.

5 Significatur procuratio) Et ita Azo in Summa: *Occasione licitæ procurationis etiam de illicita tractat.*

6 Urget, instat) D. Augustinus in Psalm. 80. *Premunt Ægyptii, urgent, instant.*

7 Omni jure, et emol.) Potentiori mandat actionem qui dubiæ litis eventum improsperum timet. Symmachus in epistola 46. lib. 10. *Difficile est, ut bona causa sit, cujus actio in jus alterius desperatione transfertur.*

8 Vel prece, vel pretio) Prece emaci, ut Persius loquitur.

9 Alios redimunt exactores) Joannes Hierosolymitanus Homilia 32. in Matth. *Sicut solent homines facere malam causam habentes, confugiunt ad potentes viros, ut si per justitiam non possunt, vincant per personam.*

10 A titulo sive ed.) V. Observat. 6. 31.

11 Hic enim jus crediti amittit) l. 2. in qua vulgo legitur, actiones:

nec aliter in veteri Monagil. Alii habent *ostiones*, ut in Cod. Theod. et libris Basilic. εἰς ὄνομα δυνατοῦ προσώπου παρασκευάζει γενέσθαι τὸ γραμματεῖον; *Potentioris persona nomen inseri ostioni curat*.

12 Etiamsi Senator) Idem scribit hoc loco Theodorus Hermopolites.

## TIT. XIV. *De his, qui potentiorum nomine titulos prædiis adfigunt, vel eorum nomina in lite prætendunt.*

Additur de potentioribus, ne rei qui conveniuntur suo nomine contradictoriis libellis falsa nomina Senatorum, vel aliorum potentum inserant, ne falsos titulos prædiis quorum nomine conveniuntur, imponant, qui prædia scilicet adserunt potentioribus; quod plerumque faciunt possessores vel diffidentia causæ suæ, vel adversarii perterrefaciendi, aut submovendi gratia, dum ita scilicet quodammodo negant suum esse prædium, et adserunt ejus esse quem titulus commendat: qua de re D. August. in hunc fere modum Psalm. 21 Ne domum ipsius petat aliquis ponit ibi titulos potentis, titulos mendaces, ipse vult esse possessor, et frontem domus suæ de alieno titulo muniri, ut cum titulus lectus fuerit, conterritus quis potentis nominis abstineat a petitione 1 Porro non licet etiam sine titulo in litibus potentioris nomen ementiri et prætendere, quod est, ἐπιφημίζειν 2. Et potens qui hæc fieri scit, et patitur, ipso jure notatur infamia quasi redemptor calumniæ, et αὐτομάτως, ut Græci notant ex his verbis legis, adficiendi sunt publicæ sententiæ nota, etiamsi nulla condemnatio intervenerit. Is autem, qui potentum nomine abutitur, causa cadit 3, vel si injustam causam habuerit, plumbatis cæsus 4 damnantur in metallum.

### XIV. Enarratio.

1 Abstineat a petitione) idem tracta. 7. in epistolam 1 Joannis: *In possessionibus vestris, ubi dominari vultis, titulos potentis non satis infigere. Cognoscit ille titulos suos, vindicat sibi possessionem suam. Non delet titulos, sed intrat et possidet*. Vide Cujacium ad *leg.* 3. *C. de bon. vacant. libro* 10.

2 Ἐπιφημίζειν) Basilica: potentiorum nomina objicientes actores perterrent, et potentiorum aliorum nomine titulos prædiis, quorum causa conveniuntur, adfigunt, vel prætendunt, seu famam spargunt, rem ad hunc, vel illum potentem pertinere: ἐπιφημίζουσι.

3 Causa cadit) Si justa sit lis Theodorus Hermopolites: οὐ λέγει ἵνα ἀπόφασις ἐκφέρεται κατ' αὐτῶν ἀλλ' ἵνα ὡς ἀπὸ κοινῆς. καὶ δημοσίας ἀποφάσεως ἀτιμοῦται· αὐτομάτως γὰρ βούλεται τοῖς τοιούτοις προσώποις ἀτιμίαν ἐμπήγνυσθαι. Item: ἐν μὲν ταῖς ἀδίκαις ὑποθέσεσιν, ἐπειδὴ οὐδὲν ζημιοῦται, ἐὰν μόνον εἴπωμεν αὐτὸν τῆς δίκης ἐκπίπτειν, τότε χώρα κατ' αὐτοῦ τῇ δηνεασί εἰς τὸ μὴ παλλον τιμωρία· ἐὰν δὲ τις δικαίαν ἀγωνιζόμενος τοιοῦτό τι πράξει ἀργεῖ μεν ἡ τοῦ μετάλλου καταδίκη, ζημιοῦται δὲ ὁ τοῦτο ποιήσας τῇ ἐκπτώσει τῆς δίκης. Lex Wisigotorum *lib.* 2 *tit.* 2. *c.* 8. *Quicumque habens causam ad majorem personam se propterea retulerit, ut in judicio per illius patrocinium adversarium suum possit opprimere: ipsam causam de qua agitur, etsi justa fuerit, quasi victus perdat*.

4 Plumbatis cæsus) Basilica d. t. 10. μολιβδῷ πανταχόθεν περιτυγχάνας, ἀλειπορούν τουτέστι, ἢ πλουματιζόμενος (pro πλουμβατιζόμενος) etc. de plumbatis vide Anastasium in Cornelio, et Cujac. ad tit. 19. libri 10.

## TIT. XV. *Ut nemo privatus titulos prædiis suis vel alienis imponat, vel vela regia suspendat.*

De titulis etiam hic agitur non jam potentiorum ut titulo superiore, sed principis nomine, aut sacrarum necessitudinum principis, ut additur in *Novell. Theod. de trib. fisc.* ne quis eos sine auctoritate judicis imponat prædiis suis, vel alienis, etiamsi sit injustus possessor aut prædo is qui ea tenet, vel etiamsi in ea causa sint prædia, ut fisco vindicari debeant. Eum qui suo prædio imposuerit titulum principis 1, prædium amittere, et titulo non deposito, prædium vindicari fisco, et ut ait Augustinus 2 in serm. principem titulum non deponere, et possidere prædium, quia invenit ibi titulum suum: Eum vero, qui alieno prædio titulum principis imposuerit, si plebejus sit, quasi ea causa criminis extremi, adfici extremo supplicio, si honestior, plecti maxima capitis diminutione. Tabulas titulosve impune disjici, et frangi a quolibet, quantumvis licet nomine principis inscriptos. Prædium non publicari cui inscio domino, vel possessore, alius titulos regios imposuerit. Denique judicum esse titulos adfigere prædiis nomine principum redactis aut redigendis in fiscum, ut *l.* 3 *inf. de bon. vac. l.* 2. *inf. de aquæduc. l. ult. D. de req. nec abs. damn. l.* 11. *et* 20. *Cod. Th. de bo. proc.* non privatorum, non procuratorum, actorum conductorumve prædiorum principalium, ut est in *Nov. Tiberii de divinis domib.* 3. Idemque constituitur de velis purpureis principis seu de imaginibus et characteribus, ut est in ead. Nov. Tiberii, ne quis scilicet vela regia suspendat 4 ædibus suis vel alienis. Solebant foribus ædium prætendi vela 5, ut recte Æschylus in Choephoris dixerit, βῆλον ἔρημον πυλῶν (est enim vox veli Græca 6) et Stephanus: βῆλον τὸν οὐδὸν τῆς θύρας, et inde levato velo 7, id est aperta fore, *l. pen. inf. de naut.* patente velo, Lampridius in Alexandr. Severo.

### XV. Enarratio.

1 Imposuerit titulum Principis) τὴν προσηγορίαν βασιλικήν. Græci. Theodorus Hermopolites. οἷον ἵνα τυχὸν θήσει ἐν τῷ εἰσόδῳ τοῦ ἀγροῦ πινακίδιον, ἢ σκουτάριον, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον, καὶ γράφῃ ἐν ἐκείνῳ, ὅτι ὁ παρὼν ἀγρὸς τοῦ σεβαστοκράτορός ἐστιν, τοῦ μεγάλου δομεστίκου· ἢ κρεμάσῃ βῆλον βασιλικὸν ἐν τῷ ἀγρῷ, ὥστε νομίζεσθαι αὐτὸν εἶναι βασιλικόν. In alio Codice legitur σκουτάριν. Titulus prædium adserit Principi. Huc alludere videtur Cæsarius, vel Eusebius Emissenus in homil. 3. de Pascha: *Hæc est illa crux, quam in postibus regiis signatam, in fronte gestamus, quam justissime in possessione receptam dominus 1 ardiantis, et Imperator legitimus impressit, ut nos vere dici domus divina possimus*.

2 Et, ut ait Augustinus) Sermone 62. in Evang. secundum Joan. *Plane in ipsis deprædationibus suis titulum illius posuerunt, ut prædæ ipsorum quasi defenderentur per titulum potentis. Quid facit Christus quando tales convertuntur, qui foris ab Ecclesia titulum ejus baptismatis acceperunt? Ejicit prædatorem, titulum non deponit, ut possidet domum, quia invenit ibi titulum suum*.

3 Nov. Tiberii de div. dom.) cap. 1. εἰκόνας ἢ χαρακτῆρας βασιλικούς.

4 Ne quis vela regia suspendat) *l.* 2. *h. t.* vela purpurea βάψη ὑπόπορφυρα. Agathias libro 5. Huc respicit Fulgentius serm. 42. *Intrat cœlestis Imperator, mortis extinctor, humani generis liberator non per vela purpurea, non cortinis transitur auratis, sed ipse præcedentibus in Spiritu Angelicis legionibus, ingreditur perpetuus Imperator. Nullus levat velum: nemo aperit ostium*. Cortinas regias vocat Ambros. in epist. 14

5 Solebant foribus æd. præt. vela) Sveton. Claudii cap. 10. *Interque prætenta foribus vela se abdidit*. Martialis 11 46. S. Athanasius in Apologia ad Constantium: αὐτὸς γὰρ εἱστήκει πρὸ τοῦ βήλου.

*Hic enim* (magister officiorum) *ante velum stabat*. Corippus de laudibus Justini libro 3. *vela tegunt postes*: et paulo post:

*Ut contracta patuerunt intima velo.*
*Contentus non re foribus, veloque seraque.*

Divus Augustinus sermone 63. *Honora in eo quod nondum intelligis, et tanto magis honora, quanto plura vela cernis. Quanto enim quisque honoratior est tanto plura vela pendent in domo ejus. Vela faciunt honorem secreti sed honorantibus levantur vela: irridentes autem vela, et a velorum vicinitate pelluntur*; et a foribus scholarum. Divus Augustinus sermone 19. de verbis Apostoli, cum essemus in carne: *Tam pauper ut proscholus esset Grammatici, sed plane Christianus, quamvis ille esset paganus Grammaticus: melior ad velum, quam ad cathedram: debeat scilicet potius in proscolio stare, quam docere*. Vide eundem Confession. lib. 1. cap. 13. Cujacium ad *l.* 5. *C. de naufrag. lib.* 10.

6 Est enim vox veli Græca) Auctor ἱεροκοσοφίου· βῆλον, ἤγουν παραπέτασμα, sive ut Plutarchus ait in Alexandro, τὸ πρὸ τῆς θύρας παρακάλυμμα.

7 Levato velo) Auctor Constitutionum Apostolicarum lib. 11 c. 52. ποιούνται τὴν ἐξέτασιν κατὰ συμβουλίαν πολλοῦ καὶ παραπετάσματος μέσου. *Per plures dies quæstiones exercent cum multo consilio, et velo oppanso*. In *l.* 1. *C. Th. de offic. rect. prov. Non sit venale judicis velum, non ingressus redempti*. Acta Eupli diaconi: *Calvisianus intra velum interius ingrediens sententiam dictavit, et foras egressus tabellam legit*, etc.

## TIT. XVI. *Ut nemini liceat sine judicis auctoritate signa imponere rebus quas alius tenet.*

Tit. 14 fuit de titulis potentiorum, 15. de titulis regiis, hic vero 16. est de titulis propriis, ne quis rei mobili vel immobili, quam alius detinet, ipse suam forte aut sibi debitam vel obligatam esse contendit, ante sententiam sigillum suum imprimat vel titulos sui nominis adfigat, nisi velit suis omnibus rebus quasi publicatis titulos fiscales apponi, quæ est pœna *Nov.* 17. imo et extremum supplicium *Nov.* 164. Post sententiam si vicerit, licet cuique rei suæ suum titulum vel signum imponere. Titulus præfert nomen 1 domini. Signum 2, characterem, sive, aposphragisma 3, anuli signatorii.

### XVI. Enarratio.

1 Titulus præfert nomen) Siculus Flaccus de limitibus agrorum: *Unicuique possessori per singulos agros certa spatia, quæ suis impensis tuentur, etiam titulos finitis spatiis positis habeat, qui indicent, cujus agri, quod spatium, quis dominus tueatur*. Petrus Ravennas sermone 154 in sanctum Stephanum: *Sicut dominum prædiorum limitibus adfixi tituli proloquuntur: ita nomina ipsa sæpe sanctorum merita indicant, testantur insignia*.

2 Signum) Thodorus Hermopolites: ἐκτυπῶσαι μέν ἐστι τὸ διὰ τοῦ δακτυλιδίου, ἢ τοῦ βουλλωτηρίου αὐτοῦ σφραγίσαι ἐν τῷ κηρῷ.

3 Sive aposphragisma) Plinius 10. epist. 16.

## TIT. XVII. *De fiscus vel resp. procurationem alicui patrocinii causa in lite præstet.*

Quod de potentioribus tit. 13. idem isto cavetur de fisco et Rep. ne procurationem litis alienæ in perniciem privatorum suscipiat, nec hoc prætextu, quod is cujus lis est, debitor sit fisci vel Reip. 1 nec quod partem litis donaverit fisco vel Reip. quæ donatio non recipitur 2, *l.* 2. *hoc tit. l. Res.* §. *Lites. D. de ju. fisc.* et illud quoque mandatum nullum, si debitor fisci mandet fisco actionem adversus debitorem suum, *l.* 3.

### XVII. Enarratio.

1 Debitor sit fisci vel Reipublicæ) Idemque alterius creditor, vel debitor.

2 Quæ donatio non recipitur) *Paul. Sentent. libro.* 5 *tit.* 12. §. *Item. l. Quicumque.* 3. *inf. de litig.* hoc enim invidiosum est *l.* 2 et 3. *h. tit.* invidiam fisco facit. Quintilianus declamat. 279 *Non vociferatione saltem invidiam facere apud populum conatus est.* Tertullianus de fuga in persecut. *Malo invidiam ei facere*, etc. Zeno Veronensis in serm. de Job: *Non ut Deo invidiam faceret:* quod est *invidiosis vocibus Deo concinnare invidiam*, eidem Zenoni in sermone de resurrectione, et quasi odium, ut apud Tertullianum adversus Hermog cap. 13. *invidia malorum.*

## TIT. XVIII. *de negotiis gestis.*

*Vide tit.* 5. *lib.* 3. *D.*

Sequitur titulus de procuratoribus voluntariis, qui sine mandato 1 dominorum sua sponte 2 litibus se vel negotiis alienis immiscent 3. Hi sunt qui gestores appellantur. Procuratores, qui ex mandato dominorum constituuntur de quibus actum est supra necessarii sunt, con voluntarii: nam etsi beneficii et eudæ voluntatis sit mandatum suscipere, necessitatis tamen est consummare id quod susceperis semel, *l. In commodato §. Sicut. D. comm. §. Mandatum. Institut. de mand.* etiam si nondum quicquam 4 gerere cœperis, *l. Si remunerandi. §. 1. D. mand.* Qui autem sine mandato accedit ad negotium alienum, non ante obligatur, quam id gerere cœperit: verum ubi cœperit, deserere quod inchoavit non potest, *d. §. Sicut.* At aliis quoque ejusdem amici negotiis gerendis non obstringitur: propria enim voluntas finem ei administrationis facit, ut est l. *Tutori. hoc tit.* id est ut Græci interpretantur 5, ὅτι βούλεται, ἀρκεῖται, quia satis, abundeque sufficit, si cui vel in uno negotio amici labore consulatur, quæ verba *l. Tutori*, sumpta sunt ex Papiniano in *l. Tutores. §. Qui se, D. de adm. tut.* Ergo negotiorum gestorum actio datur tantum voluntario procuratori 6, actio contraria 7 scilicet, nisi donandi animo sumptus fecerit, puta affectione paterna, maritali, domestica vel obsequio libertino, *l.* 1 5. 11. 12. 13. 15, *hoc titulo*, et eisi post denuntiationem 8 et prohibitionem domini, *l. ultim. hoc titulo.* Directa datur domino negotiorum 9 in gestorem doli, vel culpæ nomine 10. Et rursus contraria directo tantum datur gestori voluntario, utiliter datur etiam ei, qui vel ex necessitate officii quod invitus suscepit, vel quasi necessitate servili errans in statu conditionis suæ negotia aliena gessit, veluti curatori adolescentis, aut furiosi, vel ei qui falso servum se opinabatur ejus esse cujus negotia gessit, cum liber esset, et vicissim in eumdem adolescenti, aut furioso, sive ad quem res pertinet, *l. Ob negotium. hoc titulo, l. §. penult. l.* 6 *§. Si quis quasi servus. D. eod.* nam ut ex mandato est mutua actio 11 directa et contraria, ita ex negotiis gestis directa in gestorem, contraria in dominum etiam invitum et ignorantem 12, *l.* 2. *l. Solvendo.* 13, *D. eodem*, licet actio mandati non detur in invitum vel ignorantem, *l. Qui fide. D. mand.* Oriuntur quidem ex gestione negotiorum alienorum etiam mandati, et tutelæ, vel protutelæ, et funeraria 14, et de in rem verso, et actio in factum ex edicto 15 de rebus auctoritate judicis possidendis, sed quæ hoc titulo proponitur negotiorum gestorum sola sibi vindicavit nomen, vel negotiorum simpliciter, ut *l.* 6. *Cod. Theod. de denunc. reace.* Dicuntur et aliæ omnes actiones, quæ sunt ex contractu vel quasi ex contractu, esse ex negotio gesto 16: nam contractus omnis, negotii contractus 17 est, et contractus dicitur per defectionem: nam plena oratio est negotii contractus. Sed non sunt ex alieno negotio gesto 18, illa tantum πλῆθος actionum 19 est ex alieno negotio gesto.

### XVIII. Enarratio.

1 Qui sine mandato) *l. Mandati.* 36. *D. eod.* puta absentibus et ignorantibus dominis.

2 Sua sponte) l. *Tut.* 20. *h. t.* et quod dicitur in *l.* 16. *Negotium sororis tuæ gerens*, Græci sic interpretantur ἀφ' ἑαυτοῦ, quod est, *sponte.*

3 Immiscent) Immiscere se dicitur qui non præcedente mandato, negotium alienum gerit.

4 Etiamsi nondum quicquam) Mandatum necessario implendum est, etiamsi nondum quicquam gesseris.

5 Ut Græci interpretantur) Libro 16. Basilic. tit. 11. cap. 20.

6 Voluntario procuratori) Sic Cicero negotiorum gestorem vocat in Bruto.

7 Actio contraria) Si utiliter gessit, *l.* 2 *D. eod.*

8 Post denunciationem) Eorum nomine quæ utiliter gessit ante denunciationem actio est, *d. l. ult.*

9 Domino negotiorum) Ut in §. 1. *Institut. de obl gat. quasi ex contr.* dominum habet obligatum negotiorum gestorum.

10 Doli vel culpæ nomine) Negotiorum gestor dolum, et omnem culpam præstat, *Paul. Sentent. libro* 1. *tit.* 4 *d. l.* 20. §. 1. *Instit. de oblig. quæ ex cont.* Interdum dolum tantum præstat, *l.* 3. §. 3. *D. eod.* Interdum etiam casum, *l. Si negotia.* 2. *eod.*

11 Ut ex mandato est mut. a) Ita et mutua negotiorum gestorum, *l. Si pupilli* 6. § *Idem ait D. eod.*

12 Etiam invitum et ignor.) Naturali et civili ratione suadente, ut etiam inviti et ignorantis conditionem meliorem quis facere possit, *d. l. Solvendo.*

13 L. solvendo) Et *l. pen.*

14 Et funeraria) Funeraria imitatur actionem negotiorum gestorum, ei quis aliquem suis sumptibus funeraverit: eisi quasi hæredis negotium gerens hoc egerit, quo casu est actio negotiorum gestorum. Alias similis tantum negotiorum gestorum actioni funeratitia, quia negotium quod quis pro defuncto gessit, funerando eum suis sumptibus, ejus non fuit, cum is moreretur. Cujacius in Par. *D. de relig. et sumpt fun.*

15 Actio in factum ex edicto) Actio negotiorum est de gestis negotiis alienis, non propriis, aut communibus. At creditor missus in possessionem bonorum debitoris absentis et indefensi non alienum negotium gessit, sed commune sibi cum aliis creditoribus ut suum negotium: quandoquidem sibi et ceteris creditoribus possidet, *l.* 5. § *Si plures D. ut in poss. leg. l* 9 §. *Generaliter.* et §. *Præstat. D. de reb. auctor. jud.e. possid.* Agi igitur cum creditore non potest actione negotiorum gestorum, sed agitur actione in factum de gesto communiter. Cujacius ad *leg* 14. *D. de rebus auctor. jud. possid.*

16 Esse ex negotio gesto) Contractus nihil aliud est quam negotium: dicimus contractum et contrahere per defectionem: nam plena sententia est, contrahere negotium. Cujac. ad *leg.* 2. *C. de pact.*

17 Negotii contractus) In l. 2. et *l. Si is area.* 33. *D. de condict. indeb. l. In omnibus.* 57. *D. de oblig. l. In negotiis.* 5. *D. de reg. jur.*

18 Sed non sunt ex alieno neg. g) Ut actio negotiorum gestorum, in *l.* 3. §. *Hæc autem. D. eod.* ex negotio gesto oriri dicitur.

19 Illa tantum πλῆθος actionum) Mandat. tutelæ etc. de quibus supra.

## TIT. XIX. *De his quæ vi metusve causa gesta sunt.*

*Vide tit.* 2 *lib.* 4. *D.*

Negotia gesta videntur traxisse juris conditores ad gesta vi metusve causa illa prætor tuetur datis ultro citroque actionibus 1 negotiorum gestorum, hæc vero rescindit. Et negotiis gestis in rem actio non est, sed in personam 2, *l. penult. supr. tit. prox* atque ideo perpetua 3, *l.* 8. *eodem.* Per vim aut metum re aliqua gesta non tantum est actio quod metus causa in rem scripta, vi ipsa in personam 4, quæ vim aut metum intulit, sed etiam in rem actio 5. cum eo tamen ut una electa, altera consumatur, *l.* 3 *hoc tit. l.* 9. § *Volenti.* §. *Licet, D. eod.* Et actio quidem quod metus causa, quæ in hoc titulo proponitur, intra annum utilem 6 datur in quadruplum 7, si arbitrio judicis res non restituatur 8, post annum in simplum causa cognita 4. si alia actio non sit, l. 4. *hoc tit. l. Item si cum*, §. *Post annum, D. eod.* est enim actio extraordinaria 9, nec datur habenti ordinariam: ac præterea superior titulus est de his qui rem alii gerunt honesta ratione; hic de his qui rem gerunt sibi mala ratione moreque malo 10 illata vi 11, illato terrore aliquo majore 12, extorquendo invitis forte alienationem 13, vel obligationem, vel transactionem, quas LXX. Interpretes vocant Esaiæ 58. 14 στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων.

### XIX. Enarratio.

1 Datis ultro citroque actionibus) Directa domino, contraria gestori.

2 Sed in personam) Est enim quasi ex contractu:

3 Atque ideo perpetua) Ut ceteræ actiones in personam.

4 In rem scripta vi ipsa in personam) *l. Metum.* 9. §. *ultim. D. quod met. cau.* Actionum aliæ in rem, aliæ in personam, aliæ mixtæ sunt. Actionum in personam aliæ sunt omnimodo, id est, vi ipsa et scriptura in personam, aliæ vi ipsa in personam, scriptura in rem. Et ex hoc genere est actio quod metus causa. vi namque ipsa est in personam scribitur tamen generaliter et in rem, exemplo edicti, ejus quo cum agitur, vel qui metum intulit, persona non notata: nam et vix potest is qui metum passus est, certam personam exprimere, *l. Item si cum*, §. *In hac. D. eod.* neque tamen si possit, et velit in personam actionem scribere, denegabitur, ut apud M. Tull. in 5. Verr. *Quod Apronius per vim aut metum abstulisset.* Sed non est necesse, ut ait lex; sed et ex dolo §. *ultim infr. tit. proximo.* Denique in eum qui metum intulit omnimodo in personam agere potest; in eum qui metum non intulit, ex aliena tamen malitia, verbis potius in rem conceptis agendum est. Cuj. ad *l.* 9. §. *Cum autem. D. eod.*

5. Sed etiam in rem) Ei qui metu coactus rem tradidit, vel pristina in rem actio restituitur rescissa traditione, vel datur actio quod metus causa. Ei quoque qui metu coactus debitorem suum liberavit, vel pristina in personam actio restituitur, rescissa liberatione, vel datur actio quod metus causa. Ceterum una electa, altera consumitur. Cujac. ad *d. l.* 9. §. *Volenti.*

6 Intra annum utilem) Glossa ad *l. Item si.* 14. §. *Post annum. D. eod.* Raphael Fulgosius ad *l. Si per vim.* 4. *h. t.* Antonius Goveanus Variar. 1. *c.* 10.

7 In quadruplum.) Cui simplum inest, *d. l. Item si.* § *Si quis per vim.* et § *seq.*

8 Res non restituatur) In actione quod met. causa res omnimodo continetur, id est quod abest *l. Si mulier.* 21. §. 2. *D. eod.* vel æstimatio ejus Pœna vero ita demum si res non restituatur arbitrio judicis, si non pareatur monitioni judicis, contumaciæ pœnam patitur, qui judicis præcepto non paret. Est igitur actio arbitraria, §. *Præterea, de actionibus*

9 Est enim actio extraordinaria) *L. In causæ.* 16. *D. de minor.*

10 Moreque malo) Ut in *l. Isti quidem.* 8. *D. eod.*

11 Illata vi) Quæ contraria est voluntati. Vis est tyrannis volunta-

tis, ut S. Gregorius Nazianzenus ἀκούσιον, τυραννίδα βουλήσεως definit.

12 Illeto terrore aliquo majore) Timor patiendi ultima, ceu loquitur Seneca de benefic. lib. 2. cap. 18. pro justo est. Levis vani et ignavi metus non habetur ratio nec auditur cui objici potest Græcorum verbum: ἀδεῆ δέος δὲ σοι ἐδεῖς: *timorem timoris expertem timuisti*: quod vulgo dicitur περὶ μάτην δεδιότων, *de his qui frustra timent*, ut ait Michael Apostolius Proverbiorum Centuria I. 39.

13. Alienationem etc.) *L.* 7. et *ult. hoc tit.*

14 Esajæ 58) Vers. 6. *violentiorum contractuum obnexus*, Tertullianus adversus Marcion. 4. 37. D. Hieronymus in d. cap. 58. *Haud dubium quin chirographa significet*, et paulo post: *Sive ut LXX. manifestius transtulerunt, obligationes violentarum cautionum, quas nostri verbi ambiguitate decepti, id est, συναλλαγμάτων, commutationem pro chirographis interpretati sunt. Significat autem chartarum fasciculos, in quibus feneratorum calumniæ continentur, et opprimuntur pauperes ære alieno.* Itaque rescinditur extortum metu mortis, vel cruciatus corporis, vel capitalis accusationis, *l.* 4. et 7. *h. tit.* Basilic. lib. 10. tit. 1. cap. 30.

## TIT. XX. *De dolo malo.*

*Vide tit.* 3. *lib.* 4. *D.*

Sequuntur gesta dolo malo 1, quo verbo et gesta vi aut metu comprehenduntur, *l. Item si cum.* §. *Cum qui. D. quod met. cau.* Sed et innumera alia quæ etiam prætor rescindit, data in personam actione famosa 2 quanti ea res est, de dolo malo causa cognita: nec enim passim indulgetur, non certe si alia actio sit. *l.* 2. *hoc tit.* non adversus parentes vel patronos 3, sed in factum, quæ detracta infamia: eamdem vim habet quam actio de dolo malo, *l. Si superstite hoc tit.* Et rursus hæc actio, quæ olim dabatur intra annum utilem, hodie ex eo tempore, quo dolus admissus est, datur ex Constitutione Constantini 4 intra annum continuum, et ex die, quo impetrata vel contestata est, finiri debet intra biennium continuum 5, *l. ult. hoc tit.* Actio famosa breviori tempore constringitur. Diuturnior est actio. Quod metus causa, quæ non est famosa, et in quadruplum duret quadriennio continuo 6, atque etiam post quadriennium in simplum. Ut autem quæ dicebatur olim de eo, Quod vi metusve causa, hodie dicitur de eo, Quod metus causa, quia metui inest vis: ita hæc quæ dicebatur de dolo malo et fraude, *l.* 1. *D. de his, qui not. inf.* hodie dicitur simpliciter de dolo malo, quia dolo malo inest fraus. De vi et fraude loquimur, quæ est contra bonos mores: nam vis quæ moribus fit: et fraus quæ fide bona 7, in has actiones non cadit.

## XX. Enarratio.

1 Dolo malo) δόλῳ κακῷ, Homerus Il. IV. τῷ μὴ δικαίῳ, Sophocles. Dolus malus definitur a Servio in *l.* 1. §. 2. *D. eod. Machinatio quædam, alterius decipiendi causa, cum aliud simulatur, et aliud agitur.* Machinatio, ut apud Euripidem in Danae sub initium: εἰς μηχανὴν ποιάνδ' ἔχουσ' ὡς ἄπυρος χρυσὸς γεγὼς ποθεινὸν εἶδος τοῦτο κτῆμα τοῖς βροτοῖς, διὰ στέγους ῥεύσειεν ἐν χερσὶν κόρης· ἡ δ' οὖν μὴ γνοῦσα τὸν κεκρυμμένον δόλον, etc. *Ad machinationem talem venit, ut in aurum igne non purgatum conversus, quod hanc possessionem mortalibus optabilem esse sciret, per tectum flueret in manus puellæ. Illa vero non cognito occulto dolo*, etc. Eaque definitio non videtur veteribus improbata. S. Augustinus sermone 44. de diversis *Dolus ergo quid est? quando aliud agitur, et aliud simulatur, quando itaque aliud est intentione, aliud in factis, dolus dicitur.* Sanctus Basilius homilia in psalm. 33 ἔστι δὲ ὁ δόλος, κακοποιία λαθραία ἐν προσποιήσει τῶν βελτιόνων τῷ πλησίον προσφερομένη: *Dolus est maleficium latens ad fallendum vicinum adhibitum sub simulatione rei melioris*, vel ut idem scribit in regulis brevioribus, Interrog 76. δόλος τὸ πρὸς ἐπιβουλὴν περίεργον, ὅταν τις ἀγαθόν τι σχηματισάμενος καὶ τοῦτο ὥσπερ δέλεαρ τινὶ προθεὶς, δι' αὐτοῦ τὰ τῆς ἐπιβουλῆς ἐργάσηται. *Dolus est ea, quæ ad insidiandum alteri adhibetur accurata solertia, cum quis scilicet per simulationem alicujus boni eo alicui velut inlecebra quadam proposito, quæ ad insidias pertinent, exequitur.* Et ideo qui alium circumscripsit, duplex dicitur, et Ulysses Horatio lib. 1. Carmin. ode 5. id est, *callidus*, schol. Glossæ Isidori: *Artipicem, duplicem, dolosum.* Jurisconsultis tamen magis probata Labeonis definitio, ut sit *omnis calliditas, fallacia, machinatio ad circumveniendum, fallendum decipiendum alterum adhibita*, in *d. l.* 1.

2 Famosa) *l.* 1. §. *Ait Prætor. l. Non debet.* 11. *D. eod.*

3 Adversus parentes, et patr.) *d. l.* 11. *et l. seq.*

4 Ex constit. Constantini) *l. ult. hoc tit.*

5 Intra biennium continuum) Actio de dolo intra biennium continuum inchoanda et finienda est.

6 Durat quadriennio continuo) Actio metus causa intra annum datur in quadruplum, post annum in simplum, *l. Item si.* 14. §. 1. *D. quod. met. cau.* annus utilis mutatus est in quadriennium continuum.

7 Et fraus quæ fide bona) Homerus Il. 4. ἀνεψιὸς δόλοισι κεκασμένη Eustathius: πρὸς διαφορὰν κεῖται δόλων ἑτέρων ἀγαθῶν, οἷς ἐπαινετῶς ἄν τις κοσμοῖτο: *ad differentiam aliorum dolorum bonorum, quibus quis cum laude ornaretur*: καλὴ καὶ ἐπαινετὴ πανουργία, Sophocli.

## TIT. XXI. *De in integrum restitutione minorum.*

Sequuntur gesta cum minore 1 quam 25. annorum natu, quæ perinde ac gesta metus causa, vel dolo malo in consilio causa cognita 2 rescindit prætor intra annum utilem jure veteri, intra quadriennium continuum jure novo 3, postquam in 25 annum 4 implevit 5, videlicet si minor læsus et deceptus 6 probetur 7 in re, etiamsi dolus absit 8 adversarii, *l. Minoribus. hoc tit.* et postulaverit 9 se in integrum restitui, hoc est in eum locum et in eam causam reponi, unde excidit. In integrum restitutio, est redintegratio 10 amissæ causæ, *l.* 2. *infra, tit.* 40. et dicitur propria de circumscriptis adolescentibus ingenuis aut libertinis, quia auxilium hujus ætatis proprio nomine non censetur: nec enim actionis beneficio tribuitur, sed cognitione prætoria 11. Quæ ex metus causa 12 aut doli aut absentiæ 13 aut capitis minutionis 14, vel ex aliis causis 15 restitutiones dantur, actionis restitutoriæ 16 vel rescissoriæ nomen habent. Et duxit quidem ordinem a negotiis gestis pro alio ad gesta metus causa, vel dolo malo; vel cum adolescente, sed confirmatur etiam hic ordo ex eo quod edicto superiore de postulando hæc inerant verba: qui ex omnibus his in integrum restitutus non erit, *l.* 1. §. *Deinde. D. de postul.* quæ de in integrum restitutionibus tractatum efflagitabant. Item quod sub titulo superiore de procuratoribus hæc quoque incidebat quæstio, an causa in integrum restitutionis agi per procuratorem posset, ut *infra tit.* 48. Item quod de potentioribus cum esset actum *supra tit.* 13. et 14. ad quos re vel lite transista constabat ei ad quem ea res pertinet, dari restitutionem in integrum ex edicto de alienatione judicii mutandi causa facta, inde probabilis sumeretur occasio tractandi de omnibus causis restitutionum, et ad extremum de ea quam præbet alienatio facta judicii mutandi causa, *infra tit.* 54.

## XXI. Enarratio.

1 Gesta cum minore, etc.) In edicto Prætoris: Quod cum minore quam cum viginti quinque annis natu, *l.* 1. §. 1. *D. de minor.*

2 In consilio causa cognita) Integri restitutio causa cognita decernitur, *Paul. Sent. l.* 1. *tit.* 7. *l.* 3. *hoc tit.* ut Prætor scilicet justitiam restitutionis examinet, *l.* 3. *D. eodem*, non enim passim minori succurritur, non incolorata, sed causa cognita, *l. Verum.* 11. §. *Sciendum est. eodem.* Denique ea, quæ cum minore gesta sunt, non statim rescinduntur, sed ad bonum et æquum redigenda sunt, *l. Quod si.* 24. §. *eod.* at tribunal igitur, et adversarii præsentiam exigit, *l. un. inf. si adv. dot.* ubi enim causæ cognitio vertitur, ibi Prætor desideratur, *l. Ubicunque* 105. *D. de divers. regul. jur. ant*

Edictum autem quo Prætor in integrum restitutionem pollicetur, naturali æquitate nititur, *d. l.* 1. id est, minorem læsum et deceptum *restitui in integrum æquum est et bonum*, ut verbis utar Terentii in Phormione.

3 Jure novo) *l. ult. infra, de temp. in integr. restit.* et *l. ultim. infra de repud. hæredit.*

4 XXV. Annum) Hæc ætas status appellatur et ἀκμὴν, Cujac. ad *l.* 1. *h. de min.* Philo tamen ἀκμὴν a plerisque appellari ait in eo, qui 21. implevit. Τρίτη πάλιν ἑπταετία πέρας ἐστὶν αὐξήσεως. ἄχρι γὰρ ἑνὸς καὶ εἴκοσιν ἐτῶν ἐπίδοσιν εἰς μέγεθος ἄνθρωπος, καὶ καλεῖται παρὰ πολλοῖς ὁ χρόνος οὗτος ἀκμή. *Tertium deinde septennium incrementi finis est; nam usque primum supra vigesimum annum augetur proceritas homini: quod tempus a multis vocatur ætatis maturitas.*

5 Implevit) In hoc tractatu tempus a momento in momentum supputatur, *l.* 3. §. *Minorem. D. de minor.* id est, ab hora in horam, ut ibi Græci: ita ut minor possit hodie intra 29 annum restitutionem in integrum postulare.

6 Læsus et deceptus) Vel ab aliis circumventus, vel sua facilitate deceptus, *l. Non omnia* 44. *eod.* denique captus propter ætatis infirmitatem *Paul. d. tit.* 7. *l. Minor.* 18. *D. eod.*

7 Probetur) Minor probat imperfectam ætatem, et se circumventum, *l. Ait Prætor.* 7. §. *Non solum.* et *l. Intra* 32. *eod. l.* 9. *infra. de probat. l.* 4. *hoc tit.*

8 Etiamsi dolus absit) *d. l.* 7. §. *Etsi*, potest esse captio sine dolo, ut fraus, *l. Jurisgentium.* 7. §. *Sed si fraudandi, D. de pact.*

9 Et postulaverit) Restitutio minori postulanti præstatur, vel procuratori ejus cui specialiter id mandatum sit, *l. Illud.* 30. §. 1. *D. de min.*

10 Redintegratio) Manuscripti omnes ibi legunt, *integratio.* Glossæ Lat. Gr., *integratio*, ἐπανάληψις. Terent. in And. Act. 3. Sc. 3

*Amantium iræ, amoris integratio est.*

11 Cognitione prætoria.) *l. Quod si minor* 24. §. *ultim. D. de minoribus.*

12 Quæ ex metus causa) Succurrit Prætor iis qui metu, vel dolo, vel ætate, vel absentia, vel status permutatione, vel justo errore inciderunt in captionem, *Paul. d. tit.* 7. *l.* 1. et 2. *D. eod. tit.* De his qui metu aut dolo capti sunt, dictum est *tit.* 19. et 20.

13 Aut absentiæ) *Paul. d. tit.* 7. vide ad *tit.* 53. *infra hoc libro.*

14 Aut capitis minut.) Per causam solius capitis minutionis, non is, qui capite minutus est, restituitur: sed creditori in debitorem capite diminutum actio restituitur, videlicet si minima fuerit capitis minutio, *l.* 2. *D. eodem*, nec enim in eos, qui maximam, aut mediam capitis diminutionem passi sunt, actiones restitui possunt. Cujac. ad *d. tit.* 7.

15 Vel ex aliis causis) Ex justo errore, *Paul. d. tit.* 7. ob justum errorem datæ restitutionis exemplum extat in §. *Si quis agens. Instit. de action*

16 Actionis restitutoriæ) Omnis actio restitutoria, et rescissoria, et utilis dicitur: restitutoria, quia per eam res in pristinum statum

restituitur, rescissoria in l. Nullo. 23. C. de rei vind. quia id quod gestum est, rescinditur: utilis dicitur in l. Quinmis. 8. §. Si convenerit. D. ad Senat. Vell.

## TIT. XXII. *De filiof. minore.*

Post generalem titulum de restitutione adolescentium, sequuntur speciales, quibus quæstiones multæ ad eum tractatum pertinentes explicantur: ac prima quidem hæc, an etiam filiof. minori 25. detur restitutio in integrum; si pater ejus sit major: nam si filiumf. minorem restituas in integrum, per consequentias videris restituere patrem, qui major est; quod est alienum a proposito prætoris [1]. Sed hæc dubitatio removetur, quia restitutio filii soli filio prodest, non patri ex eadem causa suo nomine obligato, l. 3. §. *Sed. utrum. D. de min. l. ult. infra tit.* 42. Suo, inquam, nomine. Secus si filii nomine, si peculiari nomine [2], *l. Patri. in pr. D. eodem.* Itaque filiusf. minor 25. an. in integrum restitui potest, si sit obligatus suo nomine, ut in casu *l.* 1. (quæ in Basilicis est secunda) si fidejusserit pro extraneo, vel pro patre ipso ignorante: nam si non sit obligatus suo nomine, ut si ei pro quo fidejussit hæres extiterit [3], a quo genere perimitur obligatio fidejussoria, *d.* l. 1. vel si pecuniam mutuam acceperit contra SC. Macedonianum [4], non est necessaria restitutio, *l.* 2. *hoc tit.* Imo etsi obligatus sit, uno casu in integrum restitutio filiofam. denegatur, *d. l.* 2. et *d.* §. *Sed utrum*, puta si jussu patris [5] mutuam pecuniam acceperit. Jussus efficit quo minus existimetur contra SC. mutuam pecuniam accepisse, et ut conventus filiusf. non restituatur in integrum.

### XXII. Enarratio.

1 Alienum a proposito P.) Cui curæ est ætati improvidæ subvenire.

2 Si peculiari nomine.) Quia patris periculum agitur, qui de peculio tenetur. Vide Cujac. ad *l.* 3. §. *Sed utrum.* 4. *D. de minor.*

3 Ut si ei pro quo fidej hæres extit.) *l.* 5. *D. de fidejuss.* l. 95. §. *Quod vulgo. D. de solution.*

4 Contra Senat. Macedon.) Ex Senatusconsulto actio non datur: ergo nec restitutio necessaria.

5 Puta si jussu patris.) Nam eatenus saltem visum est sublevandos esse creditores, qui alias Senatusconsulto Macedoniano satis opprimebantur, Cujacius ad *d.* §. 4.

## TIT. XXIII. *De fidejussoribus minorum.*

Ut patri [1], ita fidejussori restitutio in integrum rei principalis lubrico juventæ lapsi [2] non prodest, *l. Stichum.* §. *Quod vulgo. D. de solut.* nisi salva sit adversario [3] translatio judicii in alium, *l. Minor. D. de proc. l. Si pupillus se hæreditate. D. de acq. hæred.* vel nisi fidejussor ignoraverit [4] minorem eum esse pro quo intercessit, *argumento l. Si Titius. D. de fidejuss.* Restitutio autem minoris circumscripti dolo adversarii [5], etiam fidejussori prodest, *l.* 7. *in fi. D. de except.* l. 1. et 2. *hoc titulo.*

### XXIII. Enarratio.

1 Ut patri) Sicut restitutio filii patri non prodest, ut dictum est *sup. tit. prox.* ita nec restitutio minoris ætatis lubrico lapsi prodest fidejussori ejus, *l. Stichum.* 95. §. *Quod vulgo. D. de solution.* in qua fidejussor minoris non tenetur, ut fidejussor, sed ut hæres ejus, ut hæres rei principalis: et ideo quasi principalis auxilium restitutionis intra tempus legitimum impetrare poterit.

2 Lubrico juventæ lapsi) Tacitus Annal. 6. *Donec minor filius lubricum juventæ exiret.* in *l. ultim. inf. tit.* 35. ætatis lubrico, et *l. Verum.* 11. §. *Si locuplet. D. de minoribus, l.* 4. *inf. de incest. nupt.* τῷ ὀλισθηρῷ τῆς ἡλικίας, Bas. ætatis fragilitate. Quintilianus declam. 336. *Circumscripsisti fratrem, nec difficile fuit, minorem.*

3 Nisi salva sit adversario) Minore lapso restituto, fidejussoribus ejus subvenitur, cum alium habet adversarius in quem transferre judicium possit: Cujacius ad *leg. In causæ.* 11. *D. de minorib.* In *l. Minor.* 51. *de procur.* subvenitur tam minori quam fidejussori ejus, quia integra est adversario translatio judicii in alium, id est, in eum cujus defensionem minor eo nomine dato fidejussore susceperat. In l. *Si pupillus.* 89. *de acquir. hæred.* ideo succurritur et fidejussoribus a minore datis, quia creditoribus hæreditariis nihil deperit, quibus etiam salva maneat actio adversus eum, qui hæreditatem aditurus est. Creditores translatione judicii nihil amittunt: ut recte ibi Dionysius Gothofredus ex Cujacii sententia.

4 Vel nisi fidejussor ignor.) Restitutio rei principalis fidejussorem non liberat, videlicet, si sciens reum minorem esse, hoc consilio fidejusserit, ut quandoque restituto reo, et ipse liberaretur, l. *In causa.* 1. *D. de minorib. l.* 7. §. *ultim. D. de exception.* Aliud dicendum est, si ignorans eum minorem esse fidejusserit, *arg. l. Si Titius et Seja. D. de fidejuss.* Cujac. ad Paul. lib. 1. *Sent. tit.* 9. §. *Qui sciens.*

5 Circumscripti dolo adversarii) Restitutio, quæ circumscripto datur, fidejussori prodest, quæ lapso, non item. Cujac. ad *l.* 3. §. *Sed utrum*, et ad *d. l. g. In causæ.* Verum igitur est quod notat auctor Enantiophanôn ad *d. l. Minor.* non omnibus minorum fidejussoribus subveniri, ut *lib.* 4. *tit.* 4. *dig.* 13. et lib. 10. *tit.* 6. *cap.* 1. *lib.* 6. *Basilic. tit.* 2.

## TIT. XXIV. *Si tutor vel curator intervenerit.*

Non prodest restitutio patri ejus, qui beneficio ætatis restitutus est, ut tit. 22. non prodest fidejussori, ut tit. 23. His vero tit. 24. ostendit eam quoque non prodesse tutori vel curatori, nec ideo minus rescindi gesta cum minore 25. ann. si captus probetur quod gesta sint auctore tutore vel curatore [1], vel nomine ejus per tutorem ipsum [2] vel curatorem, qui utique semper [3] est major 25. ann. scilicet quod possit [4] adolescens unum servare a tutore vel curatore: nam non ut ex prima et secunda [5] edicti causa restitutio cessat, si alia actio sit [6], alia ratio servandæ rei jurisque sui, ita ex ætatis causa, *l. In causæ.* 2. §. *Pomp. D. de minor.* quinimo favore ætatis et ordinarium [7] minori et extraordinarium auxilium suppetit, et electo uno non consumitur aliud, veluti electa actione tutelæ [8], vel neg. gestorum [9] non consumitur jus petendæ restitutionis in integrum, *l. ultim. hoc tit.* Cessat quidem restitutio si minor ipso jure munitus sit, si contractus ipso jure non valeat, *d. l. In causa*, *l. Sive generalis. D. de ju. dot.* l. 4. *inf. tit.* 26. *l. pen. infra tit.* 30. sed non si ei alia actio competat, quia ad jus suum pervenire possit.

### XXIV. Enarratio.

1 Auctore tut. vel cur.) *l. Etiamsi.* 29. *D. de minor. l. Cum et minores* 4. *infra, si advers. rem judic.* Quod si præsens esset tutor vel curator, sed tamen plene non norat quæ agerentur, minoribus in integrum restitutio necessaria non est, ut hic notat Hermupolites. Inconsultæ ætati omnimodo succurrendum est.

2 Per tutorem ipsum) *l.* 3. *hoc tit.*

3 Qui utique semper est maj.) *l. ult. inf. de legit. tut.*

4 Scilicet quod poss. ad.) *d. l.* 3.

5 Nam non ut ex prima et secunda ed.) Ex prima et secunda specie restitutionis, id est, si metu, vel dolo quis inciderit in captionem.

6 Si alia actio sit) *l. Item.* 14. §. In *hac actione, D. quod met. caus. l.* 1. §. *Ait Prætor. D. de do. ma. l.* 2. *supra eodem.*

7 Favore ætatis et ordinar.) Vulgo jactatur, cessare auxilium extraordinarium, ubi ordinarium suppetit, ut in *l. In causæ.* 16. *D. de Minor.* sed ætas imperfecta effecit ut utrumque competeret, et ut electo uno, alterum non denegaretur.

8 Veluti electa actione tutelæ) Si curatores elegerint, et solidum quod eis abest consecuti non fuerint, postulare poterunt, ut rebus propriis restituantur. Per contrarium, si restitutionem elegerint, nec per eam satis eis consultum sit, adversus curatores redire possunt, nec ullum ex electione damnum passuri sunt. Basil. lib. 10. tit. 7. C. ultim.

9 Vel negot. gest.) Adversus curatorem.

## TIT. XV. *Si in communi eademque causa in integrum restitutio postuletur.*

Non prodest etiam restitutio minoris fratri consorti [1], et quamvis communis res sit inter fratres, non est commune auxilium restitutionis in integrum *l.* 2. *inf. Si unus ex plur. appel.ne.*

### XXV. Enarratio.

1 Fratri consorti) Fratres consortes dicuntur, qui pro indiviso commune patrimonium habent. D. August. in serm. L. de divers. *Expectabatur in illo etiam legitimæ ætatis accessus, ut quod faceret, firmissime faceret. Nondum autem fecit, quia ipsos agellos habet cum suo fratre communes, et sub indiviso eos possident.* Restitutio autem minoris non prodest fratri majori 25. annis. Edicti beneficium majori non communicatur; Prætor enim minoribus auxilium pollicetur, non per eos majoribus, *l.* 3. §. *Sed utrum. D. de minor.* Theodorus Hermupolites ad illa verba legis VII. *nobis non mandantibus, nec ratam transactionem non habentibus*, annotat transactionem mandatu meo factum, et eam, quam postea ratam habui, ejusdem potestatis esse.

## TIT. XXVI. *Si adversus rem judicatam.*

Ab hoc titulo incipit enumerare causas ex quibus solet minoribus dari restitutio in integrum. Prima hæc est, si contra eos litigantes tutorum vel curatorum auctoritate [1], vel contra tutores aut curatores, aut procuratores litigantes eorum nomine judicatum sit: nam si læsos esse se doceant, litem instaurari placet, quod est restitui rem adversus sententiam vel adversus rem judicatam: quod hodie non fit, nisi allegatur error juris aut facti. Excipitur res judicata pro libertate, *l. ult. inf. tit.* 30. præponderat enim prævaletque libertatis favor.

### XXVI. Enarratio.

1 Tutorum, vel curatorum auctor etc.) In *d. l. pen.* verba illa: *in rem pupilli*, recte Fulgosius interpretatur, in re ipsorum minorum, sive in causa pupilli, vel adulti. Sed si absque tutorum vel curatorum auctoritate condemnati sint, sententia non valet, sive, ut ajunt Græci ad *d. l. pen.* οὐδὲ ἔρρωται ἀπόφασις, οὐδὲ ἀποκαταστάσεως χρείαν ἔχετε· *neque valet sententia, neque vobis in integrum restitutio necessaria est*, satis enim ipso jure munitus est, nec tunc Prætor debet se interponere, *l. In causa.* 16. §. *Et generaliter. D. de minor.*

## TIT. XXVII. *Si adversus venditionem*

Secunda hæc est, si quid rei suæ minores vendiderint [1], vel si quid tutores aut curatores eorum vendiderint figmento tituloque [2]

venditionis potius quam venditione vera, ita ut ex ea lædi contingat minores injuratos, aut juratos ex scripto tantum: nam objurati [3] corporaliter [4], puta tactis sacrosanctis Evang. [5] vel manu sublata [6], ut apud Orpheum [7] ὅρκια δειμαίνοντες, ἐπωμόσαντο δὲ χερσὶν, vix rescindunt venditionem a se factam, quamvis læsi et reipsa decepti sint: et observanda est differentia inter duo genera dandi jurisjurandi ex l. 1. nam etsi instrumento juraverit minor se esse majorem, restitui potest, si instrumentis probaverit se minorem fuisse. Si corporaliter nullo modo [8], l. 3. inf. si min. se maj. dix. Et episcopi, vel clerici corporaliter jurare vetantur, non ex scripto. si vera est distinctio Balsamonis tit. 19. Nomocanonis tit. 17. qua in concordiam adducit l. Cum cler. sup. de Episc. et cler. cum l. 3. et 6. sup. de his, qui ad Eccles. conf. Titulus autem licet sit de venditione tantum, porrigitur etiam ad emptionem, si plus quam oportet emerint, l. Patri. §. Præd. [9] D. de min.

### XXVII. Enarratio.

1 Minores vendid.) l. *Ait Prætor*. 7. §. 1. *D. de minor.*

2 Figmento, tituloque) *l. 2. hoc tit.*

3 Nam objurati) Festus: *Objurare, jurejurando obstringere, ut est in Pantaleo: formidabant objurare.*

4 Objurati corporaliter) Arnulphus Lexoviensis in epistola ad Alexandrum PP. *Juramento corporaliter interveniente*. et in epistola 95. *Tactis sacrosanctis Evangeliis, juramentum corporaliter præstitimus.*

5 Puta tactis sacrosanctis Evangeliis) Theophanes Tauromenitanus homilia 12. ὁπηνίκα τις ἀντίδικος ὢν ἐνορκῶσαι σε βούλεται, καὶ σοι τίθησιν ἔμπροσθεν τὴν σεβασμίαν τῶν Εὐαγγελίων πυκτίδα: *Cum adversarius tuus objurare te compellit, et ponit ante te venerandum Evangeliorum librum. etc.* Joannes Cantacuzenus historiæ libro 1. capite 15. εἰ μὲν γὰρ ἐν τοῖς ἱεροῖς τὸν ὅρκον εὐαγγελίοις, καὶ ταῖς σεβασμίαις εἰκόσι κελεύεις πιστὸν ποιεῖν, etc. *Si me per sacra Evangelia, et venerandas sanctorum imagines fideliter jurare jubes, etc.*

6 Vel manu sublata) Danielis 12. 7. ὕψωσε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ, καὶ τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τὸν αἰῶνα. *Sustulit dexteram suam, et sinistram suam in cœlum: et juravi per viventem in secula.* Adde Deuteron. xxxii. 40

7 Ut apud Orpheum) In Argonauticis vers. 352. Pindarus Ode 7. Olymp. θεῶν δ' ὅρκον μέγαν μὴ παρφάμεν. Scholiastes: ἐκ τοῦ εἰπεῖν, θεῶν ὅρκον μὴ π. δείκνυσιν, ὡς οὐ μόνον τὰς χεῖρας ἀνέτεινεν ἡ Λάχεσις, ἀλλὰ καὶ ὤμοσε τὸ τῆς Στυγὸς ὕδωρ. *Deorumque jusjurandum non fallere.* Sch. *ex eo, quod dixit, Deorum jusjurandum non fallere, ostendit, Lachesin non solum manus sustulisse, sed et jurasse per aquam Stygis.*

8 Si corporaliter, nullo modo) Theodorus Hermopolitas putat dici posse, minoribus etiam objuratis corporaliter subveniendum, idque ex verbis legis 1. quasi diceret Imperator: *Restitui quidem potes, quamvis corporaliter juraveris, sed nolo te hortari, ut restitui postules, ne videar auctor esse perjurii.* Verba ejus hæc sunt: σὺ δὲ γίνωσκε ὅτι καὶ σωματικῶς ὀμνύων ὁ ἀφῆλιξ καὶ τὴν ἰδίαν πρᾶξιν βεβαιῶν, ἀποκαθίστασθαι δύνασαι, καὶ ἀνατρέπειν αὐτήν. ὁ γὰρ βασιλεὺς ἐνταῦθα τοῦτο πρὸς τὸν ἀφήλικα λέγειν δοκεῖ, ὅτι σὺ μὲν κατὰ τῆς ὁμολογίας σου καὶ κατὰ τοῦ ὅρκου ἀποκαθίστασθαι δύνασαι· ἐγὼ δὲ προτρέπειν σε εἰς τοῦτο οὐ βούλομαι; ἵνα μὴ γένωμαι ἐπιορκίας καὶ ἀπιστίας σοι πρόξενος. Sed verba d. l. 1. aliud suadent, Hoc igitur vul constitutio, desiderio minoris obstare jusjurandum, quod corporaliter dedit. Cæterum Basilica ponunt, minorem simpliciter jurasse, non corporaliter, quasi quoquo modo jurati vix rescindant venditionem a se factam, secundum novam Friderici constitutionem, quam Irnerius inserit huic tit. ex constit. ejusdem Friderici de pace componenda, lib. v. de Feudis.

9 L. Patri, §. pr.) l. *Ait Prætor*. 7. §. 1. *D. eod.*

## TIT. XXVIII. *Si adversus venditionem pignorum.*

Tertia causa hæc est, si creditores pignora sibi obligata ex contractu minorum, vel capta ex causa judicati, ut *l. 1. hoc tit. l. 1. infr. de præd. min.* non item ex contractu hæreditario [1], ut *l. 2. hoc tit.* jure suo distraxerint [2], et ex ea re minores magno detrimento adficiantur [3].

### XXVIII. Enarratio.

1 Non item ex contr. hæreditario) Minor non restituitur adversus distractionem pignoris a defuncto constitui in qua sententia fuit Azo, heic in summa ad finem. Nisi creditor non uti oportet, distraxerit, Paulus libro 1. Sententiarum *tit.* 9. §. *ult.* id est, non observatis quæ in pignoribus distrahendis observari solent. Cujac. ibidem.

2 Jure suo distraxerint.) Creditor jure suo pignus distrahit, l. *pen. D. de distr. pign.*

3 Magno detrimento adficiatur) Puta si minores fraudati sint supra dimidiam justi pretii. Fingendum autem pignus solemniter, et legitime distractum, vel ex pacto convento: cæterum venditio nulla est, et rei dominium apud minorem remansit, ut hæc scribit Theodorus Hermopolites: μεγάλην δὲ νόησον ζημίαν, ὅταν εἰς ἐλάχιστον πάνυ τίμημα διαπωληθῇ ὥστε μηδὲ εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ δικαίου τιμήματος αὐτὸ ἐξαρκεῖν· ὑπόθου δὲ ὅτι καθὼς ὁ νόμος γίνεσθαι τὰς διαπράσεις τῶν ἐνεχύρων ὁρίζεται, καὶ τὸ τοῦ νέου διεπράθη ἐνέχυρον, ἢ ὅτι συμπεφωνημένον εἶχε τοῦτο διαπιπράσκειν ὁ δανειστής· ἐὰν γὰρ μὴ κατὰ τούτους τοὺς τρόπους αὐτὸ διεπώλησεν, ἄνισχυρος ἡ πρᾶσις ἐγένετο, καὶ ἡ δεσποτεία παρὰ τῷ νέῳ διέμεινε.

## TIT. XXIX. *Si adversus donationem.*

Est et hæc causa probabilis dandæ restitutionis in integrum, improbabilis donationis enormitas, ut ait *l. 4. inf. de inoff. don.* Si minor 25. an. immodicam et stultam rerum mobilium donationem [1] fecerit, auctore curatore, non etiam si servato modo patrimonii sui eam sponsæ fecerit ante nuptias [2], quando, ut ait *l. 4. Cod. Greg. si adver. don. sp. fac.* cujusmodi causam communis voti complendi ratio provocat. Dixi: rerum mobilium: Nam prædiorum donatio ipso jure non valet ulla ex causa l. *Prædia. inf. de præd. min.* quæ conjungenda est cum l. 1. *hujus tit.* item datur si restitutio adversus donationem, si patri donanti alteri res mobiles jampridem sibi emancipato [3] donatas, inconsulta ætatis facilitate consensum accommodaverit, *l. 1. hoc tit.*

### XXIX. Enarratio.

1 Rerum mobilium donationem) Cujusmodi sunt ζῶα περισσά, καὶ ἐσθὴς τετριμμένη, καὶ τούτοις παρόμοια. *Animalia superflua, vestis attrita, fructus, et his similia.* Theodorus Hermopolites. *Sed etsi*, inquit, *ponas res esse immobiles, addes etiam cum decreto factam donationem.* Alioquin, inquit, restitutio necessaria non est, quia ipso jure satis munitus est: εἰ δὲ καὶ θεματίσεις ταῦτα ἀκίνητα, πρόσθες καὶ κατὰ δεκρέτου γενέσθαι τὴν δωρεάν.

2 Fecerit ante nuptias) Etiam curatore præsente, *l. 1.* Curator præsens debet auctor fieri ut de tutore dicitur in §. 2. *Instit. de auctor. tutor.*

3 Jampridem sibi emancipato) Nam filio in potestate constituto pater frustra donat.

## TIT. XXX. *Si adversus libertatem.*

Et alia, si servum manumiserit. Nam etsi a prætore [1] non possit adversus libertatem restitui in integrum, a principe potest magna ex causa, ut si temere actorem bonorum suorum [2] et Columellam [3] manumiserit, cujus damnum ad totius domus aversionem pertineat, l. 10. *D. de min.* [4]

### XXX. Enarratio.

1 Nam etsi a Prætore etc.) l. *Si ex causa* 9. §. *ult.* et *l. seq. D. de minor.*

2 Actorem bonor. suor. etc.) Isidorus lib. 2. de officiis ecclesiasticis: *Actor prudens, et bonus scit quis sit domini sui census, et omnis substantiæ modus, et redigit apud se totius possessionis instrumenta origínalia.* Hoc igitur casu restituitur si servum manumiserit cui rerum administratio totiusque patrimonii dominici cura demandata erat, servum in primis si utilem, quemque non sine damno rei suæ minor manumisit, sive ut sit Theodorus Hermop. τυχὸν γὰρ τὸν ἐλευθερωθέντα δοῦλον προικτήν, καὶ διοικητὴν εἶχε τῶν πραγμάτων αὐτοῦ καὶ πᾶσαν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἐπὶ χεῖρας ἔχοντα, καὶ πραγματευόμενον καὶ ὠφελοῦντα τοῦτον κατὰ πολύ. Et merito igitur tutor servum pupillæ suæ manumittere volens prohibetur a matre pupillæ εἶναι γὰρ αὐτὸν πραγματευτὴν αὐτῆς, καὶ δι' αὐτὸν τὰ πράγματα τῆς ὀρφανῆς διοικεῖσθαι; *esse enim eum actorem ejus, et per eum res omnes pupillæ administrari.* in Adriani Sententiis apud Dositheum 3 Grammaticæ.

3 Et Columellam) Donatus in Phorm. act. 11. Sc. 1. *Columellæ apud veteres dicti servi majores domus*, et ibi adfert Lucilii versum. Vide et Martial. lib. 11. ep. 91.

4 L. 10. D. de minor.) Vide Cujacii Observat. lib. 19. 1.

## TIT. XXXI. *Si adversus transactionem, vel divisionem minor restitui velit.*

Placet etiam restitui minorem [1] in integrum causa cognita [2], si forte cum adversario suo inconsulto [3] transegerit tutore [4], vel curatore auctore, vel si cum cohærede, aut socio divisionem fecerit [5] *l. pen. infra com. divid.* Transactioni divisio subjicitur, quasi species generi, quia divisio plerumque fit transigendi causa, et transactionem Græci hoc loco ἀπαρτισμὸν [6] vocant, quasi finem [7] et consummationem [8] negotii.

### XXXI. Enarratio.

1 Minor si læsus sit restituitur adversus transactum, ut est in *l. 2. hoc tit.* transactus pro transactione, ut obligatus pro obligatione, dissolutus pro dissolutione: et alia quæ notavi ad tit. *de verbor. oblig. Instit.*

2 Causa cognita) *l. 3. D. de in integr. restit.*

3 Inconsulto) Damnose.

4 Tutore auctore) κατὰ αὐθεντίας τοῦ ἐπιτρόπου, cum *auctoritate tutoris*, Basilica.

5 Divisionem fecerit) Vide locum Augustini in enarrat. tituli 25.

6 Ἀπαρτισμὸν vocant) Basilic. 10. tit. 14.

7 Quasi finem) Glossæ: *transactio*, τελεσμός, πέρας, περάτωσις.

8 Et consummationem) Est enim ἀπαρτίζω, perficio, consummo, et ἀπαρτισμός, consummatio.

### TIT. XXXII. *Si adversus solutionem a debitore, vel a se factam.*

Restituitur etiam minor si per errorem juris solverit indebitum legatum, ut *l. 2. hoc tit.* puta existimans jure factum testamentum, quod ipso jure nullum erat ut *l. 11. infra de test. man.* quæ conjungenda est cum *d. l. 2.* Et recte *l. pen. sup. tit.* 21. minoribus consuli in his, quæ ignoraverunt l. ignorantibus jus, ut *l. 5. D. de l. Cor. de fal.* 6. *inf. de his, quæ ut ind.* Restitutus autem minor adversus solutionem a se factam condicit id quod solvit [1]. Item restituitur si ei pecunia a debitore recte soluta sit, et hanc perdiderit, ut *l. 1.* et restitutus agit cum debitore pristina actione, perinde ac si debitor non solvisset: necessaria est restitutio, quia debitor liberatur, etiamsi curator non intervenerit: et si intervenerit, vix minor restituitur, *l. Ait prætor. D. de min.* maxime si per judicem facta sit, ut *l. 25. inf. de adm. tut.* Igitur de solutione a minore facta est *l. 2.* de solutione a debitore facta minori, vel curatori ejus *l. 1.* nec in vet. lib. aut in Basilicis ita conceptus est titulus, ut vulgo, *Si adversus solutionem a debitore*, sed generalius, *Si adversus solutionem a debitore vel a se factam* [2], ἐὰν κατὰ τὴν διάλυσιν τὴν παρὰ τοῦ χρεώστου ἢ παρ' ἑαυτοῦ γεγενημένην et observandum in eadem *l. 1.* [3] minorem restitui adversus solutionem curatori factam, posse aliquem statuere facillime, nisi cohibeatur *d. l. Ait prætor*, simulque animadvertat, non præcise legem restitutionem polliceri, sed an sit tribuenda per causæ cognitionem æstimari posse, hoc tantum edicere.

### XXXII. Enarratio.

1 Condicit id quod solvit) *L. Illud.* 25. *D. de minor.*

2 Si adversus solutionem a debitore etc.) Sic in veteribus Ægydii Menagii, et Juliani Brodæi.

3 In eadem l. 1.) in qua recte libri veteres, *promissum beneficium*, ut in Basilicis, ἐπαγγελθεῖσα βοήθεια, promissum auxilium restitutionis scilicet. Vide hæc de re tota quæ diximus ad Cujac. Not. Instit. 2. tit. 8.

### TIT. XXXIII. *Si adversus dotem.*

Item datur minori restitutio adversus dotem, ut puta, si ultra vires bonorum suorum dotem dederit, *l. Si ex causa. §. In dotis D. de min.* vel si omnia bona, quod fit quidem jure, *l. 4. inf. de jur. dot.* (quæ cum *l. unica* hujus tit. conjungenda est) quoad ratio patitur, ut sit *l. Quæro. D. eod.* et modus, scilicet legis Papiæ [1], aut *Nov.* 22 librarum auri C. Sed lædi ex ea re quandoque mulier hæresque ejus [2] potest dolo fallaciisque [3] mariti effundens in dotem omnia bona sua, vel minoris æstimans res dotales: qua ex causa etiam majori subvenitur, *l. Jure. §. ult. l. Si res. §. 1. D. eodem.* Sed majori judicio dotis concepto in bonum et æquum [4], minori etiam per restitutionem in integrum. Restituitur etiam adversus dotem, si duriorem aliquam pactionem dotis fecerit. quam nunquam faceret major, *l. Minor ar. § ult. D. de minor.* vel si ex intervallo [5] patri stipulanti soluto matrimonio dotem sibi reddi consensum adhibuerit, *l. 3 §. Sed utrum. in fi. D. eod.*

### XXXIII. Enarratio.

1 Et modus, scilicet legis Papiæ) Qui modus dotibus erat impositus, l. 1. 2. *Cod. Th. de inoffic. dot.*

2 Hæresque ejus) Hæres ex persona defuncti restitutionem petit, *l. 1. h. tit.*

3 Dolo, fallaciisque) κατὰ περιγραφὴν καὶ ἀπάτην τινά, ut in Basilicis.

4 Judicio dotis conc. in bon. et æqu.) Majori non succurritur per restitutionem, ut opinor, sed judicio dotis, ut puta, cum in æstimatione dotis alteruter circumventus est, *l. Si res. §. 1. de min.* quod illa verba indicant, et quod bono et æquo non conveniat, respiciunt enim ad actionem dotis, quæ in bonum et æquum concipitur, *l. Eas inf. tit. prox.* hoc modo: *quanto æquius melius.* Cujac. ad *l. 9. §. ult. D. de jure dot.*

5 Vel si ex intervallo) Quotiens pro filia pater dotem dat, si in se transferre vult actionem de dote, stipuletur ex continenti: nam ex intervallo si stipuletur sine filiæ voluntate, filiæ non aufert de dote actionem. Quod si filiafam. minor consenserit patri ex intervallo dotem stipulanti, adversus eum in integrum restituetur: quia ipsius interest habere actionem de dote, vel propriam, si emancipata restitui velit, vel communem cum patre, si in potestate remansit. Cujac. ad *l. 3. §. Sed utrum. in fine, D. de minor.*

### TIT. XXXIV. *Si adversus delictum suum.*

Delicta alia contrahuntur opera consulta, alia per ignorantiam: in his minori subvenitur per restitutionem in integrum, ut pœna liberetur, quam commisit: ut si mater minor 25. an. per errorem juris liberis impuberibus tutorem non petierit, l. 2. *hoc tit.* vel si eodem errore matrimonio contracto [1] incestum jure civili commiserit, *l. Si adulterium. § Stuprum. D. ad l. Jul. de adult.* In illis, veluti furto, adulterio, homicidio [2], non item, quæ contra leges admittuntur [3] dolo malo, et quæ legibus antiquis [4] etiam nominatim in impuberibus vindicantur. Et ratio differentiæ, quod illa veniant ex animo, hæc ex contractu, id est, ex re ipsa tantum: sic enim legendum est [5] in l. 1. Sed cum delictum non ex animo, sed ex contractu venit, ut in Basil. [6] ἀλλ' ὅτι τὸ ἁμάρτημα μὴ ἀπὸ ψυχῆς πονηρᾶς, ἀλλ' ἀπὸ συναλλάγματος ἔρχεται: et contractum igitur accipio pro facto ipso, sive delicto, ut *l. Si rerum D. de re jud.* vel, ut loquitur Aristoteles [7], pro involuntario contractu [8].

### XXXIV. Enarratio.

1 Matrimonio contr.) Quod si minor intra annum luctus secundo nupserit marito, an excusabitur ab infamia ceterisque pœnis, *l. 1. et 2. inf. de sec. nupt.* Sic videtur, *arg. l. minorib. inf. de iis quib. ut indig.* quamvis miles non excusetur, *l. Decreto, sup. de caus. ex quib. infam.* P. Faber.

2 Homicidio) Furtum, adulterium, et homicidium natura turpia sunt, *l. 1. D. de furt. l. Probrum. 42. D. de verb. signif.* Oecumenius in epistolam P. ad Galat. cap. 3. τὰ ἀναγκαῖα τοῦ νόμου, καὶ ἡ φύσις ἐδίδαξεν, τουτέστι τό, οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις. *Quæ legibus cauta sunt, ea etiam natura edocuit, veluti non adulterium facies, non occides, non furtum facies.* Homicidium natura turpe: nam cum inter nos cognationem quamdam natura constituerit, consequens est hominem homini (cognato scilicet) insidiari nefas esse, ut est in *l. 3. D. de just. et ju.* Cœlius Lactantius libro 6. cap. 10. *Nam si ab uno homine, quem Deus finxit, omnes orimur, certe consanguinei sumus: et ideo maximum scelus putandum est odisse hominem vel nocentem.*

3 Quæ contra leg. adm.) Quæ et naturali jure probra existimantur, *l. Probrum. D. de verb. signif.* P. Fab.

4 Quæ legibus antiquis) Plinius 18 3. *Impubem prætoris arbitratu verberari.* A. Gellius lib. 11. cap. 18.

5 Sic enim legendum est in l. 1.) In veteri Brodæi sic legitur: *Si cum delictum non ex animo, sed ex contractu vel del cet culpa in contra, sed extra venit, nox n non committitur:* Vitiosam scripturam proposui, ut si qui meliores codices nacti fuerint, partim ex antiquo Brod. partim ex suis emendent.

6 Ut in Basilicis) libro 10. tit. 17.

7 Ut loquitur Aristoteles) Libro 5. Ethicorum Nicomach. cap. 11.

8 Pro involuntario contr.) Nam delictum et crimen contrahi dicitur, l. 1. *D. de legib. l. 2. §. 2. D. de condict. ob turp. caus.* vide quæ dixi ad tit. 1. lib. 4. Instit.

### TIT. XXXV. *Si adversus usucapionem.*

Sed si quis rem minoris usuceperit, ei subvenitur, rescissa usucapione. Usucapio est acquisitio dominii [1] per possessionem justam justi temporis. Si adversus præscriptionem non datur titulus [2] propter *l. ult. inf. in quib. cau. in int. rest. etc.*

### XXXV. Enarratio.

1 Acquisitio dominii) *l. un. hoc t.* acquisitio dominii per usum, *l. Denique.* 19. et *l. Ait prætor.* 23. §. 1. *D. ex quib. caus. maj.* id est, per possessionem, unus enim est possessio: Glossæ Philoxeni: *usus*, χρῆσις, καὶ χρησάμενος. *ususfructus*, νομή, χρῆσις καρπῶν, *lege*: χ. καὶ χ. νομή. *ususfructus*, χρῆσις ἐπικάρπιος sine qua usucapio non procedit, *l. Sine. 25. D. de usurpat. et usucapion. Justam*, ut in § *pen. Instit. per qu. pers. nob. acq. Justi temporis*: temporis lege definiti, *l. 3. eod.* id est, anni vel biennii, Ulp. *tit.* 19. §. *Usucapione*: aut secundum novi juris definitionem, decennii aut vicenni, prout res sunt mobiles aut immobiles. Isidorus Originum libro 5. cap. 25. *Usucapio est adeptio dominii per continuationem justæ possessionis.* Ait per continuationem, ut Ulp. in *d. § Usucapione*, et Modest in *d. l. 3.* nam possessio debet esse continua, *l. Nunquam.* 31. *eod.* et *l. 2. inf. de præscr. longi temp.*

2 Non datur titulus propter leg. ult.) vide ibid.

### TIT. XXXVI. *Si adversum fiscum.*

Hoc titulo ostenditur, non tantum adversus privatum, sed etiam adversum fiscum minores deceptos [1] restitui venditionis a se [2] vel a fisco factæ [3], vel alterius contractus rescindendi causa: et adversus privatum [4] notionem esse præsidis, adversus fiscum procuratoris Cæsaris adjuncto præside, et præsente advocato fisci [5].

### XXXVI. Enarratio.

1 Minores deceptos) Ut in *l. 1.* circumventus a Rufino, et in *l. ult.* per collusionem sive fraudem.

2 A se) Ut in *l. 1.* minor cum posset pluris distrahere rem viliori pretio projecit, ceu loquitur Ulp. in *l. Si pignora.* 50. *D. de evict.*

3 Vel a fisco factæ) Ut in *l. ult.*

4 Adversus privatum etc.) *l. 2.*

Præsente advocato fisci) *l. 2.* παρόντος τοῦ καθολικοῦ *præsente Catholico*, in Basilicis.

### TIT. XXXVII. *Si adversus creditorem.*

Creditor proprie is est [1] qui pecuniam credidit .i. mutuam dedit, et debitor qui accepit. Hic si minor sit 25. an. paterfam. adversus creditorem bonæ fidei restituitur rescissa cautione creditæ pecuniæ, si ea pecunia in rem ejus versa non sit. Dico paterfam. Nam filiusfam.

qui mutuam pecuniam accepit, non est debitor [3]. Dico creditorem bonæ fidei ex *l. Stichum*. §. *Quod vulgo. D. de solut.* Nam is qui sciens perdituro [3] credidit, creditor non est, *l. Si vero non remunerandi*. §. *Si adolescens: D. mand. l. Quod si minor*. §. *pen. D. de minor*. Similis est tit. lib. 7. [4] Sed qui ad præscriptionem longi temporis pertinet, non restitutionem minorum.

## XXXVII. Enarratio.

1 Creditor proprie is est) Vide tit. 21. libri IV. In rem ejus versa non sit *l.* 2. vel ex ea locupletior facta non sit *l.* 1. imo pecuniam disperdit, *l. Patri.* 27. §. 1 *D. de minor.* Nam si locupletior factus sit non restituitur: sicut et pupillus locupletior factus tenetur ex rescripto D. Pii.

2 Non est debitor) Debitor enim intelligitur is a quo invito exigi pecunia potest, *l. Debitor.* 108. *D. de verb. signific.* filius autem familias tutus est exceptione SC. Maced.

3 Perdituro) Male consumpturo, dissipaturo.

4 Libro VII.) Titulo 36.

## TIT. XXXVIII. *Si ut se hæreditate abstineat.*

Restituitur etiam minor abstinendi causa [1], qui temere damnosæ hæreditati [2] permiscuit se [3], vel qui adivit, aut pro hærede gessit, aut bon. possessionem agnovit, quod etiam est pro hærede gessit, *l.* 12. *infr. de ju. delib.* qua in re servanda est forma prodita Nov. Justin. [4] 119. §. πρὸς τούτοις, *l. Etiam.* §. *ult. D. de min.* Et abstinendi verbo addamus, vel repudiandi, ut *l.* 7. §. *pen. D. eod. l.* 2. *hoc tit.* quæ communis est huic titulo et sequenti.

## XXXVIII. Enarratio.

1 Abstinendi causa) Titulus ita legitur in veteribus, *Si ut se hæreditate abstineat.*

2 Temere damnosæ hæred.) Ut in §. *Extraneis. Instit. de hæred. qual. et diff.*

3 Permiscuit se etc.) Minori succurritur ut se abstineat hæreditate, sive se miscuerit, sive adierit, sive pro hærede gesserit, aut bonorum possessionem agnoverit, *l.* 1. et 2. *hoc tit. l. Ait prætor.* 7. §. *Sed etsi hæreditatem. D. de minor* etiam si curator intervenerit, *l.* 1. *sup. si tut. vel cur. interv.* Denique minoribus aditam hæreditatem derelinquere permittitur, sicut in cæteris omnibus causis Prætor eis succurrit ætatis beneficio, *d.* §. *Extraneis.*

4 Novella Justin.) CXIX.

## TIT. XXXIX. *Si ut omissam hæreditatem, vel bonorum possessionem, vel quid aliud acquirat.*

Et e diverso idem quoque restituitur acquirendi causa [1], si intra tempora constituta hæreditatem non adierit [2], vel bon. possessionem [3] non agnoverit: id enim est proprie [4] omittere hæreditatem, vel bon. possessionem: sed et si alio genere hæreditatem, vel bonorum possessionem sibi delatam amiserit. Adjicit, vel quid aliud, quamquam de eo nihil in constitutionibus sub tit. positis sit expressum, sed quod in eis de hæreditate et bon. possessione, facile trahitur ad legatum [5] et fideicommissum, vel quid aliud.

## XXXIX. Enarratio.

1 Restituitur acquirendi causa) Quod minori favorabiliter præstatur. D. Augustinus in epistola CCXVI. *Ut etiam rebus, quibus renunciasti, te post renunciationem inserueris, quod nec apud humanas ipsas leges ullo modo defendi potest.*

2 Hæreditatem non adierit) *l.* 1.

3 Vel bon. possess.) *l.* 2.

4 Id enim est proprie) *l. Quod si minor.* 24. §. *Scævola. D. de minor*, l. 1. §. *ult. D. ut in poss. legat.* Hoc autem videndum erit, an rebus distractis restitui desideret, vel non distractis. Qua de re vide ipsum Cuj. ad §. 5. *instit. de hæred. qual. et differ.* et ad *l.* 7. §. *Restituta. D. de minor.*

5 Ad legatum) *L. Ait Prætor.* 7. *Et si sine dolo. D. de minor.*

## TIT. XL. *In quibus causis in integrum restitutio necessaria non est.*

Veriæ quidem jam ante variis locis sunt demonstratæ causæ, in quibus minori non est necessaria restitutio in integrum quasi ipso jure munito satis, ut si rem mobilem vendiderit sine curatoris auctoritate, *l.* 3. *tit.* 21. vel immobilem sine decreto, *l.* 2. *tit.* 29. vel si creditor curatoris fidem secutus cum eo principaliter contraxerit ignorans curatorem eum esse, et rem agere alterius, *l. pen. tit.* 24. vel si res judicata sit contra minorem indefensum, *l. pen. tit.* 26. vel si minor 20. ann. servum manumiserit contra legem Æliam Sentiam, *l. pen. tit.* 30. Sed quia restant aliæ quædam, de his visum est proponi debere titulum specialem, in quo quæ præter eas continentur, eæ sunt, si cum non defenderetur ultus [1] non sit necem defuncti: nec enim si ob eam rem hæreditas eripitur quasi indigno: quæ majori eriperetur [2] *l.* 1. *hoc tit.* Item si non interpellaverit [3] personam debitoris ex contractu bonæ fidei [4], vel ex legati aut fideicommissi



causa, ut ex mora fructus et usuræ [5] cederent. Nam et sine interpellatione minori debentur ipso jure ex solo tempore tardæ solutionis, constitutione Severi usque ad legitimam ætatem *l. Cum vero.* §. *Apparet. D. de fideicom. lib. l. Titia.* §. 1 *D. de leg.* 2. *l.* 3. *hoc tit.* conjuncta *l.* 5. *inf. de act. empt.* Item si tutore dativo [6] litigante pupilli nomine, qui non satisdedit rem pupilli salvam fore, res contra eum judicata sit, *l. pen. hoc titulo* conjuncta *l.* 3. *infra de tut. vel cur. qui sat. non ded.* Item si in instituenda querela inofficiosi testamenti [7] minori objiciatur præscriptio quinquennii, *l.* 2. *hoc titulo*, vel in petenda bon. possessione [8], et generaliter ex *l. ult.* si qua alia objiciatur præscriptio temporis, adversus quam potuerit restitui in integrum, præter præscriptionem 30 aut 40 ann. [9] quia illæ præscriptiones ipso jure non currunt adversus minores 25. ann. et ob id opinor in hoc libro posui quidem tit. *Si adversus usucapionem*, sed non etiam, si adversus præscriptionem longi temporis, quæ tamen minori non restituto objici poterat, ut *l.* 3. *inf. quibus non ob lon. temp. præs.* minori scilicet, qui pupillus non esset [10].

## XL. Enarratio.

1 Cum non defenderetur) Per tutores vel curatores, *l.* 1. *hoc. tit.*

2 Quæ majori eriperetur) Inconsultæ ætati parcitur *d. l.* 1. et 5. *l. Minoribus.* 6. *inf. de his quibus ut indign.* majori qui necem defuncti judicio persequi neglexit, hæreditas tanquam ingrato et indigno a fisco eripitur, *l. Cajus.* 22. *D. de Senatusc. Silan.* et *l. Sororem.* 10. *inf. de his quib. ut indign.* Aimoinus de gestis Francorum lib. IV. cap. 28. *Idcirco in publico Francorum conventu a quibusdam proceribus secundum leges Romanas, quæ sanciunt a paterna eos decidere hæreditate, qui noluerint interfecti necem vindicare, omnibus paternis expoliati sunt.*

3 Item si non interpellaverit) Regulariter enim interpellatio debitorem in mora constituit, *l. Mora.* 32. *D. de usur.*

4 Ex contractu bonæ fidei) In bonæ fidei judiciis usuræ ex mora veniunt, *l.* 2. *inf. de usur.*

5 Fructus et usuræ) Actio legatorum usuras recipit ex mora *l. Usuræ.* 34. *de usur.* vide inf. de usur. legat.

6 Item si tutore dativo) Cuj. Græcos secutus speciem legis ponit in tutore dativo: nam testamentarius non satisdat, nec datus ex inquisitione.

7 Si in instituenda querela inoff.) Nam ipso jure querela inofficiosi integra ei servatur: et ob id in integrum restitutio necessaria ei non est. Basilica.

8 Vel in petenda bon. poss.) Intra dies centum bonorum possessio agnoscenda est: intra annum si defuncti liberis, aut parentibus, §. 4. *Instit. de bonor. poss.*

9 Præter præscript. 30. etc.) Præscriptio longi temporis adversus minores annis 25. non currit, *l.* 3. *inf. quibus non objicit. lon. temp. præsc.* et generali decisione Justin. in *l. ult. hoc tit.* nulla præscriptio currit adversus eos, et ideo frustra ea ea causa restitui desiderant. Sola 30. aut 40. ann. currit adversus minores 25. ann. Aliæ ipso jure non currunt: *melius est intacta eorum jura servari, quam post causam vulneratam remedium quærere*, ut est in *d. l. ult. hoc tit.* Aristoteles Politic. lib. V. cap. 1. βέλτιον ἐξ ἀρχῆς ὁρᾷν, ὅπως μὴ ἐνίσωνται τοσοῦτον ὑπερέχοντες, ἢ ἐάσαντας γενέσθαι, ἰᾶσθαι ὕστερον· Suidas: ἀρχὴν ἰᾶσθαι λῷον ἢ τελευτήν· in epist. Caretii, Salonii et Veranii Episc. ad Leonem PP. *Scientes pone sera esse remedia, quæ adectis jam vulneribus opponuntur.* Ait autem post causam vulneratam, ut Symmachus epistolarum libro 11. 30. negotium vulneratum. *Quo animo*, inquit, *acceperim Siciliense negotium vulneratum, facile conjectas.*

10 Qui pupillus non esset) *l.* 3. *inf. de præsc. trig. vel quad. an.*

## TIT. XLI. *Qui et adversus quos in integrum restitui non possunt.*

Hactenus dixit de causis in quibus minoribus necessaria est restitutio in integrum, vel non. Nunc tractare incipit, qui minores, et adversus quos in integrum restitui non possunt: ac primum, non temere in integrum restitui minores quos constat esse attentos [1] et diligentes [2] patres f: quosque verisimile non est ætatis infirmitate lapsos: nec quemlibet minorem utique semper in consilio prætoris, aut præsidis haberi pro minore, ac ne lapsos quidem, vel circumscriptos, re cum parentibus [3] aut patronis utriusque sexus gesta, restitui adversos eos, nisi adversus matres, quæ secundas nuptias contraxerunt ex *Nov.* CXV. [4] quod quæcumque ex causa restitutio postuletur, videatur quodammodo suggillari pudor, et gravari opinio ejus adversus quem restitutio postulatur: et olim forsitan famosa fuit actio de circumscriptione adolescentium ex lege Lætoria [5], *ubi ne propter te fidemve tuam captus fraudatusve siem*: quodque honestius et melius sit adolescentem æqui boni consulere [6] damnum quod fecit, quam retractare quod cum his personis gessit, in quas etiam fraudis suspicio [7] non cadit. Et in sequentibus titulis plerique alii demonstrantur esse minores, qui in integrum restitui non possunt.

## XLI. Enarratio.

1 Attentos) Terentius in Adelp. Act. V. Scen. 3. *Attentiores sumus ad rem omnes.* Et Sc. 8. *Nimium ad rem in senecta attenti sumus.* Prætor igitur non succurrit iis, qui sobrie rem suam administrant, *l. Verum.* 11. §. *Item. D. de minor.* id est, τοῖς καλῶς διοικοῦσιν, ut in Basilic. *bene rem suam gerentibus.*

2 Et diligentes) *l.* 1. *hoc tit.*

3 Cum parentibus) *l. 2. h. t.*

4 Ex Nov. CXV.) Adversus matres, quæ nuptias iterarunt, restitutio peti potest.

5 Ex lege Lætoria) Circumscriptio dolo adversarii subvenitur lege Lætoria data præscriptione. Cicero de Offic lib 3. Quanti verba illa: UTIER PROPTER TE etc. ut hæc. vide Cujac. libro 19. observ. 33.

6 Æqui boni consulere) Æquo animo ferre.

7 Fraudis suspicio) *l. pen. inf. de adoption.*

## TIT. XLII. *Si minor se majorem dixerit, vel probatus fuerit.*

Et hoc titulo quidem non posse in integrum restitui minores, qui jurarunt [1], vel forte ut sibi pecunia crederetur, dolo malo se majores esse dixerunt et perseverunt, vel etiam dolo malo scientes se esse minores prætori aut præsidi imposuerunt [2], et falso probaverunt se esse majores, quia in his malitia supplet ætatem [3], ut ait *l. 3.* ideo non restituuntur adversus eos quos deceperunt: et idem dicitur de minoribus, quod de mulieribus, *l. 2 §. pen. D. ad Vell.* deceptis ob decipientibus subveniri, *l. 1. Cod. Greg. si min. fin. prob. l. 2. hoc titulo*; nam si minorum dolus abest, ut si per errorem, aut per frandem adversarii majores probati fuerint, non immerito postulant auxilium, *l. 1. 3. 4. hoc titulo.* Probare autem majorem ot perfectam ætatem Græcis hoc loco est [4] πράττειν τὴν λεγομένην τελειότητα et probationem sequi solet decretum prætoris vel præsidis permittens administrationem rerum suarum his qui majores probati fuerint. Et probatur ætas testibus vel instrumentis *l. 2. tit. 44.* veluti tabulis professionum, *l. 2. D. de excus. l. 1. hoc. titulo,* quæ ibi a Græcis vocentur, ἀπογραφαὶ τοῦ πατρός, quod plerunque conficientur a patre natis filiis [5]. Apulejus 2. *Apol. Pater natam sibi filiam more ceterorum professus est,* tabulæ ejus partim tabulario publico, partim domo adversantur. Sed fidem faciunt etiam confectæ a matre vel avo, *l. Etiam. D. de prob.* Probatur etiam ex aspectu *d. l. 3. d. l. 1. Cod. Greg. l. Minor. 25. D. de minor.* et ex aspectu, ut opinor necessariæ partis [6], maxime si quæratur de pubertate marium [7]. Aristoph. in Vespis: παίδων δοκιμαζομένων, αἰδοῖα παρέστι θεάσθαι. Plato legum XI. τὴν τοῦ τῶν γάμων χρόνου συμμετρίαν τε καὶ ἀμετρίαν ὁ δικαστὴς σκοπῶν κρινέτω, γυμνοὺς μὲν τοὺς ἄῤῥενας, γυμνὰς δὲ ὀμφαλοῦ μέχρι θεώμενος τὰς θηλείας. Quintilianus *decl. 279.* Postea nudari filium, atque in conspectu judicum constitui cogit. Idem in Instit. [8] quæstionem hanc centumviralem esse ait, pubertas annis an habitu corporis æstimetur: quam definivit tandem Constitutio Justiniani [9], sedata controversia, quæ hac in re erat inter Cassianos et Proculianos, a qua nec abhorret *l. 4. inf. qui test. fac. poss.* et secundum eam impubes est, qui nondum pervenit ad annum XIV. etiamsi facies, vel alia pars corporis pubertatis computet ætatem. et contra pubes qui pervenit ad annum 14. etiamsi ex habitudine ejus ætatis non videatur esse.

### XLII. Enarratio.

1 Minores qui jurarunt) Restituuntur jurati ex scripto, non si corporaliter juraverint, tit. 27. supr. ex *l. 3. hoc. tit.*

2 Se esse minores prætori aut præs. impos.) Theodorus Hermopolites: ἀπὸ μόνης τῆς τοῦ ἰδίου σώματος ἐμφανείας τὸν δικαστὴν παρέπεισε: *ex solo corporis aspectu judici persuasit se esse majorem:* quæ quidem probatio satis lubrica et periculosa est. Æschines contra Timocratem: εἰ αἱ φύσεις ἀνθρώπων πολὺ διαφέρουσαι δῆλαι ἀλλήλων τὸ περὶ τὴν ἡλικίαν· ἔνιοι μὲν γὰρ νέοι ὄντες, προφερεῖς καὶ πρεσβύτεροι φαίνονται· ἕτεροι δὲ πολὺν ἀριθμὸν χρόνου γεγονότες, παντάπασι νέοι δοκοῦντες εἶναι. *Hæc inter homines naturæ discrimina sunt: ut ex aspectu satis non possit ætas dignosci, quidam enim juvenes ætate provecti esse videntur. Alii seniores cum sint, omnino juvenes apparent.*

3 Malitia supplet ætatem) τῆς κακίας ἀναπληρωσάσης τὸ ὑστέρημα τῆς ἡλικίας: *malitia supplente quod ætati deest*, ut ait Hermopolites in *l. 2. infr. de reputat. quæ fi.* sive ut in Basilicis, ἡ κακία αὐτοῦ ἀναπληροῖ τὸ τῆς ἡλικίας ἀτελές. *Malitia ejus supplet quod ætati imperfectæ deest.*

4 Græcis hoc loco est) Libro 10. Basilic. tit. 25. cap. 1.

5 Natis filiis) Juvenalis sat. 9. *et libris actorum spargere gaudes Argumenta viri.* Vetus Scholiastes: *Apud ærarium patres nomina deferebant natorum filiorum.*

6 Necessariæ partis) Julius Firmicus libro 4. Mathes. cap. 12. *vitia facit circa naturalia et necessaria*, et ejusdem libri cap. 18 *At ex necessariis et mulieribus locis.* Æschyles in Sept-Theb. οὔτ' ἐφηβήσαντά πω, οὔτ' ἐν γενείου συλλογῇ τριχώματος.

7 De pubert. marium) Cum quærebatur de pubertate feminarum, non indagabantur verecundiores partes corporis, ceu loquitur Tertullianus.

8 Idem in Institut.) Lib. 4. cap. 11.

9 Constitutio Justiniani) *L. ult. inf. quando tut. vel curat. esse desin.*

## TIT. XLIII. *Si sepius in integrum restitutio postuletur.*

Hoc autem titulo ostenditur, non posse in integrum restitui [1] minores in ea causa, in qua jam ante petita restitutione in integrum, repulsam passi sunt, nisi novas proferant defensiones, [2] res ne semel rite judicata temere retractetur, et hoc est quod Paulus ait 1. *Sent.* [3] integri restitutionem plusquam semel non esse decernendam.

### XLIII. Enarratio.

1 Ostenditur, non posse in integ. rest.) Appellare possunt, appellendi autem jus eis restituitur si appellationem omiserint, *l. 1. h. tit.* Eandem interpretationem adfert ad *l. Ait prætor. 7. §. Restitutus. D. de minorib.*

2 Nisi novas proferant defensiones) *L. 2 et 3. hoc. tit.* in *l. 2.* vox *judicem* non est in libris vett. nec in Basilicis, in *l. 3. iterum* legitur in Cod. Brodæi. Auctores Basilicôn legerunt, *iteratum*: vertunt enim ἐπιδευτερούμενον, ut in *l. 1. supr. si adv. rem. judic.* iterato eandem actionem inferre.

3 Sententiarum 1.) Tit. 7. §. integri.

## TIT. XLIV. *De his qui veniam ætatis impetraverunt.*

Et præterea hoc titulo non posse in integrum restitui minores, qui [1] principe extra ordinem, ut ait *l. 3. D. de minor.* vel ex Novel. Leonis 28. [2] magistratu veniam ætatis impetraverunt [3], in his scilicet quæ gesserunt post impetratam veniam, *l. 5. infr. tit. 52.* ne qui cum eis contrahunt, principis auctoritate circumscripti videantur. *l. 1. h. tit.* Neque vero impetrant veniam ætatis, i. jus legitimæ ætatis, et rerum suarum administrationem, nisi impleverint mares an. 20. [2] et feminæ 18. Celerior est cursus prudentiæ muliebris, quæ ætas proprio nomine a Costantino firmata appellatur, *l. 1. Cod. Theod. eod.* nec enim perfecta [3], justa [4], legitima [5] dici potest, *l. ult. hoc tit.* sed exigitur, ut et hujus ætatis se esse mares per se probent [6] insinuata venia [7] quam a principe impetraverunt, *l. ult. infr. de spons.* Si Senatores sint, apud præf. urbi; si plebei, apud prætorem, et omnes in provinciis apud præsidem [8] simul, ac testibus se eis moribus esse præditos, ut mereantur veniam ætatis. De maribus loquor. Nam feminæ propter pudorem et verecundiam non coguntur prodire in publicum, *ut. l. 1. sup. de off. d. v. jud. l. 2. §. Sin autem. infr. de jur. prop. sal.* et satis est ab eis firmatam ætatem probari per procuratorem, *l. 2. hoc titulo.* Vis autem hujus beneficii principalis hæc est, ut minor 25. an. curatione liberetur, ut rerum suarum administrationem recipiat, et in omnibus pro majori habeatur, *l. 10. infr. de appel. l. ultim. infr. si min. fac. al. fa. sine dec* præterquam si prædia velit alienare, aut obligare sine decreto, *l. penult. hoc titulo*, quod et in formula veniæ ætatis sic Cassiodorus [10] excipit, ita ut alienandis rusticis, vel urbanis prædiis constitutionum servetur auctoritas, ne cum opinioni præstare volumus, utilitatem publicam lædere videamur. Olim venditio [11] ei permissa erat, et pignoratio etiam sine decreto, donatio nullo modo, *l. ult. infr. si major. fact. alien. rat. l. Tutores. §. Ab eo. D. de admin. tut.*

### XLIV. Enarratio.

1 Veniam ætatis impetraverunt) Etiamsi minus idonei administrare videantur, *l. 1.* id est, ἐπιβλαβῶς, in Basilicis.

2 Mares annum 20.) Nam, ut ait Procopius Gazæus in Leviticum, *annus vicesimus initium est ætatis ad res gerendas habilis, et acceptissimus finis.*

3 Nec enim perfecta) Perfecta ætas annorum 25. *§. ult. institut. de fiduc. tut. l. Tutela 16. D. de tutel.* et *l. ult. hoc tit.*

4 Justa) *L. 2. D. de vac. mun.*

5 Legitima) *L. ult. hoc tit. l. Si actor. 10. Cod. de appellat.*

6 Per se probent) *d. l. 2.* tametsi hæc absint a Codice Theod. πρὸς διαστολὴν feminarum, quæ per procuratorem probant.

7 insinuata venia) Thalelæus ad *leg. 5. infr. de sponsal.* ibi, *in competenti judicio comprobatam: didicisti*, inquit, *libro 11. Codicis tit. 44. constitut. 11. post petitam veniam principale rescriptum insinuari etiam debere:* ὅτι δεῖ κατὰ τὴν αἴτησιν καὶ ἐμφανίσαι τὴν ἀντιγραφήν, libro 18. Basil. tit. 11.

8 Apud. præf. urbi) *L. 2. hoc titulo* Nam ex vett. libris ejus inscriptio ita emendanda est, ad Verinum P. V.

9 Apud præsidem) *d. l. 2.*

10 Cassiodorus) Variarum 7. 41.

11 Olim venditio) ipse Cujac. Observ. 21. 35. Olim permissa etiam fuit venditio prædiorum et pignoratio absque decreto. Post a Constantino vetita venditio *l. 3. hoc. tit.* et a Justiniano pignoratio, *l. 3. h. tit.*

## TIT. XLV. *Si major factus ratum habuerit.*

Ultimus casus, quo non restituuntur in integrum minores, hic est, si quæ in minori ætate gesserunt, majores facti rata fecerint [1], quia per ratihabitionem in integrum restitutioni renunciare videntur ut nihil interest facto [2], an silentio ratum habuerint, ut Paulus ait 1. Sent. [3] silentio anni utilis jure veteri, quadriennii continui [4] jure novo.

### XLV. Enarratio.

1 Rata fecerint) Tunc autem maxime ratum habet, cum in adolescentia perfectum negotium major factus facto comprobat, ut Paulus scribit *libro 1. Sentent. l. 1.* et *2. C. si maj. fact. rat. hab.* vel silentio quadriennii, aut si contractus ipso jure nullus, quinquennii re alienata, obligatave sine decreto, aut decennii, aut vicennii re donata, *l. ult. Cod. eod.* Cujac ad *l. 3. D. de min.*

2 Facto) Ratihabitione speciali, *l.* 3. §. 1. *D. de minor.* Basilica: δικτὰ ἀποδέξῃ, καὶ ἐβεβαιώσας, αὐτὰ. *rata habueris, eaque confirmaveris,* quasi a majore omnia primum gesta sint.

3 Ut Paulus ait 1. Sentent.) *Tit.* 9. §. *Si major.*

4 Quadriennii continui) *l. ult. inf. tit.* 52. 1. *v. tit. pen. libri* 5.

## TIT. XLVI. *Ubi et apud quem cognitio restitutionis agitanda sit.*

Sequitur alia inspectio, ubi, id est, in quo foro, et apud quem cognitio in integrum restitutionis agitetur. Et placet agitari sive minor eam petat, sive major [1], in foro ejus adversus quem petitur restitutio [2], secundum regulam, quæ dictat, actorem sequi forum rei, et non tantum pro tribunali apud magistratum urbanum, vel provincialem, sed etiam apud judicem datum a principe [3], vel a magistratu ordinario [4] specialiter in hanc ipsam rem vel in aliam in qua incidat quæstio restitutionis, ex qua apparet eam in modum contradictionis [5] objici posse, vel apud eum cui a magistratu mandata sit jurisdictio omnis, vel hæc species: est enim cognitio hujusmodi jurisdictionis [6] et misti imperii [7] ideoque mandari cuilibet potest, mandatoque generali comprehenditur. Sed et quibusdam casibus non in foro rei hæc causa agitur, sed in consistorio principis, veluti adversus libertatem, *l.* 10. *D. de minor.* vel adversus rem judicatam a procuratore Cæsaris [8], vel ab eo, qui vice sacra judicat, veluti vicario [9], aut præfect. urbi [10], vel a judice dato a principe, *l.* 1. *hoc titulo*, *l.* 3. *sup. si adversus rem judic. l. Minor autem.* §. *pen. D. de minor.* Verum enimvero apud magistratum municipalem hæc cognitio non agitatur: nec enim ei suo jure competit sine mandato præsidis, *l. Ea quæ. D. ad municip.* neque judici compromissario, neque arbitro electo communi, eodemque consensu partium, neque arbitro dato a judice pedaneo, habeat scilicet notionem tantum, non jurisdictionem *l. ult.* [11], veluti arbitro [12] rationibus excutiendis, aut bonis æstimandis [13], aut fidejussoribus probandis [14].

### XLVI. ENARRATIO.

1 Sive major) *l.* 3. *h. t.* quibus casibus scilicet majores in integrum restituuntur, ut inf. tit. 53.

2 In foro ejus adversus quem) Actor sequitur forum rei, *l. Si in possessione.* 3. *inf. ubi caus. stat.* id est, reus ibi conveniri debet ubi domicilium habet, *l.* 2. *inf. de jurisd. et. omn. jud.* et *l.* 2 *h. t.*

3 Datum a principe) Hæc et quæ sequuntur, fere definiuntur in *l. ult.*

4 Vel a magistratu ordinario) Apud judicem datum sive pedaneum. Restitutio in integrum potest pedaneis judicibus mandari, ut et ipse Cuj. scribit ad *l.* 3 *D. de integr. restit.* Qua in re dissentiunt quidam, sed ipsa constitutione refelluntur.

5 In modum contradictionis) Vide inf. tit. 53.

6 Cognitio hujusm. jurisdictionis) Integri restitutio jurisdictionis prætoriæ est, *l.* 1. §. *De qua. vers. Aa autem. D. de postul.*

7 Et misti imperii) Nam quod jurisdictionis est et misti imperii est, quia jurisdictioni cohæret, et competit tantum jurisdictionem habenti.

8 A procurat. Cæsaris) παρὰ τοῦ καθολικοῦ, a *Catholico.* Basilica.

9 Veluti vicario) *l.* 1. *sup. de offic. vic.*

10 Aut præf. urbi) *l.* 11. *C. Th. de appellat.*

11 L. ult.) in qua monet Cuj. legen. *audeat esse trahendum*, quod confirmatur lib. vett. et auctoritate Basilic. ἑλκύσαι τολμήσῃ.

12 Veluti arbitro) *l. Si quis dicat.* 3. §. 1. *D. de manumiss.*

13 Aut bonis æstim.) *l.* 2. *infr. de usur. legat.*

14 Aut fidejussoribus probandis) *l. Arbitro.* 9. *D. qui satisd. cog.*

## TIT. XLVII. *De reputationibus, quæ fiunt in judicio in integrum restitutionis.*

Sequitur alia inspectio de reputationibus .i. de his quæ adolescenti petenti restitutionem in integrum imputantur, ut ea vel reddat, vel compenset: exempli gratia, si restitutus adversus venditionem [1], et traditionem fundi desideret etiam fructus sibi restitui, quos emptor percepit, eum fructibus compensare debet usuras, vel pretium reddere cum usuris [2], et sumptus meliorati fundi [3]. Et similiter restitutus adversus emptionem [4], recipit pretium cum usuris, et fundum restituit cum fructibus. Et restitutus adversus transactionem [5], reddit quod accepit ex causa transactionis, et vicissim ei redditur quod dedit cum accessionibus et omni causa. Item restitutus abstinendi gratia, reddit id omne quod ex hæreditate percepit, aut dolo malo fecit, quo minus percipere posset [6]. Et eadem ratione, ut fit in mulierum expromissionibus ex Senatusconsulto Vellejano [7], restituto minore adversus expromissionem, puta cum novandæ obligationis gratia [8] intercessit pro alio, creditori restituitur vetus actio in veterem debitorem. Omnis restitutio in integrum est reciproca, aut iniquissima, si ex uno tantum latere restituat rem. Semper excipio casum *l. pen. sup. tit.* 19.

### XLVII. ENARRATIO.

1 Adversus venditionem) *l. un. h. t. l. Quod si minor.* 24. §. *pen. D. de minor.*

2 Vel pretium reddere cum usuris) *d.* §. *pen.*

3 Et sumptus meliorati fundi) *l. Si prædium.* 16. *in fin. inf. de præd. minor. sine decr. non alien.*

4 Adversus emptionem) *d. l. un. l. Patri.* 27. §. 1. *vers. Prædium quoque D. de minor.*

5 Adversus transactionem) *l.* 1. et 2 *sub tit.* 31.

6 Quo minus percipere posset) *d. l. unic. h. t.*

7 Ex Senatusconsulto Vellejano) *l.* 8. § *Marcellus. D. ad Vellejanum.*

8 Cum novandæ obligationis) *d. l. un.* Si minor intervenerit, et expromissione facta petat actionem restitui in veterem debitorem per expromissionem et debiti translationem liberatum, actio creditori restitui debet adversus quem minor desiderat. Basilica libro 10. tit. 30.

## TIT. XLVIII. *Etiam per procuratorem causam in integrum restitutionis agi posse.*

Etiam hoc inspici in hoc tractatu quærique dignum erat, an per procuratorem agi posset causa restitutionis in integrum, propterea quod in hoc judicio ætatem probari convenit [1], quæ plerumque probatur ex aspectu, et quod mares per se insinuant veniam ætatis [2], ætatemque firmatam [3], ac morum probitatem probant. Sed utilitatis causa receptum est, ut etiam per procuratorem [4] agatur recte causa restitutionis in integrum, cui scilicet id ipsum nominatim mandatum sit [5]; palam et per cognatum, vel adfinem, cui id mandatum non sit, sicut alia actio quælibet, si nec ab ipso minore petere et agere prohibitus sit. *l. Pap.* §. *Illud. l. Patri. D. de minor.*

### XLVIII. ENARRATIO.

1 Probari convenit) sup. tit. 42.

2 Insinuant veniam ætatis) sup. tit. 44.

3 Ætatem firmatam) Ut Virgilii ecloga 4.

*Hic ubi jam firmata virum te fecerit ætas.*

4 Per procuratorem) *l. un. h. t. l.* 1. *sup. si tut. vel cur. interv.*

5 Nominatim mandatum sit) *l.* 25. §. 1. *D. de minoribus.* Quod si de speciali mandato non constat, cavebit dominum ratam rem habiturum, *l. sequ. ibid.* Minor igitur auctore curatore procuratori nominatim mandare potest, ut causam in integrum restitutionis agat. Sed et curator generalis minoris nomine eandem causam agere potest, ut hoc scribit Hermopolites: ὁ τοῦ νέου γενικὸς κουράτωρ προσώπῳ αὐτοῦ τοῦ νέου ζητεῖν ἀποκατάστασιν οὐ κωλύεται. Est autem curator generalis, inquit, qui minori datus est, ut ejus negotia tueatur usque ad annum 25.

## TIT. XLIX. *In integrum restitutione postulata, ne quid novi fiat.*

Quod appellatio [1] majoribus præstat, hoc minores consequuntur adversus sententias beneficio restitutionis, si nolint appellare, *l. Præses. D. de minor.* et adversus gesta alia quæcumque ad quæ majoribus nullum patet auxilium. At sive appellaverint majores aut minores, sive petierint minores restitutionem, medio tempore nihil deintegratur [2]; sed omnia manent in integro, quoad de appellationis, vel restitutionis causa pronunciatum sit: et hoc loco desinit tractatus de minoribus, qui cœpit a tit. 21. Sequuntur causæ ex quibus nonnunquam restituuntur etiam majores 25. ann.

### XLIX. ENARRATIO.

1 Quod appellatio) Itaque Basilicῶn auctores heic appellationem et minorum restitutionem conjungunt.

2 Nihil deintegratur) *L. un. D. nihil innov. appellat. interpos. l. un. hoc tit.*

## TIT. L. *De restitutionibus militum et eorum qui reip. causa absunt.*

Majores 25. [1] ann. et hæredes ex persona eorum [2] restituuntur in integrum, si cum essent in militia occupati [3] in castris [4], vel præsidiis [5], vel stativis [6], vel qua alia ratione abessent Reip. causa sine dolo malo [7], interim res eorum usucaptæ sint [8], aut venditæ a creditoribus [9], aut tempore amissæ actiones [10] quæ eis competebant, vel etiam tempore amissa bonorum possessio [11] hæreditasve [12]: et restituuntur postquam desierunt abesse, intra annum utilem [13], et hodie intra quadriennium continuum [14], rescissa usucapione [15], venditione bonorum [16], distractione pignorum [17], præscriptione temporis [18], restitutoque dominio [19] rerum, restituta bon. possessione [20], restitutis actionibus [21].

### L. ENARRATIO.

1 Majores 25. ann.) Non solum minores in integrum restituuntur, sed et majores ex justa causa, puta si milites sint, vel alias Reip. causa absint. Milites Reip. causa abesse dicuntur, *l. Si quis.* 40. et *l. pen. D. ex quib. caus. major. l.* 3. *hoc tit.*

2 Et hæredes ex persona eorum) *l.* 1. *hoc tit.*

3 In militia occupati) In expeditionibus occupati, *l. Si intra.* 2. *inf. de temporib. in integr. restit. et de milit. test. in prin. Instit.*

4 In castris ) Quatenus militant, et in castris degunt, §. 3. *eod.*

5 Vel præsidiis) Varro 4. de Ling. lat. Præsidium est dictum quia extra castra præsidebant in loco aliquo, quo tutior regio esset. Cornelius Fronto: Præsidium ad custodiam collocatur. Glossæ: præsidia, φυλακαί φρούρια.

6 Vel stativis ) ἐν τοῖς οἰδεοις *l.* 18. *supra de ep sc audient.* in sedibus, non si essent in sua ædibus : nam in *l. ultim.* libri veteres habent, *ædibus*, et Basilica, οἴκοις. Vide consultationem 49. et notas ad Instit. tit. de milit testam.

7 Reipublicæ causa sine dolo malo ) *L.* 1. §. 1 *l.* 4. *D. ex quib. caus. maj. l.* 4. *hoc tit.* Sed et milites, qui Romæ militant, Reipublicæ causa abesse intelliguntur, *l. Milites.* 7. et *l. Qui mittuntur.* 35. §. *In urbanicis. D. ex quibus causis maj.* Theodorus Hermopolites : χάριν τυχὸν τῆς τοῦ βασιλέως φυλακῆς, οὓς σήμερον, ὡς οἶμαι, καλοῦσι παραμονάς. Stephanus in Aristotelis Rhetoricam : τυραννίδος δὲ τέλος φυλακή, ἤγουν λεγόμεναι παραμοναι. Codinus de officiis cap. 5. num. 46. edit. Reg. ἐν τῇ αὐλῇ του παλατίου στρατιῶται ὀνομαζόμενι οὕτω παραμοναι. *In aula palatii milites dicti stationarii.* Onomastic. *stationarii milites:* φυλακαί.

8 Usucaptæ sint ) *L.* 1. 2. 3. et 4. *hoc tit.* Si quid de bonis eorum, qui reip. caus. absunt, diminutum sit, restitutionis auxilio juvantur: diminutum, id est usucaptum *l. Deperditum.* 21. *D. de petit. hæredit.* Idemque significat possessum in *l. Quod tempora.* 3. *hoc tit.* ut et Martinus interpretatur : et ad eam recte Græci annotant : *Neque usucapione, neque longi temporis præscriptione lædi jus militis, aut ejus qui reip. causa abfuit, si intra annum utilem, postquam abesse desierit agere cœperit.* v. Cujac. Obs 24. 14. et 40.

Quid si usucapio aut præscriptio ante absentiam inchoata post reditum domini completa sit? Restitutionis auxilium non denegabitur, si modo per temporis angustias possessorem convenire non potuerit. *l.* 15. et *l. seq ex quib. caus. major.*

9 Aut venditæ a creditoribus ) *l. Ignorare.* 4. et *l. Si cum militaribus.* 6. *hoc tit.*

10 Amissæ actiones ) *d. l.* 2.

11 Amissa bonorum possessio ) *L.* 1. *hoc tit.*

12 Hæreditasve ) *L. Julian.* 13. *D. ex quib. caus. major.*

13 Intra annum utilem ) *d. l.* 2 et 3.

14 Intra quadrienn. contin. ) *L. ult. inf. tit.* 52.

15 Rescissa usucap ) *L. Sed etsi.* 16. §. *Si feriæ. D. ex quib. caus. maj.* §. *Rursus, Instit. de action.*

16 Venditione bonorum ) Etiamsi e fisco vendita sint, quibus non oberit quadriennii præscriptio, qua obesse solebat domino, de qua in §. *ultim Instit. de usucapion. et lo. temp. poss.* Restituuntur et adversus venditionem bonorum, quæ cum absentes reip. causa non defenderentur, possideri tantum a creditoribus poterant : non interdicta possessio, sed venditio, quamdiu absunt, *d. l.* 4. *hoc tit.*

17 Distractione pignorum ) *d. l.* 6

18 Præscriptione temporis ) *d. l.* 3. *Basilica :* Rescissa usucapione, si possessor rem militis usuceperit, vel amota longi temporis præscriptione eam vindicare poterit.

19 Restitutoque dominio ) *d. l.* 2 *Basilica :* Restitutio ei competit, per quam rerum dominio, et actionibus quibus excidit, restituitur.

20 Restituta bon. possess. ) *d. l.* 1.

21 Restitutis actionib. ) *d. l.* 2.

## TIT. LI. *De uxoribus militum et eorum qui reipub. causa absunt.*

Sed et uxores militum 1 et aliorum qui Reipub. causa absunt in integrum restituuntur, si secutæ viros 2 interim per absentiam aliquid damni fecerint 3; vel aliquid lucri non fecerint 4, ut quibus officium publicum non debet esse damno 5, non sit etiam uxoribus eorum.

### LI. Enarratio.

1 Sed et uxores militum ) Militibus uxores habere non licebat. Tertullianus de exhortatione castitatis cap. 12. *Scilicet solis maritorum domibus bene est. Pereunt cælibum familiæ, res spadonum, fortunæ militum, aut peregrinantium sine uxoribus. Non enim nos et milites sumus? eo quidem majoris disciplinæ, quanto tanti imperatoris.* Et ideo in numeros relati et matriculis inserti uxores retinere non poterant, et matrimonium bona gratia dissolvebatur, *l. Vel senectutem.* 61. et *l. seq. D. de donation. int. vir. et uxor.* Severus Imperator militibus uxores habere permisit, Hærodiano teste libro 3.

2 Secutæ viros ) Quæ cum maritis peregrinatæ sunt, ut est in *l.* 1. *hoc tit.* Mulieres reipublicæ causa abesse non intelliguntur, sed virorum privilegio adjuvantur.

3 Aliquid damni fecerint ) Ut si quis actione mulieri competente liberatus sit, *l* 1. vel si quid de bonis earum diminutum sit, id est, si res earum interim usucaptæ sint, *l* 2. vide ad tit. 50

4 Vel aliquid lucri non fec. ) Sicut minoribus etiam in lucro succurritur, id est, in iis, quæ non acquisierunt, *l. Ait prætor.* 7. §. *Hodie.* et *l. Non omnia.* 44. *D. de minor. l. Cum quidam.* 17. §. *Si pupillo. D. de usur.* ita et militibus et aliis, qui reip. causa abfuerunt, subvenitur. In *l.* 2. Basilica ponunt, mulierem dolo aliquid fecisse. Cur enim tanto tempore interjecto non misit, qui dotium suam repeteret. Itaque, inquit, licet mulier domum absente ea venditam ad se pertinere monstraverit, non aliter eam recipiet quam refuso pretio, quod revera solutum est, non quod instrumento venditionis continetur. Pone igitur fundum venditum, absente uxore militis, refuso pretio, quod revera adnumeratum est, non quod instrumen. vend. continetur, uxor eum recipiat, *l.* 2 *hoc tit.* Solent enim quidam plerumque subdole, et contra veri fidem instrumentis adscribere se impenso pretio emisse, quod minimo emerint : sive, ut ait Hermopolites : οὐ μὴν τὸ ἐν πρατηρίῳ χάρτῃ περιεχόμενον· πολλάκις γὰρ τινες ὀλίγα διδόντες εἰς ἀγορασίαν διά τινα τέχνην καὶ ὑποψίαν πλείονα ἐγγράφουσι τοῖς ὠνιακοῖς. Verba autem illa legis 2. *sed quia hujusmodi diuturnæ absentiæ commenta callide adhibita, atque composita obesse omnino non debent*, sic idem Theodorus interpretatur : non debent obesse emptori. Finge, inquit, abesse mulierem sperantem post reditum quod distractum erit, restitutum iri non reddito pretio.

5 Non debet esse damno ) *l. Videlicet.* 29. *D. ex quib. caus. major.*

## TIT. LII. *De temporibus in integrum restitutionis tam minorum et aliarum personarum quæ restitui possunt, quam hæredum eorum.*

Communis hic titulus est minoribus, et majoribus pertinentibus ad causam restitutionibus in integrum : et erat olim quidem, ut de temporibus primum dicamus, omnibus jure prætorio constitutus annus 1 utilis ad petendam restitutionem in integrum : deinde lege Constantini 2 fuit restitutionibus, quæ minoribus dantur contestandis finiendisque in urbe, et intra centesimum miliarium urbis præstitutum quinquennium 3 post legitimam ætatem, in Italia quadriennium, in provinciis triennium continuum ut non male in *Cod. Th. l.* 5. *hujus tit.* habeat, juge tempus, pro quo vulgo, jure, et Basil. ἐφεξῆς, forte quis sibi vindicat continui temporis definitionem Justinianus abrogata lege Constantini, constituens ut non observata differentia locorum vel ætatum intra quadriennium continuum agatur et peragatur causa restitutionis in integrum, *l. ult. hoc tit. l. ult. inf. de rep. hæred.* quod quidem minoribus 4 numeratur ex die primo anni 26. in diem extremum 29 vel ex die quo insinuaverunt veniam ætatis, *l.* 5. *hoc tit.* militibus ex die missionis, *l.* 1 *hoc tit.* et aliis absentibus Reip. causa ex die reditus 5. Altera quæstio in hoc tit. est de hæredibus earum personarum, quatenus in integrum restitui possint, in qua ita distingui solet. Aut minor minori hæres extitit, aut minor majori, aut major minori, aut major majori. Si minor minori, hæredi ex edicto datur post suam legitimam ætatem ex defuncti persona, non spectata tamen aut computata ætate defuncti, totum quadriennium ad in integrum restitutionem, *l. Interdum D. de minor.* et Paulus, 1. *Sent. tit. eodem*, et *l.* 5. §. 1. *hoc tit.* Si minor majori nondum completo quadriennio, hæredi post legitimam ætatem non datur totum quadriennium, sed ex persona defuncti id dumtaxat tempus quod defuncto supererat, *d. l. Interdum.* §. 1. *d. l.* 5. § *Quod si majoris. l. ult. in fi. inf si ma fac. al. fac. sine decr.* puta annus, si defunctus vixerit annis 28. Si major minori, hæredi statim ab adita hæreditate quadriennium datur ex persona defuncti, *l.* 4. *l.* 5. §. *ult. hoc tit. l. Minor autem.* §. *ult. D. de mın. l.* 4. *D. de in integ. rest.* Si major majori, recte Accursius 6, hæredi statim ab adita hæreditate id tempus dari quod defunctus habuit. Et secundum hanc distinctionem in specie *l.* 2. *hujus tituli* si minor minori hæres extitisti, et militiæ nomen dedisti, majorque redisti, ex die reditus ad restitutionem in integrum habes quadriennium : itemque si minor redisti, post legitimam ætatem completam. Quod si majori nondum exacto quadriennio, ipse minor, vel intra quadriennium constitutos hæres extitisti, et militiæ nomen dedisti, reverso tibi cedet tempus, quod defuncto supererat, statim, si major, vel post completam ætatem legitimam, si minor redisti. Etiam illud valde notandum est ex *l.* 1. *hoc titulo*, minori circumscripto, qui in militia exegit annum 29. aut 30. tempora restitutionis in integrum non computari, nisi ex die missionis, et *l. Semper.* §. *Si quis reip. ver. nam etsi. D. quod vi aut clam,* quia ipso jure continuatur beneficium restitutionis, *l.* 3. *i.* συναπτῶς καὶ ἀδιακόπως φυλάττεται, ut Basilica interpretantur 7. Et tamen si major, qui temporalem aliquam actionem habuit, militiæ nomen dederit, actionis tempus ei cedit : sed reverso causa cognita per restitutionem remittitur præscriptio temporis, *l.* 1. *sup. de restit. mil.* et ita accipienda est prima pars *d.* §. *Si quis Republicæ*, exemplo scilicet et argumento ejus §. qui præcedit. Plus tribuitur minori danti militiæ nomen quam majori.

### LII. Enarratio.

1 Jure prætorio constit. annus ) *l.* 1. §. 1. *D. ex quib. caus. maj.*

2 Lege Constantini ) *l.* 2. *C. Theod. de in integr. restitut.*

3 Præstitutum quinquennium ) Ex constitutionibus in urbe quidem quinquennium dabatur, in Italia quadriennium, in provinciis triennium. Basilica libro X. tit. 31. cap. 7.

4 Quod quidem minoribus ) *l. ult. hoc. tit. l. ult. inf. de repud. vel. obstin. hæredit.*

5 Ex die reditus ) *d. l. ult.* §. 1.

6 Recte Accursius ) Ad leg. 5.

7 Ut Basilica interpretantur ) *d. tit.* 31. *cap.* 3.

## TIT. LIII. *Quibus ex causis majores in integrum restituuntur.*

*Vide tit.* 6. *lib.* 4. *D.*

Hoc titulo demonstratur, non tantum majoribus qui sine dolo malo 1 abfuerunt Reipublicæ causa subveniri per restitutionem in integrum,

sed etiam legatis civitatum [2] ad principem missis, *l. 1.* et his qui sub custodia militari, vel in vinculis vel in hostium potestate fuerunt, *l. 2. et ult.* et generaliter si qua alia justa causa [3] judici videbitur [4] maxime addictio actioni bonæ fidei, *l. 3. hoc. titulo*, *l. 3. infr. com. utr. jud. l. Jure. §. ult. D. de jur. dot.* nam in stricta [5], stricta et angusta est potestas judicis. In bonæ fidei, etiam judex delegatus cognoscit de causa restitutionis, quæ incidit in eam rem, cui principaliter judex addictus est, venitque in contradictionis modum. *l. ult. supr. ubi et apud quem restit.* Etiam illud additur hoc titulo, civitatibus lapsis [6] aut circumscriptis subveniri exemplo minorum, *l. penult. hoc titulo, l. penult. infr. de jur. Reip. l. 1. supr. de off. ejus qui vi al. jud. l. Ergo. in fi. D. ex quib. causis maj. l. 9. D. de appell. l. 6. inf. ne de sta. def.* Civitates minorum locum obtinere. Illud notandum est, et majoribus ex his causis, et minoribus hodie subveniri extra ordinem, non ex edicto cognitione prætoria, sed a principe vel a Senatu, ut *l. 2. D. eod. tit.* et apud Cassiodorum in epist. ad actores Albini lib. IV. [7].

## LIII. Enarratio.

1 Qui sine dolo malo) *l. 4. supr. tit. 1.*

2 Sed etiam legatis civitatum) *L. Legatis. 8. D. eod.* si legatio bona fide facta sit, *l. 1. h. tit.* Theodorus Hermopolites heic scribit, legatum Principis differre a legato civitatis: ille enim si procuratorem reliquerit, reversus non restituetur, quum potuerit is, cui rerum suarum curam mandaverat, ei prospicere, ne quid damni pateretur. Legatus autem civitatis licet procuratorem reliquerit, restitui potest: nam cum ex omnium civium electione, legatione functus sit, et pro communi utilitate, si quidem præsens adversus eum egerit, et eum condemnaverit, merito ei subvenitur: quum is etiam qui egit et obtinuit, misisse eum intelligatur: quod in Principe locum habere non potest. Licet enim pro utilitate Romani Imperii missus sit, tamen eum solus Princeps misit, non singuli cives.

3 Justa causa) *l. 1. §. vers. Item. D. eod.*

4 Judici videbitur) In bonæ fidei contractibus majori 25. non per restitutionem, sed officio judicis subvenitur. Basilica libro X. tit. 36. capite 3. Hermopolites: οὐ δι' ἀποκαταστάσεως, ἀλλὰ διὰ τὸ πάνυ φιλάνθρωπόν τε καὶ δίκαιον: *non per restitutionem, sed humanitatis et æquitatis ratione.*

5 Nam in stricta) In bonæ fidei judiciis libera potestas permittitur judici ex bono et æquo æstimare quantum actori præstari oporteat, *§. In bonæ fidei. Instit. de action.* In strictis judex addictus formula concluditur.

6 Civitatibus lapsis) *L. penult. hoc. tit.* Servæ Reipublicæ nomine civitatem intelligi, et ita Græci Rempublicam πόλιν solent reddere.

7 Libro 4) ver. 35.

## TIT. LIV. *De alienatione judicii mutandi causa facta.*

*Vide tit. 7. lib. 4. D.*

Datur etiam majoribus in integrum restitutio ex hac causa, si possessor cum quo major. 25. an. acturus erat in rem actione, dolo malo eam rem [1] alienaverit objiciendi durioris [2], difficilioris, molestioris [3] adversarii gratis, et ex hoc edicto [4] restituitur [5] intra annum [6] utilem data in eum qui rem alienavit actione in factum [7] quanti interest rem non amisisse, si petere eam non possit ab eo cui alienata est, ut *l. 4, in pr. D. eod.* vel si petere possit, quanti interest alium adversarium non habere cum quo par certatio non sit [8], nisi reus ultro paratus sit suscipere utile judicium in rem quasi possessor, *l. 3. §. ultim. D. eod.* quod alioqui in invitum locum non habet, nisi cum ita rem dolo malo desiit possidere ut nusquam sit, aut ubinam sit penitus ignoretur: nam si certus sit possessor, in rem actio solum possessorem tenet, *l. 1. infr. ubi in rem. act. exer.* vel, ut est in Constitutione hujus tit. possessio in rem actionem parit adversario [9], ut *l. 17. D. de pign.* Pignoris possessio [10] (sic videtur legendum) in rem actionem parit creditori, qua de causa in rem actio ex possessione esse dicitur, *l. Nec alias. §. 1. D. de judic.* Mutato igitur possessore, mutatur judicium, .l. lis futura [11] transfertur in alium adversarium. Denique ut ait lex tit. hujus, vel in possessorem est in rem actio restitutoria ex hoc edicto, et electio exactioque possessoria liberat eum qui alienavit non contra, *l. Sticum. §. Dolo. D. de solut.* Alienatio est dominii [12], vel possessionis vel juris in alium translatio.

## LIV. Enarratio

1 Dolo malo eam rem) *l. 4. §. 3. D. eod.* data opera, in necem, in fraudem adversarii ut scilicet rem alienatam iterum recipiat, *l. ult. eod.*

2 Objiciendi durioris) ut objiceret ἕτερόν τινα κακόν, καὶ φιλόνεικον καὶ πρὸς δικαστήριον ἐμπειρότατον, καὶ δυνάμενόν με συντρίβειν ἐπὶ πολύ: *pravum hominem contentiosum, et in judiciis exercitatissimum, quique me vexare possit*, *l. 2. D. eod.* Hermopolites.

3 Molestioris) *l. 4. §. 1. eod.*

4 Et ex hoc edicto restituitur) Valet alienatio, sed restitutoria actio in eum datur, qui alienavit, in quantum interest duriorem adversarium non habuisse: cujus hæc formula: quod feceris ne locum ageretur vindicatione, vel alia actione in rem scripta, aut mixta, lex 24. *§. ultim. D. comm. divid.* ad actiones in personam non pertinet, quia nec debitor potest invito creditore alium vice sua debitorem substituere, *l. 1. Cod. de novation.* Cujac. Observ. libro 10. cap. 3.

5 Restituitur) Restitutio fit arbitrio judicis et arbitraria igitur actio est, *d. l. 4. §. ultim.* et *l. Ex hoc. edicto. 8. eod.*

6 Intra annum) *l. 6. eod.* utilem, Cujac. ad *l. Item si cum. 14. D. quod. met. cau.*

7 Actione in factum) *l. 1. eod.*

8 Cum quo par certatio non sit) Si potentiorem adversarium suo loco substituerit, cui par esse non possit, *l. 3. eod.*

9 Possessio in rem actionem parit adversario) Basilica: ἡ περὶ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἀγωγὴ ἀντίδικον ἡμῶν οἶδε τὸν νεμόμενον. *In rem actio adversarium nostrum agnoscit eum qui possidet.* In veteri codice Juliani Brodæi sic legitur: *Cum in rem actioni possessio pariat adversarium.* In antiquo Menagii: *Cum in rem actionem possessio pariat adversario.*

10 Pignoris possessio) Basilica. ἡ περὶ τοῦ ἐνεχύρου ἁρμόζουσα τῷ δανειστῇ ἀγωγὴ αὐτοῦ τοῦ πράγματος ἐκδίκησις ἐστι. *Actio quæ de pignore creditori competit, ipsius rei vindicatio est.* Petrus Faber Semestrium lib. 11. c. ult. legebat, *pignoris obligatio*, vel *conventio*.

11 Lis futura) Alienatio fit futuri judicii mutandi causa, non ejus quod jam sit, *d. l. 8.* id est, edictum locum habet in futuris litibus, non in his quæ jam contestatæ sunt, ut ajunt Græci Basil. libro 10. tit. 37. denique ad eum pertinet qui alienat, ne secum agatur, *l. un. hoc. tit.* ut res magis quam lis in alium translata intelligatur.

12 Alienatio est dominii, etc) Hoc edictum ad dominii, vel possessionis translationem pertinet, et ad jura prædiorum, *d. l. 4. §. 2.* et 3. non etiam ad institutiones, vel legata, *d. l. 8. §. 1.*

## TIT. LV. *De receptis arbitris.*

*Vide tit. 8. lib. 4. D.*

Si repetimus paulo altius quæ diximus, hac usque nos perduxit ut alius ex alio nectitur sermo, institutus ille qui initio est post enarratas partes juris civilis de magistratibus et judicibus ordinariis, et de ordine quo apud eos agi solet. Nunc de judicibus alius instituitur, qui ordinarii non sunt, ac primum de Compromissariis: nam recepti arbitri [1] judices sunt compromissarii, quos constat non esse ordinarios [2], *l. pen. hoc. tit. l. Non distinguemus. 32. §. Item si quis. D. eod.* Hi enim sunt recepti arbitri [3] seu compromissarii judices, qui ex partium compromisso [4] sive constipulatione [5] pœnali jure perfecta [6], sive pacto nudo [7], ut *l. Litigatores. §. Interdum. D. eod.* adeuntur, compromisso addita hac clausula, dolum malum abesse abfuturumque esse ut *l. 3. hoc. tit.* Receptum autem est compromissum *l. Item non novam. §. 1. inf. de jud.* et ex eo nascitur pœnæ petitio [8], vel exceptio pacti, *l. ult. inf. l. 2. D. eod.* Alii sunt arbitri qui adeuntur ex jurejurando [9] sine compromisso, ex quorum sententia competit actio in rem utilis, vel actio in factum, vel conditio ex *l. 4. hoc. tit.* quos tamen postea sustulit Justinianus *Nov. 82.* [10] Alii adeuntur ex communi nudoque consensu partium sine jurejurando, sine compromisso, *l. pen. hoc tit. 1 ult. sup. tit. 46.* a quibus licet appellare, *l. Ex consensu. D. de appell.* cum tamen ab aliis non liceat propter pœnæ aut perjurii metum, *l. 1. hoc. tit.* [11] Licet eorum sententiæ non acquiescere, sed si si partes semel acquieverint, ex sententia est quasi taciti pacti exceptio, ut actio in factum, vel conditio ex lege Justiniani. Et hi quoque videntur improbati, quandoquidem a Basil. abest tam *lex pen.* quam *l. 4. hujus tit.* Alii arbitri dantur a judicibus, veluti excutiendis rationibus [12], aut fidejussoribus probandis [13], qui dantur etiam a judicibus pedaneis, licet judicis dandi licentiam non habeant, *d. l. ult.* et significantur, *d. l. Item non novam*, his verbis, *vel qui arbitrium peragunt ex auctoritate sentratiarum*, sic legendum [14]: et electi nudo consensu partium in sequent. *Et partium consensu electi, et generaliter etc.*

## LV. Enarratio.

1 Nam recepti arbitri) Hos Græci διαιτητὰς vocant, Desmothenes adversus Boeotum, Dio Chrysostom. orat. XI. Gl. διαιτητής, *disceptator, arbiter, interventor*, διαιτῶ, *intervenio, discepto*: et eorum sententiam, διαιτητόν. Gloss. διαιτητόν, ἡ ἀπόφασιν, *arbitratum*. Arbiter autem interventor dicitur, quia est μεσίτης, et mediator Glossæ: μεσιτεύω, *intervenio*: μεσίτης, *arbitrator, mediator*. Auctores Basilicῶν arbitros, μεσιτεύοντας καὶ αἱρετοὺς δικαστὰς vocant.

2 Quos constat non esse ordinarios) Compromissum judicio ordinario proximum est, *l. 1. D. eodem*, conjuncta Basilicῶν interpretatione et Scholiis: judicium imitatur, *l. Item non novum. inf. de judic.* et quæ sententia dicitur, non per omnia sententia est, *l. Quid ergo. 13. §. Ex compromisso. D. de iis, qui notant. infam.* et ideo nec a sententia arbitri appellari potest, cum nec ex ea judicati actio sit, *l. 1. hoc tit.* nec judicati exceptio, *l. 2. D. eod.* Paul Sentent. *l. 5. t. 5. in princ.* quam differentiam notare videtur Græcus interpres, qui in *d. l. 2.* ait, notandam esse differentiam inter arbitrum et judicem ordinarium: ut scilicet ex sententia nascatur exceptio judicati, ex arbitrio non item.

3 Hi enim sunt recepti arb.) Recepisse arbitrium dicitur, qui judicis partes suscepit, finemque se sua sententia controversiis impositurum pollicetur, *l. Pomponius. 13. §. 2. D. eod.* Receptus autem arbiter officio quod ultro suscepit perfungi debet, *l. 3. §. 1. eod.* nisi si qua justa causa postea intercesserit, *l. Sed si. 9. §. Sunt et alii.* et *l. Licet. 15. et seq.*

4 Ex partium compromisso) *l. Societatem. 76. D. pro soc.* compromissum in Glossis Philoxeni exponitur ὁ μέλογον, σύμφωνον.

5 Sive constipulatione pœnali ) Nam si alter tantum promittat, arbiter sententiam dicere non cogitetur, *l. Litigator.* s. 11. §. *Item Julianus. D. eod.* invicem igitur pœna promittitur, *l.* 1. *h. t.* Promittunt autem sententiæ stari, *l. Item proferre.* 27. §. *ult. D. eod.* Apollonius Rhodius Argon. libro 3. ἐκ δ' ἄρα τοῦ νείκος πέλεν ἀμφήριστον πατρί τε καὶ ξείνοις· αὐτὴ δ' ἐπέτρεπον ὅμφω τοὺς ἦμεν ὥσκεν ἔῃσι κατὰ φρεσὶν ἰθύσειεν. Scholiastes: ἀμφότεροι δὲ ἐπέτρεψαι τῇ κόρῃ τὴν δίκην, ὁμολογήσαντες ἐμμένειν οἷς ἂν δικάσῃ: *utrique controversiam dermendam puellæ commiserunt promittentes ejus sententiæ stari*: quo argumento defendi potest, in feminam compromitti potuisse: vide Cujac. obs. 13. 23.

6 Jure perfecta ) *l.* 1. *hoc tit.*

7 Sive pacto nudo ) Græci: δίχα δόσεως καὶ ἐπερωτήσεως: *si neque datio neque stipulatio interposita sit*; ut puta si duo debitores pacti sint, ne petat quod sibi debetur, qui sententiæ arbitri non paruerit, *d. l.* 11. §. *Interdum.*

8 Pœnæ petitio ) Arbitri sententiæ obtemperandum est: nisi is qui non paret, malit pœnam exsolvere: cæterum actio est ex stipulatu.

9 Qui adeuntur ex jurejurando ) ut apud Plutarchum in Laconicis: δύο τινῶν διαιτητὴν αὐτὸν λαβόντων, ἀγαγὼν εἰς τὸ τῆς χαλκιοίκου τέμενος, ἐξώρκισεν ἐμμεῖναι τοῖς κριθεῖσιν αὐτοὺς, *Arbiter a duobus sumptus, adductos in Chalciœci Minervæ fanum, sacramento devinxit, staturos eos ei quam tulisset ipse sententiæ.*

10 Sustulit Justinianus Nov. 82. ) Capite 11. ubi ait, plerumque ex jurejurando adiri arbitros, οὓς οὐδ' ἄν τις οὐδ' ὁτιοῦν πιστεύσειεν: *quibus aliquis ne minimam quidem rem crediderit.* Similiter Phædrus de his qui imperito medico utuntur: *Quantæ putatis esse vos dementiæ, cui capita vestra non dubitatis credere, cui calceandos nemo commiserit pedes?*

11 L. 1. hoc tit. ) *l.* 3. *D. eod.* vide Consuit. 12.

12 Veluti excutiendis rationibus ) *l. Si qui dicat.* 5. *D. de manumiss.*

13 Aut fidejussoribus probandis ) *l. Arbitrio.* 9. *D. qui satisd. cog.*

14 Sic legendum ) Libri veteres Ægidii Menagii ex Juliani Brodæi nihil mutant.

## TIT. LVI. *De satisdando.*

Post receptos arbitros dicturus de judicibus, quibus a magistratibus causarum cognitio delegatur, quæ antequam apud eos judicia inchoarentur fieri necesse erat, nec hodie admodum necesse est, ea exequitur tribus titulis sequentibus: ac primum satisdationes moris erat interponi [1] de rato [2], et de judicato solvendo [3], et de re defendenda [4], sine quibus nec actor nec reus, quive eorum nomine rem agebat, vel defendebat, idoneus esse existimabatur. Hodie neque actor satisdat, neque reus. Sed neque procurator satisdat de rato, si mandatum aut voluntas domini apud acta insinuata fuerit [5], vel per libellum, *l. Nec satisdatio. D. rem ratam hab.* vel per literas ad adversarium scriptas, *l. Si procuratorem. D. de procur.* vel ut in casu, *l. ult. inf. de pec. con. super do.* Sed si is quo cum procurator agit, aget invicem ipse, in causa mutuæ petitionis, procurator satisdat de re defendenda et judicato solvendo, licet apud acta vel alius modis factus sit procurator, sicut si defensor tantum esset rei: nec enim est idoneus procurator actoris qui dominum non defendit, et rursus non est idoneus defensor [6] qui non satisdat, secundum veterem regulam juris [7]: et hoc est quod ait Constitutio hujus tituli litem procuratori mandatam sine satisdatione de re defendenda ulterius non posse procedere. Data enim accipio pro mandata [8], ut in Basil. ἐνταλθεῖσα, et actio data *l. Cum pupillus. D. de tutor. et ration. distrah.* Litem mandat actor, litem dat judex [9]. Satisdare autem est fidejussorem dare [10] qui participet obligationem, quæ cœpit a nobis, quaque nos adhuc principaliter obligamus [11], quod et dare simpliciter [12] in *l.* 43. §. *Is qui curatorem. D. de procur. l.* 6. *D. ut leg. no. cav.* et fidejussoribus satisdare, *l. Necnon. D. ex quibus causis major.*

### LVI. Enarratio.

1 Moris erat interponi ) Satisdationes ex usu processere tam veteres quam novæ, *Instit. de satisdat. in princ.* et §. *Sed hodie.*

2 De rato ) Qui agit procuratorio nomine, cavet de rato habendo, id est, ratam rem dominum habiturum.

3 Et de judicato solv. ) Procurator qui aliquem defendit, satisdat de re judicata; sive de eo quod fuerit judicatum.

4 Et de re defendenda ) Procurator, qui alicujus nomine experitur, ejusdem defensionem suscipere cogitur, si invicem conveniatur, *l. Si servum.* 33. §. *Ait prætor.* et §. *seq. D. de procur.*

5 Apud acta insinuata fuerit ) Basilica libro 7. tit. 14. cap. 17. *Sin autem huic procuratori apud acta constituto agenti ab adversario opposita fuerit in ipsa litis defensionis allegatio tunc licet apud acta factus sit procurator, videri ipsum quasi absentis procuratorem esse, et compelli satisdare de re defendenda, id est, de lite reconventionis suscipienda. Si vero non satisdederit de re defendenda, lis quæ ei mandata est, ulterius non procedat.*

6 Non est idoneus defensor ) §. 1. *Institut. de satisdat. l.* 46. §. *Qui alium. D. de procur.*

7 Secundum veterem reg. juris ) §. 5. *Instit. de satisdat.*

8 Pro mandata ) Libri veteres Menagii et Brodæi habent *mandata*: et ita legerunt Græci.

9 Litem dat judex ) Lucanus 6.

*Secundum Emathiam lis tanta datur?*

10 Fidejussorem dare ) *l.* 1. *D. qui satisd. cog.*

11 Principaliter obligamus ) Vide infra de fidejussorib.

12 Dare simpliciter ) διδόασι τὴν ἱκανοδοσίαν, *satisdat*, *fidejussorem dat*. Basilica ibid.

## TIT. LVII. *De formulis et impetrationibus, actionum sublatis.*

Sed et impetrari actionem, priusquam judex adiretur, necesse erat: hodie nihil est necesse, nisi forte sit decretalis [1], *l.* 1. *Cod. Theod. de dolo*: nam et bon. possessionem decretalem [2] impetrari necesse est. Ex legibus igitur et edictis nobis ipso jure actiones competunt, etiamsi non postulentur [3]. Et quæ impetrabantur olim, earum erat certa solemnisque formula [4], qua qui deerrabat vel syllaba, lite cadebat: qua de causa horum errorum observatores Jurisconsulti a M. Tullio aucupes syllabarum vocantur, ac similiter *l.* 1. *hujus tituli* formulas aucupatione syllabarum [5] insidiari. Religio juris forsitan captiosa nimis, et scrupulosa, sed meo judicio tollerabilior quam actionum confusio, agendi temeritas et nullus ordo, omnibus actionibus conceptis in factum, nec conscriptis formolis legeque certa. Cœperunt quidem ante Constitutiones hujus tituli judicia extraordinaria frequentari ubi conceptio formularum non observatur .l. non callide advertitur, *l. Actio. D. de neg. gest.* sed licebit adhuc solemniter et ordine, formalibusque verbis experiri, si quis mallet. His Constitutionibus videtur hic ordo tolli, videntur tolli formolæ juris in negotiis omnibus, tolli legis actiones: et ab iisdem Impp. quorum est l. 2. eadem lege fuere sublatæ formulæ in contrahenda obligatione dotis, *l. pen. infra de dot. prom.*

### LVII. Enarratio.

1 Nisi forte sit decr. ) Ut actio de dolo, quæ causa cognita datur, *l. Si quis.* 9. §. *ult. D. de dolo.*

2 Possessionem decretalem ) Bonorum possessio edictalis ab edicto defertur: decretalis non defertur, sed petenti datur, §. *ult. Institut. de bonor. posses.*

3 Etiamsi non postulentur ) Hodie non opus est expressa postulatione et impetratione actionis, *l.* 2. *hoc tit.*

4 Certa solemnisque formula ) Pompon. in *l.* 2. §. 2. *D. de orig. jur.* *Quas actiones populus, prout vellet, institueret, certas solemnesque esse voluerunt.* Cujac. ibid. certas ad numerum refert, solemnes ad formulam et verba: ac certas et nominatas, ut in *l.* 1. et 2. *D. de præscript. verb.* ut certi contractus et incerti, qui proprium nomen habent, aut non habent. *l. Certi condictio.* 9. *D. de rebus credit. l.* 1. §. *Debitum. D. de constit. pec. l. Et uno.* 16. *D. de acceptilat.* Imo certas, quod ad certam et solemnem formulam redactæ essent, ne quis prout vellet, eas institueret conciperetque, ut hic Cujacius adsignificat.

5 Formulas aucup. Syll. ) Joannes Saresberiensis de nugis curialium libro quinto cap. 16. *Sed et leges ipsæ et consuetudines, quibus nunc vivitur, nundinæ sunt, et laquei calumniantium. Verborum tendiculæ proponuntur, et aucupationes syllabarum.*

## TIT. LVIII. *De jurejurando propter calumniam dando.*

Item necessaria erat ex parte actoris cautio decimæ partis litis calumniæ nomine, §. *Hæc autem.* [1], *Instit. de pœna tem. litig. l.* 2. §. *Antiqua. hoc titulo*, pro qua Justinianus *d. l.* 2. introducit jusjurandum calumniæ [2], quo adigatur utraque pars initio litis [3], et adscribit etiam Paulo, *l. Inter* §. *Qui famil. D. fam. ercisc.* non se calumniandi animo [4] litem intendere, vel ad inficias ire, sed juris sui opinione et fiducia fretum, quod veteres Græci vocant ἀντωμοσίαν, ut Harpocratio [5] et Moschopulus [6] scribunt. Plato in Theæteto· καὶ ὑπογραφῆς παραναγινωσκομένης .... ἣν ἀντωμοσίαν καλοῦσιν· At idem Justinianus *Nov.* 112. reducit cautionem decimæ litis, non abolito jurejurando præstando ab eo, qui fidem instrumentorum in dubium revocat, non se id facere morandi aut frustrandi causa, id quod ita mutat *Nov.* 49. ne id toties præstetur, quoties quis ab adversario probationes exegerit, sed satis sit hac de re jurari semel initio litis. Non se tota lite trahendi negotii et vexandi adversarii gratia frustra probationes olim ab adversario petitorum. Non est etiam in usu vetus SC. quod refert Plinius Junior in epist. ad Ruffum [7] lib. 5. quo qui quid negotii habent, priusquam agant, jurare jubentur, nihil se ob advocationem cuiquam dedisse, promisisse, cavisse.

### LVIII. Enarratio.

1 §. Hæc autem ) Vide ibid. Theophilum.

2 Introducit jusjurandum calumniæ ) Hoc etiam Athenienses servasse docet Cujac. Observ. 27. 24.

3 Initio litis ) In primordio litis, *l.* 2. *hoc tit.* in limine inchoandi judicii.

4 Non se calumniandi animo ) ὅτι οὐ συκοφαντικῇ ψυχῇ ἐνάγουσιν οὔτε συκοφαντικῇ ψυχῇ ἀρνοῦνται, in Glossis Græcis ad *d.* §. *Qui familiæ.* Se non calumniandi animo litem intendere, neque calumniandi animo inficiari.

5 Ut Harpocratio) In ἀντωμοσία v. Jai. Pollucem libro 8. cap. 6.

6 Moschopulus) περὶ σχεδῶν. Adde Eustathium in Odyss. 10. pag 1660. edit. Rom. Anastasius Bibliothecarius in historia Ecclesiastica ἀντωμοσίαν apud Theophanem, reddit, *reciprocum juramentum.*

7 In epist. ad Ruf. lib. 5. ) Epistola ult.

# CODICIS JUSTINIANI

## LIBER TERTIUS

### TIT. I. *De Judiciis.*

*Vide tit. 1. lib. 5. D.*

Expositis his quæ antequam judicium inchoetur, vel tunc cum inchoatur, fieri necesse erat, aut necesse est etiam hodie, dat titulum de judiciis; et de officio judicum, quod versatur non extra cognitionem causarum, de quo lib. 1. tit. 48 sed in sola disceptatione litium. Judicia disceptationes sunt, quæ fiunt ex parte actoris et rei apud judices litium finiendarum gratia [1]: etenim judiciorum finis, ut M. Tullius ait in Topicis, est jus, ex quo etiam nomen. Judex est disceptator [2] juris, *l. Rem. hoc. titulo*, quibus verbis comprehendo, non tantum judicem datum, sed etiam receptum arbitrum [3], ut *l. 8. §. 1. D. de recept.* et magistratum, ut in legibus M. Tullii [4], *Juris disceptator qui privata judicet judicarive jubeat.* Et vero licet titulus sit de judiciis et cognitionibus judicum datorum a magistratu vel e principe [5], tamen pleraque continet communia cum magistratibus, ut *l. 12. et* 13. *et* 15. atque etiam cum receptis arbitris, ut l. 14. *de jurejurando*, et religione, qua obstringuntur omnes judices, necnon advocati [6], ut plane dicere liceat, superiori titulo agi de jurejurando calumniæ, quod dat utraque pars in ipso limine [7] inchoandi judicii, sive apud judices agatur ordinarios, sive compromissarios [8], *l. 2. §. Sed quia verem. eodem titulo.* Hoc autem titulo agi de jurejurando judicum omnium, etiam eorum, qui ex compromisso [9] cognoscunt, et de jurejurando advocatorum. Judices jurant in leges [10], veteri instituto: et inde religionis judicantium frequens mentio in jure. Advocati de causa perferenda [11] fide, castu [12], et integritate omni.

#### I. Enarratio.

1 Litium finiendarum gratia) Asconius Pedianus in Divinationem *Judicium dicitur res, quæ causam litemque determinat.*

2 Judex est disceptator) Lactantius de ira Dei cap. 19. *Deus est legis suæ disceptator et judex.* S. Ambrosius in oratione funebri de obitu fratris: *Constans æqui juris disceptator, l. 3. et 5. inf. de pedan. judic.*

3 Receptum arbitrum) Glossæ: διαιτητής, *disceptator, arbiter.*

4 Ut in legibus M. Tullii) Libro tertio de legib.

5 Datorum a mag. vel a principe) *l. A judice 5. hoc. tit.*

6 Necnon advocati) *l. Rem non novam. 14. §. Patroni. hoc tit.*

7 Quod dat utraque pars in ipso lim.) *l. 2. sup. de jurejur. propt. calum.*

8 Sive compromissarios) Judices compromissarii non sunt ordinarii: v. libri superioris tit. 35.

9 Qui ex compromisso) *d. l. Rem non novam.*

10 Judices jurant in leges) Vide quæ diximus de officio judicis, Institutione IV.

11 Advocati de causa perferenda) Plinius junior lib. 5. epist. 14. *Melius Nominatum fuisse facturum, si causam Vicentinorum eodem animo quo susceperat, pertulisset.* Quintilianus declamat. 268. *Qualem causam pertulerit.* Apulejus Metam. libro 7. *Sic ille latronum fuci advocatus nostram causam pertulerat. l. Dominus. 57. D. de usufruct. l. Pater. 6. D. de dot. collat. l. 2. supr. de jur. propt. calumn. dan.*

12 Castu) τῇ ἁγνείᾳ.

### TIT. II. *De sportulis et sumptibus in diversis judiciis faciendis, et de executoribus litium.*

Sportularum nominis origo prima ex prandio vel cœna est, quæ in panariolos, vel sportellas conjecta [1] dabatur clientibus vice cœnæ rectæ [2]: modo enim dabatur cœna recta, modo in sportule, et ad extremum C. quadrantes, quæ summa etiam sportula dicta est: ac deinde latius porrecta sportularum appellatio est ad salaria [3], congiaria [4], diaria [5], honoraria omnia [6], quæ vel sacerdotibus dantur, ut in epistolis Cypriani [7], vel e Coss. sparguntur [8] in vulgus, ut cuilibet sit accipiendi potestas in *Nov.* 105. ut non male Sudas [9] sportulas definierit, δῶρα ἐπὶ πάντων διδόμενα παρ' ἡ τινος. Nec male etiam Hesychius [10] sportulam usuram interpretatur. Nam et sub nomine sportularum nonnunquam exigebantur usuræ, *l. Eos. infra de usur.* Constat etiam ea, quæ novi decuriones dant ordini pro introitu [11] in jure sportulas appellari. Et ἐκσπορτικα quæ judicibus pedaneis [12] dantur *Nov.* 82. Hic tit. est de his, quas conventus reus [13] dat executoribus litium [14] .i. viatoribus, conventionis nomine. Horum enim proprium munus est reos convenire, et commonere [15], et reorum quoque onus hoc proprium, sportulas eis exsolvere, ut *Nov.* 53. Sed et de aliis, sive sportulis, sive sumptibus, quos in diversis judiciis utraque pars facit, et erogat in apparitores, notarios, exceptores, arbitros, advocatos, scriniarios, vel inducendarum, et exercendarum cognitionum causa, vel pro exceptione, et editione actorum, relationis, sententiæ, pro litis contestatione, pro recitatione sententiæ, vel instrumentorum, pro libello unde executoribus datur conveniendi potestas, pro insinuando rescripto, vel edicto principis, et ex multis aliis causis: et his quidem sportulis Justinianus certum modum imposuit in hoc titulo Constitutione Græca [16], cum qua videtur congruere Constitutio Athalarici regis apud Cassiodorum [17] lib. 9. ab onere earum præstandarum interim liberato fisco, quod et hodie observatur, et refertur ex ea Constitutione a Juliani antiquo interprete in *Nov.* 17. et 21. Fiscum semper litigare gratis. Idemque datur Episcopis, *§. Sportularum. Novell.* 123. et tenuioribus personis, *Novell. de mand. pr.* et his, qui cum eis litigant, *l. ult. inf. de fr. et lit. expens.* Et est quidem ille tit. de sumptibus litium quos facit utraque pars in persecutione juris sui, et præbitione sportularum.

#### II. Enarratio.

1 In sportellas conjecta) Vetus inscriptio, OB DEDICATIONEM STATUÆ DECURIONIBUS, ET SEVERIS, ET JUVENTUTI SPORTULAS, ET POPULO EPULUM, ET OLEUM EADEM DIE DEDIT. Glossæ Basilic. *sportula:* τὰ ἐν σπυρίδι διδόμενα ξένια. V. Cedrenum in σπόρτα.

2 Vice rectæ cœnæ) De cœna recta vide Notas ad Suetonium Domitiani cap. 7. de centum quadrantibus Martialem Epigr. lib. 3. 7.

3 Ad salaria) Glossæ, *Salarium*, ὀψώνιον, παροχή, συνήθεια.

4 Congiaria) Glossæ, *congiarium*, ἐπίδοσις ἐπὶ τῶν νόμων, δωρεά.

5 Diaria) Glossæ Isidori: *Diaria, quotidiana salaria.* Item: *Diaria, cibus unius diei.*

6 Honoraria) Glossæ; τιμή, τὸ ἐπὶ συνηγορίᾳ διδόμενον *honorarium, l. 1. §. 4. D. de extraordinar. cognition.*

7 Ut in epistolis Cypriani) Epistola 24. ad fin. *Hinc sportulantes fratres* epist. 64.

8 Vel e Coss. spargunt.) Symmachus libro 9. epist. ult. *Sportulam Consulatus mei, et amicitiæ nostræ, et honori tuo debeo. Hanc in solido auro ad te misi, orans ut benigno animo solemnia officii mei libamenta suscipias.*

9 Sudas) Σουΐδας apud Eustathium ad Odyss. ε. p. 1406. In codice Memmiano Σοΐδας dicitur.

10 Hesychius) Hesychius: σπόρτουλον, τόκον.

11 Pro introitu) Vetus hic mos est ut pro ingressu aliquid præstetur priorib. militiæ, scholæ officii collegii, curiæ, corporis, *l. pen. §. pen.* et *ult. D. de legat.* 3. Cujac. ad *leg. 7. C. de prox. sacror. scrin.*

12 Quæ judicib pedan.) Sportulæ dicuntur in *Nov.* 82. *c.* 7. et *Nov.* 112. *c.* 2. ubi Basilica συνηθείας interpretantur, *consuetudines:* vide locum Glossarii in v. salarium. Denique sportulæ dictæ quæ Græci πρυτανεῖα, id est, quæ deponebant actor et reus judicia disceptaturi, de quibus Scholiastes Aristophanis in Nub. et in Vesp. et Isaacus Casaubonus in Athenæum.

13 Quas conventus reus) Exigebantur interdum ab actoribus: vide quæ diximus ad tit. de actionib. §. 24

14 Executoribus litium) Ut in §. *Tripli. Institut. de action.* viatores id est, executores litium.

15 Reos convenire et commonere) *l. 4. hoc tit.* de qua vide Cujac. obs. 12. 22.

16 Constitutione Græca) Vide lib. 12. Observat cap. XXXII.

17 Cassiodorum lib. 9.) Epistola 14.

## TIT. III. *De pedaneis judicibus.*

De sportulis pedaneorum judicum fuit sub hoc tit. Constitutio Zenonis Græca, cujus fit mentio in *Nov.* 81. Pedanei judices, sunt speciales judices quibus singulæ causæ cognoscendæ a magistratib. delegantur: Namque cognitionem tantum habent [1], non jurisdictionem, *l. ult. supra, Ubi et apud quem cog. rest.* et cognitionem maxime causarum humiliorum [2], *l. ult. hoc tit. l. ult. inf. quum. prov. non est nec.*: quare et a Joseph. 2. de bell. Jud. dicuntur, δικασταὶ τῶν εὐτελεστέρων διαφορῶν· sic dicti quasi agipodes [3], aut planipedes [4], quod non pro tribunali judicent, sed de plano stantes [5], aut sedentes; imo, collatitio, aut fortuito scamno, fortuito cespite, ut *Nov.* 71. *et* 82. At vero neque objiciat non fuisse cur de hic daretur hic titulus quam sufficiente primo, fuit titulus primus de judiciis potius, quam de judicibus, sive de officio judicum omnium, id est, eo quod in jure disceptando sequi et observare debent: Est autem hic titulus specialiter de pedaneis judicibus, ne dentur a procuratore Cæsaris inter privatos, *l.* 1. et in quo *l.* 2. extraordinaria fere omnia judicia fecit, ne dentur a præsid. in causis, quæ eorum cognitioni legibus nominatim reservantur, ne in causis ingenuitatis, nec in ullis aliis causis, nisi vel multitudine cognitionum a obruantur, vel negotiis publicis destringantur [7], vel ea sit causæ vilitas, ut non admodum requirat notionem præsidum, ut secundum *d. l.* 2. plane jam possis statuere pedaneos judices humiliorum litium esse judices. Et additur *l.* 4. ut in demortui pedanei judicis locum, præses aut prætor subsortiatur alium [8]. Nec ad officium pedaneorum spectat lex ulla tituli hujus, nisi forte *l.* 3. quæ etiam invitum pedaneum judicem ad judicandum operam dare compellit [9], adempta facultate remittendæ litis ad præsidem qui eum dedit.

### III. Enarratio.

1 Cognitionem tantum habent) ἀκρόασιν, *audientiam*, Basilica in interpretatione legis 4. vide ad tit. seq.

2 Causarum humiliorum) Et ideo minores judices dicuntur. Guntherus Ligur. — *minor atque pedaneus*: ei opponitur *major judex*, ibid.

3 Quasi agipedes) Lucilius apud Festum in V. pedarium: *Agipes vocem mittere cœpit.*

4 Aut planipedes) Diomedes libro 9. Grammatices. *Ideo Latine planipedes, quod olim non in suggestu, sed in plano orchestræ, positis instrumentis mimicis actitabant, etc.*

5 De plano stantes) Et ideo χαμαιδικασταί dicti in Basilicis, et Glossis veteribus, qui et planarii, et pedarii. Non judicant, sed ex *æquo loco*, ut loquitur Cicero in epistola 8. lib. 3. ad familiares, vide tit. 28. inf.

6 Nisi vel multitudine) Sic Moysen legimus consilio soceri usum, ne cognitionum multitudine premeretur, successores elegisse, qui minora negotia tractarent, cum ipse majora curaret· ἄρχοντας συνεβούλευσεν ἑλέσθαι διαδόχους, ἵνα οἱ μὲν τὰ βραχύτερα κρίνωσιν, αὐτὸς δ' ἐφεδρεύων τοῖς μείζοσι καιροῖς εἰς ἀνάπαυλαν αὐτῷ διδοῖς· *Optime consuluit ut vicarios eligeret, qui minora tractent negotia, ipse vero majora curet interquiescens nonnihil*: ut scribit Philo de creatione principis.

7 Destringantur) Sic scribitur in *l.* 2. *D. de exercit.* act. Glossæ: *destrictus*, ἀσχοληθείς.

8 Subsortiatur alium) Plinius in Paneg. *Sors et urna Judicem adsignat.*

9 Operam dare compellit) Judices dicuntur operam dare, *l. Si longius.* 18. *D. de judic.* et *l. penult. D. de vacat. muner.* Cicero 4. in Ver. *M. Petilium equitem R. quem habet in consilio, jubet operam dare, quod rei privatæ judex esset.*

## TIT. IV. *Qui pro sua jurisdictione judices dare darive possunt.*

De judicibus pedaneis id additur hoc titulo, ut is tantum judicem pedaneum dare possit, cujus de ea re qua de agitur, et inter eas personas ad quas ea res pertinet jurisdictio est [1]. Judicem igitur pedaneum rite datum [2], alium judicem dare non posse, quia ejus rei in quam datus est, notionem non jurisdictionem habet [3], nisi sit datus a principe [4]. Hic enim alium judicem dare in eadem causa potest, *l. A judice. supr. de judic.* et ab eo quem dederit appellatur ipse, non princeps [5]: ex quo efficitur, judicem delegatum a principe habere jurisdictionem [6]. Judicis enim dandi licentia pars est jurisdictionis urbanæ [7], ut in hoc titulo significatur his verbis, *pro sua jurisdictione*, id est, pro modo jurisdictionis suæ: ergo et executionem [8] sententiæ habet cum et adsessore habeat, ut Novel 60. et apparitionem propriam, *l. penult. inf. de fruct. et lit. exp.* Quod adjicitur in tit. *Darive*, in id dicam ex constitutione hujus tituli judicem non jure dari eum quem dat is, qui jurisdictionem non habet, et ex tit. seq. non jure dari in re propria.

### IV. Enarratio.

1 Jurisdictio est) *l. un. hoc. tit.*

2 Judicem igitur pedaneum rite datum) Datum a magistratu, παρὰ τοῦ ἄρχοντος. Basilica in interpretatione *leg. A judice*: judex delegatus subdelegare non potest.

3 Non jurisdictionem habet) *l. ult. supr. ubi et apud qu. ca. recit.* Sive ut est in *l. A judice: quia ipse judiciario munere fungitur*: in qua Desiderius Heraldus legebat *fiduciario*, quia judex delegatus non suo jure munus judicandi habet, sed mandatu alterius judicat: eamque emendationem sequuntur Hugo Grotius in Sparsione Florum, et Claudius Salmesius in Observationibus ad jus Atticum cap. 18. Sed merito Desiderius sententiam mutavit in Animadversionibus ad jus Atticum libro 5. cap. 14. num. 28. Judex igitur delegatus judiciario tantum munere fungitur, nec aliam jurisdictionem habet, ac per hoc judicem dare non potest: hoc enim ad jus dicentis officium pertinet, *l.* 1. *D. de jurisd.*

4 Nisi sit datus a princ.) Judex delegatus a principe subdelegare potest, *d. l. A judice.* et *l. un. hoc titulo*, in qua libri veteres Meagii et Hrodæi legunt, *parientiam*, et in glossa interlineari exponitur obedientiam, Basilica: οὔτε ἐκεῖνος ᾧ παρεπέμφθη ἀνάγκην ἔχει πειθαρχεῖν τῇ παραπομπῇ: *parentiam accomodare, est judici jubenti parere, obtemperare.*

5 Appellatur ipse, non princ.) *l. un. hoc. tit.*

6 Habere jurisdictionem) Nam pro magistratu habetur.

7 Pars est jurisdictionis urbanæ) *l.* 1. *D. de jurisdict.*

8 Ergo et executionem) Accursius ad *l. A. D. Pio.* 15. *D. de re judic.*

## TIT. V. *Ne quis in sua causa judicet, vel judicat.*

Ergo judex dari nemo in sua potest [1], imo nec fieri, *l.* 17. *D. de jud.* ac multo minus jus dicere sibi, *l.* 1. *D. quod leg. l. Extat. D. de eo quod met. cau. l. Qui jurisdictioni. D. de jurisd.* Judicat [2] judex vel arbiter [3] datus, receptusve, jus dicit magistratus, omnes in re aliena. Testimonium quoque [4] dicit quisque in re aliena non in re propria, quod etiam in constitutionibus hujus tituli fuisse additum constabit, si adhibeatur *l.* 9. *infr. de test.* Hodie receptum est, ut et in sua quis causa judicet, cum de sportulis judiciariis agitur, atque sit in ea re idem adversarius et judex, itemque si de jurisdictione ejus agatur, *l.* 5. *D. de jud.*

### V. Enarratio.

1 Judex dari nemo in re sua potest) nec enim quisquam seipsum condemnabit. Artemidorus Daldianus ὀνειρ. libro 11. cap. 24. οὐ γὰρ ὁ δικαστὴς τὰ ἑαυτοῦ καταδικάζει ἀλλὰ τὰ τῶν ἄλλων πάντων. *Fuere tamen quidam rerum suarum judices, et in libris observationum in Septimio editis, affuisse Ciceronem tali causæ invenio: et ego pro regina Berenice apud eam ipsam dixi.* Quintil. 4. 1.

2 Judicat judex) Aliud est judicare, aliud jus dicere. Jus dicit magistratus *l.* 1. *D. de juris.* judicant judices dati.

3 Judex vel arbiter) Judices vel arbitri dantur a magistratibus, *l. A D. Pio.* 15. *D. de re judic.* illi adduntur actionibus strictis. hi actionibus bonæ fidei. De receptis arbitris dictum tit. 55. lib. super.

4 Testimonium quoque) *l. Nullus.* 10. *D. de testib.* Philo libro 2. legis allegor. ἕτερον γὰρ δεῖ εἶναι τὸν ποιούμενον τὴν μαρτυρίαν, καὶ τὸν ὑπὲρ οὗ γίνεται· *Alium enim oportet esse qui testis est, alium cui perhibetur testimonium.*

## TIT. VI. *Qui legitimam personam in judiciis habent, vel non.*

Quemadmodum non valet sententia quam dixit is qui non jure datus est judex, ita nec quæ in pupillum [1] vel adolescentem dicta est, absente tutore vel curatore *l.* 1. et 2. *hoc titulo*, *l.* 3. *supr. si adversus rem jud. l.* 11. *inf. qui dare tut. l. Acta.* §. *ult. D. de re jud.* quod hodie obtinet etiam in causis criminalibus, *l.* 4. *infr. de auct. præst.* Nam ut legitimum judicem, ita legitimum litigatorem esse oportet. Et legitimus litigator non est minor indefensus, *l.* 1. *Cod. Theod. de den. vel. ed. res.* propter quam in *l.* 4. *eod.* additur, inter justas legitimasque personas: idemque dicitur de Republica indefensa, *l.* 1. *infr. de jure Reipublicæ*, et generaliter legitimus litigator non est, qui non potest rem in judicium deducere, et consequenter nec filiusfamil. sine voluntate patris, *l. ultim.* §. *Necessitate. infr. de bon. quæ lib.* nec servi est ad litigandum idonea persona [2], quia nec personam [3] habere intelligitur, *l.* 4. *infr. de obs. pat. præst. l. Servus. et seq. supr. de judic.* et *Nov. Valentin. de compet.* et hoc est quod dicitur, cum servo non esse actionem [4]. Invenio nec precis offerendæ [5] capacem eum esse, *l.* 1. *supr. de prec. Imp. off.* et tamen admitti in criminali judicio, sicut olim minor [6] in eo admittebatur etiam sine tutore aut curatore. Excipitur etiam causa momenti [7], id est repetendæ possessionis, *l.* 1. *infr. si per vim vel al. mo. l.* 4. *Cod. Theod. unde vi*, *l. ultim. hoc. tit.* in qua etiam admitterem pupillum sine tutore [8], et adolescentem sine curatore, reservata tamen proprietatis actione secunda [9], quæ petitionis verbo ia significatur *d. l. ult.* justis legitimisque personis [10], legitimisve procuratoribus.

### VI. Enarratio.

1 Nec quæ in pupill.) Pupillus sine tutore suo agere aut conveniri non potest. *l.* 2. *hoc tit.* pupillus non potest αὐτοπρόσωπος id est, δι' ἑαυτοῦ δικάζεσθαι. Pupillus tutore auctore judicium suscipit, vel tutor ipse. Adolescens vel convenitur, vel curator ipse judicium suscipit, *l.* 1. §. 1. et 2. *D. de administr. tutor.*

2 Nec servi est ad litigandum idonea persona) *Quomodo enim clerici extra Ecclesiam libertatem assequi possunt, qui a lege mundana extranei sunt: et quibus interdicitur, ne ad seculare judicium procedant, quomodo a seculari judicio a jugo servitutis absolventur?* ut est in *capite* 1. *de serv. non ordinand.* in antiqua decretali.

3 Quia nec personam ) *ἀπρόσωπός ἐστιν*. Dixi ad Theophilum, tit. de stipulat. serv.
4 Cum servo non esse actionem ) *l. Cum servo*. 107. *D. de reg. jur.*
5 Nec precia offerendæ ) Nisi ex justa causa, puta si eadem domini vindicare velit, *d. l.* 1. in qua Cuj. Observ. 18. 22. legebat: *indicanda*, pro vindicanda. Auctores tamen Basilic. legerunt, *vindicanda*: *ἐκδικῆσαι τὸν φόνον τοῦ δεσπότου*: *vindicare necem domini*.
6 Sicut olim minor ) Vide Cujac. *inf. de auctoritate præst.*
7 Causa momenti ) ut in *cap.* 1. *extra, de causa possess. et propr.* In actione seu judicio momenti servus, qui domini absentis nomine possidebat, expulsus, legitimus litigator est.
8 Admitterem pupillum sine tut. ) Azo in Summa, Odofredus, Fulgosius, et Joannes Faber admittunt etiam pupillum et adolescentem.
9 Proprietatis actione secunda ) ut in *l.* 2. *inf. quor. bonor.*
10 Quæ petitionis verbo ) Sic etiam Odofredus, et Fulgosius.
11 Justis legitimisque personis ) *l.* 1. *infr. si per vim, vel alio modo absentis poss. perturb. sit.*

## TIT. VII. *Ut nemo invitus* 1 *agere, vel accusare cogatur.*

Abutitur hac regula actor in *Novell.* 112. 2 qui post litem contestatam 3 contendit, non debere se compelli ad litem persequendam. Abuteris eadem si dixeris: non posse actorem cogere eum cum quo agit ut is agat cum alio 4 sua actione. Hoc enim pugnat cum *l. Julianus.* §. *pen. D. de act. empt. l. Cum in plures.* §. *Messem. D. loca. l. Si tibi. in fi. D. de opt. leg. l. Si me legatum.* §. *ult. D. de leg.* 1. *l.* 2. *ad l. Rhod.* Sententia enim regulæ hæc est, non posse me invitum compellere eum cui in me, vel in alium meo nomine actio est, ut ea actione experiatur, si mea non interest cum alio agi, nec ulla mihi eo nomine actio sit *l.* 4. *infr. de usurp. pup. l.* 20. *inf. de pign.* Cum invito quidem 5 agi, sed invitum non agere, aut non legitime agere. Nullos quoque, ut olim Athenis, publice constitui accusatores, nisi voluntarios in criminalibus causis.

### VII. Enarratio.

1 Ut nemo invitus ) Nemo civilem actionem, vel accusationem adversus aliquem instituere compellitur. Basil.
2 In Nov. 112 ) Hanc regulam sic expressit Justinianus in d. Nov. 112. cap 3. μηδένα τὰς οἰκείας ἀναγωγὰς ἀναγκάζεσθαι ἄκοντα ἐγγυμνάζειν: *Neminem invitum actiones suas exercere compelli.*
3 Post litem contestatam ) Theodorus Hermopolites, ἐὰν ἔφθασε λίβελλον δοῦναι τῷ ἰδίῳ ἀντιδίκῳ ἢ λύσιν πορίσασθαι, καὶ ἀποστεῖλαι ταύτην διὰ τοῦ δικαστηρίου τῷ ἰδίῳ ἀντιδίκῳ. Cœptum igitur negotium actor peragere debet.
4 Ut is agat cum alio ) Puta ago in Mævium, ut Mævius agat cum Titio sua actione.
5 Cum invito quidem ) Judicium in invitum redditur, *l. Inter stipulantem.* 83. §. 2. *D. de verb. obligat.*

## TIT. VIII. *De ordine judiciorum* 1.

Quotiens in uno judicio plures oriuntur quæstiones, ita plerumque ordinatur judicium, ut disceptetur una prius quam altera, veluti criminalis 2 priusquam civilis, momenti prius 3 quam proprietatis. Item status prius quam hereditas, *l.* 1 et 2. *hoc titulo*, l. 3. *sup. de jud. l. Liber. inf. de pet. hæred.* Sed in arbitrio judicis est, vel hunc ordinem sequi, vel utrumque commiscere, et cumulare 4 quæstionem, veluti civilem et criminalem, *l. pen. hoc titulo*, et ut ex Symmachi epistolis 5 didicimus, possessionis et proprietatis causam, et in quibusdam causis etiam jubetur civilem anteponere criminali, *l. Quoniam. inf. ad. l. Jul. de adul. l.* 8. *inf. ad l. Fab. l.* 2. *Cod. Th. ad l. Cor. de fals.*

### VIII. Enarratio.

1 Hic titulus docet, quem ordinem judex servare debeat in judicando, quodve judicium prius discuti, et dirimi debeat, si alterum incidat, vel concurrat.
2 Veluti criminalis ) *l. ult. h. t.* in qua verba illa, *criminalis quæstio cessaverit*, Basilica sic interpretantur: *πέρας λάβῃ, finita fuerit.*
3 Momenti prius ) Vide Observ. libro 11. cap. 15.
4 Cumulare ) Jure Pontificio cumulari potest judicium petitorium, et possessorium litium minuendarum causa, *cap.* 3. 4. 5. et 6. *extra. de causa possess. et propriet.* id est, conjunctim agi de possessione et proprietate potest.
5 Ex Symmachi epistolis ) Epistola 41. libri 10.

## TIT. IX. *De litis contestatione.*

Judicia intelleximus tit. 1. fieri per tres personas, judicem, actorem, reum, et ad ea nos vocari per executores, datis sportulis tit. 2. post hæc consequens erat dicere de ipso judiciorum initio, quæ litis contestatio est 1. Sed quia ante litem contestatam legitime constitui oportet personam actoris et rei et judicis, quam ob rem vulgo dici solet, ante litem contestatam opponi debere exceptionem procuratoriam, exceptionem fori, vel quam aliam exceptionem dilatoriam 2, quæ modo ad personarum qualitatem respiciat, quibus judicia constant, et recusari quoque 3 judicem quasi suspectum non posse, nisi ante litem contestatam, ideo antequam daret hunc titulum de litis contestatione, exposuit, qui sint legitimi judices, qui litigatores legitimi tit. 3. 4. 5. 6. 7. et quotiens concurrunt in rem unam quæstiones plures, a qua inchoandum sit, tit. 8. Litis contestatio est 4 ejus rei de qua controversia est apud judicem ex utraque parte facta narratio in foro, vel testibus præsentibus 5. Quæ fit apud judicem narratio actoris, et contradictio 6 sive responsio rei, *l. Rem.* §. *Patroni. sup. de jud. l.* 2. §. 1. et §. *Sin autem reus. sup. de jurejur. prop. cal.* Dixi ex utraque parte, quod alibi cognitionaliter 7 partibus comminus constitutis. Nam simplex postulatio 8, quæ fit μονομερῶς, et μονομερὴς αἴτησις dicitur a Græcis ad *l.* 3. *inf. de p*[illegible] 30. *an.* litis contestatio non est. Simplicem postulationem dicit constitutio hujus tituli, et *l. ult. inf. de castr. et min.* eique merito conjungit appellationem. Nam et hæc introducitur μονομερῶς, *l. ult. D. de cond. et dem.* Litis contestatio non fit μονομερῶς 9. Separatur etiam rectissime editio actionis 10 a litis contestatione in constitutione hujus tit. unde patet horum titulorum differentia de edendo, de postulando, de litis contestatione.

### IX. Enarratio.

1 Quæ litis contestatio est ) Litis contestatio est initium litis l. *Amplius.* 15. *D. rat. rem hab. ibi, judicium tamen cœptum non fuerit:* quæ verba sic interpretantur Basilica: μὴ μέντοι ἡ δίκη προκατάρχθῃ *lis tamen contestata non fuerit.*
2 Exceptionem dilatoriam ) L. *Exceptionem.* 6. *inf. de probat. l. pen. inf. de exception. l. Nemo.* 4. *inf. de jurisdict. l. Ita demum.* 13. *sup. de procurat. l. Et si* 52. *D. de judic.*
3 Et recusari quoque ) *l. πάντες, l. Apertissimi. supr. de judic. l. ult. inf. de sentent. et interlocut.*
4 Litis contestatio est ) Græcus interpres ad cap. 8. tit. 1. libri 7. Basilic. προκατάρξις ἐστιν τῆς ὑποθέσεως, οὐχ ἡ ἔκδοσις τῆς ἀγωγῆς, οὐδὲ ὑπόμνησις, οὐδὲ ἡ μονομερὴς ἔντυξις. *Litis contestatio est narratio negotii: non editio actionis neque admonitio, seu conventio, neque ex una parte interpellatio.*
5 Vel testibus præsent. ) Vide ad tit. 4. libri 11. et Cujac. lib. 9. Obs cap 21.
6 Narratio et contradictio ) Glossæ Philoxeni: *lites contestatæ*: αἱ ἀρχὴν λαβοῦσαι ἐν δικαστηρίῳ δίκαι ἐξ ἀντικαθεστώτων.
7 Cognitionaliter, etc. ) κατὰ διάγνωσιν. vide Cujac. Observ. lib. 4. cap. 32. et lib. 20 cap. 9. *l. ult.* §. *Illud etiam. inf. de tempor. et reparat. appellat. l.* 3. *inf. de fructib. et lit. expens.*
8 Nam simplex postulatio ) *l. un. hoc. tit.*
9 Litis contestatio non fit μονομερῶς ) Est enim ex utraque parte facta narratio.
10 Editio actionis ) Vide Observ. lib. 9. d. cap. 12.

## TIT. X. *De plus petitionibus.*

Narratio actoris in litis contestatione, petitio est: eam vero omni ex parte veram esse oportet: alioquin plus petitio aut minus petitio est 1, de cujus periculo sunt in hoc titulo duæ constitutiones Græcæ a nobis proditæ 2 et explicatæ alibi. Et tertia Latina. ut jus vetus, quo receptum erat causa cadere eum, qui plus debito peteret, etiam hodie valeat uno casu, si quis a debitore suo dolo malo cautionem exegerit majoris quantitatis quam esset in debito, et ex ea cautione egerit, litemque contestatus fuerit. Nam et si post litem contestatam paratus sit minuere petitionem, et agnoscere bonam fidem, jus credit amittit. Pœnitenti ante litem contestatam venia datur: itemque ei cui iterata cautione ultro debitor se in eandem summam obstrinxerit. Vis hæc est iteratæ cautionis 3, ut in Senatusconsulto Vellejano 4, ne subveniatur mulieri iteranti intercessionem post biennium, et in præscriptionibus temporum 5 ne prosint iteranti cautionem.

### X. Enarratio.

1 Plus petitio, aut minus petitio est ) Interpretes Græci ad leg. 9. D. de lit. jur. notant Jurisconsultum illis verbis: *eo pluribusve*, respicere ad veterem formulam ita concipi solitam: *si paret rem ducentorum solidorum esse, vel etiam paulo minoris: actor enim minus vera quantitate dicebat propter periculum plus petitionis*. De plus petitione aut minus petitione vide §. *Si quis agens.* 35. et *seq. Instit. de action.* et *l.* 2 *hoc titulo*,
2 A nobis proditæ ) Observat. lib. 12. cap. 21.
3 Vis hæc est iteratæ cautionis ) Quæ seconda confessio in *l.* 3. *hoc tit.* δευτέρα ὁμολογία, in Basilicis.
4 In Senatusconsulto Vellejano ) *l. Si mulier.* 22. *inf. ad Senat. Vellejan.* Si mulier, quæ pro alio intercessit, post biennium denuo se obligaverit, vel intercessorem præstiterit, beneficio Sc. Vellejani non juvatur: de iterato mulieris consensu, vide Nov. 61. cap. 1.
5 In præscription. tempor. ) *l. Cum notissimi.* 7. §. *Imo. vers. Sed et si quis. inf. de præscript. trig. annor.* Interrumpitur præscriptio si debitor medio tempore debitum agnoverit, emissa nova cautione.

## TIT. XI. *De dilationibus.*

Post litem contestatam, aut etiam in lite ipsa contestanda sæpenumero petuntur a judice dilationes instrumentorum 1, aut personarum exhibendarum gratia instruendi judicia, instruendæ intentionis suæ gratia, ut ex provincia codices afferantur, *l. Argentarius. D. de*

ju. et decernuntur causa cognita pro tribunali quod judicis sedile legitimum est, *l. 4. hoc titulo* [2], et secundum modum præscriptum oratione D. Marci, si petantur ex provincia ubi lis agitur, breviores quam si ex continentibus provinciis; et continentibus provinciis, breviores quam ultra-marinis, *l. 1.* et *ult. hoc tit.* l. 13. *Cod. Theod. de ju. fis.* l. 27. *Cod. Theod. de pet. et ultro dat. l.* 41. et 63. *Cod. Theod. de app.* Notandum in consistorio principis dilationes non dari, *l. 5. hoc titulo*, quia scilicet imparati [3] ad cognitionem principis, necdum instructi bene non admittuntur, *l. 1. inf. de relat.* et ita apud Julianum Imperatorem, ut Sudas refert, ἀναβολαὶ, οὐκ ἦσαν, ἀλλὰ τὸ μέλλον καὶ διωρθούμενον εἰς τὸν χρόνον ὕποπτον ὄν. Sed et actori eadem ratione dilatio danda non est ex *l. 2. hoc tit.* trahenti rem ad incongruum judicem [4] ex rescripto principis. Dilatio est prolatio diei.

## XI. Enarratio.

1 Dilationes instrumentorum aut pers.) *l. 1. hoc titulo.*

2 L. 4. *hoc titulo*) In qua legendum, *non interpellatione planaria*, ut in vett. ἢ τῇ αἰτίας διάγνωσις ἐν βήματι πράττεται. *Causæ cognitio pro tribunali suscipitur*, Basilica libro 7 tit. 17. cap. 10.

3 Quia scilicet imparati) Michael Attaliotes in Regio codice. βασιλέως ἀκροωμένου οὐκ ἔξεστιν αἰτεῖν προθεσμίαν· ἀπαρασκεύαστοι γὰρ ὀφείλουσιν εἶναι οἱ παρὰ τοῦ βασιλέως διαγινωσκόμενοι. *Cum enim princeps de causa cognoscit, dilationem petere non licet, quia parati ad cognitionem principis venire debent: ex d. lib. 7. Bas. titulo 17. c. 15.*

4 Ad incongruum judicem) In *l. 2.* ad extraordinarium judicem, alienum judicem, εἰς ἄλλον φόρον, in aliud forum.

## TIT. XII. *De feriis.*

*Vide tit. 12. lib. 2. D.*

Ut intra tempora datæ dilationis cessant partes judicis, *l. 2. sup. tit. prox.* ita intra tempora feriarum. Nam et feriæ nihil aliud sunt quam dilationes judiciorum et litium omnium. Vel, dies quieti a litibus [1], induciæ, pax [2], ut Papinius de feriis ait [3]. *Et pacem piger annus habet.* Vel, tempus mutum a judiciis: quod et in feriis imperandis, ut Cicero scribit 1. de divin. nominatim adjiciebatur, scilicet ut cives litibus et jurgiis abstinerent. Ex his aliæ sunt solemnes [4], ut dies cultui divino dedicati [5], ut messes et vindemiæ [6], quibus deputantur menses duo, *l. 7. hoc tit.* æstivis, ut ait, fervoribus [7] mitigandis, et autumni fœtibus decerpendis. Sic legendum, ut illo versu Asclepiadis: Mox autumnali redolet vindemia fœtu. Aliæ sunt repentinæ, veluti ob res prospere gestas, quæ a solo Imperatore indicuntur, et ob id appellantur Imperiales, *l. 3. hoc tit.* mutato nomine veteri imperativarum, quæ a Coss. aut prætoribus imperabantur, *l. Sed et si §. Si feriæ. D. ex qu. cau. maj.* Videntur et quæ Senatui dantur ut fit hodie, esse imperiales. Sic enim Theodosius scribit ad Senatum *Nov. ne decur. ad sen. dig. asp.* Otio frui vos quodam tempore patimur, ne labore videamini fatigari continuo [8]. Dixi ferias dilationes esse [9], ut *d. l. 7.* feriis jura differri. Veteres res proferri dicebant [10], Lucanus ad Pisonem [11]: *Si quando judice fesso turbida prolatis tacuerunt jurgia rebus.* Porphirio in Horatium: *Solent principes civitatis negotiorum dijudicatis juribus, vel prolatis rebus otio a mente urbem relinquere.* Horatius ipse dixi, *rebus omissis*, [12]. Ceterum feriæ dilationes sunt omnium litium. Dilationes superioris tituli, unius rei litisve: et vicinitatis igitur feriarum et dilationum evidens ratio, cum et in Digestis unus sit titulus de feriis et dilationibus, eo etiam adhibito quod habetur, *l. 3. sup. tit. prox.* ferias computari concessarum dilationum temporibus, ut appellationum temporibus in *l. 1. hoc tit.*

## XII. Enarratio.

1 Dies quieti a litibus) M. Tullius 2. de LL. *Feriarum, festorumque dierum ratio quietem habet litium et jurgiorum.* D. Ambrosius in 1. Pauli ad Corint. c. 6. *Aut judicem publicum, cui dici solet: hodie dies sacrorum est, jus dici non potest. Quia feriata.* Cyprianus epistola 1. Scholiastes Horat. ad od. 14. lib. 3. *Pro festivitatis dierum feriæ indicebantur, et abstinebant a litibus:* ἄδικος ἡμέρα, καθ' ἣν οὐ προτίθεται δίκη, Eustathius ad Odyss. 4.

2 Induciæ, pax) sic Varro antiq. re. human. libro 19. *Induciæ sunt pax castrensis, induciæ belli feriæ.*

3 Ut Papinius) Libro 4. Syl. ad Marcell.

4 Solemnes) 1. 3. *sup. tit. prox.*

5 Ut dies cultui divino dedic.) Ut dies Dominicus, dies Paschales, et alii qui recensentur in *l. 6.* et *ult. h. tit.* de quibus ad collectionem Balsamonis: vide Glycam p. 367. edit. reg.

6 Ut messes, et vindemiæ) Svetonius Julii cap. 43. Minutius Felix in Octavio: *Ad vindemiam feriæ judiciariam curam relaxaverant.* S. Cyprianus in epist. 1. ad Donatum. *Dum indulgente vindemia solutus animus in quietem solemnes ac statas anni fatigantis inducias sortitur.* Fulbertus epist. 18. *Messivæ feriæ etc.* et epist. 39. *Ipsi vero responderunt, se messivo tempore occupatos, lites ad præsens agitare non posse*: vide cod. LL. Wisig. lib. 2. cap. 11. sed et diebus vindemialibus feriæ erant a studiis: Divus Augustinus confession. libro 10. cap. 11.

7 Æstivis, ut ait, fervoribus) In codice Brodæi: *Æstivis fervoribus mitigandis, et autumno fœtibus decerpendis.* Sic etiam Menagii codex, et Stuvecchii, ut ipse testatur in Electis ad librum 1. Arnobii.

8 Ne labore videamini fatigari continuo) Seneca de tranquillit. animi cap. ult. ad finem: *Legum conditores festos instituerunt dies, ut ad hilaritatem homines publice cogerentur, tanquam necessarium laboribus interponentes temperamentum.*

9 Dixi ferias dilationes esse) Cum lites feriis nimium differrentur, Manuel Comnenus Imperator edixerat, ut dies quidam toti festi essent, quidam vero in meridiem usque, et intercisi: et peracto sacro, judices juri dicundo operam darent, ut scribit Joannes Cinnamus historiarum libro 4. quod desumptus est ex Nov. ejusd. t omni de dieb. totius anni, etc.

10 Veteres res proferri dicebant) Plautus in Captiv. Act. 1. Sc. 1. *Prolatis rebus parasiti venatici sumus, quando res redierunt, molossici.* Vide Cujacium libro 7. Observat. cap. 16.

11 Lucanus ad Pisonem) In Panegirico.

12 Horat. ipse reb. omissis) Epist. v. lib. 1. vide Svetonium Augusti cap. 32. Per contrarium res agi dicuntur: cessante justitia.

## TIT. XIII. *De jurisdictione omnium judicum, et de foro competenti.*

*Vide tit. 1. lib. 2. D. et lib. 5. tit. 1.*

Quia ante litem contestatam, vel tempore litis contestatæ opponenda est præscriptio fori, *l. 4. hoc tit. l. ult. inf. de except.* ideo titulo de litis contestatione non longe adjicit titulum de jurisdictione, et de foro competenti. De jurisdictione eadem fini qua de foro competenti, ut sciatur cujus sit jurisdictio, id est, quis sit judex competens, quod forum judiciumve competens, et longe alia fini, quam in Digestis, in quibus titulo de jurisdictione hæc præcipue tractantur, quæ sint jurisdictionis, quæque adeo possint mandata aut concessa jurisdictione, ad alium transire, et quomadmodum contempta jurisdictio magistratus vindicetur, et quod habuimus tit. v. ne quis sibi jus dicat, et de modo jurisdictionis, et aliquid de officio judicis [1]. quod sane latius patet quam jurisdictio. Nam ea etiam complectitur [1] in quibus nulla jurisdictio consistit, et quæ legis potius quam jurisdictionis sunt. De foro autem competenti est in Digestis secunda pars tituli de judiciis. Porro jurisdictio [2] et forum est solius magistratus: judices enim dati nec forum, nec jurisdictionem [3] habent. Jurisdictio igitur est notio [4], quæ jure magistratus competit. Definitio est jurisdictionis ordinariæ Nam extraordinariam etiam ii, qui non sunt magistratus habent, veluti præf. annonæ, et præf. vigilum *l. 2. §. Sane præfectus. D. de orig. jur. l. 7. D. de offic. proc.* Vel si vis omnem complecti, jurisdictio est notio, quæ jure magistratus, vel ex mandato magistratus [5], vel extra ordinem competit. Forum autem est locus publicus [6] in quo magistratus jus dicit, vel judicat, et ex constitutione 1. 2 *sup. de ped. jud.* judicat magistratus, et forum [7] agit [8] de omnibus causis, nec nisi perraro Judices dat [9]; neque vero improbe, ut quidam, quod Isidorus dixit Forus [10], non forum. Nam et Lucilius [11], et Pomponius Atellanarius [12], et Marius Victorinus [13] sic loquuntur. Competens autem forum .·. proprium et congruum, ubi reus ab actore [14] conveniri debet quacunque de re agatur, puta ubi domicilium reus habet, vel ubi tempore contractus habuit, *l. 2. hoc tit.* Cujus contrarium forum alienum [15], incompetens, incongruum: et judex similiter aut competens, aut incompetens, et incongruus, 1. 1. *hoc tit.* et *Nov. Martiani, nem. exh. de pro ad com.* Et notandum incompetentem litis contestatione competentem fieri [16], 1. 4. *hoc tit. l. 1. tit.* 15 vel si partes se ejus jurisdictioni subjiciant et consentiant, *l. 1. hoc titulo, l. 14. D. eod. l. 1 D. de jud. l. Si a quo. §. pen. D. ad Trebell. l. Inter. D. ad munic.* Dico jurisdictioni: Nam non habentis jurisdictionem privato homini qui se subjiciunt, nihil agunt, *l. 3. hoc titulo.* Item si quis incompetens extra ordinem rescripto principis judicare jubeatur inter aliquos [17], 1 2. *supra, de dilat.* Nam, ut Paulus ait v. Sent. [18] *res judicatæ videntur etiam ab his, qui ab Imperatore extra ordinem petuntur.* Dixi ex rescripto [19] actor, qui reum invitum trahit ad judicem incompetentem, forsitan fretus executione militari, causa cadit reus pro damnato habetur, *l. 5. h. tit.*

## XIII. Enarratio.

1 Nam ea etiam complectitur) Officium judicis ea complectitur, quæ jurisdictionis, non sunt, sed legis veluti tutorem pupillis non habentibus constituere, 1. *Muto.* 6. §. *pen. D. de tutel.* dum sit, tutoris dationem neque imperii esse, neque jurisdictionis, sed ei soli competere, cui nominatim hoc dedit, vel lex, vel SC. vel Princeps.

2 Porro jurisdictio, et forum est sol. magistr.) Princeps magistratus non est, sed celsior, et augustior est magistratu. Tiberius apud Tacit. annal. 3. *Non ædilis aut prætoris, aut consulis partes sustineo, majus aliquid, et excelsius a principe postulatur.* Nicephorus Blemmidas in proœmio Epitomes logicæ: ἡ βασιλεία τῶν ἀξιῶν ἀξία. ἐν ὑπεροχῇ τῶν ὑπεροχῶν et ideo jurisdictionem non habet, sed cognitionem extraordinariam. Qui jurisdictionem habent, et mistum imperium habent: nam jurisdictioni cohæret *l. 3. D. eod.* Qui merum imperium habet, non continuo jurisdictionem habet, nam et privatis competit, si lex, aut Senatusconsultum et nominatim concesserit. Imperium merum, est habere gladii potestatem, *d. l. 3.* ἐξουσίαν θανάτου vocat Joannes Archiepiscopus Thessalonicensis de Christi resurrectione. *Gladius*, inquit sanctus Hilarius in Commentario in Matthæum, cap. 10. *telorum omnium acutissimum est, in quo sit jus potestatis, et judicii severitas, et animadversio peccantium.*

3 Nec forum, nec jurisdictionem) *l. ultim. supra ubi et apud. cogn. resist.*

4 Jurisdictio igitur est notio) Hesy. γνῶναι interpretatur ἀρίνασθαι. Notionis autem nomen generale est, *l. Ait prætor. D. de re judic. l. Notionem.* 99. *D. de verbor. signif.* quod complectitur tam jurisdictionem quam magist. habeat, quam cognitionem litis certæ, quam habent judices pedanei. Cetera separaet jurisdictionem ab iis, quæ non jure magistratus competunt, sed jure legis, *l.* 1. *D. de offic. ejus cui mand. est jurisdictio:* et a notione, quæ competit iis qui non sunt magistratus, veluti judicibus pedaneis.

5 Vel ex mandato magistratus) Et is cui mandata jurisdictio est, fungitur vice ejus qui mandavit, non sua, ut est in *l. Solet.* 16 *D. de jurisdict.* id est alienam jurisdictionem exequitur, *l.* 3. *D. de offic. ei. cui mand. est jurisdict.* et ideo ab eo cui mandata est jurisdictio, provocandus non erit is qui mandavit, sed qui provocaretur ab eo qui mandavit: a judice autem delegato provocatur ipse qui dedit, *l.* 1. §. *ultim.* et *l. ultim. D. quis et a quo appellet.*

6 Forum est locus publicus, etc.) Nonius Marcellus: Fora neutro genere loca sunt quibus jus dicitur. Festus Pompejus in v. forum: *Forum in quo judicia fieri cum populo agi, conciones haberi solent.* Scholiast. Horat. ad Epod. 2. *Forum proprie heic dicitur publicus conventus ubi lites aguntur et dijudicantur.*

7 Et forum agit) Festus in ead. voce: Forum, cum is qui provinciæ præest, forum agere dicitur, cum civitates vocat, et de controversiis eorum cognoscit. M. Tullius lib. 3. Epistolarum ad familiares 8. *Qui te forum Tarsi agere dicerent:* et lib. 5. ad Atticum 16 *In ultimam provinciam se conjecit Tarsum usque: ibi forum agit.* v. Casaubonum ad Theophrasti character. cap. περὶ ἀπονοίας.

8 For. agit de omn. c.) Cognoscit.

9 Nec nisi perraro jud. dat) *l.* 2. *sup. de pedan. judicib.*

10 Quod Isidorus dixit) Libro 18. Origin. ut concilii Suessionensis can. 6. Glossæ: ἀγορά, ὁ φόρος, *hic forus.*

11 Nam et Lucilius) Apud Sosipatrum Charisium Grammaticæ libro 1. et Nonium in *v. forum.*

12 Pomponius Atellanarius) A. Gellius 12. 10. Macrobius 1. Saturn. 1. cap. 10.

13 Marius Victorinus) Artis Grammat. lib. 1.

14 Ubi reus ab actore) *l.* 2. *hoc tit. l.* 3. *inf. ubi causa stat.*

15 Cujus contrarium forum alienum) Asconius Pedanus in Divinat. *Alii alienum non nomen proprium putant esse, sed alienum et alterius judicii: et non ex auditorio Prætoris:* et paulo post: *Hinc apparet, etiam supra, alienum, alieni judicii hominem significari, l.* 2. *supra de dilation.*

16 Competentem fieri) Nam ubi semel judicium cœptum est, ibi finem accipere debet, *l. Ubi.* 30. *D. de judic.* Ceterum extra territorium jus dicenti impune non paretur, *l. ult. D. de jurisdict.*

17 Judicare jubeatur inter aliq.) Et hic judex fiet competens.

18 Nam et Paulus ait v. Sentent.) Titolo v

19 Nam sine rescripto) Sine cœlesti oraculo, *d. l.* 8. ἄχα θείας ἀντιγραφῆς. *sine rescripto*, Basilica.

## TIT. XIV. *Quando imperatur inter pupillos vel viduas vel miserabiles personas cognoscat, et ne exhibeantur.*

Immo nec ex rescripto principis extra ordinem pupilli 1, viduæ 2, infirmi et qui perpetuo morbo laborant e foro competenti ad Comitatum principis 3 exhiberi possunt, ut cavetur constitutione tit. hujus, et adjiciunt Græci rationem 4 ἐπειδὴ τῶν ἀτοπωτάτων ἐστιν τὰ τοιαῦτα πρόσωπα ταλαιπωρεῖσθαι ταῖς ὁδοῖς 5. Contra tamen his personis licet adversarios suos impetrato rescripto evocare in aulam sive comitatum principis: et hujus rei exemplum est in epistola Theodorici Regis apud Cassiodorum 4. Var. 6 Ipsæ igitur rescripto evocare, non evocari possunt. Ex superiori *Nov. Martiani* 6, nemo de suo foro exhibetur ad comitatum quod observari sane æquissimum, at non observari iniquissimum est, si quæ ætas ferat ordinarios judices probos et religiosos juris. Ex hac constitutione certæ tantum personæ huic observationi causam præbent, aliis ex rescripto evocandi judicii jus potestasque est 7. Miserabiles personas dicit non pupillos aut viduas 8, sed debiles 9 et valetudinarios, qui ope aliena indigent, et miserabiles non miseras 10. Miser enim a Græco μυσαρός, et μυσαρὸς semper dicitur in malo. Hieronymus adversus Jovinianum 11: Miseræ potius quam miserabiles.

### XIV. Enarratio.

1 Pupilli) Pupillus est, qui desiit in patris potestate esse morte aut emancipatione, *l. Pupillus.* 239. *D. de verbor. sign.* Basilica: pupillus est impubes sui juris. itaque heic pupillum interpretantur ἄνηβον, *impuberem.*

2 Viduæ) Viduas dicimus non solum quæ aliquando nuptæ fuerunt, sed et eas mulieres quæ virum non habuerunt, *l. Malum.* 242. §. *Viduam. D. de verb. sign.* ita viduas Azo heic accipit.

Pupillus apud Græcos modo significat eum qui utrumque parentem amisit. Hesychius, ὀρφανός, ὁ γονέων ἐστερημένος. Magnum Etymologicum: ὀρφανός, ὁ μὴ γονεῖς ἔχων: modo eum, qui patrem duntaxat, ut in epitaphio Demosthenis: modo eum qui matrem tantum. Euripides Theseum ita loquentem inducit: ἔρημος οἶκος, καὶ τέκν' ὀρφανεύεται, *Domus est deserta, et liberi sunt orphani:* nam uxor ejus mortem sibi consciverat.

Ego puto pupillum huic esse eum qui patrem amisit, et viduam eam quæ virum, ut Esajæ cap. 1. vers. 17 κρίνατε ὀρφανῷ, καὶ δικαιώσατε χήραν: *judicate pupillo, et justificate viduam:* ad quem locum eleganter S. Basilius: διὰ τὸ εὐκαταφρόνητον τῆς ἡλικίας, οὔτε εἰς κρίσιν ἀγαγεῖν τοῖς ὀρφανοῖς τοὺς ἀδικοῦντας ῥᾴδιον· κρίνατε οὖν τοῖς ὀρφανοῖς τοῖς ἐστερημένοις τῶν συνηγόρων, παρ' ἑαυτῶν αὐτοῖς τὸ ἐκ τῆς ἡλικίας ἐνδέον ἀναπληρώσατε. *Nimirum quod tenera hæc ætas facile contemptui pateat, nec admodum proclive sit orphanis ad judicium provocare in se injurios. Judicium igitur pronuntiate secundum pupillos, qui tuendæ causæ patronis destituti sunt, quod ipsis deest per ætatem, vos ipsi supplere:* et paulo post, de viduis: καὶ τοῦτο δὲ σύνδεσμον ἐν πολλοῖς τῶν κατὰ τὸν βίον ἐλαττουμένων ἐστι προσώπων· εὐεπίβατον γὰρ τοῖς βουλομένοις ἀδικεῖν ἡ χηρεία· ἧς παντοίως ἀντιλαμβάνεσθαι τὸ ὀφειλόμενον δίκαιον ἀποδιδόντες αὐτῇ, καὶ μάλιστα ἐὰν ὄντως ἡ χήρα ᾖ μεμονωμένη ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐπικουρίας· *Hæc etiamnum persona in multis eorum, quæ ad vitam hanc exiguntur, propter sexus infirmitatem detrimenta accipit: Patet enim et exposita est cuivis illam volenti incessere injuria: Quare opus omnino est, ut sint qui exporrecta auxiliari manu jubeant ei restitui jus debitum, idque maxime si prorsus vidua fuerit destituta omni humano patrocinio.* Quæ verba fere exscripsit Olympiodorus, ut refert Nicetas in Catena in Jobum, capite 18. Hoc igitur favorabiliter præstatur pupillis et viduis, ut rescripto principis in aulam evocari non possint, ipsi autem possint evocare.

3 Ad comitatum principis) Glossæ Nomicæ: κομιτάτον, ὁ τόπος ἔνθα ὁ βασιλεὺς διάγει ex Glossis Basilic. lib. 7. tit. 3. Synodus Carthagin. can. 109 οἱ ἐπὶ τὸ κομιτάτον πορευόμενοι: *qui in comitatum proficiscuntur.* Balsamon: εἰς τὸ κομιτάτον ἤγουν ἔνθα ἐστὶν ὁ κόμης ἤτοι ὁ βασιλεύς, *in comitatum, id est, ubi comes est, sive princeps.* S. Epiphanius contra Ebion. ἐπὶ τὸ κομιτάτον.

4 Et adjiciunt Græci rationem) Basilic. lib. 7. tit. 3. cap. 37.

5 Ταῖς ὁδοῖς. Quoniam iniquissimum est personas ejusmodi itineribus vexari.

6 Apud Cassiodorum 4. var.) Epist. 8.

6 Ex super. Nov. Martiani) *Neminem exhib. de pro. ad comit.*

7 Jus potestasque est) Maxime cum alicujus (provincialis) potentiam reformidant, ut est in *l. un. hoc titulo.*

8 Non pupillos aut viduas) Miserabilium personarum nomine pupillos etiam aut viduas contineri quidam putant decepti titolo ita concepto contra fidem veterum codicum, ut Brodæi et aliorum: *et alias miserabiles personas:* quem errorem secuti sunt alii. Guillelmus Episcopus Parisiensis Statutorum Synodalium cap. 4. *Prohibetur sacerdotibus ne officium advocationis exercere præsumant, nisi forte in causa Ecclesiæ suæ vel pro miserabilibus personis pupillis et viduis parochianis, quibus honeste deesse non possunt.*

9 Debiles) Basilica, ὅ τινα πάθει κατεχόμενον, ἢ ἄλλως ἀκρωτηριασμένον τὸ σῶμα, *morbo laborantem, aut alias corpore mutilum*, et Matthæi cap. 18. 8. χωλόν, ἢ κυλλόν· vetus interpres: *debilem vel claudum.*

10 Miserabiles non miseras) Quidam sunt miseri et miserabiles: vetus interpres Apocalyps. c. 3. v. 17. *Quia tu es miser et miserabilis.* Lactantius de vero cultu c. 10. *Miseros atque miserabiles qui stultitiam suam literis memoriæque mandaverunt.* Didymus de Spiritu sancto libro 3. ad finem ex interpretatione D. Hieronymi: *Miseri atque miserabiles, etc.* Quidam miseri non miserabiles. Sidonius 1. 7. *Miser nec miserabilis erat.* Joannes Saresberiensis de nugis Curialium lib. 1. cap. 5. *In miseram etsi non miserabilem inciderat ætatem.*

11 Adversus Jovinianum) lib. 2. cap. ult. et in Mattheum cap. 26. *Miser Judas, et tamen non miserabilis.* Quidam non miseri sed miserabiles, ut huic μυσαρὸς est scelestus, sceleratus.

## TIT. XV. *Ubi de criminibus agi oportet.*

Sunt etiam sequentes tituli usque ad 27. omnes de foro competenti: Nam per singulas causas explicatur quod cujusque sit forum judiciumque competens, ac primum hoc tit. si causa criminalis sit ostenditur, ejus loci forum esse competens, ubi reus crimen admisit 1, ut nominatim etiam de militibus cautum est, *l.* 2. *tit.* 23. *l.* 3. *D. de re m. l.* et de clarissimis, *l.* 1. *tit.* 24. et de hominibus divinæ domus, et Cæsarianis, *l.* 8. & 10. *tit.* 26. vel ubi lis contestata est, quod significatur verbo, inchoatæ 2, in *l.* 1. Nam post litem contestatam non est jus revocandi forum 3. Vel ubi reus domicilium habuerit 4, aut deprehensus fuerit 5, ut *l.* 1. *tit.* 23.

### XV. Enarratio.

1 Ubi reus crimen admisit) *l.* 1. *hoc tit. l. ult. D. de noxal. act. l.* 7. §. *pen.* et *l. ult. D. de accus. Nov.* 69 *c.* 1. Libanius declamatione 17. τὰς τιμωρίας δεῖ πράττεσθαι παρ' ἡμῖν, οὓς ἠδικήκασιν· *Pœnas exigi oportet apud nos quos læserunt.* Symmachus lib. 9. 123. *Facinus ubi admissum est, debet expiari.* Sanctus Cyprianus in epistola LV. *Nam cum statutum sit omnibus nobis, et æquum sit pariter ac justum ut uniuscujusque causa illic audiatur, ubi est crimen admissum.* Utuntur in hanc rem Aniani verbis ad tit. Cod. Theod. de acc. Sixtus III. epistola 3. et Carolus II. Imp. apud Hincmarum Remensem Episcopum opusculo 47. num. 17. et Damasus PP. in epistola 8. nisi subditifia est, quod magis puto. Verba auctoris hypobolimæi hæc sunt: *Antiqua docet hoc patrum regula, in qua et Imperialia pariter statuta consentiunt. Criminum, inquiunt, discussio ibi agenda est, ubi crimen admissum est: nam alibi criminum reus prohibetur audiri, etc.*

2 Verbo inchoatæ) ut in *l. ult. sup. tit.* 10. ante inchoatam litem, id est, πρὸ τῆς προκατάρξεως, ante litem contestatam, Basilica: et ita etiam Azo haic in Summa Basilica. ὅπου ἤρχθη ἡ περὶ αὐτῶν δίκη *ubi judicium de his inceptum est:* ut judicio cœpto in *l.* 1. *sup. de ju-*

*dic.* conjuncta Basilicon interpretatione, et in *l.* Apertissimi. 16. eod. *antequam lis inchoetur, id est ante litem contestatam.*

3 Jus revocandi forum) l. *Nemo* 4. *sup. de jurisd. om. jud. l. ult. inf. de exception. seu præscription.* nam qui litem contestatus est forum approbavit.

4 Vel ubi reus domicilium hab.) *l.* 2. vide ad tit. 3. lib. 9.

5 Aut deprehensus sit) ὅπου συνελήφθησαν οἱ ταῦτα ἁμαρτήσαντες, Basilica: *ubi deprehensi sunt qui hæc admiserunt.* Ubi reperiuntur. *l.* 1. licet ibi domicilium non habeant, ex sententia veterum interpretum: et ubicumque igitur reperiuntur. Nec vera est Glossæ et Odofredi interpretatio, reos ibi conveniendos ubi reperiuntur, si ibi domicilium habeant.

## TIT. XVI. *Ubi de possessione agi oportet.*

Constitutio hujus tit. et de causa criminali est, et de causa possessionis sive momenti. Nam si per vim dejectus quis sit possessione prædii, et de vi quæri sit criminaliter lege Julia [1] ubi vis facta est [2], et de possessione [3] momentaria [4] similiter per interdictum unde vi.

### XVI. Enarratio.

1 Lege Julia) l. 1. §. *D. de vi et vi arm. l.* 4. *infra, unde vi*, §. *Recuperandæ. Instit. de interd.*

2 Ubi vis facta est) Ubi igitur res sita est.

3 Et de possessione) In ea provincia agitur, ubi res sita est, aut ubi domicilium habet, qui de possessione convenitur, sive ut est in Basilic. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐπαρχίᾳ κινείτω καθ' ἣν τὸ πρᾶγμα διάκειται, καὶ διοικεῖται αὐτὸς ὁ περὶ τῆς νομῆς ἀγωνιζόμενος. Puto legendum ἢ, *&. aut ubi dom.* h. et fortasse mendum typographicum est. Sed tam de vi, quam interdicto unde vi ibi agi ubi vi facta est, Cujacius censet.

4 Momentaria) V. sup. *tit.* 6.

## TIT. XVII. *Ubi fideicommissum peti oportet.*

Causa autem fideicommissi, sive res petatur, sive cautio [1], disceptatur ubi hæreditas [2], aut major pars hæreditatis est [3], vel ubi hæres, aut fideicommissarius Trebellianus [4] domicilium habet [5], etiamsi res ibi non sit cujus fiet restitutio, ut ostenditur *l.* 10. et *seqq. D. de rei vind.* vel ubi res est per fideicommissum relicta [6], quod idem et de legato dici potest [7], et de credito hæreditario: Nam hæres sequitur forum defuncti [8].

### XVII. Enarratio.

1 Sive cautio) Legatorum vel fide commissorum causa, *l.* 5. §. *penult. D. ut legator.*

2 Ubi hæreditas) *l. un. hoc. tit.* Id est, ubi res hæreditariæ existunt.

3 Aut major pars hæreditatis) *l. Si fideicommissum.* 50. *l. Sed etsi.* 52. §. *penult. D. de re judic.*

4 Aut fiduicommissarius Trebell.) Cui restituta est hæreditas ex SC. Trebell.

5 Domicilium hab) *d. l.* 50 §. 2.

6 Vel ubi res est per fideic. relicta) l. *Quod legatur.* 38. *D. de judic.*

7 Quod idem et de legato dici potest) Ut hæres legati nomine conveniatur ubi hæreditas est, vel major pars hæreditatis, vel ubi hæres domicilium habet. Sed postquam legata exæquata sunt fideicommissa, utique sine dubio idem obtinet in legatis quod in fideicommissis; et ideo lex unica hoc tit. sic Græce expressa est in Basilicis, τὸ ληγάτον ἐκεῖ ἀπαιτεῖται, ἔνθα ἡ κληρονομία διάκειται; *legatum ibi petitur ubi hæreditas est.*

8 Nam hæres seq. foc. def.) *l. Hæres.* 19. *D. de judic.*

## TIT. XVIII. *Ubi conveniatur qui certo loco dare promisit.*

Quod certo loco dari oportet, non eo tantum loco petitur recte, sed etiam alio [1] citra periculum plus petitionis [2], dummodo mentio fiat ejus loci [3] quo dari debuit, quæ actio dicitur arbitraria [4], et a Græcis ἐξεταστική [5], quod in ea judicis arbitrio [6] æstimetur quanti actoris [7] intersit suo loco pecuniam solvi, id est loco condicto, conventoque, si per reum mora fuerit, quo minus suo loco solveret, *l. Centum. l. ult. D. de eo quod cer. lo.* vel quanti intersit rei si per reum mora, non fuerit, vel si per actorem mora fuerit quo minus loco convento oblatam pecuniam acciperet, *l.* 2. *in pr.* et §. *ult. D. eod.*

### XVIII. Enarratio.

1 Sed etiam alio) Quid enim si ad eum locum in quem daturum se promisisset nunquam accederet dolo malo, vel alio loco necessario detineretur? *l.* 1. *D. eo quod cer. loco.*

2 Citra periculum plus petit.) Nam plus loco petitur: qui autem plus petit causa cadit, §. *Plus autem. Instit. de action.*

3 Dummodo mentio fiat) Loci commemoratio actionem ex stipulatu, quæ stricta est, arbitrariam facit. Licet igitur qui certo loco dari promisit subtili jure conveniri non possit, si alio loco inveniatur, tamen arbitraria actione utiliter convenitur: Basilica *lib.* 7. *tit.* 5. *cap.* 81. Græca verba ita converto. *Qui certam pecuniæ quantitatem Ephesi se soluturum promisit, licet subtili jure actione ex stipulatu conveniri non possit, tamen arbitraria tenetur.*

Quid ergo an quocunque loco promissor conveniri poterit? Sic videtur Placentino. Sed magis placuit congruo loco conveniendum esse, puta, ubi reus domicilium habet: in qua sententia est Azo in Summa, Joannes Faber et alii.

Porro actio arbitraria in actionibus bonæ fidei locum non habet, *l.* 7. *D. de eo qu. cer. lo.* quasi hoc insit bonæ fidei actioni, ut alio loco peti possit quod debetur.

4 Quæ actio dicitur arbitr.) In *l. un. hoc. tit. l.* 2. et *l. Centum.* 8. *D. de eo qu. cer. lo.* § *Præterea, Instit. de action.*

5 Et a Græcis ἐξεταστική) Basilic. lib. VII. tit. V.C. LXXXI.

6 Judicis arbitrio) Et hoc est quod ajunt Græci, ἐν τῇ ἀρβιτραρίᾳ σκοπεῖσθαι τὸ διαφέρον· *in actione arbitraria spectari id quod interest.*

7 Quanti actoris) Hæc actio tam actoris quam rei utilitatem continet, *d. l.* 2. id est, judex æstimat quantum actoris intersit, vel rei alio loco solvi.

## TIT. XIX. *Ubi in rem actio exerceri debeat.*

Rei vindicatione agitur adversus possessorem [1] ubi domicilium habet, vel ubi res sita est [2], *l.* 10 *D. de rei vind. l. ult. inf. de præs. lon. tem.* idemque forum sequitur auctor [3] et dominus possessionis [4], *l. Venditor. D. de judic. Novell.* 69. [5].

### XIX. Enarratio.

1 Adversus possessorem) *l.* 1. et *ult. hoc. tit.*

2 Ubi res sita est) l. *ultim. vers. Sed et in locis. hoc. tit. l. Quod legatur.* 38. §. *ult. D. de judic.*

3 Sequitur auctor) Auctor sive venditor sequitur forum emptoris, cui rei emptæ controversia fit quique venditori denuntiavit ut liti adesset. Glossæ: πράτης *auctor, venditor.*

4 Dominus possessionis) Possessor, cui ex causa venditionis res tradita est.

5 Novel. LXIX. capite 1.

## TIT. XX. *Ubi de hæreditate agitur, et ubi hæredes scripti in possessionem mitti postulare debeant.*

Et simili modo petitione hæreditatis agitur adversus eum qui eam vel quid ex ea possidet [1] pro hærede vel pro possessore ubi is domicilium habet, *l. Si suspecta.* §. *ult. D. de inof. testam.* vel ubi sunt res hæreditariæ, de quibus agitur, si ibi reperiatur possessor, ut indicat Constitutio hujus tit. et semper cum dicitur, ibi forum esse competens ubi res est, sic exaudiri debet, si et ibi reus inveniatur [2]: alioqui iniquissimum esset ex domicilii loco extrahi eum ad locum quo sita res est, quia non sine magno detrimento [3] a rebus nostris revocamur. Hæres autem scriptus cui fit controversia hæreditatis, ibi postulat se mitti in possessionem rerum hæreditariarum ex edicto D. Adriani [4], vel hodie ex edicto Justiniani, ubi sunt res hæreditariæ interim salva petitione hæreditatis: nam et si de possessione agatur ex interdicto uti possidetis, ejus præsidis notio est, qui eam provinciam regit in qua sunt res hæreditariæ: et conjungenda est cum Constitutione hujus tit. l. 2. *infra, de interd.*

### XX. Enarratio.

1 Vel quid ex ea possidet) Qui vel rem hæreditariam possidet, *l. Regulariter.* 9. *D. de petit. hæredit* vide infra tit. 31.

2 Si et ibi reus inveniatur) Aliter Glossa, *dissentiente* Fulgosio, qui putat legem ultimam supra tit. prox. ex hac tanquam posteriore interpretandam esse, id est, non continuo conveniendus est reus ubi res sita est, nisi et inveniatur. Auctores Basilic. non videntur percepisse hanc legem, cum ita vertunt: εἰ δὲ τὴν κληρονομίαν ἀπαιτοῦσαν ἀγωγὴν βούλεται κινῆσαι, ἢ ὅπου τὴν οἴκησιν ἔχει ὁ ἐναγόμενος, ἢ ὅπου ἡ κληρονομία διάκειται, κινείτω· *Si vero hæreditatem petere velit, aut ubi reus domicilium habet, aut ubi hæreditas est, agatur:* quasi de hæreditate agatur ubi possessor domicilium habet vel ubi res hæreditariæ sitæ sunt, nec necesse sit eum ibi reperiri; videntur igitur hic legisse in *l.* 1. *hoc. tit.* ubi domicilium habet qui convenitur, vel ubi res hæreditariæ sitæ sunt.

3 Non sine magno incommodo) l. 7. *D. quemad. testam. aper.*

4 Ex edicto D. Adriani) de quo lib. 6. 36.

## TIT. XXI. *Ubi de ratiociniis tam publicis quam privatis agi oportet.*

Actione tutelæ, negotiorum gestorum, mandati, pro socio plerumque agitur ut reddatur ratio administrationis, de calculis, de ratiociniis. Ubi igitur de ratiociniis agi oportet .i. ubi tutelæ [1], vel negotiorum gestorum, vel mandati, vel pro socio, vel in factum [2] ex edicto de edendo agi oportet. Fabius 7. [3] Tutelæ, inquit, in quo judicio solet quæri, an alia de re quam de calculis cognosci oporteat. Et recte definitur, ibi reddendas esse rationes, ubi negotia gesta sunt, quod scilicet ibi suppetat totius rei instructio amplior [4]; idemque esse si rationes militares [5] ab eo exigantur, qui fuerit tribunus

numeri, vel ab alio deposita militia [6]. Et recte Theodosius in *Nov.* 2. *de nmo. mil. fo. præs.* veteres leges specialiter fori præscriptionibus et contractus [7], et negotia gesta [8], et delicta [9] subtrahere.

## XXI. Enarratio.

1 Tutelæ, etc.) *l.* 1. *hoc. tit. Hæres.* 18. §. 1. *D. de judic.*

2 Vel in factum) In argentarium actio in factum proposita est de edendis et reddendis rationibus, *l. Quædam.* 8. *D. de eden.*

3 Fabius 7.) Capite v.

4 Instructio amplior) *l.* 2 ibi rei veritas facilius probatur. Basilica.

5 Si rationes militares) Apud magistrum militum rationes reddet, Basilica.

6 Deposita militia) Post depositum cingulum, *l.* 2. ζώνην στρατιωτικὴν ἀποθέμενος τὴν ἔνοπλον στρατείαν, *post depositam militiam armatam.* Basilica.

7 Et contractus) Forum sortimur ratione contractus, *l. Hæres absens.* §. 1. *et sequ. D. de judic. l.* 2. *supra de jurisdict.*

8 Negotia gesta) *d.* §. 1. *et l.* 1. *hoc tit.*

9 Et delicta) *l.* 1. *infra ubi senat.* vide supra tit. XV.

## TIT. XXII. *Ubi causa status agi debeat.*

Status hominis est conditio libertatis aut servitutis [1], et conditio libertatis, quæ et status capitis dicitur, vel libertinitatis, vel ingenuitatis [2]. Causæ autem status actiones præjudiciales sunt [3], quas secundum regulam generalem actor intendit in foro rei .i. ubi reus domicilium habet [4], vel ubi consistit [5]. Et reus est in causis status [6], qui ex libertate in servitutem, vel in libertinitatem petitur, vel etiam adversus quem ex servitute in libertatem, vel ex libertinitate in ingenuitatem proclamatio fit. Neque vero alius est locus quo agi possit status causa, neque notio est aliorum quam præsidum in provinciis [7], vel procuratorum Cæsaris, si agatur inter fiscum et privatos causa libertatis et servitutis [8] (sic legendum l. pen.) non, si ingenuitatis, *l.* 2. *sup. de ped. jud. l. pen. infra ne de sta. def.* vel in urbe Consulum, *l. Divi. D. de libe. cau. l.* 4. *si ing. esse dic.* vel prætorum liberalium [9], quibus privilegium fori nullum objici potest, *l. Neque.* §. *ult. D. de fid. lib.* 4. *D. si ing. esse dic.* (*) Exigit causa status maximos judices, *l. ult. hoc. tit.* majores judices, *l. Non distinguemus.* §. *De liberali. D. de recep.* adeo ut nec pedaneis [10] delegari possit, nec committi compromissariis [11]: quin et præsidum olim de statu cognitio non fuit, *l.* 1. *supra de ord. jud.* quod confirmat Plinii junioris epistola ad Trajanum [12] de adsertione ingenuorum nisi forte missi essent in provincias cum jure prætorio, vel jure proconsulari: nam proconsulum notio fuit de causis status, qui utique majores sunt quam præsides, nempe spectabiles [13], et præsides clarissimi [14].

## XXII. Enarratio.

1 Est conditio libert. aut serv.) Homines enim aut liberi sunt, aut servi.

2 Vel libertinitatis vel ing.) Liberi enim homines vel sunt ingenui, vel libertini.

3 Præjudiciales sunt) Omnis causa status præjudicium appellatur. Vide librum VII. 16.

4 Id est, ubi reus domicilium habet) *l.* 2. *sup. de jurisdict.*

5 Vel ubi consistit) διάγει, *degit*, *l.* 3. *hoc tit.*

6 Et reus est in caus. stat.) *l.* 3. *et* 4. *hoc tit.*

7 Præsidum in provinciis) *l. Cum status. inf. de ordine cognition.*

8 Causa libertatis et servitutis) In Codice Menagii et Brodæi, *libertinitatis.*

9 Prætorum liberalium) Quorum de liberali causa jurisdictio est, *l.* 1. *inf. si mancip. ita venier. ne prostit.*

10 Ut nec pedaneis) *d. l.* 2.

11 Nec committi compromissariis) *d.* §. *De liberali.*

12 Epistola ad Trajanum) *Lib.* 10. *epist.* 77.

13 Nempe spectabiles) *Vide sup. de offic. procons.*

14 Et præsides clariss.) *l.* 1. *sup. de offic. jurid. Alex.*

## TIT. XXIII. *Ubi quis curiali, vel cohortali, aliave conditione conveniatur.*

Sunt etiam quasi præjudiciales et quasi de statu actiones, quibus quæritur decurio quis sit necne, an curiæ muneribus obligatus, an agricola censitus, an ex cohorte præsidis, an ex corpore naviculariorum, pistorum, vel aliorum conditionalium, quæ adnotionem præsidis ejus provinciæ pertinent, in qua is qui curiæ aut cohorti, vel alii conditioni vindicatur, deprehensus fuerit, *l.* 1. *hoc tit.* l. 2 *supr. tit.* 16. nisi malit actor eum remitti in eum locum, unde quasi fugitivus recessit, *l.* 1. *sup. tit. prox.* Neque vero sub specie alterius militiæ quam armatæ, conditionario vel debitori publico alium judicem licet revocare litem, non sub specie apparitionis magistri militum supra numerum, non sub specie apparitionis magistri officiorum. Dixi, ex cohorte præsidis, significans cohortalem conditionem: Sunt enim cohortales [1] officia et apparitores præsidis, qui utique in provinciis erant perpetui, *l. Præsidis. D. de rebus cred.* huic ubi obnoxii ministerio, nec optati a præside, nec in provinciam perducti.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 1.

## XXIII. Enarratio.

1. Sunt enim cohortales) ταξεῶται in Novell. 151. Macarius homilia 15. οἱ διάκονοι τοῦ ἄρχοντος, καὶ οἱ ταξεῶται. Vide Cujacium ad d. Novellam.

## TIT. XXIV. *Ubi Senatores vel clarissimi civiliter vel criminaliter conveniantur.*

Clarissimorum appellatio [1] latissime est: nam et uxores [2] et liberos Senatorum cujuscumque ætatis vel sexus [3] complectitur, et Senatores celsiores clarissimis, puta illustres [4] vel spectabiles. Alii quidem sunt Senatores omnis dignitatis expertes, *l.* 52. et 54. *Cod. Theod. de hær.* et in hoc titulo igitur Senatores .i. Senatores sine dignitate, et clarissimi .i. Senatores cum dignitate, ut *l.* 1. *infra de tut. et cur. il. vel cla. per.* et *Nov.* 71. Conveniuntur autem Senatores, et clarissimi civiliter in urbe apud præf. prætorio, vel præf. urbi, vel magistrum officiorum adsentiente principe ex *l.* 2. et aliis Theodosii Constitutionibus, ut Symmachus [5] refert in epistolis, quæ Senatorum controversias transferri a foro præfecturæ urbanæ ad peregrina vetant. In provinciis conveniuntur jure communi apud præsidem ejus provinciæ, in qua domicilium habent, *l.* 3. et *ult. tit.* 22. Cassiodorus [6] in formula rectoris provinciæ: Tu etiam Senatorem ibidem residentem juberis audire. Criminaliter autem clarissimi apud præsidem ejus provinciæ [7] in qua deliquerunt, qui tamen olim erant remittendi ad Præf. prætorio, vel præf. urbi [8] *l.* 3. *C. Theod. de accus.* excepto casu *l.* 1. *supra, ne lic. pot.* Illustres qui recensentur *l.* 3. *hujus tit.* in consistorio principis, quod et alias Senatoribus detulisse Imperatore quosdam Dio et Spartianus [9] scribunt.

## XXIV. Enarratio.

1 Clarissimorum appellatio) Clarissimorum appellatione Senatores intelligimus, *l. Deferri.* 19. §. 1. *D. de jur. fisc.* Sed latissime patet ea appellatio.

2 Nam et uxores) *l. Feminæ.* 8. *D. de senator. l. Curator.* 5. *D. de curat. fur.*

3 Vel sexus) *d. l. Feminæ.* et l. *Speciosæ.* 100. *D. de verb. significat.*

4 Puta illustres) Justinianus in Nov. LXXI. Clarissimorum appellatione significare videtur Senatores omnes, etiam illustres et spectabiles, ut scribit Cujacius ad d. Novellam.

5 Ut Symmachus) Libro 11. epist. 75. et libro X. 72.

6 Cassiodorus) Libro VI. 21.

7 Apud præsidem ejus Prov.) *l.* 1. *hoc. tit.*

8 Vel præfectum urbi) De Senatore cognoscebat præfectus urbi. Dio.

9 Et Spartianus) In Adriano: Equites, inquit, Romanos, nec sine se de Senatoribus, nec secum judicare permisit.

## TIT. XXV. *In quibus causis militantes fori præscriptione uti non possunt.*

Militantes in hoc titul. dicuntur non armati milites et tribuni numerorum, qui privilegio sui fori semper uti possunt, et ab alio judice litem revocare ad magistrum militum, *l.* 2. *sup. tit.* 23. sed scholares, qui sunt sub magistro [1] officiorum [2], veluti agentes in rebus [3], qui et magisteriani dicuntur [4], aut domestici protectores [5], qui sui fori privilegio non utuntur, casibus sequentibus. Si conveniantur ex causa debitorum aut munerum publicorum apud præsidem provinciæ, vel quod curiæ, aut cohorti, aut alii corpori obnoxii esse vel per superexactionem aut concussionem aliquid abstulisse dicantur, *l.* 1. et 2. *sup. tit.* 23. quæ et sub hoc tit. poni potuissent, ut *l.* 2. in *Novell. Theodosii* ponitur sub titulo huic simili, de amota militantibus fori præscriptione. Item si prædia aliena conduxerint, et aliqua ex causa conveniantur. Soli enim armati conductores esse prohibentur, *l.* 1. *inf. de re milit.* Item si negotiantur in provinciis; etiamsi a principe negotiandi licentiam acceperint: regulariter enim mercatores simul et milites esse non possunt, *l.* 1 *infr. neg. ne mil.* Item si in provincia res suas componant, et suis commodis studeant sine beneficio commeatus [6]. His casibus scholares fori sui præscriptionem non habent. In contextu malo, et qui, per provincias negotiantur: nam tres casus notantur, si privatis actionibus atque compendiis occupantur, si negotiantur, si conductorum vocabulo defenduntur, et ita in Basil. 7. εἰς ἰδιωτικὰς φροντίδας ἀσχολούμενοι, ἢ ἐμπορευόμενοι, ἢ μισθούμενοι.

## XXV. Enarratio.

1 Scholares qui sunt sub magistro) Cohortes militum ad custodiam palatii deputati. S. Nili epistolæ 109. inscriptio est Νείλῳ σχολαρίῳ. *Nilo scholario.* Concilium Chalcedonense act. 3. κωλύομαι ὑπὸ τῶν καθωσιωμένων μαγιστριανῶν καὶ σχολαρίων; *prohibeor a devotissimis magistrianis et scholaribus.* Auctor anonymus vitæ S. Nicolai Studitæ, νέος ὑπάρχων, ἐν τῇ τῶν σχολαρίων στρατιᾷ κατειλεγμένος ἐτύγχανον· *cum adhuc juvenis essem, Scholariorum militiæ adscriptus eram*, a Scholis militaribus ita dicti. Procopius 8. οἱ περὶ τῆς τοῦ παλατίου φυλακῆς λόχοι, οὕσπερ σχολὰς ὀνομάζουσι. *Turmæ militum ad palatii custodiam præpositi, quas scholas appellant*: vide Glossarium ad Cedrenum.

2 Sub magistro off.) De quo supr. *lib.* 1. *tit.* 31.

3 Velut agentes in reb.) *L. un. hoc tit.* de his accurate Henricus Valesius V. CL. in Amm. Marcellin.

4 Qui et magistriani dicuntur) Glossæ Philoxeni: *agens in rebus*, μαγιστριανός, Anastasius bibliothec. in historia ecclesiastica: *Julianum magistrianum cum sacra:* Ἰουλιανὸν μαγιστριανὸν κατὰ σάρκας, Theophanes. S. Nili epist. 84. inscripta est Σαβίνῳ μαγιστριανῷ. *Sabino magistriano.* Rapismus occasionem corrigendi ejusdem epistolam 264. ἄλλον ὡς σάρκα ὀνομάζεται. Sic legitur in Ms. lege, σάκρα.

5 Aut domestici protectores) Domestici in *d. l. un.* sunt domestici protectores: Hi latus principis protegunt. v. Glossarium ad Cedrenum, et Cujac. lib. 12. Cod. titul. 17.

6 Sine beneficio commeatus) Commeatus est abeundi licentia. Vide lib. XII. 42.

7 Et ita in Basilicis) Libro 7. tit. 5. cap. 93.

8 Εἰς ἰδιωτικάς, etc.) *Privatis actionibus occupantur, aut negotiantur, aut aliena prædia conducunt.*

## TIT. XXVI. *Ubi causæ fiscales vel divinæ domus hominumque ejus agantur.*

Causæ fiscales sunt in quibus agitur de bonis fisco delatis [1], vel de pœna pecuniaria [2] inferenda fisco, vel de eo, quod fisco debetur ex contractu. Videtur etiam quodammodo esse causa fiscalis in specie *l. 4.* qua is, qui emit a fisco mandatu Titii, cum Titio agit de pretio et de usuris quæ fisco solvendæ sunt. Hæ causæ disceptantur apud procuratorem Cæsaris [3], non causæ criminales [4], nisi fungatur vice præsidis, *l. 3. hoc tit. l. ult. D. de off. proc. Cæs. l. Ex consensu, §. 1. D. de appell. l. 1. sup. de ped. jud. l. 2. inf. de pœn. l. 4. inf. ad l. Fab.* Sed de crimine et pœna agitur apud præsidem provinciæ, quia merum imperium habet [5], de bonis fisco vindicatis civiliter apud procuratorem Cæsaris: denique Rationalis est exactio [6] pœnæ irrogatæ a præside, non irrogatio. A fisco separatur divina domus, quæ ratio Cæsaris dicitur, *l. 6. §. ult. D. de jur. fisc.* Causæ divinæ domus sunt quæ pertinent ad prædia Tamiaca [7], quæ erant in Cappadocia sub dispositione et cura præpositi sacri cubiculi et Comitis domorum, ut recte legi, et aliis locis plerisque quondam, et nuper in vetere Notitia sub dispositione V. I. præpositi sacri cubiculi, domus divina per Cappadociam: et hæ quidem causæ vel hominum Tamiacorum aguntur omnes apud præpositum sacri cubiculi [8], et Comitem domorum, *l. ult. hoc tit.* Hominum autem fiscalium causæ veluti actorum, procuratorum, conductorum, colonorum, inquilinorum, servorum rei privatæ civiles aguntur apud Comitem rei privatæ [9], vel apud rationalem [10], criminales apud vicarium urbis [11], vel præsidem [12] ejus provinciæ in qua deliquerant, adhibito rationali: et similiter officiales rationalis [13] conveniuntur civiliter apud rationalem ipsum, criminaliter apud præsidem.

### XXVI. Enarratio.

1 De bonis fisco delat.) De caducis: puta si bona fisco delata sint, quod hæres priusquam necem defuncti ulcisceretur, hæreditatem adierit, *l. 1. hoc tit.* vel si quis mortem sibi consciverit, pœnæ metu: nam bona ejus confiscantur, *l. 2.*

2 Vel de pœna pecuniaria) Ex SC. Turpilliano pœna desertæ accusationis est auri librarum quinque *l. 3. §. ult. D. de prævaricat.*

3 Apud procurat. Cæsar.) Sive rationalem, *l. 5. hoc tit.* qui et catholicus Glossæ, καθολικός, *rationalis*, et ita sæpissime appellatur in Basilicis, et a Græcis interpretibus, ut in *l. ult. de interrogat. in jur. fac. l. 3. sup. si advers. fisc. et l. 2. 7. 8. 9. et 10. hoc tit.* Theodorus Hermopolites *lib. 9. tit. 1.* vide Cujac. ad *tit. de jure fis. l. 5.* Idemque procurator summæ rei in inscriptione *legis 7. hoc tit.* vide Cujac. Observ. 8. 22.

4 Non causæ criminales) Vide Obs. lib. 19. cap. 13.

5 Quia merum imperium habet) *l. Illicitas. 5. §. Qui universas. D. de offic. præsid.* Dio lib. LIII.

6 Rationalis est exactio) Exactio pœnæ irrogatæ a præside pertinet ad Rationalem, sive procuratorem Cæsaris, *d. l. 3.* in qua Brodæi codex non agnoscit negationem ibi, *desertæ accusationis non potest.*

7 Prædia Tamiaca) Vide librum XI. de præd. Tamiac. titul. de præposit. sacr. cubicul. et ad Novell. 30.

8 Apud præpositum sacri cubiculi, etc.) *lex ult.* inscripta est præposito sacri cubiculi, quod et Basilicorum auctores observavere.

9 Apud Comitem rei priv.) *l. Si quis. 6. hoc tit.*

10 vel apud rationem) *l. Dominicis. 7. hoc tit.*

11 Apud Vicarium urbis) Sic legit Cujac. in inscriptione *legis 9. hoc tit.*

12 Vel præsidem) *l. 8. hoc tit.*

13 Officiales rat.) *l. pen.*

## TIT. XXVII. *Quando liceat unicuique sine judice vindicare se vel publicam devotionem.*

Quod dixit tit. 5. neminem sibi jus dicere et titulis superioribus, adeundum esse judicem competentem, id aliquando non servari [1] hic tit. ostendit: nam et seipsum ulcisci licet non adito judice, sibique jus dicere adversus obsessorem viarum [2], et adversus furem nocturnum [3] in agris, sive paganum sive militem, et eum occidere quoquo modo [4], quod ex 12. tab. obtinuit etiam in urbe, hodie ex *l. 1. hujus tit.* in agris duntaxat locum habet: licet etiam cuilibet adversus desertorem militiæ, vindici esse læsæ majestatis devotionisque publicæ desertore obsesso et prehenso [5], et si se telo defendat etiam occiso [6]. Tertullianus Apol. [7], *In reos majestatis et publicos hostes, omnis homo miles est:* milites devotissimi [8] appellari solent: igitur qui ab ea devotione desciscunt, deserta militia devotionem publicam lædunt.

### XXVII. Enarratio.

1 Id aliquando non serv.) Regulariter se ipsum ulcisci non licet: Quintilianus in declamatione 13. *Nos ideo magistratus legesque a majoribus accepimus, ne sui quisque doloris vindex sit.*

2 Adversus obsessorem viarum) Et latrones publicos, *l. 1. et 2. hoc tit.* vide quæ diximus ad titulum *de lege Aquil. §. 2. Instit.* Divus Augustinus 1. de libero arbitrio cap. 5. *Non ergo lex justa est, quæ dat potestatem vel viatori ut latronem, ne ab eo ipse occidatur, occidat. Melius enim est occurrere in tempore, quam post exitum vindicare*, ut est in d. l. 1. Terentius in Eunucho act. 4. Sc. 6. *Malo ego nos prospicere, quam hunc ulcisci, accepta injuria.* Vide tamen Gellium VII. 3 ibi: *hominum autem vita non tam iniquis, neque tam indomitis necessitatibus circumscripta est, ut idcirco prior injuriam facere non debeas, quam nisi feceris, pati possis.*

3 Adversus furem nocturnum) Seneca in Excerptis Controvers. libro 10. ultim. A. Gellius libro 11. cap. ultim. Ulpianus in collatione juris Mos. et Romani titulo 7.

4 Quoquo modo) Sive se telo defenderet, sive non.

5 Et prehenso) *Opprimere* in *l. 2.* est prehendere manu injecta: de desertoribus vide ad titulum 45. libri 12.

6 Etiam occiso) Itaque *non continuo occisus homo ad crimen, et ad damnationem pertinet, cum hoc interim legibus facere liceat*, ut ait Quintilianus declamat. 248.

7 Tertull. Apolog.) Capite 11.

8 Milites devotissimi) καθωσιωμένοι, et devotio καθοσίωσις, in Glossis Græco latinis.

## TIT. XXVIII. *De inofficioso testamento.*

*Vide tit. 2. lib. 5. D.*

Dixit supra de jure sacro, de partibus juris civilis, de magistratibus, de ordine quo agit quisque apud eos, de advocatis et procuratoribus litium alienarum, de restitutionibus litium, de pedaneis judicibus [1], et de foro competenti. Nunc ab hoc tit. de inofficioso testamento, quæ sequuntur omnia sunt de diversis actionibus, quarum tractatus jus omne fere complectitur: nec mirum igitur si in ea re et Codex et Digesta potissimum consumantur. Summa autem actionum divisio hæc est: alias esse in rem, [2], alias in personam, vel quod idem est, alias vindicationes [3] sive petitiones [4] alias condictiones [5], has de obligatione, illas de proprietate [6], vel possessione [7]. Et rursus vindicationum sive petitionum alias esse de universitate [8], alias de rebus singulis [9]. Et orditur ab his quæ sunt de universitate, et ab ea præcipue quæ dicitur petitio hæreditatis de inofficioso testamento [10], vel querela inofficiosi testamenti [11] ex lege Glicia [12]: nec enim querelam separo a petitione hæreditatis [13], ne imiter interpretes, qui aliud faciunt judicium rescindens [14], aliud rescissorium [15]: uno enim eodemque judicio, una actione et rescinditur testamentum [16] quasi inofficiosum, et petitur hæreditas ab intestato [17]: cujus tamen judicii ordinandi et præparandi gratia [18] præter suos hæredes [19] necesse est prius alios, qui queruntur et agunt de inofficioso testamento, veluti ab intestato delatam sibi hæreditatem adire, vel bon. possessionem agnoscere Unde liberi, vel Unde legitimi, vel Unde cognati, qua freti illi qui non sunt sui, et sui ipso jure freti [20] atque muniti perveniant ad petitionem hæreditatis ex inofficioso testamento: quæ rursus nisi vicerint, et aditio et bon. possessio illis, et jus quoque illud sui hæredis sine re constituitur [21]: et est quoque interim sine re, et color potius fictaque narratio, aut titulus quidam, sive prætextus petendæ hæreditatis, *l. 1. hoc tit.* Inofficiosum testamentum est in quo liberi vel parentes, [22], vel fratres germani [23] immerito exhæredati sunt [24], vel præteriti [25], vel instituti [26], ita ut pro exhæredatis habeantur. Et est in hoc judicio hæc plerumque dicendæ sententiæ formula, Justas causas offensæ [27], ut *l. 20. 22. 23. hoc tit.* vel ut in epistolis Plinii [28], justas irascendi causas patrem habuisse videri, aut non videri. Et datur non tantum ingenuorum, sed etiam libertinorum liberis ex *l. infra de bon. lib.*

### XXVIII. Enarratio.

1 De pedaneis judicibus) Vide supra tit. 3. et Gellium 3. 18.

2 Alias esse in rem etc.) §. 1. *Instit. de action.*

3 Alias vindicationes) Actio in rem dicitur vindicatio, §. *appellamus, Instit. de action. l. Actionum. 25. D. de oblig. et action.*

4 Sive petitiones) Petitio est actio in rem, *l. Actio in personam. 28. eod.*

5 Alias condictiones) Actiones in personam condictiones appellantur, *d. §. Appellamus, et d. l. 25.*

6 De proprietate) sive dominio: nam qui in rem agit, suam rem esse petit, §. *Sic itaque discretis, Instit. de action.*

7 Vel possessione) Si quis possessionem suam esse contendat, *l. 3. §. Pomponius, D. ad exhibend.* quod fit interdicto uti possidetis, si res sit immobilis, vel utrubi si sit mobilis, §. 4. *Instit. de interdict.*

8 Alias esse de universitate) *l. 1. D. de rei vindicat.*

9 Alias de rebus singulis) Rerum singularum petitiones *d. l. 1.* et hæc actio dicitur specialis in *l. In speciali. 73 eodem.*

10 Petitio hæreditatis de inoff.) *l. Qui de inofficioso. 20. D. eodem, l. Si quis filium. 34. hoc. tit. l. pen. §. Sed quemadmodum. D. de bonor. poss. cont. tab.* Quidam putant querelam causam esse, petitionem hæreditatis ejus causæ effectum: Græcus interpres libro 39. Basilic. tit. 1. in princip. scribit, querelam dici non actionem: nec enim actionem esse, sed causam actionis, vel hæreditatis petitionis.

11 Vel querela inoffic. test.) Querelam instituit is cui injuria facta est, *l. Papinianus. 8. D. eod.* quique indignatur se inique exhæredatum, aut inique præteritum, *l. Filius. 22. eodem.*

12 Ex lege Glicia) Idem sentit P. Faber in libr. Semestr. vide dicta nobis ad titulum instit. de inoff. testam. et Cuj. Observ. 2. cap. 21.

13 Nec enim querelam separo a petit. hæredit.) Nam hæc fuit veterum quorumdam sententia, ut refert. Glossa hæic, et Azo in Summa eum. 18 Vide Cujacium ad *leg. 6. §. ult. D. eod.* et Græcos Interpretes Basilic. libro 39. tit. 1. ubi plenius explicant, quæ heic stricti Cujacius.

14 Judicium rescindens) Id est, querelam inofficiosi testamenti.

15 Aliud rescissorium) Id est, petitionem hæreditatis.

16 Rescinditur testamentum) *d. l. Papin. §. pen.* nam recte factum dicitur testamentum, *Instit. eod. in princ. l. D. hoc tit.* jure perfectum, *l. Contra. 16. hoc. tit.* τῇ ἀκριβείᾳ τῶν νόμων, *jure subtili valet*, ut ajunt Græci, quod autem recte factum est, vix rescinditur. *Mihi non videtur, quod sit factum legibus, rescindi posse*, ut ait Terent. Phorm. A. 2. S. 4.

17 Et petitur hæreditas ab int.) *d. l. Quemadmodum. 7. D. hoc tit.*

18 Ordinandi et præpar. gr.) τέως ἕνεκα τοῦ τάξιν τινὰ τὴν δίκην λαβεῖν· *scilicet ut lis ordinem aliquem accipiat:* quoniam enim testamentum recte factum est, non potest qui quæritur continuo venire ab intestato: debet igitur petere bonorum possess. vel etiam adire, aut prohærede gerere ἐσχηματισμένως *fictitie*, ut ajunt Græci: ἵνα πὼς δόξῃ διαδοχῆς σχῆμα λαμβάνειν· *ut quodammodo videatur speciem successoris obtinere.*

19 Præter suos hæredes) *d. l. Quemadmodum.*

20 Sui ipso jure freti) Habent enim jus ἀναφαίρετον, ut ajunt Græci, id est, ipso jure hæredes existunt.

21 Sine re constituitur) οὐκ ἐνδυνάμως ἤτησεν, *non est cum re:* ἐπεὶ ἀποτέλεσμα ὅσον εἰς νομὴν οὐκ ἔχει, *quoniam bonorum possessio illa effectum non habet.*

22 In quo liberi vel par.) §. 1. *Instit. eod. l. Nam etsi. 15. D. eod.*

23 Fratres Germani) ἀμφιθαλεῖς, aut αὐτάδελφοι, ex eodem patre eademque matre nati: et consanguinei, qui et germani, non uterini *l. 27.*

24 Immerito exhæredati sunt) Nam qui meruit exhæredari, caret hoc juris remedio, *l. Quidam. 32. D. de verb. oblig.*

25 Vel præteriti) Qui pro exhæredatis habeatur, §. *ult. Instit. de exhæredat. liberor. et tit. de inoff. testam. in pr.* inique exhæredatis, et inique præteritis datur querela, τοῖς ὑβρισθεῖσι διὰ τῆς ἐξερεδατίονος, ἢ πραιτεριτίονος, injuria affectis per exhæredationem, vel præteritionem, ut ajunt Græci. Præteritos ignominia quædam sequitur: Vide Fest. Pomp. in v. præteriti, spreti enim a defuncto creduntur. Tertullian. de baptismo cap. 2. *Nam si Deus, et sapiens, et potens, quod etiam prætereuntes eum non negant:* et de Animæ cap. ult. *Respice ad Zenonis (animam) cum illam Dionysii tormenta prætereunt.*

26 Vel instituti) Filio instituto ex minore parte, quam lege debetur, non datur querela, maxime si ei adjecti sint fratres cohæredes: sed ita actio datur, ut sibi portio debita a fratribus suppleatur: adjectis extraneis secus esse argumentum præbet *lex. 3. hoc. tit.* Hodie ex constitutione Justiniani filio instituto ex minore parte, vel exhæredato, cui minus debito relictum est, omnimodo actio datur supplendæ portionis gratia, non querela, *l. Omnimodo. l. Scimus. hoc titulo,* Cujacius ad Paulum *Sentent. libro 4. tit. de inoff. quær.* Item hodie ex *Novell. 115. cap. 3. et 4.* Sola institutio querelam excludit: in qua sententia sunt etiam Græci interp. Denique hanc querelam non esse sublatam verius est. Vide quæ diximus in Institut. eod.

27 Justas caus. off.) Plerumque enim pater offensior liberos exhæredat.

28 In epistolis Plin.) Epistola 1. libri v.

## TIT. XXIX. *De inofficiosis donationibus.*

Exemplo querelæ inofficiosi testamenti comparata est querela [1] inofficiosæ donationis [2] factæ a parentibus inter vivos [3], in fraudem liberorum [4], rescripto Alexandri [5] ad Cl. Julianum [6] præfect. urbi, *l. Titia, §. Imp. D. de leg. 2.* et data liberis, qui erant tempore donationis [7], sive in unum ex eis [8], sive in extraneum collata donatio fuerit. Sed hoc interest, quod querela inofficiosi testamenti, totum testamentum rescindit [9], sive extranei, sive alii liberi instituti sint: querela inofficiosæ donationis id tantum rescindit [10], et revocat [11], quo minuitur portio debita liberis .i. quadrans, vel hac die triens, aut semis legitimæ portionis, ut *Nov. 92.* quia quo liberaliores sunt morientes quam viventes, eo sunt etiam minus horum quam illorum judicia, et liberalitates coercendæ [12]: argumentum hujus rei est lex Cincia. Igitur inofficiosa donatio est, quæ liberis portionem debitam aufert, aut minuit, ut donatio omnium bonorum [13], vel donatio dextantis, aut deuncis: nam donato dextante, vel deunce, quod residet non sufficit debitæ portioni: quo genere eluditur quidem querela inofficiosi testamenti, sed suppetit querela inofficiosæ donationis, quam adnotandum est etiam parentibus dari, si liberi immodicam donationem fecerint rerum suarum, *l. 4. hoc. tit.* et ab intestato [14], *l. 3.* atque etiam forte fit intervertendæ inofficiosi testamenti querelæ donatori animus non fuerit, *l. 5.* nam consilium quidem absque eventu non sufficit, *l. pen.* eventus absque consilio sufficit [15], quod tamen non videtur Patricius probasse, qui dicit *l. 5.* κατὰ καινοτομίαν, hoc est strictius accipiendam esse quasi novam, ut suo tantum casu procedat, si liberi nati post donationem omnium bonorum factam aliis liberis eam revocent pro modo portionis sibi debitæ. Etiam illud adnotandum, non dari hanc actionem post quinquennium, *l. ult.* non dari his, qui parentis judicium agnoverunt, *l. 6. h. t. l. 4. inf. de cont. emp.* non dari his, quibus alio remedio consultum est, *l. 2. et 4.* quæ obtineat etiam in querela [16] inofficiosi testamenti, nec similiter dari querelam inofficiosæ venditionis [17].

## XXIX. Enarratio.

1 Querela inofficiosæ donationis comparata est ad instar, ad exemplum, ad similitudinem inofficiosi testamenti, *l. 4. 5. et ult. hoc. tit.*

2 Querela inoff. donationis) Querela dicitur in *l. pen. et ult. hoc. tit.*

3 Inter vivos) *l. 1. et 3. hoc. tit.*

4 In fraudem liberorum) Ad eludendam, excludendam, et submovendam inofficiosi testamenti querelam *l. 5. 6. et 7. hoc. tit.* intervertendæ quæstionis inofficiosi causa, *l. Titia. 87. §. Imperator, D. de legat. 2.* Quo facto portio liberorum legitima minuitur vel exhauritur.

5 Rescripto Alexandri) Accusatio inofficiosi testamenti ex lege Glicia descendit, ut Cujacio placet. Dices cum is, qui contra sentiunt, non opus fuisse legis conditori colorem dementiæ adsciscere, ut testamentum rescinderetur. Sed testamentum jure factum temere convelli et infirmari non potuit. Nec vis et potestas legis infringitur colore et prætextu arcessito, quasi minus pie et inclementer testamentum fecerit, qui liberos suos inique exhæredavit, cum nulla juris constitutio sua ratione careat vera aut fictitia. Hac ergo querela vitium testatoris arguitur, non testamenti, cujus iniquitati beneficio legis proposita querela obviam itur. Hac fortasse ratione Cujacii sententia defendi potest. Quemadmodum ergo legis auctoritate testamentum inofficiosum arguitur et infirmatur, in rescripto Alexandri donatio immodica et inofficiosa revocatur.

6 Ad Cl. Julianum) Vide Cujac. ad Nov. 93 et Observat. lib. V. 14.

7 Qui erant tempore donationis) Qui superstites erant tempore donationis: nam post donationem in extraneum collatam suscepti liberi eam revocant in solidum. Collatam autem in liberos, liberi postea suscepti revocant in assem, sed pro modo Falcidiæ tantum l. 5. *hoc tit.*

8 Sive in unum ex eis, etc.) *l. 1. hoc tit.*

9 Totum testamentum rescind.) *l. Papinianus. 8. §. pen. D. de inoffic. testam.*

10 Id tantum rescindit) Symmachus libro 10. epistolarum 32. *Tunc e diverso veniens ex Placidiani V. C. nomine, qui pater adultæ fuit, immodicarum donationum causa manasse respondit: supplementum uncinrum ab hærede Placidiæ, cui soror Marliana successit, asseruit postulari.* Hæc anormis donatio efficit ut integra non sit portio legitima. Itaque tantum detrahitur ex rebus donatis quantum implendæ ejus portioni satis sit.

11 Et revocat) Hoc falsum puto: error translatitius, cujus Auctor Accursius in Authent. novissima, tit. super. P. Fab.

12 Et liberalitatis coercendæ) Vide quæ diximus ad caput 7. Institutionis primæ.

13 Omnium bonorum) ut in *l. Si totas. 5. hoc. tit.* Græci colligunt, licere omnia bona sua simul donare, qua de re dicetur *inf. de donat.* et in *d. l. 5.* sic legendum est, *evacuefecisti, ut in 1 Catilinaria, domum evacuefecisses.* Utuntur Valerius 4. cap. 1. et alibi: Cornelius Nepos in Cimone, et alii.

14 Et ab intestato) Quamvis enim querela hæc comparata sit adversus eum, qui testamento facto decesserit, tamen producta est ad causam intestati: sive ut ajunt auctores Basilic. καὶ εἰς τοὺς ἀδιαθέτως τελευτήσαντας ὁ αὐτὸς τῆς διατάξεως λόγος ἐκτείνει.

15 Eventus absque consilio sufficit) Donatio in fraudem liberorum facta est re non consilio, ut heic Odofredus et Fulgosius: nec enim filius aut sapos in rebus humanis erat.

16 Quæ obtinent etiam in quer. inoff. test.) *l. Si quis filium. 34. in fine, l. Parentibus. 8. tit. prox. sup. §. Tam autem. Instit. de inoffic. testam.* Post quinquennium tamen ex magna et justa causa licet agere, ut notat Eustathius de temp. interv. cap. de quinquennio: in prin. Vide lib. 39. Basilic. tit. 1. pag. 264. in Scholio Theodori. Nam satis clementer cum exhæredatis actum est, ut intra quinquennium sanæ mentis hominis voluntatem vel ut insani accusare possint, cum actio injuriarum annua sit.

17 Querelam inoff. venditionis) Vide Joannem Fabrum ad *l. 1. nu. 3.* et Raphaelem Fulgosium *nu. 8.*

## TIT. XXX. *De inofficiosis dotibus.*

Inter donationes etiam dotes connumerantur, *l. Cum multæ. inf. de don. an. nupt.* et ideo quod de donationibus inofficiosis dictum est, merito trahitur ad dotes inofficiosas a matre marito primo vel secundo datas, quæ dodrantem excedunt, aut consummunt omnia bona materna, ita ut liberis salva Falcidia non sit, id est debita portio [1]. Cæterum nolim hodie legem hujus tituli accipi de majore, quæ iterum nubit

habens liberos ex prioribus nuptiis, quia hosce liberos constat ipso jure munitos esse, nec jure plus eam secundo marito erogare posse dotis nomine, vel alio nomine, quam uni ex liberis prioris matrimonii, *l. Hac edictali. inf. de sec. nupt.* Sed accipi potest de ea, quæ tunc primum nupsit cum haberet liberos naturales, vel quæ iterum nupsit nullos habens liberos ex priore matrimonio, sed naturales tantum [2], quibus certum est bonorum maternorum deberi Falcidiam non minus quam justis, *l. Si suspecta. §. 1. D. de inoff. test.* Erant quidem hæ tituli hujus etiam de liberis prioris matrimonii, sed in his ut dixi hodie supervacua est.

## XXX. Enarratio.

1 Id est, debita portio) *l. Papinianus. 8. §. Unde. D. de inoff. testam.*

2 Sed naturales tantum) Hoc accepit e Græcis Basilic. libro 41. tit. 4. cap. ult. *hoc vero*, inquiunt, *hodie non procedit post constitutionem 6. tit. 9. lib. 5. Cod. de parentib. qui ad secundas nuptias migrant, qua mater compellitur liberis servare quantum in dotem dedit. Sed finge liberos non esse ex justis nuptiis procreatos: tunc enim mulier, quæ nubit cum filios naturales habere, ex illa constitutione non cogitur quicquam eis relinquere: nec enim hoc est secundo nubere: nam prior conjunctio nuptiarum appellatione non censebatur:* quod tamen et Bartolo venit in mentem ex *l. Si suspect.* sta ut hic etiam refert Fulgosius. Addunt Græci huic constitutioni non esse locum, si mater pro filio dotem dederit. Vide Glossam, et Joannem Fabrum hic.

## TIT. XXXI. *De petitione hæreditatis.*

*Vide tit. 3. lib. 5. D.*

Non caret ratione, quod priusquam proponeret generalem petitionem hæreditatis proposuit specialem de inofficioso testamento: nec enim idem jus est utriusque. Generalis datur [1] adversus possessorem juris [2], vel rei hæreditariæ [3], nec hæredem justum [4], sive sciat se non esse hæredem [5], sive falso existimet se hæredem esse [6]. De inofficioso testamento datur adversus hæredem verum [7] et legitimum, qui ex testamento justo hæreditatem adiit [8], et adversus filium præteritum, qui accepit cum re [9] bonorum possessionem contra tabulas, *l. Filium. D. de bon. poss. con. tab.* ut contra fideicommissarium Trebellianum [10], *l. 1. sup. de inoff. test.* Et ubi ex alia causa petitione hæreditatis teneri dicitur hæres scriptus, aut fideicommissarius Trebellianus, ut *l. Etiam. §. Idem erit dicendum, et seq. l. Item veniunt. §. Licet. D. eod.* id tunc duntaxat locum habet [11] cum fideicommissum, aut hæreditas eis relicta est injusto aut inutili testamento: Et rursus, quod dicitur, emptorem hæreditatis teneri utili petitione hæreditatis, *d. l. Etiam. §. 1.* qui scilicet emit ab eo, qui hæreditatem pro hærede possidebat, hoc non habet locum nisi deficiente venditore cum quo agi possit, et eo deficiente in emptorem quasi in hæredem ejus datur [12] in subsidium petitio hæreditatis, ut *l. Neratius. l. Etiam. in pr.* et *§. Hæredem. D. eod.* Sunt et aliæ differentiæ inter petitionem hæreditatis generalem, et illam specialem. Petitio hæreditatis de inofficioso testamento non tam rem persequitur, quam etiam vindictam injuriæ sive notæ exhæredationis, et agit causam doloris [13]: quod nomen querelæ etiam demonstrat. Generalis est patrimonii, sive rei vindicatio: quapropter de inofficioso testamento filii nomine non agit pater, invito filio, cujus injuria et indignatio est, *l. Pap. in pr. D. de inoff. test.* qui ex alia causa ageret, et peteret hæreditatem etiam invito filio. Et præterea querela inofficiosi testamenti tacita dissimulatione abolετur, sicut actio injuriarum [14], *l. 1. sup. de in int. rest. min.* et silentio quinquennii, *l. Si quis filium. in fi. sup. de inoff. test. l. 2. C. Theod. de apostat.* non etiam alia petitio hæreditatis, *l. 7. Hoc titulo. l. Pen. inf. in quibus cau. cess. lon. tem. præscrip.* quæ et in hæreditatem actio dicitur, *l. Pater. in fi. D. de capt. et postl. rev.* et sequens in rem. actio. De his quæ veniunt in petitionem hæreditatis est SC. diligenter explicatum in Digestis, quod Græci vocant Adrianum SC. in *l. Quod si possessor.* et *l. Sed et si lege. §. pen. D. eod.* quia factum fuit ex auctoritate Adriani Imp. [15] *l. 1. hoc tit.*

## XXXI. Enarratio.

1 Generalis datur) Petitio hæreditatis datur vel hæredi ex asse, vel ex parte, et dicitur partiaria hæreditatis petitio a Thalelæo, vel bonorum possessori, vel fideicommissario, de quibus *tit. 4. 5.* et fi. *libri 5. Digest.*

2 Adversus possessorem juris) *l. Regulariter. 9. l. Nec ullum. 13. §. ult. l. Item videndum. 18. §. ult. D. eod. l. ult. in fi. D. si pars. hæred. pet.* veluti possidet, adversus debitorem hæreditarium qui jus nostrum quasi *d. l. 13. §. ult.*

3 Vel rei hæreditariæ) *l. 4. 9. et 10. D. eod.* si eam possideat pro hærede, vel pro possessore. Dices: is qui agit petitione hæreditatis, hæreditatem vindicat hoc modo: si paret hæreditatem meam esse. Quemadmodum igitur agetur adversus eum, qui rem unam tantum hæreditariam possidet? respondent Græci, in petitione hæreditatis intentionem formari ex persona sive jure petitoris, quæ est de universitate, condemnationem vero ex persona possessoris, sive habita ratione rerum, quæ apud eum sunt, quasque dolo desiit possidere: officio autem judicis incumbit, ut non secundum intentionem actoris reus condemnet, sed prout possidet.

4 Nec hæredem justum) Ut in *l. Item. 20. §. Licet. D. hoc tit.* adversus eum qui pro hærede, vel pro possessore possidet, *l. 7. hoc tit.*

5 Sive sciat se non esse hæredem) *l. Pro hærede. 11. D. eod.* Qui scit se hæredem non esse, et se tamen quasi hæredem possidere profitetur mendaciter. Qui igitur scit se hæredem non esse, abutitur tamen nomine hæredis, meo judicio ut malæ fidei possessor condemnabitur, Cujac. ad *d. l. 11.* in qua sententia Græci etiam sunt ad *d. l. 11.* Qui scit se hæredem non esse, imponit tamen sibi nomen hæredis, quantum quidem attinet ad petitionem hæreditatis qua convenitur, pro hærede possidere videtur: inspecta autem veritate, ut quilibet malæ fidei possessor condemnatur, libro 42. Basilic. tit 1.

6 Sive falso existimet se hæredem esse) Qui falso existimat se hæredem esse, vel alias justum successorem, vel sibi restitutam hæreditatem, *d. l. 11.* et *l. Item veniunt. 20. §. Licet autem. eod.* bonæ fidei possessor est. Qui pro hærede possidet, titulum qualem qualem possessionis suæ præfert. Qui pro possessore, nullum: et prædonio igitur more possidet, *d. l. 11.* et *duabus seqq. §. Pro possessore. Instit. de interdict.*

Possessor autem cogitur dicere utrum pro hærede an pro possessore possideat, *l. Cogi. 11. hoc tit.* quoniam enim si nec pro hærede, vel pro possessore possideat, petitio hæreditatis non instituitur, sed specialis in rem actio, ideo cogitur dicere ex qua causa possideat, ut sciamus quænam actio intendenda sit, ut ibi Græci interpretes.

7 Adversus hæredem verum) Verus hæres est qui ex testamento hæres est, non qui putat se hæredem esse.

8 Hæreditatem adiit) Nam ante aditam hæreditatem querela non nascitur, *l. Papinianus. 8. §. Si conditione. D. de inoffic. test.* χρὴ προσωπον ὑπεῖναι καθ' ὃ κινεῖται ἡ δὲ ἰνοφφικιόσῳ personam esse oportet contra quam agatur, ut ajunt Græci ad *d. §.* Non datur contra lignum et bonorum possessionem, *l. Quod vulgo. 19. D. de bonor. poss. contra tab.*

9 Qui accepit cum re) ἐδυνάμως.

10 Et contra fideicommiss.) Is cui hæreditas restituta est, quasi hæres est, *§. 7. Instit. de fideicomm. hæredit.*

11 Id tunc duntaxat locum habet) Id accepit e Græcis Basil. *lib.* 42. *tit. 1. cap. 13. §. 1.*

12 Quasi in hæredem ejus datur) ὡς καθ' ὁμάδα δηλονότι νεμομένου. *quia scilicet universitatem possidet.*

13 Agit causam doloris) Ut ait Novella Valentiniani de *libert. et success. eor.*

14 Sicut actio injuriarum) *l. Non solum. 11. §. 1. D. de injur.* Vide librum 17. Observat. cap 17.

15 Ex auctoritate Adriani) Ut apud Ulpianum *tit. 3.* ex Senatusconsulto, quod auctore D. Adriano factum est, et in *l. Libertas. § inf. de excusat. l. pen. inf. de magistratib. conven.* Vetus inscriptio Ex Senatusconsulto et ex auctoritate Cæsaris ud.

## TIT. XXXII. *De rei vindicatione.*

*Vide tit. 1. lib. 6. D.*

Res non est in hoc titulo hæreditas, sed species certa [1]. Titulus ergo de petitione speciali [2], qua quis speciem, corpusve certum [3] suum esse adserit [4] hoc fere modo. Fundus Tusculanus, qui est in agro, qui Sabinus vocatur, meus est: nam fundi nomen et quo loci sit, dicere oportet, *l. Si in rem. in fi. D. eod.* vel hoc modo: Hanc ego rem ex jure Quiritium [5] meam esse ajo. Lis est de dominio [6] certæ rei, sive lis dominii [7], petitio dominii [8]. Superior est de ea, qua quis se universi juris e defuncti successorem esse contendit. Est autem hoc solemne vindicationibus, ut vindicias dicat judex ab eo qui rem possidet [9], præstita satisdatione vel etiam non præstita, si petitor satisdare noluerit, ut patet ex libro 1. *Sen. Pauli tit.* xi. vel ex causa res sequestre deponetur, *l. 7. §. ult. D. qui satisd. cog.* vindicias possessionem appello [11], ut T. Livius modo vindicias modo possessionem: et in antiquis legibus [12], Decernito; et ei possessionem secundum eum hæredemve ejus det, cui fortito is ager datus adsignatusve fuerit. Et videtur nomen deductum a vi quadam civili ut Gellius explicat [13] 20. quæ verbo dicebatur correpta manu invicem vindicantis, et contra vindicantis, ex quo ita legendum videtur apud Festum [14]: Vindiciæ appellantur [15] res eæ de quibus controversia est, quod potius dicitur vis, quæ fit inter eos qui contendunt, et apud Gellium [16] quoque ita legendum: manum conserere est, de qua re disceptabatur in re præsenti, sive ager, sive quid aliud est, cum adversarium manu prenderit, in ea re civilibus verbis vindicare. Vindiciæ i. correptio manus in re, atque in loco præsenti apud prætorem ex 12. tab. fiebat. Ergo ut ad rem redeam, interim litis possessio statim non transfertur in petitorem, exceptis duobus casibus, si possessor nolit satisdare [17], et petitor satisdare paratus sit: si reus a petitore eam rem, qua de agitur, vi possederit, quæ fuit olim etiam Seleuci lex, ut Polybius scripsit 12. δεῖν κρατεῖν τῶν ἀμφισβητουμένων ἕως τῆς κρίσεως παρ' οὗ τὴν ἀγωγὴν συμβαίνει γίγνεσθαι. At in liberalib. causis ex 12. tab. semper vindiciæ dantur secundum libertatem, sive is homo de quo agitur, in libertate, sive in servitute fuerit sine dolo malo, *l. Lib. inf. de lib. cau. l. Si cui. §. Licet. l. Ordinata. D. eod. l. 2. § Initium, de orig. jur. l. Servum. §. 1. D. de procur. l. Is autem. D. ex quibus cau. maj. l. 1. inf. qui da. tut.* et pendente liberali judicio pro libero habetur [18].

## XXXII. Enarratio.

1 Sed species certa) *l. In rem 6. D. eod.*

2 De petitione speciali) Specialis in rem actio dicitur, *l. 1. et l. Sin autem. 27. et l. In speciali. 73. eod.*

3 Corpusve certum) Ut in *l. Plane.* 31. §. *Sed hoc ita, D. de legat.* 1.
4 Suum esse adserit) Ut in *l. Et si forte.* 6. §. *Etiam, D. si servit. vindic. servitutem sibi adserere,* ἐκδικεῖν, rem suam esse intendit, *l. A possidentibus.* 21. *hoc tit.* sive jure gentium, sive jure civili dominium acquisierit, *l. In rem.* 23. *D. eod.* et ideo probet rem suam esse, *l. Officium.* 9. *eod.* prebet autem instrumentis, vel indiciis certis quæ jure non improbantur, *l. Cum super.* 10. et *l. Indicia.* 18. *hoc tit.*
5 Ex jure Quiritium) Sic liberi qui sunt in potestate vindicantur, id est, adjecta causa ex jure Quiritium, *l.* 1. §. 1. *D. eod.* recte agitur, διὰ τῆς προσθήκης, *propter adjectionem*, ut ajunt Græci: nam liberi mei quasi mei sunt ex Jure Quiritium, non ex jure gentium, sicut servi.
6 Lis est de dominio) Nam qui agit dominium vindicat, et possessionem avocat.
7 Lis dominii) *l. Evictis.* 18. *D. de usur.* actio proprietatis, *l. Et un eadem.* 14. §. *ult. D. de except. rei judic.* actio de dominio, *l. Ut tantum.* 14. §. *ult. D. de servo corr.*
8 Petitio domini) Actio in rem propria petitio est, *l. Actio.* 28. *D. de obligat. et action.*
9 Qua quis se universi juris) Petitur hæreditas, quæ est successio in universum jus, *l. Hæreditas.* 62. *D. de regul. jur.* §. 2. *Institut. de action.*
10 Ab eo, qui rem possidet) Possessor rei convenitur, *d. l. Officium,* vel qui dolo desiit possidere, *l. Petitoria.* 36. *D. eod.* aut qui se obtulit litis defensioni, *l. Is qui se obtulit.* 25. et *l. Sin autem.* 27. *D. eod.* Idemque possessor satisdat de re conservanda et restituenda petitori si secundum eum judicatum erit: aut possessore non satisdante, in petitorem satisdantem transferenda est possessio. Neutro satisdante, penes possessorem possessio remanet: in pari enim causa melior est conditio possessoris. Cujacius ad Paulum.
11 Vindicias possessionem appello) Vide librum 7. titulo 1.
12 Et in antiquis legibus) In lege Agraria.
13 Ut Gellius explicat) Capite 10.
14 Apud Festum) In vindiciis.
15 Vindiciæ appellantur) Glossæ: *Vindiciæ:* τὰ ἀμφισβητήσιμα πράγματα.
16 Et apud Gellium) d. cap. 10. Vide editionem Gronovianam.
17 Si possessor nollit satisdare) d. loco Pauli.
18 Pro libero habetur) Lite sive causa liberali ordinata, in qua de suo statu litigat, in possessione libertatis constituitur, et interim liber loco est, nec possidetur ab eo, qui se dominum dicit, *l.* 14. *C. de lib. caus. l. Ordinata. l. Si cui.* §. *Licet. D. eod. l.* 1. *C. qui dare tutor.* vide Cujac. Observ. libro 18. 23.

## TIT. XXXIII. *De usufructu, et habitatione, et ministerio servorum.*

*Vide tit.* 4. *lib.* 2. *Instit. tit.* 1. *et seqq. libro* 7. *D. titulo.* 1.

Post vindicationem rerum corporalium, datur vindicatio incorporalium [1], veluti servitutum [2]: ex his aliæ personarum sunt, aliæ prædiorum, *l.* 9. *D. de servit.* vel ut loquitur *l. Cajus, D. de ann. leg.* aliæ in personam, aliæ in rem. De servitutibus prædiorum est titulus qui sequitur. Hic vero est de servitutibus personarum. Nam per usumfructum, et habitationem prædia, vel mancipia, vel aliæ res personis serviunt, *l. Dominus, D. eod.* non rebus: itemque per ministerium [3], quo nomine significantur operæ servorum alienorum. Et nihil quidem videntur habitatio, et ministerium ab usufructu distare, non aliud habitatio esse quam ususfructus ædium, non aliud ministerium quam ususfructus servi, *l.* 9. *hoc titulo, l.* 3. et 4. *D. de oper. ser.* Sed propria tamen quædam vis inest in habitationis et ministerii verbo, quæ efficit, ne facile quis hæc jura si quæsierit, amittat, quæ si quæsisset nomine ususfructus amitteret. Ususfr. amittitur fructuarii morte [4], et capitis minutione [5], et ἀχρησίᾳ [6], non utendo tanto tempore [6] quanto usucapio completur rei mobilis, aut immobilis. Ministerium autem servi quandiu is servus vivit [7], his modis non extinguitur. Habitatio quoque quamdiu ædes salvæ permaneat [8], et is cui habitatio relicta [9], aut concessa [10] est vivit, non amittitur capitis diminutione, vel non utendo, quia et si aliquatenus videatur is, cui habitatio aut ministerium servi concessum est usumfructum habere, fructuarius tamen non est, *l.* 2. *D. de usufr. leg.* et mors quidem ejus habitationem extinguit [11]: quia jam habitari non potest ab eo, in cujus facto habitatio consistebat: capitis diminutio [12], vel habitandi incuria non extinguit, quia habitationis nomen non tam respicit ad personam, quæ habitat, quam ad rem ipsam, quæ inhabitatur, adeo ut habitatio sæpe accipiatur pro domo ipsa, *l. Cum antiquitas, hoc tit.* et satis sit ut consistat integrum habitandi jus ei cui datum est, si domus habitari ab eo possit, licet non inhabitetur. Ministerium autem servi non extinguit negligentia [13], vel capitis diminutio, imo nec mors ejus cui ministerium debetur, [14], quia in facto consistit [15], factumve ministerii nomen significat ejus servi qui hanc operam exhibet, et quamdiu servus vivit, tamdiu operæ debentur et cui concessæ sunt hæredive ejus. Ususfructus in facto fructuarii consistit *l.* 1. *D. quand. dies ususf.* et factum significat ejus personæ, cui jus utendi fruendi competit. Ideoque persona ea non utente tempore legitimo [16], vel etiam mortua, aut non manente in suo statu [17], ususfructus interit. Ergo omni capitis minutione, quod jure veteri obtinuit. Ex *l. pen. hujus tit.* non interit minima capitis diminutione: merito, quia sublatæ sunt legitimæ mancipationes [18].



## XXXIII. Enarratio.

1 Vindicatio incorporalium) De qua in *tit. D. Si servit. vindic.* et in eam rem comperata est actio confessoria, §. *Æque, Instit. de action.*
2 Veluti servitutum) Servitutes non sunt corporales sed in jure consistunt, § 2. *et ult. Instit. de reb. corpor. et incorp.*
3 Per ministerium, etc.) Theophilus in §. 3. de usu et hab. interpretatur ὑπηρεσίαν, et Basilica in *l.* 9. hoc titulo Glossæ: ὑπηρεσία, *ministerium, officium, obsequium.* Operas et ministerium conjungit Justinianus in *d.* §. 3. heic de civili ministerio agitur: vide lib. 6. de obseq. patr. præst.
4 Fructuarii morte) Quia personæ cohæret, *l. Si ususfructus.* 4. *D. de novat.*
5 Et capitis minutione) Olim omni capitis minutione, hodie maxima et minore tantum *l. pen.* §. 2. *hoc tit.* quia morti comparantur, *l. Verum* 63. §. *ult. D. pro soc.*
6 Non utendo tempore) Ususfructus rei mobilis, triennio amittitur: rei immobilis, decennio inter præsentes, et vicennio inter absentes, *l. pen.* et non utendo per modum, qui in constituendo usufructu dictus est, § 3. *Inst. de usuf.* conjuncta Theophili interpretat. et ceteræ servitutes: veluti si convenerit ut aqua duceretur interdiu et noctu ducatur *l. Si communem.* 10. § 2. et *l. Si quis alia.* 18. *D. quemadmod. servit. amitt.* tunc non uti quis dicetur. Itaque quod dicitur in *d.* §. 3. non utendo per modum et tempus usumfructum interire, sic accipi poterit, quasi duo modi sint, quibus ususfructus amittitur, modus alius quam de quo convenerit, et tempus ad amittendum usumfructum legibus statutum. Itaque Justinianus auget constitutionem suam, id est, *legem ult. inf. de usufr.* his verbis *per modum.*
7 Quamdiu is servus vivit) Vide inf.
8 Quamdiu ædes salvæ permanent) Ususfructus enim interit, si rei quæ usumfructum debet, substantia salva esse desinat.
9 Cui habitatio relicta) Testamento, puta si legata sit.
10 Aut concessa) Gratuito concessa.
11 Et mors quidem ejus habitation. ext.) *l. Habitatio.* 11. *hoc. tit.*
12 Capitis diminutio) *l. Legatum.* 10. *D. de cap. min. l. Si habitatio.* 10. *de usu et habit.*
13 Non extinguit negligentia) Inusus non extinguit, *l.* 2. *D. de oper. serv. et l.* 2. *D. de usu et usufr. leg.*
14 Imo nec mors ejus minis. deb.) Is cui operæ legatæ sunt, moriens legatum ad hæredem suum transmittit, *d. l.* 2. *D. de usu et usuf. leg.*
15 Quia in facto consistit) In actu, *l.* 1. *D. de oper. serv.* ἐν πράξει, Basilica, *in facto.*
16 Non utente tempore legitimo) Tempore legibus definito.
17 Aut non manente in suo statu) Nam capitis minutio est mutatio status.
18 Legitimæ mancipat.) de quibus libro 8. tit. 48.

## TIT. XXXIV. *De servitutibus et de aqua.*

*Vide tit.* 3. *lib.* 2. *Instit. tit.* 1. *et seqq. lib.* 8. *D. tit.* 3. *lib.* 39. *tit.* 20. *lib.* 33.

Ususfructus, habitatio, ministerium jura sunt hominum [1], per quæ res liberis hominibus serviunt [2]. Servitutes jura prædiorum [3], per quæ prædia prædiis serviunt. Illa cohærent personis [4], hæc prædiis urbanis vel rusticis [5]. Vel ex attributo et subjecto secundum Celsum, sunt prædia qualiter se habentia, *l. Quid aliud. D. de verb. sign. l. Qui fundum, D. quemadmod. servit. amit.* ut Stoicis virtus est animus quodammodo se habens, animus spiritus [7] quodammodo se habens. Virtus habitus animi, qui significatur illo articulo, quodammodo vel qualiter. Servitus habitus prædii [8]. Quod subjicit, *et de aqua*, non de qua est simpliciter, ut in tit. Digestorum de aqua, de qua competit ex 12. tab. [9] actio in personam aquæ pluviæ arcendæ [10], sed de servitute aquæductus [11], vel aquæ haustus [12], de qua est actio in rem confessoria et negatoria [13], sicut de ceteris servitutibus personarum, aut prædiorum, *l.* 2. *D. si servit. vind.* Est autem in hoc tit. πρόσθετον: Namque sic meo judicio intelligi debet, de aqua et de aliis servitutibus [14]: ut *l.* 3. aquæductus vel aliæ servitutes, et nos titulum Digestorum de rebus creditis, si certum petatur, alias docuimus [15] sic esse accipiendum si certum petatur de rebus creditis. Ideo autem de aqua veluti per eminentiam, quia nulla est servitus alia, de qua tot sint Constitutiones in hoc titulo, ut de impuberum et aliis substitutionibus, quod magna pars tituli sit de substitutione pupillari, et quod nulla ex omnibus rebus tantas habeat ad usum necessitates quantas aqua [16].

## XXXIV. Enarratio.

1 Jura sunt hominum) *l. Quotiens.* 15. *D. de servit.*
2 Per quæ res liberis homin. serv.) *l. Dominus.* 57. *D. de usufr.*
3 Servitutes jura pr.) Ex Cujacii sententia, cum servitutes simpliciter dicimus, jura prædiorum intelligimus, ut in hoc titulo et in *Instit. de reb. corpor. et incorp.*
4 Illa cohærent personis) *l.* 3. *in fin. D. quibus modis usufr. amitt. et l. Si ususfructus.* 4. *D. de novat.*
5 Hæc prædiis urb. vel rust.) Quibus debentur, §. 1. *Instit. de servitut.*
6 Virtus est animus) Seneca in epistola 113. *Virtus nihil aliud est quam animus quodammodo se habens.*

7 Animus spiritus) Seneca in epistola L. *Quid enim aliud est animus, quam quodammodo se habens spiritus?*

8 Servitus habitus prædii) Qualitas inhærens quasi habitus, servitus insita prædio.

9 Ex 12. tabulis) *l.* 21. *D. de statulib. l.* 5. *D. nequid in lo. publ.*

10 Aquæ pluviæ arcendæ) Quæ manufacto opere nocitura sit, *l.* 1. §. *Hac autem*, §. *Idem ajunt*, §. *Hinc etiam*, et §. *In summa*, *D. de aqua et aq. pl. arc.*

11. Sed de servit. aq.) De aqua igitur, id est; de aquæ servitute, ut in *l. Liberto.* 31. §. *Ult. D. de negot. gest.* De servit. aquæductus) De qua in *l.* 2. 9. 4. et 12. *hoc. tit.*

12 Aquæ haustus) De qua in *l.* 6. et 10.

13 In rem confess. et negat.) Confessoria datur ei qui servitutem, puta aquæ ducendæ sibi deberi contendit: negatoria ei qui servitutem se debere negat.

14 Et de aliis servitutibus) Vel primo ponitur genus, deinde species, de servitute aquæ, ut heic Odofredus.

15 Alias docuimus) In Paratitl. D. tit. de reb. credit.

16 Quantas aqua) Plutarchus in comparatione aquæ et ignis: χωρὶς δὲ ὕδατος οὔτε καλὸν τις ἐνόμισε ζῆν, οὔτε δυνατόν· *absque aqua autem neque commodam, neque omnino tolerabilem quisquam putavit vitam.*

## TIT. XXXV. *De lege Aquilia.*

*Vide tit.* 3. *lib.* 4. *Instit. tit.* 2. *lib.* 9. *D.*

Potuit actio legis Aquiliæ lib. 9. jungi cum actione injuriarum, et de bonis raptis, sed hoc loco posita est, quod competeret olim actio legis Aquiliæ ex secundo capite [1], si quis non imposita servitute ædibus vicini, et neglecta forma antiquorum ædificiorum, luminibus vicini efficeret: quamobrem novo et extraordinario judicio quasi ex lege Aquilia damnatur apud Zonaram [2] a Theophilo Imperatore Petronas, ita ut virgis cæso ademptæ ædes addicantur mulieri, quæ agebat de damno injuria dato. Item quod competeret si contra servitutem jure constitutam extructo ædificio, aliquis vicino damnum injuria daret, vel si injuria derivaret [3] aquam alienam, vel si ædificio posito, inutilem vicini faceret arcam: quos casus proposuit titulo superiore, *l.* 1. 4. 5. 6. 14. et illum de derivatione aquæ repetit, *l.* 2. *hoc tit.* et adjicit alium in *l. ultim.* si non imposita servitute pecoris pascendi immiserit pecus in agrum alienum: nec enim defecit [4] his casibus actio legis Aquiliæ: et communes igitur fuerunt tam actioni in rem de servitutibus quam actioni legis Aquiliæ. Nec abs re igitur superiori titulo subjectus est titulus de lege Aquilia .i. de actione damni injuria [5] quæ ex lege Aquilia competit, quam puto in plerisque congruere cum actione damni injuria ex 12. tab. de qua *l. Quæcunque. D. de obl. et act. l.* 1. *D. ad l. Aquil.* et verbum rupsit, quod Festus interpretatur [6] damnum dederit, et verbum sarcito, quod Festus interpretatur [7] damnum præstato, solvito, ut *l.* 2. et 3. *hoc tit.* Sed ut quodam loco Macrobius ait [8], *quæritur sæpe novæ legis auctoritas, exolescente metu legis antiquioris, ut de ipsis*, inquit, 12. *tab. factum est, quarum ubi contemni auctoritas cœpit, eadem illa, quæ illis legibus cavebantur, in aliorum laterum nomina transierunt.*

### XXXV. Enarratio.

1 Ex secundo capite) Quod exolevit. §. *Caput*, *Instit. eod.* l. *Si servus.* 27. §. *Hujus, D. eod.* Vide Cujacium *Paratitl. D. eod.*

2 Apud Zonaram) Et Leonem Grammaticum. Constantinus Manasses ait, Theophilum jussisse ut ædes quæ mulieris luminibus officiebant, funditus diruerentur.

3 Vel si injuria derivaret) Derivare aquam, est alio avertere. ἀποτρέπειν. Glossæ: *derivantibus*, ἀποτρέπουσιν.

4 Nec enim defecit) Quia suo corpore damnum non dat, utilis Aquilia datur.

5 De actione damni injuria) vide Cujacium ad *tit. de lege Aq. Instit.*

6 Quod Festus interpretatur) In v. rupsit. Cujacius heic sequitur emendationem Josephi Scaligeri. In libro autem 27. Observ. cap. 25 vulgatam sequitur, et rupitias interpretatur, damnum dederis. Macrobius ait, *eadem illa*, etc. quod est, *senio fessas, mutarque repetere leges*, ut ait Guntherus Liguri .l. libro 3. et ut idem ait, *senium passas leges revocare.*

7 Quod Festus interpr.) In v. sarcito.

8 Macrobius) Saturnal. 11. 13.

## TIT. XXXVI. *Familiæ erciscundæ.*

*Vide tit.* 2. *lib.* 10. *D.*

Vindicatio rerum singularum corporalium vel incorporalium est in rem non in personam .i. mera realis. Petitio hæreditatis mixta in rem et in personam, *l.* 7. *supra, de pet. hær. l. Sed et si lege.* §. *propenul. D. eod.* Sunt et tria judicia [1] divisionis ex 12. tab. quæ sequuntur, in rem et in personam, Familiæ erciscundæ, Communi dividundo, Finium regundorum. Familiæ erciscundæ actio redditur inter cohæredes [2], sumpto a magistratibus arbitro [3] de rebus hæreditariis dividundis. Familia enim res hæreditarias significat, *l. Pronunciatio*, §. 1. *D. de ver. sig.* non nomina, non hæreditatem. Nam et nomina ipso jure [4] divisa sunt inter cohæredes ex 12. tab. *l.* 6. *hoc. tit.* et hæreditas dividi non potest [5], *l.* 8. *D. de rei vind. l.* 4. *D. com. div.* nisi hæreditas accipiatur pro rebus corporalibus [6] quæ in hæreditate continentur, *l.* 3. *hoc titulo* [7], *et* §. *Quædam. Instit. de act. familiæ erciscundæ actionem esse de hæreditate dividenda: et can. nunquid.* 28. *qu.* 1. *fratres habere erciscundæ hæreditatis consortium.* In glossis veterum, *Erciscundæ familiæ* διαιρέσεως οὐσίας. Ercitus [8], διαιρεθ πατρικήν, a quo inercta, indivisa apud Festum [9] lego. Verum non de rebus tantum hæreditariis dividendis hæc actio est; sed etiam de præstanda invicem indemnitate, quæ sunt actiones personales, ut si unus ex cohæredibus sumptus fecerit bona fide in rem hæreditariam, vel si rem hæreditariam assumpserit, deteriorem fecerit, vel si solus ex ea fructus perceperit, si eam sustulerit, *l.* 3. et 19. *hoc tit. l. Item Labeo*, §. *Familiæ*, *D. eodem.* Illæ de rebus hæreditariis, actiones reales sunt, quia uterque se hæredem esse asserit [10], uterque hæreditatem petit, alio tamen genere quam quo agitur petitione hæreditatis; qui enim agit petitione hæreditatis, se hæredem esse ait, adversarium hæredem esse negat: in judicio familiæ erciscundæ adversarium fatemur esse hæredem [11], *l.* 1. §. *Et si possessor*, *D. si pars hær. pet. l. Fundus qui dotis*, §. *Si ego*, *D. eodem tit.* sicut in communi dividundo adversarium esse socium [12], in finium regundorum adversarium esse adfinem [13].

### XXXVI. Enarratio.

1 Sunt et tria judicia) *l.* 2. *D. eodem.*

2 Inter cohæredes,) Apulejus 9. Metam. *Nec erciscundæ familiæ, sed communi dividundo formula dimicabo.* Judicia autem familiæ erciscundæ, et communi dividundo ideo instituta scribit Theophilus *de action.* §. 20. quia communio discordias solet excitare. Petrus Ravennas sermone CLXII. *Hæreditas mundana ante posteris infert jurgia, quam conferat censum, antequam dividat facultates, scindit hæredes, antequam debitas tradat singulis portiones, successores ipsos dissecat, et mittit in partes.*

3 Sumpto a magistratibus arbitro) In actione etiam finium regundorum tres arbitri sumuntur ex 12. tab. vide Cujacium Observat. libro 5. cap. 21. et infra tit. 39. Cohæredes igitur vel ex conventione res hæreditarias dividunt: et tunc fratres consortes pietatis officio fungi dicuntur in *l. Ultim. D. eodem.* S. Ambrosius in Lucæ cap. 12. *Cum inter fratres patrimonium non judex medius, sed pietas debeat sequestra dividere.* Qua in re notandum est, quod scribit Divus Augustinus in sermone de communi vita Clericorum: *Ad ipsum sane*, inquit, *qui major est, pertinet divisio, et ad fratrem ejus electio.* Qua de re vide Cujacium ad *l.* 2. *infra quando et quib. qu. pars debetur ex bon. decur.* vel arbitrum a magistratibus sumunt. Hæc respicit auctor Queroli: *Quoniam institutus es hæres, da quod possit dividi:* et paulo post: *Expromo thesaurum, divisio celebratur, quoniam præsto est arbiter.*

4 Nomina ipso jure) *l. Fundus qui dotis.* §. *ultim.* Quintilianus declamatione 336. *Patri tuo credidi, cujus ex parte dimidia hæres es. An non possum a te petere semissem? petere utique possum:* Sic legendum videtur, nisi malis ita legere. *assem non possum*, ut paulo ante. *numquid petere a te summam potest? minime, ut opinor.*

5 Hæreditas dividi non potest) Sive, ut ajunt Græci, ἡ κληρονομία ἔχουσα τὸ δίκαιον αὐτῆς οὐ διαιρεῖται. *hæreditas, id est, jus non dividitur.*

6 Pro rebus corporalibus) D. Hieronymus in epistola 3. *Hic heres uxoris, et hæreditatis alii possessores.*

7 Ut l. 3. hoc titulo) Et *l.* 2. *l.* 51. §. 1. *D. eodem.*

8 Ercitus) Joseph Scaliger legit, *erctus citus*, quem vide.

9 Apud Festum) Festus: *Inercta, indivisa.* Legit igitur, *inercta, indivisa.*

10 Se hæredem esse ait) Ut in *l. Si hæres.* 7. *D. eodem* dixerit se hæredem esse, id est, solum hæredem esse, μόνον ἑαυτὸν εἶναι τὸν κληρονόμον, ut est in Basilicis: intendit hæreditatem suam esse totam, *l. Licet.* 10. §. 1. *D. de petit. hæredit.* nam qui intendit hæreditatem suam esse totam, adversarium sibi cohæredem esse negat.

11 Adversarium fatemur esse hæredem) *l. Qui familiæ.* 37. *D. eodem.* si Basilica sequamur: vide tamen Cujac. Observ. 9. 36.

12 Adversarium esse socium) *l.* 3. et *l.* 4. §. *Sicut. D. comm. divid.* qui provocat ad divisionem, utique rei socium agnoscit: hoc enim agitur, ut a communione discedamus, *l. Non possumus.* 7. *D. si pars hæredit. petat.*

13 Adversarium esse adfinem) Ut in *l. pen. D. fin. regund.* Festus: *Adfines, in agris vicini.* Glossæ Philoxeni, *Adfinis*, ἀγχίτερμων.

## TIT. XXXVII. *Communi dividundo.*

*Vide tit.* 3. *lib.* 10. *D.*

Communi dividundo actio redditur inter alios socios [1]. Imo et inter cohæredes [2], *l. Inter. D. fam. erc. l. Quibus. D. pro soc.* Sed plenior est actio fam. erciscundæ, quia in eam veniunt non tantum quæ erant in bonis, sed etiam quæ erant ex bonis, mortis tempore [3], velut res commodatæ, aut depositæ [4], *d. l. Inter. in pr.* et una est de una re [5], nec iterari potest, nisi ex magna causa: communi dividundo de una re agi potest, et subinde modo de hac, modo de illa, *l. Si filia.* §. *Familiæ*, *l. Fundus mihi*, *D. fam. erc. l.* 4. §. *Hoc judicium. D. eod. tit.* Habet autem utraque mistam causam [6]: Nam et actioni Communi dividundo inest actio pro socio [7], et quælibet præstatio personalis, *d. l.* 4. §. *Sicut.*

### XXXVII. Enarratio.

1 Inter alios socios) Inter alios quam cohæredes: inter omnes cum quibus societate, vel citra societatem res communis est, *l.* 2. *D. eodem.*

2 Imo et inter cohæredes) Si extra causam hæreditatis res communes habeant, ut ajunt Græci ad *d. l. Inter.* Sed et inter eos quibus jure hæreditario res communis est, communi dividundo agi potest, *d. l. Quibus.*

3 Ex bonis mort. t.) Ex bonis sunt res pignori datæ defuncto, vel commodatæ, vel depositæ, Theophil. 2. *Instit. de bon. vi rap. l. 2. §. In hac actione. D. vi bonor. rap.*

4 Aut depositæ) Nam hæ res veniunt in petitionem hæreditatis, *l. Et non tantum.* 19. *D. de petit. hæredit.* et quæ veniunt in petitionem hæreditatis, veniunt et in judicium famil. ercisc. *l. Sed etsi.* 25. *eod. l. Fundus.* 51. *in fin. D. famil. ercisc.*

5 Et non est de una re, etc.) Actio familiæ erciscundæ est de universitate, *l. Si Filia.* 20. §. *Familiæ. eod.* Paulus Sentent. libro 1. tit. 18.

6 Habet autem utraque mist. caus.) §. *Quædam.* 20. *Instit. de action.* id est, utraque est in rem et in personam, *l. Item Labeo.* 22. §. *Familiæ erciscundæ. D. fam. ercisc. l. Per hoc.* 4. §. *Sive. D. comm. div.* veniunt scilicet in utramque ea quæ invicem socii facere et præstare debent. Fac socium in res communes aliquid impendisse, vel solum fructus ex rebus communibus percepisse, vel dolo aut culpa aliquid in eis admisisse, *l. Pen. hoc tit.*

7 Inest actio pro socio) Quæ in personam actio est. Quid inter actionem pro socio et communi dividundo intersit, docet *lex* 1. *D. com. divid.* et *l. Ut sit.* 31. et *l. Si actum sit.* 43. *pro soc.*

## TIT. XXXVIII. *Communia utriusque judicii tam familiæ erciscundæ quam communi dividundo.*

Item hoc habet utraque commune, ut bonæ fidei sit, *l. 3. hoc tit.* sicut petitio hæreditatis [1]. Ut per arbitrum [2] aut ex conventu [3] divisione facta teneatur alter alteri evictionis nomine [4] præscriptis verbis quasi ex empto vendito, aut permutatione, quia divisio instar emptionis [5] et permutationis [6] obtinet, *l. 1. hoc tit.* etiamsi de evictione pactum [7] vel stipulatio non intervenerit, *l. 14. sup. fam. erc.* uno casu excepto, quo pactum vel stipulatio necessaria est, si sciens cohæres vel socius rem in ea causa esse, ut evinci possit, adjudicatam sibi eam rem acceperit et possederit, *l. 7. hoc tit.* Item illud commune est utriusque judicii, ut a non jure dato [8] arbitro facta divisio, ratihabitione, aut consensu sociorum confirmetur, *l. 2. hoc tit.* Ut res, quam cohæres vel socius emerit sibi ex communi pecunia [9], non fiat communis, *l. 4.* Ut instrumenta communia apud eum deponantur, quem, præses provinciæ elegerit, *l. 5.* velim addi, vel arbiter ipse divisionis *l. 5. D. fam. erc.* secundum generalem definitionem *l. 2. C. de ped. jud.* Nam et divisio bonorum hodie vel per arbitrum fit datum specialiter, vel per præsidem extra ordinem. Ut corpora quæ desierunt esse communia, forte conventione sociorum, aut destinatione defuncti, neutro in judicio veniant, *l. 9.* quamquam quæ nunquam fuerunt communia venire constet in judicium familiæ erciscundæ, ut dixi supra [10], veluti res depositæ, aut commodatæ defuncto. Sunt et communia utrique judicio alia pleraque quæ non recensentur in hoc titulo: Utramque esse duplicem [11], utramque perpetuam [12], legitimam, quasi ex contractu [13], et alia quædam.

### XXXVIII. Enarratio.

1 Sicut petitio hæreditatis) *l. Ult. in fi. sup. de petit. hæredit.*

2 Ut per arbitrum) Datum ab eo qui jus dandi habet, *l. 2. hoc tit.*

3 Ex conventu) Ex conventione, et consensu mutuo, ut inf. *lib. 4. tit. 54. de conventu illicito.*

4 Evictionis nomine) *l. Si fratres. 7. hoc tit.*

5 Divisio instar emptionis) Divisio, δύναμις, vim emptionis obtinet. Bas.

6 Et permutationis) Et est actio præscriptis verbis: videntur enim partes hæreditatis inter se commutare Græci ad *leg. 14. sup. famil. ercisc.*

7 Etiamsi de evictione pactum) Judex jubere debet, ut de evictione sibi invicem caveant. Si vero id omiserit, ipsi inter se super evictione convenire possunt. Græci ad *d. l. 14.* Sed etsi nihil convenerit, alter alteri evictionis nomine tenebitur.

8 A non jure dato) Veluti a catholico sive procuratore Cæsaris privatis dato. Basilic. heic ex *l. 1. sup. de pedan. judicib.*

9 Sibi ex communi pec.) Sibi negotium gerens, *l. 4. hoc tit.*

10 Ut dixi supra) Titulo 37.

11 Utramque esse duplicem) Unusquisque et rei et actoris partes sustinet: actor autem esse videtur, qui ad judicium provocat, *l. 10. D. fin. regund. l. 2. §. In familiæ. l. 44. §. Qui familiæ. D. famil. ercisc. l. 2. §. 1. D. comm. divid. l. 1. §. Ad hæc. inf. de ann. except.* Sed et alia ratione utraque duplex est, quia ex duobus constat, id est, rebus et præstationibus, *l. 22. §. pen. D. famil. ercisc. l. 4. §. Sicut. D. comm. div.*

12 Utramque perpetuam) *l. 5. inf. de ann. except.*

13 Quasi ex contractu) §. 3. et 4. *Instit. de obligat. qu. ex contr.*

## TIT. XXXIX. *Finium regundorum.*

*Vide tit. 1. lib. 10. D.*

Inter judicia divisionis [1] pono etiam actionem de finibus, qui forte confusi, vel obscurati [2], vel occupati sunt dirigendis [3], dirimendis, disterminandis [4] inter adfines [5], quam veteres Galli interpretantur (*plait de bonnes*) actionem arbitrariam, ut rei vindicationem [6], non bonæ fidei, et dicere possim de finibus erciscundis, ut Apulejus in Metamorphosi, *viæ erciscundæ.* Nec ambigitur quin sit mista [7] actio in rem et in personam. Est igitur quadriga mistarum actionum hæc; Petitio hæreditatis [8], Familiæ erciscundæ: Communi dividundo, Finium regundorum, quas tamen omnes existimandum est plerumque magis esse in rem quam in personam *l. Si quis cum, D. Comm. divid. l. Furiosus, D. de obl. et act.* .i. principaliter esse in rem [9] nec enim sunt ex contractu, et hæreditatem potissimum vindicant, vel id quod cuique competit in hæreditate, aut re communi, vel etiam fines, ut *Novell.* 69. Sed et rationem admittit actio finium regundorum ejus quod adfinem adfini dare facere oportet, §. *Si finium, Inst. de offi. jud. l. 4 §. 3. D. fin. reg.* quæ actio personalis est, et quia personales etiam eæ actiones sunt, ideo neque usucapio eis obstat, neque præscriptio longi temporis .i. 10. aut 12. annorum: quæ tamen alio respectu, qua reales magis sunt, videretur objicienda, sed placuit exigi 30 annorum spatium [10]: Quia igitur actio finium regundorum datur si lis consistat intra pedes quinque [11] (hic enim est finis finium) actio in rem si amplioris terræ controversia sit; hæc perimitur præscriptione longi temporis [12], illa non item [13]: et quod ait *l. pen. hujus tituli.* quinque pedum præscriptionem esse summotam, hoc est de quinque pedum controversia arbitros tres ex 12. [14] (sicut in vindicationibus ex lege, si vindiciam falsam tulit [15]) vel arbitros singulos ex lege Mamilia judicare non observata præscriptione longi temporis, *l. Ult. Cod. Theod. eod.* et ut additur in eod. Cod. hac sola præscriptione actorem repelli: *Si veteribus finem cum signis limes inclusus congruum erudita arte præstiterit*, in Concilio Spalensi 11. [16] *Si veteribus signis limes præfixus monstraverit non jus esse retentionis.* Et signis, ut poeta ait [17], signare campum: et Arcadius Augustus apud Gromaticos [18]: Cum signis et sigillis terminos constituimus. Ex lege 12. et lege Mamilia non erat usucapio intra quinque pedes, quoniam hanc latitudinem iter ad culturas accedentium occupat, vel circumactus aratri, ut Aggenus Urbicus ait, et iter quidem ad eundem ambulandum .i. servitus itineris cum prædio usucapi potest [19], iter ad culturas, vel ut loquitur Varro [20], iter limitare usucapi non potest, sed neque longo tempore [21] acquiri *l. pen. et ult.*

### XXXIX. Enarratio.

1 Inter judicia divisionis) τὰ ὅροθεσια διαχωρίζουσι τὸνδε τὴν γῆν ὑπὸ τῆς πλησιοχώρου, ἤτοι ἀγυγείτονος: *Termini separant agros inter se confines*, ut ajunt interpretes Hermogenis.

2 Obscurati) *l. 2. § 1. D. eod.*

3 Dirigendis) Tit. Livius libro 39. 27. in fine. *De jure etiam finium pauca adjecerunt: Q. Fabium Labeonem, quum in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo veterem viam regiam*, etc.

4 Disterminandis) ut in *l. 4 §. ult. D. eod.*

5 Inter adfines) Hæc actio pertinet tantum ad prædia rustica, *l. 2. eod.* nam in urbanis vicini dicuntur non adfines, aut confines, *d. l. 4. §. ultim.* Quidam enim fines vicinorum pervadunt, ac sensim possessionibus suis eos exturbant, et fines suos usque et usque protermínant, ut loquitur Apulejus Metamorph. 9. vel æstuans alluvio fines confundit, *l. Si irruptione.* 8. *D. eod.* Ad arbitrum qui aditur ex nudo partium consensu pertinet hic Terentii locus in Heautontimor. act. 3. sc. 1. *Vicini nostri hic ambigunt de finibus: Me cepere arbitrum. Plait de bonnes.* Glaber Rodolphus histor. libro 2. cap. 10. *Multi ibi limites, quos alii bonnas nominant, suorum recognoverunt agrorum.* Hinc *bonner.* Vetus Institutionum interpres Gallicus Justiniani verba illa: *si finium regundorum actum sit*, §. 6. *de offic. judic.* sic interpretatur: *si l'on plaide pour bonner terres.* Homerus Iliade M.

Α᾽λλ᾽ ὥς᾽ ἀμφ᾽ οὔροισι δύο ἀνέρε δηριάασθον
Μέτρα ἐν χερσὶν ἔχοντες ἐπιξύνῳ ἐν ἀρούρῃ
*Sed sicut de finibus duo contendunt*
*Mensuras in manibus tenentes communi in arvo.*

6 Ut rei vindicationem) *l. Qui restituere.* 68. *D. de rei vindic.*

7 Quin sit mista) *l. 1. D. fin. reg. §. Quæ actiones, de action.*

8 Petitio hæreditatis) *l. Sed etsi.* 25. § *Petitio, D. de petit. hæred.*

9 Principaliter esse in rem) *l. 1. D. eod.*

10 Trig. annor. spatium) *l. 1. inf. de ann. except.*

11 Si lis consistat intra pedes q.) Theodorus Hermopolites huic scribit, *finium regundorum actionem dari*, ἐντὸς πέντε ποδῶν οὔσης τῆς ζητήσεως· εἰ δὲ πλείονος γῆς, τὴν in rem. *Si lis consistat intra quinque pedes, si de ampliore terra controversia sit, actione in rem.* v. *l. Si finalis, Cod. Theod. eod. tit.*

12 Hæc perim. præscr. l. t.) Decem aut viginti annorum.

13 Illa non item) Sed præscr. 30. ann.

14 Tres ex 12 etc.) M. Tullius in 1. de LL. *Quoniam usucapionem 12. tabulæ intra quinque pedes esse noluerunt, depasci veterem possessionem Academiæ ab hoc acuto homine non sinemus, nec Mamilia lege singuli, sed ex his tres arbitri fines regemus.* Vide Obs. lib. 5. cap. 21.

15 Si vindiciam falsam tulit) Festus in v. *vindiciæ*: Et in 12. *Si vindiciam falsam tulit, . . . . . . Si velit is arbitros, arbitros tres dato.*

16 In Concilio Spalensi 11.) C. 11.

17 Ut Poeta ait) Virgilius Georg. 1.

18 Apud Gromaticos) Varios auctores de limitibus. Aggenus Urbicus d. libro de limitibus.

19 Usucapi potest) *l. Si aliena.* 10. §. 1. *D. de usurpat. et usucap.*

20 Vel ut loquitur Varro) Libro 4. de LL.

21 Longo tempore) Vide Cujacium ad *leg. 4. in fine D. de usurpat. et usucap.*

## TIT XL. *De consortibus ejusdem litis.*

In Basilicis [1], περὶ κοινωνίας τῆς αὐτῆς δίκης. Quia ut rei, ita litis ejusdem est societas quædam, quoties ejusdem rei nomine plures agunt, aut conveniuntur, et consortes ejusdem litis, quorum communis est res in judicium deducta, qui Æschilo [2] σύνδικοι, cujus interpres: σύνδικοι λέγονται οἱ ἴσον μέτεχω ἐν τῇ δίκῃ τῆς αἰτίας, alias Pindaro [3] σύνδικοι sunt testes illo loco, σύνδικος δ' αὐτῷ ἰολάου τύμβος. Nobis Syndici actores sunt, vel defensores civitatum, aliorumve corporum *l. Placet. sup. de Episc. et cler.* qui procuratorum partibus funguntur, *l. 6 §. penult. D. quod cujusq. univ.* Vel consortes ejusdem litis sunt socii inter quos communis est ea res, de qua litem simul omnes contestentur, vel unus eorum tantum. Sed si unus tantum litem contestetur suo nomine et pro parte sua, ex lege Constantini si agat repelli potest præscriptione hujusmodi, quod agat, non adjuncta persona consortium, vel si conveniatur, tueri se potest hac exceptione, Quod habeat consortes, *l. 1. Cod. Theod. de dom. rei poss.* et inde Sidonius Apollinaris 4. Epist. [4] *Non est cur dicere incipias; habeo consortes, necdum celebrata divisio est, quod creditoribus malis dicitur bene.* Sed hoc ante Constantinum non obtinuit: Nam et cum quo consortium ei collibuisset actor præteritis aliis, vel si haberet actor consortes, sine voluntate eorum pro parte sua experiri potuit. Et potest etiam hodie ex *l. 1. hujus tituli*, restituto jure antiquo, et sublata lege Constantini pro sua quisque parte et persona agere et respondere indistincte, sive unius fori sint consortes omnes, sive diversi, et sive litem jam omnes simul contestati sint: vel defunctus, cui hæredes extiterunt ut *l. Si petitor*, et *l. Non idcirco, D. de jud. l. Tutores. §. penult. D. de admin. tut.* sive nunc primum judicium dictet, vel accipiat unus eorum pro parte, absentibus aliis, ut male Accursius *l. 1* addit hæc verba, *post litem contestatam ab aliis*. Potest etiam communi nomine unus in solidum agere sine mandato consortium oblata satisdatione de rato, vel defendere oblata satisdatione judicatum solvi, *l. 2. hoc tit.* sive ceteri, qui modo absunt, litem contestati sint, sive solus ipse litem contestari velit: Nam hæc verba *l. 2. Post litem legitime ordinatam:* non significant litis contestationem: aliud enim est litem ordinare, aliud contestari [5]. Ordinare est præparare et constituere personam actoris, et rei, et judicis, ac se præmunire, *l. Pap. §. 1. et 2. D. de inoff. test.* et quod ordinabatur in *l. 20. D. de prob.* id est, præparabatur in *l. Liberis. §. ultim. D. de lib. cau.* et Festus [6], ordinato judicio, partes litem contestari. Igitur sententia *l. 2.* hæc est consortem cavere de rato vel de judicato post litis ordinationem, et ante litis contestationem, ut *l. Pomponius. §. penult. D. de procur.* Non inficior et post litem ab omnibus, vel adversus omnes contestatam, alii abesse cœperint, ut unus communi nomine rem persequi velit, *arg. l. Nihil. sup. de procurat.* Ergo personis, quibus sine mandato agere licet, *l. Sed et eæ personæ, D. eodem,* consors adjungi potest ex *d. l. 2.*

### XL. Enarratio.

1 In Basilicis) Libro 12. tit. 3.
2 Æschylo) In supplicibus: ἐγὼ δ' ἀρωγοὺς ξυνδίκους θ' ἡψω λαβών.
3 Pindaro) Olympiade 9.
4 Epistolarum) Epistola 24.
5 Aliud enim est litem ordin. al. cont.) Vide Cujacium Observat. libro 16. cap. 23. et recitat. ad *l. 20. de probat.* libro 43. Digest. Salvi Juliani.
6 Et Festus) In v. contestari.

## TIT. XLI. *De noxalibus actionibus.*

*Vide titulum quartum lib. 9. D. et tit. 8. lib. 4. Institut.*

Noxales actiones sunt in personam, non in rem ex privatis delictis [1] servorum, quæ commiserunt, inscio, aut sciente [2] et vetante domino, aut nequeunte vetare [3]. Quibus non hoc agitur, ut dominus noxæ dedat servum, sed ut damnetur damnum sarcire quod fecit servus, pœnamque præstare, *l. 3. h. tit.* Nam et pœnales; et pecuniariæ actiones sunt, *l. 10. §. Quotiens. D. de comp.* et eleganter *l. 6. §. 1. D. de re judic.* solius noxæ deditionis nullum judicium esse, sed pecuniariam condemnationem præcedere, noxæ deditionem sequi [4]. Denique ut ex edicto de his, qui effuderint, vel dejecerint, patet, alterius judicii adjectionem esse. Quod etiam exemplum sententiæ monstrat in titulo *de offi. jud.* 4. *Inst.* P. Mævium L. Titio in decem aureos condemno, aut noxam dedere [5]. Denique in condemnatione est litis æstimatio, in solutione noxæ deditio ex duodecim tab. [6] videlicet antequam actum sit judicati, *l. Item veniunt, §. Idem recte, D. de pet. hær.* Nec tamen noxæ deditio etiamsi dominum liberet condemnatione, eo liberat quod ex delicto servi ad eum pervenit, *l. pen. hoc titulo.* Recte dixi, ex privatis delictis. Nam legibus judiciorum publicorum fere omnibus [7] servi rei fieri possunt, *l. Hos accusare, §. Omnibus. D. de accus.* non legibus privatorum, quia cum servo nulla actio est: recte, inscio, aut votante domino. Nam si sciente nec vetante [8] quod vetare potuit, vel jubente, vel opem et consilium dante domino, noxæ dedendæ facultatem non habet, et suo nomine tenetur in solidum, *l. ult.* Recte autem vindicationibus junguntur noxales actiones quia actio ad exhibendum, quæ sequenti titulo proponitur, tam noxali judicio acturo datur, quam vindicaturo, *l. 3. §. Si quis noxali, D. ad exhib.*

### XLI. Enarratio.

1 Ex privat. delict.) Noxales actiones nascuntur ex noxa seu maleficio servorum, non ex contractu, *l. 1. D. eod.*
2 Inscio, aut sciente etc.) *l. 2. 3. et 4. D. eod. l. 2. 3. et 4. hoc tit. l. 1. § 1. D. si famil. furt. fec. dic.*
3 Aut nequeunte vetare) Nam culpa caret qui scit, sed prohibere non potest, *l. 50. D. de reg. jur.* Guntherus Ligurini libro 7.

*Qui spoliare sacras aliquem conspexerit ædes*
*Si prohibere potest facinus, prohibere laboret.*
*Si prohibere nequit, maneat securus.*

4 Noxæ deditionem sequi) Vide Cujac. Notas, Instit. eodem.
5 Aut noxam dedere) ut in §. *Instit. de offic. jud.* id est, ipsum corpus quod deliquit: et noxa igitur pro reo, ut Græcis βάραθρος, βαράθρου ἄξιος, Ammonius. Vide Cujac. ad §. 1. *Inst. eod.*
6 Ex 12 tabulis) *l. Miles. §. 1. D. de re judic.* et §. *Sunt autem, Instit. de noxalib. action.*
7 Fere omnibus) Excepta lege Julia de vi privata, *d. l. Hos accusare.*
8 Nam si sciente nec vetante) Dominus quasi auctor delicti tenetur in solidum. Salvianus de provident. D. libro 7. *In cujus enim manu est ut prohibeat, agi, si non prohibeat admitti.* Tertullianus adversus Marcionem libro 1. *Nam in cujus manu est quid ne fiat, ejus jam deputatur cum jam fit.* Theodoretus Quæst. in 2. Reg. interrogatione 45. δῆλον τοίνυν, ὡς τὴν συγχώρησιν ἐκάλεσεν ἐντολὴν ἐπειδὴ κωλῦσαι δυνάμενος οὐκ ἐκώλυσε *est ergo perspicuum quod permissionem vocaret mandatum, quandoquidem prohibere cum posset, non prohibuit.*

## TIT. XLII. *Ad exhibendum.*

*Vide tit. 4. lib. 100. D.*

Actio igitur ad exhibendum, quæ et exhibitoria dicitur, datur tam propter noxales actiones [1], quam propter vindicationes [2], et est veluti præparatoria vindicationis, aut noxalis actionis, ut interdictum de liberis exhibendis est præparatorium interdicti de liberis ducendis, *l. 3. §. 1. D. de lib. exh.* si res mobilis sit [3], *l. Quod legatur, D. de jud. l. Adversus. infra, de cri. exp. hær.* Exhibitionem enim sequitur vindicatio [4], quæ directa et principalis actio est [5], *l. 3. §. Ibidem. l. Si quis hominem, D. eodem,* nisi arbitrio judicis rem adversarius restituerit [6]. Nam exhibendi verbum etiam restituendi significationem recipit [7], *l. Julianus, §. Quantum D. eod.* et in *l. Pacto, sup. de pac.* exhibendis .i. restituendis Vel exhibitionem sequitur noxalis actio, ut noxæ deditio vindicationem pari quasi domino ei cui servus noxæ deditus est; noxæ enim deditio mutatio dominii est [8]. Dicitur autem actio ad exhibendum incerti actio, *l. pen. D. depos.* quia magis in id quod interest [9], quam in rem datur; et sane qui judici jubenti exhiberi non paret, quod jussum arbitrium dicitur passim, ut præceptum, *l. 7. hoc titulo,* condemnatur in id quod interest, *l. Jul. §. Ult. D. eod.* Vindicatio certi actio est. Utraque arbitraria [10], atque etiam noxalis actio [11]. Sic autem exhibitoria actio dicitur ad exhibendum, ut redhibitoria, ad redhibendum, *l. 28. D. de ædil. ed.*

### XLII. Enarratio.

1 Propter noxales actiones) *l. 3. §. Si quis D. eod.* et acturus noxium servum agnoscat.
2 Propter vindicationes) *l. 1. eod. et d. l. 3. §. Est autem.*
3 Si res mobilis sit) Nam res immobiles satis se exhibent: et ideo Græci res immobiles vocant, οὐσίαν φανερὰν, *substantiam manifestam:* res autem mobiles, ἀφανῆ οὐσίαν *substantiam obscuram, et nec manifestam,* Lysias contra Diogitonem.
4 Exhibitionem enim sequitur vind.) Res exhibita vindicatur, *l. 1. l. 3. §. Est autem, D. eod. l. Ad rem mobilem. D. de procurat.*
5 Et principalis actio est) Nam principalis eadem quæ directa, *l. In commodato. 17. §. 1. D. commod.*
6 Rem adversarius restituerit) Rem exhibuerit, §. *Præterea, Instit. de actionib.* aut restituerit.
7 Nam exhibendi verbum etiam resistit. etc.) Itaque auctores Basilic. actionem ad exhibendum, restitutoriam vocant, ἀποκαταστατικὴν ἀγωγὴν, ad *l. ultim. hoc titul.* Glossæ Philoxeni: *exhibet,* ἀποκαθίστησιν, quod est restituit.
8 Noxæ enim deditio mutatio dom. est) Per noxæ deditionem servi dominium a veteri domino in perpetuum recedit. §. 3. *Instit. de noxal. act.*
9 Quia magis in id quod interest) Cujus incerta quantitas est.
10 Utraque arbitraria) Rei vindicatio arbitraria est, *l. Qui restituere. 68. D. de rei vindic.* et exhibitoria, *l. 3. §. Ibid. D. ad exhibend.*
11 Atque etiam noxalis actio) *d. §. Præterea.*

## TIT. XLIII. *De aleæ lusu, et aleatoribus.*

*Vide tit. 11. lib. 1. D.*

Sequitur titulus, de aleæ lusu et aleatoribus [1], secundum ordinem edicti perpetui, cujus rationem exposuimus in Digestis. Ceterum is quidem titulorum ordo hic observatur, sed non etiam rerum continuata series: nec enim res ulla præcedit cum qua conferri hic titulus

possit. Alea nomen omnem fortunæ lusum complectitur, needum talorum aut tesserarum jactarum e pyxide .i. fritillo, vel phimo [2], quam pyxidem appellari opinor illo versu Juvenalis [3]. Partos gladio, vel pyxide nummos: neque tamen omnis generis alea legibus prohibetur: excipit Justinianus prima Constitutione tituli hujus, ludos quinque, quod virtutis causa suscipiantur, ut *l. 2. D. eodem*, l. *Qua actione*, §. *Si in colluctatione. D. ad l. Aquil.* μονοβόλον, id est singularis saltus, κοντομονόβολον [4], saltus conto suffultus, κυντανός, κόνταξ χωρὶς τῆς πόρπης [5], jaculatio hastæ, pili vel conti, sine cuspide, quæ Quintani jaculatio dicitur ab inventore [6], hodieque Quintana vulgo: περιχυτή: colluctatio: ἱππική, Troja [7], sive Pyrricha [8], curriculum equorum, cui similes sunt κιντζούδρα [9], et τόρνα [10], ludi explicati a Nicephoro Gregora libro decimo. Ceteri interdicti sunt, non tantum si pecunia posita ludatur, sed etsi quod maxime notandum est, positis lupinis [11], argento Comico [12], in vicem pecuniæ veræ postea persolvendæ victori, l. 1. *hujus tituli* l. 25. et *l. ult. sup. de episc. aud.* et est non leve crimen, si quis vetita luserit alea, [13] cujus odio multa singulariter recepta sunt: ut condictio, quasi indebiti [14] competat ei, qui victus alea sciens ultro solvit [15] id quod in alea amisit, vel eo cessante, in urbe præf. urbi, in municipiis patri, aut defensori civitatis, aut præsidi provinciæ, ut erogetur in opera publica. Fuit olim ejus rei in urbe cura ædilium. Martialis [16]: *Ædilem rogat udus aleator:* et alio loco [17]: *Nec timet ædilem moto spectare fritillo:* et Seneca [18]: *loca ædilem metuentia*, popinas, ubi plerumque luditur alea, et prostibula: et fuit olim pœnalis actio in quadruplum [19], hodie in simplum, famosa, ut opinor: nam et aleatorum nomen infame [20], quamobrem tesserarios [21] se appellari malebant, ut latrones, πορισταί [22]. Item receptum est, ut susceptori aleatorum [23], qui aleatoribus ipsis longe nequior est, impune fiat furtum [24]. et injuria, damnumque detur impune, et ut qui cogit ad ludum [25] gravi multa coerceatur, vel ducatur in lotomias [26], aut vincula publica, *l. 1. et 2. D. eodem.* Ex ut condictioni ejus, quod alea lusum est, nulla præscriptio obstet, nisi [27] annorum L. quod et *l. 1.* hujus tituli fuisse cautum Eustathius auctor est lib. de temporibus. Et ut arcanæ popinæ in quibus alea luditur, publicentur, *l. 2. hoc. titul.* quæ etiam nominatim interdicit equorum ligneorum lusu, quasi scilicet magis in aleæ speciem [28], quam virtutis cadat. Et ut victori nulla sit petitio ejus [29], quod alea vicit, ut l. *Periculi. D. de nau. fœn.* et sane si retentionem non habet, et petitionem multo minus [30].

## XLIII. Enarratio.

1 Et aleatoribus) Qui et aleones Julio Firmico Astro. VIII, 25. Glossæ: κοττιστής, *aleator*, *aleo*.

2 E Pyxide .i. fritillo, vel phimo) Vetus Juvenalis Scholiastes ad versum quintum Sat. 14. *Fritillus, pyxis cornea, quæ fimus dicitur Græce.* Magnum Etymologicum: φιμοὶ, κυβευτικὰ ὄργανα· φιμός ἐστιν ὁ καλούμενος, κημὸς εἰς ὃν ἐνεβάλλοντο.

3 Illo versu Juvenalis) Sat. 13. rectius tamen, ut videtur, idem Scholiastes, *Veneno*, inquit, *vel gladio*, idem Juvenalis Sat. 6.

*At nunc res agitur tenui pulmone rubetæ,*
*Sed tamen et ferro.*

Lactantius 3. 15. *Quos non aliter intueri decet, quam medicos, quorum tituli remedia habent, pyxides venena.*

4 Κοντομονόβολον) Aliud est κοντοπαίκτην, cujus meminit Balsamon ad canon. 2. Synodi 6. in Trullo, contiludium, contiludricum: de quo Julianus Imperator in ænigmate, εἰς κοντοπαίκτην: quod quia nondum editum est, non gravabor heic adscribere.

Γουλιανοῦ βασιλέως αἴνιγμα εἰς τὸν κοντοπαίκτην,
Ἔστι τι δένδρον τῶν ἀνακτόρων μέσον,
Οὗ ῥίζα καὶ ζῇ καὶ λαλεῖ καρποῖς ἅμα.
Ὥρᾳ δὲ μιᾷ καὶ φυτεύεται ξένοις
Καὶ καρπὸν αὔξει, καὶ τρυγᾶται ῥιζόθεν.

Ejus interpretationem eruditis relinquo. Hinc κοντοπαικτική, cujus meminit Nicephorus Blemmidas in Epitome Logices capite tertio.

5 Κόνταξ χωρὶς τῆς πόρπης) Photius in Nomocanone cap. 29

6 Ab inventore) ἀπὸ Κοΐντου τινὸς οὕτω κληθείς. Balsamon in Scholiis.

7 Troja sive Pyrricha, etc.) videtur Trojam et Pyrricham pro uno eodemque ludo accipere, auctore Servio qui ita scribit in V. Æneidos: *Ut ait Svetonius Tranquillus, lusus ipse, quem vulgo Pyrricam appellant, Troja vocatur.* Atqui differunt: Plutarchus in Catone minore: τὴν παιδικὴν καὶ ἱερὰν ἱπποδρομίαν, ἣν καλοῦσι τροίαν. *Certamen sacrum equestre puerorum, quod Trojam appellant.* Troja igitur curriculum equorum: Pyrricha autem Saltatio armata et pedestris, quam saltabant *concinentibus fistulis, sonantibus modulis*, ceu loquitur Ammianus libro 16. et 18. Aristides Quintilianus in lib. 2. de Musica: τὴν μὲν κατὰ πυῤῥίχην τῶν τακτικῶν μελέτην ὡς διὰ μουσικῆς ποιεῖται, τί δεῖ λέγειν; *Qua ratione Tacticorum curam in Pyrriche suscipiat Musica, quid dicere attinet?*

8 Pyrricha (Scholiastes Hephæstionis. ἡ καλουμένη πυῤῥίχη, ἔνοπλος ὄρχησις οὖσα· Athenæus libro decimo quarto: πολεμικὴ δὲ δοκεῖ εἶναι ἡ πυῤῥίχη ἐν ὅπλοις γὰρ αὐτὴν παῖδες ὀρχοῦνται. Eustathius ad Iliad. V. ὃν δὲ πολεμικὴ ὄρχησις καὶ ἡ πυῤῥίχη. Idem Hesychius. Vide Svetonium Julii c. 39. et Octav. c. 43. Cujac. Obs. 13. 10. Græce dicitur πρύλις, Callimachus in hymno in Jovem.

9 Κιντζούδρα) Cujacius depravatam lectionem secutus est, et interpres Joannis Cantacuzeni. Joannes Meursius in Glossario Græcobarbaro legit, καὶ τζοῦδρα. Cantacuzenus historiæ libro primo capite quadragesimo secundo, καὶ τὴν λεγομένην τζουστρίαν καὶ τὰ τερνεμέντα· forte legendum, τζούστραν.

10 Et τόρνα) τορνεμέντα. Cantacuzenus loco citato. Aliis τορνεύματα, Auctor Græcobarbarus ineditus: καὶ ἀπάνω εἰς τὰ τραχήλια τῶν εἰς τὰ τορνεύματα. tornesmenta. Matthæus Paris in Henrico III. *Milites ut exercitio militari peritiam suam et strenuitatem suam experirentur, constituerant unanimiter non ut in hastiludio illo, quod communiter et vulgariter torneamentum dicitur*, etc.

11 Positis lupinis) Lupinos non esse genus nummi etiam vilioris magis placet: positis igitur lupini vice pecuniæ, θερμοῖς, l. 1. *hoc tit.*

12 Argento comico) Aurum comicum, Plautus Pœn. Act. 3. S. 11.

13 Vetita luserit alea) Horatius Carminum libro tertio, Oda vigesima quarta: *seu malis vetita legibus alea.*

14 Et condictio quasi indebiti) Si servus vel filiusfamilias victos sit, domino vel patri condictio competit. Si filiusfamilias vicerit aut servus, pater aut dominus tenetur de peculio, non noxali, quia ex negotio gesto agitur, ut est in *l. ult. §. 1. D. eod.* id est, dominus tenetur noxali ex delictis servi: heic autem inter eum et alium quasi contractus habitus est: συνάλλαγμα ὡσανεὶ γέγονε μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἑτέρου, ut ibi Græci interpretes.

Quod si victus sui juris sit, an condicet? negabat Placentinus, quia turpitudo dantis repetitionem impedit. Azo contra putat in Summa num. 27. neque heic regulæ locum esse, secundum quam id quod datur ex turpi causa non repetitur: heic autem quasi contractum esse Græci etiam interpretes lusoribus etiam sui juris existentibus repetitionem dari putant, et cessare regulam qua dicitur, in pari causa eum qui accepit esse potiorem. Sic etiam Joannes Faber repetitionem admittit, nec movetur regula secundum quam melior est condicio possessoris: et hæc sententia comprobatur *l. 1.* quæ generaliter victori actionem denegat, victo autem repetitionem dat.

15 Sciens ultro solvit) Regulariter, qui sciens indebitum ultro solvit, non repetit, *l. Indebitum. 9. inf. de condit. indeb.* Hoc ergo singulariter receptum est, ut ultro solventi repetitio detur.

16 Martialis) Lib. 1. epigr. ult.

17 Et alio loco) Lib. 14. 1.

18 Seneca) De vita beata cap. 7.

19 In quadruplum) Asconius Pedianus in divinationem: *(Quadruplatores)* ex quorumdam sententia) *eorum reorum accusatores qui convicti quadrupli damnari solent, ut aleæ.*

20 Aleatorum nomen infame) Apud Græcos. Theophrastus περὶ ἀπονοίας· μηδεμίαν αἰσχρὰν ἐργασίαν ἀποδοκιμάσαι, ἀλλὰ κηρύττειν, μαγειρεύειν, κυβεύειν, etc. ait, hominem perditum a nullo turpi artificio se abstinere, præconem esse, coquum esse, aleatorem esse. Inter artes quæ a Romanis etiam improbantur Cicero ponit ludum talarium, libro primo de Officiis.

21 Quamobrem tesserarios) Ammianus Marcellinus libro vigesimo octavo. *Quidam ex iis, licet rari, aleatorum vocabulum declinantes, ideoque se cupientes appellari tesserarios.*

22 Ut latrones πορισταί) Aristoteles Rhetoricorum libro 3. cap. 117. καὶ οἱ μὲν λῃσταὶ αὑτοὺς ποριστὰς καλοῦσι νῦν.

23 Ut susceptori aleatorum) Susceptor dicitur a Græcis ταβλοδόχος, ad *l. 1. D. eod.* nam Græci recentiores dicunt τάβλην pro tabula in Anthologia Græcor. epigramm. lib. 1. cap. 61. ταβλίζειν, *tabula ludere*, Tertulliano. *Tabulas alearias* vocat Ratherius Veronensis Episcopus de contemptu canonum parte 1. Scribit Azo in Summa num. 28. non idem juris esse, si forte non apud ταβλοδόχον, sed apud alium quemlibet, non in κυβευτηρίοις, ut vocat Eustathius in Odyss. α alea luserint, non impune igitur furtum fit.

24 Fiat furtum) Si furtum fecerint inter se collusores, furti actio est, *l. 1. §. 1. D. eod.*

25 Qui cogit ad ludum) Sunt enim quidam, qui alios cogunt alea ludere, vel statim ab initio ludi, vel volentes, quod dicitur: interrumpere et surgere, manere cogunt, quod maxime victi faciunt, ut ajunt interpretes Græci in libro 60. tit. 8. cap. 1. De aleonibus S. Ambrosius in libro de Tobia c. 11. *Notatur, si credi potest, infamia, qui putaverit retinendum, et infamium sententia gravius quam censura judicialis inurit opprobrium quoniam, qui apud judicem damnantur, apud judicem damnantur, apud illos gloriosi sunt. qui apud illos damnantur, apud judicem criminosi sunt.*

26 Latomias) Ipse Cujac. Observ. libro 4. 7. probat Pandectas Florentinas, in quibus legitur, *lautumias*. Probat et P. Faber Semestr. libro 2. cap. 7. Basilica verterunt: εἰς λιθοτομίας. Scholiastes autem ἐν λατομίῳ βάλῃ. Et idem igitur λιθοτομεῖον, et λατομεῖον. Glossæ λατόμιον, *lapidicina*. Item: λιθοτομεῖον, *lapidicina*. Heic autem Cujacius *latomias* mavult dicere quam *lautumias* Helladius Byzantin. in Excerptis Photianis: τὰς λατομίας μᾶλλον ᾑρεῖτο φιλόξενος. Glossæ λατομίαι, *latomiæ*.

27 Nisi annorum L.) V. Cuj. in libro de temporibus cap. 32.

28 Magis in aleæ speciem) Nam ea quæ virtutis causa fiunt, permittuntur, l. 2. §. 1. et l. *seq.* vide Photium Nomocan. cap. 13.

29 Nulla sit petitio ejus) *l. 1. hoc tit.*

30 Et petitionem multo minus) Nam frustra petitur quod si habeas retinere non possis.

## TIT. XLIV. *De religiosis et sumptibus funerum.*

*Vide tit. 7. lib. 11. D.*

Possit hic titulus referri ad vindicationes, de quibus agitur in hoc libro, ut in eas intelligamus non cadere res religiosas. Pro certo con-

stabat sacras, aut sanctas 1 vindicari non posse quasi nostras. Non possunt etiam jure dominii quasi nostræ vindicari res, ant loca religiosa 2, veluti monumento aut sepulchra, in quæ mortuus illatus est, *l.* 4. *hoc titulo*, aut ambitus horum 3, vel qui his lapides 4 adhærent, non usucapi 5, non permutari 6, non pignorari 7, non vendi specialiter 8, nec nisi modica sint loca venditioni prædii accedunt, *l.* 5. *D. de sep. viol. l. In modicis, D de cont. emp.* nec enim Mausolea accedont 9. De sumptibus funerum 10, qui eos fecit, si alia ei actio non sit 11, etsi ad eum non rediit res defuncti, datur ei actio funeraria similis actioni negotiorum gestorum 12, adversus hæredem, aut bonorum possessorem 13, aut patrem 14 ad quem præmortuæ filiæ dos rediit: et datur ante privilegia, *l. pen. D. eodem.* 15: et agitur etiam extra ordinem eorum nomine, quæ quis pio functus officio 16 consumpsit in morbum defuncti, *l.* 3. *hoc tit.*

## XLIV. Enarratio.

1 Sacras aut sanctas) *l. In rem actio.* 23. §. 1. *D. de rei vindic*

2 Res ant loca religiosa.) *d.* §. 11. nostra enim esse desierunt, *l. Quamquam.* 4. *D. de aq. et aq plu arc.*

3 Aut ambitus horum) Sepulcbra certo ambitu concludebantur, ut notum est. Vide Cujac. ad *l. Æde sacra.* 73. *D. de contrah. empt.* libro 3. Respons. Papin. et librum Observat. XIII. 36.

4 Vel qui his lapides adhærent) *l. Quæ religiosæ.* 43. *D. de rei vindic.*

5 Non usucapi) Res sanctæ et religiosæ usucapi non possunt, *l. Usucapionem.* 9. *D. de usurpat. et usucap. l.* 4. *D. de mort. infer.* §. 1. *Instit. de usucap. et lo. temp. præscrip.* Nam singulorum dominium effugiunt.

6 Non permutari) Permutatio enim vicina et proxima est emptioni, *l. ult. D. de rer. permut.*

7 Non pignorari) *l.* 2. *hoc tit.*

8 Non vendi specialiter) *l. In modicis.* 24. *D. de contrah. emp.* Obstat *l. Si per imprudentiam.* 51. §. *Si quis locum. D. de evict.* at Claudii Salm. interpretationem sequamur: nam locum ibi accipit pro monumento ad inscriptionem Herodis Attici. Omnino male: monumenta enim vendi non possunt. Species *d.* §. hæc est: Titius locum purum vendidit Hæres autem venditoris voluntate emptoris in eo sepultus est, actio de evictione intercidit, hoc enim casu emptor, cum proprietatem amisit: quia religiosæ res in nullius dominio sunt. Nec est, cur queratur emptor, cum voluntate ejus venditor ibi sepultus sit.

9 Nec enim Mausolea acced.) Isidorus Originum decimo quarto cap. XI. *Mausolea sunt sepulchra, seu monumenta Regum a Mausoleo Rege Ægypti.* Georgius Syncellus: Κλεοπάτρα ἐν τῷ μαυσωλείῳ ... ἑαυτὴν διεχρήσατο, etc. Frontinus mausilea appellat. Et modica igitur loca religiosa accedunt venditioni prædii non Mausolæa magnifica et sumptuosa, nec enim Mausolæum meo quidem judicio sequeretur emptorem, Cujac. ad *l. Si mercedem.* 53. §. 1. *D. de action. emp.*

10 De sumptibus funerum) De sumptibus factis εἰς ταφὴν, ut in Basilicis, et in Demosthenis oratione adversus Aristogitonem.

11 Si ei alia actio non sit) *l. Et si quis.* 14. §. *Labeo ait, D. eodem.*

12 Similis actioni negot. gestor.) Nam qui sumptus facit, negotium gerit vel defuncti, vel hæredis ejus *d. l.* 14 §. *Sed interdum,* §. *Fortassis negotium,* §. *Si quis.* §. *Item Labeo,* et § *pen.*

13 Adversus hæred. aut. bon. poss. *d. l.* 14. §. *ultim.*

14 Aut patrem) *l. In patrem.* 21. *l. Si filiusfam.* 31. *D. hoc tit. Paulus Sentent. libro* 1. *tit. ult.* §. *ult.* vel maritum, si dotem lucretur, *d. l.* 14. §. *ult. l. In eum* 16. *l. Neratius.* 20. § *pen. et l. Celsus* 22. *D. eodem titulo.* Apud Hebræos hæc inter appendices recensentur, ut medicorum cura uxori a marito præstetur, si ægrotaverit: ut ab eo redimatur, si capta sit ab hostibus: ut sepeliatur ab eo, si fuerit mortua, ut ex Maimonide refert Seldenus in libro de successionibus ad LL. Hebræorum.

15 L. pen. D. eod.) Paulus *d. tit. ult.* § *pen.*

16 Quæ quis pio functus officio) Sumptus in cadaver communi humanitatis jure et pietatis gratia facti, non repetuntur: quia tamen sine pietatis intentione nemo alienum cadaver funeret, Onosander Strategici capite trigesimo sexto, ὅπως μὲν γὰρ καὶ ἢ πρὸς τοὺς ἀποιχομένους εὐσεβεία judex dispiciet, an quis in hoc fuerit prius, ut mortuum sepeliret, ne insepultus jaceret, non etiam ut suo sumptu id faceret. Certe si testatus sit, quo animo faceret, nullam quæstionem patietur, *l. Etsi quis.* 12. §. *Sed interdum, D. eod. tit.*

# CODICIS JUSTINIANI

## LIBER QUARTUS

### TIT. I. *De rebus creditis, et de jurejurando.* [1]

*Vide tit. 2. lib. 12. D.*

Prior pars hujus tituli est de actione, si certum petetur de rebus creditis: Posterior de actione, si certum petetur de jurejurando: Posterior, inquam, si ordinem scripturæ spectas: nam religionis honore et sanctitate et proximitate tit. de religiosis, in quo desinit libro 3. certe est prior: est enim jusjurandum affirmatio religiosa [2], qua scilicet pleraque firmantur inter homines [3], Deo immortali interposito tum judice, tum teste [4], et sic dicitur quasi jus sacratum, quod sit jurandum Deo teste et judice, ut apud Nævium [5].

*Jus sacratum Jovis jurandum sagmine.*

Et Virgil. [6].

*Fas mihi Grajorum sacrata resolvere jura.*

Et vero de jurejurando quasi jure sacrato tractatur etiam prius, rejecta parte de rebus creditis, tametsi prior sit in ipsa tituli inscriptione, in titulum sequentem. Non est autem actio ex jurejurando [7], sicut nec ex pacto [8] jure civili [9], nisi lege Julia [10] et Papia libertus patrono præsenti [11] se donum, munus [12], operas daturum jurejuraverit, *l. 7. D. de op. lib. l. Servum, D. de man. test. l. 13. in pr. D. de accept. l. 6. §. Si quis absente, D. de confes. l. ult. D. de lib. causa* [13], sed sicut pacto convento formatur [14] et proceditur [15] actio ex ipso contractu [16], ita jurejurando [17], ut si quis juraverit se pecuniam credidisse, erit actio si certum petetur de jurejurando, si emisse, ex empto, si societatem fecisse, pro socio, *l. Si duo, § Si quis juraverit, et § Marcellus. D. eod.* vel si jusjurandum subsequatur sententia judicis, erit utilis actio judicati, quasi novatione facta, *l. 8. hoc tit.* Frequens est comparatio pacti cum jurejurando, *l. 2. l. Tutor, §. 1. l. Sed et si servus, D. eod.* utroque modo tollitur actio injuriarum [18], *l. Non solum, §. 4. D. de injuriis*; et naturalis obbligatio [19]. *l. Stichum, §. nat. D. de sol.* Ergo et nascitur eadem ex utroque [20], et fidejussor datus tenetur [21]: nam in casu [22], *l. Si quis pro eo, D. de fidejuss.* non obligatur naturaliter servus qui per errorem quasi libertus jurat de operis. Item qua de re non servatur pactum, nec servatur jusjurandum, *l. Jurisgentium. §. Generaliter.* [23], *D. de pact. l. Non dubium, supr. de leg.* Et observandum est relatis, et traditis lib. superiore actionibus in rem et mixtis [24], quæ tamen magis sunt in rem quam in personam, atque etiam exhibitoriis [25], quæ in rem actionis præparatio est, ab hoc lib. 4. initium dari actionibus in personam.

#### I. Enarratio

1 De jurejurando hic agitur, quod in societate civili frequens est, et in ipsis rerum documentis eo usu quotidiano fori versatur, ἐν ταῖς κατὰ τὸν βίον ἀναστροφαῖς, ut ait Hierocles ad aurea Pythagoræ, quodque idem paulo post, ἀνθρώπινον, sive humanum appellat, et est triplex, voluntarium, necessarium, et judiciale. In eis exponendis variavit Cujacius: ea verior sententia videtur, quam adfert ad *l. Jusjurandum. 17. D. de jurejur.* in lib. 18. Pauli ad edict. ut jusjurandum voluntarium sit, quod ex conventione partium extra judicium citra jussum Prætoris, aut judicis datur, sive defertur. Dare est jusjurandum deferre, ut *l. 3. hoc tit.* rectius enim ibi legitur, *dederit*, quam *detulerit*, ut in Basilicis: ὅρκον τῷ ἐπιτρόπῳ δίδωσιν· et in membraneis Codd. Ægidii Menagii, et Juliani Brodæi: vetus versio Gallica: *se aucun orphelin done serement a son tuteur sor l'action qu'il avoit contre luy.* Sic etiam loquuntur Græci. Demosthen. adversus Bœotum: ἐπὶ τούτοις δίδωσι τὸν ὅρκον. Alias jusjurandum dare, est præstare, *l. 5. § 2. D. eod.* Plautus Mostell. act. 5. sc. 1. *Quin jusjurandum pollicitus est dare, si vellem, mihi: Neque se hasce ædes vendidisse, neque sibi esse argentum datum.* Adde Cornel. Nepot. in Annib. Sulpitius severus sacræ histor. lib. 1. *Contacto domini femine sacramentum dedit*: in eaque sententia est Theodorus Balsamon ad Nomocanon. Photii. Necessarium autem, quod a parte parti in judicio defertur, vel refertur: sunt enim nonnulli timidi quidam, qui metu divini numinis usque ad superstitionem jurare nolunt: εὐλαβεῖς, καὶ δεισιδαίμονες, καὶ μὴ τοῖς ὅρκοις ἐσθίοντες ὡς λάχανα, ut ait Stephanus in commentario ad Rhetoricam Aristotelis. Judiciale, quod inopia probationum a judice defertur. Nolo hic Græcorum interpretationes transferre, quoniam alibi eas legere in facili est; adferam tantum ejusdem Stephani locum a supradicti commentarii lib. 1. quia nondum typis editus est.

Ἄξιον ἐστὶ πρὸ τοῦ ἐπεξιέναι τοῖς τοῦ Ἀριστοτέλους ῥητοῖς περὶ τῶν ἐνταῦθα χρησιμευόντων ὅρκων τεχνολογίαν ἀναλαβεῖν, ἤγουν τοῦ ἐπακτικοῦ, καὶ τοῦ ἀντεπακτικοῦ, καὶ τοῦ συκοφαντικοῦ νομιζομένου, καὶ λεγομένου, καὶ αὐτοῦ ὅρκου· ἐνῆγαγεν ὁ Πέτρος κατὰ τοῦ Παύλου διὰ χρέος νομισμάτων ρ. ἠρνεῖτο ὁ Παῦλος ἀπελύετο ὁ Πέτρος εἰς ἀποδείξεις· ὁ λέγων γὰρ, οὐ μὴν ἀρνούμενος ἀποδεικνύειν ἠπόρησε περὶ τὰς ἀποδείξεις ὁ ἐνάγων, τόδε λέγει πρὸς τὸν ἐναγόμενον ἐπάγω σοι ὅρκον τὸν νεκεσσάριον παρὰ ῥωμαίοις λεγόμενον, ἤτοι τὸν τέλειον ὃν πληροφορητικὸν καὶ ἀτμητικὸν, ἐπεὶ ἀπορῶ περὶ τὰς ἀποδείξεις, καὶ ὄμοσόν μοι ὅτι μὰ τοὺς θεοὺς οὐκ ὀφείλω τὰ ρ. νομίσματα τῷ Πέτρῳ· καὶ ἐγὼ εἰ βούλει· ὀμοσῶ σοι πρῶτος τὸν συκοφαντικόν· οὗτος δὲ οὐ κυρίως ὅρκος, ἀλλὰ περιεκτικὸς μόνον τῆς ὑπολήψεως τοῦ ἐνάγοντος, οὐ μὴν τελεῖ ὑπόθεσιν· οὐ γὰρ τὸ ὑποθέσεως ἐστιν ὁ ὅρκος, ἀλλὰ τοῦ προσώπου, καὶ εἴπω μὰ τὴν θείαν χάριν συσυκοφαντικῇ γνώμῃ ἐνάγωσοι τὸν ὅρκον. Et mox: Πολλάκις εἰ βούλεται ὁ ἐναγόμενος στρέφεται πρὸς τὸν ἐνάγοντα, καὶ λέγει: οὔτε ἐγὼ ὀμόσω τὸν παρὰ σου μοι τέλειον ἐπαγόμενον· οὔτε σὺ ἐπ' αὐτῷ τὸν συκοφαντικόν, ἀλλὰ ἀντεπάγω σοὶ ὅρκον τὸν καὶ ἀντεπακτικὸν λεγόμενον, ἐπεὶ τὸν συκοφαντικὸν ᾑρετίσαι ὀμόσαι, ὀμῶ δὲ μέλλεις οὕτως εἰπεῖν. μὰ τὴν θείαν χάριν, οὐ συκοφαντικῇ σοι γνώμῃ ἐπάγω τὸν ὅρκον πεπληροφορῆσθαι παντὼς ἐν τῇ ψυχῇ σου. ὅτι ἀληθῶς ἐδάνεισάς μοι τὰ ρ. νομίσματα, καὶ λοιπὸν μὴ τὸν συκοφαντικὸν ἀλλὰ τὸν ἀντεπακτικὸν ὄμοσον, ὃς καὶ αὐτὸς νεκεσσάριος, ἤτοι τμητικὸς τῆς ὑποθέσεως ὅρκος ἐστι. καὶ εἰπὲ ὦ Πέτρε, μὰ τὴν θείαν χάριν ταύτην ἐδάνεισά σοι τῷ Παύλῳ ἃ λέγω ρ νομίσματα, καὶ τότε ἀποδώσω σοὶ ταῦτα ἐὰν μὲν οὖν ὁ ἀντεπακτικὸς γένηται, προηγεῖται ὁ συκοφαντικός, διὰ τοῦτο γράφεται ἐν τῷ παρεκβολαίῳ παρὰ τοῦ δικαστοῦ, τὴν χώραν ἔχοντος καὶ τοῦ ἀντεπακτικοῦ. Et in fine libri, Νεκεσσάριος ὅρκος λέγεται τέλειος, ἤγουν ὁ ἐπακτικὸς καὶ ἀντεπακτικός· δεύτερος ὅρκος ὁ ἰουδικιάλιος ὃς ἀπὸ τοῦ δικαστοῦ δίδοται· τρίτος ὁ βολουντάριος ὁ θελήματι ἰδίῳ τῶν μερῶν ἀμφοῖν συνιστάμενος καὶ βουλήματι. Ait, jusjurandum necessarium esse, cum actor deficientibus probationibus, reo jusjurandum defert, quo lis deciditur, ac finitur: actorem autem de calumnia reo jurare. Et hoc postremum non esse proprie jusjurandum sed tantum complecti existimationem actoris: nec etiam litem finire. Plerumque autem reum neque jurare, nec actorem de calumnia, sed jusjurandum a reo referri: quod et ipsum necessarium est, et causam finit: judiciale, quod a judice in dubiis causis defertur cum nulla alia veritatis eruendæ ratio superest: ὅτε οὐδεμία ἄλλη σωτηρία παραφαίνεται. εἰ μὴ διὰ μόνης ἐκ τοῦ ὅρκου ἀληθείας, quo uno casu jurandum censet Hierocles ad Aurea P. Denique jusjurandum voluntarium esse, quod ex utriusque partis consensu præstatur: Verbis autem conceptis jurandum innoit idem Stephanus .i. ex pactione verborum, sive ut delatum est jusjurandum, *l. 3. §. ult. D. de jurejur.* Euripides in Medea: ἐξηγοῦ θεούς Medea ὄμνυ πέδον γῆς, πατέρα θ' ἥλιον πατρὸς τοὐμοῦ etc. et paulo post: ὄμνυμι γαῖαν, λαμπρόν ἡλίου τε φῶς: Livius 7. *Nisi quæ ipse concepisset verba juraret.* Et mox: *Paradus diis tribunus adjurat in quæ adactus est verba*, vide Plinii Paneg. cap. 64. Quod jus vetustissimum est: sic enim jurisjurandi formula præscribitur in Smyrnæorum, et Magnetum fœdere: Magnetes enim jurant in certa verba: ὀμνύω διὰ γῆν, ἥλιον, Ἄρη Ἀθηνᾶν Ἀρείαν καὶ τὸν Ταυροπόλον, καὶ τὴν μητέρα τὴν Σιπυλησὴν, καὶ Ἀπόλλω τὸν ἐν Πάνδοις. καὶ τοὺς ἄλλους θεοὺς πάντας καὶ πάσας, καὶ τὴν τοῦ βασιλέως Σελεύκου τύχην: ἐμμενῶ ἐν ταῖς συνθήκαις οἷς συντέθειμαι πρὸς Σμυρναίους εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον· Smyrnei quoque ibidem ex formula jurant, *dictataque jurant sacramenta Dei*: vide Plautum Rud. A. 1. Sc. 11. v. 48. *Præi verba*, etc. sic Curtius 7. c. 1. *Tui omnes te præeunte juravimus.* Adde Plin. epist. X. 60.

2 Adfirmatio religiosa) M. Tullius 3. de offic. *Est enim jusjurandum adfirmatio religiosa.*

3 Firmentur) Plautus in Milite glor. act. 2. Sc. V. *Nisi das firmatam fidem.* Jurejurando scilicet. Philo in lib. 2. leg. allegor. ὁ ὅρκος πίστεως ἕνεκα παραλαμβάνεται· *Jusjurandum ad confirmandam fidem assumitur.* Paulus, vel Lucas, ut alius placet (Amphilochius Paulo tribuit in Epistola ad Seleucum) ad Hebr. cap. 6. v. 16. πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος· *omnis controversiæ eorum finis, ad confirmationem est juramentum.* Theophylactus ibid. τουτέστιν, ἐκ τοῦ ὅρκου λύεται πάσης ἀντιλογίας ἀμφισβήτησις, καὶ γὰρ λέγονται μὲν πολλὰ καὶ ἀντιλέγονται ἐξ ἑκατέρου μέρους· ὁ δὲ ὅρκος τελευταῖος ἐπελθὼν καὶ βεβαιώσας ἀμφίβολα λύει πάντα, ex D. Chrysostomo, Oecumenius ibid. cap. 8. καὶ πέρας πάσης ἀντιλογίας, καὶ ἀμφισβητήσεως εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰ λεγόμενα παρ' αὐτοῦ ἐστιν ὁ ὅρκος. Eusebius Pamphili in Cantica cantic. ὅρκος δέ ἐστι λόγος πιστευόμενος δι' ἑαυτοῦ τὴν ἀλήθειαν: quæ verbia eisdem extant in Gregorii Nysseni Homilia 4. in Cantic. cantic. Sanct. Athanasius de passione, et Cruce Domini: ὁ ὅρκος ἀληθείας ἐστὶ μάρτυς. Heracleotes in Comment. in Psal. 118. ὅρκῳ γὰρ βεβαιοῦνται τὰ πράγματα, adde Origenem ad eundem Psal. in Catena Patrum: vide ad tit. 21. in prin.

4 Judice tum teste) Qui jurat, Deos testatur, θεοὺς ἴστορας ποιεῖ, in jurejurando Hippocratis. Philo de Vita Mos. μαρτυρία γὰρ ἐστι θεοῦ περὶ πραγμάτων ἀμφισβητουμένων, ὅρκος. Idem d. lib. 2. φασί γε μὴν ὅρκον εἶναι μαρτυρίαν θεοῦ περὶ πράγματος ἀμφισβητουμένου: *ajunt sane jusjurandum testimonium esse Dei de re de qua ambigitur.* Adde eund. de special. LL. Gregorium Nazianz. in Definit. Cicer. loco cit. Ovid. epist. ad Acontium. Simplicius in Epictetum cap. 44. ὁ γὰρ ὅμνος μάρτυρα τὸν θεὸν καλεῖ καὶ μεσίτην αὐτόν, καὶ ἐγγυητήν, ἐφ' οἷς λέγει προΐσχεται. Proclus nondum edito in Parmenidem Platonis commentario: ὅρκοι τὴν μαρτυρίαν ἐπαγόμενοι τῶν θεῶν. Ovid. Met. 6. fab. 7.

*. . . . Jurare volenti,*
*Testarique Deos.*

Et alibi.

*Quid tibi nunc prodest jurandi formula juris,*
*Linguaque præsentem testificata Deum?*

Cassiodorus in Psalm. 14. *Jurare est sub testatione divina aliquid polliceri*, quæ profert Hincmarus Remensis de divort. Loterii, et Teth. responsione 6. B. Augustinus in Psalm. 109. *Quando juras, quid facis? Deum testem adhibes.* Itaque perjurium dicitur abnegatio Dei: ἄρνησις θεοῦ, ut ait Joannes Cantacuzenus histor. lib. 3. cap. 74. Non solum autem Deus testis advocatur, sed et diræ adduntur D. Paulus in 2. Epistol. ad Corinth. cap. 1. 23. ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχήν. *Ego autem testem Deum invoco in animam meam.* Plutarchus Q. Roman. 44. *Omne jusjurandum*, inquit, *in exsecrationem perjurii desinit:* πᾶς ὅρκος εἰς κατάραν τελευτᾷ τῆς ἐπιορκίας. Exemple passim extant apud Homerum, Euripidem, Demosthenem, Apollonii Scholiast. lib. 2. vide Marmora Arundeliana p. 28.

5 Apud Nævium) Festus in v. Sagmina. Jurandum, pro jusjurandum, ut apud Terentium legi ex veteribus membranis quidam testantur.

6 Virgil.) lib. 2. Æn.

7 Non est autem act. ex jur.) ut docet Cujac. Observat. XXII. 9. Solo enim æquitatis vinculo substinetur, *l. Non solum. 11. §. 1. D. de injur. l. Stichum. 95. §. Naturalis, D. de verb. oblig.*

8 Nec ex pacto) Ex nudo pacto, id est, solo: id enim nudum significat: ut, cum pignus dicitur nuda conventione contrahi in *l. 1. D. de pign. act.* id est sola, *l. Justo. 44. §. Non mutat, D. de usurp. et usuc.* idem interdum apud Græcos γυμνὸν significat. Ex nudo inquam pacto jure civili actio non est, Paul. *Sent. 2. tit. 14. §. 1. l. 7. §. Quinimo. D. de pact.*

9 Jure civili) Hypotheca enim et constitutum, quæ pacto contrahuntur, juris prætorii obligationes sunt: et ex constitutionibus ex nuda pollicitatione dotis nascitur obligatio. v. lib. 5. tit. 11.

10 Nisi lege Julia) Hoc jusjurandum est legitimum, et libertus qui juravit, jusjurandi sola religione tenetur: ad hoc jusjur. respicit Cic. 7. ad Att. 2.

11 Patrono præsenti) Nam libertus qui absente patrono jurat de operis, non obligatur, *l. Certum. 6. §. Si quis absente, D. de confess.*

12 Donum, munus) Quid inter hæc intersit v. ad *l. 194. D. de verb. sign.* Cornel. Fronto: *Munus, quod amicus vel libertus officii causa mittunt, etc.*

13 L. ult. D. de liber. can.) adde. Gajus *l. 2. l. 9. §. 4.*

14 Formatur) Pactum actionem τυποῖ, Græci.

15 Proceditur) hoc verbo utitur Varro, et Lucret.

16 Ex ipso contractu) Pactum quod ex continenti adjicitur, id est, in ingressu contractus: ut dicitur in *d. §. Quin imo, ab initio, §. 1. Instit. quib. alien. lic. l. 24. D. depos. l. 23. D. de reg. jur. l. 5. C. de pact. int. empt. et v. comp.* συγχρόνως τῇ συστάσει τοῦ συναλλάγματος. *eodem tempore, quo contractus celebratur*, ut interpretatur Scholiast. Harmenop. lib. 8. de divers. reg. jur. §. 55. pactum, inquam, quod adjicitur statim atque negotium contrahitur, contractum, ut contractuum actiones format, actionem, quæ ex contractu datur, format.

17 Ita jurejurando) Si deferente reo extra judicium, sive apud prætorem, cum postuletur actio, juratum sit, datur actio ex eo contractu ex quo juratum est. Si vero in judicio juratum sit deferente parte, vel judice, erit utilis actio in factum adsimilitudinem judicati, *l. Actori. 8. hoc tit.*

18 Tollitur actio injuriar.) Actio injuriarum pacto tollitur ex *l. 12. tab. Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto.* Festus in v. talionis, tollitur et jurejurando, id est, cum reus jurat, se lædendi mentem non habuisse. Sen. de Benef. 3. cap. 27. vel injuriam se non fecisse *et purgat pectora culpa, l. 5. §. Hac lege. l. 11. §. 1. D. de injur. Martial. lib. 12. epig. 78. al 80.*

*Nil in te scripsi, Bithinice: credere non vis,*
*Et jurare jubes: malo satisfacere.*

*Satisfacere est tantum facere, quantum sit irato ad vindictam.* Ascon. Ped. in 3. Verr. Tacitus Ann. 13. *Jurgia, preces, exprobratio, satisfactio.* Cum scilicet actio injuriarum pecuniariter movetur, non si extra ordinem agatur, Græci ad *d. l. 5. lib. 60.* Basilic. tit. 22. Ita enim criminalis jurejurando non deciditur.

19 Naturalis obligatio) Ipso jure, id est, æquitatis potestate citra exceptionem, naturalis obligatio justo pacto tollitur, quod etiam probatur *l. 40. §. ultim. con. l. 26. §. Libertus. D. de cond. ind. et l. ultim. D. de Jurej.*

20 Eadem ex utroque) Ex pacto nascitur obligatio naturalis, *l. 5. §. 2. D. de solut.* Joannes Saresberiens. Pollicrat. libro 3. cap. 11. *Licet enim nuda promissio apud juris, ut dicitur, peritos, non pariat actionem, promissor omnis apud veritatem, ut dici solet, pollicem fixit, et jure civili cessante, fides naturaliter obligatur.* Et ideo usuræ ex nudo pacto solutæ non condicuntur; *l. 3. Cod. de usur.* nam quod vel natura debetur non repetitur.

21 Fidejussor datus tenetur) Fidejussor etiam naturali obligationi accedere potest, *l. 18. D. ad S. C. Maced. l. 6. §. ultim.* et *l. seq. D. de fidejussor. et Institut. de fid. in pr.* qualis qualis obligatio sufficit, ut ei fidejussor accedat.

22 Nam in casu) Quasi diceret: ei quod supra dictum est, ex jurejur. nasci obligationem naturalem, non adversatur *l. 56. D. de fidej.* ibi enim qui jurat, se operas præstaturum, et eo nomine satisdat, naturaliter non obligatur, ac per hoc fidejussor non tenetur, quia servus per errorem quasi libertus jurat de operis: solus autem libertus ex jurejurando obligatur, ut docet Cuj. hoc. tit.

23 Et generaliter) v. Cujac. 1. Obs. 24.

24 Et mistis) Egit supr. libro de vindicatione rerum corporalium, et incorporalium, deque actionib. mistis, id est, familiæ ercisc. communi divid. et finium regund. quæ tamen magis sunt in rem, quam in personam, ut docet Cuj. sup. fin. regun.

25 Exhibitoria) Actio enim ad exhibendum propter vindicationes inducta est, viam parat vindicationi, *l. 1. ut l. 3. §. Est autem. D. ad exhibend.*

## TIT. II. *Si certum petetur.*

*Vide tit. 1. lib. 12. D.*

Actio si certum petetur [1] de rebus creditis propria datur ex mutuo, vel ex stipulatione [2] quæ mutuationem præcedit [3] aut sequitur: et h. titulus igitur de mutuo. Mutuum est alienatio [4] pecuniæ [5] quæ fit sub lege reddendæ [6] quantitatis ejusdem [7]: consistit enim in his rebus quæ quantitate valent, non corpore [8]. Fateor creditum dici κοινῶς obligationem omnem [9], et ἰδίως obligationem ex contractu, sed ἰδιαιτάτως, obligationem ex mutuo: et creditorem eum [10] qui mutuam pecuniam dedit, ceteros haberi creditorum loco, *l. 10. et 11. de verb. sign.* ac similiter, debitorem qui mutuam pecuniam accepit, *l. 11. hoc tit. l. 4. §. Is quoque. D. de obl. et act.* et ita (*) actio in personam [11] quæ ei qui mutuam pecuniam dedit [12], in debitorem competit, proprie dicitur certi condictio, vel actio si certum petetur [13] de rebus creditis: et tamen sicut creditoris et crediti nomen accommodatur ad omnes causas ex quibus certum petitur, et ei adversa condictio incerti [14], etiam generalis actio est [15]. Sic autem illa verba edicti sive tituli [16] hujus accipienda sunt: Si certum petetur dari [17]. Contra in titulis: Si ususfructus petetur [18], Si ager vectigalis petetur [19], hoc modo, Si petetur restitui quasi suus [20], vel Si suus esse petetur, quia quæ in hoc tit. proponitur actio, condictio est [21], quæ in illis, vindicationes [22]. Neque vero nostri, sed etiam auctores plerumque rem creditam referunt ad solam mutui causam, ut cum Fabius rem certam creditam separat a locato et conducto lib. 4. [23], et Seneca 3. de benef. [24] *Pars optima beneficii perit, si actio sicut certæ pecuniæ, aut ex conducto et locato datur*, et alio loco [25]: *Dies beneficio reddendo dicitur, sicut creditæ pecuniæ*: et apud Festum [26] lex de pecunia credita fenebris.

### II. Enarratio.

1 Si certum petetur) Pecunia enim certa petitur. Certa dicitur, cujus quantitas certa est, Pomponius apud Nonium in v. dicere: *Nummos certos dicis, dico quinquaginta millia.* V. Quintiliani locum ex libro 12. cap. 10. in fine hujus tit. Per contrarium, *Incertum nec tempus, nec numerum recipit*, ut ait Cornelius Fronto.

2 Vel ex stipulatione) Verbis etiam credimus, *l. 2. §. ult. D. de reb. cred.* creditor enim stipulatur hoc modo: quantam pecuniam intra illam diem tibi credidero, tantam dari spondes? Quintilian. *l. 4. cap. 2. Certam creditam pecuniam peto ex stipulatione.* Cornel. Nepos in vita Attici cap. 13. *Pecuniamque sine fœnore, sine stipulatione credidit.* Itaque condictio ex stipulatione datur, sive numerationem præcedat, sive sequatur, *l. 3. §. ultim.* et *l. Contra. 6. D. de S. C. Maced. l. Sitia. 8. §. 1. et l. Seq. D. de novat.*

(*) *V. Merill. V. lib. 1. cap. 18.*

3 Mutuationem præcedit) M. Tullius in orat. pro Flac. *Cum multis minutis mutuationibus fraudavisset.*

Quod ad mutui etymologiam, quam adfert Paulus in *l.* 2. non est cur sollicitius quæramus an vera sit. Nam Jurisconsulti nostri imbuti sunt ab Stoicis qui licentiores fuere in ducendis nominum originib. ut dudum observavit eximius interpres: quemadmodum Dialecticos et Dialecticorum præcipuum haud satis felices fuisse circa nominum compositionem scribit auctor incertus in fragmento quodam inedito, quod mihi utendum dedit P. Nublæus togatus Parisiensis vir pereruditus. Verba ejus hæc sunt: οἱ φιλοσοφίαν ἐπαγγελλόμενοι, καὶ τὰς διαλεκτικὰς ἐκφέροντες τέχνας, οὕτως εἰσὶν ἄθλιοι περὶ τὴν σύνθεσιν τῶν ὀνομάτων, ὥστε αἰδεῖσθαι καὶ λέγειν· ἀπόχρη δὲ τεκμηρίῳ χρήσασθαι τοῦ λόγου Χρυσίππῳ τῷ στωϊκῷ· περαιτέρω γὰρ οὐκ ἂν προβαίην· τούτους γὰρ οὔτ' ἄμεινον οὐδεὶς τὰς διαλεκτικὰς τέχνας ἠκρίβωσεν οὔτε ἁρμονίᾳ χείρονι συνταχθέντας ἐξήνεγκε λόγους. Dialecticorum appellatione Stoicos intelligit: Certe non male Cujacius a mutando mutuum dictum putat, quoniam ultro citroque datio intervenit. Hinc mutuum dicitur quodcumque ἀμοιβαῖον et reciprocum est. Catullus Carmin 46.

*Mutuis animis amant et amantur.*

Tibullus lib. 3. eleg. 1

. . . . . . . *Si nostri mutua cura est.*

mutua gaudia, Lucretio, et alia hujusmodi apud eundem, mutua ignorantia Tacito hist. 1. mutua convivia Virgilio Georg. 1. mutua dominia A. Gelio lib. 2. 24. Sic enim in sex scriptis codd. legitur, et alia mutua libro 20. 1. ut omittam mutuas actiones vel petitiones tam apud juris auctores, quam apud Fabium, et alia bene multa quæ occurrunt in libris juris.

Verum Paulus hoc agit tantum ut probet, ex mutuo alienationem sequi et de meo tuum fieri; probat autem ex eo quia mutui datio inde appellata est, quod de meo tuum fiat: Et ideo, inquit, si non fiat tuum, non nascitur obligatio.

Hac de re dudum scripseram satis, ut videtur, diligenter, et ei finem quæstionis rebar impositum. At ecce Salmasianæ, sententiæ novus adsertor exoritur, qui eos, qui contra sentiunt non espera scribit, nulla interim ratione vel lege subniens, sed tantum ut impensius Salmasio suo placeat. Cui si vita non excessisset, nam iis parcendum est qui inter homines vivere desierunt, reponerem, non eum quidem desipere, sed valide stultum esse, id est juris imperitissimum. Denique non sanum sapiunt, qui veterem prudentiam jusque receptum suo improbo et inefficaci conturbare tentant. Vide repilcationem nostram de mutuo adversus Claudium Salmasium.

4 Alienatio) Mutuum est alienatio, *l.* 3. *D. ad SC. Maced.* §. 2. *Instit. quib. alien. lic.* Dominus enim pecuniam facit accipientis, l. 2. §. 2. *D. de reb. cred.* Basilica: τὸ μὲν χρέος γένικόν ἐστι τὸ δὲ δάνειον μετατίθησι δεσποτείαν· Cyrillus τὸ δάνειον οὐ συνίσταται, εἰ μὴ ἐκποιηθῇ νομίσματα· *l. Num etsi.* 13. *eod. l. Qui negotia.* 34. *D. mand. Instit. quib. mod. re contr. oblig.* Boetius, qui fuit Juriscons. summus in Top. Cicer. lib. 2. *Quod mutuum datur ex meo fit accipientis; atque ideo non cogitur eandem ipsam pecuniam debitor restituere creditori sed aliam tantam.* Quod et ipsum condictionis nomen ostendit: nemo enim rem suam condicit, § *Sic itaque. Inst. de act.* sed vindicat.

5 Pecuniæ) Pecuniæ appellatione hic intelliguntur ea, quæ pondere, numero, et mensura constant ut in *l.* 2. §. 3. *D. eod. l. Talis scriptura.* 30 *D. de leg.* 1. et *l. Creditorum.* 11 *D. de verb. sign.* et *tit.* de constituta pecunia in quibus mutuum consistit.

6 Sub lege reddendæ) mutuum damus recepturi tantumdem ex eodem genere, *l.* 2. *D. eod.* qua die? ea quæ adjecta contractui. Quid si sine die creditum sit? Accursius ait, pecuniam statim repeti posse: quod refutavi in Replic. de Mutuo. S. Ambrosius in lib. de Tobia cap. 12. *Quid enim teterius eo qui hodie fœnerat, et cras exigit? est odibilis inquam, homo hujusmodi. Oblatio quidem blandam, sed immanis exactio:* Mutuum igitur fit sub lege redd. quantitatis ejusdem: alioquin mera donatio esset.

7 Quantitatis ejusd.) Non speciei. mutuum enim consistit in rebus quibus abutimur; ἐν τοῖς ἐν χρείᾳ καθισταμένοις· Alioquin inutile mutuum esset accipienti: sive, ut ajunt Græci, δανειζομένοις ἀχρήστων τῶν ἀναγκαζομένων πάντως αὐτὰ τα δανεισθέντα καταβαλεῖν τῷ δεδωκότι· adde Theoph. ad tit. Quib. mod. re contr. oblig. in princ.

8 Non corpore) Mutui datio consistit in his reb. quæ pondere, numero, et mensura constant. Hesiod. 1. ἔργ. καὶ ἡμέρ.

Εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ δ' ἀποδοῦναι αὐτῷ τῷ μέτρῳ, καὶ λώϊον αἴ κε δύνηαι.

Quem plerique omnes Græci de mutuo capiunt, quod consistit in iis, quæ mensura continentur, quodque inter se, ὡς εἰκός, agricolæ contrahunt. M. Cato de re R. cap. 5. *Satui semen, cibaria, far, vinum, oleum mutuum dederis nemini.* Poterit tamen et de his accipi quæ pondere constant, puta auro, argento non signato, et aliis ejusmodi. Vetus Homeri scholiastes ἰλ. ε. μηδέπω νομισμάτων ὑπαρχόντων σταθμῷ ἐδάνειζον οἱ ἀρχαῖοι χρυσίον, καὶ ἀργύριον καὶ τὰ παραπλήσια. Ea inquam, quæ pondere, numero et mensura constant, quantitate valent potius, quam corpore, *l.* 1. §. *Non solum. D. ad legem Falcid. l. Si is cui nummos.* 94. §. 1. *D. de solut.* Sunt quidem illæ corpore præditæ sed nos eis ita fungimur, ut non tam corpus earum spectemus, quam quantitatem (Cujac. Observ. libro 11. cap. 37.) In his mutuum consistit, quæ in genere suo functionem recipiunt per solutionem, quam specie, *d. l.* 2. subintellige τὸ magis, quod additur in retro editionibus, solemni tam Græcis quam Latinis auctoribus loquendi adsuetudine. Genes. 49. 2. λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα· *et dentes ejus lacte candidiores.* Matthæi cap. 17. 8. καλόν σοί ἐστιν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν, ἢ κυλλὸν, ἤ. *bonum tibi est ad vitam ingred. debilem vel claudum* (potius) *quam*, etc. S. Ignatius in epistola ad Romanos, καλόν μοι ἀποθανεῖν ἢ βασιλεύειν. Vetus versio: *bonum mihi mori quam regnare.* Plutarchus in Alexandro: ἐγὼ δὲ βουλοίμην ἂν ταῖς περὶ τὰ ἄριστα ἐμπειρίαις, ἢ ταῖς δυνάμεσι διαφέρειν. Tit. Livius III. *C. Claudio qui patruus Appii Decemviri erat, oratio fuit precibus quam jurgio similis.* Apulejus in apologia: *Susceptum officii gratia, quam lucri causa.* Tertullianus de oratione cap. 7. *Quia vult eum quam mortem peccatoris.* Paulus 4. Sentent. titulo 5. *Meritis enim liberos quam pactionibus astringi placuit.* Sic etiam in *l.* 35. § *Illud, C. de inoff. testament.* libri veteres non agnoscunt verbum magis. In *l.* 8. *Cod. Theod. Artis pretio, quam diuturnitate metienda.* In summa res quæ pondere, numero, et mensura constant, magis in genere suo functionem recipiunt per solutionem quam specie, id est, cum res ejusdem generis solvitur, solutum rei creditæ vice facile fungitur, et aliud pro alio solvi non videtur. Auctor Queroli. *Quid tam simile quam solidus solido est?* Neque enim paritas specierum, sed identitas videtur, ut ita dixerim, a quibus longe differunt corpora, ut puta animalia, quæ permutationem promiscuam non recipiunt: constant enim quæque proprietatibus suis, quas omnes facile in aliis ejusdem generis reperire non possis, non magis fere, quam in alterius generis animalibus, quorum natura varia est et qualitatibus dispar: ἕκαστον μὲν γὰρ καὶ ἄλλως ὑπάρχειν δύναται. τὰ δὲ πάντα οὐδενί, ut ait Ammonius ad Porphirii Institutionem cap. 2. in fine, adeo ut vix duo aut animalia, aut plantæ, aliudve compositum quodvis ejusdem esse naturæ, aut qualitatis conspiciatur, τὰ ἐκ τῶν πρώτων τὸν τοῦ εἶναι εἰληχότα σύστασιν, πανσόφως κατεσκευάσθη, οὔτε τῆς ἐξ ὧν ταῦτα συνέστη οὐσίας, οὔτε τῆς ἐξ αὐτῶν ποιότητος δυσὶν ἐφεξῆς εἴδεσι ζώων, ἢ φυτῶν ἢ ὅτε ἕτερον σύνθετον τῆς αὐτῆς θεωρουμένης, ἀεὶ δὲ ἢ τῆς διαφόρου καὶ κράσεως καὶ συνθέσεως ἐξαλλαττούσης τὸ εἶδος, καὶ τῆς τῶν εἰδῶν διαφορᾶς ἑκάστοτε ἀντεφελκομένης τὴν ἀναλογοῦσαν κρᾶσιν τε καὶ σύνθεσιν ut ait Actuarius Methodi med. lib. 1. cap. 2. Hunc autem locum e Regio codice exscripsi. In ceteris igitur rebus ideo mutuum non consistit, quia functionem non recipiunt, mutua vice non funguntur, sed utique necesse erat aliud pro alio solvi: ταυτότης οὐκ ἔστι τῶν τοσούτῳ διαφερόντων πραγμάτων, ut Proclus alicubi loquitur. *quæ inter se adeo differunt, non possunt videri eadem*: πᾶσα διαφορὰ προσγινομένη τινὶ ἑτεροῖον ποιεῖ, ait Porphyr. *Omnis differentia quæ rei alicui accedit, diversam ab alia constituit;* certum autem est aliud pro alio invito creditori solvi non posse *d. l.* 2. §. 1.

9 Obligationem omnem) Etiam naturalem, ut puta, quæ ex nudo pacto quæritur obligatio, *l.* 5. §. 2. *D. de solut.* Sed hæc per abusionem dicitur obligatio, cum ejus vinculum necessitate non adstringat, a cui natura tantum debetur, minus proprie creditor dicatur, et creditor dicatur, et creditum igitur ἁπλῶς, dicitur obligatio omnis. Proprie autem dicitur obligatio, quæ ex contractu est, *l.* 1. *D. de reb. cred. l.* 10. 11. *et* 12. *D. de verb. sign.* sed maxime obligatio ex mutuo, l. 2. §. 2. *D. de reb. cre.* quod et auctores Basilic. perceperunt: sic enim verterunt illa Pauli: in ceteris ideo in creditum ire non possumus. etc. ἐπὶ γὰρ τῶν λοιπῶν πραγμάτων δάνειον οὐ συνίσταται, *l.* 3. §. 2. etc. *D. de SC. Macedon. l. Si venter.* 24. §. 1. *D. de bon. auctor. judic. poss.* l. *Tutor.* 19. §. *ultim. D. ad SC. Vell. d. l.* 17. *l. Omnem.* 20. *D. de judic. Nov.* 4. *cap. ultim. in fin.* Seneca 1. de Benef. cap. 2. *Alioquin in formam crediti transeunt.* Cornel. Fronto; *Commutimus consilia, credimus pecuniam.*

10 Et creditorem eum) ut tit. *C. si advers. credit.* et apud Græcos δάνειον, et δανειστής. Glossæ Græco La. δάνειον, *mutuum*, δανείζω, *mutuo*, δανείζομαι, *mutuor.* Costantin. Hermenop. Epitom. lib. III. titulo 5. §. 62.

11 Actio in personam) Condictio dicitur omnis actio in personam, qua intendimus adversarium nobis dare, aut facere oportere, § *Appellamus, Inst. de act.* sed tamen actio mutui proprie dicitur certi condictio; *Inst. quibus mod. re contr. obl. in pr.* et §. *Item is. de oblig. quæ ex contr.* et in juris glossario definitur, ἀπαιτητικὸς λόγος τοῦ εἰδικοῦ δανείου, *Ratio, qua speciale creditum sive mutuum repetitur.* Verum accomodatur ad omnes causas ex quibus certum petitur, *l. Certi.* 9. *D. de reb. cred.* sicut creditor dicitur, cui debetur ex omni causa, *d. l.* 11. Idem juris glossarium: κονδικτίκιος κέρτου, ἤγουν ἡ ἀπαιτησις φανεροῦ, καὶ δήλως ὡρισμένου πράγματος. *Certi condictio, id est, certæ et manifeste definitæ rei petitio.*

12 Mutuam pecuniam ded.) Falluntur Latini, qui putant in hanc actionem pecuniam tantum numeratam venire: per eam enim res quælibet certa petitur: decepti sunt *l.* 1. *D. de cond. tritic.* sicut et Græci, qui ad *hl. D.* hæc adnotant: ἐγὼ δὲ οἶμαι, τὸ μὲν δῆλον εἶπεῖν ὡς ἡ παραγραφή φησι, διὰ τὰ νομίσματα· κέρτος γάρ εἰσιν αὐτὰ, καὶ ἐπ' αὐτοῖς ὁ κέρτος κονδικτίκιος κινεῖται. *Certum dicitur propter numeratam pecuniam: ea enim demum certa est, ac per certi condictionem petitur.*

13 Vel actio si cert. pet.) Non statuit hic, et Notat. 2. c. 4. differentiam inter certi conditionem, et actionem si certum petetur, quæ datur ex mutuo, tametsi primo alia ei sententia sederit.

14 Condictio incerti) Condictio incerti generalis est, et competit ex omni causa, ex qua incertum petitur. Ejusmodi sunt. Servitutes, *l. Si tibi.* 8. *D. de action. emp. l. Si binarum.* 35. *D. de serv. urb.* Obligationes *l.* 3. *sup. de postul.* l. 3. *infra, de cond. ind. l. Si quis.* 7. *infra de non num. pec.* Liberationes, *l.* 3. *D. de condict. si. ca.* l. *Si hæres, D. de act. emp.* Possessiones, *l. Et ideo.* 12. § *ultim. D. de cond. furt. l. Indebiti.* 15. §. 1. *l. Qui exceptionem.* 40. §. *pen. D. de cond. ind. l. Hæres.* 21. *D. ad SC. Trebell. l.* 2. *D. de cond. trit.* denique Facta, quia non sunt nisi cum fiunt, vel postea quam facta sunt: v. Cuj. ad *l.* 74. *D. de verb. obl.*

15 Etiam generalis actio est) Hoc ait. Actio quæ creditori competit adversus eum qui mutuam pecuniam accepit, proprie quidem dicitur certi condictio: et hæc est specialis certi condictio; et tamen sicut creditoris appellatio generalis est, et certi condictioni adversa, condictio incerti etiam generalis est. Denique condictio quæ ex causa mutui competit, specialis est: certi autem condictio, quæ ex omni causa competit, ex qua certum petitur, generalis. Condictio igitur tam certi quam incerti accommodatur ad omnes causas ex quibus certum petitur. v. Not. Mercat lib. 2. cap. 1.

16 Verba edicti, sive tit.) Edicta Prætorum titulis distinguebantur, *l. 1. D. de in integr. rest.* quo alludere videtur Tertullianus, de Pudicitia. *In primis titulis cælestis edicti.*

17 Si certum pet. dari) Est enim actio in personam, qua intendimus debitorem nobis dare oportere: quod est dominium transferre.

18 Si usuf. pet.) lib 7. D. tit. 9.

19 Si ager vectig.) lib. 6. tit. 3.

20 Quasi suus) Emphyteusis enim quasi dominum tribuit, *l. 1. §. 1. D. si ag. vectig.*

21 Condictio est) actio in personam.

22 Vindicationes) Petitiones: in his enim petere, est vindicare, ut in *l. Non solum. 33. §. Si mihi, D. de usurpat. et usuc.* ut petitio, actio in rem, *l. Actio. 28. D. de obligat. et act. l. 1. D. ad SC. Maced. l. 1. D. ad SC. Vell. l. Pecuniæ. 178. §. 2. D. de verb. sign.* ut petitio hæreditatis, est vindicatio, *l. 3. D. de petit. hæred.* petitur igitur ususfructus, id est, vindicatur, ut *titulo D. si servit. vind.* actione confessoria: et fundus actione vectigali vindicatur a quovis possessore.

23 Lib. 4. cap. 2. Ejus verba hæc sunt: *Nam quid in plerisque judiciis privatis de certa credita, locato et conducto.* adde: Idem lib. 7. c. 2. *Nam depositi, furti, creditæ pecuniæ.* Et lib. 12. c. 10. *De interdictis, ac sponsionibus, et de certa re credita dicet.* Quintilianus declam. CCLXXIIX. *Decem millia a me petis: quo jure, qua causa? credidisti an deposuisti?*

24 Sen. 3. de Ben.) c. 7.

25 Alio loco) c. 10. adde eundem lib. de Benef. c. 4. Marcus Cato de re R. c. 5. *Injussu domini credat nemini. Quod dominus crediderit, exigat.*

26 Festum) In v. fœnus: adde: Julius Cæsar de B. G. 3. *His reb. confectis, quum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur.* Martialis lib. 8 epigr. 38. coll. epig. pen. lib. 9.

## TIT. III. *De suffragio.*

Est et alia Si certum petetur de chirographis 1 in *C. Th. de qua ultim. tit. superioris, et l. 89. D. de sol.* et alia Si certum petetur de suffragiis 2 in eodem Cod. et quæ hoc tit. proponitur. Et tenetur quidem ea, qui honorem, vel quid aliud quod desiderabat impetravit 3 a principe, suffragante 4 et intercedente aliquo, ut rem 5 pecuniamve certam 6 quam ei pro isto officio, pro suffragio, faventia 7 intercessione fidepromisit præstet: nec enim est illicita stipulatio 8: imo suffragium in aula unicuique ebiandiri et pecunia elicere, et suffragium, modo non sit fumosum 9, vendere licet: quod tamen post Tiberium vetuit Nov. 161. et videtur non obtinuisse 10 ante Constitutionem hujus tit. nam et soluti suffragii olim repetitio fuit 11, sicut aleæ solutæ 12: constitutione Juliani 13, nec fuit soluti repetitio, nec petitio non soluti 14.

### III. Enarratio.

1 Si cert. pet. de chirogr.) Actio si certum petetur de chirographis, nascitur ex chirographo, sive syngrapha, in qua debitor profitetur, se mutuam pecuniam accepisse.

2 Si cert. pet. de suffrag.) Actione si certum petetur de suffragio tenetur qui honorem, qui a principe defertur, vel quid suffragante aliquo, qui apud principem gratia valet, impetravit (puta, officialium aliquo apparitorum gratiam favoremque mercatus, ut apud Salvian. III. contr. avarit.) et quod suffragii nomine promisit, præstet. Suffragium accipitur pro intercessione apud Principem.

Dicitur etiam, quod suffragii nomine datur, aut promittitur, *l. Ult. inf. de silent.* Glossæ juris: σουφράγιον, βοηθὴς, ὅθεν καὶ τὰ παρεχόμενα ἐπὶ τῷ βοηθῆναι τινὰ σουφράγια καλεῖται lege σουφραγάτωρ. *Suffragator, adjutor, unde quæ præstantur alicui ut favorem, et opem præbeat, suffragia dicuntur.* Gloss. lat. gr. *suffragium*, δόσις Agrætius: *suffragia, quæ donantur.*

3 Impetravit) Nec enim suffragatori datur actio antequam id quod desideravimus, obtinuerimus.

4 Suffragante) Cujus gratia Princeps aliquid indulget, cuique magis dare creditur, quam ei pro quo quis intercedit, Joannes Hierosolymitanus in Matthæum capite 4. Homilia 4. *Si ab Imperatore quærat homo aliquod beneficium dignitatis, et ipse non habet tantam fiduciam petendi, neque amicitiam impetrandi, vadit ad fratrem Imperatoris, aut ad amicum charissimum, ut intercedat ad illum: sic dicit illi Imper. Ecce ego hoc beneficium non illi, do, sed tibi: id est propter te illi do: nam non illi donatur cui datur, sed illi propter quem datur.*

5 Ut rem) mobilem, vel immobilem.

6 Pecuniamve certam) quantitatem certam: certum enim petitur.

7 Faventia) Accius Oenomao: *Augustam adhibeant faventiam.*

8 Illicita stipulatio) Videtur inhoneste, prodige et nefarie promitti, quod honoris adipiscendi causa promittitur, *l. 1. Theod. eod.* honores enim judicio principis consequi gloriosum: pecunia redimere fœdissima nundinatio est. Sed aliud est intercessori aliquid rependere, aliud honores et magistratus coemere, ac malis artibus parare.

Hoc tantum prohibitum, ne quis alio suffragante præter merita dignitatem consequatur. Am. Marcellinus lib. 30. *Statuit ut neque civilis unquam judex, nec militiæ Rector, alio quodam præter merita suffragante ad potiorem veniat gradum, non sine detrimento pudoris eo, qui pro quolibet petere tentaverit, discessuro.*

9 Fumosum) Suffragium fumosum dicitur, cum quis suffragium promittit, et intercessionem apud principem pollicetur; cum revera non suffragetur, et fumi venditor dicitur, qualis ille Vetronius Turinus, de quo Lamprid. in Alexand. Serv. D. Augustinus serm. 22. de verbis Apostoli, cum essemus in carne: *Non nobis fumos vendant, qui dicunt sancti sumus.*

10 Non obtinuisse) Videtur obtinuisse tempore Vespasiani. Sueton. Vespas. cap. 23. *Exactaque pecunia, quantam is cum suffragatore suo pepigerat:* sed postea vetitæ pactiones ejusmodi, ut arguit, *d. l. 1.* his verbis: *Quia leges Romanæ ejusmodi contractus penitus ignorant.*

11 Repetitio fuit) Id colligitur ex *d. l. 3.*

12 Sicut aleæ sol.) Ut dictum est sup. de aleæ lusu.

13 Constit. Juliani) *d. l. 1.* cujus meminit Ammianus Marcellinus lib. 22. *Lex est promulgata, qua cavetur nullum interpellari suffragatorem super his quæ cum recte constiterit accepisse.*

14 Nec petitio non soluti) Hodie non modo soluti repetitio non est, sed promissi etiam petitio est, *l. 2. C. Theod. eod.* quod etiam probavit Justinianus ea constitutione in codicem suum relata. Idem tamen quicquam suffragii nomine dari postea prohibuit *Nov. 8.* id est, nullo dato vel promisso judices honores adipiscantur, ut in *l. 22. C. de advocat. divers. judic.* sine quadam suffragii solutione. Basilica uno verbo, ἀπροίκως, *gratis et sine ullo sumptu.* vide Cujac ibid.

## TIT. IV. *De prohibita sequestratione pecuniæ.*

Actione si certum petetur de rebus creditis, pecunia, id est quantitas, petitur certa, et quamvis aliarum rerum 1 quæ in judicium deducuntur sequestratio fieri possit ex causa, etiam liberarum personarum 2; pecuniæ 3 tamen quæ petitur sequestratio hac lege prohibita est; quia res quæ certum corpus habent, facile interverti possunt 4, quantitatis nullum subest corpus, et videtur abrogari, *l. 1. Cod. Theod. si cert. pet. de chir.* quæ uno casu admittit sequestrationem si de falso chirographo exoriatur quæstio inter debitorem et creditorem, quia generalis est prohibitio hujus legis. Sequestratio est translatio possessionis rei litigiosæ in tertiam personam facta consensu partium, vel auctoritate judicis 5, ea conditione, ut qui vicerit, ei ea res reddatur restituatur. Et alio significatu, in certamine aliquo, in quo licet sponsionem facere, ut *l. 3. D. de aleator.* sequestratio est apud judicem sponsionis facta depositio pignoris utraque ex parte, qui judex sponsionis etiam Sequester dicitur, et veteribus Sculna, ut illo Macrobii 6 loco 3. cap. 17. *Sponsione contendit, digna Sculna Numatio Planco, qui tum Arvesti certaminis arbiter electus est:* et in hunc quidem sequestrem est actio præscriptis verbis, quasi ex novo negotio 7, *l. 18. §. ult. D. de præscr. verb.* in illum actio depositi, *l. Et apud. §. 1. l. Si in Asia. §. cum sequestre, D. dep.* et aliquo casu præscriptis verbis, *l. Si quis adfirmavit. §. Labeo, D. de dolo:* nam etsi auctore judice sequestratio facta sit, sicut publica persona alteri stipulatur recte, utilemque actionem parat 8, ita judex in deponenda ea re de qua agitur paciscendo vel legem dicendo ei secundum quem litem dederit 9, cavere potest et parare actionem depositi sequestrariam 10.

### IV. Enarratio.

1 Aliarum rerum) mobilium, si fides ejus suspecta sit penes quem res est, *l. Si fidejussor. 7. § ult. D. qui sat. cog.*

2 Liber. person.) *l. 3. § Ult. D. de lib. exhib.*

3 Pecuniæ) Summæ quantitatis

4 Interverti possunt) Res igitur immobiles non sequestrantur: nec enim interverti possunt; fructus tamen agri pendente lite recte sequestrantur, *l. Ab executione. 5. C. quor. appellat. non recip. l. Imperatores. 21. § ult. D. de appell.*

5 Auctoritate judicis) *l. Postquam. 5. §. 1. D. ut legat. nom. cav. d. l. 7.*

6 Macrobii) et A. Gell. lib. 20. cap. ult. Glossæ Latino Græcæ, *sculna*, συνθηκοφύλαξ.

7 Novo negotio) Quod proprium nomen non habet: nec enim proprie est depositum.

8 Parat) §. *Cum autem, Instit. de act. l. 2. C. eod.*

9 Litem dederit) Vide sup. de satisd.

10 Sequestrariam) sic appellatur in *l. Si in Asia, §. Cum sequestre, D. depos. et l. Si quis adfirmavit, §. Labeo, D. de dol.*

## TIT. V. *De condictione indebiti.*

*Vide tit. 6. lib. 12. D.*

Eadem actio datur ex mutuo et ex promutuo, nempe condictio, *l. 5. §. Is quoque, D. de oblig. et act.* 1. Indebiti solutio promutuum est 2, maxime si ea solvantur, quæ pondere 3, numero vel mensura constant, quia id in solvendo actum videtur, ut si forte appareret indebita pecunia quæ soluta est, eam habeat is qui accepit quasi

mutuam, quæ tacita obbligatio dicitur, *l.* 13. *in fin. D. commod.* Sed et aliarum rerum [4] non debitarum solutionem indebiti condictio revocat quasi ex tacita obligatione, vel quasi ex contractu [5], puta rei datæ solutæve sub lege recipiendi, Condictio certi vel incerti [6]: nec enim corporis tantum aut quantitatis indebitæ condictio est sed etiam cujuslibet et rei incertæ, veluti possessionis, aut cautionis, aut juris cujuscunque, quæ numerantur inter λόγῳ θεωρητά [7], et quæ aliter dicuntur κενὰ καὶ νοήσει μόνον λεπτά. At enim ei tantum hæc actio datur qui indebitum, id quod nec natura debuit [8], solvit per errorem facti [9]. [10] non per errorem juris [11], vel qui dubitans [12] factique incertus solvit. Nam qui sciens [13] solvit; etiamsi dixerit, Solvo non Dono donat verius quam solvit: Et ei qui rem solvit non pœnam: nam pœnæ solutæ [14] condictio non est, etiamsi ad causam indebiti reciderit. Ergo nec ei [15] condictio datur qui ex ea causa solvit, quæ inficiatione crescit, *l.* 4. *hoc tit.* [16]. Proinde si ex causa judicati solverit ignorans se non rite et ordine judicatum, vel falso credens se condemnatum esse, condictio cessat, *l.* 1. *hoc tit.* non quia civiliter obligatus fuerit, sed quia ex ea causa solvit quæ inficiatione crescit: constat enim actionem judicati ex inficiatione crevisse in duplum ex Paulo in Sentent. et eum qui ex his causis solvit, scientem videri indebitum solvisse propter metum periculi quod inficiatori imminet, non implenti intentionem suam, *arg. l. Si non sortem.* §. *Si non falso, D. eodem.* que de causa recte in *l. Eleganter*, §. *ult. eodem.* Ab initio [17], quia secus est si ex inficiatione.

## V. Enarratio.

1 De oblig. et act.) §. *Is quoque. Instit. quib. mod. re cont. obligat.* et §. *Item is cui, Instit. de oblig. qu. ex contr.*

2 Promutuum) Quasi mutuum, mutuum tacitum. Promutuum in *l. Ex conducto.* 15 §. *Item cum quidam, D. loc.* et *l. Sticho.* 4. §. *Servus, D. de stat. lib.* accipitur pro eo, quod prorogatur, et in antecessum datur: προχρείαν Græci vertunt, ut Harmenop. Epitom. lib. 2. tit. 11. §. 21. Basilica lib. 48. tit. 5. καὶ πρὸς τούτοις, καὶ προχρείαν αὐτοῖς δέδωκεν. Scævola dixerat, *Et insuper etiam promutuum eis dederit, d.* §. *Servus.* Eadem autem forma dictum videtur promutuum, qua procommodatum. Glossæ Græcolat. προχρῆσαι, procommodare. V. Observ. 8. pen.

3 Quæ pondere) Si ea Solvantur, quorum datione in creditum itur: tantumdem igitur condicitur quasi ex causa mutui.

4 Sed et aliarum rerum) Quibus in creditum non itur, quæ in mutui causam non veniunt: puta si corpore solvantur, ut supellex, non quantitates, sive ea, quæ pondere, numero, et mensura constant; indebiti condictio est. Nam qui accipit, non obligatur ex promutuo.

5 Quasi ex contr.) Quasi id actum sit inter dantem et accipientem, ut si postea appareret indebito solutum, condiceretur.

6 Certi vel inc.) Condictio duplex est, certi, et incerti: vel enim corpora condicimus, aut quantitates, et condictio certi est: vel rem incertam, veluti possessionem, cautionem, servitutem, et incerti condictio est.

7 Λόγῳ θεωρητά) Cælius Aurelianus acut. morb. l. 2. c. 16. *Accepta per vias mente visuas, quas Logotheoretas appellat.*

8 Quod nec natura d.) Nam si natura debuit, condictio non datur, *l. Sed si.* 9. §. *ultim.* et *l. Seq. D. SC. Maced.* Atqui in specie legis *Naturaliter.* 13. *D. hoc tit.* pupillus locupletior factus, naturaliter et quasi civiliter obligatur ex constitutione D. Pii, et tamen si sine tutoris auctoritate, τὸ χρέος νόμῳ καὶ φύσει γινωσκόμενον; *Quod jure ac natura debetur*, nondum pubes factus solverit, nummos repetit, si extent: quod rationem habet: pupillus enim id quod solvit, non facit accipientis, quia sine tutoris auctoritate nullam rem alienare potest, ut docet Theop. *tit.* 8. *institutione.* 2. Naturalis autem obligatio condictionem impedit, si pubes factus solverit, quia eo tempore solvit, quo lex ei alienandi facultatem concedit: κατέβαλε ἐν καιρῷ καθ᾽ ὃν, *alienatione* δίδωσιν αὐτῷ ὁ νόμος, ut ajunt Græci.

9 Per errorem facti) Veniam fere habet ignorantia facti: οὐδεὶς γὰρ ἀγνοίας ὑπέχει δίκην. *Nulli ignorantiæ dica scribitur.* Syrianus in Hermog. Qui igitur falso se debere credens solvit, repetit, *l. Si per ignorantiam.* 6. et *l. Seq. hoc tit.* errans igitur in causa traditionis rei suæ dominium amittit. Theoph. ad §. 1. *Instit. quib. mod. re contr. oblig.* alioquin non condiceret, sed vindicaret. Actio in rem competit cum dominium non transfertur: certi condictio cum res facta est accipientis, *l. Interdum.* 29. et *l. Si in area.* 3. *D. eod.*

10 Per errorem facti) Διὰ εὔλογον ἄγνοιαν, ἢ πλάνην, qui justus et probabilis error est: οὐ μὴν δὲ ἀμελῆ καὶ ματαίαν ἄγνοιαν, quæ supina et dissoluta ignorantia est, Theodor. Hermopol. ad *l.* 53. *D. de reg. jur.*

11 Non per error. jur.) *l. Error.* 9. *inf. ad leg. Falc. l. Cum quis* 10. *Sup. de jur. et fact. ignor.* nulli enim eorum, qui in orbe Romano sunt, jus ignorare conceditur. Minori tamen, mulieri militi, et rustico juris ignorantia non nocet. *V. sup. de jur. et facti ignor.*

12 Qui dubitans) Anxius animi, atque incertus. Dubitatio media est inter ignorantiam et scientiam Aristoteles ait, eos qui dubitant, et vacillant vinctis similes esse. ἡ γὰρ ἀπορεῖ, ταύτῃ παραπλήσιον πέπονθε τοῖς δεδεμένοις· ἀδύνατον γὰρ ἀμφοτέρως προελθεῖν εἰς τὸ ἔμπροσθεν, *Quatenus dubitat, eatenus simile quiddam vinctis patitur. utroque namque modo impossibile est ad ulteriora procedere* Metaphys. lib. 2. c. 1. Placet tamen Justiniano, incertos animi, sive eos, qui mente titubante solvunt, ut ipse loquitur, magis ad ignorantes accedere, *l. Ultim. hoc. tit.* nam qui dubitat, nescire videtur, *l. ultim.* §. *Sin autem, C. de furt. l.* 2. *D. Quis ordo in bonor. poss. serv. l.* 1. *D. de leg.* 3. in *l.* 1. *D. de interrogat. in jur. fac. Qui dubitat*, Basilica vertunt, ἀγνοῶν, *ignorans*, qui dubitat, errat. Glossæ Latignor. *Titubat*: σφάλλεται, σκάζει· ideoque solutum repetit, qui dubitans solvit.

13 Nam qui sciens) Qui sciens solvit, non repetit, *l.* 1. §. 1. et *l. Si non sortem.* 26. §. 2. *D. eod. l. Indebitum.* 9. *hoc tit. l. Eum qui.* 22. §. 1. *D. de inoff. test.* etiamsi dixerit solvo non dono, *l. Quod quis sciens.* 50. *D. eodem.* magis enim donat, quam solvit, *l. Cujus* 53. *D. de reg. jur.* Græci ad *l.* 1. *D. hoc. tit.* τοῦτο νόησον, εἰ μὴ ὑπὲρ τῶν φ. νν. ἐστὶν τὸ καταβληθέν· ὁ γὰρ ἐν εἰδήσει μὴ χρεωστούμενον καταβαλὼν, δοκεῖ δωρεῖσθαι· ὑπὲρ δὲ τῶν φ. νν. δόσις δίχα πράξεως ὑπομνημάτων οὐκ ἔρρωται. Volunt solutionem, quæ instar donationis est, intra aureos quingentos cohibendam: majores enim actis intervenientibus insinuari debere. Ei tamen qui victus alea sciens ultro solvit, condictio quasi indebiti odio aleæ, *l.* 2. *sup. de aleator.*

14 Pœnæ solutæ) Quod pœnæ nomine solutum est, non recipitur, *l. Pœnæ.* 42. *D. eodem. l. Quod si quoque.* 46. *D. de reg. jur.*

15 Ergo nec ei) Cujacii collectio est. Qui sciens solvit, non repetit. Ergo nec condicitur, quod ex ea causa solutum est, quæ inficiatione duplatur: videtur enim solvi a sciente, propter metum pœnæ dupli, ut ipse ait *inf. hoc. tit.*

16 L. 4. h. t. et §. *ult. Instit. de obligat. qu. ex contr.* veluti ex causa judicati, depositi, ex causa tumultus, ruinæ et naufragii, et aliis, de quib. *Paul. lib.* 1. *Sent. tit.* 19.

17 Ab initio) Ulp. ibi ait: si quo lex ab initio dupli statuat actionem, solutum ex falsa ejus causa repeti posse: nam si ex ea causa, quæ inficiatione crescit, solutum sit, non repetitur.

## TIT. VI. *De condictione ob causam datorum.*

*Vide tit.* 4. *D. eod. lib.*

Recte Stephanus [1], condictionem indebiti esse generalem eaque posse condici data ob causam honestam [2] causa non secuta, vel data ob causam inhonestam, sed et speciales eorum nomine proponi actiones hoc tit. et seq. Hujus igitur condictionis qua repetimus data ob causam honestam [3], veluti ob matrimonium matrimonio non secuto [4], generale nomen est conditio indebiti, speciale condictio ob causam dati causa non secuta, et speciali potius utimur quam generali, quia specialiter edicimus, qua ex causa dederimus: generali autem ubi dati nulla causa est quæ sequi debeat, ut si indebitum solverimus, quod esse debitum arbitrabamur: qua de causa idem putat in Digestis, *tit. de cond. indeb. recte anteponi speciales de cond. cau. da. cau. non sec. et de cond. ob turp. vel injus. cau.* quemadmodum dicitur non esse novum, ut lex specialiter quibusdam enumeratis generale subjiciat verbum, quo specialia complectatur, *l. Si servus* 5, §. *Cum eo, D. et l. Aq.* Causam autem non pro principio agente accipimus sed pro fine, quæ res dicitur proprie [5], non pro causa præterita, sed pro futura; hæc si fefellerit, id est si finita [7] vel non secuta fuerit, condictio competit. Ob causam præteritam [8] dati condictio non competit, *l. Damus, l. In summa*, §. *Id quodque, D. de cond. ind.* quod tamen ita accipiendum est, ut si dedi ob falsam debiti causam, quo me pridem jure civili obstrictum esse credebam, condictio indebiti mihi competat, non si dedi liberaliter remunerandi animo, vel alias naturalis obligationis solvendæ gratia: hoc enim casu condictio mihi non datur, quamvis erraverim, quia donare volui. Donat enim quis quod nullo jure cogente, id est nulla coactus solvendi necessitate solvit: idemque et solutio est simul et donatio, *l.* 16. §. *Si domini D. de in rem ver.* Ergo sive vera sive falsa sit causa naturalis propter quam debitum solvitur, indebiti condictio cessat, *d. l. Damus.* et *l. In summa*: ac proinde soluti condictio mihi non competit si refero gratiam, et solvo ei a quo beneficium accepi, quia natura debui referre gratiam [9], et quia donavi, ei a quo falso credebam me beneficium accepisse, quid donavi.

## VI. Enarratio.

1 Recte Stephanus) Cujus hæc sunt verba libro vigesimo quarto Basilic. tit. primo in princ. Ἀκόλουθον μὲν ἦν αὐτὸν τὸν κερτον γενικὸν κονδικτίκιον καὶ τὴν ὡς ἐν παραθήκῃ τῶν ὅρκων ἀφήγησιν, νῦν περὶ τοῦ ἰνδέβιτου διαλαμβάνειν, ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ὁ ἰνδέβιτος κονδικτίκιος ὑπὸ τὴν ἰδικωτέραν αἰτίαν πιπτόντων κονδικτικίων ἐστὶ σημαντικὸν, οἷον τοῦ causa data, causa non secuta, καὶ τοῦ ob turpem causam: τούτων γὰρ ἕκαστον τῶν κονδικτικίων εἰ μὲν τῷ γενικῷ τις ὀνόματι καλεῖν ἐθελήσει, καλῶς ἂν ἰνδέβιτον εἴποι κονδικτίκιον· εἰ δὲ ἰδικῷ· τότε causa data, causa non secuta: ἢ ob turpem causam λέγειν ὀφείλει· γενικὸς γὰρ εἶπον ὢν ὁ ἰνδέβιτος κονδικτίκιος, ἔνθα μὲν ἰδικωτέραν εὕρῃ τῶν δεδομένων αἰτίαν, τότε μεθίστησιν εἰς εἶδος ἑαυτὸν καὶ ἰδικωτέραν ἑαυτῷ περιτίθησι προσηγορίαν, οἷον δέδωκέ τις ἐπὶ αἰτίᾳ σεμνῇ νν. ρ. τῆς αἰτίας μὴ γενομένης, ἰνδέβιτος μὲν ἔχει τὰ νν. ὁ λαβὼν ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ἐπὶ αἰτίᾳ ἐδόθη τούτην ὁ γενικὸς, ἰνδέβιτος κονδικτίκιος τὴν αἰτίαν εὑρίσκων εἰς εἶδος μεθίστησιν ἑαυτὸν, καὶ γίνεται causa data, causa non secuta κονδικτίκιος τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τοῦ ob turpem causam, κονδικτικίου φαμέν· ἔνθα δὲ τις μὴ χρεωστῶν· πλανηθεὶς δὲ καὶ νομίσας χρεωστεῖν κατέβαλεν, ἐπειδὴ μὴ δυνατόν ἐστιν ἰδικωτέραν αἰτίαν τῶν δεδομένων εἰπεῖν, εἰκότως ἐπὶ τοῦ γενικοῦ μένει ἰνδεβίτου κονδικτικίου προσηγορίαν μὴ εὑρίσκων ἰδικωτέραν· ἐπειδὴ τοίνυν ὁ γενικὸς ἰνδέβιτος κονδικτίκιος πολλῶν ἐστι κονδικτικίων ὑποσημαντικὸς, εἰκότως ὁ νομοθέτης πρῶτον περὶ τοῦ κατ᾽ εἶδος ἰνδεβίτου κονδικτικίου διαλαμβάνει, οὕτω τε ἐπὶ αὐτὸν ἀνατρέχει τὸν ἰνδέβιτον κονδικτίκιον.

2 Posse condici data ob caus. hon.) Si verus debitor ei solvat, qui

simulat se esse procuratorem creditoris et creditor ratum non habeat, debitor adversus falsum procuratorem habet specialem condictionem ob rem dati, *l. Si procuratori.* 14. *D. eod.* habet et generalem condictionem indebiti, *l. Creditoris.* 8. *sup. de condict. indeb.*

3 Qua repet. data ob caus. hon.) *l.* 1. *D. eod.*

4 Matrimon. non sec.) *l.* 1. *hoc tit.*

5 L. si servus) Vide Cuj. *lib.* 17. Observ. c. 25.

6 Res dicitur proprio) *l.* 1. *D. de cond. ob turp. caus. l. Damus.* 52. *D. de cond. ind.*

7 Si finita) Si fine suo non potiatur, qui dedit.

8 Ob causam præteritam) Quod datur ob rem, sive causam futurem, condicitur, si res et causa secuta non sit. Quod autem datur ob causam præteritam, non condicitur, etiamsi falsa causa sit. Sed hoc perpetuum non est, nam quod dedi animo remunerandi, vel alias naturalis obligationis solvendæ gratia, non repeto, quia donare volui: id vero quod dedi ob falsam debiti causam, quo me jure civili obstrictum putabam, repetere possum.

9 Referre gratiam) *l. Sed etsi.* 25. §. *Consuluit, D. de petit. hæred.* Xenophon. 4. απομν. οἱ δὲ τοὺς εὖ ποιοῦντας ἀντευεργετεῖν οὐ πανταχοῦ νομίζεσθαι· νόμιμον ἔφη. Heliodorus Prusæus ad quintum Ethicorum Nicomachiorum c. 14. φυσικὸς νόμος ἐςι τοὺς εὐεργέτας ἀντευποιεῖν. *Lex naturæ hæc est, ut beneficio beneficium rependamus.*

## TIT. VII. *De condictione ob turpem causam.*

*Vide tit.* 5. *eod. lib.*

Ex superiore tit. didicimus, data ob causam honestam condici causa non secuta: ex hoc intelligimus, data ob causam turpem, id est bonis moribus [1] adversam, non condici, si vel dantis solius turpis causa fuerit, ut si scorto mercedulam dederit [2], vel dantis et accipientis, ut si mercedula judicem corruperit [3], *l.* 2. aut condici etiam causa secuta [4], si turpis causa solius accipientis fuerit, ut si dederit ut rem depositam reciperet [5], vel rem furtivam *l.* 4. *et pen. hoc tit.*

### VII. Enarratio.

1 Bonis moribus), *l. Mercalem.* 5. *hoc tit.*

2 Mercedulam ded.) Videtur quidem utriusque turpitudo versari ex veterum prudentium sententia. *Hic pecuniam dedit ut corruptionem emeret: illa pudorem perdidit, ut pecuniam compararet.* Valerian. hom. 20. Sed Labeoni et Marcello magis placuit, solius dantis esse turpitudinem, *l.* 4. §. 3. *D. eodem.* Cyrillus ibidem, ὁ δεδωκὼς· πόρνη οὐ ῥεπετιτεύεται· τοῦ γὰρ δεδωκότος μόνου ἐςὶν αἰσχρὰ ἡ αἰτία; Meretrix enim καπηλεύσασα τὸ κάλλος καὶ προτιθεῖσα τοῦτο τοῖς βουλομένοις ὤνιον, ut loquitur Basilius Seleuciæ 1. de vita S. Theclæ, et Amphilochius in Oratione 6. τὴν ... ιν καπηλεύσασα, turpiter quidem facit, Sopater in Divisione Quæstionum: οὕτω βιοῦντες αἰσχρῶς, καὶ παρὰ τοὺς νόμους ἡμῖν ὡς ἑταίρα, ὁ δὲ ὡς μοιχός sed non turpiter accipit cum sit meretrix, *d. l.* 3. vulgaris enim mulier prostat quæstus causa, quæstui vivit. Theophylactus in epist. 1. ad Timoth. cap. V. ἡ γὰρ πόρνη ἀργυρίου ἕνεκεν ἑαυτὴν προΐσταται. Tertullianus de Patientia: *Pretio in feminis cogitur venditio illa pudicitiæ.* Hinc quæstuaria vel quæstuosa pro meretrice, *l.* 43. §. 7. *D. de rit.* in Glossam vet. *quæstuaria*, πρακτική, πορευτική Interpretes Irenæi adversus hær. 1. c. 20. Tertull. de cult. fem. Plaut. Mil. Glor. act. 3. sc. 1. Non condicitur ergo, quod datum est, αἰσχροῖς καὶ μισθαρνούσαις γυναιξὶ, καὶ τὴν τοῦ σώματος ὥραν ὤνιον προτιθεῖσι τοῖς ἐρασταῖς· *iis quæ, corpore quæstum exercent:* ut verbis utar Cyrilli e sexto contra Julianum: quæ se omnibus pervulgant. Quid si perductori lucellum quoque datum sit, an condici poterit? non videtur: nam lenonum quoque natio πορισμοῦ omniaque lucri causa faciunt. Syrianus in Hermogenem: οἱ πορνοβοσκοὶ πρὸς ἀργύριον πάντα πράττουσι· et turpiter igitur facit leno, μαστρωπὸς καὶ προαγωγὸς, institor libidinis, sed non turpiter accipit cum sit leno.

Mercedulam, μισθωμάτιον, Alciphron in epistolis, assem, Petronius, pretium stupri: μισθώματα, LXX. Interpretes: merces meretricis. Suidas: μίσθωμα ὁ μισθὸς ὁ ἑταιρικὸς, capture. Vide Philon. περὶ τοῦ μισθώματος πόρνης. *De mercede Meretricis non accipienda in sacrarium.*

Quid si stipulatio, cautiove interposita sit, an quod mulieri quæstuaria promissum, vel cautum est, peti potest? quidam ex veteribus mercedulæ promissæ meretrici actionem esse putabat. Sed verior est glossæ sententia ad *d.* §. 3. existimantis id quod tantum promissum est, peti non posse, et confirmari potest constitutione Juliani in *l.* 1. *C. Theod. si cert. pet. de suffrag.* quæ soluti quidem suffragii repetitionem non concedebat, sed non soluti petitionem denegabat: sed et audiri non debet: quæ improbe ac inverecunde pretium stupri petit, quia desiderium ejus καὶ τῇ κατὰ τὸν Χριςὸν πολιτείᾳ, et bonis moribus adversum est.

3 Judicem corruperit) Auctores nostri sic distinguere videntur: vel enim dedi judici, ut secundum me in bona causa pronuntiaret, et condictioni locus est: solius enim accipientis turpitudo versatur. Ille est ἡμίκακος, *semimalus*, sive ut loquitur Philo, ἐφ' ἡμισείᾳ πονηρευόμενος. Si autem pecunia detur, ut male judicetur, repetitio cessat, utriusque enim turpitudo versatur: καὶ τοὺς χρήματα διδόντας, καὶ λαβόντας ἐπὶ διαφθορᾷ τοῦ δικαίου, *l.* 2. § 2. et *l. seq. D. eod.* quod est παμπονήρων ἀνθρώπων ἔργον, idem Philoni, *nequissimorum hominum factum.* In hanc sententiam auctores Basilicῶn dd. ll. ita in græcum convertunt: εἰ δὲ καλὴν δίκην ἔχων παράσχω τῷ δικαςῇ ἐπὶ τῷ ὑπὲρ ἐμοῦ ψηφίσασθαι, εἰ καὶ ἀναλαμβάνω, ὅμως ἔγκλημα πλημμελῶ, τὸν δικαςὴν ὑποφθείρων, καὶ ἐκπίπτω τῆς δίκης· εἰ δὲ αἰσχρότης ἐςὶ τοῦ διδόντος, καὶ τοῦ λαμβάνοντος, ἀργεῖ ἡ ἀνάληψις, ὡς ἔνθα δικαςὴς λάβῃ ἐπὶ τῷ κακῶς ψηφίσασθαι, Scholiastes [1], σημείωσαι ὅτι κἂν καλήν τις ἔχῃ ὑπόθεσιν, χρήματα δὲ παράσχῃ τῷ δικαςῇ, ἵνα φυλάξῃ αὐτῷ τὸ δίκαιον, τὰ μὲν δοθέντα ῥεπετιτεύει διὰ τοῦ *ob turpem causam* κονδικτικίου. Ajunt primo casu condictionem dari, quia judex turpiter accepit, secundo casu non dari quia turpiter accepit, et is turpiter dedit. Hanc quoque interpretationem sequitur Martianus Cosius, ut refert glossa ad *d. l.* 2.

4 Causa secuta) *l.* 4. §. *ult. D. eod.*

5 Deposit. recip.) *l.* 2. §. 1. *eod.* vel si quis dederit tyrocinii evitandi causa, *l.* 3. quam Græci sic interpretantur: ὁ μέλλων ςρατεύεσθαι, καὶ χρήματα δεδωκὼς ἐπὶ τῷ μὴ ςρατεύεσθαι, ὅπερ δέδωκεν ἀναλαμβάνει. *Qui militare debet, et pecuniam dederit, ne militet, eam repetit.* An recte, dubito, sed hoc alias excutiemus: hic enim Cujacium tantum κατὰ πόδας interpretamur.

## TIT. VIII. *De condictione furtiva.*

*Vide tit.* 1. *lib.* 13. *D.*

Lex ultima superioris tituli, quæ est tam de condictione furtiva, quam de condictione ob turpem causam, forte præbuit ansam subjiciendi statim specialis tituli de condictione furtiva, quæ tamen longissime distat a superioribus condictionibus. Nam illis rem alienam [1] condicimus, condictione furtiva rem nostram contra regulas juris [2], et illæ ad rei recuperationem pertinent, hæc videtur etiam pertinere ad pœnam [3], quia odio furum comparata est, §. *Sic itaque, Instit. de act.* Si odio furum et pœnæ causa igitur, *l. Qui exceptionem.* [4] *D. de cond. ind. conjuncta, l. Sed et si pater.* §. *ult. D. ad Maced.* et ut dicitur de actione in factum ex edicto *de alien. jud. mu. cau. fac. l. Quia pertinet.* [5], ita condictio furtiva licet ad rei persecutionem pertineat, videtur ex delicto dari, *l.* 10. §. *Quotiens. D. de comp. l. Si cum mulier.* §. *Hæc actio. D. rer. amot.* atque ideo videtur et etiam inesse vindicta, imo et infamia quædam [6], ut condictioni rerum amotarum [7], *l.* 2. *inf. rer. amot.* quamobrem in hæredem datur [8], *l.* 3. *tit. eod. l.* 9. §. *ult.* et *l.* 10. *de tut. et rat. dist.* nec in patrem, vel dominum de peculio, si nihil ad eum ex furto pervenerit, vel si ex eo locupletius peculium factum non fuerit, *l.* 4. *D. eodem. l.* 3. §. *ult. de rer. am. l. Servus. D. de act. emp. l.* 3. *D. de pecul.* Et pignore subrepto a debitore si egerit furti, vel condictione furtiva, ut depensam pœnam debito non imputat, neque restituit debitori, ita nec quod ex causa condictionis furtivæ ab eo consecutus fuerit, et integra debiti petitio est, *l. Si pignore.* [9]. *D. de pig. act.* Et præterea superioribus condictionibus utitur is qui dedit, tradidit, vel promisit [10]: condictione autem ex causa furtiva, in quo neque dante, neque volente res ablata est: nec continetur [11] ut superiores sub condictione indebiti. Domino autem, ut dixi, cui furtum factum est [12], datur ex hac causa condictio certi [13]: et eæ fere sunt actiones in personam, quæ solis dominis dantur. Condictio furtiva, Damni injuria [14], Aquæ pluviæ arcendæ [15], Arborum furtim cæsarum [16]. Ex causa furtiva incerti condictio [17] etiam non domino datur, *d. l. Si pignore,* et *l. Ideo.* §. *ult. D. eod. tit. l.* 25. *D. de furt. l.* 2. *D. de cond. trit.*

### VIII. Enarratio.

1 Rem alienam) Dominium enim pecuniæ perperam solutæ vel datæ ob causam honestam vel inhonestam, transit ad accipientem: alioquin vindicatio ejus esset, non condictio, *l.* 29. *D. de cond. ind.*

2 Contra reg. jur.) Theoph. ad §. *Sic itaque. de action.* Nec enim recte intendo, rem meam mihi dari oportere, priusquam adversus furem, *l.* 1. *D. eod. d.* §. *Sic itaque. l. ultim. D. usufruct. quemad. cav. l.* 1. §. 1. et *l.* 2. *de condict. tritic.* dominium enim rei a me non abscessit, sed hujus actionis instituendæ gratia furem rei nostræ dominium adeptum fuisse comminiscimur.

3 Pertinere ad pœnam) vide 7. Obser. 37.

4 L. Qui exceptionem) In *l. Qui exceptionem.* 40. exceptio Macedoniani dicitur dari in odium fœneratorum in *l. Sed si paterfam.* 9. §. *ult.* ob pœnam.

5 L. Quia pertinet) Actio in factum de qua sup. tit. 54. *lib.* 2. licet rei persecutionem contineat, videtur tamen ex delicto dari: ita condictio furtiva.

6 Infamia quædam) Stephanus ad *l.* 5. *D. eod.* negat. esse famosam actionem.

7 Rerum amotar.) Et actionem rerum amot. Interpres innominatus ad *l.* 25. et 26. *D. de act. rer. amot.* v. ad tit. 20. libri 5.

8 Nec in hæredem datur) Id est, hæres condictione furtiva non tenetur, nisi in id quod ad eum pervenit, ut Cujacius interpretatur d. lib. 7. cap. 37. nec obloquitur *l.* 5. *D. eod.* ex qua secundum plurium sententiam condictio furtiva in hæredem in solidum datur. Cujac. ait, se ad tempus subsistere, d. c. 37. Sed lib. 13. c. 37. et inf. tit. 17. ait, condictionem rerum furtivarum in solidum dari, si lis contestata fuerit cum defuncto, ut *d. l.* 9. *adhibita l.* 2. *in fi. D. de prætor. stipulat.* et *l. Si hominem.* 7. §. 1. *D. depos.* quo casu pœnales actiones contra hæredes transeunt, §. *ult. Inst. de perpet. et tempor. act.* Accursius tamen ad *l.* 10. *D. de tut. et rat. dist.* scribit, condictionem morte non interire, quia rei persecutoria est, sed tantum actionem furti, et damni injuriæ. Secundo hæres in solidum tenetur, si rem ipse contrectet, *l. Si pro fure.* 7. §. *ult. D. eod.*

9 L. Si pignore) Ulp. ibi ait, creditorem debito imputare quod consecutus fuerit actione furti, vel condictione furtiva. Si vero non

extraneus, sed ipse debitor pignus subripuerit, pœnam furi non imputari: ποινὴ γὰρ καταβληθεῖσα οὐκ ἀναλαμβάνεται. *Pœna depensa non repetitur*, ut notant Græci. Quid si creditor egerit condictione furtiva adversus ipsum debitorem? nec imputari debito scribit Cujac. post Azonem: id est, creditor pœnam lucrifaciet, et rem, sive ejus æstimationem. Irnerius vero contra putat, ut refert Glossa ad *d. l. Si pign.*

10 Vel promisit) *L. Is qui. 30. D. de cond. ind. l. 1. sup. de cond. ob turp. caus.*

11 Nec continetur) *Nam quod ignoranti solvitur, repetitur quidem, sed non condictione furtiva*: ἀντιστρέφει μὲν, οὐ μὴν δίχα τοῦ φουρτίβου κονδικτικίου, Græci ad *l. 18. D. eod.*

12 Cui furtum factum est) *L. Si pro fure. 7. §. 1. l. Sed nec. 11. D. eod.*

13 Certi) *L. Certi. 8. §. 1. D. de reb. cred.* condicuntur autem ipsa corpora, *l. In re. 9. D. eod.*

14 Damni) *L. Item Mela. 11. Legis. D. ad leg. Aquil.*

15 Aquæ pluviæ arc.) *l. Si tertius 6. §. Si quis. D. de aq. et aq. pluv. arc.*

16 Arborum) *l. 5. § 2. et ult. D. arbor. furt. cæsar.*

17 Incerti condictio) Creditor pignus quod ei debitor tradidit, naturaliter possidet, cum debitor possessionem in eum transtulerit, *l. Cum et sortis. 35. §. Ult. D. de pignorat. act. l. Per servum 37. D. de adquir. rer. domin.* Itaque si pignus creditori subreptum sit, erit incerti condictio, quia possessio inter res incertas numeratur: est enim res incorporalis. Cujac. Observ. lib. 9. cap. 31. et cap. 33. Hoc etiam observant Græci ad *l. 1. D. de cond. furt.* ad illa, *Soli domino competit.* ἤγουν, ὁ φούρτιβος κονδικτίκιος ὁ φανερός, ὁ γὰρ ἀφανὴς καὶ τῷ δανειστῇ, καὶ μὴ ὄντι δεσπότῃ ἁρμόζει. Et ad l. 12. eod. lib. 60. Basilic. *Certi condictio domino competit: incerti enim, creditori et non domino competit.*

## TIT. IX. *De condictione ex lege et sine causa, vel injusta causa.*

*V. tit. 7. lib. 12. et tit. 2. lib. 13. D.*

Actiones in personam aut civiles sunt, aut prætoriæ, aut ex legibus vel Constitutionibus *l. 2. inf. de quad. præs.* Civiles ex XII. tab. [1] certæ et solemnes. Prætoriæ [2] vel honorariæ ex edictis magistratuum. Ex legibus novis [3] veluti damni injuria [4] ex lege Aquilia, quæ nomen usurpavit civilis actionis proditæ eadem de re XII tab. Aliæ sunt ex legibus novis, quæ nomen ex antiquo jure translatitium [5] nullum habent, quæ condictiones ex lege [6], veluti conditio ex lege Julia [7], et condictio ex lege Cincia [8], et ex legibus talariis [9] condictio ejus quod in aleam lusum esset [10]. Ex Constitutionibus sunt innumeræ [11], ut ex Constitutione prima hujus tit. condicimus debitori nostro [12] ante diem, si non suppetat aliud unde fisco satisfaciamus, cui sumus obnoxii ex causa militaris annonæ [13], nec locus est exceptioni, Cujus pecuniæ dies fuisset [14]. Aliæ condictiones de quibus actum est supra, et quæ sequuntur Sine causa, et Ex injusta causa, inductæ sunt jure gentium [15] ex bono et æquo [16], exemplo tamen civilis condictionis quæ ex mutui datione nascitur. Condictio autem furtiva in odium furum [17] jure recepto singulari contra regulas juris. Sine causa est chirographum [18] meum apud te, si nihil mihi credideris, vel si quod credidisti, omne persolvero tibi, *l. 2.* et 4. Sine causa ad malæ fidei possessorem perveniunt fructus rei alienæ [19], l. 1. et his casibus proprie locus est [20] condictioni sine causa, et in casu *l. 2.* [21] *D. eod.* et l. *Servus. §. Secundum, D. de act. emp.* Sed concurrit etiam cum superioribus condictionibus: nam sine causa id etiam apud te est quod indebitum [22], vel quod ob turpem causam [23] accepisti vel quod ob honestam causam, causa non secuta [24], vel quod tu mihi furto abstulisti [25]. Condictio ex injusta causa est, si quis dederit ex pacto non justo, puta facto vi aut dolo malo, aut contra jura publica, vel ex stipulatione vi extorta, *l. 7. D. de cond. ob. tur. cau.* Et de hac condictione nulla est sub hoc tit. constitutio, sed titulo ipso hoc tamen indicatur, promiscuum esse usum [26] condictionis sine causa, et condictionis ex injusta causa: nam et quod sine causa habes, ex non justa cau. habes, et contra quod ex non justa causa, sine causa.

### IX. Enarratio.

1 Ex XII. tab.) Legibus XII. tabularum latis, eodem fere tempore actiones ex his compositæ sunt a prudentibus, quas ne populus, prout vellet institueret, certas solemnesque esse placuit, *l. 2. §. His legibus latis D. de orig. jur.* certas ad numerum earum refert. Cujac. solemnes autem ad formulam, et verba typica seu formalia: quæ tandem formularum conceptio sublata est, ut dictum est *sup. tit. pen. lib. 2.*

2 Prætoriæ) Prætoriæ actiones sunt, quas prætor ex sua jurisdictione comparavit supplendi vel corrigendi juris civilis causa, §. *Sed iste. Instit. de action.* et §. *Furti. de perpet. et tempor. action.* quæ et honorariæ dicuntur, l. *Actionum. 25. §. ult. D. de oblig. et act.* ut obligationes quas prætor ex sua jurisdictione constituit, §. 1. *Instit. de oblig.* in prætoriis autem actionibus continentur ædilitiæ, de quib. *tit. D. de ædil. ed.*

3 Ex legib. novis) Novæ leges dicuntur, duæ post leges XII. tabular. latæ sunt, *l. Tutelæ. 7. vers. ex novis D. de cap. min.*

4 Damni injuria) De damno injuria dato fuit actio domino ex XII. tabulis, *l. Quæcumque. 96. D. de oblig. et act.* hodie est ex lege Aquilia, *l. §. Ad leg. Aquil.* quæ et ipsa civilis est, *l. Si hæres. 70. §. 1. D. ad Senat. Trebell.*

5 Translatitium) Sicut lex Aquilia, quæ nomen usurpavit civilis actionis de eadem re proditæ lege antiqua: translatitia veteres dixerunt, non nova, nec nuper inventa, sed aliunde translata, ut scribit Ascon. in 3. contr. Verr.

6 Condictiones ex lege) Condictio ex lege competit, si lex nova, quæ obligationem introduxit, non caverit, quo genere actionis experiundum sit, *l. un. D. eod.* et dicitur condictio ex lege, ἤγουν ἀπαίτησις ἐκ νόμου ὁριζομένη, *sive actio a lege constituta*, vel quæ datur ex auctoritate legis. Huic condictioni similem esse bonorum possessionem, ut ex legibus, scribit auctor, ἐναντιοφανῶν· Basilicῶν lib. 44. tit. 1. παραπλήσιόν ἐστι τούτῳ τὸ εἰρημένον περὶ τῆς ex lege ιβ΄. ιγ΄. τιτ. β. ὅτι ὁσάκις νέος νόμος ἐνοχὴν εἰσάγων μὴ εἴπῃ τὴν ἀγωγὴν, ὁ ex lege ἁρμόζει.

7 Condictio ex lege Julia) Si maritus negotium gerens uxoris, vel etiam ea invita, servum dotalem manumiserit, ea maritus uxori præstat, quæ a liberto ad eum quasi ad patronum pervenerunt, et eo nomine detur condictio ex lege Julia, ut vel res ei, vel cautio præstetur, *l. Hæc actio. 65. D. de solut.* Vide Cujac. 2. Observ. cap. 34.

8 Ex lege Cincia) Lege Cincia cavebatur ne quis ob advocationem pecuniam donumve acciperet, ut scribit Tacit. An. 11. Ejus meminit Arnobius 2. advers. Gent. et Festus in Muneralis. Si quis igitur pretio causas orasset, dati condictio erat ex lege Cincia, *l. Ut mihi. 21. §. 1. D. de donat.* Cujac. Parat. D. de cond. ex leg.

9 Legib. talariis) Leges talarias vocat cum Plaut. Milit. glor. act. 2. sc. 2.

10 Quod in aleam esset) De condictione hac dictum sup. *tit. 43. lib. 3.*

11 Sunt innumeræ) Vide §. *Tripli, Instit. de action.*

12 Debitori nostro) Hæc condictio non datur fisco, ut Azoni, et Accursio placebat, et Scholiast. Synops. Basil. lib. 7. sed debitori fisco obnoxio ex causa primipili, ex Fulgosii, et Cujacii sententia.

13 Ex causa milit. annonæ) Sic Basilica primipilum interpretantur hic, et Synops. lib. 7. et 9. V. Cujac. ad *l. 3. C. de cohortalib.*

14 Cujus pecuniæ dies fuisset) Debitum ex tempore differtur, l. *Sin autem. 29. D. de leg. 1.* et qui ante diem petit, plus petit. Sed id extorsit annonæ militaris necessitas, ἠνάγκη τὴν διατροφὴν τῶν στρατιωτῶν ἐποίησε, καὶ πρὸ τῆς ἡμέρας τὴν ἀπαίτησιν, ut ait Scholiast. Synops. Basil. d. *l. 7.* Nec debitor se tueri poterit exceptione, quod pecunia petatur, cui solvendæ dies adjecta esset. Cicero l. de Orat. *Homo ex numero disertorum postulabat, ut illi, unde peteretur vetus atque usitata exceptio daretur: cujus pecuniæ dies fuisset.*

15 Jure gentium *L. Rerum 25. D. de act. rer. amot.*

16 Ex æquo et bono) *L. Pen. D. de cond. indeb.* Jurisconsulti æquitatis naturalis ratione introduxerunt condictiones indebiti, ob rem dati, sine causa et ex injusta causa, οὐ γὰρ ἡ φύσις τοῦ συναλλάγματος, ἀλλὰ τὸ καλὸν δαπάνημα εἰσάγει τὸν κονδικτίκιον, ut ajunt Græci: *Non enim natura contractus, sed bona fide facta consumptio condictionem parit.* Ad imitationem civilis condictionis ex mutuo: nam qui eis tenentur, perinde obligantur, atque ii, qui mutuum acceperunt. Sunt igitur velut ex promutuo, ergo civiles, non prætoriæ.

17 In odium furum) V. sup. tit. 8.

18 Sine causa est chir.) Chirographum incerti condictione condicitur διὰ τοῦ *sine causa* κονδικτικίου, καὶ ἰνκέρτου. Glossa interlin. ad *l. 2.* in Basilic. v gloss. ad *l. 3. D. de cond. indeb.* creditor enim dominus fit chirographi.

19 Fructus rei al.) Fructus consumpti malæ fidei possessori condicuntur, quasi sine causa percepti, *l. 3 hoc tit.*

20 Proprie locus est) His casibus non concurrit condictio sine causa cum condictione indebiti.

21 In casu leg. 2) vi. Cujac. ad l. 21. *D. commod.*

22 Quod indebitum) *L. pen. D. de cond. ind. l. 1. D. de cond. si. cau.*

23 Vel quod ob turp. cau.) Quod ob turpem causam accepisti, etiam sine causa apud te est, *l. ult. D. de cond. sine caus.* et ex injusta causa. Græci ad *l. 6. D. de cond. ob turp. caus.* τὸ δὲ *ex injusta causa*, καὶ τὴν αἰσχρὰν περιέχει. *Condictio ex injusta causa condictionem etiam ob turpem causam in se continet.*

24 Causa non secuta) Condictio sine causa concurrit cum condictione causa data, causa non secuta, *l. 1. §. 1* et *l. Pen. tit. eod.*

25 Furto abstulisti) Sine causa enim apud te est, quod ex non justa causa ad te pervenit, *d. l. 1 §. ult.*

26 Promiscuum esse usum) Græci ad *d. l. 3.* οὓς δὲ ἐδαπάνησε μεθοδεύεται διὰ τοῦ κονδικτικίου, τοῦ *ex injusta causa* δηλονότι, et ibidem: κατέχεται καὶ φουρτίβῳ κονδικτικίῳ κατέχεται καὶ τῷ sine causa, ὃν ἂν ἐπιλέγηται ὁ ἐνάγων. *De his quæ consumpsit tenetur condictione ex injusta causa tenetur et condictione furtiva, et sine causa, prout actor elegerit.* Præterea *tenetur*, inquiunt, *ad exhibendum actione: de quibus enim si extent, actio in rem est, de eisdem consumptis ad exhibendum actio est.*

## TIT. X. *De obligationibus et actionibus.*

*Vide tit. 14. lib. 3. tit. 6. lib. 4. apud Justinian. tit. 7. lib. 44. D.*

Post condictiones [1] transitum facit ad alias actiones in personam, quæ nascuntur ex contractibus et obligationibus civilibus. Ex earum numero primam posuit jam initio condictionum ex mutuo: actioni enim ex mutuo proprie cohæret condictionis nomen, et ab illa per-

ductus est ad alias condictiones quæ descendunt ex bono et æquo, et quasi ex tacitis obligationibus, vel quæ descendunt, ex obligationibus nova lege introductis non expresso nomine actionis, quæve dominis in fures dantur quasi pœnæ causa constituto jure. Nunc etiam omnes secuturus actiones in personam, quæ ex negotiis et obligationibus civilibus dantur, et suum habent legitimum nomen; longe alio ordine quam in D. ut supra præposuit generalem conditionem indebiti speciebus condictionem, Ob, rem dati re non secuta, Ob turpem causam, Ob injustam, sine causa: ita priusquam veniat ad species earum actionum, quæ ex contractu et obligatione civili nascuntur dat titulum generalem de obligationibus et actionibus. Ex contractu est obligatio, ex obligatione actio in personam. Obligatio est juris necessitas [2]. Actio executio obligationis, vel, intentio ejus qui alium ad judicium provocat, vel, judicium quo actor consistit adversus reum. Contractus est conventio, quæ proprium et legitimum nomen habet, vel quæ nomine vacat, datione tamen aut facto aliquo sumpsit effectum.

### X. Enarratio.

1 Post condictiones) Anacephalæosis, et summa eorum, de quibus superiore tit. actum est: nec potest quisquam hic hærere, si quæ Cujac. scribit, et Notas ad eum nostras perlegerit.

2 Juris necessitas) Ex civili obligatione necessario obligamur, l. *Obligamur.* 52. § 2. *D. de obligat.* et nulla obligatio est quæ non adstringit necessitate, *l. In vendentis.* 13. *infra. de contr. empt.* Hæc est civilis obligationis definitio: naturalis enim obligatio non est juris, sed æquitatis vinculum, *l.* 95. §. *Naturalis. D. de solut. Æquitas est, quod naturalis ratio persuasit.* Boet. in Top. ex naturali obligatione nec debiti petitio est, nec soluti repetitio Græci: ἀνογὴ φυσικὴ ἐστιν ἐξ ἧς ἀγωγὴ μὲν οὐχ ἁρμόζει, τὸ δὲ καταβαλλόμενον οὐ ῥεπετιτεύεται. *Naturalis obligatio est, ex qua actio non competit, solutum autem non repetitur*, v. *l.* 10. *D. de obligat.*

## TIT. XI. *Ut actiones ab hæredibus, et contra hæredes incipiant.*

Sequentes tituli usque ad XXI. partes sunt superioris, et omnibus id agitur ut generales definitiones ponantur de obligationibus et actionibus, et has quidem jam habuimus titulo superiore, Ex alterius contractu [1] neminem obligari, Non nasci efficacem obligationem ex negotio contracto dolo malo [2], Voluntatis esse contrahere [3], necessitatis implere contractum [4], Procuratori in rem suam [5] ad agendum constituto, mandatis actionibus nomine domini directam actionem dari, etiam mortuo domino relicti, hæredibus, et suo nomine semper utilem, Non mandatis actionibus [6], neque debitore delegato [7], mortuo domino procuratori in rem suam constituto ad accipiendam pecuniam a debitore domini, adversus eum debitorem utilem superesse actionem, Cui mandata est actio principalis, et Servianam [8] mandatam videri, In arbitrio esse creditoris utra prius [9] experiri malit, principali an Serviana, nec alia aliam consumi, Legibus et judiciis compellendos esse debitores, non armis [10], non servitio corporis [11]. His additur alia hoc proprio et singulari titulo, quod sit nova regula, ut obligatio quæ non cœpit a defuncto vel contra defunctum, a persona hæredis, vel contra hæredem incipere possit: quæ contraria est veteri regulæ, de qua *l. Dubium. C. Th. de div. res.* et Theophilus in § *Post mortem. de leg.* tollitque veterem differentiam verborum, Cum moriar [12], Cum mortuus fuero, Post mortem meam dari vel pridie quam morier, ut l. 11. *inf. de cont. stip.* quam triennio post hæc constitutio sustulit, et regulam, quæ non erat sublata nominatim per illam, sed per consequentias tantum, quæ nihil valeat in novo jure constituendo.

### XI. Enarratio.

1 Ex alterius contr.) *l.* 3. et l. *Eum qui.* 13 *sup. tit. pr. l. Pen. inf. ne ux. pro mar. Theoph. in* §. 3. *de aquisit. per adrog.*

2 Dolo malo) *l.* 4. *sup. tit. prox.* cujus ea sententia est malam fidem et dolum malum ab omnibus contractibus abesse debere. Videamus autem quatenus dolus obsit. Hoc igitur ita distinguendum est si dolus causam dederit contractui bonæ fidei, vitiatur contractus ipso jure. *l.* 7. *D. de dol. mal.* Non idem juris est in contractu stricti juris: doli enim exceptio necessaria est l. *pen. C. de inutil. stipulat.* Thalelæus quoque ad *d. l.* 4. scribit, generalem regulam ibi proponi hoc est, pertinere eam tam ad contractus bonæ fidei quam strictos: et in his si forte dolus intervenerit, remedio exceptionis ei subveniri, qui dolum passus est: σημείωσαι τὸν κανόνα τῆς διατάξεως γενικὸν ὄντα· τοῦτο γὰρ εἴρηται τῇ διατάξει οὐχ ἵνα *bona fide* γένωνται πᾶσαι αἱ ἀγωγαὶ, ἀλλ' ὅτι τυχὸν εἰ γένηται δόλος, κἂν ἐπὶ στρίκτας ἀγωγῆς ἀντίκειται ὡς ἐν παραγραφῇ.

3 Voluntatis esse contr.) *l. Sicut. sup. tit. prox.* Contractus voluntarii dicuntur, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν συναλλαγμάτων τούτων ἑκούσιος, Aristotel. Ethicor. Nicomach. lib. 5. c. 5. *Quoniam inceptio eorum voluntaria est.*

4 Implere contractum) Complere, consummare, *l.* 5. nisi utriusque consensu discedatur a contractu: quo casu uterque ipso jure liberatur, si bonæ fidei contractus sit, vel si stricti juris sit, agenti pacti exceptio obstat, quod Græci his verbis exponunt ad *d. l.* 5. καὶ ἐπὶ μὲν τῶν στρίκτων ἀγωγῶν οὐδὲ ἐὰν ἑκάτεροι συναινέσωσι δύναται αὐτομάτως λύεσθαι ἡ ἀγωγὴ, ἀλλ' ἔτι μὲν σώζεται· ἀντίκειται δὲ λοιπὸν πάντου παραγραφὴ ἐπὶ τῶν *bona fide*, τῇ ἑκατέρου συναινέσει λύεται τὸ συνάλλαγμα.

5 Procuratori in rem suam) Procuratorem in rem suam constituere cedere, vel mandare actiones alicui idem significant. Valeria igitur cui rescribit. Imp. in *l.* 1. *eod.* creditori pro debitore pecuniam numeraverat quasi pretii loco: et creditor actionem ei suam mandaverat. Plane creditor re integra .i. lite non contestata decesserat. Quæritur ergo an mandatum morte domini finitum sit: et placet finitum esse, si hæredes reliquerit quia fidem venditionis ab hærede impleri oportet, debetque hæres in eo mandato perseverare. Si vero hæredem non reliquerit, finitur mandatum: et ideo Valeriæ utilis actio propria nomine competit, quæ vivo etiam domino, et non mandatis actionibus competeret: nam ubi mandatis actionibus actio directa competit, utilis actio datur sine cessione, *l.* 1. §. *Et si forte. ff. de tut. et rat. distr.* et hoc est, quod hic ait Cuj. procuratori suo nomine eam per utilem dari, et in exponenda *d.* l. 1. Græcos fere sequitur quorum verba hæc sunt: ὁ ἐξ ἀγορασίας ἐκχωρηθεὶς τὴν κατά τινος ἀγωγὴν κἂν μὴ προκατάρξηται ἕως. τελευτῆς τοῦ αὐτοῦ ἐκχωρήσαντος, οὐ κωλύεται κατὰ ταῦτα κινεῖν οὐτιλίως αὐτόν. *Cui ex causa emptionis adversus aliquem mandata est actio, licet ante mortem mandatoris litem contestatus non sit, tamen utilem actionem intendere non prohibetur.*

6 Non mandatis) *l.* 8. *eod.* in cujus specie dominus non cessit actiones suas cuiquam, sed mandavit tantum debitori suo, ut solveret Titio, quem negat habere actionem adversus debitorem, quia cessa ei fuisse non ponitur. Cuj. in recitat. ad *tit. de donat. inf.*

7 Neque deb.) *d. l.* 8. *vers. quod si.*

8 Et Servianam) *l.* 6 et 7. *sup. tit. prox.*

9 Utra prius) *l.* 10 *eod.* quod tamen abrogavit Nov. Justiniani 4.

10 Non armis) *l.* 9 Cassiodor. Var. lib. 4. 10. *Hinc est, quod legum reperta est sacra reverentia, ut nihil manu, nihil proprio agreretur impulsu: quid enim a bellica confusione pax tranquilla distabit, si per litigia terminentur?*

11 Non servit corp.) l. 12. cujus sententia hæc est, liberæ conditionis homines debitis obnoxios creditoribus servire non cogi: atque ita Græci verterunt: οὐκ ἀναγκάζονται οἱ ἄποροι χρεῶσται δουλεύειν τοῖς ἰδίοις, δανεισταῖς, *Debitores qui solvendo non sunt, creditoribus suis servire non compelluntur*, libro 24 Basilic. tit. 3. Gregorius M. Epist. 43 lib. 3 *Lex habet, ut homo liber pro debito nullatenus teneatur, si res defuerint quæ possint debito addici.* Sed neque liberi debitorum ob æs alienum patris a creditoribus retineri possunt, aut servire coguntur, Nov. 134. c. 7. Cum enim anteriores principes legem illam abolescere forte passi essent, Justinianus coercendæ creditorum duritiæ reduxit, aut certe confirmavit: ut sæpe accidit leges priores posterioribus stabiliri. Idem Gregorius d. epist. *Quia filium ejus, quem tenere dicuntur, secundum leges tenere non possunt.* Adde epist. 56. l. 2. Jure etiam vetustissimo liberi quoque eorum qui nexi dicebantur, in servitutem abducebantur, Dionys. Halicarn. 6. ὅσαν διαλῦσαι μου τὸ χρέος οὐκ ἔχων ἀπήχθην δοῦλος ὑπὸ τοῦ δανειστοῦ σὺν υἱοῖς, δυσὶ. *Unde cum æs alienum exsolvere non possem, ductus sum a creditore in servitutem, una cum duobus filiis.* Denique lege Longobardica, qui pœnam pecuniariam Ecclesiæ solvere non poterat, tradebat se in servitio Ecclesiæ usque dum totum debitum persolveret, legis Longobard. lib. 2. tit. 40. §. *Pen.* apud Sinenses, etiam ut ferunt debitor, qui creditorem suum implere non potest, servire ei compellitur, vel eadem conditione liberos suos ei tradere.

12 Cum moriar) Post mortem enim dari sibi nemo recte stipulabatur, neque post mortem promissoris. Sed et inutilis erat stipulatio hoc modo concepta: pridie quam moriar, vel cum morieris. Utiliter autem concipiebatur stipulatio, cum moriar, vel cum morieris, §. *Post mortem. et seq. Inst. de inut. stip.* Legatum quoque inutiliter relinquebatur post mortem hæredis, aut legatarii. Item pridie, quam hæres, aut legatarius morietur, §. *Post mortem. Instit. de legat.* Recte autem legatur, cum morietur hæres, Ulp. *tit. de leg.* §. *Post mortem.* Sed vetus hæc verborum differentia sublata est: et consequenter videbatur quoque sublata vetus definitio. Sed quia nove jure strictius interpretamur, placuit eam nominatim constitutione postea edita abrogare.

## TIT. XII. *Ne uxor pro marito, vel maritus pro uxore, vel mater pro filio conveniatur.*

Tantum abest ut alius pro alio conveniri possit, ut nec pro colono dominus, vel contra, *l.* 3. et 11. *sup. tit.* 10. nec pro debitore is ad quem pecunia pervenit, *l. pen. eod.* nec conjux [1] pro conjuge, nec mater pro filio [2], nec quisquam pro necessariis sibi personis, ut hoc tit. et seq. ut vix sit ullus excipiendus ob illa certissima regula: ex alterius contractu neminem obligari, *l. pen. hoc tit.* id est ex suo quemque contractu obligari, non ex alieno. Nam et pater pro filiof. et dominus pro servo civiliter non obligantur [3], nec jure prætorio [4] in solidum sed in peculium duntaxat: et quia in peculium tamen, ideo matri in hoc tit. non junxit etiam patrem, nec tit. seq. filio emancipato filium familiæ.

### XII. Enarratio.

1 Nec conjux) Tam in causa pecuniaria, quam criminali *l.* 1. 2. et 3. *hoc tit.* Cassiodorus Variar. 4. 10. *Uxor maritalibus debitis, nisi per successionis vincula, non tenetur.* Dotem teneri ob civile munus vel honorem mariti, non etiam parapherna putat Cuj. ex l. 3. *hoc tit.*

Græco interpreti aliud judicium est, μὴ νόμιζε δὲ ἐξ ἀντιδιαστολῆς ταύτης τῆς διατάξεως, ὅτι ἡ προὶξ τῆς γυναικὸς ὑπόκειται ταύταις ταῖς λειτουργίαις· ἐπειδὴ γὰρ σήμερον *in rem* δίδωσι τῇ γυναικὶ περὶ τῶν προικῴων πραγμάτων καὶ δύναται ἡ γυνὴ καὶ ἀλλότρια ὄντα πράγματα καὶ μηδὲ τῆς οὐσίας ὑπάρχοντα τοῦ ἀνδρὸς διὰ τῆς *in rem* ὑποθηκαρίας αὐτὰ ἐκδικῆσαι· ait, ex eo quod parapherna non teneantur, continuo dicendum non esse argumento a contrario ducto dotem teneri: quæ sententia benignior est. Certe si debitor ex causa primipili solvendo non sit, dos uxoris fisco vindicatur, *l. 4. C. in quib. caus. pign. vel hypoth.*

2 Nec mater pro filio) Tametsi mater partem pro filio sponte solverit: nam si pro filio intercesserit, vel errans solverit, condicere potest *d. l. 3.* et *l. ult.* Solvit igitur donandi animo, ὡς δωρουμένη, Græci.

3 Civiliter non oblig.) *L. 8. §. Filiusfam. D. de acceptilat. Theoph. ad §. Actiones autem. de action.*

4 Nec jure præt.) Actione de peculio, quæ prætoria est, pater et dominus tenentur peculii fini, *d. §. Filiusfa.* et *d. §. Actiones. l. 1. inf. tit. prox.* et *l. pen. inf. quod cum eo.*

## TIT. XIII. *Ne filius pro patre, vel pater pro filio emancipato, vel libertus pro patrono conveniantur.*

Ad superiorem regulam additur, nec filium pro patre 1, vel patrem pro filio 2 emancipato obligari aut conveniri posse, nec libertum 3 pro patrono, nec servum pro domino, quod in servo notissimum est, cum nec ex suo contractu ullo jure 4 conveniri possit, *l. Tutelas, §. 1. D. de cap. min. l. ult. supra, de nox. act.* et quamvis hoc obiter legatur scriptum *l. ultim. hujus tit.* tamen in tit. ipso prænotatum non legitur in Basil. nec in vet. libris 5.

### XIII. Enarratio.

1 Nec filium pro patre) *l. 2.* et *4. hoc tit.* Senec. de Benefic. c. 19. *Dico me tibi obligatum pro filio, non quia sum, sed quia volo me offerre tibi debitorem voluntarium.* Cassiodor. Var. lib. 4. 10. *Filius obligationib. paternis, si non sit hæres, exuitur.* Sextus Empiricus Pyrrhon. hypot. lib. 1. c. 14. παρὰ μὲν τοῖς Ῥωμαίοις ὁ τῆς πατρῴας ἀποστὰς οὐσίας, οὐκ ἀποδίδωσι τὰ τοῦ πατρὸς χρέα. *Apud Romanos filius, qui nihil ex bonis paternis possidet, debita ejus non exsolvit.* Excepta causa primipili, etiamsi patri hæres non extiterit, *l. Si tutores. 11. infra, de compensat. l. ultim. de primip. lib. 12.* quod etiam Græci hic notant: ἐνέχεται υἱὸς ὑπὲρ τοῦ πριμιπίλου τοῦ ἰδίου πατρὸς, κἂν μὴ κληρονομήσῃ αὐτόν. *Filius ex causa primipili patris nomine tenetur, licet patri hæres non extiterit.*

2 Vel patrem pro fil.) *l. 1.* et *3.*

3 Nec libertum) *l. 5.*

4 Ullo jure) Civili, aut prætorio.

5 Nec in vet. lib.) Cujac. auctorib. Basilic. lib. 24. tit. 4. et manuscriptis codd. delet illa verba tit. *vel servus pro domino*, quæ leguntur in libris editis. Certe desunt in V. C. Juliani Brodæi, et Ægidii Menagii. Quamvis lectio vulgata defendi possit *l. ultim. hoc tit.*

## TIT. XIV. *An servus ex suo facto post manumissionem teneatur.*

Ac nec idem ipse quidem tenetur pro seipso, si renascatur et novus homo 1 fiat, quod manumissione contingit. Nam de eo quod quis contraxit vel gessit in servitute, post libertatem nulla ei vel in eum actio est, nisi connexum id sit cum eo quod post libertatem gessit. Hoc enim casu prius tempus trahitur ad posterius, *l. Tutorem. D. de adm. tut. l. 17. D. de neg. gest.* alioquin nulla ex antegesto 2 in manumissum actio est, quia nec ulla fuit ab initio 3. Nam obligatio naturalis quam servus suscipere videtur 4, nullam actionem parit. Quamobrem in tractatu de solutionibus, quo docemur id quod debitor ex pluribus causis indistincte solvit, in antiquiorem contractum cedere 5, recte dicitur, in manumisso non esse antiquiorem contractum eo quem statim post libertatem solet habere cum patrono de operis, *l. In liberto. D. de solut.* quia scilicet contractus habiti in servitute pro nullis habentur: et factum interpretor 6 contractum, vel quasi contractum: quia actionum ex delicto venientium obligationes cum capite ambulant 7, *l. Tutelas. §. Injuriarum, D. de cap. min, l. 4. hoc tit.*

### XIV. Enarratio.

1 Novus homo) *L. 27. §. 1. D. de alim. leg. l. 98. §. Aream, D. de solut.* Tertullianus de Pœnitentia C. 6. *Quis servus posteaquam libertate mutatus est, etc.*

2 Nulla ex antegesto) *l. 2. hoc tit. Paul. 2. Sent. tit. 13. §. ult.* Quid si peculium servo legatum sit? Græcus interpres nihilominus teneri scribit: σημείωσαι, inquit, ἐκ τῆς ἐπιτάσεως τοῦ μάλιστα ὅτι κἂν ἐληγατεύθη αὐτῷ τὸ πεκούλιον, οὐ κατέχεται τοῖς πεκουλιαρίοις δανεισταῖς, lege, πεκουλιαρίοις. Si tamen res apud servum deposita sit: et manumissus rem teneat, cum eo depositi agi poterit: ex cæteris causis in manumissum actio non datur, *l. Si apud. 21. D. depos.* id est ἐκ τῶν λοιπῶν συναλλαγμάτων. Græci ibidem: *ex cæteris contractibus*: v. Cujac. ad *l. Frater a fratre, D. de cond. ind.*

3 Ab initio) Cum servo enim nulla actio est, *l. 107. D. de regul. jur.* id est, nec civilis, nec prætoria, *l. Tutelas, §. pen. D. de cap. min.*

4 Suscipere videtur) Papin. in *l. Eo tempore, 50. §. 2. de pecul. Naturalis obligatio, quam servus suscipere videtur.* Thalelæus ad *l. 1. C. de noxal. act.* οὐκ ἐνέχεται νόμῳ, φύσει δὲ ἔνοχος μένει. *Servus manumissus jure non tenetur; natura autem obligatus manet.* Sed naturalis obligatio nullam actionem parit, *l. Si pupillus. 127 D. de verb. obligat.* actiones enim jure aut legib. proditæ sunt.

5 In antiq. contr. ced.) *l. In his. 5. D. de solut.*

6 Factum interpret.) ἀποτέλεσμα Græci interpretantur.

7 Cum cap. amb.) Noxa caput sequitur: id est, noxalis actio. Thalelæus ad *l. 4. hoc tit.* τὸ νόμιμον τῆς διατάξεως φανερὸν καὶ χρησιμώδες, καὶ μάλιστα ἐν ταῖς νοξαλίαις.

## TIT. XV. *Quando fiscus vel privato debitoris sui debitores exigere potest.*

Et hoc titulo ostenditur: creditorem quoque debitorem debitoris sui convenire non posse sine mandato debitoris sui actione in personam 1. Convenire tamen eum et exigere posse actione Serviana 2, jure taciti 3 vel manifestarii 4 pignoris: qua in re distat hoc tantum fiscus a privato, quod fiscus qui omnium bonorum, etiam nominum semper habet tacitam hypothecam 5, prius excutere debet 6 principalem debitorem quam nomen debitoris sui, *l. pen. hoc titulo*: privatus liberum habet arbitrium conveniendi quem voluerit, principalem debitorem, aut principalis debitoris debitorem, si expressim nomina debitoris pignori obligata sint. Distat etiam pignus conventionale ab eo quod capitur judicati exequendi gratia, quoniam jure conventionis nomen pignori obligatum persequitur privatus 7, etiamsi debitor solvendo sit 8, nec tamen capit nomen pignori ex causa judicati, si alia sint bona quæ pignori capi possint 9.

### XV. Enarratio.

1 Actione in personam) *l. ult. h. t. l. 3. inf. tit. prox. l. pen. inf. de noval.*

2 Serviana) Quasi Serviana sive hypothecaria, quæ hic ἁπλῶς Serviana dicitur: ut in *l. 3. D. de pignor.* et alibi.

3 Jure tac. vel man.) *l. 4. inf. quæ res pign. obl. l. Si convenerit. 18. D. de pign. act. l. Postquam. 7. C. de hæred. vel. act. vend.*

4 Vel manifestarii) Manifestarium pignus dicit cum Paulo in *l. pen. D. in quibus caus. pig. vel hypoth.* Sic Plautus. *Furem manifestarium*, Aulul. act. 3 sc. 4.

5 Semper habet tacitam) Ex privilegio fisci *l. 2. C. de serv. pign. dat. l. 2. C. de quib. caus. pign. vel hypoth. l. 2.* et *3. C. de privil. fisc. l. Auferetur. 46. §. 3. D. de jur. fisc.*

6 Prius excutere deb.) Fiscus qui semper tacitam habet hypothecam, debitorem debitoris sui convenire potest, *l. 3. hoc titulo.* Similiter uxor, quæ dotis nomine tacitam habet hypothecam, *l. Assiduis. 5. C. qui potior. in pign. hab.* aget tam adversus hæredes mariti, quam debitores ejus jure tacitæ hypothecæ, *l. 3. conj. Glossa inf. tit. prox.* Et fiscus quidem non utitur jure singulari in eo quod agit adversus debitorem debitoris sui: nam privatus quoque agere potest jure hypothecæ: in hoc igitur tantum fiscus a privato distat, quod fiscus necessario prius debitorem principalem excutit, quam nomen debitoris sui: fiscus non agit statim cum debitore debitoris sui, sed in subsidium, et si in rem suam aliter servare non possit, *l. pen. hoc tit.* privatus debitorem suum non excutit, sed quem voluerit convenit, si specialiter ei nomina debitoris pignori obligata sint, *l. ult. sup. de obligat.* nam post multas varietates eo perventum est, ut nomina debitorum pignori dentur, *d. l. Postquam.*

7 Persequitur privatus) Privatus jure conventionis pignus persequitur: fiscus jure tacitæ hypothecæ: in eo quoque fiscus a privato differt.

8 Etiam si debitor solvendo sit) Actione enim quasi Serviana creditor pignora vel hypothecas tutius persequitur, quam personam, *§. Item Serviana. Inst. de action. l. Plus cautionis. 25. D. de reg. jur.* nam et creditor, qui rem alienam pignori accepit, potest contraria pignoratitia agere, licet debitor solvendo sit, *l. Cum debitor. 32. D. de pignorat. act.* pignoris retentione securior fit creditor.

9 Capi possint) *l. 15. §. In venditione*, et *§. Sic quoque. D. de re jud. l. 2. hoc tit.* Basilica: ἐὰν ὁ καταδικασθεὶς μηδὲν ἔχῃ σωματικὸν ἐν περιουσίᾳ ὀφεῖλον ἀμάχως δοθῆναι, etc. *Si condemnatus nihil in corporibus habeat, quod citra controversiam pignoris loco capi possit, etc.* a reb. enim corporalibus ad jura sive actiones pervenitur. Sed ab hoc jure hodie recessum est: nam ex causa judicati nomina jure pignoris statim capi possunt.

## TIT. XVI. *De actionibus hæreditariis.*

Quod hactenus variis demonstratum est, non teneri alium pro alio, sane in hærede locum non habet, qui cum sit successor juris universi 1, necesse est ut pro defuncto teneatur actionibus hæreditariis, et ea sustineat onera atque incommoda quæ defunctus sustinuisset, et commodis quoque fruatur iisdem. Actiones hæreditariæ sunt quæ cœperunt ex persona 2 vel in personam defuncti, et transierunt in hæredem: Nam quæ cœperunt ab hærede vel in hæredem ut actiones legatorum, hæredis sunt, non hæreditariæ, vel hæreditariarum loco, non hæreditariæ, *l. Hæreditariarum. D. de obl. et act.* et præterea solas actiones in personam hæreditarias dicimus, non actiones in rem 3. Et solos hæredes debitores 4, et creditores hæreditarios ex XII. tab. 5 si plures sint divisis actionibus pro hæreditariis portionibus, non

legatarios a, non fideicommissarios 7, non debitores hæreditarios s, id est, quorum nomina in hæreditate fuerunt. Debitor vel creditor hæreditarius, modo hæres est s debitoris vel creditoris, modo debitor vel creditor to defuncti, et post aditam hæreditatem hæredis.

## XVI. Enarratio.

1 Successor juris un.) *L.* 9. §. *Hæres. D. de hæred. inst. l.* 11. *D. de divers. temp. præsc.* et ideo ea quæ in nominibus sunt, ad hæredem transeunt, *l.* 37. *D. de acquir. hæred.* et sustinet quoque onus æris alieni, *l.* 8. *eod. l.* 3. §. *ult. D. quib. ex caus. in poss. eat.* Denique commodum et incommodum hæredem sequitur.

2 Quæ cœperunt ex persona) Græci ad *l. un. sup. tit.* 11. αἱ γὰρ ἐρεδιτάριαι ἀγωγαὶ ἀπὸ τοῦ τεστάτωρος νοεῖται. *Actiones hæreditariæ ex persona testatoris accipiuntur.*

3 Non actiones in rem) Actiones in rem et hypothecariæ non sunt hæreditariæ, ed ideo rei possessor, non hæres convenitur *l.* 2. *hoc tit. l.* 55. *D. de rei vend.* possessio enim parit in rem actionem, *l. un. C. de alienat. jud. mut. cau. fac.*

4 Et solos hæredes) Soli hæredes conveniuntur actionibus hæreditariis, non legatarii, fideicommissarii, non debitores hæreditarii: soli etiam hæredes agunt: Nullus enim ad defuncti personam propius accedit, quam hæres.

5 Ex XII. tab.) Actiones hæreditariæ jure civili inter cohæredes pro portionibus hæreditariis dividuntur, *l.* 10. *C. de jur. delib.* id est, lege XII. tab. *l. ult. hoc tit. l.* 26. *C. de pact. l.* 6. *C. famil. ercisc. l.* 25. §. *Idem juris est. D. eod.* quæ dicitur lex antiqua in *l.* 1. *C. de exc.* M. Tullius pro Roscio com. *Hæres pro sua parte petit, qua hæreditatem adiit, et pro sua parte dissolvit.* Quintilian. declamat. 336. *Cum essemus hæredes patris nostri, debuimus ambo. Id sic collige. Finge esse aliquem ex creditoribus petitorem: nunquid peteret a te totam summam potest? minime, ut opinor. Duos enim pater noster filios reliquit: et necesse est sicut bona, ita onera quoque esse communia. Partem ergo tu debuisti, partem ego: quo efficiebatur ut partem solverre.* Quamvis unus ex pluribus hæredibus totius debiti solutionem aliquo accepto in se receperit, *l.* 25. *sup. de pact.* Quintilianus in dicta declam. *Agrum fratri dedi, cum fratre meo convenit mihi, ut ille solveret. Non dubium est, quin dicturus fuit creditor, Partem tu debes mihi: patri tuo credidi, cujus ex parte dimidia hæres es.* Nisi obligatio sit individua: ut puta si testator opus Reip. fieri jusserit. *l. In executione.* 85. *D. de verb. oblig.* idemque juris est in servitutibus: excepto usufructu, *l. Stipulationes.* 72. *eod.* πῶς γὰρ ἂν μερίσαις τὸ ἀμερές, καὶ τὸ ἕν, ut ait Proculus Institutionis Theologicæ cap. 175. *Nam quod individuum unumque est, quomodo divides?*

6 Non legatarios) *d. l. ult.* sunt n. rei successores, non juris.

7 Non fideicommissarios) Quibus singulæ res per fideicommissum relictæ sunt, qui legatariis absimiles non sunt.

8 Non debit. hæreditarios) *l.* 3. Non enim personali actione convenitur, nisi qui defuncti personam exhibet. Nec donatarios rei certæ, *l.* 15. *C. de donat.*

9 Modo hæres est) Debitor hæreditarius hæres est, qui defuncto obstrictus erat, ut in specie legis 4. *hoc tit.* quod et agnoscunt Basilica his verbis: ἐὰν ἄνηβος κληρονομήσει, *Si impubes hæres sit.* Hæres autem creditor hæreditarius dicitur, vel quod ei a defuncto ante testamentum aliquid deberetur, vel quod ei ab extraneo debeatur.

10 Modo debitor, vel creditor) Debitor hæreditarius dicitur, cujus nomen in hæreditate fuit. Creditor autem hæreditarius, cui defunctus erat obnoxius, ante aditam hæreditatem debitor vel creditor defuncti dicitur: Post aditam hæreditatem, hæredis; nec enim ante aditionem hæres defuncti personam subit: ab aditione hæres succedit in jus defuncti, et actiones, quas habuit defunctus exercet. Ex diverso hæres subit, et suscipit æs alienum defuncti. Hæres enim prætorquam pro defuncto tenetur actionibus hæreditariis: namque hæreditas obligat eum æri alieno, *l. More* 8. *D. de acq. hær.* tenetur quasi ex contractu suo; adeundo enim contraxisse videtur, *l.* 3. *in fi.* et *l. seq. D. quib. ex caus. in poss. eat. l. pen. hoc tit.*

Nunc de confusione strictim dicamus. Si debitor hæreditarius creditori suo hæres extiterit, confusione liberatur, pro ea parte scilicet, qua hæres extitit: nam pro parte cohæredis remanet obligatio: si vero ex asse hæres sit, confusio hæreditatis actionem perimit, *l.* 1. §. *Si debitor. D. ad leg. Falcid. l. Sicut.* 75. *D. de solut.* Quod si creditor debitori hæres extiterit, confunditur obligatio pro ea parte, qua hæres extitit, si cohæres ei adjectus sit: residui autem integra ei petitio est: hoc est, hæres a cohæredibus suis pecuniam debitam pro parte competente petere potest. Finge hæredem scriptum ex semisse: adversus cohæredem semissarium pro semisse agere potest: recte Basilica: δύναται τὸν συγκληρονόμον ἀπαιτεῖν πρὸς τὰ κληρονομαῖα μέρη τὸ χρέος. Glossa interlinearis: ὡς πλὴν τοῦ ἀρμόζοντος εἰς τὸ μέρος εἰς ὃ ἐγράφη. *Pecuniam debitam pro portionibus hæreditariis a cohærede petere potest, quam pro qua parte hæres est, confusionem patitur.* Sic Græci interpretantur, *leg.* 1. *hoc tit.* vel si ex asse hæres sit, confusione perimitur obligatio, *l.* 5. et 8. *hoc tit. l. Si ab eo.* 7. *C. de negot. gest.*

## TIT. XVII. *Ex delictis defunctorum in quantum hæredes conveniantur* [1].

Et rursus hæreditariæ actiones sunt, quæ ex contractibus, vel quasi ex contractibus defuncti nascuntur Nam ex delictis x in hæredes actiones non transmittuntur a, nisi lis fuerit contestata, vel res judicata adversus defunctum, quo casu hæres ex asse tenetur s in solidum s, hæres pro parte, pro ea tantum parte pro qua hæres est, *l.* 9. *D. de cond. furt.* s *l.* 2. *in fi. D. de prœt. stip.* Quod si neque condemnatus fuerit defunctus, neque lis contestata cum eo, non tenetur ex maleficiis defuncti hæres, nisi quatenus ex ea re locupletior ad eum hæreditas pervenit 7, dolove malo s ejus factum est quo minus perveniret, et in id tenetur calculi potius e qam delicti ratione, ne ex alieno damno 10, alienoque scelere locupletior fiat, *l. In hæredem. l. Sabinus. D. de dolo.* Delictorum appellatione non publica crimina intelligimus, quæ, exceptis quibusdam 11, in hæredem non transeunt etiamsi ex eis cum defuncto lis contestata sit, modo secuta etiam condemnatio non fuerit, *l. Ex judiciorum. D. de accus.* sed privata delicta ex quibus forenses 12 seu civiles actiones dantur, veluti furti 13, injuriarum, vi bonorum raptorum damni injuria, de dolo malo, quod metus causa, ad quam proprie pertinet constitutio hujus tituli 14, condictio furtiva 15, in factum ex edicto 16 de calumniatorib. vel ex edicto de alienatione 17 judicii mutandi causa facta, vel de edendo 18, servi corrupti 19, arborum furtim cæsarum 20, et de incendio, ruina 21, naufragio, et de eo qui sciens 22 pro libero venit, et alia quædam. Item quæ quasi ex delictis dantur, *l. Julianus. D. de jud. l. ult.* §. *Hæc judicia. D. nau. caup. l.* 5. §. *Hoc autem. D. de his, qui dejec. vel eff.* et aliquando 23 quæ ex contractibus cum in eis delictum quoque versatur, §. *Aliquando. Inst. de perp. et temp. act.*

## XVII. Enarratio.

1 Ex delictis def. in q. h. c.) Hoc eo non pertinet, ut pœna in hæredes transmittatur: nam defuncto reo et pœna extinguitur, *l.* 6. *D. de public. jud.* quod autem dicitur, publice interesse admissa vindicari, ut deterreantur alii ab iisdem facinoribus *l. Capitalium.* 28 § *pen. D. de pœn.* Sallustius de Diis et mundo, cap. 12. νόμοι τε καὶ πολιτεῖαι, δίκαι τε καὶ κολάσεις διὰ τὸ κωλύειν ψυχὰς ἁμαρτάνειν ἐγένοντο· *Leges et Respublicæ institutæ sunt, judicia et supplicia constituta ad cohibendos animos ne delinquant*: id ad reos criminum pertinet priusquam fato functi sint. Cæterum per quam dure καὶ ἀπανθρώπως constitueretur, ut alium, quam nocentem pœna sequatur. Euripides Iphigenia in Aulide· ἐγὼ δίκην δώσω κακῶν, ἃ μὴ 'σφαλες; *Ego insons crimen alienum luam?* Olympiodorus apud Auctorem Catenæ in Job. cap. 6. ἕτερος ὑπὲρ ἑτέρους οὐκ ἂν κολάζοιτο. *Alius pro aliis plectendus non est.* Hæredes igitur civilibus actionibus tenentur, si lis contestata sit, ut infra dicetur.

2 Nam ex delictis) Contractus et συναλλάγματος verbum generale est, et delicta quoque continet. Hinc illa apud Aristotelem 5. Ethic. Nicomachior c. 2. contractuum divisio in voluntarios et in involuntarios. Voluntarii consensu perficiuntur, quales sunt contractus juris gentium, involuntarios vocat, quorum causa et origo est delictum. Et involuntarius, quia citra consensum nostrum damnum quis nobis infert Hic autem delicta separantur a contractibus, ut in fœdere Smyrnæorum et Magnetum, χρήσθωσαν καὶ οἱ πολιτογραφηθέντες καὶ ἐν Μαγνησίᾳ, τῶν συναλλαγμάτων καὶ ἐγκλημάτων τῶν πρὸς Σμυρναίους. *Utantur autem postquam civium numero adscripti fuerint, etiam in Magnesia, in contractibus et delictis, quæ ad Smyrnæos spectant, legibus Smyrnæorum.*

3 Non transmittuntur) Pœnales actiones, quæ pœnæ nomine concipiuntur, *l.* 9. §. *ult. D. de reb. auctor. judic. possid.* ἄκρατοι ποινάλιαι, καθαραὶ ποινάλιαι, τουτέστι ποινὴν μόνην ἀπαιτοῦσαι, *mere pœnales*, ut ajunt Græci, in hæredem rei non competunt, nisi lis contestata fuerit cum defuncto, *l.* 1. *D. de privat. del.* et *l. Secundum* 58. *D. de oblig. et act. l. Nemo.* 87. et *l. Pœnalia.* 164. *D. de regul. jur.* §. *Non omnes*, et §. *Pœnales, Inst. de perpet. et tempor. act.* ἡ γὰρ ἡ προκάταρξις ἀμείβει τὴν φύσιν τῶν ἀγωγῶν. *Semper enim litis contestatio actionum naturam mutat.*

4 Hæres ex asse tenetur) Quasi ex contractu defuncti: in judicio enim quasi contrahitur, *l.* 3. §. *Idem scribit. D. de pecul.* et actiones ex contractu transeunt in hæredes, *l. Ex constitutionibus.* 46. *D. de oblig. et act.*

5 In solidum) ὁλόκληρον δίδωσι.

6 L. 9. D. de cond. fur.) Fingit igitur in *d. l.* 9. litem contestatam fuisse, v. sup. ad *tit. de condict. furt.*

7 Locupletior ad eum hæred. perv.) Si sint actiones mixtæ, vel rei persecutoriæ: τουτέστιν εἰς τὸ ἀποδοῦναι τὸ πρᾶγμα ἢ ὅλον, ἢ μέρος αὐτοῦ ὅσον περιῆλθεν; *Hoc est, rem restituere debet, vel totum, vel partem ejus, prout ad eum pervenit, l. Sicuti.* 38. *l. Tale.* 44. *D. de reg. jur. l.* 4. *D. de vi et vi arm. l. Inde Neratius.* 23. §. *Hanc actionem. D. ad leg. Aquil.*

8 Dolove malo) *L.* 1. *D. de privat. del. l. Dolove.* 27. *D. de dol. l.* 2. *D. de vi et vi ar.*

9 Calculi potius) *L. Sabinus*, quam Cujacius adfert, ut scilicet subducatur ratio ejus quod turpiter, vel scelere quæsivit.

10 Ne ex alieno) *l. un. h. t. l. un. C. Herm. eod.*

11 Exceptis quibusdam) Excepto peculatus, de residuis, repetundarum, et majestatis judicio, quæ etiam mortuis reis, lite quoque non contestata exerceri possunt, ut bona eorum fisco vindicentur, *l. Ex judiciorum.* 20. *D. de accus. l. ult. D. ad leg. majest.* Idem juris esse in Manichæis et Donatistis notant Græci lib. 60. Basilic. tit. 31. in fin. ex *l.* 4. *C. de hær.* et *l.* 4. *C. de Apost.*

12 Forenses) Sic appellantur civiles actiones in *l.* 1. §. 1. *D. de incend. rui. et nauf.*

13 Veluti furti) Actio furti non datur in hæredem, *l.* 1. *D. de privat. del.* nec injuriarum, *l. Injuriarum.* 13. *D. de injur.* nec vi bonorum

raptorum, *l.* 2. §. *ultim. D. vi bonor. rapt.* nec damni injuria, *l. Inde Neratius.* 23. §. *Hanc actionem. D. ad leg. Aq.* nec de dolo malo, nec denique actio quod metus causa, *l. Quod diximus.* 16. §. *Hæc cautio. D. quod met. caus.*

14 Constitutio hujus tit.) Via in *l. un. h. tit.* ex Cujacii sententia hic, et ad *d. l.* 16. est coactio, ut *tit. de his quæ vi, met. caus.* Sic etiam Glossa interlin. ad *d. l. un. hoc tit.* in Basilic. vim interpretatur, βίαν, et concussionem, διασεισμὸν non ereptio, seu rapina, ut glossa accipit: concussio vero est metus, terror, qui definitur a Cic. lib. 4. Tusculan. Qu. *metus concutiens*: vel calumniosa vexatio, *l.* 1. §. 2. *D. de calumn.* sic accipitur in *l. Illicitas.* §. *Illicita. D. de offic. præs.* et *tit.* 13. *lib.* 47. *D.* S. Athanas. in Epist. ad Luciferum Caralitanum: *Domos perturbant, concutiunt fratres, singulis negotiis concinnant.* Videamus an legendum sit, *negotia concinnant*, id est, hoc agunt ut aliis negotium faciant. Tertullian. de Fuga cap. 12. *Miles me vel delator, vel inimicus concutit, et concussura*, ibid. cap. 13. pro concussione. Arnob. 4. advers. G. *Cujus nos nomen effari non sine metu decuit, et totius corporis concussione.*

15 Condictio furt.) Condictio, ut Cuj. placet, non datur in hæredem. *Vide supr. de condict. furt.*

16 In factum ex edicto) *l. In hæredem.* 5. *D. de calumn.* actione in factum de calumniatoribus intra annum in quadruplum tenetur qui ut per calumniam alteri negotium faceret, vel non faceret, pecuniam accepit.

17 Ex edicto de alien.) *l.* 4. §. *Hæc actio. D. de alienat. judic. mut. caus. f.* actione in factum tenetur in id quod interest qui judicii futuri mutandi causa rem alienavit, ut duriorem adversarium nobis objiceret.

18 De edendo) *l. ultim. D. eod.* adversus argentarium, qui rationes mensæ argentariæ non ediderit, datur actio in factum in id, quod interest agentis rationes sibi editas esse.

19 Servi corrupti) *l. Hæc actio.* 18. *D. de ser. cor.*

20 Arbor. furt. cæs.) *l.* 7. §. *Hæc actio. D. arb. fur. cæs.*

21 De incend. ruin.) *l. Pædius.* 4. §. *ultim. D. de incend. ruin.*

22 De eo qui sciens) *l. Utique.* 21. *D. de liber. caus.*

23 Et aliquando) Non solum actiones ex delictis, vel quasi delictis, contra hæredes non competunt, sed etiam interdum ex contractibus, §. *Aliquando. Institut. de perpet. et tempor. act.* v. Cujac. ibid. et ad *l.* 121. *D. de n. ob.* lib. 13. Obs. cap. pen. et lib. 21. c. 2. et tit. C. de in lit. jur.

## TIT. XVIII. *De constituta pecunia.*

*Vide tit.* 5. *lib.* 13. *D.*

A Titulo x. animus conditori Codicis hujus fuit generalia præcepta tradere de obligationibus et actionibus, et posteaquam egit specialiter de hæreditariis actionibus, quibus includitur omne genus actionum in personam [1], voluit de constituta pecunia specialem titulum ponere, tum quod eo continetur etiam omne genus debitarum pecuniarum [2], tum etiam quod dubitabatur an actio constitutæ pecuniæ quasi pœnalis [3] secundum superiorum titulum non esset danda in hæredem, nisi post litem contestatam [4], quod definitur *l.* 1. et 2. *hujus tit.* et *l.* 18. §. *E re. D. eod.* Est autem constituta pecunia; pecunia debita [5] a se vel ab alio [6], quam certo die [7] et solvatur curaturum se [8] qui se recipit a citra stipulationem [10], idque genus conventionis olim receptum dicebatur apud mensarios, et actio quæ ex ea re competebat actio receptitia, quoties ad mensam argentarii, contrahentibus, et adfieri plerumque solebat [11], argentarius recipiebat [12] soluturum se [13] quod hic vel ille cavisset, et erat negotium civile et actio civilis [14]. Hodie constitutum appellatur [15], et est juris prætorii [16] obligatio, quæ contrahitur etiam per epistolam, ut in *l. Quidam. D. eod.* hoc modo: Quæ L. Titius mutua accepit a te, ea penes me habeo [17]: vel, ut in epistola D. Pauli ad Philemonem: Qua re læsit te, Philemo, aut quod is tibi debet, mihi imputato [18], ego Paulus manu mea scripsi [19], ego reddam [20]. Denique fit nudo consensu [21], et secundum jus vetus earum tantum rerum nomine quæ in mutui causam veniunt [22], et actio erat annalis [23], qua de causa [24] dari ægre videbatur a Prætore, et magis coercendæ improbitatis ejus, qui ad diem condictum fefellisset quasi ex delicto ejus (omni enim constituto dies adjicitur, vel inesse intelligitur) quam quod nudus consensus videretur sufficere obligationi: ac proinde quasi pœnalis ex parte rei hæc actio videbatur non esse danda in hæredem rei, quod non obtinuit: at merito igitur proximis superioribus titulis xvi. et xvii. de hæreditariis actionibus adjunctus hic est, ut et hanc actionem sciremus hæreditariam esse [25].

## XVIII. Enarratio.

1 Omne genus actionum in personam) Actiones enim in rem non sunt hæreditariæ. *Vide supr. tit.* 16.

2 Omne genus debitarum pecun.) Constitutum fit de pecunia debita ex quacumque causa, vel contractu, vel maleficio, licet natura tantum debeatur, vel jure prætorio, non civili, l. 1. §. *Debitum*, et *duob. seqq. l.* 29. *D. eod.* Denique qualecumque debitum in constitutum deducitur.

3 Quasi pœnalis) Prætor enim videbatur edicto suo pœnam comminari, *Si apparet eum, qui constituit, neque solvisse, neque fecisse, l. Si duo.* 16. §. *Ait Prætor. eod.* his, inquam, verbis videbatur pœnam proponere adversus eum, qui fidem rei constitutæ fregisset, et pacta ac constituta die non solvisset, quod quidem grave est, *l.* 1. et *l. Illud.* 25. *eod.* ac per hoc non videbatur in hæredem constituendia danda: pœnales enim actiones in hæredem rei non competunt, §. 1. *Institut. de perpet. et temp. act.* sed magis placuit, rei persecutionem esse, *l.* 18. §. *E re. D. eod.* Basilica: αὕτη ἡ ἀγωγὴ οὐκ ἔστι ποινάλιος, *Hæc actio pœnalis non est.* Et merito igitur in hæredem datur: actiones enim quæ rei persecutionem habent, adversus hæredes dantur, *l.* 3. §. 1. *D. de vi et vi arm.*

4 Post litem contest.) Ex delictis enim actiones post litem contestatam in hæredes transmittuntur, ut docet tit. superior.

5 Pecunia debita) Id enim tantum constituitur quod debitum est, *l.* 5. §. 2. *d. l.* 18. §. 1. *l.* 2. *h. tit.* et ideo constitui non potest id cujus petitio exceptione excludi potest, *l.* 3. §. 1. *D. eod.* ἐγγυᾶται δὲ τὸ ἐνδέβιτον. *Ejus autem nomine quod indebitum est, fidejussor dari potest:* ut est in glossis Nomicis: hoc igitur constitutum a fidejussione distat.

6 A se vel ab alio) §. *De constituta. Institut. de action. d. l.* 5. §. 2. *Novell.* 115. *c. ultim.* et hæc est prima inter eum qui constituit et fidejussorem differentia, quam Græci adferunt: nemo enim pro se fidejubet, *l. Hæres.* 21. §. *Servo. D. de fidejuss.* at quod quisque debet soluturum se recte constituit.

7 Quam certo die) Non modo rem ipsam quæ debetur quis soluturum se constituit, sed et aliud pro debito constitui potest, *d. l.* 1. § 5. ἕτερον δ' ἀνθ' ἑτέρου οὐκ ἐγγυᾶται· *In aliam rem, quam quæ in obligatione est, fidejussor non interponitur*, ut ajunt Græci, secundam inter constitutum et fidejussionem differentiam adferentes: sive ut ait Jc. *In aliam rem, quam quæ credita est, fidejussor obligari non potest*, l. *Si ita.* 42. *D. de fidejuss.*

Certo die. Constituto dies certus adjicitur, *l.* 19. *D. eodem.* Nam hæc hujus negotii natura est, ut conferatur in diem: hæc est vis et potestas verbi, *constituere.* Quid si constitutum fiat nulla præstituta die, id est, ἀπροθέσμως, non præfinito solutionis die, ut vertunt Basilica, valetne constitutum? Audiamus Paulum Jurisconsult. in *l.* 21. *eodem. Si sine die constituas*, inquit, *potest quidem dici, te non teneri:* quasi diceret: videtur quidem non valere constitutum quasi imperfectum sit: *alioquin et confestim agi tecum poterit, si statim, ut constituisti non solvas*, quod a natura hujusce negotii alienum est quoniam in diem certum constitui solet. *Sed modicum tempus*, inquit, *statuendum est, non minus decem dierum, ut exactio celebretur.* Et valet igitur constitutum, etiamsi dies nominatim adpositus non sit. Sed quamvis sine die constitutum sit, non tamen confestim agi poterit, sicut ex pura stipulatione statim agitur, sed si constituto ex prudentium interpretatione decendium inerit. Hæc est Pauli sententia: nec alia mente scripsi videri non valere constitutum: si sine die constituas, quam ut dubitandi rationem, qua Paulus movetur, tangerem. Idem tamen cum Paulo sentio: absit enim, ut vel Paulus cogitarit, vel etiam Paulum ego sic accipiendum putarim, quasi diem saltem integrum adjici constituto necesse sit, ut valeat: quamquam vix est, ut auctores nostri, qui in diem constitui scribunt, in tempus angustius constitui posse crediderint, quam ut laxamentum unius diei habeat, qui daturum, facturumve constituit: alioquin nec utilitatem haberet constitutum, nec a præsentaria solutione prope differret. Itaque et cum pure mutua pecunia datur, non adjecto die solutionis, confestim agi non potest; sed post triduum, ex Græcorum sententia ad *l.* 19. *D. de reb. credit.* quorum verba hæc sunt: εἰ γὰρ ἁπλῶς δανείσω τινί, εὐθὺς ἤτοι κατὰ τρεῖς ἡμέρας δύναμαι ἀπαιτεῖν τὸ δάνειον. *Si cui simpliciter credidero, statim, id est, post tres dies creditum petere possum.* Vide locum Plauti a Mostellaria, quem observavit summus juris interpres in recitatione ad *l.* 4. *D. eod.* Et falsus est Accursius, qui ad *l. Si pœnam.* 68. *D. de verb. obligat.* significat, pecuniam statim peti posse. Sed et idem ad *d. l.* 21. eisdem fere verbis scripsit, quod ego ad Theophilum: ut deinde animadverti. In summa quum quæritur, an constitutum sine die factum, ἀντιφώνησιν ἀπρόθεσμον vocat Eustathius περὶ χρονικῶν. Cap. de decem diebus, jure valeat, hoc quæritur, an constitutum sine certo die factum, καὶ ἀπροθέσμως, valeat: sive an propter omissionem diei constitutum infirmatur: non autem quæritur, an longius, vel recisius et angustius tempus adjici constituto possit, ut vel in horam, aut semihorium utiliter constituatur. Hæc mea, hæc Pauli sententia est. Neque Salmasius hoc debuit notare in lib. de modo usurar. cap. 16. Hodie vero constitutum et pure fieri potest. *l. pen. hoc tit.*

Quod autem ad Petronium attinet, videamus an *venire ad constitutum*, sit, ad diem condictum venire, vel potius locum, ut de loco Salmasius Petronium capiendum putat. (Sic etiam loquitur Svetonius Oth. 6. *Prorupitque de postica parte palatii ad constitutum*). Quid si de die constituto intelligemus? Sic Petronius suadere videtur his verbis, quæ præcedunt. *Flagitabant alii apud se utraque deponeretur, ac postero die judex querelam inspiceret.* Et Paulo post; *invaserat pallium, exhibiturumque crastina die adfirmabat.* Certe non minus de die, quam de loco constitutum intelligi potest, Cicero pro Cecinna. *Homines inermes, qui ad constitutum experiundi juris gratia venissent.* Idem epist. 4. lib. 7. ad famil. *Quare si quid constitutum cum podagra habes, fac in alium diem differas.* Terent. in Hec. act. 1. sc. 2. *Constitui cum quodam hospite.* Vellejus Paterculus lib. 2. *Ex constituto arma corripuit*, id est, *de compacto*, ut Plautus loquitur, vel *ex compacto*, ut Svetonius. Colloquium Scholasticum: *Judices enim diem nobis dederunt hodiernum. Sententia dicta, quare volo te præsente de causa cum advocatis tractare. Adhibuisti? adhibui: quosnam? tuos amicos: bene fecisti, constituisti? circa quam horam? in quo loco? in foro in portica, juxta porticum Victoriæ. Paulo post illuc venio:* et mox: *Accipe ab eo nummos, et sequere, sicut constituimus.* Cornel. Tacitus de moribus Germanorum: *Nec dierum numerum ut nos, sed noctium*

*comprobant, sic constituunt, sic condicunt.* Interdum plenius dies constitui dicitur. Cicero pro Cecinna, *Placet Cecinnæ, de amicorum sententia diem constituere.* Paul. Oros. lib. 6. c. 2. *Nam tunc veluti ad constitutum diem festinarent*, ἐς ἡμέραν ῥητήν. Appian. in Lyb. Salmasius profert locum Varronis et 2. de R. R. *Quod tam sero venisset ad constitutum*, ac contendit Varronem de loco intellexisse. Idem tamen in Erratis, *an de tempore?* inquit. Quo uno verbo tota fere hujus controversiæ moles corruit. Denique sive solum, sive diem intelligas, utique constituendi verbum tractum, et intercapedinem temporis continet: καὶ ταῦτα ὑπὲρ ἐμοῦ ἀπολλόγημαι.

Certo die. Ex die obligatus utiliter constituit, se eadem die soluturum, vel citeriore, et proximiore, vel alio loco, *l.* 3. §. *ult. et l. seq. et l.* 5. *eod.* Sed et quod in diem, ὑπὸ ἡμέραν ὡρισμένην *in diem certum*, vel sub conditione debetur, pure constitui potest, *l. Id quod.* 19. *D. eodem. l.* 2. *hoc tit.* Reus igitur constitutæ pecuniæ in duriorem causam constitui potest: fidejussor autem in duriorem causam adhiberi non potest, *l. Græc.* §. *Illud. D. de fidejuss.* et hanc tertiam differentiam inter constitutum, et fidejussoriam obligationem, notant Græci his verbis: τρίτη αὕτη ἀντιφωνεῖ τις ἐπὶ βαρυτέρᾳ αἰτίᾳ οἷον ἀπὸ αἱρέσεως ὄντως τοῦ χρέους ἀντιφωνεῖ χωρίς· οὐκ ἐγγυᾶται δὲ ἐπὶ βαρυτέρᾳ αἰτίᾳ. Sic suppleri debent Glossæ Nomicæ in V. *pecuniæ constitutæ*, ex manuscripto codice, quem olim mihi commodavit magni nominis et doctrinæ vir Jacobus Sirmondus. Salmasius lacunato usus est codice in his differentiis explicandis: et ideo Glossarii Nomici mentem assequi non potuit.

8 Cura:urum se) Sed et plures constituere possunt, *l.* 16 *eodem.* sed habent beneficium divisionis, si omnes litis contestatæ tempore solvendo sint, *l. ult. hoc tit.* Si vero quis constituerit alium soluturum, non se pro alio, non tenebitur, *d. l.* 5 §. 4.

9 Recipi) Receptitia in constitutoriam transfusa, constitutor etiam *recipere* dicitur, ἀναδέχεσθαι.

10 Citra stipulationem) Constitutum fit nudo consensu sine stipulatione, *l.* 1. *in pr. et* §. *Cum qui. eodem. d.* §. *De constituta.* Theophilus ad §. 8 *de action.* et ideo et præsentes et absentes constituimus, et quibuscumque verbis, *l.* 14. §. *ult. eod.* stipulatio enim fiebat verbis solemnibus ante Leoninam constitutionem, §. 1. *vers. sed hæc. Instit. de inutil. stipulat.* et hæc est quarta inter constitutum, et fidejussionem differentia fidejussor enim stipulanti adpromittit, ut observant Græci loco sup. cit.

11 Ut adfieri plerumque solebat) Romani enim et Græci per mensarios, διὰ τοὺς χρωμένους τῇ τῶν τραπεζιτεύων ἐργασίᾳ, ut est in epistola 15. earum, quæ Themistoclis nomine circumferuntur, omnia negotia exercebant. Per eos plerique pecunias credebant, et fœnori occupabant. Colloq. Schol. *Eamus nos ad nummularium, capiamus ab eo denarios centum.*

12 Argentar. recip.) Ex recepto soli argentarii obligabantur: ex constituto vero omnes: quanquam et receptum argentariorum etiam constitutum dicitur, et utraque actio ex constituto nasci, *l.* 6. § 3. *D. de edendo.* Theophil. ad *d.* §. 8.

13 Soluturum se) Novatione non facta: nec enim recepto, aut constituto novatur obligatio, *l.* 28. *D. eodem* non magis, quam fidejussione: erravit enim auctor glossarii, qui scripsit constitutorem esse qui se pro alio soluturum promittit, et alterius in se transfert obligationem. Et qui hac actione egit, sortis obligationem non consumit, id est, non litis contestatione, sed solutione utraque obligatio solvitur, *d. l.* 18 §. *ultim.*

14 Actio civilis) Verbis enim civilibus componebatur, *d. l.* 2.

15 Constitutum oppellatur) Glossæ juris: κονςίτουτον δὲ ἐστιν ἡ σύστασις, ἤτοι ἀντιφώνησις. ἡ δὲ γὰρ τῆς ἀντιφωνήσεως συνίςαται, ἡ βεβαιοῦται: ἡ ἀπαίτησις τῶν παρά τινος ὀφειλομένων τινὶ πραγμάτων. Constitutum Græci ἀντιφώνησιν vertunt, Basilic. lib. 26. tit. 7. Glossæ Græco lat. ἀντιφωνῶ *constituo*: item: ἀντιφώνησις, *pecunia constituta*: et constitutor, ἀντιφωνητής *Nov.* 4. c. 2. *Responsor. nn. respondeant.* Cujac. in recitat. ad hunc tit. scribit, ἀντιφωνήσεως verbo numquam significari fidejussionem, quod facile concedam, si de vetustioribus Græcis intellexit. Hesychius enim ἐγγυᾶζειν, ἀντιφωνεῖν, interpretatur.

16 Juris prætorii) Constitutum est nomen honorarium, *d.* §. 8. et *l.* 1. *et ult. eod.*

17 Penes me habeo) formula constituti, *l. Quidam.* 26. *eodem.*

18 Mihi imputato) πρὸς ἐμὲ ἔχε τὴν ὀφειλὴν, ἐγὼ ἀποτίσω. D. Chrysostom. in eandem Pauli epistol. hom. 3. ἐμοὶ εἰς χρέος τοῦτο λόγισαι, ἐμὲ ἔχε ὀφειλέτην. Theophylactus ibid.

19 Scripsi) πρὸς ἀσφάλειαν πλείονα, ὅτι ἀποδώσω τὸ χρέος· λάβε ἰδιόχειρά μου τὰ γράμματα, Theophylactus ibid. et Oecumenius totidem fere verbis cap. ult. Theodoret. ἀντὶ γραμματίου τήνδε αὐτὴν τὴν ἐπιςολήν· πᾶσαν αὐτὴν ἐγὼ γέγραφα. D. Hieronymus ibid. *Quod Onesimus furto rapuit, ego me spondeo redditurum, cujus sponsionis epistola hæc et manus testis est propria, quam non solito more dictavi, sed mea manu ipse conscripsi.*

20 Ego reddam) Idem Theod. ἐγὼ καὶ ὀφείλειν καὶ ἀποδώσειν ὑπισχνοῦμαι τὸ χρέος· *Ego et debere, et debitum redditurum promitto.*

21 Nudo consensu) *d. l.* 1.

22 Quæ in mutui caus. veni.) Quæ pondere, numero, et mensura constant: hodie vero rerum quoque immobilium nomine, ut olim receptum, Theophil. ad *d.* §. 8. *d. l.* 2.

23 Actio erat annalis) Certis casibus, hodie perpetua est, ut ceteræ in personam actiones *d. l.* 2.

24 Quo de causa) Non tam ex nudo consensu nascitur obligatio, quam ex perfidia, *d. l.* 1. *et d. l. Illud.*

Prætor enim hanc actionem proposuit ut improbitatem ejus coerceret, qui pactum atque constitutum perfide rupisset, quique fidem fefellisset, supremum rerum humanarum vinculum: Quintilian. declamat. 344 πίςιν ἐπὶ συναλλαγαῖς τὸ κράτιςον τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀγαθῶν καὶ πάσας φυλάττων ἐν ὁμονοίᾳ τὰς πόλεις, ut scribit Dionys. Halicarnass. lib. 6. ἱερὸν χρῆμα, ut idem ait lib. eod. Cicero pro Rosc. Com. *Æque perfidiosum, et nefarium est, fidem frangere, quæ continet vitam*, qua *miscetur vita*, ut Lucretii verbo utar. Simplicius in Epictetum· ὁμολογίας παραβαίνειν ἄτοπον, καὶ ἀσεβὲς δοκεῖ, ὡς τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πίςεως, δι' ὧν τὰ πάντα ἵςαται: καὶ μάλιςον ἐφ' ἡμῖν ἀπεροουμένων leg. ἀνυρουμένων cum Wolfio. Et quasi ex delicto igitur hæc actio datur, et coercendæ perfidiæ. Est autem gravius fidem fallere in pecunia debita, quam in pecunia non debita: constitutum enim non fit nisi in pecunia debita, ut jam supra dictum est. Cujacius alibi scribit, constitutum non esse pactum nudum, sed contractum, quia receptum imitatur, quod erat contractus, Parat. D. cod. et ad Nov. 4

25 Hæreditariam esse) Actio constitutæ pecuniæ datur hæredibus, et in hæredes, *l.* 2. *hoc tit.*

## TIT. XIX. *De probationibus.*

*V. de tit.* 3. *lib.* 22. *D.*

Et hic quoque titulus pertinet ad generalia præcepta et communia omnium actionum. Nam inanes sunt actiones 1, nisi, ut dicitur, indubitata probationis fide 2 apud judicem competentem liqueat vera esse quæ in judicium adducuntur. Hoc vero quis præstare debeat, actor, an reus in singulis actionibus quæri et disceptari solet, et per singulas quoque actiones hoc titulo itur hujus rei explorandæ gratia, non per omnes quidem, esset enim res operosa et molesta nimis, sed certas quasdam in personam 3 et in rem 4. Probatio autem est intentionis suæ legitima fides 5 quam facit 6 judici actor 7, vel reus 8, vel uterque 9. Et duæ præcipuæ 10 sunt maximæque Probationum species, Instrumenta et Personæ 11, ut Heliodori X. Æthiop. et *l.* 11. *infra. de fid. inst. l.* 1. *supra, de dint.* Addi Possunt argumenta 12 signa 13. indicia 14, *l.* 21. *hoc tit. l.* 10. *infra, arb. tut.* et indicia certa, quæ jure non respuantur, *l. Indicia. supra de rei vind. l.* 15. *infra de ju. dot.* indicia indubitata et omni luce clariora 15, *l. ult. hoc tit.* et plerumque probationes, quæ dicuntur, hoc ad uncto liquidis, vel manifestissimis, vel apertissimis, hæc indicia 16 rationesque dicuntur, ut *l. pen. infra, de contr. stip. l.* 2. *infra, de in lit. jur. l.* 3. §. *Præterea. D. de susp. tut. l. Libertus*, §. *ultim. D. de man. test. l. Plane*, §. 1. *de lega.* 1. et hæc sunt genera legitimarum probationum. Illegitimæ sunt testationes 17, adnotationes 18, expensilationes privatæ 19. Nam et formas agrorum privatas non obligare Siculus Flaccus 20 ait, et alio jure sunt antiqua monumenta fictum ære 21 vel saxis insculpta, nempe quasi instrumenta publica. sicut census publicæ tabellæ 22 alio jure de quarum fide non ambigitur, et alio professiones censuales, vel etiam natales 23 ementitæ 24, vel affirmationes, aut nominationes nudæ. Etiam jusjurandum 25 per se solum nego esse *legitimæ* probationis genus· alioquin jurejurando actoris fieret reus inficiator 26 non minus quam instrumentis, vel testibus, *l. Eum qui, D. de jurejur.* non nego esse adminiculum infirmæ et illegitimæ probationis, ut edicto Justiniani VII. nec eis alios effectus suos detractos volo. Id in cæco testimonio 27 libetores ponunt, sicut tabellas, et personas absentes, et multitudinem, aut civitatem.

## XIX. Enarratio.

1 Inanes sunt actiones) Inefficaces, inutiles sine re.

2 Indubitata prob. fi.) in dubiis probationibus, *l.* 11. *infra, de f. instr.*

3 In personam) Ut certi condictionem *l.* 1. cujus formula hæc est, si paret dare oportere.

4 In rem) Rei vindicationem, *l.* 2. 4. et 21. cujus formula hæc est: Si paret rem, qua de agitur. Mævii esse, Theoph. ad §. 2. *de action.* nec enim aliter condemnat judex, quam si ei appareat verum esse, quod in judicium deducitur: ἄνθρωποι γὰρ τῶν φανερῶν μόνον καταψηφίζονται. *Rerum certarum judices sedent.* Theophylactus in epistolam Pauli ad Romanos cap. 2. Præjudiciales actiones in rem esse videntur, §. *Præjudiciales, Inst. de Action. de quibus in l.* 10. 13. 14. 15. 17. 20. *et* 22. Petitio hæreditatis de qua in *l. Si scriptum* 11. est mixta, *l. Sed etsi.* 25. § *pen. D. de petit. hæred.* restitutio in integrum, de qua in *l. Cum te.* 9. vel in rem datur, vel in personam, Paul. *recept. Sent. lib.* 1. *tit.* 6. §. *Integri.* Vide Cujac. ibid. et ad *l.* 3. *in fin. D. de minor.*

5 Legitima fides) Quæ fit per legitimas probationes ut vocantur in *l.* 25. *D. eod.*

Fides, ut Græce πίςις. Quintilian. v. cap. x. *Hæc omnia generaliter πίςεις appellant: quod etsi propria interpretatione dicere fidem possumus, apertius tamen probationem interpretabimur.* Syrianus et Sopater in Hermogen. αἱ γὰρ τῶν νομικῶν πίςεις, ἤτοι ἀποδείξεις *Jurisperitorum fides, sive probationes.*

6 Quam facit) L. *Quingenta.* 12. *in fi. D. eod.*

7 Actor) Actor implere debet intentionem suam: est generalis regula, γενικὸς κανών, Græcis. Actor probat se pecuniam numerasse, *l.* 6. *hoc tit.* quæ sic legenda est ex fide vett. codd. Ægidii Menagii et Jul. Brodæi· ut creditor qui pecuniam petit, numeratam implere cogitur etc. quam scripturam confirmant Basil. his verb. ὥσπερ ὁ δανειςὴς ὁ τὰ χρήματα ἀπαιτῶν ἀποδείκνυσιν, ὅτι ἠρίθμησεν. Inter-

pres: ὁ, δανειστὴς ἀπαιτεῖται ἀπόδειξιν τὴν ἀρίθμησιν. Claudius Salmasius corruptos codices sequitur, et sententiam legis non assequitur, de modo usurarum, cap. xi. l. 4. *supra, de eden.* §. 2. *Inst. de legat.* si reus inficietur, *d. l.* 1. vel qui agit rei vindicatione, dominium probat *d.* l. 1. *et* 4. in actionibus præjudicialibus actoris partes sustinet, qui habet intentionem secundum id quod intendit, l. *Generaliter.* 12. *D. de exception.* cujus explicationem vide apud Cuj. Obs. lib. 5. 37. Qui agit petitione hæreditatis, probare debet vitia testamenti, *d.* l. 11. Qui petit restitutionem in integrum, ætatem probare debet, *d.* l. 9.

8 Reus) Reus etiam probare debet veluti intentionem suam, *l.* 19. *D. de probat.* Sic in l. 1. *infra, de non num. pec.* et *l.* 1. *infra si pignor. convent. num. sec.* intentio accipitur pro exceptione, ut observat Cujac. et Glossa. Verbi causa, qui adfirmat se solvisse, solutionem probare debet, *l.* 1. *hoc tit. d. l. Omnia*, l. *Adservatio.* 10. *infra, de non numer. pec. l. ultim. infra de solut.* Item si tutor conveniatur ex persona contutorum, utetur exceptione, si non omnes solvendo sint tempore finitæ tutelæ: probabit igitur omnes eo tempore solvendo fuisse, *l.* 3. *hoc tit.* reus enim in exceptione actor est, *l.* 1. *D. de exception.* actoris partibus fungitur, *d. l. in exceptionibus*, ex generali regula, *l. Cum de indebito.* 25. §. 2. *eodem.* Denique sive dilatoria sit exceptio, sive peremptoria, probanda est postquam actor probavit intentionem suam, *l. Si quidem.* 9. *infra, de exception. l. Emptor.* 9. *infra, de præscript. long. temp.* l. *Exceptionem.* 19. *hoc tit.* Certe si actor profiteatur se probare non posse quod intendit, reus contrarium probandi necessitate non astringitur, cum per rerum naturam factum negantis probatio nulla sit, ut est in *l.* 23. *hoc. tit.*

9 Vel uterque) Titius fundum vindicat, et profert instrumenta auctoritatis, puta emptionis tabulas: qui vero fundum possidet, allegat eum sibi a Titio donatum. Si possessor probet prolatis donationis tabellis, vincet: nisi contra Titius eas falsas docere sit paratus, *l. Cum precibus.* 18. *hoc titulo.* Item probatio exigitur ab eo qui profert instrumentum, ut doceat verum esse, et ab eo qui id arguit esse falsum. Probatio igitur ab utraque parte exigitur, *l. pen. hoc tit.* in qua monet Cujacius ex libris antiquis legendum esse, *prompserint*, pro *prompserint*, et confirmatur veteri Juliani Brodæi, *l. ultim. infra, ad leg. Cornel. de fals.* l. 2. *C. Theod. de Testam. l. Quoties.* 4. *C. Theod. de fid. test. et instrum. l. ultim. in fin. infra de abolition.* Fabius. V. 7. *Aliquando utrinque sunt testes.* Denique si sit quæstio de genere seu gente, probatio ex utraque parte admittitur, *Nov.* 36. Simplicius Demosthenes probationem definit his verbis: ἔλεγχος δ' ὅταν οἷς ἂν εἴπῃς, καὶ τἀληθὲς ὁμοῦ δείξῃς adversus Androtionem.

10 Duæ præcipuæ) μέγισται ἀποδείξεις, Heliodor. 10. *probationes solemnes.* Gell. lib. 14. 2.

11 Instrumenta et personæ) *L. Emancipatione.* 11. *et l. In exercendis.* 15. *infra tit. prox.* vide Cujac. ad Paul. V. *Sentent. tit.* 5. tabulæ et testes, *d. cap.* 2. Isidorus Hispalensis Origin. 18. 15. *Probatio testibus et fide tabularum constat.*

12 Argumenta) Isocrates adversus Euthynum: ὥστε μήτ' ἐκ βασάνων, μήτ' ἐκ μαρτύρων οἷόν τ' εἶναι γνῶναι περὶ αὐτῶν, ἀλλ' ἀνάγκη ἐκ τεκμηρίων καὶ ὑμᾶς διδάσκειν, καὶ ὑμᾶς δικάζειν, ὁπότεροι ἀληθῆ λέγουσιν. *Quare nec quæstionibus, neque testibus res probari potest: sed necesse est, et nos argumentis docere, et vos eadem hac ratione judicare utri vera dicant.* Aristoteles libro 1. Rhetor. c. ol. μάρτυρας μὲν ἔχοντι, ὅτι ἐκ τῶν εἰκότων δεῖ κρίνειν· καὶ τοῦτ' ἐστὶ τὸ γνώμῃ τῇ ἀρίστῃ· καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ἐξαπατῆσαι τὰ εἰκότα ἐπὶ ἀργυρίῳ Demosthen. loco jam citato: ἔστι τοίνυν ἀνάγκη τοὺς ἐλέγχοντας ἢ τεκμήρια δεικνύναι, δι' ὧν ἐμφανοῦσι τὸ πιστόν, ἢ τὰ εἰκότα φράζειν, ἢ μάρτυρας παρέχεσθαι. Euripides Phœnice: τεκμηρίοισιν εἰκότως ἁλίσκεται. Æschylus Diris: ὑμεῖς δὲ μαρτύριά τε καὶ τεκμήρια καλεῖσθ' ἀρωγὰ τῆς δίκης ὁρκώματα. Et interdum certior est fides indiciorum et argumentorum, quam testium. Quintilianus V. cap. 7. *Hunc testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri: argumenta ex natura duci. In his judicem sibi, in illis aliis credere.* Maxime in testamentis. Isæus περὶ Νίκου κλήρου: δοκεῖ μοι προσήκειν, τεκμηρίοις μᾶλλον ἢ μάρτυσι πιστεύειν. Regulariter enim testium fides atque auctoritas potior est. Sopater in Hermogenem: κρεῖττον ἡ μαρτυρία καὶ τεκμηρίων, καὶ τῶν εἰκότων. Auctor ad Herenn. *Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, et magis firma suspicione.* Quintil. lib. 5. 10. *Argumentum est ratio probationem præbens, qua colligitur aliquid per aliud, et quæ quod est dubium, per id quod dubium non est, confirmat.* Cœlius Lactantius libro 4. cap. 22. *Et quamquam apud bonos judices satis habeant firmitatis vel testimonia sine argumentis, vel argumenta sine testibus*, Isidorus d. cap. 15. *Argumentum numquam tabulis dat probationem, sed sola investigatione invenit veritatem.*

13 Signa) Plautus in Amphitr. Act. V. S. 1. *De ea re signa atque argumenta paucis verbis eloquar.* σημεῖα τε καὶ εἰκότα· Themist. in orat. 14. τὰ δὲ σημεῖα ἐπὶ τῶν πραγμάτων λέγομεν, τὰ δὲ εἰκότα περὶ τῶν προσώπων. Quintilianus dicto libro 4. cap. 9: *Signum vocant σημεῖον: quamquam id quidam indicium, quidam vestigium nominaverint, per quod res intelligitur.* 8. Cyprianus in epistola 41. ad Cornelium: *Ad instruendos nos manifesta indicia ac testimonia protulerunt.*

14 Indicia) *l.* 21. *hoc tit.* ἔλεγχοι in Basilicis Glossæ: ἔλεγχος, *indicium, probatio*: quæ non minorem probationis fidem continent, quam instrumenta, *l.* 19. *sup. de rei vind.*

15 Luce clariora) Cicero pro Cœlio: *Argumentis agemus: signis omni luce clarioribus crimina refellemus.* Luce liquidiora.

16 Hæc indicia) Quæ dicuntur probationes liquidæ, σαφεῖς ἀποδείξεις. Æschyn. in Timarchum, manifestissimæ, apertissimæ, et evidentissimæ, alias argumenta liquida, apertissima, vel manifestissimæ rationes dicuntur, *l.* 5. *inf. de pignorat. act.* μεγάλα τεκμήρια, καὶ πίστεις ἱκαναί, Demosthen. in Onetor. priore, περιφανῆ τεκμήρια. idem in Timoth. Sopater in Hermogenem: οἱ νόμοι οὕτω κελεύουσιν τὰς ἀποδείξεις ἐκ τῶν φανερῶν καὶ ἀναμφισβητήτων. Tunc intentio dicitur probari manifestis rebus. Ælius Lampridius in Alexandro Severo: *Ut si quis quid haberet criminis, probaret manifestis rebus.*

17 Illegitimæ sunt, testationes) Sola testatio privata fidem non facit, l. 5. *hoc tit.* l. 4. *inf. de testib.* et privata est, quæ fit sine judice. Cujac. consultat. 49.

Postrema quoque defuncti testatio fidem non facit, puta si scripserit sibi deberi, *l.* 6.

18 Adnotationes) ὑποσημειώσεις, Bas. Quibus quis debitorem sibi constituit, *d.* l. 5. et 6. quod turpe est. Cicer. pro Rosc. Comœdo: *Quemadmodum turpe est scribere, quod non debeatur: sic improbum est non referre quod debeas*: et exemplo perniciosum, *l.* 7. *hoc tit.*

19 Expensilationes) Expensilatio olim fuit probatio legitima, Cic. de Orat. Aul. Gell. libro 14. cap. 2. hodie expensi codex fidem non facit, *d. l.* 5. et 7. accepti autem fidem facit, l. *Non est novum* 5. *sup. de eden.*

20 Siculus Flaccus) Verba ejus hæc sunt de conditionibus agrorum: *Quidam vero possessionum suarum privatim formas fecerant, quæ nec ipsos vicinis, nec sibi eosdem obligant, quoniam res est voluntaria.*

21 Æra) Idem Siculus: *Quidam formas, quarum mentio habita est, in ære seu pyramidibus, id est in æreis tabulis scripserant.*

22 Census publicæ tab.) Publicæ tabulæ territorii cujusque civitatis, et agrorum cujusque, *l.* 4. §. 1. *D. de cens.* hæ probant, l. *Census.* 10. *D. eod.*

24 Profess. cens. ement.) Professio censualis ἀπογραφὴ τῆς οὐσίας ementita, id est, si quis in censum rem alienam velut suam retulerit, domino nocere non solet, *l. Censualis.* 7. *C. de donation.* 1. *Quæ quisque.* 64. *D. de acquir. rer. dom.* Vide Cujac. ad *l.* 11. *C. de agricol.*

23 Natales) Natalis quoque professio, ἀπογραφὴ γενεθλιακοῦ, Bas. ἔγγραφον γενεθλίων. Theodoro Hermopolitæ, natalis inquam professio ementita, id est si quis in professionibus natalium se filium alicujus professus sit: *Profiteri enim poterat semetipsum quivis*, ut ait Tertullianus lib. v. advers. Marcion. hæc inquam adfirmatio filium non faciet, nec si qui fratrem suum Mævium appellaverit nominatione frater fiet, *Fratrem fecit qui non erat*, ut loquitur idem Tertullianus adversus Marcio. 4. 19. id est, fratrem appellavit qui non erat, *l. Non epistolis.* 13. et *l. Seq. hoc tit. l. Neque professio. C. de testament.*

25 Etiam jusjurandum) Jusjurandum non esse omnino vice probationis scribit Azo in Summa Cod. tit. de jurejur.

26 Fieret reus inficiator) Idem scribit Azo loco citato ex *l. Eum. qui D. de jurejur.* et actor jurando dupli persecutionem sibi acquireret, ut in actionibus quæ inficiando crescunt. Denique jusjurandum non esse liquidam probationem putant interpretes, arg. *leg. Si quando. C. unde vi*, et ibi tradit Salicetus. Huc pertinet hic Rufini locus ex invectiva priore in D. Hieronymum: *Numquid non hoc tibi tale videtur, quale si quis furti aliquem incusans, id ipsum unde etiam arguit, in sua sinu contegat furtum: et postquam late peroraverit, et magnifice fuerit invectus in furem, postquam testes produxerit, jurisque jurandi dederit sacramenta, post hæc omnia, furtum ipsum, pro quo alium jam se convicisse putaverat, de sinu ejus extrahitur?*

27 In cæco testimonio) Donatus in illud Terentii Andr. act. 5. sc. 4. *Multi alii in Andro tum audivere: Hoc inquit, testimonium cæcum dicitur: testimoniorum enim modus duplex est, manifestus, qui certos testes, et præsentes habet: cæcus in quo multitudinem, aut civitatem dicimus scire, ut Cicero: testis est tota Sicilia: quod tamen audientem concernat. Est etiam in cæco jusjurandum, tabulæ, absentesque personæ.*

## TIT. XX. *De testibus.*

A generali titulo de probationibus transitum facit ad probationum species summas 1, ac primum agit de fide testium 2, deinde tit. seq. de fide instrumentorum: illa fides ex pluribus testibus 3 constat, ut lex caverit 4, vel si nihil caverit, ut lex 12. de vindiciis sumendis 5, et de furto concepto 6, saltem ex duobus 7: hæc vero etiam ex instrumento uno.

## XX. Enarratio.

1 Species summas) Personæ et instrumenta præcipuæ sunt, maximæque species probationum, Cuj. sup. tit. 10.

2 De fide testium) Ut in Cod. Theodos. de fide testium, et instrumentorum, βεβαιώσεις μαρτύρων vocat Heliodorus 10. Ex inopia probationum aliarum ad testes decurritur. Philo III. de vita Mos. ὅταν σπάνις ἀποδείξεων ἢ διὰ λόγων ἢ γραμμάτων ἐπὶ μάρτυρας καταφεύγουσι vel τὰς ἀμφισβητήσεις ἔχοντες, ὧν τὰ ῥήματα κανόνες εἰσὶ δικασταῖς περὶ ὧν μέλλουσιν ἀποφαίνεσθαι. S. Basilius de Spiritu Sancto cap. 29. εἰ ὡς ἐν δικαστηρίῳ τῆς διὰ τῶν ἐγγράφων ἀποδείξεως, ἀποροῦντες, μαρτύρων ὑμῖν πλῆθος παρεστησάμεθα, οὐκ ἂν τῆς ἀφέσεως παρ' ὑμῶν τύχοιμεν; ἐγὼ μὲν οὕτως οἶμαι.

3 Pluribus testibus) Qui sint idonei, ἀνεπίληπτοι, integræ opinionis, ἀπαράγραπτοι, ut eos vocat Psellus in Canticum canticor. testes omni exceptione majores: Demosthenes κρείττους τῆς ἀντιγραφῆς μάρτυρας. Joannes Cananus in Narratione de bello Constantinopolitano: τὰ μαρτύρια ἔχομεν παρὰ μαρτύρων ἀπαραγράπτων κατὰ τοὺς φιλευσεβεῖς νόμους. *testimonia habemus testium omni exceptione majorum secundum leges.* Quam voce usurpavit Oecumenius in Apocal. cap. 18. Inter ἀπαραγράπτους non censentur inimici, l. 3. *D. eod.* l. *Si quis.*

17. *hoc tit.* Auctor vitæ. S. Athanasii: μάρτυρες δὲ οἱ περὶ Εὐσέβιον, οὓς πρῶτα μὲν Ἀθανάσιος ὡς ἐχθροὺς παρεγράψατο καὶ νόμοι αὐτοῖς, καὶ ταῖς ἐκ τῶν νόμων ἀνάγκαις εἶργε τῆς κατ' αὐτοῦ μαρτυρίας· Joannes Hierosol. in Matt. c. 22. Homil 42. *Inimicorum testimonium in judicio, etsi verum fuerit, quasi suspectum reprobatur.* D. tamen Chrysostomus in Psalm 44. scribit testimonium quod ab inimicis fertur, suspicione carere, si non inimicitiæ causa fiat. Nicetas Episcopus Serrarum in Catena in Matth. cap. 2. v. 2. αἱ παρὰ τῶν ἐχθρῶν μαρτυρίαι ἀξιοπιστότεραί εἰσιν. *Inimicorum testimonia fide digniora sunt.*

Pluribus testibus. In idem consentientibus. Eusebius Demonstrat. Evangelicæ lib. 3. εἰ γὰρ ἐπὶ πάντων ἀμφιγνοουμένων πραγμάτων, ἔν τε τοῖς κατὰ νόμους δικαστηρίοις, καὶ ἐν ταῖς κοιναῖς ἀμφισβητήσεσι τῶν μαρτύρων συμφωνία κυροῖ τὸ ἀμφιγνοούμενον, etc. vide tamen *legem* 3. §. 1. *ibi, et qui simpliciter. D. eod.* Æmarus Ranconetus legebat, *et qui simpliciter*, id est dispiciat judex utrum qui similiter visi sunt dicere, unum eundemque meditatum sermonem attulerint: tunc enim ejusmodi testimonia reum non lædent, κἂν οἱ συνωμόται πολλοὶ μαρτυρεῖν, ut ait Synesius epist. L. *Licet plures conspirantes concordantesque testimonium dicant*: et si fraus igitur haberit, non improbatur eorum testimonium, qui unum idemque dixerunt. Basilica tamen nihil mutant, in quibus simpliciter exponitur, ἀποστόλων καὶ μὴ ἀπὸ συμβουλῆς· *non callide nec e compacto.* Addamus, primæ notæ testes esse eos, qui se vidisse dicunt, oculatos. secundæ qui audisse, auritos. Seneca 4. Natur. Q. *l. Si arbiter.* 18. *D. eod.* Joannes Cantacuzenus hist. lib. 1. cap. 34. καὶ ἀπόδειξιν ἐναργῆ παρείχετο τὴν ὄψιν· *oculos adhibebat, qua nulla certior probatio est. Quæ videmus sine dubio vera sunt*, ut ait Servius in 6. Æneidos. Ulpianus Demosthenis interpres in ea contra Leptin. ἐπειδὴ ἔφη ἀκοῦσαι, ἡ δ' ἀκοὴ οὐ πιστή, προσέθηκε τοὺς θεασαμένους, καὶ ἀπαγγείλαντας· *quoniam dixit se audisse, auditionis autem incertior fides est, adjecit eos qui vidissent, et retulissent.* Philo περὶ δικαστοῦ *(de judice)* μὲν εἶδέ τις πιστὰ κρίνειν· ἃ δὲ ἤκουσε μὴ πάντως βέβαια. *Quæ quis vidit, certa judicanda sunt: quæ vero audiit, non perinde firmæ fidei.*

4 Ut lex caverit) Ut puta lex Julia in divortiis septem testes exigit, *l. Nullum.* 9. *D de divor.*

5 De vindiciis sumendis) Fest. Pomp. *Superstites testes, præsentes significat: cujus rei testimonium est quod superstitibus præsentibus ii inter quos controversia est, vindicias sumere jubentur*: v. Cuj. Observ. 5. 21.

6 De furto concepto) § *Conceptum Instit. de obligat. quæ ex del. nas.*

7 Ex duob.) Ulpian. in *l.* 12. *de testibus: Ubi numerus non adjicitur etiam duo sufficient; pluralis enim elocutio duorum numero contenta est*; Sive ut ajunt Græci ad *l. Libertas* 17. *D. de manum. test.* τὰ γὰρ πληθυντικὰ παρὰ Ῥωμαίοις, ἀπὸ τῶν δύο ἄρχεται. *Quod non unum est, numerus est*, ut ait Tertull. de exhort. castit. cap. 7.

Ex duobus) Pessimi enim exempli esset, unico testimonio fidem haberi: *uni testi nec Catoni creditum est.* D. Hieronym. lib. 2. Apol. advers. Ruffin. c. 7. ex Plutarcho in Cat. Arnulph. Lexoviensis in epistola ad Adrianum Pontificem: *Probationis privilegium solitaria testimonia non merentur.* Vide Hincmari Remensis Opusculum 44. num. 5. et *can. admonere* 33. *q.* 2. *etiamsi testis præclaræ curiæ honore præfulgeat*, *l.* 9. *hoc tit.* id est, *licet Senator sit*, κἂν συγκλητικὸς εἴη, ut vertunt Basilica. Cedrenus: μηδὲ εἷς παραδεχέσθω μαρτυρῶν κατά τινος, κἂν λίαν ᾖ ἀξιόπιστος· *neque unus etiam idonei testimonium adversus aliquem recipiatur.* Ad reverentiam Episcoporum pertinet quod cautum est Constantini constitutione, de confirmande etiam inter minores ætates judicio Episcoporum, in Appendic. Cod. Theod. *Testimonium* inquit, *ab uno licet Episcopo perhibitum, omnes judices indubitanter accipiant: nec alius audiatur, cum testimonium Episcopi a qualibet parte fuerit repromissum. Illud est enim veritatis auctoritate firmatum, illud incorruptum, quod a Sacro sancto homine conscientia mentis illibatæ protulerit.* Et hoc Julii Pollucis in præfat. libri III. ἐν ταῖς δίκαις εἷς ἀξιόχρεως πολλῶν ἀρκεῖ. *In judiciis unus idoneus pro multis testibus sufficit.* sic accipiendum est ut testis unus honestior, spectatæ, et optimæ opinionis et existimationis vir apud judicem bonum potior sit, quam plures humiliore loco positi, aut dubiæ fidei homines: πιστότεροι γὰρ οἱ γνωριμώτεροι, ut ait sanctus Basilius in Esajam λόγῳ β. Idemque jus Hebræorum. Jure tamen singulari Rex uno teste reum damnare poterat, ut scribit Maimonides. vide Schichardum de jure Regio Hebræorum cap. 4. Theoremate 14. Denique eodem jure utuntur Galli, ut constat ex forensi eorum verbo: *a face hardie une preuve ne nuit.*

## TIT. XXI. *De fide instrumentorum et amissione eorum, et de antapochis faciendis, et de his quæ sine scriptura fieri possunt.*

*Vide tit.* 4. *lib.* 22. *D.*

In exercendis litibus eandem vim habent tam fides instrumentorum 1 quam intercessiones 2 testium, *l.* 15. *hoc tit.* et fidem instrumentorum dico quæ eis data sit vel imposita per testes 3, vel per comparationem literarum 4 *l. Judices. l. non quidem. hoc tit.* et instrumentorum 5 vel publicorum vel privatorum. Et privata, quæ fidem faciunt instrumenta 6 dico chirographa 7, syngraphas 8, acceptilationes 9, apochas 10, antapochas 11, et testimonia suffulta testium voce 12. Publica autem forensia 13, quæ conficiunt alias tabelliones 14 vel mensarii 15, et census monumenta 16 et acta judiciaria 17, quorum tamen amissionem 18 vel corruptionem 19 multis locis in hoc tit. ostenditur nihil nocere dominis, vel possessoribus, vel creditoribus habentibus alias probationes. Nam et sine his 20 omnia negotia recte contrahuntur et perficiuntur nisi aliud convenerit, *l. Contractus. hoc tit.* Est in hoc tit. una Constitutio 21 de antapochis faciendis, quo nomine significatur professio debitoris facta creditori vel domino 22, qua singulis annis fatetur de usuris quas solvit creditori, vel de pensionibus, aut reditibus quos domino solvit. Et apochæ vero 23 et antapochæ sunt professiones solutæ pecuniæ 24, sed apocha debitori datur a creditore, antapocha creditori a debitore, ut scilicet quandoque ea fretus creditor, cum erit commodum, ostendere possit solutione usurarum, vel redituum interruptam fuisse præscriptionem XXX. annorum, si forte eam debitor opponat creditori eludendæ actionis causa. Nam solutio usurarum vel pensionum quam utique creditor probaturus est per antapocham interrumpit præscriptionem XXX. annorum, *l. pen. §. ult. inf. de præs.* 30. *an.* et recte Græci 25 ad *l. Plures. hoc titulo*, διασώζει τὴν τριακονταετηρίδα ἡ τόκου καταβολή. Est etiam pro antapocha exemplum apochæ 26 subscriptum a debitore et creditori datum. Antapochæ formula hæc est: L. Titius fateor me C. Sejo anno illo, die illa tot solvisse annui reditus nomine, quem ei debeo ob fundum vel possessionem illam, vel tot usurarum nomine, ob creditam mihi pecuniam.

### XXI. Enarratio.

1 Fides instrumentorum) ἐγγράφους πίστεις. vocat Heliodorus 10. Cyrillus Alexandrinus Apologet: ad Theodosi Imp. ἐγγράφως ἐπιστώσατο ὁ πονηρὸς τῶν. ut fides jurisjurandi, Phædrus Æsop. fab. 3. 10. S. Athanasius in Psal. 118. ver. 106. ὁ ὅρκος πίστιν ἐστιν Firmicus Mathes. lib. 2. cap. ult. *Jurisjurandi fidem nec promissas, nec exigas*, vide supra ad tit. 1. B. Gregorius Nyssenus homil. 4. in Cantic Cantic. ὅρκος ἐστὶ λόγος πιστούμενος δι ἑαυτοῦ τὴν ἀλήθειαν, τελευταία πίστις, Dionysius Halicarnass. libro 6. Est igitur fides instrumentorum, auctoritas scripturæ testibus, aut comparatione literarum obfirmata. Ut instrumenti fides certissima sit adhibenda sunt ea quæ recenset Ambrosius in Lucam cap. 2. *Prende*, inquit, *Cyrino facta est hæc prima professio. Ut quasi Consulem quendam signi gratia huic libro Evangelista adscripsisse videatur. Nam si Consules adscribuntur tabulis emptionis quanto magis redemptioni omnium debuit tempus adscribi? Habes ergo omnia quæ in contractibus esse consueverunt. Vocabulum summam illic potestatem gerentis, diem locum, causam. Testes enim adhiberi solent* etc.

2 Intercessiones) Depositiones. Certior est fides testium, quam testimoniorum sive depositionum: testes enim præsentes interrogantur: testimonia vero absentium recitantur, *l.* 3. §. 2. et 3. *D. de testib.* Demosthenes de falsa legat. et ibi Scholiastes. Eadem differentia est inter μαρτυρίαν et ἐκμαρτυρίαν· ὅτι ἡ μὲν μαρτυρία τῶν παρόντων ἐστίν· ἡ δὲ ἐκμαρτυρία τῶν ἀπόντων. Harpocrat. Suid.

3 Per testes) Fides instrumentorum probatur testibus, aut comparatione litterarum, *l.* 16. et *pen. hoc tit.* fides dari dicitur instrumentis, *l. Judices.* 18. fides imponi, *d. l. pen.* quibus eandem interpretationem adhibet Placentinus in Summa: *Instrumentis*, inquit, *fides imponitur, et per testes, et per litterarum comparationem.* Testes autem, si fides instrumentorum in dubium non vocetur, adversus ea non admittuntur, ut scribit Paulus 5. *Sentent. tit. de testib. l.* 1. *hoc tit.* et ita accipiendum quod scribit Chrysostomus, Homilia 3. contra Judæos: adversus instrumentum quod quis profert, adversarium testes producere solere, non eum qui instrumentum profert.

4 Comparationem) Collationem *l. Ubi falsi.* 22. *infra, ad legem Cornel. de fals.* σύγκρισιν *d. l.* 16. παράθεσιν, *Nov.* 73. *c.* 3.

5 Et instrumentorum) Instrumenta alia publica sunt, alia privata publica dicuntur, quæ publice confecta sunt, γραμματα δημόσια, *l. Comparationes.* 20. *hoc tit.* privata, quæ non publice confecta sunt. Hoc dicuntur ἰδιόχειρα, *l. pen. infra, qui potior. in pign. de quib.* Harmenop. 1. 8. 10. illa, Florensia, seu ἀγοραῖα, *Nov.* 116. *c.* 2. et alibi.

6 Instrumenta dico chirogr.) Glossæ Græco Lat. γραμματεῖον, *chirographum, cautio, instrumentum.* Excerpta ex glossis: *instrumentum*: γραμματεῖον. Colloquium vetus scolastic. *Hic habemus instrumenta*: ἔνθα δὲ ἔχομεν τὰ ἀσφαλίσματα. Glossæ Latino Græcæ: *Instrumenta*: γραμμάτια ἀσφαλίσματα id est, cautiones securitates, chirographa. Sinum instrumentum in l. *ult. supra, si cert. pet.* Instrumenta igitur proprie dicuntur conventiones scriptæ vel aliæ scripturæ, *instrumenta literaturæ*, Tertulliano in Apologetico. Sed eo quoque nomine significantur personæ, et testes. Denique omnia, quibus causa instrui potest, *l.* 1. *D. eodem.* Etiam argumenta, et signa. Quintilianus lib. 5. cap. 9. *Cruenta vestis, et clamor, et livor, et talia sunt instrumenta, qualia, tabulæ, rumores, testes.*

7 Chirographa) Chirographum est privata scriptura seu cautio manu ejus, qui conscripsit, vel alterius pro eo subnotata et subscripta. Hæsychius: χειρόγραφον, συμβόλαιον, γραμματεῖον. Facundus Hermianensis libro 4. *Quod chirographum suum reciperet*: et mox: *a propriam manum Romano Episcopo non probante recipiat.*

8 Syngraphas) Asconius Pedianus in tertiam contra Verrem: *Inter syngraphas, et cetera chirographa hoc interest, quod in ceteris tantum, quæ gesta sunt, scribi solent: In syngraphis etiam contra fidem veritatis pactio venit, et non numerata quoque pecunia, aut non integre numerata, pro temporaria hominum voluntate scribi solent, more institutoque Græcorum, et ceteræ tabulæ ab una parte servari solent: syngraphæ signatæ utriusque manu utrique parti servandæ traduntur.* Verum abutimur his nominibus, et promiscue syngrapham pro chirographo dicimus. Hesychius: συγγραφή, ἀσφάλεια, γραμματεῖον

Plautus autem modo syngraphum dicit, ut Asinar. act. 4. sc. 1. *Istum ostendo quem conscripsisti syngrapham:* alias, syngrapham: Marcus Tullius syngrapham semper, ut quinto ad Atticum epist. ultim. et libro 6. epist. 2. et alibi Seneca de Clement. lib. 7. cap. 10. Sveton. Julii cap. 23. imo in quibusdam codicibus syngraphum ibi legitur teste Lævino Torrentino, Glossæ Græc. Lat. συγγραφή, *syngraphum*.

9 Acceptilationes) Græci non solum professionem solutæ pecuniæ, sed etiam acceptilationem apocham vocant. Glossæ juris: *acceptilatio*. ἀποχή. Jurisconsulti tamen inter apocham, et acceptilationem differentiam statuunt in *l. 19. §. 1. D. de acceptilat.*

10 Apochae) Glossæ Græco Lat. ἀποχή, *apocha*, est autem apocha professio solutæ pecuniæ, *l. pecuniæ 14. C. de solut.*

11 Antapochas) Constitutiones Neapolitanæ lib. 1. titulo 78. *Ex instrumentis in chartis papyri, vel alio modo, quam ut dictum est, scriptis, nisi sint apochæ, vel antapochæ, in judiciis, vel extra judicia nulla omnino probatio sumatur.*

12 Testium voce) Testibus enim, id est vivæ voci magis, quam testimoniis credimus, *d. l. 3. §. Idem Divus D. de testib.*

13 Forensis) *d. l. 20. h. tit.* v. sup. hic.

14 Tabelliones) Tabelliones sunt publici contractuum scriptores, *l. Contractus. 17. hoc tit.* Procopius in arcana: ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς καθήμενος, ὃς ἐπιτέλει τὰ τῶν πολιτῶν γραμματεῖα, ἑκάστοις ἐπισφραγίζων αὐτὸς γράμμασιν, ὃν περ ταβελλίωνα καλοῦσι Ῥωμαῖοι Procopium exscripsit Suidas et auctor Gloss. Nomici: vide Cujac. ad *l. Universis. 15. C. de decurionib.* et ad *Novel.* 44.

15 Mensarii) Per mensarios plerique omnia negotia exercebant, ut dictum est supra de constitut. pecun. denique his omnibus rationes conficiebant, *l. Prætor ait. 4. D. de edend.*

16 Census monumenta) *L. 4. §. 1. D. de censib.*

17 Acta judic.) *L. 4. §. 2. D. de fidejuss. tut.*

18 Amissionem) *L. 1. 4. 6. 7. 8. 10. 11. 13.*

19 Corruptionem) Puta, si vi ignis absumpta sint *l. 5. hoc tit.*

20 Nam et sine his) *L. 9. 10. 12.*

21 Una constitutio) *L. Plures.* 18.

22 Vel domino) Si coloni vindicent se in libertatem et dicant se esse bonor. propriorum possessores, præscriptione longi temporis repellentur, si dominus probaverit reditus et pensiones eos diu quasi colonos esolvisse, quod probabit antapochis. Vide Cujac. ad *l. Litibus. 20. C. de agricol. et censit.*

23 Et apochæ vero) Apochæ formula hæc est: L. Titius profiteor P. Mævium mihi solvisse decem, quæ debuit ex testamento G. Seij. Lutetiæ Parisiorum anno et die illo. Cujac. Obser. lib. 18 cap. 2.

24 Professiones solutæ pec.) v. sup. hic.

25 Et recte Græci) Basil. lib. 22. tit. 1.

26 Exemplum apochæ) *d. l.* Plures.

## TIT. XXII. *Plus valere quod agitur, quam quid simulate concipitur.*

Pars est tituli superioris, ut plus valeat veritas [1] rei gestæ quam instrumenta conficta et simulata quæ magis atque magis comprobatur id quod superior titulus jam satis comprobaverat, non minus valere [2] rem gestam quamcumque, quod instrumenta ea de re confecta nulla sint, et instrumenta non fieri ut res valeat, sed ut facilius probari possit, sitque eis fides [3] et memoria diuturnior: denique propter res esse literas, non propter literas res, et instrumenta nihil aliud esse quam testimonia factorum, *l. 12. inf. de pign.*

### XXII. Enarratio.

1 Plus valeat veritas) Quod effectu, et re ipsa gestum est: non quod simulate scriptum est, inspicitur; veritas simulationi prævalet, *l. 1. hoc. tit.* verbi gratia, si meo nomine rem comparavero tabulis emptionis alterius nomine inscripto, res mihi empta erit; vel si emptio simulata pignoris facta sit, pignus contractum intelligitur, non emptio, *l. 2.* et 3. vel donatio sub specie venditionis, *l. 4. C. de op. st.* conjuncte Basil. int. lib. 60. tit. 54. cap. 25. Interdum tamen nihil agitur: verbi gratia, si mandavero tibi ut rem meam Titio locares, tu autem ei vendideris, egoque non relecto instrumento emptionis subscripserim, quasi revera locatio contracta esset: nec enim emptioni consensi, nec Titius conductioni, *l. ult.* in prioribus veritas prævalet, quia licet instrumentum confictum sit; tamen consensus efficit, ut id quod gestum est valeat, non quod scriptum est.

2 Non minus valere) Nam etsi quod simulate concipitur, instrumentum quidem est, sed rei gestæ nullum instrumentum esse intelligitur, et tamen non minus valet: nec enim negotiis celebrandis adhibentur instrumenta, sed probandis.

3 Sitque eis fides etc.) *l. 4.* et 5. *de fide instrum.*

## TIT. XXIII. *De commodato.*

*Vide tit. 6. lib. 13. D.*

Expositis generalibus præceptis de obligationibus et actionibus, incipit modo de his tractare per species singulas: ac primum de actione commodati, quasi proxima actioni creditæ pecuniæ, quam proposuit initio hujus libri. Nam et sub titulo de reb. cred. legimus prætorem edixisse de commodato et de pignore *l. 1. D. de reb. cred.* et mox de pignore etiam agitur tit. seq. Commodatum est mutuum [1] ad usum [8]. Mutuum est commodatum ad abusum. Vel commodatum est contractus, quo quis rem suam [2] dat gratuito [4] utendam [5] alteri ad tempus [6] vel usus temporalis rei gratuito concessus. Dico, gratuito: Nam originem commodatum trahit ab amicitia [7], et omnis charitas [8] atque amicitia gratuita est. Expleto autem usu in quem res commodata est alteri, ex ea conventione domino competit actio commodati directa, ut si tradidero tibi servum meum pignori obligandum creditori tuo, soluta pecunia creditori [9], quia pignoris obligatio extincta est [10], finitusque usus [11] rei in quem eum hominem tibi commodaveram, statim mihi competit de eo homine recipiendo actio commodati [12] directa [13], et vicissim tibi contraria [14] de recipiendis impensis majoribus [15] in eum factis, forte ob morbum vel fugam ejus.

### XXIII. Enarratio.

1 Commodatum est mutuum) Non promiscua et communia hæc nomina sunt, commodatum et mutuum: et ut Græcis χρῆσαι, utrumque contractum demonstrat: ita et latinis commodare, *l. 1. C. Theod. qu. jus.* quod tamen Tribonianus maluit mutare in proprium, mutuum dare, vel, quo vulgus utitur præstare. Cujac. parat. D. eodem, quæ ideo retulimus, ut exemplis confirmaremus. At, ut Græcis χρῆσαι, Macarius referente Niceta in Matthæum cap. 5. vers. 19. ἐὰν δέτις ᾖ πένης, καὶ βούληται τινα ἑστιᾶσαι, πάντα αἰχρᾶται καὶ σκεύη καὶ ἱμάτια, καὶ κατὰ τὸ δειπνῆται τοῖς κληθέντας ὕστερον ἐνὶ ἑκάστῳ ἀποδίδωσιν ὅθεν ἔχρήσατο σκεῦος ἀργυροῦν, ἢ ἱμάτιον, ἢ ἕτερον εἶδος· *Si quis vero pauper sit, aliosque voluerit convivio excipere, omnia commodato accipit, tam vasa, quam vestes: et cum rogati cœnaverint, unicuique post modum reddit, unde vasa argentea, aut vestimenta commodato acceperat, aut aliam quamlibet rem.* Plaut. Pers. act. 2. sc. 5. *Creditur: Commodabo. Sequere hac sis! argentum hic est, quod me dudum rogasti:* et in Asinaria act. 3. sc. 3. *Viginti argenti commodas minas.* Rud. Ac. 11. sc. 4. *Cur tu aquam gravare amabo, quam hostis hosti commodat.* Tertullianus de Pœnitentia: *Quis enim tibi aspergimen anam cujuslibet aquæ commodabit?*

M. Tullius epistol. lib. 2. ad familiares: *De drachmis millies centenis, nihil est quod in isto genere cuiquam possim commodare.* Ascon. in Ver. de præt. urb. *Quibus pecuniæ commodatæ sunt.* Vetus colloquium Scholastic. χρῆσόν μοι πέντε δηνάρια, *commoda mihi quinque denarios.* Glossæ verborum juris. *Commodatum* δανειακός· *Commodator,* δανειστικός. Cornel. Fronto· *Commodat. mutuam pecuniam.* Valerianus homil. 4. *Quicumque autem commodatam pecuniam ultro reddiderit, sibi reponit.* Zeno Veronensis in sermon. 1. de Aver. *at summam quærat, non quam commodato dedit,* etc. Apollinaris Sidon. epistola 24 lib. 4. *commodatæ summa.* Interpres Paul. 2. Sent. 18. *Pecuniam commodaverit.* Sic legend. libro 7. Capitular. Car. M. cap. 225. Paul. dixerat. *Pecuniam mutuam crediderit.* Denique patres etiam Africani, *commodare pecuniam,* dicunt in can. 16. Eccles. Afric. Sic Græcorum δανείζειν veteres exponunt, *commodare:* ut Psal. 36. ὅλην ἡμέραν ἐλεεῖ, καὶ δανείζει ὁ δίκαιος· vetus translatio: *tota die miseretur et commodat:* Hieronymus *tota die donat et commodat.* ut Aquila δωρεῖται καὶ δανείζει: quibus verbis duplex beneficii genus notari videtur, donatio, et mutuum gratuitum, quod et quasi quodammodo donatio est propter usum gratuitum. Symmachus Psalm. 111. χαριστικός καὶ αἰχρῶν, quo sensu apud Hesychium legitur, δανείζει. μεταδίδει, τοῖς δεομένοις αἰχρᾷ ait *tota die,* id est, semper Apollinar. ἀεὶ exponunt, et *mutuare,* Matth. v. 42. *volenti mutuare:* δανείσασθαι· Gl. Gr. Lat. δανείζω, *fœnero, mutuo.* Fœnerare hic non est, pecuniam fœnore occupare, sed absque usuris credere: eodemque sensu S. Ambrosius in d. Psalm. 36. δανείζει, vertit, *fænerat.* D. Augustinus in Psal. 38. *Tota die miseretur et fænerat. Planius autem dicitur, si dicamus fænerat.* Deuter. 15. 6. *Fænerabis gentibus multis,* id est, mutuo dabis. Augustinus: *Fænerationem scriptura dicit, mutuo datam pecuniam, etiamsi usuræ non accipiantur.* Et eædem Glossæ *fœnus,* seu fœnebrem pecuniam δάνειον ἔντοκον veriunt, a simplici fœnore, seu mutuo separantes. Quamquam fœnus κυρίως est creditum usurarium, *l. Si vero. 12. §. Si mihi. 5. D. mand.* Glossæ Gr. Lat. τοκίζω. *fænero;* et fœneratores τοκισταί· ut apud Florum lib. 1. cap. 23. *Prima discordia (Lucius Ampelius, prima successio) propter impotentiam fœneratorum.* Utuntur et Græci verbo κιχρᾶν. Glossæ Græco Lat. κιχρῶ, *commodo* Psal. 111. οἰκτείρων, Quod vulgatus interpres vertit. *miseretur et commodat:* vertes licet: *et mutuat.* Glossæ: *mutuatur:* κιχρᾶται, δανείζεται, *mutuat,* κιχρᾷ, δανείζει. Idem est χρᾶν. Gl. Gr. Lat. Χρῆσον, *commoda.* Apollinarius Ps. 111. μειλίχιος ὃς ἔχρησεν ἀνὴρ ἑτέροις ἐλεήμων.

Ceterum, non solum commodare accipitur pro mutuum dare, ut Cujacius observat, sed et mutuare pro commodare. B. Hieron. in epist. ad Desiderium: *Si exemplaria libuerit mutuari:* et adversus Jovinian. libro 1. cap. 29. *Ollam mutuum postulet.*

Postremo præstare verbum commune est, ut Gallis *prester.* B. Hilarius epist. ad Abram filiam: *Si eam dignaretur præstare.* Optatus III. de schismate Donatistarum: *Et qui pro præstitis suis rogari meruerat.* Glossæ Dosithæi magistri: *Commodat, præstat.* Hincmarus Opusculo 33. cap. 10. *Revolvo libros veterum, et illum nihilominus codicem quondam meum, a sobrino tuo receptum, et tibi a me præstitum:* vide ad Instit. libro 111.

2 Commodatum est mutuum ad usum) *l. Item legato. 40. §. Proinde. D. de legat.* 3. Non ad abusum. Itaque non potest commodari id quod usu consumitur nisi forte ad pompam vel ostentationem quis accipiat: puta nummos, *l. 3. §. ultim.* et *l. seq. D. comm.* Græci ibi-

dem: ἐαδ' ὅτε γάρ καὶ νομισματά τινες πομπῆς γενομένης προσ[...]φουσι πρὸς ἐπίδειξιν, ὅπερ ἐν τοῖς ἐγκαινίοις τοῦ ἁγίου Θωμᾶ ποιοῦσιν οἱ ζυγοστάται. *Quod fieri solet aut encœniis D. Thomæ libripendes, seu ponderibus præfecti.*

3 Rem suam) Mobilem, vel immobilem, *l. 1. D. eod.* Sic Juvenal. *commodare ædes*, sat. 7. auctor libelli de Orat. *domum mutuatur*. Sed et alienam rem quamqua fide quis possideat, commodare potest et actio commodati ei competit *l. 15. et seq. D. eodem*, *l. Non ab judice. 81. D. de judic.* quia ejus interest, eo quod tenetur, *l. 1. §. Si prædo D. depo.* Atqui ejus non interest ex honesta causa. Certe si prædo sua interesse dicat, quod actione furti teneatur, vel condictione furtiva, tum actio commodati ei non dabitur: sed si dicat sua interesse, quod teneatur actione in rem, vel ad exibendum, honesta causa est, quoniam bis actionibus tenetur et quilibet possessor, non ut prædo, *l. 12. C. de furt.* Cujac. ad *l. 15. lib. 29.* Pauli ad edict.

4 Gratuito) §. *Item is cui. Instit quib. mod. re contr. oblig. §. Præterea. Instit. de loc.* commodatum enim beneficium est, *l. In commodato. 17. §. 3. D. eodem.* Plautus in Asin. act. 2. sc. 4. *Scyphos quos utendos dedi Philodamo.*

5 Utendam) *d. §. Item is. 1. Qui rem suam. 15. D. depo.* M. Cato de re R. cap. 5. *Duas aut tres familias habeat unde utenda roget; et quibus det.* Ovidius 3. artis amatoriæ: *Multa rogans utenda dari;* et pecunia vel quæ alia res mutuatitia, utenda datur, *l. 2. D. de exluminator.* Plaut. Pers. act. 1 sc. 3. *Ut nummos sexcentos mihi dares utendos mutuos.* Seneca ad Polybium cap. 29. *Si quis pecuniam creditam solvisse se moleste ferat, eam præsertim cujus usum gratuitum acceperit.* Cic. de Offic. 1. *Si ea quæ utenda acceperit, majore mensura, modo, posse, jubet reddere Hesiodus.* Et quæ locatur; *l. Si merces. 25. §. 1. D. loc.* et quod precario conceditur, *l. 1. D. de precar.* Sed multum inter hæc interest. Creditor gratuito pecuniam otendam dat rem ejusdem naturæ et qualitatis recepturus: locator mercede rem utendam certo tempore dat. Qui precibus gratis rem utendam concedit, sic dat, ut eam recipiat, cum sibi libuerit, *d. l. 1.* Commodator gratis quoque rem utendam dat, ut temporalis et intempestiva repetitio non concedatur.

6 Ad tempus) *L. 2. hoc tit.* Agrætius: *Commodamus amico pro tempore equum, servum, vestem, hanc ipsam rem quam dedimus, recepturi.* Isidorus Origin. v. c. 25. *Commodatum est, cum id quod nostri juris est, ad alios temporaliter translatum est.* Id est ad tempus, ut in his Tertulliani *Lex temporaliter observata*, adversus Jud. cap. 2. Donatus in Andr. act. 5. sc. 5. *Perpetuæ, sempiternæ, quæ non sunt accommodatæ ad tempus, ac mutuæ ἴσως· commodata;* quamquam et apud Plautum, ædes accommodare legere est, ἀντὶ τοῦ commodare

7 Trahit ab amicitia) Verba Pauli J. C. in *l. 1. §. ult. mand.*

8 Omnis charitas) Cic. 1. de Nat. Deor. *Hominum charitas et amicitia gratuita est.* Idem 2. de Invent. *Impudens est, qui pro beneficio, non gratiam, verum mercedem postulat* Seneca 4. de Benef. 25. *Pudeat ullum venale esse beneficium: gratuitos habemus Deos.*

9 Soluta pec. cred.) *L. 3. h. tit.*

10 Pignoris obligat. est. est) Soluta pecunia creditori pignoris jus evanescit, perit, extinguitur, *l. 4. C. de remiss. pig. l. lex 31. D. de pig. l. Sicut 8. D. quib. mod. pign. vel hypoth. solv. l. Cum ex causa. 9. Cod. de remiss. pign.*

11 Finituaque usus) Usus enim commodatæ rei intemporaliter (Cælii Aureliani verbum est) sive intempestive, præmaturius, importune auferri non potest, *l. In commodato. 17. §. 3. D. eod.*

12 Actio commodati) Actiones commodati civiles sunt, *d. l. 17. §. 3.*

13 Directa) Rectum judicium, *l. In rebus. 18. §. ult. D. eodem*, id est, actio directa, principalis dicitur, *d. l. 17. §. 1.* datur et certi condictio, si dolum malum admiserit, et commodatum inficietur: tenetur enim condictione quasi fur, *l. Si quis 13. D. depos.* Idemque dicendum est de pignore, id est, si creditor pignus inficietur, erit condictio, ex causa furtiva scilicet, *d. l. 13. §. ult. l. 4. §. 1. D. de reb. cred.* Vide si lubet Replicationem adversus Claudium Salmasium p. 116 et seq.

14 Et vicissim tibi cont.) Contraria, ἀντεναγωγή, id est, quæ principalis non est, sed ex contrario in eum datur, cui principalis actio ἐναγωγή competit: geritur enim negotium invicem, et ideo invicem propositæ sunt actiones. Denique ultro citroque nasci dicitur obligatio propter mutuas præstationes, *d. l. 17. §. Sic.* Paul. 2. *Sent. tit. 1.* Actorem sit reo jusjurandum deferre; contrarium autem de calumnia jusjurandum reo competere, id est, ex contrario.

15 Impensis majoribus) Commodatarius majores impensas recipit: veluti quas propter invaletudinem, vel fugam servi commodati fecerit: modicæ autem pertinent ad commodatarium, sicut et ciborum impensæ, *d. l. In rebus. §. 2. et l. Si servus. 22. eod.* Modestin. apud Licin. Ruf. *tit. 10.*

## TIT. XXIV. *De pignoraticia actione.*

*Vide tit. 7. lib. 13. D.*

Sequitur alius contractus, quod pignus, vel pignore acceptum 1 dicitur, *l. Contractus. D. de reg. jur. l. 1. §. ult. D. de pact.* id scilicet quod traditione constituitur 2. Nam hypotheca, quæ nudo pacto consistit, non est contractus 3, et tamen jure prætorio 4 non minus de ea est, quam de pignore, non tantum actio hypothecaria, quæ in rem actio est 5, verum etiam in personam actio, sicut ex pignore 6, quæ pignoraticia dicitur 7, soluta omni pecunia, si forte hypotheca ad creditorem pervenerit 8. Competit enim debitori qui pecuniam omnem 9 solvit actio pignoraticia directa de pignore vel hypotheca recipienda, vel ejus pretio, aut quanti interest, *l. Fidejussor. D. de neg. ges. l. pen. D. eod.* pignoraticia judicium 10, *l. Lucius. §. Rogatus. D. ad Trebell.* Creditori autem datur contraria 11, si quid in rem pignoratam impenderit 12, vel si res aliena 13 ei pignorata sit. Nam etsi rei alienæ pignus non valeat 14, tamen ex ea causa pignoraticiæ actiones non sunt inutiles 15. Pignus autem est alterius contractus fides et accessio 16 et solvendæ rei vinculum, *l. Legata. §. ult. D. de suppel. leg.* Vel conventio quæ rem debitoris creditori obligat in crediti vicem. Vel, est contractus, quo debitor rem suam deponit nectitque creditori 17, quo magis ei in tuto sit creditum suum 18.

## XXIV. Enarratio.

1 Pignori acceptum) ἐνέχυρον Scholiast. Harmen. ad. *l. 23. lib. 6. tit. 2. §. 55.* et Hermopolites: pignus enim ad creditorem transit: ἐν τῇ χειρὶ δίδοται τοῦ δανειστοῦ· et ideo Græci magistri ἐνέχυρον dictum putant παρὰ τὸ ἔχειν, τὸ κρατεῖν, quod est tenere, possidere.

2 Traditione constit.) pignus enim vel traditione constituitur, vel nuda conventione, ψιλῷ συμφώνῳ, nudo pacto, *l. 1. D. eod. l. Non solum 32. §. Qui pignori. D. de usurpat. et usucap.*

3 Non est contractus) Hypotheca est pactum pignoris, et alterius obligationis accessio, *l. 4. D. de pignor. l. In omnibus. 43. D. de solut.*

4 Jure prætorio) Ex nudo pacto jure civili non nascitur actio. *Paul. 2. Sent. tit. 14. §. 1. l. Si tibi 27. Cod. de loc. l. Legem. 10. C. de pact.* sed jure prætorio de pignore nascitur pacti actio, ὑποθηκαρία τίκτεται, *l. Si tibi. 17. §. De pignore. D. de pact.* hoc pactum jurisdictio tuetur et confirmat, *l. Major. 21. C. de pignor.* id est, ex auctoritate prætoris pactum hoc efficax est ad agendum. Actio igitur hypothecaria prætoria est, §. *Item Serviana. Inst. de action.*

5 In rem actio est) Licet proprie actio in rem, quæ rei vindicatio dicitur, ad dominium vindicandum comparata sit, prætor tamen in hunc casum eam induxit, ut creditori, qui jus habet in re, non domini vindicatio sed pignoris vindicatio competat, *l. Si fundus. 16. §. In vindicatione. de pign.* Est igitur actio in rem, *l. Pignoris. 17. eod.* quam recte Græci sic efferunt: ἡ περὶ τοῦ ἐνεχύρου ἁρμόζουσα τῷ δανειστῇ, ἀγωγὴ αὐτοῦ τοῦ πράγματος ἐκδικητική ἐστι. Bas. lib. 25. t. 2. *Quæ de pignore creditori actio competit, ipsius rei vindicatio est*, *l. Pignoris. 18. inf. de pignorib. et hypot.* sed qualiscumque actio in rem, *l. 3. §. 1. D. ad exhibend.* et quasi vindicatio, quæ avocat possessionem pignoris, *l. Si eum vendit. 66. D. de evict.* Vindicationem proprietatis Græci directam appellant: ceteræ sunt utiles, et quasi vindicationes. Vide Cujac. consult. 21.

6 Sicut ex pignore) Ex pignore quod re contrahitur in personam actio est· est enim contractus.

7 Pignoraticia dicitur) Pignoraticia duplex est, civilis et prætoria: prætor enim jus civile sequitur, et actionem debitori accommodat: atque ita ex nudo pacto jure prætorio nascuntur actiones, hypothecaria, vel pignoraticia in rem: et pignoraticia in personam, eo casu de quo nos agimus: pignus autem quod re contrahitur, civile negotium est, *l. 1. §. ult. D. de pact.* et civilis igitur actio pignoraticia, quæ ex eo descendit, et in personam actio quia ex contractu est.

8 Si forte hypoth. ad credit. perv.) Qua ratione hypotheca ad creditorem pervenit? Actione quasi Serviana: qua creditor rei obligatæ possessionem avocavit. Hoc ergo casu pignoraticia in personam prætoria datur debitori soluta omni pecunia, ut pignus vel hypothecam reciperet, quam nullo jure creditor retinet.

9 Pecuniam omnem) Nec enim antea nascitur actio pignoraticia, quam omnia pecunia exsoluta sit, *l. Si rem. 9. §. Omnis. D. de pignor. act.* et hoc est, quod Papinian. ait in *l. Rem hæreditar. 65. de evict.* indivisam esse pignoris causam; solutio quidem per partes fieri potest: sed pignus antea non liberatur quam impleatur creditor.

10 Pignoraticio judicium) Nisi ibi legendum sit, pignoraticio judicio, ut in *l. 24. §. 2. et l. 36. D. de pignor. act.*

11 Datur contraria) Sunt qui putant, actiones contrarias dici utiles: qui error vetustissimus est. Petrus Cellensis epist. 4. lib. 2. *Principalis profecto debitor et suus creditor ad invicem habent actiones, alius directam, alius utilem.* Vide Cujac. recitationem ad hunc tit.

12 Si quid rem pignor. imp.) Si necessarias impensas fecerit, *l. 8. eod. l. 7. hoc tit.*

13 Vel si res aliena) *L. Si rem. 9. D. eod.*

14 Rei alienæ pignus non val.) *L. 30. in fi. D. de act. empt. l. 25. §. Si tamen, D. de pet. hæred. l. 6. inf. si alien. res. pign. da. sit, l. 6. C. quæ res pign. oblig.*

15 Pignoraticiæ actiones non sunt inut.) Rei alienæ qualis est obligatio, *l. Rescriptum. 12. §. 1. D. de dist. pignor.* quæ hactenus prodest, ut dentur pignoraticiæ actiones. Nam creditori ignoranti rem alienam esse, datur hypothecaria adversus debitorem, vel posteriorem creditorem, vel quemlibet possessorem, non dominum, *l. Si adeo. 18. D. de pignor. l. Si non dominus. 14. D. qui potior, in pign. hab.* Sed et creditori ignoranti datur contraria pignoraticia, sive sciens, sive ignorans debitor rem alienam pignori dederit, *l. Tutor. 16. §. 1. D. de pignor. act.* debitori autem soluta omni pecunia datur pignoraticia directa, *d. l. Si rem. §. pen. l. Si pignore. 22. §. Si prædo. eod.*

16 Et accessio) *d. l. In omnibus.*

17 Nectitque creditori) Nectere est pignori obligare, *l. 3. et l. 10. hoc tit.* hinc pignoris nexus in *l. Si paterf. 33. D. fam. ercisc.* Glossæ Lat. Gr. *nexum*, ὑποκείμενον.

18 In tuto sit creditum) Ex §. 4. *Instit. quib. mod. re contr.* Sen. 7. de benef. *Rebus meis in securitatem creditoris oppositis*, Etymologicum M. ἐνέχυρον τὸ εἰς ἀσφάλειαν ἀντάλλαγμα.

## TIT. XXV. *De institoria et exercitoria actione.*

*Vide tit.* 1. *et* 3. *lib.* 14. *D.*

Post actionem commodati et pignoraticiam, quæ ex nostris contractibus nobis vel in nos dantur [1], proponuntur actiones quæ ex iisdem vel aliis contractibus aliorum hominum, veluti institorum [2] quos mercaturæ faciendæ [3], vel magistrorum [4] quos navi occupandæ præposuimus, etiamsi juris sui sint [5], similiter nobis, et in nos dantur, dum scilicet, exercitoria ex contractibus magistrorum, et institoria ex contractibus institorum. Nec enim unius negotii sunt actiones [6], sed negotiorum et contractuum omnium, ut quæ tit. seqq. De peculio [7], De in rem verso [8], Quod jussu, etiam pertinent ad contractus omnes. Institor est qui aliene nomine instat mercaturam [9], qui et officinator [10] in glossis, et ἐργαστηριάρχης, vel actor [11] rerum ejus qui eum præposuit, et recte l. 1. *D. eod.* ex actu institoris eum qui præposuit teneri in solidum actione institoria, tum quod ejus præcipue fidem sequatur [12] qui cum institore contrahit, tum etiam quod ad eum negotiationis quæstus omnis redeat, et si aliter rem suam servare non possit, vel si institor, qui est sui juris, non sit solvendo, quod in subsidium ei detur actio utilis in eos qui cum institore contraxerunt, *l.* 1. et 2. *D. eod. l.* 5. *D. de præt. stip.* contra regulam juris quæ vult per liberam personam [13] nobis non acquiri actiones: quod et in exercitore [14] locum habet, *l.* 1. §. *Sed e contrario. D. de exerc. act.* Exercitor [15] autem est dominus vel possessor navis, qui eam per magistrum navi præpositum exercet, et percipit omnes reditus, et obventiones ejus. Magister institor est [16] navi præpositus: et similiter actio exercitoria, et institoria, cum et ad similitudinem institoriæ [17] comparata dicatur, *l.* 4. *hoc tit.* et retro institoria exercitoria [18]: nam et is qui institorem præposuit, tabernam [19], officinam [20], mensam, negotiationem [21] exercere dicitur, *l. Habebat.* §. *Si duo. l. ult. D. eod. l.* 8. *C. Th. de lust. col.* nec tamen in jure usquam confunduntur commutanturve hæc actionum nomina, vel magistri et institoris, etiam ab Horatio [22] quæ separate legimus isto loco:

*. . . Seu vocat institor,*
*Seu navis Hispanæ magister*

Et separationis ratio in jure consistit, quod non iisdem regulis utraque actio consistat: nec enim est actio institoria ex contractu subinstitoris, et est tamen exercitoria ex contractu submagistri [23], etiamsi exercitor, qui magistrum navi præposuit, prohibuerit alium navi præponi: hoc extorsit utilitas et necessitas navigantium: eademque ratio facit, ut pater teneatur in solidum, cujus voluntate [24] filiusf. exercuit navem peculiarem [25], ex contractu filii vel magistri a filio navi impositi, qui, si merces peculiares filius exercuit, volente aut sciente se [26], non tenetur in solidum, sed in tributum venit [27] una cum ceteris creditoribus peculiaribus. Institoria actio nomen habet ab eo qui præpositus est negotiationi, Exercitoria ab eo qui præposuit, quia a præposito non potuit formari nomen elegans: magisterianæ enim actionis nomen inelegans est.

### XXV. Enarratio.

1 Nobis vel in nos) Directæ nobis: contrariæ in nos dantur.

2 Institorum) Gl. gr. lat. ἐργαστηριάρχης *tabernarius*, *institor*. vel Onomast. *institor* ἔμπορος *institorius*, ἐμπορικός.

3 Mercaturæ faciendæ) Ovidius Artis amatoriæ libro 3. *Institor ad dominam veniet discinctus emacem, Expediet merces teque sedente suas* Mercaturam facere ex *l.* 5. §. *Labeo. D. de Instit. act.* Alii dicunt, merces vel mercaturam exercere.

4 Magistrorum) Magister alias dicitur qui navem regit: Silius Italicus:

*Confisus pelago celsa de puppe magister.*
*. . . fertur vaga gurgite puppis.*
*Ipsius in scopulos dextras impellente magistri.*

5 Etiamsi sui juris) Si quis liberum hominem præposuerit, §. *Eadem. vers. Istas. Instit. quod cum eo*, et *l.* 7. § 1. *eod. Paul. Sent.* 2. *tit.* 8. § 2.

6 Nec enim unius negotii sunt act.) Hæ actiones referuntur ad omnes contractus: nam est institoria ex empto, vendito, mutuo, negotiis gestis. Denique omnibus contractibus accommodatur, *d. l.* 5. §. *Proinde.* et *seq. l.* 1. § *Quid si mutuam D. de exercitor:* unde in *l. Novissime.* 13. *D. de instit.* ubi de institoria, et in *l.* 4. §. *ult. D. de exercit.* ubi de exercitoria Ulpianus ait, has actiones perpetuo dari. Institoriam inquam vocat actiones, ut et exercitoriam, quia pertinent ad contractus omnes, et actiones complectuntur. Cujac. in recitat. ad hunc tit. in qua sententia est Azo ad l. *pen. hoc tit.* Et Joannes, ut refert Glossa in §. *ult. Instit. quod cum eo.*

7 De peculio) Nulla est etiam actio de peculio simpliciter, sed cum adjuncto, verbi gratia, actio mandati de peculio, 1. 3. §. *Cui congruit, D. de pecul.* actio depositi de peculio *l. Depositi.* 38. *eod.* actio negotiorum gestorum de peculio, *l.* 14. *D. de negot. gest.* actio de peculio ædilitia, *l.* 23. §. *Si servus. D. de ædil. ed.* Itaque Justin. §. *Actiones autem. de action.* actiones de peculio vocat.

8 De in rem verso) *L. Et in eo* 7. §. *Idem ait. D. de in rem verso*

9 Instat mercaturam) Novius apud Non. *Instant mercaturam.*

10 Officinator) Excerpta ex vet. Gloss. *Officinatores.* ἐργαστηριάρχαι.

11 Ex actu) D. August. in Psalm. 70. *Negotiatio et in Græca lingua ab actu dicitur, et in Latina negotiatio sine actus, sive negotium dicatur quid sit.*

12 Fidem sequatur) Qui institorem præposuit tenetur in solidum, tum quod fidem ejus sequatur qui cum institore contrahit, tum quod æquum sit, eum qui commodum sentit ex actu institoris, is τῆς πραγματείας ἐργαστηριάρχου incommodum quoque sentire, §. 2. *Instit. quod cum eo.* Paul. Sent. 2. tit. 8. id est, ex contractibus ejus conveniri. Denique, quod si is, qui præposuit, rem amissurus sit; vel si institor qui liber est solvendo non sit, ei detur utilis actio in eos, qui cum institore contraxerunt. Regulariter aliud jus est in exercitore, l. 1. § 8. *D. de exercit. act. exercenti navem*, ait Ulp. *adversus eos qui cum magistro contraxerunt, actio non pollicetur*, id est, non promittitur, ut apud Metellum Numidicum, *statuæ pollicantur*, id est, ἐπαγγέλονται. Priscianus VIII.

13 Per lib. pers.) §. *Ex his. Instit. per q. pers. nob. acq. l. Et liceat.* 15. *D. de pec. const.*

14 In exercitore) Exercitori enim datur utilis actio in eos qui cum magistro contraxerunt, si rem amissurus sit, si rem aliter servare non possit, forte propter inopiam magistri.

15 Exercitor autem est) *l.* 1. §. *Exercitorem. D. de exercit. act.* ratiem exercitor in *l.* 1 § 3. *D. nau. cau.* et in veteri inscriptione.

16 Magister institor est) Magister enim instat navi locandæ ad merces, vel vectoribus conducendis vel mercib. emendis, aut vendendis, *l.* 1. § *Magistri, eodem.* Græce dicitur ναυκλήρος Scholiastes Synops. ma ναυκλήρος ἐστιν ὁ πᾶσαν ἐπιμέλειαν του πλοίου ἐμπιστευθεὶς *Cui totius navis cura mandata est.* πρωτοναύκληροι, Græci ad *l.* 14. *D. de pact.*

17 Ad similitudinem institut.) Et retro mulier institoria tenetur exemplo exercitoriæ, *l. Sed etsi* 7. § 2. *D. de instit.*

18 Institoria exercitoria) Schol. Horat. *Institores proprie sunt, qui exercent ipsam mercaturam.*

19 Tabernam) Sveton. Aug. cap. 4. *Unguentariam tabernam exercuisse.* Gl. Gr. Lat. ἐργαστήριον, *Taberna, officina*, et ἐργαστηριάρχης, *tabernarius, institor.*

20 Officinam) *L.* 1. *hoc. tit.* in qua officium pro officina ponitur. Svet. de illustr. gram. cap. 23. *Officinas promercalium mercium exercuit.*

21 Negotiationem) *d. l.* 1. *l.* 11. §. *Præscribere*, D. *de instit.* ut apud Aurelium Victorem cap. 72. *Carbonarium negotium exercuit.*

22 Ab Horatio) Ode 6. lib. 3. Carm. et epistola ad Canidiam: *Amata nautis multum et institoribus.*

23 Ex contr. submagistri) Idque ex utilitate publica receptum est, *l.* 1. § *Magistrum autem. D. exerc.*

24 Cujus voluntate) *l.* 1. §. *Si is qui navem. D. hoc tit.*

25 Navem peculiarem) Si filiusfamil. voluntate patris navem exerceat; sive cum filio, sive cum eo, quem filius præposuit, contractum erit, pater in solidum tenetur. Alius juris est, si filius voluntate patris merces peculiares exerceat: pater enim ex contractu filii, vel ejus quem filius præposuit, non tenetur in solidum, sed in tributum vocatur, una cum ceteris creditoribus peculiaribus, *d. l.* 1. § *Si is qui navem*, quod propter utilitatem navigantium receptum est.

26 Volente aut sci.) Velle non debet dominus, sed non nolle, l. 1. §. 3. *D. de tributor.*

27 In tributum venit) Cum pater vel dominus hac actione convenitur, deductionis privilegium non habet, sed velut extraneus creditor in distributionem mercium peculiarium pro rata debiti sui vocatur, *d. l.* 1. et *l.* 5. §. *In tributum. eod.*

## TIT. XXVI. *Quod cum eo qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicetur, vel de peculio, sive quod jussu, aut de in rem verso.*

*Vide tit.* 7. *lib.* 4. *apud Justin. tit.* 2. *lib.* 14. *tit.* 1. *et seqq. lib.* 15. *D.*

Propositis actionibus exercitoria et institoria, quæ ex contractibus eorum qui sunt in nostra potestate, vel etiam sui juris [1], in eos dantur in solidum, transit ad alias actiones quæ ex contractibus eorum [2] qui sunt in nostra potestate [3], non etiam sui juris, in nos mitiores sunt, nec dantur in solidum. una quæ in peculium datur [4] filiifamil. [5] aut servi nostri [6], id est, pecuniam [7] vel rem cujus administrationem [8] ei concessimus, retenta [9] proprietate [10], vel etiam ei quodammodo concessa [11]. Altera quæ in id quod versum est in rem et patrimonium nostrum [12], et altera in id duntaxat quod jussimus [13], neutra in solidum [14], nisi solidum quod debetur [15] in peculio sit, vel totum versum sit in rem, vel id omne [16] quod creditum est filio vel servo numerari jusserit pater dominusve. Versum, pars est peculii [17], quia quod in rem versum est patris, id pater filio debet: actioni igitur de peculio inest actio de in rem verso. Recte dixit, has actiones dari ex contractibus eorum qui sunt in nostra potestate: nam et his duntaxat peculium habere [18] concedimus quasi proprium patrimonium [19], et quod extraneo gerente [20] negotia nostra versum est in rem nostram, constat nos creditoribus non obligare, *l. Cum qui. sup. si cer. pet. l. penult. sup. de obl. et. act.* quod item credidit si quis extraneo jussu nostro, de eo in nos esse civilem actionem, Si certum petetur, non Quod jussu prætoriam [21] *l. ultim. D. pro soc.* 1. 2. §. *ultim. D. quod jussu*, ac ne ex contractu [22] quidem nostro esse actionem quod jussu, si jussu nostro filio aut servo pecunia quam mutuam rogavimus, pernumerata sit, *l. ultim. D.*

eadem. l. Si filiofamil. D. de don. cau. mor. Est et alia actio sub hoc tit. quæ in ipsum filium datur ex antegesto [24] postquam sui juris effectus est, non in solidum, ne inops fieri periclitetur novus paterfamil. [25] qui nondum acquisivit idoneas facultates, sed in id duntaxat quod facere potest, excepta mutui causa [26], l. 1. et 9. hoc tit. quæ talis nulla est ex antegesto in servum manumissum, quia nec ulla fuit [27] ab initio: in filiumfam. statim atque contraxit, actio cœpit esse [28].

## XXVI. Enarratio.

1 Etiam sui juris) Etiam si magister liber homo sit, vel institor.

2 Ex cont. eor.) vel quasi: puta si filiusfam. tutelam gesserit, l. 1. hoc. tit.

3 Sunt in nost. pot.) ut sunt filiifam. aut servi: sed et quod jussu tenemur, si pecunia jussu nostro credita sit condictionario, l. ult. hoc tit.

4 In pecul. datur) Hæc actio licet in patrem dirigatur, tamen in peculium actio dicitur, §. Sunt præterea, Instit. de action. l. In personam. 30. §. 1. D. de pact. l. pen. D. de condict. furt.

5 Filiusfamilias) Filiæve famil. l. 1. §. 3. l. Ancillarum. 27. D. de pecul.

6 Aut servi) Vel ancillæ, d. l. 27.

7 Id est pecuniam) Pusillam pecuniam, l. 5. D. de pecul.

8 Administrationem) L. Qui peculi. 46. et l. Libera. 48. §. 1. eod.

9 Retenta proprietate) Et ideo servus non dicitur peculium civiliter possidere, sed tenere, seu naturaliter possidere, l. Quod servus. 24. l. Possessio. 49. D. de acquir. poss. civilis enim possessio jure et animo domini constat. Vide inf. de acq. et retin. poss.

10 Proprietate) Dominio, peculium enim servi nostri peculium nostrum, l. Si ita. 16. §. ultim. D. de usu et habitat. et peculium servi in bonis domini numeratur apud Justinian. quibus non est permiss. fac. test. versic. ex hoc intell.

11 Quodammodo concessa) Peculium enim quasi patrimonium servi est, §. Actiones autem. Institut. de act. l. Hinc quæritur. 19. §. 1. et l. Si ex duob. 32. D. de pecul. Gloss. Lat. Gr. peculium, κτῆσις τοῦ ἐν ἀλλοτρίᾳ ἐξουσίᾳ ὄντος, τουτέστιν υἱοῦ, ἢ δούλου. Isidorus Orig. v. c. 25. Peculium est, quod pater, vel dominus filium suum, vel servum pro suo tractatore patitur. Tertullianus de fuga: De peculio ejus exigetur detrimenti dominici restitutio.

12. Et patrimonium nostrum) L. 2. D. quod cum eo, qui in al. pot. οὐσίαν. Theophil. §. 4. Institut. eod. Quod et latiore appellatione peculium dicitur. ut Ecclesiastæ cap. 2. ver. 8. in Symmachi versione: nam quæ 70. seniores περιουσιασμούς, Aquila οὐσίας, Symmachus πεκούλια vocat.

13 In id duntaxat quod jussimus) Finge dominum jussisse servo pecuniam usuris semissibus credi: hactenus tenetur, quatenus jussit, id est, ultra modum usurarum semissium non tenetur, l. 1. D. quod juss.

14 Neutra in solidum) Actio de peculio non datur in solidum, l. 1. D. de pecul. sed pater in peculium obligatur, l. 1. Licet D. de exercit. id est, intra modum peculii, ad finem peculii, l. Pater. 17. in princ. et §. 1. D. de castr. pec. Item actio de in rem verso catenus datur, quatenus in rem versum est, l. 1. D. quod cum eo. Denique actio quod jussu datur, quatenus pater, dominusve jussit.

15 Nisi solidum quod debetur) Si non minus in peculio sit, in solidum dominus paterve condemnatur, si vero minus, quatenus in peculio est, d. §. Sunt præterea.

16 Vel id omne) Actio quod jussu datur in solidum, l. 1. D. quod juss. si id omne creditum sit filio quod pater ei numerari jussit.

17 Versum para est pec.) In Peculium conversum est, quod in rem patris, dominive versum est, l. 1. §. 2. D. de in rem vers. Nam quod in rem patris versum est, id pater filio debet, l. Si pro patre. 10. §. 1. l. Si in rem. 23. eod. l. Quam Tuberonis. 7. §. Sed et id. D. de pecul. Actioni igitur de peculio inest actio de in rem verso, l. Filiusfam. 19. D. de in rem vers.

18 His duntaxat pecul. habere) L. Paterfamil. 182. D. de verb. signif. et ideo si filius sui juris efficiatur, peculium perimitur, l. ultim. §. ultim. D. de inoff. testam.

19 Quasi propt. patrimon.) Vide supr. ad illa, quodammodo concessa.

20 Quod extraneo gerente) Docet nos teneri ex contractibus eorum qui sunt in potestate nostra, non etiam ex contractibus extraneorum: Nam si extraneus mutuam pecuniam acceperit, licet in rem meam versa sit, non obligor; sed is qui accepit, condictione tenetur, cujus contemplatione pecunia numerata est. si vero negotii mei contemplatione numeravit, actione negotiorum gestorum creditori teneor, procurator vero nulla, l. Si pupilli. 6. §. 1. l. Liberto. 31. D. de negot. gest.

21 Quod item credidit) Pergit docere quod supra instituerat. Nam sicut actio de in rem verso non datur in superiore casu, licet versum sit: ita actio quod jussu non datur, etsi quis jussu nostro pecuniam extraneo crediderit; sed ipsemet, qui jussit, tenetur actione directa, quasi ipse contraxisse videatur, quoniam actio quod jussu, datur tantum ex contractu eorum qui sunt in potestate nostra.

22 Prætoriam) Certi condictio est civilis: actio vero quod jussu est prætoria, l. ultim. hoc tit. l. 25. D. ad SC. Velley. Pater tamen aut dominus tenetur etiam civili condictione, §. ult. Institut. quod cum eo.

23 Ac no ex contractu) Proponit vitium regulæ superioris, quæ vult nos teneri actione quod jussu, si cum eis qui sunt in potestate nostra, contrahi jusserimus: Cessat enim actio quod jussu, si dominus paterve pecuniam mutuam accepturus jusserit eam servo, aut filio numerari, quia filius non contraxit; et patri igitur condici potest. Filius autem suo nomine non obligatur, l. 4. hoc tit.

24 Ex antegesto) Cum esset in potestate patris.

25 Novus paterfamilias) Filiusfamilias obligatur ex omnibus contractibus tam naturaliter, quam civiliter, tanquam paterfamilias, et ob id agi cum eo velut cum patrefamil. in solidum potest, l. Tam ex contractibus. 57. D. de judic. l. Filiusfamilias. 39. D. de obligat. l. ult. §. Pupillus. D. de verb. oblig. l. Si quis 44. D. de pecul. si tamen e potestate patris exierit, aut a patre exhæredatus sit, aut certe ex minima parte sit institutus, vel denique bonis paternis abstinuerit, et ex continenti conveniatur in solidum causa cognita, non condemnabitur in solidum, sed in id tantum quod facere potest, ne novus paterfamilias rebus omnibus suis exuatur, et statim atque liberam administrationem recepit, opprimatur: si vero novus paterfamilias non sit, et post multos annos conveniatur, in solidum condemnabitur: nec enim in necem creditorum debitori succurri debet, qui tanto tempore rem suam non auxit, ac nihil quæsivit, unde creditores suos posset absolvere, l. 2. 4. 5. et 7. D. quod cum eo, l. 2. et 9. hoc tit. l. Tutorem. 37. D. de administr. tutor.

26 Excepta mutui causa) Nam ex mutui causa pater familias effectus, morte, vel alio modo ne quidem convenitur quatenus facere potest, Paul. lib. 2. Senten. tit. 10. §. ult. Instit. quod cum eo. l. 1. D. de Senat. Macedon. Synt. Vesp. c. 11.

27 Quia nec ulla fuit) Nulla ex antegesto in manumissum ex contractu actio est, quia nec ulla fuit ab initio. Vide supr. ad tit. 14.

28 Cœpit esse) Tanquam cum paterfamilias, ut supr. dictum est.

## TIT. XXVII. *Per quas personas nobis acquiratur.*

*Vide tit. 9. lib. 2. tit. 18. et 29. lib. 3. apud Justin.*

Quemadmodum ex contractibus eorum qui sunt in nostra potestate tit. 25. et 26. intelleximus prætorem in nos varias actiones dare, ita par erat nos intelligere quod hic titulus præstat, et ex contractibus eorundem nobis obligationes acquiri et actiones. Vis hæc est potestatis, ut quicquid acquirit filius vel servus, id sive dominium sit [1], sive possessio, sive obligatio, confestim [2] acquirat patri vel domino, et obligationem non tantum civilem, sed etiam naturalem [3] l. Frater. D. de cond. indeb. Ceterum qui in nostra potestate non sunt, per eos veluti per procuratorem, aut gestorem, aut tutorem nulla nobis acquiritur actio [4] præterquam ex causa [5] creditæ pecuniæ [6], in qua et pleraque alia singularia præcepta sunt [7], si quidem ea credita sit nostro nomine [8], et aliquando ex aliis causis utilis in subsidium [9], ut dixi tit. 25. et per tutorem [10] certis ex causis, l. 2. 4. 5. infr. quan. ex fac. tut. At possessionem [11] receptum est [12] per procuratorem [13] suadente utilitatis ratione [14], quæ est etiam causa per eum acquirendæ actionis creditæ pecuniæ et pignoratitiæ [15], acquiri nobis posse viventibus [16] aut ratum habentibus, ac deinde per possessionem dominium [17], si res procuratori a domino nostro nomine tradita sit [18]. Citra possessionem [19] autem per eum dominium non acquiri, id est proprietatem [20].

## XXVII. Enarratio.

1 Sive dominium sit) Dominium, possessio justa, et obligatio per eos, quos habemus in potestate nobis acquiritur, §. Non solum. Instit. per quas person. nob. acquir. l. Aquiritur 10. §. Non solum. D. de acquir. rer. dom. l. Quod servus 24. D. de acquir. poss. l. 1. hoc tit. Justin. Instit. per quas person. nob. oblig. acquir.

2 Confestim) et in atomo, l. Placet. 70. D. de acquir. hæred. Cujac. ad l. Frater. D. de cond. ind. tract. 9. ad Afric. ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, Epist. 1. ad Corint. Oecumen. ἐν ἀτόμῳ, ἤγουν ἐν στιγμῇ. Tertullianus de resurrect. carn. In atomo, in momentaneo oculi ictu. D. Hieronymus in epistola ad Minerium et Alexandr. Atomus punctum temporis est, quod secari et dividi non potest. Unde et Epicurus ex suis atomis mundum struit, et universa conformat, ictusque oculi sive motus, qui Græce dicitur ῥιπή, tanta velocitate transcurrit, ut pene sensum videntis effugiat. In ictu puncti. B. Gregor. homil. 10. de divers. lection. Evangel.

3 Sed etiam naturalem) Qualiscumque obligatio acquiritur, v. Cujac. ad d. l. Frater.

4 Nulla nobis acquiritur actio) Per liberam personam nec dominium, nec obligatio nobis acquiritur, d. l. 1. l. Solutum. 11. §. Per liberam. D. de pignorat. act. l. Et licet. 14. D. de constit. pecun. l. ult. inf. quando ex fac. tut.

5 Ex causa creditæ pecuniæ) Per liberam personam actionem creditæ pecuniæ acquirimus, l. Certi. 9. §. Si nummos. D. de reb. credit. in qua pleraque alia singularia, παρὰ τὴν ἀκρίβειαν, παρὰ τοὺς κανόνας præcepta sunt, l. Singularia. 15. eod. Stephanus ad d. §. Si nummos: σημείωσαι ποτὲ δι' ἐλευθέρου προσώπου προσπορίζεται ἀγωγή· τοῦτο δὲ ἀπὸ τῆς ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ δανείου, καὶ μόνης νόμιμον ἐνοχῆς, ἐφ' ᾗ φυσικωτέρως τὰς ἀπαριθμήσεις ποιοῦμεν. Nota, inquit, quando per liberam personam acquiratur actio. Illud autem accipe tantum de obligatione quæ re contrahitur ex causa mutui, in qua magis ex naturali ratione numeratio fit. Quod si is cujus nomine aliena pecunia credita est, nomen improbet, ei qui numeravit vel cedet condictionem, vel citra cessionem ei dabitur utilis condictio ex numeratione: et ita contingit, ut qui per se actionem non habet, cuique ab eo qui habet

cessa non est, utiliter agat: quod Græci notant his verbis: ποτὲ καὶ μὴ ἔχων ἀγωγήν, μήτε ἐκχωρηθεῖσαν αὐτῷ κινεῖ ουτιλιας.

7 Singularia præcepta sunt) Nota obiter Cujacium hic videri magis probare vulgatam lectionem, singularia præcepta, quam Florentinam, contra quam fecerit ad *l. 34. D. mand.* a Florentina tamen stant Basilica lib. 24. tit. 1.

6 Creditæ pecuniæ) Vel quasi: Nam benigne etiam receptum est, ut per alium nobis acquiratur ex pro mutuo, veluti si quis per imprudentiam non debitum solverit nostro nomine, *l. Si per ignorantiam. 6. sup. de cond. indeb.* idque utilitatis causa receptum est propter crebrum et necessarium mutuæ, vel promotuæ pecuniæ usum.

8 Nostro nomine) *d. §. Si nummos.*

9 Utilis in subsidium) Nam si is qui præposuit, rem servare non possit, vel institor solvendo non sit, in subsidium utilis actio ei datur adversus eos, qui cum institore contraxerunt: quod et in exercitore locum habet, vide ad tit. 25.

10 Et per tutorem) Utilis etiam ex his causis pupillo per tutorem acquiritur. Vide Cujac. *inf. quando ex fac. tut.*

11 At possessionem) Excepta possessionis causa per liberam personam nihil nobis acquiritur, *l. 1. hoc tit.* id est, excepta possessione, ut quidam e veteribus interpretator auctore Azone ad *d. l. 1.* et Cujacius.

Possessionem igitur per procuratorem nobis acquiri tam ratione utilitatis, quam jurisprudentia, id est, auctoritate juris constituentium receptum est, et per hanc possessionem etiam dominium, si dominus sit, qui nostro nomine ei tradidit: vel usucapionis conditionem, si dominus non sit, *l. 1. hoc tit. l. 1. et Per procuratorem. 8. inf. de acq. poss. Paul. r. Sent. tit. 2. §. 2.*

12 Receptum est) Et constitutum ab Alexandro Severo, *§. Ex his itaque. Instit. eod. d. l. Solutum. § Per liberam.* de quo tamen per initia conveniebat inter prudentes, ut significat Neratius in *l. Si rem subreptam. 41. D. de usurp. et usucap.* et hoc est quod ait Ulpianus in *l. Traditio. 20. §. ult. de acquir. rer. dom.* placere per liberam personam omnium rerum possessionem quæri posse: id est, jam convenire, jam constare inter prudentes, placere inter omnes, et indubitati juris esse, *l. 1. hoc titulo*, nisi referre, malis ad constitutionem D. Severi: Nam eodem verbo prudentes uti solent, cum principali constitutione jus inductum est: utuntur quoque eodem verbo, placet, Diocl. et Maxim. in *d. l. 8.*

13 Per procuratorem)) Tutorem, curatoremve, *l. 1. §. Per procuratorem. D. de acquir. vel omitt. poss.*

14 Suadente utilitatis ratione) Utilitatis causa *d. l. Per procuratorem.* at *Paul d. §. 2.* ratione Utilitatis, *l. 1. hoc tit.*

15 Et pignoratitiæ) Per procuratorem acquiritur crediti condictio, et ex eadem causa pignoris obligatio citra cessionem procuratoria, quam veteres auctores exigebant, *l. 2. hoc tit.*

16 Viventibus) Puto legendum, scientibus, aut volentibus: possessio enim scientibus et volentibus acquiritur. *l. Ea quæ. 53. D. de acquir. possess.* id est, si mandatum intervenerit, licet ignorantibus nobis res tradita sit, *l. Si procurator. 13. D. de acquir. rer. dom.* citra mandatum possessio, aut dominium prius non acquiritur, quam dominus ratum habuerit, *l. Communis. 42. D. de acquir. possess.*

17 Per possessionem dominium) Si proprietas ab hac separari non possit, *d. l. Per procuratorem.*

18 Nostro nomine tradita est) *d. l. Si procurator.*

19 Citra possessionem) Dominium nonnisi per consequentias possessionis acquiritur: citra possessionem nec dominium, nec obligatio nobis acquiritur, *d. l. 1. hoc tit.*

20 Id est, proprietatem) Proprietas dominium significat, *d. l. Si procurator:* δεσποτείαν vertit Theophilus in *d. §. Non solum.* Glossæ Græco Latinæ: δεσποτεία. *Dominatus, dominatio, eritudo, proprietas.*

## TIT. XXVIII. *Ad SC. Macedonianum.*

*Vide tit. 6. lib. 14. D.*

Intelleximus ex *l. ult. tit. 26.* creditori nullam esse actionem 1 creditæ pecuniæ, si eam crediderit servo alieno, vel conditionario sine speciali jussu domini, quæ Constitutio est valde nova: nam hoc olim obtinuit tantum 2 in filiofam 3 ex SC. Macedoniano 4, de quo est hic titulus, cuique nomen non a Consule, ut ceteris SC. 5 sed ut legi Scatiniæ 6, et SC. Papyriano 7 ab eo in cujus odium 8 lex facta est, vel qui legi causam dedit 9. Factum id fuisse auctore Vespasiano Svetonius scribit 10, Tacitus 11 auctore D. Claudio.

### XXVIII. Enarratio.

1 Creditori nullam esse actionem) Domini nullatenus obligantur, nisi si jussisse probentur, *l. ult. sup. quod cum eo.*

2 Obtinuit tantum) Ut Senatusconsultum Macedonianum porrigeretur ad servos periculi etiam ratio facit, ne servi aliquid sequius in dominos molirentur. Ut parentibus igitur, ita et dominis consultum est.

3 In filiofamilias) Verbis quidem Senatusconsulti filiifamilias continentur: sed jus semel constitutum paulatim ad alios serpit: et Senatusconsultum igitur productum est ad filias, nepotes, et pronepotes, *l. 9. §. 2. l. 14. D. eodem, l. Si filius 6. hoc tit.* summa enim ratione consultum est iis, quibus idem periculum imminere potest.

4 Ex SC. Macedon) Si filiofamilias pecunia credita (quod de pecunia numerata accipiendum est, *l. Item si. 7. §. Mutuum.* et *l. Sed si. 9. §. Hoc Senatusconsultum. D. eod.*) creditori actio (in personam scilicet) petitioque (actio in rem) non datur, etiam post mortem parentis, ut est in ipso SC. *l. 1. eod. Paul. Sentent. libro 2. tit. 10.* id est, neque vivo patre, neque mortuo, actio datur: adeo ut extantis quoque pecuniæ actio denegetur, *d. §. Hoc Senatusconsultum.*

Verum si actio non detur, si actio denegetur creditori, quid opus fuit exceptione, qua data, actio summoveri solet? Constat igitur, ex hoc contractu naturalem et civilem obligationem nasci, *l. Creditorem. 18. eod.* adeo ut filiusfamilias condemnari possit, *l. Tamen. 11. eod.* quod utique non fieret, si jam actio denegata esset, si data non esset: creditor enim nonnisi impetrata actione agere potest.

Dicendum igitur est, ipso quidem jure actionem competere, sed exceptione posita elidi: nec enim ipso jure tollitur, impediturque actio, sed tantum per exceptionem, ut ait Bartolus: vide Cujac. inf. tit. 30. Datur igitur, sed sine re et effectu: quod perinde est ac si non daretur, aut denegaretur actio. Eadem ratione mulier non teneri dicitur ex intercessione, quia, Senatusconsulto inefficax obligatio redditur, *l. 6. et 9. infra, ad SC. Vellej.* id est, opposita exceptione Senatuscons. Vellej.

5 Ut ceteris SC.) Ut SC. Trebellianum, quod Trebellio consule factum est, et Pegasianum, quod Pegaso consule.

6 Legi Scatiniæ) De C. Scatinio Valer. lib. 6. cap. 1. Tertullianus de Monogamia.

7 SC. Papiriano) Quo Senatus censuit, uti posthac pueri cum patribus in curia non introirent, præter unum Papirium. Rem narrat Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 6

8 In cujus odium) Sc. Macedonianum in odium fœneratorum, *l. Factum est. 40. D. de cond. ind.* Theophilus scribit, ei Senatusconsulto nomen dedisse Macedonem filiumfamilias bene prodigum, et profusum, *§. ultim. instit. quod cum eo.* Sed verius est, ansam ei consulto dedisse Macedonem fœneratorem, cui mos erat filiisfamilias, qui vitam luxu trahebant, credere, *tacito fœnore*, ceu loquitur Horatius epistola 1. libri 1. cum nescirent filiifamilias quibus usuris pecunia eis crederetur: quamquam idem juris est, licet mutua pecunia sine usuris data sit, *l. Item si. § Item si duo. D. eodem*: nam licet mutuum sit ἄτοκον, tamen æris alieni ratio subest, cui solvendo filiusfamilias impar est: quia nihil suum habet.

9 Vel qui legi causam dedit) Lex Scatinia in odium Scatinii facta est, cui et ipse nomen dedit: sicut SC. Macedonianum in odium Macedonis, cui et ipse nomen dedit. Senatusconsulto Papiriano Papirius causam et nomen dedit.

10 Sveton. scribit) Vespasiani cap. xi.

11 Tacitus) Annal. xi. cap. 13.

## TIT. XXIX. *Ad SC. Vellejanum.*

*Vide tit. 1. lib. 16. D.*

Proximum est Macedoniano Vellejanum: nam utroque SC. tollitur exactio creditæ pecuniæ 1, SC. Macedoniano si credita sit filiof quod Impp. 2 produxere etiam ad servum et conditionalem hominem. SC. Vellejano si credita sit mulieri, non in rem suam consumpturæ pecuniam, sed mox daturæ 3 alii pro quo ipsa etiam pecuniam mutuam rogavit: et generaliter intercessiones mulierum omnes 4 infirmantur 5 SC. Vellejano. Intercessiones quæ obligant, non consilia 6, non auctoritates, licet intercessiones dicantur. Et rursus intercessiones sua sponte susceptæ 7, non decreto prætoris, *l. 2. infra si mul. ind. prom.*

### XXIX. Enarratio.

1 Exactio cred. pec.) Ipso quidem jure actio est in filium familias, sed posita exceptione eliditur, *l. Tamen. 11. C. de SC. Macedon.* inanis obligatio est, *l. 8. §. Marcellus D. eodem*, et actio inefficax, *l. pen. supra, ad Maced.* Pecunia igitur, sed creditori ejus exigendi jus non est.

2 Quod Impp.) Honorius et Theodos. in *l. ultim. supra, quod cum eo.*

3 Mox daturæ) Hujus loci interpretem non alium quæremus, quam ipsum Cujac. ad *l. 19. D. eod. tract. 4. ad Afric.* Novam obligationem mulier recipit, ut si cum alius mutuam pecuniam accepturus esset, interposita sit mulier, quæ acciperet, et se ab initio ream constitueret, quo genere non recipit quidem obligationem, quæ constiterit in alio: sed recipit alienam obligationem, id est, quam alius erat subiturus, nisi ipsa intervenisset, *l. 8. §. Si cum essem. D. eodem*, quod genus intercessionis notatur his verbis Senatusc. *et mutui dationes* Vid. ibidem Cujac. ad *l. Vir uxori. in fine.* Nota obiter non esse admittendam eorum emendationem qui malunt mutuationes, quam mutui dationes. Hoc igitur casu mulieri subvenitur, quia fuit interposita, vel subjecta ab alio, ut vice locove ejus mutuam pecuniam acciperet cum creditor non ignoraret quid ageretur, quidve moliretur mulier, ut scribit idem Cujac. ad *l. Bona fide. 27. D. ad SC. Vellej.* lib 3 Respons. Papin. Certe si mulier pecuniam sibi sumpserit, non juvatur Vellejano, licet alii donatura, *l. 4. D. eodem*, in qua verba illa, *accepit a me mutuam pecuniam*, videntur respicere ad verba Senatusconsulti, *mutui dationes*, ut scilicet hoc casu non juvatur mulier, sicut juvatur cum recipit alienam obligationem. Sed neque mulier juvatur Senatusconsulto, si pecunia in usum mariti cesserit, *l. 13. hoc tit.* Salmasius de modo usur. cap. 16. putabat delenda esse verba illa Senatusconsulti, *pro aliis*, aut certe transponenda, ut legatur, *in quibus pro aliis intercedunt feminæ*. Sed nihil mutandum: nam Senatusconsulto non aliter juvatur mulier quam si

mutuam pecuniam acceperit, quam alius accepturus esset, si ipsa non intervenisset.

4 Intercessiones omnes) Intercedere est se, vel sua pro alio obligare, puta si mulier pro alio fidejubeat, *l.* 3. expromittat, l. 4. mandet, *l.* 15 *hoc tit.* constituat, §. 1. *D. de pecun. constit.* quæ quidem sic accipienda est, ut mulier pro se constituat utiliter, non etiam pro alio: hoc enim est intercedere, illud non item Basilica γυναῖκες ἀντιφωνοῦσαι ἐνέχονται ἐν ᾧ μὴ ἐντερασθεύουσιν. *Mulieres constituentes tenentur, si non intercesserint.* Glossa interlinearis: *Si enim pro se constituunt, non intercedunt, quoniam alienum debitum non est:* ἐὰν γὰρ ἀντιφωνῶσι ὑπὲρ ἰδίου χρέους οὐκ ἐντερασθεύουσιν, ἐπεὶ μὴ ἀλλότριον τὸ χρέος ἐςίν. Intercedit quoque mulier si res suas obliget, vel alii obliganti consentiat, sciente creditore, *l.* 5. et 7. *hoc tit. l. Quamvis.* 8. *D. eodem.* Intercessionis igitur verbum generale est, et qualemcumque intercessionem continet; et ob id Senatusconsultum de intercessionibus dicitur in *l. Qui exceptionem.* 40. *D. de cond. ind. l.* 2. et 8. *hoc tit.* ut apud Græcos ἀντιφωνήσεως verbum, quo utuntur auctores Basilicῶn *d. l.* 40.

5 Infirmentur) Mulieribus succurritur propter sexus infirmitatem, *l.* 2. §. 2. et 3. *D. eodem. l. Si sine.* 5. *hoc tit.* ἔνθα καὶ ἡ φύσις πάντως καὶ ἡ ἡλικία πολλάκις ἔχει τὴν ἀσθένειαν, Theophylactus in priorem ad Timotheum. Oecumenius in eandem epistolam cap. 6. εὐαπάτητον γὰρ τὸ τῶν γυναικῶν γένος. *Facile decipitur mulierum genus.* S. Chrysostomus in 1. ad Timoth. homil. 9. τὸ γὰρ γυναικῶν γένος ἀσθενὲς καὶ κοῦφον. *Mulierum genus infirmum et leve.* Quintilianus declamat. 338. *Per se imbecilla res est femina*: et facile decipiuntur. Sed ita demum eis subvenitur, si non callide sint versatæ: Nam deceptis non decipientibus Senatusconsultum opitulatur *d.* §. 3. Imo decipientes jus coercet, non deceptos: sive, ut ajunt interpretes Hermogenis: οἱ νόμοι οὐ τοὺς φενακισθέντας ἀλλὰ τοὺς φενακίσαντας κολάζει. Intercessio igitur mulieris infirmatur, irrita fit, *l.* 7. *D. eodem,* posita exceptione Senatusconsulti: et ut ait *lex* 8. *hoc tit.* mulier virili obligatione eximitur. In veterem autem debitorem actio directa efficax est, non in mulierem: vel si novata fuerit, quod mulier expromiserit, rescissa intercessione, restituitur utilis actio in veterem debitorem, quæ et restitutoria dicitur et rescissoria, *l.* 8. et 16. *hoc tit.* utilis actio dicitur *l. Quamvis.* 8. §. *Si convenerit. D. eodem,* vel nova utilis actio instituitur in eum cui bono fuit mulieris intercessio. Utilis dicitur, quia directa adversus mulierem competit, *d.* §. *Si cum essem.*

6 Non consilio) *L.* 5. §. *Papinianus. D. de admin. strat. tut.*

7 Intercessiones sua sponte) Senatusconsulto mulieribus succurritur, quæ se, suave pro aliis ultro obligant, non si decreto prætoris: Senatusconsultis enim non infirmantur decreta Prætorum.

## TIT. XXX. *De non numerata pecunia.*

*Vide tit.* 21. *lib.* 3. *Inst.*

Diximus jus crediti infirmari SC. Vellejano, et SC. Macedoniano: hoc vero fit non ipso jure, sed opposita exceptione 1 SC. hujus vel illius 2, quæ si forte omittatur, crediti exactio erit, *l. Tamen. D. ad Maced. l. Pap. D. de Publ. in rem act. l.* 18. *D. de evict.* In hoc titul. proponitur tertium genus exceptionis, quæ etiam jus crediti perimitur, id est, si sperans 3 mihi pecuniam mutuam datum iri, chirographo cavero me eam pecuniam accepisse, vel si mox eam, quæ debebatur, mihi solutum iri sperans, apocha cavero mihi eam pecuniam non accepero falsus animi, chirographum utrumque infirmabo, posita, vel contestata 4 exceptione non numeratæ pecuniæ, quæ non est perpetua, ut superiores 5; sed temporaria, nempe biennalis 6 contra chirographum creditæ pecuniæ, et menstrua contra chirographum solutionis. Sic enim apocha appellatur in *l. Creditor. D. de act. emp.* Et producitur exemplum hujus exceptionis etiam ad alia negotia 7, ut ex eis si agatur, possit opponi exceptio non numeratæ, non solutæ, non debitæ rei pecuniæve.

### XXX. Enarratio.

1 Opposita exceptione) Desiderantibus Senatus opitulatur: id est, in filiosfamilias actio est, sed opposita exceptione SC. Macedon. intercidit, ut dictum est supr. titul. 28. item in mulierem actio est, quæ posita exceptione SC. Vellejani excluditur. Sed si omittatur exceptio filiusfamilias debitor, aut mulier intercedens condemnabitur. Mulier tamen adversus actionem judicati utitur exceptione Vellejani, et filiusfamilias exceptione Macedoniani: quod eis favorabiliter præstatur, exceptiones enim peremptoriæ post sententiam opponi non solent, *l.* 8. *inf. de except. l.* 2. *inf. sent. resc. non posse.*

3 Vel illius) Exceptio intercessionis dicitur in *l. Exceptiones.* 7. *D. de except.*

3 Si sperans) θαῤῥήσας τῇ πίστει τοῦ δανειστοῦ, Fidem creditoris secutus accepisse cavi, qui tamen spem meam delusit, nec postea numeravit, inanis cautio est.

4 Contestata) Agenti si certum petatur de chirographo opponitur exceptio non numeratæ pecuniæ. Sed etsi pecunia quasi credita non petatur, qui cautionem omisit, intra bienn. ex scripto, vel apud judicem, aut episcopum conqueri potest de non numerata pecunia, *l. In contractibus.* 14. §. *pen. hoc tit. l. ult. C. de condict. ex lege*: exceptio vero contestata perpetuatur, *l. Si intra.* 8. tricennaris est.

Condictio quoque chirographi ultro id est, etiam non agente creditore, si qui cavit, competit, *l. Si quam.* 7. *hoc tit.* condictio inquam sine causa, *l. ult. supr. de condict. ex l.* vel indebiti, *l.* 3. *sup. de cond. ind.* quibus id agitur, ut reddatur chirographum, quod apud te sine causa est, si nihil credideris: vel certe non condicitur liberatio, *l. Si indebitum.* 15. *inf. de fidejuss.* quæ est incerti. Græci ad *d. l.* 7. δύναται καὶ μὴ ἐναχθεὶς κινῆσαι τὸν ἰνδέβιτον κονδικτίκιον κατὰ τοῦ δανειστοῦ ἐπὶ τῷ λῦσαι κατ' αὐτοῦ ἐνοχήν. *Tam si debitor non convenitur, condictione consequetur, ut obligatione liberetur.* Glossa interlinearis ibidem: ἴνκερτον κονδικτίκιον ἔχει. *Condictionem incerti habet.*

Hanc quoque condictionem biennalem esse tradunt e veteribus Placentinus in Summa, Castrensis, et Raphael Fulgosius ad *d. l.* 7. ita ut exceptio, et querela non numeratæ pecuniæ, et condictio biennio continuo concludantur. Cujacius contra sentit in recitatione ad hunc titulum. Ego in Cujacio interpretando ab eo discedere non soleo: prior tamen sententia rationem habere videtur: cui enim ultro intra quinquennium tantum licet conqueri de non numerata pecunia, eidem quoque ultra quinquennii metas condictio jure denegabitur. Ipsa condictio querelæ instar est. Sed et quia fidem cautionis non agnoscit, sed idem qui scripsit, eam convellit, tam dissoluta negligentia in eo ferenda non est, qui tandiu siluit, ac jugi silentio obligationem comprobasse videtur: imo querelæ non numeratæ pecuniæ quinquennium præfinitum displicuit, et intra biennii spatium, quasi invidiæ plenum proponendam sanxit Justinianus.

Cum exceptione autem non numeratæ pecuniæ concurrit exceptio in factum, *l.* 9. et exceptio doli, *l.* 3. ad quam Thalelæus notat satis novum esse, ut quamvis doli exceptio a reo opponatur, probatio tamen actori incumbat: in exceptionibus enim reum partibus actoris fungi, *l.* 18. *D. de probation.* recte autem in constitutione addi, doli exceptionem opponi posse; quoniam is qui aliam quamlibet exceptionem habet: dolo enim facere eum qui id quoque exceptione elidi potest, petit, *l.* 2. §. 5. *D. de dol. except.* quod et Accursius notavit ad *d. l.* 3.

Hæc igitur in hac exceptione singularia sunt, quod reus non expectata actione queri possit, et quod posita exceptione non numeratæ pecuniæ, in actorem onus probandi transferatur, *l.* 3. *hoc tit. l.* 1. *supra, de probat.* in qua si distinctionem ante verbum, *numeratam*, reponas, citra aliam mutationem sententia ejus constabit: Basilica: ὥσπερ ὁ δανειστὴς ὁ τὰ χρήματα ἀπαιτῶν ἀποδείκνυσιν ὅτι ἠρίθμησεν, etc. id est: *Ut creditor qui pecuniam petit, probet se numerasse.*

5 Ut superiores) Exceptio SC. Macedoniani perpetua est, *l.* 9. §. *pen. D. de SC. Maced.* et exceptio SC. Vellejani, *l.* 3. *D. de except.*

6 Biennalis) Exceptio non numeratæ pecuniæ biennio extinguitur, *d. l.* 14. Olim quinquennio, *l. un. C. de Hermogen. de cau. et non numer. pec.* Contra apocham vero intra dies triginta exceptio pecuniæ non solutæ proponi debet, *d. l.* 14. §. *super.* liberationi favetur.

7 Ad alia negotia) Quidam ex Latinis, ex Græcis autem Theodorus, putabant exceptionem non numeratæ pecuniæ in mutuo tantum locum habere ex *l.* 5. *hoc tit.* qui notatur a Thalelæo qui et *in dote, et debiti solutione, et aliis plerisque locum et esse*, scribit: οὐ μόνον, inquit, ἐπὶ δανείου ἀλλὰ καὶ ἐπὶ προικὸς καὶ ἐπὶ χρέους καταβολῆς καὶ ἄλλων πολλῶν δύναται ἀντιτίθεσθαι ἡ ἀναργυρία. Quod verum est. Theodorum errore liberabimus, si dicemus, hanc exceptionem cœpisse a credita pecunia, et deinde ad alia negotia productam: quæ videtur esse Cujacii sententia. Denique exceptio non numeratæ pecuniæ locum habet in omnibus contractibus qui re contrahuntur, exceptis apochis, quibus depositarius profitetur se quid accepisse in causam depositi *d. l.* 14. Et ita sentiunt Azo in summa, Joannes Faber, et Fulgosius ad *d. l.* 14.

## TIT. XXXI. *De compensationibus.*

*Vide tit.* 2. *lib.* 16. *D.*

Est et quartum genus exceptionis, quo jus crediti perimitur 1, nempe si pensata pecunia 2 dicatur, *l. In exceptionibus. D. de prob.* Compensatio enim olim in strictis judiciis non fiebat ipso jure, sed per exceptionem doli mali, §. *In bonæ fidei. Inst. de action.* Compensatio est computatio vice mutua 3 debitæ quantitatis 4. Vel absumptio 5 aut delibatio ejus quæ petitur: quam tandem placuit 6, si modo liqueat de debito, fieri ipso jure, et generaliter Justiniano deductionem, reputationem retentionemque quamlibet tam in actionibus in rem, quam in actionibus in personam, *l. ult. hoc tit.* quam ea in re sola 7 agnosco facere novum jus (*).

### XXXI. Enarratio.

1 Jus crediti perimitur) In bonæ fidei judiciis compensatio ipso jure fit, id est, obligatio ipso jure consumitur, *l.* 4. et *l.* 10. *D. eod.* citra exceptionem doli mali, *leg.* 21. §. *Qui servum. D. de leg.* 1. *l.* 21. *D. sol. matr.* Hoc enim efficit ut minus petatur, et qui totum petit, male petat. In strictis vero judiciis, nec ipso jure fiebat compensatio, nec opposita doli mali exceptione ante constitutionem D. Marci, §. *In bonæ fidei. de action.* Institutione quarta, *l. Qui non militabat.* 78. *D. de hæred. instit. l. Nesennius.* 22. *D. ad leg. Falcid. l. Si opera.* 6. *D. de dol. except.*

2 Pensata pecunia) Id est, compensata, ut in *l.* 7. §. 1. et *l.* 15. *D. eod.* Glossæ Latino Græcæ. *pensat*, ἀντιλλογεῖ. et pensatio in *l.* 18. §. *ult. D. commod.* est ἀντίλλογος, compensatio.

3. Vice mutua) Compensatio inducitur eorum, quæ vice mutua debentur, l. *In rem suam.* 18. *eod. d. l.* 78.

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib.* 2 *cap.* 4.

4 Vice mutua debitæ quant.) Mutuo debitæ quantitatis *l. 8. hoc tit.*
5 Absumptio) Si tantumdem debeatur, absumitur quod petitur: si minus, delibatur, μειοῦται. *d. §. In bonæ fidei.* et §. *pen. eod.*
6 Tandem placuit) Compensationem fieri ipso jure etiam in strictis judiciis placuit prudentibus, *l. Postcaquam.* 21. *D. eod.* et Alexandro Severo, *l. 4.* et *l. Cum alter.* 11. *eod.* et Justiniano. *l. ult. hoc tit.* Ipso quidem jure minuitur actio, sed exceptionem opponi necesse est, ut condemnatio in solidum sequatur, *l. Tamen.* 11. *D. de Senat. Macedon.* quæ fuit sententia Glossæ, Joannis, et Doctorum, ut refert. Joan. Faber ad *l. Si constat.* 4. *hoc tit.*
7 Ea de re sola) Nec enim Justinianus induxit, ut non fieret compensatio nisi debiti liquidi, confessi, et præsentis: et ut non admitteretur in actione depositi · et commodati, *l. ult. supra, commod.* Græci enim quibus accedo, in eam quoque sententiam iverunt, ut commodato compensatio opponi possit: οὐ μόνον γὰρ ἡ περὶ παραθήκης ἀγωγή, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἐν χρήσει δεδομένων ἀπήλλακται τοῦ λόγου τῶν ἀνταλλάγων. *Non modo enim actio depositi, sed et actio commodati compensationem non recipit.* Et alibi: ἡ περὶ παραθήκης ἀγωγὴ καὶ ἡ περὶ τῶν ἐν χρήσει δεδομένων ἀνταλλάγῳ, οὐχ ὑπόκειται. *Actio depositi et commodati compensationi non subjicitur.* Qua de re primo quidem Cujacius addubitavit, sed tandem in Not. post. §. *In bonæ fidei.* 29. *Inst. de act.* tam in commendato, quam in commodato compensationem non esse admittendam censuit, et a priore sua sententia discessit quia putabat Tribonianum in mendosos codices incidisse, et *commodati pro commendati.* in *d. l.* ei irrepsisse. Adde, et actioni ad exhibendum compensationem non opponi, Græci lib. 60. Basilic. tit. 29. ad *l. 1. C. de crim. expilat. hæreditat.* ἡ ad exhibendum οὐκ ἐπιδέχεται κομπενσατίονα. *Actio ad exhibendum compensationem non recipit.* Item non induxit Justinianus, ut non detur compensatio, vel deductio malæ fidei possessori: hæc enim omnia jam antea recepta fuerant, *l. Si debeas.* 22. *D. eod. Paul.* 2. *recept. Sent. tit.* 12 §. *ult.* Vide Cujac. Observat. lib. 8. cap. 18. et lib. 15. cap. 12.
Hoc igitur tantum Justinianus constituit, ut actioni in rem obstet compensatio, sicut actioni in personam, quod olim non obtinebat, *l. Stichum.* 95. §. *Si creditor. D. de solut.* Item ex ejusdem Justiniani constitutione inter deductionem et compensationem nihil interest. Compensatio fiebat ipso jure, deductio ope exceptionis. Cujac. d. cap. 12.

## TIT. XXXII. *De usuris.*

*Vide tit. 2. lib. 22. D.*

Hic liber quartus, qui est de contractibus, et de actionibus in personam, cœpit a contractu mutui, quasi omnium maxime necessario in hac societate civili; prælata religione jurisjurandi, honoris gratia, ex qua sæpe quasi de credita certa pecunia datur actio, si quis delato jurejurando, jurejuraverit se credidisse [1], et quia actio creditæ pecuniæ commune omnium actionum in personam [2], quod est condictionis nomen, fecit suum [3], hic idem liber librive conditor mutuo quasi capiti civilium negotiorum adjunxit alia negotia ex quibus æque datur actio, non alius nominis quam communis, id est, condictio quasi ex mutuo [4], vel ex promutuo, ut condictio indebiti, condictio ob rem dati, et similes, et propositis generalibus præceptis pertinentib. ad actionem creditæ pecuniæ et ad exemplum ejus productis ad alias actiones, etiam huic negotio creditæ, sive mutuatitiæ pecuniæ [5] immista actione commodati et pignoraticia, sicut sub *tit. de reb. cred.* etiam prætor edixerat [6] de commodato et pignore, quod commodato mutuum adeo proximum sit, ut et nomine sæpe permutent, et commodatum dicatur mutuum [7], utroque mutuum commodatum, et quod pignus accessio sit crediti, aut obligatio in vicem crediti, expositisque actionibus quibus patres, vel domini jure honorario quasi accessione tenentur ex creditis, vel aliis contractibus filiorum, aut servorum, *l. Si servum.* §. *An filiusfam. D. de verb. obl.* et causis etiam redditis, quibus jus crediti perimitur, tandem extrema clausula est de usuris, quæ nihil etiam sunt aliud quam accessiones [8] creditæ pecuniæ [9]: post has, id est, post hunc tractatum de usuris suo ordine progredientur ceteri contractus omnes, nec ulla jam amplius ordinis interruptio erit, qualis posset videri fuisse superioribus titulis, re quam præmonstravi non animadversa. Usura [10] est reditus [11] pecuniæ creditæ, qui debetur a tempore contractus [12] vel a tempore moræ in diem, quo ea pecunia solvatur, vel quo is reditus pecuniam æquaverit. Reditus ut in *l. Titius D. de præsc. ver. l. Alumnæ. D. de adim. leg.* Et a tempore contractus, quod fœnus proprie dicitur [13]. Vel a tempore moræ in bonæ fidei judiciis [14] omnibus et strictis quibusdam [15], etiamsi revera nihil intersit actoris [16]. Et in diem [17] quo ea pecunia solvatur, ut *l. Lecta. D. de reb. cred.* vel in reditus sortem æquaverit: nam usura ubi æquavit sortem quod postea usuræ pernumeratur [18], deducitur de sorte, *l. Si non sortem* § 1. *D. de cond. ind.*

## XXXII. Enarratio.

1 Jurejuraverit se credidisse) Tit. Livius: *Prætores ambo in eadem verba jurejuraverunt.*
2 Commune omnium actionum in personam) §. *Appellamus. Instit. de act.* Glossæ græcolat. παραγγελία, *Denunciatio, condictio. Condicere est denuntiare prisce. Nunc vero condictionem omnem in personam actionem dicimus.*
3 Condictionis nomen fecit suum) *Instit. quib. mod. re cont. oblig. in pr.* et §. *Item is. de oblig. qu. ex cont.*
4 Condictio quasi ex mutuo) Vide sup. tit. IX. ad finem.
5 Mutuaticiæ pecuniæ) Vetus Onomasticum: *Mutuaticius*, δανειστικός. A. Gellius 20. cap. 1. *Maximeque in pecuniæ mutuaticiæ usu atque commercio.* Sic editiones quædam: libri autem manu exarati quinque, *mutuaticiæ.*
6 Prætor edixerat) *L. 1. D. de reb. cred.*
7 Commodatum dicatur mutuum) Vide sup. tit. 23.
8 Accessiones) Incrementum sortis, *l. 24. D. depos. l. ult. hoc tit.* incrementum fœnoris. Isidorus Originum v. c. 25. τοῦ δανείου ἐντόκου pecuniæ augmentum. Julius Firmicus II. Mathes. cap. ult. Homer. Odyss. ζ. Χρεῖός μοι ὀφέλλεται. Eustathius: ἔτι δὲ νοῆσαι καὶ ἀντὶ τοῦ αὔξεται, ὅπερ ἐστὶ τοῦ τόκου ἀφορμή· πάντως γὰρ τὸ χρέος ὀφελλόμενον ἐγκυμονεῖ ὥσπερ τὸν ἐπίκαρπον τόκον.
9 Accessiones creditæ pecuniæ) Accessionum nomine continentur etiam usuræ, *tit. Digestorum de usur. fr. et cau. et omni. access.* Usura igitur est accessio, *l. 12.* nam sic etiam legitur in vet. Menagii et Brodæi: Nec igitur audiendus Ludovicus Russardus, qui legendum putabat, *auctio*, quod in suis invenisset, *actio*, quæ quidem lectio orta est ex compendio scripturæ, *accio*, temone superposito. Nec erat cur eam lectionem proberet Salmasius de modo usurarum cap. VIII. accessio enim ibi exponitur τόκος. *Usura*, Basilic. lib. 23. tit. 3. c. 58. Harmenop. Epitomar. lib. 3. tit. 7. §. 24. vide Varr. IV. de LL. in fine.
10 Usura est reditus) *L. Titius.* 24. *D. de præscript. verb.* Basilica, ἵνα ἐκ τῶν τόκων, etc. *l. Alumnæ.* 30. *D. de adim. leg. l. Qui quadringenta.* 88. § *ult. D. ad leg. Falc.* Basilica ibidem: ἐκ τῶν προσόδων, ἤτοι τόκων. *Ex reditibus, sive usuris.* Vetus lapis: *ex reditu ejus summæ.* Pollæmus. l. in Them. τὴν ἐκ τῶν ἀργυρίων πρόσοδον.
11 Reditus) Pecunia locari et collocari dicitur, sive fœnore collocari. Plautus Mostellaria. SC. *scelestiorem. Locare argenti nemini nummum queo.* Horat. Sat. 2. lib. 1.

*Omnia conductis cœmens obsonia nummis.*

Marcianus in *l. Divi.* 89. *ad l. g. Falcid. Ut idoneis nominibus collocatur pecunia.* Basilica: εὐπόροις ἐπὶ τόκῳ δανείζονται. *Idoneis et locupletibus sub usuris credunt.* Ulpian. in *l. 33. de usur. Si bene creditæ sint. p. p.* et in *l. Qui mandatum.* 43. *mand.* pecunias in diem collocaret. Basil. ἢ ἐντελλεῖς, δανεῖσαι. At in *l. Si urbana.* 55. *D. de condict. ind.* rectius legitur, *non locatus*, ut in Basil. δοῦλος μὴ μισθωθείς, *Servus non locatus*, quam *collocatus*, ut legendum putabat Salmasius de usur. cap. 7. et in disquisitione de Mutuo. Nec quod in Glossis vet. *colloco* exponitur ἐκμισθῶ, et ἐκδίδωμι ἐπὶ μισθῷ. *conloco, loco*, ideo mutanda est sincera lectio in *d. l.* 55. Papinianus enim ibi loquitur de servo cujus operas malæ fidei possessor non locavit, sed servus ipse operas suas locasse dicitur: nec conductor igitur pecuniam faciet accipientis: non enim culpa caret qui mercedes sibi, quam domino solvit. Fœnus, inquam, videtur esse locatio; nummi enim utendi dantur certa mercede: et ideo merces pro usura ponitur, Horat. d. sat. 2.

*Quinas hic capiti mercedes exigit.*

Et sat. 3.

*Mercedem aut nummos unde unde extricat.*

Sed et ut prædii reditus proprie dicitur, qui ex locatione: ita reditus pecuniæ, qui ex fœnore quasi ex locatione redigitur, Cujac. Observ. lib. 9. c. 15. Cornel. Nepos in vita Attici cap. 21. *Omnisque ejus pecuniæ reditus constabat in Epiroticis et urbanis possessionibus.* Vel, usura est ususfructus nominum, *l. 3. D. de usufr. ear. rer. quæ us. consum.* id est, quasi ususfructus, Cujac. ad *d. l. 24.* sic fructus pro usuris in *d. l. 88.* ut *Fructus fœnoris.* Tertulliano quarto advers. Marcionem.
12 A tempore contractus) Ex stipulatione, maxime in pecunia credita, Græci: τόκοι ἀνεπερώτητοι οὐκ ἀπαιτοῦνται, *Usuræ citra stipulationem non petuntur.* Colloquium Scholasticum. *Si habes, commoda mihi quinque denarios. Etsi non habuissem, undecumque explevissem. Pignus vis? absit. Cave mihi te accepisse: quibus usuris? quibus vis. cavi.* Usuræ namque ex nudo pacto non debentur, *Paul. lib. 11. Sent. tit. 14. §. 1. l. 1. hoc tit.* pactum enim in continenti factum in stricti judicii contractibus inest quidem ex parte rei, sed non ex parte actoris, hoc enim tantum receptum est in bonæ fidei contractibus. Cujacius ad *d. l. Titius.* in qua sententia etiam est Stephanus ad *l. Rogasti.* §. 1. *D. de reb. cred.* σημείωσαι ὅτι ἐπὶ τῶν στρίκτων τὰ *ex continenti pactu*, τῷ μὲν ῥεῷ συμβάλλεται· τὸν δὲ ἄκτορα οὐκ ὠφελεῖ, οὐδὲ ἐκ πλευροῦ αὐτοῦ τίκτεται ἀγωγή· *Pacta strictis contractibus adjecta reo quidem prosunt, non etiam actori, neque ex parte actoris actionem pariunt.* Usuræ tamen ex nudo pacto solutæ non repetuntur, *l. 3. hoc tit.* propter naturalem æquitatem, quæ pacta annixa sunt: scitum est enim ea, quæ natura debentur ab eo qui solvit, repeti non posse.
Interdum tamen usuræ ex pacto peti possunt, ut puta si adjectum sit ex continenti bonæ fidei contractui, *l. Initio.* 5. *inf. de pact. int. emptor. et venditor. composit.* Item usuræ specierum, seu fructuum, εἰδῶν ἢ καρπῶν δανειζομένων, Græcis, debentur ex pacto, et quidem graviores propter incertum fructuum eventum, *l. Frumenti.* et *l. Oleo.* *h. t.* διὰ τὸ ἄδηλον τῶν καρπῶν. Recte Græci in *d. l. 23.* Additamenta usurarum, προσθήκας τῶν τόκων interpretantur, πλείονα τόκον, majores usuras, supra legitimum modum, *d. l. 23.* Harmen. d. t. 7. §. 24.
Speciorum seu frugum usuram Laodiceni, et Niceni Patres, ἡμιολίαν appellant. Quæ sint autem usuræ hemioliæ non satis constat. Græci canonum interpretes Zonaras et Balsamo semisses interpretantur.
Matthæus Blastares nondum typis editus: ἡμιόλιοι δέ εἰσιν οἱ ἥμισυ τοῦ ὅλου τόκου τῶν ιβ΄ νομισμάτων, ἤτοι τὰ ἕξ·

Cujusmodi interpretatio merito displicuit Jacobo Gothofredo ad Cod. Theod. *tit. de usur.* et τόκον ἡμιόλιον, usuram sescuplicem interpretatur. Glossæ Græco-Latinæ, ἡμιόλιον, *sescuplum*, et profert hunc B. Hieronymi locum in cap. 18. Ezechielis: *Solent in agris frumenti et milii, vini et olei ceterarumque specierum usuræ exigi, sive, ut appellat sermo divinus, abundantiæ. Verbi gratia, ut hyemis tempore demus decem modios, et in messe recipiamus quindecim, hoc est, amplius partem mediam*: quæ quidem erat usura maxima: sorti enim dimidium ejus accedebat. Eandemque interpretationem adfert Salmasius de Modo usurar. cap. 8 et eundem Hieronymi locum citat. Sed et ἡμιολίας, sesqualteras, vel sesquialteras reddi posse scribunt Glossæ Lat. Gr. *Sesqualteras*, ἡμιολίαι. Vetus Onomast. *Sesquialteras*, ἡμιόλιος.

Sed quæri non immerito potest, cur patres Concilii sexti in Trullo, quæ ἡμιολίαι dicuntur in Canone Laodiceno, et Nicæno, quibus clericis interdicitur, *Quodlibet superabundantiæ genus*, ut Ezechielis cap. 22. *Usuram et superabundantiam non acceperis* Tertullianus in lib. 4. advers. Marcion. cap. 17. *Fœnoris redundantiam, quod est usura*. πλεονασμόν, LXX. ibid. vers. 12. et Levit. cap. 25. 37. sive omnis omnino usura, etiam frugum: cur, inquam, patres in Trullo coacti, ἑκατοστὰς dicere maluerint. Et hic viris etiam doctissimis aqua hæret: an quia τόκοι ἡμιόλιοι, *usuræ sescuplices*, quæ olim in frugibus receptæ erant, nova Justiniani constitutione, *l. Eos qui. versic. in trajectitiis, hoc tit.* in centesimas mutatæ sunt? sic videtur. Prohibebantur usuræ hemiolæ veterum Patrum definitionibus: prohibentur et centesimæ, quæ in earum locum subrogatæ sunt. Vide hac de re Salmasium de modo usurarum d. cap. 8. p. 331. qui solus intellexerit canonem Trullisanum, tuum esto, lector, judicium.

Porro illud observandum est quod dicitur in *d. l.* 23. additamenta usurarum ejusdem materiæ admitti, puta olei ampliationem, καὶ τὸ ὁμογενές. Nam si oleo, vel quocumque fructu mutuo dato pecuniam reddi convenerit, servabitur legitimus usurarum modus. οὐ δύναμαι τὸ νόμιμον μέτρον ὑπερβαίνειν τῆν ἡμιεκατοστῆς, ut ajunt Græci: *Non possum legitimum modum usuræ semissis supergredi.*

Denique civitatibus usuræ ex solo pacto debentur, *l. Etiam.* 30. *D. eod.* τοῦτο τὸ πάκτον ἀπὸ νόμου κυροῦται κἂν ψιλὸν ἦ, ut ajunt Græci interpretes: *Hoc pactum confirmatur a lege, legitimum est tametsi nudum sit* et usuræ petuntur condictione ex lege, διὰ τοῦ ἐκ lege κονδικτικίου, ut iidem scribunt ad *d. l.* 30 et ad *l.* 5. *de pact.* libro XI. Basil. tit. 1. Debentur et argentariis, *Nov.* 136. *cap.* 4. et 5. et pecuniæ naut. *l.* 5. et 7. *D. de naut. fœn.*

13 Fœnus dicitur) Usuræ quæ debentur ex die contractus proprie fœnus vocantur, *l. Pecuniæ.* 9. §. 1. *D. eod.* et fœnus accipit pro usura simplici. Fœnus enim interdum accipitur pro pecunia usuraria. Nonius Marcellus: *Mutuum sine usuris, fœnus cum usuris sumitur*. Ex quibus constat, quid inter fœnus, et mutuum intersit: mutuum enim proprie gratuitum est, fœnus autem creditum usurarium, ut in l. 5. *inf. de præd. fis. non fœnus contractum.* Basil. οὔτε γὰρ δάνειον συνήλλαξε· *non enim fœnus contraxit*, id est, sub usuris pecuniam dedit, vel usura simplex. Sic mutua pecunia fœnore distinguitur in l. *Principalibus.* 33. *D. si cert. pet.* ubi tria interdicuntur Præsidibus provinciarum, negotiari, mutuam pecuniam dare, et fœnus exercere. Basilica: πραγματεύεσθαι, δανείζειν, τοκίζειν, reddunt, lib. 23. tit. 1. Cyrillus quidem ita videtur accepisse, ut rectores provinciarum negotiari et fœnus exercere prohibeantur non etiam mutuam pecuniam gratis dare ἄρχων μὴ ἐμπορευέσθω, ἢ ἐπὶ τόκοις δανειζέτω, μήτε οἱ περὶ αὐτούς· οἱ δὲ ταξεῶται οὐ κωλύονται τοῦτο ποιεῖν· *Præses provinciæ negotiari non liceat, neve fœnus exercere, neque iis, qui circa eos sunt: Officiales autem non prohibentur ea facere.* Ejus interpretationi favere videtur *l.* 3. *Si cert. pet.* ubi fœnus tantum agitare prohibetur, δανείζειν, quod heic est, sub usuris mutuam dare pecuniam, ut in *l.* 7. §. *Item si. D. de Senat. Mac. dum.* pro quo Ulpian. dixit, pecuniam agitare in *l.* 4. §. 2. *de fidejuss.* Sed Thalelæi interpretatio ad *d. l.* 3. verior est: scribit enim præsidem prohiberi quoque gratuitam pecuniam dare. Intelligite, inquit, *Pecuniam omnem, mutuam, et fœnebrem*, καὶ ἐνταῦθα πᾶσαν δάνειον νοήσον καὶ ἔντοκον, καὶ ἄτοκον. Eademque Glossæ sententia est *d. l.* 3. Præsides autem mutuam pecuniam dare prohibebantur, ne tacitum fœnus magis, quam mutuum contraheretur, neve hoc obtentu e provincialibus tacite quid emungerent, ac extorquerent. Græci ad *l. Quisquis.* 16. *sup. de reb. cred.* διὰ τοῦτο τὸν ἄρχοντα δανείζειν, ἐκώλυσεν, ἵνα μὴ τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄγχειν ἔχῃ τῇ ἀφορμῇ τοῦ δανείσματος· *ideo lex vetat ne præses mutuam pecuniam det, fœnusve exerceat, ne occasione creditæ pecuniæ eos, qui ei subsunt, vexet.* Officiales vero pecuniam sub usuris credere non prohibentur, remissa stricta ratione: quod mutuum omnium maxime necessarium sit in hac societate civili: nam alterius generis obligationes contrahere eis non licet. Quod Græci tradunt his verbis: ἐπὶ τοῦ δανείου ὡς ἀναγκαίου ὄντος παρὰ τὴν ἀκρίβειαν εἰσηνέχθησαν παρεχώρησε τοῖς ταξεώταις δανείζειν ἐπὶ γὰρ τῶν ἄλλων συναλλαγμάτων οὐδὲ τοῖς ταξεώταις δίδοται ἄδεια. Hoc autem in Præsidibus admissum non est, cum ratio potestatus utrumque mutuum prohibuerit. Hæc aliter interpretatur Salmasius, sed contra mentem Jurisconsultorum, de usur. cap. 5. At quæritur, an præses mutuam pecuniam possit sumere, et posse ait *l. Præsidis.* 34. § 1. *D. de reb. credit.* At ei objicitur *d. lex* 16. Cujacius ad *d. l.* 3. respondet, duos tantum casus proponi in *d. l.* 16. unus est, si pecunia credita præsidi, in provincia versetur is qui credidit quasi mercator legum et provinciæ, id est, πρόξενος: et quasi a præside quidvis obtineri possit, quem oberatum habet. Si ita versetur in provinciis quasi quidvis possit in præsidem, ipse relegatur non judex qui pecuniam sumpsit ut suæ inopiæ consuleret. At coercetur etiam judex, si collectarius (qui et nummularius) honorem ambienti pecuniam crediderit, qua honorem emeret; quo casu uterque relegatur, et qui sumsit et qui dedit. Igitur ea, *l. Quisquis.* coercetur emptor honorum, et potestatum, et qui pretium honorum mutuum dat. Huc pertinet quod scribit Synesius in epistola 72. in fine, et ep. seq. contra leges mutuas pecunias accipi ad coemendos honores, et potestates, ἐπ' ἀρχῇ δανείζεσθαι χρήματα παρὰ νόμους.

14 In bonæ fidei judiciis) Fœnus citra moram, quæ per interpellationem fit, debetur, *l. Pecuniæ.* 9. §. 1. *D. eod.* dies enim satis debitorem interpellat, *l. Trajectitiæ.* 23. *D. de verb. obl.* in bonæ fidei contractibus usuræ ex mora debentur, *l. Mora.* 32. § 2. *eod. l. In bonæ fidei.* 13. *hoc tit. l.* 2. *inf. depos.* officio judicis, *l. Quæro.* 34. *D. loc.* nec enim sunt in obligatione, *l. Qui per collusionem.* 49. *D. de action. emp.* Sed propter moram debitoris non solventis infliguntur, *l. Cum quidam.* 17. §. *Si pupillo. D. de usur.* ne frustratio sit impunita, l. 3. §. *ult. eod.*

Mora autem duob. modis fit, ex persona, aut ex re. Ex persona, cum debitor interpellatus opportuno loco non solvit, *d. l. Mora*, quæ mora vulgo regularis dicitur. Quæ autem est in re, sive quæ re ipsa fit, irregularis: id est, quando alteruter contractum implevit: puta si venditor emptori rem tradiderit: usuræ enim æquitatis ratione venditori debentur, quia emptor fructus rei venditæ percepit. Item in minorum persona mora ex ipsa fit, *l. Curabit.* 5. *inf. de action. empt.* et *l.* 3. *sup. in quibus caus. in integr. rest. nec non est.*

In strictis autem judiciis usuræ debentur post litem contestatam ex æquitate, secundum Sabinianorum sententiam, quæ obtinuit. Cuj. ad *l. Quæsitum.* 37. *D. de usufr. tract.* 7. ad Afric. Græci: ὥσπερ ἐπὶ τῶν καλῇ πίστει ἀγωγῶν ὀφφικίῳ τοῦ δικαστοῦ, καὶ ἐπὶ τῶν στρίκτων μετὰ προκατάρξιν. *Sicut in bonæ fidei judiciis officio Judicis, ita in strictis post litem contestatam usuræ debentur.* In bonæ fidei judiciis tanta est potestas judicis, et tantumdem potest officium judicis, quantum stipulatio, ut notat Thalel. ad *d. l.* 13. et verum est, *l. Lucius.* 25. *D. depos.* l. 7. *D. de negot. gest.* In strictis judex formula eorum circumscribitur.

15 Strictis quibusdam) Ut in actione ex testamento, *l.* 3. §. *Nonnunquam. D. eod.* l. *ult.* §. 2. *inf. de jur. dot.* quæ est actio stricti judicii, *l. Atius.* 6. *D. de in lit. jur.* quo nomine comparatur actioni bonæ fidei, *l. Usuræ.* 34. *D. eod.* Item pollicitatio facta Reipubl. licet stricta sit, recipit usuras ex mora, *l.* 1. *D. de pollicit.* et actio judicati, ut dicetur tit. 54. lib. 7.

16 Etiamsi rev. nihil intersit actoris) Vide *inf. de Sentent. quæ pro eo qu. inter. prof.*

17 In diem) Usuræ enim posteri et sequentis temporis ob sortem suo die non solutam ex conventione peti possunt, *l. Lecta.* 40. *D. de reb. credit.* Hujusmodi usura pœna est, *d. l.* 40. ut cum placuit uti nisi stata die usuræ leviores exsolvantur, in majores usuras debitor, qui solutioni moram facit, teneatur *l. Gajus.* 11. et *l. seq. D. eod.*

Atqui Papin. in *l.* 9. § 1. *eod.* ait, esse fœnus uberius, non pœnam; Cujac. ait, in *d.* §. 1. pœnam accipiendam esse pro usuris usurarum: conventionem autem illicitam esse, si placuerit, ut usuræ usurarum præstentur: cui similis est conventio apud Theophrastum c. περὶ μικρολογίας· sive de sordida parsimonia. In specie autem *d.* § debitorem non videri promisisse usuras usurarum sed sortis duntaxat majorem et legitimam usuram, sub conditione, si leviores usuræ præstituta die non pendantur et in eam rem Græcos interpretes citat, quorum verba hæc sunt in Basilicis, οὔτε γὰρ τόκους τόκων δοκεῖ ἐπερωτᾶσθαι ἀλλ' ὑπὸ αἵρεσιν πλείονα καὶ νόμιμον τόκον. *Non enim videtur promisisse usurarum usuras, sed sub condit. sortis majorem et legitimam usuram.*

18 Quod postea usuræ pernumeratur) *Nam si quid amplius creditori datum fuerit, de capite subtrahitur*, ut loquitur vetus Interpres Pauli ad *d. tit.* 14. Sic Livii 6. *De capite deducite, quod usuris pernumeratum est.* De capite, id est, de sorte, *l. un. Cod. Theod. de usur. rei jud.* Glossæ, *sortes*, αἱ κεφαλαὶ δανεισμάτων. Item κεφάλαιον *sors, summa.* D. Chrysostomus in Psalm. CXI. τὸ μὲν γὰρ κεφάλαιον, χρήματα· ὁ δὲ τόκος, οὐρανοῦ βασιλεία. *Nam caput, pecuniæ: usura vero, Regnum Cœlorum.* Horat. sat. 2. lib. 1. *Quinas hic capiti mercedes exsecat.* D. Ambros. in libro de Tobia cap. 4. *Capitis solutione estis contenti.* Si ex Novella Basilii Imp. qua tolluntur usuræ, si quis vel tantillum ceperit, id ex sorte decedit, seu sorti imputatur: quæ quidem Nov. extat apud Harmenop. lib. 3. tit. 7. §. 28. Et Matth. Blastar. apud quem in scripto cod. sic legitur: ἵνα μὴ νόμον φυλάττειν οἰόμενοι, νόμον θεοῦ παραβαίνωμεν. *Nec cum legem servare credimus, legem Dei violemus.* Usuræ igitur supra duplum exigi non possunt, non Romanorum modo, sed Ægyptiorum quoque lege, ut observat Cujac. Observ. 5. 38. ex Diodori Siculi lib. 1. et Sirmondus ad Sidonium 4. epist. 24. quam vide. Usuræ tamen per partes solutæ non coacervantur ac computantur in duplum, et sortem excedere possunt, nisi tempore solutionis usuræ nondum solutæ sortem excedant, *l. Usuræ.* 10. quæ tamen abrogata est *Nov.* 121. et *Nov.* 138. ex quibus, usuræ etiam per partes solutæ in duplum computantur. Basilius d. lib. 23. οἱ κατὰ μικρόν, καὶ κατὰ χρόνον καταβαλλόμενοι τόκοι τῷ διπλῷ συμψηφίζονται. *Usuræ per partes et diversis temporibus solutæ duplo computantur.* Quæ aliis verbis extulit Michael Psellus Synops. LL. versu 1236.

Οἱ κατὰ μέρος τόκοι διδόμενοι τοῦ χρέους
Καλῶς οὐχ ὑπερβαίνουσι τοῦ διπλοῦ παραιτίου.

*Usuræ sortis per partes solutæ duplum supergredi non possunt.* Falluntur qui putant deesse *hoc tit.* duas constitutiones, 29. et 30. ut et observat Cujac. lib. 10. 37. Sed deinde consultius retulerunt ad Ju-

stiniaoi Novellas Notator. lib. 11. Vellem Irnerius jus novom adscripsisset post *d. l.* 10.

Excipiuntur tamen quæ onnui reditus magis, quam usuræ speciem habeat, Cujac. ad *d. Nov.* 121.

Illud omittendum non est, novissime constitutione *hoc tit.* cautum, ut usuræ usurarum non exigantur usuræ enim in sortem redigebantur novatione facta et ejus sortis usuras in stipulationem deducebant, et ita usura usurarum pariebat. Græci anatocismum vocant, de quo D. Hieronymus in Amos cap. 8. *Qui exspectatis Calendis ut negotiemini, et usuras augeatis de usuris.* Hoc est Dositheo in Sententiis Adriani, τὰ αὐτὰ χρήματα πάλιν δανείζειν, *eandem pecuniam rursus fœnerare*. Solebant enim stipulari in Calendas singulas: de quo vide Cujac. ad *l. pen. de reb. cred. lib.* 8. ad Africanum.

## TIT. XXXIII. *De nautico* [1] *fœnore.*

*Vide tit. 2. lib. 22 D.*

Nauticum sive maritimum [2] fœnus separatur e terreno, quis nautico modus finisve præscriptus nullus fuit olim [3], et hodie gravius est [4] quam terrenum, nempe ad finem [5] centesimæ, quæ in pecunia terrena raro locum habet [6]: nec tamen, ut opinor, supra finem dupli [7], nam usuræ quæ taxationem habeat, et duplo finiuntur: quæ non habeat ut olim nauticæ [8], nec duplo finiuntur: ac præterea in nautico fœnore pactum sine stipulatione [9] sufficit, non in terreno [10]. Ratio autem differentiæ consistit in causa periculi [11], quod nauticæ pecuniæ creditor suscipit; cum tamen alii generis [12] pecuniæ periculum respiciat debitorem [13]: vel si forte convenerit [14] ut non respiceret creditorem, tum sane idem jus erit maritimi et terreni fœnoris, *l. Periculi. D. eodem.*

## XXXIII. Enarratio.

1 Fœnus interdum accipitur pro mutuo gratuito, Deuteron. 15. 6. *Fœnerabis gentibus multis*, id est mutuum dabis, Plin. 11. 6. *Hic* (sol) *suum lumen ceteris quoque sideribus fœnerat.* et cap. 9. *Si quidem in toto mutuata ab eo luce fulgere* etc. fœnus tamen accipi pro pecuniæ reditu sine usura et in libris τῶν ἰδιωτῶν, et nostris plusquam manifestum est. Plaut. in Mostellaria, Act. 3. sc. 1.

*Qui mihi neque fœnus, neque sortem argenti dabunt.*

Et act. 4. sc. 11.

*Is tibi et fœnus, et sortem dabit.*

*L. 4. D. de naut. fœn. l. Pecuniæ* 9. §. 1. *D. de usur. l. Uxori.* 24. *D. de usu et usufr. leg. l. D ducta.* 58. §. 2. *D. ad SC. Treb*ell. et fœnerare est mutuam pecuniam sub usuris dare in *l. Quamvis.* §. 1. *D. de pignorat. act.* Pomponius ait: *Si creditor pluris fundum pigneratum vendiderit, si id fœneret.* Basilic: τοκίσῃ. Interpres: εἴτε τοκίσει τὸ περιττὸν τοῦ τιμήματος. Unde lectio eorum cod cum sequenda videtur, in quibus habetur: *Si id quod plus est, fœneret.* et in *l. Grumus.* 71 §. *ultim. D. de fidejuss.* ut Francisco Hotomanno, et Jacobo Cujac. placebat: quod tamen aliis displicet, censentque dicti § hanc esse sententiam, ut mandati quoque teneatur qui Titio mandet, ut ei credat, cui etiam citra mandatum crediturus erat: quod et antea Dion. Gothofredo in mentem venerat in Glossis ad *d. l.* Auctores quoque Basil. in eam sententiam sic Græce vertunt: εἰ καὶ μέλλοντι μοι δανείζειν ἐντείληταί τις δανεῖσαι ἐνέχεται. *Mandati tenetur, qui mihi alias crediturо mandat ut credat.* Quæ quidem interpretatio mihi satis placet.

Fœnus quoque accipitur pro pecunia fœnebri ut dictum est *supra tit. prox.* Horat. epod. 11. *Solutus omni fœnore.* Excerpta ex veterib. Glossis: *fœnus*, δάνειον, χρέος · alia: *fœnus* δάνος. Glossæ Græco Lat. δάνειον ἔντοκον *fœnus*, vel. Onomastic *fœnus* δάνειον.

Quamquam autem exempla non desint huic interpretationi firmandæ, et ita quoque fœnus nauticum accipiendum constet in *l. 3. hoc tit.* ut apud Græcos ναυτικὸν δάνειον Jul. Pollux lib. 8 cap 12. Non tamen videntur auctores juris eo significatu fœnus nauticum dixisse: et longe probabilius est, fœnus eos accepisse pro usura pecuniæ trajectitiæ, quod et Cujacius sequitur, ut sit, περὶ τόκου ναυτικοῦ περὶ του διαποντίου δανείου in Theophrasti charact.

Nauticum igitur fœnus est usura pecuniæ nauticæ, sive trajectitiæ, id est, quæ trans mare vehitur, *l. 1. D. eodem*, διαπόντια χρήματα, vertunt Basilica: transmarinas pecunias.

2 Sive maritimum) Ut Paulo jurisconsulto, usuræ maritimæ, *l. Fœnerator.* 6. *eod.* fœnus trajectitium.

3 Præscriptus nullus fuit olim) *Paul.* 11. *Sent. l.* 14. trajectitiæ pecun. infinitas usuras recipere potest. Sic etiam terreno fœneri nullus præscriptus modus lege Solonia, cujus meminit Lysias in Orat. 1. adversus Theomnest. Jure autem Romano terrestris pecuniæ usura centesimæ *l. 2. C. Theod. de usur. l. Si pro mutuo* 8. *supra, si cert. pet. l. Nihil.* 4. §. 1. *D. eodem.* Est autem usura centesima, quam Græci ἑκατοστὴν vocant. D. Chrysost. homilia 62 in novum Testam. Galenus ἑκατοστὸν τόκον, ad Theop. primus observavi, cum centeni nummi duodenos quotannis pariunt. Plin. epist. lib. 10 62. *Duodenis assibus, quanti a privatis mutuantur.* Matthæus Blastares: ἑκατοστιαῖος δὲ λέγεται τόκος, τὰ διδόμενα δώδεκα νομίσματα ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ὑπὲρ ἑκάστου χρόνου. ἡ δὲ παρ' ἡμῖν νομιζομένη λίτρα κατὰ ἀναλογίαν, νομίσματα ἔχει ὀκτὼ διμοιρα. *Usura centesima est, cum centum quotannis duodecim reddunt.*

4 Et hodie gravius est) Pecuniæ maritimæ semper usura gravior, quam terrenæ. Petronius: *Qui pelago credit, magno se fœnore tollit.* Maximus Tyrius dissert. 11. ὥσπερ γὰρ τῶν ἐπὶ χρηματισμῷ παραβαλλομένων ἐν θαλάττῃ, οἱ τόκοι μεγάλοι τῶν δανεισμάτων. *Nam, ut illi qui lucri causa maris pericula committunt, magno fœnore se obstringunt*: est enim periculi pretium, *l. 5. D. eod.* Vetus Scholiastes Persii in Satiram quintam: *Cur navigas? An ut pecuniam, quæ tibi quincunces verecunde præstitit cum periculo deunces præstet?* Nam multi casus opprimunt navigantes, ut ait Hieronymus 13. in Esaiam · καὶ φθάνει τὰς εὐπραγίας τὰ κύματα · *et fluctus prosperitatis antevertunt*, ut ait Libanius in declam. 37. Est etiam in mari periculum ab his qui piraticam exercent: nam plures fere piratarum vi facultatibus exuuntur, quam mare insanum haurit et absumit, et periculum ejusmodi creditorem respicit. Sed et præter incertum maris, *Nam mari fides infamis*, Tertullianus de pallio cap. 2. Nihil tam capax fortuitorum, quam mare: v. Tacit. annal. 14. lucrum ingens eorum qui mare trajiciunt, quos ἐμπεράμους vocat Callimachus hymno in Jovem, id est, ἐμπόρους, *mercatores*, ut ibidem interpretatur Scholiastes: quæstus inquam longe longeque major. (Nam ut se maris periculis objiciant ingens pecuniarum cupiditas efficit, sive ut loquitur S. Proclus in oratione sexta, ἀπαυστὸς πόθος τῶν χρημάτων, quam terrestris) suasit ut de gravioribus usuris præstandis convenire liceret. Periculi quidem ratio præcipua est: Tertullian. de patientia cap. 7. *Cum lucri cupiditatibus quæstus per culu mercimoniorum in mari exercent.* Sed et quæstus si periculo creditoris pecunia accepta sit, uberiori fœnori causam dedit. Et non injuria igitur trajectitiæ pecuniæ usuræ majores nunc et olim: est enim pecuniæ maritimæ centesima, terrenæ vero leviores, id est, semis, *l. Eos qui* 26. *vers. in trajectitiis. sup. tit. prox.*

5 Ad finem) Sic loquitur Papinian. in *d. l.* 4. §. 1. Basil. μέχρι τῆς ἑκατοστῆς, *Usque ad centesimam.* Quæ est usura maxima, *l. Qui sine.* 38. *D. de negot. gest.*

6 Raro locum habet) Fructuum usura olim quadruplex centesima, *l. 1. Cod. Theod. de usur.* hodie vero centesima est, *d. l.* 26. Fructuum quoque nomine ab agricolis centesima exigi potest. Nov. 38.

7 Supra finem dupli) In trajectitia pecunia sicut usuræ duplum excedere possunt: ita id quod interest, *l. 2. §. ult. de eo qu. cer. lo.* usuræ modus est duplex centesima et duplum: neuter servatur in trajectitia pecunia. Cujac. ad *l. Servus.* 30. §. *Si sciens. D. de action. empt. tract.* 8. *ad Afric.* Hodie vero usura maritima supra duplum exigi non potest. Cuj. utitur hac ratione: Nam usuræ, quæ taxationem habent, etiam duplo finiuntur: Atqui usura nautica hodie taxationem habet: est enim centesima: et duplo igitur finitur.

8 Ut olim nauticæ) Usuræ nauticæ taxationem antea non habebant; licebat enim infinitas usuras accipere, et duplum igitur excedere poterant.

9 Pactum sine stipulatione) *L. 5. §. 1. et l. 7. D. eod.*

10 Non in terreno) *L. 1. et 3. sup. de usur. l. 24. D. de præscript. verb.*

11 In causa periculi) Pecuniæ nauticæ periculum respicit creditorem. Hoc est ναυτικῶς δανείζειν, sive διαποντίως ἤτοι ἐπικινδύνως. Vide Cujac. ad *l. Trajectitiæ. D. de obligat. tract.* 7. *ad Afric.* nisi pecunia culpa debitoris perierit, vel quia locum navigii non servavit, vel quia merces illicitas comparavit, easque fiscus occupavit, Paul. *d. tit.* 14. *l.* 1. et *pen. hoc tit. l. 4. D. eod.* Hoc ita si convenerit: alioquin periculum pertinet ad debitorem, *l. ult. vers. sine*: et communes igitur usuras præstat. Nauticæ autem pecuniæ periculum creditor suscipit, vel in omne navigationis tempus, ut in *l. Qui Romæ.* 122. §. *Callimachus. D. de verb. oblig.* vel incertum portum. Inde Græcis duo pecuniarum nauticarum genera, ἑτερόπλοα, et ἀμφοτερόπλοα. Cujac. ad *d.* §. *Callim.* ἑτερόπλοα dicuntur, cum creditor commeatus tantum periculum suscepit: ἀμφοτερόπλοα, cum commeatus et remeatus. Vide Harpocrat. et Suid. in v. ἀμφοτερόπλουν, Polluc. d. c. 12.

12 Alii gen) Varro de re R. 1. cap. 2. *Ad Alii Dei aram.* Cic. de N. D. *ut alii generis bestiis vescerentur.* Sic veteres editiones, et ita legi testantur in Palatino cod. quod malo, quam *alius*, ut reposuerunt in Edit. Gruteriana. Sic in *l.* 156. *D. de regul. jur. Cum quis in alii locum successerit*, rectius in Pandect. Florent. legitur, quam alius, ut vulgo. Sic etiam loquitur Vitruvius lib. 11. cap. 9. et lib. 8 cap. 3

13 Periculum respiciat debitorem) *L. Incendium.* 11. *sup. si cert. pet.* §. 1. *Instit. quibus mod. re contr. oblig. Debitorem enim quantitatis, sive generis omne periculum respicit*, sive ut ait Thalelæus ad *d. l.* 11. πᾶσι τοῖς τυχηροῖς τοῖς ἐπὶ τῇ δανεισθείσῃ ποσότητι ὁ δανεισάμενος ὑπόκειται. Quia genus perire non potest. Ideoque in lege Rhodia pecuniæ terrenæ dicuntur ἀκίνδυνα χρήματα. *Extra omnem periculi aleam positæ.*

14 Vel si fort. conv) Si convenerit ut periculum non pertineret ad creditorem, communes usuræ præstantur.

## TIT. XXXIV. *Depositi, vel contra.*

*Vide tit. 3. lib. 16. D.*

Postquam egit de contractu creditæ pecuniæ, et de accessionibus ejus, et de his quæ is contractus cum aliis communia habet, singulis aliis contractibus incipit dare titulum vel tractatum specialem, et deposito in primis. Depositum est conventio qua id agitur, ut rem meam vel alienam [1] custodias [2], et mihi possideas, non tibi, eandemque [3] mihi [4] quandoque [5] reposcenti [6] restituas. Vel conventio qua res nostri vel alieni juris [7] penitus [8] fidei [9] ejus servanda committitur, qui eam officii causa custodiendam recipit [10]. Dico, officii causa, quia ut mutuum [11], commodatum [12], mandatum [13], precarium,

[14], et depositum [15] ex officio et amicitia originem ducit. Hi igitur contractus mercedem non recipiunt, honorem recipiunt [16] et remunerationem: et mutuum quoque modicum fœnus, quod non superet beneficium a creditore profectum, sed exsuperetur, quia beneficio adjuvari eos oportet, non opprimi, *l. In commodato* §. *Sicut. D. comm.* dederim enim et in fœnore libenter de xeniis [17] proverbii locum, οὔτε πάντοτε οὔτε παρὰ πάντων. Quod autem dixi penitus rem depositam committi fidei depositarii, eo fit ut magis obligetur fidei ejus. *Fides habita*, inquit Livius [18], *ipsam magis obligat fidem*: nam et plerunque deposita fiunt remotis arbitris [19], ut non male in definitionibus Plato dixerit, depositum esse: δόμα κατὰ πίστιν, et alii auctores depositum sacrum [20]: quo fit, ut depositum reposcenti non possit ubilibet compensatio [21], vel exceptio non numeratæ [22] vel non datæ rei, pecuniæve, si depositi ex scripto agatur, *l. ult. sup. tit.* 31. *l. pen. sup. tit.* 30 vel denunciatio [23] ab altero facta depositario, ut *Nov.* 88. Et depositi condemnatus infamis fiat [24], ut ex 12. tab. [25] actio depositi sit in duplum, quod didicimus ex reliquiis Sent. Pauli. Hodie jure prætorio est in simplum, et uno tantum casu [26] in duplum. Et ut quod deposui videatur esse domi meæ, non etiam id quod commodavi, *l. pen* §. 4. *D. de aur. et arg. leg.* Et velim etiam excipi a constitutione Caroli IX quæ supra C. lib contractus qui habentur sine scriptura, consistere non vult, quæ efficit ut hodie nulli contractus [27] nudo consensu [28] perficiantur contra jus gentium, velim, inquam, saltem excipi sacri [29], erganique depositi causam. Duplex autem est actio depositi una [30] quæ directo competit depositori de deposito recipiendo, et vicissim altera [31] quæ depositario datur de recipiendis impensis.

## XXXIV. Enarratio.

1 Rem meam, vel alienam) Adeo ut etsi fur, vel prædo deposuerit, depositum ei restituendum sit, *l.* 1. §. *Si prædo. D. eod. l. Non ab judice.* 64. *D. de judic.* Triphoninus tamen in *l.* 31. *D. hoc tit.* scribit, in hac quæstione, si rem dominus petet, utique ei restitui debere: si vero non petet, ei qui deposuit. Basilica paucis rem totam ita complectuntur: εἰ μὲν ἀπαιτεῖ ὁ δεσπότης, αὐτῷ ὀφείλεις ἀποκαταστῆσαι· εἰ δὲ μὴ ἀπαιτεῖ, δεῖ σε τῷ παραθεμένῳ ἀποδοῦναι. *Si quidem rem dominus petat, ipsi eam debes restituere: si vero non petat, eam depositori debes restituere.*

2 Custodiam) aliud est custodire, aliud possidere, *l.* 1. §. *Quæsitum D. quod legator.* depositarius rei depositæ custos est *l.* 1. et *l. Proprie.* 6. *D. eod. l. Desiderium.* 7 *hoc tit.* et in possessione est, non possidet, sed depositor per depositarium §. *Possidere. Institut. de interdict. l. Licet.* 17 §. 1. *D. eodem.* Neque mutet *lex Communi.* 7. §. *Neque. D. commun. divid.* ubi depositarius naturaliter possidere dicitur: improprie enim, et confusa locutio est, cum sit in possessione naturali potius, quam possideat. Cujac. Observat. lib 9. 33. Si autem depositarius sibi possidere, neque reddere constituerit, confestim omitto possessionem, *l. Si rem.* 47. *D. de adqu. vel am. poss.*

3 Eandemque) Depositarius restituit eandem rem, id est, idem corpus, *l.* 1. §. *Is quoque. D. de obligat.* §. *Præterea. Instit. de obligat. quæ re contrah. l.* 2. *D. de reb. cred.* nisi nominatim convenerit, ut tantumdem redderetur, *l. Lucius.* 24. *eodem.* Sed hæc res egreditur notissimos depositi excedit. Id enim inter depositorem, et depositarium agi solet, ut eadem res quandoque restituatur, non quantitas eadem: esse tamen depositi actionem Papinianus subobscure significat, ut et Cujacio videtur ad *l.* 24. *D. de præscr. verb.* quam quidem Auctores Basilicῶn percepisse non videntur, qui negant, depositi actionem esse: εἰ δὲ μὴ τὰ αὐτά, ἀλλὰ τοσαῦτα συνεφώνησα δοῦναι, οὐκ ἐνάγομαι τῇ περὶ παραθήκης ἀγωγῇ. *Si convenerit ut non eandem rem, sed tantumdem redderem, depositi actione non teneor.* Idem juris est, si tacite actum sit, ut tantumdem redderetur: puta si pecunia non obsignata deposita sit, *l.* 26 §. 1. *eod. l.* 31. *D. loc.*

4 Mihi) Nisi dominus rem vindicet: est enim potior causa domini, quam depositoris, qui rem alienam custodiendam tradidit, ut supra dictum est.

Mihi) Vel hæredi meo, *l.* 1. §. *Hæc actio. l. Si plures* 14. *D. eod. l. ult.* §. 1. *D. ut legat. nom. cau. l. pen. C. ad exhib.* nam mihi reddi videtur: D. Augustinus libro III. de libero arbitrio cap. 15 *Quod creditorum justis successoribus redditur, istis utique redditur, quibus isti jure succedunt.*

Mihi) Vel ei, cui ex lege depositionis restitui debet, *l. Publia.* 26. *D. eod. d. l. pen.*

5 Quandoque) Depositum quandocunque repeti potest, καὶ ὅταν θέλει, λαμβάνει αὐτὸν ἀπ' ἐμοῦ, quando volet, a me repetet Macarius hom. 15. etiam ex continenti, *d.* §. *Præterea.* et *d.* §. *Is quoque. d. l. Lucius. l.* 1. §. *Est autem. eod.* Quint. decl. 245 *Deponitur aliquid, quod quandocunque repetitur, reddendum est.* Et sine cunctatione, si modo depositarius rei restituendæ facultatem habeat, vel condictio depositi extet, *d.* §. *Est autem.*

6 Reposcenti) Depositor rem depositam reposcere dicitur in *d.* §. *Est autem*, ut commodatur commodatum in *l. Si quis rem.* 20. *D. de acquir. poss.*

7 Nostri vel alieni juris) Paulus Licinii Rufini lib. 10. *Deponere, possumus apud alium id quod nostri juris est, vel alieni.*

8 Penitus) Depositum dicitur ea eo quod ponitur: præpositio enim de, auget depositum, sive ut loquitur Aulus Gellius Noct. Attic. 6. 15. *de præpositio ad augendum et cumulandum valet*, ut ostendat totum ejus fideicommissum, quod ad custodiam rei pertinet. *d. l.* 1. Donatus Adelp. act. 6 sc. 5. *de valde significat.* Idem in Hecyram act. v. sc. 11. *Deferrat, si producte, valde curat.* Vide Festum in deculterunt, dedita, defrui deperire, et depretus. Glossæ Latio-Græc. *de magis*, σφοδρῶς. Hincmarus Remensis apud Flodoar. histor. Rhem. lib. 3. c. 21. *Detractem, quod valde tractem non abs re accipi potest*; sic apud Guntherum *dequesti crudelia facta tyranni*: alias τὸ de minuendi vim habet, ut in depretiare, et delibare.

9 Penitus fidei) Pleraque hominum negotia fide constant, sive ut ait Cyrillus Hierosolymitanus cathec. v. κατὰ πίστιν συνίσταται τὰ πλεῖστα τῶν ἀνθρώπων πράγματα· Sed in primis depositum, quod penitus fidei depositarii committitur. Itaque depositor fidem eligere dicitur, *l.* 1. §. 4. *D. eodem.* Auctor problematum quæ vulgo Aristoteli tribuuntur, sect. 29. οὐδεὶς παρακατατίθεται μὴ πιστεύων. *Nemo apud alium deponit, nisi qui fidem ejus sequitur.* Depositarius autem fidem suscipere dicitur, *l. Si is.* 18. *hoc tit.* et nisi depositum reposcenti continuo reddat: fidem frangere, *d.* §. 4. Vetus Scholiastes ad illud Juvenalis sat. 13.

*Depositum retinere*

*Non reddere*, inquit, *fideicommissum.*

10 Recipit) Dominus vel possessor rem custodiendam tradit, depositarius recipit, *d. l.* 1. §. *Si te rogavero.* et *seq.*

11 Mutuum) Mutui enim usuræ non debentur, *l. Titius.* 21. *D. de præscript. verb.*

12 Commodatum) Commodatum gratuitum est, §. *Item is de obligat. quæ q. e. contr.* ideoque in commodato solius accipientis commodum versari dicitur, *l. Si servus.* 61. §. *Circa. D. de furt*, et commodator beneficium tribuere dicitur, *l. In incommodato.* 17. §. 3. *D. commod.*

13 Mandatum) *L.* 1. §. *ult. l. Ita ut.* 36. §. 1. *D. mand.* et §. *ult. Inst. eod.*

14 Precarium) Precarium est genus liberalitatis, *l.* 1. *D. de prec.* et simile donato, *l. Cum qui emit.* 14 §. *Is qui precario. D. de furt.*

15 Depositum) Depositarius beneficium dare dicitur, *d. l. Lucius.* D. Chrysostomus homil. 11. ad Populum Antiochenum: ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἀνθρώπων οἱ δεξάμενοι τὰς παρακαταθήκας χάριν ὑμῖν δεδωκέναι νομίζουσι φυλάττοντες ἅπερ ἔλαβον.

16 Honorem recipiunt) Commodatum mercenarium non est, sed gratuitum. Honorem tamen et salarium recipere potest, *l.* 6. 7. et 10. §. *Idem Labeo. D. mand.* honor dicitur, ut Græcis τιμή. Glossæ Græco-Lat. τιμή, τὸ ἐπὶ συνηγορίᾳ διδόμενον *Honorarium.* B. Hieronymus ad Geront. *Honor vel pro eleemosyna, vel pro munere accipitur*: v. Comment. nostrum in *Instit.* §. *ult. cap. de mand.*

Depositum quoque pretium depositionis recipere potest, *l.* 2. §. *Et generaliter.* et *seq. D. vi bonor. raptor.* quod salarium per abusionem merces dicitur in *l. Si ut certo* 5. §. 2. *D. commod.*

17 De xeniis) Quod extat in *l. Solent.* 6. *D. de offic. procur.*

18 Livius) Lib. 22. Plutarchus in conjug. præcept. ποιεῖ γὰρ καὶ τὸ πιστεύειν δοκεῖν, πιστεύεσθαι, καὶ τὸ φιλεῖν, φιλεῖσθαι: *Fidem enim nobis paramus apud eos, quibus nos confidere ostendimus, et amorem apud eos, quos diligere credimur.* Seneca in epist. 3. *Fidelem si putaveris, facies.*

19 Remotis arbitris) Quintilian. in d. declam. 245. *Depositum hoc eo magis vindicandum, quod fere secreta sunt citra probationem*, et decl. 312. *Deposui apud te, tecum ipse: quod nihil videtur advocare, quam Deos testes?* Dio Chrysostomus Orat. 73. οἱ δὲ παρακαταθήκας διδόασιν ἄνευ μαρτύρων, οὐ δεδιότες μὴ ἀποστερηθῶσιν· *Quidam vero nullis testibus acceptis res suas custodiendas tradunt non veriti, ne depositum abnegent ii, quorum fidei commiserunt.* Vide Isocratem contra Euthinum. Denique fides syngraphum non requirit. Utamur verbis Ambrosii etiam in hac re: *Major*, inquit, *est contractus fidei, quam pecuniæ*, in Lucam cap. 20. ad fin. Itaque depositum συνάλλαγμα dicitur: depositor enim ἔλαβε τρόπον τινὰ ἀντὶ τῆς παρακαταθήκης τὴν τοῦ ἀνδρὸς χρηστότητα, ut ait Michael Ephesius ad quintum Ethicor. Nicomach. cap. 2. *Qui deposuit, vice rei, quam custodiendam dedit, viri probitatem recepit.*

20 Depositum sacrum) Jovenal. sat. 13.

. . *sacrum tibi quod non reddat amicus*

*Depositum.* Philo, Quis res. divin. hæres sit: πολλοὶ γὰρ ἐκ παρακαταθηκῶν ἱερῶν πονηροὶ ἐγένοντο, τοῖς ἀλλοτρίοις ὡς ἰδίοις ὑπ' ἀμέτρου τῆς πλεονεξίας καταχρησάμενοι, *Multi enim in sacris depositis improbe versati sunt, rebus alienis tamquam suis per summam avaritiam male usi.* Huc pertinet Platonis illud XI. de Legib. pupillum tutorum fidei permitti quasi depositum sacrum, παρακαταθήκην μεγίστην καὶ ἱερωτάτην.

21 Compensatio) Res deposita illico, quam celerrime quam ocyssime restituenda est, nec ei compensatio opponitur, *Paul. Sent. lib.* 2. *tit.* 13 §. *In bonæ fidei. Inst. de action. l. ult. sup. de compensat. l. pen. hoc tit.*

22 Exceptio non numeratæ) Non potest objici exceptio non accepti depositi adversus scriptam confessionem depositarii, *l. In contractibus.* 14 §. 9. *sup. de non numer. pec.*

23 Vel denunciatio) Testatione, denunciatione alterius restitutione depositi mora adferri non potest: ut si creditor meus nunciet depositario, ne rem quam apud eum deposui, mihi restituat, antequam sibi satisfactum sit, quæ denunciatio efficax est, *l. ult. D. de leg. commissor.* et sane si ita denunciatum sit depositario, rem quidem nihilominus statim reposcenti depositari restituere cogitur sed non sine cautione: cavere enim dominus satisdato debebit depositarium

defensum iri adversus denunciationem creditoris: ex Cujac. ad Novel. 88. Denunciatio *l. pen.* §. 1. *hoc tit.*

24 Infamis fiat) Qui abjurat depositum, seu loquitur Ambrosius in de obitu frat. sui Sat. qui abnegat depositum, ut Seneca in libro 4. de Benef. c. 26. infamis efficitur. D. Ambrosius in lib. de Tobia, cap. 20. *Detrimento honestatis afficitur qui depositum violat alienum. Si commendatum hominis nulla debemus fraude violare. Quanto magis divinum et spirituale depositum bona fide servare nos congruit, ne existimationis gratia damna subeamus?* *L.* 1. et *l.* 6. §. 6. *D. de his qui not. infam. l.* 10. *hoc tit. Molestin. Licin. dicto titulo* 10. quia non damnatur nisi ex doli causa: et perinde est, ac si damnaretur actione de dolo, quæ famosa est, *l.* 1. *D. de his qui not. infam.* actio enim de dolo inest bonæ fidei judiciis. Cujac. ad tit. de dolo, in princ.

25 Ut ex 12. tabulis) *Paulus apud Licinium dicto tit.* 10. Ex causa depositi lege 12. tabularum in duplum actio datur, edicto Prætoris in simplum. Inter singularia recepta numeratur, quod actio daretur in duplum, tametsi non inficiaretur depositum, ut Cujacius sentire videtur: nisi forte quod hic deest, supplendum sit ex nota posteriore ad §. *Sed furti quidem. Inst. de action.* Sicut, inquit, nec ex *l.* 12. in duplum depositi agebatur, quacunque ex causa depositum esset, nisi in inficiatorem.

26 Uno tantum casu) Si depositi agatur, eo nomine quod tumultus, incendii, ruinæ, naufragii causa depositum sit, in illa trepidatione, ut est in *l.* 4. *D. de incend. ruin. naufr.* Quintilianus declamat. 259. *In illa omnium trepidatione, in qua pro sua quisque salute sollicitus, nihil de proximo cogitabat. Modestin. Lician. Rufini dicto tit.* 10. crescit enim perfidiæ crimen: et publica utilitas coercenda est vindicandæ Reipubl. causa: est enim inutile in causis ejusmodi fidem frangere, ut ait Ulp. in *l.* 1. §. 3. *D. eod.* quem plures emendare conati sunt. Cujac. ad *l.* 2. *inf. de fide et jur. hastæ fisc.* et Notatorum libro 11. cap. 26. et alii.

Proponam Græcorum notam ex qua de auctoris sententia constare videtur: καὶ διὰ τὸ δημόσιον χρήσιμον χρὴ τιμωρεῖσθαι τὸν ἄπιστον, καὶ ἐπὶ συμφέροντι τῆς πολιτείας ἐκδικεῖσθαι ταῦτα· ἔστι γὰρ ἄτοπον ἐν ταῖς τοιουτοτρόποις αἰτίαις τὴν πίστιν παραβαίνεσθαι · *et propter publicam utilitatem coercendus est perfidus, et quia Reip. interest, hæc vindicanda sunt. Est enim absurdum in hujusmodi causis fidem violare.* Inutile apud Ulpianum videtur accipiendum pro damnoso, ut in *l.* Cum pluris. 12. §. 1. *de admin. tut.* Cornelius Celsus libro 1. cap. 11. *Nunquam utilis est nimia satietas; sæpe quoque inutilis nimia abstinentia.* Ampelius in libro Memor. *Regulus qui tormenta Carthaginensium maluit pati, quam ut inutilis pax cum eis fieret.* Vel pro iniquo, ut Proverbiorum 22. 8. ὁ σπείρων φαῦλα · pro quo Theodotio, ὁ σπείρων ἀδικίαν, Symmachus, ἀνομίαν, Aquila, ἀνωφελές. *Qui seminat injustitiam, iniquitatem, inutilitatem:* et Oseæ 4. 15. Symmachus. οἶκον ἀδικίας Aquila et Theodotio, οἶκον ἀνωφελῆ domum iniquitatis, domum inutilem, referente Theodoreto et Hieronymo ad d. versic 15.

27 Nulli contractui) Si excedant centum libras.

*28 Nudo consensu) In contractibus enim scriptura non desideratur, nisi aliter convenerit, *l. Contractus.* 17. *sup. de fi. instrument.*

29 Excipi sacii) Ergo secundum Cujacii sententiam depositum scripturam non desiderat, tametsi libras centum exsuperet.

30 Quæ directo competit) Actio directa competit depositori, quia depositarius de ea re quam recepit, restituenda tenetur: et dolum, et latam tantum culpam præstat, *l.* 1. §. *Si vestimenta. D. eod.* Nam quia nulla utilitas depositarii versatur, imo quia non sine onere res custodienda suscipitur: Ἐκεῖνος γὰρ οὐδὲν ὠφελεῖται, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον βαρύνεται φροντίδος ἀναδεξάμενος βάρος, τὴν φυλακὴν δηλαδὴ τοῦ ἀλλοτρίου πράγματος, ut ait Theodorus Hermopolites ad *l.* 23. *D. de reg. jur. Nulla enim utilitas ejus vertitur, quin imo rei alienæ custodia, quam recepit, ei oneri est:* Quoniam, inquit, depositarii nulla utilitas est, merito dolus solus præstatur, *l. Si ut certo.* 5. §. *Nunc videndum. D. commod.* et lata culpa, quæ dolo comparatur, *l.* 1. §. 1. *D. si mens. fals. mod. dix.* dolo proxima est, *l. Ulp.* 8. *D. de eden.* Sic loquitur Arnobius lib. 7. advers. G. *Atqui ego convicium proximum, quin imo esse plenam contumeliam judico.* Imo dolus est, *l. Magna.* 226. *D. de verb. sign.* puta si minorem diligentiam rebus alienis custodiendis, quam suis adhibuerit: ille dolo facit, δόλον ποιεῖ. Basilica ad *l. Quod Nerva.* 32. *D. eod.* si non aliud nominatim convenerit, *l.* 1. *hoc. tit. Pactum enim ejusmodi augere naturam contractus* αὔξει τὴν φύσιν τοῦ συναλλάγματος, ut ait Hermopolitas ap *d. l.* 23.

31 Et vicissim) Actio directa dicitur, quia directe et principaliter competit, *l. ult. D. de l.* 3. Contraria vero dicitur, quia ex diverso, et ex contrario datur, *l. alt. D. de negot. gest.* ἐκ τοῦ ἐναντίου, ut ajunt Græci. Puta si quid impenderit in re custodienda, *l. Actione.* 23. *D. eod.* et famosa non est, sicut directa: in contraria enim non de perfidia agitur, sed de calculo, *d. l. Furti* §. *alt.* id est, ut depositarius indemnis præstetur.

## TIT. XXXV. *Mandati vel contra.*

*Vide tit.* 1. *lib.* 17. *D.*

Depositum re contrahitur 1, sicut mutuum 2, commodatum, pignus: Mandatum autem contrahitur nudo consensu 3, uno rogante 4 et altero recipiente se id quod rogatur daturum facturumve. Mandatum igitur, est conventio, qua is qui quid rogatur procuratoris animo, id se recipit gratuito 5 daturum facturumve. Hæc duo verba Rogo 6 et Recipio, citra stipulationem perficiunt mandatum, *l.* 1. *D. eod. l. Quidam. D. de hær. inst. l.* 1. §. *Except. D. quar. rer. act. non dat. l. Si negotium. l. Si servi mei. D. de neg. gest.* et recte Virgilius 7:

*Idem orans mandata dabat.*

nam et mando 8 verbum est precarium. Mandamus libero homini, imperamus villico aut servo. Cicer. 1. de Orat. *Si mandandum aliquid procuratori de agricultura, vel imperandum villico sit.* Addidi, procuratoris animo propter *l. Idemque* §. *Si quis. D. eodem,* et *l.* 2. *D. de proxen.* Titulus autem satis indicat, et ex hoc negotio esse actionem ultro citroque 9: quam invenio duobus casibus etiam finito mandato morte 10, vel capitis minutione 11 mandatoris re nondum secuta 12 competere, si procurator ignorans mortem 13 domini mandatum expleverit, *l. Inter.* §. 1. *eodem,* si hæredi ex parte mandaverim ut fundum hæreditarium emeret, et emerit sciens 14 post mortem meam, *l. Qui negotia.* §. *Cum hæres. D. eodem,* ut non abs re dubitaretur olim an actio mandati daretur in hæredem, quæ non cœpisset in defunctum 15: legimus enim Ciceronis 2. ad Herennium, M. Drusum prætorem reddidisse judicium, Quod cum hærede mandati ageretur, Sex. Julium non reddidisse.

## XXXV. Enarratio.

Quadriga obligationum, quæ re contrahuntur, depositum, mutuum, commodatum, pignus. Obligatio autem re contrahi dicitur, cum res ipsa intercedit, *l. Obligamur.* 52. *D. de oblig. et act.* sive rei traditio, Theoph. ad *tit. quibus mod. re contrah. obligat.*

1 Depositum re contrahitur) *l.* 1. §. *Is quoque. eod.*

2 Sicut mutuum) Mutuum nuda pactione non contrahitur: *l. Qui negotia.* 34. *D. hoc tit.* sed re, *l.* 3. *infr. de contrah. et committ. stipulat.* id est ex numeratione *l.* 9. §. 3. *D. de reb. credit. l.* 7. *D. de novat. l.* 6. *D. de SC. Maced.* et ideo mutuum esse non creditur nisi proficiscatur pecunia *l.* 2. §. 3. *D. de reb. cred.* sive ut loquuntur auctores Basil. τὸ δάνειον ἔχει δόσιν. *Mutuum dationem continet.*

3 Nudo consensu) Unde inter absentes quoque hoc negotium contrahitur, veluti per epistolam, vel per nuntium, *l.* 1. *in princ.* et §. 1. *D. eod. l.* 7. *hoc titul.*

4 Uno rogante) Mandatore rogante, et mandatario suscipiente, *l. Rogatus.* 33. *eod. d. l.* 1. §. 1.

5 Gratuito) Mandatum gratuitum est: vide supr. ad tit prox.

6 Rogo) Qui mandat, utitur his verbis, rogo. Græci ad *l.* 16. *C. de negot. gest. Nota ex his verbis: rogo te ut id facias, nasci mandati actionem adversus eum qui rogavit: nam libro* 7. *tit.* 4. *Dig.* 1. *pro mando tibi. posuit, rogo te:* vel volo, mando, vel alio quocumque: οὐ χρήζει ἢ κυριωτέρων γραμμάτων, ἢ ῥήματος, ut ajunt Græci *Mandatum non desiderat scripturam aut verborum proprietatem.* Si modo verbum precarium sit, *d. l.* 1. §. 2. quale est, peto, *l. pen. D. de pollicitat. tut.*

7 Virgil.) Æneid. 6.

8 Mando) Et ideo eo utimur in substitutione precaria, seu fideicommisso: §. *alt. Instit. de sing. reb. per fideicomm. rel.*

9 Ultro citroque) ἀντιστρόφως. ex utroque latere, id est, directa et contraria: illa mandatori competit, hæc mandatario: de directa præter alias est *lex* 13. *hoc tit.* in qua dicitur, a procuratore dolum et omnem culpam præstari. Basilica videntur innuere, actionem hanc culpam levissimam non vindicare: ἀπὸ τοῦ διοικητοῦ δόλον καὶ ῥαθυμίαν ἀπαιτοῦμεν. *Procurator dolum et negligentiam præstat.* Sed et glossatores antiqui Joannes, Bulgarus, et Azo mandatarium levissimam quoque culpam præstare tradunt: a Græcis Theodorus Hermopolites ad *l.* 21. *D. de reg. jur.* et illa dictæ leg. in *hæc quidam:* ποῖα δέ εἰσι συναλλάγματα ἐφ' οἷς ὁ συναλλάξας ἀπαιτεῖται, μήτε δόλον ποιῆσαι μήτε ῥαθυμῆσαι, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐπιμέλειαν ἐνδείξασθαι οἵαν ὁ ἐπιμελέστατος ἀνήρ. *Quinam vero hi contractus sunt in quibus præstatur dolus et culpa, quæ ad exactissimam diligentiam dirigenda est?* Et subjicit, a mandatario, commodatario, et tutore diligentiam præstari, id est, omnem culpam. Et huc varius est: nam suam quidem prout quisque vult, rem tractat. Andocides in orat. 2. τὰ γὰρ ὑμέτερα αὐτῶν ἐφ' ὑμῖν δικαίως ἐστὶ καὶ εὖ καὶ κακῶς, ἐὰν βούλησθε, διαθέσθαι: *Æquum est enim, ut vos quæ vestra sunt, si volueritis, et bene et male administretis:* aliena autem negotia exacto officio geruntur, *l.* 21. *hoc tit.* ad quam recte Thalelæus notat, in actionem mandati venire dolum, culpam et diligentiam generalis procuratoris: δόλον κούλπαν, καὶ ἐπιμέλειαν τοῦ γενικοῦ πρωκουράτωρος. Raphael Fulgosius contra putat ad *d. l.* 13. cum tamen, inquit, communis sententia est, ut procurator etiam de levissima teneatur, in judiciis sequenda est.

De contraria est *l.* 1. et 2. in qua auctoribus Græcis legendum est: in eam obligationem deducta· ἀλλὰ καὶ ἐνέχυρα εἰς ταύτην τὴν ἐνοχὴν ἀντενεχθέντα. et ponendum est, fidejussorem a reo principali pignora accepisse, quod et Basilica sugunt: ἐγγυησάμενός τις τινα ἔλαβεν ἐνέχυρα παρ' αὐτοῦ. Fidejussor igitur, qui pro alio solvit, duplicem habet actionem, contrariam mandati, vel hypothecariam, et hæc quoque est quarta Accursii interpretatio, quam Fulgosius sequitur.

10 Morte) Mandatum solvitur morte mandatoris *l. Mandatum.* 15. *h. t. l. Inter causas.* 26. *D. eod.* vel mandatarii: et ob id hæres ejus licet expleverit mandatum, mandati actionem non habet, *l. Si quis alicui.* 27. § 3. *eod.* sed negotiorum gestorum, Glossæ ibidem, et Glossa interlinearis Græcorum, ibid. Hoc in mandato venditarum, aut in solutum datarum actionum non obtinet: nisi si dominus sine hærede decesserit. V. sup. ad tit. ut act. ab hæred.

11 Vel capitis minutione) Mandatum resolvitur morte naturali, vel civili, *l. Cum quis.* 18. *D. de solut. l. Post litem.* 17. *D. de procurat.*

maxima enim et media capitis diminutio morti comparantur, *l. Verum.* 63. §. *ult. D. pro soc.*

12 Rem nondum secuta) Regulariter mandatum finitur morte dum res integra est, integro adhuc mandato, §. *Recte.* et §. *seq. Instit. eodem,* integra adhuc causa, Paul. *Sent.* 11. *tit.* 15. πραγμάτων ἔτι μενόντων, ut est in Glossis Nomicis, et in Scholiis ad Theophil. id est, antequam mandatarius cœpisset mandatum exequi, *l. Et quia.* 6. *D. de jurisdict.* verbi causa, si mandavero pecuniam exigendam, et nondum exacta voluntatem mutavero, vel si mandavero, ut quis fundum emeret, et postea scripserim ne emat, *l. Si vero.* 12. §. *Si mandavero.* et *l. Si mandatum.* 15. *eod.* vel si nondum lis contestata sit, ut in specie *l. 3. hoc tit.* sic enim ibi Gr. interpretantur.

13 Ignorans mortem) Idque utilitatis causa receptum est, *d. l.* 26. id est, benigne, διὰ τὸ φιλάνθρωπον, ut ait Theoph. ad §. *Item si. Instit. eod.* nam jure subtili hæres qui mandatum explevit, non habet mandati actionem, *d. §. Mortem.*

14 Et emerit sciens) Licet enim mandatarius post mortem mandatoris sciens mandatum expleverit, tamen durat actio mandati, quia habetur pro actione empti, id est, hæc actio mandati induit naturam actionis ex empto, ut tractat Cuj. ad *d. §. Cum hæres.* 8. ad Afric. *Vide leg. Nullo. sup. de procurat.* observat. lib. 2. cap. 31. ubi locus Symmachi est ex libro X. 32. non ex libro 1.

15 Quæ non cœpiss. in def.) Quia mandatum morte alterutrius resolvitur.

## TIT. XXXVI. *Si servus extero se emi mandaverit.*

In titul. superiore [1] mandati genus exponitur quo malo more [2], ut ait *l. 1. §. Si cui cautum. D. de extra. cog.* actionem qui suscipit alienam sub lege participandi [3] emolumenti quodcunque eventus [4] litis attulerit. In hoc tit. additur aliud, quo etiam malo more maloque ratione, ut ait *l. Cum servus. D. mand.* servi se dominis suis ignorantibus auferunt, dum extraneo se emi mandant et manumitti: at sane si nondum extraneus eum servum emerit, ut faciat quod recepit, neque ex persona servi, neque ex persona domini ulla actio est [5]. Si cum emerit, erit ei in dominum empti actio ut servum tradat quem vendidit, et domino in emptorem venditi empti [6], ut pretium numeret de suis nummis, non de peculiaribus nummis servi qui venditoris sunt, non emptoris: erit etiam eidem domino actio mandati, quæ non fuit ante redemptionem servi, quasi quæsita sibi per servum, ut manumittatur ab emptore si ejus intersit servum manumitti, vel ratione affectus [7] cognationisque naturalis, aut ut eum servum sibi reddat emptor: et erit utraque actio pretii ex vendito, et mandati de servo manumittendo; sed non erit etiam ex vendito si mandati malit agere servo de restituendo, quia contrariæ actiones sunt, servum ineptum fieri, et servi pretium solvi: et hoc casu eveniet ut claudeat [8] actio mandati: nec enim contraria dabitur emptori de peculio ex eo contractu quo servus se malo more domino subduxit; nec de pretio recipiendo quod forte prænumeraverit, ut *l. Eo tempore. §. ultimo. D. de pecul.* Et est Constitutio hujus tituli veluti interpretatio *d. l. Cum servus.*

### XXXVI. Enarratio.

1 In tit. sup.) *L. Si contra.* 20.

2 Malo more) Contra bonos mores lis redimitur, *l. Salariam.* 7. *D. mand. l. Litem.* 15. *sup. de procurat.*

3 Sub lege participandi) Id est, ut si vicerit, certam partem emolumenti ferat, *l. 5. sup. de postul.* est interdicta conventio, *d. l.* 20. conscelerata depactio, *l. 1. C. Theod. de postulat.* deprædatio, *d. l.* 5. egreditur enim salarii, aut honorarii terminos.

4 Quodcumque eventus) Qui alienam actionem ea lege suscipit, eventum litis redimere dicitur, *d. l.* 7. litis incertum, *d. l.* 20. ἐργολαβεῖν τὴν ἀλλοτρίαν δίκην, Basilica. De redemptorib. lit. vide Cujac. Observ. lib. 8. cap. 31.

5 Ulla actio est) Ex persona servi actio non est: nam nec liber homo hoc mandare potest: liber homo non potest se vendere, sed pati potest se venire ad pretium partiendum, ἐπὶ τῷ μερίσασθαι τὸ τίμημα. Sed neque ex persona domini actio est, quia qui mandat, ut a se res comparetur, frustra mandat, *l. un. hoc tit.*

6 Venditi empti) Quæ κατ' ἔκληψιν dicitur actio empti, in *d. l. un.* id est, venditi empti: Cujac. inf. de action. empt.

7 Vel ratione affectus) *L. Cum servus.* 54. *D. mand.*

8 Claudeat) Symmach. ep. 27. lib. 1. *Ne forte in nos parentis claudeat affectio.* Sic, v. c. videtur legendum, *claudeat*, pro claudicat ut vulgo legitur. Glossæ Gr. Lat. χωλεύω, *claudico, claudeo*: in *claudeo*: vel. Onomastic. *claudeo*, χωλεύω, utitur eodem verbo Cujac. ad *tit. de fiduc. tab. in Not. poster. num.* 2. Claudicat autem, quia contraria mandati de peculio non detur emptori ex eo contractu, quo servus se mala ratione domino abstulit, *d. l. Cum servus.*

## TIT. XXXVII. *Pro socio.*

*Vide tit. 7. lib. 2. D.*

Post contractum mandati datur societatis, qui et solo consensu [1] perficitur, et quæ ex eo competit actio pro socio [2], quæ ex utraque parte directa est, non ex una directa, ex altera contraria, ut commodati, pignoraticiæ, depositi, mandati, tutelæ, negotiorum gestorum, quia sociorum omnium par condictio est [3], nec alius alii antistat [4]. In illis autem judiciis pensior est condicio domini [5]. Societas est conventio, qua inter duos pluresve, re aut verbis [6] aut nudo consensu [7] constituitur legitima communio [8] omnium rerum [9], vel unius rei [10] ad tempus, quoad vixerint contrahentes [11], aut voluerint [12] in ea communione permanere. Societatem non dico esse communionem, sed per societatem induci communicationem justam lucri et damni [13], *l. 1. §. Plane. D. de tut. et rat. dist.* et jus quoddam fraternitatis [14], *l. Verum. D. pro soc.* quo nomine etiam communitas [15] significatur, ut in Panegyrico Flaviensium: *Fratrum nomine et communitas apparet, et æqualitas dignitatis* [16]. Quintil. decl. 320. *Sacra res est unitas et quædam fraternitas animorum.* Etiam dixi societatem contrahi nudo consensu, nec enim res necessaria est, neque traditio, nec mancipatio; sed quasi ea intervenerit, dominia rerum statim communicantur nudo consensu, *l. 2. D. eod.* et longe alia ratio est mancipationis expressæ, quæ non fit sub condicione [17]. Societas fit sub condicione, *l. pen. hoc tit.* quod de re tamen dubitabatur, propterea quod societati mancipatio inest, at in emptione similiter [18]: quia emptio imaginaria [19], id est, mancipatio, non recipit condicionem: sed etiam in emptione hodie imaginaria venditio sublata est, *l. Contractus. D. de obl. et act.* et consequenter placet etiam sub condicione contrahi venditionem posse, *l. Sicut. D. loc. §. Emptio Inst. de empt. et vend.* Non desiderat etiam societas scripturæ aut verborum proprietatem, id est, propriam solemnemque formulam, *l. 2. D. de oblig. et act.* quanquam et rem verbaque intervenire nihil vetat, *l. 4. D. eod. tit.*

### XXXVII. Enarratio.

1 Solo consensu) Societas consensu contrahitur nuda consentientium voluntate, *l. 2. D. de oblig. et act. l. Qui admittitur.* 19. *D. eod.*

2 Actio pro socio) Hæc actio dicitur pro socio, quia est de eo, quod pro socio, communiterve gestum est, *l. Actione.* 65. §. *Si post. D. eod.* directa, c. 2. *Inst. de pœn. tem. lit.*

3 Omnium par condicio est) Ipsum societatis nomen æqualitatem præ se fert.

4 Alii antistat.) A. Gellius 7. 4. *Virtute cæteris antistabat.* Sic legitur in scriptis codicibus.

5 Pensior est condicio) Plaut. Stich. act. 1. sc. 2. *Utra sit conditio pensior, virginemne, an viduam habere.*

6 Aut verbis) Verbis, id est, verbis expresso consensu sine stipulatione, et verbis nudis, et quibuscunque, εἰ ὁποίοις ποτε ῥήμασι, non propriis, et solemnibus, ut in concipienda stipulatione verbis certis utimur.

7 Aut nudo consensu) Nudo a verbis consensu, id est, tacito consensu, etiamsi verbis expressum non sit, quod exprimi potuit, *l. Obligamur.* 52. §. *ult. D. de obligat.*

8 Legitima communio) Societas enim flagitiosæ rei, vel Leonina nulla est, *l. Si non fuerint.* 29. §. 2. et *l. Nec prætermittendum.* 57. *D. eod.*

9 Omnium rerum) Omnium bonorum, quæ continuo communicantur citra traditionem: traditio enim tacita creditur intervenire, *l. 2. D. hoc tit.* ea vero quæ in nominibus sunt, nomina, τὰ χρέα citra cessionem non communicantur, l. 3. *eod.*

10 Vel unius rei) *L. Verum.* 83. *D. eod.* his verbis intelligit societatem negotiationis alicujus, κοινωνίαν τῆς ἐμπορίας, vocat Harpocratio: veluti mancipiorum emendorum, vendendorumque, quæ venalitiaria negotiatio dicitur, *l. Sed autem.* 73. §. *pen. D. de leg.* 3.

11 Quoad vixerint contrahentes) Societas iniri potest in perpetuum, id est, quamdiu vivunt socii, l. 1. *D. eod.* nulla enim societatis in æternum coitio est, *l. Nulla.* 70. *eod.* Sic etiam accipitur perpetuum in *l. 4. D. de procur.* Glossæ juris: *perpetuum* καλεῖ καὶ τὸν τριακονταετῆ χρόνον, καὶ τὸν ἄχρι τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου χρόνον. *Perpetuum vocat tricennii tempus, et quamdiu vixerit quis.* Idem notat Eustath. περὶ χρον. διαστημάτ. c. ult. §. 15.

12 Aut voluerint) Societas coiri potest ad tempus, vel ex tempore, *d. l.* 1.

13 Lucri et damni) Socius lucri et damni comparticeps est. Utitur eo verbo novi testamenti vetus interpres in epistola ad Ephes. cap. 5. D. Hieronym. ibid. *Non memini,* inquit, *alibi me legisse, excepto præsenti loco, comparticipem.* Communicatur ergo compendium et dispendium. Nam si placuerit, ut alter lucrum tantum, alter damnum sentiret, nihil agitur: et societatem Leoninam appellabat Cassius in *l. Si non fuerint.* 29. *D. eod.* τουτέστιν ἁρπακτικήν, διὰ τὴν τοῦ λέοντος φύσιν· πλεονέκτης γὰρ ὁ λέων τοῦ προσγεγονότος αὐτῷ θρέμματος ἕτερον μηδένα ἀνεχόμενος θηρίων μετασχεῖν, ut ajunt Græci. *Est enim rapacissimus leo, nec in partem prædæ alia admittit animalia, sed vel ampliorem portionem, vel etiam totam sibi prædam vindicat.* Vide Phædri fabulam v. lib. 1. fabul. Æsopiarum.

14 Jus quoddam fraternitatis) οἱ γὰρ κοινωνοὶ τρόπον τινὰ ἀδελφοί εἰσι· Græci: *Socii quodam genere fratres sunt.* Homero non satis est sororem dicere sed et sociam addit, *Il.* 4. Ἄρεος ἀνδροφόνοιο κασιγνήτη, ἑτάρη τε. Eustathius: ἐπίτασις γοῦν ἀδελφικῆς φιλίας, καὶ ὁμονοίας τὸ ἑταῖρος.

Τάξιν ἐπέχουσιν ἀδελφῶν, Theodorus Hermopolitas ad *leg.* 173. *D. de reg. jur.* quæ ratio efficit ut socius damnetur tantum in id quod facere potest, *l. Sunt qui.* 16. §. 1. *D. de re judic.* et consequenter dicam, fratrem fratri in id tantum damnari quod facere potest.

15 Communitas) Utitur ipse eodem verbo in Parat. *D. eod.* M. Tullius epist. lib. 9. 24. *Nec id ad voluptatem refero, sed ad communita-*

*tem vitæ atque victus.* Lactant. lib. 6. 10. *Retentio societatis vel communitas.*

16 Æqualitas dignitatis) Lactantius lib. 5. 15. *Nec alia causa est cur nobis invicem fratrum nomen impertiamus, nisi quia pares esse nos credimus.*

17 Quæ non fit sub conditione) Mancipatio propria est species alienationis rerum mancipi, quæ fit per æs et libram solemniter et pure, cum sit actus legitimus qui non recipit conditionem, *Ulpian. Regul. tit.* 19. *l. Actus.* 77. *D. de reg. jur.* Itaque cum societati mancipatio insit; dubitari poterat, an societas sub conditione fieri posset. Sed alia causa est mancipationis expressæ, alia ejus, quæ tacito inest: illa pure fit: hæc conditionem tacite recipit, expressæ enim nocent, non expressæ non nocent, *l. Expressa.* 195. *eod.*

18 Et in emptione similiter) Dubitabatur etiam an emptio sub conditione fieri posset, quia emptio imaginaria, id est, emancipatio non recipit conditionem, qua sublata, nihil est, cur venditio sub conditione fieri non possit.

19 Emptio imaginaria) Gajus apud Boetium in Topicis: *Est autem mancipatio imaginaria quædam venditio.*

## TIT. XXXVIII. *De contrahenda emptione et venditione.*

*Vide tit.* 1. *lib.* 18. *D.*

Emptio quoque et venditio nudo consensu perficitur 1, sicut societas, et ex utroque latere parit directam actionem 2; quia nec potior est causa emptoris quam venditoris, vel contra. (*) Est autem emptio contractus, quod id agitur ut dato certo pretio sumat quis ab alio corpus vel jus 3 quod vindicet sibi. Vel, conventio habendæ rei 4 jure certo pretio. Vel, mutatio pretii 5 cum merce 6. Usus sum sumendi verbo: nam et veteres emere dicebant pro sumere, ut Festus adnotavit, et contra sumere pro emere. M. Tullius 7: *Quanti ego non æstimo, tanti sumpsisti*, et Horatius 8.

*Quæ parvo sumi nequeunt opsonia captas.*

Usus vindicandi verbo, quia venditio non est, si hoc agatur 9 ne emptor rem venditam et traditam vindicet sibi quasi suam. Magnus est hic locus atque adeo dispertitus in titulos plures, sicut ille initio, qui fuit de mutuo; nam et hæc duo negotia mutuum et emptio frequentiora in hac societate civili: et hoc quidem titulo proponuntur regulæ quibus præcipue consistit emptio venditio, puta emptionem venditionem perfici nudo consensu, id est: statim ut 10 convenit 11 de re certa 12 et pretio certo. Pretium certum 13 ut sit requiri. Est incertum 14 in specie, *l.* 1. *infra, de rer. permutat.* sed et actio ex eo negotio utilis ex empto 15 vendito, non directa 16. Imaginariam venditionem 17 aut simulatam non valere, ut venditionem scilicet, valere ut donationem si fraus legibus 18 quæsita non sit; vel ut transactionem, si hoc agebatur, *l.* 3. *hoc tit. l. Cum ea. sup. de trans.* Rei suæ 19 emptionem non valere. At possessionis 20 rei suæ valere, *l.* 34. §. *Rei. D. eod.* Sicut rei suæ dicimus condictionem non esse 21, possessionis rei suæ condictionem esse. Invitum 22 neque emere neque vendere, ereptionem esse 23 non emptionem, cum venditor vendit invitus, nisi forte vendat pignoris causa, ut *l.* 2. et 5. *D. de dist. pig.* et in casu, *l. Ita ut* §. *ult. D. mand. l.* 15. *D. de fid. libert.* Et eæ quidem regulæ communes etiam sunt aliis contractibus: et fere quæ ponuntur de uno contractu, quia summa sunt principia et naturalia, pertinent etiam ad alios.

## XXXVIII. Enarratio.

1 Nudo consensu perficitur) Emptio nudo, id est, solo consensu fit, perficitur, peragitur, constituitur, *l.* 1. §. 1. *D. eod. l.* 2. *D. de obligat. l.* 1. § 2. *D. de rer. permut.* Sic Aristoteles in recensendis iis quæ consensu fiunt, ὠνὴν καὶ πρᾶσιν, *emptionem et venditionem* refert, Ethicor. Nicomach. lib. 6. cap. 5. Itaque furiosus nec emere, nec vendere potest nec enim furiosi ullus est consensus, *l.* 2. nam consentire non videtur, quia nec sentit, *l.* 8. §. 3. *D. de opt. leg.* utique autem furiosus sensu caret: ἐστέρηται τῷ διανοητικῷ καὶ τῷ λογικῷ. Mente caret, §. 1. *Inst. quib. mod. non est perm. fac. testam.* Nam male affecto corpore deintegratur quodammodo mens, aut certe præstandis operationibus suis minus apta est, tametsi ipsa nihil in se damni ac detrimenti acceperit, sive ut ait Zonaras in epistola 13. Ὑγιῶς μὲν ἔχοντος τοῦ ὀργάνου κατὰ φύσιν, καὶ ὁ νοῦς ἐνεργεῖ παρεφθαρμένου δὲ αὐτοῦ ὁπωσδήποτε τυγχάνει καὶ ὁ νοῦς ταῖς αὐτοῦ ἐνεργείαις οὐκ ἐνδέχεται, εἰ καὶ καθ' ἑαυτὸν αὐτὸς μηδὲν παραβλάπτεται. Eadem ratione velle non creditur, aut nolle: velle enim aut nolle dicitur, qui ratione utitur. Theophylactus in epistolam Pauli ad Galat. cap. 5. τὸ γὰρ θέλειν, καὶ μὴ θέλειν, τῆς ψυχῆς ἐστι τῆς λογιζομένης.

Emptio, inquam, nuda consentientium voluntate perficitur: impletur autem pretii numeratione, et rei traditione, *l. Si quis alienam.* 46. *D. de action. emp. l.* 4. *C. eod.* perfici in *l.* 8. *D. de resc. vend.* est impleri, consummari.

2 Parit directam actionem) Civilem: est enim quædam ex empto actio prætoria; actio ex empto de peculio ex contractu servi, *l.* 8. *D. de rescind. vendit.*

3 Vel jus) Vide tit. seq.

4 Conventio habendæ rei) Venditor enim hactenus tenetur, ut rem emptori habere liceat, non etiam ut ejus faciat, *l.* 30. §. 1. *D. de act. empt.* Itaque venditor emptori cavet interposita stipulatione habere licere, *l.* 11. §. *Venditorem. eod.*

5 Vel mutatio pretii) Plures definitiones adferre solet ejusdem rei verborum conceptione non substantia distantes, ut et plures fieri posse ipse probat epistola ad Lomellinum, ut Observ. lib. XVIII. 38. Anastasius Sinaita ὁδηγοῦ (*dux vitæ*) cap. 2. πολλοὶ μὲν οὖν εἰσὶ, καὶ ἀναρίθμητοι ὅροι περὶ παντὸς πράγματος.. Quod quidem improbe negant.

Mutatio pretii) Plinius 9. 35. *Nam permutare quidem pretio noluit, nisi ve merce:* et libro xix. 1. *Quaternis denariis scriptura ejus permutatu.* Columella de re ll. 7. cap. 9. *Porcus ære mutandus est.* Sic etiam loquitur lib. 8. 5. et lib. 12. 26. Apulejus in Apologia: *Panem pretio mutari.* Ammianus Marcellinus libro 25. *Ut si usquam modius unus farinæ fuisset repertus, aureis decem mutaretur.* Græci promiscue dicunt, ἀλλάττειν, ἀντὶ τὸ ἀμεῖβειν, ἢ πρίασθαι, Timon apud Gellium 3. 17.

Πολλῶν δ' ἀργυρίων ὀλίγην ἤλλαξας βίβλον.

B. Chrysostomus ilia Psal. 43. ἐν τοῖς ἀλλάγμασιν, sic interpretatur: ἐν τῇ ὠνῇ ἡμῶν ὅ δὴ καὶ ἕτερός φησιν, ἐν τῇ τιμήσει ἡμῶν, τουτέστιν, ἐν τῇ πράσει ἡμῶν· ἡ γὰρ τιμὴ, ἄλλαγμά ἐστι· δίδομεν γὰρ οἰκέτην πολλάκις, καὶ λαμβάνομεν ἀργύριον καὶ χρυσόν· D. Hieronymus in Amos cap. 5. ἄλλαγμα *juxta idioma scripturarum pretium dicitur quod in Evangelio quoque legimus, aut quam dabit homo commutationem pro anima sua?* ἀντάλλαγμα Sic etiam Symmachus, ἀντάλλαγμα τιμὴν, seu pretium interpretatur apud Theodoretum ad Psalm. 63. 13. ἀπέδωκας τὸν λαόν σου οὐκ ὑπάρξεως, καὶ σὺ πολλὴν ἐποιήσας τὴν τιμὴν αὐτῶν. Vel etiam distinctionis gratia, ἀλλάξασθαι πρὸς ἀργύριον, Julius Pollux lib. 3. cap. 25. ut Plaut. Pers. act. 4. sc. 5. *Cum argento permutes domum.*

6. Cum merce) *L.* 1. *D. eodem. l.* 1. *D. de rer. permut.* Hinc mercis mutator pro mercatore apud Lucanum 8. ad finem.

7 M. Tullius) Epist. lib. 7. 23.

8 Horatius) Sat. lib. II. 7.

9 Si hoc agatur) Regulariter ex causa venditionis transfertur dominium, *l. Nunquam.* 31. *D. de acquir. rer. dom.* Martialis: *Quod quis emit, possit dicere jure suum*, idque habere non possumus cujus pretium nobis persolutum est, et si id agatur ne dominium transeat in accipientem, emptio venditio non intelligitur, *l. pen.* §. *ult. D. eodem.*

10 Statim ut) M. Tullius epist. lib. I. 9. *Statim ut illi Prætor est factus.*

11 Statim ut convenit) *Instit. eod. in prin.*

12 De re certa) Nec emptio nec venditio sine re, quæ veneat, potest intelligi, *l. Nec emptio.* 8. *D. eod. l. Cum hæreditatem.* 7. *D. de hæred. vel act. vend.* et emptio perfecta est si appareat, quid, quale, quantumve sit, quod venit, *l. Necessario.* 8. *D. de peric. et comm. rei vend.* id enim demum certum esse dicitur, *l. Certum.* 6. *D. de reb. cred.*

13 Pretium certum) Emptio venditio sine quantitate nulla est, id est, sine pretio, *l.* 2. §. 1. *D. eod. l.* 6. *hoc tit.* emptionis enim substantia consistit ex pretio *l. Pacta.* 72. *D. de contrah. emp.* pretium indicium emptionis venditionis. σύμβολον ὠνῆς καὶ πράσεως, Galenus 11. de different. puls. et certum pretium esse debet, § 1. *Inst. eodem.* Certum autem est, cujus taxata quantitas est, *l.* 1. *infra. de rer. permut.* et *l.* 1. *de sentent. quæ pro eo quod inter. profer.* ut puta si res empta sit decem. Sed et certum pretium intelligitur, si emptio ita contracta sit: quanti tu emisti: quantum pretii in arca habeo: vel quanti a testatore res empta est, *l.* 7. §. 1. et *l.* 37. *D. eod.* Scholiastes Græcus Theophili ad *dict.* § 1. nec probanda est Glos. sententia existimantis non esse certum pretium, si ita conventum sit, pro pretio quod in arca habeo: quamquam vix etiam supinus homo rem suam ita vendiderit, ut pro pretio rei suæ habeat quod ignorat: sive ita venditio composita sit, quantum pretii in arca habeo, sive ita, pro pretio, etc.

14 Est incertum) Emptor enim pretii nomine non taxata quantitate seu pretio, alium fundum dederat.

15 Utilis ex empto) Datur enim ad exemplum ex empto actionis, ut est in *l.* 1. *infra, de rer. permut.* quibus verbis utilis actio demonstratur.

16 Non directa) Quæ competit ex contractu emptionis et venditionis.

17 Imaginariam venditionem) De qua in *l.* 3. 6. et 7. *hoc. tit.* Imaginaria venditio est, cum quid pretii nomine numeratur, cum revera aliud agatur, quam quod simulate concipitur. Glossarium Nomicum. εἰκονικὴ πρᾶσις ἐστὶν ἡ ἐσχηματισμένη, καὶ οὐκ ἀληθῶν γενομένη. *Venditio figurata, nec re ipsa contracta.* Verum opponitur ei, quod imaginarium est. Tertullianus de Corona: *Omnia sunt imaginaria in hoc seculo, nihil veri.* Sed et imaginaria venditio dicitur, cum pretium non intervenit, *l. Imaginaria.* 16. *D. de reg. jur.*

18 Si fraus legibus) Ut puta si sub specie venditionis donationem jure civili prohibitam maritus in uxorem contulerit, *l.* 15. et *l.* 20. *inf. de donat. int. vir. et uxor.*

19 Rei suæ) *l.* 4. et 10. *hoc tit.* Petronius: *Mihi plane placet emere, quamvis nostrum sit quod agnoscimus.* Guntherus Ligurini l. 3.

> ..... *commercia certe*
> *Non satis æqua mihi faciunt dum vendere nobis*
> *Nostra volunt.*

sive sciens, sive ignorans quis emerit, *l. Suæ rei.* 16. *D. eod.* quoniam hoc agitur ut dominium in emptorem transeat, *l. pen.* §. *ultim. eodem.*

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. ab initio obser. cap.* 4.

Quod autem proprium est alicujus, amplius ejus fieri non potest. § *Sed si rem. Inst. de leg.*

20 At possessionis) Quam habuit, et forte venditor in judicio possessionis potior esset: nam hoc casu utilis emptio est *l. Si aliquam.* 28. *D. de acqu. r. possess.*

21 Condictionem non esse) Dominus rem suam non condicit nisi furi, *l. 1. D. de condict. furt. l. ultim. D. usufructuar. quemad. cav.* propter condictionis formulam: si paret eum dare oportere, §. *Sic itaque. Instit. de action.* Nec enim domino dari potest: possessionem tamen rei suæ condicet, *l. Indebiti.* 15. §. 1. *D. de cond. et. indeb.*

22 Invitum) *L. Invitum.* 11. Terent. Adelp. act. 2. sc. 1. *quid si ego tibi illam nolo vendere, coges me?* B. Chrysostomus homilia 87. in Matthæum: οὐ γὰρ βιαζόμενον δεῖ ὠνεῖσθαι, ἀλλὰ πείθοντα. *Nec enim vim passum emere oportet, sed volentem.* V. Novellam 122. c. 9. §. 1. lib. 5. Basilic. tit. 11. cap. 19. M. Tull. 1. contra Rullum: *Ab invito emere injuriosum est.*

23 Ereptionem esse) Idem 6. in Verrem: *Putabant ereptionem esse, non emptionem, cum venditori suo arbitrio vendere non licebat.*

## TIT. XXXIX. *De hæreditate, vel actione vendita.*

*Vide D. lib. 18. tit. 4.*

Quod dixi ante, non tantum corporis emptionem esse, sed juris, id patefacit hic titulus. Hæreditatis enim et actionis nomina juris sunt 1, hæreditas jus successionis universæ defuncti 2. Actio jus petendi 3 in judicio 4 quod suum est 5, et emptori quidem 6 juris etiam ante cessionem datur utilis actio in rem, si hæreditas vel in rem actio 7 vendita sit, *l. ult. hoc tit.* emptori vero corporis 8 ante traditionem nulla in rem actio est. Item venditor corporis se obligat ob evictionem, non venditor hæreditatis vel actionis. Satis enim est si præstet hæreditatem esse, vel actionem esse qualem qualem.

### XXXIX. Enarratio.

1 Nomina juris sunt) Hæreditas juris nomen est, *l. Hæreditatis.* 119. *l. Pecuniæ.* 178. §. 1. *D. de verb. signif.* id est, quo significatur jus non pecunia, cujus nomine corpora hæreditaria intelligimus, Cujac. 4. ad Afric. in 5n. et 11. Observ. 30.

2 Hæreditas jus succ. un.) *L. Bonorum.* 228. *D. de V. S.* et *l. Hæreditas.* 62. *D. de regul. jur.*

3 Actio jus petendi) Petere est vindicare, *l. Non solum.* 33. §. *Si mihi. D. de usurpat.* et usuc. sed et deberi, et peti paria sunt, *l. Ita stipulatus.* 115. *D. de verb. oblig.* hoc igitur verbo omnis actio comprehenditur, id est, tam actio in rem, quam in personam.

4 In judicio) Id est, apud judices datos, in jure actione non utimur: persecutiones enim in jure, id est, apud Prætorem, vel Præsidem instituuntur, *Ulp. Regul. tit.* 25. §. *Fid. commiss.*

5 Quod suum est) Hæc duo, suum esse, et in actione habere, distinguit Pomponius in *l. Scribit.* 34. *de cur. arg. leg.* sed et suum recepisse dicitur, qui quod sibi debetur, recepit, *l. Quod autem.* 6. § *Apud Labeo. D. quæ in fraud. credit.* hoc igitur verbo tam quod nostrum est continetur, quam quod nobis debetur.

6 Et emptori quidem) Qui vendidit hæreditatem hæres permanet, *l. A1 Prætor.* 7. § *Sed quid Papinianus. D. de minor.* §. *Restituta. Instit. de fideicomm. hæred.* Itaque venditor debitores hæreditarios convenire poterit, et creditoribus hæreditariis, aut quasi creditoribus hæreditariis, sive legatariis et fideicommissariis etiam invitus respondebit, nisi fiscus hæreditatem vendiderit: fiscus enim non convenitur, sed emptor hæreditatis. Si quid tamen venditor solverit, id ab emptore recipiet, *l. 1. et 2. hoc tit. l. 2. inf. de legat.* actione scilicet ex vendito, vel ex stipulatu, *l. Si ex pluribus.* 18. *D. eod.* Nam hæres stipulabatur quantam pecuniam hæreditario nomine dedisset, solvisset, præstitisset, tantam sibi restitutum iri, *d. l. Si ex plurib.* Emptor vero, quanta pecunia ad venditorem ex hæreditate pervenisset, tantam præstari, *l. In illa.* 50. §. 1. *D. de verb. obligat.* hoc enim agitur, ut emolumentum, et damnum emptorem respiciat, *l. 2. §. Sicut. D. eod.* Vide Cujac. d. c. 30.

Emptor autem vicem hæredis obtinet, *d. l. 2. §. Cum quis.* et *l. Si et.* 9. *D. comm. præd.* nec tamen creditoribus hæreditariis respondebit nisi volens, *l. 2. hoc tit.* et citra cessionem etiam adversus debitores hæreditarios utiles actiones habet, tam in personam, quam in rem, *l. 5. et penult. hoc tit.* ex constitutione D. Pii, *l. Si cum emptore.* 16. *D. de pact.* quibus emptor si experiri velit venditori cui directæ competunt præfertur, *l. Procuratores* 55. *D. de procur.* Cujac. ad *d. l.* 16. et directæ igitur penes hæredem sunt velut sine re. Jus illud ex constitutione principis descendere non nisi dicitur, *l. 8. h. tit.* et innuit verbo *placet* in *d. l.* 5. ex mandato autem directæ emptori dantur, *d. l.* 5. Sed viceversa creditores utiles actiones in emptorem non habent, quia deficit constitutio: Cujac. ad *d. l.* 16 in §. *Utiles.*

7 Vel in rem actio) Constitutio D. Pii producitur ad similes casus, ut si cui nomen venditum, donatum, legatum, in solutum datum sit, *l. 1. §. Nunc tractemus. D. de tut. et ration. distrah. l. Ex legato.* 17. *infr. de legat.* Cujac. loco cit. porrectum, inquam, est ad actionem venditam ex interpretatione prudentum, ut colligitur ex verbo, *responsum est* in *d. l.* 7. Sicut igitur emptor hæreditatis utiles actiones habet etiam ante cessionem, et directas ex mandato: ita emptor actiones utiles habet sine cessione, et directas ex cessione, *d. l. 7.* et 8. *hoc tit.*

8 Emptori vero corporis) Hoc interest inter emptorem juris et emptorem corporis, primo, quod emptor juris utilem in rem actionem habet, etiam ante cessionem; de quo tamen dubitari poterat: quoniam actio in rem ex dominio nascitur, quod penes venditorem ante mancipationem, traditionem, vel cessionem, quæ vice traditionis est, remanent: in tantum ut res hæreditarias vendere possit, et earum dominium transferre, vel aliter alienare, *l. Si ancillam.* 11. *infr. de act. empt.* l. 6. *hoc tit.* sed dubitationem sustulit lex ult. hoc tit. Emptori vero corporis ante traditionem nulla in rem actio est. id est ne quidem utilis: res enim nondum tradita in bonis venditoris remanet, *l. Sicut.* 8. *Si debitor. D. quib. mod. pign. vel hyp. solv.* §. *Utique. Instit. de empt. vend.* Secundo, venditor corporis se obligat ob evictionem, *l. Ex empto.* 11. §. 2. *D. de action. empt.* venditor autem hæreditatis, vel actionis, evictionis nomine non tenetur, si quid ex corporibus hæreditariis evincatur, quia jus vendidit, nisi aliter convenerit, *l. 2. D. eod. l. 1. infr. de evict.* Satis igitur est si præstet hæreditatem esse: nam qui hæreditatem vendiderit ejus qui vivit, aut nullius est, nihil agit, *l. 1. D. eod.* quanta autem hæreditas sit, nihil interest, *l. Qui filiusfamil.* 14. §. 1. *eod.* Similiter venditor nominis debitorem esse præstat, non etiam locupletem debitorem, nisi aliud convenerit, *l. 4. eodem.* bonum nomen, idoneum nomen non præstat, utique autem meminisse oportebit, si actio in judicium deducta venerit, emptorem repelli posse exceptione litigiosi, *l. 1. § 1. D. de litigios.* et nominis venditionem ignorante ac invito debitore contrahi posse, *l. 3.* delegationem autem voluntariam esse, quia fit per stipulationem, ut docet titulus 41. lib. 8

## TIT. XL. *Quæ res venire non possunt, et quæ vendere vel emere vetantur.*

Duæ sunt partes hujus tituli 1: prima, quæ res venire non possunt, id est, quæ emi possunt, non vendi, cujus generis purpura est, quam privati vendere non possunt, *l. 1.* emere possunt de publico. Secunda, quæ vendere vel emere vetantur, in quibus verbis articulus, vel 2, pro subdisjunctione accipiendus est, ut sit, quæ res vendi et emi prohibitæ sint, in quibus utique sunt annonæ militaris et frumentum publici canonis *l. 3.* et 4. his etiam sericum adnumero 3. Nam ut lex communis ponitur Romanis et Barbaris, id est, Persis, ne ultra fines lege definitos inter se negotientur sine Comite commerciorum, *l. 4.* et *l. ultim. infr. de com. et mer.* ita commune hoc esse opinor, ut sicut Romani sericum a Barbaris 4 emere non possunt sine Comite commerciorum, nec intra eos fines, ut constituit *l. 2.* cum nondum ratio conficiendi serici ad Romanos pervenisset 5, et sericum auro 6 contra 7 venderetur, ut Vopiscus in Aureliano ait, libram auri libram serici fuisse, et lex Rhodia 8, ὁλοσηρικὰ 9. ὅμοια τῷ χρυσίῳ, et *l. Emptori.* § 1. *D. de evict.* vestem sericam pretiosam esse rem, quod de his tantum dicitur pro quibus aurum dependitur ad sacoma 10: ita vero nec Barbari possunt vendere alii quam Comiti commerciorum. Perperam antea legebatur: Qui vendere 11: de rebus enim titulus est, non de personis certis. Perperam, mercari pro emere. Mercari enim emere et vendere est.

### XL. Enarratio.

1 Hoc titulo quodammodo disceditur a jure gentium, ex quo jus vendendi emendique cuilibet concessum est. Privati igitur fucandæ et distrahendæ purpuræ facultatem non habent, venditoribus pœna publicationis bonorum et capitis imminente, *l. 1. h. tit.*

Fucandæ, ait lex 1. id est, tingendæ, ut recte Accursius, cujus Glossa in quibusdam editionibus in textum irrepsit, *l. 3. infr. de vest. h. lib.* Josephus ἀρχαιολογ. antiqu. libro 3. capite 4. ἐριᾷ τε τοῖς προειρημένοις ἄνθεσι μεμολυσμένα. Rufini Aquilejensis versio: *Lanasque prædictis fucatas coloribus.* Ovidius Trist. 11.

*Compositi vel alius fucandi cura coloris.*

Glossæ: *fucatur* βάπτεται et βάπτω, *fuco.* Hinc fucus. Horatius Carmin. 3. od. 5. *neque amissos colores lana refert medicata fuco.* Plinius 22. cap. 1. *Inficere etiam vestimus alimentabili fuco:* et fucatio. Eusebius Pamphili de incorporali et invisibili Deo, *Non tamen fucatio erat vestimentorum naturalis*

Ait *d. lex*, *vel in serico.* Basilica: ἐν μετάξῃ, Anastasius bibliothecarius in historia ecclesiastica. *Sericum copiosum.* Theophanes dixerat, μεταξὸν πάλλιν. Metaxa rude est sericum, et αὐτοφυὲς, nondum neque in filia diductum: et ideo separatur a nemate serico in *l. ult. D. de publican.* Cujac. ad *l.* 10. *C. de mercileg.* Alii metaxam esse nema, seu filum sericum existimant. Zonaras in Justiniano· τὰ τῶν σηρῶν νήματα ἢ μετάξα. Michael Glycas annal. parte 4. τὰ τῶν σηρῶν νήματα, τοῦτ' ἔστιν ἡ μετάξα. Hinc μεταξωτὸν, sericum. Auctor Græcobarbarus: πολλοὶ φοροῦν μεταξωτὰ βλαττία τὰ χαμηλότια.

*Vel in serico, l. 4. inf. de vestib. h. lib.* Ennodius in panegyrico Theodosio dicto: *Exhibete Seres indumenta pretiosi murice fucata st non uno aheno bibentes nobilitatem tegminis prorogate.* Boetius de consolat. philosop. Met. 5. *Nec lucida vellera Serum Tyrio miscere veneno;* adde Cassiodorum 1. variar. 2.

*Blatta: d. l. 1.* Alcimus Avitus poemat. lib. 3.

*Serica bis coctis mutabat tegmina blattis.* Lamprid. in Heliogab. *Pararerat fauces blatta et serico et cocco iatorius.* Anastasius bibliothecarius in Anastasio: *Vela serica alba ornata blatta.* Hinc blatteæ tunicæ. Vopiscus in Aureliano. Flodoardus historiæ Remensis 1. ca-

pite 15. *Et codicillos ab Anastasio Imperatore pro consulatu sibi missos cum corona aurea, tunicaque blattea sumpsit.*

*Oxyblatta* in *d. l.* est purpura exquisitioris et splendidioris luminis.

Est denique purpura quæ dicitur *hyacinthina*: sic legitur in d. l. 1. S. Chrysostomus in Esaiem cap. 3. καὶ τὰ βύσσινα, καὶ τὰ ὑακίνθινα, καὶ τὰ κόκκινα, καὶ τὴν βύσσον σὺν χρυσῷ καὶ ὑακίνθῳ συγκαθυφασμένην. Hinc pelles hyacinthinæ, ansula hyacinthinæ, vitta et tunica hyacinthina, Exodi capite 26. et 28. Quanquam in Sixtinis bibliis emendatum hyanthina. Et hanc lectionum varietatem invexere sacrorum codicum interpretes veteres: ut ecce Ezechielis cap. 16. vers. 10. Sic habent Septuaginta, ὑπέδυσάσι ὑάκινθον· id est, ὑακινθίνην ἐσθῆτα, ut ibi Theodoretus, ut Hieremiæ cap. 10 ὑάκινθον καὶ πορφύραν ἐνδύσουσιν αὐτά. Aquila autem et Symmachus ὑάνθινα referente Hieronymo ibidem. Et ὑακινθινοβαφὼς Xenophonti 4. παιδ. Arriano de expedit. Alexandri 6. Itaque nihil mutandum in d. l. 1. auctoribus libris veteribus, nec apud Persium sat. 1. ubi legitur, *hyacinthina læna est.* Alia igitur est purpura hyacinthina, quæ colorem hyacinthi refert. Jesus Syrach filius, Sapientiæ capite 60. vers. 5. ἀπὸ φορῶντος ὑάκινθον. Philo, περὶ ἀποικίας (*de migratione Abra*) τά τε γὰρ νήματα πάντα τῆς ὑακίνθου, καὶ πορφύρας, καὶ κοκκίνου, καὶ βύσσου, καὶ τῶν τριχῶν αἰγείων ἐπιτελοῦσι. Athenæus 12. εἰσὶ δὲ αἱ μὲν πορφυραῖ τούτων, αἱ δὲ ἰοβαφεῖς, αἱ δὲ ὑάκινθοι. Alia janthina, l. *Si cui lana.* §. ult. *D. de legat.* 3. Martialis 11. 39.

*Coccina famosæ donas et janthina mochæ.* Plinius libro 21. cap. 6. *Una purpuræ Græco nomine ia, et ex hac janthina vestis*: id est, purpura violacei coloris, ἐκ τοῦ ἴα καὶ ἄνθος· est enim ἄνθος color. Hesychius: ἄνθη, χρώματα. Vide eundem Plinium dicti libri cap. 8. Liber notarum: *Janthinum, violaceum*: Item: *jacintinum, et jacintum.* Hæc paulo fusius exposui, quia plerique in *d. l.* 1. malunt *janthina*, quam hyacinthina. Certe in libro Ægidii Menagii legitur janthina: in Juliani Brodæi hyacinthina.

2 Articulus, vel) Vide ad tit. 38. libri sexti.

3 Hic etiam sericum adnumero) Scholiastes Basilic. libro 23. tit. 3. cap. 73. ἐὰν γὰρ ἀθέμιτον ἐμπορίου μετέχονται, τυχὸν πορφύρας, ἢ μετάξης, ἢ τινὸς τοιούτου, etc. Corrige igitur Synopsim Basilic. cap. eod. et pro μονίτας, lege μετάξης.

4 Sericum a barbaris) Romani a Barbaris sericum didicere. Dio lib. 43. ἵνα γὰρ μηδένα τῶν θεωμένων ὁ ἥλιος λυπήσῃ παραπετάσματα ὑπὲρ αὐτῶν σηρικὰ ὥς γέ τινές φασιν, ὑπερπέτασε· τοῦτο δὲ τὸ ὕφασμα χλιδῆς βαρβάρου ἐστὶν ἔργον, καὶ παρ' ἐκείνων καὶ πρὸς ἡμᾶς ἐς τρυφὴν τῶν πάνυ γυναικῶν ἐσπεφοίτηκεν.

5 Ad Rom. pervenisset) Ætate Justiniani serici conficiendi artificium in Europam invectum est, Procopius γοτθ. δ. Goth. IV. Theophanes Byzantius apud Photium, Cod. 64. et Theophylact. Simocatta hist. Maurit. lib. 7 in Photii Synopsi, Nicephor. Callist. lib. 17. 32.

6 Sericum auro) Sericum ἰσόχρυσον erat ante Justinianum. Libra enim serici libra auri emebatur.

7 Auro contra) Plaut. Curcul. act. 1. sc. 3. *Auro contra cedo modestum amatorem: a me aurum accipe.* Ps. *Cedo mihi contra aurichalcho.* et Epid. act. 3. sc. 3. *Non carum est auro contra*: ἰσοστάσιον πρὸς χρυσὸν dicebant et contra aurum. Varro 1. de re R. Plin. 13. 15. *Quas feminæ viris contra margaritas regerunt.*

8 Lex Rhodia) Cap. 60.

9 Ὁλοσηρικά) Holoserica vestis opponitur subsericæ. Holoserica est tota serica. Macarius homil. 17. γυνὴ ἔχουσα ὁλοσηρικά Doroth. doctr. 2. ὥσπερ γὰρ ἐνδεδυμένος ὁλοσηρικον, etc. Subserici stamen lineum, trama autem serica. Holoserica differt ab holovera sacro murice tincta, et principali colore, quem holoverum vocabant. Procop. ἀνεκδ. (*arcana hist.*) βάμματος δὲ τοῦ βασιλικοῦ ὅπερ καλεῖν ὁλόβηρον νενόμικασι· estque præstantissima; S. Basilius homilia 7. in Hexem. πόθεν αἱ κόχλοι τοῖς βασιλεῦσι τὰς ἁλουργίδας χαρίζονται; αἳ καὶ τὰ ἄνθη τῶν λειμώνων τῇ εὐχροίᾳ παρέδραμον· *unde cochleæ vestes regibus purpuras offerunt? quæ quidem et pratorum flores vivacitate coloris longo intervallo superant.*

10 Ad sacoma) Vitruvius lib. 9. 3. *Aurum ad sacoma appendit redemptori.* Glossæ, *sacoma*, σήκωμα. Sacoma est æquipondium: *pretium auro rependere* dixit Vellejus 11. cap. 8.

11 Qui vendere) Agitur tamen de vendentibus et ementib. *Ut vi jus ementi auferretur damnato*, ut in Dec. Quintil. 250. ceterum ταυτολογία (*tautologia*) est.

## TIT. XLI. *Quæ exportari non debeant.*

Est etiam hoc commune inter Romanos et Barbaros hostes Pop. Rom. veluti Persas, Indos, Æthiopes, Gothos, Vandalos ne legationis forte aut induciarum tempore illi vendant, hi emant ferrum *factum* 1 vel infectum, et exportent, quod uti est l. 2. *hujus tit.* capitale esse etiam Procopius refert 1. de bel. Pers. his verbis οὔτε σίδηρον, οὔτε ἄλλο τι τῶν ἐνταῦθα ἐπιτηδείων, Ἰνδοὶ ἢ Αἰθίοπας ἔχουσιν, οὐ μὴν οὐδὲ πρὸ Ῥωμαίων ὠνεῖσθαι τούτων τι οἷοί τε εἰσίν, νόμῳ ἅπασι διαρρήδην ἀπειρημένῳ· θάνατος γὰρ τῷ ἁλόντι ἡ ζημία ἐστί. Item ne vinum, ne oleum, ne garum 2 quod exportent ac ne degustationis quidem causa hos liquores ad Barbaros posse transferri, ne proinde illecti eorum dulcedine promptius invadant fines Romanorum: hoc enim modo Longobardos legimus 3 a Narsete in Italiam fuisse pellectos. Exportare est transferre extra fines Romani Imperii, ut in orat. pro Flacco 4: *Exportari aurum non oportere senatus judicavit*, quod confirmant *l.* 2. *inf. de com. et mer.* Quæ autem exportari prohibentur, et emi vendique satis prohibentur, aut mercis pretiive 5 loco cedere.

## XLI. Enarratio.

Vinum, oleum, liquamen ad Barbaricum transferre non licet, *l.* 1. *hoc tit.* Barbaricum pro solo Barbarorum, ut in c. 52. *Cod. Can. Ecclesiæ Afric.* βαρβαρικὸν vertit interpres Græcus Basilicon Eutropius lib. 9. *Uterque in Barbarico interfecti sunt.* Pæanius in paraphrasi, ἐν μέσοις τοῖς βαρβάροις ἀναιρεθέντες.

1 Ferrum factum) Arma transferre prohibitum. Libanius in declaman. 17. νόμον μὲν ἡμεῖς τέθεικαμεν ἀντις ὡς Φιλίππου ὅπλα ἄγων ἁλῷ ἢ σκεύη τριηραρχικά, θάνατον εἶναι τὴν ζημίαν. *Si quis ad Philippum arma transferre convincatur, aut ea quæ ad triremes pertineant, morte plectitur*: puta loricas, scuta, arcus, sagittas, spathas, gladios, *l.* 2. quos παραμήρια vocat. *Novell.* 85. *cap.* 4 Theophanes: τῷ παραμηρίῳ, ᾧ ἦν διεζωσμένος, ἀπέτεμεν τὴν αὐτοῦ κάραν· *apprehenso quo cinctus erat acinace, caput ejus amputavit*: de quibus vide Glossarium Cedreni. Addit Justinian. in d. cap. 4. ζάβας ἤτοι λωρίκια κοντούς, μονοκοντία, et ζιβύνους ἤτοι μισσίβιλια, zabas sive loricas, contos, monocontia, sibinnos, sive missilia. De zabis Glossarium ineditum: ζάβα τὸ λωρίκιον· ζαβάριον, ἐν ᾧ αἱ ζάβαι· exstat in Chronico Alexandrino. Hesychius: κοντὸς δόρυ· de Sibinnis vide Glossarium Cedreni: idemque cautum lege Francica, Capitular. Car. M. addit. 4. cap. 92. *De bruniis*, (*i. loricis*) *ut nullus foras nostro regno vendere præsumat.* Græci ad *l.* 1. *D. de his quæ ut indign.* ibi: *Illicitas merces*: τυχὸν ὡς ὅπλα πωλήσας τοῖς πολεμίοις, ἢ πίσσαν. Att. picem exportare non licere, quod juri Attico convenit. Aristophanis Scholiastes in Equit. ἐνθυμεῖσθαι ἔλεγον τὸ καταγγέλλειν τινὰ κακουργοῦντα τινὰ περὶ τὰ κοινὰ ζημιώματα τὰ τῶν αὐτῶν χρειῶδη· λέγεται δὲ καὶ ξύλα, καὶ κηρὸς καὶ πίσσα.

2 Garum) Liquamen, *d. l.* 1. Victor Uticensis persec. Afric. lib. 1. *Pieris per unum merum, alius acetum, muriam, liquamenque* etc. *porrigebat.* Regula S. Pachomii cap. 23. *Si aliquis eorum, qui peregre mittuntur, habuerit desiderium comedendi liquamen de piscibus.* Græci in Basilicis liquamen interpretantur γάρον. recte Chersius l. Garum, muria, liquamen. Vetus colloq. scholast. *Liquamen primum et secundum.* Lego igitur in Græcis: γάρον πρῶτον καὶ δεύτερον. et in alio: ἐρμινου μετὰ γάρου, *Cima cum liquamine.* Est autem garum condimentum ex sanie et intestinis piscium. Artemidor. Dald. *de insomn.* primo: ἔστι γὰρ οὐδὲν ἄλλο ὁ γάρος ἢ σηπεδών, quæ verba Suidas exscripsit in v. γάρος. Cælius Aurelianus tard. pass. 11. c. 1. *Garum quod appellamus liquamen ex piscium saluro confectum.* Vide Plinium 31. 7. et Isidor. Origin. 10. cap. 3.

3 Langobardos legimus) Paulus Warnefridus de gest. Langobar. lib. 11. cap. 5. *Legatos ad Langobardorum gentem dirigit* (*Narses*) *mandans ut pauperrima Pannoniæ rura desererent, et ad Italiam cunctis refertam divitiis possidendam venirent: simulque multimoda pomorum genera, aliarumque rerum species, quarum Italia ferax est mittit, quatenus eorum ad veniendum animos possit illicere.* Eademque ratione Galli in Italiam transcenderunt. Livius 5. *Eam gentem traditur fama dulcedine frugum, maximeque vini nova tum voluptate captam Alpes transisse: agrosque ab Hetruscis ante cultos possedisse, et invexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis causa Aruntem Clusinum.* Plutarch. in Camillo. Paul. Warnefrid. d. lib. 11. cap. 22. *Causa eadem esse Galli in Italiam venirent, hæc fuisse describitur: dum enim vinum degustassent ab Italia delatum, aviditate vini illecti, ad Italiam transierunt.*

4 Ut in orat. pro Flacco) Et ibid. *Carus est virgis Cymæus ille Athenagoras, qui in fame frumentum exportare erat ausus.*

5 Aut mercis pretiive) Res enim pro pretio dari et accipi potest. Vide Cujac. infra de rer. perm.

Quemadmodum autem quædam res vehi, et exportari non debent, ita nec importari: verbi causa vinum exoticum Massilienses non recipiunt. Vide Strabonem lib. 16. de Arabibus Nabatæis.

## TIT. XLII. *De Eunuchis.*

Etiam hoc tit. ostenditur, Romanos eunuchos factos neque emi neque vendi posse, eadem pœna irrogata emptori et venditori, *l.* 2. ut est plerumque commune crimen emptoris et venditoris, si quid veneat contra leges, *l.* 1. *D. ad. l. Fab. l.* 1. *inf. de cupres. l.* 10. *inf. de cur. pub.* eadem tabellioni, eadem octavario 1 sive publicano. Barbarorum eunuchorum esse commercium, et eunuchorum, qui facti sunt in Barbarico orbe, in Romano eunuchum facere 2 capitale esse 3.

## XLII. Enarratio.

1 Octavario) Qui vectigal octavæ exigebat: vide Cujac. inf. tit. 61.

2 Eunuchum facere) *Virilitatem excidere.* Quintilian. 5. 12. Martialis: *Virilitatis damno meret erepto*, Eunuchi igitur hoc loco sunt præcisi castrati.

3 Capitale esse) Servus autem ex domini conniventia castratus fisco addicitur, *l.* 1. *hoc tit.* ex *Nov.* 142 liber fit. Zonar. ad can. Apostol. 21. Phot. Nomoc. tit. 1. cap. 14 vetus hæc est constitutio: Ne eunuchi fiant. Adde his quæ Cujac. ad *d. Nov.* 142. et viri docti ad Ammian. Marcellin. lib. xix. observant, Constantinum Manassem in Nerva, Cedrenum, Euseb. Chronicor. libro posteriore. Phocylides jam antea monuerat.

*Μηδ' αὖ παιδογόνον ποτὲ τέμνειν ἄρσενα κοῦρον.*
*Ne castres unquam puerum marem prolificum*

## TIT. XLIII. *De patribus qui filios suos distraxerunt.*

Additur in hoc titulo, a patribus liberos non posse vendi [1] in servitutem, vel donari, vel pignori obligari, nec sub prætextu ignorantiæ accipientis, cujus tamen prætextu emptori evictionis nomine pater obligetur, *l. Minor. §. Pater. D. de evict.* et vendi tamen, alienarique posse sanguinolentum [2], altellum [3], ἐξ ὠδίνων τῶν μητρῴων, ut Ælianus ait historiæ 11. cap. 7. victus pueri causa, si nec eum tueri [4] pater possit, nec velit alius quisquam [5]: imo nec ex ea causa venditionem præjudicare libertati, cum unicuique quasi in libertatis publica causa liceat eum puerum vel adultum jam factum adserere in libertatem, vel patri ipsi, ut *l. 1. inf. de lib. cau.* vel etiam idem ipse possit se adserere oblato mancipio vicario, aut pretio non quanti emptus est, sed quanti adsertionis tempore æstimabitur, sine adjectione quintæ, de qua Nov. Valentiniani eod. tit.

### XLIII. Enarratio.

1 Non posse vendi) Firmicus Matheseos libro 7. cap. 111. *Servos efficiet, et qui a parentibus suis abjiciuntur.*

2 Sanguinolentum) Ut in tit. 52. lib. 8. *a matre sanguinolentum.* Donatus in Adrian. Terent. act. 3. sc. 2. *a matre rubentem*, Juvenal. sat. 7. Guillelmus Brito Armoric. Philipid. 7.

*Contigit ut pareret ibi quædam femina, cujus*
*Fœtus adhuc a matre rubens, calidoque cruore.*

Id est, recens utero matris editum: διὰ τὸ ἀφ' αἵματος τὸ βρέφος ἀποβεβλῆσθαι ut loquitur Artemidorus, *quoniam adhuc sanguine perfunditur.* Eleganter Plutarchus de partu recens edito, in libello de amore prolis: ὡ μόνῳ σχεδὸν οὐδὲ καθαρὸν ἰδοῦσιν εἰς φῶς ὁδὸς ἢ φύσις, ἀλλ' αἵματι πεφυρμένος καὶ λύθρου περίπλεως, καὶ φονευομένῳ μᾶλλον ἢ γενομένῳ ἐοικώς. *Cui soli fere ne exitum quidem in lucem mundum natura concessit, sed sanguine inquinatus, tabeque oppletus et occiso magis quam nato similis.*

Et ideo cruenta infantium corpora statim ut emittuntur ex utero lavari solita colligit Hieronymus ex Ezechielis capite 16. et Dardanenses Illyricos lavari consuevisse ἐξ ὠδίνων, post partum scribit Ælianus ποικ. 4. 1.

3 Altellum) Vide Festum et ibi Josephum Scaligerum.

4 Si nec eum tueri) Alere et exhibere, ut in *l. Pen.* et *ult. D. de in rem ver.* etc. Quasi pater illæsa pietate filium distrahat, quem alere non potest, et tutius sit vendi filium quam fame absumi. Videndus Jornandes in historia Gothica cap. 26.

5 Nec velit alius quisquam) Nam si sit qui pietatis respectu eum velit alere, puer vendi non potest, Basilicon lib. 19. tit. 1. cap. 26.

## TIT. XLIV. *De rescindenda venditione.*

*Vide* tit. 5. *lib.* 18. *D.*

Et hactenus quidem de rebus, quæ vendere vel emere vetantur. Nunc ostenditur distrahendæ [1], resolvendæ, revocandæ venditionis quæ causæ sint probabiles vel improbabiles [2]: et sunt improbabiles quidem multæ quæ in *hoc tit.* enumerantur, probabiles [3] paucæ: difficilis [4] enim rescissio est contractus habiti bona fide, et ut ait *l. 6. inf. de act. emp.* non facile venditi actio datur ad rescindendam venditionem. Nec male titulo superiore proposita causa una rescindendæ venditionis, adserendæ libertatis quam prodiderit egestas, subjicitur hic titulus quo aliæ exponuntur probabiles causæ, si curialis [5] furtim vitans munera civilia, bona sua vendiderit et patriam reliquerit, *l. Penult. hoc tit.* si Palatini [6] æque furtim aliquid emerint ex rebus privatis principis quarum sunt sub Comite administratores, *l. ult. hoc tit.* Item si in pretio venditor rei immobilis, vel etiam mobilis [7] forte si admodum pretiosa sit, fraudatus sit supra dimidiam [8] justi pretii [9], l. 2 et 8. nec tamen omnino rescindi videtur venditio ex hac causa, cum optio detur emptori vel redhibendæ rei [10], vel supplendi justi pretii, ut *l. 1. §. Si quis in fraud. D. si quid in fr. pat.* et esse eo nomine actionem ex vendito [11] finitam [12] quadriennio [13], ut et omnes restitutorias actiones, declarat *Nov. Romani de resc. vend.* sed observandum est rescissionem ex hac causa dari venditori [14] non emptori [15]. Rescindendi verbum est duplex. Nam vel ipso jure [16] rescindi dicitur, ut *l. Hoc modo. D. de cond. et dem. l. 5. D. qui et a quib. man.* et in *tit. Quæ sent. sine opp. resc.* ut rumpi, *l. Inter cetera. D. de lib. et posthum.* et revocari, *l. Si libertus. D. de jur. patr. l. 1. inf. qui man. non poss.* vel beneficio actionis ex empto vendito, judicisque sententia [17].

### XLIV. Enarratio.

1 Distrahendæ) Emptio distrahi dicitur, *l. 11. §. Is qui vina. D. de action. empt.* resolvi, *l. 5. hoc tit. l. 1. inf. tit. prox. l. 1. inf. tit.* 46. et rescindi passim, et revocari: vide Cujac. in fi. tit.

2 Improbabiles) Verbi gratia, venditio non rescinditur, licet venditor duplum pretii offerat emptori, *l. 6. hoc titulo.*

3 Probabiles) Probabilis causa in *l. 5. hoc tit.*

4 Difficilis) Non facile permittitur venditionem rescindere: id enim bona fides, quæ emptionis venditionis contractum tuetur, non patitur, *l. 3. 7. et 8.* Symmach. 11. ep. 87. *Vox juris ac legum est, bonæ fidei contractum rescindi non posse.*

5 Si curialis) Glossæ, *curialis*, βουλευτής, βουλευτικός item: πολιτευτής, *decurio, curialis.* Curiales sive decuriones obligabantur munerib. civilib. ut puta susceptores publicorum tributorum ex decurionibus creabantur, *l. 5. inf. de exact. tribut. l. 8. inf. de suscept. præpos. et arcar.* Itaque si curialis alicujus municipii ut se muneribus civilibus subtraheret, furtim id est, sine decreto, sine auctione publica *l. 1. inf. de præd. cur.* bona sua vendiderit, et patriam reliquerit, venditio revocatur: pretium autem non redditur emptori fugæ non ignaro, sed cedit fisco. Idem tradit Azo in Summa num. 7. Sed si intra annum evocatus redierit, bona ei redduntur: post annum, addicuntur curiæ, *l. Quamvis.* 51. *inf. de decur.*

6 Si palatini) Comes privatarum judex erat, et gubernator privatæ substantiæ principis, de quo *sup. tit.* 33. *lib.* 1. ejus apparitores Palatini dicebantur. Glossæ juris. *Palatini.* κοινῷ ὀνόματι πάντες ἐκαλοῦντο οἱ ἐν τοῖς κατὰ τὸ παλάτιον θησαυροῖς ὑπηρετοῦντες ταξεῶται. Si quid igitur palatini furtim emerint ex rebus privatis principis, quarum sunt sub Comite rerum privatarum administratores, venditio resolvitur, l. *ult. hoc tit.* ex autione fiscali licet emere, *l. ult. inf. de fid. et jur. hast. fisc.*

7 Vel etiam mobilis) Rei immobilis meminit *lex* 2. et 8. ideoque pertinere eam ad res soli, non ad res mobiles putabat Cujac. Observ. lib. 16. 18. in fine, hic autem sententiam mutat, si res admodum pretiosa sit: si margarita sorte *munera rubri Ponti* (Silius Ital. 14.) Plinius lib. 9. cap. 35. *Principium ergo culmenque omnium rerum pretii, margaritæ tenent*, aut lapides Indici, qui pretiosiores sunt. Cyrillus epist. ad Evoptium pro 12. capitibus adversus Theodoretum: οἱ πολυτελέστατοι τῶν λίθων, ὥς καὶ Ἰνδικάς εἶναι φασιν. vide Plinium libro 32. 2. Aut ornamenta pretiosa, vestis pretiosa, ut in Philippica 2. *pretiosa vestis multa, et lauta supellex*, vel vestis serica veneris, *arg. leg.* 37. §. 1. *D. de evict.* et l. 22. *inf. de administ. tut. l. Sancimus.* 21. *supra, de sacros. Eccles.* Cujac. Notat. ad lib. Anim. Joann. Rob. lib. 11. cap. 12.

8 Supra dimidiam) Puta si rem dignam solidis decem, 4. aut trib. vendidero. Sic in *l. 2. D. depos.* si hæres rem apud defunctum depositam, ignorans depositam, minoris quam debuit, vendiderit, depositori actiones suas mandare debet, minoris dimidio scilicet, ut Græci interpretantur, et Cujac. *ad d. l. 2.* atque ita temperandum est quod scribit alicubi S. Chrysostomus, forte proximum esse, cum id agimus ut minus justo pretio vendamus, ἔλαττον τῆς ἀξίας: ut nimirum hodie fraus absit si venditor ultra dimidium justi pretii læsus non sit. Item quod dicitur, naturaliter licere contrahentibus circumvenire, *l. In causæ.* 16. § *pen. D. de minorib.* sive ut est in *l. Item si.* 22. §. *ult. D. loc.* in emundo et vendendo naturaliter concessum esse, quod pluris sit, minoris emere: quod minoris sit, pluris vendere, et ita invicem se circumscribere. Plautus in Persa act. 4. Sc. 4. *vin' bene emere? Do vin' tu pulchre vendere? Ego scio utrumque velle.* Hunc modum habet, ut fraudatus supra dimidiam justi pretii venditionem rescindi jure desideret. Intra fines veri et justi pretii læsus de se queri debeat, quod malæ venditioni ipse stultitia sua causam dederit. Si tamen emptionis tempore convenerit ut etiam supra dimidiam liceret se circumscribere, rata erit conventio, argumento *leg. Pacisci.* 31. *D. de pact.* ut ibidem tradunt Græci.

9 Justi pretii) Justum pretium dicitur in *d. l. 2.* et 8. verum *d. l. 2.* quod idem est. Sic Basilica verum pretium in *l. 20. §. Quod si post. D. de pet. hered.* δίκαιον τίμημα vertunt, justum pretium lib. 42. Basil. tit. 1.

10 Vel redhibendæ rei) Rei venditori reddendæ. Quam rem Græci quod ad fructus et usuras attinet, sic definiunt. Si emptor a prædio discedere velit, partis prædii, quasi non distractæ propter iniquum pretium, fructus venditori restitui debere. Quod si emptor id quod deest justo pretio supplere malit, ejus quoque usuras venditori præstandas. Hæc ita Magistro et aliis judicibus placuisse scribit Harmenopulus Epitomerum libro 3. tit. 3. §. 82.

Quid si fundus perierit ante quadriennium, an venditori supplendum erit, quod deest justo pretio? sic quibusdam videtur: verum hoc rationem non habet, ne rei periculum præstet quæ sine culpa ejus perit.

11 Actionem ex vendito) Quæ glossæ sententia est, vulgo a DD. comprobata: non condictio ex lege, ut sentit Pinellus cap. 3. n. 9. vide Cujac. recitat. ad hunc tit. et Observ. xxııı. 24.

12 Finitam quadriennio) Recte sentiunt Græci, venditionem rescindi officio Præsidis secundum *l. 2. hoc tit.* si supra dimidiam veri pretii fraus intervenerit, intra quadriennium duntaxat: atque ita in foro servari referunt. Imo et decreto Romani Lacapeni, περὶ ὑπερθεματισμοῦ, ita definitum est. Cujac. de divers. temp. præsc. c. 23.

13 Quadriennio) *Harmenop.* Epitom. l. 3. tit. 3. §. 80 et 83. Eustathius divers. temp. præsc. c. de quadrien. §. 5. Idem tradit Azo in Summa num. 2. adde Glossam ad *d. l.* 2.

14 Venditori) Majori annis 25. *l. 15. hoc tit.* Harmenop. d. l. 3. §. 82. Nam si minor rem suam *non suo pretio* vendiderit, ceu loquitur Plautus in d. sc. 4. sed viliore pretio vendiderit, succurritur ei, licet ea fraus non superet dimidiam justi pretii, *l. 11. inf. de præd. minor. fin. decr. non alien.* Cujac. ad *l. In causa.* 16. § *Idem Pomponius. D. de min.* et *d. c.* 18.

15 Non emptori) An beneficium legis 2. ad emptorem porrigendum sit, valde quæritur: Finge emptorem rem dignam decem, viginti uno emisse. Cujac. negat hic et *d. c.* 18. et Notator. ad lib. animadvers. Joann. Rob. lib. 2. cap. 13 et 14. quoniam enim venditor ultro non procedit ad venditionem, sed forte cum in summa difficultate esset nummaria, et necessitate rei familiaris coactus, vel alia causa, ut l. *Ita ut.* 38. *D. mand.* Philo de Septenario: ἐπειδὴ καιροὶ συμπιπ-

τουσι πολλάκις ἀβούλητοι, δι' αἷς ἀναγκάζονταί τινες πιπράσκειν τὰ ἴδια. *Quia sæpe tempora præter animi expectationem coincidunt, per quæ nonnulli res suas vendere compelluntur*: legis meretur auxilium ne re sua careat cum nimio damno: *emptor vero hians*, ut loquitur Horatius, captat fere venditoris momentaneas necessitates, *l. 2. infra, sine cens.* ultro et nulla necessitate coactus emit: emptio voluntaria est, *l. Si pign. 29. D. fam. ercisc.* quam enim necessitatem prætendet, qui rem suam augere vult accessione rei emptæ, Denique *naturale est in possessionum lætari, in venditione lugere*, ut ait D. Hieronymus in Ezechielem cap. 7. sicut ex forma præfecti prætorio lex locum habet in locatore, non in conductore. Harmenop. *lib. 3. tit. 6. §. 14.* Cujac. d. c. 16. in Regiis codd. notatur esse ἐπαρχικὸν v. Capitul. Caroli M. lib. 5. cap. 210.

16 Ipso jure) Vide Parat. Cujac. *D. sod. et lit. seq. vers. et ita si in re sul.*

17 Judiciisque sententis) *L. 1. 2. et 5. hoc tit.*

## TIT. XLV. *Quando liceat ab emptione discedere.*

Est et alia probabilis et legitima causa rescindendæ venditionis, quæ in hoc tit. proponitur, pactum [1] et mutuus consensus [2] contrahentium, secundum regulam, ut prout quisque contractus est [3], ita resolvatur, et hoc si res sit integra [4]. id est, si nondum res tradita [5] aut pretium numeratum sit [6], licet venditori arra data sit vel emptori datus fidejussor, ut solebat, de re tradenda, ut *l. 3. D. de resc. vend. l. Stichum. § ult. D. de solut. l. 12. supra, de contr. empt.* hodie sufficit nuda cautio, *l. Emptor. infra, de act. empt.* Datio arræ vel datio fidejussoris non deintegrat rem [7], sed traditio rei, vel numeratio pretii totius vel partis, *l. 2. hoc tit.* Et ita si re integra priusquam aliquid ex alterutra parte solveretur [8], convenerit ut discedatur ab emptione, statim ipso jure uterque [9] liberatur, et arra repetitur ex empto judicio [10], *l. Ex empto. §. Is qui vina. D. de act. empt. l. 3. infra, eodem, d. l. 2.* atque ita evenit, ut pactum ipso jure [11] perimat obligationem, etiamsi fiat ex intervallo et formet actionem ex empto ad distrahendam penitus emptionem [12] et dissolvenda argumenta emptionis [13] qualia præbet datio arrarum, *l. Quod sæpe. D. de contr. empt.* Sed si res non sit integra [14], pacto nec rescinditur venditio [15], nec mutatur dominium [16], nec formatur actio [17] ulla ex eo, nisi rescindantur [18] cetera venditionis [19] quæ secuta sunt: et sic quod dicitur ipso jure nullam esse venditionem [20], cui dolus dedit initium, originem, et causam, re integra verissimum est, si intra verba [21] primumque placitum steterit. Nam si res secuta sit, non aliter rescinditur venditio, quam si et cetera venditionis rescindantur, quæ secuta sunt, l. 1. 5. 10. sup. tit. prox. l. 9. *inf. de præd. min.* Cetera venditionis dicimus traditionem, numerationem, cautiones [22] quibus venditio, quam nudus consensus perfecit, adimpletur: ut *l. Mag. §. Si pupillus. D. de reb. eor. qui sub tut. l. Si duo. §. Si quis juraverit, D. de jur.* reliqua quæ per consequentias, emptionis propria sunt in l. 5. *D. de act. empt.*

### XLV. Enarratio.

1 Pactum et mutuus cons.) *Inter homines solet bonæ fidei contractus nulla ratione dissolvi*, ut ait Innocentius in Decretis cap. 20 nisi novo pacto a contractu discedatur. Itaque emptio venditio pacto et consensu resolvi potest, *l. 58. D. de pact.* l. 3. *D. de resc. vend. l. 2. hoc tit.*

2 Mutuus consensus) Alterutro enim invito a venditione non disceditur, l. 3. *sup. de resc. vend. l. 1. hoc tit.*

3 Prout quisque cont. est) *L. 8. D. de solut. l. 35. de reg. jur.*

4 Si res sit int.) Re nondum secuta, *l. 5. §. 1. D. de resc. vend. l. 7. §. Adeo autem. D. de pact. §. ultim. Instit. quib. mod. ob. tol.* dum res integra sit, *l. 2. D. de resc. vend. l. 1. et 2. hoc tit.* integris omnibus, *d. l. 58.* si nondum impleta sunt, quæ utrimque præstari debuerunt, *l. 6. §. ultim. D. de contr. empt.* id est, si nondum pretium numeratum sit, neque res tradita *d. §. ultim.*

5 Si nondum res tradita sit) Nam si res tradita sit, alterutro invito ab emptione non disceditur. Isidorus Pelusiotes epistola 26. lib. 4 εἰ δὲ πραθὲν καὶ ὑπὸ νομὴν τοῦ ἀγοράσαντος ἦν, οὐ δίκαιον τὸ ἀποσπασθῆναι. *Si emptori res tradita sit, jure ei auferri non potest.*

6 Aut pretium numeratum sit) Hebræorum tamen jure in foro recepto licet pretium numeratum sit, ante traditionem etiam alterutro invito, ab emptione discedi potest, ut vir doctus observat in Prolegomenis tractat. de successionum jure apud Hebræos.

7 Deintegrat rem) Arræ datio non efficit, quin res integra sit, *l. 2. hoc tit.* Cæcilius apud Non. Marcellum, *Nomen virginis*, aut ut viro docto placebat: *novem virgines deintegravit.*

8 Solveretur) Pretium ejusve pars solveretur, aut res traderetur.

9 Ipso jure uterque) Pacto postea interposito disceditur in totum ab emptione, *d. l. 58.* ut ipso jure tollatur actio empti et venditi. l. 3. *D. de rescind. vend.*

10 Ex empto judicio) Vel condictione sine causa, non vindicatur *l. 3. inf. de action. empt.*

11 Ut pactum ipso jure) Pactum et consensus emptionem, et obligationem, etiamsi fiat ex intervallo: pacta enim, quæ ex intervallo fiunt nonnunquam insunt, et actionem formant: ut si post emptionem de eo convenit aliquid, quod attingat substantiam contractus. Sive igitur in parte abeatur emptione, sive tota emptione, ex parte agentis pactio locum habet, ut et ad actionem proficiat, *d. §. Adeo autem.* et ibi Cujac.

12 Ad distrahendam penitus emptionem) Licet ipso jure pacto perempta sit obligatio, tamen actio ex empto, quæ pacto formatur, proderit ad revocandam penitus emptionem, *l. Ex empto. 11. §. Is qui vina. D. de action. empt.*

13 Argumenta emptionis) Arra est argumentum emptionis et venditionis contractæ, apud Justinian. de empt. et vend. ἔλεγχόν ἐστι καὶ ἀπόδειξις πράσεως καὶ ἀγορασίας συστάσης. *Argumentum est, et probatio emptionis venditionis contractæ.* Theoph. *l. Quod sæpe. 35. D. de contrah. emp.* B. Hieronymus in Epistolam Pauli ad Ephesios cap. 1. *Arrabo futuræ emptionis quasi quoddam testimonium, et obligamentum datur:* Totum enim negotium confirmat: ὁ ἀῤῥαβὼν πιστοῦται τὸ ὅλον Oecumenius in epistolam ad Ephes. cap. 1. quæ et pignus Plauto in Mostellar. Act. 4. sc. 2. *Is ædes emit hic proximas, quadraginta etiam dedit huic, quæ essent pignori.* Hesychius. ἀῤῥαβών, ἐνέχυρον, *arra, pignus.* Et vice versa arrabo pro pignore, Terentio in Heautontimor. Act. 3. sc. 3. *Ea relicta huic arraboni est pro illo argento.* Conjungit Oecumenius arram cum pignore, ἀῤῥαβών, inquit, καὶ ἐνέχυρον, in primam epistolam Petri cap. 7. Tertullianus de resurrect. carn. cap. 51. *Arrabo summæ totius, et pignus totius summæ.* Quid tamen inter utrumque intersit docet D. Augustinus in serm. 120. de divers. cap. 8. *Si charitatem modo Deus tanquam pignus dedit per spiritum sanctum suum, cum eam rem ipsam reddiderit, quia pro ipsa pignus dedit, auferendum est nobis pignus? absit. Sed quod dedit, hoc implebit. Ideo melius arra, quam pignus. Aliquando enim pretium: verbi gratia præparas dare pro ea re, quam tenes bonæ fidei contractu: de ipso pretio das aliquid, et erit arra, non pignus, quod sit complendum, non quod auferendum* et sermone 12. eorum qui nuper editi sunt in supplemento operum D. Augustini parte altera: *Melius enim dicitur arra quam pignus. Hæc enim duo similia videntur inter se, sed tamen habent aliquam differentiam non negligendam. Et pignus quando datur, et arra quando datur, ideo fit ut quod promittitur, impleatur. Sed quando datur pignus, reddit homo quod accepit re completa propter quam pignus accepit. Arra autem quando datur, non recipitur, sed superadditur ut impleatur.* D. Hieronymus in d. epistolam ad Ephes. c. 1. ad illa: *Quod est pignus, etc. pignus latinus interpres pro arrabone posuit. Non ipsum autem arrabo quod pignus sonat. Arrabo enim futuræ emptionis quasi quoddam testimonium, et obligamentum datur. Pignus vero, hoc est, ἐνέχυρον, pro mutua pecunia opponitur: ut cum illa reddita fuerit, reddenti debitum pignus a creditore reddatur.*

14 Sed si res non sit integra) Venditionem implet traditio et numeratio, resque his secutis desinit esse integra.

15 Pacto nec rescinditur venditio) Quod nudo consensu contrahitur, nudo etiam consensu facile distrahitur: sed emptionis implementum efficit, ne nudus consensus sit.

16 Nec mutatur dominium) Nudis pactis, vel nudo consensu, nudave conventione dominium non mutatur: nam etsi consensu perfecta sit emptio, dominium tamen non mutatur nisi traditione et pretii solutione, Cujac. ad *l. 1. D. de usurpat. et usucap.* Sic etiam pacto non mutatur dominium, quod in emptorem traditione translatum est: dominium enim nudo pacto non transfertur, l. *Traditionibus. 20. sup. de pact.*

17 Nec formatur actio) Nudum pactum non prodest ad rei repetitionem.

18 Nisi rescindantur) Nisi res venditori contra reddatur, contra præstetur, et omnia restituantur in pristinum statum.

19 Cetera venditionis) Ut in l. *Ex empto. 11. §. ul. D. de action. empt.* Petr. Faber.

20 Nullam esse venditionem) Quia nihil est tam contrarium bonæ fidei, quam dolus, *l. Et eleganter. 7. D. de dol. l. Si dolo. 5. sup. de resc. vend.* l. 3. *§. ult. D. pro soc.*

21 Si intra verba) Si conventio placiti fine stetit, ut *l. 27. de loc.* V. locum Quintil. sup. de pact.

22 Cautiones) Cavetur de evictione et de dolo.

## TIT. XLVI. *Si propter publicas pensitationes venditio fuerit celebrata.*

Et alia in hoc tit. si propter tributa publica [1] sub hasta [2] venierint bona debitoris per ambitionem et gratiam [3] minus justo pretio [4] in debitoris fraudem, venditio nequicquam coit, et rescinditur fisco oblata pensione debita [5]: qui casus fuit etiam expressus sup. titulo generali [6] *l. 16.* et *inf. de jur. fisc. l. 3.*

### XLVI. Enarratio.

1 Propter trib. pub.) Ob cessationem tributorum, collationum, vel ob reliqua tributorum, ob solemnes præstationes, l. 1. et 2. *hoc tit.*

2 Sub hasta) Solemniter, *d. l. 2.* sub hasta, *l. ult.* Festus: *Hastæ subjiciebantur ea, quæ publice venundabant, quia signum præcipuum est hasta.* Cuj. *inf. de fi. et ju. fisc.*

3 Per ambitionem et gratiam) Emptoris *l. 3. inf. de jur. fisc.* bino gratiosa auctio, *l. 16. sup. de rescind. vend.*

4 Minus justo pretio) Nam si res justo pretio, et sincera fide, ut est in *d. l. 2.* distracta sit, venditio non rescinditur, *l. 1. d. l. 2. vers. sin autem. et l. 3.* sincera fide, id est, bona fide. Vellejus 11. c. 21. *Quicquid sincera fide gereretur.*

5 Fisco ob. pension. deb.) Debitor fisco infert debitam quantitatem, *d. l. 3.* non pretium empturi, fiscus venditionem resolvit, et emptori pretium restituit, Cuj. ibid.

6 Tit. gener.) Tit. 44.

## TIT. XLVII. *Sine censu vel reliquis fundum comparari non posse.*

Hoc titulo notatur etiam alia causa rescindendæ venditionis, si quis fundum debentem censum vel reliqua census [1] quodam fisco aut Reip. emat aut vendat ea lege ne onus census [2], vel reliquorum sequatur emptorem [3]. Nam venditione rescissa emptor pretium, et venditor fundum amittit, utroque redacto in ærarium, ut *l. 2. C. Theod. de cont. emp.* Censum vocat [4] tributa, vectigalia, publicas pensitationes: quod onus est agrorum, non personarum, [5] *l. Impp. D. de public. in. l. 3. inf. de ann. et trib.* et *Nov. Theodosii, Neque do. div. neque eccl.* Cassiodorus [6]. Var. 8: Inde et varia tributa, quia non est agrorum una fœcunditas: ibi potest census addi, ubi cultura profecerit, et *l. 2. inf. de al'ue.* Et onus omnium agrorum, qui sunt censui censendo [7]. id est, qui jure civili emi et vendi possunt: et notatur hæc eadem causa rescindendæ venditionis in *l. ult. inf. de fun. rei pri.* quæ ut magis appareat ad hanc rem pertinere, sumpta est ex *Nov. Theodosii, de resc. vend. rei dom.* Et de rescindenda venditione hactenus.

### XLVII. Enarratio.

1 Reliqua census) Reliqua, ut in *l. Mucius. 47. D. de jur. fisc.* λοιπὰ Glossæ Græco Lat. λοιπὰ *reliqua reliquorum: item,* λοιπάδιον *reliquarium.*

2 Onus census) Collationis sarcinam, *l. ult. hoc tit.* capitationis onus ac sarcinam, *l. 11. C. de Episcop. et cler.* Hinc agri tributo onusti Tertulliano Apologetici cap. 13. et ad Nationes libro 1.

3 Sequatur emptorem) Possessor rei censum agnoscit, et reliqua, illicita pactione rescissa, *l. 1. 2* et *3. hoc tit.* Non enim justum pactum et conventum est, ut alius possideat rem censui obnoxiam, at alius tributa solvat. Græci ad *l. 11. sup. de pact.* quia scilicet rei inhærent. Cassiodorus 4. 14. *Is solvat tributum, qui possessionis noscitur habere compendium.*

4 Censum vocat) Matth. Evang. cap. 17. 25. οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ τινῶν λαμβάνουσι τὰ τέλη, ἢ κῆνσον. D. Chrysostomus apud auctorem Catenæ in Matth. κῆνσος δὲ καὶ τέλος εἰ καὶ ταῖς λέξεσι διαφέρουσιν, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ἑρμηνεύουσι· κατὰ μὲν τοὺς Ἕλληνας τέλος, κατὰ δὲ τοὺς Ῥωμαίους κῆνσος: *Census, et tributum differunt, notione consonant. Quæ enim vox Græcis tributum sonat, apud Romanos census est,* Hesych. Suid.

5 Non personarum) Interdum census pro capitatione accipitur, sive census capitis. Hesychius, κῆνσος, ἐπικεφάλαιον.

6 Cassiodorus 4. var.) Epist. 38.

7 Censui censendo) M. Tullius pro Flac. *Illud quæro, ista sintne prædia censui censendo, habeant jus civile: sint, necne sint mancipi: subsignari apud ærarium, apud censorem, possint.* Festus Pomp. *Censui censendo agri proprie appellantur, qui et emi, et vendi jure civili possunt.*

## TIT. XLVIII. *De periculo et commodo rei venditæ.*

*Vide tit. 6. lib. 18. D.*

Sequitur nova inspectio, Cujus sit periculum, et commodum rei venditæ, emptoris an venditoris. Periculi nomine significatur omne incommodum [1] quod rei venditæ contingit, homini mors, fuga, vulnus [2], depravatio, agro chasma [3], alluvio [4], vino acor, aut mucor [5]. Id vero si non ex præterito tempore [6] originem ducat ignorante emptore [7], sed ex præsenti, post perfectam venditionem [8] et traditionem, proculdubio pertinet ad emptorem, adeo ut pretium quod ut pretium quod solvit, amittat, et quod non solvit, exigi possit. Idem videtur si ante traditionem [9]. Sed aliam sententiam esse sequendam memini me docere in *l. Si fundus. D. hoc.* idemque dici potest [10] de periculo evictionis, quod re illæsa contingit, licet [11] *l. 1. hujus tit.* alia pericula adscribat emptori, periculum evictionis ductæ ex præterito tempore, nec contingens injuria judicis [12], aut emptoris culpa, laudato denunciatoque [13] venditori.

### XLVIII. Enarratio.

1 Omne incommodum) Justin. in §. *Cum autem. de empt. et vend.* commodum, inquit, ejus esse debet, cujus periculum est, id est, incommodum.

2 Mors, fuga, vulnus) *d. §. Cum autem. l. ult. hoc titulo.*

3 Agro chasma) *L. 10. § 1. D. eodem, l. Cum res. 47. §. ult. D. de leg. 1.* id est, hiatus. Glossæ Lat. Græc. *Terræ hiatus,* χάσμα, et Græco Lat. χάσμα, *hiatus, vorago terræ fragor.* Sen. Natur. quæst. lib. 6. cap. 9. *Tunc chasmata, tunc hiatus vasti aperiuntur.* Labes, *l. ult. D. loc.* ut *labes agri Privernatis* Cic. 1. de Divinat.

4 Alluvio) *L. 7. D. eod.* πρόσθηκη ποταμοῦ.

5 Vino acor, aut mucor) *L. 1. 4.* et *6. eod.* hæc sunt propria vini vitia. Plin. lib. 4. cap. 20. Proprium *autem inter reliquos humores vini, mucescere, aut in acetum verti.* Cato de re R. c. 148. *Vini in culleos singulos, quadragenæ, et singulæ urnæ dabuntur, quod neque aceat, neque muceat.* Arnob. 1. *In acoris perfidiam vinum repente mutari.* Mucor est lanugo, quæ ex diuturno situ contrahitur. Columella de re R. lib. 12. cap. 4. *Ne situ penora mucorem contrahant.*

6 Si non ex præterito tempore) *L. 1. et ult. hoc titul.* Ut puta si servus apud emptorem ex veteri vitio fugerit, venditor quasi evictionis nomine tenetur, *l. Julianus. 13. §. 1. D. de action. emp.* et non tantum pretium servi, sed etiam rerum ablatarum æstimationem restituet, *Paul. Sent. lib. 11. tit. 17. §. Servus. l. Quæro. 58. D. de ædil. ed.* idque emptor probare debet, *l. 44. D. de prob it.* Si vero ex recenti vitio, periculum fugæ ad emptorem pertinet, *l. Actioni. 51. D. de ædil. ed. l. 3. inf. eod.*

7 Ignor. emptor.) Sic ædilitium edictum ad eum, qui sciebat, non pertinet, *v. inf. tit. 58.*

8 Post perfectam venditionem) Post perfectam venditionem et traditionem periculum ad emptorem respicit, *l. Lectos. 12. D. eod.* res enim perit domino suo, *l. 9. sup. de pignorat. act.*

9 Idem videtur si ante traditionem) *d. §. Cum autem.* Sed Cujac. in alia sententia est tract. §. ad Afric. ad *l. Si fundus. loc.* et ad *d. §. Cum autem.* Ait enim id quod ibi dicitur, periculum rei venditæ statim ad emptorem pertinere, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit, ex jure summo esse, non ex æquitate: quia sane qui nondum rem emptori tradidit, adhuc ipse dominus est, §. 4. *Instit. de empt.* et convenienter ei perire debet.

Hanc viri magni sententiam notabat olim quidam a trivio Jurisconsultus, καὶ ὁτιοῦν ἐν πάσῃ προφάσει ἐλέγχων λοιδοροῖς καὶ διακωμῳδῶν, quod de Sallustio Philosopho scribit auctor incertus apud Suidam. Ejus linguam futilem, καὶ σαθροὺς λόγους (*et debiles sermones*) alii jam castigarunt. Notant et alii melioris notæ Jurisconsulti, quos equidem æquo animo ferrem si stilo atrociore abstinerent hic, et si usquam vir sine exemplo maximus humanitus erraverit: (πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες) καὶ νοσεῖ τὸ ἐλλιπὲς ἡ ἀνθρώπου φύσις, Cyrillus Alexandrinus in Apologetico ad Theodosium Imp. inclusa sumpta sunt ex epistola Jacobi Apost. cap. 3. Sane Cujacii sententia dubio non caret. sed nos Cujacium hic interpretamur, non maligne, ut plerique hodie solent, detrahendi libidine non ferenda, inclementer incessimus, aut vellicamus.

10 Idemque dici potest) Supra dictum est, periculum quod rei venditæ contingit post perfectam venditionem et traditionem, spectare ad emptorem: idemque dicendum videri, si ante traditionem: aliam tamen sententiam esse sequendam: id est periculum quoque ante rei traditionem ad emptorem pertinere, quibus subjicit idem dici posse de periculo evictionis, quod re illæsa contingit: pota si fundus publicatus sit: periculum enim de quo supra dictum est, non contingit sine rei læsione: publicatur autem fundus citra rei damnum et læsionem. Ait igitur, idem et hic dici posse, id est, sive res publicata sit post traditionem, sive ante traditionem: periculum ad emptorem respicere.

11 Licet lex 1.) Quasi diceret, se non moveri *d. l. 1.* in qua dicitur, alia quidem pericula emptorem respicere, periculum autem evictionis venditorem: rem enim aliter procedere, cum periculum evictionis re illæsa contingit.

12 Nec contingens injuria judicis) Emptor adversus venditorem regressum non habet, si per injuriam judicis victus, et condemnatus sit, *l. Emptor. 8. infr. de eviction.* emptor enim de se queri debet, quod non appellaverit: appellationis enim remedio subvenitur eis, qui de sententiæ iniquitate queruntur. Sicut neque venditor evictionis nomine tenetur, si culpa emptoris res evicta sit, ut pota si emptor absens per contumaciam ex eremodicio condemnatus sit: magis enim propter absentiam victus videtur, quam quod malam causam habuerit, *l. 1. hoc titul. l. Si ideo. D. de eviction.* Vide Cujac. ad *l. 34. D. de ædilit. ed. tract. 6. ad Afric.*

13 Laudato, denunciatoque) Emptor venditori denuntiare debet, ut liti subsistat, *d. l. 1.* ceterum periculum evictionis non sustinet, *l. 7. et 8. inf. de eviction.* non enim culpa caret qui passus est jure judicioque rem sibi evinci, non laudato venditore, penes quem sunt instrumenta auctoritatis, quique juris sui optimus adsertor est.

## TIT. XLIX. *De actionibus empti et venditi.*

*Vide tit. 1. lib. 19. D.*

Ex contractu emptionis et venditionis contrahentes invicem obligantur de eo quod alterum [1] alteri ex æquo et bono præstare oportet: emptor tenetur actione venditi, quæ actio pretii dicitur, *l. 8.* et *9. sup. de cont. empt. l. 7. hoc tit.* venditor actione empti de re tradenda [2]. Utraque nomen habet ab eo cui competit, et præcise dicitur actio empti [3], vel actio venditi, plene autem et perfecte empti venditi [4], vel ex empto vendito [5], ut *l. Etsi uno. D. eod.* et venditi empti, vel ex vendito empto: et illa quidem præcisio non tantum fit a posteriori, sed etiam a priori, ut *l. 1. supr. si ser. ext. se emi mand.* actio empti, id est venditi empti [6], et *l. Sed hoc nomine. l. Si cum venditor. §. Si secundus. D. de evict.* actio ex vendito, id est, ex empto vendito [7].

### XLIX. Enarratio.

1 De eo quod alterum) *l. 2. §. ult. D. de obligat. et act.*

2 De re tradenda) *L. 2. §. 2. D. eod.* venditor autem cogi potest, ut tradat, *Paul. Sen. 1. tit. 13.* [illegible] *Perficiuntur. Institut. de donat.* si modo rei tradendæ facultatem habeat: hoc ita, si emptor rem ipsam præcise malit. Ceterum agetur in quod interest emptionem compleri, *l. 1. D. eod. l. 4. hoc tit.* Traditione autem rei venditæ dominium in emptorem transfertur, si venditor dominus fuit §. *Per traditionem.*

*Instit. de rer. divis.* Si non fuit dominus, evictionis tantum nomino tenetur, *l. Ex empto.* 11. *D. eod.*

3 Dicitur actio empti) Vel actio ex empto: et quæ venditori competit, actio ex vendito, § *Pretium. Inst. de empt.* l. 11. et l. 12. § *Ex vendito. D. eod.* Cicero 3. de Nat. Deor. *Reliqua, quæ ex empto, aut vendito, conducto, aut locato contra fidem fiunt.*

4 Empti venditi) *L. Imperator.* 16. *D. de in diem addict.*

5 Vel ex empto vend.) *L. Mutuum.* 19. *D. de her. vel act. vend.* Varro 11. de re R. cap 11. *Nec non emptor potest ex empto vendito illum damnare.* Ut ex conducto locato, *l. ult.* § 1 *D. ad leg. Rhod.*

6 Id est, venditi empti) Et in *l. Julianus.* 13. §. *Si procurator. D. eod.* Græci autem ajunt, auctores juris procurator uti emptionis et venditionis vocabulis, in Glossis Nomicis V. ex empto.

7 Actio ex vendito) Sic in *l.* 11. *C. de pact.* actio ex vendito, id est, empto Basil. c. 11. ἡ ὑπὲρ τῶν ἠγορασμένων ἀγωγή, ex empto actio.

## TIT. L. *Si quis alteri vel sibi sub alterius nomine, vel aliena pecunia emerit.*

Pertinet etiam hic titulus ad actiones empti et venditi, ut indicat aperte *l.* 6. et *l. penult.* et sunt ejus partes tres: Si quis alteri emerit, si sibi emerit, sub alterius nomine, si sibi emerit pecunia aliena. Primo casu qui alteri emit nihil agit 1 cum nec sibi acquirat actionem empti, quia noluit 2, nec alteri, quia non potuit 3, alteri enim emimus inutiliter 4, qua de causa procurator cum mandatu nostro emit, non nobis, sed sibi emit, sibique acquirit empti actionem, *l.* 7. *hoc titulo*, et alia est ratio procuratoria, alia nuntii; Quod procurator mandatu meo emit, sibi emit non mihi: Quod nuntius, ego emo non nuntius 5. Fungitur enim nuntius epistolæ vice, ut recte Acc. ait in *l. Et licet. D. de neg. gest.* et *l. Cum mancipium. D. de ædil. edict.* et non male idem in *l.* 1 *D. de proc.* nuntium interpretatur mutationem, quia scilicet eo nomine res magis quam persona significatur, et ita fit ut per nuntium emamus recte, per procuratorem non item ementem nobis. Sed si ea sit mens procuratoris ementis sibi et venditoris, ut res ei tradita mandatori acquiratur, acquiretur: imo et sola voluntas sufficit venditoris *l. ultim. hoc tit. l. Qui mihi. D. de don. et.* cui constat voluntatem congruere mandatoris, cum mandatu ejus empta res sit. Secundo casu si emerit quis sibi sua pecunia sub nomine alterius tabulis inscripto, tam actionem empti acquirit sibi quam dominium proprietatis vel possessionis 6, non ei in cujus nomen, emit, *l.* 4. 5. 6. *hoc tit. l.* 1 et 2. *Cod. Greg. si sub. alt. nom. res emp. erit.* Tertio casu si emerit quis sibi pecunia aliena .i. pecuniam pro eo adnumerante altero, idem erit 7.

### L. Enarratio.

1 Nihil agit) ἀνενέργητος ἐστιν ἡ πρᾶξις: *Inanis et inefficax vel venditio, l. Quæcumque.* 11. *D. de oblig.*

2 Quia noluit) *L.* 6. *in fine, hoc tit.*

3 Quia non potuit) Quia per liberam personam nobis nihil acquiritur §. *Ex his. Institut. per qu. pers. l. Si unus.* 27. *D. de pact.* Nisi quis ei emat, quem habet in potestate: quo casu si pater filio sui juris constituto tradiderit, ei acquiretur, *l.* 2. *hoc tit.* alioquin morte patris donatio confirmabitur, si in eadem voluntate perseveraverit, *l. Donationes.* 45. *infra, de donat. int. vir. et ux.* vel ex diverso si quis emerit ei in cujus potestate est *l.* 7 *h. tit.*

4 Alteri enim emimus inut.) *l.* 64. *D. de contrah. emp.*

5 Ego emo, non nuntius) Emptio venditio nudo consensu perficitur: et ideo et inter absentes contrahi potest, veluti per nuncium, aut per epistolam, *l.* 1. §. *ultim. eod. l. ultim. h. tit.* nuncius enim non contrahit sed nuncius est negotii contrahendi: nuncius est vox mittentis, ut ait Placentinus in Summa, et ex eo Glossa ad *d. l.* 6

Similiter alteri paciscimur inutiliter, *l. Quo tutela.* 73. §. *ultim. D. de reg. jur.* In *d.* §. 4 legis 27. reus principalis, qui paciscitur, ne a fidejussore petatur, *de eo ipso non paciscitur* περὶ ἑαυτοῦ μὴ συμφωνεῖ ut est in Basilic. Sed tamen fidejussori pacti exceptio prodest, quoniam ejusmodi pacto magis ei qui pactus est consulitur, quam fidejussori per liberam personam acquiritur. Et pactum igitur sustinetur, quia debitoris interest fidejussorem liberari. Utilitas debitoris efficit, ut pactum valeat, nuncius tamen pacti conventi esse pro alio qui non prohibetur *l.* 2. *D. de pact.* nuncius minister est, ministerium exhibet absenti, operam suam accommodat

6 Vel possessionis) De dominio possessionis vide Notata Mercatoris ad libros Animadver. Joann. Roberti lib III. cap. IX. et Parat. D. de bonor. poss.

7 Idem erit) Ei qui sibi aliena pecunia emit, id est, altero pecuniam numerante, actio ex empto et dominium traditione acquiritur, *l.* 1. 3. 6. *et ult. h. t. Paul. Sent.* 11. *tit.* XVII. *l. Fundus.*

## TIT. LI. *De rebus alienis non alienandis, et de prohibita rerum alienatione vel hypotheca.*

Aliud est vendere, aliud alienare. Vendere est consentire uti merx cum pecunia commutetur 1. Alienare est dominium transferre 2, quod fit traditione rei suæ 3, non traditione rei alienæ 4; et vendi tamen res aliena potest 5, et vendita si sit, utrinque obligatio contrahitur, sed satis illicita venditio est, ut ait *l.* 1. *tit. seq.* nec fit jure, *l.* 3. *sup. de rei vind.* jure firmo. Nam et emptori res a domino 6 per vindicationem, antequam usuceperit etiam pretio non oblato 7, et postquam usuceperit venditori pretium auferri potest, *l.* 1. *hoc tit.* *l.* 2. *infr. de in lit. dan. tut. l.* 6. *infr. de fur.* nec abnuerim, quin ita hic titulus accipi possit de rebus alienis non vendendis, vel alienandis secundum constitutiones sub eo positas, vel in solutum dandis *l.* 4. *hoc tit.* Nam et datio in solutum pro venditione est, *l.* 4. *infr. de evict.* ut in *l.* 1. *infr. de jur. emphyt.* alienationis verbo significatur venditio; denique prohiberi hoc tit. venditionem rei alienæ, quod secunda parte hujus tit. producitur etiam ad manumissionem, emphyteusim, servitutem 8 impositionem, ususfructus dationem, pignus, hypothecam *l. ult.*

### LI. Enarratio.

1 Merx cum pec. comm.) est enim emptio mutatio pretii cum merce. Plin. lib 9. cap. 60. *Nam permutare quidem pretio nolunt alienare merce.* V. *suar.*, *de cont. empt.*

2 Alienare est domin. transf.) *L.* 1. *infra, de fund. dot.* Boetius ad Top. Cicer *Omnes vero res, quæ abalienari possunt, id est, quæ a nostro ad alterius transire dominium possunt.*

3 Traditione rei suæ) §. *Per traditionem. Inst. de rer. divis.*

4 Non tradit rei al.) *L. Traditio.* 20. *D. de acq. rer. dom*

5 Vendi tamen res al. pot.) Rei alienæ emptio venditio valet, quia contenta est traditione vacuæ possessionis, *l. Rem alienam.* 28. *D. de contrah. emp. l.* 1. *D. de rer. permut. l.* 2. §. 1. *D. de action. emp.* evictionis tantum nomine venditorem obligat *l. Ex empto.* 11. § 2. *eodem.* Non omnis igitur venditio alienatio est, sed rei nostræ duntaxat, et minus quam perfecta est definitio allata a Seneca V. de Benefic. c 10. *Venditio alienatio est, et rei suæ, jurisque sui in alium translatio.* Nisi dixeris Senecam respexisse id quod plerumque accidit. Quod et auctoribus nostris solemne est.

6 A domino) Cui nocere non potuit, qui distraxit, *l.* 6. *hoc tit.*

7 Pretio non oblato) *L.* 3 *supra. de rei vindicat.*

8 Servitutem) Sequitur scripturam Pandect. Florent. in *l.* 32. §. *ultim. D. de servit. urban. præd.* et *l.* 1. *D. de serv. præd. rust.*

## TIT. LII *De communium rerum alienatione.*

Hanc autem tertiam partem facto tituli superioris, ut quæ de tota re aliena non vendenda, vel alienanda dicta sunt, eadem et de parte 1 intelligantur si unius rei pars sit mea, pars aliena, quæ in fisco locum non habent. Namque securus statim est 2 is qui rem alienam emit a fisco, perinde atque si usucepisset, et domino est regressus adversus fiscum intra quadriennium 3 duntaxat: et idem igitur erit, si fiscus vendat rem quam habet cum privato communem, *l.* 2 *hoc tit. l.* 1. *infra. de vend. rer. fisc. cum pr. com*

### LII. Enarratio.

1 Eadem et de parte) Id est si quis rei, quam cum alio communem habet, soliditatem vendiderit, ut est in *l.* 2. *hoc tit.* emptori res a domino per vindicationem priusquam usuceperit: post usucapionem autem venditori pretium auferri potest, *l.* 1. *hoc tit.* quæ eleganter usucapionem vocat receptum jus. Receptum autem, licet ex iniquo aliquid habere videatur, quod rem suam invito domino per eam auferri contingat. Sed utilitas publica legum conditoribus ante omnia proposita est, quæ in eo versatur, ut legitimo tempore securi fiant rerum possessores, id est certa cuique rerum suarum possessio sit.

2 Securus statim est) *Justin. de usucap. in fine: Ut ipsi quidem securi statim fiant.* Qui rem alienam emit a fisco ὑγιῶς ἔχει τὸ ἀγόραστον, Græci apud Harmenopulum mann exaratum τὸ ἀμέριμνον, Theoph. sive agat, sive pulsetur emptor, quo plures alliciantur emptores rerum a fisco distrahendarum Nec ob id tamen rem suam domino fiscus eripere creditur, cum intra quadriennium ei adversus fiscum regressus sit, et rei suæ recepto pretio nihil abesse videatur. Putavit nimirum Princeps, domino sufficere ad inquirendas res suas præfatum quadriennium.

Nec igitur opus est ea securitate, quam parit usucapio, vel longi temporis possessio *l.* 7. *de longi temporis præscrip.*

Et satis igitur novum est, ut qui dominus non est, dominium in alium citra juris beneficium transferat. Sed fisci jus præcipuum est.

3 Intra quadriennium) *L.* 2 *infra. de quadr. præscrip.*

## TIT. LIII *Rem alienam gerentibus non interdici rerum suarum alienationem.*

Constitutio hujus tituli docet rei suæ venditionem esse etiam administranti rem alienam, veluti tutori et curatori, in cujus bonis pupillus vel adolescens habet tacitam hypothecam 1, sive ex causa administrationis condemnatus sit, sive non: videlicet cum sua causa 2, id est, jure hypothecæ 3. Et quæ res venditionem 4 recipit, eam etiam recipere pignorationem, ut *l.* 9 *l.* 11. §. *Ususfr. D. de pign.* nec interest cui pignori detur, fisco an privato 5. Nam fiscus cui specialiter res una obligatur, non habet tacitam hypothecam in ceteri bonis debitoris *l. ultim. inf. de pæn. conv.* 6. Et similiter donatione tutori non interdicitur, aut testamenti factione, *l.* 17. *inf. de adm. tut.*

### LIII. Enarratio.

1 Habet tacitam hypoth.) *L. Un.* §. 1. *infra, de rei ux. ac.. l. Pro officio.* 20. *inf. de admin. tut.*

2 Cum sua causa) Cum suo onere, *l. un. hoc tit.*

3 Jura hypothecæ) *L. Si debitor.* 12. *inf. de distract. pign.*

4 Et quæ res venditionum) Argumentum ducitur a venditione ad pignorationem, *d. l. un.* ibi: *Potuit ergo etc.*

5 Fisco an privato) Itaque fiscus, qui tacitam semper habet hypothecam, *l. Aufertur.* 46. §. 3. *D. de jur. fisc. l. 2. infra, in quib. caus. pign. vel hyp. tac. contr.* non præfertur prioribus tacitam hypothecam habentibus, et longe minus expressam, *l. Si pignus.* 8. *D. qui potior. l. Res quæ.* 22. §. 1. *D. de jur. fisc. l. 2. infra, de privil. fisc.* nam fiscus cui specialiter res una obligatur, non habet tacitam hypothecam in ceteris bonis debitoris.

6 L. ultim. inf. de pact. conv.) Nam ubi cauta est hypotheca, tacita non concurrit. Unde vulgo jactatur, provisionem hominis tollere provisionem legis. Cujacius igitur argumentum ducit ex *d. l. ult.* et quod ibi dicitur de muliere, trahit ad fiscum.

## TIT. LIV. *De pactis inter emptorem et venditorem compositis.*

Hic tit. est de pactis quæ adjiciuntur emptioni venditioni ex continenti [1] .i. tempore contractus, *l. pen. hoc tit.* initio contractus, *l. 5.* vel tempore traditionis, *l. In traditionibus. D. de pact.* Omnis traditio quæ fit ex causa, contractus est, emptio venditio contractus principalis, cui tamen alii contractus accedunt, veluti arræ datio [2], et traditio rei venditæ, ex quibus non alia actio datur quam quæ nascitur ex principali contractu, empti scilicet et venditi, nec alia ex pactis quæ eis adjiciuntur, veluti ex pacto arrali [3], vel ex traditionis lege. Hæc vero pacta ut sunt varia, ita varias efficiunt ejusdem contractus formas. Nec si quæras [4] quæ sit venditionis vel locationis, vel depositi, vel alterius forma, possim dare certam atque perpetuam, quod ea pendeat omnis ex varietate et qualitate pactionum: contractum enim formant [5] et actionem ipsam ex contractu [6]. Denique contractus legem dant [7], atque ideo etiam leges dicuntur [8] et conditiones [9] passim in jure, leges emptionis et venditionis [10], imo emptiones et venditiones, ut *l. 4. hoc tit.* Commissoria venditio, id est, venditio facta lege commissoria, ut si intra diem [11] pretium vel pretii pars reliqua non solvatur, si ita venditor velit [12], res fiat inempta [13] et venditori committatur [14] arris non redditis [15], quæ tamen Imp. Antonino displicebat [16], et Cicero 12. ad Att. [17] ait sibi iniquam videri. Præter hanc et hæc in hoc tit. proponitur, ut emptor præstet usuras pretii ex tempore contractus [18], idem si ut venditor [19] præstet: puta qui vendiderit vinum, oleum, frumentum *l. 15. sup. de act. emp.* et ut in partem pretii [20] redeat si quid fiat vel non fiat ab emptore. Et ut venditori [21] quandoque [22], vel intra certum tempus [23] redimere liceat [24] rem venditam, quibus ex causis omnibus [25] est actio empti aut venditi in id quod interest [26], vel ut venditio rescindatur, nec necessaria est præscriptis verbis [27].

### LIV. Enarratio.

1 Ex continenti) Ut in *l. 7. §. Quin imo. D. de pact. l. 6. D. de novat.* Incontinenti, *l. 3. inf. de ædil. ed.* Excerpta est vett. lexic. *In continenti, παραυτίκα*, id est, continuo, confestim.

2 Arræ datio) Arræ datio contractus est, *l. 17. supr. de fid. instr.* ἀρραβωνικὸν συμβόλαιον, *arrabonicus contractus.* Græcis.

3 Ex pacto arrali) *L. 3. sup. de action. empt.*

4 Nec si quæras) Contractuum certa forma non est, ut emptionis non est certa forma: variatur namque et mutatur pactionibus, quarum hæc est vis, ut contractum forment, reforment, transforment, et quasi deforment. *l. Nec ex prætorio.* 27. *D. de reg. jur.* Cujac. ad l. 52. *D. de verb. oblig.* quem vide ad *l. 7. §. Quin imo. D. de pact.*

5 Contractum enim formant) Pacta quæ adjiciuntur ex continenti non pariunt actionem, sed formant contractum, *l. Cum dotem.* 10 *inf. de jur. dot.* id est, formam, et legem dant contractui, formant, ipsam actionem, *d. §. Quin imo,* id est, actionem ex ipso contractu. Cujac. observ. 11. c. 14.

6 Actionem ipsam ex contr.) Id est, datur actio qualis pacto informata est, non qualis citra pactum daretur ex natura contractus.

7 Contractus leg. dant.) *L. Contractus.* 23. *D. de regul. jur.*

8 Leges dicuntur) Vitruvius lib. 1. cap. 1. *Ut legibus scribendis prudentia caveri possit et conductori. Namque si lex perite fuerit scripta, erit ut sine captione uterque ab utroque liberetur,* l. *Veteribus.* 39. *D. de pact. l. 1. §. ult. D. de aq. et aq. pluv. et in l. 2. inf. tit.* 56. pactum dicitur, et postea lex: et lex commissoria, quæ conventio est, *l. ult. in fi. D. de leg. commiss.* pactum legis commissoriæ dicitur *lib. 4. de feud. tit.* 66. Aristot. Rethoric. 1. cap. ult. ἡ γὰρ συνθήκη, νόμος ἐστὶν ἴδιος, καὶ κατὰ μέρος. Interpres Anonym. Aphthonii. τῶν νόμων οἱ μέν εἰσι κοινοί· ὡς οἱ καθόλου περὶ τῶν τῆς πόλεως· οἱ δὲ ἴδιοι οἱ περὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους συμβολαίων.

9 Et conditiones) *L. Sed Celsus.* 6. §. *ult. D. de contr. empt. l. 2. hoc titulo,* l. *ult. inf. si mancip. ita fuer. alien.* Pompon. Mela cap. 7. *Ad dirimendum conditione bellum:* et mox: *Pacis de integro.* Donat. in illud Andr. act. 1. sc. 1. *Accepit conditionem. Conditio est pactio certam legem in se continens.*

10 Leges empt. et vendit.) *L. Hanc legem.* 22. et *leg. Pacta.* 72. §. 1. *D. de contrah. empt.*

11 Ut si intra diem) Ad diem, *l. 2. D. de leg. commiss. l. ult. D. de rescind. vend.* intra certum diem, *l. 4. D. de leg. commiss.* intra certum tempus, *l. 1. et 3. hoc tit.* in diem statutum, *d. l. 6. §. 1.* præstitutum legi commissoriæ, *l. 7. D. de leg. comm.* ex die, *d. l. ult. §. 1.*

12 Si ita venditor velit) Nec enim venditor invitus legem commissoriam exercet, *l. 2. et 3. D. de l. commiss. Nam de commodo proprio licet unicuique detrahere,* ut ait Ascon. Pedian. 3. in Verr. et ei renuntiare quæ pro se introducta sunt, *l. pen. sup. de pact.*

13 Res fiat inempta) Inempta, *l. 1. 4. 5. et ult.* invendita, *d. l. ult. §. 1.* ἡ ἀπράτος Bas.

14 Venditori committatur) Ut in *l. 2. seq. tit.* homo fisco commissus, qui fisco vindicatur. Lex sive pactio commissoria, quæ etiam fiducia dicitur, in venditione ita fit, ut si ad diem emptor pretium non solverit, venditio resolvatur, et ipso jure rei venditæ dominium ad venditorem recurrat: ex Cuj. ad tit. 29. lib. 1. de Feud.

15 Arris non redditis) *L. 6. et ult. ff. de leg. commiss.* Imo nec pretii parte, quam numeravit, *l. 4. §. 1. eod.*

16 Imperatori Antonino disp.) Non improbabat quidem; ut apparet ex *d. l. 4.* sed displicebat, ideoque adversus eam facile integri restitutionem dabat, *l. Æmilius.* 39. *D. de minor.* et ibi Cujac.

17 Cicero 12. ad Attic.) Verba ejus hæc sunt: *Si Castricius pro mancipiis pecuniam accipere volet, eamque ei solvi, ut nunc solvitur, certe nihil est commodius: sin autem ita actum est, ut ipsa mancipia abduceret, non mihi videtur esse æquum,* Epist. 23. in edit. Grut. al. 27.

18 Ex tempore contractus) *l. 5.*

19 Idem si ut venditor) Id est, si conveniat, ut tardius traditi vini, olei, frumenti venditor usuras præstet ex tempore contractus, *l. Ultra modum.* 15. *sup. de act. empt.*

20 Et ut in partem pretii) Si rem vendiderit minoreta pretio: ut loquitur Scævola in *l. ult. D. de serv. export.* certæ rei contemplatione, id est, si quid fiat, puta ut emptor quid solvat venditoris nomine, id videtur cedere in partem pretii; vel si ea lex venditioni dicta sit, ne quid fiat, id est, ne fundus invito venditore alienetur ab emptore, *l. 6. et ult. hoc tit.*

21 Et ut venditori quandoque) Ut rem venditori revendat, *l. 2.*

22 Quandoque) Pro quandocumque, ut supra ῳ δήποτε χρόνῳ.

23 Vel intra certum tempus) *d. l. 2. et l. 7. hoc tit.* Et hoc est alterum genus legis commissoriæ. utrumque extat in *l. Statuliber.* 38. §. 2. *D. ad leg. Falc.* Græci ibidem; ὁ ὑπὸ ὡρισμένην ἡμέραν καὶ ὑπὲρ ἀπρατισμὸν πραθείς, ἢ ὑπὸ ὅρον τοῦ ἀναλυθῆναι τὴν πρᾶσιν, εἰ θελήσει ὁ πράτης. *Servus in diem certum addictus sive ex lege venditus, nisi quis supra adjecerit. Item sub lege commissoria distractus, sive ea lege ut resolvatur venditio si venditori placuerit,* etc.

24 Redimere liceat) D. Hieronymus in epistolam ad Galatas cap. 3. *Qui emit, alienum emit: qui autem redimit, id emit proprie quod suum fuit, et suum esse desierit.*

25 Quibus ex omnibus causis) Si ad diem pecunia soluta non sit, emptor commisit in legem venditionis itaque venditor rem vindicabit, si precariam possessionem concesserit, *l. ult. D. de leg. comm. l. 3. et 4. hoc titul.* vel aget ex vendito, ut rescindatur venditio: est quidem finita emptio: nam legis commissoriæ potestate resolvitur: sed omnem dubitandi materiam sustulere rescripta Antonini et Severi, ex quibus actio ex vendito competit, *l. 4. D. de leg. commiss.* Sed etsi convenerit ut venditori rem venditam redimere liceret, actio ex vendito dabitur, nec erit necessaria actio præscriptis verbis, *d. l. 2.* Eliget igitur actor quam volet. Item usuræ a tempore contractus petentur actione ex vendito: *d. l. 5.* vel actione ex empto, *d. l. 15.*

26 In id quod interest) Si non fiat id de quo convenit, agetur ex vendito, ut venditio rescindatur, *d. l. 6.* vel ut venditor consequatur id quod sua interest, *l. Ea conditione.* 14. *sup. de rescind. vendit.* Item si venditor eam legem dixerit, ne vicinus cui fundum vendidit eum se invito alienet, et emptor rupta fide alienet, erit actio ex vendito, *l. ult. hoc tit. l. pen. D. de pact.* Cujac. ad l. 122. §. *Coheredes. D. de verb. oblig.*

27 Necessaria est præscriptis verbis) Agi potest ex vendito, *d. l. 4. l. Si sterilis.* 21. §. *Si fundum. D. de action. empt.* Sed et præscriptis verbis agi poterit, *l. Labeo.* 50. *D. de contrah. empt. l. Si convenerit.* 6. *D. de rescind. vendit.*

## TIT. LV. *Si servus exportandus veneat.*

*Vide tit. 7. lib. 18. D.*

Sequuntur pactiones quæ proprie in mancipiorum venditionibus addi solent, una in hoc titulo, altera in sequenti, et duæ in 57. In hoc tit. ut servus qui venit, exportetur, quod est: ut aliquo ex ea urbe vel provincia amoveatur ubi venit; quo de re venditores cavere solent, vel quod ipsi eadem lege servos emerint, et stipulanti promiserint pœnam ni exportaretur, *l. 7. D. de ser. exp.* vel odio servorum quorum conspectum ferre non possunt, ut citra venditionem etiam legimus a dominis pœnæ causa ex urbe in villam servos ablegari, *l. Ex facto* 1, *D. de hær. inst.* Ea autem lege vendere Græcis est ἐπ᾽ ἐξαγωγῇ, Demosth. in Timocratem. ἐπ᾽ ἐξαγωγῇ φασὶ μὲν ἐκδοῦναι, πέπρακε δὲ τῷ ἔργῳ. Ubi Ulpianus: τὸ ἐπ᾽ ἐξαγωγῇ τὸ πρᾶσαι ἔξω τῆς πόλεως. Ælianus in Epistolis 8: τὴν νύμφην ἀποδώσομαι ἐπ᾽ ἐξαγωγῇ. Dio 56. καὶ τῆς ἡλικίας τὸ πλεῖον ἐπ᾽ ἐξαγωγῇ ἀπέδοτο. Et lex ea dicitur non tam emptori quam ipsi servo, sicut illa ne manumittatur tit. 57. dicitur apta et colligata esse personæ servi, *l. pen.* vel ut manumittatur, vel ut non prostituatur. Igitur neque ibi morari servus ille potest, neque manumitti: unde exportari jubetur, *l. 4. §. In illis. D. de manumiss.* aut si ibi manumittatur, servus fiet fisci [4]: alibi potest manumitti: nec enim hac lege manumitti vetatur; sed rursus post manumissionem si redeat, unde exportatus est,

quia nec in emptorem jam ulla est actio, nec in manumissum manus injectio, constitutum est [5] ut veniat in perpetuam servitutem fisci sub eadem lege, ne ibi moretur ubi venit, aut ut priori domino manus injectio sit, si ibi lege venditionis manus injectionem exceperit: aliquando pœnam [6] tantum stipulatur, et hoc casu si non pareatur legi venditionis, pœna committitur venditori, et servus fisco.

## LV. Enarratio.

1 L. Ex facto) §. 3.
2 In spiat.) Ep. pen.
3 Dio) Adde: Josephus ἀρχαιολ. (*Antiquit.*) lib. 16. cap. 1. τοὺς τειχωρύχους ἀποδιδόμενος ἐπ' ἐξαγωγῇ τῆς βασιλείας. Quem locum non percepit Rufinus interpres Josephi: ἐπ' ἐξαγωγῇ τῆς βασιλείας vendi, est peregre venum ire, et sub ea lege, ne in patria moretur, exportandum venire. Dio Chrysostomus in Rhodiaca: καὶ οὐκ ἐπ' ἐξαγωγῇ καθάπερ φασὶ τὰ σφόδρα πονηρὰ ἀνδράποδα. Liban declamat. 17. ἐπ' ἐξαγωγῇ πωλουμένου. Zosimus lib. 3. διὰ τοῦ στρατοπέδου περιάγειν ἐπ' ἐξαγωγῇ et lib. 4. εἰς δραπέτας οἰκέτας ἐπ' ἐξαγωγῇ δημοσίᾳ πωλεῖσθαι. Basilica libro 42. tit. 3. ἐὰν ὁ διαθέμενος, εἴπῃ δοῦλον ἐπ' ἐξαγωγῇ πραθῆναι. Ulp. dixerat, *Ut exportandus veneat*, in *l.* 8. §. 2. *famil. ercisc.* Quod aliis verbis extulerunt in *l.* 5. *C. eod.* ὁ δὲ ἀλλάξω τῆς πόλεως πραθῇ. Imp. Alexand. ibid. *Alter exportandus venundaretur.*
4 Servus fiet fisci) *L.* 3. *hoc. tit.*
5 Constitutum est) *L.* 1.
6 Aliquando pœnam) *L.* 2.

## TIT. LVI. *Si mancipium ita venierit ne prostituatur.*

In hoc tit. ne ancilla quæ venit, habeatur in turpi quæstu [1], ut bene et pudice educetur [2] et prostituta [3] ut confestim libera fiat, vel ut venditori in eam sit manus injectio [4], quam tamen si forte remittat [5] ipso jure [6] libera fit [7] sine patrono [8], quæ venditorem patronum haberet [9], si non excepta [10] manus injectione hoc tantum cavisset, ut libera fieret, quæ pactio valet, etiamsi fiat ex intervallo, ut indicat *l.* 2 *hujus tit.* [11] et perducit ancillam in libertatem [12], quod pudicitiæ et libertatis favor extorsit [13]: huic contraria pactio ut prostituatur, est contre bonos mores, et ideo nec sequenda est.

## LVI. Enarratio.

1 Turpi quæstu) Quæstus meretricius turpis dicitur in *l.* 1. *hoc tit.* et meretrix turpiter facere, quod sit meretrix, *l.* 4. §. 3. *D. de condict. ob turp. caus.*
2 Ut bene et pudice educ.) Plaut. Curc. act. 4. sc. 2. *Eduxit hanc bene et pudice.*
3 Et prostituta) Prostita a meretricio more, ut in *l.* *Si ea.* 22. *inf. ad leg. Jul. de adulteriis.* Glossæ Gr. L. προΐσταμαι ἐπὶ πόρνης· prostn.
4 Manus injectio) Manus injectio dicitur, quotiens nulla judicis auctoritate expectata, rem nobis debitam vindicamus, ut scribit Servius in 10 Æneid. Manum autem injicere hic est, ancillam abducere et manum ei porrigere, ne prostituatur vel ne prostituta in turpi lucro maneat, auxilii ferendi causa, ut in *l.* *Causam.* 20. §. 1. *D. de manumiss.* ἵνα τὸ βοηθῆσαι τῷ πωλήσαντι ἀνδραπόδῳ συμφωνεῖται, ut ibi Græci lib. 48. Basilic. tit. 1. et hoc est quod dicitur in *l.* *Titius.* 9. *D. de serv. export.* Manus injectionem ancillam eximere ab injuria.
5 Si remittat) Id est, si venditor patiatur ut ancilla corpore quæstum faciat, ut loquitur *l.* *ult. hoc tit.* et Valer. M. lib. 6. cap. 1. §. 6. et possit ancilla prostitui. Sic legem remittere dicitur, qui ea lege vendiderat, ne aliquo loci moraretur, si patiatur ibi morari in *l.* 1. *D. de serv. export.*
6 Ipso jure) αὐτομάτως.
7 Libera fit) *L.* 1. *hoc tit.* Liceat enim venditor omnia bona obligaverit, quæ habet, habiturusve esset, *l.* *Si qui.* 6. *D. si quis manumiss.* εἰ γὰρ καὶ ὑπόκειται δανειστῇ, ὅμως ἐλευθεροῦνται καὶ αὐτή, ut ibi Græci 48. Basil. tit. 6.
8 Sine patrono) Nec enim æquum est venditori honorem haberi, et patronum ejus esse quam prostitui passus est, *l.* *Sed si hac lege* 10. §. 1. *D. de in jus voc.*
9 Quæ venditor. patron. haberet) *d.* §. 1.
10 Si non excepta) Ut *l.* 2. *hoc tit.* id est, si dominus sibi non excepisset manus injectionem, et contra legem venditionis ancilla prostituta esset, libera fieret, et venditorem patronum haberet. Sed excepta manus injectione, χειρὸς ἐπιβολὴν Græci vocant, dominus manum injicit in ancillam suam et eam vindicat.
11 Ut indicat l. 2.) In illis verbis: *Et nisi tabulis venditionis inserta sit*, etc.
12 Perducit ancillam ad libertatem) Perducere ad libertatem est liberam efficere, ut in *l.* *Titius* 43 *D. de actionib. emp.* et *l.* *Ea quidem* 5. *inf. tit. prox.*
13 Favor extorsit) Ut scilicet pactum ex intervallo prosit ad libertatem: pacta quæ fiunt ex intervallo nec pariunt, nec formant actionem, *l.* 7. §. *Quinimo. D. de pact.* sed favor libertatis prævaluit. Favor libertatis et alias benigniores sententias exprimit, *l.* 32. *in fi. D. ad leg. Falcid.*

## TIT. LVII. *Si mancipium fuerit alienatum ut manumittatur, vel contra.*

In hoc titulo duæ [1]: ut non manumittatur, quæ servum perpetuæ addicit servituti, adde vel ut manumittatur intra certum tempus [2], ut apud Suetonium in Aug. [3] et Dionem 53. [4]. vel ut manumittatur, cujus potestate [5] cessante emptore ipso jure liber fit [6]; et utrique pactioni supervacuum est addere stipulationem pœnalem [7]: quia neque ille unquam pervenire [8], neque hic non pervenire [9] ad libertatem potest: et recte in tit. alienatum: nam pactionis utriusque potestas hodie tenet, non tantum venditum [10], sed etiam donatum vel alienatum alio quocunque genere.



## LVII. Enarratio.

1 In hoc titulo duæ) Hoc tit. duæ proponuntur pactiones, 1. ut servus non manumittatur, 2. ut manumittatur *l.* 2. et 5. *hoc tit.*
2 Intra certum tempus) *L.* 1. 3 *et* 4.
3 In Augusto) Cap. 21. *Neque*, inquit, *aut crebrius, aut perfidiosius rebellantes graviore unquam multatus est pœna, quam ut captivos sub lege venundaret: ne in vicina regione servirent, neve intra trigesimum annum liberarentur.*
4 Et Dionem 53.) Verba Dionis hæc sunt: συνέλαβέ τε τοὺς ἐν τῇ ἡλικίᾳ, καὶ ἀπέδοτο, ἐφ' ᾧ μηδεὶς σφῶν ἐντὸς εἴκοσιν ἐτῶν ἐλευθερωθείη.
5 Cujus potestate) Ut legis commissoriæ potestas in *l.* *Si fundus.* 4. §. *ult. D. de leg. commiss.*
6 Ipso jure liber fit) *d. l.* 2. *l.* 3. et 4. *hoc tit.* *l.* 3. §. 2. *D. de legit. tut.* Salvo tamen jure patronatus emptori, licet eum non manumiserit, *l.* 10. *D. de in jus. voc.*
7 Addere stipulationem pœn.) *d. l.* 5. et *l.* 6.
8 Unquam pervenire) Nec enim conditio quæ personæ mancipii cohæsit, immutari facto emptoris potest, *d. l.* 5.
9 Neque hic non pervenire) Conditionis enim potestate factum manumittentis repræsentatur *l. ult. hoc tit.* nisi venditor ante diem libertati statutum voluntatem mutaverit, *l.* 1. et *d. l. ult.* Nec mutat *l.* 1. *D. qui sine manum. ad libert. perv.* id enim intelligendum est secundum *d. l.* initium, si post pœnitentiam emptor et venditor decesserint sine hærede: libertas ipso jure competit, quia nullius interest, ut ait Cujac. in recit. ad hunc tit. quæ Græcorum interpretum sententia lib. 48. Basilic. tit. 6. τοῦτο δὲ ἐπὶ μόνου τοῦ τελευτήσαντος ἀκληρονομήτου νόησον.
10 Non tantum vend.) Constitutio D. Marci et Commodi pertinebat ad servos venditos, non ad donatos sed postea porrecta fuit ad donatos, *l. pen. D. qui si manum.* *l.* 1. *hoc tit.* vide Cujac. ad *l.* 122. §. *Flavius. D. de verb. ob.* et ad *l.* 7. *D. de pact.*

## TIT. LVIII. *De ædilitiis actionibus.*

*Vide tit.* 1. *lib.* 21 *D.*

Actiones empti et venditi, aut civiles sunt [1], de quibus ante dictum est, aut ædilitiæ [2], de quibus hic tit. nam et eæ ex contractu emptionis [3], *l.* 23. §. *Si servus D. eod.* et proximæ sunt empti actioni: et sunt duæ, redhibitoria, et æstimatoria. Redhibitoria agit emptor ad resolvendam venditionem [4] in integrum restitutis [5] omnibus ob morbum vitiumve [6] latens [7] rei venditæ quod nesciebat [8], vel ob dictum promissumve [9] venditoris: quod si agat, offerre quidem, exhibere, et restituere [10] rem debet, *l. ult. hoc tit.* sed officio judicis continetur, exempli gratia, si sine culpa emptoris servus quem emit sit in fuga, ut caveat de eo persequendo, requirendo reducendo restituendo, vel ut actionibus suis venditori cedat [11], *l.* *Redhibere.* §. *ult. D. eod.* Alia est actio redhibitoria civilis, de qua initio *l. pen.* [12] hæc est perpetua [13], ædilitia temporalis [14], hæc rem persequitur, ædilitia videtur esse pœnalis [15], *l.* 23. §. *Si servus.* *l.* 45. *D. eod.* quo respiciens Horatius [16] pœnæ securum ait esse eum, qui in vendendo servo excepit fugam:

*Des nummos excepta nihil te si fuga lædat.*
*Ille feret pretium pœnæ securus opinor*
*Prudens emisti vitiosum, dicta tibi est lex.*

Æstimatoria [17] autem emptor agit in hoc, ut quanto pluris emisset ignorans rei qualitatem, aut quantitatem, id venditor, qui etiam ignoravit [18], damnetur sibi reddere, quæ actio etiam temporalis est [19], *l. hoc tit.* et pertinet ad eam *l.* 9. *sup. de act. empt.*

## LVIII. Enarratio

1 Aut civiles sunt) Actiones empti et vend. civiles sunt, *l.* 8. *D. de resc. vend.* *l.* *Proinde.* 53 *D. ædil. ed.*
2 Aut ædilit.) Quæ descendunt ex edicto ædilitio, et honorariæ sunt actiones: jus enim ædilitium juris honorarii portio est, §. *Prætorum. Instit. de jur. nat.* quæ civilib. et legitimis opponuntur in *l.* 28. *de leg.* 1. et *l.* 32. *D. ad leg. Fal.* ut edictum juri civili, *l.* 45. *D. eod.*
3 Ex cont. emp.) Actiones quoque ædilitiæ ex contractu emptionis veniunt, et similes sunt empti actioni: quædam tamen inter has differentiæ sunt, quas exequitur Cujac. in Par. *D. eod. tit.*
4 Ad resolv. vend.) Venditio resolvitur, *l.* 23. §. 1. *eod.* et res inempta fit, *l.* 38. *eod.* Hoc enim agitur ut venditor rursus habeat, quod habuerit: unde redhibitio quasi redditio, *l.* 21. *eod.* ἀνταπόδοσις Glossæ Lat. Gr. *redhibitio*, ἀνταπόδοσις. Glossæ Græco Lat. ἀποκατάστασις, *restitutio, redhibitio.* Irenæus advers. hær. 5 cap. 14. *Quoniam carne Domini nostri redemptus es, et sanguine ejus redhibitus.* Valerianus homilia 4. *Redhibitionis increpare moram*, et ibidem: *Non tentanda redhibitio.* Festus in redhibitum, et redhibere est reddere. Plaut. Mo-

stall. act. 3. sc. 2. 5. 113. *Nobis istas redhibere haud liceret.* S. Hilarius comment. in Matt. can. 23. *Quibus ait: Cæsari redhibenda esse quæ Cæsaris sunt, Deo autem reddenda esse quæ dei sunt.* Et mox: *Cum Cæsari quæ ejus essent redhibenda decerneret.* P. Ravennas Sermone 1. *Qui vicem nescit redhibere generanti.* Ennodius epist. 10. lib. 3. Glossæ Græco-Lat. ἀποδίδωμι, *reddo redhibeo.*

5 In integr. rest.) Venditor rem venditam recipit, *l.* 31. *eod.* cum accessionib. *d. l.* 31. §. 2. *et pen.* emptor vero pretium et accessionem, *l.* 45. *D. eod.* uterque enim quodammodo restituitur *d. l.* 23 §. *Julianus.*

6 Omnibus) Omnia integrum restituuntur perinde ac si neque emptio, neque venditio intercessisset, *l.* 1. §. 1. et *l.* 90. *eod.*

7 Ob morb. vitiumve) Edictum ædilium curulium præcipue quidem pertinet ad mancipia, et animalia, *d.* §. 1. *et l.* 38. *in pr. et* §. *Jumentorum, et seq. eod.* Hesychius: ἀναγωγή, ἡ τῶν πραθέντων ἀνδραπόδων ἀνάδοσις ἐχόντων αἰτίαν τινά. Sed pertinet quoque ad venditiones rerum mobilium et immobilium, *l.* 49. *eod. l.* 4. *vers. idem. hoc. tit.* An morbus et vitium distent in edicto ædilitio, vide *d. l.* 1. §. *Sed sciendum est.* Aul. Gell. lib. 4. c. 11.

8 Latens) Non facile quisquam vendit nisi eum, qui sibi displiceat, et quem usui suo inhabilem putet, ut ait S. Ambrosius in Psal. 43. venditor tamen emptorem certiorem facere debet, quid morbi vitiive cuique sit, idque edicto propositum est, *d. l.* 1. §. 1. Gell. d. cap. 2. Vetus Scholiastes Horatii ad sat. 3. lib. 2. *Sumptum est hoc argumentum a dominis mancipia vendentibus, quorum omnia vitia sibi cognita tam animi, quam corporis debebant aperire emptori, nisi postea litigare vellent propter celatum vitium.* Marcus Tullius 3 de offic. In mancipiorum venditione fraus omnis excluditur: qui enim scire debuit, de sanitate, de fuga, de furtis præstat edicto ædilium. Generaliter scribit Valerius Maximus lib. 8 cap. 1. §. 1. Bona fide venditorem nec commodorum spem augere, nec incommodorum cognitionem obscurare oportere. Adde Ambrosium de Offic. 11. cap. 10. et Lactantium instit. divinarum libro 5. cap. 16. Ergo qui mancipia vendunt, certiores facere debent emptores quid morbi vitiive cuique sit, quis fugitivus, errove sit, *d. l.* 1. Erro paulo minus est quam fugitivus; qui ad modicum tempus fugit, minus quam erro. Sic D. Paulus in epist. ad Philemonem Onesimi fugam lenitate verbi mitigat: *Forsitan enim, ideo discessit ad horam a te.* Theophylactus ad d. epistolam: εὐφήμως δὲ τὴν φυγὴν χωρισμὸν καλεῖ. Sic in *l. Igitur.* 12. §. 1. *D. de liber. caus.* recessit, id est, fugit, in Basilicis. Per contrarium notant Servius et Donatus in 4. Æn. fugam dictam pro discessu et profectione. Nisi forte intelligatur vitium, morbusve mancipii, ut plerumque signis quibusdam solent demonstrare vitia: hoc enim tantum intuendum est, ne emptor decipiatur, *d. l.* §. 1. *Si intelligatur.*

9 Quod nesciebat) Si emptor morbum vitiumve ignorabat: edictum enim ad eum qui sciebat non pertinet, *l.* 48. §. *In ædilitiis. eod. l.* 1. *et* 4. *hoc tit.* Ei igitur qui scit, exceptio opponi potest si non scivisti. Horat. ep. 2. lib. 2. *Prudens emisti vitiosum: dicta est lex.* Venditor tamen tenetur, licet ignoraverit ea quæ ædiles curules præstari jubent, quod rationem habet: venditor enim ea nota habere potuit: nec interest emptoris quemadmodum fallatur, ignorantia venditoris, an calliditate, *d. l.* 1. §. 2. Sed hoc interest inter scientem et ignorantem, quod qui dolo malo servum fugitivum vendidit, non modo pretium emptori restituere jubetur, sed et ea quæ servus per fugam abstulit, *Paul. Sen.* 11. *tit.* 17. §. *Servus. l.* 1. *hoc tit.* nisi ei pro his servum noxæ nomine velit relinquere, *l.* 58. *D. eod.* ignorans vero tenetur quidem actione redhibitoria, *d.* §. 2. Sed pretium dumtaxat restituat: quæ distinctio servatur in actione empti, *l. Julianus.* 13. *D. de action. empt.*

10 Vel ob dictum promissumve) actio redhibitoria datur etiam ex dicto, promissove: ut si dixerit abesse aliquid, quod non abest, vel adesse, quod non adest, ut puta si dixerit furem non esse, et fur sit, vel artificem esse, et non sit: qua ex causa dicitur esse actio adversus dictum, promissumve, *l. Quod venditor.* 37. *D. de dol. l.* 47. et *l. pen.* §. 1. *D. eod.* hic enim quia quod asseveraverit non præstat, adversus dictum, promissumve facere videtur, *l.* 17. §. *ult. eod.* quemadmodum autem dictum discernatur a promisso, docet JC. in *l.* 18 §. 2. eod.

11 Exhibere et restit.) Cujacius Græcos interpretes sequitur, qui τὸ exhibere in *l. ult. hoc tit.* vertunt παραστῆσαι lib. 19. Basil. tit. 10. c. 56. quod est, *exhibere et restituere*, non probare, ut vult Glossa. Qui igitur agit redhibitoria, rem debet venditori restituere: aut si non possit, officio judicis continetur, ut venditor caveat de servo persequendo, ut in *l.* 21. §. *ult. D. de leg.* 1. requirendo, ut in *l.* 39. *eod.* reducendo, ut in *l.* 8. *de leg.* 2. restituendo, *d.* §. *ult.* vel ut actionibus suis venditori cedat, *l.* 21. *D. de rei vindic.*

12 L. penult.) Si convenerit, ut si fundus displicuerit, inemptus sit, et displicuerit, agetur redhibitoria, *d. l. pen.* frequens est ejusmodi conventio, *l.* 6. *D. de rescind. vendit. l.* 31. §. *Si quid ita: D. eod.* Plautus in Merc. act. 2. sc. 3.

Ch. *Quia si igitur reddatur illi unde empta est?*
De. *Minime gentium.*
Ch. *Dixit se redhibere si non placeat.*

13 Hæc est perpetua) Ut et actiones civiles ex empto vendito perpetuæ sunt, *l. Si dictum.* 56. *D. de evict. l. Empti.* 21. *inf. eod.*

14 Ædilitia temporalis) Semestris, *l.* 19 §. *ult l.* 38. *l.* 48. §. 2. *D. de æd. ed. l.* 2. *hoc tit.* Excipiuntur casus expositi a Cujac. de *divers. temp. præscr. cap.* 13. quibus est bimestris.

15 Ædilitia videtur esse pœn.) Quippe cum in duplum condemnatio fiat, nisi arbitrio judicis pareatur, *l.* 45. *D. eod.* Cujac. Parat. D. eod. sed neque venditoris reticentia delicto caret, *d. leg.* 1. §. *Sed sciendum.*

16 Horat. 6.) Epist. 11. lib. 2.

17 Æstimatoria) Sicut redhibitoria duplex est, ædilitia, et civilis: ita etiam duplex est æstimatoria, civilis et ædilitia: illa de æstimato proponitur in *l.* 1. *D. de æstimat.* et §. *Actionum autem. Instit. de action.* id est de re, quæ æstimata vendenda data est: ædilitia vero hoc agitur, ut æstimetur quanto minoris empturus esset, si scisset, puta mancipii morbum, vitiumve: et ideo dicitur quanti minoris, *l.* 47. *D. de ædilit. ed.* vel quanto minoris, *l.* 18. et 43. §. *Aliquando. eod. l. Julianus.* 13. *D. de act. emp.* et convenienter emptor petit sibi reddi quanto pluris emit, ignorans rei qualitatem vel quantitatem, *d. l.* 13. §. *Si venditor.* puta mancipium morbosum esse, vel minus peculiatum. In eo igitur redhibitoria differt ab æstimatoria, quia actio redhibitoria venditionem rescindit in totum reddita re vendita, et pretio recepto, ceterisque omnibus restitutis in integrum. B. Chrysostomus serm. 28. tomo. 5. οἰκέτην σαπρὸν φανέντα ἀποδοῦναι τῷ πεπρακότι πάλιν ἀπαιτεῖ. Estimatoria vero rescindit in partem, ex pretio scilicet emptori reddito eo quo minoris res est. Cujac. Parat. *D. eod.* ait, quo minoris res est, ex *l.* 28. *eod.*

18 Qui etiam ignoravit) Nam qui sciens reticuit, quanti interfuit idonee venisse præstat, *d. l.* 13. *in pr.*

19 Temporalis est) Actio æstimatoria quanto minoris, in *l.* 18. et *l.* 43. annalis est, *l.* 2. *hoc tit.* Excepto uno casu, quo ex hac causa sex mensib. utilibus concluditur, quod ædilitiæ cautiones non præstentur, *l.* 28. Veluti fugitivum non esse, recte sanum esse, bodie esse, bibere recte, posse habere licere duplæ stipulatione, *l.* 28. *eod.* Cujac. Par *D. eod. l. Ex empto.* 11. §. 3. *D. de act. emp.* Varro de re R. 2. c. 2. 3. 4. et 10.

## TIT. LIX. *De monopoliis et conventu negotiatorum illicito, vel artificium ergolaborumque, nec non balneatorum prohibitis illicitisque, pactionibus.*

Sic emendandus est titulus, et sunt ejus tres partes. Prima de monopoliis. Utitur verbo Græco, deficiente Latino, ut Svetonius 1 scribit Tiberium in Senatu abstinuisse sermone Græco, adeo ut monopolium nominaturus prius veniam postularet; quod sibi verbo peregrino utendum esset. Et est monopolium vendendæ certæ mercis jus quod unus certive homines 2 sibi vindicant permissu principis sub onore vectigalis 3, ut Strabo 17. de Ægipti mercibus scribit, τῶν βαρυτιμῶν βαρία καὶ τὰ τέλη καὶ γὰρ δὴ καὶ μονοπωλείας ἔχει. Id vero omnimodo improbat Constitutio 4 hujus tituli, ut nec si permissus principis intervenia, cuiquam cujusque mercis monopolium exercere permittat. proposita in eum, qui exercuerit, pœna deportationis: et inter merces numerantur, quarum plerumque monopolium exerceri solebat, vestes 5, et pisces, et pectines 6, quibus scilicet comuntur, diducunturque capilli, et herinacei 7, quorum cute expoliuntur vestes, et in quibus fraus et monopolium, ut nominatim Plinius scribit lib. 8. 8 magnum lucrum invenit. Secunda pars est de conventu 9 negotiatorum 10 illicito id est de conventione illicita, qua inter se quasi conspiratione facta 11 negotiatores paciscuntur in populi perniciem, ne minoris ulli vendant merces suas eo, quod statuerint convenerintque invicem. Tertia est de aliis artificum 12, fabrorum 13, officinatorum 14, et ergolaborum 15, id est, redemptorum, qui opus conducunt faciendum, et balneatorum illicitis pactionibus, puta ut ne quis opus, quod alter inchoaverit, absolvat, de quibus etiam est *l.* 12. §. *ult. inf. de ædif. pr.* cujus fortasse ea pars 16, quæ ad hunc tit. pertinet huic titulo supposita fuit: nam in veteribus libris adnotatum lego hoc tit. deesse Constitutionem Græcam.

### LIX. ENARRATIO.

1 Sveton.) Tiberii cap. 71.

2 Quod unus certive homines) Diodorus Sic. lib. 5. οὐδαμοῦ γὰρ τῆς οἰκουμένης τῆς τοιαύτης γινομένης, καὶ πολλὴν χρείαν παρεχομένης εἰκότως μονοπώλιον ἔχοντες, καὶ τὰς τιμὰς ἀναβιβάζοντες, πλῆθος χρημάτων λαμβάνουσιν ἄπιστον. Procop. in ἀνεκδότοις (anecdotis): πάντα γὰρ εὐθὺς τὰ τῆς Ἀλεξανδρείας πωλητήρια ἐς τὸ καλούμενον μονοπώλιον καταστησάμενος, ἄλλων μὲν ἐμπόρων οὐδένα ταύτην δὴ τὴν ἐργασίαν ἐργάζεσθαι εἴασε. Alemannus legit, εἴασε. Joannes Scylitzes in hystoriæ compendio: φόνδικα ἐν τῇ Ῥαιδεστῷ, καὶ μονοπολεῖον συνεστήσατο, κωλύσας, καὶ ἀπείρξας τοὺς πωλοῦντας ἅπαντας, τὸ βασιλικὸν δὲ μόνον πρατήριον ἐμηχανήσατο. *Officium in Rhædesto et monopolium instituit, prohibens et coercens omnes vendentes, solumque Imperatoris forum venale machinatus est.* Quæ verba optime quid sit monopolium explicant. V. Aristot. Polit. 1. cap. 11.

3 Sub onere vectigalis) Quod monopolium, ut videtur appellatum. Cassiod. l. 11. var. 4. *Siliquatici, vel monopolii titulos exercentem.* Et Epist. 30. *Nec monopolii, nec siliquatici, nec Aurariæ aliquid pensionis impendant,* Cujac. ad *tit. C. de lustral. auri collat.* et lib. 15. Observ. cap. 23.

4 Improbat constitutio) Et veteribus quoque Senatusconsultis monopolia vetita, Plinius lib. 8. cap. 37. Sveton. Tiber. cap. 30 Merces enim, quarum monopolium exercent, vastant, et in populi perniciem non justo pretio vendunt. Procop. ἀνεκδ. anecd. τὰ λεγόμενα καταστησάμενος μονοπώλια, πλεῖν ἢ τριπλάσια τιμήματα πάντας ἀνθρώπους ἐπράττετο, Justinianus non sine scelere monopolia mercium exercere permittebat, αὐτὸς μὲν τίμημα τοῦ ἔργου τούτου ἀντιφορτισάμενος, ut ait Procopius libro eodem.

5 Vestes) Puta sericas, Procopius ibid.

6 Pectines) Cujacius Græcos sequitur, qui vertunt, ἢ κτενίου, ζωσί

*pectinis.* Liceat hic tantillum a Cujacio discedere: videtur enim legendum in *l. Un. vel piscis, pectinum forte, aut echini*, ut duo piscium genera exempli loco ponat, de quibus Horatius sat. 4. lib. 11.

. . . . *Miseno oriuntur echini*,
*Pectinibus patulis jactat se molle Tarentum.*

Emendationem confirmat dictio, *forte*.

7 Herinacei) Echini, *l. Un. hoc tit.* Glossæ: ἐχῖνος, *Erinaceus, echinus*. Cassiodorus 3.

8 Lib. 8.) C. 37. Vide Cujacium, *d. tit. de lust. ou. collat.*

9 De conventu negotiatorum) Ut apud Ciceronem epistola 3. lib. 6. ad Attic. *Ex pacto et conventu.*

10 Negotiatorum) Basilica: πραγματευτῶν atque ita Græce verbum negotiatores extalit Glossa interlinearis ad *l. pen. sup. de obligat.* Glossæ Græco Latinæ: πραγματεία, *negotiatio, nundinatio*. Et: πραγματευτὴς *negotiator*. Sunt autem hic negotiatores, secundi, ut ita dicam, ordinis mercatores, quique mercantur a mercatoribus, quod statim vendant carius. Quanquam et omnes, qui mercimonium exercent hoc est, tam magnarii negotiatores, quam tenuiores, si conventiones illicitas inierint, hac constitutione comprehendi non immerito possunt.

11 Quasi conspiratione facta) Compacto facto, Glossæ Latino Græcæ, *compactum, facit* συνδοιάζει.

12 Artificum) Artifices differunt a negotiatoribus. Joannes Hierosolymitanus in Matth. cap. 21. hom. 36. *Ego ostendam qui non est negotiator, ut qui secundum regulam istam non fuerint, intelligas omnes negotiatores esse: id est, quicumque rem comparat, non ut ipsam rem integram, et immutatam vendant, sed ut opus faciat ex ea, ille non est negotiator: quia qui materiam operandi sibi comparat unde faciat opus, ille non rem ipsam, sed magis artificium suum: id est, qui rem vendit, cujus æstimatio non est in ea ipsa re, sed in artificio operis, illa non est mercatio, ut puta faber comparat ferrum, et facit ferramentum, sed ferramentum illud non tantum ferri quantum valet, sed secundum opus ferramenti appretiatur. Qui autem comparat rem, ut illam ipsam integram et immutatam dando lucretur, ille est mercator.*

13 Fabrorum) §. *Certe. Instit. de rer. divis.* ædificiorum artificum *l. un. hoc tit.* Plaut. Mostell. act. 1. sc. 2. *Specimen cernitur quo evenial ædificatio. Nam ego ad illud frugi usque et probus fui, in fabrorum potestate dum fui.*

14 Officinatorum) ὁμώνυμος λέξις. Vitruvius lib. 6. c. xi. *Officinatoris probabitur, exactio.*

15 Ergolaborum) ἐργολάβων, Basil. *Ergolabi* sunt cujuscumque operis faciendi conductores. Glossæ Græc. Latin. ἐργολάβος, *redemptor* Latino Græce: *redemptor*. ἐργολάβος, ἐκλήπτωρ. Vitruvius lib. 9. cap. 13. *Immani pretio* (auream coronam) *locavit faciendam, et aurum ad sacoma appendit redemptori*: et ibidem: *Manifestum furtum redemptoris.* Julius Frontin. de Aquæd. *Tutelam autem singularum aquarum locari solitam invenio, positumque redemptoribus necessitatem certum numerum circa ductus extra urbem, et certum in urbe servorum opificum habendi.*

16 Cujus fortasse ea pars) Circa fin. ibi: προνοείτω.

## TIT. LX. *De nundinis et mercatibus.*

*Vide tit. 11. lib. 50. D.*

Sic Constitutio tituli ut legem facit: non mercationibus. Nundinæ sunt πανηγύρεις 1, et celebriores mercatus 2, qui habentur certis statisque temporibus 3 maximo conventu mercatorum 4 in his locis quibus jus eos habendi datum est longa consuetudine, aut beneficio Principis 5, vel Senatus 6 vel Consulum 7, vel ut est in Nov. Valent. et Mart. de siliquarum exactionibus decreto ordinum, honoratorum et civium, præsente moderatore provinciæ. Quod autem scribit Festus 8, nundinarum diem olim fuisse feriatum, nec eo licuisse agere cum populo, ne interpellarentur nundinatores, id intermissum cum esset, et abrogatum lege Hortensia, ut Macrobius refert 9, Constitutio hujus tituli revocat 10, definiens ne qui ibi conveniunt, interpellentur privati debiti causa, ut *l. 3. §. ultim. D. de fer.* et ne quid etiam ex mercibus, aut venalibus servis 11 negotiatorum, et ex quæstu temporali locorum in quibus exponunt merces exigatur, intra nundinarum dies, quos fuisse plures indicat, *l. Eum qui. D. de verb. obl.* quam immunitatem solis veteranis dederat Constantinus, *l. 1. infra, de veter.* et ex supradicta *Nov. Valentin. et Mart.* nundinis etiam præbentur fisco siliquatica quædam 12. Mercatus non ita sunt celebres ut nundinæ. Mercatus sunt parvæ nundinæ 13, in idiotismo, *assemblées*. Mercatus unius civitatis aut vici. Nundinæ unius provinciæ imperii.

## LX. Enarratio.

1 Nundinæ sunt πανηγύρεις) Glossæ Lat. Gr. *nundinæ*, ἀγοραὶ, ἀτέλειαι, πανηγύρεις. Item: *nundinarum*, πανηγύρεων. Cic. 1. epist. ad Atticum 14. *Erat in ipso loco illa die nundinarum* πανήγυρις.

2 Et celebriores mercatus) Glossæ Gr. *nundinæ* ἀγοραὶ Latino Gr. *commercium*, πανήγυρις.

3 Certis statisque tempor.) Olim nono quoque die, Dionys. Halicarn. lib. 2. et 7. Dio in Claudio, Plutarchus in Coriolano. Nunc vero quo die jus illud a Principe conceditur.

4 Maximo conventu mercatorum) Hinc conventus pro nundinis. Gloss. Lat. Gr. *conventus*, ἀγορά, ἡ τῶν ὠνίων *nundinæ*. Eusebius in Cantica Canticor. ἡ τῶν ἐπουρανίων πανήγυρις, ἣν ἀγορὰν ὀνομάζει. Psellus ibid. εἶπεν ἀγορὰν τὰς ἄνω πανηγύρεις. D. Chrysostomus in homilia 31. de B. Philogonio: πανήγυριν οὐδὲν ἕτερον ποιεῖν εἴωθε, ἀλλ᾽ ἢ πλῆθος τῶν συνειλεγμένων, καὶ ἡ δαψίλεια τῶν ὠνίων.

5 Beneficio Principis) *L. 1. D. eod.* et *l. un. hoc tit.*

6 Vel Senatus) Plinius epist. 4. lib. 5.

7 Vel Consulum) Sveton. Claudii c. 12. *Jus nundinarum in privata prædia a Consulibus petiit.*

8 Festus) In v. Nundinas. *Nundinas feriarum diem esse voluerunt antiqui, ut rustici convenirent mercandi vendendique causa: eumque nefastum, ne si liceret cum populo agi, interpellarentur nundinatores.* Servius in primum Georgic. *Varro dicit, antiquos nundinas feriatis diebus agere instituisse, quo facilius commercii causa ad urbem rustici commearent.* Glossæ Lat. Gr. *nundinarum*, ἑορτῶν, πανηγύρεων. In sacris etiam litteris ἑορτὴ καὶ πανήγυρις, pariter occurrunt, ut Amos cap. 5. vers. 19. et Ezechielis cap. 46. vers. 11.

9 Ut Macrobius refert) Lib. 1. Saturn. 16. his verbis: *Lege Hortensia effectum ut fastæ essent: uti rustici, qui nundinandi causa in urbem veniebant, lites componerent: nefasto enim die Prætori fari non licebat.*

10 Constitutio hujus tit. revocat) Et nundinarum ergo dies feriati, quatenus privati debiti causa nundinatores interpellare non licet. Nundinas Græci vertunt, ἀτέλειας, immunitates. Glossæ Lat. Gr. *nundinæ*, ἀτέλειαι. Excerpta ex vett. Gloss. tit. de dieb. festis, *nundinæ*, ἔνιαι, ἴσως ἀτέλειαι.

11 Aut venalibus ser.) Observa in *l. un. hoc tit.* separari merces a venalibus. Sic enim ibi habent libri vet. Plaut. Trinummo Act. II. sc. 11. *Mercaturam, an venales habuit?* Quidam libri habent, *venalitiis*, ut in *l. 5. §. 1. D. de jure deliber.* hinc venalitii, qui venalitia emunt, ut carius vendant, *l. Mandatum. 57. D. mand.* vide ad *tit. seq.*

12 Siliquatica quædam) Siliquaticum in nundinis exigitur ob venditionem proponendam, quod Græci κερατισμὸν appellant, Cujac. ad *tit. 1. lib. 11. C.* et Observ. 15. 23. a Siliqua. Glossæ. *Siliqua*, κεράτιον. Isidorus Originum 16. 25. *Siliqua*, *vicesima quarta pars solidi est.*

13 Parvæ nundinæ) Glossæ: πανήγυρις, *mercatum*, *mercatus*. Promiscue tamen mercatum pro nundinis auctores dicunt. Glossæ: ἐμπορία, *mercatus*, *nundinæ*. Vellejus lib. 1. *In eos ludos, mercatumque invitavit*: id est, πανήγυριν. Strabo 8. Glossæ: *Mercatus*, ἀτέλεια πανήγυρις, Isidorus Originum 5. cap. 25. *Mercatus dicitur cœtus multorum hominum, qui res vendere et emere solent.* Sic Cic. mercatum vocat cœtum et conventum mercatorum, Tuscol. 5. Non pertinet ad conventus juridicos provinciarum quod scribit Sveton. Neron. cap. 28. *Hunc Sporum Augustarum ornamentis excultum, lecticaque vectum, et circa conventus mercatusque Græciæ comitatus est*: intelligit enim mercatorum conventus.

## TIT. LXI. *De vectigalibus et commissis.*

Etiam hic titulus pertinet ad negotium emptionis et venditionis, de quo orsi sumus dicere a tit. 38. nam vectigalia sunt portoria 1, quæ debentur fisco 2 vel Reip. 3 ex mercibus 4 aut venalitiis 5, quæ huic oneri subjiciuntur. Onus est mercium, non mercatorum: nam et qui mercatores non sunt, quæ sunt in merce 6 si vehant, vectigal pro his, quæ vehunt, debent, etiam in transitu pontis 7, *l. Cum in plures. § pen. D. loc.* Seneca 2. de tranq. vitæ 8: *Cogitans et in pontibus quibusdam pro transitu dari.* In itinere 9 *l. Si quis pro uxore. D. de don. int. vir. et uxor.* Et rursus, onus est peregrinorum mercium quæ importantur, ut *l. ultim. §. Specie. D. de public.* quod Svetonius 10 Julium instituisse scribit: vel etiam, quæ exportantur 11 ad peregrinos. Et octava, *l. 2. supra, de eunuch. l. 7. infra, de loc.* l. 7. et 8. *hoc tit.* quæ ut *l. 5.* indicat, exigitur per stationarios 12 et urbanos milites, qui scilicet portitoribus 13 vel octavariis 14 adsident, feruntque suppetias, ut Dio declarat 54. de quibus est accipienda secunda pars *l. Miles. D. ex quib. caus. maj.* Commissum 15 autem est mercium casus 16 in fiscum quæ ad publicanum 17 professæ non sunt. Vel, pœna omissæ professionis 18, publicatio 19 scilicet mercium aut venalium 20 improfessorum 21: et nomen ex eo habet, quod in legem censoriam 22, quæ locatione vectigalium portitoribus indicitur committat is qui professionem omittit, Varro de re rust. 23 Ad publicanum profitentur ne in legem censoriam committant.

## LXI. Enarratio.

1 Portoria quæ) *L. 3. hoc tit.*

2 Fisco) *L. 6. hoc tit. l. 17. D. de verb. sign.*

3 Vel reip.) *L. Fundus 9. D. de rescind. vend. l. 13. §. 1. D. de publican. l. ultim. hoc tit.* In Glossis Philoxeni *vectigalia*, exponuntur, πρόσοδοι δημόσιαι.

4 Ex mercibus) Hæc vectigalia Græci ἐπώνια vocant. Julius Pollux libro 7. cap. 2.

5 Venalitiis) Pro servis venalib. ut in *l. 5. § 1. D. de ju. deliber.* et *l. un. supra, tit. prox.* hinc venalitii qui venalitia emunt ut carius vendant, *l. Mercis 207. D. de verbor. sign.* Svetonius de illustr. gramm. *Venalitii quum Brundusii gregem venalium e navi educerent*, etc. vide *supra, tit. prox.* nisi magis placet ut ibi legatur, *in venalibus*, quæ veterum codicum lectio est: utrumque rectum est. Horat. sat. 1. lib. 1. *venales inter.*

6 Quæ sunt in merce) Pro rebus promercalibus vectigal debetur, non etiam pro his, quæ quis usus sui causa vehit, *d. l. 5.* Cogimur tamen ea quoque, quæ vectigal non pendunt, profiteri. Vide Cujac. lib. 16. c. 4. Quintilianum declamat. 359.

7 In transitu pontis) Capitularia Caroli M. lib. 11. c. 12. *Placet*

*nobis, ut antiqua et justa telonea a negotiatoribus exigantur, tam de pontibus, quamque de navigiis.* Pontaticum dicitur. Aimoinus lib. 5. c. 1.

8 Seneca 2 de tranquillit. vitæ) Cap. 14. Hodie inscribitur, de constantia sapientis, sive, quod in sapientem non cadit injuria.

9 In itinere) Scribit Hærodianus lib. 2. Pertinacem remisisse vectigalia, quæ exigebantur in portibus, ripis fluminum, et in itinere. Τέλητε πάντα πρότερον ἐπὶ τῆς τυραννίδος εἰς εὐπορίαν χρημάτων ἐπινοηθέντα, ἐπί τε ὄχθαις ποταμῶν, καὶ λιμέσι πόλεων ἔντε ὁδῶν πορείαις, καταλύσας εἰς τὸ ἀρχαῖον, καὶ ἐλεύθερον ἀφῆκεν.

10 Svetonius) Julii cap. 43 Josephus Antiquit. lib. 14. cap. 18. ἐξαγωγίου κατ' ἐνιαυτὸν Σιδῶνι.

11 Vel etiam quæ exportantur) Aristoteli Oeconom. 2 ἐξαγώγιμα· vide Marmor Arundellianum apud Joannem Pricæum Notis in Apologiam Apuleji.

12 Per stationarios) Vet. Onomast. *Stationarii milites*, φυλακαί. v. lib. 60. Basilic. tit. 7.

13 Qui scilicet portitoribus) Portorium est vectigal portus, τέλος ἐν λιμένι, Glossis Græco Lat. Lucilius: *Qui inscriptum ex portu portant clanculum, nec portorium dent:* inscriptum heic est ἄγραφον: improfessum. Cæsar de bello Gallico lib. 1. *Portoria reliquaque omnia Æduorum*, et ejus conductores, portitores: de his vide Cic. in Pisoniana, et Epist. 1. lib. 1. ad Q. fratrem. Sveton. de ill. gramm. cap. 1. Donatum ad Terent. Phorm. act. 1. sc. 2. in fin. Asconium in Divinat. Non. Marcell. in portitores, et portorium. Imo latius hæc appellatio serpit, et ad omnium vectigalium redemptores seu conductores producitur. Et portitorum igitur nomen interdum generale est, ut publicanorum. Glossæ Latino-Gr. *portorium*, τελωνεῖον *portitor*, τελώνης Vellejus 11. cap. 6. *Nova constituebat portoria.* Symmachus epist. 63. lib. 4 *Quadragesimæ portorium, sive vectigal, et portorium ferrarum*, epist 60. ibid.

14 Octaveriis) Qui octavam partem mercium exigebant. Joannes Cantacuzenus hist libro 4. 12. meminit legis veteris, qua cautum erat ut mercatores singuli ærario decumas solverent: vide Demosthenem adversus Leptin. Qui eas colligebant δεκατευταὶ et δεκατολόγοι dicti, decumani.

15 Commissum) Cicero in Verrem: *Qui illam hæreditatem Veneri Erycinæ commissam esse dicerent:* Pœna omissæ professionis apud alias gentes mors. Strabo libro 15. θάνατος δὲ τῷ κλέψαντι τὸ τέλος.

16 Mercium casus) In commissum cadere, *l. ult. D. de publican.* in commissum venire, Quintilian. declamat. 349. Hinc commissi pœna, *l. 7. §. 1. eod.* κλεπτοτελώνημα Græci vocant. Basilic. lib. 56.

17 Publicani a publico nomen habent, *l. 1. D. de publican.* Horatius epist. 1. *Pars hominum gestit conducere publica.* Seneca in epistola 101. Julianus Antecessor Nov. 14. *Publicum debent, veluti tributa:* δημοσίοις φόροις, Justinianeus Nov. 46. Censorinus de die nat. cap. 20. *Aut publici redemptor ex anni magnitudine in lucro damnove esset.* Fragmentum legis Thoriæ: *ei quicumque id publicum, fruendum, redemptum, conductumve habebit.* Gregorius Turonensis Miraculorum libro 144 *Recognosceret se amisisse publicum quod ferebat.* Publicum Græci exponunt. τέλος, Basil. lib. 56. tit. 1. Alias publicum vectigal. appellatur in *d. l. 1. §. 5. l. 9. §. ultim. l. 12. §. ultim. eod. l. 9. §. 2. D. de pœn.* Glossæ: τέλος, δημόσιον, *vectigal, tributum.* Tit. Livius 43. *Ne quis eorum, qui Q. Fulvio, A. Posthumio Censoribus publica vectigalia, aut ultro tributa conduxisset.* Vitruv. 4. *Ad vectigalia publica recte erunt disposita:* ἀπὸ τοῦ δημοσίου, δημοσιῶνας, ἀπὸ τοῦ τέλους, τελώνας, Græci nuncupant. Glossæ Latino Gr. *publicanus* δημοσιώνης, τελώνης, Zonaras ad can 20. Apost. τελῶναι δ' εἰσίν, οἱ τὰς ἀπαιτήσεις ὠνούμενοι τῶν δημοσίων συντελειῶν. Theophylactus ad cap. Lucæ: οἱ τελῶναι οἱ τὰ δημόσια τέλη ὠνούμενοι. Id est, *Qui vectigalia conducunt*, Ulpianus in Timocrateam. Et Latini, telonatum fecerunt. Glossæ Græco-Lat. τελώνιον, *telonatum*, et teloneum. Glossæ Dosithei magistri. *Teloneum, quasi omnium littorum fiscalis conductio.* Sic legitur in scripto codice. Glossæ Isidori pro, *illorum*, *littorum*, habent: an legendum, *omnium titulorum fiscalium cod.* Et telonarius: Gualterus in vita S. Caroli Comitis Flandriæ cap. 30. *In Domo Reingerii telonearii aliquandiu mansit*, Hincmarus Rem. ep. 35. Helmigarium telonearium. Quanquam non displicet emendatio Francisci Pithoei, qui in *d. l. 1. publicani nomine* legit: nam minus abest a vulgate, *publicanu nomine:* Glossæ Græco-Lat. δημόσιον τελώνιον, *publicarium.* Invenio et publicatorem pro publicano. Vetus Onomasticum: *pubblicator*, τελώνης.

18 Omissæ professionis) *d. l. 3.* pœna inscriptarum mercium: τῶν κλεπτοτελωνουμένων, Tzetzes Chiliad. 13. tit. ccccxcii.

19 Publicatio) *l. 5. et 3. hoc tit. l. 14. D. de publican.* Quintilianus declamation. 311. *Quamvis pœna sit. Quamvis in commissum venerit ea, quæ professus non est.* Glossæ Lat. Gr. *commissum.* στερήσιμον· eripiuntur enim merces ei, qui professionem omisit, et fisci juribus vindicantur. Cujacius tamen legebat, στερητισμός, id est interversio, et defraudatio vectigalis, ad *leg. 1. D. de jur. fis.* Quid si legas στέρησις τοῦ τέλους. Hic commissi pœna, in *l. 7. §. 1. D. de publican.* κλεπτοτελώνημα. Græci vocant, Basilic. 56.

20 Venalium) Id est, servorum venalium, *l. Si negotia. 11. D. de negot. gest.* Seneca 4 de Benefic. *Mercator urbibus prodest, medicus ægrotis, mango venalibus.* Apul. in apol. *Morbum venalium experiatur.*

21 Improfessorum) Servus improfessus. Quintilian. d. declamat. 341. et *d. l. ult. §. 1.* venales improfessi, id est, quos venalitius, sive mango et σωματέμπορος, ad publicanum professus non est.

22 Quod in legem censoriam) Censores leges seu conditiones dicebant in locandis vectigalibus, quæ leges Censoriæ dicebantur, Cic. d. epistol 1. et tertio de Nat. D. Plinius libro 33. cap. 4. *l. 203. D. de verb. sign.*

23 Varro de re R.) Lib. 2. cap. 1.

## TIT. LXII. *Vectigalia nova institui non posse.*

Pars est tituli superioris et relata quoque in Digestis sub eodem titulo, *l. Vectigalia. D. de pub.* ut vectigalia nova sine præcepto principis 1 non instituantur 2. Nova sunt quæ abhorrent a prisca consuetudine, *l. ultim. hoc tit. l. 4. ult. l. Locatio §. Earum. D. eod.* Et ex SC. 3 qui aliter nova vectigalia instituit, tenetur lege Julia 4 de ambitu, qui exigit, lege Julia de vi publica.

### LXII. Enarratio.

1 Sine præcepto Principis) Ut est in *l. Vectigalia. D. de public.* inconsulto Principe, *l. 2. hoc tit.* sine auctoritate et consensu Regum, et Principum *cap. 10 ext. de consib.*

2 Instituantur) Sic etiam loquitur Modestinus in *l. un. §. 3. ad leg. Jul. de amb.* et Curius Fortunatianus Jurisconsultus lib 1. artis Rhet. Vectigalia instituí et constitui promiscue dicuntur. Vellejus 11. *Nova constituebat portoria.* Et hæredes quoque, et tutores institui, et constitui dicuntur.

3 Et ex SC.) *d. §. 3.*

4 Lege Julia) *L. ult. D. ad leg. Jul. de vi pub.*

## TIT. LXIII. *De commerciis et mercatoribus.*

Commercium 1 est emendi vendendique invicem jus, quod et promercium 2 dicitur. Sed et commercium apud Cedrinum 3 duobus locis est onus quod mercatores sustinent pro facultate exercendi commercii, auraria scilicet functio 4 sive lustrale aurum 5 argentum 6, de quo *l. 1.* Onus mercatorum 7 non mercium. Portorium 8 onus mercium non mercatorum. Et sunt non nobiliores et potentiores 9, quos mercaturam facere non indecorum 10, cum sit contractus juris gentium 11; sed illicitum est, quod plebi sit cum eis difficile commercium, *l. 3.* Sed alii perquam utiles Reipub. qui tabernam aut negotiationem exercent plerumque per institores amplam et copiosam, non ementes aut vendentes per cotulas 12, vel lagenas 13, vel amphoras, sed quasi aversione mercium magnam copiam: quod puto esse evertere illo Horatii versu 14: *Nec satis est cara pisces avertere mensa:* eam et veteres Glossæ ibi interpretantur evertere, et emere, et ita *l. 3. §. Item si quis solitus, D. de pen. leg.* Mercatores separantur ab his qui cellam vini, aut olei vendunt, scilicet minutatim.

### LXIII. Enarratio.

1 Commercium est) Ex *Ulp. Regul. titulo 19. §. Commercium*, et *l. 3. hoc tit.* hinc *commercium*, exponitur συνωνή, et *commerciarius*, συνωνήτης, in Cyrilli glossario, qui κομμερκιάριος Græcis sequioris ævi. Quo verbo utitur auctor Chronici Alexandrini, et Joannes Moschus Limonari cap. 184.

2 Promercium dicitur) *Paul. receptar. Sent. v. tit. 23. §. 33. qui hominem invitum.* Extat ea in libris auctorum nostrorum, καὶ τῶν ἔξωθεν· vetus Onomasticum: *promercalia*, ὤνια. Hinc promercale Svetonius Julii cap. 54. et de illustrib. gramm. cap. penult. cum et officinas promercalium vestium exerceret: vide lib. 8. tit. 10. Hæc in promercio haberi dicuntur in *l. 4. §. Item si quis. D. de penu leg.*

3 Apud Cedrinum) τὰ κομμέρκια ἐκκόψας, et τελοῦντας καὶ τὰ συνήθη κομμέρκια. Theophanes in Constantino: τὸ κουμέρκιον (sic ms.) τοῦ πανηγυρίου ρ'. λιτρῶν χρυσίου ἐκούφισεν. Anna Com. Alex. lib. 6. ὥστε ἀνέτως ἐμπορεύεσθαι, καὶ κατὰ τὸ αὐτοῖς βουλητόν, μήτε μὴν ὑπὲρ κουμερκίου, ἢ ἑτέρας τινὸς εἰσπράξεως τῷ δημοσίῳ ἀνηκούσης παρέχειν ἄχρι καὶ ὀβολοῦ ἑνός, utitur Ducas historiæ Byzantinæ, capite 27. et 34.

4 Auraria functio) Cassiodor. lib. 11. epist. 30. *Nec aurariæ pensionis aliquid impendat.*

5 Lustrale aurum) Lustrale aurum χρυσάργυρον dicebatur: cujus oneris Zosimus lib. 11. Magnum Constantinum auctorem facit; id Evagrius lib 11. cap 39 et Zonaras in Anastasio (adde: Nicepho Callist. libro 16. 40. Constantin. Manass. in Anast.) describunt eleganter, et quarto quoque anno pendi solitum narrant, id est, singulo lustro Cujac. ad *l. 12. infr. de lustrali. aur. collat.*

6 Aurum argentum) χρυσάργυρον· hoc abolevit Anastasius, Theophanes pag. 123. edit. Regiæ

7 Onus mercatorum) Et ob id aurum negotiatorium dicitur a Lampridio in Alexandro. Cujac loco cit. S. Basilius in epistola 243. τὴν δυσκολίαν τῆς συγκομιδῆς τοῦ πραγματευτικοῦ χρυσίου, πάντων μάλιστα ἡ σὴ τιμιότης κατέμαθε. *Quam difficulter atque ægre aurum negotiatorium transmitti soleat et comportari, tuam dignitatem minime omnium latet.* Theodoretus in epist. ad Rom. φόρον interpretatur τὴν ὑπὲρ τῆς γῆς εἰσφοράν, τέλος δὲ τὴν ὑπὲρ ἐμπορείας συντέλειαν· *tributum, quod pro agris penditur: vectigal, quod pro negotiatione:* τέλος ad hoc onus pertinere videatur.

8 Portorium) *L. 5. sup. tit. prox* vide ib.

9 Nobiliores et potentiores) Negotiatores magnarii, Apul. Metamorp. 1.

10 Non indecorum) M. Tullius de Officiis primo: *Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant:* et mox: *Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: sin magna et copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda.*

11 Contract. jur. gent). *L. 1. §. 1. D. de contrah. empt.*

12 Vendentes per cotulas) Hos Græci ἀγοραίους appellant Glossæ Gr. Lat. ἀγοραῖος, *nundinator forensis*. Clemens Alexandr. Pedagogi lib. 3. cap. 11. ἀγοραῖοι, καὶ οἱ κάπηλοι a foro ita dicti, et nundinæ. Glossæ: ἀγορὰ ἡ τῶν ὠνίων, *nundina*. Tenuiores mercatores, qui in foro sedent emptores operientes. Cotula est cyathus. Glossæ Græco-Lat. κοτύλη μέτρον· *cotula, cyathus*, ὃ νῦν καλεῖται ἡμιξέστιον. Scholiast. Aristophanis in Pluto: κάπηλοι οἱ πωλοῦντες οἶνον, ἢ ἔλαιον, κοτυλίζειν λέγονται, ut est in excerptis ex Epiphanio de Ponderibus Julian. Misopog. Sed et per abusionem vendere per cotulas est res quaslibet per partes, et minutatim vendere, quod est κοτυλίζειν Aristophani. Vide Pollucem lib. 7. 33.

13 Vel lagenas) Lagena vas vinarium. Scævola in *l.* 17. §. 2. *de leg.* 3. *Dari volo lagynos vini*: λαγυνους. Glossæ Græco-Lat. λάγυνος *lagena*.

14 Horatii versu) Satyra 4. lib. 11. Idem vertere. Asconius Pedianus in Verrem de præt. urb. *Vertumnus Deus vertendarum rerum est, id est, mercaturæ*.

## TIT. LXIV. *De rerum permutatione et præscriptis verbis actione.*

*Vide tit.* 4. *et* 5. *lib.* 19. *D.*

Absoluto tractatu de emptione venditione, dantur contractus qui emptioni venditioni proximi et similes sunt, Permutatio, Locatio, Emphytheusis, et Permutatio in primis, quæ ipsa originem dedit [1] emptioni venditioni, atque ideo dicitur vicem emptionis obtinere *l.* 2. et vicina emptioni [2] *l.* 2. *D. eod.* et instar emptionis in *Nov. Valentin. de conf. his quæ adm.* Et sane multa habet communia [3] cum emptione, sed et differentia quædam, quæ persequitur Paulus in *l.* 1. *D. eod.* Permutatio fit rebus [4], Emptio non fit rebus, *l. pen. hoc tit.* sed re ex una parte [5], et pretio interveniente ex altera (*). Permutatio est mutatio dominii: *l. Scribit. D. de auro et arg. leg.* emptio non semper [6] rei dominium mutat (**). Emptio est mutatio rei [7] cum pretio. Permutatio est negotium, do ut des [8], datio rei pro re [9], vel etiam pecuniæ pro re, ut *l. ult. D. de cond. cau. da.* [10] nec enim omnis pecunia pro pretio accipitur, ut cum domino pecunia datur ut servum manumittat, alias datur pro pretio, et locus est Constitutioni D. Marci [11], *l. Paulus*, §. 1. *D. de lib. cau.* Alias quasi res quælibet, et cessat [12] Constitutio *l.* 5. §. *At cum do. l.* 7. *D. de præs. ver.* Et contra emptio quoque potest esse mutatio rei cum re: nec enim omnis res pro re accipitur, quia possit pro pretio res dari et accipi, *l. Pretii. sup. de resc. vend. l.* 1. *hoc tit.* Additur in hoc titulo, Et præscriptis verbis actione. Hæc actio non tantum datur ex permutatione [13] similis et finitima actioni empti venditi, sed etiam ex omnibus aliis negotiis, quæ proxime sunt contractibus civilibus, habentibusque suum proprium nomen, veluti locationi [14], deposito [15], mandato, commodato [16]. Sed in hoc titulo agitur tantum de ea quæ datur ex permutatione, quæ incerta dicitur [17] in *l.* 5. qua datur in id quod interest permutationem impleri [18] ex altera parte, quam jam actor implevit pro sua [19], cujus æstimatio incerta et arbitraria est [20]. Et civilis [21] quia datur ex negotio quod civile refert, *id est*, quod emptionem imitatur. Et (***) præscriptis verbis, quia datur ex conventione uti præscripta est [22], nec habet aliud nomen proprium: nam si negotii non est proprium nomen, nec possit esse actionis, quæ ex eo nascitur, nec aliter ea demonstrari quam dicendo, agi secundum verba conventione præscripta. Et permutationis nomen constat non esse proprium, sed commune, ut commercii, quod in hunc tit. Accursius [23] eleganter exposuit: idem enim est permutatio quod commercium [24] et συνάλλαγμα [25], quæ communia et generalia sunt nomina: nam et locatio [26], et emptio, et societas, et deo permutatio est.

## LXIV. Enarratio.

1 Quæ ipsa originem dedit) *L.* 1. *D. de contrah. empt.* Permutatio est contractus vetustior. Virgilius ecl. IV. *Nec nautica pinus mutabit merces*. Servius: *Quia antiqui res rebus mutabant*. Horat. sat. 4. lib. 1. *Hic mutat merces*. Persius sat. 5. *Mercibus hic Italis mutat sub sole recenti Rugosum piper, et pallentis grana cumini*, et sat. ead *Tolle recens primus piper sitiente camelo, verte aliquid*. Tacitus de moribus Germanorum. Interiores simplicius et antiquius permutatione mercium utuntur. Justinus lib. 3. 2. *Emi singula non pecunia, sed compensatione mercium jussit*: de Lycurgo. Exemplum permutationis antiquissimum quidam petunt ex Geneseos cap 33. vers. 19. *Emitque partem agri centum agnis*. LXX. ἑκατὸν ἀμνῶν τὴν μερίδα ὠνήσατο. Et agnos accipiunt pro pecoribus. Alii vero rectius agnos accipiunt pro nummis agno signatis; eaque interpretatio Hebraico textui convenit, et paraphrasi Caldaicæ Oncheli. Sed et emptionem contractam docet Lucas Act. Apostol. cap. 7. vers 16. Nam de re eadem sic ait: *Quod emit pretio argenti*, nec ab eo sensu abit Syriaca versio. Cum igitur nummus non esset, permutationibus tantum utebantur. Sed procedente tempore, usu exigente ac humanis necessitatibus, id est, quo rerum mutua permutatio expeditius procederet, nummus percussus ac signatus est. Emptio enim quæ proprio dicitur, antea non cœpit, quam nummus inventus est, et ubi nummus non est, nulla venditio est. Nilus Narratione tertia: οὐ γὰρ πολιτεύεται παρ' αὐτοῖς Καίσαρος νόμισμα· ἐπὶ μηδὲ πρᾶσιν ἴσασιν, καὶ ἀγοράσιαν.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap.* 28.
(**) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap.* 29.
(***) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap.* 29.

Hanc pecuniæ numeratæ inducendæ rationem adfert etiam vetus Philosophus in Monitione ad Theodosium Augustum. *Ut vero*, inquit, *emendi et vendendi utilitas, et ut facultas Regiæ largitati suppeteret, in æris usum cæculum politius ferrum, et igne solidatum, certis quoque expressionibus figuratum, auro argentoque reperto usui habuerunt. Sed posteriores fastidientes priscæ utilitatis inventum, formatos e coriis orbes auro modice signaverunt, quibus Regum munificentia, et commutationum necessitas intactis collatoribus utebatur*. Et Oresmius recentior auctor: *Cœperunt ergo homines mercari sine moneta; et dabat unus alteri ovem pro frumento, et alius de labore suo panem vel lanam, et sic de aliis rebus: quod adhuc longo tempore postea fuit institutum, ut narrat Justinus. Sed tamen in ejusmodi permutatione et trasportatione rerum multæ difficultates acciderunt. Subtilizati homines usum monetæ invenere, quæ esset instrumentum permutandi ad invicem naturales divitias, quibus de per se subvenitur naturaliter humanæ necessitati*.

2 Vicina emptioni) Id est, similis, *l. ult. D. quibus ex caus. in possess. eat*. Cælius Aurelianus acut. morb. lib 1. cap. 3. *Similes sunt atque vicinæ phreneticæ passioni ex ipsa alienatione furor, quam vulgo insaniam vocant, melancholia*. Origenes homilia 2. in Cantica cantic. ex interpretatione D. Hieronymi: *In præsenti quoque libro pariter nominantur cervus et caprea: quodammodo enim cognata sibi sunt et vicina ista animalia*.

3 Multa habet communia) Permutatio est juris gentium, sicut emptio, cui permutatio causam dedit, *l.* 5. *D. de just. et jur. d. l.* 1. §. *ultim.* et sicut in emptione periculum rei, id est, casus fortuitus ad eum pertinet, qui pecuniam dedit, ut rem acciperet: ita in permutatione periculum est ejus qui rem tradidit ultro, ut rem acciperet, Cujac. ad *l.* 7. *D. de pact.* adde *l. Naturalis*. 5. §. 1. *D. de præsc. verb.* Beneficio legis 2. *supr. de resc. vend.* et in permutatione locus est, quatenus uterque venditori similis est, non quatenus uterque venditorem imitatur. Cujac. observation. libro XVI. cap. 16. et Notatorum lib. 11 cap. 14. Cetera vide apud Cujac. in recit. ad hunc tit. in fi. et Glossam ad l. 2.

4 Permutatio fit rebus) *L.* 1. *D. de contrahen. emption.* et tamen cum res pro re datur, alii quam auctores nostri, emptionem appellant. Justinus lib. 3. *Emi singula non pecunia, sed compensatione mercium jussit*. Et ideo defendi potest, etiam ante nummum emptionem venditionem non fuisse incognitam: Sed tamen nummo invento, discretam emptionem a permutatione.

Illam proprie dici, quæ re et pretio interveniente fit: hanc quæ rebus. Quamquam fortasse verius dicetur, Justinum abusive dixisse: *emi*, ἀντὶ τοῦ pareri, vel quo alio verbo mutuam permutationem designanto.

5 Sed re ex una parte) Merce et pretio, *d.* §. *l.*

6 Emptio non semper) Nam vendi quoque res aliena potest: vide sup. tit. 51.

7 Emptio est mutatio rei) V. sup. tit. 39.

8 Permutatio est negotium, do ut des) *d.* §. 1. Græci ibidem. ἀνταλλαγὴ ἵνα δὲ δίδωμι πρᾶγμα διὰ τὸ λαβεῖν πρᾶγμα, ἀνταλλαγή ἐστι. *Cum rem do ut rem accipiam, permutatio est*. Nam stulti sunt qui faciunt differentiam inter permutationem, et do ut des. Cujac. in recitatione ad *d. l.* 5. lib. 5. Quæst. Pauli.

9 Datio rei pro re) Datio, quia permutatio est mutatio dominii, ut antea dixit: dare enim est dominium transferre, *l. Ubi autem*. 75. §. *ult. D. de verbor. obl gat.* Theoph. ad §. *Sic itaque. de actionib.* et glossæ Nomicæ.

10 Ut *l. ult. D. de cond et. causa data*) Auctores Basilicôn sequitur, qui negotium ita gestum: do tibi pecuniam, ut mihi Stichum des, putant esse permutationem, non emptionem venditionem: ἐὰν παράσχωσοι νομίσματα ἐπὶ τῷ δοῦναι μοι Πέτρον, οὐκ ἔστι πρᾶσις, ἀλλὰ ἐναλλαγή. *Si tibi dem pecuniam, ut mihi des Petrum, non est venditio sed permutatio*. Græcus tamen interpres ibidem, nullam aliam obligationem esse putat, quam ob rem dati, re non secuta: et inter contractum hunc, et emptionem venditionem hoc interesse, quod ad eum, qui dedit, non perinde, ut ad emptorem rei periculum pertineat. In fine autem legis, id est, cum Stichus ejus est, qui pecuniam accepit, permutationem contrahi, ut et in *l.* 5. §. 1. *D. de præsc. verb.* hac de re tamen Cujacius addubitaverat ad *l.* 7. *D. de pact.*

11 Constitutioni D. Marci) Id est, nisi manumittas, Stichus statim ipso jure liber fiet.

12 Cessat) Et nisi servus manumittetur, agetur præscriptis verbis: pecuniam enim dedi, quasi permutationis vice.

13 Datur ex permutatione) *L.* 4. 5. et *ult. hoc tit.*

14 Veluti locationi) Actio præscriptis verbis datur ex contractu, do ut des: id est, ex permutatione, quæ comparatur emptioni: et ex contractu do ut facias, qui similis est locationi: et ex contractu facio ut facias, qui similis est mandato, *d. l.* 5. §. 1. 2. et 4.

15 Deposito) Finge. Rem tibi dedi pretii explorandi causa. Basilica: ἐὰν παράσχω σοι πρᾶγμα διατιμήσασθαι. Si quidem mea causa tantum, dolum solum præstat, quia prope depositum hoc accedit: σχεδὸν γὰρ παραθήκη ἐστίν.

16 Commodato) Precarium ad aliquid commodato similes est: ex precario igitur datur actio præscriptis verbis similis commodati, *l. Duo.* 19 §. *ultim. D. de precar.* Denique subventum est inopiæ verborum, data actione præscriptis verbis: naturæ enim rerum comperatum est, ut plura sint negotia, quam vocabula *l.* 4. *D. de præscr. verb.* Eleganter Basilica: ὑπὲρ τὰ ὀνόματα ἐστι τὰ συναλλάγματα, lib. 20. tit. 5. Nomina enim finita sunt: res autem infinitæ. Aristoteles, περὶ σοφιστ. ἐλέγχων c. 1. τὰ μὲν γὰρ ὀνόματα πεπέρασται καὶ τὸ τῶν λόγων πλῆθος τὰ δὲ πράγματα τὸν ἀριθμὸν ἄπειρά ἐστιν. Ea re ad metaphoras decurritur, ut idem ait quarto Meteor.

17 Quæ incerta dicitur) Et incerti actio, *l. 7. §. 2. D. de pact.*

18 Quod interest permutationem impleri) *d. l. 5. § 1. l. 1. §. ult. D. de rer. permut.*

19 Implevit pro sua) Si autem non impleverit, ex placito permutationis, ἀπὸ συμφώνου γυμνοῦ περμουτατίονος, *ex nudo pacto permutationis*, actio non nascitur, *l. 3. hoc tit.*

20 Incerta et arbitraria est) Arbitrio judicis relinquitur, ut æstimet quantum intersit: nec enim incertæ, et infinitæ rei alia potuit quam infinita regula constitui, ut ait Cuj. inf. lib. 7. tit. 27.

21 Et civilis) Hæc actio dicitur civilis in *d. l. 5. §. 1.* et *l. 6. hoc tit.* non quod lege nominatim prodita sit, sed quia ad exemplum civilium actionum comparata est. Cujac. ad *d. l. 7.*

22 Uti præscripta est) Sive quod legibus proscriptum habuerint, sive quid verbis convenerit, *l. 1. §. In conducto. D. depos.* vide Cujac. Not. priores ad tit. de loc. instit.

23 Accursius) In connexione hujus tituli cum super.

24 Quod commercium) Permutatio est commercium, *l. 5. D. de just. et ju.* Cujac. ad Ulp. tit. 19.

25 Et συνάλλαγμα) *d. l. 7. §. 2.* Glossæ græco-lat. συνάλλαγμα, *commercium.*

26 Locatio) Locatio est permutatio pensionis cum habitatione, vel mercedis cum opera: emptio, mutatio rei cum pretio. Dos, permutatio quædam cum oneribus matrimonii. Societas, mutatio pecuniæ cum opera.

## TIT. LXV. *De locato et conducto.*

*Vide tit. 2. lib. 19. D.*

Locationis et conductionis contractus est etiam similis emptioni et venditioni [1], ut permutatio: quod variis exemplis demonstrari potest, quæ quia nota sunt, relinquo. Locatio est mutatio usus vel fructus, vel operæ cum pretio. Usus in domo, fructus in fundo, operæ in homine. Et rursus inter hæc duo genera locationis differentia est: nam qui dat aliquid utendum [2] vel fruendum, pretium accipit: qui dat aliquid faciendum, pretium dat; et uterque tamen dicitur locator, qui dat utendum, fruendum, vel faciendum; conductor vero qui accipit. Et qui faciendum, plerumque etiam arram accipit [3], qui utendum vel fruendum, arram neque accipit, neque dat, sed pretium aliquando pro mutuo [4].

### LXV. Enarratio.

1 Similis emptioni venditioni) *L. 2. D. eod:* utraque jurisgentium est, *l. 1. eod.* utraque consensu fit, Aristotel. Moral. Nicom. VI. cap. V. Id est emptio perficitur statim ut convenerit de pretio: locatio simulatque convenerit de mercede, quæ etiam pretium dicitur. M. Tullius 2. de Invent. *Zeuxim magno pretio conductum adhibuerint.* Vitruvius lib. 2. cap. VIII. *Cum ex tabulis inveniunt eorum locationis pretia.* Proprie tamen pretium dicitur ex causa venditionis. Varro IV. de L. L. *Pretium, quod æstimationis, emptionisve causa constituitur,* Glossæ lat. gr. *pretium*, τίμημα, ἐπὶ τοῖς ὠνίοις καταβαλλόμενον. Nonius Marcellus in V. pretium. Pretium dicitur quod pro re empta datur. Item pretium debet esse certum, *l. 1. sup. de rer. permutat.* merces quoque certa esse debet. Isidorus Origin. V. cap. XXV. Quod de pretio in alterius arbitrium collato constitutum est, et in locatione locum habere placuit, ut tradit Justin. Inst. eod. Vicinam quoque emptioni locationem esse Græci putant, quod merces in pecunia numerata consistere debeat. *Theoph. Inst. eod.* Interpres Basilic. ad *l. 1. D. eod.* δεῖ δὲ ἐν ἀργυρίοις ὁρισθῆναι τὸν μισθόν. Sed falsi sunt tam Græci, quam Latini, qui in ea sententia sunt, *l. 21. hoc tit.* in qua certum pondus olei pro pensione infertur.

2 Nam qui dat aliquid utendum) Locator est, qui dat aliquid utendum, faciendumve: Conductor vero, qui suscipit: ut ecce; qui dat suam domum utendam, aut domum faciendam, locator est; usum enim vel operas locat: qui vero utendum, vel faciendum recipit, conductor est, qui dat aliquid utendum; pretium accipit; qui faciendum, dat. Et viceversa conductor mercedem dat, cum rem utendam suscipit: vel ei merces datur, cum faciendam suscipit. Itaque: in locatione et conductione, modo conductor pretium dat, modo locator. In summa locare nihil aliud est, quam utendum, vel faciendum aliquid dare: conducere autem accipere. Vitruvius libro VII. cap. IX. *Itaque primo locavit inlucendos alios colores:* et lib. V. cap. VI. *Locaverunt ex iisdem lapidicinis basim excidendam. Conduxit Pacuvius.* Vellejus Paterculus lib. 1. *Statuas in Italiam portandas locaret, juberet prædici conducentibus.* Locatio incipit a verbo do. Non idem homo semper init locationem et conductionem, sed semper idem verbum, do scilicet. Cujac. ad *l. 7. D. de pact.* In summa, qui ultro se utendum dat, locator est: qui suscipit, conductor. Marcellus Empiricus: *Soranus medicus quondam ducentis hominibus hoc morbo laborantibus curandis in Aquitania se locavit.* Observo tamen nunc et olim locatorem dictum eum qui quid utendum faciendumve dat. Locatarium autem eum, qui suscipit. Vetus Onomasticum: *locatarius* μισθούμενος.

3 Item qui faciendum accipit, plerumque arram accipit: qui vero utendum fruendum, nec accipit, neque dat: arra enim non intervenit in locatione, sed pretium aliquando dat pro mutuo, et in antecessum, *l. Ex conducto. 15. §. Item cum quidam. D. eod.* ἐν προχρείᾳ Constantin. Hermenopul. lib. 2. cap. 11. §. ult. lege, προχρεία, ex Regiis codicibus. Sic Basilica: ἐν προχρείᾳ δέδωκα, prorogavi, *l. 19. §. Si quis. D. hoc tit.*

4 Sed pretium aliquando) Pretium dicitur in *l. Si quis ante. 10. §. ult. D. de acquir. possess. l. ult. §. ult. D. de lege Rhod. l. 28. §. 2. D. eod.* quæ quidem lex hactenus inemendata permansit: sic autem legendam suadent Basilic. *Quod si domus habitatione conductor æque usus fuisset, præstaturum etiam ejus domus mercedem, quæ vitium fecisset: putat, §. 1. Idem juris esse, si potestatem conducendi habebat, ut pretium conductionis præstaret.* Basilicῶn verba sunt: ἐάν τις μείνῃ κατοικῶν, δίδωσι καὶ τοῦ σαθρωθέντος τὸ μίσθωμα μέρους τὸ αὐτὸ ἐστιν εἰ ἄδειαν εἶχε μισθώσασθαι. Utroque casu conductor mercedem, sive pretium conductionis præstat, si vitiosis ædibus æque usus sit: et si locator conductori potestatem fecerit conducendæ domus, et eadem tamen usus sit, omissa conducendæ alterius domus facultate. Pretium igitur dicitur quod alias merces, pensio, reditus aut redactus: vide Cujac. Not. prior. ad Inst. eod. tit. et lib. 2. Observat. 28. lib. 3. cap. 1. lib. IV. cap. 26. Notat. ad lib. Animadvers. Joann. Roberti lib. 1. cap. X. lib. IX. Observat. cap. 15. in qua Cujac. notat veteres emendi et vendendi verbo promiscue usos in locatione et conductione. Svetonius, Vespasiani cap. XVIII. *Præstantes Poetas, nec non et artifices coemit,* id est, mercede conduxit.

## TIT. LXVI. *De jure emphiteutico.*

*Vide tit. 25. lib. 3. apud Justin.*

Emphiteusis quoque licet proprium hunc contractum Zeno fecerit, id est separatum ab emptione [1] et a conductione, tamen similis est [2] vel emptioni, vel conductioni, §. *Adeo. Inst. de loc.* nudoque consensu perficitur [3]: et hac ratione [4] adscribi emphyteusis juri gentium potest [5], non minus quam emptio et locatio. Græcum est nomen tritum pro latino nobis, ut hypotheca, arra, proxeneta, parapherna, et alia quædam, quo significatur insitio surculi [6] in arbore, non plantatio; hoc enim est Aristoteli vel ἀποφύτευσις, vel ἀποφυτεία [7]: illud, ἐμφύτευσις, et insitionis tamen nomine latino hic contractus significatur *Nov. Valentin. de præd. publ.* Et est contractus, quo dominus fundi sui deserti forte et squallidi [8] usum et fructum [9] plenissimum [10] et quasi dominium [11] alteri concedit, ea lege ut inserendo, plantando, arando, ponendo [12], colendo, meliorem [13] eum et fructuosiorem faciat, proque eo pendat pretium [14] seu vectigal [15] annuum [16].

### LXVI. Enarratio.

1 Separatum ab emptione) Zeno quidem non effecit, ut contractus esset, nec ejus actor est, sed separavit ab emptione, et conductione, *l. 1. hoc tit. inf.* ἰδιάζουσαν αὐτῇ φύσιν ἐπινοήσας, ut ait Theoph. et ut id contractus genus pro portione emptionis et venditionis, vel locationis et conductionis non esset: μήτε μισθώσεως, μήτε ἐκποιήσεως εἶδος, ἀλλ' ἰδικὰ νομικὰ ἔχειν, Basilica.

2 Tamen similis est) Emphyteusis emptioni similis est, sive loquitur Justinianus in *Nov. 7. cap. 1.* οὐδὲ πόῤῥω καθέστηκεν ἐκποιήσεως, propter plenissimum usumfructum emphyteuticarii: vel conductioni vicina est propter annuum canonem, ut quodammodo duplex negotium sit, quod in alia specie Cassius admittebat, §. *Item quæritur. Instit. de loc.* aut, ut ait Harmenop. Epitomar. lib. III. tit. IV. §. 1. ἐστιν ὥσπερ μίσθωσις ὁμοῦ καὶ ἐκποίησις.

3 Nudo consensu perficitur) Nec igitur scripturam desiderat, neque amissio instrumenti emphyteutici nocet, *l. ult. hoc tit.* ergo nec omissio: ubi enim amissio instrumentorum, vel actorum nihil nocet nec omissio eorum nocet, ut docet Cujac. sup. de fide instrum. in posthumis: et in eo emphyteusis differt a libellario contractu, qui fit scriptura interveniente, ut tradit idem Cujac. lib. 1. de Feud. tit 11.

Nec mutat quod passim hoc tit. scripturæ mentio fiat: contractus enim scripto vel sine scripto conficiuntur, *argum. leg. 1. D. de contr. emp.* et scripturam vix desiderem, nisi forte aliquid inter dominum et emphyteutam convenerit, quod naturam hujus contractus reformet: quamquam et has quoque pactiones citra scripturam fieri posse, nec ullo modo scripturam necessariam esse satis probant Græci, qui verba hæc legis primæ, *Scriptura interveniente*, in Basilicis omiserunt: εἰ μὴ ἰδικὰ ἐγένοντο περὶ τῆς ἐπὶ τῷ πράγματι βλάβης, et in l. 2. hæc omiserunt, *in emphyteuticis instrumentis:* et in l. 3. verba illa: *si quidem emphyteuticum instrumentum*, simpliciter vertunt: εἰ μὲν συμπεφώνηταί τινα περὶ τῆς τούτων ἐκποιήσεως, κρατείτω τὰ σύμφωνα.

4 Et hac ratione) Imo non hac ratione, sed ipsa etiam origine non minus quam emptio et venditio, quamquam emptio prior esse videtur ex cap. XLVII. Genes. Petrus Faber.

5 Juri gentium potest) Quatenus emphyteusis nudo consensu perficitur, juris gentium est: nam ea, quæ sunt juris gentium; nudo contrahentium consensu perficiuntur, ut emptio et locatio, *l. 1. §. 1. D. de contr. empt.* et *l. 1. D. loc.* Sed et quod proximum est juri gentium, et ipsum jus gentium est, ut ait alicubi Cujacius.

6 Insitio surculi) ἐμφυτεύειν, vel ἐγκεντρίζειν, est inserere. Glossæ latino græcæ, *insitum*, ἐγκεντρισθὲν ἐμφυτευθὲν Glossæ græco-lat. ἐγκεντρίζω δένδρον, *insero.* Cicero de Senectute: *Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones, quibus nihil invenit agricultura solertius.* Horat. epodo 2. *inutilesque falce ramos amputans, Feliciores inserit:* et, *Ut gaudet insitiva decerpens pyra.* Adde Virgilium Georg. 2. ver. XXX. et seqq.

*Insere nunc Melibœe pyros, pone ordine vites,* P. Faber ex Virgilii ecl. 1.

7 Ἀποφυτεία) περὶ μακροβιότητος, καὶ βραχυβ. cap. ult.

8 Squallidi) Ammianus lib. 14. *Residue omnes palantes per solitudines vastas, nec sivam aliquando, nec sementem expertas: sed squallentes et pruinosas:* ut *squallentes campi*, Silio Italico libro 11. Auctor de limitibus: *Squallidus ager, quasi excolidus, quod jam a cultura exierit, sicut exconsul, quod a consulatu discesserit.* Quæ Isidorus exscripsit Origin. XV. 13.

9 Usum et fructum) Nam qui agrum utendum fruendum dat, dominium retinet, *l. 1. §. 1. D. si ager vectigal.* et §. *Adeo autem. Instit. de loc. l. 3. hoc tit.*

10 Plenissimum) Qui proprietatis imaginem refert. Itaque meliorationes suas emphyteuta, et jus suum in alium pretio transferre potest, si principali domino id testato denuntiaverit. Dominus autem jus habet προτιμήσεως, seu prælationis, refuso eodem pretio. Quod si dominus emere nolit, id per se invito quoque domino, tametsi domini intersit, novum emphyteutam suscipere, jure distrahet: his tamen personis, quæ non solent in emphyteuticis contractibus vetari ad ejusmodi venire emptionem, ut est in *l. 3. hoc tit.* quæ quidem auctores Basilicῶn sic interpretantur, ἐκείνοις μέν τοι τοῖς προσώποις τοῖς ἐμφυτεύεσθαι δυναμένοις, οἵτινες μὴ ἰδικῶς ἐν τῷ ἐμφυτευτικῷ χάρτῃ ἐκωλύθησαν ἀγοράσαι τὰ ἐμπονήματα: ut nimirum emphyteuta distrahere non possit, quibus in instrumento emphyteuseos nominatim receptum est, ne liceret distrahere: pactum hoc justum est. Utique tamen emphyteuta fundum sine consensu domini, salvo canone emphyteutico, donare potest, *l. 1. infra, de fun. patrimon.* et ibi Cujac. Nec est cur donatio denuntietur domino, cum plusquam ridiculum sit, si dicat dominus sibi donatum malle, quam alteri. Sed nec erit audiendus, si rei donatæ pretium velit rependere: hoc enim non est velut in emptoris locum succedere, quod in venditione contingit; sed donatario novo quodam emptionis genere rem suam eripere. Denique liberalitas cujusque impeditur, si res ipsa ad donatarium non perveniet, cujus solius causa res donatur. Poterit et permutare, inconsulto domino, si modo fraus absit: quis non potest dominus eandem rem offerre, pro qua emphyteuta jus suum transfert. Potest autem dominus cum res distrahitur, idem pretium offerre si velit: et ideo jus suum emphyteuta, inconsulto domino, vendere, non potest, ne jure suo dominus defraudetur.

In summa, jus προτιμήσεως ad venditiones pertinet, non ad ceteras alienationis species.

Potest etiam emphyteuticarius rem obligare, *l. Tutor. 16. §. ult. D. de pignorat act.* et servitutem, ac usumfructum imponere, *l. 1. §. 1. D. quib. mod. usfr. amit.*

11 Et quasi dominium) Qui fundum utendum conduxit, quasi dominus est: qui dat principalis dominus est, qui πρωτότοπος a Græcis dicitur. Constantin. Harmenop. lib. 3. tit. 3. §. 17. Michael Attaliotta tit. 13. Itaque emphyteuticario, qui proprietarium imitatur, Prætor accommodat in rem actionem; nam prætoria actio est ex Cujacii sententia in Paratitl. D. quæ actio vectigalis dicitur, *l. Si finita. 15. §. Si de vectigalibus. D. de dam. inf.* quia de prædio vectigali, id est emphyteuticario proposita est, *l. Si cum venditor. 16. D. de evictron.* quæ actio utilis est, *l. Ei qui. 16. D. de servit. d. l. Tutor. §. ult.* unde conficta est dominii divisio in directum, et utile, juris auctoribus incognita.

12 Poliendo) Ulp. in *l. Cum duob. 52. §. 2. D. pro soc. Agrum politori damus.* M. Cato de re rustica. cap. v. *Politorem diutius eundem ne habeat.* Non. Marcell. *Politiones, agrorum cultus diligentes, ut polita omnia dicimus exculta, et ad nitorem deducta.*

13 Meliorem) Emphyteusi enim additur lex meliorationum: ἐμπονήματα Græci vocant, quæ vox restituenda est *d. leg. 3. in fi.* ibi: *ad alios suum jus*, vel ἐπονήματα: sic enim in Basilicis: τότε καὶ παρὰ γνώμην αὐτοῦ γινέσθω ἡ μεταφορὰ τῆς ἐμφυτεύσεως, καὶ ἡ τῶν ἐμπονημάτων πρᾶσις: nec aliter in MS. cod. Jul. Brodæi, et castigatioribus editionibus

14 Pretium) Quatenus emphyteusis proxima est emptioni pretium dicitur. Merces Juliano Antecessori, *Nov. 111. c. 4.* μισθωτικὸς κανὼν, Justiniano Nov. 120. cap. 8. quatenus locationi.

15 Vectigal) Vectigal in *l. Cum servus. 39. §. Hæres. D. de leg. 1.* est emphyteuma in Basilicis, et *l. 32. C. de Episcop. aud.* ὁ τῆς ἐμφυτεύσεως κανὼν, in metaphrasi ejusdem legis in Basilico: canon emphyteuticus, l. 3. κανὼν ἐμφυτευτικὸς τέλος ἐτήσιον, Harmenopol. d. tit. 4. §. 3. Merces, Julianus Antecessor, d. cap. 4. pactio emphyteutica *d. Nov. cap. 9.* τὸ πάκτον, d. *Nov. Justin. 120. cap. 11.* pactum enim, vel pactio, id quoque significat, quod ex pacto debetur. Eademque ratione tributa, quæ ex pacto penduntur a devictis hostibus, pacta quoque dicuntur, ut apud Glycam IV. πάκτον τῆς Αἰγύπτου. Theophanes: ὑποσχόμενος καὶ ἐτήσια τῷ βασιλεῖ παρέχειν πάκτα. Menologium Augusti die 17. τοῦδε βασιλέως Λέοντος προθεμένου δοῦναι αὐτοῖς πάκτα αὐτοὶ φύλακας τῇ πόλει ἐγκαταστῆσαι ᾐτοῦντο Constantinus de administrando Imper. παρέχων καὶ τὰ ὑπὲρ τοῦ θείου αὐτοῦ τοῦ Ἀπολεσφοῦετ πάκτα: et mox: καὶ ἐβουλεύθησαν καὶ ἐπακτώθησαν.

16 Pretium seu vectigal annuum) Imo et pensionem ut puta fructuum certam partem, puta quintam, ut Geneseos XLVII. cap. vide et Aristotelem de Bizantiis lib. 11. Oeconomic. ut scripsit ad rubricam Cod. hoc nostro tit. Petrus Faber.

Quod si emphyteuticarius paganicus triennio, Ecclesiasticus autem biennio cessaverit in solvendo vectigali, cadit jure emphyteuseos, eumque dominus a prædiis emphyteuticariis repellere, ἐκβάλλεσθαι poterit. An autem dominus sua auctoritate possit eum expellere, non convenit inter omnes. Cujacius ad *l. 2.* notat, judicis auctoritatem expectandam esse, quod utique consultius est. Cur enim dominum reluctante emphyteuticario, jus sibi dicere patiemur, spreto judice, qui intercessione sua poterit eos componere: videntur quidem verbo legis id concedere. sed usus forensis, qui plerumque legum optimus interpres est prævaluit, et vim omnem tanquam juri contrariam prohibuit: vide Cujac. ad leg. 5. tit. 40. lib. XII. Cod.

# CODICIS JUSTINIANI

## LIBER QUINTUS

### TIT. I. *De sponsalibus, et Arris sponsalitiis et Proxeneticis.*

*Vide tit. 1. lib. 23. et tit. 14 lib. 50. D.*

Scopus hic est hoc libro conditori Codicis, ut quos omisit contractus libro superiore persequatur, et actiones proditas ex eis, ac præcipue matrimonii contractum, qui etiam nudo consensu perficitur, ut superiores aliquot.s quo tamen ipsius negotii natura facit ne exordiatur: nec enim ad matrimonium pervenitur statim, ut placuit primus sermo de matrimonio. Sunt multi contractus, qui vel eum præcedunt, vel ubi completus est, eum sequuntur, vel modo præcedunt, modo sequuntur, vel qui penitus dirimunt eam conventionem, veluti divortium. Sed qui ad eum constituendum et confirmandum spectent, ii sunt, Dotis datio vel promissio, quæ præcedere et sequi 1 matrimonium potest; et si sola præcedat, nondum nuptiæ, aut sponsalia, imo nec dos proprie. Donatio ante nuptias, quæ olim præcedebat hodie etiam sequi potest, et ob id mutato nomine dicitur donatio propter nuptias: Sponsalia quæ præcedunt, Arrarum quoque datio quæ præcedit. Sponsalia, de quibus est prima pars hujus tituli, hodie contrahuntur nudo consensu 2, sicut nuptiæ, per se, vel per epistolam, vel per interpositam personam, Internuntium 3 procuratorem, pararium 4, quæ non fieret per alium, si per stipulationem, ut olim 5, fierent, et secundum jus novum accipio quod est in *l. 9. D. eod.* Sponsalia esse mentionem et repromissionem futurarum nuptiarum. Non satis erat mentionem dixisse, quia mentio primus sermo est 6 et tractatus de nuptiis contrahendis, non contractus alius ideo additur, et repromissionem; quo nomine significatur plerumque nuda cautio sive promissio 7 stipulanti facta, non datis fidejussoribus, sed illo loco meo judicio, nudus consensus: patet enim latissime promittendi aut repromittendi verbum, minusque est promittere, quam spondere. Promittunt qui quamlibet conventionem ineunt: etiamsi ex ea non nascatur obligatio. Spondent qui promittunt stipulanti 8, quod est firmissimum 9 juris vinculum, et remedium quod promissionibus infirmis adhibetur. Secunda pars est de arris sponsalitiis: et arrarum datio, contractus *l. Contractus. supr. de fid. inst.* qui adhibetur emptioni, vel locationi, vel sponsalibus 10, præit emptionem, vel locationem impletam, et matrimonium: dantur autem ab emptore venditori et a conductore locatori, vel a locatore conductori, vel ab sponso sponsæ, unde et quasi arrilatores 11 cociones 12 dicti sunt: et in omnibus idem jus est, ut impleta emptione, vel locatione reddantur 13, maxime si corpus certum datum sit arræ nomine: vel imputentur in pretium, si in summis consistant; et eodem exemplo secutis nuptiis ut arræ sponsalitiæ reddantur, vel imputentur in donationem propter nuptias. Et ut si culpa emptoris, vel locatoris, aut conductoris, vel sponsi non impleatur emptio, vel locatio, vel matrimonium, arras amittat quod et pactis inseri solebat, *l. ult. D. de lege com.* Si culpa venditoris, aut conductoris, qui arras accepit, vel sponsæ culpa, in duplum teneatur 14: excipiuntur casus certi in *l. penul. hujus tit.* et *alius tit. seq.* Tertia pars tituli est de proxeneticis, quo nomine significantur præmia, quæ debentur intercessoribus 15 sive conciliatoribus sponsalium 16 aut nuptiarum. Illis modum imposuit *l. ult.* quam exposui Observ. XI 17 pro quantitate dotis et donationis propter nuptias, et hoc amplius cavit, ne citra stipulationem ea hac causa proxeneticum peti posset, quod et philantropum dicitur *l. 2. D. de proxen.* in qua philantropi 18 non dixit per synæresim 19, cum et Diodori 4. legamus ἔπαθλον φιλάνθρωπόν, et 2. Maccab. c. 4. φιλάνθρωπα βασιλικά.

#### I. Enarratio.

1 Quæ præcedere et sequi) *Paulus Sentent. libro 2. tit. 21. de dotibus, l. Si pater. 44. §. 1. in fin. D. de ju. dot. l. ult. infra, tit. 3.*

2 Nudo consensu) *l. 4. et 11. D. eod.*

3 Internuntium) *l. ultim. D. eodem.* Plautus in Milite glor. act. IV. 1.

*Vah ego ne ut ad te ab Libertina esse auderem internuntius?*

Asconius Pedianus de jurisdict. et præt. Sicil. *Conciliatores atque internuntii.* Apulejus Metam. 9. *Anus quædam stupri sequestra, et adulterorum internuntia.*

4 Pararium) Seneca de benefic. libro 11. cap. 23. *Quidam nolunt nomina secum fieri, nec interponi pararios:* et libro 3 cap. 15. *Ille per tabulas plurium nomina interpositis parariis facit.*

5 Si per stipulationem ut olim) *L. 2. et 3. D. eodem.* Hinc speratæ, pactæ, et sponsæ in loco Arnobii ex IV adversus Gent. quem citat in Par. D. Juvencus in historia Evangelica:

*Accipe conjugium nullo cum crimine pactæ,*
*Spiritus implevit sanctus cui viscera fœtu.*

6 Primus sermo est) Festus Pompejus: *Conventa conditio dicebatur, cum primus sermo de nuptiis, et earum conditione habebatur.*

7 Nuda cautio sive prom.) Ut §. 2. *Institut. de satisdat.*

8 Spondent qui prom. stip.) *L. Sponsio. D. de verb. sign.* Glossæ: *Sponsores*, ἐπαγγελλόμενοι, *sponsalia*, ἐπαγγελίαι,

9 Quod est firmissimum) *Paulus Sentent. lib. 5 tit. 7.*

10 Vel sponsalibus) Apulejus Metam. 5. *Arra atque nuptiis conjugabo.* Petrus Ravennas serm. 140. *Ad virginem Deus aligerum portitorem mittit: sponsam dat arram: dotem suscipit, qui fert gratiam: fidem refert, et tradit munera virtutis, qui mox virgineo contentus resolvit sponsionem.* Licet autem stipulatio interposita sit, si tamen arræ datæ non sint, a sponsalibus impune disceditur, Græci ad *l. 1. D. eod.*

11 Arrilatores) Glossæ: μετάβολος, *dardanarius, cociator, arrilator.* Isidorus in Glossis *Arrilator, cocio*, ὁ μεταβολεύς.

12 Cociones) A. Gellius lib. 16. cap. 7. *Cocionem pervulgate dicit* (Laberius) *quem veteres arrilatorem dixerunt:* sic ibi legisse videtur Cujac. ex veteri codice quem citat in Notis prioribus ad *tit. de testam. Institut.*

13 Reddantur) Repetantur actione ex empto, vel condictione sine causa Cujac. Observ. XI. 17.

14 In duplum teneatur) Condictione ex lege, Cuj. d. cap. 17.

15 Intercessoribus) Glossæ Philoxeni: *intercedit*, μεσάζει.

16 Conciliatoribus sponsalium) Quorum interventu sponsalia aut nuptiæ contractæ sunt. Festus: *Conciliatrix dicitur, quæ viris conciliat uxores, ut uxoribus viros.* Cornelius Nepos in Attico: *Harum nuptiarum conciliator fuit.* Servius ad illud 4. Æneid. *Tuque harum interpres curarum et conscia Juno: Curarum*, inquit, *conjugalium interpres, hoc est, media et conciliatrix.* Interpres, ut in *l. 1. C. Theod. de nupt.* Gl. græcolati προξενητής, *conciliator, proxeneta:* vetus Onomast. *conciliatrix*, προξενήτρια, qui et πρόξενος, ut in epistola 320. S. Basilii: τῆς μὲν σωματικῆς φιλίας ὀφθαλμοὶ πρόξενοι γίνονται. *Oculi sunt proxenetæ amicitiæ corporalis:* et μεσίτης. D. Chrysostomus in epistolam D. Pauli ad Hebræos cap. 9 homilia 16. μεσίτης γάμου γίνεται, οὐχ ὁ γαμῶν ἀλλ᾽ ὁ τῷ μέλλοντι ἄγεσθαι συμπράττων.

17 Observation. XI. Capite 18.

18 Philantropi non dixit per synær.) Pro philantropii: vide d. cap. 18.

19 Non dixit per synær.) Dixit igitur per ἔλλειψιν, ut substantivum subintelligitur. Sed malo equidem per syn. Petr. Faber.

### TIT. II. *Si Rector provinciæ, vel ad eum pertinentes sponsalia dederint.*

Sponsalia in hoc titulo sunt arræ sponsalitiæ 1, ut Græce μνῆστρα 2, et pignora 3, ut *l. 6. C. Th. de spons. l. ultim. inf. de ing. man. l. 1. inf. si nupt. ex resc. pet.* Hieronymus in virginitatis laude 4: *Humanorum sponsaliorum pignoribus subarratur.* Et sciendum est, rector provinciæ, vel alius qui officium in provincia administrat, si in ea puellam desponderit, et subarraverit 5, ut potuit, quia nuptiæ ei interdictæ sunt 6, non sponsalia 7, et post depositum officium ipsa si nubere nolit, liberari eam reddendo arras in simplum, quia præsumitur non sponte sponsalia fecisse cum eo, sed coacta et territa officii potestate 8, *l. Si quis officium. D. de rit. nupt.* quæ secundum Constitutionem hujus tit. ita accipienda videtur (nisi mavis Cyrillum sequi 9, cujus sententiam adserere aliquando conatus sum) ut non aliter eas

reddat quam sua sponte, ultro si eas reddere velit, ut plerumque ex rebus ejus quem repudiant puellæ nihil retinere volunt: et vero honestius esset eas restituere, sed necessitatem restituendi hæc Constitutio remittit. Pertinentes in hoc tit. et tit. 7. ut Græce προσήκοντες, sunt liberi, cognati, adfines, domestici, adsessores [10], ad quos etiam pertinet hæc constitutio, si eis ea in rem operam dederit is qui officium publicum in provincia gerit.

## II. Enarratio.

1 Arræ sponsalitiæ) Musalon in Sanctiis: ὡς οὐκ ἐπὶ μόνου τοῦ γαμικοῦ συναλλάγματος ἀῤῥαβῶνας νενόμισται δίδοσθαι.

2 Ut Græce μνῆστρα) Hesychius: μνηστεύεσθαι, ἀῤῥαβῶ νιζεσθαι μνῆστωρ, ὁ δοὺς τοῦ γάμου ἀῤῥαβῶνα, μνῆστρον, ὁ τοῦ γάμου ἀῤῥαβὼν Sosipater Charisius l. Gramm. et Glossæ: *Sponsalia*, μνῆστρα · vide locum Chrysostomi tit. 11. inf.

3 Et pignora) Ut in *l. un. hoc tit.* conjuncta Basilicorum interpretatione libro 28 tit. 1. in fine. Tertullianus Apologetici capite 6. *Cum aurum nulla norat præter unico digito quem sponsus oppignorasset pronubo annulo.*

4 Hieronym. in virgin. l.) In epistola ad Mauritii filiam.

5 Subarraverit) Subarrari est ἀῤῥαβωνίζεσθαι. S. Ambrosius in Epistola 34. *Discede a me, quia jam ab alio amatore prævenia sum, qui mihi satis meliora te obtulit ornamenta, et annulo fidei suæ subarravit me:* utuntur sæpe hoc verbo summi Pontifices. Oppignoratur autem et subarratur puella annulo pronubo, Tertull. loco cit. et in Lege Longobardorum libro 2. tit. 37. *Annulo enim subarrat.* Heliodorus Æthiop. libro. 4. δακτύλιόν τινα ἐπιζητεῖν, καὶ σεαυτῇ περιποιεῖν, ὃν πατὴρ ὁ σὸς ἐμοὶ παρὰ τὴν μνηστείαν ἐδωρήσατο. *Annulum quendam inquires, et tibi vindices, quem pater tuus mihi, cum illi desponsarer, donavit.* Hic annulus dicitur ἁρμοστῆς παιδουργοῦ συμβιώσεως, in Excerptis Photii ex Isidori Philosophi vita.

6 Quia nuptiæ ei interdictæ sunt) Rector provinciæ nuptiis provincialibus abstinere debet, *l. Si quis officium.* 38. *D. de rit. nupt.*

7 Non sponsalia) Imo hodie sponsalia quoque ex Novellis Leonis. P. Faber.

8 Territi officii potestate) Itaque si præses quidem sit, sed qui relione potentaius parentes puellæ terrere non valeat, sponsalia non prohibentur, ut notat Thalelæus ad constitutionem hujus tituli.

9 Nisi mavis Cyrillum sequi) Scribit Cyrillus constitutionem loqui de præside provinciæ, Paulum autem accipiendum esse de his, qui officium in provincia administrant, id est de officialibus, qui ut Præsidibus longe inferiores sunt, ita eorum quoque facta leviora judicantur: eamque sententiam adserere conatur Observat. 4. cap 22. Hic autem aliam interpretationem adfert, ut sponsa arras non aliter reddat quam sua sponte. Raphael Fulgosius hic: *Quod dicit ibi in d. l. Si quis redditis arris, intelligo, si puer mulier s velit.*

10 Adsessores) Participes, id est, consiliarios in l. *un. hoc tit.* Sic habent veteres Menagii et Brodæi. Ego suspicabar esse vetus glossema, quod abest a Codice Theodos. participes consiliarios dixerit cum Plauto in Milite Act. 4. scen. 2. Certe particeps est consiliarius. Cornelius Tacitus Annal. 6. cap. 10. *Varius participe.* Basilica συγκαθέδρους interpretantur.

## TIT. III. *De donationibus ante nuptias, vel propter nuptias, et sponsalitiis.*

Priores constitutiones hujus tituli sunt de sponsalitiis [1], muneribus sponsalitiis [1], quæ dat sponsus, aut socer vel socrus sponsæ vel socero, vel contra sponso sponsa, quæ et sponsalia dicuntur, *l. 3.* et multum distant ab arris: Nam eæ sponsæ soli dantur [2], et secutis nuptiis redduntur, ut dixi, qui accepit, nisi aliud convenerit; et rursus non secutis nuptiis culpa sponsæ, regulariter arræ redduntur in duplum [3], et ex conventione in quadruplum, munera redduntur in simplum, si per eum qui accepit, factum sit quo minus nuptiæ contraherentur, si per eum qui dedit, non redduntur, *l. 15. hoc tit.* item mortua sponsa vel sponso ante nuptias contractas, arræ redduntur, *l. 3. tit.* 1. mortuo autem sponso munera non redduntur, si ea liberalitatis causa contulerit in sponsam [1], ut nullo casu ad se hæredesve suos reverterentur, *l. Si tibi. hoc tit. l. 1. D. de donat.* vel si contemplatione futuri matrimonii et titulo sponsalium prætermissa hæredum differentia, quam statuit *l. 2. Cod. Theod. eod.* hodie dicimus non interveniente osculo, ea donatori reddi; imo et interveniente osculo [4], si sponsa donaverit, non etiam si sponsus: nec enim integra ea hæredibus sponsi reddi oportet, sed semissem tantum ex *l. 16* quasi jus osculi auserit jus sponsalium [5], et qui osculum accepit quasi maritus sit, aut certe plus quam sponsus [6], nec tamen satis est, ut Fabius ait decl. 279 maritum tantum osculo putari. Posteriores autem quatuor constitutiones hujus tit. sunt de donatione ante nuptias quæ dicebatur olim, hodie quæ dicitur donatio propter nuptias: quia hoc singulare habet, ut et constante matrimonio [7] fieri et augeri possit, sicut dos, *l. penult.* et *ult.* Martianus Capella 9. *Arcanus prisci juris adsertor consulitur, respondit que, regulariter etiam matrimonio copulato, dotem dicere feminam viro nullis legibus prohiberi.* Nec enim ut ait *l. ult.* simplex ea et mera donatio est, sed contractus, qui fit propter dotem et propter nuptias, ut *Novell.* 98. *et* 119. et quasi ἀντίφερνα sive ἀντιπροίκιον dotis denique donatio propter nuptias est contractus, quo quid dotem contra [8] vir uxori offert, vel amussis [9], examen [10], levamentum [11], sacoma dotis [12], quæ et sponsalitia largitas [13] dicitur, *l. 4. infra, de sec. nupt.* et sponsalia [14], l. 2. *eod. l. Prædia. infr. de præd. min.* et *No-*



*vel. Valentin. de episc. jud.* et in constitutionibus Græcis ἕδνα [15]. Igitur sponsalium nomen comune est repromissioni futuri matrimonii, quam Alexius [16] vocat πρώτην τῶν συμβαλλόντων συναρμογήν, et donationi propter nuptias seu sponsalitiæ largitati, id est, muneribus sponsalitiis, et arris.

## III. Enarratio.

1 Muneribus sponsalitiis) Quæ nuptialia munera Livio 30. Origenes in homilia 1. in Cantica Canticorum, interprete D. Hieronymo: *Inducitur per historiæ speciem sponsa quædam, quæ suscepit quædam sponsaliorum et dotis titulo dignissima munera a sponso nobilissimo,* et paulo post: *Omnia habeo, repleta sum muneribus, quæ sponsaliorum vel dotis titulo ante nuptias sumpsi.* Tertullianus l. ad uxorem cap. 4. *Orationes suas velut dotes domino adsignant, ab eodem dignationem velut munera dotalia quotiescunque desiderant, consequuntur.*

2 Nam eæ sponsæ soli dantur) Sponsus arras dat non sponsa Gregorius Turonensis de vitis Patrum cap. 20. *Cum ad legitimam pervenisset ætatem, cognatibus juxta consuetudinem humanam parentibus, ut arram puellæ quasi uxorem accepturus daret, impellitur.* Vide Cujac. Observ. 4. 26.

3 Arræ redduntur in dupl.) Vide supra ad titul. primum.

4 Interterveniente osculo) S. Ambrosius in Psalm. 114. *Ut osculum quasi sponsa acceperit.*

5 Quasi jus osculi auserit jus spons.) S. Ambrosius in epistola 18. *Sola Ecclesia habet oscula quasi sponsa: osculum enim quasi pignus est nuptiarum, et prærogativa conjugii.* Gregorius Turonensis in dicto cap. 20. *Dato, sponsæ annulo, porrigit osculum, præbet calceamentum celebrat sponsalium diem festum.*

6 Aut certe plus quam sponsus) Achilles Tatius de Clitoph. et Leucipp. amoribus 4. μέχρι μόνου τῶν φιλημάτων ἔστιμου γυνή. *Osculo tantum uxor mea est.*

7 Ut et constante matrimonio) Itaque rectius appellatur propter nuptias: nomina enim rebus consequentia esse debet.

8 Quo quid dotem contra) Heroicis temporibus in Græcia maritus quasi dotem uxori dabat, et munera sponsalitia: et tam dos, quam munera ἕδνων nomine continebantur, ut ex Homero et aliis observavi libro 2. Institutionum tit. 7. §. 3. Quem morem Poetæ Latini tangunt. Vetus epigramma lib. 4. collectioni Pithœanæ:

*Dotalemque petens Romam Cleopatra Canopo.*

Auctor historiæ Apollonii. *Non apto ait, tempore me interpellatis: filia mea studiis vacat, et ob amorem studiorum imbecillis jacet. Sed ne videar vos sæpius differre, scribite in codicillis nomina vestra, et dotis quantitatem, quam transmittam filiæ.*

9 Amussis) Vetus Onomasticon: amussis στάθμη. Varro apud Nonium: *Amussis, et æquamentum, levamentum.*

10 Examen) Festus Pompejus: *examen, æquamentum:* Glossæ Philoxeni, *examen*, σήκωμα.

11 Levamentum) Vide locum Varronis supra.

12 Sacoma dotis) Onomast. *æquipondium*, σήκωμα utitur Vitruvius 8. 3 et ult.

13 Sponsalitia largitas) Ennodius Ticinensis in vita Epiphanii: *Sit filiæ suæ sponsalitia largitas, absolut. captivorum. Offerat pietate sua munus quod et Christus accipiat.* Nec debuit Accursius distinguere. Vide Cujac. ad *Novel. 22 cap. de secund. nupt.*

14 Et sponsalia) Saxo grammaticus historiæ Daniæ libro 14. *Igitur a Canuto totius patrimonii sui parte tertia sponsalium loco promissa puellam despondit.*

15 In constitutionibus Gr. ἕδνα) Et aliis auctoribus. Glossæ: sponsalia, ἕδνα. S. Epiphanius in oratione de fide Catholica καὶ φερνὴν καὶ ἕδνα. Andreas Cretensis in Apostolum Titum: σὺ νυμφαγωγὸς τῆς ἐκκλησίας ἕδνα νυμφικὰ καὶ φερνὴν αὐτῇ προσκομίσας, τὰ Κρήτης γεννήματα. *Tu Ecclesiæ pronubus, munera sponsalitia dotemque, Cretæ attulisti proles.* S. Gregorius Nyssæ de Virginitate: οἶδα δὲ καὶ τὰ ἕδνα τοῦ γάμου. Non absimile est quod posteriores dixere ὑπόβολον, id est, incrementum dotis, vel quod mortuo viro uxori superstiti redditur supra dotem. De quo D. Chrysostomus, in Psalm. 44 λάβε ἀῤῥαβῶνα, ἵνα μοι πιστεύσῃς περὶ τοῦ μέλλοντος· λάβε ὑπόβολον λάβε καὶ μνῆστρα. *Accipe arras, si mihi fidem habeas, accipe hypobolum, accipe et sponsalia.* Meminit Eustathius ad Odyss. α. vide Cujacium Observat. 5. 4.

16 Quam Alexius vocat) Alexius Comnenus in Nov. de sponsalibus *primam contrahentium conventionem.*

## TIT. IV. *De nuptiis.*

*Vide tit. 10. lib. 1. Inst. et tit. 2. l. 23. D.*

Expositis contractibus his qui ante nuptias fieri solent, consequens est ut tractet de nuptiis sive matrimonio ipso [1]. Matrimonium nudo consensu perficitur [2]: Nam neque verba, neque scripturæ [3] proprietatem desiderat, neque dotem [4], neque concubitum [5], neque pompam aut deductionem in domum mariti [6], *l. pen. D. de don. inter vir. et uxor. l. 13. hoc tit.* quæ sunt quidem per consequentias matrimonii propria, non principalia, quæ rem negotiumque conficiant. Nuptiæ igitur sive matrimonium est conventio, quæ fit inter cives, marem et feminam, ad sobolem [7] quandoque justam [8] procreandam spectans, eo animo votoque, ut in una domo totam vitam [9] vivant socialiter [10]. Hæc est nuptiarum definitio vera. In idiotismo eo nomine significatur commistio corporum [11], ut apud Petronium [12], illa

nocte qua nuptias fecerunt: et in Æsopo Latino de vita Alexandri: ille sceptro deposito, conscensoque lecto nuptias agit. Vel festivitas et celebritas nuptiarum 13, et ita nuptias in conditionibus accipi vult l. 2. 4. h. t. In hoc autem tit. permittuntur nuptiæ quædam, quæ olim fuere prohibitæ, veluti cum quinquagenaria 14, cum alumna 15, cum consobrina 16: sed et prohibentur variis ex causis. Si filius aut filiaf. nuptias faciat 17 sine auctoritate patris 18 qui modo auctor esse possit 19. Si puella sui juris 20 sine tutoris auctoritate, quia ad nuptias contrahendas, sicut ad hæreditatem adeundam puellæ curatoris non sufficit. Si libertus patronam; aut patroni uxorem, filiam, neptem ducat. Si quis ex ea provincia 21 in qua officium administrat. Si susceptam ex baptismo 22, quam filiolam vocamus 23.

## IV. Enarratio.

1 De nuptiis sive matr.) Nuptiæ pro matrimonio: Tertullianus de exhortatione castitatis cap. 2. *Si nuptias sublatas restauremus.* Nuptiæ, sive matrimonium, ut in *Institut. de patr. pot.* §. 1.

2 Nudo consensu perf.) Solo et nudo consensu, *l. pen. de donat. inter vir. et uxor.* sicut et sponsalia, *l.* 4. et *l.* 11. *D. de sponsal.*

3 Nam neque verba, neq. scr. propr.) Ut de obligationibus quæ consensu fiunt scribit Cajus in *l.* 2. §. 1. *D. de obligat. et action.* sicut neque scriptura desideratur in sponsalibus, *l. In sponsalibus* 7. *D. de sponsal.* et ideo vir absens uxorem ducere potest, *Paul. Sent. lib.* 2. *tit.* 19. §. *Vir.* sicut absenti absens desponderi, *d. l.* 4. §. 1.

4 Neque dotem) *L. ult. sup. tit. prox. l. pen. inf. tit.* 17. quamquam mulier indotata nudum nomen uxoris adferre videatur. Dicam ad *l.* 30. *D. de regul. jur.* vide Cujac. ad *cap.* 1. *ext. de sponsalibus.*

5 Neque concubitum) *d. l.* 30. *l. Cum fuerit.* 15. *D. de cond. et demonstrat.* D. Augustinus de consensu Evangelistarum libro 2. capite 1. *Virgo peperit Christum: Hoc exemplo magnifice insinuatur fidelibus conjugatis, etiam servata pari consensu continentia, posse permanere vocarique conjugium, non permixto corporis sexu sed custodito mentis affectu.*

6 In domum mar.) Imo in domum, non in cubiculum, *l. Cum fuerit.* 15. *D. de condit. et demonstrat.* Sed jus illud antiquum hodie sublatum jure isto. P. Faber. Uxor domum vel in domum mariti duci vel deduci dicitur. Plautus in milite act. 3. sc. 1. *Egone eam ducam domum?* Terentius in Hecyra act. 1. sc. 2. *Seque ante, quam eam uxorem duxissem domum, sperasse.* Lapis antiquus: Publ. Claud. Quæs. ac. Antoninam. Volumniam. Virginem. volent. auspi. d parent. suis. conbit. et iv. fac. (quatuor facibus) in do. duxit. deducta autem in sponsale cubiculum, ut loquitur interpres Irenæi quasi nupta intelligitur. D. Ambrosius in dict. Psal. 118. *Ut osculum quasi sponsa acceperit: in cubiculum autem Christi sit introducta Ecclesia, non jam quasi tantummodo desponsata, sed etiam quasi nupta: nec solum quasi thalamum sit ingressa, sed etiam legitima clures copulæ consecuta sit.* Hebræorum jure nuptiæ perfectæ non erant ante deductionem in cubiculum mariti: qua de re vide Seldenum uxoris Ebraicæ libro 2. cap. 13.

7 Ad sobolem quandoque justam procr.) Servius in 4. Æneidos. *Quis enim ignorat matrimonia liberorum suscipiendorum gratia iniri?* Eustathius in illud Homeri Iliad. κ΄ οὐ παῖδες, οὐδὲ γυναῖκες· ἰςέον ὅτι ἐν τῷ, οὐ παῖδες, οὐδὲ γυναῖκες δόξοι ἂν τοὺς παῖδας οὐκ ἔξω λόγου προθεῖναι, ἀλλ᾽ ὅτι τελικὸν αἴτιον αὐτοὶ τοῦ γάμου· ξ΄ et Iliad. ξ. τῶν ἐρώτων οἱ ἀγαθοὶ διὰ γονὴν γίνονται παίδων. *Amorum illi optimi sunt qui liberorum procreandorum propositum habent.* D. Augustinus in sermone 34. de diversis. *Convincunt te tabulæ quæ scribuntur in matrimonio. Pactus es quemadmodum duceres, sonat tibi scriptura pactionis liberorum procreandorum causam.* Quintilianus in declamat. 338. *Fuit aliquando cupidus liberorum et propter hoc duxit uxorem:* vide Ocellum Lucanum de universi natura, Josephum 2. contra Apionem S. Basilium de vera virginitate.

8 Justam) Hinc justi liberi, qui ex justis nuptiis quæsiti sunt. Sic etiam Pomponius scribit, dotatas esse feminas ad sobolem procreandam, replendamque liberis civitatem maxime esse necessarium, *l.* 1. *D. sol. matr.*

9 Totam vitam) Apulejus Metam. 6. *Nec unquam digredietur a tuo nexu Cupido, sed istæ vobis erunt perpetuæ nuptiæ.* Hinc matrimonium, consortium omnis vitæ dicitur in *l.* 1. *D. de rit. nupt.* Quintilianus in declamat. 376. *Uxor socia tori, vitæ consors, in omne seculum mihi eligenda est.* Uxor socia. Ovid. Metam. lib. 1. fab. 10. *Sed leve si munus sociæ, generisque, torique Vacca negaretur. Prima societas in ipso conjugio est.* Cic. 1. de offic. *Prima est humani generis in ista mortalitate societas.* D. Augustinus de bono conjug. cap. 6.

10 Socialiter) Hinc κοινωνία γάμου, societas matrimonii. S. Basilius in homil. 7. in Hexam. conjugale consortium: Arnobius 2. adversus Gentes: *Conjugalia copulatis consortia.* Itaque sponsalia mutuo consensu dirimi exemplo societatis scribit summus Pont. in cap. 2. *ext. de sponsalibus.*

11 Commixtio corporum) Apulejus Metam. 7. *Invitat ad nuptias,* id est, concubitum. D. Hieronymus adversus Luciferianos. *Ibi noctuque nuptias faciens obscœnas, et auditu quoque erubescendos coitus somniavi.*

12 Ut apud Petron) Item: *Plaudentibus ergo universis, et postulantibus nuptias fecerunt,* ut apud Græcos γάμος commixtionem etiam corporum significat. Eustathius in Odyss. ά. ὁ δὲ γάμος, δῆλον ὅτι ὁμίλου ἐςὶ συνέλευσις.

13 Celebritas nuptiarum) Quintilianus declam. 306. *Vis scire quid sint nuptiæ? Aspice illam virginem, quam pater tradidit, eundem die celebri, comitante populo.* Solemne, vel solemnia nuptiarum, Sveton. Neron. cap. 28. Cornel. Tacit. Annal. 11. et 12. sponsalium et nuptialium solemnitas, Tertullianus de idololat. cap. 16. vide Sidon. Apollin. epist. lib. 1. 5. in fine. Libanii declamat. 35. pag. 770.

14 Cum quinquagenaria) Cum quinquagenaria olim nuptiæ prohibitæ. *An quia fecunditas omnium (mulierum) conquiescit?* Solinus capite 4. Adde Plinium 7. 14. Dionys. Halicarn. 4. *Ut esse videretur quædam etiam nubendi impudicitia,* ut ait Fabius d. declamat. 306. Hodie permissæ sunt, *l. Sancimus.* 27. *hoc tit.*

15 Cum alumna) Quam libertate donavit, *l. Si quis* 27. *hoc tit.* Manumissor enim libertam suam uxorem ducere non prohibetur, *l. Uxorem.* 15. *eodem.* Vetus epigramma.

*Liberta et conjux Petronia cara patrono.*

16 Cum consobrina) *L. Celebrandis.* 19. *hoc tit.*

17 Nuptias faciat) Plinius in epistola 117. libro 10. *Qui virilem togam sumunt, vel nuptias faciunt, etc.*

18 Sine auctoritate patris) *Paul. Sentent. libro* 2. *tit.* 19. §. 1. *l.* 2. *D. de ri. nupt. l. Si ut proponis* 7. et *l. Nec filium.* 12. *hoc tit.* Filius emancipatus non expectat consensum parentis, cujuscumque ætatis sit. Græci tamen interpretes in ea sententia sunt, ut filius emancipatus, si perfectæ sit ætatis, sine consensu patris uxorem possit ducere. Harmenopolus Epitom. libro 4. tit. 4. §. 13. Filia emancipata si minor erit annis 25. consensum parentis habere debet. Post plenam ætatem, sive post 25 annum, etiam citra consensum patris potest nubere, *Nov.* 115. *cap.* 3. §. 2. Sic videtur accipiendum quod scribit Photius Patriarcha CP. epistola 5 in Auctario his admodum verbis: εἰ δὲ πρὸ μακροῦ χρόνου, τῆς γάμου νομικῆς τῶν παίδων ἐπιτηδείας οὔσης, ὑπερτίθεντο οἱ γονεῖς, καὶ τὴν ἀνάγκην αὐτοὶ παρέσχον, καὶ μὴ βουλομένων αὐτῶν, ἐλθεῖν τοὺς παῖδας εἰς συνάφειαν, τηνικαῦτα καὶ τὸν τοιοῦτον γάμον ὁ νόμος οὐκ ἄκυρον τίθησι. καὶ ὁ ἱερεὺς παρὼν καὶ ἁγιάζων τὸν γάμον οὐδεμιᾶς αἰτίας ἐςὶν ἔνοχος. *Si parentes postquam liberi ad ætatem legibus definitam pervenerint, longo tempore morati sint in quærenda eis conditione, et necessitatem ipsi liberis præbuerint, etiam invitis parentibus uxoris ducendæ, vel nubendi, tunc leges ejusmodi nuptias non faciunt irritas, et sacerdos, qui interfuit, et eas benedixit, nullius criminis reus est.*

19 Qui auctor esse possit) *L. Si furiosi.* 25. *hoc tit.*

20 Si puella sui juris, etc.) Patre orbata, *l.* 1. et *l.* 8. *hoc tit. l.* 20. *D. de ri. nupt. l. Cum in sua.* 17. §. 1. *D. de appellat. Ulp. titulo* 11. §. *Item ex Senatusconsulto.*

21 Si quis ex ea provincia) *L. un. supra, tit.* 2. *l.* 38. *D. de ri. nupt.* concubinam tamen ex ea provincia habere potest, *l.* 5. *D. de concub.*

22 Si susceptam) *L.* 26. §. 9. *hoc tit.*

23 Quam filiolam vocamus) Nithardus historiæ libro 2. *Sicut erga filiolum ex baptismate oportebat benevolum esse.* Imo nec cum matre ejus aut filia justæ nuptiæ sunt, Constantin. Harmenup. libro 4. tit. 6. §. 18. Vide Cedrenum in Nicephoro Phoca p. 649. edit. R. quod tamen non admittit S. Bonifacius Archiepiscopus Moguntinus epistola 11. *Affirmant,* inquit, *sacerdotes per totam Franciam et Gallias, nec non et Romani, maximi criminis reum esse hominem, qui in matrimonium acciperet illam viduam, cujus ante filiam in baptismo adoptivam suscipiebat. Quod peccati genus, si verum est, hactenus ignorabam; et nec in antiquis canonibus, nec in decretis Pontificum Patres, nec in calculo peccatorum Apostolos usquam enumerasse cognovi.* Vide ibidem Notas, et epistolam 15.

## TIT. V. *De incestis et inutilibus nuptiis.*

Adduntur in hoc titulo et aliæ causæ prohibendarum nuptiarum, et prænotata etiam quædam quæ fuere tit. superiore, in hoc tit. proprie explicantur, maxime de incestis nuptiis *l.* 17. *l.* 23. §. *penult.* quæ contrahuntur inter cognatos vel inter adfines: et vel sunt nefariæ, ut quæ sunt incestæ jure gentium 1 inter parentes et liberos in infinitum, et ex adfinibus inter vitricum et privignam 2, aut privignæ filiam, inter privignum et novercam 3, inter socerum et nurum, inter generum et socrum. Nam et socrus 4 aut noverca 5 non alio nomine dicenda est quam mater: nec alio privigna aut nurus quam filia. Et adeo quidem nefariæ sunt eæ conjunctiones, ut nec concubinam 6, vel sponsam patris, aut filii, aut soceri ducere liceat, vel sponsam, aut concubinæ filiam. Non solent nefariæ dici quæ incestæ sunt jure civili 7, veluti cum sorore 8, sororis filia vel nepte, cum amita, vel matertera, cum amita magna, vel matertera magna, hodie et cum fratris filia vel nepte, et ex adfinibus cum uxore fratris, et cum sorore uxoris 9 quanquam et has violare contra fas sit, *l.* 5. *D. de quæst.* Namque olim justæ fuerunt nuptiæ cum fratris filia 10 vel nepte, et cum adfinibus omnibus præter privignam, novercam, nurum, socrum, *l.* 4. §. *Hoc itaque. D. de gr. et adf.* Præterea quod ex titulo superiore colligi potest etiam sub hoc titulo repetitur, non esse senatori connubium 11 cum libertina, aut scenica, aut famosa muliere, injustas et impares nuptias esse 12 sic dico ut legi *l.* 1. *Cod. Theod. de colleg.* justo conjugio opponi inæquale. Itemque si liberta invito patrono 13 alii transnubat, si qui uxorem habet 14, alteram ducat si inter servos 15 coeant, vel cum servis, ut Plauti Casina 16: *Quid istuc est serviles nuptiæ, etc.* Item si inter Latinos 17, quia nec nuptiæ justæ, nec dos est, nisi inter cives Romanos, §. *Sed et si quis. infra, de lat. lib. tol.*

## V. Enarratio.

1 Incestæ jure gentium) *L. ult. D. de rit. nupt.*

2 Inter vitricum et priv.) *L. Nemini.* 17. *supra, tit.* 4. §. 6. et 7. *Instit. de nupt.*

3 Et novercam ) D. Ambrosius in 1. ad Cor. cap. 5. *Omnes enim crimen ejus (Judæ) sciebant, et non arguebant: publice enim novercam suam loco uxoris habebat.*

4 Nam et socrus etc.) Libanius epistola 315. ἡ πενθερὰ δεσποινα τίμιον, ὥσπερ ἡ μήτηρ ἔστω· *Socrus cara tibi sit ac ut mater.*

5 Aut noverca) Sic apud Lycophronem, δευτέραν τεκοῦσαν, *secundam matrem*, Isaacus Tzetzes μητρυιάν, *novercam* interpretatur: vide Commentarium nostrum ad Institutiones, *d.* §. 6 et 7.

6 Ut nec concubinam) *L.* 4 *supra. tit.* 4.

7 Incestæ sunt jure civili) Equidem dubito, cum divino jure, imo etiam gentium, exceptis Persis et Atticis prohibitæ sint sororis fratrisque nuptiæ, utrum eas non incestas modo, sed etiam nefarias dici oporteat. Sane has tuto incestas esse dicis jure gentium in comment. ad Nov. 12. hac ratione, quoniam nullo jure civili permissæ sint. P. Faber.

8 Veluti cum sorore, etc ) *d. l.* 17. Ivo Carnot. in epistolam 99. in fine. Jonas Aurelian. Episcopus de institutione laicali lib. 2. cap. 8. *Beatus quoque Papa Gregorius in Decretalibus suis inter cetera eos, qui de propria cognatione uxores ducunt, Apostolico anathemate percellit dicens: Si quis fratris uxorem duxerit in conjugio anathema sit. Et responderunt omnes ter anathema sit.* Cum uxore fratris. Post accessum fratris *l. pen.* Nec dissoluto priore conjugio, *l.* 5. *hoc tit.* διαλυθέντος τοῦ πρὸς τὴν προτέραν γαμετήν μοι συνοικεσίου. Joan. Scholasticus ad collectionem canonum Theodoreti: vide canonem 61. Concilii Eliberini: quia constante matrimonio eadem duobus nupta esse non potest. De jure Hebræorum, vide Seldenum in uxore Hebraica lib. 1. cap. 4.

9 Et cum sorore uxoris) *d. l.* 5. 8. Basilius epistola 197. ad Diodorum: ἐάν τις πάθει ἀκαθαρσίας ποτὲ κρατηθεὶς ἐκπέσῃ πρὸς δυοῖν ἀδελφοῖν ἄθεσμον κοινωνίαν, μήτε γάμον ἡγεῖσθαι τοῦτο, μήθ᾽ ὅλως εἰς ἐκκλησιαστικὸν πλήρωμα παραδέχεσθαι, πρότερον ἢ διαλῦσαι ἀπ᾽ ἀλλήλων. *Si quis affectu obscœnitatis ita teneatur, ut in illicitum duarum sororum consortium inciderit, id neque conjugium esse existimandum est, neque talis ad ecclesiasticum cœtum admittetur, priusquam ab invicem separetur;* vide eund. ad Amphilochium can. 78.

10 Nuptiæ cum fratris filia) Ita vero; non tamen cum sororis filia vel nepte, ut scripsi ad *l. Sororis. D. de ritu nupt.* P. Faber.

11 Non esse Senatori conn.) *L. Humilem.* 7. *hoc tit.*

12 Injustas et impares) Apulejus Metam 6. *Jam faxo nuptias non impares.* Nuptiæ inter inæquales probrosæ et solutæ apud Danos. Saxo grammaticus in historia Danica.

13 Si liberta, invito patr ) *L. hoc tit.*

14 Si qui uxorem habet) *L.* 2. *hoc tit.* Sextus philosophus Pyrrhon. hyp 3. 24. νόμος δὲ παρ᾽ ἡμῖν κελεύει μιᾷ συνοικεῖν ἕκαστον· *Lege apud nos cautum est, ut quisque non amplius quam unam uxorem habeat.* Sic nec apud Græcos plures uxores ducere licuisse docet Commentarius noster in Institutiones. Quod autem ibi de Socrate refertur, confirmatur hoc Porphyrii loco qui apud Cyrillum 6 in Julianum: δύο δὲ σχεῖν γυναῖκας ἅμα, Ξανθίππην μὲν πολῖτιν καὶ κοινοτέραν πως, Μυρτὼ δὲ Ἀριστείδου θυγατριδῆν τοῦ Λυσιμάχου de quo vide Plutarchum in Aristide in fine et Athenæum 12.

15 Si inter servos ) *L.* 3. *Paulus Sentent. lib.* 11. *tit.* 19. §. *Inter servos.*

16 Plauti Casina) In prologo Casinæ.

17 Item si inter Latinos) *Ulp. tit.* 5. §. 3.

## TIT. VI. *De interdicto matrimonio inter pupillam et tutorem, seu curatorem, liberosque eorum.*

In hoc titulo proponitur alia species inutilium prohibitarumque nuptiarum ex oratione Marci et Commodi 1, et SC. quo cavetur ne tutor vel curator 2, neve tutoris curatorisve filius ducat impune eam, quæ pupilla sua fuit, vel patris sui, antequam rationes redditæ fuerint, et præterierint tempora 3 restitutionis in integrum, intra quæ etiamsi redditæ essent rationes, retractari possent. Nam causa quæ Senatum movit, fuit suspicio fraudis. Plerumque enim appetunt, ut puella ducta in familiam suam fraudem administrationis suæ tegant 4: ut rationes intervertant, vel cohibeant prorsus illas, e verecundia dum tardat rationes a marito exigere vel socero, quæ ratio etiam efficit ne tutori permittatur adoptio 5 pupilli vel pupillæ aut mariti pupillæ. Hæc autem prohibitio consistit in tutoribus et curatoribus, et liberis eorum 6: non enim porrigitur ad eos qui pro tutore 7 vel procuratore negotia gerunt, non ad procuratorem, non ad gestorem, *l. ult. hoc tit.* alioquin paulatim et omnis qui rationibus reddendis obnoxius esset, prohibetur sibi vel filio suo conjungere eam qui obligatus esset, *l. pen.* §. *pen. D. de ritu nupt.* et observandum prohibitioni causam dedisse non tantum rationes ne cohiberentur, sed et vim et potestatem 8, quam tutor habet vel curator, qua freto est facile hujusmodi conciliare nuptias, venerationem et memoriam pristinæ aut præsentis potestatis, rationem potestatis *l. Præfectus: D. eod* quæ nulla est in protutore, procuratore, gestore voluntario 9.

### VI. Enarratio.

1 Et Commodi) *L.* 20. et *l.* 60. *D. de ri. nupt. l.* 1. *hoc tit.*

2 Ne tutor vel curator) *L.* 1. et 6. *hoc tit.* Cyrus περὶ διαφορᾶς γάμου· νόμος τὴν ὀρφανὴν μήτε τὸν ἐπίτροπον γαμεῖν, μήτε τὸν ἐπιτρόπου παῖδα· *Lex est ne tutor pupillam quondam suam ducat, neve tutoris filius.* Sirianus in Hermogenem: νόμος τὴν ἐπιτροπευομένην γυναῖκα, μήτε τὸν ἐπίτροπον μήτε τὸν παῖδα αὐτοῦ.

3 Et præterierint tempora) Quadriennium continuum, *l. ult. sup. de tempor. in integr. restit. l. ult. D. de repud. hæred.*

4 Administrationis suæ tegant) *L.* 7. *hoc. tit.*

5 Ne tutori permittatur adoptio) *l.* 17. *D. de adopt. l. pen.* §. *Sed etsi. D. de ritu nupt*

6 Et liberis eorum) Non dixit filiis: nepos enim etiam prohibetur, *l. Senatusconsulto.* 59. *D. de ritu nuptiar.* et ideo recte libri veteres habent. *liberosque eorum*, non ut vulgo, *filiosque.*

7 Qui pro tutore ) οὐ γὰρ δοκεῖ τῇ ἀληθείᾳ κουράτωρ ἢ ἐπίτροπος γεγονέναι, ut ajunt Græci: *Non videtur revera curator, aut tutor fuisse.*

8 Vim et pot.) Et quia ratio potestatis ejusmodi nuptias impedit, curator adulto suo filiam suam nuptum collocare non prohibetur *l.* 5. *hoc tit.* quia, ut ait Thalelæus, οὐκ οὕτως εἴωθεν ἀνὴρ τὸν πενθερὸν ἐντρέπειν ὡς ἡ νύμφη *Vir non ita solet revereri socerum, sicut nurus.*

9 Gestore voluntario) Procuratores necessarii sunt, negotiorum gestores, voluntarii procuratores.

## TIT. VII. *Si quacunque præditus potestate vel ad eum pertinentes, ad suppositarum jurisdictioni suæ aspirare tentaverint nuptias.*

In specie hujus tituli eadem ratio, quæ in superiori prohibet nuptias, ratio potentatus, *d. l. Præf.* et punitur etiam conatus, si is qui in provincia officium administrat, nuptias appetierit mulieris, aut virginis, invita ea, vel parentibus ejus, et ipsa, vel parentes 1, quos minis, aut promissis tentaverit, statim habita contestatione liberantur jurisdictione ejus, qua abutitur ad nuptias eliciendas: et hoc differt hic tit. a titulo 2. quod ille est de sponsalibus hic de nuptiis, et a *l.* 6. *sup. de nupt.* quod illa sit de interdicto matrimonio, hic titulus de pœna tentantis interdictum matrimonium. Tentasse crimen est.

### VII. Enarratio.

1 Et ipsa, vel parentes ) Cum sua suorumque domo, ut est in *l. un. hoc tit.* Thalelæus ait, non solum cognatos, sed etiam omnes ad eam pertinentes ad jurisdictionem magistratus desinere pertinere.

## TIT. VIII. *Si nuptiæ ex rescripto petantur.*

Et ultimo loco hic ostenditur, eas etiam nuptias inutiles 1 et illicitas esse 2, quæ ex rescripto 3, quod utique subrepticium præsumitur, petuntur absque consensu puellæ, si nuptiæ fratris aut sororis filiæ 4, vel etiam hodie consobrinæ 5. Olim consobrinæ permissæ sunt ex rescripto, *l.* 1. *Cod. Theod. eod.* et imparis honestate 6 feminæ, *l.* 23. *sup. de nupt.* et utriusque rescripti formula extat apud Cassiodorum 7. Var 7, et pupillæ suæ, vel patris 8, *l. pen. sup. tit.* 6. et proculdubio ex rescripto petitur etiam desponsa recte 9, vel arrarum duplum, *l.* 1.

### VIII. Enarratio.

1 Nuptias inutiles) Thalelæus ad illa legis 1. *tote sponsalium genus.* Punitur, inquit, cum non solum nuptias, sed etiam sponsalia ex rescripto quis petierit.

2 Et illicitas quæ ex resc. ) Concilium Parisiense 1. can. 6. *Neque viduam, neque filiam alterius extra voluntatem parentum aut rapere præsumat, aut Regis beneficio æstimet postulandam.*

3 Quæ ex rescripto ) Principis scilicet, cujus hoc jus fuit apud Spartanos, ex quorum moribus civile jus pop. Rom. conflatum fuisse constat, ut de virgine constitueret ad quam tota hæreditas pervenisset, quis illam in uxorem ducere deberet, si pater eam non despondisset. Testis Herodotus Erato: δικάζειν δὲ μούνους τοὺς βασιλῆας, etc. P. Faber.

4 Si nuptiæ fratris aut sororis filiæ) *L.* 2. *hoc. tit.* Hodie non magis fratris quam sororis filiam licet ducere, §. *Fratris vero. Instit. de nupt.*

5 Vel etiam hodie consobrinam ) Inter consobrinos licitæ quidem nuptiæ sunt, *l.* 10. *sup. tit.* 4. sed si ex rescripto petantur, illicitæ hodie sunt et inutiles. Olim utiliter petebantur.

6 Imparis honestate ) S. Ambrosius in lib. 1. de Abrah. cap. 2. *Qui suavitatem quærit conjugii, non tam superiorem censu ambiat, quam necessitates non terreant maritales: non monilibus ornatam, sed moribus. Offendit plerumque virum si uxor nobiliorem noverit. Hæc proxima superbiæ sunt. Sara non facultatibus ditior, non genere splendidior erat: ideo virum imparem non putabat* etc.

7 VII. Variarum ) XLVI.

8 Et pupillæ suæ vel patris ) Ejusmodi nuptiæ ex rescripto peti poterant, *l. pen. sup. tit* 6. hodie si petantur, inutiles sunt.

Pœna peccatoris publicatio bonorum et deportatio, *l.* 1. *hoc tit.* Hincmarus Remensis Opusculo 16. cap 18. *Adjiciunt istiusmodi homines malis suis etiam illam nimis audacem et puniendam præsumptionem, ut adulterinis et execrandis non conjugiis sed pollutionibus suis, postulando ac supplicando auctoritatem vel mediationem religiosorum Principum acquirant: quod absit a fidelibus et ministris regni Christi principibus, ut cujusquam improbitas eorum interdictis vel interventionibus adjuvetur, cum leges Romanæ, et Christianissimi illorum temporum Imperatores manifestissime et justissime censuerint, eos qui injustis et fraudulentis petitionibus et maxime in tali causa, principales aures inquietaverint, et indulto beneficio carere, et insuper exilio depor*

*tari, et filios qui ex hujusmodi ignominiosis et adulterinis conjunctionibus fuerint procreati, nequaquam legitimos deputandos, nec hæreditatis successione honestandos*. Vide *leg. un. C. Th. eod.*

9 Desponsa recte) Quam despondit pater, et rescripto petitur ut nuptiæ impleantur, vel arrarum duplum præstetur.

## TIT. IX. *De secundis nuptiis.*

Non sine causa secundæ nuptiæ illicitarum vicinitatem sequuntur, quippe cum pœnis obnoxiæ sint, licet ne quartæ quidem [1] aut quintæ illicitæ sint, *l. 4. inf. de bon. quæ lib. ad*. quin quasi quodammodo [2] illicitæ esse videntur. Et ex his quidem aliæ immaturitatis reprehensionem habent [3], ut quas femina facit intra annum luctus [4], *l. 1. et 2.* aliæ intemperantiæ [5], ut quas facit post annum luctus existentibus liberis ex nuptiis superioribus, *l. 3.* et ceteris legibus tit. hujus. Nam etsi quasi legitima sit ea immaturitas [6], intemperantiave, tamen legibus coercetur: et immaturitas quidem in femina [7] tantum, intemperantia in femina et in mare, ut prioris matrimonii liberis consulatur [8], e quibus plerumque ut eleganter Ambrosius ait 6. Hexame. *mutato concubitu parentes depravantur, prælatis filiis posterioris copulæ, neglectis autem his qui ex priore progeniti sunt*: et eleganter, *l. 22. §. Lex. inf. de adm. tut.* novis maritis mulieres non solum res filiorum [9], sed etiam vitam addicere: et Homerus Odyssea 15.

> Οἶσθα γὰρ οἷος θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι γυναικός.
> Κείνου βούλεται οἶκον ὀφέλλειν ὅς κεν ὀπυίῃ,
> Παίδων δὲ προτέρων καὶ κουριδίοιο φίλοιο
> Οὐκέτι μέμνηται τεθνηότος, οὐδὲ μεταλλᾷ.

Et inde constitutiones in hoc titulo, de coercenda [10] liberalitate parentum erga secundum secundamve conjugem, ne plus ei dent, donent, relinquant, quam cui ex liberis prioris matrimonii minimum dederint, donaverint, reliquerint ex bonis quæ aliunde quæsierunt quam e priore conjuge. Nam eorum quæ habuerunt e priore conjuge proprietatem servant liberis prioris matrimonii, eorumque servandorum causa cetera parentum bona liberis tacite obligata sunt. In patre proprium hoc est, ut sit eorum bonorum legitimus administrator [11]. Itemque ut non adstringatur necessitate dandæ fidejussionis [12]. Cetera sunt communia in parentibus utriusque sexus.

### IX. Enarratio.

1 Licet ne quartæ quidem, etc.) Augustinus in *can. aperiant.* et *can. ult. 31. qu. 1.* Pet. Faber.

Multinubentia, ut Tertulliani verbo utar, illicita non est. Secundas quidem nuptias contrahere prohibitum non est, et non est castrata licentia sæpius nubendi, ceu loquitur Tertullianus, de exhortat. castitat. non tamen carent probro. D. Chrysostomus in epistolam D. Pauli ad Titum: ἴστε γὰρ ἅπαντες, ἴστε ὅτι εἰ καὶ μὴ κεκώλυται παρὰ τῶν νόμων τὸ δευτέροις ὁμιλεῖν γάμοις, ἀλλ' ὅμως πολλὰς ἔχει τὸ πρᾶγμα κατηγορίας· *Scitis enim omnes, scitis etsi secundæ nuptiæ legibus vetitæ non sint, rem tamen multis criminationibus obnoxiam esse.* Theophylactus in eandem epistolam cap. 1. ὁ δίγαμος οὐκ ἀνέγκλητος εἰ καὶ τοῖς ἔξω νόμοις ἄλλως δοκεῖ· *Digamus culpa non caret, tametsi legibus civilibus aliter videatur.* Idem Chrysost. in homil. 7. in Posteriorem ejusdem Pauli ad Timotheum: αἱ δευτέροις ὁμιλοῦσαι γάμοις, καὶ τὴν εὐνὴν διαφθείρουσαι τοῦ τετελευτηκότος. *Quæ ad secundas nuptias transeunt, ac viri qui excessit, torum maculant, etc.* Adeo autem quidam veterum secundas nuptias damnarunt, ut Athenagoras in apologia εὐπρεπῆ μοιχείαν, honestum adulterium vocarit. S. Basilius in epistola 1. ad Amphilochum can. 4. scribit, trigamiam a quibusdam conjugium non appellari, sed poligamiam, vel potius fornicationem coercendam, et epistola 3. can. 80. τὴν δὲ πολυγαμίαν οἱ πατέρες ἀπεσιώπησαν ὡς κτηνώδη, καὶ παντελῶς ἀλλοτρίαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. *Patres polygamiam silentio prætermisere, ut penitus ab hominum genere alienam.* Ecclesia tamen probavit, aut certe permisit. S. Ambrosius in epistolam I. ad Corinth. cap. 7. in fine: *Cum dixerit superius nubat, lege locutus est naturali: quamquam in Deo primæ nuptiæ sint, secundæ vero permissæ sunt. Denique primæ nuptiæ sub benedictione Dei celebrantur sublimiter: secundæ autem etiam in præsenti carent gloria. Concessæ sunt autem propter incontinentiam.* D. Hieronymus in epistola 54. ad Marcellam: *Nos secundas nuptias non tam appetimus, quam concedimus.* Hæc autem inter se longe differunt. Idem in epistolam XI. ad Ageruchiam: *Aliud est quod vult Apostolus, aliud quod cogitur velle, ut concedat secunda matrimonia, meæ est incontinentiæ non illius voluntatis.* Idem lib. 4. in Hieremiam cap. 16. *unde superflua novi hæretici reprehensio quia docuimus digamiam et trigamiam non ex lege descendere, sed ex indulgentia. Aliud est enim facere quod per se bonum sit, aliud ideo concedi ne peiora faciamus.* Joannes Hierosolymit. in Matth. c. 19. *Aliud est permittere, aliud est præcipere: quod enim præcipimus, semper placet: quod autem permittimus, nolentes permittimus, quia malam voluntatem hominum ad plenum prohibere non possumus.* D. Augustinus in libro de agone Christiano cap. 3. *Isti sunt qui viduas, si nupserint, tanquam adulteras damnant, et super doctrinam Apostolicam se prædicant esse mundiores.* et ibidem: *Non enim prudentiores habendi sunt, quam Paulus Apostolus qui ait, malo eas nubere quam uri.* Vide Tertullian. in lib. de exhortat. castit. cap. 8. et 9. Secundum igitur matrimonium fornicationis remedium concessum est, non impudicitiæ adminiculum, sive ut ait S. Basilius in epist. CXCVII. πορνείας παραμυθία ὁ δεύτερος γάμος, οὐχὶ ἐφόδιον πρὸς ἀσέλγειαν. In summa permittuntur quidem secundæ nuptiæ; sed qui eas contrahit, non implet vitæ ejus, quæ secundum Evangelium est, summam perfectionem: οὐ κεκώλυται πρὸς τοῦ νόμου, οὐ πληροῖ δὲ τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον πολιτείας τὴν κατ' ἐπίτασιν τελειότητα ut ait Clemens Alexandrinus Stromate tertio. Certe apud Paganos etiam laudatæ feminæ univiræ. Propertius 4. Eleg. ult.

> *Jungor Paule tuo sic discessura cubili,*
> *In lapide hoc uni nupta fuisse legar.*

Et paulo post hoc filiæ mandat.

> *Filia tu speciem censuræ nacta paternæ.*
> *Fac teneas unum nos imitata virum.*

2 Quasi quodammodo) *Inter quodammodo et verum satis interest*, ut ait Tertullianus in libro de veland. virgin.

3 Immaturitatis reprehens.) Immaturum matrimonium, ἄωρον in Nov. 22. cap. 22. et 40. Plinius in epist. 2. libri 4. *Audies brevi nuptias lugentis, nuptas senis; quorum alterum immaturum, alterum serum est.*

4 Intra annum luctus) D. Chrysostomus in epistolam D. Pauli ad Colossenses; εἰ γὰρ ταῦτα πενθεῖς, ἐχρῆν διαπαντὸς πενθεῖν τὸν ἀπελθόντα· εἰ δὲ ἐνιαυτοῦ παρελθόντος ἐπιλέλησαι, ὡς οὐδὲ γενομένου τινός, οὐ τὸν ἀπελθόντα θρηνεῖς· *Si enim hæc luges, oporteret eum qui excessit e vivis, lugere perpetuo. Si autem cum annus præterierit, oblivisceris perinde, ac si nihil accidisset, non eum qui excessit, luges, etc.* Apulejus 8. Metam. *Boni ergo et optimi consules, si luctui legitimo miserrimæ feminæ necessarium concesseris tempus, quoad residuis mensibus spatium reliquum compleatur anni.*

5 Aliæ intemperantiæ) Quasi feminæ *nubendi abstinentiam memoriæ maritorum parentare debeant*, ut loquitur Tertullianus libro 1. ad uxor. c. 6. *Est quædam etiam nubendi impudicitia*, ut ait Quintilianus in declamat. 306.

6 Nam etsi quasi legitima sit ea immat.) Valerius M. libro 11. cap. 1. 3. *Multorum matrimoniorum experientiam quasi illegitimæ cujusdam intemperantiæ signum esse credentes.* Scripti codices ibi habent *quasi legitimæ*.

7 Et immaturitas quidem in fem.) Quæ festinato nupsit, infamis efficitur: nisi ei a Principe remissa sit ignominia, *l. 4. inf. ad SC. Tertull.* Principis enim est ignominiosis notas demere: Svetonius Vitellii cap. 8. Jure canonum infamia remittitur.

Uxor enim virum lugere debet, non solum propter turbationem sanguinis, sed et propter honorem mariti debitum: alioqui si uxor peperisset intra annum, impune posset nubere: vel etiam intra tempus, quo certum esse cœpit, uxorem non esse prægnantem: puta post trimestre tempus a mariti morte, ut Hebræorum jure, de quo Seldenus libro 11. cap. XI uxoris Hebraicæ.

8 Liberis consulatur) Apulejus x. Metam. *ad hoc uxoris dilectæ nimium mentitis lamentationibus, ad extremum sobolis impellebatur odium.* Marcellinus in Hermogenem: φύσει πόλεμος ἀεὶ ταῖς μητρυιαῖς πρὸς τοὺς προγόνους. et: διὰ τὴν φυσικὴν πρὸς τοὺς προγόνους δυσμένειαν. Vide quæ diximus ad tit. de inoffic. test. Institut. *In his nihil matris præter titulum est*, ut loquitur Quintil. decl. ult. ad finem Stobæus serm. π'. πέφυκε γάρ πως πᾶσι πολέμιον γυνὴ ταῖς πρόσθεν ἡ ζυγεῖσα δευτέρῳ πόσει. P. Faber.

9 Non solum res filiorum) Tertullianus de corona cap. 7. *Novercam insultantem de exuviis privigni.*

10 De coercenda) *L. Hac edictali. in princ.* et *§. Omnib.*

11 Legitimus administr.) *L. ult. §. In autem eo. in fine, de bon. quæ liber.*

12 Dandæ fidejussionis) Vide inf. de bon. quæ lib. ad finem.

## TIT. X. *Si secundo nupserit mulier cui maritus usumfructum reliquerit.*

Hic titulus est etiam de secundis nuptiis et veluti codicillus [1] ad titulum superiorem, quo suppletur quod ille deest. Nam hoc quidem constat ex illo, mulierem cui primus maritus rerum quarundam suarum plenam proprietatem dedit, vel donavit, vel reliquit, si post mortem ejus [2] alii nuptum ire cœperit, statim amittere earum rerum proprietatem nudam, et usumfructum solum retinere: sed ex illo etiam non constat quid sit dicendum, si prior maritus uxori quæ secundo nupsit, dederit vel reliquerit usumfructum rerum suarum, quem constitutio hujus tit. confestim restitui vult liberis prioris matrimonii. Hoc idem probaverunt Arcadius et Honorius [3], et ait porrexerunt ad maritum; cui uxor legasset usumfructum rerum suarum; sed abrogatur a Justiniano [4] Nov. 22.

### X. Enarratio.

1 Veluti codicillus) Codicillus enim est supplementum testamenti.

2 Si post mortem ejus) *L. 3. sup. tit. prox.*

3 Arcadius et Honorius) *In l. 1. C. Th. eod.*

4 Novella 22.) *Capite* 32. ex quo ususfructus quem prior conjux legavit, non aliter aufertur conjugi etiamsi nuptias repetierit, quam si specialiter id defunctus caverit, *d. cap.* 32.

## TIT. XI. *De dotis promissione, vel nuda pollicitatione.*

Matrimonium dixere Græci γαμικὸν συνάλλαγμα. et nos sane malumus etiam id contractum [1], quam pactionem dicere. Hunc sequitur contractus alius qui et antecedere potest [2], nempe dotis datio, *l. Contractus. D. de reg. jur.* [3] vel stipulatio promissioque dotis, vel pollicitatio, quæ pro contractu habetur: quia et ex pacto, et ex pollicitatione [4], et oblatione nuda dotis nascitur obligatio, *l.* 4. et *pen. h. t. l.* 1. §. *pen. de col. dot.* sublata dictione dotis, quæ olim fiebat solemnibus verbis, veluti: Mille doti tibi erunt, aut, Quod mihi debes [5], doti tibi sit. Dos est conventio, qua res aut pecunia certa propter justam uxorem [6] propterve onera matrimonii pervenit ad virum. Vel, qua pensantur onera matrimonii [7] data marito res aut pecunia certa. Varroni [8], ut vulgo, pecunia nuptiarum causa data, vel, quod nomine rei uxoriæ in conventionem venit, ut marito traderetur. Alias dotis nomine significatur jus repetendæ dotis, soluto matrimonio, *l.* 1. §. *Celsus. D. de do. præl.*

### XI. Enarratio.

1 Contractum) *sup. tit.* 1. in *princ.*

2 Qui et antecedere potest) *Paulus libro* 11. *Sent. tit.* 21. *de dotib.*

3 L. Contractus) Et *l. Exigere.* 65. *D. de judic.*

4 Ex pollicitatione) Scilicet si dos definita sit: nam si indefinite promissa sit, nihil agitur, *l.* 1. *hoc tit.* et ideo Thalelæus notat, custodita in *l. pen.* dici, pollicitationem rerum dotalium intervenisse, ut significaret, in rebus certis promissionem factam. Sicut enim stipulatio, quæ ad rem vilissimam deduci potest, non valet: ita, nec dos, ut idem scribit. Notat etiam idem Thalelæus, constitutionem non meminisse mulieris. Sive ergo mulier, sive quis alius dotem pro ea polliceatur, utilis, inquit, pollicitatio est.

5 Aut quod mihi debes) *L. Si pater.* 44. §. 1 *D. de jure dot.*

6 Propter justam uxorem) Uxor proprie est quæ justa est: et si justa non est, nec dos est, §. 12. *de nupt.* Sublata dictione dotis, *L. Ad exactionem.* 6. *hoc tit.* collata cum *l.* 3. *C. Th. de dotib.*

7 Propterve onera matrimonii) *L. Dotis.* 7. *D. de ju. dot. l. Pro oneribus* 20 *titulo sequent. l. Dotem.* 16. *D. de cast. pec.*

8 Varroni) Libro 4. de Lingua Lat. ad finem, Scholiastes Horatii in od. 24. lib. 3. *Dos est donum puellarum nubentium.*

## TIT. XII *De jure dotium.*

*Vide tit.* 1. *lib.* 23. *D.*

Docuit quibus modis contraheretur dotis obligatio nunc tractare incipit de jure dotium .i. de causa, conditione, natura dotium, vel de dotibus [1]. Et recte in Digestis statim initio ejusdem tituli scribitur Dotis causam esse perpetuam, quod voto ejus qui dat, ita contrahatur, ut semper apud maritum sit: quibus verbis significatur, ex dotis causam dominium acquiri marito [2]: Nec enim causæ contractum temporariam, veluti locationis, commodati, pignoris [3] dominium mutant, sed causæ perpetuæ, veluti emptionis, donationis, dotis [4]. Et quod sequitur in *l.* 2. *D. eod.* Reip. interesse, mulieres dotes suas salvas habere, propter quas nubere possint, et ut significat *ex Interest. D. de reb. auct. jud. poss.* quæ ex eodem libro sumpta est, non majores tantum 12. annis; sed etiam minores [5], ut ætate permittente nubere possint: et videtur in ea pro Solidum [6] Paulus scripsisse, Suam Dotem; errorem vero illum esse creatum ex his notis SDM. quæ utrumque significant: id vero eo pertinet ut intelligatur dotis causam esse privilegiariam, favorabilem atque præcipuam, favorem certe addidit ei omnium maximum Imp. Justinianus, favore, quod olim habuit inter creditores chirographarios, eodem quoque dato inter hypothecarios [7], primum in rebus ipsis dotalibus, deinde in ceteris etiam mariti rebus.

### XII. Enarratio.

1 Vel de dotibus) Ut in codice Theod. *Ulp. Reg. tit.* 6. *Pauli* 2. *Sent. tit.* 21.

2 Ex dotis causa dominium seq. m.) Maritus non est dominus simpliciter; sed dominus dotis causa, sicut fundo æstimato non emptor simpliciter, sed dotis causa, *l. Quotiens. D. de jure dot.* Cuj. in *not. posterior. Instit. lib.* 11. 8. vide Obs. 10. 32.

3 Veluti loc. comm. pign.) *L. Non solet.* 39. *D. loc. l.* 8. et 9. *D. comm. l. Cum et sortis.* 35. §. 4. *D. de pignor. act.*

4 Veluti empt. don. dot. §. *Per traditionem. in fi.* et §. *seq. Instit. de rer. div.*

5 Sed etiam minores) Quæ maturius in domum mariti, quasi uxores deductæ sunt, quæque post ætatem nubilem sponsum repudiarunt: nam eis quoque datur privilegium in quasi dote repetenda.

6 Pro solidum) Auctores Basilic. legerunt, *solidum*, vertunt enim ὁλόκληρον.

7 Inter hypothecarios) Sicut inter creditores chirographarios mulier præferebatur creditoribus anterioribus, ita et inter creditores hypothecarios etiam antiquiores mulier antefertur, primum in ipsis rebus dotalibus, deinde in ceteris etiam mariti rebus, *l. Ubi* 20. *hoc tit.* et *l. ult. infra. qui potior, in pig. hab.* Martinus distinguendum non putabat, sive creditores tacitam haberent hypothecam, sive specialem et certam. Vide dicta nobis ad §. *Fuerat antea. de action.* et ibid. Cujacii Notas Sententiam Martini vulgo Doctores sequuntur. Bulgarus contra putat, et Odofredus ad *d. l. ult.*

## TIT. XIII. *De rei uxoriæ in ex stipulatu actionem transfusa, et de natura dotibus præstita.*

Hic titulus est etiam de jure dotium, aut verius de repetitione dotis singularis liber, quo auctore Justiniano cum dotis recuperandæ uxori, vel socero soli, aut adjuncta filia competerent duæ actiones olim, actio rei uxoriæ [1], et ex stipulatu, si stipulatio intervenisset, extraneo ex stipulatu tantum, omnes ii abolita actione rei uxoriæ dotem repetunt actione ex stipulatu: sed socer et uxor [2] ex stipulatione tacita, extraneus tantum ex stipulatione, vel pactione expressa facta initio dandæ vel promittendæ dotis: et socer ipse ex stipulatione expressa statim, non pactione si dotem sibi reddi voluerit non adjuncta persona filiæ, et dotem non esse filiæ pro patrimonio. Eam retinuit actionem Justinianus quæ meliore jure erat. Nam et ex ea multo plura retinet, quam ex actione rei uxoriæ. Nec bonæ fidei eam facit quod utilior sit actori actio bonæ fidei quam stricta, sed ne haberet ex judicio bonæ fidei quiquam, quæ non sit etiam bonæ fidei. Atque ita eam bonæ fidei fecit, ut ne tamen juris stricti pro dotibus amitteret meliorem, quæ in judicio stricto causa erat. Denique mistam fecit actionem bonæ fidei et stricti juris, actionem ex stipulatu de dote repetenda, quæ confusio similis ab eodem inducta est SC. Trebelliani, et SC. Pegasiani. Quæ vero servat ex propria natura actionis ex stipulatu hæc fere sunt: ut non sit locus edicto de alterutro [3]. ut post divortium mortua muliere [4] ante moram nec adventitia dos cedat lucro mariti: ut retentionibus dotis ex quinque causis [5] nullus sit locus: et mortua muliere in matrimonio, si pater sit [6], dos profectitia non cedat lucro mariti. Ex natura actionis rei uxoriæ hæc, ut dotem a parente datam virilis sexus, et per virilem sexum cognatione juncti liberi retineant [7] titulo præcipui, sive ex parte scripti, sive emancipati, aut exhæredati sint [8], cohæredibus præstita cautione a stricta de indemnitate: et ut de dote profectitia vel adventitia divortio facto, aut mortuo marito, agat pater adjuncta filia [9], vel si pater non sit, aut desierit esse morte naturali vel civili ante vel post litem contestatam, sola filia morte civili, ut *l.* 2 *infra, sol. mat.* Et ut maritus hactenus damnetur quatenus facultates patiuntur [10], non in solidum. Et ex his rursus quæ communia erant utriusque actionis hæc servat, ut prædia dotalia reddantur statim: ut dotis inæstimatæ fructus ne reddantur, nisi pro rata temporis [11] quo novissimo anno mulier nupta non fuit. Et hoc addit novi, ut dotes, quæ consistunt in rebus mobilibus, tam animalibus quam his quæ anima carent, et in rebus incorporalibus [12], reddat maritus hæresve ejus intra annum, explicandæ pecuniæ gratia, quia plerumque harum rerum pretia redduntur si constante matrimonio alienatæ, vel manumissæ fuerint. Et his subjicitur de fundo dotali non alienando vel obligando, ne consentiente quidem muliere aut remittente hypothecam, quam habet in rebus dotalibus, sublata differentia Italiæ, et provinciarum, constitutio nova.

### XIII. Enarratio.

1 Actio rei ux.) Salmasius ait, reuxoriam actionem appellari in *l. un.* §. 1. *hoc tit.* ibi; re uxoria, aut ut ipse legit, reuxoria in posterum cessante, qui si scriptos codices consuluisset, non reuxoria, sed rei uxoriæ exaratum invenisset. Certe ita legitur in V. Cl. Menagii libro optimo, et Juliani Brodæi libro pervetusto. Non inficior quidem in *d. l. un.* legi, *rei uxoriæ jus*, et postea, in quibusdam codicibus, *re uxoria in posterum cessante:* et ibidem: naturæ rei uxoriæ. Denique in §. *Fuerat. Instit. de action. omne jus quod res uxoria ante habebat.* et apud Theoph. καὶ ἡ res uxoria: et fortasse non male pro, de rei uxoriæ in ex stipul. alias legitur; *de re uxoria in ex stip.* nolim tamen *reuxoriam* admittere. Nec moveri debemus Glossis Nomicis, in quibus legitur, ῥευξόρια· nam Latini sermonis imperitia huic errori causam dedit. Nec majoris auctoritatis apud me est Suidas, qui verbum hoc corrupte, ut et alia pleraque extulit. Actio igitur rei uxoriæ, id est, quæ dotis recuperandæ causa comparata est. Boetius in Topica Ciceronis libro 6. *Dos licet matrimonio constante in bonis viri sit, est tamen in uxoris jure: et post divortium velut res uxoria peti potest.*

2 Sed socer et uxor) Socer præsumitur stipulatus et uxor tacito intellectu. Extraneus recipit sibi dotem stipulando, vel paciscendo initio dotis dandæ, *l. Cum dos.* 7. *D. de pact. dotal.* vel initio promittendæ, *l. Ex morte.* 9 *infr. tit. prox.* Pater dotem sibi recipit stipulatione non pactione facta initio dotis dandæ, *l. Avia.* 6. *sup. de ju. dot.*

3 Ut non sit locus edicto de alt.) Hodie igitur mulier utrumque consequitur: nisi maritus nominatim aliud caverit: ἀπὸ γὰρ τῶν ἐναντίων εἰσάγεται τὴν πρόληψις ἡ διάταξις, ut ajunt Græci interpretes. Si maritus testamento caverit, ne pro dote ea reliquisse, utrumque non consequetur. Ergo ex contrario si nihil caverit, utrumque consequetur.

4 Ut post divortium mortua) Si mulier post divortium mortua esset, actio rei uxoriæ hæredi ejus non aliter dabatur, quam si maritus in dote mulieri reddenda moram fecisset, ut scribit Ulp. *tit. de dotib.* Sed si profectitia esset, ad patrem redibat: si adventitia, remanebat penes virum. Actio vero ex stipulatu ad hæredem transmittebatur, etiamsi maritus viva uxore moram non fecisset. Hodie manet actio ex stipulatu, et transmittitur ad hæredes mulieris, etiamsi maritus nullam moram fecerit.

5 Ex quinque causis) Propter liberos, propter mores, propter im-

penses, propter res donatas, et propter res emotas, de quib. *Ulp. tit. de dotib.*

6 Si pater sit) Si pater non sit, sed decesserit constante matrimonio, deinde filia, dos profectitia apud maritum remanet, *Ulp. d. t. de dot.* Si dos sit adventitia, et respicias ad jus ex stipulatu, dos apud virum non remanet post mortem uxoris: sed ad hæredes mulieris transmittitur, nisi aliud actum sit, §. *Illo pro ut (sub)o.*

7 Liberi retineant) Filia, vel neptis, sive hæres ex parte scripta sit, sive emancipata, sive exhæredata, dotem pro ea datam a parente, qui eam hæredem scripsit, vel exhæredavit, vel emancipavit, retinet præcipuam, solaque actionem ex stipulatu dotis repetitionem habet.

8 Aut exhæredati sint) §. *Videamus.*

9 Cohæredibus præstita caut) Cavendum est de indemnitate et defensione secundum naturam propriam actionis ex stipulatu, §. *Cautione.*

10 Agat pater adjuncta filia) Non hæres patris, §. *Et hoc ex rei.*

11 Quatenus facultates) Si non in fraudem uxoris bona sua diminuerit dolo malo, §. *Cum autem.* Thalelæus notat: Non ergo non imputatur si dolo non acquisierit, sed si dolo possidere desierit, ut in socius, *l. Verum* 63. *D. pro soc.*

12 Pro rata temporis) Vide Thalelæum hoc §. *Cumque ex stipul.*

13 In rebus incorporalibus) In actionibus seu nominibus debitorum.

## TIT. XIV. *De pactis conventis tam super dote, quam super donatione ante nuptias, et paraphernis.*

Ut contractui emptionis venditionis libro quarto et actionibus quæ ex eo nascuntur, subjicitur titulus de pactis, quod hæc solerent legem dare emptioni venditioni, ita proposito contractu dotis hoc libro et actionibus quæ de repetenda dote competunt, datur titulus de pactis dotalibus, ex quibus est actio præscriptis verbis, *l.* 6. *supr. de jur. dot* et titul. prox §. *Accedit,* videlicet negotio ita gesto ab extraneo dante dotem pro muliere. Do ut reddas. Nec enim ei suppetit actio rei uxoriæ, cum mulier pro qua dedit dotem, contraxisse intelligatur, non ipse, *l.* 9. *in fi. hoc tit* nec actio ex stipulatu cum tacita ei data stipulatio non sit; sed quasi ex novo negotio utilis præscriptis verbis ad exemplum rei uxoriæ, est efficax condictio certi 1. Et ex his quidem pactis alia utilia sunt, alia inutilia; quæ Constitutiones satis aperte discernunt. De pactis conventis super donatione ante nuptias est *l.* 9. et *pen.* x. Retinet titulus veterem appellationem, quia nondum eam mutaverat Justinianus in propter nuptias. Recentior enim est *l. ultim. supr. de don. ant. nupt* Constitutionibus tituli hujus. De conventis super paraphernis est *l.* 5. 8. et *ult.* Et *l.* 5. inutile esse pactum instrumento dotali interpositum vice testamenti, ut mortua muliere in matrimonio paraphernа pertineant ad maritum. Utile est pactum, si idem de dote convenerit 2, non si de paraphernis, quia pactum neque testamenti, neque codicillorum vim ullam habet, et improbum etiam est pactis constringere libertatem testandi. Nihil etiam juris marito datur in paraphernis, nisi hactenus quatenus patitur mulier *l.* 6. ut si data eo marito non donandi animo maritus consumpserit, mulieri teneatur, etiamsi ex eis locupletior factus non sit, *l. De his. inf. de don. int. vir.* et in solidum, etiamsi facultates non habeat, modo si ea amoverit, *l. Si rerum. D. de re jud.* Et ad hæc notandum etiam pro paraphernis 4 mulieri dari tacitam hypotecam, *l. ult* ut pro dote tit. superiore. Nam quam olim pacisci solebant tam pro dote quam pro paraphernis, ut *l. Ubi. supr. de jur. dot.* æque consequens est, ut pro dote, hodie pactam haberi etiam pro paraphernis: possis addere, et pro donatione propter nuptias eadem ratione, solo privilegio uni doti reservato 5. Placet etiam ut in rebus dotalibus, ita in paraphernis maritum cujus potestati ea commisit mulier, præstare dolum et culpam 6. Et parapherna sunt cetera bona mulieris quæ doti non dedit, Gallico vocabulo 7 usurpato a Latinis, ut rhedæ 8, petoriti 9, covinni 10, peculium mulieris, *l. Si ergo.* §. *Dotis. D. de jur. dot l. Donationes.* §. *Species. de dona.*

### XIV. Enarratio.

1 Vel efficax condictio certi) In *l.* 1 *utilis est condictio.* Basilica χρήσιμός ἐστιν ὁ κονδικτίτιος. Cujacius utilem interpretatur, efficacem. Thalelæus autem: utilis, inquit, condictio, quia potest agere præscriptis verbis, cum ob causam datum sit. Utilis condictio in *l.* 1. *D. qui et a fac. tut.* et *l.* 2. *infr. eod.* non est ἐνδόνυμος, ἰσχυρός, ut Græci interpretantur, sed opponitur directæ.

2 L. 9. et penult) Ex *l.* 9. et *pen.* quod attinet ad partem lucri æqualis est casus dotis, et casus donationis propter nuptias. *Ex Novell.* 97. æqualis esse debet quantitas dotis et donationis propter nuptias.

3 Si idem de dote convenerit) *l. Si convenit.* 6. *hoc t.*

4 Etiam pro parapher.) *L. ult.* §. 1. *hoc t.*

5 Solo privilegio uni doti reserv.) *L. ult.* §. 2. *infr. qui potior. in pign. hab.*

6 Præstare dolum et culpam) *L. ult.* §. 2. *hoc t.* ταύτην γὰρ ἐπιμέλειαν ἀπαιτεῖται καὶ περὶ τὰ προικιμαῖα πράγματα· *hanc enim diligentiam præstat circa res dotales,* ut ajunt Græci: et verum est, *l. Etiam* 16. §. 1. et *l. In his rebus.* 65. *D. sol. matr.*

7 Gallico vocabulo) Salmasius de modo usurarum c. 4. Doctissimi Jurisconsulti, inquit, notant, Gallorum eam vocem esse antiquam, et covinni, petoriti, alauda. Sed falluntur egregie. Pure puta vox Latina, quam Galli eo sensu usurparunt de rebus mulieris peculiaribus, quæ extra dotem esse, atque ad usum suum in domo mariti propria se habere vellent. Ego potius accedo Ægidio Menagio τῷ πάνυ, Gallos Cisalpinos, qui Latine loquebantur, ea, quæ extra dotem sunt, peculium appellare.

8 Ut rhedæ) Fabius libro 1. cap. 5. Fortunatus.

*Curriculi genus est, memorat quod Gallia rhedam.*

9 Petoriti) Quod Græci φορεῖον, Galli Transalpini petoritum appellant, auctore Gellio 15. 30. Quintil. d. c. 5. Festus in petoritum, vetus Horatii Schol. ad sat. 6. lib. 1.

10 Covinni) Pomponius Mela lib 3. 6. *Dimicant non equitatu modo aut pedite verum et bigis et curribus Gallice armatis, covinnos vocant.* D. Hieronymus in Esaiam libro 18. *Reducantur Sarraco Gallico covinnisque bellicis.*

## TIT. XV. *De dote cauta et non numerata.*

Cautionem nudam sive tenorem inanem dotalium instrumentorum, ut sit *l.* 9. *inf. de bon. pros* dotem non facere, ut *l.* 1 *sup. de don. an. nupt.* non factam donandi animo 1: rem desiderare dationem naturalem 2. Factam donandi animo 3, et legitime 4, et ex SC. confirmatam morte mariti, si fuerit facta forte manente matrimonio, pro dote haberi, *l.* 2 Cautioni falsæ objici præscriptionem anni numerandi a soluto matrimonio, *l.* 3. quam Nov. 100. 5 valde immutavit.

### XV. Enarratio.

1 Non factam donandi animo) Cautio nuda, id est, dotis non acceptæ, quæ non donandi animo facta est, pro dote non habetur.

2 Rem desid. datio. natu.) Ut dos de re ipsa data sit. *l.* 2. ἐν αὐτῇ τῇ ἀληθείᾳ, Basilica, ἐνεργῶς, Scholiastes.

3 Factam donandi animo) Puta, ut quod uxori donavit, in dotem accipiat, ut in *l. Si filius uxori.* 59. *D. de donat. int. vir. et uxor.*

4 Et legitime) *d. l.* 2. Pone donationem D. solidos excedere, et legitime insinuatam, vel intra modum legitimum factam. Thalelæus ad *d. l.* 2. Basil. libro 29. titul 5. cap. ult. Donatio ejusmodi ex Senatusconsulto morte mariti confirmatur, si in eadem voluntate manserit, *l. Cum hic status.* 32. *D. de donat. int. vir. et uxor*

5 Novella 100.) Exceptio non numeratæ dotis post solutum matrimonium anno finitur, si matrimonium biennio tantum duraverit: nam si diutius duraverit, non tamen amplius decennio, post solutum matrimonium tribus mensibus finitur. Si amplius decennio duraverit, mulieri dotem repetenti ex instrumento dotali, nulla opponi non numeratæ dotis exceptio potest. Cujac. ad d. Novellam 100.

## TIT. XVI. *De donationibus inter virum et uxorem et a parentibus in liberos factis, et de ratihabitione.*

Quæstio de re uxoria multis partibus constat, inter quas una est de donationibus inter virum et uxorem, propter quas erat retentio dotis: et hanc partem hic tit. exequitur: jamque superioris tituli l. 2. prædicere occupavit, cautionem dotis non acceptæ factam uxori donandi animo, confirmari morte mariti: quod est ex SC. sive oratione Severi, et Antonini 1, quæ et Constitutio dicitur generali nomine, *l.* 3. *hoc tit.* quæ si intervenlat Falcidia, ita accipienda est, ut confirmetur donatio pro dodrante tantum, *d. l.* 2. et *l.* 14. *hoc titul.* Donatio enim inter maritos comparatur donationi causa mortis 2 post SC. excepto uno casu, si donator in servitutem redigatur, quo donatio inter maritos confirmatur, donatio causa mortis inter alios infirmatur 3. Ab initio autem donationes inter virum et uxorem ipso jure non valent, ne mutuæ quidem, *l. Cum hic status.* §. *Si ambo. D. eod* et revocantur pœnitentia tacita 4 vel manifesta 5 per vindicationem, aut condictionem 6, non in solidum, sed in quantum locupletior ex ea re factus, factave est, qui quæve donatum accepit, *l. pen. C. Theod. de rev. don.* et hac etiam ratione quæ locupletiorem non faciunt 7 donatarium, permissæ sunt. Exemplum autem SC sive Orationis Severi et Antonini fecit, ut idem Justinianus statueret in donationibus a parentibus collatis in filiosf. ut silentio, ut morte confirmarentur: et naturali igitur et civili morte exemplo donationis inter maritos, et donatore mortuo apud hostes, non jam ex SC. vel exemplo SC. sed ex lege Cornelia testamentaria, vel post mortem donatoris, donatario postliminio reverso, a Justiniano nove producta utraque fictione ad donationes inter virum et uxorem, *l. ultim. hoc tit.* Id vero de confirmatione donationis 8 inter patrem et filiumf. quod idem Justinianus statuit, ante non tenuerat, vetante regula, quæ ex post facto 9 non vult convalescere id quod ab initio non valuit: et hoc secus si quando fit 11, etiam fit ex lege certa vel incerta l. Incognita nobis: vel utiliter, non directo. Inde vero cum dubitatio nasceretur, utrum donator si legaret quod donasset, id jure confirmationis caperetur, an jure legati, et constaret capi jure confirmationis post SC. *l.* 14. *hoc titul.* nec verbum igitur Lego semper facere legatum, uti nec verbum Dono donationem, *l. Ex conducto.* §. *Pap. loc.* idem Justinianus ab hac definitione unum casum excepit; Si donatio insinuata non esset, et differentiam patefecit inter jus confirmationis et legati. Jus legati non retrotrahi Jus confirmationis retrotrahi: et generaliter idem definit, omnem confirmationem vel ratihabitionem retrotrahi, sublata differentia veterum, inter ea quæ sunt juris et ea quæ sunt facti: nam ea quæ sunt juris retro trahebantur, non ea quæ sunt facti, *arg. l.* 7. *D. de jure cod.* Et hoc tantum est quod de ratihabitione hic tit. habet, et de donatione parentum erga liberos suos una lege nova Justiniani comprehensum *l.* 25.

## XVI. Enarratio.

1 Quod est ex SC. sive orat. Sev. et Ant.) *L. Cum hic status.* 32. *D. de donat. int. vir. et uxor.*

2 Comparatur donationi causa mort.) Habetur pro donatione causa mortis, vel pro fideicommisso, *l. In donationib. inf. ad l. Falc.* fideicommissi partibus fungitur.

3 Inter alios infirmatur) *L. Res uxoris* 24. *hoc tit. l. Si quis.* 7. *D. de mort. cau. donat.*

4 Revocantur pœnit. tac.) Veluti si donator res donatas alii vendiderit, pignorive dederit, *d. l.* 32. §. *Si maritus.* et *l.* 12. *hoc tit.*

5 Vel manifesta) *l.* 18. *hoc tit.*

6 Condictionem) Sine causa, vel ex injusta causa, quæ dicuntur utiles actiones in *l.* 7. ut Gl. interpretatur.

7 Quæ locupletiorem non faciunt) Veluti si servus donatus sit manumissionis causa, *l.* 22.

8 De confirmatione donationis) Ut patris donatio in filiumf. collata confirmatur morte, *l. Donationes.* 1. *hoc tit.* Ita æquum est donationem filiæfamilias in patrem collatam confirmari morte filiæ. Cujac. in Consultat. 44.

9 Vetusta regula quæ ex post facto) *L.* 29. *D. de div. reg. jur.* ex post facto, i. τῶν μετὰ ταῦτα συμβαινόντων, Theod. Balsamon et can. 38 Greg. Thaumaturgi, *ex his quæ postea accidunt.*

10 Convalescere) βεβαιοῦσθαι, confirmari.

11 Et hoc secus si quando fit) Plautus Capt. act. 3. sc. 4. v. 92 *Hoc si secus reperies*, et v. 106. *nunquam hoc invenies secus.* Secus, est aliter hoc aliter si quando fit, lege confirmatur, vel Senatusconsulto, ut donationes inter virum vel uxorem.

## TIT. XVII. *De repudiis et judicio de moribus sublato*

Pars alia quæstionis de re uxoria fuit de moribus 1 conjugum, qui divortio causam dedissent, quoniam propter mores erat retentio ex dote 2, atque etiam actio de moribus. Sed actio tollitur a Justiniano *l. ult.* quoniam sufficiunt pœnæ injusti repudii 3 comprehensæ *l. Consensu*, et retentionem quoque postea sustulit sursum *tit.* 13 §. *Taceat.* Sed quia non nisi facto divortio retentioni locus erat, vel actioni de moribus, etiamsi utraque sublata sit, residet tamen adhuc inspectio de divortiis, de quibus est hic tit. nam repudiorum nomen generale est, quo et divortia significantur 4, et repudia inter sponsos: et de his est *l.* 2. Ceteræ de divortiis. Divortium est repudium et separatio maritorum. Repudium est divortium, vel renunciatio sponsalium. Placet valde formula 5 repudiandæ uxoris impudicæ, quæ est in satyrico Petronii: Quia fidem scelere violasti, et communem amicitiam, res tuas ocyus tolle, et alium locum quem polluas quære. Licita autem fuere repudia 6 ante *Nov.* 117. 7 ex *l.* 9. *hoc tit.* facta communi consensu 8 non invito altero, impune sine justa et legitima causa. Solius Flaminis matrimonium non nisi morte dirimi non poterat, auctoribus Festo 9 et Gellio 10. Imo nec alius olim jure veteri, et primum Domitianum repudia permisisse Plutarchus 11 scribit in ῥωμαικοῖς.

## XVII. Enarratio.

1 De moribus) Josephus de vita sua, μὴ ἀρεσκόμενος αὐτῆς τοῖς ἤθεσιν ἀπεπεμψάμην, de uxore sua quam repudiavit ob mores.

2 Erat retentio ex dote) Ulpianus *tit. de dotibus*, *l.* 1. *C. Theod. vict. civilit. criminal. aq. non pos.* et l. 1. *eodem. Cod. tit. de dot.* si culpa mulieris factum esset divortium. Seneca Medeæ act. 3.

*Hac dote nuptæ: redde fugienti sua.*

Josephus Scaliger: lege Romana: quod culpa Jasonis divortium intervenerat, non Medeæ.

3 Pœnæ injusti repudii) Lex injusti repudii maxime necessaria ad continenda matrimonia ut, est in Fabii declamatione 262.

4 Quo et divortia signif. et rep.) Pro divortio accipitur in Justini Apologia 1 pro Christianis: τὸ λεγόμενον, inquit, παρ' ὑμῖν ῥεπούδιον δοῦσα ἐχωρίσθη. Glossæ. ἀπόλυσις γαμετῆς ἢ μνηστῆς. *repudium*: Item διάλυσιν γάμου. *repudium*. Theodoretus in Esajam cap. 50. βιβλίον δὲ ἀποστασίου ὃ καλεῖν εἰώθασιν οἱ πολλοὶ ῥεπούδιον. ὀνομάζει. *Libellum divortii vocat quod vulgo repudium dicitur.* Svetonius Tiberii cap. 2. *Repudiumque ei suo nomine remissum.* Tertullianus Apolog cap 6. *Nulla repudium domus scripsit*: et mox: *Repudium jam et votum est, quasi matrimonii fructus.* Adde de monog. cap. 9. ad finem.

5 Placet valde formula) Hæc exstat apud Plautum in Amphitr. Act. 3. Sc. 2. *Valeas, tibi habeas res tuas, reddas meas.* Quintilianus d. declamat. 262. *Tunc repudiatum tu credis uxorem, cum res suas sibi habere jussa est, cum egredi de domo.* Martialis 10. 41.

*—— Proculeja maritum*
*Deseris, atque jubes res sibi habere suas.*

Apulejus Metam. 5. *Confestim toro meo divorte, tibique res tuas habeto*: adde *l.* 2. *D. de divort.* V. Cujac. Observ. 1. 39. et ad Nov. 22. ubi locum Ciceronis e Philippica 2. profert ut Victorius emendavit: *claves ademit, exegit*, et Muretus in variis probavit, 2. Var. cap. 2.

6 Licita autem fuere repudia) Ut quasi per ludibrium matrimonia contraherentur et dirimerentur. Svetonius in Julio cap. 43. *Diremit nuptias prætorii viri, qui digressam a marito post biduum statim duxerat.* Eleganter D. Hieronymus libro 1. adversus Jovinianum *Quasdam repudiatas*, inquit, *altero nuptiarum die statim nupsisse legimus: uterque reprehendendus maritus, et cui tam cito displicuit et cui tam cito placuit.*

7 Ante Novel. 117.) Quam Justinus revocavit *Nov.* 140. inter Novellas Justiniani.

8 Communi cons.) *Amica separatione*, ut loquitur Tertull. de Monog. cap 17. συναινοῦντος ἑκατέρου μέρους. *Nov.* 22. *cap.* 4. vel ex causa, puta, sterilitatis, ob quam primus Spurius Carvilius divortium fecisse dicitur. Fragmentum Varronis: *Quod parere non poterat, mulierem foras betere jussit* de quo videndus Plutarch. in Sylla, A. Gellius, Dionysius Halicarn. Sed hoc non obtinuit in Republica Christiana. D. Augustinus in libro de nuptiis et concupisc. cap. 10. *Ut cum filiorum procreandorum causa vel nubant feminæ, vel ducuntur uxores, nec sterilem conjugem fas sit relinquere, ut alia fecunda ducatur. Quod si quisquam fecerit, non lege hujus seculi, ubi interveniente repudio sine crimine conceditur cum aliis alia copulare connubia, sed lege Evangelii reus adulterii.* Nec igitur ob sterilitatem dirimitur matrimonium, sicut nec bona gratia ob imbecillitatem solvitur, id est, si quis res mariti agere non possit, *Novel.* 22. *cap.* 6. ob servitutem Jonas Aurelian. Episc. in lib. 2. de institutione Laicali cap. 12. *Sunt namque nonnulli, qui dum liberæ conditionis mulieres se putant esse uxores, si aliqua occasione postea servituti subactæ fuerint, illico eas a jure conjugii scindunt. Et hoc lege mundi faciunt non lege Christi.* De his causis et monachismo et captivitate, vide Cujac ad d. Nov. 22.

9 Festo) In flammeo.

10 Et Gellio) Libro 10. 15.

11 Plutarchus) Seldenus de Flaminicæ divortio Plutarchum accipit, uxoris Hebraicæ lib. 3. cap. 27.

## TIT. XVIII. *Soluto matrimonio quemadmodum dos petatur.*

Hic titulus est de ipsa repetitione et solutione dotis, sive de judicio reciperandæ dotis, quod soluto matrimonio competit aliquando directo, aliquando utiliter, ut *l.* 3. 1, et non in solidum 2 adversus maritum, sed quatenus facere potest, adversus hæredem ejus in solidum, *l. gr.* 8. et 9. ac rursus in patrem si merito filiof. dos data sit, non in solidum, sed in peculium, si ipsi patri, in solidum *l. pen.* et aliquando non res ipsas dotales peti, sed pretium 3, aliquando etiam partus ancillarum venire, si non mariti, sed mulieris periculum 4 fuerit; non etiam fructus, nec solum patrem dotem sine filia, quæ superstes sit 5, repetere, nec in ejus arbitrio dotem esse filiæ ut peculium, *l.* 2. et 7. 6 et ad hunc fere modum finemque dotem repeti hic tit. docet; At eadem de re fuit tit. 13. An hic igitur superfluus? minime vero: alioquin erit etiam superfluus tit. 23. de fundo dotali, quoniam eodem tit. omne fere jus de fundo dotali expositum est. Verum observandum est in eo tit. 13. ea tantum exponi de repetitione dotis quæ nova Justinianus fecit, partim probato, partim improbato jure actionis rei uxoriæ, et ipsa etiam actione sublata, et retenta sola ex stipulatu, et mulieri socerœque data tacita stipulatione, et mulieri etiam tacita hypotheca. et similiter ea tantum exponi de fundo dotali, quæ ipse fecit nova, sublata differentia locorum, quam induxerat lex Julia, et differentia alienationis et hypothecæ. Ceteraque de repetitione dotis vel fundo dotali Constitutionibus prodita sunt, confirmari nominatim in *d. tit.* 13. §. *penult.* et cetera de fundo dotali sunt in tit. 23. cetera de repetitione dotis in hoc titulo. Imperfectus esset hic liber sive tractatus de dotibus, si contineret ea tantum, quæ de jure dotium Justinianus fecit nova, non etiam vetera, quæ non mutavit.

## XVIII. Enarratio

1 Aliquando utiliter, ut l. 3.) Dominus ibi utili actione de dote tenetur, quia neque matrimonium fuit, neque dos, et convenitur non in solidum, sed de peculio. Emendanda est Glossa Theodori ibi ἡ δὲ πεκουλίῳ γυμναζομένη ἐπὶ τῆς προικὸς τὸ πᾶν ἀπαιτεῖ, ὡς δηλοῖ ἡ ι. διάταξις τοῦ παρόντος τίτλου. Legendum inquam, οὐκ ἀπαιτεῖ. *Actione de peculio dos in solidum non petitur, ut ostendit* 10. *constitutio hujus tituli.*

2 Non in solidum) *L. Maritum.* 12. *D. eod.*

2 Sed pretium) *L.* 8. *in fine*

1 Sed mulieris periculum) Fac convenisse ut ipsæ res æstimatæ soluto matrimonio redderentur, si exstent: partus ancillarum dotalium ad mulierem pertinent: Cum enim mulieris periculum sit, ejusdem commodum esse debet *l.* 1. *hoc tit.*

5 Quæ superstes sit) Nam si superstes non sit, pater dotem repetit, sive filiafamilias esset, ut in specie *legis* 4. sive emancipata, ut ibi ait Theodorus.

6 Ut peculium, l. 2. et 7.) In *d. l.* 7. Cujacius legit, peculium et Thalelæus ibid. ἀφαιρεῖσθαι τὸ πεκούλιον: *peculium adimere*: veteres tamen codices nihil mutant.

## TIT. XIX. *Si dos costante matrimonio soluto fuerit.*

Commodissime junxit hunc titulum superiori: nam lex ultima superioris tituli, et lex istius tituli partes duæ sunt unius ejusdemque Constitutionis, ut constat ex *Cod. Theod. l. Si constante. De dot.* Lex ultima superioris tituli est de marito mortuo, hæc vero de uxore mortua, et ut marito mortuo dos redit ad mulierem, nihilque ex ea

hæredes mariti sibi vindicare possunt ex *d. l. ult.* ita ex hac lege uxore mortua contra generalem definitionem superiori tituli, ut dos soluto tantum matrimonio petatur, vel solvatur, exceptis certis causis [1]: quia repræsentationem dotis perspicuum est instar donationis obtinere quæ inter maritos prohibita est, si maritus, constante matrimonio dotem mulieri solvarit absque legitima causa quia ea solutio præmatura pro donatione est, nihil ex ea dote hæredes mulieris sibi vindicare possunt, sed marito adversus eos est repetitio dotis cum fructibus omnibus quaqua fide [2] percepti sunt a die solutionis. Jure enim veteri mortua uxore dos adventitia, vel profectitia si non sit pater, lucro mariti cedit, liberis communibus servata proprietate quasi bonorum maternorum; adeo ut nec a liberis ea abalionare possit, maxime si eis novercam superduxerit. Jure novo, quo mortua uxore dos non cedit lucro mariti, at redditur hæredibus mulieris, §. *Illo procul dubio tit.* 13. non potest esse locus Constitutioni hujus tituli, nisi ponas convenisse instrumento [3] dotali ut dos mortua uxore lucro mariti cederet: et ita hanc Constitutionem accipit Justinianus in *Novell.* 22. ea nimirum inflexa et accomodata ad jus quod ipse novum fecit de dotibus: quo argumento contendere fortiter possis quæcunque hic vel Pandectarum libris cauta sunt, excipi debere secundum nova jura, quæ Justinianus introduxit. Sed id efficere tamen ubique, vincereque sane haud quaquam possis. Illud non omittam in specie hujus legis, non eosdem fuisse liberos et hæredes mulieris, extraneos scilicet hæredes fecerat mulier, liberis satisfecerat, relicta portione legitimæ portionis [4].

### XIX. Enarratio.

1 Exceptis certis causis) De quibus in *l. Mulus.* 73. §. 1. *D. de ju. dot.* et *l. Quamvis.* 20. *D. sol. matrim.*

2 Quaque fide) Accursius utitur distinctione bonæ fidei, et malæ fidei.

3 Nisi ponas conven. instrum. dot) Cum Azone hic in Summa et Odofredo. Basilica: Si maritus dotem, quam mortua muliere lucrari debet, etc. Liberis tamen servatur proprietas, et solus ususfructus patris est, *in Constit. hujus tit. in fin.* in qua pro, *competens*, alii codd. habent, *servetur*; et alii in neutrum hoc modo: *ita ut propria ejusdem liberis ex eadem suæ plus alienare*, etc. Sic vetus Ægidii Menagii V. cl. et τὸ κατὰ πόδας.

4 Legitimæ portionis) Ut in §. *Sed hæc. Institut. de inoffic.* et ibi Cujacius.

## TIT. XX. *Ne fidejussores vel mandatores dotium dentur.*

Pertinet etiam hic titulus ad repetitionem et solutionem dotis, ut maritus, vel socer, vel prosocer qui dotem accepit, dotis servandæ et solvendæ soluto matrimonio mulieri non cogatur fidejussorem dare, vel mandatorem, cujus scilicet mandatu uxor dotem det viro, quo sit adversus fidejussorem, vel mandatorem mulieri regressus soluto matrimonio dotis reciperandæ gratia; et si ultro maritus dederit fidejussorem vel mandatorem, ut non obligetur [1], quia hanc obligationem Constitutiones improbant, *l. 1. Cod. Th. de fid. dot.* et ratio Constitutionum hæc est, quia cum mulier credat marito suum corpus, et omnem vitam, vel socero cujus filio nupsit, et plerunque etiam parapherna: absurdum esse fidei ejus ea etiam si non committeret dotem, quæ et in bonis mariti est, vel si jam commissa et concredita ea, si desideraret fidem alienam, si fidem haberet fidei alienæ magis quam amici sui, fideique communi. Ante nuptias fateor [2] posse dari fidejussorem dotis, vel post nuptias, non manente matrimonio. Hac de re monui me scribere ad Africanum lib. IV. [3].

### XX. Enarratio.

1 Ut non obligetur) Placentinus et Franciscus Duarenus existimabant, dandi quidem fidejussoris necessitatem remitti, sed datum obligari. Verius tamen est, non obligari, quæ fuit Azonis sententia hic in Summa, Odofredi, et Græcorum. Stephanus ad *l. 52. D. de ju. dot.* εἰ δὲ καὶ δοθῇ οὐκ ἐνέχεται. *Sed neque si datus fuerit, tenetur.*

2 Ante nuptias fateor) Ante nuptias datus fidejussor tenetur. Constantinus Harmenop. Epitom. libro 4. tit. 8. §. 9. Azo contra putat, loco citato. Post solutum matrimonium fidejussor dotis reddendæ accipi potest, *l. Si constante* §. 24. 2. *D. sol. matr.* et *l. Exceptiones.* 7. *D. de exception.*

3 Ad Africanum libro IV.) Ad leg. *Vir uxori.* 17. §. 1. *ad Senatusconsu. Vellej.*

## TIT. XXI. *Rerum amotarum.*

Pars alia quæstionis rei uxoriæ, est de rebus amotis, propter quas erat olim compensatio sive retentio [1] ex dote, et quæ etiam hodie manet actio rerum amotarum. De utraque est hic tit. De Compensatione sive retentione *l. 1.* ut a Græcis accepta est [2]. De actione *l. 2.* et 3. Et est actio rerum amotarum, condictio [3], quæ ex edicto prætoris [4] post divortium [5] datur statim [6], et in solidum [7] in uxorem, vel maritum [8], qui conjugi res abstulit divortii causa [9]. Oriri dicitur ex divortio *l. ultim.* §. *pen. D. de divort.* quia post divortium datur, non manente matrimonio. Et oriri ex furto *l. 21. §. ult. D. eod. l. Si rerum. D. de re jud.* atque adeo quasi pœnalis esse [10], et quasi famosa [11], nec in hæredem dari ultra id quod ad eum pervenit, *l. 3.* Et ut contractus appellatione continetur quasi contractus: sic in *l. 2.* famosæ vel pœnalis actionis, quasi famosa vel quasi pœnalis, qualis hæc actio est, quod in ea furti fiat mentio tacita. Nam et si res amotas dicas, populus intelligit te res furtivas dicere, apud quem constat ratio nostræ famæ. Verbum amovendi elegit prætor in hoc edicto, ut parceret pudori ejus qui maritus, vel quæ uxor fuit ex furto in matrimonio commisso, longe alia ratione, quam in edicto, ut suus hæres beneficium abstinendi non habeat, qui quid ex hæreditate amovit [12], at in edicto Si quid testamento [13] manumissus ex hæreditate subripuit: in quibus quia hæreditati furtum non fit [14], non potuit furti meminisse. In hoc vero furtum, quæ res est natura turpis [15], verbis extenuat [16] in honorem prioris matrimonii [17], nec Latine loquitur [18] i. furtum non appellat furtum; sed ut qui pulsavit se attigisse, qui vulneravit se læsisse dicit.

### XXI. Enarratio.

1 Erat olim compensatio, sive retentio) *L. Mulier.* 75. et *l. un.* §. *Taceat. sup. de rei ux. act.*

2 Ut a Græcis accepta est) Theodorus. Actione de dote conventus, compensationem objicit etiam rerum ab uxore subtractarum.

3 Condictio) *L. Rerum.* 26. *D. eodem*, ex injusta causa *l. Rerum.* 25. *in fin. eodem.* et certi, *l. Si concubina.* 17. §. *pen. eodem*, quæ ex omni causa competit, *l. Certi.* 9. *D. de reb. credit.*

4 Ex edicto Prætoris) Edicto Prætoris promittitur, *l. 2. hoc. tit.* sic enim legit Cujac. Observ. XVII. 5.

5 Post divortium) Actio rerum amotarum datur adversus eam quæ uxor fuit, *l. 1. D. eodem*, μετὰ γαμοζυγιον, ut ibi Græci. Constante matrimonio condictio competit. *d. l.* 25.

6 Datur statim) Paulus ait, rerum amotarum actionem damnum repræsentare, id est, ut Græci recte interpretantur, *rerum amotarum* παραχρῆμα τὴν ζημίαν ἀπαιτεῖ ἀπολαβεῖν τὸν ἀδικηθέντα εἰ καὶ μετὰ ταῦτα μέλλει ἁρμόζειν ἡ τῆς προικὸς ἀπαίτησις. *rerum amotarum actio instituitur, ut qui damnum passus est, statim indemnis fiat.*

7 Et in solidum) Quoniam ex malo contractu, et delicto oritur, ut est in *l. Si rerum.* 52. *D. de re judic.* sive ut est in *l. Si mulier.* 21. § *ult. D. hoc tit.* rerum amotarum actio pendet ex furto.

8 Vel maritum) Etiam in maritum rerum amotarum actio est, Ulpian. *tit.* 7. §. 1. *l. Contra.* 6. §. *Si post divortium* et *l. seq. D. eod. l. 2. hoc. tit.*

9 Divortii causa) Nisi enim ope repudii mulier ea subtraxerit, rerum amotarum actio non est, sed in rem et ad exhibendum, Thalelæus.

10 Quasi pœnalis esse) Auctor ἐναντιοφ. ad *leg.* 15. *D. eodem.* colligit ex d. l. actionem rerum amotarum non esse pœnalem. Notat tamen quosdam interpretes exponentes legem 2. *hoc. tit.* scribere, eam non competere constante matrimonio, quod sit pœnalis libro 27. titul. 11.

11 Quasi famosa) Vide ad *tit. de condict. furt. supra, lib.* 4. Non est proprie pœnalis, aut famosa, sed quasi pœnalis, et quasi famosa.

12 Qui quid ex hæred. amovit) *L. Si servum.* 71. §. 3. *D. de acquir. hæred.*

13. Et in edicto, si quid testam) *L. pen.* et *ultim. D. Si is qui testam. lib. esse juss. erit:* ibi amovere, est ὑποκορισμοῖς subripere.

14 Hæreditati furtum non fit) *L. In eo quod.* 31. §. 1. *D. de acquir. rer. dom.* quia rei hæreditariæ nondum possessæ furtum non fit, *d. l.* 6. §. *ultim.*

15 Quæ res est natura turpis) *L. Probrum.* 42. *D. de verbor. signif.* vide quæ dixi tit. 1. Institutionis 4.

16 Verbis extenuat) Lenitate verbi tristitiam rei mitigat, Cujac. in Paratit. Dig. Divus Augustinus lib. 2. de Ordine cap. 4. *Solœcismos et barbarismos quos vocant, Poetæ adamaverunt, quæ schemata et metaplasmos mutatis appellare nominibus, quam manifesta vitia appellare maluerunt.* Ejusmodi ὑποκορισμοῖς utuntur alii auctores, ut dixi in Replicatione de Mutuo adversus Claudium Salmasium p. 114. Mariandynos, quos Heracleotæ in servitutem redegerant, ὀνόμαζον δωροφόρους, ἀφαιροῦντες τὸ πικρὸν τῆς ἀπὸ τῶν οἰκετῶν προσηγορίας, ut scribit Athenæus libro 6.

17 In honorem prioris matrim.) *L. 2. D. eodem* propter reverentiam personarum, *l. 3. § 2. eod.*

18 Nec Latine loquitur) Martial. 11. 21.

## TIT. XXII. *Ne pro dote, mulieri bona mariti addicantur.*

Longe alia est ratio hujus tituli ac fuit superioris: nam vivi mariti pudori parcit mulier ex tit. superiore, si de rebus agat divortii causa a marito subreptis: quia et vivo marito parcit, si agat de dote dum eum non condemnat in solidum [1], sed quatenus facere potest. Mortuo autem marito, judicio dotis hæredem ejus [2] condemnat in solidum, *l. Maritum. D. sol. matr.* et ex hoc. tit. non parcit pudori mortui: quinimo si nullus marito hæres existat, ex illa parte edicti, Cui hæres non extabit [3], mittitur in possessionem bonorum omnium mariti, dotis servandæ causa, quo genere non transfertur possessio, sed jus prætorii pignoris constituitur: deinde transactis aliquot diebus, intra quos si res exigat, curator bonis constitui potuit, bona

proscribuntur, et ea consensu creditorum creato magistro bonis vendundis publice veneunt sub hasta lege dicta venditioni solvendæ ab amplore dotis integræ, aut partis, et bona addicuntur emptori, qui licitatione vicerit, isque emptor bonorum similis est bonorum possessori, et satisfacere cogitur mulieri pro rata dotis, et ceteris creditoribus: nam hic ordo omnibus creditoribus proficit, *l. Cum unus. D. de reb. auct. jud. poss.* Hic est ordo edicti perpetui, quo ultor creditor quilibet, *l. 6. infra, eodem.* et augilat nomen mariti, vel alterius debitoris: nec enim hoc ordine neglecto, jure postulat quisquam sibi pro dote, vel alio debito addici bona debitoris. Denique hoc ordine servato, quem noster Theophilus rectissime exposuit in tit. *de succ. sub. quæ fieb. per bon. vend.* mulier indemnis damno servatur secundum jus quod obtinuit, antequam dedisset Justinianus tacitam hypothecam. Quatenus, inquit, successionis modus 4 patitur, *l. 4. infra, qui bon. c d. poss* quatenus substantia patitur · et est πλοκή nam priore loco successor est hæres, aut bonorum possessor, posterior successio, bonorum emptio. ut in suprascripto *tit. de suc. sub.* et successor, bonorum emptor, qui similis est bonorum possessori: ut bona igitur in hoc proposito dicimus non deducto ære alieno, ut in lege Falcidia 5, sed cum sua causa 6, ut in edicto de bonorum possessionibus ex testamento vel ab intestato. Addicere bono est ea collocare penes mulierem. vel alium creditorem, vel alium quemlibet ex alia causa, eumque eorum bonorum possessorem facere, quem utique prætor tuatur quasi dominum 7: est enim addicere prætorium 8.

## XXII. Enarratio.

1 Non condemnat in solidum) *L. Si filiofam. 53. D. sol. matrim.*

2 Hæredem ejus) Quia tale beneficium personæ cohæret, *l. 13. D. sol. matrim.*

3 Cui hæres non extabit) Vide quæ diximus ad Theoph. *tit. de success. subl. lib. 3.*

4 Quatenus, inquit, success. mod) πρὸς τὸ μέτρον τῆς οὐσίας. pro modo facultatum, Græci.

5 Ut in lege Falcidia) Quum ratio legis Falcidiæ ponitur, deducitur æs alienum, *§. ultim. Instit. de lege Falcid. l. 6. C. eod.*

6 Cum sua causa) Cum suis commodis et incommodis, cum suis oneribus, *l. 1. et 3. D. de bonor. poss.*

7 Quasi dominum) Prætor enim dominum facere non potest, *l. 3. in fin. D. si ususf. pet.*

8 Addicere prætorium) Tria verba Prætoris, do, dico, addico.

## TIT. XXIII. *De fundo dotali.*

Lex Julia scripta est de fundo dotali, sed pertinet etiam ad ædes, ut lex XII tab. 1 quæ usucapionem fundi jubet esse biennium: ut contra interdictum Uti possidetis scriptum est de ædibus; sed pertinet etiam ad fundum, *l. 1 §. pen. D. uti poss.* non ad superficiem solam, *l. 3. §. Sed si. sup. D. eod.* et idcirco de superficie proprium interdictum proponitur quasi uti possidetis in tit. *de superf.* et ita lex Julia non pertinet ad superficiem 2, *l. Si ex lapidicinis. D. de jur. dot.* quæ vult maritum rei dotalis, quæ solo continetur, si ea res inæstimata sit 3, vel etiam æstimata 4 electione mulieri servata repetendæ rei, vel æstimationis, non habere alienationem: quo nomine significatur omnis translatio dominii, *l. 1.* ergo et divisio 5, et actio communi dividundo per quam ad divisionem pervenitur, *l. 2. hoc. titul. l. Ex castrensi. §. 1. D. de castr. pec.* et videndum hac in re quid novi juris Justinianus introduxerit sursum tit. 13 6.

## XXIII. Enarratio.

1 Ut lex 12. tabul.) Cicero in Topicis: *Quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam ædium. At in lege ædes non appellantur.*

2 Lex Julia non pert. ad superficiem) Superficium res soli non est: τὸ σουπερφίκιον, δηλονότι τῶν πραγμάτων ἀκίνητον ἐστίν, ἀλλ' οὐκ ἔδαφικόν. *Superficies immobilis res est, sed res soli non est:* ut ait auctore Εναντιοφ. ad *d. leg. Si ex lapid.* libro 29 tit. 1.

3 Si ea res in æstimata sit) Fundus inæstimatus proprie dotalis dicitur, *l. un. §. Et cum lex. sup. de rei uxor. act.* et ideo Græci fundum dotalem interpretari solent, ἀγρὸν ἀδιατίμητον, *fundum inæstimatum.*

4 Vel etiam æstimata) *L. 1. hoc tit.* Rerum æstimatarum maritus quasi emptor est, ut velut pretii debitor, *d. l. un. §. Cumque ex stipulatu. l. Quotiens. 5. sup. de jure dot.* Dixi plenius in Replicatione de Mutuo adversus Salmasium pag. 72.

5 Ergo et divisio) Maritus ad divisionem fundi communi provocare non potest: nam qui provocat, alienare videtur. τὸ communi dividundo δικαστήριον ἐκποίησιν ἔχει ἐν ἑαυτῷ. *Communi dividundo judicium alienationem in se habet.* Græci ad *l. Cum in fundo. 78. §. pen. D. de ju. dot.* provocari autem potest, *l. 2. hoc tit.*

6 Titulo 13.) *L. un. §. Et cum lex Julia*

## TIT. XXIV. *Divortio facto apud quem liberi morari, vel educari debeant.*

Pars alia hujus tractatus fuit de liberis, quoniam propter liberos sextarum vel quintarum retentio erat ex dote alendorum communium liberorum causa, ut tit. 13. § *Sileat,* et inde quærebatur divortio facto apud quem morari et educari debeant: et Constitutio hujus tituli hoc ponit in arbitrio judicis, ut *l. 3. tit. seq.* nec probat ut per sexum 1 liberorum divisio fiat inter parentes. Vel, subdisjunctio est 2.

## XXIV. Enarratio.

1 Nec probat ut per sexum) Ut mares apud maritum, feminæ apud uxorem morentur et educentur, ut quibusdam placuisse significat *lex unic. hoc tit.* sed judex competens æstimabit apud quem educari debeant. Ex Novella 117. cap. 7. Liberi impuberes morte soluto matrimonio educantur apud matrem, si iterum non nupserit: divortio autem facto apud eum qui divortio causam non dedit.

2 Vel, subdisjunctio est) Disjunctio pro conjunctione: id est, apud quem liberi morari et educari debeant.

## TIT. XXV. *De alendis liberis ac parentibus.*

*Vide lib. 25. Dig. tit. 3.*

Inde etiam quærebatur, a patre, an a matre, an communiter alendi essent, et definitur, depulsos a mamma 1 seu exuberes 2 esse alendos a patre 3 pro modo facultatum, etiam emancipatos 4, ut *l. 5. D. de agn. lib.* et vice versa, ut eadem lex ait 5, quod est ἀντιπελαργεῖν 6, parentes utriusque sexus esse alendos 7 a liberis, quia patri et matri pietas æqualis debetur, *l. 4. D. de cur. fur.*

## XXV. Enarratio.

1 Depulsos a mamma) Varro 2. de re rust. *Cum porci depulsi sunt a mamma.* Depulsos a lacte, Virgilius Ecl. 7. Glossæ: ἀπογαλακτίζω, *lacte depello.*

2 Exuberes) Ablactatos, sububeres ὑπομάζιοι infantes, qui adhuc sunt sub ubere, νήπια βυζάνοντα in Codice Græco barbaro Nicetæ, ἔτι ἐν γάλαξιν ὄντα, Alexii Comneni libro 2. Isidorus in Glossis. vide Observ. lib. 19. cap. ult.

3 Alendos a patre) Aristoteles Politic. 1. capite 7. φύσεως γάρ ἐστιν ἔργον τροφὴν τῷ γεννηθέντι παρέχειν. D. Chrysostomus in homil. de Nativit. 7. Machab. οὐ γὰρ τὸ τεκεῖν μητρός· τοῦτο γὰρ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τὸ θρέψαι μητρός· τοῦτο γὰρ προαιρέσεως.

4 Etiam emancipatos) Nam gradum liberorum retinent, *§. Minus ergo. Instit. de hæred. quæ ab. int. def.*

5 Ut eadem lex ait) *d. l. 5. §. 2.*

6 Ἀντιπελαργεῖν) Glossæ Isidori: *antipelargosin dicunt Græci talionem.* ἀντιπελάργησιν Aristophanes in Avibus: ἀλλ' ἔστιν ἡμῖν τοῖσιν ὄρνισι νόμος παλαιὸς ἐν ταῖς τῶν πελαργῶν κύρβεσιν. Eleganter S. Ambrosius Hexam. libro 5. cap. 16. quem vide.

7 Esse alendos) Parentes alere non ultimus pietatis gradus est: idque civilis et naturalis ratio suadet. Ennodius declamatione 14. *Exhibere victum Patribus jus decernit.* Libanius in declamatione 18. δέξασθε δή με τῷ νόμῳ πειθόμενον καὶ τῆς πόλεως καὶ τῆς φύσεως· νομοθετεῖ δὲ αὐτὴ ταῦτα καὶ τοῖς θηρίοις καὶ ὁρῶμεν δὴ τῆς θεοῦ καὶ ἐν ἀλόγοις τοῖς γένεσι τὴν ἰσχύν. *Admittite igitur me obtemperantem legi civitatis et naturæ, hæc vero eadem ipsa etiam belluis sancit, ac numinis vim in aliis quoque animantibus videmus.* Demosthenes in oratione 1. Aristogit. legem esse naturæ, ut parentes alamus, quæ bestiis et hominibus posita sit. Lysias in oratione contra Agoratum, ὅστις οὖν τοῦτον γόνῳ πατέρα τὸν αὐτοῦ ἔτυπτε, καὶ οὐδὲν παρεῖχε τῶν ἐπιτηδείων διὰ τὸν τῆς κακώσεως νόμον ἄξιον ἐστι θανάτῳ ζημιωθῆναι. *Quisquis enim patrem naturalem percussit, aut necessaria ei non præstitit, propter legem male tractationis, morte dignus est* Addo sententiam D. Adriani libro tertio Dosithei magistri n. 3. de lege Solonis, videndus Diogenes Laertius in Solone, et Libanius in dicta declamat. 18.

## TIT. XXVI. *De concubinis.*

Explicito tractatu de dotibus, datur titulus de concubinis: nam etsi nec dotis in concubina quæstio locum habeat, nec divortii, nec rerum amotarum, *l. Si concubina. D. rerum amotarum,* nec rerum donatarum, *l. Donationes. D. de don.* nec ex quibus causis connubium interdicitur, ex his utique omnibus etiam concubinatus interdicatur *l. 1. et 3. §. ultim. D. eodem,* tamen concubina uxorem imitatur 1, ut Julianus ait, *Novel.* 18. et est consubinatus concubinaque ἡμίγαμος, ut Zonaras loquitur 2, et conjugium, sed inæquale 3, *l. 3. tit. seq.* nec per concubinatum stuprum cœlebs committit, *l. 3. D. eod. l. Stuprum. D. ad legem Juliam de adult.* et ut lege Julia de adult. tenetur uxor, ita concubina *l. Si uxor. D. eodem,* et ut secunda uxor patris, ita concubina filio quasi noverca est, ut eam uxorem ducere non possit, *l. 4. supr. de nupt.* et ut uxori uxorem superducere non licet 4, *l. 2. supra. de inc. nupt.* ita nec concubinam 5 superduci bonis moribus conveniens est, *l. Ex ea. § 1. de verb. obl. l. 3. infra, comm. de man.* Denique concubinatus legitima conjunctio est 6, et semi matrimonium *l. Si qua infra, ad SC. Orf.* Constitutionibus tamen tituli sequentis permissa magis quam probata 7, quæ naturales liberos solidi incapaces faciunt: capaces quidem erant olim, concubinatu per omnia habito pro legitima conjunctione: ex Constitutionibus illis veluti legitima intemperantia est 8, ut secundæ nuptiæ 9, et veluti legitimum vitium, ac tandem damnata Leonis *Nov.* 91. in desuetudinem abiit.

## XXVI. Enarratio.

1 Uxorem imitatur) Et ideo quasi conjugem vocat Salvianus 4. de Provid. D.

2 Ut Zonaras loquitur) In Michaele Paphlagone, et Constantino Monom. post Philostratum in Scopeliano.

3 Conjug. sed inæquale) *l. 1. l. Theod. de collegiat.* Sane enim nisi dignitate nihil interest, *l. Item legato* 49. §. 1. *D. de legat.* 3. et affectu conjugii D. Augustinus serm. 51. de divers. cap. 16. *Ubi vinxit uxor unit affectu conjugii, affectu sincerioris castiorisque charitatis* Uxoris et concubinæ discrimen adfert Epiphanius in oratione de fide Catholica et Apost. Ecclesia.

4 Et ut uxori uxor. superd.) D. Augustinus de bono conjugii cap. 7. *Non licet et nostris jam temporibus, aut more Romano nec superducere, ut amplius habeat quam unam vivam:* et libro 22. contra Faustum: *Homines aliter se habentibus tam moribus et legibus non possunt delectari uxorum multitudine.* De Judæis dico in institutione prima tit. 10. D. Hieronymus in epistolam ad Titum cap. 6. *Judæis, inquiunt, consuetudinis fuit, vel binas uxores habere, vel plures.*

5 Ita nec concubinam) In Canonibus datis sub Edgaro Anglorum R. num. 19. *Si quis uxorem habeat et concubinam, nihil ei Christianorum jurium præbeat sacerdos aliquis, nisi pœnitens redeat ad emendationem.* D. Augustinus in epistola 70. *Ipsam quoque uxorem non tibi suffecisse, sed concubinarum nescio quarum commixtione pollutum loquuntur homines.* Sed neque duas concubinas habere licet, *Novell.* 18. *cap.* 5. D. Augustinus Conf. libro 4. cap. 2. *In illis annis unam habebam, non eo quod legitimum vocatur conjugio cognitam: sed quam indagaverat vagus ardor inops prudentiæ, sed unam tamen, ei quoque servans tori fidem.* Vide epist. 70.

6 Legitima conjunctio est) Ex hac lege licitam conjunctionem esse defendi potest, non legitimam, Græci ibidem: τουτέστι μὴ ἐξ ἀθεμιτογαμίας, non ex illicita conjunctione.

7 Permissa magis qu. prob.) Cælibi concubinam habere, licet, *can. ii qui. cau. Christiano, c. audita* 34. *distinct.* Non probat D. Ambrosius, *c. nemo* 32. *qu.* 4. D. Augustinus in excerptionibus Egberti Archiepisc. Eboracensis: *Concubina habere nunquam licuit, nunquam licebit:* ex serm. 243. de tempore. Permissa autem sicut et apud Græcos νενόμιστο παλλακάς χειν. οὐδὲ ἡ παλλακὴ ἐφύβριστον ἦν ὄνομα, ut scribit Eustathius ad Iliad. 9. *Concubinas habere legibus permissum erat, et concubinæ nomen probrosum non erat.*

8 Legitima intemperantia est) *V. supra, tit.* 9.

9 Ut secundæ nuptiæ) Vide dicta nobis supra tit. 9.

## TIT. XXVII. *De naturalibus liberis, et matribus eorum, et ex quibus causis justi efficiantur.*

Matres sequuntur liberi 1 nam in hoc titulo naturales liberi dicuntur qui ex concubinis nascuntur: et recte liberis: nam et de nepotibus naturalibus est in hoc tit. *lex. ult.* et rursus recte. Et de matribus eorum, quia liberi naturales et matres eorum in causa capiendi ex bonis patris naturalis simul in unam portionem 2 admittuntur tam inter vivos, quam mortis causa, et tam ab ultima voluntate quam ab intestato, *l.* 2. et 8. *hoc tit.* et *Novella* 18. *et* 89. Alias naturales comparati adoptivis 3, justi et civiles liberi sunt; alias comparati justis, ex concubinatu progeniti. Qui autem ex stupro nascuntur, vel ex contubernio, vel ex illicito matrimonio, neque legitimi, neque naturales sunt 4 ut *l.* 1. *hoc tit. l.* 44. *supra, de ep. et cler.* et patrem certum non habent 5; naturales patrem habent, nec tamen proprie patrem .i. non patrem civilem, et inde *l.* 5. *infra, qui manum. non. poss.* Quem patrem tuum appellas, quia talem scilicet patrem nos appellant: nam pater proprie est quem justæ nuptiæ demonstrant *l.* 5. *D. de in jus voc.* et observandum est l. 7. *hujus tit.* non simpliciter dicere patri naturali denegari nomen patris, sed jus et nomen, id est nomen justi patris: nam et filio naturali non succedit, *l.* 8. §. *Quod et in his hoc titulo:* ac præterea spurii nihil capere possunt ex bonis ejus quem patrem dicunt. Naturales certæ portionis capacitem habent: Et spurii nullo modo justi efficiuntur. Naturales certis modis, veluti decurionatu 6, et concubina ducta in matrimonium 7, et rescripto principis 8.

### XXVII. Enarratio.

1 Matres seq. liberi) Partus sequitur matrem, *Ulpianus tit.* 5. M. Tullius libro 3. de nat. D. *Ut enim in jure civili, qui est de matre liber, liber est: item jure naturæ qui de Dea matre est, Deus sit necesse est.*

2 In unam portionem) Vide Cujacium ad Novel. 18. in secunda parte.

3 Alias naturales comp. adopt.) Ut in *l.* 1. *D. de adopt.* Svetonius Tiberii cap. 52. *Filiorum neque naturalem Drusum, neque adoptivum German. cum cum patris charitate dilexit.*

4 Neque naturales sunt) Improprie naturales dicuntur. D. Augustinus in sermone 66. de diversis: *Nam et de feminis, quæ uxores non sunt, generant homines filios, et dicuntur filii naturales, et præponuntur eis filii conjugales.* Vide quæ diximus in Commentario ad institutiones tit. de Nuptiis.

5 Et patrem certum non hab.) Philo de Decalogo. οὗτοι πάντας ὅσους ἐκάστας ἔσχεν ἡ μήτηρ, ἐπιγράφονται πατέρας, ἑνὸς ἄγνοια τοῦ φύσει.

6 Decurionatu) Vide ad Institut. de Nupt.

7 Et concubina ducta in matr.) Tunc qui duo erant εἰς ἀκρασίαν μίαν, duo esse incipiunt εἰς σάρκα μίαν, ut loquitur Chrysost. in hom. de politia morali.

8 Et resc. Prin.) Vide ad Institut.

## TIT. XXVIII. *De testamentaria tutela.*

Explicato contractu matrimonii et dotis 1, et ceteris, qui id genus conventionis præcedunt, vel sequuntur. incipit tractare de alio genere contractus, nempe tutela, quæ contractibus adnumeratur, *l. Contractus. D. de reg. jur. l. Ex contractib. D. de ob. et act.* quia etsi pupillus tractatu habito cum tutore non contrahat, l. *ult. D. rem. pup. sal. fo.* tamen tutor ex administratione sua tenetur quasi ex contractu, et per causam administrationis inter eum et pupillum nascitur actio ultro citroque, directa et contraria, §. *Tutores. Instit. de obl. quæ quasi ex contr.* Tutelæ autem nomine cum dico tutelam esse contractum, tutelæ gestionem ad administrationem intelligo, ut eum juris auctores dicunt, tutelam restituere 2 .i. administrationis tutelæ rationem reddere: nam tutela simpliciter non est contractus, sed vis et potestas 3, etc. notissima definitio. Est autem alia tutela legitima, alia dativa. Et dativa alia testamentaria, alia Attiliana; nam et dati testamento dativi dicuntur, ut Ulpianus scribit *Reg. tit. de tut.* at dati a prætore qui Attiliani appellantur 4 in tit. de Attil. tut. *l. Dativa. D. rem. p. sal. fo. l. ult. inf. de leg. tut.* Ideo autem primus tit. est de testamentaria tutela, quia hæc prævalet, et ut in hæreditatibus 5, sic in tutelis prior est causa testamenti: *l. Si quis sub conditione, D. eod.*

### XXVIII. Enarratio.

1 Expl. contr. matr. et dot.) Vide sup. tit. 11. et ad Novel. 38.
2 Tutelam restituere) Et curationem in *l. Minor.* 32. *D. de minor.*
3 Vis et potestas) *L.* 1. *D. de tutel.*
4 Qui Attil. appell.) *Ulp. tit.* 11. § *Lex Atilia.*
5 Ut in hæreditatibus) *L. Quamdiu.* 89. *D. de regul. jur.*

## TIT. XXIX. *De confirmando tutore.*

Hic titulus est etiam de tutore testamento dato, sed non jure dato, veluti a patre filio emancipato 1, aut matre, vel extraneo, quia eos tantum tutores confirmat lex 12. tab. 2 quos parens nominatim dedit his quos in suis hæredibus habuit: hos, inquam, solos lege obvenire 3 dixeris non improprie, ut hæredes testamentarios, quandoquidem confirmare 4 tutelam testamentariam, ut *l.* 20. *D. de testam. tutor.* est facere tutorem: Et sola lex igitur tutorem 5 aut Senatus, aut princeps, ut hæredem, facit, non testator, non prætor. Verum qui non jure dati sunt a patre filio emancipato 6, confirmantur decreto prætoris sine inquisitione, etiamsi exhæredato dati sint 7; dati autem a matre vel extraneo 8 non aliter confirmantur quam ex inquisitione, et ita demum si hæredi instituto dati sint, nec enim mater, aut extraneus præsumitur dilexisse eum quem hæredem non instituit, *l.* 4. *D. eodem*, ac proinde nec præsumitur ei bene pro sua tutela cavisse. Contra pater præsumitur semper bene cavisse 9, cujus affectio certior, certus si sit de sobole sua, non addubius: ut Menander dixit, ἔστιν δὲ μὴ τὴρ φιλότεκνος μᾶλλον πατρός, ἡ μὲν γὰρ αὐτῆς οἶδεν οἷον δ' οἴεται, etiam filio exhæredato, quem possit exhæredasse bona mente 10. Confirmatur etiam tutor a patre datus filiofam. imperfecto testamento, vel per epistolam, aut fideicommissi verbis, *l.* 2. *hoc tutel.* l. 1. *D. eodem* et curator testamento datus a patre, quod etiam non fit jure: quia lex 12. tabul. 11 de tutela loquitur, non de cura, sed confirmari solet, l. 2. Confirmati, Attiliani potius sunt 12 quam testamentarii. Vel testamento destinati 13 sunt nominati potius 14 quam dati.

### XXIX. Enarratio.

1 Veluti a patre filii emancip. etc.) L. *Nezennius.* 32. *D. de excusat. tutor.*

2 Confirmat lex. 12. tab.) *Ulp. tit.* 11. §. *Testamento, l. Tutor.* 20. *D. de testam. tut.*

3 Solos lege obvenire) *L. Lege obvenire.* 130. *D. de verbor. signific.*

4 Quandoquidem confirmare) V. Cujac. par. D. de conf. tut.

5 Et sola lex igitur tutorem) §. *Quos autem. Instit. de bonor. possess. l. Mulo.* 6. §. *Tutores. Digestis, de tutel.*

6 Qui non jure d. a. a p. f. em.) Tutela jure patriæ potestatis mandatur, l. *Impuberi.* 40. *D. de administ. tut.* Tutor igitur non legitime datur filio emancipato, sed confirmatur a Prætore sine inquisitione, §. *ult. Instit. de tutel. l. Naturali.* 7. *de confirm. tut.*

7 Etiamsi exhæredato dati) *L. Jure nostro.* 26. §. *ult.* et *Si pater.* 31. *D. de testam. tut.*

8 Dati autem a matre vel extr. etc.) *L.* 4. *hoc titulo*; in qua libri antiquus Brodæi, et Græci negationem non agnoscunt, *l. Si patronus.* 4. *D. de confirm. tutor.* Horum datio institutionis ratione confirmatur.

9 Præsumitur semper bene cavisse) *L.* 3. §. 1. *D. de administr. tut.*

10 Quem possit exhær. bona mente) Non notæ causa, *l. Multi.* 18. *D. de liber. et posthum.* et l. *Paulus.* 47. *D. de bon. libert.*

11 Quia lex. 12. tab.) Lex 12. de tutore testamento danda loquitur, non de curatore, argum. *l. Ventri. D. de tut. et cur. dat.* verba legis refert Ulp. tit. 11. § *Testamento.*

12 Attiliani potius) Vide Commentarium nostrum ad titul. de tutel. Instit.

13 Vel testamento destinati) Ut in *d. l.* 3. §. 1.

14 Aut nominati pot.) *L.* 1. *inf. de patr. potest.*

## TIT. XXX. *De legitima tutela.*

*Vide tit.* 15. 17. 18. 19. *lib.* 1. *Instit. et tit.* 4. *lib.* 26. *Digestis.*

Testamentariæ tutelæ succedit legitima. Hæc non datur *l.* 5. *D. eodem*, sed lege defertur [1] ipso jure, et deficientibus tutoribus testamentariis [2], pupillo quasi existunt statim, vel fiunt ipso jure tutores non cognati (cognatos enim lex non novit) sed consanguinei fratres [3] vel alii agnati, qui proximi sunt ad hæreditatem [4] pupilli ab intestato i. ei pupillo parens non fecerit substitutionem pupillarem. Testamentaria est dativa [5], legitima non est dativa [6]. Legitima proprie est legitima. Testamentaria non improprie, ut hæreditas, *l. Lege. D. de verb. signif.* quæ duo sunt longe diversa, proprie scilicet et non improprie, *l.* 1. *D. de suis et leg. hær.* legitima est absolute legitima. Testamentaria quodammodo [7], itemque Attiliana. Nam sola lex tutorem facit, vel Senatus, aut Princeps, aut populi mos, non prætor; sed prætor tutorem dat jubente lege [8], vel Senatu, vel principe, vel more permittente [9]. Nec ullum extat prætoris edictum quo fiat tutor. Non est igitur edictum prætoris legi simile, SC. est legi simile. Constitutio principis est legi similis, § *Quos autem. Instit. de bon. poss.* Idem non dicimus de edicto prætoris; sed hoc tantum, non modicam obtinere juris auctoritatem, partem juris esse, non legis. Nec mirum si curator ventri detur ex edicto, non tutor, *l. Ventri. D. de tut. et cur. dat.* Nam et de tutore constituendo edicere non potuit prætor. Verum ut qui hæredem facere non potest, bonorum tamen possessorem [10] facit, quem in omnibus tuetur hæredis vice [11], ita qui tutorem facere non potest, curatorem tamen facit [12], quem habet tutoris loco. Et in summa, tutorum origo est ex lege vel alio jure, quod vigorem legis obtineat. Curatorum, qui puberibus dantur, et aliquando impuberibus [13], vel bonis [14], aut ventri [15], origo est ex jure prætorio, exceptis curatoribus furiosorum et prodigorum [16], qui soli legitimi sunt, non dativi. Et ut de legitima tantum tutela modo dicam; alia ex lege directo descendit [17], ut quæ agnatis defertur, alia per consequentias hæreditatum, ut quæ patrono defertur, vel parenti manumissori, *l.* 3. *D. eod. l.* 5. *sup. de dol.* et quæ extraneo manumissori [18] .i. patri fiduciario, qui pater naturalis filium mancipavit ut liberaretur, quæ propria tutela fiduciaria dicitur, quia hac lege fiduciaque cauta filium pater naturalis mancipat emptori, qui pater fiduciarius dicitur, ut eum manumittat: et sic fiduciaria quoque tutela dicebatur, cum pater naturalis in emancipatione manumissor extiterat, puta contracta fiducia, ut emptor filium mancipatum sibi remanciparet patri naturali manumittendum. Sed hodie fiduciarii tutoris nomen constitit non in patre manumissore, quia receptum est ut potius legitimus appelletur exemplo patroni, sublato jam patre fiduciario, sed in liberis ejus fratribus pupilli manumissi, *l.* 4. *D. eod.* Et rursus legitima tutela alia est principalis, alia cessicia [19] .i. quam legitimus tutor feminæ puberis alteri cedit in jure, quæ extinguitur morte et capitis diminutione cessicii tutoris, vel ejus qui cessit, ut mandatum quodlibet, *l. Mandatum. supr. mand. l. Cum si quis. in pr. D. de sol.* 1. *l. Post litem. D. de proc.* Itemque cessicio tutore alii cedente tutelam, quia cessioni primæ renunciasse videtur, et secunda cessio non valet. Cessicius enim etiam cessicium facere, ut procurator alium procuratorem facere non potest. Potuit autem tantum in jure cedi tutela legitima, non testamentaria, et tutela non masculorum, sed feminarum puberum, quæ erant olim in perpetua tutela quoad marito in manum convenissent. Nam conventione in manum [20] mulier fit in potestate viri: et generaliter neque masculus neque femina, qui quæve in manu, potestate, mancipio alterius est [21], et in tutoris potest esse potestate: et in definitione Servii [22], caput liberum est homo sui juris, ut liber homo in l. *Recte. ex quib. cau. major.* Sed quia lex Claudia sustulit [23] tutelas legitimas feminarum puberum, ne scilicet essent in perpetua tutela, et hodie quoque cessat cessicia tutela: at impuberibus tantum feminis ut maribus legitimi tutores sunt consanguinei, vel alii agnati, *l.* 3. *hoc tit. l.* 2. *Cod. Theod. de tut. et cur. cr.* Dico agnati: Nam cognatis neque hæreditas [24], neque cura vel tutela legitima defertur [25]. Sed excipio fratrem emancipatum, qui ut ad legitimam hæreditatem vocatur ex Constitutione Anastasii, ita æquum est ut vocetur ad curam et tutelam legitimam, *l.* 4. *hoc tit. l.* 5. *infr. de cur. fur.* § 1. *Inst. de succ. cogn.* secundum regulam. Quo hæreditas, eo et tutela redit [26], et contra [27], quæ tamen vitiatur, si femina hæres intercedat [28], vel minor. 25. ann. Nam et si ad feminam vel marem minorem 25. ann. [29] legitima pupilli hæreditas redeat, non tamen redit etiam tutela. Nam hi tantum sunt idonei tutores, vel curatores dativi, vel legitimi, qui majores sunt 25. ann. ex *l. ult. hujus tit.* ante quam erant ipso jure legitimi tutores et per alios administrata tutela omne periculum administrationis sustinebant, nec tamen eorum bona immobilia tacito jure erant obligata pupillo, vel adolescenti, quia obstabat SC [30] cum regulariter pupillus, vel adolescens habeat tacitam hypothecam [31] in bonis rectoris sui.

### XXX. Enarratio.

1 Lege defertur) *L.* 1. et *l. Intestato.* 6. *D. de legit. tutor.*

2 Deficientibus tutor. testam.) Semper enim tutela legitima testamentariæ cedit, *l. Si tutor.* 9. § 1. *D. de tutor. et ration. distrah.*

3 Sed consanguinei fratr.) *L.* 1. *D. de legit. tutor.*

4 Qui proximi sunt ad hæreditatem) Proximus adgnatus tutelam nanciscitur *l. Si plures.* 9. *eodem.* Gajus 1. Instit. tit. 7. *Qui proximus fuerit ad tutelam, proximus est ad hæreditatem.*

5 Testamentaria est dativa) Testamento tutores dati dativi appellantur; Ulp. *tit.* xi. §. *Testamento.*

6 Legitima non est dativa) Legitimos enim tutores nemo dat, sed lex facit, *l.* 5. *eod.*

7 Testamentaria quodammodo) Quia lex 12. tab. permittit tutores testamento dare, *l.* 1. *D. de testament. tut.* Attiliana etiam quasi legitima, et Juliotitiana, quæ ex lege Attilia et ex lege Julia, et Titia datur.

8 Jubente lege etc.) *L. Muto.* 6. §. *Tutoris. D. de tutel.*

9 Vel more perm.) Ulp. *d. tit.* xi. §. *Moribus.*

10 Bonorum tamen possess.) §. *Quos autem. Instit. de bonor. poss.*

11 Tuetur hæredis vice) Vice hæredis habet, *l.* 2. *D. de bonor. poss.*

12 Curatorem tamen facit) Ut cum ventri ex edicto curator datur.

13 Et aliquando impuberibus) §. *Interdum.* §. *Instit. de cur.*

14 Vel bonis) De quo tit. de curat. bon. dan.

15 Aut ventri) De quo in tit. de ventre in poss. mitt.

16 Exceptis curatorib. furios. et prod.) Furiosi enim et prodigi ex lege xii. tab. in curatione sunt adgnatorum. Ulp. *tit.* 12.

17 Alia ex lege dir. descendit) Tutela legitima adgnatis defertur propalam, id est, specialiter nominatim, patronis per consequentias hæreditatum, quia lex 12. tab. liberti hæreditatem patrono defert. Ulp. *tit. ultim. in princ. Multa ergo inveniuntur frequenter, quæ legum verbis non tenentur, sed ipsa vi et potestate tenentur*, ut ait Fabium declam. 311.

18 Et quæ extraneo man.) Ulp. *tit.* xi. §. *Qui liberum caput.* Gajus *lib.* 1, *tit.* 6. §. *Item per emancipationem.*

19 Alia Cessitia etc.) Ulp. *d. t.* xi. §. *In cessicia tutela.* §. *Quantum ad agna.* et § *Si capite.*

20 Convent. in manum) De qua vide P. Pithœum ad Liciali Rufini collationem juris Mos. et Rom. et Cujacium Observ. libro 7. cap. xi.

21 Mancipio alterius est) *L. penult.* §. 1. *D. qu. fal. tut. auct.*

22 In definit. Servii) In *l.* 1. *D. de tutel.*

23 Sed quia lex Claudia sustulit) Sic legit Cujac. in d. §. *Quantum ad adgnatos.*

24 Nam cognatis neque hæreditas) In lege xii. tabul. *adgnatus proximus familiam habeto*, Ulp. *tit.* 26.

25 Neque cura vel tut. leg. def.) Adgnati sunt tutores legitimi, Ulp. *tit.* xi. §. 2. *l.* 1. *D. de legit. tutor.* Item furiosus et prodigus sunt in curatione agnatorum, ex lege xii. tab. Ulp. *tit.* xii. §. 1.

26 Quo hæreditas eo et tutela red.) Hæreditas redire dicitur in *l. Pelo.* 69. *D. de leg.* 2. et tutela, *l. Si quis.* 11. *D. de testam. tut.*

27 Et contra) *L. Quo tutela.* 73. *D. de reg. jur.*

28 Si femina hæres intercedat) Nam hæreditas quidem ad adgnatam pertinet, tutela autem ad adgnatum, *l.* 1. §. 1. *D. de legit. tutor.*

29 Vel minor 25. annis) Cui enim ferendum est, eundem esse tutorem et sub tutela constitui, l. ult. hoc tit. id est, τὸν δέοντα φυλακῆς, μᾶλλον, ἢ φυλάττειν ἄλλους δυνατόν.

30 Quia obstabat Senatusconsultum) De rebus minorum non alienandis, de quo tit. 9. lib. 27.

31 Habeat tacitam hypothec.) *L. Pro officio.* 20. *Cod. de administrat. tutor.*

## TIT. XXXI. *Qui petant tutores vel curatores.*

*Vide tit.* 6. *D. eod. libro.*

Post tutores testamentarios et legitimos, dicturus de tutoribus vel curatoribus qui dantur a prætore urbis ex lege Attilia [1], vel ex SC. [2], vel moribus [3], aut a præsidibus provinciarum ex lege Julia et Titia [4], qui petuntur et dantur, non quasi existunt ipso jure [5] ut legitimi, nec dantur ut testamentarii, nemine petente, in primis docet qui tutores vel curatores petere possint aut debeant. Et debent quamprimum [6] tutores petere libertis [7] liberis patroni, et mater [8], avus, avia [9] liberis suis quibuscumque [10], non curatores impuberibus [11]. Et si cessant tutores aut curatores impuberibus [12] petere, puniuntur liberti ob desertum obsequium [13], parentes ob desertam pietatem [14]. Possunt petere vel amici [15], imo et adversarii in litem, *l. ult.* § *Ne autem. infr. de adm. tut. l.* 1. 4. 7. *hoc tit.* Et petunt omnes editis nominibus plurium, qui προχειρισθέντες et πρόκριτοι appellari possunt, et ex eis unum eligit magistratus ut fit in Episcopo creando *Nov.* 123. et apud Coreel. Tacitum [16], patricios tres nominari, et ex eis unum eligi flaminem Dialem.

### XXXI. Enarratio.

1 Ex lege Attilia) *Instit. lib.* 1. *tit.* 20.

2 Vel ex Senat.) *L. Muto.* 6. §. *Tutori. D. de tut.*

3 Vel moribus) *Ulp. tit.* 11. §. *Moribus.*

4 Ex lege Julia et Tit.) *Instit. d. t.* 20.

5 Existunt ipso jure) Vide sup. *tit.* 30.

6 Et debent quamprimum) Confestim, id est ubi primum poterunt, *l.* 2. §. *Si mater.* et §. *Confestim. D. ad SC. Tertull.* intra annum ex, *l. Scant.* 10. *de legitim. hæred.*

7 Tutores petere liberti) *L.* 2. *hoc tit.*

8 Et mater) *L.* 8. §. 9. *h. t. d.* §. *Si mater.*

9 Avus avia) *L.* 1. *C. Theod. qui tut. pet.*

10 Liberis suis quibuscumque) Etiam quæsitis ex concubinatu, *l. ult. hoc tit.*

11 Non curatores puberibus) Pupillo tutor idoneus necessarius est; D. Augustinus de civit. Dei 1. cap. 30. Puberes ipsi sibi curatores petunt, *l.* 6. *hoc tit.*

12 Aut curatores impuberibus) *d. l. 2. §. Quid curatores*, quo casu impuberi curator petendus est, *l. 1. D. eod. tit.*

13 Puniuntur liberti ob dee.) *L. 2. hoc t.* κολάζονται, *l. 1. §. 1. D. eod.* Basilica: σφοδρῶς κολάζονται, *graviter puniuntur*, in corpus scilicet, sicut libertus si fraudulenter tutelam liberorum patroni gessisse probetur, ad præfectum urbi remittitur puniendus εἰς σῶμα, *§. 11. Inst. de suspect. tut.* conjuncto Theophilo.

14 Pareetes ob desertam pietatem) *L. 9. hoc tit.* Quod si potere neglexerint ab eorum impuberum morientium successione repellentur, *§. pen. Instit. de senat. Cons. Tertull. l. 2. §. 1. hoc tit*

15 Vel amici) *d. l. 2. in princ.* et *l. Is qui. 44. D. de negot. gest.*

16 Apud Cornelium Tacitum) Annal. 4. cap. 16.

## TIT. XXXII. *Ubi petantur tutores vel curatores.*

*V. D. eod. tit. et lib.*

Qui vero petent tutores aut curatores, eos petunt a magistratibus in patria pupilli, vel juvenis ex qua per patrem (nam a patre patria dicitur) originem ducit, vel ubi patrimonium habet, quo nomen etiam a patre deducitur. Et loquitur Constitutio hujus tit. de magistratibus municipalibus. Nam et hi tutorum vel curatorum dationem habuerunt 1, *l. 3. D. de tut. et cur. dat.*

### XXXII. Enarratio.

1 Dationem habuer.) Vide Cujac. ad §. *Sed hoc jure. Inst. de Attil. tut.*

## TIT. XXXIII. *De tutoribus et curatoribus illustrium vel clarissimarum personarum.*

Nunc incipit tractare qui dare, et qui dari tutores, aut curatores possint, et specialiter in hoc tit. qui dare, et qui dari illustribus vel clarissimis, et in tit. seq. generaliter, qui ceteris. De illustribus est *l. 2.* et id tantum, qui curiæ civitatis suæ obstricti non sunt, tutores dentur illustribus Senatoribus .i. illustrium Senatorum liberis impuberibus suijuris. De clarissimis est *l. 1* Nam initio ejus non est legendum, illustribus, sed illustris Præf. urbi, ut nonnulli Codices habent 1 ut Codex Th., ut *l. 2. inf. qu. mult. tut. off.* Ceterum fateor in ea lege Clarissimorum nomen accipi latissime, ut *Nov. 71.* et *sup. tit. ubi Sen. vel clar.* ut scilicet comprehendat tres gradus dignitatis Senatoriæ, illustres, spectabiles, et clarissimos, et uxores liberosque eorum, non etiam Senatores sine dignitate 2. Est enim clarissimorum nomen generale et speciale. Et est sententia *l 1.* elegantissima, quæ olim pertinebat etiam ad plebejos, sed additis multis Justinianus eam coangustavit tantum ad clarissimos, hoc est nobiles, *l. ult. §. Sed si quidem nobilis. inf. de cur. fur.* Ut scilicet clarissimis puberibus vel impuberibus, si deficiant testamentarii, vel legitimi tutores aut curatores, vel excusati sint, in urbe tutores aut curatores constituantur ex quocumque ordine Senatorio vel equestri, ab illustri Praef. urbi 3, qui est Princeps Senatus 4, adhibitis in consilium X. Senatoribus, et prætore tutelari, hoc ordine ut prius nominentur plures, deinde unus idoneus pronuntietur sententia præfecti urbi, et ille postea solemniter detur, decernatur, prodatur, inauguretur, confirmetur auctore prætore tutelari. Sententia præcedit decretum, ut *l. ult. inf. de mag. con. l. Tutores. D. de conf. tut.* In provinciis autem ut clarissimis tutores vel procuratores dentur, aut nominentur, dandi a præsidibus decreto decurionum, periculo eorum qui præsentes adfuerint, cum tamen in urbe, et constat ex *tit. de magn. con.* magistratus vel adsessores eorum tutelæ administrationis periculum non agnoscant.

### XXXIII. Enarratio.

1 Ut nonnulli codices habent) Sic vetus Ægidii Menagii.

2 Senatores sine dignitate) Vide sup. *lib. 3. tit. ubi Senatores vel clar.*

3 Ab illustri præf. urbi) Præfectus urbi illustrium et clarissimorum filiis tutores constituit, Prætor ceteris, Cujac. ad §. 4. *Inst. de Attil. tut.* vide Scholiast. Theophili.

4 Qui est princeps Senatus) Vide sup. *de off. præf. urbi.*

## TIT. XXXIV. *Qui dare tutores vel curatores, et qui dari non possunt.*

*Vide lib. 1 Instit. tit. 20. et tit. 5. lib. 26. D.*

Docuit tit. superiore specialiter qui dare et qui dari tutores vel curatores possint illustribus vel clarissimis personis. In hoc tit. docet generaliter qui dare et qui dari ceteris possint vel non possint, quæ duæ quæstiones et litem nectunt, Cui dari possint. Nec enim potis est quisquam dare, nisi sit cui dare possit: ac primum quidem tutorem habenti tutor dari non potest, *l.* 9. et 10. t. qui de re proprio t. 36. Nec homini non subjecto jurisdictioni suæ; Nam et si tutoris datio non sit jurisdictionis 2, tamen quia jus dicentis officium consistit etiam in dando tutore, *l. 1. D. de jurisdict.* et in tutore dando magistratum municipalem, aut provincialem servare oportet fines territorii et jurisdictionis suæ, *l 5. hoc titulo, leg. 3. sup. qui pet. tut.* Et ad hanc quæstionem, Cui dari possint, etiam pertinent *l.* 1. 11. 12. 3 Nam et si titulus hic sit, Qui dare et qui dari, tamen ubi hoc quæritur, consequens est etiam id quæri cui dari possint, *leg. D. Naturalis. §. ult. D. de conf. tut.* Sunt ergo tres quæstiones jugatæ 4 inter se atque connexæ. Et illa, qui dari possint vel non possint 5 facillima est.

### XXXIV. Enarratio.

1 Lege 10) Cujacius legit, *tutorem*, in *d. l.* 10. duo tamen antiqui Codices Menagii et Brodæi habent, *curatorem*.

2 Non sit jurisdictionis) *L. Mixto. 6. §. Tutoris. D. de tutel.*

3 L. 1. 11 et 12.) Tutela est vis et potestas in capite libero, id est, in paterfamil. aut matrefam. non in eo qui quæve sit in potestate, vel manu, vel mancipio. Cujac. ad *tit. de tutel. § 1. Instit.* Si tamen impuberi, aut juveni fiat controversia status, recte tutor aut curator ei dabitur, quia interim pro libero habetur, *L. 1. h. t.* ut ita demum teneat datio, si liber pronuntiatus sit, *l. Et qui. 17. D. de tut. et curat. dat.* In *l.* 11. et 12. datur specialis curator ad litem, deficiente generali: quia minor indefensus, legitimus litigator non est. Vide sup. qui legit. pers. in judic. hab.

4 Jugatæ) M. Tull. Tuscul. 3. *hoc quidem est commune virtutum, omnes enim inter se jugatæ sunt.* Profert Nonius in V, jugatum.

5 Qui dari poss. vel non) Maritus uxori curator dari non potest, *l. 2. hoc tit.* ne ratione tutelæ reddendæ cohibeatur, *l. Non solum. 67. § Sed videamus. D. de ri. nupt.* Utroque lumine captus curator esse non potest, *l.* 3. in qua Josias Mercerus ad Nonium Marcellum legi mavult, *habere*, eo sensu, ut luminibus capto curator dari non debeat. Scripti codices variant. In libro Ægidii Menagii sic legi videtur, *curatorem habere.* In libro Juliani Brodæi scriptum quidem est, *habere*, sed τὸ e mutatum in i: et hæc vera lectio est. Vide *inf.* tit. 67. Item miles curator esse non potest, *l* 4. quia Reipublicæ operatur, cujus causa præcipua est. Ut nec volens admittatur, § *Idem et in milite. Instit. de excus. tut.* Nec servus, *l. In servili.* 7. nec enim servo committi debuit liberum caput. Denique Principis colonus, *l. ult.* Creditor autem debitori suo tutor dari potest, *l. Creditorem, 8. hoc tit.* quæ abrogata est *Nov.* 77. *cap.* 1 ut ideo d. lex est in Basilicis.

## TIT. XXXV. *Quando mulier tutelæ officio fungi potest.*

Et antiquissimum quoque feminam tutorem 1 aut curatorem dari non posse, quæ olim perpetua tutela 2, aut potestate viri continebatur 3. Sed lege 2. et 3. matrem dari liberis unde unde quæsitis 4 posse introduxerunt certis condicionibus, quarum et facilis cognitio est, simul ac juris novi et novissimi 5, quo huic tit. abrogatum vel derogatum est. Et quod in matre, idem in avia. Et hi vero qui tutores aut curatores dari non possunt, hujus condictionis sunt; ut necesse non habeant se excusare 6, et periculum cessationis ad eos non pertineat, et ne volentes quidem admittantur

### XXXV. Enarratio

1 Feminam tutor). Tutela enim munus virile est, *l. 1. hoc. tit.*

2 Quæ olim perp. tutela) Ante legem Claudiam, quæ tutelas legitimas feminarum puberum sustulit, Ulp. *tit. xi. §. Quantum adgnatos,* et ibi Cujac.

3 Aut potestate viri contin.) Si in manum viri convenisset: vide sup. tit. 30.

4 Unde unde quæsitis) sive naturales sint, sive ex justis nuptiis quæsiti.

5 Juris novi et noviss.) *Vide authent. matri et aviæ h. tit.*

6 Ut necesse non hab. se excus.) *L. 1. sup. de confirm. tut. l. 1. §. ult. D. de excusat. tut. §. Item major. Instit. de excus. tut.*

## TIT. XXXVI. *In quibus causis tutorem habenti tutor vel curator dari potest.*

*Vide tit. 5. lib. 26. D.*

Intelleximus jam sup. ex *l. 9. tit. 34.* et *l. 9. tit. 34.* tutorem habenti tutorem dari non posse, quæ regula juris dicitur 1, *l. Ventri. D. de tut. et cur. dat.* et ea utuntur sæpe auctores, et Paulus in admodum singulari specie *lib. 4. Sent. tit. de fid. lib.* et *d. l. Ventri*, quæ conjuncta, *l. 1. D. qui pet. tut.* ex lib. 7. differentiarum Modestini, tres exponunt differentias inter tutorem et curatorem, et eam regulam aperte docent non pertinere ad curatorem, sed ad tutorem tantum. An vero quia actus legitimus semel tantum fit 2, qualis est datio tutoris ex inquisitione atque decreto? An quia pupillus est in tutoris potestate, et nemo potest esse in duorum potestate, ita ut sit cujusque potestas in solidum, nisi pro uno habeantur, ut cum sunt conjunctim dati duo pluresve, tutores *l. Simul. D. de tut. et cur. dat.* Curatoris autem nulla est potestas in personam 3. Sed hujus regulæ exceptiones pluræque inductæ sunt ex S. C. 4 Nam in locum absentis Reip. causa, licet tutor esse non desinat, alius tutor dari potest, *l. 1. hoc tit. l. 3. §. Si qui abfuturus. D. de sup. tutor. l. Si tutor Reip. de tut. et rat. dist. l. Quantum. de tut.* et multo magis curator 5, *l. In omnem. D. de tut. et cur. dat.* Et in locum remoti 6, licet alii pupillo tutores sint, vel præsto sit legitimus, et in locum defuncti, licet alios tutores habeat superstites, *l. Tutorem. sup. tit. 34. l. 4. hoc tit l. 2. inf. de tut. vel. cur. qui satis non dedit.* Et in locum excusati similiter vel depor-

tati, *l. 2. hoc tit. l. Si quis sub conditione. D. de test. tut.* vel relegati [7], *l. 4. hoc tit. l. 3. sup. qui pet. tut.* vel furiosi [8], muti, surdi, *l. pen. D. de tut.* nec tamen ideo sequitur quin eorum loco curator dari possit, ut proponitur *d. l. 2.* licet ex SC. [9] potuerit et debuerit alius tutor dari, sed curator ille instar est tutoris [10]. Nec enim durat ultra pubertatem, et tutelæ sive protutelæ eum teneri quidam existimabant *l. 3. inf. arb. tut.* Ergo exemplo absentis Reip. causa, et excusati, in cujus tutoris locum dari alius tutor potest, et curator quoque, ut in locum relegati etiam curator, *l. Tutor. § ult. D. de excus. tut. l. 14. § Quid ergo. D. de sol.* vel actor, *l. Sine hærede. § ult. de adm. tut.* et in locum furiosi, *l. 12. D. de excusat.* et in litem quoque tutor vel curator, ut dicemus tit. 44. Et eæ quidem sunt causæ in quibus tutorem habenti tutor datur, de quibus *l. 1. 2. 4.* In aliis, id est 3. et 5. sunt causæ in quibus curator adjungitur tutorem habenti quibus fere placet etiam tutorem adjungi posse in alia bona *l. Propter litem. in fi. D. de excus.* Et in summa, quibus tutor, et curator, et e contrario: ut recte emendavi in Rubrica. In quibus causis [11], ut *l. 3. hoc tit.* [12] et in *l. Tutorem. tit. 34.* et tutorem habenti, non tutorem vel curatorem, alioquin regulam superiorem rubrica supponeret etiam in curatore.

## XXXVI. Enarratio.

1 Quæ regula juris ) Et a Theophilo §. 5. Institut. de curationibus.

2 Actus legit. semel tantum fit. ) *l. Actus. 77. de reg. jur.*

3 Nulla est potestas in personam ) Tutela est personarum, *l. Quia personæ 14. D. de testam. tut.* cura bonorum, *l. In copulandis 8. sup. de nupt.*

4 Inductæ sunt ex SC. ) Ulpian. *tit.* 11. §. 1. et 2. *Ex lege,* et tribus sequentibus.

5 Et multo magis curator ) Et ideo auctores Basilic. in interpretatione d. legis 5. sic scribunt: διδόται οὖν εἰς τόπον αὐτοῦ ἕτερος ἐπίτροπος, ἢ κουράτωρ. *datur itaque in locum ejus tutor alius, vel curator.*

6 Et in locum remoti ) *L. 4. hoc tit.*

7 Vel relegati ) In perpetuum, *l. 3. sup. qui pet. tutor.* ea qua *d. leg. 4.* interpretationem adhibendam esse censent Græci: vide tamen Cujacium ad *l. 8. D. de excusat. tut.*

8 Vel furiosi, muti, surdi ) Ulp. *d. tit.* 11. §. *Præterea.*

9 Licet ex SC. ) *d. l. pen.*

10 Instar est tutoris etc.) Quia non ut minori, sed ut pupillo datus est. Græci: ἐπειδὴ γὰρ οὐχ ὡς ἀφήλικι ἐδόθη, ἀλλ' ὡς πουπίλλῳ ἡβήσαντος ἐκείνου παύεται τῆς διοικήσεως, *l. 2. hoc tit.* et *l. Curatorem 25. D. de tutor. et cur. dat.*

11 In quibus causis ) Sic legitur in veteri codice Menagii et Brodæi.

12 Ut l. 4. h. t. ) In qua tamen Basilica causas interpretantur δέματα, *casus.*

## TIT. XXXVII. *De administratione tutorum et curatorum, et de pecunia pupillari fœneranda vel deponenda*

*Vide tit. 7. eod. lib.*

Dixit veluti præmissionis loco de variis tutorum generibus, de testamentariis, de legitimis, de his qui petuntur et dantur, cui et qui dari possint, et a quibus dari vel peti, et ob. Sequitur jam ut dicat de contractu ipso .i. administratione tutelæ vel curæ, ex qua procul dubio est ultro citroque actionem nasci, directam et contrariam tutelæ inter tutorem et pupillum, utilem negotiorum gestorum inter adolescentem et curatorem eoque nomine bona tutorum et curatorum esse tacite obligata pupillo et adolescenti, *l. 20. hoc tit. §. Et ut plenius. supr. de rei. ux. act. l. 4. supr. rem. al. per. l. ult. supr. de leg. tut. l. ult. §. Et inventario. infr. de cur. fur.* non tantum si id fecerint quod facere non debent, sed et si id non fecerint quod facere non debent, *l. 1. in pr. D. de tut. et rat. distr.* Nam et qui non facit quod facere debet, videtur adversa facere, et contumacia ejus vel negligentia, dolus vel culpa, pro facto, pro contractu, pro gestione vel administratione est, sicut dicitur dolum ejus qui non possidet [1] pro possessione esse, et qui facit quod facere non debet, non facere videtur .i. mala administratio pro cessatione est, *l. Qui non facit. D. de reg. jur.* Et breviter, officium tutoris vel curatoris est neque prætermittere utilia, neque admittere inutilia, *l. 27. supr. de ep. aud.* Pars autem prima officii et administrationis est inventarii confectio [2], secunda depositio pecuniæ [3] ad prædiorum rusticorum comparationem, aut si bona conditio non suppetat prædii comparandi, pecuniæ fœneratio. Ceterarum rerum omnium diligens custodia ex edicto Constantini [4] abrogata auctionandi necessitate [5]. Summa vero atque præcipua, defensio pupillorum in judiciis, adolescentum, furiosorum et ceterorum, quibus curatores dari solent, *l. ult. hoc tit. l. 30. D. eod.*

## XXVIII. Enarratio.

1 Dolum ejus qui non poss.) *L. Qui dolo. 131. l. Parem. 150.* et *l. Ad eas. 157. §. 1. D. de reg. jur.*

2 Inventarii confectio ) *L. Tutor 7. D. eodem, l. 24. hoc titul.*

3 Depositio pecuniæ ) *L. 4. 5.* et *d. l. 24. hoc t.* quod explicandum secundum *Novel. 72. cap. 6. 7.* et 8.

4 Ex edicto Constantini ) *L. 22. hoc t.*

5 Abrogata auctionandi necess.) Auctionari est vendere in foro sub hasta. M. Tullius pro Dejotaro: *Dejotarus auctionatus est, seseque exspoliare maluit, quam tibi pecuniam non subministrare.* Cornel. Tacit. Annal. 1. *Ubique hasta, et sector, et inquieta urbs auctionibus.* Glossæ: auctio, διάπραξις.

## TIT. XXXVIII. *De periculo tutorum et curatorum.*

*Vide eund. tit. et lib. D.*

Administrationi conjunctum est periculum: Nam si quid per causam administrationis neglectæ, vel gestæ perperam amiserit minor, aut non acquisierit, tutor vel curator eo nomine minorem indemnem damni præstat, hoc est, damni periculum agnoscit secundum regulam *l. 10. supr. tit. prox.* ut resarciat damnum qui dedit: quod et aliæ leges multæ in eo tit. demonstrant, *l. 8. 11. 18. 21. 23.* Nec specialiter datur post illum hic titulus de periculo, ut idem repetatur, sed ut intelligatur periculum administrationis non semper ad tutores vel curatores redundare, non certe administrationis collegæ, qui in alia provincia tutelam pupilli administravit, *l. 2.* non si casu fortuito damnum contingerit negotiis pupillaribus sine dolo aut culpa tutoris [1] vel curatoris, *l. 3.* et 4. veluti subito occursu latronum, non periculum temporis, quo nescivit se tutorem datum, *l. 5.* non periculum futuri temporis [2], *l. ult. hoc tit. l. Tutores. §. D. eod.* sicut nec præteriti temporis, *l. 1. supr. tit. prox.* Et ut intelligatur non tantum tutores et curatores eos periculo administrationis obstringi, qui dati sunt administrandi causa, sed etiam eos qui dati sunt notitiæ causa ut tutores alios, vel curatores instruant de fortunis pupilli, quales dantur plerumque liberti qui actores fuere rerum domini, et novere totius familiæ rationes, negotia, bona, supellectilem: *l. 1. hoc tit.*

## XXXVIII. Enarratio.

1 Aut culpa tutoris ) Damnum enim quod tutoris culpa contigit, tutorem respicit, puta si res pupilli in tutoris hospitio ( ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ, Basil. l. 37. tit. 7. ) vi ignis absumptæ sint, quas in horreo conditas habere debuerat; *d. l. 3.*

2 Futuri temporis ) Post finitam tutelam vel curam.

## TIT. XXXIX. *Quando ex facto tutoris vel curatoris minores agere vel conveniri possunt.*

*Vide tit. 9. eod. lib. D.*

Hic titulus etiam est de administratione tutoris vel curatoris. Nam ex lite quam intendit tutor minoris nomine, si condemnetur, docet minorem conveniri utili actione judicati, *l. 1. hoc tit.* et ex mutuo utili actione creditæ pecuniæ, si tutor pupilli nomine mutuam pecuniam acceperit, eamque converterit in rem pupilli, *l. 3. hoc tit. l. 2. infr. de cur. fur.* ut ex diverso docet minores agere actione ex stipulatu de pecunia sua credita a tutore vel curatore, *l. 2.* et locati [1] ex locatione prædiorum suorum a tutore vel curatore facta, *l. 4.* quæ omnia administrationis nomine continentur. Regulariter pupillo per tutorem non acquiritur actio, *l. ultim. hoc tit. l. Solutum. §. Per liberam, D. de p gn. act.* Sed ex his causis acquiritur utilis, ut *l. 2. hoc tit. l. 2. D. eod.* quia pecunia, aut prædia ejus fuerunt: non directa: quia suo nomine tutor credidit, vel locavit, alioquin frustra locassent nomine pupilli. Credidisset autem pupilli et quilibet alius non inutiliter, *l. 2. sup. per quas per. nob. acq.* tam pupillarem, quam pecuniam suam jure singulari. At quibus ex causis pupillus convenitur ex facto tutoris, utili judicio convenitur, quia tutor litigavit, vel mutuam pecuniam sumpsit nomine pupilli, *l. 2. infr. de cur. fur.* non directo, quia non ipse contraxit.

## XXXIX. Enarratio.

1 Et locati ) Et utili vindicatione si tutor emerit, aut curator, *l. 2. D. hoc t.* οὐτιλίαν ἀγωγὴν ἰνδικατίαν ὡς ἴδιον ἔχουσιν οἱ νέοι: *utilem vindicationem habent juvenes.* Basilica libro 37. tit. 9.

## TIT. XL. *Si ex pluribus tutoribus, vel curatoribus omnes, vel unus agere pro minore, vel conveniri possunt.*

*Vide tit. 7. lib. 26. D.*

Scire nos convenit, cum inter tutores vel curatores non est divisa administratio, ratum haberi debere quod per unum gestum est, *l. 3. in pr. D. de admin. tutor.* ergo et rata est causæ pupillaris defensio quam cessantibus aliis onus executus est, *l. 1. hoc tit.* maxime si testamento aut ex inquisitione dati fuerint, *l. ult. inf. de auct. præst.* denunciari tamen iis omnibus [1] debet, *l. 1. Cod. Theod. de den. vel edit. rescr.* Sin autem divisa sit administratio per provincias a testatore, vel a judice, vel a tutoribus ipsis, nihil refert, videtur in sua quisque provincia causam, pupillarem agere debere, non in aliena: nec enim utiliter agit tutor rerum hujus provinciæ, ex contractu pertinente ad aliam provinciam, *l. Vel in partes. D. eod.* et tamen si agat ex contractu hujus provinciæ, poterit ei objici compensatio ex contractu alterius provinciæ, *l. Inter. D. eod.* et eadem ratione cum tutore rerum hujus provinciæ creditor alterius provinciæ recte aget, recteque eidem solvat tutor hujus provinciæ, *l. Titium.*

§. *ultim. D. eod.* quis divisio facta inter tutores non potest officere creditoribus suum persequentibus, *d. l. Inter*, quod pugnare videtur cum *l. 2. hujus tit.* Sed loquitur tantum de denunciatione litis solemni, ut docui Obs. 17. c. 8.

## XL. Enarratio.

1 Denunciari tamen iis omnibus) Quidam codices *l. 2.* pro omnibus, habent, *hominibus*, ut non omnibus tutoribus denuntiandum sit, sed satis sit iis denuntiari, qui in ea provincia tutelæ officiam sustinent.

## TIT. XLI. *Ne tutor vel curator vectigalia conducat.*

Quo expeditior sit tutelæ administratio, nec oneretur ex alia causa longe graviore, cavetur in hoc tit. ne tutores vel curatores fisci vectigal [1] conducant, antequam paria cum suis minoribus fecerint [2] quod jure, *l. 1. §. Ex illa. D. ad l. Cor. de fals. et lege* οἱ ἐπίτροποι *D. 1. c.* docent esse ex Constitutione Severi et Antonini: et non tantum inhibere conductionem vectigalium, sed etiam quemlibet alium contractum fiscalem, et conductionem etiam prædiorum Cæsaris. Hujus prohibitionis duæ rationes sunt: Una respicit pupillum, ne tutelæ administratio et obligatio oneretur ex causa fiscali, *l. Locatio. § Debitores. D. de publ.* Altera respicit fiscum, ne privilegio temporis in hypotheca prælato pupillo, nihil fisco, qui etiam habet tacitam hypothecam in bonis omnibus debitoris, supersit ex bonis publicani, quo suum sibi servare possit. Denique ea Constitutio excludit fraudem, ne qua fisco fieret hac in re: et dolo malo versatum tutorem in celanda hypotheca priore, quæ ex tutelæ causa descendit, dum accedit ad conductionem vectigalium, vel alium contractum habet cum fisco, producta in hunc casum lege Cornelia: censet teneri falsi, quia obrepsit et imposuit fisco. Sed ut cavetur in alia Constitutione Antonini posita sub hoc tit. qui incidit tutor vel curator in crimen falsi ex hac causa, si iam fisco, quam pupillo satisfaciat, facile veniam impetrabit a principe. Tutius est petere veniam, ut *l. Divus. §. Plane. D. ad leg. Corn. de fals.* quia satisfactio sola non solvit pœnam semel commissam, *l. penult. D. de vi bon. rapt. l. Qui ea mente. D. de furt.* et hoc si tutela vetustior fuerit conductione vectigalis; nam si vetustior fuerit conductio, potest tutor se excusare periculo falsi, et ut Basilica interpretantur ultima verba hujus legis ἀπήλλακται τοῦ τῆς πλαστογραφίας ἐγκλήματος [3]: at additur ratio in *d. Ex illa* quia Constitutio Severi et Antonini voluit excludere et amovere fraudem fisci, quæ nulla est, cum fiscus prior est in hypotheca, nec admisit excusationes tutelæ, nempe qui contraxisset cum fisco ut excusaretur a tutela: loquitur enim generaliter de eo, qui contrahit cum fisco, non ut hæc Antonini specialiter de publicano. Et excusatur quidem a tutela vel cura procurator Cæsaris, et publicanus, et conductor etiam prædiorum fisci, vel Cæsaris, nisi absque ullo damno ejus videatur tutelam obire posse. Sed non etiam quicunque contraxit cum fisco et obligatus est. Et quod in hac quæstione crimini falsi objiciunt crimen stellionatus ac si tutore vel curatore redimente vectigalia fisci stellionatus sit, non falsum, quantum potest longe summoveo: neque cum est stellionatus, nisi cum quis dissimulata priori obligatione, rem eandem alii obligavit specialiter; quia deficit Constitutio, quæ ad hunc casum porrexerit legem Corneliam: et in proposito casu cum quis celavit fiscum generalem hypothecam tacito jure pupillo vel adolescenti partam in suis bonis, est Constitutio Severi et Antonini, quæ ad eum porrigit legem Corneliam. Parcitur tamen stellioni [4] ut falsario, si satisfaciat omnibus, *l. 1. inf. de crim. stell.*

## XLI. Enarratio.

1 Fisci vectigal) Recte, ut constat ex his Constitutionis verbis: *Cum autem fisco.* Basilica: μισθώσασθαι δημόσιον τέλος· *Conducere vectigal fisci*, Tutor autem non prohibetur conducere vectigalia civitatis: vide Cujac. ad *l. 15. D. de excusat. tut.*

2 Paria fecerit) Sic loquitur *lex. pen. §. Conductores. in fi. D. de jur. immunit.* id est, ante redditas rationes tutelæ, et reliqua præstita.

3 Ἀπήλλακται τοῦ etc.) *Absolvitur crimine falsi.*

4 Parcitur tamen stellioni) Vide librum 9. tit. 34.

## TIT. XLII. *De tutore vel curatore qui satis non dedit.*

Ex hoc tit. intelligimus non habere potestatem administrandi tutorem vel curatorem legitimum; aut petitum et datum simpliciter sine inquisitione, nisi satisdederit rem pupilli vel adolescentis salvam fore, et quicquid gessit non præstita satisdatione, vel litigando, vel alienando, vel bon. possessionem agnoscendo nomine pupilli, vel alio quocunque modo, ipso jure nullum esse [1], l. 3. et 5. non eadem est conditio tutoris jure testamento dati, vel non jure dati, sed confirmati decreto prætoris vel præsidis: hic enim non satisdat, etiamsi confirmatus sit sine inquisitione, *l. 4.* ut puta cum a patre datus esset filio emancipato quia approbatio patris pro satisdatione [2] vel inquisitione est: eadem quoque conditio est petiti tutoris et dati, vel confirmati ex inquisitione, quia idoneus pronuntiatus est [3], l. 5. *D. de conf. tut.* et generaliter quicunque ex inquisitione eligitur, non satisdat, *l. ult. § Item rescripserunt. D. de adm. rer. ad civ. pertin.* Sed si plures tutores vel curatores dati sint testamento vel ex inquisitione, ex edicto prætoris, qui ex eis obtulerit satisdationem, causa cognita, solus administrationem, suscipit, *l. 4.* vel si plures satis offerant, idoneior præfertur, l. 18. *D. de test. tut.*

## XLII. Enarratio.

1 Ipso jure nullum) Quia legitima persona non fuit, ut notant Græci: οὐχ ὑπάρχων κύριον πρόσωπον.

2 Pro satisdatione) Paternum testamentum pro satisdatione sufficit, *l. Cum furiosus. 7. §. 3 infra, de curat. fur.*

3 Idoneus pronunciatus est) Idoneus electus, et pronunciatus est, *Instit. de satisdat. tut. in princ. l. ult. §. Item rescripserunt a cur. D. de administr. rer. ad civit. pertin.*

## TIT. XLIII. *De suspectis tutoribus vel curatoribus.*

*Vide tit. 26. lib. 1. Inst. et tit. 10. lib. 26. D.*

Recte superiori hic tit. applicitus est: nam qui cum satisdare debet, non satisdat, vel compellitur ad satisdationem *§. pen. Inst. de satisd. tut.* vel removetur quasi suspectus, sine infamia si inopiæ gratia hoc facit, cum infamia, si dolo malo *l. 1. et 2. sup. tit. prox.* sicut is, qui cessat vel compellitur ad administrationem, vel si in eadem contumacia perseverat, removetur tanquam suspectus, l. 2 et 3 *hoc tit.* videlicet cum administrare debet et non administrat: nam non administrare simpliciter per se non est vitium, l. 4. *§. ult. D. eodem*, quid enim si honorarius sit tutor? [1] quid si notitiæ causa datus? [2] quid si datio ipso jure nulla? [3] Conjuncta etiam vicinitate tituli superioris, apparet satisdationem non exigi [4] a tutore dato testamento patris, et tamen posse eum suspectum postulari, si res pupilli fraudulenter administrare coarguatur, *l. 4. h. t.* et electionem igitur patris exonerare satisdatione, non etiam crimine suspecti [5]. Hæc vero suspecti vel suspicionis actio, ut l. 2. *inf. de div. tut.* nulla alia in re locum habet, quam in causa minorum [6], vel aliorum quibus curatores dari solent [7] ex 12. tab. [8] favore eorum personarum comparata et prodita omnibus [9] etiam extraneis [10], et nonnunquam mulieribus [11], quin et eodem favore nemine agente [12], ultro prætori suspectum quem habet tutorem removere licet, et statim tutor [13] qui suspecti postulatus est, abstinere debet administratione, curatore interim dato ad administrandum, *l. 7.* non tutore, quia damnatione non postulatione desinit esse tutor: et huic actioni locus est, manente, non finita tutela [14], aliter quam tutelæ actioni, cui locus est finita non manente tutela, l. 1. et l. *pen.*

## XLIII. Enarratio.

1 Quid enim si honorarius sit tutor?) Tutores honorarii non administrant, l. 3. §. 2. *D. de administr. tutor.*

2 Quid si notitiæ causa?) De quo in *l. Quæro. 32. §. 1. D. de testam. tut.* l. 1. *sup. tit.* 38. Notitiæ causa dari dicitur, qui ad instruendos contutores datur, quod pupilli facultates notas habeat, *l. Quod si forte. 14. § Et qui notitiæ. D. de solut. et liberat.*

3 Quid si datio ipso jure nulla?) *L. 1. sup. tit.* 38.

4 Satisdationem non exigi) *L. Testamento. 17. D. de testam. tut.*

5 Non etiam crimine suspecti) Accusatione suspecti.

6 In causa minorum) Minorum nomen commune est pupillorum et adolescentium, *§. Nunc admonendi. Institut. quibus alien. lic. vel non.*

7 Vel aliorum quib. curat. d. s.) Dantur adolescentibus, et furiosis et prodigi, dantur mente captis, surdis, et mutis, et iis qui propter invaletudinem rebus suis superesse non possunt.

8 Ex 12 tab) *l. 1. et 2. D. eod.*

9 Omnibus) Suspicionis actio quasi publica est, *d. l. 1. §. Consequens.*

10 Etiam extraneis) *l. Pietatis. 6. §. 1. hoc tit.*

11 Et nonnunquam mulieribus) *d. l. 1. §. Quinimo.*

12 Nemine agente) *L. 3. §. Præterea. D. eod.*

13 Et statim tutor) Interim enim administratio interdicta ei videtur, *L. Quod si forte. 14. §. 1. D. de solution. §. Si quis autem. Institut. de susp.*

14 Locus est manente non fin. tut.) Suspecti agimus, pendente administratione tutelæ: id enim agitur ut tutor removeatur. Tutelæ actioni, finita tantum tutela, locus est, l. 1. *in fi.* et l. 4. *D. de tut. et ration. distr.* absurdum enim erat, a tutore rationem administrationis negotiorum pupilli reposci, in qua adhuc perseveraret, ut est in *l. Si tutor. 9. § Et generaliter. eod.* Cum eo tamen, qui pro tutore negotia gessit, etiam ante pubertatem agi posse certi juris est, quia tutor non est, *l. 1. §. Cum eo. D. de eo qui pro tut.*

## TIT. XLIV. *De in litem dando tutore vel curatore.*

In hoc tit. agitur de tutore vel curatore, ad quem non omnium rerum pupillarium administratio pertinet, sed unius rei tantum, id est, unius litis defensio, nempe ejus quam pupillus intendit tutori ex causa tutelæ vetustiore, vel tutor pupillo suo: nec enim ipse in rem, litemve suam pupillo litem inferenti vel excipienti auctor esse potest, *l. 1. D. de auct. tut.* Ergo moribus receptum est, ut Ulp. scribit lib. Reg. [1] ut tutorem justum habenti [2] in eam litem specialis tutor detur, quo auctore, pupillus experiatur, qui prætorius tutor dicitur, quia hoc solo casu a prætore tutor datur sine lege: hodie in judiciis extraordinariis non tutor, sed curator datur, *§. ult. Inst. de auct. tut.*

*l.* 3. 4. 5. *D. de tut.* jure agitur ordinario tutor, jure extraordinario curator: et utrumque jus notat l. 3. dum ait, tutor sine curator; et sane liberum est vel tutorem dare jure ordinario, vel curatorem extra ordinem, sicut in aliis causis, quibus tutorem habenti tutor datur, et curator dari dicitur, ut docui tit. 36. Et *l.* 4. ad litem tutorem dat abscisse, respiciens ad jus ordinarium: eademque mens est *l. 7. inf. de excus.* Et l. *ult.* concedit quidem ex solemnitate juris ad litem dandum esse tutorem juxta *l. Curatorem. D. de auct. tut.* et *l. Cum in uno. D. de appell.* ei quidem agitur solemni, legitimo, et ordinario jure; hodie vero quia plerumque agitur extra ordinem, omissis solemnibus formulis sufficere curatorem.

### XLIV. Enarratio.

1 Ulpianus) *Tit.* 11. §. *Moribus.*

2 Tutorem justum habenti) Tutorem generalem habenti. Si tamen plures tutores sint, curatorem litis causa dari necesse non erit, quoniam altero auctore cum altero agi potest, *l. 1. h. t.*

## TIT. XLV. *De eo qui pro tutore negotia gessit.*

*Vide tit. v. lib 27. D.*

In hoc tit. ostenditur, non tantum justum tutorem [1] vel curatorem teneri ex administratione, sed etiam eum, qui quasi tutor [2] vel curator aliquid gessit, cum non esset tutor, aut esse non posset, ut miles [3], aut mulier [4], aut datus a muliere [5]: et quasi tutor protutelæ [6] actione, quasi gestor negotiorum gestorum, *l. 1. et 4. sup. de test. tut. l. 4. sup. qui dar. tut.* Quasi curator utili negotiorum gestorum [7], qua verus curator [8] tenetur, et in falsum curatorem defless.

### XLV. Enarratio.

1 Non tantum justum tutorem) Qui jure datus est.

2 Qui quasi tutor) Ceterum si quasi tutor agat nomine pupilli, poterit ei opponi exceptio, *si non tutores*, ut legendum videtur in *l. 2. h. t.* formula est exceptionis. Scripti tamen codices nihil mutant: et ideo non facile recedendum a vulgata.

3 Ut miles) *l. 4. sup. qui dar. tutor.*

4 Aut mulier) *l. 1. h. t.*

5 Aut datus a muliere) *l. 4. in fi. sup. de testament. tut.*

6 Et quasi tutor protutelæ) Sive putat se tutorem, sive se esse fingat, *l. 1. §. fi. D. de eo. qui pro tut.* quia munere tutoris functus est, et in effectu negotia gessit.

7 Quasi gestor negot. gest.) Is qui pro tutore negotia gessit, etiam negotiorum gestorum actione tenetur. Vide Cujac. ad Paulum *Sent. lib.* 1 *titulo* 4. § ult

8 Qua verus curator) *L. Curatoris.* 17. *C. de negot. gest. l. Quicquid.* 7. *inf. arbit. tut.* vide libri 27. D. tit. 3.

## TIT. XLVI. *Si mater indemnitatem promiserit.*

Hic titulus est de periculo administrationis, quod interdum suscipit mater, promittendo securitatem pupillo, vel tutori ejus: et quidem si pupillo pro tutore, vel tutori pro pupillo sua sponte securitatem promiserit, intercessio est quæ infirmatur SC. Vellejano *l.* 1. nisi specialiter decreto comprehensum sit, periculo matris, quæ tutorem petiit, tutorem dari *l.* 3. Sed si tutori ipso indemnitatem promiserit, forte dum cupit tutorem sibi permittere administrationem, rerum filii sui totam, aut in partem, intercessio non est [1]: quia alii se pro alio non obligat, et idcirco ex ea re nihil juvatur SC. Vellejano, *l. 2. hoc tit. l. Si mater. supra, ad Velle. l. Tutor. l. Quamvis.* §. 1 *D. eodem,* ac si pupillus finita tutela [2] elegerit tutorem, indemnem tutorem damno præstabit mater. Dico, elegerit: nam et cum matre ei est non quidem ex stipulatu tutoris [3], *l. Tutorem. infra, arb. tut.* sed negotiorum gestorum actio, *l. Si mater. supra, de usur.* et hæc electio in *l. 2.* significatur verbo, malunt. Ex hac *l. 2.* interpretanda est hæc sententia Pauli, Mulier quæ pro tutoribus, lib 2. *tit. ad SC. Vell.*

### XLVI. Enarratio.

1 Intercessio non est) Mater convenitur propter malam administrationem: καὶ εἰκότως· οὐκ ἔστι γὰρ ἰντερκεσσιονε· *et merito, non enim intercessio est*. Græci.

2 Finita tutela) Cum pupilli legitimæ ætatis effecti fuerint, ut est in *l. 2.* ad quam Thalelæus notandum monet, legitimam ætatem dici pro pubertate, frequentius enim dici pro ætate 25. annorum.

3 Non quidem ex stipulatu) Mater pupillo non tenetur ex stipulatu, quia ei non promisit, sed tutori tenetur, cui securitatem promisit.

## TIT. XLVII. *Si contra matris voluntatem tutor datus sit.*

Hic titulus respicit ad 43. a quo propius abest, et vult ut tutela etiam removeatur, qui datus est contra matris ultimam voluntatem [1], id est quem filio impuberi hæredi instituto moriens mater tutorem dari vetuit: et hoc ignorans forte prætor, ei quem dederit, ut re cognita repellet: et quemadmodum matris voluntatem servat in tutore confirmando, quem mater dedit filio hæredi instituto, habita inquisitione tamen, l. 6. *supra, de test. tut.* ita et in reprobando eo, quem mater reprobavit, matris sequitur voluntatem, sed ut sentio, ex inquisitione tamen, et sine infamia reprobati atque remoti. Addidit Tribonianus exceptionem, nisi et is jam fraudem in tutela admisisse convictus fuerit: tunc enim removetur cum infamia, ut *l. ultim. supra, tit.* 43. et *l. 2. tit.* 42. Voluntas in hoc titulo, est ultima voluntas [2].

### XLVII. Enarratio.

1 Contra mat. ult. volunt.) Antonius Loiselius V. C. et doctissimus delebat vocem, *ultimam*, quæ nec est tamen in veteri Menagii. Theodorus interpres Basil. vel legit ut vulgo, vel certe interpretatur quasi ita legerit.

2 Est ultima voluntas) Sic accipitur voluntas in *l. Eum post.* 69. §. *Nuptiis D. de ju. dot.* quæ voluntas suprema, Tacito hist. 1. cap. 58.

## TIT. XLVIII. *Ut causæ post pubertatem adsit tutor.*

Tutela finitur pubertate: periculum autem administrationis non sate finitur quam tutor rationes reddiderit, et tutelam omnem curatori resi tuerit, l. *ultim. supra, de per. tut.* et sententia quoque prætoris, aut præsidis, si quo opus sit, liberatus fuerit, *l. 1. supra, de adm. tut.* Et noc transtulit omnem, qui detinet instrumenta litis suo consilio cœptæ [1]. Ergo periculum ejus litis ad eum pertinet, non ad curatorem.

### XLVIII. Enarratio.

1 Suo consilio cœptæ) Tutor quoad rationes reddiderit, pupillum debet defendere in lite contestata ante pubertatem. Theodorus.

## TIT. XLIX. *Ubi pupilli educari debeant.*

Pars administrationis præcipua, et negotia pupillaris spectas, est defensio causæ pupillaris [1]: Si personam, educatio, quo nomine non tantum victus [2] significatur et vestiarum et habitatio, *l. ultim. D. de alim. leg.* sed etiam institutio morum et liberalium artium, *l. 2. tit. seq.* educatio ingenii, ut in Comœdia [3], *Bene et pudice doctum atque eductum ingenium*. Et educantur vero plerumque apud matrem viduam [4], vel si ea de re non bene conveniat inter tutores, matrem, et cognatos, apud eum quem educatorem decreverit prætor aut præses, *l.* 1. qui utique non decernet temere educatorem eum, qui pupilli successionem speret [5], l. 2. licet eadem ratione [6] ad eum redierit tutela legitima. Hoc autem distat hic tit. a 24. quod hic est de liberis orbatis patre, ille de habentibus patrem.

### XLIX. Enarratio.

*Vide lib. 27. tit. 2.*

1 Est defensio causæ) *L. ultim supra, tit.* 37.

2 Non tantum victus, etc.) Hierocles in aurea Pythagoræ: ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον ἐν τροφαῖς καὶ γυμνασίοις ἐστὶν ἡ τοῦ σώματος θεραπεία, ἀλλὰ καὶ ἄλλων πολλῶν προσδεῖται, οἷον ἱματίων, ὑποδημάτων, σκευῶν παντοδαπῶν, καὶ τῆς πάντα ταῦτα ὑποδεχομένης οἰκήσεως. *Quoniam autem non in alimentis tantum, atque exercitationibus, versatur corporis cultus, sed multis etiam rebus indiget, cujus generis vestimenta sunt, et calceamenta, et supellex varia, atque domus, qua continentur ista omnia*, etc.

3 Ut in Comœdia) Terentius in Andria Act. 1. Sc. 5.

4 Apud matrem viduam) Quod igitur hoc loco dicitur, locum habet, morte soluto matrimonio. Nam si repudio solvatur, liberi manent apud eum parentem, qui divortii causam non dedit, secundum *Nov.* 117. Theodorus.

5 Eum qui pupilli successionem speret) Græci ὕποπτοί εἰσιν οἱ περὶ τὴν κληρονομίαν ἐγγύτεροι: *suspecti sunt qui proximiores successores sunt.*

6 Licet ead. ratione) *L. 1. P. de legit. tut.*

## TIT. L. *De alimentis pupillo præstandis.*

*Vide d. lib 27. tit. 2.*

Consequens erat docere alimenta constitui pupillo vel adulto, et præstari sine mora [1] arbitrio tutoris vel arbitrio prætoris aut præsidis pro modo facultatum [2], etiamsi de statu ei bonisque paternis, quæ possidet ex edicto Carboniano, vel suo jure controversia fiat, *l.* 1. et aliquando tutius esse sine decreto magistratus ea constitui tutoris vel curatoris arbitrio: nec enim posse minores probe recusare sumptus [3] quibus educti sunt liberaliter [4] bona fide factos, *l. 3. supra, de alim. tut.* nisi eos alium quam tutorem fecisse probent, *l.* 2.

### L. Enarratio.

1 Sine mora) *L. 2. D. de re jud.* conjuncta Basilic. interpretatione, lib 9. tit. 7.

2 Pro modo facultatum) Ut in Adriani Sentent. apud Dositheum: κατὰ δύναμιν οὖν τῆς ὑποστάσεως τροφεῖα αὐτῷ πάρεχε. *Pro modo facultatis alimenta ei præsta.*

3 Probe recusare sumptus) Improbe sumptus recusat quasi, vento vixerit, ut est in l. 2. Cujacius in Codico suo Plauti locum citat quam vulgo conceptum notaverat Truculenti Act. 2. *Non enim possunt militares viri a vento vivere*. aut non plura comederit quam cicadæ, ut apud Libanium in Declamat. 37. Huc facit illud Demosthenis in oratione de Chersoneso: πόθεν γὰρ οἴεσθε ἄλλοθεν τὸν μήτε λαβόντα παρ' ὑμῶν μηδὲν μήτε αὐτὸν ἔχοντα ὁπόθεν μισθοδοτήσει στρατιώτας τρέφειν. ἐκ τοῦ οὐρανοῦ; οὐκ ἔστι ταῦτα. *Nam unde alere eum, qui nec a vobis quicquam accepit, nec ipse habet unde stipendium solvat, milites alere putatis? num de aere? minime id quidem; vivre de l'air.* V. Joannem Drusium in Oseam cap. 12

4 Quibus educti sunt lib.) Plautus in Menæchm. Act. 5. Sc. 5. *Meo cibo et sumptu educatus est*. Quidam codd. *eductus*.

## TIT. LI. *Arbitrium tutelæ*.

*Vide tit. 3. lib. 27. D.*

Satis jam de contractu ipso dixit .i. officio et administratione tutelæ. Nunc venit ad actionem, quæ ex eo contractu nascitur, quam vocat arbitrium tutelæ, quod hujus judicii potestas omnis sit in arbitrio judicantis, qui excussis tutelæ rationibus ex bona fide statuat quid tutorem pupillo præstare aut repetere et pensare oporteat. Et est huic judicio sive arbitrio locus in tutorem. Videtur etiam dari in curatorem pupilli, *l. 3. hoc tit.* et est ratio cur et in eum detur, quia tutoris instar obtinet [1], saltem protutelæ: nam et sicut tutor, ita curator pupilli eo pubere facto, deponit officium, *l. 1. inf. l. 60. l. 2. sup. tit. 36. l. Curatorem D. de tut. et cur. da.* et in ea sententia videntur fuisse Jurisconsulti quidam, ut Thalelæus ait [2] in hanc l. 3. καὶ ὂν γνώμη νομικῶν λέγουσα, τὸν τοῦ ἀνήβου κουράτωρα τῇ τουτέλᾳ κατέχεσθαι, ἥτις νῦν οὐδαμῶς ἀρέσκει, quibus accedat *d. l. 3.* Sed verius esse ait Ulp. *l. 1. §. Si curator; D. ea qui pro tut.* cessare tutelæ vel protutelæ actionem [3]. Ceterum in hoc tit. etiam agitur de utili negotiorum gestorum, qua curator tenetur *l. 7. et ult.* Et in utramque venit id quod interest, *l. 4. h. t.* ut reddant rationes, administrationis et quicquid reliquorum nomine debent qui negotia gesserunt *l. 9* (*) quicquid dolo, aut culpa eorum lata vel levi minores amiserunt, vel non acquisierunt [4] *l. 7.*, excepto casu *l. 2.* [5], nimirum in nominibus paternis exigendis: quo in re remissior tantum negligentia et nimia cessatio .i. lata culpa arguitur, ut et in casu *l. Tutor. 8. Competit. D. de admin. tut.* Et utraque est bonæ fidei [6], et privilegiaria [7], et perpetua [8], et in utramque usuræ veniunt [9] utrique data est tacita hypotheca [10]. utraque datur hæredi [11] et in hæredem, in utraque ordo servatur [12] *l. 6.* In utraque venit quod post finitum officium gestum est, cum esset administrationi connexum [13], et in utraque inventarii publicam fidem sequimur [14].

### LI. Enarratio.

1 Quia tutoris instar obtinet) Vid. sup. tit. 36.

2 Καὶ ἦν γνώμη etc.) *Erant quidam Jurisconsulti qui existimabant curatorem pupilli tutelæ teneri, quod nunc non obtinet.*

3 Cessare tutelæ vel prot. act.) Datur igitur utilis negotiorum gestorum.

4 Vel non acquisierunt) Novum non est, teneri eos si quid minores non acquisierint: nam et minores in integrum restituuntur, sive quid amiserint, sive non acquisierint. Græci.

5 Excepto casu l. 2.) Ad quem Thalelæus notat, imperatorem custodite dicere, latam culpam: et ad *l. 7. eod.* regulariter quidem tutorem levem etiam culpam præstare, sed in paternis rebus latam dumtaxat culpam.

6 Utraque est bonæ fidei) §. *Actionum autem. Instit. de action.*

7 Et privilegiaria) *L. Dabimus per. 19. §. 1. D. de reb. auctor. judic. possid.*

8 Et perpetua) *L. Tutores 8. h. t.* utraque tricenaria est.

9 Usuræ veniunt) *L. 3. §. Usuras. ff. de contr. tut.* et *l. 5. hoc tit.*

10 Tacita hypotheca) *L. Pro officio. 20. sup. de administr. tutor.*

11 Datur hæredi) *l. Tutelæ. 12. h. t.*

12 In utraque ordo servatur) Prius convenitur qui administravit, *l. 6. h. t.*

13 Administrationi connexum) *l. Tutor. 11. h. t.* At si brevi tempore intermisso, abstinuerit administratione, et rursus se ei miscuerit, tutelæ non tenebitur; nec enim connexa est hujusmodi administratio: tenebitur igitur utili negotiorum gestorum *l. Si post pubertatem 14. D. de tut. et rat. distrah.*

14 Publicam fidem sequimur) *L. ult. vers. sin autem. hoc tit.*

## TIT. LII. *De dividenda tutela et pro qua parte quisque tutorum conveniatur.*

Hic tit. de divisione administrationis et actionis tutelæ, et pro qua parte actio dividatur inter tutores. Et dividere trahit etiam secum non dividere, sicut facere .i. ubi de uno tractatur, necesse est etiam tractari de altero. Igitur, quæstio omnia hæc non pertinet, ut sciamus cum plures tutores sunt aut curatores (nam et tutores ad se pertrahunt curatores) pro qua parte in singulos agi possit, aut quando in unum ex pluribus in solidum. Dividere est agere pro parte in singulos. Non dividere est agere in solidum in unum e multis. Sic autem distinguendum. Aut divisa est administratio in partes, vel in regiones, sive provincias, aut indivisa. Si divisa a testatore, vel a judice, actio etiam tutelæ dividitur, ut pro ea tantum parte quisque conveniatur, quæ ei attributa est, non pro parte collegarum, nisi dolus ejus aut culpa arguatur [1], quod collegam suspectum non fecerit, aut tardius eversis jam facultatibus, aut lusorie fecerit [2], *l. 2. §. 1. hoc tit. l. Si duo D. de adm. tut.* Julianus Antecessor in collectione quam fecit studiosis et operæ pretio quæstionis hujus: Nisi aut cum oportebat contutorem removere ut suspectum omnino non removit, aut tardius removit. Sin autem divisa sit tutorum conventione [3] sine judice, singuli tenentur in solidum cum hac conditione, ut quem pupillus elegerit, ei cedat actionibus suis adversus alios, *l. 2. in fi. hoc tit.* quia conventio tutorum non potest in fraudem pupilli dividere officium tutelæ, periculumque commune, *l. 3. hoc tit.* Deinque periode omnia servantur divisione facta ex tutorum conventione, atque si pro indiviso omnes tutelam administrassent: quæ nunc diligentius explicabo. Si divisa est administratio tutorum conventione vel omnino indivisa, aut communiter omnes tutelam gesserunt pro diviso ex conventione, vel pro indiviso, aut nulli, aut quidam gesserunt, quidam cessaverunt. Si omnes pariter pro indiviso sine conventione, vel pro diviso ex conventione, vel nulli eligere pupillus potest cum quo experiatur in solidum cessis actionibus adversus alios, *l. 2. in pr. hoc tit. l. 6. sup. tit. prox.* nisi omnes solvendo fuerint litis contestatæ tempore, hoc enim casu is quem eligit pupillus, posita exceptione, desiderare potest actionem dividi inter omnes exemplo epistolæ Adriani [4] pro virilibus portionibus, aut pro rata ejus quod quisque gesserit, *l. 1. §. Nunc tractemus. D. de tut. et rat. distr.* Vel si nemine electo, pupillus agat cum omnibus, et condemnet omnes, æque periculum sententiæ dividitur inter eos pro portionibus virilibus *l. 2. inf. Si pl. un. sent.* Sed si tempore litis contestatæ omnes solvendo non fuerint, si unus fuerit solvendo, ceteri non solvendo, ille solus convenitur in solidum, ut *l. 2. D. de quibus caus. ad eund. jud. eat.* cessis actionibus adversus collegas, *l. Ex plurib. D. de adm. tut.* vel sine cessione datis utilibus, *d. §. Nunc tractemus. l. 2. inf. tit. 58.* et hoc ubi unus convenitur ex culpa communi: nam si ex propria culpa, *l. 2. inf. de con. ind.* vel si ex dolo communi ex contumacia communi, id est cessatione omnium improba, quia doli nulla est societas, et neque dantur utiles, *l. 1. § Pinæ. D. de tut. et rat. dist. l. Si plures. D. de adm. tut.* Ad hæc sciendum non statim peteri idoneum propter non idoneum: prius enim excutiendus est, qui dicitur non esse idoneus, et fidejussor, et magistratus municipalis, qui eum dedit, non exacta satisdatione, *l. Lucius. § pen. D. eod.* et si ab his rem pupillus servare non possit, tum demum it ad contutorem idoneum, et unus tantum casus est quo idoneus statim in solidum convenitur, inexcusso magistratu, si ob id convenitur, quod contutorem suspectum facere aut satis exigere supersedit, *l. 2. et 5. D. de mag. con. l. 1. §. Usque adeo D. de tut. et rat. dist.* in quo (si non sint solvendo contutores) perspicue rectius vulgo Græci Latinique [5], quam in Flor. et in illa Juliani collectione, detracta negativa, male in eodem exemplari Flor. trajecta in subditis illo loco, ut et ipse Julianus legit, et Græci, si contutor ob hoc conveniatur etc. Quid autem si quidam tantum gesserint, alii cessaverint? Prius conveniuntur qui gesserunt, si solvendo sunt tempore finitæ tutelæ *l. 6. inf. tit. prox. l. 3. hoc tit. l. 2. inf. de hæred. tut. l. 1. inf. si tut. Reip. cau. nb.* Satis est fuisse solvendo eo tempore: nam si postea fiant non solvendo, hoc minoris aut curatorum, non contutorum qui cessaverunt periculo cedit, *l. 1. hoc tit.* Si vero solvendo eo tempore non sint, neque fidejussores eorum, neque magistratus, tum conveniuntur utili actione tutelæ qui non gesserunt, quia suo periculo cessaverunt, *l. 4. §. 1. D. rem pup. sal. for. l. Tres tutores. D. de adm. tut.* Verum hic ordo non servatur in eo quod dolo communi periit; *l. 2. inf. si tut. non gess. l. Tutores. §. In rum. D. de administr. tut.*

### LII. Enarratio.

1 Aut culpa arguatur) Si igitur culpa careat; ut si tempus ad removendum non habuerit, illo repente facultatibus lapso, vel si mala ejus administratio eum latuerit, hoc ei non imputatur. Græcus interpres.

2 Aut lusorie fecerit) Prodita causa, et ideo superior non evaserit.

3 Si tutorum conventione) Et absque jussu testatoris.

4 Epistolæ Adriani) Ex qua descendit beneficium divisionis.

5 Græci Latinique) Basilic. lib. 35. tit. 12. καὶ πάντες ἄποροι: *omnes solvendo non sunt.*

## TIT. LIII. *De in litem jurando.*

*Vide lib. 12. tit. 3.*

Hic titulus est de jurejurando in litem arbitrio tutelæ [1] a judice delato [2] adolescenti [3], vel curatori ejus [4], quod nihil aliud est quam æstimatio religiosa [5] ejus rei de qua egit adolescens vel pupilli adolescentiave tutor aut curator adversus tutorem [6] aut curatorem. Vel pretium quod ponit rei suæ jurans quanti eam rem faciat is, qui tutelæ egit, vel utili negotiorum gestorum ex curationis causa. Rem enim et litem [7], et id quod interest promiscue dicimus. Hæc vero aut a judice æstimatur [8] justo pretio [9] si dolus abest et lata culpa

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 2. cap. 7.*

ejus quo cum agitur, *l. 2. in fi. h. t.* vel ab actore jurato, si dolo, aut lata culpa adversarii, res, de qua agitur, non restituatur [10], vel non exhibeatur [11], et utroque genere fit vera venditio [12] rei sive litis: priore, justo pretio; posteriore, etiam injusto et immenso coercendi adversarii causa [13] ob dolum ejus, vel latam culpam [14]. Nec enim judex id defert ob levem culpam, *l. Videamus. in fi. D. eod.* et *l. 4. hujus tit.* nondum percepta mens hæc est, in tutorem jurari in litem, si inventarium ceteraque instrumenta pupillaria exhibere nolit, quia non potest hoc non dolo malo facere [15], ut *l. 7. §. 1. D. de adm. tut. l. Si tutor. D. eod.* Ergo ex dolo tutoris, vel lata culpa, quæ vulgo præsumitur esse dolus [16], actori in tutorem jusjurandum in litem deferri, in hæredem autem tutoris conventum actione tutelæ ex dolo tutoris non deferri jusjurandum in litem, nisi lis fuerit contestata cum defuncto [17], sed ex dolo proprio tantum, vel ex lata culpa, *l. 1. 2. 5. hoc tit. l. 1. §. 1. D. de fid. tut.* et hæc est sententia *l. 4. hujus tit.* Dico in hæredem ex dolo defuncti non jurari in litem. Non dico, hæredem tutelæ non teneri ex dolo defuncti, tenetur enim in solidum, etiamsi nihil ad eum pervenerit, *l. Ex deposito. D. de obl. et act.* maxime ex dolo quo res minoris diminutæ et dilapidatæ sunt, non temere ex alio quolibet, nisi lis fuerit contestata cum defuncto quæ est sententia *l. 1. tit. seq.* a me tota explicata et correcta fideliter ex Basil. Observat. 13. [18] contra negationem [19], quam in eam simul atque in *l. 3. inf. de magist. conv.* invexerat communis quæ dicitur imperitorum opinio, ex levi culpa defuncti hæredem tutelæ non teneri, qui tenetur ex delicto: quod perinde est ac si diceres, ex contractu defuncti hæredem non teneri, nisi ob delictum defuncti ac proinde delicti successorem eum tantum esse, non obligationis atque contractus. et ex *d. l. 1.* adhibenda est interpretatio ad *§. Aliquando. Inst. de perp. et temp. act.* non dato exemplo ex *§. Plane. Inst. de act.* [20] quia ex speciali actio depositi cum sit pœnalis, magis ex delicto videtur esse non ex *l. Quæsitum. in fi. D. de prec.* Nam quod ibi de interdicto de precario idem *l. 4. tit. seq.* de actione tutelæ dicitur; quæ tamen et in id quod ad eum non pervenit hæredem teneri constat, ubi dolus defuncti damnum pupilli rebus attulit, et argumentum a contrario sensu [21] non valet.

### LIII. Enarratio.

1 In arbitrio tutelæ) Vide sup. tit. 51.

2 A judice delato) Hoc jusjurandum a solo judice defertur, *l. 4. §. 2. D. eod.*

3 Adolescenti) Adolescens si velit jurare potest, *d. l. 5. §. 1. in fi.* pupillus jurare non potest, *d. l. 4. in princ.*

4 Vel curatori ejus) Volenti, non invito, *l. 2. h. t.* Vel tutori, *d. l. 4. §. 1.*

5 Æstimatio religiosa) Æstimatio jurata, *d. §. 1.* et *l. Tutor. 8. D. eod.*

6 Adversus tutorem) Post pubertatem. Stephanus tamen notat ex Theophilo et Dorotheo quibusdam casibus jurari in litem, pupillo adhuc impubere: veluti si unus ex pluribus tutoribus remotus sit, vel quis ad tempus tutor datus; nam transacto tempore tutor esse desinit, et adversus eum tutelæ agi potest et in litem jurari.

7 Rem enim et litem) Ut res inofficiosi, *l. Papinianus. 8. §. 1. D. de inoff. testam.* Varro 6. de L. L. *Quibus res erat in controversia, ea vocabatur lis: ideo in actionibus videmus dici, quam rem sive litem*

8 Aut a judice æstimatur) Jurejurando in litem non delato, vel si is cui delatum est, jurare nolit.

9 Justo pretio) Suo pretio, vero et justo pretio. Judex de veritate cognoscet, ut est in *l. 2. hoc tit.* id est, judex æstimabit quanti re vera interait, ποσον ἐςι τὸ τῇ ἀληθείᾳ διαφέρον, ut est in Basilicis.

10 Non restituatur) *l. 1.* et in *l. In actionibus. 8. D. eod.*

11 Vel non exibeatur) Ut puta si non exhibeantur instrumenta pupillaria, *l. 4. hoc tit.*

12 Vera venditio) Sic Ulpianus ait, veram venditionem esse si res dotales æstimatæ sint, *l. Plerumque. 10. §. 4. D. de jur. dot.*

13 Coercendi advers. causa) Propter contumaciam non restituentis, *d. l. 1.* et *d. l. 8.*

14 Ob dolum ejus, vel latam culpam) In *l. 2.* Cujacius legit, *dolo circumveniendi pupilli gratia:* et ita in veteri Menagii, nec aliter τὸ κατὰ πόδας · κατὰ δόλον περιγραπτίου πουπίλλου ἕνεκεν.

15 Quia non potest hoc non dolo m. fac.) Basilica in interpretatione *d. l. 4.* Nam hoc ipso videtur dolo facere, quod reperta in bonis instrumenta supprimit: ὅτι τὰ εὑρεθέντα ἐν τῇ οὐσίᾳ συμβόλαια κρύπτει.

16 Vel lata culpa, quæ vulgo pr. ea. dolus) *L. Quod Nerva. 32. D. depos.*

17 Nisi lis contestata fuerit cum def.) Licet hæres ipse nihil dolo fecerit: nam post litem contestatam hæredes principalium personarum jura habere videntur. Græci.

18 Observation. 13) Capite penult. vide quæ scripsimus ad tit. 24. §. 2. Instit. 1.

19 Contra negationem) Negatio est in veteri Menagii et Brodæi.

20 Ex §. plane) Sententiam mutat. Vide ad *l. 121. in fine. D. de verbor. obligat.*

21 Argumentum a cont. sensu) Non recte colliges: hæres tenetur in id quod ad eum pervenit: ergo non tenetur in id quod non pervenit. Thalelæus: Non dicit, si lucrum ad hæredes pervenerit, vel non pervenerit: sed hoc tantum, si tutor lucrum fecerit: adde: vel lucrum pervenerit ad alium gratia ejus et beneficio: alius interpres Græcus ad *l. 4. de hæredib. tut. legem 1. eodem*, indistincte loqui de lucro, sive hæredes tutoris lucrum fecerint, sive tutor. Non videtur tamen *d. lex 1.* loqui de lucro hæredum tutoris, sed de eo tantum quod tutor sibi captaverit, vel gratia alteri præstiterit.



## TIT. LIV. *De hæredibus tutorum vel curatorum.*

Quod dixit supra titulo generali Arb. tutor. tutelæ actionem dari hæredi et in hæredem *l. penult.* id specialiter exequitur in hoc tit. quod actio tutelæ, quæ hæredi vel in hæredem datur, alio jure sit, quam quæ datur tutori, vel in tutorem: Nam ut jam occupavit dicere titulo superiore proximo *l. pen.* ex dolo in tutorem [1] juratur in litem, sed non in hæredem tutoris ex eodem tutoris dolo. Et actio tutelæ, quæ pupilli hæredi competit, non est privilegiaria [2], *l. Ex pluribus. D. de adm. tut. l. Dubimus. D. de reb. auct. jud. poss. l. 1. §. Idem princeps. D. ad l. Corn. fals.* et in hæredem tutoris non est famosa [3], *l. Furt. §. Si quis alieno* et *§. Pen. D. de his, qui not. inf.* hæredum nomine intelliguntur etiam hæredes hæredum, *l. 2. sup. tit. prox.*

### LIV. Enarratio.

1 Ex dolo in tutorem) Ex dolo proprio, et ex lata culpa juratur in litem.

2 Non est privilegiaria) Id enim personæ pupilli favorabiliter præstatur, *d. l. Ex plurib.*

3 Non est famosa) Quia hæres in tutelam non succedit, *d. §. penult. l. 1. D. de fidejuss. tutor.*

## TIT. LV. *Si tutor non gesserit.*

Dat hunc titulum, ut resumat quod dixit titulo generali *l. 6.* etiam eum qui nihil gessit arbitrio tutelæ teneri, utili scilicet, non directo, et excusso prius eo qui gessit, *l. 2. hoc tit.* in prima parte *l. 8. sup. de adm. tut. l. 3. sup. de div. tut. l. 2. sup. tit. prox.* Si nemo gessit: quia non apparet [1] quis prior quis posterior sit, quia est omnium contumacia par vel culpa lata, perinde omnes tenentur ac si communiter tutelam indivisam gessissent, *l. 2.* in secunda parte. Ubi autem alii gesserunt, alii non gesserunt, post eos qui gesserunt, si solvendo aut minus solvendo inventi fuerint, conveniuntur qui non gesserunt vel culpæ nomine quod suspectos contutores non fecerint, *l. 2. tit. 5.* Vel si forte ceterorum tutorum patronus fuerit qui solus tutelam gessit, quod non ei postulaverint curatorem adjungi aliave qua ratione [2] prospexerint rebus pupilli, *l. 1.*

### LV. Enarratio.

1 Quis non apparet) Græci dicerent: εἰς γὰρ τὰ πράγματα τὰ παρὰ μηδενὸς διοικηθέντα οὐκ ἔξεστιν εἰπεῖν· τὸν μὲν πρῶτον, τὸν δὲ δεύτερον εἶναι· πάντες γὰρ ἅμα ῥᾳθυμήσαντες ἐν ἴσῃ τάξει ἐνάγονται: *Nam in iis quæ a nemine gesta sunt, non possumus dicere hunc priorem esse: illum posteriorem: quandoquidem cum sit omnium par culpa, omnes ex æquo tenentur.*

2 Aliave qua ratione) Potuerunt enim detrarte remotionis petitione, postulare ut res pupilli tuto loco reponerentur. Græci heic.

## TIT. LVI. *De usuris pupillaribus.*

Etiam hoc titulo specialiter resumit quod attigit generali, *l. 3.* in tutelæ arbitrium venire usuras centesimas [1], vel ex Constitutione, Justiniani semisses, si pecuniam pupillarem tutor in suos usus converterit [2] *l. 1.* et ex causis relatis in *l. 7. §. Quæ autem. D. de adm. tut.* Ex ceteris venire secundum morem regionis [3] a die quo in officio peccaverunt in diem condemnationis, aut redditæ tutelæ [4], ipso jure [5] ex constitutione Severi. Et eæ sunt usuræ pupillares, quas tutor debet non tantum si ex sua persona conveniatur, sed et si ex persona contutoris, quod suspectum eum non fecerit, *d. l. 7. §. penult. l. 2. hoc tit.* Verum otiosæ pecuniæ [6] id est quam tutor non habuit cui fœneraret [7], vel qua non habuit prædia quæ compararet, in actionem tutelæ usuræ non veniunt, *l. 3. hoc tit. l. Cum plures. §. ult. D. de adm. tut.* Illud notandum, usurarum pupillarium cursum impediri duobus modis: Oblatione pecuniæ et obsignatione et depositione, *l. 1. in fi. D. de usur. l. 28. §. 1. D. de adm. tut.* et oblatione per denunciationem facta sæpius, et ad extremum apud acta jus dicentis a tutore protestatione facta se paratum esse parem rationem cum pupillo facere, sine denunciatione et depositione, *l. 4. hoc tit.*

### LVI. Enarratio.

1 Usuras centesimas) Et ita usuras legitimas interpretatur Thalelæus in *d. l. 3.* Basilica autem in *l. 1. hoc tit.* legitimas usuras interpretantur ἡμιεκατοστιαίους, *semisses* ex constit. Justiniani in *l. Eos, qui 26. sup. de usur.*

2 In suos usus converterit) Pecunias pupillares ex fide versans.

3 Secundum morem regionis) *d. §. Quæ autem.*

4 In diem condemnat. aut redd. tutelæ) *L. 1. §. 1. D. de usur. d. l. ult. §. ult.*

5 Ipso jure) *L. Cum vero. 26. Apparet. D. de fideicom. libert.* Ipso jure, id est, sine interpellatione.

6 Otiosæ pecuniæ) Plinius epistolarum libro 10. 62. *Quæ vereor ne otiosæ jaceant.*

7 Cui fœneraret) Si non potuit idoneis hominibus pecuniam credere, ut est in *l. 3.* Sic legitur in veteri Menagii et Brodæi; et ita etiam auctores Basilic. vertunt enim εὐπόροις προσώποις.

8 Protestatione facta) Græci observant, novum jus heic proponi quo non exigitur a tutore ut obsignet, et deponat; sed hoc tantum, ut apud acta suam voluntatem declaret.

## TIT. LVII. *De fidejussoribus tutorum vel curatorum.*

Hic titulus ostendit de tutela vel cura non tantum agi cum tutore arbitrio tutelæ, vel utili negotiorum gestorum curatore, sed etiam cum fidejussoribus eorum actione ex stipulatu [1], qui et ipsi usurarum pupillarium [2] nomine tenentur, *l.* 10 *Rem pu. sal. fo.* Et electionem adolescenti esse cum ipso tutore agere velit, an cum fidejussore ejus, vel divisis actionibus partim cum tutore, partim cum fidejussore, non in solidum cum utroque, ne bis idem consequuntur, *l.* 1. *hoc tit. l.* 3. §. 1. *D. de duob. reis*, *l. Grege.* §. *Etiam. D. de pign.* quam electionem omnibus creditoribus adimit Justinian *Nov.* 4. qua de causa in Basil. non extant Constitutiones hujus tituli quæ sunt de electione: et notanda distinctio *l.* 2. in quæstione illa, an electo tutore fidejussor liberaretur: Multum enim interest, simpliciter acceptus sit, an in omnem causam.

### LVII. Enarratio.

1 Actione ex stipulatu) Fidejussores enim stipulanti promiserunt rem pupilli, vel adolescentis salvam fore.

2 Qui et ipsi usur. pupillar.) Alii fidejussores usuras non præstant, nisi si in omnem causam intercesserint, *l. Quæro.* 54. *D. loc. l. Fidejussores.* 68 *D. de fidejuss.* Græci: ἔστιν οὖν τοῦτο τῶν πουπίλλων ἰδικὸν καὶ δικαίως. οὐ γὰρ ῥητὸν πρᾶγμα, ἀλλὰ τὸ ἀζήμιον τοῦ πουπίλλου ὁμολογεῖ: *Est igitur hoc in pupillis singulare; et merito: nec enim res certa, sed indemnitas pupillo promittitur*, ad *leg.* 3. *D. de fidejuss. tutor.*

## TIT. LVIII. *De contrario judicio.*

*Vide tit.* 4. *lib.* 27. *D.*

Cum de judicio tutelæ directo dictum sit, quod pupillo competit, ad contrarium veniendum est, quod tutori in pupillum datur, finita tutela. In eo venit quod tutor impendit de suo in rem pupilli, *l.* 3. *hoc tit.* vel etiam quod pupillus ei debuit ex causa tutelæ vetustiore, *l.* 2. *sup. de in lit. dan. tut.* et quodcunque eo judicio tutor consequi potest, id etiam conventus directo consequitur jure compensationis, *d. l.* 3. et 2. illud notandum est ex *l.* 1. et 2. in contrarium judicium non venire ut tutori, qui solvit pro contutore condemnato in solidum, pupillus cedat actiones suas adversus condemnatum, quia post solutionem, cum extincta sit tutelæ obligatio, nulla pupillo superest actio quam cedat: sed ei qui solvit in condemnatum est actio negotiorum gestorum [1]. Ante solutionem recte ceditur actio tutori, qui omne quod ex causa tutelæ debet, solvere paratus est pro se et pro collegis, vel in solutione ipsa, si, convenerit ut solventi tutori cederentur actiones adversus collegas, *l.* 1. *hoc tit. l. Modestinus. D. de solut. l. Cum is qui. D. de fidejus.* vel sine cessione si dantur utiles quasi ex cessione præsumpta [2], *l.* 1. *sup. de obl. et act.* sicut tutore condemnato [3] ex communi culpa cedendæ ei sunt actiones in collegas, quod condemnatus consequitur in actione judicati per exceptionem doli mali, vel sine cessione dantur utiles, ut dixi tit. 52. quod utique verum est etiamsi absens et indefensus tutor post litem contestatam condemnatus sit, quæ sententia valet [4], *l. ult. inf. quom. et quan. jud.* et is sententiæ acquieverit [5] ex fide bona .i. non appellaverit, *l.* 2. *hoc tit.* Recte, ex communi culpa. Nam si ex propria [6], nulla ei potest esse actio in collegas, neque item ex communi dolo [7], neque si suo nomine solverit [8].

### LVIII. Enarratio.

1 In condemnatum est actio negotiorum gest.) Tutori qui solvit pro contutore condemnato utilis actio datur, *l.* 2. *hoc tit. l.* 1. §. *Et si forte. D. de tut. et ration. distrah.* Græci ibid. οὐτίλιαν νεγοτιόρουμ γεστόρουμ: *utilem negotiorum gestorum.*

2 Quasi ex cessione præs.) Græci ad l. 2. ὡς δοξάσης γεγονέναι τῆς ἐκχωρήσεως, κἂν μὴ γέγονεν: *quasi videatur facta cessio, licet facta non sit.*

3 Sicut tutore condemn.) *L.* §. *Nunc tractemus. D. de tut. et rat. distr.*

4 Quæ sententia valet) Lata scilicet in absentem et indefensum, qui litem contestatus fuerat. Duo constitutio exigit, ut absens, et indefensus condemnatus sit.

5 Et is sententiæ acq.) Si ex justa causa abfuerit, appellare potest.

6 Nam si ex propria) *d. l.* 2. Nam si solus ex suo delicto damnatus est, qualem cessionem desiderare potest, ut ajunt Græci interpretes.

7 Ex communi dolo) *l.* 1. §. *Plane. D. de tut. et rat. distr.*

8 Si suo nomine solv.) *L. Ut fidejussor.* 39. *D. de fidejuss. l. Cum alter.* 11. *inf. eod.*

## TIT. LIX. *De auctoritate præstanda.*

*Vide tit* 21. *lib.* 1. *Inst. et tit.* 8. *lib.* 26. *D.*

Explicatis actionibus quæ ex administratione negotiorum nascuntur, dat titulum de auctoritate tutorum, quoniam ab administratione veteres separabant auctoritatem, ut *Ulp. lib. Regularum* [1] dum ait, pupillorum pupillarumque tutores et negotia gerere, et auctoritatem interponere [2]; mulierum autem tutores, anie scilicet, quam earum tutelam lex Claudia sustulisset, auctoritatem dumtaxat: et tamen de auctoritate non minus quam de administratione rationem reddit tutor conventus tutelæ judicio, *l. Si tutor. D. eod.* et receptum etiam est, ut sine tutoris auctoritate pupillus [3] obligetur contrario judicio, *l.* 1. *D. de cont. tut. act.* qui alii non obligatur sine tutoris auctoritate, nisi in quantum locupletior factus est ex Constitutione D. Pii [4], cum tamen alium sibi solus obliget recte [5]. Duæ autem sunt in hoc titulo Justiniani Constitutiones novæ. Una, ut et in criminalibus [6] causis necessaria sit auctoritas tutoris vel curatoris, *l.* 4. Jure, enim veteri, ut cum servis est criminale judicium [7], ita et cum minoribus sine tutoris vel curatoris auctoritate, et ipsis accusantibus sufficit consilium et præsentia tutoris vel curatoris, *l.* 2. *D. de accus. l.* 8. *infra, ad l. Jul. de adult.* et *Paulus* 5. *sentent.* tit 12 [8] nec intervenire etiam ejus auctoritas debet. Altera est, ut si plures sint tutores, in omni re unius auctoritas sufficiat indistincte [9]: præterquam si pupillus in adoptionem detur, quod jure fit ex constitutione Antonini [10], adhibita auctoritate omnium tutorum, ne sit in unius potestate [11] finire tutelam, *l.* 5. *hoc tit.* Jure enim veteri non eadem omnium tutorum conditio est. Ex testamentariis, vel datis per inquisitionem unius auctoritas sufficit, licet in litibus litem denunciari omnibus opus sit, tam indivisa tutela, quam divisa his omnibus [12] quibus conjunctim pars una attributa est, *l.* 1. *C. Theod. de den. vel ed. res. l.* 2. *sup. si ex pl. tut. om. etc.* Legitimorum autem omnium vel datorum ex inquisitione auctoritas necessaria est, ut idem Ulp. eodem lib. docet. Sed *l.* 5. *hujus tit.* in hoc casu vult omnium tutorum parem esse conditionem, ut scilicet, excepta arrogationis causa in nulla alia omnes auctoritatem suam accommodare debeant. In hoc inquam casu, eo quod in aliis differentia est et in satisdationis onere quod subeunt tantum legitimi [13], et dati sine inquisitione, et in spe actionis subsidiariæ, quæ ex Oratione D. Trajani [14] pupilli competit in magistratus municipales, et locum habet in legitimis duntaxat tutoribus, et in his qui dati sunt sine inquisitione. Auctoritas est approbatio tutoris expressa [15], quæ interponitur perfecto [16] eo quod pupillus eo præsente gessit. Nec enim præsentia et taciturnitas tutoris [17] auctoritatem imitatur.

### LIX. Enarratio.

1 Ut Ulp. libro Regul.) *Tit.* 11. § *Pupillorum.*

2 Auctoritatem interponere) Pupillo negotium gerente: *Auctor enim nemo esse dicitur sibi, sed alteri: unde non ad se prum, sed ad alterum auctor veraciter nuncupatur*, ut ait Fulgentius libro 9. contra Fabianum Fragmento 35.

3 Ut sine tutoris auctoritate pup. tut oblig.) Nam receptum est ut pupillus tutori suo sine ejusdem tutoris auctoritate utiliter obligetur: quamvis pupillus sine tutoris auctoritate alii non obligetur, nec in rem suam tutor pupillum suum obligare possit *d. l.* 1. sive ut est in *l.* 1. *D. de administrat. tut.* tutor in rem suam auctor fieri non possit.

4 Ex constit. D. Pii) *L.* 1. et *l. Pupillus* 5. *in pr.* et §. 1. *D. eod.*

5 Sibi solus obliget recte) *Instit. eod. in princ. l.* 1 *hoc tit.* pupillus enim quantum ad acquirendum non indiget tutoris auctoritate, *l. Pupillus.* 11. *D. de acquir. rer. dom.*

6 Ut et in criminalibus) Non modo in civilibus, sed et in criminalibus.

7 Ut cum serv. est crimin. jud.) *L. Hos accusare.* 12 §. *Si servus.* et §. *seq. D. de accusat.*

8 Sentent. tit. 12.) §. *Ætati ejus.*

9 Sufficiat indistincte) Cujuscumque generis sint tutores.

10 Ex constitutione Antonini) *Ulp. Regul. tit.* 8 §. *Per prætorem.*

11 Ne sit in unius potestate) Qua ratione utitur Ulp. in *l. Nec si.* 17. §. 1 *D. de adopt.*

12 Quam divisa his omnib. qu. conj.) Si unius regiones plures sint tutores, sufficit auctoritas unius ex illis, quibus ea regio attributa est.

13 Quod subeunt tantum legitimi et d. s. inq.) *L. Legitimos.* 5. §. 1. *D. de legit. tutor. l. pen. supra, de tut. vel cur. qui sat. non ded.*

14 Ex oratione D. Trajani) *L.* 2. *D. de magistrat. conv. l. pen. inf. eod.*

15 Expressa) Tutor enim auctor fit, cum dicit se probare id quod agitur, *l.* 3 *D. eod.* et ideo mutus tutor esse non potest, quoniam auctoritate præbere non potest, *l.* 1. *D. de tutel.*

16 Quæ interponitur perfecto) In ipso negotio *l. Obligari.* 9. § *Tutor D. eod.* vel perfecto negotio, *argum. legis* 1. et 2. *D. de solut. l. Si quis mihi.* 25. §. *Justum. D. de acquir. vel omitt. hær.*

17 Taciturnitas tutoris) Impuberibus tamen tacentibus auctoritas utiliter accommodatur, *l. Muto.* 6. *D. de tut. l. Impuberes.* 13 *D. de auctor. tut.* In quibusdam aliis causis taciturnitas consensum imitatur.

## TIT. LX. *Quando tutores vel curatores esse desinant.*

*Vide lib.* 1. *Inst. tit.* 22.

Lex ultima superioris tituli cum docuisset arrogatione pupilli finiri tutelam vel curam, additur hoc tit. et pubertate eam finiri [1], vel ætate legitima [2], cujus definitio ex annis [3] sumitur non voluntate pupilli sola [4], quia invitus tutela continetur [5]

### LX. Enarratio.

1 Pubertate eam finiri) Cura etiam pubertate finitur, nempe si curatores tutoribus adjuncti sint *l. 1. hoc tit.* cujus hæc videtur esse sententia: tutela et curatio hæc pubertate finitur: hi enim curatores dantur quasi pupillis, Græci ibid. Itaque si tutor ante pupilli pubertatem decesserit, tutor alius datur, vel alius curator adjungitur. Auctores Basilic. sic acceperunt ut post pubertatem alii curatores dentur. Videtur tamen loqui de curatoribus impuberi dandis, ut verba hæc distæ legis, *propter ætatem infirmitatem*, adsignificant.

2 Vel ætate legitima) Ætas legitima dicitur annorum 12. vel 14. aut 15. *l. 2. sup. tit. 46. l. 1. inf. tit. 70* et *l. 2. C. Theod. de donat.* D. Hieronymus in epistolam Pauli ad Galat. cap. 4. *Legitimum tempus, sicut Romanis legibus 25. annorum spatio terminatur.*

3 Ex annis) Inspectione necessariæ partis cessante, *l. 3.*

4 Non volunt. pup.) *L. 2.*

5 Invitos tut. contin.) Cui etiam invito tutor datur, *l. 6. D. de tutor. et cur. dat.*

## TIT. LXI. *De actore a tutore seu curatore dando.*

Et non finiri absentia tutoris sola, ut tutor vel curator alius dari ob eam solam causam possit, ut *l. 10. sup. qui dat. tut. l. Tutores. D. de tut. et cur. dat.* Sed dari actorem a tutore vel curatore. Dari dicitur a tut. vel curatore, quoniam decreto prætoris aut præsidis postulante tutore et ejus periculo datur plerunque litium causa, unde actoris nomen [1], cum aliquo tutor profecturus et aliquandiu abfuturus est, *l. Qui negotia. §. pen. D. de neg. gest. l. Tutor. D. quib. ex fact. tut. l. 10. inf. de app. l. 1. hoc tit.* nec enim propter absentiam solam, ut dixi, dari tutor alius vel curator potest, quia ne Reip. quidem causa absens desinit esse tutor [2] et procuratorem etiam relinquere non potest ex sua persona, cum litis dominus non sit, *l. Neque. sup. de proc.* nec ex persona pupilli si forte absit vel nesciat fari, *§. ult. Inst. de cur. l. Decreto. D. de adm. tut.* Igitur necesse est actorem constitui ad lites, adjutorem ad cetera negotia, *l. Solet. D. de tut.*

### LXI. Enarratio.

1 Unde actoris nomen) Theophilus putat actorem dictum ex eo, *quia per acta constituitur, tit. de curat. in fi.* vide tamen Cuja. ibid.

2 Absens desinit esse tutor) Et ideo curator loco ejus datur, *§. 2. Instit. de excus. tut.* vide quæ ibi dixi.

## TIT. LXII. *De excusationibus et temporibus earum.*

*Vide lib. 1. Inst. tit. 25. et lib. 27. D. tit. 1.*

Finiri tamen tutelam plerumque excusatione, de qua etiam cum jam sæpe dictum sit in titulis superioribus, tutorem puta jure datum, ex quo scivit se datum suo periculo cessare, si se non excusaverit, *l. 6. sup. de test. tut. l. 1. D. de leg. tut. l. 9. qui dat. tut. l. 19. de adm. tut.* at non jure datum non indigere excusatione, *l. 1. de conf. tut.* tempus est tandem ut dicat et de temporibus earum, quæ duæ sunt partes tit. hujus. Excusatio est allegatio vacationis, seu immunitatis a tutela vel curatione, quam habet aliquis ex privilegio [1], vel ex justa causa quam allegari oportet re integra [2] *l. 2. tit. seq.* et vel in partem, veluti ab administratione rerum quæ in alia provincia sunt, *l. 2.* et *11.* vel in totum, ut ex causis justis relatis in *hoc tit.* et injustis interea rejectis [3]. Altera pars est de temporibus excusationum, ut tutor testamentarius vel dativus ex decreto prætoris aut præsidis, statim ut datus est, necesse non habeat [4] appellare, sed ex ordine constituto a D. Marco intra L. dies se excuset, et excusatione non recepta, tum demum appellet. et sic invenio veteranis quoque vocatis ad munera personalia remitti appellandi necessitatem, *l. 9. inf. quan. prov. non est nec.* Quæ tamen ceteris et ad alia munera vocatis [5] non remittitur. Legitimi tutori excusatio [6], quæ eum prorsus liberet onere tutelæ, jure ipso nulla est. Nam nec ætas olim eum liberabat [7].

### LXII. Enarratio.

1 Ex privilegio) Quidam in perpetuum excusantur, ut Ilienses, *l. Non tantum. 17. D. eod.* quidam privilegio, quod personam eorum egreditur, *l. Pelo. 69. §. Mater. D. de leg.* vide quæ dixi ad Institut. eod. titulo.

2 Oportet re integra) Nam audiri quis non solet, postquam semel tutelæ se immiscuit, Theoph. §. 2. *Instit. eod.* Maritus tamen potest, se excusare, licet tutelam attigerit, *§. pen. Instit. eod. tit.*

3 Et injustis interea rejectis) Quæ proponuntur in *l. 1. 7. 8. 9.* et *21.*

4 Necesse non habeat) *L. 13. D. eod. l. 18. hoc tit.* nisi excusatio rejecta sit, *l. 15. hoc tit.*

5 Quæ tamen ceteris, et ad alia mu. voc.) *L. 1. §. Alia causa est. D. qu. appell. sit.*

6 Legitimi tut. excusatio) Ex Cujacii sententia tutores legitimi excusare se non possunt: sit prorsus, quoniam ex causa superveniente ad tempus possunt se excusare, *l. 10. eod.* vide ipsum ad *l. 13. eod.*

7 Nam nec ætas eum liber.) *L. ult. sup. tit. 30.*

## TIT. LXIII. *Si falsis allegationibus [1] excusatus sit.*

Excusatio recepta liberat periculo cessationis, *l. 22. sup. tit. prox.* nisi, ut hoc t. ostenditur, falsis allegationibus circumventa religione judicantis recepta sit, veluti allegando non attigisse tutelam [2], quam jam attigerit, *l. 2. hoc tit.* De rata enim aut sententiæ elicitæ ex falsis instrumentis, testationibus, allegationibus facile rescinduntur, *l. 5. inf. de præd. min.* et *lib. 8. t. si ex fals. instr. l. Qui testamento. D. de excus.*

### LXIII. Enarratio.

1 Falsis allegationibus) διαπιλογίαις ἐψευσμέναις. Theophil. Glossæ: διαπολογία *allegatio.*

2 Non attigisse tutelam) Tutelæ et administrationi se non miscuisse, cum se jam immiscuerit.

## TIT. LXIV. *Si tutor, vel curator Reip. causa aberit.*

Quod dixit t. superiore *l. 2.* non nisi re integra excusationibus locum esse, ab eo excipit causam novam, quæ contigerit post tutelam inchoatam, ut ei tutorem Reip. causa abesse oporteat, qua ex causa ab ea tutela excusatur, donec redeat [1], et a nova tutela [2] pro præmio impensæ in Remp. operæ anni excusationem habet.

### LXIV. Enarratio.

1 Donec redeat) Excusantur quatenus Reip. causa absunt, ut est in §. 2. *Instit. de excus.* id est, quandiu R. c. abs. Glossæ: ἕως οὗ *quoadusque, quatenus,* et, μέχρις οὗ, *donec, quatenus.*

2 Et a nova tut.) *d. §. 2.* et *l. 2. hoc tit. l. οὐ μόνον 10. §. 2. D. de excus. tut.*

## TIT. LXV. *De excusationibus veteranorum.*

Pro præmio navatæ in Remp. operæ, et pro præmio igitur impletæ militiæ. Nam, et milites Reip. causæ [1] absunt; et majorem quoque immunitatem habent stipendiis confectis, quam ceteri qui abfuerunt ex alia causa, qui post regressum anni tantum vacationem [2] habent. Qui vero vicena stipendia [3] in militia meruerunt, nec sunt dimissi cum infamia [4], in perpetuum excusantur a tutelis et curationibus, et ceteris muneribus civilibus, præterquam ab una tutela vel cura filiorum conveterani [5], aut una cura militis, a qua tamen etiam anni vacationem habent, ut *l. 8. D. eod.* Hi sunt veterani, quibus et alia privilegia [6] concessa sunt in pœnis [7], et in testamentis [8], et in successionibus [9].

### LXV. Enarratio.

1 Milites Reipub. causa abs.) *L. Milites. 34. D. ex quib. caus. maj.*

2 Anni tantum vacat. hab.) *L. 2. sup. tit. pr.*

3 Vicena stipendia) Militiæ justum tempus 20. anni ante 25. Hierocles ἱππιατρικῶν *de medicina equorum* libro 1. Dixi tit. de milit. testament. Inst.

4 Nec sunt dim. cum infamia) ἀφέσεως ἐντίμου τυχόντες, ceu loquitur Julianus Orat. 1. *dimissi cum honore*, Tacitus hist. 4. quibus opponuntur ἀτίμως ἀποστρατευσάμενοι, *cum infamia dimissi.*

5 Conveterani) συμβετεράνου qua voce præter Modestinum JC. utitur Theodorus in *l. 2. hic.* Melius Basilica, συναποστρατευθέντας.

6 Quibus et aliis privilegia) *L. 1. C. de veter.*

7 In pœnis) Milites ad bestias non damnantur, nec in metallum, nec fustibus cæduntur, *l. 1.* et *2. D. de veter.*

8 In testamentis) Filiifam. de castrensi peculio testari possunt, et in ceteris voluntas militis pro jure servatur.

9 Et in success.) Vide *tit. D. de veter. success.*

## TIT. LXVI. *Qui numero liberorum se excusant.*

*Vide tit. 25. lib. 1. Inst.*

Sequitur alia specialis excusationis causa, si Romanus tres liberos [1] habeat incolumes [2], vel Italus [3] vel provincialis 5. Nam et hic numerus excusat a ceteris muneribus civilibus [4], et liberorum nomine continentur etiam nepotes ex filio [5] jam ante defuncto, non ex filia [6], non ex filio superstite [7], *l. 2. hoc tit. l. 3. inf. de his qui num. lib.*

### LXVI. Enarratio.

1 Tres liberos) Symmachus epist. lib. 1. 77. *Huic per impressionem nequaquam pater fratris sui liberorum tutelæ munus imponi: duobus enim privilegiis amolitur injuriam, maturitate ævi, et numero filiorum* (Tres liberos) De quorum statu non ambigitur, *l. 1.* εἰ γὰρ ἀμφιβάλλεται, οὐκ εἰσὶν αὐτοῦ παῖδες, *nam si ambigatur, non sunt liberi ejus,* ut ajunt Græci interpretes.

2 Incolumes) *l. 1. hoc tit.* defuncti non prosunt: non enim oneri sunt, nisi in acie seu prælio et conflictu amissi sint. hi enim pro rep. ceciderunt, *l. Bello. 18. D. de excusat. tutor.* est autem immortalitas pro re-

pub. mori. Alexander Aphrodisæus in tertium Topicorum Aristotel. τοῖς μὲν γὰρ ἐν πολέμῳ ἀποθανοῦσιν ἕπεται ἀγαθὸν μὲν ἡ εὔκλεια. Isiderus Pelusiotae Epistolarum libro. 4. 104. εἰ δὲ καὶ τελευτήσειεν ἐν τῇ μάχῃ τῇ μνήμῃ ἀτελεύτητος μένει: *Quod victum contigerit ut in prælio occumbat, memoria perpetuo vivit.*

3 A ceteris muneribus civilibus) *L. ult. inf. de iis, qui num. lib.*

4 Nepotes ex filio) Et ouius locum sustinent, *l.* 2. §. 1. *D. de excus. tutor.*

5 Non ex filia) Quia non succedunt in locum matris. Cujac. *Inst. de excus. tut.* nepotes ex filio succedunt in locum patris.

5 Filio superstite) Quia patri suo prosunt, *l.* 2. *hoc tit.*

## TIT. LXVII. *Qui morbo.*

Et alia ob morbum, si tutor post susceptam tutelam [1] captus oculis [2] fuerit, vel mente [3], vel lingua, vel auribus, aut invaletudine perpetua. Nam ab initio qui his morbis affecti sunt, tantum abest ut tutores vel curatores dari possint, ut his ipsis sit curatoribus opus [4]. Ergo morbi nomine significatur etiam cæcitas et surditas, ut in tit. de ædil. ed. [5] ut recte Galenus [6] definivit, morbum esse causam, qua impediuntur actiones totius corporis vel actio certæ partis [7], veluti oculorum, linguæ, aurium.

## LXVII. Enarratio.

1 Post susceptam tutelam) Græci legem unicam hoc tit. interpretantur ex *l.* 40. *D. de excus.* ut qui post susceptam tutelam captus luminibus fuerit, possit se excusare. Dorotheus vero dictam leg. unicam sic accipit, ut utroque oculo captus tutelam non cogatur suscipere: utrumque verum est, sed prior interpretatio huic constitutioni magis convenit.

2 Captus oculis) *L.* 3. *sup. qui dare tutor.* in qua recte liber antiquus Menagii. *Luminibus captum curatorem haberi falso tibi persuasum est*: id est, luminibus captus curator esse non potest: nam illis titulus docet, qui dari non possint, non qui habere.

3 Vel mente) Hunc excusat valetudo mentis.

4 Sit curatoribus opus) § 4. *Inst. de curationib.* Cæco tamen curator dari non potest, quia ipse sibi procuratorem constituere potest, Paul. Sentent. *tit.* 4. *tit.* 12. §. *ult.*

5 Ut in tit. de ædil. ed.) De cæcitate in *l.* 1. §. *Sed sciendum. D. de ædil. ed.*

6 Galenus) De sympt. diff. cap. 1. ἡ νόσος διάθεσίς τις παρὰ φύσιν, ὑφ' ἧς ἐνέργεια βλάπτεται.

7 Vel actio certæ partis) Gellius 4. 2.

## TIT. LXVIII. *Qui ætate.*

Et alis ob ætatem longævam [1], quæ scilicet excedit annos 70. ut et legendum esse docuimus in *l. ult. inf qui ætat. se ex.* et placet quod ait Aristoteles [2] τὴν μὲν νόσον εἶναι γῆρας ἐπίκτητον, τὸ δὲ γῆρας νόσον φυσικήν, quod ea ratione nihil referat, ut in Basil. et libris quibusdam, ætati subjungas morbum, an contra .i. huic titulo superiorem, aut hunc superiori.

## LXVIII. Enarratio.

1 Ob ætatem longævam) Ob ætatis senectam. Persenax neque suis, nec alienis negotiis superesse potest. Vide locum Symmachi ad tit. 66. supra.

2 Aristoteles Libro 5. de generat. anim. cap. 4. Morbum esse senectutem adscitam, senectutem autem *morbum naturalem*. Morbos et senectutem jungit Virgilius Georg. 3 *Subrunt morbi, tristisque senectus*, et lego 12 tab. *Si morbus ævitasve vitium escit*, apud Gellium 20. .1. Deniq. senectus ipsa morbus est, Galenus lib. 1. ὑγιεινῶν, *de tabe.* vide tamen eundem περὶ μαρασμοῦ, *de sanitate tuenda.*

## TIT. LXIX. *Qui numero tutelarum.*

Sequitur species alia excusationis, ut a quarta tutela, vel cura, non etiam ab alio munere civili, *l.* 3 *inf. de exc. mun.* excusemur, non dico quandiu tutelas sed quandiu trium tutelarum [1] onera sustinemus. Nec enim quælibet tutela onus est Et ad extremum expositis variis excusationum causis, absolutoque jam isto tractatu, notatur in Constitutione hujus tit imperfectas [2] diversas excusationum species nihil proficere, ut *l.* 1. §. *ult. D. de vac. mun.*

## LXIX. Enarratio.

1 Trium tutelar. onere) Tria onera tutelarum excusant, §. 5. *Instit. de excus. l.* 3. et 5. *D. eod.* nam defunctoriæ et perfusoriæ susceptæ, cujusmodi sunt vilissimæ, non excusant, *l.* 15. §. *ult. D. de excusat. Theoph. d.* §. 5.

2 Imperfectas) Fac te duos liberos habere, et 60. annorum esse, unamque tutelam habere: hæ tres causæ imperfectæ pro una non habentur. Quæ per se singulæ non præbent excusationem, nec junctæ prosunt, nec juvatur qui proponit τῇ πάντων ὁμοῦ συνδρομῇ, ut ajunt Græci, *concursu omnium.*

## TIT. LXX. *De curatore furiosi vel prodigi.*

Hic titulus ostendit, etiam finita tutela [1] et cura minorum, curatores dari posse majoribus 25 an. si mente lapsi [2] aut furiosi sint, vel si eis quasi prodigis prætor bonis interdixerit, et sui juris sint. Nam homini alieni juris [3] nunquam tutor vel curator datur. His vero personis agnati et gentiles [4] legitimi curatores sunt ex 12. tab. et cognati fratres ex Constitutione Anastasii *l.* 5. sed hodie possunt etiam a prætore dari extranei [5] *l.* 1. *l. Sæpe. D. eod. l. ult.* §. *Sin autem testamentum. hoc tit.* et dati ab eodem semper sunt adolescentibus et majoribus 25. an qui negotiis suis superesse non poterant, veluti surdis, mutis [6], cæcis [7], fatuis [8] debilibus [9], aut perpetuo captis morbo [10], non etiam furiosis et prodigis, nisi ut eleganter docet *Ulp. lib. Reg tit. de curatoribus*; prodigis aut furiosis [11] ingenuis testamento patris hæredibus scriptis; quia lex tantum ab intestato faciebat curatores legitimos et prodigis libertinis sive ex testamento, sive ab intestato patri naturali hæredes extitissent, quia et his lex 12 non dabat curatores, quia nec ullo jure patri hæredes fieri poterant, qui nec patrem aut matrem civilem habere videbantur, quatenus cognatio in servitute contracta jure civili nulla est.

## LXX. Enarratio.

1 Etiam finita tutela, vel cura) Impuberi furioso tutor datur ut pupillo, vel curator, ut adolescenti, non ut dementi, *l.* 3. §. 1. *D. de tut. l.* Majoribus 25. annis si furiosi sint, vel si eis quasi prodigis bonis interdictum sit, curatores dari possunt.

2 Si mente lapsi) [illegible] in Augusto Svetonii cap. 48. et Senecæ controv. 21. lib. 2.

3 Nam homini alieni juris) Theophilus de tutelis in princ.

4 Adgnati et gentiles) Lex 12. *Si furiosus escit, aut prodigus, adgnatorum gentiliumque in eo, pecuniaque ejus potestas esto.*

5 Dari extranei) Sunt ergo honorarii curatores, non legitimi.

6 Veluti surdis, mutis etc.) *L.* 20. *D. de reb. auct. jud. possid.*

7 Cæcis) Vide supra tit. 67.

8 Fatuis) *L.* 2. *D de postul l.* 21. *de reb. auctor. jud possid.*

9 Debilibus) *L. Dabimusque.* 19. *eod.* his propter infirmitatem Prætor curatorem dare solet, *l. Item.* 4. *D. post.* quod eis recenti morbo levatis nondum constans valetudo sit.

10 Aut perpetuo captis morbo) *L. Et qui.* 6 *D. de postul.* Nec enim æquum est ut aliena administret qui propter invalentiam rebus suis superesse non potest.

11 Prodigis aut fur. ing) Vide notas posteriores ad titulum de curation. §. 3. Inst.

## TIT. LXXI. *De prædiis et aliis rebus minorum sine decreto non alienandis vel obligandis.*

*Vide tit. 9. lib. 27. D.*

In hoc titulo proponitur Oratio Severi et Antonini et SC. de non alienandis vel pignorandis prædiis mancipiisve rusticis aut suburbanis pupillorum, vel adolescentium sine decreto prætoris vel præsidis, quod jam tit. superiore l. 2. docuit porrigi etiam ad ceteros, quibus curatores dari solent, ut *l.* 8. §. 1. *l.* 11. *D. eod.* et id quoque supra didicimus *l.* 22. *de adminst. tut* edicto Constantini esse porrectum ad prædia mancipiaque urbana et mobilia quæque pretiosa earum personarum, non tantum si æs alienum urgeat, sed ut si dos minori aut donatio propter nuptias constituenda sit. Præcessit S. Consulti productio et interpretatio latior SC. ipsum, cui hic tit. proprie dicatus est, et ut in Digestis ex edicto Constantini titulorum conditor maluit reponere rebus pro prædiis, ita et in hoc titulo addidit, Et aliis rebus, licet omnes Constitutiones sint de prædiis tantum rusticis, et suburbanis, et de causa æris alieni tantum, non de aliis secundum Orationis verba, et de servis, serva legem *Cum quasi.* §. *Si plures, D. de fid. lib.* ut non alienentur vel obligentur ob æs alienum, quod falso non fuerit allegatum [1], temere neque examinata neque facta rei cognitione, causaque probata [2] apud acta, et pro tribunali decreto solemniter interposito. Verbo alienationis continentur venditio, permutatio, transactio [3], datio in solutum [4], cautio reddendæ rei donatæ [5], divisio [6], et usucapio [7], aut longa possessio; et multo magis donatio [8], ut ait *l.* 4. quod accipie de donatione propter nuptias, et munere sponsalitio, et dote, ut non valeat sine decreto, *d. l.* 22. et de donatione simplici, ut ne ex decreto quidem, *l. ult. inf. si min. fac. ni* Excipitur venditio, quæ fit jure pignoris contracti [9] a patre vel auctoritate magistratus, ut *l.* 1. §. *Si communis l.* 3. *D. eod. l.* 1. et 2. *hoc tit.* quæ decretum non exigit. Aliæ alienationes, quæ fiunt sine decreto .i. sine causæ cognitione et sententia prætoris pro tribunali, ipso jure nullæ sunt, manetque rei venditæ vindicatio pupillo cum fructibus, si sciens eam emerit emptor, *l.* 2. *inf. si quis ig. rem min.* reddito emptori pretio si probaverit pecuniam minoris lucro cessisse cum usuris, quibus pecunia emptoris minor solutus est [10], et meliorationibus, *l.* 2. 4. 10. 14. 16.

## LXXI. Enarratio.

1 Quod non fuerit allegatum) *L.* 6. *hoc tit.* Si falso allegatum fuerit, decretum ipso jure nullum erit: nam et excusatio ex falsis allegationibus admitti non potest, ut dictum tit. 63.

2 Caussque probata) *L. 6. et ult. hoc tit.*
3 Continetur venditio, parmut. trans.) *L. 4.*
4 Datio in solutum) *L. Si minor.* 15.
5 Cautio reddendæ rei donatæ) *L.* 7. Basilica; ἐπειδὴ ἀπόστασις ἐστιν *quia alienatio est.*
6 Divisio) Duo minores communem fundum habentes non possunt invicem agere communi dividundo judicio: nam et divisio species alienationis est. Sed si unus sociorum major sit, potest alterum majorem provocare ad divisionem, *l. 1. §. 1. D. de reb. cor. qui sub tut.*
7 Et usucapio) *L. 3. §. pen. D. de reb. cor. qui sub tut.*
8 Et multo magis donatio) Græci: *Recte multo magis, multi enim possunt vendere, qui donare non possunt, ut qui habent liberam peculii administrationem.*
9 Jure pignoris contracti a patre) Et ita Basilica speciem ponunt, *l. 1. hoc tit. lib. 8. tit. 9. cap.* 12.
10 Minor solutus est) Quas minor præstiturus esset.

## TIT. LXXII. *Quando decreto opus non sit.*

Proposito SC de non alienandis vel obligandis prædiis minorum sine decreto vel auctoritate magistratus, subjicit certos casus, quibus sine decreto earum rerum alienatio vel obligatio valet. Si ut alienaretur 1, parens a quo a profectæ sunt, caverit testamento aut codicillis, quod et Oratione Severi fuit nominatim exceptum: idemque est si ex conventione parentis fundus revendi debeat venditori, *l. 1. hoc tit.* Item si alienationem permiserit princeps a nominatim: nec enim sola ætatis venia 4 alienationem permittit. Item ex edicto Constantini 5 constat recte vendi sine decreto res quæ tractu temporis deterioris fieri possunt, et jumenta aut pecora supervacua 6, et ex eodem edicto poterat mulier minor 25. ann. res suas vendere sine decreto, adhibito consensu mariti et subscriptione, quæ pars abrogata est, *l. 3. Cod. Theod. de cont. emp.* Et ex constitutione Justiniani 7 potest etiam tutor vel curator obligare res minoris pro cautione Judicatum solvi, quam minor exigitur 8: nam in *l. ult. §. Defensionem. sup. de adm. tut.* cautio litis est cautio judicatum solvi, non judicio sisti 9, quæ personæ cautio est, non litis.

### LXXII. Enarratio.

1 Si ut alienaretur parens etc). *L. 1. D. de reb. eorum qui sub tut.*
2 Parens, a quo etc.) Vel alius, qui pupillum hæredem instituit, *l. 3. hoc tit.* si venditio e re pupilli sit: alioquin liceat patris vel alii ultimam voluntatem contemnere, ut *l. 5. § pen. D. de administr. et peric. tut.* Græci ad *d. l.* 3.
3 Si alienatione permisit princ) *L. 2. hoc tit.* ἀρκεῖ γὰρ ἀντὶ ἀποφάσεως ἄρχοντος ἡ βασιλικὴ κέλευσις· *quia jussio Principis pro decreto Præsidis sufficit:* Basilica lib. 38. t. 9. cap. 61.
4 Nec enim sola ætatis venia) *L. pen. sup. de his, qui ven. ætatis imp.*
5 Item ex edicto Constant.) In *l. Lex quæ.* 22. *sup. tit.* 37.
6 Et jumenta aut pecora supervacua) Animalia supervacua in *d. l. 22. §. ult.* et *l. ult. hoc tit.* Græci notant, animalium appellatione servos non contineri; servi enim alienari prohibentur, *d. l. 22 §. Ante omnia.* Lex autem Aquilia servis exæquat quadrupedes, *l. 2. §. 2. D. ad leg. Aquil.*
7 Ex constitutione Justin.) *L. pen. sup. de his qui ven. ætat impetrav.*
8 Quam minor exigitur) Pro, quæ a pupillo vel adulto exigitur, ut apud Cæcilium, *exigor portorium,* apud Non. in exigor, et in *l. 5. inf. tit. prox. duo vicaria mancipia exigatur.*
9 Cautio litis est cautio jud. sol. non jud. sisti) Auctores Basil. de cautione judicio sisti accipiunt, lib. 38. tit. 9. cap. 41. Græci ibidem: περὶ τῆς judicatum solvi ἱκανοδοσίαν λέγει, ὅτι οὐ παρέχουσιν αὐτὸν οἱ ἐπίτροποι: *de satisdatione judicatum solvi dicit, non præstari eam a tutoribus.*

## TIT. LXXIII. *Si quis ignorans rem minoris esse, sine decreto comparaverit.*

Si his casibus exceptis contra SC. sine decreto facta sit venditio rerum minoris, ab emptore bonæ fidei separandus est emptor malæ fidei, id est qui scivit prædium minoris esse ab eo qui hoc ignoraverit, et duæ in hoc tit. differentiæ proponuntur. Una, ut bonæ fidei emptor tueri se possit præscriptione statuti temporis, si post perfectam ætatem domini sine controversia eam rem statuto tempore possederit, quam tamen præscriptionem non habet emptor malæ fidei, *l. 1. et 4. hoc tit. l. 2. et 3. tit. seq.* Et statutum tempus, *l. 1. et 3. hoc tit. et l. 2. tit. seq.* quinquennium intelligere oportet 1 ex Constitutione Justiniani, id est, *l. 3. tit. seq.* si res pupilli vel adulti obligata aut vendita sit. Breviore tempore 2 confirmatur venditio quæ jure antiquo valuit. Sin autem donata sit, quia nec ex decreto valet donatio simplex, statutum tempus est longum tempus, id est decem annorum præsente domino, 20. absente: ea enim est in jure perpetua longi et diuturni temporis definitio 3. Et inde *l.* 4. hujus tit. quæ de longo tempore loquitur, etiam de re donata loquitur 4, non de re vendita. Altera differentia pertinet ad fructus rei venditæ quos emptor bonæ fidei lucratur, etiamsi non impleverit tempus præscriptionis, non emptor malæ fidei, *l. 2. hoc t. l. Bonæ fidei. D. de acquir. dom.*

### LXXIII. Enarratio.

1 Quinquennium intellig oportet) Continuum.
2 Breviore tempore) Id est, silentio quadriennii, *l. ult. sup. de tempor. in integ. restit.*
3 Longi et diuturni temp. defin.) Paulus *Sentent. libro* 5. *tit.* 11. *§. Longi.* et *tit. 5. §. Res olim.*
4 Etiam de re donata loq.) Ex persona donatarii rem definit, non ex persona emptoris cui donatarius vendidit.

## TIT. LXXIV. *Si major factus alienationem factam sine decreto ratam habuerit.*

Si silentio domini 1 majoris effecti secundum definitionem et distinctionem *l. 3. hujus tit.* confirmatur alienatio facta contra SC. et multo magis speciali ratihabitione ut *l. 6. sup. arb. tut.* Ratihabitio est silentium expressum sive promissum expressum. Silentium, ratihabitio tacita. Silentium, inquam, quinquennii in rebus minorum sine decreto alienatis vel obligatis, et silentium longi temporis 2 in rebus donatis, quod numeratur a die, quo dominus rerum major effectus est 3, et hæredi quoque ejus, si minor sit, tempus silentii, quod reliquum est, totum cedit ab eo die, quo et ipse major effectus est: quæ est sententia *l. 3. in fi.* comprobata *l. Interdum. D. de min.* et *l. 5. sup. de temp. in int. res.* Hoc autem distat hic tit. a t. 45. lib 2. quod hic est de causis, quæ ipso jure nullæ sunt, ille de causis, quæ ipso jure valent, sed nisi ratæ habeantur, rescindi possunt per restitutionem in integrum.

### LXXIV. Enarratio.

1 Si silentio domini) Cessat restitutio si major effectus id quod minor gessit, facto vel silentio comprobarit: Paulus *Sentent. lib. 1. tit. 9 §. Si major.*
2 Silentium longi temporis) Decennii inter præsentes, vicennii inter absentes.
3 Major effectus est) Probat igitur Cujac. vulgatam, quæ tam veteri Menagii codice quam Brodæi confirmatur: *quod post ejusdem ætatem, hæredis minoris ætatem silentio transactum sit.* Ipse tamen ad Paulum, *d. tit. 9. §. Si minor,* ex veteribus libris, ut ait, legebat, *post ejusdem ætatem, hæredis minoris silentio transactum sit.* Certe ita legebatur in codice qui alias apud me fuit. Prior lectio placet. De hærede igitur minore, eodemque hærede etiam minoris accipienda est *d. l.* 3. Nec recte aliter interpretantur Græci, quorum verba refert Cujacius ad *d. §. Si minor, ex lib.* 10. Basilic. tit. 4. c. ult.

## TIT. LXXV. *De Magistratibus conveniendis.*

*Vide tit. 8. lib. 27. D.*

Merito hic titulus ultimum locum occupat: nam ultimum auxilium, quo minoribus succurritur, qui alia ratione servari indemnes non possunt, est actio utilis, vel in factum 1 ex SC. sive Oratione Trajani 2, quæ in hoc tit. proponitur in magistratus municipales 3 sive Duumviros, qui tutores vel curatores dederunt, aut nominaverunt 4, nec ab eis satisdationem exegerunt, Rem minoris salvam fore, aut minus idoneam exegerunt. Itaque ad tutores tantum vel curatores hæc actio pertinet, qui satisdare debent, quales sunt legitimi et dati sine inquisitione, non ad testamentarios, vel datos ex inquisitione, *l ult. sup. de auct. præst.* Et subsidiaria actio dicitur, quia priusquam eatur ad Duumviros, excuti oportet bona tutoris vel curatoris, et revocari actione Pauliana 5, si quæ alienaverit in fraudem minoris: excuti etiam bona fidejussoris ejus, et collegas, qui suspectum eum non fecerunt, *l. 1. 4. 5.* et si ab his indemnitati minoris non satisfiat, tum itur ad Duumviros, divisa actione si ambo solvendo sint 6, *l.* 3. vel ad hæredes eorum, si non ex dolo vel lata culpa eorum 7 conveniantur, præterquam si lucrum capteverint sibi vel alii ex damno minoris, ut exposui in tit. 53. Et si forte magistratus ipsi in dando tutore suæ indemnitati satisdatione prospexerint 8, nec sit solvendo tutor aut fidejus. qui de indemnitate pupilli cavit, liberantur cedendo actiones suas adversus fidejussores, qui sibi de indemnitate sua caverant, vel etiam minori sine cessione dantur utiles, *l.* 1. quia dum indemnitati suæ cavit magistratus, per consequentias et indemnitati pupilli cavit. Et hæc in provinciis: nam in urbe si prætor tutorem dederit, non quidem in prætorem, sicut nec in provinciis in præsidem, sed in scribam V. C. 9 qui satis exegerit, actioni subsidiariæ locus est.

### LXXV. Enarratio.

1 Actio utilis vel in factum) Tutelæ utilis, vel in factum, Joannes Faber ad *leg. pen. hoc tit.* vel tutelæ utilis secundum Azonem, aut in factum secundum Hugolinum, ex Glossa ad *d. l. pen.* et Theophilum in *§. 2. de satisdat. tut. Inst.*
2 Ex SC. sive Orat. Trajani) *L. pen. hoc tit.*

3 In magistratus municipales) Quo Græci στρατηγοὺς vocant, in Basilicis. Glossæ στρατηγός, *magistratus, duumvir*. Glossæ Philoxeni: *magistratus*, στρατηγός· Nilus in oratione 4. τὸν γὰρ δεσπότην τὸν ἐμὸν μετὰ τοῦ στρατηγοῦ πολιτείας τελέσαντα τὸ λειτούργημα, καὶ πρὸς ἡμᾶς ἐπανερχομένους καταλάπτουσιν· μετὰ τοῦ στρατηγοῦ πολ. id est, *cum Duumviro*, ut videtur.

4 Aut nominaverunt) τὰ ὀνόματα αὐτῶν τῷ ἄρχοντι πέμψαντες, *tutorum nominibus ad Præsidem missis*. Basilica.

5 Et revocari actione Pauliana) *L. 2. hoc tit.* ex qua Thalelæus interpretatur verba illa legis 3. *nec alias servari pupillo indemnitas potest*; ἢ ἀνατροπῆς τυχὼν, inquit, τῶν ἐπὶ περιγραφῇ γενομένων: *per rescissionem puta eorum, quæ in fraudem gesta sunt.*

6 Si ambo solvendo sint) Nam si unus solvendo non sit, agitur cum altero.

7 Si non ex dolo vel lata culpa eorum) Nisi conveniantur ex dolo et lata culpa eorum. Cujacius existimat abundare negationem in l. 2. *hoc tit.* quæ tamen extat in libris veteribus Menagii et Brodæi. Vide quæ diximus ad tit. 24 Institutionis primæ.

8 Suæ indemnitati satisd. prospex.) Si magistratus a tutoribus datis satisdationem acceperint, rem pupilli salvam fore, et separatim ipsi stipulati sint se ejus tutelæ nomine indemnes damno futuros, et in hanc rem alios fidejussores acceperint, *d. l.* 1.

9 In scribam V. CL.) Ut in *Novella* XCIV. τοῦ λαμπροτάτου σκρίβα· Clarissimi scribæ. Vide quæ dixi Institut. de satisdat. tutor.

# CODICIS JUSTINIANI

## LIBER SEXTUS

### TIT. I. *De servis fugitivis, et libertis mancipiisque civitatum artificibus, et ad diversa opera deputatis, et ad rem privatam vel dominicam pertinentibus.*

Libro superiore contractu dotis exposito, et his omnibus quæ circa eum contractum vertuntur, ac deinde exposita obligatione tutelæ vel curæ, quæ quasi ex contractu descendit, hoc libro proponitur alia obligatio, quæ etiam ex contractu descendere videtur, nempe successio et acquisitio hæreditatis bonorumve defuncti: nam et is, qui adiit hæreditatem, vel immiscet se bonis defuncti, contrahere videtur, quatenus æs alienum defuncti contrahit, et creditoribus hæreditariis, legatariis, fideicommissariis obligatur, perinde atque si cum eis negotium aliquod gereret, *l. 3. §. ult. l. 4. D. quib. ex cau. in poss.* ac similiter qui hæreditatem recipit ex SC. Trebelliano, *l. Non enim. D. ad Treb.* et qui bonorum possessionem agnoscit, *l. pen. in fi. D. de separ.* Alia autem est hæreditas sive successio libertinorum, alia ingenuorum: et in libro primum agitur de successione libertinorum, in qua certum est, leges et edicta patronis multa et varia jura detulisse: hæc enim una est pars juris patronatus, ut in libertorum bonis succedant patroni, sicut in bonis clientum jure applicationis [1]. Sunt et aliæ partes juris patronatus, quas conditor hujus lib. omnes explanare, et exequi parat, ut jus patronatus, quam sit amplum aperiat studiosis, et in eo potissimum consistat quod est de successione libertorum: ac primum quidem ostendit vim juris patronatus consistere in operis, quas liberti patronis debent, quo ergo patronos officio cum decedant fugitivi, inde apparet primum titulum hujus libri, qui est non tantum de servis, sed præcipue de libertis fugitivis, respicere ad tertium de operis libertorum, in quo et l. ult. est de libertis fugitivis. In hoc autem t. de eisdem est l. 5. sed illa de libertis privatorum, hæc de libertis civitatum, quorum artificio et operis Resp. utebatur, et gravior pœna sollicitantis servum, aut libertum civitatis [2], quam privati hominis. De servis publicis pop. Romani est *l. ult.* [3] de his, qui ad rem dominicam rei privatæ, id est, ad dominium principis, sive fiscalem pertinent *l. pen.* [4]. Ceteræ de privatorum servis, qui sunt in fuga, et susceptoribus vel occultatoribus eorum.

#### I. Enarratio.

1 Sicut in bonis clientium jure applicationis) De quo vide Turnebum Adversariorum libro 24. cap. 32.

2 Gravior pœna soll. serv. aut lib. civ.) Qui servum privati hominis fugitivum suscipit, eum reddit cum alio pari, vel 20 solidos. Quod si solvendo non sit, castigatur, *l. 4* ad quam Thalelæus notandum monet, eum qui in delictis pœnam legibus definitam, sive multam pendere non potest, castigari, id est, corporaliter puniri, ut ait Theodorus ad *d. leg.* 4. Qui vero servum Reipub. sollicitat ad fugam et recipit, damnatur in duplum, et hoc amplius 12. solidos Reip. infert, *l. 5.*

3 Est lex ult.) Ex qua servi publici, qui se contubernils alienarum ancillarum miscuerint, statim redduntur cum contubernali sua, et liberis ex contubernio natis: et ad eam Græci notant, natos ex duobus servis patrem sequi: nam regulariter cedunt matri.

4 L. penul.) Ex qua qui servos fiscales occultaverint, extra rem ærario 12. argenti libras inferunt. Thalelæus adnotaverat, *in hæredes susceptoris pœnam non competere,* quæ Græci inseruere libris Basilic. ut ibi monent interpretes.

### TIT. II. *De furtis et servo corrupto.*

*Vide lib. 4. Inst. tit. 1. lib. 11. D. tit. 3. lib. 13. tit. 1. lib. 47. tit. 2. et seq.*

Titulus est generalis, qui non sine causa sequitur vicinitatem tituli de serv. fug. nam et fuga servorum species furti esse intelligitur, *l. 1. supra, eodem, l. Ancilla. D. de furtis, l. 6. supra, de his qui ad eccl. conf.* quantum ad usucapionem [1] vel longi temporis præscriptionem attinet, cui etiam in rebus mobilibus aliquando locus est, *l. Rescriptis. D. de diu. temp. præs. l. Si liberam. supra, quod cum eo, l. 1. infra. Si adv. cred. præs.* Et qui fugitivum celat, fur est, *l. 1. D. de fug. l. Qui servo. §. ultim. D. de fur.* Imo, ut Sabinus scripsit, [2] et qui collecta toga ne fugitivus a domino videretur obstat: furto et qui sciens fugitivo viam monstrat. Item vix unquam fugit servus quin secum furto auferat rem aliquam pecuniamve domini, *d. l. Qui servo. §. ultim. l. ultim. D. de fug l. 12. infra, ad leg Fab.* Itaque vitia hæc duo conjuncta et proxima sunt, et propria servorum probra [3], fuga et furtum [4] Martialis [5] *A pedibus didicere manus peccare protervæ, Non miror furem, qui fugitivus erat.* et inde in venditionibus servorum cautiones illæ, Fugitivum non esse [6], Furem non esse: et eleganter D. Hieronymus in epistolam ad Titum [7], cum audiente viro apprime gravi laudaretur judex quidam, quod fur non esset, refert illum dixisse, Laudas optimum servum, si nec fugitivus est: quod scilicet liberum hominem florere oporteat laudibus longe majoribus quam quibus servi collaudantur, et longissime abesse vitiis servilibus: et videtur id Hieronymus sumpsisse ex Apollonio Philostrati [8], apud quam Jarchas Rex Indorum, dari perquam inepte laudem magistratibus eandem quam venalitiarii dant venalibus suis, quam fures non sint. Et quod attinet ad secundam partem hujus tit. quantum communionem habeat cum titulo primo ejusdem tit. *l. 5.* demonstrat, quæ de sollicitatore loquitur servi fugitivi: at est corruptor [9], in quo est actio mista ex edicto de servo corrupto, vel, ut novi dicere cœperunt, ne quis servum duntaxat aut servam deintegratam se intelligeret, de servo deteriore facto [10], quanti ea res erit in duplum quæ Græcis δουλαπατίας δίκη. et ex *d. l. 5.* gravior actio sollicitato servo Reipubl. deputato publicis operibus. Et sunt in hoc titulo duæ tantum Constitutiones ex de re *lex* 4. et *lex* 20. Ceteræ sunt de furtis, et actione furti nec manifesti, quæ privatis datur ex XII. tab. [11] in duplum, fisco in quadruplum, *l. 16. D. rer. amot. l. Infertur. §. ultim. D. de jur. fisc.* Et manifesti quæ privatis datur ex prætoris edicto [12]. Proponitur etiam in *l.* 18. specialis actio furti ex edicto prætoris in eum qui ex miserrima naufragorum fortuna [13], vel ex incendio quo forte conflagrabant ædes alienæ, aliquid cepit, amovit abstulit, corrupit, qua tenetur etiam nec manifestus intra annum in quadruplum, post annum in simplum, non si tantum cujus interest, sed etiam fisco, in tantum scilicet fisco [14], in quantum ei cujus interest, *l. 3. §. ult. D. de inc. ruí. et nauf.* præter criminalem executionem et pœnam corporalem in eum statutam XII tab. *l. 1. §. 1. l. Qui ædes. D. eod.* Criminalis executio si legitima et ordinaria sit, non excludit civilem in duplum vel quadruplum. Extraordinaria excludit. Et quod hodie non sunt in usu actiones furti in duplum vel quadruplum, id ex eo manat, quod sint hodie omnia judicia extraordinaria, et nunc plerunque, ut ait *l. ultim. D. de fur.* furti agatur criminaliter et extra ordinem, quam viam qui eligit ulciscendi furis, renuntiasse videtur civili et ordinariæ actioni in duplum vel quadruplum, et simplo si satisfit, *l. Interdum. §. Qui furem. D. de fur.* nec tamen si malit agere in duplum vel quadruplum, jure prohibetur *d. l. ultim.* quia judicia ordinaria cessant potius quam extincta sunt.

#### II. Enarratio.

1 Quantum ad usucapionem) In servo fugitivo quasi in furtivo, nec usucapio, nec longi temporis præscriptio locum habet, *l. 1. sup. tit. prox.* nam et in rebus mobilibus præscriptioni aliquando locus est, ut etiam docent Græci ad *d. l. 1.*

2 Ut Sabinus scripsit) Apud A. Gellium lib. XI. c. ult.

3 Servorum probra) Cornelius Tacitus Hist. 1. cap. 48. *Servili deinceps probro respersus est tanquam scyphum aureum in convivio Claudii furatus.*

4 Fuga et furtum) Tertullianus de pœnitentia c. 6. *Quis enim servus, posteaquam libertate mutatus est, furta sua et fugas sibi imputat?* S. Ambrosius de officiis libro 3 capite 3. *Numquid dignum est ut alter alteri detrahat? Servile hoc vitium familiare ultimæ conditioni, adeo contra naturam, ut inopia magis hoc extorquere videatur, quam natura*

suadere. *Servorum tamen occulta furta divitum rapinæ publicæ*. Salvianus 4. de providentia Dei, *Ex servis enim fures ac fugitivi sunt; ex servis enim gulæ ac jugiter ventri servientes. Verum est, esse hæc vitia servorum, etc.* Servius in illud Eclogæ 3. *Quid domini facient, audent cum talia fures? Pro servo*, inquit, *furem posuit: Furta enim specialiter servorum sunt*, etc. Horatius Sat. I. lib. 1. — *servos, Ne te compilent fugientes*: et 1. epist. 16. *Nec furtum feci, nec fugi, si mihi dicat Servus.* Epictetus Arriani libro 3. cap. 26. περὶ τῶν δουλαρίων τρέμε, μὴ κλέψῃ, μὴ φύγῃ, μὴ ἀποθάνῃ, *De servulis solicitus rato, ne furentur, ne fugiant, ne moriantur.*

5 Martial.) XV. 55.

6 Fugitivum non esse) Mancipium enim emptori hoc inprimis spectat an unquam aufugerit: sive ut ait Dio Chrysostom. Orat. 31. ἀνδράποδον μέν τις ὠνούμενος, εἴποτε ἀπέδρα σκοπεῖ. Seneca lib. 3. Controv. 21 in fine: *Triarius dixit: fugitivum, erronem non esse. Blandus dixit: Relegamur auctoritatis tabellas: Furtis noxaque solutus. Sparsus dixit: Prior dominus promisit, fugitivum non esse.*

7 In epistolam ad Titum) Capite 1.

8 Philostrati) Libro III. cap. 7.

9 Is est corruptor) Glossæ: ὑπονοθευτής, *seductor, solicitator*, ὑπονοθεύω, *solicito, seduco, inlicio.*

10 Deintegratam) Nonius: *deintegrare, diminuere. Cæcilius: Nomen virginis, nisi mirum est, deintegravit.*

11 De servo deter. facto) Seneca controversia 21. *Servi quoque nomine tecum queri possum, quem, qui frugi fuerat, nequam fecisti.*

12 Ex 12. tabulis duplum) S. Ambrosius loco supra citato: *Nec ipsæ leges non docent, quæ ea quæ detracta sunt alicui cum injuria personæ, aut rei ipsius cumulo restitui jubent.*

13 Quæ privatis datur ex Præt ed.) Actio furti manifesti in quadruplum est a jure prætorio, Cujac. ad §. 4. *Inst. de noxalib. act.*

14 Ex miserrima, etc) Ex l. 3. §. *ultim. D. de incend. ru. et nauf.* Dio Chrysostomus oratione 7. μὴ γάρ εἴη ποτέ, ὦ Ζεῦ, λαβεῖν, μηδὲ κερδᾶναι κέρδος τοιοῦτον ἀπὸ ἀνθρώπων δυστυχίας. Vide Nicetam Chon. in Andronico Comneno libro 11. pag. 209. edit. Regiæ.

15 In tantum scilicet) Tantum infert fisco quantum ei cujus interest, præter pœnam olim statutam, ut est in *d. l.* 16. quæ verba Græci omnes interpretantur, præter pœnam edicti, id est, ut det tantundem fisco, ex *d. l.* 3. §. *ultim.*

## TIT. III. *De operis libertorum.*

*Vide tit.* 1. *lib.* 38. *D.*

Jam a primo titulo primum de operis libertorum dicere proposuit, priusquam alia exponeret quæ in libertos habemus jure patronatus, quia et initio quoque edicti prætor operarum judicium dedit *l.* 2. *D. eodem.* Operæ sunt diurnum officium quod libertus præsenti patrono jurat, vel promittit libertatis causa, i. sine quo libertas data non esset, *l. In liberto. D. de sol.* Jurat autem vel promittit manumissus statim in ipso tempore manumissionis, vel post tempus. Non debentur jure civili nisi promissæ, vel juratæ civili actione de operis, *l.* 1. *infr. ad leg. Vis.* naturali jure debentur, *l. Si non sortem.* §. *Libertus. D. de cond. indeb.* Et juratæ debentur ex jurejurando speciali jure 1. namque alias ut ex pacto vel pollicitatione, ita ex jurejurando jure civili non nascitur obligatio. Cum vero dicimus, operas esse diurnum officium, ut *l.* 1. et 3. *D. eodem* operarum editionem esse officii præstationem, *l. Cum patronus. D. eodem.* hoc dicimus, operas quas patronus a liberto postulat, et libertus patrono jurat vel promittit, officiales esse operas. Jurat enim vel promittit quas operas sibi indixerit patronus daturum se officii causa: non semper adjicit, quas indixerit patronus, sed intelligitur, quia ex commodo patroni edendæ sunt 2: nec debentur igitur antequam petantur, neque vero promissio officii vel jusjurandum alii quam patrono factum 3, ullam obligationem parit. Porro indicit patronus liberto operas fabriles, si sit faber, pictorias si pictor, medicas si medicus, mimicas si mimus aut petit ut sibi scribat quosdam libros si antiquarius sit 4, vel insularium 5 facit ut custodiat ædes, vel postulat ut se sequatur, ut secum moretur aliquandiu, secum peregre proficiscatur, vel negotium suum exerceat: hæ sunt officiales operæ, quæ postulanti patrono debentur libertatis causa: quarum longe alia condicio quam fabrilium 6, vel aliarum cujuscunque artificii, quas quis extraneo, vel patrono ut extraneo non libertatis causa stipulanti promittit, quæ non in officio, sed quasi in pecuniæ præstatione 7 consistunt. Interdum vero officiales variis ex causis, quæ in hoc tit. proponuntur

### III. Enarratio.

1 Ex jurejurando speciali jure) Ex lege Julia et Papia. Vide Cujac. supr. *lib.* 4. *tit.* 1.

2 Ex commodo patroni edendæ sunt) *L. Quidam.* 24. *D. eod.*

3 Alii quam patrono) *L. Servus.* 10. *et duabus sequentibus.*

4 Antiquarius sit) καλλιγράφος, βιβλιογράφος.

5 Insularium) ἐνοικολόγον.

6 Quam fabrilium) Officiales soli patrono debentur: fabriles extraneo, vel patrono ut extraneo.

7 Quasi in pecuniæ præst.) *L. Fabriles.* 6. *D. eod.*

## TIT. IV. *De bonis libertorum et jure patronatus.*

*Vide tit* 1. *lib.* 37. *et tit.* 2. *l.* 38. *D.*

Juri judicioque operarum officialium, quas patronis liberti debent, addit in hoc titulo jus succedendi in bonis libertorum, quod per eminentiam jus patronatus vocat, ut *l.* 11. *sup tit. prox. l.* 14. *D. de tut. et cur. dat.* Id vero quam varium fuerit atque multiplex, Institutiones docent *tit. de succ. lib* et *tit de bonor. poss.* et *Ulp. lib. Reg. tit.* 29. nempe aliud fuit ex 12. tab. aliud ex edicto prætoris, aliud ex lege Julia et Papia, et hodie longe aliud ex Constitutione Græca Justiniani *l.* 4. *hujus tit.* cujus fit mentio in Institutionibus multis locis, et extat integra 1 40. βασιλικῶν tit. 1. Id vero ea potissimum egit, ut quantum potest recidat et imminuat jus patronatus: et quemadmodum t. superiore, ut ostendat quibus modis tollatur operarum obligatio, ita hoc titulo quibus modis jus patronatus intereat, aut cesset, ut si quis servum emerit ejusdem servi nummis, et manumiserit, *l.* 1. si patrono consentiente libertus junxerit se ancillæ vel colonis fiscalibus, *l.* 2. si patronus jus suum remiserit, et liberto dederit liberam testamenti factionem, ex *l.* 3. ejusdem Justiniani; quod olim solius legis erat 2, aut principis 3, et aliis plerisque modis, quæ idem *l.* 4 studiose collegit cupiens abolere servorum et libertinorum condicionem, quod assequi non potuit nisi gradatim: nam ut paulatim jus civile crescit, ita non nisi paulatim decrescere potest. Et acciso primum in hoc tit. quantum potuit jure patronatus, accisa portione debita verecundiæ patronali et ex semisse redacta in triestem, et jure succedendi libertinis dato liberis et cognatis patronorum finito ad quintum gradum, et cetere pene in successionibus exæquatis libertinis et ingenuis, quod integra Constitutio Græca declarat, deinde libertinos omnes Cives Romanos facit sublata Latinorum et Dediticiorum condicione, ut jam in successione libertinorum non sint separandi Cives Romani a Latinis, quorum solia erat successio, *l. Intestato. D. de suis et leg. hær. l.* 1. *Cod Theod. de pet. hær* §. *ult. Inst. de succes. libert.* Et tandem *Novell.* 78 nullos in Rep. voluit esse libertinos, eos qui manumitterentur omnes ingenuos esse pronuntians salvo jure patronatus, cui non poterat sine injuria derogare.

### IV. Enarratio.

1 Et exstat integra) Vide Cujac. lib 20 Observat cap. 34.

2 Quod olim solius legis erat) *L.* 2. *D qui testament. fac. poss.*

3 Aut principis) Mutus aut surdus liberam testamenti factionem impetrat e Principe, *l. Si mutus* 7. *D. qui testament. fac.* milites, *l.* 1. *D de milit. testament. l. Si quando.* 5. *sup de inoffic. testament. l. Libertus. l.* 3. *D de bon. libert.* Hodie patronus liberto dat liberam testamenti factionem.

## TIT. V. *Si in fraudem patroni a libertis alienatio facta est.*

*Vide tit.* 5. *lib.* 38. *D.*

Additur de bonis libertorum in hoc tit. ut si quid eis bonis dolo malo libertus ad fraudem patroni alienaverit, id post mortem liberti pro parte sibi debita patronus rescissa alienatione revocare possit, nisi eam fecerit ratam, per formulam Fabianam vel Calvisianam: hæc intestato liberto competit, illa testato: et hanc solam inter has actiones Græci differentiam agnoscunt 1 in *l. Quod si in diem* §. *Idem scribit. D. de pet. hær* et *l.* 2. *D. si a par. quis man. fu.* adjiciunt, utramque esse in factum. Et de alienationes titulus loquitur, non de manumissione nam manumissio ex lege Ælia Sentia 2 ipso jure nulla est.

### V. Enarratio.

1 Græci differentiam agnoscunt) Libro 40. Basilic tit. 6. cap. 2. et libro 42. tit. 1. cap. 16 §. 4.

2 Ex lege Ælia Sentia nulla est) *L. In fraudem.* 27. *D. qui et a quib. man. lib. non fi.*

## TIT. VI. *De obsequiis patronis præstandis.*

*Vide tit.* 15. *lib.* 37. *D.*

Non est semper eadem ratio parentum et patronorum: nam quæ datur patronis actio Fabiana vel Calvisiana tit superiore, non datur etiam parentibus 1 manumissoribus, *l.* 2. *D. si a par. quis man. fu.* et quæ patronis debentur officia 1. officiales, non debentur etiam parentibus 2, *l. pen. D. de obs. par. et pat. pr.* At obsequia quibus in hoc tit. agitur, jure naturali æque debentur patronis et parentibus. Officia sive operæ separantur ab obsequiis, et quod de officio est in *l.* 2. ne id præstet patrono liberta, quæ voluntate patroni jure alii nupsit 3, licet de operis sit, non de obsequiis, tamen argumentum titulus præbet ut existimem eam esse trahendam ad obsequia, et quod tam in obsequio quam in officio solius mariti convenit esse mulierem. Aliquando officia appellantur obsequia, ut *l.* 6. *sup. tit.* 3. Imo vere dici potest officia esse obsequia operarum, obsequia autem officia pietatis, honoris, reverentiæ, officia grati animi et obnixi, quæ liberi parentibus, liberti patronis debent etiam tacitis nec petentibus, cum tamen officia non debeantur nisi petentibus et indicentibus: ac præterea operarum actio est 4, non obsequiorum; sed ob violata obsequia ingrati est actio de qua tit. seq. Item operæ non debentur patroni hæredibus extraneis, *l. Libertis. sup. tit.* 3. obsequia debentur; atque etiam privignis, *l. pen. hoc tit l. pen. tit. seq. Novell.* 78. qua in re etiam patroni a patribus distant: nam patribus solis debentur obsequia, non ceteris liberis, aut hæredibus patrum.

### VI. Enarratio.

1 Non datur etiam parentibus) Est enim iniquum filiis liberam rerum suarum alienationem adimi, ut est in *l.* 2. citata a Cujac.

2 Non debentur etiam parentibus) Nam pietatem liberi parentibus, non operas debent, *d. l. pen.*

3 Jure alii nupsit) Cujacius Græcos sequitur, qui ut ipse adnotaverat in Codice suo, non habent *nul*, est tamen in libris vest.

4 Ac præterea operar. actio est) *L.* 2. *D. de oper. libert.*

## TIT. VII. *De libertis et eorum liberis.*

In hoc titulo proponitur actio ingrati, actio impietatis in libertos[1], qui contra obsequia debita patronis vel minimum deliquerunt, per quam probatis causis ingratitudinis rescissa manumissione retrahuntur ad servitutem, quæ obtinuit etiam in Atheniensium et Massiliensium [1] Rep. eademque actio datur patribus contra liberos emancipatos, rescissa emancipatione, et contra donatarios, rescissa donatione, sed contra hos vel illos non nisi ex magnis certisque causis, *l.* 1. *inf. de ingr. lib. l. ult. inf. de rev. don.* In libertinos etiam ex levi offensa, *l.* 2. *hoc. tit.* ob violata, non ob deserta obsequia. Coercentur magis libertini, qui plerumque redeunt ad nequitiam servilis ingenii, *l. pen. hoc titul.* Plautus in Persa [2].

*Ita pars libertinorum est: nisi patrono qui adversatus est*
*Nec satis liber sibi videtur, nec satis frugi, nec satis honestus,*
*Ni id effecit, ni ei maledixit, ni grato ingratus repertus est.*

Actio est extraordinaria, *l.* 1. *hoc tit.* quia legibus non est prodita actio ingrati, aut si qua prodita est veluti lege Ælia Sentia [3], in desuetudinem abiit. De libertorum liberis, quæ est altera pars hujus tit. hoc habemus in *l.* 2. ut libertina redacta in servitutem ex ea postea nati liberti nascantur, et in *l. ult.* ut filii libertinorum ex causa ingratitudinis, tametsi ingenui sint, in servitutem redigi possint, quia patrono paterno ingenuitatem acceptam ferre debent, ut *Novell.* et *l.* 2. *sup. de in jus voc.* et ita eis quoque morientibus sine legitimis hæredibus, ab intestato patronus paternus succedit ex *leg.* 4. *sup. tit.* 4.

### VII. Enarratio.

1 In Atheniensium et Massil.) Valerius Maximus lib. 2. cap. 6. et 7.

2 Plautus in Persa) Actus 5. Sc. 2.

3 Veluti lege Ælia Sentia) Vide Cujacium ad Nov. 78.

## TIT. VIII. *De jure aureorum annulorum et de natalibus restituendis.*

*Vide tit.* 10. *et* 11. *lib.* 40. *D.*

Recte dici potest hunc titulum esse subjectum 6. et 7. quod libertini natalibus restituti obsequiis soluti sint, et judicio ingrati [1], quia per omnia et in omnibus [2] ingenui sunt, *l.* 5. *inf. de suis et leg. hær.* non etiam, qui jus aureorum annulorum impetraverint [3], quod plerumque dabatur libertinis ditioribus, ut Arnobius ait lib. 4. pecuniam donare annulos aureos, et loca priora in spectaculis. Habentibus igitur in bonis millia quadringenta qui census erat equestris: Svetonius in Julio [4]: *Jus annulorum cum millibus quadringentis.*

### VIII. Enarratio.

1 Judicio ingrati) *L. pen. sup. tit.* 14.

2 Quia per omnia et in omn.) Omne jus patronatus tollitur, denique ingenuitas mera libertis competit, *d. l. pen.*

3 Qui jus aureorum an. impetr.) Annulus quidem libertatis insigne est, Cyrillus apud auctorem catenæ in Lucam cap. 15. Petrus Chrysologus sermone 5. *Annulum honoris, titulum libertatis.* Liberti autem annulis donati aureis, equestri dignitate ornabantur. Plutarchus in Galba: οὗτος μὲν ὢν εἰς τάξιν ἔντιμον προήχθη. τῷ δὲ ἀπελευθέρῳ δακτυλίους τε χρυσοῦς ἔδωκε. Dio lib. 48. δακτυλίοις τε χρυσοῖς ἐκόσμησε καὶ τὸ τῶν ἱππέων τέλος ἐσέγραψεν· et hi jura ingenuitatis habent, salvo jure patronatus, *l. ultim. D. de ju. aur. annu'.* Denique beneficium Principis his quibus jus aureorum annulorum datum est, donec advivunt, imaginem tantum, non statum ingenuitatis præstat, *l.* 2. *hoc. tit.* In qua Cujacius legendum putat, *libertinis*, pro *libertinitatis* repugnantibus libris veteribus.

4 Sveton. in Julio) cap. 33.

## TIT. IX. *Qui admitti ad bonorum possessionem possunt, et intra quod tempus.*

*Vide lib.* 3. *Inst. tit.* 10. *de bon. poss. et tit.* 1. *lib.* 37. *D.*

Hactenus dixit de successionibus libertinorum et ceteris partibus juris patronatus, et nunc dicturus de successionibus ingenuorum, quod eæ vel jure prætorio obveniant vel jure civili, incipit a jure prætorio .i. a bonorum possessionibus. Prætor bon. possessionem dat, lex hæreditatem [1]. Utroque nomine significatur successio in universum jus defuncti. Et bonorum possessionis [2], proprie jus persequendi pecuniam sive rem, quæ cujusque cum is moritur fuerit .i. formula, auctoritas, titulus quo nanciscimur actiones hæreditarias, ut ait. *l. Facta.* §. *Si in danda.* et §. *seq. D. ad Treb.* et petitionem hæreditatis [3] et interdictum Quorum bonorum [4], et tanquam hæredes omnia jura [5] quæ hæredibus competunt: et additur in definitione bonorum possessionis, jus retinendi. Nam et petitori et possessori bonorum possessio datur, *l.* 3. §. *Parvi.* et §. 7. *D. de Carb. ed.* Et additur, patrimonii sive rei, ut in lege Falcidia *sive pecuniam, sive res* [6], quoniam latior est rei quam pecuniæ [7], vel patrimonii appellatio. Duæ autem sunt partes hujus tit. Una, qui admitti ad bonorum possessionem possunt: et ex testamento, admittuntur scripti vel præteriti [8]: ab intestato, proximiores [9], et filiusfam. ad delatam [10] sibi bonor. possessionem, etiam ignorante patre, quam admissio jure veteri inutilis est, ratum non habente patre [11], jure novo proficit filio [12]. Pupillus quoque [13] ad bonorum possessionem sibi delatam admittitur cum tutoris auctoritate, vel judicis [14], qui ignarus ætatis ejus non sit [15]. Et tutor nomine pupilli [16], qui tamen nomine pupilli adire hæreditatem [17] non potest, quæ una est differentia [18] inter jus civile et jus prætorium, et alia quæ antea adnotata est, ut ratihabitio patris sufficiat in bonorum possessione, in hæreditate jussum [19] exigatur. Infantis quoque nomine tutor, et pater [20], et quilibet admitti ad bonor. possessionem potest, et post eam agnitam, infante mortuo, transmissioni locus est [21]. Altera pars tit. est de temporibus petendæ bonorum possessionis, vel admittendæ, quæ notum est largiora dari liberis et parentibus [22], quam ceteris, et utilia esse [23], et ideo ignoranti factum non cedere [24]. Continua enim ignoranti cedunt, *l. Genere.* §. 1. *D. de his qui not. inf.* et hac in re etiam jus civile distat a prætorio. Nam jus adeundæ hæreditatis perpetuum est [25], nisi testator aditioni præstituerit diem, ut in cretionibus [26], vel judex urgentibus creditoribus [27], vel filiis exhæredatis.

### IX. Enarratio.

1 Lex hæreditatem) §. 2. *Instit. de bon. poss.*

2 Et bonorum posses) *L.* 3. §. 2. *D. de bonorum possess.*

3 Et petitionem hæreditatis) De qua in tit. de possessor. hæredit. poss.

4 Et interdictum Quorum bonorum) De quo in tit. quorum bonor.

5 Et tanquam hæredes omnia jura) In omnibus enim bonorum possessores vice hæredum habentur, *l.* 2. *D. de bonor. poss.*

6 Sive pecuniam sive res) Ut apud Lucretium 3.

*Lumina sis oculis etiam bonus Ancus reliquit.*

Festus in *sos.* Pseudocoruntus in 1. Persil.

7 Latior est rei quam pecun. vel patr.) *L. Rei* 5. et *l. Rei* 23. *D. de verbor. signific.*

8 Scripti vel præteriti) §. 3. *Instit. de bonor. possess.*

9 Ab intestato proximiores) *L.* 2. *h. tit.* omnis successio proximiori defertur, Paul. *Sent. tit.* 8. §. *In hæreditate.*

10 Et filiusfamil. ad delatam) *L.* 1. *h. tit.*

11 Inutilis est rat. non hab. pat.) *L. ult.* §. 1. *D. quis ordo in bonor. poss. serv.*

12 Jure novo proficit filio) Pleno jure, *l. ult.* §. 1. *inf. de bon. quæ lib.*

13 Pupillus quoque) Major infante: nam lex 7. non loquitur de infante, sed de pupillo, id est, qui excessit infantiam, ut notant Græci.

14 Vel judicis) Sine tutoris auctoritate.

15 Qui ignarus æt. ej. non s.) Quique sciat pupillum sine tutore bonorum possessionem petere.

16 Et tutor nomine pup.) *L. Si infanti* 18. *infr. de ju. deliber.*

17 Qui tamen nomine pup. ad. hæred.) *L.* 5. *eod.*

18 Quæ una est differ.) De qua vide Cujac. Observat. lib. 1. 34.

19 In hæreditate jussum) *L. Si quis mihi.* 25. §. *Jussum. D. de acq. vel omitt. hæredit.*

20 Tutor et pater) *L. Servus.* 7. §. 1. *D. de bonor. poss. l.* 1. *D. de bon. poss. fur. infr. l.* 2. §. *Sed si infanti.* 9. *D. ad Senat. Tertull. d. l. Si infanti.* et *l.* 2. *infr. tit.* 12.

21 Transmissioni locus est) Lex 3. ait, bonorum possessionem competere, id est, bonorum possessionem tanquam sibi competentem ad hæredes suos transmittit, ut est in Basilicis.

22 Largiora dari lib. et par.) Datur eis annus utilis, *L.* 1. §. *Largius.* 6. *D. de success. ed. l. Filii.* 6. *D. ad SC. Tertull. l.* 2. et 4. *h. tit.* §. *Liberis.* 9. *Instit. de bonor. poss.*

23 Utilia esse) *L.* 2. *D. quis ordo in bon. poss.*

24 Ignoranti factum non cedere) *L.* 5. *hoc tit.* nam si jus ignoravit, tempus ei cedit: adeo ut juris ignorantia huic mulieri non prosit, *l.* 6. *h. tit.*

25 Jus adeundæ hæredit. perpet. est) Ut Græcis placet ad *l.* 4. *hoc tit. l.* 5. ad tit. 30. infr.

26 Ut in cretionibus) Ut in cretione adjici solebat, cernitoque in dieb. centum proximis, Ulpian. tit. 22. §. *Creto.*

27 Vel judex urg. cred.) Vide quæ dixi ad §. 10. *Instit. de bonor. poss.*

## TIT. X. *Quando non petentium partes petentibus adcrescunt.*

Ex pluribus ejusdem juris et gradus, quibus ejusdem generis bon. possessio defertur, si qui intra id tempus, quod dedit tit. superiore, non petant, vel admittant bon. possessionem in hoc tit. docet portionem eorum accrescere his solis, qui bon. possessionem petierunt

vel admiserunt, ut si defuncto intestato, plures sint liberi non habentes jus legitimum, veluti emancipati [1], uno ex eis non petente bon. possessionem Unde liberi, ceteris qui petierunt tacito jure accrescit illius portio, exemplo juris civilis [2]. Et omittere in Constitutione hujus tit. est non potere intra id tempus.

### X. Enarratio.

1 Non habentes jus legitimum vel. emanc.) Cessante legitima successa. *L. un. hoc tit.* Raphael Fulgosius: Exemplum, inquit, poni potest in filiis emancipatis, qui legitimi successores non sunt, § *Emancipati. Instit. de hæred. quæ ab intestato defer.* Idem Azo in Summa, et Odofredus.

2 Exemplo juris civilis) Paulus *lib. 4. Sent. tit. 8. §. ult. l. Si ex pluribus. 9. D. de su. et legit. hæred. §. ult. Inst. de SC. Orphit.*

## TIT. XI. *De bonorum possessione secundum tabulas.*

*Vide tit. 2. lib. 37. D.*

Docuit qui admitti possent ad bon. possessionem, et intra quæ tempora, et non petentium partes quibus accederent, quo præmisso, bon. possessionis species aggreditur. Et cum alia ex testamento competat, alia ab intestato, ab ea quæ ex testamento competit, initium facit: ea vero aut est contra voluntatem testatoris, aut secundum voluntatem, *l. 6. §. 1. D. de bon. poss.* et prior quidem in edicto prætorio proponitur ea, quæ est contra voluntatem .i. bon. possessio contra tabulas, *l. 2. in pr. D. de bon. poss. sec. tab.* quare dicitur etiam in libris nostris primum edictum [1] de bon. possessione, vel prima pars edicti, et hic ordo servatur in titulis Digestorum, in titulis hujus libri interturbatur. Prior enim est titulus de *bon. poss. sec. tab.* Hæc datur hæredibus scriptis tabulis testamenti supremis [2], et obsignatis non minus quam 7. testium signis [3], et quæ factæ irritæ semel per capitis diminutionem, non perseveraverint irritæ esse [4] usque ad mortem testatoris, quam etiam testamenti tempore habuisse testamenti factionem omnimodo exigit prætor: ut hæc si concurrant, non admodum spectet an injustum sit testamentum [5], vel nullum [6], vel ruptum jure civili, vel irritum [7], vel falsum [8]: sed si postea tale id fuisse appareat, et alium potiorem hæredem esse, bonor. possessio sec. tab. quam dedit, sine re constituitur [9]. Nam ut cui data est actio non semper rem obtinet, ita nec is cui data est bon. possessio. Utrumque est jus persequendi: et bon. possessio nonnunquam actio appellatur [10]: Jure autem directo bonorum possessio non datur secundum voluntatem defuncti, nisi extent tabulæ [11]. Secundum nuncupationem non datur: et testamenta non scripta solum jus civile tuetur, *l. 2. hoc tit. §. ult. Inst. de test. ord.* At placet etiam ut detur utilis bon. possessio secundum nuncupationem, vel contra, ut *d. l. 2. l. ult. inf. de cod. l. 2. tit. 13. l. Si ita scriptum. §. ult. D. eod.*

### XI. Enarratio.

1 Primum edictum) *L. Ideo. 4. et l. Scriptus hæres. 12. D. de Carbon. ed.*

2 Tabulis testam. supremis) Post quas nullæ factæ sunt, *l. 1. § 1. D. de bonor. possessione secund. tab.*

3 Obsignatis non minus quam septem testium signis) *L. Cum tabulæ. 7. eod.* et *l. 2. hoc tit.* testamentum obsignatum dicitur quod testium signis signatum est: Tacitus Ann. 16. *Ut testamentum Antey nemo obsignaret.* Hinc obsignatores pro testamentariis testibus apud M. Tullium.

4 Non perseveraverint irritæ esse, etc.) §. *Non tamen. 6. Instit. quib. mod. test. infirm. l. 1. § Exigit Prætor. D. de bon. poss. sec. tab.*

5 An injustum sit testam.) In quo juris solemnia defuerunt.

6 Vel nullum) In quo filius suus præteritus est.

7 Ruptum vel irritum) *L. Posthumus. 12. D. de inj. rup.* Ulp. *tit. 23. §. Si septem.*

8 Vel falsum) L. 1. *h. t.* salva eorum disceptatione.

9 Sine re constituitur) Id est, sine effectu, *l. Quod vulgo. 19. D. de bon. poss. cont. tab.*

10 Nonnunquam actio appellatur) Bonorum possessio contra tabulas dicitur actio præteriti in *Nov. Valentiniani, de Testam.* et in Basilicis bonorum possessio unde vir et uxor dicitur ἀγωγὴ actio, libro 45. tit. 5.

11 Nisi extent tabulæ) *L. 1. §. 1. D. de bonor. possess. secund. tab.*

## TIT. XII. *De bonorum possessione contra tabulas quam prætor liberis pollicetur.*

*Vide tit. 4. lib. 37. D.*

Bonorum possessio contra tabulas parentis virilis sexus [1] et per virilem sexum cognatione juncti datur præteritis liberis naturalibus suis et emancipatis [2], nec in adoptionem datis [3], et posthumis natis [4], qui sui futuri erant, et adoptivis non emancipatis [5], rescindendarum earum tabularum causa, *l. 1. D. de leg. præst. l. Ut liberis. inf. de collat.* Et liberi præteriti dicuntur qui silentio prætermissi sunt a patre atque neglecti in testamento, id est neque hæredes instituti [6], neque ut oportet exhæredati [7], ut apud Festum [8] præteriti Senatores sunt qui sunt neglecti a censoribus, quod erat ignominiosum, ut ipsa quoque præteritio patris ignominiosa est, *l. Quidam. inf. de fideicom.* non minus quam exhæredatio [9], quam emendat querela inofficiosi testamenti [10], hinc bon. possessio contra tabulas, quæ liberis emancipatis, quia non habent jus legitimum [11] necessaria est, suis non necessaria est [12], et non inutilis tamen: Quia enim si signatum sit testamentum, in quo filius suus præteritus est, non minus quam 7. testium civium Romanorum signis, prætor potest hæredi scripto dare potest bon. possessionem secundum tabulas, ideo ut si occurret filius suus præteritus, non erit inutile eum admittere bon. possessionem contra tabulas. Hanc enim agnoscendo hæredem scriptum præveniet, et impediet ne admittatur ad bon. possessionem secundum tabulas, *l. 2. hoc tit. l. Quod vulgo. D. eod.* Est et alia differentia inter suos et emancipatos, quod petita bonorum possessione contra tab. sui nullis præstent legata, *l. Is qui. D. de leg. præs. l. pen. §. Legata, D. eod. tit.* emancipati præstent [13] exceptis edicto personis [14], et rescindant primas, non secundas tabulas [15], sui utrasque [16].

### XII. Enarratio.

1 Parentis virilis sexus) Præteriti a matre, vel avo materno pro exhæredatis habentur; et ideo datur eis querela inofficiosi testamenti, §. *ult. Instit. de exhæred. et tit. de inoff. in princ.* non bonorum possessio contra tabulas, *l. Illud. 4. §. Ad testamenta. 2. D. de bonor. poss. cont. tab.*

2 Naturalibus suis et emancip.) *L. 1. in pr. et §. Et eos juris 4. D. eod. §. Eadem. 12. Inst. de hæredit. quæ ab int. def. §. 3. Instit. de exhæredat. liber.*

3 Nec in adoptionem datis) Quia in alienam familiam transierunt.

4 Et posthumis natis) *d. l. 1. §. 2.*

5 Non emancipatis) Quia ex liberis non sunt *d. §. 4. et d. §. 12. §. 4. Inst. de exhæred. liber.*

6 Neque hæredes instituti, etc.) *d. §. Eadem.*

7 Neque ut oportet exhæred.) Id est, nominatim, *l. 2. hoc tit.*

8 Ut apud Festum) In v. præteriti.

9 Non minus quam exhæred.) Exhæredatio notat, *l. Non putavit. 8. D. de bonor. possess. cont. tab.*

10 Quam emendat quer. inoff. test.) Liberi sui queruntur inique se exhæredatos, *Institut. de inoff. test. in princ.*

11 Non habent jus legitimum) Liberi enim emancipati jure civili nihil juris habent: et ideo necessaria eis est bonorum possessio contra tabulas, qua rescindatur testamentum, *l. Ut liberis. 17. inf. de collation.*

12 Suis non necessaria) Paulus apud Rufinum tit. 16. Quia testamento ipso jure nullum est, *l. 1. D. de inj. rup. l. ult. inf. de liber. præt.* vide inf. tit. 14.

13 Emancipati præstent) *Lex. 1.* accipienda est de liber. emancip. ut et vulgo accipi solet.

14. Exceptis edicto pers.) Liberis et parentibus, *l. Si filium. 20. §. Legata. 3. D. eod. l. Si filius. 20. D. de legat. præst.* et uxori, vel nurui dotis nomine, *l. Verbis. 8. §. ult. eod.*

15 Non secundas tabulas) *L. Ex duobus. 34. §. 2. D. de vulg. et pupill. subst.*

16 Sui utrasque) Nam testamentum ejusmodi mero jure nullum est, et suus præteritus intestati hæreditatem obtinet, *l. Is qui. 15* citata a Cujac.

## TIT. XIII. *De bonorum possessione contra tabulas liberti quæ patronis, vel liberis eorum datur.*

*Vide lib. 3. Inst. tit. 8. de succ. lib. et tit. 2. lib. 38. D.*

Subjicit titulum de bon. possessione contra tabulas liberti, non tam ut tractet de successione libertinorum, de qua satis priore loco dixit, et maxime tit. 4. in Constitutione Græca, quam ut vel ex diversitate titulorum tacitus ostendat differentiam inter bon. possessionem contra tab. patris, et bon. possessionem contra tab. liberti hæc datur contra hæredem scriptum [1], sicut querela inofficiosi testamenti [2], et ex his tantum duobus causis in hæredem scriptum est petitio hæreditatis, *l. Per servum. D. de pet. hær.* illa datur contra lignum, contra testamentum. Hæc in partem a legibus datam verecundiæ patronali, partiendæ hæreditatis liberti cum extraneo hærede testamentario: aut eo omittente in assem, *l. Sed rum patrono. D. de bon. possess. l. Si libertus præterito. D. de bon. lib.* illa in assem. Constitutiones hujus tit. docent hanc dari etiam ei, qui ex fideicommisso debitam libertatem solvit *l. 3. §. 1. D. de su. et leg. hær. l. Qui ex causa. D. de bon. lib.* et non dari ei, qui semel post mortem liberti exigit donum, munus, operas impositas defuncto, ut *l. Si cui. D. de jure patr. l. ult. C. Theod. de codic. l. 2. hoc tit.* quam ex *d. l. ult.* et *l. ult. inf. de cod.* hodie constat esse Theodosii [4] non Anastasii. Ait, vel liberis, quoniam et liberi patronorum patroni sunt, *l. Cum patronum. D. de jure patr.*

### XIII. Enarratio.

1 Hæc datur contra hæredem scriptum) Id est oportet hæreditatem aditam esse; aut bonorum possessionem petitam, *l. Etiam n. 3. §. Si patronus, D. de bon. liber.* bonorum vero possessio contra tabulas datur contra testamentum, *l. Illud. 4.* contra lignum, *l. Quod vulgo. 19. D. de bon. poss. cont. tab.*

2 Sicut querela inofficiosi testam.) *L. Papinianus. 8. §. Si conditioni. D. de inoffic. testam. l. penult. § ult. Cod. eodem.*

3 Hæc in partem) Jure veteri, in semissem, jure novo, in trientem, §. 1. et §. *Sed nostra*. 3. *Instit. de success. liber*

4 Constat esse Theodosii) In libro veteri tam Brodæi, quam Menagii tribuitur Theodosio.

## TIT. XIV. *Unde liberi.*

*Vide tit. 6. lib. 38. D.*

Titulus sic explanandus est: Pars edicti unde liberi ab intestato vocantur ad successionem parentum. Nam expositis bonorum possessionibus, quæ ex causa testamenti competunt, ab hoc tit. incipit proponere eas quæ competunt ab intestato; et quemadmodum ex testamento primo capite edicti liberis præteritis suis, vel emancipatis prætor pollicetur bonorum possessionem contra tab. ita ab intestato eisdem primo capite pollicetur bonorum possessionem Unde liberi, *l.* 1 §. *Recte. D. si tab. test. nul. ext.* et quod ait *l.* 2. ex testamento, vel ab intestato existente filio, vel nepote suo hærede neminem alium ab intestato hæredem esse posse .i. priorem potioremque causam sui hæredis esse, secundum jus civile est: Nam jure prætorio idem est [1] existente filio vel nepote non suo, et similiter quod ait *l.* 2 *inf. de usuc. pro hæred.* vel existentibus suis hæredibus, etiamsi abstinuerint se nihil alium ex defuncti bonis pro hærede usucapere posse, quod scilicet qui abstinuerunt se nomen et jus suorum hæredum retineant, nec possint jure legitimo venire agnati, illis existentibus, licet jure prætorio venire possint, quoniam eos qui abstinuerunt se prætor pro hæredibus non habet [2], id quoque est secundum jus civile Nam jure prætorio etiam suis hæredibus existentibus, pro possessore usucapio procedit [3]. Est autem emancipatis liberis maxime necessaria bonorum possessio Unde liberi, suis non est necessaria [4]. *l.* 7. *D. de inoff. test.* quia ipso jure hæredes existunt [5].

### XIV. Enarratio.

1 Nam jure prætorio idem est) *L. Si quis.* 5. *D. si tab. testam. nul. extab.*

2 Prætor pro hæredib. non habet) Etiam qui abstinuit se, hæres est, *l. Cum quasi.* 30. §. *Sed etsi quis. D de fideic ommiss. libertat.* Sed prætor abstinentes se pro hæredibus non habet.

3 Pro possessore usuc. proc.) Pro bonorum possessore.

4 Suis non est necessaria) Ut de bonorum possessione contra tabulas dictum est sup tit. 12. ex abundanti igitur petitur.

5 Existunt) ἀναφαίνονται, apparent.

## TIT. XV. *Unde legitimi et unde cognati.*

*Vide tit. 7. et 8. eod. lib.*

Secunda pars edicti vocat legitimos .i. agnatos, vel cognatos, qui legibus, SC aut Constitutionibus ad hæreditatem vocantur, legum tuendarum causa [1], non admodum necessaria [2]. Tertia vocat cognatos et necessaria est, *l.* 2. et *ult. hoc tit.* De secunda est *l.* 4. *hujus tit.* Ceteræ de tertia.

### XV. Enarratio.

1 Legum tuendarum causa) *L. Sed cum patrono.* 6. §. 1. *in fi. D. de bon. poss.*

2 Non admodum necessaria) L. 3. *inf. ad SC. Orphitian.*

## TIT. XVI. *De successorio edicto.*

*Vide tit. 9. eod. libro.*

Quarta pars edicti, quod successorium edictum dicitur, dat successionem inter liberos et inter cognatos .i. in jure liberorum et in jure cognatorum ut scilicet liberi vel cognati, qui primum gradum obtinent, si omittant vel repudient successionem, eam transmittant ad insequentem gradum. Successio est transmissio ad insequentem gradum, Græce ἀνανάβασις [1]. In jure autem suorum [2], vel in jure legitimorum, non est successio, non est locus huic edicto, nisi in jure legitimorum [3] ex *l.* 4. *sup. de bon. lib.* et est cur hac in re separentur sui [4] a legitimis. Nam sui hæredes existunt, nec desinunt esse abstentione [5]: non possunt igitur non obstare sequentibus gradibus: Legitimi non existunt, sed fiunt aditione. Si igitur non adierint, non male dicitur eos non obstare sequentibus, licet subtili jure obstant, eo quod proximiores fuerint delatæ hæreditatis tempore: et hoc quidem genere successionis, de quo est hic titulus, gradus cognationis gradui succedit eodem jure, puta secundus gradus liberorum vel cognatorum, et hodie etiam adgnatorum primo [6]. Aliud est genus successionis quo gradus intestati successionis gradui succedit diverso jure, ut secundus gradus Unde legitimi, primo Unde liberi, et tertius Unde cognati, secundo. Quod fit non tantum in diversis personis puta, non petentibus liberis succedunt legitimi, non petentibus legitimis cognati, ut jure civili suis repudiantibus vocantur consanguinei, *l.* 6 *inf. de leg. hæred.* sed etiam in una eademque persona, puta omissa ab aliquo vel repudiata bon. possessione Unde liberi, idem postea occupare potest bonorum possessione unde legitimi, vel hac omissa, Unde cognati, *l.* 2. *in pr. unde leg. l.* 1. §. *Sed videndum. D. de suc. ed.* Denique hoc genere idem sibi ipsi succedere potest, illo non item, *l. ult. D. eod.* et de hoc genere successionis non est hic tit. sed in Digestis tit. Quis ordo in bon. possess. serv. Gradus igitur bifariam accipiuntur pro gradibus cognationis, et pro gradibus intestati successionis, ut *l.* 1. *D. eod. l.* 1. *D. si tab. test. nul. ext.* qui et partes edicti [7], et capita, et ordines dicuntur.

### XVI. Enarratio.

1 Græce ἀνανάβασις) Basilica in *l.* 1. §. 2. *D. de jur. et fac. ignor.* sive διαδοχή.

2 In jure autem suorum) *L.* 1. §. *Sciendum est. D. de su. et legit. hæred.*

3 Nisi in jure legitimorum) Ulp. *tit.* 26. §. *Si plures*, Cajus apud Licin. titul. 16 Paulus *Sentent. lib.* 4. *tit.* 8 §. *In hæreditate.* Ex nova Constitutione Justiniani locus est, §. *Placebat autem.* 7. *Instit. de legit. adgnat. success.*

4 Et est cur hac in re separ. sui) Idem sentit Joannes Faber hoc, et ad §. *Placebat*, dissentiente Glossa et Fulgosio.

5 Nec desinunt esse abstentione) *L. Cum quasi.* 30. §. *Sed et si quis* 5. *vers. sed et si suus. D. de fideicomm. libert.*

6 Et hodie etiam adgnatorum) Ex constitut. Justin. *d.* §. *Placebat.*

7 Qui et partes edicti) *l.* 4. *D. de Carbon. ed. l.* 1. §. *Sed videndum. D. de success. ed. l.* 2. *hoc tit. l.* 1. §. *penult. D. de jur. et fac. ign. et tit. Digest. quis ordo in possess. serv.*

## TIT. XVII. *De Carboniano edicto.*

*Vide tit. 10. lib. 37. D.*

Post edictum successorium, proponit aliud quod Carbonianum dicitur, quod tamen in ordinatione edicti perpetui non sequebatur edictum successorium, sed edictum de bonor possessione contra tabulas promissa liberis præteritis, *l.* 4 *D. eod* Nam et Carbonianum edictum potissimum respicit ad bonor. possessionem contra tab. ut liberos ætate parvos præteritos testamento patris, quibus fit controversia bonorum paternorum, alio hæreditatem suam vocante, simul atque status .i. qui negantur esse ex liberis defuncti, et ex eo edicto causa cognita interim eis usque ad pubertatem bonor. possessio contra tabulas datur, favore puerilis ætatis, dilata plerumque controversia status et bonorum in tempus pubertatis, ne de statu simul ac de bonis periclitentur, antequam suæ tutelæ facti sint, ut quasi justa præsumptione [1] præsumpta pro eis possideant bona, et alantur ex eis sine metu repetitionis, et exerceant actiones hæreditarias [2], et eis conferatur, si forte frater emancipatus concurrat. Decretalis est et extraordinaria [3] bonor. possessio, non edictalis et ordinaria: Nam ex edicto ipso Carboniano non defertur, sed edicto id tantum comprehensum est ut impuberi ex decreto bonor. possessio datur, interquiescente omni adversus eum lite status et hæreditatis paternæ, donec in suam tutelam venerit. Videtur Cn. Carbo auctor edicti fuisse, quem legimus apud Valerium V. [4] et VI. [5] Pompeii pupillæ et bonorum patris ejus, de quibus controversiam patiebatur, acerrimum defensorem et protectorem fuisse, interposito, ut opinor, decreto, eum præturam gereret, quo lis omnis differetur in tempus pubertatis, et inde eum decretum Carbonianum dicatur, *l.* 2. *D de insp. ven. et cus. par.* puto id quo in ea causa fuit interpositum, valde probatum et translatum in edictum, et in jus commune fuisse. Edictum pertinet, ut dixi, ad bonor. possessionem contra tabulas [6], vel potius subsequitur eique subservit, sed porrigitur etiam ad Unde liberi, et nonnunquam ad Secundum tabulas, et ut actio de peculio [7], et hæc bonor. possessio comparata ad exemplum Carbon. decreti hodie est τῶν πρώτων, non propria quædam bonor. possessio, nisi quatenus pupillaris pubertate finita [8], nec perpetuum [9] jus tribuens. Edictum quoque loquitur tantum de controversia, an puer sit inter liberos defuncti, quæ quæstio est de statu familiæ; sed porrigitur facillime etiam ad statum capitis, ut *l.* 1. *hoc tit. l.* 1. §. *Sed et si quis. D. eod.* Nam ut ait, magis consulendum est his quibus majus periculum intenditur, et majus periculum est capitis quam familiæ: et ita Herodes περὶ πολιτείας de Republica εἰς κινδύνους ἐσχάτους γενέσθαι. τούτοις ἀναγκαῖον ἐστι μάλιστα μέλειν. Derogari huic edicto per edictum de custodiendo partu [10], si quæ eo migrasset, ostendit *l.* 2. *hujus tit.* et *l.* 2. *D. de insp. ven.*

### XVII. Enarratio.

1 Ut quasi justa præsumpt.) *L.* 3. §. *ult. D. eod.* et *l.* 3. §. *ult. D. Ne vis fiat ei qui in possess. miss.*

2 Exerceant actiones hæredit) *L. penult. D. eodem.*

3 Et extraordinaria) *L.* 3. §. *ult. D. eod.*

4 Apud Valerium 5.) Cap. 3. 5.

5 Et 6 Pompeii) Cap. 2. 8.

6 Ad bonor. poss. cont. tab) *L.* 1. §. *Pomponius.* et *l.* 3. *D. eod.*

7 Et ut actio de peculio) Vide ad lib. 4. tit. 25.

8 Quatenus pupill. pubert. fin) *L.* 3. §. 2. *D. eod.*

9 Nec perpetuum) Sed in tempus pubertatis.

10 Per edictum de custod. partu) Finge quem decessisse relicta uxore prægnante, nec eam denuntiasse proximioribus cognati defuncti se esse prægnantem, et ut mitterent, si vellent legitimas personas, quæ ventrem inspicerent, et custodirent edito partu, et fiat controversia status, et bonorum paternorum, edicto Carboniano locus non erit.

## TIT. XVIII. *Unde vir et uxor.*

*Vide tit.* 11, *lib.* 38. *D.*

Post edictum successorium, quo datur successio inter eos qui ex parte Unde liberi, vel Unde cognati, vel etiam secundum Justinianum ex parte Unde legitimi vocantur, et post edictum Carbonianum, quod etiam his omnibus edicti partibus aptari constat, merito subjicitur ea pars edicti qua post cognatos prætor virum et uxorem vocat ad conjugis intestati hæreditatem, quia ad hanc partem neque Successorium, neque Carbonianum edictum aptari potest 1. Nam et plures in eo ordine personæ non sunt, quam vir et uxor, et ex eis nemo pupillus est. Et huic parti igitur locus est, si deficiant omnes superiores, et si justum sit matrimonium 2, et si uxor in manu viri non fuerit 3: Nam quæ est in manu viri cum filiis communibus marito ab intestato succedit ex lege 12. tab. tanquam filia et suus hæres patri, vel ex prima parte unde liberis bonor. possessio defertur. Et recte Theod. et Valent. *l. ult. C. Th. de leg. hær.* fisco nostro jura matrimonii præponimus.

### XVIII. Enarratio.

1 Neque Carbon. edict. aptari potest) Ut qui omittat successionem vel repudiet, eam transmittat ad insequentem gradum.

2 Si justum sit matrimonium) Γυνὴ γὰρ κυρίως ἡ κατὰ νόμους γαμετὴ καλεῖται· *Uxor enim proprie vocatur conjux legitima.* Thalelæus hoic.

3 Et si uxor in manu viri) Vide Ulpian. tit. 9. 22. 26. et Observ. 6. 40.

## TIT. XIX. *De repudianda bonorum possessione.*

Hic titulus respicit ad edictum Successorium quo repudiandæ, vel petendæ bonor. possessioni præstituta sunt certa tempora, videlicet ut primis intra ea tempora repudiantibus, vel non petentibus sequentes ex edicto succedant. Nam qui semel repudiat in jure solemniter, omne jus suum perdit, ita ut recuperare id nullo modo possit, *l.* 1. §. *Qui semel. D. de succ. ed. l.* 1. § *Plane si temporis. D. si tab. tes. nul. ext. l.* 1. *hoc tit.* et sequentes statim vocantur: et notandum quod ait *l.* 2. filiof. delatam bonor. possessionem, cujus emolumentum patri pleno jure acquiri potest, si filius eam agnoverit jussu aut voluntate patris, patrem repudiare non posse 1 in fraudem filii sine consensu ejus, ne scilicet ei fiat præjudicium et injuria, et mox forte patrifam. facto non sit integra et incolumis acquisitio bonor. possessionis quod obtinet etiam in hæreditate, legato, fideicommisso delato filiof. *l. Renitente. infr. de jur. deliber. l. Ex repudiatione. infr. de fid.* et longe alia ratio liberi hominis et servi. Nam servo delata dominus repudiare potest etiam invito servo, *l. Legatum. D. de leg.* 1. *l.* 1. §. *Per servum, D. de succ. ed.* quia servus pro nullo habetur, *l.* 1. *D. de jur. del.* et ita est accipienda *l.* 2. *hujus tit.* 2 et vero semper in interpretatione legum ille casus assumendus est, qui est difficilior, quique plus dubitationis habet, *l. Quod Labeo. D. de Carb. ed.*

### XIX. Enarratio.

1 Patrem repudiare non posse) Forte enim bonorum maternorum, vel aliorum cognatorum possessio competebat filio, ut est in Basilicis. Græci etiam hanc constitutionem accipiunt de bonis quæ acquisitionem effugiunt. Sed verius est, constitutionem procedere et in his quæ patri pleno jure acquiri possunt, ut hoic scribit Cujacius. Quod igitur paterfamilias factus eam possessionem agnoscere possit, merito pater filiofamilias delatam possessionem repudiare non potest in fraudem filii. Eademque ratione utitur hoic Fulgosius.

2 Et ita est accipienda) Nam si legem illam accipias de filio emancipato, sive de filiofamilias et bonis castrensibus quæ ei deferuntur, nec possunt acquiri patri, nullus est labor: ut sit Cujacius in recitatione.

## TIT. XX. *De collationibus*

*Vide tit.* 6. *et* 7. *lib.* 37. *D.*

Hic titulus terminat et claudit tractatum de bon. possessionibus, et proprie respicit ad bonorum possessionem contra tab. quæ datur potissimum liberis emancipatis præteritis etiam exstantibus suis hæredibus, si modo ut edicto prætoris 1 comprehensum est, emancipati parati sint suis hæredibus .i. fratribus qui in potestate manserunt hæredibus institutis, vel etiam præteritis, bona propria, quæ moriente communi patre habuerunt, in medium conferre reipsa: .i. divisione, vel cautione collationis, ut *l.* 1. §. *Jubet. D. eodem*, vel cautione defensionis, ut *l.* 2. *hoc tit.* vel remissione, et ut Græci loquuntur 2, παρὰ τοσοῦτον λῆψει. ut *l.* 5. *hoc tit. l. Cum post.* § *pen. D. de adm. tut.* nam ut eleganter Ulp. ait lib. Reg. 3 æquissimum putavit prætor, neque emancipatos bonis paternis carere per hoc quia non sunt in potestate, neque præcipua bona propria habere, cum partem sint ablaturi suis hæredibus. Ratio igitur una injungendæ collationis hæc est, quia suos emancipati injuria quodammodo 4 et incommodo adficiunt, dum eis bonorum paternorum partem detrahunt beneficio prætoris, qui in omnia bona vocabantur soli jure civili: et altera, pene eadem, quia emancipati, qui in bona patris concurrere volunt cum fratribus, qui in potestate manserunt, jus suorum hæredum habere volunt. Suorum autem hæredum quæ sunt, patris sunt; itaque ea quæ sua sunt, tanquam sui hæredes in commune redigere debent, ut qui se adæquant cum suis, nihil etiam ut sui sibi proprium aut præcipuum esse ducant, excepto peculio castrensi, et quasi castrensi, quia et id in potestate manentes præcipuum habebent, *l. Cum duobus.* §. *Idem Papin. D. pro soc.* Et aptatur etiam hic tit. ad bon. possessionem Unde liberi, et ad querelam inofficiosi testamenti, *l.* 4. et 9. ut liberis hoc tit. et aliquatenus etiam ad causam publicatorum bonorum, *l.* 8. *infra. de bon. pos.* et generaliter collatio fit inter suos et emancipatos ab intestato: et est commistio igitur alvo confusio bonorum propriorum cum paternis, quæ fit inter fratres ab intestato, ut ea omnia inter se partiantur ex æquo. Ex testamento vero emancipati, qui successionem obtinent jure institutionis, vel legati, aut fideicommissi, collatione non funguntur, *l.* 1. *hoc tit. l.* 23. *D. si quis om. cau. test. l. ultim. supra, com. utr. jud.* nisi hoc ipsum testator jusserit: quia ex testamento liberi non veniunt ut liberi, sed ut extranei, *l.* 1. §. *Pomponius. D. de Carb. ed. l.* 10. *hoc tit.* et æqualitas illa atque communio quam collatio constituit, eis tantum apta et conveniens est, qui succedunt in bona demortui jure liberorum, quique simul veniunt jure fraternitatis, quod ipsum per se nomen nihil aliud est quam æqualitas et communio 5. Verum ex *Nov.* 18 etiam ex testamento locus est collationi, quod præsumatur per oblivionem patrem omisisse collationis præceptum, et omissa per oblivionem plerumque haberi in jure solent pro expressis, *l. ultim. D. de lib. leg. l. Sejæ. D. de instr. leg. l. Quingenta. D. de prob.* §. *Sed feminine. Inst. de exh. lib.* Conferunt autem emancipati suis jure veteri tam adventitia quam profectitia, quæ quæsiverunt ante mortem patris, et habuerunt tempore mortis ejus, deducto ære alieno, ut *l.* 6. *hoc tit. l.* 1. §. *Qui ab hostibus* et §. *Si emancipato. D. eodem*, quoquo modo emancipati sint. Jure novo profectitia tantum 6. Sui quoque qui proprium aliquid habent 7, veluti dotem profectitiam, aut adventitiam jure veteri, vel donationem propter nuptias, vel quæ alia bona adventitia, non etiam jure novo, *l.* 2. *infra. de bon. mat.* quia et illa dos filii filiæve familias proprium patrimonium est 8, non quasi patrimonium. Emancipatis autem sui non conferunt dotem adventitiam, *l.* 4. *hoc tit.* ne duplici incommodo adficiantur, concursu emancipati et collatione dotis adventitiæ. dotem profectitiam conservat, quia hanc æquius est suæ origini restitui et confundi cum bonis paternis, cum et morte filiæ soluto matrimonio redeat in bona paterna; adventitia autem apud maritum remaneat. Cur vero sui suis conferant, emancipati emancipatis non conferant *l.* 9. *hoc tit. l.* 1. §. *ultim. l.* 2. §. *Si tres. l.* 3. §. *Quotiens. D. eodem*, si quæras, respondebo, suos non tantum fungi collatione 9, qui proprium aliquid habeant, et in eo quod proprium habent pro emancipatis, sive patribusf. haberi 10, et quasi emancipatos id inter se conferre. Cetera autem bona emancipati invicem non conferunt, quia alter alteri onori, vel incommodo non est, cum jura eorum sint omnimodo paria, excepta dote et donatione propter nuptias profecta a parente eo in cujus bona veniunt, ne meliore conditione sint quam sui qui et ea inter se conferunt. Est et eorum collatio 11 inter eos liberos, qui parenti defuncto, veluti matri aut avo, vel proavo materno, nec inter suos sunt nec inter emancipatos, *l.* 17. et inter cognatos transversi ordinis, sed patruos tantum, amitas, avunculos, materteras, et filios fratrum, sororumque pariter succedentes defuncto parenti ita ut patrui et ceteri in medium conferant dotem vel donationem propter nuptias pro se datam vel promissam, filii autem fratrum vel sororum dotem pro suo patre vel matre datam, vel donationem propter nuptias patruis et ceteris, *l.* 19. et dotem pro seipsis datam non patruis, sed invicem, ut *l.* 1. §. *Si sit nepos. D. de coll. dot. l.* 1. §. *ultim. D. de conj. cum em. lib.*

### XX. Enarratio.

1 Si modo ut edicto præt.) Ulp. tit. 28. §. *Emancipatis.*

2 Et ut Græci loquuntur) Ad *leg.* 5. *hoc tit.*

3 Ulp. ait libro Regul.) Apud Licinium Rufinum tit. 16.

4 Injuria quodammodo) Ut in *l.* 3. *D. de dot. collat.*

5 Æqualitas et communio) Ut in Eumenii gratiarum actione Flav. nominis, V. supra libro 4. tit. pro socio.

6 Jure novo profectitia tantum) *L. ult. hoc tit.* et usumfructum adventitiorum: hæc enim si in potestate remansissent, parentibus quæsivissent, ut addunt Basilica.

7 Sui quoque qui proprium al. hab.) Sola sui conferunt dotem profectitiam, vel donationem propter nuptias, quæ alia quædam dos est,

8 Proprium patrimonium est) *L. filium.* 4. *D. de collat. bonor.*

9 Suos eos tantum fungi collat.) Nam simul veniunt ad bona intestati patris.

10 Sive patribusfamil.) Ut in castrensi peculio, *l.* 2. *D. ad Senat. Macedon. l. Pater.* 14. §. 2. *de castr. pec.*

11 Est et eorum collatio) Dotis vel donationis propter nuptias, quæ profectæ sunt a matre vel avia, quibus simul succeditur: vide Cujac. libro 3. Observ. capite 30.

## TIT. XXI. *De testamento militis.*

*Vide tit.* 1. *lib.* 29. *D. et tit.* 11. *lib.* 2. *Inst.*

Posteaquam egit de bonorum possessionibus, quarum beneficio jure prætorio velut hæredes in bona demortuorum succedimus, transit ad hæreditates quæ jure civili deferuntur, et servat ordinem legis 12.

tab. [1] quæ prius de judiciis testantium, et sic deinde de successione ab intestato loquitur: quem ordinem etiam in suis edictis sequuntur prætores [2] et proconsules. Cum autem testantium alii testentur jure singulari ut milites, alii jure communi civium Romanorum, ante omnia vult se expedire jure singulari dato titulo de testamento militis. Et nuda quælibet voluntas militis de divisione bonorum suorum, vel rei familiaris decretum a milite quoquo modo factum contemplatione mortis, justum et legitimum testamentum est ex Constitutionibus principum, quæ veniam dant imperitiæ et simplicitati eorum, *l. Impuberi. D. de adm. tutor.* si quid forte in testamento faciendo minus perite [3] minusve legitime fecerint, et aliis in bonis [4], aliove tempore eos possunt esse testatos, aliis bonis, alioque tempore intestatos [5], et silentio permittunt [6] ut possint exhæredare filios: et ut legata, quæ reliquere in testamento suo, solida præstentur [7] sine diminutione Falcidiæ: et ut directo [8] in secundum casum [9] extraneo hæredi scripto vel filio puberi substituant non inutiliter, et pleraque alia quæ pagani non habent. Milites sunt qui in numeros [10] relati stipendia merent, et in expeditione occupati sunt [11].

## XXI. Enarratio.

1 Servat ordinem legis 12. tabul.) Ut vel ipsa lex 12. ostendit bis verbis concepta: *Paterfamilias uti legassit:* cui subjicitur, *Ast si intestatus moritur, etc.*

2 In suis edictis seq. Prætores) Nam primore loco proponuntur bonorum possessiones ex testamento, *si tabulæ testamenti extabunt,* tom bonor. poss. ab intestato, *si tabulæ testamenti nullæ extabunt.*

3 Minus perite) Ex *l. pen. §. ult. D. de leg. 2.*

4 Aliis in bonis) Veluti in paganis tantum, vel in castrensibus, *l.* 1. et 2. *h. t.* ac colore quasi duorum hominum duæ sint hæreditates, *l. Si certarum. 25. D. fam. ercis.*

5 Alioque temp. intest.) Miles potest hæredem ad tempus instituere, *l. Certi. 8. h. t.*

6 Et silentio permittunt) Si sciat se filiom habere, alioquin testamentum nullum est, *l.* 9. et 10.

7 Solida præstantur) Lex Falcidia in militis testamento cessat, *l. 12. hoc tit.*

8 Et ut directo) *L. 6. hoc tit.* Paganus precario tantum, *§. ult. Instit. de pupil. substit.*

9 In secundum casum) In casum acquisitæ hæreditatis et mortis.

10 In numeros) *L. 4. l. Quod dicitur. 38. l. Ex eo. 42. D. de testam. mil.*

11 In expeditione occup.) *L. pen. h. l.* ἐν στρατοπέδῳ, in castris, *Instit. eod. in princ.* et *§. Sed hactenus.*

## TIT. XXII. *Qui testamenta facere possunt, vel non.*

*Vide tit. 12. lib. 2. Instit.*

Explicato jure singulari, quod in testamentis militum locum habet, nos transit ad ordinem jusque commune .i. ad regulas juris secundum quas pagani testantur; et quia prior est quæstio semper de persona quam de solemnitate juris, *l. Quidam. D. de jur. cod. l. 4. D. qui test. fac. poss.* ideo hoc tit. in primis declarat, qui testamenti factionem habeant. Pendet vero hæc res ex 12. tab in quibus ita scriptum est, *Paterfamilias [1] uti legassit super pecuniæ tutelæve suæ, ita jus esto.* Non dat testamenti factionem filiof. non de pecunia aliena, sed de sua [2], quo nomine continetur etiam communis, ut super ea quisque pro parte sua testari possit, *l. 1. hoc tit.* Et de tutela quod additur, hoc est, ut liberis tantum suis impuberibus testamento [3] non alienis [4] tutorem instituere [5] paterf. possit. De Spadonibus quod est in *l.* 5. vel ad Eunomianos hæreticos [6] respicit, *l. 17. Cod. Th. de hær.* vel ad cubicularios principis, *l. 2. inf. de præ. sac. cub. l. 2. inf. de privil. cor. qui in pal. mi.* Cetera in hoc titulo facillima sont.

## XXII. Enarratio.

1 Paterfamilias) Auctor ad Herennium 1. Ulp. *tit. 11. leg. 120. Dig. de verb. signif.* vide Institut. de lege Falc.

2 Sed de sua) *L. Testandi. 13. inf. tit. prox. l. Conficiuntur. 8. §. Si post factum, D. de jure codicil.* Isæus in Oratione 9. sub initium: ἐγὼ δὲ καὶ αὐτὸς οἶμαι δεῖν κυρίας εἶναι τὰς διαθήκας, ἃς ἂν ἕκαστος διαθῆται περὶ τῶν ἑαυτοῦ· περὶ μέντοι τῶν ἀλλοτρίων οὐ κυρίας εἶναι τὰς διαθήκας, ὥσπερ ἃς ἕκαστος περὶ τῶν αὑτοῦ διαθῆται: *Puto necesse esse testamentum ratum esse, quod quisque de bonis suis fecerit. De alienis vero testamenta non esse valida, ut illa quæ quisque de bonis suis condiderit;* vide ejusdem orationem 5. sub initium.

3 Testamento) Vel codicillis testamento confirmatis, *l. 3. D. de testam. tut.*

4 Non alienis) Tutela jure patrio mandatur, *l. Impuberi. 40. D. de admin. tut.* emancipatis igitur pater non jure tutorem dat, datus tamen sine inquisitione confirmatur, sicut confirmandus est, quem extraneus impuberi hæredi instituto dedit, *l.* 1. et 4. *D. de confirm. tut.*

5 Tutorem instituere) Sic loquitur Cicero pro Sectio, et alibi.

6 Ad Eunomianos hæreticos) Vide librum 17. Observat. cap. 24. et Samuelem Petitum Observ. lib. 2. cap. 7. et Jacobum Gothofredum in Philostorgii historiam Ecclesiasticam lib. 9. cap. 3. Petito Cujacii sententia non probatur, Gothofredus Theodosii Constitutionem emendare conatur.

## TIT. XXIII. *De testamentis, et quemadmodum testamenta ordinantur.*

*Vide tit. 10. lib. 2 Instit. et tit. 1. lib. 28. D.*

De testamentis, id est, de variis generibus testamentorum, deque eis aperiendis, et apud acta publicandis ab ipso testatore, ut, si quando intercidant, sit unde fides eorum peti possit. Et quemadmodum testamenta ordinantur .i. de solemnitatibus et regulis juris, quas in testamentis servari opus est: quæ duæ inspectiones ita invicem conjunctæ sunt, atque connexæ, ut simul explicari possint, et debeant. Et est quidem aliud genus testamenti, quod mysticum dicitur [1], cujus solemnia explicat *l.* 21. Aliud quod fit per nuncupationem *d. l. 21. §. Per nuncupationem*, quorum in utroque septem Classici testes [2] adhibentur. Est et aliud quod fit precibus principi oblatis ex *l.* 19. aliud municipalibus gestis *d. l.* 19. et Nov. Valentiniani de testam. Alia genera testamentorum antiqua obsoleverunt, et nominatim id quoque, quod per æs et libram fiebat, aboletur *l.* 15.

## XXIII. Enarratio.

1 Quod mysticum dicitur) Constantinus Harmenop. libro 5. tit. 1. §. 32.

2 Classici testes) Festus: *Classici testes dicebantur, qui signandis testamentis adhibebantur.*

## TIT. XXIV. *De hæredibus instituendis, et quæ personæ hæredes institui non possunt.*

*Vide l. 2. Inst. tit. 14. et lib. 28. D. tit. 1.*

Quia hæredis institutio caput et fundamentum est [1] totius testamenti, ideo prælato generali titulo de testamentis, de partibus eorum dicturus ab hæredis institutione initium facit, a qua etiam plerumque [2] testatores ipsi incipere solent. Certe ex hæredis institutione vel substitutione testamentum cognoscimus, non codicilles defunctum facere voluisse, *l. 14. supra, tit. prox. l. Illud. §. 1. D. de jure cod.* nec enim alio genere, quam testamento [3], hæres institui vel substitui potest. Idcirco ait, De hæredibus instituendis, quia omnino hæredes instituendi sunt [4] si quis testamentum facere velit, et vel sola hæredum [5] institutio testamentum est. Sequitur, Et quæ personæ hæredes institui non possunt [6], puta incertas personas [7] institui non posse, vel incerta corpora, veluti collegia, nisi id eis specialiter concessum sit, *l.* 8. Collegio Judæorum non est concessum, *l. 1. supra, de Judæis.* Collegio Christianorum est concessum, *l. 1. supra, de sac. eccl.* sed et civitatibus omnibus ex *l.* 12. Olim non utique omnibus, quia civitates incerta sunt corpora [8], non populis omnibus, non populo Romano sine auctoritate Senatus hæreditatem delatam alieno testamento adire fuit permissum. Peregrini quoque et advenæ hæredes institui non possunt: nam et testatorem, et testes, et hæredes cives Romanos esse oportet, *l. Divus. D. de jur. fisc.* l. 1 *hoc. tit. l. 36. Cod. Theod. de hæret.* nec servi alieni, vel communes si cum domino eorum testamenti factio non sit, *l.* 10. nec proprii sine libertate justa .i. quæ Civem Rom faciat, nec instituti ut filii, vel ut fratres, vel ut liberti ab eo qui non aliter instituturus eos erat quam si filios aut fratres, aut libertos suos esse credidisset, ad hæreditatem venire possunt, l. 5. *supra, tit. prox. l.* 3. et 4. et *7. hoc tit.* l. 1. *§. ultim. D. de Carb. ed. l. Aufertur. in pr. D. de jure fis.* et servanda differentia *l. 4. et 7.* ut portionem adoptatitii fratris [9] tanquam indigni non auferat fiscus, suppositilii [10] auferat; et in hoc esse indignitatem, non in illo.

## XXIV. Enarratio.

1 Caput et fundam. est) §. *Ante hæredis. Inst. de legat.*

2 A qua etiam plerumque) *L. 1. D. de hæred. inst.* S. Ambrosius lib. 2. de Abraham cap. ult. *Itaque sicut testamenta hominum prius hæredem scribunt, postea legatum exprimunt, melioribus hæreditatem inferioribus legatum.*

3 Quam testam.) §. *Codicillis. Inst. de codicil.*

4 Quia omnino hæredes instit.) Inter cetera, quæ ad ordinanda testamenta necessario desiderantur, principale jus est de hæredibus instituendis: nam vis et potestas testamenti ab hæredis institutione incipit, Ulpianus *tit. 24. §. Ante hæredis.*

5 Et vel sola hæredum) *d. l. 1. §. 3.*

6 Quæ pers. hæred. inst. non poss.) Qui institui possint intelligemus, si sciverimus qui non possint. Ulpianus vero promiscue docet, qui hæredes institui possint, vel non, tit. 22

7 Puta incertas personas) Quia certum consilium debet esse testantis, Ulp *d. tit. 22. §. Incerta.*

8 Quia civitates incerta sunt corp.) Ulp. *d. tit. §. Nec municipia.*

9 Adoptatitii fratris) Quem quis adoptavit in locum fratris: cujusmodi adoptio nulla est: adoptio enim naturam imitari debet, nemo autem sibi fratrem gignit, ut ait Interpres Græcus ad *l. g. 7. hoc tit.* Sed si quis aliquem ut filium instituat, qui est suppositilius, quem non instituisset si nosset supposititium, institutio non valet, et ei supposititio fiscus hæreditatem eripit tanquam indigno. In supposititio est indignitas quædam.

10 Supposititii ) Qui subditilius in *l.* 4. Sic enim legitur in cod. Menagii et Brodæi. Glossæ: ὑποβολιμαῖος. *subditit us*, quanquam non male in aliis legatur: subditus. Glossæ Philoxeni: *subditus*, ὑποβολιμαῖος. Terentius Heaut. Actu v. Sc. III.

## TIT. XXV. *De institutionibus et substitutionibus, seu restitutionibus sub conditione factis.*

*Vide tit.* 7. *lib.* 26. *D.*

Hic titulus est de conditionibus, quæ injiciuntur inst t. et substit. precariis, quæ restitutiones dicuntur, quia Græci ἀποκαταστάσεις [1] etiam substitutiones precarias vocant. De directis substitutionibus est *l. ultim.* sed non de conditionibus eis appositis, ipsa etsi substitutio omnis directa videatur esse conditionalis, concipiatur in casum, tamen vi ipsa non est conditionalis, nisi alia quam juris ex ipso testamento ei sit inserta conditio, veluti in navis ex Asia venerit, *l. Qui liberis D. de vulg. subst.* et facile tamen fero poni ultimo loco hujus tit. eam legem propter vicinitatem tituli seq. qui est de substitutionibus directis. Nulla vero in hoc tit. proponitur substitutio directa conditionalis, et ut in *l.* 6. illo loco, Substitutioni vel restitutioni, et *l.* 7. illo, ἀποκαταστάσεως ἢ ὑποκαταστάσεως, et in *l. ultim. infra, Com. de leg.* Substitutione vel restitutione, item: Quæ restitui aliis disposita sunt. vel substitutione posita, ita in hac rubrica articulum, Seu, non ampliandi, sed explicandi causa additum opinor. Institutio est scriptura prima testamenti [2], quæ primo hæredi [3] hæreditatem defert. vel statim a morte testatoris si sit pura, vel ex conditionis casu. Restitutio vel substitutio precaria est hæreditas per fideicommissum ab hærede relicta. Conditio est futuri eventus casus incertus; vel huic titulo accomodatius lex adjecta institutioni aut fideicommisso, quæ effectum ejus differt in futurum et incertum eventum. Vel, lex certa qua testator probabili consilio ductus alium ad testamentum suum invitat. Et alia potestativa, quæ est in potestate et arbitrio hæredis instituti, alia in casu et eventu futuro fortuitoque, quæ causalis dicitur, alia mixta, cujus eventus pendet partim ex casu, *l. unica. §. Sin autem aliquid. infra, de cal. tol. l. ultim. inf. de nec. hær.* inter quæ genera conditionum differentia quædam [4] notatur in l. 4. et aliis legibus de plerisque aliis horum generum conditionibus tractatur, quæ vel remittuntur, ut conditio divortii [5], vel non remittuntur [6], et de earum interpretatione [7], et de tempore [8] quo implendæ sunt.

### XXV. Enarratio.

1 Quia Græci ἀποκαταστάσεις *Novell.* 39. 108. 123. *cap.* 37.

2 Scriptura prima testamenti) Quia vis et potestas testamenti ab hæredis institutione incipit, Ulp. *tit.* 24. institutio est veluti caput et fundamentum totius testamenti, § *Ante hæredis. Instit. de legat.* et ab ea testatores initium facere debent, l. 1. *D. de hæred. institut.*

3 Quæ primo hæredi) Hæredes institui dicuntur, qui primo gradu scripti sunt. Ulp. *tit.* 22. §. *Hæredes.*

4 Differentia quædam notatur in l. 4.) Filius in potestate sub conditione potestativa recte institutus, l. 4. *D. de hæred. inst.* nec in ejus defectum necessaria est exhæredatio, sub causali non potest: nisi in defectum ejus exhæredatus sit, *l.* 4. *hoc tit.* sed neque sub mixta. Filia autem vel nepos suus sub omni conditione institui possunt, *l.* 1 §. *Sciendum est. D. de su. et legitim. hæred.* non subdita exhæredatione. Ita Cuj. et e veteribus Fulgosius ad *d.* l. 4. Odofredus putat, idem esse in nepotibus quod in filio.

5 Ut conditio divortii *l.* 5. vel conditio liberorum in constitutione Græca, quæ in hoc titulo desideratur.

6 Vel non remittuntur) *L.* 2.

7 Et de earum interpretatione) in *l. Generaliter.* 5.

8 Et de tempore) in *l. Si quis hæredem* 7.

## TIT. XXVI. *De impuberum, et aliis substitutionibus.*

*Vide lib.* 2. *Instit.* 15. *et* 16. *et* 28. *D. tit.* 6.

Dixit titulo superiore de substitutionibus precariis et conditionibus earum, hoc titulo dicturus est de directis, quæ post institutiones sequentem partem [1] locumve in testamentis occupant, de quibus etiam antevertit dicere, *l. ult. tit. superiore*, ut hoc veluti nodo hunc ei connecteret, cui similem adnotabo tit. 59. Et ut primum constituamus quid sint, directæ sunt institutiones hæredum, quos vel nobis ipsis facimus in priorum locum [2], vel quibusdam liberis nostris [3] non habentibus testamenti factionem. His verbis notamus duos tantum substitutionum casus, ut *l. Precibus. hoc tit.* qui et eventus dicuntur, l. *Jam hoc jure. D. eod.* et causæ, *l. Cum ex filio. §. Filio. D. eod.* Primo casu, si primo gradu institutus hæres esse nolit, aut non possit [4], alium in locum partemve ejus nobis hæredem substituimus: et hæc est substitutio vulgaris, quæ communi jure [5] fieri ab omnibus et omnibus potest [6]. Secundo casu si liberi nostri moriantur, antequam habeant testamenti factionem, puta impuberes aut mente capti [7], hæredem eis damus, quem substitutum vocamus, quod post hæredem, quem nobis instituimus prima parte testamenti [8], eum subjiciamus [9] et substituamus liberis, quos in potestate habemus [10], ita ut duo testamenta sint [11], unum quod facimus nobis, alterum quod facimus liberis nostris impuberibus, quod dicitur pupillare testamentum, pupillaris substitutio, pupillares tabulæ, secundæ tabulæ: appellatio enim secundarum tabularum pupillari tantum substitutioni convenit: et secundi hæredis quam secundarum tabularum, latior appellatio est: nam et substitutus vulgariter [12], et cohæres adjectus [13] primo loco hæredi instituto [14], secundus hæres est. Vulgaris substitutio primarum, et principalium tabularum [15] locum obtinet, et cohæredis adjectio multo magis. Porro ad exemplum pupillaris [16] etiam liberis mente captis [17], quos in potestate habemus [18] in similem casum. Si mente capti decesserint, substituere possumus ex Constitutionibus Justiniani, namque olim moribus [19] hoc tantum datum erat parentibus, ut liberis impuberibus testamentum facerent in hunc casum. Si impuberes decederent, non mente lapsis in illum, nisi ex speciali beneficio principis, *l. Ex facto. D. eod.* Hodie idem possunt etiam sine venia principis ex *l. Humanitatis. hoc tit.* liberis autem mutis, aut surdis, nec hodie sine venia principis [20]. Si igitur casus substitutionum species, duæ tantum sunt species substitutionum: et vero casus potissimum spectari oportet, quia causæ hi sunt substitutionum. Si personas quibus fiunt, aliæ fiunt liberis impuberibus, aliæ mente captis ipso jure [21], aliæ mutis aut surdis beneficio principali, sive instituti sint, sive exhæredati [22] in secundum casum, aliæ extraneis, vel liberis quibuscumque [23] hæredibus institutis [24] in primum casum. Et rursus, vel fiunt expresso alterutro casu, quæ simplices substitutiones dicuntur [25], vel utroque expresso, quæ duplices ut vulgaris pupillaris [26], vel nullo generaliter et compendio orationis, veluti, Hæredes meos invicem substituo [27], vel, Illum illi substituo [28], ut *l. Precibus*, vel Sempronius Plotii hæres esto [29] cum est Plotius primo grado a testatore hæres institutus, *l. ult. sup. de hær. inst.* vel cum est Plotius testatoris filius impubes [30] cujus testator potestatem habuit.

### XXVI. Enarratio.

1 Post institutiones seq. partem) Substituti secundo gradu, vel sequentibus scribuntur, Ulp. *tit.* 22. § *Hæredes.*

2 In priorum locum) Si nobis hæredes non extiterint.

3 Vel quibusdam liberis nostris etc.) Liberis nostris impuberibus, quos in potestate habemus, quique per ætatem sibi testamentum facere non possunt.

4 Aut non possit) Ut in *l* 3. *sup. tit.* 24. et §. *Cum autem. Inst. de hæred. tat. quæ ab intest. d fer.*

5 Quæ communi jure fieri) Ut jus communi dicitur, quo utuntur pagani et milites in *l.* 15 *D. de vulg et pupill.*

6 Ab omnibus et omnibus) Fit liberis etiam puberibus a patre vel a matre. Imo et extraneus extraneo quoque utiliter ita substituit. Pupillaris liberis impuberibus a patre, non etiam a matre vel extraneo.

7 Aut mente capti) De his inf. dicetur.

8 Prima parte testam.) Horatius serm. II.

*v. . . . Quid prima secundo*
*Cera velit versu: solus multisne cohæres.*

9 Eum subjiciamus) Substituere est in locum deficientis hæredis alterum subrogare et sufficere.

10 Quos in potestate habemus) Emancipatis igitur eo modo substitui non potest, l. 2 *D. de vulg.* Miles tamen jure proprio emancipato filio substituere potest, *l. Miles.* 41. §. 3 *D. de testam. mil.*

11 Ita ut duo testamenta sint) Duo quodammodo testamenta, aut certe unum testamentum duarum hæreditatum, §. 2. *Instit. de pupill. subst. l* 2 §. 4 *D. de vulg. l. Si is qui testamentum.* 25. *D. qui test. fac. poss.* unus enim testator est.

12 Nam et subst. vulg.) Substitutus vulgari modo secundus hæres est, *l. Ex facto.* 43. §. 2. *D. de vulg.* Sveton. Julii c. 83. Augusti cap. ult.

13 Cohæres adjectus) Substitutus ab hærede adjecto differt, *l. Qui non militabat.* 78. §. *ult. D. de hæredib. instit.* nam hic cohæres est, *l. Verbis.* 7. *D. de vulg.* l. *Si hæres.* 7. *famil. ercisc.* §. *ul. Inst. de legat.* Substitutus non item: Imo et secundus hæres est, l. *Si is qui testamentum.* 25 *D. de hæred. inst.*

14 Primo loco hær. inst.) Hæres institutus primo loco scriptus dicitur, Paul. *Sent.* 3. *tit* 5. § *Si inter.*

15 Principalium tabularum) Principale testamentum, principales tabulæ, pro testamento paterno, *l. Post legatum* 5. § *Qui principale. D. de his, quæ ut indig.* l. 2. §. 1. *D. de vulg.* l. *Sicut.* 11. *D. testam. quemad. aper.* pupillare testamentum, secundæ tabulæ, *d.* §. *Qui princ.* et *d. l.* 11. et passim, et pupillo substitutus, hæres secundus: Horat. serm. II. 5.

*. . . et scribare secundus*
*Hæres, et si quis casus puerum egerit orco,*
*In vacuum venias.*

16 Porro ad exemplum pupill.) §. *Inst. de pup.* et l. 9. *hoc tit.* unde exemplaris vulgo dicta.

17 Liberis mente captis) Quid si mente capti sint impuberes? Plerique non putant distinguendum. Joannes Faber ad *d.* §. 1 n. 6. et 10 et Odofredus heic. Fulgosius putat, impuberi quasi pupillariter non substitui, ad *l. Humanitatibus num* 5. argumento legis 3. *D. de tutel.*

18 Quos in potestate hab.) Mater igitur hoc modo non substituit. Cujac. non sibi constat: vide quæ dixi ad notam posteriorem Cujacii §. 1. *Inst. de pupill.*

19 Namque olim moribus) Vulgaris substitutio descendit ex lege 12. tab. *l. Verbis.* 120. *D. de verb. signific.* pupillaris moribus introducta est, .i. jure civili, *l. Ex facto.* 43. *D. de vulg.*

20 Nec hodie sine venia princ.) Jus novum stricte accipitur, etiamsi eadem sit ratio, ut notat Glossa, et DD. *in authent. Quas actiones. cap. de sacros. eccles.* Fulgosius ad *leg. 7. inf. de his, quæ ante apert. tab.* Doctores ex sententia constitutionis idem admittunt in mutis, aut surdis.

21 Aliæ mente capt. ipso jure) Citra beneficium principis.

22 Sive exhæredati) Pupillis exhæredatis pupillariter substitui potest, §. *Non solum.* 4. *Instit. de pupill. subst.* quia substitutio pupillaris jure potestatis fit. Sed et mente captis exhæredatis substitui potest: vide Cujac. ad *d. l. Ex facto.*

23 Vel liberis quibuscumque) Impuberibus, vel puberibus, sive in potestate sint, sive sui juris: nam eis ut extraneis substituitur.

24 Hæredibus institutis) Nam in persona exhæredati inepta est substitutio vulgaris.

25 Quæ simplices substit. etc.) *L.* 4. §. 4. et *l.* 4. §. 2. *D. de vulg.*

26 Et vulgari pupillares) Theophil. Instit. tit. de pupillar.

27 Hæredes meos invic. subst.) ut in *d. l.* 4. §. 1. et substitutio mutua dicitur in *l. Cum proponebatur.* 64. *D. de legat.* 2.

28 Illum illi substituo) Si filius meus intra annum 25. decesserit: vel, quandocumque filius meus decesserit: Mævium illi substituo.

29 Plotii hæres esto) Hæc est vulgaris: inest enim conditio, si Plotius hæres non erit.

30 Filius impubes) Substitutio pupillaris non expressa conditione, si impubes decesserit.

## TIT. XXVII. *De necessariis hæredibus instituendis vel substituendis.*

*V. lib.* 1. *Inst. t.* 6. *in pr. et lib.* 2. *t.* 19. *in princ.*

Cum satis dixisset de hæredibus instituendis vel substituendis, nunc hæredum qui instituuntur vel substituuntur divisionem et qualitatem exequi parat: nec enim omnium hæredum eadem est qualitas, non idem omnium jus in omen jus mortui. Alii sunt necessarii, alii voluntarii, et rursus necessarii alii sunt sui 1, alii necessarii tantum, non sui. De necessariis tantum est hic tit. De suis 28. et 29. De voluntariis 30. Et necessarii quidem sic dicuntur, quod dominis 2 a quibus hæredes instituti aut substituti sunt, vel liberis dominorum impuberibus, ignorantes et inviti hæredes existunt, adeo ut et pœna coerceantur si eam hæreditatem spernant, *l.* 4. *hoc tit. l. pen. inf. de jur. del.* et beneficium abstinendi 3 non habeant, quod tamen prætor dat suis, qui tametsi necessarii sunt, non tamen adeo necessarii sunt, ut a prætore illis necessitate absolvi non possint, data abstinendi licentia; illi omnino necessarii sunt, ut nec abstinendi beneficium habere possint, *l. Necessariis. D. de acq. hær.* Causa autem instituendi necessarii hæredis est pudor et existimatio 4 defuncti, quia ab eo plurimum qui solvendo non est necessarius hæres instituitur: ut hæredis potius nomine quam suo bona distrahantur a creditoribus, quod erat infame, adeo ut nec sit honestum hæredem dicere, hæreditatem non esse solvendo, *l. Sed et si alio. D. ad Treb.* et recte dicat *l. Servus. C. Th. de inoff. test.* necessarium hæredem infamiam magis quam patrimonium consequi: et hæc ratio efficit, ut valeat libertas data unico servo in fraudem creditorum, creditoribus non obligato specialiter *l.* 1. *hoc tit.* sed et alia pleraque singularia admittit *l. Etsi sine. §. Sed quod Pap. D. de minor. l. Fratres. sup. de inoff. test. l. Qui potuerunt. D. de mon. test.* Alia autem est hæredum necessariorum juris veteris, alia juris novi definitio. Vetus definitio hæc est. Necessarii hæredes sunt servi proprii, qui in eadem causa permanserunt 6 eodem gradu et testamento cum libertate hæredes instituti vel substituti in primum, aut secundum casum. Demas illa verba, Eodem gradu 7, et testamento cum libertate 8, et erit definitio juris novi.

### XXVII. Enarratio.

1 Necessarii sunt sui) Ulp. t. 12. §. *Inter necessarios.* Huc referri posse videtur illud Apuleii Metam. libro 10. *Habebat filium parvum de marito, quem nuper amiserat. Hunc infantulum, quod leges necessariam patris successionem deferrent, sustinebat acerrime.*

2 Quod dominis etc.) *l.* 2. §. *Prius autem. l. Sed si plures.* 10 §. 1. *D. de vulg. et pup.*

3 Et beneficium abstin. etc.) Ulp. *d.* §. *Inter necessarios. l. Nam nec emancipatus.* 89. *D. de l. q.* 1.

4 Pudor et existimatio def.) Defuncti pudori parcitur, ut potius servi quam defuncti nomine bona veneant. Vide Cujacii notas ad §. 1. *Inst. qui et quib. ex caus. manum. non poss.*

5 Sunt servi proprii) Nam servus alienus necessarius non est, *l.* 1. *hoc tit.*

6 Qui in eadem causa permans.) Nam servus a domino institutus, et post testamentum ab eo manumissus extraneorum numero est, §. *Cæteri. Instit. de hæred. qual. et differ.* et voluntarius igitur, non necessarius hæres.

7 Dem. illa v. eodem gradu) Nam ex l. 4. nihil refert quo gradu servo libertas adscribatur.

8 Et testamento cum libert.) Nam ex *l. pen.* §. 1. licet libertas codicillis relicta sit, tamen testamento data præsumitur propter hæreditatem quæ testamento data. Sed et libertas ex ipsa scriptura institutionis si data intelligitur.

## TIT. XXVIII. *De liberis præteritis vel exhæredatis.*

*V. lib.* 2. *Inst. cap.* 13. *et lib.* 28. *D. t.* 2.

Hic titulus est de liberis: ergo de suis hæredibus; hi sunt liberi, qui in potestate morientis, et gradu proximiores sunt delatæ hæreditatis tempore 1 vel de his quos prætor inter suos hæredes vocat 2; hi sunt liberi emancipati, quos prætor adæquat suis: denique hic tit. est tam de liberis qui sunt in potestate quam de emancipatis. Sui et necessarii hæredes sunt jure civili. Emancipati voluntarii hæredes sunt, quia alieni et extranei hæredes 3 cum in familia morientis non sint, nec illi sui dicuntur, nisi ad discretionem alienorum, quales sunt emancipati, et omnes hæredes voluntarii, atque etiam necessarii tantum: nec enim sui sunt. Et præteriti dicuntur 4 qui neque instituti, neque rite exhæredati sunt, etiamsi legata eis 5 aut fideicommissa relicta sint: vel, qui institutionis aut substitutionis gradu, aut in omnibus gradibus 6 silentio omissi sunt. Vel, quorum testator in instituendis aut substituendis hæredibus mentionem nullam fecit. Exhæredati autem sunt, quos parentes a successione sua certo judicio summoverunt, quod fit varie: alii enim inter ceteros 7 exhæredantur, si respicias ad jus vetus 8, alii nominatim, alii præteritione 9 atque silentio solo, alii ab uno gradu 10, alii ab omnibus 11, ut in omnem casum.

### XXVIII. Enarratio.

1 Delatæ hæredit. temp.) Vide Cujac. ad §. 7. *de hæred. quæ ab intest. defer.*

2 Quos Prætor inter suos hær. voc.) *Instit. de legit. adgnat. succ. in princ. et de success. cogn. in princ.*

3 Quia alieni et extr. hær.) *l. Ex facto* 17. §. *ult. D. ad Senat. Trebell.* §. *Extraneis autem. Instit. de hæred. qual. et differ.*

4 Et preteriti dicuntur) §. *Eadem.* 12. *Instit. de hæred. quæ ab intest. def. l. Non putavit.* 8. §. 2. *D. de bonor. poss. cont. tabul. l. pen. inf. de fideicomm.*

5 Etiamsi legata) *l.* 3. *in fin. D. de bonor. poss. contr. tab.*

6 Aut in omnibus gradibus) *l.* 1. *h. t.*

7 Alii enim inter ceteros) Filius nominatim exhæredandus est. Filia, nepos, neptis, et ceteri liberi, vel nominatim, vel inter ceteros, *Ulpian. tit.* 21. §. *Filius.* et §. *Nepotes.*

8 Si respicias ad jus vetus) quod sublatum est *l.* 4. *hoc tit.* §. 5. *Inst. de exhæredat. liberor.*

9 Alii præteritione) Ut præteriti a matre, vel avo, aut proavo materno, a liberis, fratribus, aut sororibus, a milite: vide Cujac. ad §. *ult. eod. tit.*

10 Alii ab uno gradu) Puta ab instituto tantum, vel substituto.

11 Ab omnibus) Ut puta si ante omnes gradus, vel institutionem, et inter substitutionem, vel denique si post omnes gradus exhæredentur, et testator id senserit, *d. l.* 1.

## TIT. XXIX. *De posthumis hæredibus instituendis vel exhæredandis.*

*V. titulos superiores.*

Hic quoque titulus de suis hæredibus: nam est de posthumis .i. de qui sunt in utero, quique nati nobis 1 sui hæredes futuri sunt, hæredibus instituendis 2 vel exhæredandis 3 .i. non prætermittendis 4. Superior tit. est de jam natis, hic de nascituris, de quibus etiam cum fuerit finis superioris tituli, ex eo quam bene hic titulus mox illi coaptatus sic intelligi potest. Separati autem dantur tituli de liberis et de posthumis, quia sunt et inter liberos superstites, et posthumos separationes, sive differentiæ plures. Extant hodie quatuor 5, quintam sustulit finis superioris tit.

### XXIX. Enarratio.

1 Quique nati nobis) §. *Posthumo.* 26. *Institution. de legat.*

2 instituendis) Dubitari poterat, an posthumus institui posset, quod incerta persona sit, διὰ τὴν ἀδηλίαν. μήποτε τὸ κατενεχθὲν ἢ ἔμβρυον τις αἵματος ὑπάρχει, ἢ τὸ σχῆμα, τὸ ἄγονον, ὃ καλοῦσι ἰατροὶ μύλην: *propter incertitudinem, num forte id quod ejectum, vel grumus sanguinis sit, vel caruncula, quam medici μύλην vocant,* Joannes Philoponus de mundi concordia libro 6. cap. 25. vel quod omnino non sit: nam id quod in utero est, non esse animal Stoici contendunt, et Jurisconsulti a Stoicis imbuti. Qua de re non conveniebat inter Philosophos. Michael Psellus in libro qui continentur, ἀποκρίσεις καὶ ἐξηγήσεις συνοπτικαὶ καὶ διαφοραὶ πρὸς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ Δούκα τρισὶν ἐτύχομεν βίβλοις περὶ τούτου ζητήματος (εἰ τὸ ἔμβρυον ζῶον) Ἱπποκράτους. Πορφυρίου καὶ Γαληνοῦ· ὧν ὁ μὲν Ἱπποκράτης καὶ Γαληνός, ζῶον αὐτό φασιν εἶναι ἐν τῇ γαστρί. ὁ δέ γε Πορφύριος πολλοῖς λογισμοῖς καὶ ἀποδείξεσι διατείνεται, μὴ εἶναι τὸ ἔμβρυον ζῶον. Sed tamen magis placuit, posthumos non inutiliter hæredes institui, et præter auctores nostros probat Galenus in libro εἰ ζῶον τὸ κατὰ γαστρός, p. 46. editionis Græcæ, et quamvis animal non sit ex Jurisconsultorum sententia, quasi animal tamen institui fingitur. Verum hac de re plenius in Commentario ad Institutiones.

3 Vel exhæredandis) Hodie posthumi exhæredatio nulla est: nec enim elogium illi adscribi potest, qui in rebus non est, et sine causa legitima exhæredatio non procedit.

4 Prætermittendis) Prætermittere est neque hæredem instituere, neque exhæredare.

5 Extant hodie quatuor i Prima hæc est, in liberis servabatur differentiæ sexus. In posthumis non item, præteriti enim cujuscunque sexus sint, agnascendo rumpunt testamentum: licet posthumus illico postquam in terram cecidit, vel in manibus obstetricis, decesserit, ut est in *l.* 3. Statius V. Sylvarum:

*—— tellure cadentem*
*Excepi.*

Claudianus in Rufinum:

*Rufinus quem prima meo de matre cadentem*
*Suscepi gremio.*

II. Si filius præteritus vivo patre moriatur, non convalescit testamentum. *Instit. de exhæredat. liber. in princ.* Si vero posthumus vivo patre nascatur, et illico decesserit, testamentum convalescet, *l. Posthumus.* 12. *D. de inj. rup.* III. Filii jam nati præteritione testamentum statim nullum est: posthumi autem nativitate rumpitur, quod ab initio consistit, *l.* 3. §. 2. *eod.* IV. differentia extat in *l.* 4. *eod.* Quinta in *l. ult. sub fin. sup. titul.* 1. quam ibidem sustulit Justinianus.

## TIT. XXX. *De jure deliberandi, et de adeunda vel acquirenda hæreditate.*

*Vide tit.* 8. *lib.* 38. *et tit.* 2. *lib.* 29. *D.*

Hic titulus est de voluntariis hæredibus, nec enim jure civili aliis quam voluntariis hæredibus competit jus deliberandi, id est, potestas et arbitrium consultandi, utrum expediat adire hæreditatem necne, quia inviti non adeunt suo periculo, cum sint voluntarii. Jure prætorio competit etiam suis, quia se abstinere possunt. Necessariis neque civili 1, neque prætorio jure competit. Et ad deliberandum quidem, vel a testatore datur dies, hoc est cretio, vel a judice, hoc est propria deliberatio, cui dandæ ne omnino esset in arbitrio principis vel judicis præscripta est præscriptio certa in *l. ult.* §. *Sed quia. hoc tit.* At si neque a testatore, neque a principe, aut judice datum sit tempus ad deliberandum, forte nullis postulantibus creditoribus, aut liberis exhæredatis, jus ut opinor adeundæ hæreditatis est perpetuum 2, *l.* 1. *inf. de suis, et leg. lib.* et ita Græci notant ad *l.* 4. *sup. quiadm.* τὸ πολιτικὸν ἄπειρον χρόνῳ οὐκ ἀποκλείσθαι, quibus crediderim magis quam argumentis Latinorum male ductis, vel ex *l.* 8. *hujus tit.* vel aliis locis. Quod autem sequitur in hoc tit. et de adeunda, etiam ostendit hunc titulum esse de voluntariis hæredibus, quibus solis aditio necessaria est, suis aditio aut bon. possessio non est necessaria, *l.* 7. *D. de inof. test.* *l.* 13. *hoc tit.* Et aditio quidem alias accipitur pro cretione, quæ dicitur intra tempus a testatore constitutum .i. pro aditione solemni 3, alias pro aditione simplici, sive nuda contestatione amplectendæ hæreditatis, qua hodie utimur, detractis cretionis solemnibus, detracta infinitate 4 superstitum 5 detractis formulis 6, detracta corporis hæreditarii apprehensione, detracta percussione digitorum. Effectus tamen cretionis manet, et effectu solo inspecto, dicitur aditionem hæreditatis esse actum legitimum. Nam et pure fit 7, et semel, et per hæredem ipsum, non per procuratorem 8 nisi Cæsaris. non per tutorem, nisi pupillus infans sit; sed per patrem recte volente filiofam. vel etiam eo non volente si infans sit. Quod additur in hoc tit. Vel acquirenda, causam aliam præbet, ne suos hæredes ab hoc titulo omnino summoveamus: Nam acquirendi verbum generale est, quod complectitur, ut cretionem, et aditionem, et immistionem, et pro hærede gestionem, ex existentiam, et animi destinationem solam. His enim omnibus modis hæreditas acquiritur, et suis hæredibus, aut necessariis 9 existentia, quæ a Græcis ἀναφανεῖς dicitur, et immistione proprie. Recte igitur dixeris, quod sit hic tit. de omni genere acquirendæ hæreditatis, et quod prætor etiam suis hæredibus det tempus ad deliberandum, hunc titulum potissimum esse de voluntariis hæredibus, sed nonnihil etiam ad suos pertinere de quibus est *l.* 3. 8. 13. et initium 19. quorum præcipuum jus in transmissione delatæ hæreditatis 10, aliquatenus communicatum tamen voluntariis hæredibus Constitutionibus tribus *l.* 18. et 19. *hoc tit.* et *l.* 1. *inf. de his, qui ant. cap. ap. tab.* Imo acquirendi verbum proprie respicere ad suos recte dixeris, ut titulus qui sequitur de repudianda vel abstinenda, convenienter opponatur huic, de adeunda vel acquirenda. Et serva hæreditatem adiri, vel acquiri triplici via, recta si adeas incunctanter; tardiore si habita deliberatione hoc facias, utraque lubrica, et tutiore tertia, quam aperit Justinianus in *l. ult.* si facto inventario bonorum defuncti ex fide bona.

### XXX. Enarratio.

1 Necessariis neque civili) vide *sup. tit.* 27.

2 Est perpetuum) Quæ fuit sententia Glossæ Azonis, et aliorum, ut refert Johannes Faber ad *l.* 19. *hoc titul.* Vide Fulgosium ad *l.* 8. et quæ dixi libro 1. titul. 18.

3 Pro aditione solemni) de qua Vide Cujac. Observat. libro 7. cap. 18. Aditio non erat antiquitus sine cretione. Itaque actus legitimus erat: hodie sublata cretione, nihilominus manet actus legitimus, ut alibi lib. 11. Sem. fusius doceo, cum tu antea semper cretionem ab aditione separasses. P. Faber.

4 Detracta infinitate superstitum) Infinitas, ut in *l.* 2. §. *Omnibus.* 13. *sup. de vet. ju. enucl.* et apud Tullium de Offic. 1. vide librum 9. Observat. cap. 29.

5 Superstitum) Festus Pompejus *Superstites, præsentes testes significat.*

6 Detractis formulis) De his solemnibus dico ad §. *ult. Instit. de hæred. qualit. et diff.* ad cretionem hæreditatis respicit Symmachus epist. lib. 4. 35. *Crevisti etiam pro parte legitima paternæ in me familiaritatis successionem.*

7 Et pure fit, et semel) *l. Cum qui.* 51. §. *ult. D. de acq. hæred.* *l. Si solus.* 80 §. *ult. eod.*

8 Non per procuratorem) *l. Per procuratorem.* 90. *eod.* nisi sit procurator Cæsaris *l.* 1. §. *ult. D. de offic. procur. Cæsar.* non per tutorem nisi pupillus infans sit, *l. Pupil.* 5. *l. Si infanti.* 18 §. 2. *hoc tit.* *l. Servo invito.* 65 §. *Si pupillo, D. ad Senat. Trebell.* sed per patrem recte volente filiofamilias, *l. Filiofam.* 4. et *l. Retinenda.* 11. *hoc tit.* vel etiam sine voluntate filii, si infans sit, *d. l. Si infanti.*

9 Et suis hæredibus, aut necess.) vide *recitat. ad titul. de necess. hæred. instit. sup.*

10 In transmiss. delatæ hæred.) Adde legem *Apud hostes.* 8. *inf. de su. et leg. liber.*

## TIT. XXXI. *De repudianda vel abstinenda hæreditate.*

*Vide lib.* 29. *D. tit.* 2.

Hic titulus opponitur superiori de adeunda, vel acquirenda hæreditate, ita ut verbo Adeunda ex adverso respondeat verbum Repudianda, et verbo Acquirenda verbum Abstinenda, quæ collatio ostendit in superiore titulo verbum Acquirenda proprie pertinere ad suos hæredes, qui per immistionem hæreditatem acquirunt, sicut in hoc tit. verbum Abstinenda constat proprie ad suos pertinere, et sic *l. ult. sup. tit. prox.* Si repudiandam, inquit, vel abstinendam hæreditatem esse crediderit. Duæ autem in hoc tit. regulæ potissimum constituuntur. Eum, qui acquisivit hæreditatem, etiamsi damnosa sit, repudiare eam non posse suo jure, beneficio restitutionis posse si minor 1 sit 25. ann. Et eum, qui repudiavit, rursus ad ea bona, quæ repudiavit, redire suo jure per suam personam nullo modo posse, propter aliam posse, et jure quoque restitutionis in integrum propter ætatem, si res sit integra. Majorem ætate neque suo jure, neque per restitutionem, quod repudiavit acquirere posse, si sit extraneus hæres: Namque suus hæres etiam major 25. an. si abstinuerit se, postea ipso jure non petita restitutione bonis quib. se abstinuit se permiscere potest si res sit integra, *l. Si quis suus. D. de ju. del.* quod Justinianus limitat in *l. ult. hujus tit.* 2, et est hæc quoque in re differentia inter suum, et extraneum hæredem.

### XXXI. Enarratio.

1 Si minor sit 25.) §. *Extraneis. Institut. de hæred. qualit.*

2 In l. ult. hujus tit.) Hunc tit. satis explicat Cujacius ipse in recitatione. Hoc tantum monemus in *d. l. ult.* vulgo non male legi, *et remissum*, pro, *permissum*, et in vett. Ægidii Menagii, et Juliani Brodæi. Dositheus in Adriani sententiis, quæ incipit ab his verbis; ἐν τοσούτῳ ἐπιτρέψον οὖν μοι, *remitte ergo me*: Male igitur ibi corrigunt, *permitte*:

## TIT. XXXII. *Quemadmodum testamenta aperiantur, inspiciantur, et describantur.*

*Vide lib.* 29. *D. tit.* 3.

Aut tabulæ testamenti aperiuntur, et publice insinuantur apud acta, vivo testatore, ut major eis fides accedat, *l.* 2. 18. 23. *sup. de testam.* aut post mortem testatoris, ut innotescant hæredibus, et legatariis, et fideicommissariis, et servis manumissis, et fisco cui hæreditatem vicesima 1 dabatur, et aliis quorum interest. Et ex lege Julia et Papia non erat extraneis hæredibus jus adeundæ hæreditatis ante apertas tabulas, ante insinuationem testamenti, ut *l. Cum antiquioribus. l. ult.* §. *Sin autem dubius.* et §. *In computatione. sup. de ju. delib.* nisi forte quis hæres esset scriptus ex asse *l. Multum. D. de cond. et dem.* *l.* 1. § *ult. D. de jur. et fac. ign.* et dies quoque legatorum, vel fideicommissorum non cedebat ante apertas tabulas: hodie ex Constitutione Justiniani, quæ reducit jus antiquum, quod obtinuit ante legem Juliam et Papiam, hæres sive scriptus sit ex asse, sive ex parte, statim a morte testatoris hæreditatem adire potest, etiam clausis tabulis testamenti, et dies quoque legatorum cedunt a morte testatoris ante apertas tabulas, *l. unica,* §. *Cum igitur.* et §. *In novissimo. inf. de cad. tol.* Necessarii hæredes tantum, vel sui, et necessarii semper hæredes extiterunt, et existunt a morte testatoris: etiam clausis tabulis testamenti, *l.* 3 *sup. de jur. delib.* *l. Ex parte. D. de acq. hær.* quod et liberis non suis, licet extranei hæredes sint, Theodosius dedit, ut a morte parentis hæredes extitisse intelligantur in hoc ut hæreditatem transmittant ad liberos etiam clausis tabulis testamenti, et ante aditam hæreditatem, *l. unica, inf. de his, qui ant. ap. tab.* Hinc titulus ait, testamenta; sed pertinet etiam ad omne id quod ad causam testamenti pertinet, ut puta, et ad codicillos, et ad substitutionem pupillarem, et ad libellum qui pertinet ad ultimam voluntatem defuncti, et ad epistolam fideicommissariam, et ad omnem omnino scripturam testamenti etiam im-

perfectam. Et recte *l. 3. hujus tit.*, ejus quod ad causam novissimi judicii pertinet, quæ fuerunt verba prætoris tam in interdicto de tabulis exhibendis quo tenetur qui negat penes se esse id quod ad causam testamenti pertinet, quam in extraordinarii auxilii pollicitatione, quæ adversus eum spectat qui non negat penes se esse id quod ad causam testamenti petinet, ille ut damnetur in id quod interest, hic ut omnimodo exhibere compellatur, *l. 2. §. ult. D. eod. l. 1 §. 1. D. de tab. exh.* Aperire autem hoc loco, non tantum est tabulas testamenti patefacere naturaliter, ut in SC. Silaniano 1, sed etiam civiliter .i. secundum leges et mores civitatis in qua fit apertura testamenti, *l. 2. hoc titul.* solemni quodam ordine 2, qui plerumque explicatur præsente magistratu in foro 3 aut Basilica, differto foro, et servatis his quæ licet addiscere ex *l. 4. 6. 7. D. eod.* et Paulo 4. *Sent. tit. de vicesima.* Semper excipitur ea pars testamenti quam testator vetuit aperiri, vel quam vetasse intelligitur, ut substitutio pupillaris *l. 3. hoc titul. l. Pupillares. D. eod. §. Sin autem Inst. de pup. subst.* et pars quæ ad alterius ignominiam 5 pertinet, veluti exhæredatio, aut præteritio, et descriptio quoque diei, aut consulis, ne quis præferat, aut postferat diem 6. *d. l. 3.* in qua et illud notandum, ut juratus purget se de calumnia qui quod ad causam testamenti pertinet desiderat inspicere et describere.

### XXXII. Enarratio.

1 Hæredit. vicesima) De qua vide Cujac. in lib. 4. Sentent. Pauli, tit. 6 et Observat. lib. 5. cap. 16. et libro 9. cap. 25.

2 Ut in senatusc. Silan. *l. 3. §. Aperire. 12. D. SC. Silan.*

3 Solemni quodam ordine) Signatores conveniunt, et sigilla sua recognoscunt. Collatio Carthagin. II. cum Donatistis: *Quoniam ab utraque parte impressionem signorum agnitam constat, ea quæ præcepi, a notario relegantur. Petilianus Episcopus dixit: Sic solent testamenta non gesta reserari.*

4 In foro) Gregorius Turonensis in libro de vita Patrum cap. 8. *Post dies autem quos lex Romana sancivit, ut defuncti cujuspiam voluntatem publice relegatur, hujus Abbatis testamentum in foro delatum turbis circumstantibus a judice reseratum, recitatumque est.*

5 Ad alterius ignominiam) πρὸς ὕβριν εἰ φαίνεταί τινων, ut ajunt Græci, *ad aliquorum injuriam dicuntur.*

6 Aut postferat diem) Postferre, *postlator*, Poeta vetus: *Postulatus est dies tui syngraphæ.*

## TIT. XXXIII *De edicto Divi Adriani tollendo, et quemadmodum scriptus hæres in possessionem mittatur.*

Post aperturam et recitationem testamenti rite perfectam, solet hæres scriptus mitti in possessionem rerum hæreditariarum, quas mortis tempore testator possedit: Nam in possessionem earum quas alius justa ex causa possedit, non ante mittitur, quam egerit petitione hæreditatis, aut rei vindicatione, *l. 3. hoc titul.* et 3. *Sent. Pauli tit. 5. in fine:* et fit ea missio ex beneficio edicti D. Adriani, *l. 25. Cod. Th. quor. app. non rec.* quo qui uti vult, necesse non habet petere bonorum possessionem secundum tabulas, vel hanc si malit petere, beneficium edicti non habet, *l. ult. C. Th. de testam.* et Valentiniani *Nov. 1. eod. tit.* etiamsi falsum 1, vel irritum, ruptum, inofficiosum, nullum testamentum dicatur, locus huic beneficio est, salva eorum discreptatione, *l. 2. hoc. tit.* nec ab eo provocatio est, *l. Quisquis. inf. quor. ap. non rec. l. ult. D. de app. rec.* et ibi postuletur ubi sunt res hæreditariæ, *l. 1. sup. ubi de hær. ag.* Pluribus autem postulantibus se mitti in possessionem inter quos controversia est, is præfertur qui potiore jure habere videtur, *l. 3.* qua de re summatim cognoscit judex, quia hæc res celeritatem desiderat. Certo institutus 2, substituto præfertur *l. 1.* sive substitutus sit directo, sive per fideicommissum ante restitutam hæreditatem *l. Filium. D. ad Treb.* Hodie non fit missio ex edicto D. Adriani, sed ex Constitutione Justiniani: Nam et quum erat ex edicto annus 3 hodie est perpetua, nec ante permittitur, quam sit perempta quæstio principalis de hæreditate, quam constant non perimi, nisi usucapione vel præscriptione 30. an. 4 et quod erat in edicto de aperiendis tabulis testamenti statim post mortem testatoris, *l. ult. D. de app. rec.* ne qua fieret mora vicesimæ hæreditatum, ut Paulus ait in Sen. tit. de vicesima, hodie vicesima sublata locum non habet. Necesse tamen est priusquam missio fiat, testamentum aperiri et proferri jure perfectum. Nec distinguimus hæres scriptus sit ex parte, an ex asse, *l. 3.* et *d. l. Filium.* Nam et si scriptus ex asse possit adire ante apertas tab. 5 non tamen potest mitti in possessionem.

### XXXIII. Enarratio.

1 Etiamsi falsum etc.) Paulus *libro 3. Sent. tit. 5. §. Sive falsum.* vide Cujac. ibid. et tit. 11. sup.

2 Certo instituto) Paulus *d. l. 5. §. Si inter hæredem* τέως ὁ ἐγγραφὸς ὀφείλει εἶναι ἐν νομῇ, *interim institutus in possessionem esse debet*, ut est in Basilicis.

3 Annus) Paulus *d. tit 5. §. Scriptus hæres*, et *l. ult. h. tit.* ibi: *sive enim post annale.*

4 Nisi usucapione vel præscript.) *d. l. ult.* ibi: *quod possit vel possessori, etc.*

5 Possit adire ante apertas tab.) Vide inf. tit. 51.

*Tom. 7.*

## TIT. XXXIV. *Si quis aliquem testari prohibuerit, vel coegerit.*

*Vide lib. 29. D. tit. 6.*

Fisci aut vicesimæ hæreditatum fisco debitæ ab extraneis hæredibus 1 mentio habita superiore titulo, nos vocat ad alias species quibus fisco aditus patet ad hæreditates et bona defunctorum: et ut illius tituli origo proficiscitur ex constitutione, sive edicto D. Adriani, sic et istius ex alia constitutione ejusdem Principis, *l. 1. D. eod.* quæ vult ut qui dum captat hæreditatem legitimam 2, prohibuit volentem facere testamentum ne faceret, vel qui cum esset priore testamento scriptus hæres prohibuit volentem mutare testamentum ne mutaret, dum id agit forte ne testamentarius 3 introducatur, vel ne testes conveniant, vel qui coegit aliquem facere testamentum, et se hæredem scribere, ei velut indigno fiscus hæreditatem auferat, itemque alii 4, si alium coegerit scribi: quia nisi noxius criminis alius non sit, defuncti voluntatem non habet, arg. *l. Cum quidam. D. de his quæ ut ind. auf.* nec enim intelligitur voluisse, qui coactus voluit. Nam testamentum plenam et liberam voluntatem liberum stilum 5 exigit. Et nota dolum malum, aut vim prohiberi, non blanditias, *l. ult. hoc tit. l. ult. D. eod.* et hujus criminis non aliam esse pœnam quam confiscationem hæreditatis, et competere etiam eo nomine de dolo actionem his quorum interest, *l. 4. hoc tit.* 6 *l. Lucius. §. Sempronia. D. de leg. 2. Nov. 115.* adjuncta Juliani interpretatione, quod et ad *l. unicam, inf. de sent. quæ pro eo quod int.* probat Theodori interpretatio: et ita civilis discreptatio possit accipi in *l. 1. hujus tit.* ut dicat, eum qui testari coegit, tam civiliter 7 teneri de dolo, vel in factum quorum interest, quam criminaliter accusari posse, causa ad fiscum delata.

### XXXIV. Enarratio.

1 Ab extraneis hæredibus) Nam huic præstationi vicesimæ erant tantum obnoxii extranei hæredes non sui. Plinius in Paneg. Traj.

2 Qui dum captat hæred. leg.) *l. 1. et 2. D. eod.*

3 Ne testamentarius) Scriptor testamenti.

4 Itemque alii) *l. 1. hoc. titul.* in qua constat Cujacium legisse: *vel quolibet alium*, quam lectionem confirmant Basilica, et libri vett. Menagii et Brodæi. Fulgosius ad *l. 2. hoc tit.* Facit, inquit, lex proximo præcedens, quæ illos duos casus judicat a pari, sive coegerit ut se hæredem institueret, sive coegerit ut alium hæredem institueret. Idem scribit ad leg. 1. Gallicus interpres Codicis longe aliter legisse videtur: sic enim reddidit: *ou il fit hoirs par aucune autre maniere cils que il ne vouloit pas, que le fussent*, quasi ita legerit: vel quolibet alio modo. Eum mihi utendum dedit Cl. vir Ægidius Menagius.

5 Liberum stilum) ut in *l. 1. sup. de sacros. eccles.*

6 Lege 4. hoc tit.) Quæ extat Basilic. libro 35. tit. 4. in qua additur: eum qui testari prohibuit ἐξορίζεσθαι, *relegari*, quod cum jure proditum non sit, videtur additum ex posterioris alicujus principis constitutione, aut quia crimen contrahitur, videntur Græci pœnam relegationis de suo addidisse. Idem extat apud Michaelem Attaliotem.

7 Tam civiliter) Basilica: ἐνάγεται χρηματικῶς καὶ ἐγκληματικῶς *civiliter, et criminaliter convenitur.*

## TIT. XXXV. *De his quibus ut indignis hæreditas aufertur, et ad SC. Silanianum.*

*V. lib. 34. D. tit. 9. et lib. 29. tit. 5.*

In titulo superiore proposita est causa una ex qua hæredi ut indigno fiscus hæreditatem aufert; ea est crimen prohibiti, aut extorti testamenti. In hoc tit. proponuntur plures aliæ 1, ac primum in *l. 1. 7. 10.* crimen inultæ mortis 2 defuncti, quod et crimen ingrati hæredis possis dicere ex *l. Gajus in fi. D. de SC. Silanian.* et crimen aliud hæredis, qui per calumniam falsum testamentum dixit, in quo ex parte hæres scriptus est, *l. 2. et 8.* et aliud hæredis scientia contra eos ineptam voluntatem defuncti 3, qui notatur *l. 5.* 4 Sed et *l. 4.* ostenditur ei quoque hæredi, ut indigno hæreditatem auferri, quem testator in codicillis declaravit suam non mereri voluntatem. Item SC. Silaniano cum paterfam. a familia per vim necatus esse dicitur, hæres prohibetur adire vel aperire tabulas, antequam de servis qui sub eodem tecto locove erant quæstio habita, et de noxiis ultimum supplicium sumptum sit, ut *l. 11. §. Sex eum. D. ad L. Falc.* alioquin ei ut indigno aufertur hæreditas 5, et ad id pertinet *l. 3. 6. 9. pen. et ult.* Indignus est qui capere potest, et vero etiam capit; sed quod cepit, retinere non potest 6, vel quod testator eum, aut lex indignum hæreditate judicaverit esse, vel quod non illicitum quidem, sed quodammodo pudendum sit apud eum remanere quod cepit. Indignus est capax jure, incapax effectu. Incapax vero est incapax jure et effectu. Ad incapacem, qui se defert pertinet beneficium edicti D. Trajani 7, non ad indignum.

### XXXV. Enarratio.

1 Proponuntur plures aliæ) Ex quib. fisco quæritur, quod indigno auferri debet. Idque generaliter verum est, nisi duobus casibus, qui enumerantur in *l. pen. inf. de legat.* et tertio *in l. 1. sup. de secund. nupt.* et quarto in *l. Si qua incesti. sup. de incest. nupt.* P. Faber.

2 Crimen inultæ mortis) vide ad tit. 40. libri 11. et quidem sive

hæres necem testatoris scivit, sive ignoraverit, *l. Hæredem.* 17. *D. de his, quib. ut indig.* Sic ergo punitur negligentia hæredis qui non inquisivit in genus mortis testatoris, ut ad eandem legem scribit Cujacius, et Græci interpretes iisdem, ῥᾳθυμία παρακολούθησε, ἐφ' οἷ χώρα τῆς ἐκπτώσεως τῆς κληρονομίας: *Culpa secuta est, qua ex re in casum venit hæreditas.*

3 Non ineptam voluntatem def.) Ut in *l. Servo alieno.* 113. §. *ult. D. de legat.* 1.

4 Qui notatur l. 5.) In qua recte monet Cujacius legendum, *supremis defunctorum obtemperatum*. Nec aliter habetur in veti Menagii, et Brodæi.

5 Ei ut indigno auf. hæred.) Vide et titulum 40. lib. 11.

6 Retinere non potest) Ut in l. Cum fratrem. 9. successionem retinere non possunt. Sic enim habent libri veteres, et interpres Galliens, *retenir l'heritage.*

7 Edicti D. Trajani) *L. Edicto.* 13. *in princ.* et §. *pen. D. de jure fis.*

## Tit. XXXVI. *De codicillis.*

*V. lib.* 29 *D. tit.* 7. *et Instit. lib.* 2. *tit. ult.*

Postquam dixit satis de testamentis, et de hæredibus instituendis et substituendis, qui potissimum testamenta sustinent ne ruant, si hæreditatem acquirere et amplecti velint, transit ad codicillos, qui et ipsi ad causam testamenti pertinent, si testamentum sequantur, ut aliquid suppleant aut emendent, vel etiam si præcedant, nec testamento infirmentur, *l.* 1. §. *Ad causam. D. quemadm. test. aper.* *l.* 1. §. *Hoc interdictum, D. de tab. exh. l.* 3. § *Si quis codicil. D. de SC. Silan.* et pro parte testamenti habentur, *l. pen. D. quemad. test. ap. l. Quidam. D. de ju. codicil.* et ex eo vires capiunt sive confirmati sint, sive non confirmati sint, *l.* 3. § *ult. D. eod. l.* 1. *hoc tit.* et si forte ab intestato conficiantur, vicem testamenti exhibent, *l. Ab intestato. D. eod.* Nam et ab intestato nullo facto testamento 1 recte conficiuntur; imo et facto testamento, ut *l.* 6. *D. si quis omis. cau. test.* ut si codicillos plene definire velis, ita definire debeas: codicilli sunt intestatorum vel testatorum voluntates quædam nudæ nullis subnixæ solemnibus juris 2. Ad codicillos pertinentes ad testamentum, qui et testamentum sequuntur, respiciunt qui eos definiunt esse emendationem 3, aut supplementum testamenti: Nam qui post factum testamentum aliquid ei detrahere vel addere aut emendare volunt, non alia ratione possunt quam per codicillos; testamentum enim testamento emendari aut suppleri non potest, mutari potest. Codicillus codicillo non tantum mutari ut *l.* 3. *hoc titulo*, sed etiam suppleri et emendari potest. Est et hæc summa differentia inter testamentum et codicillos, quod non ut testamento, ita codicillis verbis 4 directis hæreditas dari, vel confirmari 5, vel adimi potest 6: cujus verior ratio 7 hæc, ne jus codicillorum et testamentorum confundantur: Nam si codicillis, qui nullam juris solemnitatem exigunt, idem fieret quod testamento, periret usus et jus omne testamentorum tantis vigiliis excogitatum et inventum. Quæ proponitur in *l.* 7. 8 non est necessaria, ut *l. Hæres. D. de usurp. et usuc.* nec quæ in *l. Quod per manus. D. de ju. codicil.* Nam duo instrumenta nihil vetat robur aliud ex alio capere.

### XXXVI. Enarratio.

1 Nullo facto testam.) *L. Conficiuntur.* 8. *D. de ju. codicill.*

2 Nullis subnixæ solem. jur.) Nullam solemnitatem ordinationis desiderant §. *ult. Inst. de codicill.*

3 Emendationem, aut suppl.) Moscopulus, et Teophilus, ubi dixi.

4 Ita codicillis verbis dir.) In codicillis testamento confirmatis directo hæres scribi non potest, *l.* 10. *D. eod. l. Institutio.* 10 *de condit. instit. l. pen. Col. de necess. hæred. instit.* Papinianus in *d. l.* 10. *D. eod.* ait, per manus traditum esse hæreditatem codicillis dari non posse. Quintilianus in declamat. 308. traditam a majoribus per manus libertatem.

5 Confirmari) *l.* 1 *pen.* §. *Sed cum.*

6 Vel adimi) §. 2. *Instit. eod.*

7 Verior ratio) Qua utitur Justin. in *d.* § 2.

8 Quæ proponitur in l. 7.) His admodum verbis: *Si idem codicilli, quod testamenta possent, cur diversum his instrumentis vocabulum mandaretur.* Nam ut ait Isidorus Pelusiotes in epistola 54. libri 1. εἰ τὰ πράγματα ὅμοια, ἀνάγκη καὶ τὰ ὀνόματα καταδέχεσθαι ὅμοια: *si res inter se similes sunt similia quoque nomina suscipere necesse est.*

## TIT. XXXVII. *De legatis.*

*V. lib.* 30. *D. tit.* 1. *et Inst. lib.* 2. *tit.* 20.

Post testamenta et codicillos dat legata, quod hæc et testamento relinquantur et codicillis testamento confirmatis. 1. Et est legatum quod verbis directis ab hærede 2 instituto testator cohæredi 3, vel alii relinquit. Verbis, inquam, directis, .i. imperativis, unde legati nomen deducere Ulpianus videtur 4, quod legis modo, .i. imperative relinquatur (fideicommissum verbis precariis, et quibuscunque relinquitur). Et erant olim verba directa Latina et certa solemniaque: hodie etiam Græca recipiuntur et vernacula, et quæcunque verba Latina etiam illegitima, inusitata mixobarbara, quibus fere et omnia testamenta hodie videmus esse conscripta, unde litium seges. Et, ut idem Ulp. scribit, legato dominium acquiritur ex 12. tab. l. *Quoties.* § *ult. D. de pecul. l.* 7. *l.* 21 *hoc. t. l.* 3. *inf. quan. dies leg. ced. l.* 1. *in fi. D. de pub. in rem act. l.* 3. §. *Si rem. de leg.* 3 fideicommisso possessio, non dominium, *l. Qui usumfructum. D. si usuf. pet.* Sunt autem in hoc tit. multa quæ in Digestis in varios titulos dispertita sunt. Nam et hic agitur de annuis legatis *l.* 2. et de alimentis legatis *l.* 2. et de adimendis legatis *l.* 3. 14. 17. quæ non adimuntur codicillis non confirmatis 5, nec nuda voluntate ipso jure: qua in re etiam distant a fideicommissis 6. Et de legatis quæ ut indignis auferuntur *l.* 5. 8. *pen.* nec tamen fiscantur 7, tres casus. Hic etiam pleraque communia proponuntur inter legata et fideicommissa, atque etiam hæreditates in duabus quæstionibus juris in l. 23 aliter definitis 8, quam fuerant definitæ a veteribus Jurisconsultis. Nam Primo ex 12. unciis, Secundo ex 6 unciis hæredibus institutis: Primo dabant bessem, Secundo trientem, servata justa proportione, quam ne servet Justinianus movetur conjectura voluntatis defuncti, et ita illi Primo ex 12. Secundo ex 4. unciis hæredibus institutis, Primo dabant dodrantem, Secundo quadrantem. Justinianus duos semisses facit, et consequenter Primo ex 12. Secundo ex 6. Tertio ex 11. unciis hæredibus, Primo illi darent altero tanto plus quam Secundo, et Secundo duplo plus quam Tertio, ex mente Justiniani Primus et Secundus haberent quincunces, et Tertio conferrent uncias. Primo autem hærede instituto ex 6. deinde Secundo ex 12 unciis, quia nulla occurrit præsumptio ulli diminutæ portionis, qua sola movetur Justinianus, sequimur jus vetus et proportionem justam, ut Primus habeat trientem, Secundus bessem. Et in secunda quæstione *d. l.* 2 3. Titio hærede instituto, deinde Titio et Sempronio conjunctim, veteres Titio darent dodrantem, Sempronio quadrantem. Justinianus duos semisses facit. Quod idem et in legatis locum obtinet.

### XXXVII. Enarratio.

1 Et codicillis testam. confirm.) *L. Quidam.* 14. *D. de jure codicill.*

2 Ab hærede) V. Parat. Dig.

3 Testator cohæredi) Et prælegatum, vel præcipuum dicitur.

4 Ulpianus videtur) Tit. 24.

5 Codicillis non confirmatis) Ulp. *d. tit.* 24. §. *Legatum quod datum est.*

6 Distant a fideicommis.) Ulp. *t.* 25 § *Fideicommissum et ante.*

7 Nec tamen fiscantur) Pro confiscantur.

8 In l. 23. aliter defin.) In qua Menagii et Brodæi codices habent, *animos veteres.*

## TIT. XXXVIII. *De verborum et rerum significatione.*

*V. tit.* 16. *lib.* 50. *D.*

Hic titulus etiam proprie pertinet ad legata et fideicommissa, et in eo l. 4. ad hæreditates quoque, et libertates, et tutelas, et aliquatenus ad contractus, et ut vides quam apte connectatur superiori, servans initio *l.* 21 *de verborum significatione*, ut sit quæstionem proponi, quam in hoc tit. sequuntur aliæ, de instructi significatione, si quis fundum instructum, aut domum instructam legaverit *l.* 1. et 2. de cautionis 1 *l.* 3. si forte testator hæredem aut legatarium cautione oneraverit, ut *l. Balista. D. ad Treb. l. Hujusmodi. in pr. D. de leg.* 1. et quid hic incertus sermo significet, Primo aut Secundo 2 fundum Cornelianum do lego, vel dari volo, *l.* 4. quid familiæ verbum, si quis familiæ legaverit, vel si fundum legatum extra familiam alienari vetuerit, quomodo etiam familiæ fundum legare videtur in hunc casum, Si eum extero legatarius alienaverit, *l. ult.* Et ut scias etiam, quam bene in hoc tit. additur, Et rerum, memineris Platonem dicere, τοὺς λόγους ὧνπέρ εἰσιν ἐξηγηταὶ τούτων αὐτῶν καὶ συγγενεῖς εἶναι, et alio loco: ὡς ἂν αὐτῇ τὰ ὀνόματα, εἶναι καὶ τὰ πράγματα.

### XXXVIII. Enarratio.

1 De cautionis) In veteri Menagii codice sic legitur in *d. l.* 3. cautione vel cautela, alii habent, cautela, vel ἀσφάλεια.

2 Primo aut Secundo) Aut, pro et, accipitur. Priscianus libro 18. *γέ conjunctionem illi. et pro γὰρ, et pro γοῦν ponunt, quomodo et nos, at, et vel, et aut pro et.* Sic etiam Thucididis Scholiastes libro 11. notat quodam loco ἢ ἀντὶ τοῦ καὶ poni, et contra, τὸ καὶ ἀντὶ τοῦ ἢ διαζευκτικοῦ κεῖται apud Demosthenem, ut notat Ulpianus.

## TIT. XXXIX. *Si omissa sit causa testamenti*

*V. tit.* 4. *lib.* 29

In hoc titulo proponitur edictum prætoris, quod pertinet ad tuenda legata, et fideicommissa, hærede in eorum necem omittente testamentum, et ab intestato possidente hæreditatem, et ad tuendas quoque libertates tam directas, quam fideicommissarias, et perfecta edicti sententia hæc est, si testamento jure perfecto, hæres institutus sit is qui et ab intestato defuncto lege hæres esse potest, et omittat causam testamenti in fraudem legatariorum et fideicommissariorum et manumissorum, ut intercidant legata, et fideicommissa, et libertates, quæ non aliter jure debentur aut competunt, quam si adita vel alias acquisita sit hæreditas ex testamento, aut petita bon. possessio, et malit ab intestato hæreditatem pro hærede possidere, vel etiam si cum non esset ex his qui ab intestato defuncto succedere possunt,

si omisso testamento hæreditatem malit possidere pro possessore quasi prædo, ut *l.* 1. § *Non quærimus D. eod.* Denique si hæres ipse, qui institutus est, testatorem intestatum fecerat dolo malo, destituto testamento, ut veluti ab intestato pro hærede aut bonorum possessore, vel pro possessore hæreditatem possideat sine onere legatorum et fideicommissorum et libertatum, ex hoc edicto causa cognita in eum dantur utiles actiones legatorum nomine, aut fideicommissorum, aut libertatum, quæ per fideicommissum relictæ sunt, et directæ competunt, perinde atque si ex testamento hæres extitisset, salva Falcidia ex legatis et fideicommissis, quæ in libertatibus nulla est. Omittere causam testamenti, i. testamentum, est repudiare hæreditatem testamento delatam, vel abstinere se, et proprie tempus acquirendæ hæreditatis præterlabi sinere, cessare, insuperhabere [1] judicium defuncti, *l.* 2. Dixi causa cognita; nam bona fide et justa ex causa si quis omiserit hæreditatem, in eum prætor daturus non est utiles actiones. Et ex verbis ejusdem edicti in tantum legatorum fideicommissorum petitione tenetur qui quam omisit ex testamento, possidet ab intestato. Cæterum ex sententia et exemplo edicti Constitutiones etiam teneri eum volunt qui omisit, licet non possideat, si id egit dolo malo cum substituto, vel legitimo hærede, ut in eum hæreditas transiret, *l.* 4. *hoc tit. l.* 1. *inf. de fid. lib.* et substitutus vel legitimus hæres, licet non omiserit ipse testamentum, secundum ordinem præscriptum, *l.* 2. 4. 10. *D. eod.* Producitur etiam sententia edicti ad alias plerasque species.

### XXXIX. Enarratio

1 Insuperhabere) Pro insuperhabitur in *l.* 2. Cujacius legit, insuperhabitum, observat. lib. 3. 22. utitur eo verbo Apulejus Metamorph. 1. *Nec amoribus insuperhabitis:* veteres tamen Menagii et Brodæi codices vulgatam retinent.

## TIT. XL. *De indicta viduitate, et de lege Julia Miscella tollenda.*

Datur titulus specialis de legato aut fideicommisso relicto viro, aut mulieri sub conditione viduitatis aut cœlibatus propter jus novum quod ea de re Justinianus sanxit atque constituit. Conditio viduitatis est honesta. Viduitas enim genus pudicitiæ est [1]. At reip. inutilis, quam maxime interest augeri civium numero, *l. Cum de legatum. l. Hoc modo. D. de cond. et dem.* ideoque remittenda esse videtur tanquam utilitati publicæ contraria, *l.* § *Tractari. D. ad SC. Tertyl.* ut etiam ea non impleta, capiendi legati jus sit, et viro remittitur etiam lege Julia et Papia, si modo is cui legatum relictum est, intra annum nubat, vel uxorem ducat et juret se liberorum procreandorum causa nubere, vel ducere uxorem. Appellatur vero ea lex Miscella in hoc tit. et *Novell.* 2. et a Græci 18. *βασιλικῶν.* ad *l. ult. D. de statulib.* quia pertinet tam ad mares quam ad feminas, quibus viduitas injungitur *l.* 3. *hoc tit. l. Hæres.* § *ult. D. de cond. et dem.* et quia certo eodemque capite pleraque alia continet miscellanea [2] viro et uxori communia, de quibus Ulp. lib. Reg. Si extraneo legavero sub conditione, si uxor mea vidua permanserit, conditio non remittitur, quia nec ulli viduitatem injungit *l.* 1. *hoc tit. l. Mulieri. D. de cond. et dem.* Si uxori ipsi vel alii mulieri, si vidua permanserit, remittitur, ut *l.* 2. *sup. de inst. et subst.* ex lege Julia Miscella et SC. circa eam factis (sic legendum plurativo numero [3] in *l.* 3.) veluti Perviciano et Calviciano, quæ memorat Ulp. eodem libro [4], si modo intra annum nubat, ut dixit, et juret se liberorum quærendorum causa [5] nubere. Post annum si nubat, ex eadem lege quasi conditione defecta, non admittitur ad legatum, nec si nondum nupserit, aliter quam si præstiterit cautionem Mutianam. At nova Constitutio Justiniani in hoc titul. sive mari sive feminæ imposita sit conditio viduitatis, sublata lege Julia, penitus remittit conditionem viduitatis, ut legato statim præstito, nec sit necesse præstare cautionem Mutianam, etiam si tardius nubat, vel uxorem ducat: nec jurare se maritum aut uxorem habiturum liberorum quærendorum causa, quod tamen *Novell.* 22. ita recantat, ut omnino nolit remitti conditionem viduitatis; sed intra annum mulierem aut virum omnino vacare [6], nisi Deo se devoveat; quo genere spes nuptiarum et liberorum tollitur, ut *l.* 53. *sup. de l. p.* et *ed.* et *Novell.* 123 nec aliter quam spe nuptiarum sublata legatum capere, nec post annum quoque aliter quam præstita cautione Mutiana, quod legati nomine ceperit, conditione viduitatis non impleta, hæredi eum sua causa restituiri [7]. Et hæc quidem *Nov.* Justiniani ad secundas tantum nuptias [8] coercendas spectat, nam si puellæ nondum nuptias expertæ legatum relictum sit sub conditione, si non nupserit, proculdubio conditio remittitur [9]: et ita Joannes recte.

### XL. Enarratio.

1 Viduitas enim genus pudicitiæ est) Quintilianus declamat. 306. *Sic complexa est viduitatem tanquam genus pudicitiæ.*

2 Alia continet miscellanea) Ut apud Gellium 20. cap. ult. *Variam et miscellam et quasi confusaneam doctrinam.* et apud Juvenalem Sat. XI.

*—— veniunt ad Miscellanea ludi.*

3 Sic legendum plurativo numero in l. 3.) Sic legitur in antiquo Menagii et Brodæi, nec aliter legit Gallicus interpres Codicis.

4 Quæ memorat Ulp. eod. libro) *Tit.* 16. § *penult.* et *ult.*

5 Liberorum quærend. causa) Quo animo etiam et voto uxores ducebantur, *l. Liberorum.* 220. § *ult. D. de verb. signif.* vide Cujac. ad *Novell.* 22. sub finem.

6 Mulierem aut virum omnino vac.) Ut vacans mulier in l. 5. *D. de re publ.* μὴ γεγαμημένη, in Basilicis. Tacitus Annal. 13. *Sed ubi mulier vacua fuit, etc.*

7 Restituiri) Sic scribitur in Pandectis Florentinis, pro restitutum iri.

8 Ad secundas tantum nupt.) Ad renubentes.

9 Conditio remittitur) Vidua renubens ad legatum non admittitur. Puellæ secundum plurium sententiam conditio remittitur. Sententia Joannis celebrior et communior est, ut hic scribit Fulgosius. Odofredus eam sequitur ad *authenticam Cui relictum. hoc tit.* Vide Cujacii consultationem. 39.

## TIT. XLI. *De iis quæ pœnæ nomine in testamento vel codicillis relinquuntur.*

*Vide tit.* 6. *lib.* 34. *D.*

Constitutio quoque hujus tituli nova est de legatis, fideicommissis, libertatibus, hæreditatibus datis, ademptis vel translatis pœnæ causa. Et pœnæ causa legatum relinquitur, quod non gratia legatarii, sed in odium et pœnam hæredis relinquitur, ut puta hoc modo. Hæres es Gaje filiam tuam despondeas, si desponderis x. millia Sempronio dato. Et adimitur et transfertur hoc modo, Gajo fundum do lego Gajus ne filiam tuam Sempronio despondens. Quod Gajo legavi, si Gajus filiam suam Sempronio desponderit, id Mævio, do, lego. Et ad eundem modum fideicommissum quoque et hæreditas et libertas datur, vel adimitur, vel transfertur: et jure veteri neque datio, neque ademptio vel translatio valet. *l.* 12. *D. de cond. et dem.* quia est contra naturam legati, fideicommissi, hæreditatis, libertatis, quæ non alterius coercendi, sed honoris ergo [1] ut amicis relinquerentur, inventa sunt: ut ab inventione similiter arguimus posse nos stipulari alteri, *l.* 38. § *Alteri. D. de verb. obl.* et pactionem quoque contra naturam contractus non valere, *l. Cum precario. D. de prec.* § 4. *Instit. de societ.* Ex Constitutione hujus tituli [2] valent ea omnia quæ testamento vel codicillis pœnæ causa relinquuntur, ut suprema voluntas testatoris potior sit ratione juris, nisi si quid testator fieri jusserit impossibile, aut quod pro impossibili habeatur, velut illicitum aut inhonestum, et non faciente onerarerit legato aut fideicommisso, aut manumissione servi, aut adjectione cohæredis: nam et impossibilis, inhonesta, vel illicita conditio sive jussio, et quod, si ea non impletur, datur alii vel transfertur, pro non scripto est, idque omne perinde remanet apud eum a quo datum vel translatum est, ac si datum, ademptum, vel translatum non esset. Theophilus dabit exempla [3].

### XLI. Enarratio.

1 Sed honoris ergo) Honorari hæreditate et legato quis dicitur, *l. Julianus.* 26. *D. si quis om. caus. testam.* Legata amore legatarii, et ex benevolentia dari oportet, non odio hæredis, Theophilus in § 36. *de legat.*

2 Ex Constitutione hujus tit.) In constitutione hujus tit. Cujacius delet verbum *pecuniæ,* nih. *pecuniariam,* quæ tamen exstant in duobus vett. Menagii et Brodæi. Gallicus interpres ita vertit, *ou que deniers ayent donnez, ou que autre peine de chatel sont payee,* alia pœna pecuniaria. Idem interpres tit. de peculio ejus qui libertatem meruit, ita reddit, *del chatel a celuy qui est franchy.*

3 Theophilus dabit exempla) § *ult. de legat.*

## TIT. XLII. *De fideicommissis.*

*V. lib.* 2. *Instit.* 21 *et* 24. *et lib.* 30. *et seqq. D.*

Hic titulus socius et proximus est titulo de legatis, adeo ut et in hoc, et in illo, et his quoque titulis qui hunc et illum sequuntur, pleraque [1] et nominatim præscripta communiter de legatis et fideicommissis, ut in hoc *l.* 6. 8. 13. 24. Et separati tamen sunt tituli, quia et multæ inter ea separationes: fideicommissa relinquuntur etiam codicillis testamento non confirmatis [2], et epistola, et libello [3] fideicommissario, et nutu, *l.* 22. non legata [4]: et tacitum fideicommissum [5] legas passim, nusquam tacitum legatum. Et etiamsi nullo teste adhibito [6], relictum sit fideicommissum, si id confiteatur hæres relictum esse, vel si delata conditione jurisjurandi non utatur, præstandum est, *l. ult. h. t. tit.* Item legata a solis hæredibus institutis relinquuntur, fideicommissa et a legatario [6], et fideicommissario, et donatario mortis causa [7], et a patre [8], vel tutore hæredis [9] vel legatarii, et a legitimo hærede [10], non a filio præterito vel exhæredato [11], licet per bon. possessionem contra tabulas, vel querelam inofficiosi testamenti ad hæreditatem patris perveniat, quia suo jure pervenit ad eum non ex judicio patris, *l. pen. h. tit. l. Cum quidam. sup. de l. g.* quod et in legatis locum obtinet [12]. Sed in fideicommissis major erat dubitatio, quia proniores sumus in admittendis fideicommissis, quæ et humaniora dicuntur in *l.* 2. *tit. seq.* quam legatis. Illa differentia est summe notanda quæ colligitur ex *l.* 16. ut in fideicommissis, etiam si verba perspicua sint, quæstio voluntatis admittatur, et inde *l. Quinque. D. de leg.* 3. verborum et voluntatis argumenta conjunguntur. In legatis si verba perspicua sint, non admittitur voluntatis quæstio, *l. Ille aut ille.* § 1. *D. eod. l. Si alii. D. de usufr. leg.* nec licet nodum in scirpo quærere: denique in legatis rigor et subtili-

tas juris observetur, in fideicommissis latitudo voluntatis et posterior voluntas, *l.* 19. *hoc tit. l.* 4. *sup. de verb. signif. l. Per fideicommissum. D. de cond. et dem.* et tamen non quævis posterior voluntas temere directam scripturam infirmat. Est autem hic titulus non tantum de fideicommissis specialibus, sed etiam de universalibus, ut *l.* 3. 5. 12. 14. 15. 16. 30. et *l. ult.* nam et quod de universalibus facile trahitur ad specialia, ut quod est in l. 30. de fideicommisso hæreditatis, et ad fideicommissum speciale vel legatum pertinere constat ex *l. Generaliter.* §. *ult. sup. de inst. et subst.*

### XLII. Enarratio.

1 Codicillis testamento non confirm.) Ulp. *tit.* 25. §. *Fideicomm. et ante.*
2 Et libello) Lex 22. ita legitur in vett. *vel brevi libello.* Gallicus interpres : *et en petit libelle.*
3 Non legata) *D.* §. *Fideicom.*
4 Tacitum fideicommissum) Quoties hæres in fraudem legis tacitam fidem accomodat ut incapaci restituat.
5 Nullo teste adhibito) Difficile est natura probare tacitum fideicommissum, ut ait Fabius declamat. 325. Sed etsi nullus adhibitus fuerit testis, si tamen hæres a se relictum fateatur, vel inficietur quidem, sed recuset jurare, pro confesso habetur, *l.* 1. *hoc. tit.*
6 Fideicommissa et a legatario) Legata solum hæredem onerant : fideicommissa et a leg. et fid. relinquuntur, *l.* 1. *inf. tit. prox.* ibi : *fideicommissum cuidam relinquatur.*
7 Et donatario mort. c.) *l.* 9. et *ult. hoc tit.*
8 Et a patre) *L. Quamvis.* 15.
9 Vel tutore hæredis) *L. Etiam.* 20.
10 Et a legitimo hærede) §. *Præterea* 10. *Inst. de fideicomm. hæredit.*
11 Non a filio præt. vel exhæred.) *D. l.* 9. et *l. Cohæredi.* 41. §. 1. in *f. D. de vulg. et pup.*
12 Quod et in legatis loc. obt.) *d. l. Cum quidam.*

## TIT. XLIII. *Communia de legatis et fideicommissis, et de in rem missione tollenda.*

In superioribus titulis multa exposita sunt quæ semper fuerunt et sunt etiam hodie communia legatis et fideicommissis. In hoc titulo proponuntur quæ cum ante communia non fuissent, Justinianus communia fecit, scilicet communes actiones tres legatorum omnium et fideicommissorum, actionem ex testamento vel codicillis, quæ est in personam hæredis, vel ejus a quo fideicommissum aut legatum relictum est, actionem in rem ad vindicandam rem, quæ relicta est, si modo testatoris fuerit, et actionem hypothecariam in cæteras res hæreditarias pro quantitate legati aut fideicommissi, non etiam in res hæredis, vel ejus a quo legatum aut fideicommissum relictum est, veluti ex tacita hypotheca, sublata solemni in rem missione, quæ hærede non existente solvendo fideicommissorum nomine fiebat adversus extraneos possessores rerum hæreditariarum, ut *Novel.* 39. quia sufficiunt tres illæ actiones. Communia quoque fecit verba legatorum et fideicommissorum, ut non jam verba directa legatum et precaria fideicommissum faciant, sed sola voluntas defuncti, et sit legatum quod defunctus voluit esse legatum, licet verbis precariis relictum sit, et fideicommissum, quod defunctus voluit esse fideicommissum, licet relictum sit verbis directis. Imo et communia fecit jura legatorum et fideicommissorum, ita ut jura fideicommissorum, quæ erant humaniora, communicentur legatis, puta ut non testamento tantum, aut codicillis testamento confirmatis, sed etiam ab intestato legata relinquantur 1, et ab hærede hæredis 2 vel legatarii, et a legatario, et a fideicommissario, et a donatario causa mortis, et a debitore defuncti, et a patre vel domino hæredis instituti, et ab eo cui statuliber dare jussus est, ut fideicommissa, et ut nutu relinqui possint 3, et epistola vel libello, nec jam in his rigor juris civilis sed sola voluntas defuncti dominetur, et ut dies eorum non cedat ex apertis tabulis, ut et post legem Papiam fideicommissorum dies non cedebat ex apertis tabulis 4, sed a morte testatoris. Contra quoque quod amplius juris fuit in legatis ut communicetur fideicommissis, puta ut iisdem actionibus petantur quibus legata, et ut juris ordinarii sint, dominiumque transferant in accipientem ut legata : et hæc quidem continentur prima et secunda Constitutione hujus tituli. Tertia quoque nova est de optione legata 5, et de rebus defuncto relictis non alienandis, aut pignorandis, aut servis manumittendis.

### XLIII. Enarratio.

1 Sed etiam ab intestato legata relinquantur) Justinianus in §. *Præterea* 10. *Instit. de fideicommiss. hæredit.* ait legata nisi ex testamento non valere : quod et hodie obtinere quidam sentiunt.
2 Et ab hærede hæredis) Sicut fideicommissa, *l. Sed etsi* 6. *D. de legat.* 3.
3 Et ut nuto relinqui possint) Ut fideicommissa : vide tit. prox. supr. S. Ambrosius libro 1. in Evangelium Lucæ cap. 1. *Quid est nutus nisi quidam sine verbo corporalis actus, indicare volens, nec exprimens voluntatem : quidam supremus morte voce suppressa, mutus sermo morientium.* Quintilianus declamat. 247. *Voluntas hominum non tantum voce signata est. An vero si manu promisisset, an vultu annuisset, etc.* Sic Tertullianus dicit, *Digito destinare*, et, *nutu tradere*, de Pallio cap. 4.

4 Non cedat ex apertis tab. etc.) Ex lege Papia legatorum dies cedebat ex apertis tabulis ; Ulpianus *tit.* 24. §. *pen.* Fideicommissorum autem dies etiam post legem Papiam cedebat a morte testatoris, quia lex Papia de legatis tantum loquitur, quæ odiosa est lex : et odiosæ leges non sunt adjuvandæ interpretatione, ut in *l. Cum quidam. D. de liber. et posthum.* Cujacius ad *l. g. un.* §. *Igitur. inf. de caduc. toll.* Hodie legatorum etiam dies quæ pure relicta sunt, cedit a morte testatoris, *d.* §. *Cum igitur.* et §. *In novissimo.*
5 De optione legata) Vide quæ diximus ad §. 23. *Instit. de legat.*

## TIT. XLIV. *De falsa causa adjecta legato vel fideicommisso.*

Legatis vel fideicommissis quæ relinquuntur, aut causa inseritur, aut modus, aut conditio. De causa est hic titulus, et in eo causa bifariam accipitur, pro ratione legandi collata in præteritum, et pro demonstratione, .i. nota et designatione certæ quantitatis legatæ, certive corporis, et neque hanc, neque illam si falsa sit, ostendit perimere legatum aut fideicommissum. De falsa demonstratione est *l.* 2. 3. 5. *lex* 2. de hac : Decem quæ Titio 1 debeo, *l.* 3. de hac : Decem quæ in dotem accepi. *l.* 5. de hac : Quæ instrumenta illo dotali conscripta sunt, ut X. debeantur etiamsi neque X. Titio debita fuerint, neque in dotem data ; vel etiamsi instrumentum illud non fuerit dotale, in quo doti X. data comprehensum est. De falsa ratione legandi *l.* 1. et 4. A Titio exigi veto, quia mihi quod debuit omne persolvit. Et demonstratio rei, vel quantitati satis demonstratæ 2 adjecta, et ratio legandi, supervacua est : igitur nihil hæc, vel illa nocet.

### XLIV. Enarratio.

1 Decem quæ Titio) Et hæc est sententia legis 2. ut Cujac. in recitat. et ita etiam aperiem e us ponunt auctores Basilicon, Azo in Summa, Odofredus et Fulgosius.
2 Quantitati satis demonstratæ) *L.* 1. §. *Si quis uxoris.* 2. *D. de dote prælég. l. Cum tale.* 72. §. *Falsam.* 4. *D. de condit. et demonstrat.*

## TIT. XLV. *De his quæ sub modo legata, vel fideicommissa relinquuntur.*

De modo est hic titulus, quem varie in libris veteribus invenio conscribi, De legatis seu fideicommissis, quæ sub modo relinquuntur, De his quibus sub modo legata, vel fideicommissa relinquuntur, De his, quæ sub modo legati, vel fideicommissi relinquuntur, et ut proposui magisque probavi 1. Modus est finis propter quem legatur, vel causa legandi collata in futurum : quæ etiamsi falsa sit .i. impossibilis, nihil nocet : sin autem possibilis sit, etiam protinus agentem de legato admittit, cautione oblata, *l. Fa causas. D. de cond. et d. m. l.* 19. *D. de leg.* 3. *l. Cum in testamento. D. de fid. lib.* nec igitur per omnia pro conditione observatur 2, si ita concipiatur : Illi tot aureos do lego, ut monumentum faciat : sed si ita, Illi tot aureos do lego si monumentum faciat, per omnia pro conditione observatur *d. l. Eas.* et *l.* 1. *hoc tit.* 3 Et ex hac scriptura fideicommissi petitio non est, videlicet cum ita legavit, si dederit Cajo decem, sive modum, sive conditionem facere voluerit, ex illa fideicommissi 4. petitio est, sive modum, sive conditionem facere voluerit ex *l.* 2.

### XLV. Enarratio.

1 Et ut proposui magisque probavi) Et ita legitur in vett. Menagii et Brodæi.
2 Nec igitur per omnia pro conditione observatur) Modus accipitur pro conditione quod ad effectum, ut ait Fulgosius, sive ut ajunt Græci, modus habet τὰ τῆς αἱρέσεως ἀποτελέσματα, Basilic. libro 44. tit. 28. *conditionis effectus* : quia vel modus implendus est ; vel cautio interponi debet de eo implendo : quod si non impleatur, relictum reddi debet. Nec igitur per omnia modus pro conditione observatur ; nam ei cui sub modo relictum sit, statim illud petere non prohibetur, præstita cautione de modo implendo, *l. Si tibi legatum.* 19. *D. de legat.* 3. Si vero sub conditione legatum relictum sit, nonnisi post impletam conditionem peti poterit, l. 2. *hoc tit.*
3 Et l. 1. hoc tit.) In qua Cujac. in recitat. monet, non esse mutandum verbum *obtineas* in *retineas*. In vett. tamen Menagii et Brodæi legitur, *retineas*. Sic etiam legit Gallicus interpres Codicis, apud eundem Menagium : *Ce ne te nuit pas que tu ne retiennes ce qui te fut laissé.* Basilica : οὐκ ἀναγκάζεται τὸ λεγάτον ἀναδοῦναι : *legatum reddere non compellitur*, d. titulo 28.
4 Et ex illa fideic.) Si legaverim sub modo ut det Cajo decem, fideicommissi petitio est.

## TIT. XLVI. *De conditionibus insertis tam legatis quam fideicommissis, et libertatibus.*

*Vide tit.* 1. *lib.* 35. *D.*

De conditione est hic titulus, et in eo additur, Et in libertatibus, propter *l. ultim.* quæ est de statulibertate, et favorabiliter constituit ut si casus fortuitus 1 impedimento fuerit ne conditio libertatis impleretur, puta si hæredi dederit X. aut rem, aut servum peculiarem, statim competat libertas, et conditio post libertatem impleatur : quod non ita procedit in legatis et fideicommissis. Conditio est casus col-

latus in futurum, qui evenire vel non evenire, vel aliter evenire potest; vel, causa apposita legato, qua existente debetur legatum, deficiente perimitur, suspensa suspenditur. Et ut falsa causa vel falsus modus, ita falsa conditio, i. impossibilis non perimit legatum, *l. Cum tale. §. Falsam conditionem. D. de cond. et dem.* Possibilis quoque etiam si non existat aliquando, non perimit legatum, si sit ex his quæ remittuntur, i. pro nullis aut pro impossibilibus habentur, ut conditio turpis, conditio jurisjurandi 2, viduitatis 3, divortii 4; alioquin deficiente conditione, perimitur legatum, si per legatarium fiat quominus impleatur: nam si per eum in cujus persona implenda est conditio, vel modus, pro impleto habetur, et pœnitentiæ locus non est, *l. ultim. hoc tit. l. 5. D. quand. dies leg. ced. l. 3. §. Stichus. D. de statul. l. Pater. §. ultim. ad Treb.* quia conditio, quæ semel extitit, vel extitisse intelligitur, non resumitur, *l. Quidam. D. de fid. lib.* Pro impleta etiam habetur si is in cujus persona implenda fuit, vivo testatore decesserit, quod est adnotandum ad speciem *l. 3. et 4. hujus tit.* Valde autem novam esse constitutionem *l. penult.* ostendunt l. 43. *D. de mil. test.* et l. *penult. in pr. D. de cond. et dem.*

## XLVI. Enarratio.

1 Ut si casus fortuitus) Puta latronum vel hostium incursus.
2 Conditio turpis, conditio jurisjurandi) *L. Non dubitamus. 20. D. de condic. et dem. l. Quæ sub conditione. 8. D. de condic. inst.*
3 Viduitatis) De qua tit. 40.
4 Divortii) *L. 2. h. t.* in qua videamus an ordinem legendum sit, etiam invitis libris antiquis.

## TIT. XLVII. *De usuris et fructibus legatorum vel fideicommissorum.*

Hic titulus ostendit legata et fideicommissa his quibus relicta sunt sine mora et frustratione esse præstanda: alioquin ex mora deberi pecuniarum relictarum usuras, cæterarum rerum fructus: et periculum earum pertinere ad eum a quo relicta sunt, sive perierint, sive deteriores factæ sint, l. 3. *hoc tit.* l. 39. §. *Fructus. de leg.* 1. Et moram fieri ex die litis contestatæ, *l. 1. 2. 4. hoc tit. l. Quantum. §. ultim. D. de leg.* 1. neque enim quælibet interpellatio in mora constituit debitorem, sed repetendi debiti instantia 1 sive repetitio, quæ fit per judicem, lite contestata: nam et si vis adeatur judex, mora non præcedente, *l. 3. D. de usur.* tamen certius ducitur et coarguitur ratio moræ ex tempore litis contestatæ (*): nec tamen inficior quin et si ratio moræ coargui possit ex mota controversia instanti atque continua, antequam ad judicem eatur, et lis apud eum contestetur, ex eo tempore sit habenda ratio usurarum et fructuum: nam et in S. C. Adriano, quod est scriptum de lite contestata, facile trahitur ad motam controversiam. *l. Sed etsi lege. §. Si ante litem. D. de pet. hær.* ita Constitutiones hujus tituli, quæ loquuntur de lite contestata, trahi concedo ad controversiam motam: et ita constituo, ex lite contestata, vel controversia mota 2 legatariis aut fideicommissariis moram fieri cum hac exceptione, nisi controvertendi aut litigandi justam causam habuerint, *l. Si quis solutioni. D. de usur.* ut puta si juste dubitabatur lex Falcidia locum esset habitura necne, et an solidum legatum quod peteretur, præstari deberet, *l. 3. D. de usur. l. Qui solidum. in pr. D. de leg. 2.* quo casu damnatus hæres si paruerit sententiæ, id est ei legatum exsolverit, immunis est a dependendis fructibus et usuris, *d. l. 3.* vel si post sententiam et tempora judicati moram fecerit, a die litis contestatæ in diem sententiæ usuras et fructus præstat *d. l. 3.* At si morandæ solutionis causa obtendat Falcidiam, prætor fideicommissarius 3 sequetur ordinem l. 2. et satisdanti fideicommissario jubebit præstari solidum legatum, aut eo nequeunte satisdare, dabit arbitrum 4 ad ineundam rationem legis Falcidiæ, et diem intra quem ineatur partibus præsentibus, et secundum eam de fideicommisso pronuntiabit, vel hærede non veniente ad diem, damnabit eum ut solidum legatum præstet cum onere usurarum et fructuum a die litis contestatæ in diem quo præstiterit, *d. l. 3.* (**). Quod ad usuras attinet, actio legatorum vel in personam, quæ stricta est, vel in rem, quæ arbitraria 5, similis est 6 actioni bonæ fidei, quoniam usuras recipit ex mora, *l. 34. D. de usur.* vel ex re ipsa 7 si actor fuerit minor 25. an. *l. 5. supr. in quib. in int. rest.* Quod ad fructus dissimilis, quia bonæ fidei etiam ante moram recipit fructus, *l. Videamus. §. penult. D. de usur.*

## XLVII. Enarratio.

1 Repetendi debiti instantia) Ut loquitur *lex Mora. 32. D. de usur.*
2 Vel controversia mota) Quid enim si hæres sæpe interpellatus frustratus sit? nec constitutionibus hujus tituli movetur Azo, Joannes Faber, et alii, qui omnes putant, non solum ex die litis contestatæ sed etiam ex interpellatione legatariis et fideicommissariis moram fieri.
3 Prætor fideicommissarius) Qui judex dicitur in *l. 2. h. tit.*
4 Dabit arbitrum) Qui arbiter Falcidiæ dicitur in *l. Si debitor. 12. D. ad leg. Falcid.* et *l. 1. § 2. D. si cui plus quam per leg. Falcid.*
5 Quæ arbitraria) Actio in rem arbitraria est, *l. Qui restituere. 68. D. de rei vind.*

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 2. cap. 8.*
(**) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 33.*

6 Similis est) Vide Cujac. ad *l. 9. 1. et 2. D. de usur.*
7 Vel ex re ipsa) Ex re, et in *d. l. Mora.* quæ proprie non est mora.

## XLVIII. *De incertis personis.*

Titulus est de incertis personis, id est de legatis, fideicommissis, hæreditatibus, libertatibus, tutelis datis incertis personis: et incertas personas vocat, quas testator 1 ignoravit, id est nescivit quæ et quales futuræ essent, ut si hæredem instituit eum qui primum ad funus suum venirret 2, vel qui prior Consul designaretur sive legavit. Incertis personis adnumerat etiam posthumum 3 quia incertum est qualis futurus sit, et an futurus sit, et his adjungit incerta corpora, veluti civitates 4, et collegia. Sed periit Constitutio hujus tituli, quæ multum continebat literarum. Jure veteri incertis personis vel corporibus relicta, non valebant, nisi relinquerentur sub demonstratione certa, veluti, Ex cognatis meis qui nunc sunt, ut est in Institutionibus Justiniani. et Regulis Ulpiani 5; et recte, Qui nunc sunt: nam posthumo alieno legari non potuit. Verum enim quod conditionis implendæ causa 6 datur, et incertis personis dari oportet, *l. 4. D. de reb. dub.* quia neque legati, neque fideicommissi jure capitur, *l. 8. D. si quis omis. cau. test.* l. *Mortis causa. D. don. cau. mort.* Et quamvis non sint in petitione quæ incertis personis relinquuntur, sunt tamen in retentione 7, *§. Incertis autem. Institut. de leg.* Ex Constitutione hujus tit. sunt etiam in petitione; et posthumo suo, vel alieno legatum aut fideicommissum, aut hæreditas dari et obtineri potest jure civili sine auxilio prætoris, et quibuscunque collegiis corporibusque licitis. Res procedit gradatim: nam et cum posthumo suo 8 olim fuit testamenti factio jure civili, et alieno quoque fideicommissum relinqui potuit, *l. 5. §. ult. D. de reb. dub. l. 2. in pr. D. de jur. cod.* non legatum 9, et hæreditas etiam dari jure prætorio 10. Et libertas ex l. 10. *infr. de fid. lib.* item ex S. C. 11 et Constitutionibus incertis corporibus plerisque. Solam tutelam excipit Constitutio hujus tituli, quæ de causa remansit in Dig. *l. Tutor incertus. D. de test. tut.* nec debuisset remanere quod de incerto hærede in l. 9. §. *Hæres. D. de hær. inst.* et l. *Secundum. D. de verb. sign.* nam et incertæ personæ cuilibet, et incerto corpori, modo licitum sit 12, ex hac Constitutione Justiniani hæreditas dari potest.

## XLVIII. Enarratio.

1 Quas testator) Theophilus ad §. *Incertis. 25.* de legat.
2 Ad funus suum veniret) *d. l. §. Incertis*, Ulp. *t. 24. §. Incerta.*
3 Adnumerat etiam posthumus) Theophilus in §. 26. *de legat.*
4 Veluti civitates) Ulpianus titulo 22. §. *Nec municipia.*
5 In Institut. J. et regul. Ulpiani *d. §. Incertis.* et *d. §. Incertæ.*
6 Quod conditionis implendæ causa) Ut puta si quis ita dixerit: hæres esto: si ei qui prior Consul designatus fuerit, dederis.
7 Sunt tamen in retentione) Soluta non repetuntur.
8 Nam et cum posthumo suo) Ulpianus tit. 22. §. *Eos qui.*
9 Non legatum) § *Posthumo. 26. Instit. de legat.*
10 Jure prætorio) *Instit. de bon. poss. in princ.*
11 Ex S. C.) *L. Cum senatus. 20. D. de reb. dub. l. 3. tit. seq.*
12 Modo licitum sit) Collegio Christianorum utiliter relinquitur, *l. 1. supr. de sacros. Eccles.*

## TIT. XLIX. *Ad S. C. Trebellianum.*

*Vide lib. 2. Instit. tit. 23. et tit. 2. lib. 36. D.*

Hic titulus proprie pertinet ad fideicommissarias hæreditates, de quibus actum est tit. 43. De his facta sunt duo. S. C. Prius fuit Trebellianum, quo nondum in fideicommissis fuit admissa Falcidia. Posterius Pegasianum, quo fuit admissa. Et Trebellianum fuit tantum de transferendis actionibus omnibus in fideicommissarium, quas habet hæres 1, vel quibus obstrictus est. Sed auctoritate Justiniani Pegasiano hodie transfuso in Trebellianum, ut de Falcidia deducenda ex fideicommisso hæredi satis est SC. Trebellianum si sponte adierit hæres, et onera creditorum dividuntur inter hæredem et fideicommissarium pro quadrante et dodrante, *l. 1.* vel si quadrantem non retineat hæres, omnia transferuntur in fideicommissarium. Onera autem legatorum 2 semper ad fideicommissarium pertinent, quia ex quadrante legata non delibantur; sed quadrans delibatur ex legatis, *l. 1. §. ultim. D. eodem*, et hoc si dodrans vel as restituatur ex fideicommisso: nam si minor pars hæreditatis puta semis, etiam legatorum onera inter hæredem ex asse et fideicommissarium semissarium pro rata dividuntur, *l. 2. hoc tit. l. 1. §. penult. D. eod. l. 1. §. Qui minorem. l. Etiam. §. 1. D. ut leg. no. cav.* Est etiam hoc ex Pegasiano translatum in Trebellianum, ut hæres coactus adire hæreditatem, amittat Falcidiam, *l. 4.* nec omittendum etiam ab intestato Trebelliano S. C. et legi Falcidiæ locum esse, l. 3. et 5. *hoc titul.* l. *ultim. infr. quand. dies leg. ced. l. Fluvium. D. ad L. Falcid.* nec quod in l. 6. de beneficio singulari dato filiis, ut in Falcidiam non imputent fructus medio tempore perceptos 3, et ut filiis suis non præstent cautionem fideicommissi nomine, nisi duobus casibus 4, quibus et non satisdatio fidejussorum, sed nuda satisdatio præstatur. Nec omittendæ etiam quæ duæ quæstiones definiuntur in *l. penult.* 5. et in secunda adnotandum, tertio casu non transferri ipso jure actiones in fideicommissarium secundum sine restitutione primi, ut *l. 1. §. De illo et seq. D. eodem*, primo et secundo casu transferri sine restitu-

tione. Et in *l. ultim.* censa licet parturientem Justinianum de non detrahenda Falcidia, vetante testatore, quod biennio post edidit Constitutione emissa ad eundem præfectum prætorio.

### XLIX Enarratio.

1 Quas habet hæres, etc. Ex *l. Si mulier.* 59. §. 1. *D. de jur. dot.*
2 Onera autem legatorum) V. ad §. *Sed quia.* 7. *tit.* 24. *Instit. de fideicom. hæreditat.*
3 Fructus medio temp. perceptos) Si jussi sint hæreditatem restituere in diem vel sub conditione, vel etiam si jussi sint fideicommissum singulare præstare: Nam judicio defuncti manet apud hæredem.
4 Nisi duobus casibus) I. Si pater jussus est cavere filio suo de fideicommisso quandoque restituendo, idque propter paternam reverentiam. Nec enim filius illæsa pietate alium quærat qui pro patre fidem dicat. II. Si filius rogatus sit hæreditatem restituere illio ex priore matrimonio suscepto, et soluto eo matrimonio ad secundas nuptias transierit: nam plerumque secundæ nuptiæ ad prioris sobolis impellunt odium. His tamen casibus nuda cautio est et nuda repromissio, non satisdatio, seu fidejussorum datio.
5 Quæ duæ quæst. defin. in l. penult.) In prima parte legis definitur, fideicommissariam hæreditatem soli tutori restitui posse sine onere fidejussoris, pupillum scilicet ratam rem habiturum, ubi pupillus fari non potest, vel absens est. Sin autem pupillus præsens sit, ut fari possit, hæreditas ipsi pupillo tutore auctore, restitueretur. Idemque juris est, si fideicommissaria hæreditas furioso restituenda sit: nam furiosi nomine soli curatori restituitur. In secunda parte legis definitur in 1. et 2. id est, si primus qui restituere jussus est, latitat, vel in fata concesserit, antequam restitueret nullo hærede relicto, ipso jure actiones utiles transferri sine ulla restitutione. In tertio casu, id est, si primus fideicommissarius, cui hæres hæreditatem restituere jussus est, rogatus sit eandem hæreditatem alteri restituere, omnino desideratur primi restitutio ut in secundum ipso jure transferantur actiones.

## TIT. L. *Ad legem Falcidiam.*

Post S. C. Trebellianum datur lex Falcidia, quæ tamen in Digestis præponitur S. C. Trebelliano, sane rectius, quia vetustior est lex Falcidia S. C. Trebelliano, atque etiam Pegasiano. Lata enim est Augusti temporibus 1, imo et Augustum eam sanxisse Suidas scribit, ut Papiam Poppæam Cor. Tacitus 2: Trebellianum autem factum est Nerone 3, Pegasianum Vespasiani temporibus. Duo autem legis Falcidiæ capita proponit Paulus *l.* 1. *D. eod.* in, et in propositione primi νομόθεσιν, verba illa, *neque ad dodrantem*, quia finis dodrantis linitur secundo, non primo capite, et in fine primi illa quoque νομοθετικά, *ut hac lege, sequenti liceat*: inque eadem primo capite legendum ἀρχαιῶς, *in eam pecuniam, easque res* 4 Nam quæcumque lex testari permittit, de sua pecunia nominatim permittit, ut 12 tab. *l. Testamenti supr. de testam. l. Cum pater.* §. *Mando. D. de leg.* 2. Et quibus pue, .i. quibuscunque sive maribus sive feminis. Et in secundo quod præcipuum est caput legis, scribendum, detur, legetur, non detur legatum, et infra: datum legatum 5 erit, non legatumve. Et in eo quod ait jure publico, .i. quod ejus per leges licebit. ut *l. Quod eos. eodem tit.* Aliud caput legis Falcidiæ proponitur in *l. Sed ususfructus. D. eod.* Et aliud in *leg. Successor. hoc tit.* Aliud vero quod lingam quidam, Si quis aliter etc. non admitto, hoc est, secundi capitis iterationem non admitto.

### L. Enarratio.

1 Lata est Augusti tempor.) Vide Dionem 48. et quæ dixi Instit. eod.
2 Cornelius Tacitus) Annal. 3.
3 Trebellianum Ner. Peg. Vesp. temp.) §. 4. et 5. *Instit. de fideic. hæredit.*
4 In eam pecun. easque res) Ennius: *Pœni sunt soliti suos sacrificare puellos.* Vide sup. tit. 9.
5 Datum legatum) Ut apud Ulpianum tit. 2. §. In testamento. *quod datum legatum est.*

## TIT. LI. *De caducis tollendis.*

Ut lex Falcidia de modo legatorum lata est Augusti temporibus, ita lex Papia Poppæa de caducis hæreditatibus et legatis. Et lex Falcidia a Justiniano non quidem sublata, sed valde recisa est, *Nov. de hæred. et Fal.* Lex autem Papia ab eodem Oratione missa ad Senatum quam posuit sub hoc tit. valde etiam recisa est. Caducum Ulpian. *lib. Reg. tit. eodem* 1, ita definio, quæ jure relicta capaci aliquibus causis post mortem testatoris ab eo cadunt in fiscum 2. Dico, capaci. Nam quæ incapaci relinquuntur, non sunt caduca, sed pro non scriptis habentur 3. Dico post mortem testatoris, quia hæc sunt, quæ directo nomine caduca dicuntur, alia quæ deficiunt vivo testatore ut si vivo testatore legatarius moriatur, aut conditio legati deficiat, ex lege Papia sunt in causa caduci .i. eodem jure quo caduca, fisco scilicet obnoxia. Dico aliqua ex causa, causam pro casu accipiens. Sunt autem caducorum casus quinque. Primus, si post mortem testatoris ex parte hæres scriptus, aut legatarius ante apertas tabulas vita decesserit. Quod est antequam cesserit dies legati, aut dies venerit adeundæ hæreditatis: Namque is dies ex lege Papia Poppæa incipit ab apertis tabulis, *l.* 43. §. 1. *D. de bon. lib.* et recte ait Ulp. ex parte hæres scriptus. Nam ex parte scriptus 4 et sine clusis tabulis testamenti adire hæreditatem potest, quatenus lex Papia 5 jus tantum accrescendi aufert cohæredibus, vel legatariis. Secundus, si post mortem testatoris ex parte hæres scriptus, vel legatarius ante apertas tabulas peregrinus factus 6 fuerit aut servus pœnæ, si servus fisci vel alterius, legatum non deficit, sed post apertas tabulas per eum domino acquiritur. Tertius, si legatum vel hæreditas relicta fuerit cœlibi, et is intra diem C. .i. intra diem cretionis a morte testatoris, legi Papiæ non paruerit .i. nuptias non fecerit. Quartus, si Latino legatum, aut hæreditas relicta fuerit, et is dies intra C. .i. intra diem cretionis a morte testatoris jus Quiritium consecutus non fuerit: qui duo posteriores casus et ab eodem Ulpiano repetuntur tit. 22. Quintus, si post mortem testatoris conditio legati deficiat exemplo eorum, quæ sunt in causa caduci, vel si pendente conditione legatarius moriatur, aut servus fiat pœnæ, non etiam si peregrinus fiat per deportationem, ut *l. In hæredit. D. de condit. et dem.* Sextum non admitto, si repudiaverit legatum, quia ea tantum fiunt caduca, quæ quis cœpit capere non posse. At quod repudiavit sane capere potuisset si voluisset. Idem si tempore exclusus sit, vel mortuus post apertas tabulas, ante agnitionem legati, *l.* 4. *D. de bon. poss.* Ex his causis hæreditates et legata caduca fiunt, quarum delatoribus, quos Svetonius vocat 7 delatores Papiæ legis, idem scribit Neronem quartas tantum pro præmio dedisse honorum denunciatorum. Quod dixi caduca ab eo qui relicta sunt, cadere in fiscum, rationem nominis declarat simul et causam caducorum introducendorum. Introducta enim sunt Augusti tempore ærarii augendi 8 et replendi gratia, quod bella civilia suscepta inter Pompejum et Cæsarem, et inter Pompejum Lepidum et Brutos exhauserant. Et hanc legis Papiæ caducariæ causam Justinianus ipse proponit initio Orationis suæ, et *l.* 2. *sup. de vel. jur. enucl.* et Cor. Tacitus 3. Annalium: Relatum, inquit, de moderanda Papia Poppæa, quam senior Augustus post Julias rogationes incitandorum cœlibum pœnis, et augendi ærarii sanxerat 9, et eadem ratione augendi inopis ærarii propter onera imperii repertam vicesimam hæreditatum 10 Plinius auctor est in Panegyrico. At eodem loco vel libro et aliam legis Papiæ rationem Cor. Tacitus adducit, quæ proprie pertinet ad tertium casum, ut bellis civilibus amisso incredibili civium numero, qui supererant liberis procreandis et amplificando civibus imperio operam darent, lege Papia propositas esse pœnas his qui cœlibes essent 11 ne hæreditates aut legata caperent, nisi intra dies C. a morte testatoris veras facerent nuptias, non simulatas ut *l.* 30. *D. de ritu nupt.* et nisi delatæ hæreditates essent solvendo impares, quia lex commoda cœlibum minuere voluit, non incommodo, *l.* 72. *D. de hær. inst.* aut hæreditates propinquorum, ut Hermias scribit 1. cap. 9. quo loco Epiphanius interpres perperam negationem omisit 12: propositas item orbis, ne plus dimidia caperent, eodem Hermia auctore 13, et D. Ambrosio 14. Nec omittendum quod Dio notat 56. tempore latæ legis Papiæ tantum fuisse penuriam civium ut Consules ipsi Papius et Poppæus cœlibes et orbi essent, non juvantia maritis aut patribus idonea qui eis anteponerentur. Nam in honoribus adipiscendis, ut idem ait 53. patres orbis, mariti cœlibibus anteponebantur. Ad eundem tertium casum atque etiam ad quartum pertinet quod idem Ulp. scribit. *tit. de Latinis*, Latinos nave fabricata jus Quiritium adipisci ex edicto D. Claudii: quo ex loco ita legendum est apud Svetonium in Claudio, Naves mercaturæ causa fabricantibus magna commoda constituit pro conditione cujusque, civibus vacationem legis Papiæ Poppeæ 1 ut cœlibatus vel orbitatis pœnas non timerent, Latinis jus Quiritium, ut hæreditates et legata caperent, et feminis jus quatuor liberorum. Ut vero vicesima hæreditatum liberis aut parentibus remittitur hæredibus institutis, auctore eodem Plinio, et *l. ult. sup. de caduc.* iisdem electo jure testamenti remittitur transire ad jus codicillorum 15, ita quæ legata aut portiones hæreditatis post testamentum aut mortem testatoris deficiunt, lex Papia noluit recidere in fiscum, sed remanere apud liberos vel parentes hæredes institutos usque ad tertium gradum antiquo jure, ut in §. 1. hujus Orationis, et apud Ulp. tit. 1. 17. 18. et *l.* 29. §. *ult. D. de leg.* 2. *l.* 5. *D. de vulg. subst.* At Justinianus, quod lex Papia solis liberis et parentibus dedit, dat omnibus hæredibus institutis, restituto jure antiquo, et derogata hac in parte lege Papia: cui cum dedissent causam bella civilia, consequens erat firmissima pace Imp. reddita, eaque restaurata in amplitudinem dignitatemque pristinam, ut ea tandem lex quoque recideretur, cessarentque commoda fiscalia, ut vicesimæ, ita caducorum ex supradictis causis, quæ fisci tenuitas rerumque necessitas extorserat 16; ut ita eleganter L. Valerius apud Livium 34. *Quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales et temporibus ipsis mutabiles esse video: quæ in pace latæ sunt plerumque bellum abrogat, quæ in bello, pax.* Denique Justinianus consummavit, quod alii retro principes inchoaverant. Nam et alii ante Justinianum multa emendarant capita legis Papiæ. Severus caput, quo præscripta erat ætas habendis liberis, ut Tertullianus scribit in Apologetico 17, legibus Juliis et Papiis patremf. cogentibus liberos suscipere et matrimonium contrahere, ut sit, non etiam filiumf. *l.* 21. *D. de rit. nupt.* et ætas quæ fuerit Ulp. explicat 18 tit. 16. Et Hermias supradicto loco. Constantinus vero prorsus sustulit pœnas cœlibatus et orbitatis, *l.* 1. *inf. de inf. pœn. cœl.* motus rationibus relatis ab Eusebio 4. de vita Constantini 19. Et ad Septimium Severum igitur et Constantinum optimum maximumque refero quod Justinianus ait, anteriores principes multa capita legis Papiæ emendasse, non ad leges quas adducit Accursius, quæ ipsius Justiniani sunt, non anteriorum principum. Idem addit et pleraque capita legis Papiæ per insuetudinem intercisse 20, et Jurisconsultis displicuisse caducorum jus, adeo ut interpretationibus

suia quoad ejus fieri potest, semper caduca coerceant, et contra fiscum respondeant, si vel minima subsit dubitandi materia, quod fieri non ineleganter significat *l. Non puto. D. de jur. fisc.* et ita in causis odiosis plerumque versari solent, itaque fuisse versatos in causa caducorum indicant, *l. Intercidit. D. de cond. et dem. l. Quærel. de verb. signif. l. ult. de his, quæ ut ind. l. Divi. §. ult. de jure codicil. l. 2. de our. et arg. leg.* Ipsos quoque testatores ait, suadentibus scilicet Jurisperitis ne fierent caduca, substitutiones introduxisse maxime reciprocas (quia certe substitutiones antiquiores sunt caducis) ut *l. 5. D. de vulg. subst. l. 1. tit. seq.* a bonis suis fisci removendi causa, unde abs re in *l. Miles. §. ult. de leg. 2.* ait, ad cohæredes substitutos, quod hi adversus fiscum duplici jure nitantur: jure adcrescendi antiquo et jure substitutionis. Lex enim Papia jus accrescendi tollebat non jus substitutionis, ideoque remedio substitutionis introducebatur jus accrescendi, et excludebantur caduca. Denique quod egerunt aliqua ex parte priores principes, ut caduca minuerent, quod et Jurisconsulti, et testatores imbuti a Jurisconsultis etiam sollicitius egerunt ne fierent caduca, ut paulatim solent jura senescere [21], id tantum Justinianus confecit hac parte legis Papiæ caducariæ penitus abrogata, et retento tantum illo capite legis Papiæ, quo ut Ulp. ait *tit. de dominus*, ereptoria [22], .i. quæ ut indignis auferuntur, plerumque in fiscum cadunt, et retenta lege Julia caducaria quæ ultimum locum fisco dedit, vel populo quasi parenti omnium in bona vacantia, *§. Cum autem. et §. penult. infr.* et ita Justinianus, ut de Marco scribit Capitolinus, ut de Antonino *l. Paula, §. 1. de leg. 3.* ut de quolibet bono principe Plinius [23], in causis compendii fisco suo non pepercit, aut favit. Bonus princeps post omnes est, ut eleganter ait Cassiodorus [24] in formula Comitivæ Privatæ. Sustulit autem primum Justinianus materiam caducorum, constituens ut quilibet hæres statim a tempore mortis testatoris adire hæreditatem possit, et ut dies quoque legatorum ab eo tempore cedat, nec expectetur apertura tabularum aut aditio hæreditatis, nec desideretur scientia legatarii, *l. ultim. infr. quand. dies leg. ced.* lex Papia exigebat aperturam tabularum, et hoc S. C. circa eam facta concedebant [25], nec tamen exigebat aditionem hæreditatis, ut Paulus significat 3. Sent. *tit. de legat.* imo nec scientiam. Legatorum, inquam, quæ pure vel in diem certum relicta sunt, exceptis quibusdam, de quibus in *§. Liberalibus.* Eorum enim quæ sub conditione, vel in diem incertum relicta sunt, ita semper obtinuit, ut dies cederet cum conditio extitisset, vel dies incertus, qui conditionem ideo facit, quod possit non cedere. Nec enim omnis dies incertus ss conditionem facit, sed et quædam legata sub incerto die relicta pro puris habentur. Et ita sublata materia, causa et fundamento caducorum in *§. Cum igitur*, ne deinceps caderent in fiscum quæ relicta testamento, vel codicillis aliqua ex causa expirarent et deficerent in *§. Et cum tripl ci*, ea quæ deficiunt ex temporibus, quibus deficiunt trifariam dispertitur, vel enim deficiunt statim initio faciendi testamenti, vel post testamentum factum, vivo testatore [27], vel post mortem testatoris. Ea quoque nominibus ita distinguit secundus veteres leges, ut quæ deficiunt ab initio, pro non scriptis esse dicat, quæ post testamentum vivo testatore, in causa esse caduci, quæ post mortem testatoris directo et proprio nomine esse caduca. Etiam eadem distinguit et separat ea jure quod proprie in quoquo genere servatur. Idem vero jus est hodie quod fuit ante, quod fuit semper, ut quæ pro non scriptis habentur, non recidant in fiscum. Nec enim ad ea pertinent leges Papiæ caducariæ, et eleganter Plinius 2 Epistol. [28] in codicillis qui pro non scriptis habentur delatori locum non esse, sed pertinent ad substitutum, *§. In primo. l. 1. D. eodem*, vel ad conjunctum, .i. cohæredem vel collegatarium, vel si nullus sit substitutus aut conjunctus, apud hæredem scriptum remanent, vel hæredem legitimum, *ut l. 55. §. ultim. D. de leg. 2.* vel a legatario retinentur, a quo relicta sunt, ut *l. penult. §. Seccula. D. eodem*, et quidem sine onere, quia cum principale relictum pro non scripto sit, consequens est et onus ei injunctum pro non scripto esse tanquam nemini injunctum: et duo tantum sunt casus quibus apud eos resident cum onere quæ pro non scriptis habentur, quos notat Accursius: unus est S. C. Liboniano, alter receptus est favore libertatis. Ne adjungas tertium ex *l. Civitatibus. §. 1. de leg. 1.* quia non Seii portionem dicit esse pro non scripta, sed Sejum qui repudiavit pro non scripto habendum, .i. Titium solum scriptum videri ex asse. Sed de his satis. Quæ sunt in causa caduci, .i. quæ post factum testamentum vivo testatore deficiunt morte naturali hæredis, aut legatarii, vel defectu conditionis, ea hodie in ea causa non sunt; sed pertinent ad substitutum, vel conjuncto adcrescunt, vel remanent apud hæredem, vel legatarium, vel alium a quo relicta sunt. Non dico ea transmitti ad hæredem ejus cui relicta sunt, quia vivo testatore neque dies legatorum cedere, neque transmissioni locus esse potest, et hoc tantum distant quæ sunt pro non scriptis ab his quæ sunt in causa caduci, quod illa apud eos a quibus relicta sunt resideant sine onere [29], hæc cum suis oneribus. Nam et ex lege Papia in fiscum redigebantur cum suis oneribus, et onera dicimus onus præstandi legati, aut fideicommissi, onus præstandæ libertatis, onus modi, onus conditionis dandi vel faciendi, si modo factum per alium impleri possit, *§. Pro secundo. §. Ne autem.* Nam conditio casualis, ut recte ait Accursius, non est onus. De his quæ proprio nomine dicantur esse caduca, jam supra dixi: hodie nulla talia ex lege Papia esse caduca, quia nihil eorum quæ relinquuntur his modis, quos lex Papia introduxit, deficere potest, cum aperturæ tabularum nulla habeatur ratio. Nam et ea parte hæres scriptus ante apertas tabulas se adire hæreditatem potest, et legatorum quæ pure vel in diem certum relicta sunt, dies cedit ante apertas tabulas. Sed observanda est differentia, quæ est hac in re inter hæreditates et legata. Nam legatorum quæ pura sunt, diem dicimus cedere statim a morte testatoris, et ideo post mortem testatoris moriente legatario nec agnito nec repudiato legato, legati petitionem in hæredem ejus transmitti, repudiatum legatum ad substitutum pertinere, vel conjuncto accrescere, vel remanere penes eum a quo relictum est. Hæreditatis autem diem non dicimus cedere a morte testatoris; sed adiri hæreditatem posse statim a morte nondum apertis tabulis, et aditam transmitti in hæredem, non aditam vel non agnitam, non transmitti; sed ad substitutum pertinere, vel conjunctum, vel ad legitimum aut honorarium hæredem, vel fiscum. Vetus regula est, hæreditatem non aditam non transmitti, a qua tamen excipiendus est casus *l. Si infant. et l. Cum antiquioribus. sup. de ju. delib.* et casus tit. seq. et casus *l. Ventre. D. de acqu. r. hær.* et *l. Si quis in gravi. §. penult. de S. C. Silan.* Et hæc de priori parte hujus constitutionis dicta sufficiant. Posterior est de conjunctis et disjunctis hæredibus vel legatariis quæ non sine causa priorem vicinitatem sequitur. Nam cessante jure caduci et fisco exclusa, consequens est conjunctum vel disjunctum cohæredem, vel collegatarium admitti jure accrescendi in portionem socii, non tantum quæ repudiatur, sed et quæ post testamentum, vel post mortem testatoris deficit aliqua ex causa. Quamobrem et (*) Paulus ipse scribens ad legem Papiam de conjunctis tractat, *l. Re conjuncti. de leg. 3. l. Triplici. de ver. sig.* Lex Papia tollebat jus antiquum, .i. jus accrescendi, jus conjunctionis simplex, exceptis certis casibus fisco prælato. Conjuncti autem dicuntur hoc loco re et verbis conjuncti: Disjuncti, re tantum conjuncti: illi enim omnimodo sunt conjuncti, hi quoque sunt conjuncti, sed oppositi illis frequentius disjuncti et separati [31] dicuntur, quia, ut ait, ab ipso testatoris sermone apertissime discreti sunt. De verbis non etiam re conjunctis hoc loco non agitur, quia et hæc conjunctio nullius momenti est, nisi quando pro duplici accipitur ex mente defuncti. Qui enim verbis per se conjuncti sunt, semper habent partes, *d. l. Re conjuncti* .i. omni jure et antiquo et novo, et omni genere legatorum sive per vindicationem, sive, per damnationem legatum sit, et omni tempore, .i. non concursu tantum, sed etiam statim ab initio. Illi qui re et verbis, aut re tantum conjuncti sunt, non semper habent partes ab initio, sed concursu tantum, aut ne concursu quidem. Namque inter eos, qui re et verbis conjuncti sunt, et eos qui re tantum, hæc est differentia, quod si re tantum conjunctis legatum sit per vindicationem, concursu partes faciunt: idemque si per præceptionem, *l. 1. sup. de leg.* Si per damnationem, singulis solidum debetur, nec concursu partes faciunt. Idemque si sinendi modo, vel si per fideicommissum. Quod tamen hæc constitutio abrogat, dum ita constituit, ut quoquo genere eadem res disjunctim duobus aut pluribus relicta sit, singuli partes debeantur, nisi perspicue appareat testatorem singulis solidum dari voluisse, quæ exceptio ex hac constitutione a Triboniano inserta est *l. Si pluribus. l. Fiinsf. §. ult. de leg. 1. l. 13. §. ult. de leg. 2. l. 20. de leg. 3. l. Duo. de usufr. leg.* Quod si legatarii re et verbis conjuncti sint per vindicationem, jure antiquo quo utimur, non nisi concursu partes faciunt, *l. Conjunctim. de leg. 3.* si per damnationem, ab initio partes habent, *l. Plane. §. Si conjunctim. de leg. 1.* sicut hi qui verbis tantum conjuncti sunt, et pars non concurrentis apud hæredem remanet. Ac præterea vera est *l. Conjunctim*, secundum jus antiquum: æque vera *l. Plane. §. Si conjunctim*, secundum legem Papiam, ex qua pars non concurrentis conjuncti caduca fit, sive per vindicationem, sive per damnationem legatum sit: et tamen ex eadem lege disjuncti per vindicationem pars si deficiat, caduca non fit, sed accrescit socio. Et ratio differentiæ hæc, quia singulis qui disjuncti sunt, solidum ab initio palam legatur, et jus accrescendi nihil aliud est quam retentio solidi non concurrente socio. Conjunctis autem singulis tacito non palam solidum legatur. Ideoque non concurrente collegatario solidi, quod palam eis relictum non est, retentionem non habebant, id est jus accrescendi non habebant, sed portio non concurrentis caduca fiebat: et hæc ratio etiam efficit hodie restituto jure antiquo, ut conjuncto legatario non accrescat invito, .i. ut invitus non retineat quod ei palam relictum non est; disjuncto accrescat invito, .i. ut invitus retineat totum quod ei palam relictum est, nec scindat legatum. Et hæ notandæ sunt tres differentiæ, quæ sunt inter hæredes et legatarios. Pars cohæredis, quæ repudiatur, vel quæ deficit ex ea causa ex qua lege Papia fiebat caduca, vel in causa caduci, jure civili .i. ex 12. tab. jure antiquo et ipso jure, tacito jure cohæredi [32] vel cohæredibus qui portiones suas agnoverunt, pro portionibus hæreditariis accrescit vel hæredibus eorum, sive conjuncti cohæredes fuerint, sive disjuncti. Pars quoque collegatarii collegatario accrescit si disjuncti fuerint ex hac constitutione, sublata hac in re veteri differentia legatorum per damnationem et per vindicationem: idemque si conjuncti fuerint per vindicationem, *l. Si duobus. §. ult. l. Legatum. §. 1. l. Plane. §. Si duobus de leg. 1. l. Si servo sub. de statulib.* at non etiam si conjuncti fuerint per damnationem, *l. 7. de leg. 2. l. Si duobus in pr. l. Hujusmodi. §. S. Titio. l. Plane. §. Si conjunctim. de leg. 1.* quam differentiam legatorum non invenio esse sublatam. Item cohæredi conjuncto, vel disjuncto accrescit invito et ignorati. Conjuncto collegatario non accrescit invito, disjuncto accrescit invito. Item cohæredi conjuncto vel disjuncto, accrescit cum suo onere, et conjuncto collegatario similiter et disjuncto, sine onere. Ut autem cohæredibus accrescit pro portione hæreditaria, *l. Liber. §. Cum quis. l. Si ita quis hæredes. D. de hær. inst.* ita collegatariis pro portione legati, *l. Mævio. de leg. 2.* et ita in hac Constitutione pro virili exaudire oportet, pro virili proque ratione legati cujusque. Et si quidam hæredes sint conjuncti, quidam disjuncti, ut in hac

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 40.*

specie: Primus hæres esto, Secundus hæres esto, Tertius et Quartus hæredes sunto, deficiente Primo vel Secundo accrescit omnibus, deficiente Tertio soli Quarto, deficiente Quarto soli Tertio, videlicet ut posuimus, cum omnes sine partibus instituti vel substituti sunt, *l. Hæredes. D. de her. inst.* Nam si quidam ex partibus disjunctim, quidam sine partibus conjunctim, hoc modo: Primus ex quadrante hæres esto, Secundus ex triente hæres esto, Tertius et Quartus hæredes sunto, Tertio deficiente omnibus accrescit, quia Tertio Quartus conjunctus est nudis verbis, quæ conjunctio nullius momenti est, non in re parteve certa, *l. Item quod.* §. 1. *D. eod.* Conjuncti quod accrescit quasi suum occupant; et merito igitur ab eo ceteros repellunt. Disjuncti, quasi alienum, igitur quod est alienum soli sibi vindicare non possunt, §. *His ita*, et quod dicitur, disjunctos solidum quasi suum suo jure retinere in §. *Sin autem ad deficientis*, ita verum est, si solus supersit nullo concurrente socio, non si alios habent socios in totum vel in partem, et idem puto esse constituendum si quidam collegatarii permisti sint, alii disjuncti per vindicationem: καὶ οὐκ ἂν δυναίμην τί μὴ λέγειν μᾶλλον καὶ ταῦτα ἡμετέραν βεβαιοῦμεν παρὰ τὴν τῶν παρεστηκότων μέθοδον.

## LI. Enarratio.

1 Ulp. libro Reg.) *Tit.* 17.

2 Cadunt in fiscum) Ammian. Marcell. lib. 31. *Ut sunt in palatio nonnulli, alienarum rerum avidi, si quis caducum, vel aliud petiturus ex eis.* Hinc caducarius Glossæ Isidori: Caducarius, ad quem pertinent quæ cadunt defuncto aliquo, cui non est qui succedat.

3 Pro non scriptis habentur) *Leg.* 1. *sup. de hæred. instit.*

4 Nam ex parte scriptus, etiam clusis etc.) Leg. *nam ex asse sic* 1. §. *ult. D. de jur. et fac. ignor. l.* 3. *sup. de jur. deliber.* Vide librum 6 Observ. cap. 38. ut clusis pro clausis sæpe occurrit in Pand. Florent. Tertull. Apologet. cap. 11. *Cælum semel clusit.* Lucifer Calaritanus II. pro S. Athanasio; *Et clusit caelum.* Glossæ. κλείω cludo, claudo.

5 Quatenus lex P.) Quatenus, pro quia.

6 Peregrinus factus fuerit) Pereger. Ulp. *d. tit.* 17. quam lectionem probat Josephus Scaliger Ausonian. lection. libro 11. cap. 14.

7 Quod Suetonius vocat) Neronis cap. 10.

8 Ærarii aug.) Attrito bellis civilibus ærario. Tertullian. de fuga cap. 12. *Tanta gratulatio ærario augendo prospiciuntur rime ut censuum, vectigalium, etc.*

9 Et augendi ærarii sanx.) Id est, augendi ærarii causa ut ait Cujac. ie recitat. vulgo tamen legitur, *meliorandis cælibum pænis et augendo ærario.*

10 Vicesimam hæreditatum) V. ad Pauli Sent. lib. 4. tit. 6. Glossæ: εἰκοστώνης ὁ τὰς εἰκοστὰς ἀπαιτῶν, *vicesimarius.*

11 His qui cœlibes essent) Juvenalis sat. 9.

*Jura parentis habes, propter me scriberis hæres,*
*Legatum omne capis, nec non et dulce caducum.*

Vetus Scholiastes: *Mea labore habes filios, ut scriberis hæres, et non perferas pœnas orbitatis.* Plutarch. de amore prolis sub initium: Ῥωμαίων πολλοὶ γαμοῦσι καὶ γεννῶσιν οὐχ ἵνα κληρονόμους ἔχωσιν, ἀλλ' ἵνα κληρονομεῖν δύνωνται: *Romanorum multi uxores ducunt; et liberis operam dant, non ut hæredes habeant, sed ut jus ad nidas hæreditatum.*

12 Negationem omisit) Sic enim vertit: *nihil de testamento lucrentur, licet genere proximitate consisterint.* Sic etiam novus interpres Sozomeni: *etiam si genere proximi essent:* pro, *nisi si genere prox. es.*

13 Eodem Hermia auctore) Libro 7. cap. 47.

14 Et D. Ambrosiu) In Lucam capite 3. *Erat deforme liberos non habere; quod etiam legum condium fuit auctoritate mulctatum;* et libro de viduis: *Unde et illi qui Deorum suorum adulteria et probra venerantur, cœlibatus, et viduitatis statuere pœnas, ut omnia cernunt multarum studia virtutum.*

15 Remittitur transire ad jus cod cill.) Id est, permittitur. Cujac. ie recitat. Lex sup. t. 31.

16 Rerumque necessitas extorserat) Libanius declamatione 33. ὡς καθ' ἕκαστον, ὡς εἰπεῖν μόνῳ νόμους, ὅσοις τοὺς μὲν λυομένους, τοὺς δὲ γραφομένους, τῶν πραγμάτων αὐτῶν τὰ τοιαῦτα εἰσηγουμένων, ὅτι βέλτιον τοῦτ' ἦν ἐκείνου κρατεῖν: *ut per singulos, ut ita dicam, menses videas leges abrogatas, alias latas; hoc rebus ipsis exigentibus, quia melius est hoc quam illud obtinere.* Aul. Gellius 20.1. *Non ignoras legum opportunitates et medelas pro temporum moribus et pro rerum publicarum generibus, ac pro utilitatum præsentium rationibus, proque vitiorum quibus medendum est, fervoribus mutari atque flecti, neque uno statu consistere.* Joannes VIII. PP. in epistola 6. ad Clerum Bituricensem; *Porro scimus quia sæpe statuta non modica interveniente necessitate, barbaro modo concedimus, ut tali necessitate remota, removeatur etiam id quod necessitas imperat.*

17 In Apologetico) Cap. 4. vide ibid. Rig.

18 Ætas quæ fu. Ulp. expl.) Id est si minor ann. 25. aut uxor minor annis 20.

18 Ab Eusebio 4. de vita Constantini) Cap. 26.

26 Per desuetudinem inter isso) Justinianus ait per desuetodinem abolita, in *l. un. tit.* Interire dicuntur leges et occidere inusu Arnobius 7. advers. Gent. *Ab legum interitu, et ab legum occasu.*

21 Solent jura senescere) Ammianus Marcellinus lib. 16. *Sine censu (leges sumptuariæ) jam olim reparavit Sylla dictator.*

22 Ereptoria; Vide Cuj. ad *tit. D. de his quibus ut indign.*

23 De quolibet bono principe Plinius) In Panegyrico.

24 Ut eleganter ait Cassiodorus) Libro 6. 8.

25 Et hoc SC. circa eam facta concedebant) In hac constitutione pro, *censuerunt*, Cujacius legit, *concesserunt*, ut etiam habetur in codice Johanni Brodæi.

26 Nec enim omnis dies incertus) Vide Cujac. Observat. libro 18. cap. 1. et §. Sin autem aliquid, hoc tit.

27 Vel post testamentum factum vivo test.) Vide Cujac. ad *leg. ult. D. si pure, hæredit. pet.* libro 6. quæst. Papin.

28 Plinius II. epistol.) Epistola 16.

29 Resideant sine onore) Quod et onus ipsum pro non scripto sit tanquam a nemine datum sive relictum. Cujac. ad §. In primo, et §. Pro secundo.

30 Nam et ex parte hæres scriptus ante apertas tab.) Non solum hæres scriptus ex asse etiam clausis tabulis testamenti adire hæreditatem potest, ut olim obtinuit, sed et ex parte scriptus ex Justiniani constit. nam olim non obtinuit, ut dictum sup. in princ.

31 Disjuncti et separati dicuntur) Vide §. *Si autem res.* 8. *Inst. de legat.* et ibi Cuj.

32 Tacito jure cohæredi) Tacite *l. Qui ex duobus.* 53. §. 1. tacito jure, *l. Servus communis.* 67. *D. de acquir. hæredit.*

## TIT. LII. *De iis qui ante apertas tabulas hæreditatem transmittunt.*

Nunc non aliam ob causam hunc titulum dat Justinianus, quam quod constitutionis in ea positæ mentionem fecerit titulo superiore, §. in novissimo, qui alioquin eum forte non dedisset, propterea quod de apertis tabulis loquitur, quas aperiri hodie non est necesse ut adiri possit hæreditas, vel ut dies legatorum cedat, et derogatio est legis Papiæ, quam Justinianus penitus abrogavit in his, quæ deficiunt ante mortem testatoris, vel ante apertas tabulas: nec tamen inutilis Constitutio est, cum ex ea, quæ ita concipitur definitio, liberos a parentibus sibi testamento relictam hæreditatem ante apertas tabulas transmittere ad liberos suos, hodie ita concipitur, liberos a parentibus sibi testamento relictam hæreditatem etiam si eam non adierint, vel agnoverint, transmittere in liberos suos: quod procedit indistincte, sive liberi, quos parentes hæredes scribunt, sui parentibus, sive extranei hæredes sint, et ut Constitutio ait, sive sciverint sibi delatam hæreditatem, sive ignoraverint, et sive ex parte scripti fuerint, sive ex asse, cum tamen ex lege Papia extranei ex parte scripti non transmittant hæreditatem ante aperturam tabularum, atque etiam, ut ait, si invicem substituti non sint, ut perinde excludatur lex Papia, atque si invicem substituti fuissent, ut §. 1. *sup. tit. proc.* Et præterea Constitutio ait idem obtinere in legatis quæ liberis parentes relinquunt, quæ tamen lege Papia caduca fierent mortuis legatariis ante apertas tabulas. Beneficium igitur concessum suis ut ex parte scripti transmittant non aditam hæreditatem, *l.* 3. *sup. de jur. deliber.* hæc Constitutio porrigit ad liberos non suos. Et notandum huic Constitutioni non esse locum in liberis hæredibus, et extraneis ab intestato venientibus, *l.* 2. *sup. de SC. Orph.* sed ex testamento duntaxat.

## LII. Enarratio.

1 In liberis hæred. ext. ab int. ven.) Aliter Glossa, et Odofredus heic in fin. quem refert Joannes Faber heic. vide inf. tit. 67. in fine.

## TIT. LIII. *Quando dies legati vel fideicommissi cedat.*

*Vide tit.* 2. *lib.* 3. 8. *D.*

Hunc etiam titulum non aliam ob causam dat quam ut ea veteribus Constitutionib. confirmet quod dixit *l.* 51. 1. §. *In novissimo*, et *seqq.* de cessione diei legatorum et fideicommissorum, et de annuis legatis relictis privato homini, quod ait *l.* 1. initio cujusque anni ea peti posse, intelligi et ab hæredibus legatarii peti posse, quia post mortem testatoris initio cujusque anni eorum legatorum dies cedit, et cœpti cujusque anni legatum, si initio ejus vixerit legatarius, transmittitur in hæredem: et hoc est quod ait *l.* 4. *D. de ann. leg.* annuo legato relicto, vel, quod idem est, in annos singulos plura esse legata, primi anni purum, sequentium annorum conditionalia idem *l.* 5. et *l. In singulos. eod. t. l.* 1. §. *Si in annos, ad leg. Falcid. l.* 10. 11. 12. *quand. dies leg. ced. l.* 45. *sup. de episc. et cl.* nec obstat *l. Si in annos. D. de cond. et dem.* in cujus specie non dixit testator, in annos singu. sed summam certam legavit in annos s. completos scilicet, secus si usumfr. vel operas legasset, ut *l. Quotiens. D. de usufr.* Ex aliis legibus hujus t. intelligimus, legati aut fideicommissi petitionem in hæredem ita demum transmitti, si dies ejus cesserit, qui utique cedit a morte testatoris si purum, aut in diem relictum sit: a die impletæ conditionis, si conditionale fuerit, vel in diem incertum, qui et aliquo casu non cedere possit, nec exigi scientiam, nec agnitionem legatarii, nec traditionem rei legatæ, nec aditionem hæreditatis. Et conditionale non esse legatum ita relictum, cum ad legitimum statum pervenerit: mora enim suspendi, non conditione, et longa est differentia inter conditionem et moram, *l.* 1. *de leg.* 2. *l. Hæres a cond. et dem. l. pen. h. c. t. l. Quod pure. D. eod.* et statum vocat quod Græci ἀκμὴν .i. justam ætatem, ut *l. Cum pater.* §. *Curatores. de leg.* 2. qui et virilis vigor dicitur, *l.* 1. *de minor.* ad differentiam vigoris pubertatis, *l.* 5. *sup. qui test. fac. pos.* Igitur post mortem testatoris mortuo legatario ante annum 25. legati petitio in

hæredem transmittitur. Nec obstent, *l. Si Titio. D. eod.* et pleræque aliæ similes, in quibus, ut Jo. docuit recte, ab initio legato injicitur condicio h. modo, Titio cum erit annorum tot, do lego. In hac vero initio pure legavit, hoc modo, illi 10. do lego, deinde solutioni diem adjecit hoc modo, Quod legatum accipere debebit cum ad legitimum statum pervenerit.

### LIII. Enarratio.

1 Secus si usumfructum vel op. leg.) *L. 2. D. eod. in fin.*

2 Ad impletm conditionis) Si legatarius pendente conditione decesserit, legatum non transmittitur, *l. 1. §. Si quis 7. ut legat. serv. cau.*

3 Cum ad legitimum stat. perv.) ὅτε γένηται μείζων κὲ ἐνιαυτῶν.

## TIT. LIV. *Ut in possessionem legatorum vel fideicommissorum servandorum causa mittatur, et quando satisdari debeat.*

*Vide tit. 3. et 4. eod. lib.*

Nihil aliud restat ex tractatu de legatis et fideicommissis, nisi porro ut dicamus de satisdatione legatorum aut fideicommissorum servandorum causa, quam hæres legatariis aut fid. postulantibus, qui legatum aut fid. sperant, præstare debet. Postulant eam legatarii a prætore vel præside sedente pro tribunali tanquam actionem, ut scilicet hæredem jubeat cavere de legato aut fid. datis fidejussoribus. Formula cautionis hæc est. Quod mihi ex testamento vel codicillis L. Titii dari fieri oportet, id quibus diebus L. Titius dari fieri voluit, iisdem dari fierive, aut quanti ea res est tantam pecuniam recte præstari, dolumque malum huic rei promissionique abesse abfuturumque esse, hæc spondesne? Stipulatur legatarius, promittit hæres a quo legatum relictum est, adpromittit fidejussor quem dat hæres. Hærede autem non obtemperante jusso prætoris, legatarius 1 mittitur in possessionem omnium rerum, quæ in causa hæreditaria sunt, dolove malo hæredis esse desierunt, aut in possessionem certæ rei hæreditariæ, ut *l. 2. inf. qui pot. in pign.* quo genere pignus prætorium constituitur, ut eas res legatarius teneat pignoris jure, *l. 3.* et 6. non proprietatis, nec tam possessionis, quam custodiæ 2 perpetuæ causa. Fit etiam missio uno casu ex Constitutione Antonini in res hæredis proprias, si post sex menses, quam adivit prætorem legatarius, is neque satisdedit, neque legatario satisfecit, *l. 9.* Et in id, quod est in Rubrica, Quando satisdari debeat, notandum est, post mortem testatoris et aditam hæreditatem 3 postulanti legatario satisdari debere, etiamsi nondum dies legati cesserit, modo constet legatum esse relictum, licet de jure ejus non constet, quo de re prætor cognoscit summatim, non subtiliter, *l. 1. hoc l.* quam puto significari, *l. 3. § 1. D. eod. l. Hæc stipulatio. §. ult. D. ut leg. no. cau.* atque etiam si modo non sit remissa a testatore, quoniam Constitutio Marci et Commodi 1 *l. 2.* 4 cujus fit sæpe mentio in Pandectis, eam quocumque indicio 5 voluntatis remitti permisit, alioquin valeret regula *l. Nemo. D. de leg. 1.* quæ et hodie valet in cautione, quæ etiam ex edicto prætoris, vel ex SC. de usufructu interponitur, *l. pen. hoc t. l. 1. sup. de usufr. l. 8. D. de usufr. ear. rer. etc.* quia deficit Constitutio, quæ hoc testatori permiserit. Et hic est finis hujus tractatus de successione quæ jure civili competit ex testamento deque his, quæ testamento vel codicillis relinquuntur.

### LIV. Enarratio.

1 Legatarius mittitur in posse.) Ut in *l. 1. §. 1. D. eod.* et *l. 7. hoc l.*

2 Custodiæ perpetuæ causa) Non possidemus, sed Prætor magis custodiam rerum permittit, *l. Cum legatorum. 12. D. ex caus. in posses. eat.* et *d. l. 6.*

3 Et aditam hæreditatem) *L. Si a te. 10. D. ut legator. servand. cau.*

4 Id est, l. 2.) *Ett. 7.* in qua verba illa, *et D. Commodum*; a libris vett. abesse quidam testantur. Sunt tamen in Brodæi codice perantiquo. Severum enim in divos Commodum retulisse scribit Ælius Spartianus in Severo, et in nummo D. Commodus appellatur apud Hubertum Goltzium in thesauro rei antiq.

5 Quocumque indicio) Sic leg. in *d. l. 2.* ut in *l. Avia. 77. § Pater. D. de cond. et demonst.* In veteri tamen Brodæi legitur, judicio.

## TIT. LV. *De suis, et legitimis liberis, et ex filia nepotibus ab intestato venientibus.*

*Vide tit. 1. libri 3. Inst. et tit. 16. lib. 38. D.*

Ab hoc titulo incipit tractatus de hæreditate intestatorum, quæ jure civili defertur, et primo quidem loco suis et legitimis liberis sive naturales sint sive adoptivi, *l. 6.* sive nati tempore morientis, sive posthumi, *l. 4.* sive ex parente ingenuo, sive ex libertino, *l. 7.* Et hi quidem sui liberi ipso jure hæredes existunt etiam ignorantes et inviti, *l. 3. §. pen. D. de suis, et leg. lib.* et præferuntur matri defuncti, *d. l. pen.* imo et filii, qui nec sui nec legitimi sunt, sed tanquam legitimi ex SC. Orphitiano ad hæreditatem matris vocantur, ex *d. l. pen.* præferuntur aviæ .i. matri defunctæ matris. quia liberis 1 quam parentibus debetur hæreditas. Item sui liberi etiam si ignorantes se hæredes extitisse, naturæ concesserint 2, hæreditatem parentum transmittunt ad hæredes quoscunque 3, *l. 8. hoc tit. l. 3. l. Cum aut quorib. sup. de jure delib.* Recte autem in hoc tit. de suis, et legitimis liberis; nam et si quicunque legitimi sunt, non sint sui, omnes tamen qui sunt sui, et legitimi sunt, *l. De bonis. §. 1. D. de Carb. edic. l. 2. D. unde leg. l. 1. §. Sed et si amus. D. de succ. edic. l. 1. C. et l. D. de grad. et adf. l. Filius. D. de suis, et leg. hær. l. ult. sup. de codicill.* et contra qui non sunt sui liberi, nec legitimi sunt, *l. Scripto. D. unde lib.* veluti filii emancipati, vel naturales tantum 4 vel spurii. Notandum inter suos jure civili .i. ex 12. vocari ad intestati successionem nepotes ex filio, vel filiis jam mortuis pariter cum filiis defuncti superstitibus, licet legitimi tantum sint non sui, in stirpes .i. in portionem patris sui non in capita 5, eodem successionis ratione servata, si non existentibus filiis plures sint nepotes ex diversis filiis varii numeri, *l. 2.* et 3. quam et prætor sequitur, *l. Si in adoptionem. §. ult. D. de bon. poss. cont. tab. l. Si nepotes. D. de coll. bon.* Imo, et ex Constitutione Valentiniani, et Theodosii nepotes ex filia inter suos in locum et portionem matris cum deminutione trientis, 6 et inter legitimos cum diminutione quadrantis 7, *l. 4. C. Theod. de leg. hær.* et Justiniani *l. ult.* et *Nov. 18.* et 118. sine diminutione, licet neque sui sint, neque legitimi sint. Illud etiam notandum est, *l. 1. hujus tit.* quæ non est de liberis sed de agnatis, ex transverso, ideo statim positam fuisse initio hujus tractatus, ut intelligeremus, in successionibus intestatorum quid juri civili 8, et juri prætorio interesset, quod collata et conjuncta *l. 2.* sup. qui admitti apparebit statim: Jus prætorium per se solum esse temporarium, Jus civile perpetuum 9.

### LV. Enarratio.

1 Quia liberis quam parentibus) Pro magis quam parentibus *l. Nam et si. 15. D. de inoff. testam. l. Scripto. 7. D. unde lib.*

2 Naturæ concesserint) Sic loquitur *lex 1. inf. tit. prox.* Sallustius in Jugurth. *Pater naturæ concessit.*

3 Ad hæredes quoscumque) Sive liberi: sive parentes, sive extranei sint.

4 Vel naturales tantum) Quæsiti ex concubinatu.

5 Non in capita) εἰς ἴσα ἴσου.

6 Cum diminutione trientis) Qui accrescit suis.

7 Cum diminutione quadrantis) Qui accrescit adgnatis.

8 Quid juri civili et præt. interesset) An sicut Tertullianus Apologet. cap. 33. *interest homini Deo cedere.*

9 Jus civile perpetuum) Vide ad t. 30

## TIT. LVI. *Ad S. C. Tertyllianum.*

*Vide lib. 3. Instit. tit. 3. et lib. 38. D. t. 17.*

Post liberos mater vocatur ad hæreditatem defuncti intestati tanquam legitima hæres non ex 12. tab. quia cognata non agnata est, nisi in manum viri 1 convenerit: sed ex S. C. Tertylliano: ut retro ad hæreditatem matris intestatæ filii vocantur tanquam legitimi hæredes, non ex lege 12. sed ex S. C. Orphitiano. Antiquius est Tertyllianum Orphitiano, et ideo de S. C. Tertylliano titulus præcedit, et ex hoc quidem mater cujuscunque ætatis filio succedit cum tamen ipse matri ex S. C. Orphitiano si infans sit 2, per se non succedat, sed per tutorem, vel patrem, *l. 1. hoc tit. l. Si infanti. supr. de jur. delib. l. Servo invito. §. Si pupillo. D. ad Treb.* Item ex S. C. Orphitiano filius excludit parentes et fratres consanguineos matris, *l. penult. supr. tit. prox. l. 1. et 4. tit. seq.* Ex S. C. Tertylliano pater excludit matrem 3 aut jure civili, si in emancipatione manumissor fuerit, aut jure præt. si non fuerit manumissor, *l. 2. hoc tit. l. 10. D. de suis et leg. hær.* Item fratres consanguinei, sive soli sint, sive permisti sororibus consanguineis, excludunt matrem, non uterini, aut naturales 4, *l. Lucius. D. de vulg. subst.* Sorores autem consanguineæ, si solæ sint, pariter admittuntur cum matre, ita ut ferant partem dimidiam, et mater alteram dimidiam. At ex *l. ultim. hujus tit.* eum qua conjungenda est *l. ultim. sup. de jur. del.* non est differentia inter fratres consanguineos et uterinos ut cum fratribus quoque mater vocetur in virilem, et ex ea in *l. Mater. hoc titulo* Tribonianus scripsit, sororibus et fratribus, cum in Cod. Theod. tantum esset scriptum, Sororibus, ut Anianus legit, et lex ipsa indicat, vel fratribus tantum, pro sororibus, quia ante hanc *l. ultim.* fratres omnino matrem excludebant. Sed postea Justiniano placuit, ut et cum sororibus mater veniret tantum in virilem, *Novell. 22.* et novissime concurrentibus fratribus et sororibus et patre et matre, longe aliter quam definiat, *d. l. Ultim. ad Tertyll.* et *l. ultim. infr. Com. de succes.* ut omnes succederent 5 pro virilibus portionibus, et viriles retinerent plenas sine deductione ususfructus, *Novell. 84.* et 118. et hoc si vidua permansisset mater. In ea 6 quæ iterum nupsit post annum luctus sublata *l. Mater. hoc tit.* et *l. 3. §. ultim. supr. de sec. nup.* ut variaverit Justinianus docui *Novel. 2.* De ea quæ iterum nupsit intra annum, est duntaxat in *hoc tit. l. 4.* 7 Duo sunt casus quibus cessat S. C. Tertyllianum: unus *l. 3.* alter *l. pen.*

### LVI. Enarratio.

1 Nisi in manum viri convenerit) Mater familias, quæ in manum viri convenit, suorum numero est. Vide Cujac. Observ. libro 6. cap. ult. et sup. tit. 18.

2 Si infans sit) Si vero fari possit, per se, id est, per aditionem

suam tutore auctore. Sic hanc legem intelligunt, Joannes Faber, Odofredus, et Fulgosius: aliter Pet. Fab. Semestrium lib 11. cap. 12.

3 Pater excludit matrem) *l.* 2. §. *Objicitur. D. eod.*

4 Aut naturales) In servitute aut concubinatu quæsiti.

5 Ut omnes succederent) Etiamsi filii, sunt in potestate patris.

6 In ea quæ iterum nupsit) In bonis profectis a patre mulier quæ iterum nubit, usumfructum tantum habet, in ceteris plenam proprietatem.

7 In hoc tit. lex 4.) In qua notanda verba illa, *sorte fatali obierit*, ut in *l.* 1. *infr. tit. ultim.* Excerpta vett. Glossæ: *sorte fatali*, ἰδίῳ μορίῳ, *sua morte*.

## TIT. LVII. *S. C. Orphitianum.*

*Vide lib.* 2. *Instit. tit.* 4. *et in d. tit.* 17.

Post S. C. Tertyllianum sequitur Orphitianum, ex quo filii pari jure vocantur ad hæreditatem matris intestatæ, exclusis omnibus agnatis matris, ut mater ad hæreditatem filiorum intestatorum ex S. C. Tertylliano. Et notandum quod ait *l. penult. supr. de suis et leg. lib.* filios matri ipso jure succedere: quod non est citra aditionem vel gestionem pro hærede, ut cum dicimus suos ipso jure hæredes existere, *l. In suis. de suis et leg. hær. l. penult.* §. *penult. de bon. lib.* sed citra aretionis solemnitatem, quæ hodie sublata est, et citra bonorum possessionem, *l.* 3. *hoc tit.* quia non prætoria, sed S. C. Orphitiani beneficio admittuntur ad hæreditatem matris, *l.* 1. *Cod. Theod. de leg. hær. l.* 1. *Cod. Theod. de cret. vel bon. pos.* quod etiam de suis hæredibus dicitur, et de legitimis omnibus hæredibus, et de testamentariis dici potest, *l.* 13 *supr. de jure delib. l.* 7. *D. de inoff. test. l.* 4. *tit. seq. l. Omnium. sup. de testam.* Eam vero aliter acquirunt quam si adierint, vel se pro hærede gesserint Paulus IIII. *Sent. eod. tit.* Filius maternam hæreditatem eandemque legitimam nisi adeundo quærere non potest. Et quam ita non acquisierunt, sane in hæredem non transmittunt, sed deficientium portio accrescit reliquis, qui adierunt, ut in specie *l.* 2. *hujus tit. l. Si ex pluribus. D. de suis et leg. hær.* vel hæreditas redit ad agnatos defunctæ matris. Nec obstat *l.* 1. *supr. tit.* 52. quia de testamentariis hæredibus est, non de legitimis [2], nec cum sit nova, ausim eam producere ad legitimos; fateor tamen eos si moriantur intra annum scientes sibi esse ab intestato delatam hæreditatem matris, jus deliberandi transmittere ad hæredes, *l. Cum antiquioribus. supr. de jure delib.* ut hic recte notat Accursius.

### LVII. Enarratio.

1 Citra bonorum possessionem) Græci ad *leg.* 3. *hoc tit. Quoniam enim Senatusconsultum Orphitianum est juris civilis, merito nec bonorum possessione indigent qui ex eo vocantur ad hæreditatem: sed possunt tanquam jure civili hæredes pro hærede gerere.*

2 Non de legitimis) Idem scribit Fulgosius ad *leg.* 1. *num.* 3.

## TIT. LVIII. *De legitimis hæredibus.*

*Vide lib.* 3. *Inst. tit.* 2. *et lib.* 38. *D. tit.* 16.

Post suos hæredes jure civili ad hæreditatem ingenuorum vocantur legitimi, .i. agnati ex lege 12. tab. vel ex lege Cornelia [1], ac primum quidem consanguinei, .i. fratres et sorores qui quæve in ejusdem patris, cum is moreretur, potestate fuerunt, *l.* 4. *supr. de suis et leg. lib. l.* 1. 3. 8. *hoc tit.* excluso patre et matre, ut olim obtinuit, simul admissis omnibus pleno jure pro virilibus portionibus ex *Novel.* 118. Et hi quidem fratres vel sorores præferuntur filiis fratrum vel sororum juxta *l.* 3. et. *l. penultim.* §. *ultim. hoc tit.* quod fuit jus vetus. Juxta *Novell. Justiniani* [2], filii fratrum et sororum repræsentant vicem patrum suorum, ut pro stirpibus concurrant cum fratribus et sororibus defuncti vel defunctæ, itemque ut excludant defuncti fratres ex eodem patre tantum, vel ex eadem matre tantum, si pater eorum fuerit defuncto frater ex eodem patre et ex eadem matre, itemque ut excludant patruos avunculos, amitas, materteras defuncti intestati. Et his tribus casibus exceptis in linea collaterali non est repræsentationi locus, et aliter quam in linea [3] directa, semper proximior inferiorem excludit: et hæreditas distribuitur in capita non in stirpes. Notandum est, quod ait *d. l.* 3. consanguinitatis jure etiam feminas ad legitimam hæreditatem admitti: quod ex l. 12. tab. obtinuit etiam in omni jure agnationis, perinde atque in jure libertorum. At lex Voconia [4] ultra consanguineas non admisit feminas ad legitimam hæreditatem .i. ut neque agnatis maribus, neque sibi invicem agnatæ succederent: ideoque juris auctores consanguineos separaverunt ab agnatis in hoc jure hæreditatis intestatorum, et agnatos definierunt esse virilis sexus personas *l.* 2 §. 1. *D. de suis et leg. hær.* quia post consanguineas muliebris sexus personæ licet agnatæ sint, non admittuntur lege Voconia, quæ obtinuit usque ad ætatem Justiniani, qui *l. pen. hoc tit.* restituit jus antiquum ut quemadmodum liberi, ita agnati jure legitimo succedant sine ulla [5] discretione sexus, et ait jus æquabile, ut quemadmodum feminæ agnatis agnati succedunt, ita maribus et feminis agnatis agnatæ ab intestato in infinitum succedant, ne paternum vitium, ex quo, ut ait secundum Stoicorum [6] sententiam, feminea proles processit, ipsi proli noceat. Ut autem nulla habita discretione sexus, Justinianus agnatos admittit cujuscunque gradus restituta lege 12. tab. et abolita l. Voconia, ita paulatim etiam cognatos admisit, nulla habita discretione agnationis et cognationis: ac primum quidem fratres ex eodem patre tantum, qui agnati sunt, et fratres uterinos qui sunt cognati, simul admittit ad hæreditatem defuncti fratris intestati sine liberis, *l. ult. hoc t. l. ult. sup. ad SC. Tertul.* quod ex Novellis [7], et ex *l. ult. t. seq.* ita accipiendum est si defuncto non sint fratres utroque parente cognati, vel horum fratrum filii. Hi enim præcellunt, et illos excludunt. Item ex Constitutione Anastasii a Justiniano approbata et adaucta, fratres emancipati ex rescripto principis, reservato jure legitimarum hæreditatum, quod genus emancipationis Anastasius introduxit, vel etiam, ut Justinianus adjicit in *l.* 13. emancipati alio legitimo modo, puta ex 12. tab. vel ex constitutione Justiniani; fratres, inquam, emancipati, licet, agnati non sint, et fratres in familia retenti, simul admittuntur ad legitimam hæreditatem et tutelam, et curationem fratris in familia retenti [8] vel emancipati *l.* 11. *hoc t. l.* 4. *sup. de leg. tut. l.* 5. *sup. de cur. fur.* at cum fratribus in familia retentis ex Anastasii quidem Constitutione cum diminutione trientis ut Theophilus explicat in §. 1. *de succ. cog.* hodie sine ulla diminutione ex *l. ult. hujus t.* Ex excludunt agnatos et patrem defuncti ita tamen, ut si retentus in familia vita decesserit, pater in bonis ejus adventitiis retineat usumfructum totum quem habuit eo vivo, ut *l. ult.* §. *ult. sup. ad Tertul.* vel si emancipatus sit, in bonis quæ ab eo perveneruut ad fratres superstites, qui in patris potestate sunt, æque pater habet usumfructum totum, *l.* 11. *hoc tit.* vel si fratres superstites sui juris fuerint, usufructus bessem non quasi acquisitum sibi per eos sed quasi lege concessum, *d. l. ult.* §. *pen.* quod omne ut *Novel.* 118. immutaverit, jam satis adnotavi supra. Quod autem placet Anastasio, ut bona emancipati fratris ab intestato omnibus fratribus deferantur ab eo, *l.* 13. excipit bona a matre profecta, quæ ad eos tantum fratres pertinent, qui ex eadem matre sunt; unde ductur quod vulgo jactatur. Materna maternis cedere, paterna paternis. Quod item Anastasius dedit fratribus emancipatis, id etiam Justinianus dedit *l. ult.* filiis fratrum emancipatorum ut simul veniant cum filiis fratrum retentorum in familia, hoc quoque casu non habita discretione agnationis et cognationis: et similiter, *l. pen.* §. *ult* pari jure esse vult filios fratrum, et filios sororum, quamvis hi cognati illi agnati sint: et ita paulatim conventum est, ut *Nov.* 118. penitus tolleretur differentia agnationis et cognationis quæ et civili et prætorio jure recepta erat abrogata *l.* 5. 7. 9. *hujus tit.* jura nova paulatim ampliantur et crescunt *l.* 11. §. *Si rem. in fi. de leg.* 3. et vetera æque sic dissuuntur melius quam disciduntur. Videnda ad hæc sunt quæ de *l.* 1. et 11. scripsi Observ. 18. cap 18.

### LVIII. Enarratio

1 Vel ex lege Cornelia) Si apud hostes decesserint, *l.* 8. *hoc tit.*

2 Juxta Nov. Justin. filii fratrum) Quod si soli sint fratrum filii, non parentes, non fratres, succedunt in capita, ut scribit Cujac. ad d. Nov. 118. et Feudor. libro 11 cap xv. quæ fuit Azonis sententia hæc in Summa num 7. Odofredi, ut refert Fulgosius in authent. *Cessante*, hoc t et aliorum veterum interpretum, dissentiente Accursio Azonis studioso, et Dyno, quem refert Joannes Faber ad *d. authent. Cessante*, vide disputationem forensem Antonii Fabri de paterni hæreditate inter solos fratrum filios.

3 Aliter quam in linea directa) In linea directa proximior ulteriorem non excludit: ut puta nepos ex alio filio jam mortuo non excluditur a filio, propter jus repræsentationis.

4 At lex Voconia ultra consanguin.) §. *Ceterum.* 3. *Inst. de legit. adgnat. success.* Paulus *Sentent. lib.* 4. *tit.* 8. §. *Feminæ.*

5 Sine ulla discretione sexus) Sic loquitur Paulus 4. *Sententiar.* 4. 8. §. *Feminæ.*

6 Secundum Stoicorum sententiam) Vide Censorinum de die nat. c. 5. S. Chrysostomum in D. Pauli epist. ad Ephæs. c. 5.

7 Quod ex Novel) *Novella* 118.

8 In familia retenti vel emanc. l. 11 h. t.) In qua verba illa, *collationibus tamen*, etc. subdititia esse Cujacius observat lib. 18. cap. 23. Certe absunt a veteri Juliani Brodæi, nec etiam Galliæus interpres Codicis ea agnovit.

## TIT. LIX *Communia de successionibus.*

Quid his verbis significatur? an proponi sub hoc titulo communia quæ sunt successionibus ex testamento et ab intestato: minime: nec enim in eo ulla lex pertinet ad successionem testamentariam: ac igitur, quia initio hujus libri dixit de successionibus intestatorum, quæ jure prætorio deferuntur .i. de bonorum possessionibus, quæ dabantur olim per septem gradus, hodie per quatuor; postea vero dixit de hæreditatibus intestatorum, quæ jure civili deferuntur agnatis solis, gentilitio jure [1] desuetudine abolito: ac primum quidem suis, deinde consanguineis, tum reliquis agnatis, nunc proponit communia, quæ sunt utriusque successionis civilis et prætoriæ, utriusque juris civilis et prætorii: quod et ita nominatim est expressum *l.* 2. 3. 5. 10. et in *l.* 7. a nulla successione .i. neque civilia, neque honoraria, quo modo etiam explicanda est *l.* 4 conjuncta *l. Liber. sup. de pet. hær.* et *l. Arianus. inf. de lib. cau.* quia et apud prætorem servus pro nullo habetur, *l.* 1. *D. de jur. del. l. Nullo. D. ad leg. in Corneliam de fal.* Nemo etiam dubitat, quin regula *l.* 8. pertineat ad utramque successionem ab intestato: itemque definitio *l.* 9. quæ SC. Claudianum ostendit, non perinde locum habere in libero homine, atque in libera muliere. Nec minus communis est *l.* 6. nam quod in ea est de avunculo, idem dici de patruo potest: itemque quod *l.* 1. de bonorum possessione, idem de legitima hæreditate ex Anastasii Constitutione. Sola est *l. ult.* quæ magis quasi nodo quodam nectit hunc titulum cum

sequenti, quam commune quicquam tradit utrique successioni et juri, ut et sup. *tit.* 25. *l. ult* magis docuimus poni ad eliciendum vinciendumque titulum sequentem, quam quod ad illum t. proprie pertineat

## LIX. Enarratio.

1 Gentilitio jure desuet. abolito) Vide Cujacium sup

2 Et in l. 7.) In quo liber vetus Juliani Brodæi recte, *promittitur*, ut in Basil. ἐπήγγελται.

## TIT. LX. *De bonis maternis, et materni generis.*

Quæ hactenus dicta sunt de hereditatibus intestatorum ad patresf. pertinent, non ad filiosf nam lex 12 tab. quæ successionum ab intestato ordinem fecit, de patref. loquitur non de filiof. ut M. T. retulit 1, *Si pat-rf intestato moritur*, resumpto patrisf. verbo ex anteriori capite, *Paterf. ut legass t, etc.* et ideo quæ filiusf. reliquit post mortem suam, bona potius aut peculia, quam hæreditates dicuntur. Potest enim quædam habere propria aut tanquam propria. Ea vero aut castrensia sunt, sive militaria, aut pagana et castrensia, aut castrensia aut quasi castrensia: et pagana rursus, aut profectitia, aut adventitia. Castrensia quæ acquirit occasione armatæ militiæ: Quasi castrensia quæ occasione togatæ, urbanæ, forensis literatæ militiæ Profectitia quæ ex re patris in cujus potestate est, quod proprio patrimonium dicitur, ut bona materna matrimonium 2. Senecæ, Svetonio, Valerio, D. Augustino, et bona fraterna Fratrimonium in libro notarum Senecæ. Adventitia, quæ alius quilibet ei dedit vel reliquit, ut bona materna et materni generis, de quibus est hic titulus. Materna sunt quæ mater ei dedit vel reliquit. Materni generis quæ avus aut proavus maternus, avia aut proavia materna. Et castrensia quidem, ac quasi castrensia propria sunt filiif. pleno jure, ut nec ususf. ad patrem pertineant, nec præmium emancipationis, *l.* 6. §. 1. et §. *Cum autem. l. seq.* et mortuo patre 3, præcipua ab eo retinentur, nec conferuntur fratribus, et in his quamdiu vivit jure patrisf. fungitur, et testamentarium hæredem habere potest: sed si moriatur intestatus, vel capite damnetur 4 superstite patre, legitimum hæredem habere non potest quia pater ea bona tanquam rem suam, non tanquam rem hæreditatemve filii suo jure occupat, atque ita quantum ad ea bona attinet, filiusf. vivit ut paterf., moritur ut filiusf. si testatus non sit. Sic virgo vestalis testamentarium hæredem habere potuit, et tamen, ut Labeo scribit 5 in commentariis ad leges 12. tab. ei ab intestato nemo hæres esse potuit; sed bona in publicum redigebantur Sic spado cubicularius principis testamentarium hæredem habere potuit, non legitimum, ut docui Obs. 17. cap. 24. Profectitia autem bona procul dubio patris sunt pleno jure, non per usumfructum tantum, et in his filiusf. neque testamentarium, neque legitimum hæredem habere potest. Idem olim obtinuit in bonis adventitiis quibuscumque. Nam et bona materna filiif. patri pleno jure acquirebantur, ut Thalelæus 6 et Accursius 7 notant recte in *l.* . *hujus tit.* et probat *l.* 6. *in pr.* et *l. Filiusf. D. de acquir. hær. l.* 1. §. *Qui aperte. ad Tertyl. l.* 3. §. *Verbum. de bon. int. vir. et ux. l. l. inf. de lib. exh.* At ex edicto Constantini, id est. *l.* 1. *hujus tit.* ususfructus tantum bonorum maternorum pertinet ad patrem, quod *l.* 2. trahit 8 etiam ad bona materni generis, ut et sicut castrensia filiusf. mortuo patre ea præcipua habeat, nec conferat fratribus, ut *l.* 4. *tit. seq. l. ultim. sup. de collat.* et nihil mutat, si pater secundis nuptiis occupaverit domum, *l. ultim. hoc tit. l. De emancipatis. sup. de leg. hær. Nov.* 22. abrogata *l.* 3. *Cod. Th. eodem tit.* Addit edictum Constantini debere patrem uti frui boni viri arbitratu, nec tamen ab eo exigit satisdationem fructuariam, ut *l. ultim.* §. *Sin autem non habeat. tit. seq* eundemque actiones ex causa eorum bonorum descendentes exercere, quia filiif. persona 9 in judicio legitima non est sine voluntate patris, per se, vel per procuratorem 10, cum et suo nomine agat pater perinde, ut ait, ac si pleno jure dominus esset, et suis sumptibus. Nec tamen jus alienandi 11 vel pignorandi habet. Hanc absurditatem 12 quam vocat *l. Ait prætor. D. de ju. delib.* hoc casu admitti. Si quæras quid sit dicendum si postea quam ea bona obvenerunt filiofam. is a patre emancipatus sit, dicam emancipationem usumfructum, quem in eis bonis jure potestatis habuit pater, extingui: Sed pro præmio emancipationis placuisse olim, ut pater, si vellet, eorum bonorum trientem retineret pleno jure, *l.* 1. 2 *pen. Cod. Theod. eodem*, hodie semisse tantum ususfr. retinere posse, *l.* 6. §. *Cum autem. tit seq. l. ultim. inf. de em. lib.* ad remunerandum beneficium emancipationis, quod est beneficium bonorum quærendorum, ut ait *l.* 1. *D. si a par. man. fuer.* Et rursus si quæras quid sit dicendum, si ea bona obveniant filio jam emancipato, hoc expediet *l.* 3 quæ patri 13 concedit virilem portionem ususfructus, non tanquam acquisitam (nec enim per liberam personam quicquam acquiri potest) sed tanquam munus lege oblatum reverentiæ patris 14, manumissoris.

## LX. Enarratio.

1 Ut M. Tul. retulit) l. 1. de invent. et auctor ad Herenn. libro 1.

2 Ut bona materna matrimon.) Vide notas priores ad tit. 1. Institutionis l. 1. in princ. et Niculaum Fabrum ad controversias Senecæ.

3 Et mortuo patre, præcipua) *l. Cum duobus.* 52 §. *Idem Papinianus. D. pro soc.*

4 Vel capite damnetur) *L.* 3 *inf. de bon. proscriptor.*

5 Ut Labeo scribit) A. Gellius refert. libro 1. capite 12

6 Ut Thalelæus) Lib 45. Bas. tit 4.

7 Et Accursius) Et Raphael Fulgosius ibid. numer. 1.

8 Quod lex 2. trahit etiam) Vetus Juliani Brodæi habet, *qui ex patre*.

9 Quia filiifam. pers. in judicio) *L. Filiusfamilias.* 9. *D. de obligat. et a tion.*

10 Vel per procuratorem) Thalelæus observat in hoc casu, eum qui alieno nomine agit, procuratorem dare posse. regulariter enim qui alieno nomine agit, sive procurator, ante litem contestatam procuratorem dare non potest, *l. Neque.* 11. *sup. de procur.* Cujacius autem ait patrem suo nomine agere.

11 Nec tamen jus alienandi, vel pignor.) *L.* 2. *h. t.*

12 Hanc absurditatem) Est enim absurdum ei, cui alienatio interdicitur, permitti actiones exercere, ut est in *d. l. Ait Prætor.* §. 2.

13 Quæ patri concedit vir. port. ususfructus) Sive unus, sive plures sint filii emancipati, pater usumfructum virilis portionis retinet beneficio constitutionis: cum enim in potestate esse desierit, pater usumfructum retinere antea non poterat, ut ait Thalelæus.

14 Reverentiæ patris manumiss.) Ad exemplum patroni, qui non quidem vivi, sed tamen mortui liberti bonorum pro dimidia parte hæres est. P. Faber.

## TIT. LXI. *De bonis quæ liberis in potestate constitutis ex matrimonio, vel aliter acquiruntur, et eorum administratione.*

Bonis maternis et materni generis in hoc titulo adjungunt *l.* 1. 3. 4. quæ filiusf vel filiaf ex causa matrimonii acquirit, puta ex casu dotis quem maritus, vel ex casu donationis propter nuptias, quem uxor lucratur, soluto matrimonio, vel ex hæreditate, legato, fideicommisso mariti vel uxoris 1, ut eodem jure sint, quo dictum est t. superiore, esse materna et materni generis. Ab his vero, quæ ex matrimonio acquirunt, recte *l.* 2. separat dotem, quam filiæ nomine, aut donationem propter nuptias, quam filii nomine pater dedit, quoniam ea sine ulla diminutione ad plenum redit ad patrem, soluto matrimonio, vel ipso jure, vel ex conventione, ut ait *l. ult. sup. com. utr. jud.* quia profectitia est, non adventitia Mortuo autem patre intestato, filiis superstitibus, ea dos vel donatio propter nuptias in commune redigitur 2. Ex testamento, si collatio bonorum fuerit a pater prohibita nominatim, ut exigit *Nov.* 18. adscriptis hæredibus extraneis, filii filiæque dotes suas præcipuas habent, quæ ad patrem redierant. Testamento autem facto inter solos liberos, non habent eas præcipuas, nisi eatenus quatenus ex bonis suis pater aliis filiis dedit ex eadem causa, vel militiæ adipiscendæ gratia, *d. l. ultim.* Porro in *l.* 5. *hujus. tit.* bonis, quæ ex matrimonio filiifam. acquirunt, adjunguntur etiam quæ ex sponsalibus acquirunt, puta munera sponsalitia, quæ et sponsalia dicuntur, ut ad extremum Justinianus generaliter constituit *l.* 6 ut nullorum bonorum adventitiorum dominium acquireretur patri per filiumfam aut filiamfam. sed ut eorum usufructu contentus sit. Et servandum quibus gradibus res lente processerit, ne repentino quo jura populus utebatur, ejus, quod etiam factu difficile est, populo manderetur oblivio. Quæstionis est, mortuo filiofam. ad quem hodie pertineant bona ejus adventitia, et an hæredem in eis habere possit. Et constat testamentarium hæredem eum habere non posse, quia filiusfam. testamenti factionem non habet, nisi de castrensibus, aut quasi castrensibus bonis ex privilegio militiæ, non item de adventitiis, quæ nec alienare aut obligare potest sine voluntate patris *l.* 2. *infr. de cast. pec. nisi* testamentum facere nec voluntate patris 4, qui eorum bonorum usumfr. habet, *l. ul.* §. *Filius. hoc titulo;* imo nec si eorum quorumdem bonorum usumfructum non habet, *l. Imperator. tt. ad Treb. l. penult. supr. qui test. fac. pos.* quia lex 12. tab. quæ jus testamenti faciundi dedit. de patrefam. loquitur 5, non de filiofam eademque ratione legitimum hæredem non habet, sed omnia ejus bona pater, qui supervixit, occupat jure peculii etiam castrensia et quasi castrensia. At ex novissimis Constitutionibus, si liberos filiosfam. reliquerit, ad eos bona ejus transeunt jure hæreditatis potius quam ad patrem jure peculii, *l.* 3. *hoc titulo*; non quidem profectitia, quæ omnino redeunt ad patrem, a quo profecta sunt, sed adventitia, reservato usufructu avo paterno, exceptis casibus quibus parenti nec ususfructus adventitiorum acquiritur, et ut quidam arbitrantur 6, etiam in castrensibus et quasi castrensibus pleno jure liberos suos hæredes habent, si testatus non sit, ex *Novell.* 118. Post liberos vocentur fratres ex utroque parente conjuncti una cum matre si supersit, reservato usufructu patri: post hos, fratres ex uno parente, æque reservato usufructu patri, *l.* 4. *l.* 6. §. *Sub hoc.* et §. *penult. hoc tit. l. ult. sup. com. de succ. l. ult* §. *ult. sup. ad Tertull. l. l. e emancipatis. sup de leg. hæred.* Et post hos omnes pater, non etiam avus paternus, licet defunctus in ejus potestate fuerit, solo usufructu reservato avo paterno, *l.* 3. Post patrem, avus in cujus potestate est. At supradicta *Novell* hunc ordinem sustulit, defuncto filiofam. sine liberis, patrem et matrem, et fratres jure hæreditario admittens in bona ejus adventitia pro virilibus portionibus pleno jure, nullo reservato usufructu Atque ita evenit, ut et si fratres superstites sint in potestate patris, virilis portionis eorum usumfructus non pertineat ad patrem, qui est unus casus quo bonorum adventitiorum, puta fraternorum, ususfructus non acquiritur patri. Sic vero etiam fit ut filiusfam. legitimum hæredem in eis bonis habeat, qui non potest habere testamentarium, ut e contrario in castrensibus testamentarium 7, non legitimum. Quod ad partem illam tituli, Et eorum administratione, Bonorum adventitiorum quæ liberis acquiruntur, administratio pertinet ad parentem in cujus potestate sunt. Et administrationis partes esse, exercere actiones consentiente filio, nisi absit vel fari non possit, *l. ult.* §. *Ubi ante in unam.* exemplo tutorum, *l.* 1. §. *Sufficit. D. de adm. tut.* utque moris est absentibus jungi infantes, *l.* 22. §. 1. *D. de*

*fid. lib.* impendere laborem et sumptum in lites ex fructibus, mancipia alere et vestire, exigere debitores, solvere creditores 8, nomine filii vendere vel obligare res mobiles aut immobiles legatorum a filio relictorum, vel æris alieni maxime usurarii exolvendi gratia. Nomine, inquam, filii, *l. ult. §. Sin autem ex.* et § *Sin autem non habent.* et § *Sed pater quidem,* non suo nomine, *l. 6. §. Non autem,* Item res quæ oneri magis quam fructui, ut pretium ex earum rerum venditione redactum insumere in rem filii et usuras ex fructibus, vel de suo fœnerationibus solvere, quæ eis debentur ob pecuniam ab eo tardius solutam. Denique tueri res summa diligentia, *l. 1. sup. l. prox.* Nam ut in procuratore, tutore, curatore, ita in quolibet administratore exigitur asperitas et diligentia magna. Martialis 9: *Sane certus et asper homo, Procuratorem vult qui præferat ipso.* Sed non quæ ab aliis administratoribus exiguntor, et a patre desiderari verecundum est 10, non ut satisdet res salvas fore, non ut rationes reddat, non ut bona ejus pro officio administrationis tacito jure obligata sint, nisi secundis nuptiis occupaverit domum, quo casu non omnium quidem bonorum adventitiorum, sed eorum tantom nomine, quæ a matre vel a materno genere ad eum, vel ad filiumf. pervenerunt, bona ejus filio tacito jure oppignorata sunt, ut *l. 6. §. ult. h. t. l. Si quis prioris. §. ult. sup. de sec. nupt.*

## LXI. Enarratio.

1 Marito vel uxoris) Quid vero soceri, aut socrus? idem profecto sentiendum arbitror. P. Fab.

2 In comuno redigitur) ut cetera bona.

3 Quæ et sponsalia dicuntur) Vide titulum 3. lib. 5. in fine.

4 Nec voluntate patris) *l. Tam is 2?. §. 1. D. de donat. cau. mort.*

5 De patrefamilias loq.) Paterfamilias uti legassit, etc. vide sup. t. 22

Imo non est hæc ratio, sed ea quam attuli libro 2 Semestr. cap. 23. testamentum esse actum legitimum, qui per alium fieri nequit, *l. Nemo alieno. D. de reg. jur.* nec nisi vera et certa sitentia, *l. In totum omnia. col. 1.* Adde, testamentum esse voluntatis nostræ, non alienæ sententiam, *l. 1. D. de testam.* velle autem non creditur alienæ subditus potestati, *l. Velle. D. de regul. jur.* P. Faber.

6 Et ut quidam arbitrantur) Cujacius ad *Nov.* 118. In peculium quoque castrense, vel quasi castrense filius lege succedit pleno jure. Alii in castrensibus, et quasi castrens. bonis, de quibus testamentum non fecit, negant habere legitimos hæredes liberos suos. Vide Fulgosium heic num. 1

7 Testamentar. non legit mum) Supra ibi, *eademque ratione.*

8 Solvere creditores) Et creditorem absolvere in *l. Et in contrario. 37. D. de usur.*

9 Martialis) libro 5 62. in Marianom.

10 Verecundum est) Sed quæ ab aliis administratoribus exiguntor et a patre desiderari inverecundum est, puta ut satisdet res salvas fore, et rationes administrationis reddat, ut bona ejus, etc.

## TIT. LXII. *De hæreditatibus Decurionum, Naviculariorum, Cohortalium, Militum et Fabricensium.*

Redit ad hæreditates patrumf. intestatorum, ut doceat deficientibus legitimis et honorariis successoribus, in hæreditatem patrisf. intestati non continuo admitti fiscum ex lege Julia caducaria; sed præferri fisco quandoque ex Constitutionibus personas certas, corpora certa: ut moriente decurione intestato sine liberis, parentibus, agnatis, cognatis, uxore, ordo sive curia in qua is erat, ei succedit, excluso fisco, *l. 4. h. t. l. unica, C. Th. de bon. decur* et similiter moriente naviculario, corpus naviculariorum ei succedit, excluso fisco, *l. 1. h. t.* quæ merito scripta est ad præfectum annonæ, quoniam sub cura, et dispositione ejus erat corpus naviculariorum: qui annonæ urbis serviunt, ut idem cavetur *Nov.* Valentiniani *de navicularis annonis.* Item si quis eorum qui in legione aut vexillatione comitatensi, vel cuneo militabat, decesserit sine hæredibus, ei succedit legio, aut cuneus, aut vexillatio in qua militabat, remoto fisco, *l. 2. hoc tit. l. 6. §. Ejus qui. D. de injust. rup.* et inde librarii caducorum in castris *l. ult. D. de jur. im.* nec obstat *l. 2. D. de vet. et mil. suc.* quoniam ex vicinitate legis primæ, et ex inscriptione, de milite tantum capite damnato, et bonis castrensibus accipienda est. Additur in *l.* 3. mortuo cohortali 1. officiali præsidis provinciæ sine hæredibus, cohortales ejusdem provinciæ ei succedere, excluso fisco, qui perpetui quidem in provinciis, sed gregarii, et vulgares erant, et quod in Basil. vel Harmenopulo 1 ex hac *l.* 3. Ἐὰν εὐτελής, etc. sic debuit converti, *si cohortalis*, non si vilis, tenuis, abjectus homo. Postremo *l. ult.* ostendit Fabricensi 2 mortuo sine testamento et sine hærede legitimo vel honorario corpus Fabricensium succedere, excluso fisco. Hi recipiebantur in Fabricis publicis ex nominatione 3 totius corporis, quæ pro fide erat 4, adeo ut si quid gessisset Fabricensis: quem corpus nominasset in fraudem fisci, eo nomine fisco teneretur 5 Et hi nominatores creatores dicuntur in hac *l. ult.* ut jampridem ostendi esse legendum in *l. Si quos inf. de decur.* ut in Basil. ὃς ἂν χειροτονηται, non creditores. His vero, qui hoc t. recensentur corporibus, quæ fiscum excludunt, etiam adjungi oportet Ecclesiam aut Monasterium, cui quis se devovit, si forte moriatur nullo hærede relicto, *l. Si quis presbyter. sup. de episc. et cl.* et arcam præfecti prætorio, mortuo præfertiano similiter, *l. 3. inf. de appar. præf. præt.* et consortes liberalitatis principalis *l. 1. inf. si lib. Imp. soc.*

## LXII. Enarratio.

1 Vel Harmenopulo) Libro 5. t. 8. §. 107.

2 Fabricensi) Fabricenses, qui arma fabricant in publicis Fabricis, φαβρικήσιοι, Cedreno pag. 168. edit. Reg. φαβρικήσιοι, in Basilicis.

3 Ex nominatione totius corporis) Fabricenses enim necesse habent in locum defuncti alium substituere

4 Quæ pro fide erat) Pro fidejussione erat.

5 Eo nomine fisco teneretur) Et ita reipob. ratione manebit idemnia, et Fabricenses sociorum suorum solatiis fruentur, qui damnis tenentur obnoxii, *d. l. ult.* in qua rectius legi videtur, *tenentur*, ut in Basil. κατέχονται.

# CODICIS JUSTINIANI

## LIBER SEPTIMUS

### TIT. I. *De vindicta et apud consilium manumissione.*

*Vide lib. 1. Institut. tit.* 5. *et* 6. *et lib.* 40. *D. tit.* 1. *et* 2.

Ut cohæreat hic liber cum superiore et tractatus qui initio ejus instituitur de libertatibus, facile intelligemus, si repetamus lectione memoriave ea quæ ante nobis tradita sunt. Cœpit Codex a jure sacro, ac deinde de jure publico nobis exposuit partes juris civilis variaque officia magistratuum, et quo ordine apud eos ageretur, et quorum interventu patrociniove, tum a tit. 28 libro 3 de actionibus tractatum inchoavit, qui quidem jus omne complectitur, et propositis variis actionibus tam in rem quam etiam in personam, quæ ex contractu, vel ex quasi contractu nascuntur, veluti tutelæ administratione, aut aditione hæreditatis testamentariæ aut legitimæ, modo parat initio hujus libri tractare de præjudicialibus actionibus in quibus quæstio vertitur de statu hominum, puta liber quis sit, an servus, ingenuus, an libertinus. Idcirco de manumissionibus dicere instituit, quibus ex servis homines liberi et cives Romani fiunt, et liberi libertini non liberi ingenui: hi nascuntur: illi fiunt, *l.* 8. *tit.* 14. Et quia manumissio vel fit inter vivos, vel causa mortis, ab ea incipit hoc titulo, quæ fit inter vivos. Ea vero fit vindicta apud magistratum qui tribunali præest, *l.* 5. §. *ult. l.* 2. *inf. tit.* 15. veluti Prætorem [1] aut Consulem in urbe, et in provinciis apud Præsidem aut Proconsulem, *l.* 2. *D. de off. proc. l.* 1. *de off. cons. l. Laudabilem.* §. *pen. sup. de adv. div. jud. l. Si rogatus. D. de man. vind.* vel in consilio principis, *l. ult. hoc tit. l.* 2. *sup. de lib. et eor. lib.* et in antiqua inscriptione: Prisceа Manumissa Ad Consilium Procuratorio Nomine Apud Domitianum Imp. vel apud magistratus municipales, quibus ut ait *l. ult.* hujusmodi jus competit [2] i. qui legis actionem habent, licet tribunal non habeant, cum et de plano [3] expediri manumissio possit. Paulus 2. *Sen. tit.* 25. Apud magistratus municipales si habeant legis actionem, emancipari et manumitti potest. Unde apparet manumissionem vindicta legis actionem fuisse, ut *l. ult. inf. de his, qui a non dom. man. sunt*, idcirco nec iteratur [4], *l.* 2. *hoc tit.* nec fit per procuratorem [5], *l.* 3. nisi remedio mancipationis aut traditionis ante procuratori factæ, ut in legibus adduci [a] ab Accursio in *dict. l.* 3. At causa manumissionis probari potest per procuratorem, *l. Etiam.* §. *Absens. D. eodem.* Et per filium quoque familias pater manumittere suos servos potest, maxime si mutus [6] puta, vel surdus, solemnia manumissionis vindicta exequi non possit, quia ipsemet pater manumittere videtur, *l. Si quis hac lege.* §. 1. *D. qui et a quib. man. l. Matrimonii. D. de rit. nupt.* Potestas patris vel domini unius personæ intellectum inducit in patre et filiofam. in domino et servo, *l. Si Pamphilo. D. de opt. leg.* et contra manumissio dividit personas, ut eleganter Theophilus ait in §. *An servo. Inst. de l. gal.* Nec tamen eadem ratione per servum dominus vindicta manumittere potest: quia servi illegitima aut nulla persona est apud prætorem vel præsidem, etiam adhibita domini voluntate: filiif. est legitima cum jussu aut voluntate patris: et ita donatio a filiof. facta jussu aut voluntate patris, ab ipso patre facta intelligitur, *l.* 9. §. *pen. D. de donat.* Non est autem necesse prætorem apud quem fit manumissio, cogere consilium. Nam et sine consilio de plano facta manumissio valet, modo is, qui manumittit, sit major 20. an. et qui manumittitur major 30. ut Ulp. declarat [7] libro Regularum, alioquin consilio opus est et probatione causæ, quæ tamen semel probata, et libertate jam competente, frustra dicitur falsa [8], *l.* 1. *hoc tit. l.* 9. *D. eod.* In consilium in provinciis adhibentur 20. recuperatores [9], in urbe quinque Senatores, et quinque equites Romani, Prætore residente [10] in medio, qui locus semper fuit et in convivio, et in incessu, et in consessu, in honore præcipuo. Sexto igitur loco. Cicero pro Cluentio: *Quid est Q. Naso cur tu in hoc sexto loco sedeas?* Vindictæ nomen [11] deduci a Vindice Vitelliorum servo, qui prior cum libertate et civitatem Romanam accepit, fateor, et tribui virgulæ, quam dominus aut lictor vice domini imponit capiti servi manumittendi, et inde Claudianus [12]: *Deductum Vindice morem lex celebrat.* i. lege agitur in manumittendis servis vindicta. Ab eodem quoque vindiciæ nomen (sic legi in vet. T. Livio [13]) tractum est, quo significatur addictio, et apprehensio possessionis. At cum impositio [14] vindictæ in usu esse desierit, et adhibitio lictoris, et verba solemnia domini, *l. Ego l. Manumissio, D. eod.* et circumductiones [15] servi, et salapittæ [16] *l. ult. inf. de emp. lib.* et potuerit etiam manumissioni vindicta lex adjici, ut manumissus fieret Latinus, *l. unica*, §. *Illo proculdubio. infra, tit.* 6. recte dicam merito in *l. Actus. D. de reg. jur.* inter actus legitimos non numerari [17] manumissionem.

#### I. Enarratio.

1 Veluti Prætorem ) De Prætore Varro 5. de LL. *Necesse est aliquo eorum (do, dico, addico) uti verbo cum lege quid peragitur. Quod si tum imprudens id verbum emisit, aut quem manumisit, ille nihilominus est liber, sed vitio.*

2 Hujusmodi jus competit ) Quibus legis actio data est, quibus id concessum est, ut etiam ait Fulgosius, puta lege, vel Senatusconsulto, vel a principe, ut in *l. Mutus.* 6 §. 2. *D. de tut. l.*

3 Cum et de plano ) *L. Non est.* 7. *D. de manumiss. vind.*

4 Idcirco nec iteratur ) Atqui manumissio, quæ actus est legitimus, iteratur tamen: unde si quis manumissus, etiam vindicta, intra ann. tamen 30. libertatem Latinam acceperit, quia non potuit Romanam, iteratione fiet civis Romanus, teste Ulp. in *Fragm.* Institut. tit. 2. Notavi nonnihil ad leg. *Nemo alieno*, et *l. Actus legit. de reg. jur. P. Faber.*

5 Nec fit per procuratorem ) Quia nemo alieno nomine lege agere potest, *l. Nemo.* 123. *D. de reg. jur.*

6 Maxime si mutus ) *L. Surdi.* 10. *D. eod.*

7 Ut Ulp. declarat libro Regul. ) *Tit.* 1. §. *Eadem lege.* et §. *seq.*

8 Frustra dicitur falsa l. 1. hoc tit ) Non solet status in dubium vocari, si dicantur falsa demonstratione liberati, ut est in *d. l.* 1. id est, ἀπὸ πλαγῆς αἰτίας, ut vertunt Basilica: nec enim causa manumittendi cohæret manumissioni, sicut nec causa legandi legato, *l. Cum tale.* 72 §. *Falsam causam. D. de condit. et demonstrat.* Fulgosius hic, quam vide.

9 XX. Recuperatores ) Vide Theophilum *Institutionis* 1. *tit.* 6. §. 4.

10 Prætore resid. in medio, qui locus semper fuit etc. ) Dico ad *tit. de Atil. tut.* Gelasius Cyzicenus in Act. Concilii Niceni cap. 8 καὶ ἐνστάσης τῆς προθεσμίας εἰς μέσον καθίσας ὁ βασιλεύς. etc. *cumque dies statutus venisset, in medio consedit Imperator.* Salust. in Jugurt. *Ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret.*

11 Vindictæ nomen ) V. quæ dixi in comment. ad Instit. tit. 5. libri 1.

12 Claudianus ) 4. de consulatu Honorii.

13 In veteri T. Livio ) Libro 2. capite 5. ubi tamen edicto castigatissima V. C. et doctissimi Joannis Frederici Gronovii, *vindiciæ* retinet.

14 At cum impositio, etc. ) Hoc non obstare quo minus sit actus legitimus manumissio docui cap. 24. lib. 2. Sem. P. Faber.

15 Circumductiones ) Seneca in epistola 8. *Philosophiæ servias oportet ut tibi contingat vera libertas. Non differtur in diem, qui se illi subjecit, et tradidit, statim circumagitur.* Appianus 4. civil. τοῦ δὲ πιστοτάτου τῆς δεξιᾶς λαβόμενος, καὶ περιστρέψας αὐτὸν ὡς ἔθος ἐστὶ Ῥωμαίοις ἐλευθεροῦν. *Fidelissimum servum dextera prehensum circumegit, ut mos est Romanis in servis suis liberandis.*

16 Salapittæ ) Glossæ Philoxeni: *Salapitta.* ῥάπισμα. Schol. Pers. sat. 5. *Quos manumittebant, eos alapa percussos circumagebant*, id est, ῥαπίσματι.

17 Non numerari manumiss. ) Atqui non omnes ibi actus legitimi enumerantur: nos enim alios compIures judicabimus cap. 23. et 24. lib. 2. Semestr. et vide quæ scripsi ad *l. Actus. l.* 77. ubi his argumentis respondeo. P. Faber.

## TIT. II. *De testamentaria manumissione.*

*Vide tit. 4. D. eodem lib.*

Causa mortis fit manumissio quæ fit testamento: hæc relinquitur, illa imponitur, *l. 1. §. pen. inf. de com. ser. man.* et hæc, aut fit jure directo, aut jure fideicommissi: directa, de qua est hic titulus, ex 12. tab. proficiscitur,[1] fideicommissariam tuetur prætor[2]: et rursus directo non potest relinqui codicillis non confirmatis, fideicommissaria potest, *l. Libertates D. eodem.* Item directa libertas testamento relicta a minore xx. ann. non valet[3]; fideicommissaria valet, si justam manumittendi causam habuerit, quam et si inter vivos servum manumisisset, approbaturus consilio erat, *l. 5. tit. 4. l. 4. supra, de test. m. l. l. 4. S. Item si minor. de fid. lib.* Et directa servis tantum propriis relinquitur, *l. 9.* fideicommissaria etiam alienis, *l. 6. tit. 4.* ut pure directis verbis manumissus, nullo jure impediente, libertus est Orcinus[4], *l. 10.* per fideicommissum manumissus libertus est ejus a quo manumissus est. *l. 7. tit. 4.* Et sub condicione, vel in diem directo manumissus, est statuliber, per speciem fideicommissi quasi statuliber[5]. Et in directa libertate fraus creditorum æstimatur ex eventu et consilio: in fideicommissaria ex eventu solo, quia illa datur propria, hæc petitur, et etiamsi consilium fraudandi absit, præstari non debet, nisi deducto ære alieno, ut *inf. tit. 4.* et *l. 4. §. Si quis autem. D. de fid. lib.* Quæ autem directa libertas semel competiit adita hæreditate ab extraneo, vel suo hærede existente statim a morte testatoris, non revocatur, etiamsi postea hæres per in integrum restitutionem abstinuerit hæreditate. *l. 3. hoc titulo, l. Sciendum. D. eodem, l. 4. §. Quid ergo. D. de fid. lib.* etiamsi si postea si qui prior petiit bona sibi addici libertatum conservandarum causa, ut hæreditatem adivit, bona abstrahantur ab illo[6], qui creditoribus et manumissis meliorem conditionem offerat, *l. ultim. in fin. h. tit.* etiamsi hæredi, qui semel ex testamento adivit, postea legitimus hæres evincat hæreditatem perlusorio judicio, quod *l. 12.* ait esse ex Constitutione D. Pii, cujus etiam fit mentio in *l. A testatis*, et *l. Si perlusorio. D. de appell.* Nihil est quod difficilius revocetur quam libertas. Quamobrem nec olim testamento[7] data adimi potuit. At si ideo non adeatur hæreditas, neque ex testamento, neque ab intestato, quod nimis ex ære alieno laboret, libertatum relictarum conservandarum gratia simul atque famæ defuncti, quæ laboraret si nomine ejus bona distraherentur, licet servo testamento manumisso satisdationem offerre creditoribus pecuniæ debitæ, vel partis, prout inter eum et illos convenerit, et polliceri manumissis libertates, atque ita hæreditatem et libertates obtinere, fisco excluso, ex Constitutione D. Marci, de qua in *l. 6* et *ultim. in hoc tit.* in qua et Oratio dicitur, ut plane videatur et SC. fuisse confirmata. Idem licet offerre cuilibet extraneo libero homini, et sic eam hæreditatem adire. Imo et servo non manumisso, cui si bona addicantur[8], protinus hæres aut tanquam hæres et liber erit. Nec enim potest hæres esse domini, aut bonorum possessor sine libertate, et hi omnes admittuntur intra annum, etiam si res non sit integra ex sententia Ulpiani comprobata a Justiniano, et contra Constitutionem D. Severi, quæ non caret exemplis *l. ult. sup. de rep. hær. l. Quod si minor. §. Scævola. D. de minor.* In his vere, quæ ex *l. ult.* manant nova et inopinata, hæc sunt, ut adire velut ex testamento[9] possit qui scriptus testamento non est, ut competat velut ex testamento[10] libertas et cui testamento libertas relicta non est, et ut manumissi testamento quibus non placet sibi libertatem conservari remedio Constitutionis D. Marci, inviti liberi non fiant[11], et Cives Romani: alias cum civitas Romana datur invito, ne spernatur dignitas tantæ civitatis, quam alii magno redimunt, ut impetrant ægre. Nec ineleganter Leo Nov. 102. duplex beneficium accipere eum, qui cogitur beneficium accipere.

### II. Enarratio.

1 Ex 12. tabul. profic.) Ulpian. *tit. 1. §. Ut testamento.*

2 Fideicommiss. tuetur Prætor) De quo Cujacius § 1. *Inst. de fideicommiss. hæredit.* et ad Ulpian. *t. 25. §. Fideicommissa.*

3 A min. 20 non valet) Hodie valet, Nov. 119. c. 11.

4 Libertus est Orcinus) Vide Cujacium ad § 2 *Instit. de sing. reb. per fideic. rel.*

5 Quasi statuliber) Nec enim sunt statuliberi, qui per fideicommissum manumittuntur, vel in diem. Vide Cujacii Parat. *D. de statul.* et Observ. 15. 5.

6 Bona abstrahantur ab illo) Cujacius in *d. l. ult. §. ult.* legit, *abstrahantur*, ut habent quidam codices. In veteri tamen Menagii legitur, *distrahantur*.

7 Nec olim testam. adimi pot.) *l. Si precium. 10. §. ult. D. de manum. testam.*

8 Cui si bona addicantur) Vide Cujac. ad *t. de eo cui libert. cau. Inst.*

9 Ut adire velut ex testamento) Ut quilibet extraneus liber homo, et servus non manumissus.

10 Ut competat velut ex testam.) Servo non manumisso, cui si bona addicantur, protinus hæres, aut tanquam hæres et liber erit.

11 Liberi non fiant) *d. l. ult. §. Sin vero quidam.*

## TIT. III. *De lege Fusia Caninia tollenda.*

*Vide t. 7. libri 1. Inst.*

Hic titulus pertinet etiam ad relictas testamento libertates jure directo, quibus lex Fusia Caninia certum modum[1] imposuit Augusti temporibus, quem et manumittendi modum terminasse Svetonius scribit[2], puta ut ne quis universam familiam suam manumitteret, qui tamen vindicta universam manumittere potuit, quia quo liberaliores sunt qui moriuntur, quam qui vivunt, eo magis veluti freno quodam coercendi sunt, ne rem suam omnem perdant, et suis hæredibus parum, aut nihil relinquant. Ceteras manumissiones satis coercet naturalis hominum parsimonia et egestatis metus. Ad fideicommissarias autem libertates lex Caninia potest videri non pertinere quia hæredibus eæ non auferunt totum servum, quatenus jura patronatus hæredum sunt. Verum legis Caniniæ modum in danda fideicommissaria libertate testatorem servare video in *l. 22. § 1. D. de fid. lib.* et quæ inscripta est ad legem Caniniam, *l. Si quis. D. de cond. et dem.* de libertate fideicommissaria loqui, ut vere dici possit, quod communis esset lex Caninia superiori et sequenti titulo, positam eam fuisse in confinio utriusque. Hanc intellexit Plautus in Querulo[3], dum ait Ad legem Portiam, Caniniam, Furiam, Fusiam, et *l. pen. Cod. Th. de Judæis*, cum loquitur de legitimo numero manumittendorum. Quod si quis supra eum numerum servos manumittat, ut fit ex lege Ælia Sentia, qui primi nominati sunt usque ad legitimum numerum, soli perveniunt ad libertatem; vel si omnes in orbe tereti scribantur, et in ejus area, liberi sunto, nulli competit libertas, auctore Gajo[4], quia non apparet[5] quis primus sit, aut imus: propterea quod, ut Plato ait in Timæo: quodcunque est, σφαιροειδὲς τόπον τινὰ κάτω ἢ ἄνω οὐκ ἔχει. Hoc vero caput legis Caniniæ tollit Justinianus in hoc titulo, non totam legem Caniniam: nam ex ea illud remanet, ut libertates servis testamento nominatim dentur[6].

### III. Enarratio.

1 Certum modum imposuit) Ut est in *tit. de leg. Fus. sub. Inst.*

2 Svetonius scribit) Augusti capite 40

3 Plautus in Querulo) Hæc comœdia falso Plauti nomen præfert.

4 Auctore Gajo) Instit. lib. 1. t. 2.

5 Quia non apparet, quis primus) Ocellus Lucanus de natura universi: οὗτος δὲ (κύκλος) πάντοθεν ἴσος καὶ ὅμοιος· διὸ περ ἄναρχος, καὶ ἀτελεύτητος. Arnobius 4 advers. Gent. *Quicquid enim teres est, atque ex omni parte rotunditatis convexione conclusum nullum habet initium, nullum finem.*

6 Nominatim dentur) Nam lex Caninia cavet, ut libertates servis testamento nominatim dentur, Ulp. *t. 1. §. ult.* et *§. Incertis. Instit. de lega.*

## TIT. IV. *De fideicommissariis libertatibus.*

*Vide tit. 5. lib. 40. D.*

Non tantum directæ libertates testamento, vel codicillis relinqui possunt, sed etiam fideicommissariæ, id est, quæ verbis precariis relinquuntur, dum tamen, ut ait *l. 19. D. eod.* ea verba sint vulgaria[1], id est, vulgo accepta pro precariis, et quibus voluntas testatoris exprimatur, qualia sunt peto, rogo, volo, mando, fideicommitto, quale non est verbum commendo, *l. 12. hoc t.* quia non satis exprimit fideicommissum aut preces, et arbitrium permittit a potius quam preces adhibet, quæ in testamentis necessitati permistæ sunt: et quod ait *l. 12. D. eod.* his verbis, Illos servos tibi commendo ne cui alii serviant, fideicommissam libertatem relictam videri etiam detracto verbo commendo: idem esset, *l. 9. l. 16. l. Rogo. l. Generaliter. §. Si petitum. D. eod.* Nihil igitur potest, nihil adjicit, nihil efficit in eam rem commendo verbum[2]. Porro directæ libertates statim ab adita hæreditate[3], vel si necessarius hæres sit, a morte testatoris, ipso jure competunt, veluti ex testamento sine ullo facto aut voluntate hæredis, non tamen sine hærede: nam ab hæredibus relinquuntur, et ut legare ab hærede dicimus, ita manumittere Quint. Decl 388. *Hunc etiam a filio manumisit*: et post mortem hæredis a olim inutiliter relinquebantur. Fideicommissariæ autem libertates præstantur ab hærede, vel legatario, vel fideicommissario, qui rogatus est servum defuncti, aut suum, aut alienum manumittere, nec sine illius manumissione is servus ex judicio defuncti fieri liber potest, *l. 11. hoc tit.* nisi latitet, ut sit, vel absit, non justa ex causa: quo casu contra latitantem et absentem interposito decreto l. si causa cognita prætor, vel præses pronuntiaverit libertatem deberi, continuo fit liber, et libertus Orcinus, si servus defuncti fuerit ex Senatusconsulto Rubriano[4]: Si hæredis, qui rogatus est, libertus hæredis ex Senatusconsulto Junciano. Quod dixi de latitante vel absente, idem obtinet ex Constitutione Justiniani in eo qui neque latitat, neque abest si moram faciat libertati, nimirum ut ex sententia prætoris vel præsidis arripiatur in libertatem, et fiat libertus Orcinus, *l. 15. hoc titulo.* Et moram facit qui petitam suo tempore libertatem non præstat *l. 4. hoc tit.* si sit relicta majori 25. an. nam minori mora fit ex die quo peti potuit, majori ex die quo petita est, *l. Cum vero. §. Apparet. D. eod.* nec dies interpellat pro homine, nisi in pœnalibus causis[7]. Cetera quæ sunt in hoc titulo, vel in Observationibus[8] exposui, vel facilia perceptu sunt: et hoc unum modo addidisse satis erit quod *l. 10.* obji-

citur l. 8. tit. seq. ita discriminari, quod ait in l. 10. expressa certa dies, in l. 8. non item; sed casus nuptiarum tantum, sive dies nuptiarum, qui cum sit incertus, condicionem facit.

### IV. Enarratio.

1 Ea verba sint vulgaria) Græci ad d. l. 16. ὥστε τοῖς εἰωθόσι ῥήμασι, καὶ δι' ὧν φανερῶς ἡ βούλησις τοῦ διαθεμένου φανεροῦνται καταλιμπάνεσθαι τὰς παρακλητικὰς ἐλευθερίας: ita tamen ut verbis usitatis, et quibus evidenter voluntas testatoris ostendatur, libertates fideicommissæ relinquantur.
2 Et arbitrium permittit potius) *L. Thais.* 41. § *Lucius Titius.* 5. *D. eod.*
3 Commendo verbum) Thalelæus ad d. l. 12 *h. t.* εἰ μὴ δείκνυται, ὅτι ἐλεύθερον αὐτὸν ἠθέλησε γενέσθαι: *nisi probetur eam fuisse voluntatem defuncti, ut liber fieret.*
4 Statim ab adita hæreditate) *L. Testamento.* 23. et *l. Testamento.* 25. *D. de manum. test. L. Nam eum libertas.* 8. *D. qu. di. leg. ced.* et *l. Directis.* 10. *sap. de testam.*
5 Et post mortem hæredis) Ulpianus *titul.* 1. §. *Post mortem.*
6 Ex Senatusconsulto Rubriano, etc.) *L. Cum vero.* 26. § *Subventum.* et *l. Si eum servum.* 28. § *Si quis servum. D. eod. l.* 4. *hoc. tit.*
7 Nisi in pœnalibus causis) Vide Cujacium ad *leg. Trajectitiæ.* 23. *D. de obl gat. et act.* tractatu 7. ad Africanum.
8 In Observationibus) Libro 18. 5. et 20.

## TIT. V. *De dedititia libertate tollenda.*

*Vide tit.* 5. *lib.* 1. *Inst.*

De fideicommissaria libertate hoc etiam legimus in *l.* 43. *D. eod.* fideicommissariam libertatem testamento, vel codicillis relictam, quæ utique censetur esse relicta optimo jure, *l. Generaliter.* § *Hostium. D. eod.* nisi additum sit, ut Latinus fieret, §. *Illo procul dubio. tit. seq.* non deberi ei, quem dominus postea in ergastulo vinxit pœnæ causa, nimirum quia ex lege Ælia Sentia ad Civitatem Romanam pervenire non potest qui a domino vinctus est pœnæ causa, vel qui compunctus est notis, qui stigmatias [1], et subverbustus [2] dicitur, vel qui propter noxam tortus, nocensque inventus est, vel datus ad ferrum, aut bestias, vel conjectus in publicam custodiam, sed quoquomodo manumissus sit, neque Civis fit, neque Latinus; sed dedititiorum numero habetur, auctore Ulpiano *tit.* 1. et Theophilo *tit.* 5 *lib.* 1. ideoque ad legem Æliam Sentiam scribens Ulpianus definit quis dicatur vinctus, *l. Verum. D. de verb. signific.* quæ nisi coangustetur ad caput illud legis Æliæ Sentiæ, pugnabit cum *l. Succurritur. D. ex quibus causis major.* Lata fuit ea lex auctore Augusto, sicut lex Fusia Caninia, ut Svetonius [3] aperte demonstrat. Et illi dedititiorum numero, quod eodem jure et condicione essent, quo peregrini, qui se et sua victi dedidissent in ditionem populi Romani, qui parum aberant a servis, et infami nomine Dedititii vocabantur [4]. Certe deteriore conditione Dedititii ex Lege Ælia Sentia sunt, quam Latini ex L. Junia Norbana, quia nec commercium habent, nec cum eis testamenti factio est, nec ullam spem habent adipiscendæ civitatis Romanæ. Latini eam poterant adipisci variis modis, quos refert Ulpianus *lib. Reg.* et inter ceteros uno relato in *l.* 1. *Cod. Theod. de rep. arg.* At caput illud legis Æliæ Sentiæ abrogat hic titulus, quod etiam in usu esse desierat.

### V. Enarratio.

1 Qui stigmatias) στιγματίας, servus compunctus notis: est enim στιγμὴ nota.
2 Et subverbustus) Tertullianus de pallio capite 4. *Pueritiae offert libertinos in equestribus, subverbustos in liberalibus, dedititios in ingenuis.*
3 Ut Svetonius) Augusti capite 40
4 Dedititii vocabantur) Glossæ: *dedititii*, οἱ μετὰ τὸ ἡττηθῆναι, τῇ τῶν νικησάντων πολεμίων ἐξουσίᾳ ἑαυτοὺς ἐπιτρέψαντες. Glossæ Isidori. *Si barbarus dedat se Romanis, dedititius is est* v. eundem Origenum libro 9. cap. 4. Tertullianum *lib.* ad nation. cap. 17 *Et dedititius Admeti, etc.* Q. Curtius lib. 7. cap ult. *Multitudo dedititiorum*, etc. Sic habent libri quidam, ut notatur in variis lectionibus. Nescio an Cujacius scripserit deditii, ut solet verbis inusitatis, et desitis uti: cujusmodi est exhæreditare, quo utitur titul. seq. an operarum mendum sit, pro dedititii.

## TIT. VI. *De Latina libertate tollenda, et per certos modos in Civitatem Romanam transfusa.*

*Vide dicto tit.* 5. *Instit.*

Hic autem titulus abrogat legem Juniam Norbanam, quæ etiam Augusto auctore lata fuit, et manumissos inter amicos, per epistolam, aut honorem mensæ liberos fecit, qui ante liberi non erant, ut eodem jure essent, quo erant olim Latini colonarii, qui tamen tempore latæ legis Juniæ Norbanæ civitate Romana donati erant, et conditio Latinorum Junianorum hæc, ut viverent quasi liberi, morerentur quasi servi, § *ult. Instit. de suc. lib.* l. 8. *Cod. Theod. de lib. cau.* l. 1. *Cod. Theod. de pet. hæred.* quod et ex Salviani Episcopi scriptis comprobavi Observat. 4. 1, ut simili forma dicitur, Latinum invito aut ignorante domino a Principe donatum civitate Romana ex edicto Trajani vivere ut Civem, mori ut Latinum, *d.* § *ult.* quod beneficium Principis non debeat ad alienam injuriam [2] pertinere, et libertinum donatum a Principe jure aureorum annulorum, vivere ut ingenuum, mori ut libertinum, *l.* 3. *D. de bon. lib.* Latini igitur ea lege Juniæ moriuntur ut servi: quia bona eorum manumissores aut liberi eorum, non capite minuti, *l.* 1. *Cod. Th. de pet. hæred.* et non exhæredati [3] a parente, jure peculii occupant, et ex SC. Largiano, si liberi a patre instituti sint, adjectis cohæredibus extraneis, in bonis Latinorum libertorum patris præferuntur cohæredibus extraneis. *d.* §. *ult.* Verum ut Latinos colonarios receptos in civitatem lex Julia sustulit, ita et hæc Constitutio Justiniani [4] Latinos Junianos: qua ratione Latinitatis nomen quod in Cod. Theod. erat, Tribonianus mutavit in libertatis, *l. pen. inf. tit.* 13. Ait autem certos modos, quia non omnes modi Latinitatis transfusi sunt in civitatem Romanam, non qui per mensam, non qui fraudandorum creditorum causa, de quo Ulpianus in *reliquiis Regularum* [5]. Per mensam notandum maxime quod Ulpianus [6] exigit tit. 44 Contestationem, Causa Latinitatis servum adhiberi convivio.

### VI. Enarratio.

1 Observat 4.) Capite 5.
2 Ad alienam injuriam pert.) *l.* 2 § *Merito D. ne quid in loco pub.*
3 Exhæredati a parente) Salvianus libro 3. contra avaritiam *Se ipsos exhæreditare vicimus.*
4 Constitutio Justiniani) Qui quocumque modo legitimo manumittuntur, cives Romani intelliguntur. Sic constitutionem breviter perstringunt Basilica. In princ. ejusdem constitutionis recte legitur in veteri Menagii: *quapropter*, etc. *iubebat.*
5 In Reliquiis Regularum) Post collationem Licinii Rufini.
6 Ulpianus) Qui editus una cum codice Theod.

## TIT. VII. *De communi servo manumisso.*

*Vide lib.* 2. *Instit. tit.* 7. §. *ult.*

Hoc etiam titulo Justinianus abrogat jus vetus, quod obtinuit servo communi manumisso ab uno ex dominis. Et servus quidem communis apud unumquemque dominum partim proprius, partim alienus est, *l.* 2. *h. t.* adeo ut ei legatum et hæreditas possit relinqui, cum libertate ut proprio, et sine libertate ut alieno, *l.* 3. *in pr. l.* 6. §. *pen. D. de hær. inst.* et Ulp. *lib. Reg. tit.* 22. et possit etiam idem alii legari [1] per damnationem aut vindicationem [2]. sed an etiam ab uno ex dominis manumitti possit vindicta, aut testamento, dubitabatur, quia ut alienus non potest ab eo directo manumitti. Et placebat olim unum ex dominis in manumittendo servum communem, partem suam amittere, eamque socio accrescere, auctore Ulp. *tit.* 1. *Reg.* et Paulo 4. *Sent.* [3] ut proprietarium proprietatem manumittendo servum invito fructuario. Ab uno igitur ex dominis manumissus non fiebat liber. Post vero paulatim res eo processit, ut tandem sublato illo jure accrescendi, Justinianus favore libertatis statueret servum potius liberum fieri, quem unus ex dominis directo manumisisset; sed præstari debere partis suæ pretium alteri domino non manumissori, ita ut is cogatur vendere partem suam manumisso: vel manumissori, vel hæredi manumissoris. Nam et ex Constitutione Severi, ut in *l.* 1. Martianum retulisse scribit in Institutionibus (sic legendum, non, in Constitutionibus [4]) milite testamento manumittente servum communem, hæres ejus cogitur redimere partem socii, ut effectum habeat manumissio mitioris domini. Imo et pagano manumittente, cogitur non manumissor manumissori vendere partem suam, pretio constituto arbitrio prætoris ex alia Constitutione Severi et Antonini idemque Sex. Ælium [a] (*) antiquum interpretem 12 tab. refert scripsisse ex Ulp. 6. et Pauli 3. fideicommissorum, et notis Marcelli ad Digesta Juliani, et ejus notæ partem, ut scio misceri Juliani scriptis Marcelli notas, Marcelli nomine suppresso, opinor esse in *l. Si servus. D. de vulg. subst.* illo loco, *Quod si neque a patre etc.* Est et hæc Marcelli sententia in *l. Domino. D. de SC. Silan.* (**) Verum ad extremum Justinianus id constituit quod dixi supra, quod videtur Tribonianus etiam traduxisse ad speciem *l. Duobus. D. de lib. cau.* ut quod libertas dividi non possit, *l. Alieno.* §. 1. *D. de fideicom. lib.* magis ad se integram libertatem trahat, quam retineat hominem in servitute. Hodie igitur si unus ex sociis cum libertate servo communi hæreditatem aut legatum relinquat, hæreditas et legatum pertinet ad servum ut liberum, olim socio, qui non manumisit, acquirebatur, auctore [6] Paulo 3. *Sent.*

### VII. Enarratio.

1 Alii legari per damnat.) Et alienus: nam res alienæ per damnationem relinqui poterant, Ulp. *tit.* 24. *Per damnationem.*
2 Aut vindicationem) Ut proprius, nam per vindicationem res testatoris tantum legari poterant, Ulp. *d. tit.* 24. §. *Per vindicationem.* et §. *seq.*
3 IV. Sententiarum) Titulo 12.
4 Non in constitutionibus) In veteri Menagii legitur, *constitutionibus.*

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 11. *cap* 11
(**) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap.* 45.

5 Idemque Sextum Ælium) In eodem Menagii codice legitur, Cæcilius: quam lectionem probat Cujacius Observationum 8. 25. et Antonius Muretus ad tit. de Orig. jur. hanc autem vulgatam sequitur Cujacius.
6 Auctore Paul. 3. Sent.) *Tit.* 6. §. *Commune.*

## TIT. VIII. *De servo pignori dato manumisso.*

Jam a titolo superiore cœpit tractare de his, qui manumittendo servum suum, liberum eum non faciunt: nam ante Justinianum unus ex dominis [1] servum communem manumittendo vindicta aut testamento eum non perducebat ad libertatem. Cui additur hoc titulo debitor qui servum [2] specialiter pignori datum, vel obligatum manumittit: nam et si solvendo sit, manumissio non valet facta invito creditore [3], *l.* 3. *D. de manum. l.* 1. *h. t.* quæ conjungenda est cum *l.* 1. *inf. de rem. ss. pig.* et valet tamen manumissio servi dotalis, aut comparati ex pecunia dotali, *l. ult. h. t.* si fiat a marito locuplete etiam invita uxore: quia lex Julia prohibuit alienationem fundi dotalis, non manumissionem servi: si a non locuplete, libertati obstat lex Ælia Sentia. *l. Servum dotalem. D. de manum.* Quod vero dixi de debitore ut nec si locuples et solvendo sit, servum pignoratum manumittere possit et civem Romanum facere, pugnat cum *l.* 1. *sup. de nec. hær.* et *l. Generaliter. D. qui et a quib. man.* et cum eo quod Ulp. in reliquis Regularum [4] scribit his verbis: *Servum pignori datum* [5] *Civem Romanum facere debitor potest* (sic legendum) *nisi si solvendo non sit.* Obstat enim libertati lex Ælia Sentia, quæ vetat fraudandorum creditorum causa manumissum Civem Romanum fieri [6]: et placet ratio *l. Generaliter*, quia pleno jure debitoris est, ut *l.* 11. *sup. de act. empt.* i. ex jure Quiritium [7]. At hoc excipi volo, Si creditori satisfiat, vel satis offeratur: alioquin nec manumisso a domino locuplete libertas competit. *l.* 1. *h. t.* et *d. l.* 3. et ita invenio recte Græcos ad *l. Generaliter. §. Si quis servo. D de fid. lib.* supplere hæc verba, soluto [8] tamen debito.

### VIII. Enarratio.

1 Unus ex dominis) Vide §. *ult. Instit. de donation.*
2 Qui servum specialiter pign. dat.) Generalis hypotheca manumissionem non impedit, *l.* 3. *h. t.*
3 Invito creditore) Nam consentiente creditore, recte manumittitur, *l.* 4.
4 In reliquis Regularum) in Fragmento post Licinii Rufini collat. LL. Roman.
5 Servum pignori datum) Generaliter scilicet, non specialiter, ut in *l. Generaliter. D. qui et a quibus manum.* P. Faber.
6 Civem Romanum fieri) Imo non modo civem effici, sed vel ad aliquam libertatem pervenire: alioqui non occurreretur fraudi, nec subveniretur creditoribus, et facit *d. lex General.* §. *ult.* in verbo *nullam*, idem.
7 Id est, ex jure Quiritium) Minime vero hic ad jus Quiritium respexit (quanquam hoc quoque habere debuit in servo, qui eum velint ad civitatem Romanam perducere ut est apud Ulpianum in Fragmentis) sed eo potius quod cum sub certa lege nostrum sit, ut Seneca loquitur de Beneficiis, non plene, non perfecte sit tamen; enim id non videtur perfecte nostrum esse, quod ex casu auferri potest, ut regula juris continetur: unde nec perfecte quis habet licet plenum jus quandoque habeat, ut in *d. l. Gener. §. ult.*) nisi eam rem quæ permansura est, nec auferri potest. Illa vero auferri potest, quæ specialiter obligata est pignori; non soluta enim pecunia jus suum creditor persequi potest. Ergo servus specialiter oppignoratus pleno jure debitoris non est; tantum abest ut ejus perfecte sit: et quamvia alienari possit cum sua causa, manumitti tamen interea non potest, ut scilicet libertas statim competat: fieret enim creditori injuria, cum in homine libero pignus consistere non possit, in alienato a debitore possit. Quod alii non tradunt, ego attigi ad finem cap. 21. libri 2. Semestrium, et ad *l. Omnes. §. Ano videtur D. de reg. jur.* et ad *d. l.* 11. *de action. empt* P. Faber
8 Soluto tamen debito διαλουμένου τοῦ χρέους, 48. Basilic tit. 4.

## TIT. IX. *De servis reip. manumittendis.*

Servos Reip. vocat servos Pop. Romani vel alterius civitatis qui ante *l. penult. inf. de tabul.* deputati erant ut servirent tabulario civitatis et rationibus, tabulis chartisque publicis, ut recte *l.* 3. *h. tit.* significat tabulariam administrationem esse actum servilem, quem tamen et liber homo volens gerere possit salva libertate, et confirmat Livius 43. his verbis: *censores signatis tabellis publicis, clauso tabulario et dimissis servis publicis, negarunt se quicquam publici negotii gesturos.* Sed et actis Senatus intervenisse eos Capitolinus indicat in Gordianis, dum in tacito S. C. faciendo nec scribas sit, nec servos publicos intervenisse. Utebantur etiam servis publicis singuli cives, licet singulorum servi non essent, ut qui per se stipulari non poterant propter ætatem, nec per liberum hominem, vetante regula juris, nec per servum proprium quem non habebant, stipularentur per publicum quod in rem suam esset, *l. Non aliter. D. de adopt. l.* 2. *D. Rem pup. sal. fore, l.* 3. *infr. de postl. et redempt.* Legi etiam apud Ulpianum in 11. Olynthiacam Demosthenis, Athenis fuisse servos publicos, literarum peritos, qui proficiscentes in bellum Imperatores et quæstores sequerentur ad conficiendas rationes impensarum, ut bello finito in reddendis rationibus quæstio haberi ex eis posset, quia non poterant cives torqueri, ut forte comperta fraude tum ut ageretur in Imperatores et quæstores proinde atque in servos. Servus publicus Pop. Romani habuit proprium jus testamenti faciendi pro parte dimidia peculii, ut Ulpianus [1] scribit *lib. Reg. tit.* 20. At, ut de servorum publicorum manumissionibus dicamus, hos olim Resp. manumittere poterat, ut vel Varro indicat libro 7. de ling. Lat. Sed non faciebat cives Romanos. Post ea lege Vetti Libici cives Romanos. Sic legendum in *l.* 3. Fuit vettiorum familia Romæ, ut Vettium Rufinum legimus *l.* 4. *sup. de bon. vacat.* et Vettium Atticum, et Vettium Valentem et Vettium Priscum et Vettium Chilonem, cujus nomen Taciti historiarum primo in Betuicbilonem deerrarat, et alium in Orat. pro M. Cœlio, et L. Vettium, qui detexit conjurationem Catilinæ apud Dionem [2]. Cum vero ea lex pertineret tantum ad urbem et municipia Italiæ, deinde porrecta est etiam ad municipia provinciarum, ut ait *l.* 3. ex Senatusconsulto facto Juventio Celso II. et Neratio Marcello Jurisconsultis Coss. cujus Consulatus fit etiam mentio in *l.* 2. *in fin. D. de orig. jur.* ubi Neratius Priscus dicitur, et in *l.* 3. Neratius Marcellus, recte, quia familia ejus Marcellorum fuit, ut Marcellum æque Jurisconsultum habuit fratrem, *l.* 12. §. *Idem respondit domo. D. de instr. et et instr. leg.* Sic vero lex Atilia de tutoribus dandis, quod in urbe tantum locum haberet, l. Julia et Titia porrecta est ad provincias, ut in *Instit. tit. de Atil. tut.* et lex Julia de cessione bonorum, quæ in urbe tantum locum habuit, Constitutionibus porrecta est ad provincias, *l.* 4. *infr. qui bon. ced. poss.* et auctore Macrobio [3] lex Fannia, quæ sola urbe tenebatur lege Didia porrecta est in totam Italiam. Forma autem manumittendi servos publicos in provinciis cauta fuit legibus municipalibus, et Constitutionibus Principum, plerumque ut manumitterentur decreto ordinis, et consentiente præside provinciæ, et in locum manumissi subdito vicario, *l.* 1. et 2. *hoc titulo. l.* 1. *infr. ne quis lib. invit. act. gec. cog. l.* 3. *D. de man. quæ ser. ad univers. pert.* qua servata, perveniebant ad civitatem Romanam, nec in servitutem publicam reduci poterant, ob id solum quod sua sponte tabulario civitatis postea servissent, vel alium actum pro civitate gessissent aullo alio justo titulo præcedente, *l.* 6. *inf. de ing. man. l.* 3. *hoc titulo,* quæ conjungenda est cum *l.* 1. *sup. de ju. aur. annul.*

### IX. Enarratio.

1 Titulo 20) §. *ult.*
2 Apud Dionem) Et Svetonium Julii cap. 17. Item T. Vettium Aquilinum legimus apud Gruterum 1082. 17. Vettium Agorium 310. 1.
3 Auctore Macrobio Saturn. lib. 2. cap. 13.

## TIT. X. *De his qui a non dominis manumittuntur.*

In hoc titulo ostenditur servo alieno libertatem directo dari inutiliter, invito domino ut *l.* 9. *supr. de test. man.* Servi alieni venditio obligationem constituit inter emptorem et venditorem, manumissio nullam; ideoque non valet manumissio, licet postea manumissor domino hæres extiterit, *l. Si servo. D. qui et a quibus man.* venditio valet, *l. Si quis alienam. D. de act. emp.* Conservatur tamen libertas quæ data est servo alieno, si dominus contentus sit pretio servi, *l.* 1. *hoc titulo* [1]. Sed et si pater consentiente filio manumiserit servum castrensem [2] filii minoris 20. an. nulla manumissio est, non quod sit alienus tamen, sed quod sit manumissus contra legem Æliam Sentiam, *l. penult.* nam in majore [3] aliud dicerem, quia filius ipse videtur manumittere, ut contra pater filio jussu patris manumittente servum patris. At si proprietario, aut debitori manumittendi consentiat min. 20. an. qui in servo jus utendi fruendi vel jus pignoris habet, valet manumissio quia servus minoris non manumittitur. *l.* 2. *l. Si pater. §. ult. D. de man. vind.* Addam dominum in hoc titulo accipi pro pleno domino: quia nec fructuarius solus servum utiliter manumittit, nec proprietarius, *l.* 9. *sup. de usufr. et hab. l.* 4. *h. t.* Sed manumissus a nudo proprietario servus erat [4] sine domino ut servus habitus pro derelicto, *l. Quemadmodum. §.* 1. *D. de nox. act.* At ex *l.* 1. *infr. tit.* 15. manumissus a proprietario fit liber et libertus proprietarii, et est in servitute fructuarii [5]: manumissus a fructuario, servus est proprietarii, et in libertate potestateque sua quamdiu durat ususfructus.

### X. Enarratio.

1 Lege 1. hoc titulo) In qua dele τὸ *vel*, auctore Basilico, et veteri Menagii.
2 Servum Castrensem filii min.) Filii familias igitur: et non recte igitur Basilica speciem ponunt in filius emancipatis, quasi filiusfamilias omnimodo servum proprium habere non possit.
3 Nam in majore) Idem scribunt Joannes Faber hic, Odofredus Fulgosius
4 Servus erat sine domino) Ulp. *tit.* 1. §. *Servus. l. infr. tit.* 15. vide ibidem.
5 Et est in servitute fructuarii) Quasi servus est fructuarii.

## TIT. XI. *Qui manumittere non possunt, et ne in fraudem creditorum manumittantur.*

Jam a titulo 7. cœpit tractare de his qui servos suos alienosve, vel olim manumittere non potuerunt, vel hodie non possunt. Et in hoc titulo nunc addit, etiam servos principis [1] non posse manumittere vicarios, sive peculiares servos suos, *l.* 2. quamvis eorum sint

quodammodo domini, *l. Si servus meus. D. de pecul.* quod in servis privatorum multo magis obtinet, etiamsi liberam habeant peculii administrationem: nam servis principum videbatur hoc posse dari præcipuum, ut et de peculio suo eis Leonis *Novel* 38 dedit testamenti factionem. At inter vivos, nec per se, nec per interpositam personam, veluti imaginarium emptorem servos peculii sui manumittere possunt, sicut minor 20. an. qui per se non potest servum manumittere ex lege Ælia Sentia, nec per interpositam personam id quoque potest ex Senatusconsulto, *l.* 4. [2] et prævalet hoc casu lex Ælia Constitutioni Marci et Commodi ad Aufidium Victorinum. Longe enim abest a mente legum, ut aliæ aliis fraudem faciant. Aliud est caput legis Æliæ Sentiæ, de quo etiam in hoc titulo agitur, ut libertates datæ in fraudem creditorum, vel patronorum ipso jure nullæ sint, etiamsi debitori vel liberto homo dives hæres extiterit, l. 5. *sup. tit.* 2. *l.* 5. et 18. *D. qui et a quibus man.* Revocari dicuntur in *l.* 1. *hujus tituli,* hoc est revocari ipso jure. Alienationes revocantur beneficio actionis [3], quo vix possent revocari libertates si valerent ab initio. At si is, qui servum emit a debitore qui non erat solvendo, eum manumiserit, lex Ælia Sentia locum non habet quia debitori nihil abest: et hæc est sententia *l* 5. *hujus tituli,* in qua pro emptori legendum venditori, ut in Basil. [4] τῷ πρατῇ· Eadem quoque lex non habet locum in fideicommissariis libertatibus, sed in directis tantum, *l.* 1. et *ult.* quia fideicommissariis [5] satis obstat regula juris, quæ vult fideicommissa omnia præstari post deductionem æris alieni. illud etiam hic titulus ostendit, libertates dari frustra a domino servo suo vel a principe servo alieno, ex acclamatione populi cui forte placuerit actor fabulæ quidam, *l.* 3. quam legem etiam Athenis fuisse Æschines testis est contra Ctesiphontem, μήτε οἰκέτην ἀπελευθεροῦν ἐν τῷ θεάτρῳ· Frustra etiam dari a tutore servo pupilli sui licet debeatur, *l. pen.* in qua recte [6] Thalelæus articulum, Nec, esse construendum cum verbo, Debitam, non cum verbo, Fideicommissariam, ne hoc videatur dicere, Nec directam, nec fideicommissariam libertatem tutorem posse præstare, quod ineptum dictu est propterea quod directe libertas non præstatur.

### XI. Enarratio.

1 Etiam servos principis) Thalelæus ad *l.* 2. *hoc titulo,* notat Imperatorem servos eos vocare, qui servilis conditionis sunt, non eos qui subjecti sunt imperio: τοὺς κατὰ τύχην δούλους ἐκάλεσεν ὁ βασιλεὺς οὐχὶ τοὺς τῇ βασιλείᾳ ὑποκειμένους· nam et populi subjecti servi dicuntur. Vide Hugonem Grotium de jure Belli, et Pac. libro. 1. cap. 3. num. 11. et Annotata.

2 Ex Senatusconsulto, l. 4.) In qua Ravardus pro Senatusconsulto legebat, sine consilio, contra veterum librorum auctoritatem: et Basilica, imo et τὸ κατὰ πόδας, veterem lectionem retinent.

3 Beneficio actionis) Paulianæ.

4 Ut in Basilicis) Libro 48. titulo 7. capite 36. in Glossis.

5 Quia fideicommissariis satis obstat reg. jur.) At eadem et directis obstat, ut omnibus legatis, quæ non aliter præstantur, quam si bona ferant, quæ non intelliguntur, nisi deducto ære alieno. Nisi quis existimet adeo magnum fuisse favorem libertatis, ut ea licet in fraudem creditorum data, olim competeret ante legem Æliam Sentiam, quæ hoc vetuit. P. Faber.

6 In qua recte Thalelæus) *d. tit* 7. *cap. penult.*

## TIT. XII. *Qui non possunt ad libertatem pervenire.*

Dixit de his qui manumittere non possunt, nunc vero dicit de his qui manumitti non possunt, .i. qui apud dominos perpetuam servitutem colunt, Quales sunt damnati in vincula perpetua ob maleficium aliquod. Nam damnati in temporaria vincula, finito tempore pœnæ, perduci ad libertatem possunt. Et hæc est [1] sententia *l.* 1. quæ Divis fratribus tribuitur a Papiniano in *l. Fratres. D. d. pœnis*, unde in inscriptione *l.* 1. ita videtur esse legendum, Imperatores Antoninus et Verus AA. vel ut in quibusdam libris Imp. Antoninus A. suppresso nomine fratris, ut fit alias sæpe, et in subscriptione, Dat. 16. Kal. Jul. ipsis Antonino et Vero AA. Coss. Unde quem patrem suum Imperator dicit, *l.* 1. is est Antoninus Pius, non quem perperam subjecerunt, Claudius [2]. Et hoc quoque notandum est ex *l.* 1. servum in perpetua vel temporalia vincula damnatum non fieri servum pœnæ, sed in dominio et potestate ejus remanere, cujus fuit antequam damnaretur, ut *l. Aut damnum. in §. D. de pœnis.* Huic vero in *l.* 2. adjungitur servus testatoris, vel hæredis, quem testator in testamento suo pœnæ causa manumitti vetuit. Nam et hic in servitute perpetua moratur, ut nec si subjiciatur [3] emptor aliquis fiduciarius, qui eum redimat ipsius servi nummis interposita manumittenti fide, ab eo manumitti possit. *l.* 4. *§. In illis. D. de manumiss.* Et his quoque addamus eum, qui in perpetuam servitutem venit, et qui a præfecto urbi, vel præside provinciæ in perpetuam servitutem damnatus est, et eum qui exportandus venit [4]

### XII. Enarratio.

1 Et hæc est sententia l. 1.) Et ita etiam explicant Basilica libro 42. tit. 17

2 Claudius) In veteri Menagii sic legitur: *Cum Divus pater meus:* et ita τὸ κατὰ πόδας. *Cum pater meus consuli*

3 Ut nec si subjiciatur emptor) Thalelæus heic notat, si non sit emptor suppositus, posse eum servum emere, et manumittere.

4 Qui exportandus venit) Vide ad titulum 55. lib. 4.



## TIT. XIII. *Pro quibus causis servi pro præmio accipiunt libertatem.*

Hic titulus superiori addit exceptionem, ut qui in servitutem [1] perpetuam addicti sunt, quandoque publice manumittantur pro præmio judicii [2] ut ex Senatusconsulto Silaniano, si necem domini indicaverint, *l.* 3. *§. Si ex stipulatu.* et *§. Is quoque. D. ad Sil.* si raptum virginis [3], cujus ultionem forte parentes remiserant [4], *l.* 3. *hoc tit.* quæ ex re deportatione plectuntur ex lege Constantini et Justiniani [5], nec crimen extinguitur, ut non pateat aliis accusatio criminis, licet inter raptorem et parentes transactio vel pactio rata sit, *l.* 5. *§. ult. D. ad leg. Jul. de vi publ.* et hæc una est differentia [6] raptus ab adulterio. Nam de adulterio pactio et inter convenientes irrita est. Itemque hoc lege Julia de adulteriis vindicatur, et quinquennio [7] finitur, illud lege Julia de vi publica, et est perpetuum [8]. Item si indicaverit desertorem militum, *l.* 4. quæ conjungenda est cum *l.* 1. *inf. de desert.* si reum falsæ monetæ [9], *l.* 2. *hoc titulo,* quæ conjungenda est cum *l.* 1. *inf. de fal. mon.* et his tribus postremis casibus pretium servi domino reddi ex ærario oportet, et quarto, *l.* 1. *inf. de mul. quæ se pro. ser. junx.* ut Livii 24. servorum manumissorum a Ti. Sempronio, quorum opera prospere pugnaverat contra Pœnos ad Beneventum, pretia tribuni mensarii dominis reddunt: et 32. duobus servis ex Senatus consulto manumissis ob detectam conjurationem servorum de solvendis Carthaginensibus obsidibus, pretia eorum dominis ex ærario redduntur: et Plato quoque XI. de legibus hanc legem condit. δοῦλος δὲ ἂν ᾖ ὁ μηνύσας, ἐλεύθερος ὑπὸ τῆς πόλεως ὀρθῶς γιγνοιτο ἀποδιδούσης τῷ δεσπότῃ τὴν τιμὴν· et alio loco: ἐὰν δὲ δοῦλος μηνύσῃ, ἐλεύθερος ἔστω, τὸ δημόσιον ὑπὲρ αὐτοῦ τιμὴν τῷ κεκτημένῳ καταβαλλέτω. Non idem fiet in casu *l.* 1. nec in casu *l. unica, sup. ne Christ. man.* et *Nov. de his qui Eunuchos faciunt.*

### XIII. Enarratio.

1 Ut qui in servitutem perp. addicti sunt) *Ex sententia præsidis:* ἐκ τῆς ἀποφάσεως τοῦ ἄρχοντος: Græci.

2 Pro præmio judicii) Et ita legendum censet Cujac. in *l.* 1. *hoc titulo,* ut in Basilicis: ὁ δοῦλος καταμηνύσας τὴν σφαγὴν τοῦ δεσπότου *servus qui domini cædem indicaverit,* Thalelæus tamen ibi utitur verbo ἐκδικεῖν, quod est *vindicare.* Sed et in veteri codice Menagii legitur, *vindicant.*

3 Si raptum virginis) *Si ergo rapta fuerit alia mulier non est locus constitutioni.* Thalelæus: ἐὰν εἰς ἄλλην γυναῖκα εἴη ἁρπαγή, οὐ χώρα τῇ διατάξει.

4 Parentes remiserant) In *l.* 3. legitur, *aut pactione transmissum:* Basilica: ἁρπαγὴν συγχωρηθεῖσαν, *raptum remissum.*

5 Ex lege Constantini et Justiniani) *L.* 1. *Cod. eodem, de rapt. virgin. et l. un. inf. eod. tit*

6 Et hæc una est diff. rapt. ab ad.) De raptu inter convenientes pactio irrita non est, quia crimen sanguinarium est. De adulterio pactio rata non est.

7 Quinquennio finitur) Quinquennio continuo perimitur, *l.* 1. *§. Accusationem. D. ad Senat. Turp. l. Mites.* 11. *§.* 4. *D. ad leg. Jul. de adult.*

8 Et est perpetuum) *d. l.* 5. *§ ult.*

9 Si reum falsæ monetæ) Extraneum nam si dominum detulerint, pretium eorum recipere non potest, Thalelæus.

## TIT. XIV. *De ingenuis manumissis.*

In hoc titulo agitur de ingenuis hominibus qui manumittuntur ut servi ab iis qui existimant, vel fingunt se esse dominos, quæ res libertinos non facit, nec officit quicquam ingenuitati eorum, ut si filiusfam. solvendæ patriæ potestatis causa ex imaginaria servitute [1] a patre manumittatur, vel debitor obæratus [2] ex nexu, vel alius homo ingenuus ex non justa servitute [3]. Justa est servitus vernæ [4], et captivi, et majoris 20 annis, qui se ignoranti venundari passus est, pretii participandi causa, vel damnati in metallum, vel retracti in servitutem ex causa ingratitudinis. Non justa capti bello civili, *l. Quir. §. ultim. D. de cap. et postl. l.* 4. *hoc titulo.* Non justa infantis expositi, quem educator retinet ut servum, ob sumptus educationis *l.* 2. *hoc titulo, l.* 3. *infr. de inf. exp.* Non juste aut non justum servitutis argumentum, si ingenuus exhibeat officia, vel ministeria servilia, etiamsi diutissime sciens, vel ignarus status sui scienti [5] vel ignoranti ita servierit, quia liberos homines usucapio, vel diutissima possessio servos non facit. 2. et 6. ac neque mutatio nominis l. 10. ac neque professio, vel conventio *l.* 6. 10. 15. 22. 24. 30. 36. 39. *infr. de lib. cau. l. Conventi. D. eodem*, neque venditio, aut in dotem datio, vel in sponsalia *l.* 12. *l. ultim. h. tit. l.* 12. *et* 16. *infr. de lib. cau. l.* 2. *sup. ubi de cri. ag. opor.* neque proclamatio in ingenuitatem in qua libertinus, superatus sit, quia non videtur renunciasse libertinitati, in qua est qui de ingenuitate agit, *l. pen. hoc titulo*, non conductitiæ aut mercenariæ [6] operæ *l.* 11. Qui ex juste servitute manumittuntur, libertini sunt. Qui ex non justa vel imaginaria, vel ex nexu, ingenui manent, et ingenui sunt qui ex ingenuis vel libertinis nascuntur, ut *l.* 9. *hoc titulo*, *l.* 11. *supr. de op. lib.* vel qui consistente adversus eos justo et vero contradictore, qui strenue nisi [7] se assereret patronum aut dominum, ingenui pronuntiati sunt, *l.* 1. et 3. *hoc tit.* vel qui natalibus a principe restituti sunt, et hodie ex *Nov.* 78. manumissi omnes salvo jure patronatus. Nam absurdum non est ingenuum habere patronum, cum et clientes ingenui patronos habeant: at-

que ita sublata est conditio libertinorum, ut non mirum si et paulatim pene sublata conditio servitutis fuerit, maximo tot legibus [8], et Constitutionibus, et Philosophia ipsa favori libertatis semper et ubique studentibus.

### XIV. Enarratio.

1 Ex imag. serv.) Vide Cujacium ad tit. 5. lib. 1. Instit.

2 Obæratus ex nexu) Nexi et addicti serviebant creditoribus, donec solvissent, sed servi non erant: nam recepta libertate non erant libertini, sed ingenui. Item servus invito domino libertatem non consequitur: addictus solvendo citra voluntatem domini consequitur. Quintilianus libro 7. cap. 3. Quintilianus alter declamat. 311. *Aut intervenit ea conditio, ut servire debeat, donec solverit. Hoc ipsum servi non est, habere in sua potestate, quando desinat servire. Fingite enim, judices, aut oblatam esse ab illo pecuniam, etc.*

3 Ex non justa servit.) Vide Cujacium ad §. 1. *de ingen. Institut.*

4 Vernæ) Verna οἰκογενής, dominatus.

5 Scienti vel ignoranti ita servierit) Constitutio loquitur de sciente, quis preces oblatæ principi de eo qui conditionem sciebat, loquebantur, sed idem obtinet in nesciente, Thalelæus.

6 Aut mercenariæ) Vide, quæ dixi ad §. 2. *Instit. de usu et habit.*

7 Qui strenue nisi) Ut in *l. 1. supr. tit. prox.* id est, non lusorie, non perfusorie.

8 Tot legibus et constit.) *L. 1, in fin. inf. tit. prox.*

## TIT. XV. *Communia de manumissionibus.*

In Basil. κοινὰ περὶ ἐλευθερῶν. Possim dicere κοινὰ *communia* et κοινὰ *nova*, quia omnes quæ hoc in titulo proponuntur, sunt Justiniani Constitutiones novæ, quæ jus vetus abrogant; sed et communes sunt omnes omni generi manumissionum, sive fiant vindicta, sive in Ecclesia de quibus l. 1. tit. 13. in Concilio Africano [1], sive testamento vel codicillis, directo, aut per fideicommissum, sive alio legitimo modo, quale multi relati sunt tit. 6. ac primum valde novum est quod proponitur initio *l. 1.* ut servus manumissus a proprietario sit liber, et tamen fructuario serviat, sicut mercenarius, et obæratus [1] est liber, et servit tamen: et contra, ut manumissus a fructuario sit servus, nec tamen domino serviet, ut et manumissus inter amicos [2] vel a peregrino [3] olim erat servus, nec tamen prætor [4] eum servire permittebat. Quod plane indicat quantum referat servire aliquem [5], an servum esse dicamus. Jure veteri manumissus a proprietario non veniebat [6] ad libertatem; sed servus remanebat sine domino, manumissio facta a fructuario nullius momenti erat, ut dixi tit. 10. Est etiam illud novum in §. *ultim.* ut pater et mater per filium aut filiam, sive in potestate sit, sive emancipatus, vel emancipata servos suos manumittere possit, itemque avus vel avia per nepotem, aut neptem ex filio vel filia, et sic deinceps, ut sicut in successionibus ab intestato vel ex testamento, nulla etiam in manumissionibus sit inter liberos differentia potestatis, sexus, aut gradus. Jure veteri pater per filiumf. potuit manumittere servum suum, *l. Si quis hac lege. §. 1. D. qui et a quibus man. l. Matrimonii. de rit. nupt. l. Si consentiente. l. Nepos. de manum. l. Si patr. l. Pater. l. Sardi. de man. vind. l. Filiusf. de ju. patron.* quia vinculum potestatis facit ut una intelligatur esse persona patris et filiifam. non per filium emancipatum, ut et hoc loco Thalelæus [7] notat, et similiter avus per nepotem ex filio, *d. l. Nepos,* non per nepotem ex filia, qui familiam ejus non sequitur, eademque ratione, nec mater per filium, ut Paulus scribit 1. *Sent. tit. de judicato.* Forte nec filiaf. jussu patris, quia superiores leges de filio tantum loquuntur, non de filia. Est et aliud novum jus in *l. 2.* ut servus minor 30 annorum ad civitatem Romanam pervenire possit. Jure veteri .i. ex lege Ælia Sentia Latinus [8] fieri poterat, quibus modis Latinitas contingebat. Civis Romanus, puta vindicta manumissus, non item, nisi apud consilium causa probata fuisset; et ideo secundum jus vetus ita accipienda est *l. pen. D. de manumiss.* ut infantibus competat libertas, causa probata, vel Latina, non legitima. Sine consilio vindicta manumissus, servus manebat. Testamento autem manumissus, Latinus fiebat, et uno tantum casu Civis Romanus, si solus a domino, qui solvendo non erat liber et hæres esse jussus esset, auctore Ulpiano *libro Reg. tit. 1.* et hinc causa libertati testamento datæ minori 30 an. apponendæ conditionis: Cum ad 30. an. pervenerit, *l. ult. D. de rebus dub. l. Aristo. de manum. test. l. Si quis ita. § ult. de statulib. l. Ex parte. §. Sticho. fam. erc.* In eo qui censu manumittebatur, quod genus manumissionis quia desierat esse in usu, ut tit. 1. Reg. Ulp. articulus, Olim, indicat, ideo nihil de eo Justinianus scriptum reliquit in corpore juris; in eo, inquam, etiam requirebatur ætas 30. ann. ut in reliquis Reg. Ulpiani [9] legi his verbis: Et qui censu manumittitur, si 30. ann. habeat, civitate Romana potitur. quod et Theophilus confirmat in *§. ult. Inst. de libertin.* Illud etiam est novum, quod ait *l. 3.* ancillam, quam quis solam [10] in concubinatu habuit, et liberos ex ea procreatos, ipso jure liberos fieri morte et silentio viri et patris naturalis, ejusdemque domini; quod et ante retulit *l. 4. de bon. lib.* jure veteri remanebant servi, et hæredem defuncti sequebantur.

### XV. Enarratio.

1 Sicut mercenar. et obæratus) De quibus tit. prox. supra.

2 Inter amicos) Ulpianus in Fragmento Regularum post Licinium Rufinum.

3 Vel a peregrino) Plinius libro 10. epist. 22.

4 Nec tamen Prætor eum serv. permitt.) Græcus interpres d. Fragmenti: παρεγίνοντο δὲ, inquit, οἱ στρατηγοὶ καὶ οὐκ ἠφίεσαν ἐλευθερωθέντα δουλεύειν, *interveniebant prætores, nec permittebant manumissum servire.*

5 Servire aliq. an servum esse) Vide notas Cujacii ad §. 1. *Institut. de ingen.* et quæ ibi diximus.

6 Non veniebat ad libertatem) Justinianus ait, *libertatem cadere.* Sic habent libri veteres, et τὸ αὐτὸ πίπτει καὶ τὴν ἐλευθερίαν πίπτειν. Thal. τουτέστιν ἀπόλλυσθαι, *interire.*

7 Ut et hoc loco Thalelæus notat) Cujus verba hæc sunt: οἱ παλαιοὶ ἔλεγον, ὅτι διὰ μὲν ὑπεξουσίου ἐλευθεροῖ ὁ πατὴρ, διὰ δὲ ἐμαγκιπάτου, οὐκ ἐλευθεροῖ: *Veteres dicebant, per filium quidem in potestate constitutum patrem manumittere, non etiam per emancipatum,* Basilic. lib. 48. tit. 19.

8 Latinus fieri poterat) Ulp. *tit. 1. §. Eadem lege.*

9 Ut in reliquis Regul. Ulp.) In *d. Fragm.*

10 Quam quis solam) *Omnibus etenim uxores habentibus concubinas vel liberas, vel ancillas habere, nec antiqua jura, nec nostra concedunt.* Sic legendum in *l. ult. in fine hoc tit.* tam ex libris antiquis, quam ex Basilicis. Gallicus interpres codicis, *ne franches, ne serves.*

## TIT. XVI. *De liberali causa.*

Adhuc quæ dicta sunt veluti præludia quædam sunt, aut præparationes ad hunc titulum, et sequentes aliquot, in quibus agitur de præjudicialibus actionibus, quibus quis vel ex servitute in libertatem petitur ingenuam, aut libertinam, vel ex libertate in servitutem, vel ex ingenuitate in libertinitatem, quæ liberales causæ dicuntur et cognitiones [1], quia principem, aut illustres, vel spectabiles judices requirunt: et præjudicia, ut recte Thalelæus notat in hæc verba, *l. 21. hoc titulo,* similе habere præjudicium, Omnem causam status [2] præjudicium appellari. Et præjudicia ideo, quod judiciis liberalibus graviora nulla esse possint, ut merito obstent ceteris litibus futuris, vel de alimentis, vel de operis, vel de obsequiis, vel de rei vindicatione, vel de hæreditate, vel de crimine [3], ut inf. tit. 19. eisque præjudicium faciunt, non etiam ipsæ patiantur per eas, si forte præcesserint, *l. 2. hoc titulo.* Præcipue leges hujus tituli sunt *l. 14.* et 21. de quibus scripsi Observ. 18. 4.

### XVI. Enarratio.

1 Et cognitiones) Cognoscunt Prætor liberalis, Consules, aut Proconsules.

2 Omnem causam status) πάντες οἱ περὶ τύχης ἀγῶνες, *præjudicia* καλοῦνται.

3 Vel de crimine) Vide Cujacium ad §. *Præjudiciales.* 13. *Instit. de action.*

4 Observat. 18.) Cap. 23.

## TIT. XVII. *De adsertione tollenda.*

Manu adsertio, ut manumissio, dicitur defensio ejus, qui controversiam patitur, quæ olim in causa liberali necessaria fuit, sive ex servitute [1] quis in libertatem, sive ex libertate in servitutem peteretur, *l. 1. Cod. Theod. de lib. cau.* quia non potuit cujus status vocabatur in dubium, ea de re per se agere, nec nisi per adsertorem, ne forte, ut Thalelæus notat in l. 1. hujus tituli, et Theophilus in titulo de iis, per quos ag. pos. servus ageret in dominum [2], quod vix unquam licet ordinario jure, qua de causa, et interim liberi loco erat in omnibus aliis actionibus instituendis adversus eum, qui se dominum dicebat, *l. Ordinata. D. de lib. cau.* Et licet petitio in servitutem iterari non possit, *l. 4.* et 27. *sup. tit. prox.* adsertio tamen in libertatem iterabatur bis terque, ut est scriptum in *l. 1.* aut ter quaterque [3] ut in Basilicis, et apud Martialem coquum [4], etiam in causa appellationis, quod tamen fiebat perfusive, et dicis causa, et inde proclamationi in libertatem nomen. Namque sæpius idem iterare, et frequentare, proclamare est et reclamare, *l. ult. tit. 19.* et *l. 1. §. Si servus. D. de acq. poss.* inde etiam ἀναχρισιῶν nomen *Nov.* 142 et antiquam hanc de adsertionibus legem etiam firmasse D. Marcum Capitolinus auctor est. Hodie ex *l. 1. hujus titul.* in causa liberali non est necessarius adsertor, qui pro eo agat, qui servus dicitur, cujus etiam perquisitio olim diu trahebat liberale judicium; sed ipse per se causam agit, cui fit controversia status, aut per procuratorem si ex libertate in servitutem petatur, non etiam si ex servitute in libertatem, quia servus præsumitur esse qui est in possessione servitutis, et servus ad litem habere procuratorem non potest. Hoc autem distat procurator ab adsertore; quod adsertor suo periculo causam agit, et satis præstat judicio sisti, et res salvas fore, quas tenet is qui servus dicitur, *l. 1.* et 2. *Cod. Theod. de lib. cau.* et si deseruerit causam, quam utique etiam mortuo homine, quo de agitur, nec deserere debet propter avictionis causam, *l. Si tibi. infra, de evict. l. 2. hoc tit.* tenetur pœnali actione, Quod prodendæ libertatis causa factum est, auctore Paulo *V. Sent. tit. 1.* Procurator litigat periculo domini .i. mandatoris, et non cavet judicio sisti, vel rem salvam fore, et si litem deserat, non tenetur pœnali actione, sed mandati tantum in id quod interest. Et olim nullo casu potuit quis causam status sui agere per procuratorem, quia nec per se. At is qui se dominum dicit, etiam per procuratorem litigare potuit, quomodo cavisset de rato, sive ex possessione servitutis ageretur sive

libertatis; quia, ut edicto cautum est, quod ad cautionem de rato attinet, utroque casu, quasi procurator actoris habetur. l. *Non solum.* §. *Si status. D. de proc.* Etiam Justinianus non vult hodie liberale judicium iterari, sublatis adsertionibus [5] perfusoriis, quibus etiam recuperatores, qui olim de liberali causa cognoscebant jussu magistratuum, Domitianus Imperator, ut Svetonius scribit [6], identidem admonuit, ne se accomodarent, id est, ne eas admitterent vel audirent, quæ dicis causa instituerentur, non strenua opera [7]: Nam retractatio liberalis causæ sublata non est, veluti ex Oratione Marci, l. 1. *D. ne de sta. def.* Ac deinde non vult etiam peculium bonave ejus, qui de suo statu litigat, sequestro deponi [8] si ex libertate petatur in servitutem; sed si ex servitute proclamet in libertatem, quod est intelligendum secundum l. 3. *ut certum seq.* et *l. alt. tit. deind. seq.* Et quod de contumacia sit ejus qui servus dicitur, observandum est simul et de perjurio ejusdem esse, ut et Alciatus notavit; nec mirum si servus pronuncietur, cui nihil curæ fides habita, et religio fuit, etiamsi forte servus non sit, cum tamen in omnibus causis etiam contumax, si bonam causam habuerit, vincat: et singularis igitur hac in re est *l.* 1. ob causam perjurii, ut l. Si quis major. sup. de transact.

## XVII. Enarratio.

1 Sive ex servitute) Svetonius de illustrib. grammaticis cap. 1. *Petitur puer in libertatem.* Priscianus lib. 18. *Assertio tamen servitute in libertatem quam a libertate in servitium trahi significat*

2 Servus ageret in dominum) ἵνα μὴ ἀμφισβητῇ δοῦλον δικαζόμενος πρὸς τὸν ἴδιον δεσπότην.

3 Aut ter quaterque) In Hervetis codice, ἐν δευτέρῳ καὶ τρίτῳ, *bis terque.* Adsertionis secundæ meminit Quintilianus 5. 2.

4 Et apud Martialem cocum) Lib. 1. 53 Lampridius in Alexandro Severo: *ut Martialis coci epigramma declarat:* quanquam veteres membranæ non agnoscunt vocem *coci:* et ita tamen citatur a Joanne Saresberiensi in Policratico, et Blondo Flavio in Umbria illustrata, et ipso Cujac. Obs. 27. 1.

5 Sublatis adsertionibus perfusor.) Quæ dicis tantum causa instituerentur.

6 Ut Svetonius scribit) Domitiani cap. 28.

7 Non strenua opera) Non strenuo nisu, ut dictum titulum 14.

8 Sequestro deponi) *In tuto collocari, l. un. §. Super peculio. hoc tit.* ἐν ἀσφαλεῖ ἀποτίθεσθαι, apud sequestrum deponi, ἀποτίθεσθαι παρὰ μεσίτῃ τινί Basilica in *l. 3. tit. seq.*

## TIT. XVIII. *Quibus ad libertatem proclamare non licet, et de rebus eorum, qui ad libertatem proclamare non prohibentur.*

Ad primam partem tituli pertinet *l.* 1. et 2. ut proclamatio in libertatem, et ingenuitatem denegetur ei qui major cum esset 20. an. cum pacto participationis pretii se venalem præbuit bonæ fidei emptori, quod est ex SC. l. 3. *D. eod.* et forte Claudiano, ut innuit inscriptio *l. alt. eod.* et adeo verum est, ut et manumissus non recipiat pristinam ingenuitatem, *l. Homo. D. de stn. hom.* et miles quoque ob istam ignaviam capite puniatur, *l. Quædam. D. de pœnis,* et indignus etiam auxilio prætoris fideicommissarii sit qui in ipso articulo [1], obtinendæ debitæ libertatis [2] fideicommissariæ venum iit, ut participaret pretium, *l. 4. in fin. D. eod.* Sola participatio pretii impedit proclamationem ad libertatem. Nam si pretium non participaverit, etiamsi sciens prudensque simulata servitute se venundari passus sit, fit quidem servus; sed non est indignus libertate, si ad eam proclamare velit, *l. 5. supra, de lib. caus.* verum ex causa doli emptori, quem decepit, tenetur actione prætoria in duplum intra annum, et venditor quoque eidem emptori tenetur in duplum ex stipulatione, *l. 18. 20. 21. 22. D. eod.* Quod si non denegatur in libertatem proclamatio scienti vendito, ut servo sine pacto participationis pretii, et multo minus donato, vel pignorato, vel in dotem dato, ubi nullum intervenit pretium: ut alias docui esse legendum in *l. Si usumfr.* §. 1. *D. eod.* Nam quod *l. 10. supra, eod.* ait, te nesciente, id ex facto proposito est, non quod nescientia [3] ejus, qui se in dotem dari patitur necessaria sit: ut in *l. 6. sup. de ing. man.* quod ait, scientis, etiam Thalelæus [4] ex facto esse ait. Item et proclamatio in libertatem denegatur his, qui ex latronum familia, hoc est secta et factione profecti, forte capti sunt, et pro præmio dati captori, et servi ejus sint, largitione principis: Nam et præmio servum fieri *l. pen. Cod. Theod. de liber. cau.* vel *ad Senatusconsultum Claud.* probat. Vel iidem si forte facti sint servi fisci auctoritate fiscali; reclamare ad libertatem non possunt. Alias vero ut captus a latrone non fit servus, ita nec latro ipse si capiatur, sine auctoritate fisci vel principis. Ad secundam partem tituli pertinet *l.* 3. de qua sati diximus tit. superiore.

## XVIII. Enarratio.

1 In ipso articulo) Claudianus Mamertus de statu animæ lib. 1. cap. 4. *Si eandem in articulo reposcas,* id est, Statim. Sic in l. 3. sup. *de offic. comit. rer. privat.* et in *Nov. Majorum de bon. cad.*

2 Debitæ libertatis fideicommissariæ) *d. l.* 1. Thalelæus notat eum cui fideicommissa libertas debetur, quasi ex more liberum factum videri, et venditione in servitutem redigi.

3 Non quod nescientia) Claudianus Mamertus de statu animæ lib. 1. cap. 11. *Pro una quam pollicris scientia, multorum nescientias attulisti* Utitur, et libro 3. cap. 2. et 11. Cicero inscientiam dixit 1. de offic. et alibi, et Arnobius 2. adversus Gentes.

4 Etiam Thalelæus) Notavi ibidem.

## TIT. XIX. *De ordine cognitionum.*

Titulus 8 libri 3. de ordine judiciorum, est de omnibus judiciis. Hic vero est de judiciis tantum liberalibus, quorum hæc jure ordinario prærogativa est, ut solemnibus ordinatis, prius decidantur [1] quam ulla alia judicia criminalia vel civilia, l. 4. et 5. *hoc tit. l. Si status. inf. de evict. l. Quoniam. inf. ad l. Jul. de adult.* unde et præjudicialium actionum nomen. Impediunt igitur differuntque crimen [2] quod quis intendit ipse ei qui status controversiam patitur, quodve intendit ipse ei qui controversiam status facit, *l.* 1. 3. 4. et petitionem hæreditatis si de hæreditate simul et libertate controversia sit, vel si de hæreditate principaliter agatur, et in modum contradictionis sive exceptionis inducatur status quæstio, etiam prius ordinanda est causa liberalis et excutienda, quam de hæreditate sententia feratur, de que cum sit actum principaliter, et sententia quoque ferenda est, non de libertate nominatim; sed sufficit libertati sententia de hæreditate dicta secundum eum qui hæreditatem petiit esse suam, ut *l. 2. hoc tit. l. 1. sup. de ord. jud. l. 8. sup. de pet. hæred.* Impediunt etiam repetitionem debitæ pecuniæ, et actionem furti, vi bon. raptorum, et legis Aquiliæ [3], l. 5. 6. 7.

## XIX. Enarratio

1 Prius decidantur) Quid ita? nempe severius ex eodem delicto in servos quam in liberos animadvertitur. P. Faber.

2 Differuntque crimen) Vide sup. tit. 16.

3 Et legis Aquiliæ) Cujacius in *l.* 6. legit, *si res tuas, ruptas,* quod est verbum legis Aquiliæ, quia damno dato loquitur. In veteri Menagii, *ruptas,* ut Gallicus interpres Codicis, *raptas,* et τὸ κατὰ πάθος· ἐὰν τὰ πράγματά σου ἁρπαγῶσιν *si res tuas raptas:* et ibidem Thalelæus, res amotas interpretatur areptas: res enim amotæ proprie dicuntur, cum conjux conjugis res contrectat.

## TIT. XX. *De collusione detegenda.*

Tituli 16. partes sunt qui cum tituli sequuntur de adsertionibus, de his qui judicio liberali agere ex possessione servitutis non possunt, de prærogativa et excellentia judicii liberalis: et hic de causa liberali acta inter servum et dominum per colludium et compactum [1] ut servus liber pronunciaretur. Et ut titulo 18. habuimus unum casum quo quis præmii loco datur in servitutem alterius, puta grassator in servitutem ejus qui illum vicit et cepit largitione principis, ita hoc titulo datur alius casus, quo is qui liber pronunciatus est domino lusorie [2] cum eo agente de statu, pro præmio servus fit ejus; qui collusionem [3] detexit post sententiam intra quinquennium, et similiter qui ingenuus pronuntiatus est, patrono cum eo lusorie agente de statu, libertus fit ejus qui collusionem detexit. Quod est ex Senatusconsulto Niniano (sic legendum in l. 2. ex Basilic. [4] ubi τὸ τῶν νιννίων δόγματι ἐγγράφως ὁρισθέντα, et ex Vett. lib. [5]) quod factum fuit Domitiani temporibus, *l. 1. D. eodem.* ac fortasse qui in fastis sub Domitiano Nonnius Asprenas [6], est Ninnius, non Nonnius, celebre nomen Romanæ familiæ: vel ex L. Ninnio Trib. pleb. qui iniquis rogationibus Clodii intercessit, auctore Dione 38. et quo referente, Senatum decrevisset de reditu Ciceronis idem Cicero scribit [7], et Ninio Hasta de quo in *l. 5. D. ad l. Corn. de sicar.* Generaliter autem verum est, si perlusorio judicio actum sit rem judicatam pro veritate non haberi, l. 27. *sup. de lib. caus. l. Si servus.* §. 1. *D. de leg.* 1. l. *Si perlusorio. D. de app.* Divi Pii rescripto, cujus fit mentio *l.* 1. similis est *l. 9. supra, de ing. man.*

## XX. Enarratio.

1 Per colludium et compactum) Glossæ: *concludium,* συνδοιασμός· Item *conlusio, compactum,* συνδοιασμός at in *l. 6. inf. unde vi.*

2 Lusorie cum eo agente) Ut in *leg. Si servus.* 50. §. 1. *D. de leg.* 1. inest, collusorie, sive per collusionem.

3 Qui collusionem detexit) Præmium vocat *lex* 2 quod is, qui detexit, habeat jus patroni. Pœnam autem, quod patronus excidat jure patroni: ἆθλον, ut ait Thalelæus: ἆθλον καλεῖ τὸ τὸν ἐλέγξαντα κτᾶσθαι τὰ πατρωνικὰ δίκαια. Τιμωρίαν καλεῖ τὸ ἐκπίπτειν αὐτὸν τῶν πατρωνικῶν δικαίων, libro 48 Basilic. tit. 23.

4 Ex Basilicis) Libro 48 t. 23. et Michaele Psello in Synopsi legum.

5 Et ex vett. libris) Sic legitur in veteri Menagii. Gallicus interpres Codicis, *Ninnian.*

6 Nonnius Asprenas) L. Nonius Asprenas in Fastis Capitolinis.

7 Idem Cicero scribit) Libro 3. epistol. Ad Atticum ep. 23.

## TIT. XXI. *Ne de statu defunctorum post quinquennium quæratur.*

Ut collusioni detegendæ ingenuitatis et libertatis, que de re actum est titulo superiore, ex Senatusconsulto Niniano post sententiam quinquennium [1] præscriptum est, ita hoc titulo ex alio Senatusconsulto, ut *l. 4. pen.* [2] et *ultim.* quinquennium præscribitur quærentibus de statu defuncti, qui in diem mortis, ut *l.* 1. 2. 6. sine interpella-

tione vixit, ut liber palam, non clanculum et furtim fugitens dominum ut *l. ultim.* nam in eo tantum Senatusconsultum locum habet, qui in omnium oculis vixit pro libero in diem mortis, ut a morte post quinquennium de statu ejus quæri non possit. Dico quæri, non agi. Nam de statu defuncti certissimum est principaliter liberali judicio agi non posse, *l. 13. sup. de lib. caus.* sed in aliam litam principalem, vel de bonis, vel de statu viventis, si incidat quæstio de statu mortui, Senatusconsulto cautum est, ne post quinquennium admittatur, et ut propter hanc illis quoque cesset principalis quæstio. Puto Senatusconsultum factum esse D. Marci temporibus ex Oratione cujus fit mentio *l. 1. D. eodem*, cum et de eo ita Capitolinus scribat: De statu defunctorum intra quinquennium quæri jussit. Quod si post cæptam liberalem causam moriatur is cui fit controversia status, etiam certum est causam perdurare, non propter defunctum sed propter causam evictionis l. 2. *tit.* 17. aut bonorum, *l. 3. hoc titulo.* Statum in hoc titulo in deteriorem partem accipimus, ut si is qui vixit ut liber in diem mortis, dicatur fuisse servus: Si qui ut ingenuus, fuisse libertinus, nam et post quinquennium quæri potest utrum quis filiusf. an paterf. fuerit, *l. 5. hoc titulo,* quæ minima est status quæstio [3].

## XXI. Enarratio.

1 Quinquennium præscriptum est) *l. 2. D. de collus. deteg.*

2 Ut l. 4. penul. etc.) In *l. pen.* Cujacius Observ. lib. 1. cap. 24. legit, *apud procuratorem rei privatæ.* Auctor τοῦ κατὰ πόδας legisse videtur, *curatorem Reipublicæ*: sic enim ibi habetur: παρὰ τῷ κουράτωρι τῆς πόλεως. *apud curatorem Reipublicæ:* ut legebatur in codice Menagii, licet superscriptum sit *pro* frustra: nam idem est curator et procurator Reipublicæ. Vide tamen Cujacium ad *l. Procuratores. 30. inf. de decurion.*

3 Quæ minima est stat. quæst.) Judicio autem libertatis nullum gravius est.

## TIT. XXII. *De longi temporis præscriptione, quæ pro libertate, et non adversus libertatem opponitur.*

Post præscriptionem quinquennii inductam Senatusconsulto Ninniano [1], quæ tuetur statum eorum, qui liberi pronunciati sunt, et post aliam præscriptionem quinquennii inductam alio SC. quæ statum defunctorum tuetur, nunc datur præscriptio longi temporis [2], .i. continui decennii inter præsentes, et vicennii inter absentes, quæ adversus libertatem nec ipsa, nec longioris temporis [3] præscriptio sola quicquam potest *l.* 3. Pro libertate plurimum facit, si quis longo tempore [4] sine interpellatione in possessione libertatis fuerit bona fide, et ex justo initio possessionis, *l. 2. hoc titulo, l. ult. sup. de his, qui a non domino. l. Si cum. §. Aristo. D. qui et a quibus man.* Justum initium possessionis, .i. titulum requiro, veluti manumissionem, aut redemptionem a servitute, aut vicarii servi traditionem, aut peculii remissionem plenam, *l. 3. C. Th. de lib. caus.* nec requiro semper vicennium, sed contentus sum decennio inter præsentes, ut *d. §. Aristo.* Quod si mala fide fuerit quis in possessione libertatis, ut servus fugitivus, qui se occulte pro libero gessit, placet longi temporis [5] præscriptionem ei nihil opitulari, *l. 1. hoc. titulo,* quæ congruenter vicinitatem sequitur, *l. ultim. tit. superioris,* quæ etiam est de servo fugitivo, ut tametsi in fuga decesserit, quinquenni præscriptio non opponatur agenti de statu ejus. Forte servo fugitivo ad tuendam libertatem dabitur præscriptio 40. ann. [6] ex *l. 4. inf. de præscripl. 30. ann.* quæ tamen non datur [7] hodie adscriptio, *l. Cum. satis. inf. de agr. cens.*

## XXII. Enarratio.

1 Senatuscons. Ninniano, etc.) De his Senat. supr. tit. 20. et 21.

2 Præscriptio longi temporis, id est, etc.) Longum tempus est 10. annorum inter præsentes. 20. inter absentes: et ita in omnibus fere juris articulis longum tempus accipitur. Paulus *Sentent. lib. 5. tit. 11. §. Longi temporis.* et *tit.* 5. §. *Res olim.*

3 Nec longioris temporis præscriptio) Etiamsi quis diutissime in possessione servitutis fuerit, ad libertatem proclamare potest, licet sexaginta annis in quasi servitute fuerit, *l. ult.* contra libertatem igitur, nec sexaginta quidem annorum præscriptio opponitur, ut notat Eustathius in libro de præscriptionibus cap. de annis 60. Sed si se venire passus sit ad pretium participandum, servus factus est. Thalelæus.

4 Si quis longo tempore) Veteres interpretes vicennium requirunt. Auctores Basilic. vicennium, aut longius tempus.

5 Placet longi temporis præscription.) Thalelæus ad leg. 1. notat, verbum *diu* significare tempus ultra annos 20.

6 Præscriptio 40. annorum) Azo in summa putat triceneinm sufficere, ut Glossa. Odofredus dari præscriptionem 30. vel 40. annorum, heic et ad *l. 1. sup. de serv. fugit.*

7 Quæ tamen non datur hodie adscr.) Et hanc quoque differentiam notat Patricius Heros in Basilicis.

## TIT. XXIII. *De peculio ejus qui libertatem meruit.*

In hoc titulo proponitur differentia una inter manumissionem servi quæ fit inter vivos et eam quæ fit testamento. Manumisso inter vivos tacite concessum peculium videtur, si non sit ademptum, nisi manumittatur a pupillo, *l. pen. ff. de man. vind.* Manumisso in testamento concessum [1] non videtur, si non sit relictum nominatim, ut §. *Peculium. Inst. de leg. l. 3. D. de manumiss. quæ ser. ad un. per. l. Sticho. D. de peculio, l. 1. sup. de com. ser. man. l. pen. sup. an ser. ex suo fac.* idemque est in filio emancipato, *l. Donationes. §. Pater. D. de donat.* Et ratio differentiæ hæc; quia inter vivos peculium neque alii dat, neque sibi retinet; testamento id cum universo jure hæredi dedisse videtur.

## XXIII. Enarratio.

1 Concessum non videtur) ὡν συνέλευθεροῦται, καὶ τὸ πεκούλιον κατὰ πρόληψιν, ut heic ait Theodorus: *non præsumitur, et peculium manumisisse*: εἰ μήπου ὁρισθεὶς παρὰ τοῦ διαθεμένου διδόναι τὰς λοιπάδας, ἢ δῆλον ποσόν, *nisi ei jussus sit a testatore reliqua inferre, vel certam quantitatem*, ut ait Græcus interpres ad *l. 1. §. 20. D. de pos.* Vide Cujacium ad *d. § Peculium*, et Theophilum.

## TIT. XXIV. *De Senatusconsulto Claudiano tollendo.*

Senatusconsulto [1] Claudiano locus fuit, non si liber homo se jungeret alienæ ancillæ, *l. 9. sup. com. de succ. l. 3. sup. de lib. cau.* sed si libera mulier contra domini denunciationem jungeret se alieno servo, ex Senatusconsulto ejus fiebat ancilla, cujus ille servus erat, vel si non denunciante [2] domino, liberta, ut Cornel. Tacitus [3] 12. Annal. scribit, qui hujus juris ut omnes auctores nostri rectius, D. Claudium auctorem facit, quam Svetonius [4] Vespasianum. Trina denunciatione fuit opus, et sententia Judicis, ut Theophilus scribit in § *ult. Inst. de succ. quæ fieb. per. bon. vend. l. 9. et ult. C. Theod. de lib. cau. l. 10. C. Theod. de muril. l. Lucius 2. D. dep.* idemque jus legimus servasse Longobardos [5] et Francos [6]: et exemplo Senatusconsulti idem esse, si libera jungat se adscriptitio. At sublato Senatusconsulto Claudiano verberibus castigato servo, vel adscriptitio, ea conjunctio [7] dissolvitur: alioquin filii ex ea nati liberi sunt.

## XXIV. Enarratio.

1 Senatuscons. Claud.) Emendemus obiter constitutionem hujus tituli, et pro, *libidinem*, legamus, a *libidine*, ut in veteri cod. Menagii, et in Basilicis, ἐκ τῆς ἡδονῆς. Item pro *pessimum dedecus*, quod agnoscit idem codex, quidam legunt *fœdissimum*. Sed nil mutandum. Basilica: αἰσχίστη ἀσχημία. Glossæ αἴσχιστος, *pessimus*. Denique pro *adserendum est*, legamus *verendum est*, ut in eodem codico Menagii, et in Basilicis εὐλαβητέον. Qui autem ibi malunt *feritate*, quam ferocitate, audiendi non sunt contra fidem veterum librorum. Basilica: ἐκ τῆς τῶν πολεμίων ἀγριότητος· ab *hostium ferocitate*. Glossæ: ἀγριότης. *feritas, ferocitas*.

2 Vel si non denuntiante) Sive igitur scierit, sive ignoraverit, dum non prohibuerit. Imo si nescierit, pro invito est: nam de ignaro diserte Tacitus ita explicatus a te Observ. lib. 21. cap. 16. P. Faber.

3 Ut Cornelius Tacitus) Atqui Tacitus, ignaro domino ad id prolapsam in servitute fuisse ex Senatusconsulto ait, sciente domino, servi libertam. Quid igitur? ut conveniat Tacito cum Jureconsultis, legendum esse monui cap. ult. libri 1. Semestrium, *ingrato*, pro *ignaro*, ut sit, invito, quod dissimulari non debuit. Plane scientem denuntiare debuisse, ne alioqui tacens non esse invitus existimaretur. Ignarum qui denuntiationum solemnitatem peragere non potuerat, nihilominus pro invito habitum, ipse tu ostendis eo tuarum observationum postremarum loco. P. Faber.

4 Svetonius Vespasianum) Vespas. cap. XI.

5 Longobardos) Vide leg. Longob. lib. 2. tit. 9.

6 Et Francos) Legis Sal. tit. 14.

7 Ea conjunctio dissolvitur) Si dominus velit. Cæterum conjunctio non dissolvitur, et nati ex libera et servo liberi nascentur.

## TIT. XXV. *De nudo ex jure quiritium tollendo.*

Alii servos habuerunt in potestate ex jure Quiritium, puta quos usucepissent, vel quibus in jure cessi aut mancipati fuissent, quibus modis jure civili dominia rerum acquiruntur: et hi testamento manumittendo cives Romanos faciebant. Alii eos habuerunt in bonis, ut quibus traditi essent ex causa emptionis non mancipati vel cessi, hi erant in bonis emptoris, venditoris ex jure Quiritium, quod nudum erat jus et inane; quia emptori servi acquirebantur ex omnibus causis auctore Ulpiano *lib. Regul. tit.* 1. et 19. et Theophilo *tit. de libertin.* Et hi quidem domini in bonis testamento manumittendo Latinum faciebant [1], non Civem Romanum. Sed ex hac Constitutione Justiniani, quoque jure servi quis dominus sit civili [2] vel naturali [3], manumittendo civem Romanum facit sublato nomine, ex jure Quiritium, quod tamen in vindicatione filii, hunc hominem ex jure Quiritium meum esse ajo, etiam hodie remansit, *l. 1. §. Per hanc. D. de rei vindic.*

## XXV. Enarratio.

1 Latinum faciebant) Ulp. *d. tit. 1. §. Qui tantum.*

2 Dominus sit civili) Ut dominus Quiritarius.

3 Vel naturali) Ut dominus Bonitarius.

## TIT. XXVI. *De usucapione pro emptore, vel pro transactione.*

Post præjudiciales actiones dicturus de interdictis, sive actionibus, quæ pro his competunt, quas constat esse de possessione, vel quasi possessione, de possessionis ipsius jure et proprietate dicere primum instituit, puta de usucapione, quæ ex possessione potissimum consistit, perficiturque, adeo ut et possessionis nomine quandoque usucapio significetur, *l. Denique.* [1] *l. Cum miles. D. ex quib. cau. maj.* et de præscriptione longæ longiorisque possessionis, et de missione in possessionem judicati servandi causa [2], quæ est etiam species possessionis, in quibus omnibus consumitur quidquid est reliquum in hoc libro 7. et plane spectant omnia ad initium lib. 8. Usucapio est per usum [3], id est, possessionem, dominii acquisitio, vel dominii acquisitio per possessionem legitimo tempore continuatam, ex 12. tab. [4] et inter cives Romanos. Suffragium temporis, dicitur *l. Si inter extraneos D. de don. int. vir. et ux.* id est, suffragium possessionis legitimo tempore continuatæ. Et licet usucapio sit lucrum conjunctum cum damno alterius, *l. 18. et seq. D. ex quibus causis maj.* recepta tamen est propter bonum [5] publicum, ne rerum dominia diu ac fere semper in incerto essent, et ut esset possessoribus aliqua securitas, et finis aliquis sollicitudinis et periculi litium, *l. ult. D. pro suo*, quia dominis sufficere [6] visum est ad inquirendas res suas legitimi temporis spatium, ut plane sis imputari possit desidia sua, *l. ult. in fin. inf. de un. ex.* si intra id temporis res suas non perquisierint, collegerint, vindicarint, *l. 1. D. de usurp. et usucap.* et quod est commune, et publicum bonum, non videtur esse privatum damnum, si modo bona fides interveniat initio possessionis [7] vel potius non videor alteri inferre damnum, si usucapio, quod nescio alterius esse, *l. Si quis fundum. D. de acq. poss.* Damnum quidem facit, qui dominium amittit per usum meum sed id ego sane dedisse non videor nesciens, nesciente animo meo. Possessionem et usucapionem continuam requiro [8], id est, non interpellatam [9], non controversam [10], et bonam fidem [11] possessoris, et justum titulum, id est, justum initium [12], justamque et veram possessionis [13] causam. Possessionis inquam, non proprietatis: nam si justum veramque titulum proprietatis nactus fuero, usucapioni locus non est, *l. Sequitur. § Lana. D. de usurp. et usuc. l. In bello. § Si quis servum. D. de capt. et postl.* si nactus non fuero, modo possessionis justum titulum habeam, et illum mihi tribuit usus legitimi temporis, sive possessio et usucapio. In hoc titulo proponitur titulus pro transactione, *l. pen.* si a non domino res bona fide accipienti [14] tradita sit ex causa transactionis ut *l. Cum solus. D. de usurp. et usuc.* vel etiam ex eadem causa consentiente non domino retenta sit ab eo, qui ante litem motam eam nullo justo titulo possidebat, tuitione Prætoris, qui pacto transactionis servat data exceptione [15]: alioquin, ut ex pacto transactionis dominium non transfertur [16], ita nec possessionis causa firmatur, si subtilitatem juris spectes, quam interpretes nostri spectant in *d. l. pen.* Proponitur etiam titulus pro emptore, si a non domino res bona fide accipienti jure vendita et tradita sit, quæ neque furtiva [17] fuerit, neque vi possessa neque pupilli propria, neque adolescentis hodie ex Oratione Severi de non alienandis [18] rebus minorum, neque testamento vendi [19] prohibita. Et observanda est differentia inter rem mobilem et immobilem, ut in rei alienæ venditione si mobilis sit, exigitur bona fides utriusque, id est, venditoris et emptoris: nam si emptor sit bonæ fidei, venditor malæ fidei, res furtiva est, *l. l.* 4. 6. 7. In venditione rei immobilis ad usucapionem sufficiat bona fides emptoris, nisi res a venditore vel auctore venditoris vi possessa sit, *l. 5. hoc titulo.* Ceterum si non sit vi possessa, propter malam fidem venditoris, quia rei immobilis furtum non fit, res nullo vitio laborat, et usucapi potest ab emptore bonæ fidei secundum *Nov.* 119. c. 7. si sciente domino vendita sit: nam si nesciente eo, emptori necessaria est præscriptio triginta annorum. De quæstione *l.* 3 et 6. scripsi satis ad *l. 4. D. de usurp. et usuc.*

### XXVI. Enarratio.

1 Lege Denique) Petrus Faber in *d. l. Denique.* legit, *interruptam usucapionem*, pro, *interruptam possessionem*, Semestrium libro 11. cap. ult. Basilica vertunt: τὴν διακοπεῖσαν δεσποτείαν, interruptum dominium, quod scilicet usucapione acquiritur. Glossæ Nomicæ: *usurpatio*, ῥῆξις τοῦ χρόνου, ἤγουν τομὴ καὶ διακοπή, vide inf. tit. 49.

2 Judicati servandi causa) vide titulum 71. et Parat. Digestorum.

3 Usucapio est per usum dom. acquis.) Glossæ Nomicæ; οὐσουκαπίτευμα διὰ χρήσεως δεσπόζει. *usucapit, per usum dominium acquirit*, ut in *d. l. Denique* Item: *usucapio*, κυριότης διὰ χρήσεως.

4 Ex 12. tab.) Theoph. Inst. de usucap.

5 Propter bonum publicum) *L. 1. D. de usurp. et usucap.*

6 Quia dominis suffic.) *Instit. de usucap. in princ.*

7 Initio possessionis) *L. Si aliena.* 10. *D. de usurp. et usuc. l. un. inf. de usucap. transform.*

8 Continuam requiro) *L. 3. eod.*

9 Non interpellatam) *L. Servitutes.* 14. *D. de servitut.*

10 Non controversiam) *L. 4. inf. quibus non objic. long. temp. præscr.*

11 Et bonam fidem possessoris) *Instit. de usucap. in princ*

12 Justam initium) Ut in *L. 2. sup. tit.* 22.

13 Et veram possess. causam) Vide dicta a nobis ad *§. Error.* 11. *Instit. de usuc.* et *l. 3. inf. tit. prox.*

14 Res bona fide accipienti trad.) λαβόντι ἀλλότριον καλῇ πίστει. *rem alienam bonam fide accipienti.*

15 Data exceptione) *L. Inter.* 44. *§. 1. D. familiæ erciscund.*

16 Non transfertur) *L. Traditionibus.* 20. *sup. de pact.*

17 Quæ neque furtiva) *L. 5. 6. et ult. h. t.* Sed si pupillus ex pretio factus sit locupletior, et rem vindicet, doli mali exceptione summovebitur, ut recte dictam legem ult. accipiunt Basilica.

18 De non alienand. reb. minor.) Nam alienationis verbo usucapio continetur, *l. Alienationis.* 28. *de verb. signif.*

19 Neque testamento vendi prohib.) *L. 2. hoc tit.*

## TIT. XXVII. *De usucapione pro donato.*

Non tantum pro emptore, vel pro transactione, sed et pro donato justus usucapionis titulus est, si res aliena a non domino donata sit bona fide accipienti *l. 1. hoc tit.* et si res mobilis sit donata bona fide *l. 2* alioquin furtiva res esset. Res autem immobilis donata, vel ex alia justa causa a malæ fidei possessore qui eam sine vi possederit, tradita bona fide accipienti, præsertim non ignorante [1] domino, usucapi potest, quia sine vitio est: semper requiro, ut verus titulus sit: nam falsus ad usucapionem non proficit [2], l. 3

### XXVII. Enarratio.

1 Præsertim non ignorante dom.) Vid. sup. tit. prox. in fine.

2 Non proficit, l. 3.) Quæ ita legitur in veteri codice Menagii: *atque hoc verum est, sic* etc.

## TIT. XXVIII. *De usucapione pro dote.*

Titulus etiam pro dote justissimus est, ut sit *l. 1. D. eod.* si res mobilis quæ aliena est ei sine vitio furti, vel quo alio, bona fide data sit in dotem marito bona fide accipienti. De re mobili loquitur Constitutio hujus tituli [1], qui fundus dotalis usucapi non potest, *l. Si fundum. D. de fun. dot.* quotiens mulieri actio de dote omnimodo competitura est, quo solo casu lex Julia locum habet, *l. 3. D. eod.*

### XXVIII. Enarratio.

1 Constitutio hujus tituli) Quæ ita legitur in veteri Menagii, *a bona fide accipiente.*

## TIT. XXIX. *De usucapione pro hærede.*

Justus quoque usucapionis titulus est pro hærede, si rem alienam inveniam in hæreditate, quam defunctus possedit [1] sine vitio, hæres possideat ut hæreditariam: sed necesse est, ut etiam sit verus, *l. 3.* et 4. *hoc titulo* Est in hoc titulo satis obscura *l. 1.* quam sic excipio, ut suis hæredibus [2] existentibus, nec exstantibus tamen, puta absentibus se, alii nihil usucapere possint pro hærede, quia sui hæredes manent, etiamsi abstinuerint se, nec illis existentibus, jure legitimo venire agnati possunt. Sed quia venire jure prætorio possunt, et pro possessore usucapere possunt.

### XXIX. Enarratio.

1 Possedit sine vitio) Nam si defunctus malæ fidei possessor fuerit, nec hæres ejus usucapere poterit: nam defuncti vitia ad hæredem transmittuntur. Sic *legem* 1. interpretantur Græci libro 50. Basilic. tit. 5. cap. 2.

2 Ut suis hæredibus existentibus) Fulgosius ad *leg. 1. hoc tit.* potest, inquit, iste lex intelligi, ut suis existentibus hæredibus nihil possit usucapi, contra eos ab aliis, qui putent se hæredes.

## TIT. XXX. *Communia de usucapionibus.*

Inter cetera omnibus titulis usucapionis communia hæc sunt, ut sine possessione [1] civili, quam quis sibi possideat, non alii, usucapio contingere non possit, *l. 1.* ut res fisci [2] nullo tit. usucapi possit ut mala fides [3] defuncti teneat hæredem, licet bona fide possideat, ut nec ex sua, nec ex defuncti persona usucapere possit, quod nec defunctus potuit, ad cujus vicem [4] propius accedit, quod et specialiter de titulo pro hærede proposuit *l. 1. et 4. tituli superioris*, et de præscriptione longi temporis *l. 4. inf. tit.* 33.

### XXX. Enarratio.

1 Ut sine possessione civili) De qua titulo 31. inf. vide Cujacium ad §. 4. *Institut. per quas personas nobis acquir.*

2 Ut res fisci) §. 9. *Instit. de usucapion.*

3 Ut mala fides def.) Vide §. *Diutina.* 12. *eod.*

4 Ad cujus vicem propius accedit) Marcus Tullius 2. de LL. *Hæredum causa justissima est. nulla est enim persona, quæ ad vicem ejus qui e vita emigrarit, propius accedat.*

## TIT. XXXI. *De usucapione transformanda, sublata differentia rerum mancipi, et nec mancipi.*

Ut intelligamus jura usucapionum, quæ olim fuerunt, et quæ sunt hodie, quod nobis perquam utile, et necessarium est, primum ita

constituo, omnes res, aut esse mancipi, aut nec mancipi, secundum veterem distinctionem rerum. Res mancipi sunt prædia urbana et rustica quæ sunt in Italia, res Italici soli, et jura prædiorum rusticorum, ut iter, via, actus, aquæductus, quæ et ipsa res soli Italici intelliguntur, et eodem jure censentur quo res soli, *l. 2. sup. de servit. et aqua.* Item servi res mancipi sunt, et quadrupedes, quæ dorso collove domantur, ut boves, equi, muli, asini, auctore Ulpiano *lib. Reg. tit.* 19. item oniones .i. grandes margaritæ [1], qui et peruli dicuntur a vetusto [2] interprete Horatii. Nam Plinius 9. cap. 35. uniones ait in mancipatum venisse, ut prædium aliquod, idemque de omni re pretiosa dici potest .i. quæ veneat auro contra [3], vel auro supra de evictionis nomine duplam promitti oportet, *l. Emptori. §. 1. D. de ev ct.* Ceteræ res nec mancipi sunt, velati prædia provincialia quæ dicuntur, et erant stipendiaria [4] vel tributaria, et feræ bestiæ, licet domitæ sint, et oves, capræ, sues, et res auro infra. Rerum mancipi [5] propria alienatio est mancipatio per æs et libram, quo genere si a domino fiat, dominium acquiritur ex jure Quiritium, si a non domino, usucapionis causa [6] præstatur. Rerum nec mancipi alienatio propria est traditio, per quam non ex jure Quiritium, sed in bonis [7] jure naturali dominium acquiritur, nec alienari eæ per mancipationem ullo modo possunt, et inde his et illis nomina. At usucapionem Ulpianus ait [8] esse communem alienationem rerum mancipi, et nec mancipi, quod verum est tantum in rebus mobilibus, vel semoventibus, non in rebus soli: nam ea tantum prædia usucapi possunt, quæ mancipi sunt, id est, quæ solo Italico continentur, non provincialia, vel jura eorum quæ nec mancipi sunt, *l. Cum sponsus. §. In vectigalibus. D. de Publ. in rem act.* quæ tamen res non impedit earum vindicationem, quia in rei vindicationem qualecumque dominium deduci potest, *l. Si mater. §. Eadem. D. de exc pl. rei jud.* et transferenda istuc sunt quæ Obs. 7. cap. 3. At res mobiles, et semoventes usucapi possunt sive mancipi, sive nec mancipi sint ubique locorum, in Italia, et in provinciis, ut refert Constitutio hujus tit. in qua suo loco reposito verbo, *nexu*, quod insederat incongruo, lego, *quæ fuerant vel erant nexu* [9], *vel quocunque modo:* bona fide tamen, detentæ, id est quæ fuerant mancipatæ vel traditæ. Nexus enim nomen, quod esse generale Manilius [10] et Gallus [11] existimarunt recte, hoc loco specialiter accipitur pro mancipatione, ut in definitione abalienationis traditæ a Cicerone [12]: *Abalienatio est ejus rei quæ mancipi est traditio alteri nexu.* Ibi Boetius, *Omnes res*, inquit, *quæ abalienari possunt, mancipi dictæ sunt, aut nec mancipi.* Addo [13], aut nec mancipi, ex vetustis libris: et sequitur: *Mancipi res veteres appellabant, quæ ita abalienabantur, ut ea abalienatio per quandam nexus fieret solemnitatem:* quam deinde explicat prolatis Gaji verbis ex 1. *Inst. tit. de nexu faciendo*, quæ omnia Gaji verba de mancipatione sunt. Unde apparet idem esse nexum et mancipium, vel mancipationem, aut eo tantum distare alterum ab altero, quo genus ab specie, ut in 12. *Qui nexum faciet mancipiumque uti lingua nuncupassit, ita jus esto*, apud Festum [14], cui legi addit hanc interpretationem, *id est*, (sic legendum, non ita) *uti nominarit l cuturve erit, ita jus esto. Nexus generaliter dicitur quæcunque fit datio* [15], *vel obligatio, vel liberatio per æs, et libram.* Specialiter autem mancipatio *sive datio rei, quæ fit per æs, et libram præsentibus non minus quam V. Testibus civibus Romanis puberibus, et libripende, et interpositis certis solemnibusque verbis*, quæ idem Boetius ex Gajo profert, cujus auctoritate et aut in hanc rem in hoc titulo Cynus utitur ex scriptis, ut ipse fatetur, Jac. Ravennatis. Prolatis autem verbis Gaji de solemnitate mancipationis sive nexus, subjicit Boetius: *Quæcunque igitur res lege 12. tabul. aliter nisi per hanc solemnitatem* [16] *abalienari non poterant, sui juris autem ceteræ res, nec mancipi vocabantur*, quæ verba depravatissima studiosis quamplurimis imposuerunt. In vetustis libris, horum verborum loco, *sui juris autem ceteræ res, nec mancipi vocabantur*, ita est scriptum, *sui autem certe hæc mancipi vocabantur:* unde verissima conjectura emendo: *Quæcunque igitur res lege 12. tab. aliter nisi per hanc juris solemnitatem abalienari non poterant (sunt autem certæ) hæ res mancipi vocabantur* [17]. Præterea sciendum est secundum jus vetus .i. 12. tab. [18] rei mobilis aut semoventis usucapionem esse annum, cujus juris vestigia sunt in *l. Nunquam. § 1. D. de usurp. et usucap. l. Cum sponsus. §. pen. D. de Publ. in rem act.* rei immobilis biennium in Italico solo tantum, non in provinciali. Et ut summam dicam, totius juris veteris, quantum intelligi ex supradictis potest, differentia fuit inter res mancipi et nec mancipi, inter solum Italicum et provinciale inter dominium ex jure Quiritium et dominium in bonis, quas Justinianus sustulit: ac primum quidem dominii differentiam *l.* 25. ut omnes rerum suarum intelligerentur esse domini eodem pleno legitimoque jure, et hoc titulo differentiam locorum, ut ubique usucapio procederet, sicut præscriptio longi longiorisve temporis, et differentiam rerum mancipi, et nec mancipi, ut omnes res quoquo modo abalienari possent. Et tempus anni mutavit in triennium, biennii in decennium inter præsentes, et vicennium inter absentes: quam longi temporis usucapionem ut ampliaret magis, et obtinuit in præscriptione longi temporis, declarat et in usucapione satis esse, si initio possessionis bona fides intervenerit, ut *l. Bonæ fidei. D. de acq. rer. dom.* quod tamen Concilium Lateranense [19] non admittit *cap.* 41. Et ut emptori prosit tempus venditoris, donatario tempus donatoris, ut *l. pen. inf. de præscript. long. temp. l. Id tempus. de usurp. et usucap. l. 2. §. Emptori. D. pro emptore*, et connumeretur, ut ait, in decennium, aut vicennium, aut triennium [20]. Sic legendum ex vet. lib. non tricennium: nam in tricennio justus titulus non exigitur, *l. 2. inf. de præscr. 30. an.* qui mox tamen exigitur hoc loco. At necesse est ut uterque, .i. antecessor et successor bona fide possidere cœperit: alioquin nulla fit conjunctio accessiove temporis, quod de successore singulari accipiendum est: nam successori universali bona fides defuncti sufficit ad usucapionem, licet ipse mala fide possideat, et contra bona fides hæredis non sufficit, si defunctus mala fide possederit. *§. Diutina. Institut. de usucap.*

## XXXI. Enarratio.

1 Uniones, id est, grandes margaritæ) Plinius 9. 35. in fine: *Cum Ælius Stilo Jugurthino bello unionum nomen impositum maxime grandibus margaritis prodat.* Glossæ: *uniones*, μαργαρῖται μεγάλοι.

2 A vetusto interp. Horati Ep. 8.

3 Auro contra) Quæ auro pensetur.

4 Et erant stipendiaria) De quibus Theoph. ad tit. de rer. divis.

5 Rerum mancipi, etc.) Ulpianus *Reg. tit.* 19.

6 Usucapionis causa præstatur) Occasio vel conditio, *l. 3. D. de mort. caus. donat. l. 1. inf. de acquir. poss.*

7 Sed in bonis) Upl. *tit. 1. §. In bonis.*

8 Ulpianus ait) *D. tit. 19. §. Usucapione.*

9 Lego quæ fuer. alien. nexu) In codice Menagii perantiquo legitur, ut vulgo.

10 Manilius) Apud Varronem 6. de LL.

11 Et Gallus) Apud Festum in verbo *nexus.*

12 A Cicerone) in Topicis.

13 Addo, aut nec mancipi) Sic legitur in editione Veneta, quæ prodiit anno 1580.

14 Apud Festum) in v. *nuncupata.*

15 Quæcunque fit datio) Apud Festum in *nexus.*

16 Nisi per hanc solemnitatem) Boetius paulo post addit: *Nam pura traditione abalienatio rei mancipi non explicatur.*

17 Hæ res manc. vocab.) Hic ego mi Cujaci ex tuo itidem sensu addiderim vetustam lectionem secutus, *ceteræ, nec mancipi.* P. Faber.

18 Secundum jus vetus, i. 12 tab.) Ulpianus in *d. §. Usucapione.* Cic. in Topic. Boetius ibidem *Plurimarum rerum usucapio annua est, ut si quis eis anno continuo fuerit usus, eas firma juris auctoritate possideat, velut rem mobilem. Fundi vero usucapio, biennii temporis spatio continetur.*

19 Concilium Lateranense) *Capite ult. ext. de præscript.*

20 Aut triennium) sic in vet. Menagii.

## TIT. XXXII. *De acquirenda et retinenda possessione.*

Recte inter usucapionem et præscriptionem hic titulus medius interponitur, quia neque hæc, neque illa, ab initio sine possessione consistit. Et ut a definitione possessionis incipiam, nulla mihi videtur melior dari posse illa quam ex Ælio Gallo retulit Festus: *Possessio est usus quidam agri vel ædificii.* Simplicius in *l. Quæstio. D. de verb. signif.* Possessio est usus. Gallus aliquanto plenius: et recte, quidem, id est, proprii cujusdam generis usus, ut in definitione legali, donatio quædam: nec enim est possessio, qui communiter dicitur usus, id est, χρῆσις ut servitus usus, vel ususfructus vel conductio, commodatum, precarium, sed detentio, vel subsessio aut incubatio, quæ tamen duo posteriora plerunque accipiuntur [1] in malo pro possessione malæ fidei. Vel quia dominium [2] etiam de possessione dicitur. Possessio est dominium usus, sive detentionis rei. Proprietas [3] dominium rei. Possessio autem, ut Labeo ait [4], qui optime callebat [5] origines rationesque verborum, dicta est a sedibus quasi positio, .i. situs, sessio, vel statio, qui et exemplo sessionis et stationis docuit possessionem ejusdem rei penes duos [6] in solidum esse non posse, *l. 1. in pr. l. 3. §. Ex contrario. D. eod.* quia naturaliter, inquit, tenetur ab eo qui ei insistit, quam Græci κατοχὴν vocant. Possidere igitur est insistere, incumbere, insidere, residere, ut Plauto [7] possidere ferias, et residere ferias [8]. et sequitur in *d. l.* 1. dominium rerum ex naturali possessione [9] cœpisse, ejusque rei vestigium remanere in quibusdam rebus, non atque in omnibus. Nam et rei legatæ [10], vel donatæ mortis causa, vel hæreditatis dominium acquiritur ipso jure [11], sine corporali apprehensione nec ex possessione [12] semper sequitur dominium. Species autem possessionis duæ proponuntur in *l.* 10. alia quæ jure consistit, .i. jure civili, ut *l. Stipulatio. §. Hoc quoque. D. de verb. obl. l. Si cum qui. D. de don. int. vir. et uxor.* alia quæ corpore. Illa civilis dicitur, et ita definitur, detentio quæ constat jure et animo domini, puta detentore credente se esse dominum, et detinente rem ex causa qua dominium quæri solet. Unde apparet possessionem civilem esse facti, quia detentio est .i. usus rei *l. Denique. D. ex quibus causis maj.* et animi, quia, affectionem, voluntatem, opinionem [13] cogitationem domini desiderat, *l. 1. §. Scævola. D. si quis test. lib.* etc. et juris quia justum titulum acquirendi dominii, qui imbuet animum possessoris opinione domini. Quamobrem et hic animus dicitur esse juris non facti, *l. Possess. D. eod.* Est igitur possessio civilis juris et facti, quia nec sine jure domini consistit, nec sine corpore, quod possideat quodque possideatur: et hoc distat bonorum possessione prætoria, quæ et sine corpore [14], ut hæreditas, juris intellectum habet. Quæ autem possessio corpore consistit naturalis dicitur, et est detentio rei citra jus affectionemque domini, non tamen citra jus aliquod affectionemque: Nam utraque legitima dicitur, *l.* 10 quoniam utramque prætor tuetur interdictis possessoriis, et possessio fructuarii [15] quæ naturalis est, etiam ex jure plurimum mutuari dicitur, *l. Possessio quoque. D. eod.* Et hæc igitur juris etiam et facti est. Sed facti magis quam juris, quia jure domini destituitur quod jus optimum maximum est. Civilis, juris magis quam facti quia jure domini constat: et hæc proprie possessio, ut in glossis [16], κα-

τοχή, ἡ ἀπὸ νόμων, *possessio*, κατοχή, ἡ διὰ χειρός, *detentio*, *retentio*. Præterea hoc etiam in hoc titulo proponitur, per liberam personam possessionem acquiri, .i. corpore etiam liberi hominis animo et voluntate nostra, ut *l. Ea quæ, D. de acq. rer. dom.* Voluntatem sufficere, nec requiri, etiam scientiam traditæ alii possessionis acceptæque nostro nomine, in usucapione requiri scientiam, excepta causa peculiari 17. Nam et aliæ plurimæ sunt differentiæ inter possessionem et usucapionem ex quibus illa deducitur (*). Denique possessionem sive naturalis ea sit, sive civilis, acquiri corpore nostro vel alieno, aut velut corpore, sive corporis quodam genere, ut lego in *l. Quarundam D. eod. tit.* et animo nostro aut quasi nostro ut per infantem 18 tutore auctore, *l. 3.* non alieno. Retineri solo animo, *l. 4.* tam naturalem quam civilem. Unde intelligitur non amitti eam corpore solo, ut *l. 8. D. eod. l. Fere quibuscunque. de reg. jur.* quæ tamen amittitur animo solo *l. 3. §. In amittenda. D. eod.* Nam et comparationem acquirendæ, et amittendæ possessionis claudere indicat ille articulus 19, Fere. Et vero etiam duobus casibus notatis a Papiniano 20 solo corpore amittitur possessio quos in eiori quærendos, et excutiendos relinquo. Item ex *l. 2. hujus tituli*, intelligimus corpore quæsitam videri possessionem, non tantum .i. instrumento sit comprehensum emptorem inductum in vacuam possessionem fuisse. sed et si emptor sciente venditore diu in possessione fuerit, ut *l. Non idcirco. sup. de cont. empt. l. 2. sup. si quis alt. vel sibi, etc.* Diu ponitur in possessione fuisse, quia agebatur de usucapione, vel præscriptione longi temporis; et loquitur quoque eadem *l. 2.* de vacua possessione 21, ut *l. 3.* et 7. quia si non sit vacua possessio, quæ tibi traditur, qui possis habere animum opinionemque acquisitæ ejus quam cernis occupari ab alio? illa quoque veterum regula in hoc titulo proponitur: Neminem sibi ipsum 22 mutare posse causam possessionis. Causa possessionis 23 est titulus quem mutat in specie 24 *l. 5.* qui fundum naturaliter possidet alieno nomine et colonus, si constituat eum fundum suo nomine possidere, eumque vendat tanquam suum: quæ iniqua, et illicita venditio est 25, quia non potuit sibi mutare causam possessionis, et jus domini non mutat, nec possessionis etiam sola illa destinatio animi ut sibi possideat, quod possedit alii, sed per venditionem tamen dominium possessione intervenit, ut Sabinus ait apud Gellium in fin. xt. et probat *l. 3. §. Quod si servus. D. eod* illo loco, *At si alii tradiderint* (sic legendum est) videlicet si post venditionem non perseveret domino præstare mercedem, re eadem ab emptorem conducta, ut *l. Quamvis. § 1. D. eadem.* Contra vero, si quis, quod suo nomine possidebat, constituat alieno possidere, ut colonus vel fructuarius, non mutat sibi causam possessionis, sed desinit possidere, nec ulli injuriam facit. Cetera quæ proponuntur in hoc titulo, aliis locis exposuimus, etiam quod *l. ult.* quæ nihil interesse statuit, colonus, aut servus decesserit, an discesserit secundum Proculi sententiam, *l. Cum quis. D. de dolo, l. 3. §. Quod si servus D. de acq. poss.*

## XXXII. Enarratio.

1 Plerumque accipiuntur in malo) Ut incubatur imperii, tyrannus, Servius in 3. Æneid. Asconius Pedianus 3. in Verrem, *l. ult. in fin. tit. 37. inf. l. 2. tit. 51.* Vide Notas ad Simmachum. Victor in Chronico: *Timotheus Alexandrinæ Ecclesiæ incubatur.*

2 Dominium etiam de poss. dicitur) Dominus pro possessore apud Paulum *Sententiarum libro 5. tit. 11. §. ult. l. 1. tit. seq.* ibi, *ad novos dominos*, id est, novos possessores: ut recte Joannes Faber.

3 Proprietas dominium rei) *L. Si procurator. 13 D. de acquir. rer. domin.*

4 Ut Labeo ait) in *l. 1. D. de acquir. poss*

5 Qui optime callebat orig.) Auctore Gellio lib. 13 cap. 10.

6 Penes duos in solidum) Vide Cujacium Observ. 9. 32. et seq.

7 Ut Plauto possidere ferias) in Epidico Act. 3. Sc. 4. *Tuas possidebit mulier faxo ferias.* Vide ibidem Salmasium in edit. Boxhornii

8 Residere ferias) In Captiv. Act. 3. SC. 1. *Residens esuriales ferias,*

9 Ex naturali possessione corp.) Initio scilicet nondum neque naturali neque civili jure descripto.

10 Nam et rei legatæ etc. Ulp. *tit. 19. §. Lege. l. 1. in fi.* et *l. 2. D. de Public. in rem act. l. Si ager. 50. D. de rei vindic. l. Si soror. 14. sup. de ju. deliber.*

11 Ipso jure sine corp. appreh.) D. Augustinus in sermone de communi vita clericorum: *Quia exiguum est, quod videtur possidere, sicut Jurisperiti loquuntur, jure non corpore.*

12 Nec ea possessione semper seq.) Fideicommissarius enim est possessor rei per fideicommissum relictæ, non etiam dominus jure civili, *l. 3. D. si usufr. petat.* Quod igitur ait Modestinus in *l. Herennius. 42. D. de usur.* ex causa fideicommissi dominium acquiri, de dominio possessionis accipies.

13 Opinionem etc.) *L. Si servus. 22. D. de noxalibus act. l. pen. sup. de furt.*

14 Quæ ei sine corp. ut hæred.) *L. 3. §. 1. D. de bonor. posses. l. Hæreditas. 50. D. de petit. hæredit.*

15 Et possessio fructuarii) Fructuarius enim naturaliter videtur possidere, *l. Naturaliter. 12. D. de acquir. possess.* vide Cujacium ad *§. 4. Instit. per quas person. nob. acq.*

16 Ut in Glossis) Græcolatinis.

17 Excepta causa peculiari) Vide Cujacium ad *d. §. 4.*

18 Per infantem tutore auctore) Quæ fuit sententia Joannis, cujus etiam meminit Joannes Faber ad *l. 3. h. tit.* Joannem sequitur Odofredus.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 3. cap. 36.*

19 Indicat ille articulus, Fere) Vide Cujacii Notas priores ad §. 5. *Institut. de Interdict.*

20 Notatis a Papiniano) Vide Cujacium ad *l. 44. §. Quibus. D. eodem*, *lib. 23.* Quæst. Pap.

21 De vacua possessione) Glossa putat, ex facto proponi possessionem vacuam fuisse. quam Fulgosius heic non probat, quod vacua tantum et libera, et minime ab alio occupata possessio acquiratur.

22 Neminem sibi ipsum mut. poss. caus. poss.) *L. 5. h. t. l. Qui bona fide. 19. §. 1. D. eod.* et ibi Cujacius.

23 Causa possess. est titulus) Theophilus ad §. 2 *Instit. de interd.*

24 Quem mutat in specie leg. 5.) Hodie, inquit Cujacius in recitat. ad *d. leg. 5.* colonus teneretur ex locato in id quod interest, et integra est domino vindicatio, si emptor rem non usucepérit; quia non est dubium, quin eum fundum bonæ fidei emptor possit usucapere, licet eum emerit a malæ fidei venditore, maxime ex *Novella* 119. si non ignorante domino emerit: qua in re dissentiunt Irnerius, et Joannes: vide Glossam. Fulgosius putat, opinionem Joannis existimantis emptorem usucapere posse, jure novissimo procedere ex d. *Nov. capite 7.* sive ex *authentica Malæ fidei. inf. tit. prox.*

25 Illicita venditio est) *L. 1. sup. de comm. rer. alien.*

## TIT. XXXIII. *De præscriptione longi temporis.*

Quædam res sunt, quæ etsi usucapi non possint, longi temporis possessione acquiri possunt. Hujusmodi fuere olim prædia provincialia 1 sed hodie usucapi possunt ex titulo 31. hujusmodi sunt etiam hodie prædia superficiaria, itemque emphyteuticaria 2, quæ si a non domino accepero, ut jus in eis superficii haberem, vel ἐμφυτεύματος, quod in rem actionem tribueret, et quasi dominium tradente domino, jus illud non usucapio, sed acquiro longo tempore, *l. Cum sponsus. §. In vectigalibus D. de Publ. in rem act.* Hujusmodi etiam sunt servitutes, quia lex Scribonia 3 obstat usucapioni earum et acquiruntur tamen quasi possessione longa, *l. Si quis diuturno. D. si serv. vind. l. ult. in fi. hoc titulo* Usucapione acquiritur dominium, non præscriptione longi temporis. Usucapio parit directam in rem actionem. Possessio longi temporis exceptionem tantum, quæ peremptoria exceptio est, ut plane satis sit 4 eam testari initio litis, nec sit necesse eam etiam initio exculi, cum possit excuti quandoque ante sententiam *l. 9.* et inde præscriptioni nomen, quæ nihil aliud, quam exceptio significatur, et in hoc titulo de præscriptione longi temporis, id est, de acquirenda exceptione longi temporis. Sed postea placuit etiam, cui acquisita hæc exceptio esset, ut daretur utilis actio in rem, *l. pen. in pr. inf. de præsc. 30. ann.* quam et veteres leges dedisse ait, puta, *d. l. Si quis diuturno*, ut plane dici possit, possessori non minus possessionem longam securitatem præstare, quam usucapionem, *l. 7. hoc tit. l. 1. sup. de com. rer. al.* Usucapio non interrumpitur litis contestatione, et omissa lite, vel absoluto reo, usucapio interim jure completa intelligitur, *l. Julianus. in fi. l. seq. l. Si a bonæ fidei. D. de rei vind. l. Julianus. §. Quantum. D. ad exh. l. 2. D. pro don. l. 2. §. ult. pro empt.* Præscriptio 5, sive possessio longi temporis litis contestatione interrumpitur, *l. 10. sup. tit. prox. l. 1. 2. 10. hoc tit. l. Mater. sup. de rei vindic.* Et species, *l. 1.* hæc est. Post motam possessori litem de fundo, quem possidebat, is fundum vendidit bonæ fidei emptori, qui eum per 20. ann. possedit sine interpellatione: an tutus est præscriptione longi temporis? sic sane: quia ei auctoris sui mala fides non nocet, si accessione temporis, quo is possedit, non utatur, *l. Ad vitium. D. de div. temp. præs. l. Apud Celsum. §. De auctoris. D. de dol. exc.* et ita quoque scripsit Paulus *V. Sent. tit. 11.* iisdem fere verbis, quibus hæc l. 1. perscripta est. Et quod hæc eadem lex addit in fi. quod etiam in Republica servari oportet, ex eodem titulo Pauli ita explicandum est, ut etiam adversus Rempublicam 6 20. an. præscriptio prosit ei, qui justum initium possessionis habuit, nec medio tempore interpellatus est. At si is, cui mota lis est, post omissam eam per 20. an. fundum possederit, non habet præscriptionem longi temporis, quia litis contestatione perpetuata actio est 7. Quæ pars *l. 1.* videtur pugnare cum *l. unica, sup. tit. 31.* quæ in præscriptione longi temporis satis esse ait, si ab initio bona fides intervenerit: sed addendum, nec lite contestata interpellatus fuerit. Fuit etiam olim differentia in tempore, quia rerum immobilium, vel servitutium 8, quæ his adhærent, usucapio fuit biennii 9 præscriptio longi temporis .i. decennii inter præsentes, vicennii inter absentes. Hodie etiam usucapio earum rerum longi temporis usucapio est. Communia igitur tempora habent et commune etiam hoc, ut bona fides titulusque verus et justus exigatur, et possessio civilis, et ut jure tantum successionis nudæ 10 longa possessio non prosit hæredi, puta si rem alienam inventam in hæreditate bona fide possederit ut hæreditariam, quam defunctus mala fide, ut sine justo titulo possedit, quæ est sententia *l. 4. h. t.* quia vitium defuncti hæredi nocet, imo et donatario, vel legatario, *l. Apud Celsum. §. Si quis autem. D. de do. exc.* quia rem habet ex causa lucrativa, non etiam emptori 11, qui pretio rem suam fecit, quicquam nocet vitium auctoris sui, ut dixi supra. Et forte fuit olim controversum ante *l. penult. hujus tit.* et Constitutionem *l. 31.* an ut emptor utitur accessione temporis, quo venditor possedit, etiam ea uteretur legatarius, vel donatarius, licet et idem in his esse legamus in *l. Pom. §. Sed et legatario. D. de acqu. poss.* 12 Præterea *l. ult. hujus tit.* definit, qui dicantur præsentes, qui absentes; quia præsens acquirit præscriptionem decennii adversus dominum præsentem, vel creditorem hypothecarium, absens vicenni adversus absentem eundem, et præsentiam æstimat ex domicilio, quod collocarint in eadem provincia: nec rei præsentiam 13, vel situm exigit in eadem illa provincia 14, cum

possit quocumque loco vindicari, etiamsi quo vindicatur dominii vel hypothecæ jure eodem non sit, modo in eo possessorie fuerit competens forum, quia actio, cum sit res incorporalis, ubique vim exercet suam in corpore quod persequitur. Quid ergo si quis in diversis provinciis domicilium habeat? recte respondent glossæ 15, domicilium in omnibus haberi pro præsentia. Quid si sit sine domicilio 16, ἄνοικος, ἄνεστος, animo solo retinens possessionem 17 rei alienæ, vel, rei suæ possessionem negligens? Et hunc quoque recte ait Joannes 18 ubique pro præsente haberi, quasi totius mundi incolam, qui certam et stabilem sedem non habet. Quid si quibusdam annis sit præsens, quibusdam absens? Hoc definit *Nov.* 119 *c.* 7. Quid si unus sit præsens, qui rei insistat, alter absens? De hoc nemo sanus quærit, quia quid aliud hoc est, quam causam verti inter absentes? Non omittam, quod ait *l. ult.* non distingui utrum scierit dominus, vel creditor hypothecarius rem suam ab alio possideri, an ignoverit 19, quæ tantum uno casu inducta est *Nov.* 119. 20 si a malæ fidei possessore quis rem bona fide acceperit: Nam si sciente domino, locum habet præscriptio longi temporis, si ignorante, cessat 21.

## XXXIII. Enarratio.

1 Prædia provincialia) Quia prædia provincialia erant populi Romani vel Principis; Theophilus ad §. *Per traditionem. de rer. divis*

2 Itemque emphyteuticaria) *l. Si finita.* 15. §. *Si de vectigalibus.* 13. *D. de d. m. inf.*

3 Quia lex Scribonia) vide Cujacium ad *l.* 4. *in fi. D. de usurpat. et usucap.*

4 Ut plane satis sit eam testari init.) Satis est reum protestari se quandoque usurum exceptione: postquam igitur petitor suam intentionem probaverit, ut est in *l. Emptor.* 9. *h. t.* Id est: *postquam dominium suum probaverit*, μετὰ τὸ ἀποδεῖξαι τὴν ἰδίαν δεσποτείαν, ut est in Basilicis. præscriptio longi temporis ante sententiam opponi potest, quæ est etiam Glossæ sententia ex *l.* 2. *inf. tit.* 50.

5 Præscriptio sive posses.) Et hanc differentiam inter usucapionem et præscriptionem notat heic Fulgosius

6 Ut etiam adversus Rempublicam) Cujacius Paulum accipit de Republica domica, ibidem.

7 Perpetua. actio est) Et sola igitur præscriptio tricenaria ei proderit.

8 Vel servitutium) Quæ immobilium numero esse creduntur. Vide titulum 34. inf.

9 Usucapio fuit bienni.) *l. pen. sup. de servit. et aq.*

10 Successionis nudæ) In Cujacii Codice hoc erat adscriptum scholium ex Basilicis: οὐ δύναταί τις δικαίαν νομὴν κατασκευάζειν ἑαυτῷ λέγων, ὅτι ἀπὸ κληρονομίας ἔσχεν τὸ πρᾶγμα: *non potest quis justam possessionem sibi affingere, dicens se rem habuisse ex hæreditate.*

11 Non etiam emptori) Imo nec donatario, nec legatario vitium auctoris ad usucapionem aut præscriptionem nocet, sicuti nec bona fides prodest. Ulpiano teste in *l. An vitium. in princip. D. de divers. tempor. except.* quæ non aliter cum *l. Apud Celsum.* §. *Si quis autem.* conciliari potest, cum tamen ejusdem Jurisconsulti sit, quam sicuti exposui in quæstione publice tractata sub Natal. anni 1590. Scripsi nonnihil ad *d. l. An vitium.* P. Faber.

12 D. de acquir. possess) Etiam qui ex causa lucrativa rem habet, utitur accessione temporis, quo possedit auctor suus.

13 Nec rei præsentiam) Rei quæ possidetur.

14 In eadem illa provincia) Notandum quod scribit Joannes Faber: *In regno Franciæ*, inquit, *ubi sunt Senescalli et Ballivi, videtur eadem provincia quælibet Senescalia, vel Ballivia.*

15 Recte respondent Glossæ) ad *leg. ult. h. t.*

16 Quid si sit sine domicilio?) Et quasi ἄπολις: Sanctus Basilius Seleuciæ l. de vita S. Theclæ: εἰμὶ μὲν γὰρ ξένη καὶ ἄγνωστος, οὐκ ἄπολις δέ, οὔτε ἄσημος, οὔτε ἄδοξος.

17 Animo solo retinens possess.) Solo namque animo retinetur possessio, ut dictum tit. 72

18 Recte ait Joannes) Quem refert Glossa ad *d. l. ult.*

19 An ignoverit) A. Gellius libro *l.* cap. 3. *Profecto nemo ignorit.* Sic libr. veteres, Lactantius de Justitia cap. 3. *Quid legerint ignoverint.* Sic legitur in quibusdam libris.

20 Inducta est Nov. 119) cap. 7.

21 Si ignorante, cessat.) Et necessaria est præscriptio tricenaria.

## TIT. XXXIV. *In quibus causis cessat longi temporis præscriptio.*

Cessat etiam ex causis positis sub hoc t. si locator adversus colonum agat rei vindicatione, *l.* 1. *hoc tit. l.* 1. *sup. Com. de usucap. l.* 2. *inf. de præs.* 30. si socius pro parte sua adversus socium, qui porporam rem totam possidet suo nomine, *l.* 3. *hoc titulo*, *l. Servum. sup. famil. erc.* si vindicetur res mobilis 1, *l.* 2. nisi cohæreat fundo, ut mancipium rusticum, quod pro parte ruris habetur, *l.* 3. *D. de div. temp. præs.* et in *l.* 9. *D. eod.* quod pertinet ad res soli provincialia, male Bas. et Flor. mobilibus, ut et *l.* 2. *sup. de ser. et aq.* male eadem Basilica, et Eustathius ex iisdem libro de temporibus mobilium, quia immobilia esse verum est, quæcumque rebus immobilibus adhærent, *l. penult. sup. eod. l. ult. in fi. sup. tit. prox.* Cessat etiam in actionibus personalibus 2, aut mistis, quia ut ipsæ personales sunt, et hac parte potissimum spectantur, ne fiat in iuria actori coarctata propter realem personali actione: sed ab ea abstineatur producta reali potius propter personalem 3 *leg.* 3. et 4. *hoc titulo*, *l. g. Hæreditatis, supra. de pet. hær. l.* 8. *sup. de jure delib. l.* 5. *t. seq. l.* 1. §. *Ad hæc. tit.* 40. Et rursus, si quæras, cur in rem actio longo tempore perimatur, non in personam, dicam, non longum tempus actionem in rem perimere, sed usum longi temporis, usum rei diuturnum. In actione personali nullum esse debitoris usum, qui perimat actionem. Obligationis usum nullum esse. Cessat etiam longi temporis præscriptio adversus dominum rem vindicantem, si quis eam non possederit animo domini, ut in specie *l. ult.*

## XXXIV. Enarratio.

1 Si vindicetur res mobilis) *l.* 2. *hoc tit.* vel se movens, ut servus. Et quod de servis ibi dicitur, Basilica ad res omnes mobiles trahunt.

2 In actionibus, personalibus) *l.* 5. *inf. tit. prox.*

3 Propter personalem, l. 3) Tricenaria duntaxat præscriptione excluduntur ut addunt Basilica.

## TIT. XXXV. *Quibus non objiciatur longi temporis præscriptio.*

Dixit quibus actionibus non objiciatur, nunc quibus personis, et in summa non objicitur cum effectus his qui resciusa præscriptione, in integrum restitui possunt, veluti militibus 1, aut absentibus 2 Reipublicæ, vel qua alia justa, fortuita, necessaria causa, vel captis ab hostibus, vel minoribus 25. an. antequam a Justiniano 3 ipso jure munirentur adversus præscriptionem longi temporis, pro modo scilicet temporis quo in expeditione, absentia, captivitate, vel minora ætate fuerunt: residua enim tempora imputari eis certissimum est, etsi per modicum sit tempus, ut *l. Ab hostibus.* §. *ult. D. ex quibus causis maj.* Etiam illud inculcatur hoc titulo *l.* 5. quod habuimus superiore, præscriptionem longi temporis non objici agenti in personam.

## XXXV. Enarratio.

1 Veluti militibus) In expeditionibus occupatis, *l. ult.*

2 Aut absentibus, etc.) *l.* 2. 3. 4. et 6. *h. t.*

3 Antequam a Justiniano) Sola præscriptio tricenaria, et quadragenaria minori objicitur, *l. ult. sup. in quib. causis in integr. restit. non est necessaria.* Vide inf. t. 39.

## TIT. XXXVI. *Si adversus creditorem.*

In hoc tit. 1 ostenditur, præscriptionem longi temporis excludere non tantum in rem, sed etiam hypothecariam actionem, quod et supra ostendit *l. ult. t.* 33. et *l.* 7. et *ult. sup. de oblig. et act.* et *t.* 59. *inf. de evict.* nec pugnat *l. Cum postulassem.* §. *ult. D. de dam. inf.* quæ de usucapione loquitur, non de præscriptione longi temporis, et de usucapione legitima: Nam usucapio Justinianea, quia et ipsa longi temporis est, utramque perimit actionem 2, si res sit immobilis. Si mobilis, idem statuo de usucapione triennii. Actioni autem hypothecariæ recte objici præscriptionem longi temporis ita verum est, si creditor agat in extraneum bonæ fidei possessorem. Nam in debitorem 3, vel hæredem ejus, vel in posteriorem creditorem hodie necessaria est præscriptio 40. an. *l.* 1. et 2. *hoc t. l. Cum notissimi. inf. t.* 39.

## XXXVI. Enarratio.

1 Si adversus creditorem) Nihil præterea habet liber antiquus Ægidii Menagii: nec aliter legerunt veteres interpretes.

2 Utramque perimit actionem) Tam actio in rem, quam hypothecaria præscriptione longi temporis perimitur, si res sit immobilis. Si vero res sit mobilis, idem statuit Cujacius, .l. triennio usucapi: quæ etiam fuit Azonis sententia hæc in summa. Vide Joannem Fabrum hoc titulo.

3 Nam in debitorem) Cum agitur adversus debitorem, vel ejus hæredem, vel posteriorem creditorem, quadragenaria præscriptio necessaria est.

## TIT. XXXVII. *De quadriennii præscriptione.*

Titulus est de quadriennii præscriptione quæ datur fisco, vel adversus fiscum. De ea quæ adversus fiscum, est *l.* 1. ut adversus vindicationem bonorum vacantium, sive caducorum, quæ fisco competit, non sit necessaria præscriptio longi temporis, sed quadriennii sufficiat, si post quadriennium fiscus vindicet bona quasi caduca et vacantia, quæ alius justa possessione tenere cœpit, ut *l.* 1. §. *Divus D. de ju. fi. l. Intra. D. de div. temp. præs. l. Quamvis. D. de usur. et usuc. l.* 6. §. *Certe si vacantia. D. si quis om. caus. test.* quib. locis ostenditur quadriennium computari a die quo bona vacare cœperunt, .i. quo omnes quibus deferebatur repudiaverunt hæreditatem defuncti, vel nullus extitit qui eam amplecteretur. Ne dicas cum Accursio 1, a die nunciationis, quod nec posses probare. Additur in *l.* 1. eos qui bona vacantia ex beneficio Principis promeriti sunt, statim dominos fieri, et securos esse adversus fiscum. De fisco suo Principem quantumcunque valet, largiri posse, quia et fiscalia quasi propria 2 et privata Principis sunt. De ea quæ fisco datur, est *l.* 2. et 3. ut post quadriennium quam fiscus rem forte alienam, vel communem, vel alii pignoratam quasi caducam alienavit, exceptione quadriennii repellat dominum, vel creditorem agentem in rem, vel hypothecaria

actione. Is autem, qui eam rem e fisco accepit, vel ex largitione Principis, ut statim securus sit adversus dominum, vel creditorem hypothecarium. Olim erat ei necessaria præscriptio quinquennii ex edicto Marci, hodie ex Constitutione Zenonis, *d. l. 2. hujus tit.* statim ipso jure securus est, sed in fiscum integra est domino, vel creditori intra quadriennium 3 actio in rem, vel hypothecaria, quasi dolo desierit possidere. Quamobrem Tribonianus jus vetus inflectens ad jus novum in *l. Neque. sup. de test. mil.* pro, quinquennii, reposuit, quadriennii 4, quod et Bas. sequuntur, et in l. *ult. sup. si adv. fis.* nihil mutavit tamen, quia jus vetus in ea refert. Securitas eadem fuerat olim data certis emptoribus quorundam patrimoniorum Constitutionibus Leonis, atque etiam Zenonis, ut *l. ult. inf. de præd. tam.* Hodie auctore eodem Zenone, datur omnibus emendata *Nov. Leonis de bon. vac.* Nec dubitandum 5 quin etiam sit correcta l. 13. §. *Item si quis 6 fisco. D. de pet. hær.* Nihil tamen obstat *l. 1. sup. de hær. ven.* aut *l. 5. de lib. caus.* quia tunc solum emptoribus securitatem præstat Zeno, cum agitur de dominio vel hypotheca, ut ait *l. 3. hujus tituli*, non cum de ære alieno, *ut d. l. 1.* et *l. Cum qui. D. de jur. fisc.* vel de statu, ut *d. l. 5.* ubi et hoc ipsum rectissime Thalelæus 6 notavit. Nihil etiam *l. 1. t. 37.* quæ non loquitur de re a fisco vendita tanquam caduca, sed tanquam sibi obligata ex debiti publici causa. Quod autem de alienationibus factis a fisco ne ullo modo revocentur Zeno constituit, idem Justinianus statuit *l. 3.* de alienationibus factis ab Imperatore, vel Augusta ex domo sua, et privata substantia ex dominicis rebus, non ex fiscalibus, ut curatores vel procuratores, qui eas alienationes faciunt mandatu Principis, non sit necesse cavere de evictione, quando emptores statim securi sunt, et intra quadriennium his quorum interest, sit integra actio in rem vel hypothecaria, non adversus Principem (cum Principe enim nulla actio est) sed adversus domos ejus, et procuratores earum.

## XXXVII. Enarratio.

1 Ne dicas cum Accursio, a die nuntiationis) Azo putabat, quadriennium computari a die quo vacare cœperunt et fisco denunciata sunt. Communis sententia est, Fulgosio teste, præscriptionem incipere a tempore denuntiationis, non a die vacationis.

2 Quasi propria) l. 2. §. 2. *D. ne quid in loco publico* et quod ait *lex. 3. omnia esse Principis*, Martinus ad res privatas pertinere putabat. Rectius autem Bulgarus, ad res fiscales refert et patrimoniales, cujus sententiam Cujacius sequitur, Observat. 15. 28.

3 Intra quadriennium) *Continuum*: nam ita legitur in vetustis codicibus, et in Basilicis: τετραετίαν συναπτήν.

4 Reposuit, quadrienii) In veteri Managii codice legitur, *quadriennii*. In Basilicis τὸν τετραετῆ χρόνον, *quadriennium*.

5 Nec dubitand. quin etiam sit correcta) Græci respondent, eum qui a fisco hæreditatem quasi vacantem emit, utili hæreditatis petitione teneri: nec igitur Zenonis Constitutioni locum esse, cum universitas venditur, aliter quam si res certa vendita sit, at hæc quoque solutio Azoni placet. Rectius alii Græci tradunt, ante Zenonis constitutionem eum qui a fisco acceperat, conveniri potuisse intra quinquennium, secundum quam *d.* §. intelligendus est: postea autem Zenonis Constitutionem statim securum fecisse eum, qui aliquid a fisco accepit, libro 42. Basilic. tit. 1. cap. 13. §. 7. et correcta igitur *dicta lex.* 13. ut et Fulgosius sentit ad *leg. 1. in fine, sup. de hæredit. vel act. vend.*

6 Thalelæus notavit) Libro Basilic. 48. tit. 20. c. 25.

## TIT. XXXVIII. *Ne rei dominicæ vel templorum vindicatio temporis exceptione summoveatur.*

Affinitatem hic titulus habet aliquam cum *l. ultima* tituli superioris, propterea quod et ille est de rebus dominicis, quibus hic titulus addit etiam res templorum, ut adversus vindicationem earum non obstet præscriptio longi temporis. Res fiscales 1 sunt quasi propriæ Principis. Res dominicæ 2, propriæ. Templa dicit paganorum, quæ fuerant, non Christianorum, ut *l. ult. inf. de fun. patr. l. 6. inf. de om. ag. des.* et *inf. tit. de div. præd. urb. et rust. templ. l. 1. Cod. Theod. de fide Cathol.* (Vos, sacrorum, abest a vet.) post cœperunt esse publici juris, aut rei privatæ, ut *l. 8. Cod. Theod. de ju. fis.* l. 5. *Cod. Theod. de loc. fund. in emph.*

## XXXVIII. Enarratio.

1 Res fiscales sunt, quasi propriæ princ.) *l. 2. §. 2. D. ne quid. in loc. publ.*

2 Res dominicæ propriæ) Idem est res dominica, res privata, res domus dominicæ, aut divinæ domus: divina domus, principalis, Imperatoria. Phædrus libro 5. *Superbiens honore divinæ domus, l. Si intervenient. 12. D. ad Senat. Turpill.*

## TIT. XXXIX *De præscriptione 30. vel 40. annorum.*

Quemadmodum usucapioni, quando locum non habet, succedit præscriptio longi temporis, ut supra dictum est 1, ita ubi præscriptioni longi temporis locus non est, ut puta si agatur in rem vel hypothecaria adversus malæ fidei possessorem, vel si agatur in personam, ibi tum succedit præscriptio longissimi temporis, id est, 30. ann. et rursus cessante præscriptione 30. ann. ut si a debitore pignus vindicet creditor, succedit præscriptio 40. an. quod hic titulus ostendit. Et de præscriptione 30. ann. legem tulit primus Theodosius Senior 2, protulit Junior, et ampliavit nos cum Valentiniano Imperii collega: et Junioris Theodosii sane est *l. 3. hujus tituli*, non senioris, ut ostendit Obs. 18. 3 Hoc vero distat præscriptio 30. ann. a præscriptione longi temporis, quod in illam fœminis, et militibus, et absentibus justa ex causa imputetur tempus triceunii sine spe restitutionis in integrum, ut tot annorum desidia plectatur, et puberibus minoribus 25. ann. 4 quibus tamen non imputatur præscriptio longi temporis, *l. ult. sup. in quibus causis in int. rest. non est nec.* aut ne objiciatur ceteris, in integrum restitutioni locus est, ut supra titul. 35. Non tamen æquum est cuiquam imputari tricennium, vel longius tempus, quo hostes prædia ejus possederunt, vel qui ab his causam habent, qui coactus est ea deserere, nec ulla ejus coargui desidia potest: et ita Afris non imputetur tempus, quo Vandali eorum prædia hostiliter possederunt: *Nov. Valentin. de 30. an. præs.* et Hispanis ab iisdem hostiliter suis possessionibus expulsis Constitutione Honorii, de qua ita Procopius 1. de bell. Vand. aut historiæ suæ potius 3. lib. νόμον ἔγραψε ὅπως ὁ τῶν βανδήλων χρόνος ὃν ἔν γε τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ διατρίβουσιν, ἐς ταύτην δὴ τὴν τριακοντούτιν παραγραφὴν ἥκιστα φέροιτο; quomodo etiam Romanis contra Gotthos cavisse Justinianum ostendi Obs. 19. 5 Item præscriptio longissimi temporis non pertinet ad actiones, quæ longo tempore perimuntur, puta in rem, vel hypothecaria adversus bonæ fidei 6 possessorem, nec ad alias, quæ breviori tempore extinguuntur, vel prætorias, annales, et de dolo quæ biennio, de inofficioso quæ quinquennio perimitur, sed ad eas tantum quæ olim perpetuæ, sempiternæ, immortales erant quas notavi supra: quare merito Valentinianus ait, Theodosium humano generi profunda quiete prospexisse in supradicta *Nov.* unde et eam præscriptionem Cassiodorus 7 humani generis patronam appellat, ne tot annorum cuiquam possessio moveatur. Præscriptionis autem 40. ann. auctor est Anastasius, *l. 4. fi. 6.* quæ locum habet in his actionibus, quas quorundam interpretatio, vel fortuita, vel excogitata interpretabatur esse perpetuas, nec finiri tricennio: et fortuitam interpretationem dicit, τὴν τυχοῦσαν, qualemcumque etiam ineptam et illepidam, excogitatam subtilem et versutam, quam ad eas actiones, quæ specialiter non essent enumeratæ Constitutione Theodosii præcipue adhibere solebant tanquam omissas. Sed omissas Anastasius vult perimi præscriptione 40. annorum, etiamsi de jure publico agatur, ut *l. ult. inf. de fun. rei priv. l. ult. inf. de fun. patr.* (excepta 8 tributorum causa *l. 6.*) vel de conditione personarum, ut si quis dicatur esse cohortalis 9; *leg. Si cohortalis. infra de cohortal.* vel servus, vel navicularius, vel fabricensis, metallarius, murilegulus, gynecierius, vel alterius cujuscunque conditionis, cui cum sua sobole teneatur adstrictus, quasi vinculo quodam servitutis. Excipitur tantum conditio curialium 10, *l. 5.* et adscriptitiorum, *l. penult. inf. de agr. cens.* propter publicam utilitatem. Item quæ nominatim erat excepta actio Constitutione Theodosii 11 illo loco, non a suo debitore, ut esset perpetua, hodie ex Constitutione Anastasii finitur quadraginta annorum 12 possessione continuata, et exemplo debitoris, etiam adversus hæredem ejus, et secundum creditorem, qui ejus nomine 13 pignus possidet, quive dum post mortem 14 debitoris suo nomine possidet, ab hærede defuncti nondum apprehensa possessione, conjungit possessionem debitoris, vel quam ipse nomine debitoris possedit, vivo debitore. Excepta etiam erat Constitutione Theodosii actio finium regundorum. Sed hanc Justinianus redegit ad triginta 15 annos, *l. ult. sup. fin. reg.* verbis scilicet illius legis, quæ perpetuam faciebant actionem finium regundorum, ut ex Julio Frontino constat, immutatis et redactis ad finem tricennii, et exceptione quoque illa remota a *l. 3. hujus tituli*, quæ extat in Cod. Theod. Ut autem pignus possidente secundo creditore, actio hypothecaria quæ primo creditori competit adversus secundum, vivo debitore finitur quadraginta ann. mortuo 30. vel si secundus creditor ex persona debitoris accessione temporis uti velit 40. ita pignus possidente primo creditore, jus offerendæ pecuniæ primo creditori debitæ, vel obsignandæ, et deponendæ 16, quod secundo creditori competit tanto tempore finitur, quanto 17 adversus eum si possideret finiretur actio hypothecaria, *l. 7. §. Eodem jure.* At jus luendi pignoris, quod debitori competit, Rogerius 18 bene existimat nullo tempore perimi: quia non tam jus est, quam facultas posita in arbitrio debitoris, ut quo minus ea utatur quandocumque volet nulla ratione impediri possit: atque ita licet creditor quocumque tempore non possit appellare fidem debitoris, ipse tamen debitor ultro si velit quocunque tempore fidem liberare, et conscientiam suam exonerare potest, vel ne creditor ex pignore, cujus pretium plerunque excedit, debiti quantitatem si id reddere non cogitur, plus ferat quam ei debeatur: ne præterea creditor eum debitori non sibi possidere cœperit, nec mutare sibi possit causam possessionis, consequens est nulla eum temporis præscriptione debitorem repellere posse, quo minus oblata pecunia debita pignus suum recipiat, *leg. 2.* et l. 7. §. *ultimo.* Ad hæc notandum est, in his præscriptionibus tempora computari ex die quo agi potuit, ut *d. l. 7. §. 4.* et §. *Illud.* et *l. 1. § Ad hæc. tit. seq.* Et si forte sint pensiones, quæ ex stipulatione, vel ex legato, vel ex alia causa debeantur in annos, menses, vel dies singulos, quoad quis vivat, tempora computari non ab initio obligationis, sed ab initio cujusque diei, quo pensio inferri debuit, ut qui ab eo die longissimo tempore cessavit eam pensionem petere, ejus diei pensionem 19 amittat præscriptionis jure, ut recte Marti-

nos [20] accepit, *l.* 7. §. *ult.* nulla facta differentia [21] inter stipulationes et legata, quoniam sive ex stipulatione, sive ex legato debeantur, quot sunt pensiones, tot sunt actiones, quæ cum nascantur simul uno eodemque tempore, et suum quoque singulæ habent proprium ad præscriptionem tempus, ita ut primi anni pensio quam secundi, quam tertii etiam perimatur desuetudine solvendi. Idem ergo et in pensionibus usurarum dicendum est, quæ plerunque in Cal. vel in annos singulos debentur, ut in præscriptione earum tempora non computentur ab initio contractæ obligationis, sed a fine anni, quo usuræ peti potuerunt, ut etiamsi sequentibus annis petitæ et solutæ sint, non tamen petantur præteriti anni usuræ post triginta aut quadraginta ann. *l. seq.* §. *ult.* et recta *l. Eos. supr. de usur.* singulis annis nasci actionem usurarum. Ideoque ut sublata obligatione principali solutione sortis, superest solutio usurarum, *l. Centum. D. de eo quod cer. lo. l.* 1. *supr. de jud.* ita spatio 30. an. sublata actione principali, adhuc primi anni usuræ peti possunt intra annum, et secundi anni intra biennium, et sic deinceps: et ita olim obtinuit, ut Patricius [22] adnotavit ad *d. l. Eos.* Sed Justinianus definit sublata personali, vel hypothecaria actione spatio 30. aut 40. an. etiam finiri quæstionem usurarum et fructuum. At si forte duret actio principalis, quæ utique durat, si interrupta fuerit præscriptio solutione usurarum, ut *l. Plures. sup. de fid. instr.* non tamen durat petitio usurarum ejus anni, quo petitæ et solutæ non sunt, si ab eo die transierint 30. anni, quæ omnia summe notanda sunt. Addam ex *l. penult.* eum [23] qui mala fide possidet, et dominum, vel creditorem semel excluait præscriptione 30. vel 40. ann. si postea possessio ad dominum, vel creditorem sine violentia pervenerit, non habere adversus eos utilem vindicationem. Dixi, sine violentia: nam si per vim dominus vel creditor possessionem eripuit, priori possessori momenti beneficio protinus possessio redintegranda est, nam et eo casu nondum acquisita præscriptione longissimi temporis, si medio tempore dominus vel creditor rem ita possederit, non intelliguntur interrupta tempora præscriptionis, *l.* 7. §. *Imo et illud*, si absque violentia, in causa possessionis potior est dominus, vel creditor qui rem tenet, quam prior possessor qui eam mala fide tenuit. Quin etiam si possessio pervenerit ad extraneum sine justa causa, domino vel creditori hypothecario, tametsi a priori possessore exclusus semel fuerit præscriptione 30. aut 40. ann. vindicatio competit adversus extraneum, nisi extraneus a die indeptæ possessionis acquisierit eandem præscriptionem, vel nisi eam possessionem per vim apprehenderit ereptam priori possessori, cui momenti beneficio potius restituenda est, quam domino, vel creditori. Est et alius casus, quo prior possessor [24] dominum, vel creditorem excludit, si a priori possessore, quod rem non defenderet, per sententiam judicis possessio translata sit in dominum, vel creditorem, ut *l. Priusquam. D. de no. op. nunc. l. A quo. D. de dam. infec.* Est enim priori possessori integrum intra annum oblata cautione de re defendenda recipere possessionem suam, *l. penult.* §. *penult.* cui si objiciatur *l. Properandum.* §. *Sin autem abfuerit reus. supr. de jud. l.* 2. *supr. ubi in rem act.* meminerit ejus quod notavit in *d. l. Si priusquam. lib.* 9. ad Africanum, seperandum esse eum qui rem non defendit ab eo qui latitat lite deserta.

## XXXIX. Enarratio.

1 Ut supra dictum est) Tit. 33.

2 Primus Theodosius senior) Aliis placet præscriptionis triginta annorum auctorem esse Theodosium juniorem. Vide Jacobum Sirmondum ad Apollinarem Sidonium libro 8. epistolarum 6.

3 Ut ostendi Observ. 18.) Capite 26. In veteri Menagii inscriptio d. legis 3. hæc est: *Honorius et Theodosius A. A. Asclepiodoto.*

4 Et puberibus minoribus 25. an.) Non etiam pupillis cujus ætas triennio subtrahitur.

5 Observat. 10.) Capite 12.

6 Adversus bonæ fidei poss.) Hoc enim tollitur præscriptione longi temporis, ut *sup. tit.* 36.

7 Cassiodorus) Libro 5. 37.

8 Excepta tributorum causa) Vide Eustachium de præscription. cap. de quadraginta ann. §. 2. et Cujacium cap. 31. Scholiast. ad leg 6. in Basilic. Constantinum Harmenopulum Epitom. libro 1. tit. 3. §. 57. in *d. l.* 6. *profligari*, in Basilicis exponitur, ἀπαιτεῖσθαι· *exigi*, et ita accipe in *l. ult. infr. de fund. patrimon.*

9 Ut si quis dicatur esse cohortalis) Præscriptione quadraginta annorum repellitur, qui quem vindicat cohorti.

10 Excipitur tantum condicio curialium) Qui neque præscriptione quadraginta annorum solvuntur oneribus curiæ.

11 Constit. Theodosii) *d. l.* 3. ante Anastasium actio hypothecaria adversus debitorem erat perpetua.

12 Finitur quadraginta annorum) Et debitor igitur præscriptione tricennii personali actione liberatur hypothecaria vero non item. Cujacius in recitat. ad hunc titulum ait, quantum ad pignus attinet, naturalem obligationem non videri sublatam. Atqui cum principalis causa non consistit, nec ea quæ sequuntur locum habent, *l. Cum principalis* 179. *de regul. jur.* nec igitur perempta actione principali, seu personali, consistere poterit hypothecaria. Respondet Cujacius in *d. l.* addi plerumque, non semper, et ita etiam Fulgosius.

13 Qui ejus nomine) Debitoris nomine.

14 Quive dum post mortem) Posteriori creditori, qui post mortem debitoris pignus suo nomine possidere incipit, sufficit præscriptio tricenaria: nisi tempus conjungere velit, quo debitor pignus possedit, vel ipse nomine debitoris, cum tempore, quo ipse possedit suo nomine post mortem debitoris: tunc enim necessaria est præscriptio quadraginta annorum. Vide Cujacium in recitat. ad *l.* 7. *hoc tit. sub initium.*

15 Redegit ad triginta annos) Vide sup. ad titulum. fin. reg.

16 Vel obsignandæ et dep.) Si prior nolit accipere.

17 Quanto adversus eum si possid) Jus offerendi perimitur præscriptione triginta annorum.

18 Rogerius bene existimat) In dialogo de præscriptionibus Constantinus Harmenopulus Epitom. libro III. tit. 5. §. 36. creditor et hæres ejus non habet longi temporis præscriptionem, si pignus non reddat, exoluto omni debito, *neque præscriptionem triginta an.* οὔτε τὴν τριακονταετίαν, sic legendum et vertendum. Vide Cujacium ad *legem Pignori. D. de usurp. et usucap.*

19 Ejus diei pensionem amittat) Non sequentis temporis.

20 Ut recte Martinus accepit, *l.* 7. §. *ultim.*) Cujus sententiam recentiores sequuntur, teste Joanne Fabro.

21 Nulla facta differentia inter stipul. et leg.) Aliter Joannes, Azo in summa eum. 8. Accursius, Odofredus, et auctores Basilic. ut videtur, qui de legatis tantum loquuntur. *Jubet*, inquiunt, *et in annuis legatis computari tempus, non ex quo relicta fuerint, sed ex quo nata sit actio: nascitur autem in singulos annos:* Joannes Faber nullam differentiam facit inter stipulationes et legata, *sicut*, inquit, *nec textus facit.*

22 Ut Patricius adnotavit) Lib. 23. Basilic. tit. III. in secunda parte cap. 74. ubi Græcus interpres notat nihil immutatum in legatis annuis, quia plures actiones sunt, eæque principales.

23 Addam ex l. pen. eum qui mala fide) Si bona fide possederit, amissa possessione utilem vindicationem habet.

24 Quo prior possessor) Licet mala fide possederit.

## TIT. XL. *De annali exceptione Italici contractus tollenda, et de diversis temporibus et exceptionibus, vel præscriptionibus et interruptionibus.*

Lege 1, exceptionibus vel præscriptionibus, ut *l.* 1. temporales exceptiones, vel præscriptiones, legitimæ exceptiones vel præscriptiones. Duæ sunt appellationes ejusdem rei. Erant autem olim personales actiones perpetuæ in provincia, in Italia eis obstabat exceptio anni utilis. Hodie ex *l.* 1 *hujus tituli*, ubique locorum salvæ permanent usque ad trigesimum annum completum, nisi legitimo more interrupta tempora fuerint: nam ut litis contestatio, ita quælibet interruptio legitima perpetuat actionem, *l.* 3. id est, protendit in annos quadraginta, quia pro litis contestatione redit. In hypothecaria servatur præscriptio quadraginta an. adversus debitorem, et ceteros, de quibus *l.* 7. *sup. titulo proximo*, et hoc est quod ait *l.* 1. *hujus tituli*, sola hypothecaria, etc. quo loco duplex error errari videtur: primum quod a personalibus actionibus excipiat hypothecariam [1] quæ non est personalis: sed hoc ideo forte, quia personalis actionis accessio est, et non proprietatem, ut aliæ reales, sed nudam possessionem avocat; deinde quod ait, sola, cum sint et aliæ non comprehensæ Constit. Theodosii. Sed et aliis locis verbum idem nos fallet, si tam stricte accipiatur [2], ut *l. pen. sup. de op. lib. l.* 1. *sup. de bon. poss. contra tab.* §. *In bonæ fidei. Institut. de act.* Ceterum omnes personales, quæ minora tempora legibus definita non habent, finiuntur spatio triginta an. Unde dubitatur, quid sit statuendum de mistis actionibus Familiæ erciscundæ, Communi dividundo, Finium regundorum. Nam qua reales sunt, perimi videntur longo tempore, qua personales tricennio, quod magis obtinuit: et idem dici potest de petitione hereditatis [3], quæ etiam mista est actio. Et aliæ quæ nominatim recensentur in *l.* 1. non alia ratione recensentur, quam quod et de eis dubitaretur, de actione pro socio, quod et hæc mista videri posset vel ex verbis *l.* 1. *in. com. divid.* per comparationem acceptis [5], et de actione furti, aut vi bonorum raptorum, quæ et ipsa furti improbioris [6] actio est, quod videatur sæpius re [7] contrectata, ut quidam dicebant, et sæpius in furem nasci actio furti, atque ita nunquam compleri posse tricennium: et idcirco *l. Si cum quis.* §. *Quandiu. D. de furt.* non perire actionem furti, quandiu fur vivit, quod quid aliud est quam esse perpetuam: Sed placet etiam vivo fure eam finiri tricennio, nec assidua contrectatione sæpius nasci actionem furti. Cetera in hoc titulo perfacilia sunt, ne illud. impetentur tempora præscriptionum, et de interruptionis [8] novo genere proposito in lege secunda [9] addito veteribus, litis contestationi [10], conventioni executoria, novæ cautioni, mediæ possessioni domini, vel creditoris, solutioni usurarum, querelæ per libellum ad Principem perlatæ in annua præscriptione. Nec aliud notandum restat, quam ex *l.* 3. eum cui quis debet eandem quantitatem ex diversis causis, puta 10. ex testamento; 10. ex stipulatione, 10 ex mutuo, omnes causas et actiones in judicium deduxisse, et per hoc tempora præscriptionum interrupisse videri, si vel 10. petierit non adjecta causa, vel generaliter quod sibi debetur, vel si egerit personali aut hypothecaria, etiam eam actionem, quia nominatim non egit, quæ modo ex iisdem causis competat, in judicium deduxisse intelligitur. Diversum erit, si quis ex certa causa [11] certam quantitatem petierit, ut Jo. sentit recte, vel ex certa causa tantum, non expressa quantitate, vel si dissimiles quantitates debeantur, puta 10. 20. 30. ex variis causis, et petierit 10. nam quod ait in principio (*), et maxime ex similibus causis, sic accipitur, ut minime idem sit [12] ex dissimilibus causis.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 13.

Quod autem in fine, unius quidem specialiter, ita ex principio, unius quidem causæ summa, causa tamen non expresse.

## XL. Enarratio.

1 Lego, exceptionibus vel præscriptionibus) In veteri Menagii sic legitur: *et de diversis temporibus, et exceptionibus, præscriptionibus, et interruptionibus*, In ipsa lege: *Cum itaque nobis aliæ temporales exceptiones, vel præscriptiones* Et paulo post: *aliæ omnes legitimæ exceptiones, vel præscriptiones.*

2 Excipiat hypothec. quæ non est pers.) Est in rem. Vide consultation 30.

3 Si tam stricte accipiatur) Vide Cujac. ad *d. l. 11. D. de sponsal.* in recitat. ad lib. 16. Dig. Juliani.

4 De petit. hæred. quæ etiam mixta est ac.) Petitio hæreditatis in rem actio est, *l. Sin autem* 27 §. 2. *D. de rei vindic. l. Sed etsi lege.* 25. §. *Petitio.* 13. *D. de pet. hæred.* et in hæreditatem actio dicitur, l. *Pater.* 10 *in fin. D. de captiv. et postliminio rev.* Sed ea actione continentur etiam quæ nunquam hæreditatis fuerunt, ut pretia rerum venditarum, et pecuniæ exactæ a debitoribus: ed ideo mixta est actio, Cujac. in Parat. *D. de pet. hæred.* ex *l. Quod si in diem.* 16 §. 1. *eod.* et *d.* §. *Petitio*, et mixta dicitur in *l. Hæreditatis.* 7. *D. de petit. hæred.*

5 Per comparationem accepta) Accursius tamen magis ibi accipit positive, non comparative. Sed frustra recensentur heic, nisi de ea dubitatum esset.

6 Furti improbioris actio est) Raptor fur improbus dicitur ἀναιδὴς, *Instit. de bonis vi rapt.* fur improbior in l. *Item si.* 14. §. *Ceterum.* 7. *D. vi bonor. rap.*

7 Quod videatur sæpius re contrect.) *L. Quamvis.* 8. et *l.* 9. *D. de fur.*

8 Et de interruptionis novo genere) Interruptio est ῥῆξις χρόνου, ἤγουν τομὴ, καὶ διακοπὴ, Harmenopulus lib. 1. *tit.* 3 § 11. *ruptio temporis, sive actio et intercisio, quod non patiatur tempora continuo computari, sed cœptum tempus interpellet, et interrumpat*, ut idem ait.

9 Proposito in l. 2.) Si nemo sit qui conveniri possit, veluti si possessor absit, vel infans sit, aut furiosus, vel difficilis conventu, interrumpitur præscriptio contestatione ex scripto habita apud Præsidem, vel Episcopum, vel defensorem civitatis. Sin autem illi adfuerint, δημοσίᾳ προθήσει τὸν λίβελλον *publice libellum proponet*, ut est in Basilicis, ubi possessor domicilium habet, tabulariorum manu subscriptum: vel si civitas tabularios non habeat, trium testium subscriptiones adhibebit.

10 Litis contestationi) De his Cujac. ad l. 7. *supra, tit. prox. ad fin.*

11 Ex certa causa certam quantitatem petierit) Puta centum ex stipulatione, tempora præscriptionum interrupisse non videtur.

12 Ut minime idem sit ex dissimilibus causis) Quantitatibus, ex Glossæ sententia, quæ Cyno et Fulgosio non placet, et utique verior est sententia Joannis.

## TIT. XLI. *De alluvionibus, et paludibus, et pascuis ad alium statum translatis.*

Hujus tituli coaptandi cum superioribus, qui de præscriptionibus sunt, triplex est ratio. Prima, quod alluvione et inundatione de quibus in hoc titulo agitur, possessio, et consequenter præscriptionis tempus interrumpatur, *l.* 3. §. *Labeo. D. de acquir. poss.* nec mirum, cum et his modis 1 dominium amittatur, *l. Si ager. D. quibus modis ususfr. amitt.* Altera, quod præscriptio temporis quælibet non tantum fundum complectatur, sed etiam id quo fundus crevit per alluvionem, sive crevit ante, sive post acquisitam præscriptionem, quia jus et conditionem sequitur fundi principalis, *l. Si ego.* §. *Quod tamen. D. de Publ. in rem act. l. Puto.* §. *Id quod amnis. D. fam. erciscund. l. Si fundus. in pr. D. de pign. l. Item si fundi.* §. *Huic vicinus. D. de usufr.* Tertia, quod ut in fine superioris tituli scriptum est, præscriptiones 2 compositas esse adversus negligentes, ita etiam jura alluvionum sint recepta adversus negligentes, qui ripam, qua sui agri terminentur, munire aut reficere contemnunt, auctor Cassius apud Urbicum 3 et Boet. 4 nam etsi mutare naturalem alveum fluminis nemo possit, tamen ripam suam munire sine injuria accolarum potest; et vero debet, ne quid ei abstrahatur alluvionis jure, l. 1. *hoc titulo*, quod tamen non ita abstrahi potest, ut alluvione, et vi quoque majore, sicut nec si fundum amnis circumeat, et in insulæ formam redigat, priore alveo derelicto, ejus desinit is fundus esse cujus fuit, ut *l.* 1. §. *Item si amnis. D. de flum.* quod circumluvionem M. Tullius appellat 5, et Festus 6 circumluvium: quod et jus prædiorum esse ait, quia vix circumluitur cujusquam ager, quin et paulatim alluendo augeatur, *l. Ergo.* §. *Tribus. D. de acquir. rer. dom.* ex quo loco idem etiam colluvium appellari potest. Ergo et alluvio jus prædiorum est, et circumluvio, quæ vix unquam existit sine alluvione: et alluvio igitur jus prædii, quo contrarii prædii 7 portio ei accrescit, donante flumine 8 publico in Glossis, προσθήκη καὶ πρόσκλυσις τοῦ ποταμοῦ. Non est jus fisci aut Principis, ut ab eo emi, vel dono peti possit, quasi possessione vacans, cum nec ei tributum indici possit, quia incerta possessio est, ut rectissime docet integrior *Nov. Theod. de allur.* ex qua sumpta est *l.* 3. *hujus tituli*, et certæ tantum possessioni tributum indicitur. Qui incertæ addiceret, veluti possessæ alluvionum beneficio, videretur ignorare alluvionum vitia 9, id est, inconstantiam, mutabilitatem, et crebram veluti tempestatum commutationem, et rem iniquam 10 possessoribus indiceret. Eodem jure sunt paludes et pascua 11, quæ infertilia cum essent et squallida prædia 12, possessores suo sumptu et opere fertilia fecerunt, ut nec a fisco vendi, nec a Principe donari, nec tributis onerari statim possint; hanc immunitatem mereri eum qui agrum palustrem et inutilem exsiccavit, exaravit 13, excoluit.

## XLI. Enarratio.

1 Cum et his modis domin. amittatur) Id Accursius negat ad *d.* §. *Labeo.*

2 Præscriptiones compositas esse) Sic ibi ex vett. legit Cujacius ad tit. de exception. Inst. In veteri tamen Menagii legitur, *oppositæ.*

3 Apud Urbicum) De limitibus agrorum.

4 Et Boetium) De Arithmetica

5 M. Tullius appellat) 1. De Oratore.

6 Et Festus) *Circumluvium*, inquit, *jus prædiorum.*

7 Quo contrarii prædii portio) Quod est e regione.

8 Donante flumine publ.) Lucanus.

*- - his rura colonis*
*Accedunt donante Pado.*

9 Alluvionum vitia) *d. l.* 3.

10 Rem iniquam possessoribus indiceret) Pro *induceret*, Cujacius legit, *indiceret.* Vetus tamen Menagii nihil mutat.

11 Paludes et pascua) *d. l.* 3. *Vers. similiter.*

12 Squallida prædia) Vide ad titulum ultimum libri quarti.

13 Exaravit) Cicero 5. in Verrem: *Aratorum liberos, quorum patres tantum labore suo frumenti exarabant, eo cibo esse usos.*

## TIT. XLII. *De sententiis præfecti prætorio.*

Superiori tractatui de possessione et ejus affectis, vicinus est tractatus de missione in possessionem, quæ fit sententiæ judicis exequendæ gratia, et inter genera possessionum adnumeratur, *l.* 3. §. *ult. D. de acq. poss.* et possessio in jure sæpissime appellatur, at de ea quia dicturus est tit. 72. ideo de sententiis judicum prius dicere instituit, quarum exequendarum causa illa possessio comparata est: et incipit a summis judicibus 1, hoc est a sententiis præfectorum prætorio, ut doceat adversus sententias præf. prætorio quamvis appellari 2 non possit, διὰ τὸν ὄγκον 3 καὶ τὸ ὕψος τῆς ἀρχῆς, ut Theodorus Hermopolites 4 ait, l. 19. *et* 30. *et* 33. *inf. de appell.* tamen per libellum supplicari Principem posse 5, ut causa retractetur 6, non quandiu in magistratu sunt, sed postquam successorem acceperunt 7 intra biennium: quod utique verum est, etiamsi pro curia, vel utilitate publica sententiam tulerint, qui præcipuus finis fuit hujus Constitut. nempe ut abrogaretur vetus Constitutio, quæ adversus sententiam pro curia latam supplicari vetabat: nam adversus alias sententias etiam ante hanc legem semel supplicare licebat, *l.* 5. *sup. de precib. Imp. off.*

## XLII. Enarratio.

1 A summis judicibus) Vide titulum 26 libri 1.

2 Quamvis appellari non possit) Cassiodorus 6. 3. *Pene est, ut leges possit condere, quando ejus reverentia potest negotia sine appellatione finire.* Sicut a sententia præfect. ur. appellari non potuit; Symmach. epistol. lib. 10. 55. postea potuit, *l.* 1. 2. *inf. de ædific. privat.*

3 Διὰ τὸν ὄγκον) Propter culmen dignitatis

4 Theodorus Hermupolites) Lib. 6. tit. 1.

5 Supplicari Principem posse) καὶ μέμψασθαι τῇ ἀποφάσει, et de sententia queri, ut est in Basilicis.

6 Ut causa retractetur) Appellationis loco inventum est remedium ἀναψηλαφήσεως, sive *retractationis.* Vide Cujacium ad Novell. 8. Hoc autem distat appellatio a retractatione, quod appellatione interposita suspenditur executio sententiæ: retractatio autem non suspendit executionem: sed nihilominus sententia procedit, et executioni mandatur, ut heic observat idem Theodorus.

7 Postquam successorem acceperunt) Nec Accursius, nec Joannes Faber intellexerunt verba hæc constitutionis: *post successionem.* Recta autem Fulgosius heic: Postquam, inquit, præfectus successorem acceperit: eandemque interpretationem adfert Cujacius ad Novell. 119. cap. 5.

## TIT. XLIII. *Quomodo et quando judex sententiam proferre debeat, præsentibus partibus, vel una absente.*

Regulariter ferri sententia nulla in causa debet, nisi utraque parte præsente, l. *De unoquoque. D. de re jud. l.* 19. *inf. ad legem Jul. de adul.* quod est ex illa lege duodecim tab. Præsente ambobus 1 litem addicito. At hoc in hoc titulo ponuntur, vel notantur casus, quibus una parte absente et indefensa lata sententia valet. Si quis post litis contestationem abest per contumaciam, vel si abest citra contumaciam. Sed hoc casu dicta in eum sententia appellatione 2 rescindi potest, *l. ult. hoc tit. l.* 2. *sup. de cond. ind.* nisi die feriato 3 dicta sit, vel alio loco, quam quem partibus condixerit judex, *l.* 4. *et* 5. illo nec appellationi locus est, nec restaurationi litis, *l. Properandum.* §. *Cum autem. supra, de jud. l. Et post.* §. *ult. D. eodem*, *l.* 1. *infra, quorum app. non rec. l. Ex consensu.* §. *ult. D. de appell. l. Liberto.* §. *penul. D. de neg. gest. l. Contumacia. in pr. D. de re jud. Novell.* 82. nisi ex justa et necessaria causa 4 abfuerit, ut l. *pen. hoc titulo*, *l. Ait prætor.* §. *ult. D. de minor. l.* 1. *sup. quibus ex caus. maj. l.* 4. *sup. de procur.* quo casu æquum est restitui aremodicium 5: Et sine restitutione, vel ap-

pellatione etiam ipso jure muoitus est absens et indefensus minor 25. an. utroque casu, *l. 6. hoc titulo, Acta. §. ult.* et *l. Contra. D. de re jud.* Item utroque casu etiam in liberalibus causis, una parte absente sententia ferri potest, *l. 4.* et *l. Juxta. sup. de lib. cau.* et in judiciis publicis non capitalibus, *leg. Absentem, D. de pœnis.* Alias vero in absentem, et sine defensione, qui litem non inchoavit 6, vel pro absente dicta sententia nihil valet, *l. Certum §. Si quis. D. de confess.* Item in eum qui litem inchoavit, non per contumaciam absentem dicta sententia, quasi in contumacem, ipso jure non valet, et sine appellatione rescinditur, et si damnatus sit absens ex edicto peremptorio, quod neque propositum est, ne in ejus notitiam venit, *l. 1. §. Item. D. quæ sent. sine app. resc.* Satis est, si propositum publice fuerit, licet in ejus notitiam non venerit: quia ejus quod proscribitur causari ignorantiam nemo potest. Satis si in ejus notitiam venerit, licet palam propositum non fuerit: nam et litteræ et denuntiationes sufficiunt, *l. 2. et 9. hoc titulo. l. 1. Cod. Theod. de pet. desert.* Denique satis est, si quoquo modo conventus fuerit, *l. De unoquoque. in fi. D. de re jud.* Conventio fit in personam. Alioquin non conventus 7 .i. ignarus edicti peremptorii, cuive nihil denuntiatum est, si damnetur ut contumax, sententia ipso jure nulla est, quia non est contumax qui ignorat se evocari, vel qui sine dolo malo abest .i. qui non frustrandi causa abest, *l. 3. 4. 5.* Est in *l. 4.* 8 et 5. duplex vitium, quorum vel alterum sufficeret vitiandæ sententiæ, quod die feriato vel alio loco pronunciarit judex, et quod in absentem ut contumacem, qui non erat contumax. Hoc ergo titulo ostenditur, quomodo sententia feratur una parte absente, semper servata solemnitate juris, ut ait *l. 8.* peracto ordine edictorum, ut *l. Si prætor. D. de jud.* non utique contra absentem semper, nisi contumaciæ perjurium mistum sit, ut *l. 1. sup. de adv. toll.* sed et nonnumquam pro absente, *l. 1. hoc titulo, l. Et post. D. de jud.* ut tamen si in plenum ei sententia non satisfaciat, pro parte litis damnum faciat, amissa facultate appellandi, et redintegrandæ litis, et victo refusis sumptibus litis, *l. Properandum. Cod. eod.* Ostenditur etiam quando, id est, quibus casibus una parte absente, quod est μονομερῶς, ferri sententia possit, et quibus non nisi utraque parte præsente. De definitione contumacis, quæ scripsi Observat. 18. 9 in hunc titulum transferri velim.

## XLIII. Enarratio.

1 Præsente ambobus) Ut absente nobis, et præsente nobis. V. Nonium Marcellum, et Aulum Gellium libro 17. 2.

2 Sententia appellatione rescindi potest, l. ult. h. t.) Lex ait, *litem inchoatam*, id est contestatam. Non recte igitur Hermopolites fingit, προκατάρξιν μὴ γενέσθαι, *litem contestatam non fuisse.* Fulgosius autem hæc scribit, nulla alia lege tituli nominatim comprehendi, quod de litis contestatione dicitur.

3 Nisi die feriato) Hoc casu sententia citra appellationem ipso jure rescinditur.

4 Nisi ex justa et necess. cau. abf. ut l. pen.) In qua post litem inchoatam citra contumaciam quis abfuit: veluti, inquit Hermopolites ἀπεστάλη παρὰ βασιλέως εἰς πόλεμον, ἢ εἰς πρεσβείαν, *in bellum missus est, vel munus legationis ei injunctum est a principe.*

5 Æquum est restitui eremodicium) Eremodicium est desertio litis inchoatæ, et tam ab actore quam a reo contrahitur. Hæsychius: ἐρήμη, μονομερὴς, δίκη, ὅταν μὴ ἀπαντήσας ὁ διωκόμενος ἐπὶ τὴν κρίσιν ἡττηθῇ. Scribe, ὁ διώκων ἢ διωκόμενος, et perfecta erit eremodicii definitio.

6 Qui litem non inchoavit) Litem contestatam non est.

7 Alioquin non conventus) μήπω ἀρξαμένου τινὸς δικάζεσθαι καὶ ἀπολειφθέντος: si litigare nondum cœperit, et absens fuerit.

8 Est in l. 4.) In l. 4. recte in veteri Monagii legitur, *absente et ignorante.*

9 Observat. 18.) Capite 30.

## TIT. XLIV. *De sententiis ex periculo recitandis.*

In superiore titulo unus præcipue casus propositus est quo sententia judicis ipso jure nulla est, puta si lata sit in eum qui post litem contestatam abesse cœpit quasi in contumacem ex edicto peremptorio quod neque propositum est 1, neque in notitiam ejus venit. In hoc titulo proponitur alius, si lata sententia sit sine scripto 2, si dicta, non lecta, nam judex sive magistratus sit, sive judex arbiterve datus a magistratu, sententiam suam literis perscriptam non notis, aut signis, ut *l. ult. tit.* 57. atque etiam manu sua obsignatam, ut est in *Novella Leonis* 45. per se ipsum ex libello publice partibus legere et recitare debet: alioquin sententia ipso jure nulla est. quod cum dicimus, hoc dicimus ex integro causam agi et judicari posse: et sententiam citra appellationem et restitutionem prætoria infirmari, nec sententiæ nomine dignam esse, *l. 1* et 3. nec ex ea judicati actionem vel exceptionem nasci, et judicati soluti repetitionem esse, l. 3. *tit.* 46. *l. 1.* et *ult. tit.* 58. Dixi publice 3 propter *l. 6. tit. seq.* Dixi per seipsum 4, et ex libello. Sed excipio præfectos prætorio 5, et alios qui illustrem administrationem gerunt, velut, quæsturam, aut præfecturam urbi, aut magisterium, et omnes viros illustres, qui ullam in Republica administrationem gerunt; sed forte ad speciem aliquam a principe judices delegati sunt, qui per officialem suum aut præconem sententias recitare possunt, *lege* 2. quin etiam quod non ponitur in *l. 2.* sine scripto sententiam ferre possunt. Cassiod. de præf. præt. 6. Verbo sententiam dicit: quid est quod non habeat commissum cujus est vel ipse sermo judicium? Verum additur in *l. 2.* recitatam semel ex scripto sententiam judicem neque corrigere, neque mutare posse. Quod correxerit vel mutaverit, ipso jure nullum esse, Seneca in declam. 7 et contr. *Judex quam tulerit de reo tabellam, revocare non potest.* Quæsitor non mutat pronunciationem. Apul. 1. Flor. *Tabella semel lecta nec augeri litera una, nec minui potest:* et hoc quidem certe distat sententia ab interlocutione, quæ et corrigi et mutari potest, *l. Quod jussit. D. de re jud.* et consistere ex non scripto, *l. Omnem. Cod. Theod. de appell.* Quod autem ait *d. l. Omnem* et *l. 2. hujus tit.* et *l. 4. Cod. Theod. eodem*, ex libello, quod *l. 3.* de scripti recitatione, quod alii auctores ex tabella 8, hoc est in rubrica utriusque Codicis, et in *l. 2. Cod. Theod.* ex periculo 9. Unde luce clarius apparet, periculum significare libellum 10 aut tabellam, aut pilam in qua sententia perscripta est, quod probavi Observ. 5. c. 25. Sane quod Æmilius Probus 11 in Epaminonda 12 periculum, Plutarchus 13 et Ælianus 14 στήλην, id est pilam, ut idem Probus loquitur in Alcibiade, vel titulum 15, ut Glossæ 16, indicem et scriptionem, in qua scribenda erat Epaminondæ condemnatio, ut in fœdere inter Allariotas 17 et Parios lingua Dorica conscripto, quod etiam hodie extat in Crete, jubetur fœdus conscribi εἰς στάλαν λιθίναν, id est *pilam lapideam*, et eadem ratione accusatoria inscriptio in crimen recte appellabitur periculum, ut *l. 15. inf. qui acc. non poss.* quod ea ea periclitatur accusator ne calumniæ reus fiat, sicut ea sententia judex 18 ne litem suam faciat, et ne teneatur edicto. Quod quisque juris et in utique qui condemnationem patitur, et omnes scripturæ nostræ, maxime in judiciis similiter pericula dici possunt, non etiam verba et voces 19 quæcumque volant.

## XLIV. Enarratio.

1 Quod neque propositum est) *L. 1. §. Item. D. quæ sent. sine appell. rescind.*

2. Si lata sententia sit sine scripto) Agathias libro 4. κρίσιν ἐπήγεν ἀνάγραπτον, ἐν ᾗ διετάττετο τὸν διαφθαρῆναι. Hincmarus Remensis in Opusculo 33. cap. 28. in fine: In libro sexto tit. 19. inter alia præcipitur: *Ut sententiæ, si sine scripto dictæ fuerit, ne nomen sententiæ mereantur. Quod legale decretum et in Passione Domini, super cujus caput posuerunt causam ipsius scriptam: et in Martyrum passionibus quando judicati sunt, observatum multotiens legimus.*

3 Dixi publico) τουτέστιν εἰς ἐπήκοον τῶν ἐν τῷ δικαστηρίῳ. *ita ut qui in judicio sunt, exaudire possint:* nam εἰ ἀνέγνω κρύφα, καὶ οὐχὶ δημοσίᾳ καὶ παρούσης τῆς οἰκείας τάξεως, *occulte et absentibus officialibus*, nulla est. Hermopolites.

4 Dixi per seipsum) δι' ἑαυτοῦ, *l. 1. hoc tit.*

5 Sed excipio præfectus prætorio) Theodorus Hermopolites ad *l. 1. hoc tit.* τοῦτο δὲ νόει ἐπὶ τῶν μικρῶν δικαστῶν· οἷον αὐτωρειανοῦ, ἀλοποῦ, καὶ τῶν ὁμοίων· οἱ γὰρ μεγάλοι δικασταὶ ὡς ὁ δρουγγάριος, ὁ ἐπὶ τῶν κρίσεων, ὁ πρωτασηκρήτης per officiales suos recitant.

6 Cassiodorus de præf. præt.) lib. 6. 3.

7 Seneca in declamat.) Controv. 8. lib. 3.

8 Quod alii auctores ex tabella) Aulus Gellius 5. 11. 19. *Decretum ex tabula recitavit.* Apulejus in Floridis: *Ipse Proconsul moderata voce rarenter, et sedens loquitur, et plerumque de tabella legit. quippe præconis vox garrula ministerium est. Proconsulis autem tabella, sententia est.* Pontius Diaconus in Pass. S. Cypr. *Et his dictis decretum ex tabella recitavit.*

9 Ex periculo) Et ita legitur in Codice Ægidii Monagii et Juliani Brodæi. In scripto tamen Lugdunensi, legitur *periculo:* et probat Sirmondus Antirrhetici cap. XI. et alibi. Probat et Hugo Grotius in Sparsione Florum.

10 Libellum) Marcus Tullius 5. in Verrem: *Illi ad deprecandum periculum proferebant alii purpuram Tyriam, etiam nonnulli Græca, venalesque Asiaticos.*

11 Æmilius Probus) Aut quod verius est, Cornelius Nepos.

12 In Epaminonda periculum) Quidam tamen apud Nepotem legunt: *periculum.* De quo vide Heraldum Observat. cap. ult. Salmasium in Observat. ad jus Atticum cap. 8. Heraldum adversus Salmasium cap. 7. Eundem Salmasium de modo usurarum cap. 15. Cujacium sequitur Savaro ad Nepotem.

13 Plutarchus) In Apopht.

14 Et Ælianus) ποικίλης 13. 48.

15 Vel titulum) D. Hieronymus libro 2. in Oseam cap. 10. Pro simulachris LXX. verterunt στήλας, quas nos statuas vel titulos appellamus, quæ propria dæmonum sunt, aut hominum mortuorum.

16 Ut Glossæ) Glossæ Græcolat. στήλη *cyppus, titulus, scriptio.* Latinogræcæ: *Index*, ἔλεγχος, Andocides orat. 1. καὶ αὐτούς τε ἀποθανόντας, καὶ τὰ χρήματα αὐτῶν δημευθέντα· πρὸς δὲ τούτοις ἀναγραφέντας ἐν στήλαις. Scholiastes in στηλ. 2. Sancti Gregorii Nazianzeni, στήλη δέ ἐστι λίθος, ἢ χαλκὸς ἐν ἐπιμήκει τετραγώνῳ σχήματι ἐν ᾧ ἐγγέγραπται ἡ τοῦ στηλιτευομένου ὕβρις, quæ etiam extant apud Suidam.

17 Ut in fœdere inter Allar.) Edidit Fulvius Ursinus post librum Antonii Augustini de Legibus.

18 Sicut ex sententia judex) Judici libellus, ex quo sententiam recitet, periculum est famæ et existimationis, inf. tit. 1. lib. 9.

19 Et voces quæcunque volant) Virgilius XI. Æneid. —— *sed non replenda est curia verbis. Quæ tuto tibi magna volant.*

## TIT. XLV. *De sententiis et interlocutionibus omnium judicum.*

In hoc titulo proponuntur alii casus quibus sententia judicis ipso jure nulla est, qui et cum illis, qui ante expositi sunt, comprehen-

ducitur generali definitione l. 4. at contra solitum judiciorum ordinem prolatæ sententiæ nullam vim obtineat. Sententia igitur est decretum a judice interpositum servato ordine judiciorum de summa aut capitulo quodam litis, quod absolutionem rei [1] continet, vel condemnationem certam actoris aut rei. Decreti nomen latius patet quam sententiæ. Nec enim ut omnis sententia est decretum, ita decretum omne sententia. Absolutionem vel condemnationem requiro ex *l. 3. et* 11. [2] secundum quas et sententiam definitivam, quæ indicit jusjurandum, accipi volo [3] *l.* 3. 11. et 12. *sup. de reb. cred.* et absolutionem vel condemnationem certam, ut secundum l. 7. et 9. sententia certos habeat fines, certam decisionem litis, certæ rei quantitatisve certam et plenam cognitionem [4] pronunciationemque. Et condemnationem actoris, vel rei ex *l.* 14. ut ea sententia Papiniani, licet formula actionis lite sit concepta in reum. Condemnat eum judex, tamen si in ea ipsa re [5] ex qua agit actor reo debere deprehendatur, non reus actori, actor condemnari possit, etiamsi, quod Justinianus addit, forum rei, quod actor sequi cogitur actori sit forum incompetens. Et de capitulo sive membro litis [6] ex *l. penult. hoc titul.* et *l.* 12. *sup. de reb. cred.* Quod vero dixi servato ordine judiciorum, multa complectitur, ut feratur sententia [7] publico loco, *l.* 6. et ex legibus non exemplis, nec si per obreptionem forte princeps, aut major magistratus [8] aliquando judicaverit contra leges *l.g.* 13. Inconvenientia fere omnis exempla esse ut Cyprianus ait de sing. cler. quibus Jurisperiti fallaces ad inludendos judices inconvenientibus exemplis velut similes conjecturas juris objiciunt. Ad ordinem judiciorum [9] etiam hoc pertinet, ut in eum fiat condemnatio in quem lis contestata est, in procuratorem, vel in dominum litis *l.* 4. Nam etsi executio judicati fiat in dominum litis, *l.* 4. *D. de re judic.* non tamen fit condemnatio in eum, si judicium non acceperit, sed in procuratorem [10], qui nomine ejus judicium accepit civile, non criminale, ut *l. ultim. inf. de injur.* Nam et cur mallet quidem litigare per procuratorem nisi ut suo nomine condemnationi non insereretur, aut ne ipsi præsentes condemnentur, atque ita si forte famosa sit actio conservent existimationem suam? Et illud quoque ut ne quis judex de eadem re [11] suam vel antecessoris sui sententiam retractet, *l.* 9. *hoc titu.* *l.* 4. *infr. sent. res. non pot.* De eadem re, inquam: Nam qui sententiam tulit de possessione postea non prohibetur sententiam ferre de proprietate, *d. l.* 9. *l.* 3 *inf. si a non comp. jud* quia alia res est. Et rursus sententiam dico quia interlocutio retractari potest, quæ ut ait ad *d. l.* 9. plerumque rem non perimit [12], et ait plerumque quia interlocutio aliquando rem fere perimit, velati admissa exceptione peremptoria, *l.* 37 *Cod. Theod. de appell.* vel adeetato reo absente, et abeigeatis bonis, *l.* 2. *inf. si pen. app. mors. inter.* Interlocutio est præceptum judicis in principio aut medio litis interpositum, quod ad finiendæ litis præparationem spectat non etiam finit [13] sive perimit litem, id et præjudicium dicitur, et jussum, et articulus [14] et improprie sententia, et suasio in specie [15] *l.* 7. ts quæ inter propinquos judicis suasio, ut de re transigant etiamsi honestissima, tamen vim transactionis, aut acceptilationis non habet, sicut nec interlocutionem vim stipulationis habere placet, *l.* 4. *inf. com. epist.* At sententia et stipulationis et acceptilationis vim habet quia civilem obligationem parit [16] et tollit. Cetera quæ sunt in hoc titulo, aliis locis exposuimus.

## XLV. Enarratio.

1 Quod absolutione rei cont. vel condemnat.). Et ideo si judex suaserit proximis personis, ut de re transigerent, et paciscerentur, hac suasio litem non perimit: non enim sententia est quia condemnationem vel absolutionem non continet, ut ajunt auctores Basilic. ad *leg. 7. hoc titulo*

2 Requiro ex l. 3. et 11.) Raphael etiam Fulgosius legem 11 ex *d. l.* 3. interpretatur.

3 Accipi volo in *l.* 3. 11. et 12.) Et ita quoque interpretantur Græci ad *d. l.* 11. his verbis: ἵνα μέν τοι ἐπαγάγῃ τι ὀφείλει γίνεσθαι μὴ ὑποτελεσθησομένου τοῦ ὅρκου; *at tamen addat, quid fieri oporteat sacramento præstito, id est ut subjiciat jurantis absolutionem, aut non jurantis condemnationem.*

4 Certam et plenam cognitionem pron.) ἀπόφασίς ἐστι λύουσα ὑπόθεσιν παντελῶς: *Sententia est, quæ causam penitus dirimit.* Hermopolites. Vigilius Episcopus Tridentinus in disput. inter Sabell. Phot. Arr. et Athanas. *Probus judex dixit: Semiplenam non oportere sententiam inferre; vestra etiam prudentia mecum pariter recognoscit.*

5 Tamen si in ea ipsa re) In ea ipsa lite. Præter Albericum, quem adfert Cujacius in recitat. et ad Novell. 96. Christophorus quidam putabat hanc legem nihil ducere de reconventione, referente Fulgosio ad l. 14. Idem sentit Cujacius ad *l.* 11. *D. de jurisdiction.* Id *d. l.* 14. lege *rei judicare*, ex veteri Meoagii, et Fradini editione.

6 Et de Capitulo, sive membro litis) ut Græci ad l. 12. sup. *de jurejur.* κεφάλαια. ἢ τῆς δίκης μέρη: *Capita, seu litis partes.*

7 Ut feratur sententia publico loco) Non λαθραίως, *non clam*, ut in Basilicis.

8 Aut major magistratus aliq. jud. cont. leg.) Solebant scilicet minores judices, si major magistratus aut Senatus quid occupasset judicare, in judicando id sequi, ut heic scribit Hermopolites.

9 Ad ordinem judiciorum) Mos judiciorum est, ait Hermopolites, ut primum sententia scribatur, deinde publice legatur, et si minor judex sit, ut per seipsum legat, et recitet.

10 Sed in procuratorem) Si per procuratorem lis contestata sit, condemnatio fit in procuratorem, non in principalem, seu dominum litis, qui in judicio non fuit, ut est in Basilicis. Sin autem per dominum lis contestata sit, in dominum condemnatio fit.

11 Ne quis judex de ead. re suam retractet) Tertullianus de pudicitia capite 14. *Quid judicem indagere conveniet, quid pronunciatione decederit? an quod interlocutione suspenderit? et utique eum judicem, qui non solet ea quæ destruxit, reædificare, ne transgressor habeatur.* Vide titulum 44. sup. et Obs. 20. 32.

12 Plerumque rem non perimit) Sed suspendit, Tertullianus loco citato

13 Non etiam finit, sive perimit litem) Litem non perimunt, αἱ ψιλαὶ διαλαλιαί, *nudæ interlocutiones*, ut addunt Basilica ad *leg.* 9.

14 Et articulus) In *l. Ab executione.* 5. *inf. tit.* 65

15 Et suasio in specie legis 7.) Auctores Basilic. lib. 9. tit. 1. c. 72. in interpretatione *d. legis* 7. συνεβουλευσεν *monuit eos*: et mox: ἡ τοιαύτη κέλευσις· *ejusmodi jussum.*

16 Quia civilem obligationem parit) *L. Julianus.* 60. *D. de condict. indeb.*

## TIT. XLVI. *De sententia quæ sine certa quantitate prolata est.*

Quod dictum est titulo superiore *l. 7. et* 9. sententiam certis finibus concludi, id ita specialiter in hoc titul. declaratur, ut qua de re actum est, certam sententiam esse oporteat [1] pecuniæ vel rei certæ: alioquin sententia non est .i. judicii et litium finis, et subintellige in hoc titul. vel certa re, ex §. *Curare. Institut. de act.* Certa autem est pecuniæ quantitas, vel rei qualitas, non tantum si nominatim exprimatur, sed et si intelligatur, et repeti possit ex libello conventionis, vel instrumento obligationis, vel parte aliqua actorum, l. 3. *hoc tit. l.* 5. *§. ult. l.* 59. *D. de re jud.* vel ex legibus ipsis et jure publico, ut in specie *l.* 1. [1], si ita judex pronunciaverit: L. Titio G. Sejum ex causa venditionis C. debere videri [2], cujus pecuniæ quoad eam persolverit. L. Titio, G. Sejum usuras dependere placet. Nam quæ non est expresse usurarum quantitas, satis intelligitur ex ipso jure, et titul. de usuris rei jud. Et observandum est l. 1. diem legitimum judicati faciendi judicem non tantum prorogare, vel coarctare posse, ut *l.* 2. *D. de re jud.* sed et ne dare quidem, ut si jubeat usuras præstari statim a die sententiæ quoad sors omnis, quæ in condemnationem deducta est, persoluta sit. Rata etiam sententia est et justa, si procurator Cæsaris fisco, vel si curator Reip. Reipub. indemnitatem præstari jubeat, l. 2. *hoc tit. l.* 5. *sup. tit. prox.* (Jubere est verbum commune [3] sententiæ et interlocutionis) quod tamen non ita erit, si quis alius judex inter privatos similem sententiam ferat: quia privatorum domesticæ rationes hodie non sunt certæ, ut et Asconius notavit [4], publicæ fisci, vel Reip. rationes sunt liquidæ et certæ, ex quibus indemnitatis quod est in sententia nomen facile explicari potest. Alias vero sententia sine certa quantitate prolata ipso jure nulla est, *l.* 3. et 4.

## XLVI. Enarratio.

1 Ut in specie legis 1.) *legem* 1. intellexere Basilic. auctores, et Fulgosius, qui eam accipiunt de usuris dependendis a die sententiæ quoad sors quæ in condemnationem deducta est, persoluta sit. Facessat igitur Glossæ interpretatio, Joannis Fabri, et aliorum existimantium, *d. l.* 1. accipiendam esse de usuris in stipulationem deductis.

2 Centum debere videri) Hoc verbo judices in sententiis uti solitos docet Cujacius observationum 3. 26.

3 Jubere est verbum commune) Vide tit. superiorem ad finem.

4 Asconius notavit) 3. in Verrem.

## TIT. XLVII. *De sententiis, quæ pro eo quod interest, proferuntur.*

Quod dixit titulo superiore sine certa quantitate prolatam sententiam non valere, verum est, etiamsi incerta petitio actoris fuerit ut *l. ult. D. eod. l. ult. sup. de an. excep.* vel si egerit de incerta quantitate, §. *Curare. Inst. de act.* ut si egerit in id quod interest, cujus incerta est quantitas, et per hoc actio in id quod interest incerta vel incerti actio dicitur passim in jure, quæcunque ex causa agatur. Nam et cum incerti agitur in id quod interest si id judex censeat esse præstandum, eo nomine condemnationem facere debet in quantitatem certam, condemnationem taxatæ quantitatis, ut ait *l.* 3. *in fi. inf. de inut. stip.* et taxatæ quantum possibile est, ut ait *d.* §. *Curare.* ut in Constit. istius tit. etiam Justinianus ait, se, prout possibile est, taxationem ponere condemnationi in id quod interest: Nec enim facilis ejus positio est, quia non liquet utique semper quantum cujusque intersit, propterea quod ea res [1] pendet ex facto sive negotio proposito, pro cujus varietate varia etiam inducitur ratio ejus quod interest, modo major, modo minor [1] quam si res circa quam ea incidit utilitatis ratio, modo rei omnino compar, et ut in obscuro est plerumque facti causa, et difficilis probatio ejus, ut in *l.* 3. *D. de inter. in jur. fac.* dicitur plerumque difficilem aditæ hæreditatis, quæ res facti est, probationem esse, ita plerumque difficilis est probatio ejus quod interest, *l. ult. D. de prot. stip.* quo fit ut in obscuro ejus quoque æstimationem judex sæpe redigat ad exiguiorem summam, quasi in excessu majus sit delictum, quam in defectu, ut idem ab initio vitandæ hujusce obscuritatis causa in stipulationibus, quæ in id quod interest concipiuntur, plerunque contrahentes certam quantitatem exprimant, ut item Justinianus in hoc titulo, quantum potest judici, in cujus arbitrio [2] posita est taxatio ejus quod interest, det legem quam sequatur. Judicialis enim

quæstio hæc est, quatenus cujusque interest, quantumque sit æquum eo nomine præstari. Quod si quæsieris definitionem ejus quod interest, dicam esse incommoditatem rei 4, vel actoris, quæ culpa adversarii contingit. Aliter, pecuniariæ quantitatis rationem, quæ ad nos pertinet. Aliter, quod per adversarium amisimus, vel habere non potuimus. Aliter, id quo jus nostrum adversarii culpa deterius factum est. Vel potius, ut Bartolus, quæ utilitatis nomine 5 frequentius in jure id quod interest significatur, Utilitatem justam quæ nobis abest, vel utilitatem, quam ex re ipsa, qua de agitur, haberemus, vel adsequi potuissemus, si damnum non dedisset, lucrumve nobis adversarius non intercepisset. Separat autem Justinianus casus certos ab incertis. Casus vocat themata, ut est in Basil. pro, *in omnibus casibus*. ἐν πᾶσι τοῖς θέμασιν, quas Julianus noster 6, *propositiones*. Et casus certos, qui certam habent quantitatem, vel naturam, id est, quibus directo, et principaliter proponitur agi de certa pecunia, vel de corpore certo rei, certam naturam accipiens pro substantia certi corporis: ut pro exemplo dat venditiones, quæ certum pretium et taxatam quantitatem habent, f. l. *supra, de rerum perm.* et non certam, raro incertam, nec nisi cum alea et spes emitur 7. Et locationes, in quibus etiam certum est pretium, et certa res; sed interdum etiam incerta, ut si quid faciendum locavero. Tum addit generaliter, et omnibus contractibus, quia ex omnibus contractibus certum condici potest, *l. Certi. D. de reb. cred.* Et his omnibus casibus certis Justinianus definit, id quod interest non posse dupli quantitatem excedere .i. re principali altero tanto amplius esse non posse, ut si per venditorem mora fiat quo minus res tradatur, et agat emptor ex empto quanti sua interest rem habere, pretium consequitur quanti rem emit, si id prænumeraverit, et quanto pluris ea res hodie est, *l. 1. l. Si sterilis. §. Cum per venditorem. D. de act. empt.* modo duplum non excedat: Nam si res empta sit x. quæ hodie digna sit xxv. emptor non consequetur ultra xx. nempe x. pretii nomine 8, quæ numeravit, et alia x. .i. ἰσόμετρον ut Theod. Hermopolites in hanc legem, nomine ejus quod interest supra pretium quo res venit. Pono pretium prænumerasse, quod idem Theodorus πρόχρειαν vocat 9, Latini *promutuum* et antecessum, quia si non numeravit, aut eo nomine venditori satisfecit, venditor qui rem non tradit moram facere non videtur, *l. Julianus. §. Offerri. D. de act. empt.* et ejus quod interest, ratio non habetur nisi post moram. Pono etiam speciem in actione ex empto. Nam si post traditionem rei, et moram emptoris, de pretio agatur ex vendito, in eam non dicimus venire id quod interest, quod proprie est accessio rei certæ, sed usuram, quæ proprie est accessio quantitatis, *d. l. Julianus. §. Ex vendito.* Nec tamen venit quasi usuræ, .i. fœnus, sed quod interest moram non adhibuisse emptorem, *l. Socium. D. pro soc.* quia non propter lucrum actoris, sed propter moram rei infligitur 10. Fœnus propter lucrum, etiamsi nihil actori interest, sicut pœna in conventionem deducta, *l. Cum pœna. D. de rec. qui arb. rec. l. Si stipulatio. §. Alteri. D. de verb. obl.* Usura, quæ propter moram non est fœnus, sed pro eo quod interest, infligitur, ut non male idem Theodorus, cujus in hanc legem interpretationem apponam, in extremo hujus synopticæ ita scribit, τὸ διαφέρον, ἤτοι τοὺς τόκους, confundens cum usuris id quod interest. Utrumque ex mora debetur, et modus atque finis idem est utriusque, et utrumque pœna. Nam pœna est quicquid ultra rem principalem exigitur. Sed alia infertur etiam ei, cujus nihil interest ex conventione, alia ei tantum cujus interest, ut usura, vel quanti interest, quod propter moram infligitur officio judicis. Usura illa pœna dicitur, *l. Lecta. D. de rebus cred.* et id quoque quod interest; *l. ult. D. de eo quod cer. lo.* et in hac constitutione dum Justinianus rationem reddens a se coarctatæ rationis ejus quod interest, ait: Cum sciamus etc. quod interest vocat pœnam, et verbum, proferantur, verbum est latius tituli: et hic igitur sensus, congruum esse naturali æquitati ut sententiæ, quæ pro vobis quod interest proferantur, proferantur cum modo æquo et pari, ne forte major pœna, quam culpa sit, quamvis humanitas æquitasque patitur, et æquius esse culpa pœnam citeriorem esse, quam pœna culpam, τὴν φύσιν, ut Theodorus ait 11 τὴν συμμετρίαν ἀσπάζειν. Omnem culpam, sive moram per odium paremve pœnam exigere, et minorem potius quam majorem. Humanitatis hanc esse legem, ex qua fit ut in obscuris voluntatibus 12 defunctorum, aut contrahentium quod minimum, in paribus sententiis judicum 13, quod mitius est, sequamur, in controversiis, sive dubiis quæstionibus juris, in medium eamus potius 14, quam in summum, vel imum: melius esse ad summum vel imum, quam in summo vel in imo. Porro usura quacumque ex causa infligatur, jus vetus est ut duplum non excedam. Nam ubi sortem æquavit quod postea usuræ pernumeratur 15, deducitur de sorte: et ab usura exemplum pervenit ad id quod interest. et eadem quoque ratio servabitur in pœna, quæ pro usuris, vel quæ pro eo quod interest in stipulatum deducitur. In causa evictionis certum olim erat, venditorem ultra duplum non subire periculum evictionis, ut responsum ad Africanum *l. 44. D. d. act. empt.* quia moris erat ex ea causa duplam tantum cavere. At Justinianus in omnibus aliis causis idem vult obtinere, ut id quod interest supra duplum non præstetur in casibus certis. In casibus autem incertis, qui certam et finitam quantitatem vel rem non habent, Justinianus ad finem dupli non taxavit id quod interest; sed arbitrio judicis reliquit, ut ipse æstimaret in rei veritate quantum interesset actoris vel rei. Nec enim incertæ et infinitæ rei alia potuit quam infinita regula constitui, ut Aristoteles ait 16, τοῦ ἀορίστου ἀόριστον καὶ τὸν κάνονα εἶναι. Proinde in casibus certis Constitutio taxat id quod interest, in casibus incertis officium judicis, ut si de fundi possessione agatur, quæ res est incerta, quia neque quantitate, neque corpore certo constat, quanti interest officio judicis æstimatur, *l. penul. §. ultim. uti poss. l. 1. §. Ex die de vi, et vi arm.* itemque si agatur de restitutione operis, quod vi aut clam factum est, quia restitutionis, utpote facti, causa incerta est, quanti interest restitutionem fieri, officio judicis æstimatur, *l. Semper. §. In hoc. Quod vi, aut clam* ex rei veritate, *l. 9. § ult. D. de aqua, et aquæ pl. arc.* ut in hac lege Justinianus ait, in casibus incertis, quod revera inducitur damnum hoc præstari. Idemque servatur in obligationibus faciendis *l. Si quis ab alio. in pr. D. re jud.* ut quanti revera interest, spectetur vera quantitas, non quantacumque ex affectione 17, vel utilitate petitoris, *l. 2. §. ult. Qui satisd. cog.* et cum agitur de cautione præstanda, quum etiam res incerta, incorporalis, immanifesta est, *d. l. Si quis ab alio. in pr.* Nec enim judex aliud spectat quam quod revera actoris interest, nec animum attendit commentitiis, vanis aut longius arcessitis, et excogitatis causis, articulis, allegationibus partium, ut si alleget qui stipulatus est caveri sibi pro Titio debitore suo, etiamsi in præsenti nihil sua interesit Titio locuplete, se vereri, et timere tamen, ne Titii labascat fides, aut facultas, atque ideo sua interesse, ut sibi caveatur, quod ille inops fieri possit, judex vani timoris et adventitii casus nullam rationem habet, quia et hi casus, hive timores, hæ cogitationes, hæc commenta sive frivola nulla æstimationem recipiunt, *d. l. Si quis ab alio. l. 6. D. qui et a quibus man.* Et hoc exemplo adhibito, possis luculenter explicare quod ait Justinianus in hac lege, in casibus incertis judicem non debere metiri id quod interest ex quibusdam machinationibus, 18 etc. Theodorus his exemplis utitur. Ago in te quod L. Titium me hæredem instituere volentem testamentum facere prohibueris actione in factum, in id quod interest, et inter cetera dico per te factum, ne ad me perveniret ex ea hæreditate prædium, quod in ea erat belle ædificatum et amœnissimum, quod principi impensissimo pretio vendidissem, et se in reliqua me bona mitteret prætor, quæ insanis emptoribus magno vendidissem. Judex non habebit rationem hujus allegationis meæ, sed duntaxat communiter ea hæreditas quanti sit æstimabit. Insulam intra certum tempus fieri stipulatus sum, et transiit tempus, quo debuisti facere, ago ex stipulatu in quantum mea interest, et dico mihi fuisse in animo eam domum cui ædificandæ locum saluberrimum et amœnissimum elegeram donare principi, a quo munere retulissem, et beneficia quamplurima, quæ tibi imputari desidero in ponenda ratione ejus quod interest, et te mihi eo nomine condemnari, quod per te factum sit, ne ad me ea commoda pervenirent. Judex hæc quæ dico, neque probabit, neque audiet propitiis auribus. Utitur etiam exemplo interdicti Unde vi in quo venit fructus, et omnis utilitas, non tamen compendium negotiationis, aut industriæ meæ, non extrarium, et adventitium lucrum quod non ex re ipsa prodit, quæ principaliter in obligatione est, non casus fatalis et improvisus, idque sive sit casus certus, sive incertus, utique semper observandum esse ostendi ad *l. Si fundus. D. loca.* Verba autem Theodori in hanc legem hæc sunt (*).

Ἡ παροῦσα διάταξις τὸν λόγον τοῦ διαφέροντος συστέλλουσα καὶ ὁρίζουσα, καὶ φανερὸν καθιστῶσα · τῷ δὲ θεσπίζει, μὴ ὑπερβαίνειν τὸ διπλοῦν τῆς πρωτοτύπως καὶ ἐξ ὀρθοῦ κεχρεωστημένης ποσότητος, ἐν πᾶσι τοῖς συναλλάγμασι τὴν ῥητὴν καὶ ὡρισμένην ἔχουσι ποσότητα, ἢ φύσιν ὡς ἐπὶ τῶν πράσεων, καὶ τῶν μισθώσεων, καὶ τῶν ὁμοίων · οἷον ὡς ἐπὶ θέματος · ἠγόρασα ἀπὸ σοῦ κτῆμα εἰς λίτρας ἑκατόν σοι τὸ τίμημα · καὶ σὺ λαβὼν τὸ τίμημα · καὶ νεμηθεὶς αὐτὸ ἐπὶ χρόνοις ἱκανοῖς, ἐπώλησας καὶ τὸ κτῆμα πρὸς ἕτερον, καὶ παρέδωκας αὐτῷ τὸ ἀκίνητον · ἐκίνησα κατὰ σοῦ, ζητῶν τό, τε τίμημα καὶ ἐντεῦθεν διαφέρον, ἤτοι τοὺς τόκους · καὶ συμψηφίζων ὁπόσον εἰς λίτρας ἑκατὸν πεντήκοντα · ὁρίζει οὖν ἡ διάταξις, ὅτι ἐπεὶ ἐνταῦθα τὸ πρωτοτύπως χρεωστούμενον ποσόν, ἤτοι τὸ τίμημα δῆλόν ἐστι, καὶ ὡρισμένον, καὶ τὸ διαφέρον ἰσόμετρον ἀπαιτείσθω, ὥστε μὴ ὑπερβαίνειν τὰς ἑκατὸν λίτρας, ἀλλὰ διά τε τοῦ πρωτοτύπως χρεωστουμένου, καὶ διαφέροντος συναριθμεῖσθαι τὸ ἀπαιτούμενον ἅπαν εἰς διπλάσιον, ἤτοι λίτρας διακοσίας · κατὰ γοῦν τὸν θεματισμὸν τοῦτον θεμάτιζε, καὶ τὸ τῆς μισθώσεως · οἷον ἐμισθωσάμην ἀπὸ σοῦ κτῆμα ἐπὶ χρόνον ς εἴκοσι · καὶ δέδωκά σοι καὶ ἐν προχρείᾳ τὸ μίσθωμα τῶν τοιούτων χρόνων · σὺ λαβὼν τοῦτο καὶ νεμηθεὶς ἐπὶ χρόνοις ἱκανοῖς, τό, τε μίσθωμα, καὶ τὸ κτῆμα, οὐκ εὐγνωμονεῖς παραδοῦναί μοι τὸ μισθωθὲν κτῆμα · εἰ οὖν κινήσω κατὰ σοῦ, ἀπαιτήσω σε τότε μίσθωμα καὶ τὸ ἐντεῦθεν διαφέρον, ἤτοι τοὺς τόκους κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς πράσεως ἀνωτέρω γραφεῖσαν διάταξιν · ἀλλὰ τοῦτο μὲν κρατεῖ ἐπὶ πάντων τῶν ἐχόντων δῆλον, καὶ πεποσωμένον τὸ ἐξ ὀρθοῦ, καὶ πρωτοτύπως χρεωστούμενον · ἐπὶ δὲ τῶν δοκούντων ἀδήλων, καὶ κατὰ πρώτην ὄψιν ἀπόσων παρεγγυᾶται τοῖς δικασταῖς, τοῖς κρίνουσι τὰς τοιαύτας ἀποφάσεις ζητεῖν τί ἐστι τὸ ἀληθῶν χρεωστούμενον καὶ εἰς τοῦτο καταδικάζειν τὸν φαινόμενον ἔνοχον, καὶ μὴ ἀνέχεσθαι τοῦ ἀντιδίκου κατασκευάζοντος διάφερον μέγα καὶ ἄπειρον ἀπό τινων ἐπινοιῶν λεπτῶν, καὶ διαστρόφων καὶ μεθόδων ἀνηνύτων · ἵνα μὴ εἰς τοσαῦτα ἐκκυλιόμενοι ἐμπέσωσιν εἰς ἀμηχανίαν, καὶ ἀπόφασιν ἐξενεγκεῖν ἀδυνατήσωσι, καὶ ἡ φύσις γὰρ τὴν συμμετρίαν ἀσπάζεται · οἷον ἐκθήσω κατά τινος λέγων. Ὅτι βουλόμενον τὸν Πέτρον διαθήκην ποιῆσαι, καὶ καταλιπεῖν με κληρονόμον, ἐκώλυσας · καὶ ζητῶ ἀπὸ σοῦ τὸ ἐντεῦθεν διαφέρον, καὶ κατασκευάζων τοῦτο, καὶ ἐκφέρω εἰς ἄπειρον, λέγων, Ὅτι εἰ ἐγράφην κληρονόμος εἶχεν ἡ κληρονομία κτῆμα περιφανὲς καὶ περισπούδαστον, καὶ ἐπίζηλον τῷ βασιλεῖ, ὅπερ διαπωλήσας πρὸς αὐτόν, ἔλαβεν ἂν καὶ τίμημα ἁδρόν, καὶ ἐταξάμην εἰς τὰ κατωτικὰ πραι'ωρ, καὶ ἀναγραφεὺς, καὶ ἔμελλον ἐκεῖσεν ὠφεληθῆναι πάμπολλα · ἢ ἐπηρώτησά τινα κτίσαι μοι οἶκον ἐν τόπῳ εὐαέρῳ καὶ ἐπιτηδείῳ ἐντὸς καιροῦ τινός · ὁ δὲ οὐκ ἔκτισε καταφρονήσας τῆς ἰδίας ὁμολογίας · καὶ κινήσας κατ' αὐτοῦ ἐζήτουν τὸ ἐντεῦθεν διαφέρον, λέγων · ὅτι εἰ ἐκτίσθη μοι ὁ τοιοῦτος οἶκος, ἔμελλον αὐτὸν δοῦναι τῷ βα-

(*) *Vid. Interpretationem latinam ad calcem Tomi.*

σιλεί τῷ ἀγίῳ, καὶ ἐντεῦθεν ὠφειλεν κερδάνναι πολλὰ τίμημα ἀθρόν, πράξεις μεγάλας, καὶ πολλάς· δεσπίζει γοῦν ἡ παροῦσα διάταξις, καὶ ὑποτίθεται τοῖς δικασταῖς τὰς τοιαύτας κατασκευὰς τοῦ διαφέροντος μὴ προσδέχεσθαι, ἀλλὰ σκοπῶν τι τῇ ἀληθείᾳ ἐζημιώθη ὁ ἐνάγων· καὶ εἰς ἐκεῖνο καταδικάζειν τὸν διεγκαλούμενον ὁπότε καὶ τῇ φύσει ἀκόλουθόν ἐστι, ταύτας μόνον τὰς ποινὰς ἀπαιτεῖσθαι τὰς συμμέτρους, καὶ τὰς ἀπὸ τῶν νόμων ῥητῷ μετρῷ περικλειομένας, ὡς ἡ ἀφανὴς κλοπή· αὕτη γὰρ τὸ διπλοῦν ἀπαιτεῖ τῆς τιμῆς τοῦ κλαπέντος πράγματος· καὶ ἡ ἁρπαγὴ τὸ τετραπλοῦν, συγκειμένου καὶ αὐτοῦ τοῦ ἁρπαγέντος πράγματος ἢ ἐκίνησα κατά τινος, λέγων, ὅτι ἀνάρχως ἀφεῖλου πραγμάτου, καὶ ἐνεμήθης τοῦτο ἐπὶ χρόνοις ἱκανοῖς· καὶ ζητῶ ἀπό σου καρποὺς τοσούσδε, οὓς καὶ ἀνεβίβαζον εἰς ποσὸν ἄπειρον, λέγων· εἰ ἐνεμόμην καὶ αὐτὸς τὸ κτῆμά μου, ἐποίουν καταβολὰς τοσάσδε, καὶ ἀπεκόμιζον τοὺς καρποὺς εἰς χώρας ἐχούσας χρείαν αὐτῶν, καὶ ἄλλα τινὰ τοιουτότροπα· οὐκ ὠφείλει ὁ δικαστὴς προσέχειν ταῖς τοιουτοτρόποις κατασκευαῖς τοῦ διαφέροντος· ἀλλὰ ζητεῖν τί τῇ ἀληθείᾳ ἐζημιώθη, καὶ εἰς ἐκεῖνο καταδικάζειν τὸν διεγκαλούμενον· τοῦτο γοῦν ὠφείλει παραφυλάττειν ὁ δικαστής, οὐ μόνον ὅτε ζημίας λόγος ὑπόκειται, ἀλλὰ καὶ ὅτε κέρδος ζητεῖται οἷον λήγατον ἢ δωρεά· καὶ ἐνταῦθα γὰρ τῇ ἀληθείᾳ χρεωστούμενον ὀφείλει προσδικάσαι τῷ ἐνάγοντι, καὶ εἴπερ ἐστι τὸ ἐξ ἔργου χρεωστούμενον, δῆλον μὴ ὑπερβαίνειν τὸ διπλοῦν ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσει τοῦ διαφέροντος.

## XLVII. Enarratio.

1 Propterea quod ea res pendet ex facto) *L. Quatenus.* 24. *D. de Reg. jur.*

2 Modo minor) *L. Si quis ab alio.* 13. *D. de re judic. l. pen. D. si quis caution. jud. sist. cau. fact.* Vide Cujacium tractatu 3. ad Africanum, ad leg. Centum Capuæ.

3 In cujus arbitrio posita est taxatio ejus quod inter.) Judicis officio incumbit, ut quod interfuit, æstimet, *l. Semper.* 15. §. *Sed quod. D. quod vi, aut clam.*

4 Dicam esse incommoditatem rei) Ex *l. Qui.* 3. § *pen. D. de alienat. jud. mut. cau.*

5 Quia utilitatis nomine) *L. Julianus.* 9. §. *ult. D. ad exhibend. l. Si sterilis.* 21. §. *Cum per venditorem. D. de action. empt l.* 4. §. 5. *D. de dam. inf.*

6 Quas Julianus noster propositiones) Vide Cujacium ad *leg.* 20. *D. de hæred. vend.* tract. 7. ad Africanum.

7 Cum alea et spes emitur) *L. Cum hereditatem.* 7. *D. de her. vel act. vend. l. Nec emptio.* 8. *D. de contrah. empt. l. Si jactum.* 12. *D. de act. empt.*

8 Nempe 10. pretii nomine, quæ numeravit) Et pretium igitur conventum duplatur, ut quidam ex veteribus interpretibus ait: et ita emptor pretium consequetur, et alterum tantum.

9 Theodorus προχ, vocat.) Vide librum 3. Obs. C. 4.

10 Sed propter moram rei infligitur) *L. Cum quidam.* 17. § *Si pupillus. D. de usur.*

11 Τὴν φύσιν, ut Theodorus ait) *Naturam moderationem amplecti.*

12 In obscuris voluntatibus def. est contr.) *L. Si ita.* 14. §. 1. *in fi. D. de legat.* 1. *l. Semper.* 9. et *l. Semper.* 34. *in fine, D. de reg. jur.*

13. In paribus sententiis judicum) Paulus *Sentent. lib.* 4. *tit.* 12. §. *Communem.*

14 In medium eamus potius) Vide Cujacium ad § *Cum aliena.* 25. *Instit. de rer. divis. in Not. poster.*

15 Quod postea usuræ pernumeratur) Titus Livius 6. *De capite deducite quod usuris pernumeratum est.* Caput est κεφάλαιον, sors.

16 Ut Aristoteles ait) Eudemiorum libro 4. cap. 8.

17 Ex affectione vel utilitate petitoris) Nullum igitur est singulare interesse, ut loquuntur Doctores: et ex veteribus etiam Jacobus Ravennas illud non admittit, ut refert Cynus heic, nec Fulgosius heic numero 22.

18 Ex quibusdam machinationibus) Sic etiam interpretatur Fulgosius: Vult, inquit, dicere: ex veris et justis allegationibus judex id quod interest, æstimabit, non autem ex frivolis stultis et fatuis allegationibus.

## TIT. XLVIII. *Si a non competenti judice judicatum esse dicatur.*

In hoc titulo, superioribus casibus, quibus docuit sententiam judicis ipso jure nullam esse, addit hunc casum, Si ab incompetenti judice dicta sententia fuerit. Incompetens judex est is cujus jurisdictioni vel notioni reus subjectus non est, qui et incongruus dicitur judex 1. Dico reus, quia actor etiam sibi incompetentem judicem 2 sequitur. Dico, vel notioni, quia alii sunt judices qui forum et jurisdictionem habent, ut magistratus, alii qui notionem tantum, ut judices delegati 3 ad speciem litis aliquam, qui utique incompetentes sunt si ab incompetentibus dati sint; vel si dati a competentibus alia de re judicent, quam de qua judicare jussi sunt: et de his potissimum est hic titulus, libri 3, titulus XIII de magistratibus, et in eo potissimum definitur, qui sint competentes vel incompetentes: in hoc definitur, sententiam a judice incompetenti datam ipso jure nullam esse, ut *l.* 6. 8. *Quod si quis. D. de inj. rup. test.* quod non immerito trahitur etiam ad confessionem factam coram incompetenti judice, *cap.* 4. *de judic.* Et secundum definitionem hujus tit. judex datus ad actionem locati 4, si judicet de pecunia credita, sententia nulla est *l.* 1. vel si datus in causa proprietatis, judicet de possessione, vel alia re non de proprietate, cujus tamen cognitio salva manet, integraque præsidi, qui eum dedit non minus quam si de possessione datus de ea cognovisset; quia alia res est proprietas, longe alia possessio, *l.* 3. *hoc tit.* Item si judex militaris 5 de causa civili judicet, *l.* 2. *h. t. l.* 9. *Cod. Th. de jurisd.* Idemque est in procuratore Cæsaris, *l.* 1. *supr. de ped. jud.* de quo Græci ad *l.* 4. ponunt exemplum, ut a non suo judice, puta dato a procuratore Cæsaris 6 inter privatos, dicta sententia non pariat judicati actionem. Incompetens etiam est quem magistratus non dedit, partes ediderunt, *l.* 3. *supr. de jurisd. om. jud.* nam consensus partium eum tantum competentem judicem facit, qui tribunali præest, quive ab eo datus est, qui tribunali præest, vel litis contestatio, quæ pro consensu habetur: et hoc est quod dicitur, nec recusari judicem, nec præscriptionem fori opponi posse post litem contestatam. Nemo litem contestari cogitur. At vocatus venire cogitur, ne contemnat magistratum, ut hoc ipsum sciatur an sit competens, nisi vocetur illegitimo die, vel loco. Definitio hujus titui si generaliter accipiatur, sic accipienda est: Si citra consensum partium 7 incompetens judex sententiam dixerit, forte litis contestatione 8 apud eum facta per errorem, vel si ex consensu partium editus, non etiam datus a magistratu.

## XLVIII. Enarratio.

1 Qui et incongruus dicitur judex) *L.* 1. *sup. de jurisdict. omn. judic.* Vide librum 3. tit. 13.

2 Quia actor etiam sibi incomp. jud. seq.) *L. Cum Papinianus.* 14. *sup. tit.* 45.

3 Et judices delegati) Judices dati, recuperatores, judices pedanei, judices speciales: tot enim appellationibus censentur.

4 Judex datus ad actionem locati, etc.) Basilica lib. 9. tit. 1 capite 87. πολλάκις γὰρ δοθεὶς ἐπὶ τὸ δικάσαι μόνον περὶ μισθώσεως, ἀπεφήνατο καὶ περὶ δανείου: *plerumque enim judex datus, ut de locatione tantum judicaret, de pecunia etiam credita sententiam dixit.*

5 Item si judex militaris) Judex militaris de causis civilibus inutiliter judicat, Basilica.

6 Puta datu a procuratores Cæsaris) Theodorus Hermupolites, non loquitur de judice dato a procuratore Cæsaris, sed de ipso procuratore qui inter privatos jus dicere non potest, ἀναρμόδιός ἐστι δικαστὴς ἐπὶ ταῖς ἰδιωτικαῖς δίκαις· μόνων γὰρ τῶν δημοσιακῶν φροντίζειν ἐπιτέτραπται, *verum fiscalium tantum ei cura demandata est.* Judicem tamen dare potest.

7 Si citra consensum partium) Sententia dicta ab incompetenti judice nulla est, si citra consensum partium dicta sit: vel si dicta sit a privato homine, nec dato a magistratu ex consensu partium. Vide Cujacii recitat. in fine.

8 Forte litis contestatione) Litis contestatione judex approbatur.

## TIT. XLIX *De pœna judicis qui male judicavit, vel ejus qui judicem vel adversarium corrumpere curavit.*

Quæri potest, an etiam quod judex competens male judicavit, ipso jure nullum sit. Et videtur non esse nullum, quia ita sit, etiamsi male judicatum sit Reip. interesse non convelli rerum judicatarum auctoritatem, quia status Reip. maxime rebus judicatis continetur, 1 *Judex D. de re jud. l. Servo* § *Cum prætor. D. ad Treb. l. Si patronus.* §. *Si quis D. de bon. lib.* et sane ita est, si per errorem et imprudentiam 1 male judicavit, ut citra appellationem sententia ejus rescindi non possit, sed perinde atque si lis sua esset 2, ei cujus interest in tantum tenetur, in quantum religioni judicantis videbitur, *l. ult. D. de extr. cognit.* salva tamen existimatione, quia dolo caret. Quod si per ambitionem et gratiam male judicavit, etiam sententia valet; sed ei cujus interest in solidam litis æstimationem tenetur, et infamia notatur, *l. Si filiusf. in fi. D. de jud. l.* 2 *hoc tit.* 3 Quod si per turpitudinem et sordes, .i. pecunia corruptus male judicavit, hoc casu sententia ipso jure nulla est, *l. Venales, inf. quand. prov. non est nec.* et judex infamia notatur, et solidam litis æstimationem ei quem læsit præstat, *l.* 2. et extra ordinem criminali judicio coercetur. Is autem, qui data pecunia corrupit judicem ut male judicaret, vel adversarium ut colluderet, et prævaricaretur, causa cadit ex Constit. Antonini ad Cassium Sabinum, .i. ex *l.* 1. *hujus tituli*, cujus fit mentio in *l.* 1. §. *pen. D. de calum.* Si actor corrupit 4, amittit actionem: si reus, defensionem: nam in l. l. actionis verbo continetur exceptio 5: et hoc, re nondum judicata. Post rem judicatam secundum corruptorem, etiam litem emittit, quia sententia ipso jure nulla est, et litis restitutio ei non datur, nisi ex *Nov. Justiniani* a seipsum detulerit, et acceptæ pecuniæ arguerit adversarium vel judicem. Ex Nov. Justin. corruptori est medicina confessio 6.

## XLIX. Enarratio.

1 Si per errorem et imprudentiam) *Instit. de oblig. quæ qu. ex del. nasc.* ἐξ ἀπειρίας τοῦ δικάζειν ut ibi Theophilus: et juris ignorantia.

2 Perinde ac si lis sua esset) Litis enim alienæ periculum quasi suæ rei, judex suum facit. Vide quæ hac de re tota scripsi aliter ad *legem Res judicata.* 207. *D. de reg. jur.* P. Faber.

3 L. 2 hoc titulo) in qua pro *æstimationis*, Cujac. in recitat. legit, *existimationis*: et ita Fulgosius æstimationem heic accipit.

4 Si actor corrupit) Igitur si actor corrupit, etc.

5 Continetur exceptio) Ut et Fulgosius heic scribit.

6 Ex Novelle Justin.) 24. cap. 11.

7 Corruptori est medic. confessio) M. Tullius in ep. ad Octav. *Errantis medicina, confessio.* S. Ambrosius de institutione virginis cap. 4. *Erroris medicina, confessio est.*

## TIT. L. *Sententiam rescindi non posse.*

In hoc titulo proponitur quod et in tit. generali prædixeral *l.* 9. *d. ren. et interl.* ipso jure nullam esse sententiam posteriorem ejusdem judicis vel successoris ejus de eadem re inter eosdem prolatam; quæ contraria est priori, a qua appellatum non est. Lex posterior [1] potior habetur priore; at sententia prior potior est posteriore. Denique nec prætextu omissæ peremptoriæ exceptionis sententia retractari, et rescindi potest, nisi beneficio appellationis [2], aut restitutionis in integrum [3].

### L. Enarratio.

1 Lex posterior) *L.* ult. *de constitut. princ.* antiquam abrogat nova.
2 Nisi beneficio appellationis) Si sententia contra majorem dicta sit.
3 Aut restitutionis in integrum) Si sententia contra minorem dicta est.

## TIT. LI. *De fructibus et litium expensis.*

Datur hic titulus ut intelligamus, judicem non tantum de re principali, sed etiam de ejus rei fructibus, et de sumptibus litis sententiam debere proferre. Et statim initio proponitur fructus intelligi deductis justis impensis: proponitur regula juris, a qua nullus casus excipi dicitur in *l. Fructus. D. fam. erc.* et tamen unus excipi debet ex *l.* ult. *inf. de fund. rei pr.* Et justæ impensæ dicuntur, quæ sunt necessariæ vel utiles, *l. Hæres. D. de pet. hær.* factæ conservandæ, tuendæ, curandæ rei, et fructuum quærendorum aut redigendorum. Illis impensis prius satisfit ex fructibus, deinde reliqui fructus restituuntur si in causa restitutionis, dividuntur si in causa divisionis fuerint. Et rei vindicationem qua agitur adversus bonæ fidei possessorem l. 2. docet, sequi etiam fructus post litem contestatam perceptos, aut percipiendos [1], et hodie fructus simplos, non ut ex 12. tab. [2] duplos. Nam adversus malæ fidei possessorem fructus retro computentur, maxime si agatur interdicto unde vi [3], vel petitione hæreditatis [4], vel si speciali judicio nominatim petantur. In expensas quoque litis judex condemnationem facere debet, et in damna, ut præstet ea victori qui vincitur, *l. ult. inf. quand. prov. non est nec. §. Hæc autem. inst. de pœn. tem. lit.* et *l.* 4. *hoc tit.* illo loco, pro pecuniaria causa, post dispendia, post sumptus. Sic enim ex Vet. [5] ut prima omnium editione Moguntina restituendum est, et ex Basil. in quibus est τὰ δαπανήματα καὶ τὰ ζημιώματα. Ex condemnatione igitur actori, vel reo, qui vicerit, redduntur præter rem et fructus, etiam expensæ litis, et damna, ut itinerarii sumptus. Est etiam in convictum actorem actio calumniæ, quæ fuit in decimam partem litis, longe diversam a decima, de qua in *l. pen.* quæ est decima expensarum, non litis, ut docui loibo 12. Observat. [6] Debet autem de expensis litis judex pronuntiare, id est vel ab eorum præstatione absolvere, vel in eorum præstationem condemnare, et absolvere ex causa, ut *d. l. pen.* et *Nov.* 82. Si nihil pronuntiaverit, neque victori in victum expensarum nomine ulla actio est, *l.* 3. *hoc. tit.* aliter atque si forte de fructibus judex nihil pronuntiaverit: nam integra est actio de fructibus. Non est etiam jus appellandi victori ob non habitam rationem expensarum litis, *l. ult. inf. quan. prov. non est nec.* sed judex eo nomine victori tenetur, *l. Properandum. §. Sin autem alterutra. C. de judic.* Aliquando victor appellat, si sententia ei non satisfaciat ad plenum (ut D. Augustinus ait epist. 160. solere homines quando cum inimicis eorum convictis lentius agitur, a mitiora sententia provocare) non etiam si expensarum litis ratio habita non sit, et victus appellaverit. imo nec si sententia non satisfaciat ad plenum, cum forte absens ex contumacia causam tenuit, quo casu etiam victor victo refundit litis expensas, *d. l. Properandum §. Sin autem ex gestis.* Valde notanda est Constitutio *l. ult.* ut qui ex privilegio victi non agnoscunt expensas litis, aut minores agnoscunt, etiam victores a victo, licet idem privilegium non habeat, nullas, aut minores reposcant [7].

### LI. Enarratio.

1 Aut percipiendos) Quos actor percipere potuisset. Cujacius in recit. ad hunc titulum, et hanc interpretationem suadet verbum *potuisset* in *l.* 2. *hoc titulo*, ut vulgo testatur Fulgosius, ut scilicet de petitore loquatur. In vetusto tamen Menegii sic legitur: *Sed eos percipere potuisse, non quos eum redegisse constabit, exsolvat ex eo tempore, ex quo, etc.* id est, quos culpa sua possessor non perceperit, ut §. 2. *Instit. de offic. jud.*
2 Non ut ex duodecim tabulis duplos) De duplis et majoribus fructibus Cujac. ad Paulum lib. 5. Sent. tit. 9. et Obs. lib. 5. 21. et lib. 9. 19.
3 Maxime si agatur interd. unde vi) *l.* 1. *§. Annus. D. de vi et vi arm.*
4 Vel petitione hæreditatis) Vide Cujacii notam posteriorem ad §. 2. *Instit. de offic. jud.*
5 Sic enim ex veteribus) Sic legitur in vetusto Menegii.
6 Ut docui lib. 12. Observ.) Cap. 1.
7 Nullas, aut minores reposcant) Idque æquitas suadet: οὐ δὲ γὰρ δίκαιον ἐστι, ut est in Basilicis, τὸν ἕνα ἐπιστάμενον ὅτι ἐλάττονα παρέχει, πλείονα λαμβάνειν ἐκ τοῦ ἑτέρου μέρους. *Non enim æquitati consentaneum est, ut ei qui scit se in minores expensas condemnandum, ab adversario refundantur.* Privilegium victoris victo quodammodo communicatur, aut certe privilegium victoris in eum retorquentur.

## TIT. LII. *De re judicata.*

*Vide tit.* 1. *lib.* 42. *D.*

Res judicata est lis, sive negotium, de quo sententia lata est [1]. Vel causa quæ transiit ad condemnationem, aut absolutionem. Sententia, condemnatio ipsa [2], vel absolutio. Res judicata uno verbo judicatum: nec igitur idem est judicatum et sententia. Ut autem sententiam a judice rescindi et retractari non posse docuit tit. 50. ita docet de re judicata ex parte alique litigantium rursus agi non posse, et obstare agenti exceptionem rei judicatæ [3], ut sit aliquis litium finis. *l.* 2. quæ nec prætextu computationis sit rem judicatam instaurari posse, prætextu ἀναλογισμοῦ, ut Græci interpretantur [4], puta si qui judicio superatus est, ideo se superatum dicat, quod in exequenda lite rationes suas male supputasset et subduxisset et desideret rationibus suis retractatis ex integro causam agi: hoc enim est analogarismus, cujus obtentu *l.* 2. ait, rem judicatam [5] instaurari non posse. Et recte Theodorus, litem finitam sub obtentu compensationis omissæ in integrum restitui non posse, sicut nec sub obtentu omissæ exceptionis peremptoriæ, sed actioni judicati opponi compensatio potest, posita exceptione doli, *l.* 2. *sup. de compens.* sicut in specie *l.* 1. judicio conditionis furtivæ condemnato fure si probaverit rem furtivam rediisse in potestatem actoris: et his casibus igitur et aliis quibusdam, etiam post rem judicatam opponitur exceptio peremptoria, non ex nova tantum, sed etiam ex præterita causa. Additur in *l.* 4. nec prætextu novorum instrumentorum postea repertorum res judicatas restaurari posse, qua de re scripsimus satis alio loco. Et generaliter *l.* 5. rerum judicatarum auctoritatem non pati ut ea quæ semel finita sunt [6], instaurentur: quæ est summa definitio hujus tituli, quæ trahitur etiam ad publica monumenta *l. ult.* quam proprie pertinere ad gesta a Marcellino V. S. Tribuno et notario confecta contra Donatistes, constat ex *l.* 55. *C. Th. de hær.* et D. Augustini epist. 158. 159. 160.

### LII. Enarratio.

1 De quo sent. lata est) *L. Ingenuum.* 25. *D. de stat. hom.*
2 Sententia cond.) *L.* 1. *D. eod.*
3 Exceptionem rei judicatæ) vide Terentium in Phorm. A. 2. S. 3.
4 Ut Græci interpretantur) Libro 9. Basilic. tit. 3. cap. 72.
5 Rem judicatam instaurari non posse) Cujac. in recitat. ad hunc titulum notat interpretes, qui legem secundam accipiunt de judice qui errans in computatione rerum condemnavit in certam quantitatem: ut scilicet error ille non possit corrigi: quo in errore versatur etiam Hærmopolites: qui tamen mox subjicit etiam interpretationem, ut lis finita sub obtentu compensationis omissæ instaurari non possit.
6 Ut ea, quæ semel finita sunt instaur.) Adrianus Imperator in Sententiis apud Dositheum 3. Grammat. ἐὰν γὰρ ἀρξώμεθα πράγματα κακῶς ἢ καλῶς κεκριμένα μετακαλεῖν, οὐδὲν τετελεσμένον ἔσται: *Si enim cœperimus res male aut bene judicatas revocare, nihil consummatum erit.*

## TIT. LIII. *De executione rei judicatæ.*

Quod dixit titulo superiore rem semel judicatam instaurari non posse, ex eo sequitur quod in hoc tit. proponitur eam exequendam esse, quod fit re adducta ad effectum et emolumentum, et post rem judicatam igitur *l.* 1. nec tamen statim, sed post tempus, quod humanitatis gratia in actionibus personalibus de pecunia debita lex condemnatis et confessis dedit l. ult. modicum tempus ex 12. tab. nempe 30 dierum qui justi dicuntur [1], quod eis jus sit differre executionem rei judicatæ, ut in lege Ciceronis [2]: Præter ideæ matris famulos eosque justis diebus ne quis stipem cogito. Immodicum ex Constit. Justiniani: Idcirco nec in usu est judicato [3] dari menses quatuor: idque veteribus displicuisse etiam distinctio Patricii apud Harmenopulum [4] ostendit, qui locupletioribus dabat quatuor menses, ut ex venditione rerum suarum pecuniam in condemnationem deductam conficere possent, pauperiores censebat statim exigendos esse. Ante Justinianum ex alia lege constituti erant duo menses, *l.* 3. *§. ult. tit. seq.* l. 1. *Cod. Theod. eod. tit.* Non datur autem ea dilatio nisi petanti, l. *pen. sup. tit. prox.* ut Theodorus ait in l. 3. *hujus tituli*, ζητοῦντι καιρὸν εἰς καταβολὴν τῶν ἀπὸ τῆς καταδίκης. et in l. 1. *tit. seq.* ἐζήτησεν ὁ καταδικασθεὶς τὸ διδόμενον τοῖς καταδικαζομένοις τετράμηνον. Post tempus judicati faciendi si judicatus solvere supersederit, ex mora pecuniæ in condemnationem deductæ debet usuras centesimas, ut *tit. seq.* nisi novata non fuerit causa judicati, ut *l.* 2. et fit executio rei judicatæ captis pignoribus per officium judicis nec tamen occupatis a creditore, licet ei dari dicantur [5], ut apud Theodorum. τὰ ἐνέχυρα δίδοσθαι τῷ νικήσαντι· et alio loco, παρέχονται τῷ νικήσαντι et in *l.* 3. *hoc titulo* quidam Cod. habent [6], *data:* alii, *capta:* ut in *l.* 1. *inf. si in caus. jud. pign. cap. sit*, alii habent, *datas.* alii non habent [7], et in utraque [8] posteriorem lectionem magis probo: et a capione distracta publice sub hasta post duos menses, *l. Debitoribus. D. de re judic.* ut idem Theodorus ait [9], εἰ ἐντὸς δύο μηνῶν δραμόντων μετὰ τὴν τῶν ἐνεχύρων ἀνάληψιν, οὐ δώσουσιν οἱ καταδικασθέντες τὰ τῆς καταδίκης, πιπράσκονται

τὰ ἐνέχυρα. Emptore non invento, forte ex compacto, vel ambitione judicati, pignora ei addicuntur secundum quem judicatum est *l. 3. hoc titulo*, ubi ambitionem vocat gratiam, et amicorum copiam, non περίδρομον, ut Theodorus se interpretatur, compactum vero κακουργίαν et calliditatem, ut *l. 3. inf. si in caus. jud.* Notandum etiam nomine judicati pignori capi posse, si deficiant aut non sufficiant res corporales, ut *l. 5.* non etiam annonas 11, et stipendia militum, *l. 4.* quoniam Reipublicæ interest militibus non auferri stipendia sua, ne deserant militiam et publica utilitas communisve salus utique semper præferenda est privatæ: et eleganter Theodorus 12 in *d. l. 4.* οἱ νομοθέται τὰ κοινῇ πάσῃ τῇ πολιτείᾳ συμφέροντα πρότιμωσι τοῦ συμφέροντος ἑνὶ ἢ καὶ δυσί. Nec obstat *l. 40. D. de re jud.* quia non loquitur de stipendiis militum, sed de præmiis athletarum: unde nec velim *l. 4.* trahi ad annonas clericorum: Nam et Theodorus speciem ponit in milite, qui sub armis meret his verbis 13, ἐὰν καταδικασθῇ στρατιώτης ἔνοπλος. Fit autem executio per officium, sive apparitionem datam a magistratu rei judicatæ ab eodem magistratu, vel a judice ab eo dato, *l. 2. inf. si in caus. jud.* et fit extra ordinem, *l. Si pignora. D. de evict.* quia ordo duodecim tabul. in desuetudinem abiit, et summa officii executoris hæc est, ut exigat 14, capiat, distrahat, addicat non etiam judicet 15, aut judicatum retractet, vel interpretetur, *l. 6. et pen.* In actionibus realibus hæc exequendi ratio cessat, *§. 1. Inst. de off. jud. l. Qui restituere. D. de rei vind.* et interdicto de libero homine exhibendo, *l. ult. §. 1. D. de lib. ho. exh.* Puto et in actionibus personalibus, quibus rei nostræ possessionem avocamus, veluti commodati, et depositi, quia legitime tempore non observentur; sed post moram periculum pertinet ad judicatum 16, ut *l. 7. h. t. l. 2. sup. de fruct. et lit. exp.* Vide quæ ad tit. 71.

### LIII. Enarratio.

1 Qui justi dicuntur) A. Gellius libro 20. cap. 1. et lib. 15. cap. 13. Vide Cujac. Observ. libro 3. cap. 39.

2 Ut in lege Ciceronis) Libro 11. de LL.

3 Judicato dari menses quatuor) Ut in *l. 2. et 3. tit. seq.*

4 Apud Harmenopulum) Libro 1. tit. 4. 86. et lib. 3. tit. 5. 94.

5 Licet ei dari dicantur) In Basilicis *l. 1. et 4.*

6 Quidam codices habent, datæ) Ut liber vet. Menagii.

7 Alii non habent) Idem. liber Men.

8 Et in utraque) Ut in Basilicis: λαβὼν πράγματα. *res cepit*

9 Ut idem Theodorus ait, λ. ἐντὸς etc.) *Si intra duos menses post captionem pignorum judicati non solvant, quæ in condemnationem deducta sunt, pignora distrahuntur.*

10 Ut Theodorus interpretatur) ἴσως γὰρ, inquit, οὗτος περιτρέχει πάντας, καὶ παρασκευάζει μὴ ἀγοράσαι τὰ ἐνέχυρα: *Fortasse circumcurrat omnes, et efficit ne distrahantur pignora.*

11 Annonas) Ut in Basilicis, τὰς ἀννώνας.

12 Theodorus in *d. l. 4.* οἱ νομοθέται, etc.) *Juris conditores, quæ communiter omnibus civibus prosunt, præferre solent iis quæ uni vel duobus prosunt.*

13 Qui sub armis meret his verbis: ἐὰν, etc.) *Si condemnatus fuerit miles armatus.* ἵνα μὴ τῶν ἀννώνων διδομένων τῷ νικήσαντι, αὐτὸς μὴ ἔχων διατρέφεσθαι, καταλείπῃ τὴν στρατείαν, καὶ ζημιωθῇ ἡ πολιτεία στρατιώτην ἐκδικοῦντα αὐτὴν ἀπολέσασα: *Ne si victori militis annonæ dentur, ipse militiam deserat, quod non habeat unde se tueatur, et exhibeat, et Respublica lædatur milite carens, qui eam protegebat.* Scribit Fulgosius: probabiliter dici, nec honoraria Doctorum pignori capi posse.

14 Ut exigat) Vide ad *tit. de execut. rei judic.*

15 Non etiam judicet) Sententiam dicere, et rem jam judicatam mutare non potest, ut est in Basilicis.

16 Periculum pertinet ad judicatum) Si corpora in condemnationem deducta post moram debitoris perierint, periculum ad frustratorem pertinet. Præstat igitur eorum æstimationem propter moram suam.

## TIT. LIV. *De usuris rei judicatæ.*

Qui exequitur rem judicatam post legitimum tempus quod condemnatis, et fidejussoribus eorum mandatoribusque Justinianus præstat, *l. 3. §. ult.* olim soli reo principali, *l. 1. D. jud. sol.* et connumeratur e die prolatæ; vel si appellatum sit bona fide, nec postea factum per eum qui appellavit, ut tardius judicaretur a die confirmatæ sententiæ etiam in exequenda re judicata et exigenda sorte sive pecunia principali in condemnationem deducta, rationem habere debet 1 usuræ centesimæ, quæ ipso jure capiti accedit, adjungiturque tam in fiscalibus 2, quam privatis causis abolita bina centesima, quæ olim obtinuit, *l. 1. Cod. Theod. eod. tit.* aut semissem ex *l. Eos. §. Ceteros. sup. de usur.* quæ prior est *l. 2. hujus tituli*, quippe cum data sit Justino II. Lex vero 2. Decio Cos. At ut definitur *leg. 5.* sortis tantum usuræ centesimæ debentur post spatium legitimi temporis, non usurarum in condemnationem deductarum, abrogata *d. l. 1. Cod. Theod. eod. tit.* quia sive fiat stipulatione, sive judicato, anatocismus prohibitus est, *l. ult. sup. de usur.* qui olim permittebatur, et erat finis veterum usurarum et initium novarum. Quare in sortem et in usuras facta condemnatione debitas ex stipulatione, etiamsi in sententia judicis consolidata sit quantitas sortis ac usurarum, id est, in unam summam redacta, eam consummationem ita dividimus, ut post tempus judicati quantitati sortis accedat usura centesima, non quantitati usurarum, ne etiam minoribus usuris quales sunt plerumque debitæ ex contractu secundum *d. l. Eos*, succedant graviores, quales sunt usuræ rei judicatæ.



### LIV. Enarratio.

1 Rationem habere debet usuræ centes.) Theodorus: ἑκατοστιαῖος τόκος λέγεται τὰ δώδεκα νομίσματα: *usura centesima dicitur, quæ in centenos aureos reddit duodenos.*

2 Tam in fiscalibus) Legem 1. unam Græcis accipit de fisco, et Theodorus ait, ne quis existimaret, jure singulari fisco præstari centesimam, statim subjici legem secundam, quæ idem statuit in privatis causis.

## TIT. LV. *Si plures una sententia condemnati sint.*

Pertinet etiam hic tit. ad executionem rei judicatæ, quia docet, pluribus condemnatis, executionem fieri 1 pro virilibus portionibus, divisa sententia in personas, nec ex pluribus unum posse eligi et exigi in solidum, si simpliciter omnes in unam summam condemnati sint, hoc modo: Gajum et Sejum et Sempronium L. Titio in C. condemno. Denique judicato non fieri duos reos debendi, nisi hoc fuerit nominatim expressum, ut *l. Bona. §. 1. D. de ju. fis.* qui tamen fiebant contractu, vel testamento, etiamsi nominatim expressum non fuisset: quia in contractibus et testamentis quod agitur pro expresso habetur. Sententiæ sua formula constringuntur. Et hoc utique verum est, etiamsi ex priore contractu correi fuerint: quod plane demonstrat judicato prioris obligationis novationem fieri: et proficere judicatum singulis, qui ante correi fuerunt, proficere 2, inquam, condemnationem, quatenus minoris, non quatenus tanti est.

### LV. Enarratio.

1 Executionem fieri pro viril. port.) πρὸς ἀναλογίαν, ut est in Basilicis, sententia dividitur.

2 Proficere condemnationem) Fulgosius ait, condemnationem non proficere judicatis, sed divisionem factam per judicem.

## TIT. LVI. *Quibus res judicata non nocet.*

Hic titulus docet, nullam esse executionem rei judicatæ in eum qui per se: vel per procuratorem judicio non interfuit, licet ejus nomine lis acta sit inter alios: nec igitur ei nocere actionem, nec exceptionem rei judicatæ, et ut ait *l. Claudius. in fin. D. qui pot. in pig.* sine præjudicio prioris sententiæ ei qui non litigavit .i. qui non per contumaciam judicio abfuit, totum jus integrum relinqui, ut *l. 1. hoc tit.* eum qui non litigavit, agere sine præjudicio 1 rerum judicatarum .i. sine metu præscriptionis rei judicatæ. Præjudicium illud absentibus non esse præjudicium. Et *l. Is qui fundum. D. de usufr. leg.* non posse arbitrium inter alios judicando alterius jus mutare. Regulæ locus est etiam in causis criminalibus, *l. pen.* quæ conjungenda est cum *l. 9. infra, de accus.* et obtinet quidem hæc regula sæpe, non semper *l. Sæpe. D. de re jud. l. 1. §. ultim. D. de Carb. ed.*

### LVI. Enarratio.

1 Sine præjudicio rer. judic.) Absens non læditur, condemnato eo qui sponte et citra mandatum egit ejus nomine, si nec quod actum est, ratum habuerit.

## TIT. LVII. *Comminationes, epistolas, programmata, subscriptiones auctoritatem rei judicatæ non habere.*

Hic vero docet, effectum et executionem rei judicatæ non habere, aut non esse sententiam, comminationem nudam judicis quam fecit citra formam decreti, et nullam parere obligationem *l. 1. et 4.* vel ut Symmachus ait 1 in epist. *Sententiam sub comminatione depromptam effectu atque executione vacuari;* neque vero alia ratione programma, id est, edictum judicis forte contra latitantem propositum, ut *l. ult. infra, de req. reis, l. In peremptorio. D. de jud.* vim rei judicatæ non habet, quam quod comminatio potius 2 quam sententia sit, *l. pen.* ut contra comminatio, quæ formam decreti habet et causa cognita interponitur, sententia potius est, *l. Tutor qui repertorium. §. Si depon. D. d. adm. tut.* Non est etiam sententia quod judex per nuntium jubet, aut per epistolam 3, non quod subscribit ad libellum: denique non omnis vox, non omnis voluntas judicis sententia est; sed ea tantum quæ causa cognita ab ipso judice de libello 4 claris prescripto litteris recitatur, et absolutione 5 vel condemnatione rem qua de agitur finit. Aliud est epistola, aliud libellus, *l. Et in epistola. supra, de fideic.*

### LVII. Enarratio.

1 Ut Symmachus ait) Epistola 58. libri 10.

2 Quod comminatio potius) Basilica: οὐκ ἔστιν ἀπόφασις, ἀλλ' ἀπειλή· *non est sententia, sed comminatio.*

3 Aut per epistolam) Si scripserit ad aliquem ut solvat, ut est in Basilicis.

4 De libello claris prescripto litteris) De libello vide supra tit. 44. Claris litteris, ut in *l. Sed si pupillus. 11. §. 3. D. de inst. act.* *præscribere palam, sic accipimus, claris litteris, ut de plano legi possit.* Severianus Gabalorum Episcopus in S. Crucem. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς

ἔσωθεν λαλῶν, οὐκ ἔξωθεν φθεγγόμενος. Καθίσας γράφων ἐπὶ πυκτίου εἰς βιβλίον σαφῶς, ἵνα σαφῶς τρέχῃ ὁ ἀναγινώσκων· ἀντὶ τοῦ ἀδῆλα γράμματα, τρανά, σαφῆ. ἵνα μὴ ἡ δυσκολία τῆς ἀναγνώσεως ἐμποδίσῃ τὴν γνῶσιν, ἵνα σαφῶς τρέχῃ ὁ ἀναγινώσκων, *Et dixit Dominus ad me intus animo loquens, non exteriori sono pronuntians. Sedens scribe in pugillaribus ac libro clare, ut clare Lector percurrat*, id est, *iis litteris, quæ sint perspicuæ, planæ ac liquidæ, ne qua legendi difficultas cognitionem impediat, ut clare Lector percurrat*.

5 Et absolutione vel cond.) Vide ad titulum 45.

## TIT. LVIII. *Si ex falsis instrumentis vel testimoniis judicatum erit.*

Sequitur in hoc titulo, suspendi executionem 1 rei judicatæ ex falsis instrumentis, vel testimoniis. Testimonia sunt dicta testium relata in literas, et trahitur idem etiam ad falsos testes. *l. Divus. D. de re jud.* et falsum jusjurandum quod judex secutus fuerit, *l. Admonendi. D. de jurejur.* et falsas allegationes, *l. Si prætor. §. pen. D. de jud.* et supra *tit. si fal. all. exc. sit.* Et hoc quidem juris ita procedit, si quis probaverit falsa instrumenta esse, et eorum instrumentorum fidem secutum judicem ita judicasse, et hoc modo circumventam judicis religionem fuisse *l. 3.* nam si variis in judicio 2 prolatis instrumentis, quibusdam veris, quibusd. falsis, judex ex veris judicaverit, non ex falsis, rata sententia est: at si ex falsis, ipso jure citra appellationem 3, vel prætoriam restitutionem rescinditur, *l. 2.* quia habet, ut eleganter Theod ait, αὐτόθεν τὸ ἄκυρον et in *d. l. Divus.* in integrum restitutio, est παλινδικία ut *l. 3. §. Divus. D. de ju. fisc.* non juris amissi redintegratio 4, quia amissum non est re judicata ex falsis instrumentis.

### LVIII. Enarratio.

1 Suspendi executionem] *L. 4. hoc. tit.*

2 Nam si variis in judicio prolatis instrum.) εἰκὸς γάρ ἐστι τὸν δικαζόμενον διάφορα προκομίσαι δικαιώματα, καὶ σὺν τούτοις καὶ πλαστόν, καὶ τὸν δικαστὴν τοῖς ἑτέροις δικαιώμασι προσχόντα, καὶ μὴ τῷ πλαστῷ δοῦναι τὴν ἀπόφασιν οὐκ ἀνατραπήσεται· διὰ τοῦτο ἡ ἀπόφασις, διότι καὶ πλαστὸν προσεκομίσθη, ἀλλ' ἔστι βεβαία καὶ ἀπερίτρεπτος, ὡς μὴ ἐκ τοῦ πλαστοῦ, ἀλλ' ἐκ τῶν ἑτέρων σχοῦσα τὴν δύναμιν: *Nam verisimile est litigatorem varia protulisse instrumenta, et in iis unum falsum, et judicem ceterorum instrumentorum fidem secutum, non ejus quod falsum erat, sententiam dixisse: non ideo irrita erit sententia, quod etiam falsum instrumentum prolatum sit, sed firma et rata erit, quod vires suas non ex falso, sed ex aliis mutuetur.* Theodorus Hermopolites ad *leg.* 3.

3 Citra appellat. vel præt. rest. rev.) ἄκυρος ἡ ἀπόφασις: *sententia rata non est, non valet.*

4 Non juris amissi redintegratio) Non redintegratio amissæ causæ, ut *l. 2. tit. 40. libri secundi.*

## TIT. LIX. *De confessis.*

*Vide tit. 2. lib. 42. D.*

Datur hic titulus, ut intelligamus eandem esse rationem exequendæ rei confessæ et rei judicatæ: quod etiam attigerat *supra, l. ult. de exec. rei jud.* nam confessio 1 est contra se judicatio: unde consequens est et confessum pro judicato haberi 2, quia ipse quasi de se sententiam fert. Sed hoc exigimus ut in jure confiteatur 3, id est, ἐν βήματι 4, vel ubi magistratus est competens post conventionem; nam confessio quæ fit extra jus, vel in jure incompetenti, pro judicatione non habetur, nisi ex Novella de testib. rogati interfuerint testes quinque: nec alia ratione qui ante reatum sibi mortem conscivit, etiamsi hoc fecit metu futuri reatus, non habetur pro convicto, quam quod hoc non fecit in judicio .i. in reatu ipso, *l. 3. D. de bon. eor. qui ante sent.* Etiam illud exigitur, ut sequatur sententia judicis, *l. 5. D. eodem. l. 5. D. de cust. reor.* et ut qui confitetur, non erret in facto, non etiam ut non erret in jure, *l. 2. D. eod.* nam si nesciens hæres 5 quantum esset in bonis vel ære alieno in jure confiteatur se debere legata integra, et ἀφαλκίδευτα, ut Theodorus loquitur, ex sua confessione non tenetur, si peritus facti ignarus vero legis Falcidiæ, ex sua confessione tenetur.

### LIX. Enarratio.

1 Nam confessio est contra se judicatio) Quintilianus declamatione 314. *Confessio, contra se pronuntiatio.*

2 Confessum pro judicato haberi, etc.) *l. Certum. 6. D. eod.* Paulus in *l. 1. eod. confessus pro judicato est, qui quodammodo sua sententia damnatur.* Quintilianus declamat. 299. *An damnatus sit sua sententia.* Q. Curtius libro 6. cap. 10. *Ne committam ut damnatus etiam mea sententia videar*, et a confessione recedere non potest, *l. 1. hoc tit.* Libanius in declamatione 33. οὐ γὰρ ἔτι ἂν ἔχεις ἅ γε ὡμολόγηκας ἀρνεῖσθαι· *nam quæ confessus es, inficiari amplius non potes.* In criminali judicio confessus non continuo damnatur, sed aliis probationibus opus est, *l. 1. §. Divus Severus.* et *§. Si quis ultro. D. de quæstion.* Præterea confessio voluntaria non sufficit ad rei condemnationem, sed accusator necessarius est. Seneca in Excerptis Controversiar. lib. 8. 1. *Non est confessio nisi quam accusator eruit, negat reo, tortor expressit.* Quod igitur scribit Appianus de bello Punico, necesse non esse reum confitentem accusare. τί δὲ δεῖ κατηγορεῖν τῶν ὁμολογούντων; verum non est. Judicis quoque religiosi est post confessionem spontaneam, ea quæ ad pleniorem facti cognitionem pertinent, perquam diligenter expendere. Tertullianus Apologet. cap. 2. *Si de aliquo nocente cognoscitis, non statim confesso eo nomen homicidæ, vel sacrilegi, vel incesti, vel publici hostis (ut de nostris elogiis loquar) contenti sitis ad pronuntiandum, nisi et consequentia exigatis, qualitatem facti, locum, modum, tempus, conscios, socios*, vide inf. ad tit. 65.

3 Ut in jure confiteatur] Vide Cujacium ad Novell. 90.

4 Ἐν βήματι) Basilica in *l. 1. hoc tit.* Xiphilinus in Julio: βῆμα τὸ τοιοῦτον ὀνομάζεται ἐφ' οὗ τις ἐξωσμένος δικάζει. Actorum cap. 18. 16. ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος, vetus interpres: *minavit eos a tribunali.* In judicio, Paulus *Sent. lib. 5. §. 3.*

5 Nam si nesciens hæres etc.) Hoc exemplo utitur Theodorus Hermopolites.

## TIT. LX. *Inter alios acta vel judicata aliis non nocere.*

Quod dicit de re judicata tit. 56. in hoc tit. porrigit ad omnia alia acta sive gesta habita inter alios, veluti solutionem 1, transactionem divisionis causa, pactionem: adde jurisjurandi delationem, ne noceant absentibus 2 Symmachus in epist. 3 *Quando absentibus atque ignorantibus inter alios gesta nocuerunt?* Nil proprie in *hoc tit.* agitur de re judicata; et abundant igitur in rubrica hæc verba. Vel judicata; sed in eo, ut dixi, quod de re judicata 4 tit. 56. trahitur ad alia geste, sicut quod re judicata tit. 52. ad alia gesta, *l. ult. eod.*

### LX. Enarratio.

1 Veluti solutionem) Ἑτέρων συγκληρονόμων εὐγνωμοσύνη καὶ ἀνυπέρθετος καταβολή: *ceterorum cohæredum devotio, et citra moram solutio*, ut ait Theodorus ad leg. 1. ceteris non nocet.

2 Ne noceant absentibus) Et ideo divisio inter cohæredes facta absenti hæredi non nocet, sed portionem suam arbitrio familiæ erciscundæ petet cum fructibus et reditibus, quia res inter alios acta alii non nocet. Græci ad *l. 17. supra, famil. ercisc.*

3 Symmachus in epist.) Epistola 47. lib. 10.

4 Quod de re judic. tit. 56.) Quod propositum est tit. 56. trahitur ad alia gesta.

## TIT. LXI. *De relationibus.*

*Vide tit. 1. lib. 49. D.*

Res a minore judicio ad majus judicium, vel ad principis cognitionem transfertur duobus modis relatione, et appellatione. Relatio, quæ et ipsa consultatio dicitur, fit ad principem 1, postquam partes allegationibus renuntiaverunt ante sententiam a judice, qui ambigit quid statuere debeat ea de re, quæ de apud se agitur, missa opinione sua, ut *Nov. 115. cap. 1.* quod hodie tamen genus relationis sublatum est *Nov. 125.* vel etiam post sententiam appellatione interposita nec recepta, ut princeps æstimet an sententia sua sequenda sit, *l. pen. C. Theod. eod. tit.* Appellatio fit a partibus. Ad relationem rescribit princeps, vel patricii, qui ab eo electi sunt ut relationi respondeant, juxta *l. 34. tit. seq.* Ad appellationem consultat, *l. 2. supra, ut lit. pend.* Optatus 1. *Relatio missa est, rescriptum venit*, et 2. *Crudelitas operati sunt cædes, et tam atroces ut de talibus ab illius temporis judicibus relatio mitteretur.* Et Imp. *l. 2. sup. de off. vic.* Relationes judicum libenter audimus. At quod de his in hoc tit. constituitur, hoc est, ut sit plena instructio, plena et integra relatio, plena opinio .i. ut omnem causam complectatur, ut *l. 1.* et 3. *hoc tit. l. 15. tit. seq. l. Inter pænas. D. de interd. et rel.* et cur in cognitione principis non datur dilatio, *l. 5. supra. de dilat.* nisi quia nonnisi ad plenum instructa causa remittitur ad principem. Item ut exemplum relationis et opinionis edatur partibus, ut *l. ultim. D. quan. app. sit*, *l. pen. D. de app. rec.* Et adjungantur acta et refutatoriæ preces .i. refutationes relationis opinionis, atque gestorum, si partibus imperfecta aut falsa videantur, ut *l. Eos. §. Super his. l. Omnium. 1. l. A proconsulib. tit. seq.* Compositæ brevi sermone, ut *l. ultim. §. In refutatoriis. tit. seq.* maxime re delata ad sacrum auditorium. Symmachus in epist. 3 ad Theodosium: *Tunc oblatis provocationis libellis suspensa sententia cujus meritum perennitas vestra lectis gestis ac refutatoriis cohærentibus æstimabit. Ego in referendo profusus esse non debui.* Et ut post sententiam judex promissa relatione non terreat partes ne appellent. Sic recte legit Haloander *l. 1.* ut *l. Ex eo. tit. seq.* et idem Symmachus 3, *Promissa relatione discedo.*

### LXI. Enarratio.

1 Relatio fit ad Principem) Auctor vitæ S. Clementis: *Et missa relatione ad Nervam pariter et Trajanum, dixit, etc.* Imperatores Honorius et Theodosius AA. (constitutio refertur in Collatione Carthag. 1. cum Donatistis): *Erit jam sollicitudinis tuæ, si quid alia cognoveris arte differre, missis relationibus judicare, ut negligentes puniat digna correctio.* Vide Plinium libro 10. episto. 97. et Notas ad Symmachum. Et interim novari nihil potest. Divus Augustinus epist. 136. *Cum in ipsis causis secularibus quando ad majorem potestatem refertur*

*arbitrium judicandi, manentibus sicuti erant omnibus rebus, expectetur illa sententia, unde jam non liceat provocari, ne superiori cognitori fiat injuria, si ejus pendente judicio aliquid fuerit commutatum.* Et epistola 137. *Nomen autem presbyteri propterea non ausus sum de numero collegarum ejus, vel supprimere, vel delere, ne divinæ potestati sub cujus examine causa adhuc pendet, facere viderer injuriam, si illius judicium meo vellem præjudicio prævenire quod nec in negotiis secularibus, et causis judices faciunt, quando causæ dubitatio ad majorem potestatem refertur, ut pendente relatione, aliquid audeant commutare.*

2 Symmachus in epistola ad Theodos.) Epist. 45. libri 10

3 Idem Symmachus) Epistola 36. libro 10.

## TIT. LXII. *De appellationibus et consultationibus.*

*Vide tit. 1. lib. 49 D.*

Res ad majus auditorium transfertur non relatione tantum, verum etiam appellatione. Sed relatione ante vel post sententiam, appellatione nonnisi post sententiam, *l. ult. sup. de sent. et interl. l. pen. inf. quorum app. non rec.* cujus affectus hic est, ut sententiam extinguat 1, *l. 1. in fin. D. ad Senatuscons. Turp.* etiamsi non recipiatur ab eo qui judicavit, *l. 3. hoc titulo*, et ut vim quoque suam exerceat adversus rescripta principis, ut si post missam relationem ad principem, et elicitum a principe rescriptum, ad id judex conformarit sententiam suam, *l. 2. hoc titulo, l. 1. §. 1. D. eod. l. Statius. D. de jure fisc.* Et est appellatio a sententia minoris judicis ad majorem provocatio 2, plerumque perlata longius, ut non male Hesychius ait, ἔκκλητοι δίκαι αἱ ἐπὶ ξένης λεγόμεναι, καὶ οὐκ ἐν τῇ πόλει. Vel appellatio est, ut interpres Appiloni 3, ἡ μετάβασις ἀπὸ δικαστηρίου εἰς δικαστήριον, quæ aut illico fit viva voce inter acta, aut intra dies decem 4 datis libellis appellatoriis 5, et intra dies triginta 6 acceptis, redditisque libellis dimissoriis 7. A sententia: Nam ab interlocutione perraro solet appellari, *l. 2. D. de appell. recip.* itemque ab executione sententiæ, *l. 5. infr. quorum app. non rec.* et quæ a nominatione legitime facta interponitur appellatio, de qua *l. 4. 7. 11. 17. hoc titulo, l. 1. tit. seq. l. 4. tit. 66.* querela potius dicitur quam appellatio, *l. 12. Cod. Theod. eod.* quoniam appellationis verbum in majoribus rebus dici oportet, quamquam et ipsa appellatio querela sit 8, quæ in majori auditorio instituitur adversus iniquitatem prioris. Appellatio est species. Querela genus. Nam et cum sententia dicitur ipso jure nulla, hoc non appellatio, sed querela appellatur, *l. 3 sup. quomodo et quando jud.* Consultatio vero in hoc titulo longe aliter accipitur, quam in titulo superiore, *l. 1. et 3.* In illo consultatio est relatio judicis ad principem, in hoc deliberatio conventus, consilium sive sententia, quam princeps ex appellatione cum consilio conlocutus 9 dixit, quæ συνέλευσις 10 in Bas. ut Psalmo 1. βουλὴν, quod dixere septuaginta, teste Eusebio, Symmachus interpretatur συνέλευσιν 11. vel quam dicunt secundum causæ quantitatem, et judicum a quibus appellatum est dignitatem, unus, vel duo ex Senatoribus sive proceribus qui sunt in comitatu principis, vel universus Senatus more et ritu consultationis .i. more regio, qualis servatur præsidente ipso principe, ut *l. 32. 37. 38.*

### LXII. Enarratio.

1 Ut sententiam exting.) Perinde ac si res judicata non esset. Lucianus in Abdicato.

2 Ad majorem provocatio) Asconius in Verrem de prætura urbana: *Appellatio est inferioris ad superiorem.* Ulpianus in Demosthenem: ἔφεσις ἡ ἔκκλησις, ἡ ἀπὸ μικροῦ εἰς μεῖζον προκαλουμένη δίκη. Etymologicum M. ἔφεσις, ἡ δικαστηρίου οἱουδήποτε ἐφ' ἕτερον μεῖζον δικαστήριον μεταγωγή, καὶ εἰς ἄλλο δικαστήριον ἐρχομένη δίκη ὑπὲρ τοῦ κριθῆναι πάλιν. Græci interpretes ad tit. de appellation. ἐκκλητός ἐστιν ἀπὸ δικαστηρίου οἱουδήποτε ἐφ' ἕτερον δικαστήριον ἀγωγή.

3 Ut interpres Apolloni) In secundum ἔργον.

4 Intra dies 10.) Novel 23. cap. 1.

5 Libellis appellatoriis) λίβελλος ἐκκλήτου in epist. Leonis PP ad Flavianum Archiepiscopum CP. Concilii Chalcedonens. parte prima.

6 Intra dies triginta) *L. Jud. eius. 24. hoc tit.*

7 Libellis dimissoriis) Qui et apostoli, de quibus in Basilicis lib. 9 tit. 1. cap. 99. πρὸς τὸ ἀποστέλλειν τὸν καταδικασθέντα πρὸς ἕτερον δικαστὴν, ut ait Hermopolites: *quod per eos judicatus ad alium judicem mittatur.*

8 Et ipsa appellatio querela sit) Appellatio iniquitatis sententiæ querelam continet, *l. Præfecti. 17. D. de minor. l. 3. sup. tit. 43.* Theodorus Hermopolites ἔκκλητος δέ ἐστιν αἰτίασις, καὶ μέμψις ἀποφάσεως.

9 Cum consilio conlocutus) In passione sancti Cypriani: *Valerius Maximus conlocutus cum consilio dixit.*

10 Quæ συνέλευσις in Basilicis) *L. 5. sup. de dilation.* et *l. ult. inf. quando provoc. non est nec.*

11 Symmachus interp. συνέλευσιν) Theodoretus in Ps 1. v. 6. τὴν γάρ τοι βουλὴν ὁ μὲν Ἀκύλας, καὶ ὁ Θεοδοτίων συναγωγὴν ἡρμηνεύκασι, συνέλευσιν δὲ ὁ Σύμμαχος·

## TIT. LXIII. *De temporibus et reparationibus appellationum, seu consultationum.*

Titulus est de temporibus appellationum, non his intra quæ interponendæ appellationes sunt, quæ jam definivit titulo superiore; sed de his intra quæ interposita appellatio introducenda et exercenda est. Neque vero l. 1. accipienda est 1 de his intra quæ appellandum est, quasi velit a nominatione intra duos menses appellandum esse, quia non duo menses huic rei sunt constituti: sed iidem dies, qui in sententiis *l. 1. D. quan. app. sit* et *l. 1.* mens hæc est, ex eo die interponendæ appellationis a nominatione, .i. interpositæ (ut litis contestandæ et rei judicandæ dicimus) persequendæ gratia duum mensium tempora computari ei qui nominatus est, ex quo cognoverit se nominatum esse, quod et *l. 19. Cod. Theod. de appell.* hæc verba confirmant, *negotia peragentur.* Itaque ei sententiis et nominationibus eadem tempora servantur ad interponendam appellationem, non etiam ad instituendam et exequendam eam. Nam in nominationibus duo menses observantur, *l. 1.* In sententiis sex aut tres, qui etiam reparari et redintegrari possunt. *l. 2.* Olim in sententiis alia quam definiat. *l. 2.* tempora finita erant, ut dixi Observat. 12. cap. 4. et 16. cap. 7. quibus elapsis, poterat a judice peti reparatio, id est, redintegratio, renovatio, instauratio lapsi ammissique temporis et litis, et impetrata reparatio 2 denunciari debuit adversario, ut in *Cod. Theod. eodem titulo.* Quod si separatum sibi tempus appellator etiam præterlabi sineret, non inducta causa appellationis, rursus a principe poterat extra ordinem dari reparatio temporis etiam post secundum lapsum. Post tertium lapsum non dabatur reparatio ulla ex causa, et sententia appellatione suspensa convalescebat, et ad finem perducebatur perinde ac si appellatum non esset. Hodie ex *l. 2* et post quartum lapsum datur reparatio temporis, et omnino res ita procedit: Ex quo scivit quis se condemnatum esse, ut *l. 4. sup. de lib. cau.* causam appellationis inducere debet intra sex menses ex provincia longinqua, intra tres ex eadem, aut contigua secundum distinctionem *l. ult.* videlicet si a judice appellaverit, si ab arbitro delegato ab aliquo judice, intra duos menses, secundum distinctionem *l. 2.* Post lapsum sex, aut trium, aut duorum mensium, adhuc habet appellator mensem unum, jure legitimo, ad instituendam et persequendam, quam interposuit appellationem, et post hunc secundum lapsum, habet etiam alterum mensem, et post tertium lapsum, æque alterum mensem; post quartum vero lapsum si a judice appellaverit, non si ab arbitro delegato, potest extra ordinem a principe, ex aula, ut ait *l. ult.* impetrare reparationem trium mensium, quam adversario denuntiare, aut insinuare in foro præf. prætorio necesse non habet, et numerentur tres menses, non ex die petitæ reparationis, sed ex summo die quarti lapsus, licet ante diem petita sit reparatio. Et post quartum lapsum evanescit causa appellationis, et convalescit sententia a qua appellatum est, et qui causam appellationis inducere volet, tanquam omnibus temporibus causa prolapsa primo loco, i. statim initio litis, licet sit peremptoria, præscriptione repelletur opposita ab adversario vel a judice, *l. 2. in fin.* Nam in causa appellationis judex supplet partes absentis, *l. ultim. supra, tit. prox.* Menses computantur ex num. dierum, non ex Calend. *l. 2. Cod. Theod. de decur.* et singulis adscribuntur dies 30. Ita tamen ut si dentur sex, aut tres, aut duo, extremo mensi superaddamus unum diem, quo qui venerit audiatur, *l. Ubi lex. D. de reg. jur.* si dentur unus tantum, ei etiam addamus unum diem, qui temporalis dicitur 3 et fatalis ad interitum causæ, quia eo die lite non acta, lis agit animam, *l. ultim. §. 1.* Et generaliter, ut legimus in Glossis vet. ἐμπρόθεσμος ἡμέρα .i. quæcunque finita legibus et præstituta dies est, 4 fatalis dicitur, idemque est fatalis et finita dies: Quia omnis finitio diei ei cui condicta est 5 adfert periculum aliquod si fallat ad condictum. Non est omittendum hujus tituli *l. ultim. §. In his*, abrogari quod de biennio, *l. In afferendis, supra, tit. prox.* ut causa, quæ more consultationis disceptanda est, ab uno vel duobus Senatoribus intra biennium introducatur, et me insinuetur. Nam pro biennio substituit annum intra quem acta apud eum, contra cujus sententiam appellatum est, et refutatorii libelli, et literæ judicis sive apostoli tradantur scrinio competenti epistolarum vel libellorum, ut *l. 6. §. Super his. l. 32 supra, tit. prox. l. 3 hoc tit.* et ut intra eum annum causa appellationis introducatur. Citius autem mittuntur acta et refutationes quam introducatur appellatio, *d. l. 3.* Nam appellationem introduci satis est sub finem statuti temporis, hoc est summo die fatali, vel quatuor antecedentibus, vel quinque sequentibus, pro uno fatali die hodie institutis decem, *l. ultim. §. Et cum nulla.* Acta vero cum refutatoriis partium literisque judicis a quo appellatum est, aut mitti debent statim post interpositam appellationem, aut circiter medium temporis, ipso etiam medio die connumerato, *d. l. 3.* Etiam illud omittendum non est, eum contra quem appellatum est, cessante vel absente appellatore, μονομερῶς posse præferre diem 7 appellationis, et causam introducere, *d. l. ultim. §. Nulli. l. ultim. tit. seq. l. In offerendis, supra, tit. prox.* et inductam in sacro auditorio perpetuari .i. quandoque otium fuerit principi vel amplissimo ordini definiri posse. Alii auditorio non sacro ad finiendas lites legibus præscripta esse tempora. Et, ut dixi, introduci et finiri appellationem μονομερῶς, quia jam semel lis contestata fuit priore judicio; et vero priore etiam judicio post litem contestatam causa peragi potest μονομερῶς, *l. ult. supra, quom. et qu. jud.*

### LXIII. Enarratio.

1 Neque vero lex prima accip. est etc.) Auctores Basilic. sic videntur accepisse legem 1. ut intra duos menses a nominatione ad munus publicum appellatio interponenda sit. Rectius autem Glossa, ex die interpositæ appellationis a nominatione duos menses computari ad exequendam appellationem. Non igitur ad interponendam, sed ad persequendam. Recte etiam Fulgosius ad *leg. Cum anterioribus. 5. §. Illud etiam. num. 5.* notat, dictam *leg. 1.* loqui de tempore exercendæ appellationis interpositæ a nominatione ad honores et civilia munera.

2 Et impetrata reparatio) Vide Cujacium de præscr. cap. 16.

3 Qui temporalis dicitur) Temporalis, et fatalis dies idem est. Vide Cujac. Obs. lib. 12. 4.

4 In Glossis veteribus) Glossæ: ἐμπρόθεσμος ἡμέρα, *fatalis dies, finita dies.*

5 Idemque est fatalis, et finita dies) Ut in glossis supra citatis. Hos dies vocant ἡμέρας κυρίας· κυρία ἡμέρα scilicet dicitur quæcunque *finita* et *condicta* dies est: quia omnis condictio diei ei, cui dies condicta est, periculum aliquod adfert, si fallat ad condictum. Cujacius ita recitat. Julius Cæsar. 11. de bello Gallico: *Die constituta causæ dictionis.* Græcus interpres: κυρίας δὲ δὴ ἡμέρας τῆς δίκης ἐπελθούσης. Santus Basilius in homilia in Julittam martyrem: ὡς δὲ παρῆν ἡ κυρία etc.

6 Ei cui condicta est) Marcus Tullius libro 1. epistolarum ad familiares 9. *Nam cum mihi condixisset, cœnavit apud me.*

7 Posse præferre diem) *Anticiper.* Titius Livius 39. 5. *Prætulit triumphi diem.*

## TIT. LXIV. *Quando provocare non est necesse.*

Non repetuntur in hoc titulo causæ ex quibus ante obiter dixit, ad rescindendam sententiam appellatione opus non esse, *l.* 1. et 3. *de sen. ex per. rec. l.* 2. *si a non comp.* l. 2 *sup. si ex fal. instr. jud* vit, nisi una in *l.* 1. de qua in *l.* 1. 1 *sen. resc. non pos.* sed adduntur pleræque aliæ, quorum omnium ratio hæc, quod sententia ipso jure rescindatur. Illa summe notanda, ut victor victa appellanta necesse non habeat et ipse appellare, quod nulla aut minor expensarum litis et detrimentorum ratio habita sit, quoniam hoc sententia judicis ad quem victus appellavit, suppleri poteat. Nec etiam quod victus tardior sit inducenda appellatione, quia et citra appellationem victor diem a appellationis anteferre potest adversario denuntiato.

### LXIV. Enarratio.

1 De qua in l. 1.) Si sententia priori sententiæ contraria sit appellatione opus non est, ἀλλ' αὐτόθεν ἔχει τὸ διαπίπτον *per se intercidit:* ipso jure rescinditur, ut ait Hermopolites: ἅπαξ γάρ, ut idem ait, ἀποφηνάμενος ὁ δικαστὴς ἐπαύσατο εἶναι δικαστής· *judex enim qui semel sententiam dixit, desinit esse judex.*

2 Diem anteferre) *Anticiper l'appel.*

## TIT. LXV. *Quorum appellationes non recipiuntur.*

*Vide tit.* 5. *lib.* 49. *D.*

In superiore titulo reprobatur superstitiosa, superflua, supervacua appellatio. Sic vocatur l. 6. et *l. ultim. eod. tit.* In hoc reprobatur moratoria, frustratoria, importuna, quæ ludificatio potius est, l. 1. *Cod. Th. eodem,* et importuna dicitur, *l.* 6. *hoc tit. l.* 7. *Cod. Th. eodem.* Appellationem superstitiosam recipere verecundiæ est, *l.* 42. *Cod. Theod. de appell.* Appellationem moratoriam 1 recipere ignaviæ, *d. l.* 6. ant ignaviæ verecundiæ: hæc pœnam, illa laudem meretur. Et moratoria est appellatio, si ex contumacia condemnatus appellaverit 2, quia non ignorat se merito litem amisisse: item si confessus et convictus 3 de crimine, si debitor liquido convictus 4, si apparitor ex delicti causa 5 condemnatus a proprio judice cui paret, si quis contra ordinem juris non ferebat aperiri tabulas testamenti, aut hæredem scriptum mitti in possessionem ex edicto D. Adriani. Item si quis appellet ab executione, executore non excedente sententiæ modum, *l.* 18. *C. Theod. eodem,* vel si ab articulo 6 ab interlocutione, *l.* 5. *hoc tit.* Ab omni causa licet appellare, non ab articulo causæ, 6, puta quod non detur dilatio instrumentorum causa, vel locus ad agendum, vel exceptio justa non admittatur, l. 36. *supra, de appel.* quod etiam judices vulgo interloqui solebant, *l. ultim. supra, de sent. et interl.* Ab executione sero appellatur, ab articulo propere, quia post cognitione totius causæ interposita appellatione et vitia interlocutionum corriguntur. At jure Canonico a quacunque interlocutione ex causa appellari potest, *c. Non ita.* 2. *qu.* 6. quo jure utimur, quia facile judices amplectuntur ea omnia quibus litium modus excrescit, ant litium vita proceditur 7: quæ causam etiam efficit ut conventionem 8 quæ probatur l. *ultim.* §. *ultim. sup. de temp. ap.* aut quandocunque factam revocationem appellationis, vix ant ne vix quidem admittant, imo nec jurisjurandi delationem.

### LXV. Enarratio.

1 Appellationem moratoriam recipere) Appellatio quælibet recipienda ex edicto Theodorici §. 55. *Quando optimæ conscientiæ convenial etiam superfluam appellationem sine dubitatione suscipere, dum de appellationis merito sacer possit perpensis legibus cognitor judicare.*

2 Si ex contumacia condem. appel.) οἷον εἰσὶ οἱ ὑποχωροῦντες ὑπὸ δικαστηρίου μετὰ προκαταρξιν, καὶ καλούμενοι δι' ἐπιφωνημάτων, καὶ μὴ πειθόμενοι ἐλθεῖν εἰς τὸ δικαστήριον, ut ait Hermopolites: *Qui post litis contestationem per contumaciam absunt, quique voce præconis citati et edictis evocati in judicium venire noluerunt.* Vide ad titulum 43. supra; interdum tamen ex justa causa absentibus condemnatis lis restituitur, Vide Cujac. ad *l. Divus.* 7. *D. de in int. rest.*

3 Item si confessus et conv. de crim. *Scelere convicti,* ut loquitur Svetonius in Nerone, παρουδὸς μετὰ ἁμάρτημα τιμωροῦνται, ut ajunt Græci, *statim puniuntur.*

4 Si debitor liquido convictus) Et confessus, addit Hermopolites, αὐτὸς γὰρ, inquit, ἑαυτὸν καταδικάσας διὰ τῆς ἰδίας ὁμολογίας *Ipse enim propter confessionem de seipso sententiam tulit;* sive debitor fiscalis, sive publicus, sive privatus sit. Non recte Fulgosius de privato ærario accipit: rectius Basilica de privato debitore.

5 Si apparitor ex delicti causa) In civili negotio appellatio recipitur.

6 Non ab articulo causæ) Basilica: κατὰ διαλαλιάς, *ab interlocutione* et ita Fulgosius.

7 Litium vita proceditur) Varro: *Legendo et scribendo vitam procudito.* Lites vivere et mori dicuntur.

8 Ut conventione) A sententia judicis appellare non licet, si convenerit, ne liceret: *legum enim auctoritatem in hoc casu volumus pactis litigantium mitigari.* Sic legitur in veteri Menagii.

## TIT. LXVI. *Si pendente appellatione mors intervenerit.*

*Vide tit.* 13. *eod libro.*

Pendonte appellatione *l. pen.* sit, pendente in numero cognitionum, i. nondum re judicata ex appellatione, quomodo et rei ipsi, pendere dicuntur qui nondum discrimine liberati sunt. Et notandum quod ait *d. l. pen.* appellationem pendentem in numero cognitionum peragi suo ordine, i. servato ordine introductionum. Quod et hodie observatur. Mors autem in hoc tit. i. mors ejus qui appellavit, vel ejus contra quem appellatum est, vel mors hominis, de cujus proprietate lis est: ac primum l. *pen.* ostenditur, mortuo homine quo de agebatur pendente appellatione vel etiam pendente priore judicio litem durare propter peculium ut propter fructus et partus et stipulationem de evictione, *l. Usque. D. de rei vind.* Mortuo autem eo, qui appellavit a dominatione, lis penitus extinquitur, l. 4. Mortuo eo, qui appellavit a sententia in negotio civili, lis transfertur in hæredem 1, perinde ac si priore judicio mors ei contigisset, *l.* 1. In negotio criminali, ita distinguimus: Aut priori sententia contra quam appellavit, bona ejus expressim publicata sunt, aut tacite. Si specialiter, morte quidem ejus crimen, i. causa capitis extinguitur; sed quæstio bonorum specialiter publicatorum non extinguitur. Si tacite, ut si deportatus sit nullo alio adjecto, morte ejus et crimen et quæstio bonorum extinguitur, et bona trasmittuntur ad hæredes; atque ita in multis partibus juris multum interest exprimatur aliquid, an tacite intelligatur. Nam uno ex his perempto quæ sunt expressa, non perimitur etiam alterum. Perempto expresso, perimitur etiam quod ei tacite infuit; et hæc distinctio proponitur *l.* 3. et confirmatur l. 1. *D. eodem, l. ultim. infr. si reus, vel acc. mor. fue.* Repetitio bonorum scelere quæsitorum nunquam perimitur, nec si priori sententia absolutus sit reus, sicut nec bonorum specialiter publicatorum priori sententia. In specie *l.* 2. perimitur, quia obsignatio bonorum absentis rei, non est publicatio, adnotatio inter reos non est condemnatio, licet ab ea appellari possit, et in ea lege ponimus absentem vita decessisse intra annum. Lex ultima ut accipienda sit 2 ostendi lib de diver temp c. 16.

### LXVI. Enarratio.

1 Lis transfertur in hæredem) Hæres debet, ἢ πληρῶσαι τὸν ἀγῶνα τῆς ἐκκλήτου, ut est in Basilicis: *implere solemnia appellationis,* aut judicato satisfacere.

2 Lex ultima ut accip.) Ex *l. ult.* ad persequendam appellationem hæredi dantur quatuor menses: et ita Joannes Faber recte.

## TIT. LXVII. *De his qui propter metum judicis non appellaverunt.*

Etiam qui propter metum judicis non appellat intra constituta tempora, judicatum facere cogitur quia vanus est metus 1. Qui vero propter violentiam et terrorem quam infert judex, non appellat voce aut libello satis habet intra constituta appellationi tempora id publice contestari, ut contestatio pro appellatione cedat, l. *Cum quidam. D. de appel.*

### LXVII. Enarratio.

1 Quia vanus est metus) Serva quod dicitur in *l.* 1. *in sacro comitatu nostro:* ἐν τῷ θείῳ ἡμῶν κομιτάτῳ ut est in Basilicis: *timere nihil potuisti.*

## TIT. LXVIII. *Si unus ex pluribus appellaverit.*

Si plures una sententia condemnati sint, ex titulo 55. intelleximus, periculum sententiæ dividi. Ex hoc intelligimus, victoriam esse communem ex appellatione, si ex condemnatis quidam appellaverint, quidam non appellaverint, si modo una eademque omnium causa 1 defensionis fuerit. Proniorem esse victoriæ, quam condemnationis communicationem.

### LXVIII. Enarratio.

1 Una eademque omnium causa def.) Si vero contutores erant, et ex diversis factis condemnati sint, unusquo suæ tantum condemnationis nomine appellavit, cæteris non prodest, ut additur in Basilicis: qua de re vide legem, *Si qui separatim.* 10. §. *ult. D. de appellation.*

## TIT. LXIX. *Si de momentaria possessione fuerit appellatum.*

Momentaria possessio est, quæ ex interdicto prætoris celeriter reformanda et restituenda est, non tantum si agatur interdicto unde vi, sed et si alio quolibet interdicto adipiscendæ vel retinendæ possessionis *l. Momentariæ. infra. unde vi.* Nam reformationem desiderat non tantum quæ vi erepta, sed et quæ qualibet modo impedita, interturbata, inquietata est, ut docui *l. Si coloni. inf. de ag. cens.* et 1. Obs. c. 20. et celerem reformationem: et ob idipsum omne interdictum quod de possessione est, omnisque ratio reformandæ repetendæ, vindicandæ, tuendæ possessionis momentum dicitur, et momenti actio: et a sententia quæ causam possessionis diremerit, non licet appellare 1. ne quod beneficio celeritatis inventum est, subdatur injuriis tarditatis, *l. 22. Cod. Theod. quorum app. non rec.*

### LXIX. Enarratio.

1 Non licet appellare) Vide dicta cap. 20. et libri 2. cap. 35. in fine. Auctores Basilic. tradunt, si appelletur a sententia judicis, qui de possessione reformanda pronuntiavit, judicem appellationis possessionem apud eum esse jubere debere, apud quam prior judex interim esse jussit.

## TIT. LXX. *Ne liceat in una eademque causa tertio provocare vel post duas sententias judicum, quas definitio præfectorum prætorio roboraverit, eas retractare.*

Olim in una eademque causa semel dumtaxat non licebat iterum appellare, .i. gemino judicio superatus non poterat appellare, ut si e Duumviro appellassem ad Præsidem provinciæ, non poteram a præside appellare, *l. 1. C. Theod. de poss. ab eo, qui bis prov. transf.* et in edicto Athalarici Regis apud Cassiadorum 9. 1 appellari a subjecto judicibus ordinariis in una causa secundo non patimur. Hodie ex Constitutione Justiniani posita sub hoc titulo etiam secundo, non item tertio, licet appellare .i. bino, non item trino judicio superato, ut si e Duumviro appellavi ad præsidem provinciæ, a præside possum appellare ad præf. urbi, sed non etiam a præfecto urbi. At si forte præf. urbi judicem dederit, qui ex appellatione cognosceret, licet ab ejus sententiam non possit appellari, potest tamen recusari si modo, ut *l. ult. sup. de sentent. et int.* ante litem contestatam recusetur; invocato præfecto qui eum dedit. Nam ut a sententia judicis dati appellatur qui dedit, *l. 1. D. quis a quo app.* ita recusationem judicis dati fieri oportet ad eum qui judicem dedit. Caterum recusatio ipsa 2 pro appellatione non computatur, quia fit ante litem contestatam. Et hæc est sententia ultimæ partis hujus legis. At retractatio a sententia præf. prætorio pro appellatione redit; et ideo si a Duumviro appellavi ad præsidem provinciæ, et a præside ad præf. prætorio, jam non possum retractare quod præf. prætorio judicavit, quia videor tertium appellare.

### LXX. Enarratio.

1 Apud Cassiodorum 9.) Epistola 18.
2 Recusatio ipsa pro app. non comput.) Tradunt etim DD. recusationem judicis pro appellatione non computari.

## TIT. LXXI. *Qui bonis cedere possunt*

*Vide tit. 3. lib. 42. D.*

Pertinet hic titulus ad executionem rerum judicatarum sive priore judicio, sive ex appellatione judicatæ siet: Nam executio ex causa debitæ pecuniæ fit tribus modis. Ac primum quidem captis et distractis pignoribus, quod fit extra ordinem jussu magistratus, non lege aut edicto certo, ut docui tit. 53. neque vero ita pignus prætorium constituitur, sed pignus, quod vicem obtinet conventi pignoris, *l. 1. inf. si in cau. jud. pig.* et hoc si is, qui judicatus est præsto sit, vel si defendatur. At si latitet, vel non defendatur, aliomodo fit executio, nempe ex edicto prætoris, eo qui vicit judicati servandi causa misso in possessionem omnium bonorum ejus qui judicatus est, *l. 2. et 3. inf. qui pot. in pig.* quo genere pignus prætorium constituitur, eamque possessionem sequitur proscriptio et distractio bonorum sub hasta, quæ irrogat infamiam ei cujus nomine fit quasi decoctori 1: et hic ordo edicti proximus est ordini duodecim tab. quemobrem et proscriptio distractioque bonorum, quæ fit ex edicto usurpato nomine duodecim tabul. sectio appellatur, et morti comparatur, *l. Actione. § 1. D. pro soc.* Lex duodecim voluit 2 decoctoris sanguinem effundi, Prætor maluit suffundi publice distractis bonis voce præconis. Quod si judicatus parum, aut nihil habeat in bonis, alio modo executio fit, quæ etiam descendit ex duodecim tab. puta judicato 3 detruso in carcerem prima ratio exequendi est extraordinaria, reliqua ordinaria. Sed ut et hanc injuriam carceris, et illam quoque proscriptionis infamiam debitor evitet, lege Julia ei conceditur omnibus bonis suis præsentibus et futuris creditoribus cedere, non ut ea sibi habeant, quæ debitor cedit non dat in solutum: sed ut ea publice vendant, et pretium ex venditione redactum inter se partiantur pro rata crediti, *l. 4.* Et rationem hanc Theodorus reddit 4, ἵνα μὴ τοσαύτην ἀχθέντες ἄδειαν τὰ ἄξια πολλοῦ κατὰ συμπαιγνίαν εἰς ὀλίγα δέχωνται· neque obstat *l. ult. in fin.* quæ hoc dumtaxat volt in causa quidem electionis de qua in ea lege agitur, nullum esse discrimen inter hypothecarios et chirographarios creditores. Ceterum in partiendis rebus debitoris ius cuique suum esse servandum, ita scilicet ut hypothecarii hypothecas suas salvas habeant, ut *l. 6. tit. seq.* ceterarum rerum pretium inter eos dividatur, electa cessione bonorum. Quæ autem cessionem bonorum sequitur venditio, non irrogat debitori infamiam, quia non fit ejus nomine, sed creditorum, quibus cessa sunt, *l. Debitores. supra, ex quibus causis infam. irrog.* Et hæc sunt duo commoda cessionis bonorum, *l. ult.* et quod ait *l. 1.* tantum liberationem excludit, non alia commoda: nam et tertium commodum cessionis hoc est, ut post eam debitor conventus habeat exceptionem, si non cessit bonis, *§. ult. Instit. de replic.* nisi quid et postea facultatis 5 ad solvendum accesserit, quo prætor moveri possit, *l. 3. tit. seq.* Cessio inter cives Romanos ex lege Julia, ut opinor, fiebat in jure, solemnibus verbis, ut quælibet alia cessio qua dominium acquiritur: hodie fit nuda voluntate, etiam extra jus, *l. 6. hoc titulo, l. ult. D. eod.* et revocatur etiam 6 nuda voluntate, re integra, *l. 3. hoc tit.* nec necesse est petere e principe quod lex Julia defert: nam quod ait *l. ult. in princ.* ad justitium quinquennii, quam Græci ἀναχωχὴν et ὑπερημερίαν vocant, potissimum respicit. Hanc e principe impetrari necesse est, non cessionem bonorum. Recte Accursius electa dilatione quinquennii, cessionis auxilio renuntiari. Recte etiam ex *l. ult. inf. de cust. reor.* adnotabis, et in causa criminali cessioni bonorum locum esse.

### LXXI. Enarratio.

1 Quasi decoctori) Quis dicatur decoctor exponunt Glossæ juris. Persius Sat. 5. *hunc alea decoquit:* id est, efficit ut quia facultatibus exhaustis, fidem creditoribus suis decoquat.
2 Voluit decoctoris sanguine eff. Præt. mal. suff.) Tertullianus Apologetici cap. 4. *Bonorum adhibita proscriptio suffundere maluit hominis sanguinem quam effundere.*
3 Judicato detruso in carcerem) Huc facit Divi Augustini epistola 213. *Cum frater*, inquit, *noster Fastius debito decem et septem solidorum ab oppignoratoribus urgeretur, ut redderet, quod ad præsens, unde explicaret se non inveniebat, ne corporalem pateretur injuriam ad auxilium sanctæ Ecclesiæ convolavit, etc.*
4 Theodorus reddit, ἵνα μὴ etc.) *Ne si hoc concedatur creditoribus, bona debitoris magni pretii per collusionem modico pretio æstimata inter se dividant, et partiantur.*
5 Nisi quid ei postea facultatis) ἄξιον λόγου· *cujus ratio haberi debeat*, Basilica ad legem septimam.
6 Et revocatur etiam) Si postea solvat, distrationem bonorum non patietur, ut est in Basilicis.

## TIT. LXXII. *De bonis auctoritate judicis possidendis seu venundandis et de separationibus.*

*Vide tit. 5. et 6. eodem lib.*

Possessio bonorum omnium pecuniæ judicati, quæ ei qui pro partibus suis sententiam consecutus est, et aliis creditoribus datur, si intra tempora judicati non faciat judicatum, et quam auctor præstinans jungere quæstione de possessione præmisit quæ ante scripta sunt de rebus judicatis, vel datur ex cessione ipsius judicati sive debitoris, de qua titulo superiore proximo, vel ex edicto auctore prætore judicati sive crediti servandi causa, de qua in hoc tit. videlicet si debitor fraudationis causa latitet nec defendatur, *l. pen. et ult. hoc tit. l. pen. tit. ult.* vel si ei successor nullus extet 1, *l. 5. et 6. hoc tit.* Utrumque sequitur venditio bonorum postulata a prætore transacto justo aliquo tempore cujus ipse prætor justus arbiter est, *l. pen.* nam quod lege definitum non invenitur, merito tribuitur arbitrio judicis: et verum est quod Alciatus notavit a *l. ult. §. Sin autem*, hæc verba, *a nobis* 2, abesse nec deesse. Et vero *d. l. ult.* in longum tempus plerumque trahi venditionem satis ostendit, dum ponit, re integra creditores, qui non petierunt se mitti in possessionem intra quadriennium 3, admitti in communionem petitæ ab aliis bonorum possessionis, quia in rem datur, non in personam, et ægre igitur perveniri ad venditionem, quæ etiam quod fiat nomine debitoris tanquam decoctoris, ignominiosa est, atque adeo non acceleranda. Quæ sequitur cessionem bonorum, quia nomine debitoris non fit jam exuti bonis, ignominiosa non est. Cessa vero aut data possessione omnium bonorum debitoris, ut sit apud creditores jure cessæ possessionis, vel prætorii pignoris, diu venditionem tandem ad extremum cum prætori justa causa visa fuerit, creditoribus permitti, non etiam eis jure dominii bonorum addictionem fieri posse, *l. 4. inf. tit. prox. l. 6. et 8. hoc tit. l. 1. sup. ne pro dote mul. bo. ad.* Utroque genere debitor liberatur, *l. 3. hoc tit. l. ult. tit. ult.* ab his qui ante cessionem vel bonorum possessionem cum eo contraxerunt, non ab his quibuscum postea contraxit 4 *d. l. 3.* et non ipso jure 5, *l. 1. sup. tit. prox.* sed posita exceptione, *Nisi bonis cessit*, ut vet. lib. habent in *§. ult. Inst. de repl.* et Basil *d. l. 3* ἀλλ' εἰ μὴ ἐξέστην, et in Theophilo, *d. §. ult.* scribendum, ἐξέστην, non ἔξεστιν. At satisfieri prius debet privilegiariis et hypothecariis, quam non privilegiariis et chirographariis, tum ex residua pecunia reliquis pro rata debiti quantitate. Illud quoque certum est, eorum quibus ab hærede legatum est, quam eorum quibus ab hærede hæredis, causam esse potiorem 6, *l. 1.* Ad separationes pertinet *l. 2. et 7.* 7 bonorum scilicet et creditorum

defuncti a bonis creditoribusque hæredis, ut in defuncti bona sunt creditores defuncti, in hæredis creditores hæredis. Alia tria separationum genera notantur in Dig. eod. tit. et quintum *l. 3. §. Pronde, D. de minor.* Auctoritate judicis, id est, sententia prætoria.

## LXXII. Enarratio.

1 Si ei successor nullus extet) Nec fiscus, nec uxor defuncti, ut Theodorus heic.

2 Hæc verba, a nobis) Sunt tamen in vet. Menagii.

3 Intra quadriennium) Intra quadriennium tantum; *ne in perpetuum aliorum negligentia, illi qui pro suis debitis alacriores creditoribus aliis ostendant fuisse, prægraventur*, ut est in *d. l. alt. alacriores*, id est, diligentiores: Glossæ· πρόθυμος, *alacer, sedulus*.

4 Quibuscum postea contraxit) Ex contrario scilicet. Basilica· Qui vero post cessionem bonorum cum eo contraxerunt, recte eum conveniunt, nec eis exceptio opponitur. Idem tradunt Azo et Fulgosius.

5 Et non ipso jure) Sed posita exceptione Glossa in *l. 1. h. tit.* in *l. Autem alienum, que. 60. D. de fidejussor.* ipso jure, non recte.

6 Causam esse potiorem) Hæres hæredis debet ut æs alienum, sive, ut ait Theodorus ὅσαν χρέα καὶ ληγάτα ὁ ἐχρεώστει δοῦναι· legata etiam quæ dare debebat, æris alieni nomine continebantur. Et merito igitur priorum legatorum causa potior est: nam legata præstantur ex eo quod superat deducto ære alieno.

7 Et 7.) In qua Cujacius legit, *separatio postulata*: et ita in vetusto Menagii.

## TIT. LXXIII. *De privilegio fisci.*

*Vide tit. 14. lib. 49. D.*

Non alia de causa subjicitur hic titulus duobus superioribus, quam quod ex cessione debitoris, vel ex edicto prætoris possessis et venditis omnibus bonis debitoris habenda sit in primis ratio eorum creditorum, qui privilegiarii sunt .i. qui privilegium exigendi habent, quod Plinius 1 πρωτοπραξίαν vocat, quasi πρώτην εἴσπραξιν, qui ceteris creditoribus præferantur in auferenda pecunia sibi debita, dilata interim exactione ceterorum qui privilegium non habent: quæ causa etiam efficit ut in Digestis *tit. de cess. bon. et tit. de reb. auct. jud. poss.* de privilegiariis creditoribus agatur. Ex his est fiscus, de quo est hic tit. Paulus V. Sent. 2. *Privilegium fisci est, inter omnes creditores primum locum tenere*: quæ sententia ut intelligatur, sciendum est alios esse creditores hypothecarios, alios chirographarios, qui et personales dicuntur: et qui hypothecarii sunt etiam personales sunt, quia hypothecaria actio sine personali non consistit, quæ directa et principalis actio est. At qui personales sunt, non continuo etiam hypothecarii sunt: nam personalis actio sine hypotheca consistere potest. Ex chirographariis autem alii speciali quodam jure suo privilegiarii sunt, alii non. Ex hypothecariis, excepta causa dotis, nulli suo jure privilegiarii sunt. Fiscus est semper hypothecarius creditor, nec tamen privilegiarius in actione hypothecaria, jure quodam suo proprio contra alios creditores hypothecarios, nec nisi privilegio temporis, ut quilibet alius creditor hypothecarius, quia in hypothecis privilegium æstimatur ex tempore, non ex causa debiti, non ex persona creditoris, et excepta dotis causa, et aliis quibusdam, utique qui prior est tempore et hypothecæ jure potior est: quod et de fisco ita proditum est, *l. 2. hoc tit. l. Si pignus. l. alt. D. qui pot. in pign.* At in actione personali fiscus privilegiarius est suo quodam jure, non spectata prærogativa temporis· et hoc est quod ait Paulus 3, *Privilegium fisci est inter omnes creditores*, etc. inter omnes scilicet chirographarios, etiamsi forte quidam privilegiarii sint, quia privilegia sua exercent adversus alios, non etiam adversus fiscum, id est, non nisi post fiscum sunt privilegiarii, quales sunt qui pecuniam crediderunt navis fabricandæ vel instruendæ causa; *l. Qui in navem. D. de reb. auct. jud. poss.* quibus tamen fiscus anteponitur, *l. Quod quis eo l.* .i. possessis bonis debitoris, prius satisfieri fisco debet, quam si qui credidit navis fabricandæ vel armandæ causa. Alias vero privilegiarius privilegiario non præfertur sed melior est conditio occupantis .i. ejus qui prior suum recepit. Quod si prior creditor non privilegiarius occupavit, integrum est privilegiario quod ei solutum est, extraordinario jure auferre, *l. 5. hoc tit.* Porro aliud est privilegium fisci in tacita hypotheca, *l. 2. sup. de ser. p. g. da. man.* quam habet in iis rebus quæ tempore contractus in bonis debitoris fuerunt, non etiam in his quæ ejus esse desierunt, et per venditionem forte et traditionem in alterius dominium transierunt, *l. 4.* nam tacita hypotheca fisci consistit in bonis tantum debitoris, non in alienis bonis, etiamsi jam olim debitoris fuerint; ac ne in bonis quidem uxoris ejus, *l. 1.* quia inter virum et uxorem nulla bonorum communio est, et res uxoris non minus viro alienæ sunt, quam res cujuslibet extranei. Et notandum quod ait *l. 1.* bona ejus, qui fisco obligatus est ob reliqua administrationis principalis, a fisco recte occupari jure hypothecæ, non etiam res uxoris ejus 4: quod intelligendum est de rebus, quæ sunt extra dotem: nam dos uxoris cum sit in bonis mariti, ex causa reliquorum primipili .i. ex administratione militaris annonæ gesta a centurione primipili, occupari a fisco potest, non utique statim, cum et dos uxoris sit, sed in subsidium et extra ordinem, si fiscus ex bonis ipsius debitoris, vel fidejussoris ejus reliqua primipili servare non possit, *l. 4. inf. in qu. bus cau. pign. tac. cont.* quod etiam obtinere in quolibet munere publico ex contrario argumentum præstat *l. 3. sup. Ne uxor. pro mar.* Dixi actionem fisci personalem præferri omnibus aliis actionibus personalibus, non inspecta ratione temporis: quia in actionibus personalibus privilegia non æstimantur ex tempore sicut in hypothecariis, sed ex causa debiti, *l. Privilegia. D. de reb. auct. jud. poss.* Fisci actionem hypothecariam non præferri antiquioribus actionibus hypothecariis, sed inferioribus tantum. Addo fisci actionem hypothecariam præferri omnibus actionibus personalibus antiquioribus vel privilegiariis, *l. 3. hoc tit.* quod idem habet etiam quilibet alius cui hypothecaria actio competit contra chirographarios creditores, *l. 6. sup. tit. prox. l. Eos infra, qui pot. in pig.* Et ideo si debitor fisci idemque debitor privati creditoris chirographarii, prius solverit creditori chirographario, fiscus jure tacitæ hypothecæ, vel etiam persecutione extraordinaria jure sui privilegii, quod habet in actione personali, pecuniam solutam creditori chirographario persequi potest, non per actionem sed cognitione præsidis aut procuratoris ex justa causa, puta si debitor solvendo non sit, *l. 5.* et sine usuris, *d. l. 5.* Ratio hæc redditur in *l. Denique. D. de ju. fis.* quia res non persona convenitur .i. quia fiscus rem persequitur non personam, et in persecutione in rem usuræ non veniunt, *l. Si navis. D. de rei vind.* et eadem pene est ratio *l. 5.* quia creditor chirographarius, cui prius debitor pecuniam solvit, nam pecuniam non sumpsit fœnore 5, ut in sortem et in usuras teneatur actione personali; sed suum recepit .i. pecuniam sibi debitam, quæ auferri ei non potest, nisi extraordinaria persecutione, in quam usuræ venire non possunt.

## LXXIII. Enarratio.

1 Quod Plinius) Libro 10 epist. 109.

2 Paulus 5. Sentent.) Tit. 12.

3 Et hoc est, quod ait Paulus d. tit. 12

4 Non etiam res uxoris ejus) Uxor bonorum suorum separationem petere potest· δύναται ἡ γυνὴ τὰ ἴδια πράγματα ἀποχωρῆσαι, ut est in Basilicis: προνόμιον γὰρ ὑποθήκης ὁ δημόσιος κατὰ τῶν πραγμάτων μόνου τοῦ χρεωστοῦντος αὐτῷ κέκτηται· οὐ μὴν κατὰ πραγμάτων ἀλλοτρίων· οἷα εἰσὶ τὰ τῆς γυναικός. *Fiscum enim privilegium hypothecæ habet in bonis solius debitoris, non in bonis alienis, qualia sunt bona uxoris.*

5 Non sumpsit fœnore) οὐτε γὰρ δάνειον συνήλλαξε πρὸς τὸν τοῦ δημοσίου χρεώστην, ἀλλ' τὸ ἴδιον ἀπέλαβεν, *Non enim fœnus contraxit, sed suum recepit*, ut est in Basilicis: fœnus, id est, δάνειον ἔντοκον, *mutuum fœnebre*.

## TIT. LXXIV. *De privilegio dotis.*

Est etiam creditoribus permissa possessione et venditione bonorum debitoris in actionibus personalibus privilegiaria mulier, quæ dotem suam repetit soluto matrimonio, *l. Si sponsa. D. de jur. dot. l. 1. D. sol. mat.* Multa legibus favore dotium introducta sunt, *l. Si ego. §. Si ra. D. de ju. dot. l. ult. sup. ad SC. Vell.* et hoc maxime ut privilegium habeat inter personales actiones 1, quod tamen Constitutio hujus tit. ait non transire in hæredem. alium scilicet quam filium 2, ut *Nov.* 91. eademque interpretatio adhibetur recte ad *l. Maritum.* 3, *D. sol. matr.* At cur *l. alt. infra. qui pot. in pig. hab.* ait actionem dotis præferri omnibus pene personalibus actionibus? Cur pene? an quia non actioni publicæ antiquiori, *l. 9. cap. de ju. dot.* non impensæ funeris, *l. pen. D. de relig.* non pecuniæ depositæ ad mensam, quæ extat *l. Si hominem. §. Quoties. depos.* non impensæ actionis inventarium faciendi, *l. Quod privil. eod.* quibus tamen causis hodie dotis causa 4 proculdubio præferenda erit jure tacitæ hypothecæ, secundum definitionem *l. 9. inf. qui pot. in pig.* nam Justin. mulieri agenti de dote etiam orbæ tacitam hypothecam dedit in rebus dotalibus, et rebus omnibus mariti· ac præterea in hypothecariis actionibus privilegium inter omnes creditores hypothecarios etiam antiquiores, et tacitam vel expressam hypothecam habentes 5, *l. ult. infra, qui pot. in pig. Nov.* 97. non tamen adversus fiscum 6, ut opinor, nisi ex privilegio temporis, *l. 3. infra, de primipilo, l. 2 supra, tit prox.* in qua quod de hypotheca cauta mulieri, idem hodie dici velim de tacita 7. Non alii mulieri 8 agenti de dote antiquiore 9, *d. ult. Nov.* 91. Non etiam ei, qui pecuniam credidit ad comparandam rem aliquam sub pignore ejusdem rei, si tempore prior fuerit, *Nov.* 97. Non item ei qui pecuniam credidit ad comparandam militiam eo pacto, ut in ipsius militiæ pignore potior esset, cui nec antiquior mulier præfertur ex eadem *Nov.* 97. His exceptis, mulier etiam antiquioribus creditoribus hypothecariis quibuscunque præfertur: et plus habet quam fiscus 10, qui in hypotheca 11 non habet nisi privilegium temporis, et vitium adfert regulæ juris, quæ statuit, in hypothecis priorem tempore esse potiorem jure. Denique ex hypothecariis creditoribus sola mulier, quæ de dote sollicita est speciali jure suo, quod Justinianus indulsit, privilegiaria est.

## LXXIV. Enarratio.

1 Inter personales actiones) Azo in Summa

2 Alium scilicet quam filium) Ad hæredem extraneum, Azo, Joannes Faber. Theodorus Hermopolites: τὸ προνόμιον αὐταῖς μόναις ζώσαις ταῖς γυναιξὶν ἁρμόζει οὐχὶ καὶ τοῖς κληρονόμοις αὐτῶν ἐξωτικοῖς οὖσι δηλαδή, καὶ ἀλλοτρίοις· ὡς προσωπικὸν ὂν καὶ οὐ πραγματικόν· εἰ γὰρ παῖδες οἱ κληρονόμοι, ἔχουσι καὶ αὐτοὶ τὸ προνόμιον. *Privilegium ipsis tantum mulieribus superstitibus competit, non etiam hæredibus earum, extraneis scilicet, quod personale sit non reale. Nam si hæredes earum liberi sint, ipsi quoque privilegium habent.*

3 Ad leg. maritum) In *l. Etiam.* 18. *eod.*

4 Hodie dotis causa) Vide recitat. ad *leg. ult. infra, qui potior. in pign.*

5 Vel expressam hypothecam hab ) Quæ fuit sententia Martini. Azo contra putat heic in Summa. Theodorus Hermopolites generaliter scribit, mulierem, νικᾷν τοὺς ἰδιώτας ἀνυποθήκους δανειστάς, εἴτε πρεσβυτέρα τούτων τυγχάνει εἴτε μεταγενεστέρα *potiorem esse privatis creditoribus hypothecariis, sive antiquior sit, sive posterior.*

6 Non tamen adversus fiscum) Videlicet si inter fiscum et mulierem tantum agatur: Nam si res primum Titio obligata sit, deinde fisco, tum doti, Titius fisco præfertur, quia prior est tempore. Titio mulier. Atque ita eveniet, ut dos fisco sit potior, ut ex Græcis observat Cujacius ad §. *Fuerat autem. Instit. de action.* id est, ex Harmenop. libro III., tit. 5 §. 43.

7 Idem hodie dici velim de tacita) Quam mulier habet, *l. un.* §. 1. *sup. de rei ux. act.*

8. Non alii mulieri) Præfertur, subaudi, et non præfertur in iisdem bonis. In aliis atque aliis bonis secus est, nempe ut jus suum quæque habeant. P. Faber.

9 De dote antiquiore) Vide Quintil. declamat. 360.

10 Et plus habet quam fiscus) Non igitur verum quod aiunt, fiscum et mulierem pari passu ambulare. Petrus Faber.

11 In hypothecis) *l.* 2. 7. 8. *inf. qui pot. in pign.*

## TIT. LXXV. *De revocandis iis, quæ in fraudem alienata sunt.*

*Vide tit.* 8. *lib.* 42. *D.*

In hoc titulo agitur de actione in factum, quæ Pauliana dicitur, et competit creditoribus post possessionem et venditionem bonorum pecuniæ judicati transacto legitimo tempore judicati faciendi, si latitet, nec satisfaciat, nec defendatur, et bona quæ vaneunt, quæque sola retinuit post judicationem, non impleant creditores, ad revocanda ea quæ in fraudem eorum alienavit sui patrimonii diminuendi causa 1, ut ex eo minus creditores ferrent, rescissa alienatione, et competere eam post possessionem et excussionem 2 et venditionem bonorum judicati, vel cujuscunque debitoris intra annum utilem probat *l.* 1. et *pen. hujus tit.* et *l. ult. l.* 6. §. *ult. l. Ait prætor.* §. 1. et §. *Annus. D. eod.* §. *Item si quis in fraudem. Inst. de act.* unde satis apparet, quam bene hic titulus cohæreat superioribus. Notanda est differentia inter causam lucrativam, 3, et non lucrativam, *l. pen.* Notanda *l. ult.* 4. 4 de qua Obs. 12. c. 5. Notanda *l.* 4. quæ ait actionem Paulianam non dari his, qui debitori hæredes extiterunt: quia scilicet, et confusione 5 creditores esse desierunt.

## LXXV. Enarratio.

1 Sui patrimonii dimin. causa) Edictum pertinet ad diminuentes patrimonium suum, *l. Quod autem* 6. *D. quæ in fraud. credit.*

2 Et excussionem) Excussio præcedere debet, ut recte Fulgosius adversus Glossam, ex *l.* 1. et *pen.* Idemque recte ad verbum, cessit, in *d. l.* 1. ex causa, inquit, venditionis, aut donationis. Accursius non recte ponit, hæredem dedisse in solutum propriis creditoribus

3 Inter causam lucrativam) Quæ notatur his verbis: scientiæ mentione detracta, id est, si donavit *scienti, vel ignoranti dolum:* εἰδότι ἢ ἀγνοοῦντι τὸν δόλον, Paulianæ locus est: ἵνα μὴ εὑρεθῶσιν κερδαίνοντες ἄλλων ζημιουμένων, *ne lucrum capiant cum aliorum damno.* Hermopolites Si scienti fraudem vendiderit, tenetur Pauliana, si ignoranti, non item.

4 Notanda lex ultima) Qui debitorem suum acceptilatione liberavit in fraudem creditorum, tenetur creditoribus suis in quantum facere potest: nam et qui bonis cessit, tenetur tantum in id quod facere potest: quid enim refert, cedat quis bonis verbo, vel facto? sive utrum spolietur auctoritate Prætoris, an ultro facta cessione bonorum? Hæc Fulgosius, et Cujacius d. cap. 5. et in recit. heic.

5 Et confusione) διὰ τῆς συγχύσεως γενομένης διὰ τὴν καταδοχὴν τῆς κληρονομίας. Theodorus.

# CODICIS JUSTINIANI

## LIBER OCTAVUS

### TIT. I. *De interdictis.*

*Vide lib. 4. Institut. tit. 15. et tit. 1. lib. 43. D.*

Cohæret hic titulus cum posterioribus titulis libri superioris manifesta ratione: nam illi fuerunt de possessione, et ejus effectis; hic autem et qui sequuntur similiter sunt de interdictis, quæ possessionis aut quasi possessionis caussam continent: possessionis, puta fundi, vel ædium; quasi possessionis, veluti ususfructus, aut juris alterius [1], ut *l. Ait prætor. §. Item et qui. D. ex quibus causis major.* Et nihil sunt aliud interdicta quam decreta, quæ prætor facit de possessione, vel quasi possessione, cum statuit apud quem possessionem rei controversæ inter duos esse oporteat, interim dum litigabitur de proprietate apud judicem pedaneum, quem et mos dat inter eos, ut de proprietate cognoscat, id est, uter rei dominus sit. Itaque interdicta non perpetuam possessionem addicunt [2], sed temporariam quoad de proprietate judicatum sit, *l. 1. §. ult. D. de aq. quot. et æst.* nam possessione cadit qui interdicto eam obtinuit, vel retinuit, si in causa proprietatis contra eum judicatum sit. Item interdicta caussam proprietatis non finiunt, sed præparant tantum, *d. l. 1. § ult.* et ordinant, ut sciatur in causa proprietatis quis reus, quis actoris partibus fungatur: et consequenter cui incumbat onus probandi: nec enim possessori incumbit qui interdicto vicit, sed petitori, *l. 3. hoc tit.* Non inficior quædam esse interdicta, quæ caussam proprietatis finiant; sed sunt admodum pauca, ut interdictum quod datur ei, cui princeps permisit ducere in prædium suum certum modulum aquæ publicæ ex castello vel rivo, aut fistula publica. Hoc interdictum, quo prætor vetat vim ei fieri, quo minus aquam ducat pro modulo quem ei princeps adsignavit, non tantum possessorem facit eum, cui jus aquæ princeps adsignavit, sed etiam finit quæstionem adsignationis .i. an jus aquæ adsignatum ei sit, et quasi possessionem perpetuam ejus juris tribuit, denique hoc interdicto finitur totum *d. l. 1. § ult.* .i. dato hoc interdicto, nihil amplius finiendum restat, nulla superest actio secunda [3]. Nulla sunt interdicta, quæ proprietatis duntaxat caussam contineant, plura quæ possessionis duntaxat, nonnulla quæ possessionis et proprietatis, ut illud quod proxime dixi modo, itemque interdictum de itinere actuque privato reficiendo, quod et quæstionem possessionis continet, id est, an usus sit servitute qui hoc interdicto utitur, et proprietatis, id est, an habeat servitutem, *l. 3. §. Hoc autem. D. de itin. actuque pr.* unde manifestum est quod ait [4] *l. 2. §. Quædam. D. de interdict.* hoc interdictum proprietatis cum possessionis causam habere, sic esse accipiendum, non solius possessionis temporariæ. Similia his sunt quædam, quæ quasi proprietatis causam continent, velut de religiosis locis, interdictum de mortuo inferendo in sepulchrum, quod est in fundo meo; namque in eo non tantum quæritur, an sim in possessione inferendi mortui in sepulchrum, sed etiam an sim quasi dominus sepulchri: nec enim sepulchri possum esse dominus ut fundi propter religionem, sed possum ejus esse quasi dominus, *d. § Quæ tam. l. Sunt personæ. D. de religios.* Idem de sacello dici potest, quod est in fundo meo, ut si quis me eo uti prohibeat, simile interdictum mihi detur, in quo et de possessione, et de jure dominii quæratur, an sacellum sit quasi meum: et hoc est quod ait *d. §. Quædam*, de locis sacris, vel religiosis. Ejusdem conditionis est interdictum de liberis, vel libertis exhibendis: quia in eo quæritur, non tantum an exhibendi sint, quæ possessionis est quæstio; sed etiam an mei sint liberi, vel liberti .i. quasi mei: nec enim liber homo proprio in alterius dominio esse potest: et notandum, ut aliarum rerum est possessio, aliarum quasi possessio, ita aliarum esse proprietatem, aliarum quasi proprietatem [5]. His addit Accursius interdictum de arboribus cædendis, male: quia in eo non quæritur de jure dominii, sed de possessione tantum, an arbor quæ imminet in prædium meum possessioni meæ noceat. At aliis quæ retuli sup. exceptis, quæ totam rem finiunt, verum est aliis interdicta non finire, sed præparare tantum proprietatis caussam, non finire igitur rem totam: sed postea superesse judicium petitorium [6]. Illud etiam notandum est prætorem reddito interdicto non dare judicem, qui de possessione cognoscat, de qua ipse jam interdicendo judicavit, sed qui de proprietate cognoscat. Et hæc est mens Theophili gravissimi auctoris in instit. [7] non etiam interdicto addici judicem, qui de possessione judicet. Hoc enim vult prætorem interdicentem de possessione instruere, sive ῥυθμίζειν quo verbo utitur, judicem datum de proprietate judicii, causam ordine exequi et peragere debeat: denique interdictum esse ordinationem, sive rhythmum futuri de proprietate judicii, quo prætor constituit, quis in judicio petitorio futurus sit actor, qui reus. Iterum notandum, prætorem inter eos qui de possessione contendunt: protinus suam operam interponere, datis interdictis, quæ et ob id momenta [8] dicuntur, et momentariæ possessiones, quod protinus interponantur sine ulla cunctatione, quoniam, ut idem Theophilus ait, ea sæpe controversia procedit ad cædes [9], et vulnera, et plagas, id est, verbera et percussiones sine vulnere, ubi male Latinus interpres, plagas inferre, ad manus venire, cum et vulnera inferre sit ad manus venire, et id si voluisset Theophilus, dixisset [10], εἰς χεῖρας ἐλθεῖν, vel εἰς χεῖρας ἰέναι. Prætoris autem est non pati, ut ad arma prosiliant, quos potest sua jurisdictione componere, *l. 13. § Sed si inter duos. D. de usufr.* Postremo loco adnotabo in reddenda ratione nominis interdicti variasse auctores, ut more Stoicorum solent in ea re esse liberi, alii quod sola prohibitoria [11] proprie sint interdicta, alii quod inter duos [12] dicantur, alii quod interim, ut Isidorus [13] et Anianus [14], quæ si forte [15] verior est, quia interim duntaxat valeat, quoad de proprietate judicatum sit.

#### I. ENARRATIO.

1 Aut juris alterius) Ut servitutis, aut juris alterius, aut aut publici.

2 Non perpetuam possessionem addicunt) Addicit primum possessionem interim dum judex pronuntiet de jure dominii, *l. Exitus. 39. D. de acquir. possess. l. Inter litigantes. 62. D. de judic. l. Ordinarii. 13. sup. de rei vindicat. l. 3. sup. fin. regund.*

3 Nulla superest actio secunda) Actio proprietatis, ut in *l. ult. inf. tit. prox.* quæ est actio principalis, *l. Nulli. 10. sup. de judic. l. 1. C. Theod. unde vi.*

4 Unde manifestum est, quod ait) Vide Observationum 5. 19.

5 Aliarum quasi proprietatem) Ut locorum religiosorum.

6 Superesse judicium petitorium) Causam proprietatis.

7 In Institutionibus) Titulo de interdictis.

8 Quæ ob id momenta dicuntur) Vide supra tit. 69. libri 7. et ad *leg. 14. infr. de agricol. lib.* xi et Observ. lib. 1. cap. 20.

9 Procedit ad cædes) *Alioqui omnia mittuntur ad manus, omnia mittuntur ad ferrum*, ut in Quintiliani declamat. 313.

10 Εἰς χεῖρας ἐλθεῖν) Lucian. de morte Peregrini: Εἰς χεῖρας αὐτῶν ἦλθον οἱ πολλοί.

11 Prohibitoria proprie sint interd.) *Instit. eod. §. 1. ver. sunt tamen.*

12 Alii quod inter duos) *d. vers. tamen.*

13 Isidorus) Libro 5. Originum capite 25.

14 Anianus) Ad Paulum 5. *Sentent. tit. 6.*

15 Si forte) Pro sorte, ut apud Tertullianum Apologetici cap. 16. et ad Nationes cap. 15.

### TIT. II. *Quorum bonorum.*

*Vide tit. 2. eod. lib.*

Post generalem titulum de interdictis dantur speciales hic et is qui sequitur de interdictis apiscendæ possessionis, tit. 4. et 5. de interdictis reciperandæ, titulus 6 de interdictis retinendæ apiscendæ sunt, quæ competunt his qui ante nacti non sunt [1] possessionem, et ex hoc genere est interdictum Quorum bonorum, quod competit ei, cui prætor dedit bonorum possessionem ex testamento vel ab intestato [2]. Hæc datur de plano cuilibet petenti nulla ab eo probatione exacta cujusquam rei, et jus tribuit [3] tantum persequendi patrimonii quod cujusque cum moritur fuit, non corporalem possessionem rerum: nec enim bonorum possessio sic accipitur ut rerum possessio [4], hæc est facti et corporis, illa juris et jus successionis,

non detentio rerum. Ergo postquam agnevi bonorum possessionem, si velim rerum hæreditariarum possessionem quam alius tenet, apisci 5, uti debeo adversus illum interdicto Quorum bonorum, ut in me confestim 6 transferat possessionem, omnibus frustrationibus amputatis, ut ait *l.* 3. id est, remota denunciatione 7 solemni, et observatione temporum. Sic enim ea verba accipienda sunt ut hæc *l.* 4. *tit. superioris*, ruptis veteribus ambagibus quæ est eorundem Impp. et ita accipienda esse perspicue docet *l.* 6. *Cod. Theod. de denunt. vel edit. rer.* At notandum agnatem interdicto Quorum bonorum, non aliter adepturum possessionem rerum, quam si judici probaverit 8 se esse fratrem, et tanquam frater petierit bonorum possessionem Unde legitimi, ut *l.* 3 vel se esse filium, si tanquam filius præteritus petierit bonorum possessionem contra tab., ut *l.* 1. quæ hoc etiam exigit ut probet se bonorum possessionem agnovisse cum re, quod est in *l.* 2. integrum esse negotium, ideoque initio *d. l.* 1. hæc verba, hæreditatem petiturus, sic accipio de apiscenda possessione rerum hæreditariarum acturus, judicibus allega de fide lateationis, .i. ut subjicit, proba te esse filium, proba te bonorum possessionem agnovisse. Unde apparet interdictum Quorum bonorum 9 dari bonorum possessori, non hæredi, qui jure civili hæres extitit. Nam prætor suos tantum successores tuetur, et ideo illo loco *l.* 1 Hæreditatem 10 vel bonorum possessionem, illud, Vel, adjectum est ἐκ τοῦ παραλλήλου 11.

## II. Enarratio.

1 Qui ante nacti non sunt possess.) *l.* 2. §. 3. *D. de interdict.*
2 Vel ab intestato) *l.* 2. *hoc. t.*
3 Jus tribuit tantum perseq. pat.) *l.* 3. § 2. *D. de bonor. possess.*
4 Ut rerum possessio) *d. l.* 3. 1.
5 Quam alius tenet apisci) Qui pro hærede, vel pro possessore possidet, dolove fecit quo minus possideret, *l.* 2. *h. t.*
6 Ut in me confestim transf. possess.) Hoc interdictum est restitutorium.
7 Remota denuntiatione) Vide Cujac. Observ. 16. 7. et 17. 8.
8 Quam si judici probaverit) Judici probatur, *l. Lucius.* 83. *D. de cond. et demon. l.* 300. 12. *D. de probat.*
9 Quorum bonorum dari bonorum possessori) §. 3. *Institut. de interdict.*
10 Hæreditatem vel bonorum possessionem) Quasi diceret hæreditatem, id est, bonorum possessionem. Connexio est vocum idem significantium.
11 Ἐκ παραλλήλου) Ἐκ παραλλήλου τὸ αὐτὸ σημαῖνον, ut loquuntur Grammatici.

## TIT. III. *Quod legatorum.*

*Vide tit.* 3. *eodem* lib.

In hoc titulo proponitur aliud interdictum, quod ipsum etiam est apiscendæ possessionis 1 et vocatur Quod legatorum, quia edicti quo promittitur verba hæc sunt: Ut quod legatorum nomine 2 qui sine voluntate ejus ad quem ea res pertinet, possidet vel dolo malo 3 desiit possidere, id illi restituet, si satisdatum ei sit 4, vel si per illum non stat 5, ut satisdetur legatorum nomine. Ejus autem ad quem ea res pertinet i. hæredis, aut bonorum possessoris cujus interest. Et hæredis, aut bon. possessoris interest non occupari legata sine voluntate sua, cum lex Falcidiæ locum habet, puta hæreditate legatis onerata vel exhausta 6 quia ante Justinianum 7 hæres Falcidiæ retentionem tantum habuit, non vindicationem: et ideo legatario occupante vacuam possessionem rei legatæ non ex voluntate hæredis, hæredi necessarium erat interdictum Quod legatorum, ut recepta re legata per ejus retentionem sibi servaret Falcidiam, *l.* 1. *hoc tit.* quæ et de fideicommissario idem statuit. Unde quod ait Ulp. 8 67. ad edictum, quo libro tractavit de interdicto Quod legatorum, per omnia exæquata sunt legata fideicommissis, id jamdiu dixi 9 pertinere duntaxat ad interdictum. Quod legatorum et legem Falcidiam. Nec enim dicit per omnia et in omnibus Ergo per omnia non in omnibus, sed in lege Falcidia tantum. et interdicto Quod legatorum, quod Falcidiæ ex legatis aut bon. possessori competit. Cur non etiam in donationib. causa mortis? ut *l.* 1. §. *Si quis ex mortis. D. eod.* quia ex his Falcidia ipso jure deducitur ex Constit. Severi 10, propterea quod hæredi non suppetit facultas retinendæ rei, quam donando jam defunctus corporaliter transtulit 11 in donatarium, et supervacuum ei est interdictum Quod legatorum, qui ipso jure Falcidiam habet, et eadem ratione si rei legatæ possessionem non occupaverit legatarius post mortem testatoris, sed mortis tempore apud eum fuerit, quia hoc etiam casu hæredi competit vindicatio Falcidiæ, propterea quod retinendæ rei legatæ facultatem non habuit, cessat .i. supervacuum est interdictum Quod legatorum, quamvis eo uti non prohibeatur, si malit retentione Falcidiæ quam vindicatione uti 12. Unde consequens est hodie supervacuum esse interdictum Quod legatorum, quia hæredi generaliter a Justiniano provisum est data vindicatione Falcidiæ, nec tamen ab eo repelli hæredem qui voluerit uti 13 oblata satisdatione, legatorum nomine.

## III. Enarratio.

1 Apiscendæ possessionis) *L.* 1. *D. eod.*
2 Ut quod legatorum nomine) *d. l.* 1. *in princ. et* § *Quod ait* 7.
3 Vel dolo malo) *d. l.* 1. §. *Quod ait Prætor.* 4.



4 Si satisdatum ei sit) *d. l.* 1. §. *Quod ait.* 12.
5 Vel si per illum non stat) *L.* 2. §. 1. *D. eod.*
6 Vel exausta) *L. un. hoc. titulo.*
7 Quia ante Justinianum) *L. pen. sup. ad leg. Falcid.* Notent Græci ad *leg.* 1. *hoc tit.* Vide Cujac lib. 3. Observat. ca. 11.
8 Unde quod ait Ulpianus) *L.* 4. *de legat.* 1.
9 Jamdiu dixi) Libro VIII Observat. cap. 4.
10 Ex constitutione Severi) *L.* 5. *sup. ad leg. Falcid. l.* 2. *inf. de donat. cau. mort.*
11 Corporaliter transtulit in donat) *L. Inter* 38. *D. de mort. cau. donat.* ἡ θανάτου αἰτίᾳ δωρεὰ παραχρῆμα δίδοται libro 47. Basilic. tit. 3. *donatio causa mortis statim traditur.*
12 Quam vindicatione uti) *L. Licet.* 26. *ad leg. Falc.*
13 Qui voluerit uti) Sic hæres deliberare potest de adeunda hæreditate, quod vetus gravamen est, vel repertorium facere bonorum, quod novum beneficium est, §. *Sed nostra.* 6. *Instit. de hæred. qual. et differ.*

## TIT. IV. *Unde vi.*

*Vide tit.* 16. *eod. lib.*

In hoc titulo proponitur interdictum quod recuperandæ possessionis 1 causa competit ei, qui per vim de possessione fundi vel ædium dejectus est, adversus eum qui vim fecit, etiamsi sine dolo malo aut culpa desierit possidere, quod appellatur Unde vi, et generale interdictum restitutorium, quod generalis jurisdictio 2 dicitur *l. ult.* quod non tantum pertinet ad possessionem vi usurpatam armata aut non armata, ut ait l. 8. sed etiam ad alio modo usurpatam possessionem sine vi, veluti errore, aut incuria domini, *l.* 5. vel sub specie rescripti principis, vel præcepti judicis, quo forte protinus jubeatur quis rem sibi debitam exigere, arripere, accipere, ut *l.* 6. et *tit. seq. l.* 2. Nec enim eo rescripto intelligitur esse remissus ordo juris arg. l. *Si quando. in pr. supra, de inoff. test.* sicut nec conventione debitoris, ut *d. l.* 3. *inf. de pig.* ut etiam non convento possessore, nec insinuato rescripto rem debitam occupare possit impune. Pertinet etiam ad possessionem vacantem occupatam absente domino sine judicis 3 auctoritate, ab eo qui sciebat rem neque suam esse, neque sibi debitam ex *l. ult.* et tam ad res mobiles quam immobiles vi occupatas, et tam suas quas alius possidebat quam alienas ex *l.* 7. quæ trahitur etiam ad eos qui possessionem quam alii possidebant non restituentes domino recte et suo tempore repetenti, ejus sibi ipsi causam mutare tentant l. *pen.* ut omnibus his casibus actori in duplum civiliter teneantur momenti interdicto generali qui alienæ rei possessionem alienam aut vacantem absente domino impulsi suo furore et audacia sola occuparunt sine judice, qui rei suæ, ut ejus rei dominio 4 excidant redacto in fiscum, extra causam criminis quo tenentur quicumque vim faciunt, legibus Juliis 5, vel extra ordinem 6 inscribente actore. Qui sine vi interturbant 7 possessionem alienam, criminaliter non tenentur, nec hoc casu momentariæ possessionis 8 causa inscriptionem exigit, sicut nec subreptæ 9, vel direptæ, vel abactæ, vel celatæ, vel interversorum falsum modicæ fidei.

## IV. Enarratio.

1 Quod recuperandæ possess. cau. comp.) Non est diuturna possessio in quem vi inducimur, *l.* 2. §. *Recuperandæ. D. de interdict.* et *l.* 1. *D. de vi. et vi arm.* Græcis, ἐξούλης δίκη, ἐξούλης γραφή. Eustathius ad Iliad. 13. τὴν ἐξούλης δίκην παράγει παρ' Ἀττικοῖς, προτουμένην ἐφ' αἷς ἐκκλείεταί τις ὧν εἶχε. Et quia possessio sine omni mora spoliato restituenda est dilata proprietatis quæstione, ideo momentariæ possessionis interdictum dicitur. Damasus subditititus in epistola 8. *Ne seculi quoque leges hæc secularibus fieri permittunt, sed prius ejectos vel expoliatos cum suis omnibus restitui jubent, et postea suo tempore, sicut lex eorum continet, ad placita venire præcipiunt,* etc.
2 Quod generalis jurisdictio dicitur) Basilica libro 50. vertunt κρατεῖσθαι τῷ περὶ βίας γενικῷ παραγγέλματι, *interdicto generali teneri.*
3 Sine judicis auctoritate) *Ante eventum judicialis arbitrii*, *l.* 7. sic legitur in veteri Menagii: δίχα δικαστικῆς κελεύσεως· *circa jussum judicis*, Basilica.
4 Rei dominio excid. redacto in fiscum) Idem scribit ad §. 1. *Institut. de interdict.*
5 Legibus Juliis) De vi privata vel publica.
6 Vel extra ordinem) Ex constitutionib. Principum, *l.* 1. *D. de vi et vi arm.* id est, extra ordinem, Cujac ad *l.* 4. *hoc titulo.*
7 Qui sine vi interturbant) Ut puta, si per injuriam domini vel errorem eam obtinuerint citra vim, ut in *l.* 5. *hoc titulo.*
8 Momentariæ possessionis causa) *L. Momentariæ.* 8.
9 Sicut nec subreptæ) Vide constitutionem Arcadii et Honorii apud Cujacium Observ. l. 1. cap. 20.

## TIT. V. *Si per vim vel alio modo absenti possessio perturbata sit.*

Hic tit. pars est superioris, et proprie pertinet ad possessionem alienam, quam quis per vim vel alio modo abstulit, et interpolavit absenti possessori, et quodammodo cohæret cum *l. ult. tit. sup.* hac ratione, quoniam et illa lex, et Constitutiones hujus tituli sunt de possessione occupata, absente domino; sed illa de possessione vacante, eæ constitutiones de possessione quam absens per alium re-

fluebat, puta servum, aut colonum, aut libertum, aut propinquum, aut amicum, alius occupavit per vim, expulsis hominibus possessoris, vel alio modo, veluti sub specie rescripti, aut judicati, ut *l.* 2. Et interdictum recuperandæ possessionis, quod ex hac causa competit, pleraque singularia habet: Ut expulsis hominibus, qui absentis nomine possidebant, statim operam dante judice, interdictum detur etiamsi, causæ dictio [1] eis mandata non sit. Regulariter, nemo agit alieno nomine sine mandato: Sed ex causa momenti etiam sine mandato de redintegranda possessione recte agit qui nomine absentis possidebat. Et ut *l. ult. sup. tit. prox.* ab actione furti, qua tenetur etiam qui rem alienam attrectat, quam dominus non possidebat, cum id se invito domino facere existimare debuit, argumentatur ad actionem momenti sive interdictum, ut et hoc teneatur qui absente et ignorante domino vacantem possessionem occupavit, ita quod sit hoc loco de actione momenti ut possit perturbata possessione qui alieno nomine possidebat absente nec mandante domino eam intendere, confirmari potest exemplo actionis furti, qua ex lege Hostilia licebat sine mandato cuilibet experiri nomine ejus, qui erat apud hostes vel aberat Reipub. causa, vel nomine ejus qui in tutela erat hominis capti ab hostibus, vel absentis Reipubl. causa. §. 1. *Instit. de his per quos ag. pos.* Item singulare hoc est, ut servis, qui expulsi sunt postulantibus detur interdictum momentariæ possessionis, ut *l.* 1. ut 4. *C. Th. eod. l. ult. sup. qui leg. per.* qui regulariter [2] in judicium civile non admittantur: et exemplo actionis momenti, etiam tantum potest, re domini absentis furto sublata, servum furti agentem a judice admittendum esse. Id etiam singulare est, ut interdictum reciperandæ possessionis, quæ absenti intervasa est, vel ut *l. ult. supr. tit. proxim.* quæ vacans absente domino occupata est, perpetuo competat [3]. Nec alia ratione opinor Cassiodorum 7. Var. [4] scribere vigintibus jura momenti esse dilatatam quam quod vice absentium sint, *l. Si maritus.* 2. §. *Legis. D. ad l. Jul. de ad.* et hoc est quod ait *d. l.* 4. *C. Th. Unde vi*, in militia constitutis vel absentibus.

### V. Enarratio.

1 Causæ dictio eis mand. non sit) Sic habetur in quibusdam codicibus, et in editione Haloandri. In Menagii vero codice, *decisio*, ut in aliis quibusdam.

2 Qui regulariter in judicium civile) Regulariter servum causas orare fas non est. Sic leg. in l. 1. ex Menagii codice.

3 Perpetuo competat) *d. l. ult. in fin.* quod alias datur intra annum utilem, *l.* 1. *D. de vi et vi arm.*

4 Cassiodorum 7. variarum Epist. 6.

## TIT. VI. *Uti possidetis.*

*Vide tit. 17. lib. 42. D.*

Constitutionis hujus tit. duas facio partes. Secunda est de judicio prætorio. Prima de possessorio, .i. interdicto retinendæ possessionis, quod vulgo Uti possidetis appellatur a primis verbis, quæ et Constitutio ipsa proponit statim ab initio. Pertinet autem hoc interdictum ad res immobiles. Aliud est de retinenda possessione rerum mobilium, et appellatur etiam a primis verbis Utrubi. Et inter ea olim hæc differentia fuit. Uti possidetis interdicto vincebat qui tempore redditi interdicti nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possidebat. Utrubi interdicto, qui majore parte anni retrorsum numerati, ut Paul. ait V. Sent. εἰς τοὐπίσω ἀναλωμένου, ut Theoph. [1] noster, nec vi nec clam nec precario ab adversario possederat. Postea cœpit utroque interdicto vincere non qui tempore redditi interdicti, non qui majore parte anni sed qui tempore litis contestatæ possidebat, §. *Hodie. Instit. de interd.* dum super hoc ab adversario inquietabatur, ut ait *l.* 1. *D. utrubi*, quæ verba Triboniani sunt, et significant tempus litis contestatæ, ex quo apparet verum esse quod vulgo jactatur, eum cum quo actor litem contestatur ex causa interdicti ad retinendam possessionem, si rem defendat, actorem eundemque possessorem inquietare. Hodie vero in Gallia [2] hoc aut illo interdicto neque is vincit qui tempore redditi interdicti, neque is qui tempore litis contestatæ, neque is qui majore parte anni; sed qui toto superiore anno ipse auctorve ejus nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possedit: et ne vis fiat, solet plerumque res sequestro deponi, quod olim non fiebat nisi in judicio petitorio. Neque eo qui interdicto vicisset satisdante [3] de re conservanda et restituenda petitori si vicisset, neque petitore oblata satisdatione possessionem in se transferente, secundum ordinem edicti perpetui de satisdando, quam et in aliis plerisque causis observari docui ad Paulum 1. *Sent. tit.* 11.

### VI. Enarratio.

1 Theophilus) §. 4. *de interdict.*

2 Hodie vero in Gallia) *Il n'y a que deux sortes d'interdits en France. La reintegrande, qui est au lieu de l'interdit*, unde vi, de quo in *c. reintegranda* 2. *q.* 1. *et le cas de saisine et nouveleté, qui est au lieu de l'interdit*, uti possidetis.

3 Satisdante de re conservanda) Qui vicit interdicto uti possidetis, in judicio petitorio satisdat petitori de re et conservanda restituendaque, si vicerit. Sin autem non satisdet, et petitor satis offerat, possessio in eum transfertur. Hæc est sententia l. 1. ibi, *ac satisdationis*, etc quam secuti sunt auctores Basilic. et ibi Isidorus Interpres: e Latinis Fulgosius ad *d. l.* n. 1.

## TIT. VII. *De tabulis exhibendis.*

*Vide tit. 5. eod. lib.*

Interdicta, quæ sunt proposita superius vel restitutoria sunt, ut interdictum Quorum bonorum, Quod legatorum, Unde vi, vel prohibitoria, ut Uti possidetis. Sequuntur exhibitoria, quæ licet figura verborum exhibitoria sint, vi tamen ipsa sunt restitutoria. Nam ut in actione exhibitoria verbum exhibere restituendi vim effectumque in se continet, sic et in interdictis exhibitoriis, ut actori scilicet restituatur quod exhiberi desiderant, *l.* 1. §. *In hoc interdicto. D. de tab. exhib.* et hic si quæras quid distet actio exhibitoria ab interdicto exhibitorio, dicam hoc tantum, quod actione petantur exhiberi res quæ nostræ sunt, *l.* 2. §. *Si ipse testator. D. de tab. exh.* et quas nos nostras esse dicturi .i. vindicaturi sumus [1]. Interdicto res quæ nostræ non sunt, ut tabulæ testamenti in quibus aliquid nobis relictum est, quæ non sunt singulorum, sed universorum, quibus quid illic adscriptum est, *l.* 2. *in princ. D. test. quemad. ap.* nec eas vindicaturi sumus: et liberi homines [2] qui nullius dominio subjecti sunt nec vindicari possunt, *l. Si liber. D. ad exh.* et liberi nostri, id est filii vel nepotes quos in potestate habemus, qui æque nostri, id est in dominio nostro non sunt (aliud enim est dominium longe aliud potestas) nec vindicari possunt [3], *l.* 1. §. 1. *D. de rei vin.* Et ex his quidem interdictis exhibitoriis primum hoc tit. proponitur interdictum de exhibendis [4] sive proferendis tabulis testamenti, quod et momenti beneficium Anianus vocat in *l.* 1. *Cod. Theod. exc. civil. cr.* et primis hæredibus competit, vel secundis, existente casu substitutionis, ut in specie legis positæ sub hoc tit. vel legatariis aut fideicommissariis quorum interest, l. 3. §. *Solent. D. eodem*, adversus eum penes quem sunt, si negat exhibere se posse vel debere, *l.* 1. §. 1. *eod.* Adversus eum qui non negat, hoc interdictum non competit, sed extra ordinem eas exhibere compellitur, *l.* 2. §. *ult. m. test. quem. ap.* Dixi hoc interdictum hæredibus dari, quibus tamen et vindicatio tabularum competit, et actio ad exhibendum, *l.* 3. *eodem.* Sed vindicatio [5] tanquam suarum, itemque actio ad exhibendum: Hoc interdictum tanquam de instrumento publico, non proprio suo, l. 2. *in princ. eodem.* Ceteris extra hæredes hoc tantum interdictum datur, non vindicatio, vel actio ad exhibendum, *l.* 3. §. *Si quis extra. D. ad exh.* et hæc ita distingui volo.

### VII. Enarratio.

1 Vindicaturi sumus) Actio ad exhibendum ei competit, qui in rem acturus est, *l.* 3. §. *Est autem. D. ad exhib.*

2 Et liberi homines) Non agitur ad exhibendum, quia hæc actio ei competit *cujus pecuniariter interest.* Sic legerunt auctores Basilic. In *d. l. Si liber.* ὅπερ χρηματικῶς διαφέρει.

3 Nec vindicari possunt) Vide ad tit. 32. libri 3.

4 De exhibendis, sive profer. tab.) His verbis intelligimus tabulas testamenti, vel codicillos, vel quid aliud ad testamentum pertinens, *l.* 3. §. *Si quis extra hæredem. D. ad exhib.*

5 Vindicatio tanquam suarum) Hæres enim optimo jure tabularum dominus est.

## TIT. VIII. *De liberis exhibendis, seu deducendis, et de libero homine exhibendo.*

*Vide tit. 29. et 30. eodem libro.*

Sequuntur in hoc titulo alia duo interdicta exhibitoria, et unum prohibitorium. Primum est de liberis exhibendis quod competit parentibus qui eos habent in potestate advers. eum apud quem sunt non sua sponte. Dico, qui liberos habent in potestate, quæ quasi proprietatis quæstio et in hoc interdicto vertitur, ut docui tit. 1. Dico advers. eum apud quem sunt, quoniam hæc sunt prætoria verba [1], qui tamen de tabulis maluit dicere penes quem sunt [2], quia liberi homines apud nos esse possunt, non penes nos, tabulæ etiam penes nos. Post hoc interdictum sequitur interdictum de liberis ducendis, quod est prohibitorium, de quo accipio, *l.* 4. ut *l. pen. D. eodem.* Secundum interdictum exhibitorium est de libero homine exhibendo, quod patri datur de exhibendo filio emancipato, matri de exhibendo filio vel filia, ut *l.* 2. quæ scripta est ad matrem, marito de exhibenda uxore [3] se ducenda, ut *l.* 3. quæ scripta est ad Evodium [4] maritum: et generaliter cuilibet studiose tuendæ libertatis: est enim quasi publicum interdictum. Sed non creditori de exhibendo debitore latitante qui apud alium est, *l. ultim.* §. *ult. C. eodem*, quia creditoris pecuniariter interest, et suppetunt ei alia remedia ex edicto, puta, ut mittatur in possessionem bonorum debitoris. At interdictum de libero homine exhibendo non datur ei, cujus pecuniariter interest [5], *l. Si liber. D. ad exhib.* non juris sui, aut rei familiaris tuendæ, sed officii tantum causa, *l.* 2. §. *Juris. D. de interdict.* non quod intersit pecuniariter, sed quod intersit hominis hominem beneficio adfici.

### VIII. Enarratio.

1 Quoniam hæc sunt Prætoria verba) In *l.* 1. *D. de lib. exhibend.*

2 Penes quem sunt) In *l.* 1. *D. de tab. exhib.*

3 Marito de exhibenda uxore) Nam *et ut virgo pertineat ad patrem*,

*tamen nupta perinet ad maritum*, ut est in Quintiliani declamatione 359. Euripides in Danae: γυνὴ γὰρ ἐξελθοῦσα πατρῴων δόμων, οὐ τῶν τεκόντων ἐστὶν ἀλλὰ τοῦ λέχους: *Mulier egressa ubi est, paternis ædibus, non amplius parentum est, sed magis viri.*

4 Scripta est ad Evodium) Sic legitur in vet. Brodæi. Fulgosius heic probat sententiam Glossæ, ut ibi marito adversus patrem detur interdictum de exhibenda uxore et adducenda

5 Cujus pecuniariter interest) Vide ad titulum super.

## TIT. IX. *De precario et Salviano interdicto.*

*V. tit. 26. et 23. eodem libro.*

In hoc tit. duo proponuntur interdicta restitutoria, Precarium, et Salvianum. Precarium est de re petenti precibus concessa restituenda ei qui concessit: et precarium ipsum licet sit gratuitum sicut donatio et commodatum, non tamen idem omnino quod donatio, quia donatio non revocatur, precarium revocatur. Non est etiam idem quod commodatum, imo longe aliud usus precarii ut *l. 4. sup. de his qui a non dom. manu.* aliud usus commodatarius. Nam commodatum revocari importune non potest, precarium quandocunque revocari potest, etiam importune et intempestive et ex continenti, atque etiam si concessum sit ad certum tempus, ante illud tempus, quia totum hoc descendit ex liberalitate, et bona volentia 1 seu libidine 2 ejus qui precario concessit, ideoque ex pœnitentia 3 etiam illico precarii repetitio est, sicut donati mortis causa, vel donati ob rem: alioquin non est precarium, sed commodatum a quo pœnitere non licet. Revocatur autem precarium, interdicto precario, quo etiam hæres ejus qui precarium rogavit, tenetur ex persona defuncti 4, non ex persona sua, si in possessione permaneat, sed interdicto potius de clandestina possessione. Precarium finitur morte alterutrius, commodatum non item. Ex commodato est ultro citroque civilis actio, ex precario nulla 5. Nam præscriptis verbis quam Constitutiones introduxerunt hoc colore quod precarium ad aliquid esset commodato simile, non frequentari 6 infrequens ejus mentio in titulo de precario, et frequentissima, vel tota potius de interdicto precario satis indicat, et quod licet Constitutionibus facta esset bonæ fidei, non tamen adnumerata est inter actiones bonæ fidei in §. *Actionum*: et merito, quia precarium magis est donationi simile, ex qua non est actio præscriptis verbis, et donatio magis quam commodatum sed donatio revocabilis, donatio imperfecta *l. pen. D. com. præd.* et ob id tutius est interdicto jure ordinario, quam ex Constitutionibus agere de precario. Alioquin si existeret certa ex Constitutionibus, vel ex stipulatu, necessarium interdictum precarium non esset. Salvianum interdictum est de pignoribus, et datur locatori ad persequendam rerum conductoris, pro mercede 7 pignori obligatarum tacite, vel specialiter. Quasi Salvianum creditori ad persequendam possessionem rerum cujuscunque debitoris pignori obligatarum, et directum adversus ipsum conductorem, vel debitorem tantum, utile in factum conceptum adversus possessorem quemlibet. Serviana, et quasi Serviana directa de jure pignoris adversus quemlibet, quia est in rem; interdictum autem omne personale 8.

### IX. Enarratio.

1 Bona volentia) Apulejus Metam. XI. *Mea volentia fretus.*

2 Seu libidine) Qui precario concessit, cum sibi libuerit, precarium solvit, *l. 1. D. eod.*

3 Ex pœnitentia) Salvianus libro 1. contra avarit. *Commodatis enim a Deo facultatibus utimur, et quasi precarii possessores sumus:* et mox: *Terminus quond licuit, terminus quond permisit ille qui præstitit.*

4 Tenetur ex persona defuncti) Vide Cujacium ad Paulum *lib. 5. Sent. tit. 8 §. Hæres.*

5 Ex precario nulla) Vide Cujac. ad Paul. *d. tit. 6. §. Redditur.*

6 Non frequentari) Idem scribit ad §. *Actionum. de actionibus.*

7 Pro mercede) Pro pensione prædii. Merces proprie, quæ ex locatione prædii rustici percipitur: pensio, quæ ex prædiis urbanis, *l. 27. et 29. D. loc.*

8 Interd. autem om. personale) Vi ipsa, τῇ δυνάμει, *l. 1. §. 4. de interdict.*

## TIT. X. *De ædificiis privatis.*

Quædam sunt interdicta de ædificiis privatis, ut puta quod vi aut clam quod est restitutorium et de novi operis nunciatione tria, unum restitutorium, duo prohibitoria; et in titulo de damno inf. interdictum de tollendis ruderibus ædium collapsarum in alienas ædes, *l. 7. §. ul.* et interdictum de tollendis his, quæ vi fluminis in aliena ædificia importata sunt, *l. 9. § De his*, propter quæ superioribus interdictis subjicitur hic titulus, in quo potissimum agitur de forma, et modo privatorum ædificiorum, et de refectione et demolitione eorum, de non diruendis promercii causa 1, et de reficiendis his quæ corruerunt, aut deflagrarunt, et de legitimis intervallis, quibus abesse debent ab aliis ædificiis privatis vel publicis, *l. 9. 11. 12. 13.* et in *l. 14.* quæ est ultima, de lite orta inter nunciatorem novi operis, et eum cui nunciatum est novum opus, dum ille affirmat sibi esse jus nunciandi, et offert præsentem cognitionem, hic vero negat, finienda intra menses tres, intra quos denunciatus non possit nec oblata satisdatione ædificare, vel si finiri aliqua ex causa intra eum diem non poterit, ut tum denunciatus ædificare possit oblata satisdatione de opere restituendo.

### X. Enarratio.

1 Promercii causa) Vox frequens in libris nostris, Vide Cujacium ad Pauli *Sententiarum lib. 5. tit. 23. §. Qui hominem.* Hinc *promercalia*, ὤνια in veteri Onomastico: et *res promercales* in *l. Quod si hæres. 10. D. de impens. in res dotal. fa.* πράσιμα, in Basilicis.

## TIT. XI. *De operibus publicis.*

*Vide tit. 10. lib. 50. D.*

Sunt etiam de operibus et locis publicis interdicta quædam, *l. 1. §. Quæ sunt. D. de interd. l. 1. § Nuntiatio. D. de no. op. nunc.* et in tit. *de lo. pub. fr.* et nominatim *l. 4.* hujus tituli: prætoria, 1 in quibus judices habitant, vel jus dicunt, et domus publicæ, et *l. 19.* porticus, et angiportus .i. vici urbis, aut viæ publicæ jubentur a privatis possessoribus juri et possessioni, sive usui publico vindicari, quod utique fiet per generale interdictum restitutorium si non extra ordinem. Et ex *l. 5.* recte dicam dari posse interdictum de opere restituendo quod illicite ædificatum in foro vel palatio, ut *l. 16.* vel muris aut portis, ut *l. 2. D. ne quid in lo. sac.* ut si qua parapessia muri adjiciantur, quod nomen 2 restituo in *l. 13* Nam in Basil. est παραπέτασμα per ι, sed scribas per η, ut sit parapessia, quod est adplicita, vel adficta muris, vel aliis operibus publicis. In Cod. Theod. parapetasia, quasi adtensa. Leges autem Græcas quod adnotant quidam deesse sub hoc titulo duas, est omnino falsum, et ex iis quam ponunt tertio loco in hoc titulo, ea est Latina constitutio *l. 26. supra, de episcop. et cleric.*

### XI. Enarratio.

1 Prætoria, in quibus judices hab. etc.) Prætorium pro auditorio judicum, vel ædibus prætoris, aut Principum sumi docet Glossarium nostrum ad Cedrenum: cui adde hunc locum Theodoreti in epistolam ad Philippenses cap. 1. ver. 12. τὰ βασίλεια, πραιτώριον προσηγόρευσε: *Regiam appellavit prætorium.*

2 Quod nomen restituo in l. 13) Sic legitur in codice Menagii.

## TIT. XII. *De ratiociniis operum publicorum, et de patribus civitatum.*

Pars est tituli superioris, ut hoc habet, ad præsidis provinciæ officium non pertinere ut excutiat rationes operum publicorum, puta an impensæ respondeat structura; sed ad curatorem Reipublicæ, sive patrem civitatis, de quo *l. 3. inf. de his, qui sp. mun. succ.* et Obs. 12. c. 30. Et ut qui ultro pollicitus est 1 se Reipublicæ opus facturum suo sumptu, eo perfecto ex sua liberalitate (qua qualicumque contentam esse Rempublicam benignum est) non inquietatur, quod quantitati promissæ opus non suppetat, vel quod non operi constat virtus, quæ permaneat ad vetustatem.

### XII. Enarratio.

1 Ultro pollicitus est) Pollicitatio enim est offerentis solius promissum, *l. 3. D. de pollicitat.* Servius in 1. Æneidos versu 241. *Pollicemur sponte rogati promittimus.*

## TIT. XIII. *De pignoribus et hypothæcis.*

*Vide tit. 1. libro 20. D.*

Postquam a titulo vigesimo octavo libri 3. conditor hujus Codicis instituit pertractare dicere de actionibus, et dixit jam de multis in rem, quæ sunt de proprietate rerum, et in personam, quæ de obligatione personarum, et de mistis tam in rem, quam in personam¹, et de præjudicialibus, quæ sunt de statu liberorum et servorum, et in rem esse videntur 2, et de actionibus ex causa interdictorum, quæ sunt de possessione rerum, et in rem etiam esse videntur 3, ab hoc titulo incipit tractare, de qua ante non tractaverat, de actione hypothæcaria, quæ est de obligatione rerum debitoris mobilium vel immobilium corporalium vel incorporalium 4. Et in rem actio 5 non qua dominus, aut quasi dominus, rem esse suam 6 vel quasi suam petat, sicut actionibus in rem ante propositis, sed qua creditor rem debitoris sui adserat pro debito sibi esse obligatam, et possessionem ejus 7 avocet jure pignoris. Et quia pignus 8 aut re contrahitur, aut nudo pacto, et ad utrumque genus pignoris hæc actio pertinet, quatenus pignus persequitur nudo pacto contractum, prætoria est actio 9. quatenus pignus persequitur re contractum, civilis, quia et pignus re contractum civile negotium est 10 et hanc distinctionem adhiberi volo, ad id quod generaliter est scriptum in Instit. actionem hypothecariam ex ipsius prætoris jurisdictione capere substantiam. Quamvis autem pignus et hypotheca nihil inter se distent præter syllabarum sonum, quo etiam lingua Latina discernitur a Græca, tamen docendi causa ita placuit Jurisconsultis distingui proprie, ut hypotheca acciperetur 11 pro pignore nudo consensu contracto, pignus pro pignore re contracto, vel hypotheca rei immobilis, pignus mobilis, qualem etiam Chrysostomus in Psalm. 38. differentiam facit inter hypothecam, et ἐνέχυρον his verbis, ἀπαιτεῖ ὁ δανειζων ἢ ὑποθήκην ἢ ἐνέχυρον· πτωχὸς οὐχ ὑποθήκην ἔχων, οὐ δύναται γὰρ οὐδέν, οὐκ ἐνέχυρα

φίρων. γεγίανωνται, γάρ. Et jorisconsulti separarunt hæc duo nomina eadem licentia, qua et apocham ab acceptilatione [12], et qua medici quidam anthracem a carbunculo, et Theologi Pentecosten a quinquagesima, licet inter se nihil distent præter diversum sonum, et diversam linguam, ut de pignore et hypotheca Martianus scribit in l. *Res.* §. *ult.* *D. de pign.* et de aliis D. Augustinus [13] lib. de magistro. Itaque a proprio usu recedentes sæpe generaliter et pignus et hypothecam dicunt quamcumque conventionem, sive re, sive consensu perfectam, quæ res quascunque, vel jura debitoris creditori obligat in crediti vicem: id lingua materna vocamus vadium [14] a vade proculdubio: nam fidei optimus vas [15] est res pignori nexa, ut regula juris ait [16], plus cautionis esse in re quam in persona. Sunt tamen et in hoc titulo Constitutiones quædam de actione pignoratitia, quæ de pignore debitori restituendo datur, ut *l.* 18. et 20. quum et huic et hypothecariæ est idem adlectus circa eandem rem, et ut Justin. ait, altera alteri est æmula.

### XIII. Enarratio.

1 Quæ sunt de statu) Omnis causa status præjudicium appellatur, vide sup. lib. 7. tit. *de liber. cau.*

2 In rem esse videtur) §. *Præjudiciales. de action.*

3 Et in rem etiam esse videntur) *L.* 1. §. 1. *D. de interdict.*

4 Vel incorporalium) Ut nominum, sive cautionum debitorum, l. 4. *hoc tit. l. Si convenerit.* 18. *D. de pign. action.*

5 Et in rem actio) *L. Pignoris.* 18. *D. hoc tit. l. Pignoris.* 17. *D. eod. l. Si creditor.* 66. *D. de eviction.*

6 Rem esse suam) Creditor enim dominium non vindicat, *l. Si fundus.* 16. §. *Creditor. D. de pignorib.*

7 Et possessionem ejus) Creditor nudam possessionem pignoris avocat. *d. l.* 66.

8 Et quia pignus) *L.* 1. *D. de pignorat. act.*

9 Prætoria est actio) Idem scribit ad §. *Item Serviana. de actionib.*

10 Civile negotium est) *l.* 1. §. *ult. D. de pact.*

11 Ut hypotheca acciperetur) *d.* §. *Item Serviana* et *d. l.* 18. *hoc tit.*

12 Apocham ab accept.) V. Onom. *acceptilatio.* ἀποχή. inter apocham tamen et acceptilationem aliquid interesse scribit Ulpianus in *l. Si accepto.* 19. *de acceptil.*

13 D. August.) In lib. de magistro c. 6.

14 Vadium) Ut in lege Aleman. *tit.* 3. §. 1. hinc vadiare et invadiare in lege Langobardor. *lib.* 5. *tit.* 1. *l.* 43. et *lib.* 1. *tit.* 14. *l.* 10. in idiotismo, *gage, et engager.*

15 Nam fidei optimus vas) Pignus datur quo magis pecunia credatur, §. 4. *Inst. quib. mod. oblig. re contrah.* et ut diligentius creditori cautum sit. Plautus in Rud. Act. 2. Sc. ult. *Tibi ego numquam credam nisi accepto pignore.* D. Ambrosius in libro de Tobia cap. 4. *Quid vobis iniquius qui pecuniam datis, et etiam obligatis et patrimonium? Accipitis aurum argentumque pro pignore, et adhuc illum debitorem dicitis qui vobis plus reddit, quam accepit. Vos creditores asseritis, qui amplius debetis. Vos, inquam, dicitis creditores, qui non homini, sed pignori credidistis.*

16 Ut regula juris) *L.* 25. *D. de regul. jur.*

## TIT. XIV. *In quibus causis pignus tacite contrahatur.*

*Vide tit.* 2. *eodem libro.*

Pignus non tantum expresse contrahitur, quod manifestarium [1] pignus dicitur, sed etiam tacite, et ex præsumptione juris, *l. ult. hoc tit.* nam et pacto contrahitur, quod non minus recte fit tacite quam expresse [2]: et tacitum pignus tacitamve hypothecam lex inducit, aut præsumit, quasi de ea tacite convenerit, ut *l.* 3. *hoc titulo, l.* 3. et 4. *D. eodem.* quasi silentio convenerit, ut loquitur *l. Ea lege. D. loc.* ac primum quidem fiscus semper tacitam hypothecam habet ex causa tributorum [3] et ex causa contractuum suorum [4], non ex aliis causis [5]: nam causa primipili, vel alterius publicæ functionis [6], quæ etiam dotem uxoris debitoris fiscalis apprehendit, non sufficientibus bonis debitoris, vel fidejussoris, aut mandatoris, aut nominatoris ejus, causa contractus est. Sunt etiam tacito pignori nexi fructus fundi nominatim [7] pignorati, quos debitor vel hæres ejus percepit. Nam quos alius percepit, veluti emptor prædii, non jure pignoris, veniunt in actionem Servianam, sed arbitrio judicis, si exstent, et prædium non sufficiat, *l. Si fundus.* §. *In vindicatione. in fi. D. de pig.* quos autem ipse creditor percepit, imputat in usuras, et post in sortem, l. 9. sup. *tit. prox. l.* 2. *inf. de par. pign.* Item ex lege penultima bona secundi mariti, cui contra fidem jurisjurandi denupsit mater [8]: quæ filii impuberis tutelam susceperat, non petito alio tutore, nec restituta tutela, pupillo pignoris jure tacito intellectu tenentur: quia si quid forte filio intercepit mater, id omne præsumitur pertulisse ad maritum, dum cupit novo marito ornatior et divitior apparere [9]. Postremo locato fundo ob mercedem locatori fructus tacite pignori obligati [10] sunt, non invecta et illata, nisi id convenerit nominatim [11], locatis ædibus, quarum reditum constat in fructibus non consistere, sed in mercedibus tantum, quæ ipsæ pro seipsis pignora esse nequeunt, invecta et illata ab inquilino tacite pignori obligata sunt [12].

### XIV. Enarratio.

1 Quod manifestarium pignus dicitur) Ut apud Plautum *manifestarius mœchus, et manifestaria res.*

2 Tacite quam expresse) *L.* 2. *D. de pact.*

3 Ex causa tributorum) Universa bona eorum qui censentur, vice pignorum tributis obligata sunt, *l.* 1. censentur, ἀπογράφονται; ἀποτιμῶνται. Glossæ: ἀπογράφομαι, *censeor,* et: ἀποτιμῶμαι, *censeor.*

4 Et ex causa contract. suorum) *L.* 2. *hoc tit.* hoc privilegium fisci dicitur in *l.* 2. sup. *de servo pign. de manum.* jus fiscale in *l. Æliemus.* 10. *D. de manumiss.*

5 Non ex aliis causis) Nam in quibusdam casibus fiscus tacitam hypothecam non habet, *l. Rescriptum.* 10. *D. de pact.*

6 Publ. funct.) Vide tit. 73. libro 7. ubi de primipilo.

7 Fructus fundi nominatim) *L.* 3. *h. t.*

8 Denupsit mater) Svetonius Neronis cap. 29. *Cui etiam sicut ipsi Sporus, ita ipse denupsit.* Dictys Cretensis: *Quæ eo tempore Nestori denupta erat.*

9 Divitior apparere) Utuntur Plautus, Terentius, Lucretius, Cicero, Cornelius Nepos.

10 Tacite pignori obligati sunt) *l. In prædiis.* 7. *D. eod.* vide Cujac. ad *l.* 61. *D. de furt.*

11 Nisi id convenerit nominatim) §. *Interdictum. Instit. de interdict.*

12 Tacite pignori obligata sunt) *L.* 3. 4. 5. et 6. *D. eodem.*

## TIT. XV. *Si aliena res pignori data sit.*

Incipit ab hoc titulo tractare de rebus quæ pignori obligari non possunt: namque ejusmodi sunt [1] res alienæ, ut specialiter pignori datæ sine mandato, aut voluntate domini [2] non obligentur: quia ut rem alienam non possum facere tuam jure dominii, sic nec pignoris jure tibi nectere quod nexum [3] mihi non est: Jure possessionis possum facere tuam, quia possessionem etiam non domini habere possunt: et hac ratione rei alienæ emptio venditio ab initio consistit, propterea quod contenta est traditione vacuæ possessionis [4], non pignus, vel hypotheca. Servitutes rusticorum prædiorum, quæ pignori obligari possunt ab iis, quorum prædiis debentur, non sunt aliena jure. Redemptus ab hostibus non est pignori, sed quasi pignori, et non civiliter, sed naturaliter. Res mihi debita vel obligata non tam ipsa est pignori, quam obligatio [5].

### XV. Enarratio.

1 Namque ejusmodi sunt res alienæ) Res debet esse in bonis debitoris, *l. penult. D. quæ res pign.* et *l. Quæ prædium* 6. *hoc tit.*

2 Aut voluntate domini) Non invito aut inscio domino, *l. ult. hoc tit.*

3 Nectere quod mihi nexum non est) Nectere, est obligare in *l. ult. hoc.* *Nexum,* inquit, *non facit prædiorum, nisi persona quæ jure potuit obligare.* Basilica. οὐδεὶς ἐνεχυράζει πρᾶγμα, εἰ μὴ ὁ δυνάμενος: *Nemo rem obligat, nisi qui obligare potest.*

4 Traditione vacuæ possessionis) In pignore hoc agitur, ut constituatur jus, quod constituere non potest qui nullum jus habet in re. At in venditione rem tradi sufficit. Fulgosius.

5 Quam obligatio) Jus quod in ea habeo. Vide recitat. ad tit. 23.

## TIT. XVI. *Quæ res pignori obligari possunt, vel non, et qualiter pignus contrahitur.*

*Vide titulum tertium lib.* 20. *D.*

Rebus alienis, quas pignori obligari non posse superior titul. ostendit, hic titulus adjicit alias plerasque, veluti monumentum l. 3. et spem præmiorum ex sacris certaminibus *l.* 5. aut ipsamet præmia sacra, quæ consistebant in annonia, obsoniis, pensitationibus, quæ athletis nobilibus pro indepta victoria de publico tota vita præstabantur ex die, quo in suam civitatem invecti fuissent (qua de re εἰσελάστικα dicuntur) non per portam civitatis, sed disjecta parte muri, ut Svetonius scribit in Nerone [1], et Plinius in epistolis [2], et ait *l.* 5. privata pactione: nam judicis auctoritate debitori condemnato, si alia bona non suppetant [3], his præmiorum commodis interdici potest, *l. Commodis. D. de re jud.* At si ea commoda privata pactione obligari non possunt, hoc quidem est consequens, ut nec generali obligatione contineantur, non dicam specialiter obligari non posse. Præterea liberi homines pignori obligari non possunt eadem ratione, qua loca religiosa, aut præmia sacra, quia in bonis debitoris non sunt. Sed neque servi, aut boves aratores [4], licet in bonis ejus sint, aut vomeres, vel aratra pignori capi privata pactione aut publica auctoritate possunt a creditoribus vel executoribus, aut exactoribus tributorum, propter utilitatem agriculturæ, atque etiam fisci, cui debita tributa minuuntur, si ablatis aratoribus agricultura cesset, ea maxime tributa, quæ pro fructuum anni modo exiguntur, *l.* 7. et 8. Observandum autem est, hunc titulum non tantum esse de his quæ pignori obligari non possunt, sed etiam de his quæ possunt, de quibus tamen dubitari poterat, ut de nominibus [5], *l.* 4. quæ hodie obligari possunt, invitis debitoribus: olim non poterant, *l.* 3. et *l. Postquam. sup. de hær. vend.* Additur in rubrica: Et qualiter pignus contrahatur, quo [5] pertinent *l.* 2. et *ult.*

### XVI. Enarratio.

1 In Nerone) Capite 25.

2 Et Plinius in epist.) Epistola 119 et seq. libro 10, ad quas vide Conradum Ritterhusium. Vide et Petrum Fabrum Agonist. lib. 2. cap. 10. et cap. 16. et Cujac. ad Nov. 53.

3 Si alia bona non suppetant) Sic etiam veteres interpretes acceperunt legem *commodis*, Azo, Joannes Faber

4 Aut boves aratores) Vide Observationum lib. 4 cap. 20.

5 Ut de nominibus) Nomina seu γραμματεῖα, ut est in Basilicis, cautiones debitorum pignori obligari possunt.

6 Quo pertinet lex secunda) In quo emptiones sunt instrumenta emptionis, ut in Basilic. τὰ ὠνητικὰ τοῦ ἀγροῦ. His, quæ obligari non possunt, adde arma. Scholiastes Aristophanis in Plutum. φασὶ γὰρ δεῖ καὶ ἀπηγορευμένον εἶναι ὅπλα εἰς ἐνέχυρα.

## TIT. XVII. *Qui potiores in pignore habeantur.*

*Vide tit. 4. eodem libro.*

In hoc titulo ostenditur; ex duobus aut pluribus creditoribus, quibus diversis temporibus 1 separatim eadem res in solidum pignori obligata est, vel universa bona 2, quis præferatur in exequendo jure pignoris, hac potissimum regula constituta, Priorem tempore 3 præferri posteriori, in qua ne nos ambiguitas nominis ducat in errorem, admonendi sumus priorem esse eum qui prior data pecunia mutua, vel promissa, solemni stipulatione pignus accepit, vel pepigit. Ergo ut pecuniam dederit, vel daturum se stipulanti promiserit: nam si neque numeraverit, neque promiserit quamlibet 4 spe futuræ numerationis pignus acceperit, vel pepigerit, in eo non est potior illo, cui idem pignus postea obligatum est pro pecunia quam numeravit; quia hic in causa pignoris magis prior esse censetur 5: nec enim prior æstimatur ex tempore dati pactive pignoris, sed ex tempore habiti contractus, et negotii principalis, *l. 8. hoc titulo*, *l. 1. l. Qui balneum. l. Potior. in princ.* et § 1 *D. eod. l. penult. D. quæ res pign. oblig.* At secundum illam regulam, quæ ut dixi, potissimum in hoc titulo proponitur, differentia est inter actiones personales et hypothecarias: nam in personalibus privilegia æstimentur ex causa debiti, non ex temp. *l. Privilegia. D. de reb. auc. jud.* in hypothecariis ex tempore. Itaque prioris creditoris hypotheca firmior est; tametsi nihil prior posteriori offerat, *l. 5. hoc titulo*, posterioris infirmior; quia in id tantum efficax est, quo summa pignoris excedit summam prioris sortis, et posteriori creditori non confirmatur in totum, nisi priori soluta omni pecunia debita, vel oblata, obsignata, deposita a debitore ipso, vel a posteriori creditore. Et regulæ locus est, non tantum in pignore conventionali, sed etiam in prætorio, si modo ex causis titulisque diversis creditores veniant, vel si ex his qui sunt tituli ejusdem, unus in actione personali privilegiarius sit: nam prætorium pignus sequitur jus personalis actionis. Item regulæ superiori locus est, non tantum duobus aut pluribus creditoribus habentibus idem pignus conventionale, vel prætorium, sed etiam uno habente conventionale, altero prætorium, itemque uno habente generale pignus, altero speciale, nisi sit posteriori specialiter obligata res pecunia ejus comparata: hoc enim casu regula vitiatur, et aliis plerisque, ut *l. 7. pen.* 6 et *ultim.* 7

### XVII. Enarratio.

1 Diversis temporibus) *L. 7.* et 8. *hoc tit. l. 14. D. eodem.*

2 Vel universa bona) Qui generaliter bona debitoris pignori accepit, potior est eo cui postea specialiter prædium ex iisdem bonis pignori datum est. Prior creditor præfertur posteriori, *l. 6. hoc tit. l. 2. D. eod.*

3 Priorem tempore) *L. 2.* et 4 *hoc tit.*

4 Quamlibet spe fut. numerat.) Quamlibet pro, quamvis, utitur Plinius.

5 Magis prior esse censetur) Potior est, qui primus numeravit.

6 Ut in l. penult.) In actionibus hypothecariis, qui nititur publico instrumento (quod in Basilico: ἀγοραῖον dicitur, seu *forense*) licet posterior sit creditor, potior est eo qui nititur privato instrumento, quod ἰδιόχειρον dicitur in *d. l. pen.* Anastasius in Historia Ecclesiastica: Et fecerunt scripta propriæ manus. Theophanes a quo Anastasius, ἰδιόχειρα αὐτῶν. Idem Theophanes alibi: ἔλαβεν αὐτοῦ τὸ ἰδιόχειρον.

7 Et ult.) De quo vide quæ scribit hic noster ad *Nov. Justin.* 91. et 96. 1. P. Faber. Vide *sup. de privil. dot.*

## TIT. XVIII. *De his qui in priorum creditorum locum succedunt.*

Hic titulus portio est tituli superioris, et quod in illo habuimus, posteriores creditores 1 hypothecarios in locum priorum ipso jure succedere 2, offerendo eis et solvendo pecuniam debitam et usuras, *l. 1. 5. 8.* et 10. idem in hoc proponitur *l. 4.* et Constitutio cujus fit mentio in *l. 1. hujus tit.* ea est *l. 1. tit. superioris*. Sed de eo quoque tractatur in hoc tit. an hi quorum pecunia, cum creditores non essent 3, priores creditores hypothecarii dimittuntur, in locum eorum succedant. Et ostenditur, non eodem prorsus modo, quo posteriores creditores hypothecarios in locum priorum succedere eos, qui cum creditores non essent, pecuniam obtulerunt et solverunt prioribus creditoribus hypothecariis pro alio, vel ut his solveretur crediderunt debitori facienti versuram 4, licet hoc ipso quod solvunt pro alio, vel si credunt pecuniam solvendi causa, incipiant esse creditores ex causa negotiorum gestorum, vel ex causa mutui: nec enim succedunt in jus pignoris quod illi habuerunt quos dimiserunt, nisi in solvenda pecunia auctoritate Judicis pignus in eos translatum sit, vel in credendo ea pacti sint, ut in eorum jus et locum succederent: quia tunc in priorum jus locumque succedunt, non ut posteriores quidem, qui offerendo, ipso jure succedunt, ut initio dixi, sed ex auctoritate judicis, vel ex conventione, ut *l. 1. hoc titul.* quæ ait, non omnimodo quia sane succedunt ut habeant actionem Paulianam, quam illi habuerunt quos sua pecunia dimiserunt ex eorundem, quorum est hujus tituli et superioris prima lex, Imperatorum Constitutione *l. 10* § 1. *l. Nis. D. quæ in fr. cred.* item ut habeant privilegium in actionibus personalibus, quod illi habuerunt, *l. 2. D. de cess. bon. l. Si ventri. §. Eorum D. de reb. auct. jud. poss.* non etiam ut habeant jura hypothecarum, et in eis privilegia temporum quæ illi habuerunt, nisi in eos nominatim transcripta sint auctoritate judicis, vel consensu debitoris, ut docui Observat. 18. cap. 40. unde in *l. 2. hujus tituli.* Jure successisti, sic interpretor, cessione et translatione pignoris facta autore Judice, vel consensu debitoris, qui utique consensisse intelligitur non tantum si nominatim convenerit ut cujus pecunia creditor dimitteretur is subiret locum illius, verum etiam si debitor vendiderit rem pignori obligatam, ut ex pretio creditor dimitteretur, *l. 3.* qua tamen casu inferioribus creditoribus est jus offerendi emptori: *l. 3. D. de distr. pign.* quia nihil refert debitorem priori obligatam alii obligaverit, an vendiderit, cum pecunia pervenit ad priorem: nam utroque casu inferioribus creditoribus jus est offerendi emptori, vel creditori novo 5, qui in prioris locum successit.

### XVIII. Enarratio

1 Posteriores creditores) Qui secundo seu posteriore loco pignus acceperunt.

2 Ipso jure succedere) In locum prioris creditoris succedere dicitur qui in jus pignoris succedit, *l. 3. D. quæ res pign. vel hypoth.* et locum prioris creditoris subit *l. Creditor. 12. §. pen. D. qui potior. in pign.* in locum prioris substituitor, *l. Claudius 16. eodem.*

3 Cum creditores non essent) Lex prima accipienda est de extraneo, ut et Basilicon auctores acceperunt. Quidam accipiunt de creditore chirographario. Non recte. Non est spernenda emendatio quam in Codice suo notaverat Antonius Loisellus V. C. ut pro *judicatum*, legatur, *indicatum* scilicet per libellum.

4 Facienti versuram) Debitor ex sententia Cujacii versuram facere dicitur, qui pecuniam mutuam sub usuris ab alio accipit, ut antiquiorem creditorem dimittat, quo genere mutatur creditor, id est, prior absolvitur, et qui pecuniam numeravit, novus creditor esse incipit. Theophylactus epistola 16. *Postquam fænore ab aliis acceperis, aliis reddis quod debes.* Vide Cujacium ad legem primam in fin. D. de usur. libro 2. Quæstionum Papiniani, Salmasium de usuris cap. 1. ad fin. et cap. 17 ad fin. et de modo usurar. cap. 7. pag. 298. et seqq.

5 Creditori novo) Si debitor, versura facta, tertio creditori accepta pecunia idem pignus obligaverit prioris creditoris dimittendi gratia, jus secundi non perimitur; sed tertius creditor in locum primi succedit, et secundo jus est offerendi tertio. Cujac. ad *l. 3. D. de distract. pign.*

## TIT. XIX. *Si antiquior creditor pignus vendiderit.*

Hic etiam tit. est portio 17. quo ostenditur, multum interesse debitor distrahat pignus, an antiquior potiorque creditor: nam si antiquior creditor extraneo recte distrahat, id neque debitor, neque inferior creditor oblata pecunia emptori evincere potest, *l. 1.* et 2. *hoc tit. l. 3. D. de distr. pign. l. 1. inf. si pig. pign. dat. sit.* quia sera oblatio et intempestiva est, et distractio rite facta a creditore potiori, extrema linea pignorum causæ. Dixi, extraneo: nam si secundo creditori pignus distrahat primus, tertio superest jus offerendi secundo, *l. 5. §. ult.* et *l. sequ. D. de distr. pign.* At si debitor pignus vendat 1, vel quod idem est, in solutum det antiquiori creditori, vel si vendat extraneo, inferioribus creditoribus integrum est jus offerendæ pecuniæ emptori, *l. 1. hoc tit.* quod jam jamque dixi titulo superiore.

### XIX. Enarratio.

1 At si debitor pignus vendat) Auctores Basilic. legerunt in *l. 1.* *Cum autem debitor ipse priori, etc.* εἰ δὲ ὁ χρεώστης αὐτὸς, etc. quod etsi leviusculum sit, non tamen spernendum est.

## TIT. XX. *Si communis res pignori data sit.*

Ut rei alienæ invito domino pignus non contrahi docuit tit. 15. ita rei communis pro parte collegæ non consentientis nullum pignus contrahi docet hoc tit. quia ea pars aliena res est: nemo ex sociis plus parte sua alienare 1, aut pignorare potest.

### XX. Enarratio.

1 Plus parte sua alienare) Si socius supra partem suam alienaverit, aut pignoraverit, satis illicita alienatio est, satisque illicitum pignus. Recte hic notat, pignus in parte indivisa constitutum, etiam post divisionem factam in eodem statu permanere. Vide recitat. Cujacii.

## TIT. XXI. *De prætorio pignore et ut in actionibus etiam debitorum missio prætorii pignoris procedat.*

Regula proposita tit. 17. non tantum in eo pignore locum habet quod ex contractu, vel ex pacto formam et originem capit, sed etiam in prætorio pignore, de quo est hic tit. maxime si non sint ejusdem tituli creditores, ut *l.* 2. et 3. *eod. tit.* Et actio hypothecaria pertinet etiam ad prætorium pignus ex *l.* 2. *hujus tit.* quibus rationibus apparet ab hoc tractatu, qui est potissimum de actione hypothecaria, non esse alienam inspectionem de prætorio pignore, licet jam de eo nonnihil actum sit superiore libro tit. 72. nam prætorium pignus est, quod missio in possessionem [1] rerum omnium, vel unius rei debitoris (ut *d. l.* 2. *tit.* 17.) quæ fit ex edicto, conciliat aliquo constituit, prætore specialiter decernente creditorem cui non solvitur, non respondetur, non cavetur mitti in possessionem bonorum, ut pignus habeat, quo sibi servet creditum: et hoc verbum missionis quod est in hac rubrica, et *l.* 2. demonstrat satis et *l. Masm. D. pro emp.* Denique prætorium pignus est quod non a debitore, sed a prætore ex edicto creditori datur, et decernitur ut ei in tuto sit creditum, misso creditore in possessionem bonorum, vel quasi possessionem: nam et Justin. in *l.* 1. constituit prætorium pignus consistere in nominibus posse, prætore scilicet jubente ut et actiones debitoris creditor pro pignore habeat et persequatur, quod ante Justinianum non obtinuit: nec enim missus in possessionem omnium bonorum occupabat etiam nomina, nec nisi excussis rebus corporalibus. *l. Si auller. D. ut in poss. leg.* At ex Constitutione Justiniana recte missio fit statim ab initio etiam in universa nomina debitoris. Quod item constituit *l.* 2. ut si creditor amiserit possessionem, in quam rei servandæ causa jure prætorio missus erat, eam persequi et recuperare possit utili actione hypothecaria, hoc quoque videtur olim non obtinuisse: nam qui mittitur in possessionem, custos apponitur rebus debitoris sui commodi et securitatis causa, et in eo custodia diligentia exigitur, quam si non præstiterit, sibi imputare debet qui non servavit pignus prætorium [2] quod impetraverat.

### XXI. Enarratio.

1 Quod missio in possessionem) Vide Observat. libro v. 30.

2 Qui non servavit pignus prætorium) Sibi quidem imputare deberet; sed humanius est ut possessionem amissam utili actione hypothecaria recuperare possit, *l. ult. h. t.* ut est in Basil. οὐδὲ γὰρ βασιλικὴ ζημιοῦσθαι εἰ καὶ ἀμελήσει. Licet enim diligentiam non præstiterit, non debet inde damnum pati, sua ei negligentia non nocet, nova humanitatis ratione.

## TIT. XXII. *Si in causa judicati pignus factum sit.*

Sequitur in hoc titulo aliud genus pignoris, ad quod pertinet etiam regula tit. 17. *l. Si et jure. D. eod. tit.* et actio quoque hypothecaria [1], ut opinor. Id vero est pignus quod in causam judicati ex bonis condemnati capit executor rei judicatæ, jussu et auctoritate ejus qui hoc præcipere potest, .i. magistratus qui judicem dedit, non judicis dati qui rem judicavit. Prætorium datur hoc capitur [2]; prætorium occupat creditor, hoc executor sive apparitor magistratus *l.* 2. *hoc tit. l. Si plus. D. de evict.* prætorium ex edicto jure ordinario constituitur, hoc extra ordinem, *l. Si pignora. D. eod.* prætorium in rem constituitur, hoc in personam, i. respectu personæ ejus secundum quem judicatum est, *d. l. Si et jure.* prætorium datur etiam adversus debitorem non judicatum, hoc vero capitur tantum ex bonis judicati. Utraque tamen via exequi licet judicatum, vel eo qui vicit misso in possessionem bonorum judicati servandi causa, *l.* 2. et 3. *tit.* 17. vel extra ordinem ablatis et publice distractis pignoribus per apparitorem, non per creditorem, et censu mobili [3] primum, deinde immobili, tum nominibus ex Constitutione Antonini, qui ordo non servatur in prætorio pignore.

### XXII. Enarratio.

1 Actio quoque hypothecaria) Si possessio ejus forte sit amissa sit, ut tit. sup. prox.

2 Hoc capitur) Et ideo in *l.* 1. recte a libris volt. Menagii et Brodæi abest verbum *datas*.

3 Et censu mobili) Locum profert in recitat. ex Plauti Menæchm. Act. 3. Sc. 1. *Census capiunt illico.* id est, pignora, ut Adrianus Turnebus docere occupaverat.

## TIT. XXIII. *Si pignus pignori datum sit.*

Creditor pignus pignori obligare potest, quod Græce est μετενεχυριάζειν [1], et plerumque id agitur ut qui pecuniam crediturus est, pignus accipiat, quo alii dato pecuniam animat et credat ei qui dare pignus prævertit: pignoris autem secunda obligatio tamdiu durat, quamdiu prima; et secundus creditor, quamdiu ea durat, non tantum retentionem pignoris et actionem hypothecariam habet, sed etiam jus distrahendi, sicut primus; nec distractione perfecta, integrum debitori est eam rescindere, oblata pecunia, *l.* 1. *hoc tit.* [2], *l.* 2. *tit.* 19. *l.* 8. *sup. de dist. pign.*

### XXIII. Enarratio.

1 Quod Græce est μετενεχυριάζειν) In Basilicis hoc tit. scribit Salmasius de modo usurarum cap. 14. sub initium, ἀντιβαδιάζειν dici, qui rem jam alteri oppignoratam iterum alii pignori dat. Omnino male, ut dicam tit. 34. libri 9.

2 L. 1. hoc titulo) Cujacius in recitat. in *d. l.* 1. legendum putat, *post soluta pecunia*, et ita legitur in veteri Menagii, et paulo ante: *et non re soluta a domino pecunia cred. &c.*

## TIT. XXIV. *De partu pignoris et omni causa.*

Ait, omni causa, .i. omni alia causa præter partum, veluti operis, aut mercedibus operarum, quia de servis tantum pignoratis in hoc titulo agitur. Ceterarum rerum causæ sunt fructus, fœtus primi et secundi [1], pensiones, quia vi ipsa rebus inesse videntur. Et de operis servi pignorati hoc est proditum *l.* 2. creditorem, si eas perceperit aut percipere potuerit, quia sunt in fructu servi, imputare in usuras primum, deinde in sortem, ut *l.* 1. 2. 3. et *ult. sup. de pig. act.* *l.* 9. *sup. de pig.* *l.* 1. *inf. de distr. pig.* Partum autem non imputat, quia non est in fructu; et tamen sicut fructus fundi pignorati tacite pignori esse creduntur, qui a debitore vel ejus hærede percipiuntur, *l.* 3. *sup. tit.* 14. ita et partus ancillæ qui editi sunt apud debitorem vel hæredem ejus, *l.* 1. *hoc tit. l. Fidejussor. in fin. l. Paulus.* §. 1. *D. de pig.* Nec obstat quod Paulus scribit *II. Sent. tit.* V. quoniam intelligendum est de fœtu vel partu edito ante pignoris obligationem, vel etiam de partu edito post pignoris obligationem apud alium quam debitorem vel hæredem ejus, vel creditorem, veluti apud emptorem ancillæ, cui eam debitor vendidit sine consensu creditoris, *d. l. Paulus*, §. 1. Cui rursus si opponatur *l. Si convenerit.* §. *Si fundus. l. de pig. act.* et *l.* 1. *D. de Salv. interd.* dicam partum ancillæ proprie non venire in pignoris obligationem jure taciti pignoris, quia nunquam fuit in bonis debitoris, licet apud eum conceptus sit, ob id ipsum quia non est antequam in lucem edatur; sed tamen in actionem hypothecariam, qua creditor persequitur rem pignori obligatam venire etiam fœtus ejus rei, ut fructus, et partus, vel jure expressi pignoris si extent, ut indicat *l.* 1. §. *Cum prædium. D. de pig.* vel arbitrio judicis tanquam tacite obsignatos si etiam extent; et res principalis creditori adimplendo non sufficiat, *l. Si fundus.* §. *In vindicatione. in fi. D. eod.* hoc colore, quia licet in bonis debitoris nunquam fuerint, tamen res ex qua orti sunt, in bonis debitoris fuit tempore contractæ obligationis: consumptos autem non venire, *d.* §. *Cum prædium*, quia consumptio bonæ fidei emptori absolvit, et consummat acquisitionem fructuum, vel quasi fructuum, qui nunquam venditoris fuerint, ut nec jure hypothecæ, vel arbitrio judicis ab eo avocari possint: et ita supradictæ leges, quæ opponuntur distinctioni *l. Paulus*, accipiendæ sunt, ut etiam post venditionem ancillæ pignoratæ editus partus veniat in actionem Servianam, vel interdictum Salvianum si extet et ancilla non sufficiat, non directo jure pignoris, de quo nihil convenit, sed arbitrio judicis. Omitto distinctionem Doctorum [2] quis severit fructus, vel apud quem ancilla conceperit, quam juris auctores omiserunt.

### XXIV. Enarratio.

1 Fœtus primi et secundi) Fœtus secundi sunt fœtus fœtuum, ἡ γονὴ τῆς γονῆς, Græci ad *l.* 8. *D. de usur.* τὸ παρὸν ῥῆμα, ἤγουν ἡ causa πάντα περιέχει ὅσα εἰσὶ παρὰ τὸν καρπόν, οἷον τοκετὸν γόνην γονῆς; *Causa hæc complectitur omnia quæ in fructu non sunt, ut partum, fœtus fœtuum.*

2 Distinctionem Doctorum) De qua Azo in Summa, tit. de pignor. num. 14.

## TIT. XXV. *De remissione pignoris.*

Ex hoc titulo intelligimus, pacto nudo vel expresso vel tacito pignoris obligationem perimi, non quidem ipso jure, sed per exceptionem pacti, vel doli mali, ut *l.* 2. secundum quam interpretanda etiam est *l. Major. sup. de pign.* ut ergo nudo pacto pignus contrahitur, ita dissolvitur [1]. Et tacitum pactum intervenisse videtur, si sciente et tacente [2] creditore, servus pignoratus manumissus, et in libertate moratus sit, *l.* 1. vel si a fisco sub hasta res pignorata venierit, sciente et tacente priore creditore, *l.* 8. si ab alio, non sufficit taciturnitas creditorum, sed necesse est [3] ut consentiant, et pignus remittant *l.* 2. et 4. nisi libello publice proposito admoniti fuerint faciendæ auctioni ut adessent, et adfuerint, nec contradixerint [4], *l.* 6. Semel autem remissum pignus non restituitur nisi novo pacto [5], *l.* 4. et *ult.*

### XXV. Enarratio.

1 Ita dissolvitur) *d. l.* 2.

2 Si sciente et tacente) εἰδότος καὶ μὴ ἀντιλέγοντος. *sciente et non contradicente.* Basilica id *d. l.* 1. simpliciter, *sciente.* Per contrarium in *l.* 8. *creditores silentio crediderunt*, id est, siluerant et tacuerunt.

3 Necesse est, ut consentiant) Nominatim.

4 Nec contradixerint) οὐ διεκώλυον, ut in Basilicis Diocletianus et Maximianus dixerant, *jus suum exercuisse non sunt.* Creditores programmata admoniti si præsentes fuerint nec contradixerint, tacite videa-

tur jus suum pignoris remisisse. In *d. l.* 6 legendum ex libris vett. remisisse, ut est in *l. Si hypothecas.* 8. Auctores Basilic. in utraque lege interpretantur, amisisse.

5 Nisi novo pacto) Repetito consensu pignus renovatur.

## TIT. XXVI. *Etiam ob chirographariam pecuniam pignus teneri.*

Non tantum remissione pignus perimitur, ut docuit titulo superiore, sed etiam, ut hoc docet novata debiti obligatione: ut si creditor quod sibi Titius debet sub pignore certo, animo novandæ obligationis dari stipuletur a Gajo, eo repetito eodem pignore. Repeti potuit consentiente Titio, vel, ut ponit Constitutio hujus tit. Gajo dominium ejus adepto. Repetito autem eodem pignore, etiamsi creditor adversus Gajum [1], vel intercessorem ejus agat personali actione ex stipulatu, eumque condemnet [2], pignus non perimitur, hoc est, novatione necessaria non perimitur, sed voluntaria; quia facta novatione voluntaria debitor, qui pignus dedit, liberatur, facta necessaria idem debitor obligatus manet, et mutatur actio, non debitor: et hæc differentia inter novationem necessariam et voluntariam proponitur initio hujus Constitutionis, et pars ejus, quæ est de novatione necessaria, repetitur in *l.* 8. *supr. de pign.* et idem a contrario in *l.* 8 et 25. *infr. de fidejuss.* ut si actum sit hypothecaria, non ideo reus aut intercessor liberetur. Tum id proponitur quod solum habet rubrica quasi præcipuum caput Constitutionis, eum qui pignus accepit ex causa certæ pecuniæ creditæ, etiam id retinere posse, opposita exceptione doli ex causa alterius pecuniæ creditæ sine pignore nudo chirographo, quæ chirographaria dicitur [3], licet ejus nomine pignus acceptum non sit. Denique ob hypothecariam pecuniam, creditori et retentionem competere et persecutionem pignoris, ob chirographariam retentionem, non persecutionem et soluta omni pecunia hypothecaria, debitorem agentem pignoratitia actione, repelli per exceptionem doli mali, nisi etiam solvat pecuniam chirographariam. Debitorem, inquam: nam secundus creditor non repellitur, si primo offerat hypothecariam, non etiam chirographariam. Satis enim est ei si offerat hypothecariam ut sibi pignus confirmet [4], et in locum ejus subeat, ac cum effectu ab eo pignus vindicet, et hæc est sententia hujus Constitutionis. Singulari Constitutioni dedit singularem titulum. Namque similis alia vel Constitutio, vel juris auctoritas vix ulla reperitur. Et ratio ejus hæc esse videtur, quod improbe faciat debitor qui id tantum æs alienum dissolvit quod sub pignore debet, quia hoc facere videtur non tam sua sponte et fide bona, quam coactus vinculo et nexu pignoris quo forsitan indiget, plane hoc ipso demonstrans se nunquam id exsoluturum quod sine pignore debet quam improba mens merito coercetur retento pignore etiam ob æs alienum chirographarium, tametsi propter id obligatum non sit. Et longe alia est ratio secundi creditoris, qui ultro primo creditori offert quod ei ipse non debet, et extranei cujuslibet qui ultro offert creditori pro alio quod ipse non debet, ut *l. Mulier. D. qui pot. in pign.* et primi creditoris qui ultro offert secundo. Nam et primum secundo offerre, quod Accurs. notavit in *l.* 1. *sup. eodem*, verissimum esse probat Paulus 2 *Sent. l.* 13. Aliam quoque esse rationem fidejussoris qui solvit quod alius principaliter debet, recte, ut opinor, sentit Accursius *l.* 2. *inf. de fidejuss.* De *l. Solutum.* §. *Si in sortem. D. de pign. act.* quæ pugnat cum hac constitut. scripsi Observat. v. [5] xv. [6] xix. [7].

### XXVI. Enarratio.

1 Adversus Gajum) Qui novam obligationem suscepit, qui expromisit, pignoris nomine obligatur, si eo consentiente, pignus repetitum sit. Basilica: τῇ μεταθέσει ἀπόλλυται τὸ ἐνέχυρον, εἰ μὴ παραβάλλων ἑαυτὸν ἔνοχος γέγονεν ἐπὶ τῷ ἐνεχύρῳ. *Nam is qui novam obligationem suscepit, pignoris nomine obligatus sit*, et in ejus persona pignus repetitum sit. Tertullianus de idolatria c. 23. *Pecuniam mutuantes sub pignoribus.*

2 Eumque condemnet) Per judicem.

3 Quæ chirographaria dicitur) Græce ἀνυποθήκαρον χρέος. *pecunia credita sine pignore.*

4 Ut sibi pignus confirmet) *L.* 1. *sup. qui potior. in pign.*

5 Observat. v.) Capite 27.

6 xv.) Capite 22.

7 xix.) Capite 26.

## TIT. XXVII. *De distractione pignorum.*

*Vide tit.* 3. *lib.* 50. *D.*

Pignus non tantum remissione, aut novatione voluntaria perimitur, sed etiam distractione recte facta a creditore, cui pignus jure obligatum est, vel hærede ejus. Hæc enim cessante solutione est extrema linea et novissima pignorum meta, adeo ut a creditore jure distractis pignoribus nullus supersit, qui directa in rem actione, vel quasi Serviana emptori eas res evincere, aut de superfluo pretii eum eo agere possit. A creditore, inquam: nam a debitore facta venditio non perimit pignoris causam nisi fiat creditore consentiente [1] et remittente pignus. Et a creditore facta ideo perimit, quia pro solutione cedit, quatenus ex pretio creditori satisfit in totum, vel ex parte, salva debitori actione de superfluo, et creditori, de residuo, nisi aliud specialiter convenerit, et hoc distat solutio sortis a distractione pignoris: Nam soluta parte sortis, pignus nulla ex parte liberatur, quia non omnis sors pervenit ad creditorem: redacta parte sortis ex venditione pignoris, pignus in totum perimitur, quia omne pretium pignoris pervenit ad creditorem: sed quia non omnis etiam sors, creditori, ut dixi, salva est residui petitio. Ergo distractionis rei pignoratæ quam fecit creditor effectus hic est, ut pignus perimat, et jus offerendæ pecuniæ, et ejus dominium optima lege transferat ad emptorem, secuta traditione: alioquin jus suum creditor vendit .i. persecutionem pignoris, non rem, *l. pen. D. eod. l. Emptori. D. de hær. vel act. vend.* In venditione exigitur ut fiat ab eo cui pignus jure obligatum, nec dum finitum sit solutione aut veluti solutione vel alio modo, et cui sit jus distrahendi, puta a potiori creditore, et ex pacto [2], vel citra pactum ex trina denunciatione, et ut fiat auctore judice publice, solemniter, sub hasta [3], quæ ex re proprie distractio dicitur: quæ si plures res oppignoratæ fuerint, vel si generalis fuerit hypotheca, plerumque, ut M. Tullius ait in Quintiana, *reliquæ sibi debitoris addicuntur, et distrahuntur in personas varias.* Itaque necesse est antequam auctio fiat, eam in celeberrimis locis civitatis proscribi atque proponi, ut cuique liberum sit ad eum accedere, et nisi ex pacto creditori distrahere non liceat, ante omnia tor denuntiari debitori, ut pignus reluat, sive ex pacto etiam semel abesse: Nam præsens quod publice proscriptum est, ignorare non potest, et quando copia est testium, testato [4], *l.* 4. *hoc titulo*, ubi dicere pro condicere [5] i. denuntiare. Et in omni hoc negotio bona fide versari creditor debet. Sibi rem vel negotium gerere in hoc titulo dupliciter accipitur. In *l.* 4 pro suum negotium gerere sui crediti servandi causa, ut *l. pen. D. de pign. act.* In l. 10. pro sibi emere, quod neque per se, neque per mediam personam creditor potest, quia a se ipso emeret, ab officiali potest, *l.* 2. *sup. si in caus. jud.* et a debitore, et ab emptore, i. ab eo, cui ipse pignus bona fide distraxerit, non a se ipso. Et si a seipso, id debitor quandoque luere potest quia ea venditio pignus non perimit.

### XXVII. Enarratio.

1 Nisi fiat creditore consent.) *l.* 2. *sup. tit.* 25.

2 Et ex pacto. Vide recitat. in qua pro *ex facto* legit *Ex pacto*, in *l. pen. D. de pignorat. act.* et ad dictam *l. pen.* libro 3. Respons. Papin.

3 Sub hasta) S. Ambrosius in libro de Tobia cap. 11. *Agitat hastam, feralem instituit de singulorum exuviis auctionem.*

4 Testato) διαμαρτυρεῖσθαι αὐτόν: *testato ei denuntiare.* Basil.

5 Condicere) Condicere, est denuntiare, §. *Appellamus.* 15. *Institut. de action.* Glossarium in παραγγελία *denuntiatio, condictio etc.*

## TIT. XXVIII. *Debitorem venditionem pignorum impedire non posse.*

Est etiam hic titulus de distractione pignorum, et docet contra obnuntiationem [1], vel prohibitionem debitoris non solventis omnem pecuniam, factam distractionem ratam esse, nec malæ fidei emptorem esse eum, qui non ignarus obnuntiationis, vel prohibitionis a debitore factæ testamento aut inter vivos, accessit ad eorum emptionem. Testamento, ut si cum prædia quædam oppignorasset, testamento caverit, ne qua prædia a se .i. extra nomen suum venderentur, adjecta pœna, ut quæ venderentur, redigerentur in fiscum, ut *l. Pater.* §. *Fundum. de leg.* 3. et *l.* 1. *hoc titulo.* Hæc enim prohibitio jus creditoris non lædit *l. Filiusf.* §. *Divi* 2 *de leg.* 1. nec rem litigiosam facit *l.* 1. *inf. de litig.* quia nuda prohibitio est nullam habens admistam controversiam proprietatis, vel obligationis, nec ullam fisco adversus emptorem aut venditorem actionem parat.

### XXVIII. Enarratio.

1 Contra obnuntiationem) Obnuntiatio, est denuntiatio prohibitoria. Vide Donat. in Adelp. Terent. Act. 4. Sc. 2. Svetonius Julii cap. 20. *Per edicta obnuntiarent.*

## TIT. XXIX. *Si venditio pignore agatur.*

Est etiam hic titulus de distractione pignorum, et pertinet ad id proprie quod in illo habemus *l.* 4. 7. 9. 10. Creditorem in distrahendis pignoribus sinceriter et bona fide debere versari. Ac summa ejus hæc est. Aut jure fit venditio pignoris, aut non. Jure fit etiamsi fiat dolo malo, puta minore pretio [1] in fraudem debitoris, non dolo dante causam contractui, modo solemnia juris observentur, et is vendat qui jus [2] vendendi habet. Nullo jure fit si solemnia juris non observentur [3], vel is vendat, cui jus vendendi non est, et hoc casu in arbitrio est debitoris, ut vel rem vindicet ab emptore jure ordinario, ut dominus [4], et non reddito igitur pretio [5] quod nec in rem ejus [6] versum videri potest, cum id mox emptor a venditione repetiturus sit, *l. supr. empti. inf. de evict.* Vel ut agat oblato debito in creditorem pignoratitia actione in id quod interest. In quo continetur justum pretium rei venditæ, *l.* 2. *hoc titulo.* Quod si jure facta [7] venditio sit, sed dolo malo, puta re addicta minore pretio, creditor debitori offerenti debitum tenetur pignoratitia actione in id quod interest, non emptor, *l.* 4. et 7. *sup. de distr. pign.* quamvis et ipse emptor in eo negotio mala fide versatus sit, præterquam uno casu, si creditor solvendo non sit quo in emptorem malæ fidei debitori restituitur actio

in rem, rescissa venditione, et re evicta emptori cum fructibus, eidemque vicissim reddito pretio cum usuris, *l.* 1. et 3. Prius excutitur creditor, ne temere convellatur fides hastæ, auctionisque publicæ. Et emptori malæ fidei redditur pretium, non quod versum sit in rem debitoris, quia non videtur versum in rem ejus quod eum reddere oportet, sed quia domino ex justa emptione rem debitor avellit per restitutionem in integrum, quæ debet esse reciproca.

## XXIX. Enarratio.

1 Minore pretio) *l.* 3. *hoc titulo.*
2 Qui jus vendendi hab.) l. 1.
3 Non observantur) *l.* 4.
4 Et dominus) *l.* 2.
5 Et non reddito igitur pretio) Azo putabat debitorem doli mali exceptione summoveri posse, si pretium non reddat, *l.* 1. *emptor.* 65. *D. de rei vind.* vide recit. ad hunc tit.
6 Nec in rem ejus) In rem debitoris
7. Quod si jure facta vend. sit) Nota hoc casu venditionem pignoris jure fieri, licet creditor dolo fecerit. Jure factam venditionem, sed mala fide, id est, viliore pretio sentit Azo in Summa. Alii negant.

## TIT. XXX. *De luitione pignoris.*

Hic etiam titulus pertinet ad distractiones pignorum: Nam ex eo intelligimus, non impediri distractionem pignorum, nisi debitor luat pignus in solidum, soluta omni pecunia, ut idem in *l.* 1. proponitur, quod *l.* 16. *sup. de distr. pign.* quæ species etiam aptanda est ad *l.* 2. ut jam olim memini me docere in Observationibus [1], quamquam et aliis casibus non inficier summota personali actione durare hypothecariam: ut si creditor non meritu causæ, sed vitio et culpa sua principalem litem amiserit, forte quia male instituit, vel quia plus petiit, vel quia judicio non adfuit, ut *l. Si Stichum.* §. *pen. D. de sol. l. pen. D. si serv. vind. l. Qui occidit,* §. 1. *ad leg. Aquil. l. Servum quem. D. de pign.* Nam in causa hypothecaria nullum simile vitium arguitur. Itemque si creditor debitori, vel contra hæres extiterit, quia confusio tantum fit personarum, et pignora hæreat in rebus, non in personis. Itemque certis casibus sublata actione personali silentio tricennii [2], quia naturalis obligatio manet. At hic titulus, quamvis, ut dixi, possit accomodari ad distractionem pignorum, tamen est potissimum de luitione eorum quæ fit ante, non post distractionem, vel post addictionem beneficio principis creditori factam intra constitutum tempus, monetque eam esse individuam, et luere [3], quod verbum est duodecim tab. pro quo etiam dixerunt reluere [4], et repignorare non solum esse solvere pecuniam, sed etiam obsignare et deponere, vel pignus creditori dare in solutum, vel vendere eidem pretio compensato cum debito, et superfluo residuove reddito. Et luitionem parere debitori actionem pignoratitiam, quæ de pignore reciperando proponitur.

## XXX. Enarratio.

1 In Observationibus) Libro quinto capite 32
2 Silentio tricennii) Durare hypothecariam notat Azo in Summa.
3 Et luere) Glossæ: ἀποτιννύω, *persolvo, luo.* Quintus Curtius 10. *Aes alienum luerem.* Servius Honoratus ad XI. Æneid. *Luere enim dicitur qui pecuniam solvit.*
4 Dixerunt reluere) Festus Pompejus: *Reluere, repignorare.* Cæcilius: *Ut aurum et vestem, quod matris fuit, reluat quod viva ipsi opposuit pignori.*

## TIT. XXXI. *Si unus ex pluribus hæredibus creditoris vel debitoris partem suam debiti solverit, vel acceperit.*

Quod habuimus titulo superiore, et *l.* 16. *sup. de dist. pign.* id etiam hoc tit. proponitur *l.* 2. nec supervacuo, sed ut cum pluribus hæredibus debitoris comparentur plures hæredes creditoris, et quemadmodum uno ex hæredibus debitoris solvente pro portione hæreditaria quod ad partem ejus attinet actio personalis tollitur, non etiam hypothecaria [1], ita ostendatur uno ex hæredibus creditoris accipiente pro portione sua quod quis defuncto debuit, pro ea parte extingui actionem personalem, hypothecariam autem nulla ex parte intercidere. Obligatio personalis dividitur ex duodecim tabul. [2] hypothecaria est individua [3]

## XXXI. Enarratio.

1 Non etiam hypothecaria) Quia pignus totum est obligatum pro toto debito, et totum pignus pro qualibet parte debiti, scribit Fulgos hoc loco.
2 Dividitur ex duodecim tabulis) l. *Pacto* 26 *sup. de pact. l. Ea quæ.* 6. *C. fam. hercisc. l. ult. C. de hæred. action. l.* 1. *hoc tit.*
3 Hypothecaria est individua) Individua est pignoris causa, *l. Rem hæreditariam.* 65. *D. de eviction.*

## TIT. XXXII. *Si pignoris conventionem numeratio secuta non sit.*

Ut cautioni creditæ pecuniæ, ita cautioni vel dationi pignoris intra biennium obstare exceptionem, vel replicationem non numeratæ pecuniæ. Nam etsi soluta obligatione personali, non semper solvetur hypothecaria, ut duo superiores tituli proximi demonstrarunt: ubi tamen non consistit, sed excluditur personalis exceptione illa, et eadem etiam hypothecaria excluditur, vel replicatione, ut si qui rem pignori dedit spe futuræ numerationis, quæ frustra fuerit, eam rem suam esse vindicet ab eo cui dedit, ut l. 1. vel adversus eum agat pignoratitia, ut l. *Solutum.* § 1. *D. de pign. act.* et opponitur hæc exceptio, si non ea res mihi pignori data, nec dum pecunia soluta est. Hanc enim exceptionem excludet replicatio doli mali, vel non numeratæ pecuniæ, quæ in reum transferet onus probandæ numerationis, et in *l.* 1. [1], id est, exceptio. Quem locum sic docte Basilica interpretantur secundum veteros formulas exceptionum [2] οὐκ ἀντικεῖται παραγραφὴ ἡ λέγουσα, ἀλλὰ εἰ μὴ δέδωκας τὸ χρέος.

## XXXII. Enarratio.

1 Intentio, id est, exceptio) Sic Basilica in *l.* 1. *sup. de non. num. pec.* μὴ ἀντισημαίνης αὐτῷ τῆς ὑποθήκης: *nec exceptio dati pignoris ei opponitur*, pro his verbis *d. legis.* 1. *nam intentio dati pignoris, &c.*
2 Οὐκ ἀντίκειται:) *Non opponitur exceptio ita concepta: At si non dedisti pecuniam.* Libro 25. Basil. tit. 7. cap. 55.

## TIT. XXXIII. *De jure dominii impetrando.*

Creditor qui pignus jure suo distrahit, de quo convenit inter eum et debitorem, id sibi addicere non potest, *l.* 10. *sup. de dist. pign.* sed decursis proscriptionum et hastarum solemnibus, si non inveniat emptorem, id ei postulanti a principe addici potest. *l. Eleganter. in pr.* 1 *D. de pign. act. l. Si is qui in aliena.* §. *ult. D. de acq. rer. dom. l. Debitor. D. ad Treb.* quod fit etiam in pignore capto ex causa judicati, *l. ult. sup. si in causa jud.* et ut opinor, etiam in prætorio. Solus princeps hoc tribuere potest, si specialis fuerit hypotheca [1], ex generali nunquam addicit omnia bona, sed pro modo debiti, *l.* 1. Verum qui hoc impetravit a principe, recessisse ab eo videtur, si postea usuras creditæ pecuniæ, ut solebat, pergat a debitoribus exigere, l. 2. nec rursus variare potest, et ad beneficium principis reverti, quia jam variavit semel, *l. pen. D. de leg. com.* Post addictum autem dominium, luendo pignori adhuc olim dabatur annus debitori, hodie dabatur biennium ex Constit. Justiniani, et ex eadem non addicitur ante biennium post condemnationem, vel denuntiationem debitoris, videlicet si de distrahendo pignore nihil convenerit. Nam quod convenerit in primis tuendum est, sive quo tempore venire pignus convenerit, sive quo pretio, qua lege, quo loco l. 5. *D. de pig. act. l.* 3. *hoc tit.*

## XXXIII. Enarratio.

1 Lege eleganter in princ.) Vide Observ. 26. 22.
2 Si specialis fuerit hypoth.) Creditor exprimere debet εἰ περὶ ἰδικοῦ τινος αἰτεῖ, Basilica: *an speciale pignus sit quod jure domini possidere postulat.*

## TIT. XXXIV. *De pactis pignorum et de lege commissoria in pignoribus rescindenda.*

In hoc titulo agitur de pactis justis vel injustis aliquot, quæ in pignoribus contrahendis fieri solent. Justum est, si debitor paciscatur ut pecunia ad diem non soluta, pignus cedat creditori. Quod hoc actum *l.* 1. interpretatur, ut id creditor suo jure [1] distrahat, non etiam ut habeat emptionis jure, quod tamen jure agi posset, et hoc modo liberaretur debitor, *l.* 3. *sup. de luit. pign.* qui cessione pignoris non liberatur. *l.* 1. *sup. de pign.* Justum etiam est si convenerit, ut pignus quod dedi evictionis nomine emptori, cui quis faciebat controversiam rei quam ei vendideram, re judicata secundum emptorem mihi restituatur, nec teneatur in omnem evictionis causam, *l.* 2. At justa non est lex commissoria, puta si convenerit ut ad diem pecunia non soluta creditor pignus sibi habeat, quæ fiducia dicitur [2], quia huic sæpe inest fraus intollerabilis maxime, ut fit pro ære modico debitoro opponente pretiosa monilia, *l.* 3. et tamen justa est conventio, si convenerit ut quod ex venditione pignoris redigeret creditor, id omne sibi haberet, *l. ult. sup. de dist. pign.* propter incertum eventum venditionis, quam recte sortem hastariam vocat, *l. pen. Cod. Th. de prær. sen.* sicut e contrario, ut si vel minimum redegerit eo sit contentus in crediti vicem, *leg. A Divo,* § *Si pignora. D. de re jud.*

## XXXIV. Enarratio.

1 Ut id creditor suo jure distrahat) Auctores Basilic. videntur legisse in *d. l.* 1. cessurum creditori hypothecam. ἐὰν συμφωνήσῃ τὶς πρὸς τὸν δανειστὴν, ὅτι εἰ καταβάλλῃ αὐτός τοῦδε χρόνου παραχωρεῖ τὰς ὑποθήκας, οὐ δοκεῖ πιπράσκειν αὐτῷ, ἀλλὰ τὸ κατὰ πάντων δικαίων δέδωκεν αὐτῷ τουτέστι τὸ ἐξεῖναι πιπράσκειν αὐτῷ. *Si quis cum creditore pactus sit, ut pecunia ad diem certam non soluta, pignus cedat creditori, non videtur ipsi pignus vendere, sed commune jus ipsi concedere, id est, facultatem distrahendi pignoris.* Sententia dictæ legis hæc est: eo pacto venditionem pignoris contractam non esse, sed id tantum comprehendi, quo jure suo creditor pignore contracto habiturus esset: id est, ut ei pignus distrahere liceat, sicut creditoribus licet, non exsoluta pecunia. Hæc lex pacti interpretationem continet. In Menagii Codice ita legitur: se cessurum credi-

toribus, hypothecæ venditionem non contraxit. Quod licet eodem recidat, magis tamen placet, ut legatur, *hypotheca*, maxime quod ea lectio Basilicon auctoritate confirmatur. Pactum illud justum est, ut debito non soluto intra certum tempus, debitor pignus creditori cedat: nam ad jus commune pertinet, non ad legem commissoriam, quæ improbata est. et ita Fulgosius.

2 Quæ fiducia dicitur) Paul. *Sent. l.* 11. *t.* 13.

## TIT. XXXV. *De exceptionibus sive præscriptionibus.*

*V. lib.* 4. *Inst. tit.* 13. *et* 14. *et l.* 1. *et seq. l.* 44 *D.*

Propositis variis negotiis et actionibus civilibus, priusquam dicat de criminalibus, quibus reservat librum sequentem, dicere instituit de exceptionibus, quibus actiones civiles excludi solent, et de generali actione ex stipulatu, quæ omnibus aliis subservire solet, deque aliis actionibus civilibus, quas superiores libri non habuerunt, ut profligato absolutoque omni tractatu rerum civilium, expeditior veniat ad criminales libro sequenti. Exceptio est intentio rei opposita intentioni actoris. Vel, defensio justa, quæ objicitur actioni: Defensio juris 1, quæ eludit, minuit, excludit actionem: Actio est telum. Exceptio clypeum 2. Exceptio aries, quo actio infringitur. M. Tull. in Top. *Aries ille subjicitur in vestris actionibus, si telum manu fugit.* Qua exceptione actio legis Aquiliæ 3 inefficax constituitur. Et subjici dicitur actioni exceptio, quod utraque simul atque conjunctim a prætore detur, quodque actioni uno tenore 4 et contextu addatur exceptio, *l. ult. sup. quib. ex caus. ma.* hoc fere modo, L. Titius judex esto, Si paret G. Sejum L. Titio ex causa crediti C. dare oportere; nisi de non petenda ea pecunia inter se pepigerint, G. Sejum L. Titio judex condemna. qua de causa in *l.* 1 *Exceptio. D. de except.* recte exceptio definitur esse conditio inserta, scilicet in actione, ut et replicatio in exceptione, *l.* 6. *huc. tit.* et recte Cornificius 5: *In privatis actione prætoriæ exceptiones sunt,* et M. Tullius 6: *Is qui agit judicium purum postulat. Ille qui cum agitur exceptionem addi ait oportere.* Nulla autem est differentia inter exceptionem et præscriptionem 7. Utraque appellatio idem potest; et conjunctio, Sive, in hac rubrica connexio est vocum idem significantium. Cetera quæ sunt præcipua in Constitutionibus hujus tit. aliis locis exposuimus.

### XXXV. Enarratio.

1 Defensio juris quæ eludit) ut apud Græcos παραγραφὴ ἀπὸ τοῦ παραγράφεσθαι καὶ ἐκβάλλειν τὸν γόνυ, ut ait Syrianus in Hermogenem.

2 Exceptio clypeum) Neutraliter. Vide Sosipatrum Charisium libro 1. Grammaticæ.

3 Actio legis Aquiliæ) Vide quæ diximus ad §. 3. *Instit. de lege Aquil.*

4 Uno tenore et cont.) Vide ad tit. *de exception. Institut.*

5 Et recte Cornificius) l. Rhetoricorum ad Herennium.

6 Marcus Tullius) l. de inventione.

7 Inter exceptionem et præscript.) Vide ad *d. tit. de except.*

## TIT. XXXVI. *De litigiosis.*

*Vide tit.* 6. *eodem libro.*

Hic titulus est de exceptione litigiosi. Et litigiosi appellatione non res tantum continetur mobilis vel immobilis de cujus proprietate is, qui eam in alium transfert, litem habet cum alio, ut definit *Nov.* 112. 1 sed etiam nomen debitoris, de quo lis est, et actio in judicium deducta, sive chirographum ambiguum, ut loquitur *l.* 3. Et licet ipso jure teneat venditio, vel pignoratio, vel donatio, vel quævis alia alienatio rei, aut cautionis litigiosæ, *l.* 17 et 18. *D. de rei vind.* tamen ad irritum constituitur, et proinde ac si non intervenisset 2, re eodem loco restituta quo fuit ante, per eosdem lis peragitur per quos inchoata fuit *l.* 2. et *ult. hoc tit.* et emptor, vel donatarius, vel creditor, si rem persequatur, repellitur exceptione litigiosi, *l.* 1. § 1. *D. eod. l.* 1. §. *ult. D. quæ res p. g. obl. l. Rona.* §. 1. *D. ad Vell.* et hoc indistincte, sive scriverit rem esse litigiosam, sive ignoraverit 3, quia debuit esse curiosus quæ res sibi venderetur, nec temere emere ab improbo venditore qui in hoc solum rem litigiosam divendit, ut deteriorem faciat conditionem adversarii sui opposito fisco, vel alio potentiori adversario. Qua ratione etiamsi rem non litigiosam alienet prospectu litis futuræ, adversario tenetur in id quod interest ex edicto de alienatione jud. mut. cau. *fac.* itemque si rem litigiosam in sacrum dedicaverit ex 12. tab. adversario tenetur in duplum, *l. ult. D. eod.* quia dedicatio vix rescindi, et resecrari 4 potest, cum religioni judices et pontifices favent. et eadem ratione si servum litigiosum manumiserit, ut *leg.* 18. *Digest. de rei vindic.* didicerem cum adversario teneri in duplum, quia vix poterit manumissio rescindi: libertatibus enim prætores favent, *leg.* 3. §. 1. *D. de al. jud. mut. cau. fac.* Sed si alio generale rem litigiosam alienaverit, non tenetur adversario, quia satis adversario est quod alienatio irrita constituitur, et emptor repellitur exceptione litigiosi. Re autem non litigiosa vendita, tametsi prospectu futuri judicii, emptio non rescinditur 5, nec emptor ulla exceptione repellitur. Exceptio autem litigiosi locum habet, non tantum, si quis ex causa emptionis rem litigiosam acceperit ab eo qui de ea re litigabat: sed etsi ex causa donationis, vel permutationis, vel pignoris, ususfructus, emphyteuseos, non si cui testamento, vel codicillis res litigiosa relicta sit, quia hujus alienationis occasio est mors litigatoris, non cupiditas vexandi adversarii, *l.* 3. et *ult. hoc. tit. Nov.* 112. Non si ex causa transactionis, et divisionis rerum hæreditariarum factæ inter cohæredes res litigiosa in alium transferatur, quia ut ait *d. Nov.* inter cohæredes facta divisio non videtur alienatio esse, cum ad eos res litigiosa jure hæreditario pervenit: et in lege ultima hæc verba: Traditionis, et divisionis, pro uno eodemque negotio accipio. Nihil etiam pertinet ad exceptionem litigiosi causa dotis, vel donationis propter nuptias, *l. ult.* quia et occasio hujus alienationis est nuptiarum affectio, dum forte non suppetit alia res, quæ in dotem detur, non cupiditas vexandi adversarii. Ex aliis causis, qui rem litigiosam accepit sciens vel ignorans, repellitur exceptione si agat, et rem redhibere cogitur 6. At non tantum est exceptio litigiosi, sed etiam pœna litigiosi quædam, *l.* 2. *D. eod.* quæ fisco præstatur *l.* 1. *D. de jur. fisc.* et definitur *l. ult. hoc tit.* Exceptio docet scienti et ignoranti. Pœna scienti tantum, ita ut qui sciens rem litigiosam emit, vel ex donatione, aliave causa superiore non excepta accepit, pretium quanti emit præstet fisco, cui etiam tantumdem venditor præstet, vel si jam venditor pretium accepit ab emptore, fisco venditor præstat duplum 7, exemplo domus venditæ demoliendi causa, *l. ult. D. de adm. tut. l. Senatus. D. de contrah. empt.* Donator quoque et donatarius 8, qui sciebant rem esse litigiosam, fisco conferunt duplum veri pretii. Ignorans autem emptor, vel donatarius 9, vel quis alius, qui a litigatore rem accepit, tantum abest emptione rescissa ut teneatur in pœnam, ut litigator, qui in eum rem transtulit in fraudem adversarii sui, damnetur potius emptori reddere pretium conventum aut donatario pretium verum, et hoc amplius 10 tertiam partem, fisco autem duas partes, ut ita litigator plectatur in duplum propter improbitatem et reticentiam suam: et ita accipiendus est *l. ult.*

### XXXVI. Enarratio.

1 Nov. 112.) Capite 1.

2 Et proinde ac si non intervenisset) Ut apud Cornelium Nepotem in Alcibiade: *Proinde ac si solus advenisset.* Sic habent libri meliores.

3 Sive ignoraverit) *l. ult.* in *princ.*

4 Resecrari potest) Resolvi religione: Festus.

5 Emptio non rescinditur) Sed venditor tenetur in id quod interest.

6 Rem redhibere cogitur) Reddere Basilica ἀναδίδωσι.

7 Venditor præstat duplum) Emptor nihil.

8 Et donatarius) Petrus et Cynus putabant, donatarium nullam pœnam pati, quos reprehendit Fulgosius heic.

9 Vel donatarius) Azo in Summa: Sic autem ille qui accepit, ignoret rem litigiosam, redhibitio quidem fit omnino, at pretium ei redditur, vel ipse ab eo liberatur. Item tertiam partem pretii recipit a venditore, qui reticere non debuit rem esse litigiosam. Sed et venditor alias duas partes fisco præstare debet: et hæc pœna locum etiam habebit in donationibus, ut vera æstimatione facta multetur.

10 Et hoc amplius) Præterea tertiam partem.

## TIT. XXXVII. *De contrahenda et committenda stipulatione.*

*V. lib.* 3. *Instit. tit.* 16. *et lib.* 45. *D. t.* 1.

Sequuntur vincula et remedia juris quæ negotiis et obligationibus civilibus adminiculari solent: hæc juris remedia stipulationes sunt legitimæ, *l. Licet. sup. fam. erc.* hæc vincula et catenæ, ut est in Satyra Horatii 1, stipulationes sunt. Omnes obligationes sunt vincula, sed omnibus longe plurimum valent vinculorum vincula, quæ stipulationes 2 sunt inductæ a jurisperitis, adstringendarum et firmandarum 3 aliarum obligationum gratia tam civilium, veluti ex negotiis civilibus, quam naturalium, veluti ex pactis conventis: unde et nomen traxerunt. Stipulum enim veteres firmum appellaverunt, forte a stipite descendens, quod non de quolibet stipite accipi debet (nec enim firmi sunt omnes) sed de eo, cui argilla vel creta, vel cera superimposita figuli simulacra, aut vasa, quæ fingunt firmare solent: nam et hac in re verbo firmare Festus utitur 4, et is stipes Polluci 5 et Hesychio κάναβος, Tertulliano crux, et patibulum in Apol. c. 12. et 16. Stipulationes igitur per se non consistunt, sed aliarum obligationum fulcimenta, et accessiones sunt, ut id de quo prius inter aliquos convenit, mox verbis quoque stipulationis concludant, *leg. Si dominus. D. de præs. verb.* Et quæ ex priori conventione vel causa non competit actio, competat ex stipulatione 6, vel ut præter eam quæ ex priori causa competit, competat etiam ex stipulatu, vel ut prior causa novetur: et ita stipulatio legati solvendi interponitur, vel quod ex testamento peti non possit, *l. Si fideicommissum. D. de cond. indeb.* vel ut etiam stipulatu peti possit, *l. Titius. in fi. D. ad Trebell.* vel novandi causa. *l.* 8. § 1. *D. de noval.* Et placet quod ait Gajus in Instit. *Verborum obligationem contrahi ex interrogatione dantis, et responsione accipientis:* nam verba illa Dantis et Accipientis demonstrant stipulationem pendere ex alia causa, quæ præcedat stipulationem, vel etiam sequatur, ut si crediturus pecuniam stipuletur sibi reddi quam nondum adnumeravit tiamque stipulationes inventæ sunt, ut alias conventiones adstringant, et inde strictæ dicuntur, vel etiam quod et ipsæ strictam interpretationem recipiant, *l. Quicquid. D. de verbor. obligat. l. Stipulatus es. D. de fidejuss.* Boetius 6.

Com. Top. Ciceronis, *In bonæ fidei judiciis*, inquit, *jud ces non ste c'as inter litigantes stipulationes, sed bonam fidem quærant*. Contrahitur autem stipulatio verbis, ut ulim directis 7, aut velut directis 8, hodie quibuscunque, Committitur cum ex ea agi potest, qua de re l. 5. et 12.

### XXXVII. Enarratio.

1 In Sat. Horatii) Sat 2. lib. 3.

2 Stipulationes sunt inductæ) Justinianus *tit. de inoffic. testam.* ait, inductum esse, ut de inofficioso testamento agere possint liberi, id est, a jurisperitis. Sic Paulus 5. *Sentent. tit.*7. Stipulationes inductas esse obligationum firmendarum gratia.

3 Firmandarum) Divus Hieronymus in Hieremiam cap 32 *Emitur possessio, scribiturque in libro atque signatur, et adhibentur testes, argentumque diligenter appenditur, ut omnia venditionis et emptionis jura serventur, et sit certa possessio, stipulationibus et sponsionibus roborata.*

4 Festus utitur, in voce *stipulatores*.

5 Polluci) Libro 7. cap. 33.

6 Competat ex stipulatione) Paulus *Sentent. lib.* 11. *tit.* 32. §. *ult.*

7 Directis) Solemnibus, legitimis, Latinis

8 Aut velut directis) Fac quem Latine interrogare, responsum autem Græco, vel Punice. Utilis est stipulatio, si modo uterque alterius linguam intelligat, ut congruenter responsum sit, *l.* 1. §. *ult. D. de verb. oblig.* Hæc opinor velut directa verba appellat.

## TIT. XXXVIII. *De inutilibus stipulat.*

*Vide tit.* 10. *lib.* 3. *Instit.*

Superior titulus fuit de stipulationibus quæ pro utilibus habitæ sunt, vel quæ inutiles olim fuerunt, hodie sunt utiles, ut *l.* 11. et l. *ult.* vel quæ etsi inutiles sint non tamen inutilem faciunt obligationem ea qua pendent 1, ut l. 3. Hic titulus proprie est de inutilibus, id est, quæ obligationem non pariunt, vel quæ infirmantur per exceptionem doli, aut metus, ut stipulatio dolo, aut metu expressa *l. pen.* de qua etiam actum est titulo superiore *l.* 9 sed respectu alterius utiles, ut et *l.* 8 de inutili agitur ex adverso utilis stipulationis. Hæ autem sunt inutiles stipulationes, quæ in hoc titulo proponuntur. Qua pupillus sine tutoris auctoritate 2 spopondit aliquid *l.* 2. cujus propositio generalis est, libera l. nullius pœnæ metu constricta matrimonia esse debere, tam in contrahendo scilicet, ut l. *Titio*, 61. §. 1. *D. cond. et dem.* quam in distrahendo 3. Species autem subjecta est de distrahendo matrimonio, ut si convenerit, ne liceret viro, aut uxori matrimonium distrahere subjecta stipulatione pœnali, si quis eorum faceret divortium, quæ conventio et stipulatio 4 inutilis est, et excedat quantitatem pœnæ legitimæ, quia legibus severiores esse non possumus, sed contenti esse debemus legum pœnis: quod non tantum in hac specie prodidit *l.* 19. *D. de verb. obl.* sed et generaliter, *l.* 1. *sup. de sent. quæ pro eo, quod int. prof.* ut plane stulti sint qui e fure nec manifesto quadruplum, aut quintuplum nos stipulari concedunt. Item l. 3. docet inutilem eam esse, quæ fit inter absentes, et eadem simul ac l. *ult.* eam quæ fit alteri. extraneo scilicet, non si ei qui est in nostra potestate, vel quem in potestate 5 habemus, et ita demum si nostra non intersit, non etiam si intersit nostra alteri dari: nam hoc casu stipulatio valet, non ut alter agat qui obfuit; sed ut stipulator agere possit in id quod interest, sive subjecerit stipulationem quanti ea res est, ut *l.* 3. sive omiserit, *l. Stipulatio ista.* §. *Si stipuler.* et *seqq. D. de verb. obl.* Dico, qui obfuit, ut proponitur in *l.* 3. *hujus tituli*, et *l.* 3. *tituli superioris.* unde ex diverso dicendum videtur alteri præsenti 6 non inutiliter nos stipulari: et verum est ex ea stipulatione alteri esse utilem actionem, *l. Si procuratori. D. de verb. oblig. l. Si dictum.* §. *Si præsente D. de evict.* et *arg. l. Donationes.* § 1. *D de donat. l* 41. *D. de mort. caus. donat* quia ipse præsumitur stipulatus, licet stipulatus non sit, quæ præsumptio de absente sumi non potest, quia convenire naturæ præsumptionem juris oportet. Præsumptione sola contra veritatem etiam sustinetur stipulatio in specie *l.* 1. et *l. pen. sup. tit. prox.* Lex quarta hujus tituli est de pactione et stipulatione mutuæ successionis, sive ἀλληλοκληρονομίας, qua constringitur libertas testamentorum, quæ est etiam inutilis 7.

### XXXVIII. Enarratio.

1 Pendent, ut *l.* 3.) Quæ scripta est ad Isidor. ut emendat Cuj. in recit. et ita legitur in veteri Menagii.

2 Quo pupillus sine tut. auct.) Et recte pupillus: nec enim puberi masculo curatoris auctoritate opus est, *l.* 101. *D. de verbor. obligat.* Cujac. ad §. *Pupillus.* 9. *Inst. eod.* Idem tamen statuunt interpretes in adulto qui curatorem habet: vide eundem ad l. 101.

3 Quam in distrahendo, Matrimonia non debent contrahi, aut contracta metu retineri. Cujac.

4 Quæ conv. et stipul. inutilis est) Utilis est, si sit intra modum pœnæ legitimæ. Cujac.

5 Quem in potestate habemus) Ipse sibi filius stipulari videtur, *l. Quod dicitur.* 30. *D. de verb. oblig.* et pater sibi.

6 Videtur alteri præsenti) Et ita ipse §. *Alteri, Instit. de inut. stipulat.* interpretatur, in quo dicitur, alteri stipulari neminem posse: ut inquam absenti nemo stipuletur recte.

7 Quæ est etiam inutilis) Legem quartam de mortis successione acceperunt auctores Basilicῶn lib. 43. tit. 6. cap. 4 ex quo Harmenopulus libro primo tit. 9. § 29 Inter commilitones tamen cum in procinctu sunt ejusmodi stipulationes valent, *tit.* 19. *sup. de pact.* Harmenopulus d *tit.* 9. 30. et *tit.* 16. 6.

## TIT. XXXIX. *De duobus reis stipulandi et promittendi.*

*V. tit.* 17. *l.* 3. *Inst. et tit.* 2. *lib.* 45. *D.*

Duo vel plures rei stipulandi sunt, qui ab uno vel e pluribus eandem rem vel pecuniam ex uno eodemque contractu suo nomine singuli in solidum, et in partem virilem stipulati sunt: vel, apud quos commune stipulati jus est, ut l. *Si rem.* §. *ult. D. de novat.* Duo vel plures rei promittendi, qui eandem rem vel pecuniam ex eadem causa singuli in solidum, et in partem virilem suo nomine uni, vel pluribus stipulantibus promiserunt. In solidum et in partem virilem, ut *l. Inter eos. D. de fidejuss.* quod olim necesse non erat exprimi, sed agi satis erat, et creditorum singulorum personas in solidum intueri, l. *His verbis. D. de duob. reis*, *l. Cum appareat. D. loc.* Hodie exprimi necesse est ex Nov. xcix. ex qua electio quæ datur creditori *l.* 1. 1 et 2 *hoc tit.* et *l.* 3 §. 1. *D. eod. l. Si divisa. sup. de loc.* tollitur, si id non fuerit expressum: vel etiam eo expresso, si omnes solvendo et præsentes fuerint, ad exemplum epistolæ D. Adriani 2. Et notandum numerationem uni factam omnibus factam videri, *l.* 3. *hoc. titulo*, *l.* 5. *sup. si cer. pet.* sicut ex *l. ult.* agnitio debiti ab uno facta ab omnibus facta 3 videtur et conventio sive interpellatio unius, interpellatio omnium.

### XXXIX. Enarratio.

1 Lex 1.) Lex quæ incipit ab his verbis, *Si duo*, non est in antiq. Menagii, et Brodæi, et omnino delenda est.

2 Ad exemplum epistolæ D. Adr.) Adrianus beneficium divisionis dederat confidejussoribus, et mandatoribus, Justinianus correis constitutæ pecuniæ. Dat et idem correis principalibus. Cujacius ad Novell. 99. Sed hoc jure utimur, ut duo rei beneficio divisionis renuntient.

3 Ab omnibus facta videtur) Quia una et eadem res est: Basilica: ὡς ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος ὄντος.

## TIT. XL. *De fidejussoribus, et mandatoribus.*

*V. tit.* 21. *lib.* 3. *Instit. et tit.* 1. *lib.* 46. *D.*

Superiores tituli fuerunt de his, qui quid suo nomine principaliter promittunt. Hic titulus est de his, qui pro altero stipulante, vel stipulantibus quid adpromittunt. salva manente obligatione rei principalis: hi sunt fidejussores, quibus adfines mandatores sunt: nam et qui promisit fidejubere, satis promisso facit mandando credi pecuniam, vel quid aliud dari fierive, *l. ult.* §. *ult D. mand.* et ut eleganter ait *l. Si hæreditatem. eodem titulo*, quicunque contractus tales sunt ut quicunque eorum nomine fidejussor obligari possit, et mandati obligatus consistit; nec multum refert præsens quis interrogatus fidejubeat, an absens mandet. Sed ex eo loco etiam intelligimus hanc esse differentiam inter fidejussorem et mandatorem, quod non præsens tantum, ut *l.* 22. §. *Si curator. eodem titulo*, sed etiam absens mandat 1, quia mandatum solo consensu contrahitur: fidejubeat autem præsens duntaxat, quia hoc fit per stipulationem interrogato fidejussore, ut ait *d. leg. Si hæreditatem.* et *leg* 3. *ult. D. de adm. rer. ad civit. pert. leg.* 12. *hoc titulo*, qua ex re etiam olim dicebatur præs, quo nomine respondens interroganti fidejussor significabat 2 se præsentem, atque adeo auctorem credendi esse. Non quicunque præsens fuit in contrahenda obligatione, pro fidejussore habetur, ut *l.* 6. *hoc titulo*, *l.* 15. *sup. de adm. tut.* Sed qui præsens interrogatus est an præs esset, atque respondit præs, quo verbo fidem suam satis astringit. Porro quam adfinis sit fidejussor mandatori, ex eo etiam apparet, quod plerumque mandator est is, pro quo fidejussor intercedit, et inter eum et fidejussorem mandati obligatio constituitur, ut l. 14. *hoc titulo.* Et comune in toto hoc titulo jus fidejussoris et mandatoris.

### XL. Enarratio.

1 Sed etiam absens mandet) Per epistolam. Achilles Tatius de Clitophont. et Leucipp. amor. lib. 5. τὰς δὲ δισχιλίας ἃς ὁ Σωσθένης ὑπὲρ ἐμοῦ κατεβάλλετο, πίστευσον ἡμῖν, καὶ ἔγγυσαι πρὸς τὴν Μελίττην ὅτι πέμψομαι: *Duo mil ia drachmarum, quæ pro me Sosthenes exsolvit, spondeo pro me apud Mel. fidem tuam oblige.*

2 Fidejussor significabat se præsentem) Festus Pompejus: *Præs est is, qui populo se obligat, interrogatusque a magistratu si præs sit, ille respondit præs.* Si præs sit, hoc est, si præsto sit. Sic exponit Josephus Scaliger in Varronem, et Festum et Ausonianorum lectionum libro 11. cap. 21. Vide tamen Salmasium de modo usurar. cap. 16.

## TIT. XLI. *De novationibus et delegationibus.*

*Vide tit.* 2. *eod. lib. D.*

Hic titulus est de stipulationibus interpositis novandæ et tollendæ prioris obligationis causa: fidejussio stipulatio est quæ accedit priori obligationi, non etiam perimit eam. Novatio et delegatio perimit

priorem obligationem: quam differentiam quibus eæ obligationes distinguuntur etiam propriæ appellationes demonstrant, cum fidejussio dicitur fieri per adstipulationem [1] et adpromissionem, novatio et delegatio per exstipulationem [2] et expromissionem. Illo enim sermone obligationis additamentum significatur, in hoc exortus novæ. Novatio igitur et delegatio per stipulationem fit, et voluntaria est, quia nemo promittit invitus. Alia est novatio et delegatio, quæ fit per litis contestationem, judicio accepto, de qua propriæ hic titulus non est: hæc necessaria est, quia judicium datur in invitum; ut si is, cui nomen L. Titii vendidi, mandatu meo litem contestetur cum L. Titio, vel si creditor litem contestatur cum debitore suo, eumque condemnet [3], l. 1. *hoc titulo*, l. 11. et 29. *D. eod.* l. 2. *sup. de obl. et act.* Novatio voluntaria est stipulationis veteris, vel alterius obligationis veteris, in novam stipulationem translatio, atque transfusio: quo genere, ut dixi, vetus obligatio ipso jure perimitur, *l. Si unus.* §. *Pactus D. de pac.* l. 2. et 3. *in fi. hoc titulo*. Delegatio autem est mandatum in stipulationem novandæ et transferendæ prioris obligationis, quod fit exempli gratia, creditore jubente debitorem suum [4] id quod sibi debet creditori suo promittere, vel alii cui donatum velit, unde inter delegatum et delegatorem nascitur actio mandati *l. 12. D. eod.* Perficitur autem delegatio secuta novatione, hoc est, novandi causa delegato promittente ei, cui delegatus est, sive debitor delegatus sit, sive non debitor: nam et non debitor delegatus ex stipulatu conveniri et exigi potest *l. 5.* at quod ait *l. 11. D. eod.* delegationem per stipulationem fieri, hoc est perfici atque compleri: nam origo, et causa delegationis est mandatum, executio et exitus stipulatio novandi causa interposita: et hæc est delegatio debitoris, de qua hic titulus. Alia est delegatio, sive mandatum et cessio actionis, ut cum aliquem procuratorem facio in rem suam, vel meam, ut agat cum alio meo nomine, *l. 11. in fin. inf. de donat.* Alia est mandatum non ut agat quis, sed ut alii promittant, delegatio debitoris: et inter hanc et illam delegationem, id est, inter hæc duo mandatorum genera multum interest: nam, ut supra attigi, delegatio actionis fit invito debitore, delegatio debitoris non item, *l. 1. et 6.* Delegatione actionis non tollitur obligatio vel actio, quæ deleganti competit. Delegatione debitoris tollitur *leg. 3.* Delegatio debitoris novatione legitime perfecta non potest revocari a mandatore; etiamsi is cui delegatus est debitor, eum nondum exegerit [5], aut nolit exigere. Delegatio sive cessio actionis potest revocari re integra, id est, si is cui delegata est actio, litem contestatus non sit, vel si nihil exegerit, vel si non denuntiaverit debitori, ut solveret *d. l. 3.* Item is, cui quis specialiter delegaverit actionem in rem suam, non in rem delegati, invito mandatore non potest novare, vel alio modo solvere obligationem, *l. 4.* Is cui delegatus est debitor et promisit, contra. Est et aliud genus delegationis, si non mando, ut quis agat in judicio, vel ut stipulanti promittat, sed ut solvat alii [6] quod mihi debet: qui multum distat ab eo, qui delegatus est, ut promittat: nam hic si promittat, novatur obligatio, ille vero si promittat, non novatur, *l. 22. D. eod.* Ad hæc sciendum est novationem voluntariam quatuor modis fieri, et primo quidem sine delegatione, ceteris præcedente delegatione. Primo igitur mutata causa vel statu prioris obligationis, non mutata persona debitoris vel creditoris, ut si de te stipuler novandi causa quod mihi debes ex crediti, vel ex legati causa, vel si quod mihi debes ex stipulatu, idem rursus de te stipulor, quod quemadmodum rite fiat *l. ult.* exponit [7], et latius Obs. 14. cap. 36. Secundo autem modo novatio fit mutata persona creditoris, ut si quod tibi debeo alii non creditori tuo promittam, quod fit, si tu me delegaveris, ut id alii promitterem. Tertio modo fit mutata persona debitoris, ut si quod tibi debeo stipuleris ab alio non debitore meo ultro suscipiente nomen meum: quod etiam fit, si ego alium non debitorem meum tibi delegavero, qui tibi promitteret quod debeo. Et ultimo fit mutata persona utriusque, quod etiam fit remedio delegationis, si debitorem meum tibi creditori meo delegavero, qui tibi promitteret quod debeo: nam et tu mutas debitorem, et ille mutat creditorem.

## XLI. Enarratio.

1 Per adstipulationem, et adprom.) Per adstipulationem creditoris, et adpromissionem fidejussoris. Adpromissor est fidejussor, *l. In omnibus. 43. D. de solution. l. Si vero. 64. D. sol. matrim.* ubi recte Græci ἐγγυητὴν vertunt. Adpromissores dicti quasi proximi a promissoribus: et ob id Græci ἐγγύους vocant, ut ait Cujacius; ad *l. 5. D. de verb. obligat.* ἀπὸ τοῦ ἐγγύς, quod est *prope, proxime.*

2 Per exstipulationem) Exstipulari dicor, si quod mihi debes ex stipulato, idem ab alio stipuler: expromittere autem dicitur, qui in vicem ejus; qui ex stipulatu debebat, se substituit debitorem.

3 Eamque condemnet) Sic loquuntur auctores juris et alii. Quintilianus declamat. 313. *Qui accusaverit, nec damnaverit:* per judicem scilicet, Cicero pro Roscio Comœdo.

4 Creditore jubente debitorem suum id quod sibi deb.) Græci ad *legem quartam.* §. 2. *D. de pact.* Delegare, est dare debitorem aliquem, qui vice sua creditori obligetur, aut cui creditor jusserit. Seneca de Benefic. 4. c. 11. *Debitores nobis Deos delegat, precaturque illi pro se gratiam referant.*

5 Eum nondum exegerit) Pro, nondum ab eo exegerit. A. Gellius lib. 15. c. 14. *Exegit me pecuniam.* Spartianus in Adriano: *Mesopotamenses non exegit tributum.* Sic legitur in Cod. Palatino, Salmasio teste.

6 Sed ut solvat alii) Seneca de Beneficiis lib. 6. cap. 5. *Quamvis non intervenerint nummi, sed delegatione et verbis solutio fit.*

7 Lex ultima exponit) Cujacius d. c. 36. in *d. l. ult.* legit, *mutaverit, et cautionem juniorem.* Denique ἀπὸ ἀπαραιτήτως, et ita legitur in vetusto Brodæi Codice. In libro Menagii, Latinis litteris, ut in Codice Brodæi, exaratum, *anoistentos.*

## TIT. XLII. *De solutionibus et liberationibus.*

*Vide tit.* 3. *eodem libro.*

Novationi et delegationi, quæ per stipulationem tollit priorem obligationem, ut dictum est tit. superiore, inde rapta occasione adjungit alias rationes sive modos, quibus et citra stipulationem tollitur obligatio, mox rediturus ad stipulationes. Et summa quidem ratio tollendæ obligationis est solutio, i. præstatio ejus [1] quod debetur, vel alterius rei æstimatæ [2] volenti creditori facta, vel ei qui exigendi [3] potestatem habet a debitore, vel ab alio [4], nomine debitoris. Ex solutione liberatio sequitur, ut ex contractu obligatio. Solutio est causa: liberatio effectus. Solutio facti, liberatio juris: solutio species tollendæ obligationis, liberatio genus. Nam et aliis quam solutione modis plerisque liberatio contingit, ipso jure, vel per exceptionem, veluti novatione [5], pacto [6], transactione [7], donatione [8], compensatione [9], capitis diminutione [10] debitoris, acceptilatione [11]; obsignatione pecuniæ [12], confusione [13], venditione pignoris [14], apocha [15], interitu rei sine culpa debitoris: quos ego modos veluti in quemdam acervum contraxi, quia nimis magna esset mora in singulis, si acervum diruere vellem. Et quod dicitur in *l. Solutionis. D. eod.* conjuncta *l. Liberationis. D. de verb. sign.* idem utroque nomine significari, non pertinet ad hunc titulum, sed ad titulum de re judicata, quo a judicato exigitur ut solvat, *l. 4. §. Solvisse. D. eod.* ubi solvendi verbum eamdem vim habet, quam liberandi.

## XLII. Enarratio.

1 Præstatio ejus quod debetur) *Inst. quib. mod. toll. oblig. in princ.*

2 Æstimatæ) *l. 17. et l. pen. hoc tit.*

3 Qui exigendi potestatem) *L. 3. hoc tit.*

4 Vel ab alio) *L. 5. hoc tit.*

5 Veluti novatione) Dictum et tit. super.

6 Pacto) Per exceptionem, §. *Præterea. Institut. de exception.*

7 Transactione) *l. 6. et 21. hoc tit.*

8 Donatione) *D. l. 6.*

9 Compensatione) *L. 7. hoc tit.* et t. 4. *supra, de compensat.*

10 Capitis diminut. deb.) Debitor maxima et media capitis diminutione liberatur, *l. 2. ff. de cap. minut.*

11 Acceptilatione) *D. l. 6. et l. 13. hoc tit.* in qua verbum *hominem* non agnoscunt libri veteres Antonii Loiselii, et Menagii.

12 Obsignatione pecuniæ) *l. 9. hoc tit.*

13 Confusione) Quæ per aditionem hæreditatis contingit: vide Cujacium ad *legem 33. D. de solut. matrim. tract. 7.* ad Africanum.

14 Venditione pignoris) *L. Si creditor. 26. D. eod.* quia pro solutione cedit.

15 Apocha) Pecuniæ solutæ professione, *l. 14.* quæ ἀποχὴ Græci ibidem, vel ἐμμέμψις, ut Bas. lib. 58. t. 8. Joannes Climacus in Scala Paradisi: καὶ τέλειαν ἀπέραμνον τοῦ χρέους μοι γράψαντες.

## TIT. XLIII. *De acceptilationibus.*

*Vide tit.* 4. *eod. lib.*

Redit ad stipulationes: nam acceptilatione ea tantum obligatio tollitur [1], quæ ex stipulatione nascitur. Aliæ obligationes quæ re, vel consensu, vel literis contrahuntur, non possunt tolli acceptilatione, nisi prius novatione facta transferantur in stipulationem Aquilianam, cujus formulam condidit Gallus Aquilius, *l. 2. et 3. h. t. l. 13. sup. tit. prox. l. 4. 15. 32. 40. sup. de trans.* quia acceptilatio verbis fit; et verbis tolli id tantum potest, quod verbis contractum est.

## XLIII. Enarratio.

1 Obligatio tollitur) Si acceptilatio facta sit ab eo qui facere potuit. nam si facta sit a pupillo sine tutoris auctoritate, nihil actum est, et ideo si debitor per errorem pecuniam pupillo solverit, quasi indebitam non condiret, nec enim sublata est obligatio. Sin autem acceptilatio tutore auctore facta fuerit, solutum perperam condici poterit: quod enim debitor per acceptilationem liberatus solvit, indebite solvit.

Sic legem primam interpretantur auctores Basilicon lib. 26. t. 6. capite penultimo.

## TIT. XLIV. *De evictionibus*

*Vide tit.* 2. *lib.* 21. *D.*

Hic titulus est de stipulatione, qua plerunque venditor emptori cavet pro evictione, id est, in casum, quo genere vindicationis in judicio emptor rem, quam accepit ex causa emptionis, vel æstimationem ejus amittat, et eam ei rem habere non liceat, his fere verbis stipulante emptore, ut formulam componam: Eum hominem, quem de te emi et accepi, mihi per te hæredemque tuum, et per omnes habere recte licere, et si is homo quo de agitur parsve ejus

o me petita erit, vel si eum hominem, partemve ejus ego ab alio petiero, tum de ea re agenda adesse cum tibi hæredive tuo denuntiavero, et eam rem recte defendere, et si is homo parsve ejus mihi per judicem evicta erit, vel si eum hominem ego a possessore per judicem evincere non potuerim, tum duplam mihi recte præstari, hæc spondesne? Plerunque evictionis nomine stipulatur emptor duplam, non quanti res est in veritate; sed quanti emit [1], ut Accursius docet recte in *l. 2. D. eod.* et nonnunquam plus aut minus, si ita pacti sint, *l. Si dictum l. Si plus. D. eod.* nec enim huic rei modum finemve ullum ulla lex imposuit. Porro ex formulis stipulationis apparet, eam committi, id est obligationem evictionis contrahi, non tantum si alio agente in rem adversus emptorem, judex emptorem condemnet atque compellat rem restituere actori, vel æstimationem [2], sed et si agente emptore in rem adversus possessorem, judex possessorem absolvat, *l. 9. hoc tit. l. Evicta. §. 1. D. eod. l. Qui absentem. D. de procur.* Evictionis enim nomine significatur in judicio [3] in rem efficax et plena victoria ejus qui agit adversus emptorem, vel cum quo agit emptor. Efficax, inquam, et plena, id est quæ ad emolumentum perducatur, re abducta [4] vel ablata [5], vel possessione retenta [6]. Plus enim est evincere [7] quam vincere, nec quod vicerit adversarius, emptor regressum habet ad venditorem, nisi etiam pervicerit, hoc est evicerit, *l. Habere. D. eod.* Omissa autem stipulatione evictionis, bonæ fidei, vel etiam malæ fidei, si ita pactus sit [8], emptori adversus venditorem superest actio ex empto, *l. 6.* quæ modo dicitur competere in simplam, et id quod interest, id est ad pretium recipiendum, et utilitatem omnem, *l. 60. et 70. D. eod. l. Titius §. ult. D. de act. emp.* modo in id quod interest, ut *l. 9. 17. 21. 25. 29. hoc t.* quod tamen ita debet intelligi, ut in eo quod interest insit pretium rei, quod emptor venditori adnumeravit, modo in id quod interest, non in pretium quod adnumeravit, ut *l. 23. hoc tit.* quod etiam ita intelligi debet, ut non in pretium [9] tantum, sed in id omne quod interest, quod plerunque pretium egreditur, *l. 1. in pr. D. de act. emp.* Modo deficiente stipulatione duplæ, quod valde videtur pugnare cum superioribus legibus, dicitur ex empto agi in duplum, ut *l. 2. D. eod.* et apud Paulum [10] 2. *Sent.* tanto damnari venditorem quanto si stipulatione pro evictione cavisset: quo pertinet etiam *l. Quod si nolit, §. Quia assidua. D. de ædil. ed.* quia ibi non de stipulatione loquatur, quæ de evictione interponitur, sed de ea quæ interponitur de sanitate et noxa hominis venditi, et ceteris quæ ædilitio edicto continentur, qua ex causa etiam duplam promitti constat ex *l. 11. §. ult.* et *l. Quia dicitur. D. eod.* et ex Theophilo, in tit. *de divis. stip.* tamen ratio ejus *§. Quia assidua.* etiam ad stipulationem de evictione accommodari potest, ut scilicet quia frequens est pro evictione duplæ stipulatio, idcirco ex empto agi possit in duplum, deficiente stipulatione duplæ, ut ea quæ sunt moris et consuetudinis veniant in bonæ fidei judicium, in quo etiam proditum est tantundem valere officium judicis quantum stipulationem, *l. Quia tantundem. D. de neg. gest.* Sed omnes ii loci quibus dicitur si duplam venditor non caverit, re evicta ex empto duplo teneri agi posse, sic accipiendi sunt, si cum dictum vel actum esset, ut dupla promitteretur emptori, dupla ei promissa non fuerit, vel si per errorem omissa fuerit stipulatio duplæ, ut *l. Emptori. §. ult. l. Si dictum. D. eod.* et hoc est, quod ait *l. 2. eodem*, si dupla non promitteretur, puta stipulatione omissa per errorem, vel eo tantum pacto, ut de dupla venditor teneretur, et eo nomine agetur, actione scilicet ex empto, quod res evicta sit, vel quod dupla promissa non sit, dupli condemnandum esse venditorem, scilicet ut re evicta, præstet duplam, vel nondum re evicta, ut promittat duplam. Sed si de dupla non sit actum, nec per errorem, sed consulto consilio omissa stipulatio duplæ, certum est de evictione esse ex empto actionem in simplam, et in id quod interest, *d. l. 60.* quod interdum minoris est quam dupla, et si quando pluris est, non tamen in condemnatione excedit duplam, maxime si venditor dolo careat, *l. Cum forte. et l. seq. D. de act. emp.* Non est omittendum de evictione stipulationum plurimum, ut dixi, interponi in duplam, sed et aliquando in simplam ut *l. Hoc jure. D. de evict.* In duplam, si homo vel prædium, vel quæ alia res pretiosa veneat, *l. Emptori. §. 1. D. eod.* In simplam, si ita pacti sint, vel si veneant frivola [11], unde venditiones aliæ duplariæ, aliæ simplariæ dictæ sunt. Et aliquando in id quod interest, ut *l. 22. hoc tit. l. 102. D. de verb. obl.* sicut de sanitate, et noxa stipulatio, quam ante dixi concipi in duplam, nonnunquam concipitur in id quod interest, *l. 16. §. Si servus. D. eod.* Ex his igitur apparet de evictione emptori præcipue duas actiones esse: Unam ex empto, non interposita stipulatione, nisi nominatim actum sit ne venditor evictionem præstaret, *l. 21. hoc tit.* quo tamen casu sciens rem alienam esse nihilominus ex empto tenetur in id quod interest, ignorans vero in hoc tantum ut pretium reddat, *l. Ex empto. §. ult. D. de act. emp.* Alteram ex stipulatione duplæ quæ usitatior est. Hæc vero est auctoritas venditionis, ut re jure judicioque evicta emptori, emptor per hanc vel illam actionem regressum habeat ad auctorem suum [12], id est venditorem, et emptori venditor auctoritatis nomine teneatur. Alioquin sine ista auctoritate nulla emptio venditio est. M. Tull. 13. Epist. [13] *Si re prædia dividentur, quæ ipse Cæsar vendidit, quæ tandem in ejus venditionibus esse poterit auctoritas?* quæ tamen in re recte monet *l. 6. D. eod.* puta si quæratur, an pro evictione caveri oporteat, vel in quantum, aut quomodo, consuetudinem ejus regionis et civitatis, seu populi in quo emptio venditioque contrahitur, spectandam esse. Ergo et legem ejus, ut in populo Judaico ex lege Mosis venditis prædiis urbanis pro evictione venditor emptori obligatur, non etiam venditis prædiis rusticis, quia et ipse venditor [14] quandoque prædia rustica redimere et evincere potest in pretii rationem imputatis fructibus ab emptore medio tempore perceptis: et anno quoque Jobel, vel ut Græci dicunt anno ἀφέσεως, ea prædia jure suo recipit [15], et evictionis vel auctoritatis nomine eum non teneri illa verba 16. demonstrant Levit. 25 ἡ γῆ οὐ πραθήσεται εἰς βεβαίωσιν. Nam βεβαιώσεως nomine [16] significatur auctoritas et evictionis causa, et βεβήλωσιν [17] quod alii habent, non potest sustineri. Ex consuetudine igitur, sive lege regionis, in qua negotium contrahitur, vel ex conventione contrahentium venditor non omnium rerum quas vendidit auctoritatem sive evictionem præstat, ideoque non omnium est auctor, non omnis venditor auctor. Nam et mancipio datarum, olim non erat auctor, sed mancipio non datarum tantum, ut Varro scribit 11. de re rust. [18] c. de pastoribus, quia soli domini ex jure Quiritium mancipio dare poterant, tradere etiam non domini. Verum qui quid mancipabant, præstabant satis secundum mancipium, de qua satisdatione M. Tullius initio V. ad Atticum [19]: nisi lege venditionis dictum esset, ne satisdarent, ut Varro V. de ling. lat. scribit cœptum sit in lege mancipiorum, vadem ne posceret nec dabitur. At qui traditione, vel mancipatione et traditione, ut apud Paulum 2. *tit.* 17. (nam eæ duæ species nonnunquam conjunguntur ut *l. 7. Cod. Theod. de donat.*) non mancipatione sola rem venditam transferunt in emptorem: hodie non satisdant de evictione, nisi aliud nominatim actum sit; sed repromittunt tantum duplam vel simplam pretii, non veri, sed ejus quod acceperunt. Nec enim de evictione ulla actio est nisi pretio [20], aut pretii parte [21] soluta, et merce per traditionem [22] translata in emptorem, ac postea jure [23] judicioque evicta.

## XLIV. Enarratio.

1 Sed quanti emit) Azo etiam in Summa num. 13. scribit, duplum referendum esse ad pretium conventum, non ad rei bonitatem, quæ pluris est quam pretium, ex *l. Cum fundus.* 48. et *l. Si fundo.* 53. *D. eodem.*

2 Vel æstimationem) *l. Evicta re.* 16. *D. eod.*

3 In judicio) *L. Non tamen.* 24. *D. eod.*

4 Re abducta) Ut *leg. Habere.* 37. §. 1. et *l. Emptori.* 67. *eodem.*

5 Vel ablata) *D. l. Habere.* et *l. Vindicantem.* 17. *eodem.*

6 Vel possessione retenta) *D. l. Evicta.* §. 1.

7 Evincere) Sulpitius Severus sacræ historiæ lib. 1. *A Rege Mesopotamiæ evicti, et subacti.* Vide Cujac. ad *Legem.* 24. *D. eod.* tract. 6. ad Afric.

8 Si ita pactus sit) *L. Si fundum.* 27. *hoc tit.*

9 Ut non in pretium tantum) Et ita Glossa, et Fulgosius.

10 Apud Paul. 2. *Sent. tit.* 17.

11 Vel si veneant frivola) Glossæ Græc. Lat. *σκευάρια εὐτελῆ, παιδ.*, *frivola*, res minusculariæ: adde Senecam, et Juvenalem: Aldhelmus de laudibus virginitatis cap. 28. *Quid mirum, si Apostolorum oracula, et jurisperitorum scita profanas frivolarum nænias abominantur?*

12 Ad auctorem suum) Glossæ: πράτης, *venditor*, *auctor.*

13 M. Tullius 13. Epist.) Epistola 8.

14 Quia et ipse venditor) Aut donator. Vide Petrum Cunæum libro primo de Republica Hæbreor. cap. 11.

15 Ea prædia jure suo recipit) *Diuturna possessio pro pretio reputatur*, Procopius Gazæus in Leviticum. Sanctus Hilarius in Psal. 11. *In Jubilæi quoque anni, id est, quinquagesimi lege, per quam et laxatis pactionibus debitorum, et agris omnibus ad dominorum, si qui forte venissent, jura redeuntibus, nova et cœlestis rerum omnium, et remissio, et reformatio prænuntiatur.*

16 Nam βεβαιώσεως nomine) Glossæ: *auctoritas* βεβαίωσις.

17 Et βεβήλωσιν, quod alii hab.) Septuaginta interpretes βεβαίωσιν habent.

18 Ut Varro scr. 11. de re rust.) Capite 10.

19 Ad Atticum) Epistola prima. Aliter accipit Simeo Bosius ibidem, et Claudius Salmasius de modo usurarum capite 16. Vide Heraldi animadvers. in Salmasii Observationes ad jus Atticum libro 4. capite 11.

20 Nisi pretio) Venditor evictionis nomine tenetur, si emptor pretium solverit, aut eo nomine satisfecerit, *l. Ex empto.* 11. *D. de action. emp.* veluti expromissore aut pignore dato. Quintilianus declam. 336. *Quo jure vindicare potest eam rem, cujus pretium non dedisti?*

21 Aut pretii parte) *L. Julianus.* 13. §. *Unde quæritur. D. de action. emp.*

22 Et merce per tradit. transl.) Si res tradita non sit, emptori ex empto actio est adversus venditorem, ut rem tradat, *l. 5. hoc titulo.* Sed res emptori evicta non dicitur, quia ante traditionem rei emptor dominus non est, §. 3. *in fin. Instit. de empt. et vend.* et res non tradita, ablata, si vel abducta dici non potest, sed magis venditori.

23 Jure judicioque) Si non judicio, vel si judicio et non jure, emptori non est regressus ad venditorem, Cujacius ad *l. 1. et 8. hoc tit.*

## TIT. XLV. *Creditorem evictionem pignoris non debere.*

Multæ quæstiones superiore titulo definitæ sunt, an venditor hæreditatis [1], an donator [2], an apparitor a judicis teneatur de evictione, et quibus casibus venditor rerum [4] non teneatur, et quid veniat in actionem ex empto pro evictione, et aliæ quædam, præter quas hæc adhuc supererat, an creditor qui pignus vendidit, teneatur de evictione, cui hic tit. proprie dicatus est. In ea ita distingui solet: aut vendidit jure communi, aut jure creditoris. Si jure communi .i. si cavit de evictione, ut solent venditores, procul dubio teneatur de evictione, quam si præstiterit, debitor tanquam non liberatus, quod

patefecit evictio, creditori tenetur actione creditæ pecuniæ, vel contrarie pignoratitiæ [5], propterea quod apparuit eum rem alienam pignori obligasse, per quam si duplam cavit et præstitit, consequetur duplam; si modo stiter tanti quanti vendidit pignus vendere non potuit, quam promissa dupla: vel debiti quantitatem tantum, si etiam non promissa dupla alii tanto pignus vendere potuit, quia culpæ suæ et imprudentiæ adscribere debet, quod duplam promisit, et præter debiti quantitatem, si debitum usurarium fuit, usuras medii temporis, licet pretio fruitus videatur medio tempore, .i. e die venditionis rei pignoratæ in diem evictionis: quia effectu et re ipsa non potest intelligi pretio fruitus esse qui altero tanto amplius emptori præstitit evictionis nomine. Quod si cavit et præstitit simplam, per eandem actionem consequetur tantum debiti quantitatem non interusurium: quia hoc casu verissimum est eum medio tempore pretio fruitum esse, l. *Si pignore.* §. *ult.* et *l. seq. D. de pig. act.* et hæc si jure communi vendidit. Si jure creditoris et pignoris lege, id est, non promissa evictione, non tenetur de evictione, nec ad pretium restituendum (nisi dolo malo sciens rem esse alienam, vel sibi non obligatam eam vendidit, *l. 2. hoc titul. l. Ex empto.* §. *Sententiam, D. de act. emp.* quo casu nec regressus ei est ad contrariam pignoratitiam, *l. Tutor.* §. *pen. D. de pig. act.*) sed debitor ipse eo nomine re evicta emptori tenetur utili actione ex empto, quasi ipse vendidisse videatur qui venditionem permisit creditori, ne alioquin cum damno emptoris sibi liberationem acquirat [6]. Re autem non evicta, domino rei ratam facienti venditionem tenetur pretii nomine, quo liberatus est, utili neg. gestorum, *d. l. Rescriptum* §. 1 Quantum ergo attinet ad creditorem, debitor liberatus est, et fidejussor ejus sive mandator, *d. l. Rescriptum. l. Si mandato Titii.* § *Creditor D. mand.* quia creditor ex pretio pignoris debitum consecutus est, nec emptori ex empto tenetur de evictione; sed in hoc tantum, in quo nihil dispendii facit, ut ei cedat contrariam pignoratitiam adversus debitorem, *l. In creditore. D. eod.* si quidem eam sibi malit emptor cedi, eaque directo agere potius, quam utili ex empto, et ideo cedere eam cogitur creditor, quia ut dixi, sine ullo suo dispendio hoc est facturus, qui jam suum consecutus est, et nihilominus tamen intelligitur habere eam actionem, .i. contrariam pignoratitiam, ut eam postulanti cedat emptori, non ut ea ipse agat quia debito percepto nihil ejus aliud interest, nisi ut eam habeat quam postulanti cedere possit, *l. Cum is, D. de fidejuss. l. Hæc dem. D. mand.* Ad hæc notandum est adeo verum esse quod dicitur, eum qui auctor laudari, et de evictione conveniri potest si emptori faciat controversiam, repelli [7] exceptione doli mali, *l. 11 13. 14 sup. tit. prox.* cui locus est etiam in specie *l. 25.* et *l ult.* ut patet ex *l. Seja. D. eod.* et *l 3. sup. de reb. al. non al.* ut et venditor repellatur, qui de evictione non tenetur: ut puta creditor qui vendidit pignus jure pignoris, licet non teneatur de evictione; tamen ex alia causa facere controversiam emptori, et rem evincere non potest, ne mutet factum suum; ideoque si creditor, qui pignus vendidit lege pignoris, postea successerit in jus et nomen alterius creditoris, cui eadem res obligata est, non potest facere controversiam emptori ex persona defuncti creditoris, nec tantum si ipse qui pignus vendidit, in eo pignore fuit antiquior et potior: sed etiam si fuit inferior et infirmior, defunctus potior privilegio temporis, quia etsi inferior fuerit is qui pignus vendidit, tamen se potiorem esse præstare debet, *l. 1. hoc tit. l. Et si is. D de distr. pign.*

## XLV. Enarratio.

1 An venditor hæreditatis) *l. 1.*
2 An donator) *l. 2.*
3 An apparitor) *l. Si pignora. 30. D. eod.*
4 Venditor rerum non teneatur) *l. 8.* et ibi Cujac. et ad *legem* 5.
5 Vel contraria pignoratitia) *l. Cum debitore. 32. D. de pignorat. act.*
6 Liberationem acquirat) *l. Rescriptum.* §. 1. *D. de distract. pignor.*
7 Repelli exceptione doli m.) Et hoc est quod vulgo dicitur, quem de evictione tenet actio, eundem agentem repellit exceptio.

## TIT. XLVI. *De patria potestate.*

*Vide lib. 1. Inst. tit. 9.*

Superioribus libris et titulis hoc semper egit conditor Codicis jam inde a parte fere media libri tertii ut varias actiones proponeret in rem et in personam, quæ de proprietate, vel de possessione, vel de jure pignoris, vel de statu hominum in judicio civiliter instituuntur, et varias exceptiones quæ his actionibus subjici solent, quæ et ipsæ [1] quasi quædam actiones sunt, ac deinde generalem actionem ex stipulatu, quæ etiam omnibus actionibus subjicitur. Nullum enim fere negotium geritur cui non contrahentes subjiciant stipulationem, quam ob eam rem appello [2] πανδίαιταν. Et his quidem omnibus peractis atque præstitis, quia sup. lib. 7. tractavit de statu personarum, de eo tantum præjudicio, cave tantum præjudiciali actione agit, qua quæritur an aliquis liber, an libertus sit; aliud vero præjudicium omisit, quo quæritur an aliquis filiusf. sit, ideo nunc de eo ut tractet dat hunc titulum, et statim *l. 1.* agit de præjudicio, quo quis in sua potestate filium esse adserit, ut *l. 1.* §. *Per hanc. D. de rei vind.* ait liberos qui sunt in nostra potestate, a nobis peti præjudiciis quæ in rem quidem non sunt actiones, sed esse videntur §. *Præjudiciales. Inst. de act.* 1. veluti proprietatis causam continent, nempe cum ago servum meum, aut libertum meum, aut filium meum esse, sicut interdictum de liberis exhibendis, quo etiam petuntur liberi, qui sunt in potestate nostra, dicitur quasi proprietatis, causam continere, *l. 2.* §. *Quorum D. de interd.* Est enim patria potestas quasi proprietas, quam patres jure civili habent in liberos suos juste procreatos [3] Est etiam *l. pen.* [4] *hujus tit* de præjudicio, de partu agnoscendo, de qua satis scripsi in extremo 19 Obs. [5].

## XLVI. Enarratio.

1 Quæ et ipsæ quasi quædam actiones s ) In exceptionibus enim reus partibus actoris fungitur, ipseque exceptionem velut intentionem probat, *l. In exceptionibus. 19. D de probat.*
2 Appello πανδίαιταν ) In Parat. *D. de verb. oblig. et ad leg. 16. eod. tit.*
3 Juste procreatos) l ip. *tit.* 5. *in princip.* vide ad caput 6 Inst. 1.
4 Lex pen. ) In qua libri veteres quos vidi, habent *petendo.*
5 xix. Observ. ) cap. ult.

## TIT. XLVII. *De adoptionibus.*

*V. lib. 1. Inst. tit. 11 et tit. 7. lib. 1. D*

Hic tit. est etiam de patria potestate, quia non tantum beneficio naturæ et procreationis ex justis nuptiis; sed etiam beneficio adoptionis patria potestas [1] acquiritur. Adoptio [2] est imago naturæ, et civilis ratio [3] quærendorum liberorum qui in nostra potestate sint, perinde atque liberi procreati [4] ex justis nuptiis. Vel, actus legitimus, quo quis patremf. [5] vel filiumf [6] non contradicentem auctore patre sibi adserit [7] in locum filii vel nepotis naturalis et legitimi. Actus legitimus. Theophilo νόμιμος πρᾶξις initio ejusdem tit. quo sermone hodie solemnibus adoptionis subjecta. nec relata adoptione in *l. Actus. D. de reg. ju.* intelligam civilem rationem, et ita accepisse Theophilum patet ex eo, quod scripsit in § *Adoptivi. de exh. lib.* Jure antiquo intelligerem actum solemnem ex *l. 4. hoc tit.* et *l. 5. sup. de suis et leg. lib.* sive legis actionem, quæ peragatur solemniter, vel per magistratum [8] trina mancipatione [9], et bina manumissione adoptando filiusf et una mancipatione sine manumissione adoptandis ceteris liberis, *l. ult* vel per populum adoptando patrisf. curiatis comitiis, et adhibitis Pontificibus [10] Romæ tantum: illa commune nomen fecit suum, hæc adrogatio dicitur, hæc paterf. illa filiusf. adoptatur. Hæc fit auctore seipso [11], illa auctore patre, hæc Romæ, illa etiam in provincia, et illo loco Auli Gellii [12]: Neque pupillus, neque mulier, quæ in parentis potestate est, adrogari possunt: una negatio deest, quia nec ullus, qui in parentis potestate est adrogari potest. Verum hodie omnes eæ solemnitates obsoleverunt, et in adoptione acta publica sufficiunt [13], in adrogatione [14] rescriptum principis [15] Duo vero sunt casus quibus adoptione patria potestas non acquiritur, Si mulier [16] aliquem adroget. quia a patre, cui soli competit hæc potestas, assumit appellationem, quæ et avita et proavita continetur. non materna, quæ nulla fuit unquam. Denique filium mulier habere potest, non filiumf. Item si pater naturalis filium extraneo in adoptionem det, quem casum Justin. introduxit *l. pen* de qua scribam alio loco. Digna certe est et egens commentario aliquo amplo atque dilucido.

## XLVII. Enarratio

1 Patria potestas acquiritur ) Sive, ut sit Modestinus, filiosfamilias, non solum natura, verum et adoptiones faciunt, *l. 1. D. eodem,* Quintilianus declamat. CCCXLI *Dando in adoptionem jus omne translatum est.*
2 Adoptio est imago naturæ) *l. Filio. 23. D. de lib r.* et *posthum.*
3 Et civilis ratio ) Ut capitis diminutio dicitur civilis ratio in §. *ult. Instit. de legit. adgnat. tut.*
4 Liberorum ) Qui adoptantur, liberi lege fieri dicuntur. Sic opinor interpretandum Synesium in epistola 22. ad Anastasium: ἀπὸ βαθείας τῆς γνώμης ἥσθην, μαθὼν τὰ χρυσᾶ παιδία τῇ τοῦ βασιλέως φωνῇ, νόμῳ σοι παιδία γενόμενα: *summo corde gavisus sum cum didici aureos Imperatoris voce liberos lege tuos esse filios factos*: id est, te eos adoptasse, quos Imperator ipse aureos liberos vocarit, sive eximie pulchros. Sic *aurei pueri* in epistola 23. et epistola 82. τοῦ χρυσοῦ Χρυσοῦ. Qui aliter interpretantur, a Synesii mente longe aberrare videntur.
5 Quo quis patrefamilias ) et adrogatio dicitur.
6 Vel filiumf. non contrad. auct. p. ) 1. 5. *D. eod. l. pen.* et *ult. h. t*
7 Sibi adserit ) Vide quæ diximus Instit. eod. in explicanda adoptionis definitione
8 Per magistratum ) Apud quem legis actio esset, Gellius lib. 5. cap. 19.
9 Trina mancipatione ) Gellius d. cap. 19
10 Adhibitis Pontificibus ) M. Tullius in Orat. pro domo ad Pontifices, Cornelius Tacitus Hist. lib. 1. Nam comitiis arbitris Pontificibus præbebantur, Gellius d. cap. 19.
11 Auctore seipso ) d. cap. 19.
12 Et illo loco A. Gellii ) d. cap. 19. In edit. Stephani, sic legitur: *quæ in parentis potestate non est,* et in Gronoviana.
13 Acta publica sufficiunt ) d. l. ult.
14 In adrogatione ) Ut ex Principis rescripto nuptiæ petuntur, de quo specialis tit. datus est sup. rub. 8. l. 5. sic etiam adoptio patrisfam. in filiumfam. ut hoc loco Utrumque est e Lacedæmoniorum

jure apud quos facultas est maritandarum puellarum, quæ paternorum bonorum hæredes forent, ut eo titulo 8. docui, et vero adoptionis sive adrogationis concedendæ fuit. De hoc quidem Herodotus lib. 6. Erato: δικάζειν δὲ μόνους τοὺς βασιλέας τοσάδε μοῦνα περὶ πατρούχου παρθένου, etc. P. Faber.

15 Rescriptum princ.) *l. 6. h. t.*

16 Si mulier aliquem adrogat) Ex indulgentia principis, §. 10. *Instit. eod. l. 5. h. t.*

## TIT. XLVIII. *De emancipationibus liberorum.*

*Vide lib. 1. Inst. tit. 12 et d. lib. 7.*

Hic tit. est etiam de patria potestate non acquirenda quidem, sed resolvenda. Resolvitur certis modis lege finitis. Casu, ut ait *l. 3.* .i. morte patris, vel deportatione: et jure antiquo si filius flamen Dialis inauguretur, aut filia virgo Vestalis capiatur, auctore Ulp. lib. Reg. tit. x. 1 et jure novo si filius augeatur dignitatibus quibusdam, *Nov.* 81. non monachismo, ut Doctores volunt sine lege, qua deficiente recte dicam integram esse patri vindicationem filii, qui inconsulto patre, devovit se monasterio. Nam et monachismus 2 capitis diminutio non est. Resolvitur etiam datione in adoptionem, si parenti datur 3, et emancipatione, de qua proprie est hic titulus. Et his quidem duobus posterioribus modis maximo jure legitimo filius capite minuitur, quia per venditionem 4 imaginariam deducitur in servilem causam, superioribus capite 5 non minuitur. Emancipationis sive mancipationis nomine (utrumque nomen 6 idem potest) si nudam et simplicem nominis proprietatem spectes, significatur venditio imaginaria, quæ in jure fit solemniter per æs et libram certis verbis, libripende, et quinque testibus præsentibus, non adnumerato pretio, sed adpenso uno nummo 7 sestertio assium quatuor: quod etiam ob discrimen alterius nummi in mancipatione exprimi solebat, *l. ult. suf. de donat.* Aliud est pretio emere, aliud nummo uno, *l. Si quis ante. D. de acq. poss.* At si non proprietatem nominis, sed rei exitum et finem spectes, emancipationis nomine significatur, vel quæ per eam fit alienatio rerum mancipi 8, vel testamentum 9 quod per æs et libram appellatur, vel datio in adoptionem 10, vel, ut in hoc titulo, resolutio patriæ potestatis. Et emancipatio quidem per quam res mancipi alienantur, vel testamentum fit per æs et libram, prisco more, una est: itemque ea, qua præter filium cetari liberi in adoptionem dantur, una emancipatio est, quam nec sequitur manumissio ulla: qua vero solvuntur patria potestate, una mancipatio et una manumissio. At qua filius in adoptionem datur jure legitimo trina est mancipatio, et bina manumissio: qua vero solvitur patria potestate, trina mancipatio et trina manumissio 11, præter quam et in manumittendo liberos potestate parentum liberandos circumduci, circumagi, circumverti in orbem, ut acta ista vertigine liberi abeant quo velint, et pulsari rapismate, hoc est expalmari 12 ostendit *l. ult* et *Nov.* 81 et hæc est legitima emancipatio ex XII. tab. Alia ex constitutione Anastasii, si quis ea uti malit, quæ detractis illis solemnitatibus fit ex rescripto principis ad preces patris edito, et insinuato Judici competenti, *l. pen.* ut adrogatio hodie fit ex rescripto principis, ad preces adrogatoris, edito et insinuato judici, *l. 2. sup. t.t. prox.* Et hæc nudum nomen emancipationis retinet, re ipsa submota quam denotat .i. venditione imaginaria, et nomine emancipationis relato ad emolumentum et effectum rei. Alia est ex Constitutione Justin. quæ etiam nudum nomen retinet, et fit apud judicem competentem sine rescripto, *l. ult.* Omnes fiunt inter volentes, unde voluntariæ jurisdictionis nomen, nisi si qua sit justa causa inviti emancipandi at hoc solo casu causa probata, §. *Cum autem. Instit. de adopt. l. 3.* et 4 *hoc tit.* et donato plerumque patrimonio 13 filio emancipato, quo vitam toleret suam, *l. 2.* et *ult. hoc tit. l. ult. C. Theod. de revoc. don. l. 8. suf. de bon. pros.* et vicissim patri dato præmio emancipationis Constitutionibus definito 14, et secundo genere 15 etiam absens emancipatur, primo et tertio præsens tantum.

### XLVIII. Enarratio.

1 Regul. tit. 10.) vide ibid. Cuj.

2 Nam et Monachismus) vide Cujacium ad Novell. 5.

3 Si parenti detur) vide §. *Sed hodie. Instit. de adopt.*

4 Quia per venditionem) *l. 3. §. 1. D. de cap. min.* vide Theophil. 1. 12.

5 Superioribus cap. non min.) *l. 3. §. ult. D. de Senat. Mac.* Vide Cujac. ad d. tit. Ulp.

6 Utrumque nomen idem potest) Ulpian. *tit.* 19. §. *Mancipatio*, Theophil. *d. tit.* 12. §. 6. Valerius Maximus lib. 8. cap. 6. 3. *Dimmuslandique gratia dimidiam partem filio emancipavit:* pro mancipavit: post emancipationem scilicet. dimidiam partem filio vendidit. Titus Livius 7. 16. *Emancipandoque filium, fraudem legi fecisset.* Sic editio Gruteri, Gronovii autem, *mancipandoque*: Suidas: μαγκιπάτος, ὁ χειρόφρετος παρὰ Ῥωμαίοις. Nec ergo dicas cum Joanne Meursio manifestum esse errorem, χειρόφρετον enim esse *emancipatum*: nam utrumque nomen idem potest.

7 Adpenso uno nummo) Vide Observat. lib. 10. capite 27.

8 Alienatio rerum mancipi) Ulpian. *tit.* 19. §. *Mancipatio.*

9 Vel testamentum) de quo Ulpianus *tit.* 20. §. 1.

10 Vel datio in adoptionem) dictum tit. super.

11 Trina mancipatio, et trina manumissio) Cujacius ad *leg.* 10. *D. de suis, et legitim. lib.* Libro 6. Different. Modestini: Porro illæ tres emancipationes et manumissiones, quæ et hodie, quod mirum est, frequentantur in Moscovia, ut scribit optimus et doctissimus vir Sigismundus liber Baro, qui librum optimum scripsit de rebus Moscovitarum. Et inter cetera refert, eos qui volunt filium sui juris facere, ter alienare per immaginariam alienationem. Verba Sigismundi hæc sunt: *Si pater filium, ut mos est, vendit, et is quocunque tandem modo liber factus, aut manumissus fuerit, pater hunc rursus atque iterum jure patriæ potestatis vendere potest. Post trinam autem venditionem, nil juris amplius in filium habet.*

12 Hoc est expalmari) Glossæ: ῥαπίζω, *expalmo, alapo.* Expalmare igitur est, os hominis manus suæ palma verberare, quod depalmare Gellio lib. 20. c. 1. Idem est exalapare. Aldhelmus de laudibus virginitatis capite 23. *Quæ dum crudis nerveum flagris tenellæ cæderetur, et crebris palmarum concussionibus exalaparetur, etc.*

13 Et donato plerumque patrim.) Peculio, quod filiifamilias quasi patrimonium est: vel datis quibuscunque rebus, quæ patrimonium novi patrisfamilias constituant.

14 Constitutionibus definito) Vide §. *Hoc quoque. Instit. per qu. pers. nob. acq.*

15 Secundo genere) ex Anastasii constitutione etiam absens emancipatur, *l. penult.* legitima emancipatio, et Justiniana inter præsentes tantum celebrantur.

## TIT. XLIX. *De ingratis liberis.*

Quantum sit beneficium emancipationis hic titulus ostendit, quo patri datur actio ingrati adversus filium quem emancipavit, per quam rescissa emancipatione, in ejus potestatem redit, si ingratus sit; quod non est, si non reddat, aut si neget, vel dissimulet se beneficium accepisse; sed si patrem contumelia afficiat, si pulset, si verberet, ut ait Constitutio hujus tituli, leges emancipationis rescissæ damno libertatis immeritæ multari voluerunt. Leges cum dicimus per eminentiam duodecim tab. dicimus. Itaque legem Regiam significari arbitror, cujus verba hæc sunt: Si parentem puer 1 verberit, ast oloe 2 plorassint, puer divis parentum sacer esto. Si nurus sacra divis parentum esto. Nam filium aut nurum, sacrum aut sacram Divis parentum fieri quid aliud est, quam in sacra quibus soluti sunt, et parentum potestatem revarti, ut ab eis impune occidi possint, videlicet si impias manus eis intulerint, illi autem imploraverint jus publicum, itaque lex statuit in filio æque et uxore ejus, .i. nuru, quæ in manu filii est, quæ semper sequitur in familiam in qua filius est. Fuisse autem eam legem translatam in duodecim tabul. ut et ceteras leges regias de patria potestate non est dubium. Item ait Constitutio, emancipatione rescissa. Alias emancipatio rescinditur post mortem patris a prætore data bonor. possessione contra tab. filio emancipato præterito, *l. Sed cum patrono. D. de bon. poss. l. 3. §. Si emancipatus. D. de bon. poss. con. tab. leg. Si aliquis, Cod. Theod. de bon. pros.* Alias vivo patre. Hæc filio fraudi est, illa usui. Regula est, emancipatos liberos in patriam potestatem invitos non revarti, *l. ultim. D. de his, qui sunt sui, vel al. jur.* Sed excipitur causa ingratitudinis, sicut regulariter inviti non emancipantur; sed excipitur justa causa 3, ex qua si quis invitus emancipatus sit, posset dici ob causam ingratitudinis non posse eum redigi in potestatem, quia nemo invitus 4 intelligitur accepisse beneficium, et regulam juris. Invito beneficium non datur, sic accipi, ut nolenti accipere neque detur si non accipiat, neque si accipiat, quia Seneca ait, non accipere, sed parere videtur: et nemo accipiendo obligatur, quod illi repudiare non licuit. Sed in aliam sententiam me vocat 5 pietas paterna, et ingrati definitio supra relata.

### XLIX. Enarratio.

1 Si parentes puer verb.) apud Festum Pompejum in v. plorare.

2 Oloe) pro illi. Quidam legunt, *ole*, et plorasint per unum, s. et unum s. quia nulla tunc geminabatur littera in scribendo, ut ait Festus in Solitaurilia; vide Scaligerum ad Festum.

3 Justa causa) §. *Cum autem. Instit. de adopt.*

4 Quia nemo invitus intell. accep. benef.) et ubi non est beneficium, nec ingratitudo esse potest. Cujac. in recit.

5 Me vocat pietas) Et qui igitur invitus ex justa causa emancipatus fuit, ob causam ingratitudinis in potestatem patris redigi potest.

## TIT. L. *De postliminio, et redemptis ad hostibus.*

*V. tit. 15. lib. 49. D.*

Pertinet etiam hic titulus ad causam patriæ potestatis. Nam in eo intelligimus patrem ab hostibus captum desinere habere filios in potestate; postliminio vero reversum tam filios, quam omnia sua in potestatem recipere, quia fingitur retro in civitate fuisse, .i. nunquam ab hostibus captus fuisse, et hæc est, quæ dicitur fictio postliminii. Alia est fictio legis Corneliæ, qua captivus defunctus apud hostes eo momento fingitur defunctus in civitate, quo captus est, ac proinde in ipso articulo captivitatis filius morte ejus intelligitur sui juris effectus. Intelligimus etiam ex hoc titulo filium captum ab hostibus desinere esse in potestate patris; sed reversum jure postliminii revarti in ejusdem potestatem, *l. 10. et 12.* ibi mortuum, ex lege Cornelia pro eo haberi, ac si mortuus fuisset cum caperetur. Itaque captivitas patris, aut filii non in plenum resolvit patriam potestatem, quamdiu pater vivit propter suspensi juris Constitutionem, .i. propter spem postliminii, *l. pen. D. de suis et leg. hær.* cujus ratione

ut respectu, ut opinor, in edicto ex quibus causis maj. servitus separatur ab hostium potestate quia captivitas non est plena, aut certa servitus. Postliminium est constitutio juris gentium, quæ suspendit omnia jura captivi, non abrumpit, *l. Illa institutio.* §. 1. *D. de hær. inst.* et plenius *l. Postliminium. D. de capt. et postl.* jus amissæ rei recipiendæ ab extraneo, et in statum pristinum restituendæ inter nos ac liberos populos regesque moribus, legibus constitutum. Moribus, .i. jure gentium, ut *l. 8. D. de rit. nup.* legibus, .i. jure civili. Et ab extraneo, quia non tantum cum hostibus sed etiam cum extraneis non hostibus postliminium est, *l. 5. §. In pace. D. eodem.* non cum fœderatis et liberis, licet extranei sint [1], *l. 7. eod.* quod tamen Ælius Gallus non probat apud Festum, et quemadmodum explicandum sit, docui Observ. xi. [2] unde et hoc repetam, ac esse legendum illo loco Festi [3], quo ex Ælio Gallo scribit de postliminio: *Equi et muli et naves eadem ratio est postliminio recipiendi,* [4] *quæ servi:* et cetera explicanda, ut docui eodem loco. In supradicta definitione, inter nos ac liberos populos regesque ut Ælius Gallus [5], *Reciperatio est cum inter populos et reges, nationesque et civitates peregrinas convenit, quomodo per reciperatores reddantur res, recipiantur que.* Illud animadvertendum tria genera captivorum, tresve casus potissimum in hoc titulo proponi. Eorum qui ab hostibus redeunt in patriam, non commercio redempti, sed vel ultro dimissi [6] ab hostibus, vel fuga elapsi, vel virtute militum [7] recuperati: et hi illico omnia jura pristina jure postliminii recipiunt, quo modo integra manserunt: ad ea vero quæ interim amiserunt, in integrum restituuntur, itemque hi qui ex eis apud hostes concepti ac editi sunt. Et eorum qui apud hostes moriuntur, ad quos pertinet lex Cornelia, de qua *l.* 1. et 9, ista contra fiscum. Et eorum quos ejusdem civitatis civis suo ære redimit ab hostibus qui non fiunt redemptoris servi, ut si eos extraneus a dominis redemisset, sed revera liberi fiunt. Verum reversi non illico postliminium habent, quoniam non ante pro liberis habentur, quam pretium eni [8] solverint redemptori, aut ei quinquennio [9] servierint: denique plenæ libertati statim non restituuntur; nec tamen interim eos esse servos redemptoris argumentum est, quod filii ex eis post redemptionem suscepti, non eodem quo ipsi vinculo redemptori tenentur *l.* 8. et quod in eos potestate habent, quando desinant redemptori addicti sive obligati esse soluto pretio: quod etiam invito solvunt, sicut quilibet debitor creditori per judicem *l.* 6. aut deponunt, et obsignant, et quod manumissi a redemptore vel liberati solo aut remisso pretio inter libertinos non sunt, *l.* 2. 11. 13. videbatur redemptori non deberi pretium, non magis quam victus aut vestitus alii quod et communi humanitate et misericordiæ hæc captivo præstentur, quæ ratio certe prævalet in matre, *l.* 17. Sed non in extraneis, in quibus potior est communis et publicæ utilitatis ratio, ut ait *lex.* 8. et *ultim.* ne non data repetitione pretii, tardiores fiant homines ad majora humanitatis officia, redimendosque captivos.

## L. Enarratio.

1 Licet extranei sint) Cujacius sequitur Florentinam lectionem, spreta vulgata, at Haloand. et male Budæus d. legi negationem injecit. Cujac. Obs. xi. cap. 23.

2 Docui Observ. xi.) d. cap. 23.

3 Illo loco Festi) In v. postliminium.

4 Postliminio recipiendi) Cujs. in d. c. 23. legendum putabat *eadem ratio quæ servi.* Hugo Grotius de jure belli et pacis libro 3. cap. 9. num 3. levi mutatione ea retineri posse censet hoc modo, *eadem ratio est in postliminii receptu.*

5 Ut Ælius Gallus) apud Festum in v. reciperatio.

6 Vel ultro dimissi ab hostibus) *l. Nihil.* 26. *D. eodem.*

7 Vel virtute militum) *l. In bello. l. Si quis.* 21. *D. eod. l.* 12. *h. t.*

8 Quam pretium sui solverint redemptori) *Vel pretium qualecumque ind eis remissum sit.* Sic legitur in Codice Menagii, in aliis judicio, ut in quibusdam editionibus Jure Attico redemptus ab hostibus ejus fiebat qui redemerat, nisi pretium ei exsolveret. Demosthenes adversus Nicostratum: οἱ νόμοι κελεύουσι τοῦ λυσαμένου ἐκ τῶν πολεμίων εἶναι τὸν λυθέντα, ἐὰν μὴ ἀποδιδῷ λύτρα. *Lex jubet ut redemptus ab hostibus ejus sit qui redemit, nisi pretium redemptionis persolverit.* Eademque permittit redemptori ut ea quem redemit, arbitrio suo utatur: Lysias in oratione tertia.

9 Aut ei quinquennio) *L. ult. h. t.* quæ plenior exstat in Appendice Cod. Th. num. 16.

## TIT. LI. *De infantibus expositis liberis, et servis, et de iis, qui sanguinolentos emptos, vel nutriendos acceperunt.*

Hic titulus pertinet ad eam causam patriæ potestatis, quam amittit [1] qui filium a partu recentem projicit inhumaniter, et quodammodo ad mortem exponit [2], quod Græcis est χυτρίζειν [3], et eadem ratione dominus servi dominium, et generaliter nemo præjudicio suum esse recte vindicat, quem pereuntem contempsit, *l. 2. h. c. tit.* ad quem in C. Theod. additur. Si modo testes Episcopalis subscriptio fuerit subsecuta, .i. ut Anianus interpretatur, si contestationi de collectione ejus Episcopus et clerici subscripserint: quamobrem eam legem significari opinor Vasensis Concilii [4] c. 9 his verbis: *Ut secundum statuta piissimorum Augustorum quisquis expositum colligit Ecclesiæ contestetur.* At, ut cœpi dicere, utique est in *l. 7. Cod. Theod. de expos.* nulla est differentia inter dominum et patrem qui sciens volensque servum a partu recentem, aut filium exponit: nam et cum prima pars hujus tituli, in qua liberis, i. filiis, jungat filios servis, consequens est, et dominis jugendos esse patres, et in utriusque idem jus constituendum. Nec obstabit *l. Patrem, sup. de nupt.* si propria ei et congrua reddatur species, puta non impietate adductum [5], sed egestate [6] et fame compulsum patrem filiam, quam tueri non poterat, exposuisse alienæ misericordiæ [7], ut *l. 2. sup. de patr. qui fil. dist.* quo casu æquum non est patrem suum jus amittere, et arbitrium collocandæ filiæ, qui necessitati succubuit [8], quam ne Dii quidem superant [9]. Sed si educatore desiderante puellam, quæ suis sumptibus crevit, filio suo collocari, pater renuat, tum ab eo ut ingrato [10] educator alimentorum sumptum repetat, quem non repeteret, si pater libens filiam filio educatoris in manum conventione nuptui collocaret; quia eo genere filia transiret in familiam educatoris: alioquin educatori semper competit alimentorum [11] repetitio: et sim est ratio victus, aut vestitus dati in transitu, ab hostibus pergenti ad suos, qui sumptus exiguus est, *l. ult. sup. tit. prox.* et hæc de prima parte hujus tituli. Secunda est de iis, qui sanguinolentos etc. nec tamen alii sunt infantes in prima, alii sanguinolenti in secunda, sed in utraque recentes a partu, rubentes a matre [12], vel ut *l.* 3. pueri parvuli [13], atque ita infantium nomine non significatur integra prima ætas, quæ usque ad septennium [14] perducitur, sed primæ cunæ, quibus qui ejiciuntur proprie exponi dicuntur, grandiores non exponi, sed pro derelicto haberi, non ἐκτίθεσθαι [15], sed ἀπορρίπτεσθαι [16]. Expositis servuli [17]. liberi fiunt. Habiti pro derelicto liberi non fiunt, nisi tædio medendi [18] neglecti sint. At prima pars hujus tituli est de his qui sanguinolentos exponunt, secunda de his qui accipiunt, de quibus l. 3. abrogato jure veteri [19] definit, ut non possint expositorum ingenuorum, vel servorum parvulorum dominium sibi, vel patronatum vindicare, vel patriam potestatem, sive legitime emptos acceperint, sive nutriendos sustulerint: et primam partem l. 3. accipio de his qui emptos, secundam de his qui nutriendos acceperunt: nam cum in antiquis libris, et in Cod. Theod. secunda pars hujus tituli ita conscripta sit: Et de his qui sanguinolentos emptos, vel nutriendos acceperunt, necesse est ut de emptis aliquo loco agatur, et his nullus apparet qui accommodari possit, præterquam in prima parte: ac præterea secunda, quæ est de his qui nutriendos sustulerunt evidenter, scripta, argumentum præbet, primam esse de his qui emptos acceperunt. Expositos autem lex definit esse liberos et ingenuos, licet servi nati sint, nec vindicari posse ab eo qui exposuit, nec ab eo qui emit vel sustulit, ne ex pietatis officio lucrum faciat, nec alimentorum nomine, ut *l. 2. sup. de ing. man.* et in epist. quadam Trajani ad Plinium [20] quorum tamen repetitio ei non denegabitur: et alius tantum casus est, quo vindicatio non aufertur patri, vel domino, vel patrono, si non ipse, sed alius [21] citra ipsorum voluntatem parvulos exposuerit.

## LI. Enarratio.

1 Quem amittit qui filium) cap. *un. ext. de infant. expos.*

2 Ad mortem exponit) θανάτῳ παραδιδόται, Novel. 153. Quintilianus declamat. 306. *Rarum est ut expositi vivant.* Plautus in Cistellaria act. 4. sc. 1. *Crepundia hæc sunt, quibuscum tu extulisti nostram filiolam ad necem.* Seneca de consolat. ad Helviam cap. 2. *Ad vitam quodammodo exposita es.* Qui tamen mos apud plerasque gentes invaluit. Philo in libro de spec. LL. διὰ ταύτης τῆς προστάξεως καὶ ἕτερόν τι μεῖζον ἀπηγόρευται, βρεφῶν ἔκθεσις, ὃ παρὰ πολλοῖς τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἕνεκα τῆς φυσικῆς ἀπανθρωπίας, χειρόηθες ἀσέβημα γέγονεν. *Hac etiam generis quoddam prohibet, expositionem infantium, quæ apud multas gentes propter nativam inhumanitatem vulgaris est impietas.*

3 Quod Græcis est χυτρίζειν) ὅτι ἐν χύτραις ἐξετίθεσαν τὰ παιδία, ut est Scholiastes Aristophanis in Ranis: *quod infantes in fictili exponerent.* Hinc χυτρισμὸς pro expositione infantis in fictili. Hesychius: χυτρισμός, ἡ τῶν βρεφῶν ἐν ταῖς χύτραις ἔκθεσις.

4 Vasensis Concilii can. 9.) Quem vide tomo primo Conciliorum Galliæ.

5 Non impietate adductum) καὶ ἄστοργον: et tamen qui non necat, sed exponit, genere quodam pius est. Cœlius Lactantius v. 9. *Qui natos ex se pueros strangulent, aut si nimium pii fuerint, exponant.* Quæ falsa pietas est, ut idem ait lib. 6. cap. 20. Quidam liberos exponebant, παίδων προγενεστέρων ἅλις ἔχοντες: *quod jam sat vetustiorum natu liberorum haberent.* Cyrillus 4. in Julianum.

6 Sed egestate) Ut Quintilian. libro 4. cap. 2. Paupertatem sibi causam exponendi fuisse.

7 Exposuisse alienæ misericordiæ) Tertullianus Apolog. cap. 9. *Filios exponitis suscipiendos ab aliqua prætereunte misericordia extranea.* Minutius Felix in Octavio: *Dum etiam dominatus alienæ misericordiæ exponitis:* τῇ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καταληφθέντες εὐσεβείᾳ, *Nov. 153. cap. 1. aliorum hominum pietati relicti.*

8 Qui necessitati succubuit) In *l. pen. §. ult. D. de excusat. tut. necessitati erit succumbendum. Hinc necessitas ad excusationem deputatur,* ut ait Tertullianus de idnist. cap. 10.

9 Ne Dii quidem superant) ἀνάγκης βιαιότερον οὐδέν, ut ait Eunapius in Juliano, *necessitate nihil violentius.* Synesius in Catast. ἰσχυρὸν ἀνάγκη πρᾶγμα καὶ βίαιον· *fortis et violenta res est necessitas.* Anna Comnena Alexiados 12. ἀνάγκῃ οὐδὲ θεοί, φασί, μάχονται. *Cum necessitate ne Dii quidem, ut ajunt, pugnant:* quæ totidem verbis profert Schnilstee Anthologiæ Græc. epigr. lib. 1. cap. 4. Est autem Pittaci apud Diogen. Laertium libro 1.

10 Tum ab eo ut ingrato) Illud odio patris constitutum tradunt interpretes: et hoc quoque regulariter non obtinere scribit Thalelæus ad *d. l. Patrem.*

11 Semper competit alimentorum repet.) Quintilianus declamat. 278. *Recipere illam nisi solut s alimentis non potest.*

12 Rubentes a matre) Vide librum 4. tit 42. et Cujac. ad *Novell.* 153.

13 Pueri parvuli τὰ ποιοῦντα εὐθὺς ἐκ κοιλίας βρέφη, *infantes statim atque ex utero progressi sunt*, *d. Novell.* 153.

14 Prima ætas quæ usque ad septenn.) *l. Si infanti.* 18. *sup. de jur. delib.* aliter in *l.* 30. *sup. de episc. aud.*

15 Non ἔκθετοι) qui et ῥιπτοὶ, Plin. 10. epist 71. et χαμευρεταί, *d. Nov.* Sic eos etiam appellat Poeta nescio qui apud Suidam.

16 Ἀπροσνόητοι) Vide Harmenop. Epitom. 1. 18. 30. Cujac. ad dictam Novellam.

17 Expositi servi liberi f.) *l. 2. h. t.* et *d. Nov. cap.* 4.

18 Nisi tædio medendi negl sint) Svetonius in Claudio, capite 25. *Cum quidam ægra et afflicta mancipia in insulam Æsculapii tædio medendi exponerent, omnes, qui exponerentur, liberos esse sanxit, nec redire in potestatem domini si convaluissent.*

19 Abrogato jure veteri) Jure antiquo licebat excipienti expositum sibi habere, vel ut servum, vel ut filium, *l.* 1. *Cod. Theod. de expos.* Eo pertinere videtur quod scribit Anonymus interpres ad τετράβιβλον Ptolomæi: εἶτα δεῖ ζητεῖν, εἰ ἐπὶ δουλείαν ἀναληφθήσεται ἐκθετὸν ἢ ἐπὶ τεκνοποιΐαν: *Deinde quærendum est, an fœtus expositus ad servitutem sit tollendus, an loco filii educandus.* Lactantius de vero cultu cap 20. *Qui etiam si contingit ei, quod volunt, ut alatur, addixit certe sanguinem suum, vel ad servitutem, vel ad lupanar.* Svetonius de illustribus Grammaticis: *M. Antonius Gnipho ingenuus in Gallia natus, sed expositus a nutritore suo manumissus, etc.* Addo Sen. cont. 31.

20 Trajani ad Plinium) Epistola 72. lib. 10.

21 Sed alius *l.* 1 *hoc tit.*

## TIT. LII. *Quæ sit longa consuetudo*

Referendus est hic titulus ad legem ult. tit. 48. qui proprius abeat, in qua dicitur apud eum magistratum filios emancipari posse, cui lex vel longa consuetudo legis actionem dedit; et ejusdem tituli etiam *l.* 1. de consuetudine 1 accipitur: quam ob causam, ut opinor, in hoc titulo definitur, non quid sit longa consuetudo, sed quæ sit i. quam vim 2 et efficientiam habeat. Quid tamen sit, si quæras, dicam jus esse non scriptum 3, quod usus populi frequens et inveteratus communi adsensione comprobavit: et rursus si quæras, quot annorum usus consuetudinem faciat, non dicam decennii, ut glossæ, quæ hoc solo argumento ducuntur, quod dicatur consuetudo longa et diuturna, quasi scilicet his verbis non significentur etiam trigesimi et quadrigesimi anni, ut *l. 2. et 3. sup. de præscript.* 30. *ann. l.* 1. *Cod. Theod. de act. cer. temp. fin.* sed hujus rei certam definitionem non esse, hujus rei decennium finem non esse, quandoquidam plurimorum annorum observationem, requirit, *l. Sed ea quæ. D. de legibus*, et Aristoteles 2 Polit. 4. τοῦ χρόνου πλῆθος, antiquam et tenacem adprobationem, *l.* 3. *h. t.* usum longævum, *l.* 2. inveteratum populi consensum, *l. De quibus. D. de legibus*, consuetudinem semper observatam 5, *l. Sine hærede.* §. *penult. D. de admin. tut.* quibus verbis sane significatur spatium decennio amplius, et tempus incertum infinitumque, quod sensim 6 sine sensu labitur, quoad morem fecerit, et habitum in animis civium: cujus quidem habitus comparandi ratio ut non finitur certo tempore, ita nec in populo ex longa consuetudine, inducendi inserendique moris ratio certo tempore finiri potest 7. Consuetudo morem facit, vel ut Aristoteles ait 11. ad Eudemum, τὸ ἦθος ἀπὸ ἔθους ἔχει τὴν ἐπίδοσιν. Sed his nominibus plerunque utimur promiscue et Varro semper 8 consuetudinem accipit pro eo quod morem diximus creatum ex consuetudine, ut cum ait, morem esse communem consensum omnium simul habitantium qui inveteratus consuetudinem faciat · et alio loco 9; dum ait, morem esse in judicio animi, quem sequi debeat consuetudo. Vires autem longæ consuetudinis eæ sunt, ut si non vincant legem quam ratio non commendat, quæ nulla aut parva ratione constat, aut quæ nondum penitus inolevit nondum consensu omnium recepta, inveterata, stabilita, judicio comprobata est, ut *l. pen. sup. de legibus*, *l. Quod non ratione. D. eod. l. 2. hoc titulo.* ea tamen 10 quam ratio suasit, et ait *l.* 1. ratio quædam major, et publica utilitas et longum tempus tacito et illiterato 11 omnium consensu, et rerum judicatarum 12 firmavit auctoritas, sane abrogat legem 13, cujus ratio vel cessavit, vel minor est, vel minus confert Reipublicæ; quia et deficere videtur lex tanquam obliterata supra quam usus invaluit, et deficiente lege consuetudo sola dominatur et legis vim obtinet 14 *l. 3. hoc titulo*, *l. Diuturna. D. de legibus*, *l. ult. supra, de testament.* §. *Sine scripto. Instit. de ju. Nat.* Gregorius Nazianzenus 11. de Theol. τὸ ἔθος χρόνῳ βεβαιωθὲν ὡς ἐνομίσθη νόμος. Lex autem jacet et silet interim quoad restituatur, ut Trajanus apud Plinium 15 restituit legem Pompejam, contra quam longa consuetudo usurpata erat. Sed et nulla lex aliter nos tenet, quam si et consuetudine recepta sit, *l. De quibus. D. de legibus.* Aristotel. 2. Polit. ὁ νόμος ἰσχὺν οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τὸ πείθεσθαι πλὴν παρὰ τὸ ἔθος. Et cum de interpretatione legis quæritur, optima interpres est consuetudo, *l. Si de interpretatione. D. de legibus.* Dionysius septimo; παντὸς ἀμφισβητουμένου δικαίου κριτήριον εἶναι δοκεῖ κάλλιστον ὁ χρόνος.

### LII. Enarratio.

1 Lex prima de consuetudine accipitur) Ita Fulgosius eam accipit.

2 Quam vim, et efficientiam habeat) δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, *vim et efficacitatem.* Lactantius de opificio Dei c. 10. *Si ustra efficientiam rerum continent.* D. Chrysostomus ad cap. 2. prioris ad Corinth. ἴστε γὰρ ὡς οὐδὲν οὕτως ἰσχυρὸν παρ' ἀνθρώποις, ὡς συνηθείας τυραννίς, *Scitis nihil esse æque validum apud homines atque tyrannidem veteris consuetudinis.* De tyrannide consuetudinis Nilus in epistola 247. μή μοι τὴν τυραννίδα προβάλλου τῆς συνηθείας, *Ne mihi tyrannidem obtendas consuetudinis.*

3 Dicam jus esse non scriptum) Consuetudo est lex non scripta. Artemidorus Daldianus libro tertio capite quarto, καὶ καλεῖται τὸ τοιοῦτον ἔθος· ἔστι δὲ ὡς φησι λέγει, νόμος ἄγραφος· *et hoc vocatur consuetudo: est autem, ut vulgo dicitur, lex non scripta.* Consuetudo legis appellatione continetur. Interpres Hermogenis: νόμον δὲ λέγω οὐ πάντως τῶν ἐγγράφων κείμενον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀγράφων· πλεῖστα γὰρ ἔθνη ἀγράφοις νόμοις διοικεῖται· *Legem autem dico non ubique quod scripto constat, sed et quod sine scripto: nam pleræque gentes non scriptis legibus reguntur.*

4 Aristoteles 2. Politic.) Capite 6.

5 Consuetudinem semper observatam) *Diutina usurpatione firmatam.* Valerius.

6 Quod sensim) Sensim pro paulatim, Priscianus libro decimo quinto. Petrus Chrysologus sermone 79 *Rudis miles ad aciem concurrit, qui causam belli nescit, vim bellatoris ignorat. Peritia est, non est segnities, cum sensim miles veteranus incedit.*

7 Ratio certo tempore finiri potest) Quidam interpretes dicunt, eam consuetudinem esse longam, cujus non extat memoria: quo referri potest illud sancti Basilii de Spiritu Sancto capite 29. ἔθος πάσης μνήμης ἀνθρωπίνης πρεσβύτερον. *Consuetudo omni hominum memoria vetustior.* Quæ tamen sententia Azoni in Summa non placet

8 Et Varro semper) Apud Servium in 7. Æneidos.

9 Alio loco) Apud Macrobium libro tertio Satur. cap. 13.

10 Ea tamen quam ratio suasit) Divus Augustinus de baptismo libro quarto capite quinto. *Plane verum est, quia ratio et veritas consuetudini præponenda est. sed cum consuetudini veritas suffragatur, nihil oportet firmius retinere.*

11 Tacito et illit. omn. consensu) Ex Gellio libro 2. cap. 18. Velut tacita civium conventione, *l.* 35. *D. de legibus.* Lex est expressa civium conventio συνθήκη. consuetudo tacita, sive ut ait Ulpianus, tacitus consensus populi. Per contrarium in *l.* 32. *eodem*, tacito consensu omnium per desuetudinem leges abrogari dicuntur, et consensu exolescere. Plin. epist. 10. 115

12 Rerum judicatarum) δοκιμασμένη ἐν δικαστηρίῳ καὶ κυρωθεῖσα· *probata in judicio, et firmata.* Joannes Episcopus Cytri in responsis ad Constantinum Cabasilam.

13 Sane abrogat legem) Vide Cujacium libro secundo de Feudis titulo primo

14 Legis vim obtinet) Donatus in illud Virgilii: *Mos erat Hesperio* 7. Æneid. *observationes*, inquit, *aut legibus, aut assensibus hominum sunt. Mos longo tempore custoditus legem facit, quæ etiam ad posteros transit.* Joannes Tzetzes in Jambis.

Ἔθος δ' ἂν αὐτὸν τοῦτο φῇς, καὶ μὴ νόμον.
Γινώσκε νοῦν ἔθος τε καὶ νόμον νέμει,
*Morem sed illud ipse non legem vocas.*
*Scito utriusque comparem potentiam.*

15 Χρόνῳ βεβαιωθὲν) Ἔθος γάρ ἐστι τὸ ἐν συνηθείᾳ κρατῆσαν, καὶ ὅπερ ὁ χρόνος ἐκράτυνεν· *quod consuetudine invaluit, et quod tempus firmavit.* Syrianus in Hermogenem. D. Augustinus de vera religione: *Leges instituuntur cum promulgantur, firmantur cum moribus utentium approbantur: sicut enim moribus utentium in contrarium nonnullæ leges hodie abrogatæ sunt: ita moribus utentium ipsæ leges confirmantur*: vide *leg. De quibus, D. de legibus.*

16 Apud Plinium) Libro decimo epist. 83. et seq.

## TIT. LIII. *De donationibus.*

*V. lib.* 4. *Instit. tit.* 7. *et tit.* 5. *lib.* 39. *D.*

Titulus superior ad titulum 48. hic vero ad 49 referendus est, quo data est actio ingrati adversus emancipatum, cui nunc additurus etiam ingrati actionem adversus donatarium tit. 55. prius instituit generaliter tractare de donationibus, et hanc horum titulorum connexionem confirmat Codex Theodosi, in quo tit. de rev. don. subjicitur statim tit. de ingratis liber. Donatio autem Aristoteli 1 in quarto Topicorum est. δόσις ἀναπόδοτος 2, datio ita profecta ab aliquo ut nullo casu 3 revocetur. Datio est genus, quo continetur etiam dos 4 et donatio propter nuptias, et manumissio, et mutuum, et permutatio, et legatum, aut fideicommissum, et donatio mortis causa, et donatio vera, absoluta, directa, de qua in hoc titulo agitur, quæ irrevocabilis est · illæ dationes repeti. et revocari possunt, et si quæ donationes, dicuntur, non sunt veræ et absolutæ donationes, ut ait *l. Senatus*, §. 1. *D. de mor. cau. donat.* sed mortis causa factæ; aut revocabiles donationes. Perficitur autem jure antiquo donatio stipulatione 5, vel traditione · et traditione non tantum vera, sed etiam fictitia, veluti traditione, 6 instrumenti auctoritatis, *l.* 1. *hoc titulo*; vel retentione ususfructus, *l.* 28. et 35. §. *Sed si quidem.* vel conductione rei donatæ, *l. Quædam. D. de rei vind.* et aliis modis, ut docui Observat. 19. cap. 18. Perficitur etiam legis actione, ut significat *l.* 25. *hoc titulo*, veluti cessione in jure, *l.* 1. *C. Hermog. eodem titulo.* item mancipatione, *l.* 4. *Cod. Theod. eodem*, vel utroque interveniente mancipatione, et traditione, *l.* 7. *eod.* quod et *l. ult. hujus tituli* demonstrat, dum ait, in donatione hæc usu verba fuisse recepta, Dono tibi rem illam, vel addico sestertio nummo uno 7 assium quatuor: nam quis

non videt eam originem ducere e mancipatione, quæ olim fiebat per imaginariam venditionem nummo uno sive asse Cajano [8], et ita Svetonius in Othone [9], *Totum agrum redemit, emancipavitque*, quod Tacitus [10] eadem de re scribens, *dono dedit*. Perficiebatur ergo donatio per emancipationem, quod utique verum est inter extraneos. Inter liberos [11] autem et parentes ex Constitutione D. Pii nuda voluntate, *d. l.* 4. et hodie quoque inter omnes ex Constitutione Justiniani perficitur nuda voluntate, consummatur traditione. Nec idem est in ea, ut fuit olim, perfectio et consummatio. Rerum autem incorporalium veluti nominum, sive obligationum donatio perficitur cessis actionibus, l. 2. *hoc titulo* [12]. Ac præterea ad perficiendam donationem necessaria est insinuatio, si excedat modum legitimum [13], exceptis casibus certis [14], et acceptio [15] donatarii.

### LIII. Enarratio.

1 Aristot. 4. Topic.) Capite 4.

2 Δόσις ἀναφ.) *Donatio irrevocabilis.*

3 Ut nullo casu revoc.) Ex *l. Senatus.* 35. §. 1. *D. de donation.*

4 Quo continetur etiam dos) *Dos est donatio propter matrimonium* ut ait Vincentius in speculo doctrinali, quem profert Cujac. ad lib. 1. de Feudis cap. 1.

5 Donatio stipulatione) Donatio jure novo perficitur stipulatione, *l.* 35. §. *Sin autem hoc*, ut et olim obtinuit, vel nuda voluntate.

6 Traditione instrum. auctoritatis) Quod Græci ὄνταχόν vocant.

7 Nummo uno) Vide Observat. 10. 37.

8 Sive asse Cajano) Unde illa formula: ubi tu Cajus, ego Caja, de qua Plutarchus in Quæstion. Rom. capite 30.

9 Svetonius in Othone) Capite 4.

10 Tacitus) Histor. lib. 1.

11 Inter liberos et parentes) Id est, conjunctissimas personas, in *l. Data.* 27. *hoc tit.* Sic habet Menagii codex: *conjunctissimasque personas.*

12 L. 2. hoc tit.) Nomina ibi Græci interpretantur, γραμματεῖα, cautiones, instrumenta.

13 Si excedat modum legitimum) l. 34. et *l. penul.* §. *ultim.* Interpretes quidam dictam legem 27. sic accipiunt, ut donatio facta inter parentes et liberos exigat insinuationem, etiamsi non excedat modum legitimum. Recte Fulgosius ad *d. l.* donationes quæ insinuationem exigunt, insinuari debere, etiamsi fiant inter conjunctas personas: et ita etiam Patricius referente Theodoro ad *d. leg.* vide Observat. libro 20. 2.

14 Exceptis casibus certis) quos recenset Cujac. in recitat. ad *legem ult. sup. de ju. dot.* et ad *l.* 34. *hoc titulo.*

15 Et acceptio) Vestius Volens: *Attribuit etiam ædilibus munera, mensuras, pondera, mercaturas, officinas, donationes, et acceptiones*, Vide Observ. 12. 28

## TIT. LIV. *De donationibus, quæ sub modo vel conditione, vel ex certo tempore conficiuntur.*

Donatio sub modo ita fit, Dono tibi fundum illum, ut me alas, *l.* 1. Donatio sub conditione ita, Dono tibi fundum illum, si a patre emancipatus fueris, *l.* 5. Modus contrahit, conditio suspendit. Donatio autem ex certo tempore ita fit, Dono tibi fundum illum eo pacto, eaque lege, ut proprietas ejus fundi ad me redeat post quinquennium, vel ut redeat ad L. Titium, ut *l.* 3. si ut redeat ad L. Titium, tibi dono ad tempus, L. Titio ex tempore: ideoque finito tempore quinquennii, licet Titio veteri et stricto [1] jure qui sibi reddi stipulatus non est, non competat actio: datur tamen utilis ex Constitutione Divorum fratrum, eadem scilicet, quæ donatori competeret, puta præscriptis verbis, vel condictio ob rem dati, *d. l.* 3. et *arg. l. pen. sup. ad exhib.* Ergo in hac rubrica, ex certo tempore, sic accipio, vel ad certum tempus, ut subaudio, aut ex incerto tempore, vel ad incertum tempus, veluti ut post mortem donatarii proprietas redeat ad donatorem, l. 2. *hoc titulo*, *l. Seja. D. de mor. cau. don.* Conditiones, pactiones leges donationibus imponuntur a donatore sola, et a donatario recipiuntur si placeant, vel rejiciuntur si displiceant, l. 25. *sup. tit. prox.* et imponuntur initio perficiendæ donationis, non post perfectam [2] donationem: nec quicquam attinet donatarii postea impositas recipere, vel ejicere, *l.* 4. At initio si donationi dicta sit lex, et impositus modus aliquis, et receptus a donatario, eo non impleto [3], donatori competit condictio ob rem dati, *l.* 2. 6. 8. *sup. de cond. ob cau. l. ult. tit. seq.* vel præscriptis verbis, *l.* 9. et 22. *sup. tit. prox.* non vindicatio rei donatæ, nisi in casu *l.* 1. [4] admodum singulari propter causam alimentorum, quem et singularem et specialem esse satis demonstrant ter inculcata illa verba, in hoc casu. Denique singulares sunt species *l.* 1. *et* 3

### LIV. Enarratio.

1 Veteri et stricto jure) Nec enim legem dicendo quisquam alteri cavere potest, *l. Qui tutelæ.* 73. *D. de div. reg. jur.*

2 Non post perf. donation.) et puram. Græci.

3 Et non impleto) Quia *quæcumque sub conditione traduntur, ita demum fieri possunt propria ac peculiaria, si conditio consummata est*, ut est in Quintiliani declamat. 336.

4 Nisi in casu l. 1.) Principaliter, πρωτοτύπως, ut ajunt Græci, habet condictionem ob causam dati conditione non secuta: sed et utilem in rem actionem, id est, rescissoriam et restitutoriam, per quam dominium restituitur. Cujacius in recit. et Fulgosius.



## TIT. LV. *De revocandis donationibus.*

In hoc titulo proponitur actio ingrati, cujus respectu institutus est hic tractatus de donationibus, ut scilicet actioni ingrati, per quam beneficium emancipationis [1] rescinditur, de qua actum est paulo prius tit. de ing. lib. adjungeretur alia actio ingrati, per quam jure perfecta donatio rescinditur: et rescinditur ex certis tantum ingratitudinis causis judici approbatis, *leg. penult.* et *ult.* [2] Superiori titulo una causa proposita est conditionis non impletæ, quæ etiam inculcatur *leg. ult.* hujus tituli, ob quam donatori competit condictio ob rem dati, re non secuta. Hoc titulo proponitur alia, nempe ingratitudinis, ob quam donatori datur actio ingrati [3] personalis *l.* 7. et perpetua *l.* 1. quæ tamen hæredi, et in hæredem non datur *l.* 1. 7. *ult.* quia magis vindictæ persecutionem habet, et in *l.* 7. vindicationis, i. vindictæ [4]. Et datur cuilibet donatori, non tamen matri propudiosæ, vel iterum nubenti [5] *l.* 7. nisi ex gravissimis et compertissimis causis ingratitudinis notatis in *Nov. de nupt.* [6] Et per eam revocantur quæ habet ingratus, non quæ alienavit. *d. l.* 7. Porro huic causæ additur etiam alia in *l.* 8. *Si orbo* [7] qui donavit omnia bona, vel partem bonorum, postea adnascantur liberi, de qua Obs. 20. [8].

### LV. Enarratio.

1 Beneficium emancipationis) Emancipatio beneficium dicitur, in l. 1. *D. si a par. quis manum. sit.*

2 Et ult.) In quo liber Menagii habet, *fragilitatem*, et Græci ἀσθένειαν. Desiderius Heraldus legendum putabat, *facilitatem*, quod displicet Salmasio in lib. de jure Attico capite 16. Heraldus defendit se ipsum in Animadversionibus cap. XI. Hugo Grotius putat scriptum fuisse, *prodigalitatem*.

3 Actio ingrati personalis) Hæc actio soli donatori competit, et solus donatarius coercetur.

4 Vindicationis, id est, vindictæ) Glossæ ἐκδίκησις, *ultio*, *vindicatio*.

5 Vel iterum nubenti) Emendandus est Theodorus ad dictam legem septimam hoc modo: ὅτι ἡ αἰσχρὰ ἢ δευτερογαμοῦσα μήτηρ οὐδὲ etc. *mulierem propudiosam, aut iterum nubentem, neque ex causa, etc.*

6 Novella de nuptiis) Capite 35.

7 Si orbo) Glossæ: ἄτεκνος *orbus*, *sine liberis*. Orbo igitur liberis. Ulp. *Reg. tit.* 13. Quo casu donatio revocatur in solidum. Quid si donator tempore donationis liberos habuit? Dico nec ipsum posse revocare donationem prætextu aliorum qui postea nati sunt, quia pietatis conjectura cessat in eo quem satis apparet extraneum anteferre liberis, neque liberos ipsos in solidum: sed si donatio sit inofficiosa, sive collata sit in extraneum, sive in unum ex liberis, eam liberi, quibus fraus facta est, rescindunt, mortuo non vivo patre per querelam inofficiosæ donationis pro modo legitimæ portionis, sive superstites fuerint tempore donationis, sive postea editi sint. Cujac. Observat. libro 20. cap. 5

8 Observat. 20.) *D. cap.* 5.

## TIT. LVI. *De mortis causa donationibus.*

*V. tit.* 6. *lib.* 39. *D.*

Superiores tituli sunt de donatione inter vivos, quæ si jure perfecta sit, pœnitentia nullo modo revocari potest, *l.* 2. 3. 4. 6. *sup. tit. prox.* Hic titulus de donatione causa mortis, quæ pœnitentia revocari potest, *l. Qui mortis causa. D. eod.* sicut donatio ob causam, l. 3. §. 1. l. *Si pecuniam. D. de cond. cau. da.* et donatio precaria *l.* 1. et 2. *de prec.* Revocatur etiam donatio [1] causa mortis per fideicommissum *l.* 1. et finito periculo [2], cujus metu facta donatio est, et morte donatarii, quæ modo vivo donatore contingat, *l. Non omnis. D. de rebus cred.* Est autem datio [3] veluti fiduciaria, quæ confertur in casu mortis donatoris: nec ante perfecta [4] esse intelligitur, quam ea contigerit. Insinuatione non eget [5], sed testibus quinque tanquam ultima voluntas [6], *l.* 4. cum donatio inter vivos, quibus casibus non requirit insinuationem, scripto contenta sit a donatore subscripto [7], nec requirat ullos testes, *l. In donationibus. sup. de donat.* De Constitutionibus hujus tituli scripsi in eadem Observatione.

### LVI. Enarratio.

1 Revocatur etiam don. cau. m. per fideic.) Pro parte temporis possum velle, ut donatio causa mortis valeat, et pro parte revocare, ut scribit Fulgosius ad legem primam in *fi. hoc. tit.* Itaque revocari creditur, si ea lex donationi dicta sit, ut altero mortuo portio deficiens ad superstitem pertineret: et fideicommissum est, quia fideicommissum relinqui potest a donatario causa mortis, *l. Ab eo.* 9. *sup. de fideicommiss.* ut ait Cujacius in recitat. et Fulgosius hoc num. 1. Recte autem additur in *d. l.* 1. *Si mortis causa donatio perficiebatur*, id est, ut recte Basilica, si mortis causa donabatur, θανάτου αἰτίᾳ δωρεὰ οὖσα, et interpr. ibidem, *si mortis causa* ἐπιτελεῖτο τὴν δωρεάν.

2 Et finito periculo) Si donator sit *sivus, salvus et sospes*, ut in Plaut. Captiv. Act. 4. Sc. 2.

3 Est autem datio veluti fiduciaria) Vide dicta nobis Instit. eod.

4 Nec ante perfecta) *L. Non videtur.* 32. *D. eod.*

5 Insinuatione non eget) *Sive juxta mortem facientis fuerint celebratæ, sive a longiore cogitatione mortis subsecutæ sunt.* Sic igitur in veteri

Menagii codice, id est, ut recte Isidorus interpres Basilicon, sive morte imminente, sive ipsius mortis cogitatione quandocunque facta fuerit.

6 Tanquam ultima voluntas) Interpres Græcus: ἡ *mortis causa* δωρεὰ τελευταίαν μιμεῖται βούλησιν. Ultimam voluntatem imitatur, sive, ut ait Isidorus, hodie mortis causa donatio ad ultimam voluntatem redacta est.

7 A donatore subscripto) *Vel alio, voluntate ejus.* Sic legendum, ut in veteri Menagii, et in Basilicis: κατὰ γνώμην αὐτοῦ. Non recte in editis quibusdam, *voluntatem ejus.*

## TIT. LVII. *De infirmandis pœnis cœlibatus, et orbitatis, et decimariis sublatis.*

Potest etiam recte hic titulus referri ad mortis causa donationes, quæ si conferantur in eum quem lex Julia et Papia prohibet capere, velut cœlibem, aut orbum, ex Senatusconsulto in eadem causa sunt, qua legata ei relicta essent, *l. Senatus. D. de mor. cau. don.* quod congruit omnino cum fine tituli superioris, quod generaliter constituitur mortis causa donationes legatorum instar obtinere. Et ut ex Ulpiano intelligere licet, *lib. Reg. tit.* 16. 17. 22. et Sozomeno 1. c. 6 prohibuit lex Julia et Papia cœlibem quicquam capere ex aliorum testamentis, nisi post mortem testatoris intra C dies matrimonium contraheret, præterquam ex testamentis cognatorum, ut opinor, usque ad sextum gradum, ad quem usque etiam qui inter se contrahunt matrimonium ex eadem lege solidi capacitatem habent, et prætor ab intestato detulit bonor. possessionem. Orbum autem liberis lex voluit eorum quæ sibi testamento relinquerentur, non capere plus quam semissem, altero semisse 1 multari, cœlibem esse, ut semissem assem in fisco cedere. Major est cœlibatus, quam orbitatis pœna, quia matrimonium contrahere in potestate nostra est, liberos suscipere non est in nobis, sed in majestatis providentia, et eodem Ulpiano auctore in orbo masculo lex definivit ætatem 25. an. in femina 20. ut qui ea ætate esset sine liberis, relictorum semisse multaretur. Unde cum Sozomenus scribat in cœlibe masculo eam legem definisse ætatem 25. quia cœlebs qui esset jus capiendi non haberet, præsumo feminæ etiam cœlibi fuisse præscriptam ætatem 20. an. Ea enim lex tam feminas coercebat, quam mares cœlibes et orbos, ut et Dio scribit 54. eam legem graves pœnas irrogasse ταῖς τε ἀγάμοις, καὶ ταῖς ἀνάνδροις, et ita esse argumentum præstat *l. 1. hujus tituli*, quæ his pœnis liberat utrumque sexum, de quibus est intelligenda *l. Si is qui hæres. D. de vulg. subst.* et in orbo ponendo species *l. 42. D. de leg. 2. l. Cogi §. Is qui solidum. D. ad Treb.* et similibus. De his pœnis procul dubio Ulpianus tractaverat eodem libro tit. de cœlibe, orbo et solitario patre, ubi solitarium 2 patrem vocat, qui unicum et solum filium habet, μοῦνον 3 τηλύγετον ἢ γε μοναχόν, ut Aquila loquitur 4, qui orbitatis quidem pœnam non sustinebat, sed forte leviorem, aut certe tanta præmia non habebat, quanta pater plurium liberorum. Mittam loca ex Juvenale, Tacito, Panegyrico Maximiano et Constantino dicto, Ambrosio, Tertulliano 5, quæ in hanc rem proferre possem, et Tertulliani unum tantum locum satis obscurum explicare conabor, quo ait: Severum Imperatorem leges Papias exclusisse, quæ ante liberos suscipi cogebant, quam Juliæ matrimonium contrahi. Qua vero ætate lex Papia liberos exigit, eadem lex Julia matrimonium contrahi voluit. Fieri autem non potest, ut simul uno tempore existant liberi, et nuptiæ, sed prius nuptias contrahere oportet, marem intra vigintiquinque, feminam intra 20. deinde liberos suscipere, cui rei a contractis nuptiis forte Severus præstituit tempus, cujus mentionem facit Ulpianus *titul.* 16. puta annum et sex menses, hoc est, bis novem menses quia novem mensibus plerumque partus absolvitur: hoc sustulit autem Severus pœnam cœlibatus et orbitatis. His erat locus etiam solutis primis nuptiis adversus viros, qui non properabant ad secundas, feminis a morte viri et a divortio licebat esse vacantibus certo tempore lege Julia et Papia definito, ut idem Ulpianus scribit *tit.* 14. At hodie Constitutione Constantini eæ pœnæ sublatæ sunt, generaliter omnibus hac in re data vacatione legis Juliæ et Papiæ, *l. 1.* Verum in Cod. Theod, ubi hæc lex plenior extat, Constantinus profitetur, se non tollere quod iisdem legibus cautum erat, ne vir et uxor inter se solidum capere possent, ut inter eos reprimeretur mutuus nimiusque favor, *l. ult. Cod. Theod. de leg. hær.* quem conjugem exprimunt blanditiæ, quas plerunque nec rigor legis Juliæ et Papiæ cohibere potest, lege illusa 6 per tacita fideicommissa. Dixi solidum, nam ut Ulpianus scribit tit. de decimis, ex lege Papia vir et uxor inter se in honorem matrimonii decimam bonorum capere possunt, cujus rei exemplum suppeditat *l. Qui uxori. D. de us. et usufr. leg.* Et quæ leges Digestorum mentionem faciunt eius qui ex unius testamento solidum capere non potest, ex alterius potest: ut *l. 6. D. de vulg. subst.* his de marito vel uxore exemplum apponi potest. At præter decimam 7 matrimonii nomine si ex alio matrimonio liberos superstites habebant, quot liberos habebant, tot decimas capere poterant. Item communis filius post nonum diem amissus unam decimam; duo post nonum diem id est, post Nominalia 8 amissi duas decimas adiiciunt. Defuncti autem ante nominis assumptionem pro non susceptis habentur, et ex ea quidem re Thalelæus in *l. 1. sup. unde vir et uxor.* legem Papiam decimariam cognominavit, cujus vacationem quam ante Constantius dederat naviculariis Orientis, *l. 7. Cod. Theod. de navic.* Honorius et Theodosius *l. 2.* dant generaliter omnibus, sublatis legibus decimariis, et data conjugibus inter se licentia sibi relinquatur capiendi assis.

### LVII. Enarratio.

1 Altero semisse multari) Quod scribit Libanius in declamatione 38. οὐ γὰρ ἐθέλειν, φησὶ γαμεῖν; τίς τοῦτο νόμος εὐθύνει; τίς οὐ γαμῶν ἀδικεῖ; τίς εἰσήχθη πώποτε; τίς ἔδωκε δίκην τοῦ τοιούτου βίου ἤ, νῦν ἢ πρότερον. ἢ παρ' ἡμῖν, ἢ παρὰ τοῖς προσχώροις; *Non vis,* inquit, *uxorem ducere, et quænam lex hoc coercet? quis uxorem non ducens jus violat? quis ad id unquam coactus est? quis pœnas dedit cœlibis vitæ, aut nunc, aut antehac, aut apud nos, aut apud finitimos?* Hoc ad jus Romanum non pertinet.

2 Ubi solitarium patrem vocat) Solitarium patrem ἔρημον Græci vocant. Isocrates in Æginet. ad fin. τοῖς ἐρήμοις τῶν ἀνθρώπων, δυστυχεστάτων οὖτος ἐστιν ὁ νόμος. P. Faber ad tit. Ulpiani 13. *de cœlibe, orbo, et solitario patre.*

Addo: Dositheus libro tertio de Grammatica, in sententia quæ incipit ab his verbis, ἐν τοσούτῳ καὶ φοβοῦμαι· μή τι παρὰ τὸ καθῆκον ποιήσουσιν. καὶ ἔρημον με καταλείψουσιν. Dositheus: *Timeo ne quid extra ordinem faciant, et miseram me relinquant.* Fortasse legendum, *eremum.* Josephus. 6. ἀρχαιολογ. φίλων καὶ συγγενῶν ἔρημον. Rufinus Aquilejensis ita vertit: *ab amicis et cognatis propriis desolatam.*

3 Τηλύγετον) Utitur Homerus Il. 3. versu 175 παῖδά τε τηλυγέτην. Etymologicum M. τηλυγέτην, καταχρηστικῶς ἀγαπητήν, μονογενῆ.

4 Ut Aquila loquitur) Psalmo 21. 22. τὴν μονογενῆ μου. Aquila: μοναχήν Psal. 23. 18. ὅτι μονογενής. Aq. μοναχός. Ps. 24. 21. τὴν μονογενῆ μου. Aquila: μοναχήν.

5 Tertull.) Apologetici cap. 4. V. Rigalt. ib.

6 Lege illusa per tac. fideic.) B. Hier. ad Nepotianum: *Per fideicommissa legibus illudimus.*

7 At præter decimam matrimonii) Ex Ulpiano d. tit. de decim. et tit. seq.

8 Post nominalia) Septimo vel octavo die a Nativitate nomina imponebant Græci, nec multo aliter Latini. Isaacus Casaubonus ad Capitolinum in M. Antonino, et in Clodio Albino: Septimo autem die, inquit, suis liberis nomina plerique imponebant Græci, Latinique. Adde Josephum Scaligerum Ausonianar. lect. 11. 22. Claudius Salmasius ad Capitolinum: Nomen et prænomen, inquit, et cognomen imponebantur simul in ipsis Nominalibus. Casaubonus, autem scribit, Nominalibus non fuisse imposita cognomina; sed postea ex occasione captatum omnem, aut deinde, ad Svetonii Aug. cap. 7. Dissentit a Casaubono, et Scaligero Cujacius, qui nono die nomen impositum putat: puellis enim octavo, pueris nono imponebantur nomina, Festus in V. lustrici: vide ibidem Scaligerum.

## TIT. LVIII. *De jure liberorum.*

Quam apte cohæreat hic titulus superiori ex eo apparet, quod *l. 1.* sit portio *l. ult.* tituli superioris, ut probant inscriptiones, et subscriptiones, et quod ex lege Papia, de qua in *d. l. ult.* olim vir et uxor inter se solidum capere poterant, si unum filium superstitem habebant vel si eum puberem amisissent, quoniam satis erat eum educasse usque ad pubertatem, et cetera quæ Ulpianus exequitur *tit.* 16. Item solidum inter se capere poterant qui neque haberent, neque amisissent liberos, si oblatis precibus jus liberorum a principe impetrassent, tot scilicet liberorum quot sufficiunt obtinendæ capacitati assis, et hæc impetratio etiam dabat matribus jus succedendi filio ab intestato ex Senatusconsulto Tertylliano, *l. 7. Cod. Theod. de leg. hær. l. 8. Cod. Theod. de bo. pros. l. 9. Cod. Theod. de infir. his quæ sub. Tyr.* et *Nov.* Valentiniani *de testam.* At *l. 1* jus liberorum 1 concedit ultro et generaliter omnibus etiam non petentibus, ut solidi capaces sint conjuges inter se, et *l. 2.* ut matres succedant 2 filio ex Senatusconsulto Tertylliano.

### LVIII. Enarratio.

1 At l. 1.) De hoc jure liberorum vide Cujac. ad Ulp. *d. tit.* 16. et ad Paul. 4. *Sent. tit.* 9.

2 Ut matres succedant) Etsi non ter enixa fuerit, vel quater. Quid enim peccavit si non plures, sed paucos peperit? ut ait Justin. in *Instit. de Senatuscons. Tertull.* ut apud Philonem in tertio de vita Mos. εἰ μὴ ἄρα ἐν ἁμαρτίᾳ θετέον τὸ γενέσθαι ἄρρενος ἀμοιρῆσαι. *nisi forte parentis vitio dandum sit quod caruit mascula sobole,* quod Justinianus constituit respiciens ad naturam, et puerperium, et periculum, et sæpe mortem ex hoc casu matribus illatam, ut idem Justin. ait, in *Instit. de Sena. Tertull.* χαλεπὸς γάρ, καὶ βαρεῖα λίαν ἡ κακοπάθεια τῆς γυναικός, ὅταν τίκτει: *acerbus enim, et valde gravis est labor mulieris cum parit,* Scoliastes Oppiani V. ad Instit. lib 3. cap. 3.

# CODICIS JUSTINIANI

## LIBER NONUS

### TIT. I. *Qui accusare non possunt.*

Post civiles actiones dantur criminales, quæ propriè accusationes [1] dicuntur. Ut vero lib. 6. sup. Digestorum 38. prius egit de his qui testamenta facere non possunt, quam de testamentis ipsis, ita hoc libro primum agit de his qui accusare non possunt, deinde de accusationibus: qui non est quidem ille ordo docendi secundum quem prius de re quam de circumstantiis dicendum est; sed est ordo respondendi de jure, et in foro exercendorum judiciorum, ut prius quæratur de personis [2], quam de regulis et solemnitatibus juris, *l. 4 D. qui test. fac. poss. l. Quidam. D. de jur. cod.* Et hoc vero in hoc titulo ostenditur accusare non posse, primum qui in reatu sunt, qui neque alium quemquam, nisi suam [3] vel suorum injuriam persequantur, neque accusatorem suum eo crimine, cujus relatione [4] neque relevantur ipsi, neque onerant et pœnæ subjiciunt accusatorem suum, accusare possunt. Item alio [5] quam pupilli vel adolescentis nomine, neminem accusare posse, sed suo tantum de professo, et comminus [6]. Item accusare eum non posse, qui non edidit libellum [7] inscriptionis quod est accusatori periculum calumniæ [8], ut judici [9] libellus ex quo sententiam recitet, periculum famæ et existimationis. Item qui post inscriptionem non satisdedit [10] se perseveraturum in crimine usque ad sententiam. Inscriptionem et delationem accusationis et litis contestatione et vocatione in jus [11] esse priorem. Mulierem quoque [12] et militem [13] accusare non posse, nisi suam suorumve injuriam persequatur, quo casu mulier ex S. C. sine inscriptione admittitur propter fragilitatem temeritatemque naturæ, miles non nisi cum inscriptione. Item qui ab accusatione [14] destitit, et alium fere quemcumque infamem accusare non posse, nisi suam suorumve injuriam persequatur. Familiares [15] liberos, servos [16], dominum suum criminaliter accusare non posse, nec si suam injuriam persequantur. Eum qui duos [17] reos delatos habet, tertium deferre et accusare non posse, nisi propriæ injuriæ causa. Fratrem a fratre graviori crimine [18] accusari non posse, nisi alter alterius vitæ fecisse dicatur insidias.

#### I. ENARRATIO.

1 Quæ propriè accusationes dic.) Accusationes propriæ dicuntur in publicis judiciis, et accusatores publici criminis delatores, ut etiam notant Græci ad legem 1. tit. 44. lib. 9.

2 Ut prius quæratur de person.) S. Hilarius in libro advers. Arrianos, vel Auxentium Mediolanensem: *Quibus rebus permotus, audiri nos a Quæstore et Magistro præcepit considentibus una nobiscum Episcopis fere decem: primumque, ut in foro solet, de persona calumniatus est, damnatum quondam me a Saturnino, audiri ut Episcopum non oportere.* Et in Epistola Auxentii ad Valentinianum et Valentem Impp. quæ sequitur: *Jussit vero pietas vestra cognoscere de his viros laudabiles Quæstorem et Magistrum, et sicut prædixi, non eos personam habere accusatorum, aut judicare, qui semel depositi sunt.*

3 Nisi suam, vel suorum) *L.* 19.

4 Cujus relatione) Si extraneus quem maritus reum fecit adulterii, postquam in reos relatus est, objiciat marito lenocinium, non audietur: quia neque opposita exceptione, lenocinii relevat se neque onerat accusatorem, *l. 2. §. Qui hoc dicit,* et *§. Extraneus. D. ad l. Jul. de adult.* Sed si uxor quam maritus ream fecit adulterii, dicat se peccasse lenocinio mariti, recte opponitur exceptio lenocinii: quia licet objectio hic uxorem non relevat, tamen maritum onerat, et pœnæ subjicit, *d. l. 2. §. Si publico.* Cujac. Obs. lib. 20. 7.

5 Item alio quam pupilli) *L.* 2. in qua Cujac. legit. *pupilli nomine,* ad Paulum 5. *Sent. tit.* 12. §. 4. et bene. Codex tamen Menagii vulgatam retinet.

6 Comminus) id est, συστάδην, ἤτοι παρουσίᾳ ἑκατέρου μέρους· *cognitionaliter, sive præsente utraque parte.* Græci ad *leg.* 19.

7. Qui non edidit libellum) *l. 3. hoc tit.* Libellorum inscriptionis conceptio talis est: Consul et dies etc. *l. 3. D. de accus. et inscription.* Lucianus, δίκη φωνηέντων ἐπὶ ἄρχοντος Ἀριστάρχου φαληρέως. Πυανεψιῶνος ἑβδόμῃ, etc.

8 Periculum calumniæ) *L.* 15.

9 Ut judici) Vide Cujac. ad tit. 44. lib. 7.

10 Non satisdedit se perseveraturum) *D. l. 3.* et *l. Si cui. 7. §. 1. D. de accusation.*

11 Vocatione in jus esse priorem) Cujac. ad *d. l.* 3.

12 Mulierem quoque) *L.* 5. et 12.

13 Et militem) *l.* 8. et 10. in qua Gordianus rescribit, *Maculosus miles.* Sic ibi habent libri veteres. Quoniam autem in *l. 4. sup. de hæreticis,* dicitur, Manichæos a quolibet accusari posse; Theodorus ad *leg. 15. hoc tit.* scribit, videndum, num infamis, et mulier, et miles eos possint accusare.

14 Item qui ab accusatione destitit.) Qui destitit, amplius accusare non potest, *l. 2. D. ad Senat. Turp.* A. ut recte Græci: οὐ δύναται παραιτησάμενος κατηγορεῖν τινος· *de cetero quemquam accusare non potest.*

15 Familiares) *L.* 17. et 20. Familiares sunt, qui in domo nostra versantur, et agunt. Basilica: ὁ διάγων ἐν τῷ οἴκῳ. Glossæ: οἰκεῖος, *domesticus, familiaris.* Interdum tamen familiares accipiuntur pro servis. Ammianus libro decimonono, *Familiarem suum perquam fidum dimisit.*

16 Libertos, servos) *L. 8. D. de accus. l. pen.* et *ult. hoc tit.* M. Tull. pro Dejotaro. *De servis in dominum ne tormentis quidem quæri licet.* Cujus tamen Caligula servos ad dominorum accusationem impellere tentavit quorumcumque criminum reos eos agere vellent, Josephus lib. 19. ἀρχαιολ. cap. 1.

17 Eum qui duos) *L. 16. hoc t.*

18 Graviori crimine) *L.* 13. 14. et 18. si magnum et capitale crimen sit, frater exilii pœna plectitur, *d. l.* 13 ἐξορίᾳ ὑπόκειται, *relegatur,* Basilica.

### TIT. II. *De accusationibus et inscriptionibus.*

A personis transit ad rem ipsam, id est, ad accusationes [1] et inscriptiones. Inscriptiones [2] quæ et delationes [3], denunciationes, querelæ, testationes accusationum præcedunt, accusationes sequuntur. Quod ratio exigendæ inscriptionis demonstrat in *l. 5. Cod. Th. eod.* in qua supremam actionem, accusationem vocat, et *l. 3. s. t. l. pen. hoc tit. l. 7. D. eod. l. 2. inf. ut intra. cer. tem.* At in hoc tit. prius dantur leges de accusationibus quam de inscriptionibus. Nam de inscriptionibus, sunt *l. 13. § pen.* et *ult.* et de eis quoque est nonnihil in *l. 8.* ut vel ex libello fiant vel apud acta deponantur. Cæteræ sunt de accusationibus publicorum judiciorum itemque extraordinariorum et de termino moto, cujus criminis executio extraordinaria est *l. 1.* et de vendito vel empto [4] eventu sententiæ *l. 10.* vel sunt de notoriis [5] et relationibus apparitorum præsidis provinciæ, vel aliarum publicarum personarum, quæ etsi accusationes non sint propriè, nec exigant apparitoris inscriptionem, tamen accusationibus proximæ sunt, quia non minus subit periculum calumniæ qui ex eis denuntiat crimine, quam qui defert ex inscriptionibus, *l. 7.* et 14.

#### II. ENARRATIO.

1 Ad accusationes) *Judicis non est sine accusatore damnare quia et Dominus Judam cum fur esset, sciebat: sed quia non est accusatus minime objecit.* Accusatio definitur ab Aristotel. in Rhetorica ad Alexandrum ἁμαρτημάτων καὶ ἀδικημάτων ἐξάγγελσις.

2 Inscriptiones) Recte Cujac. ad *l. 3. t. sup.* in recitat. Libello, inquit, inscriptionis is qui crimen intendit subscribere debet sua vel alterius manu si literas nesciat ut ait *lex tertia, D. de accusat.* quo fit ut bene professionem modo inscriptionem nominemus, modo subscriptionem. M. Tull. de invent. 2. *Cum venefici cujusdam nomen esset delatum, et quia parricidii causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum.* Vide Heraldum adversus Salmasii Observat. ad jus Atticum libro 7. 16 ubi in *l. 3. inf. tit.* 20. legendum monet, *in crimen* recta, ut in veteri Codice Menagii, non in crimine: ut vulgo. Subscribit autem accusator, *passurus similem non victo criminis pœnam,* ut ait Guntherus Ligurini 7. *ne quis facile calumnias adfigat insontibus,* ut Marcellinus. Eunapius in Juliano: ἀλλ' ὁ ἀνθύπατος ὑπολαβὼν, ἀλλ' οὐ τοῦτό γε, εἶπε, Ῥωμαῖοι θαυμάζουσιν· ἀλλ' ὁ τὴν

πρώτην εἰπὼν κατηγορίαν, κινδυνεύεται περὶ τῆς δευτέρας· *At proconsul subjiciens: Istud, inquit, Romanis non probatur: quin is qui prior accusat de secunda accusatione periclitetur*. Prætermittendum non est Salmasium pertinaciter negare, inscribere et subscribere in crimen rem eandem esse: Speciminis Confut. Animadversion. Heraldi cap. 21. Apulejus in Apologia sub initium: *Pontianum fratris sui filium quem paulo prius occisum a me clamitarat postquam ad subscribendum compellitur, illico oblitus est de morte cognati adolescentis.*

3 Delationes) Cornelius Tacitus Ann. 2. cap. 27. *Libro Drusus defertur moliri res novas;* et Ann. 3. c. 22. *Defertur simulavisse partum.* Deferre nomen Ciceroni pro Cœlio, et pro Roscio. Glossæ Græco Lat. κατηγορῶ *accuso, crimino, defero nomen.*

4 Et de vendito vel empto) Uterque crimen contrahit venditor et emptor. Cujac. in recitat. scribit Græcos interpretes non intellexisse legem 10. hoc titulo: putant enim ex hac lege mandatorem perinde puniri, atque homicidam quod licet verum sit *l. 5. hoc tit.* Paul. *Sentent. lib.* 5. 23. vide epistolam Romani cleri ad Cyprianum, quæ 31. est inter ejus epistolas; Non tamen ex *d.* l. 10. id elici potest

5 Vel sunt de notoriis) Hoc tantum monemus, in codice Menagii legi *notaria*, et tamen superscriptam litteram o, et numero multitudinis notoria dicunt auctores nostri. Sic etiam Apulejus 7. Metamorph. *Falsa de me notoria pertulerat:* ita enim legitur in codice Oxoniensi et alio MS. Pricæo teste cum vulgo legatur, *falsam de me notoriam pert.* De notoriis vide Cujac. Obs. lib. 1. 33. et lib. 3. 3.

## TIT. III. *De exhibendis vel trasmittendis reis.*

*Vide tit. 3. eod. libro.*

Post inscriptionem delatoris, sequitur, ut judicio reus exhibeatur, quo accusari et lis cum eo contestari possit. Quamobrem si peregre comprehensus sit, præmisso libello inscriptionis ad suum forum cum delatore trasmittendus est ut ibi exhibeatur et accusetur. Priorem esse inscriptionem exhibitione ostendit l. 2. *hujus tituli.* Exhibitionem autem accusationa solemni, et litis contestationem esse priorem argumentum est, quod absens non accusatur 1, et quod ad exhibendum cum domino agit qui servum accusaturus est, l. 2. *sup. ad exhib.* Non fit autem exhibitio rei sine speciali præcepto a judicis *l. 3. hoc titulo,* quoniam apparitoris hac in re solius nulla potestas est. Denique exhibendus est reus, quem judex sisti, produci, exhiberi jubet commotus certis indiciis, *l. 7. inf. ad l. Cor. de fal.* transmittendus, quem ad se transmitti jubet, misso plerumque aliquo ex officio suo ad deducendum et exhibendum eum, ut l. 2. vel literis ad collegam scriptis, ut in *l. Solent. D. de custod. reor.* dicitur præsides provinciarum in quibus delictum commissum est, solere scribere ad collegas suos (omnes præsides provinciarum invicem collegæ sunt) ubi rei agere dicuntur, et desiderare ut ad se reos transmittant cum prosecutoribus, vel cum prosecutione idonea, ut ait *l. 7. inf. de def. civ.* Ultro etiam præsides nonnunquam reos remittunt ad proprium forum, veluti ad præsidem alterius provinciæ in qua crimen admiserunt, *l. Si cui. §. ult. D. de accus.* vel unde ii homines 3 sunt, *l. Non dubium. D. de cust. reor.* Vel militem, qui in provincia crimen admisit, ad magistrum militum, si hoc personæ vel criminis qualitas exigere videatur, *l. 1. hoc tit.*

### III. Enarratio.

1 Absens non accusatur) Absens capitali crimine accusari non potest, l. 5. *hoc. tit.* neque damnari, *l. Absentem.* 5. *D. de pœn.* Paulus v. *Sent. tit.* 5. §. *penul.* Theodoretus epist. XCVIII. μὴ ἀπόντας κατηγορείτω, ἀλλὰ παρόντας ἐξελεγχέτω, τοῦτο γὰρ καὶ τοῖς θείοις νόμοις, καὶ τοῖς ἀνθρωπίνοις δοκεῖ: *absentes, ne accuset, sed præsentes coarguat: hoc enim et divinis legibus cautum est, et humanis.* V. D. Chrysostom. to. 4. p. 683. editionis Græco Lat. Boetius de consolatione Philosophiæ prosa 4. *Si inflammare sacras ædes voluisse, si sacerdotes impio jugulare gladio: Si bonis omnibus necem struxisse diceremur, præsentem tamen sententia, confessum convictumve punisset. Nunc quingentis fere passuum millibus procul moti, atque indefensi, ob studium propensius in Senatum morti proscriptionique damnamur.* Sed absens adnotatur inter reos, *d. l. 6.* Post litem tamen contestatam, qui per contumaciam abest, condemnari potest, ut notant Græci ad *d. leg.* 6. nisi quis ejus absentiam excusat: absens enim per procuratorem defendi potest, *l. 3. hoc titulo.* non aliud dicente procuratore, quam justam esse causam propter quam abest, ut Græci ibid. et Fulgosius hæic: qui etiam legem *Servum.* 33. §. *Publice. D. de procurat.* post Joannem ita accipit, ut quilibet justas absentiæ caussas allegare possit.

2 Sine speciali præcepto judicis) Πολλάκις γὰρ εὑρίσκομεν ὅτι ταξεῶται ἔρχονται λαβόμενοι τινὰ ἐκτὸς ἐγγράφων παραστῆναι. *nam sæpe videmus officiales, qui volunt reos scripto exhibere,* ut ajunt Græci ad *d. leg.* 3.

3 Vel unde ii homines sunt) Theophylectus in Lucæ caput 23 scribit, Pilatum secundum legem Romanam Dominum nostrum velut Galilæum remisisse ad Herodem Galilææ præsidem: Ῥωμαϊκῷ νόμῳ ἑπόμενος ὁ Πιλᾶτος πέμπει τὸν κύριον πρὸς Ἡρώδην, τῷ κελεύοντι, ἕκαστον παρὰ τοῦ ἄρχοντος τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ κρίνεσθαι, διὸ καὶ ὡς Γαλιλαῖον τὸν Ἰησοῦν πέμπει τῷ τῆς Γαλιλαίας ἄρχοντι.

## TIT. IV. *De custodia reorum.*

*Vide d. tit.* 3.

Titulus est de custodia reorum, qui rei postulati, et judicio exhibiti sunt, nec tamen de qualibet custodia, sed de carcere tantum vinculisque publicis, quæ est summa et diligens omnium maxima custodia, *l. 5. §. Ejus. D. de in. rep.* Alia est custodia officii 1, *l. 1. inf. ad S. C. Turpil. l. 3. inf. de abolit. l. 1. sup. tit. prox.* conjuncta l. 2. *C. Th. eod.* quæ non est reo impedimento comparanti se intra XXX. diem 2 justa beneficium *l. 2. tituli superioris,* et *l. ult. C. Th. eod.* adsistendum judicio competenti Alia est custodia militum 3, vel servorum publicorum civitatis, ut in epist. Plinii 4 de custodiis ad Trajanum, vel lictorum 5 vel mancipum 6 carceris. Aliquando etiam rei fidejussoribus committuntur, vel etiam sibi ipsi .i. fidei et religioni suæ, maxime pro innocentia sua l. 1. *D. eod.* ut puta si manifesta et jure prodita suppetant argumenta, ut præsumptiones innocentiæ, sicut e contrario si præsumptio adversus reum faciat, carcere potius eum cohiberi, et celari placet, l. *ult. hoc tit.* ac similiter carcere et vinculis continetur qui graviorum criminum reus est, *l. 1. hoc tit.* l. 3. *D. eod.* vel qui convictus 7 aut confessus atque adeo diligentius 8 observandus est, l. 2. *sup. titul. prox.* l. 2. *hoc tit.* l. 5. *D. eod.* l. 4. §. *pen. D. ad l. Jul ma.* vel servus qui a domino indefensus relinquitur ex lege Julia, *l. 2. D. eod.* quibus tamen omnibus casibus etiam opus est speciali præcepto judicis, *l. ult. hoc tit.*

### IV. Enarratio.

1 Alia est custodia officii) τῆς τάξεως, apparitionis. Divus Augustinus tract. XLIX. in Joannem: *Alios jubentur custodire lictores: alios humanum et mite officium atque civile. Alii traduntur optionibus. Alii mittuntur in carcerem* et epistola CLXII. *Reliquos ab officialibus custoditos*

2 Se intra 30. diem) Divus Augustinus in epistola 229. ad Florentinum: *Omnis potestas sub imperio constituta imperatoris sui legibus servit. Quamvis ergo jam per fratrem, et compresbyterum meum Cælestinum miserim legem, quam quidem et antequam mitterem, ignorare utique non deberes, qua concessum est eis qui præcipiuntur ab aliqua potestate judiciis exhiberi, ut ad gesta municipalia perducantur, atque illic interrogentur, utrum velint triginta dies in ea civitate ubi tenentur, agere sub moderata custodia, ad parandos sibi fructus, vel rem suam, sicut necesse fuerit ordinandum.* Idem repetit epistola sequenti et 230. Intelligit autem *l. ult. Cod. Theod. eodem.*

3 Alia est custodia militum) *l. Sed etsi quis.* 4. *D. si quis caution. l. 5. quibus ex causis maj.*

4 Ut in epist. Plinii) Epistola 30. libri 10.

5 Vel lictorum) Qui et virgarii dicti. Glossæ: ῥαβδοῦχος, *lictor, virgarius,* et statores, vel stratores, ut in codice Menagii, *l. 1.* vide Cujacium lib. 12. tit. 24.

6 Vel mancipum carceris) Carceri præpositorum, *l. 8. D. eod.* qui et claviculari. Passio SS. XL. martyrum, *Jussit cuidam Aglaico claviculario, renelatis eorum nexibus, diligenter eam custodiri.* Eulogius Cordubensibus. Memorialis sanctorum libro 2. *cap. 2. de quodam eunuco vocabulo Nazar claviculario.* Martyrologium Hrabani mense Martio: *In cujus locum clavicularius, qui sanctos martyres custodiebat, credens Christo substitutus est.* Iidem carcerarii dicti. Epist. Synodica concilii Alexandrini: *ubi speculator apparebat, et commentariensis sive carcerarius pro diaconis ecclesiæ adventantes introducebat:* vide Cujacium ad tit. *C. de excusat. artific. l. 1.* Cujacius ad l. *unic. inf. de pistoribus.* Mancipem carceris Prudentius dixit pro Commentariensi, Peristeph. hymno. 11.

*Tunc ipse manceps carceris.*
*Et vinculorum janitor.*

7 Vel qui convictus aut confessus) Cujacius hæic scribit, ut quis damnetur sufficere, vel ut convincatur, vel ut confiteatur, ex *l. Qui sententiam.* 15 *inf. de pæn.* et quod quædam nationes observant, ut nec convictus quidem damnetur, nisi confiteatur, jus nostrum non admittere: de confesso aut convicto vide locum Boetii sup. tit. 3.

8 Dilig. observ.) Vide Cujac. observat. XIV. 34.

## TIT. V. *De privatis carceribus inhibendis.*

Custodiæ nomine titulo superiore intelligitur tantum publica custodia, ut l. *Vinculorum, D. de re. mil.* quia, ut hic titulus ostendit, privata illic ta est, et tanquam læsæ majestatis rei puniuntur privati homines, qui se pro magistratu gerentes, privati carceris custodiam exercuerint, simul ac judices, et principes apparitionis judicum qui hæc crimina dissimulaverint. Pœna in *l. 1.* definitur esse ultimum supplicium et in l. 2. Justinianus mitiorem pœnam statuit, infamiæ scilicet et periculi litis propter quam adversarium privato carcere 1 cohibuerit, et ut pœnam carceris publici tot diebus sustineat quod privatum exercuerit. Constitutio est Græca ad Menam PP. cujus sententia in Bas. 6 bis verbis expressa est. Ἡ διάταξις κελεύει μὴ γίνεσθαι ἰδιωτικὰς φυλακάς· τοὺς δὲ τοῦτο πράττοντας ὑποκεῖσθαι καὶ ἐπιτιμίᾳ, καὶ διάγειν ἐν τῇ δημοσίᾳ φρουρᾷ τοσαύτας ἡμέρας ὅσας δήποτ' ἂν γέγονεν ὁ ἐγκλεισθεὶς ἐν τῇ γενομένῃ παρ' αὐτῶν φυλακῇ, ὁ ποίας ἂν εἴησαν τύχης, ἢ ἀξίας, ἐκπίπτειν δὲ καὶ τῆς δίκης τῆς ἁρμοζούσης αὐτοῖς κατὰ τῶν ἐγκλεισθέντων προνοίᾳ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ ἄρχοντος: εἰ δὲ ῥᾳθυμήσει ὁ ἄρχων, ὑφίσταται κίνδυνον καὶ περὶ τὴν σωτηρίαν. *Constitutio jubet privatas custodias non fieri, et eos qui fecerint, pœnæ subjici, et tot dies manere in publico carcere, quot fuerit quis in privato ab eis inclusus, cujuscumque sint conditionis, vel dignitatis: ammittere etiam eos causam quam habent adversus inclusos providentia Episcopi et Præsidis. Quod si neglexerit Præses, et bonorum et salutis periculum sustinebit.*

### V. Enarratio.

1 Privato carcere cohibuerit) Vestigia privati carceris extant apud Beatum Gregorium epist. XCIV. libri 11.
2 In Basilicis) Libro 60. tit. 55. vide Collectionem Constitutionum Ecclesiasticarum, quæ Theodoro Balsamoni tribuitur in scriptis codicibus in Paratitlis ad tit. 4. libri 1.

## TIT. VI. *Si reus vel accusator mortuus fuerit.*

Ex hoc titulo intelligimus morte accusatoris accusationem extingui *l. ult.* non crimen, *l. 3. §. ult. D. de accus. l. Sed si maritus. D. qui et a quib. man. l. pen. C. de pub. jud.* At morte rei 1 extingui crimen, vel mortalitate, ut loquitur *l. ult. D. ad leg. Jul. ma.* quia non qualibet morte, non morte sibi adscita 2 in reatu capitali 3, *l. pen. hoc t.* ut in reatu Libonis apud Cornel. Tacitum lib. 2. Mortalitas mors est communis et naturalis. Verum Constitutione Divi Marci excipitur crimen perduellionis, *l. pen.* et *l. ult. inf. ad l. Jul. ma. l. ult. D. eod. t. 4. sup. de hæret. l. 1. in fi. D. de req. vel abs. dam.* quod morte non extinguitur. Et alia quoque crimina occidunt 4 cum persona rei defuncti tantum, non in correorum, *l. 1.* et in rei principalis defuncti persona, ut puta qui instrumentum falsum fecit, non ejus 5 qui postea sciens eodem instrumento utitur, *leg. 4.* An etiam post condemnationem pendente appellatione morte rei prorsus extinguatur aliorum criminum causa, quæstio est *l. ult.* 6 jam profligata lib. 7. tit. 66.

### VI. Enarratio.

1 At morte rei extingui) Symmachus epist. lib. 10. 47. *Nam quemodo clementia vestra vim veteris communationis in mortuum tetendisset, cum gravium etiam noxarum pœna fine vitæ solvatur?*
2 Morte sibi adscita) Nam bona ejus hæredi auferuntur, et confiscantur, ut hæc notant Græci ex *l. 3. D. de bon. eor. qui ante sentent. mort. sibi consciv.*
3 In reatu capitali) *d. l. 3.*
4 Occidunt cum persona) Crimina occidunt cum personis, ut ait lex 1. *C. Theod. de liber. cau.* Extinguuntur. Plautus in Aulularia act. 4. sc. 9. *Perii, interii, occidi:* et in Truculent. act. 11. sc. 5. *Unius ne occidat morte pueri.*
5 Non ejus qui postea sciens) Græcus interpres notat constitutionem non loqui de sciente, idque mirum ξένον, esse ait: utique enim intelligenda est de eo, qui sciens prudens falso instrumento utitur.
6 Legis ult.) Cujacius hic distinguit, an specialiter bona sententia publicata sint, an tacite, et auctores Basil. lib. 60. t. 56. cap. 4.

## TIT. VII. *Si quis Imperatori maledixerit.*

Jam a tit. V. cœpit agere de crimine læsæ majest. ad quod nec male dicam etiam respicere t. 6. propterea quod ab ejus definitione excipitur crimen perduellionis quod summum est, crimen læsæ majest. Sed quia et ex aliis quamplurimis causis crimen majest. committitur et vel dicto, vel facto, de eo quod dicto agitur in h. t. de quo etsi aliquando fuerit judicium 1 majestatis, tamen ex Constit. hujus tit. nullum judicium 2, nullave pœna temere constituitur, inconsulto principe. Ubi remittendum Græcis recte est condonandum, non remittendum ad principem, ut ipse de eo statuat, etiamsi ab injuria processerit, quia nec bonus princeps, ut Titius dicebat 3, injuria adfici potest.

### VII. Enarratio.

1 De quo etsi aliquando fuerit judicium maj.) Arnobius 4. adversus Gent. *Majestatis sunt apud vos rei, qui de vestris sequius obmurmuraverint aliquid Regibus.* Cyrillus Alexandrinus in epistola ad quosdam Clericos CP. exstat autem in concilii Ephesini parte 2. act. 1. εἰ γὰρ καὶ ὁ μίαν ἀφιέναι δύσφημον φωνὴν τολμήσας, καὶ κατὰ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ φιλοχρίστων ἡμῶν βασιλέων δικαίως ὑπομένει τὰς ἐκ τῶν νόμων ἀγανακτήσεις, etc. *Etenim si ille, qui vel unicam infamem vocem contra piissimos Christianissimosque Imperatores depromere ausus fuerit, merito legum indignationem non evadit.* De eo qui Principi maledixerit, vide Cod. LL. Wisigothorum libro 2. cap. 8. Prudenter igitur Gregorius Thaumaturgos in Metaphrasi in Ecclesiast. cap. 10. βασιλεῖ δὲ καὶ ἄρχουσιν ἢ δυνάσταις ὑπακούειν προσήκει, καὶ οὐκ ἀπεχθάνεσθαι, οὐδ' ὅλως λυπηρόν τι εἰς αὐτοὺς ῥῆμα ἀπορρίπτειν· δέον γὰρ μὴ καὶ τὸ κατὰ μόνας εἰρημένον, εἰς φανερόν πως ἔλθῃ, τῷ γὰρ μόνῳ καὶ πλουσίῳ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ, ἄγγελοι ὀξεῖς καὶ ὑπόπτεροι ἅπαντα διακομίζουσι, πνευματικὴν ὁμοῦ καὶ λογικὴν τελοῦντες ὑπηρεσίαν: *Regi autem et præfectis, aut proceribus audientes esse convenit, ne non ipsis in offensam venire, nec molestum ullum verbum in eos projicere: periculum enim est, ne id etiam quod occulte ac remotis arbitris dictum fuerit, in lucem forte veniat. Etenim soli et diviti et magno regi nuncii celeres et pennati omnia perferunt spirituali simul et rationali ministerio fungentes.* Vide Tertullianum de pallio cap. 4. Sed et qui tempora incusat, tacite et ipsum Principem incusare creditur, *l. ult. hoc t. ut solemus dicere tempora prava, et non prava a rebus, quæ in iis accidunt, aut ab hominibus,* ut ait Theophylactus in posteriorem ad Timotheum c. 3. Græca si malis hæc sunt, ἡμεῖς ἐν τῇ συνηθείᾳ οὕτω λέγομεν καιροὺς πονηροὺς καὶ οὐ πονηροὺς ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς συμβαινόντων, ἢ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. Theodoretus in epistolam Pauli ad Galatas cap. 1. οὐ τοίνυν φύσει πονηρὸς ὁ παρὼν αἰών, ἀλλ' ἐν αὐτῷ παρά τινων πονηρὰ τολμᾶται. *Præsens itaque seculum non est natura malum, sed in eo nonnulli improbe versantur.* D. Hieronymus in eandem epistolam: *Seculum, quod est spatium temporum, non per semetipsum aut bonum aut malum est: sed per illos qui in illo sunt, aut bonum appellatur, aut malum.*
2 Nullum judicium) Jam ergo non verba punienda sunt, aut linguæ temeritas: Quoniam si id ex levitate processerit, contemnendum est: si ex insania, miseratione dignissimum, si ab injuria, remittendum, ut est in lege septima hoc titulo. Basilica, συγχωρητέον *condonandum:* eamque interpretationem sequitur Scholiastes Harmenopuli in Epitom. SS. canon. t. 2. recte: et ita Fulgosius. Glossæ, Azo, Joannes Faber, et alii, remittendum ad Principem, male.
3 Ut Titius dicebat) Græca verba Dionis adscripsit et recitat Cujac. ad hunc titulum. Bonus igitur Princeps, aut dissimulat, aut obliviscitur. Cyrillus Alexandrinus in Apologia ad Theodosium Imperatorem: πρέπει γὰρ ὡς ἔφην, κατὰ μίμησιν ὡς πρὸς θεὸν καὶ τῷ ὑμετέρῳ κράτει τὸ ἀμνησίκακον: *Decet hoc majestas vestra ex divina imitatione, ut offensorum obliviscatur.* Vide ejusdem epistolam 20. ad Comarium et Potamonem. Q. Curtius lib. 8. cap. 8. *Citius utinam non coegisset me sibi irasci: cujus temerariam linguam probra dicentem mihi et vobis diutius tuli, quam ille eadem me dicentem tulisset.* Hebræorum moribus qui regi familiæ Davidicæ maledixisset, mortis reus erat, ut observat Seldenus de successione. ad LL. Hebræorum cap. 25.

## TIT. VIII. *Ad legem Juliam majestatis.*

*Vide tit. 4. lib. 48. D.*

In hoc tit. et ex aliis causis ostenditur, bonos principes non admittere quæstionem læsæ majestatis, puta quod per imprudentiam 1 judex pronunciaverit contra Constitutiones principis, *l. 1.* vel quod inconsulte 2 quis perjurio violaverit principis nomen, *l. 2.* vel ex aliis causis levioribus 3. Et cetera omnia sunt de crimine perduellionis 4, quod et rebellionis 5, et impietatis 6, et sacrilegii 7 dicitur, crimen summum 8 et maximum, *l. 7. Cod. Theod. de ind. cr.* in quo hæc singularia recepta sunt, ut morte nocentium non extinguatur, ut alienationes, vel manumissiones, vel emancipationes factæ a nocentibus non valeant, si memoria eorum damnata sit post mortem, ut eleganter *l. 2. Cod. Theod. ne præt. cr. ma. ser. etc.* In hoc crimine etiam in servis honestatem proditionem esse. Nam et hoc facinus tendere in dominos, dominos rerum 9 scilicet, ut *l. 3. sup. de epis. aud.* pro dominio igitur rerum in dominum ut *l. 13. inf. de quæst. l. 17. §. pen. D. eod.* Item ut damnati ex hac causa non lugeantur, *l. Liberorum. §. Non solent. D. de his, qui not. inf.* Ut non petantur sepeliendi 10, *l. 1. D. de cad. pun.* at ut eo crimine omnes omnino qui postulantur si convicti sint manifestis indiciis quive accusant si reos non convicerint manifestis indiciis, ut hi quorum consilio accusationem instituerunt, torqueantur, cujuscumque ætatis, vel conditionis, vel dignitatis sint. *l. 3.* et *4. hoc tit. l. Decuriones, inf. de quæst. l. De minore. D. eod.* Chrysostomus 11 Hom. 12. ἔνθα ἂν ᾖ καθοσιώσεως ἔγκλημα, οὐδὲν ἀξίωμα οὐδὲν ὠφελεῖ. Item ut filii nocentium masculi excludantur non tantum hæreditate patris, quam fiscus 12 occupat totam, abrogato sextante, de quo *l. 8. Cod. Theod. de bon. pros.* sed etiam matris et avi et propinquorum et extraneorum, ut miseri vivant et egeni infames et intestabiles, *l. Quisquis. hoc tit. l. ult. inf. de bon. pros.* nec jus sepulchrorum habeant, *l. 1. §. Suos hæredes. D. de suis. et leg. hær.* quod et olim fuisse legibus comparatum M. Tullius 14 scribit, ut charitas filiorum amiciores parentes Reip. redderet. Nec vero quicquam est in *l. Quisquis,* quod non etiam olim obtinuerit. Filiabus tamen in bonis maternis servatur portio legitima 15. In Cod. Theod. ut habent ingratæ potius filiæ, etc. scribendum opinor, non ingratæ.

### VIII. Enarratio.

1 Quod per imprudentiam) V. ad tit. 5. libri 4. Inst.
2 Inconsulte) Tacitus Ann. 6. *inconsulte utatur,* et in ea *l. 2. hoc tit.*
3 Ex aliis causis levioribus) mali Principes etiam ex levioribus causis judicium majestatis admittebant, et per simulationem tuendæ majestatis Imperatorum multa et nefanda perpetrabantur, ut ait Marcellinus libro 16. ubi de Antonino Caracal. de quo Ælius Spartianus, *Damnati sunt,* inquit, *eo tempore, qui urinam in eo loco, in quo statuæ, aut imagines erant Principis, et qui coronas imaginibus ejus detraxerant ut alias ponerent,* quasi ipsis Principibus injuria facta esset, sicut Diis ipsis injuriam facere videtur, qui Deorum simulacra injuria adficit: ὁ τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν ὑβρίζων, αὐτοὺς ὑβρίζει τοὺς θεούς. Proclus in Hesiodum.
4 De crimine perduellionis) D. Hieronymus in Matthæum cap. 27. *Ego quidem innocentem volui liberare, sed etiam seditio oritur, et perduellionis mihi contra Cæsarem crimen impingitur,* et ipse sævi criminis reus perduellio. Glossæ: ἀντάρτης, *perduellio, rebellio.*
5 Quod et rebellionis) Ipse etiam reus rebellio, ut in Gloss. supra citatis.
6 Et impietatis) ἀσεβείας, Dio in Tiberio. Vide Procopium Gazæum ad cap. 27. Numer. pag. 424.
7 Et sacrilegii) Dio libro 44. ἢ ἔργῳ, ἢ λόγῳ αὐτὸν (de Julio Cæsare) ὑβρίσῃ ἱερόσυλός τε καὶ ἐν τῷ ἄγει ἐνέχηται. Tertullianus Apologetici cap. 35. *Verum tamen in hac quoque religione secundæ majestatis, de qua in secundum sacrilegium convenimur Christiani, non celebrando nobiscum solemnia Cæsarum,* etc. et ad Scapulam cap. 2. Coll-

*mus ergo et Imperatorem sic, quomodo et nobis licet, et ipsi expedit, ut hominem a Deo secundum, et quicquid a Deo consecutum, et solo Deo minorem.*

8 Crim. summ.) ultimum scelus, Q. Curtio libr. 6. Χαλεπώτατον πάντων ἁμαρτημάτων. Nov. 22. cap. 15.

9 Dominus rerum) Sidonius Carmin. 5.

*— — mea Gallia rerum*
*Ignoratur adhuc Domina*

Symmachus epistol. libro 10. 36. *Servi meliorem esse judicium causam quæ rerum Domino reservatur.* vide Cassiod. 1. var. 4. et lib. 12. epist. 6. 7. 11. et 13.

10 Ut non petantur sepeliendi) Nam publica animadversione percussos et insepultos ferarum vel canum aut alitum facient morsibus dissipari, ut Firmici verba usurpem e lib. 8. cap. 11. Matheseos. Sic Æschylus in Septemtheb. Πολυνείκους νεκρὸν ἔξω βάλλειν ἄθαπτον, ἁρπαγὴν κυσίν. De ceteris autem postquam leges pœnam capitis exegerunt, ultra nihil inquirunt, ut ait Chrysostomus homilia 35. in epistolam D. Pauli ad Corinthios: vide quæ diximus ad *l. de publ. jud.*

11 Chrysost.) Homilia 13. ad popul. Antiochenum.

12 Καθοσιώσει) Majestatis crimen καθοσίωσις a Græcis dicitur. Theodoretus in Danielem cap. 6. τὴν νῦν καλουμένην καθοσίωσιν πλέξαι αὐτῷ βουλόμενοι: *impietatis crimen illi impingere volentes.* Ducas historiæ Byzantinæ cap. 5. καθοσίωσιν κατ' αὐτοῦ πλάττουσι: *Crimen majestatis in illum confingunt:* vide Suidam in καθοσίωσις.

13 Quam fiscus occupat totam) Excepto crimine læsæ majestatis, liberis et parentibus damnatorum usque ad tertium gradum servabantur omnia bona, cum antea publicarentur, *l. 2. Cod. Theod. de bon. proscript.* quod jus reducitur *Nov. Justin.* 134. *cap. ult.* Itaque Mogaldum Scotorum regem 23. legem per iniquam condidisse scribit Geor. Buchananus rerum Scoticarum lib. 4. his omnino verbis. *ut damnatorum bona fisco addicerentur, nullam in partem liberis et uxoribus admissis. Eam leg. etsi omnes iniquam et inhumanam et tum intelligerent, et nunc intelligant, tamen a fisci procuratoribus, qui librum cupiditatibus lenocinantur, hac etiam ætate defenditur.* Sed veterum quoque Francorum legibus damnatorum bona publicata fuisse constat ex capitul. Caroli M. lib. 3. cap. 47.

14 M. Tullius) Epist. ad Brutum 12. 15. et 16.

15 Portio legitima) Εἰ μὴ αἰτίαν ἐξερεδατιώνος παρέσχον: *nisi causam exheredationis præbuerint.* Græcus interpres ad *d. l. Quisquis, §. 3.* Filii autem nihil accipiant, licet ingratitudinis causa non appareat, ut ait Græcus interpres ibid.

## TIT. IX. *Ad legem Juliam de adulteriis et stupro.*

*Vide tit. 3. eod. lib.*

A Crimine læsæ majestatis, quod omnium maximum est 1, transit ad crimen 2 adulterii et stupri. In adulterio 3 est vir et mulier aliena. In stupro vel vir vel mulier non est, vel est vir et mulier vacua. Dico in adulterio esse mulierem alienam, i. alii nuptam. Non dico virum alienum: Nam in viro alieno, qui fuerit cum muliere vacua, lege Julia crimen ut stuprum, non ut adulterium, vindicatur. Nec enim lex 4 permittit uxori adversus virum accusationem adulterii. Ex quo efficit *l. 1.* nec in alieno matrimonio violato mulierem publico judicio adulterii accusationem instituere posse: nimirum quia nec lecti sui 5 injuriam persequi potest. Alio judicio publico mulier suam injuriam persequi potest. Hoc judicio neque suam, neque alienam. Vindicatur adulterium in muliere alii nupta, et in adultero, qui alii nuptam corrupit, etiamsi, vulgo se præbuerit 6, agente marito, ut opinor, non agente alio. Alioquin vindicatio ex lege Julia patet omnibus, ex lege Constantini quinque personis 7, tantum, nisi junctum sit vi 8, inter quas maritus primum locum obtinet, intra 60 dies 9 utiles, intra quos nec servi mulieris 10, et viri, et parentum eorum manumitti, vel alienari possunt. Multæ vero in hunc titulum quæstiones cadunt, nec ulla lex est publicorum judiciorum, quæ a jurisconsultis vigilantius tractata sit: de jure occidendorum 11 deprehensorum, de pœna adulterii 12, de multa dotis, de præscriptionibus quæ accusantibus adulterii objici possunt, de ordine instituendæ et exercendæ accusationis, de transactione habita inter reum et accusatorem, et aliæ quædam magna ex parte jam a nobis profligatæ 20 Observ. 13.

### IX. Enarratio.

1 Omnium maximum est) Culmen criminum tenet, ceu loquitur Tertull.

2 Transit ad crimen adulterii) Quod et summum crimen est et sacrilegio non inferius. Sopater in Hermogenem δεινὸν γὰρ ἡ μοιχεία καὶ τῶν μεγίστων ἀδικημάτων, οὐκ ἔλαττον. Interpres Aphtonii: μηδὲν ἔλαττον κακὸν μοιχεία ἱεροσυλίας. ἄμφω γὰρ θείους πατοῦσι νόμους· εἰ δὲ δεῖ τ' ἀληθὲς εἰπεῖν καὶ μεῖζον, ὁ μὲν γὰρ περὶ κτήματα· ὁ δὲ περὶ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον· sic leg. Denique adulterium πρῶτον ἀδικημάτων, *primum locum inter peccata obtinet*, μέγιστον ἀδίκημα, *gravissimum peccatum*, Philo de Decalogo.

3 In adulterio est vir et mulier aliena) In adulterio est vir, si cum aliena uxore fuerit; quo casu tenetur lege Julia, Nov. 134. Sed si cum virgine aut vidua fuerit; non tenetur lege Julia de adulteriis. Cujacius ad Nov. 22. Vide Zonar. et Balsamonem ad canon. 48. Apostolorum.

4 Nec enim lex permittit uxori adversus vir.) Quam legem improbarunt sanctissimi Patres quos profert Exercitatio 7. quibus adde S. Atanasium quæstione xciv. ad Antiochum, et Cœlium Lactantium, divin. Instit. c. 6.

5 Quia nec lecti sui injuriam pers. pot.) τοῦτο τὸ ἔγκλημα οὐδέποτε γυνὴ δύναται κινῆσαι: *Crimen hoc mulier omnino intendere non potest.* Græci.

6 Etiamsi vulgo se præbuerit) *l. Si uxor.* 13. §. 1. *vers. sed et ea ra. D. eod.* et ita Glossa ad *leg.* 22. *et* 29. *hoc t.* vide Fulgosium ad *l.* 13. inf. Non recte igitur Græcus interpres ad *d. leg.* 22. scribit, in uxorem vulgarem adulterium non committi: non enim loquitur de muliere alii nupta, sed de innupta, quæ vulgo se præbet.

7 Quinque personis tantum) Marito, patri mulieris fratri, patruo, et avunculo. Raphael Fulgosius ad avum paternum vel maternum producendam videri constitutionem putat. Extranei autem non admittuntur ad accusationem, ne cuilibet liceat infamare alienæ matrimonia, puta adultero accusato constante matrimonio, sive, ut ait Græcus interpres, ἐκ τοῦ κατηγορεῖν τῶν συνεστώτων γάμων. Sed et idem juris est, si matrimonium solutum sit, ex Glossæ sententia. Cujacius Observ. 20. 22. accusationem etiam hodie publicam esse putat.

8 Nisi junctum sit vi) Vide ad titulum 13. inf.

9 Intra 60 dies) Vide Eustathium et Cujac.

10 Nec servi mulieris) *l. ult. hoc tit.*

11 De jure occidendorum) His quæ dixi in Institution. adde hunc locum sancti Cypriani ex epistola 62. *Si superveniens maritus sponsam suam jacentem cum altero videat, nonne indignatur, et fremit, et per zeli dolorem fortassis et gladium sumit?*

12 De pœna adulterii) De pœna adulterii, et de multa dotis vide Exercitationem 12. de utraque Achilles Tatius de Clitophontis, et Leucipp. amor. libro 8. τὴν μὲν κατὰ τὸν νόμον ἀφελέσθαι, τὴν προῖκά φημι δεῖν ἐμοί· τὸν δὲ ὑποσχεῖν τὴν ὀφειλομένην τοῖς μοιχοῖς τιμωρίαν· θάνατος δέ ἐστιν αὕτη· *Illam quidem secundum legem dote mulctari: hunc e nu mor e, quæ pœna adulteros manet.* De pœna adulterii vide S. Chrysostomum in epistolam D. Pauli ad Corinthios homilia 9.

13 xx. Observ. Cap. 16. et tribus sequentibus.

## TIT. X. *Si quis eam cujus tutor fuerit corruperit.*

Post titulum generalem de stupro, datur specialis de stupro quod tutor infert pupillæ suæ 1, quis id Constitutio hujus tit. punit gravius quam quod quis alius alii infert lex Julia, quæ infligit tantum relegationem, aut publicationem dimidiæ partis bonorum, ut est in Instit. Hæc autem Constitutio infligit deportationem et publicationem omnium bonorum, quæ et tacite deportationem sequitur, et pœnam hanc quoque Constitutio ait citeriorem 2 esse quam stuprum, quod debuerit clementia deposita tam infandi stupri raptori per eam princeps infligere pœnam legis Juliæ de vi publica, quæ in raptorem est ultimum supplicium, quia insidiæ quæ fiunt huic ætati et illecebræ vi comparantur, imo secundum Solonis legem majori pœna digna est vis 3, quæ verbis quam quæ viribus fit, quoniam hæc corpus tantum corrumpit, illa animum quoque. Turpius est stuprum in tutore, cui mores pupillæ informandi tuendique boni commissi sunt, qui si id committat, non tutor sed proditor pupillæ est. Nec enim inelegantur duci proditori comparatur violator pupillæ tutor, Quintilian. declam. 284. Turpius, inquam, est stuprum in tutore, maxime si per matrimonium contractum non sit. Nam si tutor pupillam ducat uxorem, sufficit pœna legis Juliæ de stupro, *l. 7. D. eod. l. Libertum. D. de rit. nup.* Si corruperit citra matrimonium, pœnæ locus est constitutionis hujus longe majoris quæ in hoc tantum mutata est *Nov.* Leonis philosophi 34. quod non publico 4 ex ea, sed pupillæ bona tutoris addicuntur, ut bona raptoris raptæ si ingenua fuerit, ex *l. 1. inf. de rap. virg.*

### X. Enarratio.

1 Infert pupillæ suæ) Quæ forte immatura, nec adhuc injuriæ idonea.

2 Citeriorem esse quam stuprum) Quintilianus decl. 299. *Citerior tamen est pœna quam scelus.* pœnam graviorem infligi debuisse pupillæ vitiatori. *La peine est au dessous du crime.*

3 Vis quæ verbis, quam quæ viribus fit.) Vide quæ dixi ad §. 8. *Inst. de public. judic.*

4 Quod non publico) Bona non publicantur, non eripiuntur a fisco, sed pupillæ addicuntur.

## TIT. XI. *De mulieribus quæ se servis propriis junxerunt.*

Hic etiam titulus est specialis de stupro, quod mulier libera committit cum servo 1 proprio, quod longe turpius et gravius esse, quem superius, pœna quam infligit Constitutio hujus tituli demonstrat, quæ est in muliere capitis amputatio 2, in servo concrematio. Superius non vindicatur in utroque; sed in tutore tantum, et deportatione non morte. Hoc in utroque, morte. Ac præterea illud deferentes servi non audiuntur, hoc deferentes audiuntur, et pro præmio, si reos peregerint, libertatem consequuntur. Utrumque tamen est publicum crimen. Nam *l. 30. sup. tit. 9.* adulterium tantum eximit numero publicorum judiciorum, non stuprum. Et ut illud, ita hoc lenius punitur, si per matrimonium contractum sit, puta servo manumisso,

ut patet ex *Nov.* Leonis et Anthemii *eod. tit.* et *l. 3. sup. de nup.* et Paulo 2. *Sent. eod. tit.* Quod autem sequitur in hac Constitutione, Filii etiam quos, etc. nimium quantum differt ab eo sensu, quem eadem verba habent in Cod. Theod. et a jure communi. Nam utriusque bona damnati damnatæque pœna capitali simul ac filiorum ex eo contubernio procreatorum addicit legitimis hæredibus a mulieris, non fisco, quod tamen pœnæ capitali consentaneum et consequens erat. Sed idem etiam in raptus causa longe pejore admittit Constitutio tit. seq. ut vel nulli, vel alii quam publico addicantur bona reorum.

## XI. Enarratio.

1 Committit cum servo) Quem verberonem vocat constitutio hoc tit. ut *l. Cum servum.* 6. *sup. de serv. fugit.* et Plautus passim.

2 Capitis amputatio) In *d. leg. un. capitali sententiæ subjugetur.* Baldus ait, dominam decapitari. Paulus diceret, *decollari*, v. ad tit. 28.

3 Addicit legitimis hæredibus) Vide leges Wisigothorum lib. 3. t. 11. 2.

## TIT. XII. *Ad legem Juliam de vi publica seu privata*

*V. tit. 6. et 7. lib. 48. D.*

Tres tituli superiores sunt de stupro, vel adulterio contracto sine vi quod punitur lege Julia de stupro, vel Constitutionibus factis ad eam leg. Stuprum aut adulterium quod vi contrahitur, non punitur ea lege: sed lege Julia de vi publica, *l. Mariti. § ult. l. Vim in pr. D. ad leg. Jul. de adult.* de qua dicere instituit, ut exposita ejus potestate, quæ latissime patet et pœnis deinde tit. sequenti specialiter dicat de stupro vel adulterio vi contracto. Pœnæ autem legis Juliæ de vi publica vel privata longe mitiores sunt, quam Constitutionum pœnæ: Nam de vi publica lege Julia est deportatio 1, de privata relegatio et publicatio tertiæ partis bonorum. Constantini lege vis privata, ut puta si quis per vim ingressus sit possessionem alienam, est capitis pœna quod et cædes si qua intervenerit auctori vis inferendæ imputanda sit, at cæde quidem interveniente æquum est huic pœnæ stari. Alioquin ex alia ejusdem Constantini lege sufficit deportationis 2 pœna, vis scilicet privata plectitur ex ea Constitutione pœna legis Juliæ de vi publica. Et severiores etiam esse Constitutiones quam leges Julias ostendit aperte *l. Servos. hoc tit.* quæ dominis, qui per servos suos vim fecerunt, si honestiores sint, infligit pœnam legis Jul. si humiliores pœnam Constitutionum. Vim autem publicam legimus in Institutionibus 3 esse vim armatam, privatam, quæ sine armis fit, quam non esse veterem distinctionem publicæ a privata ad Paul. 4 ostendi: et illam non esse veram, nisi quatenus omnis vis armata publica semper, privata nunquam censetur. Nam ex diverso, qua ratione armata publica est, quod motu armorum offendatur et turbetur publica securitas, eadem inermis publica esse potest, ut si vis 5 fiat libero corpori, quia libertatis tutela publica est, *l. 2. D. ne de sta. def.* Si nova vectigalia 6 exerceantur, quia vis Reip. inferri videtur, cui soli competit vectigalium exactio, vel si quid ex incendio rapiatur, qua in trepidatione maxime publica utilitas vindicanda est, *l. 1. § Merito. D. depos.* vel si quid aliud fiat, quod sit contrarium rei jurive publico principaliter, aut per consequentias: adeo ut quod cadit in legem Jul. de vi privata possit si quis velit severiori judicio agere, venire in legem Juliam de vi publica; sicut a contrario si quis mitiore, quod in hanc 7, non in illam.

## XII. Enarratio.

1 Lege Julia est deportatio, etc.) *l. 2. 6. et 7. hoc titulo.*

2 Sufficit deportationis pœna) *l. 2. tit. Cod. Th. ad l. Jul. de vi publ. et priv.*

3 In Institution.) *§. Item lex Jul.*

4 Ad Paulum ostendi) *Lib. 5. tit. 26. §. pen.*

5 Et si vis fiat libero corpori) *L. 3.* in hac specie, inquit Græcus interpres, lex Julia de vi publica locum habet.

6 Si nova vectigalia exerceantur) *L. ult. D. ad l. Jul. de vi publ.*

7 Quod in hanc etc.) Quod in legem Jul. de vi privata cadit, non quod in legem Juliam de vi publica.

## TIT. XIII. *De raptu virginum, vel viduarum, vel sanctimonialium.*

Stuprum vel adulterium vi commissum vindicatur lege Julia de vi publica, itemque Constitutionibus, et his quidem multo severius. Leges Juliæ mitiores sunt constitutionibus. Est autem propria constitutio hujus tit. de stupro vi commisso in virginem, aut viduam cujuscumque conditionis, aut sectæ 1: et venit etiam in eam, et quidem multo magis adulterium vi commissum, quo casu jus est marito vel sponso deprehensum in flagranti crimine 2 quemlibet sine ulla exceptione 3 jugulare, sicut raptorem virginis aut viduæ parentibus, fratribus, tutoribus, curatoribus, patronis, dominis. Et publicum est utrumque crimen, et ejus pœna ultimum supplicium, et ademptio omnium bonorum, ut cedant raptis, si ingenuæ fuerint, vel monasterio, aut Ecclesiæ, si devotæ virgines 4 aut diaconissæ, in quibus etiam scelus si citra exitum subsederit 5, punitur 6; raptis autem ancillis, vel libertinis ex hac constitutione raptori irrogatur quidem ultimum supplicium; sed bona non auferuntur, sicut nec consciis et ministris 7 hujus criminis, quod est ultimo supplicio inconsequens, nec ita solet fieri. Item ex hac causa rei postulati non audiuntur 8 opponentes præscriptionem fori, vel appellantes, quod Justin. sumit ex *l. 1. Cod. Theod. eodem*, cujus pars est *l. pen. sup. quib. ex causis ser. pro præ.* Interdicitur nuptiis raptoris 9, et matrimonio raptus scelere contracto, non petita muliere a parentibus, vel aliis a quibus eam peti decet more majorum, etiam volens 10 adducatur, quia nec velle 11 intelligitur quæ circumvenitur, et seducitur, *l. 1. §. Si quis volentem. D. de lib. ho. exh.* nec minus habetur pro raptore qui eam volentem ducit clam, inconsulto parentum 12, aut cognatorum ejus. Et idem Joannes usuque trahit non male ad adolescentes 13 ad matrimonium illecebris et conciliaturis 14 pessimarum mulierum insciis parentibus et cognatis illicefactos 15.

## XIII. Enarratio.

1 Aut sectæ) Ut apud Tertullianum Apologetici cap. 5. et 10. *Christianorum*, vel *Christiana secta* et alibi: *secta Christi.*

2 Deprehensum in flagranti crimine) In ipso facinore, παρ' αὐτά τὰ ἀδικήματα, Demostheni. Cujacius in recit. ad tit. 13.

3 Quemlibet sine nulla except. jugul.) Si vis absit, marito non licet quemlibet compertum in adulterio occidere, *l. Marito* 24. *D. ad leg. Jul. de adult.* 4. *sup. eodem.*

4 Devotæ virgines) Vide *sup. tit. 1. tit. 3.*

5 Si citra exitum subsederit) Seneca controvers. 7. libri quarti in Excerptis: *Scelera quoque quamvis citra exitum subsederint, puniuntur*: etiamsi conata non perfecerit.

6 Punitur) *L. 53. sup. de Episc. et cler.*

7 Ministris) Qui συμπράττοντες, Græcis, *stupri sequestres*, Apuleio Milesia 9. Hinc enim fere explicantur per ministros, per internuncios, per conscios.

8 Non audiuntur opponentes præscr.) In criminibus cessat omnia præscriptio fori, ut hæc notat Thalelæus.

9 Interdicitur nuptiis raptoris) Hermogenis interpretres legis meminere, qua virgo vitiata nuptias indotatas, vel mortem raptoris eligere poterat, ἢ κόρη ἢ γάμον ἄπροικον, ἢ θάνατον αἱρησομένη τοῦ βιασαμένου pag. 270. Sed in raptores severius animadverti suasit utilitas publica: irrogatur enim supplicium novissimum raptori, ut apud Lacedæmonios Marcellinus in Hermogenem: νόμον τὸν βιασάμενον κόρην χιλίας θεῖναι, καὶ νόμος ἐν Λακεδαίμονι τὸν βιασάμενον θανάτῳ ζημιοῦσθαι. De his qui devotam virginem sibi matrimonio sociarint, vide Sirmondum ad epistolam Aviti Viennensis 69.

10 Etiamsi volens abducatur) Ut apud Heliodorum Æthiopic. 4. τὴν βίαν ἑκοῦσαν ὑφισταμένην ἀναρπάζουσιν. *Vim sponte sustinentem rapiunt.*

11 Quia nec velle intellig. quæ circumvenitur) Seneca: *Rapuisti volentem, sed fecisti ut vellem*; est coacta voluntas.

12 Inconsulto par.) Fortasse scripserat Cujacius, *inconsulto*, Plautus in Trinummo Act. 1. Scen. 2. vers. 130.

*Me absente, atque insciente, inconsulto meo.*

13 Ad adolescentes) Vis committi in adolescentes vix potest. Eusebius Pamphili de Resurrectione libro 1. *Cum autem non valuisset mulieris blandimentum, transtulit blandimentum ad vim. Nova quippe tragœdia in primo fiebat Joseph forte et solo. Si quidem vim pati mulieres natura ipsa mulierum suadet. Joseph autem solus a muliere periclitatur sustinere*, etc.

14 Conciliaturis) Hinc conciliatrix ancilla apud Plautum. Svetonius Vitelli cap. 11. *Cujus filius sectionibus et conciliaturis uberius compendium nactus, etc.* Sic legit Muretus in variis.

15 Illicefactos) Svetonius Vitelli cap. 14. *Blanditiis ullicefactos.* Utrumque dicimus, ellicere, et illicere.

## TIT. XIV. *De emendatione servorum.*

Vim et raptum sæpe comitantur homicidia, ut et *l. 6. tit. 12.* notavit, et Constitutio tituli superioris, ideoque post legem Juliam et Constitutiones de vi et raptu, consequenter dicturus de homicidiis quæ vindicantur lege Cornelia, et Constitutionibus factis ad eam legem, prius vult dato hoc tit. ab ejus legis tractatione removere homicidia servorum commissa a dominis, quoniam lege Cornelia non vindicabantur, imo et per eam dominis in servos jus est vitæ necisque 1. At ex Constitutione hujus tituli dominus reus est homicidii, qui servum occidit animo occidendi; non etiam si servus forte a domino virgis aut loris castigatus, aut vinctus, mox, vel paulo post, interierit: hic enim casus domino non imputatur, nec, ut ait Constitutio, in eo dierum distinctio observatur quibus post emendationem aut vincula supervixit servus: quod recte Azo notavit respicere ad legem Dei Exodi 21. pro tempore datam Judæis. His autem Constitutionis verbis, Ictu fustis, apparet eam fustem separare a virga ut *l. 2. Cod. Theod. de cur. pub.* et virgam minus esse, quam fustem 2.

## XIV. Enarratio.

1 Jus est vitæ necisque) Jure gentium dominis in servos vitæ necisque potestas fuit. Cœlius Lactantius divinarum institutionum Epit. cap. 3. *Habet in nos non modo ut pater, verum etiam ut dominus, licentiam verberandi, et vitæ ac necis potestatem.* Salvianus de Gubernat. D. 4. *cum occidunt servulos suos, jus putant esse non crimen*, vide quæ diximus Institut. 1. c. 8.

2 Quam fustem) Itaque recte Greci verba illic constitutionis, *ictu fustis*, sic interpretantur, παχεῖ ξύλῳ, *grassiori fuste.*

## TIT. XV. *De emendatione propinquorum.*

Ut superior Constitutio dominis in servorum emendatione permittit tantum moderatam castigationem [1], ita hæc senioribus propinquis [2] in juniores, si mediocre sit delictum quod admiserint, quod possit intra privatos parietes de communi sententia propinquorum etiam mediocriter coerceri: nam si res graviorem animadversionem desiderat, offerendi sunt judicibus, ut *l. 4. sup. de patr. pot.* ut servi quoque a dominis, *lege Circumcidere. in fi. D. ad l. Cor. de sicar.* quo exemplo dicam etiam hodie non licere propinquis mulierem adulteram coercere majorum more, de quo in Tiberio Svetonius [3], post rescriptum D. Marci, quo non licet domino statuere in servum suum non deprensum, quem dicit cum uxore sua adulterium commisisse, *l. Servos, D. de accus.* idemque hoc argumento comprobabo. Propinquis senioribus hæc Constitutio hoc tantum dat, ut stultos juvenes [4] patrio jure corrigant [5]: atqui pater in filium infamem in novercam [6] statuere non potest sed eum offerre judici debet puniendum, *l. 2. D. ad l. Cornel. de sicar.* quam ita esse accipiendam inscriptio arguit: imo nec in filiam [7] adulteram nisi deprensam [8] in flagranti crimine ex lege Julia: ergo nec ex hac causa propinquis senioribus in minores natu quicquam statuere licet.

### XV. Enarratio.

1 Moderatam castigationem) Paulus *Sentet. lib. quinto tit. 21. Malum castigandi et in servorum coercitione placuit temperari.*

2 Senioribus propinquis) Non omnibus, sed senioribus, Thalelæus, hic.

3 In Tiberio Svetonius) Capite 35.

4 Ut stultos juvenes) ἀτακτοῦντας, καὶ διαβεβλημένως βιοῦντας, in Basilicis, ἀσέμνως βιοῦντας, interpret. ibidem *dissolutos et infamem vitam traducentes, nec pudice viventes.*

5 Patrio jure corrigant) Quemadmodum patres liberos delinquentes coercere possunt, Basilica. Et emendatione igitur magis quam animadversionis gratia, mitiusque, ut parentibus mos est πρᾴως σωφρονίζειν, Dio 44. *mitius coercere* Eustathius d. Morai. Aristot. libro 10. cap. 9 οὐδεὶς γὰρ τὸν υἱὸν διὰ τὴν φυσικὴν στοργὴν βιάζεται, καὶ κολάζειν ἐπιχειρεῖ ὡς ὁ νόμος, ἀλλὰ πολὺ ἔλαττον τὰς ἐπιτιμήσεις ἐπιφέρει. *Nemo enim ob ingenitum affectum in filium suum violentia utitur, et punire sustinet, sicut lex cavet, sed longe benigniores liberis suis pœnas irrogat.* Libanius in Declem. 35. οὐ γάρ ἐστιν ὅπου καὶ νομοθέτης τὴν γνώμην περιέβαλε μή τι καὶ δεινὸν παραπολαύσωσι τῆς τοῦ πατρὸς αὐτονομίας οἱ παῖδες. *Non enim unquam legislator patris animum timuit, ne quid liberi paterentur dirum ex patriæ potestatis jure.* Ipse quidem pater etiam liberorum dominus est: Manuel Palæologus orat. 7. ἄρχων ὁ πατήρ ἐστι τῷ καὶ δεσπότης ἐξ αὐτῆς φύσεως. utitur tamen magis patrio jure quam dominico.

6 Infamem in novercam) Adulterio infamem, qui cum noverca peccarit.

7 Imo nec in filiam) *L. Quod ait. 21. D. ad l. Jul. de adult.*

8 Nisi deprensam) Pro deprehensam, Glossæ: *deprendit*, καταλαμβάνεται. Sic *prendi* apud A. Gellium 7. 17. ita enim scripti codices.

## TIT. XVI. *Ad legem Corneliam de sicariis.*

*Vide tit. 8. lib. 48. D.*

Sequitur lex Cornelia de sicariis, quæ homicidia capitali pœna coercet. Lex ait [1]: *Qui hominem occiderit dolo malo*, quæ verba generaliter comprehendunt qualemcumque occisorem puberem, vel impuberem doli capacem [2], ut alio capite ejusdem legis, *Qui venenum malum* [3] *fecerit*, M. Tullius pro Cluentio, omnes ait viros, feminas, liberos, servos in judicium vocari, ac similiter occisum qualemcumque etiam servum et peregrinum, *l. 1. §. Et qui hominem. D. eod.* et infantem [4] imperfectum hominem [5] *l. pen. hoc titulo*, et ait, dolo malo [6], ut excludat casum fortuitum [7], vel improvisum, *l. 1. et 5.* et suæ vitæ tuendæ [8] causam *l. 2. 3. 4.* Post addit, etiam eum perinde atque homicidam teneri, qui cum telo ambulaverit, hominis occidendi causa [9] *l. 7.* lege Julia de vi publica tenetur, qui vel cum telo [10] in publico ambulaverit *l. 3. §. 1. D. ad legem Jul. de vi publ.* lege Cornelia, qui occidendi hominis causa tantum

### XVI. Enarratio.

1 Lex ait) *L. 1. D. eod.*

2 Doli capacem) Innocens enim ætatula, ἔτι ὑπὲρ ἀπειρόκακος τῶν νηπίων ἡλικία, ut loquitur Nilus in Narratione 2. ad finem, legum pœnis eximitur.

3 Qui venenum malum) *L. 3. D. eod.*

4 Et infantem) Vide Cujacium d. lib. 6. 21. et quæ diximus in titulo de public. judic. § 5. Instit.

5 Imperfectum hominem) οὐ τέλειον ἄνδρα Eustathius apud Cujac. d. cap. 21.

6 Dolo malo) Nam qui hominem occidit, οὐ ψυχῇ καὶ προαιρέσει τοῦ ἀνελεῖν, *citra animum, et propositum occidendi*, ut ajunt Græci non tenetur.

7 Ut excludat casum fortuitum) *L. Aut facta. 16. §. Quantitas. D. de pœn.* puta si in venando telum in feram missum hominem interfecerit, *l. Si præcipitandum. 11. §. pen. eod.* Quod sæpe accidisse notavi alibi, ut Diodori Sic. lib. 14. nisi culpa præcesserit casum, *§. item is cui. Instit. quib. mod. re contrah.* vel delinquendi propositum, ut in Nili epistola 309. ἔγνων ποτέ τινα ἄνθρωπον ἐξ εὐθείας ῥίψαντα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ λίθον, ὁ δὲ λίθος λοξὸν παρευθεὶς κατὰ τοῦ τέκνου τοῦ ῥίψαντος ἔν τινι τόπῳ καθήμενος ἐξ ὦτος τὸν ὀφθαλμὸν πατάξας τοῦ παιδὸς ἐξετύφλωσεν. *Novi aliquando quemdam hominem, qui recta jacto in inimicum lapide a scopo aberrans in proprii filii oculum vicino forte loco nihil tale metuentis ictum pertulerit, quo is excæcatus est.* Nam ut ait idem in epistola 252. *In delictis non species solum criminis quæritur, sed præterea quid mentis, quidque propositi habuerit qui deliquit*, ἐν γὰρ τοῖς πταίσμασιν οὐ τὸ εἶδος ζητεῖται μόνον τοῦ ἁμαρτήματος, ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη τοῦ ἁμαρτήσαντος. Tunc enim *casus in culpam transit*, ut ait Vellejus libro 2. Non igitur fortuita statim ad culpam trahere debemus, ut vulgus solet, Tacitus Annal. 4. cap. 64. Denique involuntas vel ignorantia delinquentem excusat. Theodoretus quæstione LXX. in Genesin: τοῖς ἐξ ἀγνοίας πλημμελημένοις καὶ οἱ ἄνθρωποι συγγινώσκειν εἰώθασιν. *Homines quoque solent illis ignoscere, qui per ignorantiam delinquunt.* Vide Cujac. Obs. l. 6. 22. et Exercitat. nostram de delictis impuberum.

8 Suæ vitæ tuendæ causa) Publicola in epistola ad Divum Augustinum: *Si Christianus videat se a barbaro, vel Romano velle interfici, debetne eos ipse Christianus interficere, ne ab illis interficiatur vel si licet sine interfectione eos repellere, vel impugnare?* Respondet Beatus Augustinus epistola 154. *De occidendis hominibus, ne ab eis quisque occidatur, non mihi placet consilium, nisi forte sit miles, aut publica functione teneatur, ut non pro se hoc faciat, sed pro aliis, vel pro civitate, ubi etiam ipse est, accepta legitima potestate, si ejus congruit personæ.* De insidiatore vide quæ diximus in Instit. de lege Aquilia, quibus adde hoc Q. Curtii lib. 6. cap. 4. *Darium quoque cum occidisset Bagoan, hac excusatione satisfecisse popularibus, quod insidiantem sibi interemisset.* De milite et aliis vide D. Augustini serm. CXI. de divers. de S. Laurentio.

9 Hominis occidendi causa) Cicero pro Rabirio: *Nisi vero interesse aliquid putas inter eum qui hominem occidit, et eum qui cum telo hominis occidendi causa fuit.*

10 Qui vel cum telo in publico amb.) Juxta legem veterem, μὴ ξιφοφορεῖν, ut ait Cujacius in recit. de qua dixi ad titulum de servitutib. Inst. vide lib. 12. 47.

## TIT. XVII. *De iis, qui parentes vel liberos occiderunt.*

In quibusdam libris additur ad legem Pompejam: nam etsi alia lex Cornelia fuerit de parricidiis, *l. 2. §. Capita. D. de orig. ju. l. ult. Cod. Theod. ad legem Corneliam de fals.* tamen lex Pompeja magis recepta est tanquam novissima et latissima, quæ pro parricidio etiam habet cædem cognatorum ex transverso, et adfinium, et patronorum, et conjugis. Proprie enim parricidium committitur tantum inter parentes et liberos, quod Constitutioni hujus tituli magis placet puniri more majorum primitus virgis sanguineis cæso parricida, *l. penult. D. eod.* quales virgas lictorum esse apud Plinium legi [1], ex fruticibus sanguineis, qui arboribus infelicibus adnumerantur, ut quemadmodum alii criminosi [2] more majorum arbori infelici suspenduntur, ita parricidæ ante supplicium cædantur fustibus ex arbore infelici decerptis, deinde insuantur culleo, Juvenalis [3] corio bovis, Cedrenus δέρματι [4] βοείῳ νεοδάρτῳ, cum impiis animalibus [5] impii homines, ut inter sententias Imperatoris Adriani legi, quæ referunt etiam parricidam insutum culleo cum illis animalibus plaustro juncto bobus atris in mare deportari et abjici in profundum. Nova hæc pœna [6] dicitur in Institut. quæ est vetustissima, quia non erat in usu ante hanc Constitutionem, non erat solemnis, ut hæc ipsa Constitutio ait. Valde notandum est, quod Svetonius scribit in Augusto [7], hoc acerbissimo supplicio [8] nec convictum, et manifesti parricidii reum adfici solitum, nisi ultro confiteretur.

### XVII. Enarratio.

1 Apud Plinium legi) Libro 14. cap. 10. et lib. 16. cap. 31. et 37.

2 Alii criminosi) Tertullianus libro 11. advers. Marcionem cap. 24. *Consequens est invidiosam potius intelligi, non criminosam.* Vide locum Firmici tit. seq.

3 Juvenalis) Sat. 13.

4 Δέρματι, etc.) Recenti corio bovis.

5 Cum impiis animalibus) Refert Dositheus libro tertio Grammaticæ his verbis: *Fuit hæc, ut qui parricidium fecisset, publice in culeum missus consueretur cum vipera et simia, et gallo, et cane, impiis animalibus impius homo, et in plaustrum junctum nigris bobus deportaretur ad mare, et in profundum mitteretur.*

6 Nova hæc pœna) Ex Leonis Imperatoris constitutione parricidæ igni absumuntur: quo tamen supplicii genere nullum velocius esse scribit Lucianus de morte Peregrini.

7 In Augusto) Capite 33.

8 Acerbissimo supplicio) Asperrimo, *§. Alia deinde. Instit. de public. judic.* Parricidium, hoc est, *scelerum principatus*, S. Ambrosio libro 2. de Abel et Cain capite ult. acerbissimo supplicio dignum fuit, crimen acerbissimum. De quo Nicolaus Damascenus: *Scis parricidium non privatum esse crimen, sed publicam vitæ ac naturæ injuriam, quod cogitatum etiam non minus quam perpetratum contaminet: imo qui non punit, et ipse in naturam parentem est injurius:* aut si Græca malis, hæc refert Josephus Antiquit. libro 17. cap. 7. γνοὺς ὅτι πατροκτονία κοινόν ἐστιν ἀδίκημα καὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ βίου πατροκτονία οὐδὲν ἧσσον ὡς τοῦ βεβουλευμένου καὶ ὁ μὴ κολάζων ἀδικεῖ τὴν φύσιν.

## TIT. XVIII. *De maleficis et Mathematicis, et ceteris similibus.*

Lex Corneliæ fuit conjunctim de sicariis et veneficis: unde quod quæri solet, quæ sit omissa quæstio publica in *l. 2. §. Capite. D. de orig. jur.* non refero ad quæstionem de veneficis, quam lex Cornelia conjunxit cum quæstione de sicariis alioque adjecto prætore uno, qui de utroque scelere ex ea lege quæreret, quia non in solo ferro homicidium est, sed etiam in veneno: verum id refero ad quæstionem de injuriis, quæ ex lege Cornelia publica fuit, *l. Hi accusare. § ult. D. de accus.* et omissa si forte est 1, quod in desuetudinem abiisset, et jam ut dicitur in *l. 7. inf. de injur.* injuriarum quæstio privati non publici judicii esset. De sicariis autem satis dictum est supra. Hic titulus est de veneficis: eaim maleficorum appellatione venenarii 2 continentur, quod *l. 1.* statim indicat, qua monemur, plus esse veneno necare, quam occidere gladio, ac proinde non esse mirum, si venenarius eadem qua sicarius, aut majori pœna plectatur. Continentur etiam magi 3, qui carminibus, diris, devotionibus 4 defigunt alios, qui fingunt cereas imagines 5, hominis necandi causa. Hi proprie sunt malefici 6. Mathematici autem sunt impostores, 7 qui Mathematicorum liberali nomine adumbrantes ineptias suas 8, profitentur se fata cujusque nosse 9, et natalitias syderum observationes. His similes arioli 10, augures, aruspices 11, vaticinatores 12, somniorum interpretes 13 falsi, qui omnes ex Senatusconsulto subjiciuntur pœnis legis Corneliæ, *l. Ex Senatusconsulto. D. ad leg. Cor. de sicar.* facto scilicet auctore Tiberio Pomponio et Rufo Coss. ut Ulpianus scribit 7. de off. procons. 14 Cor. Tacitus 15. Statilio Tauro et Libone Coss. et tam discipuli quam magistri, *l. pen.* Tertull. de idololat. 16 Eadem pœna est exitii discipulis et magistris. Et libri corrumpuntur 17 *l. 10. sup. de Episc. aud. l. 4. § 1. D. fam. ercisc.* Phocylides 18, φάρμακα μὴ τεύχειν καὶ μαγικῶν βίβλων ἀπέχεσθαι.

## XVIII. Enarratio.

1 Omissa si forte est) Tertullianus Apologetici cap. 16. *Ad Persas, si forte, deputabimur:* et cap. 38. *Nostra vapor a sit, si forte, non vestra.* adde cap. 42. ibid.

2 Venenarii continentur) Svetonius Neron. cap. 33. Julius Firmicus: *Cum maleficis et venenariis crimen inter eos consortia ineunt.* Optatus Milevit. libro 2. *Innocentiam se et venenarius judicet, si in solo ferro est homicidium.* Tertullianus de pudicitia cap. 5. *Sciant hodie venenarii.* D. Hieronymus libro 5. in Hieremiam cap. 27. *Maleficos, quos vel veneficos possumus appellare.* etc.

3 Continentur etiam Magi) Amphilochius in orat. de pœnitentia magos et venenarios conjungit.

4 Qui carminibus, diris, devotionibus defigunt) Plinius libro 28. c. 2. *Defigi quidem diris deprecationibus nemo non metuit.* Virgilius in Cir.

*Regis Iolchiacis animum defigere votis.*

Glossæ: defixiones: καταδεσμοί. *Defigunt* Sic quidem leguut in *l. 4. hoc titulo!* pudicos animos ad libidinem defigere, Græci interpretantur deflectere: sic enim vertunt, ἄγουσιν εἰς ἔρωτα. Hi sunt qui pocula amatoria dant, de quibus in *l. 3. §. 1. D. ad leg. Corn. de sicar.* et *l. Si quis. 38. §. Qui abortionis. D. de pœn.* vide Galenum libro decimo de simplic. med. facult. sub init. Achillem Tatium de amoribus Clitoph. et Leucip. v. S. Irenæum adversus hæres. libro 1. cap. 9. S. Basilium epist. 1. ad Amphiloch. can. 8.

5 Qui fingunt cereas imagines) Tertullianus de resurrectione carn. cap. 16. Fictricis, vel Archigalli. Rigaltius: φαρμακίδος, sagæ, simulacra ceres fingentis. Glossa ad *l. 8. in 5. non dubitant;* pingendo imaginem ceræ Antonius tamen Loisellus V. C. et doctissimus, in codice suo correxerat, pungendo. Ovid. Amo. lib. 3. eleg. 7.

*Sagaque Phœnicea defixit nomina cera,*
*Et medium tenues in jecur egit acus.*

6 Hi proprie sunt malefici) Lactantius libro 11. cap. 18. *Sed eos magi, et hi, quos vere maleficos vulgus appellat,* etc. D. Hieronymus in in Danielem capite 2. *Consuetudo, et sermo communis magos pro maleficis accepit.* Vide eundem in epistolam ad Ephesios capite 6. Hincmarus Remensis de divortio Loth. et Teb. Respons. ad Interrogat. 15. *Magi sunt qui vulgo malefici ob facinorum magnitudinem nuncupantur.* Sic videtur accipere Firmicus Math. 4. cap. 12. *Ob malefacia et illicita sacra.*

7 Mathematici sunt impostores) Sveton. Vitell. cap. 14. Gellius. 1. 9. *Vulgus autem quos gentilitio vocabulo Chaldæos dicere oportet, Mathematicos dicit.* D. Augustinus 11. de doctrina Christiana cap. 21. *Qui Genethliaci propter dierum natalium considerationes, nunc autem vulgo Mathematici vocantur.* D. Hieronym. in d. cap. 2. *In Chaldæis* γενεθλιαλόγους *significari puto, quos vulgus mathematicos vocat.* Hincmarus loco citato: *Sunt et qui dies natalium considerant, et qui sydrum cursum in nascentibus observant, qui vulgo Mathematici vocantur.* Iidem dicti Astrologi, et Chaldæi. Juvenalis Sat. 6.

*Chaldæis, sed major erit fiducia, quicquid*
*Dixerit Astrologus.* Dio 49. τοὺς ἀστρολόγους καὶ τοὺς ἐκ τῆς γόητας πόλεως ἐξήλασε, *Astrologos et magos urbe ejecit.* Tacitus Annal. 2. cap. 32. *Facta et de Mathematicis, Magisque Italia pellendis.* Astrolo-

gis Magos jungit et Gregorius Nazianzenus pag. 61. Epiphanius Panarii libro 2. D. Chrysostom. in Paneg. ad Theodor. laps. Tertul. de idololat. *Scimus Magiæ et Astrologiæ esse inter se societatem.* Gentis scilicet vocabulum artis esse cœpit, et futurorum præscii Chaldæi dicti, quod illa gens hujus ματαιοτεχνίας esset peritissima. Themistius orat. 16. ἐν Αἰγύπτῳ δὲ μόνον ἐφιλοχώρει τὰ μαθήματα. Julius Firmicus Matthæs. 8. 25. *Divinus erit, Astrologus, vates, artisque Chaldææ valde peritus.* Ulp. apud Rufin. in Collat. jur. Mos. cum Rom. sæpissime interdictum est fere ab omnibus principibus ne quis omnino se hujusmodi ineptiis immisceret.

8 Ineptias suas) Sanctus Basilius homil. 1. in Hexaem. ἡ πολυθρύλλητος ἀστρονομία, ἡ πολυάσχολος ματαιότης: *vulgi sermone decantata Astronomia, vanitas negotiosissima.* Vide auctorem Anonymum homil. de edicto Abrahami, *pone manum tuam,* etc. tomo 6 operum D. Chrysostomi.

9 Se fata cujusque nosse) A. Gellius libro 14. 1. *Homo nascens fatum accepit:* et apud Tacitum Annal. 16. 14. *Fata scrutari.*

10 His similes arioli) De ariolis, aruspicibus, et auguribus, vide Hincmarum loco citato. Divus Hieronymus in d. cap. 2. *Quos nos ariolos, ceteri ἐπαοιδοὺς interpretati sunt:* id est: *incantatores.*

11 Aruspices) Danielis d. cap. 2. *aruspices* γαζαρηνοὺς *Symmachus interpretatus est, quos Græci solent* ἡπατοσκόπους *appellare, qui exta inspiciunt, et ex his futura prædicant.* Hieronymus ibidem. Q. Curtius lib. 7. cap. 7. *Tu autem quam potest divinatio, ipse mihi indices, quid ex extis cognoveris,* etc.

12 Vaticinatores) Qui se Deo plenos adsimulant, Paulus 5. Sent. tit. 21. Minutius Felix in Octavio, *Plena et mixti Deo vates.* Julius Pollux lib. 1. πλήρεις θεοῦ.

13 Somniorum interpretes falsi) *l. Etsi. 7. h. t.* Cornelius Tacitus Ann. 11. cap. 27. *Ad Chaldæorum promissa, Magorum sacra, somniorum etiam interpretes impulit.*

14 Libro septimo de off. Procons.) Apud auctorem collationis LL. Mosaic. et Roman.

15 Cornel. Tac.) Libro secundo Annalium.

16 Tertull. de idolol.) Cap. 9.

17 Et libri corrumpuntur) Libri magicæ artis, Paulus *d. tit. 21.* et *l. 23.* ars magica et ars mathematica in *l. 2. h. t.* artis appellatione censeri non debent. Joannes Philoponus de mundi creatione libro 4. cap. 20. οὐδὲ τέχνην ὅλως αὐτὴν ὀνομάζειν χρή. *Neque ipsam omnino artem appellare debet:* et ibidem: μηδὲ τέχνην τὴν γενεθλιαλογίαν ὑπάρχειν ἀλλὰ δαιμονιώδη, καὶ μόνον ἀπάτην, *genethliologiam ne quidem artem esse, sed rem dæmoniacam, meramque imposturam.* Q. Curtius l. 7. cap. 4. *Erat in eo convivio Cobares, natione Medus, sed magicæ artis, si modo ars est, non vanissimi cujusque ludibrium.*

18 Phocylides) In νουθετικῷ. *Lex ult. hoc tit.* lucem capit ex Amphilochii epistola ad Seleucum vers. 162. quod ibi observatum.

## TIT. XIX. *De sepulchro violato.*

*Vide tit. 12. lib. 47. D.*

Maleficis adfines sunt sepulchrorum violatores 1, læsarum religionum rei 2, ut ait *l. 1.* et Cornelius Tacitus 3. *Grave crimen læsarum religionum:* nam et magi infames sunt sepulchrorum violatione 3. Apulejus 2. *Ne mortuorum quidem sepulchra tuta esse dicuntur, sed et busta et rogis reliquiæ quædam et cadaverum præsegmina ad exitiabiles viventium fortunas petuntur.* Culpabantur eo nomine clerici potissimum, quo tempore emissa est a Theodosio Nov. de sepulchris. Crimen est publicum in *l. 4.* possis dicere et ex lege Julia de vi, *l. 8. D. ead.* et civilis actio popularis ex edicto prætoris, cui nihil derogat *d. l. 4.* et utriusque pœna pecuniaria, criminalis 4 XX pondo auri *l. 3.* 5, 6. pondo ex *l. 4.* Sed ibi etiam Basil. e habent.

## XIX. Enarratio.

1 Sepulchrorum violatores) In *l. 3.* sepulcrum violaturus, in l. 4. qui sepulcra violaret. Glossæ: τυμβωρύχος, *sepulchrorum violator.* Sepulchrorum violatores dicuntur, qui de sepulchris auferunt saxa, marmora, columnas, qui lapides movere, et terram evertere, et cespitem evellere audent, *d. l. 4.* quod est, βῶλον, ἢ λίθον ὀχλίσαι, in consecratione templi in agro Herodis Attici: quique corpora sepulta, aut reliquias attrectant, *d. l. 4.* sive ut ait Paulus receptarum Sentent. lib. 1. tit. ult. *Qui corpus perpetuæ sepulturæ traditum, vel ad tempus alicui loco commendatum nudaverint, et solis radiis ostenderint.* S. Gregor. Nyss. in epist. ad Letojum ad fin. ὡς μὴ ἀναδειχθῆναι ἡλίῳ τὴν ἀσχημοσύνην τῆς φύσεως: *ut nec Soli ostendatur turpitudo corporis,* quem vide. Sic Imperat. Theodosius et Valentinianus in Novella de sepulchris violat. *monstrare cœlo corporum reliquias humanorum.* S. Methodius in libro de libero arbitrio: ὁ μὲν γὰρ ἐσύλησε νεκρὸν, καὶ τὸ κρυφθὲν ἤδη σῶμα γῇ πάλιν ἔδειξεν ἡλίῳ. *Hic siquidem deprædatus est mortuum, corpusque jam terra occultatum iterum exhibuit Soli:* qui omnes Phocylidem imitari videntur, cujus hi versus sunt:

Μὴ τύμβον φθιμένων ἀνορύξῃς, μηδ᾽ ἄθεατα δείξῃς ἠελίῳ. *Ne Sepulchrum mortuorum aperias, neque non aspicienda ostendas Soli.* Ad hunc pertinet quod scribit Proclus in Hesiodum, νόμος παρὰ Ῥωμαίοις, ὅτις φησὶ, τάφον μὴ κινεῖν, τουτέστιν, ὀρύττειν, *Lex est apud Romanos, quæ dicitur, sepulchrum movendum non esse, id est, effodiendum.*

2 Læsarum religionum rei) Impietatis rei: τὰ γὰρ περὶ τοὺς κατοιχομένους γινόμενα οὐκ ὀρθῶς, ἀσεβήματα καλεῖται: *Nam circa defunctos perperam facta, impietates vocantur.* Dio Chrysostomus in Rhodiaca.

3 Sepulchrorum violatione) Quintilianus declamat. 45. *Fac nos quod dicitur inquietare superos, sidera diris agitare carminibus, tumulos, busta scrutari, et amputatis cadaveribus, ipsus in scelus armare manus, fieri non potest, ut auctorem suum non statim prima prodat aspectu.*

4 Criminalis) Joannes secundus Papa in epistola 1. *Violatores vero sepulchri, licet Augustorum Principum capitaliter damnet auctoritas, tamen si qui in hoc facinore fuerint reperti superstites, ab Ecclesiastica communione priventur; quia nefas est, ut eis Christianorum non observetur consortium, qui temeritatis ausu humatorum cineres reddere præsumpserint inquietos.* Capitula Karoli Hludovici Imp. V. num. 21. *Nec quisquam ossa cujuslibet mortui de sepulchro suo ejicere, aut sepulturam temerario ausu quoquo modo violet, sed unusquemque in loco sibi ideo præparato, atque concesso æternum sui judicis præstolari concedat, maxime cum non solum divinæ leges, sed etiam et humanæ apud humanam Rempub. sepulchrorum violatores, reos mortis adjudicent.*

5 L. 3.) In qua recte liber Menagii: non minus nota, quam 20 lib. auri pœna, etc.

6 Basilica) Libro 60. tit. 23. cap. 13 et 14.

## TIT. XX. *Ad legem Fabiam de plagiariis.*

V. *tit.* 15. *lib.* 48. *D.*

Alia fuit lex Cornelia de plagiariis, teste Apulejo octavo Metam. Crimen, inquit, Corneliæ legis incurram, si civam Romanum pro servo vendidero: nam venditio Civis Romani plagium est, *l.* 12. *sup. de ing. mau. l.* 2. *sup. ubi de crim. agi op.* Sed in legis Corneliæ locum novissimo successit lex Fabia qua plagiarii, qui et lavernæ 1 et fraganæ, judicio publico (lege Cornelia erat 2 privatum) et pœna pecuniaria 3 coercentur. Sed hodie ex Constitutionibus longo graviore, *l. ult. hoc tit. l. ult. D. eod.* Hi sunt, qui sine vi dolo malo scientes abducunt ingenuos, aut liberos homines 4, et vendunt pro servis, aut supprimunt, vel qui servos alienos 5 abducunt sine vi, et plerumque sine furto, et fugam persuadent, aut fugitivos celant 6. De Senatusconsulto facto ad hanc legem scripsi Observ. 17. cap. 10. Modesto et Probo Coss.

### XX. Enarratio.

1 Qui et lavernæ et fraganæ) Glossæ Isidori, *Laverna, latro, aut qui filios alienos seducit.* Glossæ: πλαγιάριοι, *plagiarius, fragana, plagiator.* Tertul. Lib. 4. in Marcionem cap. 23. Magnum Etymologicum: ἀνδραποδιστὴς, οὐ μόνον ὁ τοὺς ἐλευθέρους ἀπάγων εἰς δουλείαν, ἀλλὰ, καὶ ὁ τοὺς δούλους, ἀπὸ τῶν δεσποτῶν ἀποσπῶν. Plagiarius est qui liberos homines in servitutem abducit, ut servorum numero sint; sed et qui servos dominis suis eripit.

2 Privatum) *L. Plagii.* 13. *h. t.*

3 Pœna pecun.) *L. ult. D. eod.* Interdum plagii pœna mors, *l.* 7. et *l. ult. h. t.*

4 Aut liberos homines) Libertinos, *l. penult.* § 1. *D. eodem.*

5 Vel qui servos alienos) Lysias orat. 1. οὐδ' εἰ τὸν παῖδα ἐξαγαγὼν λήψεται οἷα ἂν φήσαις αὐτὸν ἀνδραποδιστήν; *an si quis servum tuum traduxisse convincatur, eum plagiarum non esse dices?*

6 Aut fugitivos celant) Apulejus 6. Metamorph. *Legibus quæ servos alienos profugos invitis dominis vetant susp ci prohibeor:* et paulo post: illicitæ occultationis crimen dicitur. Corripus de laudibus Justini libro tertio ad finem.

*—— profugis damus ostia servis?*
*Legibus hoc nostris non convenit, arguo factum.*

## TIT. XXI. *Ad legem Viselliam.*

Lex Visellia publico judicio tuetur ingenuorum dignitatem et privilegia, ne honores debitos 1 ingenuis libertini temere usurpent, et gerant, neve se libertini 2 dicant esse ingenuos, nisi natalibus restituti sint, vel donati jure anulorum aureorum, vel adoptati ab equite Romano, ut apud Svetonium in Claudio cap. 24. *l.* 1. *inf. tit.* 31. *l.* 1. *inf. si ser. vel. lib. ad dec. asp.* Recte autem hic titulus est medius inter præcedentem et sequentem titulum, quia lex Visellia participat ex utroque, legi Fabiæ qua tuetur ingenuorum dignitatem, ut lex Fabia personas; legi Corneliæ, qua libertinos coercet, qui se falso agunt pro ingenuis. Ait lex, damno cum infamia .l. multa, ut lege Julia 3 de ambitu: nam et hic ambitus quidem libertinorum est.

### XXI. Enarratio.

1 Ne honores debitos) Puta, ne Senatores fiant, vel aliam dignitatem adipiscantur, Græci ad titulum trigesimum inf.

2 Neve se libertini dicant esse ing.) Non modo si dicant se ingenuos, sed etsi ea quæ ingenuorum sunt, faciant. Græci ad legem unicam d. tit. 30. Liberti hodie decuriones fiunt impune contra legem Viselliam. Cujacius ad novellam 78 quod notatur etiam in Glossis Basilic. in V. Βισέλλιος.

3 Ut lege Julia) Vide infra tit. 28. in fine.

## TIT. XXII. *Ad legem Corneliam de falsis.*

V. *tit.* 10. *lib.* 48. *D.*

Sequitur lex Cornelia de falsis, quæ dicta est testamentaria 1, quia de testamentis fuit, quæ quis falsa scripsisset 2, aut vera ne apparerent suppressisset, aut subripuisset, *l.* 14. et de confirmandis his, quæ irrita facta essent testatore capto ab hostibus si ibi decederet, de quo capite frequens mentio est in titulis de testam. et de capt. In hoc autem tractatu publicorum judiciorum de illo tantum agitur, quo publicum judicium lex Cornelia constituit in eum, qui sciens dolo malo 3 testamentum subripuit, suppressit, interlevit, subjecit, resignavit, quive falsum testamentum scripsit, celavit, recitavit, *l.* 2. *D. eod.* et qui signum obsignandis testamentis annulumve adulterinum fecit, sculpsit, *l.* 30. *D. eod.* et pœnam capitalem 4, *l.* 1. et 5. *hoc titulo*, quæ postea facta est non capitalis, *l.* 22. *hoc titulo* 5, *l. Transgere. sup. de trans.* lege Cornelia dico fuisse capitalem. nam quod est in Institut. legis Corneliæ testamentariæ pœnam esse deportationem, tam est falsum, quam quod lege Julia adulteros capite puniri, si ipsas et nudas leges publicas spectes, ut ab initio conditæ sunt, non etiam Senatusconsulta, et Constitutiones factas ad eas leges, quibus quæ pœna cauta vel subrogata est, eam ipsis legibus Justinianus accommodat et attribuit: nam idetiam quod ait lege Cornelia testamentaria puniri eum, qui aliud instrumentum falsum scripsit, vel signavit, non est ex ipsa lege Cornelia, quæ non de alio instrumento, quam de testamento fuit, sed ex Senatusconsulto Liboniano facto sub Tiberio Statilio Tauro et Libone Coss. ut Ulpianus 6 scribit 8. de off. proc. quo pœna legis Corneliæ irrogatur ei, qui aliud quam testamentum dolo malo signavit signarive curavit, et ut dicemus titulo sequenti testamentario 7 etiam, qui sibi aliquid adscripsit. Post factum est aliud Senatusconsult. sub eodem Imperatore Licinio V. et Tauro Coss. quo ejusdem legis pœna irrogatur ei qui falsas testationes faciendas, testimoniave falsa invicem dicenda, aut consignando dolo malo curaverit. Et aliud Cotta et Messala Coss. quo eadem pœna coercetur qui ob instruendam 8 advocationem, testimoniave, pecuniam acceperit 9, pactusve fuerit, societatem coierit, aut aliquam obligationem interposuerit, et qui coierit ad accusationem innocentium. Et aliud Geminis Coss. quo eodem adficitur, qui ob denunciandum, vel non denunciandum, remittendumve testimonium pecuniam acceperit; at hæc sunt Senatusconsulta de quibus loquitur *l.* 2. *D. de calumn.* et *l.* 1. *D. ad leg. Cor. de fals.* non Senatusconsul. Volusianum, quod ad legem Juliam de vi pertinet, non ad Corneliam de falsis. Et ex his quidem perinde atque ex lege Cornelia judicium publicum constitutum est; sed non de subrepto alio instrumento, *l.* 16. *D. eod.* quia nec Libonianum hujus meminit causa, neque ex Constitutionibus de supposito partu 10, *l.* 30 *eod.* Crimina tamen sunt hæc omni nullo clausa tempore nisi longo 11, *l.* 20. au. Falsum Paulus 12 in Sent. scribit esse quicquid in veritate non est, sed pro vero adseveratur. Augustinus in Soliloquiis 11, quic quid ad similitudinem alicujus accommodatum est, nec id tamen est, cujus simile apparet. Imperfectius, ut ὡς τύπος *l. Quid sit. D. eod.* Si quis alienum chirographum imitetur, si libellum vel rationes alienas intercidat, aut describat, ut a falsariis sejungat eos qui in suis rationibus mentiuntur, qui non incidunt in pœnam legis Corneliæ, ac si diceret in alieno instrumento falsum commissum vindicari, non in proprio, in aliena re falsum testimonium, non in propria.

### XXII. Enarratio.

1 Quæ dicta est testamentaria) Paulus 5. *Sentent. tit.* 25. ita dicta, quia de testamentis lata est *l.* 1. *D. de public. jud.*

2 Quæ quis falsa scripsisset) De his qui ῥᾳδιουργοῦσι καὶ παραποιοῦσι χαρακτῆρας γραμμάτων ἐν διαθήκαις. Sanctus Basilius in Esaiam capite decimo. Hos etiam ῥᾳδιουργὸς vocat Plutarchus de fuga, Glossæ: ῥᾳδιουργὸς *falsarius*, ῥᾳδιουργία, *falsum.*

3 Qui sciens dolo malo, etc.) Paulus 4. *Sentent. tit.* 7. et *d. tit.* 25. Hinc emendandus Hincmarus Remensis de divor. Loth. et Tetb. in Respons. ad interrog. 12. *Inseruerunt etiam*, inquit, *in eisdem legibus ad legem Corneliam testamentariam, de his qui testamentum quodve aliud instrumentum falsum sciens dolo malo scripserit, suppresserit, admoverit* (lege, *amoverit*) *designaverit* (lege *resignaverit*) *deleverit, honestiorem quidem in insulam deportari, humiliorem autem in metallum damnari, aut in crucem levari, servum vero capite puniri.*

4 Pœnam capitalem) Sanctus Cyprianus in epistola prima. *Hic testamentum subjicit, ille falsum capitali fraude conscribit.*

5 Lege vicesima secunda h. t.) Nisi quid maximum admissum sit, *d. l.* 22. *in fine*, vide Basilica et Exercitationem 12. ad finem. Illa autem quæ ibi dicuntur, ut qua parte quis peccavit, eadem mulctetur, adde illud Anastasii bibliothecarii ex historia Ecclesiastica: *per quæ namque quis peccat, per ea quoque et corripitur.* Theophanes dixerat: δι' ὧν γάρ τις ἁμαρτάνει, διὰ τούτων καὶ δεῖται.

6 Ut Ulpianus scribit) Tit. 8. Collation. LL. Mos. et Rom.

7 Testamentario) διαθηκογράφῳ, scriptori testamenti.

8 Qui ob instruendam advocationem) Ulp. *d. tit.* 8. *l. Falsis.* 20. *D. eod.*

9 Pecuniam acceperit) Ulp. d. tit.

10 De supposito partu) Crimen suppositi partus publicum non est: nam soli parentes agunt, aut hi ad quos ea res pertinet, id est, hi quorum interest.

11 Nisi longo, id est, viginti annis) Græcus interpres id quod dicitur in *l.* 19. *D. eod. accusationem suppositi partus nulla temporis præscriptione depelli*, scribit, non ita accipiendam esse, quasi tricennio extinguatur accusatio, sed ... ibi lacuna est: innuit autem breviori tempore concludi: ut vicennio igitur, aliter quam adulterium quod quinquennio clauditur, ut scribit Cujac. in recitat.

12 Falsum Paulus in Sententiis) D. Collationis tit. 8.

13 Augustinus in Soliloquiis) Augustini verba hæc sunt. cap. 16. *Num falsum non est, quod ad similitudinem alicujus accommodatum est, neque id tamen est, cujus simile apparet?*

## TIT. XXIII. *De his qui sibi adscribunt in testamento.*

*Vide d. tit. 10.*

Ex Senatusconsultis facta sunt ad legem Corneliam testamentariam est Senatusconsultum Libonianum, de quo in hoc titulo agitur, quatenus pœna legis Corneliæ testamentariæ adficit eum, qui cum, adhibitus et advocatus esset ad scribendum alienum testamentum, in eo sibi vel hæreditatem, vel legatum, vel fideicommissum, vel libertatem, vel quod aliud emolumentum adscripsit, dictante volente et jubente testatore, qui enim partem testamenti bona cum venia testatoris, alius scribendam dare debuit, quæ re non vitiaretur testamentum, *l. D. Claudius*, 15. § *ult. D. eod.* nec testatori in ea re, quæ falsi suspicionem importaret, obtemperare. Falsum est, si invito et ignorante testatore sibi adscribat, et legi Corneliæ locus. Falsum non est si hoc faciat volente et jubente testatore, sed quasi falsum, et Senatusconsulto Liboniano locus, quo utique punitur, tametsi id quod sibi adscripsit, pro non scripto habeatur, et cedat hæredi scripto, vel substituto, vel cohæredi vel hæredi legitimo. Delictum punitur, etiamsi delinquenti nihil profuerit. At sunt casus, quibus testamentarius 1 a principe, vel Senatu veniam pœnæ impetrare potest, non etiam jus capiendi 2. Sunt quibus ipso jure securus est, ut *l.* 1. et 2. *in fin. l.* 1. functus dulci officio .1. mortuus, functus vita, functus morte; nec enim res contrariæ dicuntur. Isidorus in Glossis; Functus officio: qui officium vitæ implevit. Igitur dulce officium dulceve munus vita dicitur. Seneca in Hippolito 3 cur dulce munus redditæ lucis fugis? (*) Non est omittendum hac de re, quando primum factum est Senatusconsultum Libonianum, auctore Tiberio, etiam postea factum fuisse aliud Senatusconsult. ex edicto D. Claudii, *l.* 3. *hoc titulo, d. l. D. Claudius*, quod Senatusconsultum Claudianum dicitur: Sunt igitur hac de re duo Senatusconsult. quod et inscriptio probat libri singularis Pauli ad Senatusconsultum Libonianum, seu Claudianum, et quod *l.* 10 *D. eod* hoc provisum fuisse ait Senatusconsultis, non Senatusconsulto, et ita quod sub Tiberio apud Cornelium Tacitum 4 factum fuisse Senatusconsultum de Mathematicis, et Magis Italia pellendis, idem apud eundem 5 sub D. Claudio alio Senatusconsult. repetitum, vel reductum fuisse legimus. Quod autem *l.* 3 ait *d. l. D. Claudius*, Divum Claudium dicit, plane probat illud edictum Svetonium 6 tribuere perperam Claudio Neroni, qui nunquam Divus factus vel nuncupatus est.

### XXIII. Enarratio.

1 At sunt casus quibus testamentarios) Ut si dicant jus ignorasse, seque a relicto discedere, *l.* 3. in qua dicitur, *Senatum et Divi. Principes raro veniam dedisse.* Sic habet τὸ κατὰ πόδας, ut ait Thalelæus: quia jus ignoraverunt, non facile iis ignosci. Menagii tamen codex non habet v *raro*. Item pœna legis Corneliæ militi remittitur. *l.* 5. *hoc tit.* in qua Menagii liber habet, *secuto tenore eod.* Quidam tamen *secutus tenorem, etc.* Datur et venia marito, si petatur, *l.* 4. Nam præsumptio est pro marito, uxorem ei tale legatum dictasse, ut ait Thalelæus, et tamen quasi falsum est. Cujacius in recitat. apud quem vide alios casus

2 Non etiam jus capiendi) Nullo casu relictum capere conceditur

3 Seneca in Hippolito) Acto 11.

4 Apud Cornelium Tacitum) Annal. 2.

5 Apud eundem) Lib. 12

6 Svetonium) Claudii capite 17.

## TIT. XXIV. *De falsa moneta.*

Lex Cornelia alia fuit testamentaria, de qua ante dictum est, alia nummaria 1, ut Cicero appellat, de qua in hoc titulo agitur. Hæc est de falsa moneta .1. de nummis adulterinis. Monetæ nomen est multiplex, nam vel ea significantur nummi 2, vel locus in quo formantur, ut *l.* 2. et Macrobii 1. in 3 Somn. Scip. Semen locari intra formandi hominis monetam, vel σφραγιστήριον, ut Harmenopulus ait 4 vi. Epit. sive iconium, ut ait in historia Antonini Florentini, et apud Svetonium 5 in Caligula, aureum iconium. Ceterum hac lege tenentur quicumque adulterinam monetam flant 6, feriunt, vel probam vitiant 7, minuunt, exciduat, adrodunt 8 privatim vel publice; imo et qui privatim probam feriunt ea permissu principis *l.* 3. nam neque arma, neque monetæ, nisi publice a certis publicisque personis fabricari aut percuti possunt. Et ex hac causa etiam servi dominos suos deferre possunt, *l. Viæ certis. D. de judic.*

### XXIV. Enarratio.

1 Alia nummaria, ut Cicero appellat.) 3. in Verrem. Asconius Pedianus: *Lex Cornelia nummaria, quæ de moneta, ne quis privatus monetam faceret.*

2 Significatur nummi) Ascon. loco cit. Onomastic. vetus: νόμισμα, *moneta*. Ovid. Fastorum 1.

*Victaque concessit prima moneta novæ.*

Et apud Paulum 5. Sentent. tit. 25. *Signata moneta.*

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 17.

3 Macrobii) Capite 6. D. Augustinus lib. 2. contra epistolam Parmeniani cap. 13. *Si alii qui furtim et extra ordinem non in moneta publica aurum vel argentum vel æs percutiendo signaverint, etc.*

4 VI. Epitomar.) Tit. 14. §. 4. Glossæ Basilicôn μονήτα, τὸ τυπεῖον νομισμάτων cuneus monetæ. Paulinus Nolanus ep. 16. ad Delphinum. *Sed si pie sanum sum, debeo ære pretioso præferre denarium in quo non Cæsaris figura et inscriptio, sed Regis æterni viva et vivificans imago præfulgeat, si tenacius veritatis, quæ doctrinæ tuæ monetam, et annuli tui symbolum nummo cordis mei, et ceræ mentis impresserit:* Imago. Tertullianus de idolatria cap. 15.

5 Apud Svetonium in Caligula) Capite 22. hodie vero, *aurum iconicum* legitur.

6 Flant, feriunt) *L.* 8. et 9. *D. de leg. Corn. de fals.* Paulus 5 *Sentent. tit.* 25. Firmicus Mathesis 4. cap. 12. gladio puniri ait. *Ob adulteratas pecunias publice accusatos faciet gladio perire.* Ex *l.* 2. *hoc tit.* igne absumuntur, quam pœnam Tertullianus summam vocat ad Martyr. cap. 4.

7 Vel probam vitiant) Et quasi παραχαράττοντες, adulteratores monetæ puniuntur, Basil. *l. ult. hoc tit.*

8 Adrodunt) *Qui nummos radunt, vel circumcidunt,* sive ut est in Basilicis, οἱ τὰ νομίσματα ξέοντες καὶ περικόπτοντες *l. Quicunque.* 8. *D. ad leg. Cornel. de fals.* Tertullianus de Pœnitentia cap. 6. *Si ergo qui nundinant, prius nummum quo paciscuntur examinant, ne scalptus, neve rasus, ne adulter.* Suidas: παραχαράττας, περικόπτοντας, *paracharattas, qui nummos circumcidunt.*

## TIT. XXV. *De mutatione nominis.*

Ad legis Corneliæ de falsis pœnam redigitur etiam is, qui dolo malo 1 seipsum adoptat 2, et novum sibi nomen imponit, quo quid alienam intercipiat, ut Paulus ait 3 in *Sent. tit. ad leg. Corn. et l. Fals. D. eod.* Si dolus malus absit, unicuique libero homini liberum est quodcumque velit sibi nomen adsumere, nec ex eo solo, quod novum sibi nomen adsumpserit, ulla actione tenetur: sed ita demum si alium ea re in fraudem induxerit, arg. *l. ult. D. quod fal. tut. auc.* Dico libero homini: nam servi nomen in domini est potestate, non servi: qua de causa et libero homini redacto in servitutem dominus mutat 4 nomen, ut Josepho Pharao 5, ut Danieli Nabuchodonosor Rex notus etiam ex profanis Straboni.

### XXV. Enarratio.

1 Qui dolo malo) Exemplum in Philocomasio meretrice, quæ se Glycerem adoptatitio nomine appellat, apud Plautum in Milite glorioso Act. 2. Scen. 2. et in Coryio liberto, qui dives admodum ob subterfugiendum quandoque jus fisci, ingenuum se et Lachetem mutato nomine cœperat ferre, ut scribit Svetonius Vespasiani cap. 23.

2 Seipsum adoptat) Cicero in Bruto scribit, L. Stalenum seipsum adoptasse, et de Staleno C. Ælium Pœtum fecisse.

3 Ut Paulus ait in Sent.) Libro 5. tit. 25.

4 Dominus mutat nom.) Joannes Philoponus de mundi creatione libro 6. cap. 6. ἡμεῖς τῶν οἰκετῶν οὓς ἐν ἀρχῇ κτώμεθα τὰ πρότερον ἀμείβοντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀνόματα, ἕτερα τίθεμεν αὐτοῖς· καὶ τοῦτο τῆς κατ᾽ αὐτῶν δεσποτείας ποιούμενοι σύμβολον. *Non servis quos primum acquirimus, priora nomina mutantes, plerumque alia nomina imponimus: idque agimus in signum dominii, quod in ipsos habemus.*

5 Ut Josepho Pharao, ut Dan. N.) Vide Josephum Antiq. libro 2. cap. 3. et lib. 10. cap. 11.

## TIT. XXVI. *Ad legem Juliam de ambitu.*

*Vide tit. 14. lib. 48. D.*

Expositis legibus Corneliis, redit ad Julias, et proponit hoc titulo eam quæ de ambitu est, quæ olim obtinuit in urbe, cum populi suffragiis deferebantur honores et magistratus, non ut hodie nutu principis 1, *l.* 1. *D. eod. l. Quidam. D. de re jud.* nam petitores honorum .i. candidati clam sæpenumero ingentes pecunias consumebant, corrumpendorum suffragiorum causa, quæ corruptela et effusio pecuniarum ambitus dicitur, et hac lege judicio publico coercetur. Trajanum quoque lego apud Plinium 2 6. Epistol. eum repressisse candidatis tertiam patrimonii partem in ea quæ solo continentur conferre jussis, ut similiter Senatusconsulto feneratores jubentur duas partes patrimonii in solo collocare, et confiscantur, qui partem dimidiam vel familiarem in pecunia habent, apud Svetonium in Augusto 3. Post autem ad instar legis Juliæ ex Senatusconsulto ambitus coerceri cœpit in municipiis, ubi Duumviri et sacerdotes provinciarum creantur decreto populi, vel curiæ, et creabantur etiam Episcopi et presbyteri, *l.* 49. *Cod. Theod. de decur.* quorum ambitiu coercetur 4 *l. Si quemquam. sup. de Episc. et cleric.* Præsides autem in provinciis creabantur judicio principis, vel præfecti prætorio, *l. ult. titul. seq.* At ex Constitutione hujus tituli coercetur ambitio 5 etiam in principibus officiorum 6, et aliis beneficiariis 7, qui antequam rationes suæ administrationis reddiderint, repetunt officia eadem, atque continuant: quem esse sensum hujus Constitutionis illa verba demonstrant, *Ad solutionem debiti primitus urgeatur*, ut conjunctim *l. Si aliquid. inf. de susc. et arc.* et quod ita Græci adnotant in hanc legem. πολλάκις 8 φεύγων τὸ δοῦναι ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ὀφείλει σπουδάζει ἄνωθεν ἐνταγῆναι τῇ τάξει.

### XXVI. Enarratio.

1 Nutu principis) Solus jura, magistratusque facit, sanctumque Senatum. Claudianus.

2 Apud Plinium 6.) Epistola decima nona.

3 In Augusto) In Tiberio capite 49.

4 Ambitio coercetur) Constitut. Marciani, cujus meminit Glycas pag. 66. editionis Regiæ. Vide etiam Appian. civil. 2. pag. 441. et seq. a.

5 Coercetur ambitio) De pœna ambitus dixi ad tit. de publ. judiciis.

6 In principibus officiorum) Principes officiorum, qui inter sui ordinis viros principem locum tenent. Vide Scriptores Historiæ Augustæ.

7 Et aliis beneficiariis) Beneficiarii dicuntur, quibus beneficii loco cura committitur mansionum cursus publici, vel quod aliud officium munusve publicum. Cujacius ad librum primum de Feudis, et ad *legem tertiam*, *C. de can. largit. titul.* Vide Notas ad eosdem scriptores.

8 Πολλάκις) *Sæpe dum vitat relationem eorum quæ debet ex administratione, dat operam ut rursus in eodem officio constituatur.*

## TIT. XXVII. *Ad legem Juliam repetundarum.*

*Vide tit.* 11. *eodem libro.*

Sequitur lex Julia repetundarum, certissimum argumentum summæ avaritiæ Romanorum, ut D. Hieronymus ait in Isaiam c. 13. Superior lex ambitionem coercet, quæ etiam in eis fuit incredibilis. Hæc coercet avaritiam, utraque in judicio publico, quod hac quidem legem constituitur in eos, qui cum in magistratu, potestate, curatione, legatione, vel quo alio officio publico in provinciis essent, provincias spoliaverunt ablatis, captis, coactis, conciliatis, aversis pecuniis 1, quo et suum et suorum factum præstant, apparitorum puta, et ministrorum, et militum a gregario 2 ad domesticum protectorem 3 usque, *l.* 1. et accusantur publice, ut Verres, et alii plerique nomine totius provinciæ vel civitatis per actorem, quem ipsa provincia, vel civitas delegerit, ut Cicero ait in Divinatione, quo loco etiam ostendit hanc legem tantum nationum exterarum, sociorum 4, provincialium 5 fuisse. In urbe autem captarum pecuniarum, a magistratu civilem fere actionem, privatumque judicium, seu reciperatorium. Itaque superior lex primum valuit in urbe, hæc in provinciis tantum. Damnatos 6 interdum sequebatur exilium, frequentius damnatio in quadruplum *l.* 1. *et ult.* cum infamia, *l. Judices. inf. de dig nit.* ut plane Viselliæ et Juliarum de ambitu, et de repetundis una fuerit pœna damnum cum infamia, et *l. ultim.* hujus tituli est communis utrique legi Juliæ. Nam et quadrupli pœnæ subjicit præsidem, si quid dederit ambitu honoris, et si quid sordide 7 tempore gerendi honoris acceperit præter salaria publica. Ambitus crimen exerceri potest ante susceptam, vel post depositam administrationem; Repetundarum post depositam administrationem tantum, excepto casu *l.* 4. quo et in ipsa administratione exerceri potest, si præsides provinciarum in litibus et judiciis improbe aut sordide se gerant, vel ut mercatores litium, ut sit *l.* 3. quo casu etiam pedanei judices iisdem legibus tenentur, *d. l.* 3. At præterea utrumque crimen finitur vicennio, et hoc uno casu anno, quo et simpli tantum repetitio est *l. pen.* et altero item casu anno in hæredem rei scilicet, quo et quadrupli repetitio est *l.* 2. *hoc titulo*, *l.* 2. *D. eod. l. Ex judiciorum. D. de accusat. l. ult. D. ad legem Jul. pec.* Plinius 3. epist. 8 *Bætica etiam in defuncti* (de repetundis) *accusatione prestabat. Provisum hoc legibus, intermissum tamen, et post longam intercapedinem tunc reductum*: et paulo post. *Sanxit pœna t, bona defuncti quæ habuisset ante provinciam, a reliquis separari, illa fisco, hæc spoliatis relinqui.* Additum est, ut pecuniæ quas creditoribus solverat, revocarentur, quod omnino congruit cum *d. l. Ex judiciorum.*

### XXVII. Enarratio.

1 Aversis pecuniis) Marcus Tullius 3. in Verrem: *Is aversa pecunia aufugit.* Et: *In Quæstura pecuniam publicam avertit.* Asconius Pedianus in Verrem de prætura urb. *Pecuniæ quæ avertebatur.*

2 A gregario) Ut χυδαῖος ἄνθρωπος in veteri Glossario Gr. Lat. exponitor *gregarius*, vel manipulario qui infimi gradus miles.

3 Ad domesticum protectorem) προτήκτορα σωματοφύλακα, qui summus est militiæ gradus.

4 Sociorum) Lex socialis est et tota sociorum causa constituta, ut ait Cicero.

5 Provincialium) Accusabantur κακώσεως ἐπαρχίας, Plutarchus in Dolabella.

6 Damnatos interdum sequeb. exilium) *L.* 7. §. *ult. D. eodem.* Asconius Pedianus in procem. act. in Verrem: *Duæ res consequebantur damnationem, altera redditio pecuniæ iis a quibus pertinebat: in qua vel simpli, vel dupli, vel quadrupli ratio ducebatur: Altera, exilii.* Et in eam de præt urb. *Æstimatione litis et exilio.*

7 Si quid sordide) Svetonius Domit. c. 9. *Ne quid sordide facerent*, hinc sordidus ibid. cap. 8.

8 Plinius 3. epist.) Epistola nona ad Minutianum.

## TIT. XXVIII. *De crimine peculatus.*

*Vide tit.* 13. *eod. lib.*

Et repetundarum crimen, et peculatus est crimen captarum pecuniarum, sed repetundarum, quod captæ sint pecuniæ privatorum, peculatus quod captæ sint 1 pecuniæ publicæ, nec relatæ in ærarium. Utrumque est ex legibus Juliis publicorum judiciorum: et hoc etiam in magistratus provinciales post depositam administrationem, et in magistratibus quidem gravius quam in ceteris. Nam ex hac Constitutione irrogatur judicibus pœna capitis et vitæ 2, ut *l.* 5. *Cod. Th. ad leg. Jul. rep.* quæ extenditur ad socios et ministros, et ad eos, qui scientes subtractas ab eis pecunias publicas receperunt, quia, ut est in *l. penult. sup. ad leg. Jul. de vi*, quæ sumpta est ex *l.* 2. *Cod. Th. de cr. p. e.* non est dissimile crimen rapere, et si qui ea pueril rapta servare. Ante hanc Constitutionem etiam in judices erat tantum pœna legis Juliæ peculatus, quæ eadem initio fuit, quæ Juliæ de ambitu, et repetundarum, et Viselliæ, i. multa cum infamia, *l.* 1. *Cod. Th. eod. tit.* et reducitur Nov. Leonis cv. 3 Hujus criminis abolitio, accusatori non datur, *l.* 3. *infr. de abol.* Sicut nec atrocium 4 et capitalium criminum.

### XXVIII. Enarratio.

1 Quod captæ sint pecuniæ publ.) Glossæ. νοσφισμός δημοσίων χρημάτων, *depeculatio*. Isidorus Originum lib. 5. cap. 26. *Peculatus ja dictum in eos datur, qui fraudem ærario faciunt, pecuniamque publicam intervertunt.* Glossæ Juris, πεκουλάτοις, νοσφισάμενος δημόσια πράγματα lege, πεκουλάτωρ, *peculator*, qui res publicas avertit. Tacitus hist. 1. c. 53. *Mox compertum pecuniam avertisse, ut peculatorem flagitari jussit.* Hesychius: νοσφίζεται ἰδιοποιεῖ, κλέπτει, ἀποχωρεῖ ἀφαιρεῖ. *Fraudat, sua facit, furatur, promit, aufert, separat.* Hinc fures ærarii dicti Sallustio in Catilin. qui pecunias publicas intervertunt. Sed et crimen peculatus contrahitur, εἰ καὶ μὴ ὦσιν χρήματα, ἀλλ' ἕτερα πολιτικά, *quamvis nummi non fuerint, sed aliæ res ad civitatem pertinentes.* Græcus interpres hic, quem vide.

2 Capitis et vitæ) *Capitali animadversione subdantur* in *l. un. hoc tit.* Anatolius: τὴν κεφαλὴν ἀποτεμνέσθωσαν *caput eis amputatur.* Petrus Faber hæc adnotaverat ad interpretationes Cujacii in Pauli v. Sentet. titul. 25. Sentent. 1. in fine, ibi: *aut capite puniuntur*, ut in 1. Sententia et ult. Sed quod ais capite puniri, tu videris Cujacii ad amputationem capitis referre, quod et Leoni Philosopho visum explicanti capitalis supplicii vocabulum, cujus meminit 1. 1 bi. C. de fals. in Nov. 77. de pœna falsariorum: utitur enim verbo ἀποτέμνεσθαι Leo, quem ego ac te quoque falli arbitror: vera enim falsariorum pœna et legitima circa humiliores quidem servis cruciarits comparatos, fuit furca sive laqueus: ut videatur in hanc rem Am. Marcellinus quem in hoc citatum a Berterio relatore memini, ac deinde a Protopræside Durantio in Arrestis publice pronuntiatis sub festum Magdalenes anno 1586. Nam quod de suspenso Vigentio falsario traditur in Constitutione Imperatoria relata ab Augustino epistola sexagesima octava nomine clericorum Hipponensium, hoc ad suspensionem ab ordine Decurionum pertinet, non ad laqueum, ut apparet ex eo quod subjicitur, eundem ipsum Vigentium sub idonea prosecutione ad Comitatum meum Constantius Augusti hinc (dum esse a glossemate verbi, meum, arbitror) mittas, etc. Sane ut ex Tacito et aliis colligi potest, Senatores falsum committentes ordine duntaxat moti: Ex sententia igitur Petri Fabri capitalem animadversionem, pro animæ amissione quocumque genere, non pro capitis amputatione accipiamus, et Anatolius, quem supra adduximus, Leonis interpretationem secutus videtur, vide sup. tit. 12.

3 Novella Leonis cv.) Qua magistratus ordine movetur, et dupli pœna coercetur: ministri sceleris si solvendo sint, eadem pœna afficiuntur, sin minus, verberibus cæsi et ignominiose tonsi exulare jubentur.

4 Sicut nec atrocium) Vide *infr. tit.* 42.

## TIT. XXIX. *De crimine sacrilegii.*

*Vide dict. tit.* 13.

Eadem lex Julia coercet furtum pecuniæ publicæ 1 quod peculatus dicitur, et furtum pecuniæ sacræ 2 quod sacrilegium 3 et sacrilegium certe gravius, quam peculatum 4. Cui Constitutiones hujus t. adjungunt, quæ sunt proxima et affinia crimina, eon quidam majestatis crimen omne vel maximum, de quo dixit ante, quod proximum sacrilegio dicitur, *l.* 1. *D. ad leg. Jul. ma.* et sacrilegium, *l.* 1. *Cod. Th. si quis per consil.* et in Bas. *l.* 1. *sup. de priv. car. tit.* ubi pro majestatis, est ἱεροσυλίας: sed quod inferius sacrilegio esse videbatur, contemnere et violare sacras Constitutiones principum, *l. ult. infr. de priv. cor. qui in sac. pal. mil. l.* 1. *infr. at dig. ordo sec. l.* 13. *infr. de erog. mil. ann. l. pen. Cod. Th. de relat.* quod et majestatis crimen dicitur, *l.* 1. *sup. at omn. jud. l.* 19. *Cod. Theod. de Judæis*, et quod est nefandissimum crimen, confundere et offendere legem Dei omnipotentis, de quo majores nostri acceperunt *l.* 1. *hujus tit.* utpote cum eam posuerint in *Cod. Theod. sub. tit. de Episc. et cler.* et in Basilicis hoc modo transtulerint, ὅσοι τὴν τῆς θείας πίστεως ἀγνοοῦσιν, ἢ ἐν τῷ ἀγνοεῖν συγχέουσιν, etc. ex quo patet etiam Græcos, ut in C. Th. in hac lege prima legisse, negligendo

confundant, non, omittunt. Vel etiam malo, committunt. Additur in hoc tit. etiam sacrilegii instar esse tractare, an is sit idoneus judex, quem princeps elegit, ut *l. 5. sup. de div. res.* vel petere ejus provinciæ administrationem ex qua originem ducimus, qua de re libro 1. tit. *ut nulli pat. suæ adm.* Sed hæc hodie ne in minimo quidem vitio ponuntur.

### XXIX. Enarratio.

1 Furtum pec. pub.) Glossæ: *peculatus*, κλέμμα. Vetus Onom. *Peculatus*, κλέμμα.

2 Furtum pecuniæ sacræ) Qui privatam pecuniam in æde sacra depositam abstulit, fur est, non sacrilegus, *l. Dr. 5. D. ad leg. Jul. pecul.* de quo tamen quæri poterat, quia scilicet ὁ τόπος καὶ τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας τοῖς χρήμασι μεταδίδωσι. *Locus dignitatem suam pecuniis communicat*, ut ait Sopater in divisione quæstionum. Vide Cujac. Observ. 13. 19.

3 Quod sacrilegium) Servius in 10. Æneidos: *Legere, furari: unde et sacrilegi dicuntur, qui sacra legunt, hoc est furantur.*

4 Quam peculatum) An peculatum, ut anfractus et anfractum apud Nonium, nisi heic operarum mendum est. Furtum igitur inferius sacrilegio et peculatu. Tertullianus ad Scapulam cap. 2. *Tamen nos, quos sacrilegos existimatis, nec in furto unquam deprehendistis, nedum in sacrilegio. Omnes autem qui templa despoliant, et per Deos jurant, et eosdem colunt, et Christiani non sunt, et sacrilegi tamen deprehenduntur.* Sacrilegi extra ordinem puniuntur, *l. 4. §. 1. ad leg. Jul. pecul.* Apud Græcos omnes insepulti abjiciuntur: παρὰ πᾶσι τοῖς Ἕλλησι κοινὸς νόμος ἐστὶν ἀτάφους ῥιπτεῖσθαι τοὺς ἱεροσύλους, Diodorus Siculus 16.

## TIT. XXX. *De seditiosis, et his qui audent plebem contra quietem publicam colligere.*

Sacrilegii crimine recte diserte etiam reos agi posse auctores seditionis et tumultus, cum et superioribus legibus teneantur de vi 1, et læsæ majestatis 2, et propria lege de sodalitiis, maxime hi qui coacta multitudine magna vociferatione quid petunt a populo, vel principe, de quibus est *l. 2.* Pacata seditione 3, multitudini parcitur, et unde orta culpa est, ibi pœna consistit, ut apud Titum Livium 28. 4

### XXX. Enarratio.

1 De vi) *l. 3. D. ad leg. Jul. de vi publ.*

2 Et læsæ majestatis *l. 1. D. ad l. Jul. majest.*

3 Pacata seditione) Ammianus Marcellinus libro 21. *Nigrinus ut acerrimus belli instinctor exustus est vivus. Romanus vero post eum et Sabostius curiales, convicti sine respectu periculi studia serisse discordiarum, pœnali consumpti sunt ferro, residui omnes abierant innoxii, quod in certis insanum rabiem necessitas egerat, non voluntas.* Titus Livius in d. libro 28. cap. 29. *Albius Calenus, et Atrius Umber, et ceteri nefariæ seditionis auctores sanguine luerat quod admiserant.*

4 Ut apud Titum Livium 28.) Capite 26. *Visa*, inquit, *sententia lenior, ut unde orta culpa esset, ibi pœna consisteret: ad multitudinem castigationem satis esse.* Auctores igitur pro qualitate dignitatis coercentur. Paulus libro quinto Sentent. 22. §. 1. *l. Si quis aliquid. 38. §. Auctores. D. de pæn.* vide 1. q. 1. can. *Hi qui.*

## TIT. XXXI. *Quando civilis actio criminali præjudicet, et an utraque ab eodem exerceri possit.*

Hic titulus concludit tractatum de publicis judiciis, proposita regula communi omnibus, ut cum publicis privata concurrant, quæ sunt de re familiari, id est, de damno pecuniario 1, ut *l. 4. D. de pub. jud. l. 6. D. de sep. viol.* quibus verbis excluditur actio injuriarum 2, et quæcumque vindictæ privatæ, non pecuniæ persecutionem habent. Qua ratione, ut opinor, et ob hanc regulam in Cod. Theod. excipitur actio de moribus, qua prius non egit, aut si egerit maritus, ammittit accusationem adulterii: Publica judicia vigorem continent publicæ disciplinæ, privata utilitatem privatorum, *l. Locatio. §. Quod illicite D. de public.* Cetera quæ ad hunc titulum spectant, exposui Observat. 20. cap. 25. 26.

### XXXI. Enarratio.

1 De damno pecuniario) Περὶ ἰδικῆς ζημίας, *de privato damno.* Basilica.

2 Excluditur actio injuriarum) Quæ non est de damno pecuniario: nam magis vindictæ quam pecuniæ habet persecutionem, *l. 2. §. Emancipatus. D. de collat. bonor.*

## TIT. XXXII. *De crimine expilatæ hæred.*

*Vide tit. 9. lib. 47. D.*

Ab hoc titulo incipit tractare de privatis judiciis, quæ ex maleficiis oriuntur, ex quibus alia sunt forensia et civilia, alia criminalia et hæc autem et illa pœnalia. Et privata quia non patent omnibus, ut publica criminalia, de quibus ante dictum est, vel ut publica civilia 1, quæ popularia dicuntur, de quibus nihil hoc in libro, sed patent his tantum quorum interest. Hoc vero inter se distant, quod civilia sunt ordinaria, criminalia extraordinaria, quod civilia pœnam et legem certam habent, ut furti nec manifesti 2 legem duodecim tabularum habet, qua furto nec manifesto dupli pœna constituitur, furti manifesti et vi bonorum raptorum 3 edictum prætoris, injuriarum 4 legem Corneliam, partim edictum prætoris, damni injuriæ 5 legem Aquiliam quibus delictis privatis pœna imponitur certa, perinde atque publicis æque legibus certis. Criminalia autem privata judicia pœnam non habent certam, sed arbitrariam, hoc est Constitutionibus aut Senatusconsultis relictam in arbitrio judicantium, *l. 1. D. de effrac.* Quamobrem et crimina quæ persequuntur, dicimus non esse legitima, *l. 3. §. penult. D. de crim. stel.* nimirum quia non est eis constituta certa et legitima pœna. Item quod civilibus exercendis dabitur speciatis judex more judiciorum ceterorum. Criminalia extra ordinem exercentur apud præf. urbi, aut præsidem provinciæ *l. 3. D. exp. hær.* quod in civilibus est necessaria inscriptio actoris, in criminalibus est necessaria, *leg. ult. D. de pr. de.* quod leviora sunt civilia, quam criminalia. *l. penult. in fin. sup. ad leg. Corn. de fal.* vel, ut Justinianus ait in Constitutione Græca *d. rel. ju. emend. ex lo.* μετριώτερα, criminalia σφοδρότερα: quod quo ex maleficio est civilis actio, deficiente publica, non erat olim etiam privata criminalis extra ordinem, ut *l. ult. D. de fur.* ostendit, dum ait, de furto nunc plerumque esse 6. Erat, ut est sæpe publica, exempli gratia, de vi lege Julia 7, de injuriis, aut damni injuria, aut testamento suppresso lege Cornelia, quia scilicet alia de re est publica, alia civilis. hæc de re aut vindicta privata, illa de vindicta publica. At extraordinaria et civilis eandem causam, et rem spectant, nempe privatam, nec utraque experiri licet. Contra vero qua de re est accusatio extraordinaria, non semper etiam est civilis actio, quæ scilicet pœnam inferat reo, ut de expilata hæreditate, et de stellionatu, quæ crimina vindicantur extra ordinem, nulla prodita est civilis actio, quæ pœnam persequatur. Quamvis autem tot sint differentiæ inter civilia et extraordinaria judicia, tamen quia omnia sunt privata, conditori hujus libri magis placuit ea collocare alternatim quam distincto ordine, proposito primum crimine et judicio extraordinario expilatæ hæreditatis, deinde, civili actione vi bonorum raptorum, tum crimine extraordinario stellionatus, post civili actione injuriarum, mox crimine extraordinario abigeatus, omissis civilibus actionibus furti et legis Aquiliæ, quoniam de his jam a re nata anteverterat dicere lib. 3. et 6. Primum igitur proponit crimen expilatæ 8 hæreditatis, cui locus est, si post mortem defuncti ante aditam hæreditatem 9, vel etiam post aditam, et ante adprehensam possessionem rerum hæreditariarum, res quædam hæreditariæ mobiles subreptæ sint. Quod propre furtum non est: Nam rerum, quæ a nemine possidentur 10 furtum non fit, *l. 1. §. Scævola. D. si quis test. lib.* ideoque hæredibus eo nomine non competit actio furti, *l. 2. D. eodem*, sed competit extra ordinem accusatio compilatæ hæreditatis privata non publica ex Senatusconsulto et Oratione D. Marci, *l. 1. D. eod. l. 3. D. de extr. crim.* loco deficientis actionis, ut ait *l. ult. in. hujus tit.* id est, loco pœnalis actionis loco actionis furti 11, qua ratione famosa etiam est perinde atque furti actio in cujus locum succedit, *l. Infamem. D. de publ. jud. l. Si te. sup. ex quib. caus. irr. Inf.* Et datur etiam privigno in vitricum, et novercam, qui, quæve expilavit hæreditatem extenei ei delatam, *l. 2. et 3.* sicut furti, *l. 3. et 11. sup. de furt.* et vi bonorum raptorum, *l. ultim. l. seq.* quia his personis honos non debetur tantus, ut parcere debeamus famosis judiciis adversus eos. At non datur privigno in novercam, quæ expilavit hæreditatem mariti. Puto nec in vitricum, qui expilavit hæreditatem uxoris, quia nec expilare videtur qui attrectat quod vivo conjuge societas vitæ in sua potestate fecit, nec post, adprehensam possessionem datetur actio furti, cujus instar hæc accusatio obtinet: eademque ratione non dabitur hæredi extraneo in maritum vel uxorem is qui quæve compilevit hæreditatem defuncti *l. 5. hoc. tit. l. pen. D. eodem, l. Herra. D. de neg. gest. l. Quamvis. supr. de fur.* Eadem ratio societatis facit ut non detur cohæredi in cohæredem, *l. 1. hoc tit. l. 3. supr. famil. erc. l. Merito. D. pro socio*, quæ dixi in Observatione vicesima 8.

### XXXII. Enarratio.

1 Et publica civilis, quæ pop. dic.) Nam judicia popularia civilia sunt, de his vide Cujac. ad *l. Et eleganter. 7. D. de do. ma.*

2 Et furti nec man. leg. 12. tab.) Furti manifesti actio in quadruplum est a jure prætorio. Vide Cujac. ad § 4. *Inst. de noxal. act.*

3 Et vi bonorum rap.) Vide ad tit. seq.

4 Injuriarum) § *Pœna. 7.* et §. *seq. Inst. de in.*

5 Damni injuria) Et in *l. Impuberem. 23. D. de furt.* τουτέστι ζημία ἀδίκως γινομένη, *damnum non jure factum*, Theop. *Inst. de injur.* vide Cujac. ad *tit. de leg. Aqu. Institut.*

6 Nunc plerumque esse) Criminalem extraordinariam, et privatam, tacite significans, ante non fuisse nisi solam civilem in duplum vel in quadruplum. Cujac. in recitat.

7 De vi lege Julia) *L. un. inf. t. prox.*

8 Crimen expilatæ hæreditatis) Quid sit expilare vel compilare hæreditatem scire est ex hac Glossa Philoxeni: *expilat*, ἀποδύει, λῃστεύει, συλᾷ, etc. *compilat*, ouasi Glossæ Isidori: *expilatores, alienæ hæreditatis surreptores.*

9 Ante aditam hæreditatem) *l. 2. §. 1. D. eod.*

10 Quæ a nemine possidentur) Res hæreditariæ interim dum jacet hæreditas, nullius est, *l. 1. D. de rer. divis.*

11 Loco actionis furti) Græci: Quia non est furti actio: nondum rebus possessis ab hærede, expilatæ hæreditatis.

12 Vel uxorem) Quia vir et uxor socii invicem sunt divini et humani juris, κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις θείου τε καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου, ut ait Græcus int. ad. l. 1. *D. de ri. nup. citata lege* 4. *hoc tit.* sed quam Antonius Loisellus in Codice suo notaverat, legendum, *domum suscipitur*, ut et Cujacius legit.

13 Observat. 20 ) Capite 27.

## TIT. XXXIII. *De vi bonorum raptorum.*

*Vide lib.* 4. *Instit. tit.* 2. *et tit.* 7 *l.* 47. *D.*

In hoc titulo proponitur civilis actio Vi bonorum raptorum quæ ex edicto prætoris datur in eum, qui rem alienam 1 rapuit si mobilis fuerit 2: Nam de immobili 3 neque hæc actio est, neque furti, sed interdictum Unde vi, vel actio in duplum ex Constit. 4 *l. Si quis in tantum.* Dari vero dicitur hæc actio modo in triplum, ut *l. Locatio.* §. *Quod illicite. D. de publ.* modo in quadruplum, ut in Constitutionibus hujus tit. et alibi passim, modo in triplum et quadruplum, ut *l pen. Cod. Theod. de pag sacr.* et hujus varietatis causa; quia mista est actio, quæ scilicet cum pœna tripli persequatur etiam rem vi ereptam, qua confusione quadruplum efficitur, et intra annum utilem 5 Nam post annum 6 rem solam persequitur, non triplum: et singulari casu, cujus excipiendi auctor est Tribonianus in duplum confectum ex re et pœna, *l.* 6. *sup. de pag. sacr.* sed perpetuo, ut opinor, hujus moderationis pensandæ gratia. Neque vero existimare debemus mitius agi cum raptore quam cum fure, quod in raptorem sit actio mista et annalis, in furem tota pœnalis, et perpetua 7. Nam sive raptor sit manifestus, missa actione vi bonorum raptorum conveniri potest actione furti manifesti, quia et hic fur manifestus est, *l. Si vendidero* §. *Cum raptor. D. de fur.* sive non sit manifestus, ut l. 52. §. *ultim. D eodem*, sane hoc casu gravior est intra annum utilem actio vi bonorum raptorum quam furti nec manifesti, et in hunc 8 proprie casum hæc actio comparata est; quod prætori non videretur sufficere actio furti nec manifesti, qua tamen si prius non sit actum vi bonorum rapturum intra annum, licet experiri post annum in duplum, vel si hac actum sit prius necdum annus exierit, adhuc experiri licet vi bonorum raptorum in id quod amplius in ea est, *l.* 1. *D. eodem. l. Si quis egerit. D. de fur.* et observandum in jure agi sæpe de isto concursu 9 actionis furti nec manifesti et vi bonorum raptorum, nusquam de concursu actionis furti manifesti, et vi bonorum raptorum, quia ad hunc casum, neque necessaria est, neque proprie pertinet actio vi bonorum raptorum, ad illum proprie pertinet, et necessaria est.

### XXXIII. Enarratio.

1 Quia rem alienam) Qui suam rem rapuit, vi bonorum raptorum actione non tenetur, sed aliter multatur, *l.* 2. §. *Hac actione is demum. D. eodem*, id est, rei suæ dominio cadit, ὡς ἐνάρχως ἀφελόμενος, ut ajunt Græci, *quod absque magistratus auctoritate, sua auctoritate rem auferat*, ex *l. Si quis in tantum.*

2 Si mobilis fuerit) *l.* 1. *hoc tit.*

3 Nam de re immobili, etc.) Plautus in Aulularia act. 4. sc. 11. *Ego intus servem: an ne quis ædes auferat? Nam hic apud nos nihil est aliud quæsti furibus.*

4 Ex constit. l. si quis in tantam) *l.* 7. *sup. unde vi.*

5 Intra annum utilem) Intra annum quo experiundi potestas fuit, *l.* 2. Theleinus ibid. Nota, inquit, actionis vi bonorum raptorum annum utilem esse.

6 Nam post annum) *l.* 2. 4 et 5. *h. t.*

7 Et perpetua) *L.* 1. *sup. de ann. excep.*

8 Et in hunc proprie casum ) Idem scribit ad *tit. de vi bon. rapt. Inst.*

9 De isto concursu actionis) Ut in *lib.* 1. *D. eodem.*

## TIT. XXXIV. *De crimine stellionatus.*

*Vide tit.* 20. *eodem libro.*

Sequitur crimen extraordinarium stellionatus, quo nomine continetur fallacia, impostura, dissimulatio omnis, et quicquid turpiter fit in fraudem alterius, quod proprii criminis 1 nomen non habet. Cum eo non concurrit quidem ulla actio civilis, quæ pœnam persequatur; sed quæ rem persequantur variæ possunt concurrere: et si quidem famosa sit quæ concurrit, veluti de dolo, aut depositi, etiam famosum erit 2 crimen stellionatus, quia absurdum est civilem actionem esse famosam, et criminalem non esse Finge debitorem in solvendo pro auro debito ex stipulatu, vel ex causa depositi, æs subjecisse, vel pro veris gemmis vitreas, ex hac causa est civilis actio de dolo, vel depositi, quæ famosa est. Erit igitur ex his causis crimen stellionatus famosum, ad quas tantum dico respexisse *l. Quid ergo.* § *ultim. D de his, qui not. infa.* et erit famosum, ut sit, quamvis publicum non sit Nam et crimen expilatæ hæreditatis est famosum, licet publicum non sit. Subjicere autem aliud pro alio, est quod *l.* 3. *D. eodem*, ait imposturam facere. Trebellius Pollio in Gallienis: *Cum quidam gemmas vitreas vendidisset pro veris, surripi 3 quasi ad leonem jussit, deinde e cavea emitti caponem, et jussit per curionem edici, imposturam fecit, et passus est.* Ceterum si in pignore dando 4, aut in vendendo subjecerit quis æs pro auro, vel statuliberum pro servo, vel vitreum sardium pro vero, dissimulata veritate rei, crimen stellionatus non est famosum, ut sit *l.* 2. *D. eodem*, quia nec actio pignoratitia contraria, vel ex empto, quæ cum eo concurrit, est famosa, *l. Si quis in pignore. D. de p g. act. l Statuliberum.* § 1. *D. de statul.* idem si quis sciens ignoranti creditori rem alienam, vel alii obligatam simulans rem esse suam, vel esse liberam, pignori obligaverit, *l. Tutor.* §. 1. *D. de p g act. l.* 1. *et* 2. *hoc tit.* idem si produxerit aliquem creditorem simulans eum esse antiquiorem in causa pignoris prioris creditoris fraudandi causa, ut *l.* 4. *hoc titul.* nullo prolato chirographo falso, quo sit prælatus dies obligationi, alioquin crimen falsi committitur, *l* 15. *sup ad leg. Cor. de fal. l. Si a debitore. D. eodem.* et cessat crimen stellionatus, quia non aliter ei locus est, quam si deficiat aliud crimen Nemo autem est, qui nesciat translatum hoc esse nomen a lacerto quodam ad hominem vafrum, et decipiendi peritum, ut apud Apulejum 5 Venus irata Cupidinem stellionem vocat 6, quo plerique capiuntur omnes. In Glossis 7 stellionator est ἐπιθέτης, et in Basil. Ex quo dictum illud 8 in Christianos pallio coopertos, Græcus ἐπιθέτης, Cypriano, implanator 9.

### XXXIV. Enarratio.

1 Quod proprii criminis nomen non h ) *Leg.* 2. *D. eodem.*

2 Famosum erit crimen stellionatus) Vide Observ. libro 10. 26.

3 Surripi quasi ad leonem jussit ) Casaubonus legit. *surr gi*, ut apud Vopiscum in Aureliano: *surrectus ad stipitem.*

4 Si in pignore dando aut in vend. etc.) Quod Græcis interpretibus est ἀντιβαλεῖν l p in *l.* 2. *D. eodem. Si quis merces supposuerit, vel obligatas averterit, vel corruperit, stellionatus reus erit*, quæ Basilica ita reddunt, ὁ ἀντιβαλὼν, καὶ διαφθείρας τὸ ὑποκείμενον: *qui averlit et corrupit rem obligatam.* Græcus interpres ad *leg. Quid ergo.* 13. §. *ultim. D. de his qui not. infam.*

Dicit Stephan. ad lib. 14. cap. 29. t. 4. Stellionatus crimen intendi, cum deficit privatum, vel publicum crimen: privatum quidem, *ut cum debitor averlit pignus subjiciens æs pro auro:* ὅταν ὁ δεβίτωρ ἀντιβάλῃ τὸ ἐνέχυρον χρυσοῦν ὑποδείξας, καὶ παρέδους χαλκοῦν; ostendens aureum, et æreum tradens. Nec igitur quid esset ἀντιβαλεῖν intellexit Salmasius de modo usurarum cap. 14. ut jam præmonui ad tit. 21 lib. 8

5 Ut apud Apulejum ) Metamorph. lib. 5.

6 Stellionem vocat) Glossæ Basilic. στέλλιων, κακοῦργος, κακότροπος.

7 In Glossis stellionator est ἐ π.) Glossæ Græc. Lat. ἐπιθέτης impostor, *stellionator* Item ἐπίθεσις ἡ χλεύη impostura, *stellionatus.* Item: κακοῦργος, *maleficus*, *stellionatur*, lege, *stellio*, aut *stellionator.* Excerpta ex vet. lexic. *Stellionatus*, ἐπίθεσις, κακουργία. Idem in Glossis Basilicῶν

8 Dictum illud) Apud Hieronymum in epistol. ad Furiam.

9 Cypriano implanator ) S. Cyprian de singularitate clericor. *Se ipsum implanat.* Vetus Onom. *implano*, ἐκπλανῶμαι, implanare est decipere, ut Sirachidis cap 15. 12. *Ipse me implanavit*: αὐτός με ἐπλάνησεν. Inde planus. Glossæ Philoxeni, *planum*, *fallacem*, ἀπὸ τοῦ πλανᾶν.

## TIT. XXXV. *De injuriis.*

*Vide tit.* 10. *eod. libro.*

Extraordinariis executionibus criminum interserit civilem actionem 1 injuriarum, quæ competit ex duodecim 2 tabul. vel ex edicto prætoris, vel etiam ex lege Cornelia, ut *leg. Constitutionibus D. eodem*, id est, ex causis l Corneliæ comprehensis, quod pulsatus quis verberatusve, domusve ejus vi introita sit, et de omni injuria atroci, *l.* 7. §. *Prætor. D. eodem*, cujus exemplum est in *l.* 4. si facta sit sacerdoti procedenti cum infulis 3 et ornatu suo. Hac actione superbia 4 coercetur ex duodecim pœna certa, hodie æstimatione judicis cum infamia, et ex quacunque causa finitur actio anno continuo 5, *l.* 5. hoc est, breviori tempore quam actio vi bonorum raptorum, quia et facillime tollitur, veluti dissimulatione .i. si contestatus non sit illico is cui injuria facta est se eam accipere et revocare ad animum, *l.* 31. *supr. de lib caus.* et pacto et jurejurando, *l.* 5. § *Hac. lege*, *l. Non solum.* § 1. *D. eodem*, *l. Si tibi.* § 1. *D. de pact.* sive directo fiat, sive per consequentias, ut filio, vel servo, vel uxori, *l* 2. et 8. At non tantum civiliter de injuriis agi potest, sed etiam criminaliter. ita tamen, ut non utraque via uti liceat, *l.* 6. *D. eodem*, quia utraque hodie ad ultionem privatam spectat. Nam criminaliter quidem olim fuit publica accusatio ex lege Cornelia, *l. Hos accusare.* §. *ultim. D. de accus.* et est etiam hodie in casu l. seq et in casu *l. Si quis in hoc. supr. de Episcop. et cler.* si facta sit injuria sacerdoti, dum sacra facit. Videtur et de injuria facta illustribus viris publica accusatio esse. Salvianus 8. *Deum incuriosum et negligentem vocas? Si quemlibet ingenuorum hominum hac contumelia læderes, injuriarum insolentium reus esse, certe si illustriorem quempiam aut sublimiorem, etiam censuram juris publici sustineres.* Ceteris casibus hodie est extraordinaria. *l. ult. D. eod.* cum inscriptione, *l. ult. hoc tit.* Nam et extraordinaria crimina inscriptionem exigunt, *l. ult. D de fur. l.* 1. *inf. de abig.* Speciale vero est quod constituitur in *l. hujus tit.* ut viri illustres, sive sint honorarii, sive legitimi, et sive extra ordinem criminaliter agant, sive conveniantur de injuriis, causam agere possint per procuratorem quod et Episcopis et Presbyteris dat Nov. *Valentiniani de Episc. jud.* his tamen conditionibus, ut per semet ipsi si agant, subscribant in crimen, et ut in eorum persona nominatim condemnatio fiat, quam non video cur non possim dicere infamiam 9 irrogare condemnatis, quia etsi judicio abfuerint, absentibus eam irrogari nihil vetat, ut

*l. ultim. infr. de req. reis:* idemque esse puto quocunque casu procuratori voluntario aut mandatario permittitur exercitio capitalis causæ, ut non alius damnetur, et notetur quam auctor criminis. At in civilibus causis sententia concipitur in personam procuratoris, *l. 1. supr. de sent. et interl.* videlicet si lis cum eo contestata fuerit. Nam si cum domino, aliud dicendum est: et quod ait *l. Nihil. supr. de procurat.* hoc tantum vult, etiam post litem a domino contestatam procuratorem dari posse, qui causam peragat.

## XXXV. Enarratio.

1 Civilem actionem injuriarum) Quæ γραφὴ ὕβρεως Græcis. Isæus in oratione 7.

2 Ex duodecim tabulis; etc.) §. 7. et 8. *Institut. de injur.*

3 Cum infulis et ornatu suo) Quandiu indutus est sacris vestimentis, Græci.

4 Hac actione superbia coercetur) Superbia pro contumelia. Plautus in Cistellaria Act. 1. Sc. 1 *Neque ego hanc superbiæ causa repuli ad meretricem quæstum* Sic enim superbiæ verbum ibi acceptum est.

5 Anno continuo) Mutat sententiam: Anno enim utili finiri scribit ad *leg. Item si cum. 14. D. qu. met. caus.* Glossæ etiam variant. vel enim sequuntur sententiam Bulgari existimantis anno utili finiri: vel Martini existimantis anno continuo tolli. Odofredus et Fulgosius Martinum sequuntur. Actio igitur injuriarum anno continuo finitur.

6 Infamiam irrogare condemnatis) Non convenit inter Græcos interpretes an condemnatis irrogetur infamia. Quidam dicunt eos infamari, sed procliviores sunt in eorum sententiam qui negant infamari, μηδὲ κατὰ ἐναντίον αὐτῶν τῆς ψήφου ἐνεχθείσης: *cum nec contra eos sententia feratur:* qua ratione utitur Cujac. in recit. Hoic tamen discessit ab illa sententia, et ei magis placuit, condemnato infamiam irrogari.

## TIT. XXXVI. *De famosis libellis.*

*Vide d. tit.* 10.

Injuria [1] aut fit in corpus, aut extra corpus. In corpus veluti verberibus. Extra corpus, veluti conviciis, vel famosis libellis. Conviciis, ut si sycophantam dixerit *l. 3.* si homicidam *l. 5.* si servum, *l. 9.* et 10. *tit superioris.* Famosis libellis, si quid scripserit quod pertineat ad injuriam alterius, de qua est publica accusatio ex Senatuscons, *l. 6. D. eodem* et pœna capitalis [2] ex *l. 1.* et 2. *hujus tit.* una Græca, altera Latina, non tantum in auctorem libelli famosi, sed etiam in eum, qui invenit, nec combussit, sed evulgavit: quia ipse auctor præsumitur esse libelli, qui eum sparsit in vulgus non prodito auctore.

## XXXVI. Enarratio.

1 Injuria aut fit in corpus, etc.) Ex Paulo V. *Sent. t. 4. in princ.* Est autem famosus libellus charta, quæ injurias et opprobria continet: sive, ut ajunt Græci, χάρτης φλυαρίας περιέχων, lib. 60. Basil. hoc t. De famosis libellis Julianus in Misop. τὸ δ' ᾆσμα πεζῇ μὲν λέξει πεποίηται, λοιδορίας δ' ἔχει πολλὰς καὶ μεγάλας, οὐκ εἰς ἄλλους μὰ Δία· πῶς γὰρ ἀπαγορεύοντος τοῦ νόμου.

2 Pœna capitalis) Anna Comnena Alexiados libro 13. ὁ νόμος τιμωρίαις βαρυτάταις κολάζει, αὐτὰ μὲν (τὰ φάμουσα) ἀναλίσκων πυρί, τοὺς δὲ ταῦτα τολμῶντας ποιναῖς καθυποβάλλων παλαμναιοτάταις. *Lex de famosis libellis lata ipsos quidem exuri jubet, auctores vero eorum gravioribus pœnis subjicit.*

## TIT. XXXVII. *De abigeis.*

*Vide tit.* 1. 4. *eodem lib.*

Sequitur crimen extraordinarium abigeatus in latrones pecorum [1], quod Constitutio hujus tit. ait intendi modo cum inscriptione [2], ut si grex ovium abductus sit, modo sine inscriptione, hoc est civiliter tanquam in fures, ut si una tantum ovis abducta sit: Nam ob rem modicam [3] criminaliter agi non potest, *l. Cunctos. C. Th. de jurisd et.*

## XXXVII. Enarratio.

1 Latrones pecorum) V. *Nov.* 22. *cap.* 15

2 Cum inscriptione) Vide librum 1. Observ. c. 20.

3 Nam ob rem modicam crim. agi non potest) Vide quæ diximus ad §. *Gallinarum. Inst. de rer. divis.*

## TIT. XXXVIII. *De Nili aggeribus non rumpendis.*

Est etiam extraordinarium crimen in Ægypto si quis ruperit Nili moles et aggeres, qui aquam Niloticam continent, coercent, dispensant, *l. pen. D. de ext. cr.* qua irrigatur terra Ægyptiaca: Nam et Deuteronomii XI. legimus, eam et hortum irrigari humana opera: hi aggeres [1] chomata dicuntur [2], *d. l. pen.* qui aliis προχώματα: certe quæ Arriano [3] chomata. Curtio sunt moles [4]. Quamvis autem hic t. ait de aggerib. tamen de eis expressim non loquitur Constitutio hujus tit. sed tacite duntaxat. Nam in ea non est certe legendum valla fluenta [5]; sed ut in Cod. Theod. ulla fluente, hoc sensu, ut si quis ruptis, apertis vel dissolutis aggeribus Nili intra duodecimum cubitum, intra .i. κατωτέρω cum incrementum Nili nondum excessit duodecimum cubitum, ut Græci recte πρὸ τῆς ἀναβάσεως τοῦ δωδεκαπήχεος ulla fluenta, ullosve rivulos derivarit et usurparit sibi, capite puniatur. Male autem Græci legunt, valla, qui vertunt τὴν τάφρον, quia huic voci neque respondet bene verbum, usurpaverit, neque congruit, fluenta, quod adjungitur.

## XXXVIII. Enarratio.

1 Hi aggeres) *Moris Ægyptiorum est propter inundationem Nili excelsos aggeres construere ad ripas Nili,* ut scribit Hieronymus in Ezech. cap. 30.

2 Chomata dicuntur) Herodotus lib. primo. Julianus Imperator Orat. 1. Achilles Tatius de Clitoph. et Leucip. amorib. lib. 4 ἔχει γὰρ οὕτω τὰ τοῦ Νείλου ῥεύματα· καθ' ἑκάστην διώρυχα χῶμα ἔχουσιν Αἰγύπτιοι, ὡς ἂν μὴ πρὸ καιροῦ τῆς χρείας ὑπερέχων ὁ Νεῖλος τὴν γῆν ἐπικλύσῃ· ὅταν δὲ δεηθῶσιν ἀρδεῦσαι τὸ πεδίον, ἀνοίξαντες ὀλίγον τοῦ χώματος εἰς ὃ ὀχλοῦνται. *Nili defluxus ita habent. Singulæ fossæ aggeribus obstructæ sunt, ne antequam tempus postulet, effusus fluvius terram inundet, quos cum irriganda planities est, Ægyptii demoliuntur, ac tam aqua effunditur.* Quæ παραχώματα Basilic. libro sexagesimo t. 22. cap. 10.

3 Quæ Arriano) De rebus Indicis.

4 Curtio sunt moles) Justinus lib. 2. cap. 1. *Ægyptum autem, quæ tot regum, tot sæculorum cura impensaque munita sit, et adversum vim incurrentium aquarum tantis structa molibus, tot fossis concisa,* ect.

5 Valla fluenta) In Codice MS. qui alias penes me fuit, legebatur, *valla fluenta.*

## TIT. XXXIX. *De iis qui latrones, vel aliis criminibus reos occultaverint.*

*Vide tit.* 16. *lib.* 18. *D.*

Est etiam extraordinarium crimen in eos qui latrones [1], vel aliorum criminum reos [2] recipiunt et celant, ut *l. 1. D. de recept.* Quintilianus declam. 255. Proximos existimo esse eos transfugis a quibus transfugæ recipiuntur. Hoc natura simile est facere scelus et probare. Latrones dicit, non fures: Nam qui furem recipit, forte civiliter tantum tenetur, ut *l. Qui eas. §. Qui furem. D. de fur.* nisi et res furtivas simul recipiat sciens, ut *l. Si quis uxori. §. Si fugitivum. D. eodem l.* 12 *sup. ad leg. Fab.* Phocylides, φωρῶν μὴ δέξῃ κλοπίμην ἀνδρῶν παραθήκην· ἀμφότεροι κλῶπες καὶ ὁ δεξάμενος, καὶ ὁ κλέψας Plato duodecimo legum: ἐάν τις αὐτομάθιον ὁτιοῦν ὑποδέχηται γιγνώσκων τὴν αὐτὴν ὑπεχέτω δίκην τῷ κλέψαντι.

## XXXIX. Enarratio.

1 Qui latrones recipiunt) Gelasius PP. in epist. 10. *Legibus certe cæteris criminum conscios, susceptoresque latrocinantium par judiciorum pœna constringit, nec expers facinoris æstimatur, qui licet ipse non fecerit, facientes tamen in familiaritatem fœdusque receperit.* Latrones autem furcæ figuntur, *l. Capitalium.* 28. §. *pen. D. de pen.* Julius Firmicus Math. 6. cap. 31. *Homicidam, latronem efficit, istis facinoribus comprehensus patibulo suffixus in crucem erigitur.* Famosi latrones flammis consumuntur. Divus Augustinus libro tertio de libero arbitrio, cap. 9. *At vero crudelissimi latronis membra cum tali supplicio confici aspicimus, approbamus ordinem legum.* Jam antea dixeral, ignibus concremari.

2 Vel aliorum reos) Qui celat criminum reos, ostendit se socium esse criminis. Græci Tertullianus de oratione cap. 11. *Nemo adversarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit.*

## TIT. XL. *De requirendis reis.*

*Vide t.* 17. *lib.* 48. *D.*

De reis dixit, qui præsentes rei fiunt litis contestatione, postquam etiam absentes damnari possunt, *l. Inter D.* [1] *de publ. jud.* Nunc dicit de reis qui fiunt requirendi, nec damnari possunt quod lis cum eis contestata non fuerit, quodque judicio semper abfuerint. Hi adnotantur inter reos ut requirantur, non ad pœn. sed ad purgandam innocentiam suam, et edictis evocantur, bonis eorum obsignatis, nondum publicatis: Nec enim damnari [2] possunt, videlicet si gravia crimina objiciantur, ut ait *l. 1.* quæ *l. 1. D. eodem,* interpretatur esse crimina, quæ mortem inferunt, vel servitutem damnato, ut *l. Absentem. D. de pœn.* Requirendis factis datur annus, intra quem si purgaverint se, vel si mortem obierint, bona sua ipsi recipiant, vel hæredes eorum, *l. 3. hoc t. l. 2. sup. si pe. app. mors. int.* Post annum bona publicantur, et ipsi infames fiunt [3] ipso jure, nec si quandoque postea purgaverint se, cui rei nulla tempora præscripta [4] sunt. Nam et quocunque tempore venientes audiuntur, *l. pen. D. eod. l. Unius. §. pen. D. de quæst.* bona sua recipiunt, *l. 2. et 3. hoc t.* quia quod cecidit semel in fiscum, vix unquam restituitur, *l. 1. D. ad leg. Jul. de amb. l. 4. inf. de bon. pros. l. 2. hoc t.* Famæ restitui possunt beneficio principis.

## XL. Enarratio.

1 Lex Inter. D. de public judic) Ad quam vide Cujacium lib. 20. Observ. cap. XI.

2 Nec enim damnari possunt. Sive lis sit contestata, sive non, ut hic Glossa sentit. Imo post litis contestationem damnari possunt. Vide sup. et ad l. 4. 3. sup.

3 Infames fiunt ipso jure) Ita et Fulgosius contra Glossam: quam tamen servandam esse scribit idem Fulgosius, quod maxima sit ejus auctoritas, adeo ut Doctoribus omnibus præferenda sit: et hoc de auctoritate Glossæ maxime notandum puto.

4 Nulla tempora præscripta sunt. Audiuntur usque ad annos triginta Græcus interpres ad *leg. 1. D. eod.* vide *l. Si unus. 18. §. pen. D. de quæst.*

## TIT. XLI. *De quæstionibus*.

*Vide lit. 18. eodem lib.*

Exposita ratione faciendorum reorum, et exhibendorum, et custodiendorum, atque etiam ad extremum, ubi absunt, adnotandorum inter reos, expositisque variis judiciis, quibus varia crimina coercentur, tempus erat dicere proprio titulo de quæstionibus, de quibus obiter sæpius ante cum ea exponerentur, facta mentio est. Hæ sunt strictiores inquisitiones criminum, *l. 3. sup. ad leg. Jul. maj.* severæ indagationes, *l. 10. inf. de dign.* quia non nudæ interrogationes sunt; sed quæ fiunt per vim, et tormenta cruciatusque corporis reorum, vel testium 1, et quandoque accusatorum 2, ut *d. leg. 3.* efficacissimæ ad requirendam 3 veritatem, *l. Ultimum. D. eodem.* De quibus et adversus quos non sunt habendæ, hic titulus ostendit. Servos posse torqueri 4 alienos et quandoque proprios 5, qui vocantur in testimonium in nos, vel alios, aut qui accusantur 6, etiam in pecuniariis causis 7, si aliter veritas inveniri non possit: liberos homines in pecuniariis non torqueri vocatos in testimonium, quia nec statuliberos, qui nondum liberi, nec deportatos, qui jure Quiritium liberi non sunt, *l. Fiscus §. ult. D. eodem.* In criminalibus statuliberos torqueri, *l. Edictum. §. ult. D. eod.* et quandoque liberos, ut puta pro testimonio vacillante, *l. Ex libero in pr. l. eod.* vel si infames sint, *l. Ob carmen. §. Si ea res. D. de testibus.* aut participes sceleris fuisse dicantur, *l. 3. tit. sequen.* Accusatos autem a liberos homines si plebei sint 8, judice commoto certis indiciis, torqueri *l. 3.* et 8 vel post damnationem 10, ut prodant sceleris participes, *l. 1. sup. de fal. mon.* si secernantur a plebe 11 dignitate, vel splendore generis, vel militia 12, vel amenta militia 13 non torqueri, nisi in crimine majestatis 14 vel alio crimine ei proximo, ut *leg. 16. hoc. t. leg. 7. inf. de malef. et math.* vel nisi decurio arguatur falsa instrumenta scripsisse ante decurionatum, cum esset tabellio, et res exigat per eum ipsum probari scripturæ fidem, *l. 21. sup. ad leg. Cor. de fal.*

## XLI. ENARRATIO.

1 Vel testium: Testes vilissimæ conditionis tormentis subjiciuntur, *l. Ob carmen. 21. §. 2. D. de testib. Novel. de testibus. 90. cap. 1.* Hincmarus Remensis opusc. 31. cap. 28. *Quæ (leges) etiam et illud sanciunt, ut ex nomine testibus etiam sine corporali discussione credi non debeat.*

2 Et quandoque accusatorum) In crimine majestatis etiam accusator torquetur, si manifesta indicia non habeat: Græci notant, jure singulari, eum cujus instinctu accusatio majest. instituitur, torqueri.

3 Efficacissimæ ad requir. veritatem) Ad veritatem vi tormentorum eruendam. Q. Curtius lib. 6 cap. 11. *Hephæstion et Cœnus tormentis veritatem experiendam esse dixerunt.* Isocrates in Trapezitico: ὁρῶ δὲ καὶ ὑμᾶς καὶ περὶ τῶν ἰδίων, καὶ περὶ τῶν δημοσίων, οὐδὲν πιστότερον οὐδ᾽ ἀληθέστερον βασάνου νομίζοντας: *Video eos quoque, neque privatis in rebus, neque in publicis quicquam tormentis fide majore duum, aut verius existimare.* Synesius epi. quadrag. quarta ad finem: δεινοὶ γὰρ ἀληθείας προσποιητὰς οἱ βασανισταί, etc. *Mirabiles enim ad commovendum simulationem sunt tortores etc.*

4 Servus posse torqueri alienos) *l. 3. hoc. t.*

5 Et quandoque proprios) Servos proprios in dominos torqueri tradunt Rethores. Quintilianus in declam. 312 *Frequenter indicio hujusmodi exercentur, ut si res in testimonio dicitur esse servulorum, torquentur mancipia videlicet.* Sopater in Hermogenem: ἔστι γὰρ καὶ οἰκέτας κατὰ τῶν οἰκείων δεσποτῶν εἰς μαρτυρίαν παράγουσιν: *Interdum enim servorum testimonium adversus dominos suos producimus.* Vide Lycurgi oration. advers. Leocrat. Ulpianum in oratione de falsa legat. Servos tamen in dominos, οἷς πεφύκασι κακονοῦστατοι, *Quibus solent esse animici et malevoli;* ut ait Lysias in oratione de sac. oli. trunco: iidem alias non admittunt. Marcellinus in Hermogenem: εἰ δοῦλοι ἦσαν οἱ μάρτυρες δεῖ αὐτοὺς διαβάλλειν: πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα, καὶ ὅτι πονηρὸν τῶν τρόπων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὅτι ἀκόλαστοι οὐ μὴ ᾖσι, ὅτι δεσπόταις ἀεὶ ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, κἂν χρηστοῖς δεσπόταις δουλεύουσιν: *Servorum testimonium omnino rejiciendum est, quod plerumque male morati sint, et intemperantes, hostesque suorum et iam dominorum.* Sed neque servum alienum adversus non dominum temere audiendum tradunt, sive torqueatur, sive non. Sopater loco supra citato: τῶν μὲν ἔξωθεν ἐκβαλοῦμεν ἐκ τῆς τύχης τὴν μαρτυρίαν: εἰ μὲν γὰρ μετὰ βασάνων μαρτυροῦσι ζητοῦμεν ὡς οὐδὲν φροντίζουσι τῶν βασάνων, κατεπήγγελται γὰρ αὐτοῖς ἐλευθερία ἀντὶ τῶν ἐνταῦθα πληγῶν, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον· εἰ δὲ ἐκτὸς βασάνων, ἐροῦμεν· ὅτι οὐδὲ μετὰ βασάνων ἀληθὴς ἡ μαρτυρία. *Quod scilicet si liber iis eis promissa sit, tormenta facile passuri sint: Si vero non torqueantur, dubor quoque fidei futurum sit eorum testimonium.* Legibus nostris servus adversus dominum non torquetur, præterquam in crimine adulterii, fraudati census, et majest. *l. 1. hoc tit.* In cri. adulterii. *l. Extraneo. 17. D. de quæst. l. Si postulaverit. 27. §. Liberi. D. ad leg. Jul. de adulter.* Achilles Tatius de Clitoph. et Leucip. amor. libro octavo, ἐν τῇ τῶν θεραπαινῶν βασάνῳ τὴν ἐξέτασιν γενέσθαι δέδοκται: *torqueri ancillas, ut veritas ab iis exprimeretur, placuit.* Sunt enim plerumque ancillæ adulterii sequestræ, conciliatrices, peccati consciæ herilis, vel serenis medii, aut consci. Liban. in decl. 35. Valerius M. lib. 6. cap. 8. 1. *Marcus Antonius incesti reus agebatur, cujus in judicio accusatores servum in quæstione perseverantissime postulabant, quod ab eo, cum ad stuprum iret, laternam prælatam contenderent.* In quæstione stupri servi adversus dominum non torquentur, *d. leg. 17.* Cujacius ibid. locum Amm. Marcellini ex lib. 28. profert. Si tamen stuprum incesto jungatur, de servis habetur quæstio adversus dominos, quia duplex crimen est, ceterum non torquentur, *l. 4. et 5. eod.* ut et ibi agnoscunt Græci interpretes: βασανίζονται: inquiunt, ἐν τῷ εἴδει τούτῳ, *in hac specie torquentur*, propter adjunctum incestum stupro. Fraudati census: si quis in censum non deferat omnia quæ habet fisci fraudandi causa, cui pro modo eorum quæ possidemus debentur tributa in quibus sunt servi Reipub. ut est in *l. 1. §. In censu. D. eod.* Cujac. in recit. *His Respublica sustinetur.* Tacitus Ann. 13 cap. 50. *Nam neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt,* ut idem scribit Histor. 4. cap. 74. Adde Quintil. declamat. 341. Divum Augustinum contra Faustum Manichæum libro 22. cap. 74. Novellam 149. cap. 11. Et majestatis, *l. 6. infra de lamsh. In hoc crimine etiam servis est honesta proditio: nam et hoc facinus tendit in dominum. l. 2. C. Theod. ne prol. er. maj. ser.* dominos, rerum scilicet. Cujacius ad titulum octavum supra et ad *d. leg. 6.* At Tacitus Imp. ne in causa quidem majestatis servos in dominorum capita audiendos censebat, auctore Vopisco, nec Trajanus, auctore Plinio. His tribus casibus addamus quartum, si mulier venefici postuletur, si mulier marito venenum porrexisse dicatur: in eam enim non modo de alienis servis criminis consciis, sed et de propriis, ut addunt Basilica, quæstio habetur, *d. l. 3.*

6 Aut qui accusantur) Servi ex suo facto torquentur tam in criminalibus, quam in pecuniariis causis, *leg. 15.* quamvia responsum servi domino noceat vel prosit, ut addunt Basilica.

7 In pecuniariis causis si aliter etc.) In pecuniariis causis tam de servis alienis, quam de propriis quæstionem habere licet. *l. Divus. 9. D. eodem.* Cum alia probatio ad eruendam veritatem non est, ut in *l. Servi. 7. D. de testib.* ἐν σπάνει τῶν μαρτύρων, Psellus in Synopsi LL. *cum testium copia non est: ex inopia probationum,* ut est in *l. 1. hoc titulo* si Haloandri editionem sequamur cum Cujacio Observat. 11. 33. et libro 20. 28. Imo in vetari, qui olim penes me fuit, sic legabatur. In scripto tamen Menagii legitur, *nec inopia*, quam scripturam sequuntur Basilica.

8 Accusatos autem liberos hom.) Eleganter Hilarius Pictaviensis in psalmum 118. *Cum natura humanæ infirmitatis proclivis ad vitia est, refugit tamen, vel sub teste peccare: quod ipsum docet nos communis consuetudinis usus. Quis enim furari sub teste non metuit? quis ad scelus nisi secretum eligit? quis ad adulterium, non aut solitudinem aut noctem optavit?* Hi igitur torquentur si judex certis indiciis ductus ad tormenta potest esse veniendum, *l. 8. hoc titulo,* ut torti victique quasi sua sententia damnentur. Ælianus apud Suidam: στρεβλοῦσι, καὶ κατατεινόμενος ἀληθῆ λέγει. *torquent, et distentus veritatem dicit.* Sanctus Cyprianus in tractatu ad Demetrianum: *Sicut in ceteris quæstionibus torquentur rei qui se negant crimine quo accusantur teneri, ut facinoris veritas, quæ indice voce non promitur, dolore corporis exprimatur.* Non torquentur igitur accusati, si de admisso liquido constet, Achilles Tatius Clitoph. et Leucipp. libro septimo, οὐ γὰρ οἶδα τί δεῖ βασανίσαι καὶ πράγματος οὕτω σαφῶς ἐληλεγμένου. *Quare quæstionibus opus sit in re jam manifesta plane non video.* Nisi ut prodant conscios et sceleris participes, de consciis enim quæstio exerceri solet, ut mox dicetur.

Quæstioni tamen non semper fidem habendam constitutum est *l. 1. §. Quæstioni. D. eod.* Quintilianus declamat. 379. *Tortus dixit. Eo minus credo: mentiuntur plerumque torti.* Cornelius Tacitus Ann. 14. capite sexagesimo. *Actæ ob id de ancillis quæstiones, et vi tormentorum victis quibusdam, ut falsa annuerent, etc. Etenim res est fragilis et periculosa, ut ibi ait Ulpianus, et quæ veritatem fallat: nam plerique patientia, sive duritia tormentorum ita tormenta contemnunt, ut exprimi eis veritas nullo modo possit. Alii tanta sunt impatientia, ut quodvis mentiri, quam pati tormenta velint.* Ait, *sive duritia tormentorum,* ut in *l. Unius 18. §. 1. Si in tormentis animum corpusque duraverit.* Tacitus Annal. 4. cap. 45. *Cum tormentis edere conscios adigeretur, voce magna, sermone patrio frustra se interrogari clamitavit, adsisterent socii ac spectarent, nullam esse tantam vim doloris fore, ut veritatem eliceret:* ait, *ut exprimi eis veritas, etc.* Apuleius metam. 111. *Tormentis veritas exprimenda est.* Ait, *alii tanta sunt impatientia.* Quintus Curtius libro 6. cap. ult. *Tortores in conspectu Philotæ omnia crudelitatis instrumenta proponunt. Et ille ultro, Quid cessatis, inquit, regis inimicum, interfectorem, confitentem occidere? quid quæstione opus est? cogitavi, volui.* Adde Valerium libro 8. cap. 4.

9 Si plebii sint) Nam ipsos quoque plebeius tormenta notant. Bonifacius PP. epistola 11. *Quem furore mortis insano temeritatis ad secularium quoque judicum tribunalia subditum quæstioni, quod in vilis quoque persona turpissimum est, objecerat, perveniat.*

10 Vel post damnationem, aut prodant scel. participes) De consciis per tormenta quæritur. Q. Curtius lib. 6. cap. 8. *Omnes igitur quæstionem de eo, ut participes sceleris indicare cogeretur, habendam esse decernunt.* Tacit. ann. 14. c. 24. *Ordinem insidiarum, et quæ auctorem, et socios per tormenta edidit.* Achilles Tatius libro 7. κἀμοὶ δέ, ὡς ἤδη κατάδικον, βασανισθῆναι περὶ τοῦ Μελίττην τῷ φόνῳ συνεγνωκέναι: *de me autem ut jam damnato per tormenta quæri oportere, an Melitæ cædis conscia extitisset.*

11 Si secernantur e plebe dignitate) Senator tormentis eximitur, vide Cujacium ad *legem decimam, infra, de dignitat.*

12 Vel militis) Quintilianus in declamat. 312. *Si mos aetatis et conditio militiæ peteretur, se in tormenta obtulisset.*

13 Vel emerita militia) Svetonius in Cal. cap. 44. *Commoda emeritæ militiæ.*

14 Nisi in crimine Majestatis) Ammianus Marcellinus libro decimo nono ad finem: *ubi majestas pulsata defenditur, a quæstionibus vel cruentis, nullam Corneliæ leges exemere fortunam.* Hunc locum adducit Cujacius in recitat. Vide sup. ad tit. 8.

## TIT. XLII. *De abolitionibus.*

*Vide tit. 16. eodem lib.*

Obiter etiam sæpius ante dictum est de accusatorum temeritate et calumnia, quæ lege Remnia coercetur, et de abolitionibus sine quibus institutam accusationem deserere non possunt ex lege Petronia, et SC. Turpill. cui rei debebatur proprius specialisq. tit. sive tractatus, ut vero nunc ei datur hic tit. et quatuor qui sequuntur. Hic est de Abolitionibus, quarum una est specialis et privata, altera generalis et publica; et primum agit de speciali: ea est venia omittendæ accusationis, quam petit accusator a judice, in cujus officio accusationem instituit, *l. 16. sup. ad leg. Jul. de adult. l. 15. D. de jur. fisc.* nomenve detulit, ut *l. 10. §. ult. D. de jur. patr.* Nec enim ad eam obtinendam necesse est accusatori adire principem, sed judicem pro tribunali, præsente reo exposita causa omittendæ accusationis, veluti errore, vel calore juvenili, ut est apud Symmachum ult. epist. lib. 1. accusator abolitionem petit per causam incautæ adolescentiæ suæ pariter atque militiæ. Justa etiam causa est, si quis propinquos suos in reatum deduxerit, quorum postea misereatur, *l. 2. hoc titulo,* vel si quis suæ, vel suorum injuriæ gratia accusationem instituerit, *d. l. 2. Quamvis. supr. ad leg. Jul. de adult.* quis privatam causam agit, quam cur non omittat si velit petita venia? At qui agit publicam causam, id est, qui accusat publico jure judicioque, legem temere prodere atque omittere non potest. Datur abolitio a judice perpenso consilio et causa cognita, etiam invito reo, si res sit integra, et intra trigesimum diem 1, ex quo reus factus est sub custodia officii, interim dum se comparat ad sistendum in judicio justa *leg. 2. supr. de exhib. reis.* Manifesto calumniatori non datur, *l. 3. hoc titulo, leg. pen. infr. de calumn. l. 15. D. de jur. fisc.* nec capitalium criminum, *d. leg. 3.* nec tortis 2 ingenuis hominibus testimonii gratia. Ingenuis, inquam, quia servi non sunt tanti. Impetrata autem abolitione, non potest ab eodem in eundem renovari 3 crimen nisi nutu principali 4 *leg. 1. hoc titulo, leg. 3. infr. ad Senatusconsultum Turpill.* et nutu principali quandocunque, nedum intra triginta dies, qui generali non speciali abolitioni subditi sunt reo repetendo, ipso jure. Quin et qui plura crimina intulit, singulorum abolitionem petere debet, *l. 1. hoc tit. l. 1. §. Si plura. D. ad Senatusconsultum Turpill.* aut eorum, quorum non petiit, integra ei executio est.

### XLII. Enarratio.

1 Intra trigesimum diem) *l. 3.* vide sup. *l. 3.*

2 Nec tortus) *d. l. 3.*

3 Renovari crimen) Sic legitur in veteribus· κινηθῆναι πάλιν· *rursus moveri,* Basilica: ἀνακαινίζεσθαι, τὸ κατὰ πόδας, quod est *renovari.* In libro tamen Menagii *revocari,* legitur, ut vulgo.

4 Nisi nutu principali) Cujacius in *leg. 1. hoc tit.* pro *nutui principali,* ut habetur in vett. et in Basilicis, τῷ νεύματι τῷ βασιλικῷ, legit, *nutu principali.* Certe auctores Basilicῶn, sic accipiunt, ut porrecta supplicatione principi crimen rursus intendi possit. ut nutui principali supplicatio porrigi dicatur .i. principi.

## TIT. XLIII. *De generali abolitione.*

*Vide dict. tit. 16.*

Nunc agit de abolitione generali 1, communi 2 et publica, quæ vel ipso jure pro tempore certo feriarum solemnium datur, ut indulgentia paschalis celebritatis, *l. 3. supr. de epis. aud.* et apud Cassiodorum in fin. XI. vel pro tempore extra ordinem indictarum indulgentia promissa 3 edictis propositis. Hæc reis leviorum criminum datur principaliter, et consequenter accusatoribus, quia finitis feriis impune possunt non repetere crimen, *l. Si interveniente. D. ad Senatusconsultum Turpill.* illa datur principaliter accusatoribus, ut impune desistant petentibus, hæc neque reo petente, neque accusatore. Hæc finitis feriis post triginta dies utiles impunitatem plenam tribuit: nam intra triginta dies ab eodem repeti reus potest 4. Alia est indulgentia, quæ fit specialiter per adnotationem principis, ut *l. 5. supr. ad leg. Corn. de sicar. leg. 9. supr. ad leg. Cornel. de fal.* et indicit accusatori perpetuum silentium, et statim plenissimam impunitatem 5 tribuit, quæ ab abolitione separatur, *l. pen. inf. de calum.* Potest et generalis fieri eadem conditione, veluti lege oblivionis 6.

### XLIII. Enarratio.

1 De abolitione generali) Ennodius de vita Epiphanii. *Cui præcepit ut generalis indulgentiæ pragmaticum promulgaret.* Orosius 7. 11. *Joannes Apostolus hac generali indulgentia liberatus, Ephesum rediit.*



2 Communi) l. 5. *inf. tit. ultim.*

3 Indulgentia promissa edictis propositis) Princeps proponit edicta, τὰ περιέχοντα ταύτην τοῦ βασιλέως τὴν φιλοτιμίαν. *edicta quæ continent ejusmodi indulgentiam.* Theodorus ad leg. 1.

4 Repeti reus potest) Svetonius in Augusto cap. 32. *ut si quem quis repetere vellet etc.*

5 Plenissimam impunitatem) D. Chrysostomus homilia in Domini incarnationem: ὁ νόμος τὸν ἁμαρτήσαντα κολάζει φιλανθρωπία πολλάκις βασιλέως τὸν ἁμαρτήσαντα ἐλεεῖ, καὶ ἐξαρπάζει τῆς τιμωρίας· *Lex delinquentem punit: indulgentia autem principis eundem pœnæ eripit.* Julius Firmicus Matheseos lib. 4. c. 14. *Judicum sententiis, aut indulgentiis principalibus librantur.*

6 Veluti lege oblivionis) τῆς ἀμνηστίας.

## TIT. XLIV. *Ut intra certum tempus criminalis quæstio terminetur.*

Postquam dixit de abolitione speciali et generali, qua interveniente, accusator qui omittit accusationem, non videtur desistere, ut pœnam desertionis possit incurrere ex Senatusconsulto Turpilliano, *d. l. Si interveniente.* nunc docet ea non interveniente, desistere videri eum, qui post inscriptionem, aut litis contestationem negligens est in peragendo reo intra tempus legibus constitutum, quod hodie est biennium 1 ex *l. 3. hujus tituli,* videlicet reo non dicente causam ex vinculis, *l. ultim. supr. de cust. reor.* Et ex *l. 3.* ad *l. In Senatusconsul. §. Qui post. D. ad Senatusconsul. Turpill.* Tribonianus addidit, vel biennio. Olim fuit annus, ut constat ex titulo *Cod. Theod. ut intra annum cr. quæs. ter.* et *l. 2. C. Theo. ad legem Corn. de fal.* et *d. §. Qui post.* et *l. Reus. D. de mun. et hon.* et hodie quidem biennium numeratur ex die litis contestatæ *l. 3.* olim annus numerabatur a die inscriptionis, *l. 2. C. Theo. eod. tit.* quæ est. *l. 2. hujus tit.* in qua tamen Tribonianus mutavit illa verba, a die inscriptionis, et reposuit, præsentibus inscriptionibus 2, sicut in *l. Ubi supr. ad legem Cornel. de fals.* hæc verba testatæ actionis, id est inscriptionis, quæ erant in Cod. Theod. mutat in contestatæ accusationis, propter *l. 3. hujus tituli,* quæ vult tempus terminandæ quæstionis criminalis numerari contestatione litis. At Basilica 3 in *l. 2.* retinent illa verba, a die inscriptionis: et potest dicta die inscriptionis tempus legitimum computari, si lis contestata non fuerit, ut *d. l. In Senatusconsulto, §. Qui post,* a die litis contestationis, si contestata fuerit. Punitur ergo negligentia ejus, qui intra tempus legitimum non agit, aut peragit reum, quem detulit semel, et multo magis qui obdurat in hac negligentia usque ad extremam diem legitimi temporis, quia tunc palam est eum rem non distulisse, sed plane destitisse ut *l. 2.* ait, quia distulit. Pœna vero hujus negligentiæ est infamia, et multa quartæ partis bonorum *l. 1. hujus tituli.* videlicet si honestior persona fuerit, humilior et pauper; cui ut ait *l. 2.* damnum famæ injuria non est, ut *l. Si quis injuriam. D. de injur. l. 22. C. Theod. de hæred.* datur in exilium, quod sic interpretor ut Græci, et in *l. 4. supra, ad leg. Jul. de adult.* relegatur 4. Hæc tamen pœna gravior est pœna Senatusconsulti Turpilliani, ut majus quoque crimen neglectæ, quam desperatæ accusationis, et tamen qui hac parte tenetur, in Senatusconsultum Turpillianum dicitur incidisse, *d. §. Si post,* .i. quasi Turpillianum, ut destitit *l. 2.* idest quasi destitit, hac nimirum culpa proxima culpæ notatæ Senatusconsulto Turpilliano, cui jungitur lex Petronia, *l. Abolitionem. supra, ad legem Jul. de adult.* quam eam legem Nerone imperante tulit Petronius Turpillianus Consul, Senatus approbavit, juris auctores Senatusconsulto ex nomine Consulis nomen dederunt Turpilliani consonantius quam Petroniani. Sed jam ad ipsius Senatuscons. pœnam veniamus.

### XLIV. Enarratio.

1 Quod hodie est biennium) Sic reo quidem consulitur, ne diutius vexetur, sed mora plerumque ei prodest, et pœnæ eum eripit. Quintilianus declamat. 249 *Per illas omnes moras judiciorum longas nimium et pro nocentibus compositas.* Hanc legem senio obliteratam revocavit Manuel Comnenus *Novel. de divers. caus. de judic. et advoc.*

2 Præsentibus inscriptionibus) Sic legitur in vetusto Menagii, quam lectionem probare hic videtur Cujacius.

3 At Basilica) Imo et τὸ κατὰ πόδας.

4 Relegatur) Basilica, ἐξορίζεται.

## TIT. XLV. *Ad Senatusconsultum Turpillianum.*

*Vide tit. 16. lib. 48. D.*

Pœna legis Petroniæ, et Senatusconsulti Turpilliani est infamia, et multa v. librarum auri cogenda in fiscum, *l. Spurii. §. Qui judicii. D. de decur. l. 3. §. ult. D. de prævar. l. 1. D. de jufisc.* et hodie, ut ceterarum legum extraordinaria 5, *l. 2. hoc titulo.* Irrogatur autem accusatori non cunctanti et negligenti, ut superiore titulo; sed qui animo ab accusatione destitit sine abolitione post delationem rei et solemnium implementa intra constitutum tempus fiendæ causæ criminalis, *l. ult. hoc titulo,* qui proprio nomine tergiversator dicitur et desertor. Proinde pœna Senatusconsulti irrogatur tergiversatori. Pœna quasi Senatusc. id est tituli superioris moratori. Pertinet etiam ad pœnam Senatuscons. qui postquam implevit solemnia accusationum intra præfinitum a judice diem litis contestandæ edictis evocatus judicio non adest, *l. Ab accusatione. §. Destitisse. D. eod. l. 3. 7. supr. qui acc. non poss.*

### XLV. Enarratio.

1 Ut ceterarum legum extraordinaria) Judice scilicet suo arbitrio pœnam indicente, sive, ut ajunt Græci, ὡς ἂν ὁ δικαστὴς βουληθῇ, ὁρίσαι τὴν τιμωρίαν.

## TIT. XLVI. *De calumniatoribus*

*Vide tit. 6. lib. 3. D.*

Tergiversatoribus, aut veluti tergiversatoribus 1 ad quos respiciunt vel pertinent tres tituli superiores, adjunxit calumniatores. Hi sunt accusatores, qui scientes dolo malo falsa crimina intendunt, quorum irriti obeunt. Calumnia irrita accusatio est, *l.* 9. Si enim irrita non fuerit, puta reo condemnato, jam de accusatoris calumnia amplius queri non potest, *l.* 1. Non dico calumniatores esse qui crimina, quæ intendunt, judici probare non possunt, ut crasso filo Demosthenes in Neæram, αἰτιάσασθαι 2 μὲν, ἐξελέγξαι δ' οὔ. Nam possunt plerique non probare, nec calumniatores esse, *l.* 3. *hoc tit. l.* 1. §. 1. *D. eod.* ideoque nec absoluto reo, utique semper accusator damnatur de calumnia. Hi vero præter pœnam, cui se ipsimet subjiciunt per inscriptionem, quæ talio est .3. similitudo supplicii a intentati et formidati reo, *l.* 7. et *ult.* etiam lege Remmia in publicis judiciis puniuntur, *l.* 1. §. 1. *D. ad Senatusconsultum Turp. l. Quæsitum. D. de testibus.* Cicero pro Roscio Amerino: *Ita quæsitus te capitalem esse oportebat, ut horum existimationem et legem Remmiam putares aliquid valere oportere.* Ex ea lege Calumniatoris fronti inscribitur litera K 4 ut jampridem docui in *l. Is cui lege. D. qui test. fac. poss.* quod hodie non licet ex *l.* 17. *tit. seq.* nam et eodem loco paulo post Cicero ait, ad caput calumniatoris literam adfigi, et inustionem hanc literæ, inustionem esse infamiæ, ut postea neminem alium nisi fortunas suas accusare possit. Pœna igitur legis Remmiæ notatur *l.* 3 his verbis, *Detrimentum existimationis*, et *l.* 8. his, *Infamiæ supplicium*, quam recte dixi irrogari in publicis judiciis. nam in privatis et extraordinariis calumnia officio judicis coercetur sine periculo infamiæ, *l.* 5. *hoc tit. l.* 3. *D. ad S. C. Turp.* ut pœna quoque legitima tergiversatoris habet tantum locum in publicis judiciis, *l.* 1. §. *Sæpe. etc. l.* 7. §. 1. *D. eod. l.* 1. *sup. eod. l.* 3. *sup. qui acc. non poss.*

### XLVI. Enarratio.

1 Aut veluti tergiversatoribus) Vide titulum 45 ad finem.

2 Αἰτιάσασθαι, etc.) Accusare, et non probare.

3 Similitudo supplicii) Par periculum pœnæ, Svetonius Augusti cap. 32.

4 Fronti inscribitur littera K.) ut fugitivis litt. F. Vide Cujacii Observat. lib. 7. 13. et P. Pithoeum in Collat. LL. Mosaic. et Roman. vide tamen Gunther. Ligurini p. 134. et seq. 265. 300. et Not. p 137.

## TIT XLVII. *De pœnis.*

*Vide tit. 19. lib 48. D.*

Sepius ante habita mentio pœnarum exigit ut proprio titulo ostendatur, quæ sint genera pœnarum, quibus adficere judices quemque possunt, et quæ de eis constituendis vel exequendis legibus definitiones proditæ sint. Pœna est æstimatio delicti, *l. Sancimus. D. eodem*, vel supplicium peccati, ut contra in Pisonianos supplicium dicitur esse pœna peccati, vel, ut quidam ait, pœna est τῶν πλημμελημάτων ἰατρική 1. Imponitur vero, vel ut sublatis malis ceteri vivant securiores 2, vel ut is qui punitur emendetur 3, *l. Si pœna. D. eodem.* Plato: σωφρονιστοῦ ἕνεκα, vel ut pœna ejus ceteros meliores reddat, *l.* 7. *sup. ad l. Fab. l.* 1. *sup. ad leg. Jul. rep.* Demosthenes in Neæram, ἵνα ἄλλοι πρόνοιαν ποιῶνται καὶ φοβῶνται, ut ceteri terreantur exemplo 4, *l. Capital.* §. *Famosos. D. eodem:* quæ ratio efficit ut et in animalia nonnunquam pœnæ consumantur, ut apud Plinium 8. cap. 16 et ex ipso verbo Dei Genes. 9. Exod. 21. Levit. 20. imo et in ea, quæ anima carent 5 Draconis lege. Pausanias ἠλειακῶν 2. ὑπερώρισε καὶ τὰ ἄψυχα εἴγε ἐμπεσόν τι ἐξ αὐτῶν ἀποκτείνειεν ἄνθρωπον 6. Sunt autem hodie fere omnes pœnæ positæ in arbitrio judicantium, et ab eis convicti et confessi rei appellare possunt. Olim erant certæ et legitimæ quasi nec necesse erat judices sententia sua exprimere, quia de facto tantum judicabant, *l.* 1. §. *Nam si quidem. D. ad Senatusconsultum Turpill.* nec de facto prolatam sententiam non sequi poterant, *l. Non putavit. D. de fur.* aut si quando pœnam legitimam sententia sua exprimebant, ab ea tanquam a lege convicti aut confessi appellare non poterant, *l. Si qua pœna. D. de verb. signif.*

### XLVII. Enarratio.

1 Τῶν πλημ. ἰατρ.) Alcinous de doctrina Platonis capite trigesimo, πᾶσα γὰρ κόλασις ἰατρεία τίς ἐστι ἡμαρτημένης ψυχῆς. *Omnis enim animadversio a peccatis animæ quædam est medicina.* Plutarcho ἰατρεία ψυχῆς. *medicatrix animæ*, correctionis medicina in *l. an. sup. de emendat. propinq.*

2 Ceteri vivant securiores) Seneca de Clementia libro 1. cap. 22. *Transeamus ad alienas injurias in quibus vindicandis hæc tria lex secuta est, quæ princeps quoque sequi debet: ut eum quem punit emendet: aut ut pœna ejus ceteros meliores reddat: aut sublatis malis securiores ceteri vivant.* Joannes Philoponus de mundi creatione lib. 7. c. 11. τί γὰρ εἰ πολλῶν κακῶν αἴτιον ὁ νόμος φονεύει ἀεὶ ῥύεται ταύτη τοὺς ὑπ' αὐτοῦ μέλλοντας πάσχειν κακῶς. *Si quidem lex multorum criminum reum neci tradet, atque ita liberat eos qui ab ipso lædendi erant.*

3 Et is qui punitur, emendetur) Plato 11. de legibus τὸν γὰρ κακὸν αὐτὸν δεῖ κολάζειν ἵνα ᾖ ἀμείνων. Methodius apud Epiphanium Panarii libro secundo. Τιμωρεῖται γὰρ αὐτὸν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἐγκλήματος ἕνεκα ὁ δικαστὴς, ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος, ὅπως μὴ καὶ αὖθις ποιῇ. *Non enim præteriti delicti gratia coercet eum judex, sed futuri, ut ne rursus faciat.* Vide Clementem Alexandrinum Pædag. lib. 1. cap. 8. et Strom. 1. et 4. Sic Deus ad salutem emendare dicitur Tertull. 2. adversus Marcion. v. Libanii declamat. 30. ad fin.

4 Ut ceteri terreantur exemplo) *L. Bona fides* 31. *D. depos.* v. Gellium 6. 14. Lysias orat. in Alcibiadem ὥστε τούτῳ παραδείγματι χρώμενοι βελτίους ἔσονται οἱ πολῖται: *Itaque cives hoc exemplo admoniti meliores evaderent:* Sanctus Cyprianus de Lapsis: *Plectuntur interim quidam quo ceteri corrigantur. Exempla sunt omnium tormenta paucorum.* Isæus apud Michaelem Apostolium Prov. Cent. 47. ὅσοι τοὺς ἀδικοῦντας κολάζουσιν οὗτοι τοὺς ἄλλους ἀδικεῖσθαι κωλύουσι. *Qui injustos puniunt, alios ne injuste faciant prohibent.* S. Ambrosius in Lucam cap. 7. *Unius exemplo plurimi corriguntur.* V. Andocidem περὶ τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης. Liban. d declam. 31. Sallustii locum sup lib. 4. 17.

5 Anima carent) Vide Dionem Chrysostomum in Rhodiaca.

6 Ἄνθρωπον) Idem scribit in Attica. Meminit et Demosthenes advers. Aristocrat. Æschines contra Ctesiphon. Schol. Æschyl. in Septemb. Clement. Alex d. libro 4.

## TIT. XLVIII *Ne sine jussu principis certis judicibus liceat confiscare.*

Etiamsi pœnæ legibus non improbatæ sint ut sunt illæ de quibus *leg.* 6. et 17. *sup. titulo prox.* tamen non omnibus judicibus eas licet irrogare, ut ecce ex hoc constitutione 1 præfectis prætorio et vicariis, et præfecto urbis 2 publicationem omnium bonorum irrogare sive proscribere licet inconsulto principe, præsidibus provinciarum non item. An et hac ratione in insulam deportare non possunt, quia deportationem sequitur tacita omnium bonorum publicatio, *l.* 8 *sup. tit. prox.* Minime: alioquin nec jus gladii, et jus dandi in metallum haberent, quia et hanc pœnam sequitur confiscatio omnium bonorum 3, et tamen constant eos habere jus gladii, et jus dandi in metallum, et per consequentias tacite publicandi omnia bona, ut Joannes dixit, non directo et expressim. Vera ratio hæc est; quia in his quæ pertinent ad delictorum coercitionem, quæ jus meri imperii sunt quod lege datur, atque finitur, nec omnibus semper ad plenum ea tantum magistratus habent, quæ specialiter eis lex dedit 4. Præsidibus lex Augusti ut est apud Dionem quinquagesimo tertio, dedit jus gladii, et jus dandi in metallum, datum etiam eis est jus relegandi, *l.* 2. *sup. tit. prox. l. Relegatorum.* §. 1. *D. de interdict. et rel.* Jus deportandi inconsulto principe, vel confiscando datum non est, *l. Inter.* §. 1 *D. eodem*, ergo nec deportare, nec confiscare possunt: quæ eadem ratio redditur in procuratore Cæsaris, *l. ult. D. de off. proc. Cæs.*

### XLVIII. Enarratio.

1 Ex hac constitutione) Præfecto prætorio et magistro jus confiscandi datum est, lenteci hoic.

2 Præf. præt. et vic et pr. ur.) Hi deportare possunt, *l.* 1. §. 2. *ver. a præfectis. D. de legat.* 3.

3 Confiscatio omnium bonorum) Utitur hoc verbo Svetonius in Calig. cap. 41. Sanctus Cyprianus in epistola 82. *Cæsariani quicunque vel prius confessi fuerint, vel nunc confessi fuerint, confiscentur.* Et mox: *Bona eorum fisci vindicentur.* Glossæ Philoxeni: *Confiscat*, δημεύει. Excerpta ex vett. Glossis *confiscatio*, δήμευσις. Idem est fiscare. Aldhelmus de laudibus virginitatis: *Ne ab imperatoribus locupletes gazarum opes rutila cum vitæ ejus detrimento fundatus fiscarentur.* Vide ad tit. seq

4 Quæ specialiter eis lex dedit) Divus Augustinus in epistola sexagesima primo. *Non enim tu in eos jus gladii ullis legibus accepisti aut Imperialibus constitutis, quorum tibi injuncta est executio: hoc præceptum est, ut necentur.*

## TIT. XLIX. *De bonis proscriptorum seu damnatorum.*

*Vide tit 20 Libro 48. D.*

Quod est confiscare titulo superiore, hoc est in lato proscribere 1, nimirum publicare omnia bona, quod fit expressim, vel tacite: quorum expressim, hi proscripti dicuntur, quorum tacite, damnati, veluti capite damnati, aut deportatione, aut metallo, aut simili pœna, quam qui sustinent sicut omnia pristina jura, ita et bona tacito jure amittunt, nec in his quæ postea acquirunt, alium habent hæredem 2 quam fiscum, *l.* 2. *hoc titulo:* nec obstat *l. Si mandavero.* §. *Is cujusd. mand.* quia non de capite minutis loquitur, sed de his quorum bona publicantur sine capitis diminutione, ut si qui relegati sint bonis publicatis, *l.* 7. § *ult. D. eodem*, vel etiam tantum confiscati ex causa administrationis actusve fiscalis, ut *l.* 9 §. *ult. hoc titulo*, *l.* 3. *inf. de sent. pas.* Notandum publicationem omnium bonorum cadere tantum in eos, qui sui juris sunt quia hi soli habent bona. Servi aut filii

non habent bona, quæ damnatione publicari possint, quia peculia si qua habent, his damnatis domini parentesve, in quorum sunt potestate, occupant etiam castrensia, et quasi castrensia: nam quod in castrensibus filiifam. privilegium constitutiones dederunt, id capite minuti amittunt, perinde ac mortui intestati [2] *l.* 1. et 2. *hoc titulo.* In *l.* 1. Quod Accorsius notat alias legi dispungantur, sane rectius est et probatur vet. lib. [4] et Basil. in quibus est ἕως οὗ λόγος δοθῇ, καὶ καθαροποιηθῇ, addita interpretatione διαστιχθῇ [5] Notandum etiam ex *l.* 7 bonorum proscripti, vel damnati fieri inquisitionem primam [6] et inventarium per officium judicis, qui pœnalem sententiam dixit. Secundum autem per catholicum rationalem [7], sive procuratorem Cæsaris, vel etiam specialem procuratorem ad bona damnatorum, ut in antiqua inscriptione. *Q. Val Q. F. Postumo proc. ad bona damnatorum.*

## XLIX. Enarratio.

1 Hoc est in isto proscribere) Glossæ, ταμιευτής *fiscalis, proscriptio* ταμιεῖον, *fisco proscribo.*

At quid si damnati sunt in hoc titulo, quos judicum quorumcumque: proscripti quos principis sententia percutit. Sane damnatorum a principe proscribebantur nomina jam inde ab Imperatore Claudio, in cujus vita Dio libro octavo τῶν δὲ ὑπὸ τοῦ Γαΐου καταψηφισθέντων τὰ ὀνόματα ἐξεθῆκε, ὥστε φοβούμενοι αὐτοὺς μὴ διαλαθόντες καὶ οὗτοι τε ἐκολάζοντο, οἱ μὲν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ· οἱ δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ καπιτωλίου κατακρημνιζόμενοι Domitianus reos qui ante quinquennium proximum apud ærarium pependissent, universos crimine liberavit, teste Svetonio in ejus vita capite nono [1]. [2].

2 Alium habent hæredem quam fiscum) Quamdiu vivunt, rebus utuntur: morientes in eis hæredem non habent, ut scribit Thalelæus, ex *l.* 15. *de interd.*

3 Mortui int.) Nam deportatus mortui loco habetur, *l.* 4. §. 2. *D. de bon. lib. l.* 1. §. *Filium. D. de bon. poss. cont. tab.*

4 Et probatur vet. lib.) In libro Menagii: *diffungantur,* corrupta pro *dispungantur.*

5 Διαστιχθῇ) In Glossæ interlineari: quod est, *dispungantur.* Glossæ: διαστίζω, *dispungo.*

6 Inquisitionem primam) Bonorum indaginem, investigationem.

7 Per catholicum rationalem) Julius Firmicus Matheseos libro tertio cap. 4. *Faciet procuratores regum, rationales:* et ibidem: *Procuratores regum aut rationales:* Basilica: καθολικόν, Glossæ: καθολικός, *rationalis* Vide Cujac. ad tit. *de jur. fisc. l.* 5.

## TIT. L. *De bonis eorum, qui mortem sibi consciverunt.*

*Vide tit.* 21. *eodem libro.*

Non tantum proscriptorum seu damnatorum, sed etiam eorum, qui in reatu capitali perculsi conscientia criminis [1] sibi mortem consciverunt, bona publicantur, si postea de crimine probatum et pronunciatum fuerit, *l.* 3. §. *ult. D. eod.*

## L. Enarratio.

1 Conscientia criminis) Nam si tædio vitæ, miseratione digni sunt, Thalelæus ad *leg.* 1. *hoc tit.*

## TIT. LI. *De sententiam passis, et restitutis.*

*Vide tit.* 23. *eod. lib.*

Hic titulus est de damnatis, qui beneficio et indulgentia principis speciali vel generali et communi [1] plurium, in integrum restituuntur: quæ restitutio plerumque liberat tantum pœna et calumnia, ne quis scilicet restituti statum possit in dubium revocare, ob pristinam pœnam, sive deportationem et adnotationem præsidis, ut ait *l.* 10. nec enim præses deportare sed deportandum adnotare potest, quam adnotationem plerumque sequitur princeps, *l. Inter.* §. 1. *D. de interd. et rel.* Non restituit autem bonis indulgentia, quæ damnatum revocat in patriam [2], aut famæ, [3] et honori, aut patri, vel domino, vel filio, nisi hoc specialiter comprehensum sit, vel nisi quibusdam expressis generaliter subjiciatur, et ceteris omnibus, ut *l.* 1. aut nisi generali verbo sit concepta, Restituo illum [4] in integrum: quia beneficium principis, quod a divina scilicet ejus indulgentia proficiscitur, quam plenissime interpretari debemus, *l. pen. D. de const. princ.* et ita accipere oportet quod est in Institutionibus [5], restitutus ex indulgentia principis per omnia recipere pristinum statum, et quod *l. Sive libertus. D. de ju. patr. l.* 3 §. *Si deportatus. D. de bon. liber.* recipere jus patronatus. Notandum ex *l. ult.* restituto in integrum deportatu pleno restitutione, atque adeo restituta patri potestate in filium, testamentum quod interim fecit, et quæcunque interim gessit filius, qui jam venerat in ætatem [6], non rescindi, et filio impuberi interim datum tutorem non mutari, si pater qui restitutus est, non sit homo frugi [7]; quæ Constitutio non multum abhorret a jure communi: nam et initio jure datus est tutor patrifam. jureque factum testamentum a patrefam. qui postea quamvis redeat in potestatem patris, non ideo irritum [8] fit testamentum, *l.* 7. *D. de jur. codicil.* quia in ejus potestatem redit sine capitis diminutione. Recte igitur Anianus [9], et Cyprianus [10] et Irnerius [11] testamentum hoc casu non rescindi, sicut nec cetera gesta: male Basilica [12], et Joannes [13] testamentum rescindi, non cetera. Γ' ἰδὼν τὸ τέρμα τὴν χάριν θεῷ δίδου.

## LI. Enarratio.

1 Et communi) *L.* 5. *hoc tit.*

2 Revocat in patriam) Julius Firmicus Mathes. libro 7. cap. 26. *Imperatoris judicio ex prædictis damnationibus libertati et dignitatibus suis restituentur, et patriæ.*

3 Aut famæ) Solius Principis est famæ restituere: vide Libanii Orationem 7. pro Aristophane pag. 215

4 Restituo illum) Idem sentit Odofredus heic.

5 In Institutionibus) Libro I. cap. 12

6 Qui jam venerat in ætatem) Justam. Ætatis nomine significantur anni 25 quo sensu dicimus, suæ ætatis esse eum qui est major annis 25. Cujac. Obs. lib. 6. cap. 3.

7 Non sit homo frugi) Sed libidinum omnium vitiorumque servus, *l. ult. hoc. tit.* Clemens Alexandrinus Strom. lib. 2. ad fin. τὸ ὑποπεσεῖν οὖν καὶ παραχωρῆσαι τοῖς πάθεσιν ἐσχάτη δουλεία. *Succumbere itaque, et cedere vitiis et animi perturbationibus est extrema servitus* 8. Ambrosius in epistola 7. *Intra se dominos habent; intra se servitium intolerabile patiuntur tot dominorum quot vitiorum servi.* Faustus Regiensis in instructione ad Monachos: *Non bene ingenuus appellatur, qui misera vitiorum servitute deprimitur.*

8 Non ideo irritum) Irritum enim fit ejus testamentum qui capite diminuitur, §. *Alio autem. Instit. quibus modis testam. infirm.*

9 Recte igitur Anianus) Ad *l. un. C. Theod. eodem.*

10 Et Cyprianus) In Glossa ad *d. l. ult.* in v. rata sint.

11 Et Irnerius) Cujus sententiam non probat Odofredus.

12 Male Basilica) Libro 60. tit. 68. cap. ult.

13 Et Joannes) In d. Glossa, et Azo ad *d. l. ult.* quia putabat filium capite minui, quod verum non est. Bulgarus etiam eodem ratione motus existimabat testamentum rescindi, ut heic scribit Odofredus.

# JACOBI CUJACII J. C.

## NOTÆ

### IN CODICEM D. JUSTINIANI

#### AD LIBRUM PRIMUM

*De Sacrosantis Ecclesiis, et de rebus, et privilegiis earum.* TIT. II.

*Lex* 3. *Imperat. Honorius et Theod.*) Pro hac inscriptione substituenda est alia ex C. Theod. nempe. Iidem AA. Gynegio P. P. *Nemo martyres*) hanc l. Græci, sic verterunt, μηδεὶς ἁγίων λείψανα πιπρασκέτω, id est, *nemo sanctorum reliquias mercetur*: Vide scripta *Nov.* 60.

*L.* 4. *Non plures*) conjunge *l. pen. inf. de commer. et mercat.* ex illa hujus inscriptionem emenda.

*Quinquaginta decani*) Decani sive copiatæ, lecticarii, vespillones sunt: οἱ τὰ σώματα περιστέλλοντες τῶν κοιμωμένων, Epiphan. lib. 3 contra hæreses in fin. de his Nov. 43 et 59. *l. Si qua. inf. de Episc. et Cler. l.* 15. *C. Theod. eod. l.* 1. *C. Theod. de lustrali, lib.* 13. *tit.* 1.

*L.* 9. *Qui sub*) Conjunge *l. unic. inf. de collegiatis, lib.* 11.

*L.* 10. *Jubemus*) Repetita est in lib. 11. tit. 3. *l.* 11.

*L.* 11. *Neminem*) Conjunge *l.* 2. *inf. de quibus muneribus, vel præstat. nem. lic. se exc. lib.* 11.

*L.* 13. *Generali*) Extat in Nov. Mart. sic in inscript. *Martianus A. Palladio PP.*

*L.* 14. *Prædia dividere*) id est, distribuere his ecclesiis, quæ majori Ecclesiæ conjunctæ et unitæ sunt, quæ quidem ab ea sumunt erogationes.

*Ad* §. *Sane œconomus hujus regiæ*) hic locus accipiendus de precario, de quo lib. 4. Obser. cap. 7. et ad *l.* 1. *C. de jure emphyteut.*

*L.* 16. *Iidem A A*) Emendanda inscriptio. Imperat. Zeno A. Hæc constit. accipienda de Basilisco qui sub Zenone Imp. orientis imperium occupavit: vide Obser. 3. cap. 19.

*Episcopus Patriarcha*) Fuit Archiepiscopus, et Patriarcha Constantinop. Ad finem deest inscriptio, *d.* XVI. *Kalend. Januar. Armatio claræ memoriæ Cos.*

*L.* 22. *In factum actionem*) Prætoriam.

*L.* 24. *Ut inter*) Huic constit. quis caussam dederit, declarat Suidas in verb. πρίσκος ἱερατικός. Pertinet autem ad orientales tantum Ecclesias, ad occident. pertinet *Nov.* 9. qua id continetur: verum Ecclesiæ data est 40. tantum annorum præscriptio, *Nov.* 3. sublata 100. ann præscript. Manet tamen hæc lex ult. in his, quæ debentur in redemptionem captivorum, et in iis, quæ sunt legata, donata, aut vendita civitatibus. Idque Julian. recte hic notat, quia ea in re Justin. nihil immutavit auctore Juliano antec. in d. Novell. 3. d. 131. Id fatentur orientales, negant pontificii.

*Ad calcem tit.*) Desideratur hic Græca constitutio. Cujus sententia extat libro quinto Βασιλ. ea est, ut is, qui ex scripto donavit, in hoc, ut Xenodochium ædificetur, aut nosocomium, obligetur Episcopis, aut œconomis, nec hoc casu irrita sit donatio, quasi facta contra ll. vide scripta ad *l.* 62. *de verb. oblig.* Deest item huic tit. Græca Justin. consit. quæ extat in quibusdam libris cujus tit. hic est περὶ τελευτώντων, καὶ καταλιμπανόντων κληρόνομον ἐκκλησίαν. cujus hæc fuit sententia: si testator aliam Ecclesiam pro alia hæredem scripserit, veritatem contra scriptum obtinere debere: vide scripta ad *l.* 15. *de leg.* 1.

*De episcopis, et Clericis, et Orphanotrophiis, et Xenodochiis, et Brephotrophiis, Ptochotrophiis, et Ascetriis et Monachis, et de privileg. eorum, et castrensi peculio, et de redimendis captivis, et de nuptiis clericorum vetitis, seu permissis.* TIT. III.

*L.* 2. *Hominibus eorumdem*) vide scripta ad *l.* 1. *C. de jure emphyteut.* et not. ad *pr. l.* 1. *Feudorum.*

*L.* 5. *Si quis*) Hæc Joviniani constit. citatur a Sozomeno lib. 2. hist. Eccles. cap. 4. et a Niceph. libro decimo hist. Eccles. cap. 46. vide scripta ad *tit. de raptu virg.*

*L.* 7. *honore*) Ex C. Th. *lib.* 11. *tit.* 19. *l.* 7. addenda inscriptio: pars actorum habitorum in consistorio apud Imp. Gratianum Valentinianum et Theodosium consulatu Syagrii et Eucherii virorum clariss. die III. Kal. Jul. C. P. in consistorio. Imp. Theodosius A. dixit. Hæc l. 7. explicanda est secundum *Nov.* 123. Neutra explicatio Accursii placet. Græci sic explicant: nec honore, nec l. id est, nec volens (id est, quod dicit, *honore*) nec invitus (id est, quod dicit *legibus*) in judic. venire cogitur, sed ad eam domum mittitur: vide scripta ad *l.* 2. *inf. de testibus*

*Ad verb. Sacerdotes*) Soli Episcopi ab Imp. Sacerdotes dicuntur.

*L.* 8. *Idem A*) Tribuitur Gratiano, Valentiniano et Theodosio in C. Theod. quod confirmat. Coss ratio.

*L.* 9. *Quinquaginta, vel sexaginta*) Sexaginta, vel septuaginta

*Apostoli*) Pauli 1. ad Timoth. c. 5.

*L.* 10. §. *Quod si ordinem*) id est, curiarum, curialium. In auth. *sed novo.*

*Aut in exilium*) Legendum est, *et*: nam in Græco est καὶ et ita vertit recte Haloander.

*L.* 13. *Fabiano*) Legendum, Sapidiano, vicario Africæ ex *C. Theod.* ex quo etiam addenda subscriptio, d. VII. Kal. Jul. Brixiæ Theodoro V. C. Coss. Hic autem consul fuit cum Eutropio, cujus post memoria damnata fuit.

*L.* 17. *Maximo*) Alii Monachio in C. Theod. est Monaxio, quod rectum puto, quod in l. seq. *L.* 19. *Sororiæ appellationis*) Vide scripta Obser. 2. cap. 19.

*Matres filias atque germanas*) Additur in concilio Niceno sua, et quælibet hujusmodi necessitudine conjuncta mulier, ut omnis ab ea suspicio absit.

*L.* 22. *Decanorum*) Vide remissive in *l.* 4. *sup. de SS. Eccl.*

*L.* 23. *Fabianus*) Flavianus.

*L.* 25. *Cum clericus*) Conjunge *l.* 14. *inf. de Episc. audient.* et ex illa ad hanc adde subscript. Hujus l. meminit Imp. Henricus Secundus in ll. Longobard. *tit. de advocatis*, et cap. 1. de jurament. calumn. Ubi vocant hunc Imp. Marcium Vide quæ notata ad *l.* 4. *inf. de fide instrum.*

*L.* 28. *Ex gradi licentiam*) Per act. in fact. vide not. ad *l. Si a pluribus* 107. *de leg* 1.

§. *Quod si testator Territorio*) id est, in agris privatis. Cum alias territorium sit universitas agrorum.

*L.* 38. *Clerici cujuscunque*) Idem constituitur *Nov.* 79. a Just. Sed id ab eodem postea mutatur *Nov.* 83. constituiturque, ut et clerici apud proprios Episcopos conveniantur.

§. 1. *Apud suos judices*). Hoc corrigit Just. in *Nov.* 79. constituiturque, ut Monachi conveniantur apud Episcopum civitatis.

*Ordinario*) Judices dicuntur præsides, consulares, correctores, et alii, qui sunt tantum clarissimi. Ordinaria judicia sunt tantum clarissimorum, quæ a claris exerceantur, vel dantur. Spectabiles, et illustres extra ordinem cognoscunt, *l. ult. C. de modo mulctarum, l.* 2. *inf. de proxim. sacror. scriniorum:* lib. 12. Ordinarii judices sunt infimi magistratus. Sic ordinarii milites, id est, gregarii.

*L.* 35. *Ceteris omnibus*) Legendum, *ceteris domibus.*

*Oeconomi*) Niconis.

*Qui post eum*) Just. in *Nov.* 131. dat eodem privilegia. Addenda subscriptio, *d. Nonis Januar. Constantinop. Martiano cons.*

L. 41. *Repletus*) Conjunge cum *l.* 24. *inf. de testam.* Ex qua ad hanc addenda subscriptio.

*L. 49. §. ubi autem indiscrete)* Alias indistincte, sed rectius indiscrete, ut *l. 8. § 2. inf. de præscription. 30. annor.* vide de hoc verbo notata ad *l. 5. inf. de quæstion.*

*L. 51. Si quis)* Hoc rescriptum est pars *l. pen. inf. de pactis.*

*L. 52. Monachi licet non sint clerici)* Nota monachos non esse clericos. Vide not. ad *c. 2. de condit. appos.* et ad Nov. 5. 79. et 123.

*L. 54. Raptores)* Hæc lex sumpta est ad verbum ex *l. un. inf. de rapt. virg.* unde subscriptio petenda.

*L. 56. §. Ut si quis sponsus)* Vide notata ad *l. 1. de verborum signif.*

*Vel acceptas)* Vide scripta ad *l. 2. C. de inutilib. stipul. inf. lib. 8 d. Nov. §. d. Nov. 121.*

*Ad calcem tituli)* In hoc tit. desunt 10. aut 12. constit. Græcæ, ut didici ex libro Græco nondum edito de diversis intervallis usque ad annos 100. tit. de ann. Inter ceteras deest Græca constit. quæ fuit l. 45. hujus tit. qua sustulerat ex legatis act. in duplum, exceptis legatis ad pias caussas, ut ait in §. *ult. Instit. de oblig. quæ quasi ex contractu.* Vide notata ad *Rub. D. de legat.* 1. verba ejus libri Latine reddita hæc sunt: *si intra annum non solvatur, quod relictum est piis caussis, legatum duplatur, ut scriptum est libro primo C. constit.* 45. in qua constituit Just. legata relicta ptochiis, aut aliis locis pietati dicatis, annuo tempore finiri. Vide caput. 20. tract. de præscript. Deest et alia constit. ut si relicta uxore vir tondeatur, quod licebat Novel. 102. ut mulier non possit nubere intra annum absque famæ periculo, nisi pepererit intra annum.

## *De episcopali audientia, et diversis capitulis, quæ ad jus curamque, et reverentiam Pontificalem pertinent.* TIT. IV.

*L. 1.)* Hæc lex conjungenda est cum *l. 1. inf. de commer. et merc.* ubi vide notata quomodo scilicet mutata sit hæc l. 1. a Triboniano. Ceterum male quidam hanc l. accipiunt de mercatoribus certæ rei ab Imp. præpositis, cum tamen pertineat ad omnes mercatores.

*L. 4. Tres)* Hæc l. deest in scriptis libris.

*L. 9. Libellis duobus)* Legendum, libellis duabus. Est autem libella duodecima pars unciæ. Cicer. et Donat. in Phorm. act. 1. Scene 1. Gell. lib. 20 cap. 1. vide notata ad *l. 43. de verb. signif.*

*Aut ritum Christianæ)* Sic et constitutum est, ut Episcopi visitent custodias κατὰ τετρὰ δακαι παρασκευήν, id est, Mercurii et Veneris diebus. Vide cap. 3. tract. de præscript. Iisem ut moneant Præsides, ut ea faciant, quæ cauta sunt de custodia reorum: eis cessantibus, ut id referant ad Imper. et ea de re docet hic Græca constitutio, quæ extat libro 60. βασιλ. De integra istius constit. sententia vide cap. nonum d. tract.

*L. 13. Decernimus)* Conjun. *l. 25. de Episc. et cleric.* et ad illam ex hac adde subscript.

*L. 15. Nemo)* Conjunge *l. 8. infra, de post.*

*Per quinquennium)* vide cap. 24. de præscript.

*L. 16. Si legibus)* hæc l. repetita est in *l. ult. inf. de sponsal.* circa medium, ad quam ex hac addenda subscriptio. Ceterum obstat *l. 5. D. de jur. et fac. ignor.* hinc colligunt scientiam patris nocere filiæ. Recta est postrema Accursii solutio hic allata.

*L. 21. Si præsens)* Conjunge *l. pen. §. Sed si pareus. inf. de non numer. pecun.* et ex hac adde ad illam subscript.

*Ad calcem tit.)* Deest hic l. 32. quam Eustachius lib. de temporibus in hanc rem citat, ut si dominus per triennium moram faciat in accipiendo jure emphiteutico, hoc cedat juri emphyteuticarii. Vide scripta ad *l. 2. C.* de jure emphyt. Deest in hoc tit. et in *tit. inf. de custodia reorum* constitutio, cujus sententiam ex lib. 60. Βασιλ. vide in not. ad *l. 10. sup.* et scripta cap. 3. tract. de præscript. Deest et alia etiam ut Episcopus, et tres bonæ opinionis viri inspiciant opera civitatis, et ea metiri curent, et eorum rationem ab administratoribus intra annum reddi. Vide cap. de præscript.

## *De Hæreticis et Manichæis et Samaritis.* TIT. V.

*L. 1. D. Pridie cal. sep.* D. 11. Non Jan. *Cod. Theod. lib. 18. tit. 4. l. 20.*

*L. 21. §. Sed iis quidem: omne testimonium)* huc pertinet *Nov.* 45. Sic non prohibentur testimonium ferre qui damnati sunt furti, injuriarum, vi bonorum raptorum, de dolo, depositi, mandati, pro socio, licet infames sint. Ipso jure etiam non est interdictum testimonium ei, qui in judicio publico calumniæ damnatus est, *l. 13. D. de testibus,* Calumniæ autem judicium non est publicum.

*§. Aliis: judicialia testimonia)* Dicuntur litis testimonia in *l. 4. D. depos.* vide scripta ad *l. pen.*

*§. Ceterum propter utilitatem necessarii)* id est, quia testimonii usus necessarius est, *l. 1. D. de testib.*

## *De Apostatis.* TIT. VII.

*L. 2. Intra quinquennium)* vide cap. 24. de præscr.

## *De Judæis, et cœlicolis.* TIT. IX.

*L. 1. Imp. Antoninus)* Adde Caracalla. Id constat ex cons. catalogo. Vide notata ad *l. 32. § ult. D. de legatis.* 1.

*L. 12. Jovio)* Alias Johanni.

*L. 13. Die sabb.)* vide cap. 3. de præscript.

## *Ne Christianum mancipium hæreticus, vel Judeus vel paganus habeat, vel possideat, vel circumcidat.* TIT. X.

*L. 1. Judæus)* hujus constit. rationem exponit Sozomenus lib. 3. Histor. Eccles. cap. 17. his verbis: Ἰουδαῖον δὲ ἐνομοθέτησαν μηδένα δοῦλον ὠνεῖσθαι τῶν ἐξ ἑτέρας αἱρέσεως: εἰ δὲ παρὰ τοῦτο ποιήσαι, δημόσιον εἶναι: εἰ δὲ καὶ περιτέμνοι αὐτὸν ἰουδαικῶς θρησκεύειν, ὡς κεφαλὴν εἶναι τὸν κίνδυνον, καὶ ἀφάρπαγε τῶν ὄντων: ἐπεὶ γὰρ τὴν θρησκείαν πάντοθεν αὔξειν ἐβούλοντο, καὶ τούτου πρόνοιαν ἐποιήσαντο, ὥστε μὴ ἀδέως εἰς ἰουδαϊσμὸν ὑποστρέφεσθαι τοὺς μὴ τοιούτου ἐκ γένους ὄντας. Eandem rationem tradit Gregorius lib. 3. Epist. c. 21.

## *De paganis sacrificiis, et templis.* TIT. XI.

*L. 1.)* Emendanda hujus l. inscriptio, et subscriptio ex *C. Theod. lib. 16. tit. 18. l. 4.*

*L. 2. Imp. Theod. A.)* Legendum, *Impp. Gratianus Valentinianus, et Theodosius. A. A. Cynegio P. P. ex C. Theod. lib. 16. tit. 8. l. 9.* id et docet ratio consulum.

## *De his, qui ad Ecclesiam confugiunt, vel ibi exclamant, et ne quis ab Ecclesia extrahatur.* TIT. XII.

*L. 2. Joviano)* Alias Johanni.

*L. 3. Imperio)* Legendum, Hierio ex *C. Theod.*

*L. 4. D. pr. Kal. Apr.)* Addendum C. P.

*L. 6. Sed si hoc: post electorum solemnium)* Olim mittebantur in possessionem omnium bonorum. Itaque omnia distrahebantur, ut constat ex orat. Cicer. pro Quint.

## *De iis, qui in Ecclesiis manumittuntur.* TIT. XIII.

Hunc manumittendi modum Constantinum invenisse ait Cassiodorus lib. 1. tripart. historiæ cap. 9.

## *De legibus, et constitutionibus principum, et edictis.* TIT. XIV.

*L. 1. Inter æquitatem jusque)* id est, cum aliud jus ipsum, aliud æquitas postulat. Harmen. lib. 1. epit. 1. tit. 1.

*Nobis solis)* Dum scilicet plane incerta et dubia est legislatoris voluntas: alioquin locus est *l. 8. inf. de judic.*

*L. 4. Digna vox)* Vide *l. 3. inf. de testam.*

*L. 5. præfecto prætorio)* Præfect. urbi in *Nov. Theod. ne curial. præd. al. conduc.* Ulp. Fragmen. tit. 1. ex ea Nov. hæc l. sumpta est. Cum enim ante prohibitum fuisset, ne curiales ad procurationem rerum alienarum accederent, *l. 24. inf. de decurion.* iique in ejus constit. fraudem conducendi licentiam usurparent, cum tamen procurationem speciem conductionis esse constet, vetat quoque, ne deinceps fraude constitutioni facta prædia conducant, aut fidejussores conductoris existant. Huic autem legi conjunge *l. 30. inf. loc.* quæ sumpta est ex eadem Nov. Et ex hac adde ad illam subscriptionem: vide scripta ad illam.

*Nullum enim pactum)* Hæc hujus l. regula pertinet ad l. perfectas, id est, quæ id, quod factum est contra se, rescindunt.

*Et festo consule)* In Cod. Theod. solus Theodosius Conss. XV.

*L. 6. Quod favore)* Idem in *l. 18. in fin. inf. de fide instr.* unde pete exemplum.

*L. 12. Si imperialis)* Est ex 50. decision. Idem in *Novella* 138.

## *De mandatis principum.* TIT. XV.

*L. 1. Insignium)* Alias Iuscium, Vatus, Eugenium. *D. XVI. Kalend. Jul.)* Puto legendum, die XVI. Majas Constantinop. Antonino et Syagrio consule, accepta III Kalend. Augusti Romæ Merobando II. et Saturnino consulib.

## *De veteri jure enucleando, et de auctoritate jurisprudentium, qui in Digestis referuntur.* TIT. XVII.

*L. 2. §. Quod cœlesti: loca dicta, et multum distantia)* Videlicet sub tit. de prætor. stip. quem ordinem secutus est idem Justinianus in C.

*§. Si quid igitur tale. Julianus legum, et edicti perpetui)* Sic etiam dicitur in *l. pen. de cond. indeb.*

*Justiniano PP.) L. perpetuum*, non ut vulgo, *præfecti prætorio.*

## *De juris et facti ignorantia.* TIT. XVIII.

*L. 1. Simplicitatem armatæ militiæ)* Hoc licet specialiter militibus ex rescripto isto, quod indicat verbum permitto. Alioquin post sententiam non opponitur peremptoria præscriptio: vide scripta ad *l. 8.* et 9. *D. de jur. et facti ignor.* et ad *l. 19. C. de probat.*

*L. 2. Imperator Gordianus)* Idem Augustus legitur, alias, eod modo, ut docent subjecti Conss.

*L. 3. Si emancipatus)* Vide scripta ad *l. 1. D. eod.*

*Prætendere)* Jus enim ignoranti tempora procedunt. *l. 6. inf. qui admitt. ad bon. poss.*

*L. 7. Error facti)* Non juris, *l. 7. inf. eod.*

*L. 8. Cum testam.)* Conjunge *l. 7. inf. de condict. indeb.* Utriusque eadem est inscriptio. Itaque etiam eadem debet esse subscriptio.

*L. 10. Cum quis)* vide scrip. ad *l. Regula. §. Si quis jus. D. eo. ti.*

*L. ult. Ne passim.* Idem in *l. 9. D. eod.* Exempla sunt in *l. 1. §. ult. D. de edendo.* et *l. 3. §. Si quis. D. ad Syllan.*

*L. pen. Flaviano PP.)* Addendum Illirici, et Italiæ, ut in *l. penult. inf. de contrahend. empt.* et *l. 20. inf. de pæn.* Loquitur autem de Illyrico Occidentali, ut de Orientali, in *l. ult. inf. de ann. et trib.*

## *De precibus Imperatori offerendis, et de quibus rebus supplicare liceat, vel non.* TIT. XIX.

*L. 1.)* Conjunge *l. 1. sup. quibus ex caussis servi pro præmio libert.* et ex hac adde ad illam subscript.

*Diocletiano VI.)* Lege Diocletiano IV. ut docet catalogus Conss.

*L. 2. Quoties)* Ait moratoriam, sive dilatoriam except. remitti posse; peremptoriam committi, relaxari non posse. Itaque hæc l. non per-

timet ad eas inducias, quæ solent rescripto principis petentibus agenis debitoribus tribui: vide scripta ad *tit. C. de pact. inter empt.*

*L. 4. Universa)* Hinc, ut et ex *l. ult. inf. qui bon. ceder. poss.* originem habere videntur eæ induciæ anni, bienoii, et quinquennii, quæ soleat rescripto principis petentibus agenis debitoribus dari.

*L. 7. Rescripta)* Conjunge *l. 5. Si contra jus.*

## *Quando libellus principi datus litis contestationem facit.* TIT. XX.

*L. 2. Annali tempore)* Nam ad tollendam triannalem præscript. hoc non est satis, sed ea interrumpitur conventione executoris, et libelli admonitione, *l. Sicut. l. Cum notissimi. inf. de præscript. 30. annor.*

## *De diversis rescriptis, et pragmaticis sanctionib.* TIT. XXIII.

*L. 1.* Conjunge *l. ult. inf. si unus ex pluribus appel.* et ex hac illius inscriptionem emenda et adde subscript.

*L. 7. Si preces veritate) cap. 2. de rescriptis in decretalib.*

## *De officio præfecti prætorio Africæ, et de omni ejusdem diœceseos statu.* TIT. XXVII.

*L. 2. Formam)* Licebat praesantis prætoris generalia edicta conscribere, quæ vocabant formas, dicuntur τύποι τῶν ἐπάρχων, *l. Apertissimi. inf. de judiciis* Ea vim legis habent: hæc sunt, quæ dicuntur: ἐπαρχικά: Βασιλικῶν appellatione continentur Imperatoriæ constitutiones, ἐπαρχικῶν præfectorum prætorio: vide scripta ad *l. pen. inf. de fidejussor.*

## *De officio præfecti urbi.* TIT. XXVIII.

*L. 3.* Conjunge *Nov. 62)* Cassiodorum in formula præfecturæ urbanæ, lib. 6.

## *De officio magistri offic.* TIT. XXXI.

*L. 3. Degradandive)* Legend. *regradandive.*

*L. 4. Curæ.)* Hæc const. pars est *l. 1. inf. de offic. milit. judic.*

## *De offic. comit. sac. palatii* TIT. XXXII.

## *De offic. com. rer. priv.* TIT. XXXIII.

*L. 1. Hoc est emphyteuticarii)* Legendum, *VEL emphyt.* Nam differunt perpetuarii ab emphyteuticariis. Vide scripta ad princ. *tit. C. de jure emphyt.*

## *De officio comitis Orientis.* TIT. XXXVI.

*L. 1. Useo, Puseo, Lycarchiæ)* Legendum, Alytarchiæ. Orientis diœcesis, sed Asianæ. Prima Syria, quæ dicitur Salutaris, hæc est Syria Palestinea, Victor in Vespas.

*Syria seu Palæstina)* Legendum *Syria, cui Palæstina nomen*, ex veteri libro, et Eutropio.

## *De officio Vicarii.* TIT. XXXVIII.

*Vicarii)* id est, præfecti prætorio, qui a principe mittebatur, non in unam provinciam, sed in diœcesin: at tractum aliquem extensum per provincias.

*L. 1. Sacræ cognitionis)* Solus tamen præfect. pratorio vere judicat vice sacra, *l. 16. C. Theod. de appell.* a quo non appellare, sed supplicare licet, *l. 1. inf. de sentent. præfect. prætor.* tamen a Vicario, ut a præfecto urbi appellare licebit ad principem, *l. 38. D. de minorib.*

## *De officio rectoris provinciæ.* TIT. XL.

*L. 2. Pronuntiare nequeunt)* Non enim quilibet præses habuit merum imperium, sic in *l. 4. C. hoc.*

*L. 8. Intercessorem, id est, executorem)* Sic in *l. 6. inf. quæ res pign. oblig. poss* qui initio dicuntur executores, in fine intercessores.

*L. 9. Nullus)* Hæc l. abrogatur in *l. ult. inf. de dignitatib.*

*L. 14. Idem A. eidem)* Alias Imperat. Anastasius A. Viviano PP. rectius, ut docent subjecti consules.

*Ad calcem tit.)* Desideratur hic Græca Anastasii constitutio.

## *De officio militarium judicum.* TIT. XLVI.

*L. 4. Duces)* Conjunge *l. 4. sup. de off. mag. off. Lustrationisque)* Leg. Clisurarumque, ut et in *d. l. 3 sup.* vide scripta 3. Observ. cap. 24.

*Ad calcem tit.)* Deest hic Græca constitutio, qua inter cetera hoc cavebatur, ut feræ bestiæ, quæ transmittebantur ad principem, septem tantum diebus resideant, et alantur in vicinis civitatibus. Sic equis præscribuntur quinque dies, *l. 1. C. de tract. et stat. lib.* 12.

## *Ut omnes Judices tam civiles, quam militares post administrationem depositam 50. dies in civitatibus, vel certis locis permaneant.* TIT. XLIX.

*L. 1. Quinquaginta dierum)* vide cap. 12. tract. de præscript. Item in *l. 2. inf. de assess. Nov. 8. 95. et 161.*

*De provincia discedendi)* Græci provinciam hic vertunt thema. Sic Harmenop. lib. 1. tit. 4. at lib. 3. tit. 3 θεματικοὶ κριταὶ sunt provinciales judices. Sic vertendum, licet vulgo vertant pedanei judices. Vide Har. etiam lib. 6. εἰς τὰς ἐπαρχίας ἤγουν εἰς τὰ θέματα: Vide cap. 18. inf. de præscriptionibus.

*Divinæ vocis copia)* id est, per vocem revocatoriam, seu evocatoriam, de qua etiam *l. ult. C. de dig. lib. 12. et Nov. Just. 8.* Hujus formulam ponit Cassiod. lib. 7. variarum.

## *De assessorib. et domesticis, et cancellariis judicum.* TIT. LI.

*L. 3. Quinquaginta dies)* vide cap. 12. inf. de præscript. idem in *l. 1. sup. ut omnes jud. tam civiles. et Nov. 8. 95. et 161.*

*L. 10. Ultra 4. menses)* vide cap. 16. tract. de præscript. Paulus 5. *Sent. tit.* 12. *Ne*, inquit, *gratiosus, aut calumniosus apud suos esse videatur.*

*L. 14. Nemo)* vide notata ad *l. 7. D. de jurisdict.* et scripta ad l. 5. *ejus tit.*

## *De modo mulctarum, quæ judicibus infliguntur.* TIT. LIV.

*L. 2. Procuratores)* Cæsaris, ut nec curatores reipubl. jus dicendæ mulctæ non habent, sed inter certas tantum personas. Ille inter fiscum et privatos: hic quia tantum judex est rerum ad civitates pertinentium: vide not. ad *l. 2. § ult. de judiciis.*

*Vel rationales)* Procurator Cæsaris nihil differt a rationali, quare vel hic est ἑρμηνευτικὸν, non διαζευκτικόν.

*L. 3. Curator reipubl.)* Is erat ex decurionibus, vectigalia locabat, vias curabat, causas reipub. apud præsidem, aut principem agebat: vide notata ad *l. ult. de decur. et tit. D. de offic. assessorum.*

*L. 6. Imp. Arcadius)* Legendum, iidem Imperatores, ut docent subjecti Coss.

*Ordinario)* Ordinarii judices erant clarissimi, de his vide fusius notata ad *l. Omnes. sup. de episcop. et cleric.* et ad *tit. de judic. D.*

## *De defensoribus civitatum.* TIT. LV.

Hi dicuntur a Justiniano ἔκδικοι in *Nov.* 15. defensores plebis in *l. 1. infra, de offic. juridi. Alex.* Romæ erant Senatores, consules, tribuni plebis. Horum vice in municipiis decuriones, decemviri, et defensores civitatum, seu defensores plebis.

*L. 1. Usque ad 50.)* hodie ex *Novella* 15. usque ad 300. aureos.

*L. 4. Quinquennii)* At ex *Nov* 15. post triennium alius defensor creari debet.

*L. 5. Nullas infligant mulctas)* Ratio est, quia mulctæ dicendæ jus iis tantum datur, quibus publice id est, inter omnes judicium est. Hi autem non erant publici judices, sed inter plebejos tantum cognoscebant ad certam summam, *Nov.* 15. vide not. ad *l. 2. §. ult. D. de judic.* hinc autem colligi potest, duumviros posse mulctam dicere: vide scripta ad *l. 1. D. de jurisdict.*

# AD LIBRUM II.

## *De edendo.* TIT. I.

*Lex 1. Ipse dispice)* Ergo non cogitur reus in foro instrumenta sua edere.

*Id ex causa)* Justa, ut si mandatum sit, si intervenit ruina, naufragium, incendium, et similia, tunc reus edere cogitur.

*Ad judicis officium)* vide scripta ad *l. 5. infra, de probationibus.*

*L. 2. Is apud quem)* vide cap. *quando contra falsum, lib. 2. decret. de probat.*

*L. 3. Edita actio)* Conjunge *l. 1. inf. de litis. contest.* et ex unius subscriptione aliam emenda. Hæc enim lex illius pars posterior est. Hic enim continetur posterior tantum pars differentiæ inter litem contestatam, et actionem editam. Quare sensus est: edita actione nondum lis est, nondum judicium, sed tantum apparet species, aut genus litis futuræ, ut puta actio bonæ fidei, aut stricta, certa an incerta, non autem editio facit litem, aut judicium, aut litis contestationem, quia fieri potest, ut lis nulla sit, si scilicet reus malit cedere.

*Speciem futuræ litis)* Ammian. Marcellinus lib. 30. ait speciem litis edere.

*Demonstrat)* Non autem litem facit.

*Emendari)* Sed quousque licet emendari? Ex mente hujus rescripti tantum usque ad litem contestatam ut docet l. 1. *inf. de litis contestat.* At ex mente Justiniani, §. *Si minus. de action.* usque ad sententiam.

*Decrevit)* id est, ut non mutatio, sed emendatio concedatur, etiam causa cognita

*L. 4. Qui accusare)* hujus l. sententia pertinet tam ad causas criminales, quam civiles.

L. 5. *Non est novum)* id est, ordinarii juris est: vide scripta ad *l. 5. inf. de probat.*

*Ut fides veri constare)* id est, ut ex his reus suam defensionem et exceptionem probare potest, *l. ult. infra, eodem.*

*L. 6. Rationibus publicis)* id est, fiscalibus.

*L. 7. In auth. ut Sponsal. larg.* Ex *Nov.* 119.

*Documenti)* Græce συμβολαίῳ, id est, instrumento.

*Ex hac memoria)* Μνήμης, id est mentione.

*L. 8. Antonino patre meo)* vide Lampridium in Alexandro.

*Rationes promi)* In eum, qui rationes non edidit, datur actio in factum annua, et ei secundum Græcos in eum, qui non edidit actionem: vide cap. 20. tract. de præscriptionibus.

*Originem petitionis)* vide scripta ad *l. 5. infra, de probat.*

*Fundari)* Sed an adversus alium cogitur quis edere rationes suas? Et cogi potest, ita tamen ut ex eo non detur occasio instituendæ in eum litis. Sic constituit Justinianus edicto novo, in quo refert se id antea constituisse, sed ea constitutio non exstat: vide scripta ad l. 5

*inf. de probat.* Videtur ea esse Græca constitutio, quæ desideratur in hoc tit. cujus summam ex lib. 24. βασιλ. tit. 1. refert. Harmen lib. 1. tit. 2.

## *De in jus vocando.* TIT. II.

*L.* 2. *Venia edicti non petita* ) *Sic ab auctoritate vestra tanquam ab edicto petita veniunt*, ait Macrobius.

*Rusticitati venia*) Juris tamen ignorantia eum non subjicit pœnæ edicti, sed eum non relevat a pœna edicti.

*L.* 3. *Roxanæ* ) Alias Roxanæ.

## *De Pactis.* TIT. III.

*L.* 1. *Conditionis incertum* ) id est, species fiduc. adipiscendi ex parte actoris, et metus restituendi ex parte Philini.

*Conventione*) Exceptionis ope, non ipso jure.

*Facta sicut placuit*) vide scripta ad §. u. *l.* *l.* *Qui Romæ*. *D. de ver. oblig.*

*L.* 2. *Spontanea voluntate*) Excipere enim actiones hæreditarias inviti non coguntur, *l.* 2. *inf. de hæred. act.* præterquam si a fisco hæreditas vendita sit, *l.* 1. *infra, de hæred. vel. act. vend.* ubi scripta vide.

*L.* 4. *Notæ*) id est, contestatæ.

*Renuntiasti*) Sine pacto, sine unius solo consensu.

*L.* 7. *Vel præscriptis verbis, si stipulatio non intervenit* ) Hæc tota addita sunt ex interpretat. Azonis, et aliorum, et absunt a scriptis.

*L.* 8. *Idem A.* ) Legendum, Imp Alexander A. Mucatraulo. Docent id Const.

*L.* 10. *Legem* ) Reperitur in 1. 1. *inf. de pactis convent. tam sup. dt.*

*Alumna*) Filia naturali.

*Utilis est conditio*) Id est, competit.

*L.* 11. *Ex conventione* inscite detorta a Triboniano ex l. 1. *inf. sine censu, vel reliq.* quam huic conjunge.

*Adversus eum* ) Si maritus accepto fundo solverit usuras creditori hypothecario, ne fundus evinceretur actione Serviana: tunc enim mariti hæres aget quidem pro præterito tempore, ut recte hic Accurs sed non pro futuro, quoniam fundus apud eum non remanet soluto matrimonio: et idem nihil interest ejus, eum servari: sed si apud hæredem mariti remaneat, ut si sit datus æstimatus, tunc is aget ex empto, ut mulier fundum liberet. At in tributis non aget, ne quidem si æstimatus datus sit, quam differentiam neo rescripto notabat Alexander, quod Tribonianus discerpsit hoc loco. Aliud de usuris, et tributis, *d. l.* 1. *sine censu* : vide scripta ibidem.

*Usuras solveret*) Hæc pactio injusta est.

*Ex vendito actio*) Ex empto.

*Dion. Conss.*) Alias, in Dione II. Conss. rectius, ut docent const. et *d. l.* 1. *sine censu.*

*L.* 12. *Super prima conventione*) Id est, ante prius pactum.

*L.* 13. *In bonæ fidei* ) *L.* 7. §. *Quinimo. D. eodem.*

Vide scripta ad *l.* 135. *de ver. obligat.* Subaudiendum vero est.

*L.* 14. *Cælia militi*) Luc. Mucatraulo.

*Ex stipulatu*) Hic actio ex stipulatu accipitur generaliter, non tantum pro actione, quæ datur ex stipulatione incerta sed et pro certi condict. ut et multis aliis locis, de quibus vide scripta ad tit. *Instit. de ver. obligat.* et *l.* 7. §. *Quod fere. D. eodem.*

*L.* 15. *Pactum* ) At ex Novell. Leonis 19. qua hæc lex nominatim abrogatur probata est hæc sententia, et moribus nostris recepta. Vide scripta ad *l.* 26. *D. de ver. obligat.*

*L.* 16. *Remissam* ) *L.* 11. *tit. prox.* Sic et alienatione prohibita extra familiam omnibus vendentibus. Itemque pacto fideicommissum remittitur. *Nov.* 159.

*L.* 18. *Julio et Æmilio*) Hi erant duo rei debendi. Obstat *l. ult. infra, de fidejuss.* et rursus *l. Si ex toto* §. 1. *de legat.* Dicendum, hic obstare exceptionem pacti, vel doli, si videlicet creditor admittat eum, qui solvit ea mente partem, nec quicquam ab eo peteretur: nam et hæc lex posita ideo est sub hoc tit. Argumentum ejus quoque est in 1. *Si stipulatus. in fin. de fidejuss.* Vide scripta ad *d. l. Si ex toto.*

*L.* 19. *Alterius rebus potiatur.* ) Vide Harmenop. lit. περὶ ἀλληλοκληρονομίας, et scripta ad *l.* 26. *de verborum oblig.*

*Communem mortis fortunam* ) Hoc proprium est commilitonum, et conjugum, ex Nov. 1. Valentiniani : vide not. ad *l.* 4. *inf. de inutil. stipul.* et Nov. Valentiniani, *de testamentis.*

*L.* 20. *Traditionibus* ) Scilicet juris gentium, si factæ sint traditiones ex justa causa a domino usucapionibus vero jure civili, si traditiones factæ sint a non domino. Nudo autem consensu nudave conventione dominium non mutatur: nam etsi verbi gratia consensu perfecta sit emptio, dominium tamen non mutatur, nisi et res tradita, et pretium numeratum. Vide scripta ad init. tit. *D. de usurpat. et usucap.*

*L.* 26. *Pacto successorum* ) Vide scripta ad *l.* 1. *inf. si certum petat.*

*L.* 27. *Antecessit pactum* ) Loquitur de pacto stipulat. confirmato, non de stipulationis lege.

*L.* 28. *Si certis*) Vide scripta ad *l.* 5. *infra, de usuris.*

*L.* 29. *Si quis*) Repetitur supra *l.* 39. *de episc. et cler.* Opponitur *l. Antepen. D. de jurisdict. omnium jud.* vide solut. in not. ad *d. l. antepen*

*Omnes licentiam*) Cic. 3 in Verrem. *Quod mihi lex mea causa dat, cur eo mihi uti non liceat?* Vide scripta ad *l.* 2. *inf. de rescind. vend.*

*L.* 30. *In eadem hæreditate*) Scilicet partienda.

*Pactiones odiosæ*) Inhonesta est hæc conventio, et prematura, corruina. Vide scripta ad *l.* 26. *D. de verbor. obligat.*

*Veteres itaque regulas*) Inter has una est *l. ult. C. Th. famil. ercisc.*

## *De transactionibus.* TIT. IV.

*L.* 3. *Quod pater ejus*) Hic latet formula quædam utilis actionis negot. gestor. Unde sequitur: et si apud judicem negabit

*Aquiliana stipulatio*) Hoc loco stipulationis Aquiliæ verbo acceptilatio intelligitur, et in *l.* 5. et *l. Puto D. eod.* §. *est autem, l. ist. quibus mod. s tollitur oblig.* Sic est contraria, cum dicimus, acceptilatione sæpe intelligimus stipulationem Aquil. quæ debet præcedere, etc.

*L.* 6. *Utilis actio, quæ præscriptis*) vide not. ad *l. In fac um. D. de oblig. et act.* Utilis, id est, in factum, id est, præscriptis verbis: sic dicta, quoniam non est civilis, sed exemplo civilis inducta. Huic loco obstat §. *Quod si faciam*, *l.* 5. *D. de præscript. verb.*

*L.* 7. *Transactionis*) Hæc l. repetita est in C. Gregoriano, *l. un. eod.* in qua sic inscribitur: Imp Gregorius, male: legendum Imp. Gordianus A. Licinio, et inscribitur P. P. x. Kal Jan. Pio et Pontiano Conss. Quidam libri notant has leges transpositas esse, et modo *l. de alimentis*, hanc præcedere, modo sequi puto inscriptiones, et subscriptiones transpositas, et immutatas esse, et inscript. et subscript. addendam esse ad *l. Transactionis*: et contra *l. Transactionis* ad *l. de alimentis.*

*L.* 8. *De futuris*) Item nec de eis paciscitur: qua de re enim litigiosa, vel dubia transigere non licet nec pacisci licet, auctore Paulo *l b.* 1. *Sent. tit.* 1. confer cum hac *l.* 8. *D. eodem.*

*L.* 10. *Imp. Philippus*) Alias Gordianus: utrumque ferri potest: nam subjectis consulibus Gordianus imperavit, et eo interfecto etiam Philippus auctorib. Capitolino, Cassiod. Euseb. Eutrop. Oros

*L.* 11. *Transactio rata est* ) Hoc olim non obtinuit, Paulus 1. *Sent. tit.* 1.

*L.* 13. *Corporis cruciatum*) Idem in *l.* 4. 7. 8. *et* 9. *de his, quæ vi metusve causa*, et *l.* 9. *inf. de contrah. et commit. stip. lib.* 8.

*L.* 16. *Causas, vel lites*) Hypotheses, vel actiones

*L.* 17. *Manente transactionis placito*) *L.* 16. *D. eodem.*

*L.* 18. *Transigere, vel pacisci*) Qua de re non licet transigere, nec licet pacisci, Paulus *lib.* 1. *Sent. tit.* 1. ad hanc l. facit *l.* 10. *inf. de edit.*

*De crimine capitali*) Nam omnis est honesta ratio servandi capitis.

*Excepto adulterio*) De instituta accusatione non capitali non licet transigere: ob id fit, ut non liceat de adulterio transigere, vel pacisci Nam hoc crimen ex l. Julia non fuit capitale, postea vero ex constitutione factum est capitale, ita tamen ut de eo, sicut nec olim non liceat pacisci : mutata est tantum pœna, reliqua remanserunt.

*Citra falsi accusationem*) Valde ad hanc l. pertinet *l. De crimine infra, ad l. Juliam de adult.* Idem confirmat *l. Imp. D. de jure fisci*, quæ ait, reum qui paciscitur de crimine, et fugientem causæ inquisitionem, falsi reum esse. Omnis a reo corruptela falsitas est *l.* 1. *l. Qui dub. D. de falsis*, ut qui judicem, qui adversarium corrumpit. Hæc conjunguntur ut paria, corrumpere judicem, corrumpere adversarium. *d. l. Impp.* Et hoc est, quod hic ait, citra falsi accusat. quibus verbis indicat falsi reum teneri, qui transigit.

*L.* 21. *Cum ea quæ*) Sic Symmachus lib. 1. epist. refert. Servitium Theosco petente eam maxime partem, quam ex mandato N. tradere debebat in Theoscum, ejusque liberos veluti ex donat. contulisse, ut id, quod agebatur, vim majorem obtineret.

*In quando simulante*) vide scripta ad tit. *inf. plus valere quod agitur.*

*L.* 29. *Sub prætextu*) Aliud est, supprimi res ab uno ex transigentibus, longe aliud latere sine transigentis fraude. Itaque ex generali transactione fraus semper excepta videtur *l.* 35. *D. de pact.* non item eo, quæ non apparebant.

*L.* 32. *Si causa*) Huc pertinet *l.* 23. §. *Si post. D. de condict. indeb.*

*L.* 38. *Transactio*) Con. *l.* 3. *inf. de repud. hæred.* et ex hujus subscriptione ad illam diem addito, et *l.* 4. *infra, de postul.* et *l.* 1. *de repud. bon. poss.*

*L.* 41. *Actione privatus*) Ergo propter perjurium, ut et propter paciscentium voluntatem, sive clausulam rato manente pacto ex *l.* 17. *sup.* Utrumque locum habet, nec alterutro satisfit actori Regulariter secus est *l. prox. supra.*

## *De postulando* TIT. VI.

*L.* 3 *Te daturum cavisti*) vide scripta ad *l.* 4. *C. de cond. ct. ob causam dat.*

*L.* 4. *Velamento*) Con. *l.* 38. *supra, de transact.* et *l.* 3. *infra, de repud. hær.* et *l.* 1. *infra, de repud. bon. poss.*

*L.* 5. *Ab hac professione* vide scripta ad *init. infra, mandati.*

*L. ult. Nemo*) Con. *l.* 15. *supra, de Episc. audient.*

*Pridie Kal. Aprilis*) Augusti.

## *De advocatis diversorum judiciorum.* TIT. VII.

*L.* 1. *Si patronum* ) Huc pertinet *l.* 7. *infra, quando provocare non est necesse.*

*De principali causa*) Lis enim non retractatur, antequam de provocatione pronunciatum sit, ut in specie *l.* 29. *D. de jure fisci.*

*L.* 12. *Sed biennio*) vide cap 21. infra de præscript. Item ad *l.* 13. et *ult. not.*

## *De advocatis fisci.* TIT. IX.

*L.* 4. §. *Quotiesque: Allegationibus uti*) vide scripta ad *l. penult. infra, de testibus.*

Hic verbum allegationis non probationem significat, sed vel exceptionem, vel defensionem, vel protestationem quamlibet, quæ fit apud acta.

*L. 6. Imp. Justin.*) Leg. Justinus, ut ratio subscript. cons. postulat, et eorum, quæ legi seq. adscripta sunt, et meliores Cod. habent.

*L. 7. Ultra 3. annorum*) Vide cap. 22. tract. de præscript. et ad tit. 14. Frag. Ulp.

*L. 9. Ultra continuum biennium*) Leg. *Triennium, ex l. Per hanc. supra eod.* vide cap. 22. de præscript. et scripta ad tit. 14. Frag. Ulp. ubi est similis error.

## *De errore advocatorum, vel libellos, seu preces concipientium.* TIT. X.

*L. 3. Ex continenti, id est, triduo proximo*) Sic *l. ult. infra, de judic.* vide cap. 2. et 5. infra ti. de præscript.

## *Ex quibus caussis infamia irrogatur.* TIT. XII.

*L. 1. Infamia*) Tamdiu tamen erit intestabilis, *l. 3. §. Lege. l. 20. de test.*

*L. 15. Tristior habitus*) Qui lugebat, abstinere debebat a conviviis, ornamentis, et alba veste Paulus *lib. 1. Sent. tit. ult.*

*L. 16. συκοφάντης*) Leg. συκοφάντης, id est, calumniator, vide notata ad *l. 13. in fin. D. de jurejur.* et scripta ad *l. 2. C. de reb. credit.*

*L. 20. Improbum fœnus*) Supra modum: vide scripta ad *l. Eos. C. de usur.* Olim tenebantur in quadruplum, *l. 2. C. Theod. de usuris.*

## *De procuratoribus.* TIT. XIII.

*L. 2. Ipsis consulibus*) Alias, Ipsis III. et IV. A. A. Conss.

*L. 7. Suffragatorum*) Male Accursius interpretatur advocatum: vide notata et scripta ad tit. infra, *de suffrag.*

*L. 12. Exigendi*) Male ex hac l. Oldendorpius in procuratore exigit 25. annos. Constat tantum requiri plenam pubertatem § *Justæ. Inst. qui et quibus ex caussis*, quem § male accipiunt de procuratore negotiorum. Nam in eo nulla certa ætas exigitur. Nec obstat *d. §. Justæ.* huic legi. Nam ea loquitur de defens. non de procurat. Minor. 25. annis non est idoneus defensor, quia potest restitui in integrum, ut nec fidejussor improbari potest a judice. At jure non vetamur fidejubere, aut defendere: vide cap. 29. de præscript.

*L. 15. Litem te redem...*) Vide scripta ad initium *tit. C. mand.*

*L. 16. Prævides improbum*) Sic in *l. 3. in fin. inf. quod cum eo.* Vide ibi not.

*L. 21. Dat. IIII. Id.*) Alias, d. 13. Kalen. Jul. Theodosio A. III. et Abundantio Conss. Male, opinor.

*L. 23. Post caussam in judicio*) Res enim ea integra non est, quæ in judicium deducta, et contestata est, licet nondum sententia judicis definita sit. Itaque domino post litem contestatam defuncto mandatum non finitur. Ceterum hæc Juliani constitutio laudatur a Symmacho lib. 4. epist. vide scripta lib. 2. *Obser.* cap. 31.

*L. 24. In principio quæstionis*) Symmachus lib. 1. ep. de eadem except. ait, eam in ipso limine litis opponendam esse: vide scripta ad *l. 19. infra, de probat.*

*L. 25. In auth. hoc jus*) Justinianus tamen in *Nov. 71.* hoc mutat, constituitque, ut per se civiles quisque caussas illustris agere possit.

*Ad calcem tit.*) Hujus tit. de procurat. l. ult. periit, quod fuerit Græca. Ea hoc continebat, fidejussore procuratoris defuncto, vel apparente, siquidem se in certum tempus obligarit, et decesserit intra dies 20. alium fidejussorem a procuratore dandum esse, quasi obligatio non transeat ad hæredem prioris fidejussoris, vide cap. 9. de præscript.

## *Ne fiscum, vel respublica procurationem alicui patrocinii caussa in lite præstet.* TIT. XVIII.

*L. 1. Sub obtentu*) Sic. in *l. 3. infra, eodem, et l. ult. infra, commod.* et *l. 4. infra, de mand.*

*L. 3. Sub prætextu debiti*) vide notata ad *l. 1. sup. eod.*

## *De negotiis gestis.* TIT. XIX.

*L. 9. Si pecuniam tuam*) Hæc l. debet præcedere l. præcedentem, id quod docent Conss. Repetitur autem in ult. parte *l. 3. C. de commit. et contrah. stipul.* infra, cujus inscriptio et subscriptio ex hac est emendanda.

*Negotiorum gestorum*) vide notata ad *d. l. 3.*

## *De iis, quæ vi metusve caussa gesta sunt.* TIT. XX.

*L. 2. Solvisse*) Competit tamen condictio ob injustam caussam, etiamsi stipulatio vi extorta sit, *l. 7. D. de cond. et. ob turpem caussam.*

*L. 3. reddito a te pretio*) Idem dicitur in *l. seq.* et *l. inf. de rescind. vend.* Ex utraque parte, omnia sunt restituenda in pristinum statum. Sed opponitur *l. Si per impressionem. infra. eod.* Ea l. loquitur specialiter de venditis officium gerentibus per impressionem, id est, officii terrore: hi enim ejus amissione puniuntur: vide scripta ad princ. *tit. infra, de rescind. vend.*

*L. 4. Corporis*) Adde ad glos. ut *l. 9. infra, de contrah. et committ. stipul.* et *l. 7. 8.* et *9. infra, eod.*

*L. 7. Cruciatu corporis*) Vide *l. 4. supra* et 7. et 9. *infra eodem,* et *l. 9. infra, de contrah. et committ. stipul* et *l. Interpositas supra, de transact.*

*L. 8. Metum hujusmodi*) Nam ad rescindendum contractum non omnis metus sufficit, sed metus mortis, cruciatus corporis, aut servitutis, aut stupri, ut docent *l. Interpositas, supra, de transact. l. 4.* et *7. supra eodem, l. 8. infra, eodem, l. 9. infra, de contrah. et commit. stipulat.*

*L. 9. Metum non*) Huic l. conjungenda est *l. Dolum, infra, de dolo.* Idem est rescriptum: vide notata ad eam, et scripta ad *l. 6. D. de probat.*

*L. 10. Improbum est desiderium*) Idem *l. 7. D. eod.*

*L. 11. Per impressionem*) Id est, officii terrore adhibito. Opponitur *l. 1. infra, de rescin. vendit. l. 3.* et *4. supra, eodem*: vide solut. in notat. ad *d. l. 3.*

*Officium peragit*) Qui gerunt officium, quo loci emere prohibentur, *l. Non licet. l. Qui officii. D. de contrah. emp.* Si emerint, amissione pretii puniuntur. *l. 1. C. Th. de his qui admin. vel offic. gerunt.* Alii, qui vi, aut metu illud emerunt, pretium non amittunt, *l. 3.* et *4. supra, eodem l. 1. infra, de rescind. vend.* vide scripta ad eam.

*L. ult. Dat. XIII. Kal.*) Alias sic: D. XIII. Kal. Martii, C. P. A. VI. Coess. Puto ibi, pro VI. legendum IV. ex Catalogo Conss.

## *De dolo malo.* TIT. XXI.

*L. 1. Si fidejussor.*) hæc constit. poni potius debuit sub tit. mandati. Ejus autem sententia hæc est: ob fidem mandati ruptam debitorem actione mandati (cui et in omnibus bonæ fidei judiciis de dolo actio inest) cum eo agere, qui pignus amisit a creditore, neque id omne oblato debito cum fructibus debitis restituit: vide scripta lib. 3. Obser. cap. 36. et ad *l. 4. infra, mand.* Hæ autem actiones mandati in specie hujus l. diserte dicuntur in *l. Si mandato. §. 1. D. eod.*

*L. 4. Cum proponas*) hæc ancilla manumissa est, ut mancipium daretur ex ea: contractus est facio, ut des. Quo pertinet *l. 5. D. de præscr. verb.* et *l. 15. eodem tit.* Nihil autem obstat *l. 6. supra, de transact.*

*L. 6. Hymnetæ*) Evodiæ, hæc con. *l. 9. infra, de rescind. vend.*

*Indiciis*) Leg. *insidiis*, id est, machinis, artibus, et tendiculis. Hæc lex conjungenda est cum *leg. metum, sup. de iis, quæ vi metusve causa*. Idem est rescriptum, metum ex atrocitate facti probari convenit: dolum autem ex insidiis perspicuis: vide scripta ad *l. 6. D. de probat.* Sic in *l. Si voluntate. inf. de rescind. vendit.* ait, dolum emptoris colligi ex calliditate et insidiis: vide scripta ad eam.

*L. ult. Vicarum*) Forte V. C. Hæc constitutio manet etiam post *l. ult. inf. de temp. in integ. restit.* et locum tantum habet in restitutionibus, in quibus ante Justin. annus utilis tantum dabatur.

*Post biennium*) vide cap. 21. de præscript. Actio igitur de dolo est temporalis, actio in factum perpetua, *l. 28.* et *29. D. eodem.*

## *De integrum restitutione minorum vigintiquinque annis.* TIT. XXII.

*L. 3. Si curatorem*) vide scripta ad *l. 4. C. de reb. cred.* huic l. 3. oppon. *l. 101. D. de ver. oblig.* nam ex hac l. colligunt puberem non habentem curatorem obligari per se: habentem autem, nec adhibentem auctoritatem legis in stipulando non obligari. Male: nam hæc l. loquitur de alienat. rerum puberis, ut de venditione jam perfecta impletaque. Sic enim est accipienda lex: impletur traditione: non autem loquitur de obligatione: vide scripta ad *l. 161.*

*§. Si vero sine*) Pubes nihil alienat sine curat. auctor. quando ei rerum administratio data est: at in personam nihil juris habet, ideoque promittendo obligatur sine curat. auct.

*L. 4. Si minorem*) Conjunge *l. 4. infra, si tutor vel curat. intervenerit.*

*L. 6. Lis inchoata est*) Caussa enim cognita, et præsente adversario in jure in integrum restitutio datur, *l. 3. D. eodem.*

## *De fidejussoribus minorum.* TIT. XXIV.

*L. 1. Sed in rem*) Ergo restitutio, quæ minori lapso datur, fidejussori non prodest, nisi cum alium habeat adversarium, in quem judicium transferre possit, *l. 51. D. de procurat.*

*L. 2. Quam fidejussoris*) Ergo restitutio, quæ minori circumscripto datur, ei prodest, *l. 7. D. de except.*

## *Si tutor vel curator intervenerit.* TIT. XXV.

*L. 1. Per procuratores vestros*) Legendum, *per curatores*: quod si minor curatorem non habeat, per procuratorem, *l. 25. de min.*

*L. 2. In subscriptione*) vide num pro Aquilino, sit legendum Æliano.

*L. 4. Si Creditor*) Conjunge *l. 4. supra, de in integ. rest. minor.*

*L. 5. Per electionem*) Id ita tunc duntaxat procedit, cum vel emptor rem minoris mala fide emit, argumento *l. 13. §. ult. D. de min.* vel maxime minoris interest rem habere, *d. l. 13. §. pen.* et *l. 9. in pr. eod.* Sic nihil obstat *l. 39. §. ult. eodem.*

## *Si adversus venditionem pignorum.* TIT. XXIX.

*L. 1. etiam*) *L. 1. et 2. inf. de prædiis minor.*

*L. 2. Rationem*) Nisi cum creditor, non uti oportet, distraxerit; id est, non observatis his, quæ in distrahen. pign. servari solent. Paulus *lib. 1. Sent. tit. 9.*

## *Si adversus libertatem.* TIT. XXXI.

*L. 3. Ipso jure*) L. Ælia Sentia.

## *Si adversus transactionem, vel divisionem in integrum minor restitui velit.* TIT. XXXII.

In hoc t. unum est judicium, una species, de qua transactum est pacto, vel Aquiliana stipulat. interposita. Rescinditur transactio, et restituitur pristinum judicium, si Aquil. stipulat. intervenerit, vel si pactum duntaxat, contra exceptionem transactionis actori datur replicatio.

*L. 2. Tributa tibi*) Leg. *tributa actione rescissoria concedendum est.* Rescissa enim acceptilatione datur

### *Si adversus solutionem a tutore, vel a se factam.* TIT. XXXIII.

*L. 1. Exemplo)* Con *l. 2. inf. si major fact.* et ex hac illa est emendanda.

*Curatoribus solventes)* Caterum is omnino securus est, qui tutori et curatori ex decreto solvit, *l. 25. infra, de administ. tut.*

*L. 2. Indebito)* *L. 25. D. de min.*

### *Si adversus dotem.* TIT. XXXIV.

Huc pertinet *l. 9. §. 1. D. de min.*

*L. 1. Omnia bona)* vide not. ad *l. ult. D. sol. matrim.*

### *Si ut omissam hæreditatem, vel bonor. possessionem, vel quid aliud acquirat.* TIT. XL.

*L. 1. In minore)* Majori autem datur actio ex vendito, *l. 9. D. de dolo.*

*In integrum restitutione)* ergo rescindetur in totum contractus, si minoris pretii venditio facta, a majore venditio rescinditur ad aliquid, *l. 2. infra, de rescind. vend.* vide scripta ad *l. 2. infra, de rescind. vend.*

*L. ult. Quinquennium)* vide cap. 24. de præscript.

### *In quibus caussis in integrum restitutio necessaria non est.* TIT. XLI.

*L. 1. Innumeris)* Leg. *numerosis*, id est, ut vix adnumerari queant.

*L. 2. Adolescentiæ)* Con. *l. 16. inf. de suffic. test.* Porro minori si non appellaverit intra 10. dies, præscriptio objicitur, sed restituitur *l. 1. infra, si sæpius in integr. restit. postul.*

*L. 3. In minorem)* Con *l. Curabit. infra, de act. empt.* vide notate ad *l. Eum vero. § Certe. D. de fideicommis. lib.* et scripta ad *l. 39. §. Fraudi. D. de leg. 1.* in utriusque inscriptione, lege decimo, et addenda subscriptio PP. IV. Kal. Oct. ipsius III. et IV. A. A. Conss. vide scripta ad *l. Curabit.*

*Recepto jure)* παρὰ κάνονας vertunt Græci: nam jure communi mora fit per litis contestationem, aut aliam legitimam interpellationem: delenda est glossa, id est, approbate prædictis scilicet legibus. Recta est altera, vel dic, etc.

*In in vidiuctet)* Vide scripta ad *l. 25. de verb. obligation.*

*Et fideicommissis)* Addo, *et libertatibus*, et *l. Omne. §. Certo. D. de verb. oblig.*

*L. ult. Sancimus)* Huic *l.* male opponitur *l. 11.* et *ult. inf. de judic.* et *§. pen. Nov. 1.* quoniam non de præscript. loquuntur, sed de lite triennio ipso jure extincta, vel de hæreditate ipso jure amissa ob non impletam intra annum defuncti voluntatem: quibus ex caussis minores in integrum restitui placet. Frustra si opponitur *Nov.* 110 quia loquitur de præscriptione numeratæ dotis, cui contestendæ in tempore matrimonii dat minori 12. annos: incidit enim annus 12. in majorem ætatem, cum non nisi annorum quindecim matrim. contrahere potuerit.

*In omnibus casibus)* Ut si minor intra statutum tempus non appellasset, *l. 7. §. ult. D. de min.* Ceterum Just. hic loquitur de præscript. judiciorum civilium, non criminalium eorum, quæ vindictam perinde spectant, ut criminalis. Sic non obstat *lex. 37. D. eod.*

*Ipso jure non currere)* Verum licet ab initio minoribus non currant exceptionum tempora, quæ tamen a defuncto cœperunt, currunt porro adversus successores minor. 25. annis, *l. 8. infra, de non num. pec.*

*Triginta, vel quadraginta)* vide cap. 3. tract. de præscriptionibus.

### *Qui et adversus quos in integrum restitui non possunt.* TIT. XLII.

*L. ult. Neque adversus parentes)* Idem *Nov.* 118.

*Restitutionem)* Quæ fit cognitione prætoria ex tertia parte, id est, beneficio ætatis, olim tamen non præstabatur, *l. 3. §. Sed utrum. l. 27. §. ult. D. de min.* Quid si libertus minor. 25. annis captus sit calliditate patroni? liberto in factum actio non denegabitur, *l. 11. D. de dolo.*

### *Si minor se majorem dixerit, vel major probatus fuerit.* TIT. XLIII.

*L. 3. Per sacramenti religionem)* vide scripta ad *l. 2. inf. de rebus credit.*

*Ex instrumentorum)* Sic scriptum scripto sabruitur, vide scripta ad *l. 30. de verb. oblig.*

### *Si sæpius in integrum restitutio postuletur.* TIT. XLIV.

*L. ult. Posci, sæpe)* Petitore semel repulsam passo. At si data fuerit semel restitutio ad adeundum, non ideo prohibetur aliam rursum petere ad abstinendum, *l. 7. §. Restitutus. D. de min.*

### *De his, qui veniam ætatis impetraverunt.* TIT. XLV.

*L. 1. Appellandi jus)* Idem traditur in *l. 7. §. pen. D. de min.* Præscriptio tamen longi temporis minoribus non currit, *l. 3. inf. quibus non obst. long. temp. præscript.*

### *Si major, factus ratum habuerit.* TIT. XLVI.

*L. 1. Legitimam)* Ergo si alter tantum captus sit, in integrum restitui poterit, quia ex re alteri nulla fit injuria.

*L. 2. Qui post)* Conjunge *l. 1. sup. si adversus solut.* et ex illa hujus inscriptio et subscriptio est emendanda.



### *Ubi et apud quem cognitio in integrum restitutionis agitanda sit.* TIT. XLVII.

*L. 2.)* Subscriptio hujus leg. quæ est in nonnullis Codicibus, falsa est.

*L. 3. Qui propriam jurisdictionem)* vide scripta ad *l. 1. D. de jurisd.*

### *De repulationibus, quæ fiunt etc.* TIT. XLVIII.

*L. 1. Restitui actio)* Quæ restitutoria dicitur, utilis, et rescissoria, quia rescissa minoris intercessione datur, nisi dolo creditoris minor expromiserit, *l. 48. D. de fidejuss.*

### *De restitutionibus militum, et eorum, qui reipubl. caussa absunt.* TIT. LI.

*L. 2. Ad glossam perpetuo)* id est, edicto prætoris: vide notata ad *l. Pignus. inf. de pign. act.*

*L. 5. Quadriennio)* Rectius quinquennii: vide cap. 24. de præscript.

*L. ult. sancimus)* Con. *l. ult. inf. quibus non objic. longi temp. præscript.* et ad illam ex hac adde subscriptionem.

### *De temporibus in integrum restitutionis tam minorum, et aliarum personarum, quo restitui possunt, quam et hæredum eorum.* TIT. LIII.

*L. 5.* In C. Theod. subscriptio sic habet. D. 7. Kal. 8. Kal. Augusti Naisso P. P. non Octob. Constantino 8. et Constantino 5. Conss.

*L. 6. Petenda)* Hæc constitutio non male in lib. 2. *C. Theod.)* posita erat sub titulo de dilatationibus.

*L. 7. Utile annus)* Sublatus enim, et ante in his restitutionum caussis fuerat utilis annus, *l. 2. C. Th. de in integ. restit.* Sed pro anno Romæ quinquennium, pro quinquennio in Italia quadriennium, in provinciis trien. continuum substituerat. Ceterum ut scripsi lib. 2. Obs. cap. 18. existimo in aliis rebus a Justin. menses, dies, annos utiles non esse sublatos eo utili anno excepto, cujus præscript. actiones personales in Italia submovebantur.

### *Quibus ex caussis majores in integrum restituantur.* TIT. LIV.

*L. ult. Lege Corneliæ)* Quæ ad patrem et matrem, qui apud hostes decesserunt, referenda est: non ad reversum filium.

### *De alienatione judicii mutandi caussa facta.* TIT. LV.

*L. 1. Cum in rem)* Libri scipti sic: *cum in rem actione possessio pariat adversarium.*

### *De receptis arbitris.* TIT. LVI.

*L. 3. Si sordes, vel evidens* vide scripta ad *l. 43. D. de verb. oblig.*

*Ex doli clausula)* vide scripta ad *l. 53. D. de ver. oblig.*

*L. 4. Conditionem ex lege)* *L. ex hac lege*: vide scripta ad *tit. inf. de condict. ex lege.*

*L. 5. Cum nulla)* Conjungenda *l. ult. inf. de test.* et ex illa hujus subscript. replenda hoc modo. D. 6. April. Kal. Lampadio et Oreste 6. 11. Conss.

*Intra 10. dies)* vide cap. 7. de præscriptionibus.

### *De Jurejurando propter calumniam dando.* TIT. LIX.

*L. 4. In omnibus)* huic l. conjungenda est *l. ult. inf. de quæst.* Ex qua hujus subscriptio est emendata, et pro 12. Kal. legendum 15. Kal. ut in *d. l. ult.* in qua citatur hæc lex, cum ait, se statuisse jusjurandum de calumnia, quod hic traditur. Si vero legatur in hac 12. illa hac prior erit. Dicendum itaque constitutionem sparsam in duas partes. Item pro C. P. leg. Calcedone.

*Juramentum de calumnia)* vide scripta ad *l. 9. infra, de reb. cred.*

*L. 2. Cum et judices*, Adde quæ scribuntur in *Nov.* 140.

*Fugientem)* φεύγοντα, Reum.

*Actor quidem)* vide scripta ad *l. 9. inf. de reb. cred.*

*§. Sin autem)* Vide scripta ad *l. 12. in fin. infra, de reb. credit.*

## AD LIBRUM III.

### *De Judiciis.* TIT. I.

*Lex 1. Judicio)* Sententia est: lite contestata de sorte tantum, non ideo perimi stipulat. usurarum sed earum petitionem superesse, cum sors tantum in judicium sit deducta: vide scripta ad *l. 91. D. de verb. obligat.*

*L. 3. Quo magis)* Quo minus; vide scripta ad *L. 6. infra, de rebus cred.*

*L. 5. A judice,)* vide scripta ad *l. 5. D. de jurisdi.*

*L. 10. Nulli,)* itaque ab uno et eodem judice definienda est, et momenti et proprietatis caussa. Gregorius lib. 7. epist. cap. 100. Ceterum prius de momento et possessione cognoscendum est, quam de proprietate. *l. Si de vi. C. unde vi*, Symmachus lib. 1. Epist.

*Super principali quæstione)* Id est, super actione proprietatis.

*L. 13. Biennio conclusit)* Olim erat tantum annus, *l. 2. C. Theod. ad l. Corn. de falso*, et *tit. ut intra annum*, et *l. Reus. inf. de munerib.* vide scripta ad *l. 2. inf. de judic.* et cap. 29. tract. de præscript.

*Ad jus fiscale)* Nam caussis fiscalibus præstituti erant tantum sex menses ex *l. ult. inf. de jure fisci*, quæ deest: vide scripta ibi, et cap. 18 de præscript.

*Non ultra triennii*) vide notata ad *l.* 2. §. *pen. D. eod.*

§. *Eta 10. dierum*) Hodie ex Nov. 112. dierum 30, vide cap. 7. tit. de præscript.

§. *Sin autem reus: per relationem*) A pedaneo judice, qui sententiam suam exequi non potest, sed is, qui eum dedit.

§. *Sin autem utraque: usque ad illustratus gradum*) Perperam Ceterum qui victus, recte non est damnatus ad expensas, nihilominus dimidium δικαστικῶν præstabit, ut senatusconsultis Galliæ definitum est.

*Ut non in minore*] Nec obstat *l. Si judex. D. eod.* vide solut. ad eam legem.

§. *Sin vero caussæ, litem quidem nihilominus*) id est, nullo modo.

*Sin autem non*) huc pertinet *l.* 39. §. *ult. D. de min.* Nec obstat *l. ult. sup. in quibus caus. in integ. restit.* non est necess

*L.* 14. *Nisi prius sacramentum*) Consultationes quoque e Senatu audiri, propositis SS. Evangeliis tradit Justin. in *Nov.* 62.

§. *Cum igitur, qui ex recepto*) Licet recipere interdum idem sit, quod promittere, ut cum actionem receptitiam dicimus, tamen crediderim receptos potius a recepto arbitrio dictos esse.

*L.* 15. *Quantitate eorum definienda*) Secus est, si ex præscripto, ex taxatione sit juratum. Id enim jusjurandum judex omnino sequitur, *l.* 9. *Infra, unde vi*, et *Nov.* 82.

*L.* 16. *Generalibus*) vide notata ad l. 2. *supra, de offic. P. P.* et scripta ad *l. pen. infra, de fidejuss.*

*Eodem scilicet executore*) Legendum, *negotii scilicet executore*, ut et *infra, eodem l. ult.* Cur enim eodem, cum nihil ante de executore loquutus sit, vide scripta ibi.

*L.* 18. *Ab Augusta fortuna* id est, Imperatore.

*Illico autem*) Sic et *l. ult. supra, de err. advocat.* vide cap. *1.* et 5, de præscript.

## *De pedaneis judicibus.* TIT. III.

*L.* 1. *Inter privatas personas*) Sed potest dare inter fiscum, et alios: vide notata ad *l. pen. infra, si manc p. ita fuer. al. ut. man.* et *l.* 2. *infra, de pœn.*

*L.* 2. *Non possent cognoscere*) Etiam propter privatas occup.

*Ex officio*) Ex ordine.

*De ingenuitate*) vide scripta ad *l.* 6. *inf. de reb. credit.*

*L. ult. Hoc est, qui*) hinc colligo pedanei judicis definitionem. Iii et χαμαιδικασταὶ dicuntur: vide Novel. 82. et ibi scripta.

## *Qui pro sua jurisdictione judices dare darive possunt.* TIT. IV.

*L.* 1. *Cognitionem*) Cognitor, id est, judex datus. Nam ex proprio jure cognoscit, vide scripta ad *l.* 1.

*Patientiam*) *L. patientiam accommodare*, id est, obtemperare.

## *Ut nemo invitus agere, vel accusare cogatur.* TIT. VII.

*L.* 1.) Conjunge huic legi *l.* 9. *infra, de test.* vide scripta ad *l.* 1. *isto titulo.*

*Neminem sibi esse judicem*) Nisi pater filio, aut filius patri judex sit, consentiente adversario, *l.* 77. *D. de judiciis.*

## *De ordine judiciorum.* TIT. VIII.

*L.* 1. *Adite*) vide scripta ad *l.* 6. *de reb. cred.* et 26. *infra. de probat.*

*Docetr*) Scilicet judicem datum a præside: alioqui lex dicit, judicem non posse cognoscere de caussa status (*) quod est falsum.

*Et si super status*) id est, etiamsi de caussa status præses cognoscere non posset. Hæc enim verba non sunt affirmantis, sed concedentis: verius est hoc referendum esse ad judicem datum, quo pertinet *lex* 3. *sup. de judic.* Sicque non negabitur, præsidem de statu cognoscere posse sed de hæreditate. Itaque in hac specie, quoniam impubes hæred. vindicat, non differtur status quæstio ex Carboniano edicto *l.* 3. §. *pen. D. de Carbon. edicto.*

*L.* 3. *Cum civili.* At si major quæstio in judic. non incidat, sed de ea principaliter agatur, prius definienda erit, *l.* 54. *D. de judiciis*

*L. ult. Sæpe fit*) Tunc scilicet si criminalis caussa, et major est, criminaliter movetur.

## *De litis contestatione.* TIT. IX.

*L.* 1. *Res*) Con. *l. Edita supra, de eden.* vide Duarenum ad eam, quæ est pars posterior hujus.

*Postulatio*) id est, impetratio actionis, quæ post ablata est.

*Negotii caussam*) Male alii *casum*, recte *caussam*: tunc enim propria appellatur, cum in judicio proponitur, et narrari incepit, *cap. forum, lib.* 5. *decret. de ver. significat.*

*Auth. offeratur*) Auth. hujus legis melius collocata fuisset sub *l.* 3. *sup. de edenda.*

## *De dilationibus.* TIT. XI.

*L.* 1. *Sex menses custodiri*) Vide c. 18. de præscript. in *Nov. Just.* 69. quatuor præstituuntur menses, et alia spatia præfiniuntur: Vide *d. Nov.* 69.

*L. ult. Nec de statu*) Con. sunt huic leg. *l. penultima, infra, de rescind. vendit.* et *l. penultima, infra, de quæst.* cujus ex his emendanda est subscriptio.

## *De Feriis* TIT. XII.

*L.* 2. *ut in die*) Hæc l. est Theodorici Regis, ut refert Anianus ad *l.* 2. *C. Theod.* nec eam veteres agnoscunt, nec Græci: eam damnavit Alciatus lib. 6. παρέργων. Sed cujus esset, nescivit: vide cap. 13. de præscript.

*L.* 5. *Pistoriis*) id est, ut Græci interpretantur περὶ παγγίνων ἤτοι ἀρτοποιῶν: mancipes sunt curatores pristrinorum, προεστῶτες τῶν ἀρτοποιῶν ἐργαστηρίων, *Novel.* 80. Harmenop. tit. de dignit. ex lib. 6. Βασιλ. tit 5. cap. 2. vide cap. 13. de præscript.

*L.* 6. *Quadraginta*) vide cap. 11. tit. de præscript.

*Criminalium quæstionum*) Excipe casus *l.* 9. *infra, eod.*

*L.* 7. *Omnes dies*) Hanc l. male Anianus accipit de 4. mensibus ad *l.* 2. *C. Theod. eod.* Tribuitur autem hæc constitutio Constantino in Chronicis Constantinopol. vide cap. 3. et 6. de præscript.

*Geminis mensibus*) Hæ sunt feriæ messium, et vindemiarum. Minutius Felix in Octavio, *sane*, inquit, *ad vindemiam feriæ judiciariam curam relaxaverant*, cessabant etiam scholæ, teste D. Augustino lib. 7. confess. cap. 2. Adde except. ex *l.* 5. *supra, eodem*, vide cap. 13. tract. de præscriptionibus.

*L.* 8. *Diebus* 15.) vide cap. 6. tract. de præscript.

*L.* 9. *Isaurorum*) Isauri erant maxime infames latrociniis. Græci ad hanc l. ajunt, eos fuisse ἁρπαγὰς φονεῖς, καὶ τοὺς χατταρίους φασί, vel κουρσαρίους, ut apud Nicetam, vide cap. 11. de præscript.

## *De jurisdictione omnium judicum, et de foro competenti.* TIT. XIII.

Rubr. de foro competenti, id est, ubi quisque agere, vel conveniri debeat. Forum locus est, in quo exercentur judicia. Dicitur forum ab Isidoro, et a Victorino Afro. Just. forum interpretatur κριτήριον in *Nov.* 8. Sic sæpe judicium sumitur pro foro, quod est ex 11. tabul. ubi erat in comitio, aut in foro, et est proprie caussarum civilium, unde forenses actiones, id est, civiles, *l.* 1. *D. de incend. ruin. naufr.* Paulus lib. 5. Sent. tit. de abactoribus. Judicium vero appellationes, qui veniant: vide scripta ad initium *tit. D. de judic.*

*L.* 1. *Imp. Antoninus*) Caracalla, ut docent Coss.

*Procurator naturaliter*) De procuratore Cæsaris, an sit competens judex, vide scripta ad fin. *tit. C. si man. ita fuerit alien, ut man.* et notata ad *l. pen. eodem tit.*

*L.* 4. *Nemo*) vide scripta ad *l.* 19. *C. de probat.*

*L.* 6. *Lucio V. C.*) hic consul fuit cum Herodiano, cujus nomen e Fastis erasum est.

## *Ubi in rem actio exerceri debeat* TIT. XIX.

*L.* 1. *Ubi reperiuntur*) Nisi alibi domicilium habeant. Item nisi accusator alio revocet.

## *Ubi de hæred. agitur etc.* TIT. XX.

*L.* 1. *Illico*) hæc l. un. docet, quod inscriptio conjungenda sit cum *l.* 2. *de laterd.* Ceterum hic pro Messalæ leg. Messiæ, ut docent mea scripta, et quidam libri.

*Hæreditatis erit*) Itaque præses in eum, qui non est suæ provinciæ, de hæreditate, vel proprietate non cognoscit, ut nec de possessione, atque adeo interdicto, *l.* 2. *inf. de interdict.*

## *Ubi senatores, vel clarissimi civiliter, vel criminaliter conveniantur.* TIT. XXIV.

*L.* 3. *Privatumve*) id est, injuriarum, *l. ult. infra, de judic.* vide scripta ibi.

*Sedenti quoque*) Sidonius Apollinaris lib. 1. Epist. ait, Sedere eos in capite quodam subselliorum, convictos stare, Epist. est ad Vincentium.

## *In quibus caussis militantes fori præscriptione uti non possint.* TIT. XXV.

*L.* 1. *Pro functionibus publicis*) idem in *Nov.* 8.

*Mercandi, vel militandi*) *L. Et nul t.* Hoc pertinet ad *tit. negot. ne militent, infra*: vide scripta ad *l.* 3. *C. de commer. et mercat.*

## *Ubi caussæ fiscales, vel divinæ domus hominumque ejus agantur.* TIT. XXVI.

*L.* 3. *Imperator Antoninus*) Caracalla

*Vice præsidis*) vide de hac re scripta et not. ad *l. pen. inf. si mancipium ita fuerit alien. ut man.* et ad *l.* 2. *inf. de pœnis.*

*L.* 5. *Rationalis decedat*) De quibus rebus cognoscat procurator Cæsaris: vide scripta ad *l. pen. inf. si man. ita fuer. al.* et ad *l.* 2. *inf. de pœn.*

*L.* 7. *Rationalem summæ rei*) id est procuratorem Cæsaris. Hic etiam dicitur procurator summæ rei in *l. ult. inf. si propter. pens.* vide not. et scripta ad eam.

## *De inofficioso testamento.* TIT. XXVIII.

*L.* 1. *Cum de*) Querela inoff. datur in eum, qui juste possidet ut puta adversus hæredem scriptum: item contra fideicommissarium, item contra præteritum, qui accepit cum re bon. poss. contra tab. *l. Filium. D. de bon. poss. contra tab.* ut perinde teneatur, ac si ouilo jure possiderit. Idque exemplo petit. hæred. *l.* 9. *D. de petit. hæred.* Et quamvis dari non soleat in eum, qui jure possidet, tamen æquum est eam dari, cum is, qui agit, paratus est inofficiosum testamentum dicere.

*Accommodari*) vide notata ad *l.* 11. *de præscript. verb.*

*L.* 3. *Si mater*) hujus l. speciem posui *lib.* 4. *Sent. Pauli tit.* 5.

*Perinde virilem portionem*) Idem in donat. inoffic. vide scripta ad *tit. C. de contrah. empt. inf.*

(*) *Vide Merill. variant ex Cujac. lib.* 2 *cap.* 1.

*Extranei*) vide scripta ad *tit.* 5 *lib.* 4. *Sent. Pauli*, dum Paulus ait, *filius in judicio.*

*L.* 8. *Adimendum non est.* Verum judex familiæ erciscundæ ita dominum patris judicium sequitur, si divisio illa ab eo facta sit in testamento, vel extra id, modo ab ipso testatore subscripta sit vel a filiis omnibus, *Nov.* 18.

*L.* 16. *Contra*) Conjunge *l.* 7. *sup. ex quibus causis in integ. restit. non est necess.*

*Duplicem actionem*) hoc enim licet *l.* 1. §. *Qui autem. D. quod legat.*

*Quasi testamentum*) id est querela de non jure perfecto testamento. Sic vocatur in *l. Titius. D. de petit. hæred.*

*Non nascitur*) Sed minoribus præscriptio quinquennii præstitut. inoffic. querelæ, non objicitur, *l.* 2. *sup. quibus ex causis in integrum restit. non est necess.* et vide cap. 23 de præscript.

*L.* 25. *Filius*) hanc l. explicat lib. 4. Obs. cap. 24. et de illa etiam apud Ulp. *in Fragm. tit.* 23. *et* 28

*L.* 30 *Ut sive adjiciatur*) hic abrogatur *l.* 4. *Cod. Theod. eadem.*

§ *ult. Exceptis solis*) hoc privilegium confirmatur in *Nov.* 53.

*Silentiarii*) Delenda est glossa, et reponendum, Silentiarii sunt, qui imperent silentium in palatio principis. Zenaras in Anastasio scribit, eorum officium fuisse τῶν χαμαιζήλων ἀξιώτατον. Claudianus lib. 1. in Eutrop. *sacro adhibere silentia somno.*

*L.* 31. *Ut ratione Falcidiæ*) Falcidiam vocat legitimam portionem ut in *l. Quisquis. inf. ad legem Juliam majestatis.*

*L.* 33. *Libero relinquit*) Sic et Just *tit. de servili cogn.* in prin. *liberum*: vide scripta ad *l.* 56. §. 1. *de ver. significat.*

§. *Legis autem veteris*) hic locus non ait, exhæredationem infantis quasi ingrati, quod in eum ingrati vitium cadere non possit, nullam esse, sed in ea scriptura infantem non repelli a querela inoffic. testam. At ex *Nov.* 118. exhæredatio posthumi ipso jure nulla est, nec de inofficioso queri necesse est.

*L.* 34. *Nonnulli Juriscons.*) ut Julianus Pomp. Marcell. Paulus, *l.* 9. *D. de lib. et p ost.*

*L.* 35. §. 1. *Res vel pecuniæ*) Quæ non sufficiebant ad legitimam portionem §. *prox seq.* Idem obtinent in specie *legis* 1. §. *Si parens. D. si a parente quis manum.*

*Nimis prægravari*) Vide Paulum *lib.* 4. *Sent. tit. de inof. querela.* Id dicemus, si in dotali instrumento convenerit, ut filia dote sit contenta, *l. ult. D. de suis et legit. hæred.* vide scripta ad *l.* 26. *D. de ver. oblig.*

*L.* 36. §. *Cum autem legitimo moderamine*) Idem constitutum est in *Nov.* 8.

§. *Sancimus*) vide cap. 15. de præscript

*Sex mensium*) vide cap 17. de præscript.

*L.* 37. *Quod medietatem*) hinc quasi castrensis peculii definitionem colligit Æmilius Ferretus in not. ad *l. de inutil. stipul. in fin.*

§. *In tali, et præfectis legionum*) Leg. *et proconsulum legatis.*

## *De inofficiosis donationibus.* TIT. XXIX.

*L.* 5. *Debitum bonorum*) id est, quartam legitimam portionem.

*L. ult. Non convenit*) vide scripta ad *prin. tit. de contrahend. emp.*

## *De inofficiosis dotibus.* TIT. XXX.

*L.* 1. *Imp. Constantius*) Recte ut docet ratio Conss. subscriptorum. Male *C. Theod.*

## *De petitione hæreditatis.* TIT. XXXI.

*L.* 1. *Imp. Marcus Ælius Anton.*) Legunt Titus pro Marco. Vide eum legendum sit Marcus Aurelius Antoninus. Nam Clarus et Cathegus divis quidem fratribus adscribunt, sed constat eo anno qui eorum e consulatum antecessit Verum mortuum esse, et solum Marcum imperasse. Si legas Titus, sic erunt Conss. reponendo, Claro et Severo Conss. hi enim sub Divo Pio consulatum gesserunt.

*L.* 5. *Ejusdem hæreditatis*) hæreditario nomine, ita ut solutum sit veri debitoris nomine. Itaque repetitio cessat, *l.* 6. §. 1. *D. de solut.* Sic nihil obstat *l.* 9. *D. de cond. indeb.* vide not. ad *l. Repetitio. D. de cond. indeb.* et scripta ad *l.* 5. *inf. de cond. indeb.*

*L.* 7. *Longi temporis*) vide cap. 3. de præscriptionibus.

*Mixta personalis*) vide notata ad *Rub. D. eod.*

*L.* 10. *Si filiusfam.*) conjunge *l.* 38. *sup. de transact* et *l.* 4. *sup. de postul.* et *l.* 1. *inf. de repud. bon. poss.* et *l.* 3. *inf. de repud. hæred.* Adde subscriptionem Nicomediæ.

*L.* 11. *Cogi.*) hæc l. exstat in *C. Theod. de fide testium et instr.* ex quo constat latam eam fuisse abrogandæ l. 1. *illo tit.* causa, quæ est Constantini, qua cogebatur possessor tit. suum dicere et probare.

*Incivile est*) Opponitur *L. Civile. inf. de furt* in qua cogitur quis dicere auctorem suum. Resp. in ea l. non cogitur quis dicere tit. possessionis, ut hæc l. dicit, sed re furto sublata possessorem incidere in suspicionem furti nisi probet, a quo rem emerit. Vide scripta ad *l.* 1. *inf. de probat.* et ad *l.* 21. *illo tit.*

*L.* 12. §. *Non differri*) nihil obstat *l.* 35. *D. de jure fisci.* Propter favorem fisci.

## *De rei vindicatione.* TIT. XXXII.

*L.* 3. *Mater*) vide scripta ad *tit. C. de rebus alien. non alien.* et *tit. de commun. rer. alien.*

*L.* 7. *Nec statum patris*) ita ut etsi herilem lectulum ancilla ascenderit, non liberorum domino, sed servorum partum suscipiat, *l. pen. C. Theod. de lib. causa.*

*Matris sequi*) Partus matrem sequitur, *l. Hujusmodi legatum.* §. *Legatum est. D. de leg.* 1.

*L.* 8. *Utilem vindicationem*) idem receptum est in pupillo, *l.* 2. *inf. quando ex facto tut.* In ceteris ei, cujus pecunia est, non vindicatio, sed personalis actio ad pecuniam datur: vide scripta ad *tit. C. si quis alteri, vel sibi*: nisi forte detur in subsidium.

*L.* 14. *Cum a matre*) Confer *l.* 3. *infra, de reb. alien. non alienand.*

*L.* 17. *Percepisse*) Item eos, quos percipere potuit exemplo cujuslibet malæ fidei possess. *l.* 12. *D. quod metus causa*, vide scripta ad fin. *l. D. de cond. et ex lege.*

## *De usufructu, et habitatione, et ministerio servorum.* TIT. XXXIII.

*L.* 1. *Formam SC.*) De hoc SC. varios locos notatos vide ad fin. *tit.* 24. *Fragment. Ulp.*

*L.* 10 *Si domina*) Opponitur *l.* 10. *inf. loc.* Sed ea non negat locationem in hæredem transire, sed ait a domino facta locatione usufructus, usumfructum morte non extingui. Idem dicitur in *l. Socius. in fin. inf. de jure dot.* in qua *non* accipitur pro *sed*. Conductor ususfructus, non est fructuarius, quia conductio dominii jus possessionis fructus, servitutem non tribuit: cum igitur conductor ususfructus sit fructuarius, morte ejus non finitur ususfructus, sed vel intra tempora finietur, vel excurret ad eum, qui locavit: vide scripta ad dictam l. decimam.

## *De servitutibus et de aqua.* TIT. XXXIV.

*L.* 1. *Contra veterem formam*) Expone ex *l.* 1. *C. de ædif privat.*

*L.* 2. *Martialis eo sciente*) Ergo Martialis non clam aquam duxit. Potest tamen aqua recte etiam ignorante domino deduci, *l. ult. inf. de præscript. long. temp* modo celandi animum is non habuerit, qui duxit, *l.* 5. §. 2. *D. quod vi aut clam.* Porro hæc l. 2. ad provincialia, non Italica prædia pertinet.

*Exemplo rerum*) Male Græci ex hac l. colligunt. servitutem aquæ acquiri triennio: et hic legisse videntur mobilium, sed rectius immobilium, ut illis servitutes comparentur, ut et paces civiles, *Nov.* 7. vide cap. 21. de præscript.

*L.* 3. *Et in provincialis*) Provinciales non quidem ex jure Quiritium, sed ex jure naturali prædiorum erant domini, et ob eam quoque rem in provinciali solo nuntiatio novi operis locum obtinebat, *l.* 3. *D. de novi operis nunt.* vide scripta ad *l.* 27. *D. de verb signif*

*L.* 7. *Jus aquæ*) *l.* 4 *inf. de aquæductu.* Aquæductus etiam auctoritatem dabit non tantum diuturnus usus, sed et vetustas, id est infinita memoria, *l.* 3. §. *Ductus. D. de aquæductu.*

*L.* 13. *Sicut enim*) Paul. *lib.* 1. *Sent. tit.* 17.

*Decem, vel viginti*) vide cap. 26. de præscript.

## *De Lege Aquilia.* TIT. XXXV.

*L. ult. Per injuriam depasta*) id est culpa pastoris.

## *Familiæ erciscundæ.* TIT. XXXVI.

*L.* 4 *Ex occasione militiæ*) Puta si commilitonibus hæredes extiterint *l.* 5. *l.* 9. *D. de castr. pecul.*

*L.* 6. *In nominibus*) Not. hic nominum appellatione contineri non tantum, quod defuncto debetur sed etiam quod ipse debuit.

*Ipso jure*) vide scripta ad *l.* 1. *inf. si cert. pet.*

*L.* 7. *Si qua*) Id obtinet in legato uni ex hæredibus relicto, *l.* 17. §. *ult. D. de leg.* 1.

*Aditus*) Leg. Addictus, ut in *l. Filii. inf. eod.* et *l. Debitor. D. ad Trebell.* ubi vide notata.

*L.* 15 *Si vero*) Sic in *l.* 27. *inf. loc.* si conventio placiti fieri steterit, id est, si non sit nisi pactum vide *d. l. Viges mam septimam.*

*L.* 16. *Aditum judicem*) Leg. addictum, ut in *d. l. Debitor.* et *l. Si quis, h. c.* Addictus judex, id est, datus, Trebatius Jurisconsultus apud Macrobium *nundinis* ait, *potest magistratus manumittere, judiciaque addicere*, id est, judices dare: vide scripta ad *l Debitor.*

*L.* 18. *Præcipuas adjudicari*) hoc nihil obstat *l.* 13. *inf. de collat.*

*L.* 22. *Servum*) hoc pertinet *l.* 3. *inf. in quibus causis cessat long. temp. præscript.*

*L.* 23 *Licet*) *L.* 40. §. 2. *D. de pact.*

*L.* 24. *Filium*) Hujus l. speciem posui in tit. *de hæred. instit.* ad *l.* 78. vide etiam scripta ad *l. Hæredi qui falsi. D. de his quibus ut indign.*

*L.* 26 *Solemnitate legum*) *L.* 21. §. *Ex imperfecto. inf. de testamentis.*

## *Communi dividundo.* TIT. XXXVII.

*L.* 1. *Nec partem suam*) vide scripta ad *tit. inf. de commun. rer. alien.*

## *Communia utriusque judicii tam familiæ erciscundæ, quam communi dividundo.* TIT. XXXVIII.

*L.* 1. *Divisionem*) Et ideo in divisione locus erit constitutioni *l.* 2. *inf. de rescind. vendit.* quod et Accurs. scripsit in *l.* 3. *inf. de rescind. vendit.* et notata ad *l.* 1. *sup. eod.*

*L.* 7. *Si fratres*) vide scripta ad *tit. inf. de comm. rer. alien.*

*Quanti interest*) At ex placito divisionis non datur actio, *l.* 15. *sup. famil. ercisc.* *l.* 45. *D. de pact.* Sed exceptio est in *l.* 21. *sup. de pact.*

## *Finium regundorum* TIT. XXXIX.

*L.* 2.) Hæc l. sumpta est ab Impp. ex rescripto Papiniani, quare recte conjunguntur. Rescriptum est in *l.* 11. *D. fin. regund.* Refertur hæc l. a Frontino, et *l.* 5. et 6. *hoc tit.* vide scripta ad *l.* 4. *inf. de ann. except.*

*Sæpe permutant*) itaque hoc casu testibus potius fides habebitur, quam auctoritati monumentorum. Idcoque in quadam de testibus Tiberii constitutione, quæ exstat apud Frontinum, additur hæc exceptio, nisi inter convenientes ager divisus pactione fuit: vide scripta ad *l. Census D. de probat.*

*L. 3. Si quis*) integra est apud Frontinum, ejusque meminit Urbicus.

*Proprietatis controversiæ cohæret*) Quia est actio mixta: vide scripta ad *l. 1. C. de ann. except.*

*L. 5. Præscriptione summota*) id est, possessione, sive acquisitione longi temporis, vel diuturni usus. In 12. autem tab. cautum erat, ne intra eam latitudinem quinque aut 6. pedum, quam fines agrorum secundum l. 12. tab. et l. Maniliam habent, esset usucapio. Huc pertinet *l. ult. D. de termino moto.*

*Libera*) Actio finium non perimitur præscript. longi temporis, sed longissimi tantum: vide scripta ad *l. 1. inf. de ann. except.*

## *De noxalibus actionibus.* TIT. XLI.

*L. 1. Si exstat*) hanc l. intelligit Ulp. in *l. Verum. §. 1. D. de minor.* cum ait, *D. Severi rescripto continentur*, id est, Alexandri Severi.

*L. 3. Dominum elegeris*) Sic in *l. 7. in fin. inf. quod cum eo, qui.*

## *Ad exhibendum.* TIT. XLII.

*L. 5. Jurisconsulto Modestino*) hinc constat vixisse Modestinum tempore Gordiani Imperat.

*L. 9. Si ex*) Opponitur *l. 2. infra, de condict. ex l.* in qua dicitur condici chirographa hic, ad exhibendum agi. Sed hic verbum exhiberi pertinet ad instrumenta: verbum reddi chirographa, id est, condici: vide scripta ad *dict. l. 2.*

## *De aleatoribus, et alearum lusu.* TIT. XLIII.

*Ad calcem tit.*) hic desideratur tit. pen. hujus libri de aleatoribus, sub quo fuerunt duæ constitutiones Græcæ: vide cap. 32. de præscipt.

## *De religiosis, et sumptibus funerum.* TIT. XLIV.

*L. 2. Neque obligari*) in eandem sententiam ab eod. Antonino Caracalla ante rescriptum erat, *l. 3. quæ res pign. obl. poss.*

*L. 5. Præteritis constitutionibus*) *L. 5. inf. de his quæ ut indig.* vide ad fin. *tit. D. de his quæ ut indig. Judicium defuncti*) hoc idem porrectum est ad omnes alias causas, *l. 33. sup. de inoffic. testam.*

*L. 7. Non prohiberis*) hoc tamen non licuit legibus Græcis olim: vide Cic. lib. 2. de legib.

*L. ult. Alearum*) hæc est Latina conversio Græcæ constitut. Justiniani.

*Quinquaginta annorum*) Non tolli hanc repetitionem triennio dicitur *Nomocan. tit. 13. cap. 29.*

# AD LIBRUM IV.

## *De rebus creditis, et jurejurando.* TIT. I.

Inscribitur tit. de reb. cred. et jurejur. At hic tantum tractatur de jurejurando. Erroris caussa fuit, quod in edicto perpetuo unus tit fuit de reb. cred. et jurej. sub quo specialiter prætor edixit de actione si certum petatur, quæ datur, ex variis contractibus, et de commodato, et pignore nonnihil, *l. 1. D. eod.* et de speciali condict. ex mutuo, et de jurejurando, atque ita a Paulo quoque *lib. 2. Sent.* proponitur tit. de reb. cred. et jurejur. sicut et hic. Sed Justinianus prius agit de jurejurando propter religionem ejus, et dignitatem: sequens titulus est, si certum petatur. Est autem hic titulus de eo jurejurando, quod litium finiendarum caussa interponitur, cujus definitio hæc est ex Clemente Alexandrino lib. 7. στρωμάτων. *Jusjurandum est certa definitio litis, quæ fit cum obtestatione divina.*

*L. 1. causas*) vide not. ad *l. Admonendi. D. de jurjur.* et ad l. *ult. inf. eod.*

*Utriusque partis*) id est, litigatorum, qui rem in judic. deduxerunt, l. 1. *D. eod.*

*Præstito, vel remisso*) Hæc duo idem possunt.

*Nisi specialiter hac lege excipiatur*) Hæc verba absunt a Codice Gregoriano. Sunt autem a Triboniano addita propter *l. ult. infra, eodem.* Sic in *l. Dudum. inf. de contrah. empt.*

*L. 2. Jurisjurandi*) Qui per principem pejeravit, punitur, non qui per Deum. Tertullianus in Apologie.

*Deum ultorem*) Si per Deum pejeratum sit, Harm. lib. 1. epitom. tit. 7. vide scripta secundo Obser. cap. 19. Idem Basilius in canonibus, quod Impp. initio hujus legis.

*Venerationem*) Genium.

*Quodam calore*) Aut inconsulto, *l. 1. §. Quæri. D. ad Turpill.* Is vero, qui per principem consulto pejeravit principem ipsum vindicem habet, eique est a corpore periculum ex l. Jul. majest. Exemplum est in *l. 13. §. ult. D. de jurejur.* ubi dicitur, qui per principem pejeravit, fustibus cæditur. Vide not. ad eam.

*In gloss. Non. placet*) Delendæ sunt duæ priores solutiones objectionis: retinenda tertia.

*L. 3. Summa legis*) Jurejurando judiciali dirimitur lis inopia probationum: hoc dicit. Species autem apponatur huic legi ex cap. 2. Gellii lib. 14. Item ex *Nov. 124.*

*Incidenter*) Pro *oportet*, legendum, *potest*.

*L. 4. Pupillus*) scilicet accepto alio tutore. Ac pubes jure quidem deferet jusjurandum sine curatoris auctoritate, sed juvabitur per restitutionem in integrum.

*Tutelæ actionem*) Hic actum est tutelæ, quæ non agitur, nisi finita tutela. Sed hic tutela finita non fuit pubertate, sed alio modo, ut tutela data ad tempus, ad conditionem certam, remoto ut suspecto: vide not. ad *l. 17. D. eodem.*

*In gloss. Detulerit*) Alias *dederit*. Recte Seneca 5. declamat. *Sed ego jusjurandum dabo.*

*L. 5. Cum etiam*) Conjungenda *l. Etiam. infra, de fideicommiss.* quæ hujus pars est: vide scripta lib 3. Obser. cap. 27. et ex hac illa est emendanda.

*Tutoribus*) Etiamsi non jure dati sint, *l. 69. §. Mater. D. leg. 2.*

*Videantur*) Legendum, *debeantur.*

*Præses provinciæ*) Cujus in provinciis de fideicommissis notio est propria, *l. Si res. de leg. 1.* vide scripta ad tit. *l. 2. Frag. Ulp.*

*L. 6. Arbitri*) Scilicet dati. Differt judex ab arbitro. Hic datur in actionibus bonæ fidei: ille in strictis. Uterque tamen datur a præside, sed eorum sententias, qui eos miserunt, exsequuntur, *l. A Divo. de re judic.* Item caussa ingenuitatis pertinet ad præsidem, nec potest delegari, *l. 3. cap. ubi caussa status, l. 2. sup. de pedan. judicib.* Judex tantum de caussa incidenter potest cognoscere, etiamsi ejus non sit de illa notio, *l. 1. supra, de ord. jud.*

*L. 7. Quisquam alius*) Ut servus: vide scripta ad *l. 4. supra, eodem.*

*L. 8. Actori*) Hæc l. locum habet in voluntario, et necessario jurejur. nam ex judiciali datur actio, vel exceptio judicati directa.

*Ad similitudinem*) Id est, utilis actio judicati, non directa. Nam directa est ex sententia, quæ in victos datur. Et notandum his verbis *ad similitudinem, ad exemplum, instar*, significari utiles actiones.

*L. 9. Per actorem*) Qui prior jurare debet de calumnia.

*L. 10. Quasi sine scriptis*) Recte: nam si ex chirographo depositarii constaret de deposito, ut illi non possit opponi exceptio non numer. pecun. nec jurejurando opus esset.

*Ad exemplum*) Nam in bonæ fidei judic. jusjur. auctore judice defertur etiam invito utroque litigatore.

*L. 11. Si quis*) Is qui detulit jusjur. id potest revocare usque ad sent. definit. post non potest, nisi per appellat. sit extincta.

*Iterum ad*) Et hæc est justa caussa recusationis jurisj. Aliam vide in not. ad *l. prox. seq. eodem tit. §. Sed juramento,* vide scripta ad *l. 9. supra, eodem.*

*L. 12. Vel a Judice, vel a partibus*) vide scripta ad l. 1. *supra, eodem.*

*Multum discrepet*) Cum hæredi forte æque non liqueat jurare.

*§. Sin autem quasi volente eo*) Legendum *nolente* judice se, id est, quasi se judice invito recusato jurejur. sententiam in eum quasi confitentem fert judex. Contrarius error est in *l. 1. §. Si vir uxori. D. de acq. poss.* vide notata ad eam l. et scripta hic.

*§. Ipse autem illatum [illegible]*) Id est, neque præstare, neque præstari.

*Repositum auxilium*) Quia fieri potest, ut justa sit caussa recusationis, ut si impius sit qui jusjurandum deferat, quæ conditio, id est, πρόκλησις est inæqualis. Arist. lib. 1. Rhet. in fin. l. *ult. inf. de fide instr.* Hic enim nimia religione deterretur a jurando: et tutum non est impio referre: sed si pares erunt litigatores, non erit justa caussa recusationis. Alia justa caussa recusandi est, si is, qui detulit, et revocavit, rursus deferat, *l. prox. supra,* item si conceptio jurisjurandi displiceat.

*§. Sive autem [illegible]*) Cum scilicet referretur. Græci vertunt [illegible]. Male quidam legunt, *relatum*, recte, *recusatum*.

*§. [illegible]*) Hac de re vide Livium lib. 31. in fin.

*[illegible] parte*) [illegible]. Græci hoc jusjurandum vocant [illegible] in *l. Arbitro. D. de dolo.*

*Ab utraque parte*) Cum scilicet judex censet neutrum damnandum expensarum nomine.

*An ab altera*) Vide *Nov. 82.*

*§. [illegible], sive in domibus, sive sacris scripturis*) Videtur hic legend. ut Græci legunt, *sive in domibus sacris scripturis tactis, sive in sacrosanctis oratoriis.* id est, sive in domibus, sive in templis, ita tamen ut qui jurat, sacra tangat.

*L. ult. Cum quis*) vide scripta ad *l. 1. sup. eod.* et not. ad *l. 6. D. de transact.*

*Nullamque ex hujusmodi [illegible]*) Hæc caussa latissime patet, eamque si sequamur, nulla erit caussa, quam non possimus retractare. Itaque vera ratio hæc est, hic non videtur delatum jusjurandum transigendi animo, sed coacte, non apparente testamento, ideoque emergente testamento omnia de integro tractari oportet.

*D. testamentum introduci*) Et sic dabitur condictio, incerti tamen ratione possessionis.

*Ne cui ex delicto*) Oppon. *l. Si legatarius. D. de dolo:* vide solut. ad eam l. et scripta *l. 1. sup. eod.*

## *Si certum petatur.* TIT. II.

Sub hoc tit. tractatur de rebus credit. ut docet tit. *D. de reb. credit. si certum petatur.* Unde collige, et hic legendum *petetur*, non *petatur*.

Si certum petetur est certi condictio, quia non tantum pecunia numerata creditur, sed et alia quælibet res certa credita.

*L. 1. Pro portionibus hereditariis*) Hoc ita, si hæredes conveniantur certi condictione, non incerti, si in personam, non in rem, *l. 1. D. de interrog. in jur. fac.*

*Veteris juris*) Legis antiquæ 12. tabular.

*L. 4. Sibi jus*) Quod si tibi stipulatus fuerit eam reddi tibi, nec ex numeratione, nec ex stipulatione condictionem acquirit: verum pecuniam bona fide consumptam, est condictio, *l. 3. D. hoc tit.* certi scilicet: vide scripta ad *§. Cryzogonus. l. 126. D. de verb. obl.* et hic.

*Mandatu*) Aut si extet pecunia, eam condices.

*Actionibus*) Directis, imo et sine cessione, utilibus.

*L. 3. Eos qui officia*) Ut præsides et procuratores. At officiales eorum possunt, *l. Præsides. D. de reb. credit.* vide not. ad eam legem.

*Fœnus agitare*) Nec mutuam pecuniam dare, *l. 23. D. eod.* vide not. ad eam.

*L. 4. Mandatis actionibus*) vide scripta ad *l. 1. inf. de oblig. et act.*

*Utilem tibi*) Ex numeratione. Quid si tuam pecuniam tuo nomine crediderim, at eam mihi reddi stipulatus essem. Idque ex sententia Fulgosii: nam hi duo casus jure nostro expressi non sunt: vide scripta ad §. *Chrysogonus l. 126. de ver. oblig.*

*L. 5. Præstitutum tempus*) Olim quinquennium, hodie biennium.

*Red tibi*) Olei scilicet.

*L. 6. Obligationis substantia*) Constantia debiti, σύστασις, *L. 11. §. Si rem. D. de ligat. 3.*

*L. 7. Si ut propriam*) Si hoc loco ponitur pro, *An.*

*L. 8. Æstimata*) Cujus æstimationis mutuum ab initio contractum intelligitur. Secus est in specie prima *l. 11. eod. tit.*

*Usuram centesimam*) Legendum, *usuram centesimam*. Legitima usura est centesima, vide scripta ad *rub. D. de naut. fœn.* Verum hoc hodie mutavit Justin. in *l. Eos. inf. de usur.* Paulus 2. *Sent. tit. de usur.* vide scripta ad hanc l. 8.

*Stipulanti spopondisti*) Sententia est: illam stipulationem immodicæ usuræ, non ideo, quod excedit centesimam, esse inutilem: sortis petitionem non extingui ob immodicas usuras. Nam nec alia pœna immodicæ usuræ coercentur, sed quod excedit, si exigat, imputatur sorti, vel redditur. Olim is fœnerator tenebatur in quadruplum. Cato de re Rust. in pr. et Asconius in divin. *l. 2. C. Theod. de usur.* et ex lege Gabinia sorte cadebat; at hodie non item.

*Legitima*) Id est, centesima usura, supra ead. l. Delendum quod sequitur, Summa.

*L. 10. Nam*) Legendum, *sed et*. Nam, hic accipitur παραγαυσαστικῶς, quia sunt duo diversi casus.

*L. 11. Incendium*) Vel alius casus quilibet: vide notata ad *l. 11. D. de ver. sign.* Id est, pecuniæ creditæ periculum ad debitorem pertinet; nec mirum, cum sit ejus dominus.

*Debitorem*) Hic stricte accipitur pro eo, qui mutuam pecuniam accepit, creditor pro eo, qui dedit. Debitorem igitur, scilicet creditæ pecuniæ.

*Summa Baldi: Generis deb.*) Quantitas perire non potest, aut genus.

*L. 12. Ut debitum*) Ut pecuniam creditam utili actione poscat.

*L. 13. Eum qui*) Qui pecuniam accepit, tenetur, etiamsi eam sibi non sumpserit: vide scripta ad *l. 7. inf. quod cum eo qui.*

*L. 14. Solemnitatem verborum*) Id est, citra stipulationem.

*Subscribentem*) etiam ut fidejussor. Subscriptio comparatur jusso. At ex jusso solus pater, vel dominus obligatur, *l. 1. D. quod jussu*, *l. 3. inf. quod cum eo.* Ergo et ex stipulat. hi tantum obligabuntur.

*L. 15. Non adversus*) Debitor debitoris priori creditori non tenetur. Sen. lib. 5. de beneficiis, c. 19.

*L. 16. Dele summam Baldi, et priorem explicat. verbi collectarius, in gloss. Quisquis.* Ex hac l. colligunt, non posse præsidem mutuam pecuniam accipere, *l. Præsides. D. eod.* Male: nam extra duos casus qui hic ponuntur, sumere mutuam pecuniam non prohibetur: vide scripta ad *l. 3. sup. eod.*

*Quasi emptor legum*) Id est, quasi a præside, quem habet obæratum jus nundinari possit.

*Collectarius*) Id est, nummularius. Symmachus epist. 28.

*Ipso judice*) Hoc casu ambiens cum collectario plectitur, non superiori.

*L. 17. Quinquaginta libras*) Id est, supra ter mille et quingentos aureos.

*Trium Testium*) vide scripta ad *l. 2. inf. de test.*

*In gloss. oportet*) Dele solut. primæ objectionis, et ejus loco repone: excipe casum hujus legis.

*In auth. pulsato autem*) Id est, Reo. Sic in l. 1. *sup. de servitut. et aqua, qui pulsatur.*

## *De suffragio.* TIT. III.

Proponitur condictio si certum petetur de suffragio. sic inscribitur in *C. Theod.* suffragium vocamus favorem et opem, quam quis nobis præbet apud judicem obtinendæ alicujus rei caussa. Cyprianus dixit faventiam. Dicitur et suffragium pecunia, quæ datur ejus nomine, *l. ult. inf. de silent.* Male Accurs. interpretatur de salario advocati, et male in *l. Militem, sup. de procur.* suffragatorem pro advocato. Dati autem pro suffragio, repetitio non est, *l. 1. C. Theod. eod. tit. Marcell. l. 12. Lex lata fuit a Juliano, etc.* Ex hac l. et quid promissum sit suffragatori, peti potest actione si certum petetur. Verum hæc constitutio abrogata per *Novell.* 8. at 4. *Novell. Tiberii*, quæ est inter Novell. Justiniani 161. quod ad honores et magistratus attinet.

*L. 4. Sponsione constrinxerint*) Id est stipulatione.

*Integra fide*) Id est, hoc modo perficitur dominii translatio. Integra fides bona fides, syncera fides, idem est, vide scripta ad *l. 4. inf. §. ult. Commonitorio suffragio*) Legendum *commonitorio de suffragio.* Commonitorium vocat suffragatori factam promissionem ex scripto. Alias autem accipitur pro memoriali libello, qui altari datur. Et sic libellus de suffragio, quo rogatur suffragator, et ei quid promittitur, commonitorium dicitur: hoc autem common. pro stipulatione est.

## *De prohibita sequestratione pecuniæ.* TIT. IV.

Pecuniam hic accipe stricte pro quantitate, vel summa: nam ceterarum rerum mobilium sequestratio fit, quia eæ facile interimi possunt. At pecuniæ cum nullum subsit corpus, perire non potest. Immobilium quoque rerum non fit sequestratio, alia ratione fructuum. Summa hujus tit. est: in actione si certum petetur prohibetur sequestratio, si pecunia petatur, non si alia res mobilis. Idem dicitur in *l. 1. C. Theod. si cert. petat. de chirographis*, in qua est unicus casus, quo pecunia sequestretur.

## *De conditione indebiti.* TIT. V.

Vide scripta hic, et annotat. *Rub. D. eodem.*

*L. 1. Pecuniæ*) Id est, nummorum stricte.

*Non ex causa judicati*) vide etiam scripta ad *l. 2. inf. de compensat.*

*Probare potuerit*) *L. Cum de indebito. D. de probat.*

*Usuras autem*) Id est, in aliis condictionibus, *l. 4. infra, de condict. ob turp. caussam.*

*L. 2. Condictionem*) Itemque mandati est *l. 12. D. de novat. l. Si mandato. D. mand.*

*L. 3. Cum et soluti*) Est argumentum a minori in hac l. secundum Arist.

*Ser plane condictio*) Quæ est incerta:

*Loci exceptio*) vide scripta ad *l. 21. de verb. oblig.*

*L. 4. Per inficiationem*) Quia per metum inficiationis soluta videntur. Secus est in specie §. *ult. l. 23. eodem*, et ideo cum a sciente soluta videantur, non condicuntur.

*In lite crescunt*) Ut actio l. Aquil. piorum legatorum, depositi ex caussa tumultus, incendii, ruinæ, condictio ex syngrapha, condictio ex contractu habito cum argentariis sine scriptura, actio relictorum per damnationem, ob ementitum modum agri, actio judicati: condictio bene depensi: solutorum nulla est ex his caussis repetitio.

*L. 5. Si a patre*) vide scripta ad *l. Regula, §. Si quis jus eis. D. de juris. et facti ignor.*

*Successit*) Sed non cum re.

*Per errorem*) Facti. Ergo tuo nomine quasi ipse deberes, ut et in *l. 16. §. 1. hoc.* Quod confirmatur *l. 38. §. de pecul. D. de solut.*

*Utpote patris*) In hac. l. 5. ponendum est, filium errasse in facto, non in jure, ut quia putabat nondum annum petendæ bon. poss. præteriisse.

*L. 6. Si per*) Conjunge *l. 8. sup. de juris et fac. ignor.* ubique eadem est inscriptio, et debet esse eadem subscriptio. Puto itaque et in hac legendum, CC. IV. Conss.

*Ignorantiam facti*) Non juris.

*Ei cujus nomine. Ergo*) Per liberam personam acquiritur actio ex mutuo, et ex promutuo.

*L. 7. Per errorem facti*) Excipe legata pia, et olim omnia legata per damnationem relicta. Itemque legata relicta incertis personis.

*Repeti posse*) Opponitur in fin. *tit. 24. Fragm.* sed in eo abundat negatio: vide scripta ibid.

*L. 8. Falso procuratori solventi*) Cum creditor ratum non habuit.

*Indebiti repetitio*) Vel caussa dati, ut *l. 14. de condict. caussa dati.*

*L. 9. Non repetit*) Vel quia videtur ratum habere gestum, vel quia videtur donare, vel quia sibi id imputare debet.

*Ob præcedens vitium*) Nam ob vitium, quod post venditionem res contraxit, venditor non tenetur, *l. Quæro. D. de ædil. edic.*

*L. 10. Si quis*) Hæc l. ex 50 decis. et corrigit §. *pen. l. Si non sortem. D. eodem.*

*Et Ulpianus*) *L. 28. §. pen. D. eodem.*

*Celsum*) Qui etiam ei consentit in specie l. 19. *D. de legat.* 2. quæ plane pugnat cum Julia: in *l. Cum sis. §. ult. D. eodem.*

*Salvium Julianum*) Cujus de hac re sententia colligi posse videtur ex *l. 32. in prin. D. eod.* quæ etiam illi consentit in specie §. ult. *d. l. 32.*

*Electionem recipiendi*) Excipitur casus l. 21. *D. eod.*

*L. ult. Pro dubietate*) Dubitantes medii sunt inter scientes et ignorantes, παραπλήσιοι τοῖς δεδεμένοις, Aristot. 3. Metaphys.

## *De condictione ob caussam datorum.* TIT. VI.

Ob caussam, id est, ob rem, ob finem aliquem. Vide not. ad *rub. D. eod.* et scripta hic. Hæc condictio nascitur ex æquo et bono, non ex contractu, *l. In summa. §. Quod ob rem. D. de condict. indeb. l. 3. §. Si quis quam. D. eodem.*

*L. 1.*) Hujus l. decisio sic est accipienda, nisi quo casu fisco locus sit. Male autem Haloander ob ea sustulit tres voces.

*Pecuniam quam*) Id est, accepta pecunia, ut *l. Eum. inf. de fideicom. l. Filium. sup. famil. ercisc.* Dele itaque gloss. ad verbum, *quam.*

*Pactumque, quod ita interpositum*) id est, pactum reddendæ dotis in casum pactum vulgare, *l. Bæbius. D. de pact. dotal.*

*Nullam de dote*) Id est, non potest repeti actione de dote, sed condictione sine caussa, *l. 1. §. 1. D. de condict. sine caussa.* Itemque indebiti.

*L. 2. Actionem condictionalis*) Erit et actio præscriptis verbis, ut satisfaciat, vel præstet quod interest, *l. Hæreditatum. D. de donat.*

*In gloss. Sorori tuæ emancipatæ*) Nihil necesse est fuisse emancipatam, cum pater non agat, sed frater post mortem patris, cujus morte donatio convaluit, nisi filia esset in potestate.

*In gloss. revolveretur*) Dele eam totam cum eo, quod in margine, usque ad additionem.

*L. 3. ea lege*) vide scripta ad §. *Coharredes l. Qui Romæ. D. de verb. obligat.* Græci ad hanc. l. hoc. notant, τῷ μὲν νόμῳ ἡ ἐκποίησις οὐ κεκώλυται: ὁ δὲ ἐκποιήσας κατέχεται τῷ τῆς ἀπαιτήσεως δικαίῳ, *jure quidem alienatio non inhibetur, sed qui alienavit, tenetur condict.* valet tamen alienatio. Nec obstat *l. His solis. inf. de revoc. donat.* in qua præter diversam speciem vindicatio significat ultionem. Nec etiam obstat *l. ult. inf. de reb. alien. non alien.* quæ ait quidem pacisci li-

cere, ne quis alienet, sed non tamen irritam esse alienationem factam contra pactionem. Item nec *l. pen. inf. si manc. ita alien. fuer. ut man.* quæ loquitur de servo prohibito manumitti: quare prohibitio cohæret personæ servi. Item nec *l. Si creditor, in fine, de distract. pign.* Sed ibi ideo nulla censetur venditio, quia venditor legem dixit, qui retinet semper jus in rem, id est hypothecam. At in hac l. 3. is qui legem dixit, nihil juris obtinet in ea, et ideo qui eam accipit alienando, non ideo ejus dominium transfert. Nec obstat quoque *Nov. de alienat. et emphyt.* in qua favor est ecclesiarum. Denique nec obstat *Nov.* Æquum enim est servari voluntatem donatoris, qui nihil patri acquiri voluit.

*L. 4. Si cum)* Ob rem promissi est condictio incerti, ut ob rem dati certi.

*L. 5. Procuratorem fecisti)* Ignorans eum esse militem, add. *l. Militis, inf. loc.* Ambros. 1. Off. cap. 16. Vegetius lib. 1. cap. 19.

*Restitui tibi)* Opponitur *l. 7. sup. de verb. oblig.* Sed hic condictio accipitur pro modo, ut in *l. Mævia. D. de fideicom. libert.* Opponitur etiam *l. Ab administratione, ff. de leg.* Sed in ea l. non fuit relictum legatum, sub modo, sed separatum fuit relictum legatum, et adscripta tutela.

*L. 9. Domino deferit)* Conveniente Domino.

*Salva reverentia)* id est, verecundia, *l. 8. inf. de liber. causa.*

*Hortabitur)* Hæc tamen adhortatio est necessaria. Et ideo Græci lib. 48 Βασιλ. ad hanc l. ajunt, ἀναγκάζεται, quo in re fallitur Accurs. Dele itaque totam ejus gloss. hortabitur; et repone pro ea, imo hortando compellet.

*L. 10. Non culpa)* Non competit quidem condictio ex cessatione, sed competit conditio ex pœnitentia, *l. Si pecuniam. D. eod.* hoc si ponas speciem, ut dederim decem, ut eas Capuam, et tempestate impeditus sis. Nam si ponas cum Accurs. de medico, vera ejus est sententia.

*L. 11. Si per eos qui)* Si per eum non steterit, non erit condictio, si quid datum sit supra modum legitimum, id est, centum aureos.

## *De conditione ob turpem caussam.* TIT. VII.

*Ob turpem caussam)* Quæ sit contra bonos mores.

*L. 1. Si ex cautione)* hic non exceptio non num. pecuniæ, sed doli, vel in factum. Itaque perpetua est, non numeratæ pecuniæ temporalis. Hæc transfert onus probandi in actorem, *l. 1. inf. de probat.* Doli except. vel in factum, qui utitur, ei incumbit onus probandi, ut hic. Cautionis autem condictio est, cum solius accipientis turpitudo versatur.

*Probandum est)* Qui allegat se ob turpem caussam dedisse, id probare debet.

*L. 2. In gloss. melius. Sed quid de pignore)* Pignus ob turpem caussam non contrahitur, ut nec fidejussor recte datur. *Novella 4.*

*L. 3. Quod evitandi)* hic non habebit actionem quod metus caussa, quia hic metus non sufficit, *l. Cum te. sup. quod metus causa.*

*Tyrocinii)* At hic utriusque turpitudo esse videtur, cum tyro militiam detrectet. Dicendum, non licere quidem citato delectum non respondere, sed ponendum eum, qui delectum habebat, pecuniam ab aliquo extorsisse, ne eum citaret: vide scripta et not. ad *l. Qui cum uno. §. Qui post. D. de re milit.*

*L. 4. Usuræ peti)* vide scripta ad *l. 1. supra, de condict. indeb.*

*L. ult. in rem mora)* vide scripta in *l. 43. D. de ver. oblig.* et ad *tit. seq. inf.*

## *De condictione furtiva.* TIT. VIII.

Hæc condictio soli domino datur, aliæ etiam non dominis: Item condictio hæc non ex delicto est, sed ex æquo et bono. Hoc autem præstat hæc condictio, ut ne convenitus teneatur etiam re casu perempta.

*L. 1. Singulos quoque in solidum)* Quia actio est pœnalis.

*L. 2. Ante oblationem)* nam oblatione mora purgatur.

## *De condictione ex lege, et sine caussa, vel injusta caussa.* TIT. IX.

Actiones aut sunt civiles, quæ sunt ex 12. tab. aut ad exemplum, vel instar earum, ut præscriptis verbis vel prætoriæ, vel ex legibus, aut constitutionibus, *l. 2. inf. de quad. præscript.* Harum aliæ nomen suum habent, ut damni injuria, ex l. Aquilia. Aliæ non habent, et appellantur condictiones ex lege, quarum nulla alia est caussa, quam legis auctoritas.

*Injusta caussa)* Si dedi ex stipul. vi, vel metu extorta.

*L. 1. Ex primipilo)* Primipilus est annona militaris, vel annonæ ejus petitio, et cura, *l. 8. inf. de cohort. l. 16. et 17. C. Theod. eod.* Inde pastus primipili, *l. 3. et 7. illo tit. l. 3. et 8. C. Theod. eodem.* Harmenop. lib. 9. tit. 9. recte ait primipilum esse annonam, quæ datur τοῖς πρώτοις ἑκατοντάρχαις, id est, centurionibus primipili, ut distribuatur inter milites. Vegetius lib. 2. cap. 8. Itaque recte Græci sic vertunt hanc l. *Debens alimoniam militarem fisco.*

*Commonebit)* Condictione ex h. lege coget.

*Ut note definitum)* Alia primipili privilegia sunt in l. *Satis. infra, in quibus causis pign. l. 5. infra, de primipil. l. Si non verum. infra, de donation. inter virum et uxorem, l. ult. infra, de primip. l. Si tutoris. infra, de compensation.*

*In gloss. Præses)* Dele totam, et repone. Condictio hic fisco non datur, sed debitori fiscali, et ideo præses cognoscit: datur tamen utilis actio fisco, quo casu debitori fisci competit actio.

*L. 2. Per condictionem)* Nam chirographi dominus fit creditor. Opponitur l. *ult. sup. ad exhib.* vide solut. in notatis ad eam.

*L. 3. In glos. Vindicatione)* Dele postrema verba (et de condictione indebiti.)

*In glos. Condictione, sine caussa, vel injusta caussa)* Recte, ut docet titulus, sub quo est hæc l. In eadem glossa dele hæc verba *(Sed si tamen res vindicatione potest convenire)* Pro quibus repone: atque consumptione fructus suos facit. Dele et hæc verba *(item condictione furtiva, ut D. de cond. et. furt. l. In re furtiva. §. si) etc.*

*L. 4. Intra hunc diem)* vide scripta ad prin. *tit. infra, de non num. pec.*

*Reddi tibi cautionem)* vide scripta ad *l. 5. supra, si cert. petatur.*

## *De obligationibus et actionibus.* TIT. X.

De cessione actionum: vide scripta ad *l. 8. inf. eodem.*

*L. 1. Mandatam)* id est cessam, quo casu res adhuc integra est, *l. Nulla. sup. de procurat.*

*Utilis actio)* Non directa, cum sit exstinctum mandatum, quod cuilibet emptori actionis proprio nomine competit. Nec directa ex mandato datur, quæ ita demum competit, si creditor hæredem habeat. Fides enim traditionis ab hærede impleri oportet: vide scripta lib. 2. Observ. cap. 41.

*In gloss. debitorem)* Dele totam, et pro ea repone, male. Nam scribit imp. ad mulierem, quæ non fidejubet, ob S. C. Vellejan. Præterea constat fidejussorem solventem nunquam habere actionem utilem: quia solvit, ut se liberaret.

*In gloss. mandatum)* Aliud est cedere, et aliud mandare actionem.

*Nam primo casu)* Pro his verbis repone, idem plane est cedere et mandare actionem. Item hæc, delegare interdum exhibere, præstare, transferre, procuratorem ad actionem instituendam dare: vide notata et scripta ad *l. 14. infra, de fidejuss. etc.*

*L. 2. Litis contestatio)* Et est pro delegatione, *l. Delegare, D. de novat.*

*L. 3. Colonos)* qui debitores debitoris sunt.

*Ex placito)* Græci vertunt τοῖς κχνόμ καὶ τῷ συναρέσαντι, etc. ut videantur legisse, *et placito.*

*L. 4. Bonam fidem)* Quæ et integra fides dicitur, *l. 1. sup. de suffrag.* et sincera, *l. 2. infra, si propter public. pensitat.*

*In contractibus considerari)* idem dicitur in *l. Bona fides. D. depos.* Utraque est accipienda de contractibus bonæ fidei, ut in his judex observet, quid dari, vel fieri bona fide oporteat.

*L. 5. Sicut initio)* Aristot. 5. Et hic sit: ἡ ἀρχὴ τούτων ἑκούσιος. At ex post facto sunt necessarii contractus.

*Renuntiare semel)* Symmachus. *Vox est juris et legum, bonæ fidei contractum non posse rescindi.*

*Adversario nobis non consentiente)* interdum tamen voluntate resolvi contractus potest, ut si id actum sit, aut id ferat contractus natura, ut societas, mandatum, depositum, precarium, datum ob rem.

*L. 6. Potiores)* Alias priores; eodem sensu Græci προγενέστεροι.

*L. 7. Longi temporis)* Actio Serviana tollitur præscriptione longi temporis, si ea utitur bonæ fidei possessor. Nam cum malæ fidei possessor est, non nisi 30. annis tollitur, cum debitor 40. *l. Cum notissimi. inf. de præscript. 30. annor.*

*L. 8.* Vide scripta ad *l. 1. sup. eodem.*

*Et quem affectione patris)* Alumno opponitur *l. 1. sup. eodem.* et *l. Illa. inf. de donat.* vide notata ad eam l. et scripta hic.

*Accipere permisisti)* Itaque acceperit. Sic ponendum hic, ut sit perfecta donatio: alioquin est imperfecta, argumento leg. *permisisti. D. de reb. credit.*

*Nec a delegato)* Si stipulatio fuisset interposita, non in hæredem, sed in procuratorem competet actio novatione facta.

*Parere)* Per condictionem.

*L. 9. Negantes)* Conjungende *l. ult. inf. de except. rei judic.* quæ hujus prior pars est.

*L. 10. Electis pignoribus)* Hæc abrogat Justin. in *Novel. 4.*

*L. 11. A domino prædii)* Si tamen colonis in rem domini credidi pecuniam, cui in rem domini versa est, competit in dominum actio negotiorum gestorum: vide scripta ad *l. 13 sup. si cert. pet.*

*Actorum ipsius)* Imo nec subscriptio obligaret, *l. 14. sup. si certum pet.*

*L. 12. Ob æs alienum)* Hæc l. ambigua est: nam vel hoc dicit, ne filii pro paterno debito addicantur creditoribus, vel ut debitores liberi non cogantur servire creditorib. ob æs alienum. Sic Græci vertunt: οὐκ ἀναγκάζονται οἱ ἄποροι χρεῶσται δουλεύειν ἰδίοις δανεισταῖς, putavit tamen utramque interpretationem verbis legis comprehendi Gregor. 4. epist. cap. 43. et lib. 2. cap. 96. Justinia. Nov. 134. Ambr. in lib. de Tobia. Vide in hanc rem *l. 1. de patrib. qui filios distraxer.*

*L. 13.)* Vide scripta ad *l. 15. supra, si cert. pet.* Senec. lib. 5. de beneficiis cap. 19.

*L. ult. Est in arbitrio)* Hoc privilegio nec fiscus utitur, *l. 1. infra, de conven. fisci debit.* nec Respubl. *l. 3. § ult. D. de administr. rerum ad civit.* Sed hæc abrogavit Justinian. hodie, cum fiscus privato æquetur, *Novel. 4.* et *Novel. 136.*

## *Ut actiones et ab hæredibus, et contra hæredes incipiant.* TIT. XI.

*L. 1. Antiquitas quidem respuebat)* At fideicommissa ita relicta non respuebat, *l. 5. D. de leg. 1.* Ulp. in *Fragm. tit. de fideicommissis.*

*Nos autem per)* Quam in rem edita est *l. 11. de contrah. et commit. stipulat.*

*Regulam, quæ vetustas)* Regula hæc juris antiqui exstat in *l. ult. C. Theod. de diversis rescriptis,* quam hæc lex directo abrogat abrogarat et illam ante per consequentiam, *l. 11. C. de contrah. stipul.* vide eo loco notata. Ideo autem hac constit. opus fuit, quia novæ constitutiones, quæ jus vetus abrogant, sunt stricte accipiendæ.

*Stabilitatem verborum*) Horum nempe, *cum morietur, vel cum mortuus erit.*

*Voluntatis*) Lege, *latitudo voluntatis*, et vide scripta ad *l. 3. D. de ver. obl.* id est, ne ideo latius non accipiatur voluntas contrahentium

*In glos. Antiquitas*) Dele ad fin. usque ad hæc verba (*Sed hoc fallebat*) et repone: fallitur hic Accursius. Nam conditionalis stipulatio ex præsenti tempore vires accipit, et ideo necesse non est, ut committatur in defunctum.

## *Ne uxor pro marito, vel maritus pro uxore, vel mater pro filio conveniatur.* TIT. XII.

*L. 1. Propter Senatusconsultum*) At hodie ipso jure tuta est mulier, si pro marito fidejusserit. Si pro alio except. Vellejani juvatur, *Novell. 134.*

*L. 2. Maritorum culpam*) Delictum.

*Si res*) uxoris scilicet

*L. 3. Extra dotis*) At res in dotem datæ, et tacito pignori sunt, *l. 4. inf: quibus caussis pignus ob civiles munus*: non autem parapherna.

*Civilium munerum*) Excipitur dos, quæ tenetur fisco ob munera, vel honorem gestum a marito. Ea enim fruetur fiscus constante matrimonio.

*Cum neque maritum*) Opponitur *l. 4. D. de offic. procons.* vide notata ad eam.

*L. 4. Aliquid intulisse*) vide not. ad *leg. 1. infr. de fideicommiss.* et ad *l. 6. D. de probat.* quæ obstant, et vide scripta hic. Item scripta ad *l. 5. inf. de usur.*

*In gloss. In dotem*) Dele totam, et repone. Idem obtinet in omni munere civili, in rebus uxoris dotalibus. Nam eæ obligantur, argumento l. hujus e contrario sensu, ut hoc in ipsa *l.* repetitur.

## *Ne filius pro patre, vel pater pro filio emancipato, vel libertus pro patrono, vel servus pro domino conveniatur.* TIT. XIII.

Cum hi, qui in multis casibus juris eadem persona esse censentur, alii pro aliis non obligantur, multo minus extraneus pro extraneo, nisi hæres sit, aut accessio. Olim tamen usurpatum erat, ut vicarius pro convicario teneretur. Hodie in *Nov. Just. 52.* et 134 et *l. 1. inf. ut nullus ex vic. pro alien.* lib. 11. De hic Cassiodorus lib. 4. variarum. *Obligationibus paternis, si non sit hæres, eximuntur: uxor maritalibus debitis non vincitur, et audacia ad solutiones trahit extraneos, cum absolvant jura conjunctos.*

*L. 1. Extorta est*) Si metu illata extorta est, competit actio quod metus caussa, condictio indebiti non competit, quia sciens solvit: si suasionibus, creditoribus erit actio de dolo, *l. 24. D. de dolo.*

*L. 2. Emancipatos*) idem est in exhæredatis.

*Inquietamini*) At conveniri possunt ex caussa principali, *l. 2. de princip.*

*L. 3. Invito patre*) id est, contradicente.

*L. 4. Nec non*) Excipe primipilii caussam.

*L. 5. Vel servi*) Quia servus non est δεκτικός τοῦ δικαστηρίου, id est, *fori capax*, Græci hic.

*Nova constitutio Friderici.*

De privilegiis scholasticorum. Eam nonnulli Codic. omittunt.

*Corpore injurias sine caussa*) id est, angarias, *l. 2. inf. de incolis.*

*L. Hac igitur: quod aliquando*) *Nov. constit.* 25. vide scripta hic, et ad *Nov.* 52. et not. ad *Rub. sod.*

*§. pen. Etiamsi caussa*) Legendum, *ut caussa, etiamsi justa fuerit, cedat pro tali commine.*

*§. ult. Sub tit. ne filius pro patre*) Legendum, *ne alius*, pro aliorum.

*Apud Roncalias*) Civitas est, juxta Padum fluvium.

*In glos. d. diximus*) Dele hæc omnia (sed dic quod sic) usque ad hunc locum: sed olim Novell. 8. et pro iis repone, non potest mandare, cum non competat jure imperii, *l. Nec mandante. D. de tut. et cur. dat.*

## *An servus ex suo facto post manumissionem teneatur.* TIT. XIV.

Factum hic significat contractum, vel delictum.

*L. 1. Cum statulibero*) Sive contrahas cum servo, sive cum statulibero, non habes cum eo actionem post libertatem. Statuliberi in contractibus comparantur servis, in delictis liberis.

*L. 2. Non esse legatum*) Nam si legatum proponeretur, contra esset dicendum, *l. 2. §. Per contrarium. D. de dote prælegat.* Et ideo hic ait maxime, quasi idem prorsus non sit, peculio legato. Sed opponitur *l. Si servo. D. de pecul. leg. 1. §. Item hæres. D. quando de pecul.* quæ etiam legato peculio dat. act. intra annum in hæredem. Vide solut. in not. ad eas.

*L. 3. Promissa*) Vide scripta ad *l. 24. D. de verb. oblig.* et ad *l. ult. inf. eodem.*

*Per in factum actionem*) Prætoriam, subsidiariam act. de dolo. Verum videbatur, dandam actionem præscriptis verbis ex do ut facias: sed ideo non datur, quia ille servus fuit cum contraxit, nec ex contractu habito cum servo, in eum post manumiss. actio est, argumento *l. 1. §. pen. D. de except. rei vend.*

*L. 4. Caput noxa*) Solæ actiones nox. caput sequuntur: actio furti noxalis est, non autem condictio furtiva. Et ideo illa non tenetur servus manumissus, *l. Quod ab alio. de cond. ct. furt.* Furti actionem tenetur.

*L. ult. Inter dominos, ac servos*) Excipe casus quatuor. Unus est in *l. Et eleganter. D. de dolo, l. Verum, de minor.* Alter in *l. 3. hic.* Tertius in *tit. si quis test.* Quartus *l. 18. D. de negot. gest.*

## *Quando fiscus, vel privatus debitoris sui debitores convenire possit, vel debeat.* TIT. XV.

*L. 2. Præsides provinciæ*) Sic in *l. A Divo Pio. §. Sic quoque. D. de re judic.* ubi est citata.

*Si debitum*) Fiscus semper tacitam habet hypothecam, et ideo potest semper utiliter agere cum debitore debitoris sui.

## *De hæreditariis actionibus.* TIT. XVI.

Hæreditariæ actiones sunt personales actiones, quæ hæredibus, vel in hæredes successionis jure competunt.

*L. 2. In glos. Pro parte debiti*) Recte pro parte debiti. Tanta autem est pars debiti, quanta pars hæredum.

*In gloss. Competente in fin.* Recte: contra male Jacob. de Aretio, et Fulgos

*L. 3. Decerni frustra*) Utiles actiones decernuntur. Itaque dum hic ait, actionem non decerni contra debitores, negat contra illos dari utilem: tamen aget jure tacitæ hypothecæ, *l. 3. sup. de oblig. et act.*

*L. 4. Debitoris hæreditarii*) id est, hæredis. Hæredes sunt debitores, et creditores hæreditarii. Itaque hic debitor hæredem significat

*L. 5. Per confusionem*) Pro ea parte, qua quis hæres fit.

*L. Si adulta*) Conjungenda *l. 7. inf. de bon. auct. jud. poss.* et ex hac adde subscript. ad illam.

*L. 7. Lex. 12. tab.*) vide scripta ad *l. 1. sup. si cert. petat.*

*Non habere personalem*) Sed habent, vel hypothecariam, vel condict. indebiti, *l. ult. §. Sin autem creditores. inf. de jure delib.*

## *Ex delictis defunctorum in quantum hæredes conveniantur.* TIT. XVII.

*L. 1. Post litem*) Pertinet hæc lex ad act. quod metus caussa. Itaque hic non accipe vim pro rapina, sed ut in edicto, quod metus caussa, ut concussionem accipe pro metu: vide scripta ad *l. Quod diximus. D. quod metus caussa.* Dic igitur, qui vim fecit, id est, coegit, vel concussionem, id est, terrorem. Pseudoplautus in Querulo, *Jura, ait, consule parato ita voluerunt, ut si vulneribus afflictus decedat contestata lite, hæredibus detur actio.*

*In gloss. Qui vim fecit*) Dele totam, et repone, male; hoc enim casu competeret actio vi bonorum raptorum, aut condictio furtiva, etiam lite non contestata. Omissum in gloss. magna supra tit. prox. (*Item in interdicto unde vi*) usque ad verba (*nec obstat*) dele omnia, et repone, male, ut constat ex *l. In honorariis. D. de oblig. et act.* et l. 2. *inf. unde vi.* Nec facit pro ea *l. 1. §. ult. D. de vi et vi arm:* ut constabit ex notat. ad illum §. In eadem gloss. Ab his verbis (*Item fallit si intervenerit confusio*) usque ad finem glossæ, dele omnia, et repone, male. Hic Accursius tractavit de criminibus, quod putaret hic actum criminaliter, quod si verum esset, non transmitteretur.

## *De constituta pecunia.* TIT. XVIII.

In Constitutum veniunt pecuniæ tantum, id est ea, quæ pondere, numero, et mensura constant rei constitutæ pecun. A Just. dicuntur ἀντιφωνητά in Nov.

*L. 1. Sed etiam adversus*) Qua de re veteres dubitasse docet *l. Item illud. §. Et re. D. eod.* vide notata ad eam.

*In auth. Si quando ad finem*) Quia facti sunt duo rei, diversum est, si dixerit, satis fiet tibi a me, et a Titio.

*L. 2. Quæ solemnibus verbis*) id est, directis et civilibus.

*In numerum metis 30.*) vide cap. 30. de præscript.

*Res indebitas consequi*) Id est, nondum debitas.

*In alia antiqua prudentia*) Id est, in 12. tab. *Super pecuniæ tutelave.*

*Argenti distractores*) Id est, argentarii.

*In gloss. Indefensæ*) Dele omnia usque ad hæc verba (*ut hic et argumento*) et pro iis repone, id est, ut nulla exceptione se tueri possint. In eadem glossa dele hæc verba (*scilicet coram suo judice, quem habere possunt*) et pro iis repone, si modo solvendo sint litis contestatæ tempore.

*L. ult. Qui pecunias pro aliis*) Idem beneficium dat Just. duobus reis, qui mutuo fidejusserunt. Item duobus reis promittendi, *Nov.* 99.

*Æquitatis enim*) Legendum: *æquitatem enim divisionis, species actionis excludere nullo, etc.* ut apparet ex *l. Si fidejussores. D. de fidejussor. tut.* Ex qua hæc verba sumpta sunt.

## *De probationibus.* TIT. XIX. *Id est, qui probare debeat.*

*L. 1. Hæc l. ad act. creditæ pecun. Implere cogitur*) Idem est, si reus utatur exceptione doli ob non numer. pecuniam, *l. 3. inf. de non num. pecun.* Ideo autem non probat, quia mera negatio est. Moribus tamen Biturigum, qui excipit de non num. pecunia, probare debet ex *l. Regulariter. inf. de non num. pec.*

*Ejus rei probationem*) Idem in *l. ult. inf. de solut.* Ceterum hæc affirmatio non est appellanda exceptio. Nam non est exceptio, nisi sit et actio, quæ esse negetur soluta pecunia: hoc non est excipere, sed actionem esse negare.

*L. 2.* Hæc l. pertinet ad rei vindicat. in qua actor probat, non reus. Imo nec titulum suæ possessionis possessor dicere cogitur, *l. Cogi. sup. de petit. hæred.* vide not. ad eam.

*L. 3.* Hæc l. pertinet ad act. tutelæ, quæ competit finita tutela. Idem est in iis, qui petunt honores, *l. Impp. D. ad municipal.*

*Contenderit*) Hic is, cum quo agitur: ideo probat, quia hæc divisio actionis tutelæ non fit ipso jure, sed opposita hac exceptione si non omnes in solidum solvendo fuerint in diem tutelæ. Idem beneficium datur duobus reis promittendi.

*L.* 4. Hæc l. pertinet ad rei vindicat.

*Dominium*) Triplex est dominium, proprietatis ut hic, possessionis, ut *l.* 2. *C. Theod. de bon. mater. l.* 1. *Gregor. si sub alterius nom.* et sic accipe dominium in *l.* 1. *C. de bon. poss.* et ususfructus, de quo lex *Jubemus.* §. 1. *sup. de SS. Eccles.*

*Quibuscumque aliis*) Ut testib. *l.* 12. *inf. eod.* Nam et recte mutatur dominium sine instrumento.

*L.* 5. *Instrumentis*) At olim sola expensilatio fidem faciebat, Gell. lib. 14. c. 2. vide scripta ad *l.* 3. *D. de rebus credit.* et hic.

*Annotatio*) Non etiam si fiscus agat ex suis, aut ex confiscatis breviariis, *l.* 7. et *ult. inf. de convent. fisc. debit.* Hæc autem l. 5. est de scripturis privatis, quibus sibi quis debitorem constituit, non de syngrapha qua fides fit, *l. ult. sup. si cert. pet.* Et est de rationibus accepti, reus fidem facit solutionis, *l.* 5. *sup. de edendo.*

*L.* 6. *Rationes*) Nec ex breviariis rationibus testatoris, nec ex scriptura testamenti sumitur probatio debiti.

*Si in ultima voluntate*) Male. Id confirmari putant *Nov.* 84. Nam ea Nov. opitulatur creditoribus cum testator dixit, minus se habere in bonis. At hæc l. 6. opitulatur debitoribus, id est, iis, quos hæredes debitores esse dicunt, ipsi coguntur, ut ne defuncti dicto, aut scripto communicentur. Hoc tamen ex ea Nov. colligi potest, quod si testator scripserit Titium sibi debere 100. qui debeat 200. non posse ab eo peti, nisi centum, si cum religione jurisjur. id scripserit. Summa est: testatoris jurata bonorum descriptio creditoribus non nocet, hæredibus nocet, debitoribus prodest.

*L.* 9. *Ætate probare*) Ætas variis modis probatur, de quibus vide scripta ad *l.* 13. *D. eod.*

*L.* 11. Hæc l. pertinet ad petitionem hæreditatis.

*L.* 2. *Consanguinitas*) Quod hic vocat consanguinitatem, infertus eadem l. vocat fraternitatem. Semper in his libris consanguineus, id est, frater.

*L.* 15. *Vis ejus*) vide scripta ad *l.* 8. *D. eod.*

*Onus probationis*) Titius probare debebit cum Cajus sit in possessione libertatis.

*L.* 16. *in gloss. Constituti*) Dele totam usque ad additionem, et pro ea repone: male interpretes putant, ideo possessorem probare dominium, quod præsumptio fuerit pro actore, alioquin præsumptio quælibet auferret commodum possessionis. Sed ideo probat Tit. quia probatio pro actore: vide scripta ad *l.* 5. *eod.*

*L.* 18.) Hæc l. pertinet ad rei vindicat. Probatio probatione tollitur, ut in *l.* 16. *sup. eodem.*

*L.* 19. *Dilatoriam*) Dilatoria exceptio in ipso limine litis opponenda est. Symmach. lib. 1. epist. quod accipiendum puto de ea, quæ descendit ex causa, in qua quæritur de actore reo, vel judice, ex quibus constat judicium. Nam si descendat exceptio ex caussa, in qua non quæritur de his personis, ut exceptio pacti, opponi poterit tantum post litem inchoatam, idque vetus quidam interpres notavit ad hanc l. At peremptoria except. opponi potest quovis tempore, modo ante sententiam; utraque probari debet, postquam actor probavit intentionem suam.

*In auth. Atqui*) Hæc auth. superiori legi ita conjungenda est: probata intentione, vel exceptione, actor, vel reus non admittitur ad aliam productionem testium si priorum dicta cognoverit.

*L.* 20. *Si de possessione*) vide scripta ad *l.* 8. *D. eodem.*

*L.* 23. *Factum negantis*) Sunt tamen multæ negationes, quæ effecta affirmationes sunt, ut de act. negatoria Theoph. scribit in §. *Æque Instit. de act.* Exemplum sume ex *l.* 5. *infra, de codicill.* et *l.* 5. *D. hoc tit.* et *l.* 14. *inf. de contrahen. stipul.*

*L.* 24. *Jubemus*) Conjungenda est cum *l. un. inf. quando civil. act. crim. præjud.* Utraque constit. pertinet ad crimen falsi, ut docet *C. Theod.* in quo d. l. un. ponitur inter tit. ad *l. Cor. de fals. et tit. de falsa moneta*, et indicat etiam clarius hæc l. pen.

*L. ult. Sciant*) Conjung. *l. pen. inf. de calum.* ex qua ad hanc adde subscript. sumptam ex *C. Theod.*

*Documentis*) Id est, instrumentis, quibus crimina plerunque probantur, maxime falsi.

*Luce clarioribus*) Sic Cic. pro Cœlio.

## *De testibus.* TIT. XX.

Tria sunt probationum genera. Testes, instrumenta indicia. Testes admittuntur, si de facto quæritur, si de jure et qualitate, vix admittuntur, ut hic.

*L.* 3. *Etiam jure*) Etiam, præterea, hoc sensu, multa testimonia improbat jus civile, atque etiam domestica.

*Domestici*) Domesticos testes sic recte definit Theodorus Balsamon in Can. 132. Concilii Carthaginensis. *Domestici testes sunt, qui in eadem domo nobiscum habitant, et quibus imperare possumus.*

*L.* 4. *Sola testatione*) Nudam et privatam, quæ obsignatores non habet.

*L.* 6. *Parentes*) Id est, hanc constit. Impp. rescripserunt ex Paulo *lib.* 5. *Sent. tit.* 15.

*L.* 8. *Interrogari non posse*) Cum quæstionibus.

*L.* 9. *Jusjurandi*) Episcopi interrogantur tactis sacris scripturis, *Nov.* 123. et *C. de juram. calum.*

*Honestioribus*) Honestiores plerumque æstimantur ex facultatibus, *l.* 21. *D. eod.*

*Ut unius testimonium*) Derogatur huic l. per *cap.* 27. *de spons. lib.* 5. decret. De uno teste, vide scripta ad l. 3. *sup. de rebus credit.* Sunt tamen certi casus, quibus uni testi creditur, de quibus vide scripta hic.

*L.* 10. *Omnibus*) Conjung. *l. unic. supra, ne quis in sua causa jud.* et ex hac illius subscript. emenda. Nam et sic habet *C. Theod.* ut hic est.

*Dicendi testimonii facultas*) Ut et judicandi.

*L.* 11. *Quoniam*) Conjunge *l.* 2. *inf. ut. intra certum temp.* et eadem est utriusque inscriptio et subscriptio, confer et *C. Theod.*

*In gloss. Participes criminis*) in Romaico definitum, ut socius pro socio testimonium non dicat in re communi, quoad societas soluta sit. Harmenop. lib. primo, tit. sexto.

*L.* 12. *Iidem AA. Georgiæ*) Emendanda est hujus l. inscriptio ex *l. ult. infra, de his qui accus. non possunt*, quæ huic l. conjungi debet, ut et *l. ult. C. de accusat. et inscript.* et *l. ult. inf. de calum.* et *l. ult. C. Theod. de jurisdict. et Nov. de libert. et success. in C. Theod.* Ex his sic emendanda est inscriptio. Iidem AA. Conss. Præt. et trib. plebis Senat. S. D. et subscriptio D. VII. Idus Augusti, Ravennæ.

*Adversus patronus*) Symmachus cum esset præfectus urbi, ut constat ex ejus lib. 1. epist. is patroni liberos libertum jure interrogavit: cui tamen magnam fidem habuisse non videtur. Ac deinde fuit etiam constitutum a Valentiniano in *Nov. de libertis, et success. eorum*, ne liberti in patronorum filios vel nepotes interrogarentur. Post hanc l. enim reponenda est Græca constitutio, quæ est Zenonis, vel Anastasii, de qua notavi priori loco in *l.* 13. *inf. eod.* id est, l. pros. seq.

*L.* 13.) Desiderantur hoc loco duæ Græcæ constitutiones, quarum sententia hæc est ex lib. Βασιλ. Prioris, quæ debuit esse lex 14. ut si desint instrumenta ad probationem, exigantur quinque testes, et in instrumentis sufficiant 3. testes. Acta et instrumenta publica non egere testibus. Item si quis sit adhibitus quæstionibus scriptis, lite de ea re mota, cogatur adesse, et testimonium dicere, nec posse uti præscriptione fori. Secunda sit, ut inviti testimonium dicant in omnibus caussis, exceptis adfinibus, cognatis, et viris illustribus: ceteri si adsint, dicere cogantur: si absint, mittuntur ad eos procuratores partium, ut coram eis dicant, quæ sciunt. Denique ut interlocutiones, quæ fiunt ob eam caussam, et productiones fiant sine ullo testium impendio.

*L.* 17. *Exciperet*) Gal. *Reprocher.* Ergo ut testem in alia semel probatum, reprobare nequeo: ita neque probare sine pudore possum, quem semel excepero et refutavero, *l.* 23. *D. eod.*

*Corruptos esse*) Poterit, et falsos dicere Novella quadam Constantini.

*L.* 18. *Si dicant. omnis*) Hoc casu de auditione testimonium non sufficit, quod tamen valet in quæstione de finibus, et de operib. *l. Si arbiter. D. de probat.*

*Nisi quinque testes*) At cum scriptura, ut apocha intervenerit, aut si emptor sit, ad summum tres requiruntur testes, *l. ult. sup. si cert. pet.* vide scripta ibid.

*Per scripturam securitas*) Apocha, ἀμέριμνα.

*In gloss. ult.* Scil. duos, ut *D. eod.* Dele hæc et repone, imo per quinque ex priori constitutione Græca, quæ deest huic tit.

*In auth. Rogati*) Opponitur *l. Ad finem. D. eod.* vide solut. in not. ad eam l. et scriptis hic.

*Transeuntes*) ἐκ τοῦ παρήκοντος.

*L.* 19. *Ex nostra lege*) Erat l. 14. hujus tit. Græca, quæ deest: vide scripta ad *l.* 2. *sup. eodem.* et not. post l. 12. *sup. eodem.*

*Non carcerali*) Hæc in civibus. Unde argumentum est, eos in criminalibus causis diutius detineri, et carcere posse concludi.

*Tantum quindecim dies*) Vide cap. 8. tractat. de præscriptionibus.

*Alterutra parte præsente*) Nam regulariter testes, ut et acta omnia fieri debent utraque parte præsente. Zonaras et Balsamon cap. 79. et Socrat. lib. 1. cap. 21. et lib. 2. cap. 27.

*Gloss. sine damno*) Scilicet sine coactione. Dele et substitue, id est, nulla data pecunia ad excipiendam satisdationem actionis nomine, §. *Ex contrario. Instit. quib. alien. non lic. l.* 25. *inf. de administ. tut.*

*In auth. Sed et si eo præsente*) id est, ut videat testes introduci, non ut depositiones audiat.

*Ex una parte*) μονομερῶς.

*L. ult.*) Hæc l. continet except. ejus sententiæ, qua dicitur semel productos testes, et interrogatos iterum non interrogari. Conjunge et *l. pen. sup. de recep. arbit.* et ex hac reple illius subscript.

*In judicio*) Vide Bartol. in *l. Eos. D. ad. l. Corn. de falsis.*

## *De fide instrumentorum, et amissione eorum, et de apochis, et antapochis faciendis, et de his, quæ sine scriptura fieri possunt.* TIT. XXI.

*Et de apochis*) Nulla est sub hoc tit. lex de apochis.

*L.* 2. *Falsi victus*) Idem dici non potest de testib. *l.* 3. §. *Lege. D. de testib.*

*L.* 4. *Inspectis rationem*) vide scripta ad *l.* 5. *sup. de probationib.*

*L.* 7. *Instrumentis*) Quæ vocantur testimoniales, *l. ult. infra, de profess. et medicis.* Vegetius lib. 2. et sæpe in *C. Theod.*

*L.* 11. *Emancipatione*) Accipe hanc l. de emanc. legitima, quæ fit ex 12. tab. recte etiam sine actis. Anastasiana, et Justiniana non fit sine actis. Ubi autem omissio instrumentorum, vel actorum nihil nocet, nec amissio nocet.

*L.* 14. *Scriptura diversæ*) Nisi si quæ judici momenti videatur esse majoris exemplo testium, *Novella, de testibus.*

*L.* 15. *Eandem vim*) Regulariter. Sunt enim certi casus, quibus plus possunt instrumenta, quam testes, de quibus vide scripta ad *l.* 1. *sup. tit. prox.*

*L. 17. Insinuari*) Insinuari, ut hodie si minores sint 500. aureis.

*In mundam*) Novel. de testibus ait in chartam puram. Hieron. *in purum*.

*L. 18. Secundum ea, quæ disposuimus*) In l. 14. scil. Greca, de qua vide scripta ad *l. 2. sup. tit. prox.* et not. post *l. 12. illo tit.*

*In glos. disposuimus*) Dele eam usque (vel varius dic) et ad finem adde, Recte. Ea autem est *l. 14. supra, titulo proximo*

*L. 19. Plures*) Conjunge *l. Lib. inf. de agric. et cens. lib. 11.* vide scripta ad *l. Debitor. D. ad SC. Trebell.* et not. ad *l. Eos. inf. de usuris.*

*Apochis*) Apocha est professio solutæ pecuniæ: dicitur et securitas, ἀποδείξεις, ἀμεριμνία ἀσφάλεια, evacuatoria ἀκυρωτικά.

*Vel usurarum*) id est, si per 30. ann. cessatum fuerit in usuris præstandis, non si in pensionibus

*Temporalem præscriptionem*) vide not. *ad l. Eos. inf. de usuris.*

*Exemplar cum subscriptione*) id est, Antapocham.

*Reddere*) Id est, dare.

*In glos. Apochis*) Ab his verbis (*antapocha vero est*) usque ad illa (*tertii ut*) dele omnia, et hæc repone, quæ conveniant cum tertia sententia; antapocha est exemplum apochæ, quod habet subscriptionem debitoris, qui apocham suscepit hac lege, in qua quod initio vocat exemplum apochæ, post vocat antapocham. Sic recte Jac. et Fulgosius, et sic legenda est gloss. *Jac. et Fulg. dicunt*, et in fine dele hæc verba (*Quod non placet, ut hac l. §. 1.*) et repone, imo recte

*In glos. Temporalem*) Pro his verbis (*quod est contra M.*) dic, imo recte M.

L. 20.) Hæc l. non abrogatur per *Nov.* 73.

*Comparationes*) id est, collationes. *l. Ubi, inf. ad leg. Cornel. de fals.* in novel. dicuntur συγκρίσεις παραθέσεις.

*Instrumentis, quæ non sunt publice*) Instrumentorum alia sunt publica, id est, publice confecta a tabellionibus qui ea consensu partium contractus conscribunt, quæ in Novel. dicuntur ἀγοραῖα, *forensia*, et publice confecta, hic et in *l. Scripturas, infra, qui potior in pign.* Alia sunt privata, quæ et dicuntur χειρόγραφα, et αὐτόχειρα, et in *d. l. Scripturas* ἰδιόχειρα, et ut in *Nov.* 117. et 142. Eas vide, et not. ad *l. Scripturas*, et scripta hic.

*Nisi 3. testium*) Excipe duos casus ex *Nov.* 40. alias 50. quibus fit comparatio, etiamsi testes nulli sint.

*Forensibus, vel publicis*) Forensia, et publica idem sunt. *Vel* hoc loco est ἑρμηνευτικόν, sic tit. *de optione, vel elect. legata.*

*His, qui comparationem*) Ut præfectiani, Magisteriani, Urbaniciani, et omnes apparitores publici.

*Scriniis*) Scrinia erant 4 memoriæ dispositionum, epistolarum, libellorum. Scrinia sunt κιβώτια

*Magisteriæ potestatis*) id est, magistri officiorum.

*In glos. In semetipsum*) Dele hæc verba (*Sed hoc responsum corrigitur per auth. Ad hæc*).

*Glos. ult. Scriniis*) Dele totam.

*Glos. auth. At si: ad fin. sols*) Ab his verbis (*Item cautius fit hodie*) usque ad illa (*et dicitur in scriptis*) dele omnia. Pro quibus hæc repone: imo et in contractibus, qui modo non excedant 50. lib. auri, duo testes sufficiunt: vel nulli potius requiruntur, *l. ultim. sup. si cert. pet.*

*L. 21. Neque enim ulterius*) vide not. ad *l. pen. §. Sed juramento. sup. de reb. cred.*

*Subtili reverentia*) Superstitione, *l. Qui sub conditione, D. de condit. instit.*

*Retractationem*) Quæ vicem appellationis obtinet, *l. ult. infra, de temp. appellat.*

*In glos. Existimans*) Ab his verbis (*et sic Nov. in criminalibus*) usque ad finem, dele omnia, et pro his repone: imo non juratur, cum sufficiat inscriptio, et ea ex pœna calumniæ, ut recte notat Mart. in *l. 5. infra, de jurejur. propter calum.* Et jusjurandum præstatur ante accusat. falsi ab eo, qui petit instrumentum iterum exhiberi. Non igitur in criminali, sed in civili. Nec obstat. constit. Imper. Henr. II. in tit. de advocat. in ii. Longobard. cujus meminit. Honorius in *cap. 1. de juram. cal.* quæ ait, clericos nullo modo jurare, ex *l. Cum clericus. supra, de episc. et cler.*

*In glos. alt. et sopita*) Dele utramque solut. et pro iis repone hanc, post sententiam minime suspensam non cogitur quis producere, potest tamen accusare falsi. Sic recte Cynus conciliat hanc legem cum *tit. infra, si ex fals. instrum.*

## *Plus valere quod agitur quam quod simulate concipitur.* TIT. XXII.

*Plus*) id est, rerum veritas per scripturas obscurari nequit, et sic pertinet etiam hic tit. ad instrumenta.

*L. 2. Sed ejus uxor*) Idem juris est, si uxoris nomine emero, et in instrumento ejus nomen scripsero, mihi tamen rem tacite gessero, ex Just. *edicto §. pen.*

*Quæstio itaque facti*) id est, quæ sit rei veritas.

*Per judicem, vel*) Non per jurisconsultum.

*L. 3. Pignoris causa*) id est, pignus contrahitur, non emptio. Petatur species facti ex *cap. Illo vos. de pig. lib. 3. decret.* cujus hæc summa est.

*L. ult. Si falsum*) Quia falsum est me vendidisse.

*Subscribere te*) Leg. *Subscribere te non relecto, sed fidem habenti*, et Græcorum more repetitio tibi, id est, cum non relegisses instrumentum. Ter. in Hecyra, *ut non sit peccato mihi* etc. Cic. *Huic erranti nulla venia*, id est, erranti.

*Consensu deficiente*) Nam ego locare volui: Titius noluit conducere. Ego vendere nolui. Titius voluit emere. Scriptura non conciliat voluntatis naturas dissidentes.

## *De commodato.* TIT. XXIII.

Commodatum est, si quis rem suam alteri vendendam dederit certo fine modove eandem recepturus: vide notata ad *l. 2. sup. eod.*

*L. 1. Quæ vi majore*) Idem est, si res æstimata data sit, *l. 5. §. 3. D. eod.* Alioquin præstatur exactissima diligentia.

*L. 2. Temporalis ministerii*) Sic Isidorus lib. 5. *Commodum est id quod juris nostri est, et ad alium temporaliter translatum est.*

*L. ult. Prætextu*) id est, sub obtentu compensationis. Eadem verba sunt in *l. 1. infra, de nund.* et *l. 1. et 3. inf. ne fiscus, vel Rempubl.* ubi supponunt certam debiti caussam semper.

*Commodati*) Videntur compositores pro *commendati* perperam legisse *commodati*: *Commendatum est*, depositum, *l. 24. D. depos.*

*In glos. ult. Debiti, nisi debitum sit liquidum*) At quis dixit Accursio, debitum hic non fuisse liquidum?

## *De pignoratitia actione.* TIT. XXIV.

Vide not. ad *rub. D. eodem.* Pignus hic est, quo quid creditori obligatur translata possessione, ut in ea caussa sit quoad exolvatur.

*Græca constit.*) *Extat apud Harmen, lib.* 3. epitom. tit. 5.

*L. 1.*) Hujus *l.* sententia hæc est ex *lib.* 21. Βασιλ, *tit.* 1. et *Harmenop. lib.* 3. *tit.* 5. ut fructus ex pignore percepti imputentur in sortem, et si æquaverint sortem, dissolvatur obligatio, et pignus reddatur, si superant sortem, ut superflui reddantur. Hæc l. 2. et 3. eodem ordine collocatæ sunt apud Harm. *lib. 3. tit.* 5.

*In glos. Ex operis*) Adde, quæ in caussam pignoris computentur.

*In glos. ult. Ad fin.*) Adde, nisi sit contracta ἀντίχρησις.

*L. 3. Percepit, vel*) Hæc ita nisi sit facta ἀντίχρησις, et si sit res, quæ usu fiat deterior, ut vestis: nam tunc si pignore utitur, furtum facit, *l. Si pignore. D. de furt.*

*L. 4. Pactum vulgare*) Alia est ratio hujus pacti, si ad diem soluta non sit pecunia, ut emptionis jure creditor pignus possideat, tunc perfecta est conditionalis venditio. Et ideo cum res non sit integra, post diem non potest offerre, et agere pignoratitia, *l. Si fundus. §. ult. D. de pign. l. Titius. D. eod.* At cessio, vel datio in solutum sola traditione perficitur, et ideo antequam ea intercesserit, debitori est integrum pecuniam solvere. Pacto etiam commissorio debitori non adimitur pignoratitia.

*Vel hypothecæ*) Datur enim pignoratitia non tantum de pignore, sed et de hypotheca, cujus possessionem creditor nactus est actione quasi Serviana.

*L. 5. Sed si culpa reus*) Levis.

*L. 7. Pignori, vel hypothecæ*) vide not. ad *l. 3. sup. eod.*

*In rationem debiti*) Delenda hæc vox *debiti*. Sic Græci εἰς λόγον ἐνεγκεῖν, non dicit damnum cum debito compensari, sed damnum in pignor. judicium venire.

*Et si dolo*) Augustinus notat, alias legi, *et si non dolo*. Sic Harmenop. καὶ ἐὰν μὴ κατὰ δόλον, sed negatio non est in Harm. Regio: nam de eo, quod contingit sine dolo, aut culpa creditoris, eo nomine non competit pignoratitia.

*Vel culpa*) Levi, non levissima.

*L. 9. Jus perpetuum*) id est, edictum perpetuum. Sic in *l. 5. inf. de appellat.* Forma perpetua, *l. 1. inf. ubi pet. tut.* Jurisdictio perpetua, *l. 2. inf. de testam. milit.* vide scripta ad *l. seq. inf. eod.*

*L. 10. Nec creditores*) Quia creditores pignus depositam possident pro alieno, non pro suo, *l. Pignori. D. de usucap.* Idem est in conductore *l. 2 inf. de præscript. 30. ann.* Hæc l. non loquitur de pignor. act. sed de vindicat. et hypothecaria, et de exceptione pignoratitia, *l. Si quis putans. §. Idem scribit. D. comm. divid.*

*Longi temporis*) *L. ult.* hujus tit. In his locis autem Impp. loquuntur de nata jam pignor. actione. Hic autem recte Johannes, et Græci interpretes longissimo tempore tolli confirmant. At ea nulla præscriptione tolli potest, antequam nata sit, non nascitur autem antequam debitor pignus repignoravit: sic recte Rogerius in *tit. de præscript.* Harmenop. *lib. 3. tit.* 5.

*Originem rei*) Auctoritatem, et dominium: sic in *l. Instrumenta, inf. de fideicommiss.*

*L. 11. Conventionem, vel præsidialem*) Legendum, *et præsidis jussione*. Quæ si intercesserit, licebit creditori res auferre, non tantum debitori, sed et cuilibet *possessori*, argumento *l. 56. D. de contrah. empt.* Sin minus vim faciet *l. 3 infra, de vi bon. rapt.* Exigitur ergo conventio, et auctoritas præsidis. Et ideo Græci sic legunt, χωρὶς συμφώνου, καὶ ἀρχικῆς κελεύσεως, interdum tamen sola præsidis jussio sufficit, ut pignore caussa judicati capto.

*L. 12. Fructuum*) vide scripta ad *pr. tit. sup. de pignor. actione.*

*Si per creditorem factum fuerit, quo minus solveretur*) Hæc sunt verba edicti de pign. actione. Sic in *l. ult. infra, de luit. pign.* et *l. Acceptam. inf. de pign.* Eadem verba sunt in edicto de constituta pecunia *l. Si duo. §. Ait. D. de constit. pecun.*

*Oblato, consignato, et deposito*) Tria hæc sunt interpretis cujusdam, et absunt a scriptis; et sufficiunt præcedentia.

*Spatio longi temporis*) vide not. *sup. ad l. 9. eodem.*

## *De institoria et exercitoria actione.* TIT. XXV.

Rectius Haloander de exercit. et institor. actione, ut in D. Utraque tamen exercitoria, vel institoria permixtim dici potest, *l. 13. §. Si duo. l. ult. D. de institor.* Vide not. ad tit. de exerc. et scripta hic.

L. 1. *Officio ulcus*) id est officinæ.
*Promissum a te*) Quod videtur, cum eum tabernæ præposueris.
L. 3. *Institoria*) Nec hic locus est Vellejano, quia non videntur alieni esse contractus, sed ipsius mulieris.
L. 5. *Ad exemplum institoriæ*) id est, quasi institoria.

## *Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicetur, vel de peculio, sive quod jussu, aut de in rem verso.* TIT. XXVI.

Hæc sunt verba edicti, ut constat ex *l.* 1. *D. de pecul.*
*Vel de peculio, sive quod jussu*) Non autem ex delicto.
L. 1. *De peculio, et de in rem verso*) Si ipse non agnoverit tutelam.
*Quod si voluntate*) Hæc pars sic intelligenda est, ut ponamus, illo filio tutore dato, Rempubl. in se periculum recepisse, ut in *l.* 1. §. 1. *de magistrat. conven.* Taciturnitas patrem pupillo non obligat in solidum, Taciturnitas patrem obligat Reip. in solidum.
*A magistratibus*) Idem si a decurionibus.
*Satisfacere*) Reipubl. vel curiæ, quæ tenetur pupillo, *inf. de magist. conven.* vide scripta ad tit. *sup. ne filius pro patre.*
L. 2. *Hereditate*) Aut si minimam tantum partem habeat, *l.* 2. *D. eod.*
*Nisi in id, quod facere potest*) Rationem vide in scriptis hic, et not. ad l. 3. §. *Sed an etiam. D. eodem.*
*Interpretatione*) Id est, sermone, et tenore. Nam verba hujus l. 2. sunt verba edicti, ut constat ex *l.* 2. *D. eodem.* Et hæc edicti verba locum habent, sive filius sui juris fiat capitis diminutione, ut emancipatione, aut sine capitis diminutione, et morte, sacerdotio, dignitate, imo et si non fiat sui juris, *l.* 2. *D. eod.*
L. 3. *Pecuniam mutuam servo*) Vide scripta ad *l.* 14. *C. si cert. pet.*
*Justis erogationibus*) ut agrum colendo, servum vestiendo. Nam volupt. non imputat, *l.* 3. *D. de in rem verso.* Paulus 2. *Sent. tit.* 9.
L. 5. *Defensionibus*) Exempla harum defensionum sunt in *l.* 1. *D. de in rem verso,* et in *l. pen. inf. eod.* et in *l.* 3. §. *Ex furtiva. D. de pecul.* et *l. Servus. quando. de act. empt.* et in *l. ult. tit. de aleator.*
L. 6. *In usurarum vicem*) Hæc lex de ἀντιχρήσει loquitur.
*Contra vim*) Momenti beneficio aut interdicto uti possidetis.
L. 7. *Intra annum*) Nisi peculiaris actio, quæ agitur in peculium, breviori tempore concludatur, *l. pen. Quando de pecul. actio ann.* Idem est in *l. pen.* §. *pen. D. de noxal. act.* Sic et accipe quod dicitur in *l.* 2. §. *ult. D. de cap. min.*
§. *fin. Cum libero*) Non conditionali.
*Agente*) Procuratore, aut gestore.
*Ejus personam*) Id est, domini, ut cum eo ageres ex contractu. Sic *l.* 3. *sup. de nox. act.* Vide notata ad *l. Si servus. inf. de fideicommiss. libert.*
*Contra dominum*) Dominum hic referre oportet ad gestorem, ut sit dominus rei, vel contractus, ut in *l.* 2. *infra, tit. proximo.*
*Ejus peculio processit*) Quo caso domina tenetur non de in rem verso, quia actio illa datur tantum ex contractu nostrorum hominum, et reorum, qui sunt in potestate: nec condictione ex mutuo, *l.* 3. *sup. si cert. pet.* Sed act. neg. gest. utili, non directa, quia non ejus contemplatione pecunia credita est: in rem verso, id est, ipse gestus parit act. neg. gest. Itaque finis hujus l. non est accipiendus de his personis, de quibus est l. ult. quæ dicuntur nostri homines, προσήκοντες, vide scripta ad *l.* 13. *sup. si cert. pet.*
L. 8. *Si mandatur*) Vide scripta ad *l.* 2. *supra, eodem.*
L. 9. *Si ex alio*) Inversæ sunt hæ ll. Hæc præcedere debet *l.* 8. *si mandator.*
*In quantum facere potest*) Vide scripta ad *l.* 2. et 3. *supra, eodem.*
L. 12. *Deducto scilicet*) Hinc definitio peculii, de qua vide notata ad *Rubr. D. de peculio,* et scripta ad *l.* 5. *supra, eodem.*
L. 13. *Dominos*) Huic l. conjungenda *l. ult. inf. si al. res pig.* et *l.* 1. *sup. ne liceat potent.* et *l.* 1. *sup. de prohib. sequest. pec.* Quæ omnes sunt partes edicti Honorii et Theodosii, quod pertinebat ad creditam pecuniam.
*Servo, colono conductori*) Hi dicuntur homines nostri, et eorum conditio hominium, Galli hommage, quamvis liberi sint.
*Obligari non posse*) At ex admonitione obligantur.

## *Per quas personas nobis acquiratur.* TIT. XXVII.

Hic titulus est potissimum de acquir. obligat. non dominio, aut possessione.
L. 1. *Excepta possessionis causa*) Id est possessione. Obligatio excepta non est: ergo per procuratorem obligatio non acquiritur, nec dominium.
*Nihil acquiri posse*) Nec obligationem, nec dominium.
*Redintegratæ rei vindicationem*) Id est, restitutionem rei, quoniam is verbi gratia paciscitur, qui legem commissoriam dicit. Quandoquidem ex ea conventione solet venditori vindicatio dari, *l. ult. D. de lege commiss. l.* 4. *inf. de pact. inter empt.* Sic recte Joannes, id est, ut nisi emptor solveret pretium intra certum diem, resolveretur venditio, et restituerentur omnia. Est ex eo actio ex empto, ex stipulatu, et vindicatio non soluto pretio, *d. l. ult.* Sed neque actio in personam, nec in rem mihi per procuratorem acquiritur. Sic etiam loquitur Paulus *lib.* 4. *Sentent. tit.* 7.
*Servis autem res tradita*) Ergo non traditæ procuratoribus contra Accurs. Obligatio mihi acquiritur per procuratorem, aut gestorem tantum ex mutuo, aut promutuo, idque utilitatis gratia, *l. Si certi.* §. *Si nummos. D. de condict. indeb.*
*In gloss. Excepta possessione*) Dele omnia usque ad hæc verba (*Item et dic excepta*) dele etiam hæc (*quando non plus est penes dantem*) et hæc ad fin. (*quod non placet, imo et dominium*) repone autem sic, recte.

L. 2. *Cum per liberam*) Extra hunc casum mutui, aut promutui obligatio, aut actio per liberam personam nobis non acquiritur. Retinetur quidem, et conservatur, ut in *l. Per procuratorem. D. de procurat.* et *l. Si quis solutioni. D. de usur.* sic et paratur per cautum.
L. *ult. Si duo*) Summa hujus l. ult. est, cum unus ex dominis simpliciter jubet sibi stipulari, plus valet jussum, quam nomen. Cum simpliciter plus valet nomen quam jussum.

## *Ad Senatusconsultum Macedonianum.* TIT. XXVIII.

L. 2. *Vel alias agnovit*) Idem est in exceptione non numer. pecun.
L. 3. *Origo enim*) Caussa.
*Titulus actionis*) Id est certi condictio.
L. 4. *Si permittente*) Ergo a contrario non permittente non datur hypothecaria.
*Cum et eidem*) Vide scripta ad *l.* 6. *sup. quod cum eo.*
L. 5. *Macedonianum*) Extat totidem verbis in C. Gregor. lib. 3. tit. 1. inscribitur Septimiæ Musæ, subscribitur P. P. pridie Kal. Martii.
*Si unum utilis spatium*) Vide cap. 20. de præscript.
L. *Si filius*) Vide scripta ad tit. *ne filius pro patre suo.*
L. *ult. Generaliter omnia*) Id est, sublata differentia facti et juris, de qua re jurisconsulti dissentiebant, *l. Donationes. inf. de donat. inter vir et uxor.* quam hic intelligit.

## *Ab Senatusconsultum Vellejanum.* TIT. XXIX.

Est de intercessionibus mulierum. Intercessio est si se vel sua obliget pro alio, ut si fidejubeat, constituat, mandet, in judicio pro alio interveniat, si res suas pro alio pignori obliget, *l.* 19. *inf. eod.*
L. 1. *Non ignorarent*) Ignorare autem potest quis eam esse mulierem vario, ut in casu hic ab Accurs. tradito. Item in specie *l. Si fidejussores. D. eod.* Item *l.* 5. et 7. *inf. eod.* Item *l. Vir uxori.* §. *pen. D. eod.* Item *l.* 4. *in pr.* et *l.* 11. *D. eod.*
*Pecuniam exsolverint*) Ultro. Et hoc verum est, sive solverit donandi animo, sive quasi gerens negotium alienum, sive rem suam vendiderit, et ex pretio solverit, vel emptorem delegaverit, *l.* 5. *inf. eod.* Solvere pro alio non est intercedere.
*Repetitio*) Opponitur *l. ult.* §. *Item si. D. eod.* vide not. ad eum §. ubi est solutio.
L. 4. *Ipse ab initio*) *L.* 19. *inf. eod. l.* 2. *D. eod.*
L. 5. *Si sine*) huc pertinet *l.* 20. *D. de pign. act.* et *l.* 11. *inf. de distract. pign.*
L. *Si mater*) Paulus *lib.* 2. *Sent. tit.* 11.
§. 1.) Opponitur huic §. 1. *l. Quamvis.* §. 7. *D. eod.* Recte solvit Bulgarus in gloss. repromittens, vide notata ad *d.* §. *l. Quamvis.*
*Auxilio Senatusconsulti*) Quia tunc non suam rem, sed pupilli gessit.
*Auctoritas eam juris tuetur*) Leg. *auctoritate juris tuetur.*
L. 8. *In id convenir*) Restituta in eum personali actione, sed et dale hypothecaria, *l. Quædam. l. Aliquando. D. eod.* vide notata ad *d. l. Quædam in fin.*
*Per restitutoriam*) De qua vide scripta hic, et not. ad §. *Marcellus l.* 8. *D. eod.*
L. 9. *Quamvis*) vide notata ad *l. Vir uxori.* §. *ult. D. eodem.*
*Repetitio*) Aliud est in Macedoniano, *l. Qui exceptionem. D. de condict. ind.*
L. 11. *Etiam*) Movet quod extraneis pleraque concedantur, quæ non conceduntur conjugibus, *l. ult. C. Theod. de success.* ut extraneo possunt donare, non conjugi. Pignus tamen sibi obligatum uxor viro remittere potest. Remissio pignoris non est donatio, *l. Item pignus. D. quæ in fraud. credit.* nec intercessio, *l. Jubemus. inf. eodem.*
L. 12. *Si dotare*) Idem est, si pro alio dotem promiserit, *l. ult. inf. eod.* idem etiam receptum est favore libertatis, *l. pen. inf. eodem.* Quamvis utrumque sit intercedere.
L. 13. *Si feneratus*) Opponitur *l. Si vir uxori.* et *l. Seja.* §. *ult. D. eodem.* Verum in *l. Si vir,* qui pecunia egebat, eam ipse non rogavit a fœneratore, sed uxorem supposuit, quæ rogaret, et mox eam sibi crederet in fraudem Senatusconsulti: eam fraudem si ignoraverit creditor, non obstabit exceptio; alias obstabit in *l. Seja.* Cujus rei obligat. statim contraxit cum secundo, et eandem rem obligavit. Hæc mutatio propterea, et ejusdem rei obligatio argumentum est fraudis. At in hac l. 13. mulier revera sibi mutuam pecuniam sumpsit in usum tamen mariti. Scientia hoc casu nihil obest creditori, quia ab initio mulier sibi duntaxat rem contrahit.
L. 16. *Rescissoria actio*) Quæ sic ideo dicitur, quia datur rescissa intercessione mulieris, *l. ult.* §. *ult. D. eod.* Dicitur etiam restitutoria et utilis: vide notata ad *l.* 8. §. *Marcell. D. eodem.*
L. 18. *Vel novas*) vide notata ad §. 1. *l.* 23. *inf. eod.*
*Constitutum est*) A Pio et Severo, *l.* 2. *D. eod. L.* 19. *Edicto perpetuo*) *L.* 2. *in pr. edicti, D. eodem,* vide not. ibidem.
L. 21. *Jubemus*) Sententia est; uni debitori factam remissionem generaliter a muliere, non nocere aliis, qui eandem rem obligarunt, ut obligatam primo et secundo: remissum est primo, non videtur remissum secundo. Obstat huic leg. *l. Paulus.* 12. *D. quibus mod. pig. sol.* Vide notata ad eam leg. et scripta hic.
*Eadem renuntiatio*) remissio facta ex una caussa non videtur facta ex alia.
L. 22. *Si mulier*) *Nov.* 61. et 134.
*Cautionem*) Quoniam Græci vocant γυναικομαχίαν in *l. Cum notissimi, inf. de præscript. trig. annor.* et *Nov.* 61.
*Intra biennium*) vide cap. 21. de præscript.
*In auth. si qua, sive semel, sive*) Et etiamsi post biennium iteretur cautio, ut Græci notant, et Harmen.
L. 23. *Vel et actionem parari*) id est, novam utilem institui. Notat

hic Justinianus duo genera actionum utilium. Si veterem suscipit, actio in veterem debitorem restituitur ea sublata: si novam, actio instituitur in eum, cujus bono cessit intercessio.

§. ult. *Sin autem*) Hoc est novum: nam alias ratione expromissoris, etiamsi non sit solvendo, tollitur obligatio debitoris. Id ergo non erit porrigendum ad alios casus SC. Adde etiam ex *Nov.* 134. si pro marito intercesserit. His duobus casibus exceptis necessaria est exceptio.

*In gloss. ult. Ne autem Baldus dicit.*) Et recte, alii, male. Itaque dele posteriorem partem glossæ ob his verbis (*Sed maritus dixit hunc* §.) usque ad finem.

*L.* 24. *In hoc casu*) Idem est in dotibus, l. 12. et ult. hic.

*L. ult. et antiquas juris*) hunc etiam favorem dotium ante hanc l. a Jurisconsultis inductum fuisse docet *l.* 12. *sup. eod.* vide scripta ad eam.

## *De non numerata pecunia.* TIT. XXX.

Id est, de except. non num. pecuniæ, quam Græci vocant ἀναργυρίαν.

*L.* 1. Hæc l. repetita est in *l.* 1. *infra, si pign. convent. numerat. sec. non sit.*

*Pignus datum*) Exceptio non num. pecuniæ ex hac l. datur, non solum contra cautionem creditæ pecuniæ ex mutuo, et stipulatu, sed et hypothecaria, et tunc concluditur biennio, l. 1. Cod. Hermog. *de caut. et non num. pecun.*

*Nec numeratæ*) id est, neque redditæ, ex illa *l.* 1.

*L.* 3. *Exceptione opposita*) huc pertinet *l.* 12. *D. de dolo et metus except.* Nam exceptio doli cum aliis concurrit, *l.* 2. *inf. de doli except.* vide scripta ad *l.* 1. *sup. de probation.*

*L.* 4. *Dotis, vel usurarum*) vide scripta ad *l.* 5. *inf. de usuris.*

*L.* 5. *Adversus*) Vide scripta ad *l. g.* 6. *sup. si certum petatur.*

*Non numeratæ*) ἀναργυρίας.

§. 1. *In chirographum*) idem in stipulationem.

*Debiti*) Obligationis.

*L.* 6. *Substituere te debitorem*) id est, expromiseris: hoc ita, si per creditorem expromiserit: nam ut si solverit, indebiti condictionem non habet, secus si pro alio, *l. Quamvis* §. *Interdum. D. ad Vellejan.*

*L.* 7. *Obligationem*) Chirographum.

*L.* 8 §. 1. *Hæredi*) item fidejussori, *l. pen. inf.* non expromissori, *l.* 6. *sup. eod.*

*L.* 9. *In factum*) vide scripta ad *l.* 1. *sup. de probation.*

*L.* 10. *Probatio nulla*) vide scripta ad *l.* 1. Cic. in Partitionibus. *Nemo ejus, quod negat factum, aut potest, aut debet, aut solet probationem reddere.* Item in Antonium. Vide etiam scripta ad *l.* 1. *sup. de probation.*

*L.* 11. *Exceptione non numeratæ*) Nam nec posses condicere, *l.* 2. *sup. de condict. indeb.*

*L.* 13. *Generaliter*) vide scripta ad *l.* 1. *de probation. sup. ad l.* 1.

*Eamque causam*) Excipe casum §. *ult. Nov.* 136.

*Argumenta scriptis inserta*) id sæpe fit, ut scriptum nonnisi scripto subvertatur, *Novel.* 90. *l. pen. inf. de contrahen. stipul. l.* 33. *sup. si minor se major. dixit,* vide scripta ad *l.* 31. *D. de verb. obligat*, et ad *l.* 1. *D. de testib.*

*Indignum esse judicamus*) Igitur in hac specie non competet exceptio non numeratæ pecuniæ, l. 5. hujus tituli.

*L.* 14. *Intra solum biennium*) vide cap. 21. de præscript.

§. 1. *Securitatibus*) id est, apochas, quas sc. emittit depositarius. ἀποδεικτικὴ ὁμολογία.

*Prorsus amputare*) id fit favore depositi. At non idem dicemus de apocha redditi depositi. Nam illi opponetur exceptio non redditi depositi.

§. 1. *Ideoque*) Hæc pars repetita est *inf. de apochis pub. lib.* 10.

*Confectionem dotalium instrumentorum*) Est quidem locus exceptioni non numeratæ aut non traditæ dotis, cum tabulæ nuptiales confectæ sunt, quibus dicitur dotem datam, *l.* 3. *inf. de dote cauta, et non num.* et *l. ult. eod. Nov.* 100. Sed si præterea apocha caveat maritus se dotem accepisse, contra eum hæc exceptio non opponitur dotium favore.

§. *Super. intra.* 30.) vide cap. 10. de præscriptionibus, et scripta hic.

§. *Ibi*) vide scripta ad *leg.* 10. *sup. de rebus credit.*

§. *pen.*) Repetitur in *l.* 18. *sup. de episcop. audient.* Ex quo ad hanc potes subscript.

*In fine*) Con. cum fine hujus leg. *l. ult. inf. de dote caut. et non num.*

*L. ult. Quæ etiam sacramenti*) id est, si quis cum jurisjurandi religione scribat se accepisse.

## *De compensationibus.* TIT. XXXI.

Vide scripta hic, et notata ad princip. ejusdem titul. D.

*L.* 1.) Ad hanc sic Græci: fiscus in diversis provinciis habet procuratores rerum suarum, et dicitur una quæque procuratio, statio. Quod alia statio mihi debet, id alteri compensare non possum. Ratio notetur in l. 1. propter diversitatem officiorum, id est, ne confundantur procurationes, vel rationes catholicorum. Sic Græci, qui semper procuratores Cæsaris vocant catholicos.

*Eadem statio*) Fisci: unicus est fiscus, variæ sunt stationes fisci, id est, mansiones, in quibus consistunt officia.

*Propter confusionem*) idem tradit *l.* 1. *inf. ne fiscus rem, quam tradidit, evincat.* Quod una fisci statio distraxit, non potest altera retrahere *Nov.* 91.

*In glose. Ratio, vide inf. de solut. l.* 11. vide notata ad eam l. 2.

*In gloss. Confusionem, ad fin.* Adde *l.* 74. *in fin. D. de judic. l.* 36. *D. famil. ercisc.* vide scripta ad *l.* 1. *sup. de condict. indeb.*

*L.* 2. *Nec compensatio*) Opponit Fulgosius *l. Etiam. D. eodem*, vide scripta hic. Dicendum, quod solvi ex causa male judicati, natura quidem indebitum esse, jure civili debitum. Sola solutio plane indebiti naturalem condictionem parit. Quod ex ea causa solvi, jure civili debui, non natura. Sic ne tu, cui solvi, id mihi natura debes. Itaque id non condicam quia debui, nec compensabo.

*L.* 3. *In ea*) Si datur in *l. Auferlur.* §. *Ut debitoribus. D. de jure fisci.*

*Is, cujus de ea re notio est*) id est, præses, non procurator Cæsaris, ut Accursius, cum loquatur de civitate, non de fisco.

*Neque ex Kalendario*) id est, quæ sit fœnori destinata, hujus est procurator Kalendarii, *l. ult. D. de administr. rerum ad civit. pertinent.* et hic, de curat. Kalend. *Cod. Theod.*

*Statutis sumptibus*) ut refectione viarum, pontium, etc.

*Civitatis*) At si privati fideicommissi debitor sit, compensat, *l.* 5. *eodem.*

*In gloss. jubebit*) Dele prima verba (*ut procurat. Cæs. ut sup. si adversus fiscum l.* 11.)

*L.* 4.) Hanc l. et seq. l. 5. intelligit Ulpianus in *l. Cum alter. D. eodem*, cum sit, constitutum id a Divo Severo, id est, Alex. Severo. Sic in *l. Verum.* §. 1. *D. eod.*

*Usuræ debentur*) Ut ex mora: aut ex stipulatu.

*In gloss. Ipso jure, quæ tamen lex dicit*) De hac quæstione, quam hic tradit Acc. vide scripta hic, et notata ad l. postea quam, *D. eod.* Male autem hic Acc. hanc l. restringit ad rationem usurarum: nam licet hæc *l.* 4. sit de usuris, tamen ejus ratio est generalis. Item male, in maleficiis sit ipso jure fieri compensationem. Itaque dele hæc omnia (*hoc tamen fallit in delictis*) eousque (*cum enim debeantur.*)

*L.* 5. *Etiamsi fideicommissum*) Quia etsi integram quantitatem solvam, mihi competit condictio indebiti *l. Si ambo. D. eodem.* Hæc l. est de act. ex testamento, quæ est stricta, et tamen ipso jure fit compensatio, vide scripta hic, et notata ad *l. Postquam. D. eodem titul.*

*L.* 6. *Neque*) Apud eumdem judicem sæpe instituuntur mutuæ petitiones, ut hic, et *l. Lucius. D. mand. l.* 15. *de except. rei judi. l.* 34. *de procurat. l.* 1. §. *ult. de extraord. cogn. l. Si idem.* §. 1. *de jurisdict. l.* 1. §. *ult. D. quæ sententiæ sine appell. rescind.* Opponitur *l. un.* §. *Taceat. inf. de rei uxor. act.* ubi dicitur, ob res amotas compensationem non fieri: vide scripta hic, et not. ad eam leg.

*L.* 8. *Si propter fructus*) Quia ex causa tenetur etiam condictione sine causa, *l.* 3. *sup. de condict. ex lege.*

*L.* 9. *Ejus quod*) Nisi conveniat, ne liceat. At si mecum agas, ut procurator fisci in Asia, id compensabo, quod Asiana statio debet, non quod altera, *l.* 1. *sup. eod.* Item si agas ut tutor, id compensabo, quod pupillus mihi debet, non quod tu, *l. pen. D. eodem.* Si agas ut procurator in rem alienam: id tantum compensabo, quod dominus mihi debet. Si tuo nomine, quod tu mihi debes. *l. Si in rem. D. de procurat.* Excipe casum *l. In rem. in princip. eodem.* Idem *l.* 4. et 5 *D. eodem* et *l.* 10. *D. de duob. reis.*

*L.* 10. *Quoniam*) idem est, si liberum dixerit, argumento, *l.* 3. *inf. de evict.*

*L.* 11. *Juliano et Paulo*) Illi sunt magistratus municipales.

*Officio magistratus*) Duumviratus.

*Propter onus primipili*) A patre gesti, quem crearunt solo: vide scripta ad *l.* 1. *sup. de condict. ex lege.* Primipili onus filium sequitur, etiamsi non sit hæres patris.

*L.* 13. *Si velit*) Qui dicit se non compensaturum, non ideo remittit creditum, qui dicit se non acturum, id amittit.

*Debueras*) Fisco.

*Nihil te petiturum*) Solvisti.

*Fabiano*) Procurat. Cæsaris.

*Repetitio*) Quia nec poteras compensare.

*L. ult. Ex omnibus actionibus*) Tam strictis, quam bonæ fidei, quod et ante fuerat receptum post constitut. D. Marci, §. in bonæ fidei, Inst. de act. vide not. ad *l.* 21. *D. eod.*

*Si causa, ex qua compensatur*) hoc etiam ante obtinuit, *l. Si debens. D. eod.* et *l. Quæcunque. D. eod.* et *l.* 6. *in princ. D. eod.*

*Secundum nostram sanctionem*) *tit.* 12. *lib.* 2. *Sent. Pauli* indicat, et hoc ante Justin. obtinuisse. Huc etiam pertinet *l. ult. sup. commod.* vide ibid.

*Item momenti*) Nam utraque celeriter perfici debet, utraque est momentanea.

## *De usuris.* TIT. XXXII.

*L.* 1. *Si interrogatione*) Stipulatio exigitur in auro, argento, nummis. In aliis rebus, quæ mensura constant, ut oleo, vino, frumento, etiam pactum sufficit, *l.* 17. *inf. eod.*

*Optimo jure*) Optimum jus vocat, quod latius est, et expeditius, sicut optimum jus possessionis in *l. Fidejussor.* §. *Patrono. D. eod.* et optimum jus legati. Ulp. in *Fragm. tit.* 24. v. et C. ibidem.

*L.* 2. *Usuras*) vide scripta ad fin. *tit. de pign. act. sup.* Sola depositio non sistet usuras, nisi in casu *l. Ex cti.* §. 1. *D. eod.* nec sola oblatio, *l.* 6. *l.* 19. *inf. eod.* Quæ sola oblatio non efficit, depositio etiam sola non efficit. At quæ oblatio sola efficit, multo magis præstabit depositio, et obsignatio. Cur autem usuræ ante traditionem non currant ex die contractus, fructus rei venditæ pertineant ad emptionem, vide in not. ad *l. Fructus. inf. de act. empti*, et scripta hic.

*L. 3. Ferendæ sunt*) Quæ natura debentur ex pacto. Eadem ratione per retentionem pignoris servabuntur, ut *l. 4. 22. eod.*

*L. 4. Convenit*) Pacto ea peti non possunt, tamen servari possunt per retentionem hypothecæ, si modo et in eas usuras pignus acceptum sit et non excedat modum legitimum. At quæ excedunt, non possunt servari per retentionem pignoris, *l. pen. C. mand. l. Prætor. mandati*: vide scripta ad *l. 4. D. de naut. fæn.* et hic.

*Conventione pacti*) Nisi nominatim dictum sit, ut sint deductæ in sortem, Græci ad *l. Necessario. §. ult. D. de pign. act.*

*Pignoris retentio*) Quoniam nec de iis acceptum est pignus, nec pro minoribus, quorum minorum conventio majorum conventione sublata est.

*Tenetur*) Et prior usurarum conventio per posteriorem sublata sit.

*L. 5. Defensores Civitatis*) Quod dicendum non est remisisse usuras, verum ita evenisse, ut solverentur minores: quare tacite pactum videtur cum rempub. ne solvantur majores. Sic non obstat *l. 37. D. de pact.* In multis articulis eadem caussa reipub. et privatorum, ut hic, et *l. Paulus. D. quib. modis pign. sol.*

*L. 6.* vide scripta ad *l. 2. sup. eod.* et ad fin. *tit. de pign. act.*

*L. 7. creditor*) Idem in *l. Operis. D. de operis libert.* Sed obstat *l. 6. D. eodem*, et *l. 1. inf. de fideicommiss.* Vide not. ad eas.

*L. 9. Quod si etiam*) Vide alios oblationis effectus in scriptis ad *l. 2. sup. eod.*

*L. 10. Usuræ*) Hanc l. abrogat Just. per *Nov. 121. et 138. et 160.* constituitque ut usuræ solutæ per partes coacerventur, et in duplum computentur, et ne excedant duplum: vide scripta ad *l. 4. D. de naut. fæn.* et scripta hic.

*Ad dupli*) Quod excedere pœna nequit, aut usura.

*L. 11.* Hæc l. est de ἀντιχρήσει: nam si non fuerit contracta ἀντίχρησις, fructus a creditore quandocunque percepti, minuunt sortem, *l. 1. C. de distract. pign.*

*Exonerari*) ἀντίχρησις est multo gravior, quam usura, et ideo facilius solvitur: vide scripta ad *l. 2. Cod. eodem.*

*L. 12. Etiam ex nudo pacto*) Hoc in iis, quæ mensura constant admittitur ob incertum earum pretium. At pecuniæ, auri, argenti, usuræ, non nisi ex stipulatione debentur, *l. 1. sup. eod.*

*L. 13. In bonæ fidei*) Hoc ideo, quia veniunt officio judicis. Officium judicis servit actioni. Ubi autem quæ fuit actio, sententia judicis finita est, quæ fuerunt usuræ servari non possunt. Sed contra tentari potest ex *l. Negotiorum. inf. de appellat.* peti posse usuras in bonæ fidei judiciis, quarum judex rationem non habuit: sed ibi primum reus fuerat condemnatus in sortem et in usuras, easque solvisset, si non appellasset. Prior sententia interpretatione trahetur ad usuras secuti temporis, et ob id dicitur utilis: in ea l. condemnatum fuisse in usuras facile supplemus.

*Quod post rem judicatam fluxerit*) Intermedii.

*L. 14. Si ea*) Est de ἀντιχρήσει, ut et *l. 17. eod.* vide scripta ad init. *tit. sup. de pign. act.* ἀντίχρησις est conventio, quæ ita fit, ut fructus rei pignoratæ creditor retineat usurarum vice, aut domum pignoratam inhabitat gratis: ἀντίχρησις non est usura, sed usuræ vice, et ob id hæc lex, et *l. 11.* et *17.* ponuntur sub hoc tit. Et Harmenop. *lib. 3. tit. 5.* hanc l. ponit sub tit. περὶ ἀντιχρήσεως, ubi recte hanc l. explicat, ut et hic Joannes. Idem est in agro. Tacita ἀντίχρησις est ad modum legitimum non expressa, *l. 17. sup. eod.* In gloss. dele casum integrum, qui ponitur initio, et est Viviani.

*In gloss. Redegit secundum Joan.*) Et Harmen. *lib. 3. tit. 5.* περὶ ἀντιχρήσεως.

*L. 15. Cum allegas*) Huc pertinet *l. 13. §. Ibidem Pap. D. de act. empt.*

*Pœna quadrupli*) vide scripta ad *l. 2. D. de naut. fæn.* et ad *l. 10. sup. eod.*

*Pœnam legitimarum usurarum*) Quæ olim fuit centesima, aut duplum.

*L. 17. Si ea lege*) Est περὶ ἀντιχρήσεως: vide scripta ad initium tit.

*Placita non possunt*) Hoc si convenerit, alias fructus non retinebit supra legitimum modum. Tacita ἀντίχρησις est ad modum legitimum, non autem expressa.

*L. 18. Indebitas usuras*) Civiliter et naturaliter, Idem Paulus 2. *Sent. tit. de usuris.*

*Veteris juris varietate*) Nam veteres II. in hac re inter se pugnabant. Omnes quidem imputationem admittebant, repetitionem alii admittebant, alii non; quia usuræ etsi indebitæ sint, tamen ex justa caussa solvuntur, nempe ob moram, quam ob caussam etiam hodie pœnæ conditio non est, *l. Pœnæ. D. de condict. indeb.* Ad usuræ indebitæ condictio est.

*L. 19. Offeras*) vide scripta ad *l. 10. sup. de pign. act.* et ad *l. 2. sup. eod.*

*Si per creditorem steterit, quo minus solvantur*) Edicti verba sunt, ut in *l. ult. sup. de pig. act.* Vide not. et scripta ad eam l.

*L. 20. Certum modum*) De hoc modo usurarum vide not. ad *l. 26. inf. eod.*

*Mandatoribus etiam, vel fidejussoribus*) Sic et aliis quibusdam in caussis jure antiquo mitius agebatur cum reo, quam cum fidejussore, aut mandatore, ut in *l. ult. §. ult. inf. de usur. rei jud.*

*L. 21. In usuras*) Etiam in usuras, quarum retentio, quam quarum petitio, *l. In iis. §. pen. D. de solut.* vide scripta hic.

*L. 22. Pignoribus*) vide not. ad *l. 4. sup. eod.*

*L. 23. Oleo*) Ergo propter incertum frumenti pretium fit nonnunquam, ut frumento credito ejusdem materiæ accessiones supra legitimum modum admittantur: vide scripta ad princip. hujus tituli. Additamenta usurarum πλείονα τόκον καθ' ὑπερβολήν, et hac ratione *Novell. 32. 34. 35.* pecunia credita agricolæ permitti usuras trientes, frumento credito centesimas.

*L. 24. Omnem diligentiam*) Idem in procuratore exigit *l. 13. inf. mand.* vide scripta ad *l. 4. Cod. illo tit.*

*Compelli potest*) Et quidem, si solitus erat filius fœnerari: alias non, *l. 13. §. ult. D. eod.*

*L. 25. Licitas*) Id est, vulgares.

*L. 26. Triginta, vel 40.*) Triginta si personalis sit actio, 40. si sit hypothecaria. Sublata tamen personali non semper tollitur hypothecaria, et si superest hypothecaria, usuræ nihilominus petuntur, *l. Debitor. D. ad Trebell. l. 1.* et *2. inf. de luit. pign.* At aliud est in reditu annuo: nam is non tollitur præscriptione 30. aut 40. annorum, ut dictum est in *l. 19. sup. de fide instr.*

*Principali enim*) Idem dicitur in *l. Si quis in empt. inf. de præscript. 30. an.* et *l. 3. sup. de fide instrum.* Sed obstat *l. 59. Debitor. D. ad Trebel.* Dicendum, hic ideo sublata actione primipili tolli usurarum petitionem præscriptione 30. annorum, quia personalis est actio: reliqua autem actio, ut hypothecaria diuturnior est, et tollitur sola præscriptione 40. ann. *l. Cum notissimi. inf. de præscript. 30. ann.* vide scripta ad d. *l. Debitor*, et ad *l. 19.*

§. *Super: ad mediocritatem*) Modus usurarum vulgaris olim fuit centesima, vide scripta ad *l. 8. sup. si cert. pet.* In senatoribus fuit, semis, *l. 1. Cod. Theod. eod.* Hoc in pecunia: nam fructuum usura olim fuit quatercentesima, *l. 1. C. Theod. eod.* nautica usura etiam supra duplum exigi potuit.

*Illustribus quidem personis*) Ut consulibus, et patriciis.

*Ideoque jubemus*) Post Just. Basilius omnimodo sustulit usuras. Harm. *lib. 3. tit. 7.* Leo permisit trientes, Novell. 84.

*Ultra tertiam partem*) Trientes usuras: adde Ecclesias non præstare, nisi quadrantes ex *Nov. 7.* Agricolas trientes etiam argentarios ex *Nov. 23.*

§. *Illos vero qui ergasteriis*) Negotiatores, et argentarios. Hoc etiam declarat *Nov. 136.* et edictum 9. ubi vult deberi besses, etiamsi usurarum modum non dixerint.

§. *Intrajectitiis*) vide scripta ad *Rubr. D. de naut. fæn.*

*Vel specierum*) id est, fructuum, et recte Græci. Idem in usuris rei judicatæ.

*Veteribus legibus*) Ut apud Paulum *l. 2. Sentent. tit. 14.*

§. *Ceteras autem omnes homines*) Ut et fiscus.

*Dimidium*) Semisses usuras, quas Plinius lib. 14. cap. 4. vocat civiles et modicas.

*In aliis omnibus casibus*) unus in *Nov. 12.* alter in *l. 7. de naut. fæn.*

§. *Si quis: in sortem hoc imputare*) vide scripta ad *l. 8. sup. si cert. pet.* Quin et notatur infamia, *l. Improbum. sup. quibus ex caussis infam.* Et olim damnabatur in quadruplum, *l. 2. C. Theod. eod.* Asconius in divinat.

§. *ult. Alios medios subjiciunt*) ut illustres, argentarios, et per eos acquirunt besses.

*In gloss. supervacuum est*) Dele hanc solut. (Sol. hic odio usurarum) et repone, male. Nam idem dicitur in fructibus.

*In gloss. Ergasterio*) Dele hanc Etymologiam (ab erga, quod est opera, et Steron, quæ est statio).

*L. 27. De usuris*) vide scripta ad *l. 10. sup. eod.*

§. *Cursum: ultra quadruplum*) Vetus usuræ centesimæ definitio est, quæ reddit in centenos quotannis duodecim solidos. Quot mensibus singulos solidos in centenos. At Anianus in *l. 2. C. Theod. de usuris*, Just. in *Nov. 32.* et Leo in *Nov. 83.* definiunt, qui reddit quotannis tres siliquas in singulos solidos. Solidus habet 24. siliquas seu κεράτια, *Nov. 130.* secundum hanc definitionem usura centesima est, quæ reddit quotannis centenos solidos 12. solidos, et 12. siliquas, id est, solidos 12. et semis *Nov. Leonis 83.* et *Just. 32.* At pugnat vetus illa definitio cum hac: nam illa in centesima constituit 12. solidos in centenos hæc 12. solidos, et 12. siliquas. Dicendum, ita fuisse traditam illam definitionem centesimæ rotundandi numeri caussa. Invaluit et postea alia definitio, quam tradit Harmenopulus lib. 3. qui in singulas libras in 72. solidos, tot enim solidis constat libra, *l. Quotiescunque. de suscept. lib. 10.* quotannis reddit duodecim. Dicta autem etiam tunc fuit centesima, quoniam centesima fuit as usurarum: nam reddebat 12. Assem vocamus quodcunque constat 12. Sic centesimam acceperunt pro asse, quod constaret 12 licet non redderentur in centenos. At olim centesima usura dicebatur, quod olim sortis centesima pars erat usura menstrua: nam usuræ accipiebantur in menses, dabantur Kalendis, redigebantur Idibus, *l. Si ex pluribus. §. ult. inf. de solut.* Tullius in Catil. Horat. vide scripta ad *Rubr. D. de naut. fæn* et ad hanc l. fusius.

*Quod et in bonæ fidei judiciis*) in quibus olim ex more regionum arbitrio judicis definiebantur, *l. 1.* et *37. D. eodem*, *l. 10.* et *12. D. mand.* At id hodie non licet supra modum.

*L. ult. Usuras in sortem*) hæc Ambrosius in libr. de Tobia vocat usurarum ἀνογλυφάρια. Basilius τοκογλύφα: vide Ambros. ibi, et Sidon. lib. 3. Epist.

*Totius summæ usuras*) Exigebantur etiam olim usuræ usurarum in condemnationem deductarum, *l. 3. C. Theod. de usur. rei jud.* quod abrogatur *l. 3. inf. illo tit.* Pœnæ etiam usuræ peti non possunt. At multæ possunt, *l. 1. C. de usur. fisc. lib. 10.* et *l. ult. D. de magist. conveni.*

## *De nautico fœnore.* TIT. XXXIII.

Nautica usura hodie est centesima, nec supra duplum exigi solet.

*L. 1. Periculo*) Discusso periculo pecunia terrestris censetur, et ideo in l. Rhodia dicitur ἔγγεια καὶ ἀκίνδυνα χρήματα.

*L. 3. Post diem præstitutam*) vide notata ad *l. 4. Romæ. §. Callimachus D. de verb. oblig.* et scripta ad *Rub. D. eod.* sub fi. Huic legi derogat *Nov. Leonis 64.*

## *Depositi vel contra.* TIT. XXXIV.

Depositum sive commodatum, seu receptum est, quod quis sine mercede custodiendum recipit: vide scripta ad *l. 7. sup. d. pig. act.* Differentias vero inter depositum, et receptum vide in notatis ad *l. 7. D. naut. caup. stabul.* Et quid differat actio depositi ab actione de recepto, vide illum tit. nautæ caup. etc. vide notata ad l. 3. §. *Ex hoc. illu tit.* et scripta hic.

*L. 1. In rem vindicatio*) Itemque condictio et furti actio, *l. 3. inf. eod.*

*L. 2. Ex mora venire*) Officio judicis, non ipso jure.

*L. 3. Etiam furti delicto*) Et condic. quoque fuet tenetur.

*L. 4. Si deposita*) vide scripta ad *l. 15. sup. de usuris.*

*Usuras debere præstare*) Officio judicis, non ipso jure.

*§. ult. Peraeta actio* Opponitur *l. Ex dentr. D. de except. rei jud.* vide notata ad eam l. et scripta hic.

*L. 5. Sequestrum*) Sequestratio est lex depositi, ut ἀντίχρησις, et lex pignoris, quæ ideo a Gallis dicitur *mortgage*. Sic fiducia, sic addictio in diem, emptionis, lex est: et hæ quoniam formant contractum, ideo nomen proprium habent.

*L. 6. Commendasse*) id est, deposuisse.

*L. 7. Desiderium*) vide Harm. *lib. 7. t. 9.* ex quo delenda est hæc vox, *mutuo*, et sic legendum: *quam ubis a te datam, instrumentum, quo hanc tibi reddi consceptum profiteris.* Et eadem species est in l. 17. *eod. tit.*

*L. 8. suo nomine*) Sed etsi deponentis, id est, domini nomine mutuam dederit pecuniam, quamvis domino quæratur directa condictio, licebit tamen improbato nomine depositarium eligere, argumento *l. 4. sup. si cert. pet.*

*Rei vindicatione*) Tenebitur etiam directa condictione ex cessione, aut ex stipulatione, si ea intervenit, aut ad exhibendum, si mala fide nummi consumpti sunt, argumento *l. Rogasti. in fin. de reb. cred.* aut utili conditione, si depositarius non sit solvendo.

*L. 9. Cum hæreditas*) Excipe casus in quibus exigimus factum, ut in *l. Hæreditas. 2. de acquir. rer. domin. l. Ususfructus. D. de stipul. servor. l. 1. §. Dies, quando dies ususfruct. leg. ced. l. Qui servo. in fine, D. de oblig. et act. l. Peregre. §. 1. de acquir. pos.* alias hæreditas jacens semper pro domino est.

*Domini*) Leg. *dominæ*, ut est in scriptis. Id etiam confirmat *l. 31. D. de hæred. instit.* ubi est, hæreditatem esse dominam, l. *Utrique. §. Quæsitum. quod vi aut clam.* Græci ad *l. 13. D. ad leg. Aquil.*

*Hæreditario*) Hæreditarius servus semper dicitur jacente hæreditate, necdum adita.

*Commendatas*) id est, depositas.

*L. 10. Qui depositum*) Directa depositi actio est famosa, non contraria; et si quis suo nomine damnetur, non si procuratorio, vel hæreditario, l. 1. *l. In actionibus. D. de his qui not. infam.*

*Cum infamia*) Quæ actiones famosæ sint, quæ pœnales, quæ non: vide scripta hic.

*L. 11. Nullamque compensationem*) vide scripta ad *tit. de commod. et de compensat.* Sic debitor pecuniæ frumentariæ non utitur compensatione, ne tam necessaria pecunia moram accipiat, l. 2. §. *Frumentarium. D. de administrat. rerum ad civit. pertin.*

*§. fin. Cautela idonea*) ut caveat depositarius satisdato. Hæc denuntiatio, seu attestatio confirmatur ex *l. ult. D. de lege commiss.* eaque utitur.

*In gloss. Exceptionem*) Dele hæc (*Pone sic, sicut in commodati*) usque ad illum locum (*sed Joan. contra*) sed subjice ad finem, et recte.

*In gloss. Opponat.*) Dele principium eousque (*ad l contra*) et ad fin. adjice hæc, *l. Qui rem. eod.*

*In auth. Sed jam*) hac Nov. non abrogatur denuntiatio, aut ejus vis minuitur, sed ea indicat pœnam denuntiateribus tribus tantum casibus, non ideo tamen est minus efficax.

*Pœnis*) id est, civilis annonæ.

*L. ult. Si quis certum*) idem est in *l. Lucius. D. fam. ercisc.*

## *Mandati, vel contra.* TIT. XXXV.

Directa, quæ mandatori datur, contraria, quæ datur, procuratori, vel mandatario. Utraque est bonæ fidei. In utramque usuræ veniunt ex mora officio judic. Sed directa tantum est famosa.

*L. 1. Salario*) Mandatum mercedem non recipit, vel quodcunque mercedis loco, salarium tamen recipit, ut hic et l. *Salarium. D. eod.* ut procuratores, sic mandatores quidam salariarii sunt.

*Apud Præsidem*) id est, ut ait *d. l. Salarium.* extra ordinem: vide notata ad eam.

*L. 2. Sed etiam pignora*) Si pignoribus pro te cavero, habebis hypothecariam. Sic accipe hanc *l. 2 ex l. 8. inf. eod.* Dividendæ sunt actiones, ut recte quarto loco Accurs.

*In gloss. pignora*) A pr. dele omnia usque ad hæc verba (*sed quarto, debitor*) et adde, quarta Accurs. interpretatio recta est.

*L. 3. Si pater*) vide scripta ad l. 1. *C. de oblig. et act.*

*Re integra*) Nam hoc genere mandatum revocatum videtur.

*L. 4. Petere potes*) At gestor non repetit sumptus, nisi vicerit, *l. Jam tamen. §. In hac. 2. D. judic. solvi.*

*L. 5. Si mandasse te*) Sic et restitutio ex Senatusc. Trebell. recte tantum fit speciali procuratori, *l. Qui ita. D. ad Treb.*

*L. 6. Reo patiente*) Patientia mandato comparatur, ut et ratihabitio.

*L. 7. Si literas*) Vide scripta ad l. 13. *C. si cert. petat.*

*Actor*) Legendum *Auctor*, id est, a quo pecunia originem habuit.

*L. 8. Si tibi*) De hac l. vide *l. 4. sup. quod cum eo, qui in al. potest.*

*L. 10. Obligationem suscepisse*) Adde, si diu moras trahat, *l. Lucius*, et casum *l. Si mandato. D. eod.*

*Et appellatione*) Hic finis est de omissa appellatione, non de omissa exceptione, quod tamen certis casibus ei imputatur, *l. Si fidejussor. D. eod.* Itaque non apte hic de ea tractat Accursius.

*L. 13. A procuratore*) Idem a gestore exigit *l. Si mater. D. de usur.* et §. 1. *Instit. de oblígat. quasi ex contractu.*

*L. 15. Mandatum*) Idem est in mandato jurisdictionis, *l. 5. D. de jurisdict.*

*Domini*) Mandatoris.

*Fiudes*) Excipitur, si mandati sit actio ex causa venditionis, aut donationis, et mandator sine hærede non decesserit: vide scripta ad *l. 1. sup. de oblig. et act.* et hic alius casus est in *l. 12. §. ult. D. eod.*

*L. 17. Salarium*) Ex *l. Qui mutuam. §. Salarium. D. eod.* Sumpta est hæc l. ad verb. vide notata ad eam l. et ad *l. 7. D. eodem.*

*L. 19. Pretii*) vide scripta ad *l. 10 sup. de usur.* et l. 4. *D. de naut. fen.*

*Ultra licitum*) id est, duplum.

*L. 10. Litis incertum*) Idem est in advocatis, *l. 1. §. Si cui. D. de extraord. cognit.*

*Quod si gratuitam*) Alias non. Humanius tamen est agere act. neg. gest. si quid impenderit.

*L. 22. §. 1. Redemptionem litium*) Harmen. redemptorem recte definit, qui pecuniam dedit, ut sibi vendatur actio.

*Et usurarum ejus*). Et si quis act. ex stipul. quæ erat ducentorum, emerit 100. a debitore, non recipiet nisi centum, cum competentibus tamen usuris.

*Qui res alienas*) ut si quis possessori cedat jus emphyteuticum, quod in re habet: hic ex æquo respondere non debet, quod vice mutua præstitum est, sed valeat ex asse.

*L. ult. §. Si quis, ut nihil amplius*) hoc de sorte intelligendum est: nam et competentes usuras recipiet, *l. præced. supra.* Quod vero erit plus debito, non erit creditoris. Nam abdicavit se actione, sed lucro debitoris cedet.

## *Si servus extero se emi mandaverit.* TIT. XXXVI.

*L. 1. Quia hoc liber.*) At quæ servo acquiruntur, regulariter ex persona servi valent, l. *Et si maxime. D. de servit. leg. l. Debitor. §. Servo. de leg. 2.*

*§. ult. Et empti*) id est venditi. Sic actio ex vendito pro ex empto, ex locato pro ex conducto, et contra: vide notata ad *l. Jul. §. Si procurator. D. de act. empt.*, et scripta ad *l. 1. De præscr. pt. verb.*

*Contrarias actiones*) Nam repugnat rei emptæ pretium præstare, et rem emptam restituere.

## *Pro socio.* TIT. XXXVII.

Hæc actio dicitur pro socio, quod plerumque detur de eo, quod gessit socius pro socio, l. *Actione, §. Si post. D. eod.* Hæc actio est ultro citroque directa, bonæ fidei, famosa, recipit usuras ex mora. *Socius est, qui unâ rem agit:* Asconius Ped. 3. Verrina. Societas est communio pro indiviso, re, verbis, aut consensu contracta.

*L. 4. Si societatem*) Societas jure fit ex æquis partibus nudo consensu, ut societas constituta est, aut fit per stipulationem permutatis partibus transigendi caussa. Huic stare debent hæredes tam ab intestato, quam ex testamento.

L. 5. *Tamdiu societas*) Nam generales actiones, qualis est hæc, tutelæ, et negot. gest. non dantur, nisi finito contractu, l. *Actione. §. Item si alicujus. D. pro socio, l. Rationes. inf. de admin. tut.* Datur tamen interdum manente societate, sed in rem certam. Idque obtinet non solum in societate vectigalium, ut male putavit Accurs. sed et in qualibet alia, *l. Cum duobus. §.* idem, d. *l. Actione, §. Nonnunquam.*

*L. 6. Si sub conditione*) Ceteri quoque contractus conditionem recipiunt, sed in societate ideo dubitabatur, quia ea dominium transferat, fingiturque intervenisse mancipatio, quæ diem, vel conditionem non recipit, l. *Actus. D. de reg. jur.* vide scripta hic.

*L. Ult. Sancimus*) hæc l. conjung. videtur cum l. *ult. inf. de curat. fur.* Itaque hic pro Johanne, videtur legendum Juliano.

## *De contrahenda emptione.* TIT. XXXVIII.

*L. 1. In uno loco*) Cum tamen venditio fit in rem præsentem, hoc plerumque habet, ut censeatur venditio plerumque intercessisse.

*L. 3. In sua deficit substantia*) ut et locatio, *l. Sicut. D. loc.* et societas, *l. 5. D. pro socio.*

*Perfecta donatio*) Perfectam donationem dicit, quia donatarius fuerat inductus in possessionem, *l. 4. et 8. inf. eod.* Nam donatio non fit solo consensu ex const. D. Pii. Hodie fit ex const. Justin.

*L. 4. Duplicari tibi titulum*) *L. 7. Infra*, sit duplicari dominium.

*Rei propriæ emptio*) ut nec locatio, pignus, donatio, precarium, depositum.

*Omnia bona tibi*) vide l. 3. *sup. de inoffic. testam.*

*L. 5. Cum ipse tutor.*) huc pertinet *l. 2. §. Tutor. D. pro empt.*

*Palam, et bona fide*) id est, ex auctione. Sic accipienda *d. l. 2.* Si comes rerum privatarum, et palatini, patronus quoque fisci possunt emere rem fisci ex auctione, non aliter, *l. ult. inf. de fide et jure hastæ fiscalis*, quæ est Græca.

*Prohibetur*) Non obstat *l. Tutor rerum. D. de adm. tut.* Nam ibi tutor non emit, sed extraneus, quo non solvente rem retinuit.

*L. 6. Titulo venditionis*) Donatio valet, quia facta est ante nuptias: et ideo post facto divortio non potest revocari, *l. pen. in princ. D. de donat. inter vir. et uxor.*

*L. 7. Si te simulaverit*) Et ideo divortio facto cum maritus non revocabit, quando simulata est donatio, quæ et dominio mulieris nihil adjecit, sic nec detrahet.

*Figmentum*) Nam videris ex caussa empt. vel donat. possidere, cum non valeat venditio.

*Dominium et duplicari*) L. 4. ait, duplicari titulum possessionis.

*L. 8. Si non*) huc pertinet *l.* 36. et 38. *D. eod.*

*L. 10. Consistat emptio*) Sic nec locatio, precarium, pignus, depositum, donatio.

*L. 11. Invitum comparare*) contractuum ἀρχοῦ ἔστιν ἑκούσιος ait Aristot. 5. Ethic. vide scripta ad *l.* 5. *supra, de oblig. et act.*

*L. 13. Astringit necessitate contrahentes*) Respicit ad definitionem obligationis, *l. Pater filium. D. ad leg. in Falcid.*

*L. 14.* Hæc tollit jus προτιμήσεως: vide ad *l.* 1. *inf. non licere habitator*, et scripta heic.

*Dudum*) Jus illud vetus revocatum est per No. Cæs. Rom. quam refert Harmenop. lib. 3. tit. 3. e per constitut. Frider. et hoc hodie jure utimur, non hac lege.

*Ab emptione removerent*) ut hodie fit.

*Nisi lex specialiter*) Hæc Tribonianus addit propter *l. ult. infra, non lic. habitat. Metrac.* Sic in *l.* 1. *supra. de rebus credit.* vide scripta ad eam, et §. *Cohæredes*, *l. Qui Romæ. D. de verb. obligat.*

*Inscript. PP. Illyrici, et Italiæ.*) Loquitur de Illyrico Occidentali, ut de Orientali *l. ult. infra, de annon. et tribut.*

*L. ult. Super*) vide scripta ad *l.* 43. *D. de verbor. obligat.*

*Sive sine scriptis*) vide scripta ad *l. pen. sup. de fide instrum.*

*In boni viri arbitrium*) At in ceteris bonæ fidei contractibus, præterquam in empt. et locat. arbitrium accipimus pro arbitratu boni viri.

## *De hæreditate, vel actione vendita.* TIT. XXXIX.

*L. 1. Nomine fisci*) At excepto fisco hæreditariis creditoribus in emptorem ne utiles quidem actiones dantur, quia id nulla l. aut SC. est traditum.

*Nec fiscum*) idem dicitur in *l. Eum qui bona. D. de jure fisci.* Sed utrique obstat *l.* 2. et 3. *Et nemo. inf. de quadrien. præscript.* Vide solut. in notatis ad eum § et scriptis hic.

*L. 2. Tu responderes*) Actio ex vend. aut ex stipul. si quid præstitisti, dedisti, solvisti hæreditatis nomine. Si nihil dum præstitisti, ages cum emptore, ut defendat aut caveat.

*Non ut satis tibi detur*) Emptor compelletur quidem cavere id est, repromittere. Sic sibi obstat *l.* 45. *D. de jud.* cujus nec est similis species: nam non satisdabit emptor, nisi initio ita convenerit, *l. Pacta. D. de contrah. empt.*

*Comprehensum*) Nominatim.

*L. 3. Nominis venditio*) Hæc l. repetita est in *l.* 1. *inf. de novat. et delegat.* Unde ad hanc leg. addenda est subscriptio, et ex illa constat, delegationem non fieri invito debitore, vide scripta ad *l.* 1. *sup. de oblig. et action.*

*L. 4. Ut res traderet*) Quia dolus dedit caussam contractui: vide scripta hic, et ad tit. de rescind. vendit.

*Persecutionem habet*) id est, vindicationem. Hoc ita, si alias venditurus non erat, sed si vendituro persuasit, ut minori pretio venderet, valet venditio, sed venditori datur actio in id quod interest, *l. Si quis affirmaverit, D. de dolo.*

*L. Emptor*) vide scripta ad *tit.* 19. *Feum. Ulp. Mandatis*) Cessio.

*Eo jure uti debet*) Directas habet actiones ex cessione, quas et sibi cedi petet.

*Quamvis utiles*) Sine cessione habet utiles.

*L. 6. Qui tibi*) Conjung. *l.* 3. *inf. de his, qui a non domin. manum.*

*L. 7. Postquam*) hac ex caussa etiam in debitori datur actio personalis, sed meminisse oportet *l. pen. sup. mand.*

*Ut cautiones*) vide not. et scripta ad *l.* 1. *sup. de oblig. et act.*

*Utiles emptori*) habet directas ex cessione, si modo res sit integra, l. 3. *inf. de novat.*

*Vel ipsi creditori*) Legend. *velut ipsi creditori*, id est, utilis datur velut ipsi creditori: accomodatur ad exemplum ejus, qui creditori competit tam in personam, quam hypothecariam: vide scripta ad *l.* 1. *supra, de oblig. et act.*

*L. ult. Etiam eum, qui in rem*) De actione in rem ideo dubitatur, quia sola venditio non transfert de dominio actiones.

## *Quæ res vendi non possunt, et qui vendere, vel emere vetantur.* TIT. XL.

*L. 1. Fucandæ*) id est, tingendæ, *l.* 3. *inf. de vest. holo.* l. *ult. C. Theod. de murileg.*

*Purpuræ*) Purpura alia est blatta, alia oxyblatta colore acutiore, et splendidiore. Eo discrimine separatur Pederota ab Oxypederota: cocci usus interdictus non est, cum non sit purpura, *l. Si cui lana. §. ult. de leg.* 3. At *Nov. Leonis* 28. permittit privatis vestibus purpuram prætexere, et multo magis licebit sericum: nam purpura auro semper fuit pretiosior, holosericum auro par, cap. 40. l. Rhodiæ.

*Vel in lana*) At *l. pen. inf. de vest. holo.* purpuræ usum tantum in serico interdicit.

*Hyacinthina*) Legend. *Janthina*. Dicitur autem purpura Janthina a violis Martiis, *l. Si cui lana. de leg.* 3. Dicitur et Tyrianthina a Vopisco.

*Nullus possit habere*) Ad usum principis tingendæ purpuræ jus est tantum certis personis, quæ dicuntur βαφεῖς. Sic Svetonius scribit, Neronem interdixisse usum Amethystini, et Tyrii coloris, id est, purpuræ, et matronam purpura usam, non tantum veste, sed et bonis exuisse.

*L. 2. Comitem commerciorum*) Qui fuit sub dispositione comitis sacrarum largitionum. Sine ejus voluntate non suscipiuntur peregrini mercatores, *l. ult. inf. de commerc.*

*L. 3. Publici canonis*) Publicus canon, id est, Populi Romani annona, quæ præbebatur civib. ab imperat.

*Capitali pœna*) Quam Leo in *Nov.* 62. mutavit in pœnam quadrupli.

*L. ult. Cap. supplicio*) At Leo in *d. Nov.* 62. mutavit in pœnam quadrupli.

## *Quæ res exportari non debeant.* TIT. XLI.

*L. 1. Ad barb.*) vide scripta et notata, *D. de his quæ ut indign.*

*Barbaricum*) Sic dicimus hosticum. Eutropius; *alterque in Barbarico non esset.*

*Liquaminis*) Liquamen Græci vertunt γάρον, Vopiscus in Aurel. *Liquaminis sextarium unum*, id est gari.

*L. 2. Gladios*) id est, semispathas, quæ dicuntur παραμήρια in *Novell. de armis.* Vegetius *lib.* 2. *cap.* 25.

*Cujuslibet generis arma*) Additur in *l. Cotem. D. de public.* Ne Barbaris vendantur cotes, frumenta, sales, proposita pœna capitis, quoniam Leo in *Nov.* 63. mutavit in mitiorem.

*Ferri*) Non licuit etiam privatis habere ferraria, *l. ult. §. Magnus D. de public.*

## *De eunuchis.* TIT. XLII.

Hic eunuchi non generaliter, ut spadones, sed pro castratis accipiuntur. ut et utique in Impp. constitut. Hæc autem constit. de eunuchis vetustissima est. Celebratur l. Domitiani, Hadriani, Nervæ, *l.* 4. *D. ad l. Corn. de sicar.* item *SC. l.* 3. et *sup. illo tit.*

*L. 1. Confiscandi*) At ex Novella 142. fit liber. Et ex Novella Leonis 60. qua derogatur *Nov.* 142.

*L. 2. Eunuchus factus*) hujus constit. ne fiant Eunuchi, tres sunt except. Unam ponit Justinus 2. Apologia si fiat cum permissu præsidis. Aliam ponit Zonaras in cap. 24. propter morbum in eam partem irrumpentem, Nov. Leonis 60. Tertia ponitur hac l.

*Tabellione*) Sic etiam *l. Jubemus. §. His tabellionibus, C. de SS. Eccles.*

*Octavam*) hinc sol. mercium elatarum vectigal fuisse octavam, *l.* 7. *inf. de vectigal. l.* 7. *inf. loc.* Sveton. refert Caligulam exegisse octavam ex quæstubus diurnis.

*Vendendi ubi voluerint*) Paulus *lib. quinto Sentent. tit.* 1.

## *De patribus, qui filios suos distraxerunt.* TIT. XLIII.

L. 1. *Neque pignoris jure*) Excipitur egestatis caussa, *l.* 2. *C. Theod. de alim. quæ inop. patr.* Alioqui creditor, qui sciens pignori acceperit, relegatur, *l. ult. D. quæ res pig. oblig. non possunt.*

*L. 2. Propter nimiam*) Quod parenti conceditur, non ut sibi consulat, sed ut liberis, et si nec ipse alere possit, et educator alius desit.

*Sanguinolentos*) id est recens natos, *l.* 1. *C. Theod. de expos. et tit. seq.* Donatus in illa Terentii verba: *scitus puer natus est. A matre sanguinolentus, non pulcher, sed scitus dici potest*, et Prudentius contra Symmachum, *quos sanguinolentos edendi mos juvat.*

*Cuilibet*) Sic et prostitutarum redemptionem facit publicam, *l. ult. inf. de spectacul.*

*Ad ingenuitatem*) Ergo venditio illa ingenuitati non præjudicat. Paulus *lib.* 5. *Sentent. tit.* 1. Caterum alii pretium reddi volunt, *l.* 1. *Cod. Theod. eodem.* Alii volunt reddi, cum adjectione quintæ, *Novell. Valentin. eod. tit.*

*In gloss. Sanguinolentos*) Dele totam præterquam illud (alias, sanguinolentos) et ratiae ultima verba (*nis. justa*).

*In gloss. Vendiderit*) Post hæc verba (Resp. Sic) adde *l.* 2. *Cod. Theod. de alim. quæ inop. pat.* item post illa (*Resp. non*) adde cum non habeat filium in potestate.

## *De rescindenda venditione.* TIT. XLIV.

*L. 1. Si pater tuus*) vide scripta ad *l.* 4. *sup. de oblig. et act.*

*Per vim*) Dolus caussam dans contractui bonæ fidei, etiam vitiat ipso jure. Itemque vis et metus. Nam actio de dolo, de vi, aut metus concurrunt, *l. Item si cum. §. Eum qui. D. quod metus caussa*: vide etiam not. ad *l.* 21. §. *Si dos. illo tit.*

*Rutam non habebitur*) Cum ipso jure dos vitiet emptionem quid opus fuit rescissione? vide not. ad *l.* 5. *inf. eod.* et scripta hic.

*Irrita est*) Malæ fidei emptio non est emptio: at malæ fidei stipulatio est stipulatio.

*Refundere*) vide not. ad *l.* 2. et *pen. sup. quod metus caussa.*

*L. 2. Rem*) Hic non est ponendum, rem dolo venditam: nam tum etiam si res non venierit minoris, datur restitutio pretii, sed pone in re ipsa fraudem esse.

*Auctoritate*) Græci ex hac l. 2. putant venditionem rescindi officio prætoris, si supra dimidium justi pretii fraus intervenerit, intra quadriennium tantum, atque ita referunt servari in foro. Et sic quoque fuit definitum Nov. Romani senioris περὶ διαστήματος: vide cap. 23. de præscriptionibus: vide etiam scripta hic. Nec mirum, cum si restitutio.

*Judicis*) id est, præsidis extra ordinem. Ordinaria datur ex vendito.

*Elegerit*) Eadem electio datur in Faviana actione. Itaque ea non est plane rescissoria. Sic et emptori subvenitur (*) si dimidio pluris emerit, eadem data electione venditori.

(*) *Vide Meril. Variant. ex Cujac. lib.* 2 *cap.* 5.

*Nec dimidia*) huc pertinet *l. 1. inf. si major. factus ratum hab.* Hæc autem l. etiam ad emptorem trahitur a Constant. Epit. tit. 3. lib. 3. Ubi ait, etiam fructus compensari cum usuris pretii. Vide scripta ad *l. 2 sup. de usuris*, et hic. Hæc l. 2. et *l. 8. inf. eod.* omnium consensu sunt de majoribus. Quid in minoribus? Vide notata ad *l. 15. inf. eod.*

*Judicis*) Post hæc verba (*Illud autem constat in aliis bonæ fidei contractib.*) adde, qui tamen venditioni sint similes (*habere locum*) annota. Ibid. quærit Accurs. an huic constit. locus sit in aliis contractibus? Et constat eam locum habere in locat. et permutat. et divisione. Itemque in emptione redditum, de quibus *Novel.* 160. Ad alia negotia quæ ad empt. non accedunt, constit. non temere trahemus. Vide scripta hic. Quærit Accurs. an beneficio hujus l. renuntiare possint? Dicendum, posse ex *l. pen. sup. de pactis.* Sic mulier renuntiat Velleiano, creditor actioni, debitor exceptioni, minor restitutioni, condemnatus judicis, hæres Falcidiæ.

*In fin. Gloss. ea*) Adde *l. Emptor. D. de rei vindic.*

*L. 3. Alterutro*) vide scripta ad *l. 4. supra. de oblig. et act.*

*L. 5. Si dolo*) vide scripta ad *l. 4. sup. de oblig. et act.*

*Rescindi venditionem*) Data igitur, et tradita revocabuntur vindicatione, *l. Metum. D. quod metus causa*: et condict. sine caussa: aut etiam erit actio de dolo, *l. 4. sup. de hæred. et act. vend.* aut extra ordinem præses provinciæ rescindet. Sed cum dolus, vis, aut metus contractum bonæ fidei ipso jure vitiet, quid opus fuit rescissione? Rerum venditio duo significat: venditionem solam, et nudam, et venditionem cum rei traditione, et alienatione. Venditio sola, cui dolus, vis, metus caussam dedit, nulla est ipso *jure*: et venditio, et traditio, quibus dolus caussam dedit, eget rescissione, ut rescindatur traditio, quæ intercessit: vide scripta ad princ. hujus tit.

*A majore 25. annis*) Nam a minore 25. annis, etiamsi dolus absit, variis ex caussis venditio rescinditur.

*L. 7 Eadem lege continentur*) Ex edicto, quod quisque jur.

*L. 8. Invidia*) Sic etiam legendum in *l. Dolum. sup. de dolo.*

*Quod paulo minore*) In hoc contractu licet se naturaliter in pretio circumscribere, *l. In causæ. 2. D. de minor.* ἀμπορικῶς, *Nov.* 97.

*Minus dimidia*) Majori igitur non subvenitur, nisi circumvento supra dimidium justi pretii. Sed si grande damnum minoris esse videatur, etiamsi id infra dimidium justi pretii consistat, forte quia ignoraus quanti suæ res essent, vendidit, ei subvenietur, *l. 15. hic, l. 11. inf. de prædiis minor.*

*L. 10. In integrum*) Ergo facta a majore venditio rescinditur ad aliquid: facta a minore rescinditur in totum, *l. 1. sup. si advers. fisc.*

*Restitutio*) Æstimationis rei scilicet, ut detur actio ex vendito, quanti pluris hæreditas valet, *l. 9. D. de dolo, l. Julianus.* § *Per contrarium. D. de actionib. empt.*

*L. 11. Venditor*) id est, venditor post venditionem de dolo emptoris queri potest, si dolum nescierit tempore contractus: secus est, si dolum animadvertens vendiderit, scienti dolus non infertur.

*Factum*) id est, machinationem.

*Singulariter cum*) In his verbis ponitur species, quæ ut congruat superiori assertioni, pro *majus* est legendum, *minus*, ut sit species de dolo emptoris.

*L. 12. Non viliori pretio*) Tollenda est negatio.

*L. 13. Denuntiavit*) Etiamsi is, qui denuntiavit, dominus sit, illa perfecta est venditio.

*L. 14. En conditione*) vide scripta ad *tit. sup. de condict. ob caussam dat.*

*L. 15. Quisquis major*) Nam si minor vendidit rem suam viliori pretio, etiamsi ea fraus non excedat dimidium, minori subvenietur, *l. Si quid. inf. de præd. min.* non tamen dabitur emptori electio, quæ datur in *l. 2. sup. eod.* Qua in re fallitur Accursius: nam hic non esset plena restitutio; minori autem datur plenissima restitutio, ex edicto de minoribus. Itemque ei datur rei vindicatio: vide scripta ad *d. l. 2.*

*L. 16. Rei qualitas*) *L. Si fraudem in princip. D. de leg. 2.*

*Distractis*) A Cæsarianis, aut procuratore Cæsaris.

*L. 17.*) Conjun. huic *l. 51. inf. de decurionibus*, in qua hoc additur, curialibus profugis, si intra annum evocati redierint, bona vendita reddi, post annum curiæ suæ addici.

*Furtim*) id est, sine auctione, sine decreto, *l. 1. inf. de præd. min.*

*L. ult. Comitis rerum privatarum*) Hic gubernat res privatas principis.

*Vestium, auri*) Hæ sunt privatæ res principis. Eas Palatini emere vetantur, cum eas administrant. Sic etiam tutor rem pupilli: procurator, gestor, rem domini, *l. Si emptione. de contrahen. empt.*

*A privatis nostris*) Intelligit res privatas principis, quas hic comes gubernabat, ut et Julian. in epist. ad Ecebol: τὰ κτήματα τοῖς ἡμετέροις προστεθῆναι πριβάτοις.

*Palatini*) Palatini semper appellantur apparitores comitis Thesaurorum seu sacrarum largitionum, et rerum privatarum.

*In gloss. a privatis*) Dele totam hanc gloss

## *Quando liceat ab emptione discedere.* TIT. XLV.

*L. 1. Re quidem integra*) Res est integra, si nec pretium, nec pars pretii soluta sit, nec res tradita, etiamsi fidejussor datus sit, aut sublata stipulatio, aut arra data, *l. prox. seq. inf. eod.*

## *Si propter publicas pensitationes venditio fuerit celebrata.* TIT. XLVI.

Supplendum est, ne scilicet rescindatur.

*L. 1. Ob tributorum cessationem*) His adde, quæ dicuntur in *l. 5. inf. de fide, et jure hastæ fisc.* lib. 10.

*L. 2. Syncera fide*) vide scripta ad *l. 4. sup. de obligat. et action.*

*Solemniter*) Id est, sub hasta, et annotatione quæstoris, Tertul. 2. apolog.

*L. ult. Sin autem minoris*) Hic locus singularis est, ne minoris indefensi ob cessationem tributorum bona distrahantur.

*Officium summæ rei procuratoris*) Officiales procuratores summæ rei sunt Cæsariani: nam procurator summæ rei est procurator Cæsaris. Sic in inscript. *l. Dominicis. sup. ubi caussæ fiscales.* et Eusebius lib. 7. cap. 13. Officiales vero rectoris provinciæ sunt cohortales.

## *Sine censu, vel reliquis fundum comparari non posse.* TIT. XLVII.

Hoc cum privatus fundum vendit. Nam fiscus vendit sine reliquorum onere, *l. pen. inf. de fide, et jure hastæ fisc. l. ult. inf. de censitis, l. 2. in fin. inf. de fund. rei priv.* Quibus obstat l. *Prædia. D. de jure fisci*: vide not. ad eam l. Summa hujus tit. est: sine censu, et reliquis fundum vendi, donari, in dotem dari non posse: hæc onera sequi emptorem, donatarium, maritum, pactiones contrarias illicitas esse inter emptorem et venditorem: non esse inter creditorem et debitorem penitus illicitas: vide scripta heic.

*L. 1. Ex conventione*) Repetitur ex *l. 11. sup. de pact.*

*Ut ipsa tributa*) Fiscus autem ea pro suo jure a patre possessore exigit.

*Agnosceret*) Diversum esse, si inter debitorem et creditorem convenerit, ut debitor, non creditor pignoris tributa agnosceret. Etsi enim fiscus exigat nihilominus possessorem, rata est tamen inter ipsos conventio. Diversitatis caussam vide in not. ad *l. Inter. D. de pactis.*

*Sed et si fundus*) Diversum quoque est, si mulier fundum alteri pigneratum dederit in dotem æstimatum: nam tunc aget hæres mariti, ut fundum mulier liberet ex conventione: si non sit datus æstimatus, non agetur, ut mulier ex pactione censum agnoscat. Hæc duo uno rescripto conjunxerat Alexander: sed Tribonianus partem rescripti, quæ pertinebat ad pactionem tributorum, posuit in hoc tit. l. 1. Alteram, quæ pertinebat ad pactionem, ut uxor debitris solveret usuras, non maritus, posuit in *l. 11. sup. de pact.* quam ex his constat non pugnare cum hac l. 1. vide not. ad eam, et scripta hic.

*Æstimatus*) Quo modo emptio et venditio contrahitur, *l. Plerunque. D. de jure dot.*

*Ex vendito*) Id est, ex empto. Sic contra ex empto, id est, ex vendito, et ex locato, id est ex conducto, et contra. Vide not. ad *l. Jul. §. Si procurator. D. de act. emp.* et scripta hic.

*L. 2. Rei annonariæ* vide *l. 2. C. Th. de contrahen. empt.*

## *De periculo et commodo rei venditæ.* TIT. XLVIII.

*L. 1. Et non absolute*) μονομερῶς.

*L. 2. Ut singulæ amphoræ*) Id est, ad mensuram, quod est contrarium aversioni. Cum aversione venit, perfecta est venditio, cum ad mensuram, cum admensum est, *inf. eodem, l. 2.* et *D. eod. l. Quod sæpe. §. In his. D. de contrah. empt.*

*Et claves emptoribus*) Hæc verba ex abundanti addita sunt, quia ita convenerat, ut recte Accurs. nam et clavibus non traditis periculum pertinet ad emptorem, si modo vinum degustatum sit.

*In gloss. Et claves*) Hæc verba delenda sunt (*ad majorem evidentiam*) et reponendum, *quia ita convenerant.* Et *inf.* eadem gloss. (*ad l. Clavibus, D. de contrahen. empt.*) addenda etiam hæc *l. 1. inf. de crim. expil. hær.*

*L. 3. Dolum*) Hujus l. sententia latior est, quam quæ ad hunc tit. adstringi possit, ejus exemplum aptius est in *l. 9. D. quæ in fraud. credit.*

*L. 4. Sine scriptis*) Nam si placuerit, ut fiat scripto, tum perficitur, cum id completum erit. Et ideo ante completionem instrumenti periculum pertinet ad venditorem: post, ad emptorem.

*L. 5. Amissæ rei periculum*) Id est, peremptio rei, interitus: nam si res adhuc non extet tempore conditionis, emptio nulla est, nec pretium debetur. Sed si deterior facta sit, damnum est emptoris indistincte, quia tempus conditionis retrotrahitur ad tempus contractus, *l. Necessario. D. eod.*

## *De actionibus empti et venditi.* TIT. XLIX.

*L. 1. In rem actio*) Vindicatio. Quia mutatum est dominium re tradita mutandi dominii caussa.

*L. 2. Justo errore*) Error facti excusabit venditorem, *l. 11. sup. de rescind. vendit.*

*Fructus quoque*) Idem est, si servus venierit sine peculio, *l. Quoties. D. de contr. empt.* Quin et dabitur ei vindicatio quoque fructuum, ut et peculii.

*Eodem judicio*) Quia occupati sunt quasi venditi.

*L. 3. Præparatur*) id est, paratur, formatur, non ergo realis, id est, vendicatio. Pacta ultro citroque formant actionem ex empto et vendito.

*L. 5. Curabit*) Conj. *l. 3. sup. quibus caussis restitutio in integ. non est necess.* vide scripta ad *l. 39. §. Fructus. D. de leg. 1.* et hic.

*Cum usuris*) Vide scripta ad *l. 2. sup. de usur.* Subscriptio hæc addenda est ad fin. P. P. iv. Kal. Octob. ipsis iii. et iv. A. A. Coss.

*L. 6. Non facile*) Actio ex vendito interdum rescissoria est, ut et ex empto. Cujus locus est singularis, sed non facile datur, id est, non nisi ex justissima caussa.

*L. 8. Si pater*) Conj. *l. 2. inf. de com. rerum. al.*

*L. 9. Capitatio*) Id est, census, tributum. Græci vertunt συνταξις, id quod præstatur pro colonis, et animalibus, quæ sunt in fundo, quæ

dicitur fruitio annualis, *l. Cum satis. inf. de agr. colis:* sic et capitatio, tit. sine censu vel reliq. fund. Cod. Theod. et Sidon. Apollin. et Majorian.

*In quantum*) Est actio ex empto æstimatoria quanto minoris hic, *l. 9.* Sic contra est ex vendito quanto pluris, *l. Julianus. §. Per contrarium. D. eodem.* Et est rescissoria, et redhibitoria, *l. Ex empto §. Redhibitoriam. D. de act. empt.*

*Cognoverit*) In emptore distinguemus, sciverit nec ne, *l. Imperatores. D. de publican.* Non in venditore. Sed opponitur *l. Si sterilis. §. 1. D. eod.* Sed in specie *l. 9.* dixit minorem capitationem, et ideo venditor tenetur ex dicto. At in *l. Si sterilis,* venditor nihil dixit, at ideo non tenetur, nisi ex scientia.

*L. 11. Pleno jure*) Sic dicitur in *l. Qualiter. D. qui et a quibus manu. lib. non fiunt,* de servo pignori obligato manumisso. At qui non erat pleno jure dominus, præstabat tantum latinum, aut dedititiam.

*Tibi personæ*) Ex empto.

*L. 12. Sic certæ qualitatis*) Ut optimum, que casa gustum non exigimus.

*Quanti interest*) Quod interest non exigitur ad modum pretii, sed statuetur arbitrio judicis, et plerumque egredietur vini pretium, *l. 1. D. eod.*

*L. 13. Fructus*) vide scripta ad *l. 2. C. de usuris.* Sed hoc ita procedit, si vel pars pretii numerata sit, Paulus 2. *Sentent. tit. 17.* Quo casu pro parte et rata pretii fructus pertinent ad emptorem ex die contractus, argumento *l. ult. §. ult. D. de fundo dot.* Si totum solvit, omnes fructus illi debentur. Si nihil solvit, fructus ad eum non pertinent, quia compensantur cum usuris pretii. Idem est cum fundus restituitur rescissa venditione per restitutionem: tunc enim fructus compensantur cum usuris pretii, Paulus 1. *Sent. at. tit. de min.* Idem fit, cum fraus intervenit supra dimidium justi pretii, Harmenop. *lib. 3. Epitom. tit. 3.*

*L. 14. Repromitti*) Nam in hoc contractu exigitur nuda cautio non satisdatio.

*L. 15. Citra pactum*) At si mora facta sit in tradendo tritico, ex mora exigetur amplior frumenti modus. Qui locus est singularis ad docendum, quod sicut in actionem ex vendito veniunt usuræ, ex mora, sic et hæc lex probat dari posse casum, quo veniunt usuræ actione ex empto: idque dum ait, citra pactum.

*L. 16. Post perfectam*) Conjungenda *l. ult. supra, tit. prox.* Vide etiam scripta ad *l. 2. supra, de usuris,* et not. ad *l. 13. sup. eodem.*

*L. ult. actionem competere*) Ex empto, quæ tamen daretur ex caussa evictionis re ablata.

*Interdicto*) Unde vi.

*Seu actione permissæ*) Nam possess. repetimus, vel per actionem vel per interdictum, *l. 1. §. Restituto. D. uti possidetis.*

## *Si quis alteri vel sibi sub alterius nomine, vel aliena pecunia emerit.* TIT. L.

*L. 1. Si pecunia*) Vide not. ad *l. 9. sup. de donat. inter vir. et uxor.* et scripta hic.

*L. 4. Quamvis*) Nam plerique nolunt nomina sua publicari, *pupil. D. de auctor. tut. l. pen. infra, de contr. stipul.* Edicto Just. 7.

*L. 5. In gloss. Cum propria*) Adde ad fin. Nam idem est si aliena amisset pecunia, hic, et in *l. Item veniunt, §. Sicut. D. de petit. hæred.*

*L. 6. Nam si quidem*) Non habes rei vindicationem. Soli enim pupilli, et milites, si ex eorum pecunia res empta sit, a tutore, vel procuratore utilem vindicationem habent. At non si quidem res pecunia dotali empta sit uxori datur utilis vindicatio, nisi in subsidium, *l. Res quæ. D. de jure dot.*

*L. 7. Per eos, qui agitur*) Per procuratorem alias acquiritur dominium, alias possessio, alias utrumque, ut dixi *l. 1. sup. per quas person. nob. acquir.* At per procuratorem actio ex empto nobis non acquiritur, per nuntium aut epistolam acquiritur, *l. eum. inf. eodem.*

*L. ult. Veluti per nuntium*) Et quæratur actio ex empto domino, quia nuntius aut epistola non contrahunt, sed nuntiant dominum contrahere: at procurator cum contrahat domine, non quærit actionem ex empto, cum sit liber homo.

## *De rebus alienis non alienandis, et de prohibita rerum alienatione, vel hypotheca.* TIT. LI.

Idem prorsus continetur in tit. *Instit. quib. alienare licet, vel non.*

*L. 1. Et eorum facti sunt*) Per usucapionem.

*L. 2. Si consensum*) Scienti noceret, et pro consensu haberetur.

*Usucapione*) in Italia: præscriptio in provinciis: vide scripta et not. ad *l. 1. inf. tit. prox.*

*L. 3. Venditrici*) Confer. l. 14. *sup de rei vindic.*

*Poteris experiri*) *L. Seja. D. de evict.*

*L. 6. Nec ex officio*) ut si Cæsarianus ob cessationem tributorum vendat rem alienam.

*L. ult. Lex alienationem inhiberet* ut in rebus minoris, dotali fundo, ecclesiæ. Alienatio est omnis actus, ex quo dominium transfertur. Cic. in Top. At hic alienationis verbum latius patet. Justiniano interdum alienationis verbo solum venditio continetur, *l. 1. inf. de jure emphyt.*

*Sed etiam ususfructus*) Verum nec in his Falcidiæ locus est, *Nov. 119. § ult.*) Vide scripta ad *§. Item l. Filiusfamilias. D. de legat. 1.*

*Vel hypothecam*) Hoc ita, nisi lege, aut constitutione, aut pactione accipiatur strictius, ut in prædiis curialibus donatio non prohibetur, in prædiis ecclesiæ emphyt.

*Qui alienationem interdixit*) vide scripta ad *§. Coheredes. l. Qui Romæ. D. de ver. obligat.* et notata ad *l. Qui fundum. D. de contr. empt.* et scripta ad *l. 4. supra, de condict. ob caussam. dat.*

## *De communium rerum alienatione.* TIT. LII.

*L. 1. Nulla*) Huc pertinet. *l. ult. D. pro dote.* Secus est in specie *l. 22. sup. famil. ercisc.*

*Vel diuturni*) Præscriptio in provinciis: usucapio in Italia, ut recte Fulgos. hic, et in *l. 2. sup. t. prox.*

*Communendi*) Actione familiæ erciscundæ, *l. Inter. §. Si coheredes. D. famil. ercisc.*

*L. Multum interest*) *L. 1. inf. de vend. rerum fisc.* Græci ad banc l. notant ex *l. 2. inf. de quadr. præscript.* Si fiscus rem alienam vendiderit, emptor securus erit. Sed in fiscum dando est actio intra quadriennium. Sed si privatus vendiderit, emptor securus non erit, etiamsi pretium ad fiscum pervenerit.

*L. 3. Falso tibi*) Conj. *l. 8. sup. de act. empti.*

*Non etiam extraneo*) vide not. et scripta ad *l. pen. sup. de contrah. empt.*

*In gloss. Antequam communi dividundo*) Ab his verbis (*sed in fam. ercisc. etiam.*) usque ad fin glossa. dele omnia, et repone hæc, adde *l. 1. D. de jure fisci, l. Bona. D. ad Vellejan.* et tit. *de litigiosis.* Idem est in jud. familiæ ercisc.

## *Rem alienam gerentibus non interdici rerum suarum alienatione.* TIT. LIII.

*L. 1. Cum sua caussa*) Id est, cum caussa pignoris contracti cum pupillo.

*Nam et privato*) Ergo fiscus iis non præfertur, qui tacitam hypothecam habent, multo minus iis, qui expressam, *l. 8. D. qui pot. in pign.* At præfertur chirographariis creditoribus.

## *De pactis inter emptorem et venditorem compositis.* TIT. LIV.

*L. 1. Fides contractus*) Nec videtur pacto mutari dominium, quod nunquam translatum est.

*L. 2. Actio præscriptis*) Olim tantum dabatur actio præscriptis verbis, *l. Si licet. D. de præscript. verb.* Vide notata et scripta ad eam l. Hic ex l. commissoria, et aliis pactis agi potest ex vendito, et præscriptis verbis, *l. Si fundus. D. de leg. commiss.*

*Quæ post oblatam*) Ergo hoc damum casu ex oblatione pretii, id est, ex mora fructus emptor præstabit. Medii fructus compensabuntur cum usuris.

*L. 3. Si non precarium*) Hoc etiam plerumque fit, *l. 13. §. Possessionem. D. de act. empt.* Solet etiam fundo ad diem addicto is ab emptore certa mercede conduci, *l. 11. §. Aristo. D. quod vi aut clam.*

*L. 5. Initio*) vide scripta ad tit. *de act. empt.* sup. et ad *l. 2. sup. de usur.*

*Ab emptore præstari*) Act. ex empto, quoniam pactiones formant actionem ex contractu, *l. Jurisgentium. §. Quinimo. D. de pact.*

*L. 6. Cum te*) Est et condictio ob caussam dat. Vide scripta ad *l. 1. sup. de condict. ob caussam dat.*

*L. 7. Remitti hanc*) Scilicet ut post constitutum diem pecuniam emptori auferre, et venditionem resolvere liceat. Jam enim non dilatoria, sed peremptoria exceptio remitti postulatur. Itaque non obstat *l. 1. supra, de precibus Imper. off.*

*L. ult. Si quis*) Hac l. derogatur *l. penult. D. de pact.* Estque ex 50. decis. vide scripta ad *§. Coheredes. l. Qui Romæ. D. de verb. oblig.*

*Vicium non solum*) Sæpe vicioi interest, aut nullum, aut non probatum vicium habere, *l. 1. §. Si quis alia. D. si quis in fraud. patron. l. Quod sæpe. § ult. D. de contrahen. empto.*

## *Si servus exportandus veneat.* TIT. LV.

Hic tit. et duo seqq. continentur sub tit. *D. si servus export. veneat.*

*L. 2. An domini voluntate*) Sic enim citra voluntatem domini venit, factam servi non privat emptorem dominio: non est etiam actio ex stipulatu, non ex vendito, sed fisco locus fit.

*L. 5. Nec in urbe*) Idem in relegato tradit Callistratus in *l. 19. inf. de interd. et relegat.* vide not. ad fin. ib. et maximo ad *l. 7. §. Constitutum. illo tit.*

*Nec in Italia*) Ita quoque in pœnis teste Svetonio in Claud. cap. 23. Claudius sensit, ut quibus provinciæ interdicuntur a judice, Roma, at Italia tota interdicatur.

*In gloss. Nec in urbe*) Post hæc verba) *dum quia malus*) quæ retinenda sunt, dele seqq. omnia usque ad (*item quia communis*).

## *Si mancipium ita venierit, ne prostituatur.* TIT. LVI.

*L. 1. Præfectus urbi*) Idem dicit. l. 7. hic. Hoc interest inter legem 1. et 2. hic, quod in l. 1. dicta lege, ne prostituatur, venditor sibi excepit manus injectionem, quam si remittat, ancilla fit libera. In l. 2. non excipit manus injectionem, sed addidit, ut prostituta libera fieret.

*Divi Adriani*) Itemque Severi et Antonini, *l. 7. D. qui sine man. ad. lib. perven.*

*Patentiam*) Ex hac quoque caussa pater amittit patriam potestatem, creditor jus pignoris, dominus dominium.

*Ut ne turpi quæstu*) Ex caussa hujus legis facta libera est sine patrono, *l. Sed si hac. lege. D. de in jus voc.*

*L. 2. Mulierem*) In specie hujus l. 2. patronus habet venditorem, *l. Sed si hac. l. D. de in jus voc.*

*Ita venisse*) Sic in *l.* 1. *sup.* Libertatis auctor est Hadrianus. Sic et in hac l. 2. verisimile est eum quoque libertatis auctorem fuisse. Tamen lex *Divus, D. de jure patronat.* laudat Vespasianum. Vide notata ad eam.

*Per officium militare*) id est, per Urbanicianos.

*Apud Tribunal*) Scilicet præfecti urbi, ad cujus offic. pertinet, ne mancipia prostituantur, providere, *l.* 1. *Hoc quoque. D. de offic. præf. urb.*

*Et nisi tabulis*) hinc not. pactionem etiam ex intervallo factam proficere ad libertatem.

*Sine scriptis*) Per nuntium.

## *Si mancipium ita fuerit alienatum, ut manumittatur, vel contra.* TIT. LVII.

*L.* 1. *Quoniam placuit*) Ex sentent. constit. D. Marci. *l. p. n. D. qui sine manumiss. ad lib.*

*Ad donatos*) Non tamen pertinet ad servos a marito uxori donatos, quia hæc donatio dominium non mutat, *l. Quod autem. §. Uxori. D. de donat. inter vir. et uxor.*

*L.* 2. *Ad Aufidium*) hic Aufidius Victorinus fuit præfectus urbi, teste Capitolino in Marco.

*L.* 3. *In semestribus*) Semestria vocat librum constitutionum D. Marci.

*L.* 4. *Si is, qui*) huc pertinet *l.* 38. *§. ult. D. de liber. causa.*

*Libertate donaret*) Non pertinet tamen constit. Marci et Commodi ad servum legatum, ut manumittatur. *l. Si fundum sub condit. §. Stichum. D. de leg.* 1.

*L.* 5. *Officium procuratoris*) Procurator Cæsaris non est competens judex inter privatos, *l. Ex consensu. D. de appell. l.* 1. *supra, de jurisdict. l.* 5. *sup. ubi causæ fiscal.* nisi vicem præsidis sustineat, l. *Ex consensu. l.* 3. *sup. ubi causæ fisc. l.* 2. *inf. de pœn. l. Non valet. inf. ad leg. Falcid. l.* 1. *sup. de pedan. judic.*

*L. ult. Quasi rupta fide*) Pœnalis illa stipulatio superflua est, cum reputet fructus emptoris ex constit. Marci et Commodi.

*Non mutata venditoris*) Opponitur *l. Quæsitum. D. de serv. export.* ubi vide solut. Opponitur etiam *l.* 1. *D. qui sine man. ad lib. perveu.* ubi vide scripta.

## *De Ædilitiis actionibus.* TIT. LVIII.

*Ædilitiis actionibus*) Æstimatoria. et redhibitoria. cum quibus caussis agitur, redhibitoria sit actio ex empto, *l. Ex empto. §. Redhibitionem. D. de act. empti:* sitque etiam æstimatoria ex empto, *l. Sciendum §. ult. D. eodem.* Quorsum ædilitium dantur cum suppetat ex empto? Aut quid inter se illæ differunt, ? præcipua differentia est, quod ædilitiæ videntur esse pœnales, *l.* 23. *§. Si servus. D. eodem.* Nam nisi pareatur arbitrio judicis, crescunt in duplum, *l.* 45. *D. eodem,* pœnam continent, et ob id sunt temporales: empti sunt perpetuæ, *l. Empti. D. de ædil. edict.*

*L.* 1. *Simpliciter*) id est, bona fide.

*Fugitivus abest*) id est, si servus fugit apud emptorem, verum emptor eum reddere, aut de eo cavere debet.

*Non etiam in pretium*) *l. Quæro. in princ. D. eod.* Paulus 2. *Sent. tit.* 17.

*Præstari*) Ignorans non præstat damnum, *l.* 1. *§. Caussa. D. eod.*

*L.* 2. *Quanti minoris*) Æstimatoriam. Et si emptor tempore sit exclusus redhibitoria, competet æstimatoria, *l.* 48. *§.* 2. *D. eod.*

*L.* 4. *Competere*) Ex ea conventione.

*Et si pestibilis*) veteres habent, *si fundus fuerit pestilens*, id est, pestibulus, seu lethiferas habens herbas. Pestibulus videtur vocasse serpentes pestiferas, *l. Etiam. D. eodem.*

*In gloss. Sub conditione*) in fine adde, recte.

*In gloss. Redhibitionem*) Græci vertunt παρασχεῖν, id est, reddere, præstare. Nam emptor debet eum exhibere, aut cavere de eo restituendo.

*L. ult. in gloss. Exhibere*) Dele (id est, probare. et ostendere) et repone, nullo auctore, imo reddere.

*Gloss. In barbaris*) Dele totam, et repone, Barbari sunt barbaræ gentis homines, *l.* 2. *sup. de eunuchis*, et *l. ult. C. Theod. de excus. artif.*

## *De monopoliis, et conventu negotiatorum illicito, vel artificio ergolaborum, necnon balneatorum prohibitis, et pactionibus illicitis.* TIT. LIX.

Veteribus Senatusconsultis vetita jampridem sunt monopolia. Plinius lib. 8. cap. 37. Sveton. in Tiberio, cap. 30. Est autem Monopolium Græca vox, deestque Latina. Sveton. in Tiberio, cap. 71. Monopolium est, ut si quis comparata omni specie eam solus civitati vendat, ut de Johanne Zibo refert Procopius lib. 2. de bello Persico. Utile esse ait Aristot. 1. Polit. cap. 7. civitates, et respublic. exercere monopolia. At privatis id non licet.

*L.* 1. *Pectinum*) Pecten est conchylii genus.

*Echini*) vide Plin. lib. 8. cap. 37.

*§.* 1. *Ergolabi*) hi sunt operum redemptores: dele gloss.

*Ut ne quis*) Idem ab eodem Zenone constitutum est in Nov. περὶ καινοτομιῶν in fin.

*Data licentia*) Idem etiam constitutum est in *l.* 12. *inf. de æd. privat.*

## *De nundinis et mercatibus.* TIT. LX.

Nundinas Græci vocant ἀτελείας, non ferias. Et sane olim nundinarum dies erant nefasti, ut rustici convenirent. Festus. Post lex Hortensia voluit esse fastos, Macrob. lib. 1. cap. 6. Constitutio hæc restituit jus antiquum.

*L.* 1. *Qui exercendorum*) Quod *l.* 1. *infra, de veteran.* dat veteranis, id hæc lex dat omnibus.

*Locorum*) Quo nomine olim exigebatur siliquæ quædam. Cassiod. libr. 4. var.

*Venalitiis*) Venales, seu venalitii sunt servi, qui separantur a merce, *l. Merces. de verb. sign. l.* 1. *D. de ædilit. edicto.*

*Sub prætextu*) Sic in *l. ult. sup. de commerc.* et *l.* 1. et 3. *sup. ne fiscus, vel respubl.*

## *De vectigalibus, et commissis.* TIT. LXI.

In hoc tit. vectigalia proprie dicuntur ea, quæ mercatores, et venalitii fisco, vel reipub. inferunt pro subvectione mercium, *l.* 6. et 7. *inf. eod. l.* 23. *Cod. Theod. de naricul.* ut portoria, et quæ Justinianus in edicto de Alexandr. vocat ἐξαγώγια: vectigalium. Strabo libr. ult. facit duo genera: εἰσαγώγικα mercium, quæ importantur, et ἐξαγωγικὰ quæ exportantur.

*L.* 1. *Neque commissum*) Ergo in caussa commissi adversus fiscum quinquennii præscriptio datur. At in caussa vacantium bonorum quadriennii. Ceterum exceptis his caussis, in quibus minora tempora custodiri specialiter constitutum est, in quibus caussis nuntiatio fit ad fiscum. 20. annorum præscriptio servatur, *l.* 1. *§. Divus. D. de jure fisci.* Vide cap. vigesimum quartum, de præscriptionibus.

*Peti potest*) Item nec si servus commissus sine bona fide manumissus sit ante litem, *l.* 1. *sup. eod.*

*L.* 3. *Omnibus militibus*) Idem est datum pupillis, si modo solvant intra 30. dies, *l. Imp. de public.* in. Ex caussa etiam minoribus, *l. Si ex caussa. §. ult. D. de min.*

*Ob omissas professiones*) At alii non professi incidunt in commissum, seu κλεπτοτελώνημα.

*L.* 4. *Triennii fine*) Vide cap. 22. de præscript. Olim locabantur in quinquennium a Censoribus. Varro quarto de lingua latina, *l.* 4. *§. Cum quinquennium. D. de jure fisci.*

*L.* 5. *Quas ad usum*) Unde in veteri inscript. Rom. *quicquid usuarium invehitur, ansarium non debet.* Ansarium et Foveniculsrium sunt impositiones urbis Romæ.

*Stationariis*) Stationarios hic, et in *l.* 6. *inf. de dignit.* Græci interpretantur τελώνας. Verius tamen est esse apparitores, seu milites, quorum interventu publicani exigunt vectigalia.

*In gloss. Proprium*) Ad fin. adde. Sed opponitur *l. ult. §. Quoties. §. Vicus. D. de public.* vide notata ad eam.

*L.* 6. *Imperatores Valens et Valentinianus*) Leg. Imp. Valentinian. et Valens.

*Omnium*) Principium hujus l. sumptum est ex *l.* 3. *Cod. Theod. de immunitat. concess. l. pen.* et *ult. inf. eod. l.* 3. *sup. de compensat.*

*§. ult. Si quis*) Finis hujus l. sumptus est ex *l.* 24. *C. Theod. de naricul.*

*L.* 7. *Octavas*) Mercium illatarum: sic in *l.* 1. *sup. de eunuchis,* et *l.* 7. *infra, hoc.* vide scripta ad tit. supra de eunuch.

*In gloss. Octavas*) adde in fin. Et *l.* 8. *inf. eod.* et *l.* 7. *inf. de locat.*

*L.* 9. *Arabarchiæ*) Leg. Alabarchiæ, ut et apud Cic. 2. ad Attic. et Juvenal. Sat. 1. legitur in edicto Just. 11. Sic Josephus lib. 18. et 20. meminit Alexandri Alabarchæ. Vectigal Alabarchiæ est, quod præstatur pro traductione pecorum, vel aliarum rerum. ἀλάβα est atramentum, quo scribimus. Phavorinus, et qui præest vectigalibus, dicitur Alabarches. Sic Cicer. vocat Antonium Alabarchem, quod in Ægypto vectigalia exegisset, non quod partem Arabiæ occupasset, ut male Alciatus.

*Augustanicum*) Leg. Augustanicam, vel Augustamnicam, ut et inscript. *l.* 34. *C. Theod. de decur.*

*Egyptum*) Ægypti diœcesis habet sex provincias. Lybiam superiorem, inferiorem, Thebaidem, Arcadiam, Ægyptum, et Augustamnicam.

*Prohibitione*) Leg. perbitione, id est, sine vectigali Alabarchiæ.

*L.* 10. *Civitates*) ut fiscus, sic et civitas vectigalia habet quæ dicuntur εἰσαγωγικά, et ἐξαγωγικά, id est, pro mercibus invehendis, et evehendis dantur: vide scripta ad *l.* 3. *Cod. de compensat.* Habent et privatum patrimonium principis vectigalia, *l. ultim. inf. eodem.*

*L.* 11. *Mancipum*) Mancipes dicuntur publicani, quod sublata manu indicarent se esse auctores emptionis. Sic inf. mancipibus, id est publicanis.

*Sal'es emerit*) vide scripta ad *tit. sup. quæ res export. non deb.*

*L.* 12. *Largitionalium titulorum*) Sacri thesauri, sacri ærarii, quod est proprie fiscus, ideoque rescriptum est ad comitem sacrarum largitionum.

*L. ult. Sacrum patrimonium*) huc pertinet l. 18. *C. Theod. de operis publ. l.* 10. *sup. eodem, l.* 3. *inf. de div. præd. urb.*

*§. ult. Ut etiam locandi*) Censores olim locabant vectigalia, inde lex censoria, id est, locationis, quam censor dixit locando publica, *l. In leg. D. de verb. sig.* Cic. provin. sub hasta, *l.* 4. *sup. eod.*

## *Vectigalia nova institui non posse.* TIT. LXII.

Nova vectigalia instituens tenetur l. Julia de ambitu, *l.* 1. *D. ad l. Jul. de amb. l. ult. D. de publican.*

*L.* 3. *Restitui jubebit*) In duplum ex edicto de publicanis.

*L. ult. Felicem præfectum prætorio*) Vide num mendosa sit inscriptio, et pro præfect. prætorio, legendum sit præsidi: movet quod ait, gravitati tuæ, quod dici solet de præside, aut procuratore Cæsaris: et vero sufficit præsentia præsidis provinciæ. Itaque Græci hæc verba, *conspectibus autem tuis,* sic vertunt ἐπ' ὄψει ἄρχοντος.

## *De Commerciis, et mercatoribus.* TIT. LXIII.

*L.* 1. *Imp. Valens et Valent.*) Inverte sic. Impp. Valent. et Valens, secundo, etc.

*Negotiatores*) Est de lustralis auri collatione, ut docet *l.* 5. *Cod. Theod. de lustralis auri coll.* Hæc fiebat quarto quoque anno, id est, singulo lustro, estque onus negotiatorum, et ob id a Lampridio in Alexandro dicitur aurum negotiatorium. Dicitur etiam χρυσάργυρον a Zonara, et Evagrio in Anastasio, qui id sustulit. Ejus duæ ll. desiderantur in *tit. inf. de lustr. auri collat.*

*Ad domum nostram*) Constituit, ut mercatores, qui pertinent ad sacram domum, aut potentiorum, etiam hanc collationem agnoscant. Idem etiam constitutum erat supra *de Ep. et cod.* sed eam transformavit Tribonianus: vide not. ad eam.

*Homines*) De his vide scripta ad *l.* 1. *inf. de jure emphyt.* et not. ad *pr. Feud.*

§ 1. *Aurum pro mancipiis*) Sed solvere debet in argento, aut ære.

*Ad Barbaricum*) id est, ad Barbarorum solum, ut Persarum.

*L.* 3. *Nobiliores*) Item nec milites, *l.* 1. *inf. neg. ne mil.* vide notata ad eam.

*L.* 4. *Anthemio præfecto*) hic eo tempore, quo Theod. fœdus percussit cum Persis, apud Artaxatam civitatem Armeniæ Rempubl. gerebat teste Socrate, l. 7. in princip.

*L.* 5. *Cessante*) Conjunge *l.* 4. *sup. de SS. Eccles.*

*D. L.* XIII. *Collegiatorum*) in d. l. præscribitur decanorum numerus, hic collegiatorum, qui etiam συστατικοί dicuntur. Hi sunt, ut est in antiqua descriptione Constantin. qui ex diversis corporibus ordinati solent incendiorum casibus subvenire, et ideo Symmachus in epistolis ait: per hos fortuita arcentur incendia.

*Ex eodem, quo illi*) Sic *l.* 1. *sup. de colleg.* ait, eos eligi debere primatum cujusque corporis judicio. Hi erant immunes, et erant mercatores, ut ait interpretatio Græca statuti collegia mercaturæ caussa.

*L. ult. Comite commerciorum*) De quo vide not. et scripta ad *l.* 2. *sup. quæ res emi non possunt.*

## *De rerum permutatione, et præscriptis verbis.* TIT. LXIV.

*De præscriptis verbis*) Quæ datur ex rerum permutatione. Post tractatum de empt. et vend. ideo datur hic tit. quia permutatio est similis emptioni, *l.* 2. *inf. eod.* ut et locatio, *l.* 2. *D. loc.* Sic et emphyteusis est utrique proxima, §. *Adeo. Instit. de l. c.* Est vero etiam de act. præscript. verb. non de omni, sed de ea, quæ datur ex rerum permutatione tantum.

*L.* 1. *Si cum*) hoc negotium emptioni proximius est, quam ullum aliud genus, quia rem venalem habui, et quia rem pro pretio accepi, et ideo id agi videri, non ut agatur condict. sed ut agatur de evict. tantum.

*Ad exemplum ex empto*) id est, in factum præscriptis verbis: nam præscript. verb. actiones omnes sunt ad exemplum, alias actionis ex empto, alias locati, alias mandati, alias commodati.

*Restitui postulabis*) aut vero ages præscriptis verbis.

*L.* 3. *Ex placito*) vide scripta ad *l.* 16. *sup. de fide instrum.* et not. ad *l.* 1. *D. eod.* et scripta hic.

*Actionem competere*) at emptio ex nudo consensu initium obligationi præbet, quia hic contractus legitimo nomine signatus est: permutatio, ex rei demum traditione, quia legitimum nomen non est, *l.* 1. §. *Item. D. eod.*

*In gloss. Subjecta*) ad hæc verba (scilicet do ut des, sub quo est permutatio) male hac de re Accursius, ut et ad *l. prox. præced.* Imo permutatio est contractus innominatus idem cum do, ut des, l. 5. § 1. *Et si quid. D. de præscript. verb.*

*L.* 5. *Conditionis ratione*) Leg. ut Haloander, *condictionis ratione.* Nam et condictio a Græcis dicitur. λόγος κονδικτίκιος. Sic dicitur exceptionis ratione in l. *Hæreditas. D. de pet. hæred.* vide not. ad eam. et scripta hic.

*L.* 6. *Rebus fieri non posse*) at permutatio fit rebus.

*Pridem placuit*) nam olim hac de re fuit controversia inter Proculianos et Sabinianos, l. 1. *D. de contr. empt.*

*Caussa non secuta*) hoc, si malis datum repetere, quam actione præscript. verbis consequi id quod interest.

*L. ult. Ea lege*) vide scripta ad *l.* 16. *sup. de fide instrum.*

## *De locato et conducto.* TIT. LXV.

Cur hic tit. hoc loco situs sit, vide scripta et not. ad pr. *tit. prox. præced. supra.*

*L.* 1. *Periculum vis majoris*) Casus fortuitus est qui prævideri, præcaveri, cui resisti non potuit. Furtum non est casus fortuitus, ut nec effractura.

*Præstare non cogitur*) Idem servatur in deposito interveniente mercede.

*L.* 2. *Cum usuris*) Adde etiam in actione ex locato venire usuras ex mora: nam merces petitur alias act. ex locato, alias ex conducto, ut et usus rei, sive res. Sed in eam venit id quod interest, non usura.

*L.* 3. *Æde*) Non possunt ab contractu discedere, nisi re integra. Res autem videtur integra intra annum, *l. pen. inf.* quæ Græca est, et deest: vide scripta ad fin. hujus tit.

*Si pensionem*) Ergo si non inferat pensiones, conductor potest expelli, *l.* 10. §. *ult. D. de publ.* Hoc ita nisi malit locator usuras accipere. Sed usuræ currunt statim ex mora. Jus ejiciendi est demum post biennium, *l. Quæro.* §. *Inter. l. Cum domini. D. eodem.* Emphyteuticarius expectat triennium.

*Corrigere*) Id est, reficere, Græci ἐπισκευάζειν. Sed refectione perfecta rursus in ea habitabit, l. *Si duo.* §. *Cum inquilinus. D. uti possidet.*

*Versata es*) Hac de re est epistola Symmachi, quæ confirmat Accursii sententiam.

*In gloss. Versata es*) Adde ad hæc verba (*nos contra*) conductorem male utentem re conducta, non solum expelli posse, sed et ratione damni domino teneri docet epist. Symmachi, ut hic recte Accurs. et inf. ad hæc verba ejusdem glossæ. (Tu dic primo servari) recte. Olim Kal. Juliæ erant solemnes solvendis pensionibus, *l. Qui balneum, D. qui potior in pign.* aut Kal. Martiæ, *l. Defuncta, D. de usufr.* Macrobius lib. 1. cap. 16.

*L.* 4. *Custodes exhibere*) Exhibere puniendos, aut torquendos, *l. Dominus, D. eodem.* Exhibentur autem apud præfectum vigilum, *l.* 3. §. *Effracturæ. D. de offic. præfect. vigil.* aut apud præfectum urbi. Nam ille Erucius Clarus, cujus meminit *d.* §. *Effracturæ*, præfectus urbi fuit teste Gellio lib. 13. cap. 16. Cum enim res est gravior, a præfecto vigilum remittuntur ad præfectum urbi, *d. l.* 3. §. 1. *l. ult. D. de offic. præfect. vigil.*

§. 1. *Qui si majorem*) Vide scripta ad *l.* 1. *D. de jurisdict.* Hinc collige, præsidem majorem non habere animadversionem: non quilibet præses habuit merum imperium *l.* 2. *D. de off. rect. provinc.* Sic ex *l. Si quid eit. de offic. procons.* colligitur, legatum proconsulis non habere majorem animadversionem.

*Ulpianum præfectum prætorio*) Lampridius in Alexandro scribit, alios dicere Ulpianum fuisse præfectum prætorio sub Alexandro, alios sub Hæliogabalo. Sed hic locus aperte docet, eum sub Alexandro præfectum prætorio fuisse. Dicitur et sub eodem præfectus annonæ, *l.* 4. *Inf. de contrah. et commit. stipulat.* et amicus, ut in l. *Divi. D. de jur. patron.* Jurisconsulti multi amici Impp. dicuntur.

*L.* 5. *Ea quæ voluntate*) Hic ponitur differentia inter colonum, et inquilinum, quæ etiam probatur in *l.* 3. et *ult. inf. in quib. caussis pignus tacite*, l. 4. et 7. *illo tit. l.* 4. *D. de pact.* Differentiæ ratio alia non est, quoniam in locatione prædii rustici ibi nata tantum olim legari solebant, *l. Si servus.* §. *Locaci, D. de fur.* Hic non exigitur expressa conventio. Sed dicendum voluntatis ut scientiæ nomine conventionem specialem adsignificari, ut et in *l. Pomponius. D. in quibus caussis pign.* Porro non tantum generali pacto, ut si convenerit, ut invecta et illata pignori essent, res coloni pignoris jure tenentur, sed etiam speciali. Quo pacto etiam ea, quæ inducta non sunt tenentur, *l. Si non inducta. inf. in quibus caussis pign.* §. *Interdictum, Instit. de interdict.*

*L.* 6. *Nemo*) Idem potest is, qui rem accipit in ἀντίχρησιν: vide scripta ad *l.* 14. *supra, de usur.*

*Alii locare*) Et hoc dicitur ablocare.

*L.* 7. *Vectigal octavarum.*) Sic in *l.* 5. *sup. de eunuch.* et l. 7. *sup. de vectig.* Svetonius in Caligula: vide scripta ad tit. supra, *de eunuch.*

*In quinquennium*) hodie fit in triennium,

*In gloss. Detineretur*) Ante hæc verba (*sed contra in eo tit.*) interserе hæc: adde ex *d. l. Colem*, si maximos antea fructus ex ea conductione percepit.

*L.* 8. *Ut mos regionis postulabat*) Legendum sine parenthesi, aut mos regionis, atque ita recte legit Harmen. lib. 5. Epit. ut sit sensus: si conventione non est expressum, vel si mos regionis non postulabat: alioquin hæc lex 8. probaret ea quæ sunt moris, non venire in judicium bonæ fidei, contra *l. Quod. si nolit.* §. *Quia. D. de ædil. edic.* alias lex diceret, consuetudinem solam regionis non sufficere. Male, ut docet *l.* 19. *hic.*

*L.* 9. *Emptorem*) idem est in legatario, *l. Nihil. proponitur. de legat.* 1. idem in fructuario, *l. Arboris. de usufr.*

*Nisi ea lege*) Item nisi fiscus vendiderit, *l. ult. D. de jure fisci.*

*In gloss. Colono: item non sic in eo*) Id est, in emphyteuticario. Addit recte Bart. hic, locatorem, qui habet jus specialis hypothecæ, hic non repelli, quoniam vindicationem quoque habet jure hypothecæ, ut inf. eadem l. glos. (*Id in quolibet singulari successore*) ut legatario, et fructuario.

*L.* 10. *Viam* §. *ult. Instit. eod.* Opponitur lex, *Si dominus. D. de usufr.* vide not. ad eam.

*L.* 11. *Invitos conductores*) Excipe publicanos, licet hic mos sit inhumanus.

*L.* 13. *Convenire li quem velit*) At reis hodie ex *Novell.* 99. datur beneficium divisionis, si omnes sunt solvendo, *l. Cum apparet. D. eod.*

*L.* 14. *Si hi qui*) Idem dicitur, quod in *l. Ex conducto.* §. *Item cum. D. eod.*

*Redemerant*) Id est, conduxerant.

*L.* 16. *Renovare videtur*) Non tamen iisdem fidejussoribus.

*L.* 17. *Sine mora*) Statim, non exspectato biennio, ut in retentione invectorum in ædes, *l. Cum domini. D. eodem.*

*L.* 18. *Locustarum pernicie*) Plin. lib. 11. cap. 19. perniciem, seu edacitatem locustarum vocat Dei iram.

*L.* 19. *Fides contractus*) Fides contractus consistit in eo, quod actum est, aut quod mos regionis est.

*L.* 20. *Existimans alienam*) Si sciens rem suam esse ita sibi præjudicat, si animum alienandi habuerat, *l. Quædam mulier. D. de rei vindicat.*

*In gloss. Existimans*) Dele prima verba (*Item si sciens*).

*L.* 21. *Si olei*) hæc lex probat, locationem contrahi, non tantum certo pecuniæ numero, sed et earum rerum, quæ pondere, numero, et mensura constant, certo pondere, et mensura: primum, quia vocat locationem: deinde quia vocat hunc contractum bonæ fidei.

Esse vero locationem constat: nam do, ut facias, non est bonæ fidei, *l. 5. §. At cum do. D. de præscr. verbis.*

*Locasti*) id est, fundum locasti ea pactione, ut quotannis inferretur certum pondus olei.

*Propter hoc solum*) Idem etiam in emptione, nisi facta sit in diem addictio.

*L. 21. Nemo enim*) Ad hæc pertinet *l. 5. inf. de acquir. poss.* hic autem secunda interpretatio Accursii verissima est, quoniam dominus ignorans conduxit, atque ea re cœpit, pro alieno possidere, nec ante pro suo possidere incœpit, quam in quæstione proprietatis superior evaserit: at in quæstione possessionis vincetur, quia rem pro alieno possidet, quam sibi solus mutare non potest, *l. Non solum. §. Quod vulgo. D. de usucapione.*

*L. 25. Si quis*) huic l. male opponitur *l. Litib. infra, de agricol. et censitis.* Nam ea non loquitur de conductore, sed de colono conditionali. Hic si litigat de proprietate fundi lite pendente, fruitur fundo præstita cautione. Nam est perpetuarius. Cæterum ut locatori restituatur possessio, consequetur actione ex locato, quam non repellit vindicatio, sed restituta possessione quæretur de domino.

*In gloss. restituere*) a princ. dele eam gloss. usque ad hæc verba (*vel etiam ex locato.*)

*L. 27. Si tibi*) hanc l. Græci sic in summam redigunt: si datum colonis promutuum, dominus agri stipulanti conductori promiserit redditurum se, tenetur.

*Pro colonis*) Coloni hic accipiendi non sunt pro conductoribus, sed pro agricolis conditionalibus. Sicut enim in eodem fundo potest esse Emphyteuticarius, et coloni conditionales, *l. 1. inf. de man. et col. patrim. fun.* Ita etiam est plerunque fundi dominus, est conductor fundi, sunt et coloni terræ addicti.

*Conducti*) Ab alio scilicet.

*Prorogasti*) Græci vertunt προχρείαν.

*§. ult. Placiti fine*) id est, si usque ad pactum stetit, *l. Si divisionem. sup. famil. ercisc.* id est, si non sit nisi pactum: nam si fuerit stipulatio, ex stipulatu, si constituendi animus, de constituto est actio.

*Ex nudo pacto*) Quid sit pactum nudum, notavi, *D. de pact. l. Jurisgentium. §. Sed cum nulla:* vide scripta ad *l. 8. D. de præscript. verb.*

*In gloss. Prorogasti*) Dele hæc verba (*id est, ante tempus solvisti, scilicet creditoribus eorum*) et repone, id est, in antecessum dedisti, ut fructus ab illis perciperes.

*L. 28. et custodiam*) Custodiæ verb. indicant etiam leviss. culpam venire, his, et *l. 1. §. Sed et custodiam. D. de peric. et comm. rei vend. l. Si merces. §. pen. D. hoc tit.*

*L. 30. Sumpta est Nov. Theod. ne curialis*, ut et *l. Non dubium. sup. de ll.* quam conjunge cum hac. Subscriptionem hanc adde. D. XVIII. Id. April. C. P. Theod. A. XVII. et Festo Conss.

*Curialis*) Decuriatis est, *l. 2. §. 1. de administr. rerum ad civit. pertinent. l. Spurii. de decur. l. 29. C. Theod. eod. l. 1. infr. quibus ad conduct. præd. fisc.*

*Nec fidejussor*) Sic clericus, qui prohibetur conducere, prohibetur pro alio fidejubere *Novell. 120. can. Clem. 20.*

*L. 31. Milites*) Conjunge *l. Milites. inf. de re militari.*

*Ab omni bellorum*) idem cautum est de fabricensibus, *l. ult. inf. de fabr. qui sunt quasi milites.*

*L. 35. Conductores*) hæc l. pendet ex *l. pen. inf. unde vi.* Ex qua ad hanc est addenda subscriptio. D. V. Kal. April C. P. Theodorico et Venantio Conss. ante l. ult. deest. Græca constitutio, cujus sententia hæc est, sumpta ex libro, cui titulus est μικρὸν κατὰ στοιχεῖον. Constitutio permittit et locatori et conductori intra annum solvere locationem in Italia, et in provinciis, nec incidere in pœnam ex transgressione, nisi initio contractus ab ea recesserint, vel aliud convenerit.

*L. ult. milites autem*) numeri sunt militum, optiones fœderatorum, scholæ Scholarium. Vide cap. 17. tit. de præscript.

*Undecim de notissimis scholis*) Scholas decem refert Marianus in notitia Rom. Imp. Scutariorum primam, secundam, tertiam, agentium in reb. 4. Armaturarum seniorum quintam, armaturarum juniorum 6. Gentilium seniorum 7. Gentilium Juniorum 8. Scutariorum sagittariorum 9. Scutariorum Clibanariorum 10. fuit et undecima Fabricentium.

## *De jure emphyteutico* TIT. LXVI.

Vide not. ad princ. *tit. supra, de rerum permut.* Vectigalis ager idem est, quod Emphyteuticarius, vide scripta hic, et not. ad *Rub. D. si ager. vectigal. id est, Emphyt.* Opponitur *l. Etiam. inf. de prædiis minorum.* Vide notat. ad eam. Vectigales fundi alii suscipiuntur jure privato, alii jure Emphyteuticario, alii jure perpetuo. Quamvis autem etiam privatorum prædia hodie dentur in Emphyteusin, tamen in toto jure vectigales dicuntur sola prædia civitatum, quod ea sola in Emphyteusin darentur. Vide locos in *l. 1. D. si ager vectigal.* Conductio temporaria quid differat ab Emphyteusi temporaria, vide notat. ad *l. 3. D. si ager vectig.* Emphyteusis maxime contrahitur, ut res fiat melior ab emphyteuticario, et possideat jure dominii sub præstatione canonis. Hæc est vera definitio, quod et ratio nominis indicat, quo aperte significatur omne genus meliorationis. Nam et domus dantur in emphyteusin. Quid distet superficiarius ab emphyteuticario: vide not. ad *Rub. D. de superficiebus.* Libellarium contractum recte quidam vocant emphyteuticum, sed novum. *Nov. Leonis* 13 est igitur libellarius contractus nova forma emphyteuseos. Quid hic differat ab emphyteusi, docebit ejus definitio, quam vide in scriptis ad *d. l. 1. hic*, vide et not. ad *tit. 1. Feudorum.* Emphyteusis quoque hoc differt a precario, quod in illo meliorationum nulla promissio sit, ut in emphyteusi: dominium, vel quasi dominium non transfertur in accipientem, sed ususfructus tantum: pensio annua non præstatur semper: vide scripta ad leg. 1. hic.

*L. 1. Conductionis*) Potest tamen defendi, emphyteusin genus quoddam proprium esse locationis conductionis, quo quasi dominium transferatur in accipientem, sicut in *l. In operem. D. loc.* est locatio, licet dominium mutetur: et sic sæpe in D. emphyteusis dicitur locatio.

*Alienationis*) id est, venditionis, quod quidam putabant, quasi prædium in emphyteusin videatur emi, ut pretii loco sit vectigal in *§. Adeo. Inst. de locat.* hoc verbum Just. vertit venditionem: vide not. ad eum §. et scripta ad *tit. sup. de rebus alienis non alienand.*

*Definitionem*) Et idem Græci ad *l. Ex hoc jure. D. de just. et jure*, dum l. ait quasdam obligationes esse juris civilis, exemplum ponunt in act. ex stipulatione Aquiliana, et emphyteusi. Hunc contractum Zeno fecit proprium, ut Justin. donationem propter nuptias. Nec obstat, quod scribitur de Bizantiis, qui fertilia prædia ad tempus, sterilia in perpetuum vendebant; nam etsi hoc genere negotii usi sunt, numquam tamen habuere pro speciali contractu.

*Pactorum non fuerint*) *L. 8. sup. de loc. Quod fatalitate.*

Vis ergo major; ut grando, procellæ, devastatio hostium pertinet ad emphyteuticarium: secus est in locatore. Verum ante hanc constit. idem videtur fuisse in emphyteuta, quod in conductore, *l. 15. §. Papinian. D. loc.*

*§. ult. Sin vero*) ut fiscus relevat tributis prædia ob sterilitatem, *l. Forum. D. de censibus, l. 2. inf. de alluvion.*

*In gloss. Scriptura*) Dele a pr. usque ad hæc verba: (*vel non prohibet*) et repone ad fin. gloss. ante additionem, Recte. Quod ex eo confirmatur, quod amissio instrumenti emphyteutici non nocet ergo nec omissio. At in libellario contractu necessaria est scriptura, de quo vide scripta hic.

*L. 2. Si solitam pensionem*) Quia fiscus tributa exigit tam a domino, quam ab emphyteute.

*§. 1. Sin autem*) Idem est in emphyteuta civitatis.

*Per totum triennium*) ideo exspectatur triennium, quia quasi dominus est, imo moribus nostris non aufertur, nisi ex condemnatione. Vide scripta ad *l. 3. sup. tit. prox.* At locator, et emphyteuta ecclesiasticus post biennii cessationem expellitur, *Nov. 120.*

*Repellere*) Sic contra, si dominus per triennium moram faciat in accipiendo canone, hoc cedit lucro emphyteuticarii. Et in hanc rem Eustatius in lib. de temporibus citat *l. 32. sup. de episc. audiend.* quæ deest in eo tit. Et vero sola oblatio emphyteuticarium liberat a præstatione canonis præteriti, si hoc dominus malit, *Nov. 120. arg. l. 1. de suscept. l. 4. inf. de col. fund. patrim.* At a periculo deject. non sola oblatio non liberat, nisi pecuniam deposuerit, et obsignaverit.

*Meliorationis*) Nam in hac stipulatione pœnæ hic casus semper videtur exceptus, *l. Quæro. §. Inter. D. locat.*

*Vel eorum, qui emponemata.* Pro *Vel.* lege, *id est.* At pro emphyteomata, plane legendum ἐμπονήματα et βελτιώσεις.

*Pœna opponenda*) ut stipulatio pœnæ non tollit stipulationem sortis, sic nec commissi Emphyteuticarius fisci ob canonem non solutum non incidit in commissum, *l. 1. infr. de suscep.*

*Voluerit*) *Nov. 120.*

*Repellendo*) Emphyteuticarius moram facit in rem.

*Anteriori lege*) Intelligit *l. Magnam. inf. de contrah. stipul.* quæ est edita eodem anno, quo hæc, sed illa mense Aprili, hæc Septembri. Adde hanc subscript. D. XV. Kal. Octob. Chalced. Decio V. C. III. Cons.

*In gloss. repellere*) Ante hæc verba (*si tamen inter esse*) pone, idem in *l. pen. sup. de loc.* Et infra dele hæc omnia (*Respon. non argumento, D. de leg. com. l. Post. diem*) Et repone, imo posse eum dejici, aperte ait *Nov. 120.* Nec obstat *d. l. Post diem.* Nam ideo venditor petito pretio non aget l. commissoria, quia secum ipse pugnat. Nam dum agit ex venditione, ratam facit, dum lege commiss. irritam. At hic secum nihil pugnat, et infra ibi (*Respon. Emphyteuta*) adde *l. 12. D. de probat. l. ult. inf. de solut.* Et paulo post ibi (*vel quod lecbus continens, etc.*) adde: Idem in consuetud. Borbon. tit. 28. et ibi (*ut infra. de operibus pub.*) legend. argumento inf. etc. Et inf. dele hæc omnia (*videtur quod non, quam etc.*) eousque (*tu dic contra*) ad finem ejusdem gloss. adde hæc: his addo, an abutens emphyteutico prædio expelli possit? Dic posse, *Nov. 120. l. 8. sup. de loc.*

*In gloss. Cautum est*) Post citat. l. magnam, adde, recte. Ibidem dele hæc omnia (*Fallit tamen in casu si* (eousque (*vel ibi non*) et adde his verbis. Operæ officiales non debentur in diem, sed tunc incipiunt deberi, cum peti cœperint, ut recte secundo loco Accurs.

*In gloss. Et secundum legem*) Dele hæc (*Ex clausula quanti, D. ex quibus causis major. l. 1. in fin.*) Et repone, dabitur quidem restitutio, non vi illius clausulæ, sed ex caussa ob justum errorem *l. 2. D. de restitut. in integ. §. Si quis agens. Institut. de action.*

*L. ult. Cum*) vide scripta ad *§. Cohæredes. l. Qui Romæ. D. de verb. oblig.*

*Alienare*) Alienare hic accipitur stricte pro vendere, ut et in *§. Adeo. Instit. de locat. l. 1. sup. eodem.* Nam in *d. § Adeo*, est vendere, pro verbo alienationis, quod est in *d. l. 1. sup.*

*Consensu domini*) Domini principalis, quem Græci vocant πρωτότυπον. Doctores directum dominum.

*Hæc Comparare*) habet dominus jus προτιμήσεως in emphyteusi in Feudo jus retractus.

*§. Sin autem duorum*) vide c. 13. de præscript.

*Magistrum census*) apud eum fiebant actorum et contractuum publicationes et insinuationes. Is erat in urbe tantum, et postea vocatus est γενικός, *Nov. Novell. Leon.* 44.

*In gloss. Alias vendere*) Dele hæc *Ita quod non, quia de alienatione hic fit mentio*) et repone post citationem legum in contrariam sententiam. Nam si donationem prohibeas nisi consentiente domino, in totum prohibeas, quia dominus sibi potius volet donare, quam alteri, atque ita donationi nunquam consentiet. Poteris et permutare inconsulto domino, quia non poteat dominus eandem rem offerre, pro qua emphyteuticarius jus suum dat: sed poteat dominus idem pretium offerre, et ideo vendere non potest inconsulto domino. Potest etiam ei servitutem, et usumfructum imponere, *l.* 1. §. 1. *D. quibus modis ususfruct. amitt.*

## AD LIBRUM V

### *De sponsalibus, et arris sponsalitiis, et proxeneticis.* TIT. I.

Vide not. ad initium *tit. D. eod.* et scripta ad *l.* 2. *C. de inutil. stipul.*

*Arris*) Arra est, quod prærogatur, ut reliqua ex fide conventionis sequantur.

*Proxeneticis*) De iis est in *l. ult.* §. *eod.* hi sunt, quibus parentes mandant, ut quærant filiabus suis maritos, *l. Generali. D. de ritu nupt.* hi dicuntur interpretes in *l.* 1. *Cod. Theod. de nupt.* et Græce ἑρμηνευταί, et eis datum salarium ἑρμηνευτικόν, *l. ult. D. de proxenet.* Fuit de modo eorum Græca constitutio, quæ desideratur in hoc tit. Ejus tamen summa exstat apud Harmenop. lib. 4. epitom. in hunc sensum, ut illi interpretes nuptiarum non petant ἑρμηνευτικόν ob eam rem, nisi nominatim de eo convenerit. Itemque ut non conveniri possit de ἑρμηνευτικῷ ultra vicesimam partem dotis, aut donat. propter nupt.

*L.* 2. *Intra biennium*) vide cap. 21. de præscript.

*Exsequi nuptias*) ut in *l. Saepe. D. de sponsalib.*

*L.* 3. *Arris*) vide scripta ad *l. Decimam sextam sup. de fide instrum.*

*L.* 5. *Mulier*) vide scripta ad *d. l.* 16.

*Usque ad duplum*) Olim fuit pœna quadrupli, *l.* 10. *Cod. Theod. si rector provin. l.* 1. *C. Theod. si nupt. ex rescripto petant. l.* 6. *C. Theod. de sponsal. et ante nupt. et donat.*

*In simplum*) idem servatur in specie *l.* 38. *D. de ritu nupt.*

§. *Hoc illud*) hic §. usque ad illa (*Quadrupli videlicet pœna*) scilicet repetita sunt ad verbum ex *l. Si leg. sup. de episcop. audient.* unde ad hanc l. addenda subscriptio.

§. *ult. Si cautio pœnam*) tamen ex Nov. Leonis philosophi 18. præter arras pœna addi potest.

*In gloss. Est omnino*) adde ad fin. sponsa nunquam dat arras: semper sponsus, quod male tenuit Accursius. Sed si culpa sponsæ dissolventur sponsalia, tunc ipsa olim arrarum acceptarum nomine tenebatur in quadruplum, *l.* 10. *C. Theod. si rector provinc. vel ad eum pertinent. sponsal. l.* 1. *C. Theod. si nuptiæ ex rescript. pet. l.* 6. *C. Theod. de sponsal.* Hodie tantum dupli arrarum nomine, ut docet hic locus. Vide scripta ad *l.* 2. *C. de inutil. stipul.*

### *Si rector provinciæ, vel ad eum pertinentes sponsalitia dederint.* TIT. II.

Vide lib. 4. Obs. cap. 22. ubi ea conciliatur cum *l.* 38. *D. de ritu nupt.*

*Pœnæ quæ statutæ*) In Codic. Theodosian. additum erat, *quæ quadruplum statuit.*

*Pignora*) Arras *ut inf.* §. *ult.*

*Idem in gloss.*) Pignora addendum.

### *De donationibus ante nuptias, vel propter nuptias, et sponsalitiis.* TIT. III.

Hisce donat. ante nupt. veteres non utebantur, ideo in D. nusquam earum fit mentio. In usum autem venerunt temporibus Leonis et Zenonis Impp. nec quicquam commune habent cum hypobolo, Theoretro, dotalitio, et his donat. quæ hodie fiunt marito contemplatione matrimonii.

*L.* 3. *Maritum fefellit*) Cum inductus esset spe, et opinione dotis. Harm. *lib.* 4. *tit.* 3.

*L. Quod sponsæ*) hujus juris rationem adfert. Harm. lib. 4. epit. tit. 3.

*L.* 5. *Ea quæ*) hæc l. repetita est in *l.* 18. *inf. ad l. Jul. de adult.* Unde ad hanc l. supplenda est subscriptio.

*L.* 15. *Per condictionem*) Caussa data caussa non secuta. Et dele gloss. ibidem.

*L.* 17. *Minoribus ante*) 25. annis scil.

*L.* 19. §. *ult. his casibus, in quibus*) Idem repetitur in *Nov.* 22. §. *Quæ vero dotium.*

*L.* 20. *Quia quasi antipherna*) Eodem enim jure est eademque pacta recipit donatio propter nuptias, quæ dos ipsa. Vide Ulpianum in *Fragment. tit.* 3.

§. *Si igitur dote: ut dotis quantitatem*) Potest enim post nupt. de dote minor donatio propter nuptias constitui, *l.* 29. *sup.* Verum ex *Nov.* 97. utriusque quantitas æqualis esse debet, et æquale lucrum.

*Et si quidem*) Ergo donatio propter nuptias sequitur pacta nuptialia, si hoc specialiter expressum sit, id est, ut ea supponatur pactis dotalibus, sed etsi non fuerit specialiter dictum, habetur pro expresso.

§. *Similique: nunc autem propter nuptias*) Idem tamen Just. in Nov. 2. sæpe ea vocat προγαμιαίας δωρεάς.

### *De nuptiis.* TIT. IV.

*L.* 1. *Matrem et propinquos*) Ergo si morte patris filia minor 25. annis sui juris effecta sit, matris consensum et propinquorum exigimus propter sexus imbecillitatem. Quod ut hinc apparet, primum obtinuit in pupillis, tum in viduis, deinde in virginibus puberibus, *l.* 18. et 20. *inf. eodem.*

*L.* 5. *Si (ut proponis) pater*) Hæc l. accipi debet de patre absente, etc.

*L.* 6. *Viri prudentissimi Pauli*) *l.* 65. *D. de ritu nupt.* Post l. 6. addstor hæc Gordiani constitutio idem *A. Rationalibus. Manifestum est, nuptiis contra mandata contractis dotem, quæ data illo tempore, cum traducta est, fuerat juxta sententiam D. Sever. fieri caducam, nec si consensu postea respiret videatur matrimonium, in præteritum commisso vitio potuit mederi.* D. Kalend. Aprilis Antiochiæ, Gordiano A. et Aviola Coss. vide lib. 1. Observ. cap. 11.

*L.* 10. *Cum te*) idem Just. placuit nominatim in *Nov.* 22. §. *Neque item mul.*

*L.* 11. *Si invita*) *l. ult. inf. de liberis exhib. l.* 2. *D. eodem.*

*L.* 18. *Vidua*) Contra, filius potest ducere sine consensu patris, *l. Filius emancipatus. D. de ritu nupt.* Vide scripta ad *tit. de sponsal.*

*Et in virginum conjunctionibus*) Tribonianus hæc adscripsit. Nam ut ex *C. Theod.* apparet, scriptum erat *ut in pupillarum*, Imperatores autem intelligebant *l.* 1. *hujus tit.*

*Voluntas patris*) *l. Matris.*

*L.* 19. *Celebrandis*) Conjunge *l.* 6. *tit. prox.* Ex qua adde ad hanc subscript.

*Inter Consobrinos*) Vetustissimis Romanorum legibus omnino prohibitæ erant inter cognatos nuptiæ, ut non liceret sobrinam ducere, quæ est septimo gradu. Tacitus lib. duodecimo Annal. et Plutarchus in problemat. Jure civili Just. in linea transversa, quæ non habet rationem parentum et filiorum, nuptiæ secundo et tertio gradu prohibentur, in quarto permittuntur, ut hic, et §. *Duorum. Inst. de nupt.* l. 3. *de ritu nupt.* At jure C. Th. in quarto prohibentur nuptiæ l. Theodosii magni cujus meminit Augustinus lib. 15. de Civitate Dei cap. 16. Et Ambros. in epist. ad Paternum, Victor in vita Theodosii magni: *Tantum pudori tribuit, ut nuptias consobrinorum prohiberet tanquam sororum.* Ea lex non extat in C. Theod. sed confirmata est a filiis in *C. Theod. l. Manente. de incest. nupt.* Postea iidem patris legem abrogarunt per hanc in *l. Celebrandis.* Temporibus tamen Just. capta Roma a Gothis Romani legibus Theodosii arcebantur. Et constat ex Cassiodoro lib. 7. Variar. qui tunc vixit, eas nuptias tunc peti solitas ex rescripto, et *C. Theod. si nupt. ex rescript. pet.* Impp. Græci, qui secuti sunt Justinian. usque ad 7. gradum, prohibebant nuptias, ut constat ex lib. 28. Βασιλ. tit. 5. Qui liber Βασιλικῶν editus est a Leone Philos. teste Harmenop. circa annum Christi 890. Postremi Impp. Græci, ut Manuel Comnen. prohibitionem ostendunt ad octavum usque gradum. Is imperavit anno Christi 1160. Quo tempore Gratianus edidit suam Rapsodiam, quæ prohibitio consentit cum prohibitione pontificum, 35. *quæst.* 2. et 3. Idem cautum est Concilio Constantinop. VI. et Lateranensi. primus Innocentius veterem prohibitionem, quæ erat usque ad septimum gradum, revocavit ad quartum canonicum.

*L.* 21. *In auth. Maxima, quæ est in Nov.* 117. *usque ad illustres*) Quos hic Just. vocat illustres, Theoph. lib. 4. Instit. tit. 4. Græci in lib. Βασιλ. tit. de nupt. vocant πρωτοσπαθαρίους. Locus ille Theophili adfertur ab interpretibus Βασιλ. Sed is non exstat apud Theoph. Horum meminit Harmenop. lib. 4. titul. quarto, περὶ μυστικῶν γάμων.

*L.* 24. *Nuptiarum accedit festivitas*) id est: ἱερολογία.

*L.* 26. *A sacrosancto suo baptismate*) Harmenop. lib. 4. *epit. tit.* 6. citans aliam l. Græcam, quæ prohibitionem istam nuptiarum propter hanc cognationem spiritualem ustendit usque ad tertium gradum. In lib. quoque Βασιλ. de nuptiis prohibitis citatur eadem lex. Unde puto eam fuisse Græcam quandam constitutionem, quæ desit in C. Theodosii. Item in 2. Concilio Constantinop. prohibentur nuptiæ inter ἀναδεχομένους, id est, susceptores, et susceptas, id est, baptizatas, cap. 43.

*L.* 27. *Sexagenarius*) In masculis.

*Quinquagenariam*) In fœminis: vide c. 23. de præscript. et Ulp. in *Fragm. tit.* 16.

### *De incestis et inutilibus nuptiis.* TIT. V.

*L.* 1. *Non habeat*) Alioquin id pro stupro habetur. *Nov.* 22. §. *Hujusmodi leg.* Junge *l.* 19. *sup. de nupt.* et ex hac adde subscript. ad illam.

*In auth. Ex complexu, ut nec alantur*) At jure canonico alendi sunt, *cap.* 5. *ext. de eo, qui dux. in mat. quam polluit per adult.*

*L.* 8. *Quædam Ægyptiorum*) Ex l. Mosaica cap. 25. Deuteronomii.

### *De interdicto matrimonio inter pupillam et tutorem seu curatorem, filiosque eorum.* TIT. VI.

*L.* 1. *Rusticitate, et imperitiæ*) hæc quidem juris ignorantia non nocet, sed etiam non prodest, quo minus sit locus Senatusconsulto.

*L.* 6. *Nondum exacto* 25. Vel ut hodie constitutum a Just. nondum expleto tempore 29. ann. quoniam inter ea tempora retractari per integ. restitutionem non posset: vide cap. 29. de præscript.

*L.* 7. *Dos data*) Vide notata ad *l. Cum hic status. in fin. D. de donat. inter vir. et uxor.* et scripta ad *l.* 2. *D. de his quibus, ut indign.*

### *De secundis nuptiis.* TIT. IX.

*L.* 1. *Edicto prætorio*) Et a Just. *sup. tit. de bonorum poss.* §. 3.

*L.* 2. *Ex facto mei viri cum uxore non lugent*

*Post decem menses*) qui olim luctui peragendo fœminis constituti erant. In Pandectis autem legitimi temporis tantum mentio fit, ut in *l. 11. D. de his, qui notant. infam.* Sic Seneca de consolatione: *Majores. 10. mensium spatium luctui viri præstituerunt.* Theodosius h. lege adjicit: duos menses. Inde eum seculi auctores memiserunt annui luctus. Sidon. Apoll. lib. 4. Epist. Apulejus lib. 8. vide c. 13. de præscr.

*L. 3 §. Illud*) hic §. corrigitur in *Nov. 2.* sed aliqua ex parte restituitur in *Nov. 22.*

*L. 4 cum aliis*) hujus constit. sententia refertur in *Nov. 22. §. Sed neque illud.*

*L. 5. Generaliter*) Conj. *l. 3 inf. de bonis, quæ liber.* et ex illa addo ad hanc subscript.

*Ut assolet fieri*) Erat enim olim hic mos in nupt. ut maritus ante matrimonium uxori res donaret, uxor vero eas res accipiens marito traderet tamquam in dotem cum aliis rebus. Eustathius in Βασιλ.

*Dividendi quoque*) hoc abrogatur in *Nov. 2. et 22.*

*In his autem casibus*) hinc § derogatur in *Nov. 21.*

*L. 6. Hac ed ctali* hanc Just. refert in *Novella. 22. § Commodissime.*

*§. His illud; vers. erit itaque*) hæc hujus constit. para corrigitur in *Nov. 22. § Aliud vero.*

*l. 7. In quibus*) hac constitutio nos abrogatur in *Novell. 22.* Dat enim electionem filio prioris matrimonii nos matri.

*l. 8 §. Certum esse*) Ergo hæredem ex asse scriptum sequuntur nuptialia lucra. Verum hoc immutatum est in *Nov. 22* nisi scilicet filii ingrati probentur.

*§. Tidem. Ex anteriore matrimonio*) Non ratione posterioris, quia contractum non fuit. Sic initio hujus l. prima matrimonium dixit, licet post id aliud nos ait.

*Filii sunt*) Qui scilicet adierint. Verum ex *Novell. 22.* etiam qui nos adierunt, ad lucra nuptialia veniunt.

*l. 9. vers. Ad eos, qui ex secundo*) Verum ex *Nov. 22 §. Commodissime*, superfluum addicitur tantum liberis prioris matrimonii.

## *Si secundo nupserit mulier, cui maritus usumfructum reliquit* TIT. X.

*l. 1 Usumfructum quem*) hodie ex *Novell. 22. § Item si vero*, hoc ita verum est, si usufructus relictus sit sub hac condictione, ut si secundas contraxerit nuptias, eum amittat.

## *De dotis promissione, et nuda pollicitatione.* TIT XI.

Vide not ad initium *tit. D. de sponsal.* et scripta ad *l 2 C. de inutil. stipulat.*

*l. 1. Frustra*) Harmenop. l 4. Epit. tit. 8

*l. 3. Si cum*) Vide scripta ad *l. 43. D. de verb. oblig.*

*l. 5 Si pater*) Vide scripta ad *l Servi l gati. §. Si testator. D. de legat.* 1.

*In gloss. Actio. Secus in legato*) Actio ex testamento ei datur, cujus contemplatione legatur. Actio ex stipul. non datur ei, cujus nomine promittitur.

*Accurs.*) Sic etiam recte solvit Thalelæus Græcus interpretes Βασιλικῶν.

*L. 6. Et um stipulatio*) Hinc Tribonianus illa verba amovit: *dictio vel.* Olim vero dictio, aut stipulatio necessaria erat: vide scripta ad rubricam *de verb. oblig.* et *ad tit. 5. Fragm. Ulp.*

## *De jure dotium.* TIT. XII.

*L. 1. Pollicitatio vel promissio*) Severus scripserat, *dictio vel promissio* Et paulo post, *ex dictione vel stipulatione*. Nec dum enim ex pollicitatione dotis erat actio, cum et ex pactis, et pollicitationibus præscriptis verbis actio, non condictio dari soleat: vide scripta ad *Rub. D. de verb. oblig* et ad *tit. 6. Fragm Ulp*

*L. 4. Universa bona*) Idque factum videtur, si conventioni potius quam pacto ex continenti apposito tribuatur, *l. 11 supra. de rel gios.*

*L. 9. Cui postea*) Secus est si ante, *l. 2 infra, de prind. fisc.*

*L. 10. Cum dotem*) Pacta mutant formam contractuum: vide scripta ad *l. 12. D. de præscrip. verb.*

*Per pactum*) Pacta enim, quæ initio contractus ex continenti adjiciuntur, formam et legem dant contractui, et ex ipso contractu dant actionem, non pariunt autem actiones, sed proprio nomine leges appellantur, easque contractu contineri, vel ei inesse verum est: vide scripta Obser. 2. cap. 15

*L. 12. Ex pecunia*) Græci in lib. Βασιλ. ajunt. ἐναντιοφανές, non ἐναντίωσιν esse inter hanc legem, et *l. Res quæ. D. eod.* quo loco tres adferunt solutiones, quarum priores non probantur, posterior verissima est, ut dicamus *d. l. Res quæ.* locum habere, si maritus solvendo non sit, id est, si pecuniam dotalem reddere nequeat, uxor tunc habet vindicationem directam rei ex dotali pecunia comparatæ quasi dotalis rei. Nam dotis est vindicatio. Vindicationem directam illic Græci dicunt respectu hypothecariæ vindicationis. Triplex est vindicatio, proprietatis, ususfructus, pignoris. Proprietatis vindicatio respectu aliarum dicitur directa, etsi utiliter experiamur, aliæ quasi vindicationes sunt. Eandem solutionem probat Cyn. vide etiam scripta ad tit. *C. si quis alteri, vel sibi.*

*L. 19. Cum patrem*) Vide notata ad *l. Si generu. inf. eod.*

*Si vero ex ea verborum*) Ex stipul. nascitur verb. obl.

*l. 20. Pro oneribus*) *L. 8. inf. de donat. inter virum et uxorem.*

*L. 26. Si genero*) hæc loquitur de extraneo, non de filio, ut *l. Cum patrem. sup. eod.* vide scripta ad *l. 18. in pn. de verb. oblig.*

*L. 29. Ubi*) hæc l. duobus annis ante *l. ult. inf. qui pot. in pig.* lata est.

*Secundum creditorem*) hodie mulier præfertur omnibus creditoribus et hypothecariis, *l. ult. inf. qui pot. in pig.*

*l. 30 In rebus dotalibus*) Quinimo et in certis rebus mariti mulier præfertur omnibus creditoribus, etsi expressam hypothecam habentibus, *d. l. ult. qui pot. in pign.* Excepto fisco, *l. 9. h.t.*, et uxore priore, *Nov. 91.*

*§. Volumus; post hæc*) id est, competere. Sic Græci dicunt κατέχειν.

*L ult. §. Præterea hoc casu*) vide cap. 21. de præscrip.

## *De rei uxoriæ actione in ex stipulatu actionem transfusa, et de natura dotibus præstita.* TIT. XIII.

*In ex stipulatu*) id est, *in certo constet*. Ea enim dos certa patitur.

*L. 1 §. 1 Si enim cum*) hujus sententiæ quærit Accurs. hic exemplum. Græci hoc tradunt aptissimum: stipulatio post mortem collata est inutilis. Quidam sic est stipulatus, promittis decem post biennium, sive vixero, sive mortua fuero, valet stipulatio. Nam eo casu utili confirmatur inutile, vide scripta ad *l. 1. §. Sed si mihi. D. de verbor. oblgat.* et ad *l. 97 ejus tit.*

*§. Primum; et etiam præfata*) De quo lib. 3. Obser. c. 16.

*§. Sed nec retentio*) Nec compensatio. Sed opponitur *l. 6. C. de compensat.* Verum hæc est nova decisio, deinde ibi mulier non egit de dote, sed ex stipulatu Sic nec obstat *l. 1. inf. rer. amot.* vide scripta ad *d. l. 6*

*§. Cum autem, in quantum maritus*) Actione rei uxoriæ mulier petebat non certam pecuniam, sed quanto melius æquius est dari. Cujus rei vestigium est in *l. pen. §. ult. D. sol. matrim.* Cic. pro Rosc. Com

## *De pactis conventis tam super dote, quam super donactione ante nuptias et paraphernis* TIT XIV.

*L. 1. Legem*) Repetitur in *l. Legem. eap. d part.* vide scripta ad *l. 16 de fidejussorum.*

*Utilis est condictio*) id est, præscriptis verbis, quæ utilis dicitur, quia non est civilis, sed exemplo civilis actionis inducta.

*L. 4. Actionem nobis*) Nisi utilem, *l. 7. inf. eod.*

*Mox me*) Id est, ita demum.

*L. 5 Hereditas*) vide scripta ad *l 26 D. de verb. oblig.*

*l. 7. Pater*) vide notata et scripta ad *§. 1. l. 59. D. ad Trebell.* quam huic l. opponunt.

*l. 9. Ex morte*) hujus constitutionis, ut et sequentis sententia refertur in *Nov. 22. § Quod autem super est.*

*§. 1. Tantum*) Male objiciunt *l. ult. § Si igitur supra. de donat. ante nupt.*

*L. 10 Lege In his*) Quæ hanc præcedit.

## *De dote cauta et non numerata.* TIT. XV.

*L. 1. Dotem*) vide notata ad *l 14. §. 1 in fin. sup. de non num. pecun.* et scripta ad fin ejus tit. Idem dicitur in *Novel. 100. et l. ult. inf. eadem.*

*L. 3. In dotibus*) Conjung. finem *l. 14. supra, de non num. pecun.* vide not. ad *§. 1 d. l. 14*

*Intra annum*) hoc Justinianus procedere ait, si biennio duraverit matrimonium, alioqui aut nulla competet exceptio, aut intra 3 menses tantum, vide cap. 20 de præscript.

## *De donationibus inter virum et uxorem, et a parentibus in liberos factis, et de ratihabitione.* TIT. XVI.

*L. 7 Utiles actiones*) Non tamen a fisco vindicantur: vide scripta ad *Rub. D. de his quæ ut indig.* et ad *l. 2. ejus tit.* et not. ad *l. Cum hic sta us. D. hoc tit.*

*L 8 Restitui tibi posse*) usuras tamen et fructus, quos facto suo percepit ex re donata, sibi acquirit. *l. 45. D. de usuris.*

*L. 9 Tua pecunia*) vide scripta ad tit. *sup. si quis alteri vel sibi.*

*Repetitionem habes*) Dabitur actio personalis pecuniæ nomine, aut condictio, si eam maritus uxori credidit, vel negotiorum gestorum, si negotium uxoris gerens eam numeravit creditori, vel condictio sine causa, si eam pecuniam donavit uxori.

*L. 14. Ex verbis*) Obstat *l. Si quando* 109. *de leg* 1. sed ea l. est de eo jure, quod obtinet ante constit. D. Antonini: vide not. et scripta ad *d. l. Si quando.*

*L. 15. Ob primipilum vel mortali*) Alia primipili privilegia vide ad *l 1. sup. de cond. ob caus.*

*L. 16. Nomine uxoris tuæ*) Nam plerique in tabul. solent nomina sua inscribi. *l. Pupil us. D. de nuct. tut. l. pen. inf. de contrahen. stipul.* edicto Just. 1. vide scripta ad tit. *si quis alteri, vel sibi.*

*L. 21. In servilem conditionem*) At hodie ex *Nov. 22.* nec deportatione nec damnatione in metallum quisquam servus efficitur. Ergo nec iis modis matrimonium solvitur.

*L. 25. Donationes*) Antea secus erat, *l. 1. §. 1. D. pro donat.* vide notata et scripta ad *l. Si quando in pr. D. de leg.* 1.

*Subtilem divisionem*) Quidam enim ajunt ratihabitionem confirmare ea tantum, quæ sunt facti, ut gestionem, possessionem, pactionem, non ea quæ sunt juris. Justinianus vult omnia illam confirmare. Itaque inde potest tentari, hæreditatem, quam filius injussu patris adiit, ei acquiri, si aditionem ratam pater habuerit *l. 1. inf. qui admitt.* Hic locus citatur *sup. l. Jul. ad Maced.* vide scripta ad eum tit.

## *De repudiis, et judicio de moribus sublato.* TIT. XVII.

*L. 1. Sed indotatam*) De dote actio non competit constante matrimonio, excepto hoc casu, et illo qui nat ratio *l. 24. D. sol. matrim.*

*L.* 2. *Tres peregrinationis annos*) utiles *l. Sæpe. D. de sponsal* vide cap. 21. de præscript.
*L.* 7. *Annorum quatuor*) Just. pro hoc quadriennio substituit decennium in *Nov.* 22. Et post pro decennio infinitum tempus, ut docet subjecta auth.
*Judicium*) Leg. indicium. Nam et Justin. in *Nov.* 22. *vertit σύμβολον*.
*L.* 8. *Consensu*) Zonaras in c. 5. Apost. et D. Ambros. in lib. de Abraham.
§. 1. *si qua*) Hujus constitut. sentent. expressit Just. in *Nov.* 22.
*Adulterium*) hæc olim causa justa non erat, *l.* 1. *Cod. Theod. eod.*
*Sepulcrorum dissolutorem*) Vispellionem.
§ *Hæc nisi: nec intra quinquennium*) Quod in viro tantum servatur. Verum ex *Nov.* 117. misso repudio statim ei licebit cum alia contrahere: uxori post annum tantum, ne fiat sanguinis confusio.
*L.* 9. *Post annum*) vide cap. 20. de præscrit.
*L.* 11. *Etiamsi deinde*) hoc idem Just. mutavit in *Nov.* 74. At in *Nov.* 117. mutat sententiam aliquatenus.
§. *Penult. In antiquis legibus*) *L. ult. C. Theod. de incest. nupt.* Frag. Ulp. *tit.* 5.

## *Si dos constante matrimonio persoluta fuerit.* TIT. XIX.

*L.* 1.) Hæc l. cum præced. conjunctim leguntur in *Cod. Theod.* et vero discerptæ sunt a compositoribus, ut docet inscriptio, eademque debet esse subscriptio. Hanc constitutionem Justin. confirmat, et interpretatur in *Nov.* 22. §. *Pone autem.*
*Legibus stare*) Nisi certis de caussis, l. 20. *D. sol. matrim. l.* 73. *D. de jure dot.*

## *Rerum amotorum.* TIT. XXI.

*L.* 1. *Compensationis*) Conjun. *l.* 6. *supra, de compensat.* ex hac adde illam subscriptionem: vide ibid.

## *De fundo dotali.* TIT. XXIII.

*L.* 1. *Est autem alienatio*) Sic Seneca lib. 2. de benefic. cap. 10. Alienationem definit rei suæ, et juris sui in alium translationem, et Festus alienatum vocat, quod alienum factum est. Vide scripta ad *l.* 28. *D. de verb. sig.* Sic etiam Cic. in Top. definit abalienationem: vide scripta ad *tit. sup. de rebus alien. non alien.*

## *De concubinis.* TIT. XXVI.

Hottomanus in verbo *Concubina* credit, maritis ante hanc constit. non licuisse concubinas habere. Male, ut docet Paulus 2. *Sent. eod. tit.* et *l.* 21. §. *Mulier. D. de verb. oblig.* et *l. Jul. D. de divort.* vide scripta ad § *Mulier.*

## *De naturalibus liberis, et matribus eorum, et ex quibus causis justi efficiantur.* TIT. XXVII.

*L.* 1. *Senatores*) Meminit hujus rescripti Justin. in fin. *Nov.* 89. Et idem traditur in *Nov. Mart. de mat. Senat.* Sed utraque sublata est *Nov. Just.* 117. et 89. Ulpian. in *Fragment. tit.* 3. Ex ea Nov. 89 apparet hic legendum, ut et indicat Novella Martiani, *perfectissimos*, id est, διασημοτάτου;.
*L.* 2. *Vel legitimis filiis*) His deficientibus potest pater naturalibus filiis quadruplum relinquere *l.* 1. *C. Theod. eod.* verum Justin. in *l.* 8. hic, hunc quadrantem in semissem mutavit.
*L.* 3. *Naturalem duntaxat facundidatem sortiatur*) Hæc verba rectissime absunt a scriptis veteribus libris, nec ea agnoscit Accurs. plaeque delenda sunt, alioqui enim pugnarent cum *l. Communium.* §. *ult. infra, eod.* qua constituitur, ut non solum, si soli sint naturales filii, sed et si sunt legitimi ex justo matrimonio suscepti, naturales tamen curiales facti, fiant legitimi. Quæ pugna eodem in tit. ferenda non est. Suspicor potius, ea verba hic translata ab Halosndro ex *Novella Theod. de filiis decurionum.*
*L.* 4. *Principalem*) id est, Curialem.
*Et jure civitatis*) Leg. *Nostræ civitatis*, ut constat ex *Nov. Just* 89. in qua hujus Leonis constitutio eodem casu recensetur: nisi quod legitur ἐν τῇ βοστρηνῶν.
*L.* 5. *Nulla ex justo*) idem in l. prox. verum in *Nov.* 12. §. *ult.* huic juri derogatur.
*Sex uncias*) idem Just. in *Nov.* hoc casu naturalibus dat jus obtinendi assis, ita tamen ut si testatori parentes supersint illis legitima servetur. Ceterum ab intestato legitimis liberis, aut uxore legitima exstante, filii naturales nihil consequuntur: sed eis alimenta tantum boni viri arbitratu præstantur. Quod si illi non exstant, in sextantem filii naturales succedunt una cum matre, quæ in virilem portionem vocatur. Ea autem si decesserit, aut domo ejecta sit, integrum sextantem sibi habent filii naturales: quod vero ex asse superest, cognatis, vel fisco servatur secundum ordinem successionum, *Novel.* 18. et 89.
*L.* 9. *Ab eodem patre naturali*) Diversum est, si filii naturales per nuptias legitimi facti essent, *Novella* 12. § *ult.*
*L.* 10. *Cum quis*) huic constit. consentit *l.* 6. *sup. eodem.* Porro hæc l. et quæ proxime sequitur, pertinet ad futura et præterita, ut constat ex *Nov.* 19.

## *De testamentaria tutela.* TIT. XXVIII.

*L.* 8. *Græcis verbis*) In *Nov. Theod. de testament.* vide scripta ad *tit.* 25. *Frag. Ulp.*

## *De confirmando tutore.* TIT. XXIX.

*L.* 4. *Naturalibus*) Conjun. *l. ult. inf. quando mul. offic. tut. fungi.* Hanc l. intelligit Justinian. *Novella* 89. dum ait, se quidem de naturalibus liberis scripsisse in tit. de tutoribus.

## *De legitima tutela* TIT. XXX.

*L.* 3. *Constitutione*) Quæ est *l.* 2. *Cod. Theod. de tut. et curat.*
*Lege Claudia*) L. Claudia legitimas fœminarum tutelas sustulerat. Ulp. in *Fragm. tit.* 11.
*L.* 4. *Frater emancipatus*) Confer. *l.* 8. *infra, de curat. fur.*
*Etiam ad legitimam*) Emancipati fratribus suis, id est, qui sunt in patria potestate, ipso jure non sunt tutores, sed hac constitutione efficiuntur legitimi.
*Alienum ab*) Quod ante hanc constitutionem licuit.
*L. ult.* §. *Discretis, dativi vel legitimi*) id est, Attiliani et Titiani: vide scripta ad *tit.* 12. *Frag. Ulp.*

## *Qui petant tutores, vel curatores.* TIT. XXXI.

*L.* 6. *Matris*) Conjun. *l.* 1. *infra, quando mul. tut. offi. fungi poss.*

## *Ubi petantur tutores vel curatores.* TIT. XXXII.

*L.* 1. *Formam perpetuam*) id est, edictum perpetuum: vide notata ad *l. Pignorum. C. de pign. act.*

## *Qui dare tutores vel curatores possunt, et qui dari non possunt.* TIT. XXXIV.

*L.* 1. *Quo magis*) id est, quo minus, ut et in *l.* 3. *sup. de judic.*
*L.* 6. *Quod*) Conj. *l.* 2. *inf. de præd. min.*
*L.* 8. *Creditorem*) huic l. derogatur per Novellam Justin. 72.

## *Quando mulier tutelæ officio fungi potest.* TIT. XXXV.

*L.* 1. *Tutelam*) Conjun. *l.* 6. *supra, qui petant tut. vel curat.*
*L.* 2. §. *ult. Accita prætore*) *L.* 1. *supra, de tutor. vel curator.*
*L. ult. Si pater*) Conjunge cum *l. ult. sup. de confir. tut.* Hanc l. intelligit Just. in *Nov.* 89. dum ait, se de naturalibus liberis tractasse, ἐν τῷ περὶ ἐπιτρόπων γενομένῳ νόμῳ, id est, in *tract. de tut.*
*Renuntiat Senatusconsulti Vellejani præsidio*) *Novella.* 94. et 114. vide scripta ad *tit. C. ad Senatusc. Vellejan.* circa medium.

## *De administratione tutorum vel curatorum, et pecunia pupillari fœneranda, vel deponenda* TIT. XXXVII.

*L.* 14. *Quintam et vigesimam*) vide cap. 29. tract. de præscript. Opponitur *l. Cum curatore. C. de administ. tut.*
*Posci jure*) Actione negot. gest. Sic nec reliquæ generales actiones ante finitum contractum exerceri possunt: vide not. et scripta ad *l.* 5. *sup. pro socio.*
*L.* 22. Conjunge *l. ult. inf. quando decreto opus non est.* Ex qua apparet in subscript. legend. Et Constantii Cæs. IV. Conss.
*L.* 23. *Vectigal prædio*) Est de emphyteuticario civitatis, aut privati, non de fisci, ut male Accurs. putat. Nam hic ob vectigal non solutum non incidit in commissum: vide scripta ad *l.* 2. *sup. de jure emphyteut.*
*L.* 25. *Sine omni damno*) Sic et in *l. pen. sup. de testibus*, et *l. ult.* §. *ult. infra, de bon. auct. jud. poss.* §. *At ex contrario. Justin. quib. alien. lic. vel non.* vide scripta ad *l. penult.*

## *De periculo tutorum, et curatorum.* TIT. XXXVIII.

*L.* 5. *Justæ ignorationis*) Regulariter tamen pupillos id probare debet vide scripta ad *l.* 6. *D. de probat.*
*Liquidis probationibus*) Nihil obstat *l.* 6. *D. de administ. tut.* Nam utriusque probationes admitti possunt in specie §. 1. *l.* 18. *D. de probat.*

## *De in litem dando tutore, vel curatore.* TIT. XLIV.

*L.* 1. *Si quas*) vide scripta ad *tit.* 11. *Fragmen.* Ulpian.
*L. ult. Curatore ad litem*) hodie cum judicia sunt extraordinaria. Olim cum ordinaria erant, *l. Tutore.* § *ult. Instit. de fideicomm. tut.* Vide Ulp. in *Fragm. tit.* 11. §. *Minoribus.* Et vide ibi.

## *Si mater indemnitatem promisit.* TIT. XLVI.

*L.* 2. *Quædam*) *L.* 8. *sup. ad Vellejan.*, vide scripta et not. ad eam.
*L. ult. Decreto*) Ad Senatusconsulti etiam beneficium non pertinet casus *l.* 8. §. 1. et *l.* 19. *D. ad Senatusc. Vellejan.*

## *Ubi pupilli educari debeant.* TIT. XLIX.

*L.* 1. *Educatio*) Justin. in Novella 22. §. *Porro et illud.*

## *Arbitrium tutelæ.* TIT. LI.

L. 8. *Longi temporis*) Vide cap. 3. de præscript.

## *De usuris pupillaribus.* TIT. LVI.

*L.* 3. *Idoneis hominibus*) Leg. *idoneis nominibus* Sic in *l. Creditor. D. de solut.* et *l.* 0. *Severus. D. ad legem Falcid.* vide scripta ad *tit. C. ad Senatusc. Macedon.*

## *De fidejussoribus tutorum, vel curatorum.* TIT. LVII.

*L. ult.* §. *ult. Plane*) hinc pendet ratio *l.* 16. *D. rem pupil. salvam fore.* Idem obtinet in specie *l.* 52. §. *pen. D. de fidejuss.* et *l.* 2. *in fi. de administ. rerum ad civitat. pertin.*
*Fidejussor obligatus*) vide ad *l.* 116. *D. de verb. obligat.*

### *De contrario judicio tutelæ.* TIT. LVIII.

*L.* 2. *Vel utili actione*) Quæ a Divo Pio data est, l. 1. §. *Nunc tractemus, D. de tut. et ration. distrah.*

### *De auctoritate præstanda.* TIT. LIX.

*L.* 1. *Neque tutoris*) hæc l. 1. repetita est in *l.* 7. *inf. de contrah. et commit. stipul.* ex hac illius inscriptio et subscriptio restitui debet.

*L. ult. Veterem dubit.*) vide Ulp. in *Fragm. titul. ult. in fine.*

### *Quando tutor. vel curator. esse des.* TIT. LX.

*L. ult. Indecoram pubertatem*) Idem Justin. in princip. titul. *quib. mod. tut. fin. Inst.* Ulpian. *in Fragm. tit. de tutel.* Contrariam sententiam sequitur Isidorus lib 6. Etym. *c.* 2. et 3 *ext. de despons. imp.*

*Duod. annos*) Propter votorum festinationem, ait Macrob. in somn. Scip. Plutarch. in problem quia in fœminis citius completur vigor naturalis, et quia citius senescunt et moriuntur quam viri. In muliere fit ætatis mutatio per senarium, in viro per septenarium, ait Clemens Alexandr. 6. στρωμάτων, Aristot. lib. v. histor animal.

### *De excusat. tut. et curat.* TIT. LXII.

*L.* 4. *Ampliss. ord.*) idem in *Libertum. D. de ript. nupt.* et in testamento Sempronii Thucidiani militis: *Cujus Thucidianus, quia pupillum, cujus jussu meo tutelam gessit, contra decretum amplissimi ordinis uxorem duxit, exhæres esto*: vide scripta ad *leg.* 2. *De iis qui bus ut indign.*

*L.* 6. *Quinquaginta dies*) vide cap. 12 de præscriptionib.

### *Qui ætate.* TIT. LXVIII.

*Ann. Septuag.*) vide cap. 33. de præscript.

### *De curatore fur. vel prod.* TIT. LXX.

*L.* 5. *Ne verum quidem*) Idem ex eodem Anassiolo proponitur in *l.* 4. *sup. de leg. tut.*

*L.* 7. *Cum furiosus*) Conjunge *leg. ult. sup.* vide et scripta ad eam in qua, ut et in hac tractatur de officio curat. furiosi.

### *De prædiis et al. reb. minorum sine dec. etc.* TIT. LXXI.

*L.* 11 *Si quidem vili pretio*) vide not. ad *l.* 15 et scripta ad *l.* 2. *sup. de rescind. vend.*

*Interposito decreto*) Sic et impuberi ex decreto arrogato verius est dari restitutionem adversus parentem adrogatorem, l. 3. §. *Si quis minor. D. de minor.*

*L.* 12. *Ob æs alienum*) Conjung. *leg.* 6. *sup. qui dare tut.*

*L.* 13. *Etiam vectigale*) Opponitur hæc lex ei, quod dicitur, agrum vectigalem et emphyteuticarium idem esse: heic autem separantur. Puto hanc esse differentiam, quod vectigal sit civitatum patrimoniale, emphyteuticum fisci. Vectigale igitur differt ab emphyteuticario, ut species a genere: vide fusius scripta ad princip. tit. *sup. de jure emphyt.*

### *Si major factus alienat. etc.* TIT. LXXIV.

*L. ult. Post ejusdem hæredis*) Alii: *post ejusdem ætatem hæredis minoris*) quæ lectio defenditur ab Accurs. et recte esse videtur, ut Græci vertunt: ἵνα τὸ λοιπὸν τοῦ χρόνου διάστημα δράμη, τοῦ κληρονόμου αὐτοῦ σιωπῶντος.

## AD LIBRUM VI.

### *De servis fugitivis, et libertis, mancipiisque civitatum, artificibus, et ad diversa opera deputatis, et ad rem privatam, vel dominicam pertinentibus.* TIT. I.

*Lex* 1. *Servum fugitivum*) *L.* 61. *D. de furt.*

*Longi temporis*) interpres tamen *Nov. Valent. de Epis. aud.* tradit, eam extingui 30. ann. Quod verum est, si dominus desierit possidere hac l. vide cap. 30. tract. de præscript.

*Fiat damnosa*) Ita nec servi contestatio fraudulenta suis dominis damnosa est, *l.* 4. §. *Labeo, D. de usucapionib.*

### *De furtis, et servo corrupto.* TIT. II.

*L.* 5. *Civile* Opponitur *l. Cogi. sup. de pet. hæred.* vide not. ad eam.

*L.* 9. *Subtractio* vide scripta ad tit. *de condict. furt. sup.*

*L.* 18. *Intra annum utilem*) hunc annum Harmenopul lib. 6. Epit. tit. 7. ait continuum esse, videlicet ex posterioribus constitut.

*L.* 22. §. *Sed cum in ub ipso Papiniano*) Quem etiam certum est sententiam mutasse in specie *l.* 6. *in fin. D. de serv. export.*

### *De operis libertorum.* TIT. III.

*L.* 5. *Quo cum ante manumisit*) Quod quidem potuit *l.* 32. *D. de dolo.*

*L.* 10. *Liberti*) hæc l. alias est lex. 6. hujus tit.

### *De obsequiis patrono præstandis.* TIT. VI.

*L.* 3. *Pactione data*) Pactio, ut et pactum hic sumitur pro eo, quod datur ex pacto: vide scripta ad *tit. de suffrag. sup.*

### *De libertis, et eorum liberis.* TIT. VII.

*L. ult.* hæc lex ait, libertos ingratos, etiamsi militent, in servitutem revocari. Sic et in *l.* 1. *C. de obseq. patr. præst.* non autem ut Græci putant, quasi videntur esse ingrati eo ipso quod militant: vide cap. 10. tract. de præscript.

*Vel eorum filii*) hujus rei exemplum est in *Nov.* 22. §. *Si vero decretum.*

### *De jure aureorum annulorum, et de natalibus restituendis.* TIT. VIII.

*L.* 2. *Libertinitatis*) Leg. *libertinis.*

### *Qui admitti ad bonorum possessionem possunt, et intra quod tempus.* TIT. IX.

*L.* 1. *Si ratam petitionem*) Id et in hæreditate dici potest ex Nov. lege Just. *l. Donat. inf. de donat. inter vir. et uxor.* qua ratihabitio omnia retrotrahitur; vide scripta et notata ad *l. ult. C. ad Macedon.*

*L.* 2. *Centum dierum*) vide cap 15. Tr. de præscript.

*L.* 3. *Infantis nomine*) vide cap. 23. de præscript.

*L.* 6. *Jure quorundam*) Idem in *l.* 10. *D. de bon. possess.* At ignoranti factum tempora petendo bonor. poss. non procedunt.

*L. ult. Apud duumviros*) At olim cum petebatur bonorum possessio, eam duumviri dare non poterant: vide scripta ad *l.* 1. *D. de jurisdict.*

*Laod.cea*) Legendum Sardicæ. Constantino A. vj et Constante Cæs. Coss.

### *Unde liberi.* TIT. XIV.

*L. ult.* hujus speciem vide libro Obser. 4. c. 6.

### *De Carboniano edicto.* TIT. XVII.

*L. ult.*) in *C. Theod. lib.* 4. *tit.* 3. *l. un.* Hæc lex adscribitur Valentiniano, Theodosio, et Arcadio. Sed et Rufini nomen, qui sub his Impp. PP. fuit, et consulum ratio facit, ut hanc potius probem.

### *Unde vir et uxor.* TIT. XVIII.

*L.* 1. *Pro antiquo jure*) habita ratione constitutionis eorumdem Impp. novæ, cujus ipsi meminere in l. *ult. Cod. Theod. de legit. hæred.* vide scripta lib. Obs. 3. cap. 12.

### *De repudianda bonorum possessione.* TIT. XIX.

*L.* 1. Conjungenda huic l. 38 *sup. de transact.* et *l.* 4. *sup. de postul.* et *l.* 3. *inf. de repud. hær.* et ex his adde subscript. ad hanc l. Ser. vii. Kalen. Januar Nicomediæ CC. Conss.

*Emancipatus*) Scilicet præteritus. Sed si suus patruus injustum testamentum dicat, et mox quasi repudians hæreditatem transigendi caussa in jure profiteator, se eam non petiturum: nulla est repudiatio, nulla transactio, *l.* 3. *inf. de repud. hæred.* et *l.* 4. *supra, de postul.*

*L. ult. Bonorum possessionem*) Idem est in hærede, l. 13. §. *ult. D. de acquir. hæred.* Idem etiam in fideicommisso, *l.* 27. *inf. de jure deliber.*

### *De collationibus* TIT. XX.

*L.* 1. *Si pater ut hoc fiat*) Quo solo casu hoc jure ex testamento locus est collationi, l. 7. hic Quod jus etiam Just. probavit in *l. ult supra, comm. utriusque judic.* At ex *Nov.* 18. etiam ex testamento conferri oportet, nisi nominatim id testator prohibuerit.

*L.* 3 *Pactum*) vide scripta ad *l.* 26. *D. de verbor. obligat.*

*Juris auctoritate improbatur*) hodie tamen rata est hæc conventio, si jurejurando sit firmata, *cap. Quamvis. de pact. in* 6 *Decret.* Probata est et illa conventio, de qua lib. 2. *Feud. tit.* 26. §. *Filii*, et *tit.* 29.

*L.* 4. *Seu adventitiam*) Idem in *l.* 1. §. *Si sub. condit. D. de coll. dotis.* Sed hoc emendatum est in *l. ult. hic.*

*L.* 13. *Si donatione*) Vide scripta lib. 3. Observ. cap. 30. Ita hanc l. accipit, ut ab intestato sui donat. simplicem conferant. At ex testamento instituti donata præcipua retineant, *l.* 18. *sup. famil. ercisc.*

*L.* 17. *Emancipatis videlicet liberis*) Ergo emancipati suis donat. simplicem conferunt. Nec mirum cum et olim adventitia omnia conferebant. Cur ergo profectitiam donat. non conferant suis? Aliud est in *l. pen. hic.*

*In subscript.*) Basso.

*L.* 18. *Ex antiquo jure*) Quod Anastasianam constitutionem antecessit, quia nova forma emancipationis faciendæ est introducta.

*L.* 20. *Occasione militiæ*) At id, quod dignitatis nomine a patre datum est, non confertur, l. 1. §. *Nec castrense. D. de collat. bonor.* Sed casus militiæ, et ejus æstimatio imputatur in legitimam, *l.* 30. *in fin. sup n, de inoffic. testam.*

§. *Ad hæc*) Ergo emancipati emancipatis, vel quoties de bonis maternis, matris, avi, et proavi materni hæreditate agitur, liberi sibi invicem donationes simplices ab iis parentibus profectas non conferunt, nisi duobus casibus, qui hic explicantur.

### *De testamento militis.* TIT. XXI.

*L.* 3. *Propter simplicitatem*) Sic *Institut. eodem, in principio.*

*L.* 9. *Tacite eum exhær. dare*) huic igitur filio querela denegatur, quem et nominatim exhæredatus non haberet, l. 8. *supra, de inoffic. testamen.* hodie autem ex *Novell.* 115. testamentum in totum non infirmabitur, sed in partem institutionis duntaxat.

*L.* 17. *Ne quidam*) Conjunge l. *ult. sup. de testam milit.*

*L.* 18. *Pupillis si tribunatum*) Idem concesserat Constantinus profitentibus cœlibatum, auctore Sozomeno et Nicephoro.

### *Qui testamenta facere possunt, vel non.* TIT. XXII.

*L.* 5. *Eunuchis*) hoc de castratis accipiendum est, quibus olim permissa quidem fuit testamenti factio, ut constet ex *l. Sed et quæsitum.*

§. *Sed si castrato. D. de lib. et posthum.* Sed non ceterorum exemplo. Neque enim ante annum 18. spadonibus, id est, castratis testamentum facere licebat, auctore Paulo lib. 3 *cap.* 4 Hic ceterorum exemplo testamenta facere permittitur, nempe 14. anno. Hanc caussam glos. non intellexit.

*Exemplo omnium*) Nempe 14. anno.

*L.* 7 *Cum heredes*) Fuit aliquando constitutum, ne fiscus aliquid caperet ex codicillis, *l.* 7. *C. Theod. de testam* quod tantum fuit in dultum privatis.

*De testamentis, et quemadmodum testamenta ordinentur.* TIT. XXIII.

*L.* 1. *Testes*) hujus rescripti mentio fit in §. *Sed cum aliquid. Instit. eodem.*

*L.* 5. *A principibus*) Severo, Antonino, et Gordiano, *l.* 4. *infra, tit. prox.*

*L.* 8. *Curae*) At ex *Novell. Valent. de testamentis*, generaliter testes diversis horis obsignare poterant.

*L.* 13 *De pecunia sua*) idem in *l.* 6 §. 7 *i ad Julianus. D. de administ. tut.* et *l. Nemo potest. D. de leg.* 1. vide notata et scripta ad dictam *l. Nemo.*

*L.* 15 *A temporibus*) Constantinus hic videtur tollere testatam, quæ per æs et libram fiebant.

*Imp.*) Ulp. *Frag. tit.* 21. et 24.

*L.* 18. *Præfecto urbis*) hæc ideo præfecto urbi Impp. rescripserunt, quia sub ejus dispositione erat magister census

*L.* 19. §. 1. *Acta conjuncta*) Quid fieri possit docet *Nov. Valent. de testamentis.*

*Sermonis*) Memoriæ scilicet et dispositionis, quibus jura continebantur, vide scripta ad *l. penult. sup. de fide instrum. cur.*

*L.* 21. §. *Ex imperfecto inter vivos liberos*) Verum ex *Nov.* 107. etiam inter liberos necesse est, ut testatio mentio nostræ sit ἰδιογράμματος. Præterea hic §. accipiendus est de minus solemni testamento: nam si vitio aliquo laboret, interrumpitur hæredum institutio.

§. *ult.* Cum hoc §. conjun. *l. ult. sup. de testam. tut.* et *l. Directas. inf. de test. manum.* vide scripta ad *tit.* 25 *Fragm* Ulp.

*L.* 22. *Dictantibus testamenta*) Quales sunt jurisperiti, argumento *l.* 88. §. *ult. de leg.* 2. qui in testamento testes esse possunt: an et legatarii? Improbissimum esse genus falsi Plinius scribit lib. 2. epist. ult. utimur tamen hac lege.

*L.* 26. *Formalia verba*) Τυπικὰ Teophilus, et solemnia

*L.* 27. *Sancimus*) Abrogatur *l.* 6. *C. Theod. cod.* vide cap. 26. de præscript

*L.* 29. *Jubemus*) hæc l. a Just. abrogata est in *Novell.* 119.

§. *Quod si vel in ejus hæredes*) At testamentum nuncupativum nullum est, si testator omnes hæredes non nuncupaverit, cum id vellet, *l.* 25. *D. hoc.*

*De hæredibus instituendis, et quæ personæ hæredes institui non possunt.* TIT. XXIV.

*L.* 3. *Voluntatis est quæstio*) In ambiguo autem sequimur Tiberii decretum, *l.* 41. *D. eod.*

*L.* 6. *Si coemptionali*) vide scripta ad *tit. C. de hæred. action*

*L.* 9. *Extraneum*) Nos item illum, quia hæc institutio præteritioni ob longiorem moram similis est: vide scripta ad tit. *C. ut action. ab hær. et contra hær. incip.* Dele QUIS, et SIBI, et lege, cum moritur. Item, *scribi placuit.*

*L.* 11. *Extraneum*) *l. ult. C. Theod. de leg. hæred.*

*L.* 13. *Quoties*) At hæredes scripti ex re certa revocantur ad rationem totius assis, cum omnes ita sint scripti, *l.* 11. *D. eod.*

*De institutionibus, et substitutionibus, et restitutionibus sub conditione factis.* TIT. XXV.

*L.* 6. *Sive testamento, vel*) hoc loco, vel est παραδιάζευξις, et hæc disjunctio pro conjunctione accipitur: vide notata ad *l. pen. inf. de verb. sign.* et scripta ad *l. Si is qui duos* §. *ult. de rebus dubiis*

*De impuberum, et aliis substitutionibus.* TIT. XXVI.

*Aliis*) Id est, furiosorum, et extraneorum.

*L.* 1. *Imp. M. Ælius Antoninus*) Leg. Imp. Titius Ælius Anton ut aperte ostendit §. *Item ex disparibus. Instit. de vulgari.* Nam hic est D. Pius. Id etiam subjectorum Conss. ratio docet.

*L.* 8. *Si vero post pubertatem*) Ergo in *l.* 15. *D. de vulg. sub.* ut verba directa ut, precaria sustinentur, alioqui post pubertatem decedente filio, ex ea substitutione non tantum militia, sed et pupilli bona deberentur: vide scripta ad *d. l.* 15 et notata ad *l.* 18 *D. ad Trebel.*

*Veluti ex causa*) veluti plerumque verum exprimit, ut hic, et *l.* 85. §. *Fundi. D. de verb. oblig.* vide scripta ad *d. l.* 75.

*L.* 9. *Mente captus, vel*) Ex sententia hujus constitut. idem dicemus in muto, surdo ita nato, vel facto.

*L.* 10. *Cum quidam*) huic l. obstat §. *Cum ita l. Hæredes.* 57. *D. ad Trebell* vide solut. in notatis, et scripta ad eam l.

*L. ult.* In hac l. ult. Justin. manifesto abrogat sententiam Labeonis in *l. Si pater tibi. D. de vulg.* qui putabat in ea specie duo sensisse faciendos: nam et Just. hic ait, hanc sententiam Ulpian. tractasse in ea l. scilicet 8. § *Si pater.* Nam recte Haloander nam *l. Si pater* facit §. l. præcedentis, quæ est Ulpiani: vide scripta ad *l.* 18. *D. de leg.* et notata ad *d. l. Si pater.*

*Au tres substituti*) Forsitan, quia quisquis vim distributionis habet, *l. Hoc articulo. D. de hæred. instit.*

§. *ult. Pene intelligatur*) Pene dixit recte: pater sibi judicare non potest, in caussa filii potest, *l. In privatis. D. de jud.* Præterea non potest quis pro se ipso fidejubere, *l. Hæres.* §. 1. *D. de fidejuss.* At pater pro filiofam potest fidejubere, et contra, *l.* 8. *C. de fidejuss.*

*De necessariis servis hæredibus instituendis, vel substituendis.* TIT. XXVII.

*L. ult. Si non aliquis substitutus*) Leg. *Si non alius fuisset institutus*

*De liberis præteritis, vel exhæredatis.* TIT. XXVIII.

*L.* 4. *Alia jura civilia alia prætoria*) vide scripta ad init. tit. *de lib. et post* ubi ex tit. 22. Ulp. hanc differ. explicat.

§. *ult. In posthumis exhæredandis*) At ex *Nov.* 115. nothum exhæredari non posse, quia sine elogio nulla est exhæredatio. Elogium autem nullum posthumo adscribi potest.

*De posthumis hæredibus instituendis, vel exhæredandis, vel præteritis.* TIT. XXIX.

*L. ult. An videantur non contineri*) Legend. *An hi, qui vivo testatore nati sunt, videantur non contineri*, aut certe, id est, omnino subintelligendum

*Filius, vel filia*) Idem est in nepote.

*Moneat testatoris voluntas*) hic abrogatur *l.* 10 *l.* 29. §. *Forsitan. D. de lib. et post. l.* 26 *de vulg. substit.*

*De jure deliberandi, et de adeunda, vel acquirenda hæreditate.* TIT. XXX.

*L.* 5. *Potest*) Quod si pupillus sit infans, per tutorem hæreditas acquiri debet *l.* 65. §. *Si pupillo. D. ad Trebell.*

*L.* 10. *Qui jure civili*) id est, l. 12. tab. ut docet *l.* 1. *inf. de except.* et *l.* 1. *sup. si certum pet. l.* 2. *D. de nox. act.* vide scripta ad *d. l.* 1.

*L.* 11. *Restitutio*) Idem obtinet in bon. poss. *l.* 2. *sup. de repud. bon. poss.*

*L.* 17. *Cretionum*) A Constantino sublata jam erat cretio in maternis succes. *l.* 1 *C. Theod. de maternis bonis*, vide scripta ad tit. 22. Frag. Ulp.

*Solemnitatem*) *L.* 1 *C. Theod. de cretionibus, vel bonor. poss.*

*L.* 18. *Majori* 7. *annis*) vide cap. 21. de præscriptionibus.

*L.* 19. *Protelatam*) De hoc verbo vide notata ad *l.* 2. § *pen. C. eod. tit.*

*Reliquum tempus*) Opponitur *l. ult. C. si penul. appell.* vide solut. in c. 16. tract. de præscript.

*L.* 22 *Arma etenim magis*) hæc quoque militum imperitiæ militare induxit testamentum, *Instit. de milit. testament. in princ.*

§. *Sin autem dubius: triginta dies*) vide cap. decimum, de præscript.

*Alius ex legitimis dies*) vide cap. 13. de præscriptionibus.

§. *Sin vero hæreditas: vel indebiti condictione*) Sic fiet, ut alius solvat indebitum, alius repetat, *l.* 3. *de condict. indeb.* vide scripta ad tit. *supra, de hæred. act.*

§. *Sin vero hæredes: condictionem ex lege*) Ex hac lege Justin.

§. *In computatione*) vide scripta ad fin. *tit. supra, de hæred. act.*

§. *Licentia: aut veterem nostram legem*) *L. ult. infra, de quæst.*

§. *Dum, præjudicio generando*) *L.* 2. §. *pen. D. de jud.*

§. *Sin vero post quam*) hinc ne colligas inventarium adita demum hæreditate fieri posse. Nam et a morte testatoris fieri potest. Constant. Harmenop. *lib.* 5. *Epi. tit.* 11. §. 25.

§. *Et hæc quidem ono anno*) vide cap. 25. de præscriptionibus.

*De repudienda, vel abstinenda hæreditate.* TIT. XXXI.

*L.* 3. *Suus hæres*) Conjunge *l. Transactio. sup. de transact.* et ad hanc ex illa subscriptione diem adde hoc modo. Scripta. A. VIII. Kalend. Jan. Nicomediæ. CC. Conss. Conjunge præterea *l.* 4. *sup. de postul.* et *l.* 4. *supra, de repud. bon. poss.* et *l.* 10. *supra, de petit. hær. d.* vide etiam scripta ad *l.* 9. *supra, de oblig. et act.*

*L. ult. Intra trium annorum*) vide cap. 22. tract. de præscript

*Quadriennium*) vide cap. 21 de præscript.

*Beneficiis*) A prætore factis.

*Quemadmodum testamenta aperiantur, inspiciantur, et describantur.* TIT. XXXII.

*L.* 3 *Præter diem et consulem*) Dies igitur et consul. in testamento adscribi solebant, *l.* 2. §. *Diem. D. eod.* Quod uti fiat literis, non notis, Justin. constituit in *Novella* 107. vide scripta ad *l.* 20. *D. de testam.*

*De edicto Divi Hadriani tollendo, et quemadmodum scriptus hæres in possessionem mittatur.* TIT. XXXIII.

*L.* 3. *Dericesima vicesimæ*) L. Julia, quæ vicesimam sanxit. Eadem et de aperiendis tabulis cavit, et ita edicto quoque D. Hadrianus de vicesima simul, et de aperiendis tabulis constituit *l. ult. D. de appellat. recip.* De hac l. Julia vide Plinium in Panegyrico, et Paulum *lib.* 4. *Senten. tit. de vicesima*, et Plin. lib. 7. epist.

§. *ult. Post annale tempus*) Ex edicto D. Hadriani post annum scripti hæredes in possess. rerum hæreditariarum non mittuntur. Paulus *lib.* 3. *Sent. tit.* 5.

*Angustias temporum*) Anni.

*Si quis aliquem testari prohibuerit, vel coegerit.* TIT. XXXIV.

*L.* 2. *In gloss. Removeri*) Ab his verbis (*puto tamen non nocere*) usque ad additionem, dele omnia, et repone, imo mihi nocebit, et aufe-

retur mihi hæreditas, quia non habeo integram defuncti voluntatem: vide scripta ad l. 19. *D. de his quib. ut indign.*

## *De his quibus ut indignis hæreditates auferuntur, et ad Senatusconsultum Syllanianum.* TIT. XXXV.

Vide not. et scripta ad *Rubr. D. eod.*

*L. Hæredes*) Hoc rescriptum Jurisconsultus in *l. Ejus qui. inf. de jure fisci*: vide scripta ad *l.* 3. 10. 7. *D. eodem.*

*Usuras autem semisses*) hæ sunt usuræ vulgares, et moderatæ, sicut et fiscales: vide scripta ad *l.* 26. *C. de usur. sup.* Hæc autem verba videntur addita a Triboniano ex d. l. 26. ut et in *l. Cum quidam. D. eod.* Pupillares etiam usuræ sunt semisses.

*L.* 2. *Præsidem deliberaturum*) Aut etiam princeps, si cum adeat, pupilio servabit legatum beneficio ætatis, *l. Tutorem. in fin. D. eod.* Paulus *lib.* 5. *Sent. tit. de jure fisci.* vide scripta ad *l.* 5. *Ætatis. D. eod.*

*L.* 3. *Amplissimi ordinis consultum*) Syllanianum.

*L.* 5. *Non oportet*) Hoc intellige ex *l.* 5. *sup. de religios.* vide scripta ad *l. ult. D. eod.*

*L.* 9. *Cum fratrem*) Paulus *lib.* 3. *Sent. tit.* 5.

## *De codicillis.* TIT. XXXVI.

*L.* 5. *Negantis*) Multa sunt negantis, quorum probatio exigitur: vide scripta ad *l.* 1. *sup. de probat.*

*L.* 8. *Ceterasque similes*) Qualis est utilis secundum voluntatem defuncti, l. 1. *D. si tab. test. extab.*

*Ex more petierit*) Scriptum fuerat ex edicto D. Hadriani, quæ verba Tribonianus subtraxit propter *l. ult. sup. de edic. D. Hadriani tol.*

§. *Illud: nisi id illa complexus*) *l.* 29. *D. de testibus.*

## *De legatis* TIT. XXXVII.

*L.* 2. *Hæreditatem vendiderit*) vide script ad princ. *tit. sup. de hæredit. vendita.*

*Petere poterit*) Actione ex vendito, aut stipulatu.

*L.* 5. *Non est dubium*) Hæc l. accipienda non est de eo, cui certa res legata est (nam hac si auferat, nihil damni facit) sed de eo, cui portio hæreditatis legata est. Nam ait pro portione competenti: nam si quid subripuerit, in eo actio legati non tenebit: vide not. et scripta ad *l.* 6. *D. de his quibus ut indign.* Sic nihil obstat *tit. quod legat.*

*L.* 7. §. *Error.*) vide scripta ad *l.* 1. *D. de leg.* 1.

*Jus legati dati*) Secus est, si testator putabat fundum Sempronianum esse, qui a majoribus appellatus sit Cornelianus. Legendum, *Cornelianum*, quia hic error et in nomine, et in corpore, *l.* 4. *D. de leg.* 1.

*L.* 8. *Ab administratione*) Oppon. l. 5. *supra, de condict. ob. caussam. dat.* vide scripta et notata ibi.

*L.* 10 *Cum alienam*) vide scripta ad *l. Si res obligata. D. de leg.* 1.

*Tali personæ*) Hæc præscriptio non est perpetua, *l. Sticho. inf. de usufruct. leg. l. Cum pater*, §. *Evictis de leg.* 2. Hujus rei tota disquisitio in facto consistit.

*L.* 18. *Utilibus autem*) vide scripta ad *l.* 1. *sup. de oblig. et act.*

*L.* 19. *Non tantum duum mensium*) vide cap. 13. tractat. de præscript.

*L.* 21. *Verborum observantia*) Sublatæ sunt legatorum singulorum formulæ, verba τυπικὰ

*L.* 24. *Cum quidam*) vide scripta ad *l.* 11. *D. de leg.* 1. et scripta ad *tit.* 23. *in fi.* et *ad tit.* 25. *Frag. Ulpin.*

*Vel legare) vel fideicommittere*) Quoniam id nominatim, et propalam fieri necesse est. At in specie *l.* 5. §. 1. *de leg.* 3. secus est. Sume exemplum ex §. *Post mortem. Instit. de leg.*

*L.* 25. *Pupillo autem assignatur*) Si is hæres sit: vide scripta ad *l.* 3. *de leg.* 1.

*L. ult.* Opponunt *l. Nemo potest, D. de leg.* 1. qua dicitur, obligationem legatorum non finiri ipso jure, sed tantum opposita exceptione doli. Verum hæc l. non loquitur de obligat. sed de dominio legati. Emendat enim hic Just. veterum sententiam, qui idem definiebant in dominio, quod in obligatione, constituitque, ut legatorum dominium tempore finiatur. Idem non invenitur constitutum de legatorum obligatione. Quare dicendum eam tolli tantum per except. quam si omiseris, actum est. Vide notata et scripta ad dict. *l. Nemo potest.*

## *De verborum, et rerum significatione.* TIT. XXXVIII.

*L.* 2. *Pecora stercorandi, vel pascendi*) Quæ tamen instrumenta legato non cedunt, *l.* 9. *D. de instr. leg.*

*L.* 3. *Cautionis nomine*) Sic et Justinianus Novella 22. §. *Placet.* vide notata ad *l. Jubemus.* §. 1. *inf. ad Trebel.* et scripta ad *l. Titius. D. illo tit.*

*L.* 4. §. *Velus*) Hic locus mendo non caret. Itaque dudum monui legendum sic: ut magis sit παραδιάζευξις, ut et primam. Est vero παραδιάζευξις, cum quid ita disjungimus, ut conjunctum esse appareat: vide scripta ad *l.* 8. *D. de leg.* 1. Eadem forma παρασιώπησις dicitur, cum quid ita reticemus, ut tamen tacite nobis intelligatur: vide scripta ad *l. Si is qui ducenta.* §. *D. de rebus dubiis.*

*L. ult. Suggestioni*) vide not. et scripta ad l. *Filiusfam.* §. *Divi* 2. *de leg.* 1.

## *Si omissa sit caussa testamenti.* TIT. XXXIX.

*L.* 2. *Non usurpabitur*) Leg. *non insuperhabetur*, ut quorundam vetustorum librorum vestigia habent. Sic et in *l. Sunt personæ. D. de religios. et sumpt.* l. *Hæredes. D. de his quibus ut indign.* Est autem

*Tom.* 7.

insuperhabere, negligere, aspernari. Sic Gellius et Apulejus lib. 4. asini aurei, *lacrymis his insuperabitis*, id est, omissis. Græci lib. 59. Βασιλ. vertunt παρορᾶν. Symmachus lib. 2. Epist. Ecclesiast. 29. Interprete D. Hieronymo, *qui delinquit in animam suam, insuperhabebitur.* vide lib. 3. Observ. cap. 22. et scripta ad *l.* 17. et 3. *D. de his quæ ut indig.*

## *De fideicommissis.* TIT. XLII.

*L.* 1. *Probaverit.* vide scripta ad *l.* 5. *C. de usuris.*

*Triennio*) Vide cap. 21. de præscript.

*In futurum quoque* Idem in *l.* 6. *D. de usuris.* Sed opponitur *l. Creditor. C. de usuris*, et *l. Usuris.* et *l. Operis. D. de operis lib.* Dicendum, hic legatum alimentorum debitum fuisse, sed dubium erat, an esset relictum in singulos annos, aut quoad viveret legatarius. Pro legatario fuit præsumptio, si triennio perceperit: vide scripta ad tit. *sup. ne uxor pro marito.*

*L.* 6. *Prædio obligato*) Pignori. Vide scripta ad l. *Si res obligata. D. de leg* 1.

*L.* 11. *Quoties*) Hoc explicandum est ex *Novella* 159. vide notata ad §. *Libertis*, et §. *seq. l. Cum pater. de leg.* 2. et scripta ad §. *Divi.* 2. *l. Filiusfam. de leg.* 1.

*L.* 12. *Post mortem*) Male hanc l. similem esse dicunt *l. Pater. D. quæ in fraud. cred.* vide notata ad eam legem. Obstat *l. Filiusfam.* §. *Divi. D. de leg.* 2. vide not. et scripta ad eum locum.

*L.* 15. *Quamvis*) vide scripta ad leg. 11. *D. de legatis.* 1.

*L.* 20. *Sicam*) Hæc l. conjungenda est cum *l.* 5. *sup. de reb. credit.* vide scripta lib. 3. Observ. cap. 27. Nam ejus pars est, et ex illa hujus emendanda est subscript. vide scripta ad *d. l.* 5.

*L.* 22. *Epistola, vel libello, vel sine scriptura*) Hæc omnia obtinent vicem codicillorum. Nam codicilli fiunt ex scripto, vel sine scriptis.

*L.* 24 *Originis eorum*) Id est, auctoritatis et dominii. Sic in *l.* 10. alias 9. *sup. de pign. act.* vide scripta ad eam.

*L.* 26. *Ex repudiatione*) Hæc l. opponitur *l.* 7. *D. de leg.* 1. Sed hac in re statuenda est differentia inter dominum, et patrem. Dicta servo dominus repudiet, quia servi persona non spectatur, id est, non spectatur fieri posse, ut is manumittatur: et filiifam. persona inspicitur, id est, consideratur fieri posse, ut sui juris fiat. Pater repudiando se fraudat non filium, et dominus repudiando, se et servum fraudat: vide scripta ad *d. l.* 7.

*L.* 29. *ex testamento*) Huc pertinet *l.* 29. *de testament.*

*L.* 32. *Quæstionem*) Hæc l. non negat jusjurandum, quod fideicommissarius debet hæredi referre, recusari posse: vide scripta ad *l.* 9. et 12. *supra, de rebus credit.*

*Ad satisfactionem compelli*) Ergo hoc casu non potest appellare.

§. *ult. Justis dispositionibus*) Paulus *lib.* 3. *Sentent. tit. de Senatuscons. Syllan.* vide scripta ad fin. tit. *D. de his quæ ut indign.*

## *Comunia de legatis, et fideicommissis, et de in rem missione tollenda.* TIT. XLIII.

*L.* 1. §. 1. *Hypothecam rerum suarum in testamento*) Pignus testamentarium.

*Nos in præsenti casu.* Ergo Just. primus ex omnibus legatis dedit diversas actiones. Sed obstat l. *Cum filius* §. *Variis. D. de leg.* 2. Ubi Papinianus ostendit varias actiones dari legatorum nomine. Sed ille §. est accipiendus de legato vindicationis. Nam illud poterat peti actione in personam, *l. Cum homo. D. de leg.* 1. vide scripta ad *Rub. D. de leg.* 1.

*L.* 2. *Omne*) ait se æquasse per omnia legata fideicommissis: at hoc tribuitur Ulp. in *l.* 1. *D. de leg.* 1. vide notata et scripta ad eam l.

*Quale est, jubeo*) Jubeo, alias est precarium verbum, at tunc significat cupio, ut in *l. Aurelius.* §. *ult. D. de liberat. leg.* Alias directum, ut hic, et ideo est forte, sic impero, sic et ἐνορκῶ: vide scripta ad *Rub. de leg.* et ad *l.* 115. *et* 118. *illo titulo.*

*Dicente ἐν ὅρκῳ*) Leg. ἐνορκῶ.

*L.* 3. §. *Sed et si quis: viri boni arbitratu*) vide scripta ad *l.* 43. *D. de verb. oblig.*

§. *Censemus ipsi legatario*) Hoc ideo, quia non ex testamento si electio delata est, sed ex hac constitutione. Et sic non obstabit *l. Si quis affirmavit.* §. 1. *D. de dolo*: vide scripta ad *l.* 5. *D. de leg.* 1.

*Non optimum ex servis*) Sic cui homo generaliter legatus est, optimum eligere non potest, l. 37. *D. de leg.* 1.

*Mediæ æstimationis*) vide scripta ad *l.* 13. *D. de leg.* 1. et notata ad *l.* 37. *illo tit.*

## *De falsa caussa adjecta legato, vel fideicommisso.* TIT. XLIV.

*L.* 2. *Etiamsi*) vide scripta ad *l. Si sic legatum.* §. *Si mihi. de leg.* 1.

*L.* 3. *Si non*) vide notata et scripta ad *d. l. Si sic legatum. dict.* §.

*L. ult. Legati*) id est, directis verbis. Vide scripta ad *Rub. D. de leg.* 1.

## *De iis, quæ sub modo legata, vel fideicommissa relinquuntur,* TIT. XLV.

*L.* 1. *Modus adscriptus*) In eo scilicet, ut utrumque impleri debeat.

*L.* 2. *Licet antea*) Sed neque ex condictione dandi alteri, *l.* 8. *D. si quis omissa caussa testam.*

## *De conditionibus insertis tam legatis, quam fideicommissis, et libertatibus.* TIT. XLVI.

*L.* 1. *Quem pro parte hæredem*) Obstat l. *Filiusfam.* §. *Cum quis. D. de legatis.* 1. vide ibi notata et scripta.

*L.* 5. *In glos. Competentem*) Dolo bene rationem, quia in legatis

*nullus*, *etc.* et repone, male: nam eadem ratione conteedam ex pura stipulatione filiifam. patri acquiri non ex legato, falso tamen: vide etiam rationem in notatis et scriptis ad *l.* 78. *D. de verbor. oblig.*

## *De usuris et fructibus legatorum, seu fideicommissorum.* TIT. XLVII.

Vide scripta ad *l.* 30. §. *Fructus, D. de leg.* 1.

*L.* 1. *Ex eo tempore quo lis*) idem ex *l.* 2. *et ult.* hujus tit. constet. Verum mora fit (1) et ante litem contestatam per interpellationem, *l.* 36. §. *ult. D. de leg.* 1. *l.* 3. *D. de usur.* Paulus in fin. lib. 3. Sentent. Interdum etiam ætatis beneficio mora fit in rem tantum, *l.* 26. §. *Certo minori. D. de fideicommiss. lib.*

*L. ult. In legatis*) vide scripta ad *l.* 23. et ad *l.* 39. §. 1. *de legat.* 1.

*Post litis contestationem*) atque adeo post moram, *l.* 23. *l.* 39. §. 1. *de leg.* 1.

*Non ex die mortis*) vide cap. 16. de præscript.

*Sive in rem, sive in personam*) nisi jure voluntatis, *l.* 3. §. 2. *D. de usur. l.* 32. *D. ad Trebell.* ut si testator fundum cum instrumento legaverit, Paulus lib. 3. *Sentent. tit.* 6. dum ait, *fructus percepti etc.*

## *Ad Senatusconsultum Trebellianum.* TIT. XLIX.

*At de incertis personis*) Delenda sunt hæc verba: nam et in hoc tit. nihil egit de incertis personis, sed in vetusto C. hæc verba sunt, inscriptio ejus tit. qui hunc præcedit. Sub eo autem una exstat Græca Just. constitutio, quæ tenet folia octo, id est, quaternionem unum. Erat igitur titul. separatus de incertis personis, qui hunc tit. ad Senatusconsultum Trebell. præcedebat. Ejus tit. constitutio periit. Meminit illius Just. in *Instit. de leg.* Vide scripta ad l. 5. *D. de rebus dubiis.*

*L.* 4. *Cum Divo Antonino*) hoc idem Ulpian. refert. in *l.* 74. *D. de leg.* 1. Verum olim legata nominatim relicta ab instituto substitutus non debebat, nisi ab eo fuissent repetita specialiter, vel generaliter. Hinc toties quærebatur de repetitione legatorum, ut in *l.* 32. 52. 81. §. *Si paterfam.* et *l.* 13. §. *pen. D. de leg.* 1.

*Quasi tacite*) *L. Licet Imp. de leg.* 1. vide scripta ad *l.* 32. *D. de leg.* 1. et Ulp. in *Fragm. tit.* 17.

*L.* 6. *Jubemus*) Soli filii fructus non imputant in Falcid. reliqui liberi imputant. Itaque hæc constitutio non abrogat, sed derogat *l. Papinianus*, §. *Unde si quis, D. de inoffic. testam.* vide scripta ad *l.* 18. *D. eodem.*

*Trebelliani Senatusconsulti*) Scripserat Zeno Pegasiani, sed ubique Tribon. reposuit Trebellianum. Sic et in *l. Si hæres ab eo. D. eod.* Vide scripta ad *l.* 18. *D. eodem.*

§. 1. *Et si pater*) institutus scilicet. Qui suo Falcidiam retinet suo jure, ut hæres. Sicque nihil obstat *l.* 11. *D. de leg.* 1. vide scripta ad eam.

*Vel mater*) instituta. Sin minus, Falcidiæ locus non est, si pater filio instituto rogatus sit eidem filio hæreditatem restituere, *l.* 11. *D. de legatis* 1.

*In supradictis satisdationem*) id est, ἀσφάλειαν, eadem repromissionem, *l.* 7. *D. ut legat. nom. cav. Novell.* 22. §. *Placet*, *l.* 2. *supra, de verb. significat.* vide scripta ad *l. Titius. D. ad Trebell.*

*Cum pater vel mater*) hunc casum nominatim Just. probat in *Nov.* 22. §. *Si placet.* Ergo his duobus casibus filius exiget a patre nudam cautionem: imo videtur omnibus casibus *Nov.* 108. Sed in ea loquitur de liberis rogatis restituere suis fratribus, ut fratres caveant de quadrante. At hic §. non loquitur de filiis testatoris rogatis restituere suis filiis: eis non cavent nisi duobus casibus: vide scripta ad *d. l. Titius. ad Trebell.*

*L.* 7. *Ubi tamen*) vide scripta ad §. *Utrum. l. Apud Julian.* et not. ad *l. Sed nec ipsi. D. hoc tit.*

## *Ad legem Falcidiam.* TIT. L.

*L.* 3. *Etiamsi*) vide scripta ad l. *In tacitis. D. de leg.* 1. et ad tit. 25. *Frag. Ulp.*

*L.* 9. *Error facti*) vide scripta ad *l. Regula*, §. *Si quis jus. D. de juris. et facti ignor.* et *ad fin. tit.* 24. *Fragm. Ulp.*

*L.* 13. *Si ea*) hujus l. speciem vide in commentariis nostris ad tit. *de minoribus*, *l.* 35. vide etiam scripta ad *l. Plane si filiam.* §. *Si cui Stichus. D. de leg.* 1.

*L.* 18. *Repetit eam pecuniam*) Cur interdictum quod legat. non pertineat ad donat. caussa mortis, vide in not. ad *l.* 1. §. *Si quis. D. quod legat.*

*L. ult. Cum certum*) idem est in fideicommisso, quod ex Pegasiano Senatusconsulto datum est, *l.* 5. §. *Si quis rogatus, D. de donat. inter. vir. et uxor.*

## *De caducis tollendis.* TIT. LI.

*L.* 1. De hac l. vide scripta ad *l.* 16. *D. de leg.* 1. et scripta ad tit. *de caducis*, in *Frag. Ulp.* Restituitur autem in eo jus antiquum, quod fuit ante l. Pap. vide scripta ad *l.* 11. *D. de leg.* 1.

§. 1. *Solis parentibus*) Ulpian. in *Fragm. tit.* 18. *l.* 29. *de leg.* 2. vide scripta ad *l.* 11. *D. de leg.* 1.

§. 2. *Senatusconsulta quæ circa*) Quæ varia facta sunt: vide notata ad *l. Itaque. D. de hæred. instit.*

§. *In primo: nullo gravamine*) nam si quod relictum est, habetur pro non scripto, cur non et onus ei injunctum habebitur pro non scripto: vide scripta ad *l.* 16. *de leg.* 1.

(1) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 8.

§. *Quod si ut*) Olim fisco cedebat cum onere. Ulp. in *Frag. tit.* 17. vide scripta ad *l.* 16. *D. de leg.* 1.

§. *Cum enim gravamen in dando*) vide not. ad *l. Ceteris*, *inf. de contrah. et committ. stipul.*

§. *Sin vero: ab alio*) vide scripta ad *l.* 45. *D. de verb. oblig.*

*In pro non scriptis*) Si quod relictum est, habetur pro non scripto, cur non et onus, quod ei injunctum est, habebitur pro non scripto? vide scripta ad *d. l.* 16.

*In non juris compositione*) id est, in Pandectis. Sunt autem duo: unus in *l. Cum vero.* §. *Si pro non scripto. D. de fideicommiss. lib.* cujus caussa est favor libertatis. Alter est in *l. ult. D. de his qui pro non script. hab.* Ratio est, quia id nominatim cautum est Senatusconsulto Liboniano, *l. Filius.* §. *ult. D. ad l. Corn. de fals.* vide scripta ad *d.* l. 16.

§. *In his itaque: Aliis cohæredibus cum suo*) Cohæredi conjuncto re et verbis invito accrescit, quia hæreditas unius ejusdemque hominis vicem sustinet. Fieri nequit, ut unus homo pro parte sit, pro parte non sit: sic fieri non potest, ut hæreditas pro parte sit, id est, exstat, pro parte non sit, id est, vacet: ideoque recta hic sit, *ejusdem hæreditatis.* Sic in *l.* 2. *D. de acquir. hæred.* In eadem hæreditate. At legatum non sustinet vicem defuncti, non est nomen juris, et ideo nihil vetat id scindi, nisi totum palam sit adscriptum: nam tunc uti datum est, sic debet repudiari, si totum datum sit propalam, tunc partem repudiando nihil agis: vide not. in §. *Ubi autem. inf. eodem*, et scripta ad *l.* 16. *de leg.* 1.

§. *Ubi autem*) Tam conjunctis re et verbis, quam verbis tantum, solidum habent ab initio, concursu vere partes: sed in hoc differunt, quod conjunctis re tantum solidum ab initio expressim datur, et palam. Ea re fit, ut alter non possit legatum scindere, quod ei in solidum palam relictum est. At conjuncti re et verbis non expressim, sed tacite ab initio solidum habent, et ideo uno deficiente alter invitus totum non capit, sed partem repudiare poterit. Sic si uni soli fundus sit legatus in solidum, is totum agnoscere cogitur eadem ratione, *l. Si cui res. de leg.* 2. At si idem die legati cedente, et eo nondum agnito, duos hæredes reliquerit, alteri invito alterius pars non accrescet, sed partem poterit repudiare, quod tamen non potuit defunctus, cui expressim fuit solidum relictum, *l.* 38. *D. de leg.* 1. vide scripta ad d. l. 16. in fi. et ad *l.* 33. *D. de leg.* 1.

*Conjunctim*) Re et verbis.

*Disjunctim*) ut sint re conjuncti.

§. *Sin autem: disjunctim*) hic sumpsit Tribon. *l.* 33. *D. de leg.* 1. vide scripta ad eam.

*Suam quisque partem pro virili*) Ulpian. in *Frag. tit.* 24.

*Uno tantummodo genere legati*) Per vindicationem.

## *Quando dies legati, vel fideicommissi cedit.* TIT. LIII.

*L.* 5. *Ex his*) Confirmatur hac constitutione decretum Antonini Pii: quod est in *l. Non putabam. D. de condiction. et demonstrat.* rejecto contrario Antonini Caracallæ, quod est in *l. Qui filium.* §. *Fabius. D. ad Senatuscons. Trebell.* vide notata ad *d.* §. *Fabius*, et scripta ad *l. Si cui legetur. D. de leg.* 1.

*Ad legitimam ætatem*) id est, ad annum 25. quæ ætas propter l. Lætoriam dicitur legitima: vide cap. 28. de præscript.

*Non conditio*) Quia jam perfecta scriptura legati testator hæc adjecit. Quare accipere poterit, cum erit pubes. *Diversa* autem est species *l.* 22. *D. eodem*, quæ obstat et *l. Si Titio. D. eod.* quæ sit, legatum esse conditionale: vide scripta ad *l. Si cui legetur. D. de leg.* 1. Hic ergo, etiamsi filius moriatur ante annum 25. hæres illius capere poterit eo tempore, quo filius legitimæ ætatis foret, *l. Firmio.* §. 1. *D. eod.* Et hæc fuit sententia Joannis recta: nam hic pure legavit, post separatim adjecit: *Quæ accipiet, cum erit annorum* 25. At in *d. l. Si Titio.* legatum est, cum erit annorum 25. quod est conditionale.

## *Ut in possessionem legatorum vel fideicommissorum servandorum caussa mittatur, et quando satisdare debeat.* TIT. LIV.

*L.* 2. *Judicio voluntatis*) Leg. *indicio*, ex *l. Avia.* §. *ult. D. de condit. et demonstr.* ubi eadem verba referuntur ex eadem constitutione. Sic emendandum in *l. Ante tabulas. D. de jure Codicill.* et *l. Uxor. C. de repud.* Porro Falcidia expressim est a testatore prohibenda, *Nov.* 1. Atque ita Lutetiæ judicatum fuisse refert Joan. Papon. lib. 20. Excipiendus est casus §. *ult. l.* 19. vide scripta ad *l. Nemo potest. D. de leg.* 1.

*L.* 5. *Jure prætorio*) Missio est ex edicto prætoris.

*L.* 6. *Post sex menses*) vide cap. 8 de præscript.

## *De suis et legitimis liberis, et ex filia nepotibus ab intestato venientibus.* TIT. LV.

*L.* 1. *Si fratri*) hoc caput suo loco positum non est, ut ecc *l.* 6. *inf. eod.*

## *Ad Senatusconsultum Tertullianum.* TIT. LVI.

*L.* 4. *Si qua*) Repetita est in *l.* 1. *sup. de secund. nupt.* ad quam ex hac l. addenda est subscriptio.

*Ex jure quidem*) Post Just. in *Nov.* 22.

*L.* 5. *Mater*) Corrigitur in *Nov.* 2. sed aliquo ex parte restituitur in *Nov.* 22.

*L.* 6. *Omnem*) hæc l. conjung. cum *l. Sciant. inf. de legit. hæred.* et l. *pen. inf. in quibus caussis pign.* ut docent inscript. et subscript. eadem sumptæ ex *Nov. Theod. de tutoribus et curatoribus*, *inf. de legit. hær.* Subscriptio in *Nov. Theod.* est, *D.* 6. *Id. Jul.*

### *Ad Senatusconsultum Orfitianum.* TIT. LVII.

*L.* 3. *Matri intestat.*) Item sine cretionis solemnitate. Eodemque modo mater filio hæres fit, *l.* 1. *Cod. Theod. decret. vel bon. poss. l.* 1. *C. Theod. de leg. t. hæred.* Filius autem patri ipso jure hæres existit.

### *De legitimis hæredibus.* TIT. LVIII.

*L.* 10. *Sciant*) Conjung. *l. pen. inf. in quibus caussis pign.* et *l. Commun. sup. de Senatusc. Tertyll.* ut dicuet inscript. et subscript. eædem, sumpta ex *Nov. Theod. de tutoribus.* Ubi est, *D.* 6. *Id. Jul.*

*Intra annum*) vide cap. 20. de præscript.

*L.* 12. *Quinquagenaria*) Ulpian. in *Fragm. tit.* 16. vide cap. 32. de præscript.

### *Communia de successoribus.* TIT. LIX

*L.* 10. *Nutritoribus*) De eo tamen dubitatum fuit, quia alumni sive τρόφιμοι, sunt ex familia, et nomine educatoris, eisque testamento tutores dati confirmentur, *l.* 22. *D. de excus. tut.*

### *De bonis, quæ liberis in potestate patris constitutis, ex matrimonio, vel alias acquiruntur, et eorum administratione.* TIT. LXI.

*L.* 8. § *Sin autem in secunda ætate*) id est, in adolescentia, sic in Nov. Justin. δευτέραν ἡλικίαν, ponit pro adolescentia, et in *Nov.* 115. et in 2. *Ubi autem. inf. eod.* et *l. pen. C. de impub. et al. subst.*

§. *Ubi autem filiorum consensus*) itaque cum pater ex caussa adventitia actione experitur, quæ communis est patris et filii, de rato cavere debet, exemplo dotis, *l.* 2. *in fin. solut. matr.*

§. *Non autem*) hic §. valde obstat *l.* 7. § *Restitutio. D. de minoribus.*

§. *ult. Momentariæ*) vide cap. 4. tit. de præscript.

## AD LIBRUM VII

### *De testamentaria manumissione.* TIT. II.

*Lex* 10. *Directo*) In testamento directe manumissi pileum statim sumere, ac funus præcedere solebant: vide scripta ad libr. Observat. 3. cap. 23.

*L.* 14. *Directas*) Conjun. *l. ult. sup. de test. tut.* et *l.* 21. *in fin. sup. de testamentis.*

*L.* 15. §. *Sin vero quidam: esse respuendam*) In Comœdia adoptitia Plauti, quæ dicitur Querulus: *nobis*, ait *quotidie sunt nuptiæ, natales, debacchationes ancillarum, feriæ, propter hoc quidam manumitti nolunt*: vide scripta ad *l.* 62. *de verbor. oblig.*

### *De fideicommissariis libertatibus.* TIT. IV.

*L.* 6. *Deberi*) vide Ulp. in *Frag. tit.* 1

*L.* 11. *Perpendes*) hoc verbo utimur in re clarissima. Sic in *l.* 7. *in fin. sup. quod cum eo*, et *l. Procuratorem. supra, de procurat.* Horatius *Cum tua perpendas.* Ubi male Nannius, et Victorius: vide scripta ad *d. l.* 7.

*L.* 12. *Non videri*) Nisi, ut Thalelæus notat, forsitan probetur fideicommittere eo verbo testatorem voluisse. Nam ex novissimis constitut. esse verbum ad fideicommittendum utile atque validum est: vide notata *l. Generali. de usufruct. leg.* et scripta ad *l.* 113. *de leg.* 1.

*Auctoritate juris*) Paulus *lib.* 4. *Sent. tit.* 1.

*L.* 14. §. *ult. Sive unus*) De hoc dubitatur, quia libertas nominatim relinquenda erat ex l. Fusia, §. *Libertas. Instit. de legat.* Paulus 4. *Sent. tit. ult.* Idemque servetur in specie §. 1. *l.* 17. *de leg.* 1.

*L. ult.* §. *ult. Duorum mensium*) vide cap. 3. de præscript. Sic et in *l. ult. D. qui sine manumiss. ad lib. perven.*

### *De Latina libertate tollenda, et per certos modos in civitatem Romanam transfusa.* TIT. VI.

*L.* 1. § *Sed scimus*) *L.* 2. *P. qui sine man. ad liber. perv.* Idem Just. in *Nov.* 22.

§. *Sed et qui*) vide hac de re scripta libr. 3 Observ. cap 23.

§. *Ille autem: salvo jure patronatus*) Jus hoc libertorum intelligit, quod consistit in successione libertorum. Detur civitas Romana, salvo obsequio et reverentia, quæ debetur patronis. Quinimmo si libertini extiterint ingrati erga patronum, patiuntur ἀνακουλωσιν, quo nomine non parata est actio, seu querela ingrati, quæ datur tam patronis, quam eorum liberis. Quod olim filiis non dabatur. Ambros. in lib. de Jacob. et beata vita: vide *Nov.* 78. et scripta ad eam.

### *De servo pignori dato manumisso.* TIT. VIII.

*L.* 1. *Licet dotale*) huic l. conjungenda est, *l.* 1. *infra, de remiss. pignor.* ex qua ad hanc *l.* supplenda est subscriptio, P. P. V. Kal. Aug. Romæ Antonino A. IV. et Balbino Conss. Utraque est ad Proculum, is est servus manumissus: vide not. ad *d. l.* 1. in qua subscriptio hæc est. P. P. Kalend. Maii, Antonino A. II. et Geta II. Conss.

*L.* 6. *Sicut cetera*) *L.* 7. *in princ. D. qui pot. in pign. l.* 3. *D. de reb. cor. qui sub tut.*

### *De iis, qui a non dominis manumissi sunt.* TIT. X.

*L.* 1. *At si suos*) Quasi suos.

*Vel quanti*) Dele, *vel.*

*L.* 3. *Qui tibi hæreditatem*) vide scripta ad *l.* 6. *sup. de hæred. vendit.* quam conjunge cum hac lege.

### *Qui manumittere non possunt, et ne in fraudem creditorum manumittantur.* TIT. XI.

*L.* 3. *Divo Marco*) Primus enim hujus rei definiendæ auctor fuit, licet idem D. Hadriano placuisse scribat.

*Auctorem suum*) id est, histrionem, sive ille servus suus, sive alienus fuerit, ut puta, ei magistratus, qui populo nummos aliquot dedit, ex acclamatione populi manumittat.

*L.* 4. *Senatusconsulto, quod gestum*) Sic *l.* 1. *D. de offic. cons.* vide scripta ad *l.* 66. *D. de verb. oblig.*

*L.* 5. §. *ult. Emptori*) Ex specie hujus l. satis constat legendum, *venditori.* Græci sic vertunt τῷ πράτῃ. *Hæc* nomina sæpe commutantur: vide scripta lib. 1. Observ. c. 10. vide notata ad *l. Si in emptionem. D. de action. empt.*, et scripta ad *l. Ubi. D. de reb. dub.*

### *Qui non possunt ad libertatem pervenire.* TIT. XII.

*Impp. Severus et Antoninus*) Leg. Impp. Verus et Antoninus. Nam ii sunt ejusdem constitut. auctores, qui alias divi fratres sæpe in jure dicuntur, ut constat ex *l. Fratres Impp.* 11. *de pœnis.*

*L.* 1. *Cum divus Claudius pater*) Delendum *Claudius.*

### *Pro quibus caussis servi pro præmio libertatem accipiunt.* TIT. XIII.

*L.* 1. *Quoniam*) Conjun. *l.* 1. *sup. de prec. Imp. offer.* et ex illa adde ad hanc subscript.

*L.* 2. *Servi*) huic legi conjungenda est *l.* 1. *inf. de falsa moneta*, ex qua ad hanc supplenda est subscriptio. XV. *Kal.* Decemb. C. P. Crispo III. et Constantino III. CC. Conss. Subindicant et id quidem codices, in quibus talis legitur subscriptio, D. XV. Kalend. Decemb. Constant. Crisp. Hinc etiam constat, male in quibusdam codicibus pro XV. legi 13. In d. l. traditur, accusatoribus pro præmio conced. immunitatem: sic dicitur servis dari libertatem.

### *De ingenuis manumissis.* TIT. XIV.

*L.* 4. *Cum cognatum*) vide scripta lib. 3. Obs. cap. 19 ubi notavi, hunc locum accipiendum esse de tyrannide Odenati et Zenobiæ ejus uxoris, quam devicit Aurelianus Imp. Odenatus autem sub Galieno et Valeriano fuit Palmyrenorum rex, vel decurio. Ut sit hæc legis sententia, ingenuum, qui ex Odenati et Zenobiæ tyrannide redemptus fuerit, retineri quidem velut jure pignoris, non tamen recte distrahi velut captivum, eamque distractionem ingenuitati nihil præjudicare.

### *Communia de manumissionibus.* TIT. XV.

*L.* 1. *Si proprietarius*) Ulp. in *Fragm. tit.* 1.

§ *ult. Explosa antiqua*) De quo Paulus *lib.* 4. *Sentent. tit.* 13.

### *De liberali caussa.* TIT. XVI.

*L.* 3. *Vendente fisco*) Sic qui emit a fisco, non semper est securus Thalelæus hic: vide scripta ad *tit. Cod. de hæred. vend.*

*L.* 7. *Si ab eo*) Secus est ex diverso in specie *l.* 20. *D. qui et a quibus manum.*

*L.* 9. *Conceptio*) vide not. ad *l. Eam quæ. inf. eod.*

*Nomini cognomen*) Thalelæus Græcus interpres ad hanc l. notat, servum non habere cognomen. Idem Artemidorus in lib. de somniis: vide scripta ad *l. Filiusfam.* § *Divi. de leg.* 1.

*L.* 17. *Multis*) Vide scripta ad *l.* 10. *sup. de probation.*

*L.* 21. *Eam quæ*) hic locus explicabitur ex §. *ult. l.* 7. *D. eod.* et ex *l.* 30. *D. de probat.* vide scripta ad *l.* 10.

*Habere præjudicium*) Recte Thalelæus hic notat, omnem status quæstionem esse præjudicialem. Est autem triplex, an sit servus, an libertinus, an filiusfam.

*Sui conceptione*) Est autem conceptio petitionis formula, ut sit sensus: petitio ipsa sui conceptione indicat, utrum petatur ex servitute in libertatem, an ex contrario Sic etiam accipitur in *l. Cum pretium. supra, eodem*, et *l. Cum lib. infra, de eviction.* vide scripta ad *l.* 1. *D. de verbor. significat.*

### *De assertione tollenda.* TIT. XVII.

*L.* 1. *In utroque casu cessare*) hic abrogatur. *l.* 1. *C. Th. de liber. caussa.*

*Procuratorem dare*) Sic derogatur primæ Pauli Sentent ex *lib.* 5. *tit.* 35.

§. *Scientes, unum annum*) vide cap. 20. tract. de præscriptionibus.

### *De ordine cognitionum.* TIT. XIX.

*L.* 2. *Ordinande prius*) vide scripta ad l. 4. *sup. de reb. cred. et jurejur.*

*L. ult. Sequestrari*) vide scripta ad *tit. de prohib. seq. pecu. supra.*

### *Ne de statu defunctorum post quinquennium quæratur.* TIT. XXI.

*L.* 5. *Quod est constitutum*) A Nerva, *l. ult. D. eod.*

*L.* 7. *Procuratorem reipub.*) *L. rei privatæ.*

### *De Senatusconsulto Claudiano tollendo.* TIT. XXIV.

Vide Comment. et scripta ad *tit.* 12. *Fragm.* Ulpian.

### *De usucapione pro, emptore, vel transactione.* TIT. XXVI.

*L.* 3. *Usucapere*) Pro suo *l.* 48. §. *Si ancilla. D. de furtis.*

*L.* 6. *Pignori fuisse obligatum*) Ita tamen ut non tenente creditore

debitor pignus alii vendiderit et tradiderit. Hoc enim casu posteaquam furtum admissum est, non redit ea res in domini potestatem: secus est in §. *Si rem. l. 4. D. de usurp. et usucap.*

*L. 8. Ex caussa*) *L. 29. D. de usurp. et usucap.*

## *De usucapione pro hærede.* TIT. XXIX.

*L. 2. Nihil pro hærede*) id est, suis hæredibus exsistentibus nemo usucapere potest pro hærede. Sui enim hæredes non fiunt, sed exsistunt hæredes, nec acquirere bona dicuntur, sed retinere: ea igitur bona quasi viventis bona pro hærede usucapi non possunt, nec verum est, suum hæredem pro hærede usucapere non posse. Jus enim id colligi potest ex *l. 3. in fin. D. pro hærede.*

## *De usucapione transformanda, et de sublata differentia rerum mancipi et nec mancipi.* TIT. XXXI.

*Rerum mancipi et nec mancipi*) De quibus Ulpian. in *Fragm. tit.* 19.

*L. 1. §. Ideo.* 10. *vel* 20 vide cap. vigesimum sextum, de præscript.

§. *Cum autem: continuum triennium* vide cap. 22. de præscript.

*In rebus mobilibus*) in usucapione enim non conjungebantur tempora inter emptorem et venditorem, *l.* 33. §. *Libertus. D. de servit. urban. præd.* Sed in longi temporis possessione, *l.* 14. *D. de usurp. et usucap.* §. *Inter. venditorem. Instit. eod.*

*Rebus, et locis omnibus*) Litis tamen contestatione, aut libelli obsignatione interrumpitur usucapio, *l. pen.* et *ult. inf. de annal. except.* Ceterum incidens mala fides longi aut longævi temporis possessionem interpellat, *l.* 11. *inf. de præscript. longi temp.*

## *De acquirenda et retinenda possessione.* TIT. XXXII.

*L. 1. Per liberam personam*) id est, per procuratorem; vide scripta ad *l.* 38. §. *Si stipul. D. de verbor. obl.* et ad *l.* 67. *illo tit.* Ait per procuratorem acquiri ignoranti possessionem, cur non et per servum? *l.* 1. §. 3. *Peregre.* §. *Quæsitum. D. eodem.* Hoc ideo fit, quia procurator habet voluntatem et mandatum ejus, cui acquirit. Alioquin non nisi volenti et scienti acquiritur possessio, *l. Ea quæ, de acquir. rer. domin.* vide etiam scripta in *tit. per quas person. nob. acquir.*

*L. 5. Cum nemo*) huc pertinet *l.* 2. §. 1. *et seq. D. pro hærede.*

*Iniquæ venditionis*) Quo casu olim fuit actio furti, Gellius lib. 11. cap. ult.

*L. 8. Utilitatis caussa*) vide scripta ad *tit. per quas person. nob. acquir. supra.*

*L. 11. Vitus*) Addenda est huic l. subscriptio ex *l. 2. inf. si per vim, aut alio modo abs. turb.* D. XV. Kal. Jan. Mediolani Cæsario et Attico Conss. Nam eæ leges omnimodo conjungendæ sunt, ut in Cod. Theod. conjunctæ sunt. Estque earum eadem inscriptio. In ea l. 2. dicitur vitiosam esse possessionem, quæ per speciem rescripti domino absente occupata sit. In hac l. additur hoc vitium sequi hæredem.

*L. 12. Ex libris*) huc pertinet *l.* 3. §. *Autem. l. Quod servus. l.* 30. *in fi. D. de acquir. posses.* et *l.* 3. *Qui pignori, D. de usurpat.*

*Rei dereliquerit*) Lege, *rei eam dereliquerit*, et huc refer Proculi et Sabini dissidium in *l.* 31. *D. de dolo* et *l.* 31. *D. hoc tit.*

## *De præscriptione longi temporis* 10. *vel* 20. *annorum.* TIT. XXXIII.

*Decem, vel viginti annorum*) vide cap. 20. de præscriptionibus.

*L. 1. Cum post*) hujus rescripti sententiam Paulus usurpavit *lib.* 5. *Sent. tit.* 2.

§. *Quod si: quod etiam in Repub.*) Domina, quæ est populi Romani: ceteræ autem loco privatorum habentur, et ideo adversus eas 20. annorum præscriptio justo et non interpellato possessore datur, Paulus 5. *Sentent. titul.* 2.

*L. 5. Si fraude*) vide scripta ad *l.* 4. *sup. de oblig. et action.*

*L. 9. Emptor*) vide scripta ad *l.* 19. *sup. de probat.*

*L. 10. Nec bona*) Conjun. *l.* 26. *de rei vindicat.* et ex illa ad hanc adde subscriptionem, D. dec. Idus Decemb. CC. Conss.

*L. 11. Bona fide qui*) *L.* 18. *in princ. inf. de præscript.* 30. *annor.* Ergo incidens mala fides longi aut longævi temporis possessionem interpellat. At usucapio ex posteriore alienæ rei scientia non interrumpitur, *l. un.* §. *pen. sup. de usuc. transfer.* quo pertinere putant *l.* 48. §. 1. *D. de acquir. rer. domin.*

*L. ult.* §. *ult. Quæ in jure consistunt*) Non in corpore, sed jura sunt.

*Ceteræ servitutes*) Legitur, non exigimus omnimodo, ut is, qui in servitutem sibi adserit utili in rem actione, ea sit usus per longum tempus sciente domino. Satis est enim si eo jure, nec vi, nec clam, nec precario usus sit, *l.* 1. §. *ult. D. de aqua et aqua pluv. arcen.* l. 15. *D. de acquir. posses.*

## *In quibus caussis cessat longi temporis præscriptio.* TIT. XXXIV.

*L. 3. Cum neque familiæ ercisc.*) *L.* 22. *sup. fam. ercisc.* At si rem communem vendidero, aut in dotem dedero bona fide accipienti, ea usucapi poterit, *l. ult. D. pro dote, l.* 1. *supra, de commun. rerum alienation.*

*L. Longi temporis præscriptio*) vide cap. 30. de præscript.

## *Quibus non objicitur longi temporis præscriptio.* TIT. XXXV.

*L. 3. Non est*) Ex Justiniani decisione nulla præscriptio currit minoribus 25. ann. *l. ult. supra, in quibus caussis in int. rest. non est nec.*

*L. ult. Sancimus*) Conjun. *l. ult. de restit. militum*, et ex illa adde ad hanc subscript. D. VI. Id. April. P. Decio V. Conss.

*In suis ædibus*) Legend. *ædibus.*

## *Si adversus creditorem præscriptio opponatur.* TIT. XXXVI.

*Præscriptio*) Decem, vel 20. annorum, puta ab eo, qui bona fide emit, sin minus necessaria est 30. annorum præscriptio.

*L. 1. Præterquam eis debitores*) Quo casu requiritur præscriptio 40. annorum, *l.* 7. *infra, de præscript. triginta annorum.*

*L. ult. Si debitori*) vide scripta ad *l.* 6. *supra, de obligat. et action.*

*Decem annorum*) vide cap. 30. de præscript.

## *De quadriennii præscriptione.* TIT. XXXVII.

*L. 1. Notum est*) *L.* 1. §. *Divus. D. de jure fisci, l. Intra. de div. temp. præscript.*

*Post quadriennium*) vide cap. 23. tract. de præscript.

*L. 2. Nec posse contra*) idem in *l. seq.* §. *Quæ omnia. infra, eodem.* Sed utrique absunt, *l.* 1. *sup. de hæred. vend.* vide notata ad *d.* §. *Quæ omnia.*

*Aliquas actiones*) vide scripta ad *tit. supra, de condict. ex lege.*

*Moveri*) Item *in gloss. moveri*) imo dicendum cum Fulgosio, *l. Nec ultum.* §. *Item si quis D. de petit. hæredit.* corrigi per hanc legem, vide not. ad *d.* §. *Item si quis*, et scripta ad *l.* 1. *sup. de hæred. vend.*

*Intra quadriennium*) vide cap. 23. tractat. de præscript. et scripta ad *tit. supra, de commun. rer. alienat.* et notata ad *l.* 2. *illo tit.*

*L. ult.* §. *Et nemo omnis motus*) id est, omnis actio. Sic in l. 3. in fin. inf. de præscript. trigint. annorum. Sic Græci dicunt κινησις, et κινειν. Ceterum idem dicitur in *l. præced. in princ. sup. eod.* Sed utrique obstat. *l.* 1. *sup. de hæred. vend.* qua fisco vendente hæreditatem actionem decernit in emptorem, non in fiscum, et sic qui emit a fisco, non est omni casu securus. Nam hæ leges securitatem dant tantum creditoribus, cum quibus agitur de proprietate, vel hypotheca, §. *ult. de usucap. Instit.* ne res ab illis auferatur, de statu cum emptore agetur, *l.* 5. *sup. de lib. caussa*, et ibi Thalelæus: cum emptore agi poterit de legato, fideicommisso, debito hæreditario, quia agitur de liberanda hæreditate, non de auferenda. Verum cum eo, qui emit hæreditatem a fisco, non agetur petitione hæreditatis: vide scripta ad *l.* 1. *sup. de hær. et act. vend.* Ergo si vendiderit fiscus hæreditatem quasi caducam, is ad quem pertinet hæreditas, aget cum fisco, sed si vere caduca fuerit, aget cum emptore de debito, ibidem.

## *De præscriptione* 30. *vel* 40. *annorum.* TIT. XXXIX.

*L. 2. male agitur*) vide scripta ad *l.* 10. *supra, de pignor. act.*

*Precario possidentibus*) Licet non tam precibus, quam mercede adhibita ad conductionem pervenerint.

*Qui sibi potius*) vide cap. 31. de præscript.

*L. 3. Sicut*) Exstat l. in *C. Theod. lib.* 4. *tit.* 12. *l. unica* Unde restituenda sic hujus l. inscriptio et subscriptio: Impp. Theod. et Arcad. Asclepiodoro P. P. Subscriptio non est mutanda: vide cap. 30. de præscription. Hujus constitut. fit mentio in Novell. *Valentiniani de præscrip.* 30. *ann. et Novel. de Episcop. judic.* apud Sidonium lib. 8. epist. Cassiodorum lib. 5. variarum, Suidam in verbo τριακοντα ετια, et Procopium de bello Vandalico: vide scripta ad *tit. de perpet. et temp. act. Instit.* et scripta ad *l. ult. inf. de duobus reis*, et cap. 30. de præscript. *Nov. Theodosii junioris, de præscriptionibus.*

§. 2. *Per executorem*) Olim ex *Novella Valentiniani de Episc. judic.* necessaria erat litis contestatio, quæ si hodie interveniat, ab ea etiam 40. anni computantur, qui actioni debentur, *l. ult. inf. hoc tit.*

§. *Hæ autem*) hoc obtinet in actionibus, quæ privatis competunt: nam actiones, quæ civitatibus, ecclesiis, locis venerabilibus, et eorum nomine, quæ in redemptionem captivorum relicta sunt, competunt, centum annis tantum sopiuntur ex *l. ult. sup. de SS. Eccles.*

§. *ult. Movendi*) id est, agendi. Sic motus, id est, actio: vide not. ad *l.* 3. *sup. de quadrien. præscrip.*

*Legis*) Juris.

*Etiamsi se*) Verum ea creditori non aufert actionem, sed non obstat, quo minus auferatur, id est, non prodest.

*L. 4. Omnes cum suo robore*) Quales sunt eæ præscriptiones, quæ adversus fiscum dantur, *l.* 13. *D. de div. temp. præscrip.*

§. 1. *Vel publicum*) Excipe casum *l.* 6. *hujus tit.*

*Quadraginta annorum*) vide cap. 31. de præscriptionibus.

*Quolibet jure*) Jure actionis, non luitionis: vide scripta ad l. 10. *sup. de pign. act.*

*L. 5. Quadraginta*) At ex *Nov. Majoriani de curialibus*, obstabat præscriptio 30. annorum.

*L. 6. Functiones*) vide *cap.* 31. *de præscript.* et scripta ad *l.* 2. *in fi. sup. de jure emphyteut.*

*L. 7. Cum notissimi*) vide cap. 30. *de præscript.* et *cap.* 31. *ibidem*, et scripta ad *l.* 6. *supra, de obligat. et act.*

*Suppositæ rei*) Pignori obligatæ.

§. *Et sancimus et pole apud debitorem*) Ergo jus liberandi pignoris præscriptione non tollitur: vide scripta ad *l.* 10. *sup. de pign. act.*

§. *Imo et illud. Per conventionem*) Possessoria hypothecæ.

*Ex detentio*) Ergo putandum ab hac detentione creditori numerari an. 40.

§. *Sed etsi: ad agnoscendam*) Agnoscitur debitum novo chirographo: item soluta parte sortis, aut usuris.

*L. 8. Si quis*) vide notata ad *l. Eos, sup. de usur.* et scripta ad *l. Debitor.* 59. *D. ad Trebell.* et ad *l. Plures.* 18. *sup. de fide instrum.*

§. *pen. Intra annum*) vide cap. 20. de præscriptionibus.

§. *ult. Ex quo debitor*) vide notata ad *d. l. Eos.*

*L. 9. Sæpe*) hanc l. abrogatur *Novella Valentiniani de Episc. jud.* vide cap. 31. de præscript.

### *De annali exceptione Italici contractus tollenda, et de diversis temporibus, et exceptionibus, et præscriptionibus, et interruptionibus earum.* TIT. XL.

*Exceptionibus, et præscriptionibus*) Etsi dicit, exceptionibus, et præscriptionibus, una tamen res est, ut docet, quod in l. 1. *hoc tit.* dicit, *exceptiones, vel præscriptiones*.

*L. 1. §. Deinde illud spatium annale*) Actiones enim personales in Italia præscriptione anni utilis summovebantur.

*§. Ad hæc: Triginta annorum*) vide *cap.* 30. *de præscript.*

*Neque furti*) Etiamsi adhuc vivat fur, et rem contrectet, quod olim non obtinuit, *l. Quamdiu. D. de furt.* vide *cap.* 30. *de præscript.*

*§. ult. Is autem*) Ergo filiofam. ea non obstat præscriptio, quod non egerit, cum id a patre facile impetrare posset: igitur multo minus debitori obstabit, quod pecuniam non solverit: expeditior enim agendi plerumque, quam solvendi facultas, l. 9. et *ult. sup. de pign. act.* vide scripta ad eas ll.

*Filiifam. in omnibus*) idem in *Nov.* 22.

*L. 2. Et sufficere*) At usucapio non interrumpitur ex posteriore alienæ rei scientia, *l. ultima, sup. de usucap. transform.*

*§. 1. Defensorem civitatis*) Ex hoc loco emendatus est locus Constantini Harmenop. lib. 1. tit. 3. in quo pro τοῖς ἐκκρίτοις τῶν πολιτῶν legen. τοῖς ἐκδίκοις τῶν πόλεων.

*L. ult. et libellum conventionem*) Qui in Novella Just. dicitur θέλησις, βίβλος αἰτήσεως, ψῆφος, un *adjournement*.

### *De alluvionibus, et paludibus, et pascuis ad alium statum translatis.* TIT. XLI.

*L. 2. §. 1. Alieno saltem*) idemque statuitur in *l. 2. D. de censibus* At secus est in amphyteuticario: vide notata ad *d. l. 2.* et scripta ad *l. 1. sup. de jure emphyteut.*

### *De sententiis præfectorum prætorio.* TIT. XLII.

*L. 1. Non provocandi, sed supplicandi*) hoc remedium ἀναψηλαφήσεως inventum est appellationis loco, *Nov.* 82. *§ pen.*

*Ut intra biennium*) vide cap. 21. de præscript.

### *Quomodo et quando judex sententiam proferre debeat præsentibus partibus, vel una parte absente.* TIT. XLIII.

*L. 1. Imp. Marcus Elius*) Legen. Titius Ælius. Hic namque est D. Pius.

*L. 9. tres denuntiationes*) Quæ per officia, et executores fiunt: edicta vero publico loco affiguntur, unde recte legi possunt. Literæ autem ad reum mittuntur, Paulus *lib.* 5. *Sent. tit.* 5.

### *De sententiis recitandis.* TIT. XLIV.

Pro breviculo legendum *periculo*. Periculum est libellus, instrumentum, documentum, in lib. notarum Cicer. de II. et 5. in Verr. Æmilius Probus in Epaminonda: vide supra *l.* 5 *sup. de probat.*

### *De sententiis et interlocutionibus omnium judicum.* TIT. XLV.

*L. 13. Non exemplis, sed legibus*) vide scripta ad *l.* 11. *sup. de rebus creditis.*

### *De sententiis, quæ sine certa quantitate proferuntur.* TIT. XLVI.

*L. 1. Cum judicem*) Addictum actioni judicati.

Diversa est species *l. 1. §. 1. D. de usuris.*

### *De pœna judicis, qui male judicavit, vel ejus, qui judicem, vel adversarium corrumpere curavit.* TIT. XLIX.

*L. 1. Ad Gaudium*) Lego, *Cassium* ex *l. 1. D. de calumniatoribus.* Sic in veteribus libris hæc constitutio inscribitur.

### *Sententiam rescindi non posse.* TIT. L.

*L. 2. Peremptorias*) vide scripta ad *l.* 19. *sup. de probat.*

### *De fructibus, et litium expensis.* TIT. LI.

*L. 2. Litigator*) Ex *l. 1. C. Theod. eod.* Fructus dupli præstandi erant. Quod jus manet ex 12. tab. Paulus *lib.* 5. *Sentent. tit.* 9.

*L. 3. Significaverit victor*) Quod si perperam id omiserit, litem suam faciet, l. 11. *§. Sin autem. sup. de judic.*

### *De re judicata.* TIT. LII.

*L. 4. Instrumentorum postea repertorum*) vide notata ad *l. Admonendi, D. de jurejur.* et scripta ad eod. *tit. sup. de rebus credit.* et ad *l. 1. sup. de condict. indeb.*

*L. 5. Quolibet modo*) Puta datis pignoribus, vel fidejuss.

*L. ult. Gesta*) Sumpta est ex *Cod. Theod. lib.* 10. *tit.* 4. ubi statuitur, ea, quæ acta sunt contra Manichæos, publicam fidem facere apud omnes judices, et in omni caussa.

### *De executione rei judicatæ.* TIT. LIII.

*L. 2. Ad emolumentum*) Id est, ad effectum et exsecutionem, id est, exsequi jubebit, exsequetur.

*L. 3. Res sua, quæ pignori*) Pignora per apparitores in caussam judicati capiebantur, et ab iis vendebantur, *l. 2. inf. si in caussam jud. pign.* Ex apparitoribus autem illis etiam præcones erant, et ideo hic dicitur, bona sub hasta præconis vendi.

*L. 4. Stipendia*) idem dicimus in specie *l. 50. D. de re judic.*

*L. 5. Etiam*) vide scripta ad *l. 3. sup. de obligat. et act.*

*L. ult. Debitum confessi*) in jure. Subscriptio retinenda est ex *l.* 19. *sup. de obligat. et act.* quæ hujus legis prior pars est. D. Id. Fabr. C. C. Conss.

### *De usuris rei judicatæ.* TIT. LIV.

*L. 2. Eos qui*) vide scripta ad lib. 3. Obser. cap. 39. et Alciat. lib. 1. παρέργ. cap. 32.

*Quatuor menses*) vide cap. 26. de præscript. et scripta ad *leg.* 13. *sup. de usur.*

*L. 3. Quadrimestres*) vide cap. 16. de præscript.

*Centesimam*) Quod antea licebat, *l. 3. C. Theod. eodem*, quæ hic abrogatur: vide scripta ad *l. ult. sup. de usuris.*

*§. ult. Laxamentum*) Alius casus, quibus cum reo mitius agebatur, quam cum mandatore aut fidejussore: vide in scriptis ad *l.* 20. *sup. de usur.*

### *Si ex falsis instrumentis, vel testimoniis judicatum sit.* TIT. LVIII.

Vide scripta ad *l. ult. sup. de fid. instrum.*

*L. ult. Et soluti*) hic novus est casus, quo soluti ex caussa judicati datur repetitio. Alium vide in scriptis ad *l. 1. sup. de condict. indeb.*

### *De appellationibus, et consultationibus.* TIT. LXII.

*L. 1. Prius*) Ad hanc l. pertinet *l. 7. inf. ad l. Juliam de vi*, et *l. 68. de pignoribus.* Ex hac lege exemplum peti potest ejus, quod dicitur, sententiæ rationem adscribendam esse. Hinc Servius Æneid 10. *antequam dicatur sententia, ejus, præmittitur ratio*: vide scripta ad § *ult. l. Qui Romæ. D. de verb. oblig.*

*L. 2. Provocandi*) puta si relatio judicis edita non sit litigatoribus, vel falsa dicatur, *l. 1. §. 1. D. eodem.*

*L. 5. Perpetui juris*) id est, edicti perpetui. Sic in *l. Pignus. sup. de pign. act.* ubi vide.

*L. 6. §. Sin autem: tertia die*) vide cap. 4. de præscrip. Hæc vero abrogatur. *Nov.* 23.

*§. ult. Apostolos*) vide cap. 10. de præscript.

*Sine aliqua dilatione*) id est, intra 30. dies, *l. Judicib. inf. eod.* et ibi Græci.

*Cautione*) De qua Paulus tractat *libro* 5. *Sentent. tit.* 33.

*L. 9. Habe rat. charus. nobis*) Legendum *Habe Heraclida carissime nobis*: vide scripta lib. 1. Observ. cap. 35.

*L. 16. Qui immaniter*) Qualis est præfectus urbi, ut constat ex veteribus script. Item vicarius, l. 1. *sup. de offi. vicarii.*

*L. 23. Hemum montem*) Legendum Hæmimontem.

*L. 24. Triginta dierum*) vide cap. 10. de præscript. Idem in *Nov.* 123. Verum hic opponitur. *Nov.* 133 in qua vult Justinianus acta edi sine ulla dilatatione: dicendum sine ulla dilatione frustratoria, ut in l. 1 *sup. de dilat.*

*L. 25. Et in multis*) Et hic unus casus est, quo ante sententiam appellatur ab interlocutione.

*L. 31. Sex menses*) vide cap. 7. de præscript.

### *De temporibus, et reparationibus appellationum, seu consultationum.* TIT. LXIII.

*L. 2. Tempora*) Vide de his appellationum temporibus cap. 16. de præscript. vide etiam *Novell.* 82. et 126.

*Fatalium*) Fatales dies ideo dicuntur, quod iis disceptetur caussa. Est in disceptatione caussarum fatum aliquod, unde dicimur experiri de jure nostro, *l. 41. Cod. Theod. de appell.*

*L. 5. Armeniis gentibus*) id est ex rescripto principis: vide cap. 16. de præscript.

*§. 1. unus fatalis dies*) κυρία ἡμέρα.

*Decem fatales dies*) vide cap. 7. de præscript.

*§. Illud etiam: sive cognitionaliter*) vide cap. 7. de præscript. εἴτε μονομερῶς εἴτε διαγνωστικῶς id est, utraque parte præsente. Nam hoc speciale est in appellationibus, ut μονομερῶς agi possint, l. *ult. D. ad Trebell.* vide scripta ad *l. pen. sup. de testibus.*

*Cum adversarius*) hujus rei exempla sunt in *l. 5. inf. de pign. l.* 19. *D. de appellat.* l. 1. *§. Si quis ipsius. D. quando appel. l.* 63. *in fi. D. de evict. l. ult. D. ad Trebel.*

*Caussam dirimere*) Post appellationum tempora.

*Aliud et annale tempus*) vide cap. 16. de præscript. *Nov.* 49. et 126.

### *Quando provocare non est necesse.* TIT. LXIV.

*L. 7. Venales*) At dum de arbitriis eorum quæritur, ex compromisso adeuntur. Ex hac caussa datur ex cautione doli, vel doli actio, *l. 31. D. de recept.*

*L. 9. Post vicesima stipendia*) vide cap. 28. de præscript. Tacitus lib. 1. Tiberius dixit, imparem fore Rempubl. oneri, nisi veterani dimitterentur post 20. annos. Suida in verbo veteranus.

### *Quorum appellationes non recipiuntur.* TIT. LXV.

*L. 6. Quisquis*) Ex hac constitutione Tribonianus etiam mentionem edicti D. Adriani removit, qui constituerat, neminem appellare licere, ne testamentum aperiatur. idque exemplo l. Juliæ de vicesima, quæ statim post mortem testatoris testamentum aperiri voluit. Paulus *lib. 4. Sent. tit. 6.*

### *Si pendente appellatione mors intervenerit.* TIT. LXVI.

*L. ult. Si unus*) hujus l. speciem. atque etiam totam explicationem vide in tract. de præscript. cap. 16.

*Adhuc pendente appellatione*) Intra primum puta lapsum, id est intra sex menses, cum ei superessent 2. menses tantum.

*Residuum tantum temporis*) Puta duo menses.

§. 1. *Post lapsum*) Non ex morte testatoris currunt, sed a finito tempore hæredi deliberandi causa dato.

## *Si unus ex pluribus appellaverit*. TIT. LXVIII.

*L. ult. Idem A. Sereno*) Con *l. 1. sup. de divers. rescript.* et ex ea hac lege *Supero*, aut illic, *Sereno* et adde subscriptionem, D. Id Jul. Alexandro A. XI. et Marcello Conss.

## *Si de momentanea possessione fuerit appellatum*. TIT LXIX.

*Momentanea*) Legend. *momentaria*

*L. 1. Etsi appellatio interposita* Ergo recipienda provocatio non est. Quoniam tamen Symmachus lib. 1. Epistol. ait, se recepisse, cum ab eo ad principem provocatum esset, *ut in extremo*, inquit, *imperatorum et iudicationis indignitas, et modus judicii perveniret.*

## *Qui bonis cedere possunt*. TIT. XXXI.

*L. 1. Judicati detrahantur in carcerem*) Quod licebat ex veteri jure, nisi nisi de eo nihil cavissent contrahentes, hodie cavere oportet: vide scripta ad *l. 2. sup. quod cum eo.*

*L. 8. Salva eorum existimatione*) idem in *l. 11. sup ex quib. causis infam.*

§. *ult. Generando*) *L. 2. §. pen. D. de judic.*

## *De bonis auctoritate judicis possidendis, seu venundandis, et de separationibus bonorum*, TIT. LXXII.

*L. 6. In gloss. Creditor s ecd. hypothecam*) Adde etiams: sint posteriores chyrographario etiam privilegiario, ut Respub

*L. 7. Si uxor*) Conjun. *l. 6. sup. de hæred. act.* et ad hanc ex illa adde subscriptionem. Eadem enim lex est. vide etiam scripta ad illam.

*L. 9. In gloss. Tempore autem*) Post citationem, *l. Debitoribus*, adde, Recte. Sic *l. 1. C. Theod. de distract. pign.*

*L. 10. §. 1. Duorum annorum*) vide cap. vigesimum primum de præscript.

§. *Sin autem hæc post definitum*) Est autem definitum tempus duorum mensium, *l. 1. C. Theod. de distract. pign.* et *l. Ciceronius. D. de judic.*

*A nobis*) Delendum, ut recte in margine ex Alciato annotatur.

## *De privilegio fisci*. TIT. LXXIII.

*L. 1. Res, quæ fiscus esse*) Cum non sint in dotem datæ: alioquin pignori tacite tenerentur non tantum ob primipilatum: sed et ob quodvis munus, *l. 4. inf. in quibus causis pign. tac.*

*L. 2. Tamen si primipilum*) hic casus est excipiendus, si Titio primum, tum fisco, deinde doti res obligata sit. Harmenop. lib. 3. tit. 5.

# AD LIBRUM VIII

## *De interdictis*. TIT. I.

*Lex 1. Ad exemplum*) vide scripta ad *l. 8. supra. de reb. cred.*

*L. 2. Præses*) Conjun. *l. unic. sup. ubi de hæred. agi.* ut docet inscriptio et subscript.

*L. 3. Competentibus actionibus*) id est, extraordinariis actionibus, quæ pro interdictis dantur, aut quasi interdictis, ut explicatur in fin. hujus l.

*Ordine facto*) id est, ut ordinata et præparata causa proprietatis.

*L. ult. Ruptis veteribus ambagibus*) id est, misso veteri ordine. Ergo extra ordinem.

*Actionem*) Scil. utilem, quæ pro interdicto competit.

## *Quorum bonorum*. TIT. II.

*L. 1. Et ad hæreditatem*) Legend. *hæreditatis*, ut est in *l. 3. de bon. poss.* Ex ea constat hæreditatis possessionem veteres dixisse pro bon. possessione. Idem Tullius in partitionibus.

*L. 2. Si ex edicto*) In margine alias, *si ex interdicto.* Male.

*Negotium integrum*) id est, si bonorum possessionem agnovisti, et ita successionem consobrinæ quæsisti, ac si rem obtineas.

*L. ult. Consanguineis*) id est, fratre, vel sorore. Sic semper in libris nostris, non ut alibi pro cognatis, §. *Vulgo. Inst. de succ. ss. cognat.*

*Prudentium omnium responsa*) Jus civile.

## *Quorum legatorum*. TIT. III.

Legend. *Quod legatorum*, ut recte Flor. et docent verba edicti. *Quod legatorum nomine.*

*L. 1. Satis idoneæ*) id est, per quam idoneæ. Hoc autem jus retentionis commodius est, quam jus vindicationis.

*Retentione competenti*) Pro rata Falcidiæ.

## *Unde vi*. TIT. IV.

*L. 1. Recte possidenti*) At qui eum vitio possidet, non utique semper vim jure propulsat, *l. 1. D. eod.*

*Inculpatæ tutelæ moderatione*) id est, eum modo æquo et pari, cum moderatione æquabili et remota ab omni culpa.

*L. 2. Interdicti exemplo*) id est, actione utili.

*Utilis annus*) Ergo interdictum quotidianum est annuum, *l. 1. §. Annus. D. eod.*

*Quantum ad eos*) Sed si hæredes, non tenebuntur interdicto unde vi, sed actione in factum, *l. 1. §. ult. l. 3. §. ult. D. eodem.*

*L. 4. Eum*) De quo scil. consuluisti.

*Ad instar interdicti. unde vi.*) Quasi interdicto.

*L. 5. Pœna teneatur legitima*) id est, legibus Juliis.

*Possessio restitui*) In hanc rem competit generale interdictum restitutorium sive momenti actio, quæ patet latissime, non datur autem interdictum unde vi.

*In gloss. Legitima*) Ad fin. adde, imo legibus Juliis: nam interdictum unde vi pœnale non est.

*L. 6. Momentariæ*) hæc l. proprie pertinet ad eum qui per speciem rescripti, vel interlocutionis inscio domino, et absente rem alienam occupat.

*Sive sententia*) Hic sententia, est interlocutio, admonitio. Sic sæpe in Nov. Justin. sententia significat ψῆφον, πρόκλησιν, δήλωσιν, *un adjournement* In Nov. 1. ait ψῆφος ubi Julianus vertit *sententiam*: vide scripta ad *l. 39 §. Fructus. supra, de leg.* 1. Sic sumitur in *l. 3. D. de usur.* uno loco.

§. 1. *Omni negotio*) hoc modo omissæ litis non datur reparatio, *l. 2. C. Theod. eod.*

§. *ult.*) hæc pars hujus l. extat in *C. Theod. eod. l. 2* in medio. In eo pro P. V. est V. Urb. Alia quoque est subscriptio.

*Hic rem debitam*) hæc potissimum verba indicant in hac l. de eo tantum agi, qui rem sibi debitam, inscio domino occupat per causam rescripti principis.

*Bonorum quoque publicatio*) hæc verba addere necesse non fuit, cum semper deportationem sequatur bonorum publicatio, *l. Deportatorum. D. de pœn.*

*In gloss. Sententiæ*) Ad fin. adde. Recte.

*L. 7. Rerum potentiorum*) Addo, S. D. Repetitur in *C. Theod. l. 3. eodem.*

*Si quis*) hæc constit. revocatur ab Atalarico apud Cassiodorum lib. 9 var.

*Adventum judicialis arbitrii*) Legend. *Eventum*, id est, sine cognitione, vel auctoritate judicis

*Kalend. Junii*) Alias Julii.

*Dominus quidem constitutus*) hic abrogatur §. *ult. l. 3. C. Theod. ad l. Jul. de vi.*

*L. 8. Momentariæ*) Repetita est in *C. Theod. l. 8. lib. 2. tit.* 1. ut et *l. un. inf. de abig.* ut *l. 16. inf. de accus. et inscrip.* quæ ibi conjunctim sub una lege leguntur, quare conjungendæ sunt. Et sic emendanda est subscriptio, D. viii. Id. Januar.

*L. 9. Judicem condemnare*) Quod si nulla præcedente taxatione juratum sit, judex poterit jusjurandum moderare, *l. 13. sup. de jud.*

*L. 10. Non ab re*) Con. *l. Conductores.* 13. *sup. loc.* et ex hac ad illam addo subscript.

*L. 11. Vacuam possessionem*) Idem est vacans possessio, et vacua. At in *l. 4. sup. eod.* loquitur de possess. quam alius tenebat.

§. *ult. Veteribus legibus*) ut in *l. 53. §. Qui alienum. D. de furt.*

*Ex die, ex quo possessio*) Ergo inter absentes tempora momenti non servantur, *l. Proxima, infra.* Porro viginti anni sufficient, in specie §. *Quod autem. D. de usucapionibus.*

30 *Annorum*) vide cap. 33. de præscript.

## *Si per vim, aut alio modo adsentis perturbata sit possessio*. TIT. V.

*L. 1. Et solum diligenter*) Salva et integra quæstione proprietatis.

*L. 2. Nec*) Conj. *l. pen. sup. de acquir. poss.* utriusque eadem esse debet inscriptio et subscriptio. Nam in *Cod. Theod.* hæ leges conjunctæ sunt.

*Responsum*) Vel rescriptum.

*Cognitoris*) Vel judicis.

*Permittit*) Legendum, *permittitur.*

*Partium assertione*) Præsente adversario. Nam assertio nulla est nisi partes præsentes sint.

## *Uti possidetis* TIT. VI.

Reddito interdicto uti possidetis, tunc si petitorio judicio agatur, satisdare debet petitori is, qui in possessione est potior: aut si non satisdet, in petitorem satisdantem transfertur possessio, ita ut alteri incumbat onus probandi: vide scripta ad lib 1. *Sent. Pauli tit.* 11. At neutro satisdante potior habebitur is, qui interdicto.

## *De tabulis exhibendis*. TIT. VII.

*L. 1. Interdicto uti possidetis*) Datur enim his omnibus quibus quid in testamento adscriptum est. *l. 3 §. Solent. D. eodem.*

## *De liberis exhibendis, seu deducendis, et de libero homine exhibendo*. TIT. VIII.

*L. 1. Interdicto in eam rem*) Vel prætor extra ordinem de eo cognoscet, *l. 3. § Julianus. D. eodem.*

*L. 2. Ac postula*) Extra ordinem. Horum enim Impp. tempore interdictorum usus exoleverat, *l. ult hic, l. 3 sup. de interdictis, l. 2.* et 4 *sup. unde vi.*

*L. ult. Filia Philippi*) uxore tua. Hic ll. Evodius est maritus, quo pertinet *l. 2. D. eodem.*

## *De precario, et Salviano interdicto*. TIT. IX.

*L. 1. Et enim tantummodo*) Quia datur in personam. At utile interdictum Salvianum, id est, verbis interdicti in rem scriptis, dabitur in extraneos, directum non item, *l. 1. D. de Salv. interdicto*: vide etiam scripta ad *l. 8. sup. de rebus credit.*

*Ad exemplum*) Dari ad exemplum aliorum perpetuo est esse utile.

*L. 2. Habitaculum*) Ex persona defuncti, non ex sua, quia precarium finitur morte ejus, qui fuit habitandi caussa.

## De Ædificiis privatis. TIT. X.

*L. 1. Modum unitatum*) Fuit certus modus altitudinis legibus, aut moribus definitus. Sex. Victor in Trajano scribit, Trajanum statuisse, ne altitudo ædium excederet sexaginta pedes, idque ob frequentes ruinas. Strabo lib. quinto scribit, Augustum constituisse septuaginta pedes.

*L. 2. Negotiandi*) id est, promercii, *l. Cetera. D. de leg.* 1

*Divi Vespasiani*) Sic et in *l. Virus. D. de jure patron.* Pro Vespasiano, videtur legendum, *Hadrianus.*

*Ex Senatusconsulto*) Hoc Senatusconsultum Aviola et Pansa Conss. factum est tempore Hadriani, ut confirmat Spartianus in Hadriano. Quare dicendum, aut erratum in nomine Imp. hoc loco: aut Senatusconsultum hoc non pro eo, de quo jam diximus, accipi, sed pro Senatusconsulto edictum Vespasiani secuto. Nam edicta Imperatorum Senatusconsulta sequebantur, ut confirmat edictum D. Marci de Christianis, quod extat apud Justinum martyrem Apologia 2. et *l. 1. D. in quibus caussis pign. tac. contrah. l. Si ventre. §. 1. de privil. credit.*

*Exceptum est*) Eodem SC. *l. Cetera. §. Item quæri. D. de leg.* 1.

*L. 3. vicinorum*) Nam plerunque vicinorum interest ædes restitui, ut si eis deberetur servitus onus ferendi, *l. Eam debere. D. de servit. urb. præd. l. Et si forte. §. 1. D. si servit. vind.*

*L. 4. Quatuor mensium*) vide cap. decimum sextum, de præscript.

*Centesimæ usuriæ*) Quæ in 100. efficiunt duodecim.

*Pro savido*) μονομερῶς.

*Vindicare, vel obtinere*) Vindicatur jus dominii, dimicatur ab eo, qui non possidet, obtinet jus domini, qui id sibi defendit per retentionem possessionis, *l. pen. inf. de des rtor. lib.* 12.

*L. 5. Quasi socius*) Socius est is, quem ad communionem junxit contractus. Collega is est, quem ad communionem junxit res ipsa, non contractus, ut coheredes, collegatarius.

*Solo cedant*) *L.* 3. §. *Sed si sup. D. ut. p. sidet.*

*Antiquato*) Significat in hac specie, cum socius improbe ædificavit, non servari edictum D. Hadriani.

*D. Hadriani*) id est, Marci (*). Nam sæpe ita hæc nomina confunduntur, ut quod in *l. Cum senatus. D. de reb. dub.* dicitur a Marco constitutum, id Ulp. in *Frag. tit. de legatis* tribuit Hadriano.

*Edicto*) hinc nota, orationem edictum vocari.

*L. 6. §. ult. de Possessione*) hoc loco possessio accipienda est pro agro. Festus: *Possessiones vocantur agri late patentes privati, publicique.*

*Per muros*) id est, prope muros.

*L. 7. ad Vicianum*) Legend. *ad Anicianum*, ut constat ex *l. 1. C. Theod. de indulg. debit. l. 2. C. Theod. de cen. mun.* quæ leges conjungendæ sunt.

*L. 8. Curiales*) Curiales sunt, qui allecti consilii caussa.

*Possessores vero*) Possessores ceteri sunt, non curiales.

*L. 9. A periculo vindicentur*) Incendii scil.

*L. 10. Euphratensem*) Quæ et Augusteuphratensis dicitur in *l. ult. inf. de divers. off.* Sex. Aurel. Victor in Vespasiano

*Syriam secundam*) hæc illa est, quæ Syria salutaris dici solet.

*Ubi magis hoc consideratur*) Propter incursus prædonum.

*L. 11. Mæniana*) Mæniana projectiones sunt ædium, id est, tigna projecta ultra ædes, *des sallies*, in quibus sol capitur, *l. Malum.* 242 §. 1. *D. de verb. sign.* Recte hoc loco Accursius vocat solaria, ut constat ex proxima Zenonis constitutione, et *Novella ult. Leonis*: ac ex Harmenop. lib. 2. qui mæniana vocant ἡλιακά. Mæniana autem dicta, quia primus ultra columnam ausus est ædificia extendere. Hinc columna Mænia locus sordidorum caussidicorum. Scribendum itaque columna Mæniana.

τειχοστάς) vide scripta lib. 1. Obs. ubi primus docui legendum ἐξώστας, idque ex Harmen. lib. 2. dicuntur et ἐξωστῆρα *Leone Nov. ult.*

*In provinciis*) Semper permissum fuit in provinciis Mæniana extruere: in urbe non semper, ut docet Amm. Marcellinus lib. 17. vide Observ. lib 1. cap. 30.

*Per decem pedes*) Idem tradit Leo *Nov. ult.*

*L. 12. Quæ de servitutibus loquitur*) in Græco inscribitur περὶ κατοπτῶν, de servitutibus: hic vocatur ob servitutem luminis, de qua agit.

*In gloss. Zenonis: sed ubi est*) hac Zenonis constit. caruimus, ea tandem prodiit in C. Lugduni edito anno domini 1557. Exstat ea quoque in Græco in Scrimgeri novo lib. ejusque denique mentio fit in *Nov.* 63.

## De novi operis nuntiatione. TIT XI.

*L. 1.* Hæc l. unic. conjungi debet tit. præced. *de ædif. privatis*, nec novus hic faciendus est titulus. Quandoquidem nec Græci eam agnoscunt in lib. Βασιλ.

*Officio*) Sic *l. Si fidejussore. §. ult. qui satisd. cog. l. Cum pro quo. D. de in jus voc.*

## De operibus publicis. TIT. XII.

*L. 2.* vide *l. 27.* et 78. *C. Theod. eod.*

*L. 5. Nisi ex suis pecuniis*) Quod si ex pecunia publica inconsulto principe, id eas accepto non feretur, *l. 27. C. Theod. eod.* Porro Tribonianus de suo hanc clausulam addidit.

*L. 6. Præscriptio*) Constit. tit 1. *Ne operæ a coll. exigantur.* Sed ibi vult cessare tantum eas operas, quæ illicite illatæ sunt.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 2. cap. 14.*

*Contra omnium*) Recte: nam alioquin in publicum vindicantur, *l. 19. inf. eod.* vel eis, quæ extructæ sunt, pro solo vectigali imponitur, *l. Si legem. §. ult. D. eod.*

*In gloss. Fratrem, Sed solarium*) Legend. *solarium*

*L. 7. Et murorum instaurationem*) hoc Triboniani est, *sive extructionem*. Nihil obstat *l. un. inf. ne operæ a coll. exig.*

*L. 10. Si qui*) Cum hac l. pugnare videtur l. 3. et 4. *D.* nisi advertamus in l. 4. scriptum esse, *superscribere*). Verum nomine principis superscripto potest præsidis subscribi.

*L. 11. Tertiam partem*) Ceteræ partes in fiscum caduut, *l. ult. sup. de vectig. et commiss.*

*Substitutioni*) Legend. *Substitoni*, ex lib. 15. *Cod. Theod. tit. 1. l.* 72.

*L. 12. Territoria*) Territoria hoc loco agros privatos vocat, cum vulgo sint universitatis agrorum.

*Non sterilia iuris*) hoc Tribonianum est.

*L. 14. Vulgo παραστάσια*) Legend. παραπετάσια, ut et in *C. Theod.* legitur *eod. tit.* Sunt autem opera, quæ aliis operibus adhærent.

*L. 20. Reddere civitati*) Vel eis, quæ extructa sunt, pro solo vectigal imponitur, *l. 3. inf. tit. D. eod.*

## De ratiociniis operum publicorum, et de patribus civitatum. TIT. XIII.

*L. 1. Utriusque proconsulis*) Asiæ, et Achajæ. Hi erant proconsules in Oriente, ut constat ex notitia Romani Imperii.

*Unam siliquam*) quæ est vigesima quarta pars assis.

## De pignoribus, et hypothecis. TIT. XIV.

*L. 1. Nihilo magis liberabitur*) Recte: nam et qui bonis cedit, non liberatur, nisi solidum, quod sibi debetur, creditor consequatur, *l. 1. sup. qui bonis cedere poss.* Adde etiam, nisi idoneum sit pignus.

*L. 2. Interim*) id est, donec apparuerit, an ex priore pignore speciali ipse mihi debitam quantitatem colligere possim. Ad solutionem Johannis, quæ incipit (*vel in illa*) adde, recte.

*L. 3. creditores*) vide scripta ad *l. 10. sup. de pign. act.*

*L. 5. Nec tibi*) Etiam scienti, nam ignoranti nullo casu obest.

*Non caussa cognita*) Caussa cognita est utraque parte præsente, cominus partibus constitutis, cognitionaliter, *l. ult. §. Illud. sup. de temp. appell.*

*Sed præscriptione*) Quia tardius judicio appellationi adfuit, *l. Heredes. in fin. D. de evict. l. Si expressim. D. de appellat. l. 1. §. Si quis ipsius. D. quando appell. sit.*

*L. 6. Obsequium*) Obsequia vocat munera, et tributiones.

*L. 7. Usucapio pignoris*) id est, non tollitur usu anni aut biennii secundum jus antiquum, nec hodie usu triennii, quo res mobilis usucapitur, et Serviana actio tollitur præscript. longi temp. *l. 6. et 7. sup. de oblig. et action.* vide scripta ad eam l.

*L. 8. quamvis*) hæc l. sumpta est ex *l. unic. inf. etiam ob chirog. pecun.* ut docent inscript. et subscript. eaedem.

*Feceris condemnationem*) id est, obtinueris condemnationem contra reum, in *l. Grege. §. Etiam. D. eod.* dicitur, *judicatum facere debitorem*, id est, condemnatum.

*L. 9. Ad te translatum est*) Non creditorem.

*Detinere cœperunt*) Nacti casu aliquo rei possessionem

*In gloss. Rationi*) Adde finem, nisi sit contracta ἀντίχρησις.

*L. 10. Debitores præsentes*) Imo necesse est, ut prius denuntietur præsenti, ut solvat: nulla enim est actio justa, quæ ante denuntiata non sit: absenti, aut latitanti non est necesse fieri denuntiationem.

*Quas instrumento*) at et sine instrumento pignus recte contrahitur, *l. 11. inf. eod.*

*L. 11. Nominatori*) Qui et creator dicitur, *l. 2. §. Si rei. D. de reb. ad civil. pertin.*

*Pignora capere*) Nam jus (*) pignoris capiendi solis populi Romani magistratibus competit, *l. Aliud. 2. §. ult. D. de verb. signif.* Magistratus municipales qualo fere erant nominatores, non habent, argumento *l. 4. D. de damno infect.*

*L. 16. Pignoris obligationem*) Tria acquiruntur, dominium, possessio, obligatio. Actio et obligatio per liberam personam nobis non acquiritur, nisi sit in nostra potestate

*L. 18. in eam est*) Personam non obligat, *l. 2. inf. si unus ex pluribus heredib.*

*L. 19. Non habet necesse*) Nisi ita convenerit.

*Custodiam*) In hoc proposito custodia est studium, et accuratio boni et diligentis patrisfamil. in re custodienda, *l. En igitur. l. Si pignori. §. ult. D. de pign. act.* vide not. ibi, et scripta ad *l. 8. sup. de pign. act.*

*L. 20. Oblatio, consignatio atque depositio*) Pecunia offertur testibus præsentibus congruo loco et tempore, *l. Obsignatione. inf. de solut.* Deinde obsignatur sacculus pecuniæ signantium signis, *l. ult. de leg. commiss.* Demum sacculus deponitur in æde sacra, aut in tabulario urbis, aut ubi judex censuerit.

*Convenire*) Creditori tamen dabitur utilis actio depositi in tabularium, vel utilis vindicatio, *l. Acceptum. sup. de usur.*

*L. 21. in gloss. Petere*) ad fin. donec sibi solutum sit, scilicet per exceptionem doli.

*L. 22. Secundus*) hæc lex explicanda est ex *l. 1. inf. qui pot. in pign. hab.* ut confirmet sibi pignus, si eam pecuniam obtulisset, eamque prior creditor accipere noluisset, obsignavit et deposuit.

*L. 23. Uxor*) hæc l. explicanda est ex *l. 2. inf. de remiss. pign. l. Si lib. §. 1. D. de pact.*

*Jurisdictio*) id est edictum prætoris. Nam pactum solum non suffi-

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 43.*

cit; edictum prætoris facit, ut id pactum pariat obligationem, quasi dicas non vi sua, sed ex jurisdictione actionem parit: vide scripta ad *pr. tit. D. de pign. actione.*

*Persequi non potest*) Cum effectu scilicet: nam obstat exceptio.

*L. 25. Integra petitio*) Quia creditor vim majorem, aut factum non præstat, *l. 19. sup. eod.*

*L. 27. Argenti distractores*) Mensarii, argentarii, Sic l. *pen. sup. de constit. pecun.*

*Metaxarii*) Veteres quæcunque fila in unum collecta appellabant μετάξας. Lucilius apud Festum et Isidorum, *linique metaxam.* At postea nomen hoc constitit in serico, et serici fila appellabant μετάξαν, fila inquam cruda nondum intexta, ut conficiuntur a vermiculis. Hinc metaxarii, *marchands de soye*: vide scripta.

*Militias*) Hoc solo intelligimus non armatas, sed palatinas, civiles, inermes. Earum definito est: militiæ sunt officia, vel administrationes quædam civiles eorum, qui in scholis aliquibus inter statutos deputati sunt, ex quibus ferunt de publico annonas, commoda, salaria.

*Ad hæredes*) Militia non transmittitur ad hæredes, cum personæ cohæreat, *l. 3. §. Si quid minori. D. de minor.*

*Sub certa definitione*) id est, sub certa taxatione pecuniæ, quæ mortuo milite in hæredem transit.

§. 1. *Talem militiam*) non omnes militiæ erant venales. Militia adjutorum quæstoria non vendebatur ex *l. ult. inf. de proxenet.* At ex *Nov. 135. venditur.*

*Communis militantium placito*) Julianus antecessor in Nov. 35. vocat, scholæ placitum. Recte. Communis militantium scholæ est. Casus etiam militiæ est, quod mortuo milite ex scholæ totius placito, ab eo, qui in bona ejus subrogatur, liberis defuncti, vel uxori, vel creditoribus, datur.

In auth. *Quod. ut militia emeretur*) Militiæ casus.

## *In quibus caussis pignus, vel hypotheca tacite contrahitur.* TIT. XV.

*L. 1. Qui censentur*) Census est tributum, quod infertur fisco, *tit. sine censu, vel reliquis fund. sup.*

*L. Fructus pignori*) At incerta in prædiis rusticis tacite non obligantur, secus est in urbanis: vide scripta ad *l. 3. inf. de loc.*

*Creduntur inesse*) Idem est in partu et fœtu. Obstat quod Paulus docet *lib. 2. Sent. tit. de pign.* Ait partum non teneri pignori, nisi id nominatim convenerit. Soli illi fructus sunt tacito pignori obligati, quorum debitum ad debitorem pervenit, fructus vero ab alio percepti non sunt pignori.

*L. 4. Satis*) hæc non tantum ad munus primipilatus, ut vulgo creditur, pertinet, sed etiam ad quodlibet munus civile, argumento *l. 3. supra, ne uxor pro marito.* Ait, ob munus a marito gestum non obligari bona uxoris, non in dotem data, *l. 1. inf. ad l. Jul. de vi:* quo a contrario significatur teneri ob civile munus bona in dotem data.

*Qui primipili sarcinam*) Primipilares sunt, qui species annonarias præbent ad pascendos milites, vel comitatenses, *l. 6. et 7. C. Theod. de cohort. prim.* Primipilatus est in libris nostris annonæ militaris procuratio. Olim primipilatus fuit præfectura quædam militum. His adde *l. Specieb. inf. de cohort. lib. 12.* vide scripta hic, et ad *l. 1. sup. de condict. ex lege.*

*Ac nominatorum*) id est, eorum, qui eum crearunt suo periculo, qui etiam creatores dicuntur.

*L. 5. Placuerat*) hic verbum *Placuerat* significat conventionem alioquin pignori non essent.

*In gloss. Inducta. Non igitur scientia*) id est, conventio.

*L. 6. Si mater*) hæc l. conjungenda est cum *l. Omnium. sup. ad Tertyll.* et l. *Si aut. sup. de legit. hæred.* Eædem sunt inscript. et subscript. sumptæ ex *Nov. Theod. de tutoribus.* D. vi. Idus Julii etc.

*Sacramentum*) Ergo jurabat se iterum non nupturam.

*L. ult. Sancimus*) vide scripta ad *l. 5. sup. de locato.*

*A conductore*) id est, inquilino. Hoc loco namque inquilinus est in urbe conductor: in agro colonus. Appianus lib. 2. de bell. civil. ait, inquilinos esse τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν ἀλλοτρίαις οἰκίαις.

*Præsumptione*) id est, hypotheca tacita jure contracta. Tacita hypotheca, Græci κατὰ πρόληψιν. De ea vide generaliter scripta ad *l. Si furrit. D. de reb. dub.* et not. ad *l. Neque. §. pen. D. de fideicommiss. libert.*

## *Si aliena res pignori data sit.* TIT. XVI.

*L. 1.*) Hæc l. negat creditori dari pignoris retentionem, non tamen ideo negat dari hypothecariam, ut confirmatur argumento tutoris et curatoris ex *l. 3. inf. cod. l. Tutor. D. de pig. act.* vide scripta ad init. *tituli, supra, de pig. act.*

*L. 2. Si probaverit*) Velle videtur, qui scit et patitur.

*L. 3. Rem mobilem*) Recte mobilem. Nam obligationi rei immobilis refragatur constit. D. Antonini, de qua tit. De rebus eorum, qui sub tut.

*L. 5. Ordinariam*) id est, directam.

*Utilis persecutio*) Locus notandus. Ex eo apparet bonum esse argumentum a pignoratitia ad hypothecariam, quod maxime in ἀντιχρήσει locum habet.

*L. ult. in fine. Et jure*) Jus hoc loco juris civilis rationem significat. Auctoritates vocat constitutionem, *l. Falsa. in pr. de condit. et demonstrat.* Repetitur hæc lex infra *lib. 11. tit. de agricol. et cens.* estque eadem inscriptio et subscriptio.

## *Quæ res pignori obligari possunt, vel non, et qualiter pignus contrahatur.* TIT. XVII.

*Et qualiter pignus*) Ad hanc secundam Rubr. partem pertinet *l. 12.* et *ult.* ad primam reliquæ ll.

*L. Alumnos tuos*) id est, servos quos educasti.

*Credibile est*) id Just. in Noval. 39. ait fieri κατὰ πρόληψιν.

*L. 2. Emptionis*) Instrumenta emptionis, et auctoritatis. In gloss. recte.

*L. 3. Religiosum*) Conjun. *l. 2. C. de religios.*

*L. 4. Nomen*) id est, jus cautionis: vide scripta ad *l. 3. sup. de obligat. et act.*

*L. 5. Spem*) Spes futuræ rei recte venditur, donatur, et pignoratur, *l. Nec emptio. D. de contrah. empt. l. Spem. inf. de donat.*

*Præmiorum*) Ergo nec ipsa præmia, id est, commoda: præmia, quæ dantur athletis pro victoria, quia sacra sunt præmia.

*Tenet*) id est, non veniunt in generalem hypothecam de omnibus bonis.

*In gloss. Coronis*) Recte Accursius coronas, id est, pro adepta victoria, id est, quia vicerunt. Nam athletæ victores coronati perpetua vitæ commoda, præmia, vectigalia a Republ. consequebantur, alebantur de publico, ut ait Vitruvius lib. 9. in pr. Hæc præmia non possunt pignori obligari.

*In gloss. Privata, nisi in subsidium*) Nisi in causam judicati. Nam condemnato, si non satisfaciat judicato, interdicitur his commodis, *l. Commodis. D. de re judic. l. 6.* In gloss. obnoxia *l. Qui filios. 6. hoc titulo. Interim relegatur.* Idem docet Paulus *lib. 5. Sent. tit. 1.* et in *l. ult. D. eodem*, cum vide et notat. ibi ex *Nov. 134.*

*L. 7. Executoris*) Qui initio dicitur executor, in fine dicitur intercessor. Executores judicati intelligit. Sic *l. Ne quis. sup. de offic. recte provinc.*

*Boves aratorios*) Sic Hesiodo βοῦν ἀροτῆρα.

*Tributorum illatio*) Eadem ratione Valentinianus vetuit, ne quis vitulorum carnib. vesceretur, utilitati agriculturæ providens, ut scribit Hieronymus lib. 2. adversus Jovinianum. Eadem quoque ratione Constantinus constituit, ne boves aratorii abstrahantur, etiamsi deficiant destinati itineri et cursui publico, *l. 1. C. Theod. de cursu publ.* Iter fiebat vehiculis, in jungebantur boves, vetat jungi aratorios.

§. 1. *Intercessor*) Qui πάγαρχος dicitur a Just. in edicto de Alexandrinis, et παγαρχία.

## *Qui potiores in pignore habeantur.* TIT. XVIII.

*L. 2. Prætoria, qui etc.*) Fideicommissarii, de quo §. 2. *Instit. de fideicom. hæred.* vide varios de eo locos, notat. et scripta a me in *tit. 25. Frag. Ulp.*

*In causam judicati*) Judicati servandi caussa.

*Occupaverit*) Hoc verbo significatur, creditorem fuisse missum in possessionem judicati servandi caussa, non pignus fuisse captum per executorem, ut et l. 3 *inf. eod.*

*L. 3. Cum*) Chirographarii creditores concurrunt exemplo reipubl. quæ illis præfertur, sive sit prior, sive posterior, *l. pen. D. de privileg. credit.* id olim privilegium Rempubl. non habuisse, nisi id ei nominatim concessisset princeps, docet exemplo Plin. ad Trajanum. de exuet.

*Emolumentum sententiæ*) Sic *l. 2. inf. de execut. rei judic.*

*Tamen si personali*) Alias, *si tantum*, rectius, ut ait sensus: si tantum fuerit chirographarius creditor.

*L. 4. Sicut ei prior tempore*) Nam intra hypothecarios ordo servatur, etiamsi adversus fiscum, et Rempub.

*L. 7. Licet eadem*) Idem in *Nov. 79. Just.*

*L. 9. Qui acceperunt pignora*) Chirographariis.

*Personalibus actionibus*) Hypothecariis.

*L. 10. Pro dote*) Quod hodie non necesse est cum militiæ habeant tacitam hypothecam in bonis mariti, *l. ult. inf. hoc tit.*

*Nam chirographarius*) Nam hoc loco est adversativa, quasi dicas, non idem est in chirographario. Nam si is aufert pecuniam mulieri, non tamen aufert pignus, nec ullam habebit actionem, vel in rem, vel in personam in hypothecarium, sed tantum in debitorem, aut ejus hæredem.

*L. 11. Scripturas*) Vide *l. Comparationis. sup. de fide instrum* et ibi scripta.

*Idiochira*) Etiam ea dicuntur χειρόγραφα, αὐτόχειρα, ἰδιόχειρα, quasi ἰδίᾳ χειρὶ γεγραμμένα, *Nov. 17.* et 142.

*Vel notarii*) Notarii sunt servi, qui ad scribendum operas locant.

*Sine testibus*) Excipe casum in *l. ult. sup. si cert. pet.* Nam tunc testes requiruntur.

*Vulgo tabularios*) Nam idem est tabellio, et tabularius. Is enim est, qui ex mandato partium contractus conscribit, et partibus edit, de quibus in *Nov. 44.* Suidas in verbo ταβελλίων, et in verbo πρωτος. Tabularii sunt servi publici, servi civitatis, aut Reip. qui sunt addicti tabulario civitatis, contractibus adhibentur, et plerunque pro imperitis literarum contractus privatos scribebant, *Nov. 73.* Hodie liberi sunt: olim erant servi, *l. Generali. inf. de tabular.* Unde conditionales in hac l. dicuntur, ut et in *l. Defensionis. inf. de jure fisci*, qui erant servi publici huic conditioni addicti, et mancipati, nec ad alias militias pervenire possunt.

§. *ult. Integræ opinionis*) Nam tunc habetur pro publico.

*Trium vel amplius*) Vide scripta ad *l. 2. supra, de testamentis.*

*L. 12. §. 1. Omnes pene personæ*) Pene dixit propter Rempub. quoniam utraque idem privilegium habet, *l. pen. de privileg. cred.* Privilegiarius adversus privilegiarium privilegio non utitur.

§. *Oportebat. Non de dote*) id est, pertinet ad eam dos, ut inde aiatur. *Possidet.* Sic Græci κατέχει. Mulier jure naturali inspecto, domina est dotis: at inspecto jure civili maritus dominus est constante matrimonio: at soluto matrimonio, aut inopia viri contingente, mulier jure civili act. hypothecaria res dotales persequitur, *l. In rebus. de jure dot.*

§. *Hæc autem*) *Sed ne demum.* Non favet lucro.

## *De iis, qui in priorum creditorum locum succedunt.* TIT. XIX.

*L. 2. Successisti*) Cessione et transcriptione juris facta, quia fisco solvisti.

*Ab actoribus*) Actores sunt servi, quibus domini sommam rerum suarum committunt. Græcis πραγματευταὶ οἰκέται. Illi domus rationem administrant. Vide notata ad hanc l.

*Ut indebitum numeratum*) Oppon. *l. Repetitio. D. de condict. indeb.* Nam debitores creditum accepisse certum est, cur ergo tenetur condict. indebiti. Vide solut. in *d. l. Repetitio,* cui et opponitur, *l. Si pecuniæ. §. 2. eod.* quæ facit cum hac l. vide scripta hic, et ad *l. 5. sup. de condict. indeb.*

*In Glossa Restitui*) Adde, cum habeat privilegium fisci.

*L. 3. Qui inferiores*) Scripti habent, *infirmiores.* Melius ut opponatur ei *potiores.*

*L. ult. In gloss.*) Dele totum casum Viviani, et repone, Respubl. non habet tacitam hypothecam: qua in re distat a fisco.

## *Si antiquior creditor pignus vendiderit.* TIT. XX.

*L. ult. Non offerendo*) Non interpellat distractionem non offerendo. Ergo offerendo interpellat, si ante distractionem offerat, *l. Si quisquam, infra, de distract. pig. l. 26. sup. eodem.*

## *De prætorio pignore, ut et in actionibus debitorum missio prætorii pignoris procedat.* TIT. XXII.

Prætorium pignus, quod missio in possess. constituit, *l. Misso. D. pro emptore,* vocatur, non quia tribuitur jubente prætore, sed quod constituatur jure prætorio ex edicto prætoris. Nam missiones fiunt ex edictis, *l. 3. sup. ut in possess. legat.* Ergo prætorium pignus est id, non quod capitur jubente prætore, sed constituitur ex edicto per missionem, ut constat ex not. ad *princ. tit. seq.*

*L. 2. §. ult. recuperationem*) Per actionem in factum, non per hypothecariam.

## *Si in caussa judicati pignus captum sit.* TIT. XXIII.

*Captum sit*) Jussu prætoris, aut præsidis in provinciis. Hoc pignus prætorium non vocatur, quia id non capitur jure prætorio, id est, ex edicto, sed extra ordinem. De capiendis pignoribus nullum exstat edictum, *l. Si pignora. D. de evict.* Item hoc pignus capitur, et distrahitur ex officio, id est, per apparitores, nec occupatur ab eo secundum quem sententia lata est, *l. 2* hic ut fit in prætorio. In hoc prætorea pignore servatur ordo: nam is, cujus nomine prius captum est pignus, potior est, *l. Si et jure. D. qui potior in pig. hab.* In missione non etiam viget privilegium temporis: vide supra ad *tit. qui pot. in pig.* Addatur, plerunque eos, qui non admittunt prætorium pignus, id est, qui judicati servandi caussa missum in possess. non admittunt, coerceri pignoribus, argumento *l. 4. §. 1. D. de dam. infec.*

*L. 1. Jussu*) ut contractu, sic auctoritate jubentis pignus constituitur.

*L. 2. Per officium*) id est, apparitores, ut est in *l. Si pignora. D. de evict.* Græci ad hunc locum vertunt τάξιν. Eadem forma, qua officium pro officialibus dicimus, dixit Ammian. Marcellin. lib. 4. Palatium pro Palatinis. Ex iis apparitoribus erant præcones. Atque ideo in *l. 3. sup. de execut. rei jud.* ea pignora venduntur sub hasta prætoria.

*Judicatum fieri*) Condemnatum.

*Cujuslibet alterius vice*) Græci hoc sic interpretantur, ὥσπερ ἐξωτικῷ, id est, *quasi extraneo cuilibet.*

*L. ult. Auctoritate præsidis*) Sic *l. Elegantér. de pign. act.* et *l. Debitor, D. ad Trebell.* et *l. Si is qui aliena. D. de acquir. rerum domin.*

## *Si pignus pignori datum sit.* TIT. XXIV.

*L. ult. Poteris eam soluto eo*) Si recte vendidit, non potes.

## *De partu pignoris, et omni caussa.* TIT. XXV.

Caussam hic vocat fructus, operas, et ceteras accessiones.

*L. ult. Mancipiorum operis*) ut et omni casu.

*In usuras computatis*) Recte in usuras. Nam et cum creditori aliquid solvitur indistincte, id primum imputatur in usuras deinde in sortem, *l. 5. §. pen. et ult. D. de solut.*

## *De remissione pignoris.* TIT. XXVI.

*L. 1.*) Huic l. conjungenda est *l. 1. inf. de ser. pig. dat.* Et ex hac ad illa supplenda subscriptio. Utraque est ad Proculum. Is est servus manumissus, *l. 15. inf. de ser. pign. dat. manumiss.* Sententia est, maritus qui est, solvendo potest servum dotalem manumittere: quid si eum servum mulieri ob creditam pecuniam pignori obligavit maritus, non poterit enim invita uxore manumittere? In hac l. 1. explicat, quid vocet invitam, et invitam vocari, quæ non contradicit. Nam si sciat, et non contradixerit, videtur pignus remisisse.

*L. 5. Debitum*) Obstat *l. 1. §. 1. D. quibus modis pign. sol.* vide solut. ibi.



*L. 6. Obligationem pignoris omisisse*) Tacite pignus remisisse.

*L. 9. Nam si recepta*) Nam, id est, Sed.

## *Etiam ob chirographariam pecuniam pignus teneri posse.* TIT. XXVII.

Chirographaria pecunia est, de qua non est cautum pignoribus. Eadem forma dicitur chirographarius creditor, cui nullum est oppositum pignus: huic creditur hypotecarius, ut et pignoratitius opponitur.

*L. 1. Pignus*) hujus l. sunt quatuor partes. In prima loquitur de novatione facta per stipulationem. In secunda de novatione, quæ fit lite contestata cum debitore actione personali, et postea secundum actorem lata sententia. Tertia pars est, ad quam solam inscriptio hæc pertinet. Quarta pars est, de creditore posteriore, qui vult agere hypothecaria adversus priorem, cui est obligatum idem pignus.

*Si novatione facta*) id est, debito in alium translato.

§. 1. *Quamvis personalis*) hinc sumpta l. 8. *sup. de pign.* ut docent inscriptiones et subscriptiones eædem.

§. *Offerre*) Nam debitum pignoratitium licet posterius, præfertur chirographario antiquiori.

## *De distractione pignorum.* TIT. XXVIII.

*L. 1. Si creditor*) vide scripta ad princip. *tit. sup. de pign. act.*

*Ipso jure*) Recte: nam solutio ipso jure solvit pignus, illi autem fructus in solutionem imputantur.

*Litigiosam rem*) Nam primum, si constat de pignore, res litigiosa est. Ergo non potest distrahi. Si constat de obligatione pignoris, recte distrahetur. Non est enim litigiosa.

*L. 4. Et sibi*) Sibi hoc loco, id est, sibi creditori. Sic Tullius secunda Philipp. *Priusquam tu sibi vendideris, ipse possedit, l. pen. D. de pign. act.*

*Bona fide*) Nam si gratia ductus minus vendat dolo malo, furti quidem non tenetur, sed actione pignoratitia

*Testato denere*) Græci adduct ὡς εὐχέρειαν ἔχει id est, testato denuntiare debet, debitori si habeat testium copiam.

*L. 5. Ad judicem venire*) in hac l. arbiter rationibus excutiendis appellatur judex. Nam et is notionem habet. Judicis nomen late patet, arbitri non item.

*L. 10. Si negotium gerat*) id est, sibi emat, Sic *l. 4. supra, eodem.*

*L. 13. In vacuam possessionem*) id est, non occupatam, non impeditam: vide etiam scripta ad *tit. de act. empti, sup.*

*L. 16. Unus ex multis*) Nam singuli hæredes debitores tenentur actione personali pro portionibus hæreditariis ex 12. *tab. l. 1. sup. si cert. pet.* At hypothecarii singuli tenentur in solidum. Quare si unus ex hæredibus solverit pro sua parte, non ideo minus creditor pignus vendet in solidum, si alii cessent.

*L. 18. De proprietate*) tradita possessione.

## *Debitorem venditionem pignoris impedire non posse.* TIT. XXIX.

*L. 1. A se*) Extra suum nomen, extra suam familiam. Quæ etiam species est *l. Pater. §. Fundum. D. de legat. 3.*

## *Si vendito pignore agatur.* TIT. XXX.

*L. 2. Nullo jure*) Non recte.

*Vel tu*) Vide scripta 7. Observ. 26. in fin.

*L. 3. Per gratiam*) idque dolo malo.

*L. ult. Non. emptoris*) Quia hoc casu debitori non datur actio in hæredem, sed in personam, *l. ult. supra, de distract. pign.*

## *De luitione pignoris.* TIT. XXXI.

*L. 2. Vincula pignoris*) Hoc explicandum est ex l. 1. hujus tit. et ex *l. ult. inf. tit. prox.* Sublata igitur actione personali, qua tenebatur cohæres, si solverit, tenetur tamen adhuc hypothecaria, nisi totum solutum sit: vide scripta hic, et ad *d. l. Debitor, D. ad Trebel.* Ex qua casum unum sume ad hanc l. vide etiam cap. 31. de præscript. et scripta ad *l. 20. sup. de usuris.*

*L. ult. Si per eum factum sit*) Hæc sunt edicti verba. Eadem sunt in *l. ult. sup. de pig. act.* vide not. et scripta ad *d. l. ult.*

## *Si unus ex pluribus hæredibus creditoris, vel debitoris partem suam debiti solverit, vel acceperit.* TIT. XXXII.

*L. 2. Ejus vindicatio*) Not. quod hic ait, pignoris vindicationem, id est, actionem hypothec. personam non obligare, sed rem sequi. Unde collige e contrario, quandam esse vindicationem, quæ personam obligat, ut actio quod metus causa, quæ scripta quidem est in rem, petitque sibi restitui, quod ablatum est vi, non ipsam personam obligat: vide etiam scripta ad *Rubr. supra, de pign. act.*

*Modo singularum rerum*) id est, pro modo portionum hæreditatis.

## *Si pignoris conventio numerationem pecuniæ secuta non fuerit.* TIT. XXXIII.

*L. 1.*) Male. In *l. 1. sup. de non numerata pecunia,* cujus hæc pars est, legitur *Hilario,* vide scripta ad *tit. supra, de luit. pign.*

*Nam intentio*) id est, exceptio, Sic. Ulp. ait, reum exceptionem probare, quasi intentionem, *l. 19. D. de prob.*

## *De jure dominii impetrando.* TIT. XXXIV.

*L. 3. §. Sin autem: post biennium*) vide cap. 21. de præscription.

## *De pactis pignorum, et de lege commissoria in pignoribus rescindenda.* TIT. XXXV.

*L. 1. Non intra*) vide scripta ad *l. 4. Cod. de pign. act.* et hic.

*L. 2. Si negotium integrum est*) id est, si nova voluntate non fuerit ejusdem rei constituta obligatio, *l. 4. sup. de remiss. pign.*

*L. ult. Quoniam*) Quia per hanc constitutionem sublatæ erant fiduciæ, ideo de illis nihil a Justin. relatum est in hanc l.

§. *ult. Re amissa*) id est, pignore amisso, quod eis mancipatum, vel in jure cessum fuerit.

## *De exceptionibus, seu præscriptionibus.* TIT. XXXVI.

Exceptio est defensio, intentio vel allegatio ejus, cum quo agitur actione contraria, vel est allegatio quædam, δικαιολογία quædam competens reo. Sic dicitur in titulo *de replicat. Instit. lib. 4.* Exceptio nihil differt a præscriptione.

*L. 1. Debitoris*) In illis 12. tab. *l.* cujus hic meminit, debitorum appellatione proprie significantur, qui pecuniam mutuam acceperunt, ut creditorum, qui crediderunt. Ideoque in *l. Creditores. D. de ver. sign.* Cajus ait, creditorum nomine non tantum appellari eos, qui pecuniam mutuam crediderunt, quoniam ii proprie creditores dicuntur, sic in *l. 1. D. de interrogat. in jur. fac.* Item ait, interrogatoriam actionem tunc esse necessariam, id est, hæredes debitoris teneri pro portionibus hæreditariis, si agitur in personam, non in rem, et ita si certum petatur: actio autem si certum petatur, est actio certæ pecuniæ numeratæ et traditæ. *l. 1. D. de condict. trit.* vide etiam scripta ad *l. 11. sup. si cert. pet.*

*Antiqua lege*) Sic *l. 2. D. de nox. act.* vide scripta ad *l. 1. sup. si cert. pet.*

§. *ult. Doli mali exceptione*) Doli exceptio cum aliis concurrit cum except. pact. *l. 7. §. Item quæritur.* et §. *prox. D. de doli mali excep.* Item cum except. non numeratæ pec. *l. 3. sup. de non num. pecun.* In specie autem hujus l. 1. concurrit tantum cum exceptione in factum, quod fieri duobus casibus necesse est, adversus parentes, et adversus patronos, *l. Apud. §. Adversus. de doli except.* et in casu hujus *l. 1.* ubi scit manifesta est inscitia dolo carens.

*Potes*) Obstat *l. Continuus. §. ult. D. de ver. oblig.* ubi vide scripta.

L. 3. *Fratrem tuum quodam tutore legitimum*) Falluntur qui putant fratrem fratri semper esse fiduciarium tutorem. De eo sic statuendum. Liberi sui liberis item suis mortuo parente sunt tutores legitimi agnationis jure in hac *l. 3.* et *l. Tutor. sup. ad Vellejan.* et *l. Tutor. 2. §. 1. sup. de tut. et cal. distr.* At liberi sui, vel emancipati liberis emancipatis, id est, fratribus impuberibus emancipatis sunt fiduciarii, *tit. Instit. de fiduc. tut.* At liberi emancipati fratribus suis ipso jure non sunt tutores, sed ex constit. Anastasii sunt legitimi, *l. Fratres. sup. de leg. tut. l. Ne lucrum. sup. de cur. fur.*

*In gloss. ad casum posteriorem*) Vel dic quod commiserat. Adde recte. Quinque postremas glossas ab ea, quæ incipit *(pacti)* dele integras.

*Tutelæ judicio*) Actio tutelæ est bonæ fidei: actionibus bonæ fidei omnes fere exceptiones insunt, etiam non allegatæ.

*Probare potes*) Nam replicabitur de dolo.

*Nam replicatio*) Ait, replicationem doli oppositam bonæ fidei judicium facere. Imo actio tutelæ ex vi sua et natura est bonæ fidei, ergo non ex replicatione doli. Dicendum vero hoc est, strictam actionem, vel arbitrariam constitui bonæ fidei per replicationem, vel exceptionem doli, ut docet Dorotheus lib. 43. Βασιλ. tit. 3. Hoc illo recte docet ex *l. Seja. D. de mort. causa donat.* In ea l. Papinianus ait, vindicationem non inutiliter opponi exceptioni doli. Subjicit, *bonæ fidei autem judicio constituto, etc.* his verbis indicat vindicationem factam bonæ fidei opposita exceptione doli: et generaliter omnis actio stricta fit bonæ fidei opposita exceptione doli. At non actio, quæ est bonæ fidei ex sua natura. Denique actioni bonæ fidei inest exceptio doli. Actio tutelæ est bonæ fidei Quid ergo fuit opus exceptione doli? Dicendum, in actione tutelæ non esse opus opponi exceptionem doli, *l. 1. §. Onerandæ. D. quarum rerum act. non det.* Sed si opponatur hæc actio, non tam videbitur bonæ fidei ex sua natura, quam ex opposita exceptione doli. Eo respectu recte dicimus actionem tutelæ opposita exceptione doli, esse bonæ fidei.

*L. 4. Finitam sententiam*) Caussa finitur sententia, differtur ampliatione judicum. Judicium, quod differtur ampliari dicitur, quod fit, cum judici nondum liquet. Charisius in verbo *liquet.* Et tunc judices jurato palam solent edicere sibi non liquere, *l. Pomponius. D. de re judic. l. Pomponius. §. ult. D. de recept.* Cic. pro Cluentio Senec. lib. 8. Epist. Donatus in Eunucho.

*Sed dilatam*) Dilatoriæ exceptiones sunt, quæ caussam differunt, vel quæ vitari possunt, peremptoriæ, quæ non possunt vitari.

*Integras defensiones*) id est, in integro. Peremptoriæ exceptiones ante sententiam quocunque tempore opponi possunt

L. 5. Huc pertinet *l. 5. §. ult. D. de doli except.*

*In exceptionem*) id est, contra except.

*Sine temporis præfinitione*) Sic et doli exceptio perpetua est.

*L. 7.*) Hinc explicanda est *l. 21. inf. de solut.*

*L. 8.*) Præscriptio peremptoria est, quæ perimit actionem, vel quæ vitari non potest.

*L. 9. §. ult. petitor probaverit*) vide scripta ad *l. 9. sup. de probat.*

*In gloss. exceptiones, l. 11. Rei cohærentes*) ut exceptio doli, et rei judicatæ, *l. Omnes. D. eod.*

*Personali*) Ut exceptio inopiæ, quæ datur parenti, patrono, socio, marito. Item exceptio cessionis bonorum, qua debitor tueri se potest, fidejussor non item. Rationem vide §. *ult. in fin. Instit. de replicat. l. 7. D. de excep.*

*L. 11. Intercessores*) Intercessorum appellatione continentur fidejussores, mandatores, et rei constitutæ pecuniæ.

*Integro manente statu*) id est, reo capite non minuto. Nam sciendum, reum, qui patitur maximam vel mediam capitis diminutionem, solvi omnibus obligationibus, et teneri fiscum, ad quem res ejus perveniunt, *l. 2. D. de cap. minut. l. 2. inf. ad l. Jul. de vi, l. 5. inf. de bon. proscrip.* vide scripta ad *l. 19. sup. de probat.*

*L. ult. in princ. litis*) vide scripta ad *d. l. 19.*

## *De litigiosis.* TIT. XXXVII.

Id est, de exceptione rei litigiosæ, quæ est, de qua lis est contestata, nec omissa. Denuntiatio non facit rem litigiosam, *l. 1. D. eod.* sed litis contestatio, vide not. *sup. ad tit. de distract. pig.*

*L. 1. Interdicit ne venditio*) Nam denuntiatio non facit litigiosum pignus ideoque jure distrahitur.

*L. 3. Quicumque*) Hæc l. abrogata est in *Novel. 112.*

*Fideive commiserit*) id est, per fideicommissum reliquerit Sic *l. 3. sup. de legat.* et *l. 24. D. de colimend. leg.*

*Sed æstimatio*) Hodie ex *Novel. 112.* videbitur litis tantum eventus legatus. Itaque legatarius cum hærede simul debet caussam agere.

## *De contrahenda, et committenda stipulatione.* TIT. XXXVIII.

*Contrahitur verbis*) Et eo modo uno verbo obligamur, dabis, dabo: stipulatio, quæ contracta est; non item est commissa statim.

*L. 1. Licet epistolæ*) id est, literis et instrumento cautionis.

*Credendum est*) Tanti momenti est ea scriptura, qua probatur stipulatio, ut adversus eam non admittantur testimonia, nisi ea falsi arguatur, Paul. *lib. 5. Sent. tit. de testibus.*

*L. 2. Si filiæ*) Ejusdem rei exemplum in *l. 4. inf. eod.*

*Dari stipulatus*) Dare est verbum juris: nam eo significatur dominii acquisitio, quia et in ipso articulo patri acquiritur. Aliud est si pater stipuletur, ut filio ea agere, liceat, id est, si factum conferatur in personam filii. Nam ex hac stipulatione pater non poterit ea agere, item nec filius: nam ita jus est, ut filius patri acquirat, et non pater filio, *l. Quod dicitur paterm. D. de ver. oblig.* vide scripta ad *l. 39. D. de ver. oblig.*

*L. 3. Hodierno*) Hujus l. pars. ultima repetita est in *l. Si pecuniam. supra. de neg. gest.* ex qua hujus l. inscriptio et subscriptio est emendanda, et pro vii. legendum vi. Kalend. M.

*Si cum*) De certa pecunia numerata datur triplex condictio. Primum ex numeratione, quæ competit, si utilis sit numeratio, et ea in specie hujus l. 3. datur. Secundo condictio ex consumptione, si utilis non sit numeratio, et bona fide pecunia consumpta sit. Nam consumptio conciliat numerationem. Tertio condictio ex stipulatione, quoties numerationem consequitur stipulatio, quæ hic non datur. De his Quintil. lib. 4. cap. 4.

*Negotiorum gestorum*) Contendit Accursius dandam actionem mandati ex *l. Semper qui non. D. de reg. jur.* Responde, has duas actiones mandati, et negotiorum gestorum sæpe easdem de re dari, ut sit in arbitrio actoris, qua velit experiri. Sic si ratam habui, agam mandati, aut negotiorum gestorum, *l. 5. de except. rei jud.*

*L. 4. Secundum*) Ejusdem rei exemplum est in *l. 2. supra, eod.*

*Responsum*) Quod non extat in Pandectis.

*Ulpiani præfecti annonæ*) Ex hoc loco notandum Ulpianum fuisse præfectum annonæ sub Alexandro. Sic fuit sub eodem præfectus prætorio, ut docet *l. 4. sup. de locato.* Lampridius in Alexandro scribit, eum fuisse præfectum prætorio sub Alexandro, alii sub Heliogabalo.

*Amici mei*) Ut hic, ita Ulp. quoque amicus dicitur in *l. Divi. D. de jure patron.* et præfectus prætorio, et parens meus, in *l. 4. C. loc.* vide notata ibi.

*Cum moreretur*) Ideoque si mulier decesserit intestata, ea parte dotis nulli adscripta, nihilominus ea stipulatio transmittitur ad ejus hæredes legitimos. Nam sibi videtur stipulata.

*L. 5. Nuda pollicitatione*) id est, pacto.

*Sæpe constituta*) Regula dicitur ex pacto actionem non dari in *l. 7. §. Ut pulo. D. de pact.* Hic hoc sæpe constitutum dicitur. Ex crebris ergo constitutionibus fiunt regulæ juris.

*Non semper*) Excipiuntur namque certi casus, de quibus in *l. Legitima. D. de pact.*

§. *Si præterea*) id est, præter pactum.

*Post motam litem*) Ex pacto scil. nec contestatam a promissore, qui si ex pacto noluit subire litem, committitur stipulatio. Ex pacto nemo invitus quis subit litem. At ex stipulatu invitus quis subit litem.

*Convenit*) vide scripta ad *l. 9. D. de ver. obl.* Item ad *l. 115.* et 127 *illo tit.*

*L. 7. Neque tutoris*) Hæc *l.* repetita est in *l. 1. sup. de auct. præst.* Unde sic in hac restituenda est inscriptio, AA. et CC. Antonino, et subscriptio sine die, AA Conss.

*L. 8. Impossibilis promissio*) id est, ideo inutilis.

§. 1. *Post mortem*) Servum mortuum recte stipulor, si ante debitus fuit: nam quicquid debetur, recte in stipulationem transfundi potest. At debetur servus mortuus, qui furtivus est, aut ex omni alia caussa, qui post moram mortuus est. Ergo et illum deducere in stipulationem possumus. Recte postulo servum, qui nunc est in rebus humanis, ea lege, ut etiam post mortem præstetur. Nam ejus æstimatio debebitur argumento *l. 20. D. de ver. oblig.*

*L. 9. Mortis, vel cruciatus*) Idem in *l. Interpositas. supra, de transact.* et *l. 4. 7. 8. 9. supra, quod metus caussa.*

*Exceptione proposita*) Competit quidem actio ex stipulatu, quia est stricta, sed excluditur exceptione metus. Imo qui metu coactus promisit, habet actionem quod metus causa, qua hoc consequitur, ut

stipulator stipulationem acceptam faciat, aut in quadruplum condemnetur, *l.* 9. §. *pen. D. quod metus causa.*

§. 1. *Probabilem caussam*) id est, pacti.

§. *ult. De hujusmodi caussis*) Id est, ne quis accusetur. Et ideo in illis caussis stipulatio non valet, cum pactum non valeat, quod est perpetuum. Quare si quis non ob aliam caussam paciscatur, aut stipuletur, nisi ne accusetur, inutilis est stipulatio. Excipitur crimen capitale, *l. Transigere. sup. de transact.* vide ibi not.

*L.* 10 *Solemnibus, vel directis*) νομικοῖς ait Theoph.

*Vel legibus*) *Vel*, abundat.

*L.* 11. *Scrupulosam*) Ex hac l. colligitur, actiones, quæ non inceperunt a defuncto, vel in defunctum, incipere a persona hæredis, vel contra hæredem; quod est contra regulam juris antiqui, quæ traditur in *l. ult. C. Th. de divers. rescrip.* Illa regula ex hoc rescripto sublata est, non directo, sed per consequentiam. Quare Just. eam directo sustulit per *l. unic. sup. ut act. ab hæred. et contra hæred. incip.* quasi hoc non sufficeret, quæ lex hanc subsecuta est, ut docent subscriptiones: vide etiam scripta ad *d. l. unic.*

*Pridie quam moreretur*) Nam qui stipulatur, vel promittit pridie quam moriatur, videtur stipulari, vel promittere post mortem suam, quia non potest scire, quando sit illud pridie, nisi post mortem.

*L.* 12. *Magnam*) Meminit hujus l. Just. in *l.* 2. *sup. de jur. emphyt.*

*Stipuletur, vel quæ stipulator*) Legend. *Stipulatori, vel alii, quem stipulator*, etc.

*Nullus eum admonuit*) Id est, quod illi nulla denuntiatio facta sit, quod tamen recte objicitur, quoties de actione agitur.

*Citra ullam denuntiationem*) Sunt quædam, quæ non debentur, nisi petantur, ut operæ officiales, quæ patrono debentur a libertis Itemque satisdationes quædam, ut damni infecti, legatorum. At quod me certo die daturum promisi, id etiamsi non conveniar, debeo, et si non solvero, committitur pœna adjecta. Quare eleganter Græci ὁ ὑπὸ ἡμέραν ὀφείλων, ἑαυτὸν ὑπομιμνήσκειν ὀφείλει, id est, qui sub die debet, seipsum interpellare debet. *Dat.* ıx. *id.*) Eodem ergo anno quo *l.* 2. *sup. de jure emphyt.*

*In margine. Stipulari quandoquidem significat promittere*) Addo, recte in *l. Si non sortem. D. de condict. indeb.* et in *l. In bonæ fidei. D. quod certo loco*, *l. Si debitor. de cont. empt.* et *l. In pupillo. D. de solut.* Sveton. Lege Lætoria minor 25 ann. non potest stipulari, id est, a minore 25. non possumus stipulari. Verum non sic sumitur in §. *Præterea. Instit. quib. mod. toll. oblig.* Non sic in hac *l. Magnam*, quod male putavit Accurs. Sed pro stipulator recte Haloander stipulari legend. putat. Nam si hoc sensu dixit stipulator, cur subjicit promiserit? Quare sic legend. *stipulari alive, quem stipulator voluit promiserit.* Nam alii licet stipulari subjecta pœnali stipulatione, §. *Alteri. Instit. de inutilib. stipul.*

*L.* 13 *Per quam putabant*) Factum putabant rei cohærere. Hujus rei extant vestigia in *l. Quod dicitur patrem.* et *l. Continuus. D. de ver. oblig.* §. *Sed cum pactum, Instit. de stipul. servorum.*

*Vel plus, vel paulo minus*) Legendum, *plus vel minus*, ut in Græca const. Zenonis, πλέον ἢ ἔλαττον, *de ædificiis privat.*

*In gloss. Mista*) Ad fin. adde: continet enim stipulatio illa, rationes reddere spondes? hunc sensum, ut rationes allegentur, et excutiantur. Itemque ut brevia rationum exhibeantur. Itemque ut reliqua reddantur ei quæ sunt, *l. Statuliberа.* §. *ult. D. de statulib.*

*In glos. Adimplere*) Ad fin. adde, vide notata ad *d. l. Nemo.*

*L.* 14. §. 2. *Propter personas*) Sic et in *l. Pupillus. D. de auct. tut. et edicto Just.* 7.

*Omnifariam*) Vide Paulum *lib.* 5 *Sent. tit. de test.* et not. ad *l.* 1. *sup. eod.* et scripta ad *l.* 30. *D. de ver. oblig.*

§. *ult. Si per scripturam*) Scriptum scripto subruitur.

*Exceptione majores*) *Sans reproche.* Sic sup. in *l. Siquis. de testibus.*

*In gloss. Excelsas: In fin. l. Pupillus.* §. *Pupillus*) Lego, §. *Sane si quidem.*

*L. ult. Si quis*) Just. his constit. *l. ult.* ut *pen.* pares facit stipulationes, quæ in dando, et quæ in faciendo consistunt. At *l. Nemo. D. de duobus reis*, quam hic Accurs. adfert, loquitur de stipulatione operarum, quæ est in dando: vide scripta ad hunc locum, et not. ad *d. l. Nemo.*

*Cum moriebatur*) vide scripta ad *l.* 45. *sup. de ver. obl.*

*Nemo enim*) Si factum, possit expleri ab hærede, valet stipulatio.

## *De inutilibus stipulationibus.* TIT. XXXIX.

Inutiles stipulationes sunt, ex quibus utilis sive efficax stipulatio non datur.

*L.* 1. *Non es obligatus*) Pupillus naturaliter non obligatur, quoniam animi judicio caret. Animi judicium, et consensus est id, quod gignit naturalem obligationem. Si abeit animus judicium abest, et naturalis obligatio. Itaque pupillus non obligatur nisi ejus judicium suppleatur præsentia et judicio tutoris, *l. Pupillus. D. de obl. et act. l. Quod pupillus. D. de condict. indeb.* Pupillus hoc uno casu naturaliter obligatur in id, quo factus est locupletior, *l. Naturaliter.* §. *ult.* et *l. prox. D. de condict. indeb. l. Cum illud* §. *Hæres. D. quando dies leg. ced. l. In persona. D. de pact.* cum sim. In omnib. ponendum, locupletiorem factum pupillum. Eandem naturalem obligationem casu hoc agnovit D. Pius, et primus ex ea utilem act. dedit, *l. Pupillus. D. de auct. tut. l.* 3. *D. commod. l.* 3. §. *Pupillus. D. de neg. gest.*

*L.* 2. *Libera matrimonia*) Id est, nullo constricta pœnæ vinculo.

*Divertere*) Repudium est inter sponsum et sponsam; divortium inter virum et uxorem.

*Stipulationes, quibus pœna*) Hæc stipulatio est inutilis, quoniam matrimonia non debent contrahi, aut contracta retineri metu pœnæ.

*Pœnæ irrogarentur*) Nisi stipulentur pœnas legitimas, quæ irrogantur partim *ll.* Julia et Papia: partim constit. de quibus sub tit. de repud. supra. Eas pœnas possumus in stipulatum deducere, non alias *l.* 19. *de ver. oblig.*

*Divortium*) Sponsalibus quoque non potest subjici stipulatio pœnalis, si tua culpa repudium missum fuerit, tot dabis: verum dari solent arræ sponsalitiæ, quas vir amittit, si ejus culpa nuptiæ non sequantur, sponsa nunquam dat arras. Sed si culpa sponsæ dissolvantur sponsalia, tunc ipsa acceptarum arrarum nomine tenetur in quadruplum, hodie in duplum.

*In gloss. Constat*) Adde ad fin. Dicendum in specie *l. Ea quæ. D. de don. inter virum et uxor.* non esse pœnam; nam reddit tantum marito, quod ab eo accepit, de suo nihil erogat. 1

*L.* 3. *Isidoræ*) Hæc l. scripta est ad patrem, non ad matrem. Porro non legendum Isidoræ, nec Isidoro, sed Isidoro.

*Ut inter*) vide scripta ad *l.* 1. *sup. tit. prox.* Obstat *l. Ea quæ. D. de don. inter virum et uxor.* Ubi proponitur stipulatio facta per epist. Responde, in specie ejus l. epist. fuisse emissam cautionis loco inter præsentes, quod stipulationis loco habetur, *l. Titia* §. *pen. d. De ver. obl.* et *l.* 1. *sup. de contrah. et committ. stipulat.* §. *Si scriptum. Instit. de inutilibus stipul.* Paulus *lib.* 5. *Sent. tit.* 7. Verum existimandum non est, stipulationem contrahi scriptura. Stipulatio est quia res gesta est inter præsentes, non quia literis mandata est: vide scripta ad *rubr. de ver. oblig.*

*Nisi sua interest*) vide scripta ad §. *Alteri. l.* 38. *D. de ver. oblig.*

§. 1. *Juliano restitui*) Hæc stipulatio duplici ratione est inutilis. Primum quia alteri, deinde quia absenti.

*Super stipulatu tuo*) Id est, stipulatione, ut, et in *l. Pecuniæ. D. de usur. l. Uxori.* §. *ult. D. de leg.* 3.

*Interesse tua*) Nam ponendum, aliam te subjecisse stipulationem, qua stipulatus es tibi dari id quod interest, nisi dos reddatur quemadmodum convenit: hæc stipulatio utilis est.

*Ob incertæ actionis effectum*) Nisi solvatur Juliano, habes actionem incerti, *L. Stipulatus. D. de usuris.*

*In gloss. Ut inter absentes*) Post l. *Ea quæ.* Adde, ex qua *lege* §. *Si stipuler*, exempla sumenda sunt.

*In gloss. Nepoti suo*) Ibi, *vel secundum Azon. dic quod fuit*, adde recte.

*L.* 4. *De successione futura*) Obstat *l. Suum. alias*, §. *pen. l.* 7. *D. de pact.* Responde, non probe largiri de bonis viventis. At ibi filius non largitur, sed potius exonerat. Obstat etiam *l. Si quis servum. D. de act. empti*: vide solut. in not. ad *d. l. Si quis servum*, et in scriptis ad hunc locum. Obstat postremo *l.* 3. §. *ult. D. pro socio.* Respondo, ibi de incerti hominis hæreditate pacti sunt.

*Interposita fuit stipulatio*) Hoc licet solis commilitonibus euntibus ad prælium, ex *l. Licet. supra, de pact.* ut et conjugibus ex *Nov.* 1. *Valentiniani*: vide scripta ad hanc leg.

*L. ult. Septimio*) Addendum ex veteribus, Et Eutelio.

*In gloss. Potuit*) *Ut D. de contrahen. empt. l. Fundus* Adde: vide solut. in not. ad *l. Si mihi et Titio decem. de ver. oblig.*

## *De duobus reis stipulandi, et promittendi.* TIT. XL.

Rei nomen est commune ejus, qui debet, et ejus, cui debetur. Unde reus stipulandi dicitur stipulator, reus promittendi dicitur, qui debet ex stipulatione. Constitui autem possunt duo pluresve rei stipulandi. Rei stipulandi sunt, qui ejusdem pecuniæ singuli in solidum exactionem habent: rei promittendi, qui eandem pecuniam singuli in solidum debent, *l. Et hæredi.* §. *pen. D. de pact.* Notandum, duos reos non tantum stipulatione contrahi, sed et cæteris contractibus, ut si deposuero apud duos ea lege, ut singuli mihi in solidum teneantur, duo sunt rei, *l. Eandem. D. eod.* Itemque olim nominibus apud mensam duo rei constituebantur, *l. Idem. l. Si unus. D. de pact.* et ex omnibus eis contractibus dicuntur constitui duo rei promittendi, *d. l. Eandem.* Idque quia verbum promittendi late patet: vel melius, quia stipulatio in se capit omnes obligationes. Adde et testamento duos reos constitui. Exemplum est in *d. l. Eandem*: vide scripta in hunc locum.

*L.* 1. *Si duo*) Verborum figura satis docet hanc l. esse spuriam, unde recte antea a Typographis omissa fuit, ut annotatur in margine Nam et a veteribus libris abest. In uno tantum est tertio loco hæc nota, *vacat*, id est, spuria est.

*L.* 2. *Exigere debitum*) Ergo possunt debitores ab altero solidum petere. Hoc plane a Just. non est abrogatum, quod putant interpretes, sed ex magna tantum parte per *Nov.* 99. περὶ ἀλληλεγγύων, cujus pars hic subjicitur. Nec obstat *l. Vir uxori. D. ad Vellej.* Nam ea non fide ubendi, sed intercedendi verbo utitur, quod in Senatusconsulto etiam ea complectitur, quæ quandam similitudinem cum intercessionibus habent.

*A quo velit*) Dubium autem non est, quin si velit possit actionem dividere. Nam etiamsi, reum habeat, et fidejussorem, partem a reo, partem a fidejussore potest petere, *l.* 3 §. 1. *D. eod.*

*Communiter*) id est, in rem communem.

*Non cunctabitur*) Si socii sunt, actio pro socio dabitur illi, qui solvit adversus alterum: eademque ratione pactum uni ex sociis factum de non petendo alteri prodest, *l. Eandem. eod. l. Idem est. D. de pact.* Si socii non sint, et unus solidum solverit, succurretur ei actione mandati, videlicet si vice mutua fidejusserint, et unus partem solverit suo nomine, partem fidejussorio, *l. Reos. D. eod.* Si nec socii sint, nec mutuo fidejusserint, ei qui solvit, non competit actio.

*In gloss. A quo velit*) in fi. addatur, *l.* 3. §. 1. *D. eod.* nec potest creditori adimi electio pactione seorsim pacta, aut rescripto principis, *l.* 5. *inf. eod.*

*In auth. Hoc ita in fin. simul cogendi sunt* ) id est, habent beneficium divisionis, quod nimam beneficium Hadrianus dederat fidejussoribus, mandatoribus, dederat etiam id beneficium Just. reis constitutæ pecuniæ, *l. ult. sup. de constit. pec. Nov.* 99. idem dat duobus reis, qui mutuo fidejusserunt.

*L.* 3. *Si vero in solidum* ) Nam creditori pactione seorsim facta adimi electio non potest.

*L.* 4. *Uni datam* ) Nec potuit nemque singulis numerari in solidum: vide scripta hic, et ad *l.* 5. *sup. si cert. petat.*

*Jura refragantur*) Non id agebatur, ut numeratione uni facta singuli in solidum tenerentur, obligarentur.

*L. ult.* ) hæc l. est de interruptione præscriptionis.

*Debitum agnoverunt* ) Soluta parte sortis, aut usurarum, l. *Cum fidem. sup. de non num. pec.* Agnoscitur et debitum novo chirographo.

*Ampliavimus* ) in *l.* 2. et 3. *sup. de annali except.* non in *l. Cum notissimi*, ut notat Accurs. male. Nam ea lex Justiniani non est, sed Justini. Dele itaque totam gloss. ad hoc verbum.

*Devotionem* ) Cum debitum quis agnoscit. Justinianus vocat devotionem. Si non agnoscit, contra vocat indevotionem. in Novella Justin. vocat εὐγνωμοσύνην, vel ἀγνωμοσύνην. Sic in *l. ult. sup. de fideicommiss. liber. hæredis indevotione plectenda.* Hic vocabulo Jurisconsulti non utuntur: nam Triboniani flagitium est in *l.* 1. *in fin. D. de penu leg.*

*Vel ex libello*) Libellus hoc loco est βίβλος αἰτιάσεως δήλωσις ψῆφος, dicitur in Nov. *un adjournement* Sic in l. 2. § *pen. D. de jud.* admonitio, *un adjournement*, qui §. Triboniani est, non Ulpiani.

*Debitoribus præjudicare* ) Obstare putatur *l. Mora.* §. *pen. D. de usur.* Sed nihil pugnat: nam nos de mora non loquimur, sed de interruptione. Interruptio generalis, mora in personam fit.

§. *ult Generalis devotio*) id est, interruptio. Idque quia unus est contractus, una res, una actio. l. 3. *in fin. D. eod.*

*Gloss. Ex libello* ) Dele postremam partem totam *(vel loquimur, etc.)*

## *De fidejussoribus, et mandatoribus.* TIT. XLI.

Fidejussores sunt, qui pro debitore suo nomine promittunt: nam fidejussor accessionis loco intercedit: fidejussores dicuntur, quod fide et periculo suo esse velint id quod cum alio geritur. Jubeo et volo idem sunt. Dicuntur et sponsores, quod sint promissori proximi. Græcis ἔγγυηταί. Specialiter ii, qui fidejubent pro venditore, ob evictionem vocantur secundi auctores. Primus auctor est venditor, secundus fidejussor, *l.* 4. *D. de evict.* hi βεβαιωταὶ dicuntur in *Novell.* 4. Uno tantum loco fidejussor accipitur pro repromissore, id est, pro eo, qui novandi caussa obligationem suscepit in *l. In persona.* §. 1. *D. de pact.* Mandatores sunt, quorum mandato quis pecuniam credit, aut fidejubet Hi non verbis obligantur, sed nudo consensu, et numeratur etiam inter accessiones, nec ob id fit novatio. De his est hic tit.

*L.* 1. *Si Lysias* ) vide scripta ad *l.* 11. *sup. de except. seu præscript.*

*In gloss. Possunt* ) *L. In fraudem.* §. *Principalis.* Adde, dicendum *d. l. In fraudem.* §. *Si prius.* agi de debitore fisci, non de fiscato, aut capite minuto, cujus debitoris bona æris sui caussa fiscus occupavit. Quare hic videtur contentus, ut in *l. A D. Pio.* §. *Si pignora. D. de re judic.* Merito ergo fidejussores liberantur, nisi fidejussor acceptus sit in id, quod debitor non possit. Sicque nihil, obstat huic legi.

*L.* 3. *Nam et cum hoc* ) *L. Quæ dubitationis, D. de regulis juris.*

*Obligatio dividitur* ) idem dedit Justinianus duobus reis constitutæ pecuniæ, *l. ult. D. de constit. pecun.* Datur etiam mandatoribus.

*L.* 5. *In gloss. Est potestas* ( *L. Si ita stipulatus fuero.* §. *Possum* ) Adde: dicendum, eum, qui promisit, se nomine Titii soluturum, non esse fidejussorem: fidejussor suo nomine promittit, suoque nomine solvit. At in *l. Si ita stipulatus*, id agi videtur, ut Titio non existente solvendo, ipse solvat nomine Titii.

*L.* 6. *Signavit*) Veteres libri, *adsignavit*, vide not. ad §. *Chrysogonus.* l. 126. *D. de verb. oblig.*

*L.* 8. *Quamvis in venditione* ) id est, quamvis fidejubeat ob evictionem fundi, quem vendidit pater, quamvis ejus videatur dominus.

*Tenetur* ) Poteritque conveniri, sive adhuc in potestate remanserit, sive sui juris factus fuerit: tunc conveniatur in solidum, vel in id quod facere poterit.

*L.* 10. *Fidejussor* ) vide scripta ad *tit. supra, de constitut. pec.* Obstat l. *Amissi.* §. *Fidejussores D. eodem.* Resp. caussam dotis prædiorum junctam esse locationi prædiorum: vide notata ad *d. l. Amissi.* Obstat demum l. 2. § *ult. D. de administ. rerum ad civit. pertinent.* juncta *l. Fidejussores* §. *l. D. eod.*

*Si in usuras* ) Si vero simpliciter acceptus sit, non tenetur in usuras, *l. Quæro. D. loc.* et soluta sorte liberatur. Nec obstat *l. Si quis pro eo.* §. *Si nummos D. eodem.* ibi dicitur fidejussorem teneri, qui est in omnem caussam acceptus: nam ibi in omnem caussam, sive ab initio ex numeratione, sive postea ex consumptione condictio oriatur.

*Postulari solet* ) Opposita exceptione epistolæ D. Hadriani, quæ peremptoria est, et ideo quocunque tempore potest opponi ante sententiam: hanc reus nisi opponat, in solidum condemnatur.

*L.* 11. *Cum alter* ) vide scripta ad *l.* 1. *sup. de oblig. et action.*

*L.* 12. *Blanditus* ) Sic in *l.* 3. §. *Blanditus. D. de administ. tut.*

*Pro alio intervenires* ) Fingendum non est, interrogatum Latine, respondisse Græce: quanquam et eo modo stipulatio valeret, sed Græce eum stipulatum, et respondisse τ μή. Sic enim legendum pro illis Græcis, ὅτι οὐκ ἤθελες ποιῆσαι. Hoc confirmat l. *l.* §. *Si quis interrog. D. de verb. oblig.*

*L.* 13. *Inventurum se* ) id est, se cum requisiturum, et inventurum.

*Ad præfectum prætorio* ) Quædam sunt stipulationes prætoriæ, seu fidejussiones, quæ interponuntur judicio sistendi caussa, ut reus judicio sistatur, et permaneat usque ad fin. litis: hæc fidejussio est de persona, et personalis dicitur in *Nov.* 53.

*Vel ad præsidem* ) hodie ex *Nov. Unjversant de curialibus*, decuriones puniendi ad præfectum prætorio, non ad præsidem provinciæ mittuntur, ut olim.

*Exhibere* ) Si non exhibeat dolo malo reum, quoniam promisit judicio sisti, extra ordinem coercetur, *l. Si quis reum. D. de custodia reor.*

*L.* 14. *Extra ordinem* ) Ceditur actio ex pacto, facta quadam redemptione debiti: nam fidejussor ea lege solvendo videtur illud nomen emere. Erit autem hypothecaria directa actio, non utilis. Nam certum est ex cessione servi directam competere: ea autem hic dicitur extraordinaria, non quod sit utilis, sed quia, ut lex indicat, de eo disceptatur præside cognoscente. Ordinariæ actiones sunt, de quibus disceptatur apud judicem datum. Extraordinariæ quarum cognitionem sibi judex reservat.

*In gloss. Celebrata est.* (*Est differentia inter cedere et mandare*) Male. Idem hæc possunt mandare, delegare, exhibere, cedere, præstare, transferre, procuratorem ad instituendam actionem dare.

In *fin. gloss.* (*Et quia non solvit*) Dele omnia.

*L.* 15. *Condicere* ) Debitur illi condictio promissi, seu liberationis. Nobis proposita est non tantum condictio indebiti soluti, sed et indebiti promissi. Verum illa est certa, hæc incerta, *l.* 3. *sup. de condict. indeb.*

*L.* 16. *Unum eorum eligere*) Uno electo in solidum, nec satisfaciente, ad alium transire licet, *l. ult. inf. eodem.* Huic dicto hæc l. non obstat. Nam ejus positio hæc est: omnibus electis, omnibus conventis divisa actione non licet deserere id judicium, et cum uno eorum in solidum experiri.

*L.* 18. *Non justo pretio* ) Si justo pretio venierint, ob id quod non sufficiunt, transire licet ad fidejussorem.

*L.* 21. *Si ultra hoc*) Post hæc verba, *si ultra hoc* addenda virgula, ut sit sensus: si ultra id, quod precibus tuis significasti, te mandasse, ut numeraretur. Nam hæc l. est particula quædam amplioris constitutionis. Ideoque ea verba: *si ultra hoc*, ad præcedentia quædam referuntur. Sic autem ponenda est species: ego tibi mandavi, ut Titio numerares decem, tu numerasti viginti, postea ego scripsi me redditurum, quod numerasses: non tenebor in viginti, sed in decem tantum Nam numeratio excessit mandatum.

*L.* 24. §. *ult. Vel ut principalis tantum*) Quoniam obligatio rei major est et plenior, major autem obligatio minorem absumit, *l. Si creditor. D. eodem.* Quare si fidejussores reo successerit, extinguitur obligatio fidejussoris.

*L.* 26. *Sancimus*) vide notata ad *l.* 13. *supra, eodem.* Idem in *l. Etsi post tres. D. si quis cautionibus.* Sed obstat *l. Trajectitia. D. de oblig. et act.* et l. *Si fundus* §. *ult. D. de lege commiss. l. Celsus. D. de recept. arb.* cum similibus. Quibus proponitur, omnino offerenda debitum post diem moram non emendari Solut. et explicationem *d. l. Etsi post tres*, vide in scriptis ad *l.* 84. *D. de verb. oblig.* Resp. in ea specie nullum fuisse diem adscriptum, nullam pœnam, nullam conditionem. At hic loquimur de debitore ad diem. Postremo obstat *l. Si ita quis promisit.* §. *Seja. D. de verb. obligat.* vide ibi not.

*Quatenus*) hac fidejussione non promittitur factum alienum, sed se curaturum, ut reus stet, *l. Quoties quis alium. D. de verb. oblig.*

*Non statim pecuniæ* ) Nam hæc stipulatio, prætoria est: prætoriæ stipulationes benignius accipiuntur, *d. l. Et si post tres. D. si quis cautionib. l. Magnam. D. de contrah. et committ. stipul.* vide scripta ad *l.* 84. *D. de verb. oblig*

§. 1. *Usque ad sex mensium*) Notandum nunquam plures dari, quam sex menses, sed interdum pauciores, ut si ab initio duo menses constituti sint, sic elapsis dantur duo tantum menses, duplicatur tempus, de quo conventum est, ita ut non excedat sex menses.

*L.* 27. *Præsentibus autem*) Depositione facta hac de re apud tabulariam civitatis, ὡς ἐν καταθέσει.

*Secundum generalia edicta* ) Licebat præfectis prætorio generalia edicta conscribere, quæ vocabant formas. Dicuntur τύποι τῶν ἐπάρχων, *l.* 2. *sup. de offic. præfect. prætor. l. Apertissimi. sup. de jud.* Ea vim legis habent, hæc sunt, quæ dicuntur ἐπαρχικά, et differunt ἀπὸ τῶν Βασιλικῶν: Βασιλικῶν appellatione continentur imperiales constitutiones: ἐπαρχικῶν præfect. prætorio

§. *Sancimus et duobus mensibus* ) vide cap. 13. de præscript. Rationem cum liberetur post duos menses, tradit Constantinus lib. 3. epit. tit. 6. atque hoc fieri κατὰ πρόληψιν: nam qui fidejubebat sine scripto judicio sisti, non præsumitur in longum tempus fidejubere. Hac autem l. duo constituuntur menses, vide scripta in hunc locum. Et generaliter de his, quæ κατὰ πρόληψιν inducuntur, vide scripta ad *l. Si fuerit, in fin. D. de reb. dub.* et notata ad *l. Neque.* §. *pen. D. de fideicomm. libert.*

*L. pen. Generaliter*) De duobus reis nihil in hac lege novi Justinianus constituit, vide scripta ad *l.* 116. *de verb. oblig.*

§. *ult. In gloss. Non concedentes ibi* (*de duobus reis l.* 2.) Adde. Dicendum, eo in loco petitionem exactionem (*) significare, ut confirmat aperte *l. Si ut certo. D. commod.* Si quis solidum acceperit ab uno ex reis, alter liberatur. Obstat etiam *l. Si creditores. sup. de pact.* vide notata ad eam l. ubi est solutio. Obstat denique l. 16. *sup. eod.* vide illa solut. in not.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 16.

## *De novationibus, et delegationibus* TIT. XLII.

Supra tractatum est de contrahendis obligationibus. Tres sequentes tit. sunt de dissolvendis. Obligatio solvitur certis modis, *l. Obligationum fere.* §. 1. *D. de oblig. et act.* Modi sunt hi: solutio acceptilatio, novatio delegatio. Solutio re perficitur: ceteri modi verbis. Solutio naturalis est, ceteræ tres civiles, solutiones sunt imaginariæ. Seneca lib. 6. de beneficiis. Solutio ergo alias re, alias verbis fit. Novatio aut priorem obligationem solvit, et novam inducit. Fit autem mutata caussa, vel mutata persona. Mutata caussa, ut si quod a te stipulatus sum pure, post in diem stipulor, aut contra. Mutatur persona, quod stipulatus sum a primo, stipulor a secundo, §. *Prætor. Institut. quibus modis. tol. oblig.* Sed necesse est, ut id fiat novandi animo, quod satis erat jure antiquo. Hodie oportet exprimi verbis, *l. ult. inf. eod.* Novatio a delegatione hoc differt, quod novatio est translatio debiti, translatio obligationis in aliam, μετάθεσις τοῦ χρέου, delegatio autem ex parte delegantis non est novatio, sed plena perfectaque liberatio delegantis, ex parte tamen delegati novatio est, seu translatio, delegatio delegantem omni modo liberat, delegatum alteri creditori applicat, vide scripta hic. Ubi etiam ostenditur, quid distet delegatio a cessione. Itemque a venditione nominis.

*L.* 1. *Nisi consentiente.*) Ratio est, quia novatio fit per stipulationem, stipulatio nisi consensum habeat, non valet. Delegatio propria est, quæ fit per stipulationem. Ideoque in *l.* 2. *sup. de oblig. et act.* separatur delegatio a litis contestatione.

§. *Nominis*) hæc ult. l. pars repetita est in *l.* 3. *sup. de hæred. vel act. vend.* vide ibi scripta.

*L.* 2. *Si delegatione*) vide scripta ad *l.* 1. *sup. de oblig. et act.*

*L.* 3. *Si delegatio*) Cessio nominis potest revocari re integra: res integra quid sit, docet hæc lex.

§. *ult. Quasi a cliente*) hic ponit, eum a delegato pecuniam exegisse, quia pepercit quasi clienti. Summa olim fuit necessitudo inter patronum et clientem. Servii ætate clientes appellabantur suscepti, ut notat 6. Æneid. ubi adfert hanc l. duodecim tabularum. *Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer est*, vide scripta ad hunc locum.

*L.* 4. *Contra voluntatem tuam*) Aliud obtinet in procuratore, qui generale habet mandatum. Is enim novare, et delegare potest.

*L.* 7. *Pro chirographario*) At aliud est in hypothecario, qui etiam nomen illud obligatum censetur, vide scripta ad *l.* 3. *C. de oblig. et act.*

*L. ult.* §. *ult.* ἄνευ ἀνανεώσεως) Legend. ἀνοβατεύτως id est, sine novatione. Est latina vox detorta ad inflexionem Græcam, vide scripta ad *tit. quibus mod. tollit. oblig. Instit.* et scripta ad hunc locum.

*Non verbis extrinsecus*) id est, non etiam verba.

## *De solutionibus, et liberationibus.* TIT. XLIII.

*Solutio*) Ejus quod debetur. Liberationis verbum refertur vel ad obligationem, vel ad nummos, ad id quod debetur; nam solvi obligationem dicimus; itemque solvi nummos. Si solutionis verbum referas ad obligationem, æque late patet atque liberationis verbum: utriusque verbi eadem vis est, *l. Solutionis. D. eodem, l. Liberationis. D. de verb. sign.* quæ conjungendæ sunt. At hoc t. solutionis verbum specialiter refertur ad nummos ideoque in ea sæpe dicitur numeratio, *l.* 8. *l.* 2. *inf.* et 23. *eod.* Similiter liberatio in hoc tit. specialiter accipitur, et significat eam liberationem, quæ debitori ex solutione contingit, aut quæ non contingit. Nam hoc tit. ostenditur, quæ solutio pariat liberationem; quæ non. Quare sic explicandus est hic tit. de solutionibus, ejus scilicet quod debetur, et liberationibus, quæ ex ea solutionibus, debitori contingunt. Sic *inf. lib.* 12. *de solution.* et *lib. debit. r. civitat.* Interea tamen tractatur de aliis quibusdam liberationibus, quæ solutionis jure censentur, ut de confusione in l. 2. et compensatione in l. 7.

*L.* 1. §. *ult. Prius in usuras*) Cum non exprimitur, in quam caussam solutum sit, tunc in graviorem caussam solutum videtur, ut in usuras potius quam in sortem. Usuræ voraces sunt, sanguinolentæ. Senec. lib. 7. de benef. cap. 10.

*L.* 2. *Liberali*) Hæc. l. loquitur de confusione. Confusio fit, si creditor debitori, aut debitor creditori succedat: si unus succedat debitori, alter creditori, nulla fit confusio: vide scripta ad *l.* 1. *C. de compensat.*

*Licet diversis rationibus*) Pro rationibus legend. *stationibus*. Nam quæstio in eo est, an si fiscus tam debitori quam creditori successerit ex diversis stationibus, dicemus unum successisse, quod sit unus fiscus, an duos, quod ex diversis stationibus successum sit. Ergo, etc.

*In gloss. liberari*) Dele hæc omnia (*quos dederat Titius illi, etc.*) et repone, male. Fingit hic Acc. fiscum successisse suo debitori, cui ille vicissim aliquid debebat, sed fingendum fiscum successisse duobus debitori, et creditori ut in *l. Graceb. D. de fidejuss.*

*L.* 3. *Quam ademptam*) *L. Hæc enim. D. de jurejur.*

*Liberatus est*) Ignorans liberatur, idque utilitatis caussa receptum est, id est, æquitatis ratione ex justa, et probabili ignorantia, §. *Recte. Instit. de mand.* ubi Theoph. διὰ τὸ φύσει δίκαιον. Hæc tria in jure idem sunt, utilitas, ratio, æquitas.

*L.* 7. *Ejus*) Hæc l. est de compensatione. Ea censetur jure solutionis, *l.* 4. et 5. *Cod. de compensat.* vide scripta ad eum tit.

*L.* 9. *Obsignatione*) Vide scripta ad *l.* 10 *sup. de pign. act.*

*L.* 13. *Figmenta veritatis*) Per imaginariam scilicet apocham: φανταστικὴν ἀποχὴν ait Lucilius lib. 2. Epigrammat.

*L.* 16. *In auth. hoc: meliorem*) Ecclesiæ non dabit pretiosiorem, sed mediocrem.

*Cautela de evictione*) Quoniam fundi in solutum datio speciem emptionis habet, *Nov.* 120.

*L.* 18. *Mandaveras*) Itaque actione mandati procurator repetet pecuniam.

*L.* 19. *Si actore*) Actorum amissio ad totius domus eversionem pertinere dicitur in *l. ult. D. de offic. præf. præsid.* Can. Apost. 2. εἰς τοῦ οἴκου ἀνατροπὴν, vide scripta ad *l.* 2. *sup. de his qui in prior. cred. loc. succed.* Soli servi actum gerebant, *l.* 6. §. *Irritum. D. de inj. rupt.* ut in Flor. legitur. Vide not. ad *d. l.* 6.

*L.* 22. *inductum*) Ea sola inductione chirographi non ducitur probatio, sed solum præsumptio *l. Si chirographum. D. de probat.*

*L. ult. Solutionem*) Vide scripta ad *l.* 1. *sup. de probation.*

## *De acceptilationibus.* TIT. XLIV.

*L.* 1. *An solemnibus verbis*) Verborum obligatio, est verborum solemnium obligatio. Ergo et acceptilatio est verborum solemnium liberatio. Solemnia verba vertit Theophilus τυπικὰ ῥήματα in tit. *Inst. Quibus modis tol. oblig.* §. 1. Utraque est juris civilis.

*Ceteris defensionibus*) Id est repellitur omnimodo, qui solvit, si sine tutore pupilla ei acceptum tulerit. At si tutor quidem intervenerit, sed acceptilatio minus solemnibus verbis facta sit, inutili acceptilationi inerit pactum.

*L.* 2. *Per acceptilationem*) Acceptilatio fit etiam non facta solutione, at donationis, aut transactionis, aut dotis gratia.

*L. ult. Omnis agenti via*) Ergo sublata obligatione per acceptilationem nulla supererit actio, nisi de dolo, aut si quæ alia sit restitutoria, *l.* 4. *l.* 19. *sup. de transact.*

## *De evictionibus.* TIT. XLV.

*L.* 1. *Persequi debet*) At si singulæ res venierint venditor eas suo sumptu persequi debet.

§. 1. *Non præstatur*) Idem dicemus in venditione peculii, *l.* 5. *D. eod.*

*L.* 2. *Nudo autem*) Idem Paulus scribit *lib.* 5. *Sent. tit.* 11.

*L.* 4. *Utilis tibi*) Vel in factum, exemplo *l. In pec.* 24. *D. de pig. act.* vel agetur pristina actione, quasi non valeat datio in solutum, *l.* 46. *D. de solut.*

*L.* 5. *Quæ mercata es*) vide scripta ad *l.* 10. *sup. de compensat.*

*L.* 7. *Auctore laudato*) Laudatus autem non tenetur: vide scripta ad fin. *l.* 5. *de peric. et comm. rei vend.*

*L.* 17. *Si cum*) At si vindicat emptor, nihil consequetur sumptuum nomine, nisi aliud convenerit, *l.* 102. *de verb. oblig.*

*L.* 21. *Empti actio*) At ædilitiæ actiones temporales sunt: vide not. ad pr. *tit. sup. de ædilit. act.*

*Longi temporis præscriptione*) vide cap. 30. de præscript.

*L.* 27. *Si fundum*) vide scripta ad *tit. sup. de com. rerum alien.*

*L.* 29. *In eorum vicem*) Sic si donator acceperit ἀντίδωρον, de evictione tenetur, licet de eo non convenerit, *lib.* 2. *tit.* 28. et 33. in legibus Longobard. quod rationem habet.

*Eos convenire posse*) Præscriptis verbis actione: vide scripta ad *l. Naturalis. D. de præscript. verb.* et not. ad *l.* 1. *D. de rerum permut.* et *sup. de rerum permut.*

## *De patria potestate.* TIT. XLVII.

*L.* 6. *Usurpatur*) Ut constat ex Luciano in abdicato: vide scripta ad *l. Quidam. de verb. oblig.*

*L. ult. Liberali*) Paul. *lib.* 5. *Sent. tit.* 1.

## *De adoptionibus.* TIT. XLVIII.

*L.* 2. *Jure antiquo*) Vide Ulp. in *Frag. tit.* 8.

## *De emancipationibus liberorum.* TIT. XLIX.

*L.* 5. *Jubemus*) Conjun. *l.* 18. *sup. de collat.*

*L. ult. Circumductiones*) Inextricabiles: vide Isidorum lib. 9. et Claudianum in 4. consul. Honorii in fin et scripta in *Nov.* 81. ubi de hac re loquitur Imp. Item Ambrosius lib. 2. Epist. vide scripta ad *Rubr. de ver. oblig.*

## *De postliminio reversis, et redemptis ab hostibus.* TIT. LI.

Delendum est, *reversis*, nec est in *C. Theod.*

*L.* 1. *Ovinio*) Legend. *Tertyllo præsidi provinciæ Misiæ inferioris.*

*L.* 9. *Lex Cornelia*) Quæ hic non ad reversum filium sed ad patrem referenda est, qui decessit apud hostes, ut in *l. ult. sup. quibus ex caussis major. in integrum restituunt.*

## *De infantibus expositis liberis et servis, et de his qui sanguinolentos nutriendos acceperunt.* TIT. LII.

*Qui sanguinolentos*) Id est recens natos.

*L.* 2. *unusquisque*) *L.* 19. *sup. de Episc. aud.*

*L. ult. Sancimus*) De hac re extat Epistola quædam Trajani apud Plinium, et vetus quædam formula, de qua vide scripta ad *tit.* 1. *lib.* 5. *Sent. Pauli.*

## *De donationibus.* TIT. LIV.

*L.* 1. *Instrumenti donatis*) vide scripta ad *l.* 21. *sup. de probat.* et ad *tit. si quis alteri vel sibi.*

*Et traditis*) Traditio tabularum auctoritatis facta a vero domino dominium transfert hic: at traditio tabularum emptionis dominium non transfert.

*L.* 8. *Non donandi voluntate*) Pater videtur donare filio prædia, si ejus nomine ea in censum deferat. Id Isidorus lib. 47. Βασιλ. not.

fieri: κατὰ πρόληψιν. Vide not. ad *l. Neque. in fi. D. de fideicom. libert.* et scripta ad *l. Si fuerit. D. de rebus dubiis.*

*L. 15. Æris alieni)* vide scripta ad *tit. sup. de hæred. act.*

*L. 17. Sive emancipatis)* Huc pertinet *l. 32. § 2. D. eod. tit.* Sic ratihabitione hæredum, aut cohæredum hujusmodi donatio confirmabatur, *l. 4. D. de donat.*

*L. 20. Vice donationis)* vide scripta ad *l. 2. in fi. D. de l. stib.*

*L. 27. Inter necessarias conjunctasque personas)* Inter quas tamen non exigitur verborum subtilitas, mancipatio, aut traditio, ex constit. D. Pii, *l. 4. C. Theod.* Sufficit enim inter eas quibuscunque verbis voluntas expressa. Paul. *lib. 4. Sent. tit. 1.*

*L. 28. Vel in dotem dando, vel vendendo)* De modis transferendi dominii, vide scripta ad *tit. C. de act. empt.*

*L. 29. In extraneos)* Ut *l. ult. C. Theod. de legit. hæredit.*

*Kal. Maji, Felice)* Legend. Martii C. P. Felice.

*L. 33. Cessionee actionum)* vide scripta ad *l. 1. sup. de oblig. et act.* et ad *l. 8. illo tit.* quæ huic obstat: sed hic agitur de cessione actionum, quam constat nec mandatoris nec mandatarii morte finiri, si modo hæredem reliquerint. At in *d. l. 8.* nulla fuit cessio actionum.

*L. 34. §. Exceptis: tam imperialibus)* Nov. 52.

*Majestatem)* Sed nec privatorum in Imp. donationes insinuandæ sunt, Nov. 52.

*§. ult. Vel adjicitur tempus)* Legendum *nec adjicitur etc.* ut et legit Isidorus lib. 47. Βασιλ. tit. 1. alioquin hic §. subvertet superiorem: vide scripta ad *l. 16. §. 1. D. de verb. oblig.*

*L. 35. §. Sin autem: ex l. nostra)* Olim autem necessaria fuit mancipatio, vel traditio, vel stipulatio.

## *De donationibus, quæ sub modo, vel conditione, vel certo tempore conficiuntur.* TIT. LV.

*L. 1. In hoc casu)* Ideo sæpius ait, *in hoc casu*, quia alias, ubi est condictio, ibi cessat vindicatio. vide scripta ad *l. 3. sup. de condict. ob causam dat.*

*L. 3. §. ult. Utilem actionem)* Hoc loco utilem actionem Græci vertunt in factum, lib. 41. Βασιλ. vide not. ad *l. In factum. D. de oblig. et act.* et scripta ad *l. Si longius. §. 1. D. de judic.* Vel utilis actio, id est, præscriptis verbis. Sic dicta, quia non est civilis, sed exemplo civilis inducta: vide scripta ad *Rubr. de præscript. verbis.*

## *De revocandis donationibus.* TIT. LVI.

*L. 7. §. ult. Vindicationis tantum)* Id est, vindictæ sive ultionis, atque ita similis est actio injuriarum, et ne moribus actio huic actioni: vide scripta lib. 4. Observ. c. 19. et ad *l. 3. sup. de condict. ob causam dat.* et ad tit. *ex delict. defunct. in quant. hær. conven.*

## *De donationibus caussa mortis.* TIT. LVII.

*L. 2. §. ult. Cum divi Severi)* Post hanc Severi constitutionem Jurisconsulti plerique censuerunt eundem esse effectum legatorum, et donat. caussa mortis per omnia, *l. 1. §. 1. de mort. caussa donat. l. Marcellus. l. Etsi debitor illud. eod. tit.* Idem post censuit Just. in *l. ult. inf. hoc tit.* vide scripta ad *Rub. de leg. 1.*

*L. 4. Censuerunt)* *d. l. 1. §. 1. d. l. Marcellus. d. l. Illud.*

*Ultimæ habent liberalitates)* Id est, legata: vide *l. 2. sup. hoc,* et ibi not. Ergo donationes caussa mortis, instar sunt legatorum, scilicet testamento facto, *l. 20. D. de leg. præstand.*

## *De infirmandis pœnis cœlibatus, et orbitatis, et decimariis sublatis.* TIT. LVIII.

*L. 1. Jure veteri cœlibat.)* De horum pœna est tit. *14. in Frag. Ulp.*

*L. 2.)* Conjung. *l. 2. inf. tit. seq.*

*Ex l. Papia decimarum)* De quibus est titulus 13. *Fragm. Ulp.*

## *De jure liberorum.* TIT. LIX.

*L. 1. Nemo)* Impp. non dicunt se jus 3. aut 4. liberorum dare, alioquin supervacua esset sequens Justin. constit. *l. 2. inf.* itaque hic conjugibus jus liberorum datur, etiamsi liberos non habeant, scilicet ut inter eos sit testamenti factio: vide scripta ad *tit. 16. Frag. Ulpiani.*

# AD LIBRUM IX.

## *De iis, qui accusare non possunt.* TIT. I.

*Lex 1. Prius est)* Ex ordine judiciorum. Oppon. *l. 5. D. de pub. jud.* ubi vide solut.

*L. 2. Ingenuo)* Legend. *Eugenio.* Is est, cujus cautio initio refertur: vide scripta ad *l. 5. §. Ætati. D. de his, quæ ut indig.*

*Proprio nomine)* Legendum, *pupille nomine*, hoc sensu: Tutores ideo non prohibentur, quod alieno nomine non liceat accusare, pupilli nomine liceat accusare, quia non videtur calumniari, cum id faciat necessitate coactus.

*L. 4. Præsidem provinciæ)* Qui solus in provincia de criminibus cognoscit.

*L. 5. In glos. Senatusconsulto Liboniano)* Dele: non est Libonianum: nam hoc de iis, qui sibi aliquid ascribunt in testamento non recognoscente testatore. Sed fuit quoddam innominatum, *l. 2. de accusat. l. 2. infra, de calumniat.*

*L. 9. Severiæ)* Legendum, *Severiano.*

*L. 11. Data opera)* Id est, dolo malo.

L. 13. *Exsilii pœna)* Id est, relegationis, ut constat ex *l. Exsilium. D. de interdict. et relegat.*

*L. 15. Cum periculo calumniæ)* Excipe si quis Orthodoxus calumniose accusavit Nestorianum: non enim subjicitur periculo calumniæ: *l. 3. sup. de summa Trinit. et fide cathol.*

*L. 16. Calatico)* Veteres libri habent: *Africo.*

*Accusationem tertiam)* vide *l. 5. §. ult. D. de prævar.* et Cicero. pro Cælio.

L. 19.) vide *l. Neganda. Cod. Theod. eod.* et *l. 5. D. de publ. jud.*

*L. 20. Ex familiaribus)* Id est, famulis.

*L. ult. Si liberti)* Conjuc. *l. 1. de lib. et success. in C. Theod.* et *l. ult. C. de calumn.* quæ ex illa sumpta est, et *l. ult. C. Theod.* et *l. ult. inf. tit. prox.* et *l. Libertorum. C. de testibus.* Cujus inscriptio et subscriptio ex hoc substituenda est.

## *De accusationibus, et inscriptionibus.* TIT. II.

*L. 1. Extraordinaria)* Vel pecuniaria, vel corporali.

*L. 2. Dominus eum defendere potest)* Quin et procurator domini.

*L. 3. Stephanidi)* Legend. *Stephano.*

*Absentes etiam)* De alia videlicet caussa, quam de objecto crimine, ut de justa absentia.

*L. 6. Requirendum)* Id est, ut requiratur. Annotare reum requirendum dicitur judex, cum decrevit in acta referendum, ut is requiratur. Plinius 10. epist.

*In glos. A præside)* Dele hæc omnia *(Quia præses non potest damnare in metallum, ut D. etc.)* et repone, hoc falsum est. Nam potest præses in metallum damnare, ut constat ex *l. 6. D. de offic. præsid.* et ex *l. 8. §. 1. D. de pœnis.*

*L. 7. Per officium)* Id est, stationarios.

*Citra solemnia accusationum)* Græci χωρὶς ἐγγράφων, *citra inscriptiones.*

*L. 8. Non ad stationarios)* Qui non habent jus imperii.

*L. 9. §. Plurima crimina)* Judicia accusationes.

*L. 10. Negotii)* Id est, litis, ut in *l. Destitisse. D. de judic.* et *l. 4. §. Non omnia. D. de re milit.* Et ideo executores modo dicuntur litium, modo negotiorum.

*L. 11. Libris Crispinæ)* Hæc inscriptio vitiata est: alii libri habent, *Ave Crispinæ carissime nobis.* Legendum; *Habe Crispine carissime nobis.* Fuit autem is Crispinus præses provinciæ: vide scripta lib. 1. Observ. c. 15.

*Juris publici formam)* Id est, l. Juliam publicorum judiciorum.

*Pastorum)* Id est, latronum, qui frequenter latrocinia exercebant, *l. 1. C. Theod. Ne pastoribus dentur filii, etc.*

*L. 12. Sponte se præcipitant)* Græci sic recte hunc locum interpretantur: urgebat debitorem creditor ad solutionem, is se præcipitavit. Accusatur creditor quasi debitori mortis caussa fuerit. Respon. Impp. Non deberi eum accusari, nec illi periculum ullum ideo imminere, quod innocens creditor fuit.

*L. 14. Singulis)* Legend. *concessum, Cod. Theod. de accusat.*

*Relationibus)* Id est, notoriis vel elogiis apparitorum seu Irenarcharum. Hoc autem Tribonianus adjecit ex alia constitut.

*Rei veritatem inquirere)* ἐν ζήτησιν ποιεῖν.

*L. 16. In caussis)* vide explicationem hujus in notatis et scriptis lib. 1. Obs. cap. 2. Conjunge eam l. ut et in *C. Theod.* cum *l. unic. inf. de abigeis,* et *l. 8. Momentariæ. sup. unde vi.*

*Alterutram partem)* Accusatorem vel reum, *l. 7. inf. de calumniatoribus.*

*Terrere possit auctoritas)* Leg. *possit tenere austeritas.*

*L. ult. accusationis)* vide notata ad *l. ult. sup. tit. prox.* quæ huic conjungenda videtur.

*§. 1. Vinculum)* Vide Symmachum lib. 1. Epist. epistola ult.

*§. Nemo tamen)* Repetit. est in *l. ult. inf. de calumniatoribus.*

*Sorte sotiandus)* Legend. *Sociandus.*

## *De exhibendis, et transmittendis reis.* TIT. III.

*L. 1. Vel caussa meritum)* id est, elogium.

*L. 2. vinciatur)* vide num legend. sit, *injiciatur*, quod confirment Græci, qui legunt ἐμβάλλεται, alioquin multa pugnabunt.

*§. Accommodetur assensus)* Symmachus lib. 1. epist. epistola. 1.

*Copia mundmandi)* id est, ut Græci, ne quid accipiat, ut longius illi tempus indulgeat, aut ut eum liberet.

## *De custodia reorum.* TIT. IV.

Custodia plerumque significat publicum carcerem, ut hic, et *l. 9. ex quibus caussis major.* Interdum reum, qui detinetur in custodia.

*L. 1. §. Stratorum)* Ii sunt, qui necessaria custodiis administrant, ut victum et stratum, *l. 34. D. de re judic.* Sic stratores dicuntur in *l. Observare. D. de offic. procons. l. In eadem. D. ex quibus caussis major. l. ult. de jure immun. l. 1. sup. de offi. præfect. prætor.* ut de stratoribus *inf.* lib. 12. Male ergo Budæus legit *statores.*

*L. 4. Ad commentariensem)* Commentariensis est, qui redigit in commentarium eos, qui in carcerem conjiciuntur: vide c. 10. tract. de præscript.

*L. 5. Carcer inclusus)* *Inclusus* abest in C. Theod. et lib. βασιλ.

*§. 1. Intra tricesimum)* Hoc Græci sic interpretantur, ut eum singulis diebus præsidi ingerat, usque ad dies 30. vide cap. 10. de præscript.

*Impetrata fortuna)* Græci vertunt ἐκπεσὼν τῆς ἀξίαν, *privatus dignitate.*

*Ad calcem tit.)* Deest hic Græca constit. cujus sententiam ex lib. 60. Βασιλ. vide in not. ad *l. 10. sup. de episcop. aud.* et c. 3. de præscript.

## *De privatis carceribus inhibendis.* TIT. V.

*L. 2. Imp Zen*) Idem ante Zenonem saexerunt alii Impp. eadem pœna proposita, *l. un. C. Theod. de privat. car. cust.* Ac ne cohortalibus quidem stationariis hoc permissum est, *l. 1. de cur. et stat.*

*Præfectu Augustali*) Is qui mittitur in Ægyptum, vocatur præfectus Augustalis. Sic dictus, quia primum ab Augusto constitutus est, *l. 1. D. de offic. præfect. August.* Strabo lib 1. Tacitus lib. 17. qui ait: eum regia loco fuisse.

*In glos. ult.*) Dele hæc: *Sed fallit quandoque hæc lex inf. de falsa mon. l. 1.* et repone, male, nec quicquam de ea in *d. l. 1.*

*Accusatos*) Adde ante eos, in quos nihil juris habent · sive rei sent, sive non.

*Ad calcem tit.*) Deest hoc loco Græca constitut. quæ statuit, ut in carcere publico tot diebus maneat quot manserint ii, quos incluserant carcere apud se facto, cujuscueque fortenæ vel dignitatis fuerint, et excidere actione competente adversus conclusos, idque prudentia episcopi et judicis. Quod si negligens fuerit judex, et furtunam, et salutis periculum iecurrat.

## *Si reus vel accusator mortuus fuerit.* TIT. VI.

*Græca constitutio*) Desideratur *l. 1. hujus tit* Cujus sententia hæc est ex 60. βασιλ. Si miles desertor mortuus fuerit, crimen exstinguitur.

*L. 3. Cum morte*) Sic et in *l. 3. sup. ubi causæ fiscalis* Idem *Imp.*

## *Si quis Imperatori maledixerit.* TIT. VII.

*L. 1.*) Ante hanc constitut. crimen majestatis non solum facto, sed et verbis impiis et maledictis exacerbari, Paulus scribit *lib. 5. Sent. tit. 29* Fit enim crimen majest. verbo et dicto. Cic. pro Cælio, Dio, qui vocat hoc crimen τῆς ἀσεβείας: Sozomen. et Nicephorus de Gratiano. Tacitus 1. Annal. unde hæc l. in βασιλ. est sub tit. ad *l. Jul. Majest.* Idem vero, quod in hac l. Theod. sancerat Tiberius Dione teste, et Hadrianus auctore Spartiano. Hujus autem l. meminit *Zonaras* can 84. Apost. At qui Pontifici maledixit, eum pontifex graviter puniri vult, cap. 1. *de maledicis*, in Decretal.

*Obtrectator temporum nostrorum*) Græci hic notant, accusatos fuisse quosdam, quod deplorassent sua tempora, et dixissent se infelici seculo natos.

*Si ab injuria*) id est, dolo et malitia.

*Remittendum*) id est, condonandum. Græci συγχωρητέον. Dele gloss ibi.

## *Ad legem Juliam majestatis.* TIT. VIII.

*L. 2. Alienam*) Repetita est in *Cod. Theod. lib. 9. tit. 14.* ad *l. Cornel. de sicariis.* Ubi hæc est subscriptio. D. pridie Non. Semptemb. Amitio Cæsario et Attico Coss.

*Inconsulto juraveras*) Dion. lib. 57. Tacitus lib. 1. vide scripta ad *l. 2. sup de rebus cred.*

*L. 3. In glos. Convictus*) Id in Gallia non probatur ex constit. Ludovici.

*L. 4. Fidicularum tormenta*) Fidiculæ sunt virgulæ, quibus rei in equuleo dilacerantur, et torquentur, et fides reperiatur.

*Excepta tantum majestate*) Legend. *tamen*, non *tantum*, alioquin multa pugnabunt. Sic enim scripti habent in C. et C. Theod.

*L. 5. Quisquis*) Lata est in reos perduellionis, non majestatis.

§. 1. *Filii vero*) Exempla adfert Cic. in Epist. 12. et 15. ad Brutum, et Dion. lib. 53. Halicarnasseus lib. 7.

*A materna, vel avita*) Cicero in dicta Epist. 15. hanc adfert rationem, ut periculum liberorum reddat parentes amiciores patriæ.

§. *Denique*) Rationem hanc reddit Cicero pro Sylla, quia in hoc crimine non solum culpa levitatis est, sed etiam contagio sceleris, si defendas reum. Idem ait Cicero pro Rabirio.

§. *Uxores: si in ea conditione fuerint*) id est, si non nupserint secundo.

*Titulo donationis*) Propter nuptias, vel sponsaliorum jure.

*Falcidia ex his etiam*) Ergo Falcidia servatur non tantum ex bonis maternis, sed ex iis etiam, quæ a patre matri donata sunt.

§ *Id quod de satellitibus conscus*) Exemplum est in *l. 19.* et *20. C. Theod. de bonor. proscript.*

*At calcem tit.*) Multæ hic desunt constitutiones. In iis una Pauli est, et Martiani. Has attulerat Imp. quæ quoniam latinæ fuerunt, remanserunt. Constitutio Græca periit, cujus tamen Epitome habetur lib. 60 βασιλ. eodem fere sensu, quo quæ traduntur in his legibus.

*L. 7. Drunciani*) Leg. Depiciani.

*Cassiani furoris*) Quis est hic Cassianus furor? Sciendum sub Marco Imp. Aufidium Cassium se Imperatorem judicasse, ejusque generum appellatum esse Depitianum. Maritus enim fuit Alexandriæ Cassiæ filiæ, huic Marcus Imp. pepercit, deditque ei cum uxore liberum exsilium. Vulcatius tamen Gallicanus in Aefidio non scribit ejus damnatam non fuisse memoriam, ait tamen post mortem ejus proscripta fuisse hujus senatoris Depitiani bona, quod Cassiano favisset.

*L. ult. Memoria ejus damnetur*) Exemplum est in *l. 3. Cod. Theod. de infirm. his qui sub tribus tyr. gesta sunt*, *l. 21. Cod. Theod.* et l. 16. *Cod. Theod. eodem tit.*

## *Ad legem Juliam de adulteriis, et stupro.* TIT. IX.

*Juliam*) Sic dicta ab Augusto, quem adoptaverat Julius.

*L. 1. De matrimonio suo violato*) Id est, si melior dicat in se commissum esse adulterium, et ait Græcus interpres, sed satius est, ut dicamus eam l. esse de muliere quæ maritum violati connubii accusare non potest.

*L. 3. Non solum*) Hæc duo verba absunt a scriptis, nec ea agnovit Accurs.

*Sed etiam*) id est, quin etiam, ut et in *l. 3. §. ult. de can. sacrarum largit.* Cic. lib. 4. ad Attic. *Amisimus sanguinem*, sed et spiritum civitatis, *l. 3. D. de divers. temp. præscript.*

*Earum tantum personarum*) Hoc tantum procedit in adulterio, non etiam in stupro.

*L. 4. Quod legitimis*) Licuit ex l. 12. tabul. adulterem deprehensum in actu occidere, *l. Quod ait. D. eod.* Demosth. contra Neæram, et Lysias contra Eratosthenem, Val lib. 6. cap. 1. Horatius 2. serm. Satyr. 1. Martialis 3. Epigram. Cassiodorus lib. 1. variarum, cap. 11. tit. 1. in legib. Bajuvariorum, et Longobard. tit. 85. Denique legibus Napolitanis libr. 3. tit. 1

*L. 5 Valentini*) Legend. *Valenti.*

*L. 6. Jure Mariti*) id est, ut præferatur ceteris in divinatione, et ut accuset sine inscriptione. *l. Quamvis. 2. inf. eod.* vide ibi not.

*Sexaginta dies utiles*) vide cap. 13. de præscript. Sic Corn. Tacitus lib. 2. sexaginta dies ad consultandum datos, dum loquitur de Vistilia uxore Titidii Labeonis.

§. *Et qui confidit accusationi*) id est, qui bona fide accusat.

*Calumniæ notam*) Opponenda) *l. Is cujus. in fi. D. eodem.*

*L. 8 Reus adulterii*) At incestus duo rei simul fieri possent.

*L. 9. §. 1 Si quocumque*) Hæc parenthesis est Triboniani ex l. 30. *hoc tit.* Nam ex l. Julia adulterii pœna non fuit corporalis, legis enim pœna relegatio fuit.

*L. 10. Refugientis*) Legend. *rei fugientis*, id confirmat *l. Imperatores. D. de jure fisci.*

*Prævaricatoris*) id est, qui verum occultat.

*Stupro*) id est adulterio.

*L. 11. Narvana*) Leg. *Norbana.*

*Non posse*) At ex *Nov. 117. licet.*

*L. 12. Damnatus restituitur*) An non damnari, debeit capite? Dicendum, ita eum damnatum esse, ut aliquo modo capitis pœnam evitari juxta *l. 9. supra, hoc tit.*

*Et accusatorem*) Qui adulterium peregit, qui et adulteram forte peregisset, si vixisset, quamvis hoc non sit necessarium, efficit tamen, ut dicamus infamem non esse adulteram.

L. 13. *Postquam crimen contra sum*) id est, post litem contestatam.

*Provinciam excesserit*) In qua delata est, ut rea postulata.

*More solito*) id est, ordine solito, ut scil. prius accusetur adulter.

*L. 15. Si quondam*) Conjun. *l. 21. inf. eod.*

*L. 16. In cujus officio*) id est, apud cujus officiales.

§. 1. *Senatusconsulto*) Sc. Turpilliano, quo irrogatur pœna quinque librarum auri in desistentem. Vide notata ad *l. 3 D. de prævaricat.* et cap. 13. de præscript.

*Lege Petronia*) Nomen habet a Petronio Turpilliano Cons. Tacitus lib. 14. quæ dicta Junia Petronia, *l. Lege Junia. D. de manumiss.*

*L. 17. Revocare uxorem*) Domitianus tamen in simili specie ejecit e numero judicum equitem Romanum, quod reduxisset uxorem eam, cui crimen adulterii intenderat, Svetonius in Domitiano cap. 8.

*L. 18. Eum qui*) Hujus legis pars est repetita in *l. 5. supra, de donat. propter nupt.* cui ex hac addenda est subscriptio.

*Duas simul habuit uxores*) Valentinianus tamen legem tulerat, et duas simul liceret habere uxores. Socrates lib 4 histor. Eccles. cap. 26.

*L. 19. Ad Pompejanum*) hic Pompejanus magistratus fuit, qui Imperatorem consuluerat.

*Maternum*) Græci interpretes legunt *Mariam.*

*Habitis quæstionibus*) Servorum, non uxoris.

*Excubiis limitis*) Dele principium glossæ, limitis, eo usque (*et facit, etc.*) et repone, limites sunt, quibus Romanæ provinciæ separantur ab agris hostium, ut limes Rheticus, *l. Maximarum. inf. de excusat. mun.* Illyricanus *l. 1. inf. de quibus mun. se excus.* Hic autem non præerat limiti, cum miles tantum sit. Limitibus præsunt rectores provinciarum, vel duces limitum, l. 2. *de off. præt. Africæ, l. un. inf. venat. ferar.*

*L. 20. Irreprehensa voluntate*) id est, quorum corpus violatum est, mens remansit castus et integer.

*In glos. fœdissimam*) Dele (*alii dicunt*) usque ad finem glossæ.

*L. 21. Ob commissa*) Conjun. *l. 15. sup. eod.*

*Præscripta sunt*) Præscripta tempora hic sunt 60. dies utiles.

*Post depositam sollicitudinem*) id est, metus.

*L. 22. Adulterii crimen*) id est stupri.

*L. 23 Sin vero constiterit corrupti matrimonii*) id est adulterii.

*L. 24. Dionysio*) Potius *Dionysiæ.*

*L. 26. Etiam præscriptionem*) Lenocinii.

*L. 28. Pudor*) Castitas

*L. 29. § ult Et stupri adulterii*) Delenda sunt. Desunt enim in *C. Theod. lib. 19. tit. 7. l. 1* unde sumpta est et in quibusdam manuscriptis.

*Quas*) Harmenop. addit avum, ut *C. Theod. Consobrinum, et patruelem.*

*L. 30. Imprimis. §. Genialis, etc.*) Legendum. *Genialis.*

*Nec inscriptionis vinculo teneri*) id est, non teneri jure calumniæ. At hodie ex *Nov. 117.* etiam a marito exigitur inscriptio, et ex ea maritus non probans, incidit in talionem. Nec obstat *l. 15. Cujus, §. pen. D. eodem*: vide not. ibi, et cap. 13. de præscript.

§. *Gladio*) Hæc non est pœna l. Juliæ, sed relegatio, sed posteriorum Impp. Constantii nempe et Constantis, ut constat ex *l. 4. Cod. Theod. quor. appell. non recip.*

*L. 32. In fœmina viris porrectura*) In veteribus legitur, fœminam viris porrecturam, ut notavit Alciatus: ut arrigere virorum: sic porrigere fœminarum, ait Donat. in And. Terentii.

*Ubi scelus*) Ad hoc scelus vindicandum lata est primum lex Scantinia, Cicer. 3. Philip. Cœlius lib. epist. ad famil. 8. in epist. 14. Svet. in Domit. c. 8. Quintil. lib. 4. cap. 2. Val. Max. lib. 6. cap. 1. Novella 77. et Zonaras in Justin. vita refert execta eis virilia.

*L. 32. In adulterii quæstione*) Non etiam stupri, aut incestus.

*L. 33. Præscriptiones*) Exceptiones.

*Civiles*) Quæ non pertinent ad caussam criminalem.

*Earum objice*) id est, oppositione, et accusatione fundata, id est, cum constituitur, quo jure quis accusaverit, et quo tempore; quo jure, utrum extranei, an mariti: quo tempore, utrum intra quinquennium, vel sex menses.

*Huic crimini*) id est, crimini adulterii, dicit, quamvis civilis quæstio postponitur, non tamen ob id extinguitur. Nam si eam jure competere apparuerit, de ea agere poterit.

*L. 34. Si qui*) idem *Nov.* 134. §. *pen.*

*L. 35.*) Ex *l. 2. C. Theod. de repud.*

*L. 36. Seu ultimam*) vide scripta ad *l. 3. supra, eodem.*

*Duorum mensium*) vide cap. 23. C. de præscript.

*Suspendi definiunt*) ut sint statuliberi.

## *Si quis eam, cujus tutor fuerit, corruperit.* TIT. X.

*L. 1. Deportationi subjugetur*) Constantini tempore adulterium capite non puniebatur, unde fit, ut deportetur tantum tutor, cum compositores aucta adulterii pœna, tutoris quoque pœnam augere debuerint.

*Fisci juribus vindicentur*) At ex *Nov. Leonis* 34. bona tutoris pupillæ adjudicantur.

## *De mulieribus, quæ se propriis servis junxerunt.* TIT. XI.

*L. 1. Verberone*) Malo servo, sic dicto quasi verberibus sit subjectus.

*Officio*) id est, officialibus, et stationariis, quæ denuntiant crimina, *l. 7. sup. de accus. et inscript.*

## *Ad legem Juliam de vi publica, et privata.* TIT. XII.

*Publica*) id est, vi armata, vel inermi. Quæstio de vi publica primum constituta est l. Plautia, de qua in *l. Non solum.* §. *Si dominus.* et §. *Ferbra. D. de usucap.* §. *Furtivæ. Instit. de usucap.* deinde constituta fuit l. Julia, ex qua hodie agitur, non ex Plautia, quæ lata est ab Augusto Cæsare. Cic. 1. Philip. Ad eodem etiam lata est l. Julia de ambitu, et de adulteriis. Reliquæ vero leges Juliæ latæ sunt a Julio Cæsare, ut docet Cic. in eadem Philip. et in orat. in Pisonem.

*L. 1. Res uxoris*) Non in dotem datas, *l. 3. sup. ne uxor pro mar. l. 1. sup. de privileg. fisci l. 11. inf. de decurion.*

*In gloss. Munus*) Ad fin. adde. Idem obtinet in ceteris muneribus, si bona uxoris sunt in dotem data: in aliis extra dotem non tenetur, argumento *l. 3. supra, ne uxor pro mar.*

*L. 5. Licet creditor*) Chirographarius, *l. ult. D. ad l. Jul. de vi privata*, vel hypothecarius sine conventione, *l. 3. inf. vi bon. rapt.*

*L. 6. Proconsulem Africæ*) in Cod. Theod. hæc sunt in princ.

*L. 7. Aut civiliter*) id est, interdicto unde vi, §. ultim.

*Agitato negotio principali*) id est, actione: seu quæstione proprietatis: vide scripta ad *l. 6. sup. unde vi.*

*L. ult. Bucellarios*) Hos Suidas vocat Gallogræcos. Ammian. Marcellinus lib. 17. Spartianus in Pescennio, D. Augustinus in Epist. 36.

*Isauros*) De his Duarenus lib. 2. disput. cap. 12. cui adde Dionem libro 55. Am. Mar. lib. 19. Zonaram, qui vocat ἔξνας κάκοπτον. Hos Hermenop. libro 2. Epit. vocat pyratas.

## *De raptu virginum, seu viduarum, nec non sanctimonialium.* TIT. XIII.

*L. 1. Raptores,* Hinc est sumpta *l. Raptores. supra, de Episcop. et cler.* Quare ex hac ad illam supplenda est inscriptio.

§. *Quibus qui saltem*) Dele, *saltem.*

§. *seq. Viri eminentissimi*) Legendum, *excelsi.*

*Quibus etsi*) Legendum sic: *quibus indubie convictis, etsi appellare, etc.* Id enim addendum est ex l. Constantini, cujus hoc loco meminit. Ea est in *l. 1. Cod. Theod. eodem tit.* et extat ejus particula in *l. pen. supra, in quibus caussis servi pro præmio lib. acc. p.*

§. *Sin autem: ad dominum*) id eadem ratione fit, qua Leo in *Nov.* 34. bona tutorum, qui pupillas corruperunt, eis addicit.

§. *Nec sit: Sibi maritum exposcere*) in *Novel.* 134. §. *Illo quoque.* et 36. *q. 2. cap. pen. et ult.* Secus est secundum *c. accedens, extra de rapt.*

## *De emendatione propinquorum.* TIT. XV.

*L. 1. Jure patrio*) id est, moderata, non ultra modum. Jus enim patrium est temperatissimum, ut docet Aristot. in Polit. ubi ait, jus patrium alienus esse dominico. Unde Seneca lib. 1. de Clement. ait nos vocare Augustum patrem patriæ, ut sciat sibi datam patriam potestatem, quæ temperatissima est.

## *Ad legem Corneliam de sicariis* TIT. XVI.

Hæc l. lata est a Cornelio Sylla dictatore, §. *Deinde Cornelius. de orig. juris.* Seneca libro primo de providentia. *Lucius Sylla capita civium Roman. vidit. amputata ipse tamen est, qui l. Corneliam tulit.* Sicarii autem sunt homicidiæ, sic dicti a sica, quod est culter: Justiniano. §. *Sicarii. Instit. de publ. judic.* Suidas ait, sicarios esse latronum genus, et Romanos sicas vocare gladios incurvos. Hujus l. pœna non fuit initio capitalis, quod ex eo constat, quia l. Portia vetabatur, ne civis Rom. verberaretur, aut occideretur, et Milo cædis Clodii reus Massiliam deportatus est, sed tempore Plinii cœpit esse capitalis: vide lib. 10. *nat.* hist.

*L. 3. Si quis percussorem*) Hæc l. delenda est.

*L. 6. Non adulta ætate*) id est, non recte quis probat, ideo non fuisse sibi animum occidendi, quod non sit adultæ ætatis, aut quod sit adultæ ætatis tantum.

*L. ult.*) Conjun. cum *l. 32. sup. ad l. Jul. de adult.* in qua alius proponitur casus, quo servus in dominum torqueri potest, cum de adulterio quæstio est. Eæ ll. conjunctæ sunt cum *l. 4. C. Theod. ad l. Jul. de adult.* et utriusque debet eadem esse inscriptio et subscriptio.

## *De iis, qui parentes, vel liberos occiderunt.* TIT. XVII.

*Hic tit. est de parricidis*) Parricida autem, non tantum is est, qui parentem occidit, sed is etiam, qui hominem liberum. Hinc dicti quæstores parricidii, *l. 2. § Et quia. C. de orig. jur.* Hodie autem nomen parricidii in certis personis consistit, neque omnis homicida parricida est, neque numeratur in *l. 1. D. ad l. Pomp. de parricid.*

*Neque gladio, neque ignibus*) Solebant enim, ut ait Paulus *lib. 5. Sentent. tit.* 24. parricidas aut bestiis objicere, aut vivos comburere: itaque Constantinus pœnam more majorum introductam, quæ in usu esse desierat, reducit.

## *De maleficis, et mathematicis, et ceteris similibus.* TIT. XVIII.

*L. 2. Ars autem mathematica*) id est, genethliaca.

*L. 3. Sacerdos*) Magnus in eadem l. 3. Dele tot. gloss. *nullus aruspex.*

*L. 4. §. 1. Nullus*) hæc emendavit Leo in *Nov.* 65. in qua ultimo supplicio hos afficiendos censet.

*L. 6. Feralis pestis absumat*) id est, bestiis objiciantur. Dele totam gloss. ibi.

*L. 7. § ult. Si vero convictus*) Legend. sic. *At si convictus pro fac.*, et cetera dele.

## *De sepulcro violato.* TIT. XIX.

*L. 1. Qui contigerit*) Ut tollant, aut violent.

*L. 4. Decem pondo auri fisco*) Præter pœnam corporis.

*Vel ad officium*) Delenda particula, *ad,* auctore C. Theod. et lib. scriptis.

L. 5.) vide Livium lib. 15. et 25.

## *Ad legem Fabiam de plagiariis.* TIT. XX.

Plagium est crimen suppressi hominis, *l. 1. D. eod.* Ideo plagiarius dicitur suppressor, ἀπὸ τοῦ πλάγιον, ut ait Isidorus, vel a πλαγίως, id est, dolose. Suidas. Lata fuit hæc l. ante Ciceronem, ut constat ex his verbis pro Roscio Amer. *De servis alienis contra l. Fabiam retentis plura dicenda sunt.* Sed a quo Fabio, nescitur.

*L. 4. Non valet*) vide notata et scripta ad *l. pen. sup. si mancip. ita fuerit alienat.*

*L. 6. Vendere neque donare*) Quod cautum Senatusconsulto facto ad l. Fabiam tempore Alexandri, Modesto et Probo Conss. ut constat ex *l. 1. D. de verb. signif.*

## *Ad legem Viselliam.* TIT. XXI.

Sic legend. non Viscelliam, aut Visiliam. Vide Ulp. in *Fragm. tit.* 3. lata est D. Claudii temporibus, rogante L. Visellio Varrone et Cornelio, Anno V. C. 776.

## *Ad legem Corneliam de falsis.* TIT. XXII.

Hæc a Cornelio Sylla dictatore lata est, *l. 2.* §. *Deinde Cornelius. D. de orig. juris.* Est autem duplex: una nummaria, altera testamentaria, ut ait Tullius 3. in Verr. *l. 9. D. eod.* Ea tenetur, qui nummos radit, fingit, vitiat, corrumpit, ut qui mensuram circuli exterioris abradunt: item qui adulterinos nummos flant, et cudunt, unde vocantur in *C. Theod. tit. de fal. mon.* παραχαράκται. Item qui vendunt nummos plumbeos, vel æneos. Nummi peregrini mercis loco habentur, et hi venduntur Seneca lib. de benef. cap. 14. Plinius 33. lib. 3. cap. Volusianus de asse. Item tenentur, qui vultu principis signatam pecuniam reprobant, non adulterinam, Paulus *lib* 5. *Sent. tit. ad l. Cornel. test.*

*L. 11. Civiliter*) Non criminaliter.

*Responsum*) Quod non extat in Pandectis.

*L. 12. Viginti annorum.* Vide c. 28. de præscript.

*Fere crimina*) Fere addit, eo quod adulterii accusatio finitur quinquennio, ut et accusatio peculatus, *l. 7. D. ad l. Jul. pecul.* Item casus *l. 13. D. ad Sylan.* et *l. 29. §. Hoc quinquennium. D. de adult.* Itemque crimen injuriarum, *l. 5. C. de injuriis.*

*L. 16. per Procuratorem*) Quoniam publicum est.

*Solemniter accusari*) Id est, adhibita inscriptione.

*L. 17. §. 1. De fide debiti*) Forte, *fide facti*, ut habet unus liber script.

*L. 20. per errorem*) Exemplum et speciem sume ex *l. 2. sup. de precib. Imper. offer.*

*L. 21. Si quis*) Conj. *l. Universos. inf. de decurionibus.* Utriusque eadem est inscriptio.

Loquitur autem hæc l. de decurione, qui falsum scripsit, non de eo, qui tabellio erat: nam esse non potest, *d. l. Univers.* Decuriones sunt, qui in singulis civitatibus publici consilii caussa electi sunt: unde etiam senatores vocantur, *l. Omnes jud. inf. de decur.*

*L. 22. Scripturarum collatione*) id est, comparatione, *l. pen. sup. de fide instrum.* vide ad eam scripta.

*§. ult. Compendioso spatio)* In *l. 2. C. Theod. eod. est, anni spatio*, quod correxerunt hic compositores, ut hæc convenirent cum *l. ult. inf. ut intra cert. temp. crim. act. ter.* ubi statuitur biennium.

*L. 23. Utrum de falso)* Hoc ideo, quia conferunt privata instrumenta ad probationem.

*Instituere conabitur)* Legendum, *insimulare*, ut in *C. Theod.*

## *De iis, qui sibi adscribunt in testamento.* TIT. XXIII.

Adde, vel in codicillis ad testamentum pertinentibus, *l. 2. §. 1. D. de jure codicill.* Hoc in tit. tantum tractatur de edicto D. Claudii, quo aliquid adjectum est legi Corneliæ, *l. D. Claudius. D. eod.* Falsi enim pœna tenetur scriptor alieni testamenti, qui in eo sibi, aut iis, quos habet in potestate, aliquid adscribit, etiamsi id fecerit dictante testatore. Hujus autem edicti auctor est Claudius Nero. Sveton. in Ner. cap. 17.

*L. 1. Emancipatus filius)* Emancipatus in hoc loco extraneus est, quia non est in potestate, *l. 14. D. de fal.*

*L. 2. Si testator)* Hæc l. prima est hujus tit. Ea vero, quæ priori loco posita est, secunda. Inversus est ordo.

*§. Quod in testamentum)* Conjun. *l. D. Claudius. § Plane. D. de falsis:* qui §. est hujus l. interpretatio.

*L. 3. Claudii)* Neronis.

*Aliquod emolumentum)* Legendum, *aliquid ex emolumento.*

*L. 6. Et suis)* Legend. *nec suis,* ut sit sensus: dominum nec generaliter subscripsisse, nec specialiter.

## *De falsa moneta.* TIT. XXIV.

Vide notata ad princip. tit. *sup. ad leg. Corn. de fals.*

*L. 1. Quoniam)* Conjun. *l. 2. supra. quibus ex causis ser. pro præmio lib. accip.* et ad illam ea hac supplenda subscriptio, quod etiam ostendunt quidam codices, in quibus semiperfecta subscriptio sic habet, D. XV. Kal. Decembr. Crispo. Hic traditur, pro præmio ingenuis accusatoribus concedi immunitatem. Illic traditur, servi dari libertatem.

*Monetarii)* Monetariorum certum corpus fuit, *l. 1. inf. de murileg.* Hi tanto in numero fuerunt, ut aliquando arma moverint adversus Aurelianum, Eutrop. lib. 8. Vopiscus in Aureliano.

*Monetam)* Notandum hic monetam non tantum significare pecuniam signatam, sed etiam signum, aut notam, sive ἀρχέτυπον, aut σφραγῖδα.

*§. Domini: etsi ignoret)* Hoc vero est errare in facto, non in jure.

*§. Sin vero vel incolis)* Incolæ hic accipiuntur pro inquilinis, pro conductoribus ædium, ut in *l. Rem pignori. D. de acquir. poss.* et apud Appianum 2. de bello civili.

## *Ad l. Juliam de ambitu* TIT. XXVI.

Ambitus crimen est, quo tenentur illi, qui, ut honores, aut publica officia adipiscantur, populum corrumpunt. Penes eum enim erat jus creandi magistratus. Multæ autem latæ sunt ll. de ambitu. Primam fuit Tullia, fuit et Pompeja, Cæsar. lib. 3. de bello civili. Fuit et ista l. Julia ab Augusto lata. Hæ ll. hodie cessant creandi jure a populo translato ad principem, qui pecunia corrumpi non potest, *l. 1. D. eodem.*

*L. 1. Nullus)* Conj. *l. 12. inf. de suscept. lib.* 10. Et ea hac ad illam l. adde subscript. et inscript. In ea traditur susceptorem, vel tabellarium, qui aliquid fraudis admisit, denuo ad illud officium revocari non posse, etiamsi princeps rescripto ei concesserit. Constat autem ex C. Theod. lib. 12. tit. 6. l. 27. hic in inscript. legendum, *D.* pridie Kal. Jan. Mediol. Stilicone et Aureliano Conss. Nam inde sumpta est *l. 12. de suscept.* Hæc vero sumpta est ex tribus ll. *C. Th. l.* 2. 3. et 4.

*Repetere)* id est, continuare. Sciendum omnes magistratus annuos fuisse, excepto Censorio, qui quinquennalis erat. Interpretes autem male hanc l. accipiunt, ut videlicet non liceat his eundem honorem gerere, sed repetere, et continuare, id est, qui hoc anno functus est, fungi sequenti anno non potest, *l. Honor. §. Gerendorum. D. de mun. et honor.* Hodie quinquennii intervallum requiritur, *l. 5. D. de tit.* Olim decennii. Livius lib. 10. Tullius de ll.

*Ad solutionem)* Hinc constat eum recenter recessisse a prima administratione.

## *Ad legem Juliam repetundarum.* TIT. XXVII.

Hac l. tenentur ii, qui pecuniam accipiunt, aut aliquid pro pecunia, quo magis aut minus quid ex officio suo faciant, quales sunt judices. Hoc judicio damnati, præterquam quod infames fiunt, in quadruplum damnantur, atque ideo dicitur, judicium de pecuniis repetundis.

*L. 1. Manipularius)* Duces habent cohortes, et manipulos. Cohors autem dividitur in centurias, et centuriæ in manipulos.

*L. 2. Pœnam)* Pecuniam, *l. 2. D. eodem.*

*L. 3. Mercator)* Id est, venditor.

*L. 4. Honoratorum)* Honorati sunt ii, qui in municipio honores gerunt, vel gessere. Decuriones sunt ii, qui sunt adscripti curiæ, et non tantum ipsi, sed et ipsorum progenies, ut curialia munera subeant. Possessores sunt reliqui plebei, qui non sunt addicti curiæ. Cassiodorus lib. 9. Var.

*Vel administrante)* Hoc singulare est in hoc crimine *l. 32. D. de injuriis.*

*L. 5.* vide cap. 20. de præscript.

*L. 6. Comes rerum privatarum)* Is est, qui administrat res privatas principis. Multum vero distant res principis a fiscalibus. Fiscales enim sunt, ut caduca. Item vacantia: item proscriptorum bona, *l. 3. inf. de col. fund. fiscal.* Privatæ sunt, quæ sunt propriæ principis, quæ non sunt redactæ in ærarium, quas gubernat comes rerum privatarum: non tamen per se, sed per alios, puta procuratores, præpositos, rationales, curatores, tabularios, susceptores. Is comes etiam dicitur privati ærarii, *l. ult. inf. de loc. præd. civil.*

*Procurator)* Rei privatæ.

*Præpositus Gynæcio)* In quo texitur vestis sacra, id est, principis. Inde Gynæciarii sunt textores, *tit. de murileg. inf.* et *l. ult. de test. milit.*

*Tabularius)* Qui conficit rationes tributorum ad rem privatam pertinentium.

*Susceptor)* Id est, qui suscepit ea, quæ pertinent ad rem privatam principis, *tit. de susceptoribus.*

*A comite domorum)* Comes domorum erat sub comite rerum privatarum. Erat comes domorum Augusti et Augustæ. Is gubernabat res pertinentes ad sacram domum, *l. ult. sup. de quadr. præscript.* et *l. Eum aliquid. sup. ubi causæ fisc.* Item sub eo erat comes largitionum privatarum: is erat in Cappadocia.

*§. ult. ad solutionem)* ut tamen repetitio perseveret contra comitem.

*L. ult. Sancimus)* hæc l. non tantum pertinet ad l. Jul. repetund. sed et ad l. Jul. de ambitu: vide scripta ad *tit. de suffrag.*

*Neque dedisse)* Theodoretus lib. 1. Histor. Eccles. scribit Impp. Martianum et Theodosium sanxisse ἄρχοντα ἐπὶ δόσει μὴ γένεσθαι: vide *d. tit. de suffrag.*

## *De crimine peculatus.* TIT. XXVIII.

Crimen peculatus est furtum pecuniæ publicæ, quod judicatur l. Julia peculatus.

## *De crimine sacrilegii.* TIT. XXIX.

Hoc tit. tractatur non de his, qui proprie sunt sacrilegi, sed de his, qui proximi sacrilegis.

*L. 3. In gloss. Elegerit)* Ab his verbis *(et hoc in iis, etc.)* usque ad finem, dele omnia.

*L. 4. Sive sacrilegii)* Quia vetitum est constitut. Impp. quas violare sacrilegium est.

## *De seditiosis, et de iis qui plebem contra Rempubl. colligere audent.* TIT XXX.

*Qui plebem contra Rempubl.)* Legendum, *qui plebem contra publicam quietem.*

## *Quando civilis actio criminali præjudicet, et an utraque ab eodem exerceri possit.* TIT. XXXI.

*L. 1.* Constitutio sub hoc tit. posita proprie pertinet ad falsi crimen, ut apparet ex *C. Theod.* in quo ponitur inter tit. ad l. Cornel. de falsis, et tit. de falsa moneta. Id etiam constat ex *l. pen. sup. de probat.* quæ cum hac est conjungenda, ut docent inscript. et subscript. eædem: vide ibi not.

*Quoties de re)* Hæc regula duas habet exceptiones: primo excipitur actio injuriarum, quæ consumit criminalem actionem, *l. 6. et 7. §. 1. D. de injuriis.* Tullius pro Cæcinna. Secunda actio de moribus, id est, accusatio morum, quæ olim inter conjuges locum habebat: hodie sublata est, *l. ult. sup. de repud.* quæ actio continebat vindictæ persecutionem, et ideo extinguebat criminalem, *l. 1. C. Theod. Victum civiliter agere posse criminaliter.*

*§ Et cum leg. Visellia)* vide notata *supra, ad leg. Visell.*

*§. ult. Etiamsi falsi)* Fini hujus leg. conjung. *l. pen. sup. de probat.* vide scripta ibid.

*Dat. II. Kal. Januar.* In Cod. Theod. est D. Pridie Idus Januar. Trev. Valente vi, et Valentiniano II. AA. Conss. Alias D. Pridie Kalend. Januar. Trev. alias, Tiberiade Valente vi, et Valentiniano III. AA. Conss.

## *De crimine expilatæ hæreditatis.* TIT. XXXII.

*L. 1. Claves traditas)* Ac ideo traditionem rei quasi factam. Idem in *l. Clavib. D. de contr. empt.* vide scripta inf. ad tit. *de comm. et peric. rei vend.*

*Directo quæstio)* id est, principalis: vide notata ad *l. In commodato. §. 1. D. commod.*

*L. 4. Exstantes)* vide scripta ad *l. 3. sup. de condict. ex lege.*

*L. ult. actionis)* id est, accusationis.

## *Vi bonorum raptorum.* TIT. XXXIII.

*L. 1. potius ad)* Potius hic accipitur ἐκτικὸς, *l. 1. §. Illud utique. D. unde vi,* ἀφαίρεσις est immobilium, ἁρπαγὴ mobilium.

*L. 3. Res obligatas)* Secus est, si convenerit, ut creditori liceret propria auctoritate pignus auferre, hypothecam occupare, *l. 3. sup. de pign.*

## *De crimine stellionatus.* TIT. XXXIV.

Stellionatus est dolus omnis, et impostura, quæ proprio nomine caret. Sic dicitur a stellione animali vafro, et versuto lacertæ simili Plinius lib. 3. cap. 10. Apulejus Apolog. 1. Columella lib. 9. cap. 7. Ælianus lib. 3. de animalibus, cap. 17. lib. 6. cap. 22. et lib. 9. cap. 19.

*L. 2. In gloss. Injuria)* Dele totam, et repone, nomen est, non adverbium, ut male hic Accursius.

*L. ult. Ad extraordinariam)* Publicum non est hoc crimen, nec privatum, sed extraordinarium. Hoc capitur ex *l. Si quis. §. ult. ad Senatuscons. Turpill.* id est officio judicis.

## *De injuriis.* TIT. XXXV.

*L.* 2. *In gloss. tibi, o mulier*) Dolo, et dic, mulo, ut docet inscriptio, Repone, o pater.

*In gloss. Duplici : imo triplici*) Dele hæc omnia cum iis, quæ sunt in margine.

*L.* 3. *Nuntiator*) vide scripta ad *l.* 3. *supra, de malef. et mathemat.*

*Experiri potest*) Turpe enim est delatoris nomen, *l.* 4. *inf. de delator.* Dele tot. gloss. cum casu, et in summa Salyceti, dele falsum.

*L.* 4. *In Sacerdotio*) vide ad *l.* 11. *sup. de ambitu.*

*L.* 5. *Annuo tempore*) Eoque utili, *l.* 14. §. 1. *D. quod metus causa.* Vide notata ad *l. Querela. sup. de fals.*

*L.* 8. *Edicti perpetui actione*) id est, eadem caussa datur actio l. Aquiliæ ad damnum prosequendum : et injuriarum ad injuriam. Sic non obstat *l. Item apud.* §. *Si quis servos.* et §. *Injuria. ad l. Aquil.*

*L. ult. Per procuratorem criminaliter*) idem concesserat Valentinianus presbyteris : vide scripta ad *l.* 3. *sup. qui accusare possunt.*

## *De abigeis* TIT. XXXVII.

*L.* 1.) Vide scripta lib. 1. Obser. cap. 20. Confer. hanc legem cum *l.* 8. *sup. unde vi*, et *l.* 16. *sup. de accusat.* Unde sic emendanda subscriptio, D. VIII Idus Jan. Mediol. Olybrio et Probino Conss.

## *De Nili aggeribus non rumpendis.* TIT. XXXVIII.

Aggeres sunt moles appositæ fluctibus. Dicuntur χώματα in *l. pen.* §. *pen. D. de extraord. crim.* Hi autem aggeres aquam Nili coercent, et continent : hos qui rumpunt, extra ordinem coercentur, *d. l. pen.*

*L.* 1. *Duodecimum cubitum*) Hæc est justa altitudo aggeris.

*Fluminis Nili*) Nilus totam Ægyptum semel in anno inundat, et oblimat *l.* 1. §. *Ripæ. D. de flumin. l.* 2. *D. de alluvion.* Ob id Ægyptii eum Deum esse fingunt, et æmulum cœli, ut ait Heliod. libr. 8. Hist. Æthiopicæ. Item libr. 2. Plinius libr. 5. cap. 9. Marcell. libr. 22. Seneca libr. 4. Nat. quæst.

*Valla fluentis*) Legend. *ulla fluenta*, ut in *Cod. Theod.* Fluenta sunt decursus aquæ : vide notata ad *l. pen.* §. *pen. D. de extraord. crim.*

## *De iis, qui latrones, vel aliis criminibus reos occultaverint.* TIT. XXXIX.

Hi dicuntur receptores, susceptores, vel receperatores in *l. ult. D. de abigeis*, et *tit. de recept.* et *l. Congruit. D. de offic. præsid.*

*L.* 1.) Sumpta est hæc l. ex duobus constit. 1. et 2. *C. Theod. l.* 9. *tit.* 29.

*L.* 2. *Impp. Honor. et Theod.*) Martianus Augustus Palladio PP. Subscriptionem vero sic restitue. D. XVII. Kal. Jan. Martiano A. et Adolpho Conss.

*Seu primates*) id est, actores.

## *De requirendis reis.* TIT. XL.

*L.* 1. *Impp. Valerianus et Gal.*) Legend. Imp. Antoniano e Rustico, id indicat hujus l. subscriptio, quæ depravata est.

*Gravia crimina*) id est, capitalia.

§. 1. *Signatas*) id est, obsignatas.

§. *ult. Post intimationem suam*) id est, posteaquam adiit judicem.

*L.* 2. *Idib. Janu.*) Legend. accepta V. Kalend. August. Corint. Constant. A. II et Lic. A. II. Conss.

*L. ult. Programmatis*) id est, edicti.

## *De quæstionibus.* TIT. XLI.

Quæstio est interrogatio sive cognitionis, et veritatis appetitio. Hic autem quæstio non est nuda interrogatio, sed ea, quæ fit per vim, tormenta, et cruciatus corporis, *l.* 15. §. *Quæstionem. D. de injur.*

*L.* 1. *Antiano*) Antigono, ut docent *l.* 1. §. *Item Severus. D. eod.* ubi hæc l. citatur. Scripti libri habent, Antigonæ.

*Contra dominos*) Id veteri Senatusconsulto fuisse cautum scribit Tacitus l. 2. Annal. et Cic. pro Dejot. id ait receptum fuisse more majorum.

*Adulterii*) M. Antonius Philosophus a Senatusconsulto adulterii crimen exceperat, *l.* 17. *D. eod.* At in stupri vel incestus causa servi in dominorum caput non torquentur : Amm. Marcel. *Mancipia diuturno squalore mærentia in caput domini usque ad ultimum lacerabat exitium, quod in stupro fieri vetuerunt clementissimæ leges.*

*Fraudati census*) Cum quis non profitetur omnes facultates suas apud censitores, *l. Vix certis, D. de jud.* Quare in gloss. dele (*id est, annonæ.*)

*Pertinet*) His casibus totidem adde: si cædes uxoris a viro perpetrata sit, si dominus sit occisus, vel si socius sit occisus a socio.

§. *ult. Nec inopia*) Legend. *ex inopia*. Vulgo inepte, *nec inopia*. Nec enim in domini caput interrogantur, qui civilibus in caussis interrogantur : vide scripta lib. 2. Obser. c. 33. in margine, adde, Recte.

*L.* 2. *Grave exemplo*) Tutor enim est loco domini, id est, pupilli.

*L.* 3. *Cognitionaliter*) Id est, utraque parte præsente, ut in *l. ult. inf. de legat.*

*L.* 5. *Indiscrete*) Id est, non adjecta caussa. Sic in *l. Cum de indebito. D. de probat.* et *l. Si quis.* 49. §. *Ubi. de episcop. et cleric.*

*L.* 6. *Pridem*) vide scripta ad tit. *de testam. sup.*

*L.* 8. *Non emeritis stipendiis*) id est, si sint caussarii.

*L.* 9. *Carissimum*) Leg. *Charissimum.*

*L.* 11. *Eminentissimorum*) Id est, illustrium, spectabilium, clarissimorum.

*Liberos*) Inclusive.

*L.* 17. *Nihil*) Conjun. *l. ult. sup. de delator.* et *l. pen. sup. de rescind. vendit.* Ex quibus hujus l. emendanda est subscriptio. D. XII. Kalend. Septemb. Eutropio et Theodoro Conss. Extat. in C. Theod.

*Aut principali sunt*) Legendum, *principalis*. Hi autem erant, qui primum locum in curia obtinebant, *l. Jubemus. sup. de liberali caussa.*

*L. ult. De tormentis*) Hujus constitut. Idem Justinian. meminit in *l. ult.* §. *Licentia. sup. de jure delib.* et in *Nov.* 1. Est autem conjunctum *l.* 1. *sup. de jur. propter calumn.* quæ ex hac est emendanda, ut sit constitutio sparsa in duas partes, et in ea l. exstat illud jusjurandum, quod se præscripsisse refert in fine hujus l.

*A nobis statuto*) vide scripta ad *l.* 9. *sup. de rebus credit.*

## *De abolitionibus.* TIT. XLII.

Publica abolitio est omnium delictorum venia, et indulgentia, quæ tribuitur nullo postulante a principe vel senatu ob aliquam publicam lætitiam, ob res prospere gestas, ob publicam gratulationem vel diem festum, *l. Abolitio.* et *l. Si interveniente. D. ad Turpill. l.* 3. *sup. de spec. aud.* Unde Constantinus Imp. ob partum Crispi et Helenæ filiæ abolitionem dedit, *l.* 4. *C. Theod. de indul. crim.* Privata abolitio etiam tempore Augusti concessa, ut docet Svetonius in Augusto cap. 34. Quint. lib. 9. cap. 2. Plinius epist. lib. 7. Epistola ad Macrinum. Privata est duplex: una data a lege, altera a magistratibus.

*L.* 1. *Revocari potest*) Adde alteram exceptionem ex *l. Si quis reptert. D. ad Turpill.* Nisi publica abolitio impetrata sit.

*L.* 2. *Abolitio*) Hæc l. ante præced. collocari debet, ut sit prima hujus tituli.

§. 1. *Per deceptionem*) Per turpem translationem, alii legunt, *depectionem*. Depectio autem nihil aliud est quam pactum.

*L. ult.* §. *ult. Omniaque quæ jure*) Legendum, *omnibusque*.

*Non minus accusatorem*) vide scripta ad *l. pen. sup. de probat.* et ad *l.* 5. *sup. de pign. act.*

## *De generali abolitione.* TIT. XLIII.

Id est, publica : vide ad *l.* 5. *sup. qui accus. non poss.*

*L.* 1. *Potestatem*) Id est, impressionis, quæ fit ab his, qui sunt in potestate, *l. Si pers. sup. quod metus caussa.*

*Diem statutum*) Id est, trigesimum.

*L.* 2. *In gloss. Præscriptio*) Dele totum, et repone, publica abolitione.

*L. ult. Indulgentiam*) Id est, abolitio generalis. Sic lege præced.

## *Ut intra certum tempus criminalis quæstio terminetur.* TIT. XLIV.

Hunc tit. atque adeo *l.* 1. et 2. Tribonianus immutatione verborum ad sententiam Justin. traduxit. Nam jure antiquo criminalis caussæ finis annus fuit, *l.* 7. *D. de muneribus*, *l.* 7. *C. Theod. ad l. Cor. de fals.*

*L.* 1. *Statutum tempus*) Biennii sic *inf. l.* 2.

*L.* 2. *Noverint*) Conjunge *l. Quoniam. sup. de testibus.* Utriusque eadem est subscriptio. Ex ea ergo, et ex C. Theod. pro Cæcilio legendum Cæciliano PP.

*L. ult. Intra duos annos*) vide c. 21. tract. de præscript.

## *Ad Senatusconsultum Turpillianum.* TIT. XLV.

Factum est hoc Senatusconsultum Neronis temporibus Cæsonio Pæto et Petronio Conss.

*L.* 3. *Scriptura*) Id est, conventio.

*L.* 5. *Contra votum*) Pecunia corrupta. Addenda hæc subscriptio. PP. VI. Id. April. Pisi CC. Conss.

## *De calumniatoribus.* TIT. XLVI.

*L.* 3. *Probasse crimen*) Id est, criminationem, ut infra ad crimen, κατηγορίαν.

*L.* 6. *Dominus*) §. *ult. D. eod.* Vide Paulum *lib.* 5. *Sent. tit.* 15. Subscriptionem hanc adde. S. XVI. Kal. Septemb. Ipsis A. A. Conss.

*L.* 7. *Arguere*) Vide scripta ad *tit.* 15. *lib.* 5. *Sententiarum Pauli.*

*L.* 8. Vide scripta lib. Obser. 4. cap. 29.

*L.* 9. *Fallaciter*) Con. *l. ult. sup. de probat.* et ex hac adde ad illam subscript. vide quoque ad l. seq. scripta.

*L. ult.* Addenda subscriptio. D. VII Id. Aug. Ravennæ Asclepiodoro et Mariano Conss. ex *l. ult. sup. de his qui accus. non poss.* et ex *l. ult. sup. de accusat. et inscript.* unde hæc l. sumpta est, et *l. ult. C. Theod. de jurisdict.* et *l. Libert. C. de testibus*, cui ex his addenda est subscriptio et inscriptio.

## *De pœnis.* TIT. XLVII.

Pœna est delictorum coercitio in *l. Aliud est fraus. D. de verbor. significat.* ubi pœnæ et mulctæ differentia traditur.

*L.* 1. *In opus perpetuum damnati*) Alias, in opus publicum perpetuo damnati. Nam qui ad tempus, similiores sunt relegatis.

*Non dissimilis*) Id est, non minuuntur capite.

*L.* 2. Vide notata et scripta ad *l. pen. sup. si mancip. ita alien. ut man.*

*L.* 4. *Conceptus est puer*) Quintilian. declamat. 277. Plutarch. de sera num. vind.

*L.* 6. *Vinculis perpetuis*) Vincula differunt a carcere, *l. Verbum. D. de verb. sign.* Sic nihil est contrarium in c. *quamvis, de pœnis, lib.* 6.

*Sola servili conditione*) Vincti servi apud dominos opus faciebant. Terent. in Andr. Plaut. Asinar. Plin. lib. 8. c. 3 Columel. lib. 1. c. ult. Propertius, Ovid. de Ponto.

*L.* 7. *Propter ætatem* ) Gellius lib. 12. c. ult.

*L.* 13. *Ex sententia damnato* ) Etsi servus pœnæ factus non sit.

*L.* 20 *Si vindicari* ) De hac l. 20 Nicephorus loquitur lib. 2. Theodoretus lib. 5. et Sozom. lib. 7. Eccles. hist. c. 24. traduntque hanc l. latam esse a Theodosio Imperatore auctore Ambrosio Episcopo Mediolanensi, quin ipsius Ambrosii hanc l. esse ajunt, qui ipsius meminit lib. 5. Epist in epistola 28. Sidonius vero lib. 1. Epist. eam constitutionem tribuit Senatusconsulto Tiberiano. Sed contra tradit Tacitus lib. 3. tantum dierum decem inducias damnatis concessisse, sed verisimile est, quod addiderat Theodosius ad Senatusconsultum, tribuere totum Senatusconsulto: vide cap. 10 de præscript. at ad *l.* *C. si quis Imper. maledix.* Hujus constit. meminit etiam Ruffinus lib 2. c. 18. Zonaras in Theod. majore.

*Illyrici* ) Inscriptioni addendum: et Italiæ, ut in *l. pen. sup. de jur. et fact. ignor.* Loquitur autem de illyrico occidentali. At in *l. ult. inf. de annon. tribu.* de orientali.

## *Ne sine jussu principis certis judicibus liceat confiscare.* TIT. XLVIII.

Hic judices sunt præsides provinciarum, ut docet *Cod. Theod. eod. tit.* Confiscare est publicare, proscribere. Et confiscatus is dicitur, cujus bona confiscata sunt, et publicata, *l. ult. inf. de conven. fisci debitor.*

*L.* 1. *Qui in summa administratione* ) Cujusmodi sunt præfecti prætorio: nam eis plenissimum imperium datum est, et summum jus, quia vere cognoscunt vice principis. Cognitio enim prætoria dicitur, imaginem divinæ cognitionis habere, l. *A procons. Cod. Theod. de apparitor.* his adde vicarios præfectorum, *l.* 1. *sup. de offic. vicar.*

## *De bonis proscriptorum, seu damnatorum.* TIT. XLIX.

*L.* 1. §. *ult. Dispunantur* ) Legendum, *dispungantur*. Græci vertunt καθαροποιεῖν. Gallice *esclaircir les comptes*..

*L.* 2. *Publicabuntur* ) Alia est caussa ejus, qui exsilio temporario punitur, *l.* 17. *D. quib. ex caussis in poss.*

*L.* 4. *Nostra indulgentia liberatum* ) Hic locus intelligendus est de generali restitutione, quæ est stricte accipienda, ut l. 4. 5. et 7. *inf. de sententiam passis.*

*L.* 7. *Censuarii, vel coloni* ) Legend. Casarii ex veteribus *Cod. Theod.* In ll. Caroli magni dicuntur Casati. Hi sunt clientes, seu suscepti: vide scripta ad fin l. 1. *de jure Emphyteut.*

*L.* 9. §. *ult. Cæsariani, vel Catholiciani* ) Græci procuratores Cæsaris vocant Catholicos. Cæsariani sunt apparitores procuratoris Cæsaris tidem sunt Catholiciani. Itaque, *vel*, hic est, ἑρμηνευτικόν. In scriptis legitur, id est, vide scripta ad *l.* 1. *C. de compensat.*

*L.* 10. *in fin. Transmittet* ) Imp. tamen Marcus hoc non secutus, ut ait Capitolinus in ejus vita.

*Ad calcem tit.* ) Deest hic Græca constit. qua cavetur, ut qui detinent bona damnatorum perduellionis in urbe regia intra duos menses, in provinciis intra octo menses deferant, alioquin præter restitutionem damnabuntur in quadruplum: vide cap. 13. Tr. de præscription.

## *De bonis eorum, qui mortem sibi consciverunt.* TIT. L.

In scriptis legitur, *de bonis mortem sibi conscientium:* vide scripta ad *l.* 12. *sup. de accus.*

*L.* 1. ) Hæc l. citatur a Jurisconsulto in *l. ult. D. de bon. eorum, qui ante sent.* et addenda subscriptio. PP. XII. Kal. Jun. duob. Aspris Conss.

## *De sententiam passis, et restitutis.* TIT. LI.

Sententiam passi dicuntur, qui pœnam passi sunt: illi autem restituti dicuntur, quibus princeps gratiam pœnæ fecit.

*L.* 1. ) Hæc l. nec rescriptum est, nec constitutio, sed sumpta est ex actis Imperatoris, aut Senatusconsultis.

*A Gentiano* ) Legend. *Ab Eodiciano*. Hic consul fuit cum Heliogabalo.

*Opilio Macrino* ) hic post Antoninum Bassianum Caracallam invasit imperium, ut ait Capitol. in ejus vita.

*Amicis, et principalibus officiorum* ) Legendum, *magistris, et principibus officiorum*, ut apud Lampridium in Alexand. legitur. Hi sunt principes agentium in rebus, de quibus extat tit.

*Opilio Ulpiano* ) Legend. *Ælio Ulpiano:* legatus autem Cæsaris est præses provinciæ, *l. Hoc accusare. D. de accusat. l. Legat. D. de offic. præsid.*

*Te restituo* ) Hic locus est de speciali restitutione in infinitum concepta, ut et *l. ult.* §. *ult. hujus tit.* et l. 1. *D. eodem*, et *l.* 2. et 6. *hoc titulo.*

*L. ult.* §. *Quibus: neque tutor esse desinat* ) Hoc casu filio, qui est in potestate, datur tutor contra juris regulam, et tutelæ definitionem.

§. *ult. in fin. et filii* ) vide scripta ad *l.* 107. *D. de verbor. oblig.*

# AD LIBRUM X.

## *De jure fisci.* TIT. I.

*Lex* 3. *Si minori* ) idem in *l. pen. D. de rescind. vend. l.* et l. 16. *C. illo tit.* vide ibi scripta.

*L.* 5. *Objicere manus* ) idem dicitur in *l. pen. inf. de execut.* et de mercator. in *l. Devotum. inf. de mercator.* vide scripta ad *l.* 2. *de jure Emphyteut.*

*L.* 6. *Suis temporibus* ) vide c. 31. de præscript.

*L.* 7. *in fin. Exceptio earumdem meruit* ) id notant Græci lib. 57. Βασιλ. fieri ἐκ προλήψεως: vide notata ad l. *Neque. D. de fideicomm. libert.* et scripta ad *l. Si fuerint. D. de rebus. dub.*

*Ad calcem tit.* ) Deest hic l. ult. quod fuerit Græca. Ea continebatur, ut omnia caussa fiscalis finiatur intra sex menses post litem motam: vide cap. 18. de præscript.

## *De fide instrumentorum, et jure hastæ fiscalis, et de adjectionibus.* TIT. III.

Legendum, de fide et jure hastæ fiscalis, etc. et delendum, *instrumentorum*. Fides hastæ fiscalis est, ut iis, qui quid emerunt a fisco, præstetur perpetua securitas.

*L.* 1. *Habitis* ) vide scripta ad titul. *l.* 5. *si propter publ. pens.*

*L.* 2. *Pretii vilitate* ) *L.* 16. *de rescind. vendit.*

*L.* 4. *Si tempora* ) At post addictionem factam a Republ. nisi ex privilegio, adjectio non admittitur, l. 1. *de vendit. rer. civil.*

*L.* 5. *Quæcumque* ) vide scripta ad *tit. sup. si propter public. pensit.* et ad *tit. sine censu, vel rel. fundum compar.* Sed opponitur, l. *Prædia. D. de jure fisc.* vide notata ad eam.

*Ad calcem tit* ) Desideratur hic l. ult. quæ Græca est; et hoc continet, comitem rerum privatarum, et palatinos, ac patronum fisci posse rem fisci emere ex auctione fiscali, non aliter: vide scripta ad *l.* 5. *C. de contr. empt.* ubi idem dicitur de tutore.

## *De venditione rerum fiscalium cum privatis communium.* TIT. IV.

*L.* 1. *Ut universa* ) vide scripta ad *tit. sup. de com. rer. alien.*

## *Pœnis fiscalibus creditores præferri.* TIT. VII.

*L.* 1. *Ab eadem statione* ) unus est fiscus, sed variæ sunt stationes fisci. Idem *Nov.* 1.

## *De fiscalibus usuris.* TIT. VIII.

*L.* 1. *Pœnæ nomine* ) Quia pœna est usurarum vice. At multæ usuræ inferuntur, vide ad *leg. ult. sup. de usuris.*

*L. ult. Fiscum* ) vide scripta ad *l.* 26. *sup. de usuris.*

*Dimidiam centesimæ* ) Semisses.

## *De sententiis adversus fiscum latis retractandis.* TIT. IX.

*L.* 1. *Intra triennium* ) vide c. 22. tract. de præscript.

## *De delatoribus.* TIT. XI.

*Ad calc. tit* ) Desunt in hoc titulo duæ constit. Græcæ. Priorís sententiam referunt Græci lib. 56. Βασιλ. et Harmenop. lib. 1. tit. 6. ubi ait, delatori dari partem octavam τῶν προσαγγελθέντων. Posteriore continetur, ut bona fiscalia, quæ quis dicitur possidere, si incertus sit possessor, non occupentur statim a fisco, triginta dies dari, inter quos possessor contendit de jure suo apud comitem rer. priv. Quæ de re etiam debet comes edictum proponere. Post dies 30. bona fisco vindicantur, ita tamen ut cuilibet sit integra actio contra fiscum: vide c. 10. de præscr.

## *De iis, qui se deferunt.* TIT. XIII.

*L.* 1. *Quod si* ) Hic vestigium est decimarum, de quibus Ulpian. *Fragm. tit.* 15. Est et vestigium in *l. ult. in prin. D. de his, quæ ut indign.* vide scripta ad *L. In tacitis. D. de leg.* 1.

## *De annonis, et tributis.* TIT. XVI.

*L. pen. Illyrici* ) Hic de orientali illyrico: de occidentali in *l. pen. sup. de jur. et fact. ign.* et *l. pen. sup. de contrah. empt.* et l. 20. *sup. de pæn.*

## *De exactoribus tributorum.* TIT. XIX.

*L.* 7. *Id est, exactores* ) Hæc verba Triboniani sunt.

*Ad calcem tit.* Deest hic Græca constitutio, quæ erat l. ult. Ea cavetur, post canonicarium missum exigendorum canonum, id est, tributorum caussa, non mitti compulsorem, ἐκβιβαστήν, nisi post mensem a die, quo solvi debuerant tributa. Sed huic l. derogat *Nov.* 128. vide cap. 8 de præscript.

## *De capiendis, et distrahendis pignoribus tributorum caussa.* TIT. XXI.

Vide scripta ad tit. *si propter publ. pens.*

*L.* 1. *In gloss. Distrahuntur* ) Adde, hanc Accursii gloss. veram esse, confirmat l. 1. *Cod Theodos. de dist. pig. contra trib.*

## *De apochis publicis, et de descriptionibus curialibus, et de distributionibus civilibus.* TIT. XXII.

*L.* 3. *Trium cohærentium* ) Vide cap. 22. de præscript.

*L. ult. Imp. Justin. A.* ) Adde, Mennæ PP.

*Securitatibus* ) Hæc l. repetita est in *l.* 14. § 1. *sup. de non num. pec.* Unde hic addenda inscriptio et subscriptio: vide scripta ad prin. ejus tit.

## *De conditis in publicis horreis.* TIT. XXVI.

*L.* 1. *In fin. Quanta habeantur in condito* ) Ut sunt operæ persequendorum equorum, *eodem. tit. C. Theod.* Ergo illicitæ tantum operæ prohibentur.

*Ut nemini liceat in emptione specierum se excusare, et de munere Sitocomiæ.* TIT. XXVII.

*Emptione*) Legendum, *coemptione:* vide scripta lib. 1. Obs. cap. 35.
*Sitocomiæ*) Legendum, *Sitonici, aut Sitoniæ.* Munne hoc curam gerit emendarum fisco specierum.

*De decurionibus, et filiis eorum, et qui decuriones habeantur, et quibus modis a fortuna curiæ liberentur.* TIT. XXXI.

*L.* 11. *Uxorem*) Dos tamen ejus obligata est: παραφέρνα non item, *l.* 3. *sup. ne uxor pro mar.*

*L.* 13. *annis* 50) Malim quinquaginta quinque, ut et in *l.* 3. *C. qui profess. se excus.* Ubi pro quinquaginta quinque, lege, *septuaginta:* vide scripta cap. 32. de præscript.

*L.* 15. *Universos*) Conj. *l. Si quis decurio. supra, de falsis.* Ex qua ad hanc adde inscript. et subscript.

*L.* 27. *Quem adsuetus*) Veteres libri habent, *Habitus*, id est, ovitus.

*L.* 34. *Si quis*) vide notata ad *l. Non dubium. sup. de ll.* et scripta ad *l.* 30. *sup. loc.*

*L.* 51. *Et Theod. A.*) Dele hæc Conj. *l. pen. sup. de rescind. vend.* vide scripta et notata ibi.

*L.* 53. *Idem. AAA.*) Restituenda inscriptio, et addenda subscriptio ex C. Theod.

*L.* 54. *Intra* 3. *menses*) vide cap. 14. de præscript.

*L.* 56. *Nihilominus*) id est nullo modo.

*De prædiis decurionum sine decreto non alienandis.* TIT. XXXIII.

*L.* 3. *Sine interpositione decreti*) Hoc est, quod dicitur furtim in *l. pen. sup. de rescind. vend.* vide ibi.

*Donationis vero*) vide scripta ad tit. *sup. de rebus alien. non alien.*

*Quando, et quibus quarta pars debetur ex bonis decurionum, et de modo distributionis eorum.* TIT. XXXIV.

Quæ pertinent ad hanc titulum reperies sub tit. 38.

*De municipibus, et originariis.* TIT. XXXVIII.

*L.* 2. §. 1. *Optionis conditio in offerendis rebus quartæ partis, vel dodrantis*) Hæc omnia perperam addita sunt ex *Nov. Theod.* 2. *de bonis decurionum*, a veteribus lib. absunt: et hujus optionis in hac l. mentio nulla ante facta est.

*De incolis, et ubi quis domicilium habere videtur, et de his, qui studiorum caussa in aliena civitate degunt.* TIT. XXXIX.

*L.* 2. *Decem annis transactis*) vide cap. 26. de præscript. et notata ad *l. Miles.* §. *Quidam. D. de adulteriis.*

*Nec pater, qui propter filium*) vide scripta ad tit. *C. ne filius pro patre.*

*In eodem loco*) Leg. *et in eo demum loco.*

*De muneribus, et honoribus non continuandis inter patrem et filium, et de intervallis.* TIT. XL.

*L.* 2. *Quinquennii, et mox triennii*) vide cap. 22. de præscript.

*L.* 3. LV. *annorum*) Legend. *Septuaginta*, vide notata ad *l.* 13. *sup. de decur.*

*De decretis decurionum super immunitate quibusdam concedenda.* TIT. XLVI.

*L.* 2. *Ambitiosa*) Gratiosa.

*De professoribus, et medicis.* TIT. LII.

*L.* 11. *Testimonialem*) Literæ, quæ dantur dimissis, vocantur testimoniales, hic et in C. Theod. Sæpe Vegetius lib. 2. vide scripta ad prin. *tit. sup. de fide instrum.*

*De filiisfam. et quemadmodum pro his pater tenetur.* TIT. LXI.

*L.* 2. *Caussam ad te pertinere*) Opp. *l. Spurii* §. *Pater. D. de decur.* vide ibi solut. in not.

*L. ult. Filium tuum curatorem*) vide scripta ad *l.* 1. *sup. quod cum eo, etc.*

*De periculo successorum parentis.* TIT. LXII.

*L.* 1. *Si de proprio*) *L.* 1. §. *Ne castrense. D. de collat. bon.* Verum ut nihil obstet *l. pen. Cod. de coll.* separandæ erunt dignitates a militiis, quæ conferuntur, ut in *l. ult. inf. qui milit.*

*De excusationibus artificum.* TIT. LXV.

*L.* 1. *Atque liberatores*) Legendum, *aquæ libratores.* Manus Triboniani hic multa addidit.

*De tabulariis, scribis, logographis, et censualibus.* TIT. LXX.

De tabulariis: vide notata ad *l. Scripturas. sup. qui pot. in pign. hab.*

*De susceptoribus, præpositis, et arcariis.* TIT. LXXI.

*L.* 3. *Novæ sunt, ac ardescentes*) Rectius in *Cod. Theod. ac recentes.*

*L.* 5. *Iidem AA.*) Repetita est in fin. *l.* 13. *Cod. Theod. lib.* 12. *eodem tit.* Ex qua hujus l. est emendanda inscriptio, et addenda subscriptio in hunc modum Impp. Valentinianus et Valens ad Germanianum Comitem S. L. Subscriptio vere, D. VI. Id. Januar. Rom. Lupicino et Jovino Conss.

*L.* 12. *Iidem AA.*) Conjun. *l. un. supra. ad l. Jul. de ambitu.* ex qua ad hanc supplenda est inscriptio: iidem AA. Pompejano, et subscriptio D. Prid. Kal. Jan. Mediol. Stilicone et Aureliano Conss. ut docet *l.* 27. *C. Theod. eod.*

*L.* 13. *Seu numerarios*) Hæc duo verba Tribonianus adjecit.

*L.* 14. *Quorum ad costituendam*) Legendum, ad consuendum. Hoc sensu, ut cohortalium officiorum, et militum maxime interait, rationem vestium explorare, et quærere qualitatem eorum, qui consuendis vestibus operam commodius daturi sint.

*De auri public. persecutoribus.* TIT. LXXIII.

*Persecutoribus*) Leg. *prosecut.* Sic et in *l.* 1. *hic.*

*L.* 1. *Auri*) idem in *l. un. C. Theod. eodem lib.* 13. unde hujus l. inscriptio sic restituenda est. Impp. Arcad. et Honor. Eutychiano PP. et subscriptio D. XI. Kal. Martii Constantinop. Cæsario et Attico Conss.

## AD LIBRUM XI

Primus hujus Libri XI. tit. est de lustralis auri collatione, in quo erant duæ Græcæ ll. Anastasii, quæ desiderantur: vide notata et scripta ad *l.* 1. *sup. de commerc. et mercat.*

*De navicularriis, seu naucleris publicas species transportantibus, et de tollenda lustralis auri collatione.* TIT. II.

*L.* 5. *Capitali pœna*) At ex *Nov. Leon.* 69. hæc actio est in quadruplum, vide notata et scripta ad *l. In navem. D. locati.*

*De naufragiis.* TIT. VI.

*L.* 2. *Præfinitum anni spatium*) Oppon. *l. pen. inf. eod.* In qua præscribitur biennium. Solutio petenda est ex *l.* 2. *C. Theod. eodem.* quæ declarat pro locorum intervallo, annum aut biennium constitui: vide cap. 20. de præscriptionibus.

*De metallariis, et metallis, et procuratoribus metallorum.* TIT. VII.

*L.* 1. *Quæ Græce χρύσαμμος appellatur*) hæc verba a Triboniano addita sunt.

*De murilegulis, et gynæciariis, et procuratoribus, gynæcii, et de monetariis, et bastagariis.* TIT. VIII.

*L.* 7. *Edicimus*) Ex *l.* 10. *C. Theod.* tit. 20. lib. 10. Quæ hic a Triboniano truncata est, quia Justinianus sustulerat Senatusconsultum Claudianum.

*L.* 10. *Metaxæ*) Metaxæ sunt serica fila cruda, necdum intexta, ut conficiuntur a vermiculis: vide not. ad *l. ult. sup. de pign.*

*L.* 13. *Lympharorum*) Leg. Linifariorum.

*De vestibus holoberis, et auratis, et de intinctione sacri muricis.* TIT. IX.

Id est, Holosericis. Zonaras in 12. Can. Concilii Gangrensis βῆρος exponit σηρικὰ ὑφάσματα βῆρος Gallice *veloure.* Germanice *sammet.* Holosericæ vestes sunt, quæ omnino sunt ex serico. Eorum commercium tantum prohibetur: nam ex *Nov. Leonis* 80. permittitur usus purpuræ, sic et serici: vide scripta ad *Rub. D. de his quæ ut indig.* et ad tit. *sup. quæ res vend. non possunt.* Sic in Constantini donatione dicitur princeps uti veris vestimentis, et vero selochalino.

*L.* 4.) L. 1. supra quæ res vendi non possunt. *l. ult. C. Theod. de murileg.* vide not. et scripta ad *d. l.* 1.

*Vestimenta virilia*) Fœminis serici usus non est interdictus. Vopiscus in Tacito sericam vestem in viris omnibus interdixit.

*L. ult. Purpuræ*) Sumpta est ex *l. ult. Cod. Theod. de murileg.*

*De veteris numismatis potestate.* TIT. XI.

*L.* 1. *Solidos veterum principum*) Paulus lib. 1. *Sentent.* 1. *titul.* 25. est, 1. Corneliæ de fals. nummaria eos teneri, qui probos nummos vultu principum signatos reprobant, etc.

*De collegiatis, et chartopratis, et nummulariis.* TIT. XVIII.

Male Græci chalcopratis. Itaque delenda est glossa Accurs. maxime posterior.

*L.* 1. *Qui sub prætextu*) vide notata et scripta ad *l. pen.* et ad tit. *sup. de commer. et merca.*

*De jure reipublicæ.* TIT. XXX.

*L.* 2. *Neque beneficio*) *l.* 37. *D. de rebus auctorit. judic. poss.* At fiscus semper jus habet pignoris et hypothecæ, *l.* 46. *D. de jure fisci*, *l.* 2. *sup. in quib. causis pign.*

*L.* 6. *Ruina collapsis ædificiis*) Vespasianus auctore Sexto Victore, et Svetonio permisit cuicumque dirutarum ædium areas occupare.

*De vendendis rebus civitatis.* TIT. XXXII.

*L.* 1. *Imp. Antoninus*) Legend. Impp. Severus et Antoninus AA. Herculiano.

*Si sine ulla*) hujus rescripti auctoritate utitur Paulus in §. *ult. l.* 21. *D. ad munic. p.*

### *De debitoribus civitatum.* TIT. XXXIII.

*L. ult. in fin. Quod si quispiam debitor*) vide scripta ad *tit. Col. de hæred. vel action. vend.* Aliud est, si quis fisco locum fecerit, l. 5. *de jure fisci*, l. 3. *C. Theod. de bonis proscrip*

### *Ne quis liber invitus actum reipublicæ gerere cogatur.* TIT. XXXVII.

*L. 1. Cum servi hujusmodi*) Sic in *l. 6. §. Irritum. D. de injusto, rupto testam.* Si major 25. venum se dari passus sit, pretiumve participandum, ut Flor.

### *De solutionibus, et liberationibus debitorum civitatis.* TIT. XXXIX.

Vide notat. ad princ. *tit. sup. de solut. de liberat.*

### *De spectaculis, et scenicis, et lenonibus.* TIT. XLI.

*Ad calcem tit.* Deest heic constitutio Græca, qua Imp. facit liberationem prostitutarum publicam: scripta ad tit. *sup. de patrib qui filios distrax.*

### *De aquæductu.* TIT. XLIII.

*L. 1. Aquarum possessores*) Idem exstat in lib. Megonis, et Vogojæ.

*L. 4 Usum aquæ*) *L. 7 sup. de servit, et aqua*, Consuetudo longi temporis, et vetustas vicem jure constitutæ servitutis obtinet, sed vetustas etiam vim legis obtinet, *l. 2. D. de aqua, et aq. plur. arc*

*L. 7. Ex universis calculis*) Legend *ex universis scalis* Erant maritimi trajectus, ex quibus fiscus reditus percipiebat. Erant autem tres scalæ; Timasi, quæ fuit in quarta regione, Chalcedonensis in quinta, Sizicæna in sexta.

### *De gladiatoribus penitus tollendis.* TIT. XLIV.

*L. Non placent*) idem tamen Constantinus ante hanc constit. prohiberat, ad gladiatorum ludum damnatos intra annum consumendos esse, l. 2. *Cod. Theod. de gladiator.*

### *Ut armorum usus, inscio principe interdictus sit.* TIT. XLVII.

*L. 1. Armorum movendorum copia*) Hoc autem vetitum fuerat l. Julia de vi publica, ut post a Justin. in *Novell. de armis*: vide scripta ad tit. 5. *quæ res exportari non debent.*

### *De agricolis, et censitis, et colonis.* TIT. XLVIII

Expunge, et legito sic: *De Agricolis censitis, et colonis.* duo enim agricolarum facit genera, 1. censiti, qui sunt servi, 2. Coloni qui sunt liberi: vide scripta ad *l. Si quis inquilinos. D. de leg. 1.*

*L. 5. Optare*) εὔχεσθαι: vide scripta ad *l. 21. C. loc.* Hi vero sunt partiarii coloni.

*L. 6. Adscriptitios*) Vide scripta et not. ad *l. Si quis inquilinos. de legat. 1.*

*L. 14. Celeri reformatione*) unde vi interdicto, id est, restitutione possessionis, vel utrubi, *l. 5. C. Theod. de denunt. vel ed. libel.* momenti beneficio. Celeri redhibitione, *l. 4. C. Theod.* Unde vi, sic dictum a temporis brevitate, ita ut nihil sit quod possit eam remorari, ne appellatio quidem, *l. 1. sup. de moment. poss.*

*L. 15. Nec puncto quidem temporis*) id est, momento: vide cap. 3. de præscript.

*L. 17.*) Repetitia est hæc *l. sup. in L ult. Si res pign. dat.* iisdem verbis. Quare ex ea inscriptio et subscript. hoc loco restitui debet: Impp Honorius et Theod. AA. Johanni P. P. subscriptio vero. D. Id. Jul. Ravennæ, Honorio XIII. et Theodosio X. AA. Conss. vide *l. ultim. supra.*

*L. 20. Litibus*) Conjun. *l. 18. sup. de fid. instrum.* vide scripta et notata ibi, et ad l. 28 *sup. loc.*

*Vel in κειμηλιαρχίῳ*) Legend. vel in cimeliarchio, id est, in quo reposita sunt cimelia, id est, vasa sacra. Restitue sic subscipt. D. XII. Kal. Octob. Chalcedone Decio, et ea *l. 18 supra, de fide instrum.*

*L. 22. Solam confessionem*) Legendum *conductionem*. vide scripta ad l. 21. *C. de loc.*

*Si conditionale instrumentum*) Legend. *Si conductionale instrumentum.*

*L. 23. Ex temporali cursu*) vide cap. 30. de præscript.

*§. Cum autem Anastasiana lex*) Quæ non exstat. Fuit lex 19. hujus tit. cujus sententia est in libr. Βασιλ. vide cap. 30. de præscript.

*§. ult. Sive annales*) Legend *Annuales*, id est, capitationes De hoc verbo vide notata et scripta ad *l. 9. supra, de act. empt.*

*L. ult. In sua libertate*) idem Justinianus in *Nov. 24.* exposuit se hoc intelligere de iis, qui post hanc constit nascuntur: in his autem, qui jam nati essent jus antiquum voluit servari: vide scripta Observ. 4. cap. 20.

### *Ut nemo ad suum patrocinium suscipiat rusticanos, vel vicos eorum.* TIT. LIV.

*L. 1. Si quis*) Est de susceptis, de quibus vide scripta ad fin. *l. 1. C. de jure Emphyt.*

*Ad calcem tit.*) Desideratur hic l. 3. quæ Græca est: constituit ne quis vicanos et agricolas in clientelam suscipiat, redituum promissione lecta: vide scripta ad *l. 1. C. de jure emphyt.*

### *Ut rusticani ad nullum obsequium devocentur.* TIT. LV.

*Obsequium*) id est, munus, et tributionem. Sic *l. 6. sup. de pignor.*

### *Non licere habitatoribus metrocomiæ loca sua ad extraneum transferre.* TIT. LVI.

*L. 1. Ut nulli extraneo*) idem conceditur dominis erga suos homines, ut colonos, emphyteutas. At propinqui non habent jus προτιμήσεως, nisi ex pacto, *l. pen. sup. de contr. empt.* vide ibi scripta.

*Ex iisdem vicariis*) Legend. *vicanis.*

### *Ut nullus ex vicaneis pro alienis vicaneorum debitis teneatur.* TIT. LVII.

Legendum vicanis, et vicanorum, et vicanus: vide scripta in Novell. Justin. 52 et 134. Cassiodorus lib. 4. var. l. 3. de debit. et ved. in ll. Longobard. et in legib. Neapol. tit. *de cultu pacis, et cap. de injuriis, lib. 6* vide notata et scripta ad tit. *Cod. ne filius pro patre*, ut ad *d. Novell.* 52.

### *De censibus, et censitoribus, et peræquatoribus, inspectoribus.* TIT. LVIII.

*L. 2. Velaverit*) C. Theod. *habuerit*, forte, *amputaverit.*

*Competenti indignatione*) hæc verba Tribon. sunt. Nam capitale supplicium irrogarunt.

*L. 5. Intra annum*) vide cap. 30 de præscript.

*L. 7. Reliqua vero temporis*) hoc cum fiscus vendit: aliud enim est, cum privatus vendit sine cens. vel reliq. vide ibi scripta.

*Sex mensium spatium*) Tribonianus 4. menses ad duos ab Honorio et Theodosio tributos addidit: vide cap. 28 de præscript.

### *De omni agro deserto, et quando steriles fertilibus imponuntur.* TIT. LIX.

*L. 1. Et territoriis*) hoc loco ut in *l. ult. inf. eod.* territorii agros privatos vocant Impp. alias tamen est universitas agrorum.

*L. 7. §. Illos post biennium*) vide cap 21. de præscript.

*Ad dincatochæ vicem*) *Ad diucathochæ vicem*, legendum, *l. 1. inf. de fund. patrim. l. 1. C. Theod. cap de indulg. debit.* hic est Libellarius contractus, de quo vide scripta ad l 1. *C. de jure emphyt.*

*Intra biennium*) Opponitur l. *ult. inf. eodem, et l. ult. supra, de censib.* Sed hæc lex loquitur de eo, qui occupavit agrum desertum. Græci ὁ ἐρήμου ἀγροῦ ἐπιβὰς. Illa de eo, cui addicta sunt prædia a præquatore: vide cap. 2. de præscript.

*L. 9. Fundos patrimoniales*) De his vide scripta supra ad princ. *tit. de jure emphyt.*

*L. 11. Intra sex menses*) vide cap. 19. de præscript.

*L. 12. Hac definitione*) ἐπιβολὴν enim suscipiunt συγκληρονόμοι, et συντελεσταὶ, sive ὁμοτελεῖς, quæ sub eodem tit. vectigal. pendunt. ut ὁμόχωροι, quia communia prædia habent, ut ὁμοκηνσοι: extranei vero ἐπιβολὴν suscipere non coguntur, nisi cum except. Nov. 77. vide scripta Observ. lib. 4. cap. 30.

### *De pascuis publicis, et privatis,* TIT. LXI.

*L. 2. Impp. Arcadius et Hon. AA.*) Adde, Simplicio magistro militum.

*Pratis ac amœnis pascuis*) Leg. *Pratis Apamenis*, etc. ita ut intelligantur parata Apamæa Syriæ, Bithyniæ: vide scripta Observ. 1. cap. 19.

### *De fundis patrimonialibus, et saltuensibus, et emphyteuticis, et eorum conductoribus.* TIT. LXII.

*L. Donationes firmæ sunt*) idem recte ait Accurs. esse in privato, in l. 3. *C. de jure emphyt.* vide ibi scripta.

*In glos. Firmæ sunt*) videtur idem ut in *d. l. D. de exc.* Dele hanc responsionem, et aliam repone, non potest vendere sine permissu domini.

*L. 2. Patrimonialis*) hæc l. accipienda est de tributis, non de canone, ne pugnet cum *l. 4. infra.* Sensus est; ob tributa non soluta, fundus minoris fisco non committitur. Id datur ætati. Id ergo non datur majoribus. At ob canonem non solutum idem datur omnibus, ne fundus committatur, *l. 4. infra:* vide scripta ad l. 2. *C. de jure Emphyt.*

*L. 12. Emphyteuticarii patrimoniales*) Patrimonialis ab emphyteutico differt, ut species a genere: vide notata ad *pr. tit. sup. de jure emphyt.*

*L. 14. Vel templorum*) At in privatorum fundis sufficiunt 20. ann. si bona fide possederit, aut 30. si mala fide: vide scripta ad *l. 2. in fin. C. de jure emphyt.* et cap. 31. de præscript.

### *De fundis rei privatæ, et saltibus divinæ domus.* TIT. LXVI.

*L. 2. in fin. Nec tamen decoctor*) hoc ideo, quia fiscus vendit. Nam si privatus vendat, emptor agnoscere cogitur reliqua, l. 3. *sine censu, vel reliq.* Sed opp. *lex Prædiis. D. de jur. fisc.* vide notata ibi, et scripta ad *d. tit. sine censu, vel reliq.*

*L. 6. Collegio, vel curiæ, vel*) id est, corpori alicui.

*Per 30. annos*) vide cap. 31. de præscriptionibus.

### *De diversis prædiis urbanis, et rusticis templorum, et civitatum, et omni reditu civili.* TIT. LXX.

*L. 3. Tertiam portionem ejus canonis*) Ceteræ partes fisco vindicantur, l. *ult sup. de vectig. et commiss.*

*L. 5. Agonotheticas possessiones*) id est, ex quarum reditu certamina quædam celebrantur. Dicitur recte σύγκτησις ἀγωνοφόρος in *l. Titia cum test.* §. 1. *D. de leg.* 1. vide not. ad eam, et scripta ad *l.* 1. *D. de reb. dub.*

*L. ult. Apamenæ civitatis*) Apamæa Bithyniæ Colonia fuit, de qua in *l.* 1. *D. de censib.* Fuit et Apamæa Syriæ, de qua in *l.* 2. *sup. de pascuis publicis.*

## *De conductoribus, et procuratoribus sive actoribus prædiorum fiscalium domus Augustæ.* TIT. LXXII.

*L.* 1. Vide scripta ad *l.* 1. *sup. de jure emphyt.* et notata ad princ. *l.* 1. *Feudorum.*

## *Quibus ad conductionem prædiorum fiscalium accedere non licet* TIT. LXXIII.

*L.* 1. *Neque curiali*) hoc idem Hadrianum constituisse scribit Xiphilinus: vide scripta ad *l.* 30. *D. de loc.*

## *De cupressis, et luco Daphnensi, vel Perseis, per Ægyptum non exscindendis, vel vendendis.* TIT. LXXVII.

*L. ult. Nec a luco, vel a littore*) Legend. *nec Alytarca unam cupressum.* Fuit autem olim Alytarchæ permissum ex luco Daphnensi, qui est in suburbiis Antiochenæ urbis cupressus densissimus, unam cupressum exscindere, plures plantare, *l. Et more C. Theod. de jure fisci.*

# AD LIBRUM XII.

## *De dignitatibus.* TIT. I.

*Lex 2. Et notatis*) Veteres libri habent, *adnotatio.*

*L.* 4. *Et homines eorum*) vide scripta ad *l.* 1. *de jur. emphyteut.*

*L.* 6. *Deformibus in ministeriis* Quidam Cod. habent *deformis ministerii.*

*Stationariis*) Qui mercium vilissimarum apothecas secum deferentes certis locis stipandiu consistunt, emptorem operientes, qui ob eam rem Apothecarii dicuntur in *l.* 12. *inf. de cohortalibus.* De hoc verbo vide not. ad *l.* 5. *sup. de vectigal. et comm.*

*L. ult. Sacræ evocatoriæ*) Seu evocatoriæ, l. un. *ut omnes judices, etc. sup. Justin. Nov.* 8. Hujus formulam ponit Cassiodorus lib. 7. formularum.

## *De consulibus, et non spargendis ab his pecuniis, et de præfectis, et magistris militum, et patriciis.* TIT. III.

*L. 2. Imperator Leo A.*) Legendum, *Impp. Valentinianus et Martianus, etc.* Nam quod hic tractatur, nominatim a Martiano constitutum fuisse scribit Marcellinus comes in Chron. vide scripta in *Nov.* 62. *in fin.*

*L.* 3. Vide not. ad *Nov.* 81. Huic legi derogat Justinianus in *Nov.* 62. dum constituit, ut vir illustris codicillos patriciatus accipere possit, etiamsi consulatum, aut præfecturam non gesserit.

*L. ult. Patrisfamil. effic.*) idem constituit Justinianus in *Nov.* 81.

## *De silentiariis, et decurionibus eorum.* TIT. XVI.

*L. ult. vel suffragium quodcunque*) Suffragium hic significat id, quod suffragii nomine datum est, sicut pactum id, quod datur ex pacto; vide scripta ad *Rubr. sup. de suffrag.*

## *De proximis sacrorum scriniorum, ceterisque, qui in sacris scriniis militant.* TIT. XIX.

*L. 1. Quod præfect.*) Leg. *qui præfecti.* vide notata ad *l.* 1. § 1. *D. de leg.* 3. et scripta ad *l.* 2. *D. de leg.* 2.

*L. 2. Ordinarii*) Ordinarii judices sunt clarissimi, spectabiles vice sacra cognoscunt. Vide not. ad *l. Omnes. sup. de episc. et cler.* et scripta tit. *D. de jud. in prin.*

*L. 11. non hæreditatis, sed privilegii*) Sic in *Nov. Justin.* 53. οὐχ ὡς ἴδιον, ἀλλὰ βασιλικὴν φιλοτιμίαν.

*L. ult. Et insuper venditione*) Potest tamen vendi ex *Novella* 85.

## *De curiosis, et stationariis.* TIT. XXII.

*L. 1. Carceri aliquos mancipabant*) Nam nuntiationem tantum habeat, non et prehensionem: vide cap. 9. de præscript.

## *De privilegiis scholarum* TIT. XXIX.

Legendum, *scholarum.* Hi milites erant in l. *ult. C. de locato,* et supernumerarii, teste Suida in verbo ὑπεράριθμοι.

*L. 1. Degradandi*) Legend. regradandive.

## *Qui militare possunt, vel non possunt, et de servis ad militiam, vel dignitatem adspirantibus: et ut nemo duplici militia, vel dignitate et militia simul utatur.* TIT. XXXIII.

*L. 5. Licet distrahere*) Ergo non omnes militiæ venales erant, vide *l. ult. sup. lib. 8. de pignor.*

*L. 6. Et suam ignorantiam*) id fit eo argumento, quod Aristoteles vocat πρὸς ἄνθρωπον.

*Intra 30. dierum*) Hoc tempus præscribitur pro servis, qui jam militarunt, non pro his, qui post militabunt.

*Ab eo tempore*) Vide cap. 10. de præscript.

*L. 7. Dignitatem*) Separatur militia a dignitate, sic et in aliis.

*Intra 30. Dies*) vide cap. de præscript.

## *Negotiatores ne militent.* TIT. XXXIV.

Sic Sidonius Apollinaris lib. 1. Epist. *negotiatores militant, milites negotiantur,* dum rerum omnium perverti legem significat.

*L. 1. In hac alma urbe*) vide scripta ad *l.* 3. *sup. de commerc. et mercat.*

*Argenti distractoribus*) id est, mensariis, argentariis. Sic *l. ult. sup. de pign.*

*Omni militia prohibu mus*) Utrumque tamen retinent permissu principis.

## *De re militari.* TIT. XXXV.

*L. 15. Imp. Leo A.*) Adde: Aspari magistro militum. *Milites*) Conjun. *l.* 31. *sup. de locat.*

## *De castrensi peculio militum, et præfectianorum.* TIT. XXXVI.

*Et præfecti annonæ*) Legendum: *et præfectianorum.*

*L. ult. At si in legione*) id est quasi in legione.

## *De erogatione militaris annonæ.* TIT. XXXVII.

*L. 1. Buccellatum*) Panem Buccellatum, Gallice, *du biscuit.*

*In duobus diebus*) Vide cap. de præscript.

*L. 5. Pictacia*) Legend. *Pittacia,* sunt πιττάκια sunt brevis, sic etiam vocant epistulas, et album prætoria, et Notoria. Dicuntur vero simpliciter πιττάκια τῶν ἀννωνῶν, id est, brevia annonarum.

*L. 7.* Vide scripta ad *l.* 59. *D. de verb. oblig.*

*L. 11. Id est Exactoribus militaris annonæ*) hæc interpretatio est Triboniani, ut et in l. 7. *sup. de exactorib. trib.*

*L. 15. Adhærere præcipimus*) Leg. *Adærari.*

## *De metatis, et epidemeticis.* TIT. XL.

*L. 1. Si quis metatorum*) Legendum, *mensorum.*

*L. 5. Eam qui præparandi*) idem est in executore. *l.* 5. *sup. de jure emphyteut.*

## *De commeatu* TIT. XLII.

*L. 2. Sex mensium*) vide cap. 18. de præscript.

## *De littorum, et itinerum custodia.* TIT. XLIV.

*L. 1. Ne merces illicita*) vide scripta et not. ad *l.* 1. *D. de his quæ ut indig.*

## *De desertoribus, et occultatoribus eorum, etc.* TIT. XLV.

L. 2. Resistendum) Alias, *Obsistendum.* Legend. *obtinendum*: obtinet jus dominii, qui id sibi defendit per retentionem possessionis.

## *De veteranis.* TIT. XLVI.

*L. 1. In quibuscunque nundinis*) idem omnibus concedit *l.* 1. *sup. de nundinis.*

## *De numerariis, actuariis, et chartulariis, et adjutoribus, scriniariis, et exceptoribus sedis excelsæ, ceterorumque judicum tam militarium quam civilium.* TIT. XLIX.

*L. 8. Scriniarios*) hac l. scriniariis non interdicitur usus creditæ pecuniæ. Nam si præsidibus mutuam pecuniam sumere licebit, et præfectis prætorio, multo magis scriniariis, et numerariis ejus: vide scripta ad *l.* 3. *supra, si cert. pet.*

## *De tractoriis et stativis.* TIT. LI.

Sunt autem tractoriæ diplomata, quæ dantur cursus publici caussa. Stativas Græci ἀλλαγάς. Stativas habere est considere uno loco.

*L. 1. Tractatores*) Legend. *tractoriæ.*

*Biduum*) vide cap. 4. et 8. de præscript.

## *De cohortalibus, et principibus cornicularíis, ac primipilariis.* TIT. LVII.

Legend. *Cohortalibus princ pum, etc.*

*Ac primipilariis*) Primipilaribus. De his vide not. ad §. *Julius. l. Pater. D. de leg.* 3. et scripta ad §. *Divi. l. Filiusfam. de leg.* 1.

*L. 3. et 7. Pastus Primipili*) id est militaris annonæ, ut recte notat Alciatus. Sic *l.* 8. et 16. *C. Theod. eod. tit.* Annona, quam præbet primipilus.

*L. 8. Speciebus primipilaribus*) hinc collige, qui fuerint primipilares: ii sunt, qui species annonarias præbent ad pascendos milites limitaneos: vel comitatenses, *l.* 6. et 17. *C. Theod. eod.* ut ait, hæc l. species primipilares adærari, id est, ad æs redigi, cum pro annona æs præstetur a primipilaribus vide de hoc not. ad *d.* §. *Julius.*

*L. 12. Ex triginta annis*) Legend. *quadraginta,* ut veteres libri, et Βασιλ. vide cap. 31. de præscript.

*Apothecarios*) hi deformis ministerii stationarii appellantur in *l.* 6. *sup. de dignitat.*

## *De diversis officiis, et apparitoribus judicum, et probatoriis eorum.* TIT. LIX.

*L. ult. Et Augustæ Euphratensis*) Legend. Augusteuphratensis, id est Euphratensis simpliciter. Sic dicitur in *l.* 10. *sup. de ædif. privat.* Sex Victor. in Vespas. *Commagene, quam hodie Augusteuphratensem, etc.*

### *De exsecutoribus, et exactoribus.* TIT. LX.

*L. 5. Licebit provinciali*) vide not. ad *l. 5. de jure fisci.*

### *De primipilo.* TIT. LXII.

*L. 4. Ex sola primipili causa*) hoc jus παράδοξον Constant. Harmenop. vocat lib. 3. tit. 5. περὶ παίδων καὶ γονέων.

## IN NOVELLAS

### DOMINI JUSTINIANI NOTÆ

### *Collatio* 1. TIT. I. *De hæredibus, et Falcidia.*

§. *Si vero expressim designaverit*) Expressim prohiberi oportet Falcidiam. Et ita Senatum Parisiensem decrevisset tradit Papon Excipitur unus casus, quo sufficit quodlibet voluntatis indicium, *Nov.* 119. §. *ult.*

### *Collatio* 3. TIT. I. *De lenonibus.*

§. *Præconizamus: prætoribus populi*) de quibus Nov. 13. supra in Cod. integro Novellarum. Hi et νυκτέπαρχοι vocantur.

### *Collatio* 4. TIT. I. *De nuptiis.*

Titulus est περὶ τῶν δευτερογαμούντων, *de secundis nupt.*

§. *Si incertum est*) Hoc §. corrigitur *l. Uxores. D. de divortiis, et repud.* ubi quinquennium computatur a die quo captus fuit.

§. *Si vero decretum. In glos. si filius*) vide *l. ult. C. de libert. et lib. eorum*, cujus hic non meminit Accursius.

§. *Novimus: decennii tempus trans.*) hoc rursus correxit in *Nov.* 117. §. *Quod autem.*

### *Collatio* 5. TIT. XIII. *Ut in privatis domibus sacra mysteria non fiant.*

*In subscript. Mennæ Archiepiscopo regiæ civitatis Constantinop.*) Lege, *Johanni præfecto prætorio Orientali*, ut constat ex fin. hujus Nov. ubi ei cohortem tribuit, quam Episcopus habere non potest.

### *Collatio* 6. TIT. VIII. *Apud quos oporteat caussas dicere monachos, et ascetrias.*

§. *Sciant igitur: decaneta nuncupantur*) Male Alciatus δεκοῖτα, Legendum decanica δεκανικά, quæ sunt loca, in quæ detruduntur rei, ut interpres Julianus vertit. Albericus vertit carceres.

### *Collatio* 7. TIT. I. *Quibus modis naturales efficiantur sui, et de eorum testamenta, sive ab intestato successione.*

§. *Quia igitur aliqua, in lib. Instit.*) male sic vetus int. ut et Haloander: vertendum, in *tractatu de tutorib.* intelligit autem *l. ult. C. de confir. tut.* et *l. ult. quando mul. tut. offic. fungi poss.* Error ex Græco manavit, ubi legendum, ἐν τῷ τῶν ἐπιτρόπων λόγῳ.

### *Collatio* 8. TIT. XVIII. *Ut liceat matri, vel aviæ, et aliis parentibus post legitimam partem liberis derelictam, quomodo voluerint, residuam facultatem suam disponere, et alia capitula plura.*

Græce inscribitur περὶ διαφόρων κεφαλαίων καὶ λύσεως γάμων, §. *Quod autem a nobis sancitum, de iis qui in expeditione*, in *Nov.* 22.

*Sustinere eorum uxores*) Idem in iis, qui ab hostibus capti sunt, servari voluit *Leo Nov.* 33.

## IN CONSUETUDINES

### FEUDORUM NOTÆ

## AD LIBRUM I.

### *De his, qui feudum dare possunt, et qui non, et qualiter acquiratur, et retineatur.* TIT. I.

Natura feudi est, ut is, qui tenet feudum dicatur homo noster, et homo fidei, et vassus, seu vasallus. Hominis appellatione in libris nostris continentur procuratores, actores, conductores, emphyteuticarii, libellari, idemque vassi ei pro dantis arbitrio, ut et precarii, et ob id utrumque dicitur beneficium. Vasalli ergo olim erant homines nostri, id est, actores, procuratores custodes, et quasi precarii possessores. Inde feudum guardiæ, id est, custodiæ, gastaldiæ, id est, actus. Amerbachius in ll. Caroli Magni actores possessionum cœperunt perpetuo possidere sub fidei obligatione, quod ante precario tenebant Actores nostri sunt domini nostri. Nomen transit, conditio mutata est Quod ergo de hominibus nostris, scriptum est, potest referri ad vasallos: non etiam quod de clientibus, aut militibus. Nam milites limitanei agros tenebant optimo jure non jure feudi. Præterea tam miles, quam paganus feuda tenere potest: vide scripta ad *l. 1. C. de jure emphyt.* A vassilis etiam separantur suscepti. Hi sunt, qui se suaque bona ultro dedunt potentioribus. De his Salvianus lib. 5. de providentia Dei, Servius lib. 6. Æneid. Palæmon. Grammat. et in C. sæpe, et nov. 17. vide infra notat. ad tit. prox.

### *De feudo guardiæ, et gastaldiæ, quibus modis feud. amittitur.* TIT. II.

§. *Aut si libellario nomine*) De hoc contractu, vide scripta ad *l. 1. C. de jur. empyt.* De hoc agitur in *l. 22. de homicid. lib. hom. in LL. Longobard.* Cassiodorus lib. 5. var. *prædia libellario titulo commissa*, Gregorius lib. 2. Epist. c. 9. et l. 8. c. 61. Videtur etiam appellari jus παροικικόν, Nov. 7. et Nov. Anast. dare fundum εἰς παροικίαν et Nov. Constantini. Dictus est etiam ὑποκατοχός a veterib. *l. 7. C. de omni agr. deserto*, *Nov. Leo.* 3. Libellarium contractum, recte quidam vocant Emphyteuticum sed novum. Adde libellarios etiam dici chartularios, *Nov. Tiberii, de divinis domibus.*

## AD LIBRUM II.

### *Quid sit investitura.* TIT. II.

*Vel aliud corporeum quidlibet*) ut baculi, aut fustes, aut scipiones Helmod. in Chron. Sclavorum cap. 70. ait, *Dominus accepit virgulam et eam in manum dedit in signum investituræ*: vide scripta ad *l. 1. C. de jure emphyteut.*

### *Si de feudis defuncti contentio sit inter dominum, et agnatos vasalli.* TIT. XXVI.

§. *Filii nati in feudo succedunt*) Addenda negatio, et legend. *in feudo non succedunt, ex tit. de filiis nat. ex mat. ad morganat. contr.* quam habent libri scripti: vide scripta ad *l. 26. D. de verb. oblig.*

### *De filiis natis ex matrimonio ad morganaticam contracto.* TIT. XXIX.

Legend. *Morgengabe, le douaire.* Sic sæpius in legib. Longobardorum, et Ripuariorum, tit. 39. et Alemannorum tit. 56. Erat autem id, quod die nuptiarum vir uxori donabat ex suis bonis, et liberis natis ex eo matrimonio: hoc tamen verbum Morganatica legitur etiam in chronico Alberti Argentinensis; vide scripta ad *l. 26. de verb. oblig.*

### *De consuetudine recti feudi.* TIT. XXXIII.

§. *In quibus etiam in Romandiola*) Lege, *apud Roncalias.* Est civitas juxta Padum.

### *De feudo non habente propriam feudi naturam*: TIT. XLVIII.

*Ad proprium*) id est, Allodium.

*Sive ad libellum*) id est contractum libellarium. Nam allodium significat proprium cujusque patrimonium: sic sup. tit. 26. et in veteribus formulis Francorum collectis a Marculpho: vide scripta ad *l. 1. C. de jure emphyteut.*

### *De prohibita feudi alienatione per Lotharium.* TIT. LII.

Hoc jus non obtinet, neque eo utimur.

### *De allodiis.* TIT. LIV.

Vide not. ad *tit.* 48. et scripta ad fin. *l. 1. C. de jure emphyt.*

### *De prohibita feudi alienatione per Fridericum.* TIT. LV.

Vide scripta ad libelli nomina, *sup. quibus modis feudum amittitur lib. 1. Feud.*

FINIS

# JACOBI CUJACII

IN LIBROS II. III. IV. V. VI. VII. VIII. ET IX CODICIS

**RECITATIONES SOLEMNES**

# IN LIBRUM II. CODICIS

## RECITATIONES SOLEMNES

### AD TIT. I. DE EDENDO

Secundus liber Cod. incipit a tit. de edendo, in quo duo edicta proposuit Prætor: uno jubet ei, qui acturus est, actionem edere, et instrumenta litis, priusquam ad judicem eatur. secundo jubet argentarios rationes suas cuique edere. Primi edicti ea ratio est, ut veniat instructus reus ad agendum, *l. 1. D. eod.* Posterioris, ut exhibitis rationibus causam suam instruat is, ad quem ratio pertinet, *l. Argentarius. D. eod.* at fit editio in utroque edicto copia describendi facta, vel inspiciendi, vel dato descripto, quod descriptum exemplum nostri DD. vocant, *l. Prætor §. ult. D. eod.* ut Græce ἀντίγραφον. *Demosth. in orat. contra Timoth.* tractans de editione rationum: τὰ γράμματα, ἀπὸ τοῦ γραμματέως, τὰ ἀντίγραφα, et id sive exemplum, sive descriptum dicatur, fit sine subscriptione, *l. Exempla. D. eod.* licet interpretes id sumere velint pro instrumentis litis: sed ex antecedentibus et consequentibus liquet pertinere quoque ad rationes: argentariasque rationes, instrumenta dici apparet *ex d. l. Argentarius. §. 1.* eo quod instruunt, unde etiam dicuntur instrumenta, quasi rationes, et instrumenta edi sine subscriptione receptum esse Modestinus, ait *l. Exempla. eod.* ratio illa est, quia exemplum sufficit ad instruendum: et ex primo edicto instruere tantum, oportet *l. Si quis ex argentariis. §. Edi.* et vero editionem sermone nudo fieri posse constat: veluti potest adversarius ad album Prætoris deducere, et ostendere ex quo edicto agere velit adversus eum, *d. l. 1. §. Eum quoque, ex Labeonis sententia*, ubi pro eo, quod legitur *edicturus sit*, lego, *quid dictaturus sit*. Nam sæpe J. C. dicunt dictare judicium, *l. 1. §. Qui a autem l-gata. l. Non distinguemus, §. Item. de recep. arb. l. ult. de separat.* at adversarii nomen licet commune sit actoris et rei, tamen magis propria refertur ad eum unde petitur, quod et pars adversa seu diversa dicitur, et Græce τὸ ἐναντίον μέρος, uti constat ex Tito Livio libro 22. et Fabio in Declam. 330. *Totum,* inquit, *onus probationis reducitur in partem adversam.* Album autem *d. l. 1. d. §. Eum quoque*, dicitur in quo Prætor proposita sua edicta habet, non ut vulgo putant, proponi edicta illa in gypsato pariete, sed proponebatur in mundo, id est propalam, in plano lumine et hoc est quod ait Theophilus album esse edictum Prætoris propositum, λευκοῖς γράμμασι, quod claris literis interpretor, ut in *l. Sed si pupillus. §. Præscribere. de instit. act.* et ita Græci λευκὴν φωνὴν, vocem faciem et apertam. Aristoteles in Topicis, λευκὸν ἐπὶ φωνῆς, τὸ εὐήχον, vox alba est, quæ facile excipitur. Sic igitur deducebatur adversarius ad album, et demonstrabatur his verbis: volo tecum agere ex eo edicto, quod est de dolo malo, differentiam horum edictorum videamus. Dixi namque, quod esset inter ea commune, scilicet ratio, ut instruatur adversarius, ut in *l. 1. eod.* Ex primo igitur edicto jubet Prætor instrumenta litis non authentica, sed exempla edi sine die et Consule, unde ea editio fieri dicitur reo non autem judici; tunc enim ipsa authentica ei sunt edenda, *l. 2. de fide instr. l. 3. C. de diver. rescr.* editur judici ad probationem, adversario autem ad instructionem; exemplo enim nulla est fides, authentico idonea instructio. Posteriore autem edicto eduntur rationes cum die et Consule. Rationem affert J. C. in *l. 1. §. Editiones. eod.* Rationes autem constare dicuntur duabus paginis, una accepti; altera expensi, neque sola acceptio, aut sola expensio rationem facit, *l. Si quis ex argentariis. §. Rationem. eod.* non potest autem de accepto et expenso constare si diem et Consulem exemeris, nec sine iis ullum usum rationum habere possumus. Instrumenta autem satis usui reo esse possunt ut eum instruere, etiamsi in exemplo dies et Consul appositus non fuerit: præterea verendum est, ne quid falsi fabricetur ut ait *Ulp. d. l. 1. §. Editiones, eod.* prælato die et Consule quod falsi genus Græci προχρονισμὸν vocant, Gallice *antidate* voce solemus, ut in aperte *l. Si creditor. C. ad leg. Cor. de fal. l. 3. de fi. instr.* ut igitur falsum non fabricetur, melius est diem et Consulem non addere: qua ratione existimaruut Græci interpretes non edenda esse nomina signatorum, seu testimonia eorum, qui instrumentis litis se subsignarunt, ne interim eos reus corrumpat, apud Harmenop. *libro I. epit. tit. IV. Accur. in d. §. Editiones*, est in deteriorem sententiam pronior: verum Græcis stat ratio, quia editio solum ad instructionem desideratur: pro hac sententia facit *l. Non ex omnibus. de recep. arb.* ubi si unus ex litigatoribus ex sententia arbitri non edat nomina testium non ideo pœna compromissi tenebitur, cum ea editio nomina ad solutionem pecuniæ nihil pertineat, nec ad operam præbendam. Igitur cum nomina signatorum nihil pertineant ad instructionem, frustra a reo desideratur: nam periculum est a corruptela testium si reus nomina cognoverit. Alia inter prius et posterius edictum differentia est, quia ex secundo oritur actio in factum adversus argentarium, qui Prætori decernenti, ut edat, non paret: et quidem ad id quod interest. Ex primo edicto actio non datur, sed ipso jure res ita procedit ut nisi actor prius edat reo instrumentum et actionem, agere nequeat, ideoque editio actionis exigitur a reo; ut deliberet reus an agere, an cedere debeat, et veniat instructus, *d. l. 1. eod.* nam ratio non permittit, ut plus actor petat debito, *l. 2. C. Gregor. de calumn. et plus petit.* Accedit ad hæc *l. 1. de interrog. act.* Fit itaque, ut is, qui non edit in periculum plus petitionis incidat, et litem emittet: ideo Prætor his subveniendum censet, qui ob rusticitatem vel ob ætatem, vel sexum lapsi non ediderunt, *l. 1. §. ult. eod.* ubi ait, iis subveniri, id est, rem illis conservari beneficio Prætoris, et similiter ex quacumque causa lapsi non ediderunt, ob justum scilicet errorem *§. Si quis agens. Inst. de action.* Est item differentia inter prius et posterius edictum, ut ex secundo edicto desideretur ab argentario, vel alio editio rationum etiam post litem contestatam *l. Argentarius. §. ult. eod.* ex priore autem edicto editur actio, aut instrumentum ante litem contestatam sed dubitatur de instrumentis litis: nam existimant interpretes, litis instrumentum non edi ante litem contestatam; verum aberrant, eadem æquitatis ratione, qua et alii actio postulatur, ut scilicet veniat reus instructior. Quod si hisce temporibus fieri contingeret, utilissimum sane diceretur, multique a litibus deterrerentur: et vero hæc falsa recepta opinio arguitur ex *d. l. 1. §. Edenda. et l. 3. eod.* is namque § pertinet ad litis instrumenta, quæ quidem edi simul cum actione voluit Prætor, cum ait, *edenda sunt omnia, quæ quis apud judicem etc.* Igitur debet edere ante litem contestatam instrumenta, quibus usurus est apud judicem, et quidem sunt edenda antequam adeatur judex, hic enim per verba futuri temporis loquitur J. C. *d. l. 1.* id quod paulo post ait, ut ostendat adversario id quo uti velit, et sic debet ostendere instrumenta quibus uti velit: nam verbum illud *futuri temporis*, denotat ante litem contestatam instrumentorum editionem fieri debere: ex priore edicto, qui acturus est ex stipulatione, non tantum debet edere actionis formulam, sed stipulationis instrumentum, et quidem totum: alioquin non videtur edere ex *l. 1.* aut dolo malo videtur edere, *l. Ubi §. 1. eod.* partes igitur instrumenti stipulationis sunt, quantitas promissa, dies solutionis, non autem instrumenti, ut sup. dictum est, conditio locus *l. 1. §. Editiones. eod.* quatuor sic videntur esse partes stipulationis, tempus, causa, locus, quantitas seu summa. Nunc videamus an editio in jus vocationem præcedat ut litem contestatam præcedit: hoc ordo Codicis videtur suadere: nam *tit. de eden.* præcedit et sequitur de in jus vocando, quem ordinem Paulus et Ulp. in libris ad edictum secuti sunt: quare constat hunc ordinem fuisse edicti perpetui: fori igitur, et judiciorum morem talem fuisse, ut prius actio ederetur, post in jus vocaretur: aliustamen ordo in Pandectis reperitur: igitur uterque ordo stare posse videtur: verum puto illico et eodem tempore actionis fieri editionem, et in jus

vocari, unde dici solet in jus vocationem esse initium omnium actionum instituendarum, §. *ult. de pœn. tem. litig. Instit.* Idem in statuis de editione actionum, verum erit: non tamen ibat reus confestim in jus: nam deliberandi tempus dabatur, *l. 1. de eden.* 10. dierum scilicet, hodie vero 20. Nov. 86. 82. 53. neque in usu erat antiqua lex 12. tab. *si in jus vocat, atque eat: atque* id est, simul est statim. Edita igitur actione in continenti in jus vocabatur reus, non tamen statim ibat: at vero cum, ut dixi, in jus vocatione editio conjuncta fuerit, utra utri præferatur, in serie titulorum facile constitui non potest: sed dicemus ex auctorum nostrorum mente, non constitui discrimen temporis in iis, quæ uno die fiunt, *l. Si fundus. §. pen. de pignor.* accedit *l. 6. de excusat. tut.* Ex secundo igitur edicto argentarium suas edere rationes cogi posse ait J. C. in *l. Prætor. eod.* et vero æquissima ratione constitutum esse ait Ulp. quod mei causa factum est meum quodammodo instrumentum mihi edi. Argentarius autem dicebatur qui nummulos vendebat, qui pro auro nummulos argenteos acceptos collybo dabat, quod mirum est, argentarios dici, qui nummulos vendunt, cum absurdum sit argentum vendi, maxime quia constat pecunia nos aliquid comparare, et non pecuniam emere itaque vix receptus est ususfructus pecuniæ, nec Senatus efficere potuit, ut proprie ususfructus pecuniæ constitueretur, *Inst. de usufr.* nec utique apparet in jure nostro usquam factitatum ut pecunia venderetur, licet numismatum usumfructum constitui posse scribat Pomponius, *l. Numismatum de usufr.* verum ideo argentarii nummos vendere dicebantur, quia pro mutatione denarii κόλλυβον Græce dictum accipiebant, sic est interpretandum quod est in *l. 1. C. Th. si quis pecunia confl.* eratque eorum officium publicum uti constat *ex l. Argentarius §. 1. eod.* recte itaque congnoscere nummos solebant, et inquirare curiose vultum, ætatem, colorem, nobilitatem, literaturam, pondus: unde eveniebat, ut qui vendebat, aut qui mutuo accipiebant, aut fœnori dabant, ne deciperentur, per argentarium eas pecunias, aut darent, aut acciperent, et nec eis fides firmissima habebatur. Patet itaque duobus modis accipi pecuniam solitam fuisse, per argentarium scilicet; et ex mensa argentarii: mensularii dicti sunt olim collybistæ e collybo, sicut supra dixi. Aut inquam ex domo sua accipiebatur pecunia, ut liquido apparet ex *l. Lecta. de reb. cred.* in illis verbis, *Lucius Titius scripsi me accepisse quindecim mutua numerata mihi de domo sua, l. Quidam. de const. pec.* in illis verbis *ex arca tua.* Alii dabant pecunias argentario fœnori locandas, quas argentarii se soluturos constituebant, atque in rationum libros id referebant, *Nov. 136. l. Si quis ex argentariis. §. Nummum. eod.* hinc est, quod mulieres argentarii officio, qui scilicet constituere, id est intervenire non possunt, fungi nequeunt, *l. pen. eod.* item hæres, qui hæreditatem erat venditurus, per argentarium eam venditionem utique faciebat, ut appareat in *l. Item eod. adm. de pet. hæred.* quæ quidem rationes argentarii diligenter conficiendæ erant, *l. Prætor §. 1. l. Argentarius. §. 1. eod.* nam is describebat, quo die, et a quo datum, aut acceptum erat, quæ quidem rationes negotium mensæ dicebantur, quod quidem hæredibus relinquebatur, aut etiam per fideicommissum. *l. Cum pater. §. Mensæ, de leg. 2.* Constat igitur eum in omnibus fere contractibus intervenire solere, atque de iis rationes conficere, quas etiam faciebat si secum contractum fuisset, *d. §. 1. l. Prætor. l. Argentarius. l. Bonis. de verb. sig.* conficit item rationes servus pupilli, *l. 1. §. De servis. de tut. et rat. dist.* item tutores, curatores socius, procurator et si non actione in factum ex secundo edicto cogebantur edere rationes, sed propriis actionibus, *l. 9. eod.* quibus non poterat argentarius conveniri, quia neque tutor, neque procurator erat, sed actione supra dicta in factum. Nec obstat §. *Pertinere. d. l. Si quis ex argentariis*, ex quo argui potest argentarium omnino teneri debere mandati, cum rationes sine mandato conficere non debeat: verum non perpetuo sequitur, mandatum est, ergo actio mandati competit: nam et si cum servo mandante domino contractum sit, non tamen mandati tenebitur actione contraria dominus, sed quod jussu, *l. 1. 2. 3. quod jussu.* tenebantur igitur ad id quod interest actione in factum argentarii, *l. ult. eod.* idem de nummulariis dicendum est *l. Quædam. §. Nummularios. eod.* qui quidem nummularii sunt argentariorum opulentorum ministri, tum in cogendis et locandis pecuniis, unde coactores dicti, *l. Sticho. §. ult. de statuliber.* et collectarii in *l. Quisquis. C. de cert. pet.* Et quod ait J. C. *d. §. Nummularios. et erogant per partes,* Græci vertunt κέρματα, id est, minutiores æris partes, a κείρω, quod est in minutiora frusta scindere quales solent plebeii exposcere *pro ære gravi*, id est, per minutam pecuniam et minutiores nummos plebi magis commodiores: quæ igitur est ratio edi ab argentario rationes deberi, eadem est et de nummulario seu collectario, seu coactore. Constat igitur ex his, rationes quas quis nostra causa confecit, sive argentarius, sive tutor, sive socius, eas edere debere, quod non est idem dicendum de eo reo, qui sibi proprias et peculiares confecit rationes, ut latius infra atque ita est accipienda regula juris, quam initio dixeram videri pugnare cum edicto posteriori de edendo, quæ regula tamen interdum vitiatur, ubi judicem justa aliqua causa impedit, ut movet quæ est definitio propria l. 1.

### Ad L. I.

*Imp. Antoninus Pius Aug. Antilio. Ipse dispice, quemadmodum pecuniam, quam deposuisse te dicis, debere tibi probes: nam quod desideras, ut rationes suas adversaria tua exhibeat, id ex causa ad judicis officium pertinere solet. PP. IV. Kal. Octob. Sabino II. et Severo Conss.*

Loquitur hæc l. non de rationibus argentariorum, sed de privatis et domesticis, quas sibi quisque conficit: nam in ejus specie a fœmina actor desiderat sibi rationes exhiberi, quæ officio argentarii non fungitur, *l. pen. eod.* ut enim: *nam quod desideras, etc.* desiderat ergo rationes a muliere privatas, igitur non argentarias, quæ quodammodo publicæ sunt, cum publica fide subnixæ dicantur, *l. Si ventri, §. In bonis. de reb. auct. jud. poss.* Et quod tentat Accur. hoc loco eam mulierem successisse argentario, et ita ab illis rationes argentarii exhiberi recte desiderari, commentitium est, ut et Doctores advertunt: præterea apud eam se pecuniam deposuisse actor dicit, non apud alium, cui successerit principaliter: igitur cum ea agit non alieno nomine, et id etiam puerile, ut insolens est quod tentarunt quidam ea verba, *adversaria tua* pluralivi esse numeri, et accipi pro tumultuariis, ut Ausonius loquitur, et rationibus extraordinariis: ac si diceret rationes tuas et adversaria tua id est literas, et rationes nondum in ordinem conjectas. Et simili errore Alciatus in *l. 1. §. Eum quoque. eod.* eum, qui producit adversarium suum, sic interpretatur, profert scripturam servorum, et literarum adversaria, quem derident multi eo nomine: nos ita auctores Basilicon, qui eodem utroque loco adversarium, et adversaria accipiunt pro eo a quo unde petitur, et hoc loco adversaria tua sic interpretantur, ea cum qua controversaris, et ita speciem ponunt recte: egit Æmilius, vel ut alii codices Antilius, adversus mulierem quandam actione depositi, quod diceret se apud eam deposuisse certam pecuniam id vero cum non posset judici aliunde probare, desiderabat, ut mulier suas breves proferret, et rationes privatas: vocant breves, rationes breviariæ, *l. ult. de pec. leg.* ex quibus dicebat Antilius fore, ut liqueret de deposita pecunia: moris enim fuit veteribus Romanis patribus, et matribusfam. totam vitæ rationem per singulos dies conscribere: et negligens habebatur, qui non conscriberet: nam ut est in ea l. qui in potestate patris sunt, tabulas nullas conficiunt, et quidem filiifamil. totius vitæ suæ tabulas non conficiunt, sed actus, ut tutelæ, necesse est ut rationes conficiant, *l. Prætor. §. 1. de eden. l. Tutores. de tut. et rat. dist.* sed aliud est totius vitæ rationem conficere, aliud unius actus, verum cum ea species, quam proposuit, perlata fuisset ad Imp. Imperator Antilio rescripsit, qui desiderabat fidem haberi deposito ex rationibus privatis adversariæ, eum aliunde probationem sibi parare debere, non petere ex domo adversariæ, quod ait: *nam quod desideras, ut rationes suas adversaria tua, etc. id ex causa ad officium judicis pertinet.* id est, id jure non desideras, sed judicem cogniturum, et si justa videatur desiderii causa rationes edi jussurum: *ex causa* igitur hoc loco, id est, causa cognita, et utitur exhibendi verbo, *sicut in l. ult. hoc tit. et l. Ult. eod. D.* sic loquitur de rationibus: actionem enim exhibere nunquam dicimus pro edere: latius patet edendi, quam exhibendi verbum, eduntur rationes et actiones, exhibentur rationes, non etiam actiones: item edit rationes, qui exhibet codicem ipsum rationum, edit rationes, qui porrigit exemplum rationum, nec tamen exhibet rationes ipsas, vel instrumenta, quandoquidem ea habet in secreto, et exemplum tantum profert. Item edit rationes, qui dictat quod rationibus continetur, nec tamen exhibet, edit actionem, qui producit adversarium ad album, et demonstrat qua actione usurus sit, non tamen is exhibere dicitur: at qui cedit actionem, is dicitur exhibere, §. *Cum autem. Inst. de empt. et vend. l. Quod sæpe. §. Si rem vendidi. de cont. empt.* actionem igitur exhibere, cedere est, non edere; et ratio discriminis est, quod qui exhibet, quodammodo habere desinit, eum scilicet quem in medium profert et educit foras, ut quasi ponit extra se, *l. 1. de lib. hom. exh.* edit etiam qui nullo modo habere desinit: exhibeo igitur actionem, quam quodammodo habere desino, dum eam transfero in alium cessione facta, ut is ea experiatur, vel directa meo nomine, vel utiliter suo nomine, *l. Emptor. C. de act. empt. et vend.* non tamen eam actionem omnino habere desino: nam possum ea experiri, si modo is, cui cessa est ea, nondum expertus sit, *l. 3. C. de novat.* et ob id dixi, *quodammodo.* At si actionem non transferam in alium, sed dicam tantum, qua actione uti velim, quod est edere, eam actionem habere nullo modo desino: edo igitur eam, non exhibeo, cum autem exhibeo, et edo, non contra: nam exhibitionem editio non comprehendit. Definitio ejus l. hæc est: rerum officio judicis ex justa causa compelli actori edere privatas et domesticas rationes, hoc inquit, *ex causa ad officium judicis pertinere solet.* quod ausim affirmare sumptum esse ex *l. pen. §. ult. ad leg. Falcid.* quam et hic adduxit Accurs. in qua l. interrogatus Scævola, an hæres cum quo agunt legatarii ex testamento, si legatariis opponat Falcidiam, dicens plures tutelas administratas a defuncto, nondum rationem redditam, et neget tantum posse redigi ex nominibus debitorum, quantum in cautione hæreditaria deductum est, an ut fides veri constet, cogatur hæres legatariis agentibus ex testamento edere rationes pupillares, ne scilicet sit in potestate hæredis proferre quod velit, et legatarios in fraudem inducere suppressa quantitate bonorum: et respondet Scævola, *ad officium judicis pertinere explorare ea, per quæ probetur quanti est in bonis, etc.* officio igitur hoc fit, non jure actionis: nam neque utilis, neque directa illo nomine actio competit, non edictis de edendo, quorum uno reo editur, non autem reus edit: alterum est de rationibus argentariorum, non de privatis, non item ex edicto ad exhibendum, quo vindicaturis, vel quasi datur actio ad exhibendum. Non ergo iis qui rationes adversarii sibi edi desiderant, quarum vindicationem non habent, *l. pen. ad exhiben. l. Nimis grave. C. de testib.* quæ proprie pertinet ad tit. ad exhiben. cum sit in C. Greg. sub tit. ad exhiben. Non recte etiam a reo desideratur privatarum rationum exhibitio ex interdicto de tab. exhiben. quoniam est tantum de tabulis ad causam testamenti pertinentibus, hæ tabulæ sunt communes inter hæredem et legatarios, et cæteros, quibus aliquid testamento relictum est, *l. 2. in prin. quem*

*test. ap.* Igitur recte desiderat legatarius, qui agit ex testamento ab hærede sibi edi exhiberive tabulas testamenti, licet contra agente legatario non recte ab eo desideret hæres ut proferat tabulas testamenti, ex quibus agit, *l. 2. de eden.* quia edicto primo actorem reo Prætor jubet ea tantum instrumenta litis edere, quæ reus non habet: porro hæres habet, aut habere solet testamentum, et absurdum est cum ipse in ea causa sit, ut edere cogatur, petere ut exhibeatur ei, *l. Si quis ex argentariis*, §. *Prætor. eod.* ergo legatarius hæredi non edet testamentum, nisi causa cognita ut in *d.* §. *Prætor ait*, quia hæres debet habere, vel exemplum testamenti: compellitur tamen hæres eum quo agitur, legatario edere tabulas testamenti, et non tantum interdicto de tab. exhib. sed etiam extra ordinem per Prætorem, *ex tit. quem. test. aper.* et ex interdicto si neget hæres se tabulas habere, extra ordinem si non neget, *l. 2.* §. *pen. quem. test. ap.* et fit condemnatio ex causa interdicti in id quod interest: extra ordinem omnino cogitur edere, *d. l. 2.* §. *ult.* et ita est hæc differentia inter hos titulos *de tab. exhib. et quem. test. aper.* Communia igitur instrumenta veluti tabulas testamenti reo cogitur edere actor actionis, vel interdicti jure, vel remedio extraordinario: instrumenta sua propria reus nulla actione cogitur edere: nam originem petitionis oportet fundari aliunde, quam ex instrumentis ejus unde petitur propriis, *l. ult. hoc tit.* ergo instrumenta sua propria reus non cogitur edere actione, vel interdicto ullo. Item instrumenta actoris propria reus actori, si ea habeat, omnimodo edere compellitur actione ad exhib. quia et earum vindicationem actor habet, *l. 3. quem. test. aper. l. 3.* §. *Interdum. ad exhib.* Item earum instrumentorum, quæ quodammodo propria actoris sunt, vel communia, puta quæ alius ejus nomine confecit, recte editio per actionem postulatur, ut quæ argentarius confecit per actionem in factum, quæ tutor per actionem tutelæ, quæ socius per actionem pro socio, quæ procurator per actionem mandati, *l. Quædam. de eden.* at instrumenta sua propria reus nulla actione edere cogitur, officio judicis cogitur ex justa causa, si quæ judicem moverit, ut puta; nam in exemplorum appositione laborant interpretes, si reus ea dicatur subtraxisse, et malitiose suppressisse, ut verum aliter inveniri non possit, et judici tandem videatur omnino earum rationum editio extorquenda a reo, *l. 2.* §. *1. de jur. fisci*, sicut ubicumque judicem æquitas moverit, *l. Ubicumque. de inter. act.* adversarium interrogari posse, et ad id quod interrogatus fuerit respondere compelli, et ea illa quoque causa fisco agente, ut opinor, ex illa justa causa, non jure singulari reum compelli edere rationes suas privatas et domesticas, *l. 3. D. de eden. l. 2.* §. *Divus.* et §. *Item divi. de jure fisci*, videlicet si causa sit civilis, non si capitalis: ac similiter omnino aliis agentibus ea causa, per officium judicis reus non cogitur actori edere rationes suas, nisi in causis civilibus: nam et si in causis criminalibus reum cogas edere rationes, hoc perinde est ac si eum cogas sibi manus inferre. Igitur ex officio judicis nulla ex causa in causis criminalibus editio rationum privatarum a reo exigitur, si tamen cum esset causa capitalis, forte accusator, vel judex inciderit in rationes ejus privatas, qui criminis reus postulatus est: non dubium est quin ex eis probationem judex sumpturus sit, et condemnationem ex fide earum facturus, et ita olim, ut Asconius scribit in Præt. urb. moris fuit, ut judex aut accusator obsignaret domum ejus quem accusaturus erat ne quæ indicia criminis ab eo removerentur, unde apparebat, ut damnaretur plerumque ex suis tabulis, qua de causa cœperunt Romani, vel non conficere omnino sibi rationes, vel obscurius conficere, ut notis: et hæ quidem scripturæ, sive rationes adversus patremfam. et matremfam. fidem faciunt, sicut in *l. De ætate.* §. *1. de interr.* In judicio si quis respondeat se hæredem esse, cum non sit hæres, tenebitur perinde ac si hæres esset, et ei contra se fides habebitur: idemque demonstratur in *l. Publia.* §. *ult. depos.* Quidam ita scripsit epistolam Sempronio, habere se decem ab eis pondo, et duos discos, et sacculum signatum, et subjecit ex quibus mihi debentur decem: quæritur, an ex ea scriptura nascatur obligatio? respondet non nasci: nam et nuda ratio debitorem non facit, et privatæ formæ agrorum non obligant, ut Siculus ait *de limitibus agrorum.* Igitur, neque qui scripsit obligatur, neque ad quem scriptum est: sed rerum, quas se debere dicit probationes complectitur, quod si velit proinde sibi deberi probare, hoc judex æstimabit. Conclusio in *d. l. Publio Mævio.* §. *ult.* hæc est, privatis rationibus fidem haberi adversus eum qui eas scripsit sed eas non facere fidem pro eo qui scripsit, *l. Exemplo. C. de probat. l. ult. C. de conv. fisc. debit.* M. Tullius pro Roscio Comœdo: *suum codicem testis loco recitare arrogantiæ est.* Sed hoc ita procedit, pro scriptore non facere rationes domesticas nisi aliis adminiculis adjuventur, *l. Instrumenta. C. de probat.* et *l. 3. de fide inst.* sed hæc probatio non sufficiet nisi addatur jusjurandum, ut liquet ex edicto Justiniani septimo de argentariis, quo declaratur, non haberi fidem diariis, et eorum rationibus, nisi eas proferant jurati: denique pagina expensi sine aliis adminiculis, puta sine jurejurando, fidem non facit, pagina accepti per se sola fidem facit.

## *Ad L. II.*

*Is, apud quem res agitur, acta publica tam civilia, quam criminalia exhiberi inspicienda ad investigandam veritatis fidem jubebit. PP. Non. Jul. Severo A. et Albino Conss.*

Hujus *tit. l. 1.* est de rationibus privatis, hæc secunda est de actis publicis. Quid vocat acta publica? an gesta judiciorum sive commentaria, quæ officiales conficiunt in causis civilibus et criminalibus, et ab ea re officiales dicuntur, modo actuarii modo commentarienses, modo commentatores. Denique an acta publica vocat, quæ alibi dicuntur acta forensia, *l. Comparationes. C. de fid. instr.* Putem plus significare aliquanto actorum publicorum appellationem, ut sunt acta publica, quæ translata sunt in publica monumenta, id est in Archivis, et tabularia publica, qua de causa et in *d. l. Comparationes.* separantur forensia a publicis: forensia sunt quodammodo publica, sed proprius publica dicimus, quæ sunt in archivis publicis memoriæ perpetuæ causa, et ita D. Augustinus *epist.* 162. *non chartis, non archiis publicis, non forensibus causis, etc.* Sed tamen quod pertinet ad decisionem hujus Constit. idem juris statuimus in actis forensibus, quod publicis in actis. Igitur forensibus sive translata sint in publica monumenta, sive non. Quod vero *l. 1.* ait de privatis rationibus reorum eas edi actori ex causa officio judicis, idem de actis publicis hæc l. demonstrat ea postulantibus edi arbitrio judicis, sive sint civilia, sive criminalia, ut constet fides veri, et futurorum memoria, sed exigit commentariensis adnotationem, sive subscriptionem, *l. In fraudem.* §. *Quoties. de jure fisc.* ita enim vult edi acta, ut tamen non habeatur rata editio, nisi eam commentariensis sua manu adfirmaverit, et corroboraverit: qua in re hæc species distat ab illis causis, quæ proponuntur in edictis de edendo; ex quibus constat recte edi instrumenta litis sine subscriptione edentis, *l. Antep.* 11. *de eden.* et ratio differentiæ non obscura: nam ex illis edictis instrumenta eduntur tantum instruendi rei causa, et suscriptio instructioni nihil adjicit; actorum editio postulatur fidei faciendæ causa, quæ mutat si deest subscriptio commentariensis. Igitur non eduntur instrumenta publica ad faciendam fidem sine adnotatione commentariensis, eduntur instrumenta litis etiam sine subscriptione edentium: separanda est etiam hæc species ab ea, quæ proponitur in *l. 1. sup. eod.* quod actorum publicorum editio postulatur recte, sive sint civilia, sive criminalia, reus autem *ex l. 1. sup.* per officium judicis justa ex causa non cogitur edere privatas et domesticas rationes nisi in causis civilibus non capitalibus, et huic *l. 2.* congruit, et nonnihil facit ad rem omnem explicandam *l. 6. C. Th. de accus.* quæ vult acta criminalia ut civilia edi his, quorum salus in discrimen venit, ut constet de innocentia, et æquitate judicantis, et cum is judicet ne quid lateat eum, vel occupet improvidum et incautum, et adjicit, *non debere expectari deprecationem actorum*: sed quid illud est non debere expectari deprecationem? hoc nempe, non esse necesse ob eam rem supplicare principi *l. 2. ut lite pend. C.* quæ l. vetat supplicare principi lite pendente, quod servatur hodie, nisi actorum, vel pronunciationis editio denegetur, nam tunc licebit ea de re principi supplicare etiam pendente lite principali, ut actorum potestas fiat; sed dum ea l. quod et ista adsignificat, *non expectari deprecationem actorum*, demonstrat, impetrari editionem actorum posse officio judicis citra supplicationem, quæ est sententia *d. l. 6.* et inde liquet actorum editionem postulari pendente etiam lite, et adjicitur in *l. In fraudem.* §. *Quoties. de jur. fisc.* actorum quoque editionem postulari iterum tractata lite, sicut in ea *l. d.* §. *Quoties.* ponit agi apud fiscum, quo tempore sit, actorum potestatem esse faciendam, ut merito his uti liceat, sed acta adnotanda esse manu commentariensis et eum qui aliter ea acta proferat sine adnotatione commentariensis nihil agere, et rem amittere. Sic illo §. *Quoties.* docet pendente lite actorum editionem postulari. Sequitur alter §. *Quoties*, in quo ait, si eadem lis tractetur apud fiscum, priorem actorum recitationem fieri debere, *ex officio, recitare*, edere est, et dicere nullo sermone: *ex officio*, non est ex officio judicis, sed per officiales, ut Basilica. Denique actorum editio postulatur vel pendente lite, vel iterum retractata lite: potest etenim actorum editio postulari in aliam litem et inter alias personas, quod tamen interpretes non admittunt, et moventur hac regula juris, *res inter alios acta aliis non præjudicat*. male: nam hæc regula negat, inter alios acta aliis jus facere, non tamen negat inter alios acta fidem præstare apud omnes: recte etiam mortuo eo, apud quem acta habita sunt eorum actorum editio postulatur apud alium judicem: nam morte cognitoris non perit fides actorum fori fidesve publica, *l. ult. C. de re jud. gesta*, inquit, *quæ translata sunt in publica monumenta etc.* ad quem l. propria species promenda est ex *l. 55. C. Th. de hæred.* pertinet ea *l.* ad Donatistas, et ideo in eo Cod. ita incipit: *notione et sollicitudine Marcellini spectabilis viri*: Marcellinus fuit tribunus et notarius, qui quædam acta criminalia confecit adversus Donatistas, quorum etiam fit mentio a D. Augustino *Epistola* 158. 159. 160. et ea, ut dixi, fecerat vir spectabilis Marcellinus: quæritur an ea nullius momenti essent, cum tamen ea etiam Marcellinus retulisset in publica monumenta, et respondet, ea perpetuam habere firmitatem, nec morte cognitoris mortuam publicam fidem. Igitur quæ apud unum judicem acta sunt, eo defuncto, valebunt etiam apud alium fide, et auctoritate licet non pondere juris: et inde etiam si quæras, an testimonia probata in uno judicio, in alio fidem faciant, dicam facere, quia hoc constituit generaliter de actis testimonia autem sunt pars actorum *tit. de probat. infra, l. ult.* ubi enumerantur omnia testimoniorum genera, et præterea ex *l. Jubemus. infra, de lib. caus.* quod quis propria voce confessus fuerit apud alium judicem, ejus fides stat in judicio alio, et ex *l. ult. infr. de testib. l. pen. in fin. infr. de recept. arb.* quæ testimonia producta sunt apud arbitrum, eorum etiam fides constat apud judicem, cum ab arbitro itur ad judicem. Quin etiam existimo eum, qui fuit arbiter in eadem causa, judicem postea fieri posse, eum, inquam, qui fuit arbiter nec rem peregit: ut in causa Roscii Comœdi, is qui fuerat arbiter postea fuit judex. Neque moveor *l. 9.* §. *pen. de rec. arb.* quæ non hunc, sed contrarium ponit casum, nec enim hoc retroagi volo ut etiam is, qui est judex, possit ejus rei cujus judex est, ex compromisso arbitrium recipere, hoc enim non admitto, ut possit deponere partes judicis, et suscipere partes arbitri compromissarii: nam arbitri honorarii operam judex interponere non potest,

verum quo cœpit ordine, eodem debet rem peragere, ut definit ea l. quod et plerisque locis ita observatur. Hodie tamen vulgo id non observatur: ut qua in re quis consultus fuerit, in ea etiam judex detur, quod tamen non fuisse prohibitum demonstrat *Nov.* 158. posse ipsum, cujus rei fuerit consultor, in eadem esse judicem, et vero vir probus, qui semper est sui similis, tam erit severus in consultando, quam in judicando, et quod consuluerit idem judicabit, nisi aliqua circumstantia eum a priori sententia dimoveat. At quae diximus acta civilia vel criminalia officiales conficere, eo forsitan existimaverit quis in libris nostris idem esse apud acta, sed aliud suadet *l. Eum pro quo. de in jus voc.* aliud esse apud acta, aliud apud officium, id est, apud officialem: loquitur de cautione judicio sisti, qua cavetur apud acta vel apud officium, et apud officium cavet, qui officio stipulanti promittit, apud acta autem, qui præsente officio non stipulante, absente autem judice promittit judicio sisti, qui tamen et ipse perinde tenetur ac si officio promisisset, sed tamen non idem est apud acta promittere, et apud officium, quamvis sit effectus idem: unde in *l. u. l. de ædif. priv. C.* quæ est Constitutio Græca Leonis, est potius apud officium, quam apud acta.

## *Ad L. III.*

*Edita actio speciem futuræ litis demonstrat: quam emendari vel mutari licet, prout edicti perpetui monet auctoritas, vel jus reddentis decernit æquitas. Dat. II. kal. Sept. Severo III. et Antonino AA. Conss.*

Lex 3. pertinet ad primum edictum de edendo (et quidem solæ hujus tit.) quod est de editione actionum, et instrumentorum litis: nulla vero lex in hoc tit. pertinet ad secundum edictum de rationibus argentariorum: quorum ergo pertinent aliæ ll. hujus tituli? ad adfines quæ illis edictis sunt quæstiones, veluti an reus cogatur edere actori actiones domesticas, an acta publica edantur quolibet postulante, an reo post litem contestatam cogatur actor edere rationes, et instrumenta, quibus reus possit probare intentionem, defensionem, exceptionem: in tit. de edendo, longe aliter. Illis tantum duo edicta explicantur, nullæ adfines quæstiones, ut plane hoc tit. videatur Justin. explevisse quod deerat titulo Digestorum de edendo. Quantum vero ad hanc l. pertinet, ut perspicue intelligatur, coaptanda est cum *l. 1. infra, de lit. contest.* utriusque l. eadem est inscriptio, et subscriptio, una fuit Constitutio quam Justinian. divisit in duo membra, et partem posuit sub hoc tit. partem posuit sub illo tit. *de lit. contes.* quam si modo conjunxerit, res erit dilucidior: namque ex utraque ita conjuncta elicietur vera differentia inter editionem actionis, et litis contestationem, et omnino finis *l. 1. de lit. contest.* oportet coaptare initium hujus l. 3. Edita actione nondum res in judicium deducitur, ergo nondum lis est, nam quid est lis? est res in judicium deducta, et ut ait d. l. 1. res non videtur in judicium deducta, si postulatio tantum simplex celebrata sit, hoc est, si petita et impetrata actio sit, nondum res est in judicium deducta, quæ tamen impetrationes actionum sunt sublatæ, *l. 2. C. de form. et impet. sub.* a Constantino, sed non a Theodosio et Valentiniano auctoribus hujus l. Sed et non videtur res in judicium deducta si actionis species ante judicium reo cognita sit, id est, si edita sit reo actio: edi enim debet ante judicium, ante litis contestationem, ut proinde sciat reus cedere, an contendere debeat, et ait, *edita actio*, quoniam specialiter erat edendum nomen actionis, *l. 2. C. Greg. de calum.* ut, inquit, specialiter petitor cogatur edere genus litis, idemque est iisdem prope verbis in Nov. Valentini. *de Episcop. judic. si*, inquit, *edita genere actionis, adversarium ad respondendum coegerit.* Etsi igitur eo modo specialiter nomen actionis edideris reo, tamen non ideo rem in judicium deduxeris: et litis contestatione proculdubio res in judicium deducitur, et litis nomen accipit, nec enim ante litis contestationem est lis, sed controversia potius, *l. 5. et l. 25. §. Si ante. de pet. hæred.* licet fatear nonnunquam nos abuti litis vocabulo, ut cum litem accipimus pro actione: aliud tamen est actio, aliud lis. Actio est jus persequendi, lis est res in judicium deducta, sed tamen accipitur pro actione, l. *Litis. de verb. sig.* et *l. Lis de judic.* quod ait nullam litem esse cum filiofam. in *l. Cum servis. de reg. jur.* quæ est ex eodem libro, *nulla*, inquit, *actio est cum servo*, et in edicto etiam de litigiosis, res cujus alienatio interdicitur, litigiosa esse existimatur, non tantum si lis sit contestata, sed etiam si mota sit controversia, *Nov. de litigio* 5. et licet *l. 1. de litigio* 5. dicat, denuntiationem factam venditionis impediendæ causa solam rem litigiosam non facere, si et dixero diem judicii, sicut in S. C. *de pet. hær.* constat petitam videri hæreditatem non tantum si lis contestata sit, sed si denuntiatio facta sit, atque ita litis nomen pinguius accipitur in *tit. de litigio* 5. At proprie lis non est, nisi quæ contestata est: ad summam, litis contestationem præcedunt impetratio actionis, editio actionis, in jus vocatio, et recte dixeris in jus vocationem esse initium actionis, *§. ult. de pœn. tem. litig.* quod dixeris similiter de editione actionis, sed non recte dixeris esse initium litis. præcedit etiam conventio, et admonitio extrajudicialis, quæ separatur a litis contestatione, *l. Si homo. de rei vind.* præcedit et inscriptio in causis criminalibus: nam et litem dicimus de causis criminalibus. Quintil. in *Declamat.* dicitur lis in *l. Ex judiciorum de accus. l. 3. C. qui accu. non poss.* eam igitur litem criminalem etiam præcedit inscriptio, *l. In S. C. §. ult. ad Turpill.* inde hæc differentia juris antiqui et novi: novo jure lis est peragenda in biennium a die litis contestationis, *l. ult. infra, ut intra certum temp.* antiquo jure causa criminalis peragenda est intra annum a die inscriptionis, *l. 2. C. Theod. ut int. an. crim. quæ term.* Proprie igitur lis non est antequam contestetur, et hoc est, quod subjicit in *d. l. 1. de lit. contest.* inter litem contestatam, et editam actionem multum interesse, quod congruit cum *l. Rem. §. Patroni. inf. de judic.* et *l. 2. inf. de jurejur. prop. cal.* ex quibus intelligimus, ad definitionem litis contestationis addenda esse hæc verba ut narretur negotium ex utraque parte, ut si narraverit negotium actor. et tacuerit reus, vel non responderit ad actionem, sed opposuerit præscriptionem fori, non videtur lis contestata quod etiam significabant XII tab. his verbis, *cum perorant ambo præsentes*, et Cincius apud Macrobium: *jubet dicere quorum negotium est, narrant*, et gloss. veterum, lites contestatæ sunt, quæ in judicio acceperunt causam ex confictatione, et congressione utriusque partis, et actor dicitur litem contestari cum reo non reus cum actore, *l. Si a me fuerit. de jud.* si erogatus fuerit a me is, qui litem contestatus mecum fuerat, vel cum quo ego, non contra: cur ita? veteres hoc docent, quia actor litem facit, at appellatio litis contestationis ex eo ducta est, quod fieret olim testibus præsentibus, et ob id Cincius jubet dicere, quorum negotium, et addit, *judex poscit testes*, et fit contestatio litis. Festus: contestari dicitur cum utraque pars dicit *testes estote*, litem facit contestatio sola: et hoc distat contestatio litis ab editione actionis, quæ speciem futuræ litis demonstrat, quinimo potest fieri etiam, ut si edita sit actio, non sequatur lis, puta cedente reo cognita actione, cognito instrumento litis. Igitur edita actio litem non facit, sed speciem futuræ litis demonstrat, et quod ait, speciem, id dicit propterea, quod esset edendum nomen actionis, et quod ait actio, non omisere Jurisconsulti in eo edicto tit. *de edendo:* actionis verbum accipiendum esse latissime, *l. Actionis. de oblig. et act.* quæ l. sumpta est ex eodem libro ex quo sumpta est *l. 1. de eden.* et conjungendo etiam illis *l. 1. de except.* hoc modo: prætor edicit, ut reo edat actor, antequam ad judicem eatur actionem suam: quid continetur actionis verbo? actio in rem, actio directa, etc. sed potuisset quæri an contineretur exceptio: nam ut ait *l. 1. de excep.* agere videtur, qui excipit, sed non ideo cogitur edere exceptionem suam reus ante litis contestationem, sed post: denique edit actionem suam actor ante litis contestationem, sed reus exceptionem suam non edit ante litis contestationem. Ostendi quid interesset inter litis contestationem, et editionem actionis: editionem actionis rem in judicium non deducere, litis contestationem rem in judicium deducere, et ab ea quidem contestatam rem sive controversiam, litis nomen accipere, contestationem esse litis initium, editionem esse futuræ litis indicium, et litis contestationem fieri narrato negotio ex utraque parte, editionem fieri si vel libello aliquo complectatur actor actionem vel copiam ejus describendæ faciat, vel etiam sine scripto, si eum cum quo acturus est producat ad album Prætoris: et abstinuere veteres in litibus scripto quantum fieri potuit, vel ubi opus fuit, scripto usi sunt brevi, non tantum in litibus, sed etiam in negotiis, et contractibus omnibus, ut de donationibus est proditum in *l. Si aliquid. C. de donat.* brevitas chartulæ donationi nihil derogat, et testamentum constare verbis tribus proditum est in *l. 1. de hær. instituen.* vel duobus, *Lucius hæres;* denique de sententiis dicitur in *l. pen.* et *ult. infra, de sent. quæ sine certa quan. l. In sententiis. de re judic. solve quod petitum est* his verbis solis constat valere sententiam, modo certam summam expresserit actor, si certa sit petitio, et ipsa sententia certa est, si ita dixerit, *solve quantum petitum est*, vel etiam his verbis, *decem quæ bona fide accepisti solve*, et similibus verbis, dummodo recte componantur. nam ut ait *l. ult. infra, comment. epistol.* quod magno conflictu decerni solet, in paucis verbis temere descriptis definiri sententias fas non est. Igitur ut ad rem redeam, poterat editio actionis fieri etiam sine scripto, sermone nudo aut scripto brevi, sed hodie certum ex Nov. Justiniani *de exhib. reis.* editionem fieri libello dato: ergo ex scripto dato, ut quidam dicunt, ἀντιβίβλῳ, id est, ut interpretantur ex Haloandro, *exemplo libelli*, qui in eo falluntur: nam ea Novella differentiam facit inter βιβλίον et ἀντιβιβλίον. βιβλίον est libellus conventionis, quo editur reo actio, ἀντιβιβλίον est libellus responsionis, qui quidem scribitur adverse parte libelli conventionis: nam in ea Nov. Justinianus vult, ἀντιβιβλίῳ reum apponere subscriptionem, qua declaret, quo die ab actore conventus fuisset, et in quem diem sistere oporteret se operam præbiturum, se daturum operam, *ne quid quod a re sua non esset fieret*, et quidem vult Justinian. ut exposui. edi actionem ex scripto dato libello, cui statim ex adverso reus suam responsionem applicet, et dicitur ἀντιβιβλίον Et in hoc quidem edicto Prætoris de edenda actione reo ante litem contestatam jam bene ostendi satis, actionis verbum accipiendum esse latissime, ut edi debeat reo ab actore omnis actio, sive acturus est in rem, sive in personam, sive mixto jure, ut familiæ ercisc. communi divid. finium regund. petitione hæred. sive acturus sit præjudicio, de statu scilicet, sive directa actione, sive utili, sive interdicto: nam et interdicta edenda sunt iis cum quibus acturi sumus. Sed nolumus, idque conjunctis capitibus Ulp. sumptis ex eodem libro, verbo actionis complecti exceptionem: quoniam non est quod festinet reus edere exceptionem ante litem contestatam, instrui non oportet actorem, sed eum unde petitur, instrui æquum est reum ante litis contestationem ne opprimatur improviso, quam etiam rationem reddit *Ulp. l. 1. de edend.* Et adjecimus etiam specialiter esse edendum nomen actionis jure civili: nam scio Pontificio hæc improbari: nec mirum, cum eo jure omnes actiones vacent nomine, sed jus civile tractamus, hoc jure specialiter comprobatur, edendas esse actiones vel nomen edicti, ex quo competit actio: nihil enim interest nominem edictum, an actionem, *l. 1. §. Cum quis. eod.* et specialiter edendum esse nomen actionis significat etiam *l. ult. C. de interd.* dum ait *actionem exprimere debet*, non exprimitur, si nomen retinetur, licet in *C. Th.* legatur *rationem l. 6. de denunciat. vel edit. rescr.* qua non inspecta vix etiam clare intelligitur *d. l. ult. de interd.* sed ita explicanda est: quædam lites olim

instituebantur ex rescripto principis extra ordinem, et hæ quidem lites peragebantur solemniter, et quodammodo scrupulosius diligentiusque: primum dabantur certa tempora ad edendum rescriptum, et hæc editio fiebat ex rescripto, quandoquidem agebatur ex rescripto: dandum igitur erat exemplum rescripti, et denunciatio erat valde solemnis, dabantur certa tempora ad denunciandum, et finitis temporibus legitimis, etiam ex causis dabatur reparatio denuntiationis, de qua in *tit. de temporib. et reparat. appellat.* sed hæc solemnitas non observabatur in his causis, quæ celeritatem desiderant, cujusmodi est possessionum causa, quæ ob eam rem dicitur momenti causa, et momenti causa semper in libris nostris est lis de possessione, et ob id dicitur in *d. l. ult. de interd. si de possessione agatur, ruptis ambagibus.* id est, illis actionum circuitibus ambagibusque, quas adhiberi non oportet in possessionum causis, ut statim actor exprimat actionem, non exprimit actionem si supprimat nomen, ergo nomen actionis edi specialiter necesse est: cum autem nomen actionis dico, et causam actionis dico, inest enim nomini causa, *l. 3. de pet. hær. inf.* ex quo etiam probari potest esse edendum actionis nomen, nam ait, *si titulus quæstionis, id est actionis nomen,* si, inquit, *actionis titulus habuisset causam inofficiosi testamenti:* titulus ergo actionis habet causam, et loquitur de petit. hæred. quæ est multiplex: nam est alia petitio hæreditatis de inoff. testam. alia de rupto testamento, alia de irrito, alia ab intestato, sed nomen ipsum, titulusque quæstionis edendus est, titulus, id est, nomen, ut *l. 3. inf. ad Maced. l. Tutor. 69. de fidejuss.* titulus ergo, id est, nomen, petitio hæred. causam habet in se aliquam, vel falsi testam. vel inofficiosi, vel legitimæ successionis: unde eos valde miror, qui causam actionis edi volunt omnimodo, nomen non edi volunt, vix enim est, ut causam edas actionis, quin et nomen edas, si non vocabulo uno, saltem circumscriptione et ambitu verborum, qui vice nominis fungitur. nihil interest dicas te acturum ex stipulatu simpliciter, an te petiturum decem, quæ tibi stipulanti promissa sunt et in actionibus in rem nihil interest dicas te eam rem vindicaturum, an te ejus rei dominum esse, et idcirco te eam rem petiturum: utroque genere editur et nomen, et causa actionis cum dicis te esse dominum, et dicis te agere in rem actione: et contra causa actionis in rem, est dominium solum: nec verum est, quod dicunt possessionem esse causam actionis in rem, quoniam non datur, nisi adversus possidentem, et non potest esse actio in rem sine possessione adversarii, sed est falsa collectio: in rem actio non est sine possessione adversarii, ergo possessio est causa actionis in rem: sicuti et vitiose ita colligas, non potest esse filius sine patre, ergo filius est causa patris, sed tamen et possessionem causam esse actionis in rem, comprobari potest ex *l. Non alius. §. ult. de judic.* in qua dicitur, in rem actionem nasci ex præsenti possessione, sed hoc omne ita breviter expedies si rem diligentius spectes: dominium esse vindicationis causam κατὰ περιγραφὴν, possessionem esse causam actionis in rem κατὰ πλάτος, id est, dominium cum possessione, ut Philosophi dicunt, virtutem solam beatum facere κατὰ περιγραφὴν, virtutem cum divitiis κατὰ τὸ πλάτος, et ita nonnisi κατὰ πλάτος, dixeris, possessionem causam esse vindicationis: nam rem circumscribere si magis libuerit, certe dominium est sola vindicationis causa: quapropter plerisque nitidior videtur scriptura ea, quæ notatur ab Accur. *ad l. 1. de alien. jud. mut. cau. fa. infra,* in qua sunt hæc verba: *cum in rem actionem possessio pariat adversario,* et inde etiam statuunt hoc modo, *in rem actionem possessio parit,* quod est falsum; possessio non parit actionem in rem nisi κατὰ πλάτος, sed dominium, ideoque rectior est alia lectio, quæ adducitur ab Accur. *cum in rem actori possessio pariat adversarium:* nam et adversarius proprie cum quo agitur: quoniam in rem actori possessio parit adversarium: quoniam si non possideat, aut ab eo inutiliter res vindicabitur, aut statim absolvetur, *l. ult. de rei vindic.* Sed persequamur cetera. *Edita,* inquit, *actio speciem futuræ litis demonstrat:* hoc jam dixi statim esse notandum ad finem *l. 1. inf. de lit. contest.* quæ proponit multum interesse inter litis contestationem, et editionem actionis: et partem tamen expedit unam de litis contestatione, litis contestationem scilicet constituere tum primum litem, et facere, quæ non fuerat ante. Sed pars altera restat, editionem actionis demonstrare speciem futuræ litis: non igitur esse litem adjicit hanc actionem, postquam edita est, emendari et mutari posse: mutatur actio, cum nomen mutatur, ut cum pro actione ex stipulatu reponitur actio ex testamento, emendatur actio, cum retento eodem nomine, pars aliqua corrigitur, ut cum pro Sticho, qui petitus est actione ex stipulatu, petitur Pamphilus, non enim mutatur actio, sed emendatur, qua de causa cum actio edita emendatur, vel mutatur, opus est editione nova, id est, emendationem novam insinuari adversario oportet: exemplo igitur prioris editionis cum et hæc priori substituatur. Sicut igitur prior editio litis contestationem præcedit; ita et hæc posterior. Igitur non debet mutari aut emendari actio, nisi ante litis contestationem, non post, et hoc etiam conjuncta *l. 1. de lit. contest.* significare videtur, quæ adeo ponit differentiam inter litis contestationem et editionem: litis contestationem rem in judicium deducere non editionem, ut intelligantur actionem emendari, vel mutari posse ante judicium acceptum, non post judicium, id est, post litem contestatam, sed tunc est sera mutatio: et sane eodem edicto, id est, edicto de edendo, quo Prætor jussit actorem reo edere actionem, videtur ei permisisse editæ actionis mutationem, vel emendationem usque ad litem contestatam, ac si omne tempus liberum esset actori ad mutandam, vel emendandam actionem suam, sicut est liberum reo ad deliberandum, cedere, an contendere debeat, usque ad litem contestatam, idque puto significari his verbis, prout edicti perpetui etc. edicti scilicet ejus quod interpretor, id est quod postulat edi actionem reo ante litem contestatam, et quod adjeci, licere actori mutare, vel emendare actionem interim ante litis contestationem, et similiter in causis criminalibus constat in inscriptionem recte mutari et emendari ante litis contestationem *l. Accusaturus. ad leg. Jul. de adult.* qui accusaturus est adulterii, si circa inscriptionem erraverit, et tempora largiantur, licebit ei emendare, ne causa criminis aboleatur. Loquitur ergo de accusaturo, non de eo, qui accusavit, atque ita emendationem subscriptionis permittit, ante litis contestationem, non post. In summa, vult accusaturum, qui subscripsit in crimen, et nondum litem contestatus est, posse subscriptionem emendare intra tempora legitima, id est, intra 60. dies vel quatuor menses, ut auctores βασιλικῶν scribunt: quoniam hæc sunt legitima tempora instituendæ accusationis adversus adulterum: dantur primi dies 60, vel potius reservantur patri, vel marito: quoniam intra dies 60 ii præferuntur omnibus extraneis, si velint accusare sine metu calumniæ ex suspicione sola post. 60. dies: intra quatuor menses admittitur quilibet extraneus, et aliquando præfertur marito, aut patri, sed non sine subscriptione. Igitur adulterii crimen accusari debet intra 60. dies vel menses quatuor, et ad summam intra sex menses, et intra ea tempora licet accusaturo inscriptionem emendare: ergo ante litis contestationem, non post, sed tamen affirmamus nonnunquam Prætorem ex causa permittere emendationem, aut mutationem actionis post litem contestatam: et hoc puto in hac eadem l. significari his verbis, *vel jus reddentis decernit æquitas:* nam omnino est legendum decernat, non decernit, ex auctoritate edicti mutari, et emendari potest actio ante litem contestatam: ex æquitate autem jus dicentis emendabitur, et mutabitur, etiam post litem contestatam: et ita proditum est in §. *Si quis aliud, Inst. de action.* quidam intendit aliud pro alio, veluti ex stipulatu agit pro actione ex testamento, vel petit Stichum cum debuisset petere Pamphilum: ait eum non periclitari si errans hoc fecerit, et jus hoc ponitur in cognitione judicantis, ut si justo errore ductus sit, ei opituletur etiam post litem contestatam permittatque actionem mutare, vel emendare: ut inquam permittat corrigere cognita veritate in eodem judicio; ergo post litem contestatam: nam judicium non est ante litem contestatam, et Joannis interpretatio ad illa verba *in eodem judicio* dissentanea est valde, quoniam interpretatur in eodem judicio, id est, apud eundem judicem. Sed nova instantia, id est, retroactis omnibus judicii solemnibus, quinimo in eodem judicio, quid sit declarat *l. 4. §. ult. de n. æ. act.* quæ est de emendatione et mutatione actionis in alio loco aut in eodem judicio, in alio, dum prius judicium agitatur; ergo in eodem judicio non desideramus, ut omnia retroagantur: sed ut peragant, quæ cœperunt suo marte et interim liceat actori erranti emendare actionem: quæ tamen Joannis opinio recepta est a Canonistis in *cap. examinata; de judic.* at non moveor *Nov. de exhib. reis,* quæ dicit eum, qui actionem inchoavit, ad finem exequi debere: sic sane, si modo errore deceptus non fuerit: nec enim, quia in proponenda erravit, in ea perseverare cogitur, sed ei opem feret Prætor. Minus moveor, *l. De qua re. D. de judic. de qua re cognoverit judex, de eadem pronunciare debere:* ceterum non est alia res, etiam si mutetur actio, *l. 6. de exc. rei jud.* quæ definit liquido agi de eadem re, si ejusdem rei nomine agatur, licet mutetur actio: ut si egero actione mandati, deinde mutata actione egero negotiorum gest. ejusdem rei nomine de eadem re agere videor, et ideo post sententiam obstat exceptio rei judicatæ, non ante, nec idcirco dicetur judex de alia cognovisse, de alia pronunciasse: nihil etiam moveor *l. Non potest. de judic.* quæ dicit non posse videri deductum in judicium, quod accidit post judicium acceptum; et ideo nova instantia opus esse: hoc fateor, quia alia est res, quæ accidit post litem contestatam, et sumendum est exemplum ad *d. l. Non potest.* ex *l. Antæus. in fi. de aq. et. aq. pl. ar.* si egero aquæ pluviæ arcendæ de opere præterito, et post litem contestatam aliud opus fiat, de hoc opere novo necesse erit aliam actionem institui, quoniam alia res est separata ab hoc judicio: sed quoniam non est alia res, sed perseveret in eadem re petenda, non est mutatio rei, etiamsi mutetur actio, et idem significat *d. l. 4. de nox. act.* certum est si servus noxam nocuerit, in scientem dominum, nec prohibentem, competere actionem in solidum, in ignorantem dari noxalem: quia non condemnatur in solidum, si velit servum noxæ dedere. At finge: quidam egit in dominum, quasi in scientem in solidum, an ei licebit pendente judicio pœnitere, quod arguerit scientiam domini, et transire ad noxalem actionem? sic sane: et e contrario, si egerit noxali, licebit ei pendente judicio arguere scientiam domini et agere in solidum, et hoc omne fiet arbitrio judicis; quinimo etiam post sententiam nonnunquam succurritur errantibus actionem quodammodo mutantibus: nam proprie post sententiam, non mutatur actio, sed tamen qui erravit in instituenda actione, atque adeo victus est sententia judicis, interdum post sententiam admittitur, ut priorem actionem mutet, quam errore ductus instituerat, *l. 3. §. ult. quod cum eo:* egit quidam in dominum de peculio, cum posset agere quod jussu, erravit hic vehementer, lapsus est, cum posset agere in solidum quod jussu, et idcirco de peculio condemnavit tantum: sane post sententiam in ea est causa, ut non possit agere quod jussu, verum quia deceptus erravit in eligenda actione, ideo ei succurritur, et ita in *l. Habebat. de instit. a t.* erat quidam servus institor mercis oleariæ, et præterea erat præpositus pecuniis mutuo dandis et vicissim accipiendis: quidam huic servo pecuniam credidit putans servum accipere ad merces olearias: ceterum servus non accipiebat ad merces: egit adversus dominum actione institoria, quod pecuniam servo credidisset ad merces, sed non potuit probare servum accepisse ad merces, et ideo superatus est, et consumpsit actionem creditæ pecuniæ,

nam non erit ei integrum agere post sententiam actione si certum petatur, quia et si mutetur actio, de eadem re agit: et ideo obstat exceptio rei judicatæ: verum Julianus existimabat, si qui ita lapsus esset succurrendum esse: ergo quod ait hoc loco, vel jus dicentis decrevit æquitas, id est, ut ubicumque jus dicentem moverit æquitas, liceat ei permittere, vel emendationem, vel mutationem actionis non tantum ante sententiam, sed etiam post sententiam, et multo magis post litem contestatam.

## *Ad L. IV. et seqq.*

*Qui accusare volunt, probationes habere debent, cum neque juris, neque æquitatis ratio permittat, ut alienorum instrumentorum inspiciendorum potestas fieri debeat: actore enim non probante, qui convenitur, et si nihil ipse præstiterit, obtinebit, PP. V. Id. Mart. duobus Aspris Conss.*

In hac *l.* 4. idem proponitur quod, in *l.* 1. ut reus non cogatur actori edere rationes suas, quibus scilicet actor probet et instruat intentionem suam, hoc neque juris, neque æquitatis rationem permittere: ejus propter nulla eo nomine competit actio: nonnunquam tamen officio judicis ex justa causa compellitur reus actori edere rationes suas domesticas et privatas, *d. l.* 1. et adjicitur hoc loco: *Actorem enim non probante*, etc. *etiam si nihil præstiterit*, inquit, id est, etiamsi nihil probaverit, quæ generalis sententia locum habet non tantum in causis civilibus, sed etiam in criminalibus: et non tantum in actionibus in personam, sed etiam in rem; quanquam olim fuerit Constit. quædam, quæ non probante actore exigebat a reo unde possideret, quod hodie sublatum est, actore enim non probante absolvitur possessor, etiamsi non edat instrumentum auctoritatis, id est, titulum, *l. Cogi C. de pet. hær.* igitur hæc sententia pertinet ad omnes actiones et lites, tam criminales, quam civiles, cum et initio l. loquatur de accusatore: sed tamen Accurs. excepit casum *l. Ubi. infra, ad leg. Corn. de fals.* in qua existimat deficiente actore probationibus, vel etiam simul ab actore et reo probationes exigi, quod tamen non est proditum in ea l. sed ejus l. hæc est sententia. in quæstione falsi, accusatori, probandi necessitatem totam non imponi: an ex eo recte colligitur, etiam imponi reo? minime: sed hoc significetur, non totum onus probandi incumbere accusatori, sed etiam ipsum judicem indagare veritatem argumentis, conjecturis, et aliis vestigiis veritatis: ergo hoc significat, partes non tantum accusatoris esse, at eruat verum, ut falsum esse instrumentum edoceat, sed etiam judicis: ceterum reo nullum injungitur onus probandi. Igitur et in quæstione falsi reus absolvetur actore non probante, etiamsi reus innocentiam suam judici non approbaverit: at forsitan videtur ab eodem Accur. recte excipi casus *l. Fallaciter. in fi. de abolit. inf.* quæ l. docet aperte, in gravioribus criminibus, puta majestatis, desertæ militiæ, peculatus, non tantum accusatorem ea quæ detulit probare debere, sed etiam reum ea, quæ neget debere purgare: ergo præstat, facit reus ut absolvatur, alioquin non absolvetur, etiamsi reus deficiatur probationibus: ex parte enim accusatoris exigitur probatio, ex parte rei purgatio; sed purgationis verbum eo in loco satis demonstrat, id ita admittendum esse in dubiis tantum quæstionibus: cum reus suspicionibus perstringitur, has suspiciones debet purgare, et removere a se, non secus quam in causis civilibus si sint dubiæ, si quæ judicem moveant conjecturæ actore non probante. non continuo absolvet reum, sed defert jusjurandum reo, vel actori, *l.* 3. *C. de reb. cred. l. Admonendi de jurejur.* et *Nov.* 124. Igitur in causis tam civilibus, quam criminalibus si dubiæ sint, ut omnem judex animi sui eximat scrupulum actore non probante, non continuo absolvet reum, sed desiderabit, ut reus expurget se jurejurando: hoc quia dubiæ sunt causæ, et ut satisfiat animo judicis non properantis ad absolutionem. Definitioni autem hujus l. 4. statim opponitur l. 5. Et opposuisse quosdam significat. l. ult. quæ cum 4. non pugnare docet, sed qui opponunt hanc illi sic argumentantur: jus debet esse æquabile inter actorem et reum: non est æquabile si quemadmodum actor cogitur edere rationes suas, non cogatur etiam reus actori suas exhibere, *l.* 3. *mand. iniquum est*, inquit, *non esse mihi cum illo actionem si nolit, illi vero si velit mecum esse*: et *l. Si sina. de per. et com. rei vend. iniquum est, non cogi emptorem rem venditam accipere, et non licere venditori alii rem vendere*: inde enim nascitur inæqualitas, quæ plerumque est juri et æquitati contraria: proinde hæc ratio æquitatis exigere videtur, ut sicut actor edit rationes suas reo, sic etiam actori reus edat, et est species l. 6. hujusmodi: Quidam creditor privatus petit pecuniam ex chirografo actione si certum petatur de chirographis: reus, qui convenitur ex chirographo dicit, se eam pecuniam solvisse, sed non accepisse apocham, vel etiam se acceptam apocham casu majore amisisse, et postulat edi sibi rationes actoris, quibus dicit eam pecuniam acceptolatam: actor non vult proferre rationes suas fratus l. 4. quæ non vult ex instrumentis adversarii certamen iniri. Veruntamen Imp. rescribit, *non vel novum*, id est, ordinarium est, *eum, a quo petitur pecunia, etc. ut fides, etc.* id est, ut probet ex rationibus actoris se solvisse, vel exceptionem doli mali, *l. ult. hoc tit.* vulgo legitur, *ut fides veri constare possit*: sed recte omisit Haloander, omiserunt et Basilica dictionem *veri*, fides inquam, solutionis, vel exceptionis, atque ita recte desiderat reus sibi exhiberi rationes actoris, quibus probet exceptionem suam, quoniam apocham amisit, et quia hæc l. 5. loquitur tantum de privatis creditoribus, de rationibus privatorum, addubitari poterat, an idem obtineret in rationibus publicis, quod est in l. 6. et oportet explicare rationes publicas, rationes fiscales, vel Reipubl. Igitur si agat fiscus adversus aliquem, quasi debitorem suum, vel etiam agat Resp. et is, cum quo agitur dicat se solvisse, solutionis probandæ causa desiderabit recte edi sibi rationes publicas, quibus dicit pecuniam sibi accepto latam, atque ita definitur *l.* 4. *inf. de fi. inst. l.* 1. *de discuss. lib.* 11. *et eo lib. de conv. fis. deb. l.* 2. quibus locis ostenditur, eum, qui intulit annonas, vel tributa fisco debita, et accepit apocham, illa amissa, posse fidem solutionis comprobare ex archiis publicis, atque ideo posse fiscum compellere, ut eas rationes exhibeat. Sic igitur actor, sive sit privatus, sive fiscus, sive actor civitatis desideranti reo rationes suas privatas, vel publicas exhiberi, edere compellitur, animadvertendum est edi rationes istas reo post litem contestatam: cum tamen nos sæpe dixerimus, edi ab actore reo ex edicto primo, ante litem contestatam, sed facili distinctione hoc omne explicabitur: ante litis contestationem ex edicto primo, actor edit reo instrumenta illa, quibus scilicet fundatur et constituitur intentio actoris. Post litem autem contestatam edit reo actor rationes, vel instrumenta, quibus possit probare defensionem suam: sed unde hæc inæqualitas, diversitas et differentia, ut cogatur actor edere reo actiones, non contra? hoc explicat l. ult. quæ dicit tam ea, quæ continentur in l. 4. quam ea, quæ proponuntur in l. 5. et 6. rationibus juris congruere, et quæ a Divo Antonino patre meo, l. 4. et quæ a me rescripta sunt l. 5. et 6. et sententia l. ult. hæc est, non posse constitui hac in re æqualitatem inter reum et actorem, quanquam constitui debeat, quantum fieri potest sæpius, *l. ult. de fruct. et lit. exp. infra*: sed hic id ratio non patitur: æquum enim non est, ut edat reus actori instrumenta, quibus fundet intentionem suam quod debeat intentionis origo proficisci ab ipso actore, qui sine jure aliquo, nunquam accedere debet ad judicem, cum in ejus sit potestate quando suo jure utatur, *l. Pure.* §. *ult. de dol. exc.* at contra subveniendum est reo, qui sæpe improviso opprimitur, ut liceat etiam reo desiderare editionem rationum actoris, ut ex eis liqueat fides petitionis, sed exceptionis oppositæ a reo. Denique hac in causa æquitas postulat, ut sit favorabilior reus, quam actor, et ad hanc rem non potest adferri exemplum commodius: posset et id aliis exemplis demonstrari, ut ecce: actor non utitur pluribus actionibus, reus utitur defensionibus, etiam diversis, *l.* 43. *de reg. jur.* et accusator absens damnatur, reus absens non damnatur, *l. Absentem. de pæn.* et olim duæ dabantur accusatori horæ, reo tres, ut Dio scribit 39. *et ex. l. ult. de feriis*, accusatori dantur duæ dilationes, reo tres, sic natura quodammodo exigit, ut propensiores simus in reos, quam in actores, et ob id non esse ab uno ad alterum argumentandum, præsertim in editionibus, *l. ult.* atque ita sicut actor cogitur edere domesticas rationes, non cogitur etiam reus. Et non cogitur etiam eas edere quibus actor fundet suam replicationem: nec enim probem interpretum sententiam, qui volunt quidem, ne reus edat actori id, quo actor fundet intentionem suam, sed replicationem, quod est dissentaneum: nam si illud non cogitur, nec hoc cogi debet, nam replicatio ad invicem actionis, nec vero id ulla l. probari potest quinimo generaliter statuendum est nihil compelli reum edere, quo juvetur actor, contra tamen compelli actorem edere id omne, quo juvetur reus, in quem sumus propensiori animo. Inde vero existit quæstio, an sicut reus non cogitur edere rationes adversus seipsum, an saltem cogatur aliquis instrumenta, easve rationes, quas ipse confecit edere adversus alium: ut finge: lis est inter Titium et Cajum, an desideranti Titio cogar edere instrumenta, quæ habeo adversus Gajum? Justiniani Const. deest, quæ hoc definiebat, quæ desideratur *in tit. de fid. instrum.* Desiderantur in eo tit. duæ Constit. Græca una est de his qui chirographi subscriptionem, aut cujusvis instrumenti falso suam non esse mentiuntur: de ea nihil dicam, quoniam non est hujus loci. Altera Constit. est de edendis rationibus adversus alium, et fit etiam mentio ejus Constit. Justinian. ab eodem Justinian. in edicto nono. Constituitur autem a Justinian. primum ut cogatur quisque edere instrumenta, quæ habet adversus alium, si modo ipse non lædatur si ea editio nihil detrimenti allatura sit: nam si juraverit, se non posse edere instrumenta, quæ habet adversus tertium sine damno rei suæ, excusabitur si et hic quoque juraverit, se neque metu, neque gratia, neque sordibus inhiberi, quo minus ea instrumenta edat. hoc omne si juraverit et ad rem suam maxime pertinere, ne quis ea inspiciat, excusabitur. Ceteroquin compelletur ea omnimodo edere adversus tertium, et si non ediderit, nec juraverit, dabitur actio in factum in id quod interest, exemplo argentarii, qui dolo malo non edit: nam valde iniquum est, ut non edat, quod alii est utile sibi nociturum non est, *l.* 5. §. *item Varus. de aq. et. aq. pl. arc.* quo loco datur mihi utilis actio, vel interdictum adversus vicinum, si velim aggerem restituere in agro ejus, *quem*, inquit, *qui factus mihi potest prodesse, et illi non est nociturus, hoc æquitas suggerit*. Recte igitur desiderabo ut edas instrumenta tua, quæ tibi nihil nocitura sunt, mihi profutura, et si non edas, nec jures, erit in te actio in factum in id quod interest, quia si quilibet invitus cogitur adversus alium testimonium dicere, qua etiam ratione utitur Justinian. cur etiam inviti instrumenta sua adversus alios non proferant? Sed merito etiam excipit eos, contra quos inviti testimonium non dicimus, ut cognatos et adfines ex lege Julia, *l.* 4. *de testib.* sic etiam adversus eos inviti non proferemus instrumenta nostra, sed neque etiam adversus fiscum: nam hoc fisco datur, ut nemo proferat instrumenta, quæ habet adversus fiscum, *l. In fraudem* §. *Neque. de ju. fisc.* at adversus alios quilibet cogitur instrumenta, quæ habeat, edere, sed fiet ea productio instrumentorum sumptibus petentis, ut eadem Constitut. Justinian. declarat, quod etiam introduxit ad exemplum testium: nam producuntur testes sumptibus ejus qui producit, *l.* 3. §. *Gabinio. de testib. l.* 10. *inf. eo. tit.* et fiet, ut etiam adjicitur in ea Constitut. editio semel tantum, id est, quæ instrumenta habeo cogar semel tantum edere adversus alium jure ipso, sed causa cognita, et Prætore decernente etiam amplius cogor edere, ut si quod primum edidi peregre habeat is, cui

edidi, vel minus plene edidi, vel si is, cui edidi ea exemplo, quæ amisi casu majore amiserit: ex causa igitur a me semel atque iterum editio postulabitur, exemplo argentarii, a quo jure semel tantum ratio editur ex edicto secundo, sed causa cognita, exigitur etiam sæpius editio *l. Si quis ex argentariis. §. pen. et l. seq. de eden.* ita ergo instrumenta mea propria, quæ non cogor edere adversus me ipsum, cogor edere adversus alium: excipitur fiscus, excipiuntur hæ personæ, in quas invitus testimonium dicere non cogor, et inde, liquet si propria mea instrumenta cogor edere adversus tertium, cogor etiam edere ea, quæ mihi sunt cum tertio communia, ut si sit commune instrumentum inter me et Titium, et Titio sit lis cum Cajo, postulanti Titio cogor edere instrumentum commune adversus Cajum, quandoquidem proprium cogor edere, et de communi instrumento loquitur *l. pen. hujus tit.* et de communi adjicitur in l. 6. ut etiam nonnunquam ad fidem faciendam judici compellatur quis authenticum mihi exhibere, et ponit speciem in fisco: erat mihi cum fisco commune instrumentum ex causa negotiationis, sive communionis cujusdam: recte desidero a procuratore privatæ rationis, id est, Cæsaris, qui est judex rerum fiscalium quod mihi commune est cum fisco instrumentum edi mihi adversus alium, quinimo ad fidem faciendam judici, apud quem litigo cum alio, desiderabo a procuratore fisci mihi exhiberi authenticum, quoniam judici edenda authentica, *l. 2. D. de fid. instr.* adversario edimus instrumenta, sed judici authentica, ἰδιόγραφα; nam exempla fidem non faciunt: qua de causa et mihi sit lis cum alio, non tecum, a te tamen recte desiderabo mihi edi non tantum instrumenta, quæ mihi sunt tecum communia, sed etiam propria, et non tantum exempla, sed etiam si res exigat, ipsa authentica, et ad hæc confestim adjicitur, ex *Nov. 119. ut sponsal. largit. §. 1. de edit. instrument.* aliud quiddam, ut scilicet si in instrumento aliquo fiat commemoratio alterius chirographi ut ea commemoratio nec vim obligationis, neque petitionis habeat. Id accidit sæpe, ut fiat commemoratio in uno chirographo alterius chirographi, hæc commemoratio nullam vim habet, nam ex ea non fundabit reus exceptionem suam, nec fidem judici faciet, nisi edatur ipsum chirographum, cujus commemoratio fit. Igitur visum est Irnerio, qui dicitur ex Novellis portiones aliquas aspersisse Codici Justinianeo, ex dicta Nov. 119. huic legi penult. hoc esse appingendum, editionem etiam ejus instrumenti necessariam esse cujus fit mentio in alio instrumento, quod est etiam proditum *l. ult. de probat.* et nihil ei Constitut. obstat quod objicit Accurs. ex Novel. 127. *ut fratrum filii, §. 1.* qua tamen plerisque videtur convelli ista Constitut. ut commemoratio illa nullam habeat effectum: agitur enim in Novella 127. de instrumento donationis propter nuptias, quod mulier insinuavit apud acta; finge illud periisse casu majore, an ex commemoratione ejus instrumenti facti apud acta publica sumetur fides? ita videtur: videtur ergo commemorationi fides haberi: quin imo vitiosa est collectio, nec enim inde recte colligitur fidem haberi commemorationi, sed actis publicis: ea vero sunt acta publica, quæ sunt insinuata in urbe apud magistrum census, et in provinciis apud magistratus municipales, vel defensores plebis, *l. In hac sacratissima. inf. de donat.* nec idem sunt acta forensia, quæ non sunt publica, nisi insinuaveris apud Duumviros: nunc cum mulier instrumentum donationis insinuat, transfert instrumentum illud in acta publica, et ea acta fidem præstant, si perierit instrumentum donationis, sicut testamentum, si perierit, fides testamenti manet, si modo sit insinuatum apud acta publica, *l. 2. Cod. de testam.* Inde igitur colligamus, actis publicis fidem haberi, non commemorationibus actis publicis relatis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIBRUM II. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. II. De in jus vocando.*

Post titul. de edendo, datur titul. *de in jus vocan.* nam et hodie editioni conjuncta, contingensque est in jus vocatio, et editionem actionis non multo post sequebatur in jus vocatio: qua de causa, ut hoc libro primum de editione agitur, quam de in jus vocatione; ita etiam libris ad edictum Ulpian. et Paulus de edictione tractarunt, priusquam de in jus vocando: edebatur enim prius actio adversario, qua perpensa et cognita, tum vocabatur in jus, id est, ire jubebatur, sive ambulare in jus. Est autem proprie in jus vocare, ad Prætorem vocare, vel ad eum, qui jurisdictioni præsit, *l. 2. si quis in jus vocan. non ier.* eodem sensu dicimus in judicium vocare, *l. 1. §. ult. l. Tutor pro pupillo. de admin. tut. l. 3. de eo, per quem fact. er. l. 2. §. Prætor, qui satisd. cog.* et cautio judicio sisti nihil aliud est, quam cautio ad Prætoris sellam sisti, *l. 1. si quis in jus vocan.* nam et Prætor ipse judex est. Livius libro 3. Prætorem judicem appellare moris fuisse: porro qui vocabatur in jus sequebatur vocantem, ut quidem statim ex duodecim tabulis, *si in jus vocat, atque eat,* id est, statim: hodie datur deliberandi tempus, quoniam vocationi in jus commiscetur editio actionis: sed prius olim edebatur actio, dabaturque deliberandi tempus, deinde vocabatur in jus, ac confestim sequi compellebatur; cognoverat enim actionem, quæ jam prius edita fuerat, et si forte nolebat sequi vocantem, manu injecta duci, trahi, rapi in jus potuit: inde illa in duodecim tabul. *manus injectio esto, in jus ducito;* ut alio loco: *si calvitur, pedemve struit,* id est, *si qui vocatus est frustretur, pedemve struit,* id est, si fugiat, *manum endo jacito,* id est, manum injicito· id vero ita procedit, ut qui in jus vocatus non sequitur, invitus ducatur ut rapiatur, nisi vadimonium promittat, id est, nisi satisdet judicio sisti, quod demonstrat tit. *D. in jus vocat. ut eant, vel satisd.* id est, in jus vocati, ut eant mox, et si frustrentur, ut ducantur inviti, vel satisdent: nam qui satisdat, non sequitur, nec ducitur invitus, *l. 3. §. ult. qui satisd. cog.* promittit autem sisti in diem, locumque certum: sed et si dies non sit adjecta, valet stipulatio, et videtur nihilominus concepta in diem, quoniam id agitur, ut sistat se certo die, et cum dies non est adjectus, et in eum diem stipulari intelligitur, quo stipulator agere voluerit, *l. De die. qui satisd. cog.* cum tamen si alio loco, quem in jure sisti stipuletur quis die non adjecta, imperfecta sit stipulatio, *l. Ita stipulatus. de verb. oblig.* ut si non ex litis causa, sed ex negotii alicujus causa stipuler a te Romæ sisti, nulla est stipulatio, quod diem non habeat, nec scilicet possit liquere, de quo die sensum sit: quod tamen liquet in stipulatione judicio sisti: nam sic accipitur *judicio sisti,* quo die primum egerit stipulator: solet etiam huic cautioni judicio sisti adjici pœna, ni status sit, sed hæc pœnæ omissio non vitiat stipulationem, et videtur pœna non adjecta, nihilominus stipulatio esse pœnalis, *l. ultim. si quis in jus voc. l. pen. si quis caution.* et hoc quidem casu stipulationi non est pœna adjecta: si certæ quantitatis actio fuerit, certi condictione fidejussor tenetur in eam quantitatem, puta centum, si actio fuerit in centum, *l. 2. §. ult.* et *l. 3. qui satisd. cog.* Si autem fuerit actio incerti, tenetur fidejussor incerti ex stipulatu in id quod interest, *l. ult. si quis in jus voc. l. 4. de custo. reo.* quod si stipulationi judicio sisti adjecta sit certa pœna, nec sistat se judicio promissor, in eam pœnam modus statutus est, ut si actio fuerit in centum, deserti vadimonii pœna non excedat ducenta, si actio fuerit incerti, puta de possessione, vel de crimine aliquo, ut modus pœnæ statuatur arbitrio judicis, *l. 1. C. de sent. quæ pro eo, quod inter. d. l. 4. de custod. reor.* Ex quibus intelligitur stipulationem judicio sisti, vi ipsa pœnalem esse semper, licet verbis id comprehensum non sit, sed cum verbis comprehensum est, id quemadmodum sit interpretandum ex his, quæ dixi liquet, et vero dicitur pœna desertionis, *l. 5. § ult. si quis cautio.* pœna scilicet contemptæ et desertæ promissionis judicio sistendi causa factæ, *l. 4. §. ult. qui satis. cog.* utroque loco utitur verbo deserendi, ut et in *l. ult. qui satis. cog.* hoc est, ut veteres loquebantur, si vadimonium deseruerit, si ex concessa causa hoc deseruerit: porro, ut dixi, in jus vocatus, nisi ita caveat judicio sisti, et se subjecerit pœnæ desertionis, vel sequitur invitus, vel ducitur in jus: denique aut vocatus confestim ducitur in jus, aut in diem certum promittit judicio sisti: qua ex re nos intelligamus facile quid distat tit. *ne quis eum, qui in jus voc.* a titulo *de eo, per quem fac. er.* tit. *ne quis eum,* coercetur is, qui facit quo minus, qui vocatus sequebatur, vel ducebatur, in jus produceretur: hoc autem tit. *de eo, per quem fact.* coercetur, is, qui fecit quo minus qui caverat judicio sisti, ad diem promissum veniret ultro et sua sponte: hæc est principalis differentia inter hunc et illum titul. quam interpretes ignoraverunt, ex qua descendunt aliæ multæ. Illo tit. *ne quis eum,* coercetur vis, cum quis eum, qui in jus ducebatur ab actore, vi eripit facto, et eximit: hoc coercetur dolus, cum quis euntem ultro in jus secundum fidem datam judicio sisti moratur, detinet arte quadam, et machinatione: illo agit is, qui vocaverat in jus; quod fuerit ei abreptus homo, quem ducebat in jus: is, qui vocabatur non agit illo tit. quoniam ejus nihil interest, quod fuerit abreptus, quia nullam pœnam promiserat nisi sisteret se: denique illo edicto agit tantum is, qui vocaverit in jus, quoniam illius solius interest non fuisse exemptum reum: hoc autem edicto agit et reus cujus interest pœnam non esse commissam ex stipulatu judicio sisti, et actor si eo facto actionem amiserit si tempore perierit actio, *l. 1. §. Si reus. l. 3. de eo, per quem fact. er.* illo itam actor persequitur meram pœnam, quod explicatur *l. pen. §. 1. ne quis eum.* Hoc autem persequitur quod interest: quæ satis constant ex tit. *de eo, per quem fact. etc.* Item illo tit. sive edicto si plures deliquerint, si plures vocatum vi exemerint, singuli tenentur in solidum, nec unius solutio liberat alium, quia pœnæ persecutionem edictum illud tantum continet, ut æquum est unumquemque eam pœnam sufferre, *l. penult. §. ult. ne quis eum:* hoc autem edicto *de eo, per quem,* si plures deliquerint, unius solutio liberat alios, quia hæc actio est in id quod interest, et satis est si reus, vel actor ferat id quod dicit sua interesse, *l. 1. §. Si plures. de eo per quem fact.* et postremo priori edicto *de eo per quem,* locus est non tantum reo impedito sisti, sed etiam ipso actore impedito sisti, *l. 3. §. Si et stipulator. ut seq. de eo, per quem fact. er.* sed hæ omnes differentiæ pendent ex illa, quæ caput est, quod edicto *ne quis.* coerceatur is, *qui facit quo minus qui vocatus sequebatur, vel ducebatur, in jus produceretur,* edicto autem posteriore, is, *qui facit quo minus qui caverat judicio sisti, ad diem promissum veniret ultro et sua sponte.* Neutro autem edicto coercetur is, qui vocatum ad judicem pedaneum, sive ad judicem datum, nihil enim interest, vel exemit, vel impedivit: neutrum edictum vim habet si quis vocatum ad judicem pedaneum vi exemerit: is neque illo edicto plectitur, non certe illo, ut aperte proditum est in *l. 3. §. 1. ne quis eum, qui in jus.* non etiam hoc *de eo, per quem fact. er.* nam ut is tit. est de his, qui vocati sunt ad magistratum, et generaliter omnes tit. de in jus vocando pertinent ad eos, qui vocantur ad magistratum, id est, eum, qui jurisdictionem habet, nihil ad eos, qui vocantur ad judicem pedaneum, quia cognitionem tantum habent, non tribunal. Ergo in jus vocare est ad tribunal vocare, ad magistratum vocare, sed addatur, juris scilicet experiundi causa, *l. 1. de in jus voc.,* id est, ad decer-

tandem de jure suo, et quasi provocat in jure manu consertum, et scilicet res disceptetur cominus, et utraque parte præsente; nec enim de jure meo experior solus, quapropter qui libellum forte dat magistratui adversus aliquem, nondum vocat eum in jus, *l. 15. de jus voc.* quia non provocat libello dato magistratui adversarium suum ad certamen, ut cum eo consistat, quasi pede collato, et ut pes pede prematur: ergo qui libellum tantum magistratui dedit, nondum vocat in jus, et consequenter qui sæpe interpellat magistratum juris sui defendendi causa, non vocat adversarium in jus: qui ut se defendat vocatus semel interpellat judicem, non vocat in jus, *l. 14. de in jus voc.* Edicto autem eo, quod proponitur, sub tit. *de in jus voc.* patronis, et parentibus utriusque sexus, item patronorum parentibus Prætor duo beneficia concedit: unum est, ut non vocentur illæ personæ in jus, ac proinde ut non ducantur in jus, non trahantur sine permissu Prætoris, sine causæ cognitione, *l. 4. de in jus voc.* Alterum est beneficium, ut si vocatæ hæ personæ permissu Prætoris non ducantur, si paratæ sint cavere judicio sisti scilicet ab eis quoliscunque fidejussor accipiatur, id est, etiam non locuples, alias qui non dat locupletem fidejussorem, non cavet judicio sisti, et potest trahi in jus: at qualemcumque dederit parens patronusve filio, vel liberto, in jus vocati non trahentur: videtur enim ab his personis cautum qualicunque fidejussore dato *l. 1. et 2. in jus voc. ut ea. l. 2. §. Prætor, qui satisd. cog.* Et hoc posterius beneficium datur etiam liberis nostris, et uxori et nurui, ut ab eis accipiamus qualemcumque fidejussorem judicio sisti: prius tamen beneficium non datur his personis: nam liberos nostros, uxorem, et nurum in jus vocamus sine venia Prætoris: liberi autem nostri nos vocare in jus non possunt sine venia Prætoris, id est, nisi gratiam edicti fecerit Prætor: gratiam autem edicti fecit, quæ vetat vocari, dum permittit vocari. Liberi, inquam, nostri, qui sunt in nostra potestate, quibus scilicet casibus lis esse potest, veluti ex causa castrensi: sed et hi, qui non sunt in potestate nostra, veluti emancipati non possunt me vocare sine venia edicti: ergo nec matrem, *l. 3. hoc tit.* nam hoc jus, ut non possint vocari parentes sine Prætoris venia, non descendit ex jure patriæ potestatis, sed ex jure naturali, et ex ea reverentia, quæ parentibus debetur, vel patronis, qui genuerunt, qui libertatem dederunt: qua de causa etiam in hac re rusticitati non parcitur, hæc allegatio inutilis est, si quis alleget se rusticitate patronum, aut parentem in jus sine venia vocasse: nam juris naturalis ignorantia neminem excusat, quia jus naturale habemus nobiscum et arripuimus, quod est proditum, in *l. 2. hujus tit.* et eadem ratione liberi mei emancipati, licet sint in adoptiva familia, id est, licet dederint se adrogandos exteris, me non possunt vocare in jus sine venia: quod tamen mirum est: nam in aliis partibus juris liberi mei, qui exierint e familia per adoptionem, liberorum loco non sunt, *l. 1. §. In eo. ad Syllan. l. 2. §. Sed si quis decesserit. ad Tertull. l. Non putavit §. Si quis emancipatum. de bonorum posses. cont. tab.* quibus locis ostenditur in SC. Tertull. et SC. Syllan. et in edicto Prætoris de bonorum possess. contra tabul. eos non esse liberorum numero, id est, in jure civili. Ceterum cum disputatur de jure naturali, id est, de reverentia, sunt hi liberorum numero: nam e contrario liberi mei debent mihi reverentiam hanc, ne me in jus vocent, etsi per adrogationem transeant in alienam familiam, *l. 8. §. 1. de in jus voc. l. 2. §. Prætor. qui satisd. cog.* et liberti quoque liberis patroni debent eandem reverentiam, licet liberi patroni migraverint in alienam familiam per adoptionem, *l. 10. §. Si filius. de in jus voc.* utroque autem edicto, id est, tam eo, quo conceditur illud beneficium ne parentes a liberis vocentur sine venia, quam eo, quo hoc beneficium his personis datur, ut ab iis accipiatur qualiscunque fidejussor: utroque, inquam, edicto, si quis contra edictum fecerit, in eum proponitur pœnalis actio quinquaginta aureorum, *l. Si libertus. l. penul. et ult. de in jus voc. l. 2. in jus voc. ut eat.* quæ pœna infertur parenti, vel patrono: idcirco, ut ait *l. 2. hujus tit.* non potest remitti rescripto principis, quia non infertur principi: non valent autem emissa rescripta in injuriam alterius, *l. Nec avus. C. de emanc. lib.* sicut nec pœna albi corrupti, quæ est 500. aureorum, non 50. ut etiam in quibusdam libris, *l. Si quis id quod. de jurisd. omn. jud.* pœnam albi corrupti esse quinquaginta aureorum, male: nam rectius Florentiæ legitur, quingentorum aureorum, quæ pœna infertur in publicum, est enim popularis, et in ea rusticitati parcitur, *d. l. Si quis id quod.* Igitur actiones pœnales aliæ dantur in quingentos aureos, ut actio de ejectis et effusis aliæ in quinquagenos: et ita etiam auctore Festo in aliis rebus sacramentum, id est, depositio pecuniæ, erat quinquaginta aureorum: in aliis quingentorum inter eos, qui in judicio contendunt. Extremum est, quod proponitur in *l. Generaliter. D. de in jus voc.* generaliter eas personas, quibus reverentia præstanda est, non civili jure, sed naturali vi ipsa impellente natura in jus non vocari sine venia, ad quam l. male apponit exempla Accur. apponuntur ex *l. 1. et 2. hujus tit.* hæres patroni etiam extraneus non potest a liberto vocari in jus sine venia, quoniam licet sit extraneus, accedit tamen proprius ad vicem personæ defuncti qua de causa et datur actio ingrati, *l. 3. inf. de libert. et eor. lib.* quod tamen Novellis Justiniani est sublatum: sed non est sublatum, ut hæres patroni non possit vocari sine venia: similiter uxor patroni non potest vocari sine venia: quam reverentiam debemus marito, eandem debemus uxori: ergo maritum patronæ dico non posse vocari in jus sine venia, ut quem colit patrona, colat et libertus. Accur. tamen opinio diversa est propter *l. Liberti. inf. de oper. liber.* in qua dicit libertum non debere operas marito patronæ, non etiam hæredi extraneo patronæ: sed loquitur tantum de operis, non de reverentia et obsequio: et si ita l. porrigitur ad honorem, eadem vi hæredi extraneo patroni nulla erit habenda reverentia, quod tamen est falsum: sed non licet argumentari ab operis ad obsequium: atque ita hac in re intervenit differentia inter hæredem liberti et patroni: nam hæredi patroni etiam extraneo debetur reverentia, hæres liberti extraneus non debet reverentiam, *l. Hæres. de obs. lib. præst.* inter patronum etiam et libertum est differentia: nam patrono interveniente alieno nomine debetur reverentia, ut si patronus meus sit procurator, *l. 10. §. ult. de in jus voc.* libertus agens alieno nomine non debet reverentiam, puta tutoris nomine, *l. Quæsitum. de in jus voc.* Quibus puto me comprehendisse omnia ea, quæ pertinebant ad has *ll. 4. huj. tit.* Sed adnotandum est in libris editis ad calcem hujus tit. deesse Constit. Græcam, quam Basilica patefaciunt: cujus sententia hæc est: ut causa cadat qui aliquem vocavit in jus, etiam si justam habuerit causam, si posteaquam vocavit in jus, et dedit libellum conventionis, eundem eodem nomine in aliud judicium vocet, et præterea ut damnetur reo in idquod interest non detusum fuisse. Et hæc est sententia hujus. Constit. quæ non debet videri dura, cum actor, qui vocavit in jus, si non occurrat ad condictum diem, causa cadat, non tamen bonis, ut docet *Nov. 112.* sed cadit instantia et observatione illius judicii.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. II. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. III. De pactis.*

Hic quæri solet, quid hic tit. affine et propinquum habeat cum superioribus tit. de edendo, et in jus vocando, vel cum posterioribus de postulando; et respondendum, in ipsis plerumque initiis actionum instituendarum (in quibus sunt editio actionis, et instrumenti litis, in jus vocatio, cautio judicio sisti) eos, qui inter se controversantur, de re, de qua agitur, interdum pacisci et transigere. Itaque de pactis et transactionibus inter ipsa judiciorum initia convenienter tractatur: quod si tat us explicabo, forsitan effecero, ut verum videatur. De transactionibus certe tractatur aptissime post tit. de in jus vocando: ea nimirum ratione, qua et de cautionibus judicio sisti in Digestis, quia scilicet in jus vocati non dimittuntur, nisi vel caverint judicio sisti, vel de re transegerint, *l. Neque. D. de in jus voc. l. 7. §. ult. D. qui satisd. cog.* qui ad judicium vocatus est, non est dimittendus, nisi quis etiam ejus personam defendat, id est, caveat judicio sisti, *d. l. 5. §. ult.* quæ cautio est personalis sive de persona *Nov. 53.* et *§. Sed hodie. Instit. de satisdat.* Nam et sistere significat præsentiam personæ, *l. 2. Si quis in jus vocatus non ierit. D. si quis caution.* Ergo qui in jus vocatus est, non aliter dimittitur: quinimmo rapitur, ducitur, trahitur invitus, nisi vel caverit judicio sisti, vel de re transegerit; et ob id post *tit. de in jus voc.* tractatur recte de cautionibus judicio sisti, atque etiam de transactionibus, quæ duo remedia efficiunt, ne quis ducatur in jus, et ideo, qui caverunt judicio sisti, nec aliter ea obligatione liberantur, quam si vel ad diem condictum venerint, vel ante eum diem de re transegerint, *l. 2. si quis caution.* ad quam coaptari debere *l. 2. de transact.* inscriptionis similitudo argumentum præbet. Et præterea non alia ratione post editionem actionis, vel hodie post vocationem in jus, petitur, daturque tempus deliberandi, olim 10. dierum, hodie 20. *Nov. 53.* quam ut deliberet utrum contendere, et congredi debeat, vel de re transigere, *Nov. 53. cap. 1.* et ob id in *l. 1. D. de eden.* Græci non male accipiunt cedere pro transigere, cum cedere vertant [illegible]: nam qui transigit de jure suo, cedit partem, vel totum, et ob id de edendo, et de in jus vocando tractatui, recte adjungitur is, qui est de cautionibus judicio sisti, et de transactionibus, cujus rei rationem constare arbitror apud omnes. Porro transactioni inest pactio, quasi genus, ut genus dicimus inesse formæ; dat enim pactio transactioni nomen et definitionem: ergo genus est transactionis: quid enim est transactio? Pactum, quod fit inter duos pluresve, negotii vel litis decidendæ causa, *l. 1. et 2. D. de transact.* at ita in oratione pro Roscio Comœdo cum Fannius significaret, se pendente lite transegisse, cum Roscio ne condemnaretur: *Pactum*, inquit *mecum fecerat ne condemnaretur*, id est, transactionem. Hæ autem pactionum species, quæ transactiones dicuntur, quemadmodum dixi, judiciorum primordiis incidunt sæpe, quæ quasi sementem litis fieri prohibeant. Itaque de judiciorum primordiis disputationi inseruntur recte, sed sunt aliæ pactiones, quæ judiciorum primordiis incidunt nonnunquam, etiam si fiant, sicut transactiones remittendi animo, modo non fiant transigendi animo; nec enim omnis remissio est transactio, nec omnis pactio remissionis est transactio: ut si quid pactione remittant donandi animo, donatio est, non transactio: cujus inspectio nihil pertinet ad judicia instituenda, informanda, vel inchoanda: proinde duo sunt remissionis genera: unum donationem dicimus, alterum transactionem, *l. Cum donationis. tit. seq.* Si remisero sciens actionem tutelæ, frustra inquit, queror de dolo, cum scienti non infertur dolus, sive remisero donationis, sive transactionis causa, quo dicto docentur duo remissionum genera, et ita *l. Ex conducto. §. Papinianus. D. loc.* Si dominus colono remiserit pensionem omnis anni, ob sterilitatem illius anni, et sequentibus annis contigerit ubertas, Papinianus ait, domino remissionem nihil obesse, et eum integram pensionem petere posse ejus anni quo remiserit, etiam si in ea re remissione usus fuerit donationis verbo: quia non quibus verbis usus sit, sed quid egerit spectandum est, id est, ejus anni pensionem intermissam propter sterilitatem non donavit, etsi eo verbo usus sit; transactio est hæc potius remissio, quam donatio. Ita in

*l. Quidam. D. de donation.* quæ ratio est satis difficilis, sed pendet ex eo omnis, quod eo jure donatio non perficiatur nudo consensu nisi inter parentes, et liberos ex constitutione Divi Pii: sed necessarie erat traditio rerum corporalium, incorporalium mancipatio, vel cessio in jure solemnis, alias non habebatur perfecta donatio. Qua de causa si cum donare volo, in rationes meas retulero, me tibi debere centum, quæ tibi donare volebam, nulla est donatio, *l. Nuda. eod. tit.* quia neque traditio, neque mancipatio, neque cessio intercessit, sed nuda voluntas: et existit inde quæstio in *d. l. Quidam*, si quis in jure interrogatus, dixerit sibi nihil deberi, et hoc dixerit non transigendi causa, sed donandi animo, an donatio valeat: remisit obligationem cum dixit nihil sibi deberi, amisit actionem si transegit omnino, si donare voluerit non utique: quia non perficitur donatio solo verbo, sola confessione, sed tamen quia hoc fassus est in jure, id est ad Prætoris tribunal, non poterit infirmare suam confessionem, quæ est sententia *l. Quidam*. In qua possunt notari duo remissionum genera donatio et transactio, et hæc est ratio hujus l. Eadem est *l. Tutores, quæ post. §. Ab eo. D. de admin. tutor.* in qua notantur duo illi remissionum modi. Si is, cujus tutela gesta est, sit major 25. annis, et ideo non possit restitui in integrum: lex ait, ab ea conventione remitti posse quæstionem culpæ tutorum, quia transactio videtur, non donatio. Nam si fuerit donandi mens, nulla est donatio, quia nuda voluntate donatio non perficitur. Transactio tamen nuda voluntate perficitur; duo igitur sunt remissionum genera, donatio, et transactio. Transactio est remissio litis præsentis, vel impendentis, id est ejus, quæ cœpit jam per contestationem, vel ejus, quam veremur propter controversiam, quæ nobis fieri cœpit, vel editione actionis, vel vocatione in jus, vel quo alio modo, *l. 1. D. de transact. l. 2. infr. tit. seq.* Donatio autem vel pactio, quæ fit donandi animo hoc tit. est remissio rei certæ, non litigiosæ, non controversiæ: ut si cum debitore meo, quem certum est mihi debere centum, paciscar de non petenda pecunia, cujusmodi pactum a Græcis dicitur συγχωρητικόν, quod congruit cum verbo, *remittit*, quod est in l. 1. *D. de transact.* et verbo, *permitti*, *l. Imperatores. D. de pact.* Ergo ut hæc quæ dixi colligam, ad judicia quidem instituenda, inchoanda, informanda pertinent, pactiones, quæ fiunt transigendi animo; at pactiones, quæ fiunt donandi causa, nihil ad judicia instituenda formanda, et inchoanda pertinent. Item pactiones aliæ, quæ non fiunt donandi causa, aut transigendi, sed vel retinendi, vel adipiscendi causa, nox, inquam, nihil attinet admiscere his quæ ad judicia constituenda, et inchoanda pertinent: denique hæ pactiones huic tantum ordini conveniunt, quæ transactionum specialis nomen habent: sed non ideo tamen incongruum est ut de genere ipso tractare prius, id est, de pactis priusquam de transactionibus, vel uno titulo conjunctim, ut in Codice Theodosii, ut in Gregoriano, et Hermogeniano, vel duobus separatim, nihil enim refert. Pactio genus est, transactio species: a genere facilius pervenitur ad speciem. Et hoc cognito, quo ad titulorum inter se commissuram videtur satis, inde tractemus de definitione pacti. Auctores nostri dicunt promiscue pactum et pactionem, sicut et donum et donationem, et quemadmodum donationem deducunt a dono, l. *Senatus. §. 1. D. de mor. caus. donat.* possis similiter et pactionem a pacto, et contra, sicut in *l. 1. D. de pact.* pactum deducunt a pactione, possis et donum a donatione. Sunt Jurisconsulti, et simus nos, qui eos sequimur, in originibus verborum licentiores, et quodammodo στωικώτεροι, id est, licentiam Stoicorum imitantes: ut M. Tullius lib. 1. de gloria apud Festum cum scriberet, *oppidum dici, quod opem præstet.* subjicit, *ut imiter ineptias Stoicorum.* Adjicitur etiam in *d. l. 1. D. de pact.* inde quoque pacis nomen venire, id est, pacem a pactione venire, a condictionum scilicet pactione, quæ inter populos observantur. Capito apud Festum, pactionem a pacto. Et nostri auctores utuntur promiscue his verbis pacti, pactionis, pacis pro publica conventione. Lex *In bello. D. de capt. et postlimin. rever.* ait: in bello esse postliminium, in pace autem his, qui bello capti sunt, id belli tempore, si nihil de his in pactis comprehensum sit, in qua ratione defectio est supplenda interpretatione: in pace non est postliminium, quia spem revertendi civibus in virtute bellica magis, quam in pace Romani esse voluerunt: igitur qui pacis redit tempore, postliminio non redit, si nihil in pactis comprehensum est; id est, nisi conventum ut captivi restituerentur: hi enim captivi, de quibus in pactis convenit, redibunt postliminio pacis tempore: ita promiscue utitur pacti et pacis verbo. Sed verum est pactum vel pactionem esse genus, pacem speciem: nec enim omne pactum pacem vocamus, sicut nec omnem pactionem legem dicimus: et similiter non omnem pactionem transactionem appellamus; species hæ sunt pactionis. Transactio est species pacti quæ inter duos pluresve de re dubia, et lite incerta, neque finita componitur. Lex est species pacti, quod ex continenti adjicitur contractibus, ut lex commissoria. Pax est species pacti, quam inter se duces paciscuntur finiendi belli causa, *l. 5. D. de pact.* non omnis pactio est pax, lex transactio. Est igitur pactum genus, sed ita tamen pactum, vel pactio est, ut et occupare possit speciei locum, non respectu ejusdem, sed alterius quæ genera Philosophi dicunt ὑπάλληλα. Est etiam species pactum, est enim conventionis species. Nam ex conventionibus aliæ sunt contractus, aliæ pactiones, l. 1. *Conventionis. D. de pact.* quæ vocabula non sunt confundenda: nec enim contractus usquam appellantur pactiones, nec pactiones contractus: licet possint coalescere in unam conventionem: ut cum contractibus additur pactum, id enim est frequentissimum, quæ pacta, si continenti adjiciantur, proprie leges appellantur: sic constituimus pactum sive pactionem esse genus, et esse speciem: genus transactionis, pacis, legis: speciem etiam conventionis, quia conventionum duo sunt genera, contractus, et pactiones, et contractus sunt conventiones, quæ propemodum nomen vel causam habent, et causam dicimus, cum intercessit datio vel factum. Pactiones autem, sunt conventiones, quæ nomine proprio, et causa vacant; causa, id est, quibus non intercessit neque datio, neque factum; sed consensus, et conventio sola ut daretur aliquid, vel fieret: et certa hæc definitio contractus, conventio quæ nomen proprium vel causam habet. Potest et varie pactum definiri, potest aliter, eodem tamen sensu. Pactum est conventio, quæ placiti fine stetit; id est, quæ neque stipulatione, neque traditione sumpsit effectum, neque aliud quam placiti vel pacti nomen habet, quæ usque ad pactum stetit, l. *Si divisionem. famil. ercisc. l. Si tibi. inf. hoc.* Vel pactum, est conventio, quæ nudo pacti nomine stetit, nec assumpsit aliud proprium: vel pactio, est duorum consensus atque conventio, *l. Pactum. D. de poll.* et Tullius: pactum est quod inter aliquos convenit, et Ulpianus *l. 1. D. de pact.* Pactum est duorum plurimve in idem placitum, et consensus, sic Flor. id est, nihil nisi consensus ut legatum donatio testamento relicta dicitur, id est, non nisi testamento. Consensus ergo nudus sine nomine proprio, sine causa: et idem placitum quum obstringitur fides utriusque paciscentium: alioquin et me docente, verbi gratia, ex pacto non nasci actionem, assentiamini omnes, erit unius vel plurium in idem placitum et consensus, sed quod versabitur in veritate ipsa, non in fide aliqua, quam demus invicem: ergo non erit pactum. Pactum ergo duorum est, vel plurium in idem placitum, quod fidem etiam obstringat, consensus: nam si nomen vel aliquam causam attuleris, contractum effeceris. Hoc ergo distat conventio a pactione, quod conventio est genus, pactum species. Pactum igitur conventum, sive pactum nudum dixeris, an simpliciter pactum, nihil refert. Omne pactum est nudum, et definitio pacti, definitio nudi: nudum est pacti accidens inseparabile, nec dicitur pactum nudum, ut dolus malus, quod sit quidam bonus per ἀντιδιαστολήν: sed dicis qualitatem, quæ perpetuo inhæret pacto: nam pactum, quod lege confirmatur, ex quo nascitur actio, vel tollitur, dicitur nudum, *l. Legitima. D. de pact.* Et ita nuda pollicitatio dotis, ex qua lex vult dari actionem, *tit. de dot. promiss. et nuda pollicitatione*, et pactum quod cohæret contractui, nudum dicitur, *l. Juris gentium. §. Quinimo. D. de pact.* nam cum dixisset ex pacto nudo actionem non nasci, subjicit, quinimo interdum format ipsam actionem, si adjiciatur pactum nudum ex continenti, ergo si adjiciatur pactum ex continenti, nudum pactum dices. Nec ab ea sententia distat *l. Legem. infra hic*, nec *l. ult. infra, de rerum permut.* quæ quidem significare videntur, non omne pactum esse nudum: hæc est species: quidam dedit dotem, et adjecit legem aliquam dationi dotis, ex ea pactione dabitur actio. Idem erit si permutationi rerum, quæ traditione sumat effectum, adjecerit pactionem aliquam. Atqui, inquies, ex pacto non datur actio, hoc ita procedit si sit pactum nudum, alioqui si causa intercederet, dabitur actio, specie prima, nudis verbis si proponantur illæ leges, videtur inde colligi recte, non omne pactum esse nudum, sed retrotemus speciem. Dedi dotem, et legem aliquam injeci, seu pactum aliquod, an ex ea conventione dabitur actio? certe: si ex pacto non datur actio, sed illud ita obtinet, si fuerit tantum nudum, hoc est, si tantummodo pactum nudum intervenerit, sed si intervenerit contractus et pactum, ex eo dabitur actio, non quia pactum nudum est, sed quia contractus est, *l. Divisionis. D. de pact.* divisionis placitum cum sit pactum nudum non parit actionem, nisi applicitum contractui fuerit, nec ex stipulatione, vel traditione sumpserit effectum, l. 3. *infra, de rer. permut.* Ergo res ita est distinguenda: aut est pactum tantummodo, et ex eo non datur actio: aut est pactum ex continenti contractui appositum, et ex eo datur actio, quia non pactum est, tantum, sed et contractus, nec ideo minus est pactum nudum: nam et ea pacta, quæ ex continenti adjiciuntur appellantur nuda, *d. §. Quinimo.* Igitur pactum nudum est: eodemque modo arrarum datio, quod omiseram, contractus dicitur uno in loco, *l. Contractus. inf. de fid. instrum. et pactum arrale*, l. 3. *de action. empt.* et ex eo pacto datur actio cum dantur arræ, et convenit ut illis, vel illius conditionibus reddantur. Est igitur pactum contractui appositum, et pactum nudum semper: nec enim cohærentia illa mutat qualitatem pacti, et ideo quod generaliter definiunt interpretes pactum vestiri his modis, verbis, re, literis, consensu, cohærentia contractus, re interveniente, falsum est: primum non vestitur re, verbis, consensu: nam quæ ita geruntur sunt contractus, non pacta, non vestitur etiam pactum cohærentia contractus: nam retinet appellationem pacti nudi: non etiam rei interventu, ut cum res datur certa lege: nam et retinet nomen pacti nudi. Conclusio igitur hæc sit, omne pactum esse nudum.

## Ad L. I.

*Conditionis incertum inter fratres non iniquis rationibus conventione finitum est. Cum igitur verbis fideicommissi petitum a patre tuo profitearis, ut si vita sine liberis decederet, hæreditatem Licinio Frontoni restitueret: pactum eo tempore de sextante Licinio Frontoni dando cum liberos Philinus non sustulerat, interpositum, non idcirco potest iniquum videri, quod facta (sicut placuit) divisione diem suum, te filio ejus superstite functus est. PP. VII. Kal. Dec. Severo A. et Victorio Coss.*

Qui habebat duos filios Philinum et Licinium, ambos hæredes scripsit ex æquis partibus: Licinio erant liberi, Philino non erant, et ideo soli Philino substituit verbis precariis, hoc modo, ut si sine liberis vita decederet, hæreditatem, et partem suam superstiti fratri Licinio restitueret: pendebat fideicommissum ex conditione, cujus erat incertissimus eventus Philino vivo adhuc, et orbo: quapropter ne duo incerti penderent Licinius, et Philinus fratres, Philinus ne mors sua expectaretur, aut captaretur, neve spe fratris quotidie moreretur, Licinius etiam ne diutius expectaret eventum conditionis,

maluit Licinius ex fideicommisso præsentem portionem accipere, sextantem videlicet, et reliquum trientem Philino remittere, quam diutius expectata conditione fideicommissi, aut nihil, aut totum auferre. Itaque convenit, ut spes omnis fideicommissi infringeretur, ut incertum conditionis adscriptæ fideicommisso finiretur, et excluderetur hac pactione, ut præsentem sextantem acciperet Licinius, et reliquum trientem remitteret Philino, nec non placiti pactio stetit, sed divisione etiam sumpsit effectum. Licinius sextantem accepit, Philinus trientem retinuit sine onere fideicommissi. Post divisionem, Philino natus est filius Philinus, ac deinde mortuus est Philinus pater superstite filio Philino, morto patre filius consulit Impp. an ea conventio, quæ intercessit inter patrem suum, et patruum valeat, sibi videri iniquam esse conventionem, quod fuerit præmature facta, et contra voluntatem testatoris, et ideo cum defecerit conditio fideicommissi se nato perinde, ac si ea conventio non intercessisset sextantem, quem non jure abstulit patruus, sibi reddi oportere. Atque ita sentit Paulus lib. 4. sentent. tit. 1. loquens de mutuo fideicommisso, *rogati*, inquit, *invicem sibi, si sine liberis decesserint, hæreditatem restituere, altero decedente sine liberis, hæreditas ad eum perveniet, qui supervixit, nec ex eo pacisci contra voluntatem testatoris possunt.* At Impp. rescribunt, nec iniquam conventionem illam, nec a filio postea edito convelli posse, justam conventionem esse; idemque cavetur in *l.* 16. *inf. hic* et *l.* 11. *inf. de transact.* de mutuo fideicommisso scilicet si sit invicem substitutus frater fratri verbis fideicommissi si sine liberis decesserint, ut remittant invicem recte alter alteri fideicommissi persecutionem, nec nisi quid aliud sit, etiam si sint minores 25. annis cum scientes quid ageretur fideicommissum remiserunt, et ob id solum, quod inter se fideicommissum remiserunt, circumscriptos videri, nec auxilium restitutionis implorare posse. *d. l.* 11. nulla est enim hic injuria: ergo nec circumscriptio: ea est enim circumscriptioni vis, quæ definitur a Seneca, *circumscriptio semper crimen sub specie legis involvit, semper circumscriptio per jus ad injuriam venit.* In hac igitur mutui fideicommissi remissione mutua inter fratres nulla est circumscriptio, quia nec injuria nec fraus ulla igitur, et cessat, licet sint minores annis 25. restitutio in integrum, *lex* 16. loquitur de pacto, *lex* 11. de transactione, *lex* 16. docet mutuum fideicommissum inter fratres posse remitti pactione, *l.* 11. transactione, nec unum satis erit demonstrasse: nam qua de re licet pacisci, non continuo licet etiam transigere, ut de re judicata licet pacisci, non etiam transigere, sed vice versa qua de re licet transigere, et pacisci, et qua de re non licet pacisci, nec transigere. At de mutuo fideicommisso fratres inter se antequam existat conditio fideicommissi et pacisci, et transigere possunt. Cum ergo liceat pacisci de simplici fideicommisso, puta si unus tantum ex fratribus rogatus sit restituere hæreditatem, si sine liberis decesserit altero superstite, ut scilicet is, cui relicta est hæreditas fideicommissaria, vel in totum remittat, vel pro parte: cur remissio etiam hæc non valebit? si mutuum fideicommissum remittunt fratres et unus remittet alteri, quod sibi relictum est fideicommissum recte: conventio enim est honesta et justa, quæ conservat gratiam inter fratres remoto captandæ mortis alterius voto improbabili, *d. l.* 11. et quia conditionis incertum, sub quo pendebat uterque frater, paciscendi causa justa est; et hoc est, quod ait initio hujus legis, *conditionis incertum inter fratres, etc.* id est, suspensa et incerta conditionis fideicommisso adscriptæ causa, et quasi alea: conflatur incertum ex spe unius, et metu alterius, quæ duo sunt inter se contraria, spes expectatio boni, metus expectatio mali: ex contrariis autem conflatur incertum, ne diu sub hoc incerto penderent fratres, ideo ait recte eos dirimere inter se incertum illud, et ambiguum conditionis. Et sequitur in hac lege, *cum igitur verbis fideicommissi petitum a patre tuo,* Philino scilicet profiteris, ut si vita sine liberis decederet, Licinio Patruo tuo cum liberos non haberet, id est, quo tempore liberos non sustulerat Philinus (sic leg. non sustulerit) *facta divisione,* sextantis scilicet, et trientis. Sed oppugnatur hæc constitutio multifariam multisque modis: primum enim dicitur, prematurem esse hanc remissionem fideicommissariæ hæreditatis: prematuræ conventiones insimulantur festinationis nimiæ, quæ festinationis ratio facit, ut plerisque in locis caveatur non licere pacisci de aliena successione; cujus forte spem quis animo suo concipiat. Hac in re primum sic statuo, spem fideicommissariæ hæreditatis pacto, vel transactione remitti posse, et generaliter spem quamlibet futuræ perceptionis deteriorem fieri, *l. Pactum. D. de pact.* an igitur spes successionis pacto remitti potest? sic spes hæreditatis, *l. ultim. inf.* sic spes successionis appellatur, *l. Nec ei.* 17. §. *ultim. D. de adopt. l.* 2. *inf. ubi pupill. educ. deb.* non quidem eo vivo; de cujus bonis agitur, hoc est certum *l. ult. inf. l.* 1. §. *Si impubere. D. de colla. bono. l.* 2. §. *Interdum. D. de vulg. substit. l. Quidam.* §. *ultim. D. de donat.* est enim hoc pactum nefariæ spei, et eleganter ait Seneca 6. *declamat.* cum fratri exhæredato, vivo patre, frater promisisset chirographo suo dimidium hæreditatis daturum: *Chirographum*, inquit, *est parricidarum fœdus, nefariæ spei pactum.* Igitur spes successionis pacto non potest remitti vivo eo, de cujus bonis agitur: mortuo vero eo, spes successionis pacto remitti potest, vel transactione: nec enim propria spes est ante mortem ejus, de cujus bonis agitur: nam spes est, quæ jam propinqua est, et ita propinqua, ut pendeat, et paulo post eventurum sit, quod expectatur: sic metus est eorum tantum, quæ imminent, impendent, τῶν ἐγγὺς ὄντων ὥστε μέλλειν, Aristotel. in Rhetoricis, qui et ea ratione ait eum esse fortem virum, quem non deterrent ea, quæ mortem afferunt ὑπογυία ὄντα, quæ imminent, in Ethicis. Igitur non est spes, nisi quæ propinqua est: porro non est propinqua spes successionis vivo eo, de cujus bonis agitur: nam si filius sum, possum exhæredari, si extraneus sum, potest testamentum infringi: at propinqua est spes successionis, nempe eo, de cujus bonis agitur, mortuo: si ea mihi successio sub conditione per fideicommissum relicta sit, ut in specie proposita, quia amplius testamentum illud mutari non potest. Igitur præmatura est spes et remissio ante mortem ejus, de cujus bonis agitur: post mortem ejus nec spes, nec remissio præmatura est, etiam si non post aditam hæreditatem: nec enim ut exigo mortem ejus, de cujus bonis agitur, ita exigo aditionem hæreditatis: nam *l. In quantitatem. D. ad leg. Falc.* aperte demonstrat ante aditam hæreditatem post mortem testatoris pacisci licere, de legato legatarios pacisci in portionem legatorum posse, et hoc sæpe cogi facere, ne destituto testamento, id est, non adita hæreditate, nihil consequantur, legata et libertates intercidant. Sed pugnat *l.* 1. §. *Quod ait Prætor. D. quod legator.* quæ lex sit, nihil nocere voluntatem hæredi, quo minus habeat interdictum quod legatorum, eam scilicet voluntatem, quam accomodavit legatario ante aditam hæreditatem, ut rem legatam possideret: ergo ante aditam hæreditatem videtur voluntas, et quasi remissio hæredis, qui facile passus est legatarium ingredi possessionem rei legatæ, nihil egisse. Sed separanda est voluntas a pactione. Pactio obstringit fidem in perpetuum, voluntas, quam accomodavit hæres legatario, in præsens, cum nondum adiisset hæreditatem, non obstringit hæredem in perpetuum: postquam adierit mutare poterit voluntatem, et si non recesserit legatarius a possessione rei legatæ, aget ex causa interdicti quod legatorum, sicut si precario utare re mea voluntate mea, hæc voluntas mea, quam tibi in præsens accommodo, non me obstringit in perpetuum: nam licebit mihi voluntatem mutare, et rem repetere, si tantisper dum deliberat hæres de adeunda hæreditate, permiserit legatario ingredi possessionem rei legatæ, non ideo sicut pacto fidem suam obstrinxisse intelligitur in perpetuum: et ita separanda est pactio a voluntate: nec dicendum est ad eam legem cum Bartolo, hæredem, qui hæreditatem non adiisset, rem non habuisse, nec spem: rem non habuisse fateor, spem non habuisse nego: spes enim matura adeundæ hæreditatis post mortem testatoris: spes etiam capiendi ex testamento satis matura est hæredi, et legatario, et omnibus statim a morte testatoris. Nec cum Accursio dicendum est, in ea specie invitari legatarium ad delinquendum, cui detur facultas adipiscendæ rei legatæ: nec enim adipisci possessionem rei legatæ delictum est, et multo minus si eam adipiscamur hæredis voluntate. Non est etiam probandum, quod ait Accursius in eo §. *Quod ait Prætor*, hæredis voluntatem repudiationi accedere, nec hoc quisquam dixerit, cum hæredis non sit repudiare legatum, sed legatarii: repudiationi igitur juris, quod habuit in retinenda re legata, sed hoc jus nunquam seorsum repudiatur, universa hæreditate repudiata omnia jura repudiantur, nec possunt jure hæreditaria scindi, id est, non potest hæres partim amplecti, partim repudiare: sed vel universum amplecti, vel universum repudiare debet. Igitur non potest eo loco accommodari, quod de repudiatione verecunde comminiscitur Accursius, sed ut dixi, distinguenda est pactio a voluntate: pactione si me obstrinxero ante aditam hæreditatem, valla me si dixero ut ingrediatur legatarius possessionem rei legatæ, non ideo videor fidem meam obstrinxisse in perpetuum. Et adversus decisionem hujus legis id etiam opponitur, conventionem, de qua tractatur in hac lege, esse contra voluntatem testatoris, qui voluit ut Licinio non aliter restitueret hæreditatem Philinus, quam si decederet sine liberis, quod cum non contigerit, videntur fratres fecisse contra voluntatem testatoris. Respondendum, nihil factum videri contra voluntatem testatoris patris; nam etiam si pater id cavit, non tamen interdixit remissione fideicommissi. Qua de causa licet testator vetet fundum alienari extra familiam, ex qua scriptura agnatis, qui sunt ejusdem familiæ comparatur fideicommissi persecutio, tamen non videtur agnatis interdixisse fideicommissi remissionem, *Nov.* 159. *l. Quoties. C. de fideicom. l. Cum pater.* §. *Libertis, de leg.* 2. ergo non facit contra voluntatem testatoris, qui non expectata conditione fideicommissi, remittit fratri fideicommissum modico præsenti accepto gratiæ conciliandæ inter fratres, et renovandæ amplioris causa. Et opponitur etiam adversus constitutionem hanc, quod dicitur, conditionale fideicommissum non posse repudiari, hoc fideicommissum erat conditionale, ergo non poterat repudiari. Retentis iisdem terminis verissima erit conclusio: sed de repudiatione hic nihil agitur, et de remissione tantum agitur, et aliud est repudiatio, aliud longe remissio, quam etiam differentiam agnovit Accursius noster: aliud inquam remissio, aliud repudiatio: remittere possum spem, repudiare non possum: repudio ea, quæ sunt delata: remitto etiam ea, quæ nondum sunt delata, *l. Partem. l. Hæredi.* §. *Filiusfamilias. D. de pact.* repudiatio est juris, remissio facti, id est, qui repudiat aspernatur, et repellit a se jus quod offertur; nihil igitur agit nullo jure oblato: porro nullum jus defertur ante conditionem: at qui paciscitur, jus e se non repellit, et ideo in pactis nihil attinet spectare jus delatum fuerit nec ne, denique repudiatio juris est remissio facti, et versatur et consistit pactio omnis in facto, *l. pen.* id est, qui verbi gratia jus suum remittit pacto, id juris a se non repellit, et est in integrum de eodem jure experiri, sed si experiatur, exceptione doli mali aut pacti summoveri poterit, quæ est vis pacti, non ut jus repellat, sed ut ex eo jure agentem postea exceptione submoveat. Et postremo opponitur adversus definitionem hujus legis *l. Si unquam. D. de revoc. donat.* quæ dicit, donationem liberis postea editis revocari: donavit Philinus in hac specie, cum non haberet liberos, fratri Licinio sextantem hæreditatis fideicommissariæ, cujus conditio defecit postea subiato filio: ergo filius eum sextantem revocare potest: fallacia est in propositione: nec enim est absolute hoc verum, donationem filium postea susceptum revocare: sed ita distinguendum est, aut immensa est donatio, aut non, et aut

mera est donatio, aut non: immensam donationem liberi postea suscepti revocant, hic non fuit immensa, sed sextantem tantum donavit, id est, duas uncias, et retinuit quatuor. Præterea ea tantum donatio revocatur a liberis postea susceptis, quæ mera est donatio: hic non fuit mera sed mixtum fuit negotium cum id est actum, ut acciperet frater sextantem, et remitteret trientem. Non est transactio, qua de re dubitarunt interpretes: est transactio in *l.* 11 *de transact.* sed hic non est transactio, quia neque de fideicommisso erat lis, neque controversia, et licet esset incerta fideicommissi conditio, tamen fuit certa causa fideicommissi. Igitur hic transactio non fuit. Et quod attinet ad *d. l. Si unquam*, quæcumque ad eam pertinent, his paucis absolventur. Aut donationis tempore superstites sunt liberi, aut non: si donationis tempore superstites sunt liberi donatori, donationem immensam non revocant nisi pro ratione Falcidiæ, id est, pro modo portionis *l.* legitimæ, *l. Si mater. inf. de inoff. donat. Nov.* 92. *l. Titio.* 2. §. *Imperator. D. de legat.* 2. aut post donationem immensam augetur natis liberis donator, et hoc casu videndum est, utrum immense donaverit extraneo, an aliis suis liberis: nam si quis immensam donationem contulerit in extraneum, ut in *l. Si unquam.* proponitur patronum dedisse omnia sua bona liberto, vel libertum patrono; nam hoc erat frequens ut libertus, et patronus se mutuis donis afficerent *l. Si cerra non remunerandi.* §. *Inde Papinianus, D. mand.* eam donationem collatam in extraneum et immensam, liberi revocabunt in totum, non pro ratione Falcidiæ, quia verisimile est donaturum patrem non fuisse, si sciret se habiturum liberos. Sed et ipse donator donationem revocat in solidum, quod jus probant etiam leges Longobardorum, *l.* 4. *de success. l.* 1. *de eo quod pat. test nec hab. fil. relinq.* sed tamen non videtur obtinuisse hoc jus ante eam constitutionem, quam D. Augustinus inseruit in libro *de vita et mor. cler. Quidam*, inquit, *cum filios non haberet, res omnes suas Ecclesiæ donavit: nati sunt ei filii: reddidit Episcopus: fuit in ejus potestate non reddere jure fori, non jure Ecclesiæ.* Ergo jure civili potuit is cui donaverit omnia bona sua, ea retinere etiam editis postea liberis. Sed si forte donatio immensa sit collata in liberos a patre, et post eam donationem edantur alii, hi posteriores liberi non possunt donationem collatam in priores revocare in totum, sed pro ratione Falcidiæ, *l.* 5. *C. de inoff. donat.* et ita *l. Si unquam.* nihil pertinet ad donationem modicam, de qua hic tractatur: nihil ad eam quæ permixta est negotio: nihil etiam pertinet ea constitutio ad liberos qui superstites erant donationis tempore: nam hi non revocant donationem in solidum, sed pro ratione Falcidiæ tantum. Non pertinent etiam ad donationem collatam in liberos: eam liberi postea suscepti non revocant donationem in solidum, sed pro ratione portionis legitimæ: sed pertinet ad donationem collatam in extraneum, quam et donator et liberi postea editi revocare in solidum possunt. Ex his quæ heri diximus ad *l.* 1. vel animo vel scriptione comprehendisse vos satis arbitror, de fideicommissariæ hæreditatis spe, dum pendet conditio suscipiendorum liberorum sub qua fideicommissum relictum est, in portionem aliquam fideicommissario cum hærede paciscі licere: nec convelli pactionem illam susceptis postea liberis posse, nec tantum pacisci de fideicommisso, sed et transigere licere. Idque esse si inter fratres vice mutua facta fuerit mutua substitutio, posse inter fratres pactione aut transactione remitti eam substitutionem, antequam existat deficiatve conditio: harum conventionum causam justam et honestam esse, discuti conventionibus istis omne conditionis incertum, id quod scilicet conflat partim spes ejus cui relictum est, partim metus ejus a quo relictum est fideicommissum. Denique spem fideicommissariæ hæreditatis, et generaliter spem quamlibet futuræ perceptionis pactione, vel transactione remitti posse, et eam vere eam demum spem esse, quæ sit in propinquo, non quæ sit in longinquo, ac proinde spem successionis directæ vel fideicommissariæ vivo eo, de cujus bonis agitur, nullam, aut præmaturam esse, mortuo eo maturam, atque ideo quod opponitur, adversus hanc *l.* præmaturam spem esse falsum videri: cum mortuus sit is cujus de bonis agitur. Frustra etiam opponi, remissionem hoc loco propositam contra voluntatem testatoris esse, frustra adversus eam duci argumentum e repudiatione: aliud enim repudiatio, aliud remissio: ac similiter aliud est pactio remittendi animo facta, aliud voluntas hæredis volentis legatarium rem legatam possidere: et ex ea voluntate interpretes male argumentari ad pactionem, permixtis confusisque his tribus, repudiatione, remissione, et voluntate; quæ nos separari, et accurate distingui volumus. Et postremo huic constitutioni opponere eos male eam constitutionem, quæ revocandæ donationis jus præbet liberis postea susceptis, et donatori. Modo ea tractabo, quæ superioribus non contenti interpretes adversus hanc leg. objiciunt. Non potuit, inquiunt, Philinus rogatus Licinio hæreditatem restituere si sine liberis decederet, de ea hæreditate pacisci, atque ita pendente conditione non potuisse eum Licinio sextantem dare in fraudem filii postea suscepti, quod testator non minus videatur ei fideicommissum hæreditatis reliquisse, quam Licinio: hoc enim dixisse videtur, si sine liberis decesserit. Denique liberos positos esse in conditione, et dispositione: et ideo non posse Philinum de fideicommisso pacisci, antequam extiterit conditio in fraudem liberorum, qui sunt positi in conditione, et dispositione. Sed pernegandum est, liberos positos in conditione, esse in dispositione. Nam his verbis, si sine liberis decesserit, Licinio restituito, quod apparet, est fideicommissum relictum Licinio: quod latet: non est fideicommissum, sed spes tantum, et votum testatoris adversus liberos hæredis: ex spe, aut voto solo, fideicommissi persecutio non est: id est testator scribit, si sine liberis decesserit, Licinio restituat, quia est ea spe, ut putet ventura bona ad filios, nec tamen ideo adimit hæredi jus eorum bonorum alienandorum, et liberis non conservandorum, quia quod latet in his verbis, fideicommissi vim non habet, *l. Gallus.* §. *Idem credendum.* et §. *In omnibus. D. de liber. et posthum.* in hac specie. Instituo filium, omisi nepotem, substitui pronepotem posthumum his verbis, *si filius et nepos me vivo moriantur, tunc qui mihi ex nepote meo post mortem meam nascetur pronepos hæres esto.* Finge præmori filium vivo patre, lex est testamentum rumpi successione nepotis ex 2 *cap. l. Velleja*; quod nepos invenіatur præteritus in eo testamento: nam commemoratio nepotis facta in conditione non habet vim institutionis: ergo præteritus est nepos, cum ejus successione rumpetur testamentum, quod utique non rumperet, si haberetur nepos pro instituto: sed certe præteritus est; et ideo cum ex formula Gallі instituitur nepos posthumus hoc modo, *si filius me vivo moriatur, tunc qui mihi ex eo nascetur nepos hæres esto.* Ut rata sit scriptura, necesse est filium institui ex parte aliqua, alioquin præteritio filii vitiabit testamentum, quia commemoratio filii sic facta nullius momenti est, nec vim institutionis habet: quapropter ut ait §. *In omnibus. d. l. Gallus*, necesse est illum institui ex parte aliqua, deinde posthumum nepotem institui: et eodem modo in *l. Si quis cum* §. *ult. D. de vulg. et pupill. substit.* si quis extraneum hæredem instituit hoc modo: si filius me vivo moriatur, Lucius Titius hæres esto, nec filium instituat aliter, aut exhæredet, ipso jure nullum est testamentum: commemoratio igitur filii facta in eo testamento, vim institutionis non habet: et idem in *l. Ex facto.* §. *Ex facto. D. ad Trebell.* sed in recte ponenda ejus specie laborant interpretes. Species hæc est. Mater unum ex filiis hæredem instituit, et rogavit restituere hæreditatem fratri suo, si sine liberis decesserit: hic filius hæres matris fideicommisso oneratus in eam conditionem si excedat e vivis sine liberis, in insulam deportatus est: quia deportatione amisit civitatem, et ad peregrinitatem redactus est pro mortuo habetur, vel alius homo videtur esse, quam qui fuit fideicommisso gravatus; ideoque fideicommisso locus est, ac si naturaliter obiisset sine liberis, cum scilicet nullis sublatis liberis in insulam deportatus est. Sed bona omnia occupabit fiscus: nam deportationem semper sequitur tacite publicatio: bonorum vero detracta quarta, reliquum restituet fratri fideicommissario, quia videtur ille decessisse sine liberis, qui excepit deportationis pœnam nullis sublatis liberis, et si forte post deportationem concepti et editi ei sint liberi, nihil officient fideicommissario, in quem jam cecidit fideicommissum optimo jure: sed si liberi sint concepti ante deportationem editi post deportationem, hi repellent fideicommissarium: quia non videtur sine liberis civitatem amisisse, pœnam deportationis excepisse, atque ita quodammodo vita decessisse civili: cum tempore deportationis fuerint liberi in utero uxoris. Ergo liberi concepti ante deportationem, et postea editi repellent fideicommissarium, neque tamen ipsi bona vindicabunt sed fiscus sine ullo onere fideicommissi. Igitur positi liberi in conditione non sunt in dispositione: nam si essent in dispositione, excluderent fiscum. Quibus aliud judicium est, hi suæ opinionis arcem positam habent in *l. Lucius.* 2. *D. de hæred. instit.* quod ea lex eum, qui substituit hæredi, his verbis, *si moriatur antequam adierit, aut liberos sustulerit.* dicat liberos prætulisse substituto vulgari: ex eo enim male colligunt, liberis sublatis, eos exclusuros substitutum et venturos ex testamento; veniunt enim non ex testamento sed ab intestato, et videtur legitimos prætulisse testamentariis hæredibus, *l. Si quis ita hæres instituatur. eo tit.* et eo modo potior est intestati, quam testati causa, quod et ipse Accursius sensit recte in *d. l. Lucius*, videtur, inquit, prætulisse liberos tacite ab intestato cum sint ei proximiores. Igitur lex non dicit propalam eos liberos ita prælatos, ut possint venire ex testamento, quasi commemoratio facta in conditione faciat institutionem: sed votum tantum commune parentum explicat, non institutionem facit. Ad hæc tentant etiam interpretes in specie hic proposita filio suscepto post divisionem hæreditatis, competere condictionem causa data, causa non secuta, cujus potestate possit revocare a Licinio sextantem, quem illi prorogavit Philinus: nam, inquiunt, dedit, Philinus Licinio sextantem, quod filios non haberet: habet jam filios, ergo dati conditio est causa non secuta: captio est in verbo causa: causa aut ratio est, aut finis: ratio τὸ οὗ ἕνεκα, ut Philosophi dicunt. finis τὸ διά τι. Ratio est, ut si dedi tibi, quia negotia mea curasti, et hæc causa sive ratio si falsa sit, non parit condictionem, *l. In summa.* §. *Id quoque. D. de condict. indeb.* quoniam causa donandi non cohæret donationi. igitur pro non scripta habetur, et sive vera sit, sive falsa, donatio valet: finis autem est, si donavi tibi ut negotia mea curares; et hæc causa si non sequatur, locus est conditioni ob causam dati re non secuta: quia fine optato non potior ego qui dedi, quia fruetur fine, propter quem dedi. In proposita autem specie, neque ratio neque finis dandi sextantis alia est, quam ut Licinius remitteret fideicommissum, et absolveret fratrem eo incerto et ambiguo conditionis. Non est igitur in hac specie ea causa, quod filium non haberet: et in illo tit. *de condict. cau. da. cau. non seq.* ex qua volunt Philino in hac specie actionem, dari, causa pro fine accipitur, et appellatur proprie res ie l. *Damus. D. de condict. indeb. l.* 1. *D. de condict. ob. tur. caus.* et dicitur condictio ob causam dati, vel condictio causa data, causa non secuta, sub causa, et est sub causa cum datur aliquid sub ea causa, ut faciat vicissim, aut detur aliquid, ie *l. pen. de cond. causa da.* ἐπὶ τῆς συνθήκης. Igitur in eo titulo, in eave actione, causa finem significat: finis hic non fuit, quod non haberet liberos, sed finis fuit, ut absolverentur fideicommisso: modicum præsens dedit, id est, sextantem, hic finis consecutus est: nam divisionem fecerunt, et finierunt omne incertum conditionis: igitur non est locus condictioni causa data, causa non secuta. Satis jam nequicquam oppugnata hac constitutione, interpretes præterea quærunt, an si conventio, de qua

hic agitor, divisione non sumpsisset effectum, si sestantem Licinius non accepisset sextantis nomine ulla obligatio competeret. Iterum dicam, si conventionem non sequatur divisio sextentis et trientis, an licebit Licinio petare sextantem ex conventione? dicerem statim et verissime, pactum fuisse divisionis, et ex pacto divisionis nudo non dari actionem, *l. Divisionis. D. de pact.* Licinio ergo non dari actionem sextentis nomine, cum pactum divisione non sumpsit effectum, cum pactio pacti fine stetit, neque ulterius progressa est. At illi dicunt, Licinio esse actionem, quia fuit, ut inquiunt, do ut facias, vel do ut des, id est, do sextantem, ut remittas fideicommissum, et Licinius remisit fideicommissum per acceptilationem. Licinio igitur est actio sextantis. Primum non potest pont fuisse do ut facias, vel do ut des, alioquin esset contractus, non pactum, et in quæstione ponitur initio solum intervenisse pactum, ergo rem ita gestam, debo sextantem, ut trientes remittas: ita concipitur pactum eudum: quod si dixerim do sextantem, ut remittas trientem, jam res pacti fine non stat, sed transit in genus contractus: ergo proponitur quæstio male: deinde respondetur, fuisse de ut facias, aut ut des: non consentit responsio cum quæstione: deinde Licinium remisisse fideicommissum per acceptilationem, poni non potest, quia nulla fuit obligatio, ergo nec acceptilatio intervenire potest: nam creditor conditionalis in legatis et fideicommissis ante conditionem non est creditor: qua in re distat a stipulatore conditionali, quia stipulator conditionalis est creditor, *l. Ususfruct. D. de stipul. serv.* legatum, aut fideicommissum conditionale vires statim non accipit sed postquam extitit conditio: qua de causa legatarius legatum vel fidei commissum ante conditionem decedens non transmittit ad hæredem, stipulator conditionalis transmittit. at eodem modo quod debetur sub conditione ex stipulatu, acceptilatione tolli potest, sed non habet effectum acceptilatio, nisi extiterit conditio: interim tamen stipulationis conditionalis acceptilatio valet, sed fideicommissi conditionalis acceptilatio nulla est, nec effectum habet, nisi post existentem conditionem, *l. Et per jusjurandum. §. Si legatorum. D. de accept.* Male ergo ponitur Licinium remisisse fideicommissum conditionale per acceptilationem, quia hoc modo nihil remissum intelligitur, nihil actum. Ergo in hac specie nulla suberat causa, ex qua possis dicere pactum sumpsisse effectum: nam quæstio est, an si convenerit tantum, ut Licinius acciperet sextantem, et remitteret trientem, nec pactio divisione sumpserit effectum, sextantem petere possit: et secundum ea, quæ docui, respondendum est non posse, cum fuerit pactum divisionis, et ex pacto divisionis non detur actio, nisi vel stipulatione, vel divisione sumpserit effectum. Ad hæc quærunt, an Licinius remittere possit fideicommissum, aut remisisse videtur, data cautione Mutiana? Inepta est quæstio: nam cautio Mutiana habet tantum locum in conditionibus, quæ concipiuntur in non faciendo, quod hic non est. Cautio Mutiana locum habet, cum ita legatur: lego Titio centum si non ierit Romam: Titius capiet centum si modo caverit se non iturum Romam: et locum habet in legatis, hæreditatibus, et fideicommissis, *l. Is cui sub conditione. 18. l. Mutianæ. D. de cond. et demonstr.* et hæc cautio in omnibus negotiis tam vivorum, quam mortuorum locum habet. Si igitur dedi aliquid sub conditione si non ieris Romam, capies quod donatum est, si caveas te nunquam Romam iturum. Sed speciei propositæ aptari non potest, cum nulla fuerit conditio in non faciendo: debuissent quærere, an Licinius videatur remisisse fideicomissum, si dato fidejussore caverit, se nunquam petiturum fideicommissum, etiamsi existat conditio fideicommissi, id est, si Philius mortuus sit sine liberis: hoc casu dicendum est, eum videri remisisse fideicommissum, et implevisse conventionem pro sua parte. nam fidejussor rei futuræ datur recte, *l. 4. et 7. D. de fidejuss.* Itaque ea fidejussio rata esse videtur, cum sit rata fidejussio Licinius implesse conventionem pro sua parte: ergo eo casu non erit dubium, quin possit Licinius petere sextantem, cum dato fidejussore pactio sumpserit effectum, nec jam sit pactio nuda, *l. Cum mota. inf. de transact.* Postremum hoc est, ut ex legibus, quas ultimo loco annotavit Accursius, facere ad hanc l. annotemus, nullas proprie facere præter *l. ult. in fin. inf. de temp. app.* et *l. 1. §. ult. d. a quib. app. non lic.* quibus locis ostenditur, inter litigatores ante sententiam convenire posse, ne possint appellare, et rata est conventio, quanquam id videatur esse contra jus publicum. Igitur si sic est mens Accursii, ut sicut hæc l. demonstrat, ante conditionem fideicommissi recte remitti fideicommissum, sic etiam ostendat, ante sententiam recte remitti provocationis jus, *d. l. ult.* Igitur ante sententiam pacisci licet ne provocetur: quinimo, ut ait *l. 1. D. a quib. appell. non lic.* si quis, vel solus ante sententiam in jure profiteatur, se non appellaturum, indubitate provocandi auxilium perdidit, id est, non poterit appellare: ut pactio illum obligat, sic etiam professio illa facta in jure. Atque dum opponit *l. 1. § Quod nut. D. quod legat.* nescit, ut inde se expedire debeat, quæ loquitur non de professione facta in jure, non de pactione, sed de voluntate hæredis, quam ante aditam hæredit. accommodavit legatario, ut rem legatam possideret: sed hæc voluntas non obstringit fidem hæredis in perpetuum, sed in tempus, quo nondum adiit hæreditatem: ceterum postquam adierit, recte quæreretur de legatario, et si nolit recedere a possessione, recte aget interdicto quod legatorum: at pactione fides hæredis obstringitur in perpetuum: professione etiam facta in jure fides obstringitur in perpetuum, *l. Quidam. D. de donat.* repudiatio etiam astringit in perpetuum. Itaque ut concludam quantum est errorum in ea quæstione, nascuntur omnes ex eo, quod confuderunt hæc quatuor, repudiationem, remissionem, quæ pactione fit, voluntatem, professionem factam in jure. Puto me omnia explicasse, quæ ad hanc l. 1. pertinerent; die proxima accedemus ad l. 2.

## Ad L. II.

*Post venditionem hæreditatis a te factam, si creditores contra emptores actiones suas movisse probare poteris, eosque eas spontanea voluntate suscepisse, exceptione taciti pacti non inutiliter defenderis. PP. Prid. id. Feb. Severo 3. et Antonino AA. Coss. 203.*

Proponitur in hac l. exemplum taciti pacti: fiunt etiam pactiones tacito consensu: hujus rei exempla sunt varia in *l. 2. et 4. D. de pact. l. Proculo. D. de probat. C. qui semisses, de usur.* et aliis plerisque locis, et frustra ambigunt interpretes, an etiam pactiones fiant tacito consensu inter absentes, cum fiant expresso consensu, veluti per nuntium, aut per epistolam, *d. l. 2.* ergo non est in eo hærendum diutius: fiunt pactiones vel expressim, vel tacite, tam inter præsentes, quam absentes: fiunt enim nudo consensu, quæ nihil aliud sunt, quam nudi consensus, et quæ nudo consensu peraguntur, inter absentes peraguntur recte. Quod autem hoc loco proponitur exemplum tacitæ pactionis est hujusmodi. Hæres sibi delatam hæreditatem adiit primum, deinde vendidit extero: post venditionem hæreditatis creditores hæreditarii egerunt cum emptore hæreditatis dimisso venditore: emptor hæreditatis excepit libenter eas actiones, et ita cum emptore volente creditores hæreditarii litem contestati sunt: definiunt interpretes, electo emptore, id est, lite cum emptore contestata, creditores hæreditarios videri tacite actiones suas remisisse hæredi, eidemque vero debitori, id est, creditores hæreditarios pacto egisse tacito cum venditore, ne ab eo pecuniam peterent: denique electio emptoris est tacita liberatio venditoris. Si quis velit hanc legem comprehendere in pauca, sic dicat: electio emptoris hæreditatis, tacita liberatio est venditoris, et electio, quæ fit contestatione litis: nam si in jus vocaverit creditor hæreditarius emptorem hæreditatis, si ediderit ei actionem, si denuntiaverit ei, ut solveret quod deberetur, non ideo tacite videtur liberatum venditor statim: itaque restat litem contestari: ubi creditor emptorem elegerit, quod fit contestatione litis, tum demum videtur liberatus venditor. Electio igitur ea emptoris, quæ fit contestatione litis, id est judicio accepto, tacita liberatio est venditoris hæreditatis: liberatio, inquam, per exceptionem pacti, ut sit, vel per exceptionem doli mali, vel per exceptionem in factum: nam semper hæ tres exceptiones concurrunt: nam ubi est exceptio pacti, est exceptio in factum, vel doli: liberatio ergo contingit venditori per exceptionem, non ipso jure: nam pactum nudum ipso jure sicut non parit, ita nec tollit actionem; atque ita proditum est in l. 3. venditorem hæreditarium liberari tacite per exceptionem taciti pacti, non ipso jure. et opponit Accursius, ut doceat venditorem liberari ipso jure, *l. Solutione. D. de solution.* lex dicit solutione ab alio facta pro nobis ipsis nos liberari posse: adjicit, judicium pro nobis accipiendo nos liberari posse, id est, si quis alius pro nobis accipiat nos liberari posse. In hac specie emptor accepit pro venditore: ergo liberatus est venditor: admitto argumentationem, et dico, liberatum esse venditorem, sed per exceptionem, non ipso jure: itaque inanis est argumentatio: lex enim non dicit nos liberari ipso jure. Sed ut explicem apertius id ante omnia necesse est primum demonstrari; vulgo *ad d. l. Solutione.* quasi omnimode congruentem conjungi male *l. Delegare. D. de novation.* ac si in una comprehendatur quod in altera. Lex *Solutione*, ait judicium pro nobis accipiendo liberari nos. Lex *Delegare*, ait delegationem fieri, vel per stipulationem, vel per litis contestationem, id est, judicium accipiendo, quod non accipitur nisi contestatione litis: delegationem fieri litis contestatione, et nos liberari judicium pro nobis accipiendo: hæc non sunt eadem, et in eo videndum est ne fallamur, quod sic demonstro. Delegare est alium vice sua, alium reum sive debitorem creditori dare: hæc delegatio fit dupliciter, per stipulationem ut ait *lex Delegare*, et per litis contestationem: per stipulationem, ut si creditor meus a debitore meo, quem ei delegavi, stipuletur sibi dari, et delegatus promittat: qua delegatione ego ipso jure liberor, si creditor meus a meo debitore, quem delegavi, stipuletur sibi pecuniam deberi darive, et debitor repromittat. Per litis contestationem fit, si ego concedam creditori meo actionem in debitorem meum, et vi cessionis meos creditor cum eo agat, et litem contestetur: potest enim vi cessionis, sive mandati, quod idem est, cum eo experiri, et quidem directa actione: nam cessio dat directas actiones: eadem actione utitur is, cui cessa est actio, qua is, qui cedit, *l. 5. infra, de hæred. vend.* et ita hoc genere invitus debitor delegatur: priori genere delegationis, quæ fit per stipulationem, volens debitor delegatur, cum scilicet creditor de eo stipulatur sibi dari, sed posteriori genere invitus delegatur: nam ego cedo actionem meo creditori, ut experiatur cum meo debitore invito: ego vero liberabor ipso jure, id est, post litem cum eo contestatam, quia delegatio illa pro solutione est, et nihil interest delegem invitum aut volentem, et hoc est, quod ait, delegationem fieri per litis contestationem, quod non ita proponitur in *l. Solutione*, dum ait, *solutione, vel judicium pro nobis accipiendo, et inviti, et ignorantes liberari possumus.* Fingenda est species, ut ego non mandaverim, vel cesserim creditori meo actionem in meum debitorem; sed ultro meus creditor agat in debitorem meum, vel in alium quendam quasi debitorem, qui etiam quasi debitor se liti offerat, et patiatur actionem, cum tamen nulla sit actio: nam actori huic nullum jus erat agendi, sed tamen agere possumus cum volente, etiam si nobis jure nulla suppetat actio, ut ex pacto nudo, si quis velit pati actionem, *l. 5. infr. de cont. empt.* igitur cum ita creditori meo non cessi actionem, sed is tantum agit cum alio quodam, qui actionem patitur, ego liberor, quæ sententia est *l. Solutione*, sed an ipso jure? ut cum delegatio fit per stipulationem, vel litis contestationem? minime: ego liberor

per exceptionem in factum, vel pacti, vel doli mali, non ipso jure, *l. Qui servum. D. de interrogat. in ju. fac.* si aliquis pro debitore quasi defensor litem subierit, et causam pertulerit totam: atque ita condemnationem exceperit, et velit actor eadem actione rursus experiri cum vero debitore, repelletur exceptione in factum, quia defensor negotiorum gestorum, vel mandati actione recepturus est quod præstitit. ergo ille alter verum debitorem judicium pro eo accipiendo, non liberavit ipso jure, quia necessaria est exceptio vero debitori: et non est novum, ut loquuntur interpretes, eum liberari per exceptionem, non ipso jure, *l. Qui hominem § Stipulatus sum.* et *l. Qui res, §. Mihi Romæ D. de solution.* Ego sic stipulatus sum mihi dari x. aut hominem Titio, qua in stipulatione videtur vitium subesse omnino aliquod, quia aliud stipulor mihi dari, aliud Titio, qui adjicitur solutionis causa, non obligationis, alteri enim non stipulor recte, sed possum alterum addere, cui solvatur id quod mihi promissum est, sed non ut aliud solvatur, sed tamen hic agitur ut mihi promittantur x. et Titio homo quo fit ut stipulatio vitiosa videatur: unde quæritur, an si secundum stipulationis fidem promissor solverit hominem Titio liberatur, ait *d. l. Qui hominem.* et *l. Qui res,* liberari promissorem, non ipso jure, quia vix admissa est ipsa stipulatio, in qua cavetur aliud dari adjecto, aliud stipulatori, sed per exceptionem liberari, *l. ultim. §. Cum mihi. D. de verb. oblig.* sic etiam eodem sensu dicitur verbum illud liberari in *l. Si quis servo. de solut.* idque liquet ex *l. Cum quis. §. 4. D. eod. tit.* Mandavi debitori meo ut solveret Titio: deinde re integra cum nondum debitor meus solvisset Titio, Titium vetui accipere: debitor tamen ignorans revocatum esse mandatum, Titio simulanti se procuratorem esse, solvit, an liberatus est debitor? ait lex, debitorem non esse liberatum, et Titium furti teneri: debitor non est liberatus ipso jure, quia erat revocatum mandatum, sed per exceptionem: ergo etiamsi lex *Solutione*, quam opponit Accursius, dicat judicium pro nobis accipiendo liberari nos, non sequitur, ipso jure liberari, sed per exceptionem, ut si constitueris pacto nudo liberationem non contingere, et pacto nudo liberationem contingere, utrumque verum esse licet comprobare adhibita ista distinctione, ut ex pacto nudo non contingat liberatio ipso jure, sed per exceptionem: quum liberationis verbum utramque interpretationem admittat, et ita cum aliquis pro nobis judicium accepit, liberamus, non ipso jure; nam hic modus tollendæ obligationis non est legitimus: sic etiam dicimus tollendæ obligationis certi modi sunt constituti, hic non ponitur inter modos tollendæ obligationis, ergo non tollit obligationem ipso jure. Imitatur lex naturam, ut quot modis quidque fit, id vicissim ut intereat, §. *Item Institut. quib. mod. toll. oblig.* et ita responsum arbitror ad *d. l. Solutione.* Nunc videamus, ut respondeant interpretes, Accursius, et ceteri. Ita respondent in *l. 2. hujus tit.* emptor hæreditatis, quasi procurator judicium accipit pro venditore, et ideo venditor non liberatur ipso jure, sed per exceptionem: in *l. Solutione* is, qui judicium accepit pro alio, novandi animo accepit, et ideo is pro quo accepit, liberatur ipso jure: hoc primum est commentitium, quia *l. Solutione* ait pro nobis: ergo quasi defensor: deinde poni non potest novationem fieri, si quis liti se offerat quasi debitor, ut accipiat judicium; ut debitor, cum non sit verus debitor, nam novatio fit tantum per stipulationem: quod dicitur novationem fieri per litis contestationem est falsum: prior quidem actio novatur per actionem judicati facta condemnatione: nam re judicata rursus non ages priori actione, ne lis eadem hinc inde renascatur, sed ages actione judicati cujus executio est summaria: atque ita per actionem judicati novatur actio prior, sed novatio non fit per litis contestationem delegatio fit per litis contestationem: sed aliud est delegatio, aliud novatio. Soleo explicare novationem ex mutatione debitoris, vel causæ debendi: delegationem ex mutatione creditoris, non debitoris delegatione non novatur debitor, sed manet idem qui fuit: novatur creditor delegatione, qui erat creditor liberatur et debitor, qui delegatur, obligatur alteri, atque ita delegans, qui etiam creditor, desiit esse creditor, et substituitur in locum ejus alius creditor sed idem manet debitor. Igitur delegatio est novi creditoris novatio: novatio debitoris: nihil egemus isto refugio, quo utuntur interpretes, cum liqueat ex *l. Si quis.* et *l. Qui servum. D. de interrog. in ju. faciend.* judicium pro nobis accipiendo nos liberari per exceptionem, non ipso jure. quod congruit cum hac lege. Regulariter tamen, nisi ita venditor hæreditarius sit liberatus, cogitur prorsus respondere creditoribus hæreditariis: qui vendidit hæreditatem, nisi liberatus sit lite cum emptore contestata, sponte emptoris, cogitur respondere creditoribus hæreditariis quia etsi, vendidit hæreditatem, hæres tamen est, *l. 2. inf. de hæred. vend.* emptor hæreditatis tamen invitus non cogitur respondere creditoribus hæreditariis, neque directa, neque utili actione: est igitur similis Pegasiano fideicommissario, in quem non transeunt actiones: nec enim emptor hæreditatis ullam invitus excipit actionem, sed si venditor creditoribus hæreditariis aliquid solverit, aut præstiterit, id repetet ab emptore hæreditatis actione ex empto, quia venditione hæreditatis id agitur, ut emolumenta omnia et incommoda transeant in emptorem: itaque creditores hæreditarii venient ad venditorem: sed si venditor solverit, mox recipiet ab emptore actione ex vendito, *l. 2. inf. de leg.* quæ loquitur de legatariis, qui sunt creditorum hæreditariorum loco, *l. Hæreditariorum. D. de obligat. et action.* vel etiam venditor hæreditatis, qui satisfecit creditoribus hæreditariis, quod solvit, recipiet ab emptore non tantum actione ex vendito, sed ex stipulatu, quia inter emptorem et venditorem solent interponi stipulationes mutuæ; emptor stipulatur quanta pecunia ad venditorem hæreditatis pervenerit, tantam redditum iri: venditor restipulatur, quantam pecuniam hæreditario nomine præstiterit, ab emptore tantum redditum iri; ut *l. 2. §. Sicut.* et *l. Si ex pluribus. D. de hæred. vend.*

Si igitur interposita fuerit mutua stipulatio inter emptorem et venditorem hæreditarium, non tantum erit venditori, qui solvit creditoribus hæreditariis actio ex vendito, sed ex stipulatu: quoniam id actum est, ut onera hæreditaria subiret emptor, non minus quam emolumenta. et si venditor nondum solverit creditoribus hæreditariis, sed conventus fuerit, recte agit hac vel illa actione cum emptore, ut emptor venditorem defendat, ut litem pro eo subeat, *l. Hæreditatem. D. de donat.* quæ loquitur de donatione hæreditatis, non de venditione tantum, sed idem in utraque juris est: ut cum dono hæreditatem, quæ donatio non est mera donatio, quia id ago vel tacito intellectu, ut donatarius subeat onera hæreditaria, ut subeat legata, fideicommissa, æs alienum dissolvat: ergo huic donationi inest negotium: si inest negotium, et contractus igitur: nam contractus nihil aliud est, quam negotium; dicimus contractum, et contrahere per dilectionem: nam plena sententia est contrahere negotium. Igitur datio mera non est contractus, id est doni donatio, non enim loquor de donatione, quæ fit pacto ex constitutione Justiniani, sed de donatione, quæ fit re ipsa; donatio non est contractus, nec pactum, quia non est conventio ulla. Conventio omnis aut est contractus, aut pactum, qualis mera donatio non est, sed donatio, cui inest negotium, est contractus, qui nomine vacat: ut cum dono tibi hæreditatem ea lege, ut creditoribus hæreditariis satisfacias, ut rem meam impleas; hoc casu donatio est contractus, et vacat nomine, et nascitur actio præscriptis verbis, quia vacat nomine: ideo si donavero tibi hæreditatem ea lege, ut subeas onera, et solvas creditoribus hæreditariis, et creditores hæreditarii ad me venient, agam tecum actione præscriptis verbis, ut me defendas adversus creditores hæreditarios: et similiter, si vendidero hæreditatem, et veniant ad me, agam, quod nondum dixi, actione ex vendito, vel ex stipulatu. si stipulatio intervenerit, ut me defendas adversus eos, vel ut eis satisfacias: quia id egisse intelligimur, vel ut caveas te eis satisfacturum: nam in omnibus judiciis ex omnibus contractibus recte agetur ad persequendam cautionem, ergo actio erit, ut caveat se satisfacturum, non ut satisdet, *l. 2. inf. de hæred. vend* nisi ita convenerit, ut satisdaret, quia hæc est natura emptionis et venditionis, ut vicissim satisdationes nullæ interponantur, *l. Pacta. D. de contr. empt.* et ita emptor agit ex empto, ut caveatur de evictione, non ut satisdetur, nisi ita convenerit. Ergo ut concludam, emptor hæreditatis similis est Pegasiano fideicommissario, quia non petitur invitus actionibus creditorum hæreditariorum, ne utiles quidem: et contra emptor hæreditatis habet in debitores hæreditarios actiones utiles: in eum emptorem hæreditarium non sunt actiones, ne utiles quidem, et tamen sunt ei utiles actiones in debitores hæreditarios ex constitutione Divi Pii suo nomine, etiam sine cessione, *l. Si cum emptore. D. de pact. l. 5. inf. de hæred. vel act. vend.* ex cessione emptoribus hæreditariis competent directæ, quia et hæres idemque venditor cogitur cedere, sine cessione, competunt utiles, nam cum in ea causa sit venditor, ut eas debeat cedere ex constitutione Divi Pii, et ultro dantur utiles, non expectata cessione: et fere ubi est directa actio ex cessione, sine cessione est utilis in his speciebus, si nomen emptum sit legatum, in solutionem datum, vel si absentis nomine credita sit pecunia, *l. 4. §. Nunc tractemus. D. de tut. et ration. distrah. l. Ex legato. inf. de leg. l. 4. inf. si cert. pet.* denique in emptorem hæreditatis non sunt actiones invitum, ne utiles quidem, emptori tamen hæreditatis sunt utiles sine cessione, vel directæ ex cessione: cur tam varia ratio? Dixit Accursius in *l. 2. C. de hær. ven.* quia nemo potest seipsum obligatione liberare sine consensu creditoris. hæres idemque venditor hæreditatis obligavit se creditoribus hæreditariis adeundo hæreditatem: ergo solus non potest se liberare. At obligationem, quam habet, potest in alium transferre, cedere alteri; et licet nondum transtulerit, tamen quia cogi potest, ut transferat, et cedat, non absurde dantur utiles, non expectata cessione: ab hoc excipitur fiscus: nam si fiscus hæreditatem sibi delatam alteri vendiderit, non agitur cum fisco, sed cum emptore hæreditatis creditores experientur utili actione *l. 2. inf. de hæred. vend. l. Eum qui. D. de jur. fisc.* Id prima specie pugnat cum *l. 2. et 3. inf. de quad. præs.* quæ vult, ut ne interpellentur ullo modo qui quid emerunt a fisco: dat passim securitatem his, qui emerunt a fisco, ut non possint conveniri ulla alia actione: ergo is, qui emit hominem a fisco, non potest ulla alia actione interpellari; et hoc est quod ait *dict. l. 3.* cesset omnis actio non potest ergo, qui emit a fisco, conveniri a creditoribus hæreditariis: quo modo etiam adversus dictas leges *de quad. præs.* opponunt *l. 5. inf. de liber. cau.* quæ vult, ut ancilla, quam quis emit a fisco, adversus emptorem agat de statu; ergo is, qui emit a fisco, non est omnino et plene securus opponitur *l. Nec ullam. §. Item si quis a fisco. D. de petit. hæred* quæ vult, ut is, qui emit hæreditatem a fisco, teneatur petitione hæreditatis: sed ad *l. Nec ullam. §. Item si quis.* recte Accursius, atque etiam Fulgosius in *l. 1. de hær. vend.* affirmant correctam esse § *Item si quis.* a *dict. l. 2.* quæ est Zenonis, idque constare ex §. *ult. Instit. de usucap.* quo demonstratur, ante Zenonem, eum, qui quid emisset a fisco, potuisse interpellari intra quinquennium, post quinquennium non item; erat illi præscriptio quinquennium, non item actio post quinquennium, de qua in l. *Nec ullam.* et *l. ult. inf. si adver. fisc.* etiam ante Zenonem potuit conveniri, sed intra quinquennium, qui emerat hæreditatem a fisco, post quinquennium non item, sed non ita dicetur de *l. 5. inf. de liber. cau.* uti Thalelæus notat Βασιλικῶν 48. Zeno vult neminem posse conveniri actione in rem de dominio, vel hypotheca si emerit a fisco; cognitio de statu est in rem: §. *Præjudiciales. de action.* sed neque de dominio, neque de hypotheca: ergo potest interpellari is, qui emit a fisco actione in rem, non de dominio, vel

hypotheca, sed de statu, ut ancillam quam emit potest proclamare ad libertatem: sic etiam constitutione Zenonis non continetur quæstio de emptore hæreditatis: nam si quis emerit a fisco hæreditatem, poterit etiam conveniri a creditoribus hæreditariis ex *d. l.* 1. quia id actum intelligitur inter emptorem hæreditatis et fiscum: hinc excipiemus casum a constitutione Zenonis cum ita conventum sit, ut emptor onera subiret, qui jubetur invitus ex constitutione *l.* 1. *inf. de hæred. vend.* ac proinde venditor quasi fideicommissarius Trebellianus, in emptorem omnes actiones transferet.

## *Ad L. III.*

*Servus creditoris meliorem causam domini facere potest: in deterius autem reformare non: pacto non potest obligationem recte constitutam, PP. VIII. Kalend. April. Severo 3. et Antonino AA. Coss.*

Quod proponitur in hac l. non est inutile: nam hoc etsi scriptum sit de servo, tamen locum habet et in filiofamilias, ut patris creditoris meliorem conditionem facere filiusfamilias possit, in deterius autem mutare recte constitutam obligationem non possit, *l.* 7. *D. de pact. dot.* et *l. Filius. inf. hoc tit.* Idem obtinet in procuratore, *l. Ignorantis domini. D. de procurat.* et in beneficiario, sive vassallo, ut meliorem conditionem domini facere possit, non deteriorem *lib.* 2. *feudor. tit.* 9. Ergo quæ dicuntur de servis, eadem dicta putemus et de filiisfamilias, et de procuratoribus, aut beneficiariis, nisi secus admonuerimus. Servus obligationem recte constitutam novo pacto in deteriorem reformare non potest, in meliorem potest: nec interest ipse servus eam obligationem contraxerit, an dominus: nam neque a se, neque a domino constitutam recte obligationem servus in deteriorem mutare potest. Ergo si paciscatur servus solvi minores usuras, cum initio essent promissæ majores, inutilis est pactio, quia contractus in deterius reformatur: reformare contractum est partem aliquam contractus emendare, repetere, retractare, *l. Jurisgentium.* §. *Adeo. D. de pact.* quo loco utitur utroque verbo, et *repetendi*, et *reformandi*, et repetere est, quasi repetere tabulas emptionis, quod Græcis ὑπαναχωρεῖν, quod est cessim redire nam tunc cessim itur, cum pars aliqua contractus emendatur, et remittitur, reformare μεζατυποῦν, quo verbo usus est Harmenopulos *lib.* 7. *Epit.* et alio loco, sed corrupte, nam pro μεζατυποῦν scriptum est, μεζαποιεῖν: ἀμείβειν τὴν φύσιν καὶ μεζαποιεῖν; corrupte μεζαποιεῖν pro μεζατυποῦν; μεζατυποῦν non est transformare, quo verbo nusquam usi sunt nostri Jurisconsulti, sed interpretes sine auctore, sed est reformare, quod est partem aliquam contractus emendare, et omnino cum de pactis agunt, utuntur formandi et reformandi verbo: pactio format contractum, cum dat ei legem, modum, formam aliquam: ut cum vendo ea lege ut tu satisdes evictionis nomine, non repromittas tantum, pactiones efficiunt, ut qui idem nomen habet contractus, videatur nonnunquam esse dissimilis a ceteris contractibus idem nomen habentibus, quia pactiones variant contractus. Sed non tantum formant contractum pactiones, quæ fiunt ex continenti, sed etiam ex intervallo recte habitum contractum reformant; ut si post perfectam venditionem paciscamur, ut pars tantum rei venierit, pars altera inempta sit: hæc pactio, quæ fit ex intervallo reformat contractum, cum quasi cessim, et retro agit contractum, ut partis tantum fiat venditio, non totius rei totum mutare contractum: hoc certe est tollere non reformare. et hoc tamen modo etiam non potest servus tollere contractum, si ex eo fiat domini conditio deterior: ergo neque reformare in deterius contractum, neque totum immutare contractum servus potest in fraudem domini: recte autem dixi, post obligationem constitutam, pactum a servo interpositum, si jus domini inutile et deterius faciat, non servari, et ut dicam iterum, post obligationem constitutam non recte servus paciscitur pactione nova, quæ rem domini pejorem faciat: nam si per servum ipsum dominus contraxerit obligationem, contrahendi tempore in ipso negotio servus recte paciscitur, etiam de levissimis usuris si velit; ut si per servum suum creditor pecuniam crediderit, servus ipso credendi tempore paciscetur levissimas usuras tantum stipulatione adhibita, cum in credita pecunia usuræ non debeantur, nisi adhibita stipulatione; ergo poterit convenire in ipso contractu de levissimis usuris, aut pacisci etiam poterit in ipso credendi tempore ne pecunia petatur intra certum tempus, *l. Sin autem, D. de pact. l. Apud.* §. *In hac exceptione. D. de dol. except.* ergo servus, per quem contrahit dominus, potest in ipso contractu leges dicere pejores, id est, quibus fiat conditio domini pejor: quia de se queri debet dominus, qui in eo voluit uti opera servi: alioqui si servus sponte contrahat, neque ex continenti, vel intervallo paciscendo, neque jurejurando, conditio domini deterior fieri potest: sed fiet deterior, ut dixi, si contrahat jussu et voluntate domini, et in eo ipso contractu legem aliquam dicat deteriorem: hæc lex nocebit domino, qui eum contractus sui administratorem esse voluit: facit etiam servus conditionem domini deteriorem non acquirendo, *l. ult. inf. de acquir. possess.* cujus quæstio non explicatur dilucide: agitur de possessione, quam possidemus per servum nostrum, per procuratorem, colonum, aut inquilinum. Finge: possideo rem alienam animo meo, et corpore servi, aut procuratoris, coloni, aut inquilini: si servus vel procurator decedat de possessione, an amitto possessionem? distinguendum est: aut discedit non deserendæ possessionis animo, et hoc casu possessionem non amitto: possessio non acquiritur nisi corpore et animo, non amitto nisi corpore et animo. Sed si servus per se possessionem animo deserendæ possessionis, et aperiendæ alteri discesserit, quæritur an possessionem amittam? et Sabiniani existimabant me possessionem amittere, quasi servus possessionem meam interverterit, et idem in *l. Si colonus. D. de acquir. possess.* si colonus non animo deserendæ possessionis discesserit: ex quibus verbis licet ex ἀντιδιαστολῆς, id est, a contrario sensu colligere, quod si discesserit deserendæ possessionis animo, damnum infligit possessionis domino suo, *l. Si de eo*, §. 1. *eod. tit.* Sed Proculejanis aliud erat judicium, quorum sententiam probat Justinianus *l. ult.* ut si servus discesserit animo prodendæ possessionis alteri, tamen non amittam possessionem. et congruit cum *l. Eum qui, D. de dol.* ne malignitas servi damnum possessionis domino afferat, ne domini conditio fiat deterior. Sed quid fiet si misero servum meum, ut possessionem adipisceretur, et is dolo malo noluit adipisci, et in eo, quod jusseram perfide et negligenter se gessit, an nocet mihi malitia et negligentia servi, quem miseram possessionis apprehendendæ causa? mihi nocebit negligentia, cum videar adeptus possessionem mihi per servum, quem miseram, qui apprehenderet, quandoquidem acquirendi animo destricte miserim. Itaque videor possessionem adeptus cum miserim hominem, sed hoc casu definitur in ea *l. ult.* me non videri adeptum possessionem, et negligentiam servi mihi nocere: nec obstare regulam illam, quæ dicit, servum meliorem conditionem facere posse, deteriorem non posse: nam ea regula in acquirendis locum non habet, sed cum damno rei suæ dominus periclitatur, non cum lucrum acquirit per servum. Ad summam eo res abiit, ut facto servi mei possessionem, quam per eum possidebam, non amittam, facto tamen servi mei, ut possessionem, quam per eum acquirere parabam, non acquiram illo possessionem non apprehendente. Ergo potest conditio domini deterior fieri in non acquirendo, non in amittendo eo quod acquisitum est semel, sive dominium sit, sive possessio, sive obligatio. Facit etiam servus domini conditionem deteriorem delinquendo: quia dominus ex maleficii causa compellitur servum noxæ dedere, id est servo carere, si nolit sufferre æstimationem litis. *l.* 1. §. *Quod igitur. D. de vi, et vi arm.* Cum, inquit, dominus maleficii causa servum noxæ dederit, id in damno debet reputare, cum servus hoc possit domini deteriorem conditionem facere, *cum servus hoc*, id est, *in hoc*, ut Βασιλικὰ, ἐν τούτῳ, vertunt, id est, delinquendo fieri potest, ut subeat judicium noxæ, atque compellatur vel damnum præstare, id est noxam sarcire, vel servo carere. Sed idem dici non potest in filiofamil. qui delinquendo deteriorem conditionem patris non facit, nec procurator, colonus, aut inquilinus: quia filiifamil. nomine non est actio noxalis, §. *ult. Inst. de action.* noxa enim fuit et filiifamil. ut liberi hominis nomine, ex 12. tab. cum liber homo, qui furtum fecerat, dedebatur ei, cui furtum fecerat: hodie nulla fit deditio, nullus nexus liberi hominis: et videtur *l.* 3. §. *Proinde. D. de lib. hom. exhib.* significari etiam liberum hominem noxæ dedi: nam dicit interdicto de lib. hom. exhib. eum tantum teneri, qui dolo malo retinet hominem liberum: porro eum non retinere dolo malo liberum hominem, qui retinet suum libertum, in quem est patronis propria quædam affectio, vel qui retinet suum alumnum, quem educatores unice diligunt ac si filium: ergo qui retinet libertum, vel alumnum suum, quamvis hominem liberum retineat, tamen non tenetur interdicto de liber. hom. exhib. quia caret dolo malo qui justam causam habet retinendi hominem liberum: idem si quis noxæ deditum impuberem adhuc retineat: nam in hunc non est interdictum de hom. lib. exhib. quod tamen non accipiendum est, ac si liber homo posset noxæ dedi, puta filiusfamil. ex noxæ causa, sed ita est ponenda species, ut fuerit statuliber noxæ deditus: statuliber servus est, qui sperat libertatem: si statuliber noxæ deditus sit, et conditio libertatis existat, tunc incipit liber homo esse apud eum, cui deditus fuit initio quasi servus: ergo retinendi ejus justam causam non habet, qui pervenit ad libertatem: vim inferre libertati, ad quam pervenit statuliber, non potest is cui deditus est: ergo tenetur interdicto de lib. hom. exhib. nisi impuberem non exhibeat, et dimittat, nisi adhuc sit impubes: nam retinendi hominis liberi impuberis est justa ratio, quia hæc ætas, quæ est infirmissima, et ut Aristoteles, ait, εὐεξαπάτητος, si cui facile imponi potest, maxime indiget custodia: ergo si statuliber, qui est noxæ deditus, existente conditione pervenerit ad libertatem, et sit impubes, non continuo debeo dimittere; quinimo si pietate moveor, si ætatis rationem habeo, debeo illum adhuc retinere, quoad exstiterit aliquis, cui possim tuto dimittere: et impuberem noxæ dedi non est novum, si sit doli capax, et proximus pubertati, §. *penult. Instit. de obligat. quæ ex del. nasc.* ergo impubes statuliber, qui doli capax erat, et furtum fecerat, fuit noxæ deditus, et cum esset apud eum, cui noxam fecerat, pervenit ad libertatem: itaque si eum non dimittat, non tenebitur interdicto de lib. hom. exhib. cum sit justa retinendi ratio, et ita explicanda est hæc *l.* 3. Ego ostendi in eo differre servum a filiofamilias, quod servus facit deteriorem conditionem domini delinquendo filiusfamilias non facit, *d. l.* 3. ejusdem rationis est filiusfam. in *l.* 21. hic, cujus interpretationem sic nos aggredimur. Quæritur, an filius paciscendo, aut debitum accipiendo, nihil detrahat patris obligationi? filius paciscendo non potest renovare obligationem recte constitutam, non potest in deterius reformare paciscendo, nec debitum accipiendo: quid dicemus? eum, qui solvit filiofamil. invito patre non liberari, ut de servis proditum est in *l. Si servus legatus.* §. 1. *D. de leg.* 1. servo meo me invito non solvitur recte. Item filio meo me invito non solvitur recte, et qui solvit nihil detrahit meæ obligationi: sed potest ita res explicari. Acceptatio debiti, puta pecuniæ, vel usurarum, non nunquam vim habet taciti pacti. Finge: filiusfamil. diu accepit minores usuras, per multa tempora, puta per annos 10. cum tamen initio essent promissæ graviores usuræ: alias hæc acceptatio, quo verbo significamus acceptionem, habet vim taciti pacti, ut non petantur graviores, sed leviores, quæ diu exactæ sunt, *l. Qui semisses. D. de usur.* sed ita debitum accipiendo filius

non reformabit recte institutam obligationem; ergo si filius meus leviores diu accepit usuras, vel ex suo, vel ex meo contractu, cum essent initio promissæ mihi graviores, semper erit graviorum exactio, quia non potuit filius usuras accipiendo leviores, deteriorem meam conditionem facere. Rursus hæc regula, ut servus conditionem domini meliorem facere possit, deteriorem non item, locum habet in rebus dominicis: videamus an locum habeat, et quatenus in rebus peculiaribus. Servi nihil proprium habent, sic jactatur vulgo: imo vero aliquid habent proprium conniventibus dominis: nam et dominis plerumque solvunt pro capite pretium, ferunt muneribus dominos: conqueritur servus ille, quod semper de demenso suo defraudetur, quod semper sit afficiendus dominus muneribus: et dato etiam peculio separantur bona domini a bonis servi, *l. 4. D. de pecul.* et *l. Per servum. § 1. D. de acq. rer. dom.* separatur substantia domini a ratione servi, et peculium est quasi patrimonium servi, *l. 30. D. de pecul.* et servus vicarius, qui est peculiaris servus, est quasi servus ordinarii servi: ergo in rebus peculiaribus videntur servi omnia posse, quia vice dominorum funguntur, et in rebus peculiaribus omnia possunt servi, et filiifamil. maxime si liberam habeant peculii administrationem, dum ne quid agant donandi causa, et ita scriptum est in *l. Contra. § ult. D. de pact. l. 1. § 1. D. quæ res pig. oblig. poss.* possunt res peculiares vendere, permutare, novare, exigere, transigere, solvere, suo arbitratu: sed donare et perdere res peculiares non possunt: ergo si paciscantur donandi animo, de non petenda pecunia, quæ debetur ex causa peculiari, inutilis est pactio, etsi habeant liberam peculii administrationem: et idem in procuratore, qui habet liberam omnium bonorum administrationem; nam huic omnia libera, præter donationem, *l. Mandato. D. de procurat.* ubi pro *decidendi*, est legendum *donandi*, ut quodam loco probavi multis, dum dicit procuratores, qui habent generale mandatum, non posse transigere decidendi causa, quod est iniquum et falsum, quia procurator decidere de lite potest, transigere decidendæ litis causa, dirimendi ambigui causa, ut de tutore proditum est iisdem verbis in *l. Lucius. § ult. D. de admin. tutor.* qui etiam habent omnium bonorum liberam administrationem: nam quod dicunt interesse inter procuratorem, qui habet generale mandatum, ab eo, qui habet liberam administrationem, nugatorium est, quia prorsus idem est. Ergo his omnibus procuratoribus, puta qui habent liberam administrationem omnium bonorum, et filiis, et servis, qui habent peculii administrationem, omnia licent præter donationem rerum peculiarium: et eadem ratione etiam adjiciemus, præter votum: nam et votum species quædam donationis est. nam servus aut filiusfam. nihil possunt vovere sine auctoritate patris, aut domini, et si quid voveant, voti nuncupatio, sponsio illos non obligat, cum alias ex voto sit obligatio: si quid paterfamil. voveat pubes, sui juris, obligatus est is, qui vovit, et hæres ejus, ut rem, quam vovit solvat. Ceterum filiifamil. aut servi, qui per patrem, aut dominos ex voto, quem servi, vel filiusfamil. ipsi fecerunt, non obligantur, *l. 2. D. de pol. icit.* et hos duos casus voti, et donationis etiam Accurs. notavit hoc loco: sed præter hos duos casus annotat Accurs. alios, qui tantum ad servum pertinent: si servus se emi mandaverit, quem casum male scindit in duos, puta et si se vendiderit: nam hic secundus poni nullo modo potest: nam servus se ipsum vendere non potest. Igitur si servus se emi mandaverit, nullum est mandatum, *l. Servus. et l. Cum servus. D. mand.* servus mandavit extero, ut se emeret a domino, nullum est mandatum, *d. l. Cum servus*, et ideo extraneus, qui mandatum suscepit, quique fidem dedit servo se empturum, contracto mandato non poterit cum domino agere act. mand. de peculio, ut scilicet eum servum vendat: tenetur quidem de peculio ex contractu servi. servus contraxit mandatum de seipso vendendo: videtur ergo posse dominus conveniri ex eo mandato, ut eum servum vendat: sed quia nullum est mandatum, non convenietur. et ita hic est unus casus, quo dominus non tenetur de peculio. et sequentes casus, quos notat Accurs. eo spectant, ut non teneatur dominus de peculio ex contractu servi. At finge: servus se emendum curavit, ut manumitteretur, et ita quidam, cui hoc mandavit servus, promisit se empturum, et emptum manumissurum, eumque extraneus suis nummis emit: alioquin non liberaretur judicio venditi, nisi suis nummis emisset, quoniam cogitur emptor facere nummos accipientis, licet non teneatur venditor facere rem accipientis. Igitur si emerit servum suis nummis, postea non poterit agere cum domino actione mand. de peculio, ut repetat pretium, quod numeravit de suo: alioqui si verum esset mandatum, dominus confestim cogeretur reddere pecuniam actione mand. de peculio: et Prætor, qui dedit actionem de peculio ex negotio gesto cum servo, non videtur cogitasse de his contractibus, quibus servi se dominis mala ratione auferunt. Igitur non dat mandati de peculio actionem, quia nullum est mandatum. Et e contrario, etiam non aget dominus servi adversus emptorem contraria actione mandati, ut servus manumittatur, nisi ex casu; hoc est, affectionis ratione: affectio pro necessitudine hic accipitur: quæ ratio facit, ut agam ultra necessariam personæ nomine, *l. Sed et hæ personæ. D. de procur.* quæ mihi actio non competit, ea aget is, qui mihi necessitudine conjunctus est, etiam me invito et ignorante, ut puta liberi licet sint in potestate, item parentes, et fratres, et affines, et liberti: affectionis ratio facit, ut agat hic venditor actione mand. non ut dominus, sed ut propinquus, atque ita affectio ponitur de necessitudine. Finge aliter contractum mandatum inter servum et extraneum, puta mandasse servum extraneo, ut se emeret ea lege, ut redimeretur, fit quotidie in emptione pactio de revendendo, sed est quædam pactio de redimendo, de qua *l. Servus. mand.* alia, de qua agitur in *l. Cum servus. D. mand.* quæ est quoque de redimendo servo, nec utriusque pactionis eadem ratio, distinguere unum ab altero oportet. Finge ergo: mandavit servus extraneo, ut se emeret, ea lege, ut redimeretur: mandati actio ultro citroque est, et is, qui emit, promisit se revenditurum intra annum unum, aut alterum: an ergo ex mandato potest compelli venditor act. mand. ut eum servum redimat? minime: ut redimat compelli non potest: ita venditor redimere compelli non potest, quia nullum est mandatum, quia titulus de peculio nihil pertinet ad eos contractus, quibus servi se dominis auferunt malo more. Ergo, ut ait *l. Servus.* non erit ei actio ulla mandati in dominum de peculio: ubi ultro, est actio contraria, quæ datur ex adverso, sive ex contrario, *l. 2. et ult. D. de neg. gest.* huic autem articulo contra, videtur esse contrarius articulus *ultro*, sed tamen contraria actio ei datur, nonnunquam ultro, id est, etiam si non agatur directa actione, *l. In commodato. § 1. D. commod.* cum ergo agitur directa, contraria datur: contra, cum non agitur directa, contraria datur ultro, *l. Sed an ultro. D. de neg. gest.* et *l. 29. in fin. D. famil. ercisc.* idem est contra, et ultro: sed illo casu non habebunt actionem mandati, qua compellantur redimere eumdem servum, si se mandaverit emendum, ut redimeretur: non habebit venditor actionem mandati, qua compellat extraneum ut revendat, nisi affectus ratione, cum is, qui vendidit est pater, vel filius, quæ omnes species erant explicandæ ut intelligerentur ea, quæ ponuntur in *l. Cum servus. D. mand.* Alios casus Accursius refert, quos nos explicabimus die crastina.

Heri diximus ex l. 3. servum creditoris, obligationem recte constitutam nova pactione in melius, non in pejus reformare posse, et quid esset reformare, pacta formare et reformare contractum, formare initio, reformare ex intervallo pactione nova: sic loquitur l. 3 et quodammodo novum contractum fieri. et pertinere eam regulam etiam ad filiosfam. et procuratores, et omnino ad alios quoscunque vicarios, et perdere suum officium domino contrahente per servum: nam in eo contractu servo licere pacisci, etiam id, quo domini conditio deterior fiat, vitiari servo non acquirente, ubi exposui sententiam *leg. ult. inf. de acq. poss.* vitiari servo delinquente, propter noxalem actionem, quam patitur dominus ex maleficio servi: sed id constitui non posse in liberis hominibus quibus nulla competit actio noxalis, ubi satis difficilem enodavi locum *l. 3. §. Pro ule. D. de hom. lib. exhib.* et adduxi interpretationem *l. 23. hujus tit.* quæ idem in filiofam. constituit, quod l. 3. in servo. et ne quid eorum, quæ Accurs. tractavit prætermitterem, separavi rem dominicam a re peculiari; in re dominica nihil servum posse in fraudem domini, in re vero peculiari omnia posse, quasi dominum, dum ne quid agat donandi causa. Idem in filiofam. et procuratore, donando nihil agere, etiam si habeant liberam bonorum administrationem: idem in votis observari: deinde duos casus explicavimus, quos tradit hic Accurs. servis proprios non communes cum filiosfam. Primus hic fuit, si servus se emi extero mandaverit vel simpliciter, vel addita lege ut manumitteretur, vel ut revenderetur: ubi satis heri disserui, quæ esset sententia *l. Servus meus. et l. Cum servus. D. mand.*

Nunc tractabo reliquos casus et breviter, quia hujus loci non erant, traditos ab Accurs. quibus domini non teneatur de peculio: hi tres sunt casus servis proprii: nam etiam his casibus pater tenetur de peculio, sed non dominus. Si servus fidejusserit pro alio extra rem dominicam, vel peculiarem: debuit plenius dicere Accurs. si intercesserit pro alio, *l. In persona. §. 1. D. de pact. l. 3. §. Si filiusfam. D. de pecul.* si servus compromiserit in arbitrum: hic est 2. casus, et 3. si judicium susceperit et condemnatus fuerit, et jusjurandum detulerit: his casibus ex sententia Sabini, quæ obtinuit, quia servus neque est intercessor, nec litigator idoneus, dominus de peculio jure prætorio non tenetur: et quemadmodum ex his casibus servus ipse, nec naturali quidem jure teneri videtur, qui alias ex contractu, vel quasi contractu naturaliter obligatur, idque ex Sabinianorum disciplina ut dicitur in *l. 3. §. Si filiusfam. ex Sabini et Cassii sententia, et duab. seqq. D. de pecul. l. Deposit. § 1. l. Quoties. § 1. eo. tit. l. 19. et 20. D. de fidejuss.* contra tamen eam definitionem adducitur *l. Quidam. D. de jurejur.* quæ dicit dominum teneri de peculio quosdam putare, si servus actori detulerit jusjurandum in judicio, et ut eam l. adducant in concordiam frustra laborant, quandoquidem in *l. Quidam.* refertur sententia Proculejanorum, *quidam putant*, nempe Proculejani: sed dicendum est, obtinuisse sententiam Sabinianorum, et supradictis casibus cum intercessit servus pro alio, quia non idoneus est intercessor, nullus est intercessor: vel cum compromisit in arbitrum: vel cum judicio sistit et accepit, subiitque condemnationem; vel cum in judicio actori jusjurandum detulit, quia servus non est litigator idoneus, non est idonea persona, quæ possit stare in judicio. Ideo ex his casibus non obligat dominum de peculio, perinde ac si ipse nec censeatur naturaliter obligatus. His casibus exceptis, servus obligatur iis, cum quibus contrahit. sed præterea ad causam peculiarem obligatur naturaliter, et consequenter dominum de peculio: et hæc sufficient ad l. 3.

## Ad L. IV.

*Postquam liti de prædio motæ renunciasti, causam finitam instaurari posse nulla ratio juris permittit. PP. IV. id. Feb. Albino et Emiliano Coss.*

Ait *l. 3. postquam liti de prædio motæ renunciasti, etc.* Fuit igitur lis de prædio, rei vindicatio, puta: qui vindicabat prædium, renunciavit liti, renunciare liti videtur actor, qui postquam litem contestatus est, deserit eam in totum quam contestatus est cum alio, cum agendi deponit animum, *l. Papinianus. §. ult. et l. seq. D. de*

*minor.* l. *Destitisse. D. de judic.* quibus locis J. C. utitur verbo renuntiandi: sed exempla esse necesse est, ut res sit dilucidior: finge impugnasse aliquem testam. per querelam, vel ex causa exhæredationis, vel ex causa præteritionis, quasi inofficiosum, vel quasi injustum testam. deinde mittit istam quæstionem omnino, et legatum ex testam. petit: videtur renuntiasse priori quæstioni, priori liti, quia, quod ante impugnabat testamentum, id amplectitur modo, et ex eo legatum sibi deberi intendit: et aperte dicitur hunc videri renuntiasse liti, *l. Si filius. D. de minor.* Et hoc quidem modo, qui renunciat liti, tacite pactus videtur, ne amplius ea genere actionis experiatur: deseritur lis, id est, si quis a lite desistat in universum actionis tacita remissio est, sive tacita pactio, ne amplius agatur: transactio non est, quia nihil datur, retinetur, promittitur, *l. Transactio. tit. seq.* et ob id recte hæc lex posita est sub *tit. de pact.* quia renunciatio litis tacita pactio est, ne eadem lis redintegretur unquam, *l. Qui destiterit. D. ad SC. Turp.* qui destiterit, agere amplius et accusare prohibetur: qui destitit, id est, qui obtinuit lite in universum, quæ pertinet ad SC. Turpillianum, sub quo est posita, quia qui desistit ab accusatione non tantum eam accusationem non potest repetere ex integro, sed plectitur quasi calumniator, et tergiversator ex SC. Turp. nam nobis est tergiversator, qui in universum destitit a lite, et qui tergum vertit, qui omnino destitit a lite sed alias tergiversari dicimus eum, qui in universum a lite non desistit, sed in ea cunctatur, moratur, frustratur, moras nectit, trahitque, unde veteribus glossis tergiversatio est, φιλοδικία, et περιπλοκή, μελλησμός, et cunctatio hæc non coercetur, qui etiam desistit in universum ab actione civili, non coercetur, sed qui ab accusatione in totum desistit, coercetur: quia habetur pro calumniatore, id est, calumniatus ab initio improbe videtur. ergo ut proprius ea, quæ pertinent ad legem capitis, qui destitit a lite civili, denuo eadem actione experiatur, repellitur exceptione pacti, quia tacite pactus videtur, ne amplius agat, vel exceptione doli, vel in factum. Ergo renuntiatione ipso jure non finitur, sed per exceptionem: et ita sunt accipienda verba *causam finitam instaurare non posse.* Causa vel lis finitur transactione, pactione, judicato, longo silentio, nec quæ ex his aliquo modo finita est, ejus litis instaurandæ jus est: utuntur sæpe auctores nimirum his verbis, *instaurandæ litis,* maxime *in tit. seq.* quæ et veteres glossæ his verbis interpretantur παλινδικίας, quæ post rem judicatam instituitur uno verbo reparatio appellatur. Nicetas in Alexio, ἀπῄτει παλινδικίαν. et Hesychius, παλινδικία ἡ ἐξ ἀρχῆς δίκη: sed et quælibet litis quoquomodo finitæ retractatio παλινδικία est. Ergo hæc lex 4. quæ vetat postquam liti de prædio motæ renuntiatum est, causam finitam instaurari posse, vetat παλινδικίαν. Porro hoc loco Bartolus instantiam confundit cum lite, ineptissime: differre ex eo liquet, quod litis bonæ mala esse instantia potest, *l. Et post edictum. D. de judic.* Tertullianus *libro de patientia: quotiens instantia,* inquit, *quæ deterior inventa est causis suis: instantia,* inquit, *deterior fuit lite,* id est, sæpe qui bonam causam habent, id est, justam litem, hi eam exequuntur male, id est, instant male, urgent male: id etiam ex eo liquet, quod etiam si is, qui renuntiavit liti, videatur renuntiare instantiæ, non continuo renuntiavit liti, cui perit instantia, non continuo perit lis, *d. l. Et post edictum.* si actor, qui impetravit tria edicta et postremo peremptorium edictum, si die cognitionis non adsit, circumscribitur edictum, id est reo, qui venit eo die, quo jus datur, paruitque edicto peremptorio, abeundi jus datur: quia ex circumductione edicti sequitur peremptio instantiæ, lis salva manet, quia licebit ex integro litigare, cui perit instantia, non perit etiam lis: et ita etiam ex *l. Properandum. D. de judic.* et *l. ult. ut int. cer. tem. crimin. quæst. term.* si non peragatur causa civilis intra biennium, causa criminalis intra triennium, lapsu biennii, aut triennii perimetur instantia, id est, relaxabitur reus observatione judicii, non perimitur actio, lis: nam contestatione lis perpetuatur, tantum abest, ut a contestatione intra biennium duntaxat perduret, *l. Altum. D. de novat.* id est, si sit actio temporaria, contestatione fit perpetua, et si sit perpetua, per contestationem prorogatur in annos 40. cum tamen non soleat perpetua actio durare ultra annos 30. *l. ult. inf. de præs. 30. anno.* et ita Accur. hic annotat recte, cujus omnia quæ in hac lege annotavit, mihi magnopere probantur, non minori studio, quam quæcunque post Accurs. aut contra Accurs. dicta sunt a me improbantur. Instantia ergo quid sit, liquet ex his, quæ supra dixi: quid est instantia? est observatio ejusdem judicis judiciique, est in eodem judicio constans permansio, et perseveratio, lis plus quiddam est, lis complectitur actionem: sed, ut dixi, Bartol. male confundit litem et instantiam, docet ita agi: conventio facta in una re, non nocet in alia re, propositio est vera, falsa assumptio hæc: conventio, de qua agitur in hac l. est de instantia, quia est de lite, et lis nihil aliud est, quam instantia, ergo hæc conventio, de qua agitur in hac l. non debet nocere in actione, id est, is, qui renunciavit liti, non videtur renuntiare actioni. Resp. falsam esse assumptionem, litis nomine significari non tantum instantiam, sed et actionem, *l. Litis. D. de verb. signif.* quam interpretatur *l. Lis nulla. D. de judic.* conjuncta cum *l. Cum servo. D. de reg. jur.* conjungenda esse alia alit, nam et utraque est ex eodem libro Caii primo ad edictum provinciale: una ait, litem nullam esse cum filiofam. alia ait, nullam actionem esse cum servo. Ergo litis nomen complectitur non instantiam tantum sed et actionem, et cum liti renuntiamus, actioni renuntiamus: litis ergo renuntiatio actionis remissio est, si non ipso jure, saltem per exceptionem. Nam quod ait Bartol. respondens eum, qui renuntiat instantiæ, videri renuntiare, falsum esse docuimus supra: nam cum perit instantia actionis, non perit actio, non est ergo verum eum, qui renuntiat instantiæ, renuntiare actioni, probat male erg. *l. Illud. D. de acq. hæred.* ubi ponitur testamento hæres scriptus is, qui etiam poterat testatori ab intestato succedere, et eum repudiare hæreditatem legitimam: per hæreditatem legitimam, quam repudiat, inquit lex, videtur etiam repudiare testamentariam, quia necesse est repudiari prius hæreditatem ex testamento, quam deferri ab intestato: unde eodem modo, quo repudiat hæreditatem legitimam ab intestato, quæ posterior est, videtur ex testamento repudiare: unde ita colligit: prior est actio instantia, hoc est certum: ergo, qui repudiat instantiam, statim repudiat actionem, quæ instantia prior est: atque ita a scriptione *d. l. Illud.* vel sibi, vel nobis imponit: sed considerandum est in *l. Illud.* duos esse jure repudiandæ hæreditatis modos, unum ex testamento, alterum ab intestato: posteriori jure repudiato, consequenter repudiari prius: sed in specie, quam tractamus unum est jus, una actio, quæ certe non remittitur, licet persequendi instantia remittatur: posterioris juris remissio est et remissio prioris, quoties consequitur aliud ex alio, quæ consequutio non est cum unum jus tantum est: id ergo manet semper, nisi remissum est nominatim, id est, actio salva est, etiam si ea agere non pergam, aut si ei exequendæ non instem: male et idem auctor ait, post litem contestatam non posse remitti instantiam, nisi primum remittatur actio, quod etiam falsum esse liquet ex superioribus, ex *d. l. Et post edict.* et *l. Properandum,* quibus locis ostenditur perire instantiam, etiamsi prius non perierit actio, nec post peremptionem instantiæ perire etiam litem: ergo qui renuntiat instantiæ, ut sit utilis renuntiatio, non necesse est, ut prius renuntiet actioni; sed accuratius separanda est lis et instantia, nec admittenda est differentia utriusque vocabuli illa quam introducit Bartol. qui etiam ut probet non posse renuntiari instantiæ, nisi renuntietur actioni, male adducit *l. Edita. 3. de edendo.* quæ dicit, actionem editam mutari posse, vel emendari: mutatur actio, cujus nomen mutatur: emendatur actio, cujus nomine retento, quædam aliæ partes mutantur: ex eo male colligas, te non posse instantiam remittere, nisi prius remiseris actionem. Idem male probat, ante litem contestatam renuntiari posse instantiæ, futuræ, scilicet, licet non renuntietur actioni: id probat ex *l. Et post edictum. D. de judic.* ante litem contestatam renuntiari posse instantiæ futuræ, licet non renuntietur actioni, ac si ea, quæ dicuntur in *l. Et post. edictum* referantur ad tempus, quo lis contestata non est, cum longe aliter se res habeat: nam quæcumque habentur illo titulo de tribus edictis et peremptorio, post litem contestatam locum habeat, cum actor, aut reus deserit litem contestatam, quod significat *l. Et tertium. eod. tit.* cum utitur verbo tergiversari: nam nunquam dicitur tergiversari, nisi post litem, *l. 1. ad Turpil.* quæ loquitur de eadem re, dum ait, si litem inchoatam deserit, et Harmenopulus *lib. 1. epit. tit. 4.* qui addit post litis contestationem, μετὰ προκατάρξιν, atque etiam Eustathius lib. περὶ χρόνων, περὶ δίκης ἠργῶν. Ergo ex *l. Et post edictum.* id potius colligam, eum, qui post litem contestatam renuntiat instantiæ, non videri renuntiasse actioni, et cui post litem contestatam perit instantia, non perire etiam actionem: eum, qui post litem contestatam renunciat instantiæ, non videri renuntiare actioni: idem sit male. hodie etiam post actionem dictatam, editam et adversarium vocatum in jus, non posse actorem discedere a lite, ex *Nov. de litigio* 112. Bartol. ex ea Nov. definit eum, qui vocavit adversarium in jus non posse pœnitere et abstinere improba lite, sed in ea perseverare debere usque ad finem, cum hæc Nov. vetet tantum differri litem: non desistit a lite, qui differt, *l. Destitisse. D. de judic.* eum, qui semel egerit, actionem dictaverit, debere litem exequi usque ad finem, non inde vero affirmo eum non posse in universum desistere: illa Nov. vetat tantum differre litem: ergo dum vult, ut agere perseveret, hoc vult, ut ne cunctetur, moretur, frustretur, differat negotium, ut uno tenore rem peragat, non etiam, ut si hoc satius esse adverterit, lite abstineat in universum, et bonam fidem agnoscat: ea verba hujus Nov. effecerunt, ut plerique putarint hodie actionem semel editam non posse mutari, vel emendari, cum dicat Nov. esse perseverandum usque ad finem: sed nihil eis verbis permoveri debemus: nam facile admittetur, ut debeat quis perseveranter exequi eandem litem sine interruptione, aut mora ulla, qui dictavit actionem aptam negotio proposito: ergo si ea actio, quam elegi fuerit congrua, debeo eam constanter exequi: sed si non fuerit congrua, integrum mihi erit mutare, vel emendare ex *l. Edita.* Sed sunt in eo auctore permulta, quæ quia sunt facilia, vobis legenda relinquemus die crastino veniemus ad *l.* 5.

## *Ad L. V.*

*Creditori tuo si partem pecuniæ exsolvisti, de parte vero non petenda inter te et eum cum convenit ob causas negotiaque ejus tuo patrocinio, fideque defensas, ex obligatione partim civili jure, partim honoraria liberatus es. Nam exceptio perpetua pacti conventi, vel doli, residui petitionem repellit: cum et solutum per ignorantiam repeti potuisset. PP. VIII. Kalend. Aug. Romæ Ant. A.* 4. *et Balbino Coss.*

Lex 5. scripta est ad Demagoram, qui et nomine, ita re erat Demagoras, id est, patronus causarum, ut verba hujus rescripti demonstrent *ob causas tuo patrocinio defensas,* et species hæc est. Advocatus quidam debuit Titio centum: solvit ei 50. et de reliquis 50. cum Titio pepigit ne peteretur, ut scilicet, ut lex ait, hanc sui patrocinii, quo Titii causas defendendas susceperat, veluti mercedem retineret: quæritur, an advocatus omnino liberatus sit? et ajunt Impp. eum esse liberatum partim jure civili, partim prætorio: liberatus est jure civili pro parte, quam solvit, jure prætorio pro parte; de qua non petenda pepigit. Solutione jure civili liberamur, ergo ipso jure:

pacto jure civili non liberamur, §. *Praet. rea. Instit. de except.* nam integra est creditori actio, etiam si cum eo pepigerim ne peteretur: jure tamen prætorio per pactum liberamur, id est, per exceptionem pacti conventi, vel doli, vel in factum, nam hæ tres exceptiones concurrunt semper: et ita in hac *l.* verbum *liberatur* bifariam accipitur, ut solutione liberatus sit ipso jure: pacto per exceptionem: cur non etiam pacto liberatur ipso jure? quia ut certi sunt modi constituendæ, ita et tollendæ obligationis, et vero certos etiam modos esse tam constituendæ, quam tollendæ obligationis necesse fuit: qua de causa, quod alicui deberi cœpit, certis modis desinit deberi, *l. Obligationum. §. Placet. D. de oblig. et act.* Et hi modi sunt solutio, delegatio, novatio, acceptilatio, contrarius actus: unde ita colligamus ut M. Tullius in orat. pro Cæcinna, si per has rationes liberari majores voluerunt, intelligemus alio modo noluisse nos liberari pacto, ipso jure scilicet, sed Prætor liberationem introduxit per modum viamque exceptionis: et hoc est quod dicitur, pacta jure non contineri, sed facto: in pacto jus non contineri, sed factum: pacta facti esse, non juris, *l. Si unus. §. Pactus. D. de pact.* eadem ratione, qua dicitur in l. *Inter. D. de adm. tut.* divisionem tutelæ non esse juris, sed jurisdictionis: divisio nominum est juris, quia fit inter hæredes ex 12. tab. pro portionibus hæreditariis, divisio tutelæ non est juris, sed per Prætorem fit: et ita pacta non sunt juris, id est, vim suam non exercent ipso jure, sive αὐτομάτως; id est, sua sponte, sua vi, nullo intrinsecus adhibito adminiculo: denique pacta vim suam non exercent sponte sua per se, vel ipso jure, sed Prætoris auxilio, id est, facto, nimirum exceptione opposita et allegata postquam postulata fuerit: nam si mihi debeantur C. et pepigerim de non petenda pecunia; erit efficax actio in C. si debitor non petierit exceptionem pacti, vel si non opposuerit: omnino enim exceptiones factum exigunt, *l. Papinianus. D. de Publ. in rem. act.* cum non opponitur exceptio, qua tutus est reus, redditur actio efficax: ergo facto opus est, ut vis pacto supersit aliqua: nam ipso jure pacta vim suam neque exerunt, neque exercent: qua de causa necesse erit petita actione, vel data creditori in jure, debitorem postulare exceptionem adjungi actioni: nam is erat mos, ut actioni statim adjungeretur exceptio in jure, id est, apud Prætorem, non in judicio, *l. 7. de cond. instit. in ipsa actione*, inquit, *exceptione tuendus esset promissor:* quæ verba sunt notanda, quia actioni mox additur exceptio, quæ postulata est: et ut ait Cornificius 4. ad Herenn. in privata actione prætoriæ exceptiones sunt: et ita accipitur *l. Ex contractu. D. de re jud.* dum dicit, ita dari actionem judicati, nisi culpa tutorum pupilla condemnata est, id est, dari actionem judicati addita illa exceptione, quæ addebatur in jure, ut dixi, quia in jure dabatur actio, non in judicio: nam in judicio raro quæritur an sit actio, vel exceptio, cujusmodi quæstiones Rhetores vocant translationes, et docent recte hujusmodi quæstiones incidere plerumque in jure, ut idem Cornificius eodem loco, et M. Tullius 2. *de invent.* cum quæritur an sit actio, an is agat, quem oportet agere, an agat eum quo oportet, an quo tempore, quo loco, hæc omnia disceptantur in jure, id est, apud Prætorem: nam et ibi, inquit Tullius, postulantur exceptiones, et agendi potestas datur, et conceptio privatorum judiciorum constituitur. Itaque est quodammodo duplex actio: nam apud Prætorem cur, quo, quando, et de loco omni disputatur, postulatur actio et exceptio: deinde coram judice dato eadem de re, quæritur diligentius, de qua tamen quæsitum apud Prætorem fuerat: in jure, inquit, postulantur actiones, et quodammodo agendi potestas datur. Ergo actio vim suam exercet, creditæ pecuniæ scilicet, etsi cum debitore pactum esset de non petenda pecunia, nisi postulaverit in jure debitam exceptionem pacti conventi, quia pactum vim suam non exercet ipso jure, sed per Prætoris interventum, et dare Prætor pollicetur exceptionem: et ideo ait, in edicto se pacta justa servaturum, quæ contra leges, constitutiones, bonos mores non fiant, et alias exceptionem se servaturum, et *lex 3. D. comm. divid.* pacta, quæ inter se pepigerant cohæredes sine dolo malo judicem servare debere: ergo pacta valent, quæ servantur per Prætorem, vel per judicem, non per se, ipso jure: ex eo liquet, in pactis jus non contineri, sed factum, id est, facta indigere Prætoris auxilio: est ergo hæc vis pacti, ut pariat exceptionem. Est alia vis pacti in hac *l.* ut pariat condictionem indebiti, quæ hic notatur his verbis, *cum et solutum per ignorantiam repeti potuisset*, si is, qui tutus est exceptione pacti conventi per errorem facti solverit (nam error juris non dat condictionem indebiti, sed tantum facti) ergo si is, qui tutus est exceptione pacti conventi solverit, per errorem scilicet facti, habet condictionem indebiti, *l. Qui exceptionem. §. ult. D. ult. D. de cond. indeb.* Si libertus, qui debet operas officiales patrono, pactus sit ne peterat operas patronus, quicquid ab eo liberto solutum postea erit, condici poterit, *d. §. ult.* et hæc condictio indebiti argumento est sublatæ naturalis obligationis: nam si maneret naturalis obligatio, sicut civilis, non daretur condictio indebiti, *l. Si non sortem. §. Libertus. l. Julianus*, et *l. Si quis jurasset. D. de cond. indeb. l. ult. D. de jurejur.* Quod ergo dicimus dari condictionem indebiti ei, qui solvit pecuniam debitam per errorem facti, cum posset se defendere exceptionem pacti, hoc præstat argumentum sublatæ naturalis obligationis per pactum; ex quo liquet, etiam quanta sit vis pacti: nec enim parit tantum exceptionem debitori, sed et si ignorans solverit, non opposita exceptione pacti, parit condictionem indebiti: ut inde ita concludamus, pacto civilem obligationem ipso jure non tolli, per exceptionem tolli, naturalem obligationem ipso jure tolli, nec mirum cum et ex pacto naturalis obligatio nascatur, cum et pariat naturalem obligationem, *l. In his. §. Imperator, D. de solut. et liber.* quæ dicit usuras debitas ex stipulatione deberi civiliter, ex pacto deberi naturaliter: ut finge: pactus sum de non petenda pecunia, deinde paciscor de petenda eadem pecunia, hoc pactum posterius restituit naturalem obligationem, quam sustulerat prius: ejusdem est tollere et parere obligationem: si ergo parit naturalem obligationem, et tollit, necessaria consequentia. Porro duplex est naturalis obligatio, una est nuda et sola sine auxilio juris civilis, quæ sola æquitate nititur naturali, non civilis juris præsidio: ut ecce si pupillus mutuam pecuniam acceperit, ex qua sit factus locupletior, non obligatur jure civili, solum naturali jure obligatur, cui obligationi accedere potest fidejussor, qui tamen obligabitur etiam civiliter per stipulationem: hæc ergo obligatio pupilli est naturalis nuda, et hanc nemo ambigit tolli pacto, *l. Stichum. §. Naturalis. D. de solut.* quæ loquitur de obligatione hac naturali, qua tenetur pupillus, et ait lex obligationem hanc tolli numeratione pecuniæ, hoc est certum, tolli jurejurando, ut si juraverit pupillus dari non oportere: nam et jusjurandum expungit naturalem obligationem. Igitur naturalis obligatio tollitur non tantum solutione, sed et jurejurando, et justa pactione: pactione, quæ non sit contra bonos mores, contra leges, consuetudines, ex qua sit justa exceptio, ut nostri auctores loquuntur: ei pactio est justa, erit et exceptio justa, *l. Non videtur. de reg. jur. l. 1. D. quod vi aut clam:* justa exceptio est, quæ nititur æquitate defensionis, justum pactum est, quod nititur æquitate conventionis probæ et legitimæ. Ergo naturalis obligatio pacto justo tollitur: nam, inquit, vinculum æquitatis, quo solo sustinebatur naturalis obligatio (ut inde definire quis possit naturalem obligationem vinculum æquitatis) sublatum est æquitate conventionis et vinculo æquitatis: æquitas æquitatem tollit et elidit, quod æquitate naturali continetur, æquitate naturali eliditur. Ideoque si pupillus fuerit liberatus his modis numeratione pecuniæ, pacto, vel jurejurando, liberabitur fidejussor et his casibus ipso jure: sed fidejussor ipse pupilli per has rationes non liberatur omnimodo, quia fidejussor pupilli obligatur civiliter: civilis autem obligatio non tollitur pacto, nec jurejurando. Igitur sic liberato pupillo liberabitur fidejussor, sed si fidejussor aget, non liberabitur: loquitur etiam ille §. *Naturalis.* de mera naturali obligatione, et palam docet, eam tolli pacto ipso jure, id est, αὐτομάτως. Est alia quædam naturalis obligatio, quæ mista est et implicita civili obligationi: ut ecce obligatio ex empto est civilis, quod mihi concedent omnes: nam emptio est civile negotium: sic erit et civilis obligatio, et naturalis, quia dicitur esse juris gentium, *l. Juris gentium. D. de pact. §. Jus autem gentium. Instit. de jur. natur.* jus autem gentium et naturale idem est, et naturalis æquitas et naturalis ratio. Est ergo obligatio ex empto tam civilis, quam naturalis, et hanc etiam tolli pactione; naturalem scilicet, quæ mista est civili, arg. hoc probant condictio indebiti, quæ datur ei, qui cum tutus esset exceptione solvit ignorans, non datur, nisi cum quis jure naturali liberatus est, et cum nactus est exceptionem congruentem cum jure naturali, cujusmodi sunt hæ exceptiones, pacti exceptio, jurisjurandi exceptio ex SC. Vellejano, exceptio non numeratæ pecuniæ: his exceptionibus, qui munitus est, liberatus est exceptione naturali, et si solverit per ignorantiam, condicet quod solverit, hoc est certum. Sed quædam sunt aliæ exceptiones, quæ non consentiunt cum jure naturali, imo abhorrent a jure naturali, ut exceptio SC. Macedoniani, veluti si filiusfam. mutuam pecuniam acceperit, tam filio, quam patri ejus datur exceptio ex SC. adversus creditorem, non tam ipsa naturali æquitate, quod sit æquum non teneri filiumfam. qui mutuam pecuniam accepit, nec enim hoc æquum, sed odio creditoris et pœnæ causa, quia, ut sæpe fit, filiofamil. creditur incertis nominibus, id est, ita ut solvat morte patris, quod est ominosum, quæ spes dicitur incerta Livio 40. et ita qui credit pecuniam, incerta spe, incerto nomine credit, et ideo is, qui nactus est exceptionem SC. Macedoniani, non liberatus est obligatione naturali, et si solverit etiam per errorem, non repetit quod solvit, *l. Qui exceptionem. in pr. l. Si pœnæ. D. de cond. ind. l. Qui a naturalis. D. ad Maced.* Eadem est ratio exceptionis rei judicatæ: nam judicato non expungitur naturalis obligatio, *l. Julianus. l. Judex. D. de cond. indeb.* et ideo si qui erat absolutus sententia judicis solverit, non condicet quod solverit, quia erat obligatus naturaliter: nec enim sententia judicis avocat naturalem obligationem: eadem est ratio exceptionis ejus, quæ datur marito, socio, parenti, patrono, patruo, aliisque personis, ne supra quam facere possint conveniantur, in hæc verba: *si non in solidum facere possunt:* hæc exceptio non parit condictionem indebiti, quia et qui eam habet, non liberatus censetur naturali obligatione, *l. Nam et maritus. D. de cond. indeb.* eadem ratio est exceptionis, quæ datur ex edicto, quod quisque juris in alium statuerit, adversus eum, qui inicuum jus impetravit, id est, non datur hæc exceptio, quod sit æquum liberari debitorem, sed quod sit æquum plecti creditorem, *l. 3. in fin. quod quis. ju.* Et hæ exceptiones, quæ ita dantur, quod sit æquum ulcisci creditorem, non expungunt naturalem obligationem; verum pacti exceptio hanc tollit, quia æquum est liberari eum, qui pepigit ne ea teneretur cum voluerit creditor eum liberari: unde concludendum est, pacto tolli naturalem obligationem, sed qui secus arbitrantur argumentantur male ex *l. Si unus. §. Pactus. D. de pact.* satis inconsulte colligunt pacto non tolli naturalem obligationem. Quidam pactus erat non petere, deinde pactus est, ut peteret: lex ait, prius pactum per posterius ipso jure non tolli: exinde colligunt, pacto naturalem obligationem ipso jure non tolli: ratio constituenda est hoc modo: prius pactum per posterius non tollitur ipso jure, prius pactum peperit obligationem naturalem, ergo hæc naturalis obligatio per pactum non tolletur ipso jure: probanda assumptio: prius pactum per posterius non tollitur, quale fuit pactum de non petenda pecunia, de liberando ergo debitore quid? an potuit liberare debitorem et parere obligationem naturalem? sic sane: qui liberat unum, alterum obligat ad liberandum: potest idem liberare unum, et obligare alium, non aliud,

sed ad id, quod pepigit: ergo qui pepigit ne petat, naturaliter obligatus est ne petat, ergo pactum de non petenda pecunia peperit naturalem obligationem. Igitur, quia prius pactum per posterius non tollitur ipso jure, naturalis obligatio, quam prius pactum peperit, pacto non tollitur ipso jure: sed circumscribitur, nisi subvenerimus: nam respondendum est, in eo §. *Pactus*, non esse referenda ejus verba ad jus naturale, sed ad jus prætorium: nam in hoc tractatu inspiciendo, sunt tria jura, jus naturale, jus prætorium, jus civile: pacto non tollitur civilis obligatio ipso jure, pacto tollitur per exceptionem jure prætorio: jure naturali tollitur obligatio naturalis ipso jure, et in eo §. *Pactus*, tractatur de jure prætorio, non de jure naturali: et hic est sensus. Prius pactum non tolli per posterius ipso jure, sed replicatione, facto opus esse, ne confundamus jus naturale cum jure prætorio, et ne accipiamus unquam promiscue: in eo §. JC. utitur verbis tollendi, elidendi, et exceptiones, seu replicationes dicuntur non tantum elidere, sed et perimere, excludere, infirmare, tollere. et sane elidere nihil aliud est, quam consumere, ut cum dicis *populum* pro *populum*, elidis et consumis literam: et sic cum pacto pactum elidi dicis, pacto pactum absumi dicis, sed hoc fit facto, id est, adhibita replicatione, non ipso jure: ergo habemus ex *l.* 5. obligationem pacto tolli non ipso jure, sed per exceptionem: et ideo Demagoram pro ea parte pecuniæ, de qua non petenda pepigit, non esse liberatum jure civili, sed prætorio, id est, prius pactum per posterius elidi non jure ipso, sed facto. Sed hic tamen advertendum est huic definitioni opponi posse, liberationem ipso jure fieri per compensationem, *l. Posteaquam. D. de compens.* olim erat controversum, sed hodie est certum, compensationem fieri in omnibus judiciis ipso jure. Demagoras debebat pecuniam Titio, sed illi debebatur merces ob defensa Titii negotia: erat compensationi locus, quæ cum procedat ipso jure, videtur Demagoras liberatus ipso jure: possumus respondere, eaque ratio cuilibet occurit, compensationem non fieri, nisi debitum sit liquidum, quod est certum et confessum, *l. Si debens. D. de compens. l. ult. inf. de compens.* merces, quæ debebatur patrono, non adeo erat liquida, aut confessa, sed solo, quamquam possum sane hac ratione uti, sed utar ista, quia cum pepigit Demagoras de non petenda pecunia, et adjecit rationem ob negotia, quæ suo patrocinio defendi, hæc ratio demonstrat Demagoram omisisse jus compensationis, et elegisse conventionis: die crastina explicabimus *l.* 6. et 7.

## *Ad L. VI.*

*Pacta, quæ contra leges Constitutionesque fiunt nullam vim habere indubitati juris est. PP. Kal. Aug. iisdem Coss.*

Explicaturus nunc *l.* 6. in qua ita scriptum est *Pacta, quæ, etc.* hæc dicitur vetus regula juris, *l. ult. infra. hic*, et sumitur ex edicto Prætoris. *l. Jurisgentium. §. Ait prætor. D. de pact. l. pen. infr. hic.* pacta ergo, quæ contra leges, consuetudines, vel bonos mores fiunt, nullam vim habeat, id est, neque jure civili, neque prætorio, neque naturali jure: ergo nec actionem, vel obligationem ullam pariunt, nec exceptionem, nullam vim habent, quam sumunt vel ex naturali, vel civili, vel Prætorio: ex civili actiones, jure prætorio exceptiones, sed nihil ex his suppeditatur his, qui contra leges, vel bonos mores pacti sunt: de jure civili est certum, cum nec stipulatio contra leges, aut bonos mores interposita ullam vim habeat, *l. Jurisgentium. §. Paciscar. D. de pact.* et pacta etiam justa actionem jure civili non pariunt, obligationem jure naturali pariunt, et prætorio exceptionem. Justa pacta dicimus, quæ non abhorrent a jure naturali, *l. Stichum §. Naturalis. D. de solut. l. Epistola.* §. 1. *l. Tale.* §. 1. *D. de pact.* Quidam justa pacta adversa faciunt nudis, ac si quæ justa sint nuda, quod falsum est. omnia enim pacta, tam justa, quam injusta, nuda sunt. et pactis nudis opposuimus contractus, quasi contrarios: utrumque enim est conventio, hæc obligatoria, illa non obligatoria: et cum nuditate pacti simul esse justum potest: denique pacta alia sunt justa, alia injusta. Justa lex non tuetur, Prætor tuetur, et natura probat: injusta pacta nec lex, nec natura, nec Prætor, nec judex tuetur: et quod dicitur sæpe, Prætorem pacta servare, custodire, sequi, id de justis tantum dicitur, *d. l. Jurisgentium. §. Prætor ait. l. Epistola. §. pen.* et *l. Tale.* §. 1. *D. de pact. l.* 3. *D. comm. divid.* injusta, aut turpia, nec apud Prætorem quidem, vel judicem ullam vim habent: rursus alia sunt pacta legitima alia non legitima, et omnia nuda: quia nullum esse potest pactum, quod non sit nudum, qualitatem nudi a pacto separari non posse, aut nunquam separari: unde pacta nuda alia facimus justa alia non justa: illa non tueri Prætorem, hæc tueri: rursus facimus alia legitima, alia non legitima. nec idem est justum et legitimum: justum pactum est, quod congruit cum æquitate naturali, ut si accepto pignore creditor paciscatur cum debitore, ut quæ tributa solverit prædii pignorati nomine, ea a debitore repetat, justum est pactum, quia congruit æquitati, *d. l. Epist. §. pen.* justum ergo est, quod æquitati conveniens est et accommodatum: legitimum est de quo lex scripsit, aut lex scripta nominatim confirmat, ut pactum de injuria, quod confirmatur *lege* 12. *tab.* et ideo perimit actionem ipso jure, *l. Si tibi.* §. 1. *D. de pact. l. Legitima. D. de pact.* Legitimi pacti hæc est vis, ut vel pariat ipso jure vel perimat actionem, cum tamen justi pacti hæc non sit vis. Si quis ergo paciscatur de injuriis, id est, ut condonet injurias, pactum hoc legitimum est: et ideo actionem injuriarum ipso jure perimit sine auxilio exceptionis, sine tuitione Prætoris: nam ita erat scriptum in veteri jure: *si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto*: si membrum ruperit, actio injuriarum esto, ni cum eo pepigerit: quibus verbis significat lex, nolle agi injuriarum, si pacto perdonata, ut ait Quintil. fuisset injuria: nam si donare sit rectum, cur non et perdonare, et condonare? Quintilianus avus non nepos: et sic etiam pactum de furto legitimum est; nimirum ex eadem lege 12. *tab. l. Jurisgentium. § Si paciscar. D. de pact.* de furtis pacisci lex non vetat, id est, lex 12. tab. nam cum legem dicimus, legem 12. tab intelligimus: et sic existimo hæc verba, quæ occurrunt, *pro fure damnum decidere*, quæ significant pacisci de furto, et redolent antiquam dicendi rationem: ea, inquam, verba existimo esse ex lege 12. tab. quæ de furto pacisci permittit: et nisi liberi homines manifesto furto prehensi addicentur his, quibus furtum factum esset, et videtur fuisse adjecta exceptio, nisi quis pro fure damnum decidisset: nam pactione volebat lex 12. tab. perimi furti actionem: et ita *l. Si in causa. §. Sed si cum. D. de minor. l. Inter omnes. §. Hæc actio. D. de furt.* et *l. Si pro fure. D. de cond. furt.* quæ est ex libris Ulpiani ad Sabinum. et quod proponitur initio est ex Sabino, *si pro fure damnum decisum sit condictionem non impediri, verissimum est*, ea verba sunt Sabini: sequuntur verba Ulpiani: *decisione enim furti quidem actio, non autem condictio tollitur*, id est, pacto tollitur furti actio ipso jure, non condictio furtiva: quod sequitur, *furti actio pœnam petit legitimam, condictio rem ipsam*, est ex Sabino, ad quod subjicit Ulpianus *nec res efficit, ut neque furti actio per condictionem, neque condictio per furti actionem consumatur*. Ergo quod scriptum est in libris nostris, *pro fure decidere*, est ex 12. tab. quæ de furto pacisci permittebat, et palam perimi actionem furti volebant decisione damni pro fure, id est, ipso jure tolli actionem furti, integra manente condictione furti. Intelligimus quid sit justum pactum, quid legitimum pactum: quodcunque pactum, etiam si non sit legitimum, modo cum æquitate naturali congruat, justum esse. Legitimum dico quod lex scripta nominatim confirmat, et ita Hermogenes, Aphtonius, et ceteri rhetores differentiam faciunt inter justum et legitimum. Legitimum esse dicunt, ut liberatores patriæ præmio afficiantur, et proditores pœna: quia lex ita scripta est, justum esse dicunt, ut quæ passus est proditor adversus patriam, ea patiatur ipse: et ita Græci differentiam faciunt inter νόμιμον seu νόμον et δίκαιον. νόμιμον est legitimum, δίκαιος æquum: et ita oportet interpretari δίκαιον: nunquam dicitur de lege scripta, sed de æquitate: et sic etiam Apulejus 2. Apolog. differentiam facit intra legitimum et justum hæredem: nam lege fit ut ab intestato nobis legitimus hæres sit is, quem forte propter ingratitudinem justum erat non esse: *verbis*, inquit, *intestati pueri legitimum magis, quam justum hæredem se futurum*. Prætor tuetur pacta tam legitima, quam non legitima, si modo justa sunt; injusta Prætor non tuetur, id est, quæ abhorrent a jure et æquitate, ut scilicet quæ pacta fiunt, inquit hic, contra leges, consuetudines, vel contra bonos mores. Boni mores alii sunt naturales, alii civiles, id est, civitatis unius, populi unius, *l. Item apud, § Idem ait, D. de injur.* naturales omnium gentium, et proprie mores cum dicimus, jus gentium, jus naturale pudorem honestatem intelligimus, *l. Libertinus*, et *l. Sororis. D. de rit. nupt.* dum ait, libertinum libertinam matrem aut sororem ducere uxorem non posse, quia hoc jus moribus, non legibus introductum sit: et *l. Sororis*, dum ait incestum committi si quis uxorem ducat ex his, quas moribus prohibemur uxores ducere: incestum dicitur committere, et jure gentium, quod et jus naturale dicitur, *l. Adoptivus* §. 1. *D. de rit. nupt.* jure gentium est cognatio inter servos et libertinos, licet jure civili non sit. Ergo libertinam matrem prohibemur jure gentium ducere, quo jure reguntur nuptiæ: hoc jus quod est de nuptiis moribus introductum est, non legibus moribus scilicet omnium gentium. et specialiter pacta, quæ fiunt contra leges, constitutiones, aut bonos mores, fiunt tribus aut quatuor modis. Uno si turpem aut injustam causam continent, ut si quis paciscatur ne furti secum agatur: si furtum fecerit, hoc est, ut impune sibi furari liceat, quod est contra bonos mores naturales. si quis paciscatur cum Titio, ne agatur cum eo de furto, quod est contra bonos mores naturales, *l. Si unus. §. Pacta. D. de pact.* nam furtum probrum est, quia jure naturali definita sunt dominia rerum: quam distinctionem evertit qui furtum facit. Item si maritus paciscatur accipiendo dotem, ut non in id quod facere potest, condemnetur, sed in solidum (credo vos scire hoc datum esse beneficium marito ne conveniatur ultra quam facere potest dotis nomine) an, inquam, ratum erit pactum si contra paciscatur maritus ut condemnetur in solidum, non pro viribus patrimonii? et est proditum in *l. Alia. §. Eleganter. D. sol. matrim.* pactum non esse servandum: quia est contra bonos mores civiles, id est contra receptam reverentiam, quæ marito exhibenda est, quod est notandum: nam ex eo loco vere probare quis potest, maritum non posse in jus vocari sine venia Prætoris: quia generaliter statuendum est, eas personas, quibus reverentia debetur, non posse in jus vocari sine venia Prætoris, *l. Generaliter. D. de in jus voc.* Et quis qui vocabatur, aut sequebatur, aut trahebatur invitus, satis erat incivile maritum invitum duci a muliere, in jus trahi, rapi: nam qui vocabatur in jus, vel reipsa vocantem sequebatur, aut trahebatur in jus, et copiam sui faciebat in publico, vel si latitabat, mittebatur adversarius in ejus bona, *l. Satisque. D. de in jus voc.* nec enim erat locus tribus edictis ante litem contestatam eo latitante, quem vocaverat in jus, sed erant ea edicta proposita post litem contestatam. Sicut *d. l. Alia. § Eleganter*, ait, nullum esse pactum si paciscatur maritus ne in id quod facere possit condemnetur sed in solidum, quod pactum sit contra bonos mores civiles: ita pactum nullum est si inter se cohæredes paciscantur ne teneantur pro hæreditariis portionibus, quod est contra leges 12. tab quibus inter hæredes dividuntur bona pro hæreditariis portionibus. Igitur nulla est vis pacti, quia singuli tenentur creditoribus hæreditariis, *l. Licet. inf. famil. ercisc.* Item si paciscatur, ut vicino liceat per fundum filiifam. castrensem ire agere, quod est contra constitutiones, quæ in rebus castrensibus patriam potestatem observari noluerunt,

*l. Ex castrensi* §. 1. *D. de cast. pec.* Ergo hoc pactum servandum non est. Reddidi singulis, quæ ponuntur in hac l. exempla ejus pacti, quod est contra leges, veluti si paciscantur hæredes, ut unus subeat onera hæreditaria: posui exemplum contra constitutiones de castrensi peculio, et contra bonos mores tam civiles, quam naturales. Sed alio modo pacta dicuntur esse contra leges, vel constitutiones, vel bonos mores, quia etsi justam causam contineant, tamen non fiunt civili more, et legitimo modo: contra leges dicuntur fieri pacta non tantum ea, quæ continent injustam causam, aut turpem, aut asperiora, sed etiam ea, quæ continent justam causam et injustam, si non fiant more civili et legitimo: ut si pupillus paciscatur de non petenda pecunia sine tutoris auctoritate: causa pacti justa est, si juste causa fuerit remittendi debiti: sed mos paciscendi est contra leges, quia leges nolunt impuberem pacisci sine tutoris auctoritate, *l. Contra D. de pact.* Item si pacta facta sunt vi aut metu, etsi causam justam contineant, tamen, quia mos est hic incivilis, ideo pacta hæc observanda non sunt: at hoc, vel illo sensu potest dicere nullam vim habere pacta, quæ fiunt contra leges, consuetudines, et bonos mores, ut quæ fiunt vi adhibita, aut dolo, quod edicto erat expressum, pacta conventa, quæ neque dolo malo, neque adversus leges, plebiscita, S. C. etc. quæ neque dolo malo, et adhibita vi, ut M. Tullius testatur, et in *C. Gregor.* id habetur: *Pacta, quæ non ob rem contra leges constitutionesque sunt*, vi nempe adhibita: hæc nullius sunt momenti, etiam si justam causam contineant: et ob id tam in edicto Prætoris, quam in hac *l.* non male supplet Accurs. nulla esse pacta, quæ fiant contra partes juris, vel contra plebiscita, S. C. ut puta si hæres paciscatur cum alio, quam cum legatariis ne Falcidia utatur vivo volenteque testatore, *l. Quod de bonis.* §. 1. *D. ad leg. Fal.* pactus est hæres vivo et volente testatore cum alio, qui non erat legatarius ne Falcidia uteretur: prima ratione hoc pactum est nullius momenti. is enim qui non est legatarius paciscitur cum hærede, ne legatariis detrahat Falcidiam: sed tamen, quia subjicit pœnam, stipulatio videtur valere: quia stipulamur recte alteri sub pœna; quoniam exitus stipulationis ad nos spectat: et ita etiam in hac specie, qui non erat legatarius stipulabatur ab hærede ne Falcidia uteretur, et si uteretur, pœnæ nomine tot daret: et respondetur in ea *l.* inutilem esse stipulationem pœnæ: alteri igitur non stipulamur recte sub pœna, quod est contra communem definitionem juris: verum id omnino ita explicandum est. quoties alteri stipulamur contra jus publicum, vel quoties stipulatio, quæ fit alteri, est contraria juri publico, ut hæc, quæ est contra legem Falcidiam, nec pœnalis stipulatio valet: sed quoties stipulamur alteri, quod non sit contra jus publicum, cui et subjicitur stipulatio pœnalis, valet: at ille, qui stipulatur ne Falcidia uteretur, oppugnat plebiscita, et id agebat præmaturo nimis, vivente testatore: vitium est in prima stipulatione, ergo id permanere debet ad eam stipulationem, quæ sequitur: denique si sit vitium in stipulatione quæ fit alteri, et vitium erit in stipulatione pœnali, et contra. Contra etiam SC. et edicta non servantur pacta a Prætore, *l.* 1. §. *Si inter. D. de mag. conven.* Magistratus municipales, qui dederunt tutores, vel qui cavere pupillo non curaverunt, singuli tenentur in solidum actione in factum si tutores non sint solvendo, quæ actio est introducta SC. facto temporibus Trajani: nunc finge Magistratus, a quibus sunt tutores dati, pacti sunt inter se ut omnis periculo tutores darentur, id est, ut nous teneretur tantum actione illa subsidiaria: hæc pactio est contra SC. ideo vim nullam habet. In Pand. Flor *d. l. Juris gentium* §. *Prætor*, non enumerantur omnes partes juris, omittuntur edicta Prætorum, et forsitan rectius legitur in aliis libris, *edicta et* sequitur, *decreta principum*, et ita numerantur omnes partes juris in specie *l. Neratius. D. de religios.* Actio funeraria est ex edicto Prætoris, quæ est privilegiaria, et ex eodem edicto maritus, qui ex dote aliquid lucratur, debet suis sumptibus funerare uxorem. Nunc finge: quidam dedit dotem marito ea lege ut maritus post mortem uxoris lucraretur tertiam partem dotis, duas redderet, et ita aliquid retineret; et adjecit pactum, ne maritus uxorem funeraret suis sumptibus, id est, ne ageretur funeraria adversus maritum, deinde mortua uxore, alius funeravit: an contra maritum agere possit funeraria actione? sic sane, nam ea pactio non est servanda, cum sit contra edictum Prætoris, *l. Neratius. D. de religios.* pactio inter duos facta leges in universum abolere non potest, privatorum pactiones legum auctoritate non censentur, *l. ult. D. de su. et legit. hær.* ergo leges abolere non possunt, leges legibus publicis abolentur, non privatis tolluntur. tollitur eodem edicto Prætoris fraus: nam ait *neque quo fraus cui eorum fiat, facta erunt, servabo:* quo genere videtur obligationem fieri contra legem, ut hic sit quodammodo tertius modus paciscendi contra legem: in fraudem is facit, qui facit quod lex non prohibuit palam, sed quod fieri intellexit etiam si non dixerit: palam contra legem facit, qui offendit scriptum legis: in fraudem, qui offendit sententiam legis: ergo qui in fraudem facit, contra legem facit. Ergo et hic est tertius modus paciscendi contra leges: sumatur exemplum ex lege Cincia, ad quam scripta est *l. Contra. D. de legib.* lex Cincia erat de donationibus, et ideo dicta est lex muneralis, id est, modum imponebat donationibus: dicit lex Cincia, ne liceat donare ultra certum modum: qui donat ultra 500 aur. facit contra scriptum legis: at qui non donat, sed vendit contra eum modum titulo donationis suppresso, ut si vendat supra eum modum nummo uno, hic non facit contra scriptum, quia non donat. sed contra sententiam legis Cinciæ: quia lex Cincia id fieri vetuit. Ergo etiam hic erit tertius modus paciscendi contra leges, si id fiat oblique, non palam, contra legis verba: et est hic ultimus modus paciscendi contra leges, videlicet, si quis paciscatur contra beneficium sibi lege concessum: et hujus generis pacta observantur, cetera non observantur, quæ retuli: sed si quis beneficium sibi lege datum pactione omittat, rata est pactio, quanquam et is dicatur facere contra legem, *l. Pacisci. D. de pact.* paciscitur contra edictum ædilium, qui beneficium edicto concessum remittit, id est, qui paciscitur ne redhibitoria agat: ut si in emendo mancipio paciscatur ut si sit morbosum ne redhibeat, rata est pactio, quia quid aliud hic agit, quam quod remittit beneficium sibi edicto concessum? nec exceptio hæc tantum pertinet ad edictum ædilium cum idem dici possit de edicto Prætoris, vel legis: ut si paciscatur quis ne depositi vel judicati agat, *l. Jur. s gent. um*, §. *Si paciscar* et *l. ult. inf. ad leg. Falc. l. ult.* §. *ult. inf. de temp. app.* et ita generaliter, licet pacta in universum non possunt tollere jus publicum, tamen inter paciscentes rata, ut si cohæredes inter se paciscantur ut non pro hæreditariis portionibus singuli teneantur, sed ut unus subeat in solidum omnia onera hæreditaria: hæc pactio rata est inter contrahentes, licet non observanda sit a ceteris, qui idem pacti non sunt: et ita in specie *l. Neratius.* licet pactum, ne maritus funeraria teneatur in universum non valeat, inter paciscentes tamen valet: atque ita sunt distinguendæ hæ tres regulæ, quæ videntur inter se confligere. Pacta contra leges, et constitutiones non valent: jus publicum pactis privatorum non potest mutari: unicuique licet renuntiare juri suo.

## RECITATIO ALTERA

### *Ad L. VI.*

Heri docui, pacta justa ab injustis differre: justa pacta propter naturalem æquitatem Prætorem tueri, injustorum nullam esse vim, et rursus quomodo etiam essent parte justa a legitimis separanda exposui, et quam varie pacta dicentur esse contra leges, constitutiones, edicta, SC. plebiscita, bonos mores, qui sunt alii naturales, alii civiles: deinde contra leges nullam vim habere pacta, nisi quæ justam et honestam causam contineant, vel quæ civili more fiant, ut puta si cum pupillo sine tutoris auctoritate fiant: et hæc omnia nullius esse momenti: sed alio modo contra leges, et edicta esse videri etiam ea pacta quibus paciscimur contra beneficium nobis lege, aut edicto concessum, hæc vero pacta utilia esse et judicem observare: proinde ab regula, pacta contra leges non valere, cui congruit illa, jus publicum privatorum pactionibus non immutari, excipiendam esse hanc regulam, unumquemque juri suo renunciare posse. Nam etsi contra leges dicatur facere qui contra leges paciscitur, ut qui paciscitur ne depositi agat tamen hunc non contineri priori regula, quæ pacta contra leges fieri vetat, eos tantum contineri qui rem injustam vel inhonestam in pactum deducunt vel qui incivili more paciscuntur: et ita male opponitur *l. Pacisci. D. de pact.* nam hæc *l. 6.* loquitur de his, quæ sunt contra leges, id est, quæ non fiunt civili receptoque more, vel continent injustam aut inhonestam causam. *l. Pacisci.* loquitur de his quibus remittimus actiones nostras, vel beneficia concessa lege, aut edicto renunciamus: pacisci licet contra edictum curulium, id est, contra beneficium, quod nobis largitur edictum curulium, hæc multis exemplis illustrata sunt, sed non tam multis quin supersint plura, quæ nos remittimus ad *l. pen.* et *ult. hujus tit.*

Nunc videamus quædam, quæ ad hæc annotavit Accurs. de vi pacti: nam quia lex ait, pacta injusta vel turpia nullam vim habere, ut intelligeretur, his verbis quibus viribus pacta injusta destituerentur, ideo existimavit Accurs. explicandas esse vires pacti, quas complectitur verbis quatuor, parere, perimere, informare, et elidere: nec tot verbis opus fuit: nam elidere abundat, cum ut dixi superioribus lectionibus idem sit elidere, perimere, et nostri auctores promiscue his verbis utantur, perimere exceptionem, elidere actionem, et perimere actionem, elidere exceptionem, *leg. Quæcunque. D. de compens.* nec tamen etiam tot sunt verba quot desiderarem, unde alia mox supplebimus. At quid est parere? Parere est parere exceptionem et obligationem naturalem: hæ sunt vires pacti justi, itemque nonnunquam parere obligationem, et actionem civilem, si pactum sit legitimum; et hodie ex placito donationis est actio ex constitutione Justiniani: perimere autem dicitur dupliciter, per exceptionem, vel ipso jure: vulgo pacta justa actionem perimunt per exceptionem: sed et quædam actionem perimunt ipso jure videlicet si et justa fuerint, et legitima, ut si quis paciscatur de injuria, vel furto, quæ pacta ipso jure lege 12. tab. perimunt actionem injuriarum, et furti, et hæc verba, *pro fure damnum decidere*, sunt verba 12. *tab.* Id quanto magis magisque cogito, verissimum esse animadverto, et maxime notandum censeo: nam ut in eo capite legis 12. tab. quod est de judicatis addicendis, id est, de condemnatis addicendis eis, quibus qui condemnati sunt, nisi judicatum faciant, additur exceptio: *nisi quis endo eo in jure vindex, sit*, id est, nisi quis existant condemnati vindex, defensor, fidejussor. Ita in eo capite de furibus addicendis ei, cui furtum factum, esset, ut est apud Gellium lib. 20. verum esse videtur, *ni quis pro fure damnum decideret*, præter quam ea verba redolent antiquum sermonem; ut probat illud caput 12. tab. *duplione damnum decidito*, et pro fure damnum decidere, cum posset dici apertius de furto pacisci, et non alio loco usurpatur, quam in titulo de furtis: quod satis idem argumentum præbet esse verum, ea verba esse ex lege ea, quæ introduxit actionem furti, eaque est lex 12. tab. proinde hæc est sententia legis 12. tab. ut liber homo, qui furtum fecisset, et manifesto prehensus fuisset, nam nec manifesti pœna in duplum erat introducta, ei addiceretur, cui furtum fecisset: nisi quis pro fure damnum decidisset; quibus verbis significatur, decisione, pactione, perimi actionem furti ipso jure. Ergo inter vires pactorum

hæc etiam est vis, et necessitas pacti una, ut perimat actionem modo per exceptionem, modo ipso jure. Male Accurs. ad verbum *parere*, notat pacta vestita actionem parere: nullum enim est pactum vestitum, omnia sunt nuda: nudum est inseparabilis qualitas pacti: et vestitum appellat ex *l. Legem. inf. hoc*, quod additur contractui: ut cum dono tibi hac lege, ut mihi insulam ædifices: hæc lex, hoc pactum vestitum est Accursio, et operitur contractu ipso scilicet, aut velamento contractus: denique vestitum pactum Accurs. est, quod cohæret contractui: hoc vero pactum non parit actionem: ergo falsum est pactum vestitum parere actionem: non parit actionem, sed format ipsam actionem, ut non abs re ait *l. Juris gentium. §. Quinimo. D. de pact.* significat enim aperte actionem, quæ nascitur ex eo contractu: cui pactum adjicitur. pacta ergo actionem non pariunt, sed formant ipsam actionem: male etiam Accurs. hic, pacta parere actionem demonstrat adductis in exemplum acceptilationibus factis novandi causa. Quis non videt statim hoc falsissimum esse: nam contractus sunt non pactiones et separantur stipulationes, quae fiunt novandi causa, a pactis, quod in his factum, in illis jus continetur, *l. Si unus. §. Pactus D. de pact.* Male utitur Accurs. tertio verbo *informare* nam pactum, quod cohæret contractui nusquam dicitur informare. quæ esset ratio hujus vocabuli: sed dicitur *formare* tam actionem ex contractu cui adjicitur, quam contractum ipsum. *formare* ergo actionem ex contractu, est formam, et legem ei dare, et quodammodo judicii ejus, quod est ex eo contractu conceptionem conficere, et præparare: modo dicitur pactum, quod incontinenti adjicitur actionem præparare, modo formare, *l. 3. inf. de action. empt.* et *d. §. Quinimo,* et *l. Cum dotem. inf. de jur. dot.* Et quod plus est, pactum mutat etiam et reformat, sive renovat contractum in *§. Adeo. l. Juris gentium*, novum pactum, novum quodammodo contractum efficit, *l. Pacta. D. de cont. empt. l. Si tibi decem. §. Quædam actiones. §. De pact.* et *l. 2. sup. hoc.* illo loco, *nova pacto*: ut si convenerit ut satisdet venditor evictionis nomine, vel ne teneatur dupli nomine, vel ut pro parte discedat ab emptione. Igitur cum dixisset Accurs. parere, perimere, et formare, nos possumus addere quartum, reformare, et quasi renovare. Male etiam Accurs. pactum ex continenti factum, et contractui additum scribit, ita formare actionem ex contractu ipso, quod potius est transformare ut Accurs. explicat, ut scilicet, quæ fuerit actio bonæ fidei, puta ex vendito, fiat stricta propter pactum, ut puta vendidi rem aliquam tibi, emisti tu eo pacto ut tibi satisdarem de evitione, et cum agas ex empto, non ages ex fide bona, loquit Accurs. sed stricto jure: denique vult Acc. pactum ita formare actionem, ut actio, quæ fuit natura bonæ fidei, fiat stricta propter pactum, quo in re merito reprehenditur a Bartolo, argumento ducto a fructibus, qui non veniunt in actionem strictam, *l. Vel unus. §. Si actionem. D. de usur.* veniunt tamen in actionem empti venditi, etiam si agatur ex lege venditionis, id est, ex pacto in continenti facto, *l. 2. inf. de pact. in temp. emp. et vend.* pactum ergo non reddidit actionem empti venditi strictam, nec in eo persequendo quod pacto continetur ages stricto jure. Denique probari potest hoc argumento, pactum partem esse contractus, absurdumque esse, ut pars quæ potius totum sequi debeat, totum ad se trahat, imbuatque jure suo totum, non totius jure ipsa imbuatur, proinde multo æquius est, ut si agas ex vendito ejus rei nomine, quæ pacto continetur, perinde agas ex fide bona, ac si principaliter id ageres, quod in contractum venit. Igitur merito Accurs. reprehensus est a Bartolo.

## Ad L. VII.

*Debitori tuo si hæres extitisti, actio, quam contra eum habuisti, adita hæreditate confusa est. Sed si eam hæreditatem, postquam in judicio obtinuisti, et tradidisti, quem sententia superaveras, ea conditione pactus, ut tam ceteris creditoribus, quam tibi in eo, quod tibi deberetur, si eam hæreditatem non adisses, satisfaceret: pacti conventionisque fides servanda est: quæ si non servatur, ex stipulatu, si modo pacta subjecta est, dabitur actio, vel præscriptis verbis, si stipulatio non intervenit. PP. III. Kalend. Aug. Antonino A. 4. et Balbino Coss.*

Legis 7. explicatio perfacilis est. Species est de confusione obligationis seu actionis. Id primum neminem ignorare arbitror, confundi actionem aditione hæreditatis, videlicet si creditor debitori succedat, sicut confunditur ususfructus si ad proprietatem revertatur, si proprietati accedat: confunditur ita ususfructus: quia nemini res sua servire potest, confunditur et ita actio: quia nemo sibi ipsi obligatus esse potest: confusione sese perimunt debitor creditorque, sed et præter confusionem personarum, et jurium, subest etiam solutionis vis, et potestas quædam, quia is, qui successit debitori, videtur sibi ipsi solvere, quod debuit defunctus, et ita dicitur solutione perimi obligatio, quæ dicitur perimi confusione: ergo non tam videtur sublata obligatio confusione personarum debitoris, et creditoris, quam quod videtur creditor adeundo hæreditatem sibi solvere, quod debuit: qua de causa etiamsi non sit, quod confundas, ut si nulla sit actio, quod accidit cum inanis obligatio est: tamen adeundo hæreditatem pro solutione cedit. *l. Stichum, §. Aditio. D. de solut.* Igitur, vel ratione confusionis personarum, vel solutionis effectu, et potestate extinguitur actio, si creditor debitoris hæreditatem adeat, extinguitur, inquam, obligatio, et actio, non cetera, quæ habet creditor jure suo: nam in ponenda ratione legis Falcidiæ hæres idemque creditor, qui debitoris adiit hæreditatem, prius deducit, quod sibi defunctus debuit, et ex reliquis bonis deducit Falcidiam: sicut e contrario si debitor adierit creditoris, contribuet, quod debuit defuncto, et detrahet Falcidiam, *l. 1. §. Si debitor. D. ad leg. Falc.* In ponenda ratione legis Falcidiæ alia deducuntur bonis, alia contribuuntur priusquam deducatur Falcidia: et sunt omnes hæ deductiones ex lege Falcidia: nam neque erat unum tantum caput legis Falcidiæ, ut detraheret hæres quadrantem, sed erat permissum, ut ante omnia deduceret res eas, quas defunctus debuisset hæredi: ut quis possit affirmare, in testamentis militum locum habere legem Falcidiam, quod est ἄδοξον, cum in testamentis militum non habeat locum deductio quartæ: sed quia habet locum deductio æris alieni, quæ introducta est lege Falcidia, ideo vere possis dicere in testamentis militum locum habere Falcidiam. Ergo, sicut disserui, quamquam aditione hæreditatis sublata sit actio, et obligatio, tamen non est sublata deductio, quia in ponenda ratione legis Falcidiæ hæres deducit quod sibi defunctus debuit: ergo si non tollitur deductio, non etiam contributio debiti: quia etiam obligatio naturalis omnia non tollitur: nam pignus manet, quod non fieret si tolleretur naturalis obligatio, *l. Debitor. D. ad Trebell.* cujus rei differentia, aut differentiæ, ratio satis in obscuro est. Igitur hoc argumento dico, obligationem naturalem manere quod pignus maneat: nam ita est proditum aperte in *l. Debitor. D. ad Trebell.* quo argumento vero defendi potest, aditionem hæreditatis, sive confusionem non per omnia haberi pro solutione: solutione enim tollitur naturalis obligatio, *l. Stichum §. Naturalis. D. de solut.* item quia si fidejussor stipulatori hæres extiterit, reus non liberatur, fidejussor liberatur, *l. Hæres. §. ult. D. de fidejussor.* qui tamen liberaretur, si videretur fidejussor solvisse. Ergo ea confusio, quæ fit in personam, non omnino pro solutione cedit, *dict. l. Hæres §. ult. D. de fidejussor.* Item ex constitutione Justiniani hodie si creditor debitori hæres extiterit, facto inventario bonorum omnium, hoc solo quod fecit repertorium omnium bonorum hæres non tenetur creditoribus hæreditariis supra vires hæreditarias, et in ponenda ratione legis Falcidiæ legatariis imponit æs alienum, etiam id, quod sibi defunctus debuit et non interveniente lege Falcidia creditoribus hæreditariis in venditione bonorum reputat suum debitum, vel ante vel post aditionem hæreditatis, *l. ult. §. In computatione. inf. de jur. delib.* quo jure omnino utimur: si hæres idemque creditor non fecerit inventarium in venditione bonorum, non reputat suum debitum ceteris creditoribus, si fecit inventarium, reputat suum debitum, et deducit ex bonis: quod præstat beneficium separationis, ut separemus quod servo defunctus debuit, *l. 1. §. ult. D. de separ.* et ita aperte scribitur in hac l. 7. Species hæc est. Creditor adivit hæreditatem debitoris sui: eam hæreditatem possidebat pro hærede, ea bona possidebat pro hærede: qua de causa quidam adversus eum egit petitione hæreditatis: lis data est secundum possessorem, vicit creditor, idemque hæres deinde victo eam hæreditatem tradidit: non dicit qua ex causa tradiderit: finge ex causa donationis, permutationis, ut sit creditor, idemque hæres post aditam hæreditatem conventus petitione hæreditatis, vicit actorem, deinde vendidit, forte et tradidit hoc pacto, ut satisfaceret creditoribus hæreditariis, et sibi quod defunctus debebat, quod pactum est vulgare: nam si non fuisset appositum ita res se haberet, quia qui vendidit hæreditatem, etsi non paciscar, tamen hoc videtur intelligi, ut omnia onera subeat emptor hæreditatis, etiam quod venditori defunctus debuit, *l. 2. §. penult. D. de hæred. vend. l. Hæreditatem. D. de donat.* erat ergo pactum vulgare, quia si fuisset omissum, ipso jure res ita processisset: pacto huic subjecta est stipulatio, aget ex stipulatu, ut emptor hæreditatis satisfaciat, ut solvat et sibi, et ceteris creditoribus, quod defunctus debuit omissa stipulatione, qua actione aget? hoc non explicatur in ea lege: nam in aliis libris hæc omnia verba desunt: *ex stipulatu, si modo pacta subjecta est, dabitur actio, vel præscriptis verbis, si stipulatio non intervenit*: et supplete videntur fuisse ab Azone, vel irrepsisse in contextum. Ergo similiter competit actio ex vendito, ut pacto stetur si vendiderit hæreditatem eo pacto, ut emptor hæreditatis satisfaceret sibi, et ceteris creditoribus hæreditariis: sed si non vendiderit, sed dederit, aut permutaverit, ex eo pacto dabitur actio præscriptis verbis, *l. Rebus. C. de rer. perm. l. Hæreditatem. D. de donat. l. ult. inf. de rer. permut. et pr. act.* pactum ergo justum est: nam est vulgare, et tacite pactus videtur quicunque tradit hæreditatem venditori, ut fides impleatur, ut agat ex stipulatu, vel ex vendito, cum venditor adiit, vel præscriptis verbis: nec dicendum est hanc pactionem improbandam esse, quod is, qui tradidit hæreditatem, pactus sit alteri, puta creditoribus hæreditariis. Sed hæc pactio etiam si fiat alteri, non ideo est improbanda: paciscor alteri inutiliter, cum nihil mea intersit dari alteri: sed hic mea interest, ut satisfiat creditoribus hæreditariis, quia hæres sum, et maneo post venditionem hæreditatis, et me convenient creditores hæreditatis, non emptorem: ergo mea interest liberari me a solutione. Et ita recte paciscor, et consulo non mihi tantum, sed et ceteris creditoribus hæreditariis, quibus invitus respondere cogor: non est dicendum, esse actionem judicati, ut impleatur pactum: nam quæ post judicatum in pactum venerunt quid ad judicatum spectant? qui adierat hæreditatem vicit cum conveniretur petitione hæreditatis, id est, pronuntiatum est, eum hæredem esse: judicato satisfactum est, satisfactione extinguitur actio judicati: ergo amplius esse illo nomine non potest, et superesse judicati actio. Et postremo non est actio ex pristino contractu, puta creditæ pecuniæ, cum in hac specie creditor successit debitori. Cui competebat actio creditæ pecuniæ, vendidit hæreditatem, et tradidit ea lege, ut credita pecunia sibi redderetur: non redditur, an agi possit actione creditæ pecuniæ? minime: nam hæc sublata est confusione, et semel sublatæ actiones spontanea aditione creditoris non restituuntur: hic sponte adiit, et sponte tradidit alteri, ergo non potest agere pristina actione, quæ consumpta est semel ergo aget actione ex stipulatu, vel ex vendito, vel præscriptis verbis; verba legis hæc sunt: *Si eam hæreditatem postquam in judicio obtinuisti, et tradidisti in judicio*, pe

titione hæreditatis intellige, *et tradidisti*, puta ex causa venditi: nam ita verba traditionis accipiuntur in libris nostris. Die crastina explicabimus l. 8.

## Ad L. VIII.

*Si pascenda pecora partiaria, id est, ut fœtus eorum portionibus, quibus placuit, inter dominum et pastorem dividantur, Apollinarem suscepisse probabitur, fidem pacto præstare per judicem compelletur. PP. 4. Kal. Octob. Alexandro A. 2. et Marcello Coss.*

Hodie explicabimus l. 8. ait: *Si pascenda pecora partiaria, etc. per judicem* sic interpretor, per judicium pro socio, vel actionem pro socio: nam ita speciem et rem omnem explicandam censeo. Dedit quidam pastori pecora sua pascenda, eo pacto, ut fœtus pecorum essent communes inter dominum et pastorem certis portionibus, puta ut fœtuum partem nonam, vel decimam dominus ferret, reliquam pastor: justa conventio est, nec pactum hoc nudum est, sed contractus, quia subest causa, intervenit res: data enim sunt pecora pastori ea lege, ut fœtus, qui nascerentur essent communes: igitur conventio sine placito non stetit, sed datione pecorum sumpsit effectum: contractus est: ergo negotium, sed quale? societas nempe: pastor enim confert operam suam, dominus pecora, et id agitur, ut communes sint fœtus pecorum: hoc ergo genere societas contrahitur: quid est societas? communio pro indiviso certarum rerum contracta, aut verbis, aut consensu nudo; aut brevius: est conventio pro indiviso, quæ contrahitur tractatu habito: nam est quædam, quæ contrahitur sine tractatu, ut cum duobus legatur res eadem conjunctim: hæc societas non est contractus. Est vero hujus conventionis justa causa: nam constat ita coiri posse societatem, ut unus pecuniam conferat, alter non conferat, et lucrum communicetur, quia sæpe opera et industria alicujus pro pecunia valet, §. *Nam et ita. Instit. de societ.* et *l. 1. in f. pro soc.* opera supplet quod deest, ut qui pro sua parte pecuniæ nihil confert, opera suppleat; *lex 6. D. pro soc.* ait, posse coiri societatem inter duos, etsi non sint æquis facultatibus: nam sane pauperior opera supplet quantum ei per comparationem patrimonii deest: opera est supplementum: qua de causa opera dicitur esse velamentum ita contractæ societatis, supplet opera inæqualitatem, quæ subesse videtur inter socios, cum unus pecuniam confert, alter non confert, et hoc est quod dicitur, *pretium operæ artis esse velamentum, l. Cum duobus. §. In coeunda. D. pro soc.* operam, vel artem ejus, qui nihil confert explere lacunam, id est, id quod deest. Ita M. Tullius pro Roscio Comœdo, non esse captiosam, aut iniquam societatem, ubi alter copias, alter disciplinam in societatem affert: et huic similis est ea societas, quæ contrahitur cum politore agrorum, qui scilicet agrum domini poliendum, colendum, arandum suscepit, ea lege eoque pacto, ut fructus sint communes, *d. §. In coeunda.* Ergo si dederis pecora pascenda, ut fœtus sint communes, sive politori, ut fructus sint communes, societas contrahitur: quo genere, ut Cato scribit libris de re rustica, dominus et politor paciscuntur inter se, ut politor ferat tritici partem, modo 9. modo 6. aut 7. et modo, ut triticum, quod nondum, tritum non sit, dividatur inter dominum et politorem corbe messoria: modo si tritum sit, vel pistum, ut dividatur modio: denique leges addunt huic societati et pactiones quas volunt. Est polire agros, polire segetes, nihil aliud quam purgare rastris, quod locis quampluribus probari potest, et maxime ex Festo: *Polimenta, inquit, dicebant testiculos porcorum cum eos castrabant, a politione segetum ac vestimentorum, quod ita expurgarentur.* Et ita Ennius in 9. annal.: *rastros dente fabres capsit, causa poliendi agri*: ita recte ait §. *Si in coeundo*, et cum pastore, cui datur pecus pascendum in commune quærendis fœtibus, et cum politore, cui datur ager poliendus in commune quærendis fructibus contrahi societatem. Fuit et in specie hujus legis ita contracta societas: et ideo divisionem fœtuum, de qua conventum est, observandam esse per judicem pro socio, et hoc ait l. 8. Dixerit aliquis non esse societatem si quis dederit pastori pascenda pecora ea lege, ut fœtus eorum inter se dividantur, esse potius locationem et conductionem, quasi videatur pars statim pro mercede pastori cedere: et ita etiam hic pastor, aut politor, qui suscepit agrum poliendum in commune quærendis fructibus dicitur a Catone redemptor partiarius, id est, conductor: nam redemptor et conductor in libris nostris fermo idem est, ut et emptor et conductor, *l. Veteres. D. de action. emp.* nam nostri auctores verbis emptionis et venditionis promiscue utuntur etiam in locatione et conductione: conductio dicitur, venditio, locatio, emptio. Festus in verbo *venditionis*: venditionem ait fieri a Censoribus cum locantur vectigalia: et ita promiscue dicimus pretium tam in emptione, quam in conductione: et sic merces pretium appellatur in *tit. locat.* et in summa locatio et conductio affinis est emptioni et venditioni, et iisdem regulis juris consistit, *l. 2. D. loc.* quare non male conductor dicitur redemptor: videtur ergo cum politore, vel pastore contrahi locatio, cum dicatur redemptor partiarius. Et ita etiam Plinius loquitur 9. *Epist. medendi una ratio est, si non nummo, sed partibus locent:* utitur locandi verbo: partibus locare, est cum colono ita pacisci ut agrum colat, et in commune fructus dividat cum domino agri: sed ne abutamur his vocabulis: nam potest esse locatio cum dantur pecora pastori ea lege, ut fœtus sint communes, vel cum datur ager colendus colono ea lege, ut fructus sint communes: quia locatio non consistit sine pretio, exemplo venditionis et emptionis: pretium autem non est nisi confestim sit pecunia numerata, §. *Item pretium. Instit. de emp. et vend.* quid ergo est? certe societas, et ita definitur in *l. Si merces. §. Vis major. in fi. D. loc. Colonus*, inquit, *partiarius cum domino suo quasi jure societatis damnum et lucrum partitur*, ubi, *quasi*, veritatem exprimit: nam revera inter dominum fundi et colonum partiarium societas contrahitur: et id plerumque, ut Cato scribit, in ea societate agitur, ut omnino sint communia pro indiviso, quæ percipiuntur ex agro inter colonum partiarium et dominum, præter fœnum et pabulum, quod satis bobus sit, quod dominus semper colono exhibet, et dat de suo: cetera sunt communia pro indiviso, quod nihil est aliud, quam societas. Male existimaverunt quidam hunc colonum partiarium, quem similem facimus pastori partiario, appellari a Justiniano (non eo, qui hos composuit libros quibus utimur, sed Justiniano juniori) in legibus rusticis, quæ extant apud Harmenopulum μορτην. Et sane fit in legibus rusticis mentio μορτης, et est titul. περὶ μορτου, et interpretantur omnes partiarium colonum, qui in re errant: nam etsi dicatur a parte, ἀπὸ τοῦ μέρους ut Hæsychius scribit tamen genus est clientis, sive censuarii ut nunc loquimur, non coloni: genus inquam clientis, qui accipit fundum forte a domino sterilem, aut desertum, aut squalidum, quem Justinianus eleganter appellat χωροδότην id est, qui dat prædium, Galli vocant, fundarium. Excidit initium cœptæ orationis, non tamen sententia. Hic ergo, qui accipit ita fundum a domino, quique appellatur μορίτης, domino tenetur inferre dimidium fructuum tantum: sunt hujusmodi negotia multa hodie, ut quod dicitur feudum, quod libellaris, quod precaria, quod emphyteusis, quod census censuariusve contractus, cum possessio aliqua a domino datur colenda alteri, perpetuo fruenda, ita ut modicam partem inferat perceptorum, non quasi socius aut conductor, sed quasi beneficiarius, aut cliens, qui ita prædium accepit, ut inferret quotannis decimam, is dicebatur μορτης, et ita est accipiendus locus Justiniani, ut ea lectione colligi facile poterit, sicut Athenis olim erant clientes, qui prædia accipiebant ea conditione, ut οἱ ἐπὶ τῷ μέρει τὴν γῆν γεωργοῦντες, Hesychio, qui inferebant sextam partem, et dicuntur ἑκτημόροι in Solone Plutarchi. Sed de his hominibus non agitur, qui pendunt vectigal dominis, agitur tantum de sociis, puta de his, quibus ad tempus agros colendos damus, in commune percipiendis fructibus, quibus comparamus pastores, quibus ad tempus pecora pascenda damus in commune quærendis fœtibus: dicimus cum his contrahi societatem, non locationem, conductionem, non censuarium contractum, aut huic similem alium: et ideo sane in hac l. constat, contractam esse societatem, quia dominium pecorum, quæ dominus dedit pastori, non transtulit in pastorem: ergo pecora, quæ pascenda dedit, in solidum ejus manent: idem esset si pro parte ejus manerent, id est, si communicaret pecora, si dominium pro parte transferret in pastorem, et pro parte retineret: sed hic dominum pecorum in solidum retinuit: nihil refert utrum rerum dominium totum transtulit, an pro parte, adjiciendo ut fœtus pecorum sint communes; cum dominium habet in totum, vel pro parte, societatem contrahit, quæ non contraheretur si dominium pecorum transferret in pastorem, ea lege ut fœtus essent communes hoc casu non esset societas, quia contrahendo societatem nemo amittit dominium rei suæ in totum, sed pro parte retinet: hic cum amittat dominium pecorum in totum, id est, pecora in totum transferat in pastorem jure dominii, non erit societas, sed erit contractus do ut facias, do tibi pecora ea lege, ut tu mihi communices fœtus, ut tu me fœtuum participem facias, quo casu datur actio præscriptis verbis, *l. Si tibi rem. §. ultimus. D. de præs. verb.* sed in hac specie dominus non transtulit dominium pecorum in pastorem, sed retinuit dominium in totum, ergo non amittit dominium rei suæ ita contrahendo: qua de causa cum convenit inter dominium et pastorem, ut pastor pascat pecora, et fœtus sint communes, statuimus contractam videri societatem, et id quod pacto comprehenditur, impleri interventu judicis, id est curante et satagente judice pro socio: et ita est distinguendum quod ait Accur. hic, aliud esse societatem, aliud do ut facias, hic est societas, quia dominus dominium retinuit paciscendo, non esse societatem si dominium transtulit in totum, si transtulisset pro parte, esse societatem.

## Ad L. IX.

*Cum posteaquam adversarius matris tuæ victus esset, matrem tuam circumvenerit, ut et caveret nullam se controversiam de servis moturam; id pactum mala fide factum, irritum est: et cum ex ea conventione cum matre tua agi cœperit, judex eam liberabit. PP. prid. id Sept. Alexandro 2. et Marcello Coss.*

*Cum posteaquam adversarius matris tuæ victus esset, etc.* hæc sententia videtur obscura et dubia, explicabitur autem facile si ponatur ita species. Erat inter matrem et Titium lis de servis quibusdam. Titius possidebat eos servos, et mater vindicabat, et vicit: sed cum nesciret se vicisse, quia forte judex statuerat quidem de re tota, sed nondum pronuntiaverat, et sciret tamen Titius quid de ea re statuisset judex, id est, decrevisse judicem pronuntiare secundum matrem meam insciam, matrem meam dolo malo, quæ fraus est frequentissima, circumvenit ut pacisceretur, et caveret nullam se controversiam amplius de servis moturam: hanc ab ea conventionem extorsit, quæ conventio injusta existit, quia fraus est manifesta, cui occurrit hæc lex, et hoc nescitur vulgo huic frequenti fraudi occurrere hanc constitutionem: nam si forte adversarius nesciverit quid statuerit judex adoriretur forte et quodammodo transigeret cum illa. Sed si intelligat aliquid eum statuisse, huic conventioni nullo modo standum esse hæc constitutio ait: ut puta: cum decrevisset judex pronunciare pro matre mea, et hæc nesciret, sciret adversarius, adversarius eam circumvenit, ut pacisceretur mater, nullam se de servis controversiam moturam: pacto subjecta fuit stipulatio: nam

boc necessario ponendum est, cum dicat, ex hac conventione actionem esse, ex pacto enim actio non est, nisi subjecta sit stipulatio, l. 3. inf. de rer. permut. l. Jurisgentium. D. de pact. at ob id hoc loco et in Cod. Gregoriano cum scriptum esset, ut prœcaveretur, Tribonianus maluit scribere, ut ei caveret. pro illis verbis, ut prœcaveretur, reposuit, ut ei caveret, ut pacto subjectam fuisse stipulationem intelligeremus: cautionis enim verbum stipulationem significat non pactionem. Pacto ergo superiori subjecta stipulatio pœnalis, si non ut convenisset omni controversia abstineret mater: at cognita fraude Titii, et sententia dicta secundum matrem, mox mater egit actione judicati adversus Titium, cum quo convenisse videbatur stipulatione pœnali, et de stipulatione cum matre agebat Titius: consulit filius Imperatorem, an utilis sit actio ex stipulatione pœnali: rescribit Imperator, esse quidem actionem ex stipulatu pœnali, sed tamen judicem matrem liberaturum, id est, matrem absoluturum, si opposuerit eam exceptionem doli, id est, si allegaverit in judicio mater rationem eam, quam præcipue allegavit filius: nam pactum hujusmodi dolo malo factum servandum non esse, cum edicto ita scriptum sit, se pacta servaturum si dolo careant. Pactum igitur dolo factum irritum est: ergo et irrita subjecta stipulatio, nam non valente pacto, non valet stipulatio pœnalis, quæ pacto servando subjicitur, l. 69. D. de verb. oblig. l. Quod de bonis. §. 1. D. ad leg. Falc. Nec obstat quod dicitur, stipulationem factam altori valere si contractui subjecta sit stipulatio pœnalis; nam hoc verum est si stipulatio, quæ facta sit alteri, vitio omni careat, si nullum ei præterea vitium insit, quam quod facta sit altari: hæc confirmabitur; addito pœnæ vinculo: sed si stipulationi, vel pactioni principali vitium aliquod insit, puta metus, dolus, inerit et subsequenti stipulationi pœnali. qua de causa pactio si ratione doli irrita sit, irrita erit stipulatio pacto subjecta: dolus vero intervenit in paciscendo, quia Titius sciebat decrevisse judicem pronunciare secundum matrem, et cum hoc sciret, extorsit hanc a matre conventionem quæ hujus rei erat ignara, manifesta fraus Titii, qui cum scivit decrevisse judicem pronunciare secundum matrem. hac circumventione usus sit, quippe cum pactus est quasi de re dubia cum matre, quæ jam erat statuta, de re autem judicata pacisci nemo potest, quæ ratio subjicitur in Cod. Gregoriano: de re enim judicata nemo potest pacisci. Et at regula, de re judicata non transigere inutiliter, l. Et post rem. D. de transact. et ideo de re judicata, quasi de re dubia paciscimur inutiliter: et licet res judicata dicatur proprie, quæ pronunciatione judicis finem accepit, l. ult. D. de re judic. et quamvis Prætores, Jurisconsulti, promiscue utantur his vocabulis, pronunciare et statuere, l. Pronunciatum. D. de verb. signif. tamen si quis subtilius animadvertat, aliud est statuere, aliud pronunciare. Nam statuit judex de re judicata, quam pronunciat statim, statuit primum, deinde pronunciat, at in eo jure, quo cavetur de re judicata pacisci neminem aut transigere, rem judicatam accipere oportet de ea re, de qua statuit, nondum pronunciavit: unde si velis eruere ex hac lege, quod in ea definitur, idque stringere summatim, ita possis commodissime: de re ea, de qua judex pronuntiavit, vel de qua statuit nondum pronunciavit, pacisci et transigere inutiliter. qui aliter hanc l. explicant ponunt rursus matrem agere in hac specie rei vindicatione, rursus servos vindicare, at opponi exceptionem pacti, contra replicari de dolo: hi errant: primum quia singulis controversiis singulæ actiones notuaque judicati finis sufficiunt, l. 6. D. de excep. rei jud. c. quinimo expunguntur ipso jure, etiam non opposita exceptione rei judicatæ. cum scilicet non ambigitur, quin ita judicatum sit, sicut cum constat juratum esse, non est necessaria exceptio jurisjurandi, sed ipso jure tollitur actio, l. Nam posteaquam. de jurejur. hic cum constat judicatum esse, non indigeret exceptione rei judicatæ, nam ipso jure non competit actio cum judicatum sit: non potest ergo hic mater rursus agere rei vindicatione, quia sufficit unus judicati finis: deinde recedunt illi a verbis, qui ita rem explicant: nam agere in hac l. accipiunt pro excipere, et cavere pro pacisci: quidam alii ponunt matrem hic agere actione de dolo malo: et hi etiam recedunt a verbis legis, cum in hac l. non dicatur matrem agere, sed cum matre agi ex conventione, et judicem eam liberaturum; liberaturum igitur eo ipso judicio, quo cum matre agitur, admissa exceptione doli, non ut possunt data actione de dolo: nam qui tutus est exceptione, ei non datur actio de dolo, l. 1. §. Ait Prætor. D. de dol. mater, quæ pœnam promisit si de servis controversiam faceret, tuta est exceptione de dolo: ergo non potest ei dari actio.

## Ad L. X.

*Legem, quam dixisti cum dotem pro alumna dares, servari oportet: nec obesse tibi poterit, quod dici solet, ex pacto actionem non nasci: tunc enim hoc jure utimur, cum pactum nudum est: alioquin cum pecunia datur, et aliquid de reddenda ea convenit, utilis est condictio. PP. III. Kal. Nov. Albino et Maximo Coss.*

Legem 10. explicant male, aut certe non explicant, nam quod in ea præcipuum est, omittunt: verba sunt, legem, quam dixisti cum dotem pro alumna dares, etc. Pacta, quæ contractibus adjiciuntur proprie appellantur leges, quia legem contractui dant, l. Contractus. D. de reg. jur. et inde legis commissoriæ mentio, quæ est non lex quædam P. R. stulte qui scripsit librum de legibus P. R. inter eas posuit legem commissoriam, sed est pactum adjectum venditioni et emptioni, ut scilicet si ad diem certum non solveretur, res sit inempta: et ita in l. Quo tutela. §. ult. D. de reg. jur. neque paciscendo, neque legem dicendo, neque stipulando alteri quis cavere potest: ergo aliud est pacisci, aliud legem dicere, sed pacisci patet latius, quam legem dicere: legem dicere, est pacisci in ipso negotio, pacisci est etiam pacisci intra contractum, vel extra contractum: et ita hic legem accipe pro pacto adjecto in conventione dotis: et hæc lex ponitur sub tit. de pact. conv. sup. dot. et ait servari: servare, est tueri: id fit duobus modis, data actione, vel data exceptione l. 1. §. 1. fam. ercisc. In edicto de pactis Prætor pollicetur se pacta servaturum, scilicet per exceptionem: sed hic servari interpretabimur actione data: nam pactio hæc fuit, ut pecunia, quam dabas pro alumna dotis nomine, soluto matrimonio tibi redderetur, hoc vero non potes interpretari, ut tibi reddatur nisi per actionem: dum ergo ait, hanc legem servari oportere, ex lege dandam esse dotis repetitionem, atque adeo actionem significat: quod etiam in extremo legis sit, utilem esse condictionem (male scribunt quidam conditio) cum et in l. 1. inf. de pact. conv. super dote sit, condictio, ut in Basilicis, quæ ita vertunt, χρήσιμος ἐστιν ὁ τῆς ἀπαιτήσεως λόγος. Condictio videtur nihil aliud esse quam repetitio dotis: pactus est educator, ut sibi dos redderetur soluto matrimonio: pactum justum est: ex hac conventione danda est repetitio dotis: dotem repetit, qui eam sibi ex conventione dari postulat: dirempto matrimonio igitur utilis est repetitio: nam condicere est repetere, et ei est utilis repetitio, etiam si pacto non sit subjecta stipulatio: nam hæc differentia est inter patrem et extraneum dotem dantem, quia extraneus dotem, quam dat, potest sibi recipere pacto solo, non addita stipulatione in casum soluti matrimonii, et is, qui dotem dedit in hac specie erat extraneus, nam erat educator: utiliter paciscitur dotem item sibi reddi soluto matrimonio: utilis est condictio matri, quæ extranea est, cum potestatem nullam habeat, et ita potest dotem sibi retinere soluto matrimonio, etiam si non adjecta sit stipulatio, sed pater non potest, ne ratio quidem dotis, eam sibi recipere pacto: si recipiat pacto solo, nulla est conventio, et ita pater non potest inter dandum cavere eam sibi reddi soluto matrimonio, nisi per stipulationem, l. Avia. inf. de jur. dot. et id non sine ratione magna: nam patris officium est dotem filiæ dare, et conservare constitutam semel, patri incumbit onus dotis constituendæ filiæ et conservandæ, et ideo non potest eam in se transferre tamen, asumque sibi retinere, sed necessaria est solemnis stipulatio. Ergo quam dat dotem, si eam vult sibi reddi, is debet de eo solemniter stipulari, nec enim temere id effici debet, d. l. Avia, sed hic fuit extraneus, qui dotem dabat, hic rei suæ legem dedit quam voluit, l. Ob res §. 1. D. de pact. dot. etiam si pactus sit, non stipulatus; et quia non est stipulatus, certe non habebit actionem ex stipulatu dotis repetendæ causa: qua igitur actione repetet? an est actio dotis, qua solet dos repeti soluto matrimonio? minime: nam hæc actio datur uxori tantum soluto matrimonio quæ et sola videtur dotem contraxisse: posset dici dandam esse illi, qui pro alumna dotem dedit soluto matrimonio ex conventione actionem dotis, quia dotis datio est contractus uxorius, l. Contractus. D. de reg. jur. l. Exigere. D. de jud. c. huic contractui adjecit etiam legem de dote reddenda soluto matrimonio: lex format contractum dotis, l. Cum dotem, inf. de jur. dot. format ergo actionem de dote legem dicenti: hic ergo soluto matrimonio dotem repetat actione de dote, sed denegatur repetitio: quia actio de dote datur tantum uxori: nam et ipsa sola videtur dotem contraxisse, cum et ejus solius nomine data sit: ei ergo soli restat actio de dote, id est, rei uxoriæ: ea parte autem ejus, qui dotem dedit, non videtur contractum negotium dotis, sed aliud, ut do ut reddas, quod negotium nomine vacat, et ideo pro parte ejus, qui dotem dedit, dabitur dotis repetendæ causa actio præscriptis verbis, et ita in l. 6. §. Accedit. inf. de rei ux. act. d. l. tem: hoc ergo loco condictio, est repetitio dotis per actionem præscriptis verbis: at ita Thalelæus recte ad l. 1. inf. de pact. conv. et ex Latinis interpretibus multi ajunt, repeti dotem ex hac conventione per actionem præscriptis verbis: male quidam utilem actionem interpretantur efficacem, et utilem non accipiunt quasi adversam directæ: est enim hæc condictio non directa, sed utilis, quam efficacem vocant, quod vim et momentum afferat, et ita videntur Græci accepisse, qui pro utili reponunt χρήσιμον, et ita sane hic affirmo, utilem esse sic accipiendam, quasi deficiat directa: utilem non dicit pro efficaci, sed ex adverso directæ actionis, quia hæc condictio dotis intenditur per actionem præscriptis verbis, quæ utilis est, non directa. l. Quædam. D. de præs. verb. l. 3. D. de donat. Eustathius et Dyeus accipiunt pro actione præscriptis verbis, nec abs re: nam omnis præscriptis verbis datur exemplo civilis et directæ actionis, quæ datur ad exemplum alterius, utilis est: ut actio præscriptis verbis ex articulo do ut des, ad exemplum actionis empti et venditi: actio præscriptis verbis ex articulo do ut facias, ad exemplum actionis locati: actio præs. verb. quæ datur ex precario, datur ad exemplum commodati, quia precarium simile est commodato: et ita hic actio præs. verb. quæ datur educatori, est exemplo actionis rei uxoriæ: utilis: directa actio soli uxori competit, soli mulieri consequendæ suæ dotis causa, utilis educatori, qui eam sibi reddi postulat: ergo verum est hoc casu ex conventione, quæ cohæret dationi dotis ei dari condictionem dotis per actionem præscrip. verb. ergo utilem, non directam: nimirum ad instar uxoriæ actionis: et hoc si explicassent, in l. quod erat præcipuum explicassent: sed trahuntur in alia omnia, quæ nihil ad rem pertinent: ut quum hic tractant qua ratione vestiantur pacta: nam quæ dixi, recto ingenio satisfacient satis, aut nescio quid sit satis, cum nihil est, quod possit desiderari. Extremum hoc est ut respondeam ad l. Si tibi. inf. hoc. quæ huic opponitur: ex hac l. is, qui dotem pro alumna dedit, et dando pactus est eam sibi reddi soluto matrimonio, agit ex conventione legis: secus est in specie l. Si tibi: nam ibi conductor prædii dat agricolis pecuniam aliquam, et prorogat, id est, dat aliquid pro mutuo colonis. Deinde,

non addita stipulatione paciscitur cum domino prædii eam pecuniam sibi reddi: lex ait, ex ea conventione, quod sit nuda, non dari actionem: cohærebat tamen pactioni dati: respondetur, quod non subjecerit stipulationem de ea reddenda, agere non posse: cur tamen hic agit educator de reddenda dote? res difficilis non est: nam in hac l. 10. qui dedit dotem, cum eo pactus est in danda dote eam sibi reddi soluto matrimonio: at in specie *l. Si tibi*, qui dedit pecuniam, cum eo non est pactus sibi reddi, sed cum alio: dedit pecuniam in antecessum, vel dedit promutuo. Galli dicunt *avancer*. Græcis est, προχρεία. Ergo hic conductor prædii agricolis prorogavit summam aliquam in antecessum, et huic dationi nullam adjecit legem. Igitur non dedit illis pecuniam addita certa lege: sed deinde cum domino prædii pactus est eam pecuniam sibi reddi, eoque modo est pactus tantum: nam qui dedit cum eo non est pactus cui dedit, cum alio est pactus: restat ergo pactum esse nudum: non potest ergo ex eo actio dari: sed hic qui dedit pactus est cum eo cui dedit: et non obstat regula, quæ ait, ex pacto actionem non dari: nam inquit, hoc jure utimur cum pactum nudum est, unde stulte abrepta occasione contendunt quidam: non igitur omne pactum est nudum, quoddam est non nudum, seu vestitum: non ita oportet interpretari verba l. nam his verbis, *tunc enim hoc jure utimur cum pactum nudum est*, aliquid aliud significatur, id est, cum conventio pacti nudi nomine censetur, *l. ult. inf. de rer. permut.* at hæc conventio contractus potius quam pactum censetur, hæc de qua agitur contractus est, non pactum: et ideo non mirum si ex ea conventione nascatur actio: et eodem sensu explicant *l. Si dominus. D. de præs. verb.* pactum nudum non intervenisse, cum certa lege datur aliquid: imo vero, quia lex illa certa est pactum nudum; omnis lex pactum nudum est, sed quia non lex tantum dicitur sola, sed datio intervenit, ex datione illa resumit nomen: et ideo misso nomine principalis negotii, non recte appellaveris pactum nudum, quod est contractus. Unus est doctrinæ, et præcipuus modus vera invenire, et inventa docere: secundus falsa convincere: hic certe illo facilior est. Utinam, inquit quidam ex veteribus: *tam facile vera invenire possem: quam falsa convincere*, quare quod erat difficile in explicatione ejus *l. ult.* omiserunt. Jam non dissolvamus in eo quot et quanta peccaverit Bartolus, vel potius Accursius, cujus enim fere sunt, quæ dicuntur a Barto. sumpta ex his, quæ notat ex *l. Juris gentium. §. Quinimo. D. de pact.* Primum in eo peccat, quod utilem condictionem, quæ hac l. datur, scribit, non esse adversam directæ, sed directam efficacem conditionem, quod satis perspicuum reddidi audientibus: et quia hæc condictio intenditur per actionem præscriptis verbis, omnis autem actio præs. verb. est utilis, quia datur exemplo cujusdam civilis, et directæ, ergo condictio hæc, quæ datur per actionem præs. verb. est utilis non directa: deinde error in eo est, quod ut conciliet *l. Si tibi. inf. loc.* cum ista l. ait, in hac l. pactum, quod dationi dotis cohæret vestiri favore dantis dotem: in *l. Si tibi*, non vestiri odio proroganti pecuniam pro colonis conducti prædii: nam in *l. Si tibi*, conductor, qui prorogat pecuniam colonis conducti prædii cum domino paciscitur sibi hanc pecuniam reddi, sed accipiente alio quodam veluti conductore, vel accipientibus colonis pecuniam: nam quæro quo odio dignus est qui prorogat pecuniam alii? an pro beneficio promeretur odium? prorogatio est beneficii species: quare Barto. sibi hac in re non constat, et aliter has ll. inter se conciliat in *d. l. Si tibi*, et rectius meo quidem judicio in *l. Si tibi*, quam hic hoc modo. Pactum nudum non vestiri inter alias personas, inter easdem personas vestiri: recte si modo abstinuisset vestiendi verbo, et si pactum nudum, pacto vestito vestiri, aut non vestiri non dixisset: nam vel in illa l. duo non sunt pacta unum nudum, alterum vestitum, quod operimentum internat alteri, sed unum est tantum pactum de reddenda pecunia prorogata pro colonis in *l. Si tibi*, et in hac l. de reddenda pecunia pro summa data dotis nomine, ex quo pacto an sit actio quæritur: debuit dicere Barto. in hunc modum: ex pacto nudo, quod rei, vel pecuniæ traditioni cohæret, esse actionem adversus eum, qui rem pecuniamve accepit, et cum quo pactum factum est, ut in hac l. ex pacto autem nudo non esse actionem, quod quis fecit, non cum eo, qui rem vel pecuniam accepit, sed cum alio: nec enim hoc pactum rei cohæret: semper eodem errore is interpres fallitur: nam cum tractasset de concilianda *l. Si tibi*. cum ista l. deinde instituit tractare plene de pactis vestitis, et proponit initio hoc discrimen: pactorum alia esse nuda, alia vestita: perperam: quia omne pactum nudum est, nudum, inquam, a causa et nomine proprio: hæc est pacti qualitas inseparabilis: non possis mihi dare pactum vestitum quod non doceam nudum esse, vel contractum: nullum est ergo pactum vestitum: nam in primis si dixeris, cum inter duos convenit de re vendenda certo pretio nudo consensu, pactum esse vestitum, hoc pernegabo, et contendam esse contractum emptionis et venditionis: cum ergo nudo consensu agitur inter duos, ut res vendatur certo pretio, est contractus, id est, emptio et venditio: non est etiam vestitum, quod lex adjuvat, id est, ex quo lex vult actionem dari, vel tolli: nam id dicitur nudum, *l. Legitima. D. de pact.* quum lex ostendit in eo pacto legitimo vitiari regulam, quæ dicit ex pacto actionem non nasci, quæ est de pacto nudo: ab ea dum excipit pactum legitimum, innuit pactum legitimum esse nudum; sed parit actionem, quia lex pactum nudum confirmat, id est, voluit ut ex eo nasceretur actio: atque ita pactum nudum nonnunquam parit actionem, *l. Nuda. C. de contr. stipul.* ex pacto nudo non semper denegari actionem: nam interdum etiam ex pacto nudo datur actio, ut si lege adjuvetur, *d. l. Legitima*: vestitum etiam non est pactum, quod fit in ingressu contractus, ut in traditione rei, *l. Juris gentium. §. Quinimo. D. de pact.* nam cum ante dixisset JC. pactum nudum parere exceptionem, adjicit statim, quinimo format ipsam actionem: pactio ergo nuda, ut si fiat in ingressu contractus, et ex continenti: pactionem ergo quæ fiat in ingressu contractus, vel in medio contractus, ut in mutuo commodato, deposito, vocat nudam; et tantum abest, ut traditione rei vestiatur pactum, vel vestitum censeatur, quod fit in traditione rei, ut etiam si concurrat traditio rei, et auxilium legis tamen dicatur nudum, id est, si in danda pecunia mutua fiat pactum de usuris: ut si pecuniam det civitas quædam, aut Respublica, et in ea danda paciscatur de usuris, ex eo pacto nascitur actio, quod ut lex aliqua efficeret necesse est, cum non sciat ex pacto nasci actio: ergo in ea specie pactum dationi pecuniæ cohæret, et præterea lege adjuvatur, quia parit actionem, et petitionem usurarum, de quibus convenit, et tamen pactum nudum dicitur in *l. Etiam. D. de usur.* etiam ex pacto nudo creditæ pecuniæ civitatis debentur usuræ: et eodem modo si in dando frumento mutuo, id est, tempore dationis conveniat de usuris, pactum est nudum, et cohæret tamen dationi rei, vel frumenti, et legitimum est: nam placuit actionem nasci, et petitionem usurarum ex pacto incontinenti apposito credito frumenti, vel hordei, *l. 12. infr. de usur.* ubi pactum dicitur nudum. Ergo quod vocant vestitum, puta quod fit traditione rei, vel in ingressu contractus, hoc nudum videtur etsi lege adjuvetur, id est, etsi pariat actionem, *l. Etiam. D. de usur. l. 12. inf. eod. tit.* item pactum, cui additur stipulatio, etiam nudum est: illi vestitum vocant, et nudum dicitur in *l. Nuda. inf. de contr. stipul.* quod ex eo probari potest, quia etsi pacto sit adjecta stipulatio, ex eo non nascitur actio, sed ex stipulatione. Paulus *lib. 2. Sentent. omnibus pactis stipulatio subjici debet, ut ex stipulatu actio nasci possit*, quia ex pacto nudo non est actio, subjici stipulationem, ut quæ non potest esse ex pacto, sit ex stipulatu: item pactum, quod stipulationi adjicitur, etiam nudum est, sicut quod adjicitur ceteris contractibus: et hoc potissimum, quod adjicitur stipulationi, nec ipsam actionem ex stipulatu formet: nam hoc tantum receptum est in contractibus bonæ fidei, *l. In bonæ fidei. inf.* et consequenter non est etiam dicendum literis vestiri pactum nudum, sive literarum obligatione: nam literarum obligatio procedit ex alia obligatione: quum transfertur, aut deducitur in literarum obligationem, id est, transfertur ex alio debito, puta ex mutuo, vel fœnore, vel alio titulo, ut recte Theoph. *in tit. de liter. oblig.* quod non ante mihi potui persuadere verum esse, quam omnino id explicatum legi *l. 6. Theod. de denunt. rescript.* quæ valde confirmat, quod Theoph. tradit: igitur ex alia causa debet transferri obligatio in literarum obligationem. In alio titulo pactum fuit nudum, ergo et in literis erit nudum, nec ex his operimentum accipiet: denique nullum pactum vestitum ponunt, quod non possis probare esse nudum, vel contractum potius esse. Idem Bartol. male scribit, aliud esse vestire contractum re, aliud rei interventu: et vult esse separanda, vestiri re mutuum, commodatum, depositum: vestiri rei interventu contractum do ut des, do ut facias. Transit perperam a pactis ad contractus: tractabat enim ante de pactis vestitis, modo tractat de contractibus vestitis, et contractus sit vestiri re, aut rei interventu: unde is cum legisset in libris nostris pacta nuda, commentus est statim pacta vestita, sicut inter medicos quidam cum legisset morbos acutos, statim commentus est morbos obtusos: sic cur mihi, cum legam apud Barto. contractus vestitos, non liceat ex adverso facere contractus nudos? sed hoc ut faciam ne ipse quidem Barto. feret, nec feram ipse pari jure, ut et appellatione nudi conficiat is nobis statim pacta vestita: et multo minus, ut confundat pacta, et contractus, quæ accurate semper auctores nostri separent, ut nusquam pactum contractum, vel contractum pactum appellaverint idemque Græcis accidisse puto, qui nusquam σύμφωνον, συνάλλαγμα, vel contra appellant, pacti et contractus vis non est una: pactum vacat nomine et causa, contractus habet nomen, et causam: pactum obligationem non parit, contractus obligationem parit: non feram pari jure separari rem a rei interventu: mutuum re contrahitur: nam quid est aliud re contrahi, quam rei interventu contrahi? nihil ergo interest re dicas, an rei interventu, sicut nihil interest, sive pretio contrahi emptionem dicas, sive pretii interventu: ex quo efficitur, etiam falsum esse, quod idem interpres tradit ex Jacobo quodam, rei interventu vestituram fieri, quæ fit tantum in contractibus innominatis: nam mutuum, depositum, commodatum pignus nominati sunt contractus, et tamen rei interventu, id est, datione, aut traditione rei, aut pecuniæ contrahuntur: ergo, ut ita loquar, rei interventu vestitura fit in contractibus nominatis, ut in mutuo: et male dicam mutuum rei interventu vestiri, et male dicam, in contractibus nominatis, qui re contrahuntur, veluti in mutuo, vel commodato, vel pignore, tacitam inesse conventionem de reddenda re, vel pecunia, in contractibus innominatis exprimendam esse eam conventionem puta do ut des, do ut reddas, hoc est falsum: nam etiam in contractibus innominatis tacita inest conventio, licet non exprimatur, ut in donatione hæreditatis, *l. Hæreditatem. D. de donat.* cui inest tacita conventio, ut qui accipit hæreditatem, satisfaciat creditoribus hæreditariis, et etiam donanti, si quid ei defunctus debuerit: et ideo ex ea donatione nascitur actio præscriptis verbis, et est contractus innominatus, cui tamen tacita inest conventio, ut solvat creditoribus: ergo falsum est conventionem de reddendo, de vicissim dando exprimendam esse in contractibus innominatis: nam id pro cauto habetur. Idem auctor acute pacta, sive contractus dicit: non enim inter ea confundit: ait, contractus vestitos recte dici, non vestiri: vestitos contractus nasci, non fieri, vestiri nudos: nullos esse nudos contractus: ergo nullos vestiri: nasci contractus vestitos re, aut verbis, aut literis, aut consensu, sicut homo, utitur enim hoc exemplo, nascitur veste carnis indutus, ita contractus nascuntur vestiti, nec vestimenta accipiunt: quid igitur si contractus ab initio

vestitus sit, puta credita pecunia, si vestitur re, quasi est mutuum, et ex intervallo, non novandi animo interponatur stipulatio creditæ pecuniæ, an non recte dicam, ut minus stipulatione, contractum stipulatione vestiri? corroboratur enim addita stipulatione, et vestiri corroborari est, et vestitum vestire num est absurdum? exemplum sit homo qui utitur, veste carnis indutus, vestimentum est primum, deinde vestitur togis: sic igitur et mutuum, quod ortu suo est re vestitum, vestitur postea recte stipulatione adhibita: et licet si stipulatio addatur mutuo ex continenti unus sit contractus, id est, stipulatio, si sit utilis, et mutuum si stipulatio sit inutilis, *l. 6. §. ult. et l. seq. D. de novat.* etsi, inquam, si mutuo ex continenti addatur stipulatio unus sit contractus, id est, stipulatio, vel mutuum, tamen si ex intervallo non novandi causa addatur stipulatio, vel duo sunt contractus, et prior corroboratur posteriore, quanquam stipulatio vacet. M. Tullius in fine orationis pro Roscio Comœdo: *cum*, inquit, *sine cautione, et repromissione id debeatur, qui nulla diligentia fuit, ut diligenter stipularetur.* Idem hic testat, ex contractibus, qui consensu contrahuntur, non nasci civilem obligationem, nasci naturalem tantum, veluti emptione, mandato, locatione: sed si ex his contractibus nascatur tantum obligatio naturalis, ideo consequens est non nasci actionem obligatoriam, falsum est ex his contractibus non nasci actionem, ergo falsum est naturalem nasci, non civilem, et id tantum testat Barto. non probat, et nititur hac ratione forti, pactum nudum non tollit obligationem civilem: pactum nudum tollit obligationem consensu contractam: ergo obligatio consensu contracta non est civilis, non est necessario collectio: est propositio vera: assumptio probatur *l. Juris gentium. §. Adeo. D. de pact.* quæ dicit pacto resolvi jure emptionem, cum placet inter contrahentes, ut recedatur ab emptione, vel in totum, vel pro parte: pactum ergo tollit obligationem consensu contractam: et ut respondeamus huic quæstioni, nescit plane respondere: debuit hoc modo: emptionem pacto resolvi ipso jure, atque ita obligationem consensu contractam non tam potestate pacti, quam judicii bonæ fidei, cui tacita inest exceptio pacti, *l. 3. D. de rescind. vend.* tollitur obligatio empti venditi, quæ fuerat consensu contracta per exceptionem, si pactum per se solum spectes: tollitur ipso jure, æquitate arbitrii bonæ fidei, cui inest exceptio pacti, vel doli etiam si non opponatur, et ita ait *l. Ab emptione. D. de pact.* hanc pactionem, ut recedatur ab emptione bonæ fidei interpretationem admittere: quia, inquit, bonæ fidei interpretatio, ad quam omnia hæc rediguntur, hanc quoque conventionem admittit: ex quo intelligimus, non lege ipsa pacto tolli obligationem consensu contractam, sed interpretatione bonæ fidei: tollitur ergo non ipso jure plano. At cur tollitur pacto? quia exceptio pacti inest arbitrio bonæ fidei, etiamsi non opponatur: tollitur ergo non tam pacto, quam per exceptionem, quæ inest judiciis bonæ fidei, etiamsi non opponatur, alioqui si esset strictum judicium, non tolleretur actio ipso jure, nisi opposita exceptione, *l. 3. inf. de rescind. vend.* et ita etiam hypotheca, quæ pacto constituitur, si convenerit de non petendo, non tollitur, nisi opposita exceptione, *l. Si tibi §. De pignore. D. de pact.* non quasi hæc sit potestas pacti, ut consumat obligationem civilem sine exceptione. Sed non opponitur exceptio: quia bonæ fidei arbitrium non exigit, ut omnes exceptiones opponantur: et ita debuit respondere: reliqua quæ supersunt circa explicabo:

Dixi nudius tertius, ex contractibus, qui consensu contrahuntur, nasci obligationem naturalem tantum, non civilem, tentari hoc arg. posse: pactum ipso jure non tollit civilem obligationem: pactum ipso jure tollit obligationem consensu contractam: ergo obligatio consensu contracta non est civilis: hoc arg. tentare quis potest obligationem eam, quæ consensu contrahitur esse naturalem tantum, non etiam civilem; cui ita respondi: pactum obligationem consensu contractam veluti empti venditi tollit, non plane ipso jure, sed per exceptionem pacti, quod tamen necesse non est opponi, propter æquitatem judicii bonæ fidei, quæ tacite complectitur exceptionem pacti etiam non oppositam: bonæ fidei ergo interpretatio facit, ut exceptio, quæ opposita non est, opposita videatur: eo pacto resolvetur emptio non quidem ipso jure, sed per exceptionem tacitam, et interpretationem bonæ fidei: ut ait *l. Ab emptione. D. de pact.* quod bonæ fidei nomen manat latissimo, et ambitu suo complectitur exceptionem pacti, et doli, *l. Sed et si ideo. D. solut. matr. l. 3. D. de rescind. vend.*

Aliter tamen Bartol. respondet, cui modo demus operam: quæ enim veriora esse existimamus, et proprie pertinere ad l. 10. eo discutienda suscipimus: capio ea Bartol. quæ probabiliora videntur, et rejicio quæ probabilitatem nullam habent. Is ergo respondet in hunc modum. Pacto nudo ipso jure tolli obligationem consensu contractam etiam civilem, quæ etiam pacto nudo fuerat constituta et perfecta: pacto, inquam, nudo ipso jure tolli obligationem empti venditi etiam civilem, quia pacto nudo fuerat constituta civilis obligatio: et hoc est naturale, ut prout quidque contractum est ita solvatur, *l. Prout. D. de solut.* nego pacto nudo perfici emptionem: passim legitur, nudo consensu perfici emptionem, nusquam autem pacto nudo legitur perfici emptionem, non idem est pactum nudum, et nudus consensus, quo emptio perficitur, et nascitur obligatio: et captio est ex accidenti, si quis ita argumentetur: nudum pactum est nudus consensus, nudo consensu perficitur emptio et venditio, ergo pacto perficitur emptio et venditio. Nam propositio non erit absolute vera, sed consensus nudus, qui non transit in proprium nomen contractus, is scilicet est pactio: consensus autem ille proprium nomen habet, ut, verbi gratia, si duo consenserunt invicem de re tradenda, et de pretio, hæc conventio statim transit in proprium nomen contractus, *l. Jurisgentium. D. de pact.* consensus autem nihil aliud est, quam conventio, *l. 1. §. Adeo. D. de pact.* Lex ait nullam esse obligationem, quæ in se non habeat conventionem: et mox subjicit: nam etsi stipulatio non habeat consensum, nulla est: idem ergo conventio et consensus. Conventio est genus, ergo consensus etiam est genus, nam et species hæ sunt pactum, et contractus, pactum omne est conventio nuda, et contractus, aut est conventio nuda, ut ecce venditio: quid est venditio emptio? est conventio nuda rei tradendæ certo pretio, est perfecta definitio: quid est conductio locatio? est conventio nuda fruendi, vel faciendi certo pretio: aut contractus est conventio, quæ ex re, vel verbis initium obligationi præbet non ex conventione sola: ut ecce depositum, quid est depositum? est conventio custodiendæ ejus rei, quæ traditur sine mercede, interposita reddendi fide: est perfecta definitio mutuum quid est? est conventio pecuniæ creditæ et datæ ea lege, ut tantumdem reddatur: quid est stipulatio? est conventio solemnibus verbis ex interrogatione et responsione confecta: hæ igitur conventiones non sunt conventiones nudæ: denique contractus, aut est conventio nuda, aut conventio; quæ exigit, ut perficiatur, res aut verba. Male etiam idem Bartol scribit, consensum esse vestem emptionis similiumque contractuum. Dico, consensus perficit emptionem, vestis non est perfectio rei: ergo consensus non est vestis emptionis: vestem dixere Accurs. et Bartol. cum hoc loco, tum etiam in *l. Jurisgentium. §. Quinimo.* consensum esse vestem, quam exiguam et levem, ut loquuntur, quod etiam si concessero, non tamen hæc vestis fecerit, ut dixerim emptionem esse contractum vestitum: nam ut ait Aristot. paria sunt vestem habere exiguam, et nullam vestem habere. ὁμοίως ὅλως μὴ χιτῶν' ἔχειν φαῦλον καὶ τὸ χεῖρον ἔχειν, et nostri auctores admittunt ex *l. Quoties. D. qui satisd. cog.* Rursus si consensus est vestis emptionis similiumque contractuum, cur non et pactorum? contractus solo consensu perfecti, vestiti sunt: demus hoc, sed sunt etiam pacta vestita, quæ solo consensu perficiuntur, hoc tamen nolunt, ut consensus vestiat pactum: merito ergo ootim, ut consensus vestiat contractum: sed ut differentiæ rationem afferant pacta sunt frigidiora: ita scripsit Accurs. in *§. Quinimo*: non indigent veste consensus, contractus sunt calidiores: hæc sufficient ex nugationibus, quas hic afferunt interpretes, in reliquis graviores forsitan offensuri. Bartol. adjicit, donatione perfecta pacto, non nasci actionem ex pacto, sed condictionem nasci ex *l. Si quis argentum. inf. de donat.* fatetur pacto hodie perfici donationem, sed actionem non dari ex eo pacto, dari tamen condictionem ex lege Justiniani: fateor dari condictionem ex lege adversus donatorem, ut impleat donationem et perficiat, ut rem donatam tradat, et ita ait Novel. 62. esse condictionem ex lege, sed quod dicatur esse condictio ex lege, non ideo minus est ex pacto actio, ut actio hypothecaria dicitur esse ex edicto Prætoris, et tamen est ex pacto, *l. Si tibi. § De pignore. D. de pact.* et ita de donatione lege Justiniani datur condictio ex pacto: utrumque est pactum hypotheca et donatio, non contractus: nam ut hypotheca duorum consensu perficitur, ita et donatio: nec enim est donatio nisi is, cui donatur, consenserit: donatio quæ fit μονομερῶς, id est, non accipiente donatario, non valet, pollicitatio est, non pactio: ex pacto donationis est actio, ex pollicitatione donationis non est actio, quod demonstrat constitutio Græca, quæ desideratur in *tit. de sacros. eccl. sup.* qua cavetur, ut valeat donatio si quis locum pietati dedicaverit: etsi nemo fuerit, qui dedicationi interfuerit: hanc donationem non vitiari propter μονομέρειαν, alioqui demonstrat, non valere factam ex una tantum parte: ut ergo, quæ edicto Prætoris datur actio de hypotheca, est ex pacto, ita quæ lege Justiniani datur actio de donatione, est ex pacto: et quamvis dicatur esse condictio ex lege, non ideo minus est ex pacto, sed condictio dicitur ex lege, quod eam lex Justiniani dederit ex pacto. Præterea adjicit Bartol. pactum vestiri opere cœpto, id est, si quis cœperit dare aut facere quod promiserat. Namque quod cœperit dare aut facere quod promiserat, obligari eum in hoc ut cœptum peragat, atque ita opere cœpto pactum vestiri, et parere obligationem: sed tamen hoc Bartol. videtur improbare, et recte, sed liquido non demonstrat, qua ratione improbet. Id demonstremus: quod dicitur eum, qui cœpit opus facere obligari in hoc ut perficiat opus, vel eum qui cœpit pecuniam solvere, obligari in hoc ut persolvat, id habet tantum locum in pollicitatione facta Reip. non in pacto. Sed dicet aliquis: si hoc habet locum in pollicitatione, et in pacto multo magis. Nam plus est pactum, quam pollicitatio: pactum duorum consensu efficitur, pollicitatio solius offerentis promissione: pollicitatio est animi unius hominis, pactum duorum, aut plurium: plus est pactum quam pollicitatio: unde si qui ex pollicitatione cœpit dare, aut facere, obligatur ut rem peragat, cur quis ex pacto non obligatur, ut fidem persolvat? ut intelligatur ratio differentiæ, sciendum est, ex pollicitatione actionem dari duobus aut tribus casibus: primum datur actio ex pollicitatione dotis, *l. Ad exactionem. inf. de dot. prom.* ergo dabitur etiam ex pacto dotis: non dabatur olim actio de dote nisi ex stipulatione, vel dictione dotis, quæ fiebat solemnibus verbis citra stipulationem a certis personis, ut ab avo, patre, non extraneis, ut ait Ulpian. in fragm. hodie citra stipulationem dos constituitur pollicitatione sola, et ex ea actio competit, *d. leg. Ad exactionem*: denique ex pacto dotis est actio. Item ex pollicitatione operis, vel pecuniæ facta Reip. non privato homini est actio, ut si quis ob honorem decretum, vel decernendum, vel ob aliam justam causam veluti ob incendium, vel terræ motum, vel aliquam ruinam, quæ civitati contigit, si quis, inquam, ob justam causam pollicetur civitati, se quid facturum, vel pecuniam daturum, hic obligatur ex pollicitatione, in *l. 1. et 3. D. de pollicit.* obligatur hic etiam ex pacto si paciscatur ob justam causam cum actore civitatis se pecuniam daturum, vel aliquid facturum, et ita erit ex pacto actio: at si quis

sine causa promiserit ultro Reip. se aliquid facturum, non obligatur, nisi cœperit opus facere, vel pecuniam solvere: cum enim cœpit, obligatur ex constitutionibus et reliquum præstare, *d. l. 1. et 3. de pollicit.* idem admittemus in pacto, si quis paciscatur cum actore Reip. sine causa se aliquid facturum: nam æquum est, ut hic, si cœpit dare, aut facere, reliquum persolvat exemplo pollicitationis. Sed non idem erit si pactum, vel pollicitatio fiet privata: in multis quidem civitates privatis comparantur, *l. Inter. de verb. signific.* sed in hac causa separabimus civitates a privatis: nam hoc est a re civitatis, ut temere se polliceantur. Quare qui pollicitus est Reipub. cum causa, statim obligatur, et qui sine causa cœpit facere, obligatur in residuum et continuum, sed qui pollicitus est quid privato, is etiamsi cœperit ex pollicitatione agere, vel facere, non obligatur, *l. 2. inf. de usur. l. Si certis annis. inf. h. c.* Ex pacto debebat centum annua, cum solvit pecuniam certis annis: an cogetur reliquis annis solvere? minime. item ex pollicitatione solutione facta per annum, non est in residuum actio: est et plerisque alia causa ex pacto actio, licet non sit ex pollicitatione, ut ex pacto donationis, hodie est actio ex constitutione Justiniani, ex pollicitatione donationis hodie non est actio nisi fiat Reip. aut Ecclesiæ, aut pietatis nomine, et ista tu: donatio quæ fit pollicitatione ea est, quæ non accipitur a donatario, ex pollicitatione donationis non est actio, ex pactione tamen dicimus generaliter esse actionem. Et est tertius casus, nempe ex voto, *l. 2. inf. de pollicit.* et non male sub tit. de pollicitationibus tractatur de voto: votum est species pollicitationis, et sunt affinia vocabula, polliceri et pollucere: nam pollucere est vovere diis: ex his liquet, quid distet hoc in re pactum a pollicitatione, et verum non esse pactum vestiri opere cœpto, ut ait *lex Si certis annis. inf. h. c.*, nisi factum sit Reip. quia voluntas collata in Remp. pœnitentia non revocatur, ut collata in privatum voluntas: cum jure non sit obligatus, qui nudo pacto privato promittit, nec si volui hodie, et nolim cras, jure obligatus sum. Præterea docet Bartol. pactum vestiri jurejurando; hoc est omnino verum: nam qua forma dicit Bartol. pactum vestiri stipulatione subjecta, cur non et ipse dicam, pactum vestiri jurejurando subjecto? verum est efficacissimum esse pactum, cui subditum est jusjurandum, *l. Si quis major. inf. de transact.* Sed hoc modo quicquid fuit pactum ita explicandum est: aut jurat quis se daturum, aut facturum: hoc nihil pertinet ad pactiones, quia non paciscitur, sed jurat: an est ideo actio? minime: ut ex pacto et pollicitatione non est actio, ita ex jurejurando non est actio; excipitur unus casus, qui introductus est lege Julia et Papia, si libertus post manumissionem receptam statim juret se præstaturum patrono pecuniam, vel operas: hoc solo casu obligatur quia in operis, vel pecunia, *l. 7. inf. de oper. liber.* Dices, in *l. Si quis pro eo. D. de fidejussor.* quidam quasi libertus juravit se operas daturum cum non esset libertus, et fidejussorem dedit: quæritur, an obligatur fidejussor? lex ait non obligari. Imo vero, quia fidejussor accedere potest naturali obligationi, et adjungitur ei recte, satis est, ut fidejussio valeat, si præcedat debitum, et ex jurejurando est obligatio, sicut ex pacto. conjungitur pactum et jusjurandum, *l. Stichum. §. Naturalis. D. de solut.* Et jurejurando, ita pacto tollitur naturalis obligatio, et ut ex pacto, et ex jurejurando nascitur naturalis obligatio, sic etiam tollitur: qui ergo jurat se operas daturum, etsi non sit libertus, obligatur naturaliter: ergo et fidejussor. Sed respondendum est, in hac specie, eum qui jurat se operas daturum, jurasse quasi libertum, etsi servus esset. Sed si patronus in favorem libertatis exigat jusjurandum a servo, quo juret se post libertatem operas daturum, hic juravit cum servus adhuc esset, vel juravit statim post manumissionem ut in *l. ult. D. de liber. cau.* ut libertus, in *d. l. Si quis* juravit quasi libertus, cum libertus non esset. Igitur videndum est: nam si appareat nullam fuisse manumissionem, consequens erit ex eo jurejurando nullam natam obligationem, nec naturalem quidem, et inde fidejussorem non teneri, alioqui si ponas naturalem obligationem, necesse est ut fidejussor obligetur civiliter, *l. Et per jusjurandum. D. de accept.* quæ docet obligationem eum promisit libertus operas tolli acceptilatione, tametsi vulgo dicatur, acceptilatione tantum tolli verborum obligationem: sed verborum obligatio non contrahitur per unum modum tantum, id est per interrogationem et responsionem, contrahitur tribus modis, per stipulationem, per jusjurandum liberti, et per dictionem dotis, his tribus modis contrahitur obligatio verborum, et eadem tollitur acceptilatione, nam quodcunque verbis quoquo modo contractum est, verbis tollitur per acceptilationem. Sed obligatio, quæ contrahitur per pollicitationem, vel pactionem, an tollitur, et perimitur acceptilatione? minime: quia pollicitatio, et pactio non fiunt solemnibus verbis: pactione, actio, et obligatio, quæ fit, consensu contrahitur, aut tollitur: nam actio, quæ tollitur pacto, non fit solemnibus verbis: solemnia sunt acceptilationis verba: dictio etiam dotis solemnibus verbis fit: et ne dixeris arg. l. *Et per jusjurandum.* obligationem constitutam per pactionem vel pollicitationem acceptilatione tolli: tractatur de eo genere obligationis in *l. 7. D. de oper. liber.* et *l. 6. §. Si quis absente. D. de confess.* In quo §. conferuntur hæc tria, res judicata, jusjurandum liberti, et confessio: judicatum me absente adversus me non valet, confessio non valet, jusjurandum a servo absente patrono non valet, ut dixi supra: donatio facta μονομερῶς non valet; idem est statuendum de confessione facta μονομερῶς: ea nullius est momenti absente adversario: idem de jurejurando liberti, quod quidem solum parit obligationem: nam et hoc jusjurandum nullius est momenti nisi fiat accipiente patrono: aut ergo juret se facturum, aut pacto adjicit jusjurandum: hoc casu, si servandum est pactum, et jusjurandum igitur; si servandum non est pactum, nec jusjurandum, *l. Juris gentium. §. Generaliter. D. de pact. l. Non dubium. sup. de legib.* licet aliud sit jure pontificio, nam etiam servandum est jusjurandum, licet sit contra bonos mores civiles, ut si contenta sit filia dote, ut paciscatur, ne quid amplius petat in bonis paternis, quæ pactio licet sit persola, ut Plautus ait, qui persolum oculum in lusco esse ait, servabitur tamen jusjurandum quod pactioni subjicitur, at jure civili ubi non est servandum pactum, nec etiam jusjurandum: nec facit adjectio jurisjurandi ut detur actio, nec ex jurejurando, ergo nec ex utroque: nam ex pacto iterato sæpius non datur actio: iteratio enim nihil adjicit: nec his adversatur quod olim ex constituto si pacto adjiciatur, constituta est actio ex edicto Prætoris: nam constitutum non est pactum, plus est quam pactum, quod et verbum satis significat: hoc enim verbum *constituendi* significat consensum, quod etiam adjectio diei demonstrat: nam constitutio omnis est in diem, constituit quis, et recipit se daturum quod pepigit illo die, vel in decimum constituisse intelligitur, ut *l. Promissor. de constit. pecun.* ergo plus est constitutum quam pactum iteratum. Igitur ex constituto actio nascitur. Dicimus etiam ex *l. Si quis major.* pactum vestiri jurejurando, id est, dari actionem ex pacto, cui subjectum est jusjurandum. Postremo aut jurat quis sibi deberi aliquid, et hoc nihil ad pactiones, an ex hoc jurejurando est actio? minime: non est actio propria, sed est actio judicati utilis: nam postquam juratum est, judex dat litem secundum eum, qui jurat sibi deberi, et dicitur competere utilis actio judicati et ita appellatur sæpe *tit. de jurejur.* non datur actio ex priore causa debiti, ex quo jurat sibi deberi, quia novatur judicato. Igitur cum secundum jusjurandum sequitur pronunciatio judicis, novatur prior actio, et est actio judicati quæ dicitur utilis: actio judicati directa actio est si judicium exerceatur inter invitos: actio judicati utilis est, si judicium exerceatur inter volentes, si pronuntietur inter volentes, ut hoc casu, ex quo datur utilis actio judicati, vel si non sequatur sententia, de jurejurando dabitur actio ex pristina causa, ut ex causa empti venditi, dabitur actio ex empto vendito, *l. Si duo. §. Marcellus. D. de jurejur.* Quædam restant alia ex Bartolo, quæ cras explicabo.

Exposita vestimenta pacti, Bartolus pacti nudi definitionem ponit hujusmodi. Pactum nudum est id quod vestitum non est; definitio est ex contrario vitiosa, quia ponitur ex contrario pacti, quod contrarium non est, quod ita probo. Contrarii sensus non est sine contrario altero: pacti nudi sensus est sine vestito: ergo pactum nudum vestito contrarium non est. Rursus quod nusquam est, contrarium alteri esse non potest: pactum vestitum nusquam est: ergo pactum vestitum nudo non erit contrarium, nec privatio vestis erit definitio pacti nudi: nuditas in pacto non est privatio vestis, sed simplicitas, cum placitum scilicet pacti fine stetit, nec processit ulterius: pacta et contractus sunt contraria, eorum enim vis et ratio est diversa: pactum est conventio, quæ vacat nomine, et causa: contractus est conventio prædita nomine, et causa: contractus civilem obligationem parit, pactum non parit: ergo ex contrario, si vis definire pactum, sic debes: Pactum est quod non transit in nomen vel causam contractus: vel pactum est quod non est contractus: protulit tamen et aliam definitionem ex *l. 1. D. de pact.* quæ verissima est: pactum nudum est duorum vel plurium in idem placitum consensus quæ est definitio pacti nudi: pactum ergo nudum est duorum vel plurium in idem placitum consensus, ut scriptum est in Pandect. Flor. sed ita construere debemus, pactum est consensus duorum aut plurium in idem placitum, in idem ἀρεστόν, et consensus quidem persolus ac simplex, id est, nihil nisi consensus. Ergo pactum nudum consensus persolus ac simplex, nihilque præterea: duorum vel plurium in idem placitum, perfecta est definitio. Multas alias definitiones pacti nos tradidimus in præfatione hujus tituli, et omnes sunt bonæ: nam nihil vetat quin possit res una multifariam definiri: dum servetur eadem notio semper: possunt mutari vocabula, non tamen notiones, ut medicus scribit in methodo: παμπόλλους ὅρισμους ἔνεστι πᾶσιν ἑνὸς πράγματος ἐν ταῖς φωναῖς μόνον, οὐκ ἐν τοῖς νοήμασι διαφέροντας, etc. Post definitionem pacti Bartolus ponit duo exempla pacti, quæ sunt ex Accursio *l. Jurisgentium. §. Sed cum nulla. de pact.* unum, si pactum sit inter convenientes, ut ea conventio esset pactum, erit pactum, *l. Juris gentium. §. Quod fere. de pact.* alterum si stipulatio fiat inter absentes, quæ stipulatio est inutilis: eam conventionem non possumus tueri jure stipulationis, sed jure pacti argumento *leg. Si unus §. pen. D. de pact.* hoc igitur ponit pro exemplo pacti nudi, ego vero non accipio pro exemplo: nam dum hoc mihi proponitur omne pactum esse nudum, audio stipulationem inutilem habere vim pacti, sed exemplum pacti non video, quod mihi repræsentet formam pacti: quæro quæ forma sit pactum nudum, quæ est conceptio pacti nudi, quod non dicit, qui mihi objicit mentem tantum convenientium: exemplum mihi non exhibet pacti, qui dicit stipulationem inutilem factam inter absentes habere vim pacti: hoc itaque sit exemplum: do ut des est contractus, quia subest causa, id est, datio; nomen non subest, quia conventio caret nomine: sed quia causa subest, est contractus. dabo ut des est pactum nudum, quia hæc conventio neque datione, neque stipulatione sumpsit effectum, nec transit in ullum proprium nomen contractus: verbi gratia, dabis mihi togam ego pallium, consensus est nudus; simplex, sine nomine, in idem placitum consensus sine causa factus, sine stipulatione: ergo nudum est pactum: dabo equum, tu mihi dabis vestem: et ita etiam si convenit inter creditorem et debitorem, ut creditor non petat pecuniam a debitore, vel contra, pactum est nudum, si non subjicietur stipulatio solemnis, *l. Litigatores. §. Interdum. D. de recept. arbit.* et similiter si inter me et te conveniat, ut tu mihi reddas pecuniam, quam ego Titio numeravi, ubi reddas pactio est nuda, *l. Si tibi. inf. de l. c.* et

*cond.* Et ita inter cohæredes si conveniat de partibus hæreditariis faciendis ex portione, sed nondum sint factæ, et permutatæ invicem, pactum est nudum divisionis *l. Si divisionem. inf. famil. ercisc.* Nam res non excessit fines placiti, res stetit finibus placiti, nec est progressa ulterius: ergo conventio est simplex cum divisione nondum sumpserit effectum, nec stipulatione ulla: et ob id Græci recte definiunt ita, ψιλὸν σύμφωνον ἐστιν ἡνίκα μὴ προηγήσεται δόσις, ἢ ποίησις, ἀλλὰ μόνον συστῇ ἐπὶ δόσει, ἢ ποιήσει, id est, *nudum pactum est, cum non intervenit datio, aut factum, sed constitit conventio in eo, ut daretur, vel fieret aliquid.* Sed pleniorem definitionem fecerimus, si adjecerimus etiam nomen non intervenire ullum, aut non subesse: nam emptio venditio nullam habet causam. Perficitur enim sola consensione, traditione rei, aut datione pecuniæ, et hæc priusquam acta sint, perfecta est emptio et venditio solo consensu: nec tamen est pactum nudum, quia hæc conventio proprium nomen habet: videtur ergo secundum ea, quæ dixi, omne pactum fieri eadem forma, qua fit stipulatio: nam ut stipulatio ita fit recte, dabis dabo, ita pactum nudum ita fit recte, pecuniam illam non petes, non petam, dabis pecuniam, dabo, et retro, tu vero vicissim dabis pecuniam, dabo, proponi videtur eadem forma pactum, qua stipulatio: unde in *l. Juris gentium. §. Quod fer. D. de pact.* quæritur hæc verba: *rogavit Titius, spopondit Mævius,* quæ solent fere inseri in novissima parte pactorum, an habeantur stipulationis loco, an pactionis, deinde subjicit: *hæc verba non tantum pactionis loco accipiuntur, sed etiam stipulationis:* inanis est quæstio, nisi conveniant verba tam pactioni, quam stipulationi: videtur ergo eadem stipulationis et pactionis formula: promittendi verbum est commune innumeris locis: complectitur enim tria: sponsionem factam stipulatori, et pollicitationem, et pactionem nudam: quæ pollicitatio est, solius promissio dicitur: qui pollicetur promittere dicitur, et qui spondet stipulanti promittere dicitur, et inde ratio nominis, quod omnes hi profiteantur se daturos aliquid, vel facturos: qui paciscitur, spondet, pollicetur, promittit se aliquid facturum: promittere nihil est, quam profiteri, ut apud Petronium Arbitrum, *testibus tuis,* inquit, *obsiem, aliquid aliud promittam,* id est, aliud aliquid profitebor: qua ergo nota discernemus stipulationem a pacto? nudo animo scilicet convenientium, et fine atque conclusione tractatus: pacto subjici solet stipulatio: si ergo id, quod pactus fuero tecum rogavi, deinde tu spopondisti, et forte ita instrumento scriptum est, me rogasse, te spopondisse quod pepigeram ante, proculdubio stipulatio est, nisi specialiter contrarium probetur, quod non animo stipulantium hoc factum est, sed paciscentium: nam si discedimus ut pacti, pactum est, si vero discedimus ut stipulati, stipulatio est: et ideo inspicienda est conclusio tractatus habiti inter duos pluresve: ex eo intelligemus sit pactum an stipulatio. Si ergo scriptum pactum sit nudum, vel stipulatio, tractatus habetur pro stipulatione, et in instrumentis etiam si non fiat mentio interrogationis, vel responsionis, accipiemus pro stipulatione, modo sit stipulatio confecta inter præsentes: nam hoc exigitur *l. 1. inf. de contr. stip. l. Eo quæ. D. de donat. int. vir. et uxor. l. Titia. §. 1. D. de verb. oblig.* et *l. 30. eod. tit.* et *§. Si forte. Instit. de verb. oblig.* exigitur ut res sit gesta inter præsentes, alias, si gesta sit inter absentes, si quis alteri miserit cautionem, in qua scripserit se promittere, hanc scripturam non possumus accipere pro stipulatione, quia stipulatio fit inter præsentes, accipimus tamen eam pro pactione: ergo si inter præsentes res gesta est, stipulatio est, si inter absentes, pactum est, non stipulatio, quia stipulatio non fit, nisi inter præsentes, *l. 1. D. de verb. oblig.* quia fit solemniter, coram fit, præsentibus his, quorum res agitur, et exigit stipulatio verba solemnia: solemnia verba non sunt, quæ scribuntur, sed quæ pronunciantur coram, aut nuncupantur: et non est stipulatio, nisi fiat coram, non scriptis, sed verbis palam nuncupatis, datis, redditisque vicissim: sed pactio, quæ fit quocunque modo, recte fit inter absentes, *l. 2. D. de pact.* verum finge: inter absentes animus fuit contrahendæ stipulationis, et scripsit unus alteri se promittere centum, vel quid aliud stipulationis jure, et ita contraxerunt stipulationem: stipulatio est inutilis: sed quæritur, an habeat vim pacti, quod nusquam concedendum est, et Bartolus hoc loco non concedit, qui utitur argum. *l. Non codicillum. inf. de testam.* qui voluit testamentum facere, et fecit inutiliter, ejus voluntatem jure codicillorum non tuebimur, quia non voluit facere codicillos, sed testamentum: ita si animus fuerit stipulationis contrahendæ, eam stipulationem non tuebimur pacti jure, quia noluerit pacisci, sed contrahere, *l. 1. §. Si quis. D. de verb. oblig.* Si quis ita interrogatus dabis, non respondeat, dabo, sed ita quidni? valet stipulatio: sed si interrogatus, dabis, nihil respondeat, sed annuat an est perfecta stipulatio? minime: est imperfecta stipulatio, cum sine verbis is, qui interrogatur, annuit: nam non contrahitur: et ideo non obligatus est qui annuit, ne naturaliter quidem. Hæc ergo stipulatio est inutilis, nec huic inest pactum, quia obligaretur naturaliter: et ideo dicitur eum, qui annuit, nec naturaliter, nec civiliter obligari, et fidejussorem non teneri: ac eodem modo constat inutilem stipulationem non habere vim constitutæ pecuniæ, *l. 1. §. Eum qui. D. de constit. pec.* at eadem ratione in *l. Si quis pro eo. in princ. D. de fidejuss.* si is, qui non erat libertus promisit se operas præstaturum, et dederit fidejussorem, fidejussor non tenetur: ergo non valet etiam prior obligatio, *l. 6. D. de oper. liber.* ergo si is, qui non erat libertus, sed servus, quasi libertus juraverit, inutile est jusjurandum: et ideo quia juravit nec naturaliter quidem obligatur: jurijurando inutili non inest consensus, sicut stipulationi inutili non inest consensus, sive pactio: quia jurare voluit non pacisci, aut polliceri: ex jurejurando obligari voluit, non ex pollicitatione vel pactione: si non valeat jusjurandum, nec constituitur ex eo obligatio ulla, nec civilis nec naturalis: ergo ut non inest stipulationi pactio, ita jurijurando inutili non inest consensus, non pactio, non pollicitatio, et fidejussor non tenetur. Nec moveri debemus *l. Si unus. §. pen. D. de pact.* cui congruit, *l. An inutilis.* et *l. Si acceptolatum, D. de accept.* et *l. Cum emptor. D. de resc. vend.* consentiunt in hoc eæ ll. ut acceptilatio inutilis habeat vim pacti: id quod contractum est re, non potest tolli acceptilatione, quia verborum tantum obligatio acceptilatione tollitur; fit enim verbis; et quod fit verbis, verbis tollitur: quod re contractum est, inutiliter tollitur per acceptilationem: ergo etiam si acceptum feram id, cui dando adversarius obligatus est re, acceptilatio est inutilis. Sed an videtur tacite in actum ut non petam? sic certe, si acceptilatio est inutilis, tacita pactione id actum videtur ne petatur: sed argumentamur male ab acceptilatione ad stipulationem: procliviores sumus ad liberandum, quam ad obligandum, *l. Arianus. D. de oblig. et action.* non temere constituimus obligationem, facile liberamus: nec licet nobis a liberatione ad obligationem argumentari: ergo nihil moveri eo debemus. Post hæc Bartol. tradit, duas esse virtutes pacti, sic eas appellat: unam pariendi actionem si sit vestitum, ubi dicendum, si sit legitimum: nullum enim est vestitum: alteram formandi actionem ipso jure, sic legendum, si fiat in ipso contractu ex continenti, et formandi ipsam actionem contractus, si fiat ex continenti, et quid sit ex continenti, interpretatur recte, si fiat nulla intermixta aliena actione, nisi casus aliquis naturalis incidit, qui coegerit unum ex contrahentibus paulum secedere, *l. Cum antiquitas. inf. de testam. l. Duo. §. ultim. D. de duob. rei stip.* denique ait, incontinenti fieri quod fit in ipso contractu, nondum absoluto contractu. Græci id explicant de verbo ad verbum, ut proprie dicant pactum, incontinenti, quod fit συγχρόνως, id est, in ipso tempore contractus: nam quod fit peracto contractu absolutoque, fit ex intervallo, et ita si pactum fuerit ex continenti, format, inquit, ipsam actionem, format contractum: sed adjicit præterea, et novam parere actionem præsc. verbis: duo ergo ex sententia Bartoli, pactum quod incontinenti apponitur, præstat: format primum actionem, quæ nascitur ex contractu, et quodammodo dat formam certam, deinde facit novam actionem præs. verb. hoc non admitto, id male colligit ex *l. 2. inf. de pact. int. emp. et vend.* pactus est emptor cum venditore rem sibi reddi oblato pretio quandocumque. Id vero cohærebat contractui: ut impleatur fides pacti hujus, lex ait agendum esse præscr. verb. vel ex vendito: ergo ex lege adjecta contractui incontinenti nascitur actio præs. verb. Sed nihil eo moveri debemus, quia subjicit, statim dari ex vendito, supervacua igitur actio præsc. verb. quia non datur nisi deficientibus his, quæ nomen habent, ut *l. Labeo. D. de contr. empt.* impugnant denique eam sententiam; quod suppetat actio ex vendito, sed ideo, ait Imperator in *l. 2. D. de pact.* agi præscriptis verbis, vel ex vendito, quia dubitabatur an posset agi ex vendito ad rescindendam venditionem; videbatur enim absurdum. Sed cum admiserit, ut agatur ex vendito ad rescindendam venditionem, cessat actio præs. verb. quod merito fuit admissum in lege commissoria, *l. Si fundus. D. de lege commiss.* vendidi tibi fundum lege commissoria, id est, ut si sit dicta non solveres pretium, res mihi restitueretur: non solvisti pretium, agam igitur ex vendito ad rescindendam venditionem: significat lex de hoc fuisse dubitatum, et opus fuisse rescripto principis: sed postquam hoc definitum est rescripto principis, concludamus, supervacuam esse actionem præsc. verb. imo nec competere: et adjicit recte Bartol. pactum formare actionem ipsam ex contractu, vim ejus hanc esse, ut mutet naturam contractus, *l. Lucius. D. depos. l. Cum dotem. inf. de jur. dot.*

Quæ supersunt ex Barto. non adeo longa sunt quin paucis absolvamus et expediamus, priusquam veniamus *l. 11.* pactum incontinenti factum formare ipsam actionem, et formandi hanc esse vim ait Barto. ut naturam contractus immutet: hoc est verum, ut heri docui; item ut actionem quæ erat bonæ fidei, faciat strictam in eo persequendo quod pacto continetur: hoc est falsum, ut docui in *l. 6. hic,* et ipse Barto. hoc falsum esse sentit in *d. l. 6.* Si igitur ipse contraria dicit, et pacto dat hoc loco quod ademit illo, an constans erit Bart. et similes juris interpretes? et certe constantes nulli sunt: quamobrem de his posset dici quod Cato de Græcis, bonum esse eorum vitas inspicere, non perdiscere: certe nec inspicere bonum est, antequam pura juris disciplina institutus fueris. Sed pergamus: addit Barto. hanc formandi vim locum habere non tantum in judiciis bonæ fidei, sed et in judiciis strictis, et ita pactum incontinenti factum etiam stipulationi inesse ex parte actoris, id est, ex eo pacto agi posse ex stipulatu, quod etiam est falsum: id enim tantum est receptum in judiciis bonæ fidei, *l. Juris gentium. §. Quinimo. D. de pact.* et *leg. In bonæ fidei. inf. hic:* et nihil obstat *l. Lecta. D. de reb. cred.* cum dicit, pactum in continenti appositum inesse stipulationi: respondendum enim est, pactum inesse ex parte rei, non ex parte actoris. Item nihil obstat, quod si negotia ita contrahantur, ædifico tibi domum, ut tu eas pro me Romam, vel trado tibi domum, ut tu mihi reficias illam ex *l. 5. D. de præsc. verb.* (quæ explicanda est ex *l. Tenetur. §. 1. D. de actio. emp.*) hæc negotia nomine vacant, et pariunt actionem præscr. verb. in hoc ut eas Romam, vel domum reficias: nam hæc lex eundi vel reficiendi, contractum efficit: ædificatio enim, vel traditio sola, contractus non est: stipulatio per se sola contractus est: pactio ei qua additur stipulationi, perfectioni stipulationis nihil addit. Bart. si contractus innominatus gestus sit hoc modo, ædifico tibi domum, ut eas pro me Romam, scribit esse actionem præs. verb. non ex contractu innominato, sed ex pacto illo ut eas pro me Romam, male; nam omnis actio præsc. verb. ex contractu, *d. l. Juris gentium.* esse contractum inquit, unde nascitur actio præsc. verb. Sed hæc pactio contractum efficit; ædifico tibi domum: nondum est contractus, ædifico tibi do-

mum et ese pro me Romam, est contractus: hæc pactio si abesl, et contractus abest: quin et perfecto contractui si ex continenti addatur pactum, licet ex eo pacto dicatur nasci actio, *l. In bonæ fidei. inf. hoc*: tamen est ex contractu: cum et appellationem sumat ex contracto, puta ex vendito actio: nam his actionibus agitur, ut fiat quod actum est pacto incontinenti facto, in ipso negotio emptionis et venditionis: pactum enim contractui inest, quasi forma: et ideo qui egit ex pacto, ex contractu, agit ex forma: ne ergo dicas actionem præscr. verb esse ex pacto: nam ex pacto non est actio, etiamsi fiat ex continenti, sed ex contractu, ut fiat, quod ex continenti adjectum est pacto. At finge, ego stipulanti tibi promitto me ædificaturum domum ea lege, ut mihi des centum Bartol. scribit esse contractum innominatum facio ut des, quod est falsum: promitto me facturum, non facio: non est ergo facio ut des, et stipulationem esse quis non videt? Stipulatio autem est contractus, *l. 1. §. D. de pact.* Ergo cum stipulanti promitto me facturum ea lege, ut mihi des centum, non est contractus innominatus, quia stipulatio est. Postremo quærit Bartol si in contractu venditionis addantur complura pacta, veluti ut meo nomine exigas pecuniam a meo debitore, ut tibi describam librum, ut mihi rationes tuas exhibeas, ut pro te eam Romam: si in contractu venditionis hujusmodi pactiones continenter adnectantur, quærit Bartol. an omnes dicantur cohærere contractui: respondet, cohærere emptioni et venditioni, male: nam et hæ pactiones nihil pertinent ad contractum emptionis et venditionis, aliena sunt a contractu: ergo male cohærere dicuntur, et ita in *l. Fundi. D. de cont. empt.* cum ego tibi vendo fundi partem, et statim legem addo, ut tu eliam partem conductam habeas certo pretio. quæritur, an ut impleatur pactio agi possit ex vendito, quasi pactum illud servandum sit, et respondetur, non posse agi ex vendito, quia pactum hoc nihil pertinet ad venditionem, nisi probetur viliori vendidisse, ut hæc conductio præstaretur: si nihilominus vendiderit justo pretio, et pactum hoc adjectum erit, ut impleatur ea pactio, non agetur ex vendito, quia aliud est pactio a negotio emptionis et venditionis. Sed Bart. ita posuit speciem: in contractu emptionis et venditionis addita sunt complura pacta, hæc nempe, ut venditor det fidejussorem evictionis nomine, ut si emptor non solvat pretium intra Cal. proximas, res sit inempta: ita in hujusmodi contractu emptionis et venditionis adduntur complures pactiones: sic posita specie recte respondet Bart. omnes cohærere contractui emptionis et venditionis: omnes enim cohærentes esse contractui, idem vesti contubernium.

## *Ad L. XI.*

*Ex conventione quidem, qua pactum noverca tuam cum patre tuo dicis cum fundum in dotem daret, ut creditoribus, quibus fuerant prædia obligata, usuras solveret: actio tibi adversus eam competere non potest, nisi pactum in stipulationem deductum probetur. Sed si fundus æstimatus (ita ut pars instrumenti significat) in dotem datus est: ex vendito actio, ut placitis stetur, competit. PP. Non. Decembr. ipso A. III. et Dione 2. Coss.*

Species hæc est: noverca mea patri meo dedit in dotem fundum eo pacto, ut ipsa creditoribus suis, quibus fundus ille simul et omnia prædia pignori obligata erant, solveret usuras, ne scilicet possessio fundi avocaretur patri meo per actionem Servianam, per actionem hypothecariam ab ipsis creditoribus, quibus promisit se soluturam usuras: quamdiu enim solvuntur usuræ neque personali, neque hypothecaria agere creditores solent. morte patris solutum est matrimonium: quæritur an mihi competat actio vel ex contractu dotis, vel ex stipulatu, ut scilicet ea, quæ fuit mea noverca, creditoribus solvat usuras: videtur mihi competere actio: patri enim meo competebat: ergo mihi qui hæres sum patris mei: rescribunt Impp mihi actionem non competere: cur ita? quia intererat patris mei manente matrimonio solvi usuras creditoribus hypothecariis, ne fundus evinceretur sibi actione hypothecaria: mea vero nihil interest soluto matrimonio, quia fundus in ea causa est, ut restituere me illum oporteat; et ita res in eam causam deducta est, a qua incipere non poterat, quia alteri facta stipulatio est inutilis: ergo cum desiit mea interesse, non recte agam ex conventione illa, ut mulier solvat creditoribus usuras: actiones inventæ sunt utilitatis causa, id est ejus, quod interest, agentis ratione: mea nihil interest, ut mulier solvat usuras creditoribus suis, ergo non agam, ut solvat usuras creditoribus suis, erit mihi actio si pater meus manente matrimonio usuras solverit creditoribus uxoris, ne sibi fundus evinceretur actione hypothecaria, erit actio pro tempore præterito, ut ait Accurs. sed non pro tempore futuro; quia cum fundus dotalis mihi non remaneat, mea nihil interest eam pactionem in posterum observari, ergo non agam in hoc ut pactioni pareatur, et ita hoc procedit si fundus inæstimatus in dotem datus sit, quæ est prima pars hujus l. Secunda est de fundo æstimato in dotem dato: quid ergo si fundus æstimatus datus sit in dotem, jam non est contractus dotis æstimatio aliam dat formam contractui, sive rei, quæ geritur inter novercam et patrem meum, nam æstimatio venditio est, *l. Plerumque dotem. de jure dot.* et *l. Cum dotem. inf. de jur. dot.* ergo cum uxor dat fundum æstimatum, contrahitur emptio venditio, quia vir tantum videtur fundum emere, quia tanti æstimatur, et ideo soluto matrimonio eum fundum retinebo si viro successerim, et malim solvere æstimationem mulieri; quare, ut mulier eum fundum liberet pignore, et ut præstet, ut mihi habere liceat, recte agam ex empto, quod pacto ex continenti facto conventum est, in ipsam contractus actionem venit, hic contracta est emptio venditio, æstimatio rei dotalis est emptio venditio, ergo ex empto agam, ut fides pacti impleatur, et fundus dotalis mihi restituatur, et me liberet hypothecariis, ne mihi evincatur fundus a creditoribus, actio ex empto; quia ego emptor sum, successi enim patri meo, qui videtur emisse eum fundum æstimatum accipiendo. Emptori autem datur actio ex empto, venditori actio ex vendito, et contra lex ait mihi dari actionem ex vendito, cum venditor non sim, sed emptor, sed actio ex empto sæpe etiam dicitur actio ex empto vendito, ut in *l. Ex uno. de actionib. emp. l. Multum. de her. vend.* Varro 2. de re rust. *emptor poterit ex vendito illum damnare si non tradat*: et ideo dum ait, ex vendito, imperfecta est oratio, intelligendum enim est ex empto vendito, *l. Sed hoc nomine. l. Si cum venditor. §. Si secundus. D. de evict.* erit ergo mihi, qui hæres sum emptoris actio ex empto in hoc, quia fundum retinere malo, ut illa mulier illum liberet pignore, vel ut solvendo usuras efficiat, ne creditores illum avocent. Sed huic parti obstat *l. 1. inf. sine censu. vel reliquis fund. comp. non posse*, eadem est inscriptio legis utriusque, eadem substantia, eadem oratio: in hoc tantum est discrimen, quod hic proponit in danda dote convenisse, ut mulier creditoribus suis solveret usuras, in illa proponitur convenisse in danda dote marito, ut ipsa mulier tributa fiscalia agnosceret. Rursus hic in secunda parte ita scriptum est: *Sed si fundus æstimatus* in *d. l. §. 1. Sed et si fundus æstimatus*, et ad hæc in extremo legis scriptum est affirmate, *actio ut placitis stetur* competit, in *l. 1.* scriptum est negate. Ergo pugnant invicem: hæc enim non sunt magis pugnantia, quam ajentia et negantia. Sed respondet Acc. in *d. l. 1.* agi de tributis, hic agi de usuris, ceterum, quod ad vim differentiæ attinet, neque explicat, neque assequitur Accurs. ergo in hoc responso, quod est potissimum non præstat. Ponenda est species in *d. l. 1.* de tributis, noverca dedit patri meo fundum ea lege, ut ipsa fundi tributa inferret fisco, constante matrimonio, forte fidem pacti non implevit ipsa, nec tributa intulit fisco, et ea tributa fisco pertulit pater, ut debuit, nam tributa sunt onera prædiorum, non personarum, *l. Imperatores. D. de Publ. Neque. D. de cap. in res dol. fact.* et jus fiscale non potuit lædi privatorum pactis, *l. Inter. D. de pact.* Mortuo patre meo diremptum est matrimonium, agam quidem pro præterito tempore si manente matrimonio pater tributum forte intulerit fisco, quod debebat noverca: sed non agam pro futuro tempore, ut solvat fisco in posterum, quia mea nihil interest cum fundum me restituere oportest mulieri soluto matrimonio, et hoc si fundus inæstimatus in dotem datus est, sed si fundus æstimatus, videtur mea interesse, ut fundus ille liberetur tributis, ut eum immunem et solutum optimo jure possideam, quia fundus ille apud me remanet, sed hoc casu *d. l. 1.* ait actionem mihi non competere, quia huic pactioni leges publicæ repugnant, quæ tributorum onus volunt dominum, possessoremque subire, hæc enim est pactio, ut dominus tributa non agnoscat, venditor, qui desiit esse dominus agnoscat, huic pactioni leges publicæ repugnant, quæ volunt dominum, possessoremque tributorum onus subire, quod et æquitas vult, at superiori pactioni leges publicæ consentiunt: ut debitor solvat usuras creditoribus suis, quid enim justius? non dominus prædii pignorati, ut venditor liberet fundum pignore, quod est etiam secundum jus commune, *l. Evictus. D. de evict.* et ideo recte defendit Accurs. aliud esse in tributis, aliud in usuris. Sed in eo, ut non perstet movetur hac ratione, quia pactio illa de tributis solvendis a muliere, quæ dedit fundum æstimatum in dotem, fisco non præjudicat, nam exiget tributum a possessore, inter ipsos contrahentes tamen rata est ex *l. Inter* et *l. Epistola. §. Pactum. D. de pact.* unde ita maluit respondere ad *dict. l. 1.* pactionem illam, quæ est de æstimatione fundi dati in dotem, et opponitur, ut mulier tributa semper agnoscat, non valere in præjudicium fisci, quia poterit fiscus tributum exigere etiam a marito; vel hærede mariti, valere tamen in præjudicium contrahentium: assentitur Bartol. huic superiori responso: errant, nam in *d. l. Inter.* et *l. Epistola. §. Pactum. D. de pact.* inter debitorem et creditorem hoc conventum, ut debitor solveret tributa fundi pignorati, justa est pactio, quia debitor est rei pignoratæ dominus, æquum est, ut dominus rei suæ tributa agnoscat in *d. l. 1.* irregulariter conventum est inter virum et uxorem dantem fundum æstimatum, ut dominus non agnoscat tributa fiscalia, ut emptorem non sequatur onus tributorum, hæc conventio est injusta, ideo nec inter ipsos contrahentes observanda est, et hoc ita lex 1. hæredem actionem non habere, et hoc quid aliud est, quam eam pactionem non esse observandam? et vero inter ipsos contrahentes servanda non est, quia legibus contraria est, et longe alia est ratio ejus pactionis, quæ proponitur in *l. Inter.* et *l. Epistola. D. de pact.* quia in pactionibus: quæ ponuntur in eis legibus, id agitur, ut debitor tributa solvat, quod justum est. In summa dato in dotem fundo æstimato contrahi emptionem, maritum, hæredemve ejus pro emptore haberi, et ita ex empto agi, ut pareatur pactis justis, quæ ex continenti facta sunt, justum esse pactum si convenerit, ut ipsa mulier creditoribus suis solveret usuras, justam esse conventionem. Sed si convenerit, ut ipsa tributa agnoscat fundi venditi, injusta est conventio: hæc est æquitas, ut ipsa onera tributorum semper sequantur dominum, id est, eum, in quem transfertur dominium rei, quia sunt onera realia non personalia, et ita est ratio usurarum, alia tributorum, et permanendum est in priore sententia Accurs.

## *Ad L. XII.*

*Pacta novissima servari oportere, tam juris, quam ipsius rei æquitas postulat. Quapropter si conventione, quæ processit, diversa pars usuram se non esse contensit, et maxime si (ut proponis) id etiam apud acta præsidis adseveravit, actionem, quæ super prima conventione fuerat, exercere non prohiberis. PP. III. Calend. Martii, Agricola et Clemente Coss.*

Hujus constitutionis hæc sunt verba: *pacta novissima servari opor-*

*tere. etc.* proponit Imper. primo regulam juris, quam speciem ipsam, quæ ex se regulæ definitionem sumit, principium prius est quam id, quod sit ex principio, et principium est notius quam ut explicatione egeat: principium tale est. Pacta novissima esse servanda, utitur verbis iisdem, quibus Prætor in edicto de pactis. Juste scilicet et pacta novissima, pactum enim prius posteriore tollitur, *l. Si unus. § Pactus. D. de pact.* et Paulus initio sentent. omne pactum posteriore dissolvi ait, nec aliud est elidere, aliud dissolvere: quin etiam pacto præcedentis obligationis causa mutatur, vel ipso jure, vel per exceptionem, *l. Nec ex Prætorio. D. de reg. jur.* ipso jure si pactum fiat in continenti, per exceptionem si fiat ex intervallo, et similiter pactum pacto tollitur per exceptionem, id est, prioris pacti exceptio tollitur replicatione posterioris, et ita in specie hic proposita ait Accursius contra exceptionem prioris pacti opponi replicationem posterioris pacti, et hanc replicationem prævalere, nec obstat *l. Stichum. §. Naturalis. D. de solut.* quandoquidem ille §. loquitur de jure naturali, et diligenter separare debemus hæc tria jura naturale, civile, et prætorium, fateor juris naturalis obligationem pacto constitui, vel constitutam pacto ipso jure tolli, *dict. §. Naturalis* at juris civilis obligatio ipso jure tollitur, sed prætorio repelli potest per exceptionem, vel fulciri posita replicatione posterioris pacti, naturalis autem obligatio, quæ priori pacto perempta est ipso jure, posteriori renascitur ipso jure, et retro, quæ priori constituta est, posteriori tollitur, sed secundum jus naturale tantum: non secundum jus civile. Ergo quod ait hic, actionem exercere non prohiberis, sic debemus exaudire, ut si forte opponatur exceptio prioris pacti adversus actionem, defendat actor intentionem suam, posita replicatione posterioris pacti. Species talis est. Creditor stipulatus est pecuniam sibi reddi, quam mihi credebat appositis semissibus usuris si tardius eam pecuniam solverem, et promisi ei sortem quoque redditurum, vel si tardius redderem, usuras semisses, deinde convenit, ut peteret usuras, et ita reddidit mihi instrumentum stipulationis usurarum, cautionem usurarum, quæ redditio cautionis sola erat argumentum taciti pacti de non petendis usuris, *l. 2. D. de pact.* postea pactum factum est de usuris petendis, et promisi me conventione, quæ præcessit, non usurum, idque etiam apud acta præsidis adseveravi. Valet posterior pactio, non prior, atque ita creditori erit utilis actio ex stipulatu usurarum nomine, et eo maxime, quod præter pactionem apud acta, professus sum me priori pacto non usurum, ita prius pactum, non tantum postremo pacto, sed etiam professione dissolvitur, posterius professione ea corroboratur, sufficiebat solo pacto, et articulus *(maxime)* non est [illegible], quia tantum valet professio, quæ fit apud acta, quantum pactum, sive remissio, quæ fit inter duos, quod demonstro. Si quis pepigerit cum suo adversario ne possit appellare a sententia judicis non licebit appellare, *l. ult. C. de temp. appell.* Ita qui professus est apud acta se non appellaturum, non potest appellare, *l. 1. §. Si quis ante. D. a quib. app. non lic.* tantum ergo valet professio facta apud acta quantum pactio, nec adjicit hæc alteri quicquam, cum par sit utriusque potestas, et retro quod pactione non potest fieri, non potest professione facta in jure, sive apud acta, ut pactione servus quis non potest fieri, ita liber homo non fit servus professione nuda, *l. Liberos. inf. de liber. caus.* Certis modis fiunt homines servi, aut nascuntur, non pactionibus professionibus, et confessionibus nudis, *l. Parentes. eod. tit.* Omne quod acquiritur vel dominium est, vel possessio, vel obligatio, dominium acquiritur certis modis, non pactionibus nudis, id est, inter modos legitimos acquirendi dominii non est pactio, sive conventio nuda, traditione jure gentium acquirimus usucapione jure civili, et traditione facta a domino ex justa causa, usucapione cum facta est traditio a non domino, ut in *l. Traditionibus.* Sicut ergo dominium acquiritur traditionibus, et usucapionibus et aliis legitimis modis, non nudis pactionibus: ita obligatio acquiritur certis modis, et tollitur, *l. Obligationum fere. §. 1. D. de oblig. et actio.* non nudis pactis: possessio quoque non acquiritur nuda conventione: nec enim acquiro possessionem nisi adprehendero: solo animo, vel conventione sola non acquiro possessionem, nec per possessionem dominium: nam per possessionem solet acquiri dominium, *l. 1. inf. de acq. poss.* dominium ex naturali possessione nascitur, *l. 1. inf. de acq. poss.* ergo hæc tria sunt paria hac in re: nam nec dominium, nec possessio, nec obligatio acquiritur conventione nuda. et ita liberi hominis dominium non acquiro nuda professione facta in jure, vel apud acta: ergo in hac specie si ego pepigero cum creditore meo ne is peteret usuras, et postea pepigero ut peteret, et apud acta professus fuero, me non usurum exceptione prioris pacti: hæc pactio posterior servanda est, non quod pactioni professionem adjecerim: abundans enim fuit professio illa, quam feci apud acta: et sufficiebat sola pactio: constat enim prius pactum posteriori dissolvi, pactione scilicet, vel professione posteriori facta apud acta: itemque in hac eadem specie licebit creditori meo adversus me agere ad exhibendum, *l. 4. inf. ad exhib.* quæ huic conjungenda est: utriusque enim eadem est inscriptio: priori pacto egeram cum meo creditore ne peteret usuras, et extorseram instrumentum, usurarum deinde subjecerem pactum ut peteret, consequens est ut me ei oporteat restituere cautionem usurarum, eoque nomine adjicitur ad hanc legem creditorem adversus me acturum ad exhibendum, ut cautionem exhibeam, vel si nolim exhibere creditorem posse in litem jurare quanti sua intersit eam proferri, ut in *l. Instrumentis. D. de in lit. jur.* Adnotant interpretes comparari hac in re conventiones supremis judiciis: actiones aliæ sunt viventium, aliæ morientium, *l. ult. in fin. D. comm. prædior.* quemadmodum in his novissimæ voluntates valent, *l. Si mihi §. ult. D. de leg. 1.* ut recte illo poetæ comici loco, *ille moriens nos hic commendavit senex*, notique Scholiastes, *in jure est, morientium ultima judicia certiora sunt:* ita in contractibus novissimæ voluntates valent quasi [illegible], quasi posteriora quæque meliora sint. Ergo utuntur comparatione pactionum, et supremorum judiciorum: nam ut in supremis judiciis loquuntur, ita in conventionibus novissimæ voluntates spectantur, et ita ad definitionem hujus constitutionis addit exceptionem Accur. ut non valeant posteriora pacta, si priori pacto convenerit ne si quid in contrarium postea convenisset hoc valeret: cujus rei argumentum sumit ex *l. Si mihi §. ult.* et *l. Si ita sit adscriptum. D. de leg. 1.* Quidam scripsit testamentum tale: quod Lucio Titio legavero, id neque do neque lego: deinde legavit Lucio Titio: quæritur an posterior scriptura valeat? Resp. legatum non valere remissa et adempta datione: nam et si fuerit adempta prior scriptura, est posterior intellectu: est aliud prius intellectu aliud prius scriptura: legatio etiamsi sit posterior scriptura, prior est intellectu: et ideo si quis sic scripserit, si quid bis legavero, hoc tantum semel dari volo: eam etiamsi in posteriore parte testamenti bis legaverit, semel tantum debebitur, et quidem exiguius, *d. l. Si ita:* quia ex duobus unum videtur ademisse priori scriptura; et ita si priori pacto convenerit ne si quid in contrarium convenisset, id observetur, sequemur non posteriorem, sed priorem conventionem: verum hoc non est usquequaque verum: nec quod in supremis, idem est in conventionibus: nam si appareat eos recessisse a priori voluntate, posterior valet, non prior: quia contrahentes non possunt sibi legem dicere, a qua non possint contrario actu recedere, et si forte legem sibi indixerint, licet ab ea recedere, et rata erit posterior voluntas, non prior, *l. Si quis. in princ. de leg. 3.* et *l. Divi. § Licet. D. de jur. codic.* Quidam scripsit in testamento ut non alii codicilli valeant, si quos forte faceret, nisi qui sua manu signati essent: fecit alios, quos non subscripsit, sed demonstravit sed velle et his obtemperare hæredes: lex sit, posteriorem voluntatem valere, et prioribus derogare, ut enim qui sibi legem dixit in codicillis posse eam solvere, et sufficere posteriorem voluntatem: quod memini me respondisse in donationibus causa mortis, cum quidam donasset alii rem certam mortis causa, et legem dixisset, ut non liceret revocare, nisi nominatim mentione habita donatarii, et donationis: qui tamen postea facto testamento donationem, quam fecisset extero revocavit, dixitque se eam rem ipsam, quam donaverat alteri, egenis relinquere, et auferre priori donatario, non adscripto nomine prioris donatarii, nec facta distinctione donationis, quod frustra exigi putabam ex *l. In cui*, cum non fuerit obscura voluntas ejus, qui scripsisset, se non petitere in pactis dotalibus, et qui contulisset in egenos: et eadem ratio est *l. ult. in prin. D. de leg. 2.* Pater scripsit hæredem filium et uxorem, et adjecit, ut si quid filius a se obsignatum accepisset, id vice codicillorum valeret: deinde epistolam scripsit ad filium non obsignatam, qua demonstravit deditque filio peculium præcipui titulo. Quæritur an ea epistola vice codicillorum valeat, cum non fuerit obsignata. Resp. epistolam valere pro codicillis, quia manifesta erat voluntas patris recedentis a priore judicio, qui scribebat, ut peculium haberet, ut præcipuum et sui juris, et post mortem suam, quod præbet argumentum mutatæ voluntatis, et quod fieri potest, in eo laboramus semper ut liberum sit cuique se solvere lege, quam sibi quisque dixit in testamento, et ut etiam sit liberum in conventionibus se solvere lege, quam initio contractus sibi dixerunt contrahentes. Ergo ea exceptio Accurs. non usquequaque est vera: comparatio supremorum judiciorum cum conventionibus vera est: duæ etiam aliæ exceptiones, quas proponit Accurs. sunt verissimæ, priora pacta non tolli posterioribus, si priora pacta ipso jure actionem sustulerint, si prius pactum perimit actionem ipso jure, ut pactum de injuria, vel de furto ex lege 12. tab. de injuria ex illa lege 12. tab. *si membrum, etc.* actio etiam furti tollitur ipso jure ex illa lege 12. tab. *si pro fure damnum decideret, etc.* et hoc genere si actio injuriarum fuerit sublata ipso jure priori pacto, non potest actio ipso jure perempta posteriori pacto restitui. Tertia exceptio est, posteriorem conventionem non valere, si prior conventio traditione sumpserit effectum ex *l. Ab actionem. in fi. D. de pact.* emptio et venditio contrahitur nuda conventione. Finge: post peractam emptionem et venditionem venditor rem tradidit emptori pretio accepto, vel non accepto postea convenit inter emptorem et venditorem ut emptor rem restitueret venditori: non id est actum, ut discederetur ab emptione et venditione in integrum restitutis omnibus, sed ut cogeretur emptor rem restituere venditori: constat hoc casu quoniam non agitur, ut resolvatur venditio, sed constituitur nova obligatio, inutilem fore pactionem. Igitur ex hac pactione, non poterit cogi emptor ut rem restituat, et quod dicitur contrario consensu venditionem resolvi posse; hoc primum ita procedit, si res sit integra, id est, si neque res sit tradita, neque pretium numeratum: deinde si res sit tradita, hoc ita procedit ut eandem rem restituendo in integrum restituantur omnia: sed in integrum non restitutis omnibus si quis pacisceretur eam rem restituere, inanis erit pactio. Igitur cum prior conventio traditione sumpsit effectum, posterior pactio non est spectanda, nec vim habere potest, nisi re demum in integrum restituta, licet pacisci de solvenda emptione et venditione; nam bonæ fidei interpretatio hoc admittit, *l. Ab emptione. D. de pact.* et ita sunt explicandæ hæ tres exceptiones Accurs. ceteroquin stat regula, prævalere pacta novissima.

## *Ad L. XIII.*

*In bonæ fidei contractibus ita demum ex pacto actio competit, si incontinenti fiat. Nam quod postea placuit, id non petitionem, sed exceptionem parit. PP. V. id. Jan. Maximiano 4. et Africano Conss.*

Imperator ait in bonæ fidei contractibus actionem ex pacto competere si incontinenti fiat: ex pacto facto postea, id est, ex intervallo

non competere actionem sed per exceptionem dari: nam quod fit postea, id ex intervallo fit, ut *l. Pacta. de contr. empt.* est enim tota de pactis, quæ subsequuntur ex intervallo. Est vero certe hujus l. definitio: in judiciis bonæ fidei ex eo pacto, quod subsequutum est ex continenti, competere actionem, ex intervallo exceptionem: sed existit quæstio, an idem sit dicendum de judiciis strictis: et multi putant idem esse dicendum de judiciis strictis, quorum opinio mihi non placet: nam in his verbis in bonæ fidei judiciis, quæ leguntur in *l. Jurisgentium. §. Quinimo. D. de pact.* est manifesta ἀντιδιαστολή, id est, adjici bonæ fidei ad differentiam strictorum: non est ergo idem statuendum de judiciis strictis, cum duobus locis hoc sit proditum de judiciis bonæ fidei. Et verum existimo, in mutuo, quod negotium est stricti juris, ex pacto incontinenti facto non esse petitionem usurarum, *l. Titius D. de præs. verb. l. 3. infr. de usur.* In contractu tamen bonæ fidei, ut in mandato ex pacto facto ex continenti est petitio usurarum, *l. Qui negotia. D. de mand.* Non idem statuimus in judiciis strictis, quod in bonæ fidei. nam in bonæ fidei dicimus pactum factum ex continenti inesse, id est, prodesse ad actionem: in contractu autem stricti juris incontinenti factum non prodesse ad actionem: et qui aliter sentiunt utuntur his legibus, *l. 4. §. ult. D. de pact.* et *l. Petens. inf. hoc* et *l. Lecta. D. de reb. cred.* quibus respondemus: primum in *l. 4. §. ult. D. de pact.* poni stipulationem, quam constat esse stricti juris, pure conceptam de reddenda pecunia credita, deinde pacto facto ex continenti convenisse, ut donec usuræ solverentur sors non peteretur: fuit hæc pactio opposita stipulationi, ex continenti, lex tamen ait hanc conventionem pacti inesse stipulationi quod verbum *inesse* est ambiguum: nam pactum inest, sive continetur contractui, vel ex parte actoris, vel rei. Et faciunt male qui statuunt, pacta inesse pro parte actoris, et ii, qui ajunt ex parte rei, juris everterunt ordinem, cum *l. Jurisgentium. §. Quinimo*, dicat pacta facta ex continenti in judiciis bonæ fidei, etiam ex parte actoris inesse: qui articulus demonstrat ea pacta bonæ fidei judiciis, seu contractibus inesse, non tantum ex parte rei, sed et actoris. Pactum ergo factum in continenti inest in contractu bonæ fidei, non solum ex parte rei, sed et actoris, quod ita potest demonstrari. Contractus est commodatum: huic si adjiciatur pactum ex continenti; pactum illud præparabit actionem; et ita inerit ex parte actoris, sed et ex parte commodatarii, id est, rei: nam si conveniat ex continenti, ut non præstet dolum et culpam, culpæ nomine ipso jure non poterit agere cum commodatario, id est, erit tutus commodatarius, etiamsi non opposuerit exceptionem pacti: quia inest ex parte rei: denique pactum, quod adjicitur ex continenti contractui bonæ fidei, id verissime dicam inesse et ex parte actoris et rei: et ut hoc definiam: ex parte actoris inest pactum, ex quo competit actio: ex parte rei inest pactum, ex quo competit exceptio, quam tamen non sit necesse opponi et allegari, sed inest tacite et ipso jure, *l. 3. D. de rescinden. vendit.* Ex parte actoris non inest pactum factum ex continenti, nisi in judiciis bonæ fidei: ex parte autem rei inest pactum factum ex continenti non tantum in judiciis bonæ fidei, sed etiam strictis: et hoc etiam demonstrat *dict. leg. 4. §. ult. D. de pact.* Sed non dicit ex eo pacto inhiberi actionem creditoris, sed ex eo pacto inhiberi actionem petitoris, id est, tutum esse eo pacto reum, seu promissorem, ut non possit jure agi cum reo, quandiu solvit usuras, quia convenit, ut quandiu solveret usuras sors non peteretur: quia scilicet dicam, ipso jure non esse intendendam actionem, quandiu est reus paratus solvere usuras, nec necesse esse opponi exceptionem pacti: denique *l. 4. §. ult.* tantum probat inesse stipulationi pactum ex parte rei, non actoris, et eodem modo dicendum est de *l. Lecta*: nam *l. Lecta.* cujus speciem totam detexui quodam loco de verb. oblig. et hic iterum dico, non dicit, pactum stipulationi adjectum ex continenti inesse ex parte actoris. sed ex parte rei: in hac specie creditor est stipulatus pecuniam sibi reddi Cal. proximis, si non reddatur, usuras ex mora; deinde huic stipulationi ex continenti adjecit pactum, ut solveretur pecunia mense centesimo: et ita mox post stipulationem nullo interjecto intervallo prorogatus est dies solutionis in Cal. centesimas: ante Cal. obstabat exceptio pacti, quæ inest tacite stipulationi etsi nec allegetur, nec opponatur; ergo propter pactum incontinenti appositum stipulationi jure ante Cal. centesimas non est actio ex stipulatu: et hoc voluit *l. Lecta*, pactum illud inesse ex parte rei, id est, a reo non posse peti ante Cal. centesimas ipso jure et inesse exceptionem pacti: ceterum non dicit pactum factum incontinenti inesse ex parte actoris, nec potest pactum factum incontinenti stipulationi inesse ex parte actoris: ut fingo: stipulatus est creditor, pecuniam sibi reddi Cal. proximis: mox subjecto pacto convenit, ut pecunia redderetur intra biduum: quæritur an potest post biduum petere petitor? minime, quia hæc pactio non inest ex parte actoris, id est, hæc pactio non potest parere actionem, parere defensionem promissori potest, eaque contineri ipso jure intelligitur stipulatione: ergo, qui stipulatus est sibi reddi Cal. proximis, et paciscatur sibi reddi citius, pactio non proderit ad agendum: sed si paciscatur debitor ne reddat ante Cal. tertias, pactio proderit debitori ad defensionem, etsi eam non allegaverit: ad summam hæc tantum dicit *l. Lecta*, stipulationi inesse pactum in continenti factum ex parte rei: ex parte actoris inesse, ut prosit ad actionem nullo signo demonstrat. Postremo moventur *l. Petens. infra, hic* cui erit facile respondere: petens, inquit, ex stipulatione, quæ placiti servandi causa acquuta est, seu antecessit pactum, seu post statim interpositum sit: recte secundum se ferri sententiam postulat, nihil ad rem pertinet hæc *l. Petens*: nam nos loquimur de pacto, quod accedit stipulationi. et quærimus an sit ex parte actoris: negamus, illi affirmant, *l.* autem *Petens*, loquitur de stipulatione, quæ accedit pacto: hæc sunt valde diversa ergo *l. Petens* loquitur de pacto confirmato stipulatione: inventa est stipulatio obligationum firmandarum causa: nam ut dictum est in Instit. veteres stipulum firmum dixerunt, ut in amphoris auctore Festo stipa est ea, qua fortiter amphoræ sustinentur, ita stipulatio firmare et corroborare dicitur obligationem. Et ad rem nihil pertinet, an præcedat ipsa stipulatio, an sequatur, sicut nihil interest codicilli testamento confirmentur antequam fiant, an postquam facti sunt, *l. Ante. D. de jur. codic.* ita nihil interest pactio confirmata fuerit, antequam fiat, an post, sicut nihil interest mutuum præcedat stipulatio, an sequatur: unus est contractus stipulatio, non mutuum, *l. 6. §. ult.* et *l. 7. D. de novat.* et *l. 4. §. ult.* et *l. 7. D. ad Macedon.* Ergo summa definitio *l. Petens.* hæc est; si pactio confirmata fuerit stipulatione, procul dubio ex stipulatione est actio, et nihil interest præcedat stipulatio, an sequatur: nam quæ præcessit, sequi videtur natura sua et intellectu, licet non scriptura: et hoc est quod ait, *l. petens*, et sequuta est etiam, quæ præcessit intellectu, et natura sequitur, seu præcessit pactio, seu præposita sit stipulatio: sed cur sit statim, id est ex continenti? Ideo scilicet desiderat statim interponi, ut videatur esse conventio, non duæ, quid si fiat pactio ex intervallo et stipulatio? duæ erunt conventiones, pactio et stipulatio, sed si pacto opponatur statim stipulatio, una erit tantum stipulatio, quia id agitur, ut sit tantum stipulatio, *l. 6. §. ult. D. de novat.* Ex his liquet legem *Petens* loqui de stipulatione adjecta pacto: hæc stipulatio obligat: nos loquimur de pacto adjecto stipulationi: hoc pactum non obligat: pactum emptioni adjectum ex continenti obligat, et ita est differentia inter contractum strictum et bonæ fidei: pactum, inquam, adjectum stipulationi incontinenti non obligat: pactum adjectum emptioni obligat, *l. Venditor. D. comm. præd.* lex venditionis obligat: lex quid est? est pactio adjecta ex continenti: si obligat, et parit igitur actionem: et ita in hac l. 13. ait, ex eo pacto, quod adjicitur contractui bonæ fidei, ex continenti competere actionem, sed ita ut competat actio non propria, sed actio ipsa contractus, ut exposui l. 10. formatur potius actio ipsa contractus, quam producitur nova: pactio obligat, et ex ea competit actio ipsa contractus, quæ producitur eo usque quo via pacti postulat: satis demonstravi, non esse admittendam sententiam eorum, qui ut in judiciis bonæ fidei scriptum est duobus locis, non absque ratione differentiæ aperta, inesse ex parte actoris pacta facta ex continenti, ita inesse censent judiciis strictis: quinimo differentia statuenda est inter judicia stricta et bonæ fidei, nec hoc novum: nam idem est statuendum cum pacta fiunt ex intervallo inter judicia stricta et bonæ fidei: hoc vero dicimus, quod sicut est differentia inter judicia stricta et bonæ fidei, cum pacta sunt ex continenti: ita est differentia cum pacta fiunt ex intervallo: nam aliquando pacta, quæ fiunt ex intervallo, insunt judiciis bonæ fidei ex parte utraque, ex neutra insunt judiciis strictis, *l. 3. D. de rescind. vendit. l. Pacta conventa. D. de contr. empt.* quo quidem mirum in modum confirmatur superior differentia: id ita est ex *d. l. Pacta conventa*, pacta, quæ fiunt ex intervallo, aut sunt ex adminiculis contractus aut de natura contractus: adminicula sunt, sive quibus consistit contractus, adminicula sunt futuræ contractus, sine quibus contractus consistere possunt, quæ a Græcis Rhetoribus dicuntur ἀφορμαί cum ponunt inter partes circumstantiarum adminicula, quæ vocant ἀφορμάς. Circumstantiæ adminicula sunt, facta puta, cædes, homicidium, tempus, ut interdiu, an noctu, dum quæritur facta sit cædes. locus, ut loco sacro, an profano, et causa faciendi, vindicandi se. an occidendi alterum, an alia ratione: et modus, ut occiderit ne clam, an palam, vel an dolo: hæc sunt postrema adminicula, ut cum quæritur, an per interpositas personas occiderit, ut adhibitis servis, an gladio, an veneno: hæc sunt actionis adminicula, sine quibus cædes potuit patrari, potuit sine gladio patrari cædes. Similiter adminicula emptionis sunt subsidia, ut arræ, sine quibus consistit emptio, ut fidejussor evictionis nomine, sive auctor secundus, sine quo consistit emptio, sufficit enim primus et stipulatio: nam quandoque admittitur stipulatio: et sine his consistit emptio: Finge: ex intervallo conveniat, ne venditor teneatur de evictione: hæc pactio non inest contractui bonæ fidei; ideoque non prodest venditori, nisi opposita exceptione: necessarie est oppositio pacti, et e converso. si convenerit ex intervallo, ut venditor satisdet de evictione, ut non petat pretium, nisi det fidejussorem, hæc pactio non inest contractui: nam non poterit emptor ex hoc pacto agere, et cogere ut det fidejussorem: hæc pacta sunt de adminiculis, de cautione evictionis, sine qua consistit emptio per se, et ut ostendi, neque ex parte actoris insunt, neque ex parte rei: ex parte actoris, quia ex eo non est actio: ex parte rei, quia reo non prosunt, nisi opposita exceptione; et dicuntur esse extra naturam et substantiam contractus, quia sine his consistit substantia contractus, et abhorrent a natura emptionis; nam hoc est alienum a natura emptionis, ut venditor non teneatur evictionis nomine, ut venditor satisdet: nam cum quis est venditor petit pretium, nec satisdat, *l. Si dictum. D. de evict.* Ergo hæc pacta, quæ sunt de adminiculis, sunt extra naturam contractus, sunt extrariæ pactiones quædam, nisi sint de substantia vel natura contractus; nec enim differentia inter substantiam et naturam videtur esse, *l. Jurisgentium. §. Item resp.* pacta ergo sunt de natura seu substantia contractus, cum fiunt de re vel pretio, vel cum agitur, ut abeatur ab emptione: itaque si ex intervallo conveniat de minuendo pretio, ipso jure tutus est emptor, etiam non opposita exceptione pacti, et ita inest hoc pactum ex parte rei: finge: venit res centum, et ex intervallo convenit, ut esset empta quinquaginta: ipso jure non potest petere venditor, nisi quinquaginta: et ita si convenit ex intervallo de augendo pretio, puta ut res, quæ venit quinquaginta,

veniret centum, venditor ipso jure habet actionem ex hoc pacto, quia intercessit novum pactum, *l. Jurisgentium §. Adeo.* et *l. Si unus. §. Pactus. D. de pact.* et *l. 2. D. de rescind. vendit. d. l. Pacta conventa.* et *l. 3. hoc.* Et ita cum ex intervallo paciscor de augendo pretio, hoc pactum inest ex parte actoris: nam præparat venditori actionem ad id, quod pacto continetur. Et si conveniat, ut discedatur ab emptione omnimodo, ipso jure non potest agi ex empto et vendito: ergo inest pactum, etiamsi sit factum ex intervallo, nec necesse est opponi exceptionem pacti, quia insit judiciis bonæ fidei. Igitur ipso jure non erit actio ex empto vendito, sed ex stipulatu, ut si venditor pretium deduxerit in stipulationem, et emptor rem deduxerit, licet conveniat ut abiretur ab emptione, tamen erit actio ipso jure ex stipulatu, et necessarium erit opponi exceptionem posterioris pacti, *d. l. 3. de rescind. vend.* et *l. Ab emptione. D. de pact.* Et ea pacta, quæ sunt de natura contractus, dicuntur detrahere emptioni: nam detrahunt ea, quæ sunt de substantia, ut pactum de minuendo pretio, detrahunt emptioni priori, et ad agendum valent: pactum detrahit emptioni priori, quia efficit novam emptionem: sed pacta, quæ sunt de adminiculis, puta de evictione, dicuntur adjicere extranea quædam: salva substantia contractus.

## *Ad L. XIV.*

*Si pacto, quo pœnam adversarium tuum promisisse proponis, si placito non stetisset, stipulatio subjecta est, ex stipulatu agens, vel id, quod in conventionem devenerat, si fiat, consequeris: vel pœnam stipulatione comprehensam more judiciorum exiges. Nam bona adversarii tui in te transferri citra solemnem ordinem frustra deprecaris. PP. Kal. Apr. Gordiano A. 2. et Pompeiano Coss.*

Explicabo hodie l. 14. cujus verba hæc sunt: *Si pacto, quo pœnam adversarium tuum promisisse proponis, si placito non stetisset, etc.* Lex est plena eruditionis, cujus species est hujusmodi. Pacto nudo promisit mihi quidam se daturum vel facturum aliquid, et si non daret vel faceret, pœnam eodem pacto promisit: promittendi verbum, quo hic utitur Imperator, est commune stipulationum, pollicitationum, et pactionum: de stipulatione non ambigitur, non etiam de pollicitatione: nam pollicitatio est solius offerentis promissio, est certum de stipulatione, est in promptu definitio de pollicitatione, de pactione, *l. Sciendum. §. Dictum. D. de ædil. ed.* et ita qui partes est, promisisse dicitur. Promisit quis aliquid se daturum vel facturum et eodem pacto pœnam promisit: porro huic pactioni statim subjecta fuit stipulatio formandæ obligationis causa, his verbis: *dari, fieri, pœnæ nomine præstari rogavit Titius, spopondit Mævius.* Ne dixeris ex pactione, quæ præcessit naturalem obligationem, eandem novari per stipulationem, quia confestim subjecta stipulatione hoc agitur, uti sola stipulatio teneat, *l. 5.* et *6. D. de novat. l. Prius. inf. hoc.* Ex pactione illa nulla est obligatio: ex stipulatione est obligatio et actio: et hujus stipulationis duæ sunt partes, vel duæ stipulationes, quia vulgo dicitur, tot esse stipulationes quot res: una est ut detur vel fiat quod convenit: altera: ut pœna præstetur, si id vel non fiat vel detur quod convenit: et liberum est stipulatori vel hac vel illa agere: posterior enim stipulatio, licet sit pœnalis, non novat priorem, *l. Prædia. D. de action. empt. l. Duo. l. Si quis a socio. D. pro soc.* Cur non novat? quia id non agitur inter contrahentes, et novatio non fit, nisi id agatur: agi cum dicimus, tacitam non expressam voluntatem intelligimus, *l. Cum quid. D. de reb. cred.* nisi adjicias actum nominatim, *l. Sabinus. D. de in diem addict.* jure vetori non fit novatio nisi id agatur: constitutione Justiniani non fit novatio nisi id agatur nominatim, *l. ult. inf. de novat.* alioqui res procedit ἀνοβατίνως: non ut vulgo ἄνευ καινότητος, olim sufficiebat tacita voluntas: hodie expressa ex constitutione Justiniani. Certum est ergo posteriore stipulatione pœnali non novari priorem: et ideo creditor aget qua ex parte, et qua ex stipulatione voluerit, priori vel posteriori: et aget, ut hic, ex stipulatu: ubi perterreri non debemus eo, quo movetur Accurs. quod dicat Imp. agi ex stipulatu de pœna certa, cum sit proditum, non esse actionem ex stipulatu de re certa, sed condictionem certi, si quis certum stipulatus sit: nam si in libris nostris versati sumus, intelligimus etiam actionem ex stipulatu significare actionem certi, et quodammodo actionem ex stipulatu esse genus, et aliam esse actionem certi, quæ dicitur certi condictio, aliam incerti: ergo aget in specie proposita stipulator, quæ ex stipulatione voluerit, quia alia aliam non novat, et aget ex stipulatione: ex utraque non aget: quia iniquum est ut rem ferat et pœnam *l. 4. §. Labeo. D. de dol. except.* post moram tamen prioris, quam fieri notandum est, si cessaverit promissor in implenda priori stipulatione, in dando vel faciendo eo quod convenit: nam fit prioris stipulationis quasi novatio et transfusio in posteriorem, quæ est pœnalis, *l. Obligationum fere. §. ult. D. de oblig. et act. l. Ita stipulatus. D. de verb. oblig.* quia solius pœnæ exactio superest: cur non novatio propria? quia non idem venit in utramque stipulationem: prior enim est de re, ut detur vel res fiat, posterior de pœna: ergo non de eodem utraque: novatio est si mutetur debitor ut si alius pro alio quasi reus principalis expromittat: novatio est si mutetur causa debendi, ut si obligatio ex testamento transferatur in verborum obligationem: novatio non est si res debita non petatur: ut si aliud veniat in priorem, aliud in posteriorem: et ad summam, si cupis definire brevius quam Ulpian. in *l. 1. de novat.* Novatio est mutatio debitoris vel causæ debendi: mutatio rei non facit novationem: delegatio est rei seu debitoris mutatio: at, sicut dixi: licet non fiat novatio, proprie tamen post moram prioris stipulationis, fit quasi novatio: quia solius pœnæ exactio est, et ob id recte addit Accurs. Imperatorem, dum loquitur de eo, quod in priorem stipulationem venit, uti verbo *consequeris si fiat id, quod in conventionem devenerat:* sed cum de pœna, id est de posteriori stipulatione, utitur verbo *exiges.* exigere est exprimere, extorquere pœnam, sed non posses ex priori extorquere id, quod posteriori continetur, et ita fit quasi novatio. Et hæc quidem de stipulatione duplici, id est, cum intercessit duplex stipulatio, una de re danda aut facienda, et altera de pœna, si non detur vel fiat quod convenit. Quid si stipulatio simplex, et de pœna tantum sit? ut si præcesserit conventio: id est, pactio vel alius contractus ut detur vel fiat aliquid, et subsequuta fuerit stipulatio pœnalis, ut in *l. Nuda. inf. de cont. stipul.* et *l. Qui Romæ. §. Flavius. D. de verb. oblig.* hic una est stipulatio pœnalis: quæ præcessit conventio, est pactio vel alius contractus, non stipulatio: et constat novationem nullam fieri quia non idem venit in stipulationem quod in conventionem priorem. Conventio est de re, stipulatio de pœna tantum: ergo non de eodem utraque, quia et hoc casu dicam conventionem priorem stipulatione pœnali neque novari, neque quasi novari, quia non tantum pœna petitur est, sed quod priori conventione continetur, id etiam post novationem petitur: manet integra actio ex conventione, si quis ea experiri malit, *d. l. Nuda:* sed actor alterutra contentus esse debet, ut et superiore casu; sed utriusque integra est actio, non petitio tamen, nisi stipulationi pœnali sit addita hæc clausula, rato manente pacto: nam tunc et ex pacto actio est, et ex stipulatione, *l. pen. D. de transact. l. Rescriptum. §. Si pacto. D. de pact. l. Si pater. §. Si mulier. D. de pact. dot.* Et hæc ratio est differentiæ inter stipulationem duplicem et simplicem: nam duplex hic in se ipsam revolvitur, et se ipsam quasi resolvit et novat: si prior de re sit, et posterior de pœna, et censetur in priore. stipulatio autem simplex sit, id est, de pœna tantum, sive βονογραφὴς, etiam conventionem, quæ præcessit neque novat, neque quasi novat, *d. l. Qui Romæ. §. Flavius.* Porro in hac specie, quam exposui, ait Imper. in hac specie agendum esse ex stipulatu more judiciorum: quis hic mos est judiciorum? occurrit sæpe hæc locutio in libris nostris, *l. 3. inf. si quis alteri vel sibi emer. l. 4. inf. de accusa. l. 2. inf. de probat.* ubi mos judiciorum hic est, qui et stylus dicitur, ut actor probet, non reus, *l. 2. inf. de probat.* ut lis contestetur, ut judex detur, et absente adversario jus non dicatur, *d. l. 4. inf. de accus.* nisi absit ex contumacia, quo casu hic non est ut successor præter tria det unum edictum, qui mos significatur verbo *solet*, in *l. Edictum. D. de judic.* solet, id est, mos judiciorum est, ut etiamsi antecessor, id est, prior judex ediderit tria edicta possit successor dare unum, et hoc absenti indulgere adversario sive contumaci: hoc igitur more ait Imper. in hac l. judiciorum observato, agendum esse ex stipulatu, et ut subjicit, non esse mittendum stipulatorem, in possessionem, non posse juste desiderare ut in eum transferantur bona debitoris, aget ex stipulatu more judiciorum secundum rationem juris, sed non jure desiderabit promissoris bona in se transferri statim quia hoc non fit temere, sed solemni ordine adhibito, veluti, si latitet reus fraudationis causa, nec defendatur: nam mitteretur creditor in possessionem bonorum crediti sui servandi causa, quo genere pignus prætorium contrahitur: deinde transacto certo tempore, bona debitoris venduntur voce præconis, et addicuntur ei, qui pluris emerit: hoc fit ex ordine et edicto Prætoris, *l. Cum unus. D. de reb. auct. jud. possid.* fit, inquam, hoc ita ex ordine prætoris, ut primum mittatur creditor in possessionem bonorum rei servandæ causa, deinde venditionem bonorum faciat, licet hoc non permittatur creditori, *l. Fulcinius. §. Adeo. D. quib. ex cau. in poss. eat.* quæ loquitur de furioso, qui non defenditur, quia curatorem non invenit, in quo est hoc singulare, ut ejus bona non vendantur, nisi id permiserit Prætor, alias non est necesse permitti venditionem bonorum: res enim fit ipso jure et ordine: et hunc ordinem significat Imperator hic: nunc unum tantum desideratur, ut in *l. Pro debito. inf. de bonis auct. jud. possid.* non loquitur de pignoris captione, quæ fit extra ordinem, *l. Si pignora. D. de evict.* sed de venditione, quæ fit ex edicto Prætoris: et ad eum ordinem pertinet, quod interim ante venditionem bonorum constituitur curator bonis, postulantibus creditoribus, qui vendat aut locet fructus ex prædiis debitoris, et distrahat res tempore perituras, et constituetur magister interdum vel curator bonis desertis, *l. ult. D. de curat. bon. dan.* si debitor, inquam, foro cesserit, id est, si decoxerit ut jam non amplius ventitet in forum, et adeo si latitet, et creditores coierint privato consilio, et elegerint unum, is dicebatur magister olim, hodie curator bonis desertis per quem bona venduntur, ut portio ipsis, quæ ex reducto pretio fiet, solvatur: ex quo loco explicandum illud Senecæ: *debitorem meum ad diem appellare possum et si foro cesserit, portionem feram,* ex pretio redacto scilicet a magistro bonis distrahendis dato, quem locum quidam male intellexerunt, et male interpretes Senecæ in illo loco, nec pacta conventa, quæ signis impressis custodiebantur, pacta accipiunt ex parte stipulatoris, conventa ex parte promissoris, ut pactum præcedit, id est, interrogatio conventio sequitur, id est, responsio, sive promissio: ad eundem ordinem pertinet, quod bona debitoris proscribantur libellis emissis celeberrimis locis, venalia esse, et fore ut vendantur hac vel illa lege: nam solebat addi lex in hujusmodi proscriptione, ut Quintil. demonstrat, et tandem peragebatur venditio bonorum: qui universa emebat conveniebatur a creditoribus, et portionem quæ dicta fuerat, persolvebat, ut ait Theoph. *Instit. de SC. Claudiano.* Quantum tempus inter missionem, et possessionem bonorum interponatur nondum satis liquet, et sane non constat, neque ex edicto Prætoris, nec constitutione ulla Justiniani, vel alterius definitum fuisse tempus, quod interponitur inter possessionem bonorum et missionem: et in *l. ult. §. Sin autem. inf. de bon. auct. jud. possid.*

cum loquitur de hoc tempore, corrupte scriptum est, *definitum a nobis tempus*: nullum tempus definivit Justinianus: et ideo recte ab aliis libris absunt hæc verba, *a nobis*. Est quidem quoddam definitum tempus, sed non lege, aut constitutione, definitur arbitrio Prætoris, vel creditorum: nam cum non sit lege, vel constitutione definitum, datum intelligitur liberum arbitrium quanto tempore vuluit definire venditionem bonorum, *l. In vendit. §. De temp. D. de reb. auct. jud. poss.* nam cum ex causa damni infecti post missionem in possessionem, ex primo decreto longo tempore non cavetur damni infecti, secundum decretum interponitur, quoque missus fuerat in possessionem tantum possidere jubetur: ejus vero temporis nulla alia est definitio, quam cum Prætori justa causa esse videbitur, *l. Prætor. §. t. l. Si finita. §. Non autem. D. de dam. inf.* sic etiam post missionem in possessionem rei servandæ causa, si quæratur, quo tempore distrahenda sint bona: Resp. est, quo videbitur Prætori. Posui autem exemplum in debitore latitante debiti servandi causa, cum tamen ex multis aliis causis creditor mitti possit in possessionem crediti servandi causa ut Symmachus loquitur et Justinianus in Nov. χρέους φυλακῆς ἕνεκα, *crediti servandi causa*: nam primum mittitur debitor in possessionem rei servandæ causa, si debitor solum verterit, *l. Ad cognitionem. D. quib. ex cau. in poss. eat.* et si absens judicio non defenditur: ergo non tantum si latitet, sed si solum vertit, vel si ei hæres non extitit, *l. Si du. §. cum seq. l. D. quib. ex caus. in poss.* vel si hæres suspensus non satisdedit creditoribus, *l. 16. D. de reb. auctor. jud. poss.* et postremo si judicii sistendi causa debitor fidejussorem dederit, et vadimonium deseruerit, *l. 2. D. quib. ex cau. in poss. eat.* sed ideo ponere malui exemplum, quamvis creditor mitti possit in possessionem bonorum ex aliis causis, in eo qui latitat fraudationis causa, cujus bona possidentur: et imitatus sum Jurisconsultos, qui plerumque non nisi de latitante exempla ponunt, et ratio redditur in *l. Fulcinius. §. Cum hoc edictum. D. quib. ex cau. in poss. eat.* quia in usu, inquit, latitantium bona possidentur, id est, usitatius est bona possideri: sed idem est si alia ex causa creditor mittatur in possessionem, ut debeat hic ordo diligenter custodiri: et ita intelligimus, quod ait Imperator hic, creditorem debere agere ex stipulatu, non statim petere mitti in bonorum possessionem debitoris etiam latitantis: hoc exigi non potest citra solemnem ordinem: et hæc erant, quæ pertinebant ad hanc *l. Si pacto.*

## *Ad L. XV.*

*Pactum quod dotali instrumento comprehensum est, ut si pater vita fungeretur, ex æqua portione ea, quæ nubebat cum fratre hæres patris sui esset, neque ullam obligationem contrahere, neque libertatem testamenti faciendi mulieris patri potuit auferre. PP. X. Kalend. Martii, Æmyliano et Basso Coss.*

Ergo in instrumento dotali, quo pater filiæ dotem constituebat præterea adjecit, ut ea filia ex æquo post mortem sibi hæres esset cum fratre. Quæritur an tali pacto obligetur pater: dotis datio, et instrumenti dotalis conscriptio est contractus, *l. Contractus. D. de reg. jur. l. Exigere. D. de judic.* et contractus bonæ fidei, *§. Fuerat. Instit. de action.* huic contractui est addita pactio ex continenti: ergo obligat patrem, nec licebit plus filio, quam filiæ e bonis largiri: at contra Impp. ajunt ex eo pacto nullam obligationem nasci, et non posse patrem quodammodo seipsum capite minuere: libertatem testandi cuilibet civi Romano concessam amitti capitis diminutione, non pactione nuda: ut nemo libertatem naturalem, id est, potestatem faciendi quodlibet, vel ut Stoici dicunt ἐξουσίαν αὐτοπραγίας, pactionibus emittit, cum Jurisconsultus neget eam libertatem posse deperdere pacto nudo, *l. Liberis. D. de lib. cau.* Ita nec patria ejus libertatis, pars ejus est libertas testandi: nemo ea libertate, pactione nuda se abdicare potest. Est indignum pactionibus non officiis alienam hæreditatem promereri, indignum hæreditatem obstringi vinculo obligationis, quam conveniebat ex mero dantis arbitrio proficisci: ergo ut ait Imp. ea pactio inutilis est, et quamvis sit adjecta ex continenti, non obligat patrem, ut non liceat plus filio, quam filiæ relinquere testamento: et eadem ratione non valet pactio, vel stipulatio, si stipuler me hæredem scribi, vel si extraneus stipuletur se hæredem scribi, et si hæres non scriberetur, pœnam: hæc stipulatio est inutilis, quia constringit libertatem testandi, et quia officiis non pactionibus sunt promerendæ hæreditates, *l. Stipulatio hoc modo. D. de verb. oblig. l. Cum proponas. inf. tit. seq.* et similiter non valet pactio si in instrumento dotali inter virum et uxorem convenit, ut præter dotem vir succederet in aliis bonis uxoris. Hæreditas aut datur extraneo, aut suo: lege aut testamento: extraneo testamento tantum, codicillis non datur: et multo minus pactionibus, *l. Hæreditas. inf. de pact. conv.* quia etiam hæreditas ita datur testamentis, ut tamen sit ambulatoria voluntas dantis usque ad supremum vitæ exitum, *l. 4. D. de adim. leg.* cæterum cum pactionibus datur hæreditas hoc agitur, ut non sit integrum danti mutare voluntatem. denique constringitur ultima voluntas. Ergo dantur hæreditates testamento, codicillis non dantur: et vero quæ testamento dantur, nullo vinculo constringuntur: nam testatori liberum est mutare voluntatem testamento, nec sibi legem dicere potest ne mutet testamentum, *l. Si quis. in pr. D. de leg. 3.* movetur simili ratione *l. Cum duobus. §. Idem respondit. D. pro soc.* quam hic adducit Accurs. quæ est satis difficilis: duo ponit Jurisconsultus in *§. Idem respondit*, ponit primum quod erat probabile magis, deinde quod minus: nam hoc initio statuit, societatem non posse porrigi ultra mortem, id est, fieri non posse ut societas non finiatur morte alterius socii, vel unius, si sint plures, nam unius mors solvit societatem plurium, neque fieri potest, ut non fiat pactione, vel conventione ulla. deinde adjicit, inita tecum societate bonorum omnium si convenerit, ut me mortuo ea societas continuaretur cum patruo meo, eam multo minus valere: nam adstringo me necessitate relinquendi bona mea patruo, et præferendi fratri, qui mihi est proximior patruo. Ergo si habeo fratrem et patruum, vel, si habeo tantum patruum, et post societatem habuero fratrem, et convenerit, ut hæc societas continuaretur cum patruo meo, non valebit, et liberum erit relinquere bona fratri, vel extraneo, non patruo: nam pactione non potest quis se abdicare ea libertate testandi: unde dubitari potest, quid sit dicendum si convenerit inter socios initio contrahendæ societatis, ut ea societas continuaretur cum filio, qui est proximior. Finge: intercessit inter me et te societas bonorum omnium, et convenit, ut ea continuaretur cum filio meo; an valet conventio? minime: quia exuit me libertate testandi, dum obstringit me relinquere mea bona filio, non meo arbitrio extraneo aliquid erogare: ergo rata non est pactio: nam ut hæc constringit suprema judicia: verum quid fiet si ita ut posui contracta societate convenerit, ut continuaretur cum hærede meo, nullo certo hærede demonstrato? et videtur prima specie hæc conventio valere: nam non constringit libertatem testandi, cum diximus infinite non designato hærede certo. Itaque libertas erit mihi eligendi hæredem, sed hoc etiam si initio convenerit, placet pactum non valere, *l. Adeo. D. pro soc.* non superiori ratione, sed ista, quia hæres est incertus, cum quo agitur, ut continuetur societas, *l. Sciendum. D. de verb. signif.* id est, nescitur quis sit futurus meus hæres: nam nec ego scio quis sit meus futurus hæres: ergo hæres incertus est: incertæ personæ electio non valet, et in societate multo minus, quia est electio certæ personæ, *§. Solvitur. Inst. t. de societ.* Qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit, quia in persona certa est, quod non est in omnibus. Itaque societas, quæ confertur in incertam personam nulla est: verum ut redeamus ad eam pactionem, quæ improbatur, hic admonendi estis eam probari maxime *Novell. Leonis Philosoph.* 19. abrogata nominatim ista constitutione, quam præterea scribit nusquam fuisse usu receptam, et non dubito quin sint multæ constitutiones in Cod. quæ nunquam usu obtinuere: hæc nunquam usu obtinuit, ut ait Leo, confirmatur usus, et abrogatur hæc constitutio a Leone, et hac etiam ratione, quia hæc pactio, ut hæc filia mea cum filio succedat æqualiter, non est iniqua: certe non est iniqua, quæ exæquat filios in successione patris, quos natura exæquabat; at contra iniquum est licere patri contemnere æqualitatem, cui se obligaverit, iniquum est filium fraudare portione legitima, quod hæc constitutio permittit, et ut ait Leo ex hac constitutione pater κύριος ἐστι τὸ τοιοῦτο σύμφωνον ἀτιμάζειν, id est, *in potestate patris est hujusmodi conventiones aspernere*, et minus filiæ, plus filio relinquere: ergo rectius dicit Leo hujusmodi pactum justum esse, quod æqualitatem constituit inter filios, quod naturalis ratio constituebat: at constringit libertatem testandi: fateor, sed tamen hoc tolerari æquius est, quam inæquale jus dici filiis, maxime cum quis vivus dixit semel jus æquale filiis. Sed in hac tantum specie hoc permittimus, ut possit quilibet sibi constringere testandi libertatem, non in omnibus, cum scilicet dotali instrumento placuit patri, ut æqualiter succederet patri cum filio: nam superiora pacta, quæ præmisimus, non admittemus, nec admittit Leo, quia injusta sunt: iniqua est stipulatio, ut vir cum uxore paciscatur ut succedat uxori instrumento dotali: injusta dicitur, si inter socios convenerit, ut societas continuaretur cum filio, vel cum fratre, vel patruo, ita ut necesse sit eis relinquere bona, non de his disponere, ut voluerit, quia constringit hæc omnia conventio libertatem testandi, quam constringi non est æquum, nisi cum major ratio suadet: est plerumque rationum conflictus, et elidit ratio rationem, ut in hac specie *l. Pactum*, hæc est superior ratio, quæ vincit inferiorem: sed in stipulationibus nulla est talis collisio rationum: et eodem modo si convenerit inter duos de mutua successione, puta ut qui supervixerit alteri, alterius sit hæres: ea voluntas mutua est inutilis, inutilis est conventio, quia constringit utriusque libertatem testandi: valet quidem mutua donatio causa mortis omnium bonorum: quin etiam si duo se mutuo hæredes scribant, valet testamentum, etiamsi in eadem charta scriptum sit. quod est ex *Novell. Valentiniani de testam.* quæ permittit, ut vir et uxor se mutuo hæredes scribant in eadem charta, et hanc scripturam non esse captatoriam, cum sunt similes affectus, et obtinuit initio, ut tu et ego mutuo, ex eadem causa scilicet, nos hæredes institueremus, *l. Captatorias. D. de hæred. instit.* ergo mutuus affectus potest efficere, ut veluti reciproca hæredis institutio utriusque fiat, vel etiam donatio causa mortis: sed liberum est pœnitere, et revocare donationem mutuam causa mortis: et ut hæreditates revocari possunt testamento, ita donationes causa mortis. at cum agitur, ut qui supervixerit succedat alteri, nihil agitur: mutua donatio fieri potest inter duos: sed mutuum testamentum, seu mutua obligatio, quæ constringat libertatem testandi, non potest fieri inter duos, et hæc est sententia *l. 4. infr. de inutil. stipul.* ita omnino est explicanda ea lex, quæ loquitur de mutua successione: nam etiam ponitur a Græcis in tit. de mutua successione: mutua addita stipulatione ait, ex ea nullam obligationem nasci, et licere pœnitere: idem in *l. 19. in princip. hoc*, et præterea declarat ea lex hoc tantum obtinere inter paganos, ut non possint se ad mutuam successionem conventione ulla obligare: idem non obtinere inter commilitones: nam eos posse inter se pacisci de mutua successione, nec tamen temere, ne quis circumscribatur hac in parte: hoc non oportet simpliciter accipere, ut possint inter se pacisci de successione, non possunt temere, sed unus est tantum casus, qui explicatur in *dict. l. 19.* quo conventio habita inter commilitones de mutua successione rata est, si inter ipsos in ipso procinctu mutuo convenerit, ut qui superesset, hæres alteri esset: hoc exigimus, ut in ipsa pugna, aut

mortis periculo paciscantur data fide, ut qui superfuerit alteri succedat, et hoc est quod ait l. 19 ad discrimen prælii pergentes, id est, euntes in aciem; nam præterquam quod Fronto et Servius docent, prælium esse conflictum signorum, manumque collationem et pugnam, bellum autem esse etiam sine prælio, ut cum id indicitur, patratur, est bellum, nec prælium, nisi pes pedi conseratur, ita Græci ἐπὶ παράταξιν ἐξιόντες, id est, ad pugnam prodeuntes. Ergo si in ipso mortis periculo inter se paciscantur, ut qui superfuerit hæres sit, rata est pactio, non quasi pactio, sed quasi ultima voluntas, quod consentit cum constitutionibus Imperatorum, quæ jura singularia in testamentis militum constituerunt, et statuerunt, ut quælibet voluntas militis esset pro testamento; nam eodem modo *l. Milites. inf. de test. milit.* in ipso prælio si vel in vagina scripserit voluntatem, vel in pulvere gladio valet testamentum, et rata est voluntas. Ergo ne dicas in l. 19. inter se convenientes posse consentire, et valere testamentum, sed in articulo mortis miles potest pacisci de mutua successione, et eam voluntatem legis vim habere; ejus verba hæc sunt: *Licet inter privatos*, id est, paganos, *hujusmodi scriptum, quo comprehenditur, ut qui supervixerit, alterius rebus potiatur, etc.* sequitur, *quæ super ultimo vitæ spiritu*, id est, quasi in ipso articulo reddendi ultimi spiritus. *ad discrimen prælii pergentes*, id est, in ipso procinctu, *existente conditione*, id est, uno mortuo, et altero superstite, *ad te delatum esse*, delatum vero fuit a moriente, non fuit ergo constricta ulla libertas testandi, quia fuit hæc ultima voluntas, nec ulla potuit amplius esse, valet pactio: at quælibet voluntas pagani testamentum non est: et si duo pagani ita convenerint, non erit rata pactio, quia non est testamentum, est codicillus, sed eis non datur hæreditas: ergo non erit rata ea pactio inter paganos: hæc omnia, quæ dixi, sunt de pacto de succedendo. His est affinis quæstio de non succedendo, an valeat, aut non valeat pactum de non succedendo: et hujus quæstionis definitio hæc est, pactum de non succedendo improbari jure civili, ut in eadem specie, si cum pater filiam nuptum collocaret, in instrumento dotis pepigerit, ut pater decem illi daret, nec speraret aliud ex hæreditate paterna: hæc pactio reprobatur quasi injusta, quæ excludit filiam jure filiæ. *Lex 3. D. de collat.* ait, eam improbari juris auctoritate, id est, esse contra jus publicum, ut est *Lex ult. D. de su. et legit. hæred.* ubi Papiniano proponitur eadem conventio, et concludit privatorum pactiones legum auctoritate non censeri, id est, privatorum conventiones has, maxime quæ videntur ab officio pietatis recedere, ut filia non succedat patri ab intestato, non posse legum auctoritati officere: et similiter cum metus est, ne filius agat querela inofficiosi testamenti si exhæredetur, finge in animo esse patri exhæredare filium, si pater cum eo pactus sit, ne agat querela inoffic. testam. ut quiescat secundum patrem, nec appellet, ea conventio rata non est, quia ut ait *l. Si quando. §. Illud. C. de inoffic. testam.* et Paulus 4. Sentent. tit. 6. meritis filii sunt obstringendi ad obsequia paterna, non pactionibus, sicut meritis non pactionibus sunt promerendæ hæreditates, id est, si pater, qui minus relinquit filio, vel nihil, vult sibi morem geri a filio, in hoc eum adigere debet beneficiis, non pactionibus. Obsequium est, si exhæredatus filius non agat, sed quiescat secundum patrem, sicut obsequium est, si is, qui jussus est restituere hæreditatem, non deducat Falcidiam, et is dicitur plenum præstare obsequium, *l. Qui totam. D. ad Trebell.* Plinius 4. epistol. *illius est liberalitatis, ut obsequium vocetur*: est, ut dixi, obsequium, si filium non agat, sed ad ejusmodi obsequium filius debet provocare meritis: et non valet pactio de non succedendo, sed tamen idem accidit huic generi pactionis, quod superiori: nam ut superior approbata est a Leone, ita et posterior a Pontifice in hoc cum filia profitetur se fore contentam, ut nec amplius desideret quidquam, si hoc confirmaverit jurejurando: id enim Pontifex statuit in *cap. quamvis, de pact.* in 6. et in Feudis constat admitti pactiones de succedendo, et non succedendo.

Leg. XVI. explicavimus in *l.* 1.

## *Ad L. XVII.*

*Pactum, quod bona fide interpositum docebitur, etsi scriptura non existente, tamen, si aliis probationibus rei gestæ veritas comprobari potest, Præses provinciæ secundum jus custodiri efficiet. PP. IX. Kal. Jul. iisdem Coss.*

*Pactum*, inquit, *quod bona fide, etc.* ait pacta justa observanda esse, quæ non continentur scriptura, quia scriptura est adminiculum: ex scriptura pacti substantiam non consistere: fidei faciendæ non unum esse genus: scripturam ad fidem tantum rei gestæ faciendam pertinere, *l. 4.* et *l. Cum res. inf. de prob.* quo nihil apertius: at Accursius ad hæc notat varios casus, quibus necessaria est scriptura, sed nullus eorum pertinet ad pacta, ut sit ad extremum: nec verum est omnibus eis casibus necessariam esse scripturam: non est necessaria in specie *l. Generaliter. inf. de non num. pecun.* quæ loquitur de chirographo; et ait, frustra opponi exceptionem non numeratæ pecuniæ, si adscripta sit causa debiti: ergo frustra opponetur exceptio non numeratæ pecuniæ: an hoc tantum in chirographo locum habeat, videamus: est enim hoc magni momenti: quia si frustra opponatur exceptio non numeratæ pecuniæ, debitori incumbit onus probandi in alium quendam modum, at non in eum, quem perhibet cautio, negotium sequutum fuisse, cum tamen alias recte opposita exceptione non numeratæ pecuniæ, onus probandæ conferatur in creditorem, ut probet sibi deberi: unde dubitabatur nunquid idem quod in chirographo obtineat in qualibet promissione: sed vera est sententia Joannis existimantis idem valere in qualibet promissione, etiamsi promissor eam adduxerit palam coram testibus sine scripto: nam et hoc casu agenti ex promissione, inutiliter opponetur exceptio non numeratæ pecuniæ: non est necessaria scriptura in specie *l. 1. inf. de jur. emphyt.* cum etsi dicat contractam emphyteusin ex scripto: non ideo prohibet contrahi emphyteusin sine scripto, et verum est sine scripto contractam emphyteusin non minus valere, quam eam, quæ literis mandata sit: accessio instrumenti emphyteutici nihil mutat, *l. ultim. inf. de jur. emphyt.* et si ejus, quæ accessit omissio nihil nocet, nec omissio igitur: in *l. Census. D. de probat.* quam hic affert Accursius, qua dicitur census, et monumenta publica esse potiora testibus, nihil, inquam necesse, ut exprimantur casus, quibus sit necessaria scriptura, ergo non debuit hos casus afferre: sed Accursius admittit cetera: primum ut non valeat alienatio, vel emphyteusis rerum ecclesiasticarum, nisi fiat ex scripto. *Novell. 7. §. Nos.* Item nec emptio et venditio, quæ nondum scripta est, si initio convenerit ut scriberetur, *l. Contractus. inf. de fid. instru.* nam hoc casu scriptura est de substantia emptionis et venditionis: qua de causa etsi postea convenerit, ne fieret scriptura, inest hæc pactio et ex parte actoris et rei, et nova videtur quodammodo emptio: novam efficit emptionem et venditionem, et eo casu vitiatur: quod dicitur emptionem et venditionem nudo consensu perfici: nam hoc verum non est si convenerit ut scriptis conficeretur, et ideo recte Tribonianus, sine scriptura emptionem habitam perfici nudo consensu, *l. 2. §. 2. D. de contrah. empt.* nam quæ perficiuntur nudo consensu, ea non perficiuntur scriptura. Est et alius casus, quo scriptura desideratur in *l. 3. C. si min. se major. dixer.* ubi quis minor se majorem dixit, et probavit judici, cum tamen non esset major viginti quinque annis: quæritur, an in his, quæ postea gesserit, possit quasi minor restitui in integrum: qua in re adhibenda est distinctio: nam primo, si major viginti quinque annis errore lapsus, vel dolo adversarii circumscriptus dixerit se majorem, procuDubio ei subvenietur in omnibus causis et negotiis, quæ gesserit postea. Sed non idem dicemus omnino si minor viginti quinque annis de ætate sua mentitus sit, et se judici ex facie approbaverit esse majorem, quod videtur eo modo etiam judici plane imponere: nam si dolo malo de ætate sua mentitus, ex aspectu corporis judici se majorem probaverit, cum non esset, eo casu non dabitur ei restitutio in integrum: malitia ejus supplet ætatem, erat facilis probatio ætatis ex aspectu, *l. Minor viginti quinque. D. de minor.* et *l. 1. C. Gregor. si major probatus fuerit*, et ex aspectu necessariæ pertis, qui mos fuit etiam Atheniensium. Plato in 11. de legib. et Aristophanes in Vespis eo loco παῖδων δοκιμαζομένων, ect. ubi Aristophanes Grammaticus inquit, τῶν παίδων τὴν ἡλικίαν δοκιμαζόντων, etc. Et ita si probaverit se majorem, ei si quæ postea gesserit, non subvenietur. Quod si alio modo probavit, pone jurasse se esse majorem, adhuc distinguendum est: aut enim corporaliter juravit, aut in instrumentum, duo jurisjurandi genera proponuntur, corporale, aut ex scripto: et dicitur corporale, cum quis sublata manu, vel tactis sacrosanctis Evangeliis juravit se majorem. Balsamo vocat σωματικοὺς ὅρκους, sic et *l. 1. inf. si adver. vend.* et qui ita juravit, non potest restitui in integrum: at qui in instrumento, id est, si comprehensum est instrumento eum jurasse se majorem: hoc casu non dabitur ei in integrum restitutio, nisi contrario instrumento probaverit se minorem: necessaria est hoc casu scriptura, ut *l. Testium. inf. de testib.* Ergo qui instrumento dejeravit se majorem, non potest restitui in integrum, nisi contrario instrumento se esse minorem docuerit. *l. 3. inf. si min. se esse majo. dix.* et quod posuit est notissimum ex *l. 1. sup. de mand. prin.* in quo cavetur si tribuni notarii, sic illo loco est legendum, id est, a secretis, qui comites consistoriani, vel qui extra ordinem in provincias mittuntur, perferant jussiones principum ad præsides provinciarum sine literis, ne fides eis habeatur.

## *Ad L. XVIII.*

*Si creditores vestros ex parte debiti admisisse quemquam vestrum pro sua persona solventem probaveritis: aditus rector provinciæ sua gravitate, ne alter pro altero exigatur, providebit. PP. VII. Id. Jan. Diocletiano 3. et Maximiano AA. Coss.*

Lex 18. scripta est ad Julium et Æmilianum, quod ad rem nonnihil facit, quia fuerunt duo rei debendi: duorum reorum debendi hæc est conditio, ut in singulis sit par obligatio, et singuli teneantur ipso jure in solidum, et unius petitione, et solutione tota solvatur obligatio deinde ut alius pro alio videatur fidejussor: qua de causa, si Titius et mulier accepti sunt rei, mulier succurritur Senatusconsulto Velleiano, quia videtur intercessisse pro correo, *l. Vir uxori. in fin. D. ad Senatusconsult. Vellej.* et ita patet acceptis duobus reis vice mutua fidejussisse eos videri, et ideo appellatur ἀλληλέγγυον in Nov. περὶ ἀλληλεγγύων, nam cum alius pro alio convenitur est ἀλληλεγγύη, sive ut est apud Zonaram in Basilio Porphyrogenneto cum edixit, ut locupletiores tenerentur pro pauperibus tributorum nomine, id appellatur, ἀλληλέγγυον, hic sunt duo rei debendi ἀλληλέγγυοι, quia alius pro alio tenetur, quod tamen omne immutavit Justinianus in Nov. 99. nam hodie ex hac constitutione si sunt duo rei accepti ab initio, singuli non tenentur in solidum, nisi dictum sit nominatim id agi: et sicut olim cum esset novatio si id ageretur, vel tacite intellectu, voluit non esse novationem Justinianus, nisi id scribatur nominatim, *l. ult. C. de novat.* ita cum duobus reis acceptis ab initio, singuli tenentur in solidum, idque agi tacito intellectu videretur, voluit Justinianus ut quasi ex mutua fidejussione non teneantur, nisi id dictum sit nominatim, quin etiamsi specialiter caverint, ut singuli teneantur in solidum, et omnes sint solvendo et præsentes, ut habeant beneficium divisionis: hoc etiam est novum: nam olim Hadrianus id dederat

fidejussoribus tantum: deinde idem beneficium dedit Just. reis constitutæ pecuniæ, *l. ult. inf. de const. pecun.* ad extremum dedit omnibus reis debendi hoc beneficium, Nov. 99. Ponamus igitur sic speciem de duobus reis secundum jus vetus. Duo sunt rei debendi in 20. creditor ab uno accepit 10. ea lege, ea pactione ne quid amplius ab eo peteret: quæritur an ab eodem possit reliqua 10. petere quasi in solidum obligato: et certissimum est, eum posse ipso jure ab eodem reliqua 10 petere, quia posterior conventio, quæ in ejus persona intercessit, statum et naturam obligationis mutare non potest: obligationis natura id non patitur, *l. Eandem. §. Sed si quis. D. de duob. reis*: ergo qui accepit ab uno ex reis debendi 10. et pactus est ne quid ab eo amplius peteret, nihilominus poterit ipso jure ab eodem reliqua 10. petere: sed repelletur exceptione pacti, et ita secundum fidem pacti præsens: inquit, non exigetur alter pro altero: posuit in hac specie convenisse inter creditorem et unum ex reis debendi, a quo accipiebat partem, ne quid amplius ab eo peteretur. Nunc exponamus verba: *Si creditores vestros ex parte debiti admisisse quemquam vestrum*, id est, alterutrum ex vobis, idemque pactus sit ne quid amplius ab eo peteretur, et hoc addemus, quia exigit titulus, et quia idem eademve species proponitur in *l. Si stipulatus esses. §. ult. D. de fidejuss.* Conclusio igitur hæc sit, tutum esse exceptione pacti unum ex reis debendi, a quo partem creditor accepit ea pactione aut lege ne quid amplius ab eo peteretur. Huic definitioni opponitur *lex Si ex toto. §. 1. D. de leg. 1.* Quidam ita test. legavit: Titius hæres meus, aut Cajus hæres meus illi 10. dato, duo sunt rei debendi: nam duo rei debendi constituuntur etiam in testamento, et constituuntur his verbis: Lucius, aut Titius hæredes mei, non etiam his, Lucius, et Titius hæredes mei: nam hoc casu singuli debent partes, sed cum dixit Lucius, aut Titius, singuli tenentur in solidum. Ergo sunt duo rei debendi, *l. 16. de leg. 2.* et ideo male in *l. Eandem.* legitur *Titius et Mævius*, legendum *Titius, aut Mævius*. Constat duos esse reos debendi cum ita legatur, ille, aut ille dato: igitur, ut ait *lex 25. de leg. 3.* ab utro volet legatarius, legatum petet, et si unus dederit, alter liberabitur: quod si legatarius *partem ab uno acceperit*, respondetur, liberum esse ab alterutro reliquum petere: ergo a quo partem acceperit, liberum erit legatario ab eodem reliquam partem exigere, quod tamen hic negatur: utroque loco sunt rei debendi, in *d. l. Si ex toto, §. 1.* manifestum est fuisse duos debendi: hæc etiam fuisse inscriptio docet: et quod ait Accurs. in l. *Si ex toto. §. 1.* legendum esse non *alterutro*, sed *altero* rejiciendum est: nam utriusque eadem ratio est, et ideo non est mutanda scriptura, quæ rationem habet: nec enim unquam alterutrum dicimus pro altero: fateor alterutrum dici pro utroque in *l. Venter. de aqu. hæred.* et dicitur utrumque pro alterutro, ut Græcis ἑκάτερος significat utrumque, et alterutrum. Itaque utroque vocabulo alterutro, et utroque utuntur Latini: et ita in *l. ult. §. Ipsum. inf. de bon. quæ lib. ex utraque parte*, id est, ex alterutra. Nunquam tamen alteruter pro altero usurpatur. Sed et illud Accurs. non est admittendum, nec *lex Si ex toto*, hoc suadet, ut a quo partem legatarius accepit, ab eodem possit reliquam partem petere: sed de legatis idem statuitur quod de ceteris debitis. Sed verissimum est quod ait *lex Si ex toto*, eum qui partem accepit ab uno ex reis debendi, reliquam ab eo petere posse, quia non totum solvit, quod debebat: solidum autem debebat, et potuit creditor ab eo accipere partem non ea mente, ne ab eo reliquum peteret, sed cum fuit mens, vel cum fuit pactum nominatim, sive tacite, ut ne quicquam amplius ab eo peteretur, qui solvebat partem, defendet se exceptione pacti, qui solvit partem: sed incumbet ei probatio pacti: et ideo ait hoc loco, *si probaveritis*, si alteruter vestrum probaverit ita convenisse. Summa igitur hæc sit, eum, qui partem accepit a reo debendi, posse ab eodem reliqua exigere, quia potuit accepisse non animo remittendæ reliquæ partis: sed si fuit animus remittendæ reliquæ partis, cujus probatio a debitore exigitur, et pergat nihilominus petere reliquam partem repelletur exceptione pacti, vel doli, et ita proponitur in *l. Si stipulatus esses: in fin. D. de fidejuss.* Duo fidejusserunt in 20. singuli tenentur in 20. sed creditor ab uno accepit 5. eo pacto ne quid amplius ab eo peteret: quæritur an reliqua 15. ab eo peti possint. Minime, quia obstat exceptio doli, sed poterit reliqua 15. ab alio fidejussore petere: *et nulla*, inquit, *repelletur exceptione*: quod postremum non carebat dubitatione, ut exegerit ab uno 5. ab alio 15. exigat absolute, nec repellatur ulla exceptione: videbatur enim repellendus, quia non potest alteri cedere actionem adversus confidejussores utilem scilicet et efficacem quæ perempta est exceptione pacti. Itaque qui accepit 5. ab uno, et reliquum remisit, non potest petere ab altero 15. Opponitur *lex Stichum. §. Si creditor. D. de solut.* Duos habeo reos: unus est reus principalis, alter accessorius, id est, mandator, et uterque tenetur in solidum, cum sint duo rei debendi: unus tamen tenetur mihi ex mandato, qui mandavit, ut crederem Titio: alter tenetur mihi principaliter; egi cum Titio, et culpa mea actionem amisi, non observatis propositis formulis, ut olim moris erat: deinde ego adversus mandatorem actione mandati: quæritur an recte agam. Minime: quia non possum ei cedere actionem, quam amisi adversus principalem debitorem, unde eadem ratione tenetur in *l. Si stipulatus esses.* non posse agere adversus alterum fidejussorem: verum ratio discriminis est aperta, loquitur *l. Si stipulatus esses* in duobus fidejussoribus: idem ponatur in duobus mandatoribus, si ab uno partem exegi, puta 5. ab altero recte petam partem reliquam, id est, 15. quia etsi non possim ei cedere actionem adversus fidejussorem possum tamen ei cedere actionem adversus debitorem principalem: sed aliud est in specie *l. Stichum. §. Si creditor*, quæ est de reo, de debitore principali, et mandatore: nam si non possim mandatori cedere actionem adversus debitorem, adversus quem cedam? itaque jure repellor ab actione mandati. Postremum erat, ad hanc l. Accurs. malo adducere *legem Liberum.* et *l. Reos.* et *l. pen. inf. de fidejuss.* quasi pertineant ad istam quæstionem, cum nullo modo pertineant, et committitur non malo *l. Liberum.* nam ait eum, qui habet plures fidejussores, si unum ex omnibus elegerit, non posse dimisso judicio ab alio reliquum petere quod videtur pugnare cum *l. Reos.* et *l. ult.* qua dicitur eo non satisfaciente, licere transire ad alterum, et cum eo experiri in solidum, et hæc est sententia *l. Reos.* et *l. ult.* ut omnibus conventis fidejussoribus, vel reis, vel simul divisis actionibus, et partibus, ne iis deferatur, non licet illo judicio unum ex illis eligere et convenire in solidum, et hæc est sententia *l. Liberum.* sed ea quæstio nihil commune habet cum ista quæstione, nam quæstio principalis est de duobus reis debendi, quorum uni creditor remisit debitum contentus parte soluta, quæ res fecit totam dubitationem, et ideo ait præsidem provinciæ providere.

Legem XIX. exposui eadius tertius.

## *Ad L. XX.*

*Traditionibus, et usucapionibus dominia rerum, non nudis pactis transferuntur. PP. Kal. Jan. ipsis 5. et 4. AA. CC. Coss.*

Ex hoc versu constat, qui complectitur multa, parvo pondere multa vehi: *Traditionibus*, inquit, *et usucapionibus dominia rerum, non nudis pactis transferuntur*: traditionibus scilicet jure naturali, usucapionibus jure civili, traditionibus si res tradita sit a domino ex justa causa acquirendi dominii, nam si qui tradit non est dominus, non potest dominium, quod non habet, transferre, et nulla traditio, cui non adest justa causa, dominium transferre potest. Ita traditionibus dominia transferuntur, si tradat dominus ex justa causa acquirendi dominii, usucapionibus, si tradat non dominus ex justa etiam causa acquirendi dominii, nam si non dominus tradat ex non justa causa, usucapio non procedet: præterea traditionis auctoritas est voluntas ejus, qui possessionem in alium transfert, usucapionis auctoritas est tempus legitimum, traditio manat ab eo, qui rem suam tradit alteri, usucapio est a lege, ut ait Marcus Tull. *usucapio*, inquit, *non a privato relinquitur, sed a legibus*, et ideo falsum est, quod vulgo dicitur, non dominum tradentem transferre usucapiendi conditionem, quia usucapio a lege proficiscitur, non ab homine, id male colligitur ex *l. 1. inf. de acq. poss.* quod dicat, per liberam personam possessionem acquiri, et deinde usucapionem inchoari; nec enim ait, per liberam personam transferri dominium, sed possessionem, tum usucapionem rei inchoari deinde inchoatur ipso jure, non per liberam personam, apud quam inchoatur, itaque dicendum non esse tradentem, qui præbet causam usucapionis, sed occasionem, *l. Qui alienam. D. de donat. cau. mor.* occasio non est causa, sed circumstat causam, et quod Græcis σύμπτωμα: ergo qui tradit rem alienam, occasio est, non causa usucapionis: nec dixeris venditorem transferre causam usucapionis in emptorem, ex his intelligemus, quid distet usucapio a traditione, quod magis apparebit ex definitionibus, quid est usucapio? aut quæris definitionem juris, veteris aut novi: juris veteris hæc est, usucapio est adeptio dominii per continuationem possessionis anni, vel biennii, hoc est clarum, per continuationem possessionis, hic est effectus, ut adipiscamur dominium per continuam possessionem, hoc est, necessarium in usucapione, ne interrumpatur. Itaque his verbis excluditur usurpatio, quæ interrumpit possessionem anni, vel biennii, anni rerum mobilium, biennii rerum immobilium. Juris novi hæc est definitio, usucapio est adeptio dominii rerum mobilium et rerum immobilium, rerum mobilium triennii, rerum immobilium decennii inter præsentes viceunii inter absentes, quod est expressum Theophilo §. *Per traditionem. Instit. de rer. divis.* Traditio autem est, quæ fit de manu in manum. Illa verba de manu in manum sunt ambigua, his enim verbis significatur, ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα μετάθεσις, cum uno manu do et accipio altera, ut in emptione et venditione, hoc fit de manu in manum, ut in 8. Eth. ἀγορὰ ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα, quibus verbis significatur negotium, ut vicissim detur et accipiatur, et ut ait Aristotelis discipulus, ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα συναλλάξεις: sed in ea definitione traditionis de manu in manum traditionem significari, quæ fit ex parte una tantum, cum ego de manu mea rem in tuam transfero, vel cum tu pretium in me transfers. Equidem hæc definitio non bene explicat vim traditionis; nam fieri potest, ut ego rem meam, vel aliam de manu mea in tuam transferam, et mox eandem retineam: quod certe non erit traditio, etiamsi verum sit me de manu mea in tuam transtulisse rem, quam mox eandem retraxi, vel eam accepit aliquis: ut fingo: rem meam possidet Titius, vendidi eam tibi, vis eam tibi tradi, non est in potestate mea ut tradam, quia eam possidet Titius, qui eam mihi non vult reddere, et contendit eam mihi non reddi debere, ut controversiam dominii faciat: quid fiet? consilium dat Odofredus, ut tu et ego observemus tempus, quo egreditur ad aquandum equum, et ego apprehensis habenis eum tradam in manum tuam, et tunc statim sic fieri, ut videar equum tibi tradidisse, quod est ineptum: quia traditio est possessionis translatio, et ita nihil traditum est: non est translata possessio, quia penes alium manet possessio, ita nec dominium: itaque nihil traditum ergo fieri potest, ut tibi tradam rem de manu in manum, nec tamen fiet statim traditio vera et legitima. Traditio ergo est datio possessionis, ut in ea specie, si vendidi tibi equum, quem possidet Titius, curare debeo mihi reddi equum, ut impleam iidem conventionis, et te equi dominum faciam: traditio est datio possessionis, *l. 3. §. 1. D. de act. emp.* non est datio proprietatis, *l. Si rem tradi. D. de verb. oblig.* quia rem tradi stipulor, non stipulor proprietatem dari, sed tradi, ubi est elegans, κλοπή, si rem tradi stipulor, stipulor tantum tradi, non meam fieri, imo significatur id ἄγε, ut detur tantum possessio,

non proprietas: addendam ad hæc est species *l. Si fundum, D. de fund. dot.* quæ hic afferri solet, maritum, cui non est data possessio fundi ab uxore, sed instrumento dotali conscriptum est fundum dotalem fieri, quem non possidebat uxor, sed Titius, non esse possessorem fundi: species hæc est: fundum possidebat Titius, uxor instrumento dotali cavit eum fundum mihi reddi, non dedit possessionem ejus fundi, quia erat penes Titium: ergo me possessorem non fecit, quia non tradidit fundum. conscripsit tamen instrumento dotali: ergo ego non sum possessor nec dominus adhuc ejus fundi: atqui eum possum vindicare a Titio, et si non vindicem, tunc mihi res peribit, non uxori. Ergo sum dominus si vindicare possum: vitiosa est collectio: vindicat emphyteuticarius, superficiarius, feudatarius, nec sunt domini, vindicat bonæ fidei possessor Publiciana actione, nec est dominus: sic fundum, quem dotis destinavit uxor mihi, si possideatur ab extraneo, vindicare possem, jussu, mandato, voluntate uxoris, licet eundem sim dominus, nam cujuslibet rem licet mihi vindicare domino ferente, volente, mandante: et ita statuendum est, maritum, licet habeat vindicationem, nec dominum, nec possessorem fuisse, nam non fuit data possessio, et consequenter possessor non fuit, nec dominus, nam dominium acquiritur per traditionem possessionis, non ipso jure. Ad summam si quis quæret, quid sit traditio, ne dixeris, esse dationem de manu in manum. Nam ita periculosam definitionem feceris, et rectius feceris, si ita dixeris, traditio est datio possessionis. Jam intelligimus quid sit, quod hic traditur, traditionibus dominia rerum acquiri, adjicit, non transferri nudis pactis, ut liber homo non fit servus, ita dominium non transfertur in alium pacto nudo, *l. Liberis D. de lib. cau.* et quod placuit dari pro suffragio, *l. 1. infra, de suff.* non tenere ad novum dominium transire nudis pactis: ergo nudam conventionem rem non transferre. Certi modi sunt acquirendi dominii, in quibus non est pactio nuda, ergo non sufficit pactio nuda, et hæc l. est conjungenda cum *l. 5. sup. de jur. et fact. ignor.* utriusque eadem inscriptio, et ibi tradit speciem, quæ est similis nostræ. Ergo hæres sum patris mei, et possideo in hæreditate paterna fundum: hunc fundum interrogatus in jure fateor esse maternum errans, cum putem esse maternum, sit hunc errorem mihi non nocere, quod est certum, nec est separandus error juris ab errore facti, quia in damnis amittendæ rei suæ non est differentia inter errorem facti et juris, quia ubi error juris non nocet, nec facti. Sed in lucris est differentia, quia error juris non prodest, itaque si per errorem confitearis fundum maternum esse, hic error nihil nocet, nec mirum si tibi non noceat, cum (et hoc adjiciendum ex hac l.) si filius sciens prudensque fateatur fundum maternum, non ideo transfertur dominium in matrem, quia transfertur traditionibus, et usucapionibus non confessionibus, et filius si velit fundi matrem dominam facere, debet fundum tradere, sola confessio dominam matrem non facit. Ergo traditionibus, et usucapionibus non nudis pactis dominia transferuntur: sit traditionibus, et usucapionibus, quæritur an non aliis modis? imo multis aliis, sed ut in edicto de Publiciana actione Prætor fecit mentionem tantum usucapionis, et traditionis, licet multæ sint species in jure, quibus dominia transferuntur, *l. 1. §. ult. de Publ. in rem act.* ita hic fecit mentionem traditionis, et usucapionis, quibus dominia transferuntur, quia sunt usitatiores formæ, at non ideo existimandum est, nullas alias restare species, quibus dominia transferantur. Primum enim præter traditionem jure naturali dominium acquiritur alluvione, venatione, piscatione, et aliis modis apprehendendæ possessionis, de quibus agitur in *tit. de rer. divis. Instit.* et jure civili legato, ipso jure, hæreditate, sive aditione hæreditatis, ipso jure, *l. Si ager D. de rei vind.* donatione causa mortis, exemplo legatorum *l. 2. D. de Publ. in rem act.* ergo, quod est notandum, statim ipso jure etiam sine traditione acquiritur. Itemque arrogatione dominium acquiritur bonorum arrogati: nam arrogatorem sequuntur bona arrogati, et adjudicatione in judiciis duplicibus tantum, in aliis judex dominum non facit, nam nec prætor, item cessione in jure, et mancipatione, quæ dicitur nexus, et datio nexi, et traditio nexi: nexus tamen latius patet; nam complectitur obligationem nexi, et liberationem nexi, quod est ex jure votari. Caduca acquiruntur fisco sine possessione, et ereptitia, id est, quæ indignis eripiuntur, ut Ulpian. docet in Fragm. tit. 19. ergo falsum est, quod dicitur, dominium non acquiri sine possessione, nam rerum earum, quas exposui, dominium acquiritur sine possessione ipso jure, sed in legato, hæreditate, donatione causa mortis, caduco, cessione in jure, et mancipatione, factum aliquod intervenit, et traditio quædam civilis, veram traditionem jus naturale induxit, nexum et cessionem in jure jus civile, præscriptione dominium non acquiritur, sed exceptio tantum, nec etiam dominium ipso jure acquiritur in specie *l. 21. C. de Sacros. Eccl.* ut ait Accurs. male: nam Ecclesiis et cæteris locis sacris dat Imp. hoc privilegium, ut rem, quam emerint, nec acceperint, possint vindicare, ac sunt quædam vindicationes fictitiæ, quibus finguntur esse domini, nec sunt tamen. Male etiam ex *l. 1. inf. de donat. quæ sub modo*, male ex *l. de in diem add. et de lege commissoria*, colligitur, pactis dominium acquiri: nam illis locis dominium non dicitur acquiri, sed nunquam recessisse a priori domino: ut cum vendidi tibi rem, et tradidi ea lege, ut si mihi liberi essent, res esset inempta, non acquiritur dominium vi pactionis, sed dominium a me nunquam recessit: quia traditio fuit conditionalis. Itaque semper verum est, nuda voluntate, et pactione dominium non transferri, imo nec possessio, nec obligatio: omne quod acquiritur, vel est dominium, vel possessio, vel obligatio: dominium est rei proprietas possessio est usus rei; nec dominium acquiritur pacto nudo, aut voluntate, quia corporali apprehensione opus est, nec etiam potest possessio acquiri, sine usu rei, et apprehensione rei corporali, neque id colligitur ex *l. Si quis rem. de acq. possess.* nam loquitur de amittendo, est differentia, quod non amittat animo solo dominium, animo amitto possessionem, sed in acquirendo non est differentia inter dominium, et possessionem, ut dominium non acquiritur sine possessione, ita possessio sine prehensione non acquiritur, et hæc tria non acquiruntur nudo pacto. At ambigitur tantum de dote, quia ex causa traditionis fit dominus is, cui res est tradita, dominium enim non transfertur sine traditione possessionis, *l. Dotale. §. Dotale. de fun. dot. l. De divisione solut. matr.* Sed quæritur an solus sit maritus dominus, qui dotem accepit, an et domina mulier, quia in re pugnat *§. Per traditionem. Instit. de rer. divis.* cum *l. Quamvis. D. de jur. dot.* et *l. In rebus. C. eod. §. Per traditionem.* ait, dominium acquiri jure naturali. Lex ait, maritum jure civili esse dominum, eorum jure naturali. Breviter dicendum, in *§. Per traditionem.* inspici initium dotis constituendæ: quo inspecto maritus est dominus jure naturali, inspecto exitu rei, quia interim omne emolumentum redit ad uxorem, pro qua onera matrimonii sustinet maritus, et quodammodo in dominio uxoris esse videtur, maxime cum soluto matrimonio dos omnis recurrat ad uxorem jure naturali quæ est domina dotis, et ita nanciscitur dominium jure civili, uxor jure naturali. Ex eodem *§. Per traditionem.* oritur alia dubitatio de donatione nam dicit eum, cui res tradita est ex causa donationis, esse dominum jure naturali, et mox Justinianus ponit donationem inter civiles acquirendi modos: nam in *tit. de rer. divis.* tractat de naturalibus modis acquirendi dominii, in *tit. de usucap.* de civilibus, res est expedienda ex jure antiquo, nam hodie donatio comparatur venditioni: acquiritur dominium ex causa donationis jure naturali tantum, ut venditione: at veteri jure longe aliud erat, nam non erat idem donatio, et venditio. Venditio perficiebatur solo consensu, donatio non perficiebatur solo consensu, sed datione ipsa, donatio est rei datio, venditio non est rei datio, sed consensus nudus, præterea donatio aliter fiebat in Italia, aliter in provinciis, in Italia per mancipationem, in provinciis per traditionem, donatio, quæ fit per mancipationem est civilis acquisitio, donatio per traditionem est naturalis modus, et ita igitur si quæras de donatione secundum jus vetus, an ea dominium acquiratur jure civili, an naturali, dicendum est, aut donationem fieri per traditionem nexu, et hæc erat civilis acquisitio, aut fiebat per traditionem naturalem, et erat naturalis acquisitio.

## *Ad L. XXI.*

*Cum proponas, inter vos sine scriptura placuisse fratrum tuorum successiones æquis ex partibus dividi, et transactionis causa probari posse hanc intercessisse conventionem: exceptione te tueri potes, si possides. Quod si adversarius tuus tenent: ex hoc placito nullam actionem natam esse, si tibi stipulationem non prospexisti, debes intelligere: nec adversario tuo transactione uti concedendum est, nisi ea quæ placita sunt, adimplere paratus sit. PP. Kal. Maji, Fausto 2. et Gallo Coss.*

Species hæc est; cum lis esset inter te et Titium de bonis fratris tui, Titio hærede scripto, te agente querela falsi testamenti, convenit inter vos transactionis causa, ut bona inter vos ex æquo dividerentur, et ita a lite discederetur, et convenit sine scriptura, ut res acta proponitur; nam ea scriptura pacti substantia non consistit, *l. 17. hic. l. 5. tit. seq.* Et satis est, si nim actione eam, qua nititur, pactionem judici approbare possit, non est una ratio probandi scriptura, sed sunt aliæ, ut testes et confessiones, quarum enim si elegerit, eamque in judicio judici probaverit, rata est pactio etiam sine scriptura; supervacanea est scriptura; nam et acta supervacanea, *l. Sive apud acta. titul. sequent.* enim quæ et acta succedunt pacto, sunt supervacanea, et sine actis et instrumentis rata est pactio. Ergo et hic proponitur, cum inter te et Titium esset lis de bonis fraternis, et Titius diceret se esse hæredem ex testamento, tu diceres falsum esse testamentum, ita de lite decidistis inter vos sine scriptura, ut ex æquo dividerentur inter vos bona fraterna, de quibus agebatur: ex ea conventione tu si possides bona fratris, vel partem bonorum, de qua convenit inter te et Titium, potes te defendere exceptione pacti conventi adversus Titium, si forte Titius vindicet ea bona: at si tu nihil possides, Titius totum possidet, agere ex ea conventione non potes. Ex pacto ergo facto transactionis causa, datur exceptio, non actio, et hæc est sententia hujus l. ergo ut videtur, rectius fuisset posita sub tit. de transact. sed excusari potest hac ratione: quod per totum hunc titulum vulgata sit illa regula, ex pacto actionem non nasci: nihil refert qua ex causa pactum intervenerit: nam et si transactionis causa intervenerit, ex eo dabitur tantum exceptio, non actio. Ergo in hac specie, si tu non possides bona fratris, ex ea pactione nulla tibi superest actio. *Si*, inquit, *tibi stipulatione non prospexisti*: nam si pacto subjecisset stipulationem, ex stipulatu esset actio: ex pacto, licet interpositum sit transactionis causa, non est actio: non est credendum Accurs. qui notavit *stipulatione Aquiliana*: quod est stultum: Aquiliana stipulatio novat priorem obligationem: stipulatio quæ subjicitur pacto non novat, *l. 7. de obligat.* stipulatio confirmat obligationem pacti, non novat, novare infirmare est, non confirmare. Igitur si pacto addita sit stipulatio confirmandi pacti causa, erit ex stipulatu actio, ex pacto non erit: nam eo casu id tantum agitur, ut stipulatio tantum valeat, quæ subjecta est pacto, et magis pacto impletur substantia stipulationis: subjicit in extremo legis, etiamsi non possideas bona fraterna, et non habeas actionem ex pacto adversus Titium possidentem bona fraterna: si tamen Titius transactione uti velit, id est, si tibi instituenti querelam injusti testamenti opponat transactionis

exceptionem, repelletur replicatione doli, quod non sit æquum eum excipere, qui pro sua parte fidem transactionis non implevit. Ergo sicut in *l. Nuda. inf. de contr. stipu.* qui pepigit, et ni pacto staret, stipulanti promisit pœnam, aut pati debet ex pacto actionem, licet jure non sit ex pacto actio: aut, inquam, pati debet malo agentem, ac si bene agerat, aut inferre pœnam. Ita etiam Titius pati debet te agentem, et rursus instituentem querelam testamenti falsi, nec poterit se defendere utiliter transactione: nam qui transactioni non paret, uti ea non potest: qui fidem non præstat, eam exigere non potest: *l. Sive apud acta. tit. seq.* ergo non satisfaciente Titio transactioni, quæ convenerat inter vos, et discedatur a querela falsi testamenti, jure instaurabis adversus Titium querelam falsi testamenti: et hæc est integra sententia legis. Nec obstat huic posteriori parti *l. Cum mota*, et *l. Si pro fundo, tit. seq.* quibus definitur, lite transactionem finitam instaurari non posse: dicendum est litem hic non fuisse finitam, sed pendere, ut ibi nominatim scriptum est: in *l. Sive apud acta*, convenit inter te et Titium, et bona fraterna inter vos dividerentur ex æquo, de quibus erat inter vos lis, sed lis propterea nondum finita est, supereat adhuc, et pendet transactionis fides: quid enim si utrique, vel alterutri displiceat? non dicetur finiri lis transactione: lis transactione finita intelligitur si est impleta fides transactionis ex utraque parte: et ita loquitur *l. Si pro fundo. tit. seq.* Quæ ita est finita, non potest instaurari, impleta ea una parte tantum nondum est finita: ideo si tu renuntiaveris liti, si litem dereliqueris, non ideo finita est lis: omittere litem non est finire litem. Et certe tantum abest ut in hac specie, et in specie *l. Sive apud acta*, ex utraque parte impleta sit fides transactionis, ut non sit verum pacto renuntiari liti: nam etsi tu pepigeris cum Titio, ut accepta bonorum parte, fratris a lite discederes, liti non renuntiasti: alioqui si liti renuntiasses, jam non esset pactio nuda re interveniente: si res est, pactio non est nuda sed negotium et contractus: et esset eo casu actio petitioque partis bonorum: sed quia liti non renunciasti, ideo Titius in suis finibus placiti stat: et ideo ex ea conventione non est tibi actio: et ita in altera *l. Cum mota*, dicitur, litem esse finitam, ut instaurari non posse, etiamsi fides transactionis non sit impleta ex utraque parte: hoc enim ita colligitur ex ea l. id vero procedit tantum in querela inofficiosi testamenti, de qua ibi agitur. species hæc est: adversus te hæredem institutum egi querela inofficiosi testamenti, et convenit inter nos, et tu mihi dares centum, et discederem a lite: et desinerem agere de inofficioso testamento: tum primum implevi fidem transactionis, et discessi a lite: ex eo negotio, inquit, est actio præscrip. verb. quia res ita gesta fuit ab initio, dabo ut facias, et licet ego prior cœperim a lite discedere, tamen non vitiatur forma contractus, quæ fuit dabo ut facias: alioqui non esset actio præscrip. verb. si res ita gesta, facio ut des: nam daretur actio de dolo, non præscr. verb. quia ergo initio ita res gesta fuit, ut dares centum, et ego a lite discederem, pactum est dabo ut facies: sed tamen cum postea ego implevi fidem, id est, cum discedo a lite, negotium est, ex quo est actio præscr. verb. Si postquam discessi, nolis mihi dare centum, agere præs. verb possum. Convenit in jud. inoff. testamen. inter litigatores, ut daretur actori centum, et discederet a lite, ac mox decessit: ex hoc quasi negotio et contractu dabitur actio præscr. verb. quia qui discessit compellet adversarium præstare centum: ceterum, ut sit *lex Cum mota*, non poterit litem semel omissam instaurare ob perfidiam vel contumaciam adversarii, qui non præstat centum quæ promisit. Finitur ergo lis cum vel unus pro sua parte implevit transactionem morante altero: hoc est spectandum in querela inoff. testam. quia hæc querela imitatur actionem injuriarum: ulciscitur enim injuriarum per notam exhæredationis illatam exhæredatis. Unde Jurisconsultus in *l. Papinianus. in princ. de inoffic. testam.* ait, patrem filio exhæredato non posse filii nomine agere querela inoff. testam. invito filio: quia filii injuria est, non patris, ut in *l. Filius. eod. tit.* quia filii indignatio est: in utroque est indignatio: in eo, qui exhæredat, et in eo, qui est hæxeredatus, et testatoris indignatio extorsit exhæredationem: indignatio exhæredati extorsit querelam inoff. testam. quia dementiæ arguitur testator: qua de causa cum judicabant olim pro exhæredato, ita pronunciabant, *videri patrem non habuisse justas causas irascendi filio.* Plinius 5. epist. vel contra exhæredatum ita pronunciabant, *videri patrem justam habuisse causam irascendi filio, justam indignationem patris esse:* ergo querela inoff. testam. quodammodo injuriæ persecutio est, famosa exhæredationis persecutio et ultio: denique imitatur actionem injuriarum. actio autem injuriarum tollitur renunciatione qualibet, et pactione, et dissimulatione: nulla est actio in jure, quæ facilius tollatur, quam actio injuriarum, *§. ult. Instit. de injur.* id est, si quis injuriam ad animum non revocavit. Sic et qualibet renunciatione et pactione querela inoff. testam aboletur. *l. Nam et si. l. Papinianus. § Si quis post rem. D. de inoffic. testam.* et abolita semel non potest instaurari. aliæ actiones pactionibus non abolentur, ut pactum non parit, ita non abolet actionem, nisi injuriarum ex 12. tab. quæ voluerunt uti hæc actio perimeretur pactione: ergo aliæ actiones non perimuntur pactione. Non perimitur pactione si fuerit renunciatum falso testamento, sive non perimitur querela falsi testamen. Ergo in hac specie licet tibi instaurare querelam falsi testamenti, etiamsi enim omiseris transactioni non satisfaciente adversario. Nam et contra si adversarius, puta Titius, tibi dedit partem bonorum fratris, ut lis omittatur, Titio debitur condictio indebiti, vel condictio ob rem datam, *l. 1. D. de cond. cau. dat. l. Elegantes. §. 1. et pen. de condict. indeb.* ut res sit æquabilis vicissim te litem omittente, si nolit Titius dare quod promisit, integrum erit tibi litem instaurare, quæ non fuit pacto perempta. Licebit etiam tibi agere actione præscrip. verb., si cœperis a lite discedere, nec adversarius impleat transactionem, quia negotium hoc est, non pactio, *d. l. Cum mota*, sed cum neque omnimodo a lite discessisti, nec adversarius dedit partem bonorum, id est, cum neutra ex parte impletur fides conventionis, neutra ex parte est actio ex transactione.

## *Ad L. XXII.*

*Pactum curatoris excipere minorem quantitatem pecuniæ, adultæ ætatis suffragium ne noceat, efficit: tutores enim et curatores exigentes pupillis et adultis debitum, non etiam remittentes præstant obligationis liberationem. PP. XVIII. Kal. Decemb. Sirmii, ipsis 7. et 6. AA. Conss.*

Lex 22. loquitur de pacto tutoris et curatoris, an noceat pupillo vel adulto: ponitur pactum tutoris et curatoris remittentis partem pecuniæ debitæ pupillo vel adolescentis pactione habita cum tutore pupilli vel adolescentis. Lex ait, pactum tutoris non nocere pupillo, id est, non parere exceptionem: tutores et curatores exigere possunt pecuniam a debitoribus, ut ipso jure liberentur; pacisci non possunt cum debitoribus, ut per exceptionem liberentur. Nam hæc pactio donatio est, et tutores donare et perdere rem pupillorum non possunt: licet habeant liberam omnium bonorum administrationem et ut vulgo dicitur, tutor vicem domini obtinet cum rem administrat, non cum pupillum spoliat, id est, cum diminuit bona pupilli, tunc non est vice domini; cum rem bene gerit, tunc est vice domini, quia habet plenissimam et amplissimam administrationem rerum pupillarium, habet vim et potestatem in caput liberum. Itaque pupillo quasi loco domini est: nam quid est tutela? Est vis et potestas in caput liberum. Itaque tutor quasi dominus est, sed non cum spoliat: itaque potest tutor exigere debitum pupillo, potest solvere quod debet pupillus, potest etiam jusjurandum deferre omnibus probationibus aliis deficientibus, *l. Tutor. D. de jurejur.* potest rem pupilli obligare, potest pignori dare, et alienare si exigant bona pupilli, potest etiam pacisci, et transigere decidendi causa, *leg. Pupil. 95. §. ult. D. de solut. et liber. l. Interdum. § Qui tutelam. D. de furt.* rata est pactio si tutor transigat cum fure, qui subripuit rem pupilli. si ita transigat ut fur reddat rem pupilli subreptam, non duplum, rata est transactio. Sed ita si transigat ut remittat illi actionem furti, et rem furto ablatam, inanis est transactio, qui jura pupilli diminuit: posset forte tutor efficere, ut non acquirat pupillus actionem sed non et acquisitam amittat, *l. Sed si unius. §. 1. D. de injur.* est actio injuriarum, si quis de servo alieno quæstionem habeat: injuriam mihi facis, si servum meum torqueas: ideo est mihi actio injuriarum: si servum pupilli fustibus ferias, est pupillo actio injuriarum, nisi feciat voluntate tutoris. Itaque efficiet voluntas tutoris ne pupillus habeat actionem, sed quam nactus est pupillus, non efficit ut eam amittat. Sed si remisit, non nocet pupillo, et licet possit transigere decidendi, non tamen diminuendi causa, *l. Lucius. §. ult. D. de admin. tutor.* eadem ratio est servi et filiifamilias. Nam ii, licet habeant liberam administrationem peculii, non tamen possunt rem perdere et diminuere, *l. Filius. hic*, hoc obtinet et in filiofam. ut fuit expositum in *l. 3. sup.* Ubi docuit, pactum tutoris non nocere pupillo, subjicit pactum filiifamilias factum diminuendi animo non nocere patri. Idem obtinet in servo, in filiofamilias, licet habeant administrationem bonorum, et in procuratore omnium bonorum procedit. Nam is, cui est mandata actio vel defensio, nec potest transigere, nec jusjurandum deferre, nec pacisci, *l. 17. 18. et 19. D. de jurejur.* sed procurator, qui habet generale mandatum, transigere quidem potest decidendi causa, et solvere, et alienare, et pignorare, et aliud pro alio petere, sed non donare, transigere diminuendi causa: nam et administrator rerum civitatis non potest pacisci diminuendi causa: unde arguitur subesse mendum in *l. Mandato. D. de procur.* dum ait procuratorem, qui habet generale mandatum, non posse transigere decidendi causa: hoc est falsum: potest ut hic exposui. Itaque legendum, *diminuendi* causa, ut *l. Lucius. §. ult. D. de admin. tutor.* ita est scriptum in tutore, cui similis est procurator, non posse decidere diminuendi causa.

## *Ad L. XXIV.*

*Si actionem legati, vel fideicommissi, quam adversus hæredes mariti quondam tui habuisti, in affectione hæredum aliis remisisse probetur, exceptione pacti contra debitores, instituendi actiones nocere tibi minime posse intelliges. PP. XVII. Kal. Januar. Sirmii CC. 3 Conss.*

Finge: legavit maritus uxori aliquid ab hæredibus suis Primo et Secundo: hæredes mariti Primus et Secundus illa putabat esse Cajum et Titium: actionem igitur legati uxor, quam habebat, remisit Cajo et Sejo, et ita eis, quos putabat esse hæredes remisit non veris hæredibus. Quæritur an ea remissio prosit veris hæredibus: quod videtur prima specie dicendum: nam eam actionem remisit affectione hæredum, quia putabat eos hæredes, neque videtur ea affectio perneganda. In veris hæredibus aliud dicendum est: quia pactum cum alio factum, aliis non prodest, *l. Si tibi. §. Cum possessor. D. de pact. l. Imperatores. § ult. de transact.* Qui erat in possessionem alienæ hæreditatis pactus est forte cum creditoribus vel debitoribus hæreditariis: hoc pactum lex ait non prodesse legitimo hæredi, vero hæredi: non nocere etiam si postea discesserit a possessione hæreditatis: et ita *l. 24. hujus tit.* Sed obstat *l. Si post. D. de constit. pecun.* pactum factum cum falso hærede, vel putativo, ut ait Accurs. de non petendo legato, non prodest vero hæredi: ita pactio cum possessore alienæ hæreditatis non prodest ei, qui postea eam evicerit. At l. Si post, ait, si possessori alienæ hæreditatis constituerit debitor se soluturum, prodesse constitutum vero hæredi, qui postea hæreditatem evicit: cur ita? Con-

stitutum est accessio, non novatio, nec significat sortis obligationem: hoc est certum. Est enim constitutum seu ἀντιφώνησις accessio, non novatio, prioris obligationis. Nunc finge: debitor hæreditarius possessori hæreditatis, quem putabat verum hæredem esse, constituit se soluturum ad diem certum: evicta est possessori hæreditas a vero hærede, quæritur an vero hæredi competat actio constitutæ pecuniæ: et competere respondetur: differentia inter pactum et constitutum hæc est: pactum fit per se, ita pactum factum cum falso hærede vero non prodest: sed constitutum, quia est accessio, factum in personam falsi hæredis prodest vero hæredi, quia cum verus hæres evicit hæreditatem: in eum transferuntur omnes obligationes, nec dubitatur competere ipso jure: ergo si principalis obligatio transit in personam veri hæredis, et consequenter obligatio constitutæ pecuniæ, quæ est accessoria, transit, et fidejussoria obligatio, *l. Hæres. ff. de fidejuss.* ergo non mirum si constitutum sequatur verum hæredem, cui competit principalis actio, sed idem non potest constitui in pacto.

Explicavimus in *l.* 3. *l. XXIII.* cras pervenimus ad *l.* 25. et 26.

## *Ad L. XXV. et L. XXVI.*

L. XXV. *Debitorum pactionibus, creditorum petitio nec tolli nec mutari potest. S. 4. Kal. Maii, Sirmii, CC. 3. Coss.*

L. XXVI. *Pacto successorum debitoris ex lege duodecim tabularum æs alienum hæreditarium pro portionibus quæsitis singulis ipso jure divisum, in solidum unum obligare creditori non potest, quod et in honorario succedentibus jure, locum habet. De chirographis itaque communibus exhibendis, cohæredem vel non perfecta in divisione placita convenire, quanti tua interest potes. PP. 3. id. Octob. Varano. CC. Coss.*

*Debitorum pactionibus, etc.* Ponitur species duobus reis. Acceptis duobus reis promittendi id egit creditor, ut singuli tenerentur in solidum: rata est conventio, et ea ex singuli tenentur in solidum: quid si forte postea rei inter se paciscantur non adhibito creditore, ut suam quisque partem exsolvat? hæc pactio, quæ prius facta est cum creditore, non potest dissolvi: pacto debitorum creditori prejudicari non potest: et hoc est quod ait, debitorum pactionibus creditoris petitionem nec tolli, nec minui posse: tollitur, cujus substantia perimitur, mutatur, cujus qualitas minuitur vel augetur: sed mittamus speciem Nov. nec longius abeamus, et contenti simus ea specie, quæ proponitur in *l. seq.* nam et ideo subjecta est statim ut superiori regulæ propositæ in *l.* 25. suppeditaret exemplum: et ita in *l.* 25. proponitur thesis. in *l.* 26. hypothesis, et eodem modo, quo in *l.* 2. *inf. de luit. pign.* generaliter proponitur, vinculum pignoris durare submota obligatione personali, quod omnibus prima specie videtur esse mirum et incredibile, ut maneat pignus et accessoria obligatio sublata principali, et dii quærunt exemplum, sed longius abire solent, cum tamen in l. proxima ejusdem tit. scriptum sit exemplum valde perspicuum: puta si sint duo hæredes debitoris, et creditor sit hypothecarius, qui habeat et personalem actionem et hypothecariam: hæres tenetur utraque actione, sed diverso modo: nam actione personali tenetur pro portione hæreditaria, non in solidum ex *l.* 12. tab. quæ æs alienum divisit inter cohæredes, id est, noluit esse commune pro indiviso inter cohæredes, sed obstringit tantum eos pro portionibus hæreditariis: actione hypothecaria singuli teneotur in solidum, quia lex 12. tab. eam non divisit, *l. Rem. ff. de evict.* quare ut dixi, si duo sint hæredes debitoris, singuli tenentur actione personali pro portione hæreditaria, vel hypothecaria, singuli tenentur in solidum. Nunc finge: unus solvit partem crediti, liberatur tantum actione personali pro parte quam solvit: ergo sublata est actio personalis in ejus persona, sed conveniri adhuc potest actione hypothecaria in solidum, quia individua est hypothecæ causa. Sic fit ut qui liberatus est actione principali, non sit liberatus actione hypothecaria: et ita etiam ad *l.* 25. *hujus tit.* ex proxima *l.* 26. est ponendum exemplum de duobus hæredibus debitoris, aut pluribus: illud certum est, quod jam attigi ante, duos aut plures hæredes debitoris teneri creditoribus hæreditariis non in solidum, sed pro portionibus hæreditariis: et hoc esse quod dicitur, nomina ipso jure esse divisa, et non venire in judicium familiæ erciscundæ, *l.* 2. §. *ult. D. famil. ercisc. l.* 1. *inf. si cert. pet. l.* 1. *inf. de except. l.* 1. *inf. si unus ex plur. hæred. l.* 1. *inf. de hæred. action.* cujus ita debet species poni. Defunctus debet Titio C. ego et tu defuncto debitori hæredes fuimus, tu pro quadrante, ego pro dodrante: quæritur an Titius creditor a te possit petere integra C.? Minime, sed quadrantem tantum a te petet, id est, 25. a me dodrantem, id est, 75. quia ipso jure inter nos divisum est æs alienum: nunc si conveniat inter me et te, qui defuncti hæreditatem adivimus, ut tu solidum exsolvas creditoribus hæreditariis, et sic hoc pacto divisionis hæreditatis conveniat, ut omne æs alienum suscipias, et ne sit commune, non ideo magis parabitur creditori adversus te actio in solidum: et hoc est quod ait in *l.* 26. *pacto successorum, etc.* male legit Haloander, *pactum successorum*, cum sic legatur in omnibus libris: *pacto ergo successorum*, id est, ex pacto successorum debitoris ex *l.* 12. tab. æs alienum hæreditarium pro portionibus quæsitis singulis ipso jure divisum in solidum unum obligare creditori non potest. Denique ex pacto obligationem hæreditariam unum solidum obligare non posse: et eadem forma in *l. Creditor. D. de pignor. pignoris obligatio etiam inter absentes recte ex contractu obligatur*: est Atticismus: et recte loquitur de ære; nam lex 12. tab. habet tantum locum in act. in personam, cert. pet. *l.* 1. *D. de interrog. in ju. faciend.* id est, lex 12. tab. inter hæredes dividit æs alienum tantum, et actionem si certum petatur: nam si sit actio incerti, individua est, et singuli tenentur in solidum, etsi sit actio in rem, non in personam si certum petetur, et ea actione hæres tenetur in solidum, qui rem possidet, vel si pro parte possideat, tantum pro qua parte possidet, non pro hæreditaria, *l. Si possessor. D. de rei vindic.* Ergo lex 12. tab. habet tantum locum in ære alieno, et in ære suo, ut mox dicitur: denique in ære quod dividitur inter cohæredes pro hæreditariis portionibus. Male Accurs. hic, æs alienum dicit quod defunctus debuit, recte, et quod defuncto debetur, male: nam quod defuncto debetur, æs suum est, non alienum, vel ut Cicero loquitur, nummi sui non alieni: nam nummi, ut æs etiam dicuntur de nominibus, nedum de pecunia: sed fateor legem 12 tab. habere locum in utroque ære, utrumque æs suum et alienum dividitur æquis portionibus inter cohæredes, id est, agunt hæredes cum debitoribus hæreditariis, et conveniuntur non in solidum, quod judex mutare non potest, nec voluntas testatoris, nec pactio. Quintil. in declamatione 316. pactus erat frater minor cum fratre majore, ut communem agrum susciperet, et æs alienum patris solveret. *Finge*, inquit, *esse aliquem, ex creditoribus, qui partem crediti sui a me petat, quid respondere possum? agrum fratri dedi; cum fratre meo convenit mihi, ut ille solveret. Num dubium est, quin dicturus fuit creditor: partem tu debes mihi: ergo etiam*, inquit, *si conventione æs alienum transferebatur a te, jure tamen, et veritate erat et meum.* Ait pactum factum non imminuere actionem creditoris, id est, etiamsi conventione æs alienum patris transferatur in unum ex fratribus, jure est commune, et aget creditor cum utroque pro hæreditariis portionibus: lex 12. tab. quæ hoc statuit scripta est de hæredibus, sed interpretatio porrigitur ad bonorum possessores, ut ait *l.* 26. quod et in honorario succedentibus jure locum habet, id est, in bonorum possessoribus, ut sæpe in aliis legibus hæreditatis appellatione continetur bonorum possessio, *l. Hæreditatis. D. de verb. signif.* At finge: ego et tu hæredes sumus debitoris: in divisione hæreditatis convenit inter nos, ut tu solidum solveres creditoribus hæreditariis: qua de causa cessi chirographis, cessi actionibus, quas pro mea parte mihi competebant; verum est creditores hæreditarios compelli non posse te convenire in solidum quia pactio creditoris actionem minuere non potest: sed tamen inter nos fides pacti observari debet, ut solidum solvas: si tu eis non solveris solidum secundum conventionem, ego repetam abs te chirographa, quæ cessi, vel agam tecum actione præscrip. verb. id est, quanti interest solidum solvi: ergo etiamsi in divisione convenisset inter hæredes, ut unus solvat solidum, non mutatur actio creditoris: nam potest creditor cum utroque agere pro hæreditaria parte. Sed tamen si fides pacto non præstetur, licebit cohæredi adversus cohæredem agere qui non implet fidem pacti. Ideo si cessi chirographis, ut tu susciperes omne æs alienum, et non velis suscipere repetam chirographa, vel agam præscrip. verb. nam in hac specie non est pactum nudum tantum, sed est, contractus, id est, permutatio. Nam hoc ut tu susciperes omne æs alienum, in divisione hæreditatis est permutatio: hoc est certum, quia fit permutatio ultro citroque partibus, *l. Cum pater. § Hæreditatem. D. de lega.* 2. divisioni et permutationi bonorum adjecta est pactio de ære omni alieno dissolvendo a te: ex hac pactione, licet non mutetur jus creditoris, æquum est te agere posse, *l. Licet. inf. fam. erc.* vel condictione ob rem dati causa non secuta: quia repetam chirographa, quæ cessi tibi ea lege, ut omne æs alienum solvas: concurrit condictio ob rem datam cum actio, præscrip. verb. ergo poterit te compellere actio. præs. verb. vel condicet chirographa, vel actiones, quas tibi cessit: et in eadem declam. Quintil. cum frater minor pactus esset cum fratre majore, ut omne æs alienum solveret: *fingimus*, inquit, *æs alienum te noluisse solvere, et egisse pacti hujus pœnitentiam. Nam dubium est quin ego venturus optimo jure in hoc forum possessiones?* et in specie proposita, non dubium est, quin repetam chirographa, quæ tibi cessi si nolis solvere: et hoc significat his verbis, *de chirographis itaque communibus exhibendis*; id est, de reddendis condictione ob rem datam causa non secuta, de chirographis restituendis convenire, quanti tua intersit potes, id est, actione præs. verb. et ita certum est his verbis dari condictionem ob rem datam, id est, ut solvatur æs alienum. Ad hæc quæ sufficere videbantur, quærit Acc. licet pacto hujusmodi cohæredum, quod inter eos ratum est, non præjudicatur creditori, et ita non mutetur actio creditoris: an compellatur creditor prius experiri cum eo cohærede, qui conventione habita omne æs alienum suscepit quam aggrediatur alterum. Fateor eam conventionem non præjudicare creditori: sed an cogetur prius experiri cum eo, qui in pacto divisionis suscepit omne æs alienum solvendum? respondet hoc non competere debitori: nam aggredietur primum, quem voluerit, vel alterum. *l.* 1. §. *Si inter. C. de mag. con.* Loquitur de duomviris, sive magistratibus municipalibus, qui si pupillo tutores non dederint, vel quos dederunt non sint solvendo, tenentur; quæ actio est ex Senatusconsulto facto auctore Trajano, *l. pen. inf. de magist. conv.* hac actione singuli magistratus tenentur in solidum et si forte in dandis tutoribus conveniat, ut unus det tantum tutores pupillo unius periculo, et ut actione subsidiaria teneatur unus: hæc, conventio nihil præjudicat pupillo: verumtamen ait, prius esse conveniendum eum, cujus periculo dati sunt tutores, et excussis ejus facultatibus veniendum ad collegam: quia si unus dedisset tutorem, non ideo alter non teneretur: sed primum veniendum ad eum, qui dedisset, tum ad collegam: at ita cum ex duumviris unus solus dederat tutores, saltem prior conveniebatur actione subsidiaria, et si non existeret solvendo, tum perveniebatur ad collegam. Eadem æquitas est cum convenit ut hujus periculo daretur tutor, hic solus dedit tutorem: ergo prius ad eum venietur, quam ad collegam: at non eadem ratio est in hæredibus, qui adierunt hæreditatem. Nam in adeundo unusquisque se obligavit creditoribus tantum quam ex contractu, non se obligavit unus magis quam alter. Ergo cum quo voluerit prius aget creditor, quia par est utriusque causa ut

conditio, at in magistratibus non est par conditio. Itaque nihil eo moveri debemus. An si in pacto divisionis convenerit inter cohæredes ut unus acciperet fundum hunc, et sibi haberet ex asse ea conditione, ut ipse solveret omne æs alienum, et postea perferantur novæ tabulæ, quæ liberent debitores omnes, quæ est species proposita in illa Quintil. Declam. an competet condictio fundi cohæredibus; condictio ob rem datam re non secuta? et verum est non competere condictionem, quia non fiat per cohæredem quin solvat creditoribus hæreditariis: liberatur uterque cohæres, etsi aliis rationibus, necessario remedio, publica necessitate, id est, novis tabulis: nam in summa penuria nova lege lata liberabantur debitores omnes, aut in solidum, aut pro parte, quæ dicebantur χρεῶν ἀποκοπαί: ergo non stat per cohæredem quin solvat. Condictio autem ob rem datam competit nisi ex pœnitentia, vel ex cessatione, vel ex mora: non ex pœnitentia, quia non licet pœnitere ubi res non est integra, hic non est integra, ergo et pœnitere non potest: et condictio non est ex cessatione, quia per eum non stat, sed per tabulas, quas ille non impetravit: ergo cessat conditio ob rem datam, *l. pen.* et *ult. infr. de cond. ob caus. dat.* l. 1. §. *Divus. D. de var. et ext. cognit.* et *l. Qui operas, D. loc.* Legem *Petens*, quæ sequitur, duobus locis jam explicavimus. Itaque cras veniemus ad l. XXVIII. *si certis.* Explicatio *legis pen.* et *ult.* deest sed peti potest ex Comment. Raguelli, qui Cujacium ubique fere αὐτολεξεὶ sequitur.

# JACOBI CUJACII J. C.

## AD LIB. III. CODICIS

## D. JUSTINIANI COMMEN.

### *DE JUDICIIS*, Titul. 1.

Judicium pluribus modis dicitur, uno actio, altero locus, in quo lites exercentur, alia significatione judicium est civile, vel criminale, de quo disceptatur apud eum, cujus sententia rei finem imponat: et hæc est significatio hujus tit. ut cum dicitur, judicium esse de præterito, non de futuro, *l. Non quemadmodum. D. de judic.* et hæc differentia inter judicium et legem. Cic. in Partit. *Judicium statuit de præterito: Lex de futuris*: quod plerumque ita se habet. Nonnunquam enim de futuro etiam judicium constituitur, *l. Antæus.* §. *ult. de aq. et aq. pl. arc.* ut actio damni infecti, actio aquæ pluviæ arcendæ, in quibus damnum futurum, quod veremur, venit. Falluntur qui etiam judicium accipi putant pro sententia sive pronunciatione ejus, quod in disceptationem venit: nusquam ita judicium accipitur, sic tamen judicium accipit Accurs. in l. 3. §. *Idem scribit. de p cul.* quæ tamen inferius aliter explicabitur. Idem sic judicium accipit in *l. Qui concubinam.* §. *Si hæres. de leg.* 3. Ejus sententia ut intelligatur sciendum est eum, qui tenetur de evictione, non teneri utiliter, nisi ei fuerit denunciatum ut rei agendæ interesset: ut ait actio de evictione laudandus est auctor: quam in rem erant solemnia hæc verba: *Quando te in jure conspicio, postulo an auctor fias.* Quæ dicitur actio in auctorem præsentem a Tullio pro Cæcinna: illaudatus actor non tenetur de evictione: et constat auctorem posse laudari quocumque tempore ante condemnationem: ergo et post litem contestatam, *l. Si rem. quam.* §. *ult. de evict.* sequitur species § *Si hæres.* Ab hærede legatus est homo generaliter: si legatus esset homo certus, puta Stichus, hæres non teneretur de evictione, sed quia legatus est generaliter, si hæres Stichum tradiderit, et a legatario evictus sit, hæres tenetur de evictione. Sed ut utiliter teneatur, debet ei denunciari ante acceptum judicium, ut rem defendendam accipiat: quæ verba si ita accipias, ante litis contestationem, pugnabit ille locus cum eo, de quo constare diximus denunciari posse quocunque tempore. Ideoque Accurs. interpretatur ante sententiam, ante condemnationem, ut quoque modo consentiat ille §. cum certissima definitione juris, sed errore labitur: nam illo loco, priusquam judicium accipiatur, est ante litem contestatam: denunciari igitur debet auctori ut judicio subsistat ante litem contestatam: quæ denunciatio eo tempore fiet valde opportune; sed non ideo fiat importune, quod fiat post litem contestatam, et collectio est vitiosa, denunciari debet auctori ante litem contestatam, ergo non debet denunciari post litem contestatam: nam istud non est importunum, modo res prope condemnationem non sit: tum enim sera est denuntiatio. Quin etiam post condemnationem, quandoque denuntiatio pro tempestiva habebitur, si omnia sint in integro, ut si interposita fuerit appellatio. Igitur illo loco, *antequam judicium accipiatur*, id est ante litem contestatam: et hoc est initium judicii, non in jus vocatio, *l. Amplius. rem rat. hab.* ubi dicitur judicium non esse acceptum, etiamsi reus vocatus sit. In jus ergo vocatio non dat judicio initium, quam tamen non inficior esse actionis instituendæ initium. Sed hæc differunt, et tantum abest ut vocatio in jus sit initium judicii, ut nec sit editio actionis, *l. 1. inf. de lit. contest.* sola litis contestatio initium judicii est, et ob id a Græci appellatur προκάταρξις, a veteribus Gallis, *entamement de plaid*; veteres glossæ eleganter, *lites, contestatio*, ἡ ἀρχὴ λαβοῦσα ἐν δικαστηρίῳ: id est, quæ initium in judicio sumpserunt ex mutua reorum conflictatione, quod in 12. *tab.* significant illa verba: *cum perorant ambo præsentes*, et recte in d. l. 1. *de lit. contest. lis tunc contestata videtur*, inquit, *cum judex per narrationem negotii causam audire cœperit*: per narrationem negotii: et ita Cincius apud Macrob. significavit, *litis contestationem, jubent dicere, quorum negotium est, narrant.* Est igitur principium judicii litis contestatio, non in jus vocatio, non editio actionis, non unius partis postulatio simplex, nec ex eis colligitur argumentum consensionis in judicem. Non qui edit actionis genus; non qui de jure suo experitur μονομερῶς, sed qui litem contestantur, ii plane consentiunt in judicem, judicium constituunt: finis autem judicii est res judicata *l. In bonæ fidei. inf. de usur. M. Tullius in Topic. judicii finis est jus*, unde etiam nomen: jus autem est res judicata: neque vero idem est judicium accipere, et judicem accipere: judicem accipit actor adversus reum, *l. 2. hoc tit. l. 1. inf. de in lit. jur.* l. 9. §. *Quem igitur. de tut. et rat. dist.* judicium accipit reus, lite contestata apud judicem, dictat actor: accipit reus, vel ut rhetores loquuntur, actor litem facit, suscipit et patitur reus; proinde in judicio hæ personæ requiruntur, actor, reus, vel procuratores eorum, et judex, cui etiam Harmenop. adjungit consiliarios et adsessores, dum ait judicium constare, ἐκ τῶν προσκαλουμένων καὶ συγκαθεζομένων καὶ δικαζομένων: unde etiam in *l. 1. hujus tit. judicio recepto*, id est, lite contestata.

### *Ad L. I.*

*Judicio cœpto, usurarum stipulatio non est perempta, superest igitur ut debitorem ejus temporis, quod non est in judicium deductum, convenire possis. PP. Kal. April. Antonino II. et Geta 2 Conss.*

Quæstio est elegans: ponit litem contestatam de sorte tantum, et eam contestationem de sorte non perimere stipulationem usurarum, quia alia est stipulatio sortis, certi, alia usurarum, incerti: quia nescimus moram usurarum, id est, quatenus sint cursuræ usuræ, *l. Ubi autem.* §. *pen. de verb. oblig. l. Centum. de eo quod cer. loc.* ergo litis contestatio de sorte non perimit, non consumit litem de usuris. Ratio dubitandi ex eo nascitur, quod litis contestatione res novari videtur: novatione autem facta usuræ non currunt, *l. Novatione. de novat.* Sed hoc tantum dicitur illo loco de novatione legitime facta, id est, per solemnem stipulationem: hæc liberat hypothecas et pignora, et accessiones omnes extinguit, stipulationem usurarum, stipulationem pœnalem, privilegium prioris actionis: et si erit actio de dote, quæ est privilegiaria et transfunditur in stipulationem perimitur privilegium, quia actio perimitur, cui soli adhærebat privilegium, *l. Si creditor. l. Aliam. de novat. l. 4. inf. de fidejuss.* ut hoc ideo sicut adsignificavi, quia principalis obligatio omnimodo tollitur. Cur extinguitur hypotheca, etc. quia principalis obligatio omnimodo tollitur, id est, tam civili, quam naturali jure tollitur ergo civilis et naturalis stipulatio novandi animo interposita tollit civilem, tollit etiam naturalem, cum et pactio tollat naturalem: sic pactio et contractus tollunt naturalem et civilem. Et hæc de novatione facta legitime: idem non admittimus in litis contestatione, quæ vulgo dicitur novatio necessaria: illa est voluntaria: lite contestata usuræ non desinunt, currere, *l. Cum stipulat. de verb. oblig. l. Lite. de usur.* lite contestata usuræ currunt, et explicatur vulgo male: explicanda est conjuncta *d. l. Novatione.* quæ est ex eodem auctore, et libro 57. ad edictum: conjunctio illa demonstrabit constitui a Paulo differentiam inter novationem et litis contestationem: novatione legitime facta usuræ non currunt: lite contestata currunt ut hæc conjunctio indicat male eam l. accipi de usuris, quæ veniunt officio judicis; nam hæ in judiciis strictis non veniunt ullo officio judicis, ut in judiciis bonæ fidei veniunt citeriori tempore, puta ex mora, et consequenter ex lite contestata: sed loquitur ea l. de usuris, quæ ex stipulatu debentur, eæ lite contestata non inhibentur. Videamus etiam an currant re judicata. Stipulatus sum sortem et usuras: duæ sunt stipulationes, ut dixi sup. egi de sorte tantum, non de usuris, et condemnatus es in sortem, de qua tantum egeram, an usuræ currunt? sic videtur: post condemnationem sortis, usuræ, de quibus non egi, currunt: ut superest stipulatio in usuras præsentis temporis non tantum post litis contestationem de sorte, sed etiam post rem judicatam: quia judicato novatur tantum sortis obligatio, non usurarum, quæ non fuerant in judicium deductæ: quo casu rei judicatæ nullæ erunt usuræ, quia ejusdem pecuniæ non possunt simul currere et legitimæ et conventionales: usuræ currunt conventionales: ergo non est locus legitimis. Videndum est si egerim de sorte, et de quorundam annorum usuris, non de omnibus, quæ mihi debebantur: illæ non desinunt currere: superest petitio earum usurarum, quæ in judicium deductæ non sunt: sed si egissem de utroque, puta de sorte et de usuris, ut tam in sortem quam in usuras secuta esset condemnatio, tamen utraque obligatio novaretur, videlicet transfusa obligatione ex stipulatu in actionem judicati, et intra tempora judicati non currerent usuræ, quoniam hoc tempus datur humanitatis causa, *l. 3. C. de usur. rei jud.* post tempora judicati non currerent usuræ conventionales, sed graviores, usuræ legitimæ, puta, centesimæ usuræ, non quidem usurarum et sortis, quorum utrunque deductum est in condemnationem, non ut ait l. 3. totius consummatæ quantitatis, et usurpat verba illa, ut nos vulgo, consummata quantitas, quæ in unam redacta est. Igitur si sententia judicis et sors et usura sit redacta in unam summam, tamen totius ejus quantitatis non current usuræ centesimæ post tempora judicati, sed separabitur sors, et sortis tantum usuræ centesimæ current. Similiter, re judicata non perimitur hypotheca, sicut re judicata de sorte tantum non perimitur stipulatio usurarum, in *l. Grege.* § *Etiam. de pignor. l. 8. inf. eod. tit.* eodem modo re judicata adversus reum principalem, fidejussor non liberatur, quia videlicet pignoris vel fidejussoris causa non est in judicium deducta. Conclusio hæc sit. Novata priori obligatione per rem judicatam non novari hypothecariam, non fidejussoriam, non usurarum, quæ in judicium non venerunt, quia scilicet hæc novatio est necessaria, non voluntaria: novatio principalis obligationis novat accessiones omnes, novatio necessaria non novat: quia novatio voluntaria perimit tam civilem, quam naturalem obliga-

tionem principalem, necessarie non item: judicatum obligationem naturalem non novat, *l. Judex.* et *l. Julianus. de cond. indeb.* alioqui litis contestatio faceret actoris conditionem deteriorem, si ei reo condemnato perirent usuræ, pignora, etc. cum potius debeat litis contestatio actoris meliorem facere conditionem, ut semper facit. Nam litis contestatione actio temporaria perpetuatur, id est, producitur, ita ut nec interitu rei debitor liberetur, qui moram traxit: litis contestatione interrumpitur præscriptio et usucapio Justinianea, non usucapio vetus ex 12. tab. *l. 17. §. ult. cum seq. et l. 20. de rei vind. l. Julianus. §. Quantum. ad exhib. l. 2. pro don. l. 2. §. ult. pro empt.* Item litis contestatione actiones, quæ nec heredi nec in heredem competebant, dantur, imo et in patrem, si lis contestata fuerit cum filiofamil. *l. Omnes. de reg. jur. l. Et si condemnatus. de manum. action.* Igitur ne fiat deterior conditio actoris, statuimus lite contestata, et secuta condemnatione sortis tantum nomine, non perire obligationem naturalem: ubi autem manet naturalis obligatio, fidejussor non liberatur, non pignus, *l. Ubicunque. de fidejuss. l. Debitor. ad Trebell.* dixi judicato fieri novationem, hoc est quod dicitur in *l. Si fundus. §. Si pluris. de pignor.* rem transire ad condemnationem, ut inde pecuniam deberi: vulgo dicunt, rem transire in rem judicatam, quo modo nostri auctores nunquam loquuntur, nec illo loco eodem sensu dicitur causam transire ad condemnationem: sed illis verbis significatur fieri novationem per condemnationem. Et est elegans species: debitor, qui possidebat hypothecam, cum quo egerat creditor Serviana, cum restituere jussus a judice non restitueret, lis æstimata est jurejurando in litem, et debitor condemnatus est ob eam contumaciam pluris quam esset sortis et usurarum quantitas: post condemnationem offert sortem tantum, an exoneratur hypotheca, an judicato, an obligatione? Lex ait juris subtilitatem hoc non admittere: et præterea auctoritatem judicati non admittere: tanti damnatus est quanti in litem juratum erat: ergo tantumdem offerre debet. Humanius tamen esse ait, ut si sortem offerat exolvat judicatum, modo fidem agnoscat, cujus non agnitæ hanc pœnam tulerat, quod pluris damnatus fuerat. Sed hoc ex humanitate: nam civili jure aliud est, quia res transit ad condemnationem: et ideo verum est novationem fieri judicato, ut et novæ obligationis causa intercedat: quod inde potissimum elucet: quod si quis egerit cum duobus tutoribus, vel cum correis promittendi, quorum singuli tenentur in solidum, et re judicata nominatim non sunt condemnati in solidum, actione judicati tenebuntur tantum pro virilibus portionibus, *l. Si mandato Titii. §. Paulus respondit. mand. l. 1. et 2. inf. si plur. un. sent. cond. sunt:* et hoc ideo quia actor egit cum duobus, cum potuisset cum uno in solidum experiri, quo modo si egisset habuisset condemnationem in solidum. Judicato ergo fit novatio, judicio non fit novatio: fateor judicio quidem contrahi, *l. 3. §. Idem scribit. de pecul.* cum scilicet perorant ambo præsentes, et ordinant judicium superstitibus præsentibus, utraque parte dicente, *testes estote*, ut Festus scribit, unde litis contestationis nomen: hac ratione quodammodo contrahitur, et videntur consentire in judicem, *l. Non videtur. de judic.* non ei quid soli postulent sine adversario. Sed ex hoc contractu antequam res judicetur, non nascitur obligatio: pendente igitur judicio non fit novatio finito fit novatio: ergo judicato, non judicio: quod usque adeo verum est, ut falsum sit, post rem judicatam pristinam actionem remanere: singulis controversiis singulas esse actiones, *l. 6. de excep. rei jud.* si lite finita eandem litem movere mox liceret, esset infinitus litium numerus. Igitur judicato pristina actio finitur, et exsistit nova actio judicati, quam judex mox exequitur: ut autem secus sentiret Accurs. fecit *l. 9. §. Si quis fundum, de exc. rei jud.* et *l. Si fundus. §. Si creditor. de pignor.* Creditor egit hypothecaria, et hypotheca ei adjudicata fuit. Quæritur, qua ratione eam sit habiturus? debet, inquit, agere hypothecaria, et si opponetur exceptio rei judicatæ debet replicare hoc modo: si non secundum me judicatum est. Et similiter in alia specie: si quis egerit rei vindicatione adversus te, et tu rem defendens, et putans te rem possidere, cum non possideres, bona fide te liti obtulisti: sed mox facta eam emisti, et lis data est secundum petitorem. Quæritur an restituere eam debeas: qua ratione? hac nempe, ut ipse iterum rem petat; et si tu ponas exceptionem rei judicatæ, replicet, si non secundum me judicatum est. Ex quibus locis colligitur, manere pristinam obligationem: sed si fit judicato novatio, est actio judicati: actio judicati est adversus condemnatum, si nullus condemnetur, non erit actio judicati, ergo novatio nulla: si nulla novatio, ergo pristina actio est: et fit nonnunquam ut reus non condemnetur, ut in specie, quam supra indicavimus, si reus acceperit judicium vindicationis, re cognita non condemnabitur, sed pronunciabitur tantum de jure actoris, rem actoris esse videri: in hypotheca potiorem actorem videri, id est, res ei adjudicabitur, hypotheca ei adjudicabitur: aliud est rem adjudicari, aliud reum condemnari. Igitur cum his casibus non possit damnari reus, etiamsi mox emerit eam rem, sed res ea adjudicatur actori, cum non sit nova actio, non aliter ad rem poterit pervenire actor, quam si eadem re post acquisita eandem rursus actionem moverit: cui si objiciet exceptionem rei judicatæ, ille replicabit, si non secundum me judicatum sit: denique is, secundum quem judicatum est, vel cui hypotheca adjudicata est, adversus eundem potest eandem rem persequi quasi suam, si pronunciatum est suam esse, quia nulla superest actio. Igitur ubi ex judicato actio, novatio fit judicato, non aliter.

## *Ad L. II.*

***Licet judice accepto cum tutore tuo egisti: ipso tamen jure actio tutelæ sublata non est: et ideo si rursus eundem judicem petieris: contra utilem exceptionem rei judicatæ, si de specie, de qua agis, in judicio priore tractatum non esse allegas, non inutiliter replicatione doli mali uteris. PP. VI. Kal. Jan. Faustino et Rufiniano Conss.***

Actione judicati, ut heri diximus, novatur prior contractus, prior obligatio, *l. 3. inf. de usur. rei jud.* et ideo priori judicio rursus utiliter agi non potest, potest quidem ipso jure: nam res judicata civilem actionem non tollit nisi remedio exceptionis, naturalem nullo modo tollit: atque ita si rursus quis egat priori actione post rem judicatam, perimetur ea actio per exceptionem rei judicatæ, quæ vulgaris est exceptio, *l. 3. de pop. act.* cujus rationem adfert *l. 6. de excep. rei jud.* singulis causis singulas actiones sufficere, et unum judicati finem, alioquin nullus erit judiciorum exitus, et litium modus multiplicatus summam faciet difficultatem, et ob id parere exceptionem rei judicatæ frequens est, id est, solemne, ut M. Tullius lib. 5. *de finib. ut in actionibus præscribi solet, de eadem re fecit alio modo.* ubi est legendum, *de eadem re egit:* hæc est *præscriptio rei judicatæ: de eadem re egit alio modo.* Nam hæc exceptio competit adversus eum qui iterum agit eadem de re, licet agat alio modo, *l. 5. l. 7. §. pen. et ult. de exc. rei jud.* vulgare est igitur sic actionibus præscribere: de eadem re agis, alius est modus, quem modo instituis, sed ea res tantum, de qua jam pronunciatum est. Ex Rhetoribus Suidas cum definit quid sit παραγραφή, duo exempla ponit; unum est, præscriptionis maleficii inscripti, id est, lege non comprehensi, περὶ οὗ οὐδὲν ὥρισται παρὰ τοῖς νόμοις: nam si me eo accusaris crimine, præscribam inscripti maleficii, licet etiam sit rotundum inscripti maleficii actio, quæ dicitur stellionatus: omne enim crimen inscriptum dicitur stellionatus. Aliud genus exceptionis est exceptio rei judicatæ, quæ litem perimit omnino, et congruit cum legibus, quæ vetant οἱ νόμοι πλεονάκις διαδικάζεσθαι περὶ τῶν αὐτῶν οὐ συγχωροῦσι, sæpius agi, aut pronunciari eadem de re. Ergo re judicata semel prior obligatio perimitur jure exceptionis, et fit novatio, id est, prior actio transfunditur in actionem judicati: unum tamen casum exposuimus, quo priori actione agitur utiliter sine metu exceptionis rei judicatæ, si rem meam esse petiero vel si jus hypothecæ meum esse petiero et judex pronuntiarit rem meam esse, vel hypothecæ jus meum esse, quod est judicare rem *l. Si fundus. §. Creditor. de pignor.* et *l. Creditor. qui prior 12. qui pot. in pig.* his actionibus vario pronuntiatur: modo rem actoris esse, quo genere pronuntiatur etiam de jure rei: videlicet ejus eam rem esse modo pronuntiatur: rem actoris non esse: quo genere non ideo pronuntiatur, rem esse adversarii, cum nec actoris esse possit, nec rei: itaque est diversum genus pronuntiationis. multum interest pronuntiari rem meam esse, vel rem actoris non esse, *l. Si inter me et te. de exc. rei jud. l. Sed et si possessori. de jurejur.* modo absolvitur reus simpliciter quod non possideat, in *l. 9. in princ. de exc. rei jud.* vel, inquit, *adjudicatur res, vel absolvitur reus:* notat duo genera pronuntiationis: modo reus condemnatur in æstimationem litis, quod non restituerit arbitratu judicis: sed cum reus nec absolvitur, nec condemnatur, sed simpliciter adjudicatur res actori, non est actio judicati ex judicato ipso. sed si reus possessionem ejus rei nactus est, rursus eam rem ab eo persequar quasi meam: quia pronuntiatum est meam esse, nec aliter ex judicato possum agere: persequar igitur meam esse, et si excipiat possessor de re judicata, replicabo de re secundum me judicata: atque ita utiliter priorem actionem iterabo, *d. l. 9. §. 1.* Alter casus, quo priori actione agitur utiliter, proponitur in hac l. 2. si eadem actione agatur rursus, sed alia de re, de qua priori judicio tractatum non sit, nam et hoc casu objicietur quidem exceptio rei judicatæ, quia eadem actio reiteratur: sed quia alia de re, quæ omissa est priori judicio intentionem actoris adjuvabit replicatio doli mali. Sed aut actio est generalis, aut specialis: hæc est divisio, quæ proponitur in *l. Pro socio. 38. D. pro soc. Judicia*, inquit, *aut sunt specialia*, id est, de specie una, veluti mandati, commodati depositi: *aut sunt generalia, veluti pro socio*, quod est de communione universa, atque adeo de rebus variis, *actio negot. gestor. et actio tutelæ*, quæ adducit multas species, *l. Si quis separatim. §. 1. de appell. l. Etiam. §. 1. de minor.* et ita in hac *l. Species*, id est, caput litis unum. Dubium autem non est speciali actione sæpius agi posse ex variis causis non obstante præscriptione rei judicatæ: ut puta, agam adversus te si certum petatur sæpissime ex variis causis: nec obstabit præscriptio rei judicatæ, id est, non competet: quæ non competit, nec opposita nocet, *l. Si in judicio. de excep. rei jud.* et generali actione sæpius agi potest. Hæc lex est de generali actione, id est, tutelæ actione, quam generalem esse ait lex 38. cum et complectatur multas species administrationis. Finge igitur: pupillus agit cum tutore tutelæ actione, qua hoc intenditur, ut tutor tutelæ rationes reddat: tutor igitur condemnatus solvit quod erat in condemnationem deductum, puta subduxit judex rationes, et subductis rationibus damnavit tutorem, ut cetera tutelæ restitueret pupillo. Quæritur an hæc actio tutelæ possit repeti ob certam speciem, quæ priori judicio omissa est: et videtur posse agi: sed obstabit exceptio rei judicatæ, quia generaliter actio tutelæ in judicium deducta est, et generaliter de restitutione tutelæ pronuntiatum est semel. Actio tutelæ generale judicium est: quid igitur? egit nunc pupillus eadem actione: æquum est ex ea specie, quæ priore judicio est omissa, pupillo actionem non auferri: et ideo adversus exceptionem rei jud. poterit opponere pupillus replicationem doli mali: idemque censendum de quolibet actione generali, ut possit repeti: nam et actio fam. erc. potest repeti ex magna causa, non utique temere, non quod una forte res mansarit indivisa, cum sufficiat judicium com. divid. *l. Si filia. §. Familiæ. fam. ercisc. l. 5. de col. dot.* Apponenda est omnino species, ad hanc legem ex *l. Lucius. 2. §. Tutelæ. de adm. tut.* cum tutore egit pupillus tutelæ: finita tutela tutor edidit librum rationum, et secundum li-

brum rationum, condemnatus solvit pupillo: postea pupillus egit cum debitoribus paternis, quorum nomina continebantur libro rationum tutoris: debitores protulerunt apochas tutoris, quibus probaverunt se solvisse tutori, quod tamen libro rationum non comprehendebatur: quæritur utrum pupillus habeat actionem eo nomine adversus tutorem, an adversus debitores? Paulus respondit, si debitores paterni solverunt pecuniam tempore administrationis, ipso jure esse liberatos, et ideo superesse tantum actionem adversus tutorem, nec quicquam obesse, quod semel actum sit generali judicio tutelæ: poterit enim pupillus propter eam causam, quæ non est deducta in judicium, idem judicium repetere, et adversus exceptionem rei judicatæ poterit se tueri replicatione doli mali. Ergo ex his colligitur, actionem tutelæ repeti propter aliam causam, quæ priori judicio omissa est, sed non repetatur apud eumdem judicem: in *l. De rebus. de rec. qui arb. rec.* si compromissum fuerit generale et plenum, et forte quædam species in petitionem deductæ non sint, et nihil etiam de his arbiter pronunciaverit, earum specierum, quæ omissæ sunt, petitio superest, apud judicem scilicet ordinarium, non apud arbitrum, nisi de his speciebus rursus in eum compromittatur: ita etiam in hac specie repetitur actio tutelæ non apud eumdem judicem, sed dandus erit alius, vel idem ipse: non igitur apud eumdem judicem necessario: et ideo, quod ait lex, *si rursus eumdem judicem petieris*, id est, si tutelæ addici judicem petieris, non eamdem personam: nam non est necesse iterata eadem actione eamdem personam judicem accipi: potest quidem accipi idem, sed et alius: non ergo necessario is, quoniam desiit esse judex, qui semel functus suo est officio, nec potest de hac specie: quæ omissa fuerat, nisi rursus detur, cognoscere, *l. Judex. D. de re judic.* et hæc l. 2. est de judice dato: in ordinario nullus est labor: ad ordinarium eumdem semper itur: male igitur Accurs. notat ad hanc. l. apud eumdem judicem, non apud alium. Movetur legibus, quæ non sunt de judicio finito, quale fuit in hac l. sed de judicio incepto, ut omnes species ejus litis, omnia capita ad eumdem judicem mittantur, non uni unus alteri alter judex addatur, ne continentia causæ dividatur, ut si plures sint tutores, et sumptus sit judex adversus unum, priusquam judicium illud peragatur, ceteri tutores, quibuscum vult etiam experiri pupillus, ad eumdem judicem mittendi sunt, *l. 5. inf. arb. tut. l. 2. D. de quib. reb. ad eund. jud. eatur.* Quintilianus 3. cap. 19. *privata*, inquit, *judicia unum plerumque habent judicem multis et adversis formulis*: nec aliæ species erunt, etiamsi nona a duobus petat, quia quamvis in multis personis, quæstio tamen una est, et ita etiamsi sint plures correi ejusdem pecuniæ, omnes sunt mittendi ad eumdem judicem datum, Nov. 99. et potest judex datus eos cogere, ut omnes ad se veniant, non quidem sua apparitione, sed apparitione magistratus, qui dederit eum judicem. Et similiter si inter plures sit actio fam. ercisc. comm. divid. fin. regund. omnes priusquam experiantur ad eumdem judicem mittendi sunt, *l. 1. de quib. reb. ad eund. jud. ea.* quia facilius coeunt in eumdem judicem, et facilius res dividitur. Et similiter si duo sint, qui vindicent dominium servi, vel si unus vindicet dominium, alter usumfructum, coram eodem judice res agitanda est, *l. Si pariter.* et *l. Cognitio. de lib. cau.* et in specie *l. 22. de judic.* qui non est hujus fori, si agat ultro adversus adversarium suum, et reconveniatur mutua petitione, cogitur ibidem recipere reconventionem, et ad eumdem judicem debet ire, quod confirmatur *Novell.* 66. et postremo in specie *l. Nulli. inf. hoc. tit.* si lis sit de proprietate et possessione, una est lis, una causa, quæ habet duo capita, unum caput est de possessione, alterum est de proprietate, sed una causa: an potest quis impetrare a magistratu, ut unus judicet de proprietate, alter de possessione, minime: non est scindenda causa, nec etiam si beneficium principis impetraverit, dividetur causæ continentia, id est, συνοχὴ περιοχὴ, id est, non dividetur tenor causæ, qui est unus, et ita in *l. Juxta. inf. de lib. cau. juxta edicti nostri continentiam*, id est, tenorem: Græci illo loco ἀκολουθίαν, et *l. 3. C. The. de testam.* si scripturæ continentia inchoata sit, quod male Alciatus explicavit, sed palam est, quid hoc sit ne causæ continentia dividatur, id est ne unius causæ tenor distrahatur, idem judex debet de proprietate, et de possessione cognoscere, primum de possessione, deinde de proprietate, vel simul, si res ferat, scilicet ut cumulet utrumque caput quod permissum Constitutionibus Symmachus scribit 1. Epist. sed omnino opus est, ut apud eumdem judicem de possessione et proprietate agatur. D. Gregorius 7. Epist. cap. 10. *Legali provisione decretum est, ut momenti et proprietatis causa in uno eodemque judicio ventiletur.* Sed cum judicium finitum est, ut cum finitum est judicium tutelæ, si deinde repetatur ob causam priori judicio omissam, tunc non est eundum ad eumdem judicem: desiit enim esse judex re judicata, nisi rursus detur. Sed dari etiam potest alius, cum scilicet actio tutelæ repetitur, de aliis speciebus nullo modo potest repeti, *l. 1. sup. si adv. rem jud.* Et eadem est ratio cautionis generalis, puta apochæ generalis: exempli gratia, si spe futuræ solutionis cum mihi deberentur decem, ego scripsi me accepisse totum, et nihil amplius petiturum: et ita scripsi spe futuræ solutionis, non animo donandi, nec transigendi, nec liberandi debitorem per acceptilationem: si postea solvantur mihi tantum quinque, ego petam reliquum priori actione, quam acceptilatio non sustulit, quamvis apocha sit generalis, et si objiciatur exceptio pacti, quod inducit apocha, replicabo de dolo malo: atque ita ad reliquum perveniam, *l. 7. inf. de except.* et *l. Si inter. inf. de solut.* quod si non fuerit apocha generalis facta spe solutionis, non donandi causa, non transigendi causa, sed si fuerit transactio generalis de omnibus speciebus, id est, rebus, corporibus, et quot sunt res in una causa, tot sunt etiam capita: de re omissa amplius agi non potest: quod videtur pugnare cum his, quæ diximus, et tamen ita definitur in *l. Sub prætextu. 2. de transact.* et præcipuum hoc habet transactio, quoniam in transactionibus res non solet ad vivum resecari, ut in judiciis, quibus subtilius et pressius de nostro jure experimur: sed in transactionibus hanc veluti aleam sub incerto adimus, transigentes hoc animo, ut neque nihil, neque tantum, quantum competit præstemus. Itaque si generales fuerint ob rem, de qua non est tractatum, non rescindentur, id est, de ea re contra transactionem agi non poterit: repeti tamen poterit generale judicium, si quid in eo oblivione omissum est: cui tamen sententiæ opponitur *l. 4. hujus tit.* cujus hæc est species. Adolescens egit cum curatore negotiorum gestorum, quæ actio est generalis in *d. l. Pro socio*: in eo judicio inter cetera curator adolescenti reputavit pretium, quo adolescenti emerat prædia quædam, et ei tradidit instrumenta emptionis, *les titres*. Sed cum in emptione eorum prædiorum curator omisisset stipulationem evictionis imprudenter, hujus culpæ habita ratio non est in actione negot. gestor. atque ita res judicata est, finitumque judicium illud generale nego. gestor. Quæritur, an propter eam culpam possit adolescens repetere judicium nego. gestor. et rescriptum est, non posse, quod finitam litem restaurari non oporteat: cur non potest ob eam repetere judicium nego. gestorum? quia ea species prædiorum emptorum jam deducta est in judicium nego. gesto. et licet non sit plene tractata propter omissæ evictionis rationem, tamen verum est, caput illud in judicium fuisse deductum: nec quod plene non fuerit deductum, lis restaurabitur, lis enim una est, sed habet varia capita: quælibet species rursus dividitur in alia capita. Igitur satis est caput unum in judicium fuisse deductum, ut non audiatur qui idem judicium volet repetere ob caput non plene tractatum, quæ non est species *l. 2.* nam in ea integrum unum caput omissum fuerat, in specie *l. 4.* nullum caput omissum fuerat.

## Ad L. III.

*Quoties quæstio status bonorum disceptationi concurrit: nihil prohibet, quo magis apud eum quoque, qui alioquin super causa status cognoscere non possit, disceptatio terminetur. PP. Idib. Febr. Juliano 11. et Crispino Conss.*

In *l. 3* ait Imp. *Quoties quæstio est, etc.* ponit bonorum disceptationem esse principalem causam, et in eam ait incidere quæstionem status, et ait, *nihil prohibet, quo magis, etc.* quibus verbis affirmat et status controversiam ab eo definiri posse et disceptari, non aliter quam si dixisset, nihilominus, sicut idem est sensus sive dixeris, nihil prohibet eum judicare: uterque sermo affirmat, et ita in *l. 1. inf. qui dare tut.* idem Alexander, *nihil oportuit impediri, quo magis tutor curator daretur*, id est, dandum utique fuisse curatorem: et contra, *nihilominus* non affirmat, et significat. *nihil* οὐδαμῶς in *l. Properandum. §. ult. l. Alexandrinus. C. de decurio. lib. 16. l. Qui fundum. §. Servus. pro emp.* Igitur hæc est sententia: principalis causa est de bonis, sive de hæreditate: incidit in eam in modum exceptionis quæstio status: judex de hæreditate judicare potest, de statu judicare non potest: sed cum in quæstionem hæreditatis incidit quæstio status, nihil prohibet, quo minus cognoscat de statu: et vulgo non male ponunt exemplum in judice dato, id est addicto petitioni hæreditatis, qui tamen de status causa non potest cognoscere, aut status causæ addici non potest. Potest etiam poni exemplum in præside provinciæ ex *l. 4. inf. de ord. judic.* si sit quæstio libertatis et servitutis inter fiscum et privatos, cujus rei cognitio pertinet ad procuratorem Cæsaris, non ad præsidem rationalem, vel magistrum rei privatæ, *l. pen. inf. ubi causa stat. ag. deb.* Sed si sit aditus præses de hæreditate principaliter, poterit etiam de causa status cognoscere. Potest etiam poni exemplum in procuratore Cæsaris, qui regulariter de causa status cognoscere non potest, *l. 2. inf. ubi cau. sta. agi deb.* Sed si in causa bonorum, vel hæreditatis mota apud procuratorem Cæsaris incidat quæstio status, de ea cognoscere potest, sicut latrunculator, qui de re pecuniaria principaliter cognoscere non potest, *l. Solemus. de judic.* si in causa criminali apud eum mota incidat quæstio pecuniaria, de ea agere poterit: sed in specie hic posita cum concurrit causa hæreditatis principalis, et status incidens, priore quidem loco est ordinanda causa status et disceptanda, *l. 8. inf. de pet. hær. l. 2. de ord. judic.* sed de ea non est pronunciandum, nisi cum definitione causæ principalis, id est, si pronuncietur de re principali, et illa controversia judicio terminabitur. Ceterum non est de ea, quicquam diserte pronunciandum: ut si fiscus possideat hæreditatem quasi caducam, et quidam eam suam esse petat, quasi filius defuncti, contra fiscus inducat quæstionem libertatis in modum exceptionis, dicens servum eum esse, non filium defuncti: hoc casu quæstio libertatis est priori loco ordinanda, sed de hæreditate tantum est pronunciandum, non de libertate, *l. 4. de ord. judic.* in principali quæstione, qui est actor, in incidenti quæstione erit reus, id est, qui petit hæreditatem, et libertate utitur, id est qui est in possessione libertatis in quæstione incidenti pro reo habebitur: qua quæstione discussa pronunciabit procurator Cæsaris de hæreditate tantum. Ceterum si pronuntiarit hæreditatem esse actoris, tacite videtur pro actore pronunciasse. Itaque extrema principalis illius rei definitio tacite et incidenter determinat: igitur de principali pronuntiatur, non de incidenti: et hac ratione is, qui principaliter non potest cognoscere de liberali causa, si aditus sit de hæreditate, potest cognoscere etiam de liberali causa, quæ inducitur per modum exceptionis, quia de ea non pronuntiat, sed tacite tantum eam discutit. Itaque facile petimus, ut in omnibus causis similibus in incidente quæstione cognoscat, etiamsi de ea non possit cognoscere principaliter. Illi autem tituli *de ord. judic.* et *de ord. cogn.* Quid distant inter se? titulus *de ord. cognit.* est tantum de liberalibus causis ordinandis: nam proprie cognitio est de liberali causa,

et cognitor, ut Ascon. ait 3. in Verr. cum de alicujus statu quæritur. Titulus *de ord. judic.* est de omnibus causis, ut si concurrat criminalis causa in civili, si quæstio generis, familiæ ercisc. si quæstio status et hæreditatis, si quæstio possess. et proprietatis: ordine certo, quæ concurrunt lites sunt discernendæ: si concurrat civilis cum criminali: prius est, ut finiatur criminalis, etiamsi incidat, non principaliter moveatur: quamquam possit judex utramque definire, *l. 3. eod. tit.* Ad summam, quoties civilem incurrit criminalis, vel contra criminalem civilis, prior est criminali juris ordine: sed potest tamen judex negligere hunc ordinem, et de utraque simul pronuntiare, sicut dicebam ex Symmacho, priorem esse causam possessionis, quam proprietatis: judicem tamen posse utramque simul definire: nam in causis prophanis utramque litem simul disceptat, non etiam in Ecclesiasticis beneficiis: nam de possessione tantum primum disceptant, quæstionem de proprietate transmittunt ad Ecclesiasticos: si possunt judices seculares de utraque cognoscere, simul de utraque judicarent.

## Ad L. V.

*A judice judex delegatus, judicis dandi potestatem non habet, cum ipse judiciario munere fungatur, nisi a principe datus fuerit. PP. IV. Non. Septemb. Ulpio, et Pontiano Coss.*

Hæc est definitio: judex delegatus, sive datus nihil interest, alium judicem dare non potest, et subjicit rationem, *cum ipse judiciario munere fungatur*: hæc ratio videtur petere principium, nisi ita accipiatur: judici dato injungitur munus publicum, munus personale: munerum publicorum hæc est conditio, ut quibus injunguntur, ea necessario obire cogantur, *l. Munus. de verb. sign.* Ergo judex datus necessario delegati munere defungi debet: nam si judicandi munus, munus est, non potest delegari alteri, *l. ultim. §. Judicandi. de mun. et honor.* potest et alia ratio adferri: quia judicis dandi facultas aut lege datur, aut propter vim imperii competit: lege non datur judici dato, non potest etiam ei competere vi imperii, quoniam judicis dati nullum est imperium: ergo judici dato non est jus dandi judicis. Et similiter is, cui est mandata jurisdictio, eam non potest alteri mandare, *l. ult. de offic. ejus, cui mand.* quod non eadem ratione observatur in contracto mandati: nam procurator, aut est procurator ad negotia, vel ad litem: procurator ad negotia potest alium procuratorem facere post litem contestatam, potest procurator ad litem procuratorem facere; quia litis contestatæ quodammodo dominus constituitur, ante contestationem non potest alium dare, *l. Si procuratorem. §. 1. mand. l. Nulla. C. de procurat.* at cui mandata est jurisdictio non potest mandare alteri: alioquin res exiret in infinitum: potest tamen judicem dare: judex datus habet tantum cognitionem, non exequitur sententiam, sed qui dedit, *l. A Divo Pio de re judic. l. Cum Prætor. de judic.* nam et mixtum imperium in eum, cui mandatur jurisdictio, transit, *l. 1. §. ult. de off. ejus, cui man. est jurisd.* pars mixti imperii est judicis dandi facultas, *l. Imperium. de jurisd.* quæ lex definit tantum imperium merum, et mixtum: quid est merum imperium? est gladii potestas: definit merum imperium a majori parte, sed merum imperium est jus gladii, vel cujusvis alterius animadversionis gravioris, lege nominatim concessum: lege, quia non competit jure magistratus: potest jus gladii competere privato si lex dederit. Mixtum imperium est, quod jurisdictioni cohæret, quod jure magistratus competit. Mixti imperii duo ponit exempla: unum est bonorum possessionem dare: nam hoc habet magistratus, etiamsi non detur lege: alterum est judicem dare. Et notandum est quod ait *dict. l. Etiam,* qui articulus hunc sensum facit, mixtum imperium jurisdictioni, vel jurisdictionem mixtam imperio non tantum consistere in danda bonorum possessione, sed etiam in judicum datione: at pertinet ea lex ad magistratus urbanos. Magistratus urbani judicem dant propter vim imperii, *l. Cum prætor. de judic.* magistratus provinciæ lex dant legis auctoritate, ut *dict. l. Cum Prætor.* Finge igitur a Prætore jurisdictionem mandari alteri, hunc sequitur et mixtum imperium, ergo judicis dandi facultas: ergo non definitur in ea lege jurisdictio simplex, cujus definitio hæc est. Jurisdictio est notio, quæ jure magistratus competit: uno casu etiam judex datus alium judicem potest dare in eandem speciem, videlicet si a principe judex datus sit, *l. 1. infr. qui pro sua jurisd. jud. dar. poss.* quia scilicet huic videtur princeps dare jurisdictionem, licet faciat tantum specialem judicem, id est, in lite certa: at ob id etiam datus a principe sibi adsumit comites, et adsessores, Nov. 63. soli magistratus adsumunt adsessores. Est autem magistratus, qui jurisdictionem habent: judex itaque datus a principe, cum videatur jurisdictionem habere ad eam litem, ad quam datus est, recte eam causam alii delegabit: sed hic, qui ab eo delegatus fuerit, alium rursus non delegabit, quia hic tantum cognitionem habet: et in illa Nov. 60. quoniam ejus sententiam Irnerius adjunxit huic l. 5. breviter hæc definitio est, ut adsessores soli non præbeant audientiam litigatoribus sine magistratibus: verum distinguitur inter magistratum urbanum, et provincialem, et judicem datum a principe: nam coram urbano magistratu non est lis agenda in integrum, satis est, si lis coram eo contestetur, si ultima cognitio coram eo peragatur: et ultimam cognitionem ibi Julianus vocat ex *l. ultim. C. prox.* 30. annor. novissimam cognitionem, cum litigatores finem controversiis imponunt, *appointement en droict*, satis est, si magistratus interceperit appellationem, cetera posse peragi apud adsessores ejus. Sed si sit magistratus provincialis, vel judex a principe datus, omnia quæ sunt ejus judicii coram eo agitanda, nihil coram adsessoribus inconsulto principe, *l. 2. C. de adsess.* cavetur autem *l. 1. infr. qui pro sua jurisd.* ut qui jurisdictionem habet, possit judicem dare, qui jurisdictionem non habet, sed cognitionem habet tanquam judex datus, ut non possit judicem dare, et multo minus is, qui nec jurisdictionem, nec cognitionem habet: et si forte quis temere dederit judicem, cum cognitionem tantum haberet, ait lex, ejus præcepto parientiam non esse accommodandam, sic jampridem emendavi, Cassiodoro usitatum vocabulum, vel si obtemperaverit, et sententiam dixerit, sententia nullius est momenti, nec appellare necesse est. Ceterum a judice, quem dedit princeps, potest alius judex dari, et ab isto appellabitur ad judicem datum a principe: si princeps dederit judicem Titium, et Titius Cajum, a Cajo appellabitur Titius secundum regulam juris, qua dicitur eum appellari qui judicem dedit, *l. 1. et 3. quis et a quo app.* unde recte Moschopulus appellationem ita definit: appellatio est transitus a judicibus datis ad judices ordinarios, qui dederunt scilicet: unde etiam magnam intelligitur esse differentiam inter judicem datum, et delegatum, et eum, cui mandata est jurisdictio: nam ab eo, cui mandata est jurisdictio, non appellatur is, qui mandavit, *dict. l. 1.* ne videatur a se ipso appellari, quia jus dicit vice mandantis, non sua, *l. 5. et 16. de jurisd. l. 3. de offic. ejus, cui man. est jur.* et ob id ab eo, cui mandata est jurisdictio, provocatur is, qui provocaretur ab eo, qui mandavit, licet secus sit in legato Proconsulis, cui Proconsul solet mandare jurisdictionem, quoniam ab eo appellatur Proconsul, quia legatus Proconsulis videtur habere propriam jurisdictionem, quamvis eam jurisdictionem non habeat, nisi eam delegaverit Proconsul, *l. 2. quis et a quo appelletur, l. Legati. de offic. Procons.* Interpretes hoc loco nullam faciunt differentiam inter judicem delegatum, et eum, cui mand. est jurisdictio: jurisdictio quidem mandata potest dici delegata, sicut jurisdictio, aut cognitio criminum, quæ lege datur, non etiam competit jure magistratus, dicitur delegata, *l. 1. de offic. ejus*, et jurisdictio de fideicommissis dicitur delegata a Svetonio in Claudio: judicis tamen datio jurisdictio dici non potest, quia cognitionem tantum habet: potest delegari universa jurisdictio, vel species tantum.

## Ad L. VI. et VII.

*L. VI. Servus in judicio interesse non potest, nec si condemnatio aliqua in personam ejus facta sit, quod statutum est, subsistit. Dat. 15. Kal. Sept. Gordiano, et Aviola Coss.*

*L. VII. Cum debitoris tui servum tibi pignoris jure obligatum, bona domini sui quondam rebus humanis exempti tenere profitearis, adversus eum dari tibi actiones contra jus postulas: siquidem inter servum et liberum consistere nullum possit judicium. Ad possessionem itaque pignorum magis officio judicis venire te convenit, quam illic tu postulare. S. 14. Cal. Maii, Sirmii CC. Coss.*

Cum servo judicium non est: judicium non est sine judice, actore, reo, et testibus, quibus præsentibus lis ordinetur, unde litis contestationis nomen, vel testibus productis rei probandæ causa: et hos omnes liberos esse oportet: servi neque judices, neque actores, aut rei, neque testes esse possunt: inter servos et liberos civile judicium non est, nec ex contractu, nec ex maleficio, sed servi nomine dominus agit, vel cum domino agitur de peculio, vel noxali judicio: ipse servus neque dictat, neque suscipit actiones: causam perorare servum hominem leges non sinunt, *l. 1. inf. si per vim, aut alio modo*, et consequenter cœpto judicio inter servos et cum servis, et secuta sententia, ea sententia nulla est ipso jure, nec appellare necesse, nec judicati actio in dominum competit de peculio, *l. 3. §. Si servus. de pecul.* quoniam ne ex ea causa non obligatur naturaliter: ubi servus non obligatur jure naturali, nec jure prætorio, dominus obligatur de peculio. Idem etiamsi cum quidam item exerceret cum domino, servus ei, cum quo res erat, domino detulerit jusjurandum: nam ex ea etiam causa nulla est obligatio naturalis, nulla in dominum actio de peculio, quoniam per omnia eorum, quæ sunt judicii, expers est servus, *l. Depone. §. 2. de pecul.* licet Proculejani dissenserint, quos intelligit *l. Quidam. de jurejur.* Illa autem *l. 3. §. Si servus. de pecul.* a judicio argumentatur recte ad compromissum. Species hæc est: Servus cum se gereret pro libero, inter liberos compromisit de re aliqua libero homini constituta pœna si pareret arbitrio. Quæritur, an si sententiam dixerit arbiter, nec paruerit servus, qui compromiserat, possit peti pœna a domino servi ex compromisso actione de peculio, quasi negotio gesto, quæ verba sunt notanda: nam respiciunt ad edictum de peculio, quo Prætor sic pollicetur actionem de peculio, *de eo, quod cum eo, qui in aliena potestate est negotium gestum esse dicetur.* Quærit igitur merito, an quasi ex negotio gesto scilicet pœnæ compromissæ adversus dominum actio sit, ut ex causa trajectitiæ pecuniæ, quæ ex causa solebant stipulari contrahentes ni sua die pecunia redderetur, si eam pœnam commiserit servus, tenebitur dominus eo nomine de peculio, an igitur etiamsi commiserit pœnam ex causa compromissi teneatur dominus de peculio eo nomine? minime: quia etiamsi judicio condemnetur servus, non est contra dominum actio judicati de peculio: irritum est judicium, irritum et judicatum, irritum et compromissum et arbitrium: et ita in *l. Non distinguemus. §. Si servus. de recep. arb.* Si servus compromiserit non cum servo, ut ibi supplet Accurs. sed cum libero de controversia aliqua, arbiter non cogitur sententiam dicere: vel si dixerit sententiam, nec ei obtemperaverit servus, non erit etiam pœnæ compromissæ executio adversus dominum de peculio: et e contrario si liber homo cum quo compromisit servus non obtemperaverit arbitrio, non erit executio pœnæ compromissæ adversus liberum hominem, ut jus sit æquabile: nam si non tenetur servus ex compromisso, nec teneri debet liber homo, cum quo compromisit. Recte autem diximus supe-

rius inter servum et liberum hominem non esse judicium civile, quod diximus ex *l. ult. inf. de nox. act.* non est, inquam, civile judicium, sive id sit ex contractu, sive ex delicto. est tamen criminale judicium, id est, accusatio, *l. 5. de accus.* hæc igitur l. 6. est accipienda de civili judicio, et nominatim lex 7. ponit exemplum in actione hipothæcaria, quam ait non dari in servum pignori obligatum, etiamsi teneat alia bona debitoris defuncti pignori obligata, quia cum servo nullum est judicium. Sic nec potest creditor eum eo experiri. Quid igitur fiet? Finge nondum aditam hæreditatem defuncti, servum hæreditatem jacentem tenere pro domino, cum quo experietur creditor? extra ordinem venietur ad possessionem pignoris officio judicis ordinarii, puta prætoris, vel præsidis, id est, apprehendet pignora nulla dictata actione, et idem erit effectus: nam et actio hypothæcaria nudam possessionem evocat, *l. Si cum venditor. de evict.* dominium non vindicat, *l. Si fundus. §. Creditor. de pignor.* ait *d. l. 7. Quam illicita postulare,* id est, judicium, quo nec licet experiri cum servo, judicium Servianum puta: et ita etiam officio judicis extraordinarie si absens possideat rem suam per servum suum, perturbata possessione servi, puta dejecto de possessione servo absentis, dabitur servo momentum, id est, interdictum restituendæ possessionis. Est enim momentaneum interdictum, et appellatur celeris reformatio, atque ita cum lis dividitur in duo capita de possessione, et de proprietate, est primum celeriter expediendum ra non exquisita diligentius, sed possessione apud eum locata, cui magis competere videbitur, et diligentiori disquisitione reservata in secundum caput: vel si diligentiorem adhibeas, statim æquum est expedire utrumque caput: primum debet esse momentarium: sed hic servus restitueretur in possessionem extra ordinem, *l. 1. inf. si per vim. aut al. mo.* Et similiter officio judicis servo præstantur legata, servo cui nemo legat jura, et servo non potest esse actio ex empto. Sed finge: quidam reliquit servos ad custodiam templi, quales olim erant servi publici, ut Tullius indicat in Verrinis, templi, inquam, quod nondum extruxerat, sed extruere paraverat: et iis servis reliquit annua vestiaria certa, et menstrua cibaria certa. Quæritur cum nondum templum extructum sit, an eis debeantur vestiaria et cibaria ex die mortis, an ex eo tempore, quo explicitum et consummatum fuerit templum? et ait, hæredem esse compellendum officio judicis, extraordinario scilicet, ad præstanda alimenta servis ex die mortis. Et similiter a domino servi petent libertates, quæ ei debebantur, extra ordinem, *l. Vix certis. de judic.* Additur hic vulgo ab interpretibus novus casus, quo censent jure servum convenire, aut conveniri judicio civili ex *l. ult. inf. ubi cau. fisc.* Lex ait, colonum, vel inquilinum domorum sacrarum, et servum earumdem domorum, debere convenire, aut conveniri apud præpositum sacri cub. nec posse ejus declinare jurisdictionem, sive sit criminale judicium, sive civile. Ergo servus domorum sacrarum potest criminali et civili judicio convenire et conveniri: est pessima collectio: nam quod ait de civili judicio, hoc tantum convenit colonis et inquilinis non servis cum quibus non est civile judicium. Sed quod ait de criminali judicio, hoc convenit omnibus.

## Ad L. VIII.

*Placuit in omnibus rebus præcipuam esse justitiæ æquitatisque, quam stricti juris rationem. Datum Idibus Mai, Volusiano et Anniano Conss.*

Additur vulgo male, *scriptæ:* ait, *in omnibus rebus*, quæ in judicium veniunt scilicet: et ita etiam Græci vertunt ἐπὶ παντὸς πράγματος προτιμάσθω τῆς ἀκριβείας τὸ δίκαιον. Jus strictum est scriptum, æquitas non est scripta: et observandum est Græcis semper scriptum jus vocari νόμον, æquitatem vero δίκαιον. Et ut æquitas dicitur ab æqualitate, quod jus faciat æquabile: ita etiam δίκαιον, quasi δίχαιον, quod inter duos æquabilitatem faciat bipartitam: æquitatem cum dicimus naturalem dicimus: hæc non est scripta, sed nata nobiscum. Et ita definitur, æquitas est jus, quod lex scripta prætermisit. Arist. 1. Rhetor. ἔστι δὲ ἐπιεικὲς παρὰ τὸν γεγραμμένον νόμον δίκαιον, est æquitas, quod lege scripta non est comprehensum: non possunt omnia comprehendi scripto, *l. Non possunt. de legib.* quam æquitatem judicem spectare oportet potius semper, quam jus strictum, quod etiam scriptum dicitur, *l. In his. de cond. et demon.* et debet inspicere non verba et literas, sed vim ac potestatem, non factum, sed facientis voluntatem, non partem, sed totum: non quod nunc fuerit, sed quod fuerit fere semper. Recte autem conjungit hoc loco justitiam cum æquitate, et ita Tryphoninus in *l. Bona fides. depos.* loquens de æquitate, *et hanc probo esse justitiam, quæ suum cuique ita tribuat, ut non distrahatur, etc.* Arist. 6. Eth. ἐπιείκεια δικαιοσύνης οὖσα, *etc.* et M. Tullius, *difficile est,* inquit, *cum pluribus præstare concupieris æquitatem, quæ justitiæ proxima est.* Accurs. definit æquitatem, rerum convenientiam, quæ in paribus causis paria jura desiderat, quam confixit ex verbis Ciceronis *in Topic.* Illa etiam verba rerum convenientiam depute Ciceroni, propterea quod æquitatem vocat convenientiam, quod proprie exprimit verbum ἐπιεικής: nam facit tres partes juris, legitimum, conveniens, moris vetustate comprobatum. Legitimum est jus scriptum, mos est jus non scriptum, conveniens est etiam jus non scriptum, sed commune omnium gentium, non quod conficiunt pacta conventa, sed æquitas naturalis. Non desunt exempla, quibus possit comprobari definitio hujus legis: prætermittam quæ ponit Accurs. Græci unum ponunt ex *l. Quidam. de reb. cred.* Creditor petit a debitore 10. debitor offert 5. quæritur, an creditor cogatur ea quinque accipere, et reliqua persequi? minime: jus hoc non patitur, cum sit ei actio in 10. verum æquius erit si Prætor compulerit eum ad accipiendam partem, quæ offertur, *cum ad officium Prætoris pertineat lites diminuere:* sic recte Flor. non, *dirimere:* minuitur lis, cum quæ erat in 10. redigitur ad 5. Et ita Seneca *Controv.* 23. declamatorem tanquam prætorem quædam facere debere litis minuendæ causa. Ponunt et aliud ex *l. 8. de nox. act.* Servus plurimum noxam nocuit; is, cui injuria facta est, damnumve datum, egit cum uno ex dominis noxali actione in solidum, tenentur enim in solidum, ut scilicet vel solvant æstimationem litis solidam, vel servum dedant noxæ in solidum: hic igitur, cum quo solo actum est noxali judicio, non evitabit litis æstimationem, nisi servum dederit noxæ in solidum: nec ferendus erit, si velit partem suam reddere, id est, pro parte sua noxæ dedere. Quod utique ita procedit post litem contestatam: nam ante litem contestatam partem suam reddendo potest consequi securitatem, sed quid inde accidet videamus. Ponendum est cessisse partem suam ante litem contestatam actori. Est igitur factus dominus servi actor pro ea parte, qua de causa amisit actionem noxalem: quia dominus servi nomine non habet actionem noxalem: qua ratione igitur suum consequetur? an dabitur ei actio commu. divid. adversus alios? minime: nam in actionem communi dividundo non venit quod ante communionem admissum est, antequam acquisierit partem ejus servi, qui noxam nocuerat. Igitur evidenti injuria afficietur dominus, quia non erit via, quam suum possit sibi servare: et ubi est evidens injuria, evidens æquitas est, quæ poscit ut subveniatur læso, *l. 8. de restit. in integ.* quapropter melius erit Prætorem ei accomodare adversus socios utilem actionem comm. divid. ne ei partis acquisitio fraudi sit, ne evidenti injuria afficiatur propter rigorem juris scripti. Et aliud ponunt exemplum ex *l. Si ex duobus. de pecul.* Sed his quæ sunt certissima duo obstant valde: unum est *l. 1. sup. de legib.* ubi. Imp. ait *inter jus et æquitatem interpositam interpretationem nobis solis oportet et licet inspicere.* Ergo Imp. ait, se solum esse æquitatis interpretem, et sequestrum inter jus scriptum et æquitatem, quod tamen hæc l. tribuit judici, et vindicat sibi quisque jurisperitus. Alterum es *l. Prospexit. qui et a quib. ma. lib.* si sit quæstio de adulterio mulieris, lege Julia cavetur, ut servi ejus familiæ intra 60. dies non manumittantur, ne scilicet quæstioni subducantur, quoniam liberi non torquentur, soli servi torquentur. Sed finge: eo tempore, quo admissum dicitur adulterium, quidam servi erant extra ministerium, an hi etiam non possunt manumitti, a quibus fides rei gestæ elici non potest? Lex ait, eos etiam non esse manumittendos, quia lex Julia omnes omnino vetat manumitti, et alienari intra 60. dies: quod quidem, inquit Ulp. *est perquam durum, sed lex ita scripta est.* Ergo censet duro scripto hærendum potius, quam justitiæ, et æquitati. Iis duobus argumentis eodem modo est respondendum: æquitas prævalet scripto, et sequenda est a judice potius, quam jus scriptum, quoniam vis scripti est in æquitate, non in verbis: vis scripti est in mente scriptoris, non in literis: alioquin admitterentur calumniæ sæpe: sed ubi non est metus calumniæ ullus, id est, ubi evidens est scriptum, sicut in ea lege Julia, quæ vetat omnes omnino ubicumque fuerint manumitti, id sequi oportet, quamvis sit prædurum: et ita etiam scripturam testamenti, cum est obscurissima, sequi oportet potius, quam conjecturas voluntatis, *l. In his. de condit. et demonst.* In his, quæ sunt extra testamentum, id est ut Rhetores loquuntur ἐν τοῖς ἔξω, quæ extrinsecus adveniunt, esse faciendam interpretationem ex bono et æquo: in his quæ ex testamento oriuntur ἐν τοῖς ἐκτός, omnino esse sequendum jus scriptum: nam si verba testatoris sunt clara, quid argumentamur? sequendum est jus scriptum omnino: et ita in legibus quoties est scriptum evidens, id omnino sequimur, quamvis sit prædurum: et solus princeps potest moderari interpretationem: hæc est sententia *l. 1.* ut cum scripto repugnat æquitas, interpretationem non apponat judex, sed princeps. atque ita duritiem legis Juliæ, de qua in *d. leg. Prospexit.* Imperator est moderatus postea *l. Adultern. C. ad l. Jul. de adulter.* opus fuit Constit. Imp. et ita plerumque Jurisconsulti non audent adhibere interpretationem æquitatis adversus evidens scriptum, sed dicunt opus esse rescripto, et super his constituendum esse, *l. 2. de reb. cor. qui sub tut. l. pen. §. pen. C. ad Trebell.*

## Ad L. IX.

*Judices oportet in primis rei qualitatem plena disquisitione discutere, et tunc utramque partem sæpius interrogare num quid novi addere desideret: cum hoc ipsum ad alterutram partem proficiat, sive defendenda causa per judicem, sive ad majorem potestatem referenda sit. Datum 2. Id. Janua Sirmii, Licinio V. et Crispo Conss.*

Vult ut plena sit inquisitio ejus rei, quæ in judicium venit: et similiter plenam esse sententiam oportet, vel plenam relationem: aut enim judex post inquisitionem sententiam fert, aut rem omnino ad principem refert, si in ea re forte judex pendeat animi: inquisitio utrique rei sufficit, sententiæ, vel relationi: nam si plena inquisitio fuerit, erit et plena sententia vel relatio, quod nominatim etiam Constitutiones exigunt, *l. 2. et 3. C. Th. de sentent. ex per. rec.* ubi, *ex periculo*, id est, ex libello, ex scripto: nam hoc periculum significat. M. Tull. *sententia promatur plena, ut non dicatur memoriter, sed ex scripto:* quo, ut ait alia Constit. *ad plenum possit recensere quidquid negotii fuerit.* Præcedit sententiam, vel relationem inquisitio plena: nam debet judex perfecte inquirere rei qualitatem et ordinem, et omni ex parte percontari ac inquirere, et facere potestatem litigatoribus adjicere quicquid ut voluerint, ita finem controversiæ afferat potius litigatorum satietas, quam voluntas judicis, ac tum deinde debet pronuntiare ad plenum, aut referre, nihil non instructum aut indefinitum relinquens. Ultimam cognitionem sequitur sententia, vel relatio: ultima cognitio Julianu *Nov. 60. et 115.* et *Impe. in l. ult. inf. de præs. 30. annor.* est cum litigatores finem allegationibus suis im-

posuerunt, cum ita pronunciat judex se iterum in consilium ea de re, *appointement en droict:* nec post eam audiendus est litigator, qui quid vult proferre novi, sed mox eam ultimam cognitionem sequitur sententia, vel relatio ad principem in re perplexa.

L. X. Exposui in l. 2 sup.

### *Ad L. XI. et L. XII.*

*L. XI. Subtilitatem legum judex curæ habeat: non autem his, quæ præter jus dicta, vel prolata sunt ab Imperatore attendens.*

*L. XII. Omnes magistratus, et divini judices compendiose lites decidant, etc.*

Desiderantur Constitutiones 11. et 12. quæ fuerunt Græcæ, Zenonis quantum suspicor, ductæ ex ampliore Constitutione de judicibus, cujus meminit Justinianus sæpe in Novellis, et quibus duabus Constitutionibus hactenus caruerunt damni parvum fecerunt: sunt enim parvi momenti. Constit. 11. jubet judicare secundum leges, non ex præcepto, aut voluntate principis, non ex ambitiosis scriptis omissis lite pendente, quæ plerunque extorquet aulicorum gratia bono et facili principi: in lite non sunt spectanda ambitiosa rescripta, spectandæ leges, spectandi mores: non inviles ea verba Constitutionis: τῆς ἀκριβείας τῶν νόμων ὁ δικαστὴς φροντιζέτω, μηδὲ τοῖς παρανόμως ῥηθεῖσι παρὰ βασιλέως προσέχων. id est, Judici sint curæ leges scriptæ non animum advertat ad ea, quæ contra leges princep. interloquitur: habeat curam τῆς ἀκριβείας τῶν νόμων, id est, juris: quod videtur pugnare cum *l. Placuit. sup.* sed id jam eo loci expeditum est, nec dignum repetitu. Idem statuendum est æquitate, quod de consuetudine. Est frequens quæstio, utrum sit potior consuetudo legibus: in his, quæ lege nominatim comprehensa sunt, plus valet lex, quam consuetudo: in his, quæ nominatim comprehensa non sunt, plus valet consuetudo, quam lex. Idem statuendum de æquitate: in his, quæ nominatim lege scripta sunt, non spectamus æquitatem, solius principis est eam interpretari, non judicis, *l. 1. sup. de legib.* at in his, quæ nominatim lege comprehensa non sunt, non tam spectamus legem obscurius scriptam, aut argumentum, quod ex lege duci potest, quam æquitatem: ad hanc. l. Theodorus Hermopolites hanc interposuit interpretationem: ἡ παροῦσα διάταξις κελεύει μηδέποτε τὸν δικαστὴν παρὰ τὸ δίκαιον καὶ τὸ νόμιμον κρίνειν; κἂν πρόσταξιν, δέξηται βασιλικὴν διαφερομένην αὐτῷ δικάσαι παρὰ τὸ δίκαιον, ἀλλὰ τὴν μὲν πρόσταξιν παραβλέψασθαι, τὴν δὲ ἀπόφασιν αὐτοῦ δικαίαν ποιῆσαι καὶ νόμιμον: *hæc Constit.* inquit, *jubet ut nullatenus judex contra leges judicet: et si forte acceperit præceptum illud insuperhabeat.* (hoc est enim παραβλέψασθαι) *et sententiam proferat legibus congruam.* Constit. autem 12 vult, ut magistratus, et majores judices breviter causas terminent. Et ut si quis eorum forte interpellatus a litigatoribus rem protulerit, liceat litigatori adire principem, et de recrastinata cognitione conqueri. A majori judice dicta sententia appellabatur ad principem, et semel tantum licebat appellare, quod hodie audio renovari, ut semel appelletur. Et inde in *l. 1. D. a quib. app. non lic. stultum est admonere principem non posse appellari.* Deinde constitutum fuit, ut liceret iterum appellare a minore ad majorem, deinde ad principem, et ne liceret tertium appellare, *l. 1. infr. ne lic. in una cau. ter. opp.* ante sententiam quamvis non possit appellari princeps, tamen potest apud eum institui querela recrastinatæ cognitionis, si rem proferat judex nulla necessitate coactus: additur in const. 12. ne recusatio judicum fiat post litem contestatam. Verba earum constitutionum protuli observatione IX. cap. XX.

### *Ad L. XIII.*

*Properandum nobis visum est, ne lites fiant pene immortales, et vitæ hominum modum excedant (cum criminales quidem causas jam nostra lex biennio concluserit, et pecuniariæ causæ frequentiores sunt, et sæpe ipsæ materiam criminibus creare noscuntur) præsentem legem super his per orbem terrarum, nullis locorum, vel temporum angustiis coarctandam ponere, etc.*

Constit. 1. indefinite statuit, ut magistratus, et majores judices lites terminent celerrime: non definit certum tempus: ob id subnectitur a Justiniano Constit. 13. quæ certo tempore circumscribit actiones civiles, nempe triennio: vult ut a lite contestata lis civilis omnino finiatur intra triennium, quod ait esse in potestate potissimum Judicis: ideoque potestatem dat judicibus, ut intra triennium lites dirimant, ne eis liceat protelare ultra triennium, id est, protrahere et proferre: qua significatione dicunt Plinius et Lucilius *protela boum* juga boum, quæ quid protrahunt. Justinianus ante hanc Constit. circumscripserat certo tempore lites criminales, *l. ult. inf. ut in cer. tem. crim. qu. term.* qua statuit, ut causa criminalis a litis contestatione finiatur intra biennium, biennio terminari criminalem instantiam, et reum absolvi observatione judicii, non utique semper crimine: nam crimina durant annis 20., id est, criminum persecutio: sed ipsa criminis instantia perimitur biennio: et si judex forte, aut officium ejus moram judicio attulerit, mulctatur ea constitutione. Dixi biennio non semper finiri criminale judicium, sed observationem tantum judicii. Idemque statuendum de civili judicio: triennio non finiri civile judicium, sed observationem tantum judicii: si diceres triennio a lite contestata finiri actionem civilem, obstaret quod dicitur, litis contestatione perpetuari actionem, id est, prorogari usque ad annos 30. si fuerit temporaria, puta annalis, aut quinquennalis, qualis, est actio inofficiosi testamenti, *l. Alum. de novat. l. ult. de fidejussoribus tutor.* pugnaret etiam id cum eo, quod constitutum est, actionem omnem finiri annis triginta, nisi si qua breviori tempore coerceatur. hæc igitur res utique distinguenda est hoc modo: aut per judicem, aut per advocatos stat quominus causa expediatur intra triennium: et finito triennio reus absolvetur observatione: nam licebit ex integro agere apud alium judicem: judex et advocati mutabuntur. Si per actorem stat, quominus causa finiatur intra triennium, plerunque reus absolvetur observatione judicii. Galli *congé.* interdum tamen, si omnia sint in præsenti, debet judex sententiam definitivam proferre absente actore, et trahente moram: si sententiam dicat de re omni, perimitur actio: nam judicato perimitur actio, fit enim novatio, *l. 3. C. de usur. rei jud.* Sin autem per reum mora fiat, etiam plerunque judex reo absente discutit qualitatem, et ordinem rei, et sententiam fert, quo genere extinguetur etiam actio principalis, quæ in judicium deducta est. Quæsioris forsitan actionibus civilibus, vel criminalibus quæ olim fuerint præstituta tempora? Olim et civilibus et criminalibus videtur fuisse præstitutus annus, et hic esse annus litium Juvenalis et Servio in 2. Æneid. de causis criminalibus constat eis præscriptum fuisse annum, *tit. ut intr. ann. quæst. crim. term. C. Th.* et *l. 2. C. Th. ad leg. Cor. de fal.* et *l. Reus. de mun. et honor.* proponitur initio ejus l. ut reus delatus ante sententiam non possit honores petere, sed subjicit, eum non prohiberi post annum honores petere, nisi per eum steterit, quominus intra annum terminaretur causa: cur non prohibetur honores petere? quia finitus est reatus, hodie non poterit petere honores, nisi post biennium, quandiu durat reatus, non licet cuiquam reo esse candidatum: ut Catilina repetundarum reus prohibitus est consulatum petere: et hoc nomine culpat Tullius 2. contra Rullum legem agrariam, quod non excipiat reum, quominus fiat decemvir agris dividundis. Est etiam alius locus in *l. In SC. §. pen. ad Turpil.* incidit in Senatusconsult. Turpill. qui desistit ab accusatione, et hoc est certum si desistat ab accusatione cum fuerit in potestate peragere id est, si reum non peragat intra annum, vel hodie intra biennium: quid si desistat post inscriptionem ante litem contestatam? de his loquitur *d. §.* et ait, *hi, qui post inscriptionem ante litem contestatam anno, vel biennio agere non potuerint, variis principum occupationibus, et civilium officiorum necessitatibus districti non incidunt in Senatusconsult. Turpillianum:* cur ait, *anno?* quia hic erat finis judicii criminalis: cur adjicit *biennio?* hoc adjicit Tribonianus ex Constitutione Justiniani. Sed idem §. probat etiam incidere in Turpillianum, qui non peragit litem intra præstituta tempora non contestata lite, si modo inscripserit se. Ergo etiam qui desistit post inscriptionem tenetur Senatusconsult. Turp. id est, nisi litem peragat intra annum hodie intra biennium. In civilibus autem hac Constit. definitur generaliter triennium: sit civiles actiones, vel in rem, vel in personam, vel præjudiciales dirimendas esse intra triennium, et non tantum eas, quæ inter privatos, sed etiam quæ inter civitates, vel cum civitatibus agitantur, quarum omnium idem est terminus: et actiones præjudiciales significat, cum ait, super conditionibus, id est, super statu personarum, quæ dicuntur esse judicia præjudicialia: ut cum illum dico esse meum filium, vel libertum, vel colonum, vel adscriptitium; quæ actiones videntur esse in rem, *§. Præjudiciales. Instit. de actio. videntur,* inquit, nam est verbum πλαστικόν: præjudicia proprie non sunt actiones, non sunt in personam: nec enim in his intenditur dari fieri oportere: nec vero sunt in rem, quia liber homo non vindicatur, quem assero esse filium meum, vel libertum, vel colonum, hi sunt liberi homines: non ergo proprie vindicantur: actionum autem in rem notantur varia genera hac *l.* his verbis *super possessione,* quod præcedit, *sive,* est delendum. Sunt quatuor genera vindicationum, nec plura, vindicatio dominii, id est, proprietatis, est vindicatio hypothecæ per actionem Servianam est vindicatio servitutis per confessoriam, *Ajo jus mihi esse utendi fruendi.* his verbis vindicatur servitus. Et est quarta vindicatio possessionis in *l. 3. §. Pomponius. ad exhib.* Sed proprietas, hypotheca, et servitus vindicantur per actionem, possessio non vindicatur per actionem, sed per interdictum uti possid. si sit res immobilis. Igitur vindicatur alia formula: nam inter interdictum et actionem in formula tantum agendi discrimen est: et ita evicta emptori sola possessione rei venditæ est adversus venditorem actio de evictione, quod tamen in aliis non est, nisi quod evictum est, evictum sit vindicationis genere *l. 38. §. Si quis forte. de verb. obl.* denique non est actio de evictione, nisi evicta proprietate, vel possessione per interdictum, vel Servianam: nam Serviana evocat possessionem solam, vel evicta servitute. Et in summa hæc omnia genera vindicationum, et generaliter omnes actiones, vult intra triennium definiri. Sunt tamen quædam causæ, quæ celeritatem desiderant, quæ quales sint, et quatenus huic constitutioni novellis constitutionibus derogatum sit, die crastina explicabitur. Causæ criminales intra biennium, causæ civiles intra triennium ex constitutione Justiniani finiendæ sunt. Numeratur autem triennium vel biennium a litis contestatione, imo ab inscriptione etiam incipit annus in causis criminalibus, *l. 1. infra, ut intra cert. temp. l. In SC. §. penult. D. ad Turpil.* nam et accusator, qui subscribit in crimen, profitetur se perseveraturum in crimine usque ad sententiam, et satisdat eo nomine, *l. Si cui crimen. de accusa. l. 1. et 2. ad Turpill. l. 5. §. Sunt qui putant. de his, qu. ut ind. auf.* et numerari tempora perorandæ causæ criminalis ab inscriptione palam definitur, *l. 2. C. Th. ut int. an. crim. quæ. ter. a die,* inquit, *inscriptionis intra anni curriculum, etc.* Sed postea magis placuisse videtur Justiniano, ut biennium tantum numeraretur a die litis contestatæ, *l. ult. inf. ut int. cert. temp.* et ob id in *l. 2. ejusdem tit.* Tribon. mutavit verba C. Th. nec enim scripsit, ut tempus numeraretur a die inscriptionis, sed ut numerarentur tempora legitima præcedentibus inscriptionibus et *l. 1. ejusdem tit.* etiam potest accommodari ad mentem Justiniani, ita ut interpretemur, non satis esse, si quis hominem detulerit inscriptio-

ne, nisi et litem cum eo contestatus fuerit: a litis contestatione demum numerari biennium: præcedit inscriptio in crimen, sequitur litis contestatio: quia proprie reus fieri dicitur, cum scilicet legibus interrogatur, ut Ascon. Ped. ait, in litis contestatione sunt tantum interrogationes et responsiones, et ut accusator inscribit, ita actor in civili dicitur proprie contestari litem cum reo: nec enim recte dixeris reum contestari litem cum actore, nisi sit petitio mutua: et ita in l. *Si a me. de judic. si a me*, inquit, *fuerit adrogatus, qui mecum litem contestatus est, vel cum quo ago, solvi judicium Marcellus scribit*: quia inter patrem et filium non potest esse lis ulla: si reus fiat mihi filius, vel actor, necesse est judicium perimi: quia res recidit in eam causam, a qua incipere non potest. Sed ait, *si mecum litem contestatus est, vel cum quo ago.* Quibus verbis significant litem contestari actorem solum, litem accipere reum, litem facere actorem. Ergo ut ad me redeam, secundum mentem Justin. et in causis criminalibus biennium, et in causis civilibus triennium numerari jubet a litis contestatione, non a citeriori tempore, puta ab inscriptione, vel libelli datione, vel admonitione executoris, vel editione actionis: quæ omnia præcedunt litis contestationem. His ita positis cetera videamus. Justin. hac Const. excipiendas sit tantum esse causas fiscales, et eas quæ sunt de muneribus publicis, vel honoribus: excipit primum causas fiscales; nec tamen declarat intra quæ tempora peragendæ sint, et nescierunt interpretes, quoad prodiit Constit. Græca, id est, l. *ult. inf. de jure fisc.* quæ constituit, ut causa fiscalis peragatur intra menses sex, nisi instrumentorum, vel personarum causa litem produci necesse sit: quid enim si instrumenta longius petenda sint? quid si testes longius avocandi? necessitatis ratio excipienda est semper in omni re, necessitati jus succumbit, *l. ult. de excus.* vel etiam nisi ipse reus, id est, cum quo fisco res est, quasi imparatus moram judicio attulerit: tunc enim licebit, procuratori Cæsaris rem proferre ultra menses sex. Est igitur hac in re melior conditio fisci, quam Reip. quia non tantum privatorum, sed etiam rerum publ. lites civiles terminandæ sunt intra triennium, fiscales intra menses sex. neque novum est, ut melior sit caussa fisci, quam Reip. ut non debeat confundi Resp. cum fisco: nam primum post addictionem, quæ fit auctione publica, cum scilicet ei, qui pluris licitatus est res addicitur, post eam addictionem, Galli (*estrousse*) factam a Rep. amplius liceri non licet, *l. Lucius. § ult. ad municip.* post addictionem tamen factam a fisco intra certa tempora admittitur adjectio, propter utilitatem fisci, l. *Si tempora. inf. de fide et jure hastæ fiscalis*, *lib.* 10. et pariter in eadem venditionum, sive auctionum causa fiscus, qui quid vendidit, non tenetur ædilitiis actionibus. Respublica, quæ vendidit tenetur redhibitoria, et æstimatoria, l. 1. § *Illud. de ædil. ed.* ac postremo fiscus habet semper tacitam hypothecam in bonis debitoris, habet privilegium, quo anteponitur creditoribus, chirographariis, etiam antiquioribus, et hypothecariis posterioribus, ut *tit. de privileg. fisc. l. Aufertur. §. Fiscus. de jur. fisc.* Respub. non habet tacitam hypothecam, non habet privilegium, nisi commune tempus sit, nisi scilicet ex beneficio principis, vel nisi lege propria hoc sibi vindicet, id est, lege municipali et inveterata consuetudine: sicut etiam dicitur de adjectione non admittenda post addictionem factam a Rep. nisi ea in re propria lege semper usa sit, *d. l. Lucius. §. ult. ad municip. l. 2. de jur. reipub. lib.* 11. unde elicienda est interpretatio *l. Antiochensium. de reb. auct. jud. poss. alias de privileg. cred. verba hæc sunt. Antiochensium Celæsyriæ*, etc. videtur res repetenda ex historia. Fuit Antiochia celeberrima civitas, quæ multa habuit privilegia a principibus. Legitur primum Severum Antiochensibus ademisse multa, quod eo administrante in Oriente derisissent, ut scribit Spartianus: idem scribit Vulcatius de Antonino, cum Antiochensibus, quod Avidio Cassio tyranno consensissent, sustulisse spectacula, et multa alia civitatis ornamenta. Pone igitur: Severus vel Antoninus ademit beneficia quæcumque concessa erant Antiochensibus: quærunt modo Antiochenses, an etiam si sint adempta beneficia principum, possint uti adversus debitores suos jure tacitæ hypothecæ, ac etiam privilegio adversus creditores priores hypothecarios, et contendunt hoc non esse ademptum, quia habent hoc non beneficio principum, sed sua lege, more ducto a majoribus suis, semper jure tacitæ hypothecæ usam Rempub. Antiochensium: et Papin. respondet ei civitati jus pignoris durare, id est non videri ademptum a Severo, qui ademit beneficia omnia, quia scilicet sua lege, id est lege propria, vel more inveterato hoc privilegium in bonis defuncti habuit et exercuit Resp. Ceterum Resp. privilegium illud non habet, quod fiscus habet semper: proinde hac Constit. Justin. excipit causas, quibus agitur de muneribus et honoribus publicis: est quædam propria et specialis lis de muneribus et honoribus. In *l. pen. de var. et ext. cog.* proponuntur quatuor summa genera cognitionum: primum hoc est, cum agitur de muneribus et honoribus: secundum cum de re pecuniaria: tertium cum de existimatione alicujus, quod potest esse criminale vel civile judicium, ut actio tutelæ, vel cum agitur de capitali crimine. Est igitur proprium litis genus de muneribus et honoribus, cum consideratur persona ejus, cui honor defertur, an sit idonea, cum spectatur origo natalium, cum excutiuntur facultates, an sint muneri solvendo pares; consideratur etiam lex municipalis, secundum quam honoribus fungi oportet, *l. Honor. §. De honorib. de mun. et hon.* Sed intra quæ tempora peragendæ hæ causæ sunt? intra tres menses, *l. Generali. de decurion. lib.* 10. si quæratur, an quis sit decurialis, ac proinde non possit invitus vocari ad munera civilia, et contendat quis forte non esse curialem: hujus rei disceptatio finienda est intra tres menses: nonnunquam intra quatuor: ut si quis vocetur ad munus tutelæ, quod est publicum, et excuset se: nam causa excusationis est peragenda intra menses quatuor, *l. Quinquaginta. de excusat.* Exceptamus igitur ab hac Constit. causas fiscales, et causas quibus agitur de muneribus et honoribus, sed has tantummodo excipiemus: Justinianus ait, *tantummodo*. Sed in Novellis adjecit alias: primum actionem ex testamento, quam vult omnino intra annum terminari, si petatur legatum, si fideicommissum, si libertas ex assignatione, si libertas, ut hæres voluntatem defuncti exequatur intra annum, vel si malit litigare, ut lis ea finiatur intra annum, ne mora fiat voluntati testatoris, Novel. 1. de Ecclesiarum favore, aut ministrorum, qui Ecclesiis deserviunt, vel præfuerint etiam: ut si quis forte electus Episcopus criminis insimuletur, ut accusator, qui statim ab electione prodiit consecrationis impediendæ causa, eam accusationem intra menses tres peragat, *Nov.* 123. §. *Ceterum, si quis*: et ut si clericus, qui servit cultui divino reus deferatur ad præsidem provinciæ, terminetur hæc causa intra duos menses, Nov 83. sed licebit etiam hoc amplius excipere generaliter eas quæ celeritatem desiderant, quæ summatim expediuntur, et de plano: has enim noluit in hanc quæstionem includere: ut si sit quæstio de naufragio de rebus, quæ ex naufragio perierunt recognoscendis: hæc causa meretur celeritatem aliquam, et tamen annus præstitutus est, vel biennium pro locorum intervallo, *l.* 2. et *pen. inf. de naufrag. lib.* 11. et nuntiationi novi operis tres menses: hoc etiam meretur celeritatem, ne inchoatum opus imperfectum maneat, ut cito definiat judex, abstinere debeat ædificio, an exequi, *l. ult. de ædif. privat.* Et similiter si magistratus deposita administratione misso successore conveniatur civiliter vel criminaliter eorum nomine, quæ gesserit in magistratu non ante potest excedere provincia, quam se purgaverit: sed tamen ne diutius morari cogatur, curare debet judex hujus rei, ut rem finiat intra 20. dies *ex l.* 1. §. *ult. sup. ut om. jud. tam civ. quam. crim.* Sed generaliter potest tentari, posse adjici omnes causas, quæ celeritatem desiderant, ne scilicet eas prorogare in triennium hoc argumento: Olim cum lis instituebatur ex rescripto aliquo principis, quod extraordinarium judicium dicitur in *tit. de dilation.* l. 2. *inf.* debebat intervenire solemnis denuntiatio, et editio rescripti, dabanturque certa tempora ad denuntiandum, ex quo quis faciebat litem: at illis temporibus finitis ex causa dabatur reparatio denuntiationis, de qua in *tit. de temp. cur. et repa. denunt. C. Th.* quæ omnia sunt abolita. Sed tamen cum obtineret, excipiebantur causæ quædam, quæ celeritatem desiderant, ut momenti causa, quæ vocatur celeris reformatio, *l. Momentariæ, inf. unde vi*, et in ea non observabuntur ea tempora: pari ratione videntur non esse observanda tempora bienni vel trienni. Sic et *l.* 6. et 7. *C. Th. de denun. et edit. res.* causa Ecclesiastica, et actio si certum petatur, cum quis repetit quod mutuum dedit, et actio ex testamento, et actio tutelæ vel curationis propter utilitatem pupillorum. Ad hæc interpretes quærunt, an aliquid huic Constit. Justiniani, quis præscribitur triennium, derogaverint Novellæ: moti sunt Nov, de litigiosis, quæ videtur aliqua ex parte huic Constit. derogare. Et varior est Placentini sententia, per Nov. 112. *de litigiosis*, huic Constit. derogavi. Non si post contumaciam vel actor vel reus vocandus sit edictis tribus intermisso, spatio singulis edictis dierum 30. ex ea Nov. unde fiunt menses tres. et post tria edicta expectandus sit annue tantum, ad finem anni ferenda extrema sententia, cum tamen ex hac l. post tria edicta sit expectandus vel reus vel contumax usque ad finem triennii, ut hic definitur aperte: consequens est huic constitutioni derogari. Novellis non dicit usque ad finem triennii, sed ad annum, quæ derogatio est apertissima: nulla tamen in re alia huic Constit. aperte derogatur. Deinde quærunt an triennii præscriptio valeat in causis appellationum: dic non valere: nam causis appellationum alia tempora præstituta sunt, ut peragantur intra annum, vel si qua justa causa exigat tempora proferri intra biennium, *l. ult. §. Illud. de tem. et repar. appell. Novel.* 49. *et* 50 *et* 126. Tertia quæstio est an triennium possit prorogari consensus partium an consensus partium possit efficere, ut liceat judici rem proferre ultra triennium: respondetur non licere, non plus valere pactionem privatorum, quam jus publicum, constitutionem hanc legem dixisse judici non litigatores, et hoc ut verissimum existimem, facit *l.* 2. *C. Th. ut int. an. qu. crim. term.* Est jus antiquum sed ubique manet, suntque ex eo ducenda argumenta, nisi cum palam huic derogatum est: præscribitur hac Constit. annus: sed si non sit causa proferendæ causæ criminalis in annum, si possit judex eam dirimere citius, et nulla sit causa dandæ dilationis, debet eam mox finire non expectatis anni moris, nisi actor et reus voluerint communi consensu annum a judice observari, dum sperant interim se habituros complura documenta litis sum: nam volentibus litigatoribus assentiri debet judex. Voluntas itaque litigatorum aliquid potest, sed intra legitima tempora: nihil potest ultra legitima tempora. Itaque si voluerint rem proferri, id possunt tamen usque ad legitima tempora. Ultima quæstio est hæc, an si forte Judex sententiam dixerit post triennium, valeat sent. non potest valere sent. dicta post triennium, quia perempta est lis, contigit mors liti: ubi lis mortua est, nulla res est, *l.* 3. *judic. sol.* Plauto dicitur res mortua, occisa, animam efflasse: lis mortua est, cujus instantia amissa est, non etiam actio: et ita *l.* 3. *quæ infr. cred.* lite mortua nulla res, ac proinde fidejussores judicatum solvi liberantur: si lis mortua est, nulla potest consequi sententia: nam sententia est litis definitio, et post triennium finita sententia desiit judex esse: quid igitur? redintegranda est actio refusis sumptibus litis ab eo, qui produxit litem ultra triennium: vel si judex moræ fuerit, judice mulctato et mutato: lis igitur ex integro movenda apud alium judicem. Nec putem huic definitioni triennii jure pontificio derogari, *ex c. pen. de judic.* ex quo vulgo definiunt triennio non terminare instantiam: perperam: nam hæc est species. Archiepiscopus Ravennas dicebat se jurisdictionem habere in civitatem Cerviam: negabant cives civitatis ejus, et lite mota apud judicem de-

legatum cives, quod causæ suæ diffiderent rem protraxerunt moris et cavillationibus ultra triennium: post triennium tracta, dicunt peremptam esse instantiam, et nolunt respondere coram judice delegato, quia perempta instantia litigatores obtemperare non coguntur judici: constituitur, ut judici delegato liceat rem finire ultra triennium, et cogere cives illos, ut litem exequantur, quia per eos stetit quo minus causa intra triennium expediretur: illi moram attulerunt judicio, et volunt moram sibi opitulari: non æquum est, non patitur, *l. Reus, de muner. et honor.* Reus post annum potest honores petere, quo anno finitur reatus, nisi per eum steterit, quo minus causa intra annum finiretur, quia tunc anno non finitur reatus. Cum Justinianus causis civilibus finiendis earumve instantia perimenda præscripsisset triennium: si tamen ultra triennium res proferatur, aut ita adducatur, ut sit ultra triennium producenda, judex prospiciet. Et ita distinguit, aut moram judicio adfert actor, aut reus, aut judex, aut advocati.

## *Ad §. 1. Et si quidem.*

§. 1. *Et si quidem pars actoris cessaverit, quatenus multiplici dilatione reus fatigetur, et triennii metæ post litem contestatam jam prope finem veniant, ut semestre tempus tantum ei supersit, licentia erit judici per executores negotii actorem requirere parte fugiente ex una parte actoris absentiam incusante, et judicibus omnimodo suas aures hujusmodi quæstionibus reserantibus, et si per tres vices hoc fuerit subsecutum, decem dierum spatio per unumquemque introitum destinato, et nec ita pars actoris fuerit inventa, et neque per se, neque per procuratorem instructum pervenerit, tunc judicem negotii acta apud se confecta conspicere censemus.*

De actore agitur in §. *Et si quidem.* si post litem contestatam actor absit, nec cœptam litem exequatur, constituit Justinia. ut reus ex una parte, id est, etiam absente adversario possit queri de absentia actoris, et ut audito reo judex evocet actorem per apparitorem, vel tribus edictis, vel tribus literis, ut Paulus ait *5. Sent. tit. 5.* et *l. Ab sentem. §. Adversus. de pœn.* Videtur hic Justinia. loqui de tribus denuntiationibus tantum. Sed nihil refert tres fuerint denuntiationes, vel tria edicta, vel tres literæ. Edicta publico loco adfiguntur, literæ mittuntur a judice: denuntiationes fiunt per officium, sive executorem litis, et ideo malo in *l. Contumacia de re jud. Contumax*, inquit, *est qui tribus edictis revocatus, vel uno pro tribus literis evocatus*, legendum, *vel literis evocatus, præsentiam sui facere contemnit*, ut in Senten. Pauli. Additur et post tria edicta quartum, quod peremptorium dicitur, ut *l. Et tertium. de judic.* et hæ omnes dicuntur legitimæ induciæ, quæ dantur absentibus ut veniant et liti subsistant. Rodericus 3. de gestis Friderici, cap. 17. *legitimas inducias jurisperiti vocant judicis edictum unum, mox alterum, et tertium.* Quarto edicto judex commistatur, se absente adversario cogniturum et pronuntiaturum: sed non necessario datur etiam quartum edictum: sufficiunt enim tria edicta si ita judici videatur, *l. 2.* et *l. Tres. C. quomodo et quan. jud.* non dantur etiam necessario tria edicta: nonnunquam enim datur statim unum pro tribus, quod dicitur peremptorium, *d. l. Contumacia. l. Nonnunquam de judic.* hoc totum positum est in arbitrio judicantis, ut pro conditione causæ, vel personæ, vel temporis edictorum ordinem moderetur, modo utetur uno pro omnibus, modo tribus modo quatuor. Cum autem dantur edicta tria, necesse est intermitti aliquod intervallum: ex hac l. spatium 10. dierum, quod congruit cum jure veteri, *l. Ad peremptorium de judic. l. ult. inf. de delatoribus lib.* 10 et interponuntur hæc edicta, ut hæc Constit. declarat prope finem triennii, et finem trienni ita definit Justinia. si semestre tantum tempus superent ad explendum triennium qua in re imitatus videtur esse quod est in *l. Non tantum. in princ. de excus. tut.* proximum pubertati eum videri, cui reliqui sex menses sunt ad complendam puberbatem, et utitur iisdem verbis, quibus hic Justinianus, quod potest plerisque rebus usui esse, cum quæritur, quid sit prope finem certi temporis rem pervenisse, quid sit proximum esse pubertati adolescentiæve, si videlicet sex menses modo supersunt: nam et hujus articuli temporis aliquam definitionem tradi par erat: ex Nov. *de litigiosis* 112. in §. *Si vero causam.* intermittuntur dies 30. ut adversarius quocunque tempore citari potest statim atque abesse cœperit, citari potest edictis tribus, et post tres citationes expectatur annus: igitur ex ea Novell. 112. ea edicta non interponuntur prope finem triennii, sed cum primum abesse cœperit adversarius, et præsens adversarius hoc desideravit. Et ita si maturius data sint tria edicta, absens expectabitur, et deinde sive venerit, sive non, res definietur a judice: hic est igitur ordo edictorum. Modo videamus quid fiat si absens edictis non paruerit, si non obtemperavit: incidit in contumaciam, et contrahitur eremodicium, ut sit in hac Constit. Est constit. hæc tota tracta ex sermone Græco, tota Græca phrasi conscripta: nam et reus hæc Const. vocat fugientes, sicut Græcis φεύγοντας, at διώκοντας actores. Græcis dicitur actor διώκειν, quod est fugare, reus φεύγειν, id est, fugere. Et in hac constit. quod dicit ex una parte Græcis est ἐκ τοῦ ἑνὸς μέρους, et μονομερῶς. Ac proinde ait post tria edicta si illis non obtemperaverit absens, actor contrahit eremodicium. Eremodicii pœnæ hæ sunt, primum ut possit judex disceptare μονομερῶς, id est, non præsente altera parte: lis contestatur utraque parte præsente, cum perorant ambo præsentes, ut est in 12. tab. nec potest esse contestatio litis, quin utraque pars præsens suæ causæ merita enarraverit coram judice, testibus præsentibus: sed lis, quæ semel contestata est, etiam agenda est utraque parte præsente: regulariter nullum est judicium, si causa agatur absente parte altera, si absens condemnetur non contumax, non denuntiatus solemni edictorum ordine, etiam si præsens absenti condemnetur, nulla est sententia *l. Ea quæ. inf. quom. et quan. jud. l. Certum. §. Si quis. de confess.* sed adversus contumaces pronuntiari potest, vel etiam pro eis, ut inferius dicetur, et causa agi potest illis absentibus, etiam si fuerit criminalis: modo tamen non damnetur absens capitali crimine: nam etiamsi absit per contumaciam, non potest damnari capitali crimine, damnari tamen potest crimine non capitali, quæ est distinctio *legis Absentem. de pœn.* hæc est igitur pœna contumacis, ut posteaquam incidit in contumaciam, quod fit si tribus edictis non paruerit, si tria edicta contempserit, causa agi, ut definiri possit μονομερῶς, contra regulam juris ex una parte, quod etiam singulariter receptum est in causa appellationis, *l. ult. ad Trebell. l. ult. §. Illud. de temp. appellat.* et ut in causa appellationis potest etiam pro absente pronuntiari, si ab eo magis stare videatur æquitas, Nov. 49. ita etiam si quis absit per contumaciam, nonnunquam potest pro eo pronuntiari, *l. Et post edictum. de judic.* et hac Constit. judex enim cum absens incidit in contumaciam, perinde rem disceptat, quasi utraque pars præsens esset. Itaque si æquitas ab absente stare videatur, pronuntiabitur etiam pro contumace: sed sicut in causa appellationis si vicerit forte absens, reddit sumptus totius litis ei, qui victus est, Nov. 49. ita priori judicio si vicerit absens et contumax, reddit omnes sumptus litis victo, ut hac constit. aperte definitur, quæ est altera pœna contumaciæ: prima hæc fuit ut causa agatur et definiatur μονομερῶς. Secunda hæc est, ut etiamsi vicerit contumax, non observetur regula juris, quæ vult victum victori condemnari impensarum nomine. Nam ex diverso victor condemnabitur expensarum nomine: atque ita victoris pervicacia plectetur. Hæ igitur sunt duæ pœnæ ejus, qui absens est per contumaciam: quid est eremodicium? est ἐρήμη δίκη, cum abest adversarius, id est, lis deserta; ut si quæris definitionem: Eremodicium est desertio litis contestatæ, sive causæ dictio ex una parte tantum: male vulgo innumeri confundunt vadimonium, et eremodicium, et litem contestatam: dicunt enim eremodicium esse desertionem vadimonii: nos; esse desertionem litis contestatæ, et aliud esse vadimonium, aliud litem contestatam: desertio vadimonii est desertio promissionis judicio sistendi causa factæ ante litem contestatam, *l. 4. §. Quæsitum.* et *l. 5. §. 1. si quis caut.* longe aliud est desertio litis contestatæ, quæ desertio magis punitur: nam desertio vadimonii si is, cui dies datus est, non venerit, non coercetur damno litis, desertio litis contestatæ coercetur damno litis: et hæc est tertia pœna contumaciæ: nam si absens per contumaciam damnatus fuerit, et postea supervenerit, non poterit ex integro causam agere, vel etiam si absens per contumaciam vicerit quod aliquando accidit, et reversus dicat nondum plene sibi satisfactum esse: non poterit ex integro litem inchoare: quod hac constitut. est expressum. Igitur sive condemnatus fuerit, sive vicerit, non potest ex integro causam agere, quam dicit non plene discussam: quin etiam non poterit appellare, *l. Ex consensu. §. ult. de ap. l. Et post edictum §. ult. de judic. l. 1. inf. qu. app. non recip.* et hoc est quod dicitur in *l. Contumacia. de re judic.* contumaciam coerceri damno litis, quia scilicet lis non potest ex integro agi, nec appellare licet a sententia. Perit igitur lis, moritur lis, moritur et actio, nec infirmari provocatione judicatum potest: quod non ita evenit in desertione vadimonii: nam et cum quis deseruit litem contestatam, judex ad finem triennii fert sententiam definitivam: cum vero quis ad diem dictum liti contestandæ non adest, judex non fert sententiam definitivam: sed si abesse perseveret adversarius, cum quo res est sitari, judex de re cognoscit summatim, et actorem præsentem mittit in possessionem ejus rei, de qua agitur, non si rem addicit, quia non fert definitivam sententiam, vel reum præsentem relaxat observatione judicii. Igitur non fert sententiam definitivam, Novell. 53. et *l. 2. inf. ubi in rem act. ex. deb.* sed tamen non inficior. *Nov. de litigiosis*, hæc esse commutata: nam ex ea etiam ante litis contestationem contrahitur contumacia, non eremodicium, quia nondum fuit lis, needum δίκη, lis non dicitur, nisi sit contestata. Sed dixerit aliquis non male ex ea Novel. ante litem contestatam contrahi contumaciam, cujus plectendæ ratione possit judex una tantum parte præsente litem disceptare, peragere, definire: atque ita si quis contumax fuerit ante litis contestationem, si denuntiationibus non paruerit, sive post litem contestatam, lis extinguetur postrema sententia judicis, nec licebit eam restaurare absenti, nec appellare. Potest et alia differentia tradi inter desertionem vadimonii, et desertionem litis contestatæ quod deserat vadimonium reus, contrahat eremodicium et actor et reus, id est, quilibet adversarius absens, *l. Cum quærebatur. jud. sol.* Attulimus aliam in *l. Ait prætor. §. ult. de minor. 25. an.* Sed ad rem. Liquet ex his, quæ diximus, contumaciam plecti damno litis: litem ergo extingui, et actionem interire, non tantum instantiam interire, sed etiam actionem: quod tamen non est perpetuo verum: nam accurate Justinian. distinguit hac Constitut. nam cum actor abest post litem contestatam, evocandus est prope finem triennii, si non paruerit edictis, atque ita inciderit res in eremodicium, ita distinguendum est: aut non liquet judici de re tota, aut liquet: si non liquet judici ex actis, ita ut non possit liquido pronuntiare de re, quæ in judicium venit, absolvet tantum reum ab observatione judicii, quo genere perimitur instantia tantum, non lis, ne cogatur amplius eo judicio interesse: lis manebit, poteritque redintegrari: actio manebit, eaque licebit rursus agere vel apud eundem, vel apud alium judicem: et præterea absens damnatur expensarum nomine, quæ æstimantur jurejurando rei: fidejussores etiam dati a reo judicio sistendi causa, vel judicatum solvi liberantur ipso jure, quia instantia perimitur. Cum autem judici liquet, tum debet etiam in absentem, vel etiam in præsentem sententiam definitivam pronunciare, quæ non tantum instantiam perimit, sed etiam

litem translata principali actione in actionem judicati: nam remedio appellationis eadem lis rursus introduci non poterit: et similiter cum adversarius evocatus est edictis tribus, quibus singulis dicitur dies illi, ut adsit decimo die, hodie tricesimo postremo die, quo adesse jussus est, edicto postremo: solet etiam absens adversarius in foro voce præconis citari, *l. Et post edictum. de judic.* ex qua sumptum est, quod hodie videmus fieri, in foro citari absentem ad ostium tribunalis. Igitur non satis est proponi tria edicta: sed adhibenda est etiam vox præconis, quæ die cognitionis evocabit absentem, et si non comparuerit, res peragetur. Sed si venerit, si præconi responderit, vis edictorum circumducetur, quia non faciat judex quod se facturum edixit: nam etsi forte adfuerit is, qui edictis evocatus est, abfuerit autem qui edicta illa impetraverit, adversus absentem lis non definietur, non pronuntiabitur secundum absentem: sed instantia perimetur, id est is, qui venit, et vocationi paruit, absolvetur observatione judicii circumscriptis edictis, quod Græcis est ἐρήμην λύειν, *casser le defaut, donner congé.* Lis tamen non perimitur: nam licebit ex integro causam agere cum alter redierit, qui cœpit abesse adversario veniente: et hæc est sententia *l. Et post edict. de judic.*

## *Ad §. 2. Sin autem.*

§. 2. *Sin autem reus abfuerit, et similiter ejus processerit requisitio, quemadmodum pro persona actoris diximus, etiam absente eo eremodicium contrahatur, et judex, secundum quod veteribus legibus cautum est, ex una parte cum omni subtilitate causam requirat, etc.*

Diximus de actore, qui per contumaciam abest: hodie dicemus de reo ad §. *Sin autem reus.* Reus incidit in contumaciam si tribus edictis vel denuntiationibus evocatus sui præsentiam facere contempserit: post tria edicta habetur pro contumace, non ante: et sicut dictum est de actore, per singula edicta, quæ publice proponuntur, vel per singulas denuntiationes, quæ fiunt per apparitorem, intermitti etiam debet spatium decem dierum; supra dixit per unumquemque introitum, introitum ad judicem scilicet: nam absenti evocato edicto, sive denuntiatione prima dicitur dies decimus, ut eo adsit in judicio: quo sive venerit, sive non venerit altera pars, quæ præsens fuit judicium ingreditur, rursus incusat absentiam adversarii, *il demande defaut, ou congé,* edicto si non paruerit adversarius ingreditur judicium, et postulat alterum, et tertium postea, cujus tertii edicti die rursus judicium ingreditur, et postulat ut habeatur pro contumace, habita pro unoquoque introitu semper expensarum ratione. Contumaciæ autem rei eadem est pœna, quæ actoris, ut absente reo per contumaciam eremodicium contrahatur. Et ait Justinianus in hoc §. *Etiam absente eo,* id est, reo, *eremodicium contrahatur.* quo articulo, *etiam,* hoc significatur: non tantum absente actore, sed etiam absente reo per contumaciam eremodicium contrahi, id est, litem haberi pro deserta, et agi, disceptari, definiri μονομερῶς, non conflictu partium mutuo. Igitur in eremodicium incidunt non tantum rei, sed etiam actores: alii solos actores, alii solos reos: utrique decipiuntur et actores et rei, si absint per contumaciam, contrahunt eremodicium, quod apertius significatur in §. *Cum autem,* quod in Codice Gallico est his verbis expressum: *quand la cause est ainsi menée, qu'il n'y a qu'une des parties, et celle du demandeur, ou celle du deffendeur,* uterque contrahit eremodicium, et omnino ἐρήμη δίκη, et μονομερὴς δίκη idem est, cum scilicet causa agitur una tantum parte præsente, et fit condemnatio vel absolutio sententia definitiva contra regulam juris, quæ vult causam contestari, agi, definiri utraque parte præsente, et ita in Nov. 69. καταδικαζέσθω καὶ ἀπὼν κατὰ τὸ καλούμενον τῶν ἐρημοδικίων σχῆμα, id est, *condemnetur etiam absens secundum formam eremodicii;* quasi licet causa redierit ad eremodicium, ut jam judex cogatur eam expedire μονομερῶς: et ita Hesychius recte ἐρήμη μονομερὴς δίκη. Idem est cum scilicet causa agitur una parte tantum præsente, et fit condemnatio, vel absolutio sententia definitiva, contra regulam juris, quæ vult, causas contestari, agi, peragi, definiri utraque parte præsente: sed quid ageres adversus contumaces, nisi liceret μονομερῶς causam expedire: et ita in *Novel.* 69. *condemnetur etiam absens secundum formam eremodicii,* scilicet si causa reciderit ad eremodicium: ut jam cogatur judex eam expedire μονομερῶς. Et ita Hesychius rectissime, ἐρήμη μονομερὴς δίκη ὅταν μὴ ἀπαντήσας lis quæ agitur una tantum parte præsente, cum scilicet reus, quod non concurrat ad judicium, condemnatur: sed restringit Hesychius, ἐρήμην δίκην, ad reum non occurrentem ad judicium, cum tamen nos extendamus etiam ad actorem litem inchoatam deserentem: absens reus, de quo hic agitur, ex contumacia condemnetur si obnoxius reperiatur, et quod ait *obnoxius,* est ex Græco, ὑπεύθυνος, videtur tota hac lege Justinianus Græce loqui. Igitur condemnabitur, vel etiam absolvetur: nam et pro contumace dicenda est sententia, si id bonitas causæ illius exigat: condemnatus autem si fuerit reus absens, sententia erit perducenda ad effectum auctoritate judicis, qui condemnavit, si jurisdictionem habuerit, vel si jurisdictionem non habuerit: veluti judex datus auctoritate ejus, qui eum judicem dedit: nam qui judicem dedit, exequitur judicis dati sententiam, non ipse judex datus: dicta enim sententia desinit esse judex, et judex datus cognitionem tantum habet, ac perinde sententiæ executionem non habet, sed quod pronunciavit, exequitur idem, qui dedit capitis pignoribus, *l. A Divo Pio. de re jud.* Et hoc est, quod ait hoc loco, *per res et facultates fugientes victori satisfiat:* et præterea reo condemnato ac post condemnationem reverso non licebit litem redintegrare, non licebit datis fidejussoribus possessionem captorum pignorum recipere: hæc pœna contumaciæ, ut plectatur damno litis: nam nunquam potest litem restaurare, nec si offerat fidejussores, nec si appellet: nam damnato etiam ex contumacia non licet appellare, *l. Ex consensu.* §. *ult. de appel.* et *l. Et post edictum,* §. *ult. de judic. l.* 1. *inf. quo. app.* et *Nov.* 82. et ex eo petenda est ratio, quam vulgo ignorant, *l. Liberto.* §. *Litem. de neg. gest.* species hæc est: reus litem contestatam deseruit et evocatus edictis judicis non redit, frustator est, qui litem, et judicem, et adversarium frustatur, et moratur: cum ita reus abesset ex contumacia, quidam ultro ex suis amicis obtulit se non defensioni quidem litis, igitur non suscepit defensionem litis, hoc enim si fecisset purgasset frustrationem rei, sed allegavit tantum causas absentiæ: quod etiam in criminalibus est permissum. Nam licet reus criminis accusatus non possit per procuratorem, vel gestorem defendi, *l. pen. de pub. jud.* potest tamen causas absentiæ allegare per procuratorem, vel per gestorem: et ubicumque absens potest damnari, ibi quilibet pro eo verba faciens, et absentiam ejus excusans, ut audiatur *æquum est, et ordinarium,* ait *l. Servum.* §. *Publ.ce. de procur. æquum et ordinarium est,* pro usitatum et rectum, unde illud, *ordine et recte factum,* et citat rescriptum Imp. quod est in *l.* 3. *inf. de accus.* Igitur in specie §. *Litem.* cum reus litem deseruisset, amicus ejus ultro egit excusans absentiam rei, defensionem rei non suscepit sed tantum absentiam excusavit ne damnaretur eremodicio. Quæritur an edicta sententia contra absentem, videatur negotiorum gestor ille contraxisse culpam, quod a sententia dicta contra absentem non appellaverit, et an eo nomine teneatur actione negotiorum gestorum? minime, *quia inquit, frustrator condemnatus est.* quod sic explicant: quia amicus non est condemnatus: sed ratio hæc est, quia ex contumacia condemnatus est, et ejus nomine appellare non licet, et ob id culpam non contraxit si non appellavit, cum nec possit appellare. alioqui sententia dicta in absentem pro præsente, vel in præsentem pro absente, nullius momenti est, si non abfuerit per contumaciam, id est, si non fuerit edictis solemnibus citatus prius in *l. Ea quæ. inf. quom. et qua. jud.* Et male distinguit inter actorem et reum Accurs. quem hic reprehendit Bartolus, nam sive absit actor, sive reus, modo non absit per contumaciam, sententia in eum dicta nulla est, *l.* 4. §. *Item cum ex edicto. quæ sent. sin. app. res. l. Certum.* §. *Si quis. de confessis.* His explicatis repetitur in hac Constit. illud, quod jam attigerat supra, nihil obstare quo minus causa agatur μονομερῶς, sive absit reus, sive actor per contumaciam: *quia,* inquit, *absentia unius litigatoris Dei præsentia suppletur:* propterea quod tum judicabant judices sacrosanctis propositis Evangeliis, quæ Dei præsentiæ simulachrum erant, judicibus, aut esse debebant: et ideo nihil est damni, nihil periculi, et si absit pars alterutra, cum ejus absentia Dei præsentia suppleatur, nihil obstare debet metus appellationis: quia non licet appellare a sententia dicta in contumacem. Et adjicitur præterea, ut sententia non dicatur in absentem ex eremodicio, nisi prope finem triennii, cui tamen rei derogavit *Nov. de litigan.* §. *Sin autem.* Ergo ante hujus triennii finem non contrahitur eremodicium, non potest lis definiri non potest perimi aut mori: moritur lis: an dicta sententia? minime, nisi dicta sit ab eo, a quo appellare non licet. Sed si appellationis remedium supersit, quo extinguitur judicatum, judicato non moritur lis, nec sententia definitiva perimit litem. Sed cum dicitur sententia in contumacem, plane lis moritur, quia non licet appellare: non potest igitur interimi lis, etsi prope finem triennii: ante interimi lis non potest, sed potest tantum condemnatio fieri expensarum nomine, primo vel secundo, vel tertio introitu, vel absolutio: nam hoc loco, §. *Hujusmodi autem,* hæc verba, *in sola expensarum datione vel absolutione,* illud *absolutione,* vulgo male interpretantur ab observatione judicii: falsa est interpretatio: nam sicut in absentem sententia definitiva non potest ferri nisi prope finem triennii, ita nec dari relaxatio ab observatione judicii. Non ergo loquitur de interitu instantiæ, sed de absolutione tantum expensarum: nam plerunque judex absenti qui primo edicto non paruit, si forte amicus ejus causam absentiæ justam allegaverit, remittit et sumptus litis, in quos tamen condemnandus videbatur unoquoque introitu: nam primum præsens adversarius postulat edictum primum in absentem, quo impetrato, evocat absentem die dicta decima: ea die si non venerit, queritur rursus de absentia, et postulat eum condemnari in expensas. Dat et alterum edictum: sed judex non semper absentem in expensas condemnat: dat alterum edictum, hoc addito, ut quod primo edicto non paruerit, nullæ ei restituantur impensæ. Igitur ante proximum finem triennii tantum potest fieri condemnatio expensarum, vel etiam absolutio expensarum, si ita judici videatur, ut in Nov. 82. At prope finem triennii post illa tria edicta totius rei condemnationem faciet judex extremam, vel etiam absolutionem, atque ita perimet et instantiam et litem.

## *Ad §. 3. Sive autem.*

§. 3. *Sive autem alterutra parte absente, sive utraque præsente lis fuerit decisa, omnes judices, qui sub imperio nostro constituti sunt, sciant victum in expensarum causa victori esse condemnandum: quantum pro solitis expensis litium juraverit: non ignorantes quod si hoc prætermiserint, ipsi de propriis hujusmodi pœnæ subjacebunt, et reddere eam parti læsæ coartabuntur.*

Ad extremum hac parte Justinianus constituit, ut sive causa agatur cognitionaliter, et συζήτησιν, id est, utraque parte præsente, sive μονομερῶς, et secuta sit sententia definitiva secundum ordinem hac Constitut. præscriptum, semper victus victori condemnetur expensarum nomine; alioqui ut judex, vel officium ejus ex sua substantia hujusmodi detrimentum læsis resarcire compelletur, ut in *l. Sancimus. inf.* id est, ut ipse judex victori reddat expensas omnes, in quas non condemnavit victum, vel officium ejus, qui non exegit eos sum-

ptus ex sententia judicis. Igitur victor recipiet sumptus litium vel a victo, vel a judice, vel ab officio judicis: a judice, cum judex non habuit justam causam remittendorum sumptuum, nam excipitur hic casus, si uterque habuit justam causam litigandi: sed necesse est id adjiciat nominatim in sententia judex, ut Novell. 82. et excipitur etiam alius casus ex §. *Sin autem ex gestis. sup.* si pronuntietur pro contumace, et condemnetur præsens: nam hoc casu non victus victori condemnatur in expensas, sed victor victo, si est contumax victor: quia non potuit ei jus suum auferri: non auferetur ergo suum jus, sed auferetur expensarum lucrum, quæ est sententia ejus §. *Sin autem ex gestis*, male explicata ab Accursio, explicata in recta ex Novell. 49. ut declaratur hic etiam, expensas litis esse æstimandas jurejurando victoris, qui jurare potest in infinitum, *l. Videamus. §. Jurare. de in litem jur.* Itaque huic jurijurando adjicit judicem jusjurandum moderaturum, si in immensum juraverit, *l. Sancimus. hoc tit.* et sumptus litis sumpto prius jurejurando judicem æstimaturum, ac taxaturum prius: quod tamen pugnare videtur cum Nov. 82 quæ vult, ut judex omnino sequatur jusjurandum victoris non habenda ratione impensarum: sed ita id intelligi debet, si prius judex jussit jurari ad certum modum, tunc idem debet sequi jusjurandum, l. *Si quando. inf. unde vi.* Sed si victor suo arbitratu modum expensarum edixerit, sine ulla præscriptione judicis, judici licet hoc jusjurandum moderari, l. *Videamus. et seq. de in lit. jur.* hæc condemnatio expensarum non infligitur tantum victori, sed etiam ei, qui nondum vicit quique victurus forsitan non est, puta præsenti adversus absentem etiam ante litem contestatam, ut si reus vocatus non venerit ante litem contestatam, vel etiamsi post litem contestatam non venerit actor, vel reus, ac postea venerit nondum lite finita, non prius recipientur, quam refunderint impensas, *dict. l. Sancimus.* Et adjicit ea l. hoc esse observandum sive citati litigatores, sive requisiti mala conscientia abfuerint, quod vulgo explicat male. Citentur solemnibus tribus edictis, et eo genere constituuntur contumaces, requiruntur sine literis, sine denunciationibus, ut *Nov. 53. cap. 3.* si reus in judicium vocatus juraverit judicio sisti, non satisdederit, nec tamen venerit in judicium litis contestandæ causa, sed latitaverit contra fidem, quam fecit, requiri debet ab apparitoribus, et duci manu injecta, etiam in causa civili jussu judicis, cujus jurisdictio est; et si forte non inveniatur a judice ei debet præstitui dies certus, intra quam veniat, et si intra illum diem non venerit actor, nisi sit ejus evidens calumnia, mittitur in possess. bonor. rei debiti servandi causa, l. *pen. inf. de dignit. lib. 12.* quo genere constituitur pignus prætorium, *l. Venditor. pro empt.* et ita captis pignoribus constituto pignore prætorio, non dum tamen vendito, si venerit reus in judicium, non ante admittendus est ex ea *Novell. cap.* 3. et ex *dict. l. Sancimus* quam refuderit impensas litis, quas interim fecit actor, dum eum expectat: et nisi satisdederit judicio sisti, pro jurejurando, nunc ab eo exigetur satisdatio: et hæc pignorum captio fit causa cognita summatim, non plene. Igitur res non potest definiri ultima sententia: sed cum venerit, ut restituerit impensas, ac satisdederit judicio sisti: tum judex sententiam plenam pronuntiabit: summaria cognitio litem non definit: est autem hoc casu pœna perjurii, ut absens non citetur edictis solemnibus, sed ut requiratur, et ducatur, et hoc est, quod ait *l. Sancimus*, non tantum citatos, sed etiam requisitos, si venerint in judicium, cum ante abfuissent mala conscientia, non esse prius audiendos, quam ante adversario refuderint sumptus litis, et viatica, id est, itineris sumptus.

## *Ad §. 4. Sin autem.*

§. 4. *Sin autem utraque parte immunente, et litem peragere cupiente, judex eam accipere non maluerit, vel propter amicitias, vel inimicitias, vel turpissimi lucri gratia, vel propter aliud quodpiam vitium, quod miserrimis animis hujusmodi judicum innasci potest, litem ipse ausus fuerit protelare, et propter hoc triennium fuerit transactum: judex si quidem in magistratu positus est, vel in majore dignitate usque ad illustratus gradum, decem libras auri privatis nostris largitionibus inferre per scholam Palatinam compelletur, etc.*

Diximus hactenus de actore et de reo, qui moram judicio adfert: deinceps dicetur de judice et advocatis, qui moram judiciis adferunt, per quos fit, ut causa civiliter intra triennium non expediatur, ac primum, ut proponit in §. *Sin autem utraque parte*, si judex rem civilem protulerit ultra triennium, minor multatur tribus libris auri, major decem inferendis in ærario privato privatis largitionibus, et quod idem est, publicis rationibus: exigitur ea multa per scholam palatinorum. Palatini sunt apparitores Comitis sacrarum, vel privatarum largitionum, sacri, vel privati ærarii, qui et dicuntur privatiani, et largitionales, qui multas inferendas ærario privato exigunt, ut in Nov. 117. Multatur ergo ita judex sive major, sive minor, qui rem protraxit ultra triennium, res et lis salva manet, sed alius judex sumendus est, non frustator lite temporis legitimi: quid tum fiet, si forte intra triennium mutatur judex? puta morte, vel qua alia ratione, incidente infirmitate, vel necessaria profectione, veluti rei suæ familiaris periculo: his omnibus casibus necesse est alium sumi judicem, *l. Julianus. et seq. de judic.* Quæritur vero quantum temporis dederis novo judici ad litem definiendam? quod deerit triennio, si non minus anno sit vel si minus sit anno, annus replebitur subdito judici. Nec quicquam refragatur *leg. Si judex. D. de Judic.* primum enim hæc Constitut. loquitur de omnibus judicibus delegatis: ergo etiam de judicibus datis, de quibus est *l. Si judex*, et ita loquitur de judicibus datis, quibus is, qui dedit, nullum certum tempus præscripsit ad judicandum: ille *l. Si judex.* loquitur de judice dato, cui magistratus præscripsit certum tempus ad judicandum: sed et omnino congruit ea *l. Si judex.* cum definitione Justiniani: vult enim, ut si judex judicare jussus intra certum tempus non judicaverit, ut alius judex detur: et si subdito judici non sit præscriptum certum tempus ad judicandum, ut fuerat priori, intelligentur ei tanta tempora præstituta, quanta priori: proinde si, verbi gratia, primus judex jussus sit judicare intra sex menses, nec judicaverit, subditus in ejus locum judex simpliciter judicare jussus, intelligitur judicare jussus intra sex menses: redintegrantur ergo tempora quot fuerant priori præstituta. Sed adjicit. l. hunc modum, *ita tamen ut legitimum tempus non excedat:* quem modum Accur. ibi recte conjicit esse triennium ex hac Constit. nam verbi gratia, si prior sit judicare jussus intra biennium, nec judicaverit, an sequenti judici debitur biennium? minime: dabitur tantum annus, ne qualis excedat triennium: hæc est sententia *d. l. Si judex.* Cum igitur moras liti attulit judex, ita ut jam triennium sit elapsum, alius judex assumitur, qui judicet intra annum: ex quo apparet litem salvam manere, nec extingui triennio: maxime quia non per litigatorem, sed judicem causa labitur, ut in *Nov. 119. et 23.* triennio ergo actio non perimitur cum alius judex accipitur, et male Accurs. in hanc rem adfert l. *Sed et si §. Ait prætor. ex quib. caus. major.* quæ ait dandam esse restitutionem in integrum, si per judicem, aut dilatationem judicis effectum sit ne res judicaretur: dilatio ergo judicis extinguit actionem, cum sit necessaria distinctio: non loquitur hic JC. de tempore finiendæ litis, sed de tempore finiendæ actionis. Sunt quædam actionibus præstituta tempora: si magistratus, dum moratur actionem dare, ita tempus actionis frustratus sit, ut exciderit actio actori, actio perempta est suo tempore mora, aut dilatione magistratus, quia distulit actionem dare. Sed æquum est restitutionem ex ea causa fieri: perimitur sane actio suo tempore. Aliud est lis, aliud actio: lis non tantum actionem significat, sed institutum cœptumque judicium, Novella 10. Mora igitur, sive cunctatio judicis, apud quem lis contestata est, non perimit actionem: longe aliter fit: si reus vel actor post litem contestata frustrantur, et qualibet tergiversatione efficiant ne lis peragatur, hoc enim casu licet solo triennii lapsu lis non perimatur, tamen perimitur sententia judicis, qui ex hac Constit. prope finem triennii, id est, jam imminente triennii fine debet sententiam definitivam ferre. Atque ita non triennii lapsus necem liti adfert, sed sententia judicis, quæ est hujusmodi, ut neque ex ætate, neque restitutionis beneficio, neque appellationis lis possit redintegrari: itaque plane lis moritur, quia resuscitari non potest ulla ratione. Iterum dico, non perimi litem solo triennii lapsu, sed pronuntiatione judicis, si liqueat: si non liqueat, perimitur tantum instantia. Idemque sequemur omnino secundum Novellas: nam hæc Constit. loquitur tantum de his, qui frustrantur post litem contesta. sed ex Novellis et ante litem contestatam litigatores frustrentur, si citationi judicis non obtemperaverint, idem dicendum est Nov. 112. et Leonis 108. atque ita in eum, qui ad vadimonium non occurrit, veluti ex eremodicio condemnatio fieri potest, quanquam non proprie contrahatur eremodicium, nisi post litem contestatam: sed ex his Novellis quodammodo contrahitur eremodicium etiam ante litem contestatam: cum absens possit condemnari, hoc tamen exigitur, ut qui evocatus non venit ad litem contestandam post tria edicta, expectet annum, deinde in eum promatur sententia definitiva, si liqueat. Nihil hæc constitut. dicit de officiis, sive apparitoribus judicum, qui tamen litibus moras adferre possunt, dum nolunt eas introducere in judicium. Sed de his idem statuit Justinianus in l. *ult. ut. int. certum. crim. qu. ter.* ut eadem pœna adficiantur, quæ judices.

## *Ad §. 5. Illo proculdubio.*

§. 5. *Illo proculdubio observando, ut si neque per alterutram litigantium partem, nec per Judicem steterit, quo minus lis suo marte decurrat, sed per patronos causarum licentia detur Judici, et eos duarum librarum auri pœna afficere per scholam Palatinam exigenda, et similiter publicis rationibus aggreganda, etc.*

Nunc de advocatis videamus. Mulctentur etiam hac Constitut. advocati, qui moram judicio attulerunt adjecta causa in sententia, quod advocati rem protulerint: non enim tantum fuit unus advocatus in una causa, sed plures: ut Comicus docet: unus causam orat, ceteri dicenda suggerunt: atque inde in *l. Providendum. cap. de postul.* de eo, qui plures et nobiliores rogavit advocatos dolo malo, sibi et suæ defensioni adesse, ut adversario subtraheret (quod fit etiam hodie fraudulenter) *paris defensionis copiam:* ut adjicit de advocatis, ut cœptam causam peragere cogantur, ut non possint prius susceptum clientem deserere, *nisi*, inquit lex, *vel justa causa impediat*, ut in l. *Rem non novam. §. Patroni autem. inf.* forte pendente lite advocatus, qui rem omnem non intellexerat initio, intellexit litem esse improbam, vel penitus desperatam, et ex mendacibus allegationibus compositam: tunc advocatus rectius fecerit si clientem deseruerit, quam si in ea lite perseveraverit agenda: sicut a contrario non licet clienti mutare advocatum: et eadem est ratio advocati et procuratoris, ut non possint mutari re non integra. Sciendum est advocatis honoraria prorogari, *l. 1. §. Divus. de extraord. cogn.* atque etiam ut possent exigi per executores litium instantibus advocatis, qui suam operam clientibus contulerant: cogitur ergo, qui elegit operam advocati, ei honorarium prorogare: sed non si velit mutare advocatum: potest enim re integra, id est, lite nondum contestata: quod primum est munus advocati. Sic procurator ante litem contesta, mutari potest: potest ita advocatus, post litem contestatam tamen non potest advocatus mutari, nisi causa cognita, l. *Post litem de procur.* et *l. seq. §. Patroni.* Illud non est omittendum, quod ait, honoraria esse præ-

standa a clientibus, qui dare possunt: alioqui notum est advocatos interventu Judicis debere gratuitam operam accomodare his, qui honoraria prorogare non possunt, *l. Nec quicquam. §. Advocatos. de offic. Procons.* l. 1. §. *Ait Prætor. de postul.*

## *Ad §. ult. Sin vero.*

§. ult. *Sin vero causæ vel pupillorum, vel adultorum sint, vel aliorum sub cura agentium masculorum, vel feminarum: ut per tutores, vel curatores, vel actores, vel eorum procuratores agatur, et eorum desidia triennium fuerit elapsum, et causa ceciderit, litem quidem nihilominus suum habere vigorem: omnem autem jacturam, quæ ex hac causa oritur, ad tutores, et curatores, aut eorum fidejussores, hæredesque, et res eorum, et ad omnes, quorum in hac causa legitime interest, redundare, etc.*

Postremum est de his, qui alieno nomine experiuntur, puta de tutoribus, actoribus, curatoribus, procuratoribus majorum. Primum videamus de procuratoribus majorum. Si quis litem egerit per procuratorem, et procuratoris contumacia evenerit, ut diceratur sententia ex eremodicio, quæ rescindi nulla ratione potest, nec per appellationem: an poterit restitui lis beneficio restitutionis in integrum ex clausula generali: *si qua justa causa. etc.* Si lis sit mortua contumacia procuratoris, non si lis omissa sit culpa procuratoris, non est jus petendi restitutionem in integrum, sed ei, qui causam amisit, est in procuratorem regressus per actionem mandati, vel negot. gestor. ut litis amissæ periculum præstet: pinguius succurritur pupillis, et ceteris, qui consilio, tutorum, vel curatorum reguntur, vel qui litigant per procuratores et actores. Tractans hic Justinianus ultima parte de minoribus, numerat actores, tutores, curatores, procuratores: nam hi omnes possunt de jure minorum experiri. Sed quando etiam, et quomodo etiam utuntur minores opere actorum et procuratorum? cum scilicet abfuturus tutor vel curator necessariæ rei causa potest actorem constituere, qui agat pupilli nomine, qui utique cavere debet de rato cum non datus sit a domino, *l. Actor. rem rat. hab. l. un. inf. de act. a tut. dan.* procurator constituitur non a tutore, quia non est dominus, soli domini procuratores dant, id est, ante litem contest. sed post litem contest. tutor potest, quia contest. fit litis dominus, quia quilibet procurator post litem contestat. potest procurat. dare, poterit tamen ex causa ante litem contestat. procuratorem constituere pupillus si præsens sit, et si fari possit tutore auctore, l. *Neque. de procur. l. Cum et minores. inf. si in adv. rem jud.* Nunc finge: tutores vel curatores vel procuratores, vel actores, qui litem minorum agitabant, litem amisisse, et triennium lapsum fuisse, et causa cecidisse, quid fiet? duplici via succurretur minoribus, restitutione in integrum ætatis beneficio; item succurritur eis actione data tutelæ, vel negot. gestor. vel ex stipulatu, vel in factum adversus tutores, curatores, procuratores, hæredes eorum, fidejussores eorum, magistratus municipales, qui eos dederunt: ut ea via minor ad jus suum perveniat. Sed videtur Justinia. significare hac ult. parte Constit. litem perimi solo triennii lapsu: nam ait, *et triennium fuerit elapsum, etc.* subjicit litem nihilominus suum habere vigorem, id est, nullum habere vigorem, ut in l. *Qui fundum. §. Servus. pro empt. l. Alexandrinæ. inf. de Decurion.* litem ergo perire: sed damnum præstari a tutoribus, curatoribus, et ceteris, vel beneficium restitutionis in integrum dari. Sed quod dicit triennium elapsum, adsignificare videtur trienni lapsu solo litem interire: triennii lapsu solo instantia, *l. ult. infra, ut in cer. tem. criminal. qu. term.* id est, reus relaxabitur observatione judicis et judicii, id est, jam non cogitur respondere amplius coram judice, et præsens esse in judicio: sed tantum abest, ut actio perimatur, ut litis contestatione perpetuatur actio, quæ est temporaria, litis contestatione perpetuatur, id est, prorogatur in annos 30. *l. Alium. de no. et deleg.* et actio, quæ erat perpetua litis contestatione prorogatur in annos 40. *l. ult. inf. de præs. 30. ann.* Quid igitur dicemus si ex contumacia sententia dicatur? lis omnino consumitur, quia redintegrari nulla ratione potest, nec jus est appellandi: excipitur beneficium ætatis, cum minores egerunt causas suas per alios, et hi per eorum contumaciam sunt condemnati: lis moritur cum nec est spes restitutionis, nec appellationis, *l. 2. judicat. solvi:* quæ scilicet deperdita est, sicut res dicitur mortua Plutuo, quæ deperdita est: at cum dicta est sententia non ex edicto peremptorio, sed utraque parte præsente, tunc tantum potest etiam sententiæ definitiva actionem extinguit: quia novatur actio, l. 3. *inf. de execut. rei jud.* Sed quomodo hoc datur enim pro actione pristina, actio judicati. Sed an actio ea actione, an lis ea lite nascitur? sed hæc actio judicati expedita est et facillima, quoniam habet summariam cognitionem sicut actio jurisjurandi habet summariam cognitionem: et hac de re est singularis locus in *l. Minor annis. 40 de minorib.* Judex pronuntiavit, ut minori solveretur pecuniarium fideicommissum: minor scripsit se accepisse, et debitor judicatus tantæ pecuniæ, quasi creditæ ei cautionem fecit, et hac ratione cœpit deberi pecunia quasi ex causa crediti, an eo nomine potest minori competere restitutio in integrum? sic sane, quia actionem paratam ex causa judicati novo contractu redegit ad initium novæ petitionis, quod est incommodum. Sic igitur tene, quod finitur actio in judicium deducta sententia judicis, et datur actio judicati: qua ratione dices, actionem perimi, sed non omnino recte dicas actionem perimi, quia superest restitutio in integrum: tunc igitur proprie moritur lis, cum sententia lata est ex eremodicio. Hic erit finis, si modo adjecero quod prætermisi hodie, si ante litem contestatam moretur adversarius, eum posse damnari sententia definitiva, si de re possit liquere, hac ratione restitutum fuisse jus antiquissimum; nam et jure antiquissimo litem amittebat, qui vadimonium deserebat, non quidem statim, sed causa cognita, et expectato aliquantum temporis absente: quæ tamen causa, si videbitur stare ab absente, utique semper pro illo judex est judicaturus: sic restitutum est jus antiquissimum: nam si spectamus jus, quod est proditum Digestis et Codice, qui deserebat vadimonium, qui non veniebat ad litem contestandam, is tantum committebat pœnalem stipulationem judicio sisti, quæ semper interponebatur ante litem contestatam, vel etiam judex summatim cognoscebat de re: et si non erat evidens calumnia actoris actorem mittebat in possessionem rei servandæ causa, l. 2. *inf. ubi in rem actio.* Sed hæc summaria cognitio litem non consumebat: licebat enim adversario reverso possessionem recuperare datis fidejussoribus, et litem peragere, et ita Novellæ restituerunt jus antiquissimum, Nov. de litigiosis, et Leonis 108.



## *Ad L. XIV.*

*Rem non novam neque insolitam aggredimur, sed antiquis quidem legislatoribus placitam: cum vero contempta sit, non leve detrimentum causis inferentem: cui enim non est cognitum, antiquos judices non aliter judicialem calculum accepisse, nisi prius sacramentum præstitissent, omnimodo sese cum veritate et legum observatione judicium esse disposituros, etc.*

Lex 14. est de jurejurando judicis et advocatorum. Postquam edidit Constit. Justinia. de jurejurando litigatorum, quæ est *l. 2. supra, de jurejur. prop. cal. dan.* revocat primum antiquum morem, qui absolverat, ut judices priusquam judicent se obstringant religioni, et jurent in leges. Ascon. Ped. 2. in Verrem ait, solitos judices jurare in leges priusquam judicarent, et ob id in Pandectis sæpe religio judicantis adducitur: *ad religionem*, inquiunt, *judicis pertinet, etc.* Judex sententiam proferre debet prout religio suggesserit, quia jurabant in leges, *l. Eum quem. §. 1. de judic. l. 2. si ususf. pet.* priusquam acciperent *judicialem calculum*, id est, prius quam sorte delatam provinciam judicandi susciperent: sortito enim eligebantur judices: et inde alii Judices κληρωτοὶ, id est, sorte electi, alii αἱρετοὶ, id est, *arbitri compromissarii*, alii κατὰ κλῆρον, alii καθ' αἵρεσιν, καὶ ἐπιτροπὴν τῆς αἰτίας: nam id declaratur his verbis postea, *antequam primordium litis acciperent*: quod eo dicimus, quia in Constit. Justinia. calculus sicut Græcis ψῆφος significat postremam sententiam judicis: utitur Græco loquendi modo, vocat etiam eadem ratione formam, ut Græci τύπον vocant, id est, sententiam, *l. 1. de recep. arb. inf.* Sed hic calculus, non postremam sententiam, sed litis initium significat, et sortitionem judicis, et hoc reducit hodie Justinia. ut similiter judices omnes jurent in leges judices omnes Romani juris disceptatores vocat: quid est judex? juris disceptator: quid est judicium? juris disceptatio, ut Tull. ait in Top. *judicii finis est jus*, ex quo etiam nomen: monet igitur, ut judices jurent in leges, id est, ut judicent semper propositis sacrosanctis scripturis, et quasi Deo teste, idque a contestatione usque ad extremam sententiam ex periculo recitationum, *l. 2. in princ. de jurejur. prop. cal.* cum ita rem excutiunt, disceptant, definiunt, definitam recitant ex periculo, litigatoribus propositis sacrosanctis scripturis: ita omnia, quæ litis sunt videntur jurati peragere, quasi præsenti divino numine. Et hæc cum ita definit illo loco, *cum etiam ipsis magis, etc. Si quidem*, sic legendum, *litigatores causas proferunt*, legendum, *perferunt:* perferre dicitur causam judex, qui examinat, atque etiam advocatus, qui agit, *d.* l. 2. et litigator, qui actionem movet, vel etiam, qui vincit, pertulisse dicitur: sicut legem pertulisse, cui adscriptum est, uti rogas, l. *Cum filius. in prin. de leg.* 2. et ut intelligatur hac Constit. astringi omnes judices, libet Justinia. enumerare omnia judicum genera: etiam eos enumerat, qui speciem tantum judicum obtinent: nec sunt vere judices, primum hanc Constit. vult observari ab omnibus magistratibus et majoribus, et minoribus, qui imperium et potestatem habent, deinde a judicibus, qui a principe dantur, de quibus dictum est *l. 5. hoc tit.* qui dicuntur judices extraordinarii, *l. 2. inf. de dilat.* et a Paulo 5. *Sent. tit.* 5. qui a principe extra ordinem petuntur, tum ii, qui a magistratibus dantur, judices pedanei, judices delegati. Item ii, qui jurisdictionem aliquam habent sine imperio, ut Duumviri, sive magistratus municipales, qui jurisdictionem habent usque ad certam summam: imperium non habent, ut ait Paulus eodem loco ea, quæ sunt imperii magis quam jurisdictionis, exequi non possunt, l. *Ea quæ. ad municip.* hi etiam non debent injurati ad judicandum accedere. Item ii qui aliqua lege confirmantur, *l. pen. de judic.* vulgo exemplum non adferunt, sed petendum ex *l. Et quia. de jurisd. omnium jud.* Hi sunt quibus magistratus mandat jurisdictionem: hic enim lex jurisdictionem non detulit, sed confirmavit mandatam, et quibus lex Julia videlicet judiciorum privatorum. His etiam adjunguntur qui ex recepto, id est, compromisso adeuntur, quod judicium imitatur. recipere est promittere: et ideo in Digestis tit. de receptis, id est compromissariis. Qui enim adeunt arbitrum, invicem promittunt pœnam ni arbitrio, id est, sententiæ arbitri paruerint, atque ita vinculo pœnæ ei obtemperare coguntur qui alias non obstringerentur, et quod ait, compromissum judicium imitari, id est interpretandum ex l. 1. *de recep. arb.* quæ ait compromissum redigi ad similitudinem judiciorum, sed non utique semper compromissum comparetur judicio, *l. Quid ergo. §. Ex compromisso. de his qui not. inf.* dicite ex judicato infamem notari condemnatum, ut si damnetur furti, aut depositi, aut tutelæ, vel generaliter de dolo malo: sed ex compromisso arbiter infamiam non facit, etiamsi damnetur quis depositi, vel tutelæ *quia*, inquit, *non per omnia sententia est:* et ob id etiam ex sententia arbitri non est actio judicati, non est exceptio judicati, *l. 2. de recep. qui arb. l. 1. sup. de re. arb.* sed est actio ex stipulatu pœnæ nomine in sti-

pulationem deductæ adversus eum, qui non obtemperat arbitrio, vel est actio ex clausula doli mali, quæ etiam compromissis adjiciebatur: *dolum malum abesse abfuturumque:* et si est actio ex illa clausula: est etiam exceptio doli mali: nam si sordes, aut evidens gratia ejus, qui arbitratus est, intervenerit, et ob id condemnatus nolit parere arbitrio, si conveniatur ex stipulatione pœnæ nomine, se tuebitur exceptione doli mali, *l. 3. inf. de recep. arb. l. Non distinguemus. §. Cum quidam. eod. tit.* est igitur tantum actio ex stipulatu, vel exceptio doli mali, non judicati actio, vel exceptio: non licet etiam ab arbitro appellare, quem elegisti, cum tamen liceat a judice quem invitus suscepisti: æquo animo ferre debes ejus sententiam, quem ipse elegisti, hoc jure non licet ab arbitro appellare, *l. 1. et l. Non distinguemus. §. Et idem. de recep.* quod tamen in Gallia non observatur: nam ab arbitro appellare licet: non igitur per omnia arbiter perinde habetur: sed quod attinet ad jusjurandum, arbitri hac Constitutione judicibus comparantur: idemque omnino statuendum est de arbitris, qui adeuntur sine compromisso ex Carthag. synodo can. 89. et 123. Quidam sunt arbitri compromissarii, quidam sunt arbitri, qui adeuntur sine compromisso, jurejurando interposito, nec enim pœnam interponunt litigatores, *l. 3. inf. de rec. arb.* quod tamen sustulit Justinian. *Nov. de judicibus,* nec voluit jurejurando interposito adiri arbitros, et ante eam non erant arbitri sine compromisso. Quidam etiam erant arbitri, qui dabantur a judicibus, veluti arbitri fidejussoribus probandis, cum non potest judex huic rei operam dare, *l. Arbitro. qui satisd. cog.* vel arbitri rationibus excutiendis, quibus excussis res redibat ad judicem, *l. Si cum. de cond. et demon.* et *l. Si pater. §. Si Sticho de fideicomm. liber. l. Si quis dicat. de monum.* Et arbitri ad restituenda bona ex causa fideicommissi, cum est difficilis æstimatio bonorum, *l. Cum fideicommissum. de confess.* et arbitri ad distrahenda bona, missis creditoribus in possess. ad perquirenda ea bona, quæ deteriora futura sunt mora, *l. Si magistratus. de reb. auct. jud. poss.* ut hi arbitri possunt etiam dari a judicibus delegatis: non potest quidem judex datus alium judicem dare, veluti rationibus excutiendis, fideicommissis probandis: quod probat *l. ult. sup. ubi et ap. quem cog. rest. in int.* quidam alii sunt arbitri, qui eliguntur consensu communi partium, sive compromisso, sive jurejurando, sive auctoritate judicis, sine vinculo ullo, cui impune non parent nisi sit forte judex incompetens, quem tamen faciunt competentem communi consensu: nam si quem habuerunt pro competente judice, cum esset incompetens, quem adierunt communi consensu non quasi arbitrum, huic parere coguntur, *l. 1. de judic.* sed si is quem adierunt communi consensu quasi arbitrum, si privatus sit, eo non impune non parebunt, nisi sententiam ejus sua subscriptione confirmaverint: tunc enim obtemperare sententiæ compelluntur, *l. pen. sup. de recep. arb.* et ita tot fere sunt arbitrorum genera, qui judices imitantur, quot judicum: posuimus quatuor arbitrorum genera, totidem sunt judicum: et quod diximus de arbitris, explicatur his verbis in hac *l.* cum ait, *vel qui ex recepto,* id est, ex compromisso, *causas dirimendas suscipiunt:* hoc est primum genus arbitrorum, vel qui arbitrium peragunt ex auctoritate sententiarum, vel partium consensu electi sunt: dolendum, *sunt;* quibus verbis comprehenduntur alia duo genera arbitrorum, qui prætermisso compromisso dantur a judice, vel qui eliguntur communi consensu: confirmat §. *Patroni,* in illo loco, *vel apud arbitros, sive ex compromisso, vel aliter datos,* id est, sine compromisso, idem etiam indicat *l. ult. sup. ubi, et apud quem cog. rest.* hos omnes judices vult jurare in leges, et judicare rem totam ab initio usque ad extremum terminum, propositis Sacrosanctis Scripturis. Adjicit de jurejurando advocatorum, ut hi post litem contestatam jurent: et litem contestatam eleganter ita definit, *post narrationem propositam, et contradictionem objectam:* litis contestatio conficitur ex narratione actoris, et responsione rei: post litem ita contestatam advocati jurant se nihil prætermissuros, quod ad rem clientis pertineat, se liti injustæ, ac improbæ operam non daturos: et si forte susceptam postea cognoverint talem esse, ea animi sui sententia deserturos, quæ sola ex causa advocatus susceptum semel clientem deserere potest, sicut etiam ex contrario non potest cliens mutare advocatum. Sed hoc debet intelligi secundum initium §. quo proponitur litem contestatam esse: nam hoc ordine procedit res, ut post litem contestatam advocati jurent et post jusjurandum non potest ipse deserere clientem nec deseritur ab illo: et quo loco hoc proponit Justinian. utitur his verbis *spreto,* verbum illud cruciat Accurs. sed omnes libri scripti auctores sunt esse delendum, et Græci vocem illam prætermittunt: μὴ ἔχοντος ἄδειαν τοῦ διαζευγμένου ἕτερον δικολόγον προτρέπεσθαι. Itaque comparatur hodie advocatus procuratori: nam etiam procurator post litem contestatam non potest mutari, at tamen ut secus statueretur in advocato, quam in procuratore erat ratio: non enim mutatur nisi ex rectis causis procurator: quia litis contestatione dominus litis efficitur, et exequitur suo nomine, ut ait *lex 11. Procurator, §. 1. de dol. mal. excep. l. Ab executore. §. ult. de appell. l. Nulla. sup. de procurat.* advocatus non constituitur dominus litis, quia non experitur suo nomine ullo modo, sed recitat tantum jus alienum. Itaque erat quidem ratio non mutandi procuratoris, non vero advocati. Verum hæc Constit. jubet etiam non mutari advocatum post litem contestatam, quinimo si uni litigatori plures fuerint advocati, et quidam clientem deseruerint, moti forte iniquitate causæ, non potest cliens in locum illius advocati, qui rejecit clientem, alium substituere, sed cogitur esse contentus ceteris, qui secus sentiant. Verum ante litem contestatam in ipso articulo inchoandæ litis non est dubium quin mutari possit procurator, et ita est accipienda *l. Præcedens, § pen. l. Ante litem. de procur.* sicut constat procuratorem posse mutari ante litem contestatam qualibet ex causa.

Legem XV. exposuimus in *l. Properandum.*

## *Ad L. XVI.*

*Apertissimi juris est, licere litigatoribus judices delegatos, antequam lis inchoetur, recusare, cum etiam ex generalibus formis sublim. tuæ sedis statutum sit, necessitatem imponi, judice recusato, partibus ad eligendos arbitros venire, et sub audientia eorum sua jura interponere. Licet enim ex Imperiali numine judex delegatus est: tamen quia sine suspicione omnes lites procedere nobis cordi est: liceat ei, qui suspectum judicem putat, antequam lis inchoetur, eum recusare, ut ad alium curratur, libello recusationis ei porrecto: cum post litem contestatam, neque appellari posse ante definitivam sententiam jam statuerimus, neque recusari posse, ne lites in infinitum extendantur: eodem scilicet executore necessitatem partibus per ordinarium judicem, et omne civile auxilium imponente, et arbitros eligere, et ad eos venire, et sic litem appetere, quasi arbitri fuerint ab Imperiali culmine delegati. Quod etsi ab Imperiali Majestate judex delegatus non sit, sed ab alio culmine, obtinere censemus. Dat. V. Kal. Maii Constantin. Lampadio, et Oreste VV. CC. Conss.*

Lex 16. est de recusationibus judicum: judex datus recusari potest ante litem contestatam, etiamsi extra ordinem datus sit a principe, princeps ipse recusari non potest: post litem contestatam non admittitur recusatio judicis hoc jure, quia litis contestatione approbari videtur judex, et omnino in eum consentire videntur litigatores, et recusationibus renunciare, quas forte habuerint ante litis contestationem, *l. ult. inf. de sent. et interl. omn. jud.* non licet etiam, ut *d. l. ult.* et lex ista ostendit, appellare post litem contestatam ante definitivam sententiam: et hac in re comparatur recusatio appellationi: nam recusatio etiam non fit post litem contestatam: sed quia nec ante litem contestatam appellare licet, vel a libelli citatione, vel edicto peremptorio, vel qua alia jussione judicis emissa, ante contestationem litis: ideo distat recusatio ab appellatione: nam ante litem contestatam licet judicem recusare, cum tamen ab eo non liceat appellare: sed jure canonico nihil interest: nam appellari potest a judice, et ante litem contestatam, et post, si quis se a judice gravari existimet, *cap. super eo 2. de appell.* et recusari judex potest post litem contestatam ex nova causa, ut hodie fit, *cap. insinuante, de offic. deleg.* et *qua in causa non admittitur appellatio, nec admittitur recusatio judicis, d. cap. sup. eod.* hoc jure recusatio fit, id est, removetur judex, quasi suspectus ante litem contestatam tantum, recusatio igitur non fit nisi ante litem contestatam, ut palam definitur hac constitutione: quod etiam potest confirmari ex jure canonico *ex cap. inter monasterium, de sentent. et re jud.* quo Pontifex causas removendi judicis, quasi suspecti censet jure dilatoriarum exceptionum: constat autem dilatorias exceptiones esse opponendas ante litem contestatam: ergo et causas remotionum, sive recusationum, quæ comparantur dilatoriis exceptionibus. Exceptiones dilatorias esse opponendas ante litem contestatam indicat *l. 19. infra, de probat. l. pen. et ult. inf. de except. l. Nemo. de jurisd. omn. jud. l. Sed etsi suscepit. in princ. de judic.* cujus generis est præscriptio fori: hæc objicienda est in ipso limine quæstionis, ut ait Symmachus in Epistola ad Theodosium, loquens de procuratoria exceptione, cum dicitur procurator non jure datus, aut dicitur falsus esse, quæ etiam est dilatoria exceptio, et opponenda ante litem contestatur, *l. Ita demum.* et *l. Licet. sup. de procurat. l. Filiusfam. §. Veterani, et Pomponius eod. tit. l. Et ideo. de nov. op. nunc.* peremptoriæ exceptiones, veluti rei judicatæ, aut jurisjurandi, aut Macedoniani, aut Vellejani opponi possunt post litem contestatam, quia dilatoriæ exceptiones, veluti præscriptio fori ex personis descendunt: peremptoriæ ex causis et rebus: illæ quia descendunt ex personis, initio judicii opponendæ sunt. Judicium constat ex personis his, nempe judice, actore, reo, vel procuratoribus eorum: cum igitur judicium non possit esse sine his personis, de personis prius constituendum est, quam judicium inchoetur, id est, lis contestetur, an judex sit competens, quæ est præscriptio, seu exceptio fori, an procurator vere sit procurator: sed cum dilatoriæ exceptiones descendat ex causis, qualis est exceptio pacti temporarii, puta si pacti sunt ne intra triennium petatur, hæc posset opponi post litem contestatam, ut quidam interpretes adnotarunt *ad l. 19. de probat.* Igitur dilatoriæ exceptiones, quæ ex persona descendunt, opponendæ sunt ante litem contestatam: his comparantur causæ recusationum, cum judex dicitur esse suspectus; nam et hic de persona judicis agitur, judicis a principe dati. Igitur par est ante litem contestatam expediri, suspectus sit nec ne judex. Et quod dicitur *in capit. insinuante,* quodque probat etiam post litem contestatam judicem recusari, id ita accipitur, si nova quædam causa suspicionis supervenerit, quæ nulla fuerit initio litis, vel quæ non fuerit litigatori explorata initio litis, tunc licet etiam judicem datum post litem contestatam recusare, quod a jure civili non abhorret: nam etiamsi omnibus locis jure civili proditum sit, judicem recusari debere ante litem contestatam, tamen facile hanc exceptionem admittunt, nisi quæ nova suspicionis causa intervenerit, ut si contraxerit affinitatem cum altero ex litigatoribus, vel si alteri ex litigatoribus inimicus esse cœperit, et cum alio in judicio criminali reum postulaverit: sed ex causa, quæ nota fuit litigatori ante litem contestatam, postea non potest judex recusari, quoniam litem contestando videtur ei renuntiasse, non potest litigator de persona judicis queri. Olim etiam auctore Asconio II. in Verr. rejectio, id est, recusatio, et ut est in veterum glossis, ὑποβολὴ καὶ ἀπόληξις κριτῶν, fiebat statim post sortitionem ante litem contestatam, his fere verbis, quasi solemnibus, *Ejero illum judicem, quia iniquus est, 2. de Oratore:* cur ejero? quia fiebat rejectio interposito jurejurando, sufficiebat jurisjurandi religio, nec erant probandæ, vel adferendæ causæ suspicio-

num, *Cic. de petit. consulatus: vocem adjicimus jurantes se Romæ cum Græco homine certare non posse:* sed hodie non interponitur jusjurandum: fit enim recusatio libello porrecto judici, et addita causa, cujus nonnumquam etiam probatio a litigatore exigitur, l. *Si pariter. de lib. caus.* cujus sententia hæc est: ubi sunt mutuæ petitiones, conventiones, et reconventiones, mittendos esse litigatores ad eundem judicem, *nisi*, inquit, *justam causam afferat quare ad eum mitti non debeat, forte si eum judicem sibi inimicum esse affirmet:* et porrigitur libellus ei judici, qui recusatur, vel ut declarat lex ult. hujus tit. si judex datus, quem recusat litigator, longius forte abait, non est libello conveniendus, potest enim tunc absentem judicem recusare apud acta præsidis provinciæ, si præsto sit, vel si is absit apud acta defensoris locorum, vel apud acta Magistratus municipalis: hodie etiam hæc omnia Novellis Justiniani comprobantur, et hoc tamen adjectum Novellis 53. et 82. dari a Justiniano litigatori cuilibet post oblationem libelli, ante litem contestatam dies 20. ut proinde deliberet velitne judicem datum recusare, an approbare: nec potest lis contestari antequam dies illi 20. præterierint, si nolit eum judicem unus ex litigatoribus sequi: si quæ causa suspicionis moveat, vel dimoveat eum ab eo judice: recusato autem judice, hac Constit. et ult. declaratur, alium dandum esse judicem vel arbitrum: esset enim absurdum si in locum dicti judicis non daretur alius, qua de causa is, qui recusat judicem datum, cogitur eligere arbitros et apud eos litigare: eligi debet hic arbiter, qui subditur in locum recusati judicis communi consensu partium, vel si non possunt consentire in unum judicem, eligi debet imminente præside Provinciæ, et eos cogente, ut consentiant in unum, vel defensore locorum, ut Magistratu municipali, *l. ult. hoc tit.* et cogitur primus, qui recusavit alium arbitrum optare, non invito adversario per executorem intra triduum post recusationem prioris judicis, per executorem ejus litis scilicet, qui initio litis datus est, id est, per apparitorem, non ut Acc. male sit, per judicem delegatum, cui mandata est hujusmodi causæ exactio, vulgo male, examinatio, quod imposuit Accurs. sed causam exigit apparitor, et cui mandata est causæ exactio, id est *ἐκβιβασμός*: nam et executor dicitur *ἐκβιβαστής*. Igitur eam exigit et exequitur apparitor, et sic recte Haloander legit *exactio:* sic apparitor dicitur executor: et in hac *l. 16. eodem*, inquit, *executore:* perperam Haloander, in *eo*, cum tamen nihil dixisset supra de executore, sed ita est interpretandum, *eodem executore*, qui initio ei controversiæ datus est, non alio: mutatur quidem judex et recusatur, *sed executor numquam mutatur*, et ea ætate, qui judicem dabat, et executorem dabat, nec enim judex datus habebat propriam apparitionem, sed accipiebat a magistratu, et quoties res majorem apparitionem exigebat, utebatur apparitione magistratus, *Novell. de testibus*, et *Novell. de duobus reis*, quinimo intra triduum post recusationem cogit litigatorem, qui rejecit judicem, executor arbitrum, vel arbitros eligere, consentiente adversario. Jure canonico facta recusatione, et rejectione, coguntur litigatores eligere arbitros, apud quos causæ suspicionum examinentur, a quibus expleatur recusatio: requiris *et cap. cum speciale. de appell. et cap. lic. t. de foro compet.* sed hoc non ita est jure civili: nam non ita dicitur ex *hac l.* et *l. ult.* eligi arbitros excutiendis recusationum causis, qua in re forsitan abusi sunt auctores canonici, qui existimarunt eligi hos arbitros hac constitutione recusationum definiendarum causa, cum palam dicatur, eligi litis finiendæ causa. Ad summam, illo jure recusatione porrecta eliguntur arbitri, apud quos excutiatur recusationis causa: hoc jure eliguntur arbitri recusatione peracta agente executore litis, apud quos lis disceptatur, a quibus etiam potest appellari, ut ait *l. ult.* Ad quos vero? ad eum scilicet, qui recusatum judicem dedit, quia scilicet hi arbitri videntur subditi in locum recusati judicis, ac pro eo habentur ac si essent dati ab eo, qui judicem recusatum dederat, ut declarat hæc lex 16. in fi. proinde si dederat recusatum judicem princeps et postea si arbiter electus videbitur datus a principe, vel etiam si prætor judicem dederit, hic arbiter videbitur addictus a prætore: certum est autem a judice dato appellari eum, qui dedit, *l. 1. quis et a quo app.* proinde ab hoc etiam arbitro, qui videbitur subditus ab eodem illo magistratu, debet appellari is, qui judicem recusatum dederat. Dices: sic igitur appellatur ab arbitro, quod est contra *l. 1. de recep. arb.* Hic arbiter addictus est citra compromissum, et est judex vere, non imaginem habet judicis, ut arbiter compromissarius: sed vere judex est, vereque dicitur subditus ab eo, qui recusatum judicem dederat. Cur igitur appellatur arbiter, non judex? quia scilicet communi consensu partium eligitur, ideo arbitri nomen datur, qui tamen judex est, ut arbiter pro socio, tutelæ, et inde is *l. Ex consensu. in prin. de appell.* arbitrum datum a Præside ex communi consensu litigatorum si sententiam dixerit, non posse impedire, quin ab eo appelletur: unde res ita distingui debet: ab arbitro compromissario non posse appellari, ab arbitro dato a magistratu, vel ab eo, qui datus esse censetur, licere appellare, licet sumptus sit communi consensu partium citra compromissum. Postremum hoc erit, quod de hac re adnotari velim, recusari tantum, ut videtur, judices datos, judices speciales, ut ait *l. ult.* sunt enim speciales judices quando singulis litibus singuli judices addicuntur, secundum morem antiquum, et sic in l. *ult. de off. præt.* et *l. 1.* et *l. 5. de offic. præs.* Præses vel Prætor seipsum judicem specialem dare non potest: omnes loci, qui sunt de recusationibus judicum, loquuntur de judicibus datis, non de magistratibus, quæ res fecit ut Bulgarus existimaret, Magistratus non posse recusari: et frustra in contrarium tentant ex *l. Si pariter. de lib. caus.* etiam magistratum posse recusari: hac scilicet specie, quod ibi agatur de liberali causa, de qua agnoscat solus Magistratus, quem tamen cognitorem palam posse recusari lex definit. Sed hoc etiam est falsum: nam etiam judex specialis poterat dari in liberali causa, *l. 6. de reb. cred.* et *l. Pomponius.* et l. *Inter pares. de re judic.* frustra etiam adferunt *l. Nemo. inf. de jurisd.* quæ non est de remotione suspecti judicis, sed de præscriptione fori, id est, cum judex dicitur esse incompetens, non suspectus, quæ præscriptio etiam Magistratui potest opponi, et hæ exceptiones omnes, quas tentavit ad hanc l. adferre Bulgarus, sunt de illa præscriptione fori, non de recusatione suspecti judicis: quæ duo non debemus confundere: an igitur dicemus solos judices datos recusari jure posse? dicemus solos Judices datos tantum recusari, quia scilicet Magistratus non judicant jure ordinario, sed tantum judicem dant: non est causa ejus recusandi, qui judicem dat: Magistratus non judicabant, nisi extra ordinem, et ubi judicabant extra ordinem, affirmamus eos potuisse recusari ante litem contestatam, idque refert Nov. 96. vel etiam litigator, si nolit recusare, desiderare potest ut ei adjungatur collega, vel Episcopus *συνδικαστής*, in Nov. 13. et 86.

## *Ad L. pen.*

*Certi juris est, quod concessa etiam militaribus hominibus judicandi facultas. Quid enim obstaculi est, homines, qui alicujus rei peritiam habent, de ea re judicare? cum sciamus et militares Magistratus, et omnes tales homines per usum quotidianum jam esse approbatos, ut et audiant lites, easque dirimant, et pro sua et legis scientia hujusmodi altercationibus finem imponant. Dat. Kal. Novemb. Lampadio, et Oreste VV. CC. Conss.*

Lex pen. est aperta, scilicet, militares, homines posse judicandi officio fungi, puta Magistros militum, vel tribunos, inter militares viros scilicet; vel etiam inter privatum actorem et reum militarem: quoniam actor sequitur forum rei. Idem proditum in *l. pen. inf. de jur. omn. jud.* in qua Imper. ait, se Magistris militum concedere facultatem non tantum causarum militarium, sed etiam causarum civilium audiendarum. Simili loquendi forma usus est Cicero in Vatinium, *Eripueras senatui provincias decernendi facultatem:* et 5. Philip. *agrorum suis latronibus condonandi*, et Comicus in Capt. *nominandi istorum tibi erit magis, quam edundi copia:* sed inter privatos nullam habent jurisdictionem, nec inter militem actorem et privatum reum, l. *fi. inf. si a non comp. jud.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIBRUM III. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. XXXI. De petitione hæreditatis.*

Primum notandum est, petitionem nihil aliud significare, quam vindicationem, *l. 28. Actio in personam. D. de oblígat. et acti.* Sed aliam esse vindicationem specialem, id est, rerum singularum, aliam rerum universalium, *l. 1. in princ. D. de rei vind.* hæc vindicatio est rerum universarum, est enim hæreditas universitas, sive universum jus quoddam successionis: est, inquam, hæc vindicatio de universitato, veluti de hæreditate, quæ est petitio hæreditatis civilis, vel etiam de bonorum possessione, quæ est et dicitur possessoria, sive Prætoria hæreditatis petitio, vel de fideicommisso hæreditatis universalis, quæ dicitur fideicommissaria hæreditatis petitio, vel etiam de castrensi peculio, *l. Item veniunt. §. Non solum. D. de petit. hæred.* quæ est petitio hæreditatis ex Constitutionibus: nam testamento filiifamilias militis scriptum patrem, vel extraneum in peculio castrensi Constitutiones Imperatorum hæredem faciunt, *l. 2. §. Item si filiifam. D. famil. ercisc.* et scripto in castrensi peculio datur petitio hæreditatis adversus possessorem ejus hæreditatis, *l. Filiusfamilias. D. de petit. hæred.* Quod si filiusfamilias miles testamentum non fecerit de castrensi peculio, sed intestatus obierit, peculium castrense remanet apud patrem superstitem jure patrio, ac si esset peculium paganum, et tunc bona castrensia, quæ pertinent ad patrem, filio intestato defuncto, si quis possideat, non potest ea vindicare pater hoc judicio petitione hæreditatis, sed necesse est ut experiatur speciali vindicatione, ut vindicet singulas res peculiares speciali in rem actione. Denique patri est vindicatio in rem, vindicatio rerum peculiarium specialis, non universalis: non ergo petitio hæreditatis, non etiam vindicatio peculii. Generalis est quidem vindicatio gregis et armenti, et equitii, nec necesse est singula capita vindicari, sed in universum vindicatur grex, sed non vindicatur sic in universum peculium, sed singulas res peculiares vindicari a possessore necesse est, nec ulla de peculio universalis vindicatio est, quamquam sit universalis condictio, *l. Vindicatio. 56. D. de rei vindic.* Cur non est de peculio castrensi, quasi de hæreditate petitio hæreditatis, patri? quia pater ea bona occupat jure suo, jure peculii, non jure hæreditario, cum filius decessit intestatus, *l. Filiusfamilias. 18. D. ad legem Falcidiam*, *l. 2. D. de castr. pecul.* Ex his apparet quibus casibus locus sit petitioni hæreditatis.

## *Ad L. I.*

*Senatusconsultum auctore Divo Hadriano avo meo factum, quo cautum est, quid et ex quo tempore evicta hæreditate restitui debeat: non solum ad fisci causas, sed etiam ad privatos hæreditatis petitores pertinet.*

§. 1. *Usuras vero pecuniarum ante litis contestationem ex die venditionis hæreditariarum rerum eo facta, qui ante possidebat, collectas, nec non etiam fructus bonæ fidei possessores reddere cogendi non sunt, nisi ex his locupletiores extiterint. Post litem autem contestatam tam fructus non venditarum rerum, non solum quos perceperunt, sed etiam quos percipere poterant, quam usuras pretii rerum ante litis contestationem venditarum, ex die contestationis computandas omnimodo reddere compellantur. PP. VI. Kal. Febr. Claro, et Cethego Conss.*

Fuit de petitione hæreditatis factum Senatusconsultum, quo exprimitur quid evicta hæreditate per petitionem hæreditatis restitui debeat, et ex quo tempore. Quæ inspectio prima occurrit in hoc tractatu: nam ubi intellexeris, quibus casibus locus sit petitioni hæreditatis, mox quæsieris quid in eam petitionem præter universitatem veniat, et huic rei forma datur Senatusconsulto, quo declaratur quid evicta hæreditate per petitionem hæreditatis restitui debeat, et ex quo tempore. Id Senatusconsultum lex prima hujus tituli ait, factum fuisse auctore Divo Hadriano, id est, ex oratione Hadriani habita in Senatu, *l. Si et rem.* 22. *l. Illud.* 40. *D. de petit. hæred.* Habuit Hadrianus eam Orationem per Quæstorem, quoniam *l. Item veniunt.* 20. §. *Præter hæc. D. de petit. hæred.* ait Hadrianum quid de ea referri placeret libello complexum. Ergo per Quæstorem (qui dicebatur Candidatus Principis) ut moris erat, *l. 1. D. de offic. Quæstor.* non per se, sed per libellum recitatum a Quæstore, sive candidato; et ita Svetonius in Augusto *cap.* 65. *Augustus libello per Quæstorem recitato notum Senatui fecit:* libellus igitur est oratio principis recitata in Senatu per Quæstorem, quam solebat sequi Senatusconsultum congruens Orationi, et consentiens. Hadrianum auctor hujus Constitutionis vocat avum suum. Est igitur hæc Constitutio Marci Philosophi, nec Titi, id est, Divi Pii, ut plerique codices male. Tito Hadrianus fuit pater non avus; cujus tamen Titi eadem hac de re Constitutio similis refertur in *l. Si ipsa. D. quod met. caus.* Sed quamvis sit hæc Constitutio Marci Philosophi, cum Hadrianum vocet avum suum, non ideo tamen ut quidam fecit, inscriptio legis ita est emendanda, *Imperator Marcus Aurelius Antoninus*, vulgo M. Ælius Antoninus, recte: nam et in nummis, et in lapidibus antiquis vocatur M. Ælius Adrianus.

Duæ autem sunt partes hujus Constitutionis dignissimæ exacta interpretatione. Prima parte Marcus docet, Senatusconsultum illud, cujus fuit auctor Hadrianus, factum quidem fuisse in causa fiscali, fisco scilicet petente hæreditatem, sed pertinere etiam hoc Senatusconsultum ad privatorum causas; id est, quæ fisco petente hæreditatem in judicium veniunt, eadem etiam veniunt privato petente hæreditatem, *l. Item veniunt.* §. *In privatorum. D. de petit. hæred.* Ita evenerat ut fiscus peteret hæreditatem, quæ res causam præbuit Principi recitandæ Orationis, qua forma præscriberetur certa his judiciis centumviralibus. Igitur pertinet Senatusconsultum ad omnes petitiones hæreditatis: inducitur porro eo SC. differentia inter bonæ fidei possessorem, et malæ fidei possessorem. Bonæ fidei possessor est, qui se existimat hæredem esse, qui justam causam habet quare bona ad se pertinere putet. Malæ fidei possessor est, qui prædonis mente res hæreditarias apprehendit, qui invasit bona cum sciret ea ad se non pertinere. Secunda pars hujus Constitutionis est de bonæ fidei possessore, id est, de his, quæ præstare, et restituere debet bonæ fidei possessor, a quo petitur hæreditas. Bonæ fidei possessor, si adversus eum judicetur, usque eo duntaxat condemnatur, quo ex ea hæreditate locupletior factus est ante litem contestatam: ergo damnatur restituere fructus extantes, non bona fide consumptos ante litem contestatam: damnatur restituere pretia rerum venditarum ante litem contestatam, et pretia fructuum venditorum, quæ scilicet habet, quæve in rem suam vertit, non etiam quæ male consumpsit et dilapidavit, deperdidit, donavit, dum re sua se abuti putat, quo genere non fit locupletior. Idem erit si contemplatione hæreditatis, quam putat sibi delatam, lautius impenderit, et vixerit, *l. Sed et si lege.* §. *Si quis rem sua.* et §. *Quod nil. D. de petit. hæred.* Ideo, inquit, *non est factus locupletior, quod lautius contemplatione hæreditatis impendit*, id est, ut Basilica vertunt ἀσωτεύσατο, splendidius et lautius vixerit. Itaque non est mutandum in *latius*: et simili ratione, bonæ fidei possessor tenetur restituere pœnam pretii tardius soluti, quam stipulatus erat: nam quandoque venditor ab emptore stipulatur pœnam si tardius pretium solverit: quam pœnam bonæ fidei possessor, si consequutus sit, restituere damnatur, quoniam lucrum ex hæreditate fecit, et sic demonstrat restituere esse, *l. Utrum. l. Sed et si lege. in princ. D. de petit. hæred.* Usuras autem pretii, sive pecuniæ redactæ ex venditione rerum hæreditariarum bonæ fidei possessor restituere non damnatur, quas scilicet non accepit, vel quibus acceptis non est locupletior factus, et hæc quidem ante litem contestatam: post litis contestationem longe aliter restitutio fit, quia incipit esse malæ fidei possessor: exiguntur ab eo fructus rerum non venditarum interim ex tempore litis contestatæ percepti, atque etiam percipiendi. Itaque damnatur restituere non tantum fructus, quos percepit post litem contestatam, sed et quos percipere potuit, et percipere neglexit, quia pro malæ fidei possessore habetur post litem contestatam: exiguntur ab eo etiam pretia rerum venditarum ante litem contestatam, vel pretia fructuum venditorum ante litem contestatam, quod est certum: sed exiguntur etiam usuræ pretiorum ex tempore litis contestatæ. Et in summa, pecuniæ redactæ ex venditione rerum hæreditariarum facta ante litem contestatam, usuræ non currunt ante litem contestatam, sed post litis contestationem ejus pecuniæ usuræ procurrunt, usuræ inquam semisses, *l. 1. inf. de his quibus ut indig.* quæ sunt modicæ, et moderatæ usuræ, et comprobatæ a Justiniano tam in fisci, quam in privatorum causis. Et hæc omnia, id est fructus et usuras post litem contestatam præstat possessor hæreditatis omnimodo, id est, sive locupletior sit factus, sive non: ante litem contestatam ita demum si factus sit locupletior. Et hæc est sententia secundæ partis: verba hæc sunt, *usuras vero etc. qui antea possidebat*, id est: ante petitionem, et ita Tahelæus rectissime hic. Sed si hic bonæ fidei possessor, id est, qui ab initio fuit bonæ fidei possessor tempore apprehensæ possessionis, post litem contestatam res hæreditarias vendiderit, quid statuendum de pretiis? nam hæc Constitutio loquitur tantum de eo qui vendidit ante litem contestatam: et hunc ait debere usuras pretiorum, computandas non ante litem contestatam, sed a die contestationis tantum, et debere etiam pretia restituere, atque etiam fructus omnes perceptos, aut percipiendos post litem contestatam. Sed quid fiet si post litem contestatam, id est, pendente lite, vendiderit res hæreditarias, et pretium ex his receperit, an nihil interest vendiderit ante, vel post litem contestatam? imo multum interest: quia si vendiderit ante litem contestatam, pretii tantum, et usurarum nomine tenetur a tempore contestationis, sed si vendiderit post litem contestatam, non pretia, sed ipsæ res venditæ, et fructus earum in petitionem hæreditatis veniunt, exemplo malæ fidei possessoris, qui habetur pro prædone. Itaque curare debet, ut eas res, et earum fructus recipiat ab emptore, si extent apud emptorem, si deperditæ non sint: vel si non possit recipere ab emptore tantum præstari, quantum in litem petitor hæreditatis juraverit, vel si res sint deperditæ vel usurpatæ, debet restituere non pretium quod accepit; quid enim si minoris vendiderit justo pretio? sed debet restituere justum pretium rerum distractarum *l. Item veniunt.* §. *Simili modo* et §. *Ceterum.* et §. *Quod si post.* et §. *ult. D. eod.* Igitur malæ fidei possessor, vel bonæ fidei possessor, post litem contestatam, si vendiderit res hæreditarias, tenetur in ipsas res et fructus earum, nec potest defugere præstatione pretii et usurarum. Verum huic sententiæ in dicto §. *Ceterum.* Ulpianus opponit Rescriptum Severi, id est, opponit *l. 1. de his quib. ut indig. inf.* Ea lex est de malæ fidei possessore: nam loquitur de hærede scripto, vel legitimo, qui reliquit inultam necem defuncti, cui fiscus eripuit hæreditatem quasi indigno, et est plane hic malæ fidei possessor, quia scit hæreditatem eam pertinere ad fiscum, non ad se, cum non ultus fuerit necem defuncti. Fiscus igitur petet ab eo hæreditatem quasi a malæ fidei possessore: recipiet ergo fructus integros etiam perceptos, et qui percipi debuerunt, recipiet etiam pretium rerum distractarum ex hæreditate post litem contestatam, et usuras et pecuniam exactam a debitoribus, et præterea recipiet etiam pretium fructuum venditorum, qui sunt percepti ex ea hæreditate, vel qui in ea sunt inventi. Igitur Constitutio declarat malæ fidei possessorem, vel etiam eum, qui post litem contestatam vendidit res hæreditarias, qui est similis malæ fidei possessori, etiamsi initio bonæ fidei possessor fuerit, eum, inquam, non teneri in res ipsas, et fructus earum, sed in pretium et usuras. Et ita adversatur ea Constitutio Senatusconsulto Adriani, quo bonæ fidei possessori hoc tantum conceditur, ut pretium præstet et usuras a tempore contestationis, et non amplius: idem tamen dat Constitutio illa *l. Prima*, malæ fidei possessori, ut pretium præstet et usuras, nec adstringitur rebus præstandis, et fructibus earum restituendis. Rem ita dissolvit Ulpianus *d.* §. *Ceterum*, quæ dissolutio est summe notanda, ut eo exemplo intelligatur, nobis licere quoties urget juris ratio, Leges et Constitutiones, etiamsi quid in eis sit prætermissum, eais coaptare et coercere casibus: nam rem ita censet solvendam Ulpianus, ut dicat eam l. esse intelligendam de rebus post litem contestatam venditis, quæ erant steriles, vel quæ erant tempore perituræ, quæ magis erant oneri hæreditati, quam fructui: has si quis vendiderit post litem contestatam, quia ea venditione causam hæreditatis meliorem fecerit, quandoquidem hæ res onerabant hæreditatem, ideo non astringitur res ipsas præstare, aut fructus earum, aut quanti in litem juratum erit, sed licebit actori eligere pretia et usuras. Ulpianus sic evitat eam *l. 1.* quæ valde obstabat. Et tamen posset quis dicere, Ulpianum divinare: nam quis illi dixit eam Constitutionem Severi esse accipiendam de rebus sterilibus: nam de iis nullum verbum est in hac Constitutione. Qua etiam potestate Ulpianus eam Constitutionem ita interpretatur, ut tamen servetur electio actori, sive malit computationem facere rei et fructuum, sive pretii et usurarum? Videtur hac in re multum sibi tribuisse Ulpianus. Sed ideo notare hoc exemplum oportet, quo intelligamus, urgentibus juris rationibus, posse nos ita Constitutiones interpretari, et si nihil tale in legibus dicatur, ut videatur scriptum rationi servire, non ratio scripto. Ex his quæ diximus restat hæc differentia inter bonæ fidei et malæ fidei possessorem. Bonæ fidei possessor non tenetur fructuum ante litem contestatam percipiendorum nomine, id est, fructuum nomine, quos non percepit, sed percipere debuit quasi diligens paterfamilias: horum nomine non tenetur, quia quasi rem suam se negligere putavit: nescivit enim hæreditatem esse alienam: non tenetur etiam nomine fructuum perceptorum ante litem contestatam, nisi quatenus ex iis locupletior factus est: non pecuniæ redactæ ex venditione rerum hæreditariarum, vel fructuum hæreditariorum facta ante litem contestatam, nisi etiam usque eo duntaxat, quo locupletior factus est: et multo minus ejus pecuniæ usuras debet, ejus scilicet temporis ratione, quod fuit ante litem contestatam. Hæc de bonæ fidei possessore, et de tempore ante litem contestatam. Malæ fidei possessor, etiamsi locupletior factus non sit, tenetur nomine fructuum ante litem contestatam perceptorum vel percipiendorum, et rebus hæreditariis distractis ante litem contestatam, tenetur in res ipsas, et fructus earum, nisi si quas distrahi expediat, veluti tempore perituras, aut steriles et inutiles, ad quem casum Ulpianus adstringit *l. 1. inf. de his quib. ut indig.* et eo casu

diximus electionem dari petitori hæreditatis, ut vel restitui sibi desideret res illas et fructus, vel pretia et usuras: quod ita si simpliciter accipiatur, videtur eo casu durior fieri conditio possessoris electione ita ipsi petitori data. Sed dicendum est, distractis his rebus a malæ fidei possessore, quas distrahi expediebat, quod essent res parvi fructus et momenti, vel brevi omnino perituræ possessorem malæ fidei tantum teneri in pretium et in usuras, quia justam causam habuit distrahendi. Non ergo adigitur præstare res ipsas et fructus, etiamsi eligat petitor, sed satis erit si paratus sit restituere pretia et usuras, et id post motam litem, ut ait edicio l. 1. *de his quibus ut indig.* In qua uno tenore legendum, *post motam litem bonorum usuras inferat*, et virgula apponenda post hæc verba, ut in *l. Item veniunt. §. Ceterum, D. eod.* Quid est igitur quod dicitur, electionem illam dari petitori in *d. §. Ceterum?* non omnino sit, electionem dari petitori, illis rebus distractis, ut res petat et fructus, vel pretium et usuras: sed in illius arbitrio esse, ut computationem faciat, ut διαψηφισμὸν vel rei et fructuum, id est, et veri pretii fructuum, et rerum distractarum, ut Græci recte: et ex Latinis quidam interpretati sunt, ut refert Accursius vel computationem faciat ejus pretii, quod exigit venditor, et usurarum pro modo sortis. Non potest igitur ab eo, qui justa ex causa distraxit, etiamsi sit malæ fidei possessor, petere nisi pretium et usuras, sed eligat quale velit sibi pretium præstari, verum an conventum, et computationem faciet, aut veri pretii, aut conventi et accepti a possessore pretii, cujus loci ratio erat valde obscura. Nunc de tempore post litem contestatam. Post litem contestatam idem fere jus est bonæ fidei possessoris, id est, qui ab initio habuit justam causam adipiscendæ possessionis, et prædonis, sive malæ fidei possessoris: nam etiamsi possessor hæreditatis ab initio justus possessor fuerit, id est habuerit bonam fidem, ex tempore litis contestatæ tenetur in fructus, quos percepit post litem contestatam, vel percipere debuit, exemplo malæ fidei possessoris, et rebus ab eo distractis post litem contestatam, tenetur in ipsas res, et fructus earum, excepto superiore casu, de quo etiam intelligit Ulpianus *d. l.* 1. Hæc tamen est in hoc tempora differentia inter bonæ fidei possessorem, et malæ fidei possessorem, quod rebus distractis ante litem contestatam a malæ fidei possessore, possessor omnimodo tenetur quocunque tempore in ipsas res, et fructus earum, et rebus distractis ante litem contestatam a bonæ fidei possessore, possessor tenetur tantum in pretia, et in usuras pretiorum, a tempore litis contestatæ computandas, ut hic dicitur. Subjicietur infra etiam alia differentia, in eo tempore post litem contestatam inter bonæ fidei possessorem, et malæ fidei possessorem. Illud prius repetendum est, quod dixi, possessorem teneri in ipsas res, quas distraxit, et fructus earum; possessorem malæ fidei omnimodo, bonæ fidei si eas distraxerit post litem contestatam. Id ita est accipiendum, ut possessor cogatur eas res, si extent, redimere ab emptore, et præstare petitori, vel quanti in litem juratum fuerit, vel si res non extant, ut præstet earum verum pretium, *l. Item. veniunt. §. ult. eod. tit.* ut, inquam, verum pretium præstat, non quod accepit venditor, si forte minoris pretio vero distraxerit: sed si pluris distraxit, cogetur restituere pretium conventum, quod accepit atque ita est electio petitoris, ut vel sibi petat restitui verum pretium, si minoris vendiderit, vel pretium conventum, si pluris æquo vendiderit, quod et confirmat *l. Si a patre. §. Si præd. D. eod.* adfertur etiam in eam rem *lex Post Senatusconsultum. eod.* Advertendum est nunc circa verba Constitutionis l. 1. hanc legem loqui de pecunia redacta ex venditione rerum hæreditariarum. Sed an idem est statuendum in pecunia exacta a debitoribus hæreditariis, et in pecunia inventa in hæreditate: quod ait de pecunia redacta ex venditione rerum, id omnino est trahendum ad pecuniam acceptam a debitoribus hæreditariis, ut ejus exigantur, vel non exigantur usuræ, *l. 1. de his quibus ut indign. inf. l. Sed et si lege. §. Petitio. D. eod.* Idem in pecunia inventa in hæreditate, si eam attingat possessor, *l. Item veniunt. §. Papinianus. l. 62. Si navis. D. de rei vindicat.* Malæ fidei possessor usuras debet omnimodo pecuniæ inventæ in hæreditate, si eam attigerit, id est, collocaverit, vel si ea usus ipse fuerit, non si eam non attigerit: et similiter ejus pecuniæ bonæ fidei possessor usuras debet post litem contestatam tantum, si eam attigerit, non etiam si eam non attigerit, ut ex Papiniano refertur in *§. Papinianus, lib. 3. quæstionum,* forsitan legendum, *sexto,* qualis est inscriptio *l. Si navis.* 62. in qua proponitur ea sententia Papiniani, et est satis difficilis species *d. l. Si navis*, et loquitur de malæ fidei possessore. Nam certum est malæ fidei possessorem teneri non tantum perceptorum, sed etiam percipiendorum fructuum nomine, sive ex his locupletior factus fuerit, sive non, *l. Sed et si lege. §. Sed et fructus. D. eod. tit.* Nunc finge: aliquis mala fide possidet navem alienam: eam non locavit, ut ferret vecturas et naula, quæ sunt fructus locationis: potuit percipere vecturas et naula, sed noluit: possidet navem otiosam: lex ait a malæ fidei possessore posse desiderari vecturas et naula, etiamsi navem non locaverit. Contra opponit Papinianus de usuris pecuniæ depositæ, ubi pecuniam depositam non oportet accipere, ut sit ea, quæ alicui custodienda datur, et in depositum data est, sed depositam vocat pecuniam inventam in hæreditate, quam paterfamilias deposuit præsidii causa, *l. 76. Si chorus. § 1. de legat.* 3. Malæ fidei possessor hujus pecuniæ inventæ in hæreditate, quam non attigit, usuras non debet: navis tamen, quam possedit malæ fidei possessor, vel inventæ in hæreditate, fructus debet, id est vecturas: et si eam non locaverit, nec attigerit, hæc sunt contraria. Nam inquit, et usuræ: et vecturæ eadem est conditio, neutrum provenit natura, id est, neutrum percipitur ex ipso corpore naturaliter, sed jure percipitur, id est, usuræ non percipiuntur ex ipso corpore, sed jure percipiuntur ex obligatione locati conducti: Utrumque igitur percipitur ex obligatione, juris non naturæ beneficio, id est, non ex ipso corpore, vel navis, vel pecuniæ. Cur tamen navis, quam non attigit malæ fidei possessor debet vecturas, pecuniæ, quam non attigit, usuras non debet? Ratio differentiæ hæc est: quia pecunia collocatur periculo dantis, periculum nominum debet agnoscere qui collocavit: nam si forte debitor, qui pecuniam accepit, non sit solvendo, possessor cogatur eam pecuniam domino restituere, sive vero hæredi. Cur enim bonum nomen non fecit? At navis locatur periculo domini, si nulla culpa subsit: ut si tempore non opportuno navigationi eam locaverit, in culpa est: sed si opportuno tempore locaverit, est extra culpam Et si navis naufragio perierit, an periculum navis pertinet ad possessorem? Non: sed perit domino, non possessori. Denique possessor pecuniam collocat suo periculo, navem locat periculo domini. Igitur non est possessori imputandum, si pecuniam non collocaverit, quia id facere non poterat sine suo periculo: id facere non poterat, quin agnosceret periculum nominum, nec est culpandus, qui noluit se in periculum injicere, et ideo pecuniæ otiosæ usuræ ab eo non exiguntur. Nam fuit causæ relinquendæ pecuniæ otiosæ, ne incideret in periculum nominum. Aliud est in nave, quam non locavit. Non est reprehendendus maxime possessor, qui non fecit quod potuit facere sine suo periculo, quia domino, non sibi possidet, et si periisset navis, domino, non sibi periisset. Igitur navis otiosæ vecturæ, quas percipere potuit, ab eo exiguntur, licet eas non attigerit, non perceperit. Præterea loquitur hæc Constitutio de lite contestata, ut etiam Senatusconsultum Hadriani, quia tunc incipiunt scire possessores omnes hæreditatem ad se non pertinere, et ut ait *lex Si quid possessor. §. pen. D. eod. tit.* loquens de bonæ fidei possessore, post litem contestatam et ipse prædo est. Idem juris erit, si possessor scierit a se hæreditatem peti vel petitum iri ante litem contestatam; puta admonitus denunciationibus, vel literis, vel edictis, ut est scriptum in Senatusconsulto, in quo illa fit differentia inter denunciationem, Edicta, et Literas, ut fit a *Paulo lib. 5. tit. 5.* et *l. Cum vero. 26. §. Evocari. D. de fideicommiss. libertat.* Igitur etiamsi nondum sit lis contestata cum bonæ fidei possessore, sed denunciatum id sit, a tempore denunciationis computabuntur usuræ pretii redacti ex venditione facta ante denunciationem: ab eodem etiam tempore denunciationis computabuntur fructus percepti et percipiendi, et sic non tantum post litem contestatam, sed et post controversiam motam omnes possessores pares fiunt, et pari modo tenentur, id est, omnes incipiunt esse malæ fidei possessores, *l. Sed et si lege. §. Si ante. D. eod. tit.* Lis non est antequam contestetur, sed est controversia, ut in l. 4. et 5. *D. eod.* Dicimus omnes fieri malæ fidei possessores non tantum post litem, sed et post controversiam motam ante litem et rem in judicium deductam. Atque ita quod hac constitutione et Senatusconsulto dicitur de lite contestata, interpretatione producitur ad motam controversiam, quod plerisque locis Juris nostri usui esse potest, ut in *tit. de usur. et fruct. legat.* dicitur toto titulo, usuras et fructus legatorum, aut fideicomm. deberi ex tempore litis contestatæ: quia scilicet ex eo tempore mora certo contrahitur. An ergo dicemus ex eo tantum tempore semper deberi usuras et fructus legatorum? Minime. Nam et citius potest contrahi mora ante litem contestatam. Ergo quod dicitur in illo titulo de lite contestata, producemus etiam ad controversiam motam: ita ut dicamus, usuras legatorum deberi ex die interpellationis, et denunciationis ante litem contestatam, quia ex eo tempore mora contrahitur. Hoc ita possumus audacter interpretari, cum videmus Jurisconsultos et hanc Constitutionem, et Senatusconsultum producere ad controversiam motam. Plus dico, id etiam esse producendum ad eum, qui non admonitus, non denunciatus, aliqua ratione rescivit se hæreditatem alienam possidere, et eam et bona ad se non pertinere: nam hoc etiam casu ex eo tempore eadem computantur, quæ hæc Constitutio dicit esse computanda ex tempore litis contestatæ, quia cœpit esse malæ fidei possessor, l. *Item veniunt. §. Quid ergo si scit.* et *l. Sed et si lege. §. De eo. D. eod.* Ob id non est probanda sententia Accursii hic: qui putat differentiam esse inter petitionem hæreditatis, et rei vindicationem specialem, quia, inquit, in petitione hæreditatis veniunt fructus ex die denunciationis et controversiæ motæ, et si lis non sit contestata in rei vindicatione, veniunt fructus tantum ex lite contestata falsa est differentia: comprobat tamen eam *l. Certum. 22. de rei vindic.* Ea lex loquitur de vindicatione speciali, et dicit fructus universos venire, id est tam extantes, quam consumptos post litem contestatam. Ideo ita concludit, ergo in rei vindicatione fructus tantum veniunt ex lite contestata, non ex denunciatione: falsam esse collectionem apparet ex interpretatione Senatusconsulti. Nam Senatusconsultum ita loquitur, ut veniant lucra omnia, et ea, quæ percipi debuerunt a lite contestata. Sed sicut Senatusconsultum porrigitur ad denunciationem et controversiam motam, cur non porrigatur dicta *lex Certum.* ad controversiam motam, nulla est ratio.

Conclusio igitur hæc sit, et post litem contestatam, et post controversiam motam omnes possessores pares fieri: sed hoc ita restringendum est, ut pares fiant in his, quæ dolo vel culpa accidunt, ut si quid negligentia sua prætermiserint, non tamen sunt pares in his, quæ fato accidunt: nam bonæ fidei possessor, id est, qui ab initio habet bonam fidem, si jumenta, vel pecora hæreditaria, vel si ancillæ, aut servi moriantur post litem contestatam, casum hunc et mortalitatem non præstat: malæ fidei possessor, qui fuit initio, mortalitatem præstat, quæ contingit post litem contestatam, cum scilicet si mature restituisset hæreditatem, ea mancipia verus hæres esset distracturus. at objiciet verus hæres, si mox restituisses, mox ipse distra-

xissem; quæ est altera differentia inter bonæ fidei possessorem et malæ fidei, quæ proponitur in *l. Illud. D. eod.*

## *Ad L. II.*

*Si post motam controversiam Menecratis bonorum partem dimidiam Musæus ab hærede scripto quæstione illata non ignarus comparavit: tam ipse quam malæ fidei possessor, quam hæredes ejus fructus restituere coguntur. Si vero venditionem lite antiquiorem esse liquido probetur: ex eo die fructus restituantur, ex quo lis in judicium deducta est. Fructibus enim augetur hæreditas, cum ab eo possidetur, a quo peti potest. Emptor autem, qui proprio titulo possessionis munitus est: etiam singularum rerum jure convenitur. Datum Kalend. Jul. Severo A. II. et Victorino Conss.*

Sciendum est, eum tantum teneri petitione hæreditatis, qui pro hærede, vel pro possessore possidet, hæc est certa regula juris. Pro hærede possidet qui putat se hæredem esse; ut scriptus testamento, quo ruptum nescit: pro hærede etiam possidet qui sciens falso profitetur se hæredem esse: atque ita de hæreditate contendit cum actore. Actor intendit se hæredem esse, idem possessor intendit per mendacium, habetur pro hærede. Pro possessore autem simpliciter possidet fur et prædo, qui nullam potest dicere causam possessionis, qui interrogatus cur possideat, non habet quod respondeat, nisi, quia possideo, vel per mendacium contendit se hæredem esse, sed nulla causa allata: ideo tantum se dicit possidere quod possideat, quasi petitio principii, isque tenetur petitione hæreditatis, *l. 7. hic, l. pen. infr. in quibus causis cessat longi temporis præscriptio.* Is qui possidet pro emptore, vel pro donato, vel pro legato, vel pro dote, non tenetur petitione hæreditatis, quia scilicet non controversatur de hæreditate, et non potest recte consistere hoc judicium de hæreditate, nisi cum eo, qui de hæreditate controversatur. Ideo necesse est ut is, cum quo agitur de hæreditate, possideat ut hæres, non ut emptor, vel ut donatarius: nam si possideat ut emptor, et actor adversus eum intendat se hæredem esse, nulla inde potest existere lis: nam emptor fatebitur etiam illum hæredem esse, et se emptorem. Qui rem deducit in judicium, ait se hæredem esse: hoc non inficiatur is unde petitur, nulla existit igitur lis. Non potest itaque inter eum, qui petit hæreditatem et eum, qui possidet pro emptore consistere petitio hæreditatis, sed agendum est in illum speciali in rem actione, quæ est de dominio, Nov. περὶ δεσποτείας: nam verus hæres actione in rem speciali dicet se dominum esse rei ab illo emptæ. Idem contendat alter, qui possidet pro emptore: erit controversia de dominio: nam et actor et reus vindicabit dominium, quo genere lis constituitur, quæ tamen ita non potest constitui, cum is, qui litem movet, dicit se hæredem, possessor emptorem. Denique non potest esse petitio hæreditatis, nisi inter eos, qui de hæreditate invicem controversantur. Is autem, qui possidet pro possessore, cum nullam adferat causam possessionis, et velit tamen litigare, id est, nolit restituere actori hæreditatem, facere videtur controversiam hæreditatis; nullam causam adfers possessionis, et tamen litigas, videris ergo mihi obstare sine causa. Et ideo hic etiam tenetur petitione hæreditatis: quasi faciat controversiam hæreditatis sine causa. Nunc videamus quid sit dicendum, si quis emerit alienam hæreditatem. Qui emit ex hæreditate res certas, quas pro emptore possidet, non tenetur petitione hæreditatis, ut dixi: sed si emerit hæreditatem alienam, et si sciens emerit, an possumus dicere hunc teneri petitione hæreditatis: quasi possideat pro possessore, quasi sit prædo? Non: quia emptio hæreditatis alienæ valet. Igitur vere pro emptore possidet, licet sciens rem alienam emerit, et ideo non tenetur petitione hæreditatis, nec habetur pro prædone. Non enim est prædo, qui pretium numeravit, si modo et venditio valet, *l. Nec ullam.* 13. §. *Si quis sciens. D. de petit. hæredit.* Diversum erit si quis sciens emerit alienam hæreditatem, de qua erat lis inter duos: nam hæc emptio ipso jure nulla est, *tit. de litigiosis.* Rei litigiosæ emptio nulla est, et ideo non potest possidere pro emptore, cum nulla sit emptio, et licet pretium numeraverit, videbitur possidere pro possessore, atque ideo tenebitur petitione hæreditatis: nam prædo intelligitur esse, qui contra leges mercatur, *l. 7. de agricolis, et cens. lib.* 11. Et ita qui sciens emit a furioso, quia ipso jure nulla est emptio cum sit facta contra leges, videtur possidere pro possessore, et tenetur petitione hæreditatis. Pro possessore hæret omnibus titulis, ut ait *l. 13. Nec ullam,* §. 1. *D. eod.* Nam omnis titulus potest recipere possessionem pro possessore: ut in superioribus exemplis titulus pro emptore contra leges accersitus, et quæsitus recepit possessionem pro possessore. Et sic titulus pro donato, ut si quæ a marito donatum acceperit, quæ donatio est contra leges, id videtur pro possessore possidere, non pro donato: item titulus pro dote, ut si quis ab impubere acceperit, sciens esse impuberem, quæ nondum potest esse justa uxor, nec ideo est dos ante legitimam ætatem, id igitur, quod datum est, quasi dotem possidebit maritus: et cum dos non sit, hoc possidebit non pro dote, sed pro possessore. Sic igitur omnes tituli possunt recipere possessionem pro possessore, et hi, qui ita possident pro possessore, tenentur petitione hæreditatis. Fingas igitur speciem *legis* 2. Titius possidebat hæreditatem defuncti ex testamento: petebat eam hæreditatem Cajus ab intestato quasi rupto, vel irrito facto testamento: nondum finita lite, sive controversia inter Titium et Cajum, igitur post motam controversiam. Titius possessor hæreditatis Philippo vendidit partem bonorum ejus hæreditatis: post motam controversiam, ut dixi, de hæreditate, vel post motam litem, nihil enim refert, quia scilicet hæreditatem, sive rem litigiosam facit, non litis motus, non comminatio litis, *l.* 8. §. 1. *de alienat. judic. mutan. caus. fac.* non controversia de hypotheca, *l.* 1. *de litigiosis, inf.* et *l.* 2. *distract. pignor. inf.* non denuntiatio venditionis impediendæ causa, *l.* 1. *de litigios. inf.* et *l.* 1. *in pr. D. litigios. l.* 1. *de pignor. inf.* Sed lis contestata rem litigiosam facit. Is, qui contestatur, rem litigiosam facit, imo et controversia mota, *l. ult. D. de litigios.* ut si denunciata sit lis, si dies judicio condictus sit, si Literis, aut Edictis evocatus sit adversarius: hæc denunciatio, sive evocatio, rem litigiosam facit, quia initium est actionis, et ita in Senatusconsulto de petitione hæreditatis, petita hæreditas intelligitur non tantum si lis sit contestata, sed etiam si denunciatus sit, et in judicium vocatus adversarius. Titius ergo partem bonorum, de quibus erat lis, sive controversia vendidit Philippo, ergo nulla est venditio, cum sit facta contra leges, quæ vetant rem litigiosam vendi et alienari: ex quo consequitur, Philippum haberi pro prædone, atque adeo teneri petitione hæreditatis; quod initio hujus legis proponitur. Possidet enim pro possessore, qui emit partem bonorum, de quibus erat lis, emptio enim nulla est: nec vere potest niti titulo pro emptore, ut ait lex: tenetur non tantum ipse, qui sciens emit bona litigiosa, sed et hæredes ejus: *d. l. Nec ullam. §. Neratius.* Quia vitium defuncti transit in hæredem, vitium possessionis, successorum culpa sui auctoris comitatur, ut et virtus, sive fides auctoris, aut defuncti comitatur successorem, *l. 11. Vitia. inf. de acquir. et retin. possess. l. Cum hæres.* 11. *D. de divers. et temporal. præscript.* Summa hæc sit: Philippum hæredibus teneri petitione hæreditatis, quod videatur, qui emit post motam litem cum alio, de hæreditate, bona, quæ comparavit, possidere pro possessore, ex quo etiam efficitur eum teneri omnium fructuum nomine: nam in petitione hæreditatis veniunt fructus omnes, quocumque tempore percepti, sive ante aditam hæreditatem sive post accesserint, *l. 20. Item veniunt. §. Fructus. D. eod.* ut sive ante litem contestatam, sive post accesserint, maxime in prædone: sed et in bonæ fidei possessore, cum ex perceptis ante litem contestatam locupletior factus est. In prædone autem, sive locupletior factus fuerit, sive non. Item restituendi sunt a prædone cujuscumque temporis fructus, non tantum percepti, sed et qui percipi debuerunt. At quid si Philippus partem eam bonorum emerit priusquam Titio fieret controversia hæreditatis, quæ emptio valet, quia res non erat litigiosa, quid de fructibus fiet? An hic etiam Philippus fructus omnes restituere debet? Et ait Constitutio eum tantum teneri nomine fructuum perceptorum, vel percipiendorum post litem contestatam. Fructuum ante perceptorum, vel percipiendorum nomine non teneri: hoc proponit prima pars hujus legis.

Secunda parte hujus constitutionis adfert rationem differentiæ illo loco, *fructibus enim augetur hæreditas*, etc. Ratio differentiæ hæc est, quia priore casu, cum Philippus emit bona litigiosa, Philippus tenetur petitione hæreditatis: Petitio autem hæreditatis est bonæ fidei, et actionibus bonæ fidei ipso jure accedunt augmenta rei, de qua agitur *l. Non est. inf. famil. ercisc.* Ideo in actionem familiæ erciscundæ veniunt augmenta hæreditatis, quod sit bonæ fidei, *l. Item veniunt.* §. *Item non solum. D. eod.* In petitione hæreditatis non tantum veniunt ea, quæ mortis tempore habuit defunctus, sed etiam quæ post accreverunt hæreditati, quia hæreditas augmentum et diminutionem recipit: et qui dicit, si paret hæreditatem Lucii Titii meam esse, vindicat etiam fructus, quia fructibus augetur hæreditas. Sequitur, *cum ab eo possidetur, a quo peti potest*, puta ab eo qui possidet pro hærede, vel pro possessore. Denique in petitione hæreditatis veniunt augmenta, quia hæreditas petitur, quod nomen augmentum recipit: veniunt itaque fructus, quia peti videntur fructus quocunque tempore percepti, aut percipiendi, cum in prædonem agitur. Sed cum quis vero emit, ut cum emit bona non litigiosa, cum partem bonorum emit antequam moveretur venditori controversia hæreditatis, hic emptor non tenetur petitione hæreditatis, sed tantum tenetur in rem actione speciali, quæ est stricta, in eam augmenta non veniunt, sed corpora tantum singula. Veniunt quidem augmenta post litem contestatam officio Judicis: nam officio judicis addicti judicio stricto congruit ut deducat in condemnationem, quæ reus post litem contestatam percepit, *l. Ædiles.* 25. §. *Item sciendum. de ædilit. edict. l. Si reus.* 73. *D. de procurat.* In judiciis strictis officium Judicis nihil pertinet ad augmenta, quæ accesserunt ante litem contestatam. Igitur in actione in rem speciali, quæ est stricta, non veniunt fructus, nisi post litem contestatam, et percepti ante litem vindicantur separatim speciali actione, si extent, vel si consumpti sint, sunt condicendi a malæ fidei possessore, a bonæ fidei possessore consumpti non condicuntur, *l. Mala fide. inf. de condict. ex leg. l. Certam.* 22. *inf. de rei vindic.* Igitur ante litem contestatam speciali in rem actione fructus, qui percepti sunt, vindicari quidem separatim, aut condici possunt, sed si non vindicentur, nec condicantur, in rei vindicatione officio Judicis non veniunt, quod stricta formula coerceatur: et hi tantum veniunt, qui post litem contestatam percepti sunt, aut percipi debuerunt. Is igitur Philippus, qui emit ante litem, non tenetur petitione hæreditatis, cum possideat pro emptore, sed tenetur singularum rerum nomine speciali in rem actione: ideo in judicio non veniunt, nisi fructus percepti post litem contestatam: et hoc est quod sequitur: *emptor autem, qui proprio titulo,* id est, speciali titulo pro emptore munitus est: titulus est causa possessionis, ut recte definivit Theophilus, sicut in *l. seq. hoc tit.* titulum actionis est causa actionis, et proprium titulum possessionis sequitur propria actio, id est, qui speciali titulo possidet, speciali actione tenetur, non universali. Igitur rei vindicatione, non petitione hæreditatis. *Emptor*, inquit, *aut qui proprio titulo munitus est,* qualis est titulus ejus, qui emit ante litem motam de hæreditate: *etiam singularum*, illud (*etiam*) male vexavit interpretes, sed non includit, sed excludit petitionem hæreditatis, ac si diceret, emptor hic, qui vero possidet pro emptore, non convenitur petitione hæreditatis, ut

is, qui possidet pro possessore, sed singularum quarumcunque rerum jure convenitur. Convenitur ergo non petitione hæreditatis, sed speciali in rem actione. Et ob id in hoc judicio veniunt tantum fructus ex tempore litis contestatæ. In superiori judicio, quod est bonæ fidei judicium, id est, petitione hæreditatis, qua tenetur qui emit post litem, veniunt, fructus ante litem percepti, aut percipiendi. Et hæc differentia inter judicia stricta et bonæ fidei apparet etiam alia in re, et in eadem quæstione fructuum. Si agatur petitione hæreditatis, fructuum venditorum ante petitam hæreditatem, pretia cum usuris præstanda sunt, quia scilicet petita videntur ea pretia: petita hæreditate petiti videntur item fructus, proinde sequuntur usuræ officio Judicis, l. Hæres. §. ult. D. eod. l. Eum qui. 18. D. de his qu. ut indig. et hoc, ut dixi, cum agitur judicio bonæ fidei, id est, petitione hæreditatis: nam si agatur stricto, nec debentur usuræ pretii fructuum venditorum post litem contestatam, quia fructus illi, sive pretium eorum veniunt officio Judicis, accedunt officio Judicis, et obvenienti ita accessionis non potest esse alia accessio. Igitur fructuum obvenientium officio Judicis usuræ non præstantur, ne sit accessionis accessio, et ne officio judicis succedat non aliud officium: non debentur etiam pretii fructuum venditorum ante litem contestatam usuræ, si condicantur a malæ fidei possessore. Ita loquitur l. Neque. 15. de usur. quæ alioqui videbatur pugnare cum l. Hæres: sed una est de actione bonæ fidei, id est, petitione hæreditatis, altera de stricti juris actione, id est, de condictione, et in hanc non veniunt fructus præteriti: ergo nec usuræ. At in actionem bonæ fidei veniunt etiam fructus præteriti natura actionis: ergo et usuræ fructuum, sive pretii fructuum venditorum ante litem contestatam veniunt officio judicis: fructus veniunt jure et natura actionis, usuræ veniunt officio Judicis ex mora. Sic igitur ex postrema parte hujus legis concludam: eum, qui possidet pro emptore hæredemve ejus, sive sciens, sive ignorans rem alienam, non teneri petitione hæreditatis: sed teneri in rem actione speciali, id est, singularum rerum nomine, quas emit. Tentari potest eum teneri in hac specie petitione hæreditatis, non quidem directa, sed utili saltem, quia scilicet emit partem dimidiam hæreditatis, et qui emit hæreditatem, licet pro emptore possideat, tenetur utili petitione hæreditatis, l. Nec ullam. §. Quid si quis et §. Si quis sciens alienam. Primum ut respondeamus, dicta l. Nec ullam, loquitur de eo, qui emit totam hæreditatem: hæc l. de eo, qui emit partem, et non partem dimidiam hæreditatis, sed bonorum, inter quæ duo vocabula multum interest, sicut multum interest utrum legetur pars bonorum, an hæreditatis. Hæreditatis nomine significatur jus: bonorum non item, l. 8. in fine. et l. 9. D. de legat. 2. Quare ponendum est, quamvis dicat, eum emisse partem dimidiam bonorum, eum non emisse partem hæreditatis, sed res plurimas, quæ conficiebant partem dimidiam bonorum, et præterea emptor etiam hæreditatis, id est, assis, non tenetur utili petitione hæreditatis, tenetur non semper, sed in subsidium tantum, d. §. Quid si quis, ne singulis judiciis vexetur petitor, ut recte Glossa docet ad dictum §. Quid si quis, cum venditor non extat, vel cum parvo vendidit, et fuit bonæ fidei Possessor, qui ad id tantum tenetur, quo factus sit locupletior: ne omnis res vero hæredi pereat æquum est, ut manum possit porrigere adversus emptorem assis, sed nos de hoc emptore hic non tractamus, sed de emptore partis rerum, sive bonorum, qui etsi emptor hæreditatis esset, non teneretur, ne utili quidem petitione hæreditatis, nisi in subsidium, id est, cum non posset res servari a venditore. itaque lex omnino vult etiam hunc emptorem teneri speciali in rem actione, emptorem scilicet rerum singularum hæredemve ejus, non petitione hæreditatis. Sed huic definitioni obstat l. Nec ullam. §. Hæredem. D. eod. Nos dicimus eum, qui possidet vere pro emptore valente emptione non teneri petitione hæreditatis, nec hæredem ejus. Hæredis enim eadem solet esse conditio, quæ defuncti, §. Hæredem. ait, hæredem teneri petitione hæreditatis earum rerum nomine, quas defunctus pro emptore possidebat, et addidit rationem, quasi scilicet pro hærede ille hæres possideat: et utique pro hærede possidet omnia, quæ defuncti morte obvenerunt, sed non possidet quasi hæres venditoris, quod erat spectandum, sed quasi hæres emptoris: et subjicit, quamvis etiam hic hæres utique tenetur earum rerum nomine, quas defunctus pro hærede vel pro possessore possedit. Ut breve faciam, species est: Cujus defunctus ex hæreditate Titii possidebat res quasdam pro hærede, vel possessore, et alias quasdam pro emptore: hæres ejus certe tenetur petitione hæreditatis earum rerum nomine, quas defunctus possidebat pro hærede, vel pro possessore, sed adjicit, constare inter omnes Jurisconsultos eum etiam teneri earum rerum nomine, quas defunctus pro emptore possidebat: et ita hæres defuncti non tantum tenetur earum rerum nomine quas defunctus possidebat pro hærede, vel pro possessore, sed etiam earum nomine, quas defunctus pro emptore possidebat, quia et has, quas pro emptore defunctus possidebat, ipse videtur pro hærede possidere, quasi scilicet hæres Titii, non quasi hæres emptoris, ex regula illa: Hæres hæredis est hæres testatoris, ut puta existimans et has res, quas possedit defunctus pro hærede, vel pro possessore, et illas, quas pro emptore, defunctum possedisse eodem jure, quasi ex hæreditate Titii. Igitur quasi eas possideat pro hærede, id est, ut hæres Titii, non ut hæres emptoris. Igitur secundum opinionem ejus, constat earum rerum nomine etiam teneri petitione hæreditatis: sed ex eo male colligitur eum, qui possidet pro emptore, teneri petitione hæreditatis: eam ea non possidet pro emptore, sed pro hærede, putans esse ex hæreditate Titii hæredis testatoris: hæres hæredis hæres est testatoris. Dilucidius explicabo §. Hæredem. legis Nec ullam. D. de petit. hæred. quem merito habent omnes pro difficillimo. Certissimi juris est, eum, qui res quasdam ex hæreditate alienas emit et possedit pro emptore, vel hæredem ejus, non teneri petitione hæreditatis. Sed huic sententiæ obstat valde ille §. Hæredem. Ait enim, hæredem etiam earum rerum nomine, quas defunctus pro emptore possedit, teneri petitione hæreditatis, quasi possideat pro hærede, et id constare inquit: id tradit ille §. pro certo et explorato, quod nobis videtur incertum, et adversus certissimam juris regulam: Constat, inquit, quod Græci συναμλόγηται, quod est verbum proprium Jurisconsultorum, quo significatur rem non esse controversam, quod Cicero pro Flacco respiciens ad Jurisconsultos: Constabat inter omnes, inquit, et hoc etiam frequenter usurpant alii, Colum. lib. 1. cap. 1. Hoc vero magis dubitationem movet quod dicat, constare hæredem teneri petitione hæreditatis ejus rei nomine, quam defunctus possedit pro emptore, et subjicit rationem, quasi pro hærede possidebat, id est, quia videtur eam rem possidere ipse hæres pro hærede. Tentabam autem responderi hoc modo posse, ut si quod defunctus Titius possedit pro emptore, id hæres ejus existimaverit possedisse Titium pro hærede, atque ita ipsum id possidere quasi hæres ejus, cui Titius hæres extiterat, cujusque hæreditas modo tenebatur secundum istam regulam juris. Hæredis mei hæres est meus hæres, l. 6. et l. ult. de hæredib. instituend. inf. et l. Hæredis. 65. D. de verb. signific. Tum vero propter eam opinionem, quam animo concipit hæres, ut teneatur petitione hæreditatis earum rerum nomine, quas defunctus possedit pro emptore, sed non earum, quas possedit pro hærede, et pro possessore, et ita Hugolinus sensisse videtur. Sed hæc interpretatio non est recipienda. Nam sicut opinio hæredis non facit quo minus teneatur petitione hæreditatis, si quid possederit defunctus ex aliena hæreditate pro hærede, vel pro possessore, et id nescierit hæres ejus et alia opinione id possederit: sicut, inquam, opinio hæredis non facit quo minus teneatur petitione hæreditatis, l. Nec ullam. §. Neratius: ita opinio hæredis non debet facere quo magis teneatur petitione hæreditatis, si quid defunctus possedit pro hærede. Spectanda enim est potius opinio defuncti, quam opinio hæredis, opinio hæredis opinionem defuncti non excludit, hæres succedit in opinionem, in fidem, in vitia defuncti, l. Cum hæres. D. de divers. temporal. præscript. Non est igitur spectandum quid senserit hæres, sed quid defunctus senserit, et uti possederit. Porro possedit pro emptore, ergo nec ipse tenetur petitione hæreditatis, nec hæres ejus, cujus persona videtur eadem. Alii dicunt, quorum opinionem retulit Accursius, ut ejus rei nomine, quam Titius pro emptore possedit, hæres Titii teneatur petitione hæreditatis quia eam possidet pro hærede, id est, quasi hæres Titii, quasi obvenerit hæreditate Titii. Sed quis non videt ineptam esse hanc rationem? necesse enim est ut jure conveniatur petitione hæreditatis, ut possederit quasi hæres ejus, cujus de hæreditate agitur, sed non ita possidet quasi hæres ejus cujus hæreditas petitur, sed quasi hæres Titii. Hic ergo titulus pro hærede non subjicit illum petitioni hæreditatis, quia est pro hærede Titii, non pro hærede ejus, cujus de hæreditate agitur: et præterea licet quod possedit defunctus Titius pro emptore, hæres ejus possideat pro hærede, id est, quasi hæres Titii, tamen et id possidet etiam pro emptore ut defunctus, et pro hærede, quia est hæres defuncti, l. 3. Ex pluribus. D. de acquir. possess. Unde colligitur in eo §. differentia inter dominium, et possessionem; nam dominii unus tantum potest esse titulus: possessionis plures possunt esse; id est dominium ex una tantum causa contingit, et qui jam factus est dominus, non amplius dominus fieri potest: possessionis plures sunt causæ, ut rem alienam, quam emptor usucepit, idem emptor post usucapionem possideat pro emptore, quia emit, et pro suo, quia usucepit. Possessionem habet ex duabus causis, dominium ex una tantum, id est, ex usucapione. Et similiter hæres ejus, qui rem possidebat pro emptore, etiam eam possidebit pro emptore, qui auctor ejus defunctus emit, et pro hærede, quia hæres est emptoris. Sic igitur possidet etiam eam rem hæres Titii pro emptore et hæc causa possessionis est potius spectanda, cum congruat opinioni defuncti, quæ in his causis semper prævalet. Ea igitur interpretatio etiam explodenda est. Alii, ut Bartolus, existimant in specie ejus §. Hæredem, hæredem emptoris teneri petitione hæreditatis utili, de qua tractatur in præcedentibus §§. ejus l. Nec ullam: non directa, sicut defunctus. Ita cum ante dicit, eum, qui possidet pro emptore, teneri utili petitione hæreditatis, subjicit in §. Hæredem, hæredem ejus teneri utili petitione hæreditatis: sed circumscribimur, nisi animum advertamus: nam ut qui possidet pro emptore teneatur utili petitione hæreditatis, id tantum acceptum est in emptore universitatis, dicta l. Nec ullam. §. Quid si quis. et §. Si quis sciens alienam. Paragraphus hæredem, non loquitur de emptore universitatis, sed certarum rerum emptore. Is nec directa nec utili petitione hæreditatis tenetur, ergo nec hæres ejus: emptor is solus tenetur qui emit assem, l. 2. § pen. D. de hæredit. vel act. vend. Verior interpretatio, quam et Græci secuti sunt, hæc est, ut hoc voluerit Jurisconsultus, et constiterit inter omnes Jurisconsultos, ut si sit controversia de hæreditate defuncti inter hæredem testamentarium et legitimum, legitimo petente hæreditatem ab hærede scripto quasi testamento rupto vel irrito facto, hæres scriptus teneatur petitione hæreditatis, non tantum omnium rerum nomine, quas possedit defunctus, sive possedit eas pro hærede, sive pro emptore, et alio titulo, id est, ut in eam hæreditatis petitionem veniant, non tantum res propriæ defuncti: sed etiam res alienæ, quas defunctus pro hærede vel pro possessore possedit: et non hæ tantum res alienæ, quas possedit pro hærede, sed etiam ceteræ res alienæ, quas defunctus possedit pro emptore, vel alio titulo. Ponendum est igitur hæredem legitimum petere hæreditatem a scripto, et constare hoc casu inter omnes, in petitione hæreditatis venire non tantum res testatoris proprias, sed etiam alienas, quas quacumque titulo testator possidebat: et id dicitur in l. Nec tantum. 19. D. eod. tit. In petitione

hæreditatis venire etiam eas res quarum nomine Publiciana competit, puta res alienas, quas defunctus possidens pro emptore nondum usucepit. Unde hæ positiones duæ constituantur: Hæres Titii ejus rei nomine, quam Titius possedit pro emptore, non tenetur petitione hæreditatis. Constituatur et altera illi contraria: Hæres Titii ejus rei nomine, quam Titius possedit pro emptore, tenetur petitione hæreditatis. Utraque positio est vera: prior est vera, cum est controversia de hæreditate aliena, ex qua res quasdam Titius pro emptore possedit: earum enim nomine nec Titius, nec hæres Titii tenetur petitione hæreditatis. Posterior positio est vera, cum est controversia de hæreditate Titii, in qua sunt res quædam alienæ, quas Titius pro emptore possedit. Nam earum, nomine hæres a Titio scriptus tenebitur petitione hæreditatis legitimo hæredi, qui contendit aut nullum, aut ruptum esse testamentum, et ita ab intestato ab hærede scripto vindicat hæreditatem.

## Ad L. III.

*Hæreditas materteræ petita non infringit alterius hæreditatis petitionem, quæ venit ex alia successione. Sed et si quæstionis titulus prior inofficiosi testamenti causam habuisset: judicatæ rei præscriptio non obstaret eadem hæreditatem ex alia causa vindicanti. PP. V. Id. Aug. Geta et Plautiano Coss.*

Species est. Mortua matre, Titia ei hæres exitit ex Senatusconsulto Orphitiano ab intestato, sed matertera Titiæ, id est soror defunctæ matris, omnem hæreditatem omniaque bona sororis possedit: matri hæres extiterat filia, sed filiæ matertera possidebat omnia bona pro hærede, vel pro possessore: matertera diem functa est relicto extraneo hærede: Titia adversus hæredem scriptum testamento materteræ egit querela inofficiosi testamenti, quod in testamento materteræ prætermissa esset: egit ergo petitione hæreditatis de inofficioso. Nam certum est querelam inofficiosi testamenti esse petitione hæreditatis de inofficioso testamento, id est, petitionem hæreditatis, cui adjuncta est hæc causa inofficiosi testamenti, *l. Si quis filium. de inoffic. testam. sup. l. 20. D. de inoffic. testam. l. pen. §. Sed quemadmodum. D. de bonor. posses. cont. tab.* Et hoc aperte comprobat hæc l. 3. eum, qui agit querela inofficiosi testamenti vindicare, et petere hæreditatem ab intestato. Cum autem egisset Titia adversus hæredem materteræ petitione hæreditatis de inofficioso, victa est: et merito, quia querela inofficiosi testamenti datur tantum liberis et parentibus, non cognatis ex latere ultra fratrem, *l. 1. D. de inoffic. test.* Nunc eadem Titia, quæ priori judicio petitionis hæreditatis victa est, vult rursus agere petitione hæreditatis maternæ de bonis maternis, quæ possedit, matertera, et hæres materteræ possidet. An quod eadem actione rursus agat, repelli possit exceptione rei judicatæ? Non: quia scilicet licet eadem sit actio: est tamen de bonis aliis, et ex causa alia: prior petitio hæreditatis fuit de bonis materteræ: posterior est de bonis maternis: nihil commune habent materteræ bona cum bonis matris; prioris petitionis hæreditatis causa fuit inofficiosi testamenti: posterioris causa est Senatusconsultum Orphitianum, quo filius succedit matri ab intestato. Nemo prohibetur petere hæreditatem ex diversis causis, vel ut hic dicitur, titulis. Non idem est titulus harum actionum, ergo non consumit alia aliam, causa actionis ut titulus possessionis est, et causa possessionis, *l. 4. de contrah. empt. et vendit. inf.* non posse duplicari titulum, id est, causam possessionis, non accipio possessionis pro dominio, ut hic accipitur, sed proprie. Et si id accipio proprie, ita id videtur falsum; quia mox dicebamus possessionis plures titulos esse posse, dominii unum tantum ex *l. 3. §. Ex pluribus. D. de acquirend. posses.* Sed in ea specie legis 4. potest duplicari titulus possessionis, cum quis rem suam mihi donavit, et hæc jam mea est effecta. Si et eandem emi ab hærede donatoris non duplicatur titulus possessionis, quia emptio rei suæ nulla est: hic igitur nec dominium duplicatur, quod regulare est: nec possessionis causa, ut in *l. 7. infra, eod. tit. de contrah. emp.* Potest quidem multiplicari possessionis titulus, sed hæc species hoc non patitur. Et ita quod Divus Joannes vocat Titulum τίτλον, qui fuit cruci Domini superpositus, Divus Lucas ἐπιγραφὴν, Divus Matthæus vocat αἰτίαν, id est, *causam supplicii*, et Divus Marcus ἐπιγραφὴν τῆς αἰτίας, id est, *Titulum causæ illatæ pœnæ.* Hic igitur titulus nihil aliud est, quam causa actionis, qui si sit diversus, eadem actio iteratur recte: nec obstat exceptio rei judicatæ, quia scilicet non est eadem res, cum causa actionis sit eadem, et quidem causa proxima, ut ait lex 27. *Cum d. hoc. D. de excep. rei judic.* Quid vero vocat causam proximam actionis? Causa proxima actionis est, quæ est peculiaris, et propria actionis, Aristoteles lib. 8. Metaphysicorum *cap.* 4 tractans de prima causa: δεῖ δὲ καὶ τὰ ἐγγύτατα αἴτια λέγειν, τίς ἡ ὕλη, μὴ πῦρ, ἢ γῆν, ἀλλὰ τὴν ἴδιαν, id est: *Si quis quæsierit quæ sit materia hominis, debet adferre proximam causam, non dicere materiam esse ignem, materiam esse terram:* nam quæ est propria, ea est proxima. Propria autem materia hominis sunt menstrua, sanguis menstruus. Sic etiamsi rem vindicem quasi mihi legatam ex testamento, vindicationis hujus causa quidem propria est legatum. Ergo proxima causa communis est dominium: ergo hæc est remota causa: non igitur causa remota eadem eandem actionem facit, sed causa proxima si sit eadem, eadem actio est; si sit diversa, diversa est actio, licet nomen sit idem actionis. At cum quis egit petitione hæreditatis, de inofficioso, postea non prohibetur agere petitione hæreditatis ab intestato, ex Senatusconsulto Orphitiano, quia non est eadem actio, cum causa proxima sit diversa, et similiter qui egit petitione hæreditatis de inofficioso, etsi non obtinuerit, non prohibetur postea agere petitione hæreditatis de injusto testamento, vel etiam utramque petitionem simul proponere potest, non utramque tamen exequi, ne secum ipse pugnet. Nam qui inofficiosum dicit, valere dicit, sed rescindi postulat: qui injustum dicit, non valere dicit. Verum debet eligere utra prius experiri velit, et una si ceciderit, reverti ad alteram, *l. Contra. de inoffic. testam. sup. l. Papinianus. §. Si quis et irritum. D. eod. tit.* Et similiter, si egerit petitione hæreditatis de falso, si de crimine falsi testamenti egerit nec obtinuerit, non prohibetur agere postea petitione hæreditatis de inofficioso, vel petitione hæreditatis de injusto testamento, *l. 47. Lucius. D. de petit. hæred. l. Cum qui. C. de inoffic. testamen. l. Si ita quis promiserit. §. ult. D. de verbor. obligat.* et similiter si quis cum hæres non esset, petierit hæreditatem, atque ita non obtinuerit, postea hæres factus si petat hæreditatem, non repelletur etiam exceptione rei judicatæ, quia est petitionis nova causa: primæ petitioni nulla erat causa, quia hæres non erat, secundæ est causa nova: igitur recte iteratur, *l. Si is qui hæres. 25. D. de except. rei judic.* et eadem omnia obtinent in rei vindicatione, in speciali in rem actione: nam si quis vindicaverit hominem ex causa emptionis, adjecta causa quod sit traditus, et venditus, et non obtinuerit, postea non prohibetur vindicare alia adjecta causa, puta, quod mihi sit donatus: non mutatur quidem actio, sed mutatur causa proxima actionis, quod sufficit ne actor summoveatur exceptione rei judicatæ: et similiter si cum non esset dominus vindicaverit, et repulsus fuerit, postea nactus dominium ex nova causa eandem rem rursus rectissime vindicabit, *l. Si mater. §. Denique.* et *§. seq.* et *§. Eandem. D. de except. rei judic.* nec tamen idem erit si rem vindicet simpliciter: nam hoc casu nullo modo ex præterita causa eandem rem vindicare poterit: poterit quidem ex nova, sed non ex alia præterita causa, quia prima vindicatione, quam instituit simpliciter non adjecta causa, deduxit omne dominium in judicium quodcunque, et undecunque acquisitum: aut igitur vindicat non adjecta causa: aut adjecta causa: priore casu non potest ex alia causa (nisi novissime accesserit) iterum eandem rem vindicare: posteriore casu potest ex alia causa etiam antiquiore, eandem rem vindicare. Sed his tamen obstat *l. Si patronus ex minore. D. de bon. libert.* quam objicit Accursius in *d. l. Lucius.* et *d. l. Eum qui*, is, qui egit de falso testamento, postea non prohibetur agere de injusto testamento, quia mutatur causa quæstionis, titulus controversiæ. Secus est in specie istius *l. Si patronus.* Nam si patronus, qui erat scriptus ex minori parte, quam legitima, egerit de falso testamento, nec obtinuerit, postea non potest agere, ut suppleatur legitima, petita scilicet bonorum possessione contra tabulas, sive petitione hæreditatis possessoris, ex causa bonorum possessionis contra tabulas, per quam patrono expletur legitima portio. Cur ita non licet patrono transire ad aliud? ratio est, quia illi, de quibus egimus superius, nihil ex testamento captant, id omnino cupiunt evertere, modo ex causa falsi, modo ex causa inofficiosi: sed hic patronus captat lucrum ex testamento, quod oppugnavit accusans falsi, nec expugnavit: captat lucrum, quia captat portionem sibi relictam testamento, et præterea sibi eam suppleri desiderat, cujus desiderii indignus est ut potiatur, quia testamentum nisus est evertere. et ideo *l. Si patronus.* ait, eum repelli ut indignum a bonorum possessione contra tabulas.

## Ad L. IV.

*In restituenda hæreditate compensatio ejus habebitur, quod is in mortui infirmitatem, inque sumptum funeris bona fide ex proprio tuo patrimonio erogasse probaveris.*

Lex 4. ait, eum unde petitur hæreditas, posse in compensationem deducere id, quod de suo bona fide impendit in defuncti infirmitatem, vel in sumptum funeris, et recte de suo propter verbum compensationis: compensat enim proprie possessor hæreditatis quod de suo impendit, imputat quod de hæreditate impendit; et ita in quæstione legis Falcidiæ differentia est inter imputare, et compensare, *l. Filium. famil. ercisc. inf.* imputo in Falcidiam quod de hæreditate jure hæreditario sumo, compenso in Falcidiam quod jure legati a cohærede sumo, cui vicissim rogatus sum portionem meam restituere: nec imputo, nec compenso in Falcidiam, sed id habeo supra Falcidiam, quod jure legati a cohærede accipio, cui vicissim nihil restituere debeo, et ita in *d. l. Filium.* subtiliter separatur retentio, et ibi, *retenta*, id est, imputata, a compensatione, *compensato*, proprie, non ut quidam pro imputato. Nam etsi quod compensatur imputari dicatur generali vocabulo, *l. Si quid possessor. 31. D. hoc t.* tamen quod imputatur nunquam dicitur compensari: nec enim hoc fert vocabuli significatio. Compensatio enim non est, nisi fiat ultro citroque contributio sui et alieni. Imputatio fit etiam sine contributione sui et alieni, ut cum quid ex hæreditate sumpsi, et hæreditati reputo sive imputo. Compensat enim possessor hæreditatis quoscunque justos sumptus, quos fecit de suo propter onera hæreditaria, ut in *l. Sorori. 6. §. ult. D. si pars hæredit. petat. l. Hæres. 31.* et *l. Si quid possessor. §. Sicut. D. de petit. hæredit.* et fit omnium harum impensarum compensatio ipso jure, sine officio judicis, quia petitio hæreditatis est bonæ fidei, *l. ult. in fin. hoc tit.* Quin et hodie in omnibus actionibus sive bonæ fidei, sive stricti, receptum est compensationem fieri ipso jure sine officio judicis: non desideratur ergo exceptio doli mali, *l. Plane. 38. D. hoc t.* Attamen videtur desiderari in *l. Utiles. 19.* et *l. Hæreditas. §. 1. eod.* Quibus tamen respondendum est ex *l. ult. eod. tit.* etiam si non proponatur exceptio doli mali, compensationis jure, satis per officium judicis consuli, *l. ult. D. de petit. hæreditat.* Loquitur hæc lex 4. de bonæ fidei possessore, qui de suo sumptum fecit bona fide in funus defuncti, vel in curationem defuncti cum ægrotaret. Sed idem videtur admittendum etiam in malæ fidei possessore; ut quod pietatis ratione

impendit circa personam defuncti, et infirmitatem, aut funus, id compenset petitori hæreditatis, et eo nomine habeat actionem negotiorum gestorum, vel funerariam, quæ imitatur actionem negotiorum, *l. Et si quis. §. Idem Labeo. versic. et quid si testator. D. de religios. et sump. funer.* quasi videatur qui propter funus sumptum fecit cum defuncto contraxisse, *l. 1. de religios. et sumpt. fun.* Præter hos sumptus, etiam compensat malæ fidei possessor sumptus necessarios et utiles factos in res hæreditarias, si modo eis locupletior facta sit hæreditas, ne ex jactura malæ fidei possessoris verus hæres lucrum sentiat, sed non compensat sumptus necessarios et utiles factos in res hæreditarias, quibus hæreditas melior facta non est, *l. Plane. 38. D. de petit. hæred.* non compensat etiam, vel imputat voluptuarios, *l. Utiles. 39. §. ult. D. eod.* bonæ fidei possessor imputat voluptuarios, sive compensat, et bonæ fidei possessor compensat etiam ceteros sumptus, licet res non extet, in quam facti sunt et consumpti, id est, quamvis inde non restituetur locupletior hæreditas, *d. l. Plane.* et *l. Utiles*, et hæc tantum in hac ratione compensationis est differentia inter bonæ fidei et malæ fidei possessorem.

## Ad L. V.

*De hæreditate, quam bona fide possidebas, si contra te pronuntiatum est, in restitutione ejus detrahetur quod creditoribus ejusdem hæreditatis exolvisse te bona fide probaveris. Nam repeti a creditoribus, qui suum receperunt, non potest.*

Lex quinta docet, compensari etiam id quod possessor hæreditatis de suo creditoribus hæreditariis solvit: loquitur de vero debito, id est de eo quod vere hæreditas debebat creditoribus: indebitum enim si possessor hæreditatis solverit, id non imputat, non deducit, non compensat; sicut si indebitum exegerit, non restituit, non imputat, *l. Item veniunt. §. Sed et si Senatus. D. de petit. hæred.* cui tamen obstat *l. Quod si possessor. 17. eod. tit.* Species est: possessor hæreditatis ex testamento hæres scriptus, legata testamento relicta aut fideicommissa solvit: post evicta ei est hæreditas ab intestato, ab hærede legitimo quasi testamento imperfecto, aut rupto, ex quo apparuit indebita fuisse legata quæ solvit: plane igitur in hac specie possessor hæreditatis indebitum solvit, cum postea apparuerit intestatum fuisse defunctum. Ait lex *Quod si possessor*, possessorem hæreditatis id, quod solvit reputaturum petitori hæreditatis, et ex retentione rerum hæreditariarum sibi satisfacturum. Igitur possessor quod indebitum solvit, reputet petitori. Ab Accursio quatuor adferuntur solutiones: hæc est perspicua, ut dicamus in ea specie possessori id indulgeri, ut reputet quod solvit indebitum legatum: propterea quod quantum in se fuit, paruit voluntati testatoris, et quia pietatis officio functus est, æquum est ut id reputet petitori. Itaque §. *Sed et si Senatus*, intelligi debet de eo, qui ex alia causa indebitum solvit, ut hic non reputet, non si indebitum solvat ex testamento, et ex præcepto defuncti, puta legatum, aut fideicommissum: sed et hoc casu, cum solvit indebitum legatum, aut fideicommissum ex testamento, quod potabat valere, ita demum imputat et compensat indebitum, quod solvit, si cedat, vel si paratus sit petitori cedere condictionem indebiti, quam habet adversus legatarios, aut fideicommissarios: nam sane condictionem indebiti habet, cum indebitum errans solverit, id est, existimans valere testamentum; hanc si cedat petitori hæreditatis, solutum petitori hæreditatis, reputabit, *d. l. Quod si possessor.* et *l. Quod si in diem. §. pen. et ult.* et procedit hoc indistincte, sive de suo solverit indebita legata, sive de hæreditate, ut apparet ex *dict. l. Quod si in diem. §. penult. et ult.* Semper enim quod solvit petitori, sive vero hæredi imputat, modo cedat condictionem indebiti. Superiore etiam casu, qui est casus hujus *leg.* 5. cum possessor hæreditatis verum debitum solvit creditoribus hæreditariis non distinguitur, utrum solverit de suo, an de hæreditate: semper enim id, quod solvit creditoribus hæreditariis vel imputat, vel compensat. Multum tamen interest, utrum verum debitum solverit possessor hæreditatis suo nomine, an hæreditario nomine, puta defuncti nomine, aut, veri hæredis nomine quod attinet scilicet ad condictionem indebiti: quod solvit, ut dixi, imputat semper petitori, sed non condicit semper ei, cui solvit. Nam distinguendum est, utrum solverit creditori hæreditario, suo an hæreditario nomine; si enim hæreditario nomine, non habet condictionem indebiti, quia creditores suum receperunt nomine debito, id est, hæreditario. Condictio indebiti non est adversus eum, qui suum recepit, licet is, qui solvit id non debuerit, sed alius, modo solverit, qui non debebat nomine veri debitoris, ut hoc casu, nomine hæreditario, *l. Repetitio. 44. l. Quod nomine. 8. l. Servus cujusdam. 36. in fin. D. de condict. indeb.* et in hac *l.* Ait enim, *de hæreditate, quam bona fide, etc.* Ponendum est ex supradictis legibus eum solvisse hæreditario nomine, et ideo non habere condictionem indebiti, quia vero nomine solvit, et veris creditoribus, etiamsi ipse non debuerit. Inde fit, ut vere hæres, qui est verus debitor liberetur, quia ejus nomine solutum est, sive hæreditario: et ut etiam verus hæres possessori hæreditatis teneatur actione negotiorum gestorum cum de suo solvit, si non utatur reputatione: vel igitur quod solvit hæreditario nomine possessor, reputabit aut compensabit, vel id repetet actione negotiorum gestorum, quia verum hæredem liberavit, *l. ult. D. de negot. gest.* et *l. ult. h. t.*

In his speciebus, fere ubi est reputatio, est et actio negotiorum gestorum cum quis de suo solvit: nam et cum prædo sumptus fecit, quibus aucta est hæreditas, non tantum eos potest reputare, sed etiam repetere negotiorum gestorum actione, *l. 6. Si pupilli. §. Sed et si quis negotia. D. de negot. gest.* Quid tamen dicemus, si possessor hæreditatis creditoribus hæreditariis solverit suo nomine, non hæreditario, suo nomine, inquam, quasi ipse debeat? et constat eum habere condictionem indebiti, quia suo nomine solvit, et ipse non debuit, et est sic accipienda *l. In summa. 65. §. ult. l. Si pœnæ. 19. §. 1. D. de condict. indeb. l. 5. inf. de condict. indeb.* In quo etiam ponendum est, eum, cui datur conditio indebiti, solvisse suo nomine: licet lex dicat eum solvisse ut successorem patris: nam fieri potest, ut qui omnino putet se hæredem esse, solvat suo nomine, ut sit *l. Si quid possessor. 31. D. de petit. hæred.* quæ hoc declarat expressim ut solverit suo nomine, atque etiam *l. Cum quis. 38. §. De peculio. D. de solut.* et *l. 2. inf. de his qui in prior. credit. loc. suc.* Et consequenter hoc casu, cum possessor hæreditatis solvit suo nomine, verus hæres idemque debitor non liberatur, quia nomine ejus solutum non est: non liberatur ipso jure, sed liberatur per exceptionem doli mali, cum creditores suum receperint, *l. Si quid possessor.* Qua etiam ratione dicemus petitorem hæreditatis possessori teneri actione negotiorum gestorum, cum vel per exceptionem liberatus sit. Itaque possessor hæreditatis, vel quod de suo solvit repetet actione negotiorum gestorum, quia verum debitorem liberavit, vel per exceptionem, cum suo nomine solvit, vel sive de suo, sive de hæreditate solvit, id petitori reputabit: nam utroque casu, id est, sive solverit hæreditario nomine, sive suo, quod solvit imputat petitori, sed posteriore casu, id est, cum solvit suo nomine tantum, ita demum id quod solvit imputat petitori, si modo caverit defensum iri petitorem, ut explicat *dict. l. Si quid possessor. D. de petit. hæred.* Hoc merito exigit cautionem alia in re. Sed ita demum imputat si cedat condictionem indebiti, quam habet dicta *l. Si quid possessor.* Et hæc est vetus distinctio Accursii verissima, quam qui neglexerunt Stella, Zazius, et alii complures, dici non potest quam sint ridiculi: sed quæ leges dant condictionem indebiti, sunt accipiendæ de possessore hæreditatis, qui solvit suo nomine: quæ denegant, sunt accipiendæ de possessore hæreditatis, qui solvit alieno nomine, id est, hæreditario nomine, nec hac in re ullus est labor. Distinctio confirmatur superioribus legibus, et ea utimur in plerisque aliis quæstionibus, etiamsi non adscribatur legibus. Græci etiam non animadvertentes ad hanc distinctionem, vaticinantur, intelligentes hanc l. 5. quæ deneget condictionem indebiti possessori hæreditatis, in hærede scripto, cui est evicta hæreditas per querelam inofficiosi testamenti, quæ est petitio hæreditatis, et scilicet hic hæres scriptus, quod solverit creditoribus hæreditariis, non condicat, quia vere debuit. Justum enim fuit testamentum licet id postea resciderit querela. Itaque interim vere debuit hæres, vere fuit hæres obligatus creditoribus hæreditariis, et solvit denique vere quod debuit. Et sane liquido constat in hac specie, denegandam esse condictionem indebiti possessori hæreditatis: sed nihil est necesse ad hanc speciem hanc legem 5. adstringere, in qua nihil est, quod non cogat ad hanc speciem, sed tantum supplendum est ex aliis legibus. Generaliter eum, qui solvit hæreditario nomine, non habere condictionem indebiti, quia solvit non suo nomine, sed vero nomine, quia creditores suum receperunt, hoc uno est satis: necesse est enim vero nomine recipiant, ut recipiunt hæreditario nomine: nam secus teneatur condictione indebiti. Loquitur autem etiam hæc lex de bonæ fidei possessore: rectissime: nam quod attinet ad condictionem indebiti, aliud statuendum est in malæ fidei possessore, quia ille nullo casu habet condictionem indebiti: sciens enim solvit se non debere se alienam hæreditatem possidere. Igitur superior distinctio non est admittenda in malæ fidei possessore, reputatione tamen utetur: reputabit quod solverit malæ fidei possessor, etiam quocumque nomine solverit, et sive de suo, sive de hæreditate solverit. Hoc tamen lege et conditione, si modo caveat e se petitorem hæreditatis defensum iri adversus creditores hæreditarios, cum suo nomine solvit: nam suo nomine solvendo non liberabit verum hæredem, verum debitorem. Igitur est integra actio creditoribus hæreditariis adversus verum hæredem, licet suum receperint, quia non a vero debitore receperunt: qua de causa? ne verus hæres cogatur et pati reputationem a possessore, et pati actionem creditæ pecuniæ a creditoribus hæreditariis. Æquum est, ut malæ fidei possessori, qui suo nomine solvit, non aliter permittatur, quod solvit imputare creditoribus, quam si caverit petitori vero hæredi adversus creditores hæreditarios se defensurum verum hæredem, *d. l. Si quid possessor.* Sed bonæ fidei possessor non oneratur hac cautione: satis est si velit reputare quod solvit etiam suo nomine, si cedat condictionem indebiti, quam habet, petitori hæreditatis, *d. l. Si quid possessor.*

## Ad L. VI.

*Si putas non jure tutores datos nepotibus tuis, quod eos dicas in tua esse potestate, petere ab eis hæreditatem filii tui emancipati non moreris, cujus commodum ad te pertinere dicis: judice statuturo, an a præsidialibus actis discedendum sit, qui eis tutores dedit, cum in tua potestate negaretur esse.*

Facile licebit hodie pervenire usque ad leg. penult. Ac primum quidem legis 6. species est. Quidam filium emancipavit, et nepotes ex eo retinuit in potestate, quod jure potuit facere, l. *Liberum.* 28. *D. de adoptionib.* Nepotes vero proinde ac si essent sui juris, a Præside Provinciæ, cum essent impuberes, tutores sibi dari petierunt, et acceperunt mortuo patre, superstite avo, ut scilicet per eos tutores administrarentur bona paterna: his, qui sunt in potestate, jure non dantur tutores, ut tutelæ definitio indicat, *tutela est potestas in caput liberum*, id est, in hominem sui juris: excipitur tantum unus casus in *l. ult. de sentent. passis. inf.* valde elegans et notandus, quo filiusfamilias habet tutorem: sed filiusfamilias regulariter non indiget tu-

tore, vel qui est in potestate parentis: hi tamen nepotes, ac si essent sui juris tutores acceperunt, atque ita se gesserunt pro liberis, et hæreditatem paternam pro hærede possederunt. Contra avus, qui contendit eos in sua potestate esse, et ideo eis tutores inutiliter datos, et sibi acquisitum commodum hæreditatis filii sui patris eorum per nepotes, petit eam hæreditatem a nepotibus, quasi sibi acquisitam per nepotes, qui manserunt in ejus potestate. At dices quomodo per nepotes potuit avo acquiri, cum non adierint jussu ejus? Imo potuit acquiri avo hæreditas per nepotes citra jussum jure prætorio, ratihabitione scilicet, si avus ratam habeat eam hæreditatem, quam nepotes citra jussum ejus agnoverunt. Jure enim prætorio jussus parentis non requiritur, et sufficit ratihabitio, l. 6. *D. de acquir. hæred.* Quin etiam ex Constitutionibus, si nepotes eam hæreditatem diu possederint sciente et non repugnante avo, videntur eam agnovisse et acquisisse avo, *l. Si filiusfamilias. inf. hoc tit.* quæ est de filiofamilias, et sit filiumfamilias qui diu possedit hæreditatem sibi delatam, tacente scilicet et non contradicente parte, eam agnovisse videri: et ideo ejus commodum patri acquisivisse, et patri competere petitionem hæreditatis: sicut ex diverso si hæreditatem delatam filiofamilias pater ipse diu possederit non repugnante filio, etiamsi filius non adierit eam hæreditatem, videtur eam pater admisisse et acquisisse ex Constitutionibus, *d. l. 6. §. 1. de acquir. hæred.* Et ita avus in hac specie, licet non jusserit nepotes adire hæreditatem paternam, tamen vel quia ratam habet agnitionem hæreditatis factam a nepotibus, vel quia diu passus est nepotes esse in possessione hæreditatis, ideo jure contendit ejus hæreditatis emolumentum sibi esse acquisitum, ac proinde jure ab eis petit hæreditatem. Dices; imo non jure, quia eos ponit esse in sua potestate: lis autem nulla est cum eo, qui est in nostra potestate, l. 4. *D. de judic.* Imo si qua lis a me fuerit contestata cum eo, qui erat sui juris, et pendente lite fiat mei juris, puta adrogatione, moritur lis, solvitur judicium *l. 11. Si a me. D. de judic.* Quomodo igitur potest avus petitione hæreditatis consistere adversus nepotes, quos ait esse in sua potestate? hoc necessario admittitur, cum liberi, qui sunt revera in potestate, sunt in possessione sui juris. Cum ita filius est in possessione sui juris, cum eo pater, vel avus jure litigat, sicut licet cum servo nulla sit actio, tamen si servus sit in possessione libertatis, cum eo est actio: et ideo avus recte in hac specie a nepotibus hæreditatem petit. Ait autem lex, eum, qui de hæreditate cognoscit inter avum et nepotes, cogniturum etiam de statu, id est an nepotes sint in potestate necne: nam ex hujus quæstionis definitione pendet finitio quæstionis hæreditariæ, et plerumque judex tuebitur dationem tutorum, et habebit nepotes pro liberis, id est, sui juris, maxime si avus eos sit passus diu, ut patresfamilias bona paterna administrarent per tutores: videtur enim eos tacite emancipasse. Tacita emancipatio recepta est constitutionibus, *l. 1. inf. de patr. potest. l. Post mortem. 25. D. de adopt.* Igitur judex hæreditatis prius de eo cognoscet sint nepotes in potestate petitoris necne, ac deinde de hæreditate pronuntiabit, quæ petitur. Itaque qui cognoscet de hæreditate, et de statu, cujus quæstio incidit, cognoscere potest, ut in *l. 3. sup. de jud.* et *l. 1. sup. de ordine judicior.* Et huc pertinet *lex 8. hujus tit.* ubi ait, *liber necne fuerit, etc.* disquiri debere a judice hæreditatis. Ergo judex hæreditatis cognoscit de incidente quæstione status, et quidem de hac quæstione status, quasi præjudiciali, cognoscit, ut sit priori loco, non et ita pronuntiat, sed hac quæstione discussa, pronuntiat de principali, id est, de hæreditate, *l. 2. inf. de ordine. cognition.* Et necesse quidem est, hoc prius a judice disquiri, sit adversarius sui juris, an alieni, id est, sit reus in potestate petitoris an non, vel etiam fuerit testator, ex cujus testamento petitur hæreditas, liber, an servus: nam si servus fuit, non potuit hæredem habere, *l. Servus. inf. comm. de success.* quæ est conjungenda huic legi 8 simul et *legi Arrianus. inf. de liber. caus.* In his tribus legib. quæ ex una constitutione manarunt, eadem est inscriptio debet etiam in omnib. ita subscriptio restitui, *Data Nonis Aprilis Sermii, Cæsaribus Consulibus*, et ut aptissime conjugantur, ita ponenda est species. Arrianus quidam fecit controversiam status eum vindicans in servitutem, et non obtinuit: et ita Arrianus liber est pronuntiatus. Deinde Arrianus mortuus est relictis duobus hæredib. Asterio et Philippo: is, qui Arriano fecerat controversiam status, erat Leonides quidam. Idem Leonides de statu defuncti rursus egit adversus Philippum unum ex hæredib. non recte egit, quia jam ante egerat cum Arriano et succubuerat. Non opposuit tamen Philippus exceptionem rei judicatæ, sed collusorie causam egit Philippus, et in fraudem Asterii cohæredis sui passus est se vinci. Quæritur an hæc res officiat Asterio? minime. Res acta inter Leonidem et Philippum, et quæ inter eos in confessionem venerunt, Asterio non officient. non si Philippus confessus sit testatorem servum fuisse, non possunt mutare statum libertatis, nec nomen substantiam defuncti, id est, non possunt mutare nomen hæreditatis Arriani in nomen peculii. Et ideo erit integrum Asterio agere petitione hæreditatis, in quo judicio tamen priore loco disceptabitur, an Arrianus liber fuit necne: an lusorie egerit causam Philippus, ac Leonides idem de statu judicium iteraverit, et quidem priore loco, quia si servus fuit, successores habere non potest, *l. 3. D. de verbor. oblig.*

## *Ad L. VII.*

*Hæreditatis petitione, quæ adversus pro hærede, vel pro possessore possidentes exerceri potest, præscriptione longi temporis non summoveri, nemini incognitum est, cum mistæ personalis actionis ratio hoc respondere compellat. A ceteris autem tantum specialibus in rem actionibus vindicari posse, manifestum est, si non agnitis intratis per usucapionem, vel longum tempus explosa sit.*

Ponit duas differentias inter petitionem hæreditatis, et actionem in rem specialem. Petitione hæreditatis is tantum tenetur, qui pro hærede, aut pro possessore possidet, ut dictum est *l. 2. supra.* Hic delenda est ratio, quam retulit Accursius, quam probant interpretes, et improbant veriorem, quam idem attulit in *l. pen. inf. in quibus caus. cessat longi temp. præscript.* Cur petitio hæreditatis datur tantum adversus eos, qui pro hærede, vel pro possessore possident? ratio ea est, quia si quis possideat alio titulo rem hæreditariam, inter eum, qui petit hæreditatem, et eum, qui possidet pro emptore, nulla potest esse lis. Nam qui potest esse hæres, et qui possidet esse emptor: unus dicit se hæredem alter se esse emptorem: hæc non sunt adversa ut lis sit, necesse est, ut quod sibi vindicat unus, eodem jure alter possideat. Imo qui possidet pro emptore, fatebitur adversarium esse hæredem, idem est si alio titulo possideat. Sed quid fecit ut interpretes discederent ab hac ratione, et idem non dicatur et de eo, qui possidet pro possessore, qui tamen tenetur petitione hæreditatis? imo vero idem prorsus dicetur. Nam hic etiam controversatur de hæreditate, sicut qui possidet pro hærede plane controversatur de hæreditate adversus eum, qui hæreditatem petit quasi hæres et existit vere lis de hæreditate. Ita etiam cum unus petit hæreditatem, alter pro possessore possidet, id est, nullo adjecto titulo possessionis, et tamen litigat, nec vult concedere petitori titulum proferenti. Controversatur de hæreditate, et perinde est atque si contra diceret se hæredem esse: quoniam non dicit, cur possideat: et tamen vult litigare contra eum, qui dicit se esse hæredem vel ex testamento, vel ab intestato. Igitur est manifesta controversia de hæreditate. Alii, qui aliis titulis possident, non controversantur de hæreditate, nec quod asserat adversator intentioni petitoris hæreditatis. Igitur inter petitorem hæreditatis, et eos nulla lis existere potest: ob id petitio hæreditatis non est nisi adversus eum, qui controversatur de hæreditate, is autem est tantum, qui pro possessore, vel pro hærede possidet. Ceteri, qui aliis titulis possident, tenentur specialibus in rem actionibus: nam contendunt se esse dominos, quasi legatarios, quasi donatarios, quasi conjuges. Idem contendit, qui vindicat. Est igitur vere lis inter eos de dominio: hæc est prima differentia. Secunda differentia est, quia præscriptio longi temporis non obstat petitioni hæreditatis: vel ita, petitio hæreditatis non tollitur præscriptione longi temporis, id est si possessor possederit longo tempore hæreditatem, non ideo repellit petitorem hæreditatis. Cur ita? Imperator hanc rationem adfert, quia petitio hæreditatis est actio mixta, id est, tam in rem, quam in personam, *l. Sed etsi lege. § Petitio. D. hoc titul.* quomodo? quia scilicet qui petit hæreditatem non tantum vindicat hæreditatem, et suam esse dicit, sed etiam intendit sibi dari oportere, quod possessor exegit a debitorib. hæreditariis, vel quod redegit ex venditione rerum hæreditariarum, licet hæc nunquam fuerint in hæreditate, sive in bonis defuncti, vel etiam sibi dari oportere quod ipse possessor debuit defuncto, ut *l. 13. §. ult.* et *l. 14. 18.* et *16. in princip.* et *§. 1. D. de petit. hæred.* Sic igitur qui petit hæreditatem, agit et in rem et in personam. Igitur petitio hæreditatis mixta est actio, et ratione personalis actionis, quæ ei juncta est, non tollitur præscriptione longi temporis. Personalis enim actio non tollitur longi temporis præscriptione, *l. 5. inf. quib. non obj. c. longi temp. præsc. l. pen. inf. in quib. causis cessat longi temp. præscr.* id est non tollitur præscriptione decem aut viginti annorum: hodie tamen tollitur actio personalis præscriptione triennii ex Constitutione Theodosii. Olim actio personalis erat perpetua in provinciis, et hæc lex pertinet ad provincias. Petitio igitur hæreditatis non tollitur præscriptione longi temporis, quam solam noverant antiqui ante Theodosium: neque enim noverant præscriptionem triennii: et ideo nusquam ejus habetur mentio nisi post Theodosium. Ratio est, quia hæc personalis actio est, et personalis actio illa præscriptione non tollitur. Accursius et alii interpretes ridicule hanc rationem Imperatorum putant indigere adminiculo, et tacite reprehendunt quasi minus idoneam: et ideo adduunt aliam rationem, quia, inquiunt, petitio hæreditatis datur adversus eum, qui nullo titulo possidet, ut adversus eum, qui pro possessore possidet, hic sane nullo titulo possidet, et adversus eum, qui pro hærede possidet, hunc etiam ajunt titulum non habere, et ideo non posse uti præscriptione longi temporis, *l. 4. inf. de præscript. longi temp.* quia præscriptio sine titulo non currit: verum tantum abest ut ratio Imperatorum egeat isto adminiculo, ut una non rejici debeat hoc adminiculum, quia falsum est quod statuunt: petitionem hæreditatis dari adversus eum, qui nullo titulo possidet: hoc quidem verum est, si agatur adversus eum, qui pro possessore possidet: falsum est, si adversus eum, qui pro hærede possidet, ut si sit hæres scriptus testamento, hic possidet justo titulo, et bona fide, quod forte nescit ruptum, vel quod putat utile cum sit inutile: nam et is justum titulum habet, et bonam fidem, quia dolo caret, et putat se revera esse hæredem, nec est prædo, *l. Sed et si lege, §. Scire. D. eod.* Qui possidet ex testamento, justo titulo possidet, et tamen tenetur petitione hæreditatis. Et quod ait *d. l. 4. de præscript. long. temp.* male explicatur: ait, *diutina possessio*, id est possessio longi temporis, *tantum jure successionis sine justo titulo obtenta prodesse ad præscriptionem hac sola ratione non potest.* Jure successionis, id est, si is, qui possidet, dicat tantum se esse hæredem, ei possessio longi temporis nihil prodest ad exceptionem, ad præscriptionem si possideat sine justo titulo, id est, neque sit cognatus, nec scriptus, nec conjux. Igitur si possidet *jure successionis*, hoc est prætextu successionis, obtentu successionis sine justo titulo, qui neque est cognatus, neque scriptus, nec conjux ei. Is, qui ita possidet, non acquirit sibi pos-

sessionem, et præscriptionem longi temporis. At qui est scriptus, possidet ex justo titulo, et hic acquirit præscriptionem longi temporis, sed hæc præscriptio non tollet petitionem hæreditatis competentem legitimo hæredi ab intestato, quasi testamento nullo, aut rupto, quia petitio hæreditatis non tantum est realis, sed personalis etiam, et personæ immistio eam perpetuam facit. Specialis autem in rem actio tollitur præscriptione longi temporis, vel usucapione, ut ait hæc lex 7. ubi est usucapio frustra pervenitur ad præscriptionem longi temporis, *l. 2 infra, in quibus caus. ces. long. tempor. præscript.* Et ex eo constat, hanc legem pertinere ad provincias, quæ differentiam facit inter usucapionem, et præscriptionem: illa pertinet ad res mancipi, hæc ad res nec mancipi. Igitur vindicatio specialis si res sit mancipi, tollitur per usucapionem, et si res sit nec mancipi, per præscriptionem longi temporis. Actiones vel in rem sunt, vel in personam: in rem tolluntur præscriptione longi temporis, in personam non tolluntur nisi post tricennium ex Constitutione Theodosii. Ejusdem generis sunt actiones mixtæ, quia ea pars accipitur, quæ æternam actionem facit: quia igitur mixta est, id est, tam in rem quam in personam, ideo et perpetua est, sicut actio in personam. Nobis enim debet hoc esse curæ, ne temere intereant actiones, et producantur quanto longius fieri poterit. Atque ita mixtæ actiones ob junctam personalis actionis producuntur ultra longum tempus, sive sunt perpetuæ, et hodie tricennales. Sed quod ait hæc constitutio petitionem hæreditatis non tolli præscriptione longi temporis, el obstat quod dicitur de querela inofficiosi testamenti, eam tolli quinquennio, *l. Si quis filium. sup. de inoffic. testam.* Est autem querela inofficiosi testamenti petitio hæreditatis, ergo petitio hæreditatis tollitur præscriptione quinquennii. Respondendum, hic non agi de illa petitione hæreditatis, quæ datur ex causa inofficiosi testamenti: hæc enim propriam naturam habet, et ideo datur ei proprius titulus in his libris. Deinde petitio hæreditatis de inofficioso est rescissoria, quia rescindit testamentum justum ut inofficiosum, hoc colore, quasi testator non fuerit sanæ mentis, et ita patremfamiliae intestatum facit, quia est rescissoria, ideo coarctatur breviori tempore: sed petitio hæreditatis, de qua hic agitur non est rescissoria, et est perpetua. Obstat etiam huic sententiæ *l. 1. §. 1. D. ad Senatusc. Tertyllian.* ex Senatusconsulto Tertylliano filius succedit matri ab intestato, licet matri non sit agnatus, sed cognatus, et præfertur agnatis matris: in hoc S. C. hæc additur clausula, *ut transacta, finita, judicata, rata maneant:* et finita Jurisconsultus interpretatur longo silentio sopita, id est, longo tempore: unde consequenter dicemus filio petenti hæreditatem maternam obstare longum tempus: neque oportet interpretari, ut Accursius longum id est, longissimum. Nam præterquam quod longissimi temporis præscriptionem non noverant Jurisconsulti, qui eam introduxit Theodosius, etiam verbum eam expositionem non admittit: neque tamen aliter se expedit ex illo loco, quem opponit *l. Licet, inf. de jure delib.* quæ ostendit petitionem hæreditatis non extingui longo tempore. Sed breviter respondendum, eam clausulam SC. Tertylliani referri ad præteritum tempus, ad jus præteritum, quod obtinuit ante SC. Tertullianum: quo jure filius non præferebatur agnatis matris, et significatur ea clausula, ut si eam hæreditatem agnati ante SC. possederint longo tempore, non possit etiam filius nunc ex SC. hæreditatem ab eis petere, sed non pertinet ea clausula ad futurum tempus. Nam post Senatusconsultum poterat ab agnatis filius hæreditatem petere, quam post SC. possederant longo tempore. Obstat et *l. ult. in fin. inf. de edict. div. Adriani toll.* Cum de hæreditate agitur, duæ sunt lites, una de possessione, altera de proprietate, id est, jure hæreditario, et ideo dum contenditur de hæreditate, dilata quæstione hæreditatis de proprietate, primum ponitur aliquis ex iis, qui disceptant de hæreditate, in possessione, sive mittitur in possessionem: prima enim disceptatio est de possessione: et ob id ex edicto divi Adriani, si quis sit scriptus hæres is mittitur in possessionem; si modo proferat testamentum legitime formatum, id est non cancellatum, etiamsi dicatur testamentum falsum ab adversario, salva tamen eorum disceptatione, id est, salva petitione hæreditatis, quæ est lis principalis, et secundaria tamen. Mittebatur autem ex edicto Adriani hæres scriptus in possessionem, si intra annum id postulabat, post annum id non poterat postulare, *d. l. leg. ult. Paulus 3. Sentent. tit. 5.* Hodie ex Constitutione Justiniani mittitur hæres scriptus in possessionem, non ex edicto Adriani, et ea missio est perpetua. Primum ait Justinianus, mitti scriptum in possessionem etiam post annum, etiam si diu effluxerit. Et si quis forte existat, qui dicat potiora jura se habere possessionis, summatim esse cognoscendum de jure illius, et collocandam apud eum possessionem hæreditatis litigiosæ: sed peti potest hæc missio perpetuo ab hærede scripto: verum addit hanc exceptionem, nisi tantum temporis effluxerit, quod rerum quarumdam possessori paret dominium, vel ejus, qui mittitur omnem intentionem excludat, id est, nisi tantum temporis effluxerit: quod pariat usucapionem, vel præscriptionem: tunc enim sero postulatur missio in possessionem. Nam si vel ex una parte, id est, ex parte possessoris, vel ex parte hæredis scripti, qui postulat se mitti in possessionem rerum hæreditariarum, vel ex utraque parte occurrat temporis prolixitas, sopita est non tantum missio in possessionem, sed etiam principalis quæstio; id est, petitio hæreditatis. Denique temporis prolixitate finitur petitio hæreditatis, id est principalis quæstio: ergo petitio hæreditatis tollitur præscriptione longi temporis: collectio pessima est, quia lex hoc non dicit, loquitur de temporis competentis prolixitate, puta 30. annorum, quæ si occurat, dicam missionem in possessionem, et petitionem hæreditatis extingui. Non loquitur ergo lex de longi temporis prolixitate.

De lege octava dictum est supra ad legem sextam.

## *Ad L. IX.*

*Si scripti hæredes delatam sibi successionem cognati sui repudiaverunt, et hanc honorario, vel civili jure quæsiti: res hæreditarias, quæ in eadem causa durant, hæreditatis petitione vindicare potes.*

Si scriptus repudiaverit hæreditatem, vocatur legitimus, *l. Quandiu. D. de acquir. hæred.* et petit hæreditatem. In eam petitionem hæreditatis veniunt res hæreditariæ, quæ in eadem causa durant, id est, quæ non desierunt esse hæreditariæ. Quid enim si sint amissæ sine culpa possessoris? Earum ratio non habebitur in petitione hæreditatis, maxime si bonæ fidei possessor fuerit, etiam si perierint post litem contestatam, *l. Illud. D. eod. tit.* Quid si quædam res sint venditæ a bonæ fidei possessore, qui non sit factus locupletior ex pretio; et postea sint usucaptæ ab emptore? hæc desierunt esse hæreditariæ; ideo non veniunt in petitionem hæreditatis. Hæreditas non tantum diminutionem, sed et augmentum recipit, *l. Item veniunt. § Item non solum. D. eod.*

In lege sexta exposita est lex decima supra.

## *Ad L. XI.*

*Cogi possessores ab eo, qui expetit, titulum suæ possessionis dicere, incivile est: præter eum scilicet, qui dicere cogitat, utrum pro possessore, an pro hærede possideat.*

Ponitur et in hac lege differentia inter petitionem hæreditatis, et specialem in rem actionem. Prior ejus pars est speciali in rem actione: posterior de petitione hæreditatis. Cum agitur speciali in rem actione, possessor non cogitur dicere vel docere titulum suæ possessionis, id est, interrogatus cur possideat, non cogitur respondere, nec ostendere instrumentum auctoritatis, sed probatio dominii ab eo exigitur, qui rem vindicat: hic debet edicere et docere titulum sui juris et dominii, quod vindicat, et hoc non probante possessor absolvitur. Est hæc eadem lex in Cod. Theod. posita sub *titulo de fide test. et instrumentor. l. penult.* et additur illa ratio, quod intentanti vindicationis judicium, non suscipiendi, imposita sit probationis necessitas. Atque ita in *tit. de probationibus,* eadem sententia extat *l. 2. inf.* ut possessori, a quo vindicatur res, non incumbat necessitas probandi rem ad se pertinere, sed actore deficiente in probationes, ut res apud eum remaneat, *d. l. 2.* et videtur potissimum hæc lex data ad antiquandam legem 1. *Cod. Theodos. de fid. testium et instrumentorum:* ubi proponitur hanc esse regulam juris antiqui, ut probet qui rem vindicat, non is unde petitur, *l. 2. inf. de probat.* *hunc esse morem judiciorum,* Gallice *le stile.* Sed discedit ea lex 1. nonnihil ab antiqua juris regula. Nam initio quidem vult secundum regulam juris, ut probet actor unde res ad ipsum pertineat, sed eo actore deficiente probationibus, vult contra jus vetus, ut tunc imponatur possessori necessitas probandi unde possideat, et quo jure teneat rem, quod modo aboletur hac constitutione quasi injustum et præposterum: nam unusquisque de suo jure agere debet, non de alieno, *l. Uti frui. D. si ususfruct. petat.* Nam si is, qui agit nullo jure nititur, et is, cum quo agitur nullum jus habeat, non ideo tamen debet vincere qui egit, sed potius debet vincere reus eo jure, quod in pari causa potior est possessor. Proinde sic dicat reus: res hæc tua non est, concedo etiam meam non esse, quia tamen eam possideo, potior in hac lite esse debeo. Unusquisque enim, qui agit, debet sibi parare victoriam ex suo jure ἐκ τῶν προσόντων αὐτῷ *Theophil.* in §. *Æque. Instit. de actionib.* si non pareveris tibi victoriam ex tuo jure, cedas eam necesse est possessori, etiamsi nullum jus habeat possessor, nec ullam causam possessionis suæ adferat, quam et adferre non cogitur, sed tu, qui agis, quo jure nitaris allegare debes, et probare: ut hæc cum agitur speciali in rem actione: cum autem agitur petitione hæreditatis, cogitur possessor dicere, utrum pro hærede, an pro possessore possideat. Cur ita? ut proinde sciatur an adversus eum agi possit petitione hæreditatis, an velit litigare de hæreditate: nam si forte nolit litigare de hæreditate, actor mutabit actionem, et aget speciali in rem actione. Mutari potest actio semel edita, ante litem tamen contestatam secundum sententiam *leg. Edita. supra, de edendo:* quæ differentiam facit inter editionem et contestationem, adhibita *l. 1. sup. de litis contest.* Editur enim prius actio: quæ quidem editio declarat speciem, genus, nomen actionis, idque exigitur omnino, ut sciatur an jure, an plus petat, aut alio jure quam debeat quam edendarum actionum rationem attulerunt Imperatores Diocletianus et Maximinus in Cod. Gregoriano *tit. de calumniatorib.* Post eam editionem actionis, tibi licet eam emendare et permutare alia actione electa, puta omissa petitionis actione, et edita denuo speciali in rem actione. Editionem sequitur contestatio: editio declarat tantum speciem litis futuræ, *d. l. Edita.* Contestatio litem judiciumque constituit: ante contestationem est controversia, non lis; sed et post litis contestationem ex causa admittitur mutatio actionis, *l. 4. §. ult. D. de noxal. actionib.* et plerisque interpretibus, ut Placentino videtur, generaliter hodie etiam licere mutare actionem post litis contestationem: et probari videtur jure canonico *cap. examinata. de judic.* sed dicta *l.* non admittit mutationem actionis nisi ante litis contestationem. Igitur qui putat adversarium possidere pro hærede, aut pro possessore, et vellt mutare actionem, recte eum interrogabit, utrum pro hærede, vel pro possessore possideat, ut si negaverit, id est, si dixerit se alio titulo possidere, non expresso titulo, vel si dixerit se nolle litigare de hæreditate, mutet petitor petitionem hæreditatis in vindicationem rerum singularum, et sit hæc lex: *dicere cogitur utrum pro possessore, an pro hærede possideat,* illud an peperit multas contentiones inter Bul-

gerum, Placentinum, et alios quosdam: quæ Azoni et omnibus interpretibus risum commoverunt, pro quibus hoc reponendum censeo. Significat duas quæst. proponi adversario hoc modo, an possides pro hærede, an possides pro possessore? Nam hæ tantum duæ positiones petitori hæreditatis pariunt adversarium, speciali in rem actioni quælibet possessio. Igitur ut sciam qua actione experiri debeam, debes mihi explicare, velisne litigare de hæreditate, vel non. De hæreditate litigat qui pro hærede, vel pro possessore possidet, id est, sine titulo: nam litigat de eo, quod intendit, actor, cum nullum alium titulum adferat: intendit actor de hæreditate: ergo de hæreditate litigat possessor: hæc est ratio differentiæ. Sed quod diximus cum agitur speciali in rem actione possessorem non cogi dicere vel docere titulum suæ possessionis, et vulgo opponitur lex *Civile. inf. de furt. et serv. corrup.* quæ ait, civile esse ut quis dicat, ut reus dicat a quo rem emerit, quam habet, unde rem habeat: videtur hoc pugnare valde cum hac l. et maxime cum illa dicat esse civile, hæc incivile. Species legis *Civile.* hæc est. Res quædam mihi furto subrepta est, tu eam possides, et fateris te possidere, ego te mihi eam furto abstulisse contendo, tu dicis te emisse, et jure eam acquisisse: ego desidero ut mihi exhibeas venditorem, tu dicis te non posse exhibere quod emeris a transeunte quodam et ignoto, hæc exceptio sive causatio non est idonea. Non convenit, inquit, dicere te emisse a transeunte vel ignoto si velis evitare alienam bono viro suspicionem. Quid igitur? Debes exhibere venditorem et dicere a quo habueris, aut incides in suspicionem furti quasi concepti et inventi apud te. Cogitur ergo reus titulum possessionis suæ dicere, unde eam rem habeat. Et idem omnino legitur in *Consuetudinibus Neapolitanis. lib. 3. tit.* 34. Sed rem totam rectius explicant Græci, quam Latini ad eam *l. Civile. lib. 60. Basil. tit. 6.* Ita explicat Thalelæus: Si, inquit, sit quæst. de dominio nudo, non cogitur possessor dicere unde possideat: si sit quæstio de furto, conventus actione furti cogitur dicere unde possideat, quo nihil dici elegantius potest. Nam in vindicationibus hoc tantum dicemus neminem cogi dicere titulum possessionis suæ: in actionibus autem in personam ejusmodi interrogationes admittuntur sæpe, ut rogante adversario, vel rogante judice, ne scilicet actor incidat in periculum plus petitionis, ut si quis velit agere in personam in unum ex hæredibus, quia ex duodecim tabulis hæredes actione in personam non tenentur in solidum singuli, sed pro portionibus hæreditariis tantum. Ideo ne plus petat actor, potest interrogare in judicio, non ante judicium: nam sublatæ sunt interrogatoriæ actiones, quæ præcedebant judicium: potest, inquam, is qui acturus, est in personam interrogare, an sit hæres, et quota ex parte sit hæres, ut pro ea parte eum conveniat in personam, et plenius nonnunquam potest interrogare permittente judice, an ex testamento sit hæres, ergo de titulo: *l.* 2. et *l.* 5. et *l.* 9. §. *pen. de interrog. in jur. fac. et interrog. action.* Sed in vindicationibus non ita. In rei vindicatione qui possidet, non cogitur dicere pro qua parte ejus res sit, et multo minus titulum. Nam hoc est munus petitoris, non possessoris, *l. In speciali.* 73. *D. de rei vindic.* ut petitor doceat quem titulum ipse habeat, et pro qua parte contendat se esse dominum. Nihil tale exigitur a possessore. Quin etiam non cogitur adversario respondere an possideat: eam quod sit *l. Qui petitorio.* 36. *D. de rei vind cal.* actorem debere requirere, utrum reus possideat, an dolo desierit possidere, ne frustra experiatur; hoc non est eum debere interrogare reum, sed debere prius indagare et inquirere an reus possideat rem, quoniam si rem dicat se non possidere, non cogitur pati rei vindicationem, *l. ult. D. de rei vindicat.* Igitur actor id debet apud se explorare, non ab adversario requirere, sed fateor officio judicis incumbere ut eum interroget, an possideat rem, de qua agitur, non qua ex causa possideat: nam neque judici ipsi cogitur dicere titulum suæ possessionis, *l. Officium.* 9. *D. de rei vindic.* sed interrogari potest officio judicis an possideat, ne sit inane judicium, et etiam pro qua parte possideat: utrum rem totam, an pro parte: idque hac ratione ut sciatur in quam partem sit actor mittendus in possessionem: nam si dicat se rem non possidere, in eam continuo, aut in possessionem ejus mittitur actor, licet eam suam esse non probaverit: quia res non defenditur. Ergo licet revera eam reus possideat, qui dicit eam se non possidere, etiamsi eam non probaverit, mittitur in possessionem, *d. l. ult. D. de rei vindic.* Non etiam dicat se tantum partem tertiam possidere, in reliquam partem, quæ non defenditur, mittitur actor in possessionem, *l. Qui servum.* 20. §. *ult. D. de interrog. in jur. fac.* Idque procedit ut ibi demonstratur in cautione damni infecti. Quoties desidero a vicino cautionem damni infecti, potest interrogare eum judex pro qua parte prædium vicinum possideat, quoniam ad eam partem, quam possidet, stipulatio damni infecti, accommodatur, etsi id pro ea parte non caveat damni infecti, actor mittitur in possessionem ejus partis, ideo propter missionem in possessionem officio judicis convenit rogare possessorem, pro qua parte possideat. Præterea et, quod diximus in actione speciali, in rem possessorem non cogi dicere titulum suæ possessionis, opponitur lex *Sive possideis. inf. de probat.* Duæ sunt partes hujus legis: prior congruit superiori, posterior quodammodo repugnat. In priori parte ponitur, filios emancipatos possidere pro donato res donatas a patre: eas res hæredes patris ceteros vindicare: ita sit, actoribus facti probationem incumbere, non possessoribus, quod etiam nos statuimus, sed in posteriori parte ponitur ceteros possidere res donatas a defuncto pro donato, hæredes eas petere, speciali ergo vindicatione, non petitione hæreditatis: possessores, inquit, ut intentionem actoris non constitisse demonstrent: unde possideant dicere compelluntur: ergo is, cum quo agitur vindicatione, cogitur dicere unde possideat, id est, titulum suæ possessionis. Vulgo interpretes dicunt, ideo possessorem cogi dicere titulum suæ possessionis, quod præsumptio faciat pro actore, et ideo in ea l. tractari de præsumptionibus: inepte, cum tamen nihil sit in ea, quod præsumptionem faciat pro actore: nam etsi sint filii defuncti, qui agant, hoc solum non potest inducere præsumptionem idoneam, sed est aliud quiddam, quod magis urget. Fateor equidem si sit evidens ratio pro actore possessorem cogi dicere quo titulo possideat, *l. Quintus.* 51. *D. de donat. int. vir. et ux. et l. Etiam.* 6. *inf. eod. tit. de donat.* Si quid uxor possideat quod non habuerit ante contractum matrimonium, id præsumitur esse ex bonis mariti, et mortuo marito ab hæredibus mariti vindicari potest quasi donatum uxori, si mutaverit voluntatem, si morte non fuerit confirmata donatio, quia quicquid habet uxor id præsumitur esse mariti, nisi probet unde habeat: quæ est definitio votos Quinti Mutii: et ita Plautus in Cassina: *nam peculi probam nihil habere addecet clam viro.* Qua de causa etiam *l. Quintus.* ait, ita præsumendum esse evitandæ suspicionis turpis gratia. Igitur vindicatur recte quod habet uxor nisi probet unde habeat, quæ præsumptio legitima facit pro actore: verum nihil est tale in *l. Sive possideis. inf. de probat.* in qua hæres, qui egit vindicatione, probavit rem fuisse defuncti, et se hæredem esse: quid restat nisi ut vindicet, si non contra possessor probaverit rem sibi a defuncto fuisse donatam, vel alio titulo acquisitam? Idem erit si quis rem emerit et acceperit ex causa venditionis, et amissa possessione eam vindicet probato dominio et instrumento auctoritatis prolato sive emptionis: nam hic etiam vincet, nisi adversarius probet se usucepisse vel nisi opponat præscriptionem longi temporis, et eam probet. Tunc necessarie debet proferre titulum suæ possessionis. Igitur possessor non cogitur ab adversario dicere statim unde possideat, sed post impletam probationem ab auctore rei, necessitas cogit eum probare causam suæ possessionis, nisi velit rem amittere, *l. Si quidem. inf. de exc. plum.* Atque ita ad *l. Sive possideis.* 16. *de probat.* Græci adjiciunt μετὰ τὴν τοῦ ἐνάγοντος ἀπόδειξιν. Possessorem probare titulum suum post probationem actoris. Ita in *l. Emptor. de præscript. long. temp. inf.* Postquam impleverit actor probationem suæ intentionis, tunc debet reus adhibere probationem justæ possessionis, et omnino legem *Sive possideis.* Græci explicant in hanc sententiam. Ei, qui agit vindicatione incumbit onus probandi; is autem, cum quo agitur, post impletam probationem actoris, si ex alia causa se esse dominum dicat, cogitur docere qua ex causa sit dominus: rectissime: sed non cogitur hoc dicere, nihil pro se probante actore: et hoc est quod Bartolus ad illam leg. ait, possessorem non compelli ad utilitatem actoris dicere suum titulum, cum scilicet actor pro se nihil profert, sed ad utilitatem suam, et ad excludendum actorem. Et sic etiam in vindicationibus servitutum observatur. Est duplex vindicatio, confessoria et negatoria. Qui agit confessoria, utique docere debet de suo jure, veluti de legato, aut donatione, *l.* 16. *Si quis dut. D. si serv. vind.* in etiam, qui agit negatoria, de quo dubitari poterat, cogitur docere de suo jure. Finge eum sic agere: jus tibi non est eundi agendi: hoc debet probare; nam hæc negatio pro affirmatione est. Nam qui hoc dicit, jus mihi est prohibendi, ne eas agas invito me: vel hoc dicit, prædium meum liberum est: et hoc jus, quod intendit debet probare, et eo impleto, tum necessitas rei compellit reum probare servitutem, id est, iter sive actum: alioqui causa cadat: sed non ante cogitur reus probare de jure suo, quam actor suam intentionem impleverit, nisi in casu *l. Si priusquam.* 15. *D. de novi operis nunt.* cum reus initio rem non defendit, cum latitavit. Finge: Ego adversus te, jus tibi non esse eundi agendi, et tu rem non defendisti, latitasti: ob rem non defensam hæc tibi infligitur pœna, ut cogat judex te cavere non iturum, vel acturum te, priusquam probaveris jus tibi esse eundi agendi, id est, antequam suscipias partes petitoris, et egeris confessoria: commutabitur persona rei in personam actoris; ut tu, qui modo eras reus, quia rem non defendisti, suscipies personam actoris, et vindicabis, si velis eo uti, et si adversarius tuus pro sua parte nullam probationem fecerit, hæc est pœna latitationis: alioqui ordo legitimus hic est, ut probet prius actor, qui vindicat, deinde reus ut contra probet se potiorem titulum habere, aut cedat actori: et eadem ratio est in *leg. ult. inf. de censibus, et censitor.* quam tamen Græci adferunt pro exceptione ad hanc legem contra meum judicium; non est enim exceptio; colligunt ex ea l. eum, qui prædium accipit a peræquatore (peræquator est, qui prædia deserta aliis adjudicat ne census fisco depereat, cum nullus est, qui possideat, et qui etiam inspicit, an pro possessionum modo et ratione sint prædiis et possessionibus impositi census, ideo dicitur inspector). Igitur apud eum: qui prædium a peræquatore accipit quod erat desertum, manet firma possessio si constiterit, id est, probaverit se a peræquatore accepisse. Ergo, inquiunt, qui accepit a peræquatore, debet prebere unde possideat: male colligunt. Nam fingendum est, dominum prius agere, qui deseruerat prædium, et id vindicare adversus eum, qui accepit prædium a peræquatore, quod non deseruerat (quod derelinquitur amittitur, non quod deseritur) et exigimus a domino probationem dominii, et completa probatione dominii, cum possessor intellexerit eum habere causam agendi, tum ipse possessor contra probabit se a peræquatore accepisse, et potiorem esse causam possessoris, *d. l. ult.*

## *Ad L. ult.*

*Cum hæreditatis petitioni locus fuerat, exceptio assumebatur, quæ tuebatur hæreditatis petitionem, ne fieret ei præjudicium. Magnitudo etiam, et auctoritas centumviralis judicii non patiebatur per alios tramites viam hæreditatis petitionis infringi. Cumque multæ varietates et controversiæ veterum exortæ sunt, eas certo fine concludentes, sancimus si quis hæreditatis petitionem: vel susceperit, vel suscipere sperat vel movere:*

*alius autem superveniens vel ex deposito, vel commodato, vel legato, fideicommisso, vel ex aliis causis inquietare, vel reum, vel agentem ex persona defuncti crediderit sibi esse necessarium. si quidem pro legato, vel fideicommisso hoc faciat, rem expedire quæstionis esse: cum possit scriptus hæres cautione interposita non differre hanc petitionem, sed recte et exigi vel legatum, vel fideicommissum sub ea cautela, vel satisdatione pro qualitate personarum. Quod si non obtinuerit ejus jura, restituet legatarius, vel fideicommissarius ei datam pecuniam cum usuris ex quarta centesima parte concurrentibus, vel agrum cum fructibus, quos percepit, vel domum cum pensionibus, scilicet in utroque eorum expensis antea necessariis et utilibus deductis: vel si ipse maluerit litem quidem contestari, expectare autem hæreditatis petitionis eventum: hoc ei liceat facere, ut restitutio, si competet, cum legitimis augmentis legatario, vel fideicommissario accedat.*

*Sin autem ex contractibus defuncti agatur contra possessorem hæreditatis, vel ejus rei, de qua agitur: si quidem res sint vel depositæ, vel commodatæ, vel pignori datæ, vel aliæ quæ extant: non differri sub prætextu hæreditatis petitionis memoratum judicium: quemadmodum si pro fenerata pecunia, vel alia personali actione agatur contra possessorem, vel petitorem, non debet judicium differri, sed exitum accipere. Postquam enim hæreditatis petitionis judicium finem accipiat: tunc inter petitorem hæreditatis, et possessorem rationibus contractis, non aliter possessor, si victus fuerit, hæreditatem restituere compellitur, nisi pro omnibus, quæ rite ab eo gesta sunt, petitor ei satisfacit. Quod si petitor victus fuerit: simili modo a possessore judicis officio ei satisfiat vel (si hoc fuerit prætermissum) negotiorum gestorum, vel ex legis condictione. Sin autem libertates vel a possessore, vel a petitore fideicommissariæ petantur, vel directæ ipso jure dicantur competere: annale tantummodo spatium expectetur a morte testatoris numerandum. Et si quidem hæreditatis petitionis judicium intra id spatium terminum accipiat, secundum eventum judicii, et libertates vel effectum habeant, vel evanescant. Sin autem tempus annale emanaverit: tunc libertatis favore, et humanitatis intuitu competant quidem directæ libertates: ex fideicommissariis autem in libertatem servi eripiantur: ita tamen, si non falsum testamentum approbetur. sub ea scilicet conditione, ut si actores sint, vel alii ratiociniis suppositi, etiam postquam perveniant in libertatem necessitas eis imponatur res hæreditarias, et rationes reddere: jure patronatus videlicet competente ei, qui ex legibus ad id possit vocari: illo (ne in posterum dubitetur) observando, ut et ipsa hæreditatis petitio omnimodo bonæ fidei judiciis connumeretur.*

Centumviri judicabant de hæreditatum petitionibus quacunque ex causa intenderentur, sive ex causa inofficiosi testamenti, sive ex causa testamenti veri et justi, sive falsi aut injusti, *l. Titia.* 13. *l. Qui repudiantis.* 17. *D. de inoffic. testam.* Paulus *lib.* 5. *sententiar. l.* 16. et ita centumviralia judicia sunt judicia de petitione hæreditatis: quæ quidem tanti sunt momenti, et auctoritatis, ut nullum eis præjudicium fieri possit quodam alio præmaturo judicio, *l.* 5. *in fin. D. de petit. hæred.* id est, ut huic judicio centumvirali non possit alio judicio inferiori injici præsumptio, ulla, sive præjudicatio, quod moveat deinde cognituros centumviros de hæreditate. Et ideo si quis post motam controversiam de hæreditate ante litem contestatam properet agere minoribus judiciis, quæ tamen pendeant ex causa hæreditatis, repelletur hac exceptione, quod præjudicium hæreditati non fiat, si modo, ut hic significat, quæstio minoris judicii venire videatur in petitionem hæreditatis, *l. Sed et si lege.* 25. §. *Item si rem distraxit bonæ fidei. D. de petit. hæred.* et ita mota controversia de hæreditate inter me et filium, si velim agere cum cohæredibus meis familiæ erciscundæ, repello exceptione præjudiciali, ne fiat præjudicium futuro judicio de hæreditate, *l.* 1. *D. famil. ercisc.* eadem ratione summovebor si agam interdicto de tabulis proferendis, *l. ult. D. de tabul. exhibend.* vel etiam si agam liberali judicio, cum forte testamento sum liber et hæres scriptus, *l.* 7. *D. de petit. hæredit.* Et eadem ratione si is, qui compromisit cum defuncto de re aliqua electo arbitrio faciat controversiam hæreditatis, ne præjudicium fiat hæreditati, arbiter inhibetur sententiam dicere, *l. Non distinguemus.* 32. §. *Si is faciat. de recept. arbit. qui arbitr. recep.* Et similiter si quis in hæredem agat in personam, et roget hæredem an sit hæres, vel quota ex parte sit hæres, ac patiatur hæres ab alio controversiam hæreditatis, hæres non cogitur ei respondere: cogitur forte pati actionem in personam, etiamsi si fiat controversia hæreditatis ab alio quodam, sed non cogitur respondere, an sit hæres, vel negando præjudicet sibi in futuro judicio centumvirali, vel dicendo se esse hæredem obligetur ea sua confessione, etiam ablata sibi hæreditate centumvirali judicio, *l.* 6. §. *ult. D. de interrogat. in jur. faciend.* Eadem *lex* 7. *D. de petit. hæredit.* docet differri et, sustineri cetera judicia, etiam quæ moventur post litem de hæreditate contestatam: ergo auctoritas centumviralis judicii hæc est, ut sive ex eo sit lis contestata, sive mota controversia, ceteras actiones, ceteraque judicia inhibeat, et sustineat quoad de hæreditate pronuntiatum sit, ut major quæstio trahat minorem, non contra minor majorem. Atque ita ut propter centumvirale judicium, sustineantur alia judicia non tantum si dicentur, sive moveantur ante litem de hæreditate contestatam, post controversiam tamen motam; sed etsi dicentur post litem de hæreditate contestatam, *l.* 7. *D. de petit. hæred.* Et ideo recte ante Haloandrum in omnibus codicibus ita legebatur, in hac *l. ult. in princ. versic. cumque mulier, si quis hæreditatis petitionem vel susceperit, vel suscipere sperat*, id est, sive sit lis contestata, sive controversia tantum mota: nam utroque casu videbantur differenda esse alia judicia propter centumvirale judicium: et omnino ita habetur in Basilicis, et in Theodoro interprete Basilicon, ἐάν τις ὑπεδέξατο ἤδη, ἢ ἐλπίζει ἀναδέξασθαι αὐτήν, id est, *si quis susceperit jam, vel speret suscepturum*; et iisdem verbis fere in *l.* 3. §. *Si legatarius. D. si cui plus quam per leg. Falcid. licuerit legat. esse dic.* Si legatarius, inquit, petat legatum ab hærede, quæ species hic tractatur, ab hærede, inquam, qui *controversiam hæreditatis*, id est, litem, *patitur jam, vel sperat*, et hoc loco, *si susceperit, vel suscepturum se sperat.* Nec obstat, *l. Si post litem.* 13. *D. de except.* quam hic adfert Accursius, quæ ait post contestatam litem de hæreditate, verbi gratia, cum Titio, posse agi cum aliis speciali in rem actione, et non obstare exceptionem præjudicialem, quod præjudicium hæreditati non fiat: quia, inquit, hæc exceptio comparata est futuri judicii causa, id est, nondum contestati, non causa judicii jam facti, id est, jam contestati. Sic enim judicium jam factum pro contestato accipitur in *l. A quo.* 5. *D. de rei vindic.* Videtur ergo post litem contestatam cessare exceptio præjudicialis, et non differri alias actiones propter hæreditatis petitionem contestatam. Ita res explicanda est: ante litem contestatam agi non potest aliis minoribus actionibus, ne scilicet minor quæstio præponatur majori, contra *l. Per minorem.* 54. *D. judic.* Ante litem contestatam de hæreditate si agas speciali in rem quasi hæres, obstabit exceptio, quod præjudicium futuræ liti de hæreditate non fiat, ne minor quæstio trahere majorem, cum potius trahi debeat a majore. Quare præcedente majori quæstione recte sequitur minor; ita tamen ut ea agatur citra modum exceptionis præjudicialis, ut in *l. Si bonæ fidei possessor.* 40. *D. de petit. hæred.* Non etiam ut de ea pronuntietur: nam in ea pronuntiari non potest, antequam pronuntiatum sit de hæreditate, ut explicat *l.* 7. *D. eod. tit.* Intentari quidem post majorem potest, sed non finiri quoad finita sit major quæstio, *d. l.* 17. at hac ratione etiam post litem de hæreditate contestatam differtur ceterarum litium definitio, quæ pendeat ex causa hæreditatis, etiamsi earum exercitio non differatur. At hæc dicuntur de actionibus minoribus, quibus experiri volunt qui contendunt de hæreditate, puta possessor hæreditatis, vel petitor hæreditatis. Dubitatum autem fuit olim, an idem esset existimandum de actionibus, quæ competunt aliis adversus eos, qui se hæredes esse dicunt, veluti quæ competunt legatariis, aut fideicommissariis, vel servis, quibus relictæ sunt libertates. An lis de hæreditate, quæ est inter duos, his suum persequentibus moram afferre posset? ipsi quidem ex causa hæreditatis pendentes actiones, qui scilicet de hæreditate certant, non debent ante exequi aut peragere, quam decisa fuerit quæstio hæreditatis; sed qui adversus hæreditatem actiones habent, et adversus hæredes, an etiam debent expectare finem petitionis hæreditatis, ut sciatur quis sit verus hæres? non: nam hoc esset fraudi plerumque. Quapropter creditoribus primum hæreditariis permittitur hac constitutione, quæ clarius rem controversam inter veteres definivit, ut suum persequantur vel a possessore vel a petitore hæreditatis: eligent quem volent: uterque enim dicit se hæredem esse: suum itaque petent vel ab hoc, vel ab illo, sed quod possessor præstiterit et solverit creditoribus hæreditariis, id victus petitori imputabit aut compensabit, sicut diximus *l.* 4. *supra*, et contra petitor, qui conventus est a creditoribus hæreditariis, quod solverit, id victus consequetur officio judicis: vel si judex admonitus hoc prætermiserit in sententia definitive, id est hujus rei rationem non habuerit in condemnatione, id consequetur actione negotiorum gestorum, videlicet si hæreditario nomine solvit; quoniam etiamsi sibi negotium se gerere existimavit, tamen re ipsa id gessit possessori, qui pronuntiatus est verus hæres, ut revera eum liberavit: nam solvit hæreditario nomine: igitur re ipsa ejus negotium gessit eumque liberavit: et ob id, quod solvit consequetur negotiorum gestorum actione, vel condictione ex lege, puta si suo nomine solvit: quo casu verum hæredem non liberavit ipso jure, atque ita ejus negotia re ipsa non gessit, unde dicitur non posse dari negotiorum gestorum actionem eo casu; quæ fuit sententia Azonis, ut refert Accursius in *l.* 5. *D. de negot. gest. in gloss.* Et ideo cum suo nomine solvit, licet tentari possit esse utilem negotiorum gestorum, quia verum hæredem, etsi non ipso jure, per exceptionem tamen liberavit, *l. Si quid possessor. D. de petit. hæred.* tutius est tamen dubitationis tollendæ causa aperiri condictione ex hac lege, et ea actione, quod solutum est repetere. Igitur satis consulitur ei, qui solverit creditori hæreditario pendente lite aut controversia, etiam si vincatur, sed creditor hæreditarius eligit quem volet, *l. Hæc autem* §. 1. *D. si cui plus qu. per leg. Falcid. lic. leg. esse dicet.* Testamento Titius est hæres scriptus: duo sunt Titii ejusdem nominis amici testatoris: singuli dicunt se esse hæredes ex testamento, certant de hæreditate apud centumviros: interim quid facient creditores? creditoribus hæreditariis vel legatariis competit actio, vel in petitorem, vel in possessorem, quod tamen non ita admittitur in causa fisci: nam si duo sunt privati homines, qui vindicent hæreditatem, creditor hæreditarius eliget ex his quem volet. Sed si privatus vindicet hæreditatem, et fiscus, interim inhibendæ sunt actiones creditorum, ne publicæ causæ id est, fiscali causæ præjudicetur. hoc est privilegium fisco concessum ex Senatusconsulto, *l. Apud. D. de jur. fisc.* et recte Accursius hic speciale esse in fisco, scilicet ex Senatusconsultis, non ne præjudicetur hæreditati, sed ne præjudicetur causæ publicæ. Hæc de actionibus, quæ competunt creditoribus hæreditariis. Idem omnino statuendum est de actionibus, quæ competunt legatariis, et fideicommissariis. Hæ etiam pendente controversia aut lite hæreditatis non inhibentur: nam legata, et fideicommissa peti possunt ab hærede scripto, vel etiam a legitimo, si etiam ab intestato relicta fuerint, ut si testamento fuerit apposita clausula codicillaris, quæ est hujusmodi: *Quod jure testamenti non valet, jure codicillorum valeat*, per quam legata debentur etiam ab intestato: igitur petet legata aut fideicommissa a scripto aut legitimo, sed necesse erit eos præstare cautionem, evicta hæreditate legata aut fideicommissa reddi, *l. Quod si possessor. D. de petit. hæred.*

*l. 6. eod. tit. l. 9. de legat. inf.* At hæc cautio plenius explicatur his verbis (quæ male sunt divulsa e superiori clausula) *sub ea cautela vel satisdatione pro qualitate personarum. quod si non obtinuerit ejus jura, etc. Quod si non obtinuerit*; hæc est cautela. Ergo qui pendente lite aut controversia hæreditatis petit legata aut fideicommissa, debet præstare cautionem aut satisdationem, cautionem, id est, repromissionem, nudam scilicet, si sit locuples; satisdationem dato fidejussore, si non sit locuples. ergo aut debet cavere, aut satisdare pro qualitate personæ. Locupletes non satisdant, id est, qui possident immobilia, *l. Sciendum. D. qui satisd. cogant.* Cavere igitur debent evicta hæreditate se pecuniam legatam reddituros cum usuris quadrantibus, vel se reddituros agrum legatum cum fructibus, vel domum legatam cum pensionibus, quæ sunt vice fructuum, deductis tamen expensis necessariis et utilibus, si quas interim fecerit circa prædium, quod putabat ex legati causa ad se pertinere. Cavet, inquam, se restituturum agrum cum fructibus, quos percepit, non etiam quos percipere potuit et debuit, cum in ea re bona fide sit versatus. Igitur ita plenissime cavet, se evicta hæreditate ab hærede scripto, atque ita legato pronuntiato inutili per consequentiam, redditurum rem legatam cum omni sua causa. Interim ergo legatarius exigit legatum ab hærede oblata illa cautione, vel etiam si hoc malit non exigit legata, id est, non extorquet, sed contestatur tantum litem, legati nomine, ne scilicet oneretur munere cautionis, nec cogatur cavere. Igitur qui non vult accipere legatum ne cogatur quærere fidejussorem, sed contentus est contestatione litis ea causa legati, eo si contentus sit, exonerabitur onere satisdationis. Et præterea si forte pronuntietur pro testamento, ex tempore litis contestationis debebuntur usuræ, et fructus, et accessiones ceteræ legatorum, et fideicommissorum, ut constat ex *tit. de usur. et fruct. legat.* et ita in legatarii arbitrio est, ut vel exigat legatum oblata satisdatione vel cautione, vel ut litem tantum contestetur, et expectet finem judicii centumviralis. Quid fiet in libertatibus servorum, si libertates sint testamento relictæ servis, vel directo, vel per fideicommissum, an pendente lite præstandæ sunt? an competant? Competunt directæ libertates ipso jure, præstantur, et deberi dicuntur fideicommissariæ, *l. 36. §. ult. D. ad leg. Falc.* Competunt, inquam, libertates directæ: cum tamen legata, licet sint directa, non dicantur competere, sed præstari *l. Qui fundum. 87. §. Si in ea parte. D. ad leg. Falcid.* An igitur cum est controversia de hæreditate, et unus se dicit hæredem ex testamento, in quo relictæ sunt libertates, alter se hæredem ab intestato dicit, et testamentum esse ruptum, vel injustum, vel irritum, an possunt ex testamento interim servis competere libertates? vel an persequi eas possunt ex causa fideicommissi? Respondeo, non idem esse statuendum in libertatibus: creditores quidem statim suum repetunt, etiam pendente lite hæreditatis: legatarii et fideicommissarii itidem etiam pendente lite statim petunt legata et fideicommissa: sed libertates statim non competunt, nec statim præstantur, verum inhibendæ sunt ad annum, et si intra annum finiatur centumvirale judicium, satis apparebit num competant libertates ex eventu judicii, sed si forte intra annum non finiatur lis hæreditatis, definit ut post annum competant libertates. Primum videamus rationem differentiæ, cur legata præstantur statim, non autem libertates? quia legatorum repetitio est, facilis, si postea appareat exitu judicii centumviralis fuisse indebita, et eo nomine interponitur cautio legata reddi. Sed libertatum, quæ servis competierunt, repetitio est in difficili, imo nulla est repetitio, etiamsi appareat datas esse indebite, et *tarde concedendum est, quod datum non adimeretur.* Tacit. *lib.* 13. Igitur melius est, ut libertates sustineantur ad annum, sed post annum vult Justinianus hac Constitutione, ut libertates directæ competant, ut etiam fideicommissariæ ipso jure competant: nec enim possunt eas præstare qui litigant de hæreditate: rogatus quidem est hæres præstare: sed nondum constat, quis sit hæres: igitur neuter præstabit. Lex tamen hæc repræsentat libertates ipso jure his quibus relictæ sunt per fideicommissum, post annum scilicet. Græci exponunt eos liberos fieri αὐτομάτως, etiam eos, quibus fideicommissaria, non directa libertas relicta est, et fiunt liberi, salvo jure patronatus ei, cui competere debuisset: directo manumissus patronum non habet, quia est libertus Orcinus et Charonitenus, ut Theophilus ait; sed cui fideicommissaria libertas relicta est, patronum habet hæredem scriptum, a quo est relicta libertas, etiamsi eam ipse non præstiterit, si lex eam repræsentaverit; vel patronum habet legitimum hæredem, si ab intestato relicta sit fideicommissaria libertas, et is vicerit judicio centumvirali. Igitur repræsentatur etiam fideicommissaria libertas, sed conservatur jus patronatus ei, qui eam libertatem non repræsentatam præstare debuisset ex voluntate defuncti. Adjicit tamen, eos liberos ita demum fieri post annum, si modo post libertatem rationes reddant, cum scilicet fuerunt servi dispensatores, actores, calendario præpositi, et alii similes, qui sunt obnoxii reddendis rationibus. Regulariter quidem servus post libertatem non tenetur ex ante gesto, ut hic ait Accursius, ne rationum quidem nomine sed secus erit si libertati dandæ adjiciatur hic modus, ut rationes reddat post libertatem: hæc const. hanc legem injicit, sicut libertati. Et ad hæc declarat Justinianus, etiam ita demum velle se, ut libertas competat post annum, si modo testamentum falsum non probetur: nihil refert probetur ruptum an injustum, aut imperfectum, an irritum: testamentum enim ruptum vel irritum, testamentum est. Sed si probetur falsum, non videntur facti liberi ex testamento, quod non est testamentum. Igitur ex eo testamento, quod falsum apparent, non defendunt ipsi libertatem. Puto etiam hac constitutione non contineri causam testamenti inofficiosi, quia hoc t. non comprehenditur illa petitio hæreditatis de inofficioso, quæ est rescissoria testamenti. Hic tit. est de petitione hæreditatis, quæ non est rescissoria. Igitur in causa inofficiosi testamenti dicimus pendente lite libertates non competere, nec esse præstandas, nisi post quinquennium, *l. Papinianus. § ult. et seq. D. de inoffic. testam.* Sed in aliis causis hæreditatis dicemus post annum libertates competere excepta causa falsi: nec enim ipso jure videntur facti liberi: ut longe alia est ratio ut huic objectioni respondeam *l. Cum ex falso. D. de manumiss. testam.* et *l. pen. D. de jur. patron.* et *l. 2. de fideicom. libert. inf.* cum hæres præstitit libertates ex falso testamento non revocatur libertas, etsi falsum testamentum postea dicatur, quia præstita est, sed præstatur pretium libertatis et capitis. Sic non censetur esse præstita a lege libertas: nam lex declarat ita demum se repræsentare libertatem, si modo non probetur falsum testamentum. Postremo dubitatio de petitione hæreditatis erat, utrum petitio hæreditatis esset stricti juris, an bonæ fidei? Ne amplius dubitetur, definit Justinianus esse bonæ fidei. Sed cum quæritur, cur actio hæc sit bonæ fidei (quod idem quæri potest de omnibus bonæ fidei actionibus) respondendum est, quia lex eam bonæ fidei effecit, et hoc totam legem, vel morem efficere: ut hæc lex petitionem hæreditatis bonæ fidei effecit, quæ tamen antea non erat bonæ fidei, quia nulla lex aut mos eam bonæ fidei effeceral ante Justinianum, aut de eo dubitabatur maxime: qua de causa in *l. Utiles. et l. ult. D. de petit. hæred.* exigitur ut petitioni hæreditatis opponatur exceptio doli, quæ tamen si certo esset, bonæ fidei non opponeretur, quoniam exceptio doli inest actioni bonæ fidei: et in aliis locis, ut in *l. Plane. eod. tit.* dicitur, non desiderari exceptionem doli mali in petitione hæreditatis, quod scilicet habenda est pro bonæ fidei actione: et ita actio ex stipulatu pro dote olim erat stricti juris. Cur hodie est bonæ fidei? quia hoc effectum est Justin. constitutione, §. *Fuerat. Inst. de act.* quod ergo actio sit bonæ fidei, aut stricta pendet ex dispositione legis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

### TIT. I. DE REB. CRED. ET JUREJUR.

RECITATIONES SOLEMNES

Seu Commentarii. Anno 1561.

### *Ad L. I. et L. II.*

L. I. *Causa jurejurando ex consensu utriusque partis, vel adversario inferente, delato et præstito, vel remisso decisa, nec perjurii prætextu retractari potest, nisi specialiter hoc lege excipiatur. PP. 13. Kalend. Jul. Antonino A. IV. et Balbino Conss.* 223.

L. II. *Jurisjurandi contempta religio satis Deum ultorem habet. Periculum autem corporis, vel majestatis crimen secundum constituta divorum parentum meorum, et si per principis venerationem, quodam calore fuerit pejeratum, inferri non placet. PP. 6. Kal. Aprilis, Maximo II. et Æliano Conss.*

Titulus est de rebus creditis, et de jurejurando: et omnes hujus tituli leges pertinent ad jusjurandum, nullæ ad res creditas. Quæres quis hic sit error, aut quæ erroris causa, vel excusatio, quod expediam facile. In edicto perpetuo unus fuit titulus de rebus creditis et jurejurando, sub quo specialiter prætor edixit de actione si certum petatur, quæ datur ex variis contractibus: ac de commodato etiam et de pignore nonnihil, *l. 1. de rebus credit.* et de speciali condictione, quæ nascitur ex mutuo et de jurejurando. Atque ita a Paulo 2. sentent. titul. 1. proponitur titulus de rebus creditis, et jurejurando: ita etiam a Justiniano hoc loco. Sed Justinianus posteriorem partem propter dignitatem primo loco tractet priorem secundo: non est idem ordo in Pandectis. Videtur Justinianus de ordine titulorum non multum fuisse sollicitus, neque id nos curabimus. Rursus quæres, de quo genere jurisjurandi hic tractet, an de legitimo? minime, et cum legitimi multa sint genera, id quale quale sit, semper est necessarium: et voluntario adversatur. Livius *lib.* 22. loquens de sacramento milit. ait, ex voluntario ad legitimum revocavit. An hic titulus est de jurejurando judiciali, quod litis æstimandæ gratia datur, qui Græcis est ἴνδικος? Minime. De eo extat titulus, *de in litem jurando.* An vero de voluntario jurejurando, quo obligationes constringuntur, quo controversiæ extra judiciales dirimuntur? ne de hoc quidem. An vero de eo, quo quis obtestatur hæredem suum, ut det, vel faciat aliquid, hoc modo: *Per Deum rogo te, ut hoc vel aliud facias*, ut *l. Cum pater filios. D. de legat. 2. l. 2. inf. comm. de leg. l. 3. D. de jure fisci, §. 1. Instit. de fideicomm. hæred.?* minime. An de eo, quod de testamento imponitur, videlicet cum quid relinquitur sub jurisjurandi conditione? neque id. Hic ergo titulus est de eo jurejurando, quod dirimendarum litium causa datur, cujus definitio est ex Clemente Alexandrino 7. στρωμάτων *jusjurandum, ait, est certa definitio* (vel addi litis) *quæ fit cum obtestatione divina.* Placet quod definitionem dicit esse certam, ut si quis profiteatur per nomen Dei sibi deberi, vel se non debere: Stichum promissum decessisse: certa est definitio: si se putare, certe non est. Et ideo reo dicenti se liberatum, quod putet decessisse Stichum, delato jurejurando non cogitur jurare, quia etiam si juraret, rem non terminaret: præterea debet quisque liquido jurare, ut *l.* 18. Eo sensu, quo dixit Demosthenes 2. in Aphobum: σαφῶς ὀμνύειν: qua de re ergo non liquet, nemo cogitur jurare. Quod ait Clemens (*cum obtestatione divina*) sumpsit ex Aristo-

tele ad Alexandrum. Hoc proprie est jusjurandum. Aliud est, quod idem Clemens vocat, quasi jusjurandum, ut cum juratur per nomen Principis, vel per majestatem Imperatoriam, quo etiam modo Christianos jurasse Vegetius auctor est *lib. 2. de re mil.* qui etiam rite jurabant per salutem Cæsaris, non etiam per genium: Tertullianus in Apologetico: et ex No. Leonis de Tabulariis, Tabularii jurent per Deum, et per salutem Imperatoris. Utrumque idem potest: nam qui jurat per salutem principum, vel per salutem suam, Deum salutis auctorem appellare videtur, *l. Qui per salutem. de jurejur.* At postea Carolus Magnus primus eo modo jurare vetuit. De eo jurejurando est *l. Si duo. §. ult. D. de jurejur.* De eodem est accipienda l. 2. hujus tituli, non de eo, quod per principis salutem. Sequitur divisio. Jusjurandum, quod litem finit, aut est voluntarium, aut necessarium, aut judiciale: quod indicat titulus D. quid sit unumquodque non æque constat inter omnes. Græci volunt: accipiunt pro eo, quod defertur in jure. Necessarium, pro eo quod refertur; ita Græcos accipere constat ex greca quadam constitutione περὶ ὅρκου ἐπάκτου, quod valde probo. Nam is cui defertur jusjurandum in judicio, nonnisi volens jurat: ideoque id jusjurandum venire dicitur ex conventione, *leg. Qui jurasse. § ult. l. Sed etsi servus. l. ult. D. de jurejur.* Is cui defertur jusjurandum, si nolit jurare, potest referre: et is cui refertur, necessario jurare cogitur, nec ullo modo eam conditionem recusare potest, *l. pen. § Sed juramento. h. t.* Non probo quod interpretes ajunt voluntarium id esse, quod extra judicium a parte ex conventione defertur: necessarium, quod a judice datur: nam de jurejurando tractamus, quod litem terminat, *l. 1. D. eod. l. pen. h. t.* Quod extra judicium defertur, litem non terminat, quia nondum lis est. Ergo de eo hic titulus non est. Lis est ut primum in jus, vel in judicium ventum est: antequam in judicium veniatur, controversia est, non lis. At jusjurandum, quod defertur extra judicium mutuo consensu lites non dirimit, sed ires terminat, ut cum qui tibi injuriam fecit, juret nolle se ea esse dicta aut facta, quæ dixit fecitve: vel etiam alias controversias: ut si sit inter duos controversia de pecunia credita, si quis lite nondum mota juret se non debere. De eo genere jurisjurandi fit tantum mentio *D. eod. l. 17.* in principio. Quod ajunt necessarium id esse, quod defertur a judice, quæso si ita est, quale erit judiciale? Id nempe, ajunt, quod adversarius adversario defert in judicio. Solus ergo locus judiciale jusjurandum faciet. Rectius Theodorus lib. 12. tit. 18. judiciale esse ait, quod ex auctoritate et sententia judicis defertur, invitis etiam partibus. Id fit dupliciter: nam vel judex statuit ut reus juret, et postea ex jurejurando præstito, vel relato, vel remisso, vel recusato, sententiam fert, *l. 12. infr. l. 31. 34. D. eod.* vel in ipsa sententia definitiva jusjurandum imponit. At quomodo? An solum præcipiens jurari? Minime. Nam hæc sententia nullius esset momenti, *l. 11. inf. de sent. et interlocut.* sed ita: Lucium Titium solvere, aut jurare jubeo. Simplex jusjurandum non imponit necessitatem, sicut in noxalibus actionibus, *solvere, aut noxæ dedere.* Idem Theodorus eodem loco, necessarium jusjurandum ait esse, quod deferente adversario ex sententia judicis datur. Quod fit duobus modis: aut enim fit judice approbante delationem ante sententiam definitivam, vel in ipsa sententia, *d. l. 11.* Verum id mihi non probatur. Nam quod defertur ab adversario in judicio aut ex consensu fit utriusque partis, aut unius. Quod ex consensu utriusque, id est voluntarium, non necessarium: quod ex una parte, id etiam non est necessarium. Idem etiam voluntarii eandem definitionem cum Doctoribus male tradit. Porro hæc divisio jurisjurandi non est inutilis. Nam si quæratur, an possit referri: dicam voluntarium et necessarium posse referri, judiciale non item: si quæratur, an possit recusari: dicam voluntarium et judiciale posse recusari ex justa causa, necessarium non item, *l. pen. inf.* Postremo si quæratur, an lis jurejurando finita, prætextu perjurii possit retractari: dicam judiciali jurejurando decisam posse: voluntario, aut necessario non posse, *l. Admonendi. D. de jurejurando.* Cujus duæ sunt partes. Prima est de jurejurando judiciali, quod plerumque judex in ambiguis defert reo, ut jurantem absolvit. Post jusjurandum, et sententiam ei consentaneam licet condemnato causam retractare, si dicat se invenisse nova instrumenta, quibus usurus est, non veteribus. Igitur lis decisa jurejurando judiciali retractari potest novis instrumentis repertis. Neque obstat quod dicitur sub prætextu novorum instrumentorum lites finitas non restitui, *l. Imperatores. D. de re judic.* et *l. 4. inf. eod.* Nam id intellige de litibus finitis cognitione judicis, non de iis, quæ inopia probationum exacto jurejurando finitæ sunt. Eæ probationum copia emergente retractabuntur. Secunda pars est de jurejurando voluntario vel necessario, quod defertur vel refertur in judicio, et merito a Theodoro arguitur Stephanus, et alii, qui eam partem acceperunt tantum de eo jurejurando, quod mutuo consensu extra judicium defertur. Nam quæstio est de jurejurando, quod in judicio defertur ab adversario, et hoc etiam genere jurisjurandi lis finita nullo prætextu potest retractari, etiam novis instrumentis repertis, quia hoc genus jurisjurandi, quod deferunt adversarii, transactionem imitatur, *l. 2. l. Tutor. §. 1. D. de jurejur. l. Quod si deferente. D. de dol.* id est, transegisse videtur de suo jure, qui rem commisit religioni conscientiæ adversarii. Itaque de eo experiri rursus non potest, etiamsi perjurii adversarius arguetur, vel potius hoc jusjurandum, sive verum, sive falsum, pro satisfactione est. Et hoc est, quod lex 1. ait, *utriusque partis*, id est ipsorum litigatorum, ut *l. 1. D. eod.* Addit exceptionem, *nisi specialiter hoc lege excipiatur.* Quæ verba Tribonianus adjecit propter legem ultimam hujus tit. quæ non erant in Codice Theodos. ut *l. Dudum. infra, de contrah. empt.* adjecit hæc verba, *nisi lex specialiter, etc.* quæ non erant in Codic. Theodos. en tamen adjicit Tribonianus propter legem 1. *non lic. habit. lib. 11. tit. 46.* *lex dudum*, generaliter tollit jus προτιμήσεως *d. l. 1. non licet habit.* id conservat inter vicanos, id est, si vicanus quid vendiderit, convicanus emptori extraneo præfertur. Sententia legis ultimæ hujus tituli hæc est: Legatarius egit ex testamento legati nomine adversus hæredem, et cum non appareret testamentum, hærede deferente, juravit legatarius legatum sibi relictum, et ita hæres solvit: postea apparente testamento, apparuit legatum non deberi, et legatarium perjerasse. Quæritur an non stetur jurijurando, an vero legatum repeti possit. Justinianus dat hæredi repetitionem sive condictionem; nisi vero videtur hac ratione, ne ex perjurio lucrum ei accedat. Quæ ratio manat latissime, et eam si sequamur, nulla erit causa jurejurando decisa, quæ prætextu illo non retractetur perjurio quæsiti auferendi causa, quod est falsum. Itaque propria quædam ratio est in illa specie. An vero hæc est ratio, quam Accursius tradidit? quia ea lis ex testamento pendet, et transacta est jurejurando, quod transactioni comparatur, quod fieri non potuit nisi testamento inspecto, *l. 6. de transact.* quæ generaliter ait, non posse transigi de controversiis, quæ ex testamento pendent, nisi inspecto testamento. Verum hæc ratio mihi non probatur; et dico falsam esse sententiam *d. leg. 6.* Dico transactiones bona fide factas de controversiis pendentibus, ex testamento prolato, quod tum non fuerat inspectum, non rescindi. Cur non licebit transigere de legato etiam non inspecto? *l. Lucius. §. ult. D. ad Trebell. l. Sub prætextu. sup. de transaction.* Dico insuper Tribonianum male eam legem posuisse sub titulo de *transaction.* cum ea lex pertineat ad titulum *quemadmodum testamenta aperiantur*, quod primus animadvertit Æmilius Ferretus. Idque constat ex l. 1. cujus sententia est: Prætor pollicetur se testamentorum inspiciendorum copiam facturum postulantibus. Ratio edicti est: Controversiæ testamentorum transigi et dirimi non possunt sine judice: judex autem non potest exquirere veritatem, nisi inspectis tabulis testamenti. Ut ergo dirimantur controversiæ testamentariæ, testamentorum inspiciendorum copiam fieri oportet. Ubi *transigendi* verbum significat non conventionem, sed judicationem: judex dum judicat, lites transigit. Male igitur a Tribon. posita est lex illa sub *tit. de transaction.* alia igitur est ratio legis ultimæ, quia non videtur delatum in ea specie jusjurandum transigendi causa, sed coacte, non apparente testamento. Ideoque testamento emergente, omnia ex integro resolvi oportet, sicut cum judex probationum inopia jusjurandum detulit, id copia probationum postea infirmabit. Sic definio: cujus rei inopia me, vel judicem cogit ad jusjurandum deferendum, suppeditata copia me juri meo restituet. Adjiciatur *d. l. ult.* Si legatarius deferente hærede juraverit solidum legatum sibi deberi, et reperto testamento postea apparuerit solidum legatum non deberi propter Falcidiam, eandem repetitionem dari hæredi totius legati; tum vero competit condictio incerti, ratione possessionis, ut scilicet hæres per retentionem legati sibi servet Falcidiam, qua ratione et occupato legato, hæredi datur interdum quod legatorum. Nec obstat legi ultimæ, *l. Si legatarius. D. de dolo*, quæ lex dat hæredi actionem de dolo, non condictionem; si est de dolo, nulla alia est actio, quia de dolo est subsidiaria. Dico *l. Si legatarius.* loqui de legatario, non qui juravit hærede deferente in judicio, sed qui ultro juravit, et ita persuasit hæredi, sibi deberi legatum, et Falcidiam locum non habere. Hic legatarius tenetur de dolo, quia non tam suo errore hæres, quam fallacia legatarii deceptus legatum solvit. Ille autem, de quo in lege ultima, non tenetur de dolo, cum hæres delato jurejurando, suo errore in captionem inciderit, et solverit. Qua ex causa habet paratam condictionem indebiti, quæ erranti datur. Sequitur tantum hæc quæstio, sive retractetur lis, seu non, ratione perjurii, an perjurus coerceri potest criminaliter, quod et quæri potest de quolibet jurejurando, etiamsi non pertineat ad lites, an coerceatur, qui id violavit. L. 2. differentiam ponit inter eum, qui perjeravit per Deum, et eum, qui per principem, vel principis venerationem. Nulla pene est differentia inter eum, qui jurat per Deum, et eum, qui per salutem principis: nam et hic videtur jurasse per Deum, ex quo pendet principis salus. At differentia est inter eum, qui perjerat per Deum, et qui per genium Principis, nomen, venerationem, vel principem. Si quis pejeravit per Deum, Deus solus vindex est, nec ulla pœna ordinaria vel extraordinaria constituta est adversus eum. Et hoc dicitur in prima legis parte, quod et Basilius in Canonibus scribit: si per principem quis pejeret, fustibus castigatus dimittitur, *l. Si duo. §. ult. D. de jurejur.* Et ut ea lex ait, ei superdicitur, προπετῶς μὴ ὄμνυε, id est, *temere ne jurato.* Id vero superdicitur per præconem interea dum fustibus cæditur, l. *Fustibus. C. ex qui caus. infam.* Ubi legendum, *cui a præcone dictum*, id est, superdictum. Spartianus in Severo: *Hunc*, inquit, *sub præconis elogio cecidit fustibus.* Sic Lampridius in Alexandro; *eum necari jussit præcone dicente, etc.* Sic Zonaras dicit in Valentin. de muliere quadam. Præconis vox, legis vox est, *Novell. 69.* τοῦ νόμου φωνή. At quod dixi ex *l. Si duo.* eum, qui pejeravit per principem puniri, obstat hæc lex secunda, quæ hoc videtur statuere in 2. parte, ne puniatur: dicendum igitur est utramque esse de eo, qui pejeravit inconsulto. Nam *l. Si duo.* ait προπετῶς, altera cum calore: utrumque significat inconsulto. Prima itaque Accursii distinctio non est vera. Altera magis placet, quæ ait eum, qui juravit inconsulto per principem, non teneri lege Julia Majest. nec de vita esse periculum. Sic *l. 2.* et *l. 2. infr. ad leg. Juliam Majestat.* fustibus tamen eum admoneri temeritatis, et imprudentiæ salva existimatione: nam perjurii causa ante novissimas constitutiones non infamabat, ut patet *ex tit. de caus. ex quib. infam.* Nam qui non sunt comprehensi dicto titulo, non sunt infames. Et ita qui pejerat per principem, castigatur; qui per Deum, non item, quod notavit Tertullian. in Apologet. *Majore formidine Cæsarem colitis, quam Deum.* Sunt tamen qui existimant, eum etiam, qui pejerat per Deum

jure nostro extra ordinem puniri, quod ut persuadeant, inquiunt: perjuros Censores notabant, quod fateor: verum hoc est Censorium, non legitimum. Eos etiam notabant, qui paulo indecentius oscitassent, eos, qui strigosum, et macilentum equum habuissent, quæ tamen notæ non infamabant. Postea sublata Censoria severitate, Magistratus, inquiunt, quorum de criminibus cognitio est, cœperunt punire perjuria extra ordinem. Hoc nego: nam Magistratus sine lege nulla pœnam infligere potest. Pœna est a lege. et ideo a pœna non appellatur. Nulla autem fuit lex, quæ perjurium puniendum statuerit. Non potuit ergo Magistratus perjurium punire. At probant esse pœnam extraordinariam ex l. *Quod si deferente*. et *seq. de dolo*. Si reus deferente actore juraverit, et absolutus fuerit, et postea perjurii arguetur, an tenebitur de dolo? Minime. Stari oportet jurijurando seu vero seu falso, ut rei judicatæ statur, seu æque seu inique. Jusjurandum delatum est pro satisfactione, id est, qui juravit ex adversarii delatione, ei videtur satisfecisse, sed, inquit, sufficit perjurii pœna. Quædam ergo est pœna perjuri. Respondeo: est quædam humana pœna, si per principem sit pejeratum: at si per Deum, non est, nisi pœna divina, ut recte Acc. ibi, et ita Horatius: *ulla sit juris tibi pejerati pœna*. idem adferunt *leg. In duobus. §. ult. D. de jurejur*. Si utraque pars juraverit delata jurisjurandi conditione, lex ait, posterius jusjur. prævalere, nec tamen præjudicium fieri alterius perjurio, id est, non ideo præjudicari criminali judicio de perjurio. Et inde statuunt, de perjurio agi posse criminaliter, etiamsi per Deum sit pejeratum, sed male, ut indicat species proposita. Finge: actor reo deferente juravit sibi deberi, deinde reus deferente actore juravit se non debere. Hoc casu agenti actori ex priore jurejur. obstabit exceptio posterioris jurisjur. quod reus præstitit; non obstabit exceptio doli, ne quæratur perjurio actoris, *l. Adver. D. de doli excep*. neque per actionem doli, neque per exceptionem de perjurio queri potest, *d. l. Quod si defer*. Igitur non quæretur quia pejeraverit, sed quia posterior juraverit, nec ideo quod valeat posterius jusjur. prius dicemus falsum, nec ideo id elidemus exceptione doli. Et est, quod ajunt, etiamsi potior sit causa posterioris jurisjur. non ideo præjudicari perjurio alterius, id est, non ideo alter videtur perjurus, aut perjurii insimulari. Postremo id probat ex *l. ult. D. de crim. stellionat*. Si debitor instrumento juraverit suo esse pignore, quæ dat, ex perjurio fit stellionatus crimen, et ideo ad tempus exulare jubetur. Ergo est perjurii pœna quædam. Sic respondeo, sicut in l. *Si legat*. 23. *D. de dolo*, ex perjurio fit dolus, qui etiam fieret ex quelibet callida persuasione: similiter ex perjurio fit stellionatus, qui etiam fieret sine perjurio, si quis sciens rem alienam, quasi suam ignoranti creditori daret pignori, l. 2. *inf. de crim. stellion*. Itaque pœne, quæ constituitur in ea *l. ult.* est stellionatus, non perjurii. Nam etiamsi absit perjurium, eadem pœna locum habet, *l. pen. §. pen. D. de crim. stellion*. Sic et in Novella 124. Accursius male putat, perjurio pœnam præscribi: nam ea Novella quadam pœna statuit in eum, qui falso juravit in lite litis, se nihil cuiquam dedisse, aut promisisse, nisi patronis. Hoc jusjur. est legitimum. Qui pejerant, tenentur pœnis ea Nov. comprehensis, id est, si convincantur dedisse quid, aut promisisse: sed non tam ob perjurium tenentur, quam ob corruptelam. Itaque ea pœna non est perjurii, sed corruptelæ. Ait autem in dicta *l. ult. de crim. stellion*. Si debitor instrumento juraverit: idem dicendum est, et quidem multo magis si corporaliter juraverit; jusjur. autem præstatur instrumento, aut corporaliter tactis sacris, *l. 1. sup. si adv. ven.* et *l. 3. inf. si min. se major*. Et inde Theodorus libro 9. c. 7. dixit, σωματικὸς ὅρκος, id est, *corporale juramentum*. Ita non jurant clerici, sed scripto, id est, instrumento comprehenditur eos jurasse. Summa disputationis hæc erit. Perjurii Deum solum esse vindicem, nisi per principem pejeratum sit. Non inficior, novissimis constitutionibus certis casibus perjurio pœnam constitutam, ut Arcadii et Honorii, *l. Si quis major. sup. de transact*. Si quis pacta, vel transactiones jurejurando confirmarit, et fidem non servarit, hic ex ea constitutione fit infamis ipso jure; et præterea re simul et pœna, de que conventum est plectitur: cum tamen alias non soleat, nisi alterutrum præstare. At ob perjurium hic et rem amittit, et pœnam infert conventionalem. Item ex constitutione Zenonis, id est, *l. pen. inf. de dignitat. libro* 12. viri illustres, quibus hoc datur pro privilegio, ne damnentur inconsulto principe ex causa criminali, si tamen non pareant in causa criminali cautioni juratoriæ, judicio sisti, cui committuntur, quasi infames ea dignitate spoliantur, et condemnantur inconsulto principe. Hæc est pœna perjurii quædam. Item ex Constitutione Græca, quæ desideratur in titulo de custod. reorum, quilibet alius, qui non paret juratoriæ cautioni, jus suum amittit. Juratoria cautio eo loco speciali nomine dicitur ἐξωμοσία, cum tamen aliis auctoribus verbum illud ἐξωμοσία sit ejuratio fori, aut judicis. *Ulpianus in Demosthenem. Harpocration*, *Harmenop. tit. 2. lib. 1. ex Novella* 117. Tribunus militum, vel chartularius militia exauctoratur, si mulieri de merito suo inquirenti falso juraverit eum decessisse. Et hæc est etiam pœna. Postremo ex Novella Leonis et Constant. cujus Harmenop. tradit. *libro 1. tit. 7.* ei, qui ex judicis auctoritate, vel ex voluntate adversarii delata conditione jurisjurandi pejeraverit, vel etiam testi perjuro est pœna, ut ei falsa lingua abscindatur.

## *Ad L. III.*

*In bonæ fidei contract. nec non etiam in cæteris causis inopia probationum, per judicem jurejur. causa cognita res decidi oportet. PP. 10. Kal. Septemb. Maximo II. et Aquilino Consulib.* 226.

Hæc lex est de jurejurando judiciali. Et hoc ait textum, eo jurejurando decidi litem inopia probationum: est hujus l. sensus summus in foro: et in fine scribendum pro *oportet*, *potest*. De hoc juramento est etiam *lex pen. inf. l. 2.* et *l. Admonendi. D. de jurejurau. l. Admonendi*, ait, jusjurandum exigi in dubiis causis, id est ἐν τῇ ἀμφιβολίᾳ: hæc *l.* 3. ait, *inopia probationum*. Species hæc sit. Is, qui petit certam pecuniam creditam, non probat numerationem, nititur tantum quibusdam argumentis exilibus, est tamen vir tota vita innocens et probus omnium judicio. Contra reus, qui negat se pecuniam accepisse, est plenus fraudis, et perfidiarum, et sæpe convictus est mendacii: dicit autem reus, se absolvi debere actore non probante. Quid fiet? Sane judex motus probitate actoris, et perfidia rei, testata apud omnes, non absolvet reum, sed vel jurabit ipse judex sibi non liquere, ut apud Gellium *libro* 14. *c.* 2. de quo genere jurisjur. est *l. Pomponius. D. de re jud.* et *l. 13. §. ult. de recept. arbit.* vel etiam, ut Bartolus vult, actori deferet jusjurandum, atque secundum actorem jurantem pronuntiabit. Itaque in ambiguis actore non probante reus non statim absolvitur: quoties autem omnia sunt paria, nihilque ambigui, quod judici injiciat dubitationem, actore non probante reus non statim temere absolvitur, sed vel damnatur actore jurante, vel etiam non aliter absolvitur, quam si ipse juraverit se non teneri, *l. Admonendi*. Et in specie Novellæ 124. actore nil probante, reus non absolvitur, nisi juraverit se non teneri. Denique sic argumentor: si deficiente omni probatione adversarius adversarium ad jusjurandum adigere potest delato jurejur. *l. Tutor. in princ. de jurejur. l. ultim. §. Licentia. de jur. delib.* si hoc adversarius potest; cur non etiam poterit judex obscuritate causæ commotus? Plus dico: si judex omni probatione deficiente ad extremum judiciale jusjurandum deferre potest, poterit etiam semiplena facta probatione, quæ modo scrupulum judici injiciat. Duo faciunt probationum genera interpretes, plenam, et semiplenam. Plena est, si rationes proferantur mensæ, si chirographa, si tabulæ, si testes idonei; semiplenam vocant, quæ nulla est, quæ nihil probat, ut argumenta, quæ judicii fidem non faciunt, sed eum ad suspicionem adducunt: nam judicem ad suspicionem adducere, est probare argumentis tantum, *l. In lege Aquilia. D. ad leg. Aquil.* Hujusmodi est expensilatio, quæ quidem olim fidem faciebat cum ab unoquoque patrefamilias diligenter rationes conficerentur. Ideo Gellius supradicto loco inter legitimas probationes refert expensilationem: hodie per se sola fidem non facit, *l. 5. inf. de probation.* Item comparatio scripturarum per se sola fidem non facit, *l. Comparationes. infra. de fide instrum.* Idem dici potest de fuga quæ tamen magnam dat suspicionem. Qui enim fugit, fere seipsum accusat, *Nov.* 53. l. *Si in libert. D. de bon. libert.* An idem potest dici de uno teste? unus testis, nullus testis, id est, unus testis nihil probat. Q. Scævola dicebat, pessimi esse exempli unius testimonio credi. Valerius Maximus lib. 4. cap. 1. Finge: actor producit tantum unum testem, is nil probat; an igitur absolvetur reus? Sane videtur esse absolvendus ex *l. Maritus. D. de quæstionibus*. Quidni? Ait ea lex, unius testimonio credendum non esse, et ob unius testimonium non esse habendam quæstionem, ne de servis quidem alienis. Itaque Accursius male eam legem adstrinxit ad servos proprios, ne torqueantur in dominum. Species est. Maritus hæres extitit uxori, et agit depositi cum aliquo, dicens uxorem pecuniam apud eum deposuisse; unum testem producit tantum, et postulat, ut quæstio habeatur de ancilla supplendæ probationis gratia, reus negat se accepisse pecuniam dicit unius testimonio non esse credendum. Deinde non esse a quæstionibus incipiendum, nisi concurrant multa argumenta. Hæc res acta fuit apud procuratorem Cæsaris, qui vice præsidis judicabat: procurator jussit quæri de ancilla, quæ dicit pro actore, et secundum actorem pronuntiavit: jam concurrente duorum testimonio appellatum ad Imperatorem. Imperator pronuntiavit recte appellatum, et quæstionem illicite habitam, et unius testimonio non esse credendum. Sic dico ob unius testis dictum judicem non deferre jusjurandum, non descendere ad quæstionem, nisi testis auctoritas et probitas judici dubitationem injiciat: nam sic argumentor: si sola auctoritas actoris jure movet judicem ad deferendum jusjurandum; multo magis actoris petitioni junctum testimonium unius hominis fidei notæ eum impellet ad deferendum jusjurandum actori: *Lex Theopompus*, quam Accursius adducit, *D. de dote præleg.* nil ad hoc pertinet: nam nec probat lex uni testi, nec ob unum testem moveri judicem ad deferendum jusjurandum. Species hæc est: Testator habebat duas filias et filium, filiam majorem jam collocaverat, filium et filias hæredes scripsit ex æquo; et filiam nondum nuptam commendavit Polliano cuidam, ut scilicet is eam collocaret secundum animi sui sententiam, quam optime notam habebat, idque ex æquis, ἐν ἴσοις ex quibus collocata fuerat soror. Deinde mortuo testatore hic Pollianus juratus affirmavit eam mentem fuisse testatoris, ut eadem quantitas dotis nomine daretur etiam minori, quæ majori: lex ait ita pronuntiandum esse a judice. An ita pronuntiat ob unius testis dictum? Minime. Res, quæ præcipue hanc sententiam movit est voluntas testatoris, qui dixit, ex æquis partibus se filiam suam velle collocari.

## *Ad L. IV.*

*Si ad excludendam tutelæ actionem pupillus jusjurandum tutori detulerit: postea eandem litem exercere non prohibetur. PP. Calendis Julii, ipsis IV. et III. AA. Consulib.* 293.

In hac l. dicemus de iis, qui jusjurandum deferre non possunt, conjuncta l. 7. hujus tituli. Lex 4. ait, *si ad*, etc. Accursius notat pro *detulerit*, alias legi *dederit*. Recte, et sunt scripti omnes. Dare jusjurandum alias est præstare jusjurandum, *l. 5. §. Dato, l. Cum quis. §. Codicillis. D. de leg.* 3. Hoc loco dare jusjurandum est defer-

re, et dictare jusjurandum. Seneca 7. declamat. *Jura*, inquit, *sed ego jusjurandum dabo*. Sententia autem hujus legis hæc est; pupillum non posse deferre jusjurandum sine tutoris auctoritate: ea delatione jurisjurandi nil agi, datoque etiam jurejurando nil agi, *l.* 17. §. 1. et *l.* 1. §. 1. *D. quar. rer. act. non dat.* Et ideo si pupillus posteaquam reo detulit jusjurandum in judicio, rursus eodem judicio egerit: non obstabit ei exceptio jurisjurandi cum effectu, cum possit replicare, se non habuisse jus dandi jurisjurandi sine tutore: idem quidam dicendum tradunt in pubere curatorem habente, quod non est illis concedendum temere, cum id nullo loco sit proditum, quin potius in contrarium uno loco generaliter traditur: puberi, qui jusjurandum detulit necessariam esse restitutionem in integrum. Ergo jure detulit *l. Nam postea*. §. *Si minor. D. eod.* Et ne qua resideat dubitatio, animadvertendum est in specie §. *Si minor*, puberem, qui jusjurandum detulit curatorem habuisse, argumento ex eo est, quod jusjurandum detulit pubes in lite, quæ nulla fuisset sine curatore. Præterea in ea specie puberem detulisse jusjurandum sine curatore, est argumento, quod ob id Pomponius senserit, ei cum effectu non obstare jurisjurandi exceptionem, quæ curatore interveniente certe obstaret. Verum Pomponii sententia non probatur, nisi pubes impetraverit restitutionem in integrum. Valuit ergo delatio jurisjurandi facta sine curatore: quod etiam ita confirmo. Jusjurandum pro solutione est: quod inferius probabimus. Cui solvi potest, is et jusjurandum deferre potest, quia jusjur. est pro solutione, *l.* 20. et 21. *D. eod.* At puberi solvi potest sine curatore, *l. Ait prætor. D. de minor.* Ergo pubes potest jusjurandum deferre sine curatore. At utroque casu ei subvenietur restitutione in integrum, si captus sit. Itaque in hoc proposito *l.* 3. *sup. de restit. in integ.* quam illi proferunt, e quibus differimus, suis finibus circumscribenda est, ut scilicet non temere trahatur ad alias, quam alienationum causas, *l. Puberes. D. de verb. obligat.* ut dixi, fateor hoc, puberem nihil vendere jure sine curatore; cetera etiam cum non facere sine curatore, nego. Pupillus enim non obligatur sine tutore, pubes obligatur sine curatore, *d. l. Puberes.* Mora non fit in personam pupilli sine auctoritate tutoris. Mora fit in personam puberis sine curatore. In hac lege 4. actum fuit tutelæ: qua actione non agitur nisi finita tutela. At tutela in specie hujus legis non fuit finita pubertate, alioqui voluisset delatio jurisjurandi facta a pubere, sed alio modo fuit finita, ut tutore dato ad tempus, aut ad conditionem, aut tutore remoto quasi suspecto. Species sit: tutore remoto quasi suspecto, pupillus accepto alio tutore cum eo egit tutelæ, et ei detulit jusjurandum sine auctoritate novi tutoris: is juravit se ex ratione tutelæ dare non oportere: lex ait, pupillum non prohiberi eadem rursus actione adversus tutorem experiri: et si opponatur exceptio jurisjurandi, replicabit pupillus, et dicet se non habuisse jus rerum administrandarum, nec jurisjurandi deferendi: plane si auctore tutore pupillus jusjurandum detulerit, certissimum est, ei ex integro agenti, cum effectu obstare exceptionem jurisjurandi. Verum poterit restitui in integrum adversus jusjurandum datum, licet tutor auctor fuerit, si captus doceatur, *l.* 2. *sup. si tut. vel curat.* Verum in hanc sententiam Accursius ita argumentatur *d. l.* 47. §. 1. *de jurejur.* Jusjurandum vice solutionis est, *l.* 27. et 28. §. 1. *D. eod.* At adversus solutionem factam pupillo, auctoribus tutore et judice, pupillo non datur restitutio in integrum, si solo tutore auctore, datur, *l. Sancimus. inf. de administ. tut.* ergo adversus jusjurandum delatum a pupillo in judicio, tutore auctore, et judice approbante, ut solet, non debitur restitutio in integrum. Valet argumentum. At propositio ita est accipienda: jurejurando debitorem æque liberari ac solutione: nam jurejurando primum tollitur obligatio naturalis, *l. Si quis jurasset. D. de condict. indeb. l. Stichum.* §. *Naturalis. D. de solut.* Jurejurando etiam tollitur obligatio civilis ipso jure, quod Accurs. non animadvertit in d. l. 17. sed id indicat *l. Nam postea. in principio, D. eod.* Dices: quorum ergo causa est comparata exceptio jurisjurandi, si ipso jure obligatio extinguitur? sane non est opus, nisi cum ambigitur an juratum sit, ut eadem lex ostendit. Si de jurejurando constet, necessaria non est exceptio. Igitur jusjurandum perinde reum liberat ac solutio. Præterea is potest jusjurandum deferre, cui et solvi potest, *l.* 17. §. *pen.* et *l.* 21. Verum quod ad restitutionem in integrum attinet, facilius datur adversus jusjurandum, quam solutionem: ratione æquissima, ne reus bis eandem summam solvat, quod cogetur, si datur restitutio adversus solutionem. Ideoque non æque datur adversus solutionem qui autem juravit, nihil solvit pupillo quem diximus sine tutoris auctoritate non posse jusjurandum deferre: adjungamus alios, qui non possunt deferre jusjurandum sine curatore, ut prodigus, furiosus, mentecaptus, *l. Tutor. D. eod. tit.* quoniam seu accipias jusjurandum pro pacto, hæ personæ non possunt pacisci sine curatore: ergo nec jusjurandum deferre, quod est pro pacto: seu accipias pro solutione, his non potest ab eis solvi sine curatore: seu accipias jusjurandum pro judicio, id est, litis contestatione, ut *l. Qui jurasse.* §. *ult. D. eod.* hæ personæ non possunt judicium accipere sine curatore, neque litem contestari. Item procurator, cui scilicet actio, vel defensio tantum mandata est, aut syndicus, non potest jusjurandum deferre, etiamsi de rato caveat, *l.* 17. 18. 19. et 34. §. *Defensor. D. eod.* Nam hic procurator non potest pacisci, aut de lite transigere. Ergo nec jusjurandum deferre, quod dicitur venire ex pactione, *l. Transactionis. sup. de transact. l. Nam et nocere. D. de pact.* Quidam ut hoc probent, quod pro certo ponimus, adferunt *legem Mandato. D. de procurator.* idque male. Nam ea lex non loquitur de procuratore, cui actio tantum mandata est, de quo nos hic, sed loquitur de eo, qui generale mandatum habet. Quid est generale mandatum? Est (quod illi non perceperunt) libera universorum domini seu bonorum, seu negotiorum, seu rerum administratio et procuratio. Id indicant duæ leges præcedentes *legem Man-*



*dato.* quibus *l. Mandato.* applicatur; nec enim species mutatur. Hic vero procurator, qui generale habet mandatum, potest jusjurandum deferre, exigere, solvere, pacisci, alienare, et pignori obligare, si expediat, et novare obligationem. Hæc enim omnia continentur generali mandato. Verum in ea *l. Mandato.* quæritur, an generali mandato comprehendatur transactio, id est, an is, qui liberam habet administrationem negotiorum, possit de lite transigere. Lex ait, non posse, et transactionem decidendi causa factam generali mandato non contineri: quod est falsum. Nam et tutor et administrator rerum civitatis, quibus comparatur procurator, qui habet liberam administrationem, possunt transigere, *l. Præses. supra, de transact. l. Interdum.* §. *Qui tuteiam. D. de furt.* Ergo et procurator, qui habet liberam administrationem: si enim illi, cur non et hic? Itaque in ea *lege Mandato*, pro *decidendi*, est legendum, *diminuendi*, ut *l. Lucius Titius.* §. *ult. D. de administ. tut.* quæ lex ostendit tutorem non posse transigere diminuendi causa, donandi causa. Idemque de administratore traditur *d. l. Præses*, non posse eum transigere ambitiose in fraudem reipub. alioquin possunt transigere. Ait illa *lex Decidendi*, id est, transigendi. Inepta est locutio, transactionem transigendi causa factam. Itaque hoc vult tantum generalem procuratorem, ea quidem posse facere, quæ continentur duabus legibus præcedentibus: et transigere non posse diminuendi causa. Postremo filius, vel servus non possunt deferre jusjurandum in re patris vel domini, *l.* 7. *h. t.* Item in re peculiari, nisi habeant liberam peculii administrationem, *l.* 20. *D. de jurejur.* At dices, quærimus de jurejurando delato in judicio: servus autem non potest stare in judicio, quomodo ergo poterit deferre jusjurandum in judicio? Respondeo non posse agere; verum non omnino vetari jusjurandum deferre ei, cum quo agit dominus ex causa peculiari, vel ei, qui agit cum domino de peculio. Et hoc jusjurandum servatur, si reo detulerit; servatur (inquam) per exceptionem. Et hoc est quod ait *l.* 20. *D. de jurejur.* Notanda sunt verba, *servus, quod detulit, vel juraverit servetur; si liberam peculii administrationem habuit.* Quæ verba videntur esse edicti, quoniam ait, *servetur*; quod est edicentis. Ergo servabitur jusjurandum per exceptionem. Verum an etiam dabitur actio ex jurejurando in factum de peculio adversus dominum si servus detulerit jusjurandum ei, qui agebat cum domino de peculio? quidam trahebant edictum etiam ad actionem, *l. Quidam. eodem tit.* et dabant actionem ex jurejurando delato actori a servo. At *l.* ait, *Quidam*, referens illorum sententiam non tamen approbans. Nam si probat, obstabat omnino *l.* 3. §. *Si filius. D. de pecul.* quæ negat actionem dari, quod is detulerit jusjurandum, qui non potuit consistere in judicio. Itaque ex illo jurejurando facilius datur exceptio, quam actio. Et quod ait, *servetur* per exceptionem scilicet, ut in edicto de pactis, *pacta servabo*. At in filiofamil. omnes consentiebant, videlicet si filiusfamil. habens liberam administrationem detulisse jusjurandum, ex eo jurejurando omnes existimarunt dari et actionem et exceptionem, quia filiusfamil. est persona idonea.

## *Ad L. V.*

*Cum etiam a pupillorum tutoribus, velut ab ipsis pupillis relicta fideicommissa videantur, super fideicommissis præses provinciæ cognoscet: et si id tibi relictum esse constiterit, reddi tibi efficiet. Idem si inficietur, ad jusjurandum (ut desideras) tutorem adiget. PP. 4. Cal. Decemb. ipsis IV. et III. AA. Conss.* 290.

Initio hujus legis ostenditur, a tutoribus hæredum pupillorum relicta fideicommissa, pupillis ipsis relicta videri, et ideo etiam esse utilia. Idem dicitur in *l. Etiam. inf. de fideicomm.* Finge: Filio impubere hærede instituto, et ei tutore dato a patre, vel matre (quamvis ea jure non det) a tutore fideicommissum Juliano relictum esse: id Julianus consequetur per præsidem, cujus in Provinciis cognitio fideicommissorum est propria, *l. Si quis. D. de legat.* 1. Hoc ita, si constet Juliano relictum. Ceterum si neget tutor, nec inter partes de fideicommisso constet, Juliano deferente tutor interventu præsidis cogetur solvere, aut jurare, aut deferre jusjurandum.

## *Ad L. VI.*

*Cum proponas partibus placuisse, jusjurandi religione, generis et ingenuitatis quæstionem decidi, præses provinciæ juxta decretum arbitri ad voluntatis vestræ placitum omissæ tuæ filiis consulet. PP. V. Idus Februar. Tiber. et Dione. Con.* 291.

Differentia est inter judicem et arbitrum. Uterque datur a præside, vel alio magistratu: arbiter in actionibus bonæ fidei: judex in strictis. Arbiter æquitatem spectat: judex jus et formulam. Aristotel. 1. Rhetoricorum. Decreta sententiasque judicum et arbitrorum, præsides, qui eos dederunt, exsequuntur, *l. A Divo Pio. D. de re judic.* Sciendum est etiam, causam status, et ingenuitatis pertinere ad cognitionem præsidis, nec posse delegari, *l. pen. sub. ubi caus. stat. l.* 2. *de pedan. jud.* (*) Ceterum, si in quæstione hæreditatis, cui arbiter est datus, vel si in actione familiæ erciscundæ, cui addictus est arbiter, quæstio status et ingenuitatis inciderit, tum arbiter delegatus etiam de ea cognoscet, quod incidat quæstio, non etiam principaliter, ut *l.* 3. *sup. de jud. l.* 1. *de ord. jud.* Ubi quod ait *l.* 1. *docete*, interpretandum est, scilicet judicem a præside datum: alioquin lex diceret hoc præsidem non posse cognoscere de causa status. Ergo arbiter familiæ erciscundæ potest etiam de causa generis et ingenuitatis, si ea incidat, cognoscere. Sic prætor non cognoscit de crimine capitali, nisi incidat: sic latrunculator non cognoscit de re pecunia-

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 1.

ria, etsi incidat. His cogitatis ita ponamus hujus legis speciem: Cujusdem agnati hæreditas est delata Decio, et amitinus Decii est arbiter acceptus familiæ erciscundæ: ac apud eum arbitrum Decius, ut repellat amitinos, eis facit controversiam generis et nativitatis. Placet autem eam controversiam dirimi jurejurando amitinorum; partis utriusque consensu. Partium voluntatem arbiter secutus pronunciat de hæreditate, amitinis imposito jurejurando. Decretum arbitri præses, qui arbitrum dedit, exequitur. Ergo causa generis jurejurando decidi potest, *l. 3. §. Sed etsi. l. Eum qui. §. pen. D. eod.*

Exposuimus legem VII. in l. 4. supra.

## *Ad L. VIII.*

*Actori delato, vel relato jurejurando, si juraverit, vel ei remissum sit sacramentum, ad similitudinem judicati in factum actio competit. S. 12. Kalen. Maii CC. Conss.* 299.

Quæstio hujus legis est de actione, et exceptione jurisjurandi. Prius est dicendum de jurejurando actoris, tum de rei. Si actori delato jurejur, quod voluntarium appellavimus, vel relato, quod diximus necessarium, actor juraverit sibi deberi, vel si jusjurandum ei a reo remissum sit (nam is, cui jusjurandum remittitur, jurasse intelligitur) Judex secundum actorem judicium dabit, reo condemnato, *lege.* 34. *§. ult. D. eod.* An autem ex ea sententia est actio judicati? videtur non esse: nam actio judicati est ex sententia, quæ in invitos fertur. Hæc autem sententia datur ad voluntatem litigatorum, *l. 6. sup. de petit. hæred. l. pen. §. Sive autem. h. t.* Ideoque ex ea sententia non est, nisi actio utilis judicati. Et hoc est quod ait hæc *lex.* 8. ad similitudinem judicati in factum competere actionem. His verbis ad similitudinem, ad exemplum, et ad instar, significantur actiones utiles, *l. 1. de precar. l. 1. de interd. l. Locum. §. ult. D. de usufr. l. Hujus, D. quod fals. tut.* Hoc etiam potest notari in *§. Item si quis postulante, Instit. de act.* ait, prætorem accommodare actionem, quod verbum est proprium actionum utilium, l. *Quia actionum. D. de præscript. verb.* et *l. 1. sup. de inoffic. testam.* Et ideo etiam sæpe ex jurejurando dicitur dari actio utilis, id est, instar judicati: sic appellatur in *l. Sed etsi possessori. §. 1. l. Quod si juravi. l. Si duo. §. 1. de jurejur.* In tribus locis ibi actio illa dicitur utilis. At subest alia quæstio. Qui jurat ex aliqua causa sibi deberi, ex ea causa jurat, quæ exprimitur, vel intelligitur. An igitur ex ea etiam causa est ei actio præter actionem jurisjurandi utilem? Putant omnes fere interpretes esse etiam ex causa actionem. Ego autem puto unam tantum actionem competere, id est, utilem in factum ex jurejurando: non esse autem actionem ex causa, de qua juravit actor sibi deberi, quoniam exemplo judicati prior actio jurejurando novatur, *leg. Grege. §. Etiam. D. de pignor.* Itemque est in judiciis in rem si actor juraverit rem suam esse: nam ei debitur actio in factum ex jurejurando, non actio in rem, *leg. Nam postenquam. §. ultim.* et *leg.* 11. *Sed si possessori. D. de jurejur.* Igitur nova est actio ex jurejur. prior extincta. Huic autem sententiæ tria obstant. Primo *l. Si duo. §. Si quis juraver.* et *§. Marcellus. D. eod.* quæ lex ait, ei, qui juravit se emisse, dari actionem ex empto, non novam in factum actionem. Item ei, qui juravit se pignori dedisse, pignoratitiam dari, non novam in factum. Breviter autem distinguendum est. Aut enim jusjurandum defertur in judicio, aut in jure, quod defertur in jud. jam actione reddita defertur, et ei est consentanea Judicis sententia, quæ vel indicit jusjurandum, vel jam præstitum probat. Ex eo jurejurando est quasi judicati actio: nam res judicatur ad voluntatem litigatorum: quod autem defertur in jure, id est, apud Prætorem, nondum constituto judicio, nondum reddita actione defertur, ut in *l. 34. §. Ait Prætor. D. eod.* De eo agitur in dicta *l. Si duo. §. Si quis juraverit* et *d. §. Marcellus.* Nam ex lectione apparebit nondum fuisse ullam actionem datam: ex eo autem jurejurando non est proprie actio, sed petenti actionem ex empto, et juranti se emisse, Prætor dat ex empto actionem secundum intentionem ejus. Nos autem tractamus de jurejurando, quod defertur in judicio. Secundo obstat *l. Illud. §. 1. D. de constit. pecun.* Ex ea lege colligunt, eum, qui juravit sibi constitutam pecuniam fuisse, agere de constituto. Ergo non est nova actio; pessime ex eo §. colligitur. Ejus enim §. hæc est sententia: non constitui, nisi quod debetur: non valere constitutum, nisi sit debitum. At ex jurejurando debetur. Ex jurejurando in judicio delato et præstito est actio propria. Id ergo, de quo est actio jurisjurandi, recte constituitur: et recte de eo constituto agitur: nam ex jurejurando debitum constituitur: quum tamen actio de constituto non novat actionem jurisjurandi, l. *Item illa. §. 1. de constit. pec.* Postremo obstat *l. 7. Sed etsi. § Si petenti. D. de Public. in rem act.* Species est: Mihi petenti rem, quam possidebas quasi meam, tu jusjurandum detulisti in judicio: lex ait, mihi competere actionem Publicianam in rem: non dat actionem utilem ex jurejurando, sed Publicianam in rem. Respondeo: actio Publiciana non datur antequam res sit tradita, et postea amissa: ut res traditur, agitur in factum ex jurejurando: ut autem res tradita ex causa jurisjurandi, et postea amissa recuperetur, agitur Public. Itaque actor rem aufert primum actione in factum, postea si eam amittat, utitur Publiciana, quasi bonæ fidei possessor ex jurisjurandi causa justissima. Nunc de reo. Si reus delato jurejurando in judicio juret se non debere, habet exceptionem juris jurandi, quæ comparata est ad exemplum exceptionis rei judicatæ, quasi judicati exceptio est, *l. 1. D. quarum rer. act.* Et ideo sicut actio judicati, et exceptio rei judicatæ datur domino, non procuratori, cum procurator litem elegit, l. *Hujus. D. de solut.* Ita actio et exceptio jurisjurandi debitur domino, non procuratori, *l. Nam postequam. §. penult.* et *l. ult. §. ult. D. eod.* Aut etiam competit reo, qui juravit, exceptio pacti, *l. Sed etsi servus. D. eod.* Hoc enim jusjurandum ex pactione deferri dicitur, cum reus juret, volente et deferente actore: hoc pro actione est. Itaque utetur vel exceptione in factum, vel pacti. Hæc de jurejurando voluntario et necessario. Ex jurejurando judiciali, quod ultro exigit judex datur actio et exceptio judicati directo. Nam id jusjurandum vel sententiæ imponit, vel postquam juratum est, ei consentaneam sententiam dat judex. Accurs. in *l. Hujus tit.*

## *Ad L. IX.*

*Delata conditione jurisjurandi, reus (si non per actorem quo minus de calumnia juret, steterit) per judicem solvere, vel jurare, nisi referat jusjurandum, necesse habet. S. 5. Kal. Maji. Sirmii, AA. Conss.* 299.

Lex hæc est de jurejurando rei: et sententia ejus hæc est. Reus, cui ab adversario jusjurandum defertur in judicio, vel in jure, jurare debet, solvere, aut referre: et cogitur a Prætore vel judice, *l. 34. §. Ait Prætor.* et *l. 38. D. de jurejur.* Et quidem hoc tantum genus jurisjurandi refertur, quod voluntarium appellamus: judiciale sane non refertur. Item necessarium id est, quod relatum est, rursus non refertur, *d. l. 38.* quæ ait eum turpiter facere, et quasi pro confesso haberi reum, qui delatum jusjurandum nec accipit, nec refert in deferentem. Sunt qui eam *legem* 38. ajunt esse conjungendam cum *leg. 12. rer. amot.* Regulam ponit in *l. 38.* exceptionem in *l.* 12. Exceptionem poni fateor in *l. 12.* nego tamen esse conjungendas, quod sint inscriptiones diversæ, ut apparet ex legibus ipsis. Exceptio autem hæc est: si ei, cum quo agitur furti, aut rerum amot. deferetur jusjurandum, id referre non potest, *l. 11. § Jurare. l. 12. l. 13. rerum amot.* Videamus quæ sit ratio cur hic reus jusjurandum sibi delatum non possit referre. Ratio an hæc erit, quod æquius sit, reum jurare de suo facto, quam actorem, qui certo non scit, sed tantum suspicatur eum furem esse, aut res amovisse, nec ei plane liquet: jurare inscienter animo suo, quia de re non liquet, jurare nemo compellitur: hæc non est ratio. Utitur ea ratione Jurisconsult. in alia specie, dum ait, reum, qui res amovisse dicitur, delato jurejurando, jurare compelli, partem autem ejus non compelli, quod sit iniquum, de alieno facto quenquam insciente animo suo anceps jusjurandum subire. Qua ratione hæres de contractu defuncti, tutor, curator non jurant, et procurator de facto domini non jurat: nec defertur, nec refertur eis jusjurandum, *l. 34. §. Procurator. D. de jurejur. l. Videamus. §. 1. D. de in lit. jur. Paulus 2. senten. tit. 1.* At cum Jurisconsult. ait in his locis, in actione furti, et rerum amotarum, reum delatum jusjurandum non referre, non utitur hac ratione, sed alia, quia ita edicto ordinatum videtur. Certe si prior ratio relationi obstarat, obstaret etiam delationi. At delationi non obstat: ergo nec relationi. Delationi non obstare probat *leg. In duobus. §. penult. de jurejur.* Ubi is, qui agit furti, delato jurejurando jurat, sibi a reo furtum factum esse, nec ei illa ratio obstat, quæ obstaret æque delationi ac relationi: sicut ob eam rationem hæredi de contractu defuncti, nec defertur nec refertur jusjurandum. Et sane plerumque ei, qui agit furti his actionibus ea de re licet jurare, qui vix unquam temere ea de re litem movet ex suspicione sola: at in illis litibus deferri jusjurandum potest, non referri: illa ratio displicet. Ea Jurisconsult. utitur, quia edicto de furtis prætor deferri jusjurandum permittit, referri non item, cum in edicto de relatione nulla fiat mentio. Itaque referri permissum non videtur, sic, ut deferri palam edicto permissum est, quod omissum est. Ita etiam L. Cornelia de injur. permittitur actori jusjurandum reo deferre, *l. 5. §. Hac lege, l. Non solum. §. Prounde. D. de injur.* De relatione non fit mentio in ea lege. Itaque referre etiam ea lege permissum non videtur. Et generaliter reus, cui defertur jusjurandum de actione furti, vel rerum amotarum, vel injuriarum, omnino jurare cogitur, nec referre potest. In actionibus ex contractu pro compendio litium jusjurandum moribus receptum est, seu in usum venit, *l. 1. D. de jurejur.* In actionibus ex maleficio, quales sunt prædictæ, jusjurandum lege nominatim vel edicto permissum est, sicut pactum, et transactio de furto, et injuria est permissa, *l. Juris gentium. §. Si paciscar. l. S. tibi 7. D. de pact.* Ut lex de furto pacisci permittit, ita et jusjurandum deferre, referre non permittit. Hoc omissum cum sit, non supplebimus, *l. Si quis vero. §. pen. D. solut. matr.* Interpretari tantum possumus, non supplere, *l. Gallus. §. Quid si qui filium,* et *seq. D. de lib. et posthum.* Interpretes afferunt aliam causam, qua censent etiam jusjurandum delatum in judicio, non posse referri, *l. ult. inf. de fideicommiss.* Et male: nam jusjurandum, de quo agitur ea lege, quod scilicet fideicommissarius defert hæredi, lex non negat posse referri, sed recusari. Inter ea autem multum distat. Itaque cum lex non dicat, non posse referri, censebitur eodem jure, quo censentur cetera de re pecuniaria, de actione ex contractu, vel quasi, qualis est actio illa fideicommissi. Et hæc quidem diximus de jurejurando, quod litis finiendæ causa in judicio defertur. Nunc de eo, quod fit extra judicium. Ad id referri potest, quod ex conventione defertur extra judicium? lite nondum mota, referri non potest, *l. 17. in princip. De jurejur.* quæ de eo genere jurisjurandi accipitur recte: sed potest etiam ea lex pertinere ad jusjurandum, quod defertur extra judicium sine judicis auctoritate de lite jam mota, ex conventione partium. De quo jurejur. nihil diximus. Hoc volumus includi sub appellatione voluntarii, quia sponte suscipitur, licet semel susceptum non possit referri, ut ea l. ostendit. Et hoc modo sæpe extra judicium delato jurejurando interdum accidit, ut utraque pars juret; actor sibi dari oportere, reus contra, *l. In duobus. §. ult. D. de jurejur. L.* ait recte, *extra judicium:* nam in judicio ea variatio non admittitur: et ideo ponit *extra judicium,* sed juret alterutor tantum. Addatur etiam, jusjurandum quod defertur extra judicium, nisi de re litigiosa agatur, non exigit ap-

probationem judicis. Nam absque eo interponitur extra forum. Ideoque delatum jusjurandum in judicio, licet susceptum sit, antequam id approbarit judex, referri potest, cum et revocari possit ab eo, qui detulit, *l. 11. inf. hoc. tit.* At extra judicium, mutuo consensu delato et accepto jurejurando nec relationi, nec revocationi locus est. At in eo, quod est delatum in judicio, dum pendet judicis approbatio, sicut actor delatum revocare potest: sic reus susceptum interim potest referre. Illud quoque notandum est, eum, qui defert jusjurandum, priorem debere jurare de calumnia, id est, se non calumniandi animo deferre jusjurandum, sed recta conscientia, quod putet rem ita esse ut intendit; quid enim si actor scit se nullum jus habere: reum tamen vult jurare: id facit calumniose. Itaque debet jurare imprimis, se non calumniandi animo jusjurandum deferre, sed recta conscientia id deferre. At si id non faciat, jusjurandum, quod detulit, habebitur pro præstito, hac *l.* et *l. 34. §. Qui jusjur.* et *l. 37. de jurejur. l. 11. §. pen. rerum amot. l. ult. inf. de fideicommiss. Paulus 2. sententiarum tit. 1.* Ergo qui petit jusjurandum, debet prior jurare de calumnia. Idem etiam debet jurare, qui petit alias probationes, ut qui petit instrumenta edi ab adversario. Nam forte hoc petit differendi judicii causa, aut quia scit hæc se habere, non adversarium. Itaque prius debet purgare se jurejurando, *l. 1. sup. de jurejur. propter calumniam, l. Si quis ex argentariis. § Exigitur. l. Quædam. § ult. D. de edendo.* Idem etiam jusjurandum præstat, qui petit servos ad quæstionem, *d. l. 1. l. ult. inf. de quæst.* quæ sunt conjungendæ. Præterea ex constitut. Justin. id est, *ex l. 2. eod.* initio litis utraque pars jurat, se non calumniandi animo litem instituere, quod jusjurandum olim non præstabatur. Et ex aliis auctoribus quidam male tradunt loco ex Cicerone de eo jurejurando, quod primus Justinianus introduxit. At in *Novella* 49. dicitur, ut litigatores initio litis non tantum jurent se bona fide ad litem accedere, sed etiam in ea lite se probationes non petituros differendi negotii causa, quod dicitur jusjurandum dilationis et calumniæ, quanquam calumniæ nomen utramque possit complecti, id est, vexationem quamlibet, et procrastinationem. probationes, id est, instrumenta et rationes adversarii. id vero semel tamen jurari sufficit initio litis, ut quoties probationes petuntur, tale jusjurandum non exigatur. Ex ea re plerique opinati sunt jurejurando ita præstito ex præscripto *Novell.* 49. ab eo, qui defert jusjurandum, vel ab eo, qui vult de servis quæstionem haberi, aliud jusjurandum ab eo speciale non exigi, id sufficere: quod non approbo: nam ex ea Novella hoc tantum juratur, se ad litem non accedere calumniandi animo, se probationes non petiturum vexandi adversarii causa. Quamobrem *Novell. Leonis.* 99. intermissa jurisjurandi de calumnia præstatio in jurejurando deferendo revocatur. Qui tamen Leo et in *Novell.* 97. id fere jurari jubet, quod Justinianus præscribit in sua Nov. Itaque etiamsi ex præscripto Novellæ Justiniani initio litis sit juratum nihilominus a deferente jusjurandum exigetur contrarium jusjurandum calumniæ. Ita etiam quibus casibus et articulis in Pandect. exigitur jusjurandum calumniæ: ut si quis petat cautionem damni infecti, aut nunciet novum opus, aut rationes sæpe dispungi velit: his omnibus casibus etiam hodie exigetur jusjurandum, nec sufficiet illa conceptio jurisjurandi, de qua in ea Nov. *l. Qui bona. §. Qui damni. de damno inf. l. ult. §. ult. de bon. auctor. jud. poss. l. De pupillo. §. Qui opus. de novi operis nunc. l. De div. §. Jubetur. qui satisdare cog.* Budæus hoc jusjurandum calumniæ putat interpretari ἀντωμοσίαν, et διωμοσίαν, cum Ulp. generaliter in Demosth. tribuat hoc signific. cuilibet jurijurando.

## *Ad L. X.*

*In actione etiam depositi, quæ super rebus, quasi sine scriptis datis, movetur, jusjurandum ad exemplum ceterorum bonæ fidei judiciorum deferri potest.*

Lex ait, exemplo ceterorum bonæ fidei judiciorum in actione depositi jusjurandum deferri. Dixi in *l. 3. sup.* in bonæ fidei judiciis jusjurandum deferri auctore judice, etiam invito utroque litigatore. Deferetur ergo etiam jusjurandum in actione depositi inopia probationum: ut si pecuniæ sint depositæ sine testibus, et scripto: quod inde deposito constet chirographo depositarii, quia non potest exceptio non numeratæ pecuniæ opponi, chirographum sufficit actori, nec insuper jurare cogitur, nec ei jusjurandum potest imponi a judice, vel a parte, *l. In contractibus. §. Ideoque sancimus.* et *§. Illo, inf. de non num. pec.* Ideoque recte hæc lex 10. ponit factum fuisse depositum sine chirographo.

## *Ad L. XI. et XII.*

*L. XI. Si quis jusjurandum intulerit, et necdum eo præstito, postea (utpote sibi allegationibus abundantibus) hoc revocaverit: sancimus nemini licere penitus iterum ad sacramentum recurrere (satis enim absurdum est redire ad hoc, cui renunciandum putavit: et cum desperavit aliam probationem, tunc denuo ad religionem convolare) et Judices nullo modo eos audire ad tales iniquitates venientes. Si quis autem sacramentum intulerit, et hoc revocare maluerit: licere quidem ei hoc facere, et alias probationes, si voluerit, præstare: ita tamen ut hujusmodi licentia usque ad litis tantummodo terminum ei præstetur. Post definitivam autem sententiam, quæ provocatione suspensa non est, vel quæ, postquam fuit appellatum, corroborata fuerit, nullo modo revocare juramentum, et iterum, ad probationem venire cuiquam concedimus: ne repetita lite, finis negotii alterius causæ fiat exordium.*

*L. XII. Generaliter de omnibus juramentis, quæ in litibus offeruntur, vel a Judice, vel a partibus, definiendum est. Cum enim jam increbuit, Judices in plenissima definitione sacramentum imponere: evenit, ut provocatione, lite suspensa, hi quidem, qui jusjurandum præstare jussi sunt, ab hac forte luce subtrahantur, probationes autem rerum cadant: cum multum discrepet juramentum hæreditarium a principali sacramento. Necessitate itaque rerum coacti, et probationibus pinguius subvenientes, ad hujusmodi venimus sanctionem. Omne igitur juramentum, sive a Judicibus, sive a partibus illatum, vel in principio litis, vel in medio, vel in ipsa definitiva sententia, sub ipso judice detur, non exspectata vel ultima definitione, vel provocationis formidine.*

*§. 1. Sed juramento illato, cum hoc a partibus factum fuerit, et a judice approbatum, vel ex auctoritate judicis cuicunque parti illatum: si quidem is cui imponitur sacramentum, nihil ad hoc fuerit reluctatus, hoc præstetur, vel referatur: necessitate ei imponenda, cui jure referitur relationis sacramentum subire: vel si hoc recusaverit, quod illato sacramento præstito, causa, vel capitulum decidatur: nullo loco provocationi relinquendo. Quis enim ferendus est ad appellationis veniens auxilium in his, quæ ipse faciendo provocavit?*

*§. 2. Sin autem is, cui sacramentum est illatum vel a parte, vel a judice, hoc subire minime voluerit: licentiam quidem habeat sacramentum recusare: Judex autem si hoc omnimodo præstandum existimaverit, sic causam dirimat, quasi volente eo sacramentum sit recusatum: et ita cetera sive capitula: sive totius negotii summa examinentur, et lis suo marte procurrat, nullo ei obstaculo obviante. Ipse autem, qui sacramentum sibi illatum dare recusaverit, vel hoc attestetur, vel, si forte non audeat, habeat sibi in ultima provocatione repositum auxilium: et Judex appellationis præsidens, bene quidem illatum jusjurandum, non rite autem recusatum pronunciaverit: res secundum quod judicatum est, permanebit. Sin autem non rite quidem illatum, recte autem recusatum sacramentum pronunciaverit: tunc ei licebit emendare seu etiam judicia, quæ quasi ex recusato sacramento processit: et nihil penitus nec præjudicii, nec injusti dispendii cuicumque incurrat: sed et causæ cursus ab initio usque ad novissimum terminum non impedietur: et lis æqua lance trutinabitur.*

*§. 3. Sive autem illatum juramentum præstitum fuerit, sive recusatum: ipsi parti, quæ hoc intulit, nullum provocationis remedium in hoc reservabitur: cum nimis crudele est parti, quæ hoc detulit, propter hoc ipsum, quod Judex ejus petitionem secutus est, superesse provocationem.*

*§. 4. His de præsentibus personis statutis, nec absentes nos fugiunt, sed etiam eos huic legi subjugamus, et si persona præsens non invenitur, cui sacramentum illatum est, lite forte per procuratorem ventilata, necesse est, vel ipsam principalem personam datis certis induciis ad Judicem venire, ut ea, quæ de sacramentis statuta sunt, impleat, vel (si judex existimaverit) in provincia, ubi degit, sub actorum testificatione juramentum ab ea vel dari, vel referri, vel recusari: hoc procedere, ut singulis casibus eventus jam definitus imponatur: licentia danda etiam parti alteri, vel per se, vel per procuratorem super hoc ipsum ordinatum, adesse his, quæ de juramento aguntur: vel si neutrum facere maluerit, et ex una parte sub fide tamen gestorum, juramentum præstari, vel referri, vel recusari: expensis propter hujusmodi causam præstandis, officio judicis trutinandis, an ab utraque parte, an ab altera oporteat eas dependi: nullo tamen ex hoc litibus impedimento generando, sed donec ea procedant, aliis vel capitulis, vel litis membris a Judice examinandis, et postquam fuerint ei insinuata gesta super juramento subsecuta, tunc iterum ad hoc capitulum Judice redeunte, et eo adimpleto ad cetera perveniente: omnibus aliis, quæ de præsentibus sancita sunt, et in absentium parte observandis.*

*§. 5. In omnibus autem casibus, in quibus sacramenta præstantur, observationem judicialem permanere censemus secundum personarum qualitatem sive sub ipso Judice præstari oportet juramentum, sive in domibus, sive sacris scripturis tactis, sive sacrosanctis oratoriis.*

*§. 6. Similique modo in sua firmitate manere quæ de calumniæ jurejurando, vel relato sacramento legibus cauta sunt, vel a nobis, vel a retro divis principibus introducta. Non enim, ut aliquid derogetur antiquioribus legibus, hæc prolata sunt; sed ut, si quid deesse eis videatur, hoc repleatur.*

Lex 11. est de revocatione jurisjurandi, lex 12. est de recusatione. Dicamus primum de revocatione. Qui revocat jusjurand. quod detulit, multum distat ab eo, qui remittit jusjurand. quod detulit: qui remittit injurato credit: qui revocat, ne jurato quidem credit. Sententia autem et constitutio *l. 11.* hæc est: eum, qui detulit jusjurandum, id posse revocare ante sententiam definitivam; post sententiam non item, nisi appellatione suspensa, vel potius extincta sententia. Itaque interposita appellatione adhuc licebit delatori pœnitere, et jusjurandum revocare, quoad litis extrema sententia fuerit: post terminum litis sero revocat jusjurandum. Revocatum autem jusjurandum semel postea deferri rursus non potest. Hoc enim esset judificare judicium: semel variare licet, id est, delatum revocare: rursus variare non licet, id est, revocatum non licet deferre. Apud *Senecam 7. Declamat.* est exemplum, quo centumviri revocationem delati jurisjurandi non admiserunt. Et quidem jocose delati, et σχηματικῶς, ut oratores in agendis causis solent σχήματα inserere. At inique fecerunt. Non his exemplis est jus dicendum, sed legibus, *l. Nemo. de sent. et interloc.* Et ob id in eo exemplo Senecæ: *Albutius Advocatus, qui jusjurandum detulerat contumeliam non ferens, nunquam amplius in foro causam dixit*, ut ex Græcis auctor est Athenæus *lib.* 24. Sicut autem delatum jusjurandum pendente sententia Judicis potest revocari, ita et susceptum semel interim referri *l. 9. supr.* Ita non susceptum jusjurandum, sed statim relatum interim revocari et suscipi potest. At quod susceptum est, et postea relatum, denuo suscipi non potest revocata delatione, quoniam his non permittitur variatio. Judex etiam, quod solus in re dubia jusjurandum detulit, re integra, id est,

nondum neque præstito jurejurando, nec sententia dicta, poterit revocare. Constat enim quamlibet interlocutionem Judicis posse revocari, non sententiam. Itaque ex his concludendum est, et voluntarium, et necessarium et judiciale jusjurandum posse revocari. Meminisse autem oportet eorum, quæ diximus l. 1. quæ ad has leges pertinet, dupliciter jusjurandum auctoritate Judicis exigi, vel a parte delatum a Judice approbari. Nam vel in ipsa sententia Judex jusjurandum, quod pars detulit, vel quod ipse præstari censet, in sententia imponit, vel ante sententiam præstari jubet, deinde sententiam dicit, id est, sententia vel sequitur, vel præcedit jusjurandum. Si Judex sua sententia jusjurandum imposuerit, quæritur an ab ea possit appellari, ut si ita pronuntiarit, *solve, aut jurato*? Et videtur jusjurandum exigi debere confestim: quoniam periculum est, ne si res trahatur appellatione interim moriatur is, cui jusjurandum delatum est, et hæredi ejus æque non liquest jurare. Itaque Justin. *l. pen.* hoc constituit, ut sententia imposito jurejurando ab ea non appelletur; quod hanc distinctionem recipit, ut is, cui non imponitur jusjurandum ob id quod imponitur alteri non appellet, is tamen, cui imponitur, appellet si velit: item constituit in l. 12 ut jusjurandum initio, vel medio litis ante sententiam delatum a parte, vel a judice, sub eodem judice præstetur, non exspectata sententia definitiva. At quid si recusetur ab eo, cui defertur, id est, quid si nolit præstare jusjurandum, vel præstari facta relatione? tum sequetur sententia: sed id etiam hanc distinctionem recipit. Aut enim ab adversario delatum jusjurandum ei relatum est, et delator recusat jurare, et tum judex sententiam fert, perinde ac si ex delatione esset juratum. Nec appellabitur, quia non probe delator recusat jusjurandum, cujus conditionem elegit, *l.* 34. §. *Ait prætor. D. eod.* Aut is, cui delatum est jusjurandum a parte, vel a judice, id recusat: quod fit, si nec velit jurare, nec referre. Quid vero tum fiet? tum judex sententiam dicet, quasi invito se recusato jurejurando: quasi contra suam voluntatem pars recusaverit jusjurandum, §. *Sin autem. l.* 12. ubi quidam codices recte habent, *volente eo.* Male alii, *volente.* Quod perturbavit Accurs. *Est* in eo verbo sæpe error, ut et *l.* 1. §. *Si vir uxore. D. de acq. poss.* ubi ait *Marit. ubi voluit possid. amitt. possess.* Græci legunt, *l.* 50. *Basilic. tit.* 2. πότε θέλλει ἀνὴρ: *ubi voluit maritus.* Igitur in proposito judex sententiam fert quasi invito se recusato jurejurando, id est sententiam feret quasi in confitentem. Recusatio jurisjurandi est confessio manifesta, *l.* 38. *D. eod.* At ab ea sententia poterit appellare is, qui jurejurando adigebatur, quia fieri potest ut justa sit causa recusationis, ideoque condemnatus, quasi ex recusato jurejurando, quod deferebatur, potest appellare. Videamus, quæ sit justa causa recusationis, forte impius pio jusjurandum defert, quæ conditio, sive πρόκλησις est inæqualis, *Arist. in fin. lib.* 1. *Rhet.* Et est perinde atque si valens imbecillum et debilem invitaret ad pugnam, cum scilicet impius pium provocat ad jusjur. *l. ult. inf. de fide inst.* ubi Justinianus tradidit hunc ritum juris. Cum impius pio defert jusjurandum, is nimia religione deterretur a jurejurando, et tutum non est impio idem jusjurandum referre. Itaque justa est causa recusationis, de qua æstimabit appellationis judex. At si pares sint litigatores, pii aut impii, non erit justa recusationis causa: qua de re æstimabit etiam appellationis judex. Potest etiam justa esse causa recusationis, si is, qui detulit jusjurandum, et revocavit, rursus deferat, *l.* 11. *sup.* Item si conceptio jurisjurandi displiceat: potest enim conditio non displicere, cum tamen conceptio, et formula displiceant. Quia igitur fieri potest, ut justa sit recusationis causa, condemnatus quasi ex recusato jurejurando, cum ei deferretur, appellare potest. Ad summam sic omnia procedunt. Jusjurandum necessarium, id est, quod refertur, non potest recusari ab eo, cui jurare liquet, quod autem defertur a parte, vel a judice justa ex causa recusari potest. Item quemadmodum secundo delationem adversarii sententia imposito jurejurando, vel etiam præstito, et postea secundum jusjurandum sententia dicta, delator non appellat: ita si vincatur delator, vel damnetur quasi recusato jurejurando, quod ei relatum fuerat, non appellabit: quia videtur a se ipso appellare, aut ab eo, quod ipse elegit et petiit: et hoc est quod ait in §. *Sive autem*, in verbo *sive recusatum*, cum scilicet referretur, ita omnino legunt Græci, εἴτε ἐκ παραιτήσεως, etc. *sive ex recusatione consequuta fuerit sententia:* male quidam legunt *relatum.* Victus autem et damnatus quasi recusato jurejurando cum deferretur, potest appellare. Excipitur causa *l. ult. inf. de fideicom.* In quo recusatio nullo modo permittitur favore fideicommissorum. Sed hæc omnia traduntur de præsentibus litigatoribus. Quid autem fiet, si is, cui defertur jusjurandum, absit, ut quia litigat per procuratorem? Domino defertur jusjurandum, non procuratori, cui non liquet jurari. Quid fiet? an venire debet in judicium jurandi, vel referendi, vel recusandi causa? Regulariter necesse est, ut veniat in judicium intra tempus, quod definierit judex pro locorum intervallo. Per procurationem enim nequit jurare, id est, procurator ejus nomine recte non jurat. Jure tamen Pontificio hodie per procuratorem juratur. Valerius Flaccus creatus Ædilis, cui necesse erat ut juraret in leges, cum non posset jurare, quia erat Flamen Dialis, ex Plebiscito admissus est, qui pro eo juraret: jure singulari: regulariter secus. T. Livius lib 31. in fi. Sunt tamen quidam, qui propter sexum, vel propter dignitatem, aut valetudinem non coguntur venire si absint, sed ad eos mittitur domum ut jurent, *l. Ad personas de jurejur. l.* 2. §. *Sin autem. sup. de jurejur. propter cal.* Ii non jurant per procuratorem, quamvis sint in dignitate positi, et valetudine laborent. Et hoc est quod ait in fine hujus legis. *Arbitrio judicis si absit is, cui est delatum jusjurandum vel jusjurandum præstat in domibus, aut templis.* In domibus si sint in dignitate constituti. Et præstari utroque casu tactis sacris Evangeliis, quod semper requirit Justinianus in Novell. Itaque ut Græci legunt, ita videtur legendum, *sive in domibus sacris scripturis tactis, seu in sacrosanctis oratoriis:* nam ita interpretantur, *seu in domibus, seu templis*: ita tamen ut qui jurat, tactis sacris juret. Præterea additur, ut dum præstatur jusjurandum ab eo, qui peregre abest, recte præstetur, aut recusetur aut referatur μονομερῶς, id est, ab una parte altera absente. Cui igitur delatum est jusjurandum, jurabit altera parte præsente, aut ejus procuratore. Quod si absit altera pars, quæ detulit, non ideo minus recte jurabit. Sententia autem non recte fertur μονομερῶς. At jusjurandum præstitum μονομερῶς valet: hujusmodi semper est jusjurandum in litem, nam id semper præstatur non vocata altera parte. Itaque eleganter Græci vocant hoc jusjuran. μονομερῆ ὅρκον: *l. Arbitrio. de jurejur.* Postremo sumptus in eam rem factos, ut viatica dum mittitur ad eum, qui jurare debet, vel etiam pro actis: nam acta conficiuntur de jurejur. præstito vel relato, vel remisso: hos, inquam, sumptus factos in eam rem agnoscet arbitrio Judicis altera pars victa: vel etiam inquit, utraque pars agnoscet, cum judex neminem damnandum censet expensarum nomine: nam quas quisque impensas fecerit sibi imputabit. Ad id exprimi sententia est necesse, alioqui victus semper tenetur expensarum nomine, Nov. 82.

Legem ult. explicui supra in l. 1.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. II. Si certum petatur.*

Hujus libri primus tit. est de rebus cred. et jurejur. sub eo tamen de jurejurando tantum tractatur: causam illius reddidi in illo titulo. De rebus autem creditis tractatur sub hoc titulo, si certum petatur. Ideoque in Pandect. ita concipitur, *De rebus credit. si certum pet.* Vulgo ab omnibus existimatur pertinere ad universam partem tertiam *D.* quæ constat 8. libris. Moventur *l.* 1. *D. eod.* quæ lex ait, sub eo titulo prætorem inseruisse multa jura ad varios contractus pertinentia; crediti nomen esse generale, ut nomen rei, denique eum titulum esse generalem: moventur ex eo, quod Justin. eam partem Digestor. vocat *de rebus*, in constit. *de conceptione, et confirm. Pandect. sup. l. un. de veteri jure enucl.* At ego his argumentis non moveor: nam primum est fallacia, si quia ita argumentetur: titulus de rebus creditis si certum petatur est generalis, ut dicit *l.* 1. Ergo pertinet in universum ad tertiam partem Pandectarum, vitiosa est collectio, quod possit esse generalis, id est, multa et varia complecti, nec tamen referri, ad universum corpus tertiæ partis Pandectar. Vitiosa etiam est hæc argumentatio: Tertia pars. *D.* vocatur *de rebus.* Ergo tota est de rebus, cum possit aliud vocari, aliud esse; et qui dant operam *lib.* 20. 21. et 22. *D.* auctore Justiniano vocantur Papinianistæ, a primis legibus titulorum libri 20. quæ sunt Papiniani: non tamen ideo soli Papiniano operam dant, sed etiam Ulpiano, et reliquis. Ita tertia pars D. vocatur *de rebus* a primo titulo: non tamen ideo tota est de rebus. Sunt in ea parte tituli *de jurejurando, de in litem jurando*, qui nil pertinent ad res creditas. Sunt tituli *de condict. indebiti, ob rem dat. et sine causa*, quæ nascuntur ex æquo et bono, non ex contractu, aut ullo credito. Et ideo non competunt illæ condictiones, nisi quatenus is, cum quo agitur, factus est locupletior. Dico igitur eum titulum *de rebus credit. si certum petatur*, generalem esse, non quod sequentes titulos complectatur, et totam 3. partem D. sed quod sub eo titulo prætor proposuerit primum certi condictionem, quæ late patet quæ ex omnibus contractibus datur, *l. Certi. §. Quomodo, eod.* quæ quidem certi condictio in illo titulo his verbis significatur, *si certum pet.* ut alibi, *si ususfructus. pet.* quibus verbis vindicatio ususfructus significatur. Actio si certum petatur late patet, *l.* 1. *D. de interrogat. in jure fac.* et nihil aliud est, quam certi condictio, qua non tantum pecunia numerata petitur, sed etiam alia quælibet res certa credita. Quint. *lib.* 4. *cap.* 2. ad eam respicit *certam*, inquit, *pecuniam creditam peto ex stipulatione*, item, *lib.* 12. *cap.* 10. *Interdictis et sponsionibus, ne de re certa credita.* Ideo in *l. Certum. D. eod. tit.* quæ lex explicat quid sit certum, propter illa verba *si cert. pet.* ejus definitio complectitur non tantum pecuniam numeratam, sed et species etiam et corpora. Et in Cod. Theodos. duo sunt tituli, *si certum petatur de chir.* et alius, *si certum petatur de suffragiis*, qui pertinent etiam ad alias res, quam ad pecuniam numeratam. Verum sunt, qui putant, actione *si certum petatur* pecuniam tantum numeratam peti, non aliam rem, licet sit certa. Et pro iis facit *l.* 1. *D. de condict. tritic.* quæ prima specie id videtur affirmare, nisi dicamus in ea lege 1. condictionem triticariam comparari cum condictione certi quod verius est, et notavit etiam Accurs. in ea l. 1. Hoc modo utraque est generalis: in hoc conveniunt. Cæterum condictione triticaria pecunia numerata non petitur: certi condictione sive actione si certum petatur petitur etiam pecunia numerata. Ex quo male idcirco colligunt, solam pecuniam numeratam peti actione si certum petatur, cum id dicatur comparatione condictionis triticariæ, qua non petitur pecunia numerata, sed aliud quidlibet. Est etiam alia differentia, quod certi condictio certum duntaxat condicat: triticaria, et incertum, ut servitutem, possessionem, *l.* 1. et 2. *de condict. tritic.* In lege 1. ea actio appellatur *triticaria*, ut in Pandect. Flor. est scriptum, in titulo appellatur

*triticiaria*, et a Græcis quoque, a tritico scilicet (ut opinor) re omnium, quæ per eam actionem petuntur nobilissima, ut dicuntur *sementes triticariæ* in antiquo Kalendario Romano. Ergo sub titulo *de reb. cred. si cert. pet.* prætor proposuit certi condictionem generalem: proposuit deinde condictionem specialem ex mutuo: de qua potissimum eodem titulo agitur. Et ideo ibi additur *et de condictione*, id est, de actione etiam ex mutuo. Justinianus hoc probat §. 1. *quibus mod. re contrah., ob ex mutuo*, inquit, *nascitur actio, quæ vocatur condictio*, ut in illo titulo. Male quidem addunt certi condictione: condictio enim est repetitio pecuniæ creditæ, sive mutuo datæ: sic Græci dicunt condictitius, ὁ ἀπαιτητικὸς λόγος τοῦ δανείου id ion. Ergo in eodem titulo Prætor proponit certi condictionem generalem et condictionem specialem ex mutuo. In sequen. titulis proponuntur aliæ quædam condictiones, ut *indebiti, ob rem dati, et sine causa, et furtiva*, cui est proxime condictio *rerum amot.* quæ tamen est rejecta in quartam ff. partem, ubi agitur de dotibus. Item condictio ex lege, *et triticaria*. Inter condictiones Græci quoque numerant condictionem *bene depensi*, his verbis: *Condictio de bene depensis*, τουτέστιν ἀπὸ καλοῦ δαπανήματος. De ea condictione nihil in Pandect. quod exolevisset. At in sentent. Pauli est de ea aliquid *lib. 1. tit. 19.* dum ait, quasdam actiones ex inficiatione crescere in duplum, ut *judicati*. Hæc si reus inficietur crescit in duplum. Item *depensi*, ut si quid procurator, vel gestor bene dependerit in rem domini, habet condictionem bene depensi: quod si inficietur dominus, id est, si nolit depensum agnoscere, crescit in duplum: inficiatio it in duplum: Et ideo specialiter de bene depensis proposita fuerat condictio: Sub eo titulo *de rebus cred. si cert. pet.* edixit etiam prætor de aliis quibusdam, ut, de commodato et pignore, ut ait l. 1. Non dicit lex Prætorem edixisse de mandato, aut deposito: aut societate, aut empto, vendito, locato, conducto: de quibus tamen in ea *D.* tertia parte edicta proponuntur: sed dixit tantum, sub eo tit. Prætorem edixisse de commodato, et pignore: quia ille titulus non profertur ad universam tertiam Digestorum partem, sed suis finibus continetur. Eo autem titulo una cum certi condictione, et condictione speciali de commodato, et pignore aliquid fuit insertum, non de aliis contractibus. Postremo sub eo titulo prætor edixit de jurejur. Et ideo in sententiis Pauli lib. 2. et in tit. 1. hujus libri additur, *et de jurejurando*. Tractatur autem ibi prius de solo jurejurando ob honorem religionis. At quod diximus de hoc titulo, idem est existimandum de titulo *de Judiciis, et ubi quisque agere*, scilicet non esse titulum eum totius secundæ partis generalem, sed specialem, in quo tractatur *de judic. accipiendis et contestandis, de officio judicis, de foro compet.* de quibus nihil in sequentibus titulis 2. partis. Theophil. tit. *de offic. judicis.* vocat de judiciis: in §. *Quædam. de actionibus*, in Græco scilicet: non in versione latina. Temere etiam quidam ad quintam partem *D.* apposuerunt titulum de testam. quasi ejus quintæ partis generalem. Male. Repugnant Pandectæ Florent. et constitut. Just. scilicet illæ de confirm. Digest. in quibus ceterarum partium singulos libros singulas partes appellat. Unde illud quæri dignum est, cur prima pars. D. habeat propriam appellationem τῶν πρώτων, secunda item de *judiciis*, tertia *de rebus*: ceteræ partes *D.* non habent propriam appellationem: sed *singuli eorum libri singulares* dicuntur. Id demonstrat Constitutio Justinianæa de confirmatione Pandectarum, ex qua constitutione auditoribus juris, prima, secunda, tertia pars *D.* explicatur quælibet integra, vel (ut ipse ait) *continua serie*, sed et nulla penitus derelicta. Itaque singulæ hæ partes propria appellatione demonstrantur. Prima πρῶτων, quod nulla alia præcedat secunda *de judiciis*, ob primum titulum, non quod sit tota de judiciis: tertia *de rebus* a primo titul. reliquæ partes Digestorum secundum Justiniani Constit. non explicantur integræ, non continua serie, sed abrupte, ideoque propriam appellationem non habent, sed singuli eorum libri dicuntur μονόβιβλα. Si quarta pars *D.* quæ constat octo libris, explicaretur uno contextu et tenore, integra appellaretur a primo titulo de pignoribus, sed quia explicatur abrupte et inordinate, ideo singuli ejus libri singulares dicuntur.

## *Ad L. I.*

*Neque æquam, neque usitatam rem desideras, ut æs alienum patris tui non pro portionibus hæreditariis exsolvatis tu et frater cohæres tuus, sed pro æstimatione rerum prælegatarum, cum sit explorati juris, hæreditaria onera ad scriptos hæredes pro portionibus hæreditariis, non pro modo emolumenti pertinere. Quod nec tu ipse ignorare videris: cum creditoribus, secundum formam veteris juris, pro portione tua caveris.*

Primæ legis species hæc est: Pater duos filios hæredes scripsit, singulis quædam prælegavit, ut ea haberent præcipua: unus ex iis mortuo patre cavit creditoribus hæreditariis pro portione sua: nunc postulat a principe, ut non ex hæreditariis portionibus ipse et frater cohæres æs alienum patris agnoscant, sed pro modo rerum prælegatarum. Cautio, quam præstitit est secundum formam veteris juris, quia cavit pro portionibus hæreditariis: veteris juris, id est, lege 12. tab. nam hoc est ex 12. tab. ut actione si certum petetur hæredes tantum teneantur pro portione hæreditaria. Hæc obligatio ipso jure dividitur ex 12. tab. *l. ult. inf. de hæred. act. l. Pactum. sup. de pact. l. 7. sup. famil. ercisc. l. Hæredes. §. Juris. D. famil. ercisc.* quod vocatur alibi lex antiqua, *l. 1. inf. de except.* ut jus civile, *l. Si te bonis. inf. de jure delib.* Cum ergo cavit pro sua portione, secundum 12. tabulas cavit: desiderium tamen ejus est contra 12. tabulas; nam ex 12. tabulis hæredes debitoris hæreditariis creditoribus tenentur pro portione hæreditaria, non pro ratione prælegatorum, l. 35. *D. de hæred. instit.* Legatarii, et prælegatarii non conferunt ad æris alieni solutionem, ad Falcidiam conferunt. Deducto prius ære alieno, ex eo quod supererit, legata, et prælegata sumuntur, et solvuntur. Itaque sunt pura sæpe, id est, sine onere æris alieni, et solvuntur purgato patrimonio defuncti. Verum quod dicitur ex 12. tabulis hæredes teneri pro portione hæreditaria, hoc ita procedit, si conveniantur certi condictione, non si incerti, et si conveniantur in personam, non in rem *l. 1. D. de interrog. in jure fac.* si conveniantur incerti, puta ex stipulatione iter dari, vel ex stipulatione opus fieri, quæ obligatio est individua et incerta, singuli hæredes tenentur in solidum plerumque, *l. 2. §. Ex his, l. In executione. D. de verb. oblig.* Rursus si agatur in rem, qui possidet rem, in solidum tenetur, damnaturque in solidum, vel pro qua parte possidet, non pro parte hæreditaria: nam hanc actionem possessio parit, *l. Si possessor. D. de rei vindicat. l. 2. §. ult. de prætoriis stip.*

## *Ad L. II.*

*Quamvis pecuniam tuam Asclepiades suo nomine crediderit, stipulando tamen sibi jus obligationis quæsivit. Quam pecuniam, ut possis petere, mandatis tibi ab eo actionibus consequeris.*

Hæc l. est de eo, qui alienam pecuniam mutuam dat suo nomine, quod sæpe faciunt procuratores et gestores, interdum curatores et tutores. Is autem, qui id facit, ex numeratione condictionem non habet quia alienæ pecuniæ datione mutuum non contrahitur; quia dominium accipientis non fecit, quod in mutuo desideratur. At ex consumptione condictionem habet. Consumptio conciliat mutuum, quod numeratio non conciliarat, *l. Si ego. 18. l. Non omnis. in fin.* et *l. Nam etsi fur. de reb. cred.* l. *Si quis pro eo. §. Si nummos. D. de fidejussor.* Denique exstans pecunia ab eo condici non potest, consumpta potest. Quod est accipiendum de condictione certi. Nam extantem pecuniam puto ab eo etiam condici posse, incerti tamen, ut scilicet, vel possessio reddatur, quam habuit ante pecuniam numeratam, dominium quidem non transtulit in accipientem, sed possessionem, quam incerti condicet, extante pecunia non consumpta, argumento *legis Indebiti. §. Sed etsi nummi. de condict. indeb.* quod si is, qui alienam pecuniam suo nomine, credidit, eam sibi reddi sit stipulatus, tunc habet certi condictionem ex stipulatione, ut in h. l. non ex numeratione, vel consumptione, non aliter quam si suo nomine suam pecuniam creditam sibi stipulatus fuisset, nam et tunc haberet tantum condictionem ex stipulatione, non ex mutuo, *l. 6. et 7. D. de novation.* Nunc videndum est an actio competat pecuniæ domino. Certe ex numeratione, vel consumptione dominus pecuniæ condictionem non habet, quia utraque est ex mutuo. At mutuum non est contractum ejus nomine. Ergo non habet condictionem ex mutuo, non habet etiam ex stipulatione, cum etiamsi is, qui numeravit pecuniam suo nomine ei stipuletur, nihil agat. Alteri enim stipulamur inutiliter: alieno tamen nomine non credimus inutiliter. Hoc jure singulari receptum est ut si tuo nomine credam pecuniam, tibi acquiram actionem, cum tamen si tuo nomine stipuler, eam tibi non acquiram: verum habet alias actiones pecuniæ dominus, nimirum extantis pecuniæ vindicationem, et de male pecunia consumpta actionem ad exhibendum, *l. Rogasti. in fin. D. de rebus credit.* et §. *Nunc admonendi. Instit. quibus alien. lic. vel non.* Idem etiam dominus pecuniæ habebit condictione ex consumptione, et stipulatione directam, si is, qui pecuniam suo nomine credidit, vel qui eam sibi reddi stipulatus est, eam actionem illi cesserit et mandaverit: ex cessione habebit condictionem ex stipulatu, vel mutuo directam, h. l. 2. imo vero habebit etiam condictionem ex stipulatu, et ex mutuo sine cessione, argumento *l. 5. inf. h. t. l. Si et me et Titium. D. de reb. cred.* Ita etiam videtur Cyno et Bartolo. Nec obstat si dixeris, hanc actionem utilem tantum pupillis dari, vel adolescentibus vel mentecaptis, et militibus, quorum pecuniam alius suo nomine credidit. Videtur tantum illis personis hæc actio utilis dari, non aliis, *l. 2. D. quando ex facto, etc.* l. *Si pecuniam. D. de reb. cred. l. 6. sup. de rei vind.* Idque ita verum est, his personis actionem utilem dari, seu is, qui pecuniam eorum numeravit, sit solvendo, seu non. At aliarum personarum pecunia credita ejus, quorum pecunia est, utilem condictionem non dabimus, nisi cum is, qui numeravit, non est solvendo, id est, cum dominus pecuniæ, actione mandati, vel negotiorum gestorum ab eo propter inopiam ejus suam pecuniam servare et consequi non potest. Hoc plane casu domino pecuniæ dabimus utilem actionem, sine cessione adversus eum, qui pecuniam accepit, argumento *l. Uxor marito. de donat. inter vir. et uxorem.* Sic a contrario ex l. 4. hujus tit. si negotiorum gestor absentis pecuniam ejus nomine crediderit, suo proprio, et is nomen improbaverit, id est, si nolit agere cum illo debitore, tum gestori dabitur condictio directa ex cessione, id est, si dominus eam ei cesserit, vel etiam sine cessione utilis, d. l. 4. Non est illud omittendum, quod hic Accursius tradit hac lege. Cum quis credidit alienam pecuniam suo nomine, et ipsum et dominum pecuniæ habere actionem: nam dominus pecuniæ habet vel vindicationem; vel utilem actionem. At agente domino tuendus debitor adversus eum, qui numeravit, ne duobus ejusdem summæ nomine teneatur.

## *Ad L. III.*

*Eos, qui officium administrant, neque per se, neque per suppositas personas, tempore officii sui in provincia fœnus agitare posse, sæpe rescriptum est.*

In l. 3. hoc tantum ostenditur: Præsides provinciarum, vel procuratores Cæsaris in provinciis exercere non posse fœnus tempore

sui officii: nam ii honores erant annui: addendum etiam eos non posse mutuam pecuniam neque gratuitam dare, *l. Principal. de rebus cred.* ne scilicet inde aliquid tacite semper extorquerent a Provincialibus. Qua ratione etiam ibi non possunt negotiari, nec emere, *l. Non licet. l. Qui offici. de contr. empt. l. un. C. de contr. judicum*: nec donata consequi. Verum aliud servatur in apparitoribus eorum et officialibus: nam ii fœnus exercere, et mutuam pecuniam possunt dare, *l. 34 Præsidis. D. de reb. cred.* Lex utitur hac ratione, quia sunt perpetui, id est, perpetuo manent in provincia, et singulis quibusque præsidibus ad tempus parent, *l. 59. C. Theodos. de appellat.* Præses apparitores secum non ducebat, sed sumebat in provincia, in qua erant certi et statuti apparitores præsidum. Si iis non licet fœnerari, aut mutuum dare in perpetuum ratione officii, quod est perpetuum, interdiceretur eis commercium mutui, quo maxime humana vita indiget. Ob id licet eis mutuum dare et fœnerari. At quæritur an præses possit mutuum sumere, et *d. l. Præsidis.* ait posse. Opponitur *l. Quisquis. inf. h. t.* ex qua colligunt præsidem etiam non posse sumere mutuam pecuniam, quod esset illi auferre subsidium inopiæ. At non est ita. Duo tantum casus proponuntur in *l. Quisquis*, quib. is, qui pecuniam credidit præsidi, coercetur: unus est, si pecunia credita præsidi, in provincia versatur is, qui credidit quasi mercator legum, et provinciæ, id est, πρόξενος, et quasi a præside jus ad suam voluntatem nundinari possit, quasi a præside quidvis obtinere possit, quem obæratum habet. Si ita versetur in provincia quasi quidvis possit in præsidem, ipse relegatur, non judex, qui pecuniam sumpsit ut suæ inopiæ consuleret, et nihil admisit. At coercetur etiam judex, si collectarius honorem ambienti pecuniam crediderit, qua honorem emeret, quo casu uterque relegatur, et qui sumpsit, et qui dedit: collectarius, id est, nummularios Symmachus *Epist. 42. lib. 10.* quos initio vocat collectarios, postea dicit nummularios. Igitur ea *lege Quisquis.* coercetur emptor honorum et potestatum, et qui pretium honorum ei mutuum dat. Id non est omittendum, magistratus a reis sumere turpiter mutuam pecuniam, *Gellius lib. 12. cap. 12.* Sunt qui dicunt, sumere mutuum proprie dici eos, qui non sunt redditurі. Sic intelligunt illum versum in Svetonii Cæsare *hic sumpsit mutuum*: et id certum non est: putant etiam in *l. Scriniarios. inf. de num. et actu. lib. 12.* usum mutuæ pecuniæ interdici scriniariis et numerariis præfectorum prætorio, et male: nam ea lex est scripta ad præfectum prætorio. Nam si licet præsidibus mutuam pecuniam sumere, licebit etiam præfecto prætorio: si eis, cur non et eorum officialibus? sed lex ait, ut præfectiani, id est apparitores præfecti prætorio pro expensis publicis non cogantur mutuam sumere pecuniam, vel se obligare, vel etiam promittere aut polliceri pecunias, ne officio deposito damnum sustineant. At mutui usus non interdicitur, sed ne cogantur mutuum sumere pro expensis publicis.

L. IV. Si absentis pecuniam, etc. explicui supra in *l. 2.*

## *Ad L. V.*

*Si non singuli in solidum accepta mutua quantitate, vel stipulanti creditori sponte vos obligastis (licet uni numerata sit pecunia) vel intercessionis nomine hanc pro reo suscepistis obligationem; frustra veremini, ne ejus pecuniæ nomine vos convenire possit, quam alii mutuo dedit, si intra præstitum tempus rei gestæ quæstionem detulistis. Ac multo magis inanem timorem geritis, si pecunia numerata, oleum suscriptum instrumento sit collatum cum si reddendi stipulatio nulla subjecta est, si hujus rei sit habita solemnis contestatio, in suo statu remanente eo, quod vere factum intercessit, ex olei accepti scriptura nihil debere, manifestum est.*

Duo rei debendi quemadmodum constituantur stipulatione notissimum est: si singuli separatim eandem rem stipulatori promittant, vel si pro reo principali singuli in solidum fidejubeant. At quemadmodum ex mutuo duo rei debendi constituantur, non satis constat: quinimo videntur non posse constitui, cum non possit duobus pecunia ita dari, ut dominium ejus penes duos sit in solidum: quam dubitationem adfert Accurs. Verum quia duo te rogarunt pecuniam mutuam, id agebatur, ut singuli tibi in solidum obligarentur: uni pecuniam numerasti, duobus in solidum numerari non potuit. duo sunt rei debendi, qui te rogarunt. Et generaliter cum id agitur, ut numeratione uni facta, singuli in solidum teneantur: ita ex mutuo fiunt duo rei debendi, sive ambo promiserint, se eam pecuniam soluturos, sive non, et is, cui pecunia non est numerata, non habet exceptionem non numeratæ pecuniæ. Satis enim est, quod uni sit numerata, *l. 4. inf. de duobus reis.* At si id non agatur, ut numeratione uni facta, singuli in solidum obligentur, aut si ambo non promittant stipulanti, vel si pro reo principali ambo non fidejubeant, non sunt duo rei. Et licet instrumento sit comprehensum, duobus fuisse pecuniam numeratam, tamen is, cui non est numerata, habet exceptionem pecuniæ non numeratæ, quam debet contestari intra præscriptum tempus, id est, intra quinquennium ex veteri jure, vel ex constitut. Justin. intra biennium: post biennium sequimur instrumentum, nec locus est exceptioni: contestanda est igitur intra biennium: contestatione perpetuatur, *l. ult. de condict. ex lege.* Et querela potius, quam exceptio, cum etiam nullo agente contestetur. Querela igitur est, et contestatio non sumptæ pecuniæ. Similiter si numerata pecunia instrumento sit comprehensum oleum mutuo datum esse, intra præstitutum tempus competet exceptio non dati olei. Quod ita procedit, etsi is, qui pecuniam mutuam sumpsit, pro ea stipulanti promiserit se oleum redditurum, *l. Eo quod. infra, h. t.* Et est quod ait *l. 5. Cum et reddendi stipulatio nulla subjecta, etc.*

## *Ad L. VI. et VII.*

*L. VI. Si ex pretio debitæ quantitatis facta novatione per stipulationem, usuras licitas ab eo, contra quem supplicas, stipulatus es, falsa mutuo datæ quantitatis demonstratio præmissa, eam obligationis substantiam non deficerit, quo minus usque ad modum placitum usuræ possint exigi, ubi licuerit. Si vero citra vinculum stipulationis, tantum mutuam pecuniam datam conscriptum est, et ejus præstari fœnus convenit: simulatis pro infectis habitis, hujusmodi placitum nihil de præcedenti mutavit obligatione.*

Species hæc est: Debes mihi pecuniam ex causa venditionis: novandi animo eam sic de te stipulor, quod te mihi dare oportet ex causa mutui, id dare spondes cum usuris semissibus? Error est in causa obligationis; nam quod mihi debetur ex causa venditionis, stipulor quasi debitum ex causa mutui. Hic error non vitiat stipulationem, nec impedit novationem, quia aliqua exstitit obligatio: si vero nulla prorsus extitisset obligatio, indebitum esset, argumento *leg. Indebitum. 47. D de cond. indeb.* si modo id non scivisset promissor, *l. Fideicommissum. ibid.* existit, inquam, obligatio, si non mutui, ut falso præmissum est, at certæ venditionis, quæ in stipulationem transfertur. Et, ut ait hæc lex, non deficit substantia obligationis, quæ dicitur constantia debiti, *l. 41. §. Si rem suam. de leg. 3.* Igitur novatio fiet, etsi falso præcedentis obligationis causa sit expressa, id est, pro vendito mutuum. At quæro quid sit, si sine stipulatione ita convenerit pacto nudo, quod mihi debes ex causa mutui, cum usuris semissibus dabis: ita convenit sine stipulatione. Et placet ex hac conventione non novari obligationem empti venditi. Obligationem non novat obligatio Pacti nudi nulla est obligatio. Igitur permanet eadem obligatio. Puto tamen usuras, de quibus illo pacto convenit, venire in judicium ex vendito, quod non novatur, *l. Qui negotia. D. mand.* quod Accurs. non animadvertit. Id autem hoc modo, quem proponit, non convenit, ut pecunia, quæ debebatur ex vendito, mutua fieret, sed adscripta falsa causa obligationis, puta mutui, convenit de usuris: verum si ita convenisset, et ea pecunia fieret mutua, quod tamen non ita proponitur in hac lege ac fieret mutua? Accurs. existimat *l. Adversus. inf. de non num. pec.* probari mutuam fieri ex conventione pecuniam, quæ debebatur antea ex alia causa: quia lex ait, *cum ex præcedenti causa debiti in chirographum quantitas redigitur*. Sed eo loco *chirographum*, id est in stipulationem, non in creditum. Id tamen aperte probat *l. Singularia. D. de rebus credit.* Species est: si ei qui mihi pecuniam debet ex causa mandati, eam creditam volo, creditum fit. Ergo si ei, qui mihi debet pecuniam ex causa venditi, creditam volo, creditum fiet. Imo lex ait, *quædam singularia*, id est, contra jus commune, *esse recepta circa pecuniam creditam*, propter ejus usum crebrum et necessarium. Jure communi mutuum non contrahitur, nisi nummos meos acceperis: jure tamen singulari est receptum, ut mutuum contrahatur, si debitorem meum jussero tibi solvere pecuniam, dum eam tibi volo credere, et eam acceperis ab eo debitore mutuum contrahitur, licet meos nummos non acceperis. Idemque est, si alium, quam debitorem meum jussero tibi dare meo nomine, et is dederit, vel etiamsi alius ultro me ignorante tibi pecuniam dederit meo nomine, ego videor tibi credidisse, licet nummos meos non dederit, *l. Certi. §. Si nummos. eod. tit* quod fictione quadam sustinetur, quasi videar ipse nummos dedisse: ex eo, quod receptum est, Ulp. colligit in *d. l. Singularia.* mutuum contrahi (quod tamen non ita est receptum omnium consensu) si pecuniam, quam mihi debes ex mandati causa, in causam crediti te habere volo, et mihi debere. Nam et hæc est ratio Ulpiani: si dum nummos mihi ab alio debitos accipis, meos videris accipere, cur etiam, dum nummos a te mihi debitos usurpas, non videris meos nummos usurpare? Denique cum utroque casu mutuum non contrahitur, si per debitorem meum hoc fit, cur non fit etiam per teipsum, qui es debitor meus? Cur non admittitur fictio in hac specie, quæ in illa est recepta? Hæc est ratio Ulpiani. Cum quo pugnat Africanus, *l. Qui negotia. D. mand.* Et certe pugnat, ut ex veteribus Fulgosius, ex novis Molinæus advertunt: cujus sententiæ duo sunt argumenta. Primum, quod dicit Africanus *d. l. Qui negotia*, aperte opinionem Ulpiani refellit, et rationem, qua Ulpianus utitur; itaque plane ei est animus contradicere. Alterum est, quod in eius etiam re, in eadem lege dissentit ab Ulpiano. Species *l. Qui negotia.* hæc est: pecuniam mihi debes ex causa mandati, ex negotiorum meorum administratione, forte quia pecuniam exegisti a debitoribus meis, ut meus procurator: convenit, ut eam pecuniam, quam mihi deberes ex mandato, quasi creditam debeas cum usuris semissibus. Quæritur, an credita fiat? Africanus ait nuda conventione pecuniam creditam non fieri. Obstant duo: primo, quod si pecuniam, quam mihi debes ex causa depositi, creditam volo, mutuum contrahitur, *l. Certi. §. ult. et l. seq. D. de reb. cred.* et quidem solo consensu. Sed hoc casu nummi depositi mei erant, ut qui mei erant tui fiunt. Et causa autem mandati nummi nondum erant mei, quia nondum traditi. Nummorum non meorum creditum non fit nudo pacto. Obstat secundo, ratio, qua utitur Ulpianus in *l. Singularia*, mutuum contrahi, si a debitore meo mea voluntate nummos accipis. Cur ergo non est etiam in hac specie? ita respondet Africanus, id hoc tantum casu benigne esse receptum usu et consensu omnium, ut mutuum fiat, si mea voluntate a debitore meo nummos acceperis, licet meos verum sit te non accepisse: id est singulare: ideo non est hoc temere trahendum ad consequentiam, et ad casus alios. Itaque non dicimus mutuum contrahi, si pecuniam, quam mihi debes ex causa mandati, creditam volo. Itam

non dicemus mutuum contrahi eadem ratione, si ego tibi dedi rem vendendam, ut pretio utereris quasi credito: qua in re et Africanus adversatur Ulpiano, qui putat etiam hoc casu mutuum contrahi, *l. Rogasti. de reb. cred.* Ulpiani sententia nititur fictione quadam et utilitate ideo tutius est eam sequi propter utilitatem. Africani sententia nititur mero jure, quo quidem jure mutuum contrahitur re, id est, traditione propriæ pecuniæ, non pacto. Pacto quidem fieri potest ut pecuniæ redactæ ex ea re, quam tibi vendendam dedi, ad te pertineat periculum: idque videtur agi, cum id agitur, ut eam retineas mutui jure, propterea quod in mutuo pecuniæ periculum est semper debitoris, *l. Incendium. inf. hoc tit.* Et ob id ex hoc etiam pacto pecuniæ periculum ad te pertinebit, et pecunia tamen non erit mutua. Idem dicendum est, si pecuniam, quam mihi debes ex causa mandati, creditam volo: nam periculum pecuniæ ex ea conventione ad te pertinebit, quod etiam admittit African. mutua tamen pecunia non fiet. Ideoque usuræ etiam, de quibus illa conventione cautum est, veniant in actionem mandati, quod sit bonæ fidei, id est, judex additus actioni mandati habebit rationem usurarum, de quibus convenit, quæ tamen non deberentur ex nuda conventione, si pecunia esset credita: nam in mutuo nunquam veniunt usuræ ex pacto, necessaria est stipulatio usurarum, *l. Ideoque. §. Si quis Titio. D. mand. l. Titius. D. de præscript. verb. l. 3. inf. de usur.* Itaque in alia specie non mutatur obligatio mandati, et pactum proficit ad usuras. Item ut procuratoris sit periculum, ut pecunia sit periculo mandatorii, non mutat tamen pactio causam obligationis. Postremo in mutuo non est spectandum, a quo sit pecunia profecta, sed an qui dedit, propriam dederit. Nam propriæ pecuniæ mutuum contrahitur, non alienæ. Non est quærendum qui dederit, a quo habuerit pecuniam, sed an sibi acquisitam dederit. Ita si dederit, mutuum fiet, *l. 7. hoc tit.* ubi legitur rectius, *si propriam*, id est, an propriam, Græcorum more.

## *Ad L. VIII.*

*Si pro mutua pecunia, quam a creditore poscebas, argentum, vel jumenta, vel alias species utriusque consensu æstimatas accepisti, dato nuro pignori: licet ultra usuram centesimam usuras stipulanti spopondisti: tamen sors, quæ æstimatione placito partium definita est et usurarum titulo legitima summa tantum recte petitur. Nec quicquam tibi prodesse potest, quod minoris esse pretii pignus, quod dedisti, proponis, quo minus hujusmodi quantitatis solutioni pareas.*

Si ego tibi rem vendendam dedi, ut pretio utereris quasi credito, et eam vendideris, et pretio sis usus, mutuum est ex sententia Ulpiani, et mihi competit condictio, *l. Rogasti. de reb. credit.* Ex sententia Africani non est mutuum ex *l. Qui negotia. mand.* sed negotium est incertum, ex quo dabitur actio præscriptis verbis. At quid si cum me mutuam pecuniam rogares, non tibi rem vendendam ea lege dedi, ut pretio utereris, sed tibi dedi rem æstimatam pro pecunia, an mutuum contrahitur? Hæc lex vult contrahi mutuum datione rei æstimatæ. Quem casum Accurs. male confert cum specie *l. Rogasti*, qua mutuum non contrahitur, nisi re vendita et demum pretio contrectato. Hoc autem casu æstimationis, mutuum contrahetur statim ab initio. Finge igitur, pro centum aureis, quos mutuo petebas, dedi tibi rem 100. aureis æstimatam utriusque consensu, etiam accepi abs te pignus minoris pretii, puta 80. Sorti, quæ est 100. non respondet pretium pignoris. An ergo eo minus condicetur ea sorte? Non: quod in fine hujus leg. proponitur. Nam etsi pignus datum pluris fuerit, non ideo tamen plus veniet in obligationem sortis, quam sit numeratum. Denique ex pignoris pretio sortis petitionem augeri vel minui non oportet. At finge: ejus sortis, vel æstimationis nomine stipulatus sum abs te usuras ultra centesimam: et ideo supra modum legitimum: nam ante Justinianum usura legitima erat centesima, nec excedebat centesimam, *l. 1. et 2. C. Theodos. de usur.* Item etiam constat ex eo, quod Paulus scribit *2. sentent. tit. de usur.* usuras supra centesimam solutas sorti imputari: quo scilicet supra centesimam jure non exiguntur. Idem probat *l. 4. §. Pro operis. D. de naut. fœn.* si modo ita accipiatur, post diem suscepti periculi, id est, quo jam non est periculum creditoris, usuram, vel pœnam pro operis servi nauticæ pecuniæ causa non deberi supra centesimam, id est, post diem periculi jus commune servari, quo usura gravior centesima non permittitur. Idem hæc lex etiam 8. optime probat; quia hæc lex 8. quam vocat initio *centesimam*, postea vocat *legitimam*: nam initio est legendum, *licet ultra unam centesimam*, ut scripti habent: deinde sequitur, *usurarum titulo legitima tantum recte petitur*. Ita recte in Norico, non addito, *summa*, id est, usura centesima, non quæ excedit centesimam. Videtur illa esse sententia, illam stipulationem immodicæ usuræ, in eo, quod excedit centesimam, esse illicitam: usuram centesimam tamen ex ea stipulatione peti posse, et utile per inutile non vitiari. Ideoque sortis etiam petitionem ob immodicam stipulationem usurarum non vitiari, *l. Pecuniæ, in pr. et l. Usuras. et l. Placuit. D. de usur. l. Eos. §. Si quis autem. infr. eodem tit.* Denique creditores sortem non amittunt quod contra legem sint usuras stipulati, vel exegerint. Quid igitur fit? an coercentur alia pœna creditores? Non, sed quod excedit legitimum modum usurarum, si exigatur usurarum nomine, imputatur sorti, et sorte impleta reperitur quasi indebitum: nulla alia pœna jure nostro est constituta in eum, qui fœneratur supra modum legitimum: olim tenebatur in quadruplum, *l. 2. C. Theodos. de usur.* quod est ex jure vetustissimo. *M. Cato lib. de re rustica: Majores*, inquit, *in legibus posuerunt: furem dupli condemnari, feneratorem quadrupli.* Ascon. de Divinat. Cic. *Quadrupli condemnari solent aleæ, aut pecuniæ gravioribus usuris feneratæ.* Sunt etiam qui notarint ex 5. *ad Atticum l. Gabinia*, eum, qui esset fœneratus supra modum legitimum, amisisse sortis petitionem. Hoc non continetur libris nostris. Nam creditor sortem non amittit ob usuras illicitas, neque etiam ulla pœna tenetur: sed vel reddit quod superexegit, vel imputat sorti.

## *Ad L. IX. et XII*

*L. IX. Cum te in Gallia cum Syntropho certum auri pondus, itemque numeratam pecuniam mutuo dedisse, ut Romæ solveretur, precibus adseveras; aditus competens judex, si duos reos stipulandi, vel re pro solido tibi quæsitam actionem, sive ab hæredibus Syntrophi procuratorem se factum animadverterit, totum debitum alioqui, quod dedisti solum restitui tibi jubebit.*

*L. XII. Si in rem communem cum Jone mutuam sumpsisti pecuniam: nec re, nec solemnitate verborum vos obligastis in solidum, et si eam post integram solvisti: de restituenda tibi parte contra Jonem experiri, ut debitum poscens, judice cognoscente potes. S. XV. Kal. Sept. CC. Conss.*

Fingo: duo pecuniam mutuam dederunt: singuli habent actionem pro parte, non in solidum nisi facti sint duo rei credendi: fiunt autem duo rei credendi per stipulationem, si singuli in solidum pecuniam eam sibi reddi stipulentur. Et fiunt ex mutuo, id est, re, ut l. 9. loquitur, videlicet si id agatur, ut uno numerante pecuniam, debitor singulis obligetur in solidum: quo genere fiunt etiam duo rei debendi: re, id est, ex mutuo, *l. 5. supra.* Et omnino hac in re, quod traditur de creditoribus idem est statuendum in debitoribus ex l. 12. §. 1. Finge: duo mutuam pecuniam sumpserunt in rem communem: singuli tenentur pro parte, non in solidum, nisi sint facti duo rei debendi, per stipulationem scilicet, vel re, id est, ex mutuo. Igitur si cum non essent facti duo rei debendi, unus pecuniam solidam solverit, qui tenebatur tantum pro parte, partem, quam solvit pro altero, ab eo repetet actione negotiorum gestorum. Putat Accurs. *d. l. 12.* etsi fuerunt duo rei debendi, ei, qui solidum solvit, dari actionem negotiorum gestorum: quod est falsum, cum solverit pro sua obligatione, non quasi alienum negotium gerens. Verum dabitur ei, qui solvit actio pro socio, si socii fuerint, *l. 1. alias 2. inf. de duobus reis*, vel etiam ei, qui solvit solidum, dabitur actio mandati, si duo rei debendi vice mutua fidejusserint, et solverint partim suo nomine, partim fidejussorio, *l. Reos. D. de duobus reis*, quæ lex ait, duos reos non inutiliter vice mutua fidejubere. Cur non inutiliter? quia ita sibi parant actionem mandati: vel etiam utroque casu, id est, sive fuerint duo rei debendi, sive non, ei, qui solvit solidum, dabitur condictio ex cessione creditoris, id est, si creditor ei suam actionem cesserit. Puto etiam utroque casu dari utilem condictionem etiam sine cessione. Et hoc significari in *l. 12.* dum ait, *ut debitum poscens*, id est, creditam pecuniam utili condictione: sic accipi debet. Deinde quod attinet ad speciem legis 9. non est dubium ei, qui solvit solidam pecuniam condictionem partis dari: ei, qui dedit mutuam pecuniam cum altero, licet non sint duo rei credendi, condictionem competere in solidum, partim suo, partim procuratorio nomine, si habeat mandatum: alioquin si non sint duo rei credendi, singulis competit condictio pro parte tantum; idque, seu pecunia, quam dederunt, communis fuerit, sive unius propria, in solidum: cum detur communi nomine benigne receptum est, ut mea pecunia videatur numerata, cum meo nomine alius suam pecuniam numeravit, *l. Certi §. Si nummos. D. de reb. cred.* Ergo, si quid communi nomine numeretur, uterque habet condictionem pro parte, cum non sunt facti duo rei, licet pecunia ad unum tantum pro solido pertinuerit, nec communis fuerit.

## *Ad L. X.*

*Eo quod multa propria debiti singulorum obligationis uno tantum instrumento probatio continetur, exactio non interpellatur. Nam si pro pecunia, quam mutuo dedisti, tibi vinum stipulanti, qui debuerant, spoponderunt negotii gesti pœnitentia contractum recte habitum, non constituit irritum.*

Hujus legis duæ sunt partes. In prima hoc ostendit, in uno instrumento multorum debita singulorum propria comprehendi posse, nec cuique debito seorsim suum instrumentum tribui necesse est. Non ideo interpellatur condictio, quod singula debita, singula instrumenta non habeant. Possunt una charta diversorum plura debita contineri. In secunda parte ostenditur, mutua sumpta pecunia, pro ea vinum condici posse, si reddendi vini stipulatio sit subjecta, *l. 5. sup.* etiamsi promissorem promissi statim pœnituerit: hæc enim pœnitentia non rescindit stipulationem jure factam. Id tantum notandum in *hac l. 10.* articulum, *Nam*, esse accipiendum παραστατικῶς, quia sunt duo diversi casus.

## *Ad L. XI.*

*Incendium ære alieno non exuit debitorem.*

In hac lege debitor accipitur stricte, et proprie pro eo, qui mutuam pecuniam sumpsit, atque ita etiam creditor proprie pro eo accipitur, qui mutuam dedit pecuniam, *l. Creditores. D. de verb. signif.* creditores, inquit, dicuntur non tantum, qui mutuam pecuniam dederunt, quia non dicuntur plerumque creditores. Sic Harmenopulus recte lib. 3. epit. scribit, creditoris et debitoris nomine plerumque dici ἐπὶ τῶν δανειζόντων, καὶ δανειζομένων. Sententia legis est: pecuniæ mutuæ periculum ad debitorem pertinere, nec mirum, cum sit ejus

pecuniæ dominus. Commodatarius, depositarius, mandatarius, pecuniæ, quam ex his causis debent, periculum non agnoscunt, quia ejus pecuniæ non sunt domini, nisi pacto convenerit, ut eorum esset periculum; et e contrario pacto fieri potest, ut mutuæ pecuniæ periculum sit creditoris, id est, ut ea pecunia amissa, debitor liberetur; quod fuit in nautica pecunia, *l. Pericul. D. de naut. fœn.* et aliis etiam causis. Rursus, qui mutuam pecuniam sumpsit, eam ipsam pecuniam, quam sumpsit, non debet, sed neque ullum certum corpus pecuniæ: ideoque perempta ea pecunia, vel etiam consumptis omnibus bonis debitoris incendio, vel alio graviore casu, non ideo videtur perisse quod debet: nec enim debet certum corpus, sed quantitatem, quæ solo intellectu percipitur, nec perire potest: at qui debet certum corpus, ut Stichum, vel pecuniam, quæ est in arca, eo perempto ante moram, obligatio extinguitur. at perempta pecunia mutua, amissis omnibus bonis debitoris; non dicetur periisse quod debet creditori. Itaque obligatio permanet. Et hoc est quod ait, *incendium*, id est, si incendio omnia sua bona amiserit debitor, non exuitur ære alieno, quod tantum pertinet ad eum, qui mutuum accepit.

## *Ad L. XIII. et L. XV.*

*L. XIII. Eum, qui mutuam sumpsit pecuniam, licet in res alienas, creditore non contemplatione domini rerum eam fœnori dante, principaliter obligatum obnoxium remanere oportet.*

*L. XV. Non adversus te creditores, qui mutuam sumpsisti pecuniam, sed ejus, cui hanc credideras, heredes experiri; contra juris formam evidenter postulas.*

Hoc ostendit l. 13. condictione eum teneri, qui mutuam sumpsit pecuniam suo vel alieno nomine. Et est quod ait, licet in res alienas, id est licet alieno nomine. Is autem, cujus nomine est sumpta pecunia, vel cujus in rem sumpta est, nulla actione tenetur, videlicet si non ejus contemplatione crediter pecuniam numeravit. Dices, at qui meo nomine pecuniam dat mutuam, mihi acquirit condictionem, cur etiam is, qui accipit meo nomine, condictioni me non obligat? Nimirum quia quod quis dat meo nomine ego dare videor, et qui accipit, a me accipere videtur. Ideoque mihi condictio competit. At quod quis meo nomine accipit, mihi quidem intelligitur acceptum. Non tamen et datum mihi intelligitur statim, nisi is fuerit animus dantis. Potest quis meo nomine accipere pecuniam; cum tamen creditor eam pecuniam dando me obligari nolit, sed accipientem, cum creditor cum accipiente tantum velit negotium gerere. Quo casu qui pecuniam accipit principaliter obligatur, non is, cujus nomine accepta est, non is, *cujus in rem versa est*. Et generaliter qui pecuniam sumpsit, tenetur condictione, etiamsi sibi eam non insumpsit, sed alii. Is, cui est insumpta pecunia, et generaliter is, ad quem quoquo modo ea pecunia pervenit, non tenetur; licet ex ea pecunia sit factus debitor debitoris, ut quia sumpta pecunia mutua, eam mox alteri credidit, debitor debitoris priori creditori non tenetur, *l.* 15 §. 1. posset hic disputari an debitor debitoris possit conveniri. Sed id dicemus titulo *Quan. fisc. vel priv.* verum addatur *l. pen. inf. de oblig. et act.* quæ etiam ostendit, eum teneri, qui sumpsit mutuam pecuniam, non eum, ad quem ea pecunia pervenit. Seneca 5. *Benef.* cap. 18. Excipitur tamen ab hac sententia pater, vel dominus prædiorum, aut negotiorum, aut rerum, in cujus rem versa est pecunia accepta a filiofamil. vel procuratore, vel actore, vel colono libero homine. Qua ex causa non tantum filiusfamil. tenetur, vel actor, aut procurator, sed etiam pater, aut dominus negotiorum, de in rem verso, *l. Eum qui.* et *l. ult. inf. quod cum eo, qui est in aliena potest.* tenetur etiam directa condictione, §. *ult. Inst. eod. tit.* At quid dicemus, si creditor ejus contemplatione numeravit, non accipientis, forte sciens me tibi mandasse, ut pecuniam mutuam sumeres meæ rei causa? aut pignorum meorum liberandorum causa? Finge igitur: ego id tibi mandavi, creditor pecuniam numeravit negotii mei contemplatione: cognito eo mandato negotii mei causa, quæritur in quem ei actio competat? Et placet hoc casu te, qui sumpsisti non teneri ex mutuo, licet mutuam acceperis, quia non tui contemplatione est numeratum. Ego etiam in hac specie non teneor ex mutuo, quia non mihi credendi causa, sed negotiorum meorum contemplatione eam pecuniam procuratori meo dedisti, ut mea negotia expediret. Itaque non teneor condictione, sed actione negotiorum gestorum quasi institoria, id est: quasi videatur institori meo negotiorum meorum causa credita pecunia; idque, sive sit versa ea pecunia in rem meam, sive non: satis enim est, eam dari negotiorum meorum contemplatione, nec ideo minus tenebor, quod ea sit abusus procurator meus, *l. Si pupilli.* §. 1. et *l. Liberto. D. de neg. gest.* Itaque hoc casu mutuum contrahitur; nulla tamen in quemquam datur actio ex mutuo, sed datur actio negotiorum gestorum in eum, cujus contemplatione est creditum. Diversa species est, si Titio mihi pecun. credituro, quam rogavi, mandavero, ut eam tibi numeraret ad me perlaturo: quo casu non est dubium me teneri cond. et actio quod jussu non competit, *l. ult. D. quod juss.* Diversa etiam est species, si mandavi creditori, ut tibi tua causa pecun. numeraret: hoc casu teneor mandati, quasi accessio, tu condictione, *l.* 7 *inf. mand.* Lex ait, *si literas ejus sequutus, qui pecuniæ auctor extitit*, id est, is unde pecunia originem habuit: l. 7. *sup. h. t.*

## *Ad L. XIV.*

*Mutuæ pecuniæ, quam aliis dedit creditor, citra solennitatem verb. subscribentem instrumento te non habet obligatum.*

Notandum est, pro altero, cui pecunia numerata est, alterum non teneri, eo quod subscripsit chirographo debitoris. Non dico, si subscripsit quasi testis, non si ut tutor, quasi interponens auctoritatem, nec si ut curator, aut procurator, quæ sunt certissima: nam qui ita subscripsit, plane non obligatur, sed dico si subscripserit, etiam ut fidejussor non obligatur, quia defecit stipulatio. Subscriptio non est stipulatio. Fidejussor non obligatur, nisi interveniente stipulatione. Subscriptio illic habetur pro pacto nudo, quod non parit oblig. Aliud est si quis subscripserit ut pater, vel dominus chirographo filii, aut servi: qua ex causa tenetur actione quod jussu, *l.* 1. §. *Sed et si servi. D. quod jussu. l.* 3. *inf. quod cum eo, qui in aliena potest.* Subscriptio jusso comparatur: ex jusso tantum obligatur pater, vel dominus, ceteri non obligantur.

Lex XV. exposita est in l. 13. sup. L. XVI. in l. 3.

## *Ad L. ult.*

*Super chirographariis instrumentis hæc pro communi utilitate sancienda duximus, ut si quis pecunias credere supra 50. libras auri voluerit, vel super reddito debito securitatem accipere, cum amplius sit memorata quantitate, sciat non aliter debere chirographum a debitore vel creditore recipere, quam si testimonium trium testium probatæ opinionis per eorum subscriptiones idem chirographum capiat. Nam si contra hujusmodi observationem chirographum super pecuniis memoratam auri quantitatem excedentibus proferatur: minime hoc admitti a judicantibus oportet. Quod et in futuris creditis, vel debitorum solutionibus locum habere oportet.*

Cond. de qua agitur in hoc tit. nascitur ex re, id est, mutui datione: an etiam nascitur ex syngrapha, aut chirographo? Constat etiam nasci condictionem ex syngrapha: cui tamen potest opponi exceptio non numeratæ pecuniæ intra biennium. Ea actio, quæ competit ex syngrapha, crescit in duplum ex inficiatione. *Novell.* 18. §. *Studium*, si qui scripsit syngrapham, inficiatur, et postea convincatur, condemnatur in duplum. Unus tantum hic proponitur casus, quo ex syngrapha non est actio, si excedat quinquaginta libras auri, id est, ter mille, et 500 aureos; nisi habeat superscriptionem trium testium fide dignorum. Igitur syngrapham, quæ majorem quantitatem continet, judex non recipiet, nisi subscripserint tres testes ex hac constitutione: tractatur etiam in hac lege de apocha, quæ dicitur etiam chirographum, et securitas: syngrapha probatur creditum: apocha solutio: ut syngrapha fidem facit crediti; ita etiam soluti apocha, etsi testes non intercesserint, *l. Si acceptolatum. D. de acceptil. l. Lucius.* §. *Tutelæ. D. admin. tut. l. ult.* §. *Titius. de cond. ind. l. Testium. inf. de testib. l. Qui tab.* §. *Apocha. D. de furt.* Verum potest etiam apochæ opponi exceptio non solutæ pecuniæ intra certa tempora, *tit. de non num. pec. inf.* Chirographum, syngrapham, vel apocham accipimus pro nuda professione acceptæ vel solutæ pecuniæ. Interdum tamen chirographum accipitur pro stipulatione scripta et signata utriusque manu stipulatoris et promissoris. Et sic interdum loquuntur, chirographum cavere, *l. Si ut certo.* §. *Denique ait, D. commod.* Ubi quidam legunt male *Chirographo cavere*. Nam Jureconsult. dicit chirographum cavere, ut cautionem cavere, *l.* 6. *D. rem rat. hab.* Verum quod dicimus de apocha, ab ea idem excipitur casus ille, qui supra, si apocha contineat quantitatem majorem 50. libris auri: quo casu etiam est necessaria trium testium subscriptio, alioqui judex non recipit apocham, etsi de ea non dubitetur: et hoc est quod constituit Justinian. *l. ult.* Accursius opponit *l. Scripturas. infr. qui pot. in pign. hab.* quæ lex in chirographis non exigit testes. Excipiendus enim est tantum hic casus, si chirographa excedant eam quantitatem. Opponit quoque *leg. Testium. inf. de test.* Hæc lex ultima tres tantum exigit. Verum hoc ita procedit, si data non sit apocha: in probanda solutione quinque testes exigimus: data apocha, nullos exigimus, vel tres tantum exigimus, vel trium subscriptionem cum apocha superat 50. libras auri. Postremo id quod traditur in hac *l. ult.* Accursius putat mutari *Novella* 73. quod falsum est: nam ea Novella tantum definit, quæ exigantur in chirographis, ea eorum fides in dubium vocetur, quæ si non sint observata, non ideo minus recte agetur ex chirographis, dum eorum fides in dubium non vocetur, id est, si, non negentur scripta ab eo, a quo dicuntur scripta. Tunc ex his agitur recte, etiam non observatis, quæ ea Novella continentur. Ut autem hoc non possit allegari non esse scripta manu auctoris, exigimus Novellæ observationem. Sententiam ejus Novellæ explicabimus in *l. Comparationes. inf de fide instr.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIBRUM IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Tit. III. DE SUFFRAGIO.*

Sub hoc titulo proponitur condictio si certum petatur de suffragio. Et in C. Theo. ita inscribitur, *si certum petatur de suffra.* Suffragium dicimus favorem et opem, quam quis nobis præbet apud principem alicujus rei obtinendæ causa. Dicitur etiam suffragium alia significatione pecunia, quæ datur ejus intercessionis nomine, *l. ultim. de silent. inf. lib.* 12. ea forma, qua pactum accipitur interdum pro eo, quod datur pacti nomine *l.* 3. *de obseq. patr.* et *Nov.* 120. eadem forma, qua μίσθωμα significat non tantum conventionem de mercede pensionis, sed etiam pensionem ipsam. Hermenop. 3. Epitom. Male autem Accursius hoc loco suffragium accipit pro patrocinio advocati. Et

*l. Vibtem. sup. de procurat.* eodem errore suffragatorem accipit pro advocato. Quod autem datum est pro suffragio ei, cujus interventu aliquid impetravimus a principe, ejus non est repetitio, *l. 1. Cod. Theod. eodem.* Lex ista fuit a Juliano ne quis repeteret quod dedisset suffragatori. Ammianus Marcellinus libro XXII. *Lex est promulgata*, inquit, *qua cavetur, nullum interpellari suffragatorem super his quæ eum recte constiterit accepisse.* Primum h. l. si quid sit suffragatori promissum, non datum, potest peti condictione si certum petatur a suffragatore, quæ intenditur dari, id est, dominium rei, aut pecuniæ promissæ transferri oportere in suffragatorem, et si res sit mobilis, quum est promissa dominium transfertur traditione bona fide facta, etiam sine scriptura, et hoc est quod dicit, *traditio rei mobilis in ita integra fide*, id est, traditio rei mobilis bona fide facta: hac ratione cumulatur, id est, hoc modo perficitur translatio dominii. Quod si res immobilis sit promissa suffragatori, ut dominium mutetur, et in suffragatorem transferatur, necessaria est traditio et scriptura. Sola traditio non sufficit, quæ in aliis causis sufficeret, ut in emptione, permutatione, donatione, et aliis: non tamen sufficit in hoc casu dari suffragii nomine. Necesse est negotium scripto committi, si res immobilis sit promissa. Additur in extremo legis: si suffragator bona sibi promissa occupet sua auctoritate, vim facit, et tenetur interdicto unde vi, ut ereptam possessionem restituat, præterea actionem si certum petatur, amittit, quod sibi ipsi temere jus dixerit. Hoc autem congruit cum *l. Extat. D. quod metus caus.* et *l. 6. inf. unde vi.* Si suffragator, inquit lex, ea bona occupet, dum solo commonitorio de suffragio nititur (sic enim legendum, ut in *Cod. Theod.*) Commonitorium vocat promissionem suffragatori factam ex scripto si suffragaretur promissori: ex hoc commonitorio est actio si certum petatur, quæ tamen amittitur si promissa suffragator sua auctoritate invaserit, non expectata traditione, et scriptura non confecta. Commonitorium generaliter aliis locis accipitur pro memoriali libello, qui alteri datur; et sic libellus de suffragio, quo rogatur suffragator, quoque ei promittitur vicissim aliquid, commonitorium dicitur. Et ita in Concilio Carthaginensi commonitorium Zonaras interpretatur mandatum, quod legatis datur. Hoc loco est suffragatori facta sponsio ex scripto, quæ pro stipulatione habetur: quia cum scriptum est, aliquid alicui promissum, omnia videntur acta solemniter. Ideoque hæc actio si certum petatur de suffragio est ex stipulatione. Male putat heic Accursius, pactum nudum parare actionem si certum petatur, quo nomine recte ab Alciato reprehenditur. Ex hac igitur constitutione apparet, eos, qui valent gratia apud Principem, posse recte vendere suam suffragationem, id est, suffragationis suæ præmia jure capere, suffragia eorum eblandiri, et pecunia elicere permitti: sunt tamen in aula qui simulant se suffragari, cum non suffragentur, nec quicquam re ipsa efficiunt, sed ostentant se facturos, qui dicuntur a Martiale, *vanos circum palatia fumos vendere.* Ad eos hæc constitutio non pertinet, sed ad veros suffragatores, quibus non datur actio antequam nos voti compotes fecerint, ut hæc lex indicat. Loquitur autem lex generaliter de eis, quorum intercessione nostra desideria implentur. Ergo loquitur etiam de his, qui nobis suffragantur ad honores obtinendos. An igitur colligemus ex eo *honores mercari licere?* Minime. Id enim jure est vetitum, *l. penult. sup. tit. prox. l. ult. inf. ad leg. Jul. repetund.* Et ut Theodorus Lector scribit *lib. 1. Hist. Ecclesiast.* jam olim Marcianus et Anastasius Imperatores id vetuerunt. Quales sunt nobis constitutiones D. Ludovici et Caroli V. At non licet quidem ex professo pro honoribus, iis quorum judicio promovemur, id est, qui deferunt honores, puta Principi, vel Præfecto prætorio, pecuniam dare venditionis titulo, vel etiam donationis, vel alio. Turpe est pro honore ex professo dare pecuniam ei, qui honorem deferi quoquo titulo, *dict. l. ult.* At per suffragii causam, quod quis nobis suffragandi studium navarit in honore petendo, aliquid expendere licet pro opera, et dati non tantum repetitio non est, sed etiam promissi, et non dati exactio est: et hoc etiam prætextu, id est, suffragiorum nomine a petitoribus honorum et administrationum ipsi etiam Principes pecuniam accipiebant: quæ dicuntur suffragia δωρεαί, in jurejurando, quod præstatur ex Novella Justiniani 8. At hæc totum sustulit ea Novell. 8. ut *Judices sine quoquo suffragio*, id est, datione, ut Novell. Tiberii, quæ est 161. inter Novellas Justinianæas: eis Novellis generaliter constituitur, ne quid a magistratibus detur suffragii nomine, vel suffragatoribus, vel etiam, ne quid publicis rationibus inferatur. Itaque abrogata est hæc lex: et merito: nam hoc est propemodum mercari honores et provincias, sed tamen hujus rei cognitio est valde necessaria.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. IV. DE PROHIBITA SEQUESTRATIONE PECUNIÆ.*

Hic titulus pertinet etiam ad condictionem si certum petatur, quia videlicet petitur pecunia ex quocunque contractu, ex mutuo, vel alio; et constituitur hic, nec in hac actione si certum petatur, pecunia, quæ petitur, sequestro deponatur: ut si petam abs te pecuniam ex mutuo, vel ex credito, vel stipulatu, vel vendito, an possim te cogere, ut pendente lite eam summam deponas? Non. Sed prius te convinci oportere, tum cogeris solvere. Interim non fit sequestratio pecuniæ, id est, non interponitur media manus, quæ servet pecuniam quæ petitur. Ita cavetur l. 1. *Cod. Theod. si certum petat. de chirographis:* ubi tamen unus excipitur casus, quo pecuniam, quæ petitur, sequestro deponi necesse est, alias vero prohibetur sequestratio pecuniæ. Pecuniam autem hoc loco accipere oportet stricte pro summa et quantitate, non late, ut Accursius putavit. Nam ceterarum rerum mobilium, quæ petuntur, sequestratio fit recte. Cur ita? quia res, quæ certum corpus habent, facile corrumpi possunt, et dissiperi. Et ideo pendente lite collocantur in tuto, exigente id adversario. Quantitati nullum subest corpus, quantitas non potest perire. Igitur ceterarum recte fit sequestratio: non quidem immobilium, quæ numquam fit, nisi fructuum ratione, ut fructus habeantur in deposito, ut Græci ἐν μεσεγγύῳ. Mobilium rerum, de quibus lis est, fit sequestratio, et ita possessor rei mobilis, si ejus fides sit suspecta, et non satisdet judicio sisti, judicatumve solvi, res pendente lite sequestratur, *l. 7. §. ultim. D. qui satisd. cogant.* Et post appellationem possessore, vel petitore condemnato, si bona dissipentur ab adversario, mobilia ut fructus agri sequestrantur, *l. Ab executione. inf. quor. appell. non recip.* l. *Impp. §. ult. De appell.* interdum etiam dos sequestratur constante matrimonio, vel fructus prædiorum dotalium, si dissipentur a marito et si interveniant alia, quæ sunt in *l. Si cum dotem. §. Si vero dotem. D. solut. matrim.* interdum etiam liberi, de quibus exhibendis si agitur, sequestrantur: *l. 3. §. Hoc interdictum. de lib. hom. exhib.* Et mulier ἀμφίδικος, de cujus nuptiis quæritur, quam duo petunt; ex *cap. cum locum, de spons.* item, si quis ex libertate vocetur in servitutem, et is, qui se dominum dicit, dicatur rapuisse ei aliquid pendente quæstione status, id reddi oportet sub cautione, vel etiam sequestro deponi, *l. ult. inf. de ord. cogn.* Item si quis proclamet in libertatem, eo pronuntiato libero, incipiet statim alia quæstio de rebus, quæ ad eum, vel dominum pertinent: quas interim oportebit sequestro deponi, *l. ult. inf. quibus ad libert. proclam. non licet.* Ea vero sequestratio sæpe fit Judicis auctoritate, partibus sequestrem eligentibus, *l. Postquam. D. ut legat. nom. cav.* vel etiam sine Judice, ex conventione partium, ea lege, ut re judicata victori reddatur. Ea est conditio sequestrationis: ut victori reddatur. Plaut. *Serrabo, quasi sequestro detis.* Et cum sequestro est actio depositi, qua agit victor: nam sequester est depositarius rei litigiosæ, *l. Et apud quem. §. 1.* et *l. Si in Asia. §. Cum sequestre. D. dep. l. Si quis affirmavit. §. Labeo. D. de dol.* Ex eo §. *Labeo*, quidem colligunt sequestrem teneri præscriptis verbis; quod non est admittendum. Ibi qui judicatur sequester, tenetur præscriptis verbis, ut *l. Si apud te. D. de præscr. verb.* sed proprie non fuit contractum depositum, et ideo non competit actio depositi, sed subsidiaria præscriptis verbis: cum quis verus est sequester, depositi tenetur, quæ actio dicitur depositi sequestraria. Itaque concludamus, quoties lis est de rebus mobilibus, aut fructibus, recte fit sequestratio. Quoties autem pecunia petitur, non cogitur is, quo cum agitur, pendente lite pecuniæ sequestrationem facere, antequam de re sit judicatum. Igitur in actione si certum petatur, prohibetur sequestratio si pecunia petatur, non si alia res certa et mobilis petatur.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIBRUM IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. V. DE CONDICTIONE INDEBITI.*

Illud in primis quærendum est, qua ex causa sit hæc condictio. Sic statuo: Qua actione tenetur, is, qui mutuam pecuniam sumpsit, eadem tenetur qui indebitam pecuniam quasi a debitore accepit. Qui sumpsit pecuniam a creditore tenetur condictione. Eadem actione tenetur, qui pecuniam quasi a debitore solutam accepit, *l. 6. §. Is quoque. D. de obligat. et act.* sit, qui non debitum accepit, eadem actione tenetur, qua debitores creditoribus: ubi creditorum et debitorum stricte nomen refertur ad mutuum. Idem indicat §. *Item is cui. Instit. de oblig. quasi ex cont.* perinde tenetur, sit, ac si mutuum accepisset, ideo condictione tenetur. Eadem igitur est actio ex mutuo et ex promutuo: ex contractu et quasi ex contractu mutui. Indebiti solutio promutuum est, videlicet si ea solvantur, quorum datione in creditum itur, et mutuum contrahitur: qualia sunt ea, quæ pondere numero, et mensura constant. Igitur si ea solvantur, quorum datione itur in creditum, solutio hæc promutuum est. Mutuum est contractus. Promutuum est quasi contractus, id est, quasi mutui datio, *d. §. Is quoque.* Mutui non debentur usuræ, nisi deductæ sint in stipulationem, *l. Titius. D. de præscr. verb.* sic promutui usuræ non debentur, id est, pecuniæ indebitæ solutæ, *l. 1. h. tit.* Rursus pupillus ex mutuo non obligatur sine tutore, ita nec ex promutuo, §. *Is quoque. Instit. quib. mod. re contrah. oblig.* Præterea ex mutuo interdum non datur condictio, *l. 6. Si pupill. §. 1. D. de negot. gest.* Sic interdum ex promutuo non datur condictio: ut si solvero quod nondum debeo, postea debere cœpi, vel certo anno debiturus, ut si solvero ante diem, cessat condictio ex promutuo, *l. 10. in diem, l. Sub conditione. 16. 17. 18. D. de cond. indeb.* At si solvero quod nondum debeo, nec postea debere cœpi, ut si solvero nautæ vecturam, antequam vehendi munere fungeretur, et postea me, vel meas merces non vehat, est actio ex promutuo, seu repetitio, id est condictio, quæ quasi ex mutuo nascitur, *l. Ex conducto. §. Cum quidam. D. loc.* Ubi etiam promutuum appellatur ea solutio inde-

bitæ pecuniæ secundum Florent. scripturam. Promutuum autem non est, si corpora solvantur, quorum datione non solemus ire in creditum, quorum datione mutuum non contrahimus, ut si solvantur homines, vasa, hisque similia, tunc dices conditionem indebiti esse ex promutuo, quoniam rerum, quæ sunt solutæ, natura id non patitur, sed dices esse conditionem ex bono et æquo non promutui, scilicet ex quasi contractu. Indebiti enim solutio est distractus, non contractus, quia obligationem distrahit, quæ subesse existimatur, aut fit dissolvendæ obligationis causa. Igitur hæc condictio non est ex contractu, sed ex æquo et bono, ut apparet ex *l. 15. Indebiti. D. de condict. ind. l. pen. D. ad Trebell.* Et ideo hæc condictio non datur, nisi quatenus is, qui accepit pecuniam indebitam, ex ea est factus locupletior, *l. 8. Cum hi. §. Sane si is qui. D. de trans.* Etsi detur ex promutuo hæc condictio, non tamen detur supra, quam factus sit locupletior, qui accepit; cum tamen constet actionem ex mutuo dari etiam in eum, qui non est factus locupletior, *l. Incendium. sup. si cert. petatur*: sed hæc condictio indebiti, semper datur ex æquo et bono, nec datur in ignorantem, ut si homine indebito, soluto qui accepit hominem ignorans, id est credens sibi deberi, eum manumisit, non tenebitur condictione, quoniam æquitas non patitur, quæ est causa hujus condictionis, *l. In summa. §. pen. D. de cond. ind.* Igitur hæc condictio non est ex contractu, sed ex æquo et bono non ex stricto jure: quamquam non adnumeretur actionibus bonæ fid. sed strictis. Attamen non ideo male dicitur esse ex æquo et bono, nec tam stricto jure censetur, quam ceteræ strictæ actiones. Non enim omnes strictæ eodem jure censentur. Argumento est actio ex testamento, quæ est stricta, in qua veniunt usuræ, ut in actionibus bonæ fid. quæ non veniunt in aliis strictis. Itaque omnes strictæ actiones non eodem jure censentur. Rursus cum ea solvuntur, quorum datione itur in creditum hæc actio est quasi ex mutuo, ex tacito mutuo, ex promutuo, non ex mutuo. *Et* (ut Justin. ait) *magis est ex distractu, quam ex contractu*: ubi (*magis*) non comparative ponitur, sed positive: sic *l. 1. D. communi dividundo. Actio pro socio magis pertinet ad præstationes personales, non ad communium rerum divisionem.* Hæc autem actio est duplex, certi et incerti. Certi veluti solutæ pecuniæ: incerti, veluti cautionis indebitæ, aut promissi indebiti, ut si promisi quod non debui, non agam certi: cautio incerti condicitur. Sic accipe l. 3. hic. Item possessionis condictio est incerti, *l. Indebiti. §. Sed et si nummi. D. de cond. ind. l. Qui exceptionem. §. Si pars. eod. tit.* et adhibita *l. Heres. ad Trebel.* ex quibus locis intelliges possessionem indebite traditam incerti condici, sicut dominium indebite translatum. Obstat *l. Si in area.* et *l. Ex quibus eau. eod.* quæ leges negant ei competere condictionem: qui tradidit possessionem, quam dare non debuit. Dicendum utramque l. loqui de condictione certi, non incerti, et de retentione facti, non juris. Retentio facti est quæ fit per exceptionem, ut si quis in alieno solo bona fide ædificaverit, non habet actionem, qua sumptus repetat: sed domino soli ædificium vindicante, is qui ædificavit per exceptionem doli retinebit rem, quoad sumptus ei solvantur: atque ita sibi servabit impensas, quas non potest petere, *l. Paulus. D. de dol. except.* Retentio juris est, quæ fit ipso jure, ut dotis retentio fit ipso jure propter impensas in res dotales factas: quoniam impensæ dotem ipso jure minuunt. Item peculio vendito cum servo, si postea servus venditori furtum fecerit, ipso jure est retentio, id est, ipso jure ob id factum peculium ipsum minuitur, *l. Servus quem. D. de act. emp.* Hoc cognito, ita rem definiamus: ex quibus causis ipso jure retentionem habemus, ea si solverimus, nec retinuerimus, certi condicere possumus quasi indebita, *d. l. Servus.* et l. *Quod dicitur. §. ult. D. de impens. in res dot. fact.* Sequitur altera propositio. Ex quibus causis retentionem opposita exceptione habemus, ea si solverimus, certi condicere non possumus, quia nullius rei dominium in accipientem transtulimus, ex *l. Ex quibus,* et *d. l. Si in area.* Possumus tamen incerti condicere possessionem, quam per exceptionem retinere potuimus. Illud quoque est sciendum, condictionem indebiti soluti aliam ex numeratione vel traditione esse, aliam ex consumptione. Est ex numeratione, si meam pecuniam dedi solvendi animo: ex consumptione, si alienam pecuniam solvi, et sit consumpta. Quod si non sit consumpta, non certi, sed incerti est condictio, ut vel possessio reddatur, quia ejus pecuniæ possessio erat mea, dominium non item. Itaque accipientem feci possessorem, non dominum. Condicam ergo tantum quod in eum transtuli, id est, possessionem. Igitur hac condictione vel condicitur possessio, quæ nostra fuit, et in accipientem translata, vel corpus, quod nostrum fuit, vel si sit promutuum, ut si sit pecunia soluta, vel vinum, tantumdem ex eodem genere condicitur, *l. Quod indebitum, l. Si pœnæ. §. Si falso. D. de condict. indeb.* Quod autem est nostrum, nec est translatum in accipientem, licet datum sit et solutum (plerique enim solventes non mutant dominium) cessat hæc condictio certi. Et generaliter, ubi est vindicatio, vel actio ad exhibendum, re mala fide consumpta, cessat hæc condictio certi, *l. Dominus. l. Interdum. l. Si in area. eod. t. l. Servus invito domino. D. de fidejussor.* Denique hæc condictio domino non datur, sicut nec alia ullis præter furtivam. Ex quo apparet, eum qui solvit pecuniam indebitam, dominium in accipientem transferre, et ideo condictionem habere, si eam per errorem solverit, quam non haberet, si dominium pecuniæ solutæ retineret. Ergo errans rei suæ dominium amittit. Hoc videtur pugnare cum *l. Si procurator. D. de acq. rer. dom.* Nemo errans rem suam amittit. Item in *l. 3. §. Subtilius. D. de cond. cau. data etc.* Distinctio hoc explicavit. Ita constituamus. Errans in re ipsa, seu de dominio, dominium non emittit; ut si rem suam tradat quasi alienam, dominium non emittit; quia nec eo fuit animo, ut suæ rei dominium transferret, sed alienæ, mandatu ejus, quem putabat dominum. Errans hoc modo rei suæ dominium non amittit: at errans in causa traditionis, dominium emittit, ut si quasi ex causa debiti tradam rem meam, quam non debeo: nam hoc casu volui eam rem facere accipientis, volui mutare dominium rei. Ceterum id dominium condicam hac actione. At error ille non obstat translationi dominii. Errans in persona dominium non emittet, ut si quis solvat Titio quasi creditori, qui se Titium esse mentitur et simulat, quo casu ab accipiente fit furtum, *l. Falsus. D. de furt.*

## *Ad L. I.*

*Pecuniæ indebitæ, per errorem, non ex causa judicati, solutæ, esse repetitionem jure condictionis, non ambigitur. Si quid igitur probare poteris, patrem tuum, cui hæres extitisti, amplius debito creditori suo persolvisse: repetere potes. Usuras autem ejus summæ præstari tibi frustra desideras. Actione enim condictionis ea sola quantitas repetitur, quæ indebita soluta est.*

In l. 1. hoc tit. tria sunt adnotanda. Primum est, ex causa judicati solutum condici non posse, licet jure debitum non fuerit. Res judicata, sicut non tollit naturalem obligationem, *l. Julianus. D. de condict. ind.* ita nec parit obligationem: eadem enim est causa producendæ et tollendæ obligationis cujusvis; civilem tantum obligationem parit res judicata, quæ nulla exceptione infringi potest. Actionem judicati parit, quæ olim ex infitiatione crescebat in duplum, *Paul. l. 1. Sent. t. 20.* Ideo ex sententia judicis solutum condici non potest, licet antea non deberetur, *l. 1.* et *l. Cum putarem. D. famil. ercisc. l. 2. inf. de compensat. l. 29. Si fidejussor. §. In omnibus. D. mandat.* Et ideo in *leg. Servo. D. de condict. indeb.* recte adjicit, *sine judice solverit.* Nam quod per judicem, id est, judicis sententia solvitur, non condicitur. Excipiuntur duo casus: si ex falsis instrumentis sit judicatum, ut falso chirographo, et falsi crimen probetur, l. *ult. inf. si ex fals. instrum.* Item si quod quis jure solvit ex causa judicati, postea redierit ad injustam causam, vel potius nullam, ut in specie *l. 2. D. de condict. sine causa.* Species est: ego dedi fulloni vestimenta lavanda, quo modo contrahitur locatio, et conductio si constituta sit merces. Fullo vestimenta mea sua culpa amisit. Cum eo egi ex locato. Judex eum condemnavit ad pretium vestimentorum: mihi pretium solvit ex causa judicati. Debitum igitur solvit. At postea vestimenta inveni, et in potestatem meam venerunt, et ita rem habeo et pretium, quod est iniquum. Qua actione fullo consequetur pretium quod dedit. L. 2. dat condictionem sine causa, quia quod initio fullo jure debuit, deditque, postea repertis vestimentis redit ad injustam causam, vel potius nullam. His igitur casibus licet sit solutum ex causa judicati, competit condictio sine causa, atque etiam indebiti: nam quod apud te est sine causa, indebitum videtur: itaque hac vel illa condictione condicitur. Condictionum autem harum ob rem dati, indebiti, sine causa, ex injusta causa, est usus promiscuus. Nulli alii casus videntur excepti. Quid igitur dicemus in hac specie, de qua Fulgosius dicit se consultum esse? Finge, pecuniam, quam debitor meus mihi solvit, post mortem ejus ab hærede petii, hæres condemnatus ex causa judicati eam mihi iterum solvit; postea inventa apocha, quam defuncto dederam, hæres agnovit me bis idem exegisse. Quid fiet? An est aliqua actio ob apocham postea inventam? Sententia non retractatur, *l. 4. inf. de re judic.* Condictio etiam cessat, quoniam hic casus non est exceptus, et nominatim condictionem cessare in hac specie traditur, *d. §. In omnibus.* In hac specie de creditore loquitur, qui semel solutam pecuniam iterum accipit. Cessat hoc casu restitutio in integrum ex illa clausula, si qua justa causa sit, quam restitutionem hoc casu competere putat Accurs. *d. §. In omnibus,* et Fulgos. sed male. Illius enim clausulæ argumento, quam latissime accipiunt, abutuntur plerumque nostri DD. sed illa debet tantum accipi de absentibus, *l. Nec non. ex quib. cau. maj.* alioqui si latissime acciperetur, et ex ea fieret restitutio omnibus casibus, quibus æquitas id postulat, numquam daretur actio de dolo, quia semper hæc restitutio competit, et tunc cessat actio de dolo: præterea furti actio cessat, quia qui sciens indebitum accipit, furtum non committit, quia dominus fit, si non errat in persona. At in ea specie in scientem est actio criminalis stellionatus, id est, in eum qui bis sciens eandem pecuniam accepit, *d. §. In omnibus.* propter calliditatem, ait. Ergo est de dolo civilis eo casu. At in ignorantem quænam est actio? ut si hæres creditoris, cui debitor pecuniam solvit, egerit cum hærede debitoris ignorans solutum, et ex causa judicati pecuniam exegerit: et putem, quia iniquum est duplum pervenire ad creditorem, aut creditoris hæredem, competere hoc casu actionem prætoriam, quæ semper est subsidiaria, concurritque cum actione de dolo, *l. Qui servandarum. D. de prœscr. verb. l. Jurisgentium. §. 1. de pact.* Ubi in scientem detur actio de dolo: plerumque in ignorantem est actio in factum prætoria, quæ datur ex decreto. Secundo notandum ex h. l. 1. in condictione indebiti incumbere actori onus probandi indebitum fuisse: quia præsumitur debitum solutum. Nonnumquam tamen actoris conditio et qualitas, ut si sit pupillus, vel dissolutus quidam, aut infitiatio rei, transfert in reum onus probandi, debitum fuisse, quod accepit, præsumptione faciente pro actore, quod explicatur l. *Cum de indebito. D. de probat.,* quæ tota l. est Triboniani. Postremo notandum ex l. 1. usuras indebitæ pecuniæ solutas non posse repeti: ut mutui, ita promutui usuræ non debentur. Unde apparet in h. l. 1. pecuniam accipi stricte pro nummis. Idem est error Accurs. hic, qui in tit. super ubi pecuniam late accipit. Idem servatur in aliis condictionibus. Nam usuræ non condicuntur, *l. 4. de condict. ob turpem caus.* Alia est ratio fructuum

rei solutæ, ut cum non pecunia, sed species est data. Nam et species condicitur, et fructus, *l. Indebit. l. In summa, si quis §. Qui indebitum. de cond. indeb.*

## *Ad L. II. III. et IV.*

*L. II. Si citra ullam transactionem pecuniam indebitam alieno creditori promittere delegata es: adversus eum, qui te delegavit, condictionem habere potes.*

Duo notanda sunt in h. l. Primum, condictionem indebiti mihi dari adversus te, non tantum si tibi promisero, aut solvero, sed etiam si creditori tuo solvero te delegante. Est etiam hoc casu actio mandati, si solvero, aut promisero cui me delegasti, *l. Si quis delegaverit. D. de novat. l. Si mandatu. §. Si judicio. D. mand.* Illæ condictiones concurrunt cum actionibus bon. fid. non utique cum strictis. At adversus tuum creditorem, cui me delegasti, mihi neque condictio competit si solvero, nec exceptio doli, si promisero, et agat, quia suum repetit, aut suum recepit. Aliud est dicendum, si me ei delegaveris, cui non debebas; nam tunc etiam adversus eum habeo exceptionem doli, et condictionem indebiti, *l. Julianus. D. de except. doli.* Est ea sententia Juliani in *l. 2. §. Aliud. D. de donat.* et hoc cum revera tibi non debebam. At si cum revera deberem, me delegasti ei, quem falso tuum creditorem putabas, tum non competit mihi condictio, quia vere debui, sed tibi competit condictio, *l. Quamvis. §. Interdum. D. ad Velle.* itaque hæc condictio indebiti datur, non tantum solventi, aut promittendi, sed etiam deleganti, quia delegatio solutionem imitatur: quæ datur solventi, est certi condictio, quæ promittenti aut deleganti, est incerti, id est, liberationis condictio, et facilius datur promittenti, quam ei qui jam solvit, ut sit l. 3. Si solutum repeto; quod est difficilius, et minus probabile, repetam et promissum. Argumentum est a minori, id est, a minus probabili: vulgo dicitur a majori, ut si diceres, si ex pacto civitas petit usuras creditæ pecuniæ, *l. Etiam. de usur.* petet etiam ex stipulatione. Postremo notandum ex l. 2. solutum ex causa transactionis condici non posse, puta ut a lite discedatur, vel controversis, licet res nullis fuerit media, licet is, qui a lite discedit, nil juris in re habuerit. Ita accipienda, *l. In summa. §. 1. de condict. ind.* Ex eo loco notandum quæ sit differentia inter rem et litem, et notandum, litem potius dici debere, quam rem, verum si calumnia sit evidens, id est, si perspicuum sit, constetque rem nullam seu jus fuisse, datum ob causam transactionis, condici potest, quia transactio est imperfecta. Huc etiam pertinet *l. Nec intentio. sup. de transact. l. 6. sup. de jur. et facti ign.* Similiter solutum ex causa, quæ ex inficiatione crescit in duplum, non condicitur, licet non debeatur, cujus rei est obscura ratio, *§. ult. Instit. de obligat. quæ ex contractu.* Ratio est, quia videtur solvi a sciente propter metum pœnæ dupli, argum. *l. Illud. D. de petit. hæred.* et *l. Si non sortem. §. Si quis falso. de cond. ind.* Inficiatione crescit actio l. Aquiliæ in duplum, *l. Inde Neratius, §. Hæc actio. D. ad l. Aquil.* Item actio legatorum piorum, in *d. §. ult. Instit.* et in *§. Ex maleficiis. de action.* Item actio depositi ex certis causis, ut tumultus incendii, ruinæ, naufragii, *§. Sed et furti. de action.* Item condictio ex syngrapha, *Novell.* 18. et ex contractu habitu cum argentariis sine scriptura, *ex edicto Justin.* 7. Olim etiam actio legatorum relictorum per damnationem crescebat *d. § ult.* Item actio ex empto ob ementitum modum agri, *Paul. 1. Sent. tit.* 19. et in 2. *tit.* 18. Id fuit ex 12. tab. Item actio judicati. *Cic. pro Flac. decrevi, ut si judicatum negaret, in duplum iret.* Postremo condictio bene depensi. Hodie igitur legatorum piorum per errorem solutorum non est condictio, quia solvuntur ex causa, quæ inficiatione crescit in duplum. Item æstimationis damni per errorem solutæ non est condictio: item depositi propter causam tumultus, incendii, ruinæ, naufragii, et crediti chirographarii per errorem soluti non est condictio: quoniam hæ causæ inficiatione crescunt in duplum, et qui solvit, ultro videtur et sciens solvere, evitandæ pœnæ causa. His tantum casibus est pœna constituta ei, qui it ad inficias, *l. Inter coheredes. §. Qui familiæ. D. famil. ercisc.* Ita loquitur ad inficias ire, ut ad incitas, uno verbo pro egestate. In illo autem *§. Qui familiæ*, sunt duo versus Triboniani ex constitut. Justinianæa de jurejurando propter calumniam, quod ante Justinian. non exigebatur. Nam ait, *in actionib. duplicib. etc.* et postea subjicit, *et ideo uterque debet jurare non calumniæ causa ad inficias ire*, quod totum est Justiniani.

## *Ad L. V. et VI.*

*L. V. Si a patre emancipatus, ei non intra tempora præstituta jure honorario successisti: quicquid indebitum postea per errorem (utpote patris successor) dedisti, ejus condictionem tibi competere, non est incerti juris.*

*L. VI. Si per ignorantiam facti non debitam quantitatem pro alio solvisti, et hoc adito rectore provinciæ fuerit probatum: hanc ei, cujus nomine soluta est, restitui eo agente providebit.*

Quæstio l. 5. hæc est, an is, qui solvit quod non ipse, sed alind debet, habeat condictionem. Finge: quidam falso existimans se hæredem esse, aut bonor. possessorem, vero hæreditario creditori quod debetur solvit: an habet condictionem? Hæc l. 5. ostendit ei condictionem dari, itemque *l. Si pœnæ. §. 1. D. de cond. ind.* et *l. 2. §. 1. de his, qui in priorum creditor. locum succes.* Obstat *l. Repetitio. D. de cond. ind.* quæ dicit non teneri condictione eum, qui suum, id est, sibi debitum recipit, licet a non debitore receperit. Dominus Budæus ad *l. ult. D. de ædil. edict.* affirmat esse antinomiam, quod non scripsisset, si doctissimum juris interpretem Accursium non abhorruisset, quo vitio etiam Petrus Stella discedens ab Accursio in ea lege, nescio quæ monstra flexit, quæ Zasius refutavit. Accursius recte dicit: *aut quod alius debet, tu solvis tuo nomine, aut debitoris.* Si tuo nomine, tibi condictio competit, et verus debitor ex eo non liberatur, ut *h. l. 5. et d. l. 2.* Addatur etiam *l. In summa. in fin. D. hoc tit. l. Cum quis. §. De pecul. de solut. l. Si quid possess. D. de petit. hæred.* si solvis nomine debitoris, nulli tum condictio competit, et debitor liberatur *l. Quod nomine.* et *l. Servus cujusdam. in fin. de cond. ind.* Et ita accipienda est *l. Repetitio.* Addatur etiam *l. De hæreditate. sup. de pet. hæred.* in qua est ponendum, eum, cui falso putavit se esse hæredem, solvisse hæredis nomine, et ideo cessare condictionem: in specie hujus l. qui falso putabat se hæredem, solvit suo nomine, et ideo condictioni locus est. Hæc Accursii distinctio est frequentissima: qua etiam utimur in specie *l. 11. D. de cond. ind.* si pater, vel dominus, cum quo actum est de peculio, per errorem solverit plusquam est in peculio, an condicet quod plus solvit? si servi, vel filii nomine solvit, non condicet, quoniam debebat id omne, *d. l. 12.* si suo nomine condicet: quia non debuit supra peculii quantitatem, *l. Si quis reum. §. Idem. de liberat. leg. l. 1. in fi.* et *l. 2. de constit. pec.* Eadem etiam distinctione utimur in specie *l. Debitam.* et *l. Frater. §. ult. D. de cond. ind.* Indebitæ promissæ pecuniæ fidejussor acceptus solvit. Quis condicet solutum? Ipse fidejussor si suo nomine solvit: promissor, si promissoris nomine. Itaque illa distinctione Accurs. neque verius neque certius quicquam. Fateor esse antinomias in jure, in ea quæstione certe nulla. Antinomiæ quæ sint Bud. non percepit, nec erit a proposito alienum eas, quas putat ἀντινομίας hic recensere, et refellere. Primam constituit ex *l. Præcipiunt.* et *l. ultima, D. de Ædil. edict. leges. præcipiunt* veteratorem accipi pro mancipio, tritu, longo usu, longo spatio serviendi. L. ult. ait, veteratorem non pro spatio serviendi, sed genere, et causa æstimandum. Nulla est antinomia. Nam in *l. ult. non*, accipere oportet pro non solum. Aliam constituit *ex l. Per servum, §. Denique. D. de usu et habit.* et *l. Huic stipulationi. D. usufruct. quem caveat. L. Per servum.* ait, inutile esse legatum si fructus legetur sine usu, quia vix potest esse fructus sine usu, *L. Huic stipulationi*, videtur repugnare, quia ait fructum sine usu obtineri posse. Hæc non sunt pugnantia: regulariter fructus non est sine usu, accidit tamen interdum, ut sit sine usu: quod explicat *d. l. Per servum. §. ult.* posita hac specie. Testator ab hærede tibi legavit nudum usum fundi: deinde hæres ejusdem fundi fructum Titio constituit, et cessit: non potuit hæres in Titium transferre usum, qui tibi fuerat testamento adscriptus. Ergo in Titium transtulit nudum fructum hæres. Sic fiet, ut hæres ejusdem fundi habeat proprietatem nudam, et tu nudum usum, Titius nudum fructum sine usu. Itaque in eo fundo Titius non potest habitare, etc. te prohibetur illuc venire nisi ad fructus percipiendos. Tertio constituit aliam *ex l. Quid tamen.* et *l. Cum ab eo. §. ultim. de contr. empt.* Sed *l. Quid tamen.* loquitur de inauratis et inargentatis; *l. Cum ab eo.* de argento coopertis, quæ sunt diversa: quod diximus ista in *l. 22. de verb. oblig.* Quarto constituit aliam in *l. 10.* et *l. Stipulationes. §. ult. de verb. obligat.* cum *l. Insulam. eod. tit.* Inter quas tamen est evidens ratio differentiæ, si ita concipiatur stipulatio: Insulam ante biennium fieri, non committitur ante diem, *d. l. Insulam.* At si ita concipiatur, si insulam intra biennium non feceris, 10. dari. Hæc committitur ante diem, id est statim atque certum erit insulam non posse absolvi ante biennium: igitur committetur ante diem, quia est conditionalis tantum, non in diem, l. 10. Idemque est si die non addito, ita stipulor, insulam fieri, *d. l. Stipulationes. §. ult.* Melius Budæus commisisset *d. §.* cum. *l. 14. eod.* in quibus continentur duo diversæ scholæ præcepta. Idem etiam aliam antinomiam constituit ex *l. Si filiusfamil. D. de judic.* et *l. ultim. D. de extraord. cognit.* Una lex ait, judicem litem suam facere, si dolo malo iniquam sententiam tulerit. Altera ait, judicem litem suam facere, si per imprudentiam inique pronuntiaverit. Quæso quid vetat utrumque esse verum? Judex litem suam facit, si dolo inique pronuntiet. Judex etiam litem suam facit, si per imprudentiam et ignorantiam juris inique pronuntiet. Item aliam adfert *l. Cum quidam.* et *l. In fraudem. de jure fisci.* Sciendum est autem fiscum revocare ea, quæ debitor alienavit in fraudem fisci, vel quæ reus capitis, qui postea condemnatus est. Ea *l. In fraudem.* adjicit in fraudem fisci fieri non tantum si quid alienetur, sed etiam si quid non quæratur, id est, si debitor fisci non utatur occasione acquirendi: in omnibus ait, æque fraus punitur. Male Alciat. 3. παρέργων, 19. illa verba *et si non quæratur*, sic exponit, etiamsi debitor fisci, qui rem alienat, in accipientem dominium non transferat, id est, etiamsi non acquiratur a debitore fisci. Rectius Græci, qui dicunt revocare fiscum: τὰ ἐκποιούμενα, οὐ μὴ κτώμενα, *id est, alienata, et quæ debitor non acquirit.* Verum *l. Cum quidam*, a reo capitis filio emancipato, ut is delatam hæreditatem adiret, sibique acquireret non patri, ait, non videri factum in fraudem fisci, quod non sit acquisitum. Breviter ita dicendum est, æque puniri fraudem seu in alienando, seu in non acquirendo fiscum fraudaverit quis, *d. l. In fraudem:* licet aliud servetur in privatis creditoribus actione Pauliana vel Fabiana, in quorum fraudem non acquirere licet, alienare non licet. In fraudem fisci neutrum licet: nec obstat *l. Cum quidam:* nam hoc non significat non videri factum in fraudem fisci: si non acquiratur, sed non recte ita colligit. Si filium emancipet reus capitis ut hæreditatem habeat, occasione acquirendi non utitur. Ergo facit in fraudem fisci, et gesta sunt revocanda. Vitiosa est collectio illa, ut ea l. significat, alioquin non liceret reo capitis filium suum emancipare, quod soli reo perduellionis ademptum est, *l. 5. §. Emancipationis. C. ad l. Jul. Majest.* Ergo reo emancipan-

di causa licet acquirendi occasionem negligere, licet ex ea re fraudetur fiscus. Nunc circa l. 5. restat hæc quæstio, an si quis solverit alieno nomine, quod nullus debet, an ei, cujus nomine solvit, competet condictio? sic videtur in leg. 6. hic. Dices ergo per liberam personam non acquiri actionem. Sic sane acquiritur ex mutuo, *leg. Certi. §. Si nummos. D. de rebus credit.* Ergo acquiritur etiam ex promutuo. Per liberam personam acquiritur actio non tantum ex mutuo, sed etiam ex promutuo, quam constat ex aliis causis non acquiri. Restat etiam dicere quod in specie leg. 5. videatur erranti in jure dari condictio indebiti. Species est: Petiit filius emancipatus bonorum possessionem unde liberi post annum, quod non licet, et sero fit: ea enim anno finitur. Bonor. possessio est sine re, quia sero petita est: At filius putat esse bonorum possessorem. Errat in jure, si putet post annum se fieri bonorum possessorem, et tamen si hoc errore ductus solverit hæreditariis creditoribus, solutam condicet. Breviter dicendum est, filium non jure, sed in facto errasse, ut quia putavit nondum annum præteriisse, alioquin erranti in jure non datur condictio indebiti, *l. Cum quis. C. de juris et facti ign. l. pen. §. Si quis. ff. eod. l. Error. inf. ad legem Falcid.* Minori tamen succurritur per restitutionem in integrum, *l. 2. sup. si advers. sol.* Et interdum etiam majori, *l. Illud. D. de minor.* Justa ex causa, et benigne, ut ait *l. 4. D. ut in possess. leg.* Sed quod benigne fit, non est in consequentia trahendum, *l. Qui negotia. D. mand.* Male igitur Accurs. scripsit *l. 1. h. tit.* erranti in jure condictionem dari. Movetur hac ratione. Error juris in damnis non nocet, *l. 7. et 8. D. de jur. et fact. ign.* Ergo erranti in jure debet condictio dari, ne versetur in damno. Cui ita respondendum est: error juris in damnis non nocet, id est, damnum non infert, at damno etiam non liberat, nec damno subjicit, nec subducit. Ut ecce, quod quis jus ignoraverit, non ideo habetur pro confesso, ut et si quis ignorans legem Falcidiam confiteatur se debere legatariis solida legata, *l. 2. D. de confess.* Verum quod quis jus ignoraverit, ideo non habetur pro confesso, ne juris ignorantia damnum adferat. At quod quis jus ignoraverit, non ideo habetur pro non confesso, si alias sit confessus. Similiter quod quis jus ignoravorit, non ideo non habet condictionem indebiti, puta ex transactione imperfecta, *l. Eleganter. §. Item si ob transactionem. D. de condict. indeb.* At etiam quod jus ignoravit ei non datur condictio, quæ quidem non competit ipso jure, sed ex bono et æquo, sic in *l. 3. D. ad Macedon.* et *l. Si fidejussor. §. 1. ff. mand. l. Sicut in fi. inf. de præscript. 30. et 40. ann.* Juris error his omnibus locis non hoc facit ut denegetur actio, sed etiam non obstat quo minus denegetur. Denique ut juris error damnum non infert, ita etiam damno non eximit.

## Ad L. VII.

*Fideicommissum, vel legatum indebitum per errorem facti solutum, repeti posse explorati juris est.*

In l. 7. hoc ostenditur, legatorum, seu fideicommissorum per errorem solutorum, condictionem esse, *l. 2. et 3. ff. eod.* Et Paulus 3. *Senten. tit. de legat. in fi.* In fragmen. Ulpiani, *tit. de leg.* scriptum est, non esse verum, superest negatio. Excipiuntur ab hac sententia legata pia, et olim omnia legata per damnationem excipiebantur, *§. ult. Institut. de obligat. quæ quasi ex contract. nasc.* quæ quidem legata debita, qui inficiantur, eunt in duplum, qui ultro solvunt etiam indebita, non condicunt secundum regulam *l. 4. sup.* excipiebantur etiam olim legata relicta incertis personis, ut si quis legasset advocatis, ea legata non valebant, nec poterant peti; soluta tamen non poterant condici, *§. Incertis. Instit. de legat.* Hodie valent, et si solvantur, debita solvuntur, nec repetuntur.

## Ad L. VIII.

*Creditoris falso procuratori solventi, adversus eum indebiti repetitio, non obligationis liberatio competit.*

Verus debitor, qui solvit vero procuratori creditoris, liberatur. At quid si solvat falso procuratori creditoris? id est ei, qui simulat se esse procuratorem creditoris? ita distinguendum est: creditore ratum habente debitor liberatur, *l. Si vendidero. §. Si Titius. D. de furt.* creditore ratum non habente, debitor non liberatur, sed habet adversus falsum procuratorem, cui solvit, ut Paulus ait, *l. Si procuratori. D. de cond. causa dat.* condictionem ob rem dati: ut hæc l. 8. ait, habet condictionem indebiti. Hæc non sunt pugnantia: ubi est condictio ob rem dati, ibi est etiam condictio indeb. si quis ita malit formare condictionem. Et ita quæ dantur conditionis implendæ causa, si dandi nulla causa sit, vel quasi indebita vel quasi ob rem data, condicuntur actoris arbitrio, *l. ult. D. de condict. indeb. l. 3. §. Si quis quasi. D. de cond. causa dat.* In specie autem proposita ita demum illæ duæ condictiones dantur debitori adversus falsum procuratorem, si ea mente ei solverit, ut nummi ejus fierent, deinde traderentur domino. At si ea mente dederit, ut perferrentur ad creditorem, nec pertulerit eos, furtiva tum in procuratorem condictio datur, quasi furto nummorum facto. Hæc condictio ubi est, illæ cessant. Hæc est de re, quæ nostra mansit: illæ sunt de re, quæ nostra fuit, *d. l. Si procuratori.* Et hæc quidem, si procurator debitum accepit: at quid si indebitum ei solutum sit? quis tenebitur condictione? Eadem est adhibenda distinctio, quæ supra. Si dominus ratum habuerit, ipse tenebitur condictione indebiti: si non habuerit ratum, procurator tenebitur condictione ea, vel etiam furtiva, si furtum fecerit, *l. Falsus. §. 1. D. de furt. l. Si indebitum. D. rem ratam hab. l. Si pupilli. §. Item quæritur. D. de neg. gest.* Et hæc de procuratore, qui accepit debitum, aut indebitum. Nunc videndum quid sit, procurator verus, aut falsus dederit, aut solverit indebitum. Eadem utamur distinctione. Domino ratum habenti datur condictio indebiti, idque seu in mutuo, seu promutuo, *l. 6. sup.* domino autem non habente ratum procuratori datur utilis condictio indebiti exemplo mutui, *l. 4. sup. si cert. pet.* Sicut sequimur exemplum mutui domino ratum habente; ita sequimur domino ratum non habente. Igitur quod dicitur in *l. Si procurator. D. de condict. indeb.* Julianum scripsisse, procuratori non dari condictionem indeb. qui solverit nomine debitoris, id est accipiendum de directa. Utilis namque dabitur domino ratum non habente, exemplo mutui. Quid si procurator debitum solverit nomine debitoris? Constat tunc cessare condictionem, *l. 5. sup.* id est, nec dari domino, nec procuratori, et dominum, id est, debitorem liberari etiam invitum et ignorantem, seu verus seu falsus sit procurator.

## Ad L. IX. et L. ult.

L. IX. *Indebitum solutum sciens, non recte repetit.*

§. 1. *Citra mandatum autem ab alio re distracta: dominus, evicta re, vel ob præcedens vitium satis emptori faciens, non indebitum præstendere potest, sed per hujusmodi factum ratum contractum habuisse probans a se debitum ostendit esse solutum.*

L. ult. *Pro dubietate eorum, qui mente titubante indebitam solverunt pecuniam, certamen ll. latoribus incidit, idne, quod ancipiti animo persolverunt, possunt repetere an non. Quod nos decidentes, sancimus, omnibus, qui incerto animo indebitam dederint pecuniam, vel aliam quandam speciem persolverint, repetitionem non denegari, et præsumptionem transactionis non contra eos induc: nisi hoc specialiter ab altera parte approbetur.*

Rem meam vendidisti sine mandato meo: valet venditio, si ratum habuero. Nam ratihabitio retrotrahitur, et mandato comparatur. Videor autem ratum habere, si re evicta emptori solvero, quod ejus interest: Vel etiam si ob vitium, aut morbum rei venditæ ei solvero; quanto minoris emisset, si id scisset, qua in re actio illi competit ob præcedens vitium. Nam ob vitium, quod post venditionem res contraxit, venditor non tenetur, *l. Quæro. §. ult. de ædil. edic.* ob præcedens tenetur, non ob sequens vitium. Hæc pro ratihabitione habetur: ideoque condictionem indebiti mihi qui solvi, non parit: scientibus non datur condictio indebiti: vel quia videntur rata habuisse, quæ sunt gesta, vel quia videntur donare, *l. Qui fundum. §. Servus meus. D. pro empt.* vel etsi non habuerint animum donandi, id sibi imputare debent, *l. Quod quis sciens. ff. de condict. indeb.* Una ratio non semper facit, ut scienti denegetur condictio, sed vel prima, vel secunda, vel tertia: omnes sunt idoneæ rationes. Errantibus tantum, et ignorantibus datur condictio, et ignorantibus factum, ut errantibus in calculo, non ignorantibus jus. Nunc quæritur quid sit dicendum de dubitantibus, hæsitantibus, et titubantibus: hæc est quæstio *l. ult.* Hi videntur mediæ esse cujusdam fortis inter scientes et ignorantes, vinctis similes, ut ait Aristot. 3. *Metaphys.* magis tamen accedunt ad ignorantes. Qui dubitant, ignorant rem propositam, *l. 1. in princ. de leg. 3.* Uno loco ait, *dubitat*, postea, *ignarus sit*, *l. Qui in test. et seq. ff. de testam.* igitur qui dubitat ignarus est. Dubitatio est inhibitio progressionis ad sciendum, propensio tamen ad inquisitionem. Et ideo Latinis error est dubitatio plerumque, ut Cicer. 4. in *Rullum, jam omnes*, inquit, *omnium tui etiar error.* Et ideo Justinianus censent *l. ult.* dubitanti æque, ac ignoranti dari condictionem indebiti, et adjicit eos non præsumi solvisse in dubio transigendi causa, nisi hoc probetur. Præsumptio transactionis obstat condictioni. Transactio fit de re dubia, *l. 1. D. de transact.* et solutio non statim ideo quod fiat in re dubia, transactionis causa fieri intelligitur, nisi hoc probetur: hoc probato cessabit condictio.

## Ad L. penult.

*Si quis servum certi nominis, aut quandam solidorum quantitatem, vel aliam rem promiserit, et cum licentia ei fuerat unum ex his solvendo liberari, utrumque per ignorantiam dependerit: dubitabatur, cujus rei daretur a legibus ei repetitio, utrumne servi, an pecuniæ: et utrum stipulator, an promissor habeat hujus rei facultatem. Et Ulpianus quidem electionem ei præstat, qui utrumque accepit, ut hoc reddat, quod sibi placuerit, et tam Marcellum, quam Celsum sibi consonantes refert. Papinianus autem, ipsi, qui utrumque persolvit, electionem donat: qui et utrumque dependit, ipsum habet electionem, quod velit præstare: et hujus sententiæ sublimissimum testem adducit Salvium Julianum summæ auctoritatis hominem, et prætorii edicti perpetui ordinatorem. Nobis hæc decidentibus, Juliani et Papiniani sententia placet, ut ipse habeat electionem recipiendi, qui et dandi habuit.*

Legis species hæc est: ego debeo Stichum, aut Pamphilum sub disjunctione: habeo electionem solvendi quem velim. In disjunctivis enim debitoris est electio. Finge per errorem solvi utrumque, putans me utrumque debere conjunctim. Quæritur an sicut habebam solvendi electionem, si non errassem, habeam etiam condicendi, quem velim, electionem. Ulpianus, Celsus, Marcellus, negant dari electionem, et dicunt, creditoris esse arbitrium retinendi quem velit, non sine ratione. Nam hic creditor nunc est debitor, quoniam debet alterutrum reddere: in disjunctivis autem debitoris est electio. Debet ergo potius esse creditoris electio retinendi, aut reddendi, aut retinendi quem velit, Ulpianus *l. Si non sortem. D. de condict. indeb.* ubi citat Celsum et Marcellum Juliano est aliud judicium; dat enim debitori electionem repetendi quem velit, Justiniano auctore, quod hæc repetitio resolvat solutionem. Debet ergo restituere electionem ei qui habuit: et sic qui habet solvendi electionem quem velit, habet

et recipiendi. Cujus sententiæ est vestigium in *l. Cum te. in pr. D. de cond. indeb.* Ait, ego habeo Stichum, aut Pamphilum: utrumque solvo per errorem. Si uterque morietur, vel alter, non condicam, quia qui superest, in soluto remanet. Ergo ex contrario, si uterque vivat, condicam quem voluero. In h. l. pen. appellat Julianum edicti perpetui ordinatorem. Constat Julianum edicta perpetua, id est, ex quibus jus prætores dicebant *perpetuo, ex l. Cornel.* in ordinem composuisse, auctoritate Adriani et Senatus, *l. 2. §. Si quid igitur tale. sup. de vet. jure enucl.* adhibita distinctione titulorum, *l. 2. D. de statu hom.* Et hi sunt Juliani, qui dicuntur Digestorum libri, Edictorum scilicet, qui in inscriptione *l. 1. de his qui not. inf.* significantur his verbis: *Ad edictum*, id est, Digestorum. Permisit Adrianus Juliano, ut Justinianus Triboniano, ut de suo adderet quæ vellet, quod et fecit: addidit pleraque instar edicti, quæ pro edicto sunt: et dicuntur nova edicta, *l. 1. §. Si pater nurui. D. de vent. in poss. mitt.* et nova clausulæ, *l. Qui duas. D. de conjung. cum emancip. lib.* Postea Severus Imperator hanc compositionem Digestorum Juliani abolere decrevit, quod non obtinuit, ut scribit Spartianus. In quæstione autem proposita, quod videtur Juliano, idem est visum Papiniano. Et horum sententiam Justinianus hic confirmat: solventis esse electionem quem condicat, non accipientis, quem restituat. Itaque corrigit aperte Justinianus *§. ult. l. Si non sortem:* quod et Accursius refert, nec mirum: nam *l. pen.* est ex 50. decisionibus. Duæ fuerunt editiones Codicis. Primam statim Justinianus retractavit, et ideo hic Codex dicitur repetitæ lectionis. Et in secunda æditione addidit 50. decisiones. Hæ multa abrogant eorum, quæ continentur Pandect. Quæ ex re dignoscantur illæ 50. decisiones, si quæras, Alciatus recte docuit 5. *parerg. 11.* Verum sicut in hac specie Julianus Celso adversatur, Ulpiano, et Marcello, ita etiam necessarium et consequens, ut etiam ei adversetur in speciem, quæ sequitur. Finge: is, qui debet Stichum, aut Pamphilum disjunctim, non solvit utrumque, sed Stichum per errorem, dum putat se Stichum solum pure debere, nec posse liberari alterius præstatione. Quid fiet? an condicet? Celsus ei non restituit electionem, atque adeo ei condictionem denegat. Locus Celsi est in *l. Si is cui legatur. de legat. 2.* Contra Julianus debitori dat Stichi condictionem, ut recipiat electionem, *l. Cum te. §. ultim. D. de cond. indeb.* hæc est certa antinomia, ut et *l. pen.* arguit necessario, ad quam Tribonianus animum non advertit. Et certe sicut utroque soluto Julianus debitori servat electionem, necesse est, ut eam ei etiam servet altero soluto. Contra Celsus, qui utroque soluto debitori non servat electionem, nec altero soluto ei eam debuit servare. Igitur hac sententia Celsi utroque casu creditor habebit retentionem Stichi, scilicet si solus sit datus: retentionem alterutrius, si uterque sit datus. Sed est Juliani sententia sequenda utroque casu secundum mentem Justiniani, licet secundum casum non attingat Justinianus. Sed ex decisione primi sequitur decisio secundi. His igitur duobus casibus discordant inter se Julianus et Celsus: sed sic sæpe inter se dissident, ut in specie *l. Si procur. D. de condict. indeb.* quod ex Juliano refertur est contra Labeonem et Celsum. Sic in *l. 1. §. 1. D. de usufr. accresc.* quod refertur ex Juliano est contra Celsum, *l. Et Proculus. de leg. 2.* Unus tantum casus est excipiendus ab hac *l. pen.* qui continetur in *l. Plane si duos. D. de cond. ind.* Duo sunt rei debendi, qui debent Stichum singuli, aut Pamphilum; utrumque pariter solverunt per errorem: an singuli condicent partes, unus partem Stichi, alter Pamphili, sicut si 10. debuissent, et solvissent per errorem 20. singuli, condicerent 5. an igitur hominum partes condicent? Non: nam hominum divisio talis non fit, qualis pecuniæ: et initio non potuissent solvere partes. Ergo non condicent. Quid fiet? Is condicetur in solidum, quem creditor maluerit reddere. Hoc igitur casu cum plures debuerunt sub disjunctione, et solverunt, necessario creditori servatur electio reddendi: secus, si unus tantum solvisset, ut in *l. pen.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. VI. De condictione ob causam datorum.*

### *Ad L. 1.*

*Pecuniam, quam te ob dotem accepisse pacto interposito (ut fieri, quum jure matrimonium contrahitur adsolet) proponis; impediente quocunque modo juris auctoritate, matrimonium constare, nullam de dote actionem habes, et propterea pecuniam, quam eo nomine accepisti, jure condictionis restituere debes, et pactum, quod ita interpositum est, perinde ac si interpositum non esset, haberi oportet.*

In hoc titulo occurrit dubitatio, quid significet causa. Causæ nomen est commune, et pro principio agente, et pro fine. In hoc autem titulo accipitur pro fine, qui proprie dicitur res, *l. 1. D. de condict. ob turp. caus. l. Damus. D. de condict. indeb.* Ob causam igitur dari dicitur, quod datur ob rem, id est, ob finem aliquem, ut quod datur ob transactionem, ut a lite vel controversia discedatur, vel ob conditionem implendam, quæ testamento adscripta est, legati vel hæreditatis consequendæ gratia, *l. 1. D. de condict. caus. dat.* Et generaliter quod datur ut sequatur vel contingat aliquid, ex hic causis condictiones ob rem nasci solent, *l. Senatus. §. 1. D. de mort. caus. donat. l. Periculi pretium. D. de naut. fæn.* In qua lege est legendum, *ex quibus condictiones nasci solent*, non *conditiones*, ut vulgo, non est dubitandum, sic enim Græci ἐξ ὧν ἁρμόζει κονδικτίκιος, *lib. 33. Basil. tit. 5.* Igitur dati ob rem re non secuta, id est, si fine suo non potiatur, qui dedit, condictio est. Dato addatur etiam factum: ob rem facti re non secuta est condictio. Non quod factum revocetur (id enim est impossibile) sed æstimatio facti condicitur, *l. Si non sortem. §. Libertus. de condict. indeb.* At dati, cujus principium est falsa causa, condictio non est semper, ut si do tibi aliquid donandi causa, quod negotia mea curaveris, datio principium habet negotiorum curationem: in quo principio etiamsi fallat, id est, etiamsi mea negotia non curaveris, mihi dati condictio non competit, *l. In summa. §. Id quoque. D. de cond. ind.* At si do tibi aliquid solvendi causa, quia id me tibi stipulanti promisisse existimo, dandi habeo principium stipulationem, quæ si revera nulla fuerit, condictio indebiti mihi competit, quia quasi coactus dedi, quod solutionis nomine dedi: quod autem donationis nomine, non quasi coactus, sed ultro et liberaliter dedi. Dandi causa solutioni cohæret: dandi causa donationi non cohæret: sicut nec falsa causa legatum vitiat. Verum quod ad condictionem ob rem dati attinet re non secuta, ut condictio indebiti, ita et hæc nascitur ex æquo et bono, *d. l. In summa. §. Quod ob rem. l. 3. §. Si quis quum. D. de condict. caus. dat.* non nascitur ex contractu hæc actio, sed ex naturali æquitate: nam etsi ita habitus sit contractus do ut des, do ut facias, hoc est etiam dare ob rem: ex eo quidem contractu est actio præscriptis verbis, ut des, vel facias: non tamen ut reddas quod accepisti, quoniam id actum non est nominatim, sed ex bono et æquo: est etiam dati condictio et repetitio. Et ideo quod dicitur in *l. 3. §. 1. D. de condict. caus. dat.* competere actionem, quæ ex eo contractu nascitur, id est, condictionem, id non est accipiendum de condictione ob rem dati, quam negamus esse ex contractu, sed de actione præscriptis verbis, quæ etiam dicitur conditio, *l. Pius. §. ult. D. de prec.* vel de certi condictione generali, quæ datur etiam ex contractu incerto, id est, innominato, *l. Certi. D. de rebus. cred.* Igitur hæc actio, de qua tractamus, non est ex contractu, sed ex æquo et bono. Illud autem sciendum est, condictionem ob causam dati re non secuta, non tantum dari ex cessatione, id est, post moram, sed etiam ante moram, ex pœnitentia, si velim revocare datum, *l. 3. §. 1. l. Si pecuniam. in pr. et §. Si servum. D. de condict. causa data.* De ea, quæ datur ex pœnitentia, nulla est lex sub hoc titulo, omnes sunt de ea, quæ datur ex mora et cessatione, cum is, qui accepit, moram fecit in eo dando, cujus gratia accepit. Itaque in specie *l. pen. inf. hoc tit.* quæ talis est: dedi tibi decem, ut Capuam ires, per te non obstat quo minus eas tempore constituto: sed obstat itineri tempestas, vel insolita vis aquarum, vel alius casus: hoc casu mihi non competit conditio ob rem dati, quia non cessas tua culpa, sed vi casus. Non competit mihi, inquam, condictio ex cessatione, ut Accursius recte adjicit *l. pen.* sed mihi competit conditio ex pœnitentia, ex *l. Si pecuniam. D. de condict. causa dat.* quod tamen negat Accursius in *l. pen. hoc tit.* sed in alia specie, non in illa, quam posuimus. Sic enim ponit: dedi medico decem, ut curaret morbum filii, non curavit. Error non venit ab eo, sed ab eventu, veluti ab aere, sole, metu; quæ dicunt medici τὰ ἔξωθεν. Hoc casu mihi condictio non competit, nec ex cessatione, nec ex pœnitentia. Non ex cessatione quidem, quia non sua culpa frustratus est fine suo medicus; non ex pœnitentia, quia non licet pœnitere, nisi re integra, *l. Quod servus. D. de condict. caus. dat.* Res est integra, et nondum Capuam ieris, adversa tempestate retentus. Res non est integra, si curatio, quam institueras, impedita fuerit ab eventu gravi, vel ob ipso ægroto, vel a fortuna. Nam videtur curasse morbum is, per quem non steterit quo minus curaverit. Itaque non cogitur reddere, quod accepit ulla ex causa, *l. In omnibus causis. l. In jure civili. D. de divers. regul. jur.* Igitur sic posita specie in medico, male reprehendit Accursium Bartolus: nam verum est, nec ex cessatione, nec ex pœnitentia condictionem dari. Sed dicamus de aliis speciebus, quibus datur condictio ob causam dati. Una est: dedi pecuniam ob dotem, et pactum interposui, quod solet interponi, cum jure matrimonium contrahitur, id est, pactum reddendæ dotis in casum, quod dicitur pactum vulgare, *l. Bæbius. 9. D. de pact. dot.* Matrimonium illud, cujus gratia pecuniam dedi, jure non potest contrahi. Dos igitur non est quam dedi: quia non est dos sine matrimonio, pecunia, quam dedi non est dotalis. Pactum, quod feci non est dotale. Igitur per actionem de dote non est pecuniæ repetitio. At per condictionem ob rem dati re non secuta erit repetitio, *l. 1. hic, et l. Si extraneus. D. eod.* Dices, quod Accursius opponit; imo est condictio sine causa. Dicam, datum ob rem re non secuta, condici etiam posse, quasi sine causa datum, *l. 1. §. 1. D. de cond. sine causa, l. Si mulier. D. de condict. caus. dat. l. Prætor. §. Emancipatus. 2. D. de coll.* imo poterit etiam condici quasi indebitum, *l. 8. tit. prox. sup.* condictionum fere harum promiscuus est usus. Rursus dices, si matrimonium est injustum, tantum abest, ut pecuniæ ob dotem datæ sit condictio, ut fiat caduca, ut Accursius etiam proponit. Dicam vero caducam fieri eam pecuniam, si nuptiæ secutæ fuerint contra præcepta legum. At in specie proposita non ponimus secutas nuptias, sed speratas, et pactas: vel est decisio l. 1. accipienda sub hac exceptione, nisi quo casu fisco sit locus. Haloander pervertit lectionem hujus legis, qui duos aut tres versus delevit: retinenda est igitur vetus lectio: *si pecuniam, quam te ob dotem accepisse, pactumque interpositum, etc.* ut in veteribus. Non fero etiam Accurs. dicentem, pecuniam quam, id est, pecuniam aliquam. Videtur quidem esse barbara locutio: verum similis est in *l. Eam quam. inf. de fideicomm.* eam, quam instituerat, id est, instituta more Græcorum, et eo modo, quo in *lege Filium. supra, famil. ercisc.* Eum

*quem*, id est, filius, qui habuit fundum: sic hoc loco, pecuniam, quam te ob dotem accepisse, id est, accepta pecuniam nullam de dote actionem habet, id est, non potest repeti actione de dote: sed repetitur condictione ob causam dati.

## Ad L. II.

*Si (ut proponis) pater tuus ea lege sorori tuæ prædia, cæterasque, quorum meministi, donavit, ut creditorib. ipse satisfaceret: nec si placita observata non essent, donatio resolveretur, eaque contra fidem negotii gesti versata est: non est iniquum, actionem condictionis ad repetitionem rerum donatarum tibi, qui patri successisti, decerni.*

Donavi filiæ eo fine, ut creditoribus meis satisfaceret: non satisfecit, non sequitur res: condictio ob rem dati dabitur fratri, qui mihi hæres extitit. Erit et actio ex contractu præscriptis verbis, ut scilicet satisfaciat creditoribus, vel præstet quanti interest, non ut donatum reddat, *l. Hæreditatem. D. de don.* In qua l. J. C. proponit patrem donasse filiæ sui juris effectæ, et agere cum ea præscriptis verbis, ut creditoribus satisfaciat. Ita etiam necesse esset poni in h. l. 2. Patrem filiæ donasse sui juris effectæ, si pater ageret cum filia eo nomine. At pater non agit, sed post mortem ejus agit frater hæres patris. Convaluit ergo donatio morte, etsi filia fuit in potestate, *l. Donationes. inf. de don. int. vir. et ux.* ideo recte agit frater condictione ob rem dati, vel præscriptis verbis. Itaque non est necesse poni filiam fuisse emancipatam; et hic est unus error Accursii, quem omnes fere sequuntur interpretes: sunt et alii, veluti cum ait, ex contractu nominato dari præscriptis verbis: quod falsum esse constat ex *tit. de præscript. verb.* nunquam enim datur, nisi ex contractu innominato. Item cum ait, donationem esse contractum nominatum, quod etiam est manifeste falsum: nam donatio vel fit simpliciter, vel sub lege aliqua. Quæ fit simpliciter, aut traditione perficitur, aut pacto: quæ traditione perficitur, non est contractus, quia nec conventio: quæ pacto, pactum est, non contractus: quæ duo nostri semper separant. Donatio, quæ fit sub lege aliqua, est contractus nomine vacans: ut dono tibi prædia, ut me meosque alas. Hoc negotium caret nomine, et ideo ex eo est actio præscriptis verbis. Postremo in contractibus nominatis non dari condictionem ob rem dati, quod etiam est falsum: ut si tibi dedi decem, ut mihi servum emas, certe est mandatum, et contractus nominatus. Quod tamen si revocavero re integra, mihi competet condictio ob causam dati, *l. Si pecuniam §. Si servum. D. de cond. causa dat.* Itaque in contractibus nominatis, quandoque habet locum condictio ob causam dati. Item si dedi, ut rem mihi venditam, vel locatam, vel depositam redderes, mihi competit actio locati, depositi, empti, et condictio ob rem dati, *l. ult. D. de condict. ob turp. caus. l. ult. depos. l. Si tutor. D. de tut. et rat. distr.* Et ita cum condictione sine causa concurrit etiam actio ex contractu nominato in *l. 2. de cond. sine causa*, et cum condictione indeb. *l. 2. sup. tit. prox.* ideoque in *l. Cum te. inf. de pact. int. empt. et vend.* non tantum erit actio ex vendito resolvendæ venditionis gratia, sed etiam condictio ob rem dati. Sicut etiam in *l. Is qui hæreditatem.* et *l. Sed et si me putem. de condict. indeb.* non tantum erit condictio, sed etiam actio ex vendito, *l. Si tibi. de act. empt.* At in specie *l. Si non donationis inf. de contr. empt.* et *l. Ea. de rescind. vend. inf.* neutra actio dabitur distrahendæ venditionis causa, quia id actum non intelligitur, quod eis excussis liquido constabit.

## Ad L. III.

*Ea lege in vos collata donatio, ut neutri alienandæ suæ portionis facultas ulla competeret, id effecit, ne alteruter vestrum dominium prorsus alienet: vel ut donatori, vel ejus hæredi condictio, si non fuerit conditio servata, quæratur.*

Quæstio legis 3. est, an valeat alienatio facta contra prohibitionem. Legi datæ donationi, si non pareatur donationi, competit condictio ob rem dati. Finge igitur: donavi tibi fundum ea lege ne alienares. Ea lex jure probata est, *l. 135. §. Ea lege. D. de verb. oblig.* Alienasti fundum contra legem dictam donationi. Condicam tibi fundum, quasi ob rem datam re non secuta. Condemnatio autem fiet non in fundum, quem non habes, sed in æstimationem: lis æstimabitur: donatio autem vel alienatio non fiet irrita. Igitur valet etiamsi facta sit contra legem conventionis. Sed donatori competit condictio in donatarium: in emptorem ei non competit actio in rem, nec venditor habet actionem in rem adversus emptorem. Et hic Græci nominatim notant, alienationem jure fieri. Qui aliud sentiunt, adferunt *l. Hæc solis inf. de revocan. donat.* in qua quæ præterquam quod ponitur alias species, quam illa, de qua tractamus, in ea vindicatio significat ultionem, non actionem in rem. Item adferunt *l. ult. inf. de reb. alien. non alienand.* ea lex ait, quidem pacisci licere, ne quis alienet, factam autem alienationem contra pactionem esse irritam non dicit. Item adferunt *l. penul. inf. si manc. ita fuer. alien.* quæ lex non loquitur de servo prohibito alienari, id est, vendi aut donari, sed de servo conventione prohibito manumitti, quæ conditio hæret servi personæ, ac si dixisset, nolo te ad libertatem pervenire. Ideo ea lex impedit libertatem. Item adferunt *l. Si cred. §. ult. D. de distract. pign.* quæ lex dicit nullam esse venditionem pignoris factam a debitore contra fidem pacti facti cum creditore. At in ea lege creditor legem dixit ne venderetur pig. qui semper retinet jus in re, id est, hypoth. et ideo nulla venditio censetur propter legem, quam dixit qui in re jus habet et retinet. In hac autem lege nostra is legem dicit, qui nil juris in ea re retinet. Et ideo qui eam acceperit, alienando non ideo minus dominium ejus rei transfert, obligator tamen condictione. Item adferunt *Novel. de alien. et emphyt. in §. Sanctissimis.* in qua Justinian. vetat alienari ea, quæ ecclesiis sunt data, ea lege ne alienarentur. Sed id fit favore ecclesiarum. Postremo adferunt *Novell. 117. in pr.* ex qua patri non acquiritur ususfructus earum rerum, quæ sunt donatæ filio ea lege, ne ususfructus obveniret patri. Verum hæc sunt diversa. Aliud est enim donari, et lege conventionis alienatione interdici donatario, ut in h. l. 3. aliud donari pleno jure, ita ut nihil obveniat patri, in cujus potestate est donatarius, quam voluntatem servari æquum est, *§. Per traditionem. Instit. de rer. divis.* Male autem Accurs. hoc loco, eam Novel. coangustat ad ultimas voluntates, nota ad legata relicta filiofam. ea lege. Nam manifeste loquitur etiam de don. Hæc de alienatione facta contra conventionem, quæ fit contra legem, et ipso jure nulla est. Alienatio autem, quæ fit contra præceptum testatoris, valet jure, sed fideicommissaria, cujus tantum respectu præceptum illud testatoris sustinetur, datur persecutio non tantum in hæredem, sed etiam in emptorem, aut donatarium, *l. Si quando. §. Hæres. de leg. 1. l. Qui solvit. §. ult. de l. 2. l. Pater. §. 1. D. de leg. 3.* Et hæc de prohibita alienatione: illud addendum de condictione ob rem dati: ubi est condictio ob rem dati cessare vindicationem: unum tantum casum exceptum invenio favore alimentorum ex constitutionibus, si quis donaverit prædia sua ea lege, ut donatarius se aleret, si donatarius non præstiterit donatori alimenta: non tantum dabitur condictio ob rem dati, sed etiam vindicatio utilis. Vindicabitque utiliter quasi sua ab eo, qui alimenta inficiatur, quorum causa maxime est favorabilis, *l. 1. inf. de don. quæ sub mod.* Ubi est expendendum, quod ea lex ait, ter, *in hoc casu*. Nam alias ubi est condictio, cessat vindicatio.

## Ad L. IV.

*Si cum exiguam pecuniam revera susciperes, longe majorem te accepisse cavisti, eo quod tibi patrocinium adversarius repromitteret: cum dicas fidem promissi non secutam: ut libereris obligatione ejus, quod non acceptum propter separatum patrocinium spopondisti, per condictionem consequeris.*

Notandum est ex hac l. non tantum ob rem dati, sed etiam ob rem promissi esse condictionem re non secuta. Hæc est incerti, illa certi. Finge: minorem pecuniam mutuam sumpsi: majorem scripsi, et cavi ea lege, ut me tuo patrocinio juvares, non juvas: incerti condictio est, id est: cautionis et liberationis, *l. 3. sup. de pos.* vel si pecuniam dedi sub eadem conditione: advocatione non præstita certi conditio est *l. ult. inf. h. t.* Quod ita procedit, nisi per advocatum non steterit quo minus causam ageret, tunc enim condictio utraque cessat, *l. Qui operas. D. locat. l. 1. §. Divus. D. de extraor. cognit.* nisi advocato aliquid dederis, aut promiseris supra modum legitimum, id est, supra 100. aureos. Hunc habent modum, et finem honoraria advocatorum, συνηγόρων, ut non excedant centum aureos. Hoc casu utile per inutile non vitiatur, sed id duntaxat condicitur, quod excedit modum legitimum, videlicet, si advocatus causam egerit, aut per eum non steterit: alioqui totum condicitur certi vel incerti, *l. 1. §. In honorariis. de extraord. cognit.*

## Ad L. V.

*Si militem ad negotium tuum procuratorem fecisti, cum hoc legibus interdictum sit, ac propter hoc pecuniam ei numerasti: quicquid eo causam datum est, causa non secuta, restitui tibi competens judex curare habebit.*

Notandum ex hac lege huic condictioni locum esse, si lex seu conditio sit possibilis, ut in superiori exemplo. Quid si impossibilis? Condictio cessat, causa non secuta et conditio habetur pro non scripta in *l. 8. inf. hoc tit.* Idque certum est in ea conditione, quæ natura est impossibilis: ut do tibi decem, ut cœlum ascendas: datio utilis est, conditio nulla est. At quid si conditio jure sit impossibilis? ut si tibi dedero, ut liberum hominem manumitteres, quod non fit jure nisi in Latinis: vel si dedero, ut eam duceres, cum qua non est connubium, vel si dedero militi, ut mea negotia procuret, quod est jure prohibitum. Igitur his casibus causa, ob quam dedi, sequi non potest. An igitur est locus condictioni? si sciens dedi, non condicam: si ignorans condicam. Et ideo in l. 6. hujus tituli recte proponitur eum qui dedit filiæ manumittendæ causa, quæ erat libera, dedisse ignorantem, filiam esse liberam: alioqui datum non condiceret. Et Accurs. in l. 1. hic recte ponit, eum, qui dedit ob dotem, dedisse ignorantem conditionem personarum, inter quas non possunt esse nuptiæ, *l. 3. inf. sol. matrim.* Sic etiam in hac l. 5. ut Accursius refert, ex quorundam sententia, ponendum est, me militi donasse, ut mea negotia procuraret, ignorantem esse militem: et ideo miles, qui accepit, mihi tenetur condictione ob rem dati re non secuta. Et generaliter, sicut condictio indebiti, ita et condictio ob rem dati scienti factum, vel ignoranti jus, non datur: erranti in facto datur. Milites autem non posse procurare, aliena negotia constat ex *l. Milites inf. de loc.* et ex Vegetio *lib. 1. cap. 19.* id est, *ex disciplina militari*. Et Ambrosio *1. Offic. cap. 36.* Denique generaliter ex l. 5. est concludendum id quod datur certa lege, sive conditione valere, etiamsi conditio illa sit impossibilis. Obstat quod dicitur, impossibilem conditionem vitiare contractum *l. 7. de verb. oblig.* Ita respondendum. In hoc proposito conditionem accipimus pro modo, ut *l. Meus. de man. test.* Conditio impossibilis vitiat contractum, ut si cœlum ascenderis, quia hæc obligatio nunquam cedit. At quod datur sub modo, statim habet effectum, etsi modus ille sequi non possit, id est, statim dominium transfertur, nec revocatur modo non secuto, nisi ab ignorante. Obstat etiam *l. Ab administrat. inf. de leg.* In hac

l. 5. dedit militi, ut procuraret, quod non potest facere. In illa *l. De legat.* legavit militi, et tutelam ei adscripsit, quam etiam non potest gerere. In hac lege 5. datum revocatur: in illis legatum valet etsi non administret tutelam. Dicendum igitur in illis lege non fuisse legatum relictum sub modo, ut tutelam gereret: sed separatim fuit relictum legatum tutela adscripta, et si cum posset tutelam gerere legatarius, non gereret amitteret legatum: at qui non potest, non amittit legatum, quod non expresso eo modo ei est relictum.

## Ad L. VII.

*Si repetendi, quod donabas uxori ejus, quem ad proficiscendum tecum hujusmodi liberalitate provocare proposueras, nullam addidisti conditionem, remanet integra donatio: cum levitati perfectam donationem revocare cupientium, jure occurratur.*

Notandum huic condictioni locum esse, si sit expressa conditio, vel certe si habeatur pro expressa, id est, si de ea constet inter partes nec sequatur ea conditio. Aliud est dicendum si quis dederit puro in hamo, ut dicitur: quod appellatur *munus hamatum, et munus spe eliciendi aliquid.* Ut dedi spe remunerationis de qua tamen nihil dixi, id si non sequatur, non est condictio, *l. 7. si majores, C. de transact. l. 3. §. Si quis quam. D. de condict. causa data.*

## Ad L. IX.

*Si liber constitutus, ut filiæ tuæ manumitterentur, aliquid dedisti: causa non secuta de hoc tibi restituendo condictio competit. Nam si quid servus de peculio domino dederit: contra eum quidem nullam actionem habere potest: sed dominum, qui semel accipere pecuniam pro libertate passus est, aditus provinciæ rector hortabitur (salva reverentia) favore scilicet libertatis, placito suo stare.*

Species est: liber homo dedit tibi pecuniam ea lege ut filias ejus manumitteres, quas habes in potestate: non manumittis: competit condictio ob rem dati vel præscriptis verbis. At fingo: servus tuus tibi dedit ex peculio te connivente, ea lege ut filias suas conservas manumitteres: non manumittis, quid fiet? Neutra actio est servo cum domino: verum favore libertatis extra ordinem agetur per præsidem, ut manumittas filias: salva, inquit, *reverentia*, id est, verecundo aget hac de re tecum servus, *l. 8. infr. de lib. causa.* Et ideo præses non tibi imperabit, ut manumittas servandæ reverentiæ causa: sed te hortabitur, ut eas manumittas nomine servi. At ea adhortatio est necessaria, et pro imperio. Et ideo ad d. legem 8. Græci nominatim dicunt ἀναγκάζεται, lib. 48. βασιλικῶν. Itaque male Accurs. existimat dominum non cogi, sed ex ejus arbitrio pendere. At in hac specie (quod male diluit idem Accurs.) cessat Constitutio Marci et Commodi ad Victorinum, id est, filiæ non sunt ipso jure liberæ. Nam ea constitutio tantum pertinet ad venditionem servi, vel ad donationem ea lege factam, ut manumittatur: si non manumittatur, ut sit liber ipso jure. Non pertinet autem ad donationem pecuniæ ea lege factam, ut servus manumittatur. Et ideo si non manumittatur, non fit liber ipso jure, et competit condictio, quæ non competeret, si jus repræsentaret manumissionem, id est, fieret liber. Et hoc ita; nisi quis dederit illam pecuniam, quasi pretium servi. Nam tunc brevi manu videtur servum ipsum dedisse manumittendi causa. Tunc si non manumittitur, fiet ipso jure liber, *l. Paulus respondit. de lib. causa, l. Si is qui pretium. infra, si manc. ita fuerit alien.*

# JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

## Ad Tit. VII. De condictione ob turpem causam.

Superior titulus est de condictione ob causam honestam. Hic titulus de condictione ob turpem causam, id est, quæ sit contra bonos mores: causa futurum finem significat. Itaque Accursius male causam accipit etiam pro præterita. Illa condictio datur re non sequuta, videlicet si solius accipientis turpitudo fuerit, *l. 4. hoc tit. L. 1. D. eod.* Quod si dantis tantum turpitudo fuerit, cessat condictio: ut si dederis mercedulam meretrici, quam ipsa quidem turpiter non accipit, cum sit meretrix: qui dat, turpiter dat, et ideo datum non condicit. Sic etiam si utriusque dantis et accipientis turpitudo versetur, hæc condictio cessat, ut si dedero judici, ut male judicaret, vel etiam bene: et locum habet regula; in pari causa turpitudinis, potior est causa possidentis, *l. ult. hoc tit. l. pen. D. eod. l. ult. D. de condict. sine causa.* Huic igitur condictioni tantum locus est, cum solius accipientis turpitudo versatur: ut si dedero tibi pecuniam, ut mihi redderes rem, quam mihi furto abstulisti; non do turpiter, tu vero turpiter accipis, *l. pen. h. c.*, vel si dedero, ut mihi redderes abacta mea pecora, *l. ult. hoc tit.* in qua *l.* etiam aliquid additur de condict. furtiva, sed id dicemus in seq. tit. Item si quis dederit pecuniam evitandi tyrocinii causa, ei condictio competit, *l. 3. hic.* Hoc autem videtur prima specie falsum, cum ex utraque parte videatur subesse turpitudo: nam non est honestum detrectare militiam pretio dato. Non licet quidem citato ad delectum non respondere, qua ex causa olim, qui citatus non responderat, in servitutem redigebatur, id est, vendebatur. Quod traditur in *l. Qui cum uno, §. Qui post. de re mil.* Inviti ad militiam deducebantur. Idem etiam ait M. Tullius pro Cæcinna ad finem. *Jam populus. etc.* significat ibi, vendi eum, qui non respondit ad delectum: bona etiam ejus vendebantur. Flor. in Epitome lib. 4. *Curius Dentatus, cum haberet delectum, ejus, qui citatus non responderat bona vendidit*, interdum etiam ædes ejus, aut villæ diruebantur ob contumaciam, *l. Si is cum quo. D. comm. divid. motu judicis*, inquit, *id est*, iracundia. Id igitur fiebat, non tam recepto jure, quam motu, iracundia, et calore judicis. Idque fiebat non in ea tantum causa, sed et in aliis omnibus ob contumaciam: quod et hodie plerisque locis fit: quod indicat Cicero 1. Philip. *Cum non venisset M. Tullius in senatum, dixit Antonius, se cum fabris*, ect. Verum hoc fit iracunda, nec coercetur factum judicis. Itaque jure quidem ordinario nil est ultra pignus, aut mulctam, id est, contumax coercetur pignoribus captis, aut mulcta; extra ordinem tamen motu judicis ob gravissimam contumaciam, etiam ædium demolitione punitur. In ea autem *l. Si is cum quo*, vulgo ita est scriptum *si ad delectum non responderit*: id rectum est: atque ita semper habent libri manuscripti omnium auctorum, *delictum*, pro *delectum*. Recte etiam *d. §. Qui post*, in *Pand. Flor. dilectum*, scriptum est. Festus, *delectus*, inquit, *militum. et is qui significatur amatus*, a *legendo sunt dicti.* At in hac l. 3. non est ita species ponenda, ut quis citatus ad delectum non responderit, qua tamen ex causa hujus rescripti tempore nemo coercebatur: nam utebantur voluntario milite, non coacto: *d. §. Qui post*, species est. Eum, qui habebat delectum militum terrore illato ab aliquo, qui nunc tamen est miles (ut inscriptio legis 3. indicat) ab eo, inquam, eum pecuniam extorsisse, ne eum deligeret, et citaret tyronem, sive militem: ea ex causa is quidem, qui dedit pecuniam, licet videretur dedisse pecuniam metu delectus, quod ille minaretur, se illum delecturum, ni pecuniam daret, tamen non habet actionem quod metus causa: nam hic metus non sufficit: ut enim ea sit actio graviorem metum exigimus, ut mortis, servitutis, aut vinculorum, *l. Cum te. sup. de his quæ vi met. causa.* Habebit tamen condictionem ob turpem causam, quia turpiter non dedit, qui perterrefactus dedit, oneris, quod quis minabatur, subterfugiendi causa. At qui ob eam causam accepit, turpiter accepit, ut ob id teneatur non tantum condictione accepti, sed etiam concussionis crimine extra ordinem. Concutere est perterrefacere. Concussio est, cum quis terrore illato aliquid ab aliquo exprimit. Contra, si quis in furto, vel adulterio deprehensus, adhibito metu mortis, aut vinculorum pecuniam dederit, ut se redimeret, habebit hoc casu actionem quod met. causa, *l. Nec timorem. et seq. D. quod met. causa*: condictionem quasi turpiter accepti non habebit, cum et turpiter dederit, *l. 4. D. de cond. ob turp. caus.* Denique et hæc est summa: hæc condictio non datur, nisi solius accipientis turpitudo versetur, *l. Solent. D. de præscr. verb.* Diximus de dato ob turp. caus. nunc dicendum de promisso, si quid sit promissum ob turpem causam ipso jure nulla contrahitur obligatio, *l. 5. hic l. 27. D. de verb. oblig.* Si dubitatur, ut plerumque accidit, quæ fuerit causa promittendi, turpis an honesta: tum agenti opponatur exceptio doli, aut in factum: quod generaliter procedit, seu promittentis, seu stipulantis, seu utriusque turpitudo fuerit. At si vel promittentis tantum, vel utriusque turpitudo fuerit, ita evenit, ut qui tutus exceptione doli perpetua solverit, non condicat: quod tamen regulariter secus est qui tutus exceptione perpetua solvit, condicit, et maxime exceptione doli, *l. Qui se deb. D. de cond. caus. data.* Igitur qui solvit ob cautionem turpem, quia tutus exceptione doli solvit, videtur ea ratione posse condicere ut indebitum. At alia ratio obstat condictioni, quia ex turpi causa solvit. Hic est sensus *l. pen. D. de cond. ob tur. caus.* Et est similis ratio *l. Cum is. §. pen. D. de cond. indeb.* Pertinet et ad hanc rem *l. 7. hic.* In qua additur, eum, qui exceptionem illam opponit doli, vel in factum, allegans se promisisse ob turpem causam id probare debere, cum res est dubia: non est hæc exceptio non numeratæ pecuniæ, sed est exceptio doli, aut in factum, itaque est perpetua: non numeratæ pecuniæ est temporaria. Qui simpliciter allegat non numeratam fuisse pecuniam, id debet allegare intra biennium: qui allegat se promisisse ob turpem causam, id potest allegare perpetuo. Præterea exceptio non numeratæ pecuniæ transfert onus probandi in actorem, *l. 1. inf. de probat. l. 3. inf. de non num. pec.* At qui allegans turpitudinem cautionis utitur doli exceptione, aut in factum, ei incumbit onus probandi, non actori *l. 1.* et probare, inquit, debet judici, quod est certissimum; probamus judici, non adversario, neque adversarii, sed judicis arbitratu. Quæritur hic an cautionis etiam condictio sit? et constat esse: quo casu et dantis, aut dati esset condictio, id est, si solius stipulantis turpitudo versetur. Quæritur etiam an pignus ob turpem causam contrahatur, ut si promittat quis ob turpem causam dato pignore, qua de re disputat Accursius *l. 2. hic.* Idem quæri potest de fidejussore. At constat fidejussorem non obligari, *Nov. 14.* Ergo et pignus non obligabitur.

# JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

## Ad Tit. VIII. De condictione furtiva.

Hujus condictionis hoc est præcipuum, ut cum aliæ condictiones dentur non dominis, hæc detur soli domino, cui furtum factum est, *l. 1. D. eod.* Eadem est ratio condictionis rerum amotarum, quæ quasi furtiva est, et condictionis bonorum raptorum, et pecorum abacto-

rum. Loquimur autem de condictione certi. Nam condictio ex causa furtiva incerti datur etiam non domino, veluti creditori, aut bonæ fidei possessori, ratione possessionis per furtum interversæ, *l. Et ideo. §. ult. D. eod. l. 25. D. de furt. l.* 1. *§. ult.* et *l.* 2. *D. de condict. furt.* Datur autem hæc condictio, si res furtiva extet, vel perierit, idque adversus furem, vel hæredem ejus: quandoquidem rei furtivæ periculum ad furem spectat: quia perit post moram quocunque tempore pereat: nam fur ex tempore delicti, semper moram facere intelligitur, etiam sine interpellatione. Hæc mora fit in rem, id est, rei ipsa, non in personam, *l. ult. tit. prox. sup. l. ult. D. de condict. furt.* Purgatur tamen hæc mora oblatione. Et ideo si post oblationem rei furtivæ ea res perierit, fur hac actione non tenebitur, *l. 2. hic*, ubi ait, si ante oblationem perierit, fur tenetur, *l. Subtracto. inf. de furt.* Purgatur etiam mora furis aliis modis, veluti stipulatione, aut judicato, *l. Scire debemus. § ult. D. de verb. ob.* hæc actio videtur plerisque esse ex delicto, idque ex *l. Si cum mulier. §. Hæc actio. D. rer. amot.* cum tamen hæc actio non persequatur pœnam delicti, et ex delicto quatuor tantum tradantur esse in Instit. forti, quæ alia est, quam furtiva, injuriarum, damni injuria dati, et bonorum raptorum videtur potius esse introducta ex bono et æquo, ut ceteræ aliæ, ut condictio ex causa injusta, quæ est proxima et finitima condictioni ex causa furtiva, in *l. Rerum. D. rer. amot.* ubi dicitur condictionem ex injusta causa esse juris gentium, id est, ex bono et æquo. Et sane ideo dicitur condictio furtiva esse ex delicto, quia est ex causa furtiva; at quia est comparata odio furum, ut pluribus actionibus teneantur in *§. Sic itaque. Instit. de act.* contra regulam juris civilis, quæ dicit, domino rei suæ condictionem non dari. Id tamen non est satis. Quid enim utilitatis adfert hæc condictio? videlicet ut dum fures condictione obligati censentur ad dandum (quia in re moram semper facere intelliguntur in dando) res quam dare debent, eis pereat, etiam si casu fortuito pereat, quasi perempta post moram; quæ tamen res eis non periret, sed domino, si tenerentur sola in rem actione. Nam malæ fidei possessor rei alienæ casum fortuitum non præstat, *l. Utique. D. de rei vindicat. l. Illud. D. de petit. hæred.* Hoc igitur adfert condictio furtiva, ut etiam re perempta casu fortuito, agat sibi dari oportere, quasi perempta post moram. Proprie igitur hæc actio non est ex delicto. Ex delicto sunt propriæ, quæ delicti pœnam persequuntur, condictio furtiva rem non pœnam persequitur: et ideo hæredi et in hæredem datur, et est perpetua, actio furti est pœnalis. Et ideo, ut proponitur in *l. 1. h. tit.* si plures sint fures unius et ejusdem rei, et cum uno sit actum furti, alter non liberatur: pœna unius non liberat alium. At si cum uno egeris in solidum condictione furtiva, et rem consecutus fueris, ceteri liberantur. Condictiones rerum non iterantur, ne bis eandem rem consequamur, *l. 1. hic.* Non est omittendum, condictionem furtivam interdum dici actionem furti; *l. Cum furti. D. de in lit. jur. l. Si is qui. D. de furt.* Actio igitur furti est genus, quod etiam indicat *l. Eum qui. §. Qualis. D. de furt.* species hæ sunt. Pœnalis, quæ proprie dicitur actio furti, et condictio rei furtivæ.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum IX. De conditione ex lege, et sine causa, vel injusta causa.*

Actiones vel sunt civiles, vel prætoriæ, vel ex legibus, vel ex constitutionibus, *l. 2. infr. de quadrien. præsc.* Civiles sunt, quæ sunt ex duodecim tabulis, ut ex empto vendito, vel quæ sunt instar earum, ut præscriptis verbis. Prætoriæ, quæ sunt ex edicto prætoris. Ex novis autem legibus, vel constitutionibus aliæ nomen suum habent, ut damni injuria dati ex lege Aquilia: ut injuriarum ex lege Cornelia: aliæ nomen suum non habent, et appellantur condictiones ex lege, quarum nulla est alia causa, quam legis auctoritas, quæ eas prodidit. Harum varia proponit exempla. Accursius *l. 1. D. eod.* partim vera, partim falsa. Unum est ex *l. un. sup. de suff.* idque falsum. Nam ibi datur condictio ex stipulatione, non autem ex lege. Alterum est ex *l. Si quis argentum. inf. de donat.* Sed ibi etiam non est condictio ex lege, sed condictio ex pacto legitimo, sicut et aliis multis casibus, ex pacto est actio, quod lege juvatur. Alia sunt vera, veluti ex *l. ult. sup. de petit. hæred.* ubi nominatim de condictione ex lege, *l. ult. inf. de jure del.* Addatur etiam *l. 4. sup. de recept. arbit.* et *§. Tripli*, et *§. Quadrupli. Instit. de act.* Sed omnes illæ condictiones, quæ proponuntur illis locis, sunt ex constitut. Just. Quærenda autem est condictio, quæ sit ex jure antiquo: talis est condictio ex lege Julia, quam Interp. non animadverterunt, de qua est *l. Hæc actio. D. solut. matrimonio.* De qua lege Julia loquitur lex præcedens. Est etiam alia ex lege Julia, de qua in *l. Si postularent. §. ult.* et *l. seq. D. ad leg. Jul. de adult.* Est condictio ex Senatusconsulto Sabin. de qua Theoph. *§. Sed ea omnia. Institut. de hæred. quæ ab intestat. def.* Est etiam condictio ex *l. 4. hujus tit.* cujus species est de debitore fisci, qui debebat fisco ex primipili causa. Primipilus in libris nostris significat semper annonam militarem, vel ejus annonæ præbitionem et curam, *l. 8. inf. de chor. prim.* in *l. 6.* et 17. *C. Theod. eod.* Inde pastus primipili, militaris scilicet, *l. 3.* et 7. *eodem tit. l. 8.* et 10. *C. Theodos. eodem.* Atque ita rectissime Theodorus Hermopolites *lib. 9. tit. 9.* definit primipilum esse annonam, quæ datur centurionibus primipili τοῖς πρώτοις ἀκοντισταῖς, ut distribuatur inter milites. Et ideo recte Vegetius *l. 2. c. 8.* loquens de centurionibus prim. *totius*, inquit, *legionis commoda, et merita consequebantur.* Sic etiam hanc legem recte Græci interpretantur: *Alimenta militaria fisco debens*, ὁ διατροφὰς στρατιωτικὰς τῷ δημοσίῳ ὀφείλων. Verum ob eam causam tam necessariam Reip. multa sunt recepta jure singulari. Primum ut qui debet ex causa primip. si non sit persolvendo, nec ipse, nec ejus fidejussores, vel nominator, ut dos uxori fisco vindicetur, manente etiam matrimonio, et ex ea sibi suum servet, *l. Satis. infra, in quibus causis pign. vel. hyp. tac. contr.* Item ut ex ea causa fiscus vindicet rem obligatam dotis nomine, quod est contra privilegia dotium, *l. 2. infra, de primip. lib. 12.* Item ut fiscus vindicet ex ea causa rem donatam uxori, licet morte debitoris ex causa primipili donatio ea sit confirmata, *l. Si non verum, C. de donat. inter vir. et uxorem*, quod est contra orationem Divi Marci. Illud est quoque receptum, ut ejus filii, qui debet fisco, ex hac causa teneantur fisco, etsi patri hæredes non extiterint, *l. ult. infr. de primip. l. Si tutores. infr. de compensat.* Postremo hoc proponitur hac *l. 1.* ut urgente fisco debitor ex causa primipili agat adversus suos debitores ante diem, pecuniæ conficiendæ causa: aget autem condictione ex hac *l. 1.* Nam ipso jure ante diem nulla est actio in debitorem, *l. Certi condict. D. de reb. cred.* Errat autem Accursius dum putat hac *l. 1.* dari condictionem fisco, imo datur aperte debitori fiscali, et ideo l. ait, præsidem cogniturum, qui tamen non cognosceret, si res ageretur inter fiscum et privatum. Fateor tamen quo casu debitori ex causa primipili competit actio in suos debitores, eodem etiam utiliter fisco competere contra debitores debitoris, quod explicabimus *l. 3. tit. prox.* Hic titulus etiam est de condictione sine causa, vel injusta causa. Condictio ex injusta causa, vel ob causam injustam est, ut si dedi ex stipulatione vi aut metu extorta, debitum dedi: nam ea stipulatio valet ipso jure, et ideo cessat condictio indebiti, sed superest alia causa, quæ dat conditionem, quia *l. Ex ea. D. de cond. ob turp. cau.* Quo casu non erit actio quod metus causa, quoniam in solvendo vim passus non sum, *l. 2. sup. de his, quæ vi metusve causa gesta sunt.* Igitur eo casu non est condictio indebiti, nec est actio quod metus causa. Est tamen condictio soluti ex injusta causa: et generaliter condictio ex injusta causa, vel sine causa competit, quoties sine causa, vel injusta causa res est apud aliquem. Et utraque ex æquo et bono, *l. Perpetuo. D. de condict. ob turp. caus. l. Si et me et Titium. D. de reb. credit.* ubi ait bonum et æquum, *l. 1. §. ult. D. de cond. sine causa.* Et dantur etiam domino hæ condictiones, quarum est promiscuus usus in furem, vel quasi furem, ut *l. Contra. §. ult.* et *l. Rerum. D. de rer. amot.* quasi fures sunt, qui quid amoverunt, ut uxor, quæ quid amovit. Utimur leni verbo: dicimus enim amovisse, non subripuisse. Item quasi fures sunt inficiatores rerum depositarum, *l. Si quis inficiatus. §. 1. D. deposit.* Et inficiatores rerum pignoratarum soluto pignore, *l. 4. §. Res. D. de reb. cred. l. Inficiando. D. de furt.* Soluta pecunia debita, vel etiam non numerata, quam tamen numeratam scripsi, chirograph. quod dedi condici potest, quasi sine causa datum, *l. 2. et ult. hoc tit.* nam chirogr. dominus fit creditor. Itaque dum chirographum cond co, rem meam non condico, Videtur obstare *l. ult. inf. ad exhibend.* quæ videtur dicere de chirographo agere debitorem ad exhibendum. Agit ergo quasi vindicaturus. Nam vindicaturis tantum datur ad exhib. quod si est vindicaturus mansit dominus chirographi. Hoc est negandum. Nam ea lex his verbis utitur, exhiberi, vel reddi quæ sunt diversa. Item loquitur non tantum de chirographo, sed etiam de aliis quibusdam instrumentis ad eum contractum pertinentibus, ad quæ refertur verbum exhiberi, id est, de eis agetur ad exhibendum, aut vindicabuntur: ad chirographum refertur verbum *reddi*, id est, chirographum condicetur, si paret reddi oportere. Postremo lex *l. 3.* malæ fidei possessori fructus consumpti condicuntur, quasi sine causa vel injusta causa percepti. Videntur enim consumptione ejus facti: extantes autem vindicantur, non condicuntur. Idem confirmat *l. Si pign. §. Si prær. D. de pign. act. l. Advers. infr. de crim. expil. hær.* Accurs. hac in re multa sunt errata. Dubitat enim primum qua actione consumpti fructus malæ fidei possessori condicantur: de quo non est dubitandum propter hanc legem quæ ostendit, condictionem esse sine causa vel ex injusta causa. Idem Accurs. putat huic legi similem *l. Si urbana. D. de condict. ind.* Male: nam ea lex loquitur de cond. indeb. etiam fructuum extantium nomine: quæ datur non domino, sed ei, qui indebitos fructus malæ fidei possessori præstitit, qui domini fuerunt. Condictio autem sine causa, vel ex injusta causa, de qua hic, datur domino fructibus consumptis. Male etiam Accurs. putat domino dari condictionem furtivam, consumptorum fructuum nomine: nam vel loquimur de fructibus rerum immobilium, quarum furtum non fit, etiam si mala fide teneantur, vel de fructibus rerum mobilium mala fide possessarum, sine furti vitio tamen: nam non omnis malæ fidei possessor fur est, ni rem contrectaverit, id est, loco moverit et abstulerit, *l. Vulgaris. §. ult. D. de fur.* Ergo loquitur lex de malæ fidei possessore, qui fur non est. Si fur sit, dabitur condictio furtiva etiam fructuum nomine. Male idem Acc. putat consumptorum fructuum nomine agi cum malæ fidei possessore rei vindicatione, quasi dolo desierit eos possidere. Nam vindicatione tenetur non solum qui dolo possidet, sed etiam qui possidere desiit. Hoc admitterem, nisi consumptione fructus suos faceret malæ fidei possessor. Quod consumptione meum fit, aut fieri intelligitur, eo consumpto non teneor in rem actione. At quod consumptione meum non fit, eo consumpto teneor ac si non consumpsissem. Quæritur quid in hoc re distet bonæ fidei possessor a malæ fidei possessore? brevis definitio hæc est: quod bonæ fidei possessor præstet fructus, quos consumpsit post litem contestatam, non etiam quos ante litem:

nem eos non præstat, *l. Certum. sup. de rei vindicat.* Malæ fidei possessor præstat fructus etiam consumptos ante litem. Et sic est hæc l. 3. accipienda. Addatur §. 2. *Inst. de off. jud.* et §. *Si quis a non domino. Inst. de rer. div.* Itaque in summa tam a bonæ fidei possessore quam a malæ fidei possessore res vindicatur cum fructibus exstantibus. Consumpti fructus ante litem malæ tantum fidei possessori condicuntur: præterea malæ fidei possessor tenetur etiam de iis fructibus, quos ante litem percipere potuit, nec percepit, idque indistincte, sublata Accursii distinctione, seu habuerit titulum, seu non. Bonæ fidei possessor non tenetur de percipiendis, nisi post litem, *d.* §. 2. Nec obstat *l. Si fundum. sup. de rei vind.* quæ lex ait, malæ fidei possessorem teneri de perceptis fructibus. Ex eo enim vitiose colligitur: ergo non tenetur de percipiendis. At omnes leges in id concordant, teneri etiam eum de percipiendis indistincte: a quibus legibus illa nos dimovere non debet.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. X. De obligationibus, et actionibus.*

Lex 1. et 2. sunt de cessione actionum, quæstione subtili, et satis difficili. Cedere actionem, mandare, præstare, exhibere, transferre, procuratorem facere ad agendum, hæc omnia idem significant: male interpretes ponunt differentiam inter cedere et mandare. Imo vero etiam interdum delegare, idem significat, ut in *l. Cum de bonis. inf. de don.* Proprie tamen aliud est delegare debitorem, aliud est cedere debitum sive actionem. Qui cedit actionem, eam non amittit, sed retinet, et potest ea experiri, *l. 3. inf. de novat.* qui delegat debitorem, actionem amittit, quoniam fit novatio. Cessio fit etiam invito debitore: delegatio non item, *l. 1. et 6. eod.* Nam delegatio fit per stipulationem et promissionem delegati: alias fit per litis contestat. *l. Delegare. D. de novat.* Cessio fit non tantum in rem nostram, ut cum facimus procuratorem ad agendum in rem nostram (non facimus procuratorem sine actionis cessione) sed interdum etiam in rem procuratoris, cui cedimus actionem, ut si ei, qui mihi pecuniam solvit nomine debitoris mei, forte ignaro meo debitore, aut invito, pecuniæ meæ debitæ actionem cedam, facio eum procuratorem in rem suam: nec enim quod ea actione fuerit consecutus repetam, sed id ille sibi habebit. Sed hoc casu ego videor non solum nequicquam, sed etiam nequaquam actionem cedere, quia mihi soluta pecunia desino habere actionem, et debitor invitus, ignoransque ipso jure liberatur, *l. Solutione. D. de sol.* Non est igitur actio quam cedam, quia sublata est solutione: sed id ita non est semper: ut cum nomen debitoris vendidi, et pecuniam accepi, non solutionis nomine pro debitore factæ, sed quasi pretii loco: tunc eadem actio perdurat, et solventi ceditur recte: quæ est sententia *l. Cum is qui. D. de fidejussoribus.* Quod ita procedit, si ab initio species venditionis quædam intervenit, id est, si convenerit ut pecunia soluta cederetur actio: videtur vendi nomen, vel etiamsi nullo interjecto intervallo post solutionem statim mandata et cessa sit actio, utilis est ea cessio. Quod si ante solutionem mandetur, nulla est dubitatio: at cum post solutionem ex intervallo sine pacto ceditur actio, nil agitur, quia ipso jure solutione per alium facta, sublata est actio, *l. Modest. D. de solut. l. Cum possessor. D. de cens.* At utiliter facta cessione, quid inde consequitur? sic statuo: recte facta cessione actionis, is, qui pro debitore solvit, habet directam actionem contra debitorem creditoris nomine, tam in personam, quam hypothecariam, *l. 6. et 7. infr. hic,* habet etiam suo nomine utilem etiam sine cessione ex constitutionibus, quod hoic lex 1. ostendit, et *l. 1. §. Nunc tractemus. de tut. et rat. distrah.* et *l. 1. et 2. C. de contr. jud. tut.* Et generaliter fere ubi ex cessione est actio directa, utilis competit sine cessione in his speciebus, si nomen venditum sit, si legatum, si donatum, si pignoratum, si in dotem, vel in solutum datum sit, si hæreditas sit vendita, si absentis nomine sit creditum, *d. §. Nunc tractemus. l. Si cum emptore. D. de pact. l. 2. hic, l. 4. sup. si cert. petat. l. Ex legato. inf. de legat. l. ultim. inf. quan. fisc. vel privat. l. Postquam, inf. de hæred. vend.* ubi legendum (quod Acc. scivit) veluti ipsi creditori: id est utilis datur exemplo creditoris, ut ait *l. pen. eod.* Illa utilis actio accommodatur ad exemplum ejus, quæ creditori competit, tam in personam, quam hypothecaria. At mandatum illud, seu cessio illa actionis finitur duobus modis; revocatione, quæ fiat re integra, *l. 3. inf. de nov. l. Si pater. inf. mand. l. Qui tibi. 6. infr. de hær. vend.* Res non est integra, si is, cui cessa est actio, litem sit contestatus: tum is, qui cessit, amittit actionem, quam cessit; atque ita litis contestatio pro delegatione habetur, *l. 2. hic, l. Delegare. D. de nov.* Res etiam non est integra, si is, cui cessa est actio, partem debiti exegerit, partis exactio pro delegatione est, etiam is, qui cedit, nullam habet actionem. Item res non est integra, si is cui cessa est actio, debitori denuntiaverit, ut solveret. Hæc denuntiatio habetur pro litis contestatione, *dict. l. 3.* Finitur etiam cessio morte mandatoris, quæ etiam contingat re integra, sicuti explicatur in l. 1. cujus species hæc est: Valeria mulier, cui Senatusconsultum Vellejanum opitulatur si se pro alio obliget, non si pro alio solvat, *l. 4. in fine,* et *l. 5.* et *l. Quamvis. D. ad Vellejan.* creditori pecuniam pro debitore numeravit, non tam solutionis nomine, quam quasi pretii loco. Ea igitur Valeria pro debitore solvit, et vicissim ei creditor recte mandavit actionem debiti, quasi venditione nominis facta ex pacto: deinde hic creditor mortuus est re integra, id est, lite nondum contestata a muliere ex cessione actionis. Itaque finitum videtur esse mandatum morte mandatoris: quod ita verum est, si sine hærede decesserit: nam si hæredem habuerit, hæres debet implere fidem venditionis factæ a defuncto, et debet in eodem mandato perseverare. At finge: hic creditor decessit sine hærede. Quid faciet Valeria? directam non habet in debitorem, pro quo solvit pecuniam, quia decessit mandator, superest tamen ei utilis, quæ etiam ei competeret durante mandato ex sua persona, et suo nomine empta actione: quod tamen Accurs. male negavit. Putavit enim utilem subsidiariam dari directa deficiente, quod leges supra allatæ satis refutant. Id ex hac specie notandum summe: mandatum actionis non aliter finiri morte mandatoris, quam si successorem non habuit: idemque servatur mortuo mandatario actionis: nam non finitur mandatum, si hæredem reliquerit, qui actionem exequi potuit *l. Illam. de donat.* Hoc ita, si ego tibi actionem vendidero, aut donavero, et te in rem tuam fecero procuratorem. At si ego te in rem meam fecero procuratorem in litem, constat re integra te vel me mortuo mandatum extingui indistincte: idem est sive defunctus hæredem reliquit, sive non, idque et in quolibet alio mandato, *l. 8. hoc tit. Bart. et Accurs.* in verb. debitorem *h. l. 1.* ponunt malo speciem in fidejussore, qui solvit quod reus debet. Nam primo scribit Imperator ad mulierem, cui non licet fidejubere per Vellejanum. deinde constat fidejussorem, qui solvit, numquam habere actionem utilem in debitorem, quam tamen dat *h. l. 1.* quia suo nomine solvit, id est, propter suam obligationem, ut se liberaret: qua ratione etiam creditor, cui fidejussor solvit, quocumque tempore recte ei suam actionem cedit ex continenti, vel ex intervallo. Nam solvente fidejussore reus non liberatur ipso jure, quia non solvit rei nomine, liberatur tamen per exceptionem, *l. Papinianus. D. mand. l. Stichum. §. Si mand. D. de sol. l. Dominus. de pecul. leg. l. Si res. de leg.* 1. similiter si fidejussor solverit pro fidejussore, idest, si solidum solverit neglecto beneficio Epist. D. Adriani, quo si voluisset uti, solvisset tantum partem, eo etiam casu certum est non habere actionem utilem adversus confidejussorem, quia suo nomine solvit, id est, propter suam obligationem. Erat autem obligatus in solidum ipso jure, et si haberet exceptionem Epist. *l. Ut fidejussor. de fidei. l. Cum alter. inf. eod.* At habebit hic fidejussor directam actionem ex cessione creditoris, si modo ea fiat recte, id est, ex pacto, ex continenti, redempto nomine pro parte confidejuss. Nam si fit illi ex intervallo sine pacto erit inutilis, cum confidejussor, qui nil solvit, ipso jure sit liberatus solutione per alium in solidum facta. Ergo hoc casu cessio non fiet utiliter quocumque tempore, quam tamen diximus fieri utiliter quocumque tempore, si unus fuerit fidejussor, qui pro reo solverit.

### *Ad L. III.*

*Ob causam proprii debiti locatoris conveniri colonos pensionibus ex placito satisfacientes, perquam injuriosum est.*

Creditor (ut proponitur in hac l. 3.) non potest convenire debitorem debitoris, ut colonum, aut inquilinum pensionibus ex placito satisfacentem. Græci legisse videtur pensionibus et placito. Igitur satis est, si colonus satisfaciat canonibus, nec cogitur etiam satisfacere creditoribus locatoris. Hæc est regula: variæ tamen sunt causæ, ex quibus agit creditor cum debitore debitoris, veluti ex cessione debitoris, vel etiam sine cessione nomine in solutum dato, *l. ult. inf. quando fiscus vel privat.* vel ex delegatione, aut constituto, ut si debitor debitorem suum creditori delegaverit, vel si debitor debitoris constituerit se pro eo soluturum (nam ex hac causa constituitur, fitque proprie debitor creditoris). Delegatio novat, constitutum non novat, *l. pen. inf. de novat. l. ult. D. de in diem addict.* vel etiam aget creditor cum debitoris ex speciali nominis debitoris hypotheca, vel etiam ex generali hypotheca, sub qua continentur nomina, l. *Nomen. inf. quæ res pign. obl. poss. l. Si convenerit. 2. D. de pignorat. act.* Et ideo recte in dicta *l. pen. de novat.* significatur debitorem debitoris chirographarii non posse conveniri: nam aliud est in hypothecario, idest, hypothecarii debitoris debitor potest conveniri, quia nomen illud pignori censetur obligatum ex generali hypotheca, vel etiam (et hæc est alia causa) si condemnato debitore, ab executoribus rei judicatæ, nomen debitoris pignori capiatur: quod fit jure *l. Etiam. inf. de exec. rei jud.* in causam judicati primum capiuntur mobilia, tum immobilia, deinde nomina. Atque ita ex hac causa conveniuntur debitores debitoris. Et de hac pignoris capione accipe *l. 1. et 2. inf. quand. fisc. vel priv. etc.* In l. 1. ostenditur, condemnato pupillo, res tutoris ex causa judicati pignori capi non posse, quia pupillus, licet habeat tacitam hypothecam in bonis tutoris pro administrata tutela, tamen eam exercere, vel persequi vel tutelæ agere non potest ante finitam tutelam: quem debitor meus non potest convenire, nec possum ego: in *l. 2.* ostenditur, non aliter ex causa judicati nomina pignori capi posse, quam si desint alia bona condemnati, quæ sint extra omnem controversiam, et quæstionem: quæ pignori capiuntur ex causa judicati extra omnem controversiam esse oportet, id est, liquida et certa esse oportet, ut et ea, quæ in compensationem deducuntur, *l. ult. inf. de comp.* idque fit seu sint corpora, seu sint nomina, constare debet liquido ea esse condemnati: si vel unus faciat de eis rebus, aut nominibus controversiam, vel si debitor condemnati inficietur, abstinere oportet ab illis nominibus, *l. 3. eod. l. A D. Pio. §. Si rerum.* et §. *Sic quoq. D. de re jud.* In §. *Si id quoq.* in eam rem extat rescriptum nostri imperatoris, id est Antonin. intelligens *l. 2. inf. quando fisc. vel priv.* in §. autem *Si rerum*, quod ait, capiendi res judicata,

proficiet: id est accipiendum de pignoris capione. Vulgo male legitur, usucapione, vel etiam intelligitur, cum ille locus sit de pignoris capione, quæ fit ex re judicata. Addendum est his, creditorem posse convenire debitorem debitoris, non tantum ex expressa sed etiam ex tacita hypotheca, id est, si tacite debitoris sui nomen pignori positum sit. Et hac ratione puto fiscum, qui tacitam habet semper hypothecam generalem complectentem omnia corpora et jura, posse experiri utilibus actionibus cum debitore debitoris, licet non ex causa judicati agat, *l.* 3. et 4. *inf. eod. l.* 3. §. *Multa. D. de jur. fisc.* At eo casu duo exigimus, ut debitor debitoris, cum quo fiscus agat, sit confessus, et certus, *d. l.* 3. Ex tacita hypotheca generali non sunt pignori nomina, vel etiam ex expressa, nisi sint liquida et certa. Item exigimus ut fiscus inexcusso principali debitore non agat statim cum debitore debitoris: prius debet agere cum principali, et in subsidium cum debitore debitoris, *d. l.* 4. Nam constat fiscum electionem non habere, et ob eo exercendam prius actionem personalem, quam hypothecariam, *l. Moschis. de jur. fisc. l.* 1. *de conv. fisc. deb.* Igitur quod hac in re fiscus habet, jure hypothecæ habet: quod etiam habet quilibet alius creditor hypothecarius: seu sit manifesta hypotheca, seu tacita: quod fiscus habet tacitam hypothecam, hoc fit jure quodam proprio et singulari: quod vero sit cum debitore debitoris fretus illa hypotheca tacita, hoc non fit proprio quodam jure. Nam et quilibet creditor hypothecarius idem habet.

## Ad L. IV. et V.

L. IV. *Bonam fidem in contractibus considerari æquum est.*

L. V. *Sicut initio libera potestas unicuique est habendi, vel non habendi contractus: ita renunciare semel constitutæ obligationi, adversario non consentiente, nemo potest. Quapropter intelligis ex debitis voluntariæ obligationi semel vos nexos, ab hac, non consentiente altera parte, de cujus precibus fecistis mentionem, minime posse discedere.*

In *l. Bona fides. D. de pos.* eadem fere sunt verba: Bona fides, inquit, in contractibus exigitur. Et accipienda sunt de bonæ fidei contractibus. Ergo accipiemus hanc etiam legem de contractu bonæ fidei, hoc sensu: ut in contractibus bonæ fidei judex consideret quid ex bona fide dari vel fieri oporteat, vel quid magis bonæ fidei congruat. In contract. autem strictis bona fides non tam diligenter spectatur, sed sæpe insuperhabetur. Bona fides dicitur etiam sæpe aliter integra fides, *l.* 1. *sup. de suff.* et sincera fides, *l.* 2. *inf. si prop. pub. pens.* Et inde *l.* 10. *inf. de dist. pig.* bona fide, inquit, et mox, sinceriter: hæc bona sinceraque fides in contractibus bonæ fidei maxime exigitur, *l.* 5. *inf. de rescin. vend.* Exigitur quidem etiam in stricti juris contractibus, sed in iis, qui sunt bonæ fidei, maxime: veluti in utrisque exigitur, ut debita sine mora reddantur, quæ pars est bonæ fidei. Bonæ fidei debitor est qui moram non facit in debito reddendo Symmach. in epist. 42. lib. 3. *Bonus obligo fœnore literarum bonæ fidei debitorem, etc.* et inde Senec. initio declam. memoriam suam bonæ fidei vocat, quæ deposita reddat, proferatque sine mora. Id vero in contractibus bonæ fidei maxime exigitur. Et ideo ex mora in contractibus bonæ fidei veniunt usuræ; ex mora in contractibus stricti juris non veniunt usuræ. Mora culpatur magis in uno, quam in altero contractu: bonæ fidei etiam, hoc est ut in contrahendo absit mala fides et calliditas, hoc in bonæ fidei contractibus maxime exigitur. Malæ fidei emptio non est emptio, *l.* 4. *inf. de resc. vend. l. Si fraud.* 1. *de long. temp. præsc.* Malæ fidei stipulatio est stipulatio nec nisi exceptione excluditur, *l.* 36. *de verb. obligat.* Præterea (et huc pertinet l. 5.) bonæ fidei est hoc ne contractus alterutro invito temere resolvatur: quod in bonæ fidei contractibus omnimodo observatur, adeo ut nec privilegio fisci, nec principis rescripto possit uno tantum volente resolvi, *l.* 3. *inf. de resc. vend.* Idem Symmach. in Epist. Tor, inquit, *est juris et legum, bonæ fidei contractum non posse rescindi.* Dices, cogimur ergo stare contractibus, nec possumus eos arbitrato nostro resolvere. Atqui dicuntur voluntarii. Rationem reddit Arist. initio ἠθικῶν, quia initium eorum est voluntarium, lib. 5. Nemo invitus accedit ad venditionem, *l. Invitum. inf. de cont. empt.* At ex post facto sunt necessarii, ut ait *l. In commodato.* §. *Sicut. D. comm.* voluntatis est mandatum suscipere, necessitatis explere et consummare: voluntatis et officii est commodare, necessitatis re commodata uti sinere. Et ut de compromisso ex jure Lucian. in abdicato, voluntatis est adire arbitrum, et compromittere, ita necessitatis parere arbitrio. Verum interdum etiam unius arbitratu resolvitur contractus, videlicet si vel id tacite agatur, vel contractus natura id ferat: sic societati potest renunciari ab una vel altera parte: alioqui societas esset perpetua: quo genere ne expresse quidam societas coiri potest, ut maneat quidem quamdiu voluerit unus, ejusque hæres, *l. Nulla. D. pro soc.* Natura ejus negotii est hæc, ut finiatur tandem, et solvatur hæc communio, mandatum etiam revocatur re integra, si quod tibi mandavi, jam te facere nolim. Ergo retro ei renuntiatur a mandatario. Explere mandatum est necessitatis, nisi opportune renuntietur, *l. Si mandavero.* §. *ult. D. mand.* sane hæc consequuntur: si tu potes revocare mandatum quod dedisti, et cur ipse renuntiare mandato non potero quod accepi, si omnia sint in integro, et renuntiatio sit tempestiva? Sic etiam depositum et precarium tandem aliquando revocentur, etiamsi convenerit ne revocentur ante certum tempus: nam hæc conventio est contra naturam depositi vel precarii: et ideo ei non statur: si non potes, cum est tibi commodum revocare depositum, vel precarium, est aliud quoddam negotium: non potest igitur censeri depositum vel precarium, quin tibi liceat cum volueris, revocare, etiamsi secus conventum sit, *l. Cum precario. D. de prec. l.* 1. §. *pen. D. depos.* Similiter datum ob rem condicitur, et repetitur ex pœnitentia, *sup. tit. de condict. ob turp. caus.* etiamsi sit datum ex permutationis causa, quæ est bonæ fidei. Nam id videtur agi tacite, ut re non secuta, ob quam datur, repetitio dati sit. Ergo et retro acceptum ob rem reddi potest, quamquam superest hoc casu in id quod interest actio præscript. verbis. Nam hæc semper ita accipiuntur rebus integris, id est, si nihil intersit.

## Ad L. VI. et VII.

*L. VI. Si in solutum nomen debitoris sui debitor tibi dedit tuus, ac te in rem tuam procuratorem fecit: pignora, quæ specialiter vel generaliter habes obligata persequere. Quod si ab his, quibus fuerunt obligata, cum potiores erant, distracta probentur: emptoribus avocari non posse perspicis.*

*L. VII. Si a creditore nomen comparasti; ea pignora, quæ venditor nominis persequi posset, apud præsidem provinciæ vindica. Nam si debitum ex ejus persona eis tibi obligatas tenentes non trasferant: jure communi pignora distrahere non prohiberis: sane si creditoribus in ordine pignorum antecedentibus veuundantibus, qui possident, comparaverunt, vel longi temporis præscriptione muniti prohibentur: pignorum distrahendorum facultatem te non habere perspicis.*

In hac l. 6. et 8. hoc ostenditur, nomine debitoris vendito, vel in solutum dato, si nomen sit hypothecarium, emptori vel venditori non tantum dari actionem in personam, sed etiam Servianam ex cessione, vel sine cessione utilem, si qui tamen sint priores creditores hypothecarii præferentur. Nam in hypothecarum causa priores potiores habentur. Itaque nil refert in l. 6. an legas, *priores*, an *potiores*. Græci προγενέστεροι, id est, *priores*. Potiores etiam sunt possessores, qui a prioribus creditoribus pignora comparaverunt. Item possessores pignorum potiores sunt, qui longi temporis præscriptione sunt tuti: actio Serviana tollitur præscriptione longi temporis, *l.* 7. *et ult. hoc, l.* 1. *et* 2. *si advers. creditor. præscrip. oppon. l. Cred. D. de divers. temp. præscript.* Usucapione tamen non tollitur actio hypothecaria, *l. Usucapio. de pignoribus. inf.* id est, non tollitur usu anni vel biennii secundum jus antiquum: hodie etiam non tollitur usu triennii, quo res mobilis usucapitur: rei tamen immobilis hodie ex constitutione Justiniani longo tempore simul et dominium acquiritur, et hypotheca solvitur, id est, decem annis inter præsentes, 20. inter absentes. De usucapione secundum jus antiquum accipe leg. *Cum postulassem* §. *ult. D. de dam. infec.* Quam Accursius putat adversari superiori sententiæ, et male eam explicat. Hæc est sententia: damni infecti nomine missus in possessionem, ex primo decreto scilicet, possidendo: ex secundo decreto scilicet usucapiendo, dominium cepi, id est, usucepi. Si mihi non caveatur damni infecti, quod vereor ab ædibus vicini, ex primo decreto prætor facit me in possessionem ire, non possessorem. Si perseveret vicinus non cavere, ex secundo decreto prætor facit me possessorem, dominum non facit, quia non potest, ut nec facit hæredem, sed possessione quæsita ex secundo decreto, deinde ædes usucapio tempore legitimo. Cum eo pacto usucepissem, creditor mecum agit hypothecarie. Igitur post usucapionem, quia pignus non tollitur usucapione; creditor igitur debet mihi reddere refectionis impensas. Eadem verba quæ sunt in eo §. *possid. domin. cepi*, sunt in *l. Si ita.* §. *fin. de vectigal. eod. tit.* eodem sensu, id est, pro usucapere, acquisita possessione ex secundo decreto. Quod autem diximus actionem hypothecariam tolli præscriptione longi temporis, id ita accipe, ut ea tantum utatur bonæ fidei possessor, atque ita excludat creditorem. Malæ fidei possessori est necessaria præscriptio 30. annorum, debitori 40. et ejus hæredi, et posteriori creditori debitore superstite, *l. Cum notissimi. de præscriptione* 30. *an. l. An vitium. in fin. D. de divers. tem. præscr.* Ita accipiendum quod scribit Suidas in verbo, *Priscus Emesenus; hypothecas tolli spatio* 40. *annorum*, scilicet adversus alias personas.

## Ad L. VIII.

*Si quidem donationis causa ei, quem adfectione patris te dilexisse proponis, tuam accipere pecuniam permisisti: et hanc tuam liberalitatem ille remunerans, te a procuratore suo aliam pecuniam sumere præcepit: rebusque humanis ante perceptionem fuit exemptus: nec quod dederas, recuperare, cum perfectam habuit donationem, nec quod tibi dari mandavit, nec dum tibi traditum petere potes a procuratore. Quod si mutua dedisti, nec a delegato dari novandi causa stipulatus es: successores ejus solutioni parere compellentur.*

Species est. Alumno donationis causa permisisti tuam pecuniam accipere a procuratore tuo. Imperfecta est donatio, antequam acceperit *l. Permissio.* §. *ult. D. de præscript. verb.* verum perfecta est si acceperit; quia videris ipse tradidisse. Ita ponendum hic, eum accepisse pecuniam. Porro alumnus tibi gratiam retulit: nam tibi permisit vicissim animo donandi, ut a suo procuratore etiam pecuniam acciperes, quam et procuratorem suum tibi dare mandavit: non accepisti eam pecuniam, vel mortuus est alumnus antequam acciperes: donatio est imperfecta. At non repetes pecuniam, quam ultro prior donasti, ab hærede alumni, cum pure eam donaveris nulla conditione adjecta: non petes etiam a procuratore pecuniam, quam tibi defunctus dari mandaverat, quia jam dare procurator non potest, cum morte mandatoris finita sit procuratio. Nec obstat *l.* 1. *hic.* et l. *Illam. inf. de don.* quæ leges sunt de cessione actionum, quam constat nec mandatoris, nec mandatarii morte finiri, si hæredem reliquerit. In hac specie nulla tibi fuit actio cessa, sed procuratori tantum mandatum fuit, ut tibi pecuniam daret; ideoque etiam vivo alumno, et integro mandato, ne utilis quidem tibi actio in procuratorem competeret: cum donatio

imperfecta ait: delegatio etiam nulla intercessit stipulationis jure: igitur nulla est in procuratorem ex stipulatu actio. Additur in h. l. diversum esse si mutuam alumno pecuniam dedisti, non donasti: nam eo mortuo, in hæredem ejus pecuniæ est condictio. In procuratorem autem, a quo te promisit accipere, nec accepisti, nulla est actio citra delegationem jure stipulationis interpositam: ea vero interposita erit actio in procuratorem, in hæredem non erit; quia delegatio novat obligationem. At in priori specie donationis ultro citro quæ factæ, prioris perfectæ, posterioris imperfectæ, tibi nec in hæredem, nec in procuratorem ulla actio competit.

## Ad L. IX.

*Negantes debitores non oportet armata vi terreri: sed petitorem quidem non implentem suam intentionem, vel exceptione submota, absolvi; convictos autem condemnari eo juris remedio ad solutionem urgeri convenit.*

Conjunge l. ult. *inf. de exec. rei judic.* Debitores aut confitentur, aut inficiantur. Confessi condemnantur recte, quod etiam hodie fit, atque ita etiam rei jurejurando actori delato et præstito, condemnantur: confessi, inquam, in jure, vel in judicio: nam extra judicium confessio nullius est momenti, nisi quis cautione confiteatur, quæ dicitur ὁμολογία. Confessi igitur in jure et judicio, ut *l. Quidam. D. de donat.* l. *Post rem. de re judic.* l. 1. §. *Proinde, D. si quid in fraud. patr. l.* 4. §. *pen. ad leg. Jul. Majest. l.* 2. *inf. de repud. hær.* et in *Nov.* 90. Solvere autem debent confessi intra tempora judicati, computanda a die confessionis, ut Paulus scribit 2. *Sentent. tit.* 2. *l.* 21. *D. de judic. l.* 6. §. *ult. de confess.* Si non solvant, pignora capiuntur et distrahuntur, ut Paulus scribit eod. loco, et probat *l. Debitoribus. D. de re judic.* Inficiantes autem non sunt terrendi vi armata ut confiteantur; sed vel sunt absolvendi, vel condemnandi. Condemnati faciunt judicatum intra constituta tempora a judice, vel a lege intra 4. menses, sed tamen id spatium judex potest prorogare, vel coarctare: vel pignora capientur, et distrahentur, *d. l. ult.*

## Ad L. X. et L. ult.

*L. X. Adversus debitorem, electis pignoribus, personalis actio non tollitur: sed eo quod pretio servari potuit, in debitum computato, de residuo manet integra.*

*L. ult. Est in arbitrio vestro, personali debitoris hæredes actione, an eum, qui ab his distracta, sibique tradita pignora tenet, in rem Servianæ, si non longi temporis præscriptione munitus sit, an utrosque convenire.*

Notandum creditorem habere electionem, qua potius actione experiatur, principali, an accessoria, puta hypothecaria, constitutoria, vel mandati vel ex stipulatu: in fidejussorem potest etiam dividere actiones: et partim agere in personam, partim hypothecaria, vel simul utraque in solidum: potest etiam una electa ad alteram reverti, et reo condemnato ex una actione, de reliquo, si quid sit, altam experiri. Quod totum obtinuit ante quartam Novell. Justiniani, *de fidejussor.* qua quidem comparat privatos creditores fisco, quem constat hujusmodi electionem numquam habuisse: de qua re est *Novell.* 136. nec obstat *Novell.* 112. *de litigios.* in cujus specie videtur creditor prius egere hypothecaria, quam personali: verum id falsum est. Nam egit in ea specie prius actione personali, qua lite pendente debitor pignus vendidit; quo fit ut etiam liceat creditori agere actione hypothecaria in emptorem. De quæstione l. 11. et 13. diximus *l.* 13. *sup. si cert. pet.* Adde, qui pecuniam credidit colonis, nullum habet actionem cum domino prædiorum, etiamsi eo præsente, vel actore ejus credidit. Præsentia eum non obligat, imo nec subscriptio sine stipulatione, *l.* 14. *sup. si cert. peta'.* Hoc ita, si colonis credidit in rem eorum. Nam si credidit colonis, id est, conductoribus prædiorum in rem domini, quod Græci notant ad eam leg. quod scilicet prædia ea pecunia agerent, dominus tenetur actione negotiorum gestorum: vel si non credidit in rem domini prædiorum, sed coloni eam pecuniam in prædia insumpserant, colonis tenetur actione ex conducto, quam etiam cedere possunt creditori: atque ita etiam ex cessione creditor aget ex conducto cum domino prædiorum.

## Ad L. XII.

*Ob æs alienum servire liberos creditoribus, jure compelli non patiuntur.*

Est ambigua oratio, *ob æs alienum, et cet.* Nam vel hoc significat, ut ne filii pro debito paterno addicantur creditoribus: vel ut debitores liberi homines non cogantur creditoribus servire ob æs alienum. Et hic sensus magis verbis legis congruit. Lex enim non ait, liberos debitorum, sed absolute, liberos. Et ait, non compelli liberos, quasi principales, seu debitores, et ita accipiunt hic Græci: non coguntur inopes debitores servire suis creditoribus. Ait lex, *servire*: quo in verbo hæret Accurs. non abs re, quod longe distat servire ab eo quod est servum esse. Addicti serviebant creditori; servi tamen non erant. Quintil. *lib.* 5. *c.* 10. et l. 7. c. 4. atque etiam in declamat. 311. quæ inscribitur, *Addictus manumissus.* At ex hac lege servire non coguntur; possim tamen hac lege utrumque posse comprehendi hoc modo, ut liberi homines creditoribus servire non cogantur ob æs alienum, seu sint debitores, seu debitorum filii. Et sic Gregorius 4. *epist.* 43. dum scribit de Cosmo quodam debitore, cujus filios creditores detinebant; lex, inquit, habet, ut liber homo nullatenus pro debitore teneatur, qua de re etiam scribit *lib.* 2. *cap.* 96. Justinianus *Novel.* 134. Ambros. in lib. *de Tobia, cap.* 8.

# JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

## Ad Tit. XI. Ut act. ab hærede, et contra hær. etc.

Hac constitutione subvertitur regula juris antiqui, quæ talis est: obligationem, quæ non cœpit a defuncto, vel contra defunctum, ab hærede, vel contra hæredem incipere non posse, l. *ult. C. Theod. de dir. resc.* Et ideo post mortem stipulatoris, vel promissoris facta stipulatio non valet, quia hac stipulatione id agitur, ut incipiat obligatio ab hærede, vel contra hæredem. Eadem ratione post mortem hæredis, aut legatarii relictum legatum non valet, § *Post mortem. Instit. de leg.* §. *Post mortem. Instit. de inutil. stipul.* quamvis fideicommissum ita relictum valet, quia latius accipitur, et non tam obligatione aliqua juris, quam pudore eorum, qui sunt rogati continetur ideoque ab hærede hæredis recte relinquitur, *l. Si fuerit de leg.* 3. Ulp. *tit. de fideicommiss. in Frag.* Itaque in fideicommissis nil refert utrum dixeris: cum morietur hæres, vel cum mortuus fuerit hæres: nam et ita relictum fideicommissum, cum morietur hæres, post mortem hæredis relictum videtur, *l.* 11. §. *Si filio. de legat.* 3. *l.* 4. § *Si emancipato. D. de collat. bon.* At in legatis, et stipulationibus eorum, earumque, quod fieri potest, conservandarum causa inducta est hæc verborum differentia subtilis, inter cum morietur, et cum mortuus fuerit: ut hoc modo non valeant, illo valeant, § *Ita autem stipulatio. Inst. de inutil. stipul. l. Quodcumque.* §. 1 *de ver. oblig.* Hæc omnia Justinian. perturbavit, ac primum quidem constituit, post mortem hæredis, aut legatarii legari posse, post mortem etiam contrahentium recte stipulationem contrahi, *l. Scrupulosam. inf. de contrah. stipul.* ex qua lege erat consequens, superiorem regulam juris antiqui esse sublatam: quia tamen nominatim non fuerat sublata, edita est hæc constitutio, quæ eam tolleret nominatim: quæ ex novis constitutionibus necessario concluduntur, non statim habentur pro legitimis. Novæ constitutiones sunt stricte accipiendæ, id est, quæ jus vetus abrogant. Ita semper sunt accipiendæ Novellæ Justiniani, quibus pervertitur jus civile, ut *Nov. de hæred. ab intest. ven.* semper est accipienda stricte, id est, in propriis terminis: filii fratrum cum patruis succedunt in stirpes. Hoc continetur illa Novella. Quid si soli sint filii fratrum, an succedent in stirpes? Hoc videtur esse consentaneum illi Novellæ, sed tamen, quia hoc nominatim cautum non est ea Novella, ut Azo recte sensit, sequemur jus vetus, et eos dicemus succedere in capita. Consequens etiam est huic constitutioni, nil interesse stipulationem an legatum ita relictum, cum morietur hæres, post mortem relictum videri. Hodie ita videtur dicendum, ut in fideicommisso supra diximus. At hoc non est temere affirmandum, quia constitutionibus novis non est expressum, licet necessario consequatur: consequens etiam est, nil referre hæres instituatur post mortem suam, an cum morietur, quia in re differentia erat: nam institutio post mortem non valebat: cum morietur valebat, *l. Extraneum. inf. de hær. inst.* An differentiam eam dicemus manere in hac specie? sic sane: quia nova Constitutio hanc speciem omisit: quod novæ Constitutiones omittunt, pro omisso est habendum. Nec potest suppleri vel nostris interpretationibus, vel argumentationibus. Illam autem regulam Juris antiqui, Accursius male putat vitiari a stipulationibus conditionalibus, quæ quandoque non commissæ in defunctum, committuntur in ejus hæredem: hoc non est regulæ vitium: nam stipulatio conditionalis initium capit a defuncto, et ex tempore contractus vires accipit *l. Usufruct. D. de stip. serv.* hoc est satis, non est necesse, ut committatur etiam in defunctum. Idem est dicendum de stipulationibus pœnalibus, quæ quanquam non commissæ in defunctum, committuntur in hæredem. Idem dicendum est de quibuslibet obligationibus, quæ plerunque pleniores, uberioresque sunt in hæredem, quam in defunctum, *l. Si per imprud.* §. 1. et §. *Non mirum. D. de evict.* Ceterum origo earum est a defuncto. Ait Imp. in fine hujus legis: ne propter nimiam subtilitatem, puta cum morietur, aut cum mortuus fuerit (inter quæ differentiam constituebat regula) latitudo voluntatis contrahentium impediatur, id est, ne ideo latius non accipiatur voluntas contrahentium. Latitudinem opponit subtilitati, *l.* 111. *de verb. oblig. Latius accipi, etc.*

# JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

## Ad Tit. XII. Ne uxor pro marito etc.

Primum ostenditur, uxorem non teneri ex contractu mariti, etiamsi pro eo fidejusserit. Nam si fidejusserit, tuta est mulier exceptione senatusc. Vellejani, *l.* 1. *hic*, l. *ult.* §. *Item si mulier. D. ad senat. Vell.* Hodie tuta est ipso jure, si pro marito fidejusserit: si pro alio, tenetur, sed habet exceptionem Vellejani, *Nov.* 134. non tenetur etiam ex delicto mariti: et ideo ob delictum mariti res uxoris fisco non addicuntur, quia nec res hæredis potest, qui proprius ad vicem nostram accedit, *l.* 2. *h. tit.* non tenetur etiam uxor ob civile munus,

vel honorem gestum e viro, mulier non tenetur reipublicæ, *l. Mulier. inf. de decur. lib.* 10. *l.* 1. *inf. ad leg. Jul. de vi publ. l.* 1. *inf. de privil. fisci, et l.* 3. *h. c.* Excipienda est dos, quæ tenetur fisco ob munera, vel honorem gestum a marito, quia dos constante matrimonio est in bonis mariti. Constante igitur matrimonio ea fruetur fiscus, quasi maritus. Nec est dicendum, hoc esse speciale in primipili causa. Nam non solum id obtinet in ejus causa, sed etiam in omnibus causis munerum civilium, idque significat *l.* 3 *h. c*, quæ ait, non in dotem. Nam dos tenetur ob civile munus mariti, parapherna non tenentur, id est, cetera uxoris bona non tenentur. Et male Accurs. supplet *maxime*, cum id repetatur, et subjiciatur ea non teneri, quæ sunt præter dotem. At in filio quidem specialis est ob causam primipili: nam filius emancipatus, aut exhæredatus non tenetur ob civile munus patris defuncti, *l.* 2. *tit. seq.* Ex causa primipili tenetur, etiamsi hæres non extiterit patri, *l. ult. inf. de primip. lib.* 12. id diximus *l.* 1. *sup. de cond. ex leg.* Addendum etiam maritum non teneri ex contractu, vel delicto uxoris, *d. l.* 3. *h. c*, neque obstet *l. Observare*, §. 2. *D. de offic. Procons.* quæ lex est specialiter accipienda, ut quemadmodum Proconsul, aut præses præstat factum domesticorum, aut ministrorum, si quid in provincia egerint per vim, concussionem, aut impressionem, *l.* 1. *inf. ad leg. Jul. repet.* ita etiam præstat factum uxoris, si quem concusserit non ex alio delicto, sed ex concussionis tantum, et impressionis causa, idque specialiter ex senatusconsulto, de quo etiam Cornelius Tacitus lib. 4. Postremo ostenditur etiam matrem non teneri pro filio, *l.* 3. et 4. de patre dicetur in tit. seq. Notandum autem valde quod ait *l.* 4. si mater patrem solverit pro filio, non ideo cogitur solvere reliquum; etiam creditorem adimplere, et partem, quam solvit mater condicere non potest, quia filii nomine solvit, ut in *l. Si certis. sup. de pact.* quod solutum est non condicitur, quia est solutum ex pacto, ex ea solutione tamen non constituitur obligatio, quæ ex pacto nulla est. Quod si mater in specie legis 4. suo nomine solverit errans, habebit condictionem soluti. Multo ergo minus tum de reliquo convenietur. Ad hæc pertinet *l. Operae. D. de oper. libert. l. Creditor, infr. de usur.* Ex quibus generaliter colligitur, solutionem partis nil præjudicare, si non debeatur. Obstat huic sententiæ *l. Cum de in rem verso. D. de usur.* ubi usuram, quæ sunt præstitæ longo tempore, et in posterum præstari debent, ob id solum; quod sint diu præstitæ, et quod sint præstitæ usuræ dotis a defuncto, dos ipsa a successore petetur. Obstat etiam *l.* 1. *inf. de fideicomm.* ubi et legatum annuum, id est, alimentorum, sit præstitutum triennio continuo, in futurum etiam perpetuo debet præstari. Videtur ergo ex iis partis solutio, aut certi temporis præstatio obligationem confirmare et constituere. Respondeo ad *l. Cum. de in rem verso*, præstationem illam longi temporis præsumptionem facere in re dubia, de qua erat lis apud Imperatorem. Ambigebatur enim de debito: multa faciebant pro alimentario: his si accedat diuturna præstatio, vincet. At in re certa, ut in hac *l.* 4. præstatio partis nihil præjudicet, id est, si constet eum, qui præstitit. non debere, sed alium: vel a nomine deberi id, quod est præstitum. Respondeo ad *l.* 1. *inf. de fideicommiss.* legatum alimentorum, de quo in illa l. fuisse relictum, sed dubitabatur de tempore, utrum esset relictum in certum tempus, id est, in certos annos, an quoad viveret legatarius. Hæres dicebat, relictum in certos annos, legatarius in perpetuum, id est, quoad viveret. Pro legatario facit præsumptio; si triennio acceperit, sufficit triennium, *in tali casu*, inquit, lex alimentorum scilicet; qui triennio accepit alimenta, accipiet et in futurum. nisi probaverit hæres fuisse relicta alimenta in triennium duntaxat, quia facit præsumptio pro alimentario. Denique partium, vel pensionum solutio præsumptionem inducit, *l.* 4. *de non num. pec. l. Cum de indebito. D. de probat.* præsumptionem inducit, vel facit, non jus, non obligationem.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XIII. Ne filius pro patre, etc.*

Ex superiore titulo didicimus, uxorem pro marito non teneri, vel maritum pro uxore, vel matrem pro filio. Ex hoc autem titulo discemus, patrem non teneri ex contractu filii emancipati; nec etiam ex filiifamil. contractu tenetur ultra peculii quantitatem, nisi jussu patris contraxerit filius, quo casu tenetur in solidum pater, vel nisi filiofam. contra Senatusconsultum Macedonianum sit pecunia credita, quo casu pater ne de peculio quidem tenetur, *l.* 1. *hic, l. pen. inf. ad Maced.* Itaque si metu illato creditor a patre filiifamil. nomine pecuniam extorserit, patri competit actio quod metus causa, et hoc significat l. 1. cum ait *extortam:* condictio indebiti non competit, quia sciens solvit, coactus tamen: vel si suasionibus creditoris (quod finxit Accurs.) pater solverit, quod solvere non debuit, competet actio de dolo. Hoc etiam casu non competet condictio indebiti, in quo Accursius fallitur in *l. Servus.* §. *ult.* et *l. Si legatarius. D. de dolo, l.* 1. *sup. de rebus. cred.* Pater etiam non tenetur ob civilia munera, quæ filius gesserit eo invito, id est, contradicente: nam taciturnitas in hoc consensum imitatur, l. 3. *hic*, quæ de re dicetur ad *l.* 1. *inf. quod cum eo.* Addatur etiam e contrario, filium pro patre non teneri, *l.* 2. et 4. *hic.* Pro patre superstite scilicet, vel etiam mortuo, si ei hæres filius non extiterit, excepta causa primipili, ut sup. diximus in tit. præced. Libertus etiam pro patrono non tenetur, neque servus pro domino, vel ex delicto domini, l. *ult. infr. hoc tit.* In servo id est notissimum: quia non est etiam δεκτικὸς τοῦ δικαστηρίου, id est, *foro capax non est*, et si servus fuerit tempore contractus, et postea manumittatur, non tenebitur, nec pro domino nec ex sua persona, ob contractum a se habitum, ut explicabitur in sequenti titulo. Unde ita concludamus: cum hæ personæ, quæ in his duobus titulis recensentur, quæ scilicet arctissimo vinculo continentur, et quæ in multis juris partibus et articulis una censentur persona, aliæ pro aliis non obligentur: multo minus extraneus ex contractu vel delicto extranei tenebitur, nisi sit hæres, aut fidejussor, aut alia quævis accessio. Fuit olim plerisque locis usurpatum, ut vicanus teneretur pro convicano, id est, ut creditori liceret ob debitum pagani, aut vicani ejusdem pagi, aut vici hominem prehendere, vel res ejus pignorare, quoad verus debitor satisfecisset: quas Justinianus vocat pignorationes, et eas damnat tollitque. Societas, aut communio ejusdem vici, aut pagi, aut civitatis me æri tuo non obligat; et hæ pignorationes sunt hodie illicitæ, *Nov.* 52 et 134. Id etiam indicat Zeno Imp. *l.* 1. *inf. ut nullus ex vic. lib.* 1. Et de his eleganter Cassiodorus 4. Variarum: quod maxime pertinet ad hoc titulos, *Iniquum*, ait, *causa germanos*, id est frater pro fratre non tenetur: sic patronus pro liberto non tenetur, nec dominus pro servo; nisi quibus casibus pater tenetur pro filiofam. Adjicit et Cassiodor. *Obligationibus paternis filius, si non sit hæres, eximitur.* Sequitur: *uxor maritalibus debitis, nisi per vincula successionis, non tenetur. Et audacia ad solutionem trahit extraneos, cum absolvant jura conjunctos:* damnat pignorationes. Idem etiam cautum est legibus Longobardorum, *l.* 3. *de debitis et vadim.* Item Constit. antiquis Neap. latis a Friderico *tit. de cultu pacis:* nam hæ pignorationes, barbare dicuntur præsaliæ et repræsaliæ. Inde Bartoli liber de repræsaliis. Sublatæ igitur sunt hæ omnibus legibus. At nunquam populi in totum antiquaverunt. Sæpius sunt in usum revocatæ; et ideo cum non possent omnino eximi e republica, saltem censuit Gregorius Clericos eximendos, *cap.* 1. *de injur. lib.* 6. Idem postea Fridericus dedit studiosis, ut ne pignorarentur pro alienis debitis, idque nova constitutione, quæ est subjecta huic titulo: qua etiam actionem repetundarum famosam in quadruplum promittit, si quis studiosum pro alio debito pignorarit. Idem etiam datur eorum tabellarii eadem constitutione. Nostris moribus utimur non in nostrales, sed in extraneos: nec id facimus, nisi permissu principis, ut si negotiatori Gallo merces eripuerint Hispani, idem quem primum offenderit Hispanum, pari jure eripiet, si id impetrarit a principe: et dicitur a nobis *droit de marque:* potissimum autem in limitibus exercetur. Ea quoque constitutione Fridericus dat studiosis duo alia privilegia, ut ne ulla opera, ullæ corporales pœnæ, id est, angariæ indicantur. Quo pertinet *l.* 2. *inf. de incolis:* qui studiorum causa quodam loco versantur, non sunt incolæ, id est, ad munera non vocantur, et ad onera civilia. Item nec eorum parentes, qui ad eos frequenter commeant, nisi ibi decennium consumpserint, cum jam non sunt studiosi, sed incolæ. Dat etiam Imp. Fridericus constitutione sua studiosis, ut ne vocentur ad aliud judicium, quam Episcopi aut Doctoris. Hodie habent Conservatorem. Et is cadit actione, qui studiosum ad alium judicem vocaverit. Præses igitur, vel præfectus in studiosos jurisdictionem non habet ex ea constitutione Friderici: nam ex constitutione Justinianea habuit una cum Episcopis et Doctoribus, in præfatione Pandect. nam ibi constituit, ne libri juris scriberentur per notas: deinde ne studiosi juris illicitos ludos exercerent, quos tum exercebant, existente maxime stiquo tyrone. Eos ludos vocabat ciliastras, ut est scriptum in Syn. facta in Trullo can. 71. quo etiam nominati damnantur cilistræ. Adjicit Justinianus, ut hæc observentur cura præfecti urbis Romæ, Constantinopoli, et Beryti: nam in his tribus tantum urbibus jus civile docebatur. Recte autem Accurs. ad hanc Novell. Friderici, et constit. Justin. notat: in causa criminali eos non habere privilegium fori: quo etiam jure utimur: reatus omnem honorem excludit, *l.* 1. *supra, ubi senat. vel clarissimi, etc.* Male autem putant hanc cognitionem, quæ datur Episcopo et Doctori, posse alteri mandari ab Episcopo vel Doctore. Nam id specialiter datur constitutione Friderici, etiam privato, qualis est Doctor: non competit ergo jure imperii: igitur secundum principia juris civilis non potest mandari, *toto tit. de officio ejus, cui mand. est Juris. l. Nec mandante. D. de tut. et cur. dat.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. XIV. An servus pro suo facto, etc.*

Factum in hoc titulo significat contractum, aut delictum. Duo sunt tractanda hic: primum, an servus domino teneatur post manumissionem de antefacto: deinde an teneatur extraneo. De domino est hæc regula: Servus ex contractu aut delicto domino non obligatur: et ideo post manumissionem non tenetur etiam domino ex antefacto, cum obligatio non cœperit ex antefacti tempore, *l. Servi.* §. 1. *de furt. l.* 1. *sup. de nox. act. l. ult. hic, l.* 1. §. 1. *D. si quis testam. l.* 6. *esse jus. fuer.* Excipiuntur quatuor casus: primus est: si dominus consilio servi circumscriptus eum manumiserit vel vendiderit ei, a quo manumissus sit: hoc casu in manumissum ex antefacto competit actio de dolo, vel in factum Prætoria. Illa intra annum: hæc post annum; illa in scientem: hæc in ignorantem, *l. Et eleganter. D. de dolo, l. Verum. D.*

*de minor.* Secundus casus hic est, si servus domino aliquid promiserit pro capite, id est, ut manumitteretur, pactione scilicet quo casu in manumissum est actio in factum, ut præstet quod promisit, ut ait l. 3. *h. c.* Verum quænam est hæc actio in factum, quæ datur l. 3. Eadem sane, quæ datur superiori casu, decepto domino consilio servi. Est igitur actio in factum prætoria actioni de dolo subsidiaria: et ideo hoc etiam casu in scientem agetur de dolo, *d. l. Et eleganter.* §. *Servus.* Dices, imo in hoc casu l. 3 est actio in factum civilis, id est præscript. verb. Nam negotium ita gestum fuit, dabo ut manumittas. Nam licet dominus prior manumiserit, tamen non ideo mutatur forma conventionis, quæ ita inita est, dabo ut facias. Constant autem ex articulo do ut facias, dari in factum civilem actionem, id est, præsc. verb. *l. Jurisgentium.* §. 4. *D. de pact.* At hoc casu non dabitur, quia ille servus fuit cum contraxit, et regula juris non patitur, ut ex contractu facto cum servo, in eum post manumissionem actio sit. Hujus rei est argumentum l. 1. §. *pen. de except. rei vend.* servus emit res peculiares, necdum domino tradidit, sed retinuit in peculio quasi peculiares non domini: postea manumissus est testamento, et peculium est ei legatum; venditor repetit eas res: an repelletur exceptione rei venditæ civili? Non: quia servus fuit cum contraxit. At repelletur exceptione in factum prætoria: sic etiam ex pactione libertatis post manumissionem servus domino tenetur, non in factum civili, sed actione in factum prætoria decretali. Tertius casus proponitur in *tit. si quis tratam. liber esse jussus fuerit.* Veteres putabant hæreditati fieri furtum, Tullio teste 7. *Epistolarum.* At obtinuit sententia novorum Jurisconsultorum, hæreditati jacenti furtum non fieri: item rei hæreditariæ nondum ab hærede apprehensæ furtum non fieri: quia furtum est possessionis interversio: hæreditatis autem nulla est possessio. Ergo non fit furtum, *l.* 1. §. *Scævola. D. si quis test. lib. l. In eo quod. de acquir. rer. dom. l.* 2. *D. de crim. expil. hæred.* At is, qui rem hæreditariam surripuit, licet non teneatur furti, tenetur tamen extra ordinem proprio crimine expilatæ hæreditatis. Est etiam actio dupli in hac specie. Servus hæreditarius testamento manumissus jacente hæreditate aliquid ex ea subripuit, aut dolo malo corrupit: adita hæreditate, atque ita factus liber ex testamento, tenebitur actione dupli ex illo edicto, ne illius improbitas impunita sit: quæ actio dupli dicitur a Græcis rerum amotarum, ad l. *Titia.* §. *pen. D. de manumiss. testam.* 48. *Basilicon,* quia proprie furtum hæreditati non fit, cum nullus sit possessor. Hodie moribus Galliæ hæreditati furtum fit, secundum sententiam veterum Jurisconsultorum, quoniam hæreditatis possessio nunquam vacat. hæredis et defuncti possessio continuatur, *le mort saisit le vif.* Ultimus casus est, si servitutis et libertatis actus sint connexi, id est, si quod egit in servitute pro domino actum administrans: id pergat agere post manumissionem. Actus libertatis trahit ad se actum servitutis, et tenetur eo nomine, l. *Eam actam. l. Proculus.* et l. *Atqui natura. D. de neg. gest.* Pertinet etiam eo *l. ult. sup. de petit. hæred.* quoniam in specie hujus legis post libertatis justum tempus servus in eodem actu perseveravit. Sequitur, an servus post manumissionem ex antefacto teneatur extraneo, cum prius expositum sit de domino? Et ex delicto quidem obligatur, non tamen ita, ut manente servitute possit conveniri. Constat inter servum et liberum judicium non consistere, fori servum non esse capacem. Ideoque servitute manente, ex delicto cum eo non agitur, sed dominus noxali actione convenitur, quæ actio servi manumissione extinguitur, et tum in servum transfertur recto jure: directa datur, non utilis. Igitur post manumissionem ex delicto cum servo agetur actione directa. Et hoc est quod dicitur, Noxa caput sequitur, *l.* 4. *h. c.*, ubi recte ait, manumissum extraneo teneri actione furti ex antefacto. Non solæ actiones noxales caput sequuntur. Actio furti est noxalis: condictio furtiva non est noxalis. Manumissus igitur non tenebitur condictione furtiva, nisi post manumissionem contrectarit rem, l. *Quod ab alio. D. de condict. furt.* tenebitur tamen actione furti. Igitur ex delicto et noxa servus extraneo obligatur naturaliter et civiliter, et manumissus potest conveniri directo: ex contractu autem servus extraneo obligatur naturaliter, non civiliter, *l. Servi. D. de obligat. et act.* Proinde manumissus non potest conveniri ex contracto, cum non sit civilis obligatio; ut si quis rem deposuerit apud servum alienum, servus post manumissionem depositi actione non tenebitur, nisi post manumissionem rem teneat. Sed et si rem non teneat, tenetur de dolo, si quem admiserit in re deposita, l. 1. §. *Si apud servum. l. Si apud filium. D. depos.* Nam actio de dolo est noxalis, *l. Si quis adfirmavit.* §. *pen. D. de dolo:* et ideo caput sequitur. Et ita si dolo servi circumscripto extraneo servus ad libertatem pervenerit, in manumissum extraneo competit actio de dolo, l. *Et eleganter.* §. *Servus. D. de dolo.* Constat etiam ex negotio gesto post manumissionem servum extraneo teneri, si extranei actum in servitute gesserit, et in eo actu post manumissionem perseveraverit, actus libertatis trahet ad se actum servitutis, *l. Si cognati. sup. de neg. gest.* ut diximus de domino, in quo eandem regulam posuimus, ut scilicet quemadmodum extraneo, ita domino servus obligetur ex contractu naturaliter, non civiliter. At in delictorum causa est differentia inter dominum et extraneum. Extraneo servus obligatur ex delicto naturaliter et civiliter, *d. l. Servi:* domino naturaliter tantum. Et ideo ea causa delicti dominus habet retentionem et deductionem de peculio, *l.* 10. §. *Sive autem. D. de peculio;* cum manumisso ex delicto actionem nullam habet, quia nec orta est ante manumissionem. Ex his intelligitur servum esse capacem naturalis obligationis, servum cuilibet obligari naturaliter, *d. l. Servi.* l. *Atqui natura. D. de neg. gest.* l. *Naturaliter. D. de condict. indeb.* l. *Eo tempore.* §. *Etiam. D. de pecul.* At duo obstant valde. Primum §. *Præterea. Inst. quib. mod. tol. oblig.* et ei similis l. *In persona.* §. 4. *D. de pact.* in eis locis ostenditur, interventu servi novationem non fieri, maxime si extra rem peculiarem pro alio intervenerit. Ergo servus expromittendo non obligatur naturaliter: nam si naturaliter obligaretur fieret novatio: l. 1. *D. de novat.* Obstat etiam *l.* 20. *D. de fidejuss.* quæ ita docet domino dari condictionem indebiti, si servus pro alio fidejusserit extra causam peculii, et solverit: vel servus ipse ex peculio, vel dominus. Ergo servus ille ex fidejussione naturaliter obligatus non fuit. Nam si fuisset naturaliter obligatus, soluti condictio non esset, quæ tamen est. Duo igitur obstant, quorum unum est de servo expromissore: alterum de servo fidejussore, uterque generali verbo dicitur intercessor. Inde igitur generaliter ita definiamus: servum pro alio intercedentem extra causam peculiarem non obligari naturaliter. Hujus sententiæ effectus hi sunt: ut soluti condictio sit. Item ut in dominum non sit actio de peculio, quæ tamen in dominum competit, semper servo obligato naturaliter, seu ex causa peculii, seu extra causam peculii. Putem etiam (et hic est 3. effectus) fidejussores datos a servo intercessore, non teneri, idque sic confirmo. Comparatur omnino servus intercessor servo judicio condemnato, *l.* 3. §. *Si filius.* et §. *Si servus. D. de pecul.* Ex causa judicii, quod cum servo non consistit, fidejussor a servo datus jure non tenetur, quia nec judicium consistit, *l. Quoties. D. si quis caut.* Ergo etiam ex causa intercessionis, quæ non consistit, fidejussor a servo datus non tenebitur. Denique servus intercedens pro alio, non obligatur naturaliter. Igitur non est verum quod concedit Theophil. in *d.* §. *Præterea,* servum expromittentem obligari naturaliter. Fateor hac in re dissensionem fuisse inter Sabinianos et Proculejanos. Et hoc est quod ait *d. l.* 3. §. *Filius. D. de pec.* de hac re fuisse tractatum. Obtinuit tamen sententia Sabini et Cassii, hac in re differentiam esse constituentium inter servum et filium: ut scilicet pater obligetur de peculio, quacumque ex causa filius intercesserit pro alio, dominus non item, nisi in re peculiari, vel in re domini servus intercesserit, *d. l.* 3. §. *Sed si filius.* et in *l. Quoties.* § 1. *eod. t.* Eam sententiam probarunt Julianus et Javolenus, qui fuerunt etiam Sabiniani, *l.* 19. et 20. *de fidejussor.* in *d. l. In persona.* §. 4. *D. de pact.* Eandem sententiam ex diversa schola probavit etiam Celsus, ut refert, *d. l.* 3. §. *Si filius.* Et ita etiam si servus compromiserit in arbitrum, vel si forte in judicio sit condemnatus: vel si in judicio actori jusjurandum detulerit, his etiam casibus dominus non tenetur de peculio, quasi ex his causis non sit constituta naturalis obligatio. Sed in filio diversum est, *d. l.* 3. §. *Sed si filius.* §. *Si servus.* §. *Sed et si filius.* et § *Idem scribit,* et in *l. Depositi.* §. 1. *eod. tit.* quæ differentia est etiam ex Sabinianorum sententia, quam et diversæ scholæ Nerva filius probavit. Vulgo tamen Proculejani ex his etiam causis censebant servum obligari naturaliter: et tam in dominum, quam in patrem dabant actionem de peculio. Et ob id in l. *Quidam. D. de jurejur.* quidem ajunt, inquit, ex Proculejanis scilicet; quo de re aliquid diximus in *l.* 4. *sup. de reb. cred.* Conclusio hujus quæstionis hæc sit. Sabiniani, quorum sententia obtinuit, in his quatuor causis: si servus pro alio intercesserit, si compromiserit, si judicio condemnatus fuerit, si in judicio jusjurandum detulerit, obligationem naturalem, quæ tamen subesse videtur, non agnoverunt, et ideo de peculio in dominum actionem non dederunt. Nam nec naturali nec civili jure servum idoneum intercessorem, aut compromissorem, aut litigatorem idoneum, idoneam personam in judicio esse censuerunt. Ex aliis causis indistincte, seu e re peculiari essent, seu extra, in servum naturalem obligationem admiserunt, et actionem de peculio in dominum. Est etiam alius casus, quo post manumissionem cum servo est actio ex antegesto, l. 2. *h. c.* Species est: servo est credita pecunia: servus obligatur naturaliter, non civiliter: dominus autem tenetur de peculio, quacumque ex causa sit credita. Manumisso servo, dominus, vel etiam si testamento sit manumissus, hæres de peculio tenetur intra annum ex illo edicto *quando de peculio, etc.* At hoc ita est, si servo peculium legatum non sit: nam si servo peculium sit legatum, dubitatur quis teneatur creditæ pecuniæ nomine. Et videtur potius danda actio in manumissum, qui peculium habet extincta actione annali de peculio: id probat l. 1. §. *Per contrarium. D. de dote prælег.* Et ideo hæc *l.* 2. ait: Servus non tenetur, maxime si peculium ei legatum non sit: maxime sic est accipiendum, quasi idem prorsus non sit, peculio legato. Nam eo legato videtur manumissus teneri debere. Obstat *l. Si servo. de pecul. leg.* et l. 1. §. *Item hæres. quando de peculio actio an.* quæ leges servo testamento manumisso, et peculio si legato dant actionem de peculio in hæredem intra annum, non in manumissum. Breviter ita dicendum est. Actio de peculio non quemlibet peculii possessorem sequitur nisi sit dominus, vel fuerit. Quo tamen casu actio de peculio est annalis: vel nisi sit hæres domini, vel successoris, cui legatum est peculium sine servo, servus manumissus cum peculio, emptor peculii sine servo non tenetur de peculio, nisi ex causa, licet peculium possideant. In specie hac igitur hæres primum si habet peculium, tenetur de eo. Idem est, si id servo præstiterit ex causa legati, quia id potuit retinere, non cavente servo de indemnitate; imo vero et post cautionem omissam, vel etiam peculium condicere incerti, l. *Quod in hærede.* §. *Si servo. D. de trib. act.* Verum etiamsi cautionem exegerit hæres a servo, tenebitur de peculio: et tum liberabitur cessa actione in manumissum, vel etiam manumissus tenebitur utili actione de peculio, quam æquum est etiam dari, si hæres non sit solvendo. Et ita est accipiendum *d.* §. *Per contrarium.* Et recte hæc l. 2 ait *maxime,* quia si sit legatum peculium, res non eget dubitatione. Præterea statuliberi non sunt a servis separandi, *hac l.* 1. *id est,* seu contrahas cum servo, seu statulibero, id est, eo, qui libertatem speret, non habes cum eo ullam actionem, in delictis secus est. Comparantur enim statuliberi liberis, ut mitius puniantur, *l. Statuliberi a ceteris. D. de statulíber.*

## JACOBI CUJACII J. C.

AD LIB. IV CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XV. Quando Fiscus, vel privatus, etc.*

Explicui hunc titulum *supr. l. 3. de obligation. et action.*

## JACOBI CUJACII J. C.

AD LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XVI. De hæreditariis actionibus.*

A definitione est incipiendum. Actiones hæreditariæ sunt personales actiones, quæ hæredibus, aut in hæredes successionis jure competunt. Hypothecariæ vel reales non sunt hæreditariæ: personales item non sunt hæreditariæ, nisi hæredibus aut in hæredes dentur. Nam illæ etiam dantur extraneis, sed in hæredes tantum ex duodecim tab. vel in eos, qui sunt hæredum loco, ut in fideicommissarios universales ex Senatusconsult. Trebell. In legatarios non competunt, *l. ult. hic.* Hypothecariæ dantur etiam in legatarios, et condictio indebiti soluti legatariis post mortem testatoris, videlicet si prius ratio sit habita legatariorum, quam æris alieni a defuncto contracti; quod quidem legatis præfertur: nam ea non debentur, nisi ære alieno deducto etiam in testamento militis. Solvi prius æs alienum oportet, deinde legata. Igitur si hæres prætulerit legatarios, creditores in legatarios habent hypothecariam, aut condictionem indebiti, licet ipsi non solverint, sed alius. *l. ult. §. Sin vero creditores. de jure deliber.* Sed hæ actiones non sunt hæreditariæ, hypothecaria non est hæreditaria, condictio illa indebiti non est hypothecaria. In donatarios etiam non competunt actiones hæreditariæ, *l. Æris. de donat.* Item non competunt in debitores hæreditarios, id est, creditor hæreditarius, veluti uxor defuncti, quæ dotem repetit, agit in hæredes, non in debitores hæreditarios, ne utili quidem actione, *l. 3. hic*, quæ negat mulieri esse decernendam actionem in debitores hæreditarios: utiles decretales sunt, non edictales; ideoque negat dari utilem. At hodie uxor dotis nomine aget non tantum in hæredes mariti, sed etiam in debitores jure tacitæ hypothecæ, quam habet ex constit. Justin. secundum ea, quæ sunt tradita in *l. 3. de oblig. et action. sup.* sed hæc actio hypothecaria hæreditaria non est: dantur etiam hæreditariæ actiones in extraneos, sed hæredibus tantum, non aliis. Denique hæreditariæ actiones sunt personales, quæ hæredibus vel in hæredes jure successionis dantur. Hæredes sunt debitores et creditores hæreditarii. Et sic in *l. 4. hic*, debitor hæreditarius videtur significare hæredem, cum dicitur ob ætatem pupillarem debitoris hæreditarii, id est, hæredis, creditorum actionem non differri in tempus pubertatis, sed statim agi licere in hæredem defuncti, etiam si sit pupillus. Extranei quoque possunt simul esse debitores et creditores hæreditarii, quæ omnia definitio illa complectitur. Non exigimus in hac definitione, ut actiones incipiant a defuncto: nam quæ ab hærede inceperunt sunt etiam hæreditariæ, ut legatorum actiones, *l. Hæreditariorum. de obl. et action.* vel si cum defunctus moreretur, se daturum aliquid promiserit: quo casu videtur actio incipere potius ab hærede, quam a defuncto, quanquam momentum illud moriendi vitæ tribuatur. *Lex Hæreditarium. D. de bon. auct. jud. poss.* sit, *cum moreretur.* Nam si defunctus post mortem suam se daturum promiserit, non valet stipulatio, nisi ex constitut. Justinian *sup. ut act. ab hæred.* Igitur hodie si quis promisit se daturum post mortem suam, hujus stipulationis actio incipiet ab hærede, et nihilominus erit hæreditaria. Jus successionis has etiam actiones complectitur. Illud autem notum est, istas actiones hæreditarias inter hæredes dividi pro portionibus hæreditariis, ut scilicet pro iis portionibus eas vel excipiant, vel dicent, *l. 2. hic*, si modo sint certi condictiones, qua de re dixi *l. 1. sup. si cert. petat.* Ad hæc notandum de confusione, quod hæres creditor hæreditarius dici potest dupliciter: vel quod ei debeatur ab eis qui defuncto debuerunt, vel hæreditati, vel quod ei debeatur, quasi extraneo, ut si defunctus hæredi aliquid debuit ante testamentum contracto negotio. De hoc genere ita constituendum: si quid hæredi defunctus debuit, id est si creditorem scripsit hæredem, debitum non confunditur si ei cohæredem adjecerit, nisi pro qua parte debitori hæres extiterit, residui salva actio est, ut si creditor debitori pro triente hæres extiterit, pro triente confusione solvitur et extinguitur obligatio, *l. 1. h. t.* pro besse manet, et competit actio adversus cohæredes, quibus bes est relictus, *l. Si ab eo. de neg. gest. l. pen. hic.* Et ideo quod ait *l. 1. h. titul.* hæredem, quod sibi defunctus debuit a cohæredibus petiturum pro parte sibi competenti, id non est accipiendum pro parte hæreditaria, pro qua hæres est, sed pro parte debiti, quod observavit Accurs. Tanta autem est pars debiti, quanta est pars cohæredum, ut peti potest ea pars a cohæredibus ea actione, qua ageretur cum defuncto si viveret. *l. ult. infr. de contr. jud. tut. l. 2. infr. de evict.* At quærit Accurs. in *d. l. 1.* quid fieri oporteat in eadem specie si defunctus hæredi debuerit servitutem, quæ dividi non potest. Et ideo non potest percipi, quæ hujus debiti pars sit confusa, vel non, sed hoc (quod idem Accurs. dixit) æstimatio explicabit, ut fit in l. Falc. *l. Pure. §. 1. D. de dol. mal. excep.* et ex *l. Falcidia interveniente. D. ad leg. Falcid.* Ergo hæres consequetur partem æstimationis servitutis sibi debitæ a cohæredibus. Male Jacob. de Aretio discessit ab Accurs. quem et conatur Fulgosius defendere, cujus ratio hæc est, quod res inciderit in eum casum, a quo incipere non potest, id est, quod videatur servitus pro parte constituenda, quod fieri nequit: quæ ratio falsa est sæpius. et maxime in hac specie cessat: nam difficultas præstationis servitutis non facit inutilem obligationem, cum æstimationibus factis res possit expediri, *l. 2. §. Ex his. D. de verb. obl.* Ex his igitur apparet confusionem esse modum tollendæ obligationis pro ista parte qua quis debitori hæres extitit, *l. 5. hic.* Nam confusio habet speciem solutionis. Nam ipsa hæreditas videtur hæredi solvere pro rata *l. Si debitori creditor. D. de fidejuss.* Ideoque si creditor debitori hæres existat pro triente, si actio perit pro triente, pro besse in cohæredes actio superest. Similiter jusjur. tollit obligationem, quia speciem solutionis habet, *l. Jusjur.* et *l. Duob. §. 1. D. de jurejur.* Imo et acceptilationis, *l. Jusjur. a debitore. D. eod.* Verum nec confusio, nec jusjur. refertur inter modos tollendæ obligationis in *l. Quibus modis toll. oblig.* Cur ita? quia non plane tollunt obligationem. Jusjurandum non tollit, nisi de eo certissime constet, *l. Nam postea. de jurejur.* Confusio etiam plane non tollit obligationem: nam superest retentio et deductio. At quod diximus, pro parte cohæredum actionem hæredi superesse, pro sua autem parte confundi, ita procedit, nisi creditorem hæredem institutum testator voluerit quicquam exigere a cohæredibus suis, *l. pen. h. t.* Nam eo casu hæres si agat pro parte cohæredum, repellitur exceptione doli, vel in factum: putat Acc. *d. l. pen.* his verbis (*ne quid exigatur a cohæredibus*) testatorem præcepisse videri, ut debitum hæres compenset cum hæreditate, quam ei confert, l. *Si compensandi. inf. de hæred. instit.* Sed inter hæc duo est magna differentia. Primum enim si testator voluerit debitum compensari cum triente, ex quo creditorem instituit hæredem, et usus sit his verbis, et sufficiat triens debito, nil petetur: si non sufficiat reliquum petetur a cohæredibus, arg. l. *Quod bonis. §. Cum fideicomm. D. ad leg. Falcid.* Verum si testator voluerit quicquam exigi a cohæredibus crediti sui nomine, seu triens sufficiat debito, seu non, nil petetur a cohæredibus. Hoc vero appellatur etiam compensatio, *l. Cum pater. §. Titia. D. de leg.* 2. Sed hoc modo compensatur triens quamlibet minimus cum magno pecuniæ debito. Igitur debet esse contentus illo triente, quantus quantus sit. At illo modo non fit compensatio, nisi pro modo concurrentis quantitatis. Additur in *d. l. pen.* creditorem hæredem institutum pro parte, imprudenter quærere viam evertendi testamenti, ne si pereat debitum, cum non possit si perire nisi pro parte, qua hæres est. Nam ceteri cohæredes adeundo hæreditatem se obligant cohæredi quasi ex contractu, et ceteris creditoribus hæreditariis pro suis partibus. At si non sit solvendo, quid fiet? Ut finge: habent proprios alios quosdam creditores nedum hæreditarios, qui si misceant se non omnibus sufficiunt bona, quid fiet? Ait l. hoc casu postulata separatione bonorum, creditores hæreditario periculo liberari, *l. Si uxor. inf. de bonis auctor. jud. poss.* quæ est eadem l. hæc separatio postulatur a præside, aut prætore, id est, ut separentur bona defuncti a bonis cohæredum, et ea deputentur creditoribus hæreditariis defuncti, hæc autem creditoribus cohæredum propriis: nam fieri potest, ut bona hæreditaria sufficiant creditoribus hæreditariis, quæ non sufficerent, si miscerentur cohæredum proprii creditores. Confusione autem non omnino tollitur debitum: perit quidem actio creditori, qui debitori successit, sed crediti retentionem habet, et deductionem, si inventarium fecerit ex const. Justin. *l. ult. §. In computatione. de jure deliber.* Facto inventario hæres non tenetur supra vires hæreditatis. Finge hæreditatem vix sufficere creditoribus, deducent ex bonis creditores pro rata quisque quod sibi debebitur, inter quos et hæres æs suum deducet. Idem etiam fiet in separationis beneficio, quod datur necessariis hæredibus, id est, servis *l. 1. in fin. D. de separat.* Idem fiet in ponenda ratione leg. Falcid. Nam prius deducetur æs alienum, etiam quod hæredi defunctus debuit: id legatariis reputabitur, et eo minus ex legatis ferent, *l. In ratione dus. infr. ad l. Falcid.* Idem fiet cum hæres ex Trebelliano restituet hæreditatem, nam deducet sibi debitum, *l. Cum pater. §. Titio. D. de leg.* 2. Idem fiet hæreditate vendita, si hæres vendat hæreditatem. Nam retinebit quod sibi defunctus debuit, *l. 2. §. pen. D. de hæred. vend.* Idemque si hæreditas ei evincatur ab exhæredato, instituta querela inofficiosi: nam retinebit etiam quod sibi defunctus debuit, *l. Si maritus. sup. de inoffic. test.* Ergo confusione non prorsus tollitur obligatio. Actiones hæreditariæ aliæ sunt ex contractu, vel quasi contractu, de his diximus: aliæ sunt ex delictis, vel quasi delictis, de his dicetur in tit. seq.

## JACOBI CUJACII J. C.

AD LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. XVII. Ex delictis defunctorum in quantum hæred. conven.*

Hic tit. est etiam de hæreditariis act. quia non tantum ex contractibus, sed etiam ex delictis actiones hæreditariæ sunt, exceptis quibusdam, de quibus inferius. Delictorum autem appellatione, non

tantum comprehenduntur privata delicta, quæ sunt 4. ex quibus ordinariæ actiones dantur; ut furti, vi bonorum raptorum, injuriarum; et legis Aquil. sed eo etiam comprehenduntur, ex quibus restitutoriæ actiones dantur, id est, quæ rem nobis in integrum restituunt, ut metus et dolus: quæ etiam delicta dicuntur, *l. Ex contract. D. de oblig. et act. l. 1. §. Si apud servum. D. depos.* Comprehenduntur etiam quasi delicta. Item pleraque facta, quæ lege aut jure prætorio coercentur propositis actionibus. Quæ ex hujusmodi delictis aut factis actiones dantur, vel pœnam persequuntur, vel rem nudam, vel utrumque simul. Hoc posito duo sunt explicanda. Primum, an hæ actiones dentur in hæredem, deinde an dentur hæredi. Quod ad primum attinet, constat has actiones in hæredem non dari, etiamsi rem nudam persequantur, nisi quatenus ad eum pervenit. In hæredem non dantur in solidum, sed in id quod ad eum pervenit, ut actio quod judicii mutandi causa, etc. quæ rem tantum persequitur, id est, id quod interest, non datur tamen in hæredem, quia ex delicto esse videtur, *l. 7. D. de alien. jud. mut. caus. fac.* sic etiam condictio rerum amotarum non datur in hæredem: nisi in id quod ad eum pervenit, *l. ult. inf. rer. amotar.* Item actio de dolo, quæ etiam persequitur tantum id quod interest, in hæredem non datur, nisi in id quod ad eum pervenit, *l. Si plures. l. In hæredem. D. de dolo.* Sola condictio furtiva datur in solidum in hæredem, etiamsi nihil pervenerit ad hæredem furis, *l. In cond. de condict. furt. §. ult. Instit. de oblig. ex del.* Igitur est gravior furti executio, quam doli, vel amotionis rerum, cum hæres furis teneatur in solidum, etsi rem non teneat, nec tenuerit. Actiones, quæ utrumque persequuntur, in hæredem non dantur, nisi in id quod ad eum pervenit ea re, cujus persecutio actioni etiam inest, ut actio servi corrupti quæ est mixta actio, arborum furtim cæsarum. Hæ actiones non dantur in hæredem, *l. 13. D. de serv. corrupt. l. 7. §. pen. arbor. furt. cæs.* Item actio legis Aquiliæ non datur in hæredem, nisi ex eo sit factus locupletior, *l. Inde Neratius. §. Hanc actionem. D. ad leg. Aquil.* Item actio quod metus causa. *l. Quod. diximus. §. ult. D. quod met. caus.* de qua actione accipio hanc constitutionem. Eadem est actio ex edicto de incend. ruina, naufr. Nam non datur in hæredem, nisi quatenus ad eum pervenit, *l. Pædius, §. ult. D de incend. ruin. et naufr.* Item actio in factum ex edicto de calumniat. quæ etiam datur in id quod ad eum pervenit, *l. In hæred. D. de calumn at.* quæ actio mixta est, eo scilic. agente, qui dedit alteri pecuniam, ne sibi negotium fieret, non etiam agente eo, cui ut negotium fieret, vel non fieret, alter pecuniam dedit. Quo casu mera est pœnalis, *l. Si quis ab alio, eod. tit.* At actio vi bonor. raptorum, quæ est etiam mixta, non datur in hæredem, ne in id quidem, quod ad eum pervenit, *l. 2. §. ult. D. vi bonor. rapt.* Et hæc adfertur ratio, quia de eo, quod pervenit ad hæredem, est propria actio eo casu, id est, condictio furtiva. Itaque non est necesse in hæredem dari actionem ipsam vi bonorum raptorum, cum sufficiat condictio furtiva. At obstat quod diximus de actione in factum de calumniatoribus quæ datur in hæredem in id quod ad eum pervenit: cum tamen eo casu sit propria actio, scilicet condictio ob turpem causam, *l. In hæredem. §. ult. de calumn.* Differentiæ ratio est, quia actio vi bonorum raptorum famosa est in eum, qui vi rapuit: in hæredem autem ejus ipso quidem jure non est famosa, sicut nec de dolo actio; sed tamen habet nomen famosum, et ideo non est data in hæredes, cum esset alia actio, condictio furtiva, qua ratione usi sunt Græci in libro 60. Basilicῶn tit. 47. ἵνα μὴ ἐξ ὀνόματος αὐτοῖς ἀτιμία προστριβῆται, id est, *ut ne ex ipso nomine actionis ipsis irrogetur infamia.* Actio in factum non est famosa: imo omnis actio in factum est honesta: qui vult honeste agere, agit in factum. Sed color hic est potius, quam necessaria ratio, ut scilicet excusetur prætor: Nam hæc differentia orta est ex edictis; ut inquam, excusetur prætor, qui in hæredem raptoris actionem non dedit, in hæredem concussoris actionem dedit, cum tamen utroque casu condictio sufficeret. Meram autem pœnalem actionem nusquam invenies dari in hæredem, ut furti, quæ in eum nullo modo datur, *l. 1. D. de privat. delict.* Et ideo puto actionem in factum de calumniatoribus, eo casu, quo est mera pœnalis, non dari in hæredem. Conclusio hæc sit. Ex delictis actiones in hæredem non dari, nisi in id quod pervenit, si sit actio mixta, vel rei persecutoria, excepta condictione furtiva, quæ in hæredem datur, etsi nil ad eum pervenerit. Item excepta actione vi bonorum raptorum, quæ nullo modo datur, quamvis aliquid pervenerit. Idem dicendum in quasi delictis, *l. Julianus D. de judic. l. ult. §. Hæc judicia. D. naut. caup. stabul. l. 5. §. Hæc autem. D. de his qui dejec. vel effud.* Nunc videndum an dentur hæredibus regulariter ex delictis, vel quasi delictis rei persecutoriæ. Mixtæ hæredibus plerumque dantur, ut condictio furtiva, et rerum amotarum, quæ sunt rei persecutoriæ, et vi bonorum raptorum, et legis Aquiliæ, quæ sunt mixtæ. Item furti, quæ est mera pœnalis. Excipitur primum actio in factum ex edicto de calumniatoribus, quæ hæredi non datur, *l. Hæredi. de calumn.* Ratio autem nulla est necessaria, nisi quia prætor eo casu existimavit hæredi concussi sufficere condictionem ob turpem causam, et noluit eidem etiam hæredi dare executionem pœnæ: quod tamen in edicto vi bonorum raptorum, et in edicto de fur. non ita censuit. Nam datur actio vi bonorum rapt. hæredi, atque etiam furti, licet suppetat condictio furtiva, *d. l. 2. §. ult. vi bonor. raptor. l. 1. D de priv. d. l. l. 4. D. si famil. furt. fec. et l. 1. §. Prætor. D. si quis testam. liber esse jussus sit.* Itaque ex eis edictis est gravior criminum executio, quam sit ex edicto de calumniatoribus, cum liceat hæredi pœnam persequi: quam non licet persequi ex edicto de calumniat. Excipiuntur etiam actiones, quæ solius vindictæ causa dantur, ut actio injuriarum, *§. Non autem. Instit. de perpet. et temp. action.* Injuria non minuit patrimonium, sed honorem, cujus ulciscendi causa datur actio nobis tantum, non hæredibus nostris, ad quos ob id non venit minor hæreditas. Ejusdem juris est actio de moribus, *l. ult. C. Theod. de incest. nupt.* Et actio, quæ competit de ingratitudine donatarii, *l. his solis. inf. de revoc. donat.* habet ea effectum vindicationis, id est, vindictæ, quia hæredi non datur. Item actio in factum, quod libertus patronum in jus vocavarit sine venia. Hæc etiam hæredi non datur, quia id factum liberti rem patroni non minuit, sed honorem tantum cujus vindicatio ad nos solos spectat, non ad successores nostros, *l. pen. D. de in jus voc.* Excipiuntur etiam actiones populares, veluti albi corrupti, et similes: hæ non dantur etiam hæredibus jure hæreditario, sed jure populi, *l. 5. §. Hæc autem. D. de his qui dejec. vel effud.* Postremo excipitur actio in factum, quæ datur prohibito mortuum inferre: hæc actio videtur esse ex delicto, quod injuria prohibeamur supremum officium præstare defuncto, eumque inferre in locum nostrum. Hæc actio non habet pœnæ persecutionem, aut vindictæ, sed rei tantum. Nam actor persequitur, quod sua interest se non esse prohibitum. Verum hæc actio non datur hæredi, nec in hæredem, *l. Liberum. D. de religios. et sumpt. fun.* ubi Jurisconsultus ait, se mirari, id constare inter omnes, hanc actionem nec hæredi, nec in hæredem dari. Constat tamen ita. Et sic est judicandum. Et male suppint Accursius imperitis. Nam constare est semper in libris nostris, constare apud omnes Jurisconsultos. Sic Græci hanc legem interpretantur. Hæc actio nec hæredi, nec in hæredem datur, quamvis rei persecutionem tantum habeat. Nec moveri debemus *l. Si filiusfamilias. eodem. tit.* quia non loquitur de ea actione, quæ datur in eum, qui prohibuit mortuum inferre, sed de actione funeraria, quæ datur hæredi; quaque repetuntur sumptus funeris. Nec debemus etiam moveri *l. 7. eodem. tit.* quæ non loquitur etiam de ea actione, sed de eo, quo is tenetur, qui mortuum intulit in alienum locum, quæ hæredi datur, et illa, de qua agitur in *l. Liberum*, hæredi non datur; et Jurecons. miratur constare inter omnes. Hæc autem omnia, quæ diximus, sunt de actionibus non contestatis: nam contestatæ actiones ab hæredibus continuantur, et in hæredes qualescumque sint, seu pœnales, seu vindictæ, seu pecuniæ causa dentur. Actio injuriarum contestata transfertur in hæredem, *l. Injuriarum. §. 1. et 3. D. de injur.* Plautus in Querulo: *jura parasito consuli ita voluerunt, ut si vulneribus adfectus contestata lite defecerit, hæredibus ejus paterni laboris, ac meriti præmia non negentur, etc.* Idem ostenditur in *l. Pœnalia. de regul. jur. l. Omnes. l. Constitutionibus. l. Sciendum. de obl. et act.* Rursus hæc dicuntur de actionibus civilibus: nam criminales actiones etiam contestatæ ad hæredes non transeunt, exceptis quibusdam, *l. Ex judiciorum. D. de accus.* Proponitur hoc loco tantum quæstio de actionibus civilibus. Accurs. itaque non satis apte hic tractat de criminalibus. Id forte fecit, quia putabat in specie hujus legis actum fuisse criminaliter, quod est falsum: alioqui nec contestatione litis pœna transmitteretur in hæredem, quam tamen lex dicit transmitti. Male quoque Accurs. vim pro rapina accipit: quo casu competeret actio vi bonorum raptorum, quæ in hæredem nullo modo datur: vel condictio furtiva non contestata, eo casu in hæredem competeret: vis hoc loco est coactio, non ereptio, ut *tit. de his quæ vi metusve causa.* Concussio autem hic est metus, terror, vel calumniosa vexatio. Idem Accursius male interdictum unde vi negat in hæredem dari de eo quod ad eum pervenit, quod falsum est: eum arguit *l. In honorariis. D. de obl. et act.* quæ aperte ait, interdictum unde vi dari in hæredem, ut lucrum ei extorqueatur, et *l. 2. inf. unde vi.* Nec eum juvat *l. 1. §. ult. D. de vi et vi arm.* quæ lex dicit, actionem in factum dari in hæredem ejus, qui vi dejecit aliquem de possessione, de eo, quod pervenit, non dicit dari interdictum unde vi. Ergo in hæredem non dabitur, sed actio in factum. Dicendum est utrumque idem esse, interdictum unde vi, et illam actionem in factum: ut si quis dolum fecerit, ejus hæres tenetur de dolo. Hoc est verum; sed hæc actio est in factum potius, quam de dolo, quia nec infamat, et calculi subducendi gratia tantum datur. Sic in hæredem ejus, qui vi dejecit, est interdictum unde vi: sed id est potius in factum, quia ipse hæres vim non fecit. Sic in *l. Prætor. §. Nonnulli. D. de novi operis nunc.* in hæredem ejus, qui fecit contra nuntiationem, non est interdictum proprie, sed actio potius in factum.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XVIII. De constit. pecunia.*

Quod ipse debeo, aut alius debet, aut promitto me soluturum, aut recipio, aut constituo. Inter hæc verba differentia est constituta a veteribus Jurecons. Si promitto, est stipulatio, ex qua jure civili nascitur actio ex stipulatu: si recipio me daturum, aut facturum, receptum est, ex quo jure civili datur actio, quæ dicitur receptitia. Si constituo me daturum, curaturum, soluturum, constitutum est, ex quo datur actio jure prætorio, quæ dicitur constitutoria, vel constitutæ pecuniæ actio. Receptum et constitutum fit nudo consensu sine stipulatione. Ex recepto soli argentarii obligantur, qui ad se recipiunt aliena debita. Ex constituto obligantur omnes jure prætorio, *l. 2. hic.* Theophilus in *§. In personam. Instit. de actio.* In constitutum veniunt pecuniæ tantum, id est, nummi, atque etiam ea, quæ pondere, numero, vel mensura constant: et inde titulus *de constituta pecunia:*

in receptum autem veniunt res omnes, et pecuniæ et corpora. Plenius est receptum, si res spectes; plenius est constitutum si personas spectes: utroque plenior uberiorque est stipulatio. Nam et omnes personæ obligantur, et omnes res in eam veniunt: sunt et aliæ differentiæ inter receptum et constitutum, seu actionem receptitiam et constitutoriam. Actio receptitia est perpetua: constitutoria est etiam perpetua, *l.* 1. *hic*, sed certis casibus est annalis, *l.* 2. *hic*. Qui casus quales fuerint ignorantur, quia delevit Justinianus omnes has differentias ex libris prudentum, et constitutoriam omni casu perpetuam actionem esse voluit. Rursus receptitia est civilis, et ait lustin. l. 2. solemnibus verbis, id est, civilibus et directis composita: actio constitutoria est prætoria, §. *De constitut. Instit. de act.* Præterea recipiebant in se etiam indebita argentarii, verbi gratia, ut pro eo, qui esset empturus rem aliquam, recipiebant se pretium daturos hoc modo: *vendas illi licet: namque recipio pretium me tibi soluturum.* Atque ita recipiebant, quæ non debebantur. Eo modo et fidejussor intervenit recte per stipulationem: futuræ obligationis recte accipitur fidejussor. At præsentia debita tantum constituebantur. Quinimo dubitabatur an debitum sub conditione, vel in diem posset constitui, quia non videtur deberi, quod nondum peti potest. Neutrum peti potest, nec quod sub conditione debetur, nec quod in diem, l. 1. *de condict. ex lege.* de hac re agitur in l. 3. §. ult. *l. Id quod. D. hoc. tit.* Præterea receptum fiebat in diem, vel etiam pure: constitutum in diem tantum, *l. Sed et si alia.* l. *Item illa. D. de constitut. pec.* et verbum constituendi id per se significat: constitutum significat diem condictum. *Cic. ad Marium, et ad Atticum* lib. 12. Et ideo maxime dubitabatur olim, an pure, id est, sine die factum constitutum valeret: nec enim videtur esse constitutum die non posito, qua de re est *l. Promissor.* §. 1. *D. de constitut. pec.* Hæ sunt differentiæ inter receptum et constitutum. Utrumque Græci comprehendunt verbo ἀντιφωνήσεως et ἀντιφωνήσεως: responsionis verbo Galli utuntur, quo videntur usi Latini eodem sensu, l. *Libertus.* §. *ult. ad municip.* secundum Florent. scripturam, sed eo verbo comprehendimus etiam fidejussiones. At ἀντιφωνήσεως verbo, numquam significatur fidejussio. Et receptum quidem argentariorum etiam constitutum dicitur, nisi si quid mutavit Tribonian. *l. Si quis ex argentariis.* §. *Rationem. D. de edend.* Ob eam causam sæpe olim argentarii interveniebant, et novatione non facta alienas obligationes suscipiebant. Nam nec recepto, nec constituto fit novatio, ut nec fidejussione. Adhibitos sæpe fuisse argentarios in hanc rem ostenditur Novell. 116. *et edict. Justiniani* 9. *de Argentar. contractib.* Est etiam de constituto Novell. 115. §. ult. in qua hoc cavetur de constituto, ut obligetur ex constituto, qui ita dixerit, constituo me soluturum pro me, vel pro alio: vel etiam si dixerit, satisfacio: quo verbo etiam contrahitur constitutum: non etiam si dixerit ἀπροσώπως, scilicet, satisfiet: tunc enim nil agit: quo genere etiam stipulationem factam dicimus non valere. At si ita dixero, satisfiet tibi a me, ego teneor in solidum ex constituto. Idem est si ita dixero, satisfiet tibi a me, aut ab illo: nam id agitur his verbis, ut constituantur duo rei debendi, et ideo ego teneor in solidum, nec habeo beneficium divisionis, ut teneor pro parte, quod tamen Justinianus dedit reis debendi, cum etiam adjectionem Titii supervacuam esse, et jure non valere; itaque in solidum teneor, et condemnabor. Diversum est si ita dixero, satisfiet tibi a me et a Titio conjunctim: quoniam tunc id non agitur, ut fiant duo rei, et ideo pro parte tantum tenebor, et Titii adjectio inutilis non auget meam obligationem. Idem prorsus est in stipulatione: eam de se tantum quis utiliter stipulatur, non de alio, *l. Inter stipulantem. D. de verb. obligat.* Itaque quod attinet ad illum §. ult. Nov. illius, nulla est constituenda differentia inter constitutum et stipulationem. Nunc videamus de l. 2. quæ sustulit differentiam inter receptum et constitutum. Tullit Justinianus actionem receptitiam, et eam transfudit in actionem constitutæ pecuniæ, ut alibi l'egas. Senatusconsultum transfudit in Senatuscons. Trebell. et actionem rei uxoriæ in actionem ex stipulatu de dote. Et ideo in Pandectis nil reperies de actione receptitia, et de actione rei uxoriæ, et de Pegasiano, de quibus tamen Jureconsulti plurima scripserunt. Quod erat amplius in receptitia, quam constitutoria, scilicet ut omnes res in receptum venirent, et esset perpetua in omni casu, idem transtulit in actionem constitutoriam, quæ ideo est perpetua omni casu, id est, 30. annis durat: item in eam omnes res veniunt: nec id est novum, ut dicatur pecuniæ constitutæ: nam pecuniæ verbo omnes res continentur; etiam in antiqua prudentia, id est, in XII. tabul. ut in eo loco, *super tutela pecuniave ejus.* Nec mirum, inquit Theophilus, cum pecunia res omnes æstimentur, in §. *Constituitur. de usufr.* Id quoque definit Justinianus, constitutum pure fieri posse, et pro quocumque debito, etiam conditionali, vel in diem, et actionem constitutoriam dari hæredibus, et in hæredes, ut et *l.* 1. *hic.* Qua de re videntur Jurisconsulti veteres dubitasse, *l. Item illa* §. *Eo re autem. D. de const. pec.* quia illo edicto de constituta pecunia prætor videtur proposuisse pœnalem actionem in eum, qui ad condictum fefellisset, qui ad constitutum non venisset, fraudis, et perfidiæ coercendæ causa, his verbis: si pareat eum, qui constituit, neque solvisse: comminari videtur pœnam: sed verius est ea actione rei persecutionem contineri. Et ideo debitur hæredibus, et in hæredes quasi ex contractu, et solvente eo, qui constituit, liberabitur reus principalis, *d. l. Item illa.* §. *ult.* Denique Justinianus constituit l. 2. eandem esse vim constituti, atque stipulationis, ut æque pateat una obligatio, atque altera, id est, stipulatio est uberrima seu res spectes, seu personas: ejusmodi est constitutum. Supersunt tamen differentiæ quædam, alioqui frustra titulis separarentur. Propria quædam habet constitutum, quæ non habet stipulatio; et scilicet debita tantum constituantur, quod et olim obtinuit: in stipulationem autem indebitum deducitur, et est actio ex stipulatu, l. *Fideicommissum. D. de condict. indeb.* Non debetur legatum si locus sit Falcidiæ, quoniam Falcidia ipso jure minuit, consumitque legatum: debetur tamen si in stipulationem deductum sit. Præterea hoc est constituti proprium, ut pure factum non statim exigatur, sed tantum post 10. dies: constituto puro tacite insunt dies 10. alioquin non est constitutum, *d. l. Promissor.* §. 1. In stipulatione secus. Nam ex stipulatione pure statim agitur, *l. Liber homo.* §. *Decem. D. de verb. obligat.* Adjicit in fine Justin. ut ea, quæ argentarii constituerint, pro aliis scilicet indefense, id est, ita ut nulla exceptione se tueri possint, et defendere valeant secundum pristinum morem constituta. Quam partem Accursius male accipit de decretis argentariorum, si constituerint argentarii, inquit, id est, si corpus argentariorum leges quasdam sibi fecerit, ut omnia corpora solent habere, quæ male putat appellari constituta. Et eodem errore male accipit §. *ult. Novellæ de fidejuss.* Cujus sententia est explicanda ex Novel. 136. ut scilicet argentarii, qui pro aliis constituerint, conveniri possint inexcusso reo, contra regulam illius Novellæ 4. nisi aliud convenerit; cum tamen si quid quis alii constituerit, non possit eum convenire inexcusso reo. Itaque quod alii habent in argentarium constituentem; idem non datur argentario in alios. Postrema constitutio Justiniani est, ut beneficium divisionis, quod datur pluribus ejusdem pecuniæ fidejussoribus, vel mandatoribus ex Epistola D. Adriani, pertineat etiam ad reos constitutæ pecuniæ, videlicet si solvendo sint litis contestatæ tempore: dividetur tunc actio, et pro parte sua tantum quilibet tenebitur, licet singuli in solidum teneantur ipso jure, *l. ult.* Et hac ratione Justinianus utitur: æquitatem enim divisionis species actionis excludere nullo modo debet. Ita enim legendum. Idque est Papiniano in l. *Fidejussores. D. de fidejuss. tit.* quæ æquitas divisionis valet in actione ex stipulatu, qua tenentur fidejussores, in actione mandati, qua tenentur mandatores: eadem valeat in actione constitutæ pecuniæ, species actionis ne mutetur æquitas divisionis; verum idem Justinianus postea Novella 99. idem beneficium dedit pluribus reis debendi. Itaque hodie hoc beneficium datur, non tantum accessionibus, sed etiam principalibus debitoribus. Datur autem non ipso jure: nam ipso jure non dividitur obligatio, sed opposita exceptione Epistolæ D. Hadriani, quam qui non opponit, condemnatur in solidum, quia exceptio est peremptoria, et ideo opponi debet ante sententiam, l. *Fidejussor. infr. de fidejussor.* Hoc tamen quidam negant, et affirmant eam posse opponi post sententiam. Moventur *l. Si fidejussores.* §. *ult. D. de fidejussor.* Quæ lex non loquitur de beneficio divisionis, sed de beneficio cessionis. Moventur et l. *Inter eos.* §. *ult. D. eod. tit.* In qua lege damnatum fidejussorem accipere oportet, non ex causa fidejussionis, sed ex delicto, et bona ejus fuisse confiscata: fiscum autem ex ejus persona habere beneficium divisionis una cum cæteris confidejussoribus. In ea tamen opinione memini me alias legisse Franciscum Connanum fuisse. Memini etiam eundem in hac quæstione non collide satis emendare l. *Si Titius et Seja. D. de fidejussor.* dicens pro (si postea) esse legendum, et sponte. Etiam hæc duo faciens adversa, sponte facere, et dolo deceptum facere: quæ nego esse adversa. Nam et qui dolo captus facit, sponte facit, et ideo eget restitutione. Nego etiam mutandam scripturam, quam nec Græci mutant *libr.* 26. Βασιλικῶν *tit.* 1. quod ex specie illius legis liquebit statim: mulier si fidejubeat pro alio, frustra fidejubet, quia juvatur Senatusconsulto Vellejano. Finge: Ego et mulier pro alio fidejussimus: mulier non tenetur, an teneor in solidum? Lex ait me teneri in solidum, nec habere beneficium divisionis, quia sciebam mulierem frustra fidejubere, aut id non poteram ignorare: ideo videor abjecisse beneficium divisionis, et videor solus fidejussisse. Itaque cessat Epist. D. Adriani, quæ est de pluribus fidejuss. utiliter acceptis. Minor etiam frustra pro alio fidejubet, quia potest restitui in integrum ex edicto prætoris. Finge igitur: ego et minor pro alio fidejussimus: minor non tenetur cum effectu. An ego teneor in solidum? Distinguendum est. Aut separatim fidejussimus, ego quidem prior, deinde minor: aut simul. Si prior fidejussi, deinde minor, teneor in solidum, quasi solus solidam obligationem ab initio receperim. Et ideo Græci inquiunt: tunc obligor in solidum, cum prior fidejussi, vel, ut ea lex ait, cum postea minor fidejussit, quod idem est: et si simul fidejussimus ego et minor, teneor pro parte tantum, quia potui ignorare ætatem illius, qui mecum fidejubebat, vel etiamsi scivi minorem, incertum erat an prætor esset daturus restitutionem in integrum, quam non dat temere, nec nisi causa cognita. Itaque minor non inutiliter accedit: nam forte non restituetur. Itaque si ego et minor fidejussimus pariter, ego teneor tantum pro parte: si ego et mulier, in solidum.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XIX. De probationibus.*

In judiciis frequens est quæstio, qui probare debeat, actor an reus, ad quam pertinet totus hic titulus. De ea vero nil possumus absolute definire: nam pro actionis, vel exceptionis genere, et conditione rei, de qua quæritur, modo reus probat, modo actor, modo uterque. Sunt hic leges, quæ probationem exigunt a reo; aliæ, quæ exigunt ab actore: quia omnes ad idem judicium non pertinent, sed ad varias

actiones exceptionesque. Et in hoc potissimum versatur utilitas hujus tituli, quod sit tractandum de variis actionibus et exceptionibus. L. 1. hujus tituli pertinet ad actionem creditæ pecuniæ. Creditor cum dicit sibi deberi ex mutuo, vel ex stipulatu, reus negat se accepisse, et opponit exceptionem non numeratæ pecuniæ: actor debet probare se numerasse, ille inficiator nil probat. Idem est, si ob causam non numeratæ pecuniæ, utatur reus exceptione doli, hoc modo si non dolo facis, qui petas, quod non numerasti, *l. 3. inf. de non num. pec.* Qui habet exceptionem non numeratæ pecuniæ, habet et exceptionem doli. Certum est enim exceptionem doli concurrere cum exceptione in factum: hujusmodi autem est exceptio non numeratæ pecuniæ. Et male putat Accurs. Aliud esse exceptionem doli, aliud exceptionem non numeratæ pecuniæ. Convincitur *l. Cum ultra. inf. de non num. pec. l. Apud Celsum §. Adversus. D. de doli exc.* Verum qui alia ex causa utitur exceptione doli, probare debet dolum, ut si quis promiserit ob turpem causam, et conveniatur, defendat se exceptione doli, ita tamen ut necesse habeat probare turpitudinem. Id dixi supra in *tit. de condict. ob turp. caus.* Is autem, qui excipit de non numer. pec. vel eo nomine de dolo, ideo non probat, quia hæc exceptio mera est negatio, cujus vix ulla probatio dari potest. *l. 8. l. Actor. hoc tit. l. 2. D. eod. l. Asseveratio. inf. de non numer. pecun.* Moribus Biturigum præscriptum est eum, qui excipit de non numerata pecunia, rationem aliquam reddere: probare debere alioqui inanem esse exceptionem, si probet non fuisse numeratam pecuniam: quod videtur contrarium juri, et plerisque ita videtur: verum hoc omnino congruit cum jure nostro, id est, cum *l. Generaliter. inf. de non num. pec.* Nam id ita procedit, si agatur ex chirographo debitoris, quo scripserit se debere ex causa, puta emptionis, vel mutui, et neget reus eam causam processisse, se emisse, vel creditum accepisse: hoc nisi probaverit, condemnabitur ex proprio chirographo, hoc est nisi docuerit rem aliter gestam fuisse, aut cœptam peractam non fuisse. At finge nullum emissum est chirographum, petitur tamen pecunia, reus excipit non numeratam: tum absolvetur, nisi probet actor, nec a reo exigetur probatio. At in casu *l. Generaliter.* exigetur probatio a reo neganta. Neque hoc novum videri debet. Pleraque enim sunt negatia, quorum ratio seu probatio exigitur. Si nego testatorem sanæ mentis fuisse, id probare debeo, *l. Ne codicillos. inf. de cod.* Si nego emancipationem solemniter factam, id probare debeo, *l. 5. eod.* Si nego me Biturigibus fuisse cum cæles est facta, *l. pen. de contrah. stipul.* Si nego adversario procuratorem dare licere, *l. In exceptionibus. D. de probat.* Additur in *l. 1. hic*, eum qui affirmat se solvisse, quod non est excipere, sed actionem esse negare: eum probare debere solutionem, quam allegat, *l. Quingenta. D. de probat. l. ult. inf. de solut. d. l. Asseveratio:* idque probari debet apocha, vel testibus: nam non sufficit sola redditio chirographi, aut sola chirographi inductio, ut videatur debitor solvisse. Quærunt interpretes, an is, qui dicit solvisse, videatur confiteri de intentione actoris: quod magni interest scire, quoniam si habeatur pro confesso, et deficiat probationibus, id est, si nequiverit probare se solvisse, in ea lite actor potior habebitur, etiam nulla probatione pro sua parte præstita: ita vero videtur Dyno, ut habeatur pro confesso. Et ideo nec ipso probante solutionem, nec actore probante quicquam, eum esse condemnandum. Si verum hoc est, alia igitur est ratio exceptionis: nam qui opponit exceptionem, non videtur confiteri actoris intentionem, nisi palam confiteatur. Et ideo hoc primum exigitur opposita exceptione, ut actor probet intentionem suam deinde reus exceptionem suam. Si reus non probet exceptionem, non ideo condemnabitur, nisi et actor etiam probaverit suam intentionem, *l. Si quidem. inf. de except. l. Emptor. inf. de præscript. long. temp. l. Non utique. D. de except.* Eadem debet esse ratio allegationis solutionis: nam si cum actionem esse non nego, quod fit dum excipio, actori onus probandi incumbit, multo magis cum actionem prorsus esse nego, id est, cum solutionem affirmo, probationis munere debet fungi actor, ut ostendat sibi esse actionem, et se jure agere.

### *Ad L. II et IV.*

*L. II. Possessiones, quas ad te pertinere dicis, more judiciorum persequere. Non enim possessori incumbit necessitas probandi eas ad te pertinere: cum te in probatione cessante, dominium apud eum remaneat.*

*L. IV. Proprietatis dominium non tantum instrumento emptionis, sed et quibuscumque aliis legitimis probationibus ostenditur.*

Pertinent hæ ll. ad rei vindicationem, in qua munus probandi est actoris, non rei, id est, is, qui agit, probare dominium debet, non possessor, cum quo agitur: nam non cogitur docere esse dominum. Imo non cogitur etiam dicere titulum suæ possessionis: cogitur quidem interrogatus, dicere an rem illam possideat, de qua est lis, non tamen qua ex causa possideat: igitur nec docere, nec dicere debet causam possessionis suæ: actore non probante dominium, absolvetur quacumque ex causa rem possideat, etiam injusta, vel nulla, *l. Cogi. sup. de pet. hæred.* Cui opponitur *l. Civile. 1. de furt.* cujus hæc species est: rem furto amisi, ea ad te pervenit, et possides eam. Ego abs te peto, ut mihi venditorem seu auctorem exhibeas, a quo rem meam habes: dicis te emisse a transeunte quodam et ignoto, tu venditorem nescire: hoc non expurgat suspicionem furti. Itaque debes liquido dicere quis tibi vendiderit. Igitur cogitur quis dicere tit. suæ possess. eumque exhib. Respondeo in ea specie non cogi possessorem dicere tit. suæ possessionis, nec lex hoc dicit, sed dicit, re furto ablata, possessorem rei incidere in suspicionem furti, nisi probet unde et a quo emerit. Et species ita ponenda est: dominus agit a re furtiva eam vindicat a possessore, vel eam condicit quasi furti: probat se esse dominum furti facti a possessore: multa profert argumenta: condemnabitur possessor ut fur, nisi hanc suspicionem possessor expurgaverit, exhibito venditore. Eadem est ratio *l. Sive possidetis. hic:* cujus duæ sunt partes: prima nil obstat. Pater filiis emancipatis quædam donavit: ea possident hæredes patris: vindicant filii ab hæredibus: probare debent titulum dominii sui: in vindicatione actor probat. Secundæ partis species hæc est. Hæres vindicat rem hæreditariam a possessore: probat rem defuncti fuisse, et se esse hæredem, et ita probat suam intentionem. Igitur rem evincet, nisi possessor probaverit sibi a defuncto donatam, aut ex alia causa acquisitam. Et ita possessor probat titulum suæ possessionis. Idem etiam fiet, si ego rem vindicavero, et probavero me eam emisse a domino: possessor autem non probaverit se usucepisse, vincam. At si probarit possessor se usucepisse, vincet. Concinnatu sit. Non cogitur solus possessor probare causam dominii sui seu possessionis, exonerato petitore: sed petitore probante dominium, rei necessitas contrariam probationem potioris dominii a possessore exigit, alioqui vincetur. Male autem in *d. l. Sive possidetis,* putant interpretes legem probare, quod præsumptio faciat pro actore: alioquin possessionis commodum auferret quælibet præsumptio, quod iniquum est. Non igitur quod præsumptio sit pro actore, sed quod probaverit dominium, ideo tum cogitur possessor titulum potiorem exponere, aut vincitur, et ideo ibi male tractant de præsumptionibus: nam de præsumptionibus nihil. Non est omittendum quod est in *l. Cogi. sup. de pet. hæred.* regulariter possessorem non cogi proferre titulum suæ possessionis, sed si agatur petitione hæreditatis, aliud quodammodo dicendum videtur. Hæc actio non datur nisi adversus eum, qui possidet pro hærede, vel pro possessore. Qui agit potest interrogare possessorem an possideat pro hærede, vel pro possessore, ne non bene agat: et cogetur possessor id dicere. Sed hi tituli non sunt veri: pro hærede possidet, qui putat se hæredem esse, licet non sit hæres; pro possessore possidet prædo, qui interrogatus nullam affert causam, nisi quia possideo. Hos cogitur exponere, ne petitor frustra agat. At si neget se possidere pro hærede, vel pro possessore, an cogetur dicere verum titulum? non. In l. 4. quam alii faciunt tertiam, ostenditur probari dominium sine instrumento, puta, testibus, qui dicant rem tibi venditam, et tibi traditam, et te pretium numerasse, *l. Cum res. 5. inf. hoc tit.* Et sane si dominium mutatur etiam sine instrumento, quod certum est, probabitur etiam recte sine instrumento: quæ sine instrumentis non fiunt, ea non probantur nisi instrumentis. Ait lex 4. *proprietatis dominium*: aliud est, dominium possessionis, l. 2. *Cod. Theod. de ma. bon.* et *l. 1. C. Greg. si sub alt. nom. res em. sit.* Et ita dominium accipere oportet in *l. 1. de bon. poss.* dominium possessionis. Nam prætor possessorem facit, non dominum. Et ita sæpe dominus accipitur pro possessore. Aliud est dominium ususfructus, quod dicitur etiam proprietas redituum, *l. Jubemus. §. pen. de sacros. eccles.* Est igitur triplex dominium, proprietatis, possessionis, et ususfructus: tertia pertinet ad actionem tutelæ, quæ competit finita tutela. Sciendum est officium tutelæ esse individuum, et periculum commune sive mutuum: et ideo si tempore finitæ tutelæ ex tutoribus quidam solvendo non sint, horum inopia onerat ceteros collegas idoneos ad solvendum, vel hæredes eorum, videlicet si culpa eorum arguatur, quod durante tutela collegam non removerint. Idem servatur in curatoribus et in iis, qui honorem et munus publicum gerunt, *l. Imperator. D. ad Municipal.* At si in diem finitæ tutelæ omnes tutores idonei fuerint, tunc tenetur quisque pro rata tantum parte administrationis suæ, non in solidum, *l. Æmil. de administ. tut.* Quis autem hoc probabit, omnes tutores fuisse solvendo? Is nimirum, cum quo agetur in solidum ex sua et collegarum persona, idque ostenditur hac lege. Ratio hæc est, quia hæc divisio actionis, ut quisque pro parte teneatur non fit ipso jure sed opposita exceptione, hac scilicet, si non omnes in diem finitæ tutelæ solvendo fuerint: is, cum quo agitur in solidum sic excipiet. Atque ita evitabit condemnationem in solidum. Sed hanc exceptionem ipse debet probare, qui eam opponit. Nam reus in exceptione pro actore habetur regulariter. Sic etiam fit in actione in factum subsidiaria, qua tenentur magistratus municipales, qui pupillo a tutoribus idonee satisdari non curaverunt. Nam si dicant acceptos fidejussores idoneos fuisse, debent dicti ani, et defensionis probationes afferre, *l. Non est. de probat. l. 1. §. Sed etsi satis. D. de magist. conven.* Hoc ita, non quod præsumptio faciat pro actore (qua ratione quidam utuntur male, etiam in specie hujus legis, ut et in *l. Sive possidetis*). Non igitur ob eam rem, sed quia reus exceptionem suam, veluti intentionem probare debet.

### *Ad L. V. VI. et VII.*

*L. V. Instrumenta domestica, seu privata testatio, seu adnotatio, si non aliis quoque adminiculis adjuventur, ad probationem sola non sufficiunt.*

*L. VI. Rationes defuncti, quæ in bonis ejus inveniuntur, ad probationem sibi debitæ quantitatis solas sufficere non posse, sæpe rescriptum est. Ejusdem juris est, et si in ultima voluntate defunctus certam pecuniæ quantitatem, aut etiam res certas sibi deberi significaverit.*

*L. VII. Exemplo perniciosum est, ut ei scripturæ credatur, qua unusquisque sibi adnotatione propria debitorem constituit. Unde neque fiscum, neque alium quemlibet ex suis subnotationibus debiti probationem præbere posse oportet.*

Hæ tres leges pertinent potissimum ad actionem creditæ pecuniæ, in qua plerumque quæritur, an creditoris rationes domesticæ fidem faciant. Olim fidem faciebant, cum rationes diligenter conficiebantur

a patribusfamil. Et ideo inter genera probationum, expensilationem Gell. refert l. 14. c. 2. ubi recenset hæc genera probat. expensilat. id est, privatas rationes, et mensæ rationes, et chirographi exhibitionem, et tabularum obsignationem, et testium intercessionem. Ergo expensilatio fuit probatio legitima: hodie fidem non facit, ut ostendunt hæ leges, ne fisco quidem agente, id est, etiamsi fiscus agat ex suis breviariis rationibus, vel etiam ex breviariis rationibus confiscati, *l. 7. l. ult. de conven. fisci debitor.* Additur in l. 5. nisi rationes domesticæ adjuventur aliis probationum adminiculis. Egent igitur adminiculo probationum: per se nullius momenti sunt: quod ut ita traditur de testatione privata et nuda, quæ obsignatores non habet, *l. 4. inf. de testib.* Lex 5. h. t. est de scripturis, quibus quis sibi debitorem constituit, non de syngraphis, ut Accursius accipit: nam syngrapha fidem facit, ut diximus in *l. ult. sup. si cert. pet.* Eadem l. 5. de rationibus expensi: hæ fidem non faciunt: non est de rationibus accepti. Nam ex rationibus accepti ab actore confectis, reus potest sumere probationem solutionis, id est, si creditor in brevibus suis pecuniam acceptam retulerit: ex eo reus ducet certissimam probationem solutionis, *l. 5. sup. de edendo.* Idem etiam sumet ex rationibus fiscalibus, *l. 6. eod. titul. l. illatæ. inf. de fid. inst. l. 2. inf. de conven. fisci debitor. l. 2. de discus. lib.* 10. Verum an ex rationibus accepti confectis a debitore sumere poterit creditor probationem crediti? Probatio soluti, ut dixi, sumitur recte ex rationibus accepti confectis a creditore. Videtur etiam ex iisdem rationibus a debitore confectis sumi posse probationem crediti, cum etiam olim rei ex suis tabulis damnarentur. Veruntamen non coguntur rei actori edere rationes suas, ut ex his scilicet confirmet intentionem suam, ut probet sibi deberi, etiamsi contendat debitorem pecuniam suam retulisse in brevia; nisi officio judicis, ubi æquitas eum moverit, et in causa civili tantum, *l. 1. sup. de eden. l. pen. §. ult. D. ad leg. Falcid.* Et nisi fiscus agat civiliter, non etiam si criminaliter. Nam et reus cogitur edere suas rationes, ut ex eis suam actionem confirmet et comprobet, *l. 2. §. Item Divi. D. de jure fisci.* Ex quo loco apud Harmenop. *lib. 1. Epitom. tit. 2.* ita generaliter scriptum est, tunc reum cogi instrumenta in se proferre, cum causa est civilis, non criminalis: quod falsum est, nisi id ad fiscum restringas, cui soli hoc tributum est. Atque ita est accipienda sententia Harmenopuli, quæ sumpta est ex d. l. 2. Item regulariter reus actori non cogitur edere rationes suas, vel brevia contra se: actor tamen cogitur reo exhibere suas rationes, *l. 4. et l. ult. sup. de edend.* At dubitatur an quis cogatur adversus alium edere rationes suas: et placet adversus alium cogi posse quemlibet rationes edere alii profuturas, ita tamen ut ex eo non capiatur occasio litis in eum instituendæ. Et ita aperte definitur Justiniani *Edicto 9. de argent. contractib.* in quo refert se id etiam antea constituisse. At ea constitutio non extat: videtur esse Græca, quæ desideratur in titulo de edendo, cujus summa ex 24. Basilicon titulo 2. Harmenop. refert in supradicto loco: et valde notandum est primum in ea, hoc est, ut nemo cogatur contra se edere instrumenta sua, aut rationes; ut contra alium cogatur, si modo ex eis ipse non lædatur, modo is, cui editæ sunt rationes, iis non abutatur contra eum, qui eas exhibuit, item, ut in quem quis invitus testimonium non dicit, ut puta in agnatum vel adfinem in eum etiam non cogatur instrumenta sua edere, vel rationes. Additur in l. 6. debiti probationem non sumi probe ex eo, quod testator in testamento adscripsit sibi deberi. Hæc etiam testatio postrema defuncti fidem non facit, ne postrema quidem manus defuncti fidem facit: quod putant confirmari Novell. 48. *de jurejur.* Sed ea non loquitur aperte de testatore, qui scripsit sibi deberi, sed de testatore, qui scripsit bonorum suorum modum: quæ descriptio non nocet creditoribus, quo minus, si qua sint alia bona defuncti, ea possint persequi. Itaque Novella opitulatur creditoribus, cum testator minus dixit se habere in bonis, cum plus habeat: l. autem 6. opitulatur debitoribus, id est, quos hæredes dicunt esse debitores hæreditarios, ipsi autem inficiantur, et scilicet non convincantur scriptura testamenti sicut nec breviculis convincantur: hoc tamen fateor recte colligi posse ex ea Novella: quod si testator in recensione bonorum testamento facta scripserit, Titium sibi debere centum, qui debeat 200. ut non possint hæredes ab eo petere, nisi centum, videlicet si cum religione jurisjurandi id scripserit. Nam jusjurandum est argumentum enixæ voluntatis, et remissæ obligationis pro parte, *l. Cum pater. §. Filius. D. de legat.* 2. Id ea l. probat. Summa hæc est: Testatoris bonorum descriptio jurata creditoribus non nocet, hæredibus nocet, debitoribus prodest. Item disputationis superioris summa hæc est: neque ex breviariis rationibus creditoribus, neque ex scriptura testamenti sumi probationem debiti. In libris nostris rationes domesticæ sæpe dicuntur brevia, quæ alii etiam dixere brevicula. Adjiciam veluti ὅλου πάπυρον, eam vocem fuisse male repositam in titulo *de sentent. ex breviculo recit.* Sic legit Haloander et multi. Vetus lectio est, *de sentent. ex periculo recit.* Cavetur in eodem titulo, ut sententiæ non pronuncientur memoriter, sed ex scripto, ex libello et tabella id est, ex periculo. Periculum significat libellum, instrumentum, documentum. Habeo librum Notarum juris aliquid, in quo hæ literæ D. L. sic sunt expositæ, de libello; et sequuntur aliæ, D. P. id est, de periculo, quæ sunt conjunctæ, quasi utrumque idem sit. Marcus Tullius loquens de Mario, id est, de libello quodam sive poemate quod Marium inscripsit, *Faciunt*, inquit, *imperite, qui in eo periculo non ...n Poeta*, etc. *In eo periculo*, id est, in eo libello: in 5. in Verrem, *Scribæ*, ait, *committi pericula magistratuum*, id est, *libellos.* Æmilius Probus in Epaminonda: *Epaminondas*, inquit, *petiit ut in suo periculo inscriberent*, id est, in sua sententia. Sic vocat periculum quod Plutarchus eadem de re dicit πίνακα, id est, titulum suæ condemnationis: quod idem Prob. pilam in Alcid. Asconius in Divinatione. *Periculum*, inquit: ἀπὸ τῆς πείρας, πεῖρα autem documentum significat.

## *Ad L. IX.*

*Cum te minorem quinque et 20. annis esse proponas: adire præsidem provinciæ debes, et de ea ætate probare.*

Quæ pertinent ad legem 9. pertinent ad restitutionem in integrum: quam qui petit, debet probare ætatem, *l. Intra. et l. Minor. l. 4. sup. de in integrum restitut.* Minoris ætas probatur variis modis, quos exposuimus *ad l. 13. D. de probat.*

## *Ad L. X. XIII. XIV. XV. XVII. XX. et XXII.*

*L. X. Neque natales tui, licet ingenuum te probare possis, neque honores, quibus te functum esse commemoras, idoneam probationem pro filiæ tuæ ingenuitate continent: cum nihil prohibeat et te ingenuum, et eam ancillam esse.*

*L. XIII. Non epistolis necessitudo consanguinitatis, sed natalibus, vel adoptionis solemnitate conjungitur: nec adversus negantem hæreditatis dividendæ gratia, velut contra fratrem, pro ancilla petitus arbiter, substantiam perimit veritatis. Sive itaque quasi ad sororem, quam ancillam te posse probare confidis, epistolam emisisti, sive familiæ erciscundæ, quam pro cohærede petitus arbiter dicentur; fraternitatis quæstio per hæc tolli non potest.*

*L. XIV. Non nudis adseverationibus, nec ementita professione (licet utrique consentiant) sed matrimonio legitimo concepti, vel adoptione solemni filii civili jure patri constituuntur. Si itaque hunc, contra quem supplicas, alienum esse probare confidis: per te, vel per procuratorem adfirmationem ejus falsam detege.*

*L. XV. Vis ejus, qui se dominum contendit, ad imponendum onus probationis servo minime prodest. Cum igitur aufugisse te de domo Severi proflitearis, verum nec ab illo justo initio, sed per violentiam adseveras te esse detentum, inquirito prius, an in possessione, libertatis sine dolo malo constitutus sis, tunc etiam onus probationis quis debeat subire, per hujusmodi eventum declarabitur.*

*L. XVII. Matrem tuam consecutam libertatem, ac te post editam, ut ingenua probari possis, ostendi convenit. Quod enim fratribus tuis nulla movetur quæstio, ad defensionem tuam nihil prodesse potest.*

*L. XX. Si de possessione servitutis, emptionis instrumentis subtractis, in libertatem proclamat Eutychia, cum petitori probationis onus incumbit, intentione sua defecta, his juvari minime potest. Nam si in servitutem petatur, ad emptionis probationem non est indiciis ullis opus, sed instrumentorum fortinm monstrare sufficit.*

*L. XXII. Ad probationem servitutis Glyconis, matrem ejus ac fratrem servilia fecisse ministeria non sufficit: cum neque ingenuorum conniventia conjunctis nec similitudine præjudicet, neque de servis eadem matre natis libertatem unus adipisci prohibeatur.*

Hæ leges pertinent ad actiones præjudiciales, quæ sic dicuntur, quod plerumque eas aliæ actiones sequantur, quibus eæ præjudicium faciunt. Recte autem Thalelæus ad l. *Eam quæ. infr. de liber. causa*, omnem actionem de statu præjudicialem esse definit. Est autem triplex tantum: an quis sit servus, an libertinus, an filiusfamil. Quæstio an sit uxor, non est quæstio status. In titul. *de statu hom.* ostenditur, alios esse servos, alios liberos, item alios esse ingenuos, alios libertinos. Item alios esse sui juris, alios alieni: ut alios esse filiosfamil. alios emancipatos. Triplex est divisio de statu, sic ut triplex præjudicium §. *Præjudiciales. de action.* Non ponitur quarta divisio, alios esse cælibes, alios matrimonio junctos: quia nihil hæc ad statum hominum. Nec nos movet *l. 3. de lib. agnosc.* in qua dici videtur, præjudicio locum esse, si disceptetur sit uxor: nam id ita est accipiendum, non quasi sit unum quoddam præjudicium speciale, in quo quæratur an sit uxor, sed quod in præjudicio an sit filiusfamilias, vel de partu agnoscendo: de ea disceptetur an sit uxor: quoniam non est filiusfamil. nisi sit ex uxore. Itaque triplex tantum est. Nunc de probationibus duo sunt videnda: primum in præjudiciis quomodo probetur status; deinde quis probet. Primum, si quæratur, an quis sit ingenuus, an ex patria ingenuitate recte probabitur? minime: quod ostendit l. 10. Nam fieri potest ut matrem Latinam, vel ancillam habuerit. Ex ingenuo autem et Latina, Latinus nascitur, non ingenuus, ut ex libero et serva servus. Aliud est, si probetur matrem ingenuam, vel liberam fuisse, *l. 17. hic*, quia qui nascitur libera matre, ingenuus nascitur, licet pater servus fuerit. Qui igitur probat matre ingenua natum, ingenuum se esse probat, et præjudicio vincit, nisi ex diverso probetur postea eum in servitutem incidisse. Probatio probationem evertit, exceptio exceptionem: atque ita, qui probatur serva matre natus, servus probatur: nisi ex diverso probet, se postea libertatem adeptum, *l. 22. hic.* In qua hoc etiam recte additur, dissimulationem matris liberæ nil nocere natis, si quo tempore concepit et peperit, in servitute fuerit, non serva. Ut autem ex ingenuitate patris, ita ex ingenuitate fratrum, vel eorum libertinitate non recte quis se esse liberum colligit, cum ex pluribus fratribus alii possint esse liberi, alii servi, *d. l. 17. l. Julius. inf. de liber. cau.* Hæc igitur argumenta ad fidem faciendam nil valent. Et hæc quidem de modo probandi; quoniam hoc continetur tantum hoc titulo. Nunc dicamus de personis, quis probare debeat, qui servitutem, an qui libertatem asserit?

qui libertinitatem, an qui ingenuitatem? Hujus rei generalis definitio est in *l. Generaliter. de except.* quæ lex male est a Triboniano collocata eodem titulo, quia non pertinet ad exceptiones præjudiciales, sed ad actiones præjudiciales: ideo in ea *lege in præjudiciis*, significat, in actionibus, quod liquet ex *l. ult. si ingenuus esse dicatur*, etc. quæ est ex eodem libro. Ait *lex Generaliter*, in præjudiciis actoris partes sustinet, qui habet intentionem secundum id, quod intendit. Sic speciem pone ex *d. l. ult.* unus dicit se esse liberum, alius dicit se ejus esse dominum. Par videtur omnium causa. Unus asserit libertatem, alter servitutem: uterque videtur actor. Itaque sicut in duplicibus omnibus, ita etiam in præjudiciis quæritur, quis actoris partes sustineat, ut scilicet is subeat onera probationum. Lex ait eum esse actorem, secundum cujus intentionem actio data est et concepta, ut si ita datur actio: Si paret Lucium Titium dominum esse, Lucius Titius actoris partes sustinebit: et si ita, si paret Cajum liberum esse, Cajus erit actor, et ab eo exigetur probatio libertatis, in qua si deficiat, vincetur, etsi adversarius suam intentionem non impleverit. Est etiam *in eod. tit. de except. l. Sed si ante.* ab eodem Triboniano male conjuncta legi Fundum. Lex *Fundum.* loquitur de exceptione præjudiciali: *lex Sed si ante.* ei conjungitur, quasi etiam intelligatur de exceptione præjudiciali, quod est falsum. Nam illa *l. Sed si ante.* pertinet ad exceptionem rei judicatæ non ad exceptionem præjudicialem. Hoc probat inscriptio: nam Paulus 70. ad edictum de ea tantum exceptione rei judicatæ tractavit. Id quoque probat ratio legis. Lex ait non nocere exceptionem, quia diversa corpora sunt, et causæ restitutionum dispares. Et hac ratione utimur negantes exceptionem rei judicatæ, non dum negamus exceptionem præjudicialem, *l. Cum quæritur.* et *l. Et an eadem. de except. rei judic.* Postremo, si *l. Sed si ante.* accipiatur de exceptione præjudiciali, pugnabit omnino cum *l. Fundum.* Conclusio sit: In præjudiciis actor est, qui ex libertate in servitutem agit, id est, qui eum, qui est in possessione libertatis, servum suum esse petit. Est etiam actor, qui ex servitute in libertatem agit. At videtur in servitute esse, qui dolo malo est in possessione libertatis. Et contra videtur in libertate esse, qui vi ereptus est ad servitutem. Sic etiam actor est, qui ex libertinitate in ingenuitatem, vel ex ingenuitate in libertinitatem agit. Et in libertinitate et ingenuitate esse, eandem habet definitionem, quam in servitute vel libertate esse. Nam videtur etiam esse in libertinitate, qui dolo malo se gerit pro ingenuo, *l.* 15. et 20. *hoc.* Qua in re est inspicienda conceptio petitionis. Sic accipe *l. Eam quæ. inf. de lib. causa.* *Legis* 15. *hoc tit.* hæc est species: Cajum, qui erat in possessionem libertatis sine dolo malo, Titius vi rapuit in servitutem: deinde Cajus aufugit de domo Titii: gerit se pro libero. Titius contendit se esse dominum: Cajus contendit se esse liberum: hoc casu dabitur actio secundum intentionem Titii, non secundum intentionem Caii, qui est in possessione libertatis sine dolo malo, quæ nec fuga vitiata est nec injusta detentione interrupta. Itaque in hoc præjudicio exigetur probatio dominii a Titio, non libertatis a Cajo. L. 20. sententia hæc est: Ex servitutis possessione agitur in libertatem: hoc casu actor est, qui contendit se esse liberum, et ideo si non probarit libertatem suam, secundum possessorem pronuntiabitur, etiamsi nequeat ostendere instrumentum emptionis mancipii, quod ei servus ille furto abstulerat. Nam nulla dominii probatio a possessore exigitur. Quin etiam, ut eadem lex ostendit, si servus ille instrumento emptionis domino surrepto gerat se pro libero, videtur dolo malo esse in possessione libertatis. Itaque a domino servum repetente non exigetur probatio dominii, sed furti: quo probato plane probabit servum dolo malo esse in possessione libertatis. Ex quo sequetur, servo libertatis possessionem probandi onus incumbere, servum pro actore habendum in hoc præjudicio. Conclusio hæc sit. Qui dicit dolo malo quem esse in possessione libertatis, dolum probare debet: quo expleto, qui est in possessione libertatis, libertatem probare debet. Nam qui est in libertate dolo malo: videtur esse in servitute. De tertio præjudicio tractandum est, scilicet an quis filius sit, de quo præjudicio quæritur in *l.* 1. §. *Per hanc. D. de rei vindic.* Filiusfamilias præjudicio petitur hoc casu, si filiusfamilias vixit ut paterfamil. bona fide, non dolo malo, patri onus incumbit probandæ patriæ potestatis, *l. Titia. D. sol. matrim.* si vixit ut filiusfamil. filio onus incumbit probandæ emancipationis: vel etsi omnino neget pater eum suum esse filium, *l.* 16. *hoc tit.* cujus species hæc est. Titius Cajum filium suum esse asseveravit, vel etiam in censu habendo, Cajus se filium esse Titii professus est, consentiente Titio. Hæc asseveratio filium non facit, neque hæc professio censualis filium facit: filios natura tantum, aut adoptio facit, *l.* 1. *de adopt.* At hæc asseveratio, vel professio id efficit ut ille habeatur pro filio, quoad is, qui se patrem dixit, probaverit non se, sed alium patrem esse: probavit se non esse patrem, indicato vero patre. Constat nominatione et censu servum liberum fieri: nominatione et censu filius alienus, filius noster non fit: idem dicendum de cognatis et agnatis. Cognatos sola natura facit, agnatos etiam adoptio, ut avunculum sola natura facit: fratrem et natura et adoptio facit, non quod quis possit adoptari fratris loco *l. Nec apud. inf. de hæred. instit.* sed quod adoptato filii loco sint fratres per adoptionem alii adoptatoris filii, *l. Qui in adoptionem. de adopt.* Fratrem igitur ita adoptio facit. Epistola fratrem non facit: ut si quis ad aliquem scribat quasi fratrem. Nominatio etiam alia quælibet fratrem non facit, ut si quem provocem judicio familiæ erciscundæ, quasi fratrem consortem. At hoc etiam casu qui habet hæc argumenta fraternitatis, eam quidem non probat, sed transfert onus probandi in eum, qui negat fratrem eum esse, *l.* 13. in qua l. quod initio dicit, consanguinitatem, postea dicit fraternitatem, et sic consanguinitas in libris nostris semper accipitur. Consanguineus fratrem significat.

## *Ad L. XI.*

*Si scriptum hæredem ab amita tua, vel de testamenti vitio, vel quacumque alia ratione non posse obtinere hæreditatem probari a te posse confidis: de hac hæreditate apud rectorem provinciæ agere potes.*

Lex 11. pertinet ad petitionem hæreditatis, quæ qui egit contra hæredem scriptum, probare debet vitia testamenti.

## *Ad L. XVIII.*

*Cum precibus tuis significes ignorante te prædium eum, cujus meministi, sibi velut a te donatum instrumentis inseri fecisse, si vera sunt, quæ precibus indidisti, nec ad nomen factæ donationis fundus iste pervenit: unde adito judice competenti, probare te oportet contra voluntatem tuam hunc fundum instrumento adversarium tuum sibi adscribi laborasse, ut secundum tenorem rescripti nostri possis consequi sententiam.*

Lex 18. pertinet ad rei vindicationem. Ego fundum vindico, et probo dominium, profero titulum auctoritatis; tu, qui possides, allegas eum a me tibi donatum. Id si probes prolato donationis instrumento, vicisti, nisi contra id instrumentum donationis falsum demonstravero. Atque ita probatio probationem evertit; ut in *l. Sive possidetis.* diximus esse ponendam probationum collisionem, non præsumptionum cum probatione, quod fit cum probatio probationem tollit.

## *Ad L. XIX.*

*Exceptionem dilatoriam opponi quidem initio, probari vero, postquam actor monstraverit quod adseverat, oportet.*

Pertinet hæc l. ad exceptiones. Exceptionum aliæ sunt peremptoriæ, aliæ dilatoriæ, *l.* 3. *D. de except.* Peremptoriam statim contestari initio satis est, nec est necesse eam statim probari, *l.* 8. *inf. de except. l. Emptor. de præsc. longi temp.* Quod si non fuerit initio contestata, id est, si fuerit omissa in litis contestatione, adhuc poterit opponi, et poterit probari ante sententiam, vel etiam post sententiam, si appellatum sit, *d. l.* 8. et *l.* 4. *inf. de except. l.* 2. *inf. sent. rescind. non posse:* si non sit appellatum, non item. Peremptoria exceptio post sententiam, a qua non est appellatum, sero opponitur, nisi qua ex causa impetratur restitutio in integrum, omissæ exceptionis opponendæ causa, *d. l.* 2. *l.* 10. *inf. de fidejuss.* Ergo peremptoria exceptio post condemnationem appellatione non rescissam non opponitur. Excipitur exceptio Macedon. et Vell. quæ opponuntur etiam post condemnationem. Idque est ex sententia SConsultorum, *l. Tamen. D. ad Maced.* Excipiuntur etiam exceptiones peremptoriæ, quæ competunt militibus. Nam eis milites se defendunt post condemnationem. Id eis datur rescripto Antonini, *l.* 1. *sup. de juris et facti ignor.* Excipitur etiam exceptio, quæ datur donatori ne conveniatur ultra quam facere possit; hanc enim opponit vel ante, vel post condemnationem, *l. Nesennius.* §. *ult. D. de re jud. l. Quod quis. D. de donat.* Item non datur ceteris, qui habent eandem exceptionem: latius succurritur donatori, quam ceteris. Maritus eandem exceptionem habet ne conveniatur supra vires, sed ea non utitur post condemnationem. Nam quod est in *l. Ex divers.* §. *ult. D. sol. matr.* non est de hac exceptione inopiæ ne conveniatur supra facultates, sed de exceptione doli mali, cum maritus est condemnatus in solidum ignorantia judicis, qui allegatæ inopiæ rationem non habuit. Hæc exceptio doli opponitur actioni judicati, quasi imperite judicatum ei causam dederit. Ceterum alia exceptio non opponitur actioni judicati, et generaliter quælibet peremptoria non opponitur actioni judicati. Quidam etiam excipiunt epistolam D. Adr. et male, ut ostendimus in *l. ult. sup. de const. pec.* Dilatoria exceptio initio litis opponi debet, non postea pendente judicio, nondum sententia dicta, id est, opponi debet tempore litis contestatæ, *l.* 19. et *l. pen. inf. de exc.* quæ coercet etiam advocatos, qui illas allegant post contestationem litis. Igitur dilatoria est opponenda initio litis, in ipso limine quæstionis. Symmach. 1. Epist. loquens de procuratoria except. quæ est dilatoria, eam dicit opponendam in ipso limine. Idemque de ea est proditum in *l. Ita demum.* & *l. Licet. sup. de proc. l. Filiusf.* §. *ult. l. Pomp.* §. *pen. D. de proc. l. Et ideo. D. de nov. oper. nunc.* Idem est etiam in exceptione fori, quæ est dilatoria: nam evitari potest mutato foro et judice. Hæc exceptio fori est opponenda in ipso limine litis, *l. ult. inf. de exce. l. Nemo. de jurisd. omnium jud. l. Sed etsi sus. in pr. D. de jud.* Hæ exceptiones, procuratoria scilicet et fori incompetentiæ, descendunt ex personis: procuratoria quidem ex persona procuratoris qui agit, fori, ex persona judicis incompetentis: ideo debent initio opponi. Judicium enim his personis constat, actore, reo, vel procuratoribus eorum, et judice. De eis initio ut constet, est necesse, et ideo has exceptiones initio allegari oportet. Puto igitur exceptionem dilatoriam, quæ descendit ex ea causa, in qua de personis, quibus judicium constet non quæritur, ut exceptionem pacti temporarii, quæ est dilatoria, etiam opponi posse quocumque tempore ante sententiam: idque ex veteribus Interp. qui censent hanc legem tantum esse accipiendam de exceptionibus dilatoriis, quæ ex personis descendunt. Sic concludendum, quod est ex *l. Licet. sup. de procurat.* de personis, ex quibus judicium perficitur, initio aliquid certi esse constituendum, veluti de judice, et de partibus. Id si omittetur initio, postea sero in quæstionem deducetur. Verum utraque exceptio seu peremptoria sit, seu dilatoria probari debet postquam probavit intentionem suam actor. In oppositione differentia est quædam, quam dixi: in probatione autem non est differentia. Utraque

probanda est postquam actor implevit suam intentionem, *l. 9. inf. de excep. l. Emptor. inf. de præsc. longi temp.* et *hac l.* quia, ut diximus in *l. 1. hoc tit.* qui excipit, non videtur confiteri intentionem actoris. Ideoque probanda est primum actoris intentio, tum deinde probabitur exceptio allegata. Quod si reus palam confiteretur intentionem actoris, solius exceptionis probationem exigeremus: et retro: si palam negaret intentionem actoris, tum solius intentionis probationem exigeremus: quia negationis nulla est probatio ob id ipsum, quia negatio esse non intelligitur. Additur huic l. 19. sententia quædam ex Novell. de testibus ab Irnerio addita, ut quidam putant. Fuit Irnerius auctor adjungendarum Novell. C. Sententia ejus Novellæ hæc est, ut si quis semel, vel iterum, vel tertio testes produxerit, et productioni renunciarit, ut si dixerit se jam nolle ullos alios testes producere, non possit postea, mutato consilio, ad aliam testium productionem admitti, videlicet si et priorum testium dicta didicerit et cognoverit, vel etiam eorum exceptiones. Non satis est renuntiasse productionibus, nisi et quæ producta sunt teneat. Igitur si nondum ea, quæ producta sunt, percepit, et cognovit, admittitur ad novam productionem, licet renuntiarit productioni, dummodo juret se priorum testium testimonia comperta non habere. Hæc est sententia Novellæ. Non video autem cur sit conjungenda Novell. huic l. 19. debuit enim potius rejici in finem tit. de testibus, quod et in quibusdam libris habetur: nisi hoc modo conjungi dicatur; probata intentione actoris, reus debet probare exceptionem suam *l. 19.* probata intentione, vel exceptione, actor, vel reus non admittitur ad aliam testium productionem, si priorum dicta, vel eorum exceptiones cognitas jam habuerit, et productionibus renuntiarit. Et hoc est quod ait Novella. Et ita non male conjungentur hæ sententiæ. At Accurs. in *l. 19.* male putat ex ea Novella colligi cognitis probationibus actoris reum non admitti ad probationem exceptionis suæ, quod est iniquum: et vero ea Novell. loquitur tantum de eo, qui produxit testes, et eorum dicta, vel exceptiones cognovit, et productionibus renunciavit, is non admittitur: adversarius qui nil produxit, admittitur: nec Novella id negat adversario, qui nihil produxit, sed ei, qui jam videtur satis superque produxisse, et productioni renuntiavit. Idem est error Accurs. in ea Novella, et in *l. Offic. D. de rei vindicat.* Ad hæc quærit Accur. an locus sit Nov. si appellatum sit, id est, qui semel, iterum, aut tertio produxit, et renuntiavit productionibus, et producta cognovit, an in causa appellationis admittatur ad novam productionem. Respondissem statim non admitti ex Novellæ sententia, sed de hac quæstione cum nimis disputarent interpretes, tandem fuit definita ab Alexandro in *cap. fraternitatis, de testibus*, et a *Clement. 2. cap. eod. tit.* ut si renuntiatum sit productionibus, in eandem speciem nova productio non admittatur etiamsi sit appellatum, videlicet si et testimonia fuerint publicata: nam sola renuntiatio non sufficit, ut diximus.

## *Ad L. XXI.*

*Ad probationem dominii, aliena subtrahentes instrumenta, hæ uti minime possunt: quippe cum horum lectio non recitantem, sed quem tenor scripturæ designat adjuvet. Cum itaque nec cetera probationum indicia reprobentur, jure competenti, prædiorum, quæ in quæstionem veniunt, dominium ad te ostende pertinere. Nam res vindicantem, ab emptore suos numeratos nummos adseverantem, ergo probationem laborare non convenit: si quidem hujusmodi, licet probetur factum, tamen intentioni nullum præbet adminiculum.*

Pertinet hæc l. ad rei vindicationem, in qua petitor probare debet, ut ea dicitur regula jur. a Constantino, *l. 1. C. Theo. de fid. test.* Possessor, cum quo agitur vindicatione, non probat unde possideat, vel quo jure, quove titulo teneat, quod tamen Constantinus exigit in *d. l. 1.* ut et possessor exponat suum titulum: sed corrigitur a *l. Cogi. de petit. hæred.* quæ est etiam in *C. Theod. eod. tit. de fid. test.* Ex quo apparet *l. Cogi.* fuisse latam abolendæ constitutionis Constantini causa, quod adjici oportet iis, quæ diximus in *l. 2. sup.* Igitur solus petitor debet probare dominium: eo non probante possessor absolvitur, etsi nil ipse probet: dominium non solum probatur instrumento, sed etiam aliis probationum indiciis, *l. Proprietatis.* et *l. Cum res. sup.* instrumentis probatur, ut instrumento emptionis et donationis: item instrumento auctoritatis dono accepto a domino. Nam donato instrumento auctoritatis res videtur donata, *l. 1. inf. de donat.* Qui mihi donat titulum suæ possessionis, id est, instrumentum, videtur mihi suam possessionem dare. Et sic probabo me hujus possessionis esse dominum. Diversum est si instrumentum auctoritatis domino surripuero: furto sublato non juvabor, *l. 20.* item dominium non probatur si quis ostendat suis nummis rem ab emptore fuisse comparatam. Nam quod mea pecunia emitur, non continuo meum fit, nisi sit meo nomine emptum, et mihi traditum. Certis tamen casibus rei emptæ utilis vindicatio domino pecuniæ datur.

## *Ad L. pen. et ult.*

L. pen. *Jubemus omnes, qui scripturas suspectas comminiscuntur, cum quid in judicio prompserint, nisi ipsi adstruxerint veritatem, ut nefariæ scripturæ reos, et quasi falsarios esse detinendos.*

L. ult. *Sciant cuncti accusatores, eam se rem deferre in publicam notionem debere, quæ munita sit idoneis testibus, vel instructa apertissimis documentis, vel indiciis ad probationem indubitatis, et luce clarioribus expedita.*

Lex pen. conjungenda est cum fine *legis 1. inf. quando civil. act. crim. præju.* Pertinet utraque ad accusationem falsi, ut indicat finis *d. l. 1.* Ex eoque apparet male Accursium putare in specie legis pen. damnari quem falsi sine accusatione, dum arguit fin. l. 1. in qua constituitur, ut qui suspecta instrumenta in judicio profert, vera ea esse probet, non adsimulata, alioqui falsi tenebitur, et quasi falsarius condemnabitur. Sed probatio etiam ab eo exigetur, qui falsa ea esse dicet: utraque igitur ex parte exigitur probatio, quod nominatim traditur in *l. 4. C. Theodos. de fide instrument.* quod in aliis etiam criminibus obtinet, *l. ult. in fine, inf. de abolition.* cum l. ult. est conjungenda *l. pen. infra, de calum.* et conjunctæ sunt in C. Theodos. Ea lex ult. in accusationibus exigit testes idoneos, et omni exceptione majores, instrumenta item apertissima. Nam instrumentis plerumque crimina probantur, maxime falsi: exiguntur indicia luce clariora: ut M. Tullius pro Cælio, *argumentis (inquit) agemus, signis omni luce clarioribus crimina refellemus.*

# JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

## *Ad Tit. XX. De testibus.*

Tria sunt probationum genera, quæ ab ipsa causa et litigatoribus deferuntur; Testes, Instrumenta, Indicia, *l. ult. sup. tit. prox.* Testes admittuntur si de facto quæratur; si de jure et qualitate quæratur, vix testes admittuntur, veluti justum ne sit aliquid, an injustum, utile, an inutile. Sic etiam si de jure et statu personarum quæratur, vix tum testibus contenti erimus. Plus valebunt instrumenta, et natales, vel censuales professiones, vel etiam indicia, quod ait *l. 1. hic.* in omni lite certa indicia maximi momenti sunt, *l. Indicia. sup. de rei vindicat.* quod scilicet testes pecunia corrumpi possunt: indicia non item. Aristot. in fine Rethur. οὐκ ἔστιν ἐξαπατῆσαι τὰ εἰκότα, etc. idem etiam in Græcorum libro, qui dicitur, Ῥωμαϊκῶν, tit. 30. adnotatum est, potentiores cum tenuioribus agere debere tabulis vel instrumentis, non testibus; quia testes facile e vero possunt abduci, *Harmenop. 1. Epitom. tit. 6.* id ex eo retuli. Adversus scripturam quoque testes non admittuntur, si de fide scripturæ non dubitetur. Hæc testium probatio contra scripturæ testimonium non admittitur. Eadem de re Paulus 5. *Sentent. tit. de testib.* et *lib. 21. Basil. tit. 1.* Credimus scripturæ, id est, instrumento contractus potius, quam testibus, ut si falsum dicatur: scriptum scripto plerumque refutatur, non testibus, nisi cum falsum dicitur, *Novel. de testib. l. pen. inf. de contrah. stipul. l. pen. inf. de non numerata pec. l. 3. sup. si minor. se maj. dix.* At contra credimus testibus potius, id est, vivæ voci, quam testimoniis, defunctorum scilicet, *Novel. 73. l. 3. §. Idem. Divus. D. de testibus.* Exposui casus quosdam, quibus plus videntur valere instrumenta, quam testes: regulariter tamen in litibus, eandem vim obtinent instrumenta et testes, *l. In exercendis. 1. tit. prox.*

## *Ad L. III. et seqq. usque ad L. XIV.*

L. III. *Etiam jure civili domestici testimonii fides improbatur.*

Quemadmodum domesticæ rationes in re propria fidem non faciunt: ita nec domestici testes. *Etiam* huic positor pro præterea, ut hæc conjunctio complectatur omnia testimonia, quæ jure civili improbantur: hoc sensu multa testimonia improbat jus civile, atque etiam domestica. Testes domestici ita definiuntur: qui in eadem domo nobiscum habitant, et quibus imperare possumus, ut testes fiant. *Theod. Bals. in Carthaginens. Syn. can. 132.* hujusmodi est servus, colonus, conditionalis quilibet, conjux. Inquilinus autem non est domesticus, licet in domo nostra habitet, non nobiscum. Nam et mercenarius, cujus operas conduximus, non est domesticus, nisi nobiscum habitet et degat, *l. Respiciendum. §. Furta. D. de pœn.* Si quem conduximus, non est domesticus, nisi una nobiscum habitet: non est etiam domesticus qui ædes nostras conduxit, puta inquilinus, nisi una habitemus, id est, nisi sit cœnacularius, qui cœnaculum tantum conduxerit: verum si domestici testes fidem non faciunt, multo minus ipse faciam in re mea, *l. 11. inf.* quæ lex est pars *l. 1. sup. ne quis in sua caus.* Et ideo conjungenda ei, in qua cavetur ne etiam quis in re propria judicet. Verum Accurs. quærit in l. 10. an possit quis testis esse pro socio in re communi: id definitum est in eodem Ῥωμαϊκῷ ex quo etiam retulit id Harmenop. in d. loco, et scilicet socius pro socio testimonium non dicat in re communi, quoad societas sit soluta. Nam et res communis propria est. Frater autem in re fratris nullo jure vetatur testimonium dicere, nec cognatus in re cognati. Nam quod reprobatur domesticum testimonium, eo dicto non est existimandum etiam reprobandum esse cognatorum testimonium: vel quoniam cognati affines non sunt domestici, nisi nobiscum habitent. Sequenda est Theodori definitio. At pater in re filii etiam emancipati vetatur, et contra, *l. Testis. D. hoc tit.* Hoc notandum: quod sicut nemo cogitur contra se rationes domesticas edere, l. 5. *de probat.* ita etiam nemo cogitur contra se testes domesticos producere, veluti conditionales suos, vel cœnacularios, *l. 7. h. t.* At contra sicut cogitur quis in alium domesticas rationes producere, alii profuturas, non sibi, ut etiam diximus in *d. l.* ita etiam cogitur quis in alium testimonium dicere, vel testes a domo sua producere. Eadem ubique est ratio. Regulariter invitI citantur in testimonium. Hoc tamen olim videtur tantum obtinuisse in causis criminalibus, *l. 4.* et *21. D. hoc t.* verum constitutione Justiniani non tantum in criminalibus: sed

etiam in causis civilibus cogitur quia adhibito jurejurando dicere quod scit, vel jurare se nescire. Cujus constitutionis fit mentio in *l. pen. inf. hoc t.* Ubi Accurs. vere scribit, eam constitutionem Græcam fuisse, quæ periit. Nam post legem 12. hujus tit desiderentur duæ Justiniani constitutiones Græcæ, quas nobis conservarunt libri Basilic. Prima constitutio, id est *l.* 14 est de numero testium, ut scilicet, si desint instrumenta, ad probationem exigantur quinque testes, quod nulla alia lege certo definitum est. Hodie ex constitutione regia exiguntur decem in res singulas. Præterea ut in instrumentis sufficiant tres testes, quod congruit cum *l. ultim. sup. si certum petat. l. Scripturas. inf. qui pot. in pig. hab.* ut in epocha, vel syngrapha sufficiant tres testes: acta autem et instrumenta publica non egere testibus. Additur etiam, ut si quis testis sit adhibitus instrumentis, vel conventionibus scriptis, lite mota ea de re omnino cogatur judicio adesse, et exponere quæ scit, et testimonium dicere, nec uti fori præscriptione posse, alioqui læderentur partes, quæ illius testimonio indigent. Idque congruit cum l. 13 hic. Possunt ergo ab eodem judice coerceri, si deprehendantur varii vel falsi, licet eorum non sit competens judex: secunda constitutio hoc continet quod supra diximus, ut scilicet in omnibus causis, inviti testimonium denuncietur: ut scilicet jurati testentur, vel jurent se nescire. Verum excipiuntur eadem constitutione, vel qui legibus excusantur, ut affines, et cognati. Hi enim inviti testimonium non dicunt *l.* 4 *D. de testib. l. Jurisconsultus. D. de grad. et aff.* Excipiuntur etiam eadem constitutione viri illustres, et qui supra eos sunt. Hi nec in judicio, nec ex scripto, id est, neque præsentes, neque absentes testimonium dicere coguntur sine jussione sacra, id est, principis. Alii coguntur inviti testimonium dicere in omnibus causis, et quidem si præsentes sint, viva voce: si absentes, mitti ad eos debent procuratores partium, ut coram eis dicant, quæ sciunt, vel jurent se nescire. Et hujus constitutionis partem hanc Justinianus intellexit in *l. Judices. inf. de fide instrum.* dum ait, ea, quæ disposuimus, scilicet in *l.* 4. *de testibus.* Et recte Accurs. in *d. l. Judices.* notavit Græcam constitutionem desiderari. De eadem fit mentio in *Novel. de testib.* Postremo additur ea constitutione, ut interlocutiones, quæ fiunt a judice, exhibendorum testium, et audiendorum causa: itemque productiones fiant sine ullo testium impendio. Nam sumptus præstat qui producit testes: quod congruit cum *l.* 3. §. *Gabinio. D. de testib.* et cum *l. Eos qui.* § *Si quis autem. infra, de appel. l.* 11. *hic,* et *l. ult. C. Theodos. de abolition.* conjungenda est cum *l.* 10. *hujus tit.* cum sit utriusque eadem inscriptio et subscriptio. Igitur præstat omnes sumptus, et viatica, qui eos producit, et etiam, quod receptum est in Gallia, quantum quisque testis suo artificio sibi parare potuisset. Productiones autem hæ sæpe fiunt iterum atque iterum. Et inde quærunt interpp. qua ex re possit cognosci, utrum sit una productio, an plures: alii spectant vices, ut Azo, ut scilicet si aliquos produxero hac hora una sit productio, si alios sequenti hora, sit altera productio, licet fiat eadem die utraque. Alii spectant dilationes, ut si litigator jussus sit intra decem dies testes producere, quotquot sint producti intra eam dilationem, habeantur pro una productione: et sunt in eadem sententia *Albericus et Joannes,* quod refert *Accurs. in Novell. de testib.* At id longe aliter est definitum Novel. Leonis et Constantini novissimorum Imperatorum, ut scilicet spectatur dies. Verba hæc sunt: unaquaque productione unum diem accipiente. Jam igitur hac de re non disputandum, cum habeamus certum jus, ut scilicet ex diebus æstimamus productiones plures, non ex vicibus et dilationibus. Harmenop. eam Novel. retulerat *supra, d. loco,* sed in excusis non est. Nunc tractemus de domesticis testib. Constat pro nobis interdictum esse testimonium domesticis testibus, sicut et nobis ipsis non cogimur etiam domesticos testes in nos producere. At quæritur, an ipsi domestici nostri cogi possint, ut in nos testimonium dicant, quod non quæritur de servis, qui quandoque, si alii testes desunt, audiuntur, adhibitis tormentis. Huic nationi hominum non creditur sine tormentis: in dominum tamen nunquam aut volentes, aut nolentes admittuntur, *l.* 7. *hic:* idemque est in libertis. hi etiam non possunt interrogari in patronum vel volentes, vel nolentes, *l. Pridem. inf. de quæst. l.* 11. *hic:* cui conjunge: *l. ult. inf. qui accus. poss.* Verum de conjuge quæritur, an ea adversus maritum cogi possit dicere testimonium, vel e contra. Joan. Papo refert, Lutetiæ pronuntiatum cogi posse: quod miror. Nam si affinis meus, id est, cognatus uxoris, non cogitur in me testimonium, dicere, *l.* 4. *C. de grad.* multo minus cogetur uxor, quæ mihi est proximior, quam ejus cognatus. Item si in majestatis criminæ hoc tantum est permissum, ut uxor contra maritum audiatur, Harmenop. lib. 1. tit 6. In aliis sane causis non audiatur. Rursus domesticorum exhibitio qualis est uxor, a nobis exigi solet, testimonii dicendi causa *l.* 7. *hic.* Id vero frustra exigitur, si potest trahi domesticus nobis invitis, si potest duci uxor, ut testimonium in nos ferat: Igitur ex jure id potius est, ut nec uxor, quæ auctor est affinitatis, nec affinis cogatur in nos testimonium dicere. Puto etiam advocatum, qui nobis adest, et executorem litis, quem constat in ea lite non posse pro nobis testimonium dicere, adversum nos non posse etiam cogi, ut in me testimonium dicant, licet aliud sit judicium Accursii *l. ult. D. de testib.* Sed contra Accurs. judicatum fuisse idem Papo refert. lib. 9. *senatusconsultorum.* Et hoc recte. Nam quibus interdicitur testimonii dictio, usquequaque interdicitur, ut nec pro nobis, nec in nos dicant. Ceterum testium aliis interdicitur, alii excusantur, alii refutantur et refelluntur, sicuti tutores alii sunt, qui prohibentur esse, ut minores et milites, alii, qui excusantur, ut septuagenarii: alii dicuntur suspecti, et removentur. Testes esse prohibentur primum domestici, et advocati, et executores in ea lite, quam tractant, ut diximus. Item liberti, et servi: item parentes, et liberi adversus se, vel etiam pro se invicem esse testes prohibentur, *l.* 6. *hic, l. Testis. D. de testib.* Item mensitæ, id est sequestres ex *Novel. de test.* Item bestiarii, et arenarii, et prostibulæ, et damnati publico judicio, *l.* 3. §. *Lege. l.* 14. et 15. *D. de testib. l.* 2. *D. de senatorib.* Item damnati ob carmen famosum editum, *l.* 21. *D. de testib.* quod quidem refert Theod. Bals. Nomo. tit. 9. c. 2. id illo refert quasi sit scriptum in hoc titul. falso. Nam ut in Basilicon, ita et in Pandectarum libris id est scriptum *tit. de testib.* c. 20 quod non animadvertentes duo interpretes Latini Balsam. lapsi sunt, dum κατάδικα σθέντα ἐπὶ τὸ ποιῆσαι ταραχώδη φλυαρίαν, *condemnatum ob editum carmen famosum:* hoc enim significat φλυαρία, vel Harmenop. textu, *lib.* 6. *tit.* 7. Unus tamen ex eis interpretatur, *condemnatum ob seditiosas, et turbulentas aliquas ineptias:* alter ita: condemnatum ob tumultuosam petulantiam: testes etiam esse prohibentur impuberes, *d. l.* 3. §. *Lege.* Et in Synodo Carth. c. 132. Dicet aliquis, imo et minores 20 an testes esse prohibentur, *l. In testimonium. de testib.* Frustra igitur admonemur impuberib. non licere testimonium dicere, cum nec liceat puberib. ante ann. 20. Hæc videntur, quodammodo pugnare. Sic dico. Sicut impubes judex esse prohibetur, *l. Cum prætor. D. de judic.* minor 20. annis excusatur a munere judicandi, id est, non cogitur judicare, *l. Cum lege. D. de recept qui arb. recep.* Ita prorsus impubes prohibetur esse testis. Minor 20. annis excusatur. Ex testibus ut dixi, alii prohibentur, alii excusantur. Eodem modo excusantur alii, videlicet, ne omnino inviti testimonium dicant, ut affines, et cognati, et viri illustres, ex constitutione Græca Justiniani, quæ est *l.* 14. *hic.* Eodemque modo illi non coguntur suas rationes reddere in affines. ent cognatos secundum constitutionem Græcam titulo de edendo: de qua dixi in *l.* 5. *de probat.* Alii aliter excusantur. Nam non excusantur quidem a dicendo testimonio, sed ne in judicium venire cogantur, veluti senes, valetudinarii, milites, magistratus absentes, publicani, *l. Inviti.* 1 et 2. *D. de testib.* Item Episcopi, Novel. 123. secundum quam est intelligenda *l. Nec honore. de episc. et cleric.* ait, nec honore, nec legibus episcopus ad testimonium flagitetur: quid est nec honore, nec legibus? An nec jure civili, nec prætorio, ut Accurs. testat: an vero, nec a judice, nec a lege? Neutrum placet. Rectius Græci: nec volens honore prælato, si libet, nec invitus legibus, ut scilicet cogatur venire in judicium testimonii dicendi causa, sed ad eum domum mittitur. Alii sunt testes, qui nec prohibentur, nec excusantur, sed excipiuntur, et refelluntur ut suspecti gratia, et infames omnes, *l.* 5. *hic:* sic dico omnes infames recte refelluntur, non omnes tamen ipso jure interdicti, ut calumniæ damnatus est infamis, nec tamen ei testimonium interdicitur, *l. Quæsitum. D. de testib.* Sed eo nomine refelli potest. Eadem ratione excipiuntur inimici nostri, vel etiam amici et familiares producentis adversarii: qua ratione etiam coloni et inquilini nostri refelluntur, licet ipso jure eis non sit interdictum testimonium: atque ita *Harmenop. lib.* 1. tit. 6 §. 18. Ubi etiam male interpretantur, μισθωτὴν, mercenarium testem, cum sit colonus vel conductor prædiorum nostrorum. Colono nostro conditionali ipso jure est interdictum testimonium quasi domestico. Colono vel inquilino non conditionali ipso jure testimonium non interdicitur, sed per exceptionem. Dicimus exceptiones, et παραγραφὰς. Gallic, *reproches:* testium, *Novel. de testib. l. Si quis. testib. hic, l. pen. inf. de contrah. stipul. Socrat. lib.* 1. *c.* 32 *Ecclesiast on historiæ.* loquens de testibus: ut inimicos, inquit, excepi. Sic etiam libro 6. capite 2. et *l. Si quis. de testibus,* hoc cavetur, ut si quis quosdam testes pro se produxerit, non possit eosdem in alia lite adversus se productos excipere, quasi suspectos, aut vitæ humilioris, vel deterioris, quia semel eorum fidem probavit. Dum tantum exceptiones ei dantur, inimicitiarum, si quæ postea intercesserunt, et sordium. Potest etiam eos falsos dicere, si id potest probare, quod etiam cautum fuit Novella quadam Leonis et Constant. Ad hæc notandum ex l. 3. solam testationem fidem non facere, nisi aliis adminiculis adjuvetur: quod est explicandum ex *l.* 3. *sup. de prob.* et *l. Apud eos. inf. tit. prox.* Sola testatio per se fidem non facit: debet enim fieri publice, *l. Curent. D. de testib.* Debet fieri cum obsignatione testium, non quorumlibet, sed qui rem, de qua agitur, compertam habeant, ut si amisero chirographum, frustra in testationem redigam me amisisse chirographum vocatis testib. qui ignorent rem gestam, sive quod illo chirographo contineatur, *d. l. Apud eos,* id est, testes vel vicinos, non apud judices. Hæc sunt adminicula, quæ in testationib. exigimus; quæ solæ non sufficiunt. Notandum etiam ex *l.* 8. testes injuratos non interrogari. Episcopi interrogantur adhibitis sacris Evangeliis, et sacris scripturis, quod quidam putant esse ex *c. ult. de jurament. col.* imo est etiam ex Novel. 123. In Novella supra dicta Leonis et Constantini hoc ita explicatur, ut testes bis terve interrogentur a judice sine jurejurando: et si quid ad litem afferre videantur, jurati id dicant. Additur quoque in *l.* 9. ut testibus honestioribus potius credatur. Honestiores plerumque jure civili æstimantur ex facultatibus. Et sæpe honesti, id est, divites. Itaque testes non tam numerantur, quam ponderantur, *l.* 21. §. *ult. D. de testib.* Postremum est in eadem l. ut unus testis non admittatur, etiamsi *præclaræ curiæ honore præfulgeat,* id est, etiamsi sit Senator: videnda quæ de uno teste dixi in *l.* 3. *sup. de reb. cred.* At ex prima constitutione Græca, quæ hic desideratur, videntur etiam duo testes non admitti, quoniam in instrumentis exiguntur tres: sine instrumento, quinque: erravi heri in disponendis constitutionibus Græcis. Prima constitutio Græca, quæ hic desideratur, est 12. et Zenonis, vel Anastasii, non Justiniani, quæ est de numero testium. Sequitur eam *l. Nullum,* in qua continetur de præscriptione fori, quod diximus heri, non in 12. Sequitur 15. Justiniani *de test. cog.* At si ex prima constitutione Græca duo testes non admittuntur, quorsum monemur unum testem non sufficere? quorsum etiam pertinet *l. Ubi*

*numerus. D. de testib.* ebi dicitur duos testes sufficere, si numerus testium non addatur. Hoc videtur pugnare cum illa constitutione Græca, quæ tres aut quinque ait. Respondendum est ita. Lex ait si numerus testium non adjiciatur, duos sufficere. Quod eo pertinet, ut cum l. præcipit aliquid fieri præsentibus testibus, nec numerum exprimit, sufficiant duo testes. Si lex exprimit numerum testium, nil agitur, nisi tot adhibeantur, ut in testamentis, cum lex exigit 7. testes, et in divortiis lex Julia exigit 7. testes. *l. Nullum. de divort.* At si non exprimat numerum testium, duo sufficiunt, id est, quod fit coram duobus valet: verum non ideo in qualibet productione etiam duo sufficiunt. In apocha et syngrapha tres exiguntur: in depositione quinque, ad rei gestæ fidem faciendam ἐπὶ τῆς καταθέσεως, unus nunquam. Notant quoque Græci casus quosdam, in quibus usus etiam testis sufficit, ut tabellio, si manu ejus instrumentum scriptum negetur; si dicat se scripsisse, ei soli fides adhibetur, *Novell.* 73. Item exemplo tabellionis, argentarius, scripturæ mensariæ auctor, quia horum fides est publica, acta publica, scripturæ publicæ: notent etiam, si emphyteuta offerat canonem domino; satis esse, si offerat præsente uno teste: quod unde sumpserint, nescio. Item sufficit unus testis, si quis vice donatoris voluntate ejus subscribat donationi scriptæ; donatio valet, nec alii testes exiguntur, *l. Vice. et in donationibus. inf. de donat.* Postremo inquiunt, uni creditur propter notissimam testis gravitatem et constantiam.

## *Ad L. XVIII.*

*Testium facilitatem, per quos multa veritati contraria perpetrantur, prout possibile est, resecantes: omnibus prædicimus, ut qui re scripta a se debita retulerint, non facile audiantur, si dicant omnis debiti, vel partis solutionem sine scriptis se fecisse, relictisque rebus, et forsitan redemptos testes super hujusmodi solutione producere: nisi quinque testes idonei, et summæ atque integræ opinionis præsto fuerint solutioni celebratæ, atque cum sacramenti religione deposuerint sub præsentia sua debitum esse solutum: ut scientes omnes ita ea statuta esse, non debitum, vel partem ejus persolvant, nisi vel securitatem in scriptis capiant, vel observaverint præfatam testium probationem: his scilicet, qui jam sine scriptis debitam, vel partem ejus solverint, a præsenti sanctione merito excipiendis. Sin vero facta quidem per scripturam securitas sit, fortuito autem casu vel incendii, vel naufragii, vel alterius infortunii perempta, tunc liceat his, qui perpessi sunt casum peremptionis probantibus etiam debiti solutionem per testes probare, damnumque ex amissione instrumenti effugere.*

Si debitum petatur ex scripto, id est, ex chirographo, dissolutio ejus probari debet etiam scripto; id est, apocha: quæ etiam in h. l. securitas dicitur, et plerumque scriptum scripto solvitur. An igitur solutio debiti scripti testibus non probabitur? Non quidem ex hac constit. nisi quinque idoneis et juratis, qui solutioni præsentes adfuerint et qui id palam dicant se solutioni præsentes fuisse. De auditione testimonium non valet, *Novel. de test.* Quod tamen non valet in quæst. de finibus agrorum, aut de operibus *l. Si arbit. D. de prob.* Fuit olim receptum in omnibus causis testim de auditione, quasi aliquod haberet momentum, ut Asconius oratione 3 contra Verrem. Igitur eo casu debent testari se vidisse debitorem solventem, non etiam se id audisse ex aliis, debitorem solvisse etiamsi tabularii sint: nam et de auditione tabellariorum testimonium non adhibebitur, vel testari debent se audisse creditorem dicentem, sibi solutam pecuniam: idque in ea *Novell. de test.* Quod notandum est, cum ex eo e contrario colligatur creditum probari, si testes dicant se audisse debitorem dicentem, sibi creditos nummos. Sed hoc ita procedit, si non id audierint, aut viderint solventem, aut numerantem, ἐκ τοῦ παρέχοντος, id est, in transitu, sed si nominatim in eam rem rogati fuerint, ut solutioni interessent, aut confessioni in solutum, aut creditum acceptæ pecuniæ. Non rogatis ergo non creditur, licet id viderint, aut audierint, quod videtur pugnare cum *l. Ad fidem. de test.* Lex ait ad fidem rei gestæ sufficere etiam non rogatos testes. Respondeo, id locum habere in fortuitis casibus. Iis probantur per testes fortuitos, quos sors tum obtulit. Sic Harmenop. recte interpretatur ἐπὶ τῶν συμβεβηκότος καὶ περιςατικῶν. Non tamen ea lex locum habet in conventionibus, solutionibus, testamentis, quæ fiunt solemniter rogatis testibus. Et hæc quidem diligens observatio et solemnitas *l. Testium.* in solutionibus exigitur si desit apocha. Nam si fiat apocha, vel sola fidem facit, sicut in chirographum, vel cum testibus tribus, secundum distinctionem, *l. ult. sup. si cert. pet.* At quid fiet si facta sit apocha, et casu majore perierit, vel amissa sit? Hoc explicatur in fine legis, ut scilicet amissa apocha, tum solutio probari possit per testes quoscumque, etiam non rogatos, qui in transitu viderint debitorem solventem, aut audierint creditorem dicentem, sibi pecuniam solutam. Et ita solutio probabitur per testes non rogatos: non quidem per duos; ut ait Accursius, sed per quinque, ex prima constitutione Græca. Sic etiam e contrario, quod usuveniat sæpe: amisso chirograph. et amissionis casu judici probato, recte creditum probabitur, si qui sint, qui in transitu viderint creditorem numerantem, vel audierint debitorem dicentem sibi creditam pecuniam: nam eadem est causa liberandi et obligandi, *l. Inter stipulantem. §. Sacram. D. de verb. obl.* Et consequenter debet esse etiam eadem causa probandi debiti et crediti: denique, et hæc est conclusio, confessio facta extra judicium coram testibus quinque rogatis et juratis, valet tam ad obligandum, quam ad liberandum. Et hoc male Accurs. distinxit. Valet item ea confessio facta coram non rogatis testibus amissa apocha, vel chirographo: alias nil valet confessio extra judicium facta, nisi fiat in jure aut judicio, ut diximus *sup. l. 9. de obligat. et act.* Et quod dicitur, confessum haberi pro judicato, id de confesso jure tantum dicitur. Confessus extra judicium nondum habetur pro judicato, sicut qui apocham, aut chirographum scripsit, quæ scriptura dicitur ὁμολογία, non est statim pro judicato: confessio ille facta coram testibus ex non scripto, comparatur apochæ, vel chirographo, et eandem vim obtinet. Sicut igitur scriptor chirographi, ita et confessus nondum est pro judicato. Item, ut chirographo vel apochæ opponi potest exceptio non numeratæ pecuniæ intra præstituta tempora, ita et ei confessioni puto posse opponi illam exceptionem, cum scripto comparetur h. l. qua de re quærunt interpretes.

## *Ad L. pen.*

*Si quando invitos testes in pecuniariis causis ex nostra lege aliquis trahere maluerit, si quidem sua sponte fidejussionem sine persona sine damno præstare velint, hoc fieri: sin autem noluerint, non carcerali custodia detrudi, sed sacramento eos committi censemus, etc.*

Ex constitutione Græca Justin. etiam in pecuniariis causis inviti testes evocantur, qui ante Justinianum non inviti evocabantur, nisi in criminalibus: facit mentionem hujus constitutionis Justinianus in hac lege, cum ait, ex nostra lege: unde Accursius collegit esse Græcam. Veniant ergo inviti in civilibus causis: cum venerint, satisdant judicio sistendi causa, id est, se a judicio non recessuros, nulla pecunia data ad excipiendam satisdationem actorum nomine. Et hoc est quod ait hæc l. sine damno, id est, sine impensa, ut *l. Sancimus. inf. de admin. tut. §. At ex contrario. Inst. quib. alien. licet, vel non, l. ult. §. pen. inf. de bonis auctor. jud. poss.* vel etiam si testes nolint satisdare, committuntur cautioni juratoriæ, carcere autem non continentur, inviti non satisdant, sed ut de re, ita de persona sua juratis creditur. Et ut l. ait, dies duntaxat 15. in judicio permanere debent sumptibus producentis: satisdant igitur vel jurati repromittunt 15. dies judicio sisti, intra quos a judice interrogandi sunt utraque parte præsente, dum scilicet recipiuntur productiones, et receptiones testium fiunt utraque parte præsente. Imo possunt etiam fieri interdum μονομερῶς, id est, parte tantum, quæ testes producit, præsente, si altera pars ob contumaciam absit admonita per executorem, quod et continetur *Novel. de test.* Regulariter causæ non aguntur μονομερῶς, sed utraque parte præsente, id est, cognitionaliter, sive συζήτησιν, nisi causæ appellationis, hæ enim aguntur μονομερῶς. et ex contumacia alterius partis, *l. ult. D. ad Trebell. l. ult. §. Illud. de temp. ap.* Jusjurandum etiam quod delatum est parti, non præstatur μονομερῶς, nisi absit altera pars per contumaciam, *l. pen. sup. de reb. cred.* Productiones item testium non fiunt μονομερῶς, sed utraque parte præsente et generaliter omnes edicta litis, Zonar. et Balsam. in *Can.* 75. Apostol. Item Socrates *lib.* 1. c. 17. Quod autem diximus, productione testium fieri utraque parte præsente, et receptiones, id ita accipiendum est, non ut utraque pars audiat testes respondentes interrogantibus, alioqui testimonia statim publicarentur, quod nunquam ita fit, sed ut dum testes producuntur, ut interrogandi admittuntur, utraque pars adsit, hæsitant tamen hac in re interpretes. Additur in h. l. pen. post dies 15 testib. non dicto testimonio jus abeundi esse, nec iterum posse eos invitos evocari, qui re infecta abierunt, et si judex intra eos dies cessarit, nec interrogavit testes productos, læsæ parti tenetur damni nomine actione in factum, et causam suam facit. Et hæc quidem hac lege constituuntur in causis civilibus. In causis criminalibus hoc argumentum est, testes diutius detineri posse, et carcere etiam contineri: nec illos jurejurando committi, ut fit in civilibus causis. Hic quærunt interpp. an testes produci possint ante litem contestatam, quod in foro dicitur examen ad futurum, id est, an futuræ litis testes recipiantur? Jure constat non recipi hæc testimonia: dicuntur testimonia litis, *l. 4. D. de testib.* Testimonia judicialia, *l. pen. sup. de hæret.* Ergo nunquam recipiuntur, nisi aut lis aut judicium. Est etiam titulus hac de re in jure Pontificio, *ut lite non contest. non proced.* At hoc jure civili verum non esse puto, quanquam alio jure utamur *ex cap. quoniam, supradict. tit.* ut etsi metus sit, ne testes, qui nunc sunt, non sint litis tempore, id procedat, veluti si sint senes, aut valetudinarii: nam ut hoc casu si volumus testes recipi, litem oportet, instituere statim, et summatim causam agere. Et ita loquitur *lex In lege*, quam perverse accipiunt, *D. ad leg. Aquil.* Male et ex §. *pen. Novel. de testib.* putant probare ante litem posse testes produci, cujus sententiæ nullum est vestigium in eo §. Nil quoque pertinet ad hoc *lex Laudabile. §. Quotiesque. supra. de advocat. divers. judic.* Nam non loquitur ea lex de testibus futuræ litis, sed de actis, seu monumentis, quæ fiunt apud patronos fisci, juris sui conservandi causa. Et verbum *allegationes* in ea lege non significat probationem, sed vel exceptionem, vel defensionem, vel protestationem quamlibet διαμαρτυρίαν, quæ fit apud acta: ut si scripsero me accepisse mutuam pecuniam, potero contestari apud acta, me non accepisse, et postulare ut ea de re acta conficiantur. Vel etiam si amisero chirographum, idque scient quidam, potero apud acta id redigere in testationem: vel etiamsi funus fecero, non pietatis causa, sed ea mente et animo, ut sumptus repetam, potero id testari apud acta, *l. Et si quis. §. Sed interdum. D. de religios. et sumpt. fun.* Sed hoc non est producere testes futuræ litis.

## *Ad L. ult.*

*Cum apud compromissarios judices testes fuissent producti, variatum erat utrum deberet earum depositionibus in judicio litigator uti, an non esset audiendus. Sancimus igitur, si quidem in compromissis aliquid pro*

*hujusmodi causa statutum est, hoc observari. Sin autem nihil conventum est in hujusmodi casibus: si quid in superstiti testes, licentiam habere eum, contra quem depositiones eorum proferentur, si eas recusaverit, concedere testes iterum adduci, et non opponi iis, qui jam testimonium suum dederint. Vel si hoc concedere minime maluerit, depositiones eorum, quasi factas accipere: omni jure legitimo, quod ei competit, adversus eas servato, etc.*

Jure civili semel producti testes, et interrogati, iterum non interrogantur. Cujus argumentum est *hæc l. ultima*, quæ est exceptio illius definitionis. Alio quidem jure utimur, sed jus civile ita se habet, nec immerito, ne scilicet retractentur toties testimonia. Est exceptio in hac lege. Finge: Duo compromiserant in arbitrum, jamque unus testes produxit apud arbitrum, postea relicto arbitro, transierunt ad judicem ordinarium: is, in quem producti sunt testes apud arbitrum, non patietur eos iterum in judicio interrogari, quia obstat regula juris. Sed ex hac constitutione non poterit testimonia, id est, depositiones rejicere, nisi id patiatur. Debet igitur illa testimonia admittere in judicio, salvis exceptionibus, si quas habet: aut debet pati testes iterum produci, et interrogari si sint superstites. Nam si sunt defuncti, eorum testimonia sunt recipienda omnino in judicio, quæ scilicet dixerunt apud arbitrum, vel etiam si alii sunt superstites, alii defuncti, defunctorum testimonia sunt recipienda: superstitum itam nisi malit is, in quem producuntur, testes potius ipsos iterum produci. Additur tamen *h. l.* legem compromissi judicem sequi debere, si de testibus lex aliqua in compromisso contineatur. Hæc lex est conjungenda cum fine *l. pen. sup. de recept. arbitr.* In qua generaliter traditum est, professionibus, et attestationibus factis apud arbitrum, postea apud judicem ordinarium uti licere: atque hoc casu iterum producantur, ut audientur. Quo casu suadet Bartolus, ut qui iterum interrogantur, ne quicquam mutent, postulent sibi edi exemplum prioris testimonii, in *l. Eos. D. ad leg. Cornel. de fals.* ubi et multa alia addit, quæ jure civili decisa non sunt.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXI. De fide instrumentorum.*

Multæ sunt leges in hoc titulo de amissione instrumentorum, et de his, quæ sine scriptura fieri possunt, quibus ostenditur, amissionem instrumentorum, si aliis probationibus res probari possit, nihil officere veritati: ut creditori nihil nocet amissio chirographi, si aliunde probari possit, *l. 1.* et 5. *hic*. Debitori nihil nocet amissio apochæ, *l. 4. hic*, de qua diximus *l. 5. sup. de probat.* Ingenuo nil nocet amissio professionis natalis, *l. 6. hic*. Profitebantur olim natos apud acta. Veterano honesta missione dimisso nil nocet amissio testimonialis, *l. 7.* Literæ, quæ dabantur dimissis, dicuntur testimoniales, *l. ult. inf. de prof. et medicis. Veget. lib. 2. Per testimoniales ex more dimissis.* Domino item nil nocet amissio instrumenti auctoritatis, *l. 8. 9.* 10. et 12. Actorum etiam amissio emancipatis nil nocet, *l. 11.* quæ lex est accipienda de emancipatione legitima, quæ fit ex duodecim tabulis, etiam sine actis. Anastasiana et Justinianea emancipatio non fit sine actis: et generaliter ubi amissio instrumentorum vel actorum non nocet, nec omissio eorum nocebit. At quæritur an casum amissionis probari oporteat. Et quidem ubi non est necessaria scriptura, ejus amissionem probari non oportet, si aliæ probationes suppetant negotio: nec hoc exigit l. 5. ut amissio probetur. Nam non hoc significat, casum amissionis esse probandum, sed sit creditoris casum conquerentis petitioni non esse statim credendum, nisi aliis argumentis probet sibi deberi. Et in ea l. 5. ita est legendum, *vel aliis argumentis probari fidem, etc.* Vel etiam eo casu, quo non est necessaria scriptura, si tamen intervenerit, et perierit, amissione probata, nil agitur, nisi aliæ probationes suppetant. Et huc pertinet l. 13. hic, quæ ostendit attestationem habitam de amisso instrumento nil prodesse, nisi habita sit apud eos (puta vicinos) qui rem gestam, id est, tenorem amissi instrumenti mente teneant, et sciant facta ea esse instrumenta, quæ periisse dicuntur, et quæ in eis fuerit δύναμις. Igitur non satis est probare amissionem, nisi et cetera probes. At cetera probare satis est, id est, rem gestam, etiamsi amissionem non probes. At ubi scriptura est necessaria, ea si intervenerit, et perierit, amissionem probari oportet, etiamsi aliæ probationes sup. petant, quas quidem probata amissione etiam omnino exigimus; ut si scriptura testamenti perierit, duo probanda sunt, peremptio, et tenor testamenti, quod ex scripto constabat. Item in specie *leg. Testium. in fin. sup. de testib.* Ubi solutio debiti scripti, si non adfuerint quinque testes rogati, non probatur nisi scripto, quo amisso, ut illa lex ait, amissionis casum probari oportet; deinde solutionem per quoscunque testes. Et hæc de amissione instrument. De fide instrument. etiam sunt multæ leges: primum in litibus eamdem esse vim instrumentorum, et testium, *l. 15* quod diximus *l. 1. sup. de testibus*, ut dicimus testimonia litis, *leg. 5. D. de testib.* ita et instrumenta litis, *l. Si quis aliquid. §. Si quis instrumentum. D. de pæn.* Et ut jure nostro instrumenta ante litem non producuntur, sic nec testes, sicut diximus in *l. pen. sup. de testib.* Præterea, ut testium productio potest fieri peregre missis procuratoribus partium, si testes absint, ex constitutione Græca Justiniani, quæ est *l. 4. de testib.* ita et instrumentorum productio, receptio, et discussio, si non sint in præsentia, potest fieri peregre, *l. 17. hic,* quam vulgo male sic accipiunt, ut testes possint proferri ad reprobationem instrumentorum: quod fit raro, nisi arguantur instrumenta falsi, ut dixi in *l. 1. de testib.* Verum hæc non est sententia legis 17. sed quod Justinianus constituerat de testib. peregre producendis et audiendis ex sententia et interlocutione judicis, id in *l. 17.* similiter constituit de instrumentis peregre producendis et recipiendis, præsente utraque parte, aut eorum procuratoribus; si ita judex decreverit. Testibus variis et secum pugnantibus fides non adhibetur, *Novel. de testib.* quæ loquitur non tantum de testibus, qui sibi ipsis contrarii sunt; sed et de testibus, qui invicem sunt contrarii, id est, alii aliis, ut Harmenop. libro primo, tit. 6. Aliud est in ea Novel. sibi ipsis esse contrarios, aliud invicem esse contrarios: omnes tamen rejiciuntur. At additur in ea Novel. honestiorib. et omni exceptione majoribus fidem adhibendam, ut *l. 9. sup. de testib.* Quo exemplo adjici potest ad *d. l. 14. hic,* ut diversa instrumenta, et secum invicem pugnantia ab una eadem parte prolata fidem non faciant, nisi si quæ momenti judici videantur esse majoris. At si omnia sint paria, et testes varios, et instrumenta varia rejicimus. Notandum etiam de fide instrumentorum in lite non recipi instrumentum, quo adversarius apud acta testatus est non usurum, id est, eo non poterit uti mutata voluntate, *l. 3. hic.* Videtur enim id improbasse, et habuisse pro falso. Denique in ea lite habebitur pro falso. Nunc quæro, quid si instrumentum, quo adversarius utitur, ab alio in alia lite prolatum, falsum pronuntiatum sit, an etiam in hac lite pro falso habebitur? Non utique; nisi et in hac lite probetur falsum. Nec res inter alios judicata, præjudicium adfert, *l. 2. hic.* Fieri enim potest, ut inique falsum sit pronuntiatum. Nec tamen idem dici potest de testibus, si in alia lite sunt damnati quasi falsarii, *leg. Cornelia de falsis,* quia damnatis publico judicio testimonium amplius dicere non licet, *l. 3. §. Lege. D. de testib.* Tractant interpretes in *d. l. 2.* quomodo sit hæc regula accipienda, rem inter alios actam, vel judicatam aliis non nocere, de qua est proprius *tit. inf. de re judic.* et *l. Sæpe. D. de re judic.*

### *Ad L. XVII.*

*Contractus venditionum, vel permutationum, vel donationum, quas insinuari non est necessarium, dationis etiam arrarum, vel alterius cujuscumque causæ, quas tamen in scriptis fieri placuit: transactionum etiam, quas in instrumento recipi convenit, non aliter vires habere sancimus, nisi instrumenta in mundum recepta, subscriptionibusque partium confirmata, et si per tabellionem conscribantur, etiam ab ipso completa, et postremo a partibus absoluta sint: ut nulli liceat prius, quam ita hæc ita processerint, vel a scheda conscripta (licet literas unius partis, vel ambarum habeat) vel ab ipso mundo, quod necdum est impletum, vel absolutum, aliquod jus sibi ex eodem contractu, vel transactione vindicare: adeo ut nec illud in hujusmodi venditionibus liceat dicere, quod pretio statuto necessitas venditori imponatur, vel contractum venditionis perficere, vel id, quod emptoris interest, ei persolvere. Quæ tam in postea conficiendis instrumentis, quam in his, quæ jam scripta, nondum autem absoluta sunt, locum habere præcipimus: nisi jam super his transactum sit, vel judicatum, quæ tractari non possunt: exceptis emphyteoticis tantum instrumentis, jam vel in scheda, vel in mundo conscriptis, ad quæ præsentem sanctionem non extendimus, sed prisca jura in his tenere concedimus. Illud etiam adjicientes, ut in posterum si quæ arræ super facienda emptione, cujuscunque rei datæ sunt, sive in scriptis, sive sine scriptis, licet non sit specialiter adjectum quid super iisdem arris non procedente contractu fieri oporteat: tamen et qui vendere pollicitus est, venditionem recusans, in duplum eas reddere cogatur, et qui emere pactus est, ab emptione recedens, datis a se arris cadat, repetitione earum denegata* (*).

In contractibus non exigimus scripturam, nec acta, exceptis donationibus, quæ plerunque negotium aliquod in se habent, id est, fiunt certa lege, ac tum proprie dicuntur contractus. Hæ donationes apud acta insinuari debent, si sint majores ducentis aureis ex jure antiquo: si sint majores trecentis, ex jure medio: si sint majores quingentis, ex jure novo. Minores ergo quingentis hodie ex jure novo sine actis valent. Ex Constitutionibus regum nostrorum omnes donationes cujuscunque summæ insinuantur, quod et olim probavit Constantinus. *l. 1. C. Theod. de spon.* Quoniam in hac l. ait, donationes, quas intimari non oportet, id est, insinuari. Strictius semper sunt habitæ donationes, at non cum summa ratione eas Justin. latius accipienda censuit: solo consensu non perficiebantur sine traditione, mancipatione, vel cessione in jure. Hodie perficiuntur ex constitutione Justiniani. Non valebat donatio omnium bonorum infinite, cum tamen valeret venditio: imo non valebat etiam donatio dimidiæ, vel tertiæ partis bonorum, specialiter rebus non designatis. Sed ex constitutione Justiniani valent: dationes etiam arrarum nullam scripturam exigunt: quæ etiam contractibus adnumerantur, et a Græcis dicuntur Arrabonici contractus. Sunt quædam negotia, de quibus dubitari potest an sint contractus. Hujusmodi sunt *arrarum dationes:* esse tamen constat, ut hæc *l.* indicat, si modo in ea legatur *dationis,* non *dationes*, et postea, *transactiones.* Dubitatur etiam de datione dotis, sed hæc est etiam contractus, *l. Contractus. D. de reg. jur. l. Exigere. de judic.* Item de divortio; sed divortium etiam est contractus, *l. Si uxor. D. de judic. l. Jurisgentium. §. Ut puta. D. de pact.* Transactiones autem non sunt contractus, et in hac lege separantur a contractibus duobus locis, et jure merito: nam vel fiunt pacto, aut acceptilatione, *l. 2. D. de transact.* Acceptilatio autem distractus est, non contractus: pactum nec est contractus, nec distractus, quia nec obligat, nec liberat: et ut

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 2. cap. 3.*

contractus, ita et transactiones nullam scripturam exigunt: cum autem dicimus in emptionibus et permutationibus, transactionibus, donationibus, et arris scripturam non exigi, id ita procedit, nisi convenerit, ut de eis scriptura fieret: hæc conventio scripturam necessitatem inducit: ut non intelligantur perfecta hæc negotia sine scriptura: et hæc conventio in iis tantum donationibus est utilis, quæ actorum insinuationem non desiderant. Nam in aliis, quæ desiderant, inane est hoc cavere, ut fiat scriptura, quia id ipso jure ita se habet. Igitur contractus, vel transactiones conficiuntur non *sine scriptura*, si ita convenerit. Scripturam quomodo fieri oportet, ostendit hæc l. nec enim quævis scriptura perficit contractus, quos ex scriptura fieri convenit. Primum enim contractus rediguntur in schedam, quæ sic dicta est ἀπὸ τοῦ σχίζειν, vel a scindendo. Schedæ sunt veluti adversaria, deinde rediguntur contractus in mundum, ut ait *hæc l.* Novella de *tab.* ut in chartam puram. Hieronym. in purum, adversus Ruffin. deinde mundum subscribi contrahentibus oportet; vel si instrumenta sint publica, id est, si a tabellione conficiantur, antequam contractus in scriptis habiti perfecti intelligantur, oportet mundum compleri, et partibus edi a tabellione: sic ex conventione scriptura perficitur contractus, non aliter, nec quælibet admitteretur. Itaque antequam eo modo sit perfecta scriptura, locus erit pœnitentiæ, quasi nondum perfecto contractu: interim etiam periculum erit venditoris, §. 1. *de empt. et vend. Instit. l. ult. de contrah. empt.* et ideo recte *l. 2. D. de contrah. empt.* ait, solo consensu perfici venditionem sine scriptis habitam: nam si fiat ex scripto, eam scripturæ formam exigimus, quam Justinian. hic præscribit. Accursi et interpretes putant schedam in *Novell. de tab.* appellari protocollum: qui error etiam fora occupavit. Sunt juris nostri pleræque voces: quæ quod sint male ab interpretibus nostris acceptæ, accipiuntur et male in foro. Sequitur altera pars legis de Arris. Arras dat emptor venditori: non perfecto contractu culpa venditoris, restituit venditor arras in duplum condictione ex hac lege, ut opinor; nam hæc pœna est legitima: non perfecto contractu culpa emptoris, emptor arras perdit, quas dedit. Non est dispar emptoris et venditoris conditio, sive pœna: nam et emptor quod de suo dedit, perdit; et venditor tantundem de suo dat, alterum non dat de suo, sed reddit. Ita in sponsalibus sponsus arras dat sponsæ, sponsus arras amittit, si per eum stet, quo minus sequantur nuptiæ: sponsa tenetur in duplum: *l. 3. inf. de spons.* quæ pœna etiam est legitima. Et hoc ita procedit, si venditio nondum perfecta fuerit, ut si eam scriptis mandari convenerit, et scriptura in mundum nondum digesta sit. At quid fiet de arris; si venditio sit perfecta, nec ab ea recedatur? imputabuntur arræ venditori in pretium, si in nummis consistant, *l. ult. D. de leg. commiss.* vel si in aliis rebus consistant, pretio soluto repetantur, sicut pecunia credita soluta, pignora repetuntur. Arræ sunt veluti pignora. Neque nummi tantum dantur arrarum nomine, sed etiam aliæ res, ut annuli, *l. Ex empto. §. Is qui vina. de act. empt. l. 5. § Item si institor. de instit. act.* In libr. Genes. cap. 30 sic in sponsalibus arræ nomine, non nummi, sed monilia dantur, ut apud Capitol. in Maxim. juniore. Repetuntur autem arræ actione ex empto, vel condictione sine causa, *dict. § Is qui vina.* non vindicantur ait *l. 3. inf. de act. empt.* ex arrali pacto personalem duntaxat actionem paciscentibus parari: non paratur ergo realis. Ea l. pactum arrale vocat: et heri contractum esse diximus. Respond. est, non esse novum, ut idem sit pactum et contractus, *l. Si unus. §. Pactus. D. de pact. l. Pacta. D. de contr. empt.* Pactum, inquiunt, proficit ad novum contractum: sic pactum arrale, quod datione arrarum sumpsit effectum, et pactum, et contractus est: et ideo ex eo datur actio personalis, non realis, ut ex venditione docet *l. 1* ejusdem titul. dari personalem actionem, non realem: et ita pactum divisionis, vel permutationis, quod traditione sumpsit effectum, et pactum, et contractus est: item quod stipulatione sumpsit effectum, et pactum, et contractus est. *l. 3. inf. de rer. perm. l. Divisionis. D. de pact.* Nec tamen ideo minus dicitur nuda, *tit. de dot. prom. vel nuda poll. inf.* item pactum, quod adjicitur contractui ex continenti, nudum dicitur, *l. Jurisgentium. §. Sed cum nulla.* juncto *§. Quinimo. D. de pact.* Nam cum in *§. Sed cum nulla.* dixisset J. C. nominatim, pactum nudum actionem non parere, exceptionem parare, et pactum nudum nominatim appellasset, subjicit in *§. Quinimo*, imo et interdum format ipsam actionem, veluti si adjiciatur contractui ex continenti. Igitur aperte legem contractus vocat pactum nudum: nec nos movet *l. ult. infr. de rer. per. l. 1. infr. de pactis convent.* quarum sententia est. Rebus donatis certa lege, ex ea l. actionem dari: atqui non est ex pacto actio. Respondeo, hoc ita procedere, si sit tantum pactum nudum; at si sit pactum, et contractus, ex eo datur actio, non quidem plane, quia pactum est, cum et id nudum sit, sed quia contractus, *d. l. Divisionis*. Nunc quæramus quid sit juris, si venditio perfecta sit, et ab ea recedatur. Distinguo: aut mutuo consensu ab ea receditur, aut ex una tantum parte: si mutuo consensu, arræ repetentur actione ex empto, vel condictione sine causa, *dict. § Is qui vina.* et *l. 2. inf. quando lic. ab empt. disc.* sed si ex una tantum parte recedatur ab emptione jam perfecta, ut si rem venditor tradere nolit, an tenebitur in duplum nomine arrarum? Minime: nam dupli præstatio pœna est non perficientis venditionem, at hic perfecta est, nec eam imperfectam reddit mora venditoris: cessat igitur dupli præstatio, sed competit actio ex empto in venditorem, ut cogatur rem tradere, nam cogi potest districte ut tradat: vel etiam agetur in id quod interest: dabitur etiam repetitio arrarum: nam culpa nulla emptoris intercedit: itaque non est, cur arras amittat, non est etiam cur debeat compensare id quod interest cum arris, ut Hugolinus censet recte, cum separatam causam habeat: igitur utrumque feret, arras, et id quod interest, sed si emptor sit is, qui nolit implere contractum, id est, pretium solvere, agetur in eum ex vendito: cui actioni si satisfecerit, reddentur ei arræ, nisi res l. commissoria venierit, id est, ut inempta fieret, pretio ad diem non soluto. Nam eo casu, pretio non soluto, finitur venditio, nec redduntur arræ, quoniam culpa emptoris committitur venditio, et fit irrita, *l. D. lege* et *l. 4. de lege commiss.*

## *Ad L. XIX.*

*Plures apochis vel redituum, vel usurarum perceptis, si quando super his fuerit dubitatio exorta, eas habere se negando, jus agentium faciunt vacillare, cum coloni adversus dominum certantes, et sibi nunquam forte libertatem vindicantes, vel debitores creditoribus suis temporalem præscriptionem opponere cupientes, ad easdem inficiationes perveniunt. Quod resecantes, jubemus, ut in præfatis casibus, vel aliis privatis similibus, si voluerit is, qui apocham suscepit, ab eo accipere, vel antapocham suscipere: omnis ei licentia hoc facere concedatur, necessitate imponenda apochæ susceptori antapocham reddere: ita tamen, ut si hoc is, qui apocham conscripserit, facere neglexerit, vel non curaverit: nullum ei præjudicium ex eo, quod antapocham recepit, generetur, cum hoc, quod pro quibusdam introductum est, inferre eis jacturam minime rationi convenit æquitatis. Datum xii. Calend. Octobr. Chalcedone, Decio v. c. Cons.*

Est de antapochis faciendis. Apocha est professio solutæ pecuniæ; dicitur etiam securitas in Novell. ἀπόδειξις, ἀμεριμνία, ἀσφάλεια: dicitur et a quibusdam evacuatoria, ob evacuandam obligationem: dicitur etiam ἀπυρωσιο: dicuntur etiam apochæ recauta, *Novell.* 130. Græci vertunt ἀντιφωνήματα, non minus male, quam in eadem Novella delegatores μανδάτορες. Sic D. Augustinus *lib. de cur. pro mort. ger.* ubi ait esse recautum. Debitor creditori chirographo cavet, creditor debitori apocha recavet. Antapocha autem quid est? An scriptura, qua confitetur debitor se solvisse creditori data? Minime; non ita concipiebatur antapocha. An est scriptura, qua debitor fatetur se debere antapocham? minime. Antapocha est exemplum apochæ, quod habet subscriptionem debitoris, qui habet apocham: atque id hac lege ostenditur: nam quod initio hic vocat exemplum apochæ, postea vocat antapocham: hæc verba sunt delenda: *vel antapocham suscipere*. Et sic recte definierunt antapocham Jacobus et Fulsius. Sic. in *Novell. de reis*, ἀντιγραφικὸς est exemplum libelli petitionis. Apocha datur debitori, ut ex ea probet se solvisse. Antapocha datur creditori, ut ex ea probet sibi solutam annuam pensionem, vel canonem annuum emphyteuticarium, vel annuas usuras. Atque ita ut summoveat præscriptionem temporis, vel ut quam aliam defensionem sibi parat. Et hoc certum est usuræ annuæ præstationem tolli præscriptione triginta annorum, et cum principalis actio tollitur, usurarum obligatio est sequela sortis, *l. Eos. in princ. inf. de usur. l. Si quis emptionis. §. ult. de præscr. 30. annor.* verum creditor, cui debentur usuræ, hanc præscriptionem summovebit, probando ex antapocha sibi solutas usuras, et ob id antapocham flagitare potest. Quod si dominus petat a colono, vel emphyteuticario annuum vectigal: hæc lex non dicit ei opponi præscriptionem triginta annorum, cum hæc obligatio per se consistat, nec sit alterius sequela. Et ideo non nisi ex singulis annis, quibus singulis actio nascitur de annua pensione, vel annuo vectigali, præscriptio 30. annorum opponi potest, *l. Cum notissimi. §. ult. de præscript 30. annor.* Et sic constituenda est differentia inter usuras, et alios reditus annuos. Et ita Martinus accepit recte eum *§. ult.* nulla habita differentia inter stipulationes et legata, ut et ille § eit non esse habendam: nec Martino obstat hæc lex nostra, quæ dicit præscriptionem temporalem opponi usurarum annuæ præstationi, id est, si per triginta annos cessatum sit solvi usuras: non autem dicit eam opponi annuæ redituum præstationi. At sæpe fit, ut coloni, et ascriptitii nostri capita censiti se in libertatem vindicent, et dicant se propria possidere, non nostra, et requirant a nobis titulum, dicant se ἰδιοκτήτορας: idque ostendit *l. Litibus. infr. de agric. et cens. lib. xi.* quæ huic l. est conjungenda: verum coloni repellentur, si probaverit dominus eos reditus et pensiones quasi colonos diu persolvisse: quod quidem probabit antapocha, id probant papyro terreo, ut ajunt. Quare apochis datis, utile est antapochas vicissim accipere, quas et reddere, id est, dare cogitur is, qui apocham suscipit. Igitur hæc lex, cujus sententiam exposui, est de antapochis faciendis, nulla est in hoc tit. de apochis faciendis: itaque legendus sic hic titulus, *De fide instrumentorum et amissione eorum, et de antapoch. fac.* male vulgo *de apochis*. Ceterum si creditor non curaverit sibi dari antapocham, quid fiet? cogitur debitor dare, idque datur hac l. creditori, ut possit debitorem cogere, sed si id negligat, hæc omissio antapochæ nil nocebit ei si possit aliis rationibus probare sibi solutum, id est, non est necesse, ut probet antapocha sibi solutum: nam et aliæ probationes admittuntur. Quod introductum est causa creditoris, puta ut ei scilicet fiant antapochæ, non debet converti in ejus perniciem, *l. Quod favore. C. de leg.* et hoc proponitur in fine legis.

## *Ad L. XX.*

*Comparationes literarum ex chirographis fieri, et aliis instrumentis, quæ non sunt publice confecta, satis abundeque occasionem criminis falsitatis dare, et in judiciis, et in contractibus manifestum est. Ideoque sancimus non licere comparationes literarum ex chirographis fieri, nisi trium testium habuerint subscriptionem, ut prius literis eorum fides imponatur, vel ex ipsis hoc deponentibus, sive cunctis, sive omnimodo duobus ex his, sine comparatione literarum testium producente, et tunc ex hujusmodi chartula jam probata, comparatio fiat: aliter etenim fieri compa-*

*rationem nullo concedimus modo, licet in semetipsum aliquis chartam conscriptam proferat, sed tantummodo ex forensibus, vel publicis instrumentis, vel hujusmodi chirographis, quæ enumeravimus, comparationem trutinandam. Omnes autem comparationes non aliter fieri concedimus, nisi juramento ante præstito ab his, qui comparationem faciunt, fuerit affirmatum, quod neque lucri causa, neque inimicitiis, neque gratia tenti, hujusmodi faciunt comparationem, et hoc observari tam in omnibus sacris nostris scriniis, quam in apparitione omnes sublimissimæ præfecturæ, nec non magisteriæ potestatis, cæterisque omnibus judiciis, quæ in orbe nostro constituta sunt, his omnibus in posterum observandis. Comparationes etenim jam antea factas retractari, extra periculum minime est. Datum XIV. Kal. Aprilis. Lampadio et Oreste Coss.*

Instrumenta, aut sunt privata, aut sunt publica: privata sunt, veluti chirographa, apochæ, et antapochæ, et quælibet scripturæ non confectæ a tabellione, dicuntur αὐτόχειρα et ἰδιόχειρα, *l. Scripturas qui pot. in pig. hab. Novell.* 49. et 142. Publica instrumenta sunt, quæ a tabellione conficiuntur, quæ et forensia dicuntur in hac lege et ἀγοραῖα, in dictis Novell. addita *Novell.* 52. et 73. quæstio autem l. hæc est, an comparationes literarum fieri possint tam ex privatis, quam ex publicis scripturis, id est, collationes scripturarum, *l. Ubi. ad l. Cor. de fals.* quæ in Nov. a Justiniano παραθέσεις et συγκρίσεις dicuntur: ut si quis neget suam esse scripturam, ex qua cum eo agitur, quæritur an ea ex similitudine conferri possit cum aliis, et an sola collatio fidem addat scripturæ. Et quidem si collatio fiat ex publico instrumento, fidem faciet: an et si fiat ex privato instrumento fidem faciet? Ita videtur secundum jus antiquum, quod in hac l. tollit Justinianus, propterea quod, ut ipse ait, plerique hac occasione utebantur ad imitanda aliena chirographa. Et constituit Justinianus, ut non fiat collatio ex privato instrumento, nisi illud privatum, quod ad comparationem confertur, habuerit subscriptionem trium testium, ex quibus duo saltem testes suam manum recognoscant, vel negantes, collatione suarum literarum convincentur: idque procedit, ut ait, etiamsi privatum instrumentum, quod quis ad comparationem profert, contra eum, qui profert faciat, vel in ea causa, vel in alia: nam ex eo etiam non fiet collatio, nisi habuerit subnotationem trium testium. Ab hac constitutione Justiniani duo excipiuntur casus in *Novell.* 49. Primus casus est: si ego egam ex privata scriptura non habente subscriptionem trium testium, et tu defendas te ejusdem manus alia scriptura: hanc scripturam, qua tu te defendis, si negem esse ejusdem manus, fiet comparatio cum ea, qua ipse utor, licet non habeat subscriptionem trium testium: nam ejus fidem probasse videor, cum ex ea intentionem meam confirmaverim, ut testes non excipio, quibus utor, vel sum usus, *l. Si quis testibus: sup. de test.* ita nec instrumenta. Alter casus est, si privata scriptura, quæ non habet subscriptionem trium testium, proferatur ex publicis tabulariis, in quibus pleraque privatorum deponuntur, vel ex arca præfecti prætorio, in qua deponebantur rationes fiscales, et quæcumque ad fiscum pertinebant, quæ dicitur etiam mensa: hæc scriptura, quæ ex illis locis profertur valet ad comparationem, licet non habeat subscriptionem trium testium, nec sit a tabellione facta, quia publicum testimonium habet, quia pro publica habetur cum e publico eruatur. Et hæc quidem de Novella 49. nunc explicanda *Novella 73. de fide instr.* quam plerique putant hanc legem abrogare. At id falsum est, nam illa est huic l. abrogat sed id tantum constituit, ut sola literarum per se comparatio non sufficiat, etiamsi fiat ex publico instrumento, vel etiam ex privato habente subscriptionem trium testium: sed ex ea Novella est necesse, ut instrumentum privatum, vel publicum, cujus fides comparatione literarum probatur munitum etiam sit tribus testibus: etsi forte testes illi aliud dicant, aliud literarum comparatio suadeat, testibus est potius credendum, nisi aliud judici videatur. At testibus mortuis, quid fiet? si privatum fuerit instrumentum, sola comparatione necessario contenti esse cogimur. Item si publicum fuerit instrumentum, et testes mortui sint, et tabellio et minister ejus, sive discipulus tabellionis, et pecuniæ numerator: nam sæpe in contractibus adhibetur pecuniæ quidam numerator, ut argentarius: hi omnes si mortui sint, tum etiam sola comparatio sufficiet: comparatio inquam, non tantum literarum tabellionis, sed et contrahentium, et testium, qui subscripserunt. At vivo tabellione, testibus vivis, aut mortuis, non utemur comparatione, quia tabellionis jurati testimonium sufficit, et quidem solius, quasi publicum testimonium. Quod adnotatum est ab Harmenop. *lib.* 1. *tit.* 6. non satis recte, videlicet hoc modo, ut solius tabellionis testimonium sufficiat in comparatione collatorum instrumentorum. Quid enim opus fuit adjici in comparatione? cum tabellione instrumentum recognoscente nulla fiat comparatio. Itaque ad illum locum Harmen. in regio Codice hoc aliter adnotatum est, ἡ παρασημείωσις δεῖ ἐξετάσεως, *hæc adnotatio eget examinatione.* Quod diximus, solius tabellionis testimonium sufficere, hoc ita procedit, nisi et contractus numeratorem pecuniæ habuerit, et nisi tabellio per ministrum suum instrumentum scripserit. Tabellio semper instrumentum complet, non tamen id scribit semper, sed dat scribendum discipulo: qui si superstes fuerit, et numerator pecuniæ, hi etiam interrogandi sunt una cum tabellione, ut fides addatur instrumento publico sine comparatione. At tabellione mortuo, tum literarum tabellionis comparatione utemur, si dubitetur de scriptore instrumenti; sed sola non sufficiet, si testes superstites sint, vel numerator pecuniæ, vel emanu tabellionis, nam et hi sunt interrogandi, sola comparatio sine his adminiculis fidem non addet instrumento. Est hæc sententia *Novell.* 73. quæ eo distat ab hac l. quod ea agit de instrumento vel de instrumenti solemnitate, cujus fides comparatione alterius scripturæ confirmatur: quam solemnitatem exigit in civitatibus tantum, et in contractibus, qui excedunt libram auri. Nec ea Novell. abrogat legem ultim. *sup. si cert. pet.* ut ibi diximus. In hac autem l. agitur de instrumento, cujus comparatione alteri fides adjungitur; in ea Novel. exigit Justinian. ut et is, qui profert instrumentum, et is qui id comparatione approbari postulat, uterque juret de dolo et de calumnia: in hac autem l. exigit, ut collatores etiam literarum, quorum interventu, et arbitrio fit literarum collatio, ut scriniarii, præfectiani, urbanicani, et magisteriani, et omnium judicum apparitores hi erant literarum peritissimi, edebant namque omnia acta, et excipiebant, conferebant etiam scripturam cum scriptura, quoties de fide cujusdam in judicio dubitabatur. Hi, inquam, collatores scripturarum debent jurare se nec sordide, nec inimice nec gratiose quicquam in ea re admissuros, sed ex bona fide se literas collaturos, et quod videbitur judici relaturos. Et addit in h. l. ut hæc constitutio servetur in omnibus judiciis, in judiciis præfecti prætorio, in judiciis magistri officiorum, in sacris cognitionibus, in sacris scriniis, puta memoriæ, epistolarum libellorum, dispositionum, ut scilicet in eis non fiat literarum comparatio, nisi eo, quo constitutum est modo. Accurs. inquit, scrinio, id est, pectore, scrinia sunt κιβώτια, ἀρχεῖα, *l. Omnium. inf. de test.* quam citat: ait Imperator se habere jus omne in scrinio, memoriæ puta, et dispositionum, quæ sunt veluti ἀρχεῖα, et quædam tabularia principis. Sunt et multa alia errata Accurs. primum, putat alia esse forensia instrumenta, alia publica: hoc falsi arguunt tres dictæ Novell. idem enim sunt: nam licet dicat hæc l. Forensibus, vel publicis, non ideo est ea constituenda differentia: vel enim est sæpe ἑρμηνευτικόν, ut in *tit. de opt. vel. elect. legata.* Errat etiam, dum putat in agris, et in contractibus non excedentibus libram auri secundum Nov. 73. duos testes sufficere: unde enim hoc sumpsit? imo vero et in contractibus non excedentibus 50. libras duo sufficiunt, vel potius nulli exiguntur, *l. ult. sup. si cert. pet.* et sola comparatio fidem faciet, si fides instrumenti in dubium vocetur, etiamsi desint testes. Et hæc est mens Novell. 73. Errat etiam Accurs. dum putat Novell. 49. abrogare hunc locum hujus *l. Licet in semetipsum aliquis chartam proferat.* Merito reprehenditur a Paulo Castrensi: nam in ea Novel. ponuntur tantum speciales duo casus et exceptiones, quas supra dixi. At non abrogatur. Verum ea Novella ait, se corrigere hanc l. nominatim, sed qui excipit, et aliquid supplet, corrigere dicitur: et hoc sensu etiam prætor emendat jus civile, dum quid supplet, §. 1. *Inst. de bon. poss.* Errat etiam, dum putat privatum cum publico vel publicum cum privato conferri non posse, sed privatum cum privato, publicum conferri cum publico; verior est sententia Joannis, ut possit et publicum cum privato conferri, et privatum cum publico, in quo sit subscriptio ejusdem manus: idque hæc etiam l. significat. Postremo errat, dum putat Novell. 73. quæ scilicet exigit, ut juret is, qui postulat comparationem fieri, id tolli per *Novel.* 49. aut pugnare cum §. *ult.* quia initio litis id semel jurari satis habet. At de alio genere jurisjurandi agitur in Nov. 49. quo scilicet quis jurat initio litis se probationes ab adversario non petiturum differendæ litis causa. Et dicitur jusjurandum dilationis: id initio semel præstari satis est. Alia est forma jurisjurandi, quod jurat is, qui comparationem fieri petit: nam non solum de calumnia jurat, sed etiam de dolo, id est, se nihil dolo fecisse in eo instrumento quod ad comparationem profert, et his similia quædam diximus in *l. 9. sup. de rebus creditis.* Exigitur eodem modo speciale quoddam jusjurandum de calumnia in specie legis ult. hic, quod Accurs. eo loco mutari non putat Nov. 49. propterea quod ille Nov. loquitur de civilibus causis. In specie l. ult. id jusjurandum præstari putat in causa criminali. Hoc totum est vitiosum: nam in specie l. ult. non præstatur jusjurandum in causa criminali. Item ex Novell. 49. jusjurandum, quod requirit l. ult. hodie non requiremus: initio enim semel præstitum sufficiet: id ex specie l. ultimæ constabit.

### *Ad L. ult.*

*Cum quidam instrumentum protulerit, vel aliam chartulam, eique fidem imposuerit, postea autem persona, contra quam ista chartula, vel instrumentum prolatum est, quasi falsum hoc constitutum redarguere nitatur: ne diutius dubitetur utrum necessitatem ei, qui protulit, imponi oporteat repetita vice hoc proferre, an sufficiat fides jam approbata: sancimus, si quid tale eveniat, eum, qui petit iterum eam chartam proferri prius sacramentum præstare, quod existimans se posse falsum redarguere, quod prolatum est, ad hujusmodi venit petitionem. Quid enim si cum noscet deperditam esse chartam, vel forte concrematam, vel alio modo diminutam, hanc requiri adsimulans, et ad difficultatem productionis respiciens, hujusmodi faciat petitionem? Et postquam hoc ab actore, vel petitore fuerit juratum, et inscriptionum pagina apud competentem judicem deposita: tunc necessitatem imponi ei, qui protulit chartam, de qua quæritur, iterum eam apud judicem criminis proferre, quatenus possit apud eum crimen falsitatis ventilari. Sin autem dicat non esse sibi possibile eam ostendere, quia per fortuitos casus hujus copia ei abrepta sit: tunc subeat sacramentum, quod nec habeat eandem chartulam, nec alii eam dederit, nec apud alium voluntate ejus constituta sit, nec dolo malo fecerit, quo minus appareat ea, sed revera ipsa chartula sine omni dolo sit deperdita, et productio ejus sibi impossibilis sit: et si tale subeat sacramentum, ab hujusmodi necessitate relaxetur. Quod si prædictum jusjurandum subire minime maluerit: tunc quasi falsa chartula nullas habeat vires adversus eum, contra quem prolata est, sed sit penitus evacuata. Neque enim alterius pœnam produci contra eos, qui non juraverint, volumus: cum forsitan quidam subtili reverentia lenti, nec verum sacramentum præstare patiuntur. Eundem autem*

*copiam ei præstamus, donec causa apud judicem ventilatur. Si enim jam plenissimum finem accepit, et neque per appellationem suspensa est, neque per solitam retractationem adhuc lis videtur separata: tunc satis durum est hujusmodi querelæ indulgeri: ne in infinitum causæ retractentur, et sopita jam negotia, per hujusmodi viam iterum aperiantur, et contrarium aliquid nostro eveniat proposito. Datum v. Kalend. Mart. Lampadio et Oreste* vv. cc *Coss.*

Quæstio hæc est. An instrumentum, quod quis semel in judicio approbavit sine controversia, postea ab adversario quasi falsum impugnari possit: et constituitur in hac *l.* ut possit. Et ideo ejus instrumenti productionem iterum fieri debere, postulante adversario, præstito jurejurando de calumnia, se non petere instrumenti iterum productionem fieri, vexandi adversarii, et negotii differendi causa, et inscriptione in crimen falsi facta. At quid fiet si is, quis jam instrumentum semel protulit, dicat se nunc id amisisse? Si juraverit se amisisse, judex sequetur fidem semel instrumento datam: sed si id nolit jurare, quod dicit se amisisse, fides abrogabitur instrumento quasi falso, ipse tamen pœnam falsi non sustinebit. Potuit enim superstitione quadam imbutus nolle jurare. Et ideo liberatur, et excusatur a pœna falsi: cæterum instrumento fides abrogatur. Et hæc ita procedunt pendente lite: nam finita lite nemo cogitur producere iterum instrumenta litis finitæ. Finitur autem lis sententia, si appellatione suspensa non sit, vel retractatione, quæ loco appellationis est, §. *pen. Novell.* 82. *de judic.* Atque retractio est accipienda in fine hujus legis: jungitur enim appellationi, quia est ejus loco. Atque ita etiam in *l. ult. inf. de tempor. appellat.* §. *Illud etiam.* Quæ traducitur initio de appellatione, deinde trahuntur ad retractationem, quæ illius est loco. A sententia præfecti prætorio non est appellatio: retractatio est ex principis rescripto. Nunc sic dico: lite per appellationem, vel per retractationem suspensa, adhuc quis cogitur instrumentum semel judici probatum, quod nunc dicitur falsum, iterum judici exhibere: lite autem appellatione, vel retractatione non suspensa, non cogitur iterum proferre, quia lis est finita: poterit tamen accusari falsi, etiam post finem litis: si doceatur falsarius in lite usus falso instrumento, non ideo statim lite finita aget ex integro, nisi probetur judicem falsi instrumenti fidem secutum, dissoluto sententiam, ut ostendi in *tit. si ex fals. instr. etc.* Denique post sententiam, appellatione, vel retractatione non suspensam, non cogitur quis instrumentum iterum producere, potest tamen accusari falsi, et ita recte Cynus conjungit hanc *l.* cum *d. tit.* rejectis duabus Accursii interpretationibus. Idem etiam Accursius male putat hic jusjurandum de calumnia præstari in causa criminali: præstatur enim ante accusationem falsi ab eo, qui petit instrumentum iterum exhiberi: ergo præstatur nondum cœpta criminali causa coram judice civili. At vero nunquam legitur, in criminali causa jusjurandum de calumnia præstari: nam inscriptio sufficit hæc alligat talioni, et calumniam satis coercet, et cohibet, et continet. Hæc fuit sententia Martini, a qua male discedit Accurs. *l.* 1. *sup. de jurejur. propt. cal. etc.* Nec moveor constitutione quadam Imperat. Henrici secundi dicti Claudi, quæ extat in *lib.* 2. *legum Longobard. tit. de advoc. etc.* Et de ea etiam loquitur Honorius in *cap.* 1. *de juramento calumn.* verum ea constitutio non dicit clericos neque in civili re, neque in criminali causa jurare de calumnia sed nullo modo eis licere in causa jurare. Et Martiani constit. quem Henricus et Honorius appellant Marcum in *l. Cum clericis. sup. de episc. et cler.* quæ lex loquitur de clericis Constantinopolitanæ urbis: illam inquam l. Martiani ad omnes omnium civitatum clericos pertinere constat. Hæc est sententia illius constitutionis. Itaque nullus est locus, qui dicat jusjurandum de calumnia præstari in causa criminali.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXII. Plus valere quod agitur, quam quod simulate concipitur.*

Pertinet etiam hic titulus ad instrumenta. Quælibet res geri potest sine scriptura, nisi aliud convenerit. Hæc est sententia tituli superioris: rerum veritas scriptura obscurari non potest. Hæc est sententia hujus tituli: ut igitur per se rerum veritas constat sine scriptura, ita non potest labefactari scriptura simulata: plus enim valet veritas, quam simulatio; nec plus quicquam tribuitur scripturæ, quam rerum veritas concedat. Cujus sententiæ hic sunt tria exempla. Si emero fundum meo nomine, et in instrumento emptionis uxoris nomen inscripsero, ut fraudarem creditores, vel alia ex causa, dummodo non in fraudem legum. Si ita res gesta sit, mihi competit actio ex empto, et mihi dominium acquiritur, et creditoribus meis hypothecariis ejus fundi nomine datur actio in possessorem hypothecaria: plus enim valet veritas, quam simulatio; ejus est fundus, qui emit, non ejus, quem scriptum est emisse, *l.* 2. et 4. *hic*, et quis emerit quæstio est facti, id est, quæ sit rerum veritas, quæstio est facti, cujus definitionem Jurisconsulti non præstant, sed judices. At quid dicemus, si uxoris meæ nomine emero, non meo, et instrumento uxoris nomen inscripsero, mihi autem tacite negotium gessero? Constat etiam hoc casu idem juris esse ex Justiniani edicto 7. *Forma Pragmatica de argentariorum contractibus*, §. *penult.* Et hac de re plenius dicemus in *l. Nullum, inf. si quis alteri, vel sibi:* nam hic casus proprie nec pertinet ad hunc titulum, cum res gesta videatur consentire cum scriptura: nam et emit uxoris nomine, et ejus nomen inscribit. Alterum exemplum est ex l. 3. hic. Simulata emptione facta pignoris gratia, pignus valere, emptionem non contrahi. Et ideo pretii petitio non est, cum aliud sit actum, aliud scriptum, id est, contractum, pignus, emptio scripta, et sic in *l. Cum ea quæ. sup. de transaction.* simulata emptione transactionis causa facta transactio valet, emptio nulla est. Tertium exemplum est ex *l. ult. hic.* cujus species est: rem meam, quam tibi mandaveram ut locares Titio, contra fidem mandati eam Titio vendidisti, instrumentum venditionis conscripsisti: ego instrumentum venditionis quasi locationis subscripsi per errorem. Lex ait neque venditionem esse contractam, quia ego vendere nolui: neque locationem, quia Titius conducere noluit: nec subscriptio plus valet, quam voluntas mea, et rerum veritas. Verum est, me noluisse vendere, et ideo falso scriptum est me vendidisse. Et ob id vocat instrumentum falsum. Igitur hæc scriptura nil valet, rerum veritas potior est; quæ tamen non efficiet, ut videatur ulla contracta obligatio, cum nec in venditione, nec in locatione uterque consenserit. Ego locare volui, Titius noluit conducere. Et ita dissensus noster impedit utrumque contractum: scriptura simulata non conciliat voluntates nostras diversas. Unum est in l. ult. notandum. Haloander ita legit, *subscribenti non relecto, sed fidem habenti suasit:* vulgo aliter: et rectius: mutandum tamen illud *subscribenti*, et legendum, *subscribere te*, deinde, *non relecto, sed fidem habenti* id autem dictum est Græcorum more. Nam est repetendum illud: *Tibi scilicet non relecto, sed fidem habenti*, id est, cum non legisses instrumentum. Terent. ait: *Non sit peccato mihi ignosci, æquum.* Cicero: *cui errato nulla venia, ei recte facto*, id est, erranti et recte facienti.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXIII. De commodato.*

Incipiamus a definitione. Commodatum est, si quis rem suam alteri gratuito utendam dederit, certo fine modove eandem recepturus. A Græcis dicitur Χρῆσις, ab usu: a Latinis commodatum, a beneficii gratia, *l. In commodato.* §. *Sicut. D. com.* Qui locat. rem quoque suam utendam dat, sed mercede, non gratuito, *l. Si ut certo.* §. *Nunc videndum. commod.* Qui dat mutuum rem suam quoque utendam dat, sed aliam ejusdem generis, non eandem recepturus, *l.* 2. *in princip. D. de reb. credit.* Agrœtius Grammaticus: *commodamus amico pro tempore rem, hanc ipsam recepturi:* præterea qui precario dat, rem quoque suam utendam dat: sed non certo fine modove, nam precarium repetitur quoties libet, *l.* 2. *D. de prec.* At commodatum non repetitur nisi tempore expleto vel modo: Precarium quotiescunque libet. Sic recte Isidorus 5. *Etymol.* inquit, *commodatum est id, quod juris nostri est, et ad alios temporaliter translatum est.* Et ita in specie *l.* 2. *hic.* Temporalis ministerii causa ancilla commodatur, et ministerio finito est actio commodati: qua qui agit, probare debet commodatum, quod allegat, secundum regulam juris exigentem ab actore probationem; et in *l.* 3. alteri res datur pignoranda, id est, commodatur ut in ea causa sit, quoad ille creditorem suum absolverit, et ita certo modo certove fine datur, quo expleto, id est absoluto, creditori est actio commodati. Hæc indicant, quid sit commodatum, et quid a similibus negotiis distet. Nunc restant duæ quæstiones, quarum prima est, an in actione commodati sit locus compensationi. Quod negat lex ultima hic. *Prætextu debiti*, id est, sub obtentu compensationis debiti ex alia causa *restitutio commodati non probabiliter recusatur.* Ergo sit, agenti ea causa commodati compensationem opponi non posse. Id vero Accursius in hunc modum accipit, si debitum, cujus compensatio allegatur, non sit certum et liquidum, verum quidem est debiti non liquidi compensationem non fieri, *l. ult. inf. de compensat.* Sed unde hoc colligit Accursius in specie l. ult. debitum non fuisse liquidum? An id colligit ex his verbis, *prætextu debiti?* quia ex aliis non potest. quasi autem significentur his verbis fictum et incertum debitum. Eadem verba, *prætextu debiti*, sunt in l. 1. *inf. de mund.* et *l.* 3. *sup. ne fiscus, vel respub.* et ubique significant certam debiti causam, seu supponunt certam: hoc nihil est apertius. Itaque illis verbis Accursii sententia nullo modo juvatur. L. ult. autem non negat compensationem fieri ratione debiti, quod compensatur, sed ratione commodati: commodati hanc esse naturam, ut petenti protinus restitui debeat, nec jure compensationis retineatur, hæc est sententia l. ult. Hoc tamen videtur falsum. Nam excepta est sola causa depositi, *l. ult. de compensat.* l. *ult. inf. depos.* Sunt illæ leges Justiniani, sed ante Justinianum idem obtinuit, ut indicat Paulus 2. *sentent. tit. deposit.* In omnibus aliis actionibus compensationi locus est. Excipitur sola causa depositi: causa commodati non excepta est. Hoc plus habet depositi actio, quam cæteræ, licet sint bonæ fidei: Nam ut actiones strictæ non eodem modo omnes censentur, id est, pari jure stricto, *ut tit. de cond. ind. sup.* diximus: ita actiones bonæ fidei, bonam fidem aliæ aliis ampliorem exigunt, nec eodem jure censentur omnes, id est, æquitate pari. Bona fides est, depositum reddere: bona fides est, commodatum reddere: Hoc si non facias, non est actio famosa: illud si non facias, actio est famosa, id est, actio commodati non famosa: depositi est. Turpe est depositum non reddere: turpe non est commodatum non reddere. *Arist. in prob. sec.* 19.

Item depositorum ratio anteponitur privilegiis, id est, prius solvi oportet deposita, quam veniatur ad creditores privilegiarios, *l. Si hominem. §. ult. D. depos.* Item chirographis depositorum non opponitur exceptio non numeratæ pecuniæ, vel non depositæ rei, *l. In contractibus. inf. de non num. pec.* Hæc omnia sunt in deposito singularia. Denique depositum est optimæ fidei, id est, ampliorem bonam fidem exigit, quam cetera negotia. Præterea in actione commodati compensationi locum esse verum est, non tantum si id compensetur, quod contraria actione commodati commodatarius, cum quo agitur, consequi potest, *l. In reb. §. ult. commod.* sed etiam si id compensetur, quod ex qualibet alia actione commodatario debetur, l. *Lucius. D. mand.* quæ lex ostendit, agenti commodati, objici petitionem mutuam, quod plane est compensare, *l. 1. inf. rer. amot.* Conclusio igitur hæc sit. In actione commodati locum esse compensationi, sicut in ceteris, exceptam esse solam actionem depositi. Quid igitur dicendum ad legem ult. hujus tituli? Ego nunquam cogitavi in l. ult. pro *commodati* esse legendum *commendati*, quod titulus non permittit, sed dixi hanc legem esse notandam quasi Triboniani et ceterorum compositorum erratum, in quorum manus incidit hæc constitutio, corrupte habens *commodati*, pro *commendati*. Et ideo non animadverso mendo, eam sub hoc titulo posuerunt, quam mendo sublato debuerunt ponere sub *tit. Depos.* In quo etiam tit. sunt duæ leges eorundem imperatorum de commendato, *l. 6.* et 9. in quibus quidam codices perperam etiam habebant *commodatus*, pro *commendatus*: commendatum nil est aliud quam depositum. *Ambr. lib. de Tobia, cap. 11. Commendatum est depositum, quod custodiatur causa alicujus commissi*, *Isidorus 5. Depositum, est pignus commendatum ad tempus, quasi diu positum.* Nil igitur in hac lege muto, quia titulus non patitur: nil muto, quia locum non commuto. Errorem Triboniani, et pravam collocationem indico. Altera quæstio est, quid veniat in actionem commodati, utrum dolus, an et culpa, et omne periculum? id est, damnum fatale, casus fortuitus. Idem quæri solet de omnibus contractibus, et nos specialiter etiam in singulis de ea tractabimus. Contractibus aliis inest tantum doli præstatio, ut deposito et precario, propriis rationibus, quas mitto. In his duobus contractibus dolus tantum præstatur: aliis vero contractibus inest præstatio doli et culpæ, ut mandato, commodato, pignori, vendito, locato. Item doti, tutelæ, gesto, societati, rerum communioni. In his contractibus venit dolus et culpa: imo in his contractibus quidam exigunt etiam diligentiam. Hoc additur in l. *Contractus. D. de div. reg. jur.* ubi diligentia plus significat, quam custodia. Nam diligentia illo loco est plenissima custodia, exactissima diligentia, quod etiam alii loci confirmant, *l. 2. de peric. et com. rei vend. l. Si ut certo. §. Custodiam. D. commod. l. 6. de administ. rer. ad civit. pert. l. Cum res. §. penul. de leg.* 1. Addendum etiam, dolo opponi bonam fidem; culpæ autem custodiam et diligentiam. Culpa autem nil aliud est quam negligentia et desidia. Et quot sunt diligentiæ gradus, consequenter tot etiam sunt culpæ, id est, negligentiæ. Est diligentia, quædam vehementissima, vel quasi diligentiæ redundantia, et delatoria curiositas, *l. 6. D. de jur. et fact. ignor.* Ex adverso est culpa levissima, *l. In l. Aquilia. D. ad l. Aquil. l. Homo lib. §. 1. D. de acq. rer. dom.* Est diligentia quædam media: et ex adverso culpa levis. Est diligentia quædam minima, et pene nulla: et ex adverso, culpa lata seu latior, quæ dolo comparatur: quam præstant qui et dolum præstant, l. *Quod Nerva. D. depos.* quæ l. proprie pertinet ad tit. *de mag. conv.* id est, ad actionem in factum, qua tenentur magistratus municipales ob dolum et culpam: et ei est conjungenda *l. 11. D. de probat.* et *l. In magistratus, D. de magist. conven.* Diximus inter eos contractus, qui supra enumerati sunt, quosdam exigere diligentiam exactissimam, scilicet hi sunt quatuor, commodatum, mandatum, tutela, gestum. Ergo in his quatuor contractibus levissima culpa præstatur: quia exigitur vehementissime diligentia, id est, diligentissimi patrisf. diligentia in servando commodato, et exsequendo mandato, aut negotio alieno gerendo, et in tutela gerenda. In aliis contractibus præstatur tantum levis, et media culpa, excepto deposito et precario, in quibus dolus tantum præstatur, et culpa dolo proxima, id est, lata, nimia, dissoluta. In omnibus contractibus præstatur dolus et lata culpa, in nullis præstatur periculum, id est, fatum, nisi ita convenerit, *l. 1. hic.* Commodatarius non præstat periculum, nisi ea lege rem utendam acceperit, aut nisi res æstimatæ sint datæ: æstimatio periculum facit accipientis. Ideo re perempta vi majore, debet æstimationem præstare, quia et tacite id convenisse videtur æstimatione, *l. Si ut certo, §. Commodatam. D. commod.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXIV. De pignoratitia actione.*

### *Ad L. I. II. et III.*

*L. I. Fructus ex pignore percepti imputantur in sortem, et si sufficiant ad totum debitum, solvitur actio, et redditur pignus. Quod si fructus debitum excedant, superflui redduntur, videlicet mota actione pignoratitia. PP. Ibid. Octobr. Apro et Maximo Conss.*

*L. II. Quod ex operis ancillæ, vel ex pensionibus domus, quam pignori detineri dicis, perceptum est: debiti quantitatem relevabit. Dat. Cal. Octobr. Antonino 5. et Alexandro Conss.*

*L. III. Creditor, qui prædium pignori nexum detinuit, fructus, quos percepit, vel percipere debuit, in rationem exonerandi debiti computare necesse habet: et si agrum deteriorem constituit, eo quoque nomine pignoratitia actione obligatur. PP. 6. Id. Decemb. Antonino 5. et Alexandro Conss.*

Pignus aut re constituitur, aut pacto. *l. 1. D. de pign. action.* Quod re constituitur pignus depositum dicitur, apud creditorem scilicet, l. *Servus cujusdam. D. de condict. indeb.* Pignori deponi, inquit, et apud Paulum 2. *lib. Sentent. t. 4. de commodato, et pignore deposito*: et *tit. 5. pignus depositum*: et libro 5. *Sentent. tit.* 26. dicitur etiam poni in *dict. l. Servus* et *l. Petenti. D. de pignorat. act.* et supponi in *l. Creditor.* 2. *hic*: et opponi ab aliis auctoribus. *Juvenalis Satyra* 11. *Lancibus oppositis*, id est, pignori datis. Pignus autem, quod pacto constituitur, non deponitur, et hypotheca dicitur propria: Ex eo autem pacto nascitur obligatio contra regulam juris, sed excipitur pactum, quod jure civili vel honorario confirmatur. Hoc pactum de pignore jure honorario confirmatur, *l. Si tibi. §. 1. D. de pact.* Et ideo recte in *l. Major. inf. de pig. Pactum*, inquit, *vel jurisdictio obligationem constituit*, quasi diceret, pactum de pignore, non vi sua, sed ex jurisdictione, id est, edicto prætoris obligationem parit: sic dicendum de lege contractus, id est, de pacto contractui addito ex continenti: Pactum scilicet, vel contractus obligationem parit: hypotheca jure prætorio constituitur, et ideo nulla est hypotheca, si ejus persecutio a prætore denegetur, cum tamen ususfructus jure civili constitutus maneat, etiamsi ejus persecutio a prætore denegetur, *l. 27. D. de nox. act.* De utroque autem genere pignoris competit actio pignoratitia, seu hypothecaria, quæ est in rem. Pragmatici pessime censent, eam esse in personam: inde existunt multæ injuriæ in foro. Hypothecaria actio in rem, *l. Pignoris. inf. de pignor.* Et ne quis hoc calumnietur, personam non obligat, *l. 2. inf. si unus ex pluribus, etc.* De hoc autem genere pignoris, id est, de hypotheca, et de actione hypothecaria non agitur in hoc titulo: sed de pignore, quod re et traditione constituitur, et de alia actione pignoratitia, quæ est in personam, cum illa sit in rem, quæ dicitur hypothecaria, atque etiam pignoratitia. Et ita duplex est pignoratitia, una in rem, altera in personam, de qua est hic titulus. Sunt et aliæ differentiæ. Ea, de qua hic agitur, est bonæ fidei: illa est stricta: hæc datur debitori, pignoris recipiendi causa; illa datur creditori, pignoris vindicandi causa. Rursus hæc soluta demum pecunia omni nascitur: illa soluta pecunia perimitur. Item hæc appellatur pignoratitia semper, hypothecaria nunquam: illa et pignoratitia et hypothecaria dicitur, quia competit de utroque genere pignoris. Præterea hæc, de qua est hic titulus, hoc unum dumtaxat nomen habet, et vocatur pignoratitia: illa dicitur et pignoratitia, et hypothecaria, et Serviana, et utilis Serviana, et quasi Serviana, *l. 16. de pign.* Pignus igitur, de quo hic agitur, ita definiamus. Pignus est contractus, quo quid creditori obligatur translata possessione, ut in ea causa sit, quoad debitum exsolvatur. Contractus est, *l. Contractus. D. de reg. jur. l. 1. in fin. D. de pact.* qui transfert possessionem pignoris, *l. Cum et sortis. §. ult. de pign. act.* soluta omni pecunia, redditur debitori per hanc actionem pignoratitiam, *l. Si rem. § Omnis. D. eod.* Hypotheca est etiam pignus, sed pactum, non contractus, ejus possessio non transit in creditorem. Fiducia item est pignus, sed ejus dominium transit in creditorem: cum pignoris non transeat in creditorem, nisi sola possessio. Arra etiam est pignus: sed ejus quoque dominium in accipientem transit, non sola possessio, et plerumque imputatur arra in pretium, *l. ult. D. de lege commiss.* Inde *Isidorus* in 5. *Arra*, inquit, *non auferenda, sed complenda est. Unde qui habet arram, non reddit sicut pignus, sed desiderat plenitudinem.* Pignus vero in debitum non imputatur, sed solvenda est integra pecunia, tum deinde redditur integrum pignus. At de fructibus pignoris videamus, an in debitum imputentur: hæc enim est prima quæstio hujus tituli. Et placet fructus pignoris imputari in sortem debitam, vel in usuras, si quæ debentur, non tantum, inquam, perceptos fructus, sed etiam percipiendos, *l. 1. inf. de distr. pign. l. Creditor.* et *l. ult. hoc tit.* Et hæc est sententia *l. 1. hic*, quæ desideratur. Haloander inscriptionem et subscriptionem restituit, sententiam restituam ex *lib. 23. Basil. tit.* 1. quæ etiam exstat apud Harmenopulum *lib. 3. Epitom. tit.* 5. Hæc autem est brevis, ut fructus ex pignore percepti imputentur in sortem debitam, et si adæquaverint sortem, ut dissolvatur obligatio, et pignus reddatur. Quod si fructus superent debitum, ut superflui reddantur, nihil est præterea in *l. 1.* Similiter idem est proditum in *l. 2.* quam vulgo faciunt 1. de oper. ancillæ pig. depositæ, ut sorti imputentur, vel consumant, si tanti sint. Idem de pensionibus ædium pignori depositarum. Rursus idem de fructibus traditur in *l. 3.* quam vulgo faciunt 2. Itaque tres primæ leges hujus tituli videntur esse eadem de re, id est, de iis, quæ sorti imputantur, continent tamen diversa: Lex 1. est de fructibus perceptis, ut imputentur sorti, et de fructibus exsuperantibus sortem, ut reddantur. Lex 2 est de operis, et pensionibus, quæ accipiuntur pro fructibus, et ideo imputantur etiam, *l. Prædiorum. D. de usur.* quæ lex est explicanda ex *l. 8. D. de reb. auct. jud. pos.* quæ est ex eodem libro. Tertia autem lex est de fructibus percipiendis, de quibus nil est in superioribus, ut fructibus, quos creditor percipere non curavit, etiam illi in sortem imputentur, perinde ac si percepisset. Additur etiam in tertia, ut pignore a creditore deteriore facto, damni ratio habeatur in actione pignoratitia, qua de re est etiam *lex creditor* 2. His una exceptio addenda, pignoris fructus, et quæ pro fructibus habentur, imputari in sortem, vel usuras debitas, nisi aliud convenerit, puta ut fructus vice usurarum creditor retineat, quæ conventio appellatur ἀντίχρησις in *l. Si pecuniam. D. de pig. act. l. Si qui bona. §. 1. D. de pign.* Finge: debes mihi certam summam, usuras non debes, non sum eas stipulatus, nec pepigi

quicquam, de eis accepi pignus: si percepi fructus, minuent sortem, nisi dixeris ἀντίχρησιν factam tacite, vel expressim. Nam jure ἀντιχρήσεως fructus usurarum vice retinebo, et de hac pactione etiam agitur in *l. Si ea pactione.* l. *Si ea leg.* l. *Ex prædiis. inf. de usur.* *l. Si servus. inf. quod cum eo,* et Novel 32. Ubi ostenditur cum agricola non licere facere ἀντίχρησιν, ut fructus cedant usurarum vice, cum scilicet pignus accipitur a rusticis: cum his facta ἀντίχρησις non valet. Ex hac autem pactione, ait Martianus in *dict. l. Si is qui,* creditori solere dari actionem in factum. Itaque dici solet de lege emptionis, ex ea dari actionem in factum præscriptis verbis. Sed sicut etiam datur actio ex empto, nec necessaria est actio præscriptis verbis: Ita potest recte tentari ex ἀντιχρῆσαι creditori dari pignoratitiam actionem: quod Azo tradidit. Nam et debitori de antichresi pignoratitia datur, *dict. l. Si pecuniam.* A pignoratitia actione recte argumentamur ad hypothecariam, *l. 1. si aliena res pig. data sit.* Quo argumento ostendo, re aliena pignori data creditori, dari hypothecariam in debitorem, vel extraneum possessorem: nam et debitori datur pignoratitia, *l. Si rem alienam.* §. 4. *l. Si pign.* §. *Si prædo, D. de pignor.* act. Addendum pacta antichresi, et postea facta oblatione sortis a debitore, ex eo tempore fructus antichreseos imputari in sortem. Et hanc esse sententiam l. *g. Ex præd. inf. de usur.* Cæterum percepti ante moram creditoris, id est, ante oblationem debitoris cedunt creditori usurarum vice, vi pactionis nec sortem minuunt. Id etiam non est omittendum, antichresin fieri tacite, vel expressim, quæ sententia est *l. Cum deb. D. in quib. caus.* Quidam hoc non intelligens, sensit in *d. l. Cum deb.* esse addendam negationem, quod non tradidisset, si inspexisset titulum, sub quo illa lex est posita: Nam tit. ostendit in l. Cum *debitor*, poni exemplum taciti pignoris, id est, tacitæ ἀντιχρήσεως. Finge: pecuniam credidi gratuitam, id est, sine usuris, nulla usurarum mentione facta, et domum accepi pignori. Id videtur actum, ut domum mihi traditam possim inhabitare, et ex ea, eamque locare, nec repotabo hunc fructum in sortem, sed mihi retinebo usurarum vice, et ita tacita contrahitur antichresis. Idem est si agrum traditum pignori accepero. Nam id actum videtur, ut fructus capiam, et mihi habeam quoad pecunia solvatur. Hoc ea l. addit, ne fructus retentarum ad legitimum modum usurarum, non ultra modum: quod erit ultra, veniet in actionem pignoratitiam. Dices, quid prodest nominatim paciscí antichresin, si tacite videtur pacta? ut scilicet fructus capiantur vice usurarum, etiam supra modum, quæ pactio admittitur propter incertum fructuum eventum. Et ideo si hoc anno fructuum emolumentum excedat usurarum modum, non ideo minus omnes retinebuntur: quia fieri potest, ut sequenti anno paucissimi fructus colligantur: itaque ea pactio admittitur, *leg. Ea leg. inf. de usur.* At tacita antichresis non excedit modum usurarum. Dices etiam, creditor non potest uti pignore: furtum facit si eo utatur, *l. Si pign. D. de fur.* Id non est semper verum. Nam potest uti pignore ex pactione, imo et sine pactione, ut si ager pignori ponatur, etiamsi nil dictum sit, potest fructus percipere. Imo si non percipiat, tenetur. Idem in ædibus, ut eas possit inhabitare, et locare, et ita utifrui. Cæterum si vestis detur pignori, eam non potest usu deterere: Et ita si utatur, furtum faciet. Summa est. Quoties usu rem deteriorem facit, furti tenetur, alioqui tantum abest, ut non possit uti frui, ut ei imputetur si non utatur fruatur re pignori data.

## *Ad L. IV.*

*Pactum vulgare, quod proposuistis, ut si intra certum tempus pecunia soluta non fuisset, pignori vel hypothecæ data vendere liceret: non adimit debitori adversus creditorem pignoratitiam actionem.*

In hac lege 4. hoc ostenditur: si id actum sit lege pignoris, ut si ad diem pecunia soluta non sit, creditori liceat pignus distrahere, hoc pacto non adimi debitori actionem pignoratitiam adversus creditorem, quia sive creditor pignus non vendiderit, debitori post diem soluta pecunia integra est act. pignoratitia, ut creditor sibi pignus reddat, sive vendiderit, ut reddat quod pluris vendiderit. Nam illa lege hoc non agitur ut creditor oblatam pecuniam recipere non cogatur, vel ut pignoris distracti pretium sibi habeat pro solido, sed vel ut solvatur pecunia, vel pignus communi jure distrahatur. Eadem est ratio hujus pacti, si ad diem pecunia soluta non sit, se creditori pignore cessurum, vel ei pignus in solutum daturum. Nam etiamsi ita convenerit, debitor post diem potest offerre pecuniam, et agere pignoratitia, nec cogitur pignus cedere, vel dare in solutum, paratus si sit solvere pecuniam, *leg. 1. inf. de pact. pig. l. Quamvis. D. de sol.* Longe alia est ratio hujus pacti, quod sequitur, si ad diem pecunia soluta non sit, ut emptionis jure pignus creditor possideat, justo pretio æstimandum: Nam hoc casu post diem debitori non est integrum offerre pecuniam, et pignoratitia agere, quia existit condictio emptionis, cum non solvit ad diem. Fuit ab initio contracta, ac perfecta conditionalis venditio. Venditio solo consensu perficitur. Fuit autem perfecta, maxime cum conditio existit, quæ retrotrahitur. Cessio autem, vel datio in solutum non perficitur solo consensu. nam hæc perficiuntur traditione, quæ antequam intervenerit, debitori est integrum pecuniam offerre, nec cedere cogitur, vel in solutum dare. At non est res integra, si sub conditione vendiderit, et extiterit conditio. Ideo post condictionem offerendo pecuniam nil agit, *l. Si fundus.* §. *ult. D. de pign. l. Titius. D. de pign. act.* At quid dicemus si ita convenerit, ut si ad diem pecunia non solveretur, creditor pignoris dominium obtineret? Hæc pactio dicitur fiducia, et lex commissoria, quæ quidem lex valet in venditionibus; puta ut ad diem pretio non soluto, res fiat inempta, et committatur venditori; quanquam ea lex etiam in venditionibus non valde placebat Imp. Anton. *l. Æmil. D. de minor.* De ea intellexit Cicer. in lib 12. ad Att. loquens de Castris. Quod ait, *si actum est ut ipse mancipia abducat:* lex commissoria dat jus venditori abducendæ rei venditæ, pretio ad diem non soluto. At in pignoribus hæc lex dominium pignoris creditori non adimit, *l. ult. de pact. pign.* Hoc igitur pacto non adimitur debitori actio pignoratitia. Itaque post diem integrum est ei solvere, et agere pignoratitia pignoris recipiendi causa.

## *Ad L. V. VI. VII. VIII. et IX.*

*L. V. Si creditor sine vitio suo argentum pignori datum perdiderit, restituere id non cogitur. Sed si culpæ reus deprehenditur, vel non probat manifestis rationibus se perdidisse: quanti debitoris interest, condemnari debet.*

*L. VI. Quæ fortuitis casibus accidunt, cum prævideri non potuerint (in quibus etiam aggressura latronum est) nullo bonæ fidei judicio præstantur: et ideo creditor pignora, quæ hujusmodi casu interierint, præstare non compellitur: nec a petitione debiti submovetur, nisi inter contrahentes placuerit, ut amissio pignorum liberet debitorem.*

*L. VII. Creditor, qui fundos et domos pignori, vel hypothecæ accepit, damnum in decidendis arboribus, domibusque destruendis ab eo datum, in rationem debiti deducere cogitur. Et si dolo vel culpa rem suppositam deteriorem fecerit: eo quoque nomine pignoratitia actione tenebitur, ut talem restituat, qualis fuerit tempore obligationis. Creditori necessarios sumptus quos circa res pignoratitias fecit, exigere non prohibetur.*

*L. VIII. Si nulla culpa, seu segnitia creditori imputari potest, pignorum amissorum dispendium ad periculum ejus non pertinet. Sane si simulata amissione alumnum eadem pignora (ut asseveras) a parte diversa possidentur: adversus eum experiri potes.*

*L. IX. Pignus in bonis debitoris permanere, ideoque ipsi perire, in dubium non venit. Cum igitur asseveras in horreis pignora deposita; consequens est, secundum jus perpetuum pignoribus debitori pereuntibus (si tamen in horreis, quibus et alii solebant publice uti res depositæ sint) personalem actionem debiti reposcendi causa integram te habere.*

Quæstio hæc est, utrum in actionem pignoratitiam veniat dolus, an culpa, et omne periculum? quod de singulis contractibus quæri potest. Periculum quidem in actionem pignoratitiam non venit, nisi ita convenerit, *leg. 6. 8. et 9. h.c.* Et ideo, si creditor posuerit pignora in horreis, in quibus solebant et reliqui cives suas res recondere, et horrea forte deciderint, aut combusta sint, pignora pereunt debitori, nec creditori ideo perit actio creditæ pecuniæ: rursus creditor non tenetur pignoratitia, quia non præstat periculum, aut casum majorem. Sunt varia exempla casuum, ut impetus hostium, aggressura latronum l. 6. insolitæ oives, incendium, naufragium, et generaliter quæ prævideri non possunt, et quæ fiunt vi quadam divina. Hæc creditor non præstat, nisi ita convenerit: dolus et culpa veniunt in pignoratitiam actionem, levis, non levissima, *l. Contractus, de reg. jur. l. 8. hic.* casum periculi, seu amissionis rei pignoratæ creditor probare debet, qui eum allegat, *l. Itemque quis ex argentariis,* §. *alt. de ed.* Male in eandem rem affertur ab Accursio *l. Sicut de fid. instrum.* Probare autem debet casum creditor manifestis rationibus, *l. 5.* nec satis est, si juret se casu amisisse pignore, nisi in re dubia sit ei delatum jusjurandum ab adversario, aut a judice, quanquam petita productione instrumenti semel producti et probati, satis est si quis paratus sit jurare se instrumentum illud amisisse, *l. penult. de fid. instrum.* nec ei incumbit onus alterum probationum implendarum. Satis est ex ea l. si se jurare paratum dicat. Interdum creditor casum non allegat, sed debitor allegat dolum vel culpam, et tum a debitore exigitur probatio, quod tentat Accursius hac *l. 5.* vel etiam ex utraque parte implentur probationes. Ex una quidem parte de casu fortuito: ex altera de dolo vel culpa. Et judex potioribus fidem adhibet. Id sæpe accidit in litibus, ut ex utraque parte impleantur probationes, *l. Fallaciter. de abolit. Novel.* 36. Diximus in actionem pignoratitiam non venire culpam levissimam. Obstat *l. Si cum venderet.* §. *ult. de pignor. act.* quæ ait, ut in commodato, in pignore venire dolum et culpam, et custodiam, quod etiam adjicitur in *l. Sicut. de pignor.* At in commodato venit culpa levissima, ut diximus in tit. sup. Ergo videtur etiam in pignore venire. Sed hoc non est admittendum. Fateor quidem in pignore venire dolum et culpam, ut in commodato. Nego tamen in pignore venire levissimam culpam, ut in commodato. A commodatario ea exiguntur, quæ paterfamil. diligentissimus ac accuratissimus solet præstare, *l. In rebus. commod. l. 1.* §. *Is quoque. de oblig. et act.* A creditore autem ea exiguntur, quæ diligens paterfamil. solet præstare. Ita loquitur *l. Ea igitur.* et *l. Si pign.* § *ult. D. de pignor. act.* §. *ult. Instit. quibus mod. re contr. oblig.* Igitur in utroque judicio, commodati, et pignoratio culpa venit, sed non eodem in utroque modo æstimatur. Illud non est omittendum ex *d. l. 7. hic,* duplicem esse actionem pignoratitiam, directam, et contrariam. Directa competit debitori pignoris recipiendi causa, in qua id etiam venit, quo res facta est deterior dolo aut culpa creditoris, id est, in ea actione hujus damni ratio habetur. Non dicit l. 7. damni cum debito compensationem fieri, sed damnum in rationem deduci, id est, in pignoratitium judicium, *l. 3. sup.* Et male in quibusdam codicibus additur, debiti, quod est delendum; simpliciter enim legendum, *damnum in rationem deducere,* etc. Sic in Bas. Denique eadem l. 7. quod dixit in rationem deduci, mox ita exponit, ut si dolo vel culpa creditoris res pignorata deterior sit facta, eo nomine teneatur creditor actione pignoratitia. Est igitur hoc quod ait, *etsi dolo vel cul.* etc. quo loco Accurs. notat aliter legi, *etsi non dolo,* est etiam ea negatio apud Harmen. *lib. 3. tit. 5.* καὶ ἐὰν μὴ κατὰ δόλον. Verum non est

in exemplari regio, et recte. Quodcunque enim contingit non culpa sui dolo creditoris, eo nomine non competit actio pignoratitia. Contrarium tradit lex 7. si eam negationem addas. Contraria autem actio pignoratitia datur creditori, qua repetit necessarias impensas, ut refectionis, aut curationis, si quæ factæ sint in rem pignoratam, *d. l. 7. in fin.* Et illa unus est hic locus de contraria actione pign. Idem ostenditur in *leg. Si necessarias. D. eod.* Competit etiam contraria ex aliis causis in id quod interest, ut si debitor sciens æs, pro auro pignori posuerit, vel si rem alienam sciens, aut alii obligatam, *l. 1. in fin.* et *l. Tutor. §. Contrariam. eod.* Et generaliter si debitor in re pignorata malitiose versatus sit, l. 3. et l. 9. in prin. et (ut aliquid in universum tradamus de contrariis actionibus sciendum est contractum esse negotium, ex quo mutua obligatio et actio nascitur. Ergo ex contractu nascitur actio ultro citroque, id est, utroque ex latere. At hæc actio vel est ex utroque latere directa, ut in emptione et venditione, ex empto est directa, ex vendito item. et ex locatione et conductione. Nam ex locato est directa: item ex conducto: item in societate, actio pro socio, utraque ex parte est directa, *§. Ex quibusdam. Inst. de pæn. tem. lit.* vel ex uno latere est directa, ex altero contraria ut in commodato pignore, deposito, mandato, gesto, tutela Nam commodator, debitor, depositor, mandator, dominus negotiorum, pupillus, habent actiones directas commodati, pignoratitiam, et similes. At commodatarius, creditor, depositarius, mandatarius, gestor, tutor, habent contrarias, quæ sic dicuntur, quod dantur illis ex diverso, et e contrario, *l. 2.* et *ult. D. de negot. gest.* Qua ratione etiam actio negatoria de servitutibus dicitur contraria in *l. Sicut. in princ. D. si servit. vindic.* Vocant Græci ἀντίθετικὴν τῆς ἀρνήσεως. Verum cur hoc tam varie? cur in quibusdam contractibus sunt actiones aliæ directæ, aliæ contrariæ, in aliis non item? Directæ actiones vocantur, quasi principales. Sic vocantur in *l. In commodato. § 1. D. comm.* unde etiam directo et principaliter pro eodem *l. ult. de legat. 3. §. ult. Inst. quod cum eo.* Et actio in rem collata cum actione ad exhibendum appellatur directa, id est, principalis. Ad exhibendum actio est præparatoria, et ita appellatur in *l. 3. §. ib. l. Si quis hom. D. ad exh. l. 1. inf. de erim. expil. hær.* Et nomine principali, id est, directo, legati jure, non fideicommissi *leg. 8. C. Theod. de his, qui contra leg. contendunt*, quia commodatarius, mandatarius depositarius, creditor, gestor, tutor, principaliter et multo pluribus de causis tenentur, quam commodator, vel depositor, et reliqui ideo actiones, quæ in illos dantur, dicuntur directæ et principales: nam actionibus contrariis in his negotiis de indemnitate tantum agitur, et indemnitati tantum consulitur. Qua ratione non etiam sunt famosæ, ut tutelæ, mandati, depositi, directæ, quæ sunt famosæ, et non contrariæ, et in eis etiam in litem non juratur, in directis juratur, *l. Furti. in fin. D. de his qui not. inf. l. Ei apud quem. depos.* At pro socio actio vel empti vel venditi utrinque est directa, quia in his contractibus contrahentium par est conditio, æquæ sunt partes, id est, eisdem fere modis et nominibus, nec multo pluribus, aut paucioribus unus quam alter obligatur, sic actio pro socio utrinque est principalis: actio ex venditione: actio pro socio utrinque est famosa. Quidam putant contrarias actiones dici utiles, et moventur argumento contrariæ actionis tutelæ, quam dicunt vocari utilem in *tit. de cont. tutelæ et ut act.* Id tamen est rejiciendum. Nam in eo tit. duæ proponuntur actiones, non una: una enim est contraria tutelæ, quæ opponitur actioni directæ tutelæ, vel actioni de rationibus distrahendis. Altera est contraria utilis, quæ opponitur utili actioni curationis causa: Nam de curatione quæ competit actio, dicitur utilis negotiorum gestorum, et habet suam contrariam utilem, *ut in tit. de tut. et rat. distr. et uti cur. caus.* Hic tit. est de directis. Alter vero titulus de contraria tutelæ, et utili actione est de duabus contrariis actionibus, quarum una datur in pupillum, altera in adolescentem, vel in eum cujus curatio administrata est.

## *Ad L. X. XI. et XII.*

*L. X. Nec creditores, nec qui his successerunt, adversus debitores pignori quondam res nexas petentes, reddita jure debiti quantitate vel his non accipientibus, oblata, et consignata; et deposita, longi temporis præscriptione muniri possunt: unde intelligis, quod si originem rei probare potes, adversario tenente vindicare dominium debes. Ut autem creditor pignoris defensione se tueri possit, extorquetur ei necessitas probandi debiti, vel, si tu teneas, per vindicationem pignoris, hoc idem inducitur, et tibi non erit difficilis, vel solutione, vel oblatione, atque solemni depositione pignoris liberatio.*

*L. XI. Pignoris causa res obligatas, soluto debito restituere debere, pignoratitiæ actionis natura declarat, quo jure, si titulo pignoris legati mancipia, per eandem actionem uti potes: nec creditor citra conventionem, vel præsidialem jussionem debiti causa res debitoris arbitrio suo auferre potest.*

*L. XII. Quo minus fructuum, quos creditor ex rebus obligatis accepit, habita ratione, ac residuo debito soluto, vel si per creditorem factum fuerit, quo minus solveretur, (oblato, et consignato, et deposito) pignora, quæ in eadem causa durant, restituat debitori: nullo spatio longi temporis defenditur.*

Actio pignoratitia nascitur soluto debito; et datur non tantum de pignore, sed etiam de hypotheca, cujus possessionem creditor nactus est actione Serviana. Ideoque sit *l. 4.* et 7. pignori, vel hypothecæ. Nunquam vero dicitur hypothecaria. Et illa hypotheca, cujus possessio ad creditorem pervenit; causam pignoris traditi habet. Datur autem hæc actio pignoratitia possessionis recipiendæ causa, quam non potest debitor sua auctoritate, licet dominus sit, occupare, sicut e contrario creditor rem debitoris pro debito auferre non potest, nisi ex lege hypothecæ et auctoritate præsidis; *l. pen. hic.* Duo exigimus, pactionem, id est, legem hypothecæ, et præsidis auctoritatem, *l. 3. inf. de pig.* Et ideo in *l. pen. hic*, Græci legunt *citra conventionem, et præsidialem jussionem*: quanquam et sola præsidis jussio aliquando sufficiet: verbi gratia, pignore in causam judicati capto. Nec illa, quæ diximus obstat *l. Utique. D. de damn. inf.* et *l. pen. D. in quibus caus. pign. contrah.* Nam illæ leges non loquuntur de ablatione, sed de retentione nominatim. Hypothecam illatam in ædes meas possum retinere: et ita quæ invexit inquilinus in meas ædes, si non solvat pensionem, retineo, et recte præcludo. Ex debitoris ædibus hypothecam auferre, et abducere arbitrio meo non possum. Est necessaria præsidis auctoritas, et actio Serviana. Notandum etiam ex *l. ult. hic*, pignoratitiam actionem dari non tantum soluta pecunia, sed et si per creditorem sit factum, quo minus solveretur: quæ verba sunt edicti de pignoratitia actione, ut sit *l. ult. de distr. pign. l. Acceptam. de usur.* Qualia verba sunt in edicto de constituta pecunia *l. Si duo. §. Ait prœt. D. de const. pec.* Et videntur ea verba in edictis fuisse tralatitia. Videtur etiam edicto de pignoratitia actione nominatim cautum, ut periculum pignoris spectet debitorem: hoc significat l. 9. in qua jus perpetuum significat edictum perpetuum, ut in *l. 5. inf. de appel.* Quod etiam dicitur forma perpetua, *l. 1. inf. ubi pet. tut.* et jurisdictio perpetua, *sup. de rest. mil. l. 2.* Est etiam notandum ex *d. l. ult. hic*, jam natam pignoratitiam actionem, vel jus luendi pignoris, non tolli præscriptione longi temporis, id est, decennio inter præsentes, vel viccennio inter absentes. Nondum erat inventa præscriptio triennii, nunc ea inventa ab Imp. Theodosio et in rempublicam introducta: quæstio est an luitio pignoris tollatur præscriptione tricenni, id est, is, qui cessavit per 30. annos in solvendo debito, an post 30. annos admittatur ad luitionem pignoris? et placet Roger. sententia in dial. de præsc. ut luitio pignoris non tollatur tricennii præscriptione: Nam quod dicitur jus omne tolli ea præscriptione, *l. Omnes. inf. de præsc. 30. ann.* id est accipiendum de jure actionis, non de jure luitionis, sive reluitionis. Pignoratitia actio non potest tolli, antequam inceperit: atqui non incipit, antequam debitor pignus luat, et repignoret. Pignoratitia actio has habet conditiones, si est soluta pecunia, aut satisfactum; quibus existentibus exsistit et ipsa, quibus cessantibus cessat et ipsa. Nec recte quis dixerit eam tolli præscriptione tricennii, quod cum debitor potuerit pignus luere, et ita sibi parere actionem pignoratitiam, id omiserit, et cessaverit per annos 30 Nam et filiofamil. ideo non obstat præscriptio temporis longissimi, quod actionem suam non instituerit, cum tamen id a patre facile impetrare potuerit, *l. 1. §. ult. inf. de annali except Novell. 22. de secund. nupt.* in eo §. quo disputat de lucris nupt. Debitori igitur non debet etiam obstare præscriptio longissimi temporis, quod interim non solverit; nec enim solutio debiti facilis est. Et hanc Rogerii sentent. sequitur Harmenopulus *lib. 3. tit. 5.* dum ait, creditorem, vel hæredem ejus præscriptione longi temporis se tueri non posse, quo minus soluta pecunia pignus reddat. Et adjicit, id est, tricennio, augens significationem longi temporis: quod male quidam latine ita vertunt. At tricennio potest, quod est contra Rogerium. Verum ita Græce est, hoc est tricennio. Sic igitur concludamus: semel natam pignoratitiam actionem soluta pecunia debita non inficiamur eam tolli tricennio, quia omnis actio personalis tollitur tricennio. Jus offerendi et solvendi debiti, reluendique pignoris tricennio non tollitur. Cui datur pignoratitia; vel jus luendi pignoris, ei etiam certum est vindicationem dari: de qua nunc videmus. Constat eam quoque non tolli præscriptione longi temporis, id est, decem vel 20. quod est in *l. 10. hic*. Addamus etiam tricennio eam non tolli, quia creditor pignus depositum pro alieno possidet, non pro suo. Itaque non potest juvari usucapione vel præscriptione temporis: ita recte Accurs. in *l. Pignori. de usur. et usuc.* qua ratione etiam conductor adversus dominum agentem in rem, non potest se tueri possessione 30. vel 40. annorum, *l. 2. de præscript. 30 ann.* Eadem ratione nec creditor se tuebitur adversus vindicantem dominum. Et sane creditoris possessio, quæ prodest creditori ad præscriptionem, *l. 7. §. Sed cum illud. inf.* de *præscr.* 30. ann. ei nocere non debet, quo minus in rem agat, vel rem ipsam luat: ut autem additur in l. 10. debitor, qui rem vindicat a creditore, omissa pignoratitia actione, debet probare rei originem, id est, auctoritatem et dominium, quod Accurs. non intellexit. Sic origo accipitur in *l. Instrumenta. inf. de fideicomm.* et apud Tertull. in lib. de præscr. *Habes*, inquit, *origines firmas.* Origo est verbum juris, quo significatur titulus dominii. Si igitur debitor vindicet rem a creditore, debet probare originem. Contra creditor debet probare sortis et pignoris obligationem, seu cum eo in rem agatur, seu ipse agat hypothecaria: quo impleto id est, probata obligatione, e contrario a debitore exigitur probatio solutionis, ut vincat, vel solutio præsens, aut obligatio, depositio, et oblatio. Et hoc est quod continetur in l. 10. Ex qua apparet eam legem non loqui de pignoratitia actione, sed de vindicatione et hypothecaria. Loquitur tamen de exceptione pignoratitia, dum vindicanti debitori creditor opponit causam pignoris: pignoratitia igitur exceptio est, si agenti in rem creditor objiciat causam pignoris; ita appellatur *l. Si quis putans. §. Idem Julianus scribit, D. comm. divid.* Notandum ex *d. l. 10.* pignus solvi non tantum soluto debito, sed eo etiam oblato et deposito? Nam hæc ipsa oblatio et depositio solutio est. Sic appellatur in *l. 9. infra, de solut.* Debet autem debitum offerri præsentibus testibus, congruo loco et tempore. Deponi in æde sacra, vel in urbis tabulario. vel ubi judex arbitratus fuerit, sacculo obsignato obsignatorum signis, *l. ult. D. de lege commiss. d. l. Acceptam. inf. de usur.* Debitor autem facta eo modo depositione liberatur: pignus liberatur, inhibetur personalis actio, inhibetur hypothe-

caria, inhibeatur usuræ, inhibetur venditio rei pignoratæ: pecuniæ depositæ periculum creditorem spectat. Hi sunt effectus oblationis et depositionis. Creditori autem datur utilis actio depositi in ædituum, aut tabularium, aut alium quemlibet depositarium, ut sibi a debitore depositam pecuniam reddat, vel etiam datur utilis vindicatio: aut si debitor rursus eam pecuniam receperit, inque suos usus converterit, dabitur etiam creditori utilis in personam, vel hypothecaria, *l.* 2. *l. Si creditrici.* et *d. l. Acceptam.* Debet debitor in oblatione et depositione, quam fecit, perseverare, *l. Si ita quis.* §. *Seja. D. de verb. obligat.* alioqui creditori actiones restituuntur. Ceterum duo omnino exigimus, oblationem, et consignationem, sive depositionem solemnem. Nam sola depositio non sufficit, nisi peregre creditor abfuerit, ut non potuerit ei offerri, *d. l. Si creditrici.* Sola etiam oblatio non sufficit, etiamsi fiat congruo loco et tempore, ut scilicet debitor liberetur, et pignus et usuræ inhibeantur. Sola oblatio non liberat personam, vel rem, nec usuras inhibet. Sufficit tamen ut periculum pecuniæ debitæ transeat in creditorem, etiamsi non sit deposita, qui in accipiendo facit moram. Igitur si oblata pecunia pereat, debitor liberatur, si non pereat, non liberatur. Quod additur in *l. ult.* obsignato, consignato, et deposito, sunt interpretis cujusdam verba: absunt ab omnibus veteribus, et sufficiunt quæ præcedunt, *si per creditorem, etc.* id est, si creditor moram fecerit in accipienda pecunia oblata et deposita.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIBRUM IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XXV. De exercit. et instit. act.*

Hic titulus (ut recte Haloander concepit) institoriæ exercitoriam præponit. Idemque est ordo in Dig. nos permistim de utraque tractabimus, cum fere per omnia sint similes. Actione exercitoria tenetur navis exercitor ex contractu magistri, quem navi imposuit, qui curam navis mandavit, sicut institoria tenetur ex contractu institoris, qui institorem tabernæ, vel negotio præposuit. Sed hæc quæ dicitur institoria, nomen habet ab eo, cujus nomine quis tenetur, illa nomen habet ab eo, cum quo agitur magistri nomine. Sed et utraque exercitoria et institoria dici potest. Nam et qui institorem præponit, est exercitor, quia tabernam, vel mensam, aut aliud negotium exercet, *l. Habebat.* §. *Si duo.* et *l. ult. D. de inst. act.* Et magister navis, quasi institor est quia instat navi locandæ, vel mercibus, aut vectoribus conducendis, vel mercibus, aut armamentis navium emendis, vendendisque. *l.* 1. §. *Magistri. D. de exercit. act.* Et duæ illæ actiones exercitoria et institoria invicem, sæpe comparantur in Pandect. *tit. de exerc. act.* et *tit. de institor.* et *l.* 4. *hic*, hoc modo. Sicut si mulier institorem præposuerit, locum habet institoria: ita etiam si mulier magistrum navi imposuerit, locum habet actio exercitoria, nec hi casus pertinent ad Senatusconsultum Vellejanum, licet illæ actiones sint accessoriæ, quoniam non videntur alieni esse contractus, sed ipsius mulieris, qui scilicet habentur cum institore, aut magistro a muliere præposito. Ex aliis contractibus mulier non obligatur quasi accessio, ex Senatusconsulto Vellejano: hi non sunt alieni contractus, ut dixi: Præterea ambæ actiones dantur in solidum. Item ambæ referuntur ad omnes contractus, *l.* 5. §. *Proinde.* et *l. Novissime. D. de inst. act.* ubi loquens de instito. dicit has actiones: nam est institoria ex empto: ex mutuo, ex negotiis gestis. Denique hæc actio omnibus contractibus aptatur, et multas actiones complectitur. Sic in *l. Si tamen.* §. *Hæ action. D. de exerc. act.* ubi ponitur elegans differentia inter actionem de peculio, et exercitoriam. Actio de peculio, post mortem servi, aut ejus venditionem, non durat ultra annum: At hæ actiones, id est, exercitoria, perpetuo competit in exercitorem, nisi servus, magister, vel servus, qui navem exercet, voluntate domini, decesserit, aut alienatus fuerit. Præterea hæ actiones sunt accessoriæ: Nam principalis actio datur in institorem, aut in magistrum, si liber sit, *l.* 1. §. *Est autem.* et *l. Si eum.* §. *Item si servus. de exercit. act. Paulus* 2. *Sentent. tit. de instit.* Potest tamen etiam in exercitorem, id est, agi in eum, qui præposuit, quasi in principalem. Et hoc est, quod dicitur, ex his causis posse etiam eum condici directo, *l. Si institorem. D. de reb. cred. l. Si quis mancipiis.* §. *ult. D. de inst. act.* Nunc quæret aliquis, cum hæ actiones ita inter se conveniant, et eodem nomine promiscue usurpari possint, cur separentur, et tituli de his separati sint? quia scilicet præcipua quædam in magistris navium sunt introducta propter utilitatem navigantium, quæ cessant in institoribus. Duo proponam, quorum est unum: Exercitor non tantum ex contractu magistri tenetur, sed etiam ex ejus contractu, quem magister præposuit etiamsi prohibitus fuerit alium præponere: quod non est admittendum in institore institoria, idque introduxit utilitas navigantium, *l.* 1. §. *Magistrum. D. de exercit. act.* Alterum est si filiusf. voluntate patris navem exerceat, seu cum ipso, seu cum institore ab eo præposito contractum sit, pater tenetur in solidum. Diversum est, si filius voluntate patris merces peculiares exerceat: nam tunc ex ejus contractu, vel institoris a filio præpositi, pater non tenetur in solidum, sed vocatur in tributum, id est, tenetur actione tributoria, *l.* 1. §. *Si is qui navem.* et §. *Quanquam. D. de exercit. act. l.* 3. §. *Si filiusf. D. naut. caup. stab. Paul.* 2. *Sentent. tit. de exercitor.* Magistrum navis Græci semper dicunt πιστικόν, exercitorem autem vocant semper ναύκληρον, nos nautam, et navicularium, *et tit. naut. caup. stabul.* nautæ accipiuntur pro exercitoribus et navicularis, *l.* 1. *naut. caup. stab.* Ita definitur exercitor in *l.* 1. §. *Exercitorem. D. de exercit. act.* ad quem obventiones et reditus omnes navis pertinent, seu dominus sit navis, seu eam per aversionem a domino conduxit, in qua *l.* 1. §. *Exercit.* rectissime *lib.* 53. *Basilic. tit.* 1. Græci ἐν ὁμάδι, id est, in universum. Qua de re quid esset aversio multi dixerunt. Idem illi Græci ad *legem* 4. §. *Aversione. de per. et com. rei vendit.* aversione vendere, quod Gallice *en bloc, et en tasche,* interpretantur, ἐν ἀδέτῳ, id est, veluti sine quadam. Valentin. Imp. in *Novell. de vel. possession.* dixit in aggere, id est, aversione, quia hæc venditio fit, quasi ab aversis; id est, parum attente rem considerantibus, non subtiliter singula quæque æstimantibus. Plutar. in Isocrat. eleganter dixit, ἀθρόα τὰ φορτία πεπρᾶσθαι; cui opponit κοτυλίζειν, τεμαχίζειν, id est, cum per partes singulas et vendimus, cum non fit aversio, sed fiunt rerum τέμαχοι. Gallice *en detail.* Igitur seu exercitor sit dominus navis, seu aversione navem conduxerit in universum, est exercitor, et hac actione tenetur ex contractu magistri. Dixi eam appellari etiam nautam in eo tit. Verum alias plerumque sunt nautæ, qui navis navigandæ causa in navi sunt, ut remiges mesonautæ. Ex eorum contractu exercitor non tenetur, sed tantum ex suo contractu, vel magistri: ex delicto tamen nautarum tenetur. Ideo autem non tenentur ex contractu eorum, quia non huic rei præponuntur. Item ex recepto non tenetur, id est, si quid nautæ salvum fore vectori receperint, nisi his quid committi permiserit. At ex eorum delicto tenetur, quia ipse eos eligit, nec debet uti opera malorum hominum. Itaque si quid deliquerint, præstat eorum factum, *tit. naut. caup. stab.* In quo titulo proponuntur duæ actiones in exercitorem. Una est de recepto, quæ dicitur in factum in simplum, si quid exercitor, vel magister salvum fore receperit, ut restituat, in qua venit etiam levissima culpa. Altera est actio in factum ex delicto nautarum, et ex quasi delicto exercitoris, qui videtur quasi delinquere, quod improbis nautis utatur. In hac actione ex delicto, vel quasi delicto, quæ est in duplum, non venit factum vectorum, id est, ἐπιβατῶν: in illa de recepto venit factum vectorum, id est, si quid deliquerint vectores, exercitor non tenetur, nisi recepti nomine, id est, si quid salvum fore receperit, exercitores tenentur, etiamsi vectores id surripuerint. At si vectores surripuerint, quod exercitor salvum fore non recepit, exercitor non tenetur. At si id nautæ surripuerint, tenetur, quia vectores non eligit ipse sicut nautas; et ideo nautarum factum præstat, non vectorum, nisi id salvum fore receperit. Ita distinctis actionibus est conciliande *l.* 1. §. *ult.* et *l.* 2. *naut. caup. stab* cum *l.* 1. §. *ult. D. de fur. adv. naut. caup.* Eadem etiam distinctio est adhibenda, cum quæritur an exercitor servi nomine, qui quid surripuit in navi, teneatur actione noxali, vel an liberetur, noxæ dedendo servum. Nam si id salvum fore receperit, cessat noxalis, et tenetur in solidum, *l.* 3. §. *Item si servus. D. naut. caup. stab.* si non recepit salvum fore, locum habet noxalis, nec tenetur in solidum si dedere sit paratus, *l.* 1. §. *Servi. fur. adv. naut. etc. l. ult.* §. *Servorum. D. naut. caup. stabul.* Ex quo intelligitur, aliam esse rationem vectorum, quia hi non eliguntur, sed obvii quique admittuntur, quos sors dat aliam nautarum, qui eliguntur judicio exercitoris, aut magistri: etiam servorum, quibus utimur necessario quasi malo domestico, et non eliguntur. At quæritur nunc an exercitor actione exercitoria teneatur si magister navis mutuam pecuniam sumpserit? Constat exercitorem non teneri ex omni contractu, sed ejus tantum rei nomine, cui magistrum præposuit; potest præpositioni legem dicere, quam vult. Igitur si in eam rem magister, qui est præpositus, mutuam pecuniam sumpserit, ut in armamenta emenda, si his emendis sit præpositus, exercitor tenetur; alioqui non tenetur si in aliam usum magister pecuniam sit mutuatus, *l.* 1. §. *Non autem.* et §. *Quid si mutuam. de exercit. act.* Idem locum omnino habet in actione institoria. Magister est institor, qui præponitur navi, πιστικός. Institor autem in titulo *de instit. act.* est, qui præponitur tabernæ, id est, ergasterio, vel cuilibet negotiationi, *l.* 1. *in princ. de exerc. act.* in l. 1. hujus tit. ait, officio vel negotiationi: ubi officio, id est, officinæ seu tabernæ, non tamen tenetur ex omni causa, qui exercet tabernam, sicut, qui exercet navem, sed ut ait *l.* 2. *hic,* et *l.* 3 ex ejus negotii causa, per eum exercetur: nam si in eam causam institor mutuam pecuniam sumpserit, proculdubio exercitor tabernæ tenebitur, non aliter: videtur permittere, ut in eam causam mutuam pecuniam sumat, cum ei eam præponit: ideo tenetur ex mutuo: alioqui non tenetur, nisi de peculio, vel in rem verso, si institor sit filiusfam. vel servus, *l.* 1. et 2. Quod si mandavi specialiter libero homini, vel servo, ut mutuam pecuniam a Titio acciperet, hic mandatarius non est proprie institor, quia nec tabernæ, nec certæ negotiationi præficitur, sed specialiter ei mandatur, ut mutuam pecuniam a Titio accipiat; sed est quasi institor, et ideo creditori in eum, qui mandavit, competit quasi institoria actio, *l.* 5 *hic.* Diximus in *l* 13. *sup. si cert. pet.* Idem est si quis specialiter alteri mandaverit, ut rem aliquam venderet: nam hoc casu etiam emptori datur quasi institoria, si id illi mandaverit libero homini, vel servo suo, *l. ult. hic, l. Julianus.* §. *Si procurator. de act. empt.* Si creditori jusserit ut crederet, id est, si id se velle creditori dixerit, vel etiam jusserit, ut emeret a servo suo, tunc tenebitur actione quod jussu. At si nil illi dixerit, sed simpliciter servum jusserit mutuam pecuniam accipere, vel rem vendere, non tenetur quod jussu, sed quasi institoria in solidum.

# JACOBI CUJACII J. C.

## AD LIB. IV. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad tit. XXVI. Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negot. gestum esse dicetur, vel de peculio, seu quod jussu, vel de in rem verso.*

Verba sunt edicti prætoris, ut constat ex *l. 1. de peculio.* Prætor hac parte pollicetur triplicem actionem in patrem, vel dominum ex negotio gesto cum filiofam. vel servo, non ex delicto. Actiones sunt hæ, de peculio, quod jussu, de in rem verso. Tentari potest patrem pro filiofam. conveniri in solidum, sed condemnationem fieri in peculium tantum, vel in id quod in patrimonium patris versum est, *l. Si servus. §. ult. de action. emp.* Et ob id in actione de peculio tempus rei judicatæ spectatur, id est, in condemnatione peculii ratio habetur, non litis contestatæ, quia ab initio in solidum est actio, l. *Quæsitum. D. de pec.* De actione quod jussu, constat eam esse in solidum, et ex ea sequi in solidum condemnationem, et directo agitur in patrem, qui jussit, quasi in reum principalem. Adjecit etiam prætor, in eum, qui emancipatus, vel exhæredatus erit, *l. 2. eod.* qua parte prætor actionem pollicetur in id quod facere potest filius sui juris effectus. De qua parte agitur in *l. 2.* et *8. hic.* Itaque hic quatuor actiones proponuntur.

### *Ad L. I.*

*Cum filiusfamilias tutor, aut curator datur, pater tutelæ, vel negotiorum gestorum judicio de peculio, et de in rem verso conveniendus est. Quod si voluntate ejus filius decurio sit creatus, et a Magistratibus tutor constitutus: pater in solidum satisfacere cogitur: cum id onus exemplo cæterorum munerum civilium introductum intelligatur.*

Lex 1. pertinet ad actionem de peculio, et de in rem verso. Filius famil. potest esse tutor vel curator: in tutorem datur tutelæ actio: in curatorem negotiorum gestorum. Iisdem actionibus tenetur pater de peculio, vel de in rem verso, videlicet si non agnoverit tutelam a filio administratam: nam si agnoverit, in solidum tenetur, *l. Si filius. D. de tut.* et adjicit ea l. patrem videri agnovisse tutelam, quam gerit filius, si filio gerenti consenserit: quod videtur pugnare cum *l. Lucius. de administr. tut.* quæ l. aperte negat patrem teneri in solidum, licet eo sciente et consentiente filius tutelam gesserit. Male Accursius et contra tenorem earum ll. differentiam statuit inter tutelam testamentariam, et dativam: et putat, patrem non teneri in solidum, si agnoverit tutelam testamentariam, quam filius gerit, quod est contra finem *l. Lucius.* Dicendum potius est, consensus nomen esse ambiguum. Nam vel taciturnitatem significat, vel voluntatem expressam. Si filius tutelam gerat tacente patre, et sciente, sive non contradicente, pater in solidum non tenetur, ut in *l. Lucius.* Imo vero etsi pater filium admoneat, ut bene susceptam tutelam gerat, ob id pater in solidum non tenetur, *d. l. Si filius. in fine.* At si pater filio tutelam geranti consenserit nominatim, periculum in se quodammodo recipiendo, tum plane tenetur in solidum pupillo: idque ita proponitur in *d. l. Si filius.* et *l. Lucius. in fin.* Rursus vero *d. l. Si filius* ait, patrem videri agnovisse tutelam, quam filius gerit, et ideo teneri in solidum, si eam ipse attrectaverit: cui opponitur *l. Mandati, D. de negot. gest.* Idque eodem, quo superius, modo diluendum est. Nam ut consentire, ita et tutelam attingere dupliciter accipitur: vel enim pater tutelam attingit, quasi gerens rem filii forte senioris: et tum pater pupillo tenetur tantum de peculio, vel de in rem verso: vel tutelam attingit, quasi rem pupilli gerens, et tum pupillo obligatur in solidum, *d. l. Mandati:* hæc sunt quæ pertinent ad primam partem hujus l. Ad secundam partem hæc pertinent. Si filiusfamil. sit decurio factus patris consensu, pater in solidum obligatur omnibus civilibus muneribus, ut fidejussor pro filio, id est, videtur fidejubere pro filio, quem decurionem facit, vel fieri patitur suo consensu, rem scilicet publicam salvam fore repromittit. Igitur obligatur reipublicæ, non aliis, *l. 1. inf. de decurionibus, l. Filius. D. de administrat. rer. ad civ. pertinent.* Et hoc casu taciturnitatem patris pro consensu accipimus. Pater, qui tacet, consentit, *l. Honores. §. ult. D. de decurion. l. 2. D. ad Municip.* Hoc exemplo declaramus. Filius factus est decurio consensu patris, id est, senator cujusdam civitatis, tacente, id est, consentiente patre; postea ille filius decurio factus, creatus est curator rei frumentariæ, et reliqua quædam contraxit, id est, debere aliquid cœpit Reipublicæ ex ea causa: hoc casu pater pro filio Reipublicæ tenetur in solidum, quasi fidejussor: idem est, si ille filius, quem pater decurionem fecit, aut fieri passus est, decreto ordinis tutor datus sit. Nam pater tenetur in solidum, non quidem pupillo, cujus tutela gesta est, sed reipubl. seu curiæ, ut scilicet indemnitatem præstet reipublicæ. Nam hoc casu curia tenetur pupillo actione in factum subsidiaria, ex S. C. quod Trajani auctoritate factum est, *l. pen. de magistr. conveniend.* At quæritur, quid sit dicendum si illum filium ordo tutorem non dederit, sed magistratus municipales, id est, duumviri. An ei hoc casu pater tenebitur in solidum? et hæc l. 1. in 2. parte, hoc etiam casu dicit teneri patrem in solidum. Nam ponit, filium tutorem datum a magistratibus, id est, duumviris, et ob id teneri patrem in solidum, quod consenserit ad filii decurionatum. Id vero falsum videtur; nam primo pater non tenetur in solidum pupillo ex illo consensu, quia rempubl. salvam fore cavisse intelligitur, non rem pupilli. Non tenetur etiam reipubl. in solidum, quia reipublicæ nil ob eam causam interest, nec enim respublica tenetur actione subsidiaria pupillo, sed magistratus, qui dedit tutorem, *l. 1. in princ. de magistrat. conven.* eadem ratione filius lectus decurio consensu patris, si datus sit tutor a præside, non ab ordine, aut duumviris, pater non tenetur in solidum. Item si ille filius, quem pater fecit decurionem, fiat duumvir, et minus idoneum tutorem pupillis dederit, vel a datis tutoribus satis non exegerit rem pupilli salvam fore, vel si in iis dandis fuerit negligens: his omnibus casibus ejus pater, licet consenserit ad filii decurionatum, nec pupillo tenetur, quia consentiendo decurionatui non videtur cavere pupillis: nec etiam reipublicæ tenetur, cujus nil interest pecuniariter, id est, res pecuniaria, quæ pertinet ad curiam, vel civitatem non ob id minuitur, *l. 3. §. ult. Dig. de pecul. l. 2. §. penult. Dig. ad Municip. l. 1. §. ult. D. de magist. conv.* Ex his vero sequitur, sententiam hujus legis consistere non posse, nisi ponamus tutore illo filio dato a magistratibus municipalibus, rempubl. sive curiam periculum in se recepisse, ut *l. 1. §. 1. D. de magistrat. con.* Cum magistratus municipalis tutorem eum dedit periculo et fide curiæ, pater reipubl. tenetur in solidum, non tantum si consenserit ad decurionatum filii, sed si consenserit ad illam duntaxat tutelam, *l. ult. inf. de filiisfam. et quemadm. etc. lib. 10.* Et (ut diximus initio) his casibus omnibus taciturnitas consensum imitatur: alias dissensum, ut priori quæstione. Summa hæc est. Taciturnitas patrem in solidum pupillo non obligat: taciturnitas patrem reipubl. in solidum obligat. Est etiam in hoc tractatu pugna quædam *l. Spurii. §. Pater. D. de decur.* cum *l. 2. inf. de filiisfam. et quemad. pat.* una lex ait, filio nominato ad decurionatum, vel ad munus civile, patrem videri consentire, si appellaverit; quia appellando indicat rem ad se pertinere, et sua interesse. Alter vero negat patrem appellantem videri consentire. Sic res explicanda est: si filiusfam. nominatur ad decurionatum ne pater teneatur in solidum, satis est patrem contrariam voluntatem contestari, se invito creari filium decurionem, nec habet necesse appellare, *l. ult. de filiisfamil. et quemad. pat. etc.* At si pater appellaverit, cum id necesse non esset: hoc facto sibi præjudicat, et in periculum civilium munerum incidit, quasi pro filio fidejussor; videlicet si sententiam appellationis pertulerit, et victus sit. Et ita loquitur *l. 2.* At si causam appellationis non peregerit, et sententiam non pertulerit, sed præscriptione temporis sit exclusus, ut quia solemnia appellationis non implevit intra præfinita tempora, hoc casu, quia etiam necesse non habuit appellare, omnia perinde servantur atque si non appellasset; et ideo si pater ante fuerat contestatus contrariam voluntatem: huic contestationi appellatio nil prejudicabit, quæ omissa est: et ita proponitur in d. §. Patri.

### *Ad L. II.*

*Ejus rei nomine, de qua cum filiofamil. contractum est, sive sua voluntate, sive ejus, cujus potestate fuit, sive in peculium ipsius, sive in rem patris ea pecunia redacta est, si paterna hæreditate abstinuit, actionem, nisi in id, quod facere possit, non dari, perpetui edicti interpretatione declaratum est.*

Lex 2. pertinet ad actionem illam, quæ datur in id, quod facere potest filius de eo, quod gessit, cum esset in potestate patris: filiusfamilias ex omnibus fere causis in solidum obligatur, convenitur, et condemnatur; excepta causa mutui, propter Senatusconsultum Macedonianum, et aliis quibusdam. Et nisi satisfaciat, carcere coercetur. Et hoc vetus jus ut improbi debitores carcere coerceantur, etsi contrahentes de illo nil caverint, si non satisfaciant, in carcerem conjiciuntur, *l. 1. inf. qui bonis ced. poss.* At quæritur nunc, an filius post emancipationem, vel post mortem patris sui juris effectus, teneatur etiam in solidum ob ea, quæ gessit in familia patris? Et ex delictis quidem tenetur, et condemnatur in solidum, l. 4. § *Quamquam. D. quod. cum eo, etc.* Ex contractibus etiam tenetur in solidum, *l. penult. D. quod cum eo*, tenetur inquam: sed interdum causa cognita non condemnatur in solidum, sed in tantum quod facere potest ex prætoria edicto, l. *Exhæredatum. D. de re judic. l. 8. hic, l. Si dubitet. §. ult. de fidejuss. l. 3. §. Sed utrum. D. de minor.* ut puta si filius non multo post emancipationem conveniatur, damnabitur tantum in id quod facere poterit. Si rem, non possit præstare, non condemnabitur, *d. l. 4. §. pen. D. eod.* Filius emancipatus propriam familiam incipit habere, quam dum constituit, et disponit, ne ære alieno opprimatur, prætor benigne creditorum actiones ad id, quod facere potest coercet causa cognita: multo post emancipationem si cum eo agatur, in solidum condemnabitur: sed si statim cum eo agatur, non nisi pro modo facultatum. Idem etiam fit, si filius morte patris sui juris fiat, et sit a patre exhæredatus, vel etiam si hæreditas ad eum non pervenerit, ut si se abstinuerit patris hæreditate, vel si minima quædam pars pervenerit, *d. l. 4.* Et hoc ait hæc lex 2. hujus tituli declarari interpretatione edicti perpetui, id est sermone, et forma, et tenore: quo sensu Græci utuntur verbo ἑρμηνείας. Nam verba hujus legis 2. sunt verba edicti, ut constat ex *l. 2. D. eod.* Idque edictum locum habet seu filius sui fiat juris capitis diminutione, ut emancipatione: seu absque capitis diminutione, ut morte patris, sacerdotio, aut dignitate. Videtur etiam edicto esse locus si filius sui juris non fiat, *d. l. 2.* Hæc verba significant, vel in adoptionem datus, deinde pater naturalis decesserit. Id tamen est contra prætoris propositum, qui illo edicto subvenire tantum voluit sui juris effectis, novamque familiam inchoantibus. At his verbis, quæ proposui, si-

gnificatur, aperte, etiam filio in adoptionem dato subveniri mortuo patre naturali, qui tamen non fit sui juris, datione illa in adoptionem; et morte deinde patris naturalis sequuta: manet enim in potestate patris adoptivi. At filius in adoptionem datus, mortuo postea patre adoptivo, fit plene sui juris, nec recidit in potestatem patris naturalis, qui eum in adoptionem dedit, nec desinit esse in familia patris adoptivi eo mortuo, *l. Utrum. D. de bon. poss. contra tabul.* Et ita omnino videtur legendum in *d. l.* 2. Non est illud omittendum, in filium emancipatum, aut in adoptionem datum, actionem restitui in eos ex edicto de capite minutis, quia videtur extincta capitis diminutione: opus igitur est restitutione, quia sunt novi homines. At in eum, qui morte patris, vel alias sine diminutione sui juris est factus, actio non restituitur, sed eadem actio directa permanet: quia status non mutatur: nam licet sui juris fiat, tamen familia defuncti permanere dicitur.

## *Ad L. III. et IV.*

*L. III. Etiamsi non mandante, neque jubente neque subscribente domina, pecuniam mutuam servo, Prisce dedisti; tamen ea quantitas si in rem dominæ ejus, justis erogationibus versa est, de in rem verso apud suum judicem eam conveni, consecuturus secundum juris formam id, quod tibi deberi apparuerit.*

*L. IV. Si ex contractu, patris jussu, ejus mutuam pecuniam accepisti, neque ejus hæreditate abstines, frustra vereris, ne a creditoribus ejus conveniaris.*

Pertinet tertia lex ad actionem de in rem verso: quarta ad actionem quod jussu. Finge: Filius mutuam sumpsit pecuniam patris injussu, et justis erogationibus in rem patris convertit. Hoc casu cessat actio quod jussu, et competit de in rem verso in patrem. Justis erogationibus, id est, agrum colendo, domum fulciendo, servos paternos vestiendo, creditori paterno solvendo. Voluptuariæ erogationes patri non imputantur, *l. 3. §. Proinde. D. de in rem verso.* Dupliciter autem agitur de in rem verso: Nam vel hac sola actione de in rem verso agitur, vel agitur de peculio adjecta, aut intellecta clausula *de in rem verso*: idque constat ex *l. 1.* et *l. Filiusfamilias. de in rem verso, l. 2. D. quando de pecul. etc. l. 2. §. Apud Julianum. D. de hæred. vend. §. Licet. Instit. quod cum eo.* At ut hoc intelligatur, sciendum est, patrem non teneri de in rem verso, nisi filius principaliter gerens negotium patris, ea mente ut sibi patrem obliget, eum reddiderit locupletiorem. Eo pertinet totus titulus *de in rem verso.* Sic quoque accipiendum est, quod dicit Paulus 2. *Sent. tit. de in rem verso:* actionem de in rem verso dari, si ob eam causam pecunia sit data: et ibi *data* passive accipitur pro accepta. Nam non est necesse a creditore dari ob eam causam, sed ut pater teneatur de in rem verso, necesse est a filio ob eam causam pecuniam accipi, et erogari, *l. 1. in fi. l. Et ideo. §. pen.* et *ult. l. Si res. §. 1. de in rem. vers.* Igitur si filius suum negotium gerens, principaliter gerens, vel etiam nullum omnino negotium gerens, locupletiorem patrem reddiderit, non est in rem versum, ut sit actio de in rem verso: quia filius patrem noluit obligare, nec eo nomine pater filio obligatur naturaliter. At si negotium patris gerens eum fecerit locupletiorem, ob id pater filio naturaliter obligatur, *l. Si pro patre. §. Versum.* et *§. Si domini. de in rem verso.* Qua ratione, id quod versum est in rem patris, in peculium imputatur. Nam quodcunque pater debet filio, in peculium imputatur, *l. Quam Tuberonis. §. In peculio. D. de pecul.* Id autem, quod convertit filius in rem patris, pater debet filio, et debere dicitur in *l. Si pro patre. §. 1.* et *l. Si in rem. de in rem verso.* Ex quo liquet actioni de peculio inesse actione de in rem verso, et ut Justinianus ait in *§. Licet. Instit. quod cum eo,* unam esse actionem de peculio, et de in rem verso: qui agit de peculio agit etiam de in rem verso: quod enim in rem versum est, in peculio est. Tunc igitur tantum necessaria actio de in rem verso, cum deficit actio de peculio, puta si peculium sit ademptum, *l. Si in rem.* et *l. Filiusfamil.* et *l. 1. de in rem verso.* Nunc de actione *quod jussu* videamus, quæ non jungitur actioni de peculio, sed ejus est separata ratio, *l. 4. D. quod jussu.* Nunc sic dico: Si pater jubeat filium accipere mutuam pecuniam, pater tenetur utili actione institoria, et cessat quod jussu, *l. pen* et *ult. sup. tit. prox.* Sed si pater jubeat creditorem dare filio pecuniam, tunc competit solum actio quod jussu: cum pater loquitur cum creditore ipso. Recte ita ex veteribus Pyleus intellexit: idemque est, si pater creditori mandaverit, ut filio pecuniam crederet: item si rem gestam ratam habuerit: ratihabitio mandato comparatur. Idem est, si pater subscripserit filii chirographo: subscriptio jusso comparatur, *l. 1. D. quod jussu, l. 3. hic.* At quid dicemus, si pater contraxerit, non filius? si pater non jusserit contrahi cum filio, sed ex suo contractu filio pecuniam numerari jusserit, an competet actio quod jussu? Placet hoc casu cessare actionem quod jussu, cui nunquam est locus, nisi filius ipse contraxerit. Et hoc casu actionem directam in patrem competere, *l. ult. D. quod jussu.* Filiusfamilias autem eo casu suo nomine nullo modo obligatur, *l. 4. hic,* nisi hæreditario nomine. Quid item dicemus, si pater pro filio fidejusserit, an competit actio quod jussu? Et placet hoc etiam casu actionem quod jussu non competere, sed teneri ex stipulatu, *l. 1. §. Quid ergo. D. quod jussu, l. Si dominus. D. ad Velleian.* Et ostenditur ratio in ea *l. 1.* quia ut extraneus intercessit, non ut pater: At cum jubet, vel mandat cum filio contrahi, facit ut pater (nempe pro auctoritate et imperio, quod habet in filium) jubet, hoc modo, illi credas. Fidejussio non habet speciem auctoritatis. Itaque cum pater fidejubet, id non facit ut pater, sed ut extraneus. At utrumque est accessio, et qui jubet, et qui fidejubet, *l. Si servum. §. An filiusfam. D. de verb. oblig.* Qui jubet, tenetur quod jussu: qui fidejubet, non item, sed ex stipulatu. Nunc quæres, quod sit discrimen inter jussum et mandatum, quæ duæ actionem quod jussu pariunt. Discrimen est in eo, quod jubere etiam dicitur is qui monet ut contrahat creditor cum filio, non etiam mandat. Jubere est interdum precarium verbum, et optativum, et monitorium, *l. Si servi. D. de neg. gestis.* At si pater filium commendet alteri, hoc modo neque jubet, neque mandat quicquam, *l. ult. hic, l. Si vero non remunerandi. §. Cum quidam. D. mand.* Itaque ex commendatoria epistola pater non obligatur: ex admonitione obligatur, si monuerit alterum, ut cum filio contraheret: item differentia est, quod ex jussu obligatur tantum pater, vel dominus, ex mandato quilibet. Præterea si pater mandet cum filio contrahi, an tenetur mandati? Id mandat ut pater, pro auctoritate quam habet in filium: ideo non tenetur mandati, sed quod jussu. Verum si constet eum ita mandare, non ut patrem: sed ut extraneum, in rem suam forte, tum tenebitur mandati, non quod jussu, exemplo fidejussoris: quia ut extraneus intercedit, *l. Si tibi. C. mand.* Similiter, si pater subscripserit chirographo filii ut pater, tenetur quod jussu: si ut fidejussor subscripserit fidejubendi animo, nec tenetur quod jussu, quia non intercessit ut pater: nec etiam ex stipulatu tenetur, quia deficit stipulatio. Subscriptio non est stipulatio, *l. 14. sup. si cert. pet.* Postremo illud non est omittendum ex *l. ult.* hujus tit. patrem etiam teneri quod jussu, vel dominum, non tantum si servo, aut filio credi pecuniam jusserit, sed etiam si jusserit pecuniam credi suis hominibus, id est, conditionalibus; veluti adscriptitio colono vel inquilino, aut prædiorum actori, aut procuratori, licet liberi censeantur. Hi dicuntur nostri homines, licet non sint servi, et eorum conditio dicitur a veteribus *hominium,* inde *hommage.* Ergo etiam liberorum hominum nomine tenemur quod jussu, si sint nostri homines. At si eis personis, non jubente domino, pecunia sit credita, nec dominus in solidum tenetur, nec ipsi ex mutuo obligantur; et hac in re servis comparantur, *l. ult.* Sed dominus tenetur de peculio, si nil debeant domino: nam peculium non intelligitur nisi eo deducto quod domino debetur. Tenetur autem directo servi nomine, utiliter aliorum nomine: nam non tantum servi sed etiam hi homines peculium habent, pro cujus quantitate dominus tenetur: tenentur etiam fidejussores, si quis eis pecuniam crediderit accepto fidejussore. Nam ex mutuo naturaliter obligantur, *l. ult. hoc tit.* Et conjungenda *l. ult. inf. si aliena res pign. data, l. 1. sup. ne lic. potent.* et *l. 1. sup. de proh. seq. pec.* quæ omnes eandem habent subscriptionem et inscriptionem: sunt partes edicti cujusdam Honorii et Theodosii Impp. quod edictum pertinebat ad creditam pecuniam, et ad actiones si certum petatur, ut *l. 1. ne lic. pet.* et *tit. de proh. sequest. pec.* et *l. ult. si aliena res pign. data sit*: hoc adjicias huic legi, ut homines nostri, veluti adscriptitii coloni et censiti, non possint contrahere pignoris obligationem nobis invitis, quod etiam de servo traditur *l.* 6. et 9. Igitur hæc sit conclusio: sicut servi et homines nostri, ad nos pertinentes, qui Græcis dicuntur προσήκοντες, invitis nobis ac ignorantibus, non contrahunt obligationem mutui, nisi pro modo peculii, quo actione nos tenemur: ita etiam non contrahunt pignoris obligationem.

## *Ad L. V.*

*Nulla res prohibet filiosfamilias, si pro aliis majores viginti quinque annis fidejusserint, actione competenti adversus eos teneri. Sed duntaxat de peculio tecum agatur, defensionibus, si quæ tibi competunt, uteris.*

Pertinet ad actionem de peculio. Filiusfamilias, qui pro alio fidejusserit, in solidum suo nomine tenetur: Pater autem ejus tenetur duntaxat de peculio, nisi, ait lex, aliquas defensiones habeat. Id ostendemus exemplis, quibus pater se tueri possit adversus actionem de peculio. Primum est si filiofam. sine dolo malo peculium ademerit: item, si morte filii, vel emancipatione extinctum sit peculium, et utilis annus præterierit, *l. 1. de in rem verso.* His casibus non est actio de peculio. Item, si plus debeat patri filius quam sit in peculio, vel si tantundem, *l. pen. hic.* Nam peculium semper intelligitur deducto eo, quod patri debetur, vel domino. Ideo Græci peculium ita definiunt. Peculium est naturalis substantia concessa filiofam. vel servo voluntate patris, vel domini, deductis debitis naturalibus, paternis puta, et dominicis. Et recte adjiciunt, ideo se peculium definire φυσικὴν οὐσίαν, naturalem substantiam, quod jure civili filius, vel servus proprium nil habere intelligatur. At permittente patre, vel domino contrahendi peculii potestas datur naturaliter: quod etiam ipsi et voluntate patris, vel domini adimitur: idque confirmant multæ ll. in tit. de pecul. Videtur etiam recepta fuisse hæc defensio: si res, de qua agitur, in peculium conversa non sit, *l. 11. hic.* Facit et ad aliquid *l. 2. hic,* et *l. 2. D. eod.* Verum non est ita: hæc defensio non est legitima, nisi certis casibus. Est igitur actio de peculio, etiamsi res non sit versa in peculium, exceptis casibus quibusdam: ex *l. 11.* datur actio peculii in id, quod in peculium versum est, non tamen ex eo concludendum est non dari ex eo, quod in peculium versum non est. Nego, etiamsi quodam loco, ut *l. 11.* secundum speciem propositam, tradatur, actionem de peculio dari in id, quod in peculium conversum est. Non ideo semper exigimus, ut sit locus actioni de peculio, rem conversam esse. Excipiuntur certi casus, ut si impuberis nomine agatur, vel servi, vel filii, *l. Si quis cum filiofam. D. de pecul.* idque optima ratione. Pater impuberis nomine non tenetur de peculio, nisi sit res versa in peculium: quoniam ipse etiam impubes non tenetur, nisi quatenus locupletior est factus, civili, vel naturali jure. Ubi filius, vel servus non obligantur naturaliter, nec pater, vel dominus de peculio tenentur. Ideo si pro alio servus intervenerit, vel compromiserit in arbitrum, non te-

netur de peculio dominus, cum nec naturaliter obligetur servus, ut dixi in *tit. an servus ex suo facto*. At impubes filius, vel servus non tenentur naturaliter, ultra quam factus sit locupletior. Ergo nec pater supra id tenetur. Item excipitur hic casus, si agatur cum patre condictione furtiva, aut rerum amot. *l. 3. §. Ex furtiva. D. de pec. l. Servus quem, D. de action. emp.* Item si repetatur quod filius, vel servus alea vicit: nam quod quis vicit alea, ejus repetitio est ex edicto *de aleator.* At non erit repetitio adversus patrem, cum alea quid filius vicit, nisi quatenus id versum erit in peculium, *l. ult. D. de aleatoribus.* Sicut non erit condictio furtiva adversus patrem, nisi res furtiva versa sit in peculium; et si pars sit versa, pro parte tantum erit actio: ratio est, quia hæ tres actiones, rerum amotarum, condictio furtiva, de alea, videntur esse ex maleficio. Id dixi in titulo de condictione furtiva. Idem est in actione rerum amotarum, quia illis amotio furto est proxima: sed res tristis mitigatur verbo. Item actio de alea videtur esse ex maleficio, cum sit vetita legibus, et non leve crimen: ut appellat Ovidius: et olim in aleatores fuit actio quadrupli, ut Ait Ascon. in Divinat. et turpe nomen aleatorum. *Marcel. lib. 28.* Sunt igitur hæ actiones ex maleficio: at ex maleficio non datur actio de peculio. Rursus proprie non videntur esse ex maleficio, quia rem persequuntur, non pœnam. Et ideo etiam non sunt noxales. An igitur iis actionibus dicemus patrem non teneri, nec de peculio, nec noxaliter? Non: sed mediam quamdam sententiam adsumemus, patrem teneri de peculio, non in solidum peculium, sed quatenus ex ea re locupletius factum est peculium.

## Ad L. VI.

*Si servus tuus sine permissu tuo, accepta pecunia mutua, in usurarum vicem habitandi facultatem creditori concessit: nullo jure adversarius tuus hospitium ex hac causa sibi vindicat, cum te servi factum non obligaverit: et ingrediens rem tuam, contra non ejus auctoritate competentis judicis protegeris.*

Pertinet l. 6. quodammodo ad actionem quod jussu. Ex jussu obligatur pater, vel dominus. Obligantur quoque eorum bona pignoris jure, *l. 9. hic.* At si jussus patris, vel domini non intervenerit, nec patrem filius obligat in solidum, aut ejus bona, nec servus dominum, nec bona ejus. Et ideo ut hic proponitur, si mutua pecunia accepta, servus creditori concesserit in ἀντιχρησιν ædes domini sine jussu, sive permissu domini, nulla est ἀντίχρησις, nulla actio hypothecaria, vel in factum, nulla pignoris retentio. Et si dominus ingrediens ædes, per vim a creditore impediatur, ei subvenietur momenti beneficio, vel interdicto uti possidetis. Idemque in hominibus nostris, veluti colonis. Nam homines etiam nostri, sine jussu nostro pignoris obligationem non contrahunt: et si forte pater filio pecuniam credi jusserit, vel dominus servo, non ideo videtur permisisse pignoris obligationem, *l. Dominum. D. quod jussu:* eam enim permitti oportet nominatim. Sed opponitur *l. Si permittente. inf. ad Maced.* ubi filius rem patris pignori posuit sine voluntate patris, et pignus valet. Verum hoc ideo (quæ est ultima Accursii traditio in hac l. et vera) quia hic filius postea patri successit: successione pignus conciliatur. Item opponitur *l. 9.* ubi ponendum est, jussu patris non tantum filiofam. i. datam pecuniam a creditore cum usuris conventis, sed etiam acceptum pignus, non invito patre. At quid dicemus, si filius habuerit liberam peculii administrationem? an poterit rem peculiarem pignori obligare patre invito, aut inscio? Constat posse ex *l. Si convenerit 2. §. ult. de pign. act.* nam alienare etiam potest. Quod alienari potest, etiam pignori obligari potest: idque si exigat negotiorum administratio, aut peculii, non donandi animo, aut diminuendi. Nam donandi animo, vel diminuendi eam non potest alienare, vel pignori obligare, *l. 1. §. 1. D. quæ res pign. obl. poss.* Eademque serventur in procuratore, qui habet liberam administrationem omnium bonorum: etiam in tutore, de quo diximus in *tit. de reb. cred. sup. in l. 4.* Huc etiam pertinet *l. 10. hic*, cujus sententia est: Servus, qui habet liberam peculii administrationem, jure vendit rem peculiarem, exigentibus negotiis peculiaribus, et dominus eum contractum infirmare non potest. At servus, qui non habet liberam administrationem, injussu domini recte rem peculiarem non vendit, et si vendat, nulla est alienatio, injustus titulus inde paratur emptori. Præterea emptor sciens conditionem venditoris malæ fidei est emptor, imo fur habetur si rem mobilem a servo emerit, quem sciebat non habere vendendi facultatem. At si rem immobilem emerit, eam non retinebit, nec usucapiet per præscriptionem longi temporis, id est, 10. vel 20. annor. Itaque, ut qui sunt in nostra potestate jure contrahant pignus, vel mutent dominium rerum nostrarum, necesse est, vel ut specialem voluntatem habeant, vel liberam peculii administrationem, et ut id non faciant diminuendi, vel donandi animo.

## Ad L. VII.

*Ei, qui servo alieno dat pecuniam mutuam, quandiu superest servus, item post mortem ejus, intra annum de peculio in dominum competere actionem: vel si in rem domini versa sit hæc quantitas, post annum etiam esse honorariam actionem, non est ambigui juris. Quapropter si quidem in rem domini pecunia versa est: hæredes ejus convenire potes de ea summa, quæ in rem ipsius processit. Si vero hoc probari non potuerit: consequens est, ut superstite quidem servo dominum de peculio convenias: vel si jam servus rebus humanis exemptus est, vel distractus, seu manumissus, nec annus excessit: de peculio quondam adversus eum experiri possis: alioquin si cum libero res ejus agente, cujus precibus meministi, contractum habuisti, et ejus personam elegisti, pervidere contra dominum nullam te habuisse actionem, nisi vel in rem ejus pecunia processit, vel hunc contractum ratum habuit.*

Hæc lex pertinet ad actionem de peculio, et de in rem verso, et ostendit, actionem de peculio esse annuam post mortem filii, vel servi, et post emancipationem scilicet filii, vel manumissionem aut alienationem servi. Quibus modis peculium extinguitur, quia potestas solvitur: actio tamen de peculio non extinguitur, sed durat adhuc anno utili, titulo *quando actio de pecul. ann. sit.* Sed hoc ita accipiendum est, nisi principalis actio breviori tempore concludatur: quæ scilicet agitur de peculio, ut si sit actio redhibitoria, quæ concluditur, 6. mensibus utilibus: actio redhibitoria de peculio est 6. mensium, *l. pen. D. quando actio de pec. annal. sit.* Et ita quod traditur in *l. penult. de noxal. action.* actiones noxales esse perpetuas: hoc ita est accipiendum cum eadem exceptione, nisi scilicet principalis actio sit temporalis, ut si sit actio vi bonorum raptorum, quæ est annua, *l. pen. sup. de noxal. action.* Igitur actio noxalis vi bonorum raptorum non est perpetua. Similiter quod traditur in *l. 2. in fin. D. de cap. min.* actionem, quæ restituitur in capite minutum, esse perpetuam, hoc est ita accipiendum, nisi principalis actio sit temporalis. Principalem autem actionem dicimus eam, quæ in solidum et directo competit. Actio de peculio, et noxalis non competit in solidum: hæc actio noxalis, principalis est actio, si agatur detracto peculio, et detracta noxæ deditione. Rursus actio restitutoria est utilis, non directa. Ergo non principalis. Sed si principalis sit temporalis, id est, directa, et restitutoria temporalis erit. Alia est ratio actionis de in rem verso, quia huic non opponitur anni exceptio. Et hoc maxime distat actio de peculio ab actione de in rem verso, quod proponitur in *hac l. 7.* Hæ autem actiones de peculio, et de in rem verso competunt ex contractu, vel quasi contractu filiorum, et servorum, qui sunt in nostra potestate. Competunt etiam ex contractu hominum nostrorum, et colonorum censitorum ex edicto Imp. Theodosii, *l. ult. inf.* quod expositum est. An competunt etiam illæ actiones ex contractu procuratoris nostri, vel gestoris liberi hominis, et nulla nobis conditione obstricti, non conditionalis? Minime. Et est hoc quod proponitur in fine hujus legis, hic; hoc modo: Si cum libero homine rem alienam agente contraxisti, et dominum elegisti, seu ejus personam, id est, domini, ut scilicet cum illo ageres ex illo contractu: et ita sensu eodem loquitur *l. 3. sup. de noxal. action.* lex autem sit, te nullam actionem habere, et utitur verbo (*pervides*) quo utimur in re clarissima, ut in *l. Procuratorem. sup. de procurator.* et *l. Si servus. infra, de fideicommiss. libertat.* Et in illo loco Horatii.

*Cum tua pervideas.*

Quem locum male accipit Victorius, pro insuperhabere. Dominum autem cum dicit in fine legis, non oportet eam vocem ad servum referre, sed ad gestorem, vel procuratorem, ut sæpissime. Et tunc intelligitur dominus, rei, vel negotii, vel contractus, ut loquitur l. 2. *titul. proxim. inf.* Ergo ex contractu liberi hominis non conditionalis non tenemur, ut si gestor noster pecuniam mutuam sumpserit, ex mutuo non tenemur. Duæ sunt exceptiones: si gestor rei alienæ pecuniam sumpserit mutuam, et ea in rem domini sit versa, vel si contractum ratum habuerit: his casibus dominus tenebitur, non quidem de in rem verso (nam hæc actio tantum ad eos pertinet, qui sunt in nostra potestate, vel conditionales sunt) non tenebitur etiam condictione ex mutuo, ut diximus in *l. 13. sup. si certum petat.* ubi pro lege ultima hujus tituli, citavi hanc legem. Male. Igitur non tenebitur condictione, sed actione negotiorum gestorum utili, non directa. Cur non directa? Quia non ejus contemplatione pecunia credita est. Directa negotiorum gestorum actio competit, si credita sit ejus contemplatione, licet non sit versa in rem ejus. Contra utilis competit, si sit versa in rem ejus, vel si contractum ratum habuerit, licet ejus contemplatione data non sit. In rem versum, id est, ipse gestus, vel ipsa res parit actionem negotiorum gestorum, licet nostra contemplatione non fuit gestum, *l. Si pupilli. §. Sed si ego. in fin.* et *§. pen. D. de negot. gest.* Ratihabitio etiam parit actionem negotiorum gestorum, si quis alteri dederit meo nomine, vel si ab altero meo nomine acceperit, ut in hac specie meo nomine gestor accepit. At ratihabitio non parit eam actionem, si quid gestum est, nulla ex parte gestum sit meo nomine, quod ad me pertineat: ut si quis non mei contemplatione filio emerit servum, non necessarium, id a me ratum haberi nil attinet, cum meo nomine nullus intervenerit. Et ideo ea ratihabitio nil proficit, *dict. §. Sed si ego.* Itaque finis hujus legis non est accipiendus de eis personis, de quibus est l. ultim. Qui dicuntur nostri homines, etiam sunt conditionales, et dicuntur pertinentes, προσήκοντες, et πορφύροντες.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXVII. Per quas personas nobis acquiritur.*

Hic titulus est potissimum de acquirenda per alium obligatione, non de dominio, vel possessione. Quicquid acquiritur, vel dominium est, vel possessio, vel obligatio. Hæc nobis acquiruntur per eos, qui sunt in nostra potestate, et per liberos homines, et servos alienos a nobis bona fide possessos, ex re nostra et operis. Item per servos fructuarios ex iisdem causis. Per liberos homines, qui nec sunt in po-

testata nostra, nec bona fide a nobis possidentur, acquiri nil potest, quia deficit potestas, et possessio justa. Excipitur tantum possessio, quæ per procuratorem nobis acquiritur, per possessionem autem dominium acquiritur, si is, qui possessionem habuit, et tradidit, dominium etiam habuit: hæc ostendi in *l.* 1. et *l. Per proc. inf. de acquir. poss.* §. *Ex iis. Instit. per quas pers. nob. acq. Paul.* 2. *Sent. tit.* 2. Solam possessionem excipio. Possessio non acquiritur, nisi animo et corpore, acquiritur animo nostro tantum, corpore autem nostro, vel procuratoris etiam nostri. Idque utilitatis causa receptum est, ut corpore alieno rerum possessionem volentes, vel ratum habentes apprehendamus. Dominium per procuratorem non acquiritur, ut si procuratori nostro res tradatur ejus nomine, is autem eam accipiat nostro nomine, quasi negotium nostrum gerens, dominium ei acquiritur, nobis autem possessio, non dominium, *l. Res. D. de acquirend. rer. domin. l. Quod meo. D. de acquir. possess.* At si procuratori nostro tradatur nostro nomine, et is etiam nostro nomine rem accipiat, possessio nobis acquiritur, et per hanc possessionem etiam dominium. Inde sic definimus, per possessionem in nos translatam voluntate domini rem tradentis nostro procuratori, nobis dominium acquiritur: per possessionem autem in nos translatam, æstimatione procuratoris nostri, non voluntate domini, nobis dominium non acquiritur. Ut possessio nobis acquiratur per procuratorem, satis est eum nostro nomine accipere: nec est necesse ei etiam rem nostro nomine tradi. At ut per hanc possessionem dominium etiam nobis acquiratur, necesse est ei etiam tradi nostro nomine: ut autem dominium quæratur nobis, per traditionem factam procuratori nostro, satis est ei rem tradi nostro nomine, nec est necesse, ut eam etiam accipiat nostro nomine: sed si suo accipiat, possessionem sibi acquirit, nobis dominium, *l. Qui mihi. D. de donat. l. Per servum.* §. *ult. D. de acquir. rem. dom.* Itaque dominium et per possessionem, et sine possessione acquiri potest. Sicut et possessio sine dominio. Sed hoc etiam posteriore casu, cum scilicet res procuratori nostro tradita est nostro nomine, is tamen eam rem nostro nomine non accepit: hoc, inquam, casu dominium per procuratorem nobis non acquiritur, sed voluntas et animus domini procuratori nostro tradentis, nos dominos facit. Id sic demonstro. Per alium non acquiro, quod is sibi prius non acquisivit. In hoc casu procurator sibi dominium non acquisivit. Ergo id per eum non acquiro. Sed recta via retro, quo casu procurator nobis dominium acquirit, nobis id acquirit: et quo casu procurator nostro nomine possessionem apprehendit, ut procurator, nos eam videmur apprehendisse, quod nobis nostro corpore paramus, et alieno corpore paramus. At quod civiliter acquirimus sine corpore, id per liberum hominem non acquirimus, *l. Ea, quæ. D. de acquir. rer. dom* Et hoc est quod ait *l.* 1. *hic, excepta possessionis causa*, id est, excepta possessione: quam interpretationem male improbat Accurs. Sola possessio excepta est, non obligatio. Ergo per procuratorem obligatio non acquiritur, *l.* 1. *hic.* Eodem argumento utor, ut probem, dominium non acquiri per procuratorem, hoc modo: Sola possessio excepta est: ergo dominium per procuratorem non acquiritur: et hoc significat l. 1. cum ait, *redintegratæ rei vindicationem, qua jure domini doleo*. Species est. Procurator pactus est mihi redintegratæ rei vindicationem subdita stipulatione, id est, pactus est rei restitutionem, dicta scilicet lege commissoria in venditione, ut Joannes bis recte explicat hoc modo scilicet, ut nisi emptor mihi solverat pretium intra certum diem, resolveretur venditio, et restitueretur res vendita, et redintegraretur: ex qua conventione venditori datur actio ex vendito, vel ex stipulatu, l. *ult. D. lege commiss. l. Commissoriæ. inf. de pact. in empt. et vend.* Verum nulla harum actionum per procuratorem domino acquiretur, quia sola possessio excepta est, non obligatio, non dominium. Ergo per procuratorem nec acquiritur actio in personam, nec in rem. Lex ait, *redintegratæ rei vindicationem*. Sic Paulus in *l. Sentent. tit. de restitut. in integr.* dixit, redintegrandæ rei actionem esse restitutionem in integrum. Subjicit l. nostra, per servos tamen nostros dominium acquiri, plane significans non acquiri per procuratores nostros. Ita quam legem putat Accurs. pro se facere, ea maxime est contra Accursium. Et in summa, sola possessio per procuratorem acquiritur: dominium et obligatio non item. Excipe unum casum, quo etiam obligatio per procuratorem acquiritur, si procurator, vel quilibet gestor suam pecuniam nostro nomine crediderit: quia nobis acquiritur obligatio ex mutuo, et actio directa nobis competit, *l. Certi.* §. *Si nummos. D. de reb. cred.* Acquiritur etiam ex promutuo, ut si quis de suo indebitum solvat nostro nomine, *l.* 6. *sup. de cond. indeb.* Idque etiam receptum est utilitatis causa, benigne, et singulariter, ob crebrum mutui vel promutui pecuniæ usum: sicut etiam illud benigne est receptum contra jus, ut possessio per procuratorem acquiratur, *l.* 1. *inf. de acq. poss.* Adjicit Justinianus in l. 2. acquiri ex causa mutui per procuratorem pignoris obligationem ipso jure sine cessione, directo, exemplo condictionis: quod ante Justinianum non obtinuit. Itaque in hac causa alii acquirebatur actio principalis, domino scilicet, alii vero hypothecaria, id est, procuratori. Sed Justinianus volt ut utraque acquiratur domino. Ob id Tribonianus *l. Solutum.* §. *Per liberam. de pignor. act.* addidit non semper acquiri per liberam personam pignoris obligationem: hic casus est exceptus constitutione Justiniani. Hoc casu excepto, per liberam personam obligatio vel actio non acquiritur. Bene acquiritur: nam retinetur quidem, et paratur nobis, non tamen acquiritur, l. *Per procuratorem. D. de procur.* ut si procurator intra legitimum tempus debitorem meum convenist, quo actio erat peritura, hoc pacto mihi actionem retinet, conservat, et perpetuat: vel si procurator prohibeat opus novum facientem, jus meum conservet servitutem forte, quam habeo. Nunciatio ista fit plerumque juris nostri conservandi causa, non acquirendi, *l.* 1. §. *Nunciatio. de novi oper. nunc.* Et ita prohibendo procurator nobis parat actionem quod vi aut clam: nam demonstrat vim fieri, ut si quis furem mihi furtum facientem apprehendet, parat nobis actionem furti manifesti. Item, qui meum debitorem interpellat, mihi perpetuat actionem, l. *Si quis solutioni.* §. *pen. D. de usur.* Sic constat per nuncium nobis parari actionem in his, quæ fiunt per nuncium, ut in emptione, locatione, societate, mandato, constituto, et pactione, non in stipulatione. Differentia est magna inter procuratorem et nuncium. Procurator contrahit: nuncius nil contrahit, sed nuntiat nos emere, locare, vel pacisci alteri: non possum emere quasi procurator, emptionis alienæ nuntius esse possum, et hoc nuncio illi actionem paro. Ille etiam, cujus deprensione, vel prohibitione, vel interpellatione, mihi paratur, et formatur actio, nihil contrahit, nihil acquirit sibi: ergo nec ego per eum quicquam acquiro, sed jus meum retineo, vel etiam facto ejus mihi paratur actio. Interdum etiam ex negotio gesto a libero homine, datur actio utilis, ut si procurator præsentis ex re ejus stipuletur, domino datur utilis actio, l. *Si procuratori, D. de verb. oblig.* Item si dominus rem suam aliter servare non possit, in subsidium debitor utilis, *l. Julianus*, §. *Si procurator. D. de action. emp.* vel etiam si quis peculium militis suo nomine crediderit, militi debitor utilis, *l. Si pecuniam. D. de rebus cred.* Denique actio paratur, vel retinetur directa, ut datur utilis ex bono et æquo ob factum liberi hominis, non acquiritur proprie per eum.

## *Ad L. ult.*

*Si duo, vel plures communem servum habeant, et unus ex his jusserit, ut suo nomine servus ab aliquo stipuletur decem (puta) aureos, vel aliam rem, ipse autem servus non ejus, qui jussit, sed alterius ex dominis suis fecit mentionem, et nomine illius stipulatus est: inter antiquam sapientiam quærebatur, cui acquiratur actio, vel lucrum, quod ex hac causa accidit: utrum ei, qui jussit, an ei, cujus servus fecit mentionem, an ambobus? cumque ex omni latere magna pars auctorum multum effuderit tractatum, nobis verior eorum sententia videtur, qui domino, qui jussit, asserunt stipulationem, et ei tantummodo acquiri dixerunt, quam aliorum, qui in alias opiniones defluntur. Neque enim malignitati servorum indulgendum est, ut liceat eis, domini jussione contempta, sua libidine facere stipulationem, et ad alium dominum, qui eum forsitan corrupit, alienum lucrum transferre. Quod neque ferendum est, si servus impius domino quidem, qui jussit, minime obediendum existimaverit, alii autem, qui forsitan ignorat, et nescit, repentinum adducat solatium.*

Lex ult. est de obligatione acquirenda per servum communem ex stipulatu. Et ea l. recte accepta est ab Azone secundum antiquos, ut ipse ait: videlicet ut si servum communem unus ex dominis stipulari jusserit, ei acquirat obligationem ex stipulatione, licet stipulando alium nominaverit, videlicet si jusserit specialiter servum sibi stipulari et is alteri sit stipulatus: nam ei, qui jussit, non nominato acquiritur obligatio. Item si simpliciter unus ex sociis jusserit servum stipulari, et is etiam simpliciter sit stipulatus, id est, sine nomine dominorum, ei, qui jusserit stipulari, obligatio acquiritur, non alteri. Nam et hoc votus est, verum jussum illud esse pro nomine, *l. Servus communis.* §. *ult.* et *l. Proinde.* §. *pen. D. de stip. serv.* et §. *pen. Instit. eod. l. Si servo.* §. *Idemque. D. de usufr.* At si jusserit simpliciter servum stipulari, et is alterum nominarit, hoc casu nominato acquiretur obligatio. In summa, cum unus ex dominis jubet specialiter servum sibi stipulari, plus valet jussum, quam nomen; cum vero simpliciter jubet, nullo alio adjecto, plus valet nomen, quam jussum. Hæc est definitio Justiniani. Hæc enim res controversa erat apud Jureconsultos, quam definit hoc loco Imp.

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. IV. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

## *Ad Tit. XXVIII. Ad Senatusconsultum Macedonianum.*

Hoc Senatusconsulto utimur etiam hodie. Qui filiofamil. pecuniam credidit, is actionem habet pecuniæ creditæ ipso jure cum filio in solidum, vel etiam soluta potestate patria, in id, quod facere potest, cum patre de peculio: sed agenti obstat exceptio Senatusconsulti Maced. quæ tam patri datur, quam filio, ceterisque liberis. Filiorum appellatione in hoc senatusconsulto continentur omnes liberi, l. *pen. hic. l. Filium. D. eod.* Senatusconsulto est cautum, ut qui filiofamil. nummos crediderit (est enim tantum de nummis, non de ceteris rebus, ut vino, frumento, de quibus in creditum itur) vivo mortuove patre, actio petitiove non detur, *l.* 1. *D. eod.* Actio, id est, certi condictio ex mutuo, vel stipulatu; petitio, id est, vindicatio extantis pecuniæ, l. *Sed et si paterfam.* §. *Hoc Senatusc. D. eod.* Sic etiam hæc verba, actio petitiove, accipiuntur in Senatusc. Velleiano, ut et in stipulatione Aquiliana. Non datur etiam actio hypothecaria creditori ex hac causa, ut colligi potest e contrario sensu, *l.* 4. *hic.* Quamvis autem Senatusconsulto Macedon. ita caveatur, ne actio petitiove detur, tamen ipso jure est actio, et omissa exceptione condemnatio sequitur, l. *Tamen. D. eod.* quæ interpretatio eadem est adhibenda in Senatusc. Velleiano, in quo sunt eadem verba, et tamen est necessaria exceptio Senatuscon. Velleiani. Eadem etiam interpreta-

tio adhibenda ad titulum Digestorum, *quarum rerum actio non detur:* quia ille titulus est totus *de except.* hæc verba, *non teneri, vel actionem denegari*, non excludunt ipso jure actionem, et non excludunt necessitatem exceptionis. Bonæ leges, ut dicitur, natæ sunt ex malis moribus. Senatusconsulto Macedon. causam dederunt mali mores cujusdam fœneratoris Macedonis, *l. 1. D. eod.* qui ut ait ea *l.* ne quid amplius dicatur, filiusfamil. pecuniam credebat incertis nominibus. Hoc satis est dici, ut cognoscatur malignitas Macedonis, qui filiisfam. pecuniam credebat nominibus incertis, puta cum nesciretur, quanto cum fœnore, cum crederet tacito grandi et illicito fœnore. Iis sunt contraria certa nomina, quæ palam fiunt sub usuris licitis. Horatius in Epist.

*Nominibus certis nummos expendere.*

Eos etiam, qui filiisfam. credunt, ille idem taxat Satyr. lib. Cicero pro Quintio: *Certis nominibus grandem pecuniam debet, etc.* Senatusconsulto Macedon. exceptio dicitur comparata in odium et pœnam creditorum, neque tam in favorem filiorumfam. quam in eorum pœnam, *l. Qui exceptionem. D. de condict. indeb. l. Sed et si paterfam. §. pen. D. ad Maced.* Ideoque putant Interpp. huic exceptioni filiumfamil. renuntiare non posse, quia non ejus gratia datur, sed creditorum odio, licet mulier Vellejano possit renuntiare: nam Vellejanum est introductum mulierum tantum causa. In illo verbo, nominum, quo utimur in Senatusconsulto, est sæpe erratum a librariis, et sæpe pro nominibus legitur, hominibus, et pro hominibus, nominibus, ut in *l. 2. in fin. D. de custod. reor.* vulgo legitur, *nominibus sub fidejussore factis.* Recte Florent. *hominibus pro fidejussore factis.* Neque quicquam mutandum est. Sic Græci legunt ἐπὶ τῶν ἐπ' ἐγγύαις γενομένων προσώπων. 60. Basilicon, et ejus l. aperta est sententia. Quidam postulatus est, ut exhiberetur judicio criminali: is paruit edicto, et venit: ubi venit, aliud ei crimen objicitur, quod ante admiserat, non cogitur respondere. Idem etiam servatur in causis pecuniariis, et hominibus sub fidejussore factis, ut si quis in causa civili satisdederit judicio sisti, ejus causæ nomine et venerit, tum alia quæstio ei moveatur, non ea, propter quam cavit judicio sisti; non cogitur respondere, nisi sit periculum, ne actio tempore pereat. Homines, qui caverint judicio sisti, dicit factos esse sub fidejussore, ut in *l. Si fideicommiss. D. ut in possess. legat.* dicitur quis factus in possessionem, ut in Flor. more Græco: vulgo male, missus est. Græcis γενέσθαι ἐν νομῇ: est etiam in *l. 2 inf. de usu pupil. idoneis hominibus:* procul dubio legendum, *nominibus*, ut nominatim in *l. Creditor. D. de solution. l. D. Severus. D. ad legem Falcid.* et apud Ciceronem in Pisonem, *hominibus saltem bonis*, legendum, *nominibus.* Redeamus ad Senatusconsultum Macedonianum. Sunt septem casus, quibus cessat exceptio Senatuscons. Macedonian., qui omnes fere in hoc tit. proponuntur. Primus est: si filiusfamilias pro patrefamilias publice habeatur: et si in eo errore etiam fuerit creditor: hoc casu creditum non amittitur, *l. 2. hoc tit. l. 3. §. pen. D. eod.* Secundus casus est, si filiusfamilias simulavit se esse paterfamilias, idque creditori persuasit insciu, et ejus condictionem ignoranti, tum creditor creditum non amittet, *l. 1. hic.* Mendaci et deceptori filiofamilias Senatusconsultum Macedonianum non opitulatur, sic nec edictum quod cum eo, etc. quod est de actione in id quod facere potest, *l. 4. §. 1. et l. Eum qui, D. quod cum eo.* Nec mulieri decipienti Vellejanum opitulatur, *l. 2. D. ad Vellej.* Mendacium filiifamilias probare debet creditor, qui id allegat, *l. 1. hic.* At ut initio diximus, non satis est, si filiusfamilias se esse mentiatur; sed etiam est necesse, ut ita existimet creditor, ut eum esse filiumfamilias ignoret. Ignoranti non obstat exceptio Senatusconsulti Macedoniani: scienti obstat, vel etiam ignoranti: improbabilis ignorantia ferenda non est. At si sint duo rei credendi, vel si sit unus numerator, alter stipulator, et unus sciat esse eum filiumfamilias, alter ignoret, quid fiet? Ulpianus scripsit utrique nocere *l. Item si filiusfamilias §. Non solum. D. ad Macedon.* Ergo scientia unius nocet ignoranti, quod est durum et iniquum, et pugnat cum legibus innumeris quas ibi adfert Accursius, nec respondet. Ulpiani verba sunt: *Si alteruter ignorabat in patris potestate se esse, verius, dicendum est, utrique nocere.* Illud (se) videtur abundare, nisi conjungatur cum verbo sequenti, sic: Severius dicendum est, id est, sequemur hac in re sententiam severiorem, ut in hoc tractatu severiores sententias amplectimur, quæ maxime faciunt contra creditores. Sic in *l. Sed et si paterfamilias. §. Hoc senatusconsultum. D. h. tit.* inquit, severitate Senatusconsulti contractus improbabitur. Tertius casus est, si mandato, jussu, voluntate, consensu patris filius mutuam sumpserit pecuniam, tum enim cessat Senatusconsultum, si etiam permissu patris, id est, qualibet voluntate, et quolibet voluntatis indicio, *l. 2. hic*, et *l. 4.* de quo diximus in *l. 6. sup. quod cum eo.* Idem est si pater ratum habuerit contractum mutui, *l. ult. hic, l. Item si filiusfam. §. pen. D. eod. tit.* Et ex mandato quidem, jussu, vel patris ratihabitione, ipse pater in solidum tenebitur quod jussu. Ratihabitio quoque patris filium obligabit in solidum, detracto exceptionis auxilio. Addit Justinianus in *d. l. ult. hic*, novella lege se definisse generaliter, ratihabitionem omnem retrotrahi, mandato comparari, præterita confirmare generaliter, id est, sublata differentia facti vel juris, ut est in *l. Donationes. inf. de donat. inter vir. et uxor.* Inter juris auctores hac in re non conveniebat. (*) Omnes generaliter ratihabitionem non retrotrahebant: Plerique dicebant ratihabitionem confirmare quæ sunt facti, ut possessionem, pactionem, gestionem: non ea, quæ sunt juris. Ex ea lege novella ratihabitio

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 30.*

omnis retrotrahitur, et ante gesta confirmat. Itaque cum dicatur *l. Novella*, si tentaveris bona hæreditatem patri acquiri, quam filius adiit patris injussu, si modo postea ratam eam pater fecerit, id facile obtinebis ex generali novella: ut servatur in jure prætorio in acquirenda bonorum possessione: qua de re in l. 1. *inf. qui admitti.* Quartus casus est, si filiusfamilias sit miles, et mutuam sumat pecuniam, tenetur usque ad quantitatem peculii castrensis. Nec quærimus in quam rem impenderit. Et præsumitur impendisse in res castrenses, *l. ult. hic, l. 1. §. ult. D. eodem.* Quintus casus est, si mutuam pecuniam filiusfamilias sumat in eam rem, quæ patris oneribus incumbit, ut si ex ea pecunia dotem pro filia, vel pro sorore sua det, dum pater abest peregre. Nam hæc dotis constitutio pertinet ad patris onus. Et hoc casu pater creditori tenebitur de in rem verso, *l. Si filiusfamilias. D. eod.* Idem est, si absens filiusfamilias studiorum, vel legationis causa, mutuam sumat pecuniam ad sumptus necessarios, quos solet illi pater subministrare, non si in ampliores sumptus. At in his casibus videndum est quam in rem impenderit pecuniam, puta, in dotem constituendam, aut sumptus necessarios. Nam si in eam rem impendit, ad quam est credita, pater tenetur de in rem verso; sin minus, de peculio tantum. Itaque seu in eam rem impenderit, seu non, cessat Macedonianum. Sed alias in patrem agitur de peculio, alias de in rem verso, *l. 3. §. Proinde, l. penult. de in rem vers. l. Item si filiusfam. §. Quod dicitur. D. ad Maced.* At si jussu patris filio absenti pecunia sit data studiorum causa, pater in solidum tenebitur quod jussu, et perpetuo, etiam filio mortuo, nec in quid impenderit, inquiremus. Actio de peculio mortuo filio est annua de in rem verso: actio quod jussu mortuo filio est perpetua, sicut de in rem verso. Hic est sensus *l. 5. hic.* Sextus casus est, si filiusfam. paterfam. factus debitum agnoverit, ut si expromiserit novatione facta, vel etiam si pater solverit. Cessat hoc casu Macedonian. *l. Item si filiusfam. §. ult. D. eod. l. 2. hic.* At quid fiet, si pignus tantum dedit factus sui juris, an convalescit creditum? Non omnimodo. Nam hoc casu ei denegatur exceptio Macedon. usque ad quantitatem pign. *l. Sed si paterfam. D. eod.* Filiusfam. mutuo centum accepit, factus sui juris dedit pignus dignum tantum 50. in illis 50. tenetur sine ulla exceptione: in aliis 50. non tenetur cum effectu. Quod etiam notandum, ut severius admissum: nam alias sortis ratio non dirigitur ad pretium pignoris, sed seu pignus sit pluris, seu minoris, eadem sors manet, *l. Si pro mutua. sup. si cert. pet.* At severitas Senatusc. exigit hanc interpretationem. Septimus casus est. Si filiusfam. non contrahat mutuum principaliter acceptis nummis, sed emptionem sine fraude Senatusc. et de pretio, et usuris est in creditum, stipulatione interposita, actioni ex stipulat. non obstabit Senatusc. Macedon. quia mutuum non contraxit principaliter, et si de nummis cavit, *l. 3. hic*, et *l. 3. §. pen. D. eod.* Hoc casu eadem quidem est actio, idem titulus actionis, ut ait l. 3. ac si mutuum principaliter contraxisset, nempe certi condictio ex stipulatione; sed diversa causa obligationis et origo. Verum cavendum est ne quid fiat in fraudem Senatusconsulti hoc genere contractus.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXIX. Ad senatusconsultum Vellejanum.*

Superius senatusconsultum, quod heri exposuimus, est de nummis filiofam. mutuo, aut fœnori datis. Hoc senatusc. est de intercessionibus mulierum. Intercessio est, si se, suave pro alio obliget: ut si fidejubeat, si expromittat, si mandet, si constituat, si in judicio aliquem defendat, si pignori res suas ponat: Item si cum creditor esset cum alio contracturus, interveniente muliere, cum ea ab initio contraxerit, videtur etiam hoc casu mulier intercedere pro eo, cum quo creditor initio contrahere decreverat, l. 19. quæ ait id declarari edicto perpetuo, quod quidem expressum fuit senatusc. Vell. sed obscure, *l. 4. h. t. l. 2. D. ad Vell.* his nempe verbis, *quod ad fidejussiones, et mutui dationes pro aliis, quibus feminæ intercesserint, pertinet.* Ubi dationis verbum passive accipitur, ut sæpe fieri diximus *sup. tit. quod cum eo.* Et recte Accurs. mutui dationes interpretatur, cum fœmina a dante mutuum accepit, quod alius erat accepturus. Itaque illis verbis senatusconsulti, hic etiam modus intercessionis notatur; qui tamen fuit postea apertius expressus edicto perpetuo, ut ait *d. l. 19. hic.* Sunt etiam multæ aliæ intercessionum formæ, vel quasi intercessionum. Ex his omnibus intercessionibus mulieres ipso jure obligantur, vel res earum pignoris jure: sed obstat exceptio intercessionis, vel Senatusconsulti Vellejani, quæ datur non tantum mulieri, sed etiam ejus hæredi, et mulieris fidejussori, et procuratori; ut cum ea ea mandante pro alio intercessit, procurator hanc habebit exceptionem, si conveniatur ex sua intercessione *l. 14. et 15. et 20. hic.* Omissa exceptione sequitur condemnatio. Potest tamen etiam post condemnationem actioni judicati opponi, ut etiam Macedoniani. Id dixi in *l. 19. de prob. sup.* Duo sunt casus, quibus in mulierem, si intercesserit, ipso jure actio non est: primus est, si pro marito intercesserit, nec pecunia in ejus commodum versa sit, *Novell. 134.* Alter casus est, si mulier sine scriptore, vel privato instrumento vel publico, quod non habeat subscriptionem trium testium pro alio intercesserit. Nam et hoc casu ipso jure est tuta, *l. Antiquæ. §. ult. inf. hic:* quem recte Bulgar. interpretatur: alii male: igitur si instrumento publico,

quod trium testium subscriptionem habeat mulier pro alio intercesserit, necessaria est exceptio. Denique his duobus casibus exceptio non alias intercidit actio adversus mulierem, vel hæredem ejus, vel fidejussorem, vel procuratorem, quam opposita exceptione Senatusc. Vellejani, *l. Si decipiendi. in fine, et l. Vellejan.* Actor autem subducta muliere ope exceptionis, habet salvam actionem adversus reum principalem, videlicet si mulier pro alio fidejusserit, vel constituerit, vel mandarit, quibus modis principalis obligatio non novatur. Itaque his casibus muliere subducta, salva manet creditori actio principalis. At si novatione facta mulier pro alio expromiserit, subducta muliere, et actore excluso per exceptionem Senatusc. Vellejani, vetus actio, quæ fuit novatione extincta, restituitur in veterem debitorem, ita creditor credito non cadit. Et ob id ea actio dicitur restitutoria et utilis, *l. Quamvis. §. Si convenerit.* et *§. Marcellus.* et *§. Si mulieri hæres*, et *l. Aliquando. § ult. hoc tit.* Dicitur etiam rescissoria *l. 16. hic:* quia datur rescissa intercessione mulieris, subducta, muliere, *l. ult. §. ult. D. eod.* At quid fiet, si cum creditor esset Titio mutuam pecuniam daturus ipsa intervenerit, et eam pecuniam mutuam acceperit, seque ab initio ream principalem constituerit, et deinde Titio eam pecuniam dederit: hoc casu in Titium, cui mulier hoc factum voluit, nulla fuit actio. Ergo in Titium nulla restituitur, sed muliere confugiente ad beneficium senatusc. Vellejani, in Titium instituitur nova utilis actio: id ostendi in *d. l. Quamvis. §. Si cum essem.* et *l. Quidam voluit. D. ad Vellejan.* Et hæc duo genera actionum utilium notavit Justinianus in *d. l. Antiquæ*, dum ait, creditori antiquam actionem servari, vel parari novam. Igitur mulier, vel veterem, vel novam obligationem suscipit, *l. 18. hic*, et *l. Quamvis. § 1. D. eod.* Si veterem suscipit, actio in veterem debitorem restituitur, ea muliere liberata: si novam suscipit, actio in eum instituitur, cujus bona cessit mulieris intercessio. Ex his apparet, in his causis creditoris creditum non intercidere, etiamsi liberetur mulier quæ intercessit. Nam vel principalis actio salva manet, vel vetus restituitur, vel nova instituitur. Nunc ex l. 1. hic duo sunt tantum notanda: primum cessare senatusc. Vellejanum, si mulier pro alio solverit ultro, cum non intercessisset; et ideo solutum condici ab ea non potest, quod tamen condiceretur, si locus esset senatusconsulto. Idque ostenditur in *l. 4.* et 9. *hic.* Et verum hoc est, sive solverit animo donandi, seu quasi gerens negotium debitoris alieni, seu ex mandato: item seu pecuniam solverit, seu rem in solutum pro alio dederit: item seu rem suam vendiderit extraneo, et ex pretio pro alio solverit, vel emptorem delegaverit, quia delegatio pro solutione est, *l. 5. D. eod.* Solvere pro alio, non est intercedere. Intercedere, est se vel sua obligare. His obstat *l. ult. §. Item si mulier. D. eod.* Species est: Mulier rem suam vendidit, et tradidit alieno creditori, vel personæ ab eo interpositæ, et ea conditione vendidit, ut is suum debitorem pro rei venditæ pretio accepto liberaret: deinde mulier rem traditam vindicat: obstat exceptio rei venditæ et traditæ mulieri. Huic exceptioni obstat replicatio senatusc. Nam mulier replicabit, venditionem intercessionis causa factam. Senatusc. Vellejanum inducitur, et exceptionis, et replicationis modo; imo et actionis modo, ut cum mulier condicit, quod solvit ex sua intercessione, ex sua fidejussione. Verum ut respondeamus in specie ejus §. mulier creditori nec rem in solutum dedit, nec rei pretium, sed cum creditore alieno venditi obligationem contraxit intercessionis vice, puta ea conditione, ut creditor debitam sibi ab alio pecuniam pro pretio rei venditæ acceptam faceret, quod est intercessionis vice. Et ob id mulier juvatur. Postremo notandum est cessare senatuscons. Vellejanum, si creditor nesciat mulierem intercedere. Ut Macedon. exceptio, ita Vellejana scienti, obstat, non ignoranti: in hoc autem conveniunt, ut in aliis plerisque. Sed si ex duobus reis stipulandi, unus sciat mulierem intercedere, alter nesciat, non id dicemus, quod heri tradidimus de senatuscons. Macedon. paulo severius, scientiam unius alteri nocere: cum non sint tractandi, qui cum mulieribus contrahunt, eadem severitate, qua qui cum filiisfam. Unum senatuscons. spectat pœnam creditorum: alterum mulierum gratiam et favorem. In causa senatuscons. Maced. creditor cum effectu creditum amittit. In causa Vell. creditor numquam creditum amittit: sunt et alia discrimina. Exceptio Vellejani parit condictionem indebiti, *l. 9. hic.* Exceptio Macedon. non item, propria ratione, *l. Qui exceptionem. D. de condict. indeb.* Mulier potest renuntiare exceptioni Vellejani, *l. ult. inf. quand. mul. tut. off. Novell.* 94. et 118. Filiusfam. non potest Macedon. renuntiare. At si quis dixerit. Quid fieri potest, ut creditor nesciat mulierem intercedere? Est hoc nobis explicandum: id varie fit. Ut si mulier simulet se esse matrem, quod Accurs. tradit: at hoc exemplum est omnia crassum. Potest alio modo, ut si mandato mulieris quis fidejubeat pro alio, et hoc creditor nesciat fieri mandato mulieris: hoc casu fidejussori mulieris non dabitur exceptio, *l. Si fidejussores. D. ad Vellejan.* Item si maritus consentiente uxore rem ejus pignori obligaverit, et creditor nesciat ea consentiente obligari: hoc etiam casu cessat Vellejanum, et ideo hoc casu exigitur creditoris scientia, *l. 6 et 7. h. tit.* Item, quia constat cessare Vellejanum, muliere intercedente in rem suam, non cessare muliere intercedente in rem alienam. Si mulier in rem alienam intercesserit, et creditor justa ratione ductus, existimet eam in rem suam intercessisse, et ita credat pecuniam, ei non obstabit senatusc. Vellejanum. Finge: mulier et Titius socii sunt, et in rem communem mutuam pecuniam accipiunt, ut ædes communes reficiant: duo rei debendi constituuntur, id est, singuli in solidum tenentur, et videtur alter pro alterius parte intercessisse: an mulier tenebitur in solidum etiam pro parte socii? Constat teneri, et cessare senatusconsultum Vellejanum, *l. Vir uxori. §. ult. Dig. eod. tit.* Nunc finge: moribus Galliæ receptum est in locis plerisque, ut vir et uxor sint socii bonorum in matrimonio quæsitorum, nisi aliud inter eos convenerit: nam certum est huic juri conventione posse derogari: nunc cum inter duos conjuges convenisset ne essent socii, et cum eam conventionem nesciret creditor, utrique pecuniam mutuam credidit, et duos fecit reos debendi, eos esse socios, et se in eorum rem communem credere existimans, cum conjuges conventionem dolo malo celarent: an igitur aget cum muliere in solidum? sic sane: et si opponatur exceptio senatuscons. Vellejani, creditor tamen replicabit de dolo, *l. 18. hoc. tit.* Alia exempla hujus ignorationis sunt, si mulier pro alio expromittat, quem creditor justa ratione motus credebat mulieris esse creditorem, etsi revera non sit mulieris creditor, cessat senatusconsultum Vellejanum, quia putat creditor mulierem intercedendo rem suam agere, id est, se pro creditore suo obligare, justam ignorantiam exigimus, l. *Vir uxori. D. ad senatuscons. Vellej.* ut in Macedoniano justam etiam ignorantiam exigimus, *l. penult. D. ad senatusc. Macedon. l. 1. tit. prox. sup.* Utriusque senatuscons. exceptio obstat, non tantum ei, qui scivit, sed et si, qui scire debuit: justa ignorantia non obstat. Aliud exemplum est: si mulier mutuam pecuniam sumat, mox eam marito, vel alii crediture, et ita alii potius, quam sibi contrahens et hoc creditor nesciat, huic senatusconsulto Vellejano locus non erit, *l. Si mulier marito. l. Si mulier. l. Vir uxori. l. Bona fide. l. 4. in princ. D. eod. tit.* Verum hoc casu quælibet ignorantia creditoris est probabilis, quia principaliter cum muliere ab initio contrahitur. At cum ipsa intercedit, ut cum pro alio expromittit, quælibet ignorantia non est probabilis: nam creditor tum debet esse diligens in exquirenda causa intercessionis. Hæc est sententia *legis Vir uxori.* At si creditor sciat mulierem id agere, ut mox eam alii mutuam daret, tunc huic senatusconsulto Vellejano est locus. Denique, quod notandum est, huic senatusconsulto est locus, non tantum si alii creditores mulieri pro eo intercedenti mutuam pecuniam dederit: sed et si alii non crediturus, mulieri alii mox crediturm sciens eam pecuniam dederit: et ideo in senatusconsulto Vellejano hæc verba (*mutui dationes*) sic accipiemus, cum alii datura, vel ab eo, qui alii daturus erat, mutuam pecuniam accepit. Nam utroque casu tacite videtur intercedere pro alio, cui datura accepit, vel cui daturus creditor, mulieri dederit, licet palam videatur sibi tantum mulier gerere negotium. At tacita intercessio est, et in fraudem senatuscons. quod etiam in hac specie contingit. Maritus rem uxoris pignori obligavit primo suo creditori ea consentiente: mulier videtur intercessisse pro marito rei suæ interventione: mox eadem mulier a secundo mutuam accepit pecuniam sub eodem pignore, et eam statim solvit primo pro marito, et pignus ab eo liberavit, an etiam hoc modo videtur intercessisse? Sane videtur: quia prioris intercessionis causa pecuniam mutuam accepit statim sub ejusdem rei obligatione, et eam solvit primo statim, et ideo huic senatusconsulto est locus, si secundus id agi sciverit, non si ignoraverit: nam ignorantem semper excusamus. Hæc est species *l. Seja. §. ult. D. eod. tit.* His obstat *l. 13. h. t.* quæ lex significat deficere auxilium senatusconsulti Vellejani, etiamsi creditor scierit mulierem mutuam pecuniam accipere jussu mariti, quod et in ejus usum insumpserit. Obstat tam *l. Vir uxori.* quam *l. Seja.* Nam in utraque sumsit mutuam pecuniam in usum et rem mariti, et senatusconsultum non deficit, si scierit creditor, quid mulier ageret. At ut respondeamus, in *l. Vir uxori*, vir, qui pecunia egebat, ipse eam pecuniam non rogavit a creditore, sed uxorem supposuit, quæ rogaret, et mox sibi crederet in fraudem senatusconsulti Vellejani, quam fraudem si creditor scierit, obstabit exceptio ejusdem senatusconsulti Vellejani: si vero ignoraverit, non obstabit. At in specie *l. Seja*, cujus rei obligatione mulier pro marito intercessit apud creditorem primum ejusdem rei obligationem statim contraxit cum secundo, et statim etiam priorem intercessionem dissolvit: mutatur statim creditor, et obligatur res eadem, mutatio illa præpostera, et ejusdem rei obligatio, argumentum est fraudis quæsitæ senatusconsulto Vellejano. At in *l. 13. h. t.* nihil est tale. Sed mulier revera sibi mutuam sumpsit pecuniam, in usum tamen et rem mariti, sine ulla fraude senatusconsulti Vellejani. Igitur scientia hoc casu non obest creditori, quia intercessioni fraus non quæritur. Sed re vera mulier ab initio sibi duntaxat contraxit, quamvis ea mente sit, ut quod sumat, in rem mariti impendat.

## *Ad L. II.*

*Frustra Senatusconsulti exceptione, quod de intercessionibus fœminarum factum est, uti tentasti: quoniam principaliter ipsa debitrix fuisti. Ejus enim senatusconsulti exceptio tunc mulieri datur, cum principaliter ipsa nihil debet, sed pro alio debitore apud creditorem ejus intercessit: sin autem pro creditore suo alii se obligaverit, vel ab eo se, vel debitorem suum delegari passa est: hujus senatusconsulti auxilium non habet.*

Ex l. 2. notandum est, Senatusconsultum Vellejanum cessare si mulier intercedendo rem suam agat: ut si pro suo creditore expromittat delegata, vel ultro, vel si pro suo creditore debitorem suum delegaverit. *l. Debitrix. D. eod. tit.* Item in specie l. 6. *hoc tit.* Si mulier administrans bona filiorum suorum pupillorum, tutoribus eorum indemnitatem promiserit sub pignoribus, vel satisdato, hoc casu videtur in rem suam, non in alienam intercessisse: in rem suam, ut scilicet sibi administratio relinquatur: et ideo senatusconsultum Vellejanum cessat, *l. 2. infra, si mater indemnitatem promiserit.* Detracta etiam hac causa administrationis, propter quam indemnitatem tutoribus promittit mulier, promittendo tutoribus liberorum suorum indemnitatem ex causa directæ actionis tutelæ non videtur interces-

sisse. Et ideo cessat Vellejanum. At ut subjicitur in *l.* 6. *h. t.* si tutore pupilli se excusare volente mater se interposuerit, et tutori promiserit indemnitatem, ut ad tutelam accederet sine periculo, locum habet senatusconsultum Vellejanum, quia pro se non videtur intercedere, sed pro filio, et contrariæ actionis tutelæ obligationem suscipere pro tutore apud pupillum: nondum quidem illa obligatio est contracta, sed etiam intercessio fit futuræ obligationis nomine. At huic parti l. 6. obstat *lex Quamvis.* §. 1. *D. eod. tit.* Species cujus §. hæc est: Mulier intervenit apud tutorem pupilli filii sui, ne filii sui prædia distraheret: quæ necesse habebat distrahere, et si ex ea causa indemnitatem promittit: ait lex, eam non videri intercessisse: et ideo senatusconsultum Vellejanum cessat, quia non suscepit alienam obligationem novam, aut veterem sed ipsa obligationem hanc creat, et ideo non est intercessio. Denique in ea specie mater promittendo indemnitatem tutori filii non intercessit. Contra est in l. 6. cui ita respondendum est: ideo in specie *l. Quamvis.* mulier non intercedit: quia dum promittit tutori indemnitatem, ne filii sui prædia distrahat, hoc videtur promittere, si conventus tutor directa actione tutelæ ob prædia non distracta, ob id aliquid ipse, quasi re non bene gesta, præstiterit a se indemnem futurum iri eo nomine. Verum illa hoc promittendo, alienam obligationem non suscipit: sane non suscipit obligationem pupilli: sed tutoris potius, qui tenetur directa actione tutelæ ob prædia non distracta, quæ distrahere debebat: tutoris etiam obligationem non suscipit, quasi intercedendo apud tutorem: nam se obligat tutori, et pro eodem ipso tutore: intercedere autem est pro alio alii se obligare, ut in l. 6. quam tractamus. Pro pupillo, inquit lex: mater se tutori obligavit: contra ait *in fine* l. 6. pro tutore se pupillo obligare, ut si mater tutorem filio petierit, et periculum tutelæ in se receperit, id est, si pro tutore pupillo caverit, hoc est intercedere, *l.* 1. *inf. si mat. indemnit. promis.* At si pro tutore mater eidem tutori se obligaverit indemnitatem promittendo: hoc non est intercedere, *l. Tutor. D. ad Vellejan.* Intercessor est quasi medius quidam inter duos. Sic accipiendum est quod dicit Paulus 2. *Sentent. eod. tit.* mulierem, quæ pro tutoribus filiorum suorum indemnitatem promisit, non pertinere ad hujus senatusconsulti Vellejani beneficium, nempe si pro tutoribus, et eisdem tutoribus indemnitatem promisit, ut in *l. Quamvis*, §. 1. Et ita etiam hæc omnia rectissime exposuit Bulgarus. Addendum est ex *l.* 8. si pro patre filius et filia expromiserint singuli in solidum, subtracta filiæ beneficio senatusc. Vellejani, filius in solidum tenetur, *l. Si Titius, D. de fidejussor.* quam exposui in *tit. de constituta pecunia, supra.* At si filius et filia pro patre expromiserint novandi causa, et singuli pro parte, filia subducta beneficio hujus senatuscons. filius tenetur pro sua parte; pro parte autem filiæ in patrem restituitur actio personalis: datur etiam hypothecaria, si in veterem obligationem pignora pater dederat, *l. Quidam voluit, D. eod. tit.* Hypothecaria verius datur, quam restituitur, *l. Aliquando*, §. 1. *D. eod. tit.* Mulieris ex promissione non tollitur naturalis obligatio, et ideo idem pignus manet, nec etiam necesse est restitui hypothecariam: sola personalis restituetur. Postremo notandum ex l. 11. pleraque concedi extraneis, quæ non conceduntur conjugibus, *l. ult. C. Theodos. de legit. hæredib.* Ut extraneo donare possum, conjugi donare non possum. Extraneum possum hæredem instituere, conjugem non possum ex l. Papia Poppæa. Hodie possumus. Pro extraneo si mulier intercesserit, valet intercessio, nec rescinditur, nisi per exceptionem: si intercessit mulier pro marito, ipso jure intercessio non valet. Verum licet inter virum et uxorem donatio non valeat, tamen remissio pignoris valet: ut si uxor viro pignus remiserit sibi obligatum forte dotis nomine, vel alia quavis causa: remissio pignoris non habetur pro donatione, *l. Et si pignus, D. quæ in fraud. creditor.* Licet etiam intercessio mulieris pro marito non valeat, tamen remissio pignoris valet, etiamsi pignus remittendo negotium alteri gerere voluerit, l. 11. Et hoc spectat l. 11. dum ait, mulierem pignus recte remittere, id est, hanc remissionem non contineri senatuscons. Vell. quod explicat latius *lex Quamvis. D. eod. tit.* Remissio igitur pignoris neque donatio est, neque intercessio. De remissione pignoris etiam est *l. Jubemus inf. h. t.* verum ei, quod diximus, remissionem pignoris non esse intercessionem, obstat *lex Vir uxori.* §. 1. *ad Vellej. senat.* Cujus species hæc est: res viri erat mulieri obligata duplici ex causa, dotis et crediti: id non ignorans secundus creditor pignus luit ex causa dotis, soluta dote, de causa crediti nihil dictum est: atque ita secundus creditor eandem rem in causam pignoris jure accepit, consentiente muliere. Consensus hic mulieris videtur esse remissio pignoris ex causa crediti: et tamen lex ait Senatusc. locum esse. Remissio ergo pignoris intercessio est. Et hoc ex illo §. recte colligitur, si modo ponas ex una causa pignus lui, ex altera remitti: at non est ita ponendum. Luitur quidem pignus in hac specie ex una causa, non tamen remittitur ex altera. Consensus ille non est pignoris remissio ex altera causa, de qua subticuit mulier. Sed consensus ille est intercessio mera: quia rem sibi adhuc ex altera causa obligatam, mulier obligari consensit, et ita intercedit. In ea specie dixit tantum mulier secundo creditori, rem sibi esse obligatam ex causa dotis, de causa crediti nihil dixit, dum scilicet vult pignus ex ea causa retinere, et consentire ejus obligationi, in fraudem Senatusconsulti Vellejani, retento pignore ex causa crediti. Atque ita est explicandus hic §. Atque ita certum est remissionem pignoris non esse intercessionem.

## *Ad L. XXI.*

***Jubemus licere mulieribus et pro uno contractu, vel certis contractibus, seu pro una, vel certis personis, seu rebus, juri hypothecarum sibi competenti per consensum proprium renuntiare: quodque ita gestum sit, hac auctoritate nostra firmum, illibatumque custodiri: ita tamen ut et si generaliter tali renuntiatione pro uno (ut dictum est) contractu, seu certis contractibus, vel ad unam, vel ad certas res seu personas consensum proprium accommodantes usæ sunt, vel fuerint: eadem renuntiatio ad illos contractus, et illas res, seu personas, quibus consensum suum proprium accommodaverunt, vel accommodaverint, coarctetur: ne aliis quibusdam contractibus, quibus minime mulieres consenserunt, vel consenserint, prætendentibus eam, opponendi licentia præbeatur. His scilicet omnibus, quæ in præsenti, per hanc consultissimam legem statuimus, ad præteritos nihilominus contractus pro negotiis et controversiis, necdum transactionibus, vel definitivis sententiis, seu alio legitimo modo sopitis, locum habituris.***

Lex *Jubemus* est etiam de remissione pignoris: cujus sententia hæc est: uni debitori factam remissionem pignoris mulieri non nocere adversus alios, qui eandem rem mulieri obligarunt ex eadem alia ve causa: ut pignus obligatum a primo et secundo, remissum primo, non videtur et secundo remitti. Item lex ait, remissionem pignoris factam ex una causa non porrigi ad aliam, ut si pignus sit obligatum ex causa dotis et crediti, et remittatur ex causa dotis, non videtur etiam remitti ex causa crediti. Item l. ostendit pignori obligatis rebus pluribus, et unius pignore remisso, alias res in obligatione manere. Sed huic sententiæ opponitur *l. Paulus respondit quibus modis pign. vel hypoth. solv.* ubi ponendi sunt tres creditores, primus, secundus, tertius, inter quos servatur ordo, cum de pignoribus agitur: primus creditor videtur pignus remittere, si consentiat debitori rem obliganti tertio creditori: non tamen sic tertius successit in locum primi, ut anteponatur secundo. Nam secundus potior erit primo per remissionem pignoris vel exceptionem remoto, *l. Major.* 1. *de pignorat. act.* Ex eo colligunt, remissionem pignoris factam in gratiam tertii non tantum tertio prodesse, sed etiam secundo verum hoc l. nostræ non obstat. Remissio pignoris fit debitori, non alii creditori. Si fieret remissio pignoris creditori, facta uni, alteri non prodesset: at remittitur pignus debitori, licet id fiat plerunque in gratiam cujusdam creditoris. Et ideo si ex pluribus debitoribus sub eodem pignore, uni fiat remissio pignoris, non prodest aliis omnibus: tamen creditoribus ejusdem debitoris, qui sequuntur, prodest, quia pignus in totum liberatur a primo creditore, qui id remittit, et deinceps in id concurrunt omnes, qui sequuntur. Nec quicquam facit, quod fit remissio in unius tantum gratiam: nam pignus in totum solvitur a primo creditore. Itaque lex illis nihil obstat nam non probat uni debitori remissionem factam prodesse aliis, sed remissionem factam debitori in gratiam unius creditoris, prodesse etiam sequentibus creditoribus.

## *Ad L. XII.*

***Si dotare filiam volens, genero res tuas obligasti, pertinere ad te beneficium Senatusconsulti falso putas: hanc enim causam ab eo beneficio esse removendam prudentes viri putaverunt.***

Ex l. 12. notandum est, cessare Senatuscons. Vellejanum, si mulier pro filia dotem promiserit, et res suas pro ea obligaverit genero suo. Loquitur lex de filia: sed idem est, si mulier pro alia fœmina dotem promiserit, ut docet *l. ult. h. t.* dotem pro filia promittere, sive ea fœmina, pro qua dos promittitur, sit obligata, sive non, hoc est intercedere nuptiis contrahendis: sed dotium favore est receptum, ut hæc intercessionis causa non pertineat ad Senatusconsult. Vellejan. Idque receptum est non tantum ante Justinianum, sed etiam a prudentibus. Prudentes, inquit l. exceperunt hanc causam intercessionis. Idem receptum favore libertatis, *l. pen. h. t.* Si servo obligato, vel non, mulier pro ejus capite pecuniam promiserit, hæc etiam causa intercessionis a Senatusconsulto non continetur. Præterea notandum ex l. 12. cessare Senatusconsult. Vellejanum, si mulier, quæ pro alio intercesserit, post biennium denuo se obligaverit ejusdem rei nomine, vel si eodem nomine satisdederit, si exposuerit secundam cautionem, qua agnoscat primam: idem traditur in *Nov.* 61. quæ ait, mulierem non pertinere ad Senatusconsultum Vellejanum, si post biennium cautionem primam agnoverit. Sed id tantum locum habet, si pro extraneo, non pro marito intercedat: nam et si pro marito sæpius intercedat, non tenetur, *Novell.* 134. etiamsi post biennium iteretur intercessio. Postremo notandum ex l. 23. cessare Senatuscons. Vellejan. si mulier quid acceperit, ut pro alio intercedat. Cujus rei probatio ab actore exigitur, nisi instrumento publico, quod habeat subscriptionem trium testium, comprehensum sit, dixisse mulierem, se causa intercessionis pecuniam accepisse: hoc si sit scriptum, non exigetur probatio ab actore, si modo instrumenti fides in dubium non vocetur. Additur etiam in ea lege 23. restitui actionem in veterem debitorem, non tantum subducta muliere beneficio Senatusconsulti Vellejani, sed etiam eo casu deficiente senatusconsulto Vellejano, si mulier non sit solvendo: quod valde novum est. Namque alias datione expromissoris, etiam si is non sit solvendo, debitor omnino liberatur, nec in eum actio restituitur, quia creditor bonum nomen facit, qui eum expromissorem probat et admittit: sicut hæreditatem locupletem facit, qui eam adit, et ideo obligatur in solidum, etiam supra vires hæreditarias, *leg. Inter causas.* §. *Abesse. D. mand.* Cum igitur id sit valde novum, non est porrigendum ad alios casus deficientis Senatusconsulti Vellejani: nam si in mulierem, quæ intercessit, sit actio cum effectu, cessante Senatusconsulto Vellejano, licet mulier non sit solvendo, tamen in veterem debitorem non restituetur actio.

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXX. De non numerata pecunia.*

Hic Titulus est de exceptione non numeratæ pecuniæ, quæ dicitur a Græcis ἀναργυρίου, et veritatis servandæ causa comparata est, *l. 1. h. t.* seu tota pecunia, seu pars ejus non sit numerata. Nam excipitur, vel de toto, vel de parte non numerata, *l. 2. hoc tit.* Hoc autem habet proprium hæc exceptio, ut qui eam excipit, non probet, sed onus probandi transferat in actorem, ut diximus in *tit. de condict. ob turpem causam, in fi. sup. l. 1. sup. de prob.* Item, id habet proprium, ut non tantum actioni opponatur exceptio, sed etiam sine actione in modum querelæ contestatur. Contestatione autem perpetuatur, alioqui temporalis est exceptio. Id ostenditur in *l. 8.* 9. et 14. §. *pen. hoc tit. l. ult. sup. de condict. ex lege.* Ea contestatio fit creditori præsenti ex scripto, vel si creditor absit e loco, ubi contractum est, vel si sit difficilis conventu, veluti si in magistratu positus sit, fiet contestatio apud judicem ordinarium, vel civitatis defensorem, vel episcopum, *d. l.* 14. §. *pen.* et *ult.* quæ pars *leg.* 14. est repetita in l. *Si præsens. supra, de Episcop. audient.* et similiter, quod in *ea l.* 14. est scriptum de apochis tributorum publicorum, id est repetitum in *l. ult. inf. de apochis publ. lib.* 10. Item fini *d. l.* 14. qui quidem est de exceptione non numeratæ dotis, est conjungenda *l. ult. de dote cauta, et non numerata*; utriusque est eadem inscriptio et subscriptio. Qua ex causa datur hæc exceptio non numeratæ pecuniæ, ex eadem etiam datur condictio cautionis, seu liberationis, ut si quis scripserit sibi numeratum, quod non est numeratum, spe numerationis, condicat chirographum, *l. 7. hoc tit. l. 3. sup. de condict. indeb.* Hæc condictio est perpetua, et adjunctum habet onus probandi. Itaque ejus conditio longe est ab exceptione diversa: est enim perpetua hæc condictio, quia habet adjunctum onus probandi, quod non habet exceptio non numeratæ pecuniæ. Atque ita condictio indebiti, si per errorem solutum sit ex cautione non numeratæ pecuniæ, erit perpetua cum onere probandi, quod intenditur: hæc exceptio etiam, de qua tractamus, erit perpetua, si reus onus probandi sumat, nec exigat ab adversario probationes, sed eas ipse offerat. Ita recte sensit quidam ex veteribus, argumento *legis.* 10. *h. t.* Datur etiam interdum non exceptio ex hac causa, sed replicatio ejusdem naturæ et conditionis. *l. pen. hoc tit.* Et in specie hujus leg. 1. si pignus a me datum spe futuræ numerationis vindicavero, contra exceptionem dati pignoris, et nondum solutæ pecuniæ, datur replicatio non numeratæ pecuniæ, ita est accipienda l. 1. hoc tit. quæ repetita est in *l. 1. inf. si pignoris convent. numerat. secuta non sit.* Idem colligitur ex *d. l. 1. hoc tit.* contra cautionem, sive chirographum dari exceptionem non numeratæ pecuniæ, etiamsi hypotheca data sit, et cautioni pignus additum sit, *l. 3. hoc tit.* Idemque est, si cautioni additum sit jusjurandum, id est si cum religione jurisjurandi, scripto quis sit testatus se pecuniam accepisse, l. 16. *hoc tit.* Id etiam colligitur ex *d. l. 1.* hanc exceptionem non numeratæ pecuniæ, non tantum dari contra actionem creditæ pecuniæ ex mutuo, vel ex stipulatu, sed etiam contra actionem hypothecariam, *l. 1. in fi. hoc tit.* Et biennio hæc exceptio concluditur ex constitutione Justiniani, olim quinquennio, *l. 1. C. Hermogenian. de cauta, et non numerata pecunia.* Hodie biennio, post biennium non potest opponi. Datur etiam hæc exceptio contra actionem ex stipulatu de dote. Et hoc casu non biennio, sed longiore tempore concluditur in favorem dotium, quod tempus præfinitur, *l. ult. de dote cauta, et non numerata*, et *Nov.* 100. Et hæc exceptio non numeratæ pecuniæ opponitur etiam contra quamlibet aliam actionem ex stipulatu. Sed quid si debitum ex causa venditionis, vel conductionis deducatur in stipulationem, et scribatur hæc stipulatio (ut fit plerumque) an contra actionem ex stipulatu ex his causis opponetur exceptio non debitæ pecuniæ? nam cum debitum ex alia causa in stipulationem deducitur, non est necesse, ut stipulationis tempore pecunia numeretur: sed ut debitum præcedat; quod si non præcesserit, tum contra actionem ex stipulatu opponetur exceptio non debitæ pecuniæ, *l. 5.* et 13. *hoc tit.* Et hæc exceptio erit perpetua, quia habet adjunctum onus probandi, *l. 13. h. t.* de qua in l. 1. sup. de probat. Contra alias autem actiones, quæ nascuntur ex obligationibus re contractis, opponitur exceptio non datæ rei, vel pecuniæ: veluti contra actionem depositi opponetur exceptio non dati depositi, vel contra actionem commodati, exceptio dati, non commodati. Et exceptio hæc his casibus etiam biennio concluditur: nam lex 14. h. t. significat eam exceptionem locum habere in omnibus contractibus, qui re contrahuntur, eamque biennio finiri. Opponitur etiam exceptio non solutæ pecuniæ contra apochas, *d. l.* 14. Et hoc casu non biennio concluditur, sed mense, quia plus favemus liberationibus, quam obligationibus. Denique hæc exceptio hæc omnia complectitur, non numeratam scilicet pecuniam, non solutam, non debitam, non datam rem, vel solutam. Et modo est perpetua, modo temporalis, modo mensis, modo biennii, modo temporis prolixioris. Datur autem exceptio hæc non tantum reo principali, sed etiam ejus mandatori, et fidejussori, et hæredi, *l.* 8. 12. et *penult. h. t.* Expromissori autem non datur, *l. 6. hoc ipso tit.* Idque est verissimum, si pro suo creditore expromiserit, quia si ei maxime solverit, indebiti condictionem non habet. Sed si expromiserit pro eo, cui nihil debebat, cuique stipulator pecuniam non numeraverat, si conveniatur ex stipulatu, se tuebitur exemplo fidejussoris, exceptione in factum non numeratæ pecuniæ, vel doli, *l. Quamvis. §. Interdum. D. ad Senatusc. Vell. l. Julianus. D. de doli except.* Ubi citatur Julianus, *l.* 1. et in *l. 2. D. de donat.* Addatur, dari etiam hanc exceptionem aliis creditoribus rei principalis, qui agunt, vel conveniuntur actione hypothecaria. *l. pen. h. t.* Hanc igitur exceptionem habet, non tantum qui se principaliter cautione obligavit inconsiderate, sed et ejus creditor, si cum eo agatur actione hypothecaria ab eo, in quem illa cautio exposita est, et cui cautum est. Namque ei actioni opponetur exceptio ἀναργυρίας. Hæc exceptio certis casibus cessat. Primum, si fidem cautionis promissor agnoverit, *l. 4. h.* 1. quod fit solutione partis quo etiam casu filiusfamil. post emancipationem amittit exceptionem Senatusconsulti Macedoniani si solvat partem, *l. 2. sup. ad Macedon.* His possunt addi quædam minus de solutione partis, *sup. tit. ne uxor pro mar.* Secundo cessat hæc exceptio, si quis transactionis causa certam summam caverit: nam frustra excipit de non numerata pecunia, *l.* 11. *h. t.* Nam etiam ex causa transactionis solutum condici non potest, quamvis debiti causa nulla præcesserit, *l. 2. sup. de cond. et. indeb.* Tertio hæc exceptio cessat, si quis argentariis, et publicæ mensæ exercitoribus caverit certam quantitatem dari, et hoc fuit nominatim definitum *Nov.* 136 et *edicto Justin.* 7. (nam quod apud eos fit, maxime fidem facit) ideoque ex eis Novellis generaliter dicendum est, hanc exceptionem cessare, si quis publico instrumento caverit certam quantitatem, de quo Accursius dubitavit, sed id expediunt Novellæ: et contra chirographum opponitur exceptio, contra publicum instrumentum non opponitur, nisi probetur falsum: præterea hæc exceptio non opponitur chirographis, vel apochis rerum depositarum, *l. 14. §. 1. h. t.* Ut si quis scripserit, se rem accepisse in causam depositi, quam vocant securitatem, et ὁμολογίαν ἀπολημπτικήν, et apocham: apocha tria significat, acceptilationem, professionem acceptæ pecuniæ debitæ, et professionem acceptæ pecuniæ non debitæ, ut in causam depositi. Et contra hanc apocham non potest opponi exceptio non dati depositi, ne in reddendo deposito fiat mora: quod probatur confessione depositarii: idque introductum est favore depositi: sicut etiam illud, ut actioni depositi non opponatur compensatio, deductio, retentio. Sic hæc exceptio non opponitur, ne quid moretur redditionem depositi. Itaque non idem dicemus de apocha redditi depositi, qua in re Accursius fallitur: nam hic non subest idem favor, et exceptionis, et apochæ. Itaque contra apocham redditi depositi, quam emittit, qui deposuit, cuique redditur depositum, non dicemus non posse opponi exceptionem non redditi depositi. Ideo si qui deposuit, agat depositi, et depositarius apocham proferat, replicabitur de non reddito deposito, negabiturque veram esse scripturam, et dicetur id fuisse scriptum spe futuræ redditionis. Præterea hæc exceptio non opponitur apochis publicorum tributorum, *d. l.* 14. Atque id introductum est favore collatorum. Quia fisco apocham accepit securus est, etiamsi dicatur emissa spe futuræ numerationis. Postremo hæc exceptio non opponitur apochis traditæ dotis, quæ fiunt post tabulas matrimoniales, id est, post dotalia instrumenta; quod etiam significat *d. lex.* 14. Est quidem locus exceptioni non numeratæ, vel non datæ dotis, cum tabulæ tantum nuptiales confectæ sunt, in quibus est perscriptum viro dotem datam, vel promissam esse, et hoc est quod ait *lex* 1. *inf. de dot. caut. et non numer.* Dotem non facit, ait, dotalis instrumenti scriptura: item *l. ult. eod. tit.* in dotibus, inquit, quas datas esse, etc. Idem significat. *Novel.* 100. At si præter nuptiales tabulas, in quibus scriptum est dotem datam, apocha etiam maritus caveat, se recepisse dotem ab uxore vel a socero: contra hanc scripturam non dabitur exceptio non numeratæ dotis. Quod introductum est favore dotium. His casibus, quibus ab initio cessat exceptio non numeratæ pecuniæ non potest etiam ab adversario deferri jusjurandum, *d. l. 14 h. tit.* His casibus, qui cavit neque potest excipiendo exigere probationes debiti a creditore, nec eum cogere ut juret sibi deberi. Cautio namque sufficit, nec adigendus est actor ad jusjurandum. Excipitur unus casus *Novell.* 136. *de argent. contract.* §. *ult.* Rationibus argentarii, exprimentibus causam debitorum, debitor subscripsit sua manu, causas tamen debitorum non expressit (nam alioqui constat cessare exceptionem non numeratæ pecuniæ, etiamsi res ei esset cum alio, non cum argentario, *l. 13. h. tit.*) Sed ut dixi subscripsit tantum: lex ait, argentarium non posse opponi exceptionem non numeratæ pecuniæ: et rationes ejus subscriptas a debitore haberi pro publicis instrumentis: sed jusjurandum ab argentario posse peti intra biennium. Et ita legi 14. derogatur, ut ea Novella significat. Idem est, si exceptio non numeratæ pecuniæ sit tempore finita: nam post biennium, vel mensem literis statur omnimodo, nec jurare cogitur, qui eis literis nititur, *d. l.* 14. Et ita nudis literis obligatio contrahitur, tempore finita hac exceptione, etiamsi numeratio non sit secuta, *tit. de liter. obligat. Institut.* Sed de literarum obligationibus nulla est in Pandectis mentio, sed de obligatione, quæ re, vel verbis, vel consensu contrahitur, *l. Græce. §. 1. de fidejuss. l. 1. de novat. l. 1. §. 1.* et *l. Obligamur. de obligat. et action.* Hæc fuit vetus divisio obligationis, aut re, aut verbis, aut consensu, aut nominibus: nomina apud mensam argentariorum in foro fiebant: sed obligatio nominum sublata est. Obligationem etiam nominum prudentes non agnoverunt, quia exceptio non numeratæ pecuniæ olim fuit perpetua. Ergo nulla fuit literarum obligatio. Constitutiones novissimæ eam exceptionem fecerunt quinquennalem, deinde constitutio Justiniani biennalem vel menstruam secundum ea, quæ diximus.

# JACOBI CUJACII J.C.

## IN LIB. IV. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXI. De compensationibus.*

Compensatio ita definitur in *l. 1. eod.* debiti et crediti inter se contributio: ubi Accurs. debiti, inquit, ex utraque parte, et inter se, id est, inter contrahentes. Sed hoc totum est rejiciendum, quia his verbis nemo non videt significari aeri æris, et alieni æris computationem, puta, cum quis quod alteri debet, confert cum eo, quod sibi debetur, et eum utrumque communi calculo subjicit: propter quod etiam Græci συμψηφισμὸν vocant, et ἀντίλογον, *Theophilus Instit.* §. 1. *de societ.* et §. *In bonæ fidei. de actionib.* Et Græcus quidam compensare dicit, ἀντιλογίζειν. Fit autem ex causa pari compensatio, vel etiam dispari, ut si tu mihi debeas ex mutuo, ego vero tibi ex vendito. At fit tantum compensatio ex specie pari. Paulus *libro 2. Sentent. tit. 5.* Ut pecunia compensatur cum pecunia, aurum cum auro, frumentum cum frumento. Denique ea tantum in compensationem deducuntur, quæ pondere, numero, et mensura constant: quia ea sola mutuam permutationem recipiunt: corporis cum corpore non fit compensatio, licet cum de corporibus agitur, dicatur, sed improprie. compensationi locum esse: id semper est accipiendum corporibus ad æstimationem redactis: æstimationes illæ ultro citroque concurrentes quantitate compensantur. Addendum, compensationem fieri ipso jure, ut si tibi centum debuerim, et tu postea mihi debere cœperis sexaginta, nunc ipso jure non debeo tibi nisi quadraginta, et ejus duntaxat summæ usuræ currunt ex mora, vel stipulatione, secundum causæ, vel judicii qualitatem, *l. 4.* et 5. *hoc tit. l. Cum alter. D. eod. l. Ejus. inf. de solution.* Et si tu a me petas centum nominatim, plus petas, quia diminutum est debitum ipso jure, et in plus petiti periculum incidas. Paulus supradicto loco. Item, si in eadem specie ego solvam illa centum per errorem, mihi competit condictio indebiti, l. *Si ambo. D. eod. tit.* Igitur exceptionem doli opponere, vel compensationem allegare non est necesse: nam ipso jure obligatio minuitur, *l. Postquam. D. eod.* At olim tantum id obtinuit in actionib. bonæ fidei, *d.* §. *In bonæ fidei.* et *d. lex. Si ambo,* nominatim loquitur de actione societatis, quæ est actio bonæ fidei: at contra *l. Inter tutores. D. de administ. tut.* quæ ait, æquitatem merum jus compensationis inducere sine exceptione, id est, æquitatem ipso jure compensationem inducere sine compensatione, loquitur de qualibet actione, et *d. lex Postquam* et *lex Cum alter. eod. tit.* et *lex* 4. et 5 *hoc. tit.* Et lex quinta nominatim loquitur de actione stricta ex testamento. Et male Accursius legem quartam coangustat ad rationem usurarum. Dicit enim in actionibus strictis ipso jure compensationem fieri, quod ad rationem usurarum attinet, ut inhibeantur pro modo concurrentis quantitatis. Sed male: nam licet ea l. 4. de usuris loquatur, ratio tamen leg. 4. est generalis: quia ipso jure pro soluto compensatio habetur. Idem etiam male tradit, in maleficiis ipso jure compensationem fieri, licet sint actiones strictæ, si agatur ex maleficio, allata *l. Si ambo.* § *Quotiens. D. eod. tit.* quæ lex, si furti vel condictione furtiva, vel noxali judicio agatur, dicit compensationem locum habere, ipso jure fieri non dicit. Et quod est initio *leg. Si ambo,* quo etiam Accursius utitur hujus sententiæ firmandæ causa, id est de culpa et negligentia sociorum, quod maleficium non est, et de actione societatis, non de actione ex maleficio. Itaque ea sententia non potest sustineri. At quid propositis dicemus? Proposuimus in actionibus bonæ fidei tantum ipso jure olim admissam compensationem: at postea multas leges attulimus, quæ dicunt compensationem in qualibet actione admitti ipso jure: hæc est mea sententia. Olim in actionibus strictis, nec ipso jure, nec per exceptionem compensatio admittebatur, ipso jure in bonæ fidei actionibus admittebatur, quia exceptiones doli bonæ fidei judiciis insunt: deinde cœpit etiam postea in actionibus strictis admitti, compensatio, opposita doli exceptione, ex constitutione Divi Marci, §. *In bonæ fidei. Instit. de actionib.* quod non extat alibi. Judicium strictum opposita doli exceptio reddit bonæ fidei actionem. Ergo ex illa constitutione admissa est compensatio in actionibus strictis. Exceptio doli strictam actionem bonæ fidei facit, *l. Seja. de mort. causa donat.* et ibi Doroth. in lib. Basil. tandem post Marci constitutionem quæ admiserat doli exceptionem, constitit inter omnes prudentes, ubique ipso jure compensationem fieri, et in bonæ fidei, et strictis judiciis. Et hic est sensus *legis Postquam,* id est, postquam finita est vetus controversia inter Jurisprudentes: quod et constitutio Severi confirmavit, *d. l. Cum alter. eod. tit.* id est, Alexandri, et *l. 4. hujus tit.* et 5. ita definiunt aperte. Deinde etiam id confirmavit aperte constitutio Justiniani, *inf. l. ult. hujus tit.* In qua lege quicquid constituitur, jam fuerat ante constitutum. Constituitur primum, ut ipso jure fiat compensatio in omnibus actionibus, quod ante receptum fuerat, nec id sibi vindicat Justin. deinde ut non fiat compensatio, nisi debiti liquidi, id est, certi, et confessi, et præsentis. Confessum debitum liquidum est: item id, de quo constat sententia judicis. Ita certi debiti confessi fit compensatio, controversi, vel incerti non fit, ut in specie *legis Si debeas. D. eod.* Si debeas decem, aut hominem, utrum adversarius elegerit, hujus debiti compensatio non fit, antequam adversarius elegerit, quia nondum est certum quid debeatur, cum sit debitum in potestatem creditoris collatum, nec is palam dixerit, quid sibi præstari velit. Item ejus, quod per exceptionem perimitur, quæ expungat naturalem obligationem, non fit compensatio, *l. Quæcumque. D. eod. tit.* Item ejus debiti, cujus dies notandum venit, compensatio non fit. *l. 7. D. eod.* At si debitum sit purum, et debitor condemnatus sit, certum est debitori diem prorogari judicato faciendo: intra eum diem judicati ejus debiti compensatio induci potest, *l. Si cum militi.* §. *ult. D. de compens.* Quoniam, inquit lex, aliud est diem non venisse, qui fuit obligationi præsenti appositus: quo casu non potest opponi compensatio, cum nondum ille dies venerit: aliud est humanitatis gratia debitori puro indulgeri solutionis tempus: quo casu, si intra illud tempus, agat ei compensatio opponetur ejus debiti, cujus solutio dilata est humanitatis causa. Idque ait, si ei, qui pure debet, humanus creditor laxiorem diem ultro dederit ad solvendum, quod non ita dudum contigit in hac specie. Mihi debes centum, deque eo constat sententia judicis, quo condemnatus mihi fuisti: sed rogatus distuli actionem judicati in biennium: interim ex novo quodam negotio ego cœpi tibi debere centum, quæ statim tibi solvi petis. Ego a principe impetro licentiam ejus compensandi, quod mihi ex causa judicati debes, cujus solutionem humana in biennium distuli: nam moribus Galliæ compensatio non fit, nisi ex principis rescripto. Tu dicis nondum venisse diem, et biennium nondum præterisse, et quod in diem, debetur, non venire in compensationem. Contra ego dico, longe aliud esse, venisse diem, qui fuit initio obligationis, aliud tempus indulgeri humanitatis gratia, meam humanitatem mihi nocere non debere, vinco ex *d. l. Si cum militis.* §. *ult.* Atque ita refert Papo in lib. senatusc. non notata tamen illa lege. At ut redeamus ad dict. l. ultimam Justinianus duas actiones excepit, quibus compensatio non admittitur, actionem depositi, quod etiam fuit receptum ante Justinianum, ut diximus *sup. Commod.* excipit etiam momenti actionem, quæ datur aliena possessione interversa et occupata. Utramque actionem depositi, et momenti celeriter expediri oportet, nihil morari debet redditionem depositi nec possessionis restitutionem. Utraque actio est momentaria, et nominatim momenti actio dicitur celeris reformatio, *l. Si coloni. de agric. et cens. l. Quinta. Cod. Theodos. de denunt. vel edit. resc. l. 4. Cod. Theodos. unde vi,* eas duas actiones compensatio non minuit.

Ad extremum notandum est compensationem admitti, non tantum in privatorum causis, sed etiam fiscalibus, id est, fisco agenti compensationem recte opponi, *l. 1. l. Quoniam liberum. hoc tit. l. ult. D. eod. l. Aufertur.* §. *Ut debitoribus. D. de jure fisci.* Quod ita procedit: si eadem statio, quæ mecum agit, mihi debeat. Nam ei compensabo, quod vicissim mihi debetur. Sed quod altera statio fisci mihi debet, id alteri agenti compensare non possum, ne officia fiscalia confundantur, sive stationes fiscales: unus est fiscus, diversæ sunt fisci stationes, id est, mansiones, in quibus officia fiscalia consistunt. Sic accipe *legem* 1. *Ne fiscus rem, quam vendidit, evincat,* et *l. 2. inf. de solut.* Ubi Accursius legit, *stationibus,* non *rationibus,* ut vulgo, et *Nov.* 91. Duo fiscalia debita, quod ibi ignoravit Accursius, id est, duarum stationum fiscalium debita. At hanc legem primam Græci ita exponunt. Fiscus in diversis provinciis habet rerum suarum procuratores, et dicitur unaquæque procuratio statio: quod una statio fiscalis mihi debet, id alteri agenti mecum compensare non possum. Ratio notatur in l. 1. propter confusionem officiorum diversorum, id est, ne confundantur procurationes, et rationes catholicorum. Nam Græcis semper Cæsaris procuratores dicuntur καθολικοί. Alii sunt procuratores speciales, ut procurator metallorum, caducorum: at provinciales sunt καθολικοί, ut absolute catholicus est Cæsaris procurator. In *l. 9.* §. *ult. inf. de bon. damnat.* ita legitur: *Cæsariani, vel Catholiciani.* Cæsariani sunt officiales, sive apparitores procuratoris Cæsaris. Iidem sunt Catholiciani. Itaque illud, *vel* est ἑρμηνευτικόν, et legendum forte, id est, ut apud Eusebium libro decimo καθολικὸν Africæ interpretari oportet procuratorem Cæsaris in Africa, quod latinus interpres male vertit præfectum prætorio. Sic in *libro 4. de vita Constantini,* καθολικότητος nomine significatur Cæsaris procuratio. Excipiendus est unus tantum casus, quo non opponitur fisco compensatio, si rei venditæ pretium fiscus petat: id enim omnimodo solvi oportet, nec compensatio ulla modo inducitur, *d. l. Aufertur.* §. *Ut debitorib.* et *l. 7. hoc tit.* At si privatus petat pretium rei venditæ, recte compensatio ei opponitur. Et id tantum proditum est de fisco, ut in eo non inducatur compensatio.

Addendum, adversus fiscum compensationem non admitti, si tributa, vel stipendia, vel annonas petat, *d.* §. *Ut debitoribus.* Hoc in civitatibus etiam receptum est, *l. 3. hoc tit.* Si civitas, inquit, petat vectigalia, vel tributa, non admittitur compensatio. Quædam sunt vectigalia fisco debita, *l. Omnium. inf. de vectigal.* Quædam sunt debita Reipublicæ, *l. fin.* et *ult. eod. tit.* vectigalia, id est, εἰσαγωγικὰ et ἐξαγωγικά. Sic tributa quædam fisco, quædam civitatibus inferuntur: sive igitur fiscus, sive civitas petat, non est compensationi locus. Item in causa civitatum non admittitur compensatio, si is, cum quo agitur nomine civitatis, debitor sit ea pecunia, quæ serviat Calendario civitatis, ut ait l. 3. id est, quæ fœnori contrahendo destinata est, cujus pecuniæ erat etiam proprius curator, qui dicebatur curator Calendarii, *l. ult. D. de administrat. rer. ad civitat. pert.* Et in *Cod. Theodos. tit. de curat. Calend.* Hujus igitur pecuniæ debitor compensationem non habet. Nam eam reddi oportet sine cunctatione, et statim collocari, ne sit otiosa. Item non admittitur compensatio, si quis sit civitatis debitor ex ea pecunia, quæ serviat solemnibus impensis civitatum, veluti viarum, operum, speculatorum: vel ex ea pecunia, quæ frumento, vel oleo coemendo sit destinata: cujus quidem pecuniæ erant proprii curatores, qui dicuntur Σιτῶναι, et Ἐλαιῶναι *l. ult. D. de munerib. et honor.* Igitur hujus pecuniæ debitor compensationem non habet, ut *l. 3.* et *l. Ideo, D. eod. tit. de compensat.* id est,

debitor alimentorum et copiarum id est, qui civitati debet alimenta vel copias, non habet compensationem, *d. l. 3.* et *l. Ob negotium. D. eod.* Alimenta, et annonas vocamus copias, *l. 4. C. Theodos. de oper. public.* Cassiodorus in psalmo 31. sit copias victuales parcius dari. Et idem in psalm 77. et 117. *qui jussam copiam*, etc. Igitur debitor copiarum non utitur compensatione. Item debitor fideicommissi relicti civitati non habet compensationem, *d. l. 3. hoc tit.* Si privato debeatur, habet compensationem, *l. 5. hoc tit.* Et hæc quidem tantum proponuntur in *d. l. 3.* in qua dum ait, *is cujus de ea re negotiatio est*, id est, Præses, non Procurator Cæsaris, quia hæc l. 3. loquitur de civitate, non de fisco: et jura civitatis ad Præsidem Provinciarum, non ad Procuratorem Cæsaris pertinent.

## *Ad L. II.*

*Ex causa quidem judicati (si debitum) solutum repeti non potest, ea propter nec compensatio ejus admitti potest. Eum vero, qui judicati convenitur, compensationem pecuniæ sibi debitæ implorare posse, nemini dubium est.*

In hac *l. 2.* hoc ostenditur, eum, qui convenitur ex judicato, posse compensare id, quod sibi debetur ex alia causa, vel ex eadem, id est, ex re judicata. Item notandum generaliter eum, cum quo agitur, posse compensare quod indebitum solvit, cujus condictionem habet, non id, cujus condictionem non habet, ut ex causa judicati solutum condici non potest, licet justa non fuerit condemnatio, *l. 1. sup. de condict. indeb.* Ergo id etiam compensari non potest. Hæc est sententia *l. 2.* cui Fulgosius opponit, nec respondet, *l. Etiam. D. de compensat.* quæ ait, notandum id, quod jure civili, sed etiam quod natura debetur, venire in compensationem: nunc ita colligatur: naturalia debita veniunt in compensationem. Quod ergo male condemnatus solvi, mihi debetur generaliter. Ergo possum id compensare, quod est contra hanc *legem* 2. propositio (ut respondeamus) est certissima. Assumptio ita probabitur: si ego solvi ex male judicato, solvi natura indebitum, quia male judicatum non perit naturalem obligationem, neque tollit si qua sit, *l. Julianus. D. de condict. indeb.* Ergo id ipsum, quod solvi, mox natura mihi cœpit debere is, cui solvi, argumento *leg. ult. sup. de condict. indeb.* Ubi creditor, cui Stichus aut Pamphilus debetur, utroque soluto per errorem, debitor fieri intelligitur. Et ideo quidam ei dabant electionem reddendi quem vellet, quia in disjunctivis debitoris est electio: eorum tamen sententia non probatur: sic natura debita, et quod tibi solvi natura indebitum, id ipsum mihi natura debes. Ita probabiliter assumptio probatur: verum non est admittenda, quia cum solvi ex causa male judicati, solvi quidem indebitum natura, jure tamen civili debitum, ex re scilicet judicata. Solutio debiti civiliter tantum, vel naturaliter, obligationem naturalem non parit ex parte accipientis; et ideo ut natura debiti soluti non est condictio, ita nec indebiti natura est condictio, si jure civili debeatur: at solutio prorsus, et omni jure indebiti obligationem naturalem parit ex parte accipientis, ex qua est condictio, quæ dicitur naturalis, et ex bono et æquo, *l. Indebiti.* et *l. Hæc condictio. D. de condict. indeb.* Quod ergo ex causa male judicati solvi, jure civili debui, jure naturali non debui, sed neque id tu, cui solvi mihi nunc natura debes: ergo id condicere non possum condictione indebiti, quia solvi debitum, nec compensare, quia quod debitum accepisti, fieri non potest ut natura mihi debeas. Et rursus contra *l. Etiam. eod. tit.* opponi solet *lex. Quæcunque. D. de compensat.* Lex ait, ea quæ per exceptionem perimi possunt, non venire in compensationem: at ea videntur natura deberi, quæ non eliduntur, nisi exceptione. Cur igitur ea in compensationem non veniunt? Lex *quæcunque* negat. Dicamus, duo sunt genera exceptionum: aliæ tollunt naturalem obligationem, ut exceptio pacti, jurisjurandi, doli, Senatusconsulti Vellejani, et non numeratæ pecuniæ. Hæ expungunt naturalem obligationem: quæ his exceptionibus perimuntur, ea si tibi solvero, condicere possum. Ergo et compensare. Mihi autem ea compensari non possunt, quia nec natura ea debeo. Sic est accipienda *lex quæcunque*: et ideo utitur verbo perimendi. Aliæ sunt exceptiones, quæ non tollunt naturalem obligationem, ut rei judicatæ: ut si verus debitor absolvatur, non debuit ideo natura debere, quamvis habeat exceptionem rei judicatæ. Igitur exceptio rei judicatæ non tollit obligationem naturalem. Item exceptio inopiæ, ne quis supra vires damnetur. Et exceptio impetrati inqui juris, male judicati, et Senatusconsulti Macedoniani hæ non tollunt naturale vinculum. Quæ his exceptionibus eliduntur, ea si tibi solvero, condicere non possum, quia natura debeo: ergo nec tibi ea postquam solvi possum compensare; mihi tamen ea, si nondum solvi, compensari possunt, quia a me naturaliter debentur, licet peti non possunt. Sic accipienda *lex Etiam*, licet peti a me non possunt. Denique pleraque, quæ peti non possunt, compensari possunt, manente naturali obligatione, et quæcunque soluta repeti non possunt, quia ideo non possunt repeti, quia debita sunt aliquo jure, vel civili tantum, vel naturali. Solutio autem debiti reddendi ejus obligationem naturalem parere non potest.

## *Ad L. VI.*

*Neque scriptura, qua cautum est accepta, quæ negas tradita, obligare te contra fidem veritatis potuit: si compensationis æquitatem jure postulas; non enim prius exsolvi, quod debere te constiterit, æquum est, quam petitioni mutuæ responsum fuerit, eo magis, quod ea te persequi dicis, quæ a muliere divortii causa amota quereris.*

Conjungenda est hæc *l. 6.* cum *l. 1. inf. rerum amotarum.* Sciendum est apud eundem judicem sæpe mutuas petitiones institui, conventiones, et reconventiones, de quibus hæ sunt leges, *l. Lucius, D. mand. l. 15. de except. rei judic. l. 34. D. de procurat. l. 1. §. ult. de extraordin. cognit. l. Si idem. §. 1. de jurisdict. omn. judic.* Item *l. 1. §. ultim. D. quæ sentent. sine appellat. rescind.* Nunc finge: vir facto divortio agit rerum amotarum: mulier vicissim agit ex stipulatu apud eundem judicem: mutuæ petitiones sunt: fiet compensatio: et ideo si prius constiterit sententia judicis de eo, quod vir mulieri debet ex stipulatu, vir non cogetur id statim mulieri solvere. Non poterit statim agi judicati. Nam est expectandum quoad etiam de rebus amotis pronuntietur. Hæc est vis compensationis. Hoc hac lege ostenditur, et *l. 1. §. ult quæ sent. sine appellat. resc.* Ubi nominatim est scriptum, constitutionibus id caveri. Nullæ extant constitutiones, præter hanc, quæ ideo intelligenda est. Non obstat, quod dicit Accursius, ex constitutione Justiniani *de rei uxoriæ actione, infr.* ut ob res amotas non sit locus retentioni, vel compensationi, videlicet si dos repetatur: ex ea constitutione res amotæ non veniunt in compensationem. Id non obstat, quia ea constitutio est nova decisio, et si vis trahere ad priores constitutiones, non potest ad hanc trahi, cum non dicatur palam, mulierem egisse de dote, sed ex stipulatu, *l. 1. inf. rer. amot.* Variæ sunt causæ, quibus ex stipulatu agitur.

## *Ad L. VIII.*

*Si propter fructus ex possessione tua perceptos vitricus tuus debitor tibi constitutus est: cum id, quod a matre tua ei legatum est, a te petere cœperit, mutuo debitæ quantitatis apud eum, qui super ea judicaturus est, compensationem non immerito objicies.*

Ex *l. 8.* notandum est, ei, qui agit ex testamento legati nomine, posse objici compensationem fructuum ab eo ex agro adversarii mala fide perceptorum, et consumptorum, et teneri condictione sine causa, *l. 3. sup. de condict. ex lege.* Objicitur compensatio sine exceptione, quia fit ipso jure: sed dum objicitur, ipso jure factam esse compensationem, dicitur, ut filiofamilias prætérito testamentum ipso jure nullum esse sine bonorum possessione contra tabulas dicitur.

## *Ad L. IX.*

*Ejus, quod non ei debetur, qui convenitur, sed alii, compensatio fieri non potest.*

Si mecum agas, constat me posse compensare quod mihi debes: at quod alii, puta Titio debes, te invito compensare non possum, etiamsi Titius velit, *l. In rem. D. de compensat.* At si me convenias quasi Titii procuratorem, hoc casu compensabo quod Titio debes, non quod mihi debes, *l. Posteaquam. D. eod.* Multo minus potero compensare quod Titius mihi debet. Igitur nec quod alii debes, nec quod alius mihi debet, id possum compensare: et si agas ut hæres militis ex bonis castrensibus, id duntaxat compensabo, quod mihi defunctus debuit ex causa castrensi, non quod ex causa pagana: nam duplex est hæc hæreditas, alia castrensis, alia pagana. Miles potest bona sua separare ex militari privilegio, *l. Si cum milite. D. eod.* Rursus si agas mecum ut procurator fisci in Asia, id compensabo, quod Asiana statio mihi debet, non quod alia *l. 1. h. t.* Vel si ut tutor agas, id compensabo, quod pupillus mihi debet, non quod tu debes, *l. pen. D. eod. tit.* at si sint duo tutores, unus rerum urbanarum, alter provincialium, et agas ut tutor rerum urbanarum, id etiam compensabo, quod mihi pupillus debet ex causa, vel contractu provinciali, *l. Inter. D. de administrat. tutor.* Nam ut fisci, ita pupilli, diversæ stationes, vel procurationes sunt. Ipso jure una est tutela unius pupilli, licet sint plures tutores, qui administrationem rerum pupillarium diviserint, quæ per eos, vel curatores fit, et idem de curatoribus, quod de tutoribus dicendum est. Et similiter si agas ut procurator in rem alienam, non tuo nomine, id solum compensabo, quod dominus mihi debet, non quod tu: at si agas ut procurator in rem tuam, compensabo, quod tu mihi debes, non quod dominus, argumento *legis Si quis in rem. D. de procurat.* At si agas mecum tuo nomine, quasi cum tuo debitore id recte compensabo, quod Titio debes, si modo Titius actiones suas in rem meam mihi mandaverit, puta nomine vendito, et si eas actiones contestatus fuero, *l. In rem. D. eod. tit.* quia illius contestatio pro delegatione habetur. Itaque videor compensare quod mihi debes, non quod Titio. Idem ergo erit, Accursio auctore, si a te partem illius debiti exegero, vel tibi, ut solveres denunciavero. Nam hæc exactio particularis, vel denunciatio pro delegatione habetur, *l. 1. sup. de obligat. et act.* His addendum, fidejussorem recte compensare quod reo principali debetur, *l. 4* et 5. *D. eod. tit.* Item socius, quod socio debetur recte compensat: socius enim est ipse sibi ter, *l. 10. D. de duob. reis constit.* quæ lex dum negat unum ex duobus reis promittendi, non socii posse compensare, quod alteri debet, id tacite in sociis admittit, et quod ait de non sociis, ita procedit, si invicem fidejusserint suo nomine: quia potest fidejussor, et quod sibi, et quod reo debetur, compensare, *l. 11. de duob. reis*, quæ ait, duos reos promittendi non inutiliter invicem fidejubere. Effectus hujusmodi mutuæ obligationis duplex est: primus, si correi socii non sint, et invicem fidejusserint, et unus solidum deinde solverit partim suo, partim nomine fidejussorio, actionem mandati adversus correum habet, quam nec ullam aliam habet, si invicem non fidejusserint, quia si socii non sint, et invicem fidejusserint, unus potest compensare quod alteri debetur, quod non licet, si invicem non fidejusserint: ob id lex 11. non ait, non inutiliter duos reos promittendi invicem fidejubere. At videntur duo rei affectu semper invicem fidejubere, quia a quolibet solidum semper peti potest. Ideo in Senatusconsult. Vellejano si mulier et Titius duo rei sint accepti,

mulier videtur pro Titio fidejussisse, et sic intercessisse, quod non valet, et reprobatur, *l. Vir uxori. §. ult. D. ad Senatusc. Vell. l. Mulierem. sup. ad Senatusc. Vell.* At sane non sunt vice mutua fidejussores, ita ut superioribus sententiis locus sit, nisi id ita sit nominatim cautum, ut invicem fidejubeant, quæ cautio parit illos duos effectus. Addunt interpretes filiusfamilias recte compensare, quod patri debetur, quod verum non puto, nisi ex eadem causa patri debeatur, qua cum filio agitur. Et est quod ait *l. 9. in fi. D. eod. tit. de compens.* quia unus contractus est. Loquitur autem hæc lex de societatis contractu, de quo Paulus tractavit lib. 32. ad edictum, ex quo sumpta est illa lex, tractat etiam initio legis, et ideo dicit, patri agenti ex contractu habito cum filiofamil. compensari patri solidum, quod socio filiusfamil. debet, licet non possit peti a patre, nisi pro modo peculii. Sic igitur in fine legis species ponenda est: filiusfamil. contraxit societatem cum Titio, obligatio statim patri acquiritur, qui ideo etiam socius videtur: agitur cum filiofamil. pro socio in solidum, ex eodem contractu debetur patri aliquid, qui se societati immiscuit, quasi sibi per filium quæsitæ: id quod patri debetur ex eadem causa filius compensabit, quia unus est contractus, quam rationem Accursius male ait, malam esse.

## Ad L. X.

*Quoniam liberum fundum distractum tibi proponis, post vero veluti præcedente emptionem obligatione, certum quid solvisse, si debitum a te apud præsidem provinciæ petatur: compensationem ejus, quod indebite solvisti potes opponere.*

Notandum est ei, qui egit ex vendito, posse opponi compensationem rei pignoratæ venditæ. Finge, venditor in vendendo prædio dixit id esse liberum omni obligatione: erat tamen pignori Titio obligatum: illud emptor luit. Si emptor conveniatur ex vendito pretii nomine, compensabit pecuniam, quam Titio solvit luendi prædii causa. Idem puto esse dicendum, si venditor prædium non dixerit esse liberum, argumento *legis 5. inf. de eviction.* si modo et id obligatum non dixerit.

## Ad L. XI.

*Si tutores pupillis officia magistratus urgentes nominastis, ac pro his propter onus primipili pecuniam solvistis, supervacuam geritis sollicitudinem, ne ab ipsis conventi hanc eis imputare minime possitis, vel a vobis quicquam amplius exigatur, si tantum, quantum eis tutores debuerunt, vel vos nomine ipsorum majorem quantitatem dedisse probetur.*

Scripta est hæc lex 11. ad duumviros, Julianum et Paulum magistratus municipales. Hi duumviri pupillo tutorem creaverunt, qua ex causa pupillo tenentur actione subsidiaria, quæ est in factum, de qua diximus *l. 1. sup. quod cum eo, qui in alienæ est pot. gest. esse dic.* Idem duumviri jam ante patrem pupilli ejusdem primipilum creaverant: qua ex causa Reipublicæ tenentur, ut nominatores. Finge, duumviros ex causa primipili a patre gesti solvisse pecuniam Reipublicæ, quam primipilaris reliquam fecerat: finge eos conveniri a pupillo actione subsidiaria, possunt illi quidem in hanc actionem compensare, quod pro pupillo solverunt ex causa primipilatus a patre gesti. Nam primipili honos sequitur filium, etsi hæres patris non sit. Id dixi *l. 1. sup. de condit. ex lege.*

## Ad L. XII.

*Invicem debiti compensatione habita, si quid amplius debeas, solvens, vel accipere creditore nolente offerens, et consignatum deponens, de pignoribus agere potes.*

Compensatione liberantur pignora, ut solutione, videlicet si quantum quis debet, tantum ei vicissim debeatur: et si minus ei debeatur, in id quod amplius debet, tenetur, et ad concurrentes quantitates compensatur, pignora tamen in solidum tenentur. Liberabitur autem ipse, et pignora liberabuntur superflui solutione, vel oblatione, et depositione: quæ solæ non sufficiunt. Id dixi *l. 10. supra, de pigneratitia actione.*

## Ad L. XIII.

*Si erlut in id debitum, quod solemnium publicarum pensationum nomine debueras compensaturo tibi, nihil te petiturum postea Mutiano scripsisti: redditis his, quæ venerant in compensationem, non indebiti soluti repetitio, sed ante debiti competit exactio.*

Id notandum est, fisco petenti publica tributa, compensationem non objici, *l. 3. sup.* Nunc finge: fiscus petit a me tributa. Ego quod vicissim mihi fiscus debet, cum initio compensare vellem, postea non compensavi, imo procuratori fisci scripsi me compensationem omissurum. Et solvi solidum fisco, quod petebat. Quæritur an mihi detur condictio soluti? Minime: Nam jus compensationis hoc casu non habebam: Sed si solvi, quod compensando potui non solvere, mihi indebiti condictio competit: at si solvi quod compensando non potui servare, mihi non competit condictio indebiti, at mihi debitur mei crediti petitio. Eadem est sententia *l. Qui invicem. D. de cond. indeb.* Ex qua hæc lex pendet, est explicanda. Igitur qui dicit se non petiturum, id est, se non compensaturum, non remittit ideo suum creditum. Compensatio est quasi mutua petitio, proprie tamen non est petitio, quia ipso jure fit, *l. Postea quam. D. eod. tit.* At qui dicit se non petiturum, id est, non acturum, is remittit creditum suum, et si agat, repelletur exceptione pacti.



# JACOBI CUJACII J. C.

## AD LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

## Ad Tit. XXXII. De usuris.

Usuræ, quæ nihil aliud sunt, quam sortis incrementa, ut Isidorus ait, sunt jure civili receptæ, non tantum quæ propter moram, sed etiam quæ propter lucrum indicuntur, nec tantum ex conventione nostra, sed etiam officio judicis, vel ipso jure, ut in bonæ fidei judiciis, et legatis, et fideicommissis, in quibus usuræ veniunt ex mora officio judicis, et in actione judicati, in qua usura centesima post diem judicati venit ipso jure, *inf. de usur. rei judic.* Conventio, vel est stipulatio, vel pactum. In actionibus bonæ fidei usuræ debentur ex pacto facto ex continenti. In actionibus strictis nec debentur ex mora, nec ex pacto, nec lite contestata officio judicis, vel ipso jure, sed tantum ex stipulatione, ut in mutuo non debentur nisi ex stipulatione, *l. Titius. D. de præscript. verb. l. 3. h. t.* et in promutuo, *l. 1. sup. de condict. indeb.* Porro ea stipulatio usurarum, vel in diem moræ concipitur, et hæc pœnam moræ continet, et nonnunquam dicitur pœna, *l. 90. de verbor. obligat.* Vel pure concipitur, et statim vires accipit ex die stipulationis interpositæ. Hæc lucrum continet, quod proprie dicitur fœnus, quod quidem videtur esse locatio et conductio quædam. Nam pecunia utenda datur et accipitur certa mercede. Et ob id Horatius *animo conductis coemens obsonia nummis*: conductis nummis, id est fœnori sumptis, et paulo post, usuras mercedes vocat, quo loco explicat mercedes, vel nummos, id est, usuram, vel sortem. At locatio non est proprie, quia locatio earum rerum contrahitur, quarum est usus, nummorum non est usus, sed abusus, quia utendo non permanent. Item contracta locatione eadem species redditur, contracto fœnore non item, sed idem genus. Fœnus non est etiam mutuum: nam ut commodatum mercedem non recipit, ita mutuum sui natura est gratuitum, quod etiam commodatum dicitur, l. 1. *C. Theod. quod jussu*, et apud alios multos auctores. Fœnus igitur qualis erit contractus, qualisve conventio? est stipulatio regulariter, certis casibus pactum, ut in pecunia nautica, in pecunia civitatum, et argentariorum; regulariter autem stipulationem exigimus: non tamen scripturam, *l. 1. h. t.* quæ ait, optimo jure deberi usuras in stipulationem deductas, licet scripta non sit ea stipulatio, si modo rite, id est, præcedente interrogatione, et responsione sequente probetur facta usurarum promissio: stipulationem, inquam, exigimus, in pecunia tantum, vel auro, vel argento. In aliis rebus, quæ mensura constant, veluti, oleo, vino, frumento, et similibus, etiam pactum sufficit, et ex eo usuræ debentur, nec est necessaria stipulatio, *l. 12. hoc tit.* Ut, si credidi decem modios frumenti, paciscar ut in singulos modios duo sextarii quotannis mihi præstentur. Ex hoc pacto facto ex continenti, erit usurarum petitio, et hæc pactio usurarum in his rebus admittitur propter incertum pretium earum rerum; quia plerumque crediti tempore magno constant, solutionis tempore parvo, vel contra. Itaque ratione incerti pretii earum rerum, facilius ex pacto earum rerum debentur usuræ, quam cæterarum, quarum est certum pretium et immutabile: eademque ratione res illæ, quæ mensura constant recipiunt graviores usuras, quas non recipit pecunia, *l. 23. inf.* Ubi additamenta usurarum, id est Græcis πλείονα τόκον, id est, graviores usuras. Eædem res eadem ratione recipiunt ἀντιχρήσεως conventionem supra modum usurarum. Et generaliter, qui modus usurarum servatur cum pecunia creditur, pecuniaque redditur, vel cum frumentum creditur, et pecunia redditur, vel contra, cum pecunia creditur, frumentum redditur, *l. 16. hoc tit.* vel etiam cum aurum, argentum, vestis, vel quæ alia species datur, pecunia redditur: quo etiam casu servatur vulgaris usurarum modus, l. 25. *infr. eod. tit.* Idem modus non servatur cum frumentum creditur, frumentumque redditur, quinimo gravior usura permittitur, quæ excedit vulgarem modum. Ideo lex 23. ait, frumento credito, ejusdem duntaxat materiæ admitti usurarum incrementum, id est ὑπερβολήν. Qua ratione in *Novella* 32. 33. et 34. Justinianus agricolæ credita pecunia permittit usuras trientes, id est, in singulos solidos quotannis singulas siliquas, quæ est usura triens, ut constat ex Novella Leonis 83. Frumento autem agricolæ credito Justinianus in singulos modios quotannis creditori permittit accipere octavam partem modii, quæ est usura centesima, *Novell.* 130. Itaque in pecunia permittit trientem tantum, in frumento centesimam. Nam et in pecunia centesima est usura, quæ in singulos solidos quotannis reddit tres siliquas, id est, solidi partem octavam, qui constat siliquis 24. ita in frumento usura centesima est, quæ in singulos modios quotannis reddit duos sextarios, id est, partem octavam modii, qui capit sextarios sedecim. Ergo ut apparet ex eis Novell. in frugibus graviores usuræ permittuntur, quam in pecuniis, id est, centesima. Et hoc est quod Justinianus dicit in *l. 26. inf. eod. tit.* *In specierum fœnori dationibus*, centesimam permitti, etc. id est, τῶν καρπῶν, veluti frumenti, olei, ut recte Græci: Item frugum usuræ debentur ex pacto, pecuniæ non debentur nisi ex stipulatione: ex pacto, licet sit appositum contractui mutui ex continenti, pecuniæ usuræ creditæ peti non possunt: et si ex pacto solvantur, an possunt repeti? Si usuræ solvantur, ex pacto, non condicentur, quia natura debentur ex pacto: eadem ratione non imputabuntur in sortem, quia non sunt penitus indebitæ, cum natura debeantur, *l. 3. hoc tit.* Eadem etiam ratione servari poterunt usuræ illæ per reten-

tionem pignoris, *l.* 4. et 22. *hoc tit.* Nam hic est alius effectus naturalis debiti, ut possit naturale debitum servari per retentionem pignoris. Quod ita procedit, si in illas usuras, quæ pacto debentur, pignus sit acceptum. Quia in re alia est ratio sortis, alia usurarum: ob chirographariam sortem pignus retineri potest, id est, in quam pignus acceptum non est: pignus ex alia causa acceptum potest retineri, *tit. etiam ob chirographariam pecun.* ob chirographariam usuram pignus retineri non potest, id est, in quam pignus non est acceptum. Chirographaria usura est, si pignus sit duntaxat in sortem acceptum, necesse est apponi illud duntaxat: nam si hæc taxatio defuerit, etiam in usuras tacite pignus datum et acceptum videtur, ut recte notant Græci *ad l. Si necessarias.* §. *ult. D. de pignorat. act.* Idem in eodem titulo confirmat *lex Solutum.* §. *Si in sortem.* in quo ita legendum: *si in sortem duntaxat, nec in usuras pignus obstrictum est.* Nam idem in eo §. continetur, quod in *lege* 4. *hoc tit.* Quamobrem si tempore contractus, ut etiam ostendi in l. 4. pignore accepto pactus sim minores usuras, et ex intervallo majores: pro majoribus usuris pignoris retentionem non habeo, quia in eas pignus non accepi, sed nec pro minoribus, quia minorum conventio sublata est posteriori conventione majorum, *d. l.* 4. At si in usuras debitas sine stipulatione, ex pacto scilicet, pignus sit acceptum nominatim, retentionem pignoris habeo. Item si creditori simpliciter pecunia solvatur, eo incontinenti non expresso, utrum in sortem, an in usuras, de quibus convenit, solvatur: potest creditor hoc casu acceptam pecuniam in usuras imputare pacto debitas, in quas pignus accepit, *l.* 21. *hoc tit.* Ergo solutum simpliciter non tantum imputatur in usuras, quarum est actio, ut debitas ex stipulatu, sed etiam in usuras, quarum nomine est retentio: non tamen imputatur in usuras, quarum nec actio est, nec retentio, veluti in chirographarias usuras, sed in sortem imputantur, *l. In iis.* §. *pen. D. de solut.* Quod ait *l.* 4. *de usur.* idem esse servandum in pœna. Adjicit *lex Greg.* §. *ult. D. de pignor.* et *l.* 22. *hoc tit.* Pœna infertur ob moram, si sua die sors soluta non sit. Usura etiam ob lucrum. Item pœna semel tantum infertur, et ejus una est summa: usura infertur quot Calendis, et inde nomen Calendarii, inde fœneratores, μηνιαῖοι ἀπαιτηταί, id est, *menstrui exactores,* et menses usurarum parentes, μῆνες τόκων πατέρες apud Basilium in psalm. 104. *Ambrosius in Tobia.* Verum ad eum diem Calendarum non semper usuræ solvebantur: constituebantur quidem in eum diem, sed concedebatur interdum dilatio usque ad Idus sequentes, neque die Calendarum, in quem erant constitutæ, exigebantur. Sic sæpe invenies usuras solvi Idibus, *l. Si ex pluribus.* §. *ult. D. de solut. Cicero* 1. *in Catilinam: proximis idibus senties,* et cet. Postremo stipulationis pœna est certa: stipulatio usurarum incerta: de usura datur condictio incerti, de pœna certi, *l. Ubi autem.* §. *pen. D. de verb. obligation.*

Interpretatus sum l. 1. 3. 4. 12. 16. 21. 22. 23. et 25.

## *Ad L. II.*

*Usuras emptor, cui possessio rei tradita est, si pretium venditori non obtulerit, quamvis pecuniam obsignatam in deposito causam habuerit, æquitatis ratione præstare cogitur.*

Lex secunda hujus tituli est de usuris, quæ ex mora veniunt in actione ex vendito officio judicis. In hac actione venit principaliter pretium, quanti res venit, deinde usuræ pretii post rei traditionem, quasi ex mora solvendi pretii, quæ fit reipsa post rem traditam. Nam cum tibi res sit tradita, cur statim pretium non solvis? reipsa moram facis: item quia æquum est, ut cum ex re jam tradita fructus emptor percipiat, præstet etiam usuras pretii nondum soluti: ratio fructuum hoc exigit, *l.* 5. *inf. de act. empt. l. Julianus* §. *Ex vendito. D. eod.* Et aperte Paulus 2 *Sententiarum, tit. ex empto vendito.* At usuræ cessabunt statim atque emptor pretium obtulerit, et deposuerit: utrumque exigitur, et sola depositio non sufficit, *l.* 2. *hoc tit.* nisi si defuerit, cui offerretur pretium: veluti venditore sine successore, vel saltem incerto, defuncto, *l. Emptor.* §. *ult. de usuris.* Hoc casu sola depositio usuris emptorem levabit, cum non sit cui offerat. Sola etiam oblatio non sufficit, ut usuras inhibeat, quod servatur et in usuris creditæ pecuniæ, *l.* 18. et 19. *hoc tit.* Ergo nec sola depositio, nec oblatio satis est. Sola oblatio liberat a periculo, si res oblata casu postea pereat, et ipso jure liberat, seu strictum sit judicium, seu bonæ fidei, ex sententia Sabini, *l.* 105. *D. de verb. obligat.* Item oblatio sola consumit ἀντίχρησιν, *l.* 11. *hoc tit.* Ἀντίχρησις est multo gravior, quam usura, et ideo facilius solvitur, quam usura. Item oblatio sola liberata collatione publicorum tributorum, *l.* 1. *inf. de suscept. et arcariis, lib.* 10. quod recte Accursius notavit *ad legem* 19. *inf. eod.* item oblatio sola minorum usurarum a majoribus liberat: ut si sint promissæ minores, et si ad diem non solverentur, majores præstarentur: et ad diem minores offerantur, nec deponantur, hoc satis est, ne majores currant, *l.* 9. *hoc tit.* quia non est favendum ubertati, et incremento usurarum: qua ratione etiam ob usuras minores non solutas, majores non infliguntur propter lucrum, id est, ex die contractus, sed propter moram tantum, id est, ex die, quo non sunt præstitæ minores, *l. Cum quidam. in princ. D. de usur.* Cum tamen ob sortem non solutam graviores infliguntur etiam propter lucrum, id est, ex ipso die contractus, *l. Lecta. in fine, D. de reb. credit. si cert. pet.* Exposui quatuor effectus nudæ oblationis; alias oblatio sola non liberat a sorte, nec usuris, nec a pœna, nec pignus liberat. Id ostendimus *l.* 10 *sup. de pign. act.* Quæ autem oblatio sola non efficit, neque etiam depositio sola efficit: at quæ oblatio sola efficit, veluti illa quatuor, quæ dicta sunt, eadem multo magis præstabit depositio, et obsignatio. Nunc quærendum circa l. 2. ante traditionem rei venditæ, cur pretii usuræ non currant, cum quæ ratio post traditionem emptorem usuris subjicit, ea est ratio fructuum, ut diximus, eadem ratio subsit re nondum tradita. Nam fructus rei venditæ pertinent ad emptorem ex die contractus, etiam si res vendita tradita non fuerit, *l. Fructus.* et *l. pen. inf. de act. empt. et vend.* Sed non est hoc temere admittendum: sic enim hoc procedit, si vel pars pretii sit numerata, Paul. 2. *sentent. de loc.* Quo casu, id est, parte pretii soluta, pro ea parte fructus pertinent ad emptorem, ex die contractus, *argum. l. ult.* §. *ult. D. de fun. dot.* Et si totum solvit, ex die contractus solidi, omnesque fructus ei debentur: alioquin si nihil solvit, fructus ad emptorem non pertinent, quia compensantur cum usuris pretii: emptor dum solvit pretium sine usuris, accipiet etiam rem sine fructibus, qui sunt percepti post contractum, et ita compensat fructus cum usuris pretii: ut venditore rescindente venditionem ex beneficio ætatis; fructus ex re vendita percepti medio tempore ab emptore, compensantur cum usuris pretii soluti, et fit tantum restitutio ex una parte rei, ex altera pretii: fructuum et usurarum fit compensatio Paul. 1. *Sent. tit. de minoribus.* Sic etiam si supra dimidium justi pretii fraus intervenerit, emptor eligere debet, ut vel solvat quod deest justo pretio cum usuris medii temporis, vel rem emptam sine fructibus redhibeat. Nam compensabit fructus a se perceptos cum usuris pretii, quo venditor usus est. Hac de re magna est inter interpretes disceptatio in *l.* 1. *C. de rescind. vend.* Id ita eleganter definitur ab Hermen. ex sententia cujusdam magistri, et Novell. quadam Lecapeni 3. *Epit. tit.* 3.

## *Ad L. V.*

*Adversus creditores usuras majores ex stipulatu petentem, si probetur per certos annos minores postea consecutum, nihil est pacti exceptio, secundum quod tueri causam potestis etiam adversus defensores civitatis majores petentes ex cautione, si probaveritis semper quincunces semissium pupillorum vestrorum, quæ majores currerent, dependisse.*

Hic ponitur exemplum taciti pacti. Tacite enim etiam fiunt pacta *l.* 2. 3. et 4. *D. de pact.* Species est: Debitor stipulanti creditori usuras majores promisit, minores per aliquot annos præstitit. Hodie ex stipulatu majores exiguntur: tuebitur se taciti pacti exceptione, quasi videatur creditor tacite convenisse se minoribus contentum fore, quod confirmat *l.* 8. *hoc tit. l. Qui semisses. D. eod.* Itaque adjicit l. 5. esse dicendum, si reipublicæ majores promissæ, minores sint præstitæ. Nam ex hac præstatione inducitur tacitum pactum non petendorum majorum. Quid dicemus e contrario: debitor promisit minores, præstitit majores satis longo tempore? Aut errans id fecit, aut sciens: si errans, quod amplius præstitit usurarum nomine, sorti imputabitur, sortem minuet, *l. Creditor.* §. *ult. D. de solut.* Si vero sciens præstitit majores, tacite videtur pactus de majoribus: ex præstatione tacitum pactum inducitur: itaque quas solvit jam usuras, non condicet, nec sorti imputabit, quia ex tacito pacto debentur: at postea invitus non præstabit, licet diu eas præstiterit. Diuturna præstatio, vel partis præstatio obligationem non constituit, per actionem, quæ non fuit ab initio, *l.* 7. *h. t. l. Si certis. sup. de pact. l. ult. sup. ne uxor pro mar. l. Operis. D. de oper. libert.* pactum quidem induxit tacitum, sed pactum non est obligatio: idem præsumptionem obligationis firmissimam inducit, si de ea dubitetur, *l. Cum de in rem verso. D. de usur. l. Libror. de agricol. et censit. lib.* 11. Item obligationem, si qua fuit, confirmat et corroborat, exstinctis exceptionibus, quæ competebant, ut non numeratæ pecuniæ, aut Senatusconsulti Macedoniani, *l.* 2. *sup. de Senatusc. Maced. l.* 4. *de non numer. pecun.* Interdum perpetuat obligationem, quæ fuit, ut in causa alimentorum. Nam si quis alimenta legaverit, et non constet an perpetuo, an ad tempus debeantur, si quis ea triennio præstiterit, hoc satis est, ut perpetuo debeantur, *l.* 1. *inf. de fideicommiss.* et adjicitur in hac l. 5. idem esse in republica: nihil obstat *lex Imperatores. D. de pact.* quæ ait administratorem civitatis frustra remittere, quod reipublicæ debetur: hic etiam nil remittit, sed ita fere accidit, ut debitor majorum usurarum minores semper inferret reipublicæ: qua ex re videtur tacite pactus cum republica, etiam de majoribus usuris non præstandis. In multis juris articulis eadem est causa privatorum et reipublicæ, ut in hac specie, et in *l. Paulus respondit. D. quibus mod. pignus, vel hypot. sol.*

## *Ad L. X.*

*Usuræ per tempora solutæ non proficiunt reo ad dupli computationem. Tunc enim ultra sortis summam usuræ non exiguntur, quotiens tempore solutionis summa usurarum excedit eam computationem.*

Ex l. 10. notandum est, usuras supra duplum non deberi, id est, altero tanto sorte amplius: ut si sors sit 100. et usuræ nomine solvantur 100. nihil amplius præstabitur usurarum nomine, quia usuræ æquaverunt sortem, sed quicquid postea præstabitur, sorti cedet. Igitur in hac specie si debitor ducenta solverit, liberatur tam a sorte, quam usuris: hoc est, quod dicitur, usuras non excedere duplum, *l. Si non sortem.* §. 1. *D. de condict. indeb. l.* 4. §. *Pro operis de naut. fœn.* Ex quo § male colligunt quidam idem esse in nautica usura. Nam in eo §. pœna ob operas servi nauticæ pecuniæ causa sccenti deducta, est in stipulationem post diem periculi suscepti. Itaque desiit pecunia esse nautica finito periculo: et ob id usura ejus pecuniæ non excedit duplum, aut centesimam. At ipsa usura nautica excedebat duplum, et centesimam. Idem igitur non fuit in nautica usura, idem tamen fuit in pœna, quæ solet inferri semel vice usurarum, hæc etiam non potest excedere duplum, *l. Julian.* §. *Idem*

*Papin. de action. empti*, *l. Pecuniæ. D. eod. tit.* *l.* 15. *hic.* Imo ot supra duplum usura ipso jure non potest servari per retentionem pignoris, *l. pen. h. c.* Idem confirmat *l. Pretn. inf. mand.* *l.* 4. §. *Nec pign. D. de naut. fæn.* et *Novel.* 121. et 138 *Justin.* Ex eis Novellis usuræ solutæ per minutas partes diversis temporibus, ut singulis Calendis, coacervantur, et in duplum computantur: quod duplum excedit, sorti cedit. Itaque jure nostro usurarum ratio valde coercetur, nec tam est lasa, quam plerisque videtur. Ideo ex eis Novell. corrigitur *l.* 10. quæ ostendit usuram non excedere duplum: ut cum sors est 100. et una vice pro usura solvuntur centum, jam amplius usuræ nullæ currunt: vel si sors sit centum, et pro usuris solvantur 150. centum fiunt usuras, et 50. sorti imputabuntur: verum si usuræ per partes solverentur, ut si singulis Calendis tres aurei in centenos usurarum ratio poterat duplum excedere, nec conservabantur hac l. 10. quæ abrogatur illis Novellis, et usuræ per tempore solutæ proficiunt reo. Explicuimus const. 2. 5. 6. 7. 8. 10. 15. et penult.

## Ad L. XIII.

*In bonæ fidei judiciis (quale est negotiorum etiam gestorum) usurarum rationem haberi certum est, sed si finitum est judicium sententia: quamvis minoris condemnatio facta est non adjectis usuris, nec provocatio secuta est; finita retractanda non sunt: nec ejus temporis, quod post rem judicatam fluxerit, usuræ alio jure postulantur, nisi ex causa judicati.*

Hæc l. 13 est de usuris, quæ ex mora, vel ex litis contestatione veniunt in actione negotiorum gestorum. In hac actione usuræ veniunt judicis arbitrario, non ipso jure: et ideo si judex in condemnatione rationem earum non habuerit, nulla est petitio, *l.* 4. *inf. depos.* Ceterum post diem judicati faciendi, id est, post quatuor menses a condemnatione ipso jure incipit currere usuræ centesimæ, *l.* 2. *inf. de usur. rei judic.* anterioris temporis nullæ possunt peti usuræ, quia non veniunt, nisi judicis officio, quo functus est dicta sententia, *l. Judex. D. de re judic.* Officium, seu arbitrium judicis semper actioni servit: ubi igitur non est actio, vel quæ fuit actio sententia finita est, amplius officio judicis usuræ servari non possunt: nec poterit quia tentare in contrarium ex *l. Negotiorum, D. de appellat.* et *l. ultim. de re judic.* peti posse usuras, quarum in judicio bonæ fidei rationem judex negotiorum gestorum non habuit. Species est. Negotiorum gestor condemnatus, bona fide appellavit, id est, non morandi causa, sed diu litem traxit: deinde pronunciatum est, injuste esse appellatum. Quæritur, quia tardius paulo judicatum est, an usuræ ejus pecuniæ in condemnationem deductæ medii temporis peti possint. Lex ait, *dandam utilem actionem*, qua videntur peti usuræ, quarum judex rationem non habuit. Hoc est negandum, quia reus fuit condemnatus in ea specie in sortem et usuras, et nisi appellasset ab actione judicati, petitæ ab eo fuissent usuræ præteriti temporis usque ad sententiam actione judicati, et usuræ ejus temporis, quod fuit post diem faciendi judicati, non usuræ medii temporis. Nam illud medium tempus, quod est inter sententiam, et diem judicato faciendo præstitutum, id est, tempus illud induciarum, quo actio judicati suspenditur, immune est ab usuris, *l. ult.* §. *penult.* et *ult. de usur. rei judic.* *l.* 3. §. 1. *D. de usur.* maxime si mora cœperit a litis contestatione, non ante. Verum in ea specie reus appellavit, et quidem bona fide, sed diu litem traxit: deinde injustam esse appellationem simpliciter est pronunciatum. Judex appellationis potuit eum condemnare in usuras medii temporis inter sententiam, et appellationem, *l. Tutor. D. de usur.* At judex hoc prætermisit, et simpliciter pronunciavit, male appellatum esse: quæritur an usuræ medii temporis, quod est inter primam et secundam sententiam peti possent: dicit peti posse utili actione judicati, quia fuit condemnatus in usuras prima sententia, quæ trahuntur etiam ad usuras præteriti temporis, usque ad posteriorem sententiam, quasi tunc reus condemnatus videatur a priore judice, cujus sententia confirmatur. Et ob id dicitur dari utilis actio, quia videtur condemnari: at si prius in usuras non sit condemnatus, non arbitror ullam esse rationem, qua debeat medii temporis usuras præstare. Condemnatum fuisse in usuras ea lex non dicit. At quæ solent fieri, ea facile supplemus, nisi quid aperte in contrarium est. Item illa quæstio interusurii, quæ est in ea lege, indicio est alias usuras fuisse in condemnationem deductas, et verbum principalis pecuniæ hoc planum facit. Alia igitur fuit accessoria: præterea in ea l. negotiorum gestori tutor conjungitur, inter quos magna est hac in re differentia. Nam in actione negotiorum gestorum usuræ veniunt arbitrio judicis: in actione tutelæ veniunt ipso jure favore pupillorum, *l.* 1. §. *ult. D. de usur.* Itaque in ea specie non est dubium de tutore non debuisse usuras. Ut igitur ei recte sit conjunctus gestor, idem ponendum est de gestore, debuisse eum usuras ex sententia: de usuris, quæ veniunt in actionem negotiorum gestorum est *l. ex* 24. *h. t.* quæ ostendit pecuniæ administratæ usuras in eam actionem venire; et veniunt statim, ex quo gestor pecuniam otiosam habuit, quasi mora reipsa commissa sine interpellatione. Nam hoc gestori culpæ vertitur, si pecuniam fœnori non dederit, cum scilicet dominus solitus esset fœnerari; alioqui non est gestor in culpa, *l. Qui semissas.* §. *ult. de usur.* nam a gestore exactissima diligentia exigitur, ut a tutore.

## Ad L. XIV.

*Si ex pactione uxor tua mutuam pecuniam dedit, ut vice usurarum domum inhabitaret, pactoque ita, ut convenit, usa est, non etiam locando domum pensionem redegit: referri quæstionem quasi plus domus redigeret, si locaretur, quam usurarum legitimarum ratio colligit, minime oportet. Licet enim uberiore sorte potuerit contrahi locatio, non ideo tamen illicitum fœnus esse contractum, sed vilius conducta habitatio videtur.*

Hæc lex 14. est de Ἀντιχρήσει, de qua est etiam l. 11. et 17. Ἀντίχρησις est conventio, quæ ita fit, ut fructus rei pignoratæ creditor retineat usurarum vice, vel ut domum pignoratam gratis inhabitet, et ut ea utatur usurarum loco. Ex ea conventione creditor retinet omnes fructus pignoris, nec in sortem hi imputantur, etiamsi excedant legitimum modum usurarum, *l.* 17. *hoc tit.* Qui modus datus est usuris, idem non est datus ἀντιχρήσει. Usuræ constituuntur stipulatione, ἀντίχρησις pacto, est enim pactum pignoris. Usuræ non perimuntur sola sortis oblatione sine depositione: ἀντίχρησιν perimitur oblatione sola, *l.* 11. *hoc tit.* ab agricolis usuras stipulari licet: ἀντίχρησις non item *Novell.* 32. *et* 33. Denique ἀντίχρησις non est usura, sed quasi usuræ vice: et ob id hæ tres leges ponuntur sub hoc titulo de usuris, cum sint tamen de ἀντιχρήσει. Et Harmenopulus lib. 3. titul. 5. ponit hanc l. 14. sub titulo περὶ ἀντιχρήσεως. Species est. Dedi tibi pecuniam mutuam, et accepi tuas ædes pignori, ea lege, ut eas inhabitarem usurarum vice, nulla mercede habitationis præstita, quæ lex ἀντίχρησις dicitur: mihi permissum est, ut eas inhabitarem, non ut locarem, possum tamen etiam locare, quia sum conductori similis: Constat autem conductorem, etiamsi id ei non sit permissum, posse alteri locare, *l.* 6. *inf. de locat. et cond.* Nunc si id fecero, quod mihi nominatim non est permissum, id est, si locavero ædes pignori obligatas, et ex mercede plus redegero, quam ferat legitimus modus usurarum, quod amplius erit, sorti imputabo, ut hæc lex significat. Et Joannes sensit idem, quod et Harmenopulus tradidit. Verum si ut conventum fuit, domum inhabitavero, licet ea habitatio pluris æstimetur, quam legitimus modus usurarum ferat, tamen conventio servabitur, atque adeo cedet habitatio lucro creditoris, et videbitur ea domus mihi potius conducta vilius, quam illegitima usura contracta. Similiter si ager pignori tradatur nominatim, ea lege, ut creditor fructus retineat usurarum vice, conventio servabitur, etiamsi fructus excedant modum legitimum usurarum: at si nihil dicitur de fructibus, nec de usuris, sed ager simpliciter pignori tradatur, id agitur ut fructus percipiantur, quinimo culpatur creditor si eos non percipiat; et alias tenetur de percipiendis: et hoc etiam casu, quo nihil dictum est de usuris, tacite videtur contracta ἀντίχρησις. Itaque creditor fructus retinebit usurarum vice, non tamen supra legitimum modum usurarum. Tacita ἀντίχρησις servat modum usurarum legitimum, expressa non item, *l. Cum debitor. D. in quibus ex causis pign. vel. hyp.* In qua l. videtur apponi exemplum tacitæ ἀντιχρήσεως, quod titulus ipse indicat, qui est de tacito pignore conceptus. Debitor utitur mea pecunia gratuito, quia ab eo nullas sum pactus, aut stipulatus usuras: cujus beneficii compensandi causa, dum mihi tradit agrum pignori, tacite id agere videtur, ut fructus non tantum percipiam, sed et retineam usurarum vice, quod fiet tantum justa modum legitimum quasi tacito consensu. Quod si ea pecunia fuisset fœneratitia, non videretur etiam tacita contracta ἀντίχρησις, sed tradito agro debet fructus creditor percipere: et nisi fructus perceperit, culpatur, id est, imputat perceptos, et percipiendos usuris primum, deinde sorti, *l.* 2. *inf. de partu pignoris.* Gratuita pecunia est non tantum ea, de qua convenit, ut gratuita esset, sed etiam ea, de qua hoc non convenit, et de usuris nihil convenerit. Sunt qui addunt negationem ex l. 4. et 12. hujus tit. et male colligunt fructus pignoris non posse retineri, nisi de eo pactum intervenerit; cum illæ leges non loquantur de fructibus pignoris, sed de re ipsa; cujus retentione servo usuras debitas, pacto, vel stipulatione, de fructibus nihil; sed retentio etiam fructuum, et tacita ἀντίχρησις inducitur, quæ tamen coercetur modo legitimo.

## Ad L. XVIII.

*Indebitas usuras, etiamsi ante sortem solutæ non fuerint, ac propterea minuere eam non potuerint, sed post sortem redditam creditori fuerint datæ, exclusa (veteris) juris varietate, repeti posse, perpensa ratione firmatum est.*

Notandum ex hac l. usuras nec civiliter, nec naturaliter debitas, et solutas in sortem nondum solutam imputari; et ideo non repeti, *l. Si non sortem. in princip. D. de condict. indeb.* Quod principium Accursius non intellexit, quia legit, *sorti debitas*, cum sit legendum, ut in Florentinis, *sortis debitæ*, id est, nondum solutæ, non ut in aliis libris. At jam soluta sorte, si postea usuræ indebitæ sint solutæ, repetitio competit, et hoc ostendit *l.* 18. *Paulus* 2. *sentent. tit. de usuris.* At ait lex 18. *exclusa juris varietate.* Nam veteres leges hac in re inter se pugnabant: omnes admittebant imputationem usurarum indebite solutarum nondum sorte soluta: aliæ repetitionem admittebant, aliæ non admittebant: et quæ non admittebant, non carebant ratione. Nam usuræ, etiamsi indebitæ sint, tamen ex justa causa solvuntur, ut ob moram, quam ob causam etiam hodie pœnæ depensæ indebitæ, condictio non est, *l. Pœnæ. D. de condict. indeb.* ut si ad diem sors non solveretur; si non sit de pœna conventum, et tamen nihilominus debitor per errorem pœnam ob moram solverit, illius pœnæ non erit condictio, usuræ erit condictio. Et hæc est differentia inter pœnam, et usuram summe notanda.

## Ad L. XX.

*Constitutionibus sacris, quæ ultra certum modum usuras fœnebris pecuniæ exigi prohibent, mandatoribus etiam, vel fidejussoribus subventum est: quibus quasi mandator, vel fidejussor conventus uti potes.*

In hac l. 20. hoc ostenditur, modum usuris præscriptum non tantum pertinere ad reos principales, ne supra eum modum ab eis exi-

gantur usuræ, sed etiam ad mandatores, et fidejussores eorum, qua de re non temere dubitabantur. Nam plerisque in causis jure veteri severius agebatur cum mandatore, vel fidejussore, quam cum reo principali. Reo judicato dabantur induciæ ex jure veteri; mandatori et fidejussori judicato non dabantur. id abrogatur tamen *l. ult. §. ult. infr. de usur. rei judicatæ*. Unus hodie est usurarum modus: olim simplex centesima fuit legitimæ usuræ finis, sicut dixi initio *l. 8. sup. si cert. petat. de reb. credit.* In senatoribus fuit semis; non licuit eis nisi semissem accipere, *l. 4. eod. C. Theod.* Loquor de pecuniis. Nam fructuum usura permissa fuit quadruplex centesima, *l. 1. C. Theod. eod.* Nautica usura certum modum non habuit: quin et supra duplum exigi potuit, et in pactionem, vel stipulationem deduci, ut dixi in l. 10. Hodie autem, ut intelligatur modus legitimus usurarum, expiicanda est l. 26. cujus initium non est de modo usurarum; sed hoc tantum proponitur: usurarum, vel fructuum petitionem tolli actione personali sublata 30 annis, vel actione hypothecaria sublata 40. annis. Nam et ob usuras hypotheca retineri potest, si personalis actio perierit, hypotheca nondum perierit, potest retineri pro usuris, sed utraque sublata actione, solvuntur usuræ: at sublata actione personali non semper tollitur hypothecaria, *l. Debitor. D. ad SC. Treb.*, *l. 1. et 2. infr. de luit. pig.* idem non servatur in redituum annua præstatione. Id dixi in *l. 19. sup. de fide instr.* Deinde Justinianus in *d. l. 26.* ponit modum usurarum, et primum in illustribus, et iis, qui supra eos sunt, puta patriciis et consulibus definit usuras trientes ut iis contenti sint: in iis, qui ergasteriis, id est, mensis argentariis præsunt, et in negotiatoribus eorum præscribit besses usuras: quod etiam declarat in Novella 136. Et in edicto nono id cavet: nt in ea Novella adjicit, eis usuras besses deberi, etiamsi eum modum argentarii usuris non dixerint: ut si simpliciter convenerit usuras præstari, debebuntur besses. Id argentariis indultum est, sicut illud, ut ex pacto usuras petant: imo et olim quasi ex tacito pacto usuras petebant, etiamsi nominatim pactio non intervenisset, tacite eas pacisci videbantur, quia illorum vitæ hoc est institutum, ut pecunias fœnore dent, ut indicat ea Novella: et ideo semper intelligebatur tacita pactio de usuris contracta. In aliis igitur idem non obtinebit, *l. Quod in stipulatione. D. de usur.* Si usuras stipuler modo non adjecto, nulla est stipulatio, quia id tantum datum est argentariis. Adjicit Justinianus, ut fructuum, et pecuniæ nauticæ sit usura centesima, est et rei judicatæ, in aliis autem personis, et causis præscribit usuras semisses, quæ etiam in fisco servantur. Nam fiscales usuræ sunt semisses, et privatorum, *l. ult. inf. de fiscal. usur. lib. 10. l. 1. inf. de iis, quæ ut indign. aufer.* Ubi loquitur de fisco, et dicit deberi semisses. Quod videtur Tribonianus addidisse, ut et in *l. Cum quidam, § Si debitores. D. de usur.* Pupillares usuræ etiam sunt fiscales, id est, semisses, nisi casibus certis, quibus sunt centesimæ, qui casus notantur in *l. Qui sine. D. de negot. gest. l. Tutor, qui repertorium. D. de administrat. tutor.* Illud superioribus addendum: ab Ecclesiis non exigi, vel Ecclesias non præstare, nisi quadrantes creditoribus ex Novel. 7. Ab agricolis non exigunt creditores nisi trientes, quales quales sint agricolæ, etiamsi sint argentarii, *Nov. 32.* Sciendum est etiam hunc modum esse usuris præscriptum, non iis tantum, quæ veniunt ex stipulatione, sed etiam iis, quæ sine stipulatione veniunt in bonæ fidei actionibus, et judiciis officio judicis, ex æquo et bono, non observato more regionis. Nam olim non fuit certus modus usuris præscriptus et præfinitus, quæ veniunt ex more officio judicis, sed præstabantur arbitrio judicis pro more regionum, id est, uti fœnus solebat in iis regionibus exerceri: idque ita scriptum est in multis Pandectarum locis. Sed ex constitutione Justiniani hic mos regionis non servabitur, si modum excedat usurarum legitimum, idque est additum ad *l. 1. D. de usur. l. Idemque. §. Sed viss pecuniam. D. mand.* Itaque notandum, moribus non posse huic modo legitimo usuris ab hac constitutione imposito derogari. At quid fiet, si quis creditor hunc modum excesserit usurarum legitimum? quæ ejus erit pœna? nulla fere nisi infamiæ: infamia enim notatur qui exercet fœnus supra modum *l. Improbum. sup. ex quib. caus. inf. irrog.* At sortem non amittet nisi pro rata ejus, quod exegit supra modum: nam id minuit sortem. Olim tenebatur in quadruplum, *l. 2. C. Theodos. de usur.* Ascon. Pedian. *in Divin.* Adjicitur in hac constitutione, ne creditores ex sorte, quam credunt, aliquid detrahant, vel deducant siliquarum, vel sportularum nomine, λεpτίων ἢ σιτίων. Creditores hæc nomina prætexentes, ex sorte aliquid deducebant, et retinebant aliquid dum numerabant, et nihilominus debitorem in integram sortem sibi obligabant, et in ejus integræ sortis usuras. Id tollitur hac lege, ex qua non contrahetur obligatio, nisi quatenus datum erit, *l. Si tibi. in princip. D. de pact.* Igitur si ex 100. retinuerit quinque sportulæ nomine, vel siliquatici nomine, non debebuntur nisi 95. nec usuræ nisi pro ea sorte debebuntur. Id ad extremum exigitur in hac l. ne quis per interpositam personam supra modum usuras stipuletur, ut puta ne illustris quidam per argentarium sibi acquirat besses, quas argentarius sibi potest acquirere, non illustris per eum, vel si supposuerit argentarium et de eo constiterit, non feret nisi trientes. Et ut liqueat, hac de re defertur jusjurandum stipulatori, ut purget se jurejurando, an alteri scilicet operam accommodaverit. Hic est modus usurarum a Justiniano præscriptus, post quem Basilius Imperator usuras omnino sustulit, et ne nummum quidem usurarum nomine dari voluit, *Novell.* quæ exstat apud Harmenopulum *lib. 3. tit. 7.* quæ ibi corrupte dicitur esse Leonis, cum sit Basilii patris Leonis, vel Basilii et Leonis. Sed postea Leo solus restituit usuras trientes omnibus tantum, usu rerum id exigente: nam vix sine his potest stare Respublica. Respexit Basilius ad jus divinum, Leo ad necessitatem. Est ejus Novell. 83. hæc ratio. Sed videndum quæ sit usura centesima, quod veteres non intellexerunt: definitio centesimæ variavit bis, aut ter. Prima fuit, quæ in centenos aureos quotannis reddit duodenos, id est, in singulos solidos, sive aureos quotannis tres siliquas: et secundum hanc definitionem usurarum, uncia usura est, quæ in centenos aureos reddit quotannis unum: sextans usuræ, quæ reddit duos: quadrans, quæ reddit tres: triens, quæ reddit quatuor: quincunx, quæ quinque: semis, quæ sex: septunx, quæ reddit septem: bes, quæ octo: dodrans, quæ novem: dextans, quæ decem in centenos quotannis reddit: at qui hanc exigunt usuram, dicuntur δεκατολόγοι a Basilio in Psalmum 14. id est, qui quotannis exigunt decimam partem sortis. Male quidam in eo auctore interpretantur, qui singulis mensibus exigunt decimam partem sortis, hi sunt ἑκατοστολόγοι. Sequitur deunx usura, quæ reddit undecim. Summa usura est as usurarum sive centesima, quæ reddit duodecim. Deinde definitio centesimæ hæc obtinuit, quæ in centenos reddit quotannis duodenos semis, vel quæ in singulos solidos quotannis reddit tres siliquas nullis minus, *Nov. 130.* Et breviter Græci 5. Βασιλικῶν *tit. 5.* κεράτια τρία τῷ νομίσματι, id est, tres siliquas in singulos solidos, et secundum eam definitionem triens usura est, quæ quotannis in centenos aureos reddit quatuor solidos et siliquas, vel in singulos solidos unam siliquam, *Nov. Leonis 83. Novella Justiniani 32. Interpretes C. Theodos. l. 1. de usuris.* Quadrans secundum hanc definitionem erit usura, quæ reddit in centenos quotannis tres solidos et tres siliquas: semis, quæ reddit sex solidos et sex siliquas. Bes usura erit, quæ in centenos quotannis octo solidos et octo siliquas reddit, vel in singulos solidos duas siliquas, et sic consequenter de aliis. Postrema definitio est: usura centesima est, quæ in centenos quotannis reddit sedecim semis et siliquas quatuor. Nam libra auri cœpit æstimari aureis 72. *l. 5. infra, de suscept. et arcar.* In libram autem auri usura centesima hodie reddit duodecim aureos quotannis auctore Harmen. *lib. 3. tit. 7.* Itaque in centenos reddit sedecim semis et siliquas quatuor. Id confirmat Zonaras in Synodi Nicenæ Can. 17. in hanc sententiam. *Ut,* inquit, *nunc libræ sunt solidorum septuaginta duorum, ita olim fuere centenariæ et centum solidorum usura duodecim, quæ et ob id dicitur centesima, quod de sorte centum exigerentur:* rectissime: nam usura triens dicitur, quia est centesimæ triens quadrans, centesimæ quadrans. Igitur secundum hanc definitionem, quadrantes usuræ hodie erunt, quæ olim trientes dicebantur, id est, quatuor solidi in singulas libras, et excurrentes quædam siliquæ. In eo autem canone 17. idem Zonaras usuras ἡμιολίας, de quibus eo canone agitur, videtur accipere pro semissib. usuris, sed male. Videntur potius accipiendæ pro bessibus, quæ olim erant legitimæ, aut moderatæ: sed tamen etiam clericis illis usuris interdicitur. Bes usuræ ad centesimam habet rationem sexcuplam, id est, octo ad duodecim: semis autem ad centesimam habet rationem duplam, non ὁμοίμοιρον ἡμιόλιον. Ergo semis non est ἡμιόλιος τόκος. Male quidam ἡμιολίας accipiunt pro sesquicentesimis usuris, id est, cum in centenos solidos redduntur centum et octo secundum primam definitionem, vel 18. solidi et 18. siliquæ juxta secundam definitionem, vel secundum tertiam definitionem, cum 24. solidi redduntur semis et 8. siliquæ in centenos quotannis, quæ usuræ centesimis sexcuplo majores sunt. At in eo canone usuræ ἡμιολίαι dicuntur quasi leviores hoc sensu, ut neque centesimas, neque ἡμιολίας, id est, leviores usuras clerici accipiant, et sane sesquicentesimæ non sunt leviores. Nunc dicamus de usuris usurarum, et hoc pertinet ad l. ult. hujus tituli. Certum est, usuras usurarum exigi non posse, *l. Si non sortem. §. 1. D. de condict. indebit. l. Placuit. D. de usur.* Exigebantur tamen ante constitutionem Justiniani usuræ usurarum redactarum in sortem, puta, stipulatione usurarum post annos aliquot transfusa in stipulationem ejusdem summæ, quasi sortis debitæ. Quod Justinianus tollit *l. ult. hoc tit.* Item exigebantur usuræ usurarum in condemnationem deductarum post tempora judicati, *l. 1. Cod. Theod. de usur. rei jud.* Hoc etiam merito tollit Justinianus *l. 3. inf. de usur. rei jud.* Igitur penitus improbatur ἀνατοκισμός, id est, novatio usurarum, quæ fit vel stipulatione, vel judicato. Sic etiam pœnæ usura exigi non potest, cum pœna sit usurarum vice, et cum usura sit pœnæ vice, igitur pœnæ usura non exigitur, mulctæ tamen usura exigitur, si non solvatur intra tempora judicati, *l. 1. inf. de fiscalib. usur. l. ult. D. de magistrat. conveniend.* Quæritur de fructibus, an fructuum usuræ peti possint, vel an veniant in judicium usurarum? Certum est fructuum creditorum usuras peti posse, quod supra demonstratum est. Sed de iis non quæritur. Nam quæritur de fructibus, qui quasi accessiones in judiciis veniunt, quæritur an ex iis usuræ dentur. Fructus autem in judicium veniunt, aut officio judicis, aut jure actionis: officio judicis, si sint percepti post litem, quia hi non sunt petiti, cum nondum essent percepti. Percepti ante litem veniunt actionis jure, et petuntur non quasi accessio, sed quasi sors, quasi comprehensi sint actione. Nunc sic dico, fructuum, qui veniunt officio judicis, ut si sint percepti post litem, usuræ etiam officio judicis non veniunt, ne sit accessionis accessio, ne officium officio subserviat: officium judicis actioni servit, non officio, vel officii parti, *l. Hæres. in fine, D. de petit. hæred. l. Neque. in princip. D. de usur.* Fructuum autem, qui veniunt actionis jure, ut si sint percepti ante litem, usuræ etiam veniunt officio judicis in actionibus bonæ fidei, *d. l. Hæredi*, non in actionibus strictis, *d. l. Neque, in fine.* Nam in strictis judiciis usuræ nunquam veniunt officio judicis. Verum a judiciis bonæ fidei excipitur unus casus constitutione Severi benigne receptus, *l. Eum qui. D. de his quæ ut indign. aufer.* Quo casu fructuum ante litem perceptorum usuræ non veniunt in petitionem hæreditatis, videlicet si fiscus petat hæreditatem ex causa taciti fideicommissi, recipiat hæreditatem et fructus, vel fructuum pretia, non usuras: quia benigne hic casus exceptus est

constitutione Severi. Nec huic sententiæ obstat *lex Cum quidam*. §. *In tacito. D. de usuris*, ubi fiscus petit hæreditatem ex tacito fideicommisso, ni tamen aufert usuras: sed ille §. non dicit fiscum auferre usuras fructuum, sed usuras perceptas a debitoribus hæreditariis, et ita ille §. nihil obstat rescripto Severi: at est definitio quæstionis hujus. Concludamus sic, Justinianus valde coercuit rationem usurarum, quæ graviores erant legibus antiquis, leviores eas fecit *d. l. Eos*. Item novatione facta usuræ redigebantur in sortem, et ejus sortis rursus usuræ in stipulationem deducebantur, et sic usura usuram gignebat. Hoc sustulit Justinianus omnimodo, Ambrosius usurarum usuras vocat tocoglyphia, et D. Basilius lib. de Tobia, σίγχοθς κιροδος. Idem Ambrosius ait, *sors autem fœnoris cum fuerit crescentibus exæquata centesimis, et vetustatem suo renovat, et partus solitos adnatione multiplicat*. Ex quo loco intelligitur, creditores in fraudem legum usurarum usuras a debitoribus suis exigere supra duplum, quod vetant leges, usuras novatione facta quasi sortem factas, in stipulationem deduci et rursus alias usuras ex usuris stipulari. Id etiam sustulit Justinianus. Item usuræ, per partes solutæ sortem excedere poterant, *l. 10. hoc t.* Et ideo utile erat in calendas usuras stipulari et singulis calendis diversis pensionibus eas exigebant. Id quoque sustulit Justinianus, at ita cohibuit rationem usurarum: maxime vero de hoc duplo puto intelligendum, quod de Augusto dicit Svetonius: iis, qui in duplum cavere potuissent, Augustum pecuniam dedisse gratuitam ad certum tempus. Item Sidonius Apollinaris 3. *Epist. centesimam, etc.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXIII. De nautico fœnore.*

Usura nautica olim non habuit modum, hodie est centesima ex constitutione Justiniani: item poterat exigi supra duplum, hodie non potest, quod ita est existimandum, etiamsi non sit nominatim definitum, quia quæ taxationem habeat certam, et hunc dupli finem habeat. Nautica usura, sive fœnus nauticum hodie taxationem habet certam, quia non potest excedere centesimam. Ergo et hunc finem habet: et in *l. penult. tit. sup.* generaliter sic definitur a Justiniano, ut in actionibus bonæ fidei, et aliis omnibus casibus, usuræ non exigantur ultra duplum. Ergo nec nauticæ, quia et hoc etiam ad argentarios porrigitur Justiniani edicto. Igitur nauticæ, et terrestris pecuniæ idem est finis, idem exitus, taxatio diversa. Nam usura nautica est gravior, puta, centesima, quia ejus pecuniæ periculum ad creditorem spectat ex conventione, periculo discusso, vel etiam non suscepto, non currit centesima, nec potest peti, sed communis usura tantum, et id etiam ostenditur *l. 1. 2. et 4. hoc tit. l. Fœnerator.* et *l. penult. D. eodem*. Discusso periculo pecunia terrestris censori incipit, cujus periculum debitor suscepit. Ideo animadverti in l. Rhodia terrestrem pecuniam appellari carentem periculo creditoris, qua conditione lex Rhodia vetat pecuniam in navi reddi; eo tamen loco legis Rhodiæ, is, qui curavit eam legem excudi, pro ἔγγαια, legit ἔγγυα, quod mendum etiam est apud Pollucem *lib. 8. περὶ δανεισματος*. Periculum autem nauticæ pecuniæ ad creditorem pertinet ex conventione in solidum, ut naufragio facto creditori pecunia non reddatur. Interdum pro parte tantum ad eum periculum pertinet, ut cum ad tempus pecuniæ societas contrahitur, quod negotium hodie est frequens, et dicitur in ea lege Rhodia c. 17. χρεωκοινωνία, videlicet cum pecunia ita datur, ut quicquid lucri vel damni fecerit debitor per biennium ex ea pecunia, id commune sit; post biennium solvitur ea societas, tum periculum ejus pecuniæ pertinet ad debitorem in solidum, et redditur tota cum parte lucri, si quid ex ea lucratus sit debitor, vel redditur tantum pars sortis, habita damni computatione, si quid fecerit debitor, non succedente fortuna. Ita recte describitur hoc genus negotii in *cap. 17. legis Rhodiæ*. At in nautica pecunia ex ejusmodi conventione creditor pecuniam periculo suo salvam fore recepit, quoad navis ad portum appulerit. Dubitatur an ex hac conventione creditor se cuilibet periculo subjiciat? Constat naufragii et incendii periculum ad eum pertinere, et piratarum vim, sive hostium, et impressionem metus, et si quid præterea imprudentibus contigerit: at si culpa debitoris intervenerit, periculum pertinebit ad debitorem, ut si illicitas merces in navem intulerit debitor, et fiscus navem et merces vindicaverit, quod fit jure, *l. Cotem* 11. §. *Dominus. D. de publican s.* Cui §. derogatur aliqua ex parte *Nov. Leonis* 83. Hoc vero, casu periculum pertinebit ad debitorem. Et hoc proponitur in *l. 3. hoc tit.* In cujus specie debitor non tantum imposuerat illicitas merces, sed etiam locum navigii; id est, navigationis non observaverat, de quo conventum fuerat, quod sufficiebat ad periculum rediret ad creditorem. Nam si non observato loco dicto navigationi, debitor navem alio everterit, et forte piratæ navem deprædati sint, periculum agnoscet debitor, quoniam perierunt merces ejus culpa: quo modo etiam ut continetur eadem lege Rhodia, si navicularius præter voluntatem, vectorum in portum, aut locum latronibus infestum navem deduxerit, omne damnum præstabit vectoribus. Idem et in debitore erit, si naufragium culpa ejus contigerit. Nam periculum omne agnoscet. Item si in navem vetustam, et curiosam merces gravis ponderis intulerit, et imposuerit, et perierit navis, periculum agnoscet, non creditor, qui ex hac l. 3. non agnoscit, nisi damna fatalia, non quæ contingunt ex culpa debitori.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XXXIV. Depositi, vel contra.*

His tituli verbis significatur duplicem esse actionem depositi, directam scilicet, et contrariam, de quarum ratione satis diximus supra in tit. *de pignorat. actione*. Depositum autem, quod et receptum, et commendatum dicitur, *l. 24. D. depos.* et *l. 186. de verb. sign.* definimus, quod ejus sine mercede custodiendum recepit: recte sine mercede: nam si merces intervenerit, locatio est, non depositum: pretium tamen depositionis potest intervenire, nec erit locatio, sed depositum, *l. 2. Generaliter. vi bono. raptorum*. Quod quidem pretium etiam merces improprie dicitur, *l. Si ut certo. §. Nunc videndum. D. commodati*. Dico improprie, quia pretii verbo intelligitur, quod depositario datur remunerandi beneficii causa. Dicunt Græci τάξιν ἀντιδώρου. Sic mandatum pretium non recipit: præmium, remunerationem, honorarium, vel salarium recipit: ut procuratores quandoque sunt salariarii, ita et depositarii. Commodatum quoque, quod constat etiam esse gratuitum, non est dubium recipere posse ἀντίδωρον, ut et precarium: dotem constat etiam recipere ἀντίφερνα id est, donationem propter nuptias. In definitione usi sumus verbo recipiendi, quo utitur *l. 1. §. Si te rogavero. et seq. D. deposit.* Deponit dominus, vel possessor, recipit depositarius. Unde quod nauta, caupo, stabularius servandum recipit, id est depositum, et est cum eo actio depositi. Est etiam præter depositum propria actio de recepto in factum, ex titulo *nautæ, cauponæ, stabularii*, quæ quidem actio est stricta, depositi est bonæ fidei tam directa, quam contraria, sicut et negotiorum gestorum, *l. Et in contraria. D. de usuris*. In actionem de recepto venit culpa levissima, non casus fortuitus. In deposito solus dolus venit, vel culpa dolo proxima, nisi aliud convenerit, vel nisi intervenerit præmium depositionis, *l. 3. §. At hoc edicto. D. nautæ, caupon. stabul. l. 1. hoc tit. l. 2. §. Et generaliter, D. vi bonorum rapt.* Item surrepta, et furto ablata re, quam nauta, vel caupo, vel stabularius servandam receperat, nautæ, vel cauponi, vel stabulario datur actio furti, quia ejus periculo furtum cedit. Furtum enim non annumeratur casibus fortuitis, latrocinium annumeratur: quæ duo manifeste separantur in *l. 52. §. Damna. D. pro socio*: hoc ostendi in *l. 4. D. nautæ, caupon. stabul.* alias re deposita surrepta, depositario non datur actio furti, quia nihil ejus interest, cum ejus periculo res surrepta non sit: igitur re furto ablata non agit furti, cum ejus dolo furtum factum non est: rapta tamen re deposita, depositario datur actio vi bonorum raptorum, etiamsi nihil ejus intersit, ut in *dict. §. Generaliter*, qui quidem § Florentiæ est male punctis distinctus. Igitur actio vi bonorum raptorum gravior est actione furti. Ideo Græci dicunt ἀναιδεστέρα, quia etiam ei datur hæc actio vi bono. rapt. cujus nihil interest, vel parum. Nam et rapina crimen publicum parit, *lege Jul. de vi*, furtum crimen publicum non parit, sed extraordinarium, *l. ultim. de public. judic.* et *l. ult. de furtis*: et hæc sufficiant de differentia actionum recepti, et depositi. Commendatitia actio nulla est propria, sed idem est, eodemque jure ponitur commendatum, et depositum utuntur, quod diximus supra, titulo de commodato, uno nomine, puta commendati, significatur totum depositarii fideicommitti, id est, commendari, altero significatur rem valde poni apud depositarium. Nam articulus, *de*, auget, ut ait *l. 1. depositi*. Quo sensu Festus ait latinos dicere dedare, id est, valde dare, et deperire, deamare, despernare, deorare, id est, valde orare, depolire. Eodem sensu dicimus pignus deponi, vel pignus depositum, ut ostendimus *titulo, de pignoratitia action.* Igitur aliud est depositum pignoris, aliud depositum custodiæ, utrumque est valde positum. Ex genere custodiæ est sequestratio, quæ sic proprio nomine nuncupatur, de qua est, *l. 5 et 7. h. t.* quæ ostendunt cum sequestro esse depositi actionem, id est sequestrem esse depositarium. Itaque sequestratio est lex quædam depositi, ut ἀντίχρησις est lex pignoris, quam Galli dicunt *mort gage*, et in diem addictio, vel commissoria est lex venditionis. Leges contractuum transformant ipsos contractus: quo fit, ut sæpe illæ propriis nominibus nuncupentur, quæ frequentiores sunt: ut fiducia, addictio in diem, sequestratio, ἀντίχρησις, quæ leges sunt tantum, non contractus proprii. Nunc notandum est cum actione depositi concurrere etiam actionem ad exhibendum, et rei vindicationem, *l. 1. hoc tit.* Idem censeo dicendum de commodato, et pignore: interdum etiam cum actione depositi concurrit condictio, et actio furti: ut si depositarius invito domino rem depositam in suos usus converterit, domino hoc casu datur actio depositi, vel condictio, vel pœnalis furti actio, *l. 3. h. tit. l. Si quis inficiatus. §. 1.* et *l. Si sacculum. D. depos.* Et hoc casu depositarius tenetur condictione furtiva, et condemnatur in id quod interest, etiam si res deposita perierit casu fortuito, idque sine distinctione, seu fuerit interitura apud actorem, seu non: qua tamen distinctione utamur, si dominus agat depositi secundum Sabinianos. Itaque est gravior hac in re condictio, *l. Si plures. §. ult. D. depos.* Proculiani distinctionem rejiciebant in omnibus actionibus re perempta post moram, sive, post litem contestatam. Sed obtinuit

Sabini sententia, præterquam in condictione furtiva, quæ hanc distinctionem non recipit: repetendum est quod diximus actionem depositi esse bonæ fidei, et dicendum ob id in ea actione usuras venire ex mora, *l. 2.* et 3. *hoc tit.* Idque officio judicis, non ipso jure, *l. 4. hoc tit.* Ideo si judex actione depositi depositarium damnaverit in æstimationem litis, non in usuras, nulla usurarum est petitio postea, quia non veniunt actionis jure, sed tantum officio judicis, cui officio præstando judex non est obstrictus; et si rursus agatur depositi, quasi minus actor tulerit prima actione depositi: reo condemnato dabitur exceptio rei judicatæ, *l. 4. hoc titul.* Id pugnat cum *l. Evidenter. D. de except. rei judic.* quæ ait non proficere exceptionem rei judicatæ condemnato: sed dicendum est, id non verum esse generaliter. Nam constat, condemnato proficere exceptionem rei judicatæ, ne sæpius condemnetur eadem de re, *l. 7. §. Plane. D. de except. rei judic.* non tamen si deficiat actio judicati. Nam tunc iterari actio potest sine metu exceptionis rei judicatæ, ut in hac specie: Si egi vindicatione rei cum Titio, et Titius putans se possidere, per errorem rem defenderit, et condemnatus fuerit, hoc casu judicati nullus effectus esse potest, quia nec litis contestatæ tempore, nec rei judicatæ rem possedit, quod exigitur, *l. Sin autem. §. 1. D. de rei vindic.* et erravit, nec liti se obtulit sciens, alioqui teneretur, etiamsi non possideat. Itaque judicati actio non est, judicati effectus nullus est, licet post rem judicatam rem possidere cœperit. Nam res judicata non extenditur ad id tempus. At iterabitur actio hoc casu: et si opponatur exceptio rei judicatæ, vel non iterandæ actionis, replicabitur non esse actionem judicati, *l. 9. §. penult. D. de except. rei judic.* Item non proficit hæc exceptio rei judicatæ ei, qui egit, et victus est, si postea eadem actione cum eo agat adversarius, de cujus jure pronuntiatum nihil est, *l. Si inter me et te. D. eod. tit.* Species est: Egi tecum petitione hæreditatis, contra me judicatum est, hæreditatem meam non esse, de tuo jure non est pronuntiatum, scilicet tuam esse hæreditatem, vel non. Ideo si ego ex ea hæreditate aliquid possideam, potes eadem actione uti adversus me, nec mihi hoc casu proficiet exceptio rei judicatæ: at in hanc speciem subjicitur *l. Evidenter. D. de except. rei judic.* quæ diximus complectuntur variæ leges hujus tituli. Nunc nobis explicandi sunt duo Pandectarum loci sub hoc tit. hactenus non animadversi. In uno loco, est vestigium juris antiqui, *l. Lucius. 2. D. depos.* Vestigium, puta, senatusc. Claudiani, quod Justinianus sustulit. Ex quo senatusc. mulier ingenua, quæ conjungit se servo alieno, serva fit ejusdem domini, si denuntiante domino a consuetudine servi se non abstinuerit, *Ulp. in fragment. tit. 11. Paulus 4. sentent. tit. 10. Tertull. 2. ad uxorem.* Et ejus exemplo (quod non est sublatum) hodie post denuntiationem, monetaria fit, quæ se conjungit monetario. Item gynæciaria fit, id est, textrinæ sacræ obsequio obligatur, et conditioni, quæ denuntiante fisco non recedit a consuetudine gynæciarii, *l. 3. et 7. inf. de mulier. quæ se propr.* Nunc in *d. l. Lucius* ponitur pater filiam ingenuam conjunxisse servo alieno, et dotem dedisse. Lex ait, *dotem*: at nec matrimonium est, nec dos: ideoque etiam in cautione datæ pecuniæ quasi dotalis, scriptum est pecuniam depositam, non dotem datam: postea pater decessit, nulla denuntiatione a domino servi facta, id est, filia nondum redacta in servitutem ex senatusc. Claudiano, mox etiam servus decessit. Lex ait filiæ hæredi patris sui adversus dominum mariti sui dari actionem depositi de peculio. In altero loco Pandectarum ostenditur quid proprie contineatur cistæ appellatione, *l. 1. §. Si cista. D. depos.* Si aurum, vel argentum depositum sit, et petatur, actor debet dicere speciem, puta scyphum, pateram, item materiam, et pondus, ut in §. præcedenti. Similiter, si cista sit deposita, et depositario sint ostensæ res, quæ in ea cista erant, adjiciendæ etiam sunt in actione depositi species vestis, nec tantum ista cista est petenda. Sic recte Florent. scriptum est, vulgo pessime: Nam cistæ vocabulum est græcum et latinum: est autem cista vas, in quo reconduntur vestes. Pollux *lib. 7. et* 10. ait esse vasa ad vestium depositionem. Cista pro vasa vestiario accipitur.

## *Ad L. VII.*

*Desiderium tuum cum rationibus juris non congruit: nam si custodiam pecuniæ suscepisti: quam aliis a te mutuo datam, conscriptum instrumentum, quo hanc tibi reddi profiteris, arguit: solutionem ejus competentem improbe recusas.*

Hæc proponitur species: Depositarius pecuniam depositam Titio mutuam dedit. Postulat ut cum Titio agatur, non secum. Cum Titio agi potest rei vindicatione, si nummi extent, vel actione ad exhibendum, si mala fide sint consumpti, argumento *l. Singulari. in fine, de reb. cred. si cert. pet.* Imo et cum Titio agi potest utili condictione a domino pecuniæ, si depositarius solvendo non sit, ut dixi in *l. 2. sup. si certum petatur,* vel etiam agi potest directa condictione ex persona depositarii: nam depositarius potest eadem condictionem ex consumptione, vel stipulatione, si eam sibi reddi stipulatus fuerit. Igitur cum Titio varie agi potest: sed tamen non ideo dominus cogetur cum Titio agere apud quem deposuit: sed eliget depositarium omisso Titio, et hoc ait l. 8. Si depositarius pecuniam depositam suo nomine, vel alterius mutuam dederit, non si deponentis: verum et si nomine deponentis mutuam dederit, depositarius, quamvis eo casu domino acquiratur directa condictio, et etiam hoc casu licebit depositarium eligere, nomine improbato, *l. 4. sup. si cert. pet.* Lex 8. est de depositario, qui pecuniam mutuam dedit. Lex septima depositario, qui pecuniam depositam apud alium deposuit, et in utroque idem jus. Et sic recte Harmenopulus *lib.* 3. tit. 9. interpretatur l. 7. Ex quo recte probatur a libris veteribus in l. 7. recte abesse verbum mutuo. Est similis species in *l. 16. D. depos.* In eadem l. 7. male scribitur, conscriptum instrumentum, quo hanc tibi reddi profiteris, etc. Nam profitemur quidem nos reddituros pecuniam; at non profitemur nobis reddi: nemo ex latinis sic unquam locutus est: ita igitur legendum est, instrumentum, quo hanc tibi reddi conscriptum confiteris: quibus verbis significatur depositarium profiteri pecuniam se apud alium depositam in cautionem depositarii. At, ut lex ait, et si constet de secundo deposito, ex illa cautione tamen dominus, secundo depositario omisso, eligit primum, cum quo ipse contraxit.

## *Ad L. IX.*

*Cum hæreditas personam domini sustineat: ab hæreditario servo, priusquam patri vestro successeritis, res commodatas, secundum bonam fidem ab ejus, qui suscepit successoribus apud rectorem provinciæ petere potestis.*

Notandum est actionem depositi dari hæredibus, non tantum si defunctus deposuerit, sed et si servus hæreditarius. Servus hæreditarius dicitur semper ante aditam hæreditatem, jacente adhuc ea. Ut igitur domino vivo per servum acquiritur actio, si quid deposuerit ex re domini, vel peculiari, ita et mortuo jacente hæreditate: quia non intelligitur esse sine domino, cum hæreditas jacens personam dominæ sustineat, ita enim habent veteres, *dominæ, non domini,* quod confirmat *l. Non minus. D. de hæredib. instituend. l. Deniq. §. Quæsitum. quod vi aut clam.* Ibi enim ubique est scriptum, *dominæ, non domini,* ut *l. 13. D. ad legem Aquiliam.* Sicque legunt Græci; ita si servus hæreditarius quid deposuerit, hæreditati per eum acquiritur actio depositi, et per hæreditatem acquiritur hæredi adita hæreditate. Sunt tamen quidam casus, quibus hæreditas vice dominæ non fungitur, in quibus personam ipsam exigimus, quæ faciat aliquid, nec fictione sumus contenti: ut si servo hæreditario interim sit delata hæreditas, eam interim non potest adire, quia non est, qui jubeat. Item ususfructus per servum hæreditarium hæreditati acquiri non potest, quia ususfructus non consistit sine persona, quæ fructus capere possit: ususfructus jus est hominis: hæc ostendit in *l. Ususfructus. D. de stipulat. servorum, l. Hæreditas. 2. de acquir. rer. domin. l. 1. §. Dies. D. quando dies ususfr. leg. ced.* Præterea hæreditas jacens rerum hæreditarium possessionem non habet. Ergo interim possessio vacat, et ob id rei hæreditariæ furtum non fit, quia nemo possidet; possessio factum, et animum hominis desiderat. Ideo etiam rerum possessionem servus hæreditarius interim hæreditati non acquirit, quia non acquirit servus nisi scienti domino, excepta causa peculiari, ex qua servus possessionem acquirit hæreditati, ut domino ignoranti, vel furioso, *l. Si quis servum. in fine, de act. empti, l. ult. de captiv. et postlimin. reversis. l. Peregre. §. Quæsitum. l. Si servus. D. de acquir. possess.* At exceptis his tribus casibus hæreditas jacens vicem dominæ sustinet, nec servi hæreditarii videntur esse sine domino.

## *Ad L. X.*

*Qui depositum non restituit, suo nomine conventus, et condemnatus, ad ejus restitutionem cum infamiæ periculo urgetur.*

Nota actionem depositi directam, non contrariam esse famosam, et si quis damnetur actione depositi suo nomine, lite in eum initio contestata, non si damnetur procuratorio nomine, vel hæreditario: item si damnetur, non si paciscatur de deposito, *l. 1.* et *l. In actionibus. de his qui not. infam.* Quærunt interpretes, cur actio commodati non sit famosa? cur actio item creditæ pecuniæ? cur pigneratitia? quæ est de deposito pignore, depositi est famosa. Ratio hæc est: Qui rem deponit, commendat, et committit rem suam fidei depositarii, l. 1. *in princ. D. depos.* sicut mandator committit se fidei procuratoris, socius fidei socii, pupillus fidei tutoris: et ob id etiam mandati actio est famosa, et actio pro socio, et tutelæ, vindicandæ perfidiæ causa, *l. Furti. in fine. D. de his qui not. infam.* Cum crescit in deposito perfidia, crescit etiam actio, perfidia crescit, si quis tumultus, vel incendii, vel naufragii causa, exigente necessitate abnegat depositum, et non reddit: ideo hoc casu non tantum est actio famosa, sed etiam pœnalis in duplum, *l. 1. §. Hæc autem. D. depos.* Crescit, inquit, perfidiæ crimen hoc casu, et publica utilitas: eadem quoque ratione actio fiduciæ olim erat famosa, Cicero pro Rosc. Comœdo, id est, actio pignoris commissi lege commissoria, quæ hodie est sublata in pignore, nec ideo fiducia est in usu. At qui commodat, aut mutuum dat; aut pignus ponit, non confugit ad fidem alienam, id est, non dicitur commendare, aut committere quicquam alteri: perfidia quidem est si quis commodatum non reddat, vel mutuum, vel pignus: at major est perfidia, ut ait Arist. Problemat. 29. μεῖζον τὸ ἀδίκημα, si quis depositum non reddat, vel socium, vel mandatorem, vel pupillum fallat: ideo ex contractibus sunt actiones famosæ, et pœnales crescente perfidia: ex illis vero nec sunt famosæ, nec pœnales. Addendum hoc esse proprium actionis depositi, ut ei non opponatur compensatio, quod fusius diximus in *tit. de commod.* et in *tit. de compensat.* De hoc est *l. penult. hoc. tit.* Depositum debet reddi petenti quamcelerrime. Et sicut debitor pecuniæ frumentariæ ideo non utitur compensatione, ne tam necessaria pecunia moram accipiat, *l. 2. §. Frumentariæ. de administ. rerum ad civit. pertin.* Ita depositum, quod tuæ fidei commisi, te fidelem putans, nullam moram redditionis recipit. Ideo in actione depositi compensationi locus non est, etiamsi depositarius velit compensare id quod sibi debetur ex alia causa depositi, ut quia ipse vicissim aliquid deposuit apud eum, a quo depositum recepit. Ex *l. penult. hujus tit.* puto etiam secundum Joannem, depositarium non posse compensare id, quod contraria actione depositi potest consequi, quia lex ait generaliter, actionem depositi non recipere compensationem, deductionem, aut retentionem, exceptionem doli. Igitur reddere debet statim depositum, tum agere

contraria actione depositi: puto tamen secundum Accursium admittendam esse domini allegationem, si depositarius dicat se esse dominum rei depositæ, et de eo constet, quia cum ita est, non videtur contractum depositum, *l. Qui rem.* et *l. Bona fides.* § *ult. D. depos.* Additur in *l. pen. hujus tituli*, restitutionem depositi moram non accipere ex testatione, vel testata denuntiatione alterius, ut si creditor meus denuntiaverit depositario, ne mihi rem meam restituat donec si satisfactum sit: quæ denuntiatio est efficax, nec potest contemni sine periculo denuntiati: et ea etiam usus est plerisque in locis: quod confirmat *l. ult. de lege commiss.* Et sane si depositario id sit denuntiatum, ne rem restituat domino, nihilominus rem quidem statim petenti restituet, sed non sine cautione. Nam dominus ei cavere debet cum satisdatione a se depositarium defensum iri adversus denuntiationem creditoris, quod non abrogatur Novella 88. quæ in tribus casibus indicit pœnam denuntiatoribus, non autem improbat omnes denuntiationes sive interdictiones. Primus est, si quis denuntiaverit depositario, ne depositum domino reddat, illa denuntiatio est efficax. Ea enim fit ut depositarius rem depositam retineat, vel cautionem exigat, id est, ut eam non reddat sine cautione. At punitur denuntiator. Nam ex tempore denuntiationis, pecuniæ depositæ periculum ad eum pertinet. Item ex eo tempore præstat usuras trientes rei depositæ. Eodem modo punitur qui denuntiat inquilino, ne mercedem locationis solvat, vel qui denuntiat erogatori annonæ publicæ, ne panes civiles eroget Titio. His tribus casibus coercentur denuntiatores, sed non ideo hæc denuntiatio effectu caret.

### *Ad L. ult.*

*Supervacuam veterum differentiam a medio tollentes: si quis certum pondus auri, vel argenti, confecti, vel in massa constituti, deposuerit, et plures scripserit hæredes, et unus ex his contingentem sibi portionem a depositario acceperit, alter supersederit, vel alias fortuito casu impeditus hoc facere non potuerit, et postea depositarius in alteram inciderit fortunam, vel sine dolo depositum perdiderit: sancimus, non esse cohæredi ejus licentiam movere contra eum cohæredem suum, ut ex ejus parte auferat quod ipse ex sua parte consequi minime potuit: quasi eo, quod cohæres accepit communi constituto: cum si certæ pecuniæ depositæ fuerint, et suam partem unus ex hæredibus acceperit, nemini in dubium veniat, bene eum accepisse partem suam, et non debere aliam partem attingere. Nobis etenim non videtur esse homo obnoxius, neque in massis, neque in specie, neque in pecunia numerata, qui suam partem accepit, ne industria punias desidiæ videat: si enim et alius hæres tempora opportuna, quemadmodum cohæres ejus observasset: et suam uterque recepisset, et sequentibus altercationibus minime locus relinqueretur.*

Qui pecuniam deposuit, decessit multis hæredibus relictis. Certum est unum posse agere pro parte depositi, et ei pro parte posse reddi depositum, *l. 1.* § *Si pecunia. D. depositi.* Idem est, si auri facti, vel infecti certum pondus depositum sit, ut cavetur *l. ult.* Nam unus hæres exigit partem auri: quid fiet si postea reliqua pars, sed apud depositarium, perierit sine dolo depositarii? Perit alteri hæredi, quia perit sine dolo depositarii, et ille cohæres, qui sibi vigilavit, id est, qui maturius suam partem exegit, nihil alteri præstabit, qui sero exegit. Non enim pro illius parte exegit; neque vero etiam plus sua parte, sed sibi vigilavit et prospexit. Jus autem civile vigilantibus scriptum est, *l. Pupillus. in fine, D. quæ in fraud. creditor.* Idem dicemus si duo cohæredes fuerint sub curatoribus, et curatores eorum inter eos pecunias hæreditarias, et omne patrimonium diviserint, et unus partem suam sit consecutus, alter minus, non recte facta divisione. Is, qui consecutus est minus, non sarciet hoc damnum ex parte, quam alter est consecutus, ideo non tenetur alteri quicquam præstare, *l. Lucius. D. famil. ercisc.* Nec obstat *lex Item Labeo. eod. tit.* Species est: Duo sunt cohæredes, unus thesaurum effodit hæreditarium, quem alter ignorabat: tenetur alteri familiæ erciscundæ, etiamsi thesaurum cum extraneo judice forte, et conscio partitus sit, id est, si tantum suam partem perceperit, et reliquam extraneo conscio, vel judici reliquerit. Igitur in hac specie cohæres cohæredi tenetur, etiamsi partem suam tantum receperit. Dicendum igitur est, eum teneri, quia cum ab initio totum habuisset postea dolo malo partitus est cum extraneo in fraudem cohæredis. Inter socios idem non observatur. Nam si tres sint socii, primus, secundus, tertius, et primus debeat reliquis ingentem pecuniam, alii nihil debeant, et secundus sit consecutus suam partem, tertius non sit consecutus, quia postea primus factus est non solvendo: hoc casu pars, quam extorsit secundus, est contribuenda tertio: hoc inter socios servatur, quia iniquum est, ut ex eadem societate alter plus habeat, alter minus, *l. Verum.* §. *Si cum tres. pro socio.* Non obstat *lex Si Titius. eodem*, quia ibi extraneus, qui habuit aliam partem, fuit solvendo, et ideo socius ab eo eam recuperare potest. Denique hoc in re differentia est inter socios, et cohæredes, vel inter societatem voluntariam, et societatem hæreditariam.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXV. Mandati, vel contra.*

His etiam verbis, *mandati, vel contra*, significatur duplicem esse actionem, contrariam, quæ datur procuratori sive mandatario, et directam, quæ datur mandatori. Utraque est bonæ fidei, directa sola famosa est. In utramque veniunt usuræ ex mora, et arbitrio judicis. Lex 1. pertinet ad actionem mandati contrariam, et ostendit, pecuniam, quam de suo impendit bona fide in rem alienam procurator exequendi mandati gratia, vel quam ab aliis mutuam accepit, eam cum usuris arbitrio judicis eum consequi contraria actione mandati, *l. Si vero non remunerandi.* §. *Si mihi mandaveris. D. eod. tit.* Additur in *l. 1.* salarium a procuratore actione contraria mandati non peti. Nullo casu petitur salarium actione proposita: sed quomodo debeat peti cognitio est præsidis. Et ait *l. Salarium. D. eod.* extra ordinem a Præside peti, quod idem est, omnis cognitio Præsidis, vel Prætoris est extraordinaria. Nam ordo hic est, ut non ipse Prætor, aut Præses cognoscat, sed det actionem, et judicem. Ergo petetur salarium, vel honorarium, sive ἀντίδωρον extra ordinem, non ordinaria actione. At *dict. l. Si vero remuner.* ait esse actionem mandati, si intervenerit honor, id est, honorarium. Quod ita cum Accursio est accipiendum, ut etiam si salarium intervenerit non minus mandatum contrahatur, non ut illud salarium petatur actione mandati: si intervenerit merces, non erit actio mandati, sed locati, si honor, erit mandati. Aliud enim est honor, aliud merces. Græci salarium ὀψώνιον interpretantur. Gregorius Nazianzenus contra Julianum Imper. indicat ὀψώνιον significare omne stipendium. Mandatum igitur recipit salarium, non mercedem. Verum ita demum potest salarium a procuratore peti extra ordinem, si dominus, sive mandator id constituerit, et taxaverit, id est, si de certo salarii modo conventum fuerit. Incerti salar. persecutio non est, *l. 17. infr. hoc ipso tit.* quæ sententia sumpta est, et deprompta ex Papiniano in *l. Qui mutuam.* §. *Salarium. D. eod. tit.* Id summopere cavendum est in hac actione, ne sub specie constituendi salarii eventum litis procurator contra bonos mores redimat. Salarium procuratori constitui potest, et nihilominus actio erit mandati: sed non debet color quæri redemptioni litis; redimitur lis, si procurator ad litem paciscatur, ut si vicerit, victoriæ partem tertiam, aut quartam ferat, quæ pactio turpis est, nec potest defendi specie salarii. Nam hoc genere non continetur salarium: interposita pactione partis litis, et futuræ victoriæ, *dict. l. Salarium. D. mand. l. Litem. sup. de procur. l. Sumpt. D. de pactis, l. 20. inf. hoc ipso tit.* quæ lex 20. ait, frustra peti partem litis, quam redemptor litis sibi dari pactus est: quin etiam si hæc pactio intervenerit, ea l. significat sumptus in litem factos non posse peti actione mandati, vel negotiorum gestorum: humanius tamen est ei dari actionem negotiorum gestorum, si quid in litem utiliter impenderit. Quod autem procuratoribus interdicitur, et idem quoque advocatis, ne lites alienas redimant, *l. 1.* §. *Si cui cautum. D. de extraord. cognit.* alioqui eis interdicitur advocationibus, vel foro, *l. 5. sup. de postul. d. l. Si vero non remun.* § *ult. D. eod. tit.* De hujusmodi redemptoribus est *l. pen.* et *ult. eod.* Lex penult. est justissima constitutio adversus litium redemptores. Constat actiones donari posse, et ex hac causa cedi, facto procuratore in rem suam. Vulgo etiam dicitur, actiones et nomina vendi posse, et cedi ex hac causa, quod valde restringit l. pen. Constat etiam cedi posse actiones procuratori constituto in rem alienam, ea lege, ut procurator, quod ex lite consecutus fuerit, totum bona fide domino restituat: at non possunt cedi actiones procuratori sub pactione dimidiæ, tertiæ, vel quartæ partis, id est, ut procurator in partem victoriæ veniat. Nam est hoc redimere litem, et de futuro eventu pacisci, et de victoria. Emi etiam non possunt actiones parvo pretio. Nam et hoc etiam accedit ad redemptionem litis. Hic enim emptor, qui emit uno nummo, vel alio quovis parvo pretio, tacite id agit, ut quod supra pretium ex lite consecutus fuerit, sibi habeat, et ita ferat partem futuri emolumenti: et hoc ita simpliciter tradiderunt interpretes de eo, qui emit parvo pretio: sed generaliter dicendum est, actionem nullo modo emi posse, neque magno, neque parvo pretio ex eventu litis emptori spe proposita vindictæ, dum scilicet emit actionem ut alium vexet, in quem sibi redemit actionem. Hic etiam habetur pro redemptore litis, et recte Harmenopulus dicit redemptorem litis vocari ἐργολαβόντα, et eum esse, qui pecuniam dedit, ut sibi actio cederetur. Inde generaliter constituitur in *l. penult.* ut ne quis mandata, vel cessa sibi actione plus consequatur, quam mandatori præstiterit et solverit: exempli gratia, si quis actionem ex stipulatu creditæ pecuniæ emerit centum a debitore non recipiet nisi 100. etiam si plus debeat, sed præter illa 100. recipiet etiam usuras debitas pro modo quantitatis, *l. penult.* Nec pugnat *l. ult.* ut putat Accursius, quia quod ait *l. ult.* nihil amplius emptorem actionis percepturum a debitore, quam quod præstiterit, loquitur de sorte, nec usurarum accessionem excludit. Dices, cujus erit in hac specie quod plus est in debito? an ejus, quod plus fuerit debitur petitio priori creditori? Minime: in quo etiam fallitur interpres. Nam abdicavit se actione, sed id cedet lucro debitoris, idque ita definit aperte *l. ult.* Non idem dicemus, ut ostendit in *l. penult.* in cessionibus, quæ fiunt inter cohæredes, vel collegatarios divisionis causa, cujus quidem causa alteri cedit actionem. Non idem etiam dicemus in cessione, quæ fit creditori solutionis vice. Nam nomen potest creditori in solutum dari, et ceditur ex ea causa. Non idem dicemus in cessione, quæ fit possessori rei alienæ, ejus possessionis tuendæ, et muniendæ causa: ut si quis possessori rei alienæ cedat jus emphyteuticum, quod in ea habet. Hæ omnes cessiones valent in solidum, cum fiant justa ratione, divisionis puta, vel justa ratione solutionis, vel possessionis tuendæ. Et his cessionibus ex æquo respondere non debet, quod vice mutua est præstitum: ut si debeo tibi centum, nec numeravero pecuniam, sed dedero tibi in solutum aliud nomen, quod est 120. tu ex cessione petes 100. viginti: et empti nominis nulla est ratio, nisi vindictæ, et negotii exhibendi cupiditas, cui non est favendum.

ideo hæ cessiones factæ ex causa emptionis stricte accipiuntur, et non valent supra modum pretii soluti. Hæc est nova constitutio Anastasii. Nam ante eam hæ etiam cessiones valebant supra modum pretii soluti. At ut eadem const. declarat, aliud dicendum in donatione, si donatur actio, et cedatur ex ea causa, hæc liberalitas non est coercenda, cum nihil fraudis in se habeat: igitur hæc cessio, et donatio, quæ manat a liberalitate, valet in solidum: quod tamen ita procedit, ut explicat *l. ult.* si non fuerit imaginaria donatio, ne per simulationem donationis tacite lis redimatur. Item, si quis partem actionis emat, partem quasi donatam accipiat, videtur improbæ redemptioni, et partitioni color quæsitus: et ideo hoc etiam casu cessio non valet supra modum præstiti pretii. Denique *lex ult.* confirmat Anastasii constitutionem, eamque laudat appellans justissimam, et ne quid in fraudem ejus fiat, respicit.

## Ad L. II.

*Cum ex causa fidejussionis pecuniam patrem tuum exolvisse proponas, habes mandati actionem, qua non solum pecuniam, sed etiam pignora in obligationem deducta, potes consequi.*

Hæc lex est etiam de contraria actione mandati. Species est: mandavi tibi ut pro me fidejuberes, fidejussisti, et conventus solvisti, habes actionem mandati contrariam in sortem, quam pro me solvisti, et in usuras habes etiam actionem hypothecariam, si quæ pignora in eam rem obligata fuerint, id est, si pignoribus tibi caverim, ut pro me fidejuberes: sic accipe *l. 2.* ex *l. 8. hoc ipso tit.* quæ eandem speciem habet. Sed in *l. 2.* decet verbum *eam*, in eam obligationem deducta, mandati scilicet: videtur quidem prima specie *l. 2.* hoc significare, contraria actione mandati peti a fidejussore non tantum sortem solutam, sed etiam pignora, quod est falsum; sed sunt actiones dividendæ, et dicendum, sortem peti actione mandati, pignora hypothecaria: et ita quarto loco interpretatur Accursius.

*Lex* 8. eandem speciem ponit cum *l. 2.* Quæ pertinent ad illam dixi in *l. 4. sup. quod cum eo, qui in alien. est potest. etc.*

## Ad L. III.

*Si pater tuus sibi sui juris constituto actionem adversus debitores suos mandarit: potuit et ipse præsens adversus eos re integra experiri. Si quid ita ab eo apud judicem actum est, rescindi nulla ratio patitur.*

In l. 3. hæc quæst. proponitur, an is, qui mandavit actionem alteri, ea experiri possit? Et respondetur posse, et hoc genere mandatum revocari. Mandatum finitur revocatione, seu voluntate mandatoris: vult finiri mandatum, dum agit ipse, idque si revocetur re integra, ut dixi *l. 1. supra, de oblig. et actionib.* Item finitur mandatum voluntate mandatarii, seu renuntiatione, *l. Si mandavero. 2. §. ult. D. mandati.* Item finitur morte mandatoris, si mors contingat re integra, *l. 15. hoc tit.* Mandatum jurisdictionis finitur similiter morte magistratus, et ita quodlibet mandatum finitur morte, vel voluntate, seu renuntiatione et mandatoris et mandatarii, *l. 5. D. de jurisd.* Excipitur hic casus, si mandata sit actio ex causa venditionis, vel donationis, et mandator non decesserit sine hærede. Nam durat etiam post mortem mandatoris, maxime si reliquerit hæredes. Id dixi *dict. l. 1. de oblig. et action, sup.* Finitur mandatum morte mandatarii, nec hæredes ejus id explere coguntur, *l. Si quis alicui. §. Morte. D. eodem.* Excepto illo casu, est etiam alius, quo mandatum non finitur morte mandatoris, puta, si mandator mandatum contulerit in mortem suam, ut si mandaverit sibi post mortem fieri monumentum, vel solvi, *l. Si vero non remunerandi. §. ult. D. eodem tit.* Obstat *lex ultima, de solutionib.* nisi dicamus verba hujus legis esse transposita. Illud quoque sciendum est, mandatum finiri morte, actionem mandati non finiri, *l. Inter causas.* et *l. Si præcedenti. D. eodem tit.* Idem est in societate, et venditione: finita societate non finitur actio pro socio, finita venditione non finitur actio ex empto vendito, *l. 4. D. de lege commissoria.*

## Ad L. VI.

*Etiamsi contrariam sententiam reportaverunt qui te ad exercendas causas appellationis procuratorem constituerunt: si tamen nihil culpa tua factum est, sumptus, quos in litem probabili ratione feceras, contraria mandati actione petere potes.*

Hæc l. ostendit, sumptus in litem factos a procuratore probabili ratione repeti actione mandati contraria, etiamsi procurator non vicerit, dummodo culpa et dolo careat, *l. Qui mutuam. §. ult. eodem. tit. l. 16. hic, infra.* Procurator debet præstare dolum et culpam etiam levissimam, *l. 13. hoc tit.* Ad id etiam pertinet *l. 9.* et *l. 21. hic,* dum ait, aliena negotia esse gerenda exacta opera, id est, diligentia. Et ob id actionem mandati directam esse famosam, et quemlibet in re sua posse esse negligentem, in aliena non erit impune negligens; et cum ob dolum mandati agitur cum procuratore, dicitur agi de dolo. Nam omnes actiones bonæ fidei sunt de dolo, et dolum vindicant, et quamdam etiam culpam continent, ut hæc mandati: depositi actio non vindicat culpam: et ita dicitur agi de dolo, cum tamen sit actio mandati, *l. 1. sup. de dolo,* quæ lex poni debuit sub hoc titulo. Nam sit fidei ruptæ gratia de dolo agendum procuratoris, id est mandatarii. Fide autem mandati rupta, est actio mandati quanti interest, l. 16. *hoc tit.* Et in specie *d. legis* 1. nominatim scriptum est, esse actionem mandati. Id etiam pertinet ad fidem, seu officium procuratoris, quod quidem exactum esse debet, ut diligenter leges, et finem mandati observet, *l. 12. hoc. tit.* At quod exegimus a procuratore, addendum id etiam exigi a gestore negotiorum, qui etiam levissimam culpam præstat, *§. 1. Instit. de obligat. quæ quasi ex contr. nasc. l. Si mater. sup. de usur.* Ait ea lex omnem diligentiam: *lex* 13. *hujus tituli,* quæ loquitur de procuratore, ait omnem culpam. Utrumque idem potest. Ergo in utroque reprehendemus etiam levissimam culpam. Hic gestor negotiorum sæpe procurator etiam dicitur in libris nostris, *l. Si ego. D. de negot. gest.* et in multis aliis locis. Et a Cicerone dicitur voluntarius procurator in Bruto, et a Paulo 1. *sentent.* cujus sunt verba: Voluntarius procurator, qui se alienis negotiis offert, etc. et in specie hujus l. 4. differentia est inter gestorem et procuratorem. Nam procurator sumptus bona fide factos in litem repetit, etiam si non vincat; gestor non repetit, nisi vicerit. Nam tunc duntaxat habet actionem, cum res cessit utiliter, *l. Jam tamen. §. Quid tamen. D. judicatum solvi.* Procurator habet actionem, etiamsi inutiliter gesserit, dum culpa absit.

## Ad L. V.

*Si maritus sororis tuæ, tibi procurans petere bonorum possessionem noluerit, cum ipso tibi congrediendum est, quam querelam ita cum effectu habes, si mandasse te, ut peteretur bonorum possessio, eumque neglexisse arguas.*

Ostendit l. 5. bonorum possessionem recte peti alieno nomine per procuratorem, si specialiter id mandatum sit ut peteret bonorum possessionem. Necessarium est speciale mandatum, ut in restitutione, quæ fit ex senatusconsulto Trebelliano. Nam hæc fit tantum recte speciali procuratori, *l. Qui ita. §. 1. ad Senatusc. Trebell.* Igitur procurator universorum bonorum eam non petat, cui id specialiter non est injunctum: ideo ei non imputabitur, si non petierit: speciali imputabitur, si eam non petierit, *l. 5. hoc tit.* Illud certissimum est, petitam bonorum possessionem alieno nomine sine speciali mandato confirmari ratihabitione, quæ pro mandato habetur, ut ostendi in *tit. ad senatusc. Maced. sup.* imo patientia pro mandato habetur: ut si quis me patiente, nec contradicente, pro me fidejubeat, vel bonorum possessionem petat, ita mandatum tacite contrahitur, *l. 6. hoc. tit.* Hæreditas adiri etiam per procuratorem non potest, *l. Per procuratorem. D. de acquirend. hæredítat.* Major solemnitas requiritur in jure civili, quam prætorio.

De lege 7. dixi supra in *l. 13. si certum petatur.*

## Ad L. X.

*Si pro ea, contra quam supplicas, fidejussor, seu mandator intercessisti, et neque condemnatus es, neque bona eam dilapidare postea cœpisse comprobare possis, ut tibi justam metuendi causam præbeat, neque ab initio ita te obligationem suscepisse, ut eam possis et ante solutionem convenire: nulla juris ratione antequam satis creditori pro ea feceris, eam ad solutionem urgeri certum est. Fidejussorem vero, seu mandatorem exceptione munitum, et injuria judicis damnatum, et appellatione contra bonam fidem minime usum, non posse mandati agere, manifestum est.*

Procurator, vel mandatarius, qui quid solvit ex mandato, id repetit contraria actione mandati, *leg.* 2. et 14. *hoc tit.* repetit etiam usuras ex mora, *l. 18. hoc,* vel ex stipulatione sine mora, *ut leg.* 19. *ipso titul.* In hac specie: si mandavi tibi ut rem meam venderes, et vendideris, et pretium acceperis, pretii usuras ex mora præstabis, vel ex stipulatione, non tamen supra legitimum modum, ut supra duplum: licet in eam causam mihi pignora dederis: nam per retentionem pignoris illicitæ usuræ servari non possunt, *l. 4. §. Nec pignora. D. de naut. fœnor.* Licet naturaliter tantum debitæ possint servari, puta ex pacto intra legitimum modum, ut diximus in *tit. de usur. sup.* Hic vero, qui rem meam vendidit meo nomine, et mandato, est procurator, seu mandatarius. Nam omnis procurator est mandatarius. Ideo inter dominum et procuratorem semper contrahitur obligatio mandati. Non tamen omnis mandatarius est procurator: ut is, qui Titio meo mandato dat mutuam pecuniam, est mandatarius, non procurator, quia credit meo nomine, non suo. Item qui pro me fidejubet meo nomine, est tantum mandatarius, non etiam procurator. Nam procurator est, qui quid mandatoris nomine facit. Mandatarius est, qui ex alieno mandato, suo, vel alieno nomine quid facit. At quæritur in *leg.* 10. an mandatarius ante solutionem mandati agere possit (post solutionem agere diximus) Regulariter non potest, etiamsi sit conventus actione ex stipulatu, vel mandati, cum ipse pro alio fidejussor, vel mandator intercessit: condemnatus tamen agere potest, etiamsi nondum quid intulerit, nisi injuria judicis condemnatus dolo malo non appellaverit, et ita præscriptione submotus fuerit a persequenda appellatione. Hoc ostenditur in fine *l. 10.* qui est de omissa appellat. quod imputatur mandatario: finis l. X. non est de omissa exceptione, quod etiam imputatur mandatario certis casibus: de hoc agitur in *l. Si fidejussor. D. mandati.* Accursius hoc tractavit in *hac. l.* 10. Sed non apte, quoniam finis l. est de omissa appellatione, non de exceptione. Item mandatarius agere potest ante solutionem, si mandator labatur facultatibus: qua ex causa etiam mulier agit de dote ante tempus actionis de dote. Item, si ita convenerit, ut posset agere ante solutionem. Item, si reus diu in solutione cessaverit, aget fidejussor mandati, ut liberetur. Hoc recte in hac *l.* 10. et in *l. Lucius. D. eod. tit.* explicatur. Hoc dicimus de eo, cui mandatum est ut fidejuberet pro alio, vel mandaret: cui etiam hoc mandatum videtur ut solvat, et ideo non agit ante solutionem, nisi aliis casibus, *l. Indebitum. D. de condict. indeb.* Quod si mandatum ei sit ut expromitteret, quod fit novatione facta, statim potest agere mandati, quia explevit mandatum, expromisit, mandatorem liberavit

novatione facta. Item si mandavi ut emeres, et emeris, statim potes agere mandati, antequam pretium solveris, cum hoc mandatum non intelligatur, ut pretium solveres. Item, si mandavi ut promitteres me judicio sisti in diem certum, nec me exhibueris, cum per me staret, statim potes agere, antequam convenieris ex stipulatione judicio sisti. Si mandavi ut negotia mea gereres generaliter, et tu dum geris te pro me obligaveris, statim potes agere, ut te ea obligatione absolvam et liberem: hæc omnia tractavi in *l. Si mand. meo.* 45. *D. hoc tit.* Itaque multi sunt casus, quibus mandatarius adversus mandatorem agere potest, antequam quicquam præstiterit.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXVI. Si servus extero se emi mandaverit.*

Ult. quæst. est de servo, qui se mandavit emi. Quæritur an valeat mandatum? Regulariter quæ acquiruntur a servo, ex persona servi valent, quamvis in persona domini inutilia sint. Ex persona servi, id est, si is liber factus ea posset sibi acquirere: quæ liber possum mihi acquirere, et servus domino acquirem, licet dominus sibi acquirere non possit, *l. Debitor.* §. *Servo. D. de leg.* 2. *l. Et si maxime. D. de servitute legata.* At si emi mandaverit, hoc mandatum non valet ex persona servi, quia liber etiam hoc inutiliter mandaret, liber homo non potest se vendere, potest se venire pati ad pretium partiendum, vel alium actum gerendum. Liber homo non potest mandare se emi, alioqui proderet suam libertatem, et seipsum statim vindicaret actione mandati. Ergo et servus. Illud etiam mandatum non consistit ex persona domini. Non potest etiam dominus a se servum emi mandare. Nam si utile est mandatum, et ex mandato emptus sit servus, dominus aget ex vendito pretii nomine, et rem etiam repetet actione mandati, quasi emptum suo mandato: itaque rem habebit et pretium. Itaque non est actio mandati, id est verissimum, si secuta non sit venditio: at secuta venditione, domino dabitur vel actio ex vendito, vel actio mandati. Nam propter venditionem mandatum consistit, quia principaliter non id agitur, ut solum mandatum contrahatur, sed ut propter mandatum contrahatur emptio. Ideo domino datur electio, si ei non satisfiat de pretio, ut vel actione mandati emptum servum repetat, vel agat ex vendito ad pretium: ei non satisfit de pretio, si nummos peculiares emptor solverit, servo suppeditante, quia nummi peculiares venditoris domini sunt. Utraque actione experiri non potest. Nam repugnat rei recte emptæ pretium præstare, et rem etiam emptam restituere. Ideo in tit. seq. hæ actiones dicuntur contrariæ inter se. Igitur alterum debet eligere. Itaque secuta venditione, illud mandatum servi, qui se emi mandavit, non omnino est inutile, ut ex eo domino acquiritur obligatio, si id malit.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXVII. Pro socio.*

Anno 1561. 13. Octob.

Hæc actio pro socio nascitur ex contractu societatis, et est ultro citroque directa, ideo non adjicit, vel contra: est ultro citroque bonæ fidei, et famosa, et recipit usuras ex mora. Socius est, qui indivise agit. Asconius Pedianus 3. in Verrem: Societas est communio pro indiviso contractore, aut verbis, aut consensu, *l.* 4. *D. eod. tit.* Re contrahitur bonis in commune collatis et redactis, verbis per stipulationem contrahitur, ut ex edicto prætoris collatio bonorum fit vel re, vel verbis, id est, *cautione*, *l.* 1. §. *Quamvis. D. de collatio. bonorum.* Item ut plurimum societas contrahitur nudo consensu: ut si inter duos convenerit de societate bonorum universorum: quo casu ipso jure bona communicantur, et fingitur intervenisse mutua traditio, *l.* 1. et 2. *D. pro socio.* Quod notandum est, quia ceteri contractus, qui consensu contrahuntur non transferunt dominium, ut venditio dominium non transfert, sed traditio, quæ non fingitur intervenisse. Societas transfert dominium ipso jure tacita traditione, quod valde pertinet ad explicandam *l. pen.* in qua ostenditur, societatem posse contrahi sub conditione: ut si Titius consul fuerit, communia habebimus patrimonia. Quid opus fuit ea constitut. Justiniani? Nonne et ceteri contractus, qui consensu perficiuntur conditionem recipiunt, ut venditio? Sed de societate dubitabatur, ut ait Justin. sed constituit, ut id fiat: dubitabatur autem olim, quia societas dominium transfert, et fingitur intervenisse tacita mancipatio, vel traditio. Constat autem mancipationem diem, vel conditionem non recipere, l. *Actus. de regulis. juris:* ubi legendum *mancipatio*, ut Flor. non *emancipatio.* Idem est in omni legitimo modo dominii acquirendi, ut non admittatur conditio, itaque non frustra dubitabatur de societate, quod definitur l. *pen.* de actione pro socio, addendum est, eam sic appellari, quia plerunque datur de eo, quod socius pro socio impendit, et gessit, idque communiter in *l. Actione.* §. *Si post distractam. D. pro socio.* Veluti si duo coierint societatem ad coemendum prædium, ut emeret, et eis sit traditum, atque ita dominium acquisierint in commune pro indiviso: si unus eorum de suo integrum pretium numeravit, et solvit solemnia tributa fisco prædii nomine, id consequetur pro parte actione pro socio, *l.* 2. *h. t.* Et generaliter finita societate, actione pro socio id agitur, ut exæquentur portiones lucri et damni, quia coita est societas lucri et damni, *l.* 3. *h. t. l. Verum, si cum tres. D. eo.* Dico finita societate agi pro socio, *l.* 5. *hoc ipso tit. d. l. Actione.* §. *Si post distractam. D. eod.* Nam est actio generalis, quæ totius societatis, quamdiu consistit, rationes exigit. Sic dicitur *l. Pro socio. D. eod.* Omnes autem generales actiones non dantur, nisi finito contractu, ut tutelæ non datur, nisi finita tutela, et negotiorum gestorum non datur, nisi finito officio, *l. Rationes. inf. de administ. tut.* Ita actio pro socio non datur, nisi finita societate. Tunc enim rationes societatis redduntur actione pro socio. Interdum tamen datur, manente societate, sed specialiter, id est, in rem aliquam specialem, non in generalem, puta, ut communicetur aliquid ex societate, quod retinet unus socius, nec vult referre in commune, agetur pro socio, ut id referat in commune, quod ex societate seposuit, contracta societate universorum bonorum, idque obtinet non tantum in societate vectigalium, sed etiam in qualibet societate, ut in speciem certam agatur manente societate, *l. Actione.* §. *Nonnunquam. l. Cum duobus.* §. *Idem Papin. pro socio.* Locuti sumus de societate voluntaria, id est, de contractu sociorum voluntario. Alia est societas necessaria, quam fortuna affert, quæ constituitur reipsa sine contractu: ut si duo hæredes instituantur, socii sunt sine contractu: vel si duobus conjunctim donetur, vel legetur conjunctim vel indivisim: quibus casibus, si quid unus eorum impenderit in rem communem, non competeret ei actio pro socio, quia non est contracta societas, quia non eos congregavit voluntas, sed fortuna: non competit etiam actio negotiorum gestorum, quia propter suam partem ad gestionem accessit. Actio negotiorum gestorum est de aliena re gesta, non de communi re gesta, *l. Hæredes.* §. *Non tantum. D. fam. ercis.* Non competit etiam actio propria de communiter gesto, quia nulla talis actio edictis prodita est. Sed competit actio familiæ erciscundæ inter cohæredes, et inter alios communi dividundo, *l. Quib. casib. D. eod. tit.* Hæc actio communi dividundo competit sociis, et non sociis, id est, competit de utroque genere societatis. Itaque concurrit semper cum actione pro socio: qui habet actionem pro socio, habet actionem communi dividundo, *l.* 2. *D. comm. divid.* l. *Pro socio. in fin. D. pro socio.* Actio pro socio est tantum de societate voluntaria. Item actio communi dividundo est mixta tam in rem, quam in personam. Nam continet rerum divisiones, et præstationes personales, si quæ sint, vel si quid damni datum sit culpa socii. Actio pro socio est in personam tantum. Item in actione pro socio habetur ratio nominum, non in actione communi dividundo, *l. Si actum sit. D. pro socio.* In plerisque aliis conveniunt hæ actiones. Utraque est bonæ fidei. Actio pro socio datur finita societate, sic ut actio communi dividundo datur finita societate, dummodo maneat communio. Imo et finita communione datur communi dividundo ob præstationes personales, non quidem directo, sed utiliter, *l. Si quis putans. in princ. comm. divid.* Potest esse communio sine societate: ut si societati renuntietur, et nondum fiat divisio, solvitur societas, communio non solvitur. Ea autem divisio, si societas coita sit, fiet societatis jure ex æquis partibus, vel ex constitutis partibus nudo consensu, uti societas constituta est, vel fit divisio per stipulationem, aut per permutationem partium ultro citroque plerunque transigendi causa. Huic divisioni stare debent hæredes tam ex testamento, quam ab intestato, *l.* 4. *h. t.* Item actione pro socio interdum agitur manente societate. Certum est communi dividundo actione agi manente societate, ut distrahatur. In utraque id commune est, ut in utramque veniat dolus et culpa. Et numquam fuit dubitatum de societate necessaria, quin in eam dolus et culpa venirent, quia non eligimus eum socium, sed in eum incidimus, ut si eligeremus, posset nobis id imputari: sed quia in eum incidimus forte fortuna, ideo certum semper fuit in eam societatem venire dolum et culpam, *l. Hæredes* §. *Non tantum. D. famil. ercisc.* At de societate voluntaria dubitatum fuit, an socius socio præstaret dolum et culpam. Verum prævaluit sententia existimantium dolum et culpam venire in actionem pro socio, *l. Cum duobus*, §. 1. *l. Socius socio. D. eod.* §. *ult. de societ. Institut.* Sed non venit omnis culpa, ut et in mandato, et negotiis gestis: nam non venit levissima culpa. Nam in re quæ ex parte mea est, non omnis negligentia præstanda est. In re mea pro solido omnino negligens esse possum, *l. In re. sup. mand.* In re, quæ est ex parte mea, aliquatenus negligens esse possum. Ergo non omnem culpam præsto. Lata culpa est, si quis rem alienam non servat æque ac suam, *l. Quod Nerva. D. depos.* Lata culpa est, si quis rem communem non servet æque ac suam: hanc tamen præstat socius, quæ in depositario est lata culpa, in socio est levis: contra, quæ in depositario est levis culpa, puta consueta in rebus suis negligentia, in socio est levissima, et hanc non præstat. Nam non debet esse diligentior in re communi, quam in propria. Socio est similis maritus in rebus dotalibus. Nam in eis eam tantum debet præstare diligentiam, quam in rebus suis præstat, non ampliorem: eam si non præstet, in levi culpa est, *l. Si filio.* §. 1. et *l. Etiam.* §. 1. *l. Si constante.* §. *Si maritus. sol. matrim.* *l. In rebus. de jure dot.* *l. Pomponius. D. de pactis. dotal.* Illa duo genera societatis notavit M. Tullius in oratione pro Quintio, cum ait, *socius, qui cum te voluntas congregasset, aut fortuna contulisset*, et cet. et paulo post: *cum quo voluntariam societatem coibas, etc.* Notandum, quod ait voluntariam: sic vocat, *l. Verum.* §. *In hæredem. D. pro soc.* ad differentiam illius societatis, quæ jure hæreditario pertinet ad hæredem, ut

cum contracta est societas vectigalium, et ei hæres nominatim adscriptus est, alioquin societas finitur morte. Et voluntarium consortium dicit *lex Cum duobus. §. Idem Papinianus. D. eod.* Aliud est necessarium consortium, sicut duplex societas. Nam consortium, sive societas idem sive consortio. Consortes igitur sunt, qui bona communia inter se habent ex societate, vel sine societate. Dissortes dicuntur soluta communione. August. in Grammat. inde Festus *dissortiones, divisiones patrimoniorum inter consortes.* Legendum, *dissortiones ex l. 1. h. t.* notandum est ita posse coiri societatem, ut unus pecuniam, alter operam conferat, vel artem, quo genere contrahitur cum pastore, vel politore agrorum, vel colono partiario. Lex sit magis obtinuit, scilicet, contra Mutii sententiam, ut refert Justin. *Instit. tit. de soc.* et *l. Etiamsi socii. D. eod. tit. Etiamsi,* inquit ea lex, *socii pares facultates non habeant, tamen universorum bonorum societas coiri potest, quia pauperioris opera, et diligentia potest supplere quod ejus patrimonio deest, l. 5. §. 1. D. pro soc.* Igitur pretium operæ supplet patrimonium: sic dicitur in *l. Cum duob. §. Si in coeunda. D. eod. Pretium operæ, artis,* quod dicitur ἀναπλήρωσις, *esse velamentum.* Sed dicitur eo loco significari, quod sicut pretium operæ supplet quod patrimonio deest, sic etiam velat, et implet lacunam rei familiaris: et ita non tantum pretium operæ est supplementum, sed etiam implementum societatis.

### *Ad L. ult.*

*Sancimus, veterum dubitatione remota, licentiam habere furiosi curatorem dissolvere, si maluerit societatem furiosi, et socius licere ei renuntiare. Et quemadmodum in omnibus contractibus alias legitimam auctoritatem ei dedimus, ita et in hac parte eum permittimus competenter commodis furiosi providere.*

Notandum, curatorem furiosi posse societati renuntiare a furioso contractæ, cum esset sanæ mentis, de quo olim dubitabatur: verum sufficit consensus, vel dissensus curatoris. Sed videtur lex ultima conjungenda cum *l. ult. inf. de curat. furiosi* quæ eandem habet subscriptionem, et quæ tractet etiam de officio curatoris furiosi. Et adnectit Justinianus quod in hac l. ult. adjicitur. Ideo in inscriptione hujus legis ult. pro *Joanni*, legendum est *Juliano PP.* duo sunt in titulo Pandectarum loci notandi. Unus est in *l. Verum. D. eod. tit. in princ.* Qui locus indicat fratrem fratri teneri in id tantum, quod facere potest, si frater cum fratre agat, non aget nisi in id, quod facere potest, nec frater patietur carcerem sicut ceteri: certum est id de parentibus, de conjugibus, et liberis, de liberto, et patrono: sed illa lex ostendit, idem dicendum in fratre: nam inquit, exemplo fratrum, socios teneri in id, quod facere possunt; jus societatis esse fraternitatem quodammodo ostendens: quæ ratio falsa est, nisi idem statuatur in fratribus. Alter locus est in *l. Nec quicquam. eod.* qui probat actionem servi corrupti esse famosam, quod etiam novum est, et inauditum. Sententia est: in actionibus turpibus, id est in famosis actionibus (nihil enim interest inter turpe et famosum) si socius maleficium commiserit; alterum socium pœnam non agnoscere ob maleficium a socio admissum, nisi ejus maleficii esset ipse consciu et particeps. Idque ita intelligendum est in omnibus turpibus actionibus et in actione injuriarum, l. Aquiliæ, et servi corrupti, de quo dubitabatur, quia edicto de infamibus non comprehendebantur. Sed probat illa lex, cui adjunge *l. Nec servi corrupti. de obseq. parent. vel patron. præst.* Deinde subjicitur in ea l. idem esse in ceteris pœnis pecuniariis, quæ ex publicis judiciis descendunt, ut eas non agnoscat socius pro socio. Male id Accursius accipit de actionibus civilibus, cum ea lex, privatis actionibus voluerit adjungere publicas, quæ plerunque pœnam pecuniariam irrogant, non capitis pœnam, ut l. Julia de ambitu, in 100. solidos, et l. Cornelia de injuriis plerisque condemnat.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXVIII. De contrahenda emptione, et venditione.*

De hoc contractu emptionis, et venditionis hic liber multos titulos continet. In primo ostenditur, substantiam, sive naturam emptionis consistere ex tribus, re, pretio, consensu. Hæc tria omnimodo exigimus in venditione, scripturam non exigimus, nisi etiam ita convenerit, *l. ult. hoc ipso tit.* et exposuimus in *l. 16. sup. de fide instrum.* Rursus pretii numerationem non exigimus, sed tantum pretii conventionem: item rei, aut vacuæ possessionis traditionem non exigimus, et multo minus instrumentorum traditionis vacuæ possessionis, *l. 12. hoc ipso tit.* Fidejussoris dationem exigimus evictionis nomine, *d. l. 12.* Sed nec arrarum dationem. Item rei præsentiam non exigimus: venditio valet, etiamsi non fiat in rem præsentem, *l. 1. h. t.* quæ tamen fit in rem præsentem, hoc quandoque amplius habet, ut fingatur traditio intervenisse, l. 1. *D. de acq. poss.* At illa tria, rem, pretium, et consensum omnino exigimus, de quibus sigillatim nobis tractandum est. Primum rem, seu mercem exigimus, quæ veneat, et rem minime nostram: nam sicut donatio, locatio, pignus, item precarium, depositum, commodatum: ita emptio rei suæ non valet, *l. 4. et 10. h. t. Legis 4.* species est. Ego tibi rem donavi et tradidi: deinde hæres, et filius meus eam rem tibi vendidit. Lex ait, non duplicari titulum possessionis. Lex 10. ait, non duplicari dominium. Utrumque est verum, quia tu non videris et ex causa donationis, et ex causa emptionis rem possidere, cum nulla sit emptio: sed si donatio non valuit, quam feci, si te non feci dominum, tum utilis erit venditio: imo etiamsi ab initio valuit donatio, quam in te contuli, et in ea tamen causa est, ut possit revocari ut inofficiosa, erit etiam tum utilis posterior venditio: ut si filio defraudato, tibi omnia bona mea dedi, quam donationem potest filius rescindere per querelam inofficiosæ donationis ut in solidum quidem si dedi extraneo, ut in specie l. 4. idque ad exemplum querelæ inofficiosi testamenti, quæ instituto extraneo hærede, rescindit testamentum in solidum, et omnino testatorem intestatum facit. Hanc vero imitatur per omnia querela inofficiosæ donationis, *l. ult. de inoffic. donat.* At si donavi alteri filio omnia bona mea, non revocabitur donatio, nisi pro modo partis legitimæ filio defraudato, argumento *l. 2. sup. de inoff. don.* et *l. 3. de inofficios. testam. sup.* Nunc de pretio. Exigimus in emptione, ut sit perfecta, certum pretium, id est, ut conventum sit de certo pretio, *l. 9. h. t.* Certum est pretium, si sit ejus quantitas certa, ut si venierit mera 100. aureis. Item certum est pretium si venditor dicat se vendere quanti emit, vel quanti est in arca, si quid sit in ea, quia hoc casu pretium incertum non est, imo rei veritate certum, ideo nec venditio incerta, *l. 7. §. pen. D. eod. tit.* Quid si dicat se rem vendere, quanti Titius arbitrabitur? quidam Jurisconsulti dicebant esse certum pretium: nam ea verba accipiebant pro arbitrio boni viri, quod semper certum est; ideo dicebant emptionem valere, etiam pretium non statuente Titio, si statuendum esse ex bono et æquo. Alii vero negabant emptionem valere, pretium nolente definire Titio, quorum sententiam probat Justinianus in *l. ult. h. t.* tam in emptione, quam in locatione, quæ etiam exigit pretium. Alias in contractibus bonæ fidei arbitrium accipitur pro arbitrio boni viri. In hac specie, quæ exigit taxationem pretii certi arbitrium non egredietur personam Titii, nec latius accipietur pro arbitrio boni viri. Itaque pretium non statuente Titio nulla erit emptio venditio. Et hæc dicimus, cum pretium confertur in arbitrium extranei, puta Titii: quod si conferatur pretium in arbitrium emptoris, nulla est emptio, quia est sine obligatione, cum possit is, vel emptum, vel non emptum habere, *l. Quod sæpe. §. 1. D. h. t.* Ac multo magis nulla erit emptio, si tota ea conferatur in arbitrium emptoris, si voluerit, *l. 13. h. t.* quia quæ non astringit necessitate obligatio, nulla est: respicit ad obligationis definitionem, quæ est *juris vinculum, quo necessitate astringimur,* et sic ad eam respicit *l. Pater filium. in fine, D. ad leg. Falcid. In ære,* inquit, *alieno erit fundus, quia necessitate adstrictus est,* etc. Illud adjiciendum est, conferri emptionem posse in arbitrium venditoris, quasi in conditionem, ut si veneat servus, potest adscribi hæc conditio, si rationes meo arbitrio reddiderit, *l. 7. D. eod. tit.* Vel etiam ita recte fiet emptio sub conditione, si intra Calendas res tibi placuerit, empta est. At palam non potest conferri in arbitrium emptoris hoc modo, si volueris hanc rem, emptam habeto: nihil enim agitur, quia nulla necessitate astringitur emptor, *l. 13. h. t.* Igitur in emptione exigimus taxationem certi pretii, non numerationem. Conventio de pretio certo emptionem perficit, etsi nondum numeratum sit, *l. 2. D. eod. tit.* Ideo re tradita, ob pretium non numeratum ab emptore venditio irrita non redditur, nec repetitur res ex mora et pœnitentia non numerati pretii ad tempus. Item emptor ob moram hanc malæ fidei possessor non constituitur, quia initium possessionis justum est. Sed parata est venditori actio ex vendito de pretio cum usuris ex mora, vel ex traditione rei si fructus perceperit: hæc ostendi in l. 8. 9. et 12. *h. t.* Nunc dicendum de consensu, quem omnino exigimus in emptione venditione. Ideo a furioso facta venditio non valet, nisi sit facta tempore furoris intermissi, *l. 2. h. t.* Item ab invitis facta, vel simulate facta, non valet, *l. 11. h. t.* Ideo si quis fundum venalem habeat, eum vendet cui volet, nec cogetur extraneo præferre propinquum ad eandem emptionem accedentem, l. *pen. h. t. l. 3. inf. de comm. rer. alien.* Itaque l. pen. tollit jus προτιμήσεως. Sed ei solet opponi *l. 1. inf. non licere habitator. etc. lib. 11.* Quæ lex docet, vicanum, qui fundum venalem habet, debere convicanum præferre extraneo emptori. Itaque illa lex jus admittit προτιμήσεως. Sed loquitur illa lex de convicanis, qui Græce dicuntur κωμῆται et συγκωμῆται, qui male ab Haloandro vertuntur comitiani. Vicanus adversus convicanum habet hoc jus, sicut etiam dominus adversus suos homines veluti colonos, censitos, emphyteuticarios, qui quid vendere volunt, habet jus προτιμήσεως, *l. ult. inf. de jure emphyteutic.* At lex penult. hujus tit. non loquitur de dominis, sed de propinquis et sociis: ii non habent jus προτιμήσεως, nec jus contractus ex hac constitutione, nisi ex pacto, *l. Qui Romæ. §. Cohæredes. de verb. obligat.* At postea Romanus Imp. Constantinopolitanus restituit jus προτιμήσεως, Nov. περὶ ἐκποιήσεως κτημάτων, *de alienatione possessionum.* Ea Nov. constituit, ut jure προτιμήσεως vocentur in emptionem rei venalis cognati consortes, ut fratres, qui indivise agunt, tum ut vocentur socii, quos ad societatem conjunxit voluntas, deinde extranei socii, quos ad societatem conjunxit res ipsa, vel fortuna, ut cohæredes, et collegatarii; post ut vocentur συμπεπλεγμένοι ὁμοτελεῖς, id est, qui eidem domino canonem pensitant, et serviunt, vel ut Fridericus ait in sua constitutione, qui sunt sub eodem servitio. Quinto loco vocantur confines. Igitur ea Nov. 5. gradus facit, et inter eos dat successionem, videlicet ut primis non offerentibus pretium intra triginta dies, vel repulsis eis, quod injurias aliquas venditori, aut ejus familiæ fecerint, tum sequentes vocentur, atque ita alii aliis succedant. Diximus simulatam venditionem non valere: nam hoc abhorret a consensu: ut fiat venditio donationis causa; per simulationem, venditio non valet, *l. Sicut emptio. D. loc.* ut nec societas valet ea ex

causa, *l. 5 in fine, D. pro soc.* Venditio igitur non valet, donatio tamen valet nisi quid impediat. Nam qui donant specie venditionis, id agunt, ut fraus fiat legi prohibenti donationem: ideo non dicunt se donare, sed vendere: at id non agunt semper, ut tum donatio valet, et legi donationis directæ parendum est, *l. 3. hoc tit.* Quæ lex perfectam donationem dicit, quia donatarius fuerat inductus in possessionem rei donatæ, quod etiam exigit l. 4. et 9. hoc tit. Nam donatio non perficitur solo consensu, ut emptio venditio, sed mancipatione, et traditione, nisi fiat inter conjunctas personas, ex constit. Divi Pii. Hodie inter omnes personas solo consensu perficitur ex constit. Just. ad exemplum venditionis. Pertinet ad hanc emptionem simulatam *l. 6. hoc tit.* Species est: Mulier dum bene vellet Titio, ei donare cupiens, rei suæ dominium tit. vend. in eum transtulit; deinde ei nupsit, venditio, vel donatio valet, quia facta est ante nuptias, et ideo postea facto divortio non potest repeti a viro. Id confirmat *l. pen. in fine, D. de donat. inter vir. et uxor.* Ad idem pertinet *l. 7. hoc tit.* Species est: Mulier rem emit ab extraneo, et traditam accepit, deinde finxit se eamdem rem a marito accipere donationis causa in fraudem legis, ut scilicet maritus eam rem revocaret quasi illicite donatam, atque illi quodammodo donaret: quæritur, an divortio facto eam possit maritus revocare tanquam illicitam? minime, quia est simulata donatio, quæ mulieri dominio jam acquisito ex causa emptionis nihil adjecit. Ergo nihil etiam detrahet dominio mulieris. Idem erit si rem emptam ab extraneo, mulier iterum emere se finxerit donationis causa, *l. 10. hoc tit.* Hæ simulationes contrariæ sunt consensui, qui omnino in emptione venditione exigitur. Postremo id continetur *l. 5. hoc ipso tit.* ut tutor possit emere rem pupilli bona fide, et palam, id est, ex auctione pupilli: sic accipio leg. hanc, idque ex *l. 1. §. Tutor. D. pro empt.* Alias tutor non potest emere rem pupilli. Sic etiam comes rer. privat. et palatini, id est, apparitores comitis, et patronus fisci potest emere rem fisci ex auctione fiscali, non aliter, *l. ult.* quæ Græca est, et desideratur *l. 1. de fide, et jure hast. fiscal.* Non obstat vero, *l. 5. l. Tutor rerum. D. de administrat. tutor.* ex qua colligunt tutorem jure emere rem pupilli, etiamsi non emat palam, sed id male ex ea colligitur: nam ibi tutor non emit rem pupilli, sed extraneus: et rem pupilli jure extraneo venditam, emptore non solvente, tutor retinuit, nec tradidit, et pretium rationibus pupilli acceptum tulit, perinde atque si emptor numerasset, ideo de suo intulit pupillo pretium: et perinde est, ac si extraneus pretium dedisset, atque res tradita esset, nec tutori avocabitur, cum venditio sit principaliter collata in extraneum.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXIX. De hæreditate, vel actione vendita.*

De hæreditate vendita est l. 1. 2. 4. 5. et 6. de actione vendita est l. 3. 7. 8. et 9. Si hæres hæreditatem vendiderit, non ideo liberatur a creditoribus hæreditariis vel legatariis, vel fideicommissariis, imo eis respondere cogitur cum sit hæres. Nam vendendo non desinit esse hæres: emptor vero hæreditatis, invitus non respondebit creditoribus hæreditariis, volens respondebit, et excipiet illorum actiones: quo casu si cum emptore volente agant creditores hæreditarii, taciti videntur pacti, ne agant cum venditore. Ideo electio emptoris proficit venditori ad exceptionem taciti pacti, *l. 2. supra, de pact.* Quod si emptor nolit suscipere actiones creditorum, tunc necessario venient ad venditorem quasi hæredem. Verum quod venditor eis præstiterit, dederit, solverit, id ab emptore hæreditatis recipiet, *l. 2. inf. de legat.* Recipiet id, inquam, actione ex vendito, vel etiam ex stipulatu actione. Nam solent de hac re interponi stipulationes inter hæreditatis venditorem et emptorem, et venditor promittit, quanta pecunia ex hæreditate ad se pervenerit, tantum emptori redditurum. Emptor contra promittit quantam pecuniam venditor præstiterit, et solverit hæreditario nomine creditoribus, tantum se præstiturum venditori. Nam id agitur hac venditione hæreditatis, ut in emptorem hæreditatis omnia commoda et damna transeant. Hæc ostenduntur in *l. 2. §. Sicut. et l. Si ex pluribus. D. de hæredit. vel act. vend.* Ergo quod solverit venditor, cum quo solo est actio, licet hæreditatem vendiderit, id repetet ab emptore actione ex vendito, vel stipulatu, vel si nondum quid solverit creditoribus hæreditariis, in hoc aget venditor actione ex vendito cum emptore, ut emptor suscipiat defensionem venditoris adversus creditores hæreditarios, argumento *l. Hæreditatem. de donat.* de qua l. diximus in *tit. de condict. ob caus. dat.* Vel aget cum emptore actione ex vendito, ut caveat emptor se creditoribus hæreditariis satisfacturum. Nam hoc est commune omnibus bonæ fidei actionibus, ut agatur eis ad interponendam cautionem, vel si ita res ferat, satisdationem. Hoc tamen casu venditor aget, ut caveat se satisfacturum, non etiam ut satisdet, nisi ab initio ita convenerit, *l. 2. hoc tit.* Hoc ibi exprimitur eleganter. Nam naturæ emptionis et venditionis hæc est, ut nulla ex parte satisdationes interponantur, sed repromissiones, et cautiones nudæ, nisi aliud convenerit, *l. Pacta. de contrah. empt. et vendit.* Et ita etiam agit emptor, ut caveatur, non ut satisdetur de evictione, nisi ita convenerit. Sic merito ait *l. 2. hoc tit.* in specie proposita venditori non dari actionem ad satisdationem ullam exigendam de absolvendis creditoribus hæreditariis, de qua initio conventum non est, dabitur tamen ad exigendam repromissionem. Quæret aliquis an utiles actiones in emptorem hæreditatis creditores habeant? Minime. Nam nulla lege, aut senatusconsulto id expressum est. Ipse quidem emptor hæreditatis habet actiones utiles in debitores hæreditarios sine cessione ex constitutione Divi Pii, *l. Si cum emptore. D. de pact. l. 5. hoc tit.* vel habet directas ex cessione, quam etiam flagitabit actione ex empto: verum in eum non competunt actiones utiles. Itaque emptor hæreditatis non est per omnia similis fideicommissario hæreditatis. Nam fideicommissario et in fideicommissarium hæreditatis competunt actiones utiles ex senatusconsulto Trebelliano: emptori hæreditatis competunt utiles ex constitutione Divi Pii: in emptorem non competunt utiles, quia deficit constitutio: nihil temere constituendum est sine constitutione. Excipiendus autem est fiscus ab hac definitione: nam si ad fiscum pervenerit hæreditas caduca, aut vacans, et eam vendat, jam creditores hæreditarii cum fisco, qui hæreditatem vendidit, non agent, sed cum emptore utili actione, *l. 1. hoc tit. l. Eum qui bona. D. de jure fisci.* Opponitur huic exceptioni *lex 2. et 3. inf. de quadrien. præscript.* quæ leges tuentur eos, qui a fisco emunt, et eos liberant omnibus actionibus tam in rem, quam in personam. Et ait *lex 3.* adversus emptorem cessat omnis motus, id est, actio, ut Græce κίνησις, et κινεῖν, id est, agere. Sic eadem lex ait, *cum moveatur*, id est, agatur, et *lex 3. in fine, de præscript. 30. vel 40. annorum.* Igitur in emptorem cessat omnis actio. Dant igitur illæ leges illi, qui emit a fisco, securitatem plenissimam, etiamsi vendiderit fiscus rem alienam, quia dominus cum fisco, non cum emptore aget. Emptori datur perpetua securitas. His videtur pugnare, quæ dicit, fisco hæreditatem vendente dari actionem in emptorem. Ergo quicumque emit a fisco, non est securus. Sed non hæc pugnant: nam lex 2. et 3. dant securitatem emptoribus, cum quibus agitur de proprietate, et hypotheca rerum, quæ venditæ sunt, *§. ult. Institut. de usucap.* ne scilicet hoc genere res illis avocentur: de statu cum eis agi potest: ut si vendiderint ancillam, *l. 5. inf. de liber. caus.* Et sic recte Thalelæus ad *d. l. 5.* Sic etiam hæreditate vendita a fisco, cum emptore agi potest de debito hæreditario, vel legato, vel fideicommisso, quia non agitur de auferenda hæreditate, de re liberanda. Sic recte Fulgosius hic: verum cum eo, qui emit a fisco hæreditatem, quasi caducam et vacantem ex *l. 2. de quadrien. præsc.* postea non agetur petitione hæreditatis, ne auferatur hæreditas. Itaque recte idem Fulgosius dicit *d. l. secundam* corrigere *legem Nec ullam. §. Item si quis a fisco. de petit. hæredit.* quæ dat petitionem hæreditatis in eum, qui emit a fisco hæreditatem, quod est contra sententiam *l. 2.* Igitur ex ea l. 2. si fiscus vendiderit hæreditatem quasi caducam et vacantem, is, ad quem pertinet hæreditas, jure aget cum fisco intra quadriennium, cum emptore non aget de hæreditate ipsa: sed si hæreditas fuerit fere caduca, et jure vendita, aget cum emptore quilibet creditor hæreditarius, vel legatarius, vel fideicommissarius. Certum est etiam quod ante constitutionem Zenonis securitas data fuit emptoribus, qui emissent a fisco occupante bona debitorum suorum, et distrahente forte ob non solutas solemnes pensitationes, vel tributa: si quis emisset hæc bona ob eam causam securus erat emptor, etiamsi res illæ aliis essent pignori obligatæ: nam fiscus semper censetur antiquior in hypotheca, *l. 2. infra, ne propt. public. l. 1. inf. de capiend. et distrahend. pignor. tribut. caus.* Item si bona quædam sint confiscata forte ex causa delicti, certum est etiam hoc casu ex jure veteri ante constitutionem Zenonis ea bona in fiscum transire sine ære alieno, et a fisco rursus in emptorem, nisi sint pignori obligata aliis quibusdam; quo casu fiscus tenetur, non emptor ex eadem constitutione Zenonis. Pertinet ad hanc speciem *l. 2. inf. de debitoribus civit.* Nam sit, si quis fisco locum fecerit, quod dicitur de his, quorum bona sunt publicata, l. 5. *de jure fisci*, l. 3. *Cod. Theod. de bonis proscriptorum.*

### *Ad L. IV.*

*Qui nondum certus de quantitate hæreditatis, persuadente emptore quasi exiguam quantitatem eam vendidit: bonæ fidei judicio conveniri, ut res tradat, vel actiones mandet, non compellitur (nam) suo quoque jure eorum persecutionem habet.*

Lex quarta est de dolo emptoris hæreditatis. Si emptor hæreditatis venditorem induxit dolo malo ut venderet, venditio ipso jure nulla est, quia dolus dedit causam contractui. Ideo rebus hæreditariis traditis, venditori competit vindicatio, vel condictio sine causa: rebus autem non traditis, emptor non habebit actionem ex empto, quia nulla est, *l. 4. hoc tit.* At si venditure hæreditatem emptor persuasit, ut minori pretio venderet, affirmans, vel jurans hæreditatem esse perexiguam, cujus vires hæres ignorabat, hoc casu venditio valet: sed venditori datur actio ex vendito in id quod interest, vel in id quanto pluris est hæreditas, l. *Si quis affirmavit. D. de dolo.*

### *Ad L. VI.*

*Qui tibi hæreditatem vendidit, antequam res hæreditarias traderet, dominus earum perseveravit, et ideo vendendo eas aliis, dominium transferre potuit. Sed quoniam contractus fidem fregit: ex empto actione conventus, quanti tua interest, præstare cogetur.*

Lex 6. ostendit venditorem hæreditatis, qui res hæreditarias non tradidit, teneri emptori actione ex empto in id quod interest, si postea rem aliquam ex hæreditate alii vendiderit, et tradiderit, rupta fide prioris venditionis: nam hic posterior emptor potior erit, cum ei prius traditum sit, et potuit vendere res hæreditarias alteri, et jure eas vendidit, quoniam venditio nuda dominium non transfert: qui

vendidit, nec tradidit, dominus manet; ideoque recte alteri vendit, et si ea tradat, alter fit dominus. Conjunge hanc *l.* 6. cum *l.* 3. *de his, qui a non domin. manum. sunt*, quæ ait, idem esse dicendum, si venditor hæreditatis postea ancillam hæreditariam manumiserit: valet libertas, quia data est a domino, sed tenetur ex empto ad id quod interest. Nunc de actione vendita videndum. Constat actionem vendi posse tam in rem, quam in personam: et sicut emptor hæreditatis habet actiones utiles sine cessione, et directas ex cessione; ita emptor singularium rerum actiones habet ex cessione directas, sine cessione utiles ad exemplum earum, quæ venditori competunt tam in personam, quam hypothecarias, *l.* 7. et 8. *hoc tit.* Lex 7. addit posse etiam actionem, vel nomen debitoris pignori obligari: quo ex re datur creditori utilis actio in personam, videlicet in debitorem debitoris. At semper meminisse oportet in his casibus *l. pen. sup. mand.* ne scilicet emptor actionis plus ferat ex actione mandati, quam solverit pretii nomine, ut coerceantur redemptiones, et redemptores litium. Igitur directæ actiones ex cessione competunt emptori, sive emerit actionem in personam, seu in rem, actiones utiles etiam competunt in personam sine cessione. At de actionibus in rem dubitatum fuit, an emptor actionis in rem haberet actionem utilem sine cessione, quia venditio sola non transfert dominium, nec de eo præbet actionem sine mancipatione, traditione, vel cessione. Hoc recte definitur *l. ult. hoc tit.* quæ constituit utilem dari sine cessione ei, qui emisset actionem in rem. Notandum ex lege tertia actionis venditionem, et cessionem fieri invito debitore et ignorante, cui conjungenda est *l.* 1. *de novationibus, inf.* quæ lex addit, aliud esse in delegatione, quæ novandi causa non fit invito debitore: nam fit per stipulationem.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XL. et tres titulos sequentes.*

### *Quæ res venire non possunt, et quæ vendere, vel emere vetantur.*

Quinque hujus tractatus sunt capita. Primum caput de purpura, et serico, secundum de annona populari et militari, tertium de armis et aliis quibusdam non exportandis, nec habendis, quartum de eunuchis, quintum de non distrahendis filiis: quod ad primum attinet, *l.* 1. *hujus tit.* commercio purpuræ, et confectione privatis interdicit, sive tinctione, proposita pœna capitis, et omnium, bonorum confiscationis: sit autem, fucandæ: recte Accur. id est, tingendæ, arg. *l.* 3. *de vest. holoberis, l. ult. C. Theod. de muril.* Purpura soli principi dicata est. Ea privati non utuntur, ideoque ad usum principis tingendæ purpuræ jus est tantum certis concessum personis huic conditioni addictis, quæ Græcis dicuntur Baphii, *tit. de muril.* Sveton. scribit Neronem interdixisse usum Tyrii coloris purpuræ, et matronam vetita purpura cultam, non veste modo, sed bonis exuisse, ut *l.* 1. *hoc t.* Ocyus exuit bonis omnibus et emptorem et venditorem purpuræ. Sic *l. pen. inf. de vestib. holoberis*, interdicit privatis viris, et fœminis usum sericarum, purpurearum vestium, et purpuræ usum. Hæc l. 1. non tantum purpuræ usum interdicit in serico, sed etiam in lana qualibet, ut adjicit, quæ blatta, vel oxyblatta, vel hyacinthina, et hyantina dicitur. Sic jampridem ostendi legendum *hyantina* hoc loco, dum sit quæ, id est, quæ purpura, non quæ lana. Purpura dicitur blatta, unde blatteæ vestes. Est et alia purpura, quæ dicitur oxyblatta, confecta ex splendidiore, et lucidiore colore, qui et blatta appellatur a veteribus. Alia purpura dicitur hysatina a violis Martiis ut in *l.* 70. *Si cui lana.* §. *ult. de leg.* 3. quæ dicitur Tyrianthina a Vopisco in Car. Igitur lex intercidit privatis viris et fœminis usum purpuræ, id est, blattæ oxiblattæ, hysatinæ. Quæri potest, an omnino non liceat privatis vestibus purpuram prætexere? Id definit Leo Imper. Nov. 60. quæ permittit usum vestium purpura pretextarum, et multo magis permittitur usus vestium serico prætextarum. Nam purpura fuit semper pretiosior auro et serico. Sericum fuit auro par, ut in *l. Rhod. ca.* 40. et a Vopisco in Aurel. *libra*, inquit, *auri tunc libra serici fuit.* Purpureæ vestes viris et fœminis interdicuntur boloveræ, id est, holosericæ, quod idem est: nam βῆρος sericum dicitur. *Zonaras* et Balsamon, in can. 12. Gangrensi βῆρος interpretantur σηρικὰ ὑφάσματα, et in ficta illa donatione Constantini scriptum est, Pontificem uti veris vestimentis, et vero Selocalino. Igitur vestes boloveræ interdicuntur viris, non fœminis, *l. pen. de vest. holov.* Vopiscus in Tacito: *viris omnibus interdixerit holosericam vestem*, fœminis nunquam fuerunt interdictæ, at purpureæ etiam fœminis. Quæri etiam potest de cocco grano tinctorio, an interdictum sit, quod granum scribunt purpuræ genus esse. Nam faciunt aliam purpuram violaceam, aliam coccinam: sed sequemur *legem Si cui lana* §. *ult.* quæ negat purpuræ appellatione coccum contineri. Igitur ejus usus non est interdictus, sub quo continetur etiam sericum, quod omnimodo non est interdictum privatis, cum usus serici indulgeatur matronis, *l.* 2. *hoc tit.* Id tamen prohibitum est, ne privati sericum emant ab hostibus, ut a Persis, a quibus Romani sericum conficere didicere, et ut a barbaris sericum emere possit solus commerciorum comes. Fuit quidam commerciorum comes, qui fuit sub dispositione comitis largitionum: sine ejus auctoritate non recipiuntur alienigenæ, peregrini, et barbari mercatores, ut emant aut vendant in solo Romano, *l. ult. de commer. et mercator.* Sine ejus auctoritate Romanus mercator nec ser cum, nec aliud quidvis a Barbaris emit. Secundum caput est de annona populari, et militari. Alebat princeps populum Romanum præbitis panibus, qui dicebantur civiles: alebat et exercitum datis obsoniis. Proponitur in *l.* 3. pœna capitis, si quis annonam populi Romani emerit, aut vendiderit, dum in litoribus navibus vehitur; quo pertinet *l.* 2 et *l pen. de navic.* Vocant eam publicum canonem, id est, canonem frumentarium populo Romano alendo. Eandem pœnam constituit in eum, qui quid emit ex annona militari in l. 4. *hoc tit.* Leo in *Nov.* 60. mutavit pœnam capitis in pœnam quadrupli.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLI. Quæ res exportari non debeant.*

Tertium caput est de armis, et aliis quibusdam non efferendis, nec habendis, ut supra, et constituitur *l.* 1. *quæ res exportari non debeant*, ne ad barbaricum transferatur vinum vel oleum, liquamen gustus, vel promercii causa: sic barbaricum dicit, ut nos hosticum. Eutropius, *uterque in barbarico occisi sunt.* Liquamen Græci interpretantur γάρον: rectissime · sic apud Vopiscum in Aureliano: *Liquaminis sextarium unum*, id est, gari. Igitur ex *l.* 1. vinum, oleum, garum, vel oxygarum exportari non debent. Additur in *l.* 2. ut barbaris nulla vendantur arma, nulla tela nociva, vel alia, nihil ferri facti, vel infecti: et nominat specialiter loricas, arcus, sagittas, scuta, spathas, et gladios, id est, semispathas, quæ dicuntur παραμήρια, *Nov. de armis.* Veget. *lib.* 2. *cap.* 15. *Gladios*, inquit, *majores, quos vocant spathas, et alios minores, quos semispathas nominant.* Additur etiam in *l. Cotem. D. de publ.* ne barbaris vendantur cotes ferro acuendo, ne frumenta, ne sales. In omnibus proponitur pœna capitis quam pœnam etiam in mitiorem Leo mutavit Nov. 63. At generaliter sciendum est, commercio salis omnibus esse interdictum, non tantum inter Romanum et barbarum, sed etiam inter Romanos sine persona mancipum, id est, sine publicanis. Publicani autem sunt ii: qui salinas conduxerunt, quo etiam jure hodie utimur in Gallia, *l. Si quis. de vect.* id est, nemo sales vendit, nisi manceps, aut is, cui id ipse permisit: nemo etiam sales emit, nisi a publicano et mancipe, aut de eo, cui ipse permiserit: sic etiam generaliter commercio cuilibet armorum interdicitur, idque non tantum Nov. de armis, sed etiam *leg. Julia de vi publica, et l.* 1. *inf. ut arm. usus, etc.* Ideo privatis non licet habere fabricam armorum, quia erant publicæ omnes fabricæ armorum, et in eis erant constituti certi fabricenses, qui milites, vel scholares vocabantur: erat enim una ex undecim scholis, qui soli poterant fabricare arma publica, et dicebantur deputati et statuti. Non licuit etiam privatis habere ferrariam. Est hac de re locus in *l. ult.* §. *Magn. D. de publ.* Qui §. etiam ostendit prædium, in quo quis ferrariam habuerit, fisco committi, si id habuerit sciente domino et dissimulante.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLII. De eunuchis.*

Quartum caput est de Eunuc. ne scilicet spadones fiant. In quam rem proponitur in *l.* 1. pœna capitis, et publicationis servi excisi, item hujus domus, in qua id commissum fuerit. At ex *Nov.* 142. servus castratus contra præceptum legis non fit servus fisci, quod tamen lex 1. voluit, sed fit liber. Itemque ex Nov. Leonis 60. quæ quidem Nov. derogat Nov. Just. 142. Unus locus est in ea Nov. Just. notandus, dum præcipit ne spadones fiant in orbe Romano. *Si*, inquit, *barbari nostro præcepto paruerunt, non feram, ut mei etiam si non pareant in orbe meo:* quem locum intellige de Abasdis, quos Just. Christianos fecit et præcepit ne spadones facerent. Id indicat Evagrius *lib.* 4. *cap.* 22. Porro ea constitutio de spadonibus vetustissima est, et celebratur lex Domit. apud Svet. item Nervæ et Adriani, *l.* 4. *ad leg. Cornel. de sicar.* Et in eam rem senatusconsulta facta quædam sunt, *l.* 3. §. *Et qui hominem.* ut *l.* 5. *ff. eod.* At tres sunt exceptiones hujus interdicti Unam ponit Just. martyr in 2. apol. pro Christianis: ἄνευ τοῦ ἡγεμόνος ἐπιτροπῆς, id est, *sine permissu præsidis*, et eo fine quendam ex nostris preces, sive libellum Felici rectori Alexandriæ obtulisse, etc. Aliam exceptionem ponit Zonaras in *Clement.* can. 24. nisi scilicet propter morbum in eam partem irrumpentem, etc. quod etiam continetur *Nov. Leonis* 60. Tertia exceptio est in *l.* 2. *de eunuch.* si barbari in barbarico castrati sint, quorum commercium est: servorum Rom. gentis, etiamsi in barbarico castrati sint, non est commercium, et capite punitur emptor et venditor, et tabellio, qui instrumentum emptionis venditionis conscribit, sicut in specie *l. Jubemus.* §. *His tabell. de sacrosanct. eccles.* Item ex *d. l.* 2. punitur publicanus, qui vectigal. suscepit pro spadone, quasi pro

merce, quia spado non est in merce, nisi sit barbarus, et in barbarico exsectus. Et notat genus vectigalis, puta octavam, ex quo apparet mercium invectarum vectigal fuisse octavam quæstus causa, quod probat *l. 7. de vectigal. et commis. l. 7. sup. de loc.* Svetonius ait, Caligulam exegisse hanc octavam vectigalis ex diurnis gerulorum quæstibus, id est, ex bajulorum diurnis quæstibus.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLIII. De patribus, qui filios suos distraxerunt.*

Postremus casus est de filiis non distrahendis a parentibus, nec donandis, aut alio quovis modo alienandis, quod etiam indicat *l. ult. quæ res pign. obl. poss. vel non*, Paul. *lib. 5. sent. tit. 1. de liberali causa*. Ex XII. tabul. vendi poterant, hodie non possunt, nisi cogat egestas victus causa, *l. 2. hoc tit.* Id est, si pater liberos non possit alere: duo hic exigimus, ut scilicet pater sit pauper, item ut desit educator, videlicet, qui vel gratuito filium alat: nam si adsit aliquis educator filii, vel si de publico sint alimenta constituta, non poterit pater ob egestatem suam solam filium distrahere: exigimus ut filio victus causa desit. Sed filii ex hac causa venditi servi fiunt, nec de hoc dubitandum est, ut Accurs. dubitat. At Paulus in supradicto loco dicit, ingenuitati filii venditi non præjudicari, etsi necessitatis causa venditus sit. Id ita est accipiendum, ut explicat *l. 2.* ut filius ob eam causam venditus, possit redimi reddito pretio emptori, vel servo vicario, et ita liberatus filius libertinus non fiet, sed suæ ingenuitati restituetur. Ita ingenuitati deductio in servitutem non præjudicat. Præterea notandum quod ait *l. 2.* etiam filios sanguinolentos vendi posse, id est, recens natos, ut alias exposuimus in *tit. de infant. exposit. inf. l. 1. C. Theod. de expos.* Prudentius contra Symmach. *quos sanguinol. edendi mos jurat*. Donatus in Andria, *o mater sanguinol.* Denique redemptionem filii ita venditi l. 2. publicam facit, vultque ut pateat omnibus, et ut quilibet possit ad emptionem accedere, sicut etiam prostitutarum redemptionem publicam facit, *l. ult. inf. de spectac.* Quærit Accurs. an ob eam etiam causam filios pignori obligari liceat? Respondit licere etiam. Id confirmat l. 2. *C. Theod. de alimen. quæ inop. paren. de publ. etc.* Quærit an mater possit ex causa vendere? Recte respondit non posse: quia non habet potestatem in filium. Pater jure potestatis poterat vendere liberos ex 12. Tab. hodie non nisi alimentorum causa: sed hujus juris hoc etiam causa sola causa est patria potestas. Itaque idem jus non habet mater. Vide etiam quæ diximus in *l. 12. sup. de oblig. et act.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLIV. et XLV. De rescindenda venditione, et quando liceat ab emptione discedere.*

In hoc tit. proponuntur causæ, ex quibus venditio rescinditur, vel non. Et primo venditio rescinditur, si quis vi, aut metu coactus vendiderit, aut dolo adversarii deceptus et inductus, l. 1. et 5. *hoc tit.* qui scilicet non erat venditurus, nisi fuisset vis, dolus, vel metus illatus. Itaque vis, dolus, aut metus venditioni dedit causam, et ob id ea rescinditur. Dices: venditio est contractus bonæ fidei, dolus dans causam contractui bonæ fidei, vitiat ipso jure contractum, *l. Et eleganter. de dolo*, l. 4. *de hæred. vel actione vendita*, *sup.* l. 3. §. *ult. D. pro soc. l. In causæ.* 2. §. 1. *de minorib.* Item vis et metus dans causam contractui bonæ fidei vitiat etiam ipso jure contractum. Nam et in vi dolus inest. Ideo semper actio de dolo cum actione de vi, aut metu concurrit, *l. Item si cum.* §. *Cum qui. D. quod metus causa gest. erit.* Plus dico, hic dolus, vel metus non tantum vitiat contractum bonæ fidei ipso jure, sed etiam ex strictis contractibus ipso jure vitiat dotis stipulationem, *l. Si mulier.* §. *Si dos. D. quod metus causa.* Non aliam stipulationem vitiat, quia in aliis exceptione opus est, *l. Si quis cum aliter. de verb. obligat.* Non eodem et pari jure stricto omnes contractus stricti censentur. In actionibus bonæ fidei veniunt usuræ ex mora. In strictis veniunt etiam ex more in actione ex testamento, non in aliis. Item in actionibus bonæ fidei plerumque ignoranti parcitur, et in strictis etiam parcitur ignoranti, ut in condictione indebiti, et in condict. sine causa. Item in actionibus bonæ fidei dolus dans causam contractui, vitiat eum ipso jure, et stipulationem etiam dotis, ut jam dixi. Sic e contrario, in omnibus actionibus bonæ fidei, non semper est eadem æstimatio bonæ fidei, seu æquitatis. Id dixi *sup. tit. commod.* Verum ad rem. Si dolus dans causam venditioni, vitiat eam ipso jure, quid opus est rescissione? Dicamus: venditio duo significat, venditionem nudam, et venditionem, quæ traditione sumpsit effectum, id est, venditionem et alienationem dominii. Venditio cui dolus, vel metus dedit causam, ipso jure nulla est. Ideo ex ea nulla nascitur actio ultro citroque. Venditio et traditio, quibus dolus, aut metus causam dedit, egent rescissione: nam rescindi debet traditio, quæ intercessit, et restitui oportet omnia in integrum: venditio illis non rescindetur, sed traditio; et quidem si dolus dederit causam traditioni, erit actio de dolo, ut recte Accursius in *l. 4. sup. de hæredit. vel act. vend.* vel rescissa traditione restituetur vindicatio ei, qui suum dominium alienavit. Sic si metus dedit contractui causam, vel dabitur actio quod metus causa, vel rescissa traditione, restituetur dominium sic alienatum, *l. Metum.* §. *Volenti. D. quod met. causa.* Hæc quidem jure ordinario, vel extraordinario præses gesta rescindet, et auctoritatem suam interponet, l. 1. et 5. *hoc ipso tit.* Igitur de rescissione agetur, vel ordine, vel extra ordinem. Id etiam lex 1. exigit, ut qui vult traditionem rescindi, emptori restituat pretium quod accepit, et rem traditam recipiet: nam ex utraque parte etiam omnia sunt in integrum restituenda, *l. 3. et 4. sup. de his, quæ vi metusque causa gesta sunt.* Obstat *l. Si per impressionem, eod. tit.* quæ ait, emptorem, qui metu illato venditionem extorsit, rem restituere non recepto pretio. Dicendum, eam legem specialiter loqui de iis, quæ vendita sunt officium publicum gerentibus hominibus, *per impressionem*, id est, officii et potestatis terrore adhibito. Qui gerunt officium publicum, quo loci id gerunt, legibus emere prohibentur, l. *Non licet.* et *l. Qui offici. D. de contrah. empt. vendit.* ut si emerint contra legum interdicta, emissione pretii puniuntur, id est, rem restituunt non recepto pretio, quod declarat apertius l. 1. *Cod. Theod. de his, quæ administr. etc.* Alii autem, qui vi aut metu illato aliquid emerunt, pretium non admittunt. Itaque *lex Si per impressionem.* habet tantum locum in administrationibus, et officiis publicis. Nunc quæro quid dicendum, si dolus non dederit causam contractui, an rescindetur venditio, si qua alia in re dolus fuerit? Finge me hæreditatem vendidisse habuisse, cujus vires nesciebam, dolo emptoris, et suasione circumscriptus et circumventus eam minoris vendidi, puta, emptore affirmante eam esse perexiguam. Quid fiet? Dabitur mihi actio ex vendito, quanto pluris hæreditas valet, *l. Julianus. §. Per contrarium. D. de action. emp. l. Si quis affirmaverit. in princ. D. de dolo* ita per actionem ex vendito rescindetur venditio pro parte, quod scilicet ad pretium attinet. Nam res vendita non revocatur, nec vindicatur. Et hoc est quod ait *l. 10. hic, in fin. in integrum restitutio*, inquit, *æstimationis rei competit:* sic enim legendum est, quæ duo verba, *æstimationis rei*, in quibusdam Codicibus desunt. Et est alia causa, ex qua rescinditur venditio, si res venierit justi pretii dimidio minoris, quæ est quæstio *l. 2.* Non pono rem venditam dimidio minoris dolo emptoris. Nam si dolus emptoris intervenerit, et si res non venierit dimidio minoris, sed vel dimidio tantum pretio, vel dimidio paulo pluris, non tamen justo pretio, competet rescissio pro parte, id est, competet in integrum restit. pretii. At pono dolum emptoris non intervenisse, sed in re ipsa esse fraudem, quia res justo pretio non venit: quæro an ob id solum venditio rescindatur? Minime: quia dolus emptoris abest. Nam dolus ex quantitate pretii non æstimatur, sed ex calliditate et insidiis emptoris, *l. 8. hoc. tit.* Ex manifestis insidiis, l. *Dolum. sup. de dolo.* Ubi vulgo malo *indiciis*. Græci eo loco, ἀπὸ ἐπιβουλῶν: dolus æstimatur ex calliditate facti, *l. 10. hoc tit.*, id est, ex calliditate machinationis. Sic factum etiam accipitur in *l. 11. hoc tit.* Ex quantitate sola pretii, puta, quod res vilioris venierit, non æstimatur dolus. Ad id etiam pertinent ll. 4. 11. 12. 15. *hoc tit.* In l. 12. tollenda est negatio illo loco, *non vilioris pretii*, idque apertum est. Lex ait, venditionem non rescindi, quod dicat venditor se rem vilioris vendidisse, cum maxime pecunia egeret, urgente ære alieno, vel mun. civili sibi injuncto, quod sumptum exigebat, si venditor dicat se hac necessitate coactum minoris vendidisse, non ideo venditio rescindetur. In *l. 11.* pro *majus pretium*, legendum, *minus pretium:* idque exposita sent. legis constabit. Proponit lex assertionem, deinde exemplum, seu speciem. Assertio hoc ostendit, venditorem de dolo emptoris post venditionem queri posse, si ignoraverit dolum tempore contractus: nam si tempore contractus venditor emptoris dolum animad. et nihilominus vendiderit, secus est: quia dolus scienti non infertur. Hoc proposito, Imp. subjicit speciem his verbis, quæ omnino pendent ex propositione: quæ species, ut sunt verba, est de dolo venditoris, quo adhibito venditor paulo majore pretio rem vendidit, non est de dolo emptoris cum esse debuerit, quia propositio est de dolo empt. non venditoris. Ut igitur species propositioni congruat, necessario ponendum est, dolo emptoris instrumento emptionis comprehensum esse minus pretium, quam esse convenerat, idque sciente et consentiente venditore, ideoque ei non videtur illatus dolus, cum sciverit et consenserit. Denique hæc allegatio non est idonea ad rescindendam venditionem: at venditori competit petitio pretii non soluti. Item ei competit petitio pretii, de quo instrumento comprehensum est, ut compensaretur in pecuniam quasi debitam, quam venditor tamen non debebat emptori, sed id per errorem facti scriptum est, quod non officiet petitioni pretii. Ergo summa hæc sit: prætextu minoris pretii venditio non rescinditur, sicut nec locatio, si absit dolus: et in pretio emptionis licet se invicem circumscribere, l. In *causæ.* 2. §. *pen. de min.* ἐμπορικῶς ut ait *Nov. 97. c. 1.* ut fit in mercimoniis. In *d. §. pen.* ait, naturaliter, id est, secundum naturam et substantiam ejus contractus, *l. 8. hoc tit.* Emptor emit quam minimo potest, venditor vendit quam maximo potest. Plerumque diu inter se de pretio disceptant, ad extremum consentiunt. Hæc studia non improbantur, si quis velit quam maximo vendere, vel quam minimo emere: sed hoc ita accipi debet, nisi si res dimidio minoris venierit, ut si res digna 20. venierit 8. at si res digna 20. venierit 10. non rescindetur, si 8. tantum, vel 9. rescindetur, *l. 2. et 8. hoc tit.* Non tamen

omnino rescindatur ex hac causa, quia electio datur emptori, ut rem restituat, pretio recepto vel ut suppleat quod deest justo pretio, puta 12. cum emit tantum 8. ut actio Fabiana non omnino est rescissoria, *l. 1. §. Si quis in fraudem. D. si quid in fraud. patr.* quia eadem electio emptori adfertur d. l. *l.* Quæritur an etiam emptori subveniatur, si dimidio pluris emerit? Et ratio facit, licet non sit lege comprehensum, nec quisquam contradicit, ut emptori etiam subveniatur, eadem electione data venditori, ut vel pretium reddat quod accepit, et rem recipiat, vel ut quod soluto pretio superest, restituat. *d. §. Si quid in fraudem.* At id etiam petitur exemplo demonstrari, quemadmodum emptor dimidio pluris emat. Ac si rem dignam 20. emat. 30. videbitur emisse dimidio pluris? minime: hoc casu venditio non rescinditur. Idque sic ostendo: sicut ex parte venditoris venditio non rescinditur, si pro re digna 20. 10. accipiat, quia pretium numeratum tanti est, quanti dimidia pars justi pretii: ita etiam ex parte emptoris venditio non rescinditur, si res tanti sit, quanti est dimidia pars pretii, quod est numeratum: at in specie proposita res est aliquanto pluris. Nam res est 20. dimidia soluti pretii est 15. Igitur et si rem dignam 20. emerit 40. empt. non rescindetur venditio. Ita si rem dignam 10. emerit 16. vel 20. At si rem dignam 20. emerit 41. vel si rem dignam 10. emerit 21. rescindetur venditio, quia res vendita est minoris quam sit dimidium justi pretii. Hanc interpretationem attulit Accursius, sed deteriorem sequitur. Quæritur etiam, qua actione rescindatur venditio ex hac causa. L. 2. dicit auctoritate judicis intercedente, id est, præsidis, quod fit extra ordinem, ut in *l. 1. hoc tit.* Actio ex vendito ordinaria dabitur, ut et in specie l. 10. At intra quæ tempora agetur ad rescissionem ex hac causa? standum est Harmenopulo *3. Epit. tit.* 3. ut intra quadriennium agatur, quod expressum est Nov. Romani, quæ refertur ab Harmenop. Et recte: quia hæc actio rescissoria restitutio est in integrum. Sicut et cum venditor dolo emptoris minoris vendidit, restitutio in integrum dicitur, *l. 10. inf. hoc tit.* Restitutiones in integrum hoc tempore concluduntur, id est, quadriennio, constitutionibus Gallicis decennio: ergo et hæc actio rescissoria quadriennio extinguitur. Et ita observatum fuisse scribit Eustathius *lib. de temporib. tit. de quadrien.* Quæritur in specie l. 2. an emptor etiam debeat reddere fructus perceptos, et nolit supplere quod pretio deest? Respondi in *l. 2. sup. de usur.* fructus compensari cum usuris pretii, idque servata proportione: quia tantum pars justi pretii soluta est, et quidem dimidia minor, pars etiam fructuum pro rata veniet in compensationem, reliqua pars fructuum in restitutionem, argumento *l. Empt. D. de rei vindic.* et ita Harmenop. *lib. 3. tit.* 3. vel etiam emptor restituet fructus omnes, omissa compensatione, et recipiet pretium, quod numeravit cum usuris: ita est expressum in Novel. Romani, in Græca scilicet: nam qui eam latinam fecit, sensum perturbavit. Quod si emptor malit pretium supplere, id debet supplere cum usuris medii temporis absque dubio. Nam fructus omnes interim percipit, *l. 2. sup. de usur.* Quæritur, quid juris sit in minoribus 25. annis ementibus et vendentibus. Nam l. 2. et 8. accipiendæ sunt de majoribus 25. annis, alia est causa minorum: nam si minor. 25. annis rem suam jure vendidit viliore pretio, etiamsi ea fraus non superet dimidiam justi pretii, constat minori subveniri ex causa per restitutionem in integrum, *l. Si quidem. de præd. min. inf.* Ideo recte dicitur, *l. 15. hic, quisquis major,* inquit, etc. Nam aliud est in minore: verum quemadmodum minori subvenietur? an dabitur electio emptori, quæ defertur *l.* 2. sive minor dimidio minoris vendiderit, sive dimidio paulo pluris, sive dimidio tantum? Minime: qua in re fallitur Accurs. quia cum electio datur emptori, plena restitutio non est: minori autem datur restitutio plenissima ex edicto minoribus indulto, et rei vindicatione ei restituitur omnimodo. Sic cum dolo emptoris minoris pretii venditio facta est a majore 25 annis, venditio rescinditur, et reformatur ad aliquid, non in totum, ut diximus ex l. 10. hic: at cum facta est a minore 25. annis, venditio in totum rescinditur, *l. 1. sup. si adver. fisc.* Præterea quæritur, an hæc constitutio legis 2. habeat in aliis contractibus? Sic respondeo. Constat eam habere locum in locatione: ut si ædes meas locavero justi pretii dimidio minoris: nam locatio quasi emptio est, conductor alias emptor dicitur, sive redemptor ut Festus scribit. Ideo veteres venditionis et emptionis verbo promiscue utebantur etiam in locatione et conductione, *l. Veteres.* et *l. Idem est. D. de act. empt.* In utroque contractu intervenit pretium. Ergo idem juris est hac in re in locatione et emptione. Item in permutatione, si ea fraus in permutando inciderit: nam ea est emptioni proxima. Idem dicemus in divisione rerum communium, si eadem fraus inciderit. Nam et hæc est emptioni vicina, *l. 1. sup. comm. utr. jud.* Divisio, est permutatio, *l. Cum. pater. §. Hæreditatem. de legat.* 2. et nominatim Accursius in *l. 3. comm. utr. jud.* ait esse locum in divisione huic legi 2. et recte. Idem dicemus (licet repugnent quidam) esse locum huic constitutioni in emptione redituum. Nam est vera emptio: De ea in jure nostro est unus tantum locus in *Novella* 160. Constitutionem legis secundæ non proferemus temere ad alia negotia, quæ emptioni non sunt proxima: nam ait lex 2. hoc dari humane et benigne. Quod autem ita introductum est, non temere protrahemus ad consequentias, *l. Qui negotia. D. mand.* Quæritur etiam quæ sit definitio justi pretii: verum hæc quæstio in facti probatione tantum consistit: igitur nihil ad nos, id tantum scimus in universum, æstimandam esse qualitatem rei venditæ, et quantitatem redituum. Nam ex quantitate redituum statuitur justum pretium, *l. 16. hoc t. l. Si fundum per fideicommissum. de legat.* 1. Postremo quæritur an beneficio ejus constitutionis possit renuntiari, nec ne: cur non? ut aliquando respondit Scævola: nam regula juris est, eo uti non licere, quod nobis nostra causa lex dedit, id est, unumquemque de suo jure detrahere posse, *l. pen.* et *l. Potest sup. de pact.* Sic mulier renuntiat Senatusc. Vellej. creditor actioni, debitor cuilibet præscriptioni, minor restitutioni in integrum, condemnatus induciis hæres Fal. etiam recte venditor restitutioni concessæ a *l. 2.* et 8. *hoc t.* Eadem non est ratio rescissionis donationis, quæ fit supervenientibus liberis, *l. Si unquam. de revoc. don.* Nam ea rescissio est introducta non tam donatoris, quam liberorum, et posterit. causa. Itaque ei non renuntiat donator in fraudem liberorum: quod lex mihi dedit non tam mea causa, quam aliena, ei frustra renuntio. Quod item lex mihi dedit alieno odio, ut Senatusc. Maced. ei frustra renuntiasse videor. Item quod l. mihi omnino dedit mea causa, ei frustra renuntio, si quid inde adversario possit esse incommodi: et ita Asconius in prætura urbana, qua de causa etiam non renuntiatur societati, nec mandato. Tertio loco rescinditur venditio mutuo consensu re integra, *l. Jurisgent. §. Adeo. l. Ab empt. D. de pact. l. 1. tit. seq.* Et quidem rescinditur hoc modo ipso jure: nam pacti exceptio inest bonæ fidei judicio, *l. 3. D. de rescind. vend.* Unius autem consensu non rescinditur invito altero, *l. 3* et 5. *hoc t.* Dixi in *l. 4. sup. de obl. et act.* Ait l. 5. a majore 25. annis: nam a min. 25. annis etiamsi dolus adversarii absit, et jure vend. facta sit, variis ex causis rescinditur vend. per restitutionem in integrum invito altero, sed non a majore. Res est integra, si nec pretium, vel pars pretii soluta, nec traditio rei facta sit: etiamsi fidejussor datus sit evictionis causa, vel etiamsi emptioni subdita sit stipulatio, *d. l. 3. de resc. vend.* etiam si arræ datæ sint, *l. 2. tit. seq.* De arra diximus *tit. de fid. instr.* Ita re integra rescindetur venditio mutuo consensu, at re non integra non rescindetur mutuo consensu venditio: nisi etiam reponatur res in pristinum statum, id est, nisi retro detur res, quæ tradita est, vel pretium, quod numeratum est, quod etiam titulo sequenti ostenditur: nam solus consensus, id est, solum pactum non parit dati pretii repetitionem, non parit exceptionem, sed et emptionem resolvat, quod pactum præstare non potest. Quarto rescinditur venditio si procurator fisci, vel Cæsarianus, id est, apparitor, rem debitoris fiscalis non solventis per gratiam viliori pretio addixerit emptori, *l. 16. hoc t. l. pen. D. eod.* Id ita demum fiet, si debitor fisco postea solverit integram debitam pecuniam: nam tunc fiscus resolvet emptionem, et pretium emptori restituet, *l. 3. inf. de jure fisci.* Quinto venditio rescinditur, si decurio, sive Curialis, quem constat obligatum esse muneribus civilibus, onera civilia vitans, bona sua omnia vendiderit, et fugerit: nam omnia bona revocantur, et fugitivus ipse si potest, et ei restituuntur intra annum utilem: post annum curiæ civitatis, quam deseruit addicuntur in *l. 51. inf. de decurionib.* quæ conjungenda cum *lege penult. hoc,* quarum eadem est subscriptio et inscriptio. Sciens autem emptor punietur hoc casu amissione pretii, si emerit furtim, id est, sine decreto, sine auctione publica, *l. 1. inf. de præd. curial.* Ergo emptor pretium non recipiet et rem restituet: at id pretium non cedet lucro venditoris, quoniam est etiam in mala fide, et ut malæ fidei possessor non admittatur, sed ærario publico infertur illud pretium, et ita Accursius existimat recte *d. l. pen.* et *l. 7. inf. de agricol. et censit.* Ultimo venditio rescinditur ex alia causa, quæ proponitur in *l. ult. hoc tit.* Hæc lex loquitur de Palatinis. Palatini semper in libris nostris sunt apparitores Comitis Thesaurorum, seu largitionum, seu Comitis rerum privatarum. Ideo lex ult. scripta est ad Comitem rerum privatarum, qui gubernat privata Principis negotia, quæ lex dum ait a privatis nostris, id est, ex privatis nostris, non dicit a privatis hominibus, sed a privatis nostris, ut Julianus in *epist. ad Ecbolium* τὰ κτήματα etc id est, *possessiones adjungi privatis nostris.* In his privatis sunt mancipia, agri, aurum, argentum, vestes pretiosæ. Ea Palatini, qui eorum administrationi parent, emere vetantur: sicut tutor eadem ratione vetatur emere rem pupillarem, et curator, et procurator, et gestor rem domini, *l. Si in empt. §. ult. de contrah. empt. et vend.* si ea privata Palatini emerint, venditio rescinditur, et pretii amissione mulctantur, etsi ea emerint ex auctione publica, ut diximus in *tit. de contrah. empt. et vend.* Exposui causas, ex quibus venditio rescinditur. Non tamen rescinditur venditio prætextu vilioris pretii, nisi ea fraus superet dimidiam justi pretii, non rescinditur unius unde voluntate, aut consensu, aut etiam rescripto principis, aut privilegio fiscali, id est, fiscus non rescindit suas venditiones, *l. 3. hoc. tit.* non rescinditur etiam oblatione pretii, etiamsi venditor offerat duplum pretium, *l. 6. hoc tit.* non rescinditur privilegio militiæ, etiamsi miles offerat pretium, et impetraverit rescripto principis jus retrahendæ rei venditæ, *l. 7. hoc tit.* Non concedemus rescissionem venditionis hoc casu: rescriptum forte sequemur illis tribus concurrentibus, militia, oblatione pretii, rescripto principis, ut adsignificat dicta *l.* 7. Sed si miles eo rescripto jus illud obtinuerit, et impetrerit rescissionem, eodem jure adversus eum utentur, qui aliquid ei vendiderint: nam etiam illi revocabunt venditionem oblato pretio *ex edicto quod quisque juris,* etc. Quam in rem notanda valde, *d. l. 7. de rescind. vend.* Non rescinditur etiam venditio, si pretii nomine non sit soluta pecunia, sed data sint pecora in solutum volenti: hæc etiam venditio non rescindetur hoc prætextu, *l. 9. hoc tit.* Non rescindetur etiam venditio si me vendente, cuidam emptori denuntiaverit ne rem emeret, et nihilominus perfecta venditio fuerit: eam ego hujus nuntiationis prætextu non revocabo denuntiationem, etiamsi is, qui denuntiavit dominus sit, non ideo minus est perfecta venditio, *l. 13. hoc tit.* vox legis est, ne bonæ fidei contractus quolibet colore rescindatur. Postremo non rescinditur venditio, quod emptor dictæ legi non pareat, ut si convenerit, ut emptor solveret vectigal Reipublicæ, nec solverit, sed erit actio ex vendito, ut impleatur lex: hoc ostenditur in *l. 14. hoc. tit.* de qua diximus in *tit. de cond. ob. caus. dat.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *In Tit. XLVI. Si propter publicas pensitat. etc.*

His, quæ diximus audiuistertius de non rescindenda venditione, ex hoc titulo est addendum, non rescindi venditionem si quæ bona a fisco ob tributorum cessationem capta sint, et vendita, etiamsi dominus pretium eorum offeret, etiamsi ea bona pignoris jure alteri sint obligata: nam fiscus tacitam hypothecam habet semper, et in eo ob causam tributorum, semper antiquior esse intelligitur aliis creditoribus, l. 1. *hoc tit.* Rursus ea venditio fiscalis non rescinditur rescripto principis, vi, et auctoritate rescripti, nec beneficio ætatis, ut si minoris 25. annis bona venierint ob tributorum causam, *l. 5. de fide, et jure hastæ fisc.* ob cessationem tributorum, seu canonum primum pignore capiuntur statim, si conventus et interpellatus per judicem, collector cessaverit in solutione solemnium pensitationum, l. 3. *h. t.* l. 8. *inf. de fuet.* Deinde distrahuntur post duos menses a die captionis, ut Accursius tradit in *l. 1. de capiend. et distrah. pign. trib. causa, lib. 10. C.* et probat *l. 1. Cod. Theod. de distractione pignor. quæ tribut.* Et ita distractis bonis debitorum fiscalium, emptoribus præstatur perpetua securitas, hæc est fides hastæ fiscalis. Excipitur causa *l. 16. de rescind. vendit.* Ideo lex secunda hoc titulo exigit, ut ea venditio fiat a fisco justo et vero pretio, et bona fide, et solemniter, id est, sub voce præconis, sub hasta, seu *sub adnotatione Quæstoris*, ut ait Tertullianus in Apologetico: et ut fiat auctoritate Præsidis, seu permissu vel etiam Procuratoris Cæsaris, alioqui rescindetur si quid horum defuerit reddito tributo, *d. l. 16* et l. 1. et 2. *inf. de fide, et ju. hastæ fisci.* Idem etiam exigitur in *l. 3. hoc tit.* ne minoris indefensi, id est, tutorem, vel curatorem non habentis ob tributorum cessationem bona capiantur et distrahentur: qui locus est singularis. Venditio autem hæc nomine fisci ob has causas fit ab exactoribus, vel ut ait l. 3. fit ea venditio ab officialibus procuratoris summæ rei, id est a Cæsar. vel ab officialib. rectoris provinciæ, id est cohortal. Hæc l. procurat. summæ rei dicit procuratorem Cæsaris, ut in inscript. *l. 9. Dominicis, sup. ubi cau. fisc.* ὁ τοῦ μεγάλου πράγματος προεστώτων, vide ad *l. 5. de jure fisci, lib. 10. Cod.* Euseb. *lib. 7. cap. 13.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLVII. Sine censu, vel reliquis fund. comparari non posse.*

Multum interest utrum quis emat a fisco, an a domino: nam si e fisco emet rem alienam distrahente, ob tributorum cessationem, vel ex alia causa, emit sine reliquorum onere, *l. 1. inf. de fide et jure hastæ fisc. l. ult. de censib. l. 2. in fin. inf. de fund. rei privat.* Sed valde obstat *l. præd. D. de jure fisci*, quæ ait, placere ut prædiis e fisco distractis reliqua tributorum sequantur emptorem. Quæ lex de tributo tantum videtur accipienda non de reliquis: non enim utetur reliquorum verbo, vel si ut lex innuere videtur, intelligatur etiam de reliquis, dicendum est id quandoque placuisse Principibus, quod indicat *l. 1. Cod. Theodos. de fisc. deb.* Verum displicuisse posterioribus Imperatoribus, quo videlicet facilius fiscus, emptorem inveniret. Itaque secundum posteriores constitutiones, eum, qui a fisco emit, sequitur futuri temporis tributum, non reliqua præteriti temporis: et qui emit fundum a domino, censum, seu capitationem fundi agnoscere debet, et reliqua, quæ debebat venditor, l. 2. *Cod. Theod. de contrah. empt. et vend.* l. 2. *h. t.* *Sine censu*, id est, sine tributo, vel reliquis fundus vendi non potest: pactiones contrariæ illicitæ sunt, ut si conveniat inter emptorem et venditorem, ut non emptor sed venditor agnoscat fundi capitationem, hac conventione jus fiscale lædi non potest, cum census sit onus prædiorum, non hominum. Et ideo possessorem prædiorum sequitur, *l. Imperatores. D. de publican.* Non valet etiam pactio facta inter donatorem et donatarium rerum donatarum, ne donatarius censum agnoscat, et fisco tributum præstet, *l. 3. hoc tit.* Non valent etiam hæ pactiones factæ inter virum et uxorem in dando fundo in dotem, puta, ne maritus censum fundi agnoscat, sed uxor: conventio injusta est, *l. 1. hoc tit.* l. *Neque. D. de impens. in res dot. factis.* Igitur semper censum fundi agnoscit, qui eum possidet, et fructus percipit. Species legis primæ hæc est: Noverca cum patri meo fundum in dotem daret, pacta est, ut ipsa fisco tributa solveret, non pater meus: fiscus tamen ea tributa suo jure exegit a patre meo, non a muliere. Quæritur soluto matrimonio morte patris an eo nomine, quod scilicet subierit onus tributorum, non mulier, ut convenerat, an eo nomine, inquam, competat mihi ulla actio contra novercam ex pacto, vel stipulatione ei pacto subdita? l. negat actionem competere: Quoniam ea conventio penitus illicita est, ideo a Prætore non servatur. Idem esse ait lex, si mulier fundum æstimatum in dotem dederit, quo genere emptio venditio contrahitur inter virum et uxorem: nam æstimatio illa venditio est, *l. Plerumque, D. de jur. dot.* Hoc vero casu etiam actio ex empto patri, vel mihi non competit: sicut superiore casu non est actio ex pacto, vel ex stipulatu. l. 1. ait actionem ex vendito, manifesto, ut ait Accursius pro actione ex empto vendito, quæ datur emptori, ut etiam in *l. Sed hoc nomine.* et *l. Si cum venditor. §. Si secundus. D. de evict.* contra etiam interdum actio empti, id est, venditi empti, vel actio ex empto, id est, vendito empto, l. *Julianus. § Si procurator. D. de act. empt. et vend.* Ergo hac lege prima negatur ob eam pactionem factam inter virum et uxorem in datione fundi æstimati, vel non æstimati esse actionem ex empto vel ex pacto, vel ex stipulatu. Notandum est diversum esse si inter debitorem et creditorem convenerit in dando pignore, ut debitor non creditor tributa agnosceret. Hæc pactio non omnino est inutilis: nam ea quidem pactione fisco non præjudicatur, quia nihilominus exiget creditorem fiscus, qui pignus possidet, *l. Inter debitorem. D. de pact.* At inter ipsos paciscentes ea pactio valet. Ideo quod creditor tributorum nomine fisco solverit, id consequetur vi pactionis per exceptionem, vel retentionem pignoris, vel per actionem pignoratitiam contrariam, *l. Epistola §. Pactum. D. de pact.* diversitatis causa est, quia hac pactione onus transfertur in dominum, id est, in debitorem, qui dominus manet, dum cavetur ut debitor tributa agnoscat. Igitur justa est pactio. At illa pactione fundi dati in dotem æstimati, vel inæstimati, onus transfertur in non dominum, id est, in uxorem, quæ desiit esse domina traditione fundi, quod est iniquum, ut non dominus censum præstet alieni fundi, ideoque neque ea pactio fiscum lædit, nec ei nocet, neque etiam inter ipsos paciscentes servatur, sed penitus improbatur quasi injusta et illicita fuerit. Diversum est quoque, si mulier in dotem fundum dedit, qui obligatus erat pignori quibusdem creditoribus, si pacta sit, ut ipsa usuras solveret ipsis creditoribus. Hæc pactio justa est, quandoquidem ipsa debet usuras: si igitur paciscatur, ut ipsa solvat usuras, justa est pactio: verum si maritus accepto fundo solverit usuras creditori hypothecario mulieris, ne scilicet sibi fundus evinceretur actione Serviana, hæres ejus aget quidem cum muliere pro præterito tempore, ut Accursius recte in *l. 11. sup. de pact.* sed pro futuro tempore non aget, ut ipsa usuras solvat, ut fundum liberet: quia fundus apud hæredem mariti non remanet soluto matrimonio. Ideo cum fundus apud eum non remaneat, nihil ejus interest, eam pactionem in posterum servari. At si fundus apud hæredem mariti remaneat, ut si datus sit æstimatus in dotem, tum aget hæres ex empto vendito ut mulier fundum liberet. Hæc duo genera pactorum, inter quæ differentiam esse statuimus, Imp. Alexander eodem rescripto notavit, sed Tribonianus partem rescripti, quæ pertinebat ad pactionem ut uxor censum agnoscat, non maritus, quæ pactio est illicita, hoc titulo posuit: alteram partem rescripti, quæ pertinebat ad pactionem, ut uxor debitrix solveret usuras creditori hypothecario, non maritus, quæ pactio justa est, posuit sub titulo de pactis in *l. Ex conventione*, quam legem apparet ex his, quæ diximus non pugnare cum hac l. 1. nam inter has duas pactiones constituenda est differentia. Quæ tamen in re multum laboravit Accursius. Igitur sine censu et reliquis fundus vendi, donari, in dotem dari non potest, hæc onera sequuntur fundum, et possessorem fundi emptor, donatarius, maritus censum agnoscunt, pactiones contrariæ penitus sunt illicitæ inter creditorem et debitorem, non sunt penitus inutiles: *l. ultima* addit, ut huic sententiæ etiam sit locus, si emptoris nomen nondum censualibus tabulis sit inscriptum, dum venditor fingit se adhuc possidere quod non possidet, et ita profitetur, dum census agitur, se eum fundum possidere, quem non possidet. Nam si de vero possessore fisco constiterit, ab eo fiscus censum exiget potius, quam ab eo, qui se falso eum possidere profitetur.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad titulum XLVIII. De periculo, et commodo rei vendit.*

Primo ostenditur, ad quem pertineat periculum, vel commodum rei venditæ, ad emptorem, vel venditorem, quæ inspectio utilissima est: de ea tamen id vulgo traditur: Post perfectam venditionem, rei venditæ periculum emptorem respicit, etiam re nondum tradita. Ideo re deteriore facta, vel perempta, ab eo pretium integrum deberi. Perficitur autem venditio solo consensu statim sine traditione, si pura sit venditio, quoniam si sit conditionalis, perficitur cum impleta fuerit conditio, *l. 7. D. de contrah. empt. et vendit.* Et ideo ante conditionem impletam commodum et periculum pertinet ad venditorem; post conditionem pertinet ad emptorem, *l. 5. hoc tit.* Dico periculum, id est, peremptionem rei venditæ, interitum rei. Nam si res vendita non extat tempore existentis conditionis, emptio nulla est; et ideo pretii petitio non est, quasi res venditori perierit. At si tempore existentis conditionis, res vendita extet, deterior forte facta, damnum ad emptorem pertinet, quia impleta conditione emptio retrotrahitur, tempus conditionis retrotrahitur ad tempus contractus, l. *Necessario. D. eod. tit.* Perficitur venditio solo consensu si fiat sine scriptis, *l. 2. D. de contrah. empt. et vendit.* Quod si convenerit venditionem fieri ex scripto, tunc perficitur venditio, cum scriptura impleta fuerit, et ideo ante confectionem instrumenti, commodum et incommodum pertinet ad venditorem; post completionem, pertinet ad emptorem etiam

ante traditionem, *l.* 4. *h. t.* Perficitur venditio solo consensu, nisi interveniat aliud, quod impediat, puta, nisi vinum veneat, cujus venditio quasi imperfecta est, antequam id emptor degustarit, id est, antequam emptori placuerit venditio. Itaque nisi post degustationem, periculum ad emptorem non pertinet, quia degustatione videtur perfecta ea venditio, *l.* 1. *D. eod. tit.* Hoc ita procedit, si vinum venierit aversione ἀθρόως, quod exposui in titulo *de exercit. act.* ut si venierit universum vinum, quod erat in horreo vinario, nullo expresso modo, vel mensura: ita venit aversione, et periculum respicit emptorem post degustationem demum, non ante. At si vinum venierit ad mensuram, quod est contrarium aversioni, ut in singulas amphoras constituto pretio, ut planissima sit venditio, non tantum exigimus degustationem, sed etiam admensionem, *d. l.* 1. et *l.* 2. *hoc tit. l. Quod sæpe.* §. *In his. D. de contrah. empt. et vendit.* Et ideo nonnisi post mensuram factam periculum est emptoris, quoniam post admensionem demum perficitur ea venditio, aut perfici intelligitur. Idem est non tantum in vino, sed etiam in oleo, frumento, et similibus. Et etiam in fundo, ut si fundus venierit, non aversione, sed in singula jugera constituto pretio, aut in singulas centurias: nam antequam fiat mensura fundi, periculum pertinet ad venditorem; nisi causa majore interierit, *l.* 2. et *l. Si in vendit. in fine. D. eod.* Post mensuram factam periculum est emptoris: et *l.* 1. *hoc t.* dum ait, vini aversione venditi periculum esse emptoris, ponit etiam claves horrei vinarii fuisse emptori traditas, quod adjectum est ex abundanti, ut ait Accursius: quia ita emerat. Nam etiamsi claves horrei vinarii emptori traditæ non sint, perfecta est venditio, et periculum ad emptorem pertinet, si modo vinum sit degustatum, clavium autem traditio pro rei traditione habetur, *l. Clavib. D. contrah. empt. et vendit. l.* 4. *de crim. expilat. hæred.* videlicet si fiat in tempore, ut si vendito vino, quod est in horreo, post degustationem tradantur claves cellæ vel horrei; sic etiam assignatio habetur pro traditione, ut si quis vino vendito, dolia assignaverit, *l. Quod si neque. D. eod.* Sed etiam hoc ita si ea assignatio fiat post degustationem, *l.* 1. §. 1. *D. eod.* Nam venditio ante degustationem perfecta esse non intelligitur, multo etiam minus intelligetur traditio intervenisse, id est, alienatio, sed postea venditione perfecta, vino degustato, tunc clavium traditio, vel assignatio pro rei traditione, et pro alienatione habebitur. Cum dico periculum esse emptoris, hoc dico, pretium integrum ab eo deberi, seu res sit perempta, seu diminuta. Cum dico periculum esse venditoris, dico ei pretium non deberi. Et quo casu dico periculum esse emptoris, hoc ita procedit, nisi venditor moram tradendæ rei fecerit, *l.* 4. et *ult. hoc tit.* quia ex mora venditor periculum sustinet, etiam perfecta venditione: ante moram, et perfecta venditione, emptoris est periculum indistincte. Contra, quo casu dico periculum esse venditoris, hoc ita procedit, nisi emptor moram interposuerit, *l.* 2. *hoc tit. l. Si per emptorem. D. eod.* ut si vino vendito ad mensuram, emptor mensuræ faciendæ, et tollendi vini moram fecerit: ex emptore mora periculum erit emptoris, id est, periculum acoris mucoris, et fusionis, et fortuitum, aut fatale, ut ostenditur in *d. l. Si per emptorem. D. eod.* Rursus quo casu dico periculum esse emptoris, ita procedit, nisi dolo vel culpa venditoris rei periculum contigerit: venditor ante traditionem alias præstat dolum tantum, ut si emptor moram interposuerit, tum venditor non præstat culpam, sed dolum tantum, *d. l. Si per emptorem.* et *l. Illud. D. eod. tit.* Vel si apud emptorem sit possessio rei venditæ precaria, vel conductionis jure, non emptionis jure, eo etiam casu venditor præstat dolum tantum, non culpam, *l. Servi emptor. D. eod.* Alias venditor præstat dolum et culpam, id est, diligentiam boni patrisfamilias, *l. Si res. D. eod. tit. l. Quod sæpe.* §. *Si res. D. de contr. empt. et vendit.* Culpam cum dicimus, levem dicimus: lata culpa est proxima dolo, levissima est proxima casui, igitur culpa absoluta est levis culpa. Alias venditor præstat etiam levissimam culpam, id est, extremam diligentiam, ut si vinum venierit ad mensuram, ante mensuram factam venditor præstat custodiam, *l.* 1. §. *Sed et custodiam. D. eod. tit.* Quod recte Græci explicant lib. 53. *Basilicon. tit.* 7. φυλακὴν ἀκριβεστάτην, id est, *Custodiam exactissimam.* Id etiam probatur *l.* 2. *D. eod. tit.* Itaque ante mensuram venditor præstabit periculum acoris, et mucoris, quod tamen est proximum fatali periculo. Quoniam sunt quædam remedia acescentiæ, et mucescentiæ vini: ideoque hoc præstat. Item præstat periculum effusionis, ut si vinum sit effusum vasis pertusis, casu quodam: nam debuit vasa lustrare, picare, ut diligentissimus paterfam. Denique omnem culpam præstat ante mensuram, et omne periculum, excepto casu majore, ut chasmate, et latronum impetu. Igitur multum interest, an imperfecta sit venditio, vel quasi imperfecta. Est quasi imperfecta si vinum venierit ad mensuram, et nondum sit admensum, illa venditio est quasi imperfecta, *d. l.* 1. §. *Sed et custodiam.* Priusquam vinum admetiatur, quasi nondum venit. Si venditio sit penitus imperfecta, et res perierit casu majore, periculum est venditoris, et pretium ei non debetur. Si sit quasi imperfecta, et res casu majore, sive damno fatali perierit, periculum est emptoris, et ab eo pretium peti potest. Rursus multum interest utrum venditio sit perfecta, an quasi perfecta: quasi perfecta est, quæ et quasi imperfecta est, si venditio sit perfecta, venditor non præstat omnem culpam, si sit quasi perfecta venditor præstat omnem culpam. Ex his intelligitur ratio differentiæ. De dolo venditoris est quædam sententia legis tertiæ, hoc titulo: Dolum venditoris bonæ fidei emptori non nocere: quæ sententia latius patet, quam ut possit adstringi ad tractatum hunc. Ejus est exemplum in *l. Qui a debitore. D. quæ in fraud. creditor.* Species est: Si quis sciens rem emit a fraudatore mala fide tenetur actione Pauliana. Rursus qui ab isto malæ fidei emptore emit bona fide, non tenetur Pauliana, quia mala fides seu dolus venditoris bonæ fidei emptori nocere non debet. Sciendum quoque, post perfectam venditionem, re perempta sine dolo vel culpa venditoris, periculum esse emptoris, etsi ex præterito vitio, quod fuit ante venditionem, et ignoravit emptor, res perierit, *l. ult. hoc tit.* Cui exceptioni locus est, etiamsi res tradita sit emptori, et perierit post traditionem ex præterito vitio, dummodo id ignoravit emptor. Et generaliter ex præcedenti causa emissa, vel evicta rei venditæ, vel amissione, *l.* 1. *hoc*, quæ addit ita demum periculum evictionis præstari ab auctore: si controversia emptori mota de re empta et tradita emptor auctori, id est, venditori denuntiaverit, ut liti subsisteret, id est, si laudaverit venditorem: illaudatus auctor non sustinet periculum evictionis, *l.* 7. et 8. *inf. de evict.* Additur etiam in *l.* 1. *hoc tit.* venditorem non teneri de evictione si emptor sit condemnatus μονομερῶς, id est, absens, quod explicatur latius *l. Si ideo. D. de evict.* Præcipua sententia legis primæ hæc est, post perfectam venditionem ad venditorem non pertinere nisi periculum evictionis, alia pericula respicere emptorem.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLIX. De actionibus empti, et venditi.*

Ex contractu emptionis, et venditionis, duæ nascuntur actiones directæ: actio empti, et actio venditi. de actione venditi dicamus. Actio venditi datur venditori. In hac actione venit pretium quanti res venit. Hæc actio sola est de pretio. Si id non solvatur, ob cessationem pretii, venditori non datur rei venditæ et traditæ vindicatio, *l.* 1. *hoc tit.* quia rei dominium est mutatum, quando scilicet res tradita est transferendi dominii animo, fide habita de pretio. Idem ostendit lex 2. pretium scilicet vel partem pretii non solutam venire in actionem ex vendito. Et non tantum pretium, quod solutum non est, sed etiam pretium, quod per errorem facti, vel per fraudem emptoris inter contrahentes compensari placuit, quasi in quantitatem debitam a venditore, quæ vere non debebatur: nam compensatio est vice solutionis, et videtur solutum pretium, quod ita placuit compensari: error facti debitorem excusabit, ideo de pretio aget actione ex vendito. Idem ostenditur in *l.* 11. *sup. de rescind. vendit.* Item est actio ex vendito de pretio, si emptor pretium solverit ex pecunia venditoris, ut servo vendito sine peculio si solverit emptor nummos peculiares, nil videtur actum quia solvit nummos venditoris; et ideo competit actio ex vendito de pretio, *l.* 7. *h. t. l.* 1. *si servus ext. se emi mand.* Addendum est ex *l.* 2. *hoc tit.* in actionem ex vendito venire fructus ante venditionem perceptos, quos emptor occupavit quasi sibi venditos, cum hi venditione non comprehendantur. Ob id veniunt in actionem ex vendito, quia ab emptore sunt occupati quasi venditi, et scilicet, quod occupavit quasi accesserit venditioni fundi, cum non fit accessio, restituat venditori. Sic servo vendito sine peculio peculium, quod ad emptorem pervenit, venit in actionem ex vendito, *l. Quoties.* et *l. seq. D. de contr. empt. et vendit.* Competit etiam his casibus venditori vindicatio fructuum, vel peculii. At de pretio agit tantum venditi actione, non rei traditæ vindicatione. Addendum, in actionem ex vendito venire etiam usuras pretii ex mora vel ex pacto sine mora, *l. Initio. inf. de pact. inter emptor. et vendit.* vel ex tempore traditionis rei venditæ sine interpellatione, *l.* 5. et. 13. *hoc tit.* Et diximus in *l.* 2. *sup. de usur.* reipsa, id est, sine interpellatione mora fit, si pretium non solvatur post diem traditionis rei venditæ. Item re ipsa minori 25. annis rem distrahenti emptor moram facit, etiam non interpellatus, *l.* 5. *hoc ipso tit.* Cum qua conjunge *leg.* 3. *sup. in quib. caus. in integr. rest. non est. necess.* quæ lex generaliter statuit, minoribus re ipsa debitores moram facere sine interpellatione in his casibus, qui moram desiderent, ut in bonæ fidei contractibus, legatis, fideicommissis: addetur et libertatibus, *l. Cum vero.* §. *Certe. D. de fideicommiss. libert.* Addendum etiam in actionem ex vendito sumptus venire, quos venditor fecit in rem venditam post perfectam venditionem, *l. penult. hoc tit. l. Julianus.* §. *Præterea. D. eod. tit.* Imo vero et si post venditionem perfectam ante traditionem servus venditus mortem obierit sine dolo aut culpa venditoris, et aliquid venditor in funus servi impenderit, id consequetur actione ex vendito. Servus emptori periit. Postremo actione ex vendito venditio rescinditur interdum, ut et actione ex empto, ut diximus in *l.* 2. et 10. *sup. de rescind. vend.* Sed id non fit facile, ut ait *lex* 6. *h. t.* non facile datur ex vendito ad rescindendam venditionem, id est, non nisi ex justissima restitutionis causa. Nunc dicamus de actione empti. Actio empti sive ex empto datur emptori. In hanc actionem id principaliter venit, ut rei venditæ vacua possessio tradatur emptori omni modo: nam potest in id agi districte, ut tradat venditor hanc vacuam possessionem rei venditæ, venditor præstare debet omnimodo, *l.* 8. *hoc tit. l. Cum res. sup. de probat. l.* 2. *D. eod.* Ubi etiam ostenditur quid sit vacua possessio, *l.* 2. *inf. de acquir. possess. l.* 13. *de distract. pignor. inf.* Et ita venditor tradita emptori possessione dominium rei venditæ transfert in emptorem si dominus sit, si dominus non sit, possessionem nudam transfert, quam habebat, et sustinet periculum evictionis, et tenetur etiam doli nomine, si sciens vendiderit rem alienam, *l.* 1. *D. de rer. permut.* utraque actione empti et venditi vindicatur dolus malus, quia utraque est bonæ fidei. Traditio dominium

transfert, non tantum naturalis, sed etiam ficta, ut clavium traditio, aut instrumenti auctoritatis traditio, *l. 1. inf. de donat.* Item adaeratio. Item ususfructus retentio, qua hodie utimur frequenter, *l. Quisquis. inf. de donat.* Item venditio facta in rem præsentem, ficta traditio est. Sola autem venditio dominium non mutat, *l. 11. hoc tit. l. 6. de hæred. vend.* Sola etiam vectigalis, seu tributi pensitatio non est idoneum argumentum traditæ possessionis: ut si emptor, quod solverit tributum rei venditæ, ex eo velit probare se esse possessorem: hæc probatio non est idonea *l. 8. hoc tit. l. ult. sup. sine censu, et rel.* Addendum, in actionem ex empto venire etiam id quod interest ex mora, ob rem non traditam, si emptor malit consequi quod interest, quam directo consequi rem, *l. 4. hoc tit.* Vel si res vendita tradita non sit ad diem præstitutum, *l. 10. hoc tit.* vel etiam si ancilla vendita, nec tradita, a venditore sit manumissa, *l. 11. hoc tit.* Manumissio non revocabitur, sed aget emptor ad id quod interest ancillam manumissam esse. Ancillæ autem manumissionem est facta civis Romana, quia ut est *l. 10.* venditor erat ante traditionem pleno jure dominus. Et ita in *l. General ter. qui et a quibus manumiss. lib. non fiunt.* Servus, inquit, pignori datus, est debitoris pleno jure, ideo manumittendo plenam libertatem præstat, idest, civitatem Romanam. Qui non erat pleno jure dominus, manumittendo non præstabat civitatem Romanam, sed Latinam, vel dediticiam ante Justinianum. Item si venditum frumentum non tradatur, atque per venditorem fiat ex mora, actione empti amplior frumenti modus exigetur, quasi pro usuris, vel etiam ex pacto. Quam in rem valde notanda est *l. 15. hoc tit.* ut scilicet quis posset dicere, sicut in actionem ex vendito veniunt usuræ ex mora; ita etiam dari posse casum, quo veniant usuræ in actionem ex empto, *l. 15.* Addendum etiam actione ex empto repeti arras, quas dedit emptor, non etiam vindicari, *l. 3. hoc.* Ex arrali pacto, inquit, personalis duntaxat actio, id est actio ex empto (ut sæpe hic accipitur) non vindicatio pariscent hus præparetur, id est, formatur. Et generaliter pactiones ultro citroque formant actiones in empto et vendito, *l. 14. de rescind. vendit. s p. et in tit. de pact. inter. empt. et vend. lit. compos.* Addatur etiam actione ex empto intendum agi quanto minoris, quæ dicitur æstimatoria, est actio ex empto, rescissoria, æstimatoria, et redhibitoria, *l. Ex empt. §. Redhibitionem. D. de act. emp.* Esse actionem ex empto æstimatoriam quanti minoris ostendit *l. 9. hoc tit.* Sic e contrario nonnunquam actio ex vendito est quanto pluris, quæ etiam dicitur æstimatoria, *l. Julianus. §. Per contrarium. D. de act. emp.* Species legis 9. hæc est: venditor in vendendo fundo dixit, minorem esse capitationem fundi, id est censum, seu tributum, Græci vertunt συντέλειαν in hac l. 1. quod scilicet præstatur pro colonis, et mancipiis, quæ sunt in fundo, quæ etiam dicitur functio animalis, *l. Cum satis, inf. de agric. et censit.* Et ita etiam capitatio accipitur in *l. ult. Cod. Theod. sine censu, et reliqua, etc.* Et a Sidonio ad Majorianum Imp. *Sic capita ut vivam, tu mihi tolle tria.* Igitur venditor dixit fundi esse minorem capitationem, inventa est esse major, quid fiet? Si emptor sciebat majorem esse capitationem, quam diceretur, eo nomine nulla datur actio ex empto, quia scienti fraus non infertur. Si ignoraverit, competit ei actio ex empto æstimatoria quanto minoris emissent, quæ actio dabitur seu id scierit venditor, seu ignoraverit: in venditore non distinguimus, in emptore distinguimus, sciens non agit, ignorans agit, *l. Imperatores. D. de public.* ait, *si emptores ignoraverint censum, actionem ex empt. habent.* Vulgo male, *exemplo:* imo videtur etiam distinguendum in venditore, *l. Si sterilis. §. 1. D. eod.* Species est: venditor de tributo et onere fundi nil dixit, sciens tenetur ex empto, ignorans non tenetur: ut si vendiderit prædium hæreditarium, cujus qualitatem ignoravit. Respondendum est, quæ una est ex solutionibus Accurs. in specie *l. 9.* dixit venditor capitationem esse minorem, ideo ex dicto tenetur actione ex empto, quæ plerumque ita appellatur adversus dictum promissumque, in *tit. de ædil. edic.* duobus locis, quorum unus est in *l. 1.* et in *tit. de dolo, l. pen. D.* At in specie *l. Si sterilis,* venditor nihil dixit, et ideo non tenetur nisi ex scientia. (*) Præterea in actionem ex empto veniunt fructus, fœtus, et partus post perfectam venditionem, *l. 13.* et *l. pen. hoc tit.* Et generaliter omne commodum, quod, rei venditæ accessit post perfectam venditionem, cum etiam emptor omne periculum sustineat, et onus functionum publicarum, et capitationum *d. l. 13.* Sed emptor periculum sustinet etiam ante traditionem, onus autem publicarum functionum nonnisi post traditionem. Fingamus ex *l. 12.* vinum certæ qualitatis, ut optimum, venit aversione, quo casu degustationem non exigimus, cum de qualitate constet. Hoc vinum est elutriatum, id est, ex doliis in amphoras est transfusum, nondum tamen sublatum est ab emptore. Quæritur cujus sit periculum, si vinum corrumpatur, et mutetur in vappam? Constat periculum esse emptoris, cum sit perfecta venditio. Contra si augeatur pretium vini post perfectam venditionem, hoc commodum est emptoris. Itaque si auctor, id est, venditor aucto vini pretio jam nolit vinum tradere, quo eo nomine pluris interest emptoris quod interim pretium vini creverit, actione ex empto crescet æstimatio in ejus quod interest, quæ non exigetur ad modum pretii, sed statuetur judicis arbitrio, et plerumque egredietur vini pretium, *l. 1. de action. emp.* Cum crescit pretium rei venditæ, augetur etiam æstimatio ejus quod interest. Addendum etiam, in hoc agi actione ex empto, ut caveatur cautione ædilitia emptori servum venditum sanum esse, noxalis et furtis esse solutum, non esse erronem, nec fugitivum animalia vendita sana esse, bibere posse ut oportet, *l. Ex empto. §. Animalium. de action. empt.* et *l. 14. hoc,* et agi posse ut repromittat venditor de his omnibus, quia in hoc contractu contra ex parte exigitur satisdatio nisi ita convenerit: repromissio, id est, nuda cautio sufficit. Adjicit *l. 13.* agi etiam ex empto, ut caveatur de tradenda re vendita ad diem. Postremo agitur, etiam ex empto re evicta emptori jure judicioque: quod si emptor dejectus sit de possessione fundi empti per vim a Titio, hoc casu non competit actio ex empto in venditorem, sed emptori competit interdictum unde vi in Titium, *l. ult. hoc t.* Ex hac causa adversus venditorem non habet regressum, ex causa evictionis habet quia periculum evictionis venditor sustinet. Et hic locus ut singularis maxime notandus est.

(*) *Vide Merillium. Varian. ex Cujac. lib. 1. cap. 26.*
*Tom. 7.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. L. Si quis alteri etc.*

Aut emit quis sibi, aut alteri. Si quis emat sibi, nihil interest sua, an aliena pecunia, suo, vel alieno nomine inscripto. Nam etiamsi emat aliena pecunia, ut si mulier rem sibi emat pecunia mariti, non marito, sed mulieri datur actio ex empto, eique dominium ex traditione acquiritur, *l. 1. 6. et pen. hoc.* Itaque marito non competit vindicatio rei mulieri venditæ, et traditæ, sed datur tantum ei actio personalis in mulierem pecuniæ suæ nomine, vel certi condictio, vel actio gestorum negotiorum, vel condictio sine causa: datur certi condictio, si eam pecuniam mulieri credidit; actio negotiorum gestorum datur, si negotium mulieris gerens eam pecuniam numeravit venditori: datur marito condictio sine causa si eam pecuniam mulieri donavit: nam ea donatio revocatur, *l. 9. inf. de donat. inter vir. et uxor.* Sic si socius omnium bonorum rem sibi emit ex pecunia communi, ea res non fit communis, sed acquiritur tantum ei, cui tradita est: potest quidem cogi pro socio actione ut communicetur ea res quæsita communi pecunia, et ipso jure non fit communis. Ita recte Accursius in *l. Si quis societatem. D. pro soc.* A superiori definitione excipitur miles, cujus pecunia procurator, vel gestor negotiorum sibi quid emit. Item pupillus, et minor 25. annis, cujus pecunia tutor: vel curator aliquid sibi emit: nam his personis datur rei emptæ utilis vindicatio indistincte, sive tutor, curator, et procurator solvendo sit, sive non, *l. Si ut proponis sup. de rei vind. c. l. 2. quando ex fact. tut.* aliis vero personis non datur vindicatio utilis, ne marito quidem aut socio, nisi in subsidium, puta emptore non existente solvendo, id est, emptore actione personali, quæ in eum competit, satisfacere nequeunte, *l. Uxor marito. D. de donat. inter vir. et uxor.* Sic concilia *l. Res quæ. D. de jure dot.* cum *l. Ex pecunia. inf. eod. tit.* Thaleleo auctore, et ex Latinis Cyno, ut scilicet non nisi marito non existente solvendo res empta ex pecunia dotali pro dotali habeatur, et vindicari possit utiliter quasi dotalis. Idem dicimus de actione *si certum petatur, de reb. cred. sup. l. 2. si cert. pet.* Rursus pupillo, vel adolescenti non datur utilis vindicatio indistincte, nisi cum tutor, vel curator emit eorum pecunia: si enim extraneus emit pupilli pecunia, vel adolescentis, eis non dabitur vindicatio nisi in subsidium, id est, emptore non existente solvendo. Idem est in milite, ut scilicet ei non detur utilis vindicatio rei sua pecunia emptæ, nisi cum procurator, aut gestor negotiorum ejus emit, arg. *actionis, si cert. petat. de reb. credit. l. Si ego pecuniam. D. de reb. cred.* Si quis igitur, ut initio proposui, emat sibi fundum aliena pecunia, et traditum acceperit, ei dominium acquiritur, non ei cujus pecunia fuit, *l. 6. sup. de rei vindic.* Item ei soli ante traditionem competit actio ex empto, non auctori pecuniæ. Quid si emat tibi sub alterius nomine, et rem traditam sibi habeat? Finge: tu rem tibi emisti, et tabulis emptionis inscriptum est, Titium emisse, non te. Tibi res tradita est, tu rem tenes et possides. Titio autem traditæ sunt tabulæ emptionis, quibus etiam Titii nomen est inscriptum. Hoc casu potior est rei possessor is, qui tabulas possidet, id est, tibi, non Titio dominium acquiritur, *l. 4. 5. 6. hoc tit. l. Si filii. de donat. inter. vir. et uxor.* Et re nondum tradita tibi non Titio competit actio ex empto. Igitur inscriptio alieni nominis nihil facit, nihil juris tribuit: nam plerumque contrahentes nolunt suo nomine inscribi, *l. Pupillus. § ult. de auctor. tutor. l. pen. inf. de contrah. stipul.* et *edicto 7. Justin. de Argentar. contract.* Item traditio tabularum emptionis dominium non transfert, etiamsi tradantur vero emptori: quamquam aliud sit in traditione tabularum auctoritatis venditoris: nam harum tabularum traditio si fiat vero emptori, dominium transfert, *l. 1. inf. de donat.* Et licet *lex 5. hic* dicat pecunia propria emisse, idem tamen est si aliena pecunia emerit. Sed ut recte Accursius, propria pecunia dictum est, quia ita evenerat, ut Ulpianus interpretatur in *l. Item veniunt. §. Ait Senatus. de pet. hæred.* Denique hac in re potest esse alius emptor, alius inscriptus instrumento emptionis. Item alius emptor, alius pecuniæ auctor, et numerator, et generaliter nihil interest ejus, qui sibi emit rem, suum nomen, an alienum inscribat, suam, an alienam pecuniam numeret, nihil interest numeret ipse, vel alius, nihil interest an per se, an per procuratorem emat, quod attinet ad rationem acquirendi dominii, vel possessionis: nam traditione rei venditæ facta procuratori, alias per procuratorem acquiritur dominium solum, alias possessio sola, alias possessio et dominium, ut supra diximus *in tit. per quas personas.* At actionem ex empto per procuratorem non acquirit, *l. 7. hoc tit.* Per se acquirit actionem ex empto, item per nuntium, sicut per epistolam, *l. ult. hoc tit.* Procurator contrahit cum venditore, nuntius non contrahit, sicut epistola non contrahit, nun-

cius præstat vicem epistolæ, et non contrahit cum venditore sed enuntiat dominum contrahere: itaque quod per nuntium acquiro, id videor per meipsum acquirere, sicuti quod per epistolam: nuntius est epistola loquens, epistola est nuntius mutus. Si quis igitur alii emerit, ut procurator, aut negotiorum gestor nomine Titii, et venditor rem tradat Titio, vel procuratori, non Titii nomine, et deinde procurator eandem Titio tradat; vel etiam si venditor rem tradat procuratori, vel gestori nomine Titii quo casu nil interest, an nomine acceperit procurator, an nomine Titii, ut diximus *sup. tit. per quas personas*. His omnibus modis Titio dominium acquiritur ex causa emptionis, sive ejus pecunia propria numerata sit venditori, sive aliena, *l.* 2. et 3. *hoc tit.* Et sive nomen Titii inscriptum sit, sive procuratoris. Itaque inscriptio nominis, vel pretii numeratio; non mutat substantiam emptionis, sive quis sibi emat, sive alii. In actione ex empto differentia est: Nam qui sibi emit, acquirit sibi actionem ex empto: qui alii emit, nec sibi quærit actionem ex empto, quia id non vult; nec alii, quia per liberam personam actio non acquiritur, *l.* 6. et 7. *in fin. hoc tit.* Verum is, qui alii alieno nomine emit, alii acquirit possessionem solam, vel cum dominio, vel etiam dominium solum: ut in eo tit. exposuimus.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LI. De rebus alienis non alienandis.*

Hoc ostenditur in hoc titulo, a non domino rem alienam alienari non posse, id est, ejus dominium non transferri. Et ideo si non dominus rem alienam vendiderit, domino competit vindicatio in emptorem, etiam si pretio non oblato, vel si emptor eam rem usuceperit, cum emisset bona fide, tum in eum non erit vindicatio, sed in venditorem domino dabitur actio negotiorum gestorum, ut reddat pretium, quod accepit ex re sua, quasi reipsa suum negotium gesserit, *l.* 1. *hic. l. Mater. sup. de rei vindicat.* et latius diximus in *l.* 1. *seq. tit.* Hoc ita procedit, etiamsi dominus rei per imprudentiam signaverit instrumentum emptionis: hæc subscriptio domino imprudenti non nocet, *l.* 2. *hic.* scienti noceret hæc signatio: haberetur enim pro consensu: constat autem consentiente domino rem alienam alienari. Continet etiam superior sententia exceptiones, puta, si quis rem alienam jure pignoris vendiderit, transfert dominium, *l.* 4. *hic.* Item si ob cessationem tributorum Cæsarianus rem vendiderit, vel quilibet alius officialis, quod etiam fit jure tacitæ hypothecæ *l.* 6. *hoc tit.* dominium transfert in emptorem. Item si dominus rei venditori successerit, *l.* 3. *hoc tit.* Nam etsi dominus rei vindicet ab emptore rem suo nomine, non hæreditario, repelletur exceptione doli, quod debeat hæres præstare factum defuncti, et rata habere quæ fecit defunctus: vel re ab eo evicta emptori hujus exceptionis non habita ratione, vel hac exceptione omissa, emptori in eum dabitur actio ex empto evictionis nomine in id quod interest, *l. Sejo. D. de evict.* quæ res facit, ut omnino rata sit venditio rei alienæ si dominus venditori successerit. Secunda pars est de prohibita rerum alienatione, vel hypotheca, in qua idem prorsus continetur, quod in tit. *Instit. quib. alien. lic. vel non*, non dominum rem alienam alienare posse, puta jure pignoris, dominum interdum rem suam alienare non posse: alienatione domino interdicit alias lex, alias testatoris voluntas, alias pactio contrahentis, quæ alienatio si fiat a domino contra prohibitionem quæritur an valeat: et id exposuimus in *l.* 3. *sup. de condict. ob caus. dat.* Prohibitæ a lege alienationis sunt innumera exempla. Pupillus sine tutore non alienat. Marito l. Julia fundi dotalis alienationem interdicit, quamvis sit dominus. Senatusconsulto prohibetur alienatio prædiorum pupilli, etiamsi id fiat tutore vel curatore auctore: constitutionibus prohibetur alienatio prædiorum Ecclesiæ. Quid autem alienatione prohibita prohibitum intelligatur, ostendit *lex ult. hoc tit.* Alienatio est omnis actus, per quem dominium transfertur, *l.* 1. *inf. de fun. dot.* Veluti traditio ex qualibet justa causa, mancipatio, in jure cessio, atque ita alienationem definit Tullius in Topicis. Solent legum auctores augere verborum significationem, ut hic Justinianus auget significationem verbi alienationis, et prohibita alienatione lege, testamento, seu pactione, significat Justinianus non tantum contineri dominii translationem, sed etiam servorum manumissionem, quæ non est translatio dominii, sed peremptio. Item declarat eo verbo significari ususfructus constitutionem, servitutum impositionem, hypothecam, pignus, et emphyteuseos contractum. Et hoc continetur *l. ult. inf. hoc ipso tit.* At dices, constitutionibus prohibetur alienatio prædiorum curialium, non tamen prohibetur omnis actus, per quem dominium transfertur: nam non prohibetur donatio, ut constat ex tit. *de prædiis curialium.* Respondendum est, ex hac l. ult. ea omnia, quæ diximus contineri verbo alienationis, nisi lege, vel pactione, vel testamento strictius accipiatur. Constitutiones id verbum stricte accipiunt in quæstione *de prædiis curialibus non alienandis*, in quæstione etiam *de rebus Ecclesiasticis non alienandis*. Constitutiones non omnino emphyteusim excludunt, quæ tamen prohibita videtur, si late hoc verbum accipiatur. Sed late accipitur hoc verbum, nisi aliud suadeat lex testatoris, aut contrahentium. Interdum etiam hoc verbo alienationis, sola venditio intelligitur, *l.* 1. *inf. de jure emphy.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LII. De communium rerum alienatione.*

Dictum est supra rei alienæ alienationem non esse, id est, in solidum alienæ. Idem dicamus de re communi, id est, de re pro parte aliena, ejus non esse alienationem: et alienationis verbum hic late accipiamus: nam non potest unus ex sociis prædio communi servitutem imponere, *l.* 2. *de servit.* Non potest id obligare inconsulto, vel ignorante socio, *l. Si fratres. sup. comm. utriusq. judic.* ergo alienationis verbum hic etiam accipiemus latissimo. Si socius vendiderit rem communem in solidum, hoc casu alteri socio in emptorem datur rei vindicatio, per quam suam partem emptori evincet, ac deinde parte evicta, emptori dabitur in venditorem actio ex empto in id quod interest, si ignorans emerit rem communem, etiamsi de evictione nihil convenerit nominatim, vel si sciens emerit rem communem, demum dabitur actio ex empto evictionis nomine, si de evictione inter eos nominatim convenerit, *l. ult. hoc tit. l. Vindicabit. de rei vindic. l. Si fundum. inf. de evict.* Datur autem alteri socio, qui non vendidit vindicatio tantum partis suæ in emptorem, etiam non oblato pretio emptori, *l.* 3. *sup. de rei vind.* Partis autem venditoris vindicatio ei non datur: pro ea parte venditio tenet, etiamsi pretium ejus partis offerat, etiamsi miles sit, *l.* 4. *hoc tit.* Ergo rei communis alienatio non est in solidum. At quid fiat si emptor rei communis totius rei dominium acquisierit usucapione, vel longi temporis præscriptione, usucapione quidem in Italia, præscriptione longi temporis in provincia? sic enim hoc accipiendum est jure antiquo. Et sic recte Fulgosius. Sic accipe *legem* 2. *tit. præcedent.* Tunc vero alteri socio in emptorem non competit vindicatio, sed tunc socio in socium, qui vendidit datur actio familiæ erciscundæ, vel communi dividundo, *l. Inter cohæredes. § Si duo cohæredes. D. famil. ercisc.* et in *l.* 1. *hoc tit.* quæ usucapionem, vel præscriptionem longi temporis vocat jus receptum. Certum autem est socium invito altero posse suam partem vendere, et quidem cuilibet: nam non cogitur socius in venditione aut alienatione suæ partis, quasi quodam jure προτιμήσεως, socium præferre extraneo *l.* 3. *hoc tit.* Quam conjuge cum *l.* 8. *sup. de actionib. emp.* Vendere; inquam, potest cuilibet partem suam, antequam acceptum sit judicium communi dividundo, vel familiæ erciscundæ inter socios, *l.* 3. *hoc tit.* Quia accepto judicio communi dividundo inter socios, rei litigiosæ non valet alienatio facta ab uno ex soc. invito adversario, *l.* 1. *C. com. divid. l.* 1. *de jure fisci*, et in *tit. de litigios. D.* et *C.* non est etiam pignoris alienatio, neque etiam obligatio ulla exstitit, altero non consentiente socio, *l.* 1. § *ult. D. quæ res pign. oblig. poss. vel non.* Id ita servatur in judicio familiæ erciscundæ, ne quis suam partem alienet post acceptum judicium familiæ erciscundæ, *l. Alienationes. D. fam. ercisc.* ubi male Accursius: Nunc excipiendus est fiscus: nam fiscus potest rem communem cum privato alienare socio invito, sed tamen pars pretii rei venditæ servatur socio, quam etiam potest petere actione ex vendito utili, quasi videatur ipse vendidisse, quod fiscus vendidit suo jure, *l.* 1. *inf. de vend. rerum fiscal.* et *l.* 2. *hoc ipso tit.* Hodie etiam ex *l.* 2. *de quadrien. præscript.* quod notarunt Græci in *l.* 2. *hujus tit.* Si fiscus rem alienam vendiderit, emptor securus erit, sed in fiscum est actio domino intra quadriennium, in emptorem nulla est actio. Verum si privatus alienam rem, vel communem vendiderit, emptor securus non erit, etiamsi pretium ad fiscum pervenerit, *l.* 2. *h. t.* Nam id privilegium tantum datur fisco vendenti, non si privatus vendiderit: hæc est sententia l. 2.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LIII. Rem alienam gerentibus non interdici rerum suarum alienatione.*

In hoc tit. quæritur, an qui rem alienam administrat ut tutor, et curator possit res suas alienare? ratio dubitandi, quia sunt tacite pupillis, vel adolescentibus obligatæ. Lex ait, nihilominus eum res suas posse alienare cum sua causa, puta pignoris, cui nexæ sunt. Ergo, inquit, poterit etiam obligare eas, etiam post condemnationem, cum sua tamen causa, et suo onere: nam quod alienari potest, et obligari potest, *l.* 9. § 1. *D. de pign.* Interdum tamen, qui jure prohibetur vendere vel emere, non prohibetur pignori accipere, *l. In quorum. D. de pignor.* Ad quam non trahitur exemplum, quod mihi videtur ponendum in officiali, quod male Accursius negavit. Officialis quo loco officium gerit, nihil potest emere, pecuniam tamen mutuam dare potest, *l. Præsides. D. de rebus credit. si cert. pet.* Cur non etiam et ex ea causa pignus accipere poterit? Ideo dicit in quorum finibus, id est in qua regione prohibetur quis emere, velut officialis, potest tamen pignus accipere, quod verum esse confirmat *lex Qui officii. de contr. empt.* quæ est ex eodem libro. *Lex Qui officii* interdicit emptione. *L. In quorum*, permittit acceptionem pignoris. Adjicitur

hic, si tutor, vel curator rem fisco obligaverit, vel privato, eam obligari cum sua causa, id est, cum causa pignoris tacite cum pupillo contracti. Ex quo apparet, fiscum in hypothecis non præferri antiquioribus creditoribus, etiamsi tantum habeat hypothecam tacitam, non expressam. In personalibus actionibus habet privilegium, id est, præfertur fiscus creditoribus antiquioribus chirographariis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. LIV. De pactis inter emptorem, et venditorem compositis.*

Lex 1. 13 et 4. sunt de lege commissoria, de qua diximus in *l. 4. sup. de pignorat. act.* Ea lex commissoria ita fit, si pretium ad diem solutum non erit, fundus inemptus esto. Cujus legis potestate, seu conventione legis commissoriæ, id est, ad diem pretio non soluto, etiamsi sit res tradita, dominium censetur esse venditoris, nec ab eo recessisse videtur, et ideo rei traditæ et venditæ competit vindicatio, *l. ult. D. de leg. commiss. l. 4. hoc tit.* Et ex eo non est colligendum, pacto dominium mutari et transferri, quod nunquam fit: nam non mutatur dominium, quod nec in emptorem translatum intelligitur: nam venditori vindicatio ita demum lege commissa competit, si rem tradiderit emptori precario, non emptionis jure, non voluntate dominii transferendi, l. 3. *h. c.* Itaque dominium non videtur ad eum redire, sed ejus semper fuisse. At si venditor emptionis jure rem tradiderit emptori, hoc casu cessabit vindicatio, et competet actio ex vendito, resolvendæ venditionis causa, *l. Si fundus, de leg. commiss.* Hoic distinctioni est locus, si dixeris venditionem factam lege commissoria esse puram, quæ sententia obtinuit, *l. 1. D. de leg. commiss.* pura est venditio, sed resolvitur sub conditione. At si dixeris esse conditionalem ex *l. 2. §. Sabinus. pro empt.* secundum Sabini sententiam, etiam tradito fundo emptionis jure, et lege commissa, venditori vindicatio dabitur. At cum lex commissa est, et ideo actio ex vendito venditori competit rescindendæ venditionis causa, vel vindicatio, si maluit venditor partem pretii petere, vel usuras pretii actione ex vendito, quam agere ad rescissionem, videtur renuntiasse legi commissoriæ, et non licet resolutio emptionis, l. *De lege. in fi.* et *l. seq. D. de leg. commiss.* et *l.* 3. et 4. *hoc tit.* Quod etiam nominatim, et disertis verbis adjiciebatur legi commissoriæ, si venditor fundum inemptum esse vellet. Ideo non utitur hac lege invitus, sive id adjectum sit, sive non, ut solitum esse adjici etiam indicat *lex ult. §. ult. D. de rescind. vendit.* Id etiam adjiciebatur pacto commissorio, ut pretio ad diem non soluto emptor arras perderet, *l. 1. hoc tit.* l. *De lege. in princip. l. 6. D. de leg. commiss.* Alio etiam modo componitur lex commissoria, puta, re tradita, et pretio soluto venditori, ut si venditor pretium emptori restituerit intra certum diem res inempta fiat: quo casu pretio oblato, et obsignato intra diem, venditori competit actio ex vendito: sola oblatio non sufficit, debet etiam obsignare, quo jure etiam utimur, cum quid retrahitur vel pactionis hujus jure, vel προτιμήσεως: solam oblationem non sufficere ostendit *lex 7. h. t.* Post diem etiam facta oblatio, et obsignatio non sufficit, nec resolvit emptionem etiam si rescripto principis impetrerit venditor, ut post diem oblationem facere liceret: nam venditori agenti post diem, obstat exceptio peremptoria, quæ non potest adimi rescripto principis: dilatoria potest quidem, et ita respondendum *l. 2. sup. de precibus Imperat. offer.* Pertinet etiam ad hoc genus legis commissoriæ l. 2. *hoc tit.* Appello legem commissoriam, seu convenerit, ut res fiat inempta pretio ad diem non soluto ab emptore, vel pretio ad diem a venditore soluto: utraque est lex commissoria, nam et a veteribus utraque dicebatur fiducia. Inde filium emancipare contracta fiducia, id est, ea lege, ut remancipetur a patre fiduciario, et patri naturali restituatur. Itaque fiducia, seu (*) lex commissoria dicitur si res venierit ea lege, ut venditori restituatur, pretio intra certum tempus reddito; ex qua certe est actio ex vendito ad diem pretio oblato, et obsignato, vel soluto emptori ex *l. 2.* quæ ait esse actionem præscriptis verbis, et statim subjicit: *Vel ex vendito:* quibus verbis significat superfluam esse actionem præscriptis verbis, ut in *l. Labeo. de contrah. empt. et vendit.* ex priore etiam genere legis commissoriæ est etiam actio ex vendito, ex rescripto Severi et Antonini, in *l. Si fundus. D. de leg. commiss.* Ante hæc rescripta tutius erat agere præscriptis verbis, quod videntur novum quoddam negotium geri diversum ab emptione et venditione, his pactionibus interpositis, et agi videntur finita venditione, vel imperfecta: at rescripto submovetur omnis dubitatio, data actione ex vendito: aliis casibus, quibus nulla sunt rescripta ad venditionem distrahendam ex pactionibus, tutius erit agere præscriptis verbis actione, quia deficiunt rescripta, ut in specie l. *Si vir. de præsc. verb. l. Si convenit. D. de rescind. vendit.* Duobus superioribus casibus ex rescriptis agetur actione ex vendito: itaque superflua est actio præscriptis verbis, aliis est necessaria. Nunc videndum, quid fiat de fructibus medio tempore perceptis ab emptore, antequam lex committeretur, et venditio, et quidem in priori specie legis commissoriæ omnes fructus veniunt in actione ex vendito, *l. 4.* et 5. *D. de lege commiss.* Quod etiam plerumque nominatim exprimebatur: nam contrahentes in cautionibus solebant sibi omnino prospicere, ideo multa in cautionem deducebant, atque etiam ea, quæ ipso jure ita se habebant, et superflua: id indicat *lex 6. §. Si fundus. D. de contrah. empt.* Excipitur unus casus, si emptor partem pretii solverit, et de reliqua parte composita sit pactio commissoria, puta, ut reliqua parte non soluta ad diem, inempta esset res: hoc casu legis commissoriæ, parte ad diem non soluta, fructus pro parte compensabuntur cum parte pretii venditori soluti, quam emptor amittit lege commissoria, *d. l. 4. hoc tit.* Ut et arras amittit emptor, quæ cedunt plerumque loco pretii, si nummis consistant, *l. ult. de lege. commiss.* ergo nisi emptor arras dederit lege commissa, fructus pro rata compensabuntur cum arris, quas emptor amittit: itaque arris datis vel parte pretii, omnes fructus non veniunt in actionem ex vendito. In posteriori specie legis commissoriæ omnes fructus non veniunt, et emptor non restituit fructus nisi ex mora, *l. 2. hoc tit.* Emptor moram facit post pretii oblationem, nisi rem restituat, et quasi venditori revendat: sola sufficit oblatio hoc casu, et adversarium in mora constituit, *l. Interdum. §. ult. D. de verb. obl.* Ex oblatione igitur, id est, ex mora, etiamsi pretium non sit depositum, emptor præstabit fructus venditori, medii temporis fructus cum usuris pretii compensabuntur, et non præstabuntur. Notandum etiam ex hac *l. 2.* conditiones harum pactionum ab hæredibus impleri posse, atque his pactionibus adjici solitum, quod tamen omissum pro adjecto habebitur: quia conditio est ejus generis ut ad hæredes transeat, secundum ea, quæ tractantur in *l. 57. D. de verborum oblig. l. Qui Romæ. §. Ager us. eod. tit.* Sicut ea, quæ diximus supra his pactionibus adjici solere de fructibus, et arris, quæ omissa etiam pro adjectis habentur: hæc sunt de pactis commissoriis. Nunc de aliis pactionibus, si res veneat ea lege, ut emptor præstet pretii rei venditæ usuras ex tempore venditionis, quas non solent præstari, nisi ex mora, vel ex die venditionis, rata est conventio, l. 5. *hoc tit.* Idem est, si convenisset frumento vendito, quod amittit accessionem usurarum, ut tardius traditi frumenti venditor usuras; seu accessionem præstet ex tempore venditionis: hæc etiam conventio rata est: quod indicat *l. 13. sup. de action. empt. et vend.* in illis verbis, *extra pactum:* et hæ usuræ petentur actione ex empto vel vendito, de quibus ita convenit, quia pactiones formant ipsam actionem, l. *Jurisgent. § Quinimo. D. de pact.* ipsam actionem, id est, actionem ex contractu, et ideo pactiones illæ dicuntur formæ, et leges contractuum. Igitur ut fiat quod convenit, agitur ex contractu, cui pactum inest, nisi pactio illa novum quoddam genus negotii statuere videatur, quo casu ex pacto tutius erit agere præscriptis verbis actione, nisi constitutiones dubitantes nos confirmaverint, quæ dederunt actionem ex contractu, ut in specie l. 2. *hoc.* Aliud genus pactionis proponitur in *l. 6 hoc tit.* Vendidi prædium exiguo pretio, sub ea lege, ut mo aleret qui emeret, eaque fuit conditio inter nos, ne staret venditio alimentis non præstitis: emptor legi non paret, id est, non præstat alimenta. *L. 6* ostendit agi posse ex vendito resolvendæ venditionis causa, reddito emptori pretio. Dixi in *l. 1. sup. de condict. ob causam dat. causa non sec.* esse etiam ob rem dati condictionem, quod negavit Accurs. et nihil obstare *l. 14. sup. de rescindenda vendit.* Quoniam ponendum in specie *d. l. 6.* id agi, ut resolvatur venditio lege non impleta. Aliud genus pactionis proponitur in *l. ult. h. tit.* qua lege corrigitur *l. pen. D. de pact.* Vendidi locum ea lege, ne emptor in sacrum dedicaret, vel religiosum faceret, vel nemo invito, qui fundum vicinum mihi retinebam, eum alienaret: ex *l. pen. D. de pact.* non valet pactio, etiamsi contractui inhæreat, ex *l. ult. h. c.*, quæ est ex 50. decisionibus Justin. et ideo correctoria: rata est conventio: et si emptor ei non pareat, id est, si locum dedicet, vel alienet invito vicino, venditori dabitur actio ex vendito in emptorem in id quod interest. Nam plerumque venditoris interest, vel nullum vicinum habere, aut non probatum, et sibi cognitum: sunt vicinitatis multa commoda et incommoda, *l. 1. §. Et alias. D. si quid in fraud. patr.* Ideo venditor ex vendito emptori tenetur, si in vendendo fundo vicinum celaverit, quem si scisset emptor, non emisset, *l. Quod sæpe. §. ult. D. de contrah. empt.* Igitur ex omnibus pactionibus, quæ hic proponuntur, datur actio ex empto, vel ex vendito, quia insunt venditioni, et pars venditionis esse censentur, cum interponantur venditioni initio et tempore venditionis: et generaliter in *l. 8. hi* definitur idem esse in omnibus aliis pactionibus, justis scilicet et legitimis, quæ inter emptorem et venditorem componuntur tempore venditionis: ex eis dabitur actio ex vendito, vel in dubio præscriptis verbis; pactiones autem ex intervallo compositæ inter emptorem et venditorem non formant ipsam actionem, nec pariunt actionem præscriptis verbis.

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 2. c. 6.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum LV. Si servus exportatus veneat.*

Tribus seq. titulis agitur de pactionibus, quæ adjiciuntur venditionibus mancipiorum, quæ in Pandectis proponuntur sub uno tit. de servis exportandis. Prima pactio est, si servus venierit ea lege ut exportaretur, id est, ut ne eo loci moraretur, in quo venditur: quod venditor paciscitur plerumque securitatis suæ causa, vel vindictæ, *l. 1.* et l. *Servus ea lege. D. de serv. export.* Et ob eam causam hac lege venditioni apposita plerumque venditor sibi excipit manus injectionem, id est, jus abducendi servi, nisi exportetur secundum ven-

ditionis conventionem: ideo hi tres tituli sunt etiam de manus injectione, περὶ χειρὸς ἐπιβολῆς. Ex hac lege non datur venditori vindicatio nisi manu injecta: manus injectio restituit dominium, non pactio nuda. Finge in l. 1. hujus tit. servus est ea lege venditus, ut Roma exportetur: secundum legem venditionis, Roma est exportatus et manumissus ab emptore: manumissio valet, cum sit manumissus extra Romam. Sed si Romæ fuisset manumissus, non valeret manumissio, *l.* 3. *hoc tit.* sed manumissus est extra Romam. Itaque pervenit ad libertatem. Post manumissionem ipse Romam venit, venditori in emptorem nulla est actio, quia jure servum manumisit, neque etiam habet in liberum manus injectionem, quam sibi servavit. At ex constitutionibus, hic servus, qui non paret pactioni (nam hæ pactiones hæreat personis servorum, nec indicuntur solis emptoribus) fiet fisci servus ipso jure l. 1. servus inquam fiet sub eadem conditione, ne Romæ moretur, et si, posteaquam factus est fisci servus, Romæ maneat, erit venditori manus injectio in servum, si eam videlicet sibi exceperit atque ita fiscus eum amittet, *l. pen. ff. de serv. export.* Fit ergo fisci sub eadem lege, ne fiat fraus voluntati venditoris. At quid dicemus, si venditor non exceperit sibi manus injectionem, quam non habet, nisi reservavit, sed tantum vendidit servum ea lege ut exportetur, et adjecit pœnalem stipulationem si non exportaretur? Hoc casu, si servus non exportetur, datur in emptorem venditori actio ex stipulatu pœnæ nomine, servus autem fisco committetur, *l.* 2. et 3. *hoc.* Vel igitur committitur venditori ex manus injectione ipsi reservata, vel fisco ipso jure, si legi non pareat. Quid si venditor non sit pœnam stipulatus, nec exceperit manus injectionem, et non exportetur, an dabitur actio ex vendito in id quod interest, nulla distinctione addita? qua in re variavit Papinianus. Servus autem fiet fisci, et venditor aget ex vendito: excipitur hic casus, si non voluntate domini, id est, emptoris servus Romam venerit, quia fuit ei interdictum, *l.* 2. *hoc tit. l. pen. ff. de serv. export.* Hoc casu non est in servum manus injectio, cui assensus non est dominus, et factum servi non tollit emptori dominium servi, non est actio ex stipulatu, nec ex vendito: fisco etiam locus non est. In l. pen. hæc species proponitur: servi dominum vendiderunt facta conjuratione ea lege, ut exportaretur: post exportationem manumissus est ab emptore: itaque jure est manumissus, et accusat servos, vel furti facti, vel conjurationis in dominum. Lex ait, eos capite puniri, pendente autem accusatione habebitur pro liberto accusator, non pro ingenuo.

### *Ad L. ult.*

*Qui exportandus a domino de civitate sua venit, nec in urbe Roma morari debet: qui autem de provincia certa, nec in Italia. Si itaque contra legem constitutam factum probare potes: utere jure, quod propterea tibi competit.*

Lex ultima ait, servum, qui lege venditionis exportandus est aliqua civitate, nec in ea civitate morari posse, nec Romæ, etiamsi de Roma nihil dictum sit, cum sit civitas communis. Cui civitate mea interdico, et communi etiam civitate interdico, nec quærenda alia ratio quam hæc, quia est civitas communis ex constitutione Antonini Imperatoris. Sic Callistratus in *l.* 19. *de interd. et releg.* quæ deest in Pandectis, et supplenda est ex lib. Basilic. relegatus, seu patria sua interdictus, Romæ etiam morari non debet, etiamsi id nominatim non sit adjectum, cum Roma sit communis patria, quod confirmat *l.* 7. *§. Constitutum. col. l. Si cum dotem. §. Si patri. sol. matrim.* Adjicit Callistratus eum, cui interdictum est patria abstinere ea civitate debere, in qua princeps agit, vel per quam transit, quod si soli liceat intueri Imperatorem, qui pater patriæ est, qui et Romam accedere potest. Atque etiam ita de iis, qui ignominioso mittuntur proditum est, nec Romæ, nec in sacro comitatu eos agere posse, *l. Milites. §. Missionem. de re milit.* Ergo, cui sua patria interdicitur, ei etiam Roma, et sacro comitatu interdicitur, et servus exportandus civitate domini, nec Romæ, nec in sacro comitatu versari potest. Ostenditur etiam in hac L. *ultim. servum exportandum provincia aliqua,* nec Romæ, nec in Italia morari posse, vel si moretur, emptorem in legem venditionis incidere: sic etiam in pœnis, ut Svetonius scribit in Claudio. Claudius sanxit, ut quibus provinciæ interdicerentur a magistratibus, urbe quoque et Italia submoveretur; At si servus sit exportandus Italia, lege venditionis, constat eum posse in provincia morari, nec cogi ire in hosticum, aut barbaricum, *l.* 2. *de servis export.* Cujus argumento idem dicemus in relegato, et interdicto, ut cui interdictum est Italia, versari possit in provincia.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LVI. Si mancipium ita venierit, ne prostituatur.*

Altera pactio est, ne ancilla prostituatur, quæ pactio venditionibus mancipiorum addi solet, eaque committitur, non tantum, si in taberna meritoria prostituatur ex professo, sed etiam si in caupona specie ministerii, *l. ult. hoc tit.* Fraus fieri non potest huic pactioni *l. Palam. de ritu. nupt. l. Athletas. §. Ait prætor. de his qui notant. inf.* Prostituta ancilla contra legem venditionis, venditor habet manus injectionem, si eam sibi exceperit: ut servi est manumissio, ita et manus injectio: ut justa manumissio fit jussu magistratus, ita et manus injectio fit in urbe, auctoritate prætoris, et præfecti urbis, *l.* 1. *hoc tit.* Et in provinciis fiet auctoritate præsidis, qui semper exemplum urbis sequitur, et urbanorum magistratuum vicem sustinet. Igitur non omnis manus injectio fit auctoritate judicis: nam est sæpe lis de manus injectione, an fit manus injectio, nec ne, ut in superiore pactione tituli superioris, manus injectio venditori non est, etiamsi eam sibi exceperit, si legem, quam dixit, remiserit, et patiatur servum venditum loco prohibito morari, nec potest variare, *l.* 1. *D. de serv. export.* Et in eo genere pactionis, de quo hic est titulus, venditori etiam non est manus injectio ex constitutione Divi Adriani, *si legem quam dixit, remiserit,* id est, si patiatur ancillam prostitui, et cum potest eam abducere, manu injecta, non abduxerit, et productori non eripuerit: præcedentis tituli legem remittere licet, sicut et in contrarium pacisci, ne servus exportetur: hujus tituli legem non licet remittere, nec etiam in contrarium pacisci, ut prostituatur, quia pactio et remissio turpis est, et venditor, qui legem remiserit, id est, passus sit ancillam prostitui, amittit manus injectionem, sicut etiam pater privatur patria potestate, creditor jure pignoris, dominus dominio. Igitur, si passus sit prostitui ancillam, amittit et ancillam, et partum ejus, si prægnans fuerit, et pepererit. Quid igitur fiet de ancilla? An retinebit eam productor? Minime. Sed fit libera ex constitutionibus Imperatorum Divi Severi et Antonini: itemque Divi Adriani, *l.* 1. *hoc tit. l.* 7. *D. qui sine manumiss. ad lib.* qui sine manus injectione eam ancillam, etiam ejus partum retinere potest. Igitur, hac lege dicta, ne ancilla prostituatur, si secus fiat, vel venditori competit manus injectio, vel ancillæ libertas, non solum si emptor primus, cui lex primum dicta est contra legem faciat sed et si sequentes emptores, licet eis non sit repetita eadem lex. Hæret namque personæ servi, etiamsi currat per plures emptores, *l.* 1. *hoc tit. l. Si quis sub hoc. D. de contrah. empt. et vendit.* Quod etiam servatur in l. superioris tituli, ut scilicet eadem lex maneat, si servus cucurrerit per plures emptores. Interdum venditor non excipit sibi manus injectionem, igitur eam non habet, sed eadem lege dicta ne prostituatur ancilla, adjecit, ut si prostituatur, libera existat: quo casu conditione impleta, id est, ancilla prostituta, statim fit libera ipso jure, αὐτομάτως, sive ipsa pactio tabulis emptionis sit inserta, seu non, *l.* 2. *hoc tit.* Id est, si per nuntium, vel epistolam, ita sunt pacti emptor et venditor, nec pactum sit insertum instrumento emptionis: puto etiam pactionem factam ex intervallo proficere ad libertatem. Est ea lex 2. scripta ad præfectum urbi, non ad præfectum prætorio, ut in vulgaribus: et lex significat, emptorem, qui ea lege ancillam emit, cogendum esse manu militari, id est, per urbanitianos, sic appellantur apparitores præfecti urbi ut ancillam, quam prostituit, exhibeat apud tribunal præfecti urbi, ad cujus officium pertinet ex constitutione Severi, nec non ex rescripto Antonini et Divi Adriani, ut mancipia tueantur, nec prostituantur contra leges venditionis, *l.* 1. *§. Hoc quoque. D. de offic. præf. urb.* Exhibita ancilla præfecto urbi si dubitatur de lege venditionis, et libertate ex ea competente, præfectus urbi causam remittet ad prætorem, qui solet de liberali causa cognoscere, nec ipse cognoscet, *l.* 1. *hoc tit.* ut contra prætor quandoque remittit puniendos ad præfectum urbi quia non habet merum imperium, *l.* 1. *§. ult. de suspect. tutorib.* Igitur hoc interest inter speciem legis 1. et 2. quod dicta lege ne prostituatur in l. 1. venditor sibi excepit manus injectionem, quam ni remittat ancilla fit libera ex constitutione Divi Adriani. In specie *leg.* 2. eandem legem dixit, et adjecit ut prostituta ancilla libera fieret, nec sibi excepit manus injectionem, ut in specie *leg.* 1. Adrianus est actor libertatis, est etiam verisimile in specie *legis* 2. auctorem eundem fuisse ejusdem libertatis. Laudatur tamen Vespasianus in *l. Divus. D. de jure patron.* Videndum est an sit error in nomine, ut in *l.* 2. *de ædificiis privatis.* ostendimus pro Adriano, laudari Vespasianum. Male enim accipiunt Accursius et alii eam *legem Divus.* Nam ea ita accipitur, ut si ancilla venierit ea lege ne prostituatur, et ut si prostituatur fiat libera, ut competat ei libertas, si vel emptor alii eam vendiderit, sine hac conditione, etiamsi secundus emptor eam non prostituerit, quod est iniquum. Rectius Græci 49. Basilic. *tit.* 1. adjiciunt, καὶ πορνευθῇ, id est, et prostituatur a secundo emptore, hoc necessarium, ut fiat libera, et ex hac quidem causa facta libera venditorem patronum habet. Ex ea causa *leg.* 1. si fiat libera, est sine patrono, *l. Sed si hac lege. §.* 1. *D. de in jus vocando.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LVII. Si mancipium fuerit alienatum ut manumittatur, vel contra.*

Hoc titulo est alia pactio, quæ addi solet mancipiorum venditioni, puta ut manumittantur vel simpliciter, vel intra diem certum: cui legi si emptor non pareat, id est, si non manumittat ipso jure servus liber fit ex constitutione Divi Marci et Commodi ad Aufidium Victorinum, qui fuit urbi præfectus, ut docet Capitol. et bis consul. Indicat quoque lex 3. eam constitutionem fuisse scriptam in Semestribus: Sunt etiam multæ in libris nostris constitutiones, quæ dicuntur scriptæ in Semestribus, et omnes sunt Divi Marci: Semestria igitur appellati sunt libri constitutionum Marci. Ea constitutio re-

præsentat factum emptoris manumissoris, id est, quod facere debet emptor, et conditionis potestatem: et ideo pœnalis stipulatio non committitur, si qua legi sit subdita, *l. ult. hoc*: ut si venierit ea lege, ut manumittatur, et si non manumitteretur, venditor pactus sit sibi pœnæ nomine centum dari superflua est stipulatio pœnalis, quandoquidem factum emptoris repræsentat constitutio, *l. ult. h. c.* quæ constitutio propria pertinet ad servos venditos ea lege, ut manumittantur, non ad donatos, *l. Qui Romæ. §. Flavius. D. de verb. oblig.* Non pertinebat etiam ea constitutio ad negotium do ut facias, id est, do rem, vel pecuniam, ut servum tuum manumittas. Diximus in fine *tit. de condictione ob causam dati*, porrectam esse etiam eam constitutionem ad servos donatos, *l. 1. hoc tit. l. pen. qui sine manumiss. ad libertat. perven.* Igitur constitutioni locus est in venditore et donatore: non tamen in donatore marito, quia hæc donatio dominium non mutat cum sit contra jus civile: et ideo maritus, qui servum uxori dat ea lege, ut manumittat, sibi legem dicit, non uxori: ideo cessat constitutio, cui tantum locus est, cum lex alteri dicitur, et ab eo, cui lex dicta est, negligitur, nec impletur, *l. Quod autem. §. Ex eo. de donat. inter virum et uxor.* Porrecta est etiam ea constitutio ad negotium datæ pecuniæ, quasi pro pretio, ut servus manumittatur, *l. 4. hoc tit. l. Paul. respondit. §. 1. de liber. caus.* Non tamen est porrecta ad servum legatum ea lege, ut manumittatur, *l. Si fundum sub conditione. §. Stichum. de leg.* 1. Rursus huic constitutioni locus est, seu venditor ita dixerit in personam, ut ab emptore manumittatur, seu in rem, ut libera fiat cum erit annorum viginti, *l. 2. hoc tit.* seu contulerit libertatem in tempus mortis emptoris, *l. ult. de serv. export.* Huic constitutioni locus non est, si ante diem libertati præscriptum venditor mutaverit voluntatem, post pœnitentiam cessat constitutio: qui auctor est libertatis, eo locum nondum habente voluntatem mutare potest, et tum deficit constitutio *l. 1. et ult. h. c. tit.* si venditor vel donator mutarit voluntatem, *l. 3. D. de serv. expor.* Non obstat *lex Cum mium. D. eod.* Breviter sic respondeo: post pœnitentiam venditoris non competit libertas ex constitutione ipso jure, competit tamen ex facto emptoris, si forte velit manumittere; pœnitentia obstat libertati, quæ fit ipso jure, id est, ex constitutionibus supradictis, non liberalitati emptoris. Non obstat *lex 1. qui sine manum.* quæ lex ait in fine, competere libertatem, etiamsi venditor mutaverit voluntatem. Sed id est intelligendum secundum legis initium, post pœnitentiam competere libertatem, si deinde emptor et venditor decesserint sine hærede: competit libertas ipso jure, quia nullius interest. Proponitur etiam in *l. pen. hoc tit.* contraria pactio ne manumittatur, quæ pactio efficit, ne servo manumisso ab emptore libertas competat, quia omnes pactiones quæ his titulis proponuntur, hærent servi personæ. Ideo, non extinguuntur etiamsi servus currat per plures emptores. Ita in primo genere pactionis, quod supra exposuimus, servus manumissus post exportationem, si in locum prohibitum venerit, fit servus fiscalis: quia hæ omnes pactiones hærent servi personæ. Igitur si conveniat, ut servus non perducatur ad libertatem, et subjiciatur pœnalis stipulatio, et deinde manumittatur ab emptore servus, an dicemus committi pœnam? Minime, ut declarat l. ult. quia ad libertatem non pervenit, cum obstet pactio, et maxime si emptor non dixerit in personam, ut ne manumittatur ab emptore, sed in rem, ut ne ad libertatem perducatur, quod *lex ult.* ait, quoniam ita evenerat. Sed idem erit si id dictum sit in personam, ut ne ab emptore manumittatur, et emptor manumiserit, quia non committitur pœna, et manumissio effectum non habet. In *l. ult.* reprehenditur venditor duplici de causa, primum, quod agebat de pœna, quæ non intelligitur commissa, deinde quod apud procuratorem Cæsaris agebat, qui non habet jurisdictionem inter privatos, qui non potest se privatorum contractibus immiscere: procurator Cæsaris jurisdictionem habet inter fiscum et privatos, *l. Ex consensu. D. de appelat. l. 1. sup. de juris. omn. judic. l. 5. sup. ubi causæ fiscal. et tit. si advers. fisc.* nisi scilicet procurator Cæsaris vicem præsidis sustineat, tunc enim inter privatos cognoscit, *d. l. Ex consensu. l. 3. sup. ubi causæ fiscal. l. 2. inf. de pœn. l. Non valet. inf. ad leg. Flav. l. 1. de pedan. jud.* igitur errabat venditor, qui agebat de pœna, et procuratorem Cæsaris Judicem eligebat.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LVIII. De ædilitiis actionibus.*

Ædilitiæ actiones dantur emptori: et sunt duæ, redhibitoria et æstimatoria. Redhibitoria rescindit venditionem in totum, æstimatoria in partem. In actione redhibitoria quæritur an sit redhibitionis causa: redibitio fit officio judicis, omnia utrinque ex parte restituuntur in integrum: nam res redditur, et restituitur pretium, *l. 43. § penul. l. 60. D. de Ædil. edict.* In actione æstimatoria quæritur quanto minoris res valeat, et ex ea fit pretii restitutio in partem: utraque autem actio competit duplici ex causa, ex reticentia venditoris, et ex dicto vel promisso: ex reticentia, ut si venditor morbum, aut vitium rei venditæ, quod latebat, quodque emptor nesciebat, reticuerit: ex dicto, vel promisso illæ actiones competunt, ut si venditor dixit illum servum furem non esse, vel non fore, et fur sit, aut fiat: vel si dixerit literatum, vel artificem, et nec literatus, nec artifex sit: quæ actio dicitur in libris nostris adversus dictum promissumve, sive contra dictum promissumve, *l. Quod venditor. D. de dolo. l. 47. in fin. l. 38. §. Non tantum. l. 47. et l. pen. D. de ædil. edict.* Est autem electio emptoris utra experiatur, redhibitoria, an æstimatoria, *l. 18. et 31 §. Si plures. eod. tit.* Et redhibitoria quidem est agendum intra sex menses utiles, æstimatoria intra annum utilem, exceptis duobus casibus, *l. 2. hoc tit.* Et si emptor tempore sit exclusus actione redhibitoria, superest ei æstimatoria, *l. Si tamen. §. Non nocebit. eod. tit.* At si alia ratione emptor exclusus sit actione redhibitoria, vel si egerit ea, et non obtinuerit, postea non aget æstimatoria: sic accipe *l. Si his qui heres. §. 1. de except. rei judic.* Datur etiam actio redhibitoria nonnunquam ex conventione, ut si fundus veneat eo pacto, ut si displicuerit, inemptus fiat, si displicuerit, agetur redhibitoria, ex hoc edicto, *l. 4. hoc tit.* Quæ cum hanc venditionem dicit esse sub conditione, recte addit Accursius resolutiva, nam venditio est pura, sed sub conditione resolvitur, *l. 3. D. de contrah. empt. et vendit.* Adjicit lex 4 eadem actione agi ex reticentia ob vitium fundi, ut si fundus fuerit pestilens, id est, pestibulas, vel herbam lætiferam habens, sic habent constanter omnes libri scripti. Pestibulas videtur vocare serpentes pestiferos, vel herbas: nam serpentes, vel herbæ fundum pestiferum reddunt, *l. Etiam. D. de ædilit. edict.* Notandum est, quibus ex causis agi potest redhibitoria, ex empto etiam agi potest. Id ostendit *lex 1. ex empto. §. Redhibitionem. de act. empt.* Veluti ob morbum, aut vitium agetur ex empto: et ideo non tantum competit redhibitoria ex edicto Ædilium, sed etiam redhibitoria ex jure civili, id est, ex empto ob morbum, et vitium latens, aut dictum. Item ob conventionem, *l. Si convenit. l. de rescind. vendit.* Potest, etiam actio ex empto esse æstimatoria, *l. Julianus. D. de action. empt.* Et generaliter, qui potest conveniri redhibitoria, vel æstimatoria ex edicto Ædilium curulium, ex eadem causa potest conveniri ex empto, *l. Secundum. § 1. D. de ædil. edict.* Ex eo quæritur quorsum sint introductæ ædilitiæ actiones, cum sufficiat actio ex empto: male ab interpretibus hoc explicatur: qui habet civilem actionem, frustra desiderat honorariam, *l. 1. d. Pub. in rem act.* melior est civilis, quam honoraria, *l. 1. D. de Pub. in rem act. l. Si venditor. D. de leg.* 1. Actio ex empto est civilis, *l. 33. D. de ædil. edict.* Ædilitiæ actiones sunt honorariæ, et hæ quidem ædilitiæ actiones dicuntur esse ex contractu, *l. 22. § Si servus. de ædil. edict.* Sicut actio ex empto est ex contractu; nusquam tamen ædilitiæ actiones appellantur ex empto, sed in factum, ut quæ dicitur actio redhibitoria in *l. 4. hoc tit.* In eadem specie dicitur actio in factum, *l. 31. §. Si quid ita. de ædil. edict.* Et actio ædilitia, quæ competit emptori ex edicto ædilium ad pretium repetendum post redhibitionem rei factam agnoscenti, et volenti venditori sine judice, ea actio, quæ est redhibitoria, in factum appellatur, *d. l. 31. §. In factum. h. t.* Datur etiam venditori hæc actio ad recipiendum quod venditioni rei accessit, ut si res sit redhibita, non secesso rei, *d. l. 31. §. Restitui autem. d. l. 23. §. 1.* quia ex causa constat, venditori etiam dari actionem ex vendito, *d. l. 23. in princ.* Ergo emptori etiam ex eadem causa non tantum dabitur actio in factum, sed etiam actio ex empto. Similiter, si venditor non præstet cautionem ædilitiam, ex hoc edicto est actio redhibitoria, vel quanti interest, *l. 28. eod.* est etiam eo nomine actio ex empto, *l. 11. sup. de act. empt.* Quid igitur opus fuit ædilitiis actionibus, aut quid distant ab actionibus empti? nam aut superfluæ sunt, aut distent necesse est. Præcipua differentia inter eas actiones est, quod ædilitiæ videntur esse pœnales, *d. l. 23. §. Si servus. h. t.* Quia nisi pareatur arbitrio judicis (sunt enim arbitrariæ) crescunt in duplum *l. 45. eodem tit.* et ita pœnam continent, et ob id sunt temporales actiones: empti vero actiones sunt perpetuæ, id est, 30 annor. *l. Emptor. inf. de evict.* Non est probanda differentia Accursii inter actionem æstimatoriam civilem, id est, ex empto, et æstimatoriam ædilitiam, quasi scilicet civilis sit quanto minoris emisset, ædilitia quanto minoris valuisset. Nam seu dixeris *emisset*, seu *valuisset*, idem dixeris, ut nostri auctores loquuntur promiscue, ut indicat *l. Julianus. § Si ven. et § seq. de act. emp.* Nunc illud notandum est, his omnib. action. locum esse ob vitia, quæ præcesserunt emptionem, non ob sequentia: ut si servus venditus ab emptore fugerit apud venditorem ex vetere vitio: nam ex recenti vitio venditor non tenetur, nisi nominatim promiserit servum fugitivum non fore, *l. 3. h. c. l. Actioni. D. eod.* Igitur si servus emptus redierit ad venditorem, videndum est utrum veteri fugæ vitio, an recenti redierit: nam si veteri vitio, competit actio æstimatoria, vel redhibitoria: si recenti, nulla competit actio, nisi adversus dictum promissumve: emptori autem, qui agit ædilitiis actionibus, de fuga, sanitate, furto, incumbit probatio prioris vitii, *l. 4. D. de probat.* Sic vulgo accipitur *l. ult. hic*, ut exhibere in ea re significet probare, et docere. Quod approbarem si in alio loco verbum id ita sumi mihi constaret: malo *exhibere* accipere propria pro præstare, et restituere, ut et Græci acceperunt: nam certum est, emptorem, qui agit redhibitoria ad pretium recipiendum, servum reddere debere, et exhibere, vel cavere de eo exhibendo, *§. ult. l. 21. de ædil. edict.* ut omnia in integrum restituantur si id agat, non æstimatoria: malo etiam in *d. l. ultim.* Accursius, dum lex ait, agentem de fuga, exhibere servum debere, et hoc jure esse cautum tam in provincialibus, quam in Barbaris servis, qui venditi sunt celato vitio fugæ. Barbaros dicit (barbari sunt barbaræ gentis homines a nobis empti, non Romani) servos nostros ab hostibus captos *l. 2. sup. de Eunuchis. et l. ult. de excusat. tut. Cod. Theod.* Postremo illud sciendum est, multum interesse utrum se ens venditor, aut scire debens, an ignorans vendiderit fugitivum: nam si sciens vendiderit, non tantum reddit pretium, sed et omne damnum præstat, ut si quid servus emptori per fugam abstulit, vel alios servos emptoris corrupit, *l. Quæro. in princ. de ædil. edict. Paulus 2. sententiarum, tit. 17.* Si ignorans fugitivum vendiderit, vel si simpliciter, id est, bona fide, non ideo quidem non tenetur re-

dhibitoria ob ignorantiam, *l. 1. §. Causa. D. eod.* Sed nos prævalet omne damnum, et pretium reddet tantum. Argumentum est optimum, ab actionibus empti ad ædilitias actiones, id est, a civili jure ad edictum, *l. 33. de ædil. edict.* in actionibus empti illa distinctio adhibetur, *l. Julianus. de act. emp.* Ergo etiam adhibenda in ædilitiis actionibus. Male Accursius *legens l. hoc tit.* accipit de civilibus actionibus, cum ædilitiæ actiones patiantur eandem distinctionem, et titulus id arguit, qui non est de actionibus empti. Ait lex, usque fugitivus siet, id est, si servus fugit emptori: nam ut agat de fuga necesse est ut fugerit. Verum emptor eum reddere debet, et cavere de eo persequendo.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLLENNES.

### *Ad Tit. LIX. De monopoliis, et conventu, etc.*

Senatusconsultis jam pridem interdicta Monopolia fuere. Plinius *lib. 8. cap. 37.* Svet. in Vitellio *cap. 10.* utitur voce Græca, quia deest Latina, ut idem Svetonius in Tiberio *cap. 71.* scribit. Tiberium monopolium nominaturum postulasse veniam, quod sibi verbo peregrino utendum esset. Monopolium autem est, si quis undique collecto et coempto frumento in patria ut solus vendat, ut de quodam Joanna Zibo refert Procopius *lib. 2. de bello Persic.* Item si quis quamlibet speciem aliam, aut materiam collegerit omnem, eamque vendat solus, vel si a principe obtinuit, ut sibi soli liceret certæ cujusdam rei negotiationem exercere: utile quidem videtur esse civitatibus, ut liceat eis monopolium exercere, ne pecunia egeant. *Arist. 1. Polit. cap. 7.* At privatis hoc interdicitur hac constitutione: et nominatim exprimitur, ne exerceant monopolium vestis cujusquam, vel piscis, vel pectinum. Græci interpretantur hoc loco ἀτίνων ἢ ἰχίνων. Echini sunt herinacei, quorum cute expoliuntur vestes. Plinius supra dicto loco, qui valde ad hoc legem pertinet, *at*, inquit, *frumenti lucrum monopolio turant magnum.* Additur etiam in hac quæstione, ne negotiatores inter se conjurent, et paciscantur, ne minoris merces, quam inter se statuerint distrahant propositis summis pœnis. Adjicit etiam de artificibus, et ergolabis, id est, operum redemptoribus, et de balneatoribus, ne etiam inter se conjurent, et paciscantur, ut quod opus unus incipit, alius non absolvat. Improbantur etiam hæ pactiones utpote omnibus incommodæ, quod etiam Zeno repetit in constitutione Græca *de ædificiis privatis.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LX. De nundinis, et mercatibus.*

De Nundinis hoc tantum notandum, nundinas Græcos vocare ἀγοράς, id est, vocationes, sicut nos galli ferias. Et sane antiquitus nundinarum dies, erant dies feriati, ut rustici possent convenire vendendi, et mercandi causa, erant dies nefasti, ut scribit Festus, quibus non licebat agere apud prætorem, ne perturbarentur nundinatores. Id sublatum est postea lege Hortensia, ut scribit Macrobius *lib. 1. Saturnalium, cap. 16.* Constitutione hujus tituli restituitur jus antiquum, ut scilicet non agatur cum iis, qui veniunt nundinandi causa, item ut ne quid ab eis exigatur pro locis in quibus disponant merces ob venditionem proponendam: quam ob rem olim exigebantur malo more aliquæ quædam. Cassiodorus *4. variarum*, sed tolluntur hac constitut. Igitur, quod *lex 1. inf. de veter. lib. 12.* dat veteranis ne quid in nundinis præstent, hoc omnibus dat hæc constitutio. Et generaliter Imp. hic ait ne quid ex mercibus, aut venalitiis nundinatorum decerpatur, vel eorum quæstu. Habent *venalibus* omnes manuscripti, non venalitiis: quanquam utrumque idem est. Separat merces a venalibus, quia venales sunt servi, servi autem non sunt in merce: et venalitii etiam dicuntur mangones proprie, non mercatores, *l. Mercis. D. de verb. signific.* l. 1. §. 1. *D. de tribut. act.* et ideo recte separat merces a venalibus. Minus est omittendum venalitios interdum dici mangones ipsos, *l. ult. de ædil. edic.* ex venalitio, inquit, Græci recte παρὰ σωματεμπόρου. Marcus Tullius pro Cornelio: multi venalitii mercatoresque superarunt. Sic Svetonius de claris Rhetoribus: *venalitio, quia Brundusii gregem venalium e nave educerent.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum LXI. De vectigalib. et commiss.*

In hoc titulo vectigalia accipiuntur proprie ea, quæ mercatores, et venalitii, seu mangones fisco, aut Reipublicæ præstant pro subvectione mercium, aut venalium, *l. 6. et 7. hoc tit. l. 23. C. Theod. de navicul.* veluti portoria, et quæ a Justiniano appellantur ἰσαγωγικά, in edicto de Alexandrinis. Unde Strabo lib. 17. duo facit genera vectigalium, ἰσαγωγικὰ mercium, quæ importantur, et ἐξαγωγικὰ mercium, quæ exportantur: fiscus tamen immunis est ab his vectigalibus, etiamsi merces vehat, et generaliter omnes res, quæ ad fiscum deferuntur non pensitant in itinere vectigal, l. 5. *hoc tit. l. Locatio. §. prin. D. de public.* Pro rebus etiam non promercalibus, quas quis ducit usus sui causa, vectigalia non præstantur. Hoc unus est mercatorum, et negotiatorum, *l. 5. hoc tit.* et in veteri inscriptione urbis Romæ ita legitur: *Quicquid usuarum invehitur, ansarium non debet*: ansarium, et foriculariorum sunt appellationes vectigalium urbis Romæ, ut in alia inscriptione urbis Romæ antiqua, *foricularii, et ansarii promercalium.* At huic sententiæ obstat *l. ult. §. Quotiens.* et *§. Divus. de public.* Quæ lex ostendit vectigal etiam præstari pro servis usus sui causa ductis. Nam ait eum incidere in pœnam commissi, qui servos mancipia professus non fuerit apud publicanum, sive sint promercalia, seu usuaria, si tamen novitia sint, non veterana: nam pro veteranis usus sui causa ductis, vectigal non præstari lex significat: ut novitiorum vectigal præstari significat. Obstat ea lex superioribus, nisi dicamus pro novitiis servis, qui usus causa ducuntur, vectigal præstari, non pro veteranis, aut pro ceteris rebus. Addendum etiam superioribus, navicularios, qui sibi negotiantur, id est, qui non vehunt alienas merces, sed suas, vectigalia non præstare. Quod privilegium eorum corpori tacendo est datum, l. 6. *in fine, hoc tit.* quæ l. sumpta est ex duobus locis. Cujus duo postremi versus sunt ex *l. 24. C. Theod. de navic.* Reliqua verba sunt ex l. 3. *de immun. concess. Theod.* Ceteri omnes promercalium rerum, sive venalium vectigal præstant, et non valent rescripta immunitatem certis personis concedentia. Dico, ceteri omnes, seu sint milites, seu pagani, qui sibi negotiantur, l. 7. *hoc tit.* Quæ lex etiam hoc ostendit simul, et *l. 8.* vectigal promercalium fuisse octavam partem invectorum; quod diximus in *l. 2. sup. de eunuchis.* Legati etiam exterarum gentium missi ad Imperatorem Romanum vectigal præstant rerum quas important, non etiam rerum, quas exportant ex constitutione Justiniani, *l. 8. hoc tit.* Vectigalia autem hæc plerumque fisco inferuntur, *l. 6. hoc tit.* seu quod idem est, largitionibus titulis, *l. pen. hoc ipso tit.* thesauris sacris, seu ærario sacro, qui fiscus proprie dicitur. Ideo autem multæ hic sunt scriptæ constitutiones ad Comitem sacrarum largitionum, quia fisco hæc vectigalia deferebantur, quædam tamen vectigalia pertinebant ad rem privatam Principis, *l. ult. hoc tit.* Quædam vectigalia quibusdam civitatibus, et earum curiis ad onera sustinenda, et munera obeunda erant concessa, l. 3. *de compens. l. 10. h. c. tit.* Quin etiam ex *l. ult. h. c.* omnia vectigalia, exceptis illis, quæ ad rem propriam, privatamque principis pertinent, communicantur inter fiscum, et civitates, municipia, et curias, ita scilicet ut fiscus habeat duas partes, civitates tertiam partem. Itaque in locationibus vectigalium, fiscus locabit publicanis pro duabus partibus, civitas pro tertia parte separatim locationem faciat, ut etiam cavetur in ea l. ult. ejusmodi locationes fiebant olim a Censoribus: inde lex Censoria, id est, lex locationis, quam Censor dixit locando publica, *l. In lege. D. de verb. signifícat.* Marcus Tullius de Provinciis consularibus, *nam qui publica frugi non potuit?* et cet. Sic Plinius *lib. 21. cap. 4.* Et ex *d. l. In lege*, puto in *leg. Cæsar. D. de public.* quæ est ejusdem auctoris Alpheni pro Cæsar fuisse scriptum Censor. Hodie hujusmodi locationes fiunt a procuratoribus fisci, vel ex l. 10. ab administratoribus rerum ad civitatem pertinentium, pro portionibus cuilibet competentibus, et sub hasta, et addicuntur ei, qui plus obtulerit, *l. 4. hoc ipso tit. l. 1. Locatio. in princ. D. de public.* Quæ fiebant in quinquennium: nam et censura erat quinquennalis: quod ostendit *Varro 4. de lingua latina, l. 3. §. Cum quinquennium. D. de jure fisci.* Hodie hæ locationes fiunt in triennium ex *d. l. 4.* post triennium revocantur, et rursus fit licitatio, et mutantur publicani. Conductores vectigalium appellantur publicani, et telonæ, a publico, *l. Fideicommissa. §. Interdum de legat. 3. l. 1. §. 1. l. 12. in fine de publican.* Nam vectigalia sæpissime simpliciter dicuntur publica, et τέλη, quod sint perfectiones Imperatorum, et rerum publicarum, Zonaras in Can. 20 Clement. Τελῶναι sunt, inquit, qui publicorum vectigalium exactiones redimunt. Nam (et et hoc tractemus) dicuntur illi publicani etiam redemptores, seu emptores, ut ait *lex Veteres. D. de action. emp.* (quæ l. pertinet *ad titulum de publicanis*, ut inscriptio indicat) Veteres usi sunt promiscue appellationibus emptionis et venditionis, non quod acciperent venditionem pro emptione, vel contra, vel venditorem pro emptore, sed quod his appellationibus uterentur in loca ione et conductione. Igitur utebantur promiscue, et in contractu emptionis, et in contractu locationis. Et hoc est quod dicit lex sequens *l. Veteres*, quæ etiam pertinet ad *titulum de publican.* ut ostendit l. 2. *de publican.* in qua est eadem inscriptio, idem est, inquit lex, in locatione et conductione, quæ l. est interpretatio legis precedentis. Id omnino confirmat Festus Pompejus: *venditiones*, inquit, *olim dicebantur Censorum locationes, quod velut fructus public. locorum venibant*: Idem etiam explicat in verbo redemptores Hyginus 2. *de limit. constit. Mancipibus emeutibus, id est, conducentibus in annos centenos*: nam publicani dicuntur etiam mancipes: ut *l. 11. hoc tit.* Quod, ut Festus ait, manu sublata liceantur, et demonstrent se esse auctores redemptionis. In l. 5. *hoc tit.* Stationarios Græci enim interpretantur Τελώνας. Eandem interpretationem adhibent in *l. 6. inf. de dignit.* Verius tamen est, stationarios non esse publicanos, sed apparitores seu milites dispositos certis portis; quorum interventu a mercatoribus exigua ur vectigalia: nam habebant publicani ejusmodi homines, quorum manu exigebant vectigalia. Illud sciendum est, mercatores debere profiteri merces apud publicanos, id est, explicare mercium qualitatem, et edicere palam quales merces invehant, et pro eis vectigal

solvere, id est, octavam mercium partem. Quod si professionem prætermiserint, et prætervecti fuerint omissa professione, vectigalia non solverint, non sunt conquirendi, sed ipsi se debent offerre mancipibus, et profiteri merces, et patietur eos manceps impune prætervehi. Igitur si professionem omiserint, merces fisco committuntur vel mancipibus, vel reipublicæ; necessaria est mercium professio, nec sufficit præstatio vectigalium, quia pleræque merces sunt illicitæ, ut satis diximus *sup. tit. quæ res venire possunt:* ut sales: nam salinum monopolium fiscus exercet, *l. 11. hoc tit.* Quia igitur multæ sunt merces illicitæ, eas oportet profiteri, et publicanus eas scrutari potest an sint licitæ necne: merces illicitæ fisco committuntur, merces licitæ in professæ etiam fisco committuntur. Varro 2. *de re rustica, cap. 1. ad publicanum profitentur, etc.* Significat etiam pecora inscripta fisco committi, id est, quæ immittuntur in pascua publica, non scripta, nec professa; merces autem licitæ professæ fisco non committuntur, etiamsi vectigal earum nondum sit solutum, sed vectigal exigitur, *l. ult. §. Si quis profess. D. de publ. ic.* Ob vectigal non solutum commissum non fit, sive ὑποτελώνημα, quod scilicet commissum fiat sæpe ob suppressas merces evitandi vectigalis causa, vel quod subripiatur publicanis, ut *l. 8. §. ult. d. publican.* A pœna commissi milites excipiuntur: nam ii ob professionem omissam non incidunt in commissum, si modo postea vectigal solvant, *l. 3. hoc ipso tit.* Idem datur pupillis, si modo vectigal solvant intra diem tricesimum, et errorem agnoscant, *l. Imperatores. §. ult. de public.* Subvenitur etiam ex causa minoribus, *l. Si ex causa. §. pen. D. de minor.* Interdum etiam majores commisso liberantur, ob errorem justissimum, *l. ult. §. Cum quidam. D. de publ c.* Notandum etiam hoc est, hanc quæstionem commissi finiri quinquennio, *l. 2. hoc tit.* Commissas merces ob omissam professionem fiscus post quinquennium non recte vindicat, interdum etiam ante quinquennium fiscus utiliter de commisso non agit, si res commissa non exstat, nec dolo malo supprimatur, *d. l. 2.* ut si servus commissus fisco bona fide sit manumissus ante litem commissi motam, *l. 1. hoc tit.* non revocabitur libertas, nec quæretur causa commissi re extincta: manumissio morti comparatur: ita est conjungenda l. 1. cum l. 2. Non est omittenda lex 9. in qua multa sunt corrupta: ea lex loquitur de vectigali Arabarchiæ, per Ægyptum, atque Augustamicam, lege *Augustamicam*, seu *Augustam vicem*. In eo nomine est etiam error in inscriptione *legis 34. C. Theod. de decurionibus*, ubi est legendum, *ad præsid. in Augustamica.* Diœcesis Ægypti habet sex provincias, ut docet Marianus in notitia: prima est Lybia superior, secunda inferior Lybia, tertia Thebais, quarta Arcadia, et duæ aliæ, quæ ponuntur in hac l. 9. Ægyptus, et Augustanica. Legendum etiam in l. 9. Alabarchiæ, non Arabarchiæ. Idem error est in 2. ad Att cum. Et in Satyra 1. Juvenalis, legendum Alabarcha, ut in Justiniani edicto 11. προεστῶτες ἀλαβαρχίαν. Sic etiam Josephus *lib.* 18 meminit Alexandri cujusdam Alabarchæ, et libro 20. Hic igitur legendum, *Alabarchiæ*. Legendum etiam in *l.* 9. quo loco est *prohibitio, nec sine prohibitione* Lex ait, ne animalia transducantur sine prælatione soluta, id est, sine vectigalis soliti solutione, id est, sine vectigali Alabarchiæ, ne quid ex eo vectigali usurpetur. Ex quo apparet vectigal Alabarchiæ esse id, quod præstatur pro transductione pecorum, vel ceterarum rerum. Alaba est scriptura, seu atramentum, quo scribimus, ut ait Favorinus. Sic latine dicitur vectigalium scriptura. Græca ἀλάβα, et qui præestet vectigali, magister scripturæ, seu Alabarches. Qua ratione Marcus Tullius, Antonium Alabarchem vocat in loco supradicto: quod multa vectigalia in Ægypto exegisset, essetque quasi præpositus vectigalium, non quod Arabiæ partem obtinuisset, ut vulgo existimatur.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXII. Vectigalia nova institui non posse*

Lege Julia de ambitu tenentur qui nova vectigalia instituunt, *l. Un. D. ad leg. Jul. de amb.* lege Julia de vi publica tenentur qui nova vectigalia exigunt, *l. ult. D. ad leg. Jul. de vi publ.* Nova vectigalia decreto Decurionum exigi non possunt, *l. 2. hoc tit.* nec præsidis auctoritate, vel procuratoris Cæsaris potestate, *l. Vectigalia. D. de publican.* Solus princeps nova vectigalia imponere potest, *l. 1. et 3. hoc tit.* Quod exactum est illicite nomine vectigalis, id restituitur in duplum ex edicto de publicanis: cum qua actione concurrit actio furti, vel vi bonorum raptorum si per vim id fecerit publicanus, vel Aquiliæ, quæ actiones sunt strictæ: actio in factum ex edicto de calumniatoribus est arbitraria, quia non crescit in duplum nisi cum non paretur arbitrio judicis, exacta restitui jubentis, quæ actio hoc etiam habet proprium, ut ob factum servorum in dominos detur, detractis noxæ deditione, si servi non exhibeantur, *l. 1. §. ult. de public.* Quod in aliis actionibus locum non habet: nam aliæ actiones sunt noxales in dominos, factum servorum in dominos. Amplius etiam publicani, qui novum vectigal exegerunt, aut quid superexegerunt, in perpetuum damnantur exilium, *l. ult. hoc tit.* Et ut ait, alii in eorum locum substituuntur, facta licitatione sub conspectu præfecti prætorio, et adjectione facta vectigalium, quæ *lex* ultima scripta est ad præfectum prætorio, nisi inscriptio mendosa est, in quo subsisto, cum lex dicat gravitati tuæ, quo modo loqui solent Imp. præsidibus, vel procuratoribus suis, non præfectis prætorio. Et sufficere videtur præsidis præsentia in hac licitatione. Et sic Græci hanc l. accipiunt de præside, non de præfecto prætorio, ἐπ' ὄψει τοῦ ἄρχοντος non τοῦ ἐπάρχου ἄρχοντος, semper vocant præsides. Ad hanc legem addenda est *lex 8. D. de publ c.* Lex ait, commissi persecutionem in hæredem mercatoris transire, et transmitti, ut si vivo mercatori merces sint commissæ, eo defuncto fiscus ab ejus hærede merces commissas repetat, et eas persequetur rei vindicatione, quasi jam commissas, quod ostendit *lex* 14. *eod.* Subjicit postea *l.* 8. si unus ex pluribus hæredibus mercatoris rem communem causa vectigalis surripuerit, ceteros non teneri, ceteris portionem non auferri: et eum solum, qui subripuerit fisco teneri: quærunt quid sit causa vectigalis subripere. Male: nam illa verba causa vectigalis aptanda sunt verbo præcedenti, non sequenti: præcedens verbum corruptum est: nam pro *rem communem*, legendum, *rem munerem*, ut Florent. Pand. recte habent, ut rem immunem dicimus, ita et munem, id est, vectigalibus obnoxiam, fisco commissam. Festus Pompejus: munis, id est officiosus, unde e contrario immunis, id est, inofficiosus. Itaque sententia legis est: si rem munem, et fisco jam commissam causa vectigalis, unus ex hæredibus subripuerit, eum illo solo fiscus aget, ceteri exonerabuntur. Græci corruptæ etiam illo loco legunt, rem communem τὸ κοινὸν ὑποτελώνητον πρᾶγμα: nam res non dicitur subripi, dum vectigal subripitur, sed vectigal ipsum, ὑποτελώνημα.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXIII. De commerciis, et mercatoribus.*

Lex prima hujus tituli est accipienda de lustralis auri collatione, ut indicat *l. 5. Cod. Theod. de lustrali auri collatione*, quæ collatio 4. quoque anno præstatur, id est, singulo lustro, et erat onus negotiatorum, et mercatorum, et ob id dicitur aurum negotiat. et mercatorum, et a Lampridio in Alex. dicitur etiam χρυσάργυρον aurum *argentum*. Ita appellatur ab Evagrio, et Zonara in Anastasio, qui etiam narrat Anastasium sustulisse χρυσάργυρον: Anastasii duæ leges desiderantur lib. 11. Cod. tit. 1. qui est *de lustralis auri collatione*. Secundus titulus est *de mercat.* constituitur etiam in hac l. 1. ut negotiatores, qui pertinent ad domum principis, veluti conductores divinarum ædium, et homines potentiorum, ut etiam hanc functionem aurariam agnoscant. Pertinebat etiam ad hanc collationem *l. 1. sup. de Episcop. aud ent.* Sed ea lex a Triboniano ita est composita, et concinnata, ut non possit nunc referri ad aurariam negotiatorum functionem, et hoc tantum dicat simpliciter, Christianos, scilicet, Episcopos, curare debere, et cavere, ne negotiatores in mercando modum excedant, etiamsi illi negotiatores pertineant ad domum principis, veluti si sint conductores ædium divinarum, et sacrarum. Quidam male accepit hanc legem de certis quibusdam negotiatoribus præpositis a principe, veluti sali vendendo, cum ea lex generaliter loquatur de quibusdam. Et quod ait, *si ad domum principis pertinent*, auget, id est, etsi, ut hac *l. 1.* ostenditur. Si rebus quibusdam principis præsit, ad eum hoc casu id pertinet.

### *Ad L. II.*

*Non solum Barbaris aurum minime præbeatur, sed (etiam) si apud eos inventum fuerit, subtili auferatur ingenio. Sed si ulterius aurum pro mancipiis, vel quibuscumque speciebus ad Barbaricum fuerit translatum a mercatoribus, non jam damnis, sed suppliciis subjugentur. Et si judex repertum non vindicat: tegere ut conscius criminosa festinat.*

Lex secunda constituit, ne a negotiatoribus, qui a barbaris, id est, hostibus, et exteris, veluti Persis emunt mancipia, vel alias species, aurum Barbaris præbeatur: ut pretia rerum solvant in argento, vel in ære, non in auro, ne transferatur aurum ad solum Barbaricum, ne etiam equi militares; de equis est *l. Officium. §. 1. inf. de re militari.*

### *Ad L. III.*

*Nobiliores natalibus, et honorum luce conspicuos, et patrimonio ditiores, perniciosum urbibus mercimonium exercere prohibemus, ut inter plebejos, et negotiatores facilius sit emendi vendendique commercium.*

Hæc lex tertia constituit, nobiliores natalibus, et honoratos, et ditiores patrimonio, id est, possessoribus, et prædiis non posse negotiationem exercere, non quod omnino mercatura res omnino vilis sit, maxime si copiosa, sed quod plebi non tam facile sit cum ditioribus commercium, quam cum tenuioribus, et solitis negotiatoribus. Id igitur constituitur in plebis gratiam, ut sint faciliora commercia. Itaque distinguendi sunt negotiatores ab his, qui patrimonio ditiores, vel honoribus clariores sunt: itemque a militibus: nam negotiatores dignitatem, vel militiam consequi non possunt, exceptis argentariis, *l. 1. inf. negotiat. ne mil.* Sidonius Apollin. epistol. 1. dum ostendit rerum omnium vices perturbari, inquit, *negotiatores militant, milites negotiantur*. Eadem lex 1. adjecit ut milites, qui negotiantur, militia priventur. Ex constitutione Francisci primi regis milites negotiantes militiæ privilegium amittunt: beneficio tamen principis militare licet et negotiari, *l. 1. sup. in qu. b. caus. milit. fori præscript. uti non poss.* si modo in ea legatur, *mercandi, et militandi.*

### Ad L. IV.

*Mercatores tam imperio nostro, quam Persarum regi subjectos, ultra ea loca, in quibus fœderis tempore cum memorata natione nobis convenit, nundinas exercere minime oportet, ne alieni regni (quod non convenit) scrutentur arcana. Nullus igitur post hac imperio nostro subjectus, ultra Nisibin, Callinicum, et Artaxatam emendi sive vendendi species causa proficisci audeat. Nec præter memoratas civitates cum Persa merces existimet commutandas, etc.*

Lex quarta præscribit Romanis, et Barbaris, id est, Persis, cum quibus eo tempore res erat Romanis, certos fines, et certas civitates, ultra quas eis non liceat invicem emere quid aut vendere, alioqui merces, et earum pretium fisco committuntur: ut de sale constitutum est *l. 11. sup. de vectig.* Et Romani negotiatores, qui hos fines sunt transgressi in perpetuum exilium damnantur, *l. 4. hoc tit.* et *l. ult. hic.* In qua l. quod additur de comite commerciorum exposuimus *sup. in tit. quæ res venire non possunt.* Excipiuntur autem *l. 4.* legati Persarum, et eorum comites, quibus licet negotiari ultra hos fines, ita tamen ut pro rebus, quas comparant; vectigal præstetur, *l. A legatis. sup. de vectigalib.* nominat lex 4. tres urbes, Nisibin, quam constat Jovianum io dedisse Persis, Callinicum de qua Procopius in secunda parte de ædificiis Justiniani, et Artaxatam civitatem Armeniæ, ut Stephanus dicit, et nundinari in illis civitatibus, a Theodosio Imp. ictum fuisse fœdus cum Persis. Scripta est constitutio ad Anthemium præfectum prætorio, qui etiam eo tempore cunctam rempubl. administrabat, ut scribit *Socrat. lib. 7. in principio.*

### Ad L. pen.

*Cessante omni ambitione, omni licentia 563. collegiatorum numerus maneat, nullique liceat addi alii, mutandive vel in defuncti locum substituendi pateat copia, ita ut judicio tuæ sedis, sub ipsorum præsentia corporatorum, in eorum locum, quos humani subtraxerint casus, ex eodem, qui illi fuerant, corpore subrogentur, nulli alii corporatorum præter dictum numerum per patrocinia immunitate concessa.*

Conjungo legem penultimam cum *l. 4. sup. de sacrosanct. Eccles.* cujus inscriptio ex hac l. restituenda est: l. illa 4. definit numerum decanorum in urbe Constantinopolitana, ut sint 950. Decani deputati Ecclesiæ majori Constantinopoleos, qui dicuntur etiam lecticarii, et copiatæ, et vespillones, *Nov. 43. et 59. l. Si quis. sup. de Episc. et cleric. l. 15. C. Theodos. eod. tit. l. 1. C. Theod. de lustrali auri collat.* Ita definiuntur ab Epiphanio in fine libri tertii adversus hæreses, οἱ τὰ σώματα περιστέλλοντες τῶν κοιμωμένων, id est, qui dormientium corpora humant. Humabant enim ex constitutione Constantini, ex qua hi vespillones sumebantur ex diversis negotiatorum corporibus. Eis etiam deputatæ erant certæ officinæ et Ecclesiæ, cui erant deputati: et illæ officinæ erant immunes ab omnibus aliis muneribus, itemque ipsi decani officinatores. Postea earum tabernarum numerum auxit Anastasius, ut essent 1100. numero, quarum vectigal tantum ad Ecclesiam veniret, et impenderent exequiis defunctorum ex *Nov. 43.* et ex *Novella Leonis 12.* Id etiam hodie manet Constantinopoli. Hæc autem lex penultima præscribit numerum collegiatorum, qui etiam dicuntur συγκροτηταὶ, collegiati sunt hoc loco, ut est scriptum in antiqua descriptione Constantinopoleos, qui ex diversis corporibus constituti solerent incendiorum casibus subvenire. Idem in epistola Symmachi ad Valentinianum hos puto significari, dum per alios fortuita arcentur incendia. Hi sumebantur, ut diximus, ex diversis corporibus, id est, ex diversis partibus provinciarum, ut indicat lex pen. quæ præscribit, ut sint quingenti sexaginta sex. Et ut in defunctorum locum alii substituantur, qui sint ex eodem corpore, quo defuncti fuerunt: id etiam significat *lex. 1. inf. de colleg.* dum ait, eos eligi debere privatim judicio cujusque corporis: nam hi etiam erant immunes ob operam, quam Reipublicæ præstabant ad arcenda incendia, et erant ex negotiatorum corporibus, ut lex pen. indicat, immunes tamen intra eum numerum, ut indicat græca interpretatio. Alias etiam operas præstabant reipublicæ pro ratione imminentis necessitatis, ut Nov. Majoriani *de curialibus*, ostendit collegiatos aliarum civitatum pro curialium dispositione alternis vicibus operae præstare, et sibi invicem succedere mutuis operis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### Ad Tit. LXIV. De rerum permutatione, et præscriptis verbis actione.

Post tractatum *de empt. et vendit.* datur hic titulus *de rerum permutatione*, quæ vicina est emptioni et venditioni, *l. 2. hoc tit.* Deinde datur titulus de *locato et conducto*, qui etiam affinis emptioni venditioni, *l. 2. D. de loc.* Ad extremum datur titulus *de emphyteusi*, quæ est etiam proxima locationi conductioni, vel emptioni venditioni, *§. Adeo. Inst. tit. de loc. et cond.* Hic titulus est etiam de actione præscriptis verbis, non tamen de omni actione præscriptis verbis, sed de ea tantum, quæ ex permutatione competit, non de æstimatoria, vel actione præscriptis verbis, quæ datur ex negotio do ut facias, vel facio ut facias; de quibus tractatur *D. tit. de præscript. verb.* Hic igitur titulus est tantum de actione præscriptis verbis, quæ datur ex permutatione. Differentia autem inter permutationem et emptionem hæc est, quod emptio fit pretio, permutatio rebus, *l. pen. hoc tit.* quæ ait emptionem rebus non fieri pridem placuit. Nam olim hac de re fuit inter Proculianos et Sabinianos disputatio. Sed obtinuit sententia Proculianorum separantium permutationem ab emptione, *l. 1. D. de contrah. empt. et vend.* Item emptio ex nudo consensu initium obligationi præbet, quia hic contractus suo proprio et legitimo signatus est nomine, et ideo ex nudo consensu parit actionem ex empto et vendito. Permutatio autem non ex nudo consensu, sed ex re tradita initium obligationi præbet, quia hujus contractus nomen legitimum non est, *l. 1. §. Item empt. D. de rer. permut. l. 3. hoc tit.* Permutatio igitur est contractus innominatus, et idem prorsus quod species, quæ dicitur do ut des, quod confirmat aperte *l. Naturalis. §. 1. D. de præsc. verb.* Nam tractans Jurisconsultus de articulo do ut des, et dicens emptionem non esse, ait, quia non placet rerum permutationem esse emptionem. Itaque male Accurs. putat, eo differre permutationem do ut des, quo speciem a genere: et articulum do ut des, multo plura continere: hoc est falsum, quia omnes species hujus tituli sunt permutationum species, ut titulus indicio est. Hoc si verum est, falsa est Accursii traditio: nam variæ species dantur, ut frumenti cum oleo permutatio, vel fundi cum fundo, vel fundi cum præstatione annua, vel menstrua, quam postremam speciem negat Accurs. esse permutationem: titulus arguit esse permutationem: igitur cum utrimque intervenit datio, permutatio est. Igitur si convenerit inter nos nudo pacto, ut vestes invicem permutemus, nuda pactio est, ex qua obligatio non nascitur, vel actio. Si pacto subdatur stipulatio, tunc nascitur actio ex stipulatu: si sequatur traditio, ut si vestem meam tradidero, etiamsi nondum tuam tradideris, tunc est contractus permutationis, quia res non constitit fine pacti nudi, sed ego jam cœpi dare, ex eo contractu est actio præscriptis verbis, sive in factum. Competit etiam condictio ob rem dati. Præscriptis verbis actio datur in id quod interest vicissim mihi dari, quod convenit ab eo, qui jam a me accepit rem meam, *l. 4. 6. et ult. hoc tit.* Condictio autem ob rem dati mihi datur si maluero rem, quam dedi, repetere, nec velim reposcere quod vicissim mihi debetur, *l. 5. et pen. hoc tit.* In lege quinta est legendum, ut Haloander, *condictionis ratione:* non *condictionis ratione:* nam et condictio a Græcis dicitur λόγος κονδικτικὸς, sic dicimus exceptionis ratione, id est, jure, in *l. Hæreditas. D. de pet. hered.* ut scriptum est in Pandect. Florent. hoc modo, *ratione doli exceptionis* legendum, *doli exceptionis ratione*, ut in *l. Usum ex familia. §. Sed si non.* et *l. Peto §. ult. D. de leg. 2* Ergo duplex est actio: ego, qui cœpi dare, eligam qua uti malim, utrum condictione ob rem dati re non secuta, vel præscriptis verbis actione, ut si ego dedi, tu non dederis: idem est si ex utraque parte impleta sit permutatio, ut si ego tibi rem meam dedi, tu mihi tuam, et mihi evincatur res, quam dedisti, hoc casu agam de evictione actione præscriptis verbis, vel condicam rem, quam dedi, prout elegero, *l. 1. h. t. l. 1. § Unde si. D. eod. l. Si permutationis. inf. de evict.* Interdum competit tantum actio præscriptis verbis ex permutatione, non condictio ob rem dati, re non secuta, ut in hac specie proposita in *l. 1. hoc tit.* Si cum venalem fundum haberem, de certo pretio inter nos non sit constitutum, sed tu pretii nomine, licet incerti, alium fundum mihi dederis, non est emptio, quia non est certum pretium, nec intervenerunt nummi, aut conventio de certo pretio, sed est permutatio, ex qua competit actio præscriptis verbis, vel ut sit lex 1. actio ad exemplum et instar actionis ex empto, id est, actio in factum præscriptis verbis. Nam omnes actiones præscriptis verbis sunt ad exemplum civilium actionum vel ex empto, vel locato, vel mandato, vel ex aliis hujusmodi. Igitur ex ea est actio præscriptis verbis in id quod interest, si fundus mihi datus evincatur. Condictio ob rem dati re non secuta in hac specie non competit, quia hoc negotium est similius emptioni, quam ullum aliud genus permutationis, quia rem venalem habui, et aliam rem pretii licet incerti nomine accepi. Ideo id videtur actum, ut non repetatur res, ut non resolvatur quasi venditio hæc ob evictionem, ut non condicatur datum, quia hoc non solet fieri in emptione et venditione, sed id agi videtur, ut agatur tantum de evictione. Itaque evicto mihi fundo dato, est de evictione actio præscriptis verbis, non condictio ob rem dati re non secuta. Interdum etiam est condictio tantum ob rem dati, non, præscriptis verbis, quoties scilicet imperfecta est permutatio ut si cum convenisset inter nos, ut res nostras invicem permutaremus, ego rem dedi alienam, quæ videbatur mea; tu nil dum tradidisti: imperfecta est permutatio, perinde ac si nihil dedissem, quia rem alienam dedi. Et hoc est, quod Pedius dicebat, rem alienam dantem nullam contrahere permutationem: si nulla est permutatio re aliena data, nulla etiam erit actio præscriptis verbis ex permutatione, sed tantum erit condictio ob rem dati, id est, datæ possessionis rei alienæ, atque ita proponitur in *l. 1. §. ult. D. de rer. permut.* Negat esse præscriptis verbis actionem. Et Accursius male accipit non, pro non tantum, quia cum dixerit nullam esse permutationem re aliena data, consequens est etiam nullam esse actionem præscriptis verbis, sed est condictio dati, quia hæc condictio non est ex contractu, sed ex bono et æquo, *l. In summa, D. de cond. et. indeb.* Est autem æquum et bonum, ut rei alienæ possessionem, quam tibi dedi, mihi reddas re non secuta. Sic in specie *l. ult. D. de cond. et. caus. dat. caus. non sec.* est tantum condictio ob rem dati, non actio præscriptis verbis, cujus hæc est species: Dedi tibi pecuniam, ut mihi Stichum dares: non emptio, quia in emptione res debet tradi, non dari, *l. Ex empto. D. de act. empt. l. 1. D. de rer. permut.* Non est etiam permutatio, quia permutatio

fit sine pretio. Igitur si Stichum tibi dem, et dederim pecuniam, nec mihi competit actio ex empto, nec præscriptis verbis. Sed quia æquum est, ut pecunia mea, quæ ad te sine causa pervenit, mihi reddatur, condictio datæ pecuniæ ob rem, re non secuta, competit. Et hæc quidem sola ex æquo et bono, ut nulla alia, ut ait *l. ult.* oblig. constituitur, quam hæc ex bono et æquo. In aliis omnibus permutatio est similis emptioni, utraque est bonæ fidei, *l. 2. hoc tit.* In utraque locus est ædilitiis actionibus, de sanitate, de fuga, de furtis, *l. 2. D. de rer. permut. l. Sciendum. §. pen. D. de ædilit. edict.* In utraque præstatur evictio, diversis tamen actionibus: et ut veteres promiscue utebantur emptionis et venditionis verbo, etiam in locatione et conductione: nam conductorem vocabant emptorem, locatorem venditorem, mancipem emptorem. ita in permutatione utebantur verbis emendi et vendendi *l. 1. D. de rer. permut.* ut Homerus ἐπρίατο, id est, *emebat*. Plinius *lib. 33. c. 1. Alios,* inquit, *coriis boum, alios ferro, captivisque rebus emptitasse*. Veteres libri habent *mutasse*: veteres capiebant emere pro accipere et sumere, ut Festus ait.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum LXV. De locato, et conducto.*

Quod primum hoc tit. proponitur est de locatione horreorum. Locator horreorum custodiam omnimodo præstet, rerum scilicet in horreis depositarum. Nam rebus furto ablatis, locator conductori, sive horreario tenetur: levissimam enim culpam præstat, *l. Qui mercedem. D. eod. tit.* Horreis autem effractis, et expilatis, locator custodiam non præstat, neque tenetur horreario, id est, conductori horreorum, nisi specialiter custodiam repromiserit, ac receperit. De servis tamen custodiæ horreorum præpositis quæstio haberi potest propter notitiam ædificiorum: itaque dominus eos debet exhibere torquendos, aut puniendos, *l. Dominus. D. eod. l. 4. hoc tit.* Nam effractis ædibus, vel horreis interdum custodes puniuntur. Effractores quidem puniuntur in urbe a præfecto vigilum, *l. 3. §. Effractor. de offic. præf. vigil.* Verum cum res exigit majorem animadversionem, a præfecto vigilum veniunt ad præfectum urbi, et ita in eo §. scribitur Antoninum rescripsisse Erutio Claro, qui fuit præfectus urbi. Gellius *lib. 13. c. 16.* Nam præfectus vigilum merum imperium non habuit, *d. l. 3. §. 1. et l. ult. eod.* Sic in provinciis cum res exigebat majorem animadversionem, rusli remittebantur a præside provinciæ ad præfectum Prætorio, *l. 4.* Ex qua colligitur præsidum provinciæ majorem animadversionem non habuisse, nec in omnibus casibus animadvertendi, aut coercendi jus illi fuisse. Sicuti ex *l. Si quid erit. de officio Proconsulis*, dum dicitur de re exigente majorem animadversionem, legatum Proconsulis remittere ad Proconsulem, ex eo colligitur, legatum non habere majorem animadversionem, sive merum imperium, vel non in omnes. Eodem pertinet *lex 2. de offic. o rect. provinc.* Verum locator horreorum damnum effracturæ non præstat, nisi custodiam nominatim receperit, diligentissima custodia effracturam cavere potuit. Vim etiam majorem, et divinam, sive iram divinam, quæ ex cœlo venit, multo minus præstat, etsi custodiam repromiserit, quia adversus illam custodia nihil potuit, *l. Si in res. D. de act. empt.* nisi nominatim casum fortuitum repromiserit. Fortuitus casus est, cui non potest resisti, qui præcaveri non potest, ut incendium, procella, impressio hostium, tempestas: furtum non est casus fortuitus, item neque effractura horreorum: similiter in vino acor, mucor, non sunt casus fortuiti. Idem servatur in deposito interveniente mercede. Nam hoc negotium cum quis res alienas suscepit custodiendas, alias est locatio et conductio: Depositum est si non merces intervenerit, sed honor duntaxat, et officium sine remuneratione. Locatio est et conductio, si interveniat merces annua pro custodia: hujus mercedis variæ sunt appellationes: nam interdum merces dicitur, aliquando pretium, reditus, redactus, canon, pensio, vectigal, emphyteuma, μίσθωμα, ἐνοίκιον, in Novell. Sive autem sit depositum, sive locatio, locator, vel depositarius periculum custodiæ præstat, sed non omne: nam effracturam non præstet, nisi convenerit, quia ea proxime accedit ad casum majorem, *l. Cum in plures. §. ult. D. hoc tit.* Cujus §. species hæc est: Horrearius, sive conductor horrea alii locavit, quod est ablocare, idque licet, nisi aliud convenerit, *l. 6. hoc tit.* Igitur conductor horreorum horrea alii ablocavit, et custodiam recepit. Hanc ipse præstabit conductori suo, non locator horreario: et ideo effractis horreis, horrearius conductori suo tenebitur, qui locus est singularis: primus locator, nisi ex conventione non tenetur, neu effracturam etiam præstat. Secundo hoc titulo proponitur, locationem conductionem esse contractum bonæ fidei, et ideo in actionem ex conducto venire mercedem, et usuras ex mora, sicut in ceteris bonæ fidei judiciis, *l. 2. hoc tit.* Adde et in actionem ex locato venire usuras ex mora: nam merces petitur alias ex locato actione, alias actione ex conducto, et e diverso; res, sive usus rei alias petitur actione ex locato, alias ex conducto: et in eam venit id quod interest, non usura. At in eam actionem, qua merces petitur, sive sit ex locato, sive ex conducto usuræ veniunt ex mora: actione ex conducto petitur merces, si faber domum exstruendam acceperit: conductor enim appellatur: actione ex locato petitur merces, si quis domum suam habitandam locaverit, tunc enim qui mercedem accepit locator appellatur: ergo ob mercedem non solutam usuræ currunt ex mora. Quæritur autem si hoc malit locator, ob non solutam mercedem ædium conductarum, ædium conductorem an possit expellere? et lex 3. significat posse expellere, et ejicere. Id comprobat *l. 10. §. ult. D. de publican.* exspectandum est biennium, ut possit expelli conductor, *l. Quæro. § Inter. l. Cum domini. D. eod. §. Inter.* species hæc est. Convenit inter locatorem et conductorem, ne conductor ejiceretur intra tempora locationis: hæc conventio ita accipienda est, si modo solvet pensiones: quod si biennio cessaverit, non obstante conditione poterit expelli: ille definitio biennii est vulgaris, lege quadam introducta: et ideo sive illa pactio intervenit, sive non, conductoris ejectio non est ante biennium, post biennii cessationem ejicitur conductor. Quinimo, ut ait *d. lex Cum domini*, res ejus, et vasa omnia describi possunt a publicis personis, locatore id desiderante. In ejusmodi igitur re semper biennii tempus exspectari debet. Emphyteuticarius exspectatur triennium antequam commisso sit locus, *l. 2. tit. seq.* quia est quasi dominus. Imo in canone fisci, id est fundo fiscali dato in emphyteusim commisso non est locus, *l. 4. inf. de fund. patr. l. 2. de fun. rei priv.* Moribus nostris non aufertur res in emphyteusim locata, etiam postquam triennio annuum canonem non intulit, nisi ex condemnatione et sententia judicis. Conductor etiam ob alias causas exigi potest, quamvis pensionibus pareat, veluti si locator ædium, idemque dominus probaverit domum suam propriis usibus esse necessariam, ac se hospitio carere: quo jure utimur *d. l. 3.* Tunc debet conductor domino locum cedere. Item si velit dominus domum corrigere ἐπισκευάζειν, id est, *instaurare*, aut *reficere*: verum facta refectione, rursus conductori habitare licebit: attamen interea debet cedere: nam si inquilinus dominum ædes reficere volentem prohibeat, domino competet interdictum uti possidetis adversus inquilinum, quia videtur ita inquilinus domino possessionis suæ controversiam facere, eamque suæ possessioni intervertere, *l. Si duo. §. Cum inquilinus. D. uti possidet.* Præterea expelli potest conductor, si male utatur re conducta, si fundum non colat uti oportet, *dict. l. 3. et d. § Inter.* Qua de re est etiam epistola Symmachi 69. *lib. 4.* ex qua apparet verum esse quod tradit Accursius, non tantum inquilinum, qui re locata abutitur repelli, sed etiam damni ratione eum teneri ex locato. Idem Accurs. ad quæstionem quo tempore pensionem solvi oporteat, recte respondet, inspiciendum esse quod actum est: vel si id non appareat, morem regionis. Olim Calendæ Juliæ erant solemnes pendendo ædium locatarum reditui, *l. Qui balneum. D. qui pot. in pig. hab.* vel Martiæ, *l. Defuncta. D. de usufr.* Macrob *l. 1. c. 12.* Proxima quæstio est, an emptor ejicere conductorem possit? et constat posse; nec enim cogitur stare locationi ab alio factæ. Verum conductori tenetur venditor in id quod interest, sicut si locator conductorem ejiceret sine causa, esset actio ex conducto, vel ex stipulatu pœnæ nomine, *l. 15. hoc tit.* hoc ita nisi venditor, idemque locator habitationem excepit. Quo casu est actio ex vendito secundum legem pacti, ut emptor sinat inquilinum habitare, et non repellat, *l. 9. hoc tit. l. Si merces. § 1. et l. Qui fundum. D. eod. l. Julianus § ult. de action. emp.* Alia exceptio est: nisi fiscus vendiderit domum suam, quam locaverat: nam emptor stabit locationi, et percipiet pensiones. Id favore fisci nove introductum est, *l. ult. de jure fisci: nove*, ait lex, ut exoneretur fiscus, ne teneatur conductori. Quod dixi de emptore, locum etiam habet in legatario: nam hic potest expellere conductorem, conductor vero habet regressum adversus hæredem, *l. Nihil proponi in fine, de leg. 1.* Idem servatur in fructuario, cui cessus est ususfructus fundi, *l. Arbores §. 1. de usufr.* Hi possunt expellere conductorem jure dominii, quia ipsi non locaverunt, nec auctoribus locationis stare coguntur. At emphyteuticarium expellere non possunt, quia quasi dominus est, et rei vindicationem habet. Ita recte Accursius in *l. 9.* sed neque conductorem habentem jus specialis hypothecæ, id est, cui domus conducta obligata est pignori specialiter nomine conductionis. Ita recte Bartolus in *d. l. 9.* et hoc jure utimur, quia hic etiam vindicationem habet jure hypothecæ, sicut alter jure emphyteuseos: at conductor, qui non habet jus hypothecæ expellitur. Conductor autem expulsus ab emptore non habet interdictum unde vi, cum non possideat: sicut nec si expellatur a domino, vel ex causa, vel sine causa. Eadem ratione etiam interdictum unde vi non habet, sed actionem ex conducto in id quod interest: quinimo ipse conductor tenetur interdicto unde vi, puta, si emptorem jubentem domino euntem in possessionem fundi empti vi repellat, quia videtur ipsum locatorem possessione pellere, et eam sibi vindicare, quam non habebat: nam conductio neque jus dominii neque jus possessionis tribuit, *l. Colonus. D. de vi, et vi armata.*

### *Ad L. V. et L. VI. VII. VIII. IX. XIII. et XIV.*

*L. V. Certi juris est, ea quæ voluntate dominorum coloni in fundum conductum induxerint, pignoris jure dominis prædiorum teneri. Quando autem domus locatur, non est necessaria in rebus inductis, vel illatis scientia domini. Nam ea quoque pignoris jure tenentur.*

Proponitur differentia inter inquilinum et colonum. Inquilinus est conductor prædii urbani, colonus conductor prædii rustici: invecta et illata ab inquilino tacite sunt pignori obligata pro pensione. Olim ea nominatim solebant obligari, hodie id habetur pro expresso. Est igitur tacitum pignus. Invecta autem a colono in fundum conductum non sunt tacite obligata, sed ibi nata tantum, id est, fructus fundi: quoniam hæc duntaxat solebant olim obligari pro pensione, et ideo in eis constitit tacitum pignus, non in vasis, *l. Si servus. §. Locavi, D. de furtis.* Non potest autem locator pignoris taciti obligationem exequi, nisi post biennii cessationem, sicut nec conductorem ejicere: quod proponitur aperte in *l. Cum domini. D. eod.* et significat Mar-

optare pecuniam, εὔχεσθαι, precari a Deo, et propterea sunt partiarii. Unde in consuetudinibus Campaniæ *champart* dicitur jus quoddam dominorum. De his Just. in legibus Georgicis titulo περὶ μορτῆς, id est, de partitione. Non est Justinianus noster, sed novissimus quidem nomine Justinianus. Illi coloni conductores non sunt, sed huic conditioni, id est, agriculturæ obligati sunt cum sua sobole. Sola conductio ejusmodi colonos non facit, nec solum instrumentum conductionale, *l. Cum scimus. inf. de agric. et censit.* Vulgo male legitur, conditionale. Græci conductionale. Æquum autem esse videtur, ut his colonis vis major damno non sit, licet aliud observetur: nam et emphyteuticarius excusatur a præstatione pensionis, *l. Ex conducto. §. Papin. loc.* Quo loco agitur de agro vectigali, id est, emphyteotic. Rursus ex colonis, vel inquilinis alii sunt conductores perpetuarii, diversi ab emphyteuticariis, alii sunt temporarii, l. 10. hic: et hos omnes etiam vis major excusabit: utrumque autem genus locationis ostendit in hæredem transire, §. *ult. de loc.* nisi ita sit facta locatio, quoad voluerit locator: hæc finietur morte locatoris, *l. 4. D. eod.* Opponitur *lex Si dominus. D. de usuf.* Ea lex non negat, locationem in hæredem transire, sed ait, a domino facta locatione ususfructus, ususfructum morte conductoris non extingui: idem prorsus, quod *l. Si socrus. in fine, de jure dot.* in qua lege, nam, accipitur, παρασυνταστικῶς, pro sed. Igitur conductor ususfructus non est fructuarius, quia conductio nullum jus tribuit dominii, possessionis, servitutis, ususfructus, licet tribuat facultatem percipiendi fructus: cum conductor non sit fructuarius, morte ejus non finietur ususfructus, sed vel intra tempora locationis transibit ad hæredem, vel recurret ad fructuarium, vel proprietarium, qui locavit. Notandum etiam locationem interdum fieri pluribus pro partibus, veluti per cœnacula, et tunc constat singulos teneri locatori pro partibus, non alium pro alio: fit interdum locatio pluribus in solidum, tunc plures sunt rei debendi. Locationes constituuntur plures rei debendi, sicuti ex omni genere contractuum, *l. Eandem. de duob. reis, l. Item quæritur. §. Duo. loc.* Et ideo locatione facta in solidum pluribus, ex eis conveniet, quem volet in solidum actione ex locato: sed cogetur reo actiones cedere adversus alios pro parte, *l. 13. hoc tit. l. Cum oppo-rebit. eod.* At ex Justiniani Novella 99. non poterit alium convenire, et in solidum convenire, quod ex ea Novella detur beneficium divisionis, videlicet si omnes solvendo sint. In *l. 14.* idem proponitur, quod in *l. Ex conducto. § Item cum quidam. loc.* videlicet eum, qui redimit, id est, qui conduxit frumentum vehendum annonæ publicæ populi Romani, accepta pecunia, videlicet in antecessum, sive promutuo. Quo loco me alias decepit Harmen. lib. 2. ubi vertit promutuo ἐν προχρείᾳ, cum sit legendum ἐν προχρείᾳ: nam προχρεία est promutuum, *quand on avance*, quod dicitur simpliciter mutuum in *l. 2. de frumento urbis Constant.* ubi Græci recte, ἐπὶ προχρείᾳ: igitur (a) si vector ille conduxerit annonam vehendam accepta mercede pro mutuo, et fidem fallat, tenetur ex locato, *l. 13.* et *d. §. Cum quidam*, ut vel mercedem reddat, vel quod interest, si dolus intervenerit. His, quæ diximus ad *l. Si dominus*, velim addi hoc, ut ejus species congruat cum specie *legis Si socrus*: videtur legendum ususfructus locatus proprietario, morte proprietarii, id est, conductoris, non finietur, sed revertetur ad fructuarium: ita aperte in *l. Si domina.*

## *Ad L. XIX.*

*Circa locationes, atque conductiones maxime fides contractus servanda est, si nihil specialiter exprimatur contra consuetudinem regionis. Quod si ubi remiserint contra legem contractus, atque regionis consuetudinem pensiones: hoc aliis præjudicium afferre non potest.*

Notandum, quod sit initio hujus legis 19. in locatione maxime fidem contractus esse servandam. Fides contractus consistit in eo quod actum est, vel quod ex more regionis actum intelligitur inter contrahentes silentio, et nudo consensu, nisi specialiter quid exprimatur contra morem regionis: nam moribus regionis pacto derogari potest. Servandus est igitur mos regionis sub ea exceptione, nisi aliud convenerit, et servanda conventio. Finge: conventio vel mos hic est, ut vis major colonum non excuset, plures colono eundem fundum locaverunt: unus ex eis ob vim majorem colono remisit pensionem contra conventionem, vel morem regionis: hoc aliis non præjudicat, nec obstat, quod sint plures rei credendi: nam unius ex reis credendi remissio aliis non nocet, *l. Si unus. de pact.* De conventione servanda est etiam lex 22. in locatione operarum certi temporis, valere locationem factam etiam sine scriptis, et hæredes conductoris teneri, non uxorem, *l. 24.* et 29. Et si conductor satisfecerit pensionibus, extingui obligationem ex locato, et res conductoris ei esse restituendas, *l. 26. h. t.*

## *Ad L. XX.*

*Qui rem propriam conduxit, existimans alienam, dominium non transfert, sed inefficacem conductionis contractum facit.*

Ex hac lege apparet, rei suæ conductionem non valere, et eum, qui errans rem propriam conducit, dominio suo non præjudicare; si sciens conducat potest præjudicare dominio suo, si animum alienandi rei habuerit, *l. Quædam mul. D. de rei vin.* ut, quod fit quotidie, sive vendidero, vel donavero rem meam, et nondum tradidero, transferam dominium ejus rei, si eam conducam ab emptore, vel donatario: sic facio eum dominum, hæc conductio pro traditione est, sicuti traditio ususfructus, *d. l. Quædam mulier.* Alias hæc probatio dominii non est idonea, vel etiam hæc ratio repellendi adversarii, qui se rei dominum dicit, non est idonea, si quis probet, se ei locasse: potest enim locasse erranti, vel non habenti animum alienandi rem suam, *l. 23. hoc tit.* Potest igitur conductor de dominio contendere, et vincet, si dominii probationes attulerit, nec repelletur locationis argumento, quod non est idoneum. At in possessionis causa vincetur, quia rem pro alieno possidet titulo conductionis: eam possessionem ipse solus sibi mutare non potest secundum regulam juris, *l. Non solum. §. Quod vulgo. de usurpat. et usucap.* Si accipiendus finis *legis* 23. *hoc tit.* Sed si conductor vicerit in causa dominii, tum incipiet eam rem pro suo possidere: nam nova accedente causa possessio mutatur, non sola destinatione possessoris: sed si velit locator prius sibi possessionem restitui, quam de proprietate litiget conductor, hoc facile obtinebit, *l. 22. hoc tit.* Cui opponitur male *lex Litibus. de agricolis et censitis.* Nam ea lex non loquitur de conductore, sed de colono conditionali, qui si litiget de fundi proprietate, interim fruitur fundo præstita cautione. Nam ea est ejus coloni conditio, ut sit perpetuarius: nam jus colonarium est perpetuarium. Ut autem locatori restituatur possessio, id consequetur actione locati: cui non obstabit quæstio dominii in re dubia, sed reformata possessione, separatim quæretur de rei dominio: Si conductor rem restituere detrectat, cum æquum est eam restitui, et in ea perstat usque ad sententiam definitivam, habetur pro prædone, et condemnatur in duplum, id est, in rem, et æstimationem, *l. pen. hoc tit. l. pen. inf. unde vi*, quæ est conjungenda *legi pen. hoc tit.*

## *Ad L. XXVII.*

*Si tibi quæ pro colonis conducti prædii prorogasti, dominus fundi stipulanti dare spopondit: competens judex reddi tibi jubebit. Nam si conventio placiti fine stetit; ex nudo pacto perspicis actionem jure nostro nasci non posse.*

Notandum est in hac *l. 27.* colonos non esse accipiendos pro conductoribus, aut pro colonis conducti prædii, conducti scilicet ab alio, alioqui dixisset pro colonis simpliciter: sed pro agricolis conditionalibus. Sed antequam ponatur species, sciendum est, quod sicut in eodem fundo potest esse emphyteuticarius; et nihilominus sunt in eo coloni conditionales, *l. 1. inf. de mancip. et colon. patrimon.* Ita etiam plerumque fundi dominus, est conductor fundi: sunt et coloni fundo adscripti. Nunc finge: conductor fundi aliquid prorogavit pro colonis extra rem domini, id est, dedit aliquid in antecessum, ut deinde fructus aliquos ab eis perciperet. Græci dicunt in eo l. πρόχρειαν, id est, promutuum. Igitur hic conductor dedit aliquid promutuo colonis: deinde pactus est id sibi a locat. reddi, non in ipso contractu locationis: nam formaret actionem, sed extra contractum, cum conductor aliquid pro agricolis multo post prorogasset, et expendisset. Lex ait, ex eo pacto actionem non nasci, videlicet si conventio placiti fine stetit, id est, si usque ad pactum stetit, *l. Si divisionem. sup. fam. ercisc.* id est, si non sit nisi pactum. Quod si accesserit stipulatio, contractus est, ex quo erit actio in locatorem. Addatur, quod si constituendi animus fuerit, id est, si voluerit dominus constituere se pro colono soluturum, erit actio de pecunia constituta: at ex pacto solo non erit actio. Græci interpretes sic redigunt sententiam hujus legis: Ἐὰν ὁ τοῦ ἀγροῦ δεσπότης τὴν δοθεῖσαν τοῖς γεωργοῖς αὐτὸς ἐπερωτηθῇ διδόναι τῷ μισθωσαμένῳ τὸν ἀγρὸν κατέχεται. *Si dominus fundi datum colonis promutuum, stipulanti conductori dare spoponderit, tenetur.*

## *Ad L. XXX.*

*Curialis neque procurator, neque conductor alienarum rerum, nec fidejussor, aut mandator conductoris existat, alioquin nullam obligationem neque locatori, neque conductori ex hujusmodi contractu competere sancimus.*

Ostenditur in hac *l. 30.* decurionem procurationem non posse suscipere rerum alienarum. Item eatum fieri non posse conductorem: conductio est species procurationis, item fidejussorem, vel mandatorem eum esse non posse ex iis causis pro aliis. Sic etiam clericus, qui prohibetur procurare aliena negotia, prohibetur etiam ex eis causis fidejubere, *Nov. 123.* Et ita vulgo accipitur canon *Clementis* 20. De decurione est, *l. 5. inf. de administrat. rer. ad civit. pertinent.* et *l. Spurii. §. Decurio. D. de decurion. l. 97. C. Theod. de decur. l. 1. inf. quibus ad conduct. prædi. fiscal. acced. non licet, l. 11. Cod.* In illis locis ostenditur, non posse curialem prædia publica, aut vectigalia conducere. Quod Adrianum constituisse scribit Xiphilinus. Generaliter etiam constitutum est, ne alienas res possit procurare, *l. Si quis procurat. inf. de decurionib.* Et ex hac lege 30. cui con[illegible]ungenda *lex Non dubium. sup. de legib.* utraque est sumpta ex N[illegible]a *Theodos. ne curia. alien. fund. conduct.* Primum curiali i[illegible]cta fuit procuratio rerum alienarum, non conductio, *d. l.* [illegible] *quis procurationem.* In fraudem ejus legis curiales titulo cond[illegible]onis alienas procurabant res: ob id postea *Novella Theodos.* interdicta est conductio, et censet eam esse nullam ipso jure: et generaliter definit, quod fit lege prohibente, esse ipso jure nullum, etiamsi id lege non sit comprehensum; igitur ea conductio non valebit, nec stipulatio ei subjecta; non admittetur etiam jusjurandum de hoc adactum, *d. l. Non dubium.* Idem vero et de militibus constituitur *l. 13.* ne scilicet procurent, et conducant res alienas, ut non avocentur a suis signis, ut diximus *sup. l. 5. de condict. caus. dat.* Idem cautum est de fabricensibus, qui sunt quasi milites, *l. ult. inf. de fabricensibus*, est autem *l. 31.* conjungenda *l. Milites. infra, de re militari*, quæ eadem inscri-

(a) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. c. 26.*

ptionem et subscriptionem habent. Ad idem pertinet *lex ult. hujus tituli*, quæ declarat militum appellatione in hac parte contineri non tantum milites, qui subsunt magistris militum, sed etiam scholares, qui sunt sub magistro officiorum, et ut ait *l.* 11. qui in undecim scholis taxati sunt. Marianus in notitia Romani imperii, recenset 10. scholas fuisse sub magistro officiorum, scutariorum primam, secundam et tertiam agentium in rebus, armaturam seniorum, armaturam juniorum, gentilium seniorum, gentilium juniorum, scutariorum sagittariorum, scutariorum clibanariorum: undecima est fabricensium. Additur in *l. ult.* militum appellatione hic significari etiam fœderatos, quales erant illa ætate Saraceni, qui erant sub Phylarcho, *Nov.* 20. in qua Juliani locus est singularis, qui ducem Saracen. vertit Phylarchum, recte, ut confirmat Procopius, lib. de bello Vandalico: *fœderati* erant sub optionibus. Optiones autem sunt auxilia fœderatorum: ut numeri sunt militum, scholæ scholarium. Scholares erant supernumerarii milites. Suidas in verbo ὑπεράριθμος. hi omnes milites hac constitutione comprehenduntur, et ea vetantur ne alienas res procurent, dum militiam exercent, ut hoc crimen sit militare, et hi militia mulctantur, et infamia; qui secus fecerint, et jure suo privantur rescriptis principum, nedum adeo ipso jure. Postremo cavetur finito tempore locationis, locatorem posse alteri libere locare domum, aut fundum suum, id est, eum non cogi priorem conductorem præferre alteri, etiamsi tantundem offerat. Igitur, ut in emptione est sublatum jus προτιμήσεως, sic etiam in locatione sublatum est. Recte Accurs. excipit locationem prædiorum fiscalium, *l. penult. et ult. C. de loc. prædio fiscal.* Nam veteres conductores, qui prædia fiscalia conduxerunt, præferuntur novis, si tantundem offerant, excipitur nisi aliud convenerit. Notandum ante legem ult. h. t. desiderari constitutionem Græcam, quod intelligimus ex lib. qui inscribitur μικρὸν κατὰ στοιχεῖον, cujus sententia est, ut intra annum locatori, vel conductori liceret solvere locationem impune tam in Italia, quam in omnibus provinciis, nisi aliud initio contractus convenerit. v. Observ. lib. xii. c. xxxviii.

## J AOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXVI. De Jure emphyteutico.*

De eodem jure emphyteutico est titulus in fine libri quinti, *D. si ager. vectig.* id est, *emphyteuticarius petatur.* Notanda est ea interpretatio: nam sic Florentiæ recte, et est similis interpretatio in *l. penul. §. penul. qui satisd. cog.* Et ita etiam in *l. Qui scit. §. pen. de usu.* Et ubique semper agrum vectigalem Græci interpretantur ἐμφυτευτικόν. Ager igitur, sive fundus vectigalis, et emphyteuticarius idem est. Potest opponi *lex Etiam. inf. de prædiis minor.* quæ prædium vectigale, patrimoniale, et emphyteuticum diversa facit. Puto hanc esse differentiam, quod vectigale sit civitatum, patrimoniale, seu emphyteuticum fisci. Et rursus patrimoniale ab emphyteutico ita distinguitur, ut genus a specie. Nam emphyteuticum prædium est etiam patrimoniale, *l.* 12. *de fundo patrimon. et emphyteut.* Quod item non datur in emphyteusim, sed donatur, aut venditur jure privato salvo canone, patrimoniale etiam est, *l.* 9. et 10. *inf. eod.* et *l.* 9. *de omni agro deserto.* Item quod locatur in perpetuum est patrimoniale. Atque ita fundi fiscales, alii suscipiuntur jure privato, quo genere suscipiens possessor et dominus constituitur. Alii suscipiuntur jure emphyteutico, quo genere suscipiens possessor, vel dominus non fit, licet dominus simpliciter appellatur, *d. l.* 12. Sed habetur pro domino, vel possessore, et fundorum servos manumittere potest. Alii suscipiuntur perpetuæ conductionis jure: nam et locatio fieri potest in perpetuum, *l.* 10. *sup. de loc. et cond.* Hoc genere suscipiens nec fit dominus, nec quasi dominus, ut servos dominorum manumittere non potest, *l.* 2. *inf. de mancip. et colon. fund. patrimon.* Et ita oportet separare perpetuarios conductores ab emphyteuticariis: et ob id in *l.* 2. *sup. de officio comit. rerum privat.* quidam codices rectius habent *perpetuarii, vel emphyteuticarii*, non, *hoc est emphyteutic.* perversa etiam ad eam legem appositus est tit. de offic. comit. sac. pal. Sic etiam Nov. Valent. *de præscript.* 30. *ann.* jus perpetuum separat ab emphyteut. Vectigales autem fund. etiam sunt emphyteut. sed quamvis prædia quoque privatorum hodie dentur in emphyteusin, tamen in toto jure nostro vectigales fundi tantum appellantur soli municipiorum, sive civitatum fundi dati in emph. quod prædia tantum civitatum eo jure addici solerent. Sed quæ de illis dicuntur, hodie trahi possunt ad prædia privatorum, vel templorum: nam civitates etiam privatorum loco habentur, l. *Eum qui. de verb. sign.* Quod vero diximus agros vectig. dici tantum agros emphyteuticarios, probat *l.* 1. *si ager vectig. l. Si domus. §. ult. de legat.* 1. Idem etiam probat *l. Si finita. §. Si de vectig. D. de damn. inf.* cujus sententiam exponam, quod infelicitor eam tractarit Alciat. Sciendum est, vicino non cavente damni infecti, vicinum, qui sibi caveri desiderat, primo decreto a Prætore mitti in possessionem: secundo juberi possidere. Primo decreto non fit possessor, sed in possessionem. Secundo decreto non fit dominus, sed possessor, sed dominium sibi deinde acquirit usucapione. Nunc finge: Domus vicina, cujus nomine mihi caveri desidero damni infecti, est vectig. Sic distinguendum, aut emphyteutic. eam tenet, aut civitas. Si emphyteuticarius teneat, nec caveat damni infecti, prætor secundo decreto me non faciet possessorem, ita ut possim dominium ædium usucapione acquirere; sed faciet me possessorem tantum emphyteumatos, nec inde earum ædium dominium acquiram usucapione, quia prædia, quæ tenentur ut vectigalia usucapi non possunt, *l. Cum sponsus. §. In vectig. de Public. in rem. act.* sicut et tributaria, et stipendiaria, qualia etiam fuere omnia provincialia, usucapi non possunt a possessore, et de eis accipe hæc verba in eo §. Et in aliis prædiis puta tributariis, vel stipendiariis. Si emphyteutic. eam domum non teneat, sed civitas, puta, quod ad eam sit devoluta commissi jure, vel finito tempore emphyteuseos, et ea civitas mihi non caveat damni infecti, prætor secundo decreto me faciet possessorem, tum demum dominium acquiram usucapione. Non potest quidem prædium civitatis usucapi, *l. Usucap. de usucap. et usurpat.* At hoc prædium, quod prætor me jussit possidere ob cessationem cautionis damni infecti, quodammodo desiit esse civitatis, et in me jure prætorio est translatum, atque adeo procedente tempore meum etiam fiet civili jure. Hæc est prima Accurs. interpretatio, reliquæ rejiciendæ, Alciati exsibilanda est. Diximus supra differentiam esse inter perpetuarios conductores et emphyteuticarios: atqui nulla esse videtur. Nam et agri vectigales, qui sunt emphyteutici in perpetuum locantur sub præstatione vectigalis, *d. l.* 1. *Si ager vectig. vel emphyteutic. l. Dotem. §.* 1. *D. de publican.* Eodemque modo differentia esse non videtur inter conductionem temporariam, et emphyteusin temporariam: nam et hæc ad tempus fieri potest, *l.* 3. *si ager vectigal. etc.* Imo ea est differentia: quod emphyteusis quasi dominium tribuat, conductio non item: emphyteusis est alienatio, l. *ult. de reb. alien. non alien.* conductio non est alienatio: et emphyteusis maxime hoc fini contrahitur, ut res melior reddatur ab emphyteutic. et ut ab eo possideatur quasi domini jure sub præstatione vectigalis, sive canonis. Hæc est certa definitio emphyteuseos. Nota est ratio nominis, quia solent fundi deserti, inculti, et squalidi hoc jure in alium conferri, ut ab eo colantur, inserantur, implantentur, ideo hoc negotium diximus emphyteusin, id est, insitionem, et plantationem, a parte demonstratur omne meliorationis genus: nam et ædes hoc jure conferuntur, ut meliores, et utiliores ab eo reddantur, ut dicitur emphyteusis, licet insitioni nullus sit locus. Est etiam alia differentia inter conductionem temporariam, et emphyteusin temporariam. Quod emphyteusis fiat in plures annos, conductio non excedat lustrum: quæ excedit lustrum est potius emphyteusis. Eadem est differentia inter jus superficiarum, et conductionem, *l.* 1. *§. Quod ait. D. de superficieb.* Illud etiam jus superficiarum, vel est temporarium, vel perpetuarium, et jus tribuit in re, quod locatio et conductio non tribuit, et quantum existimo dicitur, ἐμβατευτικόν, in *l.* 3. *§. Si jus. D. de reb. eor. qui sub tut. sunt, vel cur. non alien.* a Græcis ἐμβατικόν, quod eo jure quis aliena superficie fruatur, quod est ἐμβατεύειν. Verum hoc jus hoc distat ab emphyt. quod superficiarius habeat tantum jus in superficie, emphyteut. in universo prædio: ideo superficiarius imponit tantum servitutem superficiei, non solo. Emphyt. etiam in solo. Item differunt, quod superficiarius hoc jus sibi acquirat respectu superficiei positæ in alieno fundo suis sumptib. emphyteut. vero respectu meliorationum. Sic differunt conductor superficiarius, et emphyteutic. seu sint temporarii, seu perpetuarii: sed hi in hoc omnes sunt similes, quod quotannis aliquid domino præsteat, conductor mercedem, emphyteutic. canonem vect. et ἐμφύτευμα: superficiarius mercedem soli, quæ dicitur solarium, *l.* 2. *D. ne quid in loco publ. vel priv. fiat, l. Etiam. qui potior. in pign. habeant. l.* 17. *de servit. præd. urban.* Ea merces consistit vel in pecunia, vel in fructibus, non tantum in emphyteusi, sed etiam in locatione et conductione, l. 2. *§. Locatio. D. de loc. et cond. l.* 21. *sup. eod.* Nunc quæritur an emphyteusis genus esse censeatur esse locationis et conductionis? Potest defendi, atque ita videtur sensisse maxima pars veterum JC. genus quoddam proprium esse locationis, et conductionis, quo dominium transferatur in accipientem: ut in specie legis *In navem. D. loc.* est locatio, licet dominium mutetur. Quidam tamen venditionem esse existimabant, quasi prædium datum in emphyteusim, videatur emi ab emphyteuticario lege dicta vectigalis pro pretio. Primus Zeno sensit separandam emphyteusim a locatione et venditione, et specialem contractum fecit, proprio jure, propriisque pactionibus munitum. Itaque non male Græci ad *l. Ex hoc jure. de justit. et jur.* dum lex ait obligationes quasdam, et actiones introductas esse jure civili, ponunt exemplum in actione ex stipulatione Aquiliana: debuit poni in omni actione ex stipulatione generaliter, et in actione emphyteuseos. Nec nos movere debet quod quidam afferant ex Aristotele Byzantios jam olim prædia fertilia vendidisse ad tempus, sterilia perpetuo. Nam etsi hoc genere negotii usi sunt veteres, id tamen non pro contractu proprio et speciali habuerunt, sed pro venditione aut locatione proprium contractum Zeno fecit, *l.* 1. hic, et Just. donationem propter nuptias. Id etiam hac lege 1. exprimitur ut contractu emphyteusi quicquid inter se convenerint contrahentes de vi majore, aut casibus fortuitis, id ratum habeatur, quod et in locatione servatur, l. 8. *de loc. et cond.* Sed si de hoc nihil inter dominum et emphyteuticarium convenerit: eadem cavetur, ut prædii absumpti periculum pertineat ad dominum, ut si fundus chasmate, vel domus incendio perierit; sed si portio dumtaxat perierit chasmate, vel alio modo, vel aliud damnum contigerit salva rei substantia, lex constituit ut hoc damnum pertineat ad emphyteuticarium. Igitur vis divina, aut grando, procella, calamitas, inundatio fluminis, et hostilis devastatio, pertinet ad onus emphyteuticarii. Id non ita procedit in locatore, nisi ita convenerit, dixi in *d. l.* 8. videtur tamen ante hanc constitutionem Zenonis idem obtinuisse in emphyteuticario, l. *Ex conducto. §. Papinianus. D. loc.* Dico vim majorem pertinere ad onus emphyteuticarii, id est, non ideo ei canonem sive ἐμφύτευμα a domino remitti. Alia est causa tributorum,

quæ debentur fisco; nam fiscus tributis prædia relevat, per censitorem, aut per æquatorem frequenter ob sterilitatem anni, vel ob portionis agri interitum, *l. Forma. D. de censibus*, *l. 2. inf. de alluvionib.* Duplex est prædiorum onus; canon, qui præstatur domino, hic non remittitur ob vim majorem vel sterilitatem: tributum, quod præstatur fisco, *l. 2. inf. de prædiis tamiacis.* Hoc tributum sæpe a fisco remittitur ob vim majorem. Hoc etiam vulgo colligunt ex hac lege prima, in emphyteusi esse necessariam scripturam. Sed melius Accursius: non prohibetur sine scriptis fieri emphyteusis, licet fieri dicatur in scriptis, quod hoc argumento probatur: amissio instrumenti emphyteutici nihil nocet, *l. ult. §. Conditio. hoc tit.* Ergo nec omissio secundum regulam a nobis traditam *titulo de fide instrumentorum.* Unde etiamsi sit amissum instrumentum, non est necesse probare amissionem, sed contractum tantum emphyteuseos probare sufficit. Nunc videamus quid distet jus emphyteuticum a contractu libellario. Interpres vetus dicit, hoc genere contractus res in alium transfertur jure venditionis, certa summa pecuniæ initio data pretii nomine et hoc amplius constituta certa mercede quotannis. Id etiam agitur ut renovetur contractus certo tempore, ut trigesimo quoque anno dato certo pretio, et ita certis statisque temporibus idem prædium reemitur quodammodo, et singulis annis nihilominus pensio debetur. Et si forte de renovatione actum sit, non de pretio, id est, si pretium non sit definitum, quod per tempora inferri debet, judex pretium statuet secundum qualitatem rei in libellum datæ. Atque ita revenditur quodammodo res sæpius etiam incerto pretio. Hoc genere contractus suscipiens agrum dominus, et possessor constituitur, quia certo pretio emit, et reemit, et perpetuo rem tenet, quia cogitur auctor renovare contractum, et in revenditionem non est necessarium certum pretium, ut in prima venditione, et videtur appellari διακάτοχος, *l. 1. Cod. Theodos. de indul. deb. l. 7. infra. de omni agro deserto.* Tunc fundus addicitur ad vicem διακατοχῆς, cum addicitur possessionis titulo et jure, ut quis eum retineat jure privato, jure dominii, *l. 11. eodem titulo*, *l. Duodecima, de fund. patrimonial. et emphyteut. infra.* Id etiam jus appellari videtur παροικικὸν *in Novell. 7.* ut ibi vetus interpres Novellæ exposuit, et apud Harmenopolum *libro quinto in Novella quadam Athanasii*, εἰς παροικίαν habere, et in Novella quadam Porphyrogeneti Constantini παροικικῷ λόγῳ. Erat videlicet necessaria scriptura, et inde nomen: et eosdem chartularios dici opinor in Nov. Tiberii de divis. Domin. De hoc contractu nominatim agitur *l. 1. Feudorum*, *titulo* 5. et in l. 22. *de homicid. lib. homin. in legib. Longobardorum, et apud Cassiodorum in quinto variarum*, prædia libellario titulo concessisse, *Gregorius 2. epist. cap. 4.* libellario nomine terram ad libram unius semissis concede. Sic l. 8. *cap.* 61. voluerat terram sub specie libellorum tenere. Pretium autem illud, quod datur renovandi contractus, renovandæve possessionis causa, proprio nomine appellatur εἰσδεκτικὸν *in Novella Leonis decimatertia*, quasi scilicet datum admittendi, et suscipiendi possessoris causa. Et ostendit Leo in ea Novella, perpetuas emphyteuses rerum Ecclesiasticarum eodem modo renovari per certa tempora, de quibus convenerit, et vetat εἰσδεκτικὸν excedere duplum emphyteuseos: sane videtur in ea Novella proponi nova forma emphyteuseos, et libellarius potius contractus, quam emphyteuticus: nam alibi non legitur renovandæ emphyteuseos nomine εἰσδεκτικὸν dari, non mutato possessore, nam datur mutato alias emphyteuticario, *l. ult. hoc tit.* Ut in censuali contractu, mutato domino suscipiente datur εἰσδεκτικὸν. Sic oportet appellare quod dicimus gallice, *lods, et ventes*, quia dantur admittendi novi possessoris causa. Addendum ideo plerosque non male libellarium contractum dixisse emphyteuticarium. Est igitur libellarius contractus nova forma emphyteuseos. Nunc videndum quid distet a precaria emphyteusis. Precaria contrahitur ab œconomis Ecclesiarum: nam sæpe œconomi ita contrahunt: quin etiam hæc nova genera contractuum excogitata sunt: nam cum alienare vetarentur, excogitarunt novam rationem quodammodo alienandi, salva mente alienationis. Hoc modo œconomus dat alicui rem Ecclesiæ, ut quis ea utatur, fruatur quoad vixerit, vel ad certum tempus, et ut utatur gratuito, vel constituta certa mercede, ea lege ut is vicissim aliam rem suam ejusdem pretii det Ecclesiæ, retento usufructu quoad ipse vixerit, vel ad certum illud tempus: finito usufructu utriusque rei proprietas plena transit ad Ecclesiam, et interim Ecclesiæ alienat rei suæ usumfr. Sed id maxime fit in rem Ecclesiæ: nam acquirit aliam rem ejusdem pretii, licet ea statim non fruatur. In eo contractu meliorationis nulla fit promissio, ut in emphyteusi: dominium, vel quasi dominium non transfertur in accipientem, sed ususfructus tantum, pensio annua non præstatur semper: nam gratuito sæpe datur prædium ususfructus jure. Et hoc distat negotium ab aliis, renovatur tamen contractus plerunque ex pacto, idque fere quinto quoque anno, ut est scriptum in concilio Belvacensi. De eo contractu sæpe agitur in conciliis, et legibus Longobardorum, *l. 4. de urbanis prædiis, et rust.* Videtur appellari datio in usumfructum in *L. Jubemus. §. Sane non omnis. sup. de sacrosanct. Eccles. Nov.* 7. et 120. Igitur ex iis, de quibus tractamus, alii debent pensionem annuam, et reditum, alii parem fundum, ut precarii possessores. Rursus ex his, qui pensionem debent annuam, alii sunt domini, ut libellarii, alii quasi domini, ut emphyteuticarii, et superficiarii, alii non domini, ut conductores perpetui. Item adscriptitii, et coloni conditionales, qui debent pensionem annuam, nec sunt domini, vel quasi domini adscriptitii pensionem debent suo domino, nam sunt servi. Coloni debent domino terræ pensionem certam, nam sunt liberi. De quibus *tit. de agricol. et censitis.* Moribus Galliæ coloni debent capitationem certis casibus domino, quam jure nostro soli adscriptitii debent, et fisco, non domino. Alii sunt domini fundorum, qui debent pensionem certam annuam, quæ vulgo dicitur census. Hoc genus contractus censualis hoc habet proprium, ut qui eo jure fundum accepit, non possit eum in alium transferre sine investitura principalis domini, id est, senioris, ut vulgo loquuntur, quæ investitura fit traditione scipionis, vel fustis, ut est scriptum in consuetudinibus Gallorum, quod et ex veterum more traxerunt: nam et in emptionibus ita traditio fieri solebat. Est vetus exemplum venditionis, in quo ita scribitur: tu venditor fustem illum investito, tu fustem illum manucapito. Helmodius in Chronica Slavorum cap. 70. ut dominus meus accipiat virgulam, et det in manum vestram pro signo investituræ. Eadem investitura fit in feudo, *tit. 2. lib. 2. feudorum.* Alii sunt, qui non debent pensionem annuam, nec fundum parem, nec pecuniarum quicquam: sed debent tantum fidem, et hominium, id est, ut profiteantur se fideles seniori fore, et se ejus homines esse. Hominium idem Helmodius dixit sæpe, quod nos homagium. Addendum plerumque ex pacto deberi etiam pensiones ab eo, qui prædium tenet jure feudi: et ita ex pacto feudum naturam suam excedit, quod admittitur et in mandato, deposito, et locato et cæteris contractibus, qui possunt suam naturam pactis excedere, *l. Lucius*, *l. 6. D. deposit. l. Naturalis. §. Sed si facio. D. de præscr. verb.* Nam feudi natura est ut debeatur tantum fides et hominium ab eo, qui feudum tenet, qui ideo sæpe in libris feudorum dicitur fidelis, vel homo, vel homo fidei, et vassus, seu vasallus vocatur, voce Longobarda. In libris nostris hominium appellatione continentur procuratores possessionum, actores, custodes, conductores, emphyteuticarii, libellarii, qui dicuntur etiam chartularii, *l. 4. de dignitat. inf.* sic *l. 1. inf. de conl. procurat. præd. fiscal. l. 2. sup. de episcop. et cler. l. 1. sup. de commer.* Continentur etiam vasalli: nam hoc jus feudi est antiquissimum, ut refertur initio libri Feud. et omnia genera redituum et pensionum, et onerum, quoque modo duxerunt originem ex jure civili Populi Romani, nihilque est scriptum in consuetudinibus, quod non possit ad id jus referri vel bene, vel male explicatum. Sic igitur dicimus, nihil feudo esse antiquius, sed olim potuit revocari quandocunque pro dantis arbitrio, ut precarium, et ob id tam feudum, quam precarium beneficium appellatur. Vasalli igitur erant olim homines nostri, id est, actores possessionum, vel procuratores, et quasi precarii possessores, quo titulo etiam hodie si specialiter et nominatim detur prædium feudi jure, potest revocari pro dantis arbitrio, et hoc modo datum feudum dicitur gardia, et gastaldia, id est, custodiæ, et actus: nam recte semper Accursius interpretatur actorem gastaldum. Ammerb. in annotat. in constitutiones Caroli magni explicavit originem verbi. Ex iis vero apparet liquido qualis fuerit origo feudorum. Actores possessionum cœperunt jure perpetuo possidere, fidei, et hominii gratia, quod quasi precario possidebant: actores sunt homines nostri, mansit nomen hominum, res et conditio tenendi possessiones mutata est. Igitur, quod in libris nostris est scriptum de hominibus potest referri ad vasallos. Quod de clientibus non ita. Quod de militibus limitaneis, quibus agri sunt deputati, de quibus est *lex ult. de fundis limitrof.* corrupte Galli dicunt *limitrophes*. Hoc, inquam, quod est de iis scriptum, non est ad vasallos referendum, quia ii tenebant eos agros optimo jure non jure feudi. Præterea feuda tenentur tam a paganis, quam a militibus. Igitur vasallus est is proprie, quam olim dicebant hominem, sed meminerimus conditionem ejus tenendæ possessionis gratia mutatam. Illud sciendum est, ut mutato emphyteuticario, vel censuali possessore debentur εἰσδεκτικὰ, scilicet admittendi novi possessoris causa, sic mutato vasallo, non venditione, sed successione, vel permutatione sine summis debentur εἰσδεκτικὰ, quæ vulgo dicuntur restaurationes, revelationes, et redemptiones feudi. Et si mutetur vasallus venditione fundi, tunc a venditore debetur auctori feudi quinta pars pretii, fere omnium gentium moribus. Et si inter emptorem et venditorem actum sit, ut onus εἰσδεκτικὸν, pertineat ad emptorem: tunc ab emptore auctori feudi debetur quinta pars pretii, et hujus quintæ alia quinta, quod dicitur, *quint, et requint*, ut si fundus centum venierit, emptor debet 24. si mille, debentur bis centum 40. Liberi autem vasalli, plerunque non debent restaurationem feudi, vel quintas, sed tantum osculum, et manus porrectionem, quæ sunt symbola hominii, et in quibusdam locis debent aureum nummum, quod dicitur *droit de chambelage*. Requiritur etiam in feudo investimentum domini mutato vasallo, vel aliquid pro investimento. De eo agitur 2. *feud. t.* 35. Ex his vasallis alii debent fidem, et hominium tantum, alii etiam servitium, alii pacem, ut procurent pacem domino servari, id est, ut pacatos reddant omnes, quicunque se extulerint contra dominium, alii plevium, id est, ut domino ab hostibus capto pro eo fiant obsides. Et ita Rege Galliæ ab Anglis capto, Barones quidam homines regis inviti dati sunt obsides pro Rege. Auctor Summæ ruralis, qui liber est pernecessarius in foro versari cupientibus. Præterea ex vasallis alii sunt ligii, sic dicuntur in legibus Longobard. et Saxon. et gentium cæterarum. Alii non ligii, sive plani, et ligiorum gravior est conditio, et arctius fidei vinculum, quam cæterarum; nam et ampliora εἰσδεκτικὰ pensitant, et nullo excepto, quemcunque ex causa dominum tueri et defendere contra omnes coguntur. Inde illa contentio inter Ducem Brit. et Carol. VII. regem Galliæ: Rex Ducem sibi esse ligium contendebat: Dux se planum vasallum, non ligium: sunt vasallorum vasalli *lib. 2. feud.* l. 55. dicuntur *arriere-vassaux*: et *arriere-fiefs*, quæ quis tenet feudi jure, ab eo, qui idem tenet feudi jure. A vasallis diversi sunt, qui dicuntur suscepti: ii sunt, qui se et sua omnia tuenda potentioribus addicunt, quod jure nostro est prohibitum in futurum, non in præteritum, *l. 1. inf. ut nemo ad suum patrocinium suscipiat*, *et in Nov. 17. et in tit. de patrociniis, Cod. Theodos.* Et in dicta *Nov. Tiberii de divinis domibus*. Itaque reman-

serunt suscepti quidam, vel potius contrarius mos abrogavit eas constitutiones: plerosque ejusmodi habuit olim Ecclesia: hac specie susceptionis vindicabant sibi bona susceptorum, sive clientium, vel etiam ea eis relinquebant sub patrocinii certa mercede: ita ut aliquid pensitarent pro patrocinio, *l. 2. inf. ne quis ut nemo ad suum patrocinium, etc.* Græca est constitutio. Sententia est: ne quis vicarius patrocinium polliceatur, ne agricolas in clientelam suscipiat, reditunm, vel alterius lucri promissione facta pro patrocinio. De his Salvianus Episc. *lib. 5. de providentia. Servius. 6. Æneid. Patronus. in glossis.* Assecla, id est, cliens, seu susceptus: his sunt similes, qui dicuntur Casati in constitutione Caroli magni, et Casarii, *l. 7. inf. de bona proscriptorum.* Sic habent veteres, sic codex Theodos. Vulgo male cenanarii. Id ad extremum sciendum est, alia esse prædia optimo jure, optima conditione, quæ nihil ulli pensitant, quæ nec fidem, nec hominium, nec investituram, nec εἰσηλατικὰ debent, et vulgo dicuntur alodia, id est, *franc aleu.* Inveni proprie allodii nomine significari proprium cujusque patrimonium. Ita *2. feud. tit.* 48. dum ait: si datum sit ad proprium vel ad libellum: dum sit ad proprium, intelligit alodium: dum ad libellum, dationem libellariam, seu chartulariam, *ut l.* 26. et sic in veteribus formulis Francorum collectis a Marculpho. Alodo semper opponitur comparato, ex quibus unam proponam. Lex est Francorum, seu lex Salica. Francos enim Salios appellari scribit *Amm. Marcell. lib.* 17. ut de terra Salica nulla portio hæreditatis ad mulierem perveniat, quæ lex extra *lib. II. Salicarum, t. de alodio.* Eadem fuit olim lex Anglorum, et Turingiorum, in qua id ita exprimitur, ne hæreditas transeat a lancea in fusum, et olim in Armenia, ut constat ex Nov. XXI. At eam in Francia displicuisse id exprimitur hac formula, ut sorores cum fratribus succedant in alode. Formula est: Gajæ dulcissimæ filiæ salutem: diuturna, sed impia consuetudo inter nos tenetur, ut de terra paterna, cum fratribus sorores portionem non habeant. Sed ego perpendens hanc impietatem, quod sicut a Deo æqualiter mihi dati estis filii, ita et a me similiter estis diligendi, et post mortem meam æqualiter vos frui meis possessionibus æquissimum sit. Ideo te dulcissima filia cum germanis tuis Lucio et Opbilio, æqualem et legitimam hæredem esse constituo in tota mea hæreditate, ut tam paternis, quam maternis, sive quodcunque morientes reliquerimus, tibi æqualiter cum germanis tuis, filiis meis, uti frui liceat, eorumque partem obtineas. Alodo opponitur comparato. Et igitur proprium patrimonium, et quod tenetur proprio jure, nec pendet ex alio.

## *Ad L. II.*

*In emphyteuticariis contractibus sancimus, si quidem aliquæ pactiones in emphyteuticis instrumentis fuerint conscriptæ: easdem et in omnibus aliis capitulis observari, et de rejectione ejus, qui emphyteusin suscepit, si solidam pensionem, vel publicarum functionum apochas non præstiterit. Sin autem nihil super hoc capitulo fuerit pactum, sed totum triennium neque pecunias solverit, neque apochas domino tributorum reddiderit: volenti ei, licere eum a prædiis emphyteuticariis repellere: nulla ei in posterum allegatione meliorationis: vel eorum, quæ emponemata dicuntur, vel pœnæ opponenda: sed omnimodo eo si dominus voluerit, repellendo, neque prætendente, quod non est super hoc causa inquietatus: cum neminem oporteat conventionem, vel admonitionem expectare, sed ultro sese offerre, et debitum spontanea voluntate persolvere, secundum quod et anteriore lege nostri numinis generaliter cautum est. Ne autem ex hac causa dominis facultas oriatur emphyteutas suos repellere, et reditum minime velle suscipere, ut ex hujusmodi machinatione triennio elapso, suo jure is, qui emphyteusin suscepit, cadat: licentiam ei concedimus, attestatione præmissa, pecunias offerre, hisque obsignatis, et secundum legem depositis, minime dejectionis timere periculum.*

Sicut lex prima hujus tituli ostendit, pactiones esse servandas inter dominum et emphyteuticarium factas super omnibus, et specialiter super casibus fortuitis: et si nullæ intervenerint, utri eos casus adscribi oporteat: qua in re inter emphyteusim et locationem interest. Ita hæc lex secunda ostendit, pactiones esse servandas inter dominum et emphyteuticarium in omnibus, et specialiter in eo, quod convenerit de rejectione emphyteuticarii, de quo si nihil convenerit, alia differentia ostenditur inter locationem et emphyteusim. Emphyteuticarius duplici ex causa de fundo rejicitur, quod domino pensionem annuam non solvat, et quod apochas fiscales domino non reddat, prædium debet canonem domino, tributum fisco, tributum autem fiscus exigit, vel a conductore, vel a domino pro consuetudine regionis, *l. Si sine hærede. §. Lucius. D. de administrat. tut.* Sic etiam tributum exigit fiscus ab emphyteuticario, vel a domino. Ut igitur dominus sit securus adversus fiscum, emphyteuticarius domino debet reddere fiscales aphocas, quibus probare possit fisco soluta esse tributa: debet igitur emphyteuticarius et canonem solvere, id est, pensionem annuam domino, et fiscales apochas reddere, quod si non faciat, expelletur fundo emphyteuticarius. Rursus etiam emphyteuticarius rejicitur ob cessationem anni, bienni, vel triennii, vel quinquennii, prout convenerit, *l. Lex. D. de pignorib.* vel etiam ob cessationem, et moram ejusmodi non rejicitur, si nominatim convenerit ne ob moram pensionum annuarum rejiciatur. Nam si simpliciter convenerit ne rejiciatur invitus, vel si nihil convenerit: ex hac lege invitus repelletur ob cessationem triennii, id est, si per triennium, neque canonem solverit, neque apochas publicas reddiderit: et hac in re distat emphyteuticarius a conductore, in quo sufficit cessatio biennii, *l. 3. sup. locati.* Item in emphyteuticario Ecclesiastico sufficit cessatio biennii, *Novella* 120. at in paganico, ut loquitur Eustathius *lib. de temporibus*, exigitur cessatio triennii. Idem dici potest de civitatum emphyteuticario: nam et hic excidit jure emphyteutico ob canonem non solutum, *l. 1. D. si ager vect. l. 1. inf. de administrat. rer. ad civit. pertin. lib.* 11. Videtur ergo idem tempus et in eo servandum. Diversum est in emphyteuticario prædii fiscalis: nam hic ob canonem non solutum non incidit in commissum, *l. 4. inf. de fund. patrim. l. 2. inf. de fund. rei priv. lib.* 11. Licet ob tributum tamen non solutum possessor incidat in commissum, *l. 1. infra, de susceptoribus*, et ita videtur accipienda *l. 2. inf. de fundis patrim.* scilicet de tributis, non de canone. Alioqui pugnaret cum quæstione legis 4. hæc est collectio: ob tributa non soluta fundus minoris fisco non committitur: hoc datur ætati: ergo idem non datur majoribus, ergo ob tributum non solutum fisco majores incidunt in commissum. At ob canonem non solutum idem minoribus et majoribus datur, ne fundus fisco committatur. Itaque Accursius *l. Si tutores. inf. de administrat. tutor.* male accipit de fundo fisci, cum sit de fundo privatorum, vel civitatum emphyteutico, qui dominis, vel municipibus committitur ob canonem non solutum, etiamsi jus emphyteuticum fuerit minoris 25. annis, quod tamen pertinet ad periculum tutoris, qui rem committi passus est: sed exigitur cessatio triennii priusquam commisso locus fiat: et ita a contrario si dominus per triennium moram faciat in accipiendo canone emphyteutico, hoc cedit lucro emphyteuticarii. Anni aut biennii mora domino non nocet, et in hanc rem Eustathius citat *leg. 32. de Episcop. audiend. supra*, in quo titulo ea lex, et pleræque aliæ græcæ desiderantur. Itaque si dominus postquam triennio moratus est in accipiendo canone, deinde eum petet, repellatur. Et putem solam oblationem emphyteuticarii sufficere, id est, eum liberare præstatione temporis præteriti, sicut sola oblatio liberat a canone fisco debito, *l. 4. de col. fund. patrim.* et a tributis in præteritum, non in futurum, *l. 1. infra, de suscept.* At a dejectionis periculo non liberabitur nisi etiam eam pecuniam deposuerit, et obsignaverit. Sola oblatio non liberat a pœna commissi, a præstatione præteriti triennii liberat: quæ omnia sunt singularia postquam cœpit hic contractus haberi pro speciali: nam regulariter sola oblatio liberat a pœna nondum commissa, *l. Cels. §. ult. D. de recept. qui arbitr. receperunt*, et sola oblatio non liberat a sorte jam debita, vel ab usuris ex stipulatione debitis, *l. Acceptam. sup. de usur.* vel ratione fructuum perceptorum, *l. 4. sup. de usur.* Sola tamen oblatio liberat ab usuris debitis ex sola mora, quia sola oblatio purgat moram, *l. Qui Romæ. §. Seja. D. de verb. oblig.* Id etiam ex hac lege notandum, moram contrahi in rem ab emphyteut. ex solo triennii lapsu sine interpellatione, idque ex definitione *leg. Magnam. inf. de contrahenda stipulat.* quam Justinianus intelligit, dum ait, anteriori lege: nam ambæ leges editæ sunt eodem anno: sed lex *Magnam.* mense Aprili, hæc Septembri: hujus legis est subscriptio *datum 15. Calend. Octobr.* Chalcedone Decio viro clariss. Consule. A qua *l. Magnam.* non sunt excipiendæ operæ officiales, quæ in diem non debentur, sed tunc incipiunt deberi, cum peti cœperint. Definitio est de debitis in diem, quæ etiam fuit secunda Accursii animadversio. Postremo ex hac l. notandum, emphyteuticarium, qui ob cessationem triennii cecidit suo jure, nullam habere retentionem, aut petitionem nomine meliorationum, vel eorum, quæ ἐμπονήματα, vocantur. Videtur lex differentiam facere inter meliorationem, et ἐμπονήματα, nisi dicas, vel esse ἑρμηνευτικόν, quod verum est, ut confirmat lex ult. Hic dicuntur, et a Græcis ἐμπονήματα, et βελτιώσεις. Præterea non habet petitionem pœnæ, ut si sit pœnam stipulatus, si expelleretur, et expellatur ob cessationem triennii, non aget ex stipulatu de pœna: nam hic casus semper exceptus intelligitur in hac stipulatione, nisi cessaverit in solvendo, *l. Quæro. §. Inter. D. loc.* Hæc est sententia hujus legis secundæ. Nunc transeamus ad quæstiones interpretum. Quærunt an emphyteuticarius expelli possit, si in fundo emphyteutico male versetur, qua ex causa constat conductorem expelli posse, *l. 3. sup. loc.* Et emphyteuticarium Ecclesiasticum, *Novella* 120. Et vulgo admittitur in emphyteuticario paganico, ut expellatur non tantum ob cessationem triennii, sed etiam quod abutatur prædio. Recte: nam per emphyteusim res utenda et melioranda datur, non abutenda et deterioranda. Secunda quæstio est, an emphyteuticarius, qui per errorem cessavit triennio solvere canonem, jus emphyteuticum amittat, an etiam excuset ignorantia, ut si hæres cessaverit, qui justam habere solet ignorantiæ causam? et placet non esse distinguendum inter scientem et ignorantem: nam hæc mora committitur reipsa, ergo personæ scientia non exigitur. Verum Accursius ait hæredi subveniri, et restitui posse in integrum ex clausula generali, si qua justa causa esse videbitur, sed in eo errat semper Accursius, nam ad absentes tantum pertinet, *l. Nec non. D. ex quib. caus. major.* non ad ignorantes. Prætor tamen solet etiam ignorantibus opem ferre, ex magna et justa erroris causa, *l. 2. de restit. in integr. §. Si quis agens. Institut. de action.* Hæredi igitur etiam ex causa subvenietur ob justum errorem, non vi illius clausulæ. Tertia quæstio est, an valeat pactio facta inter dominum et emphyteuticarium, ne emphyteuticarius ob cessationem pensionum invitus expellatur. Jam dixi, pactionem valere hac *l. Secunda*, quæ ait valere pactiones de rejectione emphyteuticarii, ut secundum id quod convenerit, expellatur, vel non. Huic tamen sententiæ opponit Accursius *leg. In hoc. §. Si convenerit. D. comm. divid.* Lex ait, non valere pactionem factam inter socios, ne omnino fiat inter eos divisio rei communis: ergo etiam non debet valere pactio, de qua quæritur. Respondendum est, diversam esse rationem illius et hujus pactionis. Illa pactio est severior de individuo vinculo communionis, cum publice magis intersit ne quis perpetuo communioni astringatur, propter discordias, quas excitare solet communio, *l. Cum pater. §. Dulcissim. de leg. 2. l. In re communi. D. de*

*servit. urb. prædior.* Hæc autem pactio, de qua quæritur, est benigna, quæ pœna commissi emphyteuticarium liberat. Deinde opponit *l. Cum precario. D. de precar.* Si quid precario rogavero in Idus Januarias, nulla est conventio. Et hæc etiam conventio est diversa ab ea, de qua quærimus, nec sani hominis collationes sunt tam dissidentium inter se conventionum. Sumas quamlibet etiam pactionem non minor erit ejus, quam istius cum nostra conferendæ ratio. Si societatem tecum hac lege coiero, ut inequales partes inter nos fiant damni et lucri, nisi opera suppleat inæqualitatem, nulla est conventio, quia natura societatis non admittit hanc pactionem inæqualitatis. Nam vel non est societas, vel æquale esse debet lucrum et damnum: contra naturam societatis facta pactio nulla est, §. *De illa. Instit. de societ.* Erit quidem societas, sed illa pactio circumscribetur. Sic contra naturam precarii hæc pactio est, ut qui rem meam precario rogavit, eam teneat me invito, verbi gratia, in Idus Januarias, quia natura precarii est, ut rem, quam ex me habes precario, repetere possim quandocumque libuerit: ideoque detracta illa conventione precarium valebit. Pactio potest excedere naturam contractus, non potest contraria naturæ contractus esse: ut si in deposito conveniat similem rem reddi, non eamdem, est excessus, qui non admittitur, *l. Lucius. D. de depos.* Si conveniat rem depositam reddi Idibus, non ante Idus, hæc conventio est contraria deposito. Nam ut precarii, ita depositi natura est, ut revocetur dantis arbitrio, quandocumque libuerit. Itaque repeti poterit depositum etiam ante Idus, neglecta pactione, *l. 1. §. pen. de depos.* At pactio, de qua tractamus, ne scilicet liceat expellere emphyteutam, etiamsi diu cessarit in solvendo canone, non est contra naturam emphyteuseos, cum omissa commissi pœna, canon alio modo domino salvus esse possit, et tum salva maneat emphyteuseos natura. Nam hæc non sunt pugnantia, esse emphyteusim, et commisso locum non esse, ut nec sunt contraria esse emptionem, et evictioni locum non esse: at sunt pugnantia esse emptionem, et de pretio non convenisse, esse precarium, vel depositum, nec posse quandoque revocari, esse societatem, nec tamen communionem esse damni et lucri. Quarta quæstio est, an ob cessationem triennii dominus possit expellere emphyteuticarium sua auctoritate? Respondendum est non posse, judicis auctoritas exigitur, *l. Lex. D. de pign.* Sicut in locatione. Idemque respondetur de conductore, *l. pen. sup. de loc. et conduc.* Nec obstat *l. Iteratum.* quam citat Accursius, *inf. de metatis.* Species est: Si domus mea non debeat metatum, id est, non cogatur suscipere hospitem, et metator in eam veniat præparandi hospitii causa, militibus forte transeuntibus, eum expellam mea auctoritate, sic executorem expellam mea auctoritate, si rem meam injuria occupet obtentu officii, *l. 5. de jure fisci, l. pen. de exeusat. et exact.* Ceterum hoc modo rem meam tueor, et defendo contra injuriam metatoris, quod jure naturali permissum est. At cum expello emphyteuticarium mea auctoritate, rem meam, quam habet, nec reddit, sine judice mihi vindico, quod nullo jure permissum est. Quinta quæstio est, si post triennii cessationem dominus accipiat oblatas triennii pensiones, an dominus possit uti jure commissi. Hæc definitur *Novella* 120. quæ ostendit dominum posse uti jure commissi expulso emphyteuticario, simul et præteritas pensiones exigere; et licet ea Novella loquatur de Ecclesiastico emphyteuticario, eadem tamen est ratio in paganico, et inter Ecclesiasticum et paganicum una tantum est differentia in cessatione, nempe in temporis definitione, de quo constat. Igitur solutio pensionum, et acceptio non liberat emphyteuticarium a pœna commissi jam commissa: et si nolit uti dominus jure commissi, et velit jus emphyteuticum perseverare: tunc tantum pensiones exiget. Et e contrario, ut heri ostendimus, si ipse dominus per triennium fuerit in mora accipiendi oblatam pensionem non depositam, et obsignatam, nihilo tamen minus utetur jure commissi, non tamen exiget pensiones. Sunt hi duo casus excipiendi a priori definitione, alioquin utramque consequetur et pensiones et fundum. Non obstat *lex Post diem. D. de lege commissor.* qua etiam motus Accurs. aliter respondit. Species legis est: res vendita lege commissoria est, ut scilicet fiat inempta pretio non soluto Calend. proximis: post Calendas, et ita l. commissa, seu venditione, venditor petit pretium actione ex vendito. An poterit variare? et postea uti lege commissoria, et fundum venditum vindicare? L. ait non posse, quia ipse secum pugnat, nam dum agit pretii nomine ex vendito ratam venditionem facit, dum utitur l. commissoria, irritam facit. At in specie proposita non pugnat secum dominus, qui emphyteusim dissolvit, et præteriti temporis pensiones exigit. Opponitur etiam *l. ult. D. de eo. quod certo loco, l. 2. D. si quis cautio et l. Vectigalia. §. ult. D. de publ.* Sed his medendum est eodem collyrio, ut recte respondet Fulgosius. Sexta quæstio est, si sit contentio inter dominum et emphyteuticarium de solutione pensionum, et emphyteuticarius dicat se solvisse, dominus neget, cui incumbat onus probandi? Nihil est apertius. Qui allegat solutionem eam probare debet, *l. Quingenta. D. de probat. l. ult. inf. de solut. l. Asseveratio. sup. de non num. pec.* Probatur solutio testibus tantum, vel apochis, et testibus quinque, *l. Testium. sup. de testib.* et apochis munitis tribus testib. *l. 14. sup. de testib.* secundum distinctionem *legis ult. sup. si cert. pet. de reb. cred.* Nam quandoque sola apocha sufficit. Adjicit Accursius emphyteuticarium, qui probat se tribus proximis annis solvisse, præsumi etiam solvisse, superioribus, nec de solutione superiorum ab eo probationem exigi, sed de non solutione a domino, argumentu *l. 3. inf. de apochis publicis*, quæ loquitur de tributis fisco debitis, non de canone dominico. Sed idem etiam trahitur ad canonem in burboniis consuetudinibus, *t.t.* 23. Septima quæstio est: si dominus sit stipulatus pœnam de emphyteuticario, ni suis temporibus pensiones intulerit, an videatur renuntiare juri commissi? Recte Accursius dicit, non videri: Nam sicut stipulatio pœnalis non tollit sortis obligationem, nisi id actum sit: ita non tollit jus commissi: et si eligat dominus pœnam, non utetur jure commissi, ni aliud sit actum, ut utroque uteretur, jure commissi, et stipulationis pœna: illa sæpius potest exigi, nisi id actum sit. Ultima quæstio est: an si emphyteuticarius jus suum in alium transtulerit, contra eum dominus possit uti jure commissi? Respondetur, posse, cum successerit in locum prioris, sub eodem onere eademque causa, licet cum eo non sit emphyteusis contracta: itaque si cessarit in solutione pensionis per triennium, expelletur a domino. Ultimo loco hanc quæstionem Accursius adjicit, si quis alienum prædium 40. annis possederit, sub præstatione canonis, et canonem solverit quasi emphyteuticarius, cum non esset, an re cognita possit dejici? Respond. Accurs. non posse dejici, sed præsumi celebratum esse contractum emphyteuticum. Sententia est eum non posse dejici, quasi non sit emphyteuticarius, sed pro emphyteuticario haberi: vetustatem corrigere vitium possessionis, quæ fuit sine titulo: et ita qui fundum tenuit 30. annis, ut vasallus, et fidem atque hominium domino exhibuit, licet ab initio non sit investitus, pro vasallo habetur, *l.b. 2. Feud. tit.* 25. Puto et in specie proposita ab Accursio 30 annos sufficere, imo et 20. si bona fide prædium alienum possederit. In *l. ult. sup. de fundo patrimon.* agitur de fundis fiscalibus, vel templorum, et in his exigit 40. annos, non de fundis privatorum. At quid dicemus e contrario in emphyteuticario, si 30. annis fundum possiderit optimo jure, sine illatione pensionum? et constat hunc non posse dominium adquirere, cum possideat alieno nomine, non suo, et idem esse in conductore: nam conductores, et emphyteuticarii per longissimum tempus possessiones, et dominium non acquirunt, *l. Cum notissimi. § penult. inf. de præscript. 30 annorum.* At adversus jus commissi vel per moras ὑπολοίπων, sive reliquorum, *les arrerages*, poterit se tueri præscriptione 30. annorum, et in causa fisci 40. In futurum tamen non erit a pensionibus immunis, *l. Comperit. inf. de præscri. t. 30. annor.* quia possessionis causa non mutatur, sed idem fundus manet emphyteuticus: et ita etiam vasallos non se liberat hominii conditione præscriptione 30. vel 40. annorum. Notandum in feudo non esse locum commisso, locus est commisso in locatione, in emphyteusi, in contractu libellario, vel censuali: et generaliter in omnibus annuis reditibus: at in feudo, cujus ratione nullus annuus reditus debetur, ob fidem, et professionem hominii domino non præstitam, non est locus commisso, id est feudum non amittitur, et sunt tantum certæ ingratitudinis causæ, ex quibus domino feudum committitur ut si dominum abnegaverit, si violentas manus ei intulerit, si uxorem, aut filiam vitiaverit. De his lib. 1. *Feud. tit.* 5. et 21.

### *Ad L. III.*

*Cum dubitabatur utrum emphyteuta debeat cum domini voluntate suas meliorationes, quæ græco vocabulo ἐμπονήματα dicuntur alienare, vel jus emphyteuticum in alium transferre, an ejus expectare consensum: sancimus, si quidem emphyteuticum instrumentum super hoc casu aliquas pactiones habeat, eas observari. Sin autem nullo modo hujusmodi pactio interposita est, vel forte instrumentum emphyteuseos deperditum est: minime licere emphyteutæ sine consensu domini meliorationes suas aliis vendere, vel jus emphyteuticum transferre, sed ne hac occasione accepta, domini minime concedant emphyteutas suos accipere pretium meliorationum, quæ invenerunt, sed eos deludant, et ex hoc commodum emphyteutæ depereat: disponimus attestationem domino transmitti, et prædicere quantum pretium ab alio (revera) accipi potest. Et si quidem dominus hoc dare maluerit, et tantam præstare quantitatem, quantam ipse revera emphyteuta ab alio recipere potest: ipsum dominum omnimodo hæc comparare. Sin autem duorum mensium spatium fuerit emensum, et dominus hoc facere noluerit: licentia emphyteutæ detur, ubi voluerit, et sine consensu domini meliorationes suas vendere, his tamen personis, quæ non solent in emphyteuticis contractibus vetari ad hujusmodi venire emptionem. Necessitatem autem habere dominos, si alius melioratio secundum præfatum modum vendita sit, accipere emphyteutam: vel si jus emphyteuticum ad personas non prohibitas, sed concessas, et idoneas ad solvendum emphyteuticum canonem transponere emphyteuta maluerit: non contradicere, sed novum emphyteutam in possessionem suscipere, non per conductorem, vel per procuratorem, sed ipsos dominos per se, vel per litteras suas, vel (si hoc non potuerint, vel noluerint) per depositionem, in hac quidem civitate apud virum clarissimum Magistrum censuum, vel præsentibus tabellariis per attestationem, in provinciis autem per præsides, vel per defensores celebrandum. Et ne avaritia tenti domini, magnam molem pecuniarum propter hoc efflagitent (quod usque ad præsens tempus perpetrari cognovimus) non amplius eis liceat pro subscriptione sua, vel depositione, nisi quinquagesimam partem pretii, vel æstimationis loci, qui ad aliam personam transfertur, accipere. Si autem novum emphyteutam, vel emptorem meliorationes suscipere minime dominus maluerit, et attestatione facta, intra duos menses hoc facere supersederit: licere emphyteutæ, etiam non consentientibus dominis, ad alios suum jus, vel emphyteumata transferre. Sin autem aliter fuerit versatus, quam nostra constitutio disposuit, jure emphyteutico cadat.*

Hæc lex tertia est, de alienatione juris emphyteutici, et emponematum, seu meliorationum: et ut lex 1. de casibus fortuitis, lex 2. de rejectione emphyteuticarii: ita hæc lex de alienatione juris emphyteutici servari oportere ait, quod convenerit inter dominum et emphyteuticarium. Sed si nihil convenerit, vel si pactionum instrumentum perierit, lex statuit, ut jus suum, et meliorationes suas em-

phyteuticarius vendere non possit sine consensu principalis domini. Græci principalem dominum πρωτότυπον vocant, quem Doctores directum. Igitur non potest vendere jus suum inconsulto domino, nam debet denuntiare domino se velle jus suum, quod habet in prædio, alteri vendere, et an ipse velit emere. At quæritur an possit emphyteuticarius donare jus suum domino inconsulto: constat emphyteuticarium fisci donare posse jus suum sine consensu procuratoris Cæsaris salvo canone, *l. 1. de fund. patrim.* Accursius idem putat dicendum in privato emphyteuticario. Recte: nam eadem est ratio, et si aliter responderis, in totum interdices donatione emphyteuticario, cum ei in totum non interdicatur venditione, sed sub hac conditione tantum, si dominus, cui denuntiatum est esse venalem emphyteuticarium fundum, nolit emere eodem pretio. Donationem si prohibeas, sub eadem conditione, in totum prohibeas, quia dominus semper volet sibi potius prædium donari, quam alteri. Et ita liberalitati, et munificentiæ emphyteuticarii in amicum de se bene meritum collatæ, dominus erit impedimento semper. Igitur licebit emphyteuticario donare, domino non antestato, et inconsulto, non item vendere. Poterit et permutare sine consensu domini, quia non est in potestate domini eandem rem offerre, pro qua emphyteuticarius jus suum cum altero commutat. At idem pretium offerre, est in ejus potestate. Ideo est denuntiandum domino, cum possit idem pretium præstare. Igitur in hac lege tertia alienare accipitur stricte pro vendere, ut in *l. 1. hoc tit.* Alienationis, id est, venditionis, *§. Adeo. de loc. Institut.* refertur sententia legis primæ, et pro eo quod est in l. prima, alienationis, in eo est venditionis. Potest etiam emphyteuticarius prædium emphyteuticum pignori obligare salvo canone, *l. Tutor. §. ult. D. de pignorat. act.* Potest etiam usumfructum, et servitutem ei imponere *l. 1. §. 1. D. quibus modis ususfruct. amit.* Sed soluta emphyteusi (solvitur autem tempore, vel commisso) solvetur pignus, et servitus. At emphyteuticarius non potest vendere sine domini consensu. Et idem dicendum in fisci emphyteuticario, licet negaverit Accursius, *l. 1. de fund. patrimon.* Debet autem emphyteuticarius, qui juris sui emptorem invenit, et meliorationum domino principali testatu denuntiare, se velle vendere, et quanti possit vendere, id est, se emptorem invenisse, qui daret tot aureos, ut idem dominus possit emere totidem, si velit: nam dominus habet jus προτιμήσεως, id est, præfertur extraneo. Idem jus domino non datur feudo, sed datur jus retractus venditione perfecta intra certa tempora: jus retractus, id est, jus redimendi feudi ab emptore, ut est in consuetudine Parisiensi, *l. 1. et 2. Feudorum. tit. uno* Constitutione tamen Lotharii et Friderici, feudum non potest alienari sine domini consensu, *ut l. rum 2. Feudorum, tit. 52. et 55.* At eo jure non utimur: nam potest feudum alienari sine consensu domini, sed dominus habet redimendi, sive retrahendi jus, plerumque intra dies 40. reddito eodem pretio emptori. Igitur non habet jus προτιμήσεως, nec jus commissi, si certior non fiat a vassallo, sed habet jus redemptionis, seu retractus: at jus emphyteuticum non potest vendi, et tradi sine domini consensu: si vendatur non denuntiato domino, prædium domino committitur, ut ostenditur *in fine hujus legis.* Denuntiari igitur domino oportet prædium esse venale, post denuntiationem domino dentur duo menses, ut emat si velit eodem pretio: post duos menses si non emat, libere vendet emphyteuticarius cui volet ad solvendum canonem idoneo, et emere non prohibitu, et dominus cogitur eum emptorem recipere, approbare: debet autem eum suscipere non per procuratorem suum, non per conductorem suum, sed per se, vel per litteras suas, aut literis per depositionem factam in urbe apud magistrum census. Magister census erat tantum in urbe, non in provincia, qui postea dictus fuit [illegible], *Novel. Leonis 44.* apud eum fiebant contractuum et instrumentorum omnium publicationes, et insinuationes. Igitur dominus emptorem novum recipiet per depositionem factam in urbe, per magistrum census, vel per testationem factam in urbe, præsentibus publicis personis, id est, tabulariis. Depositio fit sine scripto, *l. In sacris. §. Hoc si prolato. inf. de prox. sacr. scrin. lib. 12.* Quod non putavit Accursius, ut et l. *ult. inf. de princip. ag. in rebus, lib. 12.* testatio fit scripto. In provinciis autem dominus principalis debet novum emphyteuticarium suscipere per depositionem, vel testationem factam apud præsidem, vel civitatum defensores, si per se nolit, aut per epistolam. Debetur autem domino pro hac re εἰσδεκτικόν, id est, pro admissione novi emphyteuticarii, quod hac lege definitur, ut ei detur quinquagesima pars pretii (*Gallice les lotes, et ventes*) et dominus testato conveniatur, et novum emptorem admittat, et post eam testationem, adhuc duobus mensibus exspectatur: post duos menses si non admittat, et approbet jam non necessaria susceptio, εἰσδεκτικοῦ, nec debetur εἰσδεκτικόν; sed alienatio valet perinde ac si unus emptor fuisset receptus a domino: præterea notandum hæc εἰσδεκτικά, sive laudimia deberi non tantum si jus emphyteuticum vendiderit, sed etiam si donaverit vel permutaverit, vel legaverit, vel institutionis jure in alium transtulerit, quod hac lege significatur, dum sit, domino quinquagesimam pretii deberi, vel æstimationis loci, qui in aliam personam transfertur: pretium refertur ad venditionem, æstimatio ad aliud genus alienationis. Nam licet emphyteuticarius possit donare, vel permutare sine domini consensu, non ideo non debentur εἰσδεκτικά, sicut in feudo, licet hodie sine domino vendi possit, non ideo minus debentur quintæ: ac similiter si pacto convenerit, ut emphyteuticarius domino inconsulto possit vendere, non ideo remissa videntur εἰσδεκτικά. Primum igitur caput legis tertiæ, ne alienet sine domini consensu, ad venditionem tantum pertinet, ne emphyteuticarius alienet inconsulto domino. Cetera ad omnem alienationem, et ut novus emphyteuticarius suscipiatur, ut inferat εἰσδεκτικόν, ut his omissis commisso locus sit.

# JACOBI CUJACII J. C.

RECITATIONES SOLEMNES.

## SIVE COMMENTARII

IN LIB. V. CODICIS.

## AD TITULUM I.

### *De Sponsalibus et Arris, Sponsalitiis, et Proxeneticis.*

Anno 1575.

Hic titulus tres habet partes: una est de sponsalibus: altera de arris sponsalitiis: tertia de proxeneticis. Et observandum est in primis, hanc esse mentem conditoris Codicis, ut quos omisit contractus libro superiore, hoc lib. persequatur et actiones proditas ex iis, ac principio matrimonii contractum, qui etiam nudo consensu perficitur, ut emptio, locatio, societas, mandatum et emphyteusis: qui expositi sunt libro superiore. Et hoc obiter serva quod dico, emphyteusin perfici nudo consensu, sicut emptionem et locationem, quibus adsimilatur; nec esse ad eam perficiendam necessariam stipulationem, nec scripturam: matrimonium inquam nudo consensu perficitur: nam neque verba, neque scripturæ proprietatem desiderat, neque dotem, neque concubitum, neque pompam, neque uxoris deductionem in domum viri, *l. pen. D. de donat. int. vir. et uxor. l. Si donationem. inf. de nupt.* quæ sunt quidem per consequentias matrimonii propria, sed reliqua, non principalia, quæ rem, negotiumque conficiant, nudus consensus rem conficit. Nuptiæ igitur, sive matrimonium est conventio nuda, quæ fit inter cives, marem, et fœminam ad sobolem procreandam spectans, eo animo votoque, ut in una domo totam vitam vivant socialiter. De hac conventione tamen plenius dicemus, cum ad tit. quartum, qui est de nuptiis, pervenerimus. Ab ea enim ordiri vetamur cum ordine titulorum, tum re ipsa: nam licet matrimonium consensu nudo trahatur, ut emptio, vel locatio: tamen ad eum non pervenitur statim, ut placuit primus sermo de nuptiis: et repentino quod contrahitur, id haud quaquam sapientes probant. Ac rectissime *D. August. 8. confes. Institutum est*, inquit, *ut jam pactæ non tradantur statim, ne vilem habeat maritus, datam, quam non suspiraverit sponsus desideratam, et dilatam.* Nullus est contractus, cui tot adjiciantur contractus alii, ne de pactionibus loquar: nam et celebrior est contractus ceteris omnibus, quippe qui primus est omnium contractuum, ut ait Hierocles *lib. de nupt.* Contractui uni, qui principalis est, non tantum pactiones adjiciuntur, sed et contractus alii, eumque ambiunt, et circumstant, ut emptionem, et venditionem arrarum datio, traditio rei, et cautiones. Matrimonii licet unus sit, et principalis contractus, sunt alii, qui, ut ad eum perveniatur, vel eum præcedunt, vel ubi completus est, eum sequuntur, vel modo præcedunt, modo sequuntur, vel qui penitus diriment eam conventionem, ut divortium, quod contractum esse certum est, *l. Jurisgentium. §. Quinimo. D. de pact. l. Si uxor. de judic.* Sed qui ad eum constituendum, confirmandum, vel corroborandum, spectant, hi sunt dotis datio, vel promissio, donatio ante nuptias vel propter nuptias, sponsalia, arrarum datio: dotis promissio est contractus, dotis etiam datio contractus, est, *l. Exigere. D. de judic. l. Contractus. D. de reg. jur.* Dotis, inquam, datio contractus est qui præcedere, vel sequi matrimonium potest, ut Paulus ait *libro 2. Sent. tit. de dot.* Et si sola præcedat, nondum est matrimonium: nam dotis datio vel promissio nuptias, vel sponsalia non facit, *l. Si sponsalibus. D. de jur. dot.* Imo nec dos est proprie antequam nuptiæ sequantur, *l. 3. D. eod.* Inest enim dationi, vel promissioni dotis tacita conditio, si nuptiæ sequantur, *l. Stipulationem. et l. Quia autem. D. eod. l. 4. §. 1. D. de pact.* Et ante nuptias igitur dos imperfecta est, dotisve contractus imperfectus est, *l. Necessario. D. de per. et com. rei vend.* Item donatio ante nuptias est contractus: nam et negotium est aliquod, qui olim præcedere nuptias, hodie etiam sequi potest, sicut dos, et ob id mutato nomine hodie dicitur donatio propter nuptias, non ante nuptias, *l. Si constante. inf. tit. 3.* Item sponsalia contractus est, qui præcedit tantum nuptias. Arrarum quoque datio contractus est, qui etiam præcedit nuptias, et quia pars prima hujus tit. est de sponsalibus, de eo contractu prius nobis agendum. Sponsalia hodie contrahuntur nudo consensu, sicut nuptiæ, *l. 4. et ult. D. eod.* Idcirco recte contrahuntur inter absentes per internuntium, vel per epistolam, vel per aliam quamlibet personam interpositam, veluti per procuratorem, pararium vel proxenetam. Et recte in *l. 4. quotidie fieri* et *d. l. ult. plerunque fieri*, ut absens absenti despondeatur, ut hæ conditiones expediantur interpositis personis, quæ expediri per alium non possent, si ut olim sponsalia fierent per stipulationem: nam stipulationes nunquam fiunt per alium, *l. 1. in pr. D. de verb. oblig.* Et secundum hoc jus novum, quo sponsalia nudo consensu contrahuntur, puto accipiendam esse definitionem Flor positam in *l. 1. D. eod. ut sponsalia sint mentio, et repromissio futurarum nuptiarum.* Non satis est mentio; nam mentio est primus sermo et tractatus de nuptiis contrahendis, nondum contractas, nondum sponsalia. In *l. Nam cum. D. pro soc.* tractatu habito coiri societatem, non tractatum scilicet, sed conclusionem tractatus esse societatem. Ideo additur in definitione, *repromissio*, quo nomine fateor

plerumque significari eamdem cautionem, sive repromissionem stipulanti factam non datis fidejussoribus, sed dico illo loco significari nudum consensum, quo hodie sponsalia perficiuntur, imo in jure, quod est verissimum, promittendi et repromittendi verbum latissime patet: nam et pactum eo significatur, et nudus consensus, et dictio, et pollicitatio, et omnis contractus, *l. Sciendum. §. Dictum. D. de ædil. edic. l. 9. in pr. D. de duob. reis, l. Pactum. D. de pollic. l. Si pacto, sup. de pact. l. Nuda. inf. de contrah. stip.* Et ideo minus est *promittere*, quam *spondere*. Seneca in epist. *Jam non promittunt de re, sed spondent.* Promittunt qui quamcumque conventionem ineunt, etiamsi obligatio ex ea non nascatur, et qui paciscuntur: igitur spondent tantum qui stipulanti promittunt, quod est firmissimum vinculum juris, et ut ait *l. Sponsio. D. de verb. sig.* sponsio appellatur, non tantum quæ fit per sponsi interrogationem, nempe his verbis, *spondes? spondeo*, sed etiam omnis promissio, stipulatioque, licet fiat aliis verbis, *promittis? promitto, fidejubes? fidejubeo. Sponsus* Varroni est *contra sponsum rogatus* sponsor, qui vicissim rogatus est an spondaret, ut fiebat olim in sponsalibus: ætate autem Florentini desierant sponsalia fieri per stipulationem, satisdato fiebant, id est, datis fidejussoribus, non nuda repromissione, ut Servius auctor est in illum locum Virgilii, *et gremiis abducere pactas.* Olim igitur sponsalia per stipulationem fiebant, *l. 2. D. eod. tit.* Arnob. 4. contra gentes. *Habent*, inquit, *interpositis stipulationibus sponsas*: et idem addit, *sponsis pactas, et speratas*: pactæ addita stipulatione fiebant sponsæ. Nudum enim pactum non facit sponsalia, et aliud est nudum pactum, nudus consensus longe aliud: nam etsi pactum sit nudus consensus, non tamen omnis nudus consensus est pactum, sed vel pactum, vel contractus. Emptionem recte leges perfici nudo consensu: nudo pacto fieri nusquam leges, quod idem est de sponsalibus, atque nuptiis. Stipulatio pactam sponsam facit; stipulatio est remedium, quod adhibetur pacto, *l. Libert. sup. fam. ercisc.* Et vitiosa est argumentatio, si quis dicat: pactum est nudus consensus, emptio perficitur nudo consensu: ergo emptio perficitur nudo pacto: nam propositio non est absolute vera. Nec enim pactum est simpliciter nudus consensus: sed nudus consensus, qui non transit in proprium nomen: nudus autem consensus, qui transit in proprium nomen, ut emptio venditio, locatio, sponsalia, nuptiæ, contractus est, non pactum. Et breviter idem est conventio et consensus, *l. 1. §. 1. de pact.* Omnis conventio consensum habet. Conventio est genus, ergo et consensus est genus, et species duæ, pactum, et contractus. Verum ad rem. Olim igitur cum per stipulationem fierent sponsalia, non fiebant per alium: nam stipulatio non contrahitur per alium inter absentes, sed fiebant inter eos ipsos, qui erant contracturi nuptias inter se, vel inter patrem puellæ, et adolesc. inter parentes puellæ, et adolescentis, qui de nuptiis futuris liberorum suorum conspondebant invicem suo nomine, non filiorum, ignorantibus filiis, et nonnunquam invitis. Ideoque sponsiones illæ eos tantum tenebant, non filios, aut filias, nisi consensissent, et licebat his patribus discedere hac in re, in quorum potestate erant, *l. 2. D. de rit. nupt. l. Sponsalia. et seqq. D. de sponsal. l. Titia. D. de verb. oblig.* Igitur omnis nuptiarum potestas non est in patre. Et recte Comicus: *Uxorem decreverat dare sese mihi pater hodie, nonne oportuit præscisse me ante, nonne communicatum oportuit?* Id vero quod ita agitur inter parentes, vulgo existimant esse despondere, sed falluntur: nam verbum illud commune est. Despondere etiam dicuntur invicem per se, qui conveniunt de futuris nuptiis inter se, *l. Si quis tutor. §. Quamvis. D. de rit. nupt.* vel etiam qui eorum nomine conveniunt hodie nudo consensu, ut *l. 4. D. de spons.* desponsæ a patre, in *l. Tutor. D. de ritu nupt.* additur *destinata a patre.* Desponsatur per conventionem, seu consponsionem. Destinatur testamento citra conventionem, ut in *l. Non est matrimonium. D. de rit. nupt. non desponsam a patre*, inquit, *nec testamento destinatam.* Et ut his verbis Comici utar: *te isti virum do amicum, tutorem, patrem.* Et inde in *d. l. Tutor.* sic omnimodo videtur legendum esse; *tutor, vel curator adultam uxorem ducere non potest, nisi a patre desponsa, destinatave testamento, nominatave conditione nuptias puella secuta fuerit tutoris, vel curatoris: nominata conditione*, id est nominato viro, cui eam destinabat pater, puta demonstrata persona viri, cui filiam nubere pater cupiebat post mortem suam, quod est perspicue verum. Porro ex stipulatione futurarum nuptiarum, quæ olim interveniebat, et sponsalia perficiebat, ut auctore Gellio Servius Sulpitius scripsit, *libro de dotibus.* Ex quo libro refertur alia sententia in *l. Quod Servius. D. de condict. caus. dat.* Et Neratius quoque auctor juris *lib. de nupt. ex ea*, inquit, *stipulatione actio dabatur* sponso in id, quod uxorem accipi, vel dari intererat, et consequenter erat olim etiam pœnæ petitio, quasi vice ejus quod interest, si stipulationi fuisset subdita pœna, quod etiam probat Nov. *Leon.* 18. Quod improbat *d. l. Titia. D. de verb. oblig.* et *l. pen. infra, hoc tit.* ne metu pœnæ adstringantur matrimonia. Unde consequens est improbari actionem quanti interest: nam altera alteri succedanea est, et datur in eum, per quem stat quo minus nuptiæ fiant. Est tantum petitio legitimæ pœnæ, non conventionalis: petitio ex lege, non ex conventione, nempe amissio arrarum, si eas dederit is, per quem stat quo minus nuptiæ sequantur, vel si eas acceperit, duplum arrarum, *l. 5. hoc tit.* vel etiam ut efficit, ex conventione quadruplum. Quid igitur pœnam probat conventionalem, eamque, quæ perveniet ad quadruplum? quia videlicet veteri jure etiam legitima fuit pœna quadrupli, *l. 1. Cod. Theodos. si rect. pers.* et jus vetus redacto quadruplo in duplum non ita est antiquatum, quin possit ex conventione reduci, sub eo colore, quod et quadrupli pœnam jus aliquando probaverit. Alioquin non esset pœnæ illius petitio legitime supra duplum petitio. Nam certe est definitio *l. Unicæ. C. de sentent. quæ pro eo quod interest profer.*



eas tantum pœnas posse exigi, quæ legibus certo fine statuuntur, vel quæ cum competenti moderamine proferuntur, quod ne accipias de conventionalibus, per quas quisque sibi cavit, sed de iis, quæ proferuntur, de mulctis scilicet, quæ proferuntur sententia arbitrio judicis cum competenti moderamine: est enim mulctarum modus quidam in *tit. de mod. mulct.* et *l. Propen. D. de verbor. sign.* Ea est definitio *d. l. unicæ*, cui si objicietur *lex pen. hoc tit.* habes jam quod respondeas. Et rursum, si ei objiciatur *l. Si dictum. D. de evict. l. Si procurator. D. de jur. fisc.* evictionis nomine contrahentes posse cavere, non duplum tantum, sed triplum, et quadruplum pretii, hoc mirum videri nemini debet, quandoquidem lege nulla constituta est ei rei certa pœna, nulla certa taxata quantitas evictionis nomine, et licet more sit duplum cavere evictionis nomine, tamen non est lex certa, ut plane liceat contrahentibus sibi cavere etiam supra duplum. Nam ubi lex deficit, vel sententia judicis, convenientibus, aut contrahentibus quidvis convenire licet. Nec rursus obstat *l. 4. §. ult. D. si quis. caut.* quæ admittit ex conventione pœnam judicio sistendi causa quæ est amplior eo, quod statutum est edicto Prætoris, quod prima facie vehementer obstare videtur. Nam ut respondeam: cautio judicio sisti est prætoria, quæ in id quod interest concipitur, *l. Quoties. D. de verb. oblig.* Et tritum est illud, id quod interest licere deducere ad certam summam, quod plerumque ejus æstimatio sit incerta, *l. ult. D. de prætor. stip.* etiamsi pluris deducatur in eam summam, quam revera interfuit, modo non excedat duplum in casibus certis, quoniam id quod interest in cas. cert. finitur duplo. Et id igitur, quod explicandi causa additur, quantum interest, et in casibus incertis, modo non excedat æquum et bonum. Est in hanc rem *l. 6. D. de prætor. stipul. In præt. stipulat. omnibus*, ergo et judicio sisti, etiamsi a Prætore sint conceptæ, et habeant formulam certam, et conceptionem, veluti quanti ea res erit, vel quanti interest, tamen posse, si quid contra factum erit, convenire de certa pœna, et pœnam stipulationem committi ex conventione. Prætoriis quidem stipulationibus nihil posse addi, nihil detrahi, nec earum formulis dicitur in *l. In conventionalibus. D. de verb. oblig.* Sed nec immutat eas, qui vel addit, aut detrahit eis, et quicquid in eis est incertum, redigit ad certam summam et æquam. Igitur restat vera definitio *l. unicæ.* Supra autem tractavimus de patribus despondentibus filios, aut filias, et de pœna, quæ adjicitur iis desponsionibus. Sæpe usus sum supra *l. Titia. D. de verb. oblig.* Et æquum est ideo me speciem ad eam legem apponere, quæ est veluti ara quæstionis hujus. Species hæc est. Vir et uxor post matrimonium contractum, quod erat eis secundum (nam uterque expertus erat aliud conjugium) consenserunt, et convenerunt, ut viri filia quam ex prima uxore habebat, desponderetur filio uxoris, quem ex alio matrimonio habebat. Neque hæ nuptiæ vetitæ sunt, quia nec cognati sunt inter se, nec affines. Nec enim cognati viri affines sunt cognatis uxoris, nec filii viri affines sunt filiis uxoris ex alio matrimonio procreatis, sed cognati viri affines sunt uxori, et contra cognati uxoris affines sunt viro: nam ipsi inter se cognati sunt. Sunt igitur inter eos justæ nuptiæ, et ita quotidie fit, ut mater et filia nubant patri et filio. Et huc est quod ait *l. Generali. §. Inter. D. de rit. nupt.* Inter privignos, viri scilicet, et uxoris, quos ἀλληλοπρογόνους, Theophil. vocat in *§. Mariti. Instit. de nup.* contrahi posse nuptias, etiamsi communem fratrem ex novo parentum matrimonio susceptum habeant. Recte igitur parentes illi, ut proposui, consensere, ut uxoris filia filio mariti desponderetur, et præterea etiam huic conventioni adjecerunt pœnalem stipulationem, si quis eorum parentum nuptiis impedimento esset, atque ita eam desponsionem devinxerunt pœnæ vinculo. Postea vir constante matrimonio diem suum obiit, et post mortem patris filia noluit nubere filio novercæ, ut convenerat inter conjuges, citra consensum liberorum: potuit nolle nubere: nam sponsio patris non tenuit filiam. Quæritur, an ex ea stipulatione pœna peti possit ab hæredibus patris, quasi per patrem factum sit, dum viveret, ne nuptiæ complerentur: et respondet JC. pœnam peti non posse, hac ratione, quia contra bonos mores stipulatio fuit interposita, cum inhonestum sit, ut ait, pœnæ vinculo matrimonia constringi, sive futura, sive jam contracta, quia ea libera esse oportet. Hæc est sententia *legis Titia.* Sed si verum est quod ait, eam stipulationem pœnalem esse contra bonos mores, esse inhonestam, igitur Leo *Novell.* 18. non potuit probare eam stipulationem, quæ pugnat contra bonos mores, contra honestatem, pudorem, et jus naturale, quod mutari non potest jure civili. An dicemus eam Novell. esse contra jus naturale? minime: nam distinguendum est, alios esse bonos mores civiles, alios naturales, *l. Item apud Labeonem. §. Idem ait. D. de injur.* et alia esse inhonesta civiliter, alia naturaliter, *l. Probrum. 42. D. de verb. sign.* Inhonestum esse civiliter matrimonia, et sponsalia vincire metu pœnæ; *l. Titia. 100. §. 1. D. de cond. et demonstr.* Ea vero, quæ sunt inhonesta civiliter, posse leges efficere, ut amplius pro inhonestis habeantur. Atque ita in usu evenit sæpe, ut quæ nunc sunt inhonesta, post non inhonesta esse videantur, vel contra, quoniam scilicet hos mores jus civile induxit, non jus naturale. Et sane etiam *d. l. Titia*, significat eam stipulationem pœnalem non esse nullam ipso jure, quæ sane nulla esset ipso jure, si adversaretur juri naturali. Et utriqua juri igitur: nam quod naturale est, et civile est, et significat ipso jure pœnæ exactionem esse efficacem, si promissor omiserit exceptionem doli mali, dum convenitur ex stipulatu: denique eam stipulationem pœnalem non esse nullam ipso jure, sed irritam fieri per exceptionem doli mali. Hic non morarer diutius, nisi animadvertissem Modestinum JC non indignum existimasse tractatu, quæ essent differentiæ inter sponsalia et nuptias. Nam is certe Modestinus *libro 4. different.* docuit, quæ essent differentiæ inter sponsalia et nuptias sub hoc tit. Eos

enim libros distinxerat titulis de sponsalibus, et matrimoniis sicut ex fragmentis veterum Jurisconsultorum, sive reliquiis constat, eum tractasse differentiam inter depositum et commodatum *lib. 3. sub hoc tit. de depos. et commod.* et *lib. 6. differentiarum.* Differentias inter scientes et ignorantes. Et summa quidem illa, et notior differentia inter sponsalia et nuptias est: eo distare has ab illis, quo spes distat a re ipsa: nam sponsalia sunt spes nuptiarum, speratæ nuptiæ, *l. pen. tit. sup.* spes nuptiarum in *l. 6. D. eod. l. Si uxor. §. Divi. D. ad leg. Jul. de adult. l. 2. inf. de repud.* et quæ dicuntur speratæ in auctoribus, eæ sunt vel sponsæ, vel pactæ. Nam et pactiones de futuris nuptiis, licet sine stipulatione obligationem non pariant jure civili, tamen etiam sunt spes nuptiarum. Aliam differentiam *eod. lib. 4. different.* Modest. exposuit in *l. Ea quæ. D. ad municip.* Ut scilicet, ea quæ desponsa est, non mutet domicilium, nec forum propter sponsalia, antequam contraxerit nuptias. Uxorem vero constat mutare domicilium, et forum, et ubi domicilium habet maritus, ibi eam conveniri, et facere munera publica, quæ mulieribus conveniunt, *l. ult. inf. de incol. lib. 10.* Et eleganter in *l. 12. C. Theod. de navicul.* *ut in litibus,* inquit, *causisque privatis mulieres convenit sequi fora maritorum, ita in publicis necessitatibus eandem rationem servari convenit,* ut munera publica, ubi obit maritus, ibi et obeat uxor; alia differentia est ex eod. lib. Modest. in l. 14. *D. de sponsal.* In nuptiis definitam esse ætatem, nempe in fem. 12. ann. in masculis 14. vel quod idem est et notandum, in masculis 15. in fœminis 13. annorum. Nam cœperit oportet in fœmina annus 13. in mare 15. Atque ita non sunt justæ nuptiæ, nisi illa faciat anno 13. ille 15. incœpto, cujus vel diem unum, aut unam horam attigisse satis est. Et hoc ita demonstrat. Novella Justiniani 100. et *Nov. Leon.* 78. et *Nov.* 2. Alexii Comneni *de sponsal.* In sponsalibus autem non est definita ulla ætas, ut ait *d. l. 14.* Et quod subjicit eadem *l. Quapropter, et a primordio ætatis spons. effici possunt, si modo id fieri ab utraque persona intelligatur, id est, si non sint minores, quam septem annis:* hic non definit certam ætatem: sed exigit tantum, ut sponsus et sponsa intelligant quid agatur, quod non contingit ante completum 7. annum, qui finis est infantiæ. Et hoc idem de 7. annis notatur *Nov. 2. Alex de sponsal.* Falsum autem est quod quidam existimant lege Julia et Papia definitam ætatem in sponsalibus auctore *D. Augusto.* Nam hoc tantum Sveton. scribit: Augustum coarctasse tempus sponsas habendi, id est, ut confirmat *l. 2. h. t.* et *l. Patri. C. Theod. eod.* ut post sponsalia scilicet et puellæ puberis non traherentur nuptiæ, et diu sponsæ haberentur, sed acciperentur uxores intra biennium a contractis sponsalibus, alioqui eam impune sibi posse quærere conditionem aliam, si ducta non fuerit intra biennium a sponsalibus arris non redditis, sed tamen si per eam stetit quominus fierent nuptiæ intra biennium, quod lex Augusti præscripsit, tum eam arras restituere in duplum, vel in quadruplum ex conventione. Idemque est, si impuberis puellæ 10. anno ætatis contracta sunt sponsalia, nec uxor accipiatur post completum annum 12. ætatis, quod est lere intra biennium a sponsalibus, si cœperint sponsalia 10. anno ætatis: nam hæc etiam retinet arras, quas accepit, et impune alium sibi maritum adoptat. At contra si per eam stetit, quo minus ubi pervenit ad nubilem ætatem, nuberet cui desponsa fuerat, reddet arras in duplum, vel in quadruplum ex conventione, ut ostendit etiam *d. l. Patri,* quod heri tamen probaveram tantum ex *l. unica, Cod. Theod. Si provinciæ rector, vel ad eum pertinentes,* etc. jure veteri quadrupli fuisse constitutam pœnam, cui etiam hodie locus est ex conventione, non jure ipso ultra duplum, *l. pen. h. t.* Sed si sponsalia contracta sint cum puella ante 10. annum ætatis suæ, possunt enim contrahi a primordio ejus ætatis, quæ intelligit quodammodo quid agatur, *d. l. 14.* ut jure quoque stipulatur ea ætas, quæ excessit infantiam, id est, annum 7. et promittat quoque jure tutore auctore, *l. 1. §. pen. D. de oblig. et act.* si, inquam cum puella contracta sint sponsalia ante 10. annum, non sunt illegitima, sed immatura, quia jam certum est, non posse nuptias intra biennium contrahi, quod non possit peragi pubertas intra biennium, quæ in nuptiis exigitur. Atque ideo, quia scilicet sunt immatura, et biennali præscriptionem eludunt, hoc casu ex utraque parte cessant pœnæ omissarum nuptiarum, vel renuntiatæ conditionis, *d. l. Patri,* et ita etiam hoc casu præmiis maritorum non fruuntur, quæ dedit lex Julia et Papia, ut contra si, qui cœlebs permansisset, indixit pœnas: non fruuntur, inquam, præmiis maritorum qui cum puella ante 10. annum ætatis sponsalia contrahunt, etiamsi eam uxorem duxerunt post completum 12. annum, quia scilicet non acceperunt, nec potuerunt eam accipere intra biennium. Ob immatura sponsalia, non illegitima tamen, præmia maritis procedunt, et privilegia a die sponsaliorum, si modo non duraverint sponsalia ultra biennium. Et ita omnino est accipiendus hac de re locus apud Dionem 54. cum tractat de legibus perlatis ab Augusto. Et addenda est etiam huic præscriptioni biennii inductæ l. Julia et Papia, et confirmatæ *l. 2. h. t. d. l. Patri* addenda, inquam, est exceptio *l. pen. D. de sponsal.* quæ omnino pertinet ad hanc rem, cum sit ea lex inscripta ad *l. Jul. et Pap.* quarum legum fuit magna pars de sponsalibus, et nuptiis, et maritandis ordinibus, id est, de nuptiis senatorum, et patriciorum, quibus cum his esset conjugium. Exceptio hæc est, nisi valetudo sponsi, vel sponsæ vel mors parentum, vel capitalis pœna, quæ fuerit inflicta sponso, vel sponsæ, vel longa peregrinatio ex necessitate suscepta coegerit trahere sponsalia in triennium forte, vel quadriennium, vel quinquennium. Nam eleganter *l. Si quis tutor. §. 1. de ritu nupt.* iniquum esse dilationem, quæ non dolo, sed ex necessitate contingit, cuiquam esse fraudi, vel noxæ: itaque ex serie et progressu disputationis hujus, extra præscriptionem biennii, jam satis enodatæ me, plusquam manifestum est in *d. l. pen.* cum sit, sæpe justas, et necessarias causas efficere, ut trahantur sponsalia, et differantur nuptiæ, non solum *in annum, vel biennium, sed etiam triennium, vel quadriennium, et ulterius,* abundare illa verba, *annum vel:* nam huic rei numquam fuit præscriptus annus ulla lege: sed biennium tantum. Atque ita igitur scripsit auctor *d. l. pen.* non solum biennium, quod scilicet lege Julia et Papia præscriptum est, sed etiam triennium, vel etiam ulterius ex causa necessaria differri nuptias a contractis sponsalibus. Et præterea potest addi quarta differentia, in nuptiis esse necessariam testationem lege Julia, advocationem testium, scilicet quod uxor ducatur liberorum procreandorum causa, ut ex fragmentis Ulp. tit. 3. Nam et in concubinatu testatione opus erat, *l. 3. de concubinis:* concubinatus est honestum et legitimum nomen, et hodie nullus in usu, stupra sunt, non concubinatus, qui vulgo concubinatus dicuntur. Concubinatus est species matrimonii, et concubina uxorem imitatur, ut ait Julian. antecessor in Novella quarta, et in antiquis inscriptionibus dicitur viceconjux: et qui nascuntur ex concubinatu patrem habent, et possunt demonstrare, et dicuntur liberi naturales. Qui nascuntur ex stupro, non possunt alium patrem demonstrare, quam populum, nec liberi naturales dicuntur. In sponsalibus autem nihil interest testatio interponatur, necne, *l. 7. D. de sponsal.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum II. Si Rector provinciæ, vel ad eum pertinentes Sponsalitia dederint.*

Arrarum datio est contractus, *l. Contractus. supra, de fide instrumen.* qui adhibitur his contractibus, emptioni, venditioni, locationi, conductioni, et sponsalibus. Et præit locationem, vel emptionem impletam, id est perfectam, nondum impletam, puta nondum re tradita, nondum numerato pretio. et similiter præit matrimonium, et dantur arræ ab emptore venditori, vel a locatore operæ alienæ, id est, qui aliquid faciendum dat conductori, vel a conductore rei alienæ, qui accepit rem alienam utendam fruendam, dantur et prorogantur locatori, et a sponso sponsæ, non contra; quoniam ii sunt, qui magis videntur appetere impletionem contractus, emptor scilicet, locator, conductor, et sponsus. Idcirco arræ vinculo rem adstringunt: in omnibus autem idem semper est jus. Ac primum in emptione, vel locatione ita jus est, ut ea impleta arræ reddantur, maxime si certum corpus datum sit arræ nomine, *l. Ex empto. §. Igitur illud quæro. D. de act. emp.* vel ut imputentur in pretium, si consistant in nummis, *l. ult.. D. de lege commiss.* Et eodem exemplo igitur arræ sponsalitiæ sequutis nuptiis redduntur, vel imputantur in donationem propter nuptias, quam vicissim pro dote, quam accepit maritus, adfert uxori, et ex novissimis constitutionibus in nuptiis mutua dos intervenit, dos mulieris, et donatio propter nuptias, quæ dos est viri, se ideirco dicitur a Græcis ἀντίφερνα *contraria dos.* Denique arræ sponsalitiæ exemplo ceterorum contractuum, in quibus solent arræ intervenire, vel redduntur impletis nuptiis, vel imputantur in dotem viri, id est, in donationem propter nuptias, sic vocantur *in l. ult. tit. seq.* Et notandum diligenter magnam esse differentiam inter arram sponsalitiam, et donationem, et munus sponsalitium, quod longo distat a donatione propter nuptias. Sed interim tantum hoc moneo, hanc esse differentiam inter arras sponsalitias, et munera sponsalitium: arram dat tantum sponsus, non sponsa, munus sponsalitium non tantum sponsus, sed etiam quandoque sponsa, *l. Cum veterum.* et *l. seq. tit. 3. inf.* Quamvis ea lex dicat raro evenire, ut tam sit liberalis sponsa, quod verum est, et usus comprobat. Item arræ sequutis nuptiis redduntur, munera sponsalitia non redduntur sed remanent apud donatarium, ut annulus pronubus non redditur, quem sponsus sponsæ muneri dedit, nam ejus annuli mera donatio est, *l. Si donator. §. ult. D. de donat. int. vir. et ux.* Denique ea munera non redduntur, sed cedunt lucro donatarii, nisi convenerit munera quandoque reddi soluto matrimonio, vel divortio, vel morte viri, aut mulieris, quæ dederit, *l. 7. et 12. t. 3.* Et hoc sequutis nuptiis: quid si non sequantur nuptiæ? si non sequantur culpa ejus, qui munus accepit sponsalitium; redditur munus in simplum: si culpa dantis, non redditur, *d. l. Cum veterum.* Et hac in re dissident munera sponsalitia ab arris sponsalitiis; nam etiamsi ea distinctio adhibeatur in arris, utrius scilicet culpa nuptiæ non sequantur, tamen ubi non sequuntur culpa ejus, qui accepit, scilicet sponsæ, redduntur, non in simplum (exceptis certis casibus) sed in duplum, vel ex conventione in quadruplum, cum conventio quadrupli permittatur, quod fuerit ea pœna aliquando jure comprobata *l. pen. h. t. l. 8. C. Th. eod. l. un. C. Theod. si rector provinc. l. 1. Cod. Theod. si nupt. ex rescr. p. t.* Et hoc, ubi nuptiæ non sequuntur alterutrius culpa. Videamus, quid sit dicendum, si ideo non sequantur nuptiæ, quod inciderit mors sponsi vel sponsæ? an etiam hac in re est differentia inter arras sponsalitias, et largitatem sponsalitiam? admodum. Nam si intervenerit mors sponsæ, et hæc sola impedierit nuptias, arræ non redduntur, sed cedunt lucro hæredum sponsæ, *l. 3. h. t.* Munera autem sponsalitia redduntur donatori, vel hæredibus ejus, *l. 2. C. Theodos. eod.* Et hoc si intervenerit mors sponsæ. Quid si mors sponsi intervenerit? si liberalitatis causa munera contulerit sponsus in sponsam, post mortem ejus, quæ contigit ante nuptias non redduntur, *l. 1. de donat. l. Si tibi. tit. 3. inf.* ubi maxime velim expendi illa verba, *li-*

*hereditatis causa*, id est, ut statim ea munera accipientis fierent, nec ullo casu ad donatorem reverterentur, ut esset mera liberalitas: igitur nec mortuo donatore ante nuptias ad ejus hæredem revertentur. Sed si contemplatione futuri matrimonii, ut titulo sponsalium, ut nuptiarum ea donatio, sive largitas facta sit, secundum distinctionem *d. l. 2. C. Theod. de sponsal.* non redduntur hæredi extraneo, patri, matri, vel filio, hæredibus redduntur. Hæc est distinctio *l. 2.* quam non probavit Justinianus: quandoquidem eam non retulit in suum Codic. sed probavit magis aliam distinctionem in *l. Si a sponso. tit. 3.* ut scilicet distinguamus, an in sponsalibus carpserit osculum sponsus, an non. Nam hujus rei veteres erant religiosissimi, ut etiam pleræque nationes, ne cuiquam detur temere osculum, ne sponso quidem: sed semel tantum confirmandorum sponsaliorum causa, ut Nov. Alexii Comneni de sponsalibus, sit confirmari sponsalia data arra et osculo. Igitur non alia re *d. l. Si a sponso*, distinguit utrum acceperit sponsus osculum, an non: nam si non acceperit, et moriatur ante nuptias, omnino reddentur hæredibus munera sponsalitia. Idemque erit si accepit osculum, et munera quædam dederit sponsæ. namque mortuo sponso ea recipit, etiamsi intervenerit osculum: sed si sponsus ea munera contulerit in sponsam, et moriatur ante nuptias hæredibus ejus, ut dixi, redditur, ex *d. l. Si a sponso*, dimidia pars munerum, atque ita sponsalitia largitas pro parte manet apud sponsam, quæ præbuit osculum, pro parte revertitur ad hæredibus sponsi, quasi scilicet jus osculi, quod est argumentum magnum pudicitiæ veterum, jus augeat sponsaliorum et quæ præbuit osculum, sit quasi uxor, vel plusquam sponsa. Nec tamen satis est, ut ait *Quintil. declam. 279.* uxorem, aut meritum osculo tantum putari. Atque ita decernitur, quæ ratione, quove modo munera sponsalitia hæredibus donatoris, vel donatori restituantur interveniente morte sponsi vel sponsæ, cum tamen arræ nunquam reddantur morte dissolvente spem nuptiarum, *l. 3. tit. sup.* et reddantur tantum interveniente culpa sponsæ, quæ accepit: facit hac in re solemnis locus Solini *cap. 16.* dum scribit de moribus Thracum: *Nupturæ, inquit, non parentum arbitrio traduntur ad maritos sed quæ præ aliis specie valent subarrari eas licet, et licentia taxationis admissa, non moribus nubunt, sed præmiis.* Quanquam ille locus videtur potius esse accipiendus de dote, quam mulieri offert vir. atque adeo in quibusdam libris legi, non *subarrari*, sed *subhastari*, ut scilicet ei, qui plus obtulerit, nubant. Nam addit, *ut, quas premit formæ dedecus dotibus emere, quibus conjungantur, sicut præmiis. et quasi dotibus velut sub hasta, forma, prætia dea viri commune.* Tacitus de mor. German. refert, Germanos olim obtulisse dotes uxoribus, non uxores maritis: et tandem etiam hoc introduxere in orbe Romano novissimi impp. dum quasi ex utraque parte conferri voluerunt dotem a muliere, donationem propter nuptias a viro. Restat, ut admoneam etiam idem jus esse in omnibus contractibus, in quibus intervenit arra: ut si culpa emptoris, vel locatoris, vel conductoris, vel sponsi, non impletur contractus, vel matrimonium arras amittat, quod et pactis adjici solet, *l. 6. et ult. D. de leg. commiss.* Nec tamen necesse erat adjici, quoniam jus ita se habebat, plerumque quod vulgo pacisci solent contrahentes, tandem transit in jus commune, et pro pacto atque convento habetur: et frequens usus tacita pacta inducit. Quod si culpa venditoris, locatoris, aut conductoris, sponsæ non impleatur contractus, jus commune est omnibus, ut reddantur arræ in duplum, *l. Contractus sup. de fid. instrument. §. 1. Instit. de empt. l. Rodin. cap. 19. l. 3. et pen. tit. sup.* Excipiuntur tamen certi casus, quibus tantum in simplum tenetur sponsa, vel parens sponsæ, qui arras accepit, etiamsi nuptiis impedimento fuerit, quos casus facile percipies ex lectione *d. l. penult.* Necesse est tamen referre hic convenienter præter casus exceptos in *l. pen.* excipi alium casum in *l. 1. 2. si rector provinciæ, vel ad eum pertin. sponsal. ded.* id est, arras. Casus hic est. Si rector provinciæ, vel quivis alius, qui officium administrat in provincia, et potest esse terrori provincialibus (nam Cyrillus male in hac re distinguit præsidem a ceteris administrantibus officium publicum) si is, inquam, in ea provincia puellam desponderit, et subarrarit, ut potuit. Nuptiæ enim ei interdictæ sunt, non sponsalia, non potest ducere uxorem in ea provincia, in qua fungitur officio publico, sponsalia contrahere potest. Et ita si despondeat puellam in ea provincia oriundam, vel in ea domicilium habentem, si post depositum officium, quo tempore cum ea contrahere potest nuptias, ea noluerit nubere, liberatur reddendo simplum: id est, arras, quas accepit, et nihil præterea in *l. Si quis officium. D. de rit. nupt.* Neque tenetur in duplum, etiamsi ipsa det causam repudio, quia præsumitur non sua sponte fecisse sponsalia cum eo, sed territa et coacta potestate et viribus officii publici, atque ideo liberatur reddendo simplum, *d. l. Si quis officium.* Cui objicitur *l. 1. hoc tit.* Propterea quod sit, eam lucrari arras, atque ita nec simplum reddit. Sed ut hoc exponam clarius, nihil est, verius quam necessitatem reddendarum arrarum hac constitutione remitti. Et ita accipiendam esse *d. l. Si quis offic.* ut non aliter reddat arras, quam si sua sponte, et ultro eas reddere velit, ut fit plerumque, ut nollet quicquam retinere, quæ repudiat sponsum, ex ejus bonis. Et vero honestius esset arras reddere: sed si nolit reddere, non exigantur. Hæc est mens hujus constitutionis. Denique constituta est remissio necessitatis, indulgentia, venia, vel ut posteriores loquuntur, dispensatio: Græci οἰκονομίαν interpretantur. Falso autem quidam, cum revera ita sint hæ duæ leges in concordiam adducendæ, comminiscuntur, *l. Si quis offic. D. de rit. nupt.* esse de sponsalibus, et constitutionem hujus tituli esse de nuptiis. Hoc vero falsum esse ostendit series titulorum, et titulus ipse, qui ostendit constitutionem etiam esse de sponsalibus, *si rectori prov.* alioquin nihil distaret hic titul. a tit. *si quacunque præditus potest.* Superfluus etiam esset ille titulus, si uterque esset de nuptiis. Et discrimen hoc tamen intercedit, quod hic de sponsalibus est, ille de nuptiis. Ac præterea si contraxisset nuptias provinciæ rector, vel qui ad eum pertinet, cui ipse operam hac in re dedisset, injustæ essent nuptiæ: et sicuti dos fieret caduca, in *d. l. Si quis offic. §. Veterem:* ita oporteret arram fieri caducam, nec cedere lucro uxoris injustæ. Nec illud omittendum est in hac constitutione arras appellari sponsalia, et pignora, ut *l. 6. Cod. Theod. de sponsal.* et *l. ult. inf. de repud.* mauum. *l. 1. inf. si nupt. ex rescript. pet.* Hieronymus *de virginitatis laude, humanorum sponsaliorum pignore subarrari.* Atque ita animadverto tres primos tit. hujus libri esse de sponsalibus, sed primi primam partem esse de sponsalibus, id est, repromissione futurarum nuptiarum, quæ etiam ita definitur ab Alexio, prima contrahentium conventio; nec tamen eodem significatu sponsalia accipi in sequentibus duobus tit. sunt hi tres de sponsalibus, sed non eodem significatu in omnibus accipi sponsalia: in primo tit. nuncupantur sponsalia mentio, et repromissio: in secundo sunt arræ sponsalitiæ, ut dixi: in tertio donatio propter nuptias, ut in *l. Patri. Cod. Theod. de sponsal.* in *l. 2. inf. de sec. nupt.* et *l. Prædia. inf. de præd. min. Aurell. Valent. de Episcop. jud.* et aliis plerisque locis. Et quarto significatur in eodem tit. 3. sponsalia esse munera sponsalitia, *l. 3. eod.* quæ quam distent ab arris, jam ostendi. At præterea observandum est *hoc tit. 2.* non tantum teneri rectorem provinciæ, qui provincialem despondit, eamque subarravit, sed etiam ad eum pertinentes, quibus ipse faverit hac in re, qui a Græcis dicuntur προσήκοντες, hi sunt liberi, cognati, affines, domestici, assessores, qui dicuntur participes consiliorum, *l. 1. sup. de contract. jud.* Apud Plautum in *Mil. glor. Socium tuorum conciliorum, et participem consiliorum.* Tertia pars tit. est de proxeneticis, quo nomine significantur mercedes, sive præmia, quæ debentur intercessoribus, sive conciliatoribus nuptiarum, aliorumve contractuum. Nam ut ait *l. ult. D. de sponsal.* etiam conditiones nuptiarum, quæ passim dicuntur simpliciter conditiones, expediuntur interpositis personis. Sed in hac tertia parte agitur tantum de his, qui conciliatores, interpretes, et sequestres sponsalium, vel nuptiarum sunt: quantum pro proxenetico, pro opera, et consilio illo ferre debeant, aut possint, quos etiam Seneca vocat *pararios*, quasi medios inter duos: nam veteribus pares, id est duo, et Diodorus Siculus generaliter hujusmodi homines vocat μεσίτας τῶν ὁμολογιῶν, id est, *sequestres conventionum*: et in venditionibus, et emptionibus Dinarchus et Isæus vocant προπράτορας, et Lysias, προπράτας, et Aristophanes προπόλας, et Plato προπωλοῦντας. Sed proxeneticum, id est, præmium, quod eis datur, etiam φιλάνθρωπον, id est benignum munus vocatur, *l. 2. D. de proxenetic.* quod scilicet benigne eis largiantur, ii, quibus operam navant, quibusve conditionem quærunt: nam dicta *lex. 2.* non dicit Philanthrophi per Synæresim, ἔπαθλον φιλάνθρωπον *præmium liberale*, quod uno nomine licet dicere φιλάνθρωπον. Hic vero proxeneticis modum imposuit pro quantitate dotis, donationis propter nuptias, *l. ult. tit. sup.* quæ hic deest, et est Græca, quam ego integram edidi libro undecimo Observat. Unde petes sententiam ejus, et cetera de proxeneticis. Illud tamen inculcabo ex *d. l. ult.* non posse hujusmodi homines in concilianda sponsalibus interpositos, vel nuptiis immistos, non posse exigere proxeneticum, nisi stipulantibus ejus promissum sit non paciscentibus. Pactio enim non sufficit, et extra ordinem non possent peti proxenetica citra stipulationem. Est enim sordidum proxeneticum accipere, ut ait *lex 3. de proxenet.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. III. De donationibus ante nuptias, vel propter nuptias, et sponsalitiis.*

Duæ sunt partes hujus tit. prior *de donationibus ante nuptias, vel propter nuptias:* posterior *de sponsalitiis.* Et tamen hoc tit. priores sunt constitutiones *de sponsalitiis*, id est de muneribus sponsalitiis, quæ sponsus, vel socer, aut socrus dat sponsæ, vel socero, et e contrario. Nam hæc plerumque munera sunt reciproca, quæ quam distent ab arris sponsalitiis, supra satis ostendimus: posteriores autem constitutiones sunt *de donationibus ante nuptias*, ut olim dicebantur, hodieque dicuntur donationes propter nuptias, quia non tantum præcedere, ut olim, sed etiam sequi nuptias possunt, *l. pen. h. t.* Ejus nominis Justinianus reformator fuit, quæ enim res olim vocabatur donatio ante nuptias, eam dehinc voluit vocari donationem propter nuptias. Sciendum autem est, ut hæ partes hujus tit. breviter explicentur, donationem omnem valere inter sponsum et sponsam, *l. 1. D. de donat.* atque etiam stipulationem factam inter sponsum et sponsam donandi animo, excepto casu *l. 3. hoc tit.* si mulier sponsum in dote decepit, puta si dotem minorem attulerit, quam fecerat spem sponso forte, et interim spe amplioris dotis sponsus promiserit se daturum mulieri res quasdam forte magni pretii, namque harum rerum, horumve munerum non erit mulieri petitio efficax: indigna est munere, quæ decepit virum in dote: et excepto etiam casu *l. 5. h. t.* si turpis fuerit causa promittendi, vel dandi muneris sponsalitii. Ut si forte impostor quidem, fingens se esse cœlibem, cum haberet uxorem desponderit puellam, et promiserit munera multa: neque enim ea potest desponsa petere, quia turpis est sti-

pulatio, turpisque promissio, cum non possit habere sponsam et uxorem: vel etiam si hic idem dederit munera quædam, ut promissa non possunt peti a sponsa, ita data non possunt repeti a sponso, quia ubi solius dantis turpitudo versatur, non sponsæ, quæ munera accepit, nescia ficti cœlibatus, cessat condictio. Et hoc idem Græci notant ad *l.* 5. et Accursius etiam concludit retineri, quæ ille dederit munera ab ea, quam non jure despondit, et idem Accursius id evidentius explicat in l. 4. *D. de cond. ob. turp. causam.* Excepto etiam casu *l.* 4. *hoc tit.* si donatio facta sponsæ, collata sit in tempus matrimonii, ut scilicet non ante res traditæ fiant sponsæ, quam impletæ nuptiæ fuerint, ut in *l. Cum hic status* §. *Si sponsus, D. de don. inter vir. et ux.* quia scilicet inter virum et uxorem donatio non valet, nec ea igitur, quæ confertur in id tempus, quo erunt mariti ambo, donatio inter sponsum et sponsam valet, inter virum et uxorem non valet, id est, constante matrimonio non potest vir uxorem ullius rei suæ per donationem facere dominam, nec contra uxor virum (loquor de donatione simplici) nam donatio propter nuptias, quæ cum dicatur propter nuptias, jam non est mera, simplex, sive directa, hæc inquam, etiam constante matrimonio fieri, vel augeri potest, sicut dos, quæ etiam a veteribus connumeratur inter donationes, ita tamen ut donatio propter nuptias non excedat quantitatem dotis erogatæ vicissim ab uxore, ne fraus fiat legibus hac ratione prohibentibus donationes inter virum et uxorem. Nam quod excedit dotem, simplex donatio est. Non est autem propter nuptias, si superet modum dotis, id est, dotem: donatio propter nuptias igitur non potest major esse dote, minor potest esse, *l. ult. hoc tit.* Imo hodie ex Nov. 97. neque major, neque minor, sed æquales quantitates dotis, et donationis propter nuptias, et pretia æqualia esse oportet, atque omnino congruere summas dotis et donationis propter nuptias, ut igitur dos, ita etiam donatio propter nuptias, quæ contraria est dos, constante matrimonio constitui potest, quod Martianus Capella lib. de nupt. Merc. testatur: qui locus omnimodo pertinet ad jus nostrum: *Arcanus*, inquit, *prisci juris assertor, magna nepotum obsecratione consulitur. Responditque etiam regulariter matrimonio copulato, dotem dicere fœminam viro ullis legibus prohiberi.* Et eleganter *l. pen. h. t.* non obesse ejusmodi munificentiis, id est, dote, vel donatione propter nuptias, interdictas esse: liberalitates tempore nuptiarum: hæ enim magnificentiæ excipiuntur, quia non sunt donationes simplices, sed contractus, quibus inest negotium aliquod, illa scilicet, dum datur propter dotem, et hæc dum datur propter donationem propter nuptias et propter onera matrimonii. Et rursus eleganter *lex ult. h.* t. ea, quæ dantur propter nuptias esse quasi ἀντιχέρνα, non dationes simplices; donatio igitur propter nuptias magis est æquamentum dotis, sive amussis, sive ἀντιλέρνη, id est, contraria dos, quodve contra dotem offertur, quam mera donatio. Et rursus in *dict.* l. *ult.* et nomine, et substantia nihil distare dotem a donatione propter nuptias. Nam utraque donatio dici potest, utraque dos, neque etiam substantia distant, nam eadem vis est et natura utriusque. Idem jus utriusque, pacta æqualia de lucro nuptiali, quæ paciscuntur invicem, ut scilicet præmoriente viro lucretur uxor donationem propter nuptias, aut ejus partem: et contra præmoriente uxore, ut similiter ex dote lucrum ferat maritus: pacta hæc æqualia esse oportet, et æqualia lucra, ut dixi ex *dicta Nov.* 97. æquales summæ esse debent: ergo et accidentia sunt eadem, maxime cum pacta æqualia esse oporteat, et ut ait *dict. l. ult.* in summa æquis passibus utraque ambulat, ut eleganter, quod magis declarat quid sit donatio propter nuptias, additur in *dict. l. ult.* donationem propter nuptias, fieri propter dotis dationem, et non esse donationem simplicem, sed factam propter dotem, et propter nuptias: simplicem donationem non fieri propter nuptias, sed propter nuptias prohiberi jure civili inter virum et uxorem: quia nec fiunt propter nuptiarum affectionem, quæ jam contractæ sunt, sed propter alias causas, forte ex libidines, vel unius conjugis egestatem, ut *l.* 1. et 2. *D. de donat. int. vir. et uxor.* Ex his facile conficies donationis propter nuptias definitionem, nimirum hoc pacto: donatio propter nuptias est contractus, quo quis dotem contrariam uxori offert; donatio enim propter nuptias est æquamentum, levamentum, examen amussis, sacoma dotis. Contractum esse apparet ex *Nov.* 119. ut donatio propter nuptias specialis sit contractus, et ex ea Novella hæc donatio non indiget insinuatione, id est, actorum publicorum testificatione, et confectione, nec ex parte viri, nec ex parte uxoris. Hæc tamen recantat Justinianus *Nov.* 127. dum vult, ut ex parte uxoris, si agatur de lucro ei acquirendo ex donatione propter nuptias soluto matrimonio, eam donationem non indigere insinuatione, ex parte viri indigere, ut pariat ei lucrum æquale ex dote in casum mortis mulieris, vel in casum injusti repudii. Olim hæc donatio propter nuptias indigebat insinuatione simul, ac munus omne sponsalitium, præterquam si donaretur minoribus ætate fœminis, *l.* 1. *l.* 3. *l. ultim. C. Theod. de sponsalibus, l.* 17. l. *ultim. hoc tit.* l. *Sancimus.* §. *Alias vero. inf. de donat. l. ultim.* §. *Simili quoque modo. inf. de jure dot.* Et quod supra dixi sponsalium nomine etiam significari donationem propter nuptias, est verissimum: nam quod lex 2. *inf. de nupt.* vocat sponsalia, eam legem enarrans Justinianus in *Novell.* 22. interpretatur donationem propter nuptias; denique et sponsalium nomen est commune, et repromissioni futuri matrimonii, et donationi propter nuptias, et arris sponsalitiis, et muneribus sponsalitiis. Et ideo recte glos. Græcorum sponsalia interpretantur: ἕδνα nam ἕδνων nomine et apud Homer. significantur ea quæ sponsus dat sponsæ, sive sit munus sponsalitium, sive donatio propter nuptias, et contra quæ sponsa sponso. Et continentur etiam eo nomine, quæ dicuntur θεώρετρα καὶ ἐπαύλια, munera scilicet, quæ dantur sponsæ, quo die primum ei eam videre licet, et colloqui: ea autem ἀντάυλια καὶ ἐπαύλια, quæ vocant munera sponsalitia, nuptialitia, dico ea esse, quæ conferunt cognati et affines sponsæ quando munera sponsalitia expectat a cognatis, et affinibus, de quibus fit mentio in *l.* 1. §. *Præterea. D. de tut. et rat. distr.* et *l. Tutor.* 13. §. *ult. D. de admin. tut.* l. *Inter donum. D. de verb. signific.* Quibus locis etiam ostenditur eam erogationem non esse necessariam, et culpari tutorem si quid impenderit in munera sponsalitia pupilli nomine. Non est etiam illud omittendum, sponsalitiæ largitatis nomen etiam porrigi ad donationem propter nuptias: nam quod *lex* 6. *inf. de sec. nupt.* vocat sponsalitiam largitatem, quo nomine propria specie videntur tantum significari munera mutua maritorum, eam legem enarrans Justinian. in *d. Novel.* 22. interpretatur donationem propter nuptias, ut non male vetus interpres *Novell.* 119. *Ut sponsalitia largitas specialis sit contractus*, id est, donatio propter nuptias.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. IV. De nuptiis.*

Expositis contractibus iis, qui ante nuptias fieri solent, aut fieri solebant, ut donatio propter nuptias, consequens est, ut tractet de nuptiis, sive matrimonio ipso. Matrimonii, sive nuptiarum definitionem tradidi ab initio hujus libri, nimirum esse *conventionem nudam, quæ fit inter marem et fœminam liberorum procreandorum gratia, et lege votoque, ut in una domo totam degant vitam socialiter*, quæ definitio substantiam rei explicat longe aliter, quam Modestini definitio tradita in *l.* 1. *D. de ritu nupt. Matrimonium esse conjunctionem maris et feminæ, consortium vitæ, communicationem divini et humani juris*; quæ definitio ex effectu concepta est, ut si quis definiat societatem, communicationem damni et lucri in negotiatione, vel communicationem universorum bonorum, vel partis: matrimonium enim, id est, nudus consensus, quo eum contractum perfici constat, inducit, et creat conjunctionem maris et fœminæ, simul ac coitionem corporum. Ita enim accipienda sunt illa verba, conjunctio maris et fœminæ, ut in *l.* 1. *D. de just. et jur.* pro coitione corporum, ut invicem alter alteri in constituendo contrahendoque matrimonio sui corporis potestatem faciat, ut invenio apud Macarium *Homil.* 32. quod olim fiebat plerisque locis, solemne fuisse in contrahendis nuptiis, convenientis, ut diceret alter alteri: καὶ τὸ σῶμά μοῦ ἐστι, id est, *corpus meum tuum est:* Nudus ille verborum consensus est consensus in coitionem corporis: et additur in definitione Modestini, consortium omnis vitæ, ut intelligitur matrimonium esse societatem omnis vitæ et fortunæ, sive prosperæ, sive adversæ, ut est in Themistii oratione 3. βίου κοινωνία, id est, *vitæ societas.* Ac præterea additur in definitione Modestini, *Communicatio divini et humani juris*, ut intelligatur uxorem etiam esse sociam sacrorum, id est, iisdem uti sacris, iisdem obligari sacris, quibus utitur obligaturque maritus: sicuti dicitur hæredem obligari et alligari sacris defuncti, et filiumfamil. alligari sacris paternis: sic uxorem etiam dicimus uti iisdem sacris cum marito; sicut eodem foro et domicilio utitur, iisdemque honoribus, in *l. ult. inf. de incol. l. Mulieres. inf. de dignit. lib.* 12. *l.* 10. *h. t.* in qua notandum est, quod ait, eam, quæ nupserat clarissimo viro, veluti Senatori, ejusve filio, si eo mortuo nupserit secundi ordinis viro, eam amittere dignitatem prioris mariti: secundi ordinis virum illo loco non esse plebejum hominem, ut Accurs. male ait sed equestrem dignitatem, ut aperte demonstrat *lex unic. infr. de equestri dignit. lib.* 12. quæ nominatim secundum ordinem facit equestrem. Et ad summam hic adnotandum ex *leg.* 4. *infr. de crimin. expil. hæred. uxorem sociam humanæ rei atque divinæ domum suscipi, vel domi suscipi.* Sic est legendum, quod miror nondum fuisse emendatum, ut in quibusdam veteribus exemplaribus: nam quid illa verba significant, quæ vulgo loguntur, *sociam humanæ rei et divinæ domus suscipi?* Quæ quidem lectio ineptissima est. Sed hæc sunt perspicua admodum. Videamus nunc, qua de re agatur hoc titulo. Constitutiones hujus tit. omnes eo pertinent, ut intelligatur quæ sint permissæ, et quæ prohibitæ, quod etiam agitur in quinto, sexto, septimo et octavo: atque adeo hi 5. tituli eodem spectant, et hic noster quartus dat initium huic tractationi. Ceteri igitur sunt appendices hujus, et quasi sequelæ. Ergo incipit tractare in hoc titulo, quæ nuptiæ sunt permissæ, et quæ prohibitæ. Permissæ enim sunt quædam, quæ videbantur prohibendæ, aut quæ olim prohibitæ fuerunt, et ita permissæ sunt patrono nuptiæ cum liberta, etiamsi eadem patrono alumna fuerit, quod videtur olim obtinuisse, propterea quod alumna in plerisque loco filiæ est: sed tamen in hoc titulo permittuntur nuptiæ patrono cum liberta, etiamsi alumna fuerit, *l.* 15. *l.* 26. Permittuntur nuptiæ cum consobrina in *l.* 19. quo jure utimur. Nam ex eo gradu cognatorum, ex tranverso hodie ducimus uxorem, et consobrini sunt in quarto gradu. Permittuntur etiam inter dispares ordinis dignitatis, honestatisque personas, *l.* 23. §. *pen. hoc tit.* quæ olim existimabantur esse impares nuptiæ, et omnes nuptiæ impares inutiles sunt: nam pares paribus conditione, et dignitate conjungi volebant, aut certe inter personas dignitate impares intervenire solemnitates nuptiarum, et instrumenta dotalia, *l.* 22. *hoc. tit.* Item permissæ sunt nuptiæ militi cujuscumque ordinis, aut conditionis cum ingenuis mulieribus, etiamsi sine solemnitate, sine dotalibus instrumentis, *l.* 21. *h. t.* Et generaliter hodie in nuptiis non exiguntur dotalia instrumenta, neque solemnitas nu-

ptiarum, nisi inter personas illustres, ut *Nov.* 74. Et quod dixi de solemnitate nuptiarum animadvertendum est, vulgo nuptias dici, non quod in definitione nuptiarum antea exposuimus, sed solemnitatem, pompam, festivitatem, et celebritatem nuptiarum. Et hoc sensu pleraque exaudire oportet scripta in testamentis, et conventionibus facta mentione nuptiarum, quia solent homines plerunque abusive loqui in testamentis, et conventionibus, ut vulgus loquitur, nec propriis nominibus uti, *l. Non aliter. §. 1. D. de leg.* 3. Et ideo ex *l. 24. h. t.* in conventionum, vel etiam ut Græci addunt recte, in legatorum, aut fideic. conditionibus, quæ conferantur in tempus nuptiarum, vel in nuptias, *veluti dato illi tempore nuptiarum filiæ meæ, dato illi cum nupserit filia mea*, non esse ea verba sic intelligenda, ut accipiantur de eo tempore, quo solo consensu nuptiæ contrahuntur vel de ætate nubili filiæ, puta quæ excedit annum 12. sed de celebritate, festivitate, pompa nuptiarum: et hæc de permissis nuptiis. Dicamus de prohibitis, et præmittamus illic prohibitas nupt. stupra esse, non nupt. et liberos spurios esse, non justos et legitimos. Et prohibitæ sunt quidem nuptiæ liberto cum patrona, vel ejus filia, aut nepte, vel uxore quondam patroni, *l. 3. h. t.* Prohibitæ cum concubina patris, quæ est vel fuit, *l. 4. h. t.* Prohibitæ ei, qui officium in provincia administrat cum muliere, aut virgine inde oriunda, vel ibi domicilium habente, *l. 6. h. t.* prohibitæ cum suscepta ex sacro baptismate, *l. 26. h. t.* quæ loco filiæ est: et perpetua prohibitione non tantum inter parentes et liberos, sed etiam inter eos, qui sunt loco parentum vel filiorum, et eam, quæ suscepta est ex sacro fonte, quæ dicitur a Græcis filia adoptiva. Prohibitæ olim etiam erant nuptiæ lege Julia et Papia sexagenario cum quinquagenaria, arido utero, et sterili, quæ tamen hodie sunt permissæ a Justin. *l. 27. h. t.* Et ideo debui hanc quoque speciem referre inter nuptias permissas, non inter prohibitas. Verum pergamus. Prohibitæ etiam sunt nuptiæ senatori, aut filio senatoris cum libertina, etiamsi patronus ipse sit ejus libertinæ, quasi scilicet impares, *l. 15. et pen. h. tit.* quod genus imparis matrimonii secundum jus Codicis sane prohibitum est, ut dixi: ideoque hoc titulo prohibentur hæ nuptiæ. Itaque rectius hanc speciem repono inter prohibitas nuptias, quod hoc libro, et hoc titulo prohibeantur, ubi agitur de nuptiis, quanquam verius sit ex Novellis non esse prohibitas, propterea quod ex eis hodie, quod attinet ad alias personas, quam patronum, libertini pro ingenuis habentur. Denique non est libertinitas hodie, nisi inter patronum manumissorem, et manumissum, non inter cæteros, quia manumissi pro ingenuis habentur ubique: et ideo elegans est, quod definitur in *l. pen.* ut si is, qui duxerit libertam cum esset equestris ordinis, deinde fiat senator, hoc casu non dissolvi nuptias, quæ ab initio non potuissent contrahi, ex lege Papia inter libertam et senatorem, ex post facto injuste contractæ dissolvi non possunt, quia major felicitas mariti non est idonea causa dirimendi matrimonii rite contracti, quod plerique nobiles regni, compotes voti non observant, et male. Nam perpetua est regula *l. 3. inf. de interdict. matrim.* matrimonium rite contractum ex post facto non vitiari. Prohibitæ etiam sunt ingenuis hominibus cum famosa muliere, puta cum scenica, quæ se immiscet, prostituitque ludis scenicis, vel cum scenicæ filia. Et addit tantum exceptionem Justinianus in *l.* 23. nisi scenica resipuerit, et ad bonam frugem redierit, pœnitentia quidem non aboleri infamiam, ut est in *l. Palam. D. de rit. nupt.* sed si pœnituerit scenicam ex rescripto principis, et confectis dotalibus instrumentis, erit ei connubium cum ingenuo: hanc igitur omnem infamiam rescriptum principis delevit: principis enim est abolere infamiam. Quoniam ergo pœnitentia sola non sufficit, necesse est notam ante actæ vitæ deleri rescripto principis, atque etiam, ut solemnitates nuptiarum adhibeantur. Et quo minus resipiscant, nullis tenentur obligationibus, puta si se perpetuo theatro addixerint: namque possunt redire ad bonam frugem sine metu harum obligationum, quæ ipso jure nullæ sunt, *l. ult. hoc tit.* et *Novell.* 51. Ratio non est eadem, quæ *leg.* 23 *sup. de episcop. aud.* licet sit eadem sententia utriusque, quia ea lex ult. scripta est ad Episcopos, hæc ad magistratus civiles, et concepta est aliis verbis, ut initium demonstrat. Sed quod majoris est momenti, addamus etiam prohibitas esse nuptias, et illicitas eas, quæ ab initio contrahuntur, sive dissolutæ postea renovantur sine auctoritate patris, in cujus auctoritate est puella, vel adolescens, *l. 7. et l. 12. hoc tit.* Injustæ sunt nuptiæ, quas contraxit, vel renovavit filiusfamil. aut filiafam. sine auctoritate patris. Idemque est si filia sit emancipata, non dico si filia sit minor 25. annis: nam emancipata, major 25. annis habet arbitrium nubendi cui velit, sed emancipata minor 25. annis debet nubere patris auctoritate. Quod si patre sit orbata, debet nubere tutore auctore, et matre, et propinquis. Quod si forte inter se non consentiant, et cupiat mater eam conjungere nobiliori, tutor plebejo: hujus arbitrium rei suscipiet judex, dirimetque hanc controversiam, et dabit jus nuptiarum secundum arbitrium, vel tutoris, vel matris, vel propinquorum, prout melius ei esse videbitur, quod ostenditur in *l. 1.* et *l. 18.* et *l. 20. h. t.* Placet autem quod *l. 1.* facit mentionem tutoris, non curatoris: nam tutoris auctoritas omnimodo est necessaria ad nuptias contrahendas. *Ulp. inf. agm. tit. de tut.* Si patronus, qui est tutor mulieris abest, in locum ejus alium tutorem non dari, nisi duobus casibus, id est, adeundam hæreditatem, *l. 17. §. Tut. D. de appel.* et ad has nuptias contrahendas. Ad hæc inutilis est auctoritas curatoris, vel propinquorum, quia non est legitimus auctor, vel arbiter, neque sunt etiam affines propinqui, *l. 8. h. t.* Curator enim tantum solam rei familiaris administrationem, non personæ curam gerit. Igitur si puella sit utroque parente orbata, cui nubit ipsa nubere tantum spectandum est, neque requiritur auctoritas curatoris, vel propinquorum, nisi forte ea erubescat suam sententiam exponere, quo casu si varii sint competitores, relinquitur arbitrio judicis, vocatis propinquis, *l. 20. h. t.* Ubi autem superstes est pater, qui filium aut filiam habet in potestate, vel etiam, cujus filia emancipata minor est 25. annis, certum hoc est, et tunc inutiles esse nuptias, atque injustas, si sint factæ sine consensu patris: nec requiri tamen consensum expressum patris, satis est, si non contradicat nuptiis, taciturnitatem patris imitari consensum, *l. 5. hoc tit.* et est veluti parœmia quædam sumpta ex jure, ut scribit Gregorius Nazianzenus 2. *orat. de pace*, eum, qui tacet, consentire videri, et silentium pro consensu haberi, et taciturnitatem consensum esse dicet parœmia, quæ scilicet hoc obtinuit in multis negotiis, ut sit taciturnitas pro consensu, et raro pro dissensu. Etiam non est omittendum quod cavetur *l. Patrem. hoc tit.* quæ lex est admodum singularis: nam quod est in ea proditum, nusquam alibi reperitur. Est de patre, qui filiam exposuit egestate coactus, alioquin pater non exponeret filiam, qui etsi eam non educaverit, sed educata fuerit ab extraneo, et adoleverit apud eum, non ideo amisit jus patriæ potestatis: imo non valent nuptiæ cum ea puella contractæ sine auctoritate patris, qui eam projecit. Et si forte qui eam collegit expositam, et exhibuit adultam factam apud eum, si velit conjungere filio suo, æquum est, et honestum ut non adversetur pater, qui eam exposuit: sed tamen non cogitur consentire, nec cum filio educatoris contractæ nuptiæ, justæ erunt dissentiente patre, qui nunc eam adultam factam vindicat, et vult eam elocare suo arbitrio: sed quia summa ingratitudo hæc est, ut non agnoscat beneficium, quod accepit ab educatore filiæ, et non faveat voto ejus cupientis eam suo filio conjungere: ita plectitur tantum pater, ut reddat sumptus alimentorum hoc tantum casu: ubi Thalelæus notat in hoc tantum casu reddi alimenta; quia regulariter non redduntur educatori sumptus alimentorum. Et ea de re ait extare constitutiones in *tit. de infantib. exposit.* quod est omnino falsum. Imo *l. 1. ejus. tit.* exigit solutionem alimentorum, si dominus, vel patronus ancillam, vel libertam se invito, vel ignorante expositam vindicet: nam necesse est ut reddat educatori alimenta, nisi vindicet a fure, huic non redduntur alimenta, sed bonæ fidei possessori tantum, qui in hanc expositam exercuit misericordiam. Et breviter ut apparet ex *l.* 16. oportet nos separare filium, et patrem, libertum, et patronum, dominum, et servum, et demum hæc in re ita constituere: si sciente domino, vel patrono expositus sit servus, vel ancilla, libertus, vel liberta, ei nunquam repetitionem, vel vindicationem dari mancipii vel liberti, sed neque educatori licere alumnum quasi servum retinere, aut libertum suum asserere. Expositione enim fit ingenuus, alioquin videtur educator pietatem exercere, ut ait *lex 1. inf. de infant. exposit.* mercimonio contracto pietas non esset educatori, si pro mercimonio alumnos vellet redigere in servitutem, ut dicitur de Paulo Samosateno, eum pietatem existimasse esse ἐμπορίαν, quasi *reditum, c'est à dire un revenu*, et plerique existimant hodie. Igitur si sciente domino, vel patrono expositus fuerit servus, vel libertus, amittit dominium aut jus patronatus: si ignorante et invito, vindicat quod suum est, redditis impensis alimentorum, nisi vindicet a fure. In patre et filio, vel filia aliud est: nam non amittit jus patriæ potestatis, etiamsi filium exposuerit, aut filiam, ut ait *d. lex.* 16. et vindicans eum eamve, non refundit expensas alimentorum, nisi in casu *d. l.* 16. dum non favet voto pii educatoris, cupientis suo filio alumnam conjungere. Est evidens discrimen. Nec alia ratio reddi potest, quam quod indulgendum magis sit affectioni patris, quæ omnes affectiones superat, quam affectioni domini ut patroni. Et quod dicitur de non reddendis expensis, omnino congruit cum jure: nam quæ quis expendit pietatis gratia, non veniunt in actionem negotiorum gestorum, *l. 4. sup. de neg. gest.* Et hic pietas sola novit educatorem expositi, et ut ait *l. 2. inf. de infan. exposit.* voluntas amica misericordiæ, ut Tertull. in Apolog. *filios expositos suscipiendos ab aliqua misericordia prætereuntis extranea.* Nec illud etiam omittendum, quod tamen fuit omissum in prima parte tit. 1. hac in re esse differentiam inter sponsalia et nuptias. Exposui enim illic aliquot differentias exemplo Modestini, restat adhuc hæc una: quod et si nuptiæ non possunt contrahi, vel reconciliari sine consensu patris, et auctoritate, maxime si puella, aut adolescens sint in ejus potestate, tamen dissolvi non possunt auctore patre, invita filia. Sponsalia dissolvi possunt auctoritate patris. Denique non possunt nuptiæ solo dissensu patris dissolvi, sponsalia possunt, *l. 10. D. de sponsal. l. Dissentientis. inf. de repud. l. 11. h. t.* quæ dat etiam actionem marito adversus socerum, qui invitam retinuit filiam suam. Certum est dari interdictum de uxore exhibenda in *l. 2. D. de lib. exhib.* quia jus patriæ potestatis non potest turbare bene concordatum matrimonium, sponsalia potest, ut Cremes apud Comicum, *uxorem negat se daturum filium, quum tum ante desponderat.* Denique solus pater dissolvit sponsalia, non nuptias. Postremo sunt prohibitæ injustæ et nefariæ nuptiæ, *l. 17. hoc tit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. V. De incestis, et inutilibus nuptiis.*

Post titulum generalem de nuptiis, datur specialis titulus *de incestis, et inutilibus nuptiis*, persequitur scilicet hic tit. (quod cœpit anteriore) genera nuptiarum explicare, quæ injustæ, inutiles, et il-

licitæ sunt, et quæ atrociori nomine incestæ dicuntur et nefariæ. Nam et ex inutilibus nuptiis superiori titulo hæ expositæ sunt, si quis filiusfamil. faciat nuptias sine auctoritate patris: qui modo auctor esse possit, id est, qui furiosus aut mente captus non sit, et puella sine auctoritate tutoris, quia ad nuptias contrahendas adultæ non sufficit auctoritas curatoris, tutoris opus est, sicut ad adeundam hæreditatem etiam puberi. Si libertus patronam aut patroni uxorem, filiam, neptem ducat: si quis in ea provincia, in qua officium admi nistret nuptias contrahat: si susceptam ex baptismo, quam filiolam appellamus: hæ nuptiæ inutiles et illicitæ sunt, ut dictum est titulo superiori. Hoc tit. eis adjungitur aliæ causæ inutilium nuptiarum, ut si liberta, quæ nupsit patrono, eo invito transnubat alii. *l. 1. hoc tit.* Potest ex lege Julia et Papia, *l. ult. D. de divort. l. In eo jure. D. de ritu nupt.* Item si quis uxorem habet, ducat alteram, *l. 2. h. t. l. Eum qui. inf. ad l. Jul. de adult.* quod tamen aliquando permisit Valentinianus Imperator: sed cui sapientior mens est, nec superstite uxore, nec divortio non facto alterum despondere licet. Et turpes sunt nuptiæ, turpia sponsalia, *l. 5. de dotat. ante nupt.* Novis nuptiis non fit divortium cum priore: divortium nunquam fit tacite, sed certis quibusdam et solemnibus verbis: fiunt etiam jure civili inutiles nuptiæ inter servum et conservam, *l. 3. hoc tit.* Notum est illud Plauti, in Asinaria, *Quid istuc est? serviles nuptiæ?* Infliguntur gravissimæ pœnæ decurionibus, qui conjungunt se ancillis alienis, hoc enim fit in fraudem Reipubl. cui serviunt decuriones quia qui ex contubernio nascuntur (est enim contubernium non matrimonium) servi nascuntur. et servi non sunt pares muneribus Reipublicæ obeundis, decuriones sunt minores senatores (sic solent appellari) majoribus autem senatoribus, puta urbis Romæ veteris et novæ non tantum prohibitæ sunt nuptiæ cum ancillis, sed etiam cum libertinis, et generaliter cum omnibus humilibus, abjectis, et famosis mulieribus, quæ specialiter numerantur in *l. 7. hoc tit* et *l. 1. inf. de nat. lib.* ita ut non liceat his, quæ numerantur, adjungere alias quasi humiles, abjectas, et famosas. Et nimirum hæ sunt in hoc numero, scenica, mimica, scenicæ, aut mimicæ filia, tabernaria, tabernarii, aut lenonis filia, aut arearii, atque propola, quæ publice instat, et mercaturam vilem exercet: nam et hæc mulier abjecta humilisque censetur, et indigna connubio senatoris. Qua de re etiam actum est titulo superiori, addita exceptione in *l. 21.* nisi scenicam, aut mimicam, quæ ad bonam frugem redierit, relicto theatro, vel pulpito, princeps restituerit famæ. Igitur in hoc titulo præfinitur, quæ sint inutiles nuptiæ quas attigerat etiam *tit. 4.* Ac sane de inutilibus, et incestis nuptiis actum fuerat super. tit. Et fere enumeratæ omnes personæ, cum quibus incestum, et stuprum committitur, *l. 17.* et *l. 23. § pen.* Sed tamen titulo proprio, et de incestis tractare voluit simul ac de aliis inutilibus, quamquam fuissent expositæ titulo superiori. Et hic agitur de incestis nuptiis. Incestæ nuptiæ fiunt vel inter cognatos, vel inter affines, et ex his aliæ sunt nefariæ, aliæ non sunt nefariæ. Nefariæ sunt, quæ incestæ sunt jure gentium, id est, quæ abhorrent a jure naturali, quæ religione, pudore, sanctitate omni procul absunt, et quas damnat naturalis ratio. (Idem est naturalis ratio, jus naturale, et jus gentium, inter homines scilicet: nam omitto jus naturale, quod est commune cum brutis animalibus, et mutis). Quæ ergo sunt incestæ jure civili, non sunt etiam nefariæ. Incestum igitur aut committitur jure civili, aut jure gentium, *l. ult. D. de rit. nupt. l. ult. D. de condict. sine caus. l. Si adulter cum incest. a. in princ* et *§. 1. et 2. D. ad leg. Jul. de adul.* Dicamus de incesto jure gentium. Incestum jure gentium committitur primum quod ad cognatos attinet, prima linea inter parentes, et liberos in infinitum, cujuscunque sint gradus, *l. Nuptiæ. D. de rit. nupt.* cum filia, nepte, pronepte, etc. matre avia, proavia, cujuscunque gradus sint parentes, aut liberi: nam et velim præsciri in hoc tractatu, primum non observari gradus cognationis. etiamsi quis quærat ad quem gradum jure civili matrimonia contrahi non possunt. Dicam hoc non posse definiri ex graduum definitione certa, sed ex enumeratione tantum personarum, quæ legibus comprehensæ lis sunt, ut pateat cum eis non esse connubium, id est, jus legitimi matrimonii. Ergo quod ad cognatos attinet jure gentium incestum committitur inter parentes et liberos cujuscunque gradus in infinitum. Quod autem ad affines attinet, jure gentium incestum committitur inter eos affines tantum, qui inter se sunt parentum liberorumque numero vicem. ut jure gentium incestum committitur cum privigna, *la fille de ma femme.* Nam est mihi pene filia: ego ei sum vitricus, et pene pater. Et consequenter jure gentium incestæ sunt nuptiæ cum privigna, mortua scilicet uxore mea, quia duas habere uxores non possum, quia privignæ filia est mihi pene neptis. Si enim privignam appello filiam, ut vulgus vocat, et filiam ejus vocabo neptem, hæ appellationes solæ vetant eum nuptias inter me et illas, privignam scil. aut privignæ filiam, *l. Adopt. D. de ritu nup.* Et similiter incestum committitur jure gentium cum noverca, id est, quæ noverca fuit, id est uxor patris: nam si adhuc sit uxor, certum est me eam ducere non posse. Incestum igitur committitur cum noverca: nam et ea pene mihi mater est, matrisque loco colenda, et quæ successit matri in eadem domo, et quæ sequitur vestigia matris. Et ita Spartianus, *Novercam matrem quoniam uxorem duxit*, Sic Phocylides ait, Μητέρα δ' ὡς τίμα τὴν μητέρα ἴχνια βᾶσαν. *Et matrem cole, quæ successit matri in eadem domo, et quæ sequitur vestigia matris.* Et eadem de re idem Spartianus in Caracalla: *Matrem, non alio dicenda erat nomine, uxorem duxit, et ad parricidium induxit incestum*, id est, *novercam duxit*. Et apud Senecam, *committe curas auribus matris meæ*, id est novercæ. Pudor igitur vetat eam ducere, quam voco matrem, quamvis nec cognata mihi sit, nec affinis: nam morte patris, aut soluto matrimonio procul dubio finita est affinitas: sed colimus, et renovamus affinitatis memoriam, adeo ut etiam nefaria conjunctio sit cum ea, quæ fuit concubina patris *l. 5. § pen. D. de concub.* quia concubina ea novercam imitatur. Et eadem ratione jure gentium incestum committitur cum nuru, id est, uxore filii, quæ est mihi pro filia, et nurum imitatur, vel quæ fuit concubina soceri, quia socrum imitatur, ut vel imitatio matris, vel quasi matris nos jubeat abstinere nuptiis. Hæ sunt incestæ nuptiæ jure gentium, et jure civili, et omni jure, quas quemcunque puderet, aut pudere deberet contrahere, etiamsi nulla ea de re scripta lex esset. Nunc dicemus de incesto, quod committitur jure civili. Incestum committitur jure civili inter cognatos ex transverso, vel a latere, nam in infinitum, ut in recta linea, non inter omnes, sed inter quosdam ex iis, et non pro graduum lege, quod abrogavi jam ab initio, sed pro arbitrio legum, quæ vetuere nuptias inter eos: nam hæc omnis prohibitio inter cognatos a latere est juris positivi, ita ut quæ nunc sunt prohibitæ, olim sint permissæ, vel contra, quia res tota pendet ex arbitrio legum, nec gradibus hac in re certus finis datus, qui discerneret eas, quæ duci possunt, ab iis, quæ duci non possunt. Quod sic demonstro ex secundo gradu, a quo incipiunt cognationes ex transverso (nam in jure transversali jure civili non est gradus primus) jure civili populi Romani non licet sororem ducere, sive consanguineam, aut germanam, aut uterinam: at ex Demosthene constat multis in locis licuisse Athenis germanam uxorem ducere, non uterinam. Ex quo efficitur non esse veras has nuptias jure gentium. Commune enim hoc jus, et nunquam mutat: sed jure positivo in *l. 8.* et *54. D. de rit. nupt* vox *sororem* est Triboniani, non auctoris: nam sororem prohibemus ducere legibus non moribus. Et hoc de secundo gradu. Ex tertio gradu a latere, sive ex transverso, non licebat olim uxorem ducere: post licuit patruo ducere fratris filiam, idque jus diu permansit, adeo ut quod est in *l. 17. sup. tit. proc. præterea fratris tui filia, et ex ea nepte*, hæc verba non fuerint in integra constitutione Diocletiani et Maximiani, sed ex jure novo addita sunt a Triboniano: nam Diocletiani tempore patruo erat connubium cum fratris filia, quam vulgus vocat neptem. Spartianus neptem vocat, sed non boni auctores: et est corrigendus locus Ovid. 3. de Ponto. *Æthereo tibi fratre nepos:* tamen non nepos legendum. Itaque in pandectis nusquam invenies inter nuptias illicitas proferri patrui nuptias cum fratris filia. Hodie sunt quidem illicitæ, fateor, *l. ult. h. t. §. Frat. fratr. de nupt.* Diu fuere licitæ: nec tamen licuit unquam avunculo ducere sororis filiam, quod mirum est. In Pandectis sunt multi loci, quibus vetatur avunculus ducere sororis filiam, quæ est in tertio gradu: nullus locus, quo vetatur patruus ducere fratris filiam. Nec alia ratio reddi potest, quam quod ita est jus positum. Sicut nec cur licuit Athenis ducere sororem germanam, non uterinam. Ergo hoc jus diu ita fuit, ut ex tertio gradu duci posset uxor: nempe fratris filia, quamquam non potuerit ex eodem gradu duci sororis filia: et similiter non potuerit duci ex eodem gradu matertera, vel amita, quæ etiam dicitur patertera in antiquis inscriptionibus. Itaque res hæc non pendet ex certa graduum finitione, sed ex jure civili. Sed pergamus. Ex quarto gradu licet jure civili uxorem ducere veluti consobrinam, *l. Celebrandis sup. tit. proc.* Hodie non licet ex novis constitutionib. ducere consobrinam. Et merito, quia pene soror est, et recta etiam appellatur soror simpliciter in *Philip. 1. Sorori et uxori*, id est, consobrinæ, sorori patrueli. Et ideo nos Galli rectissime, meo quidem judicio, fratrem patruelem patris, vocamus patruum, *le frere de mon pere, c'est à dire mon oncl.* Et similiter sororem patruelem patris, vocamus amitam, sicut sororem germanam matris, vocamus avunculam id est, *tante*. Ac præterea ex quarto gradu non licet, nec licuit unquam ducere neptem sororis, licet ex eodem gradu licuerit ducere consobrinam, id est, neptem fratris, ut appareat gradus hos non servari secundum legem præscriptam, sed arbitrium principis. Et in *l. Sororis. D. de ritu nupt. sororis proneptem ducere non possum, quia parentis loco ei sum.* Videtur autem auctor noster scripsisse *neptem*, non *proneptem*, quia sum ei parentis loco, id est avi loco, sicut sororis filiæ sum patris loco, id est, avunculus: nam proneptem sororis uxorem ducere ætatis ratio satis vetat, ut ait *Paul. 2. Sentent. tit. 19.* Ergo de nepte id scripsit, quod ei sit avi loco: nam cum pronepte sororis ætas nunquam fert ut coeant nuptiæ. Ac præterea ex quarto gradu non licet ducere amitam, et materteram magnam, *l. Per adoptionem. §. 1. D. de rit. nupt.* Et hoc de cognatis. Inter affines autem eos tantum prohibitæ fuerunt jure civili nuptiæ, et habitæ pro incestis, quos veremur ante, id est, qui parentum, vel liberorum locum inter se obtinent, ut inter generum et socrum, et inter socerum et nurum, inter vitricum et privignam, inter privignum et novercam, quando ii invicem se appellent matres et filios, patres et filias. Inter affines hactenus stetit prohibitio jure civili, ut indicat *l. 4. §. Hos itaque. D. de grad. cogn.* sed postea jure novo inter affines porrecta est etiam prohibitio ad eos, qui neque parentum, neque liberorum loco sunt: ut non est connubium cum fratris uxore, vel duabus sororibus, *l. 5. h. t. l. 2.* et *4. Cod. Theod. de inc. nupt.* Et notanda hic est fabula, ut hæc conjunctio damnetur magis, aut merito videatur damnanda, Prognes, et Philomelæ Cecropiæ domus æternum opprobrium, ut ait Horatius. Item cum leviro non est connubium, id est, cum fratre mariti, *l. 5. et ult. h. t.* Et observandum est l. pen. hujus tit. tolli Ægyptiorum legem, quæ permittebat fratri ducere uxorem fratris virginem, id est, cum qua non fuisset conjunctus frater defunctus quod forte usurpaverunt ex Deuter. cap. 25. sed quam hæ nuptiæ fuerunt detestatæ, si vis intelligere, legas Egesippum *lib. 2. cap. 22.* et *Joseph. de bello Judaico cap. 11. lib. 2.* Uterque loquitur de Glaphira quadam muliere, quæ nupsit duobus fratribus, et post mortem prioris

nupsit fratri, onde secuta sunt ejus familiæ dispendia, ut solent etiam ex hujusmodi infelicibus matrimoniis sequi ruinæ. Et notandum quod ait *lex pen. h. t.* Ægyptios hoc colore permisisse nuptias fratris alterius, quod prior frater non se miscuisset mulieri quod non deintegrasset eam, quasi scilicet nuptias faciat concubitus, quod jus nostrum rejicit: nam uxorem facit consensus nudus, et ideo Modestinus definit matrimonium, maris et feminæ conjunctionem esse (id est, συνουσίαν, ut ego interpretatus sum) vulgi morem sequitur, qui et nuptias facere dicit de quacumque commixtione, ut Petronius Arbiter: *Jacuerunt una, non ea tantum nocte, qua nuptias fecerant, sed et altera, et tertia die.* Et alio etiam loco, *postulantibus omnibus nuptias fecerunt*: et Interpres Latinus Æsopi illius, qui de vita Alexandri scripsit: *Ille*, inquit, *deposito sceptro, accensoque lecto nuptias egit.* Igitur uxorem existimamus eam esse, cum qua convenit ut uxor esset, et omnis vitæ socia, etiamsi nondum coierit corpore. Observanda est igitur ea fratris uxor, perinde ac si rem habuisset cum fratre defuncto: nec sequenda amplius lex Ægyptiorum. Hic denique videmus etiam cum affinibus quibusdam incestum committi jure civili, licet non referant locum parentum, aut filiorum. Et differentia illa inter incestum jure gentium, et jure civili maximi momenti est. Nam error juris gentium neminem excusat, non mulierem, non minorem 25. annis si incestum commiserit jure gentium, quia jus gentium nobiscum nascitur, et notum est omnibus, *l. 2. sup. de in jus voc.* At error juris civilis excusat mulierem, et minorem 25. annis, si incestum commiserit jure civili per matrimonium, non per stuprum, vel adulterium: nam hæc sunt probra juris gentium. Excusatur igitur minor, et mulier, si modo protinus errore comperto dirimat matrimonium, *d. l. Si adulterium.* Error autem facti excusat omnes, puta si ignari necessitudinis cum sororia filia, vel nepte contraxerit nuptias, dummodo errore comperto protinus diriment nuptias, ut ait *lex 4. h. t. si modo diremerunt.* Ubi est archaismus in verbo illo *diremerunt.* Est et alius archaismus in illo loco, *errore acerrimo*, s cut dicitur celerissimus equitum. Et ex Cn. Manlio in Iliade apud Priscianum, *celerrimus advolat Hector*, quæ loquendi formulæ rectæ sunt, sed antiquæ, unde notanda sunt verba *d. l. 4. in locis sup. dictis.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. VI. De interdicto matrimonio inter pupillam et tutorem, seu curatorem, filiosque eorum.*

In h. t. proponitur alia species inutilium, illicitorumque nuptiarum ex oratione Marci et Commodi, et S. C. quo cavetur ne tutor, vel curator, aut eorum filii ducant in uxorem pupillam suam, aut patris sui, antequam tutor, vel curator rationes reddiderit tutelæ suæ, vel curæ, et præterierint tempora restitutionis in integrum, intra quæ auxilio prætoris rationes, quæ redditæ essent, retractari possent, hoc est, intra annum 26. ut est in *l. Non est. D. de rit. nupt.* et *l. Qui pupillam. D. ad l. Jul. de adult.* Videlicet sexto anno computato utili non continuo, ceteris continuis annis, ut *l. 6. h. t.* Hodie dicerem secundum Justinianum intra 29. annum, quoniam anno utili Justinianus substituit, quadriennium continuum ad petendam restitutionem in integrum. Cur voluit Senatus ne duceret pupillam suam, vel patris ante redditas rationes firmatasque tempore? causa prohibendarum nuptiarum, quæ movit Senatum, sane fuit suspicio fraudis tutorum, vel curatorum: plerumque enim tutores, vel curatores hujusmodi nuptias appetunt, vel ambiunt sibi, aut filiis, ut puella ducta in suam familiam conturbent, invertant, vel cohibeant rationes reddendæ tutelæ, aut curationis, ut eam circumscribant in suis rationibus, rerumve suarum, ut fraudem administrationis suæ tegant. Denique et puella, quæ utique semper reveretur maritum, et socerum, qui patris loco est, a verecundia tardetur exigere rationes ab eo. Hoc ostenditur in *l. Libertum. §. 1.* et *l. pen. §. Sed videamus. D. de rit. nupt. l. pen. h. t.* Quæ ratio etiam efficit, ne tutori permittatur adoptio pupilli, vel pupillæ, *l. Nec ei. D. de adopt.* Ut etiam non permittatur adoptio mariti pupillæ suæ, *d. §. Sed vid.* ne scilicet captetur his rationibus remissio rationum puellæ, quas tractavit tutelam aut curam administrans. Hæc constitutio S. C. sive prohibitio habet locum in tutoribus, vel curatoribus tantum (quod notandum est) non autem porrigitur ad eum, qui pro tutore administravit, cum non esset curator, non ad procuratorem, non ad gestorem, *l. ult. h. t.* quamquam et ii rationem reddere debeant, alioquin paulatim quilibet reddendis rationibus obnoxius, eam, cui obligatus esset, prohiberetur sibi, vel filio suo conjungere matrimonio, quæ non est mens S. C. *l. pen. §. pen. D. de rit. nupt.* Et observandum est prohibitioni causam dedisse non tantum ne rationes cohiberent, ut dixi supra, sed etiam et potestatem, quam habet tutor, vel curator, et qua finitus facile potest hujusmodi nuptias extorquere a puella, quæ maxime observat tutorem, et curatorem suum: et ut dicam uno verbo, rationem potentatus, ut ait, *l. Præfectus. D. de rit. nupt.* Cur qui officium administrat in provincia prohibetur ex ea uxorem ducere? ratione potentatus, quo fretus appeteret nuptias quaslibet. Cur inter pupillam? eadem, inquit, ratione. Et hæc nuda potentatus suspectio non est in protutore, vel procuratore, vel gestore voluntario. Addamus prohibitionem S. C. etiam consistere in pupillis tantum: nam matrem pupillæ ducere nihil vetat *l. 3. h. t.* Pupillo quoque meo filiam meam collocare nihil vetat, *l. 3. h. t. l. Libertum. §. ult. D. de rit. nupt.* Et ita is, qui officium publicum administrat in provincia, quamdiu administrat, licet non possit ex ea provincia sibi se filio uxorem adjungere, potest tamen filiam suam in se dignam conditionem collocare in ea provincia, *l. Si quis officium. §. ult. D. de rit. nupt.* Nec alia ratio est, quam quod gener non ita reveretur socerum ut nurus: nurus verecundia fere semper remittet redditionem rationum, quam non remittat generi verecundia, quæ talis non est non enim tantum vir socerum erubescere solet ut nurus, et ob id nurus acquisitio cohibet quidem rationem reddendæ tutelæ: sed non etiam generi acquisitio. Gener enim non erubescit exigere rationes a socero ut nurus. Sic explicanda est ea ratio. Rursus addimus etiam, si ad ea quæ dixi, easve personas, quas dixi, non porrigatur S. C. de quo est hic tit. porrigatur tamen (licet scriptum sit tantum de filiis tutorum et curatorum) etiam ad nepotes, ut in *l. 59. D. de rit. nupt.* In hoc S. C. filii appellatione continentur nepotes: et placet mihi valde vetus scriptura hujus tit. quæ habet *liberos* pro *filiis*. Pertinet etiam hoc S. C. ad filium quemcumque, liberos quoscunque, filium sui juris, vel emancipatum, filium illegitimum vel naturalem, quæsitum et natum ex contubernio, vel in servitute quæsitum, *l. 4. hoc tit.* et *l. Non est. de rit. nupt.* Porrigitur etiam ad libertum tutoris, vel curatoris, *d. l. Non est.* et *d. l. Libertum.* Porrigitur ad patrem tutoris, vel curatoris, si in ejus potestate sint. Porrigitur et ad fratrem, qui in ejusdem patris potestate est, *l. pen. §. Sed videamus.* Porrigitur etiam ad hæredem extraneum tutoris, vel curatoris, nondum redditis rationibus, *l. Si quis tutor. §. ult. l. Libertum. §. 4. D. eod.* Porrigitur etiam ad sponsalia, et nuptias, ne ducat uxorem, et despondeat impune, *l. Tutor de spons.* Et dico *impune*, quoniam tutor, vel curator, vel filius coercetur legibus, si hujusmodi nuptias contraxerit, fit infamis, et punitur etiam extra ordinem, *d. l. Non est*, et *amplissimi. l. Licet. inf. de exc. tut.* Cum eo commune est ceteris nuptiis inutilibus, ut dos fiat caduca, et donatio propter nuptias, et arræ, et munera, *l. 3.* et *6. sup. tit. prox.* et filii, qui nascentur ex ea conjunctione sunt illegitimi et injusti. Et ut hoc etiam obiter admoneam, in hoc tit. pupillam accipere nos oportere, ut accepimus novercam et nurum, privignam et socerum *tit. supe.* Novercam, id est, quondam novercam, non eam quæ adhuc nupta est patri, et quæ noverca est vera mihi, ne eam ducam satis prohibet me infamia bi̇narum nuptiarum. Et ita pupillam, id est, quondam pupillam: nam pupillam, quæ nondum pubuit, ne ducam, satis vetat ætatis ratio. Uno loco velim vos addere ad hoc S. C. duas exceptiones. Una hæc est: nisi pupilla a patre ei tutori, aut filio desponsa, destinatave inter vivos, aut testamento, testamentove denominata sit, in *d. l. Non est.* et *l. Qui pupillam. D. ad l. Jul. de adul.* Ex quibus, ut dixi alias in *l. Tut. D. de rit. nupt.* ita videtur legendum: varia est scriptura, ut sunt varii libri: sed hæc melior videtur esse quam proferam: *Tutor, vel curator adultam ducere non potest, nisi a patre desponsa, destinatave, testamentove nominata conditione nuptiæ sequutæ fuerint*, *ex d. l. Quamvis.* et *d. l. Non est.* Aut certe hoc modo, quod nunc primum adjicio: *nisi a patre destinata, testamentove nominata, conditionem nuptiarum sequuta fuerit*, ex *d. leg. Quamvis.* Altera exceptio hæc est: nisi quis nurui suæ curator datus sit. Quo re evenit, ut pupilla inveniatur nupta filio curatoris, nondum redditis rationibus, quod est contra S. C. Et tamen matrimonium non dissolvitur, sed alius curator dandus est, *l. 3. h. t.* quia matrimonium rite contractum, numquam ex post facto corrumpitur: et in matrimoniis vacat ea regula, ut quæ ab initio constiterunt, in irritum recidant, si devenerint in eum casum, a quo incipere non potuissent, *l. Quod initio. D. de reg. jur.* Et idem etiam erit si uxori meæ curator datus sim, *l. Amplissime. inf. de excus. tut.* Neque enim solvitur matrimonium, sed corrigitur dato alio curatore, et substituto. Et ita si eam, quæ uxor mea fuit, deinde divortio facto ducat Seius, et postea Seium adoptem in locum filii: evenit ut novercam privignus habeat in matrimonium, nec propterea solvetur matrimonium, *l. 12. in princ. D. de rit. nupt.* melius erit impedire eam adoptionem. Idemque erit si quis generum adoptaverit in locum filii, nec enim dissolvantur nuptiæ, quasi non possint consistere cum sorore, quod verum est, licet alii quidam dixisse ferantur dissolvendas esse nuptias, *l. pen. §. Sed et si filius. D. de rit. nupt.* Namque melius est eam adoptionem impedire, aut emancipare filiam, *l. Per adoptionem. D. de rit. nupt.* Idemque erit si maritum pupillæ meæ adoptavero, aut adoptare velim: huic enim adoptioni obviari oportet, ne videatur soror nupta fratri, *d. l. pen. §. Sed videamus.* Et ita si eques, vel plebejus, qui duxit libertinam, postea fiat senator, cum quo libertinæ ab initio non est connubium, non ideo dissolvetur connubium, in *l. ult. sup. de nup.* Et placet generalis definitio *l. 3. h. t.* rite contractum matrimonium ex post facto non posse vitiari.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. VII. Si quæcumque præditus potestate, vel ad eum pertinentes ad suppositorum jurisdictioni suæ aspirare tentaverint nuptias.*

In hoc tit. 7. eadem ratio prohibet nuptias, quæ in superiori titulo, nempe ratio potentatus, *l. Præfectus. D. de rit. nupt.* quod jam exposuimus. Et [illegible] tituli etiam conatus, et faciend

initium, licet non perpetrata sit res, puta si is, qui officium in provincia administrat, per impressionem appetierit nuptias mulieris, aut virginis ex ea provincia, invita ea, aut parentibus ejus, ponitur gravissima pœna, quam aperiet lectio constitutionis: et ea, quam tentavit promisse, aut minis abducere, domusque ejus omnis, vel parentes ejus quos æque tentavit, protinus habita contestatione impressionis a us, sive concussionis, liberantur jurisdictione sive potestate hujus, *Ils ne le recognoissent pas pour Magistrat.* Sæpe in jure punitur etiam conatus: imo vero dicitur æquali sorte puniri scelus, et sceleris voluntas in l. *Quisquis, inf. ad l. Jul. majest.* et *l. 1. Cod. Theod. ad l. Jul. de amb.* Hoc ut existimo, non tantum habet locum in crimine læsæ majestatis, sed in omni atrociori crimine, non etiam in leviori, *l. 26. §. Sed etsi. D. de minor. l. Cogitationes. D. de pœn.* In gravioribus delictis nihil distat scelus e consilio, conatu, voluntate: corruptores alienarum nuptiarum adsessores, sollicitatores alienarum nuptiarum, etiamsi effectu potiri non potuerunt, coercentur, *l. 1. D. de extraord. crim.* et qui etiam tentaverit nuptias devotæ virginis, *l. Si quis. sup. de episc. et cler.* Et recte Seneca *declam. 7. Scelera*, inquit, *quamvis citra exitum subsederint, puniuntur.* Et ita quoque fur, raptor, effractor, sectieularius manifestus, etiamsi rem non peregerit, punietur. Et in *declam. 274 insidiatus cari, et am si non effecerit scelus, pœnas tamen legibus solvet.* Et similiter patriæ proditoris consilium, et voluntas punitur, quasi rei læsæ majestatis. Et est hac de re elegantissimus locus in oratione Maximi Tyrii: *Adulterum enim, inquit, lex punit, non eum tantum, qui perpetrat rem, sed etiam eum, qui perpetrandæ rei consilium iniit: et similiter effractorem conantem effringere ædes alienas, licet deprehensus fuerit in ipso facinore, nec rem potuerit peragere: et similiter eum, qui meditatus est proditionem adversus patriam, licet eam non perduxerit ad effectum.* Et ita in hoc tit. notandum est verbum illud *tentaverit*, nam tentasse crimen est. De hac causa prohibitarum nuptiarum etiam actum fuit *sup. l. 6. de nupt.* Sed hoc interest, quod l. 6. est de matrimonio; hic titulus est de pœna tentantis interdictum matrimonium. Et hac de re actum est in tit. 2. *hujus lib.* sed hic titulus est de nuptiis tentatis, ille de sponsalibus. Sponsalia fuere permissa, ut etiam concubinatus, *l. ult. C. de concubin.* non nuptiæ, initiave nuptiarum, lineæ nuptiarum.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. VIII. Si nuptiæ ex rescripto petantur.*

In hoc titulo octavo est etiam alia species, et ultima prohibitarum nuptiarum, sive inutilium: si nuptiæ petantur ex rescripto Principis absque consensu puellæ. Nullum non facinus hæc nostra ætas vidit: nam vidit etiam ex rescripto Principis appeti nuptias invitæ, jubente Principe, ut nuberet puella illi, quam maxime abhorrebat. Constitutio 1. hujus tituli maxime notescitur eum, qui impetrat talia rescripta, et qui obrepit Principi: eam præsumimus deceptum fuisse Principem, qui subscribit his precibus illicitis, precatorem obrepsisse Principi, et licet negare non hoc voluisset Princeps, tamen obreptum Principi fuisse, et subreptitium fuisse rescriptum: atque adeo inutile, et puniendum eum, qui hoc uti velit. Et ita etiam ex rescripto non licet petere in matrimonium fratris et sororis filiam, *l. 2. hoc tit.* Notandum tamen in quibusdam casibus ex rescripto peti nuptias cum consobrina: hoc jure ex *l. Celebrandis. supra, de nupt.* sunt permissæ nuptiæ simpliciter sine rescripto Principis, quo tamen jure nunquam usi sunt Christiani: nam ut recte ait D. Augustinus, *Christiani æstimant id quod est licitum fieri illicitum vicinitate illiciti.* Consobrina autem vicina est sorori, cum qua illicitæ sunt nuptiæ: deinde nuptiæ fuerunt permissæ cum consobrina non simpliciter, sed ex rescripto Principis, *l. 1. Cod. Theod. eod. tit.* Et hujus rescripti exstat formula apud Cassiodorum in *fine. 7. Var.* Ac postremo vetitæ sunt nuptiæ inter consobrinos etiam ex rescripto Principis. Secundo cum tutore, vel curatore erant permissæ nuptiæ ex rescripto principis, si probasset mores hominis, et laudasset, nec existimasset interveniorem esse rationum reddendarum, *l. pen. sup. de interdict. matrim.* Item cum ea, quæ est mihi impar dignitate, etiam permittebatur connubium ex rescripto Principis, *l. 23. sup. de nupt.* Et hac de re etiam exstat formula apud Cassiodorum *eod. lib.* Illud procuidubio est ex rescripto Principis, posse peti eam, quam despondit pater, aut duplum arrarum, *l. 1. h. t.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. IX. De secundis nuptiis*

Dixi ante de illicitis nuptiis, quarum ostendi varia esse genera: nunc dicturus sum de secundis nuptiis, quæ illicitæ etsi non sint, tamen non sine causa vicinitatem illicitarum sequuntur, cum pœnis quibusdam obnoxiæ sunt, quæ explicantur in *l. 1. h. t.* Atque adeo quasi illicitæ videri possunt. Et statim *l. 1. h. t.* indicit pœnas mulieribus, quæ contrahunt secundas nuptias, antequam priorem virum eluxerint, id est, antequam priori viro religionem luctus, quam debent, persolverint: nam etsi non sint illicitæ, vel illegitimæ nuptiæ, quæ fiunt intra tempus luctus, tamen immaturæ sunt: et immaturitas nuptiarum coercetur, immaturas voco *l. 1. hoc tit.* et similiter ἀώρους *Nov. 22. et 39.* ἐψώρους, *et Plinius 4. epist. nuptias lugentis, nuptias senis, quorum alterum immaturum, alterum serum est:* et Apul. *lib. 8. ne forte immaturitate nuptiarum, indignatione justa manes acerbos mariti ad exitium salutis tuæ suscitemus.* Et ita si mulier defuncto marito susceperit tutelam filii impuberis, quem ex eo procreavit, et eandem finita tutela alii nupserit, non sunt quidem illicitæ nuptiæ, sed immaturæ, quod non exspectaverit pubertatem filii. Et coercentur hæ nuptiæ iisdem pœnis, quibus quæ coitæ sunt intra legitimum tempus luctus, *Nov. 21. de nupt.* Et similiter, quæ fiunt sponsalia cum puella, quæ nondum implevit decimum ætatis annum, immatura sunt. Et ut nominatim scribit Sveton. in *Tiberio cap. 34.* hanc immaturitatem sponsalium coercuit Augustus: sed tamen non sunt illegitima, *l. In sponsalibus. D. de sponsal.* Nec quicquid pœnæ subjicitur, illegitimum est, posset enim alio vitio laborare, quam illegitimi. Et sciendum est hac in re meliorem esse conditionem maris, quam fœminæ. Nam vir non luget uxorem, nullam debet uxori religionem luctus, *l. 9. de his qui not. infam.* Uxor elugere debet virum, et hoc verecundia matronalis exigit. Luctui mulierum lex præscripsit certum tempus, nempe annum, de quo dicemus in *l. 2. h. t.* Sed excepti sunt mariti quidam indigni luctu, ut qui suspendio, vel alio genere mortem sibi consciverunt, ut transfugæ homines, proditores patriæ, et damnati perduellionis, *l. 11. D. de his qui not. inf.* Tiberius generaliter capite damnatos lugeri vetuit, auctore Svetonio. Ubi autem non est lugendus maritus, vel est indignus luctu, si mulier non sit prægnans, nuptum ibit impune, etiam statim post mortem viri: si sit prægnans, non potest alii nubere, antequam pepererit, propter turbationem sanguinis, ut ait l. 11. διὰ τὴν τῆς γονῆς σύγχυσιν, ut ait *l. 53. Cod. de episc. et cler.* quæ est Græca, propter prolis incertum, ne scilicet re habita cum alio fiat genus incertum, et dubius sanguis. Et eadem ratione si dissolvatur matrimonium non morte viri, sed divortio, vel monachismo (quod olim obtinuit,) et sit prægnans mulier: jam hic cessat quidem ratio luctus, cum mortuus non sit maritus: sed si prægnans sit, non potest alii impune nubere, antequam pepererit, *d. l. 53.* et *l. Consensu, §. Si vero.* et *l. Si constante. inf. de repud.* Ubi autem elugendus est maritus, mulier antequam eum eluxerit, etiamsi interim partum ediderit, cum eam prægnantem reliquisset vir, potest quidem alii despondere se, sed non nubere, quia debuit marito hanc observantiam luctus, et post editum partum. Nec hic spectatur tantum turbatio sanguinis: sed honor debitus memoriæ defuncti. Ceterum post editum partum, vel si liqueat eam non esse prægnantem, potest alii nubere ex rescripto Principis, vel Senatus, *l. 10. D. de his qui not. inf.* Remittet scilicet Princeps honorem, quem debemus, et justa, quæ debemus defunctis, non ipsi solvere ea non possumus. Quibus autem pœnis coerceatur, quæ intra tempus luctus nuptum ivit, et alii nupsit, hoc explicatur in hac l. 1. et proponuntur in ea pœnæ quinque.

### *Ad L. I.*

*Si qua mulier nequaquam luctus religionem priori viro nuptiarum festinatione præstiterit, ex jure quidem notissimo sit infamis: præterea secundo viro ultra tertiam partem bonorum in dotem non det: neque ei ex testamento plus quam tertiam partem relinquat. Omnium præterea hæreditatum, legatorum, fideicommissorum, suprema voluntate relictorum, mortis causa donationum sit expers. Hæc namque omnia ab hæredibus, vel cohæredibus, aut ab intestato succedentibus vindicari jubemus: ne in his, in quibus correctionem morum inducimus, fisci videamur habere rationem. His etiam amittendis, quæ prior maritus ei suprema voluntate reliquerit: quanquam hæc, quæ mulieri a priore viro relinquuntur, et per immaturum matrimonium caduca esse cœperunt, primo a decem personis edicto Prætoris enumeratis, id est, ascendentibus, et descendentibus, ex latere autem usque ad secundum gradum, scilicet gradibus servatis, deinde præsumi a fisco jubemus. Eandem quoque mulierem infamem redditam, hæreditates ab intestato, vel legitimas, vel honorarias, non ultra tertium gradum sinimus vindicare.*

In hac lege proponuntur pœnæ quinque, quibus coercetur mulier, quæ intra tempus luctus alii nupsit. Prima est, ut sit infamis mulier, quæ non servat religionem luctus priori viro, et præmature nubit alii, quod est ex edicto Prætoris, ex quo non tantum ipsa infamis fit, sed etiam is, qui sciens eam ducit, vel pater ejus, in cujus est potestate, si non contradixerit: itemque pater, in cujus potestate fuerit mulier, si intra id tempus eam alii nuptui collocaverit, *l. 1. D. de his qui not. inf. l. Decreto. sup. eod.* Dum dico hos esse infames, multa dico, nam infamiæ sunt innumera damna. Infames in perpetuum omni honore et dignitate privantur: denique nullius honoris gerendi capaces sunt, *l. 1. D. ad leg. Jul. de vi priv. l. 2. inf. de dignitat. l. 8. inf. de decur. l. 1. inf. de re mil.* Item judices dari non possunt, *l. Cum prætor, D. de judic.* nec milites legi possunt, *l. 4. §. Ad tempus. de re milit.* et *Theoph. §. ult. Instit. de except.* accusare non possunt, *l. Qui accusare. D. de accus.* nec agere populari actione, quasi non sint in populi, vel civium numero, *l. 4. D. de popul. act.* non possunt etiam assidere in consilio judicum, sive magistratuum, sive consiliarii esse, *l. 2. D. de offic. adsess.* non possunt postulare pro aliis, *l. 1. §. Ait prætor. D. de postul.* Est enim advocatorum ordo seminarium dignitatis, ut eleganter ait Valentin. in *Nov. de post.* Et infames incapaces sunt dignitatum: non possunt etiam fieri procuratores ad lites, nec ipsi litigare per procuratores, *d. §. ult. de except.*

Sed interim, quia infames non possunt assidere judicibus, nec judices dari, nec postulare pro aliis, quæ sunt munera Jurisconsultorum, ex eo efficitur nec Jurisconsultus, nec doctores esse posse. Invenio etiam infames si quid deliquerint, severius puniri, quam integræ famæ homines, *l. Capitalium. §. 16. D. de pœn.* Sunt itaque infamiæ detrimenta multa. Secunda pœna nubentis intra annum luctus, quæ proponitur in hac lege, hæc est, ut novo marito in dotem dare, vel relinquere testamento non possit plus, quam tertiam partem bonorum suorum. Quod utique verum est, si nulli existant liberi ex priori matrimonio: sed si existant liberi ex priori marito, marito novo ne tertiam quidem partem bonorum suorum relinquere potest, videlicet si cui ex liberis prioris conjugii minus tertia reliquerit, quod hic Accursius recte notavit ex *l. Hac edictali. hoc tit.* ne scilicet novus maritus plus habeat ex bonis mulieris, quam filius prioris mariti. Unde aperte quærit idem Accursius, quid sit dicendum non existentibus liberis ex priori matrimonio, si forte mulier novum maritum hæredem instituat ex asse: et cum multa vera dicat Accursius, hoc solum verum est, maritum ex tertia parte hæredem fore testamentarium, quam solam legibus capere potest: reliquam partem habiturum hæredem legitimum, quod aperte confirmat *l. 6. D. de vulg. subst.* et *l. 55. §. ult. D. de leg. 2.* Atque ita eveniet certe, ut mulier sit pro parte testata, pro parte intestata, ut habeat pro parte testamentarium hæredem, pro parte legitimum: nam in hoc nos compellit lex, quæ vetat maritum secundum plus capere triente. Tertia pœna, quæ proponitur in hac lege hæc est, ut cum ea muliere non sit testamenti factio, id est, ut nihil possit capere ex aliorum testamentis, et codicillis, vel donationibus causa mortis: denique ut sit incapax solidi, ut nihil possit capere. et consequenter, quod ei relictum est pro non scripto erit. Et (ut solent in jure, quæ pro non scriptis sunt) id, quod ei relictum est alieno testamento, non cedit fisco, sed remanet apud hæredem testamentarium, vel legitimum, a quo relictum est, vel cohæredi accrescit, vel collegatario, vel obvenit substituto, in *l. unica, §. 3. in princ. inf. de cad. toll.* Quarta pœna est, si mulier nupserit intra annum luctus, ut quæ ei reliquit suprema voluntate prior maritus, ei auferantur quasi indignæ. Solent autem plerumque, quæ eripiuntur quasi indignis fisco cedere, sed non utique semper, non certo hoc casu: nec enim statim cedunt fisco, sed ut est in hac l. 1. fisco præferuntur decem personæ enumeratæ edicto prætorio, id est, edicto de bonorum possessionibus, quod Accursius non explicat illa in parte *unde decem personæ*, quæ præfert decem personas extraneo manumissori secundum jus vetus, quod hodie sublatum est, §. 1. *Instit. de bon. poss.* Decem personæ hæ sunt, pater, mater, avus, avia, tam paterni, quam materni, filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio, quam ex filia, frater, et soror, tam consanguinei, quam uterini: his decem personis postferendus est fiscus, et iis deficientibus vocandus. Et inter eas personas utique servanda est graduum prærogativa, ut scilicet proximior excludat remotiorem, servanda paritas graduum, ut qui eodem sunt gradu, cujuscunque sint ordinis simul vocentur, et excludant fiscum in iis, quæ hic mulieri reliquit prior maritus suprema voluntate. Et supremæ voluntatis nomine, non oportet tantum intelligere testamenta, sed etiam codicillos, et epistolam fideicommissariam, et donationem propter nuptias, *l. 2 hoc tit.* et donationem causa mortis, nam et hæ comparantur ultimæ voluntati, l. *ult. sup. de don. caus. mort.* Imo donationem inter vivos, quia inter maritos habetur pro donatione causa mortis, *l. 12 inf. ad l. Falc.* ergo pro ultima voluntate. Nec mirum si late pateat ultimæ voluntatis nomen, cum et in secunda parte hujus l. æque late accipi oporteat testamenti nomen, ut probat l. *Hac edictali, hoc tit.* Et quia quærit etiam Accursius, neque id explicavit bene, quare huic mulieri relicta testamento extranei nunquam cadant in fiscum: relicta testamento prioris viri cadant post decem personas. Ratio est evidens, quia indigna plane est, quæ quicquam ferat ex prioris mariti bonis, cui injuriam fecit non servata religione luctus: et indigni successor plerumque est fiscus, et indigni locum subit, atque subintrat: extraneo vero nullam injuriam fecit, nec (quod censeo valde notandum) si vivo marito castitas exigatur ab uxore, aurum videri debet, cum et mortuo sancte debeat servare per annum venerationem, atque memoriam, nec minus fuit adulterii rea si intra annum peccaverit, ut est in §. *ult. Novellæ* 39. vel si nupserit intra eum annum, non remanent impunitæ nuptiæ præcoces. Et earum pœna est quinta et ultima, ut hæc mulier cognatis, et agnatis suis non possit succedere ab intestato jure civili, vel prætorio ultra tertium gradum. Et hæ sunt pœnæ, quibus plectuntur hæ nuptiæ immaturæ. Sed observandum est, infamiam, quæ prima est pœna, etiam postquam in eam inciderit mulier posse aboleri rescripto principis, *l. Si qua. inf. ad Tertullian.* quæ est conjungenda cum hac lege prima. Nam et ipse Justinianus eas conjunxit in *Novella* 22. et ita solus fit auctor conjungendarum legum, quoties una lex scissa est in varias partes, vel dispersa in varios locos, ut altera ex altera lucem accipiat. Principis est famam restituere. Et eleganter Cassiodorus *libro* 3. *Fas est principi maculosas notas, vitiosasque opiniones abstergere*, quod notandum est, collatio honoris, id est, si infamem princeps donaverit honore aliquo, et dignitate, in hoc est famæ restitutio tacita, *l. Imperialis. §. Similis. sup. de nupt.* Hodie constitutionibus Pontificum ex hac causa est etiam abolita pœna infamiæ in *cap. pen. et ult. de secund. nupt.* alias pœnas non invenio Pontifices abolevisse, sed ut indicat l. *Si qua etiam*, indulgentia Principis singulari beneficio, etiam ceteræ omnes pœnæ remitti possunt, maxime si non existant liberi ex priori conjugio, quibus secundo faciat injuriam. Nam si existant liberi ex priori conjugio, princeps non alias remittet pœnas legitimas, quam si bonorum, quæ habet mulier tempore secundarum nuptiarum, semissem relinquat liberis prioris matrimonii, partiendum inter eos æqualiter, ita ut in partem morientis intestati fratris, sine filiis veniant reliqui fratres, non mater, et ut is semis non ante redeat ad matrem, quam si omnes liberi prioris matrimonii decesserint intestati, aut sine filiis: nam filii excludent matrem, atque etiam eorum hæredes testamentarii, quæ est sententia *dictæ legis Si qua.*

## *Ad L. II.*

*Si qua ex fœminis perdito marito, intra anni spatium alteri festinaverit nubere (parvum enim tempus post decem menses servandum adjicimus: tametsi id ipsum exiguum putamus) probrosis inusta notis, honestioris nobilisque personæ decore, et jure privetur: atque omnia, quæ de prioris mariti bonis, vel jure sponsalium, vel judicio defuncti conjugis consecuta fuerat, amittat.*

In lege secunda hujus tituli definitur tempus, intra quod defunctum maritum mulier elugere debet: id fuit olim decem mensium, quod et idem fuit olim spatium anni, cum inciperet a Martio, et finiretur in Decembri, quod idem est pariendi legitimum tempus, *l. 3. §. ult. D. de suis et leg.* Hæc lex secunda addit duos menses, ita ut mulier sit in luctu duodecim mensibus post mortem viri, quamquam et hoc ait ipsum se existimare esse exiguum tempus, quod scilicet pudicæ mulieres diutius colere debeant defuncti memoriam, et extendere luctum in longius tempus: sed lex contenta est anno duodecim mensium. Lugendi etiam sunt parentes, et liberi, et agnati, et cognati, *l. Parentes. D. de his qui not. infam.* Sed huic luctui non est præscriptum certum tempus: relinquitur enim in arbitrio cujusque, ut cum volet deponat lugubria, quæ sumpsit ob amissum parentem, vel filium, aut filiam, vel cognatum. Hic quoque luctus non est impedimento nuptiis, *l. Liberorum. D. eod.* Et qui hunc luctum non luget, aut peragit, non notatur infamia, nec si omiserit luctum patris, id est, si non sumpserit habitum lugubrem amisso patre, *d. l. Parentes.* Itaque multum hic luctus differt a luctu, quem mulier superstes persolvere debet marito defuncto. Nam mulieri ad maritum lugendum præscriptus est annus, et interim alii nubere non debet, vel si alii nupserit, notatur infamia. Et eleganter hæc lex secunda definit infamem eum, *qui honestioris, nobilisque personæ decore ac jure privatur*. Quem vocas infamem? eum qui probrosis inustis notis, honestioris, nobilisque personæ decore, ac jure privatur. Nobilitatem extinguit infamia, quod notandum: nec nobilium igitur magnus est hodie numerus. Etiam additur in hac lege quod manifesto non fuerat expressum in *l. 1.* mulierem, quæ properavit ad secundas nuptias intra annum luctus, amittere, quæ sponsalitio jure ex prioris mariti bonis ad eam pervenerunt, id est jure donationis propter nuptias, ut interpretatur Justin. in *Nov.* 22. Quæ Novel. est veluti liber quidam de primis et secundis nuptiis, quo sunt enarratæ miro artificio constitutiones omnes hujus tit. ut patet etiam ex *Cod. Theod.* sed non additur abrogatio *l. Si qua. ad Tertull.* de qua diximus, ut scilicet hæ pœnæ immaturi matrimonii non remitterentur rescripto principis: hanc scilicet clausulam noluit inserere Justinianus quia magis probavit clementiam *l. Si qua.* Ad hæc notandum est quandoque mulierum luctum, virorumque, minui legibus, finirique ex certis causis. Vel etiam extra ordinem quandoque senatum minuere luctum fœminarum, et marium: vel in honorem principis, vel ob rem prospere gestam, publicam lætitiam, et gratulationem. Et cum hoc lex, vel senatus inducit, ut scilicet minuatur luctus, quo videtur induisse, id explicat *l. Decreto. sup. ex quibus causis, inf. irrog.* An impetrata diminutione luctus liceat viduæ intra annum luctus nubere? Minime, non hæc est mens imperantis luctum minui: nam his verbis hoc tantum significatur, ut deponant lugubria, deponant *tristiorem habitum*, ut ait *d. l. Decreto. tristia signa*, ut dixit Ovidius, doloris insignia, vestem atram, pullam, ostracinam, amiculum nigellum, ut dixit Varro describens habitum lugentium, et sumant vestem albam, vel purpuream, vel coloriam, et aurum, et ornamenta, quibus omnibus qui lugent abstinere debent. Denique qui minui luctum jubet, jubet deponi vestem atram, id est, habitus lugubres. Et eleganter apud Æschylum in Persicis, tristis et mœstus dicitur μελάγχιτων φρὴν, *une ame a robe noire.* Igitur minutio luctus non consistit in licentia nubendi, sed in positu atri et lugubris habitus. Et hæc est sententia *legis Decreto:* summe notanda. Ea qua tamen vulgo colligunt generaliter, mulierem, quæ luget virum, posse uti alba veste, et ornamentis, remitti generaliter lugubrem vestem. Hoc vero est falsissimum, nec usu unquam fuit comprobatum, et vera etiam mens legis illa est, quam patefeci, ut quoties extra ordinem jubet senatus minui luctum, tunc liceat deponere lugubria, et sumere hilaria. Valde autem est notandum quod ex veteribus, ut opinor J. C. retulit Festus, minui luctum ipso jure, etiamsi hoc non indicatur extra ordinem, vel publice, vel privatim: privatim cum nati sunt liberi, licet eo die deponere vestem atram, cum honos venit in familiam, cum parens, cum filius, aut nepos, aut vir, aut frater ab hoste captus, postliminio redierit: licet eo die exuere vestem atram, cum puella desponsa est, cum propiore quis cognatione junctus ei, quam is, qui lugeretur, natus est: et postremo cum familia est in castro Cereris, id est, cum agit Cereris sacra, abstinens fruge Cereris, id est, pane. Nam quod hodie liquet, diu nescivimus, hoc castum veteres dixere jejunium, et abstinentiam Græci ἁγνείαν, ut jejunium quadragesimæ, recte dixeris castum quadragesimæ. Et eleganter Arnobius Castum Cereris temperatum, id est, temperationem ab alimonia panis. Publice et generaliter minuitur luctus, cum votum publico susceptum redditur, veluti pro salute principis, *l. Si cal. 233. §. 1. D. de verb. signific.* Et cum censores lustrum condunt, id

est, fere quinto quoque anno censum agunt civium Rom. facto sacrificio, quod lustrale dicitur, Tit. Liv. 1. Isidor. *orig.* 6. *cap.* 37. Et postremo cum ædes dedicantur, quam celebritatem Græci dixerunt ἐγκαίνια, Gallice *dedicace*, ab ἐγκαινίζειν, quod est dedicare. Ex his causis minuitur luctus temporarius est, et consistit tantum in deponendis lugubribus, non in licentia nubendi. Male quidam differentiam faciunt inter lugere et elugere hoc modo: ut lugere sit uti atra veste, et demittere capillum, ut Romani solebant: elugere autem, abstinere nuptiis: hoc est falsum. Elugere sic dicitur, ut enavigare, id est, perficere navigationem, in §. *Callimachus. l. Qui Romæ. D. de verb. obligat.* evincere, plus quam vincere, Grammaticus Agroetius. Et ita eluxit, *luctum deposuit*. Et Livius *lib.* 34. *Quid aliud in luctu, quam purpuram, et aurum deponunt, quod cum eluxerunt sumunt?*

## *Ad L. III.*

*Feminæ, quæ susceptis ex priore matrimonio filiis, ad secundas post tempus luctui statutum transierint nuptias: quicquid ex facultatibus priorum maritorum sponsalium jure, quicquid etiam nuptiarum solemnitate perceperint, aut quicquid mortis causa donationib. factis, aut testamento jure directo, aut fideicommissi, vel legati titulo, vel cujuslibet munificæ liberalitatis præmio ex bonis (ut dictum est) priorum maritorum fuerint adsecutæ, id totum ita; ut perceperint integrum ad filios, quos ex præcedente conjugio habuerint, transmittant, vel ad quemlibet ex filiis (dummodo ex his tantum sit) quos tali successione dignissimos judicamus, in quem contemplatione meritorum liberalitatis suæ judicium mater crediderit dirigendum. Nec quicquam eædem feminæ ex iisdem facultatibus alienandum in quamlibet extraneam personam, vel successionem ex alterius matrimonii conjunctione suæ præsumant, atque habeant potestatem possidendi tantum, atque fruendi in diem vitæ, non etiam alienandi facultate concessa. Nam si quid ex iisdem rebus in alium quemlibet fuerit ab ea translatum: ex maternis redintegrabitur facultatibus, quo illibata ad eos, quos statuimus liberos bona, et incorrupta perveniant. Illud etiam addimus (huic) legi, ut si aliquis ex iisdem filiis, quos ex priore matrimonio susceptos esse constabit, forte decesserit, matre jam secundis nuptiis funestata, aliis etiam ex eodem matrimonio progenitis liberis superstitibus, id, quod per eandem successionem ab intestato, vel ex testamento suæ posteritatis mater videbitur consecuta, in diem vitæ suæ pro sibi debita portione, sola tantum possessione delata, omne hic, qui supererunt, ex priore susceptis matrimonio filiis relinquat: nec super istiusmodi facultatibus testandi in quamlibet extraneam personam, vel quicquam alienandi habeat potestatem: quod si nullum ex priore matrimonio habuerit successorem, vel natus, natæve decesserint: omne, quod quoquo modo perceperit, pleno proprietatis jure obtineat, atque in his nanciscendi dominii, et testandi circa quem voluerit, liberam habeat facultatem.*

Lex tertia hujus tituli est de muliere, quæ post annum luctus alii viro nuptum ire incipit, quæ si nullos liberos habeat ex priore viro, nullus est labor, nullum periculum, nulla lex hisce imposita nuptiis. Ceterum si habet liberos ex priori viro, non fit quidem infamis, vel incapax, ut quæ virum non eluxit, sed ut definitur in *hac l.* 3 quicquid ex prioris mariti bonis percepit jure donationis propter nuptias, vel munere sponsalitio, vel jure institutionis, vel legati, vel fideicommissi, vel quocumque alio titulo, id omne servare debet liberis susceptis ex priore marito, tanquam paternum. Nam bonis paternis recte etiam annumerantur bona prioris matrimonii: etiam ea, quæ a patre ad matrem eorum, quæ iterum nupsit, pervenerunt: non servat tamen eis dotem, quæ morte viri ad eam redit, quia ejus proprium patrimonium est: sicut etiam vir mortua uxore non servat liberis donationem propter nuptias, quæ ad eum redit, quæ est sententia *l. Si liberis. sup. de donat. ante nupt.* Et ut hoc admoneam, quæ in eam legem scripsit Accursius, omnia sunt rectissima et elegantissima. Ergo dotem quidem mater, quæ iterum nubit, ad se reversam non servat liberis prioris matrimonii, sed ea duntaxat, quæ ex bonis prioris mariti quocumque titulo percepit. Ceterum electio mulieri datur, ut cui maluerit ex liberis ea omnia bona relinquat, nihil ex eis relinquat ceteris. Et datur hæc electio mulieri in l. 3 illo loco, *vel ad quemlibet ex filiis, quem illa elegerit:* et sequitur, *dummodo ex his tantum, quos tali successione dignos judicamus*, id est, dummodo non sit ingratus, eadem electio datur mulieri in *l. Generaliter. §. Dividendi. inf. hoc tit.* Ac præterea datur ei liberum arbitrium, ea bona, quæ e priore viro percepit dividendi inter liberos prioris matrimonii, ut animo suo dividat ex æquis, vel iniquis partibus, et ut animo suo gratum erit. Sed hæc omnia mutarunt Novellæ posteriorum Impp. Nam et *Novell.* Leonis et Majoriani *de sanctimonialibus, et vidua*, et *Novella* Leonis et Severi *de abrog. cap. et Novella Justiniani* 2. *et* 22. mulieri hanc electionem adimunt, et arbitrium dividendorum eorum bonorum, et omnino volunt ea bona servari ex æquo omnibus liberis prioris matrimonii. Atque ita hac in parte est abrogata *l.* 3. atque etiam *d. §. Dividendi. d. l. Generaliter. inf. h. t.* Nihil enim ex eis bonis minuere mulier potest, nec ex eis erogare plus uni ex liberis, quam alteri. Et generaliter nihil alienare ex eis potest, nihil obligare, nihil extraneo relinquere, nihil liberis posterioris matrimonii relinquere potest, quia in eis tantum usumfructum habet, proprietas pertinet ad liberos prioris matrimonii, cum qua proprietate mortua muliere consolidabitur ususfructus. Et si quid forte alienaverit mulier ex iis bonis, id post mortem ejus, si exstet, vindicari potest a possessore, vel refici ex aliis bonis mulieris, quasi jure tacitæ hypothecæ, si forte consumptum sit, ut in *d. l. Generaliter. §.* 1. Vel si possessorem tueatur præscriptio 30. annorum, ut *Nov.* 22. Denique, ut est in *hac l.* 3. atque etiam in *Novell. Leonis.* 5. *et Severi, de abrog. capitibus injust. etc.* Liberis prioris matrimonii, vel datur alienatorum bonorum vindicatio vel redintegratio ex maternis bonis. His constitutionibus non ob re consuluit liberis prioris matrimonii: nam plerumque mulieres, quæ transmigrant in aliam familiam, obliviscuntur liberos prioris matrimonii. Et ut ait eleganter Ambrosius 5. Hexemer. *Multis concubitus parentes soboles depravantur: et præferunt liberos posterioris copulæ, prioris autem negligunt.* Denique, ut est in *Nov.* 22. quæ iterat nuptias, liberis prioris matrimonii injuriam facit, imo et seipsam quodammodo injuria officit. Nam et viduitas est genus pudicitiæ, ut ait Quintil. declam. 306. hæc iteratio igitur nuptiarum est species, quasi legitimæ intemperantiæ, εὐπρεπὴς μοιχεία, ut ait Athenagoras in *Apolog.* Non tantum immaturitatis sunt pœna, ut ait l. 1. et 2. *hoc tit.* sed etiam intemperantiæ, et incontinentiæ, licet legitima sit immaturitas, legitime intemperantia, igitur quod legitimum est, pœnæ subjicitur. Atqui quod lege agitur, non solet lege vindicari; quod legitime fit, pœnam non meretur, l. *Gracchus. inf. ad leg. Jul. de adult.* Fateor quod lege fit, non solere lege vindicari: sed vindicatur quandoque, maxime cum lex permittit potius, quam probat. Et semper ubique sane etiam honoratiores fuerunt, quæ uno erant matrimonio contentæ, univiræ, unicubæ hæ solæ pronubæ adhibebantur in nuptiis, hæ solæ sacra faciebant fortunæ muliebri. Nullus erat Sacerdos, nullus flamen bimaritus, ut ait Hieronymus, *ut Apostolus etiam vult, nullum Episcopum esse bimaritum.* Et hæc quidem sufficient ad primam partem hujus *l.* 3. quæ hanc legem indixerit mulieribus iterum nubentibus, neglectis filiis prioris matrimonii, ut eis servent proprietatem omnium bonorum, quæcumque ex bonis prioris mariti, quocumque titulo eis obvenerunt, etiam hodie adempta electione, et divisione. Et additur etiam alia lex in secunda parte, sive §. *ult.* scilicet eam servet liberis prioris matrimonii, quæ ex successione acquisierit unius ex filiis ejusdem matrimonii ab intestato, atque ita, si sint tres filii prioris matrimonii, non tantum debet eis servare quæ accepit a patre eorum, priore marito suo; sed etiam quæ accepit a filiis mortuis intestatis, debet servare superstitibus filiis ex eodem matrimonio, et ut dicam explicatius: mortuo intestato uno ex filiis prioris matrimonii, mater, quæ jam se alii marito junxit, ei succedit ex SC. Tertulliano in bona profectitia, et adventitia, et succedit jure veteri cum sororibus defuncti filii, non cum fratribus. Nam fratres excludunt matrem jure veteri, §. 1. *Instit. de SC. Tertull.* l. 2. *C. Theod. de inoff. testam. l.* 2. *C. Th. de sec. nupt.* Jure novo succedit mater etiam cum fratribus, *l. ult. inf. ad S. C. Tertull.* Et ex eo jure novo, id est, *ex d. leg. ult.* succedit cum sororibus in dimidiam partem bonorum defuncti filii, ita ut ipsa, et sorores defuncti bona partiantur ex æquo, id est, ut ipsa ferat dimidiam, et sorores alteram dimidiam: cum fratribus autem succedit in portionem virilem. Jure autem novissimo, etiam cum sororibus succedit tantum in virilem ex *Nov.* 22. *de nupt.* Sed ita et in eam partem, in quam succedit filio cum fratribus, vel sororibus, id est, in virilem secundum jus novissimum, usumfructum tantum habeat, proprietatem servet liberis prioris matrimonii, fratribus, sororibusque, defuncti. Idemque erit omnino, si quid perceperit mulier ex testamento unius ex liberis prioris matrimonii: namque id habebit ususfructus jure tantum ceteri liberi erunt proprietarii, quæ est sententia §. *ult.* Et hoc quidem ita verum est, si ut posui initio, ante mortem filii ea mulier se alteri viro conjunxerit. Et ita loquitur §. *ult.* Quæro igitur, quid sit dicendum, si post mortem filii alii viro se conjunxerit? quia hoc casu filius dum vixit, ab intemperantia matris nullam sensit injuriam, quæ mansit vidua, quamdiu is vixit; et hoc ideo inducit discrimen quoddam, et distinctionem, utrum ante mortem filii illa iterum nupserit, an post mortem filii, cui successit. Nam si ante mortem, observantur ea, quæ diximus *ex §. ult.* Si post mortem, pro sua parte bona filii adventitia capit pleno jure, id est, ususfructus, et proprietatis jure: profectitia autem, id est, a patre profecta capit tantum ususfructus jure, proprietatem servet ceteris liberis prioris matrimonii, quæ est sententia *l. Mater. inf. ad SC. Tertull.* Sed hoc Novellæ variæ mutarunt. Et primum *Novell.* 2. *Justin.* tollit differentiam temporis, utrum ante filii mortem contraxerit secundas nuptias, an post mortem, tollit differentiam bonorum adventitiorum, et profectitiorum: tollit differentiam viduitatis, et secundarum nuptiarum. Denique *ex eadem Nov.* 2. mater succedit filio ab intestato cum aliis filiis, filiabusque in virilem, pleno jure in omnibus bonis tam profectitiis, quam adventitiis, nullo jure reservato ceteris filiis, vel filiabus in illam portionem virilem: et non tantum, si permanserit vidua, sed etiam, si alii nupserit ante mortem, vel post mortem filii, cui succedit in virilem: hæc est mens *Nov.* 2. Tollit etiam *Nov.* 22. differentiam temporis, utrum ante mortem filii, vel post mortem secundas nuptias contraxerit. Et hanc quidem solam: nam reducit differentiam bonorum profectitiorum, et adventitiorum, et differentiam viduitatis, et secundarum nuptiarum. Ita scilicet ut si vidua permanserit, succedat in omnibus bonis indistincte, pro rata, id est, in virilem, pleno jure: si iterum nupserit ut in bonis profectitiis habeat tantum usumfructum, in adventitiis plenam proprietatem. Et hæc *Nov.* 22. quasi posterior sequenda est. Sic igitur ex his videmus etiam abrogatum esse §. *ult. hac l.* 3. atque *d. l. Mater* quæ ambæ conjunctæ inducebant illam differentiam temporis, quod tollit *Nov.* 2. *et* 22. Nam §. *ult. hujus l.* 3. est de ea, quæ ante mortem filii alii nupserat. *l. Mater.* de ea est, quæ post mortem filii. Et jus non idem in §. *ult.* statuitur, quod in *l. Mater*, propter discrimen illud temporis, quo contingit mors filii intestati. Jam exposita est sententia hujus *l.* 3. Nec restat aliud, quam ut observemus l. 3. loqui tantum de feminis, quæ iterant nuptias, existentibus liberis prioris

matrimonii: nec idem constituit hæc *l.* 3 in maribus. Itaque fit hac in re deterior conditio fœminarum, quam marium, sicut in *l.* 1. et 2. *hoc tit.* quæ loquitur de annal. nuptiis. In causa immaturarum nuptiarum differentia etiam est: nam arguitur in fœmina immaturitas, non in mare. Et ita intemperantia arguitur in fœmina non in mare. Verum *l.* 2. *C. Th. de sec. nupt.* suadet tantum maribus, non etiam imperat, ut si novercam induxerint filiis prioris matrimonii, eis servent id, quod ex dote, vel ex aliis bonis prioris uxoris quocunque titulo perceperint, suadet, non imperat. Et suasio non est conjuncta necessitati, quales dicuntur esse preces tyrannorum, preces scilicet et suasion bon Tyrannorum necesso vim, ac permistam necessitatem, quod proverbiale etiam esse scripsit noster Accurs. in *l.* 1. *D. quod jussu.* Rogatio domini præceptum est, sed suasiones legum non sunt hujusmodi, nec permistæ necessitati. Et ita, quod suadet *Nov.* 22 *in fin.* ut non minus relinquatur a parentibus liberis prioris matrimonii, quam secundi; ne ut sunt plerunque, proniores videantur fuisse in posteriores, liberos, id non est admistum necessitati. Et sic etiam quod jus vetus suadebat in §. *Licet. Instit. de test. ord.*, ne hæres perhiberet testimonium in testamento, quo hæres institutus esset: id nullum injiciebat vinculum juri. Et similiter, quod suadet *l. Pee adopt. de rit. nupt.* ut qui vult adoptare generum, emancipet filiam, ne soror videatur conjuncta fratri. Nam et fraternitas quæsita per adoptionem, impedit nuptias. Quod idem suadet: ut qui vult adoptare nurum in locum filiæ, emancipet filium, hoc non est necessarium: sed facta emancipatione, si adoptetur gener, vel nurus, necesse est rescindi eam adoptionem, vel dissolvi eas nuptias ut in *l. Pen.* §. *Sed videamus. D. de ritu nupt.* Et ita quod suadet *d. l.* 2. *C. Theod. de sec. nupt.* non erat necessarium, nulla necessitate obstringebat mares servandæ proprietatis bonorum perceptorum ex prioris uxoris bonis liberis primi matrimonii. Sed partem illam suasoriam *d. l.* 2. omisit Justin. in *h. l.* 3. quæ sumpta est ex *d. l.* 2. *C. Th. de sec. nup.* Propterea quod deinde eadem necessitati obstricti sunt mares, suasione versa in necessitatem in *l. General. ier. h. t.* Itaque hac in parte non sunt separandi mares a fœminis. Et quod h. l. 3. statuit in fœminis, pertinet etiam ad mares iterantes nuptias, existentibus liberis ex priore matrimonio. Manet tantum differentia inter mares, et fœminas in causa immaturarum nuptiarum, *l.* 1 et 2. et non in causa hujus quasi legitimæ intemperantiæ.

## Ad L. IV.

*Cum aliis sanctionibus jusserimus materna bona integra ad liberos pervenire: quod tamen mulier mariti largitate percepit (id) ex eo tamen liberi conjugia procreati sibi spe ab... tanquam paternum ... (patrimonium) vindicandum. Itaque, si habens filios ad secundas nuptias fortasse transierit, sponsalitiam largitatem, quam vir secundus contulit in uxorem, tantummodo filii, qui ex secundo matrimonio suscepti sunt, pro solidi tate possideant, nec prout liberis ex priore suscepti matrimonio, quod mulier ad tertia minime vota migraverit. Quod si posterior vir sine liberis ex eodem matrimonio suscepti s discesserit, quicquid ab eo sponsalitium largitate uxor fuerit consecuta, id, sibi, jurique suo sciat esse collatum, etiamsi ex priori matrimonio doceatur filios reliquisse doceatur. Ad maternas sane veniens, vel ex hoc, vel ex alio quolibet titulo facultates omnis posteritas, ex quocunque sane patre vira, pro debita sibi portione, ut a matre, vel spontanea largitate, vel per testamentum ejus fuerit collata possideat. Nos enim hoc lege id præcipue custodiendum esse decernimus, ut ex quocunque conjugio suscepti filii patrum suorum sponsalitias retineant facultates.*

Lex est explicatu difficilis, nec bene ab Accursio explicata, pula difficultate eam superare reliquas constitutiones *huj. tit.* Separat hæc l. materna bona a lucris nuptialibus, id est, a bonis, quæ ex causa donationis propter nuptias mater accepit a patre marito suo. Nam hæc censeatur esse paterna, non materna, ut hæc l. docet illo loco, *ubi specialiter tanquam paternum vocerint patrimonium vindicandum.* Et Nov. Leonis, et Majoriani *de sanctimonial. et vidu.* s. *Recte donatio inter bona paterna annumeratur, quam in uxorem contulit maritus tempore nuptiarum*, bona materna ab intestato ex æquo dividuntur inter fratres uterinos, id est, filios prioris, et secundi matrimonii, vel ex testamento matris, aut inter vivos, sive legaverit ipsa, sive donaverit. Lucra autem nuptialia præcipua servantur liberis cujusque matrimonii: lucra primarum nuptiarum liberis primi matrimonii: lucra secundarum nuptiarum liberis secundi matrimonii, tanquam paterna. Sed hic addenda distinctio est: aut mater alii nupsit, aut vidua permansit. Si post mortem viri mater alii nupsit liberis ex eo susceptis, et superstitibus, non tantum lucra nuptialia censeatur esse paterna, sed etiam quæ quocunque alio titulo accepit priore marito, ideoque alienationem earum rerum non habet, nam statim a die secundarum nuptiarum earum rerum proprietatem fiunt liberi prioris matrimonii, ipsa fructuaria tantum, *l.* 3. et *l.* 5. §. *p. u. h. t.* Et similiter, quæ accepit quocunque titulo a marito secundo, si tertio nubat, liberi secundi matrimonii ea vindicant proprietatis jure, nec alienare ea mulier ullo modo potest, vel obligare in necem liberorum secundi matrimonii. Quid si vidua permanserit? Res redigitur ad facultatem, adhibita distinctione. Si igitur defuncto priore viro vidua permanent, plena proprietas donationis propter nuptias, vel lucri, quod ex ea donatione accepit mulier ex dotali pacto in casum mortis viri secundum constitutiones hujus tit. pertinet ad matrem, et lucrum illud nuptiale alienare potest extraneo, vel cui volet ex liberis, vel de eo testari potest, ut animo suo libitum erit: sed si non alienaverit, vel si moriens de eo nihil caverit ultimo judicio, lucrum illud omne nuptiale proprie pertinet ad liberos prioris matrimonii, etsi matri hæredes non extiterint, *l.* 5. §. *ult.* l. *Hac edictali.* §. *ult. l. Si quis prioris.* §. 1. *h. tit.* Et hoc ita se habet secundum constitutiones hujus tit. Nam hac in re accurate oportet distinguere Novellas a constitutionibus hujus tit. Nam secundum Novellas posteriores proprietas rerum eorum bonorum, quæ lucrata est mulier morte viri, pertinet ad liberos prioris matrimonii, dempta virili portione, quæ mulieri datur in solidum, id est, pleno jure pro præmio viduitatis, et continentiæ, ita ut hanc solam portionem virilem ex lucro nuptiali alienare possit ex *Novell.* 98. et 127. et Leonis *Nov.* 22. et 85. Et hoc de lucro nuptiali, cum vidua permansit, ut posui initio: sed si quid alio titulo percepit a priore marito, puta legati, vel fideicommissi, in eo liberi prioris matrimonii nihil juris habent proprie, sed id quoque retinet vidua pleno jure, ut alienare possit in solidum, vel de eo testari, et ab intestato in eis bonis, quasi maternis omnes fratres uterini, sive ex primo, sive ex secundo matrimonio et conjugio æqualiter succedunt. Et similiter, si mortuo viro secundo mulier vidua permaneat, nec veniat ad tertias nuptias, secundum Novellas posteriores, proprietas rerum a patre donatarum propter nuptias pertinet ad filios secundi matrimonii, deducta illa portione virili præmio temperantiæ; et viduitatis, quam solam mulier alienare potest, ut supra dictum est secundum constitutiones hujus tit. Si nihil ex iis rebus mulier alienaverit dum vixit, nihilque caverit ultima voluntate, pertinet ad liberos posterioris matrimonii in solidum, nec communicabitur liberis prioris matrimonii, quod tamen tentarent forte liberi prioris matrimonii, hac ratione, quia cum liberos secundi matrimonii nulla injuria, ullo mœrore affecerit mater, quæ secundo matrimonio contenta fuit, nec transiit ad tertias nuptias, æquum videbatur lucra secundarum nuptiarum, ut non cederent solis liberis secundi matrimonii et conjugii, et secundarum nuptiarum nulla injuria, et nullo mœrore affectis, sed venirent in communionem cum fratribus natis ex priore matrimonio, quod tamen improbat hæc lex, atque *Nov.* 22. Denique ut primarum nuptiarum lucra, viduitatem servante matre, servantur solis liberis prioris matrimonii: ita secundarum nuptiarum lucra, viduitatem servante matre, nec adspirante ad tertias nuptias, cedunt solis liberis secundarum nuptiarum, si res sit integra secundum constitutiones hujus tit. id est, si ea non alienaverit. Cæterum quæ alio, quam nuptiarum titulo mulier accepit a secundo marito, ab intestato inter omnes liberos utriusque conjugii ex æquo dividuntur, vel ex testamento, prout præceperit communis mater. Neque enim aliter communicantur ea, quæ alio titulo accepit, vel etiam lucri nuptialis titulo, titulo donationis propter nuptias: ea, inquam, non aliter communicantur, quam si ea fecerit communia omnibus liberis utriusque conjugii, vel testamento, vel donatione; ex judicio matris erunt communia; extra judicium matris cedunt solis liberis lucra nuptialia, scilicet posterioris matrimonii, cætera communicabuntur, vel ex judicio matris, vel etiam ab intestato, quæ ceperit quoquo titulo; veluti fideicommissi, vel legati a secundo marito. Et est hæc sententia §. *ult. hujus l.* quam explicat etiam *Nov.* 22. §. *Reliqua.* Ideoque ea quia amplius hæreat in verbis §. *ult.* quæ sunt admodum obscura, dum ait, *ad maternas sane veniens, vel ex hoc, vel ex alio titulo quolibet facultates omnis posteritas, etc. Ad maternas quidem veniens*, vel ex hoc tit. id est, ex lucro nuptiarum secundarum, quod poterit mater commune facere utrisque liberis, testamento, vel donatione, idque dispertiri inter eos uti voluerit, alioquin ea cessante remanebit apud liberos secundarum nuptiarum, ut docuit in §. 1. Atque ita apparet, nullam esse repugnantiam in §. 1. et §. ult. quæ tamen subesse videbatur, et neminem non poterat fallere. Et quod subjicit in d. §. ult. vel ex quolibet alio titulo, puta legati vel fideicommissi, sed ex hoc titulo, id est, ex lucro secundarum nuptiarum, et δευτερογαμίας, ut est in Novell. 22. Summa igitur est, lucra secundarum nuptiarum solis cedere liberis secundarum nuptiarum, nec aliter communicari, quam si ita caverit mater, quæ domina est hujus lucri in plenum, cum vidua permanet, nec experta est tertium conjugium. Neque huic conclusioni quicquam obstat *l. Si quis prioris.* §. *Talem. inf. hoc tit.* Ex qua l. efficit Accurs. liberis prioris matrimonii communicari lucra posterioris ipso jure sine matris arbitrio. Hoc vero ne verbum quidem unum hujus §. *Talem.* demonstrat, et ut ibi fusius dicemus, omnino delenda est magna gl. Accurs. ad illum §. *talem.* At breviter hoc vult ille §. mortuo primo viro, si mater alii nubat, et omnes liberi prioris matrimonii repudiaverint hæreditatem matris, omnibus servari lucra nuptialia: si alii adierint, alii repudiaverint, eis solis obvenire lucra, qui adierint, non eis, qui repudiarint. Et hæc est sententia §. *Talem*, cui tamen derogat *Novell.* 22. quæ vult omnes venire in communionem lucrorum nuptialium, quæ acquisivit mater ex priori conjugio, sive adierint hæreditatem matris, sive non. Ex his omnibus intelligimus, si mulier contenta sit matrimonio secundo, nec ad tertium veniat, plus dari liberis prioris matrimonii, quibus facta sit injuria ob secundas nuptias, quam liberis secundi, quos etiam tertiæ nuptiæ nulla injuria afficere: nam liberis primi matrimonii hoc casu servantur omnia bona, quæ quoquo jure, sive titulo mater accepit a patre primo marito suo, liberis autem secundi matrimonii, quibus mater non induxit vitricum per tertias nuptias, servantur tantum lucra nuptialia secundi matrimonii, cum ea conditione, si ea non alienaverit mater, vel aliud de eis non disposuerit, aut forte ea communicaverit omnibus liberis utriusque conjugii. Quid fiet (nam et hoc explicatur in hac l. 4.) si mulier, quæ iterum nupsit, nullos habuerit liberos ex secundo matrimonio, et morte viri secundum pacta dotalia ad eam pervenerit lucrum nuptiale, quod etiam dicitur casus mortis, id est, lucrum, quod debetur mulieri superstiti in casum mortis viri? Et ostendit hæc lex lucra

nuptialia, quæ mulieri obvenerunt a secundo viro, mulierem retinere pleno jure, quasi propria, nihil reservare privignis; quos forte sustulisset secundus maritus ex alio matrimonio. Certum est nihil etiam eam reservare ex iis lucris secundarum nuptiarum, filiis suis ex priore matrimonio, quia eis reservantur tantum profecta a patro, non a vitrico profecta. Hæc est hujus l. explicatio perspicua. Sed adhuc observandam est hanc l. 4. tantum loqui de fœminis, ut l. 3. loquitur tantum de fœminis. Nam ex l. 3. demum idem est porrectum ad mares, et scilicet idem sit in patre in eo, quod lucratur ex dote demortuæ uxoris, quod in matre in eo, quod lucratur ex donatione propter nuptias præmortui mariti, et in ceteris omnibus, quæ diximus. Denique, ut dixi supra, inter marem et fœminam manet tantum differentia in causa immaturitatis nuptiarum, quæ fiunt intra annum luctus, in causa secundarum nuptiarum, quæ fiunt post annum luctus, quæ intemperantiæ quodammodo arguuntur, idem est jus maris et fœminæ.

## Ad L. V.

*Generaliter censemus, quocunque casu constitutiones ante hanc legem mulierem liberis communibus, morte mariti matrimonio dissoluto, quæ de bonis mariti ad eam devoluta sunt, servare sanxerunt: iisdem casibus maritum quoque quæ de bonis mulieris ad eum devoluta sunt, morte mulieris matrimonio dissoluto, communibus liberis servare. Nec interest, si alter pro marito donationem ante nuptias, vel pro muliere dotem crediderit offerendam. Hoc observare præcipimus, licet res ante nuptias donatæ (ut adsolet fieri) in dotem a muliere redigantur. Dominium autem rerum, quæ liberis per hujus legis, vel præteritarum constitutionum auctoritatem servantur, ad liberos pertinere decernimus. Itaque defuncto eo, qui eas liberis servabat, exstantes ab omni possessore liberi vindicabunt. Consumptas (vero) ab hæredibus ejus exigent, qui eas servare debuerant. Alienandi autem, vel obligandi suo nomine eas res, quæ liberis servari præceptæ sunt, eis qui reservaturi sunt, adempta licentia est. Negotia vero liberorum, patri utiliter administrare concedimus. Dividendi quoque res inter eos liberos ipsis parentibus pro suo arbitrio, vel eligendi quem voluerint, licentiam non denegamus.*

§. 1. *In his autem casibus, in quibus res, ut paternas mulier liberis communibus servare præcepta est (hoc est, ubi morte mariti matrimonio dissoluto, mulier ad alias nuptias pervenerit) vel ubi (res) ut maternas patrem liberis communibus servare censuimus (hoc est, ubi morte mulieris matrimonio dissoluto, vir ad alias nuptias venit) si hæreditatem ejus parentis, qui prior mortuus est, non adierint liberi: liceat eis, tanquam ejus tantum res fuerint, qui posterior moritur, eas sibimet vindicare, scilicet, si ejus, qui posterior moritur, hæreditatem crediderint adeundam: ne quod favore liberorum introductum est, quibusdam casibus ad læsionem eorum videatur inventum.*

§. 2. *Illud etiam humanis sensibus huic legi credidimus inserendum, ut eo quoque casu, quo lucratur, vel mulier res, quæ ad eam a marito perveniunt, vel maritus ejus quæ ex bonis mulieris ad eum transeunt, hoc est, ubi primum matrimonium alterius morte dissolvitur, nec superstes ad secundas nuptias pervenit: si res vel maritus, vel uxor hoc est, qui superstes est, non consumpserit, vel alienaverit, (quod eis ad secundas nuptias non venientibus, quasi rerum dominis concessum esse non dubium est) liberis liceat res a patre profectas, ut paternas, a matre, ut maternas accipere.*

Lex 3. et 4. loquitur specialiter de fœminis, hæc lex generaliter de parentibus utriusque sexus. Expungamus l. glossam, et dicamus *generaliter*, id est, sive mas, sive fœmina sit, qui quæve facit secundas nuptias. Nam ex hac lege, quemadmodum quæ mater capit jure donationis propter nuptias, vel quodlibet alio jure ex bonis primi mariti defuncti, si iterum nubat, ea servat tanquam paterna liberis natis ex primo matrimonio: ita pater quæ capit ex primo cubili dotis nomine, vel quolibet alio nomine, ea servat tanquam materna eisdem liberis, si aliam uxorem ducat, si liberis primi matrimonii inducat novercam. Quod (ut Libanius ait in epistolam ad Ulyssem quendam), non deforme solum, sed crudele etiam est. Nihil enim esse odio novercali acerbius, nihil horridius: liberos cariores nobis esse debere, quam uxorem petitam ex familia aliena. Et fratrum quoque (ut idem Libanius ait) gratiam esse raram, qui ex diversis uteris progeniti sunt. Ergo etiam pater ex h. l. 5. quæ capit ex bonis primæ uxoris quocunque titulo, inducta noverca, servat liberis, qui ex 1. matrim. nati sunt, etiamsi sint in ejus potestate, ut *Nov.* 22. et l. un. *inf. si dos const. matrim.* Et quod suadet *l.* 2. *in fin. C. Th. de sec. nupt.* hæc lex imperat jam, et vinculo juris nectit, ut quemadmodum mater, quæ non est contenta uno viro, ita pater, qui non est contentus una uxore, sed post mortem primæ optat aliam, quæ ex prima habuit, omnia conservat primis liberis: hoc est, quod proponitur initio h. l. 5. Et additur deinde in h. l. nihil interesse mulier ipsa dederit dotem, vel maritus donationem propter nuptias, an alius pro eo, eave. Nam et quod alios dat mei contemplatione, a me profectum videtur in l. *Profectitia. D. de jur. dot.* Ac præterea additur in h. l. idem observari, si donatio propter nuptias redacta sit in dotem, quod et *Nov.* 22. significat his verbis, ut latine dicam, *licet videatur quodammodo antenuptialis donatio comprehendi in dote*: quod h. l. ait frequenter fieri solere, nempe ut futuræ uxori sponsus donet ante nuptias, ac deinde, quæ donavit, accipiat in dotem, ut in *l.* 1. et 14. *sup. de donat. ante nupt. l. Cum sponsus. D. de Publ. in rem act.* Dixi *futuræ uxori* nam quæ fit uxori donatio non valet, et confirmari, ac convalescere tantum potest morte donatoris, si vivus eam non revocarit, ex oratione Severi. Et si forte constante matrimonio donaverit vir uxori ea conditione, ut quod donavit, accipiat in dotem, infirma donatio est, nec nisi morte mariti donationis convalescit, in *l. Si quis uxori. D. de donat. int. vir. et uxor. l.* 2. *inf. de dot. caut. et non nu.* mortuo viro eam dotem, quæ conferta est per donationem propter nuptias viri mulier repetit ut dotem suam, ut indicat *d. l. Si quis uxori. D. de donat. int. vir. et uxor. l.* 2. *de dot. caut.* Quibus nihil obstat *l.* 4. *sup. de don. ante nupt.* quæ dicit, eam dotem non repeti ab uxore mortuo viro: eam igitur dotem non haberi pro dote. Nam ut omittam communes solutiones Accursii, quod est perspicuum in *l.* 4. *sup. de donat. ante nupt.* non tam fuit donatio, quam ficta et ementita cautio, quandoquidem maritus scripsit donandi animo se accepisse, quod non accepit, mortuo viro non repetit uxor quasi dotem. At in specie *d. l. Si quis uxori.* et *d.* l. 2. fuit donatio legitime confecta. Conficitur legitime per traditionem vel stipulationem. Res certas donavit vir uxori, quas post deinde easdem accepit in dotem. Hæ proculdubio morte viri soluto matrimonio repetentur ut dotales. Ex his igitur necessario concludendum est, donationem ante nuptias redactam in dotem esse: nec jam censeri jure donationis ante, vel propter nuptias, sed jure dotis. Nam mortuo viro repetitur ab uxore: et consequenter mortuo uxoris viro lucrante eam dotem, debet eam servare liberis prioris matrimonii, si secundas nuptias optaverit, quam eis non servaret, si censeretur jure donationis ante nuptias ad se reversa morte uxoris, *l. Si liberis, supra, de donat. ante nupt.* Et valde igitur probo quod notat Accursius in hoc loco ad verbum *redigantur*, ut inquit, *serventur filiis prioris matrimonii viro lucrante*, id est, ut res donatæ ante nuptias, et deinde redactæ in dotem, patre lucrante dotem ex casu mortis uxoris, serventur filiis prioris matrimonii. His consequens est, ut etiam morte viri soluto matrimonio, et iterato a muliere, nihil habeant in illa dote liberi prioris matrimonii, juxta *d. l.* legem *Si liberis*, licet confecta sit ex bonis patris, id est, ex donatione ante nuptias. Et ita nullo modo probo quod Græculus quidam notavit ad hunc locum *Novell.* 22. quem protuli ante. Mortuo viro, et muliere nubente alteri, eam dotem, quæ est conferta ex donatione ante nuptias, servandam esse liberis prioris matrimonii, quasi scilicet magis censeatur esse donatio ante nuptias, quam dos, quod jam demonstravi esse falsum. Et omnino ita se res habet. Sed ut cetera exponamus, quæ sunt in hac l. cum dicimus ea bona servari liberis, hoc dicimus, dominium, id est, proprietatem eorum bonorum pertinere ad liberos prioris matrimonii, usumfructum esse patris, vel matris superstitis. Ex quo efficitur, nihil patrem, vel matrem superstitem ex eis bonis alienare posse, vel obligare suo nomine, *l.* 3. *hoc t. l.* 4. *inf. de bon. mat. l. Consensu. §. pen. de repud.* Fructuarius enim potest quidem usumfructum alienare, et alteri obligare pignori, *l. Si is, qui bona. §. Usus fructus. D. de pignor.* non rem ipsam, in qua usumfructum habet. Item cum dico, proprietatem dico, id est, rei nomine semper proprietas intelligitur. Et ideo, si quid ex ejus bonis parens superstes, quæ accepit a marito, vel uxore præmortuis, alienaverit, vel obligaverit suo nomine, eo mortuo liberi id vindicabunt, si exstet a possessore: vel si non exstet, id reficient ex bonis parentis, qui alienaverit, jure tacitæ hypothecæ. Nam eo nomine cetera bona parentis omnia sunt liberis tacite oppignorata ex *Novella* 22. et *l.* 3. *sup. hoc tit.* et *d. l. Consensu. §. pen.* quod proculdubio etiam hæc lex significat his verbis: *Consumptas vero ab hæredibus exigent, qui eas servare debuerant*, non ut Accursius, per condictionem ex lege, vel per condictione sine causa, sed per actionem hypothecariam persequentur, scilicet bona parentis, qui alienavit, quæ liberis servare debuit, et ex eis suum, quod fuit, reficient: et sequitur in hac l. cum certum hoc jam sit patrem, qui venit ad secondas nuptias, debere servare liberis, quæ habuit ex prima uxore omnia: dari tamen hoc patri, ut interim dum vivit et utatur, et fruatur iis bonis, eorum bonorum administrationem habeat, ut ea possit libere administrare, modo utiliter, nec enim potest ea alienare, vel obligare, vel dissipare. Et propterea ait in §. *Negotia. utiliter*, id est breviter, ut eorum bonorum nomine pater excipiat actionem, vel intendat, perinde ac si haberet plenam proprietatem. Et observandum hoc tantum dari patri, ut in *l.* 1. *inf. de bon. mat.* non matri. Et dari scilicet tantum patri habenti eos filios in potestate, nam si sint emancipati, ipsi dictabunt, et excipient actiones descendentes ex causa rerum bonorum: mater non habet filios in potestate, ideo administratio hæc soli patri datur, non matri in *h.* §. *Negotia.* Additur in §. *Dividendi*, patri, vel matri, cui ea bona obvenerunt a conjuge defuncto, permitti, ut eligant unum ex filiis primi matrimonii, cui conferant ea omnia bona, ceteris præteritis, vel exclusis, vel etiam ut ea bona partiantur inter eos filios arbitratu suo, quam electionem etiam dedit *l.* 3. *h. t.* et dat *d. l. Consensu. §. pen.* Sed ostendi in *d. l.* 4. eam esse ademptam ex *Nov.* 2. et 22. Nam parens, qui venit ad secundas nuptias debet ea bona conservare omnibus filiis primi matrimonii ex æquo, adempta eligendi, aut dividendi facultate. Ideoque h. §. *Dividendi.* est abrogatus. Illud etiam notandum est ex §. *pen. h. l.* hæc bona, quæ dixi servari liberis, etiamsi ejus parentis, qui prior mortuus est, et a quo bona venerunt superstiti, hæreditatem non adierint, quia non jure hæreditario liberi ea bona percipiunt, sed speciali proprioque jure, in odium parentis, qui non est contentus uno matrimonio, quique iterato matrimonio eis injuriam et mœrorem attulit, ea inquam percipiunt, ut paterna, non ut hæreditatem, et ut si forte adierint hæreditatem ejus parentis, qui prior mortuus est, aditio hæreditatis non facit quo magis ea bona percipiant: ita repudiatio non facit quo minus ea percipiant. Alioquin, ut ait in §. *pen.* quod favore liberorum inductum est in quibusdam casibus, in læsionem eorum videretur inventum, quæ sententia repetitur in *l. Quod favore. sup. de legib.* sed eget interpretatione. Favor est, et quidem maximus, quem l. exercet erga liberos: quia quod pleno jure acquisivit parens a conjuge præmortuo, vel præmortua,

ex eo liberi decerpunt proprietatem dante lege, solo usufructu relicto parenti: si repudiata hæreditate præmortui parentis hoc favore non liceret uti, jam non esset favor, sed res verteretur in liberorum damnum, favorem legis nullus casus, nullave interpretatio ducta ex novo casu aliquo, infringere, et convellere potest. Nec enim favor obligatur regulis, aut apicibus juris, alioquin sub umbra favoris lex me læderet, aut liceret cuique, captato casu novo, et adhibita duriore interpretatione, beneficium favoremque legis pervertere. Quod in omnibus negotiis diligenter observandum est, ne quid depravet favorem legis, id est, ne ullus incidens casus non depravet ab eo favore, nullave subtilis disputatio. Et eleganter Quintil. *declam.* 277. *Lex pro me scripta erat, non potest videri contra me valere.* Et Æmil. Probus in Epaminonda: *Epaminondas, inquit, cum legem in remp. jam latam viderit, ad perniciem civitatis conferri noluit.* Ergo ut rem concludamus: etiamsi liberi prioris matrimonii parentis mortui hæreditatem non adierint, vel acquisierint, non ideo submoventur a proprietate bonorum, quæ a defuncto parente parens superstes accepit. Sed tamen exigitur, ut ait §. *pen.* ut parentis, qui fuit superstes priori, et posterior mortuus est, hæreditatem adierit, secundum hunc §. *pen.* quod tamen merito tollit *Nov.* 22. itaque in hac parte etiam abrogatus est §. *pen.* Nam etsi neutri parenti hæredes extiterint, ea bona, ut propria obtinebunt, ut paterna, vel materna, secreta ab hæreditate paterna, vel materna. Postremo ostenditur in §. *ult.* eum parentem, qui secundis nuptiis abstinet, sive sit mas, sive fœmina (nam hæc l. generalis est) pleno jure obtinere lucra nuptialia, et quæcunque habuerit a conjuge defuncto, ac perinde ea posse alienare, vel obligare suo nomine, vel de eis testari suo arbitratu. Ceterum si intestatus decesserit, et nihil ex eis bonis alienaverit, tum ea bona redire ad liberos, tanquam paterna, vel materna, quod supra ostendi in *l.* 4. et probat *l. seq.* et *ult.* et *l. Si quis.* § 1. §. *Talem. h. t.* Sed quod etiam notandum est in *hoc* §. *ult.* hoc mutarunt etiam Novellæ. Cur in hoc tit. sunt tot excerpta ex Novellis, quibus Irnerius fulsit constitutiones omnes hujus tituli? Quia ex his constitutionibus multa immutavere Novellæ. Et hac in re placet hodie, etiamsi parentes sint contenti primo matrimonio proprietatem eorum bonorum pertinere ad communes liberos dempta parte virili, in qua pater superstes habet plenam proprietatem et potestatem, *Novell.* 98 et 127.

## *Ad L. VI.*

*Hac edictali lege in perpetuam valitura, sancimus, si ex priori matrimonio procreatis liberis pater, materve ad secunda, vel tertia, aut ulterius repetiti matrimonii vota migraverit: non sit ei licitum novercæ, vel vitrico, testamento, vel sine scriptura, seu codicillis, hæreditatis jure, sive legati: sive fideicommissi titulo plus relinquere, nec dotis, aut ante nuptias donationis nomine, seu mortis causa habita donatione, conferre, nec inter vivos conscribendis donationibus (quæ licet constante matrimonio civili jure interdictæ sint, morte tamen donatoris ex certis causis confirmari solent) quam filio, vel filiæ, si unus, vel una extiterit. Quod si plures liberi fuerint: singulis æquas partes habentibus, minime plusquam ad unumquemque eorum pervenerit, ad eorum liceat vitricum, novercamve transferri. Sin autem non æquis portionibus ad eosdem liberos memoratæ transierint facultates: tunc quoque non liceat plus eorum novercæ, vel vitrico testamento relinquere, vel donare, seu dotis, vel ante nuptias donationis titulo conferre, quam filius, vel filia habet, cui minor portio ultima voluntate derelicta, vel data fuerit, aut donata: ita tamen ut quarta pars, quæ iisdem liberis debetur ex legibus, nullo modo minuatur, nisi ex his causis, quæ de inofficioso excludunt querelam. Quam observationem in personis etiam avi (vel aviæ) proavi (et proaviæ) nepotum, vel neptium, item pronepotum, vel proneptium, sive in potestate, sive emancipati, emancipatæve sint, ex paterna, vel materna linea venientibus, custodiri censemus. Sin vero plus quam statutum est (aliquid) novercæ, vel vitrico relictum, vel donatum, aut datum fuerit, tanquam non scriptum, neque derelictum, vel donatum, aut datum sit, ad personas deferri liberorum, et inter eas dividi jubemus: omni circumscriptione, si qua per interpositam personam, vel alio quocumque modo fuerit excogitata, cessante.*

Edictum est Leonis Imp. et nova coercitio secundarum nuptiarum, quo non utebatur Gallia, antequam idem edixisset Franciscus II. ex suggestione quæstoris optimi, et doctissimi Michaelis Hospitalii, quem honoris causa nomino, vel quod fuerit, dum vixit hujus Scholæ patronus, ac vindex amantissimus. Is regi auctor fuit introducendi hujus edicti in Galliam: cum scilicet ex facto incidisset Lutetiæ, ut mulier opulentissima cæco amore capta secundi mariti, et non sentiens ab eo deamari, et appeti sua bona, non se, ut omnia sua bona in eum profunderet instrumento dotali, liberis prioris matrimonii relicta sola Falcidia, id est, modica portione, qua sola eos fraudare non poterat. Et superiores quidem constitutiones hujus tituli liberis primi matrimonii reservant proprietatem bonorum, quæ a defuncto parente obvenerunt superstiti venienti ad secundas nuptias: cetera bona, quæ aliunde quæsivit, reservat singulis liberis prioris matrimonii tantum, quantum parens dederit secundo conjugi: hoc scilicet constituit, ut pater, vel mater (nam et hoc edictum generale est) existentibus liberis prioris matrimonii, qui, vel quæ venit ad secundas nuptias, non possit vitrico, vel novercæ, quam inducit liberis prioris matrimonii, dotis vel donationis propter nuptias, vel alio quolibet titulo, ex bonis, quæ habet propria plus dare, ea mente, ut id habeat perpetuo jure, etiam morte dantis soluto matrimonio, et nunquam novo nupto, vel novæ nuptæ non possit plus donare, vel dare, vel relinquere, quam uni ex liberis prioris matrimonii, vel cui ex eis liberis minimum dederit: quoniam sæpe eveniret, ut irruentes in secundas nuptias, amore obscurante pectus, nullam haberent rationem liberorum prioris matrimonii. Et sunt in eam rem elegantissimi illi Hom. versus, Odyss. 6. κεκουβουλεται, etc. quorum sensus est, quæ alteri nupsit (nam de muliere loquitur, quod tamen edictum trahit ad virum) domum illius augeri cupit, cui denuo nupsit, nec jam amplius ei ulla cura, vel memoria sepulti tenet prioris mariti, quem olim carissimum habuit, nec liberorum natorum ex eo. Hæc est Homeri sententia. Merito igitur hanc intemperiem coercet Leo Imper. dum edicit, ne quis, neve quæ plus novo conjugi largiatur, quam uni ex liberis prioris matrimonii, cui minimum dederit; dum tamen id minus non sit Falcidia, id est, legitima portione ab intestato successionis, quæ in hac l. dicitur quarta. Hodie pro numero liberorum est tertia, vel dimidia, non omnium bonorum, sed portionis debitæ ab intestato ex Novel. 18. Neque enim filio potest minus relinquere Falcidia, quæ vulgo dicitur legitima portio, et debitum parentis bonorum subsidium, nisi sit ingratus, ut exprimitur etiam in hac l. et merito exhæredatus, qui non possit queri de inofficioso testamento, vel dote, aut donatione inofficiosa. Ingratis liberis non debetur legitima portio, si exhæredati sint. Ingratis etiam exhæredatis non debet dari, vel servari tantum, quantum vitrico, vel novercæ, *l. ult. h. t.* Et male hic Accurs. in illum locum, *nisi ex his causis, quæ de inofficioso*, adnotat hæc verba esse Triboniani. Et rectius idem Accurs. in *d. l. ult.* hoc loco ait, agi de legitima portione, in *l. ult.* agi de beneficio hujus edicti, et utroque privari exhæredatum, et ingratum filium. Nam etiam ingrato, et exhæredato filio non servantur lucra nuptialia, vel alia, quæ parens, qui iterat nuptias, consecutus est ex bonis prioris mariti. Hic vero observandum est diligenter, ne matre (et hoc proprium est in matre tantum) nubente intra annum luctus, id quod dat secundo marito excedat tertiam partem bonorum, ne quid fiat adversus *l. 1. h. t.* licet forte filio unico prioris matrimonii plus reliquerit: vel etiam ne ei secundo marito, cui se junxit intra annum luctus, ne eam quidem tertiam bonorum partem relinquat, si cui ex liberis prioris matrimonii minus reliquit: nam hæc est edicti mens: imo manifesta sententia. Item observandum est, si mulier, quæ venit ad secundas nuptias, cum suscepisset, et haberet liberos ex primo, si nihil habeat in bonis præter dotem, quam repetiit a liberis, vel aliis hæredibus prioris mariti, illam ex hoc edicto non posse eam omnem dotem in dotem conferre secundo marito, nisi pro ratia minoris portionis, quam reliquit uni ex liberis. Et quod ait *l. Si liberis. sup. de don. ante nupt.* ut dotem ad se reversam non servet mulier prioris matrimonii liberis, nec vir donationem propter nuptias, hoc ita verum est, si alia bona habeat, ex quibus tantum possit dare singulis liberis prioris matrimonii, quantum novo nupto, vel nuptæ: sed si nihil habeat præter eam dotem, cavere debet ne ex ea plus largiatur novo conjugi, quam uni ex liberis prioris matrimonii, cui minimum adscripsit. Etiam notandum est ex hac lege, et ex hoc edicto, imo in omnibus constitutionibus hujus tit. liberorum, et parentum nomen latissime accipi, parentes dici usque ad tritavum: liberos usque ad trinepotes. Et nihil interesse agnati sint; an cognati, mares, an fœminæ, idem jus esse patris et matris venientium ad secundas nuptias, quod quæstor ille prudentissimus probat quidem in bonis profectis a conjuge defuncto, vel defuncta, et quæsitis superstiti; ut sive quæsita sint patri, vel matri, serventur liberis prioris matrimonii *ex l.* 5. In ceteris bonis conjugis superstitis, qui venit ad secundas nuptias, prudentissimus quæstor sub nomine Principis Francisci de fœminis tantum loquitur, non etiam ut edictum Leonis de maribus, ut scilicet feminæ non sint liberaliores erga secundos maritos, quam erga filium unum prioris matrimonii. Nec idem statuit nominatim de maribus, scilicet amor majus incendium facit in pectore fœminæ, quam maribus, ideo solas fœminas sperat aqua, quod notandum maxime. At præterea etiam ex hac l. 6. notandum est, id quod plus secundo datur, donatur, vel relinquitur (ut omnia titulos comprehendatur) quam quod hæc l. statuit, irritum esse, et inter solos liberos prioris matrimonii ex æquo dividi ex *hac l.* et ex *Novell.* 22. abrogata *lege Quoniam. infra, h. t.* quæ superfluum dividebat inter liberos prioris et posterioris matrimonii. Et licet constante primo matrimonio conjuges, si volunt, possunt minuere dotem, et augere donationem propter nuptias: in secundo tamen matrimonio, exstantibus liberis ex primo, idem efficere non possunt, id est, non possunt minuere dotem, et donationem propter nuptias, ne scilicet per hanc causam, quæ in dote, vel donatione propter nuptias excesserunt modum edicti, superflui commodo fraudent liberos prioris matrimonii, modica dote, vel donatione propter nuptias redacta ad modum edicti, et consumpto superfluo, quæ est sententia, *l. Si constante.* §. *ult. sup. de don. ante nupt.* Alioquin si absit fraus, *ex Novel.* 22. spectatur quantum sit in bonis tempore mortis ejus, qui iteravit nuptias, ne scilicet plus ex bonis, quæ morientis fuerint, remaneat apud vitricum, vel novercam, quam uni ex liberis prioris matrimonii, cui minor portio obtigerit. Et postremo notandum est in h. l. eum, qui iterat nuptias, existentibus liberis ex nuptiis prioribus, nec per se nec per interpositam personam, nec imaginaria et simulata venditione, vel alia arte ulla, plus transferre posse in novum conjugem, quam hoc edicto cavetur, per interpositam personam veluti donando privigno, quem novus maritus suscepit ex prima uxore, qui privignus modo sit in potestate ejus novi mariti, qui utique ante Justin. omnia bona adventitia acquirebat patri: ergo et quæ noverca donasset pleno jure: igitur quod mulier ultra modum edicti non potest per se donare novo marito, nec privigno igitur, quoniam quæ privigno donat, vi ipsa donat ipsi marito, in cujus potestate privignus est: et generaliter, in jure, quod per me non possum, nec per interpositam seu suppositam personam possum, l. *Aufertur.* §. *Quod a præside. D. de jur. fisc.* l. 2. §. 1. *D. de ad ter. ad civ.*

*pert. l. 3. §. Non tantum. D. de don. inter vir. et ux. l. Ser. §. ult. D. de pœn. l. Si is qui bonis. D. de acqu. hær. l. Et quæ. inf. de dot. pg.* Igitur quæ secundo marito non potest donare ultra modum edicto comprehensum, nec filiofam. ejus potest, privigno suo. Quæro an poterit filio communi donare, vel relinquere, non servato edicti modo, qui natus est ex secundo matrimonio? Et poterit, ut arbitror, quia bona materna per eum non acquiruntur patri, *l. 1. sup. de bon. mat.* nisi ususfructus jure. Et hoc edicto usumfr. rerum donatarum non invidet novo conjugi: et ita etiam audio super Lutetiæ amplissimum ordinem decrevisse. Dices: at eadem ratio valet hodie etiam in privigno quia hodie ex constitut. Justin. id est, *l. Cum oportet. inf. de bon. quæ lib. quæ donat novercs privigno*, et generaliter omnia bona adventitia non acquiruntur patri, nisi quoad usumfructum attinet, dominium non acquiritur. Eadem est ratio fateor: non tamen idem jus statuerunt. Nam vitiatur sæpe, quod dicitur eadem ratio, et idem jus, *l. Illud. D. ad l. Aquil. l. A Titio. D. de verb. oblig.* Cur vero non statuerint idem jus in privigno, et filio communi nato ex secundis nuptiis? quia scilicet filio communi, ut donet mater, naturalis, affectus facit; privigno ut donet noverca, meritricis affectus facit, non certe novercalis. Privignum semper accipiam pro persona supposita, et excogitatam fraudem edicto suspicabor in privigno, non in filio communi. Et hæc omnia valde sunt notanda, quibus addendum est ex *l. 58. C. Theod. de hæret.* per interpositam personam, vel titulum imaginariæ venditionis fraudem legibus excogitari.

## *Ad §. His illud.*

*His illud adjungimus, ut mulier in his casibus, in quibus nisi ad nuptias donationes, ceteras etiam res a marito ad se devolutas, secundum priorum legum statuta liberis communibus, ut paternas, servare compellitur. hoc est, ubi morte mariti matrimonio dissoluto ad alias nuptias venerit immobilium rerum, et mancipiorum, annonarum quoque civilium usumfructum duntaxat vitæ suæ temporibus potiatur, alienatione earum penitus interdicta. Mobilium vero rerum, justa prius æstimatione habita per eos, quos utraque pars elegerit, arbitros judicaturos, interposito sacramento, simili modo usumfructum habeat, si idoneam fidejussionem præbuerit, quod eandem res mobiles: vel earum pretium filiis, et filiabus ex eodem matrimonio procreatis, vel post mortem eorum nepotibus, et neptibus ex eisdem liberis procreatis, sive omnibus, sive uno, unave superstite, mors contigerit, secundum legum modum restituat. Vel certe si fidejussionem idoneam præstare distulerit, vel nequiverit, prædictæ res mobiles nondum matri a liberis traditæ, apud eosdem maneant. Sin vero eidem matri, vel ab eadem detentæ, restituantur liberis, si tamen ab his fidejussio idonea matri fuerit oblata, quæ caveri debet, quod eidem superstiti, pro usufructu earundem rerum mobilium, vel pretio, quo taxatæ sunt usurarum nomine centesimæ, partem tertiam annuis quibuscumque temporibus præstare non differret: ita (tamen) ut in eadem fidejussione hoc quoque caveatur, quod si filiis, filiabusve, vel ex his progenitis liberis, si ante eandem matrem omnes eos obire contigerit, omnes res prædictæ mobiles secundum legum moderationem matri, ut ad eandem lucrativum lucrum redeat, restituantur. Erit itaque lucrum utrilibet parti, quæ fidejussionem præbuerit et sibi commodum esse perspexerit, his rebus mobilibus uti frui, easdemque dare mutuo, vel obligare, vel vendere, ut ex his maxime liberi acquirere possint materno affectu sine suo incommodo deservire. Sin autem utraque pars prædictam fidejussionem dissimulaverit, aut forte nequiverit: eadem res apud mulierem usque in diem vitæ suæ maneant.*

Prima pars hujus legis jam exposita est, tam de patre, quam de matre veniente ad secundas nuptias, et de coercenda liberalitate utriusque erga secundum, secundamve conjugem: in hac parte agitur tantum de matre, usque ad §. ultimum, quod observandum diligenter. Nam etsi quod propositur initio hujus § ut mater, quæ venit ad secundas nuptias, in incro nuptiali, quod facit ex donatione propter nuptias, et in omnibus aliis bonis, quæ quolibet alio titulo adepta est a viro priore, usumfructum tantum habent: res ipsas ut paternas servet liberis prioris matrimonii. Etiamsi hoc quod ita proponitur initio hujus §. in matre, locum etiam habeat in patre, ut *l. 5. sup. h. t.* tamen cetera fere omnia, quæ consequuntur in hoc §. non habent locum in patre: sed quædam duntaxat. Et utitur hic §. hac distinctione: aut res, quæ ad matrem pervenerunt a patre, id est, a primo marito suo, sunt mobiles, aut immobiles. Immobiles, veluti ædes, aut fundi, aut villæ, quæ etiam res soli dicuntur, quod solo continentur. Immobilibus rebus etiam hoc §. adnumerantur mancipia rustica, sunt enim pars fundorum, quibus adscripta sunt et addicta. Et ut ait Julianus antecessor *Nov. 7.* sunt veluti membra fundorum. Quid enim sine iis prodessent fundi? Immobilibus etiam rebus in hoc §. adnumerantur civiles annonæ, quæ certis civibus debentur, et præbentur de publico, ex liberalitate principis quotidie, id est, panes certi quotidie *chaque jour comme une prébende.* Annonæ civiles sunt panes civiles, qui in dies erogantur, quibus competunt de publico: qui etiam dicuntur panes gradiles in *C. Th. od. ut de ann. civil. et pane grad. li.* Panes gradiles quod scilicet ex pistores distribuerent, quibus competebant, et debebantur, in dies singulos, non, e mancipum, id est, pistorum officinis, sed ex gradibus quibusdam in urbe ædificatis diversis locis, ita ut non omnes debitos sibi panes sumerent ex iisdem gradibus: sed unus ex his, alter ex illis, non in aliam rem constructis, quam ad distribuendos panes. Et ita Prudentius contra Symmachum *et quem panis, alit gradibus dispensus ab altis.* Et Cassiod. *lib. 6. ut sive in gradu. sive in aliis locis frumenta condita teneri potuerint.* Et in descriptione urbis Constantinop. quæ edita est simul cum notitia Rom. Imperii, beneficio, et cura B. Rhenani:

Pistrinis ejus urbis junguntur gradus, et numerantur gradus 117. et pistrina privata 120. et publica 20. Ideo autem panes civiles adnumerantur rebus immobilibus, quia ædibus debebantur potius, quam personis, et venditis ædibus sequebantur emptorem. Erant enim munera principis pro exstructis ædibus in urbe, quam transferebantur in quemcumque possessorem earum ædium, *l. 1. 11. 12. 13. C. Theod. end. tit. de ann. civ. et pan. grad.* Hæc sunt, quæ rebus immobilibus adjungit hic §. Et de iis quidem rebus immobilibus ita statuit, ut mulier alii nupta, quæ habuit a priore marito res immobiles, vel mancipia, quæ adhærent fundis, vel panes civiles, qui adhærent ædibus constructis in urbe regia, earum rerum sit fructuaria tantum, nec tamen exigit, ut satisdet mulier liberis prioris matrimonii, salvas eas res fore, quia scilicet hæ res immobiles, aut quæ immobilibus adhærescunt, facile intervertí non possunt, licet alius fructuarius caveat ex edicto prætoris, rem fructuariam salvam fore, sive ea res sit mobilis, sive immobilis, *l. 1. §. 1. D. usuf. quemadmod. cav.* sed mater non oneratur hac stipulatione, satisdatione, cautione ob res immobiles, quas consequuta est a priore marito. Et hæc de rebus immobilibus. Nunc dicamus de mobilibus: mobiles res, quæ matri, obvenerunt a priore marito, æstimari debent ex sententia hujus §. adhibito arbitro electo consensu matris eorum liberorum, qui juratus judicet verum pretium earum rerum. Ea æstimatio pro venditione erit ut in *l. Plerumque §. Si ante.* et *§. seq. D. de jur. dot.* Et ita æstimatæ hæ res tradentur mulieri, si modo satisdet earum rerum salva fore corpora, et post mortem suam ea, vel pretium earum liberis prioris matrimonii redditum iri, qui sibi superviserint. Et interim igitur quasi domina ex causa emptionis suo nomine eas res vendere potest, vel obligare, vel mutuo dare, ex iis, quæ consistunt in pondere, numero, et mensura: cavet autem eas reddi satisdato, id est, datis fidejuss. non cautione nuda. Et *reddi*, ut hic §. sit secundum legum modum, et alio loco, secundum legum moderationem, quæ verba Tribon. sunt sumpta ex *l. 14. h. t.* constitutione Græca Just. quæ excepit portionem, ne redderetur scilicet, vel de ea reddenda caveretur, quam mater lucratur in casum mortis cujusque filii. Desideratur in hoc tit. Constitutiones Just. Græca non una sed octo, quarum tamen sententiam vel abrogavit, vel conservavit *Nov. 22.* quæ totius tituli brevis comprehensio et emendatio est. Quid nolem fiet, si mater nolit, aut non possit satisdare? quod dixi sup. Sane earum rerum possessio transferetur ad liberos prioris matrimonii, qui modo satisdent, quanti res æstimatæ fuerint ab arbitro ejus pecuniæ, ususfructus vice matri quotannis datum iri trientes usuras, id est, in centenos aureos quaternos, id est, *au denier vingt, et cinq.* Et præterea si forte omnes liberi obierint ante matrem, quod lucrari eam oporteat ex casu mortis liberorum, si liberi alios hæredes reliquerint, id solum ei matri restitutum iri, reliquum translatum iri ad hæredes liberorum, veluti filios, vel nepotes. Casus mortis mariti lucro afficit mulierem, et ita casus ἀπαιδίας. ut in *l. 14. quand. tunc ita enfans meurent,* casus orbitatis, et *Nov. 22. et 68. et 105.* Et ob id dicitur luctuosum lucrum, nempe ex orbitate, in *l. ult. inf. de instit. et substit.* Et triste lucrum in *l. ult. inf. communia de succ.* et duræ fortunæ solatium in *l. Si qua. inf. ad Senatuscon. Tertull.* Quid vero fiet, si neque mater satisdet, neque liberi? Quid si neutra pars inveniat fidejussorem (quem sane invenire difficile est) quis possidebit res mobiles neutro satisdante, ut hic? Melius est possessionem earum relinqui apud matrem. Notandum est in hac parte, cum agitur de fidejussoribus dandis, hanc leg. loqui tantum de matre, quia scilicet a patre liberi satisdationem sine rubore exigere non possunt. Cultus major debetur patri, cum et potestas patris liberorum sit penes patrem, nulla penes matrem. Ideo non exigunt, et desiderant a patre fidejussores, *l. Filio. D. ut leg. seu fil. caus.* nam quia videntur dubitare et diffidere de patre: et tacite insimulare fidem patris, quod nefas est. Denique invenire fidejussores est difficile, et molestum exigere, et quodammodo contumeliosum in *l. 17. §. ult. D. de test. tut. l. Omnes. §. Præterea.* et *§. in hoc sup. de Episcop. et Cler.* Et ita licet jure communi fructuarius debeat satisdare, se usurum, fruiturum, boni viri arbitratu, se causam proprietatis, vel ususfructus pejorem non facturum, et omisso, vel finito ususfr. se discessurum a naturali possessione rei, in *l. 1. D. usuf. quemad. cav. l. Inter. D. de don. inf. l. 4. §. ult. D. de verb. oblig.* pater tamen fructuarius bonorum, quæ habuit a priore uxore, non satisdat liberis, et ab edicto prætoris de stipulatione fructuaria excipiendos est pater, excipiendis verecundia paterna, *l. ult. §. Hoc procul dubio. inf. de bon. quæ lib.* At mater tamen fructuaria satisdat de rebus mobilibus, ut exposui ante, quod etiam Leo et Majorenus improbarunt, ut mater satisdaret liberis in *Nov. de sanctimon. et vid.* Sed non etiam Leo et Severus in *Nov. de abrog. cap.* Nam ii nec matrem voluerunt adstringi necessitate fidejussionis: sed eorum Novellæ non est recepta a Justiniano. Igitur secundum Justinianum, mater hodie omnino satisdabit, et satis præstabit liberis prioris matrimonii. Et ita cernis quæ in hoc §. *His illud.* tractantur de dandis fidejussoribus, locum non habere in patre; igitur hoc, loqui tantum de matre. Et quod sequitur in § *pen. h. t.* habet tantum locum in matre, non in patre, ex sententia hujus legis, ut scilicet bona matris propria, quæ habet, vel habitura est, præsentia, ac futura, a die traditionis ei rerum, et profectarum a priore matrimonio, tacite pignori obligata sint liberis prioris matrimonii, omnino eorum rerum, si forte eas dissipaverit, et male consumpserit, quas debuit servare liberis, in liberorum fraudem, et ut ait eleganter, *l. 2. C. Th. de sec. nupt. per fraudem amovere noluit.* Quod ostenditur etiam in *l. 3. et 5. §. Itaque. hoc tit.* sed consignatur ad matrem secundum hos constitutiones. Verum deinde hoc ampliatum est, et porrectum ad patrem, ut habeat tacitam hypothecam, id est, ut etiam

omnia patris bona tacitæ hypothecæ obligata essent pro rebus profectis et acceptis a matre priore uxore. Et quod §. *pen.* statuit de tacita hypotheca in matre, a Justin. porrigitur etiam ad patrem in l. *seq.* 8. §. *pen.* et *ult. h. l.* et *l. Cum oportet.* §. *ult. inf. de bon. quæ lib.* qui §. *ult.* (ne quid objiciatur) manifesto e §. *Nam autem. d. l. Cum oportet*, qui bona patris solvit tacita hypotheca, excipit bona profecta a matre, quæ debuit pater servare liberis communibus. Nam rerum rerum nomine etiam bona patris sunt tacite obligata. In §. *ult. h. l.* loquitur tam de patre, quam de matre, ut si non veniat ad secundas nuptias, et ut ait in §. *ult. servet affectionem liberorum suorum*: eleganter, quia sane cui non satis est unum novisse cubile, is deponit omnem affectionem, ut scilicet qui, vel quæ contenta est uno matrimonio, pleno jure habeat quæ accepit a priore conjuge et ita demum ea redeant ad liberos communes tanquam paterna, vel materna, licet parentum hæreditatem non adierint, si vivus parens ea non alienaverit, vel obligaverit, vel consumpserit, quæ potuit consumere quasi dominus, ut *l. 5.* et 5. *sup.* In quibus locis ostendi etiam Novellas hoc correxisse, maxime *Nov.* 127. nempe voluisse, ut etiamsi parens non iteraret nuptias, earum rerum proprietas pertineret ad liberos, nec posset alienari, vel consumi a parente superstite, nisi pro portione virili, in qua ei jus plenum datur pro præmio viduitatis, et continentiæ.

## *Ad L. VII. et VIII.*

*L. VII. In quibus casibus pater dotem, mater ante nuptias donationem, vel alias res ad se ex altera parte devolutas filiis utriusque sexus servare præcepti sunt: si quem ex filiis, vel filiabus ante patris, vel matris obitum mori contigerit (sive ante secundas nuptias, sive postea) filio, vel filia, nepote, vel nepte, vel pluribus patre suo adhuc vivo, vel matre superstite derelictis: portionem, quæ defuncto filio, vel filiæ debebatur, vel lucrum ex ea, non ad fratres, vel sorores mortui, sed ad filios ejus, vel filias, vel nepotes utriusque sexus, aut pronepotes, nets, vel proneptes superstitibus pervenire decernimus, eligendi videlicet, quos voluerint ex liberis superstitibus, non adempta licentia.*

*L. VIII. Si quis prioris matrimonii filiorum ante secundas nuptias patris, vel matris mortuus fuerit, filiis a se, vel nepotibus, vel pronepotibus relictis, partem ejus non ad fratres, vel si nullus alius frater, vel soror sit, ad patrem, vel matrem ejus pervenire, sed ad filios, vel nepotes, vel pronepotes ejusdem mortuæ personæ sancimus, ut sive unus, sive plures sint, eam tantummodo partem vindicare possint, quæ mortuo competit.*

*§. 1. Illud etiam certa sanctione definire censemus, ut si quis, vel si qua ex alio matrimonio filiis procreatis minime ad secundas nuptias venerit: eodem modo liceat quidem genitori, vel genitrici res ex priori conjugio sibi acquisitas, quomodo voluerit alienare, vel administrare: si quæ vero earum minime sint alienatæ, possunt liberi, etiam non adeuntes paternam, vel maternam hæreditatem, eas vindicare.*

*§. 2. Certum esse sancimus, quod etiam illa de cetero exhibetur earumdem fuisse rerum alienatio, quæ in testamento genitoris vel genitricis, vel specialiter relinquendo, vel generaliter hæredem instituendo facta sit.*

Explicabimus *l.* 7. et initium *l.* 8. et finem addemus huic *tit. de sec. nupt.* posito, quod jam satis multis constitutionibus comprobatum est, morte soluto matrimonio, proprietatem bonorum, quæ a defuncto conjuge superstes accepit, servari liberis prioris matrimonii, si parens superstes veniat ad secundas nuptias, si liberis superinducat novercam, vel vitricum, quod etiam divortio soluto matrimonio nihil refert cujus culpa, liberis servari vult Justin. in *l. Quoniam.* §. *ult. hoc tit.* et *Nov.* 22. Hoc inquam posito, et concesso, quæro si vivo parente unus ex his liberis moriatur, ad quem portio pertineat, quam habuit in his bonis? Utrum accrescat fratribus, vel sororibus, si plures fuerint liberi ex priori matrimonio: an mortui filii portio accedat patri, qui in eis bonis habet usumfructum? Distinguendum est: aut defunctus filius unus prioris matrimonii nepotes reliquit, aut non. Priore casu portio ejus pertinet ad nepotes, id est, filios suos, parentis scilicet nepotes, et filios suos, exclusis fratribus, et sororibus, ut in *l. seq. in pr.* Excluso etiam patre, vel matre qui, quæve iteravit nuptias exclusa antiquitate, ut utar sermone, *l. ult. hoc tit.* si prætermittam Græcos, quæ lex liberos vocat posteritatem, parentes omnes antiquitatem, ut *l. Cum scimus. inf. de agr. et cens. lib.* 11. Ergo unus filius si moriatur ex priore matrimonio relictis filiis; ii filii quos reliquit, in portionem quam pater habuit in supradictis bonis, præferentur avo, vel aviæ, patruo, vel avunculo, amitæ, vel materteræ. Et hoc *l.* 8. verum esse ait, sive parens venerit ad secundas nuptias ante mortem, sive post mortem filii, quod est mirum. Nam res quidem facilis et expedita est, si parens venerit ad secundas nuptias ante mortem filii, quia jam eam sibi unicus filius portionem acquisierat, ergo eam transmittit ad filios suos. Nec jam locus est juri accrescendi. Nam etsi fratres, et sorores nati ex priore matrimonio conjunctim vocentur ad proprietatem eorum bonorum, tamen post acquisitionem partium, non admittitur jus accrescendi, id est, mihi semel acquisita portio numquam accrescet collegis, sive conjunctis. Denique proprietas acquisita non admittit jus accrescendi, *l. 1. §. ult. D. de usuf. accr.* Sed si post mortem filii parens venerit ad secundas nuptias, id est, si ante secundas nuptias parentis filius finierit vitam, cum vivus in eis bonis nihil juris habuerit, quæ nondum erant commissa liberis prioris matrimonii: cur non solide perveniant ad fratres post mortem ejus, parente veniente ad secundas nuptias? cur potius pertineat ad nepotes, in quos non potuit transferre, quod non habuit, juxta regulam juris: *Nemo potest plus juris in alium transferre, quam ipse habeat?* Et respondeo, ut in hæreditatibus ex 12. tabul. ita etiam in iis bonis paternis, et maternis nepotes venire in locum et portionem patris sui, atque admitti cum patruis, vel avunculis, aut amitis, vel materteris, §. *Cum igitur. Instit. de hær. quæ ab int. def.* Quod vulgo vocatur jus repræsentationis, quia scilicet nepotes subeunt locum filii, et licet remotiores sint, tamen simul cum proximioribus invitantur, et vocantur in stirpem, in *l. seq. in pr.* id est, eam tantum partem ferunt, etiamsi sint quatuor, aut quinque, aut plures, quam parens eorum tulisset eamque inter se dividunt in capita, id est, in portiones viriles, et æquales, ut *Nov.* 22. Et secundum hæc *l.* 8. *seq.* cum ait: *Si quis prioris matrimonii filiorum ante secundas nupt. patris, vel matris mortuus fuerit*, dum ait, *si ante nuptias parentis mortuus fuerit*, difficiliorem casum ponit. Nam idem est multo magis *si post nuptias mortuus fuerit*, id est, post acquisitam portionem, nimirum ut ea transeat in nepotes exclusis fratribus. Et recte Accurs. in *l. seq.* quæ filio competit mortuo, id est, competere potuit, si non finisset diem ante nuptias parentis. Et ita in hac *l.* 7. *quæ debebatur*, addendum, *vel deberi poterat*, ut in 12. tab. *si aqua pluvia nocet*, id est, nocere poterit. Ergo non distinguimus, utrum parens secundas nuptias ante, vel post mortem filii contraxerit, ut in h. l. 7. Et hæc tamen distinctio adhibita est sup. in *l. 3. §. ult.* adjuncta *l. Matre. inf. ad SC. Tertull.* Sed ne quem hoc perturbet, ibi igitur de aliis bonis defuncti filii, non de iis, quæ a parente, qui prior mortuus est, pervenerunt ad superstitem, qui mox coierit in alterum matrimonium itaque non de iisdem bonis hic agitur, *d. l. 3. §. ult.* et *d. l. Matre.* Non est omittendum, quod est in fine hujus *l.* Si filio sint plures filii nepotes, posse eum antequam moriatur, eligere unum ex iis, qui adscribat in totum portionem, quam habet in supradictis bonis, vel habiturus foret, si mors eum non occupasset. Et hanc electionem, quæ datur in fine hujus l. nulla Nov. abstulit; sed illam tantum (ne etiam hoc quemquam perturbet) quæ datur in *l. 3.* et l. *Generali.* §. *Dividendi*, quæ scilicet datur parenti iteranti nuptias, ut cui velit liberorum prioris matrimonii bona quæsita a priore marito, vel uxore adscribat in solidum. Hanc electionem ademerunt Novellæ, ut in illis locis ostendi, non tamen eam, quæ definitur in *hac l.* 7. At nunc videamus, quid sit dicendum si ille filius nepotes non reliquit (quæ est altera pars distinctionis initio propositæ). Quid ergo si filios ille filius non reliquerit, quid fiet de portione illius? Et hoc casu fratres, vel sorores in ejus portionem admittuntur, si ante nuptias parentis mortuus fuerit, id est, ante acquisitionem portionis; jure accrescendi fratres admittuntur in ea portione. Si post nuptias, id est, post acquisitionem portionis, jam non possunt admitti fratres jure accrescendi, quod expiravit post acquisitionem portionis, sed admittuntur beneficio hujus constitutionis, excluso patre, vel matre, qui tamen, quæve in aliis bonis defuncti succederet una cum fratribus *ex Nov.* 118. In his bonis fratres excludunt parentem, qui non abstinuit secundis nuptiis. Et excipitur tantum portio, quam ex pacto convento, non ex lege in tabulis nuptialibus sibi recepit in casum amissi filii, vel filiæ prioris matrimonii, in casum ἀπαιδίας, *Nov.* 22. Quod in ea Novel. Julianus antecessor perspicue interpretatur. Et in hac re explicanda ejus auctoritate utitur Accurs. in *ea auth. Sed et si quis*, quod inseruit in hunc titul. Irnerius, vel Martinus. Nam quæ ex Nov. breviter legitis sparsa per hunc Codicem, ea digessit partim Martinus, partim Irnerius, ut significat *gl. legis Fratres. sup. de inoff. test.* Et ita ut dixi in *auth. Sed et si quis*, inserta in hunc titul. Accurs. explicandæ hujus rei gratia utitur auctoritate Juliani, non nominans quidem Julianum, sed ita scribens, ut in *Nov. de mul. quæ post mort. mar. c. nullam post hæc, et de his, qui ad sec. nupt. mig. c. nulla licentia* Sed semper Accurs. cum citat Novellas, intelligit Julian. antecessorem, qui Novellas Justiniani latinas, et breviter exposuit, vetus auctor, et brevissimus, quo carere non debemus, si volumus intelligere jus novissimum. Ipsas autem Novellas Justiniani, quæ sunt fusiores, et copiosiores Accursius nominat semper authenticas, *l'original*, non Novellas: rectissime ergo cum hac l. 7. exposuimus l. 8. initium: quod est etiam de eadem re, de uno matrimonii prioris filio mortuo, cui obveniat ejus portio. Nam quæ sequuntur omnia in hoc titulo sup. fere omnia ostendi. Itaque jam restat finis hujus tituli. At ut ostendam quibus locis ea sunt exposita, et si quid sit addendum addam. § 1. l. 8. fuit expositus *l.* 5. et 6. §. *ult.* in quibus eadem est sententia, quæ in § 1. h. l. 8. ut qui, vel quæ vidua permanet, possit alienare quæ habuit a priore conjuge, quod ostendi mutasse Novellas. Nec enim potest alienare, nisi portionem virilem. Sed additur statim in §. *Certum. hujus l.* 8 sive earum rerum permittatur alienatio, sive prohibeatur: his casibus in his constitutionibus *alienationis* verbum accipi latissime, ut comprehendat etiam hæredis constitutionem, et legatum, et fideicommissum. Si permittatur alienatio parenti viduo, vel viduæ, ut possit non tantum vendere, et donare, aut permutare, aut obligare, sed etiam ut possit in eis bonis hæredem instituere, vel legare: si prohibeatur veniens ad secundas nuptias, ut nihil horum facere possit. Ergo in his constitutionibus *alienare* non tantum est dare, tradere, donare inter vivos: sed etiam, ut uno verbo dicam, relinquere: aliud est dare, aliud relinquere dare est viventium: relinquere est morientium, l. 1. §. *Si filius. D. de leg.* 3. *l.* 1. §. *pen. D. de tab. exh.* Damus libenter: relinquimus necessario. Si testator rogarit hæredem, ut quid det uni ex libertis vel libertinis, semel tantum potest eligere, id est, non potest mutare electionem, quam fecit semel, *l.* 17. §. *ult. l.* 24. *de leg.* 2. Sin autem eum rogaverit, ut relinqueret cui vellet ex liberis, subinde variare potest, et mutare electionem, quamdiu vixerit, *l. Unam ex familia.* §. *Sed etsi fundum. D. de leg.* 2. Et ita

rectissime Grammatici *libro 6. Iliados*, notant Homerum observare differentiam inter dare et relinquere, cum dixit Vulcanum sceptrum dedisse Jovi, Jovem Mercurium, Mercurium Pelopi, Pelopem Atreo, Atreum autem reliquisse Thyesti, et Thyestem reliquisse Agamemnoni, quia scilicet Atreus, ne committeret regnum suum filio suo impuberi Agamemnoni, coactus est relinquere Thyesti fratri suo, cum quo tamen gerebat justas inimicitias, interposita fide, ut id restitueret Agamemnoni, cum ad justam ætatem pervenisset. Et ita Thyestes quasi obligatus fideicommisso, id reliquit potius, quam dedit Agamemnoni filio fratris, eumque prætulit Ægysto suo. Illi superiores regnum dederunt ultro, et sua sponte. Atque ita manifesta est differentia inter dare et relinquere: utrumque tamen complectitur verbum *alienare* in his constitutionibus. Imo etiam cum testator vetat aliquid alienari extra familiam, vetat etiam relinqui, vetat institutionem, legatum, fideicommiss. in *l. Peto. §. ult. D. de leg. 2.* nisi adjecerit testator, *ne vivus alienaret*: nam tunc non prohibetur relinquere moriens cui volet, *l. Patre, §. Fundum. D. de leg. 3.* Et addendum est, non semper in omni parte juris, *alienandi* verbum ultimam testamentum comprehendere, ut comprehenderit in his constitutionibus, non certe in edicto *de alienatione judicii mutandi causa facta*, quo dolus coercetur eorum, qui rem, quam possident, alienant, ut opponant duriorem adversarium ei, qui acturus erat in rem. Nam nullus dolus inest in eo, qui hæredem instituit, nulla cogitatio mutandi judicii, vel objiciendi potioris adversarii, vel cui legat habituro tantum post mortem suam. Et ideo *alienationis* verbum in eo edicto non comprehendit institutionem, vel legatum in *l. Ex hoc edicto. §. Alienare. D. de alien. jud. mut. caus.* Id etiam non comprehendit *lex Julia, de fun. dot.* maritus prohibetur alienare fundum dotalem, *l. Dotale, §. ult. D. de fund. dot.* Sed non comprehenditur etiam hæredis institutio. Nam maritus hærede instituto, per universitatem in eum transfert fundum dotalem, sed cum sua causa, ut hæres non possit eum alienare, ut servet eum uxori superstiti, et ei reddat constituto die, in *l. 1. D. de fund. dot. l. Quædam. D. de acq. rer. dom.* et hoc tantum erat adnotandum ad §. *Certum. l. 5. §. vero Talem.* jam exposui in l. 4. Sed quia eum non intellexit Accurs. et delenda est ejus glossa, quantumvis magna: ostendam erroris causam. Non animadvertit Accurs. in hoc §. *Talem.* anterius matrimonium dici, sicut prius matrimonium, etsi post illud non fuerit contractum aliud. Nam et ita in usu prius testamentum dicitur, post quod nullum est factum, et sequutum testamentum, non habita ratione secundi, vel posterioris, ut in declam. Quintil. 308. et sic in §. 1. et §. *Talem*, hac lege, prius et anterius dicitur matrimonium, quod unum fuit, vel quod sequutum non est aliud matrimonium. Et ita ut dixi in §. 1. *h. l.* et *l.* 4. et *l.* 6. §. *ult.* si parens non veniat ad secundas nuptias, si non mutet matrimonium, bona quæsita a priore marito, vel uxore, quæ tamen non alienavit, ut potuit, vel consumpsit, tamquam paterna, vel materna, redeunt ad liberos prioris matrimonii, etsi patris, vel matris hæreditatem non adierint. Nam ea bona seorsum spectantur ab hæreditate, et secernuntur. Quod cum ita esset in §. *Talem*, quæritur quid sit dicendum, si ex liberis prioris matrimonii, et unius, alii adierint hæreditatem patris, vel matris, alii repudiarint? et hoc casu ait, ea bona vindicari ab iis tantum, qui adierint. Hæc est sententia §. *Talem*, quæ tamen abrogata est per *Novell.* 22. quæ vocat omnes liberos permistim, sive adierint, sive repudiarint parentum hæreditatem.

§. *penult.* exposui in *l.* 5. §. *ult.*

*L. Quoniam.* et *l. ult.* fuit exposita in *d. l.* 6.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. X. Si secundo nupserit mulier, cui maritus usumfructum reliquit.*

Titulus 10. est de secundis nuptiis, et quasi codicillus ad titulum superiorem, quo suppletur quod in eo deest: nam hoc quidem constat ex titul. sup. mulierem, cui maritus rerum quarumdam suarum plenam proprietatem dedit, vel donavit, vel reliquit, si post mortem ejus in secundum matrimonium convenerit, eam amittere earum rerum nudam proprietatem, et usumfructum solum earum rerum retinere, proprietatem statim a die secundi matrimonii acquiri liberis primi matrimonii. Sed ex eodem titulo nihil constat quid sit dicendum, si prior maritus uxori, quæ secundo nupsit, dederit, vel reliquerit usumfructum rerum suarum, qua de re agitur in hoc titulo. Finge igitur: primus maritus non reliquit, vel dedit uxori res suas, sed rerum usumfructum. An ex hoc usufructu ei dato, vel relicto ob repetitas nuptias aliquid decerpent liberi primarum nuptiarum? Videamus primum, an jure vir relinquat uxori usumfructum rerum omnium suarum, omnium bonorum suorum, quod hodie est frequens. Et sane uxori jure relinquitur ususfructus omnium bonorum, cum hac conditione, legeque, ut fruatur una cum liberis, et ex eis bonis filios exhibeat, atque tueatur, ut in *l. Si mulieri. D. de usufruct. accresc.* Et *in oratione pro Cæcinna*: *Testamento*, inquit, *facit hæredem, quem habebat e Cæsennia filium usumfructum omnium bonorum suorum Cæsenniæ legavit, ut frueretur una cum filio.* Alioqui soli uxori ususfructus omnium bonorum existentibus liberis inutiliter relinquitur, ne scilicet minuatur portio legitima, quæ debetur filiis, et quæ ad eos dicitur venire pura, plena, integra, illibata, non detracto usufructu ex *Novell.* 18. *de triente et semisse*. Et ne quid nos moretur eorum, quæ tractat Accurs. in particulam quamdam *Novell.* 22. quam constitutioni hujus tituli subjecit Irnerius, si testator (ut assolet fieri) jubeat uxorem esse dominam, et fructuariam omnium bonorum suorum, semper ab hoc legato deducenda est Falcidia debita filiis, si qui sint: reliquum servatur uxori, ususfructus tantum jure: nam etiamsi dixerit dominam, et usufructuariam, dominæ appellationem ex verbo sequenti cogere debemus ad usumfructum: nam et usufructuarius habetur pro domino, *l. In venditione. D. de reb. auct. jud. poss.* dum ait, in venditionem bonorum debitoris etiam usumfructum venire, quia appellatione domini et usufructuarius continetur. Hoc ideo scribit JC. quoniam in edicto de rebus auctoritate judicis possidendis regulariter faciebat mentionem domini: ut in Quintiana oratione, *dominum jussitum detrudere non posse placet*: ubi *domini* appellatio proculdubio etiam comprehendit usufructuarium. Et omnis triplex est dominium: dominium proprietatis in *l. Proprietatis. sup. de probat.* dominium usufruct. et dominium possessionis. Ac sæpissime in libris nostris dominium, id est, possessio, non proprietas: dominus, id est, possessor. Cur in *l. Si procur. D. de acq. rer. dom.* JC. ait, dominium, id est, proprietas? ne quis intelligeret possessionem: nam domini verbum est ἀμφίβολον. Et ita in *l. 4. de aquæd. lib. 11. usum aquæ constitutam longi dominio*, id est, possessione longa. Verum ergo qui dicit dominam, et usufructuariam dicit, ut Grammatici loquuntur, ἐν διὰ δυοῖν, nempe fructuariam tantum. Quid vero dicendum est si maritus uxori dederit vel reliquerit non res suas ex parte, vel ex asse, sed rerum suarum usumfr. ex parte, vel ex asse, ut frueretur una cum filiis, et post mortem mariti ea mulier venerit ad secundas nuptias? Non potest dici ejus ususfructus, ejus legati dominium, usumfructum esse servandum prioris matrimonii liberis, quoniam ususfructus non est ususfr. Ususfructus est servitus. Servitus servitutis non est, *l. 1. de usufruct. leg. l. Cum essent, in fin. D. de servitut. rust. prædior.* Servitus est qualitas prædii, *l. Qui fundum. quemad. serv. am.* Et ut Philosophi loquuntur, qualitas qualitatis non est. Hæc vero quæstio ita definitur in *l. un. h. t.* ut a contractis secundis nuptiis ususfructus statim auferatur uxori, et restituatur liberis prioris matrimonii cum fructibus, si a die secundarum nuptiarum mulier fructus perceperit, forte liberis nondum suæ tutelæ factis, id est impuberibus, et destitutis auxilio tutorum. Denique mater, quæ repetiit nuptias, liberis prioris matrimonii restituit usumfructum, id est, jus utendi, fruendi, et omnes fructus, quos percepit a die secundarum nuptiarum. Et addamus, quia mala fide possedit mulier, etiam cum fructibus, quos percipere potuit, et debuit, nec percepit: nam malæ fidei possessor non tantum de perceptis tenetur, sed etiam de percipiendis, *l. Fructus. l. Si navis, §. ult. D. de rei vind.* Nec nos movere debet *l. Si pater. de usuf.* nec *l. Si fundum. sup. de rei vind.* quæ dicunt, malæ fidei possessorem, et nominatim hanc matrem, cui ususfructus earum rerum legatus est, debere restituere fructus perceptos: nec enim addunt taxationem, perceptos fructus dumtaxat, ut inde non possis colligere, non teneri malæ fidei possessorem de percipiendis. Non omnia possunt exprimere leges, pleraque supplenda nobis relinquunt ex aliis legibus. Et licet igitur ex his locis, *perceptis* etiam addere *percipiendis*. Et sit hæc lex usumfructum esse restituendum cum fructibus competentibus, ad liquidum ratione deducta, ἐς ἀκριβές, ut cum Curtius Rufus lib. 9. ait, *nunquam famam perduci ad liquidum*, id est, rumorem ullum nunquam esse ex omni parte verum. Competentes ergo fructus redduntur ad liquidum, eorum ratione deducta, puta impensis deductis, quas mulier fecit in corpora rerum hæreditarium, quibus utebatur, fruebatur: nam fructus eos esse constat, qui supersunt deductis impensis, hi sunt fructus competentes, et liquidi, *l. Fructus, qui dot. D. famil. ercisc.* nullum esse casum, qui hoc genus deductionis impediat, et compensationem impensarum cum fructibus. Et tamen extat unus in *l. ult. inf. de fun. rei priv. lib. 11.* admodum singularis, ubi fructus intelliguntur non deductis impensis. In jure nulli sunt termini universales, ut in illo loco, *nullus casus*, et tamen excipitur aliquis. Et similiter in *l. In omnibus. 43. D. de solut. In omnibus speciebus liberationum, etiam accessiones liberantur. In omnibus*, inquit. Excipienda est tamen confusio, quæ si induxerit liberationem rei, sive debitoris, pignus tamen obligata maneat, *l. Debitor. 59. D. ad Trebell. l. Cum quis. §. ult. D. de sol.* Porro constitutionem hujus tituli comprobarunt Arcadius et Honorius in *l. 1. C. Theod. eod. tit.* Et *Novell.* 22. significat eam porrectam fuisse ad maritum, cui uxor legasset usumfructum rerum suarum: sed tamen *dict. Nov.* 22. hanc constitutionem penitus abrogat, solvitque secundas nuptias pœna hujus constitutionis, dum scilicet non aliter vult usumfr. auferri conjugi, quem legavit prior conjux, etiamsi repetierit nuptias, quam si id nominatim caverit defunctus. Non vult itaque servari jus, quod induxit constitutio, sed jus, quod fecerit ipse defunctus, vel defuncta, dicendo legem legato, usufructu relicto superstiti conjugi.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XI. De dotis promissione, et nuda pollicitatione.*

Nuptiæ sunt contractus, matrimonium est contractus, ut proximo ante diximus, a Græcis passim appellatus γάμων συνάλλαγμα, id est, *nuptialis contractus*. Posteaquam dixit de eo contractu satis, id

est, de nuptiis transit ad aliud genus contractus, nempe ad dotem. Dotis datio est contractus, *l. Contractus. D. de reg. ur.* Et dotis quoque promissio est contractus, nempe stipulatio. Dotis item pollicitatio nuda pro contractu habetur, quia obligationem parit. Et omnis obligatio pro contractu est, *l. Omnem. D. de judic.* sicut dotis dictio, quæ olim fiebat solemnibus verbis citra stipulationem a non interrogato, vel interrogata contractus erat, vel obligatio civilis. Et dotem igitur conventionem esse definiamus, qua res, aut pecunia certa propter uxorem, propter onera matrimonii pervenit ad maritum. Pervenire accipimus cum effectu: nam dominium dotis in eum transit, dotis dominium, id est, vel rei, vel pecuniæ dotalis, *l. In reb. et seq.* vel etiam conventio, qua compensantur onera matrimonii, data marito re aut pecunia certa, ut in *l. Si maritus. l. Si filius. §. 1. D. famil. ercisc.* et *l. Si pater mulieris. D. de jur. dot.* Varro. *l. de ling. latina: Dos, pecunia est nuptiarum nomine data.* Pecuniæ nomen accipitur generaliter. Et ita vulgo dos accipitur non pro conventione, licet conventio sit, et contractus, sed pro re, et pecunia, quæ in conventionem venit, id est, pro eo, quod nomine rei uxoriæ datur marito, *l. Nuptura. §. 1. D. de jur. dot.* Alias dos accipitur pro jure actionis de dote, pro jure repetendæ dotis soluto matrimonio, ut *l. 4. §. Celsus. Ingest. de dol. prælegat.* Dixi rem certam esse debere, aut quantitatem, quæ in dotem datur, aut promittitur, alioqui dos incerta nulla est. Verum certa videtur esse dos, quando dos, confertur in arbitrium boni viri, quanti æstimaverit, bonus vir, vel quantum maritus æstimaverit, ut bonus vir ex æquo et bono pro modo facultatum suarum, vel pro dignitate natalium utriusque, et *l. 3. h. t.* Nam ut æquitas est certa, ita arbitrium boni viri, qui est arbiter æquitatis, et sacerdos, *l. 1. D. de leg. 2.* utique dum pater promittit dotem, promissioni paternæ semper intelligitur inesse tacito arbitrium boni viri, cujus officium est dotem constituere filiæ pro facultatibus et pro splendore familiæ. Pater igitur etiamsi dotem promittat simpliciter, videtur certam promisisse, *l. Cum post. §. Gener. D. de jur. dot.* Et hic est addenda distinctio *l. ult. hoc tit.* ut si dotem promiserit pater, vel constituerit simpliciter hoc modo, *Doti tibi erunt mille*, vel donationem propter nuptias eodem modo: etiamsi filius, vel filia habeant bona propria, videtur de suo dotem constituisse, promisisse, vel dedisse, non de bonis, filii aut, vel filiæ. Sed si promiserit dotem ex suis bonis, et ex bonis filii, vel filiæ hoc modo: *Doti tibi erunt mille ex bonis meis, et ex bonis filiæ meæ:* vel, *donationi propter nuptias tibi erunt mille ex bonis meis, et ex bonis filii mei:* distinguendum est: aut inops est admodum pater, qui eo modo promisit, et eo casu dos tota præsumitur ex bonis filiæ: sed si pater sit locuples, dos tota præstatur ex bonis patris, non ex bonis filiæ, licet hoc ita caverit, ut præstaretur ex utriusque bonis, quod mirum est, et merito abrogatur *l. ult. h. t.* a Leone Philosopho in *Novell.* 21. volente ex patris, et ex filii, vel filiæ bonis, sicut est cautum indistincte, sive dives, sive inops sit pater, quantum potest refici dotem, et præstari ex æquis partibus, si non sint dictæ partes. Et hæc de patre promittente dotem. Mulier si promittat dotem, vel extraneus pro ea simpliciter, non dicta quantitate, non demonstrata re dotali, inutilis est promissio, et stipulatio, quia huic promissioni non intelligitur inesse arbitrium boni viri, ut promissioni patris, cui proprie incumbit dotem constituere: quæ est sententia *l. 1. h. t.* ut Græci interpretantur, et est elegans thesis, quam Thalelæus proposuit in hac *l. 1.* stipulationem omnem, quæ ad vilissimum deduci potest, non consistere, ut si promittant fundum simpliciter, est inutilis stipulatio promissioque, quia, ut Varro dixit, fundum est, vel quod funda mitti potest, *un morceau de terre:* et se liberare potest dando, quod funda mittere possit. Libertus Ciceron. sic dicit: *Fundum Varo vocat, quem funda mittere possis.* Et ita in *l. Ubi autem. D. de ver. obl.* ostendi fundi promissionem esse inutilem, qui non demonstratur. Et ita dotis promissio simplex est inutilis, quia promissor posset se liberare dando unum nummum. Porro autem olim dicebant dotem datam, vel promissam, vel dictam, et *l. 3. Cod. Theod. de inc. nup.* Nam his tribus modis dos constituebatur, et promittendo dotem omnes obligantur, *l. Promittendo. D. de jur. dot.* non etiam dicendo. Nam dictio dotis obligabat tantum mulierem, et patrem mulieris, si dixisset dotem, vel avum paternum, et debitorem mulieris delegatum a muliere ad dotem dicendam, quæ dictio dotis fiebat solemnibus verbis, et hoc ostendit Ulp. in tit. *de dote*, et in *D. de jur. dot.* hæ formulæ; *Centum tibi doti erunt; Quod mihi debes, doti tibi erit:* certæ sunt formulæ propriæ dictionis dotis, non promissionis, *l. Si mulier. l. Nuptura. l. Quemadmodum. §. pen. de jure dot.* Dicimus hodie dotem datam, vel promissam, vel pactam, vel oblatam ultro per pollicitationem: nam placet hodie dotem constitui pacto nudo, nuda oblatione, *doti tibi erunt tot*, nuda pollicitatione, *l. 6.* et *pen. hoc tit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XII. De jure dotium.*

Docui in superiore titulo quibus modis contrahitur obligatio dotis, quia contrahitur vel re, id est, datione dotis, solemnibus verbis, vel stipulatione, unde nascitur actio ex stipulatu, vel pactione, aut quod minus est, pollicitatione nuda, nulla præcedente interrogatione, id



est, oblatione nuda dotis quibuscunque verbis, *l. pen. sup. tit. prox.* cui legi conjungenda est *l. 2. sup. de form. et imp.* quæ docet etiam in actionibus instituendis qualiacumque verba sufficere, nec a prætore esse postulandam formulam. Denique iidem impp. eadem l. quæ tamen divisa est in illas duas partes, substulerunt formulas, et in obligationibus dotium contrahendis, et in omnibus actionibus apud judicem instituendis. Et ex pollicitatione quidem erit condictio ex lege, ut arbitror, sicut ex dictione dotis, quæ fiebat olim solemnibus verbis, fuisse condictionem indicat *l. 1. h. t.* quæ fuit de dictione dotis, vel promissione. Sed ut fecit passim in jure Tribonianus, in hac *l. Dictionis*, nomen mutavit in pollicitationem, quoniam etiam citra stipulationem, vel dictionem dotis, hodie dotis obligatio contrahitur solius offerentis promissione, id est, pollicitatione. Nunc autem in h. t. incipit tractare de jure dotium, id est, de causa, conditione, natura, ingenio, privilegiis dotium, vel de dotibus. Et recte in digest. statim initio hujus tit. *de jure dotium* scribit *causam dotium esse perpetuam.* Dotis causa, et jus dotis, idem est, sive titulus dotis. Ait igitur *l. 1. D. de jur. dotium*, statim proposito *tit. de jur. dot.* dotis causam esse perpetuam, quod voto ejus, qui dat ita contrahatur, ut semper apud maritum sit, ut emptionem contrahi dicimus, ita ea lex dicit dotem contrahi. Dos igitur est contractus, et sit ita contrahi ea voto dantis dotem, ut semper apud maritum sit. Quamobrem olim auspicantes perpetuitatem matrimonii, ut Festus scribit, ad collocandam novam nuptam in thoro geniali, adhibebantur pronubæ univiræ, id est, quæ semel nupsissent, ominantes, sive auspicantes, ut novi conjuges in eo matrimonio perseverarent usque ad extremum vitæ spiritum. Et inde Claudianus de raptu Proserpinæ: *Stat pronuba juxta stellantes nox picta sinus, tangensque cubile, omnia perpetuo genialia fœdere sanxit.* Et hoc idem votum facit, ut dotis causa sit perpetua: et quia est perpetua, ex eo efficitur dominium rerum dotalium transferri in maritum. Contractuum causæ temporariæ non mutant dominium. Contractuum causæ perpetuæ mutant dominium, et sic quia dotis causa perpetua est secundum votum contrahentium, maritus dotis dominus fit per traditionem, §. *Per traditionem. Inst. de rer. div.* §. 1. *Inst. quibus al. lic.* Dixi, *per traditionem*, nam ante traditionem res non possunt intelligi dotales. Traditione fit dotalis servus, dotale prædium, dotalis pecunia, *l. 5. D. sol. matr. l. Dotale. §. Dotale. D. de fun. dot. l. Si socius. D. pro soc.* Traditio igitur facit res dotales, et maritum, qui accepit, facit dominum rerum dotalium pleno jure, sive æstimatæ, sive inæstimatæ res fuerint. Quod adeo verum est, ut et servos dotales possit manumittere constante matrimonio, si solvendo sit. Nam si non solvendo sit, lege *Ælia Sentia* impeditur libertas servi dotalis, et si solvendo sit, jure manumittit servos dotales, eisque præstita libertas nunquam revocatur. Nihil enim difficilius revocatur, quam libertas, *l. 3. h. t. l. Servum dotalem. D. de manumiss.* Verum hac in re, de qua hic agimus, ut ostendamus maritum esse dominum dotis, quæ ei tradita est, *lex In reb. h. t.* videtur adhibere distinctionem, quæ facit utrumque dominum, et maritum qui accepit dotem, et uxorem, quæ dedit dotem, vel cujus nomine data est: nam ait, juris subtilitate maritum esse dominum, revera, et naturaliter, quod idem est, dominam esse uxorem, non tantum, quod quandoque dos ad eam reditura sit soluto matrimonio, etsi aliud convenerit, quam quod emolumentum dotis constante matrimonio, licet ejus dotis maritus fingatur esse dominus, reipsa redeat ad mulierem, cum maritus sustineat onera matrimonii, *l. Quamvis. D. de jur. dot.* Onera matrimonii sunt uxor ipsa, quæ alenda, curanda, tuenda est, et liberi, nova cura, et tutelæ, *l. Si maritus. D. fam. ercis. l. Si is qui Stichum. §. Post mortem. D. eod. tit.* Cum ergo maritus sustineat onera matrimonii, onera uxoris: sic fit, ut emolumentum dotis redeat ad uxorem, ut fruatur ipsa dote potius quam maritus, atque adeo, ut ipsa re videatur esse domina, maritus autem habere nomen domini sine re. Atque ita adhibita hac distinctione secundum *d. l. In rebus.* facies duos dominos ejusdem rei, quidni? et consequenter facies duos possessores rerum dotalium jure dominii, virum, et uxorem, *l. pen. §. Si fundus. D. qui satisd. cog.* Ubi ostenditur eum, qui possidet res immobiles, non onerari satisdatione, id est, necessitate dandi fidejussoris, quoniam prædia, quæ possident, satis cautioni sufficiunt, satis cautionis præbent, ut qui prædiis cavet, non necesse habeat dare prædes, seu fidejussores. Finge igitur dotem consistere in immobilibus rebus: et vir, et uxor earum intelligitur esse possessor, ut non oneretur satisdatione in aliis causis, sive litibus. Et ita convenienter *d. legi In rebus.* in *l. Quamvis. D. de jure dot.* Quamvis, inquit, dos sit in bonis mariti, mulieris tamen est effectu ipso: dos est in bonis mariti constante matrimonio, ut in *l. Lucrus. §. Idem respondit. D. ad municipa. l. 7. Si res. D. de jure dot.* Adeo ut contracta societate omnium bonorum veniat etiam dos in societatem: sed distracta societate maritus percipit dotem, quia apud eum dos semper esse debet, qui sustinet onera matrimonii, *l. Actione. §. ult. D. pro soc.* Et ita manifestum est ex nostris Jurisconsultis Boetium sumpsisse quod in Topica Ciceronis scribit in hunc modum: *Dos*, inquit, *licet constante matrimonio in bonis mariti sit: est tamen in uxoris jure, et post divortium factum velut res uxoria peti potest.* Qua de causa et veteres doti tribuebant nomen rei uxoriæ potius, quam rei maritalis: nam certe dominus est verius qui est effectu dominus, quam qui titulo tenus: sed tamen votum coeuntium nuptias inter se facit, ut cum intelligatur dotis causa esse perpetua, dotis titulus esse perpetuus, necessario consequatur maritum accipientem dotem, fieri dominum dotis. Nam causæ temporariæ contractuum hæ sunt, quæ non transferunt dominium, ut causa locationis, quæ fit ad tempus, non mutat dominium, *l. Non solet. D. loc.* Causa commodati, quæ fit etiam ad

tempus, neque dominium mutat, neque possessionem, *l.* 8 et 9. *D. commod.* Causa quoque pignoris non mutat dominium, *l. Cum et sortis* §. *ult. D. de pig. act.* Ideoque licet prædia pupilli non possint alienari sine decreto, tamen prædium, quod pupillus accepit pignori, tutor alienare potest sine decreto, quia non est in bonis pupilli, *l.* 5. §. *Si pupillo. D. de reb. eor.* Et eadem ratione, qui servos legat suos, non videtur legare servos, quos pignori accepit, *l. Suos. D. de leg.* 3. quia causa pignoris non mutat dominium. Causæ contractuum temporariæ non mutant dominium, causæ perpetuæ mutant, ut causa emptionis, causa permutationis, divisionis causa, mutant dominium. Et secundum hæc, dum, *l.* 1. *D. de jur. dot.* ait, dotis causam esse perpetuam, significat dotis dominium transferri in maritum. Et ita accipienda est ea *l.* 1. Aliud adjicit *l.* 2. *eod. tit.* Reip. interesse mulieres dotes suas salvas habere, propter quas nubere possint. His verbis significatur, dotis causam esse privilegiariam. Lex 1. dicit esse perpetuam, *l.* 2. privilegiariam, h. est, mulierem in repetenda dote soluto matrimonio præferri omnibus creditoribus chirographariis, imo etiam hypothecariis antiquioribus, ut infra demonstrabimus. Est autem conjungenda cum *d. l.* 1. *l. Interest. D. de reb. auct. jud. poss.* alias est *l.* 3. *D. de priv. cred.* Utraque est ex eodem libro, et idem proponitur in eadem *l.* quod in *d. l.* 2. videlicet privilegium, quod habet mulier in repetenda dote inter actiones personales dari etiam sponsæ, quæ dotem dedit, si postea renuntiatum sit nuptiis: quo casu sponsa dotem, quam dedit, repetit non actione rei uxoriæ, vel ex stipulatu actione de dote, cum propria dos non fuerit nondum subsequuto matrimonio, et contracto, *l.* 5. *D. eod.* sed condictione causa data, causa non sequuta. Et in ea condictione favoris gratia idem privilegium datur sponsæ, licet uxor non fuerit. Et ita si minor 12. annis, quæ non est justa uxor, præmaturius domum deducta fuerit, et completa ætate jussa repudiaverit eum, qui sponsus fuit ejus, non maritus: similiter dotem repetet, quam dederat condictione ob causam, licet uxor fuerit. Ea condictio erit privilegiaria, ut indicat *l. Si sponsa. D. de jur. dot.* Cur est privilegiaria, quæ proprie non est dos, sed dote dotis nomine et spe? quia Reipub. interest, ut mulieres dotes suas salvas habeant, id quod doti destinarunt, consequantur in solidum et ætate permittente alii possint nubere, et invento alio marito, *d. l. Interest.* Ergo dotis causa etiam ejus, quæ nomen dotis tantum habet, id est, etiam dotis destinatæ causa privilegiaria est. Ut autem intelligamus quæ sit privilegiaria causa dotis, quæ favorabilis et perpetua, ut ait *l.* 1. *D. sol. matr.* imprimis sunt separandæ actiones personales ab actionibus realibus, id est, vindicationibus, vel actionibus hypothecariis. Olim inter actiones personales potior fuit repetitio dotis, quæ mulieri competit soluto matrimonio morte, vel divortio. Etiamsi causæ aliarum actionum personalium tempore antiquiores essent: reddenda erat dos, quod et hodie obtinet mulieri primum, licet posterior sit creditrix. Mulieri igitur in actionibus personalibus postferuntur alii creditores mariti, etiam antiquiores. Et hoc jus semper obtinuit, *l. ult. inf. qui pot. in pig. hab.* Dabatur hoc privilegium mulieri soli, vel filiis ejus, hæredibus ejus. Idem jus non dabatur extraneo hæredi mulieris repetentis dotem, in *l.* 1. *inf. de privil. dot.* Et est similis differentia inter hæredes in *l. Maritum. D. sol. matr. sup. l.* 2. *C. Theod. de spons.* Rursus id privilegium non dabatur tantum mulieri, quæ nupsisset, sed etiam sponsæ, quæ dotem dedisset nec nupsisset, et mulieri minori duodecim annis, quæ ut uxor haberetur, licet jure nondum uxor sit, *l. Si sponsa. D. de jur. dot. l. Quæsitum.* §. *ult.* et *l. seq. D. de reb. auct. jud poss.* alias est *l.* 2. et 3. *de privil. cred.* Et cum *d. l. Quæsitum.* §. *ult.* ostendisset, idem privilegium dari sponsæ, atque minori duodecim annis, subjicitur ratio *l. seq.* quod non tantum majorem duodecim annorum, et justam uxorem, sed etiam hanc, id est, minorem annorum duodecim interesset Reipublic. dotem suam salvam habere, ut ætate permittente nubere possit, ideo et huic dandum esse privilegium inter personales actiones, id est, inter creditores chirographarios (quod idem est) sed ita ea lex scripta est: *Interest enim Reipub. et hanc solidum consequi*, ut ætate permittente, id est, cum pubuerit nubere possit. Quorsum ait solidum? An dubitabatur de solidæ dotis recuperatione? An videbatur ex ea dote posse aliquid retineri, aut delibari: nec integram esse reddendam, sine diminutione pactis ejusdem? Hoc vero nemini unquam venit in mentem. Et ibi de privilegio quæritur tantum, id est, de prærogativa actionis personalis, et condictionis dotis: non de solidi recuperatione. Dos non admittit Falcidiam, vel diminutionem. Igitur in *d. l. Interest.* et in *l.* 2. *de jur. dot.* quæ illi conjungenda, procul dubio Paulus scripsit hoc modo: *Interest enim Reipubl. et hanc*, id est, minorem duodecim annorum, *suam dotem consequi.* Error natus est ex iis notis sive literis singularibus, et majuscula S. temone superposito, et D. M. etiam temone superposito: quæ notæ utrumque significant, suam dotem, et solidum. Sed suam dotem esse potius interpretandam cum res ipsa suadet, tum *d. l.* 2. quæ est ex eodem libro, et quæ pertinet etiam ad privilegia dotium. Ergo mulier quæcumque sive justa, sive injusta uxor, sive nupta, sive innupta in exactione dotis præponitur omnibus creditoribus, etiam antiquioribus. Et ut ait *d. l. ult. inf. qui pot. in pign. hab.* habet mulier privilegium contra pene omnes creditores. Addit pene, quoniam excipienda est personalis actio, quæ Reipubl. competit, si antiquior sit argumento *l.* 9. *huj. t.* quæ ait dotis causam esse potiorem, quam Reipubl. si maritus post nuptias et dotem acceptam fuerit Reipub. obligatus, id est, si Resp. sit posterior. Ergo si sit prior Respub. non postponitur causa dotis, quod non modo porrigitur etiam ad fiscum, vel maxime, quod fiscus semper sit creditor hypothecarius, quia semper acquisitum est ei jus tacitæ hypothecæ in omnibus negotiis, quæ nomine ejus geruntur, vel contrahuntur, *l. Aufertur.* §. *Fiscus. D. de jur. fisc.* Respub. autem non habet tacitam hypothecam, nisi de ea convenerit specialiter et nominatim, *l.* 2. *inf. de jur. Reipubl. lib.* 11. His igitur exceptis inter creditores chirographarios, mulier etsi posterior sit, præfertur omnibus. Aliud erat olim in hypothecis. Nam primum quidem ante Justin. id est, ante constitutionem tituli sequentis, quæ est de rei uxoriæ actione, id est, jure repetendæ dotis, mulier dotis suæ nomine non habuit ex conventione: sed et in ea, de qua convenerat, non habebat privilegium aliud quam temporis, ut si ei priori res pignoratæ essent, præponeretur sequentibus creditoribus hypothecariis, non etiam antecedentibus. *l. ult.* §. 1. *inf. qui pot. in pign.* et *l. Ubi. hoc tit.* In qua res viri suppositas, id est, obligatus oportet intelligere ex conventione, quia nondum erant tacite suppositæ, id est, licet *l. Ubi.* sit Justiniani, his Justin. nondum dederat tacitam hypothecam mulieribus. Igitur agitur in *l. Ubi.* de conventa et expressa hypotheca, in qua tamen non aliter vult mulierem præferri, quam si prior tempore fuerit. Denique non habere nisi privilegium temporis, non prævenire in hypothecis eisdem antiquiores, licet præveniat in personalibus actionibus. Et hæc quidem ita se habuere jure veteri. Hodie mulieris privilegium non tantum vertitur inter actiones personales ex novissimis constitutionibus Justiniani; sed etiam inter actiones reales, sive directas in rem, et hypothecarias, id est, non tantum inter creditores chirographarios, sed etiam inter hypothecarios. Sed hic rursus separandæ sunt res dotales a ceteris rebus, sive bonis mariti. Primum enim in *l. In reb. hoc tit.* quæ arx est hujus quæstionis, Justin. mulieri dedit privilegium in rebus ipsis dotalibus dumtaxat, in eis scilicet vindicandis, vel persequendis actione hypothecaria, ut præponeretur omnibus creditoribus mariti, etiam hypothecariis, et antiquioribus, puta quibus maritus forte antequam uxorem duceret, vel dotem acciperet, obligaverat omnia sua bona, etiam futura, ergo et res dotales, quas postea accepturus esset: nam et hæ sunt in bonis mariti. Hoc ergo privilegium *l. In rebus.* dat tantum in ipsis rebus dotalibus, sive ut ait æstimatæ sint, quarum dominium procul dubio transit in maritum, quasi ex causa emptionis, nam æstimatio emptio est, *l.* 5. et 10. *hoc tit.* sive inæstimatæ sint, quarum etiam rerum ipso jure quodammodo maritus intelligitur esse dominus, ut ostendit *d. l. In rebus.* Et velim adjungi huic sententiæ *l.* 23. dum ait, *uxorem, quæ vendidit prædium dotale*, dominium prædii acquisiti marito ex dotis causa, non potuisse ei auferri per eam venditionem. Et legitur vulgo in ea *l.* 23. *nihil interesse mulieribus, quæ prædium vendidit dotale, sponte nec ne contractum venditionis ratum habuerit.* Apagesis illud *ratum*, quod etiam non habent veteres: sed legendum, *sponte necne habuerit illum contractum venditionis:* nam quid de ratihabitione? Eadem est sententia *l.* 22. ut res, quas socer dedit in dotem non possit alienare, nisi eas recuperaverit soluto matrimonio. Et similiter in *l.* 17. *hoc tit.* socrum, si res quasdam dederit in dotem, deducto sibi usufructu: etiamsi usumfructum in eis retinuerit, non habere jus auferendæ proprietatis genero vendendique ica easdem. Ubi etiam in *l.* 17. vel teste Accursio, est legendum, *res quarum*, non *quas*, *usufructu sibi deducto socrus in dotem dedit.* Est figura, quæ dicitur σύλληψις quam non capessentes, mutarunt *quarum* in *quas*, pessimo: nam est frequens hoc in nostris auctoribus, atque etiam in aliis. Ergo *l.* 17. 22. et 23. ostenditur, dominium rerum dotalium etiam inæstimatum, quæ proprie dicuntur dotales sequi maritum. Sed ad rem. In his igitur rebus dotalibus sive sint æstimatæ sive inæstimatæ: in iis, inquam, vindicandis, vel persequendis, actione hypothecaria, quasi suis, vel in iis rebus persequendis actione hypothecaria quasi alienis, etsi non suis, sed obligatis sibi: (nam rei suæ pignus non venit) mulier præfertur omnibus creditoribus etiam antiquioribus. Et liberum est ei, vel eas res dotales vindicare quasi suas, (nam et ipsa intelligitur esse earum domina) vel etiam eas persequi actione hypothecaria, quasi res mariti, non suas: nam et maritus etiam intelligitur esse earum rerum dominus. Et promiscue conjuges solent se afficere iis nominibus. Mulier maritum solet vocare dominum, maritus uxorem vocare dominam. Ergo ex eo intelligitur nihil impedire, quin eandem rem mihi liberum sit persequi ut meam, vel ut alienam, sicut rem legatam licet persequi, vel actione in rem, vel actione in personam, vel vindicatione, vel condictione, *l.* 1. *inf. com. de leg.* id est, licet mihi dicere cum voluero, volo litem meam alienam videri, *l. pen. quand. a t app.* Cui in dubium venit quin similiter mihi liceat dicere, volo rem meam alienam videri, et ita condicere rem non ut meam, nam rei suæ condictio non est, sed ut alienam. Quod notandum est maxime et addendum ex *d. l. In rebus.* in rebus dotalibus hoc privilegium dari mulieri persequendi directa in rem actione, vel hypothecaria: nisi eas actiones amiserit præscriptione constituti temporis, quod tempus merito lex constituit, ut numeretur ab eo die, quo mulieri competere cœperit persecutio rerum dotalium, id est, a die soluti matrimonii, morte, vel divortio: vel etiam constante matrimonio, ab eo die, quo maritus cœperit labi facultatibus. Quo casu etiam manente matrim. dos repetitur. *l. Ubi. hoc tit. l. Si constante. D. solut. matrim. l. Mutus.* §. 1. *D. de jur. dot.* Ac postremo addit *l. In rebus*, maxime observandum esse ne facto divortio detur locus. Nam possunt conjuges simulare divortium, vel in fraudem stipulatoris, qui excepit sibi dotem, quam dedit pro muliere in casum mortis, non in casum divortii, ut in *l.* 3. *inf. de repud.* vel in hoc proposito possent simulare divortium, ut marito nondum everso facultatibus, ipsa mulier quasi facto divortio præcipiat res dotales, et excludat antiquiores creditores mariti. Denique possunt simulare divortium in fraudem antiquiorum creditorum mariti, ut reipsa manente matrimonio, factoque divortio, mulier seponat res dotales, summotis creditoribus antiquioribus, et parum aut

nihil restet ex residuis bonis mariti. Hæc fraus sive simulatio removetur in fin. *d. l. In rebus*, non illa quidem, quam ibi retulit Accursius. Et hic quidem de rebus dotalibus, ut in eis mulier habeat privilegium, et inter personales et inter reales actiones. An idem habeat etiam in aliis bonis mariti? Minime, quod jam ante docui. Non habuit in aliis bonis mariti ante *legem ultimam, inf. qui pot. in pign. et constitut. l. seq.* Non habuit, inquam, in aliis bonis mariti tacitam hypothecam, nisi de ea convenisset: in ea non habuit nisi privilegium temporis, per *leg. Ubi. hujus tit.* Denique in jure pignoris ac ab ipso quidem Justin. in *lege Ubi*, mulier potior habita est antiquiore creditore, aut fisco in *l. 6. inf. de privil. fisc.* Verum postea Justinianus in *constit. titul. seq.* quæ est posterior *lege Ubi.* amplificavit mulierum privilegia, et dedit mulieribus tacitam hypothecam in aliis omnibus bonis mariti, dotium sis conservandarum causa. Postremo in *l. ult. inf. qui pot. in pign. hab.* dedit etiam mulieribus privilegium in eis hypothecis tacitis persequendis, ut præponerentur omnibus creditoribus hypothecariis, etiam antiquioribus, sive haberent tacitam hypothecam, sive (ut Martinus rectius censuit, quam Joannes) haberent expressam hypothecam: nam *d. l. ult.* manifesto doti postponit omnia credita, omnes hypothecas vetustiores generales vel speciales, tacitas vel expressas. Idque etiam confirmat *Novella* 97. si ad eam recte animadvertamus. Excipitur tantum dos antiquior. Dos antiquior præfertur novæ doti, vel etiam prior solvitur, vel ut dicam sollicitius mortuo patre meo ego prius solvam dotem matri meæ, quam novercæ: nam inter duas dotes servatur ratio temporis: nec dos posterior potest præferri priori, ut *d. l. ult.* et *Novella* 91. Puto privilegium idem in hypothecis, quod dat *lex ultima, inf. qui pot. in pign.* non esse dandum etiam *sponsæ*, quæ dedit dotem, et non nupsit, vel minori duodecim annis: sed privilegium tantum personalis actionis, ut dixi: nam *in* etiam persona dari tacitam hypothecam, et in ea privilegium nusquam reperias. Et privilegia hujus sunt naturæ, ut non possint sine lege extendi vel ampliari. Et male contra opinabatur Joannes hac in re, ut ostendit glosa. supradict. *l. Quasitum.* §. *ult.* Constat etiam mulieres non uti hoc privilegio hypothecæ in persequendo lucro nuptiali quod capiunt ex donatione propter nuptias mariti. Favet Justin. uxori ne versetur in damno, nec dos ei pereat, non etiam ut lucrum faciat, quod ostendit *d. l. ult.* et *Nov.* 61. et 109. Puto tamen ex *l. ultim. inf. de pact. conven.* dari mulieri tacitam hypothecam, non tantum dotis nomine, sed etiam nomine παραφέρνων, id est, nomine eorum bonorum, quæ in mariti domum intulit extra dotem, quæ dicuntur parapherna, et ἔξωτικα, et a Gallis peculium, ut ait *l. Si ego.* § *Dotis. D. de jur. dot.* Quod Gallicum nomen retinet adhuc hodie Vascones, *peculo.* Et Gallicum nomen usurpavere Romani pro suo vocantes peculium, scilicet parapherna in *l. Marit. ad l. Falcid. l. Donationes.* §. *Species. D. de donation.* pro bonis paraphernis, in quibus maritus nihil prorsus habet juris, ut *l. 8. infr. de pact. convent.* quæ etiam loquitur de paraphernis bonis: pro iis etiam bonis lex dat tacitam hypothecam, et in ea etiam privilegium, quod debuerit maritus in eis rebus servandis, proinde atque in dote, quæ est etiam res uxoris, omnem adhibere diligentiam.

## *Ad L. ult.*

*Cum quidem dotes pro mulieribus dabant, sive matres, sive alii cognati, sive extranei: recte quidem eas mariti sine monumentorum observatione suscipiebant. Cum autem mulier redhibitionem eunus stipulabatur, et hujusmodi fortuitus casus evenisset: ipsa mulier, utpote a se non facta donatione, propter hoc, quod monumenta deerant, necessitatem habebat actiones in hujusmodi casu ad eum, qui dotem dedit, per cessionem transferre, vel ipsas res reddere: et ita inveniebatur forsitan post prolixa matrimonii annorum curricula, et liberos forte editos, infelix mulier indotata. Sancimus itaque in omnibus hujusmodi casibus nullis monumentis rem indigere, sed in omni persona ratas esse hujusmodi donationes: et mulierem ipsam dotem suam habere, (cum fortuitus casus hoc lucrum ei addiderit) et firmiter hoc apud eam permanere, nisi ipse, qui ab initio dotem dedit, sibi dari in hujusmodi casum stipulatus sit. Tunc enim cum neque ab initio suspicio aliqua liberorum concurrit, sed sibi omnem rem ille, qui dotem dedit, pepigerit: hujusmodi tractatus habere locum non potest, atque in aliis omnibus casibus, in quibus ipse non est stipulatus, tristitiæ suæ mulier hoc proprium habeat solatium per actionem dotis.*

§. 1. *Simili quoque modo, si quis extraneorum id est, qui eum, pro quo dat, non in potestate habeat, pro alio ante nuptias donationem nupturæ mulieri dederit, et nec usaria monumenta adhibuerit: cum excedat summam legitimam donatio, vel non minor materfamilias nuptura sit: non solum ad eam, cui ante nuptias donatio datur, monumenta suam adhibeant firmitatem, sed etiam ad illum, pro quo dedit; ut si lucrum ei ex dotalibus pactis acciderit, hoc non cedat donatori, sed in suum lucrum maritus hoc convertat, firmumque, et irrevocabile habeat: nisi donator et hoc sibi reddi, hujusmodi casu fuerit stipulatus, ne et in præfato casu simile anteriori vitium oriatur. Sin autem minor quantitas sit, vel ita res gesta sit, ut monumentorum ex omni parte nulla sit utilitas: tunc et donatio ad utramque personam valeat, et maritus causam lucretur: nisi et hic donator eam sibi stipulatus sit.*

§. 2. *Præterea sancimus, si quis in dotem vel prædia, vel certum reditum, vel ædes, vel panes civiles spoponderit, vel promiserit: si ex tempore matrimonii biennium transactum sit, illico redituum, vel pensionum, nec non panis civilis quantum eum præstare, etiamsi non fuerint adhuc res principales traditæ. Et si tota dos in auro sit, itidem post biennium usuras usque ad tertiam partem centesimæ præstari: sin autem aliæ res, præter immobiles, vel aurum fuerint in dotem datæ, sive in argento, sive in muliebribus ornamentis, sive in veste, sive in aliis quibuscumque: siquidem æstimatæ fuerint, simili modo post biennium, et earum usuras ex tertia parte centesimæ currere, æstimatione earum (quod et hoc apertius declarari) oportet ea intelligenda, quæ pro singulis speciebus facta est, vel pro uno quoque genere dotalium specierum, id est pro argento, vel ornamentis, vel veste, vel aliis speciebus, et non esse expectandam post singulas æstimationes unam condunationem totius calculi: quod satis scrupulosum, et per nimiam subtilitatem perniciosum est. Sin autem minime res mobiles fuerint æstimatæ: ea post biennium observari, quæ leges post litem contestatam pro omnibus hujusmodi rebus definiunt. Sin vero res permixtæ fuerint, et partim in auro, partim in aliis rebus mobilibus, vel immobilibus, pro jam facta divisione omnia procedere: licentia minime deneganda marito, quando voluerit, dotem petere. Nec is, qui debet, putet sibi licentiam, esse, reditus, vel pensiones, vel usuras, vel alias accessiones solventi, dotis solutionem protelare, sed sive ante biennium, sive postea voluerit, dotem pars mariti petere queat, et secundum leges eam exigere.*

Interpretanda est nobis lex ultima tituli duodecimi, antequam accedamus ad tit. 13. Continet enim multa nova, et perutilia, et quæ usui forent t. 13. nec possum eas l. sine periculo prætermittere. Tribonianus sane fuit maximus JC. hæc laus ei eripi non potest, idque ostendunt omnes leges, quæ ab eo editæ sunt sub nomine Justiniani. Nam plenissimæ sunt eruditionis, et prudentiæ legitimæ, quamobrem sum omnibus auctor, ut omnes Justiniani constitutiones perlegant, diligenterque perscrutentur. Cum quærit de insinuandis donationibus, separandæ sunt donationes propter nuptias a dotibus, quum veteres J. C. etiam dotes numerarint inter donationes, ut ait *l. 1.* §. *ult. sup. de don. ante nupt.* Nam donationes propter nuptias si excedant 500. aureos, non valent sine actorum, sive monumentorum publicorum insinuatione, et scriptura, nisi fiant mulieribus minoribus 25. annorum, in *l. 17.* et *l. ult.* §. *Similique. sup. de don. ante nuptias, l. Sancimus.* §. *Aliud. infra, de donat.* et in hac *l. ult.* §. *Simili.* et in *l. 2.* et *ult. C. Theod. de spons.* Dotes autem non insinuantur, licet excedant summam 500. aureorum, quia contractus potius sunt, quam donationes, nempe pensationes onerum matrimonii, atque ideo dicuntur repensatrices a Martiano Capella, id est, dotes. *Num*, inquit, *repensatrix data?* id est, dos. Et hoc jus semper obtinuit, ut dotes non insinuarentur actis, sive gestis publicis. Et ideo si extraneus (quo nomine et in hac *l. ult.* et in *l. seq.* §. *Extraneum.* significatur quicunque mulierem in potestate non habet) si, inquam, extraneus pro muliere dotem det, eam maritus accipit recte sine insinuatione, et proscriptione publica. Sed si extraneo proroganti dotem pro muliere animus fuerit donandi mulieri (quem utique videtur habuisse, si eam dotem sibi non receperit in casum mortis soluti matrimonii, id est, si eam non exceperit sibi) tunc quia ex parte mulieris donatio est, sane ea donatio, si excedat summam 500. aureorum constitutione definitam, videtur non valere, nisi insinuata fuerit. Et ideo secundum hoc jus, quod olim obtinuit, si mulier, pro qua extraneus dotem dedit, stipulata sit a marito post mortem ejus dotem sibi reddi, quæ stipulatio valet, quia dotem dedisse videtur mulier, quam alius pro ea dedit, id est, sive ea dederit, sive alius pro ea, *l. Ex morte.* §. *ult. inf. de pact. convent.* et deinde moriatur maritus, solvaturque matrimonium morte mariti, et is, qui dedit dotem pro muliere, contendat inutilem esse donationem, quam fecit mulieri dotandæ ejus gratia, quod scilicet non fuerit insinuata; sane necesse erat mulieri ob defectum insinuationis, quasi donatione irrita, donatori cedere actionibus suis, donatori cedere repetitionem dotis, quæ et competit adversus hæredes mariti, vel necesse erat eidem reddere res dotales, si mulier egisset ex stipulatu (nec eum agentem hæredes mariti repellere possunt) et recuperasset res dotales. Nam ubi non intervenit insinuatio, donator potest repetere res donatas, ut significat *l. ult. inf. de donat.* vel etiam vindicare, ut indicat *l. 39.* quæ est Græca, *sup. de episc. et cler.* Et hæc quidem ita se habent in casu proposito, ut licet dos, quæ datur marito, non indigeat insinuatione: donatio tamen, quæ fit mulieri dotis constituendæ causa, non valeat sine insinuatione. Denique et possit revocari a donatore, vel condictione, vel vindicatione. Verum hæc constitutio Justiniani abrogat jus vetus, et constituit specialiter, ut donatio ab extraneo facta mulieri dotis constituendæ gratia, si eam sibi extraneus non receperit, ac proinde si eam plane donarit mulieri, non indigeat insinuatione. Denique ex hac lege ultima donatio facta mulieri dotis constituendæ causa non insinuatur, licet excedat summam legitimam, *Gloss. in l. pen. inf. de don.* colligit septem casus, quibus donationes non desiderent insinuationem: iis addendus est octavus *ex hac lege ult.* Dos igitur, quam extraneus dedit pro muliere, habens animum donandi mulieri, mortuo marito repetitur a muliere, et permanet apud eam, nec potest ullo modo revocari a donatore; licet non intervenerit insinuatio. Permanet etiam apud mulierem lucrum, quod ei obtigit ex morte mariti in donatione propter nuptias. Denique mulier lucratur *casum*, ut lex loquitur, et *casum* vocat simpliciter *casum dotis*, id est, dotem, quæ cadit reditque ad mulierem cadente marito, et non tantum casum dotis, ut in *Novell.* 121. sed etiam casum lucri ex donatione propter nuptias, quod secundum pacta conventa instrumento dotali mulieri contingit in casum mortis mariti. Et ita e contrario dicimus casum donationis propter nuptias, et lucri dotalis, quod obvenit viro secundum pacta conventa, mortua in matrimonio uxore. Et omnino posteriores videntur appellasse casum omnem mortis causa capionem, id est, quodcumque ex causa mortis alterius nobis obvenit. Et ita dicimus casum παίδων, vel casum mortis liberorum in *Novell.* 22. *et* 68. lucrum, quod ad parentem redit ex dote, vel ex donatione propter nuptias ex mortem filiorum. Et similiter dicimus casum mi-

litim in *Nov.* 53. et 97. Gallice, *le vacant*. Cum quis miles, id est, officialis moritur, *le vacant est à ses heritiers*, id est, lucrum quod datur vico solatii mortuo milite palatino debetur ejus hæredibus, idque lucrum appellatur casus militiæ. Et Græci quoque legitimam portionem solent appellare casum, cum definiunt casum hoc modo, ut sit μέρος νομικὸν, id est, *legitima portio et μέρος τέταρτον*, id est, *quarta pars*. Igitur casus nomen mortem significat, et lucrum ex morte alterius, triste lucrum. Et ita in his locis hujus legis ultimæ est legendum: *Cum autem mulier redhibitionem casus stipulabatur*, id est redditionem dotis, et lucri nuptialis moriente marito. Et paulo post ita legendum est: *Actiones hujusmodi casus, actiones ad persequendum casum*. Et paulo post legendum: *Sancimus itaque in omnibus hujusmodi casibus*. Et in sequentibus ita legendum est: *Sibi dari hujusmodi casum stipulatus sit*, non *in hujusmodi casu*. Et in §. *Simili*. similiter legendum: *Nisi donator, et hoc sibi reddi hujusmodi casum*, non *esse stipulatus sit*. Et in fine ejusdem §. *Maritus casum lucretur*. Ergo secundum ea, quæ posuimus, etiamsi ea donatio dotis facta mulieri ab extraneo actis non fuerit insinuata, revocari non potest, nisi donator sibi eam dotem, quam dedit pro muliere, receperit stipulando, vel paciscendo eam sibi reddi soluto matrimonio, quæ dicitur dos receptitia, *l. Mortis*, §. *Sed si dos. D. de donat. caus. mort.* et in lib. sing. reg. tit. *de dot. Ulp.* (nam hodie constat fragmenta, quæ dicuntur Ulpiani esse librum singularem). Formula hujus stipulationis erat, *dotem reddi*. Et inde ratio dubitandi ad *l.* 8. *hujus tit.* Extraneus dando dotem pro muliere, eamque sibi excipiendo in casum soluti matrimonii, non est usus hujus *formulæ* verbis: *dotem sibi reddi*: sed dixit, *ut quæ dedisset in dotem pro muliere, se sequerentur, vel ad se pertinerent*. An ideo minus utilis est stipulatio, quod formulis stipulationis non sit observata? Minime, quoniam sensum potius spectamus, quam verba in contractibus qui ita hoc vel illo modo stipulando, vel etiam paciscendo initio dandæ dotis ex continenti, ac similiter stipulando ex continenti, quoniam ex post facto nihil ageret. Ita ergo dicendum est, qui ita sibi recipit dotem, non videtur voluisse donare. Et notandum est hac in re esse differentiam inter extraneum et patrem. Nam extraneus sibi recipit dotem stipulando, vel paciscendo ex continenti initio dandæ dotis, *l. Ub rec.* §. 1. *de pact. dot. l.* 24. *hoc tit.* Pater autem dotem, quam dat pro filia, sibi recipit stipulando. Nam paciscendo, nisi adhibeat stipulationem, nihil agit. Hæc differentia proponitur in *l. Via hoc tit.* Et ratio differentiæ hæc est: quia cum patris officium sit filiæ dotem constituere, et conservare, l. *ult. sup. de dote promiss.* non quolibet pacto potest eam in se transferre, etiamsi fiat ex continenti. Stipulatione opus est facta similiter ex continenti: et hæc quidem de dote. In §. *Simili.* idem ostenditur pene observari in donatione propter nuptias, quam scilicet pro viro extraneus offert mulieri majori 25. annor. si excedat 500. aureos, nam ea insinuanda est donatio. Sed insinuatio, quæ intervenit, proficit non tantum mulieri, sed etiam viro, vel lucra conventa ferat ex dote mortua uxore, et repetat donationem propter nuptias cum eadem exceptione, nisi extraneus eam sibi receperit, quæ etiam potest dici donatio propter nuptias receptitia. Additur etiam hæc exceptio, quia extraneus, qui recipit, id est, qui excipit sibi donationem propter nuptias, quam offert pro marito: plane ostendit, scilicet viro res in eam donationem collatas, donatas nolle. Quod si ea donatio propter nuptias non indigeat insinuatione, ut si non excedat supradictam summam: vel si facta sit mulieri minori 25. annorum, donatio valet tam ex parte viri, quam ex parte uxoris, si modo extraneus eam sibi non receperit, ut scilicet vel maritus, vel uxor lucretur casum, quoniam uterque contulit quod debuit: mulier dotem, vir donationem propter nuptias, quam pro eo ultro et benigno contulit in mulierem extraneus. Et hæc est sententia §. *Simili.* Deinde in §. *Præterea. hujus l.* corrigit etiam Justin. jus vetus favore dotium Jure veteri dotis promissæ per stipulationem, vel per pollicitationem usuræ non debentur citra stipulationem, *l.* 2. *sup. de dot. promiss.* quoniam dos, quæ promissa est, ut dixi, stricto judicio debetur, et in strictis judiciis usuræ non veniunt sine stipulatione, *l.* 3. *sup. de usur. l. Titius D. de præscript. verb. l. Qui negotia. D. mand.* Neque enim ut actio ex stipulatu, quæ datur mulieri repetenti dotem soluto matrimonio, hodie est bonæ fidei ex titul. sequent. ita etiam actio ex stipulato, quæ datur marito petenti dotem promissam, est bonæ fidei. Non est hæc etiam bonæ fidei, sed stricta. Quod tamen Accursius in *gl. l. De divis. D. sol. matr.* non inspexit. Cum ergo sit stricta secundum regulam juris, in eam non veniunt usuræ dotis citra stipulationem. Hoc mutat Just. in §. *Præterea*. Et vult ut usuræ dotis promissæ marito debeantur ipso jure sine interpellatione, quasi mora fiat in rem post cessationem biennii, id est, si post dotem promissam, et nuptias secutas in ea solvenda promissor traxerit biennium. Et ita evenit in casu *l.* 3. §. *Nonnunquam. D. de usur.* ut in strictis judiciis favore pupillaris ætatis ipso jure veniant usuræ. Sed hac in re utitur Justinianus accuratissima distinctione rerum, quæ promittuntur in dotem: distinctio hæc est: aut res, quæ promittuntur in dotem mobiles sunt, ut aurum, et argentum, aut res immobiles. Rebus immobilibus adnumerat panes civiles. Nam ut supra dixi in *l. Hac edictali, de secund. nupt.* ædibus debebantur panes civiles, aut possessoribus propter ædes, quas habitabant, non personis. Basil. adducit in hoc §. etiam mancipia rustica, ut *dicit.* §. *His illud.* et *l. Jubemus. sup. de sacr. eccles.* Nam et hæc mancipia pars sunt rerum immobilium, id est, fundorum. Et quod valde notandum est hic §. etiam immobilibus adnumerat reditus certos atque pensiones, quæ ex rebus immobilibus rediguntur. Et hoc jure utimur: *Toute rente est immeuble, soit qu'elle soit fonciere, ou constituée à prix d'argent: rente fonciere: c'est*, cum traditur fundus ea lege, ut pensites mihi certos reditus quotannis. *constituée à prix d'argent*, cum dato certo pretio, ego in toto fundo mihi comparo certum reditum, et hic reditus potest redimi a domino fundi, *non pas une rente fonciere*. Uterque tamen reditus, etiam ille, qui potest redimi antequam redimatur, adcensetur rebus immobilibus. Nec est alius locus in jure, qui dicat id prætor hunc §. Ergo summa de rebus immobilibus est, ut post biennium rerum immobilium omnes fructus quæstus marito debeantur, cui non est soluta dos intra biennium. Quod si aurum datum sit in dotem, ut hujus auri indistincte, sive æstimatum fuerit, sive non, veluti si vasa aurea data sint, ut post biennium hujus auri debeantur marito usuræ trientes, *quæ est au denier vingt et cinq.* Sed si in dotem datæ sint res mobiles, vel argentum, non aurum, aut ornamenta muliebria, vel vestes, ut Strabo scribit de moribus Massiliensibus, maximam dotem fuisse aureos centum, et in vestimenta aureos quinque, et in mundum muliebrem quinque. Atque ita etiam vestes, quæ dabantur mulieri, et ornamenta muliebria, *joyaux*, computabantur in dotem. Videndum autem est, utrum hæ res æstimatæ fuerint, an non. Si enim æstimentur, æstimondæ sunt singulæ separatim, et æstimationis cujusque post biennium sunt marito solvendæ usuræ trientes, numerato biennio a die æstimationis cujusque rei. Plerunque multis diebus opus est in ponenda æstimatione rerum dotalium, in vocandis arbitris, et æstimatoribus, in perpendendis pretiis cujusque rei, ideo usuræ trientes currunt a die æstimationis cujusque rei, non a die summæ summarum, ne scilicet tarditas consummationis summæ summarum, ut Plautus, loquitur, sit fraudi mariti, quod prudenter Justinianus constituit in hac lege. Sed si sint inæstimatæ, non admittit earum usuras, sed vult servari jus commune, ut post litem contestatam veniant fructus rerum inæstimatarum tantum, et omnis causa, non etiam usuræ, ut *l. Videamus.* §. *Si actorem. D. de usur. l.* 8. *D. de re jud.* Etiam notandum est valde, quod est in extremo hujus legis, nec reperitur alibi, non repelli creditorem petentem sortem, si paratus sit debitor solvere usuras, reditus, vel pensiones annuas, non auditor scilicet debitor, si dicat, ne me cogas solvere sortem, perseverantem in usuris persolvendis, nec detrectantem earum solutionem. Nam cum volet creditor, suum exiget: nec excludetur oblatione usurarum.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XIII. De rei uxoriæ actione in ex stipulatu actionem transfusa: et de natura dotibus præstita.*

### *Ad L. I.*

*Rem in præsenti non minimam aggredimur, sed in omni pene corpore juris effusam, tam super rei uxoriæ actione, quam ex stipulatu; earum communiones, et differentias resecantes, et in unum tramitem ex stipulatu actionis totum rei uxoriæ jus, quod dignum esse volere censemus, concludentes. Rei uxoriæ itaque actione sublata sancimus, omnes dotes per ex stipulatu actionem exigi, sive scripta fuerit stipulatio, sive non, ut intelligatur re ipsa stipulatio esse subsecuta. Eodemque modo etsi inutiliter facta est stipulatio, adjuvari enim eam magis, quam evanescere oportet. Si enim cum una in instrumento stipulatio valida invenitur, aliis etiam inutilibus, suam nascitur præstare fortitudinem: quare non ex nostra lege hujusmodi stipulationibus robur accedat legitimum. Est enim consentaneum nobis, qui censemus ubi stipulatio supposita non est, intelligi eam fuisse: adhibitam: et multo magis etiamsi inutilis, validam eam effici.*

Hic titulus est etiam de jure dotium, ac præcipue de repetitione dotis, quæ mulieri competit soluto matrimonio, non de repetitione donationis propter nuptias, quod miror tantasse Accursium. Favorabilior est causa dotis. Et verum quidem est, quod ait *lex In multis.* 9. *D. de stat. hom.* in multis articulis juris deteriorem esse conditionem fœminarum, quam masculorum: sed in causa dotium certe melior est conditio fœminarum, quam masculorum. Nam quæ data sunt dotibus, non etiam simul omnia concessa sunt donationibus propter nuptias. Repetendæ igitur doti certæ (incerta enim nulla est dos, *l.* 1. *sup. de dot. pro.*) et constitutæ olim erant proditæ duæ actiones: ut nos male Justin. *l. ult. sup. tit. prox.* plurativo numero dixerit actiones (nam et casus plurativus duelem complectitur) cum scilicet nondum ex duabus actionibus fecisset unam, quod fecit in hoc *tit.* 13. Et alia quidem erat actio rei uxoriæ, quæ erat actio bonæ fidei: alia actio ex stipulatu ad repetendam dotem, quæ erat stricta, videlicet si, ut fieri plerumque solebat, in danda dote intervenisset stipulatio dotem reddi. Melior certe est, et utilior, et commodior actori actio stricta, quam bonæ fidei, licet aliud sentiat *gl. in l. Si cui legetur.* §. *Si Titio. D. de leg.* 1. tum quod in judiciis bonæ fidei libera sit potestas judicis statuendi de re, qua de agitur §. *In bonæ fidei. Institut. de action.* atque adeo periculosum sit suam rem committere arbitrio judicis. In strictis autem judiciis formula judicem constringit. Tum etiam, quod sit actio stricta melior non esset actori, contractus

bonæ fidei, ut fit, non concluderentur, non confirmarentur, non acciperentur verbis stipulationis. Ergo melior est actio stricta actori, quam bonæ fidei. Et ob id olim erat frequentior stipulatio dotem reddi. Actio rei uxoriæ etiam dicitur arbitrium rei uxoriæ, ut arbitrium tutelæ, arbitrium pro socio, quod ejus judicii potestas omnis sit in arbitro sive judice dotis reciperandæ, et hic modo judex dicitur, modo arbiter. *l. Titia. D. de sol. l. 1. D. de pact. dot. l. Sin autem. §. pen. D. de rei vindic.* Boetius in Topica Ciceronis, judicium rei uxoriæ esse ait, quoties post divortium de dote contentio est. Recte. Nihil enim aliud est res uxoria, quam dos, quæ tametsi in bonis mariti sit, tamen mulieris est, *l. Quamvis. D. de jur. dot.* Apud Suidam ita legitur *ῥευώρια*, quod videtur esse res uxoria, apud Romanos, inquit, inter virum et uxorem successio est, vel hæreditas mutua: *ῥευώρια ἡ μὲν ἡ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἀλληλοκληρονομία.* Quid est ἀλληλοκληρονομία? est conventio mutuæ successionis, cum duo inter se paciscuntur, ut qui supervixerit alteri hæres existat, quæ conventio reprobatur legibus, quod hæres fiat testamento, non pacto, nisi inter commilitones, in ipso procinctu, *l. Licet. supr. de pact. l. 4. inf. de inutilib. stipulat.* quas leges duas Harmenop. posuit sub titul. περὶ ἀλληλοκληρονομίας, id est, de mutua successione. Sed ut dixi, huic rei, sive conventioni mutuæ successionis non convenit rei uxoriæ nomen. Vel ἀλληλοκληρονομία est cum vir et uxor se in eisdem tabulis mutuo hæredes scribunt, quod et alii quilibet jure efficere possunt ducti affectione mutua, *l. Capitatorius. D. de hæred. instit.* et *Novell. Valent. de test.* Sed hoc quoque non significat rei uxoriæ appellatio. Nec puto latine uno nomine hanc, vel illam ἀλληλοκληρονομίαν significari posse. Quamobrem, ut Græci solent quæcunque latine efferunt, efferre depravate: ita existimo Suidam depravato illo nomine *ῥευώρια* significasse ea, quæ dicuntur repotia, quo verbo significatur dies post nuptias, quo se vir et uxor mutuis conviviis afficiunt, et se invicem invitant ad epulas una cum cognatis, et quasi reficiunt compotationem. Nam et in glossis veterum ea repotia invenio corrupte dici reperidia hoc modo: reperidia, ἡ τρίτη τῶν γάμων πολυφαγία, id est, *tertia a nuptiis comessatio.* Itaque vere affirmabo apud Suidam esse legendum, qui voluit interpretari, quæ essent repotia, non ἀλληλοκληρονομία, sed ἀλληλοκλητώρια: invitationes enim ad cœnam Græci vocant κλητώρια, ut apud Cedrinum sæpe, et duobus locis corrupta κλητόρια, pro κλητήρια. Et hoc valde confirmat Acron integer in Horat. his verbis. *Repotia*, inquit, *dicuntur dies, qui sequuntur nuptias, quoniam mutuis conviviis sese frequenter invitant, quæ Græce πολυφαγία aut mutuæ invitationes dicuntur.* Sed pergamus. Cum duæ propositæ essent actiones dotis recuperandæ gratia, post dissolutionem matrimonii, rei uxoriæ, et ex stipulatu, sane multæ et variæ inter eas actiones erant differentiæ, et longa ex earum inter se communitate, aut differentia disputatio, quæ diffusa erat in corpore juris, ut ait Justinian. initio hujus *tit.* corpus juris vocans jus publicum, plebiscita, leges, constitutiones, responsa prudentium, ut Livius libro tertio, *adjectis duabus tabulis absolvi posse velut corpus omnis Romani juris.* Et Leo in Novell. 1. vocat τῶν νόμων σῶμα, corpus juris, legum corpus, ut Homeri corpus in *l. Librorum. 52. §. Si Homeri. D. de legat 3.* *il faut dire, un corps de droit, non pas un cours.* Justinianus autem nos levat hac constitutione onere disputandi de communitate, vel differentia actionum inter se, sublata actione rei uxoriæ, et retenta sola actione ex stipulatu de dote recuperanda, in eamque translatis iis, quæ erant in actione rei uxoriæ accommodatiora dotibus, et propriora, eaque ipsa actione ex stipulatu, ad dotem repetendam scilicet, tantummodo bonæ fidei effecta, non quod melior sit actio bonæ fidei, quam stricta: quin potius, quod tum plenior esset actio ex stipulatu de dotibus cum erat stricta, ut in *§. Fuerat. Institut. de actio.* et in hoc tit. eam ut erat pleniorem magis retinendam esse censuit, atque eo amplius augendam titulo, jureque bonæ fidei actionis, confusa utriusque actionis potestate, utique meliore, et dotibus servandis accommodatiore in actionem unam. Ac præterea vult statim ab initio hujus constitutionis Justinianus, semper dotem repeti actione ex stipulatu soluto matrimonio, licet nulla stipulatio intervenerit, quasi ex stipulatione tacita. Sicut in aliis quibusdam causis legimus induci tacitas stipulationes, ut omissa stipulatione, agi tantum ex stipulatu utili, *l. His verbis. D. de adopt. l. Pecuniæ. D. de alim. et cib. leg.* Igitur, etiamsi non intervenerit stipulatio *dotem reddi*, intelligitur intervenisse. Unde consequens est, ut si stipulatio intervenerit, nihil intersit jure legitimo, et solemniter interposita sit, necne, utilis, sit, necne: nam qui potest non interpositam stipulationem habere pro interposita, potest et inutiliter interpositam corroborare, ut argumentatur Justinianus, et habere pro utili: ejusdem est, quod factum non est, habere pro facto, et quod factum est inutiliter, quod est simile non facto, habere pro facto utili. Argumentum est a comparatione, a pari, non a majori, ut gloss. vult, et laudo quod Azo notavit in hunc locum: *nota*, inquit, *argumentum a similitudine, vel inductione, quo plurimum usus est Socrates in suis sermonibus, ut est in Topicis Marci Tullii.* Neque vero hoc novum est, ut subveniatur stipulationi inutili per stipulationem, cum et in conventionibus, ut ait, si in uno instrumento duæ sint, vel plures stipulationes, et ex eis alia sit utilis, alia inutilis, tantum abest, ut vitietur utilis per inutilem, *l. 1. §. pen. D. de verb. obligat.* ut per utilem potius confirmetur inutilis, quod ex veteribus Jurisconsultis haud dubio sumpto exemplo hic nobis Græci exposuere recte: exemplum est ejusmodi: post mortem meam si stipuler mihi dari, inutilis est stipulatio jure veteri, *§. Post mortem. Instit. de inutil. stipul.* Aliud dicemus si quis ita sit stipulatus: Promittis post biennium mihi dari, sive vixero, sive mortuus fuero? Ex casu utili, si vixero, succurritur casui inutili, si mortuus fuero. Idcirco etiam post mortem finito biennio valebit stipulatio, quod potuerit etiam ab ipso stipulatore incipere, si vixisset completo biennio. Sic igitur in hac specie pars stipulationis utilis sustinet partem alteram, quæ per se fuisset inutilis. Idem evenit in mandato tua gratia, si quid tibi tua gratia, *a vestro profit* mando, non nascitur mandati obligatio, *§. Tua. Inst. de mand.* sed si tua et mea gratia, vel tua et aliena, omnimodo valet mandatum, et altera pars mandati opem fert alteri, *l. 2. D. de mand.* Et ad eundem modum Seneca libr. 6. de benef. *multum interest*, inquit, *beneficium det quis sua gratia, an nostra, an sua et nostra.* Idem etiam evenit in auctoritate, quæ præstatur pupillis negotium gerentibus, *l. 1. §. 1. D. quod fal. tut. auct.* Si falso tutore auctore gestum sit negotium cum pupillo, non valet quod gestum est: sed is, qui contraxit cum pupillo, habet adversus falsum tutorem restitutionem in integrum; ex illo edicto quod falso tutore auctore gestum sit, sive actionem restitutoriam in id, quod interest, quod si quid gestum sit, adhibito tam falso, quam vero tutore, valet quod gestum est: nec ex eo edicto tenetur falsus tutor: propter verum tutorem falsus tutor servatur indemnis, *d. l. 1. §. 1. D. quod fal. tut.* Et ita hic locus hujus constitutionis explicandus est. Apagesis glossa in illum locum, *fortitudinem*, quæ ut obiter hoc admoneam, male efficit inter cetera ex *l. Cum quidam. D. de his, quibus ut indig.* inutile testamentum vitiare utile, quod est falsissimum. Prius testamentum non rumpitur posteriore, nisi posterius sit utile, et jure perfectum, *§. Posteriore. Institut. quib. modis testam. infirm.* Neque *d. l. Cum quidam.* hoc probat, inutile testamentum vitiare utile. Nam species hæc est, eum, qui fecerat justum testamentum, deinde aliud fecisse, inque eo scripsisse hæredes incapaces, quod notand. Igitur posterius non alio laborabat vitio, quam quod in eo erant scripti hæredes incapaces, cum quibus non erat testamenti factio. Lex non dicit posterius testamentum, quod est inutile, vitiare prius. Manet enim prius firmum et incorruptum, sed fiscus primis hæredibus aufert hæreditatem, quasi indignis, quando habuerunt supremam voluntatem defuncti, quodque defunctus videatur eos existimasse indignos, qui eis prætulit incapaces. Non cuilibet hæredi habenti supremam voluntatem defuncti aufertur hæreditas quasi indigno: sed ei tantum, cui defunctus, quantum in se fuit prætulit incapacem. Idem Accursius male tentat ex *l. 1. D. de adim. leg.* utile legatum non confirmare inutilem ademptionem. Quod fatebor quidem, et utcumque dicam colligi ex *d. l. 1.* dum ait, *eum qui legavit actum*, quo nomine continetur iter et via, frustra adimere iter, cum actus non possit esse sine itinere, nec invenietur actus ademptus. Id ex ea specie utcumque colligo, quod proponit Accurs. et interim fateor legati dationem non confirmare ademptionem. Hoc enim natura abhorret, ut datio confirmet, quod dationem evertit. Datio legati, vel repetitio confirmat dationem legati inutilem, *l. Legata inutiliter. D. de leg. 1.* et *l. leg. inutil. D. de adim. leg.* Datio, ut corroboret ademptionem, quæ dationi contraria est, non patitur.

## *Ad §. 1. Et ut plenius, et §. 2. Sed etsi.*

§. 1. *Et ut plenius dotibus subveniatur, quadammodo in administratione pupillarium rerum, et in aliis multis juris articulis tacitas hypothecas inesse accipimus: ita et in hujusmodi actione damus ex utroque latere hypothecam, sive ex parte mariti pro restitutione dotis, sive ex parte mulieris pro ipsa dote præstanda, vel rebus dotalibus evictis, sive ipsæ principales personæ dotes dederint, vel promiserint, vel susceperint, sive aliæ pro his personæ: et dos sive adventitia, sive profectitia sit: secundum veteris juris nominationem. Ita enim et imperitia hominum, et rusticitas nihil eis poterit afferre præjudicium: cum nos illis ignorantibus, et nescientibus in hoc casu nostram induxerimus providentiam. Sicut enim et stipulationes, et hypothecæ inesse dotibus intelliguntur et inutiles stipulationes emendantur: sic et in posterum causa invenietur valida et perfecta, quasi omnibus dotalibus instrumentis a prudentissimis viris confectis. Et nemo putet, nos hoc sancire in his tantummodo dotibus, quæ instrumentis receptæ sunt. Nihil enim prohibet, et si non scriptis dos vel detur, vel promittatur, vel suscipiatur, similimodo intelligi factam stipulationem, et hypothecam ex utraque parte, quasi fuerit scripta. Et natura quidem ex stipulatu actionis hæc intelligitur, ea uxoria in posterum cessante.*

§. 2. *Sed etsi non ignoramus ex stipulatu actionem stricto jure esse vallatam, et non ex bona fide descendere, tamen quia novam naturam de dote stipulatio sibi invenit: accommodetur ei natura rei uxoriæ, et bonæ fidei beneficium, et omnes quidem eventus, quos dos ex stipulatu habet, maneat pro sua natura exercens. Si quid autem optimum ex rei uxoriæ actione invenimus, hoc in præsenti specialiter ei addimus: ut sit et nova ista ex stipulatu, quam composuimus, et non propria tantum, sed etiam veteris actionis pulchritudine decorata.*

In hoc §. Just. dum satis non habet dotium mulieribus servandarum causa induxisse tacitam stipulationem: initio hujus constitutionis, etiam inducit tacitam hypothecam: ut scilicet, pro dote mulieris profectitia, vel adventitia, nihil refert (hanc dat extraneus pro muliere, id est, adventitiam: illam parens, in cujus potestate est puella) ut inquam pro omni dote bona omnia mariti sint tacito jure pignori obligata, eaque ut persequi possit, actione hypothecaria, si soluto matrimonio dos ei non reddatur, restituatur: recte, ut in *l. ult. suf. qui pot. in pign.* Et hoc novum est minus, quam illud de tacita stipulatione: nam in multis aliis casibus justa præsumptione, ut ait *l. ult. inf. in quibus caus. pign. tacit. contr.* κατὰ πρόληψιν: introductæ sunt legibus tacitæ hypothecæ, ut in bonis tutoris favore pupillorum, quorum bona administravit, vel administrare debuit, *l. Pro officio. suf. de adm. tut. l. 1. sup. rem. al. ger. non interd. rer. suar.* Et in bonis parentis favore liberorum prioris matrimonii, quibus servanda sunt bona, quæ ad parentem superstitem pervenerunt a defuncto

parente, l. *Hac edictali.* §. *pen. sup. de sec. nupt.* Et in bonis testatoris legatorum, aut fideicommissorum nomine, favore ultimæ voluntatis, *l. 1. inf. com. de leg.* Et in contractibus argentariorum, ex edicto Justin. 7. ut in plerisque aliis casibus, qui proponuntur in suprad. *tit. in quib. caus. pign. vel hypoth. tac. contrah. D.* et *Cod.* Et hanc igitur tacitam hypothecam pro dotibus Justin. dedit, ut ipse ait, etiam invitis mulieribus, et ignorantibus, sicut jure civili constitutum est, inviti, et ignorantia meliorem conditionem fieri posse, veluti solvendo pro alio, vel fidejubendo, *l. Solvere. D. de solut. l. 30. D. de fidejuss.* quæ sunt conjungendæ. Si privatus inviti et ignorantis meliorem conditionem facere potest, et Princeps igitur, ut in hac specie, ultro data tacita hypotheca, atque etiam intellecta tacita stipulatione, et tacita cautione. Et quidem Justin. non tantum pro dote dedit tacitam hypothecam, sed etiam pro paraphernis, id est, pro aliis bonis mulieris extra dotem, quæ pertulit domum viri, contuitu in manum viri: nam et pro his rebus Justin. dat tacitam hypothecam in rebus mariti, *l. ult. tit. seq.* Unde eleganter ait Justin. in *hoc* §. cum ipse satis abundeque prospexerit dotibus pro eis tacito sensu admissa stipulatione et hypotheca: jam igitur in dictandis dotalibus cautionibus non esse opus Jurisconsulto. se dotibus servandis addidisse catenas, nec esse opus nodoso Jurisconsulto, ut utar verbis Horatii *l. 2. serm. 3. Satyr.* . . . *Adde Cicutæ.*

*Nodosi tabulas centum, mille adde catenas:*
*Effugiet tamen hæc sceleratus vincula Protheus.*

Jurisconsulti est addere catenas, id est, cautiones, et vincula obligationibus. Et ob id nodosus dicitur, quod adhiberetur vinciendis omnibus obligationibus et firmandis stipulationibus. Ovidius epistola Acontii ad Cydippen:

*Dictatis ab eo fecit sponsalia verbis:*
*Consultoque fui juris amore vafer.*

Et 1. Amor. eleg. 13.

*Atque etiam sponsum consulti ante atria mittis,*
*Unius ut verbi grandia damna ferat.*

Illud verbum est spondeo, et inde in antiquo titulo monumenti cujusdam jubetur facere Jurisconsultus his verbis: *Dolus malus abesto, et Jurisconsultus; in hoc monumento jus aditus, ambitus libertis, libertabusque meis pateat. Sestertium mille dato ad sacrificia facienda quoties opus erit:* jubetur etiam facessere Jurisc. a testamento elegantissimis verbis, et memoria infigendis in *l. pen. §. ult. D. de leg.* 2. *L. Titius* (hæc sunt verba) *hoc meum testamentum scripsi sine ullo Jurisperito, rationem animi mei potius sequutus, quam nimiam, et miseram diligentiam* quam, l. *Posthumus. D. de inj. rup.* vocat, *juris scrupulositatem, nimiamque subtilitatem.* Ille testator, ut cœpi dicere, nec peregi, ita dixit, *Lucius Titius.* etc. deinde addit, *et si minus aliquid legitime, minusve perite fecero pro jure legitimo haberi debet hominis sani voluntas:* quæ verba efficiunt, ut testamentum, illud non valeat ut justum testamentum, sed ut codicilli. Hodie igitur et a dotibus quodammodo facessere jubetur Juriscos. cum eis satis prospexerit Justinianus ipse, inducta cautione tacita, tam in rem, quam in personam, id est, stipulatione tacita, et tacita hypotheca: sed ab hoc beneficio tacitæ hypothecæ excluduntur mulieres, quæ sibi prospexerunt, et caverunt jam speciali hypoteca. Nam æquum est ut ea hypoteca sint contentæ, quam sibi pepigerunt. Ubi est conventionalis hypoteca, supervacua est legitima. Et hujus rei argumentum est evidens in *l. ult. inf. de pact. conv.* Excluduntur etiam a tacita hypotheca mulieres, quæ remiserunt marito hypothecam, §. *Cum autem. hoc tit.* Nam remissio pignoris, vel hypothecæ, neque est intercessio, ut si facta sit a muliere, possit infirmari Senatusconsulto Velleiano: nec est donatio, ut si remiserit hypothecam mulier, irrita fiat 12. *tab.* quæ donationes inter virum et uxorem nolunt valere. Igitur remissioni pignoris nihil est impedimento factæ a muliere, quia neque est intercessio, neque donatio. Et hoc ostenditur in *l. Quamvis. in pr. D. ad Vellej. l. Etiam.* et *l. Jubemus. sup. ad Vell. l. 3. in fin. D. quibus. mod. pign. vel hyp.* quæ etiam ostendit, legem Cinciam, quæ coercebat donationes, dona et munera, et ob id ipsam dicta est lex muneralis, non pertinere ad liberationem pignoris. Nam liberatio pignoris non est donatio. Notandum autem est præterea in hoc §. non tantum tacitam hypothecam dari mulieri repetenti dotem soluto matrimonio, vel constante matrimonio marito vergente ad inopiam, sed etiam viro in bonis uxoris petenti dotem datam, vel promissam competere jus taciti pignoris, sive hypothecæ. Denique non tantum mulier pro dote in bonis mariti tacitam habet hypothecam, sed et pro eadem maritus in bonis uxoris, si petat dotem promissam, vel dote data, si agat de evictione rerum dotalium, quæ forte ei ablatæ sunt jure, judicioque, actione ex empto, cum dotæ sint æstimatæ, ut in *l. 1. sup. t. prox. de jur. dot.* et *l. Quoties. D. eod. tit.* Vel etiam si agat de evictione rerum dotalium inæstimatarum, quæ proprie sunt dotales, quando scilicet mulier in eis rebus dandis ultro cavit marito de evictione, ut in *l. Non solum. D. de jur. dot.* Non cogitur cavere, sed si caverit, maxime stipulanti præstabit evictionem, et ita donator non tenetur de evictione, quia re donata evicta, donatario nihil perit, donatarius nihil damni facit. Et quia æquum non est, eum periclitari ex sua liberalitate, *l. Aristo. §. ult. D. de don. l. Julianus. in fin. D. de verb. oblig.* Sed tamen donator, si stipulanti caverit de evictione tenebitur *l. 2. inf. de evict.* stipulatione opus est: pactum enim nudum non potest donatorem obligare ob evictionem, etiamsi ex continenti in re donata tradenda factum sit. Et ita vides in *l. Avia. sup. tit. prox.* patrem in danda dote pro filia, stipulatione sibi dotem recipere posse ex continenti, non etiam pacto, id est, non temere, non hic, neque ille, sed cautione solemni. Ut ergo mulier, sic maritus si ei dos promissa non præstetur, vel præstita evincatur, eam servabit sibi exercendo tacitam hypothecam in bonis ceteris uxoris. Ergo in causa tacitæ hypothecæ idem est jus viri, et uxoris, in hac una causa, inquam. Nam in aliis largiter refert vir, an uxor agat de dote. Nam privilegium, quod datum est mulieri, non est etiam datum viro petenti dotem, vel agenti de evictione dotis. Et mulieri post annum, quam cœpit competere repetitio dotis, debentur usuræ, §. *Exactio. hoc tit.* viro post biennium, in *l. ult. t. proxed.* Et actio ex stipulatu de dote, quæ marito competit, est stricta: quæ autem mulieri competit, est bonæ fidei ex §. *Sed etsi non ignoramus. hoc tit.* Nam cum essent duæ actiones ad repetendam dotem, rei uxoriæ, et ex stipulato, ut dixi supra, Justinianus retinuit tantum actionem ex stipulatu, utpote pleniorem, ut ait in § *Fuerat, Instit. de act.* et si quid erat optimo jure in actione rei uxoriæ, quod non esset in actione ex stipulato olim cum esset stricta, eo auxit actionem ex stipulatu, eamque fecit bonæf. ut quæ suo jure habebat actio ex stipulatu, suo jure ea etiam hodie haberet; ac præterea, si quid melius, aut pinguius inerat actioni rei uxoriæ, quam bonæ fidei. Nam et si melior sit actio stricta quam bonæ fidei, eo quod libera non sit potestas judicis in judicio stricto, includitur enim formula, et ideo Græci strictas has actiones hoc loco vocant ἠνεγκασμένας, id est, coactas, arctas, et constrictas, et etiam quod solerent contractibus bonæ fidei addere stipulationes strictas, et etiam quod in *l. Si vendidero. §. Si Titius. D. de furt.* melior est condictio furtiva, quæ ceditur, et est stricta, quam actio negotiorum gestorum, quæ est bonæ fidei, et proprio nomine competebat, ut similiter in *l. Cum quis. §. 1. D. de solution.* Et igitur melior fuerit actio stricta, tamen et optima quædam habuit actio bonæ fidei, quæ non habuit actio ex stipulatu. Et inter cetera, ut esset vindex doli mali, imo et culpæ. Nam versus bonæ fidei non tantum excludit dolum, sed etiam culpam, l. 18. juncta *l. 19. §. Servola. D. de neg. gest.* actio stricta non vindicat dolum malum, veluti actio ex stipulato, et si dolus intervenerit in contractu stricto, necessaria est actio de dolo, non sufficiente ipsa contractus actione, nec idonea doli mali vindex est, *l. Et eleganter. §. 1. D. de dol.* Item in casibus certis, in actionibus certis, quibus certam summam, vel rem persequimur, est periculum plus petendi, quod quidem magnum est, nempe amittendæ litis maxime secundum jus vetus. Igitur cum certum petis, veluti ex stipulatu, vel certi condictione periculum est ne plus petas, *l. 1. D. de inter. in jur. fac.* In actionibus incertis; nullum est periculum plus petendi, ideoque pleraque negotia, ex quibus agi poterat, certis legibus facta sunt bonæ fidei, evitandi periculi causa, ne quid plus peteretur, sed ut peteretur incertum, quod ex bona fide dari oporteret. Omnis actio bonæ fidei est incerta, quod indicat M. Tull. pro Rosc. Com. Cur autem actiones aliæ strictæ, ut enim sunt interdicta bonæ fidei? quia scilicet interdicta sunt de re incerta, id est, de possessione, quæ incerta res est. Et nullum igitur subest periculum in eis plus petendi, ut opus fuerit ope, et auxilio legum, quo fierent omnia interdicta, vel frequentiora ex eis bonæ fidei. Nam lex est, quæ facit judicium bonæ fidei, et si quæratur, cur hæc actio est bonæ fidei, non stricta? R. quia legi ita placuit: motæ tamen ea ratione, quam retuli, servandi periculi plus petitionis, actio ex stipulatu de dote repetenda, quæ olim fuit stricta, Justinian. fecit eam hodie bonæ fidei. Petitio hæreditatis esset ne bonæ fidei, an stricta olim controvertebatur, adeo ut in *l. Utiles.* et *l. ult. D. de pet. hæred.* dicatur petitioni hæreditatis esse opponenda in casu proposito exceptio doli mali, quasi sit ea strictæ actiones: nam si esset bonæ fidei, non esset necesse opponi exceptionem doli mali, quia bonæ fidei judicio ipso jure, sive judicii ipsius potestate inest exceptio doli mali, *l. Sed etsi ideo maritus. D. sol. matrim.* Contra in *l. Plane. D. de pet. hær.* dicitur, actioni bonæ fidei non esse opponendam exceptionem doli mali. Itaque juris controversi fuit, an esset donanda petitio hæreditatis beneficio bonæ fidei, necne. Hodie Justin. hoc definivit, ut esset bonæ fidei in *l. ult. in fin. sup. de pet. hæred.* Igitur lex est sola, quæ indidit naturam cuique judicio, potestatemque, et aliud fecit bonæ fidei, aliud strictum.

### *Ad §. 3. Primum itaque. et §. 4. Maneat.*

§ 3. *Primum itaque quid naturale sit ex stipulatu actionis exponatur: ita et quid ex actione rei uxoriæ supervenerit adiiciatur. Sciendum itaque est, edictum prætoris, quod de alterutro introductum est, in ex stipulatu actione cessare: ita ut uxor et a marito relicta recipiat, et dotem consequatur: nisi specialiter pro dote ei maritus ea dereliquit: cum manifestum sit testatorem, qui non hoc addiderit, voluisse eam utrumque consequi.*

§. 4. *Maneat ex stipulatu actionis jus ad successores, et sine mora transmissionis incorruptum.*

In hoc §. Justinia. incipit tractare quæ habuerit olim actio ex stipulatu de dote, et habeat etiam hodie meliora jura, quæ inerant actioni rei uxoriæ, et ea, quibus aucta est actio ex stipulatu ex jure actionis rei uxoriæ, quod in eam transfusum est, id nempe, quod erat melius et utilius dotibus. Ac primum quidem in actione rei uxoriæ valuit edictum prætoris de alterutro, ut appellatur in hoc §. et in *l. ult. C. Th. de testam.* Nam edicti sententia hæc fuit, ut si uxori vir testatum reliquisset legati, aut fideicommissi jure, quantum esset in dote, eligeret mulier utrum mallet, dotem repetere, an capere quod ei maritus testamento reliquisset alterutro contenta abiret, nec consequeretur utrumque, electo uno non posset transire ad aliud, puta electa dote ne ageret ex testamento legati, vel fideicommissi nomine, vel electo legato, ne ageret rei uxoriæ. Quinimo ut satisdaret hæredibus, electo uno, nihil amplius peti. Cujus satisdationis fit etiam mentio in *d. l. ult.* Et similiter uxor hæres instituta inter-

veniente forte Falcidia non poterat uti edicto de alterutro, id est, duplici deductione, Falcidiæ scilicet, et dotis quasi debitæ. Nam hæres non deducit, quod sibi defunctus debuit, nisi cum inducitur lex Falcidia. Nam ante omnia deducitur omne æs alienum, etiam id, quod debuit hæredi, licet aditione confusum sit, *l. 6. l. 8. inf. ad leg. Falcid. l. 15. §. Quod avus. et l. Qui fundum. si quis hæredem. D. eod.* Nam etiamsi aditione confusa sit obligatio et actio, atque sublata deductio, tamen non est sublata vel retentio, vel computatio ejus, quod defunctus hæredi debuit. Denique non est sublata naturalis obligatio, quæ etsi non proficiat ad actionem, tamen proficit ad retentionem et deductionem, *l. Debitor. D. ad Trebellian.* At cum uxor erat instituta secundum edictum de alterutro, interveniente Falcidia, non poterat et dotem sibi debitam deducere, et deducto omni ære alieno, deinde ex reliquo Falcidiam, quia alterutro contentam eam esse oportebat, hæreditatis Falcidia vel dote. Sed hoc ita verum erat, nisi nominatim maritus testamento cavisset, se velle mulierem utrumque consequi, relictum scilicet, et dotem, quod utique satis declarat, si ei prælegat dotem, et hoc amplius rem certam, videlicet si dote prælegata, eam hæredem instituat ex parte: hoc modo maritus utrumque ei defert, et vacat edictum de alterutro, *l. Cum hæres. l. Lucius. §. Maritus. D. ad Trebell.* Et observandum ex jure antiquo, in *d. §. Maritus*, poni uxorem hæredem institutam ex tertia parte, quoniam exceptis certis casibus, quibus uxor assem capere poterat ex testamento mariti, quæ habuit liberos, potuit institui tantum ex tertia parte, ut scribit Ulpian. *lib. sing. regul. tit. de decimis*, vel si mulier non habuerit liberos, ut ait, ei potuit tantum relinqui ususfructus tertiæ partis, non tertia pars. Et inde in jure frequens mentio mulieri relicti ususfructus tertiæ partis, *l. Partis. D. de præsc. verb. l. ult. D. de usufruct. leg. l. pen. de usur.* ergo, ut satis liquet ex supradictis, ea in re actio rei uxoriæ in dote plus tribuit marito, quam uxori, nempe, ut si quod relinquitur uxori, tantum efficiat, quantum in dote est, eo electo amittat repetitionem dotis, vel electa dote ut amittat petitionem, aut persequutionem legati, nisi, ut dixi, si testator aliud caverit. Actio autem ex stipulatu plus dabat uxori, nempe utrumque, relictum et dotem, etiamsi hoc non expressisset testator, ut cuilibet alii creditori, cui debitor aliquid reliquerit, integra est petitio utriusque: relicti, et crediti, *l. In imponenda. inf. ad l. Falc. l. Pater filium. D. eod.* Et ita si erat hæres instituta uxor, interveniente Falcidia, forte hæreditate onerata legatis, vel ea rogata alii hæreditatem restituere, non tantum deducebat Falcidiam, sed etiam dotem debitam ex stipulatione, et si quid aliud præter dotem ei debuisset maritus, in §. *Igitur. et in seqq. hoc tit.* Ergo dotem quidem judicio rei uxoriæ, et relictum testamento mariti utrumque non consequebatur uxor, nisi id cavisset maritus in testamento: dotem tamen debitam ex stipulatu, et relictum testamento mariti mulier consequebatur, sicut quilibet creditor. Quod etiam verum est cum hac exceptione: nisi quod maritus reliquit uxori, id nominatim reliquerit pro dote debita ex stipulatione compensandi animo. Hoc enim casu, ut ostenditur in *hoc §.* electo eo, quod relictum est, mulier dotis repetitionem, vel deductionem amittit: vel electa dote relictum amittit, *l. Si filio. § pen. D. famil. ercisc. l. 6. D. quand. dies leg. l. Cum ab uno. D. de leg. 2. l. 2. § 1. D. de dot. prælég. d. l. Lucius. §. Maritus.* Quod obtinuit etiam in quolibet alio creditore, ne haberet crediti petitionem electo legato, quod ei debitor reliquisset compensandi animo, *l. 12. D. ad leg. Falc. l. Cum pater. §. Titio. et l. Creditorem. D. de leg. 2.* Magna igitur hæc fuit differentia inter actionem rei uxoriæ, et actionem ex stipulatu. Justin. autem in hac re magis probat jus actionis ex stipulatu, quam rei uxoriæ, ut scilicet mulier utrumque consequatur, nisi appareat testatorem compensandi animum habuisse. Nam si hoc non appareat, magis est, ut voluerit eam utrumque percipere, videlicet, cum non adjecit se legare pro dote, aut dotis vice. Loquimur autem de stipulatione vulgari dotem reddi. Nam ut in hac constitutionem eleganter scribit Thalelæus ex veteri jurisprudentia, alia fuit stipulatio vulgaris, cujus hæc est formula: *soluto matrimonio dotem reddi, l. 8. sup. tit. prox.* quæ stipulatio hodie intelligitur inesse doti ex hac constitutione, licet interposita non fuerit: stipulatio vulgaris est, quæ inesse intelligitur doti tacite ex hac constitutione, non ea quam mox dicemus. Hæc stipulatio vulgaris, vel actio, quæ ex ea nascebatur, longe distabat ab actione rei uxoriæ. Alia erat stipulatio dotis, quæ concipiebatur hoc modo: *quod ex causa rei uxoriæ dare facere oportet, id dari.* Et actionis ex hac stipulatione idem prorsus jus erat, quod actionis rei uxoriæ, sicut cum dominus ita stipulatur de fure: *quod ex causa condictionis furtivæ dare facere oportet:* hæc stipulatio idem jus habet, quod condictio furtiva, et utilis est stipulatio, *l. Scire. § ult. D. de verb. oblig.* Possum rem meam condicere furi, non alii: possum etiam rem meam stipulari a fure, non vulgariter, et simpliciter rem dari, quoniam rei meæ stipulatio vulgaris non valet, nempe rem meam mihi dari, sed adjecta causa recte stipulabor, quod ex causa condictionis mihi dari oportet, et sic stipulabor rem meam. Sed jam tractandum est aliud discrimen, quod est inter hanc, et illam actionem in §. *Maneat.* Actio rei uxoriæ soli mulieri dabatur, non hæredibus ejus, nisi maritus jam viva uxore moram fecisset post divortium in reddenda dote, quod ita eleganter scribit Ulpian. *lib. sing. reg. tit. de dot.* Et semel maritum moram fecisse satis erat, ut transmitteretur actio in hæredem mulieris, *ut in l. Semel mora. D. sol. matr.* Omnis mora semel committitur, aut mora semel commissa sufficit et sequantur quæ sequuntur moram jure ipso, damna scilicet et pericula, quæ post moram sequuntur debitorem, *l. Titio. § Curas. D. de leg. 2.* Una igitur interpellatio, id est, semel facta moram debitorem facit. Et lex, quæ sequitur *d. l. Semel mora* lex *Si post divortium*, videtur esse accipienda de muliere mortua post divortium, ut ponit, et post moram mariti, de qua etiam agebat lex præcedens, ut scilicet agente hærede mulieris rei uxoriæ de restituenda dote, eadem interveniant, quæ ipsa muliere agente observari solent, puta ut iisdem diebus dos restituatur, iisdem pensionibus, annua, bima, trima die, ut non condemnetur maritus ultra facultates suas: nec enim mulier plus commodi hæredi suo relinquit, quam ipsa habuerit, *l. Nemo. D. de reg. jur.* Ipsa non potuit maritum condemnare ultra quam facere possit, nec hæredem ejus igitur. Item ut hærede mulieris agente rei uxoriæ post moram mariti, retentiones ex dote fiant, quæ fierent agente muliere. Ac præterea ut fundo dotali alienato salva sit vindicatio tam hæredi mulieris, quam mulieri: idemque auxilium præstetur hæredi, quod mulieri præstaretur ut *l. Dotale. §. Hæredi. D. de fund. dot.* non etiam et hoc solum excipiendum est, ut hæres non habeat privilegium idem in actione de dote, quod habuit mulier, quoniam personale est privilegium, et cum persona extinguitur, *l. 1. inf. de privil. dot.* Concludamus igitur, post divortium mortuam mulierem non transmittere actionem rei uxoriæ in hæredem, nisi moram fecisset maritus ante mortem mulieris. Et addamus, mortua etiam muliere in matrimonio, dotem non redire ad hæredem ejus secundum jus rei uxoriæ: sed si sit profectitia, redire ad patrem, vel parentem: si adventitia, eam remanere apud virum *l. Ususfruct. D. solut. matr. l. Mulier. D. de cond. indeb. l. Dotale. 15. D. de fun. dot. et l. 23. de evict.* Et hæc de actione rei uxoriæ. Actio ex stipulatu transmittebatur ad hæredes etiam sine mora, ut ait in *hoc §* qui locus non bene intelligitur, id est, etiamsi moram nullam fecisset maritus vivo uxore. Et ideo in *hoc §.* subdistingue *mora*, id est, post vocem *mora*, addas virgulam, et ita componas verba hujus §. *Maneat.* incorruptum jus transmissionis actionis ex stipulatu ad successores uxoris, et *sine mora*, id est, etiamsi nulla mariti mora intervenerit. Et ait, *maneat*, ut in §§. *seqq. taceat, et sileat.* Hoc vero obtinuit in actione ex stipulatu, ut transiret in hæredem mulieris, non tantum post divortium, sed etiam in ipso matrimonio mortua muliere, quod probat §. *Illo proculdubio. inf. h. t.* Ergo videtur actio rei uxoriæ etiam fuisse data tantum in maritum, soli scilicet mulieri in maritum solum, non in hæredem mariti, nisi moram maritus fecisset, quoniam in *d. l. Si filio §. ult. D. famil. ercis.* dum ponit in hæredem mariti dari actionem de dote, ponit eam venisse in stipulationem, quia scilicet actio rei uxoriæ neque hæredi, neque in hæredem dabatur, nisi ex mora: denique actio rei uxoriæ videtur tantum fuisse inter maritos. Et inde M. Tullius in Top. in arbitrio rei uxoriæ disceptari ait quid virum uxori, et quid uxorem viro præstare oporteret, et pete, hæc est formula rei uxoriæ actionis: *Quantum æquius et melius esset dari, repromittere:* ad quam formulam omnino respicit *l. pen. §. ult. D. sol. matrim.* et *l. Si cum Corn. D. de sol.* dum utuntur iisdem verbis, *melius et æquius est.* Itemque l. *Eas obligationes. D. de capit. min.* dum ait, *Actionem de dote, videlicet rei uxoriæ esse conceptam in æquum et bonum:* plane concipitur in bonum et æquum, in qua est, quod melius est, et æquius id dari, ideoque salvam eam actionem manere, etiam post capitis diminutionem: ideoque, ut subjicit l. quæ sequitur *d. l. Eas*, etiam emancipatam agere de dote, imo et deportatam, *l. 5. D. de bon. damn.*

## *Ad §. 4. Taceat in ea.*

§. 4. *Taceat in ea retentionum verbositas. Quid enim opus est inducere ob mores retentionem alio auxilio ex constitutionibus introducto? vel ex qua causa ob res donatas retentio introducatur, cum sit donatori facultas per actionem in rem directam, vel per utilem, vel per condictionem suo jure mederi? Sed nec retentio ob res amotas necessaria est, cum pateat omnibus maritis rerum amotarum judicium.*

In hoc §. incipit tractare de retentionibus, quæ fiunt ex dote, quam repetit mulier post divortium, quæ et deductiones dicuntur, et compensationes, et vel fiunt quasi pignoris nomine dote retenta, ut recte ait *l. Dote. D. de dot. præleg.* sicut venditor rem venditam retinet veluti pignoris nomine, aut loco propter pretium, quod nondum solutum est, *l. Jul. §. Offerri. D. de act. emp.* similiter commodatarius rem commodatam retinet pignoris loco ob impensas factas in rem commodatam, *l. Creditores. inf. D. de furt.* Pignus contractum non est his casibus, sed retentio coloratur pignoris nomine: vel igitur retentiones ex dote fiunt a marito, veluti pignoris loco, *d. l. Dote*, vel ipso jure, veluti ob impensas necessarias factas in res dotales. Nam hæ ipso jure minorem dotem efficiunt, ita ut non reddatur integra, sed ex ea tantum retineatur, quantum in dotem maritus expendit necessario, *d. l. Dote. et l. Dol. D. de rit. nup. l. 5. D. de pact. dot.* Et hoc genus retentionis ob impensas necessarias non est sublatum a Justiniano; namque etiam hodie is, a quo repetitur dos, utitur quasi retentione ob necessarias impensas, et eo minus reddat ex dote, *§. Item si de dote. Inst. de act.* Ceteris retentionibus ex aliis causis non est hodie locus in actione ex stipulatu, ubi stricto jure agitur in rem, vel quantitatem certam, et integram, in id quod pro uxore marito illatum est, quod jus hodie retinet actio ex stipulatu, quasi plenius, licet sit facta bonæ fidei. Igitur excepta causa necessariæ impensæ, hac actione solida dos repetitur sine diminutione, aut deductione ulla, quod obtinet etiam in actione ex testamento, qua uxor petit dotem sibi prælegatam, *d. l. Dote. D. de dot. prælegat.* cujus species est elegans. Quidam legavit uxori dotem, quam ab ea acceperat, in quo legato licet res uxoria fuerit, inest commodum repræsentationis, quia scilicet ex causa legati confestim res restituitur, sine cunctatione, aut dilatione ulla. Cum ergo mulieri dotem maritus prælegasset:

ea egit ex testamento dotis legatæ recuperandæ gratia, eo potest hæres mariti differre solutionem dotis ob res donatas uxori (quæ donatio non valet, si eam revocaverit defunctus). Et ait hæredem ob res donatas uxori non posse uti retentione dotis, non posse differre præsentem solutionem dotis: et tamen ob impensas necessarias differet solutionem dotis, si petatur integra. Et ratio differentiæ est magna. Aliud enim est dotem ipso jure minorem esse faciam, quod contingit necessariis impensis, nam cum sit facta minor ipso jure, minor utique reddetur, non quanta fuit ab initio. Aliud autem est, rem retineri veluti pignoris jure, ob ea, quæ invicem mulierem marito præstare ejus hæredi oportet, veluti ob res donatas: nam huic retentioni locus non est in actione stricta, qualis est actio ex testamento, ut fuit actio ex stipulatu de dote, ante constitutionem Justiniani, quæ tamen hodie retinet illud jus strictum quasi optimum maximum. His retentionibus fuit tantum locus in actionibus bonæ fidei, id est, rei uxoriæ, ex quinque causis propter res donatas, propter res amotas, propter mores, propter liberos, propter impensas, quas Ulp. exponit lib. reg. tit. de dotib. Et Anianus auctor est in l. 2. C. Theod. de dotib. eas etiam explicasse Paulum 2. Sentent. tit. de dotib. et in respon. tit. de re uxor. Hæ sunt quinque causæ retentionum, quarum ea tantum hodie manet, quæ ex jure venit ob impensas necessarias. Et post divortium quidem valebat pactio ne fierent hæ retentiones ob res donatas, vel ob res amotas, vel ob impensas, l. Ob res. D. de pact. dotal. Vel etiam ob mores ne ageretur ob mores, post divortium, ut liceret pacisci, ut ibidem addunt Græci lib. 28. Basil. Ante divortium hæ pactiones erant illicitæ, l. 5. D. de pact. dot. puta ne ageretur ob mores, ne quid retineretur ob mores, quia publica coercitio morum non potest privata pactione tolli, sicut inutiliter paciscor ne mecum agatur furti, si quandoque furtum tibi fecero, turpis pactio est, quia invitat ad furandum. Ceterum post factum furtum nemini in dubium venit ex XII. tabul. licere pacisci ne agatur furti, l. Si tibi. §. 1. et l. Jurisgentium. D. de pact. Similiter non valet pactio ante divortium, ne agatur ob res amotas, vel ne quid ex dote retineatur, quia invitat mulierem ad furandum. Non valet item ne agatur ob res donatas, quia hæc pactio impugnat jus civile, quo inter maritos interdictæ sunt donationes. Non valet item pactio ne agatur ob necessarias, impensas, quoniam ipsum jus has vult minuere dotem, quod potius, potentiusque est pactione privatorum, l. Jus publicum. D. de pact. propter liberos ne ageretur, neve quid deduceretur ex dote, etiam ante divortium licebat pacisci. Sed ut hæc omnia genera retentionum sigillatim exponamus, primum ob res donatas uxori, quod non valeat donatio, non fit retentio ex dote, quia huic retentioni non fuit locus in actione ex stipulatu, quæ salvo hoc jure, sola hodie repetit dotem, ut et donata etiam jure actionis bonæ fidei. Namque eo jure donata est integris manentibus suis propriis juribus, quæ repetitionis dotis causam meliorem facerent. Sed tamen de hac retentione ob res donatas, quæ fiebat in arbitrio rei uxoriæ, fit mentio in l. Fructus. §. Ob donationes. et l. Alia. §. ult. D. solu. matr. l. 5. l. Ob res. de pact. dotal. l. Sin autem. §. pen. D. de rei vend. Et inde etiam in l. pen. §. ult. D. de don. inter vir. et uxor. ob res donatas sponsæ ante nuptias nihil ex dote deduci: sed per arbitrium tantum rei uxoriæ, hodie non vult Justinianus ob eam causam, maxime amplexus naturam actionis ex stipulatu, jusque pristinum, quod ea actio habuit proprium, non vult, in quam, ob eam causam, rem donatam scilicet quicquam retineri ex dote, quoniam sit marito, qui eas donavit inutiliter, suppetere sat multa remedia, quibus eas res recuperare potest, et retrahere, ut sit l. 6. sup. de don. ante nupt. Ad cujus interpretationem proprie accommodabitur lex Inter eos. D. de donat. inter vir et uxor. hoc modo: donatio facta uxori, vel marito ante nuptias valet, nec retrahi potest, aut revocari: facta post nuptias non valet: facta a sponso valet: facta a marito non valet, et retrahi potest. Et rursus facta ante nuptias valet, etiamsi facta sit in die ipso nuptiarum, priusquam uxor deduceretur in domum viri, nam die nuptiarum, quæ fit in domo viri, post nuptias fit, et non valet, quæ eodem die fit in domo sponsæ, fit ante nuptias, et valet d. l. 6. Remedia autem, quæ competunt marito ad revocandam donationem, hæc sunt: directa in rem actio, ut hic proponit Justin. vel utilis in rem actio, vel condictio sine causa, aut ex injusta causa, unaquæque locum habet suis casibus. Directa in rem, si res donatæ extent, quia maritus non desiit esse earum dominus, ergo jure directo vindicat, l. Si donatæ. et l. Uxor marito. D. de don. inter virum et uxorem. Utilis in rem datur, si ex pecunia donata uxor comparaverit rem mobilem, vel immobilem, quia ea res non est mariti, et ideo non eam vindicat directo, sed utiliter. Et ideo si ex lana donata uxor vestem fecerit, hanc vestem persequitur maritus actione in rem utili, non directa, quia vestis domina est mulier, non vir, d. l. Uxor marito. et l. Si mulier ex pecunia. et l. sequent. eod. tit. Conditio autem sine causa, vel ex injusta causa marito datur ob res donatas, si res donatæ sint consumptæ, l. Si sponsus. §. ult. et l. seq. D. eod. tit. Imo si mulier res donatas dolo malo consumpserit, vel corruperit, etiam tenetur actione ad exhibendum, et actione legis Aquiliæ, si corruperit, l. Si mulier dolo. D. de don. inter vir. maxime si id fecerit post divortium: nam manente matrimonio non potest conveniri pœnali actione, qualis est actio legis Aquiliæ: et hæc est sententia dict. l. Si mulier dolo. Multæ ergo suppetunt actiones marito ad retrahendas res donatas uxori. Igitur non utetur retentione dotis ob res donatas, cum aliunde suppetant alia remedia. Sed dices, melius est pignori incumbere, quam in personam agere, melius retinere, quam agere, §. Furti. Instit. de oblig. quæ ex del. nasc. Fatebor ita esse: sed meminisse oportet, favorem hunc esse præstitum doti, ne earum redditioni mora fieret. Et probatur magis dotium favore jus actionis ex stipulatu, quam rei uxoriæ. Et eadem ratione, licet ob res amotas (quod est secundum genus retentionis) retentio fieret ex dote, ob res scilicet amotas ab uxore divortii causa, et in arbitrio rei uxoriæ, tamen nec olim, nec hodie huic retentioni locus est in actione ex stipulatu, et vult Justin. ut contentus sit maritus actione rerum amotarum, nec ob res amotas veluti pignoris loco retineat dotem. Et iis etiam definit Justin. De hac actione rerum amotarum est proprius titulus infra, ubi de ea plenius dicemus: erat etiam retentio portionis dotis ob mores in arbitrio rei uxoriæ. Nam ob mores mulieris leviores, qui causam præbuissent divortio, maritus retinebat octavam partem dotis, ut Ulpianus explicat supradicto libro regul. Ob mores graviores retinebat sextam partem dotis. Et ob graviores mores adulteria tantum censebantur: ceteri mores leviores censebantur, eodem Ulpiano auctore. Et ita l. Cum mulier. D. sol. matrim. ait, nihil retineri ex dote ob adulterium mulieris, si adulterata sit viri lenocinio. Cur enim improbaret maritus mores, quos vel ante corrupit, prostituendo uxorem accepta pecunia: vel postea approbavit, forte uxore in adulterio deprehensa retenta in matrimonio, quod lenocinio est proximum. Ergo ex contrario ea lex significat ex dote retineri portionem ob adulterium uxoris, cum si maritus lenocinatus non est. Et ita etiam l. Miles. §. Socer. D. ad leg. Jul. de adult. retineri lucrum ex dote, inquit, ob causam adulterii, non totam dotem. Hoc fuit jus vetus. Et eo nomine erat marito non tantum retentio portionis dotis sextæ, vel octavæ, ut dixi, sed etiam actio de moribus, ut ex aliis causis non tantum retentio, sed et actio quædam. Et hic igitur erat actio de moribus uxoris puniendis, quæ divertisset, aut quæ divortio causam dedisset, quæ actio licet sit civilis, tamen accusatio dicitur in l. Viro. et l. Cum mulier. D. sol. matrim. Sicut accusatio suspecti tutoris, accusatio ingrati, accusatio inofficiosi testamenti, quæ tamen sunt actiones civiles, non criminales. Et de hac actione de moribus est l. 1. C. Theodos. victum civiliter, criminaliter agere non posse, et l. 1. C. Theod. de dotibus: quæ etiam ostendit hanc actionem de moribus dari soli marito, non hæredi mariti, vel in hæredem, l. Rei judicatæ. §. 1. D. sol. matrim. quæ dicit hæredem mariti non habere morum coercitionem, quia hæc actio de moribus vindictam persequitur, causam doloris agit, qui ea actione agit, ut qui agit actione injuriarum, vel qui agit ingrati, l. 7. inf. de revoc. don. vel qui agit in factum ex edicto de in jus vocando, in aureos 50. quod vocaverit in jus parentem, vel patronum sine venia, l. pen. D. de in jus voc. Hæ actiones quatuor, quæ persequuntur vindictam, non damnum pecuniarium, sed dolorem tantum imminuti honoris, imminutæ existimationis, nec hæredi dantur, nec in hæredem, §. Cum autem. Inst. de perp. et temp. act. ubi Theophilus recte actioni injuriarum adjecit illam actionem in factum de in jus vocando: actiones pœnales, quæ spectant ad damnum rei familiaris, hæ dantur hæredi, sed non in hæredem: possumus dicere, hanc retentionem, quæ fit ex dote ob mores, esse actionem de moribus, quæ inest actioni rei uxoriæ. Nam lego apud Quintilianum libro 7. quod in schola Rhetorum est actio malæ tractationis, id in foro esse actionem rei uxoriæ. Et generaliter cum quæritur, utrius culpa divortium factum sit, actio inest actioni. Quidni? Actio de in rem verso inest actioni de peculio, actio de dolo inest actioni ex empto, vel rei uxoriæ. Et generaliter omni actioni bonæ fidei inest actio de dolo, imo et de culpa, vel de moribus: quoniam, ut dixi supra, bonæ fidei nomen excludit non tantum dolum sed etiam culpam. Igitur actio rei uxoriæ etiam mores mulieris mulctat, et culpam, ut dicit l. Lucius. D. solut. matrim. culpam, mulieris mulctari, videlicet portione dotis. Et plerumque in hoc tractatu culpa accipitur pro dolo, ut in l. Si ex causa. §. Si mulier. D. de minor. ubi si mulieris culpa factum sit divortium, sit non esse modicum delictum. Igitur adversus illud delictum eam non posse restitui in integrum, sicut nec restitueretur adversus adulterium. Et ita Tiberius Donatus in illum locum Virgilii, hoc prætexit nomine culpam: Usus est, inquit, verbo juris, ut diceret culpam. Namque ita definitum est, mulieris culpam esse si in pudoris causa peccaverit. Ut rem finiam, atque explicem tandem Justinianus hodie probat magis actionem ex stipulatu, atque ita tollit etiam retentionem ob mores, tollit actionem de moribus, ut in l. ult. inf. de rep. et judicio de moribus sublato: nam et ea actio de moribus minus frequentabatur, maxime viro agente ob graviores mores, quia malebat quisque agere criminaliter judicio publico lege Julia de pudicitia. Cur non utimur hodie actione furti civili in duplum, vel quadruplum? quia malumus agere criminaliter. Et hac via electa, emittimus actionem furti, l. Interdum. §. Qui furem. D. de furt. Cur non utimur hodie actione civili de albo corrupto ex l. 7. D. de jurisdict. quia malumus agere criminaliter ex lege Cornelia de falsis, l. pen. D. ad leg. Corn. de fals. Nec tamen Justinianus ideo minus coercet malos mores: nam mulierem, cujus culpa divortium fit, mulctat dote tota, cum olim parte tantum damnaretur, et lucro nuptiali, l. Consensu. §. Vir. infra, de repud. l. ult. inf. ad legem Juliam de adult. quod etiam probatur a Leone Nov. 32. et a Pontifice in cap. Plerumque. de don. inter virum et uxorem. Et videtur etiam jure vetustissimo idem tenuisse, maxime ob graviores mores, ut mulier amitteret totam dotem. Nam Horatius ait, deprehensam doti metuere. Et Cato. lib. de dote: Si quid perverse, tetreque factum sit a muliere, eam mulctari, si vinum bibit, si cum alieno viro probri aliquid fecit. Et similiter Plinius, eam dote privari, quæ vinum bibisset, secundum illius seculi verecundiam, quæ etiam minimi a pudore excessus puniebantur. Valerius Max. C. Titianum insidiantem bonis Fanniæ impudicæ mulieris, eam de industria duxisse uxorem, ut propter impudicitiam spoliaret dote, quod tamen non obtinuit judice Cajo Mario quod jam ejus mores approbasset, et sciens mulierem adul-

terem duxisset, ut est in *l. Cum mulier. D. sol. matrim.* Et addit Justinianus, præter dotem amissam adulterem tantum præstare, quantum fecit tertia pars dotis, in *Nov.* 22. et 117. *et* 134. vel si mulier fuerit indotata, præstat, si culpa ejus divortium factum sit, quartam bonorum suorum partem, quæ pœna est communis viro et uxori, si vir non contulerit donationem propter nuptias, modo ea quarta non excedat 100. libras auri, *l. ult. inf. de repud.*

## Ad Versic. Sileat.

*Sileat ob liberos retentio, cum ipse naturalis stimulus parentes ad liberorum suorum educationem hortetur, ne varium genus culpæ mariti contra uxores excogitet, ut possint eadem retentione contra eas uti, cum etiam imperialibus constitutionibus statutum sit, si culpa mulieris dissolutum matrimonium fuerit, quid fieri oporteat. Sed nec ob impensas in res dotis factas retentio nobis satis videtur esse idonea. Cur enim necessariæ quidem expensæ dotis minuant quantitatem, utiles autem non aliter in rei uxoriæ actione detrahantur, nisi ex voluntate mulieris, non abs re est, siquidem mulieris voluntas intercedat, mandati actionem a nostra auctoritate marito contra uxorem indulgeri: quatenus possit per hanc, quod utiliter impensum est, adservari. Vel si non intercedat mulieris voluntas, utiliter tamen res gesta est, negotiorum gestorum adversus eam sufficere. Quod si voluptuariæ sint, licet ex voluntate ejus expensæ; deductio operis quod fecit, sine læsione tamen prioris speciei, marito relinquatur: ut sit omnium retentionum expeditus tractatus, et ex stipulatu actio marito secundum sui naturam nullam accipiat retentionem.*

Supra diximus de retentionibus dotium, quæ fiunt propter res donatas, vel propter res amotas, vel propter mores, nunc dicemus de reliquis duabus, quæ fiunt propter liberos, et propter impensas factas in dotem. Ac primum quidem, ut incipiam ab ea retentione, quæ fit propter liberos, si divortium factum sit culpa mulieris, singulorum liberorum nomine, si qui exstant, maritus retinet sextas ex dote, non tamen plures, quam tres sextas, id est non ultra dimidiam partem dotis. Et hoc aperte scribit *Ulp. lib. sign. regul. tit. de dotib.* qui jam diu editus est in lucem. Idem Boetius etiam retulit ex Paulo *lib. 2. Instit. tit. de dotib. si divortium est*, inquit Paulus, *matrimonii, et hoc sine culpa mulieris factum est, dos integra repetitur. Quod si culpa mulieris factum est divortium, in singulos liberos sexta pars dotis a marito retinetur, usque ad mediam partem dotis duntaxat*, id est, *tres sextas*. Igitur cum culpa mariti divortium factum est, tunc cessat retentio propter liberos, et integra dos restituitur, et tum demum retentioni propter liberos est locus, videlicet dimidiæ partis dotis, vel sextarum, cum culpa mulieris divortium factum est: cum etiam eo casu ex pacto dotali propter liberos amplius retineri potest, quam pars dimidia, vel tota dos, puta si convenerit, ut divortio facto culpa mulieris tota dos pro liberis maneat apud virum, *l. Si inter virum. D. de pact. dot.* Quem locum Pauli protulit Boetius in Topicis Cic. ut dixi sup. et idem Boetius alio loco. *Si viri culpa divortium factum est: æquius melius est nihil apud virum remanere. si mulieris culpa, æquius melius est sextas retineri pro liberis.* Ipse etiam M. Tullius in Top. *si viri culpa factum est divortium, et si mulier nuntium remisit, tamen pro liberis nihil manere oportet.* Ergo e contrario, si mulieris culpa factum est divortium, pro liberis remanent sextæ, ad summum tres. Idem etiam Græci adnotarunt in hunc locum, quos poteritis ipsi consulere. Nam maxima pars eorum, quæ Græci JC. scripserunt de dotibus, edita est in lucem, et facta Latina ab Gentiano Herveto. Non ignoravere retentionem propter liberos esse sextas, et ei retentioni locum esse non aliter, quam si mulieris culpa factum fuerit: sed iidem Græci male hoc loco liberos interpretantur filios, cum oporteat liberorum nomen accipi latissime. Sicut in pactis dotalibus quando convenit, ut dos apud liberos resideat, vel divortio facto culpa mulieris, vel mortua muliere in matrimonio, liberorum nomen comprehendit etiam nepotes, *l. Si dotali. D. solut. matrimon.* Nec tamen nepotes omnes, sed nepotes susceptos ex filiis maribus, nam ii soli pertinent ad onus mariti: nepotes ex filiabus pertinent ad onus patris eorum non ad onus avi materni, *l. pen. D. de agn. vel al. li.* Olim non erant descripta culparum genera, nec certæ causæ justi divortii, et justi dissidii, quod a Græcis dicitur ἀποςάσιον, nec possit in Evangelio Domini, ἀποςάσιον elegantius verti, quam dissidium. Non erant igitur certæ causæ divortii, et rejiciendæ uxoris, vel repudiandi mariti, sicut olim non erant certæ causæ exhæredationis liberorum. Et ideo hoc in loco Justin. ait, cum nondum essent certæ causæ dissidii, interveniente dissidio, maritos, ut propter liberos sextas retinerent, solitos plerasque culpas excogitare et fabricare fortasse in innocentes mulieres. Nam hæc res pendebat ex arbitrio mariti, ut objiceret quamlibet culpam probabilem et probaret: hodie sunt certæ causæ dissidii, certa merito, sicut exhæredationis liberorum, *l. Consensu.* et *l. ultim. de repud. inf.* De hac retentione, quæ fit ad certum modum propter liberos, agitur in *l. tertia. in fin. C. Th. de repud. Super retentionibus dotium*, inquit, *propter liberos antiqui juris decreta volumus observari* puto etiam de hac retentione propter liberos intelligendum esse hunc locum *leg. ult. sup. tit. procr.* qui a me non fuit expositus, nempe quod expositionem ejus in hunc locum remisissem, et est alioquin valde obscurus, dum tractat de extraneo, qui pro muliere dotem dedit donandi causa, ut neque ea dos, neque ea donatio indigeat insinuatione: sed si non donandi causa, frustra de insinuatione quæri, quoniam non est donatio, videlicet si pactus sit ab initio dandæ dotis pro muliere omnem rem sibi reddi, cum nec ab initio suspicio aliqua liberorum concurreret, id est, omnem rem, nullo scilicet relicto pro liberis. Nam extraneo initio dandæ dotis nulla fuit cogitatio aut suspicio liberorum, quandoquidem incertum est etiam an ex matrimonio sint liberi nascituri. Igitur nihil reservavit liberis, si qui nascerentur, cum posset legem dicere doti, quam dabat de suo: hunc dixit, ut omnis res ei redderetur, et utique omnia reddenda erit ex pacto. Ita illo locus explicandus est ni fallor. Et hæc quidem locum habuerunt in arbitrio rei uxoriæ, non in actione ex stipulatu, cujus naturam hac re Justinianus sequitur et probat, ut scilicet hæc actio ad repetendam dotem, quæ competit, non admittat retentionem ullam propter liberos, et utitur duplici ratione Justinian. quia liberi non sunt alendi ex dote matris. Et retentio fiebat olim propter onus liberorum quod maxime in alimoniis consistit: sunt enim alendi ex bonis patris. Æquius est liberos communes ali ex bonis patris, quam ex dote matris. Hoc est enim onus matrimonii, quod sequitur patrem, etiam post divortium. Duplex erat olim retentio propter liberos, una divortio facto culpa mulieris, ut exposui: altera, de qua nondum dixi, mortua in matrimonio filia: quo casu dos profectitia revertebatur ad patrem, ne dolori amissæ filiæ etiam adderetur damnum dotis, quintis relictis ex dote apud maritum pro liberis ejus matrimonii. Videtur non tantum sextas Justin. sustulisse, sed etiam quintas. Quoniam et in quintis eadem ratio valet, ut alantur liberi ex bonis patris, non ex dote. E sane si Justinian. noluisset tollere quintas, earum mentionem aliquam permisisset fieri in *D.* vel in *C.* et earum nulla mentio tamen usquam reperitur. Alia ratio Justiniani hæc est, quia culpa mulieris facto divortio, hodie constat mulierem spoliari non sextis, non semisse, sed tota dote, sive extent liberi, sive non. Non igitur hodie spoliatur dote tota beneficio liberorum, aut eorum contemplatione: sed pœnæ nomine, culpæ nomine, *in d. l. Consensu.* Et de retentione ob liberos hactenus. Ultima retentio est ob impensas factas in res dotales non modicas. Impensarum tres sunt species, necessariæ, utiles, et voluptuariæ. Ego non adferam exemplo, quæ licet discere *ex leg. Impensæ. D. de verb. sign.* et *ex tit. de im. in res dot. fact.* Videamus in unaquaque harum impensarum, quid juris fuerit. Ac primum quidem ob necessarias impensas, sine quibus periisset res, aut deterior facta fuisset, dos ipso jure minuitur. Ideoque retentio, quæ fit ob necessarias impensas, non est proprie retentio ex dote, sed quasi retentio, quia quod retinetur pro modo, et rata necessariæ impensæ, jure ipso desiit esse dotale: nec est igitur ex dote retentio, sed quasi retentio: quæ facta est præveniente lege, dotemque ipsam minuente pro rata impensæ, et imminuente universitatem ipsam, non corpora singularia, ut eleganter ait *l. 5. D. de impens. reb.* quo genere est Falcidia, quæ imminuit legata: imo quæcumque Falcidia, quæ minuit legata ipso jure, vel fideicommissa, vel defuncti bona, sumitur ex universo, non ex singulis rebus et corporibus. Et hoc ostenditur *in d. l. 1. et d. l. Dote. D. de dot. prælag.* et *l. Dote. D. de rit. nupt. l. Si is qui Stichum. §. Quod dicitur. D. de jur. dot.* at in *tit. de imp. in res dot. fact.* Ob utiles autem impensas fit retentio ex dote, deductio, reputatio, compensatio (tot nominibus idem significatur) dicitur etiam detentatio *in l. 5. D. de impens. in res dot. fact.* sicut *in l. Ab hostibus. §. ult. D. ex quibus caus. maj. detentatio.* Et ita Justinianus hoc loco, quæ detinentur ob impensas. Sed hoc leve est, pergamus. Ob utiles impensas est retentio proprie ex dote, quæ minuunt dotem ipso jure, si modo ex voluntate mulieris factæ sint, non si invita ea, vel ignorante: nam si invita ea, vel ignorante: factæ sint utiles impensæ, quæ res dotales fecerunt meliores, si factæ sint meliorationes, seu ἐμπονήματα hæ non aliter reputantur mulieri, quam si eas solvere aliunde possit. Doti igitur non reputantur, sed aliis bonis mulieris si habeat: si nihil aliud habeat, cedunt damno mariti, et lucro mulieris, *l. Utilium. D. de impens. in res dot. fact. l. Impens. D. de verb. sign.* Hodie etiamsi voluntate mulieris factæ sint impensæ utiles, ex hac constitutione, naturaque primæ actionis ex stipulatu de dote, ob impensas utiles non fit retentio ex dote: sed dos integra redditur, impensis utilibus non imputatis, quia sufficere debet marito, quod impensarum earum nomine, si eas fecerit voluntate mulieris, habent actionem mandati. Voluntas est pro mandato. Habet autem actionem mandati, ut eas recuperet auctoritate Justiniani, *auctoritate nostra*, inquit. Quid opus fuit auctoritate Justiniani ad impensas recuperandas in danda actione mandati, cum eas impensas uxor mandavit fieri? Et eleganter ait Thalelæus in hunc locum, videri cessare actionem mandati, quia ea mihi non competit adversus alium, si quid impendero in rem meam, et dos mariti est. Videtur ergo actio mandati ei non competere de eo, quod impendit utiliter in dotem. Sed auctoritas Justiniani tollit hanc subtilitatem, qui etiam in *l. In rebus. sup. de jur. dot.* definivit dotem non tam esse viri, quam mulieris: quod si factæ sint utiles impensæ sine voluntate mulieris, etiam marito competit actio negotiorum gestorum, quasi re uxoria gesta utiliter, videlicet si aliunde solvere possit quam ex dote, non aliter. Alioquin non esset sublata retentio ob impensas utiles. Igitur veniunt hæ impensæ utiles in actionem mandati, vel negot. gestorum, etiamsi sint modicæ, quoniam in has actiones vel minimæ impensæ veniunt, nummus unus. Cur de nummo uno recuperando non agam, quem impendi in rem alienam? Sed longe aliter servabatur in arbitrio rei uxoriæ, in quo quid æquius, justius, benignius esset, semper quærebatur. Nam arbiter dotis recuperandæ non curabat modicas impensas, *in l. Omnino. D. de imp. in res dot. fact.* Et hoc de utilibus. Ob voluptuarias impensas, neque olim neque hodie est retentio, vel repetitio, licet factæ sint voluntate mulieris, si modo mulier parata sit pati maritum tollentem ea, quibus ornavit res dotales ad sensum et delectationem, aut voluptatem, non ad utilitatem et necessitatem. Pati igitur debet tollentem ea, quibus exornavit prædia dotalia, et separationem recipiant, si revelli possint sine damno rei dotalis, et si sint profutura ipsi marito. Et ideo ut utar

esemplo, pati debet ut tollat loricationes, *lex lambris*, veluti tabulas affixas parietibus: nam hæ possunt prodesse marito: ceterum non cogitur pati, ut maligne corradat picturas, vel ut inducat tectoria, nihil laturus, nisi ut efficiat mulieri, nihil lucri lacturus. Et hæc ostenduntur *in l. Pro voluptuariis*. et *l. Voluptuariæ. D. de imp. in res do. fact. l. In fundo. D. de rei vind. l. 3. §. Sed si animo. D. de in rem vers.* Esposui quinque genera retentionum. Addendum unum tantum est ex iis, quæ dicta sunt, esse observandas et colligendas differentias, quæ iis retentionem specie bus sunt inter se. Prima differentia est hæc: ob res donatas, vel amotas, vel ob impensas, vel ob mores, non tantum esse retentionem, sed etiam actionem: ob res donatas vindicationem, vel condictionem: ob res amotas, actionem rerum amotarum: ob impensas etiam condictionem *in l. 5. §. ult. D. de imp. in res do. fact.* Ob mores actionem de moribus. Ergo in arbitrio rei uxoriæ, licet concurreret actio ob eas causas: tamen et retentio admittebatur. Ob liberos erat tantum retentio, non petitio, ut eleganter *Ulp. lib. sing. reg.* ostendit. Non plures, inquit, quam tres sextæ sunt *in retentione, non in petitione*, quod evenit sæpissime in jure, ut sit retentio, non actio, *l. Ex quib. D. de cond. ind.* Debiti naturalis est retentio, non petitio. Falcidiæ olim erat retentio, non petitio: secundum Just. petitio, vel diminutio, quæ fit ipso jure, et quasi retentio. Ob sumptum, quem fecit bonæ fidei possessor in rem alienam, est retentio, non petitio, *l. Paulus. D. de dol. exc.* Et ita ob liberos erat retentio sextarum, non petitio. Seconda differentia hæc est: ob alias causas retentionum ante divortium non paciscimur probe, ne his retentionibus utamur, *l. 5. D. de pact. dot.* Ob liberos etiam ante divortium paciscimur quodlibet, quod multæ leges indicant in *d. tit. de pact. dot.* Tertia differentia hæc est: ob res amotas, vel donatas, vel ob impensas retentio fit non tantum facto divortio, sed etiam morte viri soluto matrimonio ab hærede viri, *l. Rei. §. 1. D. solut. matr.* Morte autem mulieris soluto matrimonio dos tota remanet apud virum, vel profectitia redit ad patrem, nisi convenerit, ut remaneret pro liberis, quod §. sequenti explicabitur accuratius. Ob mores fit retentio facto tantum divortio. Itemque ob liberos facto tantum divortio, ut Martinus recte sensit. Cujus sententiam gl. hoc loco dicit observari. Ergo morte viri soluto matrimonio non fit retentio ob liberos, etiamsi ita convenerit ex continenti e muliere ipsa, vel patre dante dotem: nam ea pactio est injusta, nempe contra dotem, et morte viri soluto matrimonio non licet facere deteriorem conditionem dotis, ne dos integra redeat divortio facto, aut mortua muliere in matrimonio, quia non fit deterior causa dotis, nisi divortio facto culpa mulieris, *l. 1. D. de dot. prœl. g. l. 3. titulo sequenti, l. 2. D. de pact. dotal.* Et hoc etiam recte adnotavit *gloss. in l. Cum patrem. sub tit. prox.* Mortua etiam muliere in matrimonio nihil retinebatur propter liberos, quia vel dos remanebat apud virum, vel revertebatur ad patrem, hoc casu retentis tantum quintis, nisi convenisset, ut retineretur dos propter liberos, *l. Si pater. l. Inter. §. Cum inter. D. de pact. dot.* Et quarta differentia hæc est, quia actio ex stipulatu hodie sicut olim nullam admittit retentionem, præter eam, quæ fit ob necessarias impensas. *§. Item si de dote. Instit. de action.* Et ultima differentia hæc est: quod ob res donatas specialiter, etiam ante Justinian. non fiebat retentio, si vir non mutasset voluntatem. Quia ex oratione D. Severi, et senatusconsulto confirmatur donatio inter virum et uxorem, si in eadem voluntate permanserit donator *l. 1. D. de dot. præl. l. Cum hic status, §. Oratio. D. de don. inter vir. et uxor.* Hodie etiamsi mutaverit voluntatem, non fit retentio dotis ob res donatas in actione ex stipulatu, vel in alia actione veluti in actione ex testamento, *l. 1. D. de dot. prælег.* quia alia remedia comparata sunt.

## *Ad §. Illo proculdubio.*

*Illo proculdubio in ex stipulatu actione servando, ut si decesserit mulier constante matrimonio, dos non in lucrum mariti cedat, nisi ex quibusdam pactionibus, sed ad mulieris hæredes ex stipulatu actio secundum sui naturam transmittatur, sive expressa fuerit, sive ex hac lege inesse intelligatur.*

In hoc §. tractator differentiæ dotis profectitiæ et adventitiæ. Modestinus JC. scripsit librum de *different. dot.* ex quo est *lex 13. de jur. dot.* de differentiis dotis profectitiæ, ut opinor, et adventitiæ. Et videtur is liber fuisse tertio librorum differentiarum, quod edidit idem Modestinus. Profectitia dos est, quam pater dedit pro filia: adventitia, quam dedit alius quilibet, vel etiam pater ipse non ut pater, sed ut extraneus, *l. Profectitia. §. Si pater pro filia. D. de jur. dot.* Et hæc in glossis veterum dicitur παραγινομένη: illa dicitur ἀποδημητική, insulso ineptoque errore, quasi scilicet profectitia dicatur a profectione, id est, peregrinatione, et adventitia, quasi dicatur ab adventione, aut adventu veluti personæ cujusdam: eodem errore repotia interpretantur πολυστρόφια, quasi dicantur a repedatione, sive reditione, non a repotatione. Hujusmodi ineptiæ sunt frequentes in auctoribus Græcis imperitis linguæ latinæ. Hoc posito ita distinguamus: aut divortio solvitur matrimonium aut morte viri, aut morte mulieris. Et rursus si divortio; aut post divortium vivit mulier tempore repetendæ dotis: aut mortua est antequam dos repeteretur. Si vivit tempore recuperandæ dotis: de hoc casu agetur in §. *Accedit.* et §. *seq. inf.* Igitur hunc casum reservemus in illum locum. Si post divortium mortua sit mulier ante repetitam dotem: de hoc casu actum est in §. *Maneat. sup.* Ex quo intelligimus actionem rei uxoriæ, mortua muliere post divortium, non aliter transmitti ad hæredem, quam si moram in dote reddenda maritus fecisset. Et ita videtur accipienda *lex 26.* et *l. Si post divortium. D. sol. matr.* Actionem autem ex stipulatu transmitti etiam sine mora, ut ait *d. §. Maneat*, id est, etiamsi mariti nulla mora intervenerit, id est, si per maritum factum non fuerit, quo minus dos redderetur. quem interpretationem illius loci, etiam inveni confirmare Græcos, qui loco illorum verborum *et sine mora*, scribunt, *sive mora facta fuerit, sive non*: εἴτε γέγονεν ὑπερθέσεως, εἴτε μή. Et hoc jus actionis ex stipulatu, ut transmittatur indistincte ad hæredem mulieris, mortua muliere, post divortium, Justinian. magis probat *d. §. Maneat.* Quid si morte viri dissolvatur matrimonium? Utimur eadem distinctione et eodem jure, quod diximus primo casu, si divortio solveretur matrimonium. Nam si post mortem viri mox etiam moriatur mulier, ante repetitam dotem: vel dos redit ad patrem, vel ad hæredem mulieris: nam sive divortio solvatur matrimonium, sive morte viri, mox etiam secuta morte mulieris separanda est dos profectitia ab adventitia, ut adventitia redeat ad hæredem mulieris: profectitia ad patrem, qui supervixit filiæ. Quod African. notavit recte in *l. ult. in princ. D. rem rat. hab.* et ibi exposui copiosius. Sed si mulier vivat post divortium, vel mortem viri, tempore repetendæ dotis, sequemur ea, quæ proponuntur in *d. §. Accedit*, ubi etiam hoc casu aliqua differentia est inter dotem profectitiam et adventitiam, ut ibi demonstrabimus. Quid autem fiet, si mulier moriatur constante matrimonio, si morte mulieris solvatur matrimonium? Et hoc casu aliud etiam est jus rei uxoriæ, aliud actionis ex stipulatu. Item aliud est jus dotis profectitiæ, aliud dotis adventitiæ. Inde te profectitiæ est commune jus utriusque actionis, ut scilicet redeat ad patrem, unde profecta est, *l. Jure. D. de jur. dot.* ne et filiæ amissæ, et pecuniæ damnum sentiat, ac, ut ait Plin. in *Panegyr. Trajani: eodem momento, quo desiit esse pater, hoc quoque amittat, quo pater fuit.* Dos igitur profectitia observatur in omnibus judiciis, ut redeat ad patrem, nisi convenerit, ut remaneret apud virum mortua muliere in matrimonio, vel pro liberis, vel etiam si nulli essent liberi, *l. Si pater. l. Inter. §. Cum inter. D. de pact. dot. l. Si dotale, D. sol. matrim.* Si hoc non convenerit, proculdubio mortua in matrimonio filia dos profectitia redit ad patrem, moribus quarundam nationum, veluti Thessalorum, remanet apud virum, etiamsi nulli extent liberi, etiamsi nihil de eo convenit, vel si uxor moriatur post triduum nuptiarum: sed non jure civili populi Romani, quo mortua muliere constante matrimonio, dotem profectitiam patri reddi oportet indistincte, sive extent liberi, sive non ex eo matrimonio. Sed ut eleganter Ulpian. docet *lib. sing. reg. tit. de dot.* extantibus liberis, pater defunctæ mulieris, sive eorum liberorum avus maternus debet relinquere liberis quintas ex dote penes maritum, et liberis singulis in infinitum, inquit: *Quomodo liberis singulis relinqui possunt quintæ ex dote in infinitum?* quæso videamus. Si sint quinque liberi, nihil ex dote revertetur ad patrem, nam quinque quintæ explent assem dotis: si sint sex filii, ex dote non possunt sumi sex quintæ: non septem si sint septem filii: non octo, et sic deinceps. Nam in toto sunt duæ tantum dimidiæ partes, et similiter tres tantum tertiæ, et quatuor tantum quartæ, et sex tantum sextæ, et consequenter quinque tantum quintæ, et sic deinceps. Finge 12. esse filios, non possunt ex dote universa deduci 12. quintæ. Quamobrem existimo hac in re eandem rationem esse sequendam, quam sequimur in quarta pluribus filiis relinquenda ad excludendam inofficiosi testamenti querelam. Finge 12. esse, est singulis relinquenda non quarta bonorum omnium, sed quarta ejus, quod habuissent, si decessisset pater intestatus: habuissent autem singuli unciam: ergo singulis, ut eis satisfiat, est relinquenda unciæ quarta, quæ latine dicitur sicilicus. Et ita etiam patre repetente dotem filia mortua in matrimonio, si sint 12. filii, singulorum nomine maritus retinebit quintam partem ejus, quod habuissent filii, si tota dos pro eis remansisset apud patrem ex æquo inter eos dividenda, eisve servanda. Habuissent autem singuli eo casu unciam, ergo singulis est relinquenda quinta pars unciæ, et ad summam, omnibus 12. sunt relinquendæ unciæ integræ, et ex altera uncia duæ quintæ, reliquum omne est reddendum patri, a quo dos profecta est. Hodie quintæ illæ sunt sublatæ, ut sup. ostendi: ergo integra dos profectitia redit ad patrem, non tantum si filia fuerit in potestate ejus, ne fallamur, etiamsi quidam lex dicat, mortua filiafam. in matrimonio dotem redire ad patrem, ut *l. Dos. inf. sol. matrim.* Nam non ideo negat idem esse in emancipata filia. Ergo sive dos filiæf. sive filiæ emancipatæ profecta sit a patre, sive hujus, sive illius filiæ, ea mortua in matrimonio reddenda est patri. quod confirmant multæ leges, *l. Pater. de evict.* ubi unum casum sic interpretari oportet, si filia emancipata moriatur in matrimonio, ut dotem profectitiam reddi oporteat patri, *l. Profect. §. Si pater pro filia. D. de jur. dot. l. Si filia. D. de divort. l. Si ab hostib. in pr. D. sol. matr.* Et ut dixi initio, hoc jus dotis profectitiæ est commune actioni ex stipulatu, et actioni rei uxoriæ. quia pater præsumitur tacite stipulatus sibi dotem reddi in casum mortis filiæ, patri datur tacita stipulatio, *§. Extraneum. inf.* Quem male huic sententiæ vulgo objiciunt, quod scilicet male ei respondeant, non quod male objicient: nec enim ille § loquitur de casu nostro, de soluto matrimonio morte filiæ, quo dicimus dotem profectitiam redire ad patrem indistincte, si fuerit filiafamil. sive emancipata. sed loquitur hic §. de matrimonio soluto divortio, quo casu si filia sit emancipata, sola repetit dotem, *l. Si cum dotem. §. Eo autem. l. Titia. D. solut. matr. d. l. Pater. de evict.* quæ ait, si filia sit emancipata, non aliter dari repetitionem dotis patri, quam si ipsa moriatur in matrimonio, non igitur si diverterit a marito: sed si filia sit in potestate, pater dotem repetit, adhibita tamen voluntate filiæ famil. quia communis dos est, eut esse intelligitur. Hoc casu differentia est inter filiamfam. et emancipatam, non in proposito casu. Et hæc de dote profectitia. In dote adventitia eodem casu, morte scilicet mulieris soluto matrimonio, est differentia, etiam inter actionem rei uxoriæ, et actionem ex stipulatu.

Nam ex judicio rei uxoriæ dos adventitia, mortua in matrimonio uxore, vel ad extraneum redit, a quo profecta est, si eam receperit sibi stipulatione, vel pactione, vel si non receperit, apud virum remanet semper. Ulp. *in tit. de dot.* id est, sive exstent liberi, sive non. Et hoc etiam admodum multæ leges probant, *l. Si ab hostib. § 1. D. solut. matr.* In quo ponimus dotem fuisse adventitiam; posse igitur eam lucrari maritum morte uxoris. Nam hæc est natura adventitiæ dotis non receptæ ab extraneo, qui eam dedit, quod cogitans maritus occidit uxorem, ut dotem lucraretur, hoc casu inquit, maritus reddit dotem hæredibus mulieris, quia non debet ob suum facinus dotem lucrari. Idem etiam ostenditur in *l. 5. de bon. damn. l. Mulier. D. de condit. sine. l. Celsus. D. de rel. et sumpt. fun. l. 1. sup. si adv. dot. l. Dotale. D. de fund. dot. l. Cum mortem. D. de jur. fisc. l. ult. sup. tit. prox.* Nec hoc ignoravit Cornutus antiquus Grammaticus in Persium: *Dos,* inquit, *a cive Romano data, non patrio dicta nomine,* id est, *dos adventitia, non profectitia, si repudium non intervenerit, post mortem uxoris ad maritum pertinet.* Et quo magis hoc videatur esse verum, nam refractariis quibusdam hoc non potest persuaderi, moneo ut caveant a *l. Si filia. D. famil. ercisc.* quæ ait esse imperitiam, si quis forte existimaverit, post mortem uxoris dotem adventitiam non remanere apud virum. Et addamus etiam dotem profectitiam remanere apud virum, post mortem uxoris. Non sum mihi contrarius: nam hoc intelligo, si pater prior decesserit constante matrimonio, deinde ipsa filia, dos profectitia pertinebit ad maritum non ad hæredes soceri, *l. Cum patrem. sup. de jure dotium:* quæ est maxime notanda. Et Ulpianus *in dicto tit. de dotibus. Mortua in matrimonio,* inquit, *uxore, dos a patre profecta, si pater non est, apud virum remanet.* Et hoc est jus actionis rei uxoriæ. At actio ex stipulatu de dote adventitia recuperanda, mortua in matrimonio uxore transmittitur ad hæredes mulieris, nec cedit lucro mariti, nisi ita convenerit instrumento dotali, quæ est sententia hujus §. Nam Justinian. magis hodie probat jus actionis ex stipulatu, ut non remaneat dos adventitia apud virum post mortem uxoris, nisi ex pacto dotali.

## Ad §. Cum autem, et §. Igitur.

*Cum autem in exactione dotis ex stipulatu quidem actio naturaliter restitutionem dotis a patre mariti uxori illico, et in solidum fieri jubebat, rei uxoriæ autem annua, bima, trima die, in his, quæ pondere, numero, mensura consistunt, exactionem pollicebatur, et non in solidum, sed in quantum maritus facere potest, si non dolo malo suam diminuerit substantiam, in hac parte eadem figuram ex stipulatu damus actioni, ut si matrimonium fuerit dissolutum, nulla pacto adhibito, in tantum quidem maritus condemnetur, in quantum facere potest: quia hoc æquissimum est, et reverentiæ debitum maritali, si non dolo malo versatus est, cautione videlicet ab eo exponenda, quod si ad meliorem fortunam pervenerit, etiam quod minus persolvit hoc restituere procuret. Exactio autem dotis celebretur non annua, bima, trima die, sed omnimodo intra annum in rebus mobilibus, vel semoventibus vel incorporalibus, ceteris videlicet rebus, quæ solo continentur illico restituendis, quod commune utriusque fuerat actionis. Sin autem superederit res mobiles, vel semoventes, vel incorporales post annale tempus restituere, vel ceteras res statim post dissolutum matrimonium, etiam usuras æstimationis omnium rerum, quæ extra immobiles sint, usque ad tertiam partem centesimæ ex bona fide introducendas maritus præstet, fructibus videlicet immobilium rerum parti mulieris ex tempore dissoluti matrimonii præstandis, similique modo pensionibus vel vectura navium, nec jumentorum, vel operis servorum, vel quæstu civilium annonarum, et aliis, quæ sunt eis similia parti mulieris restituendis.*

*Igitur et in sequenti capitulo sua ex stipulatu actio utatur natura, ut si mulier a marito fuerit hæres instituta, et legis Falcidiæ ratio emerserit, etiam dotis debitum liceat ei, sicuti alia debita ex substantia mariti subtrahere, et sic quartam partem deducere.*

Quæstio hujus § est de die reddendæ dotis, et si respicias ad jus actionis rei uxoriæ, dos, ut ait Ulpianus *in tit. de dotib.* quæ continetur pondere, numero vel mensura, redditur uxori soluto matrimonio, annua, bima, trima die, id est, anno, biennio triennio, tribus pensionibus, quod statutum legibus tempus dicitur, *l. Atilicinus. D. de pact. dot.* et statutum dilationis tempus in *l. Jurisgentium. 7. §. Ut puta. D. de pactis.* Et ubique Tribon. propterea quod Justinianus hoc tempus mutavit, tresque pensiones dotis vertit in unam: ideo ubi scriptum erat *annua, bima, trima die,* Tribonianus reposuit *statuto tempore,* sicut in tractatu de usucapionibus semper *statuto tempore,* vel *legitimo tempore,* quod usucapionum tempora mutasset Justin. ubi Jurisconsultus scripserat *anno, biennio, triennio,* posuit *tempore statuto.* Et ut dixi in *l. Jurisgentium. § Ut puta. D. de pact. statuto dilationis tempore,* quo scilicet differtur solutio, et restitutio dotis. Et ex illo §. quod non animadverti, explicanda sunt hæc verba hujus §. *nullo pacto adhibito*: hoc modo: quia divortium est contractus, ut constat ex *l. Si uxor. D. de judic.* Igitur si in ipso divortio incontinenti vir et uxor paciscantur, ut dos præsens reddatur quæ continetur pondere, numero, vel mensura; ea pactio utilis est ad agendum, id est, efficiet, ut confestim mulier repetat dotem, quia est adjecta contractui, id est, divortio ex continenti, ergo inest etiam ex parte actoris, sed ut ait § *Ut puta,* si post divortium, ex intervallo scilicet, idem convenerit, ex eo pacto non nascitur actio, quia non inest contractui ex parte actoris, quod post contractum paciscimur, at divortium est contractus. Et ita est explicandus omnino ille § *Ut puta.* Et in hoc §. *Cum autem.* illa verba, *nullo pacto adhibito,* videlicet in ipsa dissolutione matrimonii, remissione nuntii, repudio, divortio, quod dicimus dotem illam esse reddendam annua, bima, trima die, secundum naturam arbitrii rei uxoriæ. Aliquando dicunt compendio rationis, annua die dotem esse reddendam, ut in *l. 1. D. de dote præl.* annua die, id est, annua, bima, trima die. Et similiter in *l. Talis. D. de leg. 1.* et *Ulpian. in supradicto tit. de dot. in ea,* inquit, *dote quæ annua die reddi debet,* et similiter idem possunt significare, nempe tres pensiones, Gallice *trois payes,* hæc verba trima die, etiam omissis prioribus, annua, bima. Et in hanc rem est elegans *l. 3. § penult. D. de an. leg.* Testator jussit Titio dari 100. trima die. Quæritur an sint præstanda tribus pensionibus, an post triennium demum? Lex ait, in dubio ea verba sic esse accipienda, ut 100 præstentur legatario tribus pensionibus id est, annua bima, trima die: vel quod ea adjectio esset olim frequens Romæ in omnibus causis ob minuendam exactionum acerbitatem: vel etiam quod eo minus gravetur hæres, si legatum solvat tribus pensionibus, id est, per partes: quam si integrum post triennium. Et in dubio favemus hæredi potius, quam legatario, parcimus, hæredi, ut ait eleganter *l. Sempronius. D. de l. 2.* quod potest hodie dirimere multas controversias, si fixa memoriæ hæc sententia. In dubiis esse favendum et parcendum hæredi, id est, esse exonerandum hæredem. Et est elegans species *d. l. Sempronius.* Ejusdem patrisfamil. proferuntur binæ tabulæ eodem tempore scriptæ exemplari causa, ut solent testatores duobus exemplaribus sive codicibus scribere testamenta sua ut uno amisso supersit aliud, vel ut unum domi relinquant, alterum peregre secum ferant, ut *§. pen. Instit. de testam. ordin.* Ergo finge: sunt binæ tabulæ testamenti, in eis congruunt omnia, præterquam quod in unis legantur Titio legata 50. in aliis eidem Titio inveniuntur 150. Quæritur utrum debeantur ei 150. an 200. conjuncto utroque legato, an 50. Et quia unum tantum legatum facere voluit testator, concludamus necesse est legatario deberi 150. ut est in unis tabulis, vel 50. ut est in aliis. Sed melius est ut in dubiis hæredi parcamus, atque ideo dicamus hæredem liberari solvendo 50. quod minimum est, nam in dubiis hæredi parcendum est. Sic in dubio, ea verba trima die accipimus pro tribus pensionibus. Et hoc de dote, quæ pondere, numero, mensura constat, ut reddatur per partes, id est, tribus pensionibus. Reliquæ dotes, quæ consistunt in corporibus, rebusque certis, redduntur præsenti die, post solutum matrimonium, redduntur statim secundum naturam arbitrii rei uxoriæ. Et secundum naturam ejusdem maritus, vel socer non condemnatur in solidum, sed in quantum facere potest, si modo non in fraudem uxoris bona sua diminuerit dolo malo, ut ait Justin. hoc loco. Et confirmatur *l. Etiam. § 1. D. sol. matr.* Nam et hoc quisque facere posse videtur, quod dolo malo fecit quo minus posset: dolus est pro facultatibus; sicut dolus dicitur esse pro possessione in *l. Qui dolo. D. de reg. jur.* quia non æquum est dolum suum quemquam relevare. Et ita est proditum in *l. Verum. §. Tempus, D. pro soc.* Hac in re dolus malus tantum arguitur, non culpa. Nam quod culpa, id est, negligentia et desidia amisit, id non videtur facere posse, id non videtur possidere, dolus non possessio est, non culpa: qui dolo desiit possidere, pro possessore damnatur, non qui culpa. Hoc autem privilegium, quod datur marito, datur etiam uxori, quacunque ex causa inter se agant privilegium est reciprocum, nisi ex maleficio agant. Hoc, inquam, privilegium non datur tantum, marito, sed etiam filio communi hæredi mariti, *l. Maritum. l. Etiam. l. Rei judicatæ. § ult. D. sol. matr.* Atque ita differentia est in hac re inter hæredem filium, et hæredem extraneum. Privilegium personale transit in filium hæredem, non in extraneum. Sicut alias etiam privilegium, quod datur mulieri, ut præferatur omnibus creditoribus etiam antiquioribus, datur tantum filio, non hæredi extraneo, *l. 1. inf. de privil. dot.* et valde notandum est, quoniam potest ad alia pleraque accommodari quod est scriptum in *l. Ex diverso. §. ult. D. sol. matr.* Finge: Judex imperitia juris lapsus maritum condemnavit in solidum, quem non debuit condemnare ultra facultates. Ex ea condemnatione sequitur carcer. Nam debitor, qui non potest facere, qui non est par solvendo, carcere coercetur, *l. 1.* et *ult. inf. qui bon. ced. p. s.* Magna fuit imperitia judicis, et facit sane judex litem suam, id est, tenetur damnum præstare condemnato, sed interim mulier exiget solidum ex re judicata; verum repelli poterit exceptione doli mali. Exsequenti judicatum opponetur exceptio doli mali. Remedii istius est vis magna; nam sic fiet ope exceptionis, ut res semel judicata retractetur, *se fondra revoir le procez,* quod regula juris non patitur. Et hoc belle confirmat *l. Non distinguemus. §. Cum quidam. D. de rec. pl. qui arb. rec.* Finge: arbiter sumptus est ex compromisso, id est, compromissa invicem pœna, ni starent sententiæ arbitri, a qua constat non posse appellari, *l. 1. supra, de rec. arb.* Jure nostro; nam constitutiones regiæ permittunt appellationem etiam a sententia arbitri compromissarii, jure, inquam, nostro a sententia compromissarii appellari non potest, et qui ei non paret, committit pœnam compromissam, et exigi potest. Hoc cognito, pone: arbiter antequam sententiam dixisset, manifesto apparuit inimicus ex nova quadam causa uni ex litigatoribus. Et cum ab eo testationibus esset sæpe conventus ne sententiam diceret *qu'il le recusoit,* is nihilominus nullo cogente sententiam dixit, cui damnatus parere noluit, nec obtemperare. Igitur exigitur pœna compromissa. Quid faciet apud judicem, apud quem pœna petitur? Opponet exceptionem doli mali, quod arbiter sententiam dixerit dolo malo, et per inimicitias, et contra testationem, et ultro et nemine cogente. Eaque exceptio inquit, erit appellationis species, licet appellari non possit ab arbitro, quoniam efficit, ut sententia arbitri retractetur, et eadem lis ex integro agatur. Et hæc de actione rei uxoriæ. Actio ex stipulatu recuperandæ dotis erat asperior, quam rei uxoriæ actio, ut semper omnis actio ex stipulatu est aspera, directa, simplex, ac proinde commodior, et utilior actori, quod agat præcise, nec quicquam ponat in arbitrio judicis. Nam hæc actio ex stipulatu

maritum condemnabat in solidum, non habita ratione facultatum ejus, et exigebat dotem præsentem, id est, statim a soluto matrimonio. Hanc asperitatem actionis ex stipulatu, qua sola vult hodie repeti dotem Justin. mitigat in hoc §. et in hac re jus utriusque actionis immutat ad aliquid, novumque jus, et novam formam dat actioni ex stipulatu. In superioribus casibus, qui supra sunt tractati, veterem conservat formam actionis ex stipulatu, naturam, jus reprobat actionis rei uxoriæ: in hac quæstione, et casu de die reddendæ dotis actioni ex stipulatu Justinianus adjicit hoc, scilicet quod inerat actioni rei uxoriæ, ut maritus non condemnetur ultra facultates, atque ita mitigat actionem ex stipulatu, probato magis jure actionis rei uxoriæ, quod est mite et moderatum. Nam sit hoc esse debitum reverentiæ maritali, ne acerbius exigatur, si absit dolus malus, etiamsi non absit culpa, quæ reverentia adeo debetur marito, ut de ea non exhibenda, puta de merito conveniendo in solidum pacisci turpe sit et improbum, *l. Alia. §. ult. D. sol. matr.* At præterea si conventus fuerit maritus in id, quod vires facultatum suarum ferebant duntaxat, si in id tantum condemnatus fuerit, cavere etiam debet hoc modo, quod in præsentiarum facere non potest, quandoque poterit, reddi. Quod etiam proponit Justinian. in *hoc* §. nam post condemnationem illam moderatam, integra manet mulieri residui petitio, si postea aliquid acquisierit maritus, quod idoneam emolumentum contineat, atque sufficiat explendæ doti, et persolvendæ. Et nota non esse dubitandum, hanc cautionem esse tantum nudam repromissionem fidejussoribus, hoc probat evidenter *l. Verum. §. Item videndum. D. pro soc.* Et quod generaliter Justinian. definivit in *l. 3. inf. de verb. signif.* in legibus cautionis nomen si nihil addatur aliud, puta si non dicatur, ut præstetur idonea cautio, vel satisdatio, semper esse accipiendum de stipulatione nuda promittis? promitto. Idemque significare simplex cautelæ nomen, videlicet ἀσφάλειαν, quoniam quam nos dicimus cautionem, Græci ἀσφάλειαν, id est, securitatem vocant: ergo et in hoc §. cautionis nomen accipiamus pro nuda repromissione. Idem Justinian. in hoc §. nove constituit, ut dos quæ consistit in mobilibus rebus, vel semoventibus, inquit, quas Græci vocant αὐτοκίνητα, puta in mancipiis, vel jumentis, aut pecoribus, item dos, quæ consistit in rebus incorporalibus, puta in nominibus debitorum. Denique si dos consistat in pondere, numero, et mensura, quæ res veniunt etiam mobilium appellatione veluti pecunia numerata, vinum, frumentum, oleum, vasa argentea, aut massæ aurea, aut argentea. Et generaliter, si consistat in quibuscunque mobilibus, vel semoventibus, vel juribus, vel actionibus, ut ea dos non reddatur annua, bima, trima die, neque etiam præsenti die, rejecto jure utriusque actionis, sed intra annum. Et hic valde laudo, quod decidit Accursius, quod quærit primum, ac deinde respondet. Dos igitur ea reddenda est post annum. Interim unde se, et suos alet, et tuebitur mulier? unde vitam tolerabit suam? finge eam alia nulla bona habere, *ut l. ult. inf. qui pot. in pign. hab.* Plerunque ait mulieres solam dotem habere in bonis. Et prudenter definivit Accursius, mulierem, quæ aliunde se tueri non potest, intra eum annum esse alendam sumptibus mariti, vel hæredum ejus, quod et ipsi dote utentur fruentur. Quid autem fiet si dos consistat in rebus immobilibus? ut olim obtinuit in utraque actione, reddenda est statim, hoc est apertissimum. Et in ea quidem, quæ reddenda est intra annum, intra eum annum, est immunis ab usuris præstandis mulieri. Sed si post annum reddatur, incipiunt currere usuræ dotis trientes; usuræ ergo moventium, et mancipiorum, jumentorum, id est, æstimationis earum rerum, quo in re distat vir a muliere: nam viro petenti dotem debentur usuræ trientes *à quatre pour cent* post biennium, *l. ult. §. Præterea, supra, titul. proxim.* mulieri repetendi post annum. Etiam ex *d. §. Præterea.* et ex *l. Hac edictali, §. His illud, sup. de sec. nupt.* intelleximus antea, rebus immobilibus adnumerari panes civiles, et mancipia rustica, et reditus, vel pensiones prædiorum rusticorum, vel urbanorum. Ex hoc loco annumerabimus etiam rebus immobilibus, vel fructibus earum, aut quæstubus vecturas navium, vel jumentorum, ac si naves sint res immobiles, et jumenta, et operas servorum, quæ locari solent, quod videtur tantum accipi posse de servis rusticis, vel de jumentis rustico operi destinatis. Nam hæc mancipia vel jumenta, veluti pars fundorum sunt. Ergo veluti res immobiles, *ut ait Julian. in Novell. 7.* Et his addatur *l. Heredes. de pet. hæred. §. seq.* exposuimus in §. *Primum itaque.* quia pertinet ad edictum de alterutro.

## Ad §. Cumque.

*Cumque ex stipulatu actio in his casibus, quos enumeravimus propriam naturam habeat, necessarium est in sequenti tractatu ea exponere, quæ vel communia sunt utriusque actionis, vel quæ in solam ex stipulatu actionem colligi oportet: vel propria quidem rei uxoriæ actionis, et inde autem ex stipulatu actioni accommodanda. Itaque partus dotalium ancillarum, id est, quæ æstimatæ non sunt, vel quæ servi dotales ex quacumque causa (nisi ex re mariti, vel operis suis) acquisierunt, ad mulierem pertinere utraque actio similiter voluit. Fœtus autem jumentorum, et omnia, quæ fructuum nomine continentur, ad lucrum mariti pertineant pro tempore matrimonii, sive non æstimata, sive æstimata sint. Sed et novissimi anni, in quo matrimonium solvitur, fructus pro rata temporis portione utrique parti debere adsignari, commune utriusque actionis est, in rebus scilicet non æstimatis. Æstimatarum enim rerum maritus quasi emptor et commodum sentiat, et dispendium subeat, et periculum expectet.*

Justinianus cum antea satis ostendisset quæ retinuerat ex natura, et jure actionis ex stipulatu longe diversa ab actione rei uxoriæ: nunc incipit tractare quæ sunt communia actionis utriusque, quæ etiam ipse retineat et probet. Et jam in §. *Cum autem, sup.* occupavit dicere hoc esse commune utriusque actionis, ut prædia dotalia soluto matrimonio statim reddantur, reliquæ dotes etiam reddantur, statim ex natura stipulationis, ex natura rei uxoriæ annua, bima, trima die: ex nova forma, quam Justinianus indidit actioni ex stipulatu, intra annum reliquæ dotes redduntur, quæ non consistunt in rebus soli, vel quæ in mobilibus rebus adnumerantur. Sequitur in hoc §. aliud commune utriusque actionis, ut in neutram actionem veniant fructus dotis percepti constante matrimonio. Hos enim maritus lucratur pro oneribus matrimonii, *l. Dotis fructus. D. de jur. dot. l. Pro onerib. sup. eod. l. Cum pater. l. Quæris. D. de pact. dot.* Dixi constante matrimonio, nam fructus percepti ante nuptias puta, cum traditio dotis vetustior est nuptiis, hi fructus augent dotem, et reddendi sunt quandoque soluto matrimonio, quasi dotales, *d. l. Dotis, §. 1. l. Si servo in dotem. de jure dot. l. 6. D. solut. matr.* Rursus recte dixi, percepti constante matrimonio, nam percepti post solutum matrimonium ex prædiis dotalibus, etiam augent dotem, non cedunt lucro mariti, *l. Si marito. §. ult. D. solut. matrim.* Et ideo ejus anni, quo divortium factum est, vel quo morte viri solutum est matrimonium ut in *l. 7. §. Interdum. in fin. soluto matr.* vel etiam morte mulieris, si dos profectitia fuerit, quæ sit reddenda patri mulieris superstiti, ejus, inquam, anni fructus extremi anni nuptiarum dividuntur inter virum et uxorem, aut socerum, pro rata temporis, quo stetit matrimonium, ut recte ait Justin. *in hoc §. et J. C. in l. Si alienam. D. solut. matr. l. Cum in fundo. §. Divortio D. de jur. dot.* Et Paulus 2. *sentent. tit.* 22. Exempli gratia: si novissimo anno matrimonium steterit quatuor mensibus tantum, cum forte una fuissent per quinquennium, aut decennium, ex novissimo anno, quo conjuges una fuerunt quatuor mensibus tantum, ex fructibus ejus anni maritus feret trientem, uxor bessem, id est, maritus tertiam, quia tertia parte tantum ejus anni stetit matrimonium, tertiaque tantum parte ejus anni sustinuit onera matrimonii: uxor feret duas tertias, nisi aliud convenerit, *l. penult. D. de pact. dot.* Et inde illa nobilis quæstio, de divisione fructuum inter virum et uxorem *in d. l. 7. §. Papinianus. D. sol. matr.* quam satis diligenter, ut arbitror, memini me exposuisse tribus in locis; *in sententias Pauli, in feudis,* et in *Observ. 14. cap. 22.* Aberrarem longe si ea quæstio esset mihi nunc retexenda: sed ex eis locis licet unicuique petere certam ejus definitionem, maxime ex *Obser.* 14. Ubique tamen semper servanda est illa regula, ut novissimi anni fructus capiat mulier pro rata temporis, quo nupta viro fuit, et vir æque pro rata temporis, quo ei nupta mulier fuit: quæ ratio, ut in illis locis ostendi, etiam servanda est inter dominum et fructuarium, ut ejus anni, quo finitur ususfructus, pro rata temporis, quo stetit ususfructus, eo anno fructus partiantur inter se, abrogata communi opinione, quæ ducebatur ex *l. Defuncta. de usufr.* male intellecta. Nam et audio Senatum Parisiensem ea in re abrogasse communem opinionem, id est, id quod plerique existimant, quod etiam dicitur regula. Nam in jure regula est, quod plerique juris auctores existimant, sive opinio communis. Et hoc de fructibus ejus anni, quo factum est divortium bona gratia. Nam si culpa intervenerit viri, vel mulieris, servanda sunt ea, quæ antea diximus de mulctandis conjugum culpis, qui dissidium fecerunt. Porro aliis annis percepti fructus, quibus nullum fuit inter conjuges dissidium, cedunt lucro mariti in vicem onerum matrimonii, nec veniunt in repetitionem dotis, etiamsi ususfructus datus sit in dotem, non sunt reddendi fructus soluto matrimonio, quia nisi aliud appareat actum, jus ipsum utendi fruendi videtur esse in dotem, non fructus qui percipiuntur. Igitur satis est cedi jus ipsum utendi fruendi soluto matrimonio, nec percepturum fructuum repetitio est, et quod dixi, eos fructus cedere lucro mariti onerum matrimonii vice, *l. Dotis. §. Si ususfr. D. de jur. dot.* ex eo J. C. recte colligit in *l. Quamvis. D. de jur. dot.* dotem quamvis sit in bonis, et dominio mariti, tamen etiam mulieris esse ex effectu ipso, quia fructus dotis effecta redeunt ad mulierem, cujus onera sustinet maritus, et hominum ejus puta, ancillarum, et servorum. Denique et jure, et ipsa mulier est domina dotis etiam constante matrimonio. Igitur maritus non est solus dominus dotis, sed sunt veluti duo domini dotis, et duo possessores. Maritus igitur non omnino comparandus fructuario, ut glossa tentat in hoc §. Est enim plus quam fructuarius, nempe dominus, id est, proprietarius: nam et fructuarius posset dici dominus, et quam legem nondum in hanc rem attuli, aperte *l. Quoties. §. ult. D. de procul.* ait, dotis datione dominium mutari, sicut emptione, aut venditione facta a domino, et legato: nam legati dominium acquiritur ipso jure *ex 12. tab. ut Ulp. ait lib. reg. titul. de dom.* Fructuarius non potest servum manumittere, in quo habet usumfructum, cum nec jure veteri nudus proprietarius ante Justin. potuit manumittere: pleni domini erat dare plenam libertatem, non vel proprietarii tantum, vel fructuarii, *l. 2. §. de manumis. eod.* Maritus potest manumittere servum dotalem, si sit solvendo, id est, si pretium capitis manumissi possit refundare uxori, sicut alienare potest quamlibet rem dotalem mobilem æque, si sit solvendo, *l. 3. sup. tit. prox.* Nam lege Julia prohibetur tantum alienatio fundi dotalis, vel ædium, servus non est hujus generis. Ac præterea manumissio non est alienatio, qui manumittitur, non alienatur, hoc est perspicuum. Et ideo in jure semper separatur alienatio a manumissione, *l. Ex judiciorum, D. de accus. l. Prospexit, D. qui et quib. man.* In fructibus autem quos diximus lucrari maritum, quoniam et Justin. hoc attingit in hoc §. numerantur, ut certum est, vindemiæ, et segetes: in fructibus dotis sunt etiam lana, et fœtus pecorum exceptis fœtibus, qui submissi gregem retinent, atque reficiunt. Nam si grex ovium datus sit in dotem, maritus in locum demortuorum debet submittere fœtus, atque ita

retinere gregem integrum. Et hi fœtus submissi non habentur in fructu, sed in dote, *l. Plerumque. §. Si servi. D. de jur. dot.* et *l. 7. §. Non solum. D. sol. matr.* In fructibus etiam sunt, aut vice fructuum usuræ collectæ ex nominibus dotalibus, argumento *l. Deducta. §. Ante. D. ad Trebell.* et *l. Usuræ. D. de usur.* Usuræ fructuum vicem obtinent. Quid est usura? fructus, sive reditus pecuniæ, sive earum rerum, quæ pondere, numero, mensura constant, in quibus tantum mutuum consistit. Usura est hujus pecuniæ reditus, *l. Titius, D. de præscript. verborum.* Et in fructibus numerantur pensiones prædiorum urbanorum, in *d. l. 7. de pensionib. l. Prædior. D. de usur.* Non loquuntur hæ leges de pensionibus rusticorum prædiorum, nam has certum erat esse in fructu, quia rusticis prædiis fructus parere proprie innatum est ingenitumque. Sed dubitabatur an etiam pensiones urbanorum prædiorum in fructu essent? quod magis placet: item vice fructuum sunt, et ideo cedunt lucro mariti, quæ servus dotalis acquirit ex re mariti, vel ex suis operis, ut ait Justinian. in hoc §. vel etiam si aliquid servis dotalibus relinquatur hæreditatis, aut legati titulo contemplatione mariti, id est, quod testator velit ad maritum pervenire, non ad uxorem, nam et hoc videtur esse ex re mariti, ex *l. Adim. in ff. D. de acq. hæred. l. Si legato, aut hæred. D. de jur. dot.* Sunt et alia pleraque in fructu, quæ necesse non est omnia recitare. Dicamus de his, quæ non sunt in fructu dotis: quæ sunt in fructu, maritus non reddit, quæ non sunt in fructu, reddit uxori, quia augent dotem. Dos constante matrimonio crescere, et decrescere potest. Idemque de ea dici potest, quod de peculio, similem esse homini dotem, ut peculium simile esse homini dicebat Papirius Fronto: nascitur dos cum traditur, nuptiæque sequuntur, aut præcesserunt; crescit alluvione, crescit confusione ususfructus, et iis, quæ mox subsequentur: decrescit etiam casu fortuito, et moritur soluto matrimonio. Quæ non sunt in fructu accrescunt doti, augent dotem, ut lapides cæsi, et arbores, quædam, veluti grandes, et frugiferæ, nam eæ non sunt in fructu, ut maritus possit eas cædere: itemque res comparatæ ex dotali pecunia non sunt in fructu, sed dotales sunt, *l. Si ex lapidicinis,* et *l. Res, quæ ex dotali. D. de jur. dot. l. 7. §. Si fundum.* Et, ut dixi sup. fœtus, qui submissi gregem supplent, non sunt in fructu: itemque acquisitiones etiam servorum dotalium, id est, extra rem mariti, vel operas servorum, sunt etiam dotales, non in fructu, *l. 3. D. de fund. dot.* Itemque partus ancillarum, ut ait Justin. hoc loco, et *l. Cum post. § ult. D. de jur. dot.* Nam partus non est in fructu, neque in reditu. Absurdum visum est, ut homo homini esset in fructu, *l. Vetus. D. de usufr. l. In pecudum. D. de usur.* Igitur partus neque in fructu est, neque in reditu, quia, ut utar alia ratione, etiam ancillæ non ita comparantur, ut gallinæ, nempe ut pariant. Hæc ratio ponitur in *l. Ancillarum. de pet. hæred.* Partus igitur earum merito dicuntur non esse in reditu. Et in hoc consentiunt omnes juris auctores, qui extant, neque, ut ego ostendam infra, ulla lex huic sententiæ refragatur, nam quas objiciunt, eas ostendam potius corroborare sententiam. Extremum erit, hæc nos dicere de rebus dotalibus inæstimatis, quæ etiam propriæ sunt dotales: harum periculum spectat ad mulierem ergo et compendium, sive commodum. Inæstimatæ res meliores, aut deteriores, aut minores, aut majores fiunt mulieris periculo, ac proinde ei conservantur incrementa dotis, idest, quicquid est extra fructus dotis, sicut diminutiones dotis, etiam ei imputantur, cum dos est inæstimata. Nam æstimatarum rerum dotalium alia est conditio, quia eas amisse videtur maritus, qui soluto matrimonio liberatur solvendo pretium, sive æstimationem conventam initio dotis dandæ. Et hujus fundi dotalis æstimati lex Julia non prohibet alienationem, sed inæstimati: nam æstimatio facit maritum solum, et plenum dominum, non etiam uxorem, *l. 5. sup. de jur. dot.* æstimatæ dotis est dominus solus maritus. Et ideo omne ejus dotis commodum et periculum ad eum pertinet. Denique non tantum fructus, sed et cetera, quæ non sunt in fructu, *l. Plerumque, in principio,* et §. 1. et *l. Si mancipia. D. de jure dotium.* Ergo partus ancillarum etiam ad eum pertinent, quasi emptorem ancillarum. Nam æstimatio vera emptio est, cum ex eo negotio sit actio ex empto et vendito, *l. Quoties. D. eodem titulo.* Ex superioribus intellesimus, partum ancillæ non esse in fructu, vel reditu, et augere dotem, si ancilla dotalis fuerit, quod hodie post multas controversias constat inter omnes juris auctores, et dirimit hæc definitio multas quæstiones juris. Fac aliud esse fructum, aliud reditum, ac proprie reditum, qui et proprie redactus, et refectus dicitur, esse id, quod redigitur ex locatione et conductione, in *l. Fundi. D. de usufruct. leg. l. Liberto. D. de annu. legat. l. penult. §. Insulam. D. de leg. 2.* vel id, quod redigitur ex fœnore, ut in *l. Titius, D. de præscriptis verbis, l. Alumnæ, D. de alimend. legat.* Nam fœnus quasi conductio est nummorum, et locatio, ut in illo loco Floratii: *Conductis coemens obsonia nummis,* id est, fœnori acceptis: vel fac aliquando, esse idem reditum et fructum, ut in *l. Quidam, l. Qui fructus. D. de usufructu leg. l. 12. D. de alim. legat.* Vel hoc si feceris, vel illud semper verum est, partus ancillarum non esse fructus, non esse reditus, et ideo non dissidet ab hac definitione Paulus, quod tamen plerisque videtur *l. 14. D. de usuris,* et *leg. 24. §. 1. D. ad leg. Falcid.* Quorum locorum interpretationem pollicitus sum. Cum nominatim scribat Paulus 3. *sentent. tit. de legatis*: legato usufructu ancillæ, partum ejus non pertinere ad legatarium, sive fructuarium. Ergo Paulus idem admisit, quod ceteri omnes, partum ancillæ non esse fructum. Sed diligenter, ut res tota intelligatur, nobis explicanda est *d. l. 14. D. de usur.* Initio lex proponit, post moram in fideicommisso solvendo factam, fideicommissario esse restituendos partus ancillarum, quæ fideicommisso continentur, videlicet editos post moram. Ergo per contrarium indicat statim ab initio, et mox in sequentibus, partus editos ante moram non esse restituendos fideicommissario, sed remanere penes hæredem. Et hoc proposito idem Paulus eodem in loco ponit hanc speciem: hæredem rogatum restituere hæreditatem post mortem suam, id est, hæredis, nam olim fideicommissum potuit relinqui post mortem hæredis, non etiam legatum. Recte igitur rogatus est hæres post mortem suam restituere hæreditatem, in qua erant ancillæ, et adjecit sine reditu, id est, ut restitueretur hæreditas post mortem hæredis excepto reditu. Quæritur an partus editi vivo hærede, id est, ante diem fideicommissi cedentem, et ante moram, an mortuo hærede sint restituendi fideicommissario? Et videbatur esse restituendos, quia testator tantum excepit reditum, ne is restitueretur, ne fideicommisso contineretur, vel hæreditate fideicommissaria. In reditu autem non sunt partus, ergo partus excepti non videntur. Sunt igitur restituendi, quasi insint hæreditati. At Paulo aliud judicium est, nimirum ut partus editi vivo hærede ante diem fideicommissi cedentem, non veniant in restitutionem, non contineantur fideicommisso. Et hoc ita existimat Paulus, non quod excepto reditu, excepti videantur partus, quos sciebat non esse in reditu, vel fructu, sed quia ea adjectio testatoris, *sine reditu post mortem tuam restituito hæreditatem meam,* sit supervacua, et perinde res habeatur, atque si apposita non fuisset. Illa autem clausula non apposita, *sine reditu, deducto reditu, excepto reditu,* procul dubio non venirent in restitutionem fructus percepti ante moram, ante diem legati cedentem, ante acquisitum ex causa fideicommissi dominium. Hæc tria idem demonstrant tempus, ante moram, ante diem legati cedentem, ut ut est in *l. 42. D. de usur.* ante acquisitum ex causa fideicommissi dominium. Nam ut legatum statim ut cessit dies ejus, ipso jure acquiritur ex 12. tabulis, id est, dominium ejus rei, quæ legata est, *l. Quoties. §. ult. D. de precul.* ita etiam jure prætorio statim ut dies cessit ex causa fideicommissi dominium acquiritur, vel dominium possessionis, quoniam prætor facit possessorem, non dominum unquam, *l. Qui usumfructum, D. si usufr. pet.* Ergo ut uno verbo dicam, fructus perceptos ante diem fideicommissi cedentem, hæres rogatus restituere hæreditatem, post mortem suam retinebit, neque restituet. Et sunt duæ rationes hujus sententiæ: prima hæc est, quia rogatus est tantum restituere quod esset hæreditatis. Fructus autem medio tempore percepti non hæreditati accepto feruntur, sed rebus hæreditariis, quæ multum distant ab hæreditate. Nam hæreditas est res incorporalis: res hæreditariæ sunt corporales. Usuræ autem medio tempore perceptæ, non etiam accepto feruntur hæreditati, sed nominibus hæreditariis. Ac proinde in restitutionem non veniunt fructus medio tempore percepti, vel usuræ nominum hæreditariorum, quæ vicem fructuum obtinent. Et hæc ratio proponitur, in *l. In fideicommissaria. §. 1. D. ad Trebell.* nam §. 1. est ratio sententiæ propositæ initio hujus leg. Altera ratio hæc est, quia fructus ab hærede percepti medio tempore rogato restituere hæreditatem, post tempus videntur percepti judicio defuncti, id est, videtur defunctus voluisse, ut interim hæres fructus suos faceret, et intercapedinem illam temporis adscripsisse in gratiam hæredis, in *l. Mulier. §. Si hæres. D. ad Trebell.* Ergo non debet eos restituere, quia voluntas defuncti hæc fuit, ut venirent in fideicommissum. Quæ ratio etiam efficit, ut fructus medio tempore percepti, hæredi imputentur in quartam, *d. l. In fideicommissaria.* Nam quicquid hæres percepit judicio defuncti, jure hæreditario, non alio titulo, id, inquam, solum, non quod alio titulo capit, imputat in quartam, *l. In quartam. D. ad legem Falc.* Ergo fructus medio tempore percepti non veniunt in restitutionem, cum sint percepti judicio defuncti, sed eadem ratione imputantur hæredi in quartam. Paulus existimat idem statuendum esse in partu, quod est receptum in fructu, quod etiam confirmat de fructu scilicet *l. Ita tamen. §. 1. ad Trebell.* et *l. 26.* et *l. Quod his verbis. D. de leg. 3.* Et excipiuntur soli filii, quo jure utimur hodie destricte, ut filii a patre rogati restituere hæreditatem vel suis liberis, vel extraneis post tempus, omnimodo fructus medii temporis lucrifaciant, nec imputent in quartam: sed præter fructus medii temporis etiam deducant quartam integram. Hoc solis filiis dedit Zeno Imperat. in *l. Jubemus. inf. ad Trebell.* Hæc, inquam, omnia, quæ dicuntur de fructu, Paulus etiam admittit in partu, et in partu partus, videlicet partum, vel partuum partus non contineri fideicommisso hæreditatis, sed imputari in Falcidiam hæredi, in *l. 24. §. 1. D. ad l. Falcid.* quoniam et in partu intervenit eadem ratio, eadem utilitas, par in utroque est ratio et utilitas, argumento *l. ult. D. de cloacis,* et *l. 5. §. Constitutus. D. ut in poss. leg.* Communis ratio hæc est, quia ut fructus, ita partus, qui eduntur medio tempore (quia fideicommissum dilatum est in tempus in gratiam hæredis ex tacita voluntate defuncti) debent pertinere ad hæredem, id est, non fructus tantum, sed etiam omnis causa hæreditatis, omne commodum, omne interusurium, quod pendente die fideicommissi hæres capit rogatus restituere hæreditatem post tempus. Non vult Paulus partum esse in fructu, sed sequi jus et conditionem fructus, ut evenit in multis partibus juris. In actionem quod metus causa non veniunt tantum fructus, sed etiam partus, quamvis non sint fructus, et partuum partus, *l. Sed et partus. D. quod metus causa.* Et similiter in actionem Paulianam, *l. Ait prætor. §. Partum. D. quæ in fraud. cred.* et in rei vindicationem officio judicis, post litem contestatam veniunt fructus, veniunt partus, venit omnis causa ejus rei, de qua agitur, *l. Julianus. §. 1. D. de rei vindicatione,* et in petitionem hæreditatis, et nominatim in *l. Ancillarum. D. de petit. hæred.* ancillarum hæreditariarum partus, et partuum partus venire in petitionem hæreditatis, quamvis in fructu esse non existimentur, inquit, quod vix ancillæ ejus rei gratia comparantur, ut pariant, ut sint reditui, fructuique, sed ut serviant utiliter. Ergo nihil vetat aliquid non esse in fructu, et ejusdem esse juris et conditionis, cujus

est fructus. Et hoc voluit Paulus *in d. l. 14. de usuris*, sed eam fuit contentus hoc ita demonstrasse; voluit etiam id confirmare *in d. l. 14.* ex eo, quod retulit Neratius *in lib. 1. respons.* ut opinor, ex communi auctorum sententia, quod si ancilla sit legata sine reditu, sicut ante propositum fuit, hæreditatem fuisse relictam per fideicommissum sine reditu: si inquam ancilla similiter relicta sit per fideicommissum, legatæ per fideicommissum partus ea enixa sit, ante fideicommissi diem cedentem, ante moram, non veniunt in restitutionem, non sequuntur matrem. Et sane de hoc constabat inter omnes auctores, ancillam legatam vel directo, vel per fideicommissum non sequi partum editum ante moram. Hoc aperte probat *l. Uxorem. §. Sorori. D. de leg.* 3. et *l. penult. D. de optio. leg.* Sed huic *l.* penultimæ, ne quem perturbet varia scriptura, modo affirmative, modo negative, quæ est in ea *l. penult.* duobus locis, et ut asseramus, et vindicemus, veram esse scripturam vulgarem, manus ei porrigenda est, exposita breviter specie: quidam filium et uxorem suam hæredes instituit, et filiam exhæredavit, et ei legavit certam summam, cum in familia nuberet, et insuper eidem filiæ legavit decem mancipia cum nupserit, quæ scilicet elegisset uxor mater filiæ statim post aditam hæreditatem, ante nuptias filiæ: quæritur, si ante nuptias mancipia electa sint, et peperint, an partus debeantur filiæ, qui nati sunt ante diem fideicommissi cedentem, id est, ante nuptias? Respondet non deberi filiæ, partum matrem legatam non sequi: non est igitur perpetuo verum quod dicitur partum sequi matrem. Est verum cum quæritur de dominio, ejus scilicet, esse partum, cujus est mater. *l. Partum. supra de rei vindic.* Et hæredis igitur esse partum editum medio tempore, quia medio tempore ancilla hæredis fuit. Et etiam id verum si quæratur de statu partus vulgo quæsiti, non justi partus, id est, ex justis nuptiis: nam partus non intervenientibus justis nuptiis sequitur statum matris, ex serva servus nascitur, ex libera liber, ex latina latinus: ea est lex naturæ, quæ sola spectatur in vulgo quæsitis seu spuriis, *l. Lex naturæ. D. de statu hominum.* Ceterum partus, qui jam factus est hæredis, non sequitur matrem jure legati, aut fideicommissi transeuntem ad alium, quia non sunt comprehensi fideicommisso, vel legato. Et rursus in eadem *lege penul.* quæritur, an usus et fructus partuum editorum ante nuptias pertineant ad matrem, cui maritus permiserat electionem decem mancipiorum dandorum filiæ exhæredatæ cum nuberet? Et respondet lex, nihil proponi cur fructus, quod et de partubus dici potest natis medio tempore ad matrem pro solido pertineant, quæ verba explicant male. Sed est manifestum significari hoc, fructus partuum non pertinere ad matrem in solidum, quia habet cohæredem filium: communicandi ergo sunt filio cohæredi, quia non inveniuntur nominatim adscripti matri. Erunt igitur communes: matri tantum electio decem mancipiorum concessa est: ergo hoc ratum et fixum est, ancillam legatam non sequi partum editum ante moram, vel medio tempore, idem est: et ideo non alia re in *l. Si ancillas. de legatis* 1. proponitur testatorem legasse ancillas, et quod ex eis nasceretur: alioquin partus non sequerentur legatarium, nisi nati post moram. In *l. Hujusmodi, §. Legatum. D. de legatis.* 1. quod dicitur partum sequi matrem legatam, hoc ideo fit, quia testator legaverat omnia mancipia, quæ sua essent tempore mortis: et eo tempore, mortis scilicet testatoris, ancilla in fuga pepererat, manifestum est hunc partum esse legatum non minus, quam matrem, quia tempore mortis testatoris is partus fuit editus, et ipso jure factus testatoris. Denique relinquitur, ut iterum dicam, ancillam legatam post tempus non sequi partum editum medio tempore. Unde sic ratiocinatur Paulus in *d. l.* 14. Ancillam legatam non sequitur partus editus medio tempore: hæc propositio est, hoc est verum hoc nemo diffitetur. Sequitur assumptio: nihil autem interest an *ancilla specialiter*, an *hæreditas sit in fideicommisso*, in qua sunt ancillæ. Conclusio: ergo idem obtinet in hæreditate fideicommissaria, ut scilicet hæredem, vel fideicommissarium non sequantur partus editi ante moram. Si hoc valet in ancilla specialiter legata, ut constat inter omnes, cur æque non constat inter omnes, ut valeat in hæreditate fideicommissaria, in qua sunt ancillæ? Nam sciebat Paulus suam sententiam neque Ulpiano probari *in l. Mulier. §. Sed enim. D. ad Trebell.* neque Papiniano *in l. Deducta. §. Hæreditatem. D. eod. tit.* Quos auctores solet sæpissime reprehendere. Nam et in Papinianum ex professo Paulus scripsit notas, et cum ait: Quidam refert, cujus sententiam improbat, vel intelligit Ulpianum, ut in *l. Lecta. D. de rebus cred. l. §. D. usufr. quemad. cav. l. Qui hæredi. §. Si duorum. D. de cond. et dem.* vel Papinianum, ut in *l. Creditorib. D. de separat.* Videamus autem an assumptio Pauli sit vera. Nihil interesse an ancilla specialiter, an hæreditas in fideicommisso sit. Si ostendero esse falsam, consequens est eam ratiocinationem esse captiosam. Videtur esse falsa, id est, videtur interesse multum, ancilla relinquatur specialiter, an hæreditas, in qua sunt ancillæ: nam hæreditas est nomen juris universi, quod recipit augmenta, et diminutiones, commoda, et incommoda omnia: ancillæ autem nomen est corporis, nomen, quod certis finibus circumscribitur, finitur. Et inde differentia inter petitionem hæreditatis, et rei vindicationem. Nam in petitionem hæreditatis veniunt partus, et fructus quocumque tempore percepti ante litem, vel post litem, ante aditam, vel post aditam hæreditatem, *l. Item veniunt. §. Fructus. D. de pet. hær.* In rei vindicationem non veniunt fructus, vel partus, nisi post litem contestatam, nec id jure actionis, sed officio judicis, quam differentiam probat *l. 2. sup. de pet. hæred.* dum inducit nomen hæreditatis, quo significatur jus universum. Nam formula hæreditatis petitionis hæc est: *si paret hæreditatem meam esse:* hoc nomen recipit augmenta omnia, et diminutiones, fructus, et partus cujuscunque temporis. Sic dicam, si rogatus quis sit restituere hæreditatem, partus augere eam hæreditatem. Item fructus augere hæreditatem perceptos ante aditionem, *l. Ita tamen. §. 1. D. ad Trebell.* Et multo magis fructus, qui erant maturi tempore mortis testatoris: vel in horrea repositi, *l. 9. D. ad leg. Falc. l. Centurio. D. de vulg. substit.* Fructus perceptos post aditionem ante moram excipiam, et negabo augere hæreditatem fideicommisso collato in tempus, quia ex judicio defuncti eos retinet hæres, fructus, inquam, non etiam partus, quia in fructibus non habentur. Sed facile potest respondere Paulus, nempe hoc modo: fructus perceptos post aditionem aut moram, videri perceptos judicio defuncti: qui in gratiam hæredis distulit solutionem fideicommissi, cur non et partus ut hæres lucretur, videtur testator fideicommissum contulisse in tempus? Non est ergo plus juris hæredi retinendorum fructuum, quam partuum perceptorum, editorum ante tempus fideicommissi. Ulpianus tamen in supradicto loco dixit, partus esse restituendos, quia non sunt in fructibus. Et loquitur necessario, cum dicat tantum partus, de editis ante moram: nam post moram nulla est differentia inter partus et fructus. Et ita etiam Papinianus in supradicto loco, si quis rogetur restituere hæreditatem post mortem suam exceptis reditibus, ait, eum non posse retinere partus, quia excepti sunt soli reditus, et partus non sunt in reditu. Et similiter eum non posse retinere fetus gregi submissos, quia et ii non sunt in reditu. *l. Plerumque. §. Si servi. D. de jure dot.* Et loquitur etiam necessario de editis ante diem fideicommissi cedentem. Nam post diem nulla est differentia inter partus et fructus, sive reditus. Ideoque idem Papinianus *in dicta. l. Deducta.* cum hoc proposuisset in §. *Hæreditatem.* de partubus, et in §. *Ante.* fructus retinere hæredem, subjicit, fructus tantum hæredem retinere ante diem fideicommissi perceptos, et pensiones, quæ sunt in fructu, atque usuras, quas debitores hæreditarii solverunt hæredi, cum postea dies cessisset, id est, quarum usurarum post mortem creditoris dies cessisset, has hæres retinebit, nec restituet, ut in dicta *l. Deducta. §. Quæ post.* et *l. Ita tamen. §. Actiones. eodem titulo.* Nec obstet. *l. Postulante. §. penult.* et *ult. eodem.* Itaque ut concludam, non est dissidium inter jurisconsultos in ea quæstione, an partus sit in fructu, sed an partus in restitutione fideicommissi eodem jure sit et conditione, qua fructus. Et probabilior est Pauli sententia.

## Ad §. Cautione.

*Cautione videlicet defensionis in specie, in qua dotem suæ uxoris, vel nurus in familiæ erciscundæ judicio præcipuam filius defuncti detrahit, secundum propriam naturam ex stipulatu actionis cohæredibus suis præstanda.*

Solet nurus dotem dare socero, itemque pronurus prosocero, in cujus potestate maritus est, vel pro ea pater, aut extraneus. nam et socer, vel prosocer sustinet onera filii, et nurus, et nepotis pronurus. Sunt enim in unius patris familia, in *l. Si filia. §. Hoc amplius. D. famil. ercisc.* Dos datur pro oneribus matrimonii, et nihil aliud est, quam pensatio onerum. Ergo ei dari debet, qui sustinet onera, id est, ei, in cujus potestate maritus est: nam etsi data sit marito, confestim acquiritur parenti, in cujus potestate maritus est. Et ex contractu dotis datæ filio, vel nepoti, parens quandocunque tenetur, soluto matrimonio mulieri jure honorario, actione de dote, quod jussu, si jussu ejus dos data sit filio, vel nepoti, novo marito, vel de peculio, vel de in rem verso, vel si quid dolo malo eo in re fecerit. Nam si forte res dotales habeat, nec eas restituere paratus sit, condemnabitur ex doli clausula, quæ inest actioni de dote bonæ fidei, quanti ea res erit. Et hæc omnia comprobantur *ex d. §. Hoc amplius.* et *l. In bonæ fidei. D. de pecul. l. Si cum dotem. §. Transgrediamur. l. Si filiafam.* 25. et *l. Si filiofam. 53. soluto matrim.* hac ratione, quod scilicet dos apud eum esse debeat, apud quem decurrunt onera matrimonii. In distrahenda societate omnium bonorum ex judicio communi dividundo, socius, qui contulerat in societatem dotem uxoris suæ, eam præcipit, id est, retinet præcipuam, nec deducit in divisionem constante matrimonio, quia dos apud eum debet esse, qui onera sustinet. Et hæc est sententia *l. Actione. §. ult. D. pro soc.* Et similiter post mortem soceri, qui a nuru dotem accepit, quia onus matrimonii a parte mariti defuncto in ipsum maritum transfertur, maritus si ex parte pure hæres sit institutus a socero, id est, patre suo, adjectis cohæredibus constante matrimonio in judicio dividundæ hæreditatis inter cohæredes, quod dicitur famil. erciscundæ, dotem uxoris suæ recipiet ante omnia, et reliqua bona dividet inter cohæredes, sed opposita exceptione doli, non ante præcipit dotem, quam caverit cohæredibus, defensum iri eos adversus mulierem, vel patrem ejus, vel extraneum, qui pro muliere dotem datam sibi recepit, quandoque soluto matrimonio agentem ex stipulatu de dote recuperanda: eadem est cautio defensionis et indemnitatis. Nam defendere cohæredes adversus repetentes dotem, quam ipse præcipuam retinuit, est litem totam subire pro cohæredibus, cum quibus agitur de dote, et indemnes eos præstare, *l. Pater dotem. D. de dot. præl.* Et hæc est sententia *hujus §. Cautione*, quam confirmat *d. l. Si filia. §. Hoc amplius.* et *l. Fundus qui. D. fam. erc.* et *l. 1. §. Celsus.* et *§. pen. D. de dot. præl.* Et addit *l. 2. sup. fam. erc.* filium præceptam dotem uxoris suæ judicio familiæ erciscundæ per arbitrum divisionis sibi retinere, si postea mulier moriatur in matrimonio, videlicet nisi sit dos profectitia, et pater mulieris, qui dotem dedit, supervixerit filiæ, vel nisi dos sit recepititia. Et sane *d. l. 2.* loquitur tantum de dote, quam socero nurus ipsa adnumeravit, non pater ejus, non extraneus pro ea. Hanc filius ex parte hæres institutus a patre suo socero uxoris suæ deducet, detrahet, præcipiet in judicio familiæ erciscundæ, eamque retinebit, si postea mulier moriatur in matrimonio. His autem verbis hujus §. *Secundum propriam naturam ex stipulatu actionis*: his

verbis, inquam, ne fallamur, non hoc significatur, jus illud proprium fuisse actionis ex stipulatu de dote recuperanda, ut scilicet dotem datam socero maritus ex parte a socero hæres institutus, præciperet in hæreditate dividenda. nam proprie, quæ erant actionis ex stipulatu, omnia jam sup. exsequutus est, et communia utriusque actionis ex stipulatu, et rei uxoriæ, cœpit exponere a præcedenti §. Ergo et ad communia utriusque actionis pertinet hic §. Denique quod in hoc § dicitur de præcipienda dote, utriusque judicii æquitas admittit. Et recte ita Græci concludunt hunc §. ταῦτα κοινὰ ἦσαν. *Hæc communia erant utriusque actionis.* Hanc conclusionem appingunt extremo hujus §. Quid est ergo quod ait, *Secundum propriam actionis ex stipulatu naturam caveri omnibus cohæredibus præstandis?* His verbis hoc tantum significatur, in stipulatione stricte cohæredibus esse cavendum de indemnitate et defensione, si quis forte cum eis agat de dote actione stricta, non bonæ fidei, qualis est stipulatio dotis recuperandæ. Cautio igitur præstabatur cohæredibus secundum naturam propriam actionis ex stipulatu, non secundum novam formam pro dote datam hac constitutione Justiniani. Et quæ diximus omnia, quæque dicemus de socero et nuru, vel de patre et filio hac in re, eadem dicta intelligamus de pronuru et prosocero, itemque de avo et nepote ex filio, qui mortuo avo recidit in potestatem patris, cum ambo vivo avo in ejus potestate et familia fuerant. Et consequenter onus matrimonii qui in eum transfert, is scilicet, in cujus venit aut recidit potestatem, sustinet onera matrimonii, quæ vel tu ante tulisti, vel is, ex cujus potestate exiisti. Hæc est simplex interpretatio hujus § nec per se desiderat quicquam aliud. Sed quia hinc dependent, et agitantur multæ quæstiones et variæ, eæ mihi videntur non esse prætermittendæ. Propositio hujus §. hæc est. Filium a patre, qui dotem a nuru accepit, institutum hæredem ex parte pure constante matrimonio, eam dotem habere præcipuam, et eam detrahere in judicio familiæ erciscundæ, nec subjicere eam divisioni: ponit filium hæredem institutum. Quæro, quid sit dicendum, si exhæredatus sit? Et placet etiam exhæredato dari præceptionem dotis, ad quem onus matrimonii decurrit, et præcipit dotem utili judicio familiæ erciscundæ, *l. 1. § Celsus, D. de dot. præl.* dum sit utili judicio, nempe familiæ erciscundæ. Nam sicut utilis actio familiæ erciscundæ datur inter hæredem scriptum et filium adoptivum impuberem, et exhæredatum quartæ obtinendæ gratia, quæ ei debetur ex constitutione D. Pii, *l. 2. famil. ercisc.* ita etiam utilis familiæ erciscundæ datur inter hæredem scriptum et filium exhæredatum dotis uxoris suæ præcidendæ gratia, licet non sit cohæres, quia quem onera matrimonii sequuntur, eum et dos sequitur, licet sit exhæredatus. Exhæredatio non potest adimere filio dotem uxoris suæ, exhæredatio non potest adimere dotem filio filiæ suæ, quam pro ea dedit parens, *l. Dotem. D. de collat. bon.* Exhæredatio filiæ exhæredatæ non adimit dotem suam, quam pro ea semel dedit pater. Et hoc ostenditur *in §. seq.* Denique exhæredatio non adimit omnia. nam jura sepulchrorum non adimit *l. 6. D. de relig. et sumpt. fun.* Ergo utili judicio familiæ erciscundæ exhæredatus filius deducit dotem uxoris suæ, quam patri, sive socero suo nurus dederat, vel si exhæredato filio fuit prælegata a patre, eam persequitur jure legati, *l. 1. §. Per contrarium. l. Pater dotem. D. de dot. prælег.* Sed semper exhæredatus, qui dotem præcipit, deducit, persequitur, debet hæredi cavere de indemnitate ratione dotis, quia hæres tenetur de dote, licet dotem habere desierit, præstitam nempe exhæredato manente matrimonio, id est, non ideo minus soluto matrimonio hæres soceri convenietur ex stipulatione de dote. Et est hæc in re differentia inter obligationem peculiarem, et obligationem dotalem. Obligatio peculiaris sequitur peculium, *l. Frater a fratre. D. de cond. indeb.* Obligatio dotalis non sequitur dotem, ut puta divortio facto mulier non repetet dotem a marito exhæredato, quam ei non dedit, sed patri ejus, licet eam non habeat, sed eam repetet ab hærede soceri, cui eam dederat, licet eam non habeat jure præstitam exhæredato, ideo hæredi cavendum est de indemnitate. Proposuit etiam filium hæredem institutum ex parte. unde quæro, quid sit dicendum, si sit institutus ex asse a patre suo, cui uxor dotem dederat? Et hoc casu nullus est labor, quia suo jure dotem habet filius, ut omnia bona patris, nec ei res est, aut controversia cum aliis, sed interveniente Falcidia, in cujus ratione ineunda ante omnia deducitur omne æs alienum defuncti, et eo deducto primum, computatur quantum sit in bonis defuncti, ut animadvertatur secundum quantitatem bonorum, quæ fuerant mortis tempore, sit locus Falcidiæ, necne. Hoc, inquam, casu filius ex asse hæres institutus, et forte oneratus legatis, in ponenda ratione legis Falcidiæ, deducit dotem uxoris suæ, veluti æs alienum, quod debuit pater, quia debuit eam dotem, id est, obligatus fuit ex causa dotis acceptæ a nuru, etiamsi nondum venerit dies reddendæ dotis, ergo eam dotem deducit tanquam æs alienum defuncti. Et similiter, si sit institutus ex parte dimidia, pro sua parte etiam deducit eam dotem, tanquam æs alienum defuncti: cohæres quoque ejus pro altera dimidia, quæ ad eum pertinet, deducit et detrahit partem dotis, tanquam æs alienum defuncti, videlicet si filius nondum dotem præcepit, quia si filius jam dotem præcepit, cohæredi cavet de indemnitate, et pro liberato habetur is, cui cautum est, ut jam id non possit reputare in ære alieno pro sua parte; qua liberatus intelligitur, quæ est sententia elegantissima *leg. Si dos socero, D. ad leg. Falcid.* Rursus posui hæredem filium institutum ex parte pura. Quæro, quid sit dicendum, si sub conditione? Et breviter, conditio institutionis filii non suspendit dotis præceptionem. Igitur etiam pendente conditione præcipiet dotem, *l. Si maritus. D. famil. ercisc.* quo judicio? utili familiæ erciscundæ, exemplo exhæredati: alioquin *d. l. Si maritus*, nihil pertineret ad titulum familiæ erciscundæ: imo vero locus est præceptioni dotis, deficiente conditione institutionis, in cujus defectum filius erat exhæredatus, alioquin institutio filii conditionalis esset inutilis. Ea, inquam, deficiente, et locum habente exhæredatione, secundum ea, quæ ante dicta sunt, præceptioni dotis locus est. Nam pendens conditio non impedit præceptionem, nec deficiens igitur, et contra, *l. Cum tale. § Si arbitratu. D. de condit. et demonstrat.* Ob conditionem igitur non pendet præceptio dotis, pendet tamen repetitio dotis, si post mortem soceri factum sit divortium. pendente conditione institutionis, quia incerta est mulier, pro qua parte agere debeat cum cohæredibus, quamdiu pendet conditio hujus institutionis: ergo repetitio quidem dotis pendet, sed non præceptio propter conditionem ante divortium. Et ita est explicanda *d. l. Si maritus.* Cetera sunt facillima. Proposui etiam constante matrimonio filium eam dotem præcipere arbitrio familiæ erciscundæ. Quæro, quid sit juris, si soluto matrimonio agatur familiæ erciscundæ? Et breviter: aut dos reddenda est mulieri, vel hæredi ejus, aut non et si reddenda, vel reddenda est præsenti die, vel annua: si præsenti die, cessat præceptio, et mulieri est repetitio dotis adversus hæredes pro portionibus hæreditariis: si reddenda est annua die, interim præcipienda est a marito, id est, eadem die est præcipienda, qua debet solvi mulieri, *in d. l. Actione. §. ult. pro soc.* ubi male *recipienda* pro *præcipienda*, et *d. l. Pater dotem. D. de dot. præl.* Si non sit reddenda mulieri soluto matrimonio, puta ex conventione, veniat in divisionem, nisi filio sit prælegata, *l. Quod si eo tempore. D. pro soc.* Ultimo quæro, quia superiora pertinent ad dotem datam socero, quid sit dicendum, si data fuerit marito ipsi, qui fuerit in potestate soceri, et non socero, et sit institutus a socero, *ut sup.* An erit locus præceptioni dotis, quæ non data est socero, an nulli præceptioni? Imo vero erit præceptioni locus pro modo ejus, in quo tenebatur socer actione de dote. Tenebatur autem de peculio, dote data filio ex contractu dotis, vel de in rem verso, vel etiam in solidum, quod jussu, si jussisset nurum dare filio, et id, in quod tenebatur socer, filius deducet præcipuum in actione familiæ erciscundæ, quod ostenditur etiam in *d. l. Si filia. §. Hoc amplius.*

## *Ad §. Videamus. et §. Quo a nobis.*

*Videamus igitur, quali incremento ei de rei uxoriæ actione accedente, firmari decet ex stipulatu actionem. Cumque juris certi, atque indubitati sit, si parens virilem sexum ascendens, dote pro filia vel nepte præstita emancipaverit eam, vel ipse decesserit, in rei uxoriæ actione dotem omnimodo ad mulierem pertinere, etiamsi fuerit exhæredata (quod non erat in ex stipulatu actione: ibi etenim velut aliæ actiones in omnes cohæredes actio dividebatur) æquissimum nobis visum est, et in ex stipulatu actione mulierem dotem suam præcipuam accipere, etsi emancipata, vel exhæredata sit, vel cum aliis hæredibus scripta.*

*Quo a nobis recepto, et aliæ multæ species promptum accipient exitum, cum dos possit, et de inofficiosi actionem excludere (maxime si sufficit ad quartam) et in collationem ferri, si intestatus paterfamilias decesserit, et testamento facto, quando hoc testator dixerit, quæ omnia ex stipulatu actio a rei uxoriæ actione accepit.*

Justinianus docuit supra ex iis, quæ propria erant actionis ex stipulatu de dote repetenda, quæ retineret, et ex iis, quæ erant communia utriusque actionis: ab hoc § incipit docere ex iis, quæ erant propria actionis rei uxoriæ, quæ transfuderit in actionem ex stipulatu, qua sola vult repeti dotem. Ac primum quidem, quod inerat actioni rei uxoriæ, ut dos, quam dedisset, vel promisisset parens virilis sexus per virilem sexum cognatione junctus, ut pater et avus paternus, cui soli in liberos potestas est, et ut ait Leo in Nov. 25 *eilius virilis personæ in potestate esse filium dici:* filiusfamilias respondet tantum masculo parenti, non parenti fœminini sexus, ut matri, non parenti virilis sexus per fœmininum cognatione juncto, ut avo materno: nam iis parentibus in liberos nulla est potestas (Parens igitur per virilem sexum ascendens, ut loquitur in hoc, et infr. §. *Extraneum*), ut dos, quam is dedisset, aut promisisset pro filia, vel nepte, eam filia vel neptis sibi haberet titulo præcipui, non tantum judicio familiæ erciscundæ hæres scripta ex parte adjectis cohæredibus, sicut dotem uxoris suæ patri datam filius præcipuam retinet ex parte hæres scriptus in §. præcedenti. Ut igitur eam dotem pro se datam ab eo parente filia, vel neptis præcipuam retineat, non tantum hæres scripta ex parte, sed etiam emancipata, et exhæredata, quæ est sententia hujus §. Emancipatam sequitur peculium: si non adimatur nominatim. Et dos igitur multo magis, quoniam dos magis est in bonis filiæ, quam peculium. Emancipatam, ut dixi, tacite sequitur peculium, si non ademptum sit nominatim, *l. Donationes. §. Pater. D. de donat.* Sicut etiam manumissum, vel manumissam vindicta, manumissum inter vivos quoquomodo tacite sequitur peculium, si non sit ademptum, non etiam manumissum testamento nam manumissum testamento non sequitur peculium, nisi sit relictum nominatim, nec satis est non esse ademptum, ut sequatur testamento manumissum, *§. Peculium. Instit. de legatis, l. 1. inf. de pecul. ejus, qui lib.* Cedo rationem differentiæ, cur manumissum inter vivos peculium sequitur non manumissum testamento? Vix possunt vulgo explicare rationem differentiæ, quam tamen perspicuum est esse talem, quia magis liberalis est qui vivus, quam qui moriens manumittit; namque moriens, non tam sua sponte manumittit, quam necessario, et relinquit potius, quam dat libertatem, utique non manumissurus, si viveret. Denique plenior est voluntas manumittentis inter vivos, quam mortis causa, plenius est beneficium illius, quam istius manumissoris, quia et liberalitas major in illo, quam in isto manumissore. Eadem distinctio non adhibetur in emancipato, quia omnis emancipatio fit inter vivos; nusquam invenies emancipationem

fieri testamento, certe non ejus, qui morte parentis sui juris futurus est, id est, ridicula esset emancipatio facta testamento, atque adeo collata in tempus mortis, si filium testatoris mors patris sui juris factura est; sed aliquo casu posset emancipatio ejus, qui est in potestate, testamento facta videri non inutilis, ut si avus nepotem ex filio post mortem suam recasurum in potestatem filii, jubeat esse liberum, nec recidere in potestatem filii, sed tamen nusquam invenies emancipationem fieri testamento, et non invenies adoptionem fieri testamento, non invenies curatorem dari testamento, hæc non fiunt jure in testamentis, nec in 12. tabulis, ex quibus pendet jus et origo testamentorum, legandi verbum hæc complectitur. Sed tamen sicut adoptio facta testamento, licet non sit jure facta, potest confirmari, ut docet *Obser.* 7. ac similiter curator datus testamento, licet non sit jure datus, potest confirmari: sed necessaria est confirmatio, alioquin non erit curator in *tit. de confir. tut.* ita non dubito quin emancipatio facta testamento possit confirmari, ut si avus, ut nota dixi, nepotem recasurum in potestatem filii vetet recidere, et jubeat fieri sui juris post mortem suam. Et ita emancipatio facta testamento, erit strictius accipienda, quam emancipatio jure perfecta inter vivos, exemplo manumissionis, id est, emancipatum testamento non sequetur peculium, nisi relictum sit nominatim. Verum ita argumentor: Si emancipatum peculium sequitur, quod non est ademptum, et dos igitur. Nam peculium potest adimi nuda voluntate, *l. Non statim D. de pecul.* Dos semel constituta filiæ non potest adimi, *Novell.* 97. *de æqual. dot.* Dos a patre profecta est vere proprium patrimonium filiæ, adeo ut negetur esse in bonis patris et dicatur magis esse in bonis filiæ, *l.* 4. *D. de coll. bonor. l. Pater. D. ad leg. Falcid.* et dotis semel constitutæ nomine, quasi rei filiæ propriæ, et pleno dominio lis possit esse cum patre, licet in ejus potestate sit filia, sicut lis potest esse de quasi castrensi peculio, vel castrensi; ita ex dote licet sit profecta a patre *l. Denique. §. Ergo. D. de minor.* Peculium est quasi patrimonium filii, vel filiæ vel servi. *l. Peculium.* et *l. Hinc quæritur. D. de pec.* & 2. *D. de statulib.* Marcus Tullius in Prætor. Urb. ait, vivos parentes cum filiis bona partiri: hoc fit vel dando in dotem vel dando in peculium; quod in dotem, patrimonium est: quod in peculium, quasi patrimonium. Si igitur emancipatum sequitur peculium, et dos multo magis. Collectio est necessaria: etiam additur in hoc §. dotem sequi exhæredatam filiam, nam exhæredatio excludit tantum bonis paternis, excludit etiam lucris nuptialibus, *Novell.* 22. excludit beneficio *l. Hac edictali. l. ult. sup. de sec. nupt.* non spoliat dote, quæ filiæ nunc esse videtur potius, quam patris, id est, quæ jam non intelligitur esse in bonis paternis. Hoc vero, ut dixi, juris obtinuit in rei uxoriæ actione. Justinian. in hoc §. transfert in actionem ex stipulatu, ut scilicet, sive filia sit hæres scripta ex parte, sive emancipata, sive exhæredata, dotem pro ea datam a patre, qui eam scripsit hæredem vel emancipavit, vel exhæredavit, retineat præcipuam, solaque ejus dotis repetitionem habeat actione ex stipulatu, quæ tamen hoc non admittebat olim: nam actio ex stipulatu de dote, si filia hæres fuisset scripta ex parte, dividebatur inter cohæredes pro portionibus hæreditariis, sicut et alia quælibet actio dividi solet inter eos, et exhæredata dote spoliabatur, dotis repetitione similiter competente solis hæredibus scriptis. Hoc emendat Justinian. hac in re natura actionis rei uxoriæ transfusa in actionem ex stipulatu, et hoc unum est, quod ex illa actione transfert. Justinian. in actionem ex stipulatu. Sequitur aliud in §. seq. ut scilicet exhæredata dotem a patre pro ea datam, etiam in actione ex stipulatu hodie, sicut olim in actione rei uxoriæ, imputet in quartam legitimæ partis, si tres sint filii in quartam tertiæ partis omnium bonorum, id est, in unciam. Hodie ex *Novell. de tri. et semiss.* in tertiam partem legitimæ partis debitæ ab intestato, si sint quatuor filii vel pauciores, vel in dimidiam legitimæ partis, si sint plures. Et ideo ut exhæredata excludatur a querela inofficiosi testamenti, satis est, si dos, quam pro ea dedit pater, sufficiat portioni legitimæ portionis. Nam dos imputatur in legitimam, quod tamen olim non obtinuit, neque enim dos imputabatur in legitimam, *l.* 1. et 2. *C. Gregor. de inoff. test.* optima ratione, quia vivente patre dos a paternis bonis separatur, et fit proprium patrimonium filiæ. Legitima autem filiis debetur eorum tantum bonorum, quæ morientis fuerunt, *l. Cum quæritur. ss. de inoff. test.* hodie et dos, et donatio propter nuptias imputantur in Falcidiam, *l. Quoniam. sup. de inoff. test.* et in hoc §. hac ratione, quæ refellit antiquam rationem, quia præsumitur justa, et legitima præsumptione, id est, quia præsumit lex dotem, vel donationem propter nuptias liberis dari contemplatione debitæ portionis. Alioquin non inducta hac præsumptione propter rationem juris veteris, iniquum esset, eam imputari in legitimam, sed præsumimus datam contemplatione legitimæ, et quasi mortis causa, ut in *lege* 3. §. *penult. D. de bon. lib.* Donatio autem directa, quæ non fit propter nuptias, non imputatur in legitimam, nisi hac conditione facta sit nominatim, ut imputetur in legitimam, *l. Si non mortis. D. de inoff. test. l. Si quando. §. Et generaliter. sup. de inoff. test.* Et valde est notanda definitio *l. pen. inf. de coll. bon.* ea tantum imputari in legitimam, de quibus legibus specialiter expressum est, ut imputentur in legitimam. Hæc regula valde coarctat imputationes in legitimam, ut plane non liceat nobis nostris interpretationibus aliud quicquam imputare in legitimam, quam quod specialiter tantum legibus expressum est. Et reperio hæc tantum expressa legibus, quæ imputantur in legitimam liberis, hæreditatem, legatum, fideicom. mortis causa donationem, dotem, donationem propter nuptias, casum militiæ pecunia parentis comparatum, et donationem directam factam ea lege, ut imputetur in legitimam, quod patet ex *l. Quoniam.* et *l. Omnimodo. §. ult.* et *l. Si quando. §. Et generaliter. sup. de inoff. test. l. Papin. §. Si quis mortis.* et *l. Si non mortis. D. eod.* Et hæc brevis distinctio est valde notanda, cui addamus etiam aliam ex h. §. quodcunque imputatur in legitimam conferri etiam fratribus, Gall. *rapporter*, id est commisceri bonis paternis, ut omnia simul ex æquo dividantur inter fratres. Quodcunque igitur imputatur in legitimam, etiam confertur, *l. pen. inf. de coll.* sed non e contrario. Nam non omne, quod conferri oportet, atque tribui in commune, etiam imputatur in legitimam, *d. l. pen.* Ergo in hoc proposito filia conferet dotem, si velit succedere cum fratribus in bonis paternis ab intestato, nisi scilicet id vetuerit pater, ne conferret dotem a se profectam, *l. Ex parte. §. Intestato. D. famil. ercisc.* recte ab intestato: nam si filia ex testamento patris succedat cum fratribus jure veteri, quod diu obtinuit etiam tempore Justiniani, non est collationi locus; id est, titulus de collationibus non pertinet ad successiones testamentarias, nisi nominatim parens præceperit, si vellent filii sibi ex testamento hæredes esse pro partibus eis adscriptis ut bonis paternis commisceant bona sua, atque confundant, atque deinde dividant omnia pro portionibus testamento adscriptis, alioquin ex testamento non est collatio, *l.* 4. et 7. *inf. de coll. l. ult. sup. com. utr. jud.* Verum hoc Justin. cum aliquando probasset, postea improbavit *Novell. de triente, et sem.* ut succedentes ex testamento fratres conferrent bona propria in commune, si vellent frui paternis ex testamento, nisi testator id prohibuisset. Ad summam igitur, sive fratres veniunt ab intestato, sive ex testamento, debent conferre quæ sunt collationi subjecta. Castrense enim peculium, vel quasi castrense non conferunt. Ergo tantum, quæ solent conferri, conferre debent, nisi testator id prohibuerit.

### *Ad §. Accedit ei. §. Extraneum. et §. Et hoc.*

*Accedit ei et alia species ab rei uxoriæ actione. Si quando enim extraneus dotem dabat, nulla stipulatione, vel pacto pro restitutione ejus in suam personam facto: quasi is fuerat, mulier habebat rei uxoriæ actionem quod autem in ex stipulatu actione non erat. Stipulatione autem, vel pacto interposito, stipulator, vel is, qui paciscebatur, habebat vel ex stipulatu, vel præscriptis verbis civilem actionem. In præsenti autem non sic esse volumus, sed si non specialiter extraneus dotem dando in suam personam dotem stipulatus sit, vel pactum fecerit: tunc præsumatur mulierem ipsam stipulationem fecisse, ut si dos ex hujusmodi casu accedat. Neque enim in hac specie volumus videri extraneum tacitam stipulationem fecisse: ne quod pro mulieribus introduximus, hoc adversus mulieres convertatur. Imo magis in hujusmodi dotibus, quæ ab extraneis dantur (vel promittantur) ipsa mulier fecisse videatur tacitam stipulationem, nisi expressim (extraneus) sibi dotem reddi pactus fuerit vel stipulatus: cum donasse magis mulieri, quam sibi aliquod jus servasse extraneus non stipulando videatur.*

*Extraneum autem intelligimus omnem citra parentem per virilem sexum adscendentem, et in potestate dotatam personam (non) habentem. Parenti enim tacitam ex stipulatu actionem damus.*

*Et hoc ex rei uxoriæ actione simili modo ex stipulatu actioni accommodandum: si quando etenim post dissolutum matrimonium dos a patre ejus petebatur, si quidem rei uxoriæ fuerat actio, non poterat solus pater sine consensu filiæ suæ agere: et si eadem actione mota ab hac luce fuerat subtractus, et si lis contestata esset, ad filiam, quasi proprium patrimonium dos revertebatur: quod non erat in ex stipulatu actione; ibi enim et solus actionem habebat, consensu filiæ non expectato: et si decedebat, ad suos hæredes transmittebat, sed rei uxoriæ jus et in stipulatu actionem transponere, satis humanum, satis pium, satis aptum matrimoniis est.*

Hi tres §§. pro uno habentur, quia scilicet de una re sunt. In hoc autem §. *Accedit* proponitur alia species, in qua etiam, quod erat proprium actionis rei uxoriæ transfertur in actionem ex stipulatu. Ac species hæc est de divortio facto bona gratia, vel culpa viri, non mulieris, et muliere vivente post divortium, tempore repetendæ dotis, cui competat repetitio dotis. Muliere mortua in matrimonio non divortio facto, dictum est sup. in §. *Illo:* cui post divortium muliere mortua in §. *Maneat.* cui post divortium muliere viva in h. §. explicatur. Et quod de hac specie constituitur, id etiam dictum intelligemus de matrimonio soluto morte viri: post divortium factum, ut dixi, bona gratia, vel culpa viri, si mulier vivat, et sui juris sit, sola repetit dotem actione rei uxoriæ, *l. Si cum dotem. §. Eo autem tempore.* et *l. Titia. D. sol. matr. l. Pater. D. de evict.* nec interest adventitia dos fuerit, an profectitia. Quod si mulier fuerit in potestate patris, communis est actio patris, et filiæ, quia scilicet pater non agit recte actione rei uxoriæ, nisi adjuncta persona filiæ, id est, volente et consentiente filia, in *l. Titia. §. Qui invita. D. de leg.* 2. *l. Pater filium. D. ad leg. Falc. l. Qui hominem. §. Si gener. D. de solut. l.* 2. *l. Filiæ. inf. sol. matr. l.* 2. §. 1. et *l.* 3. *D. eod. tit.* Quod etiam verum est indistincte, sive dos sit adventitia, sive profectitia, tam veteri, quam novo jure. Nam hodie non tantum ex causa profectitia, sed etiam ex causa adventitia communes sunt actiones patris, et filiæfam. vel filii, *l. ult. §. Ubi autem.* et §. *Et filius. inf. de bon. quæ lib. acq.* Pater exercet omnes actiones, etiam descendentes ex causis adventitiis, adhibito tamen consensu filiifamil. vel filiæ. Igitur etiam hodie repetitio dotis adventitiæ divortio facto, est communis, patris, et filiæfamil. imo et dos ipsa adventitia olim erat communis patris et filiæfamil. cum ante Justinian. etiam adventitia bona per filium quæsita, aut filiamfamil. pleno dominio pertinerent ad patrem. Hodie ex constitutione Justinian. id est, *dict. l. ult.* differentia est inter dotem profectitiam, et dotem adventitiam. Nam dos quidem profectitia est communis patris, et filiæ, nedum actio:

dos autem adventitia, et generaliter omnium bonorum adventitiorum solus ususfructus ad patrem pertinet. Ergo dos adventitia hodie est filiæ propria jure dominii, non communis patris et filiæ, quia ususfructus, quem habet pater in bonis adventitiis, non est pars dominii, id est, proprietatis, sed servitutis species, *l. Recte dicimus. D. de verb. sign.* Ergo bona adventitia non possunt dici communia cum patre. Dos adventitia non est communis patris, et filiæ, licet repetitio dotis adventitiæ utrique competat, id est, patri, adjuncta filia. Ac propterea forte in *l. 2. §. 1. D. sol. matr.* a Triboniano scriptum est tantum de dote profectitia nominatim, eam esse patris, et filiæ, id est, communem, quia scilicet hodie dos adventitia est solius filiæ, solo usufructu nimirum patri concesso. Ergo secundum naturam rei uxoriæ actionis, si mulier erat in potestate patris divortio facto, ut dos qualiscunque jure veteri profectitia, vel adventitia, ita actio communis erat patris et filiæ. At inde quæro. Quid si post divortium moriatur pater? si filia moriatur post divortium, quid sit dicendum? explicatum est in §. *Maneat.* Sed non dixi quid si pater moriatur post divortium sola filia agit rei uxoriæ actione, non hæres patris. Igitur etiamsi sit exhæredata, ut in §. *Volumus. sup. et inf. §. Et hoc ex rei uxoriæ*: sola, inquam, filia mortuo patre post divortium, etiam exhæredata agit de dote, quasi morte patris sui juris effecta. Et hoc obtinuit ita in rei uxoriæ actione, Ulp. *lib. reg. tit. de dot.* dum ait: *si mulier sit in potestate, patrem adjuncta filiæ persona habere actionem revera.* Quid hoc est *revera?* Ausim omni asseveratione contendere, pro *revera* esse legendum *rei uxoriæ,* errore nato ex notis. Patrem igitur adjuncta filiæ persona habere actionem rei uxoriæ, nec interesse dos fuerit adventitia, an profectitia. Idem vero non obtinuit in actione ex stipulatu: nec enim patri, aut mulieri erat ad repetendam dotem divortio facto actio ex stipulatu, nisi stipulatio reddendæ dotis initio intervenisset, et patri, qui stipulatus erat dotem sibi reddi in casum divortii, soli competebat actio ex stipulatu, non adjuncta persona filiæfam. et moriens eam actionem transmittebat ad hæredem suum. Hoc patet satis ex § *Et hoc ex rei uxoriæ actione.* Hodie autem ex hac constitutione transfusa potestate rei uxoriæ in actionem ex stipulatu, et pater stipulatus præsumitur, et mulier. Data est tacita stipulatio et patri, et mulieri justa præsumptione: primum quidem mulieri, si extraneus, qui pro ea dotem dedit, stipulatus, vel pactus non sit eam sibi reddi, aliter quam si sit stipulatus, vel pactus dotem sibi reddi, quæ dos dicitur receptitia; si, inquam, non sit stipulatus, vel pactus, ipsa mulier stipulata præsumitur tacito intellectu, et extraneus, qui dotem sibi non recepit eam mulieri donasse intelligitur, ut ait in hoc § et probat etiam l. *ult. sup. de jur. dot.* et *lex Ex morte. in fi. tit. seq.* l. *Si cum dotem. in princ. D. solut. matr. l. Si cum Cornelius. D. de sol.* Et est hæc in re, ut alias dixi, differentia inter extraneum, et patrem dantem dotem pro muliere. Nam pater recipit sibi dotem stipulatione tantum, non pacto, initio dandæ dotis: nam stipulatio interposita ex intervallo sine voluntate filiæ, inutilis est, *l. Cum dos. D. de pact. dot.* Quin et interposita stipulatio a patre statim his verbis concipi debet, *voluntate filiæ dotem mihi reddi,* ut quomodo solvitur, redditurque dos patri, scilicet voluntate filiæ divortio facto, et dos qualiscunque, eodem etiam modo promittatur, *l. 2. §. 1. D. sol. matr.* In extraneo autem recipiente dotem, quam dedit pro muliere sufficit pactum. Et proponitur hæc differentia in l. 6. *sup. de jur. dot.* cujus rationem attuli in §. *Illo proculdubio.* Ergo extraneus recipit sibi dotem stipulando, vel paciscendo, non ex intervallo, sed vel initio dotis dandæ, ut in *d. l. Cum dos,* vel initio promittendæ dotis, ut in l. *Ex morte. inf. tit. seq.* illo loco, *tempore oblationis, vel promissionis,* ubi *oblationem* vocat, quam ante dixit *dationem offerre, et dare,* idem est in ea lege, et alibi sæpe ergo extraneus dationis tempore, vel promissionis recte sibi dotem recipit stipulando, vel paciscendo, non alio tempore. Et ita in venditione, non tantum ea pacta insunt, et proficiunt ad agendum, quæ fiunt tempore venditionis, statim, sed etiam, quæ fiunt tempore traditionis, *l. Si binorum. D. de serv. urb. præd. l. In traditionibus. D. de pact.* Nam traditio veluti alius contractus est. Et male gi hoc loco dotem fieri ex promissione: nam fateor promissionem dotis esse contractum. Etiam addo, dationem dotis esse contractum: sed datione sola dico fieri dotem, necdum promissione, nam res desiderat naturalem traditionem. Non est igitur dos, si eam promisero tantum, vel dixero, vel pollicitus fuero, sed si tradidero, *l. 5. D. sol. matr. l. Dotale. D. de fund. dot. l. Si excius. D. pro soc.* Et ita peculium non constituitur voluntate nuda, sed traditione, l. *Non statim. D. de pecul.* Nuda voluntate adimitur peculium, traditione sola constituitur. Et dos æque sola traditione constituitur, non promissione: ex pacto autem, quo extraneus sibi dotem recepit tempore dationis, vel promissionis, ut ostenditur in h. §. atque etiam in l. 6. *sup. de jur. dot.* extraneo datur actio præscriptis verbis: *pactum,* inquit *l. 6 constituit actionem præscriptis verbis* id est, format, videlicet, quod ex continenti sit adjectum traditioni dotis: per se quidem pactum non parit actionem, sed quod adjicitur negotio civili format actionem, quæ ex eo negotio nascitur. Hic autem gestum est civile negotium, *do ut reddas, do tibi dotem, ut divortio facto eam mihi reddas.* Hæc conventio facta hac lege, *ut reddas,* quia datione sumpsit effectum, non pacti tantum nomine censetur, sed contractus. Et contractus hujus ratione ex pacto ei apposito datur actio præscriptis verbis, quæ nascitur ex negotio *do ut reddas.* Et ita est accipiendum, quod dicitur ex pacto dari præscriptis verbis actionem, nempe actionem contractus, cui pactum legem dedit ex continenti. Sed si ille extraneus, neque pactus sit, neque stipulatus dotem sibi reddi mulieri sui juris, est actio ex stipulatu tacita, vel patri ejus ea consentiente. Nam ut ait in §. *Extraneum,* non tantum filiæ, sed etiam patri data est stipulatio tacita, non etiam extraneo. Dos enim non est receptitia, nisi extraneus nominatim eam sibi receperit stipulatione, vel pacto. Denique stipulatio tacita data extraneo non est, sed patri, aut filiæ data est: igitur tantum in gratiam mulieris excogitata est favore dotis. Non est ergo extraneo etiam danda stipulatio tacita in perniciem mulieris, contra dotem, juxta definitionem et regulam *l. Nulla juris ratio. D. de leg.* Alioquin extraneus excluderet mulierem, perinde atque si dotem specialiter sibi recepisset, quia eadem vis est tacitæ et expressæ stipulationis. Inane igitur esset beneficium tacitæ stipulationis, quod mulieri datum est. Porro extraneum ut ostenditur in h. §. dicimus omnem, qui mulierem in potestate non habet, etiam matrem, et avum maternum, ut in *l. ult. §. Simili. sup. de jur. dot.* Nam patri, qui mulierem habet in potestate, ut dixi, datur tacita stipulatio dotis cujuscunque repetendæ, sicut olim ei erat dotis cujuscumque actio rei uxoriæ divortio facto, adjuncta tamen persona filiæ. Et si moriatur pater ante repetitam dotem adjuncta filia, vel etiam litem contestatam adjuncta filia, non transfert eam actionem in hæredem suum, sed sola filia agit, ac dotem persequitur etiam exhæredata, quasi proprium patrimonium, ut ait in §. *Et hoc.* Et hoc quidem divortio facto: nam mortua filia in matrimonio nihil interest, quod ad profectitiam dotem attinet, pater habeat filiam in potestate, necne, ut in *l. Pater. D. de evict.* Nam etsi filia sit emancipata, dos profectitia revertitur ad patrem mortua filia in matrimonio, tametsi pater non fuerit stipulatus dotem sibi reddi in eum casum. Non igitur remanet apud maritum, non transfertur in hæredem mulieris, sed hoc uno casu, id est, filia emancipata mortua in matrimonio, non divortio facto, dos profectitia revertitur ad patrem, vel si pater non sit, ut si præmortuus sit, id est, antequam filia moreretur in matrimonio, olim dos remanebat penes virum, hodie transfertur dos, id est, repetitio dotis in hæredem mulieris, ex § *Illo proculdubio.*

## Ad §. Et cum. et §. Illud.

*Et cum lex Julia fundi dotalis Italici alienationem prohibebat fieri a marito non consentiente muliere, hypothecam autem nec si mulier consentiebat: interrogati sumus, si oporteat hujusmodi sanctionem, non super Italicis tantummodo fundis, sed pro omnibus locum habere. Placet itaque nobis eandem observationem non tantum in Italicis fundis, sed etiam in provincialibus extendi. Cum autem hypothecam ei etiam ex hac lege donavimus: sufficiens habet remedium mulier, et si maritus fundum alienare voluerit. Sed ne et consensu mulieris hypothecæ ejus minuantur, necessarium est et in hac parte mulieribus subvenire, hoc tantummodo addito, ut fundum dotalem non solum hypothecæ titulo dare, nec consentiente muliere maritus possit, sed nec alienare: ne fragilitate naturæ suæ in repentinam deducatur inopiam. Licet enim Anastasiana lex de consentientibus mulieribus, vel suo juri renuntiantibus loquatur, tamen eam intelligi oportet in rebus mariti, vel dotis quidem æstimatis, in quibus dominium, et periculum mariti est. In fundo autem non æstimato, qui et dotalis proprie nuncupatur, maneat jus intactum, ex lege quidem Julia imperfectum, ex nostra autem auctoritate plenum, atque in omnibus effusum, non tantum Italicis, et sola hypotheca conclusum.*

*Illud etiam generaliter præsenti addere sanctioni necessarium esse duximus, ut si qua pacta intercesserint, vel pro restitutione (dotis) vel pro tempore, vel pro usuris, vel pro alia quacunque causa, quæ nec contra leges, nec contra constitutiones sunt, ea observentur. Sin autem repudio matrimonium fuerit dissolutum, omnia jura, quæ ex Theodosiana, vel nostra lege descendunt, custodiantur similique modo ea, quæ Anastasiana lege pro his, quæ bona gratia separantur, enumerata sunt, firma, illibataque permaneant. Et generaliter quicquid sacratissimis constitutionibus, vel libris prudentum cautum est, quod non contrarium huic legi inveniatur: et hoc in sua maneat firmitate, et ex stipulatu actioni aggregetur: licet in re uxoria tractatum est. Quæ omnia in his tantummodo dotibus locum habere censemus, quæ post hanc legem datæ fuerint, vel promissæ, vel etiam sine scriptis habitæ, instrumenta enim jam confecta viribus carere non patimur sed suum expectare eventum.*

Hactenus explicata sunt jura, quæ habet actio ex stipulatu de dote recuperanda, et quæ duxit partim ex natura stipulationis propria, partim ex natura rei uxoriæ actionis. Sunt alia ex iis, quæ utriusque actionis communia erant, quædam ex hac constitutione nova veluti, ut doti reddendæ, quæ in rebus mobilibus, tam animalibus, quam iis, quæ anima carent, vel quæ in rebus incorporalibus consisterent, marito, hæredive ejus detur annus explicandæ pecuniæ gratia, quia plerunque earum rerum pretia reddi solent, si manente matrimonio alienatæ, vel manumissæ fuerint. Nunc peracta omni ista actionum inter se comparatione, alia tradit de jure dotium, et primum de fundo dotali non alienando quod cautum est lege Julia, eadem scilicet l. Julia, quæ et de pudicitia lata est, et de adulteriis, ut est in 2. *Sentent. Pauli tit. de dotib.* Et legis sententia hæc est, ut sit hæc in re differentia inter alienationem, et obligationem fundi dotalis, ut possit scilicet alienari fundus dotalis volente muliere, obligari autem non possit, nec volente muliere. Est etiam differentia hæc in re secundum legem Juliam inter prædia Italica, et prædia provincialia, ut proponitur in §. 1. *Instit. quib. al. lic. vel. non.* ut scilicet fundus dotalis Italicus non possit alienari invita muliere, ut possit alienari consentiente muliere. Provincialis autem fundus dotalis ne consentiente quidem muliere possit alienari, quia hæc prædia olim non erant res mancipi, id est, non veniebant in mancipatum sive mancipationem, quod est justum alienationis genus, sed sola prædia Italica mancipari poterant. Lex Julia loquitur de fundo quo nomine significatur prædium rusticum tantum: sed eodem jure utimur in ædibus dota-

libus, quod est prædium urbanum. Et ita lego 12. *tab.* quæ jubet usum, et auctoritatem fundi, id est, usucapionem fundi esse biennium, utimur, aut utebamur ante Justinianum etiam in ædibus, licet hac l. 12. tab. ædes non appellentur, sed fundus tantum, ut M. Tullius explicat in Orat. pro Cæc. Item lex Julia intelligitur de fundo dotali inæstimato: nam æstimati alienatio prohibita non est, cujus dominium, et periculum omnimodo pertinet ad maritum emptionis jure, adeo ut evicto fundo ei competat adversus mulierem actio ex empto de evictione. Marito igitur æstimati fundi dotalis (cum nec sit proprie dotalis, nisi qui inæstimatus est) alienatio non est prohibita; addo, etiamsi postea convenerit, ut is ipse fundus restituatur soluto matrimonio, non æstimatio. Hic enim fundus etiam in provinciis alienari potest volente muliere, voluntas mulieris exigitur propter posteriorem conventionem, ut non æstimatio, sed ipse fundus redderetur, quæ si non interposita, posset vir æstimatum fundum alienare etiam invita muliere. Et hoc ostenditur in l. *ult. D. de pact. dot.* l. *Cramma..* *D. sol. matr.* Et ita hoc casu fundi dotalis initio quidem æstimati, sed postea pactione quodammodo ea æstimatione retractata, quo placuit eundem fundum restitui, ejus, inquam, fundi nihilominus alienatio valet facta volente muliere: cum tamen regulariter ex l. Julia non valeret alienatio fundi dotalis in provinciis, ne volente quidem muliere. Ac præterea in lege Julia fundi nomine intelligitur res soli, ut est in supradicto loco *Inst.* non superficium, quod solo inædificatum est. Et ut recte notant Græci interpretes ex *l. Si ex lapidicinis. D. de jur. dot.* quæ hoc probat evidenter, est hac in re aliqua differentia, inter rem soli, et rem immobilem. Domus est res soli, cujus duæ sunt partes summæ, solum, et superficies, l. *Eum qui. D. de usucap.* Domus igitur est res soli, superficium autem est res immobilis, non res soli: non est ἔδαφος πρᾶγμα, non est res solaris: ideo superficii dotalis venditio valet volente muliere facta, *d. l. Ex lapidicinis*: quia scilicet venditio superficii, et traditio non est proprie alienatio. Alienatio est, quæ dominium mutat, *l. 1. inf. de fun. dot.* Superficiarius non est dominus, sed quasi inquilinus, *l. In provinciali. §. pen. D. de novi op. nunt.* Et hic etiam casus valde notandus est de superficio. Eadem lex Julia prohibuit pignorationem fundi dotalis Italici, etiam volente et consentiente muliere, ut attigi initio. Igitur alienationem non prohibuit consentiente muliere. Obligationem prohibuit etiam consentiente muliere. Et ratio diversitatis hæc est, quia facilius mulier consentit obligationi fundi dotalis, quam alienationi. Nam obligatio non mutat dominium rei, et nimiam facilitatem lex refrenare voluit. Nam et ita SC. Vellejanum opitulatur mulieri obliganti pro alio, non donanti: quia facilius se mulier obligat, quam alicui donat, *l. 4. D. ad SC. Vell.* Et hæc de l. Julia. Hodie ex hac constitutione sublata est differentia locorum, Italiæ scilicet, et provinciarum, sublata differentia inter alienationem et obligationem, quam inducebat lex Julia: ne consentiente quidem muliere fundi dotalis alienatio, vel obligatio permittitur. Hæc est generalis determinatio Justin. *ne*, ut est in Instit. *fragilitatis sexus in perniciem substantiæ suæ convertatur*: et ut ait hoc loco, *ne fragilitate naturæ suæ facile consentientis, in repentinam deducatur inopiam*, quæ omni sexui est pene cautio prima, et debet esse non privatis tantum, sed etiam civitatibus, ne fragilitate mentis, et imbecillitate animi in repentinam deducantur inopiam, ne faciles et leves animis dedant se, et sua. Idem vero quod dicimus de fundo dotali, porrigitur etiam ad fundum donatum propter nuptias, nam et hic quasi dotalis fundus est, et dotis nomen habet contrariæ, sive mutuæ et reciprocæ. Ita etiam alio sensu dicitur fundus dotalis in *l. 7. et 13. C. Th. de pistor.* scilicet fundus, qui est obligatus pistrino, et corpori pistorum, ita ut non possit transferri in jus externum: is fundus dotalis, dicitur fundus pistrini dotalis, et dos pistrini, nec ejus etiam est alienatio extra corpus pistorum. Et his, quæ statuimus cum de fundo dotali, tum de fundo donato propter nuptias ut ejus neque obligatio sit permissa, neque alienatio, etiam consentiente muliere: addenda est una exceptio, ad quam pauci animadverterunt *ex Nov. 61.* ut si mulier consenserit alienationi fundi dotalis, vel obligationi semel, vel etiamsi maritus obligationi fundi donati propter nuptias, vel alienationi consenserit semel, et mulier consentiat iterum post biennium, ita ut appareat certo animi judicio, eam initio consensisse alienationi, vel obligationi, ut tum rata sit alienatio, vel obligatio, si ex aliis mariti bonis mulieri satisfieri dotis nomine possit, *ex d. Nov. 61.* Data autem est mulieri, ut docet hæc constitutio in princ. pro fundo dotali, et pro dote tota, quacunque in re consistat tacita hypotheca, et in rebus ipsis dotalibus, et in omnibus rebus mariti ipsius: ut beneficio tacitæ hypothecæ, alienatum, vel obligatum fundum dotalem, etiamsi ipsa consenserit, vel quo is fundus ei salvus sit, bona omnia mariti persequi possit, nec si consenserit alienationi, vel obligationi, tacita hypotheca solvitur, qua ei nexus est fundus dotalis, juxta l. *In rebus. sup. de jur. dot.* Nam ut ostenditur in *h. §.* etiamsi ex constitutione Anastasii, id est, ex l. *Jubemus. sup. ad Vellej.* remissio hypothecæ neque infirmetur Senatusc. Vellejano, quod non intelligatur esse intercessio, neque jure civili, id est, 12. tabulis, quo inter virum et uxorem donatio vetita est, quod remissio hypothecæ non sit donatio, ut plenius ostendi initio hujus l. tamen in hac parte mulier remittendo legitimam hypothecam, quam habet in fundo dotali, nihil agit, quam habet in aliis rebus mariti hanc jure remittit, non, ut dixi, illam, quam habet in rebus dotalibus. Et hæc distinctio est adhibenda *ad leg. Iubemus. sup. ad Senatusc. Vellej.* Et hæc omnia cum ita constituisset Just. in hoc §. tandem ita concludit. Hodie in fundo dotali inæstimato (qui proprie est dotalis) *jus maneat perfectum, et effusum in omnibus terris, sublata differentia locorum: in omnibus terris*, inquit, *et non tantum Italicis.* Sequitur: *et sola hypotheca conclusum*: quæ verba sunt obscura, nisi ἀπὸ κοινοῦ repetas (non) ut sit hæc sententia, jus hoc obtinere in omnibus terris, et non tantum Italicis, ac rursus, jus hoc non sola hypotheca esse conclusum, quæ l. Julia ne volente quidem muliere consistebat, sed etiam alienatione: nam et hæc non valet ex hac constitutione, licet marito alienanti mulier consensum accommodaverit. Cetera sunt facilia. Justinianus in sequentibus probat primum pacta dotalia, quæ intervenerunt inter virum et uxorem in dote constituenda, modo sint contra leges, aut constitutiones secundum regulam generalem *l. Pacta. sup. de pact.* Contra leges est pactum si convenerit, ut dos redderetur longiore die, puta post biennium, aut triennium soluto matrimonio. Contra leges est si convenerit ne omnino redderetur mulieri, id est, ut fieret indotata mulier, quod est contra utilitatem nubentium. Contra leges est, si convenerit, ut maritus non præstet dolum in rebus dotalibus, imo turpis hæc pactio est: contra etiam leges, etiamsi convenerit, ut post moram, vel post tempus reddendæ dotis, usuræ majores legitimis præstentur, quæ pactiones omnes improbantur in tit. *de pact. dot. D.* testatur deinde Just. se probare pœnas injusti repudii, comprehensas in *l. Consensu*, et *l. ult. inf. de rep.* Se item probare divortia facta bona gratia, id est, communi et nudo consensu, absque alia causa dissolui; quæ divortia probat in *l. Si constante, infr. de repud.* et probavit aliquandiu in *Nov. 22.* Improbavit tandem in *Nov. 117.* quo jure utimur. Et ad extremum Just. probat cetera omnia quæ vel prudentes scripserunt de re uxoria, vel principes constituerunt, minime contraria huic constitutioni: ita tamen ut omnia ea jura transferantur in actionem ex stipulatu: et quod est plerunque commune omnium LL. et constitutionum, ut pertineant ad futura, non ad præterita, *l. 7. sup. de legibus.* Qua re dicitur judex distare a lege. Nam judex statuit de præteritis, ut est in partition. orat. Lex de futuris. Igitur ait eodem modo hanc constitutionem tantum pertinere ad dotes post eam constitutionem datas, vel promissas, scriptas vel non scriptas, nam dos exigit scripturam.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XIV. De pactis conventis tam super dote, quam super donatione ante nuptias, et paraphernis.*

Ut in libro quarto proposito contractu emptionis et venditionis, et actionibus, quæ ex eo nascuntur, subjicitur de pactis inter emptorem et venditorem compositis, id est, de pactis conventionis in ipsa emptione et venditione, aut in traditione rei venditæ, et merito subjicitur titulus de pactis, quod soleant pacta formare contractus, et actionem ex contractu, quod soleant dare legem contractui, et perinde efficere, ut certa contractuum forma a nobis non possit constitui, quoniam eam quisque contractus habet formam, quam accepit ex pactis: ita vero hoc in libro quinto proposito contractu dotis, et actionibus dotis, earumque explicata natura et potestate, subjicit titulum de pactis conventis tam super dote, quam donatione ante nuptias, et paraphernis, vel quod Justin. in fin. supr. tit. profitetur, se servare pacta dotalia, quæ modo non sint contraria legibus et constitutionibus. Et ex iis quidem pactis dotalibus jam ante diximus dari actionem præscriptis verbis ex *l. Ar. a. 6. sup. de jur. dot.* et *constitutione sup. §. Accedit*, dari præscriptis verbis, veluti negotio ita gesto, do ut reddas, quod fit extraneo dotem dante pro muliere ea lege, atque pacto, ut scilicet reddatur quandoque soluto matrimonio. Non est extraneo, qui ita pactus est, actio rei uxoriæ, quæ nascitur ex contractu dotis, quia ipse dotem contraxisse non videtur, sed mulier, cujus nomine dotem dedit id est, mulier dotem dedisse videtur, non extraneus denique mulier contraxisse dotem. Mulieri igitur danda est actio rei uxoriæ, non extraneo. Non est etiam extraneo actio ex stipulatu, ut dos ei reddatur soluto matrimonio, nisi stipulatione sibi prospexerit, quia extraneo non est data tacita stipulatio, *d. §. Accedit.* Et quod dixi supra, extraneum, licet dotem dederit, contraxisse non videri, probatur *l. 9. hoc tit.* Breviter extraneo dotem pro muliere ea lege, ut ei reddatur, non est eo nomine actio rei uxoriæ, vel ex stipulatione tacita ad dotem recipiendam, sed quasi ex novo negotio, novo genere contractus, qui nomine vacat, datur actio præscriptis verbis, ut vel dos reddatur in casu existenti, de quo convenit inter extraneum et maritum, vel ut præstetur id quod interest, quæ actio ut Thalelæus interpretatur recte appellatur condictio in *l. 1. h. c. r. t.* Condictio igitur, id est, actio præscriptis verbis, vel quæ concurrit cum ea semper, condictio certi, ut constat ex *l. Naturalis. D. de præscr. verb.* Et dicitur etiam in *hac l. 1.* utilis condictio, quia omnis actio præscriptis verbis est utilis, non directa: datur enim ad exemplum directæ et civilis actionis, *d. l. Naturalis*, et in specie hujus *l.* datur ad exemplum rei uxoriæ actionis. Ex iis autem pactis dotalibus alia utilia sunt, alia inutilia. Inutilia quæ contra leges, contra constitutiones, contra favorem dotium, contra utilitatem nubentium, quorum exempla supra exposui in *§. ult. sup. 14 prox.* Utile est pactum, si mulier cum viro paciscatur instrumento dotali, ut mulier fructus dotis percipiat, et se suosque alat, etiamsi dote data constante matrimonio ita paciscatur, quia hæc pactio non est donatio, quæ constante matrimonio non fit, sed est pensatio onerum, quæ mulier explicanda suscipit, quibusque relevat maritum, ideoque fructus illi quasi donati a marito non possunt repeti et revocari, qui non sunt donati, sed

pensati. Et ita est omnino explicanda *l. 2. hoc tit.* quod patet ex *l. 21. Si quis pro uxore. §. ult. D. de donat. inter vir. et uxor.* Est hic etiam pactum (ea vero tantum pacta tractamus, de quibus dubitari poterat inutilia essent, an utilia) quod facit cum genero socer, ut mortua in matrimonio filia dos profectitia: quæ alioquin rediret ad socerum, remaneat apud virum, *in l. 6. hoc tit.* quia mulieris quidem conditio pacto deterior fieri non potest habito cum patre, vel muliere, ut si pacto spolietur dote, vel parte dotis forte obtentu liberorum, morte viri soluto matrimonio, nam etsi existant liberi, dos integra est restituenda mulieri, nec ex pacto quicquam retineri potest pro liberis, quod dote spoliat mulierem superstitem: quæ est sententia *l. 3. hoc tit.* et *l. 2. l. Athlet. D. de pact. dot.* Patris tamen conditio potest deterior fieri ex *d. l. 6. h. t.* pacto a patre habito cum genere, ut mortua filia (nam si viva secessisset) dos profectitia remaneat apud virum: non etiam pacto habito a genero cum muliere, *l. Cum dos. D. de pact. dot.* quia non potest alteri per alterum iniqua conditio inferri, et multo minus patri per filiam. Et hoc quidem de pactis conventis super dote. Hic titulus est etiam de pactis conventis super donatione propter nuptias, de quibus est *l. 9.* et *pen. h. tit.* ut scilicet quod attinet ad partem lucri, æqualis sit cause dotis, ut casus donationis propter nuptias, de quo convenerit: ut *l. ult. §. Sin autem. sup. de donation. ante nupt. Ex Nov. 97. de æqual. dot. et don. propter nuptias,* etiam æquales debent esse quantitates lucri, ut scilicet quantam summam mulier lucratur morte viri, veluti pro solatio ex donatione propter nuptias, tantum etiam ferat vir ex dote mortua uxore. Et partes igitur non tantum sunt æquales, quod vult *lex 9.* et *pen.* sed etiam hodie, et summæ anni æquales. Et observandum est in hoc tit. appellari donationem ante nuptias, quia nondum mutaverat Just. hanc appellationem: nam *l. ult. sup. de don. ante nup.* quæ donationem ante nuptias deinceps vult appellari propter nuptias, recentior est inscriptione hujus tituli. Et hæc de pactis super donatione propter nuptias. Hic titulus est etiam de pactis conventis super paraphernis, id est, super iis, quæ mulier non dedit doti, sed sibi retinuit ex suis bonis, nec ut plerumque, commisit in potestate viri, quæ Gallico vocabulo a Latinis recepto etiam dicuntur peculium mulieris, id est, bona, quæ habet extra dotem, *l. Si ego. §. Dotis. D. de jur. dot. l. Donationes §. Species. de donationibus.* rheda, petoritum, covinni, vehiculorum genera, sunt Gallica vocabula, et a Latinis tamen recepta, et similiter peculium pro paraphernis: nam vulgo peculii longe alia significatio in *tit. de pecul.* De pactis habitis super paraphernis est *l. 5. 8.* et *ult. hoc. tit.* ut inutile sit pactum instrumento dotali interpositum vice testamenti, ut mortua in matrimonio uxore, parapherna pertineant ad maritum: utile quidem est pactum, si ita convenerit de dote, ut mortua uxore dos cedat lucro mariti, *l. pen. D. de pact. dot.* sed non de paraphernis, id est, ceteris bonis mulieris, quia pacto non defertur hæreditas, et omnino extraneo non defertur hæreditas sine testamento. Cognato tamen defertur sine testamento jure prætorio, vel civili ab intestato: extraneo testamenti jure duntaxat, non pactionis: nam ea pactio, neque vim testamenti habet, neque codicillorum, *l. 5. h. titul.* Et improbum etiam est pacto costringere libertatem testandi, et supremæ voluntatis, *l. Cum duobus. § Idem respondit. D. pro soc.* Et additur in *l. 8. hoc tit.* nihil juris habere maritum in paraphernis, nisi eatenus, quatenus concedit mulier. Et observanda est distinctio *legis 1. de his. infra, de donation. inter vir. et uxor.* ut si mulier dederit parapherna marito, distinguamus, donandi animo dederit nec ne: nam si donavit, et ea consumpsit maritus, mulier ea repetet, non solida, sed in quantum locupletior factus sit maritus: eamque eatenus duntaxat marito donata repetuntur, id est, quatenus ipse factus est locupletior; sed si non donavit, integras res mulieri restituere compellitur, aut pretium earum, nec enim debuit consumere, quod sciebat esse alienum. Harmen. addit in 4. Ep. tit. περὶ ἀξόνων, id est, de paraphernis, maritum conventum de dote (quod scimus omnes) conveniri eatenus quatenus sufficiunt facultates, ne inops fieri periclitetur, quem mulier quondam dominum vocavit; sed si mulier cum eo agat de paraphernis, eum condemnari in solidum, non quatenus facere potest, quod valde novum est, nec potest defendi, nisi cum agitur de paraphernis, sive subreptis a viro, quo nomine vir tenetur actione rerum amotarum, *l. Si ego. §. ult. D. de jur. dot.* Et ita cum agitur rerum amotarum cum marito, *l. Si rerum. D. de re judic.* ait maritum condemnari in solidum, quia ex delicto actio est. Et ita mihi videtur explicandus locus ille Harmenopuli. Et notandum præterea ex *l. pen.* si in paraphernis sint nomina, id est, ut recte Justin. interpretatur in *l. ult.* cautiones fœneratitiæ, id est, calendaria, ut in *l. Nomen. §. ult. de lege. 2.* Et similiter Hieronym. in Esaiam 52. *nomina, vulgo dicuntur cautiones*, inquit. Si inquit, in paraphernis sint nomina, et instrumento dotali conscriptum sit, data esse nomina marito loco paraphernarum, hoc vim mandati habere, ut scilicet maritus exigat nomina. Et posse igitur maritum quasi procuratorem ea nomina exigere, easve actione exercere, etiam non præstita satisdatione de rato, contra definitionem *l. Maritus. sup. de proc.* quia constat satis de voluntate mulieris ex instrumento dotali, quo frustra esset scriptum nomina data marito, nisi ea posset exigere nomine mulieris, et exacta servare, et restituere mulieri, ab ea recepta securitate, id est, apocha, ἀποδείξει, ut Græci dicunt. Ubi autem constat de voluntate domini procurator non exigitur satisdationem dare de rato, ut in casu *l. Ne satisdatio. D. ratam rem hab.* si fuerit voluntas domini apud acta insinuata, vel in casu *l. Si procuratorem. D. de procur.* si fuerit declarata literis ad adversarium scriptis, quibus duobus casibus est adjungendus tertius *l. ult. hoc tit.* Neque tamen existimandum est, constante matrimonio agi posse ex ea causa cum marito actione mandati, quæ est famosa, et constante matrimonio famosa judicia mariti invicem non confligunt, in *l. 2. inf. rer. amotar.* Sed datur actio in factum exactæ pecuniæ recipiendæ gratia. Nec illud est omittendum ex eadem *lege ultima*, nomine paraphernalium rerum mulieri tacitam datam hypothecam, nisi ipsa specialiter alia sibi caverit hypotheca. Et præterea ut in rebus dotalibus servandis præstat maritus dolum et culpam, *l. Etiam. § 1.* et *l. In his rebus. D. sol. matrim.* ita etiam in paraphernis. *In paraphernis*, inquit, *præstat dolum et diligentiam:* diligentiæ nomine ex adverso intelligitur culpa, ut in *l. Contractus. D. de reg. jur.* In his etiam venire diligentiam, id est, exactissimam diligentiam, ut vel levis culpa coargui possit, et reprehendi. Et hoc si parapherna commissa sint marito, non uxori, *d. l. Si ego. §. ult. D. de jur. dot.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad. Tit. XV. De dote cauta non numerata*

Summa brevis hæc est: dotem facere numerationem, vel traditionem, non cautionem falsam; forte promissam spe numerationis, quæ postea consequuta non fuerit, ut in *l. 1. sup. de don. ante nupt.* Dotem tantum facere donationem legitime factam, ut in *l. 2. h. t.* veluti insinuatam si excedat modum, id est, si donandi animo maritus caverit, se accepisse dotem, quam non accepit, aut se plus accepisse, quam accepit, legitime insinuata donatione, et contestatione: quæ donatio etsi initio sit inutilis, tamen ex SC. confirmatur morte mariti, si non mutaverit voluntatem, et habetur pro donatione mortis causa. Et ita hæc donatio confirmata morte mariti, id est, cautio dotis non acceptæ facta animo donandi, facit et auget dotem: cautioni autem falsæ, nec interpositæ donandi animo, vel non confirmatæ a soluto matrimonio potest opponi exceptio non numeratæ dotis intra annum tantum, in *l. 3. h. t.* Sed Just. huic exceptioni præscripsit longe diversa tempora in *Nov. C.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XVI. De donationibus inter virum, et uxorem, et a parentibus in liberos factis, et de ratihabitione.*

Quæstio de re uxoria tribus partibus constat, inter quas una est de donationibus inter virum et uxorem, propter quas erat retentio dotis soluto matrimonio: et hanc partem hic titul. exsequitur, namque superioris *titul. l. 2.* prædicere occupavit cautionem dotis non acceptæ factam uxori donandi animo, ut dotis majoris, quam data sit, confirmari morte mariti, quod est ex SC. facto post orationem Severi et Antonini. Nam orationem imperatoris habitam in senatu de decernenda re aliqua statim sequebatur SC. adeo ut passim in libris nostris idem dicatur factum oratione principis, et SC. Sed hæc oratio etiam senatus dicitur generali nomine in *l. 3. hoc. t.* ideoque in dicta *l. 2. tit. sup. prox.* recte dicitur mortuo marito, morte mariti confirmata donatione, sive cautione facta donandi animo, summam cautione comprehensam posse mulierem repetere ab hæredibus mariti. Cur autem ab initio non valeant ipso jure donationes inter virum et uxorem, et indigeant confirmatione, et ne mutuæ quidem donationes valeant inter conjuges, ut in *l. Cum hic status. §. Si ambo. D. eod.* cur non transferant dominium, cur legibus et moribus sint prohibitæ, non una ratio reddi potest. Et ex multis rationibus oratio illa, quæ hac de re habita est in Senatu, hanc elegit unam, ne fiat venalis concordia inter maritos, *l. 3. in pr. D. eod. l. Si liberis. D. de pact. dot.* et ait dicta *l. 3. hæc ratio orationis principum Severi et Antonini electa est,* quia poterant reddi plures. Et sane si liceret marito donare uxori, vel contra, nec donaret alter alteri quicquam, aut frequentissima ex eo nascerentur jurgia, dissidia, discordiæ, juxta illud Varii Gemini: *qui non litigat cœlebs est,* apud Hieronymum, et maxime si maritus non donaret uxori. Non est enim mulieri poscendi finis, ut ait Juvenal. Satyr. 6.

*Interea cælet et regnat poscitque maritum*
*Pastores, et ovem Canusinam, ulmosque Falernas*
*Quantulum in hoc, pueros omnes, ergastula tota,*
*Quodque domi non est, et habet vicinus, ematur, etc.*

Idem alio loco

*. . . . hæc quæritur quod,*
*Et lateri parcas, nec quantum jussit, anheles.*

Deterior igitur est conditio mariti, vel uxoris, quam extranei, et penitus ignoti hominis, cui licet donare, *l. In extraneos. inf. de do-*

*nat.* Deterior causa uxoris, quam concubinæ, nam concubinæ licet donare, *l. 3. §. Divus. l. Si prædia. D. eo. l. Donationes. in pr. D. de donat.* imo et scorto licet donare paganis, *l. Affectionis. D. de donat.* non etiam militibus, ne eos scortilla spolient stipendiis, *d. l. 2. hoc tit.* Ubi focaria non est concubina, ut interpretantur, sed scortum, quod plerumque habeatur per causam coquinæ; nam et ita Divus Hieronymus 1. *Sam. cap.* 8. magyrissas, id est, *cuisiniers*, coquas interpretatur focarias, et in *l. 1. §. Caupones. D. nau. caup. stab.* Focarii sunt, qui in stabulo, vel caupona ministerium præbent, ut sunt coqui, quibus etiam eo loco recte junguntur atriarii, quibus committitur cura, munditiès, et splendor atrii, in quo erat culina. Et inde atrii nomen, ut recte sentiunt Grammatici ab atrore, nempe fuligine. Concubinæ nomen est honestum et legitimum, non focariæ nomen. Cur autem concubinæ donare licet, non uxori, neque per se, neque per interpositam personam? quia scilicet (nec alia ratio reddi potest, quam quæ adfertur in *l. ult. C. Th. de leg. hær.*) quo plenior est affectio, et dignitas conjugalis, eo fuit refrænanda magis, alioquin nullum facerent finem donandi invicem, et spargendi munera. Et ut ait eleganter, veteres arbitrati sunt reprimendum potius, ut in loco ancipiti, quam incitandum esse mutuum favorem inter maritos. Igitur quæ fit constante matrimonio donatio viro ab uxore, vel contra (nam ante matrimon. vel post matrimonium non est prohibita) quandocunque retrahi, et revocari potest, quia nulla est. Revocatur pœnitentia donatoris, et pœnituisse utique videtur, qui rem donatam conjugi deinde alii donet, ut si vendat, vel alienet quoquo modo, vel etiam pignori obliget, ut in *l. 12. hoc tit. d. l. Cum hic status, §. Si maritus,* et si donator res donatas retrahat per vindicationem aut condictionem sine causa, vel ex injusta causa. Sed observandum, non retrahi, sive repeti a donatore res donatas in integrum, sed hactenus duntaxat, quatenus locupletior factus, factave est, qui, quæve res donatas accepit, quod multæ constitutiones hujus tit. ostendunt, *l. 8. et 17.* Et nulla alia ratione permittitur donatio inter conjuges honoris causa, ut scilicet vir honores adipiscatur, et ludos forte solemnes exhibeat populo, quos debent eum honorem concupiscentes, et appetentes, in *l. Si propriis. hoc tit. l. Nuper. D. eod.* Non alia, inquam, ratione, quam quod adepti honores per se nos locupletiores non faciant, et multo minus impendia ludorum. Eademque ratione non impediuntur donationes inter maritos manumissionis gratia, *dono tibi servum illum: ut eum statim manumittas, l. Maritus. hoc tit.* quia etsi donatarius per manumissionem acquirat libertum: tamen in jure hoc est perpetuum, ut non videatur locupletior factus, qui libertum acquisivit, quia libertus non est in bonis nostris. Justinianus etiam donationem inter Augustum et Augustam permisit, inter serenissimos Principes, *l. pen. hoc tit.* quia, ut ait, omnis contractus Principis, omnis conventio lex est, qua ratione etiam liberalitates Principum non indigent insinuatione, *l. Sancimus, inf. de donationibus,* et collatæ in filiosfamil. pleno jure ad eos pertinent, patribus, in quorum potestate sunt, minime servato usufructu, *l. pen. inf. de bon. quæ lib.* Nunc exponamus, quemadmodum confirmetur donatio inter virum et uxorem, quam ab initio diximus esse inutilem. Quod ab initio est inutile, confirmari etiam et convalescere potest: ita est auctore lege certa, non aliter, ut oratione Severi et Anton. et SC. donatio inter virum et uxorem, etsi ab initio fuerit inutilis, convalescit, et confirmatur silentio donatoris, morte donatoris. Alioquin non confirmaretur si abesset SC. quia quod ab initio non valet, regulariter ex postfacto non convalescit. Adeo autem verum est SC. confirmari donationem silentio, et morte donatoris, id est, si nunquam dixerit se pœnitere, si non dixerit se mutasse voluntatem: *S'il n'en a jamais parlé depuis qu'il a faict la donation,* ut hodie post SC. ob res donatas hæredibus donatoris nulla sit exactio, vel retentio, *l. 1. D. de dot. præl.* Ac proinde mortuo donatore non mutata voluntate, ut habeatur ea donatio pro fideicommisso, vel mortis causa donatione, quæ nunquam fuit prohibita inter maritos, atque adeo Falcidiæ subjiciatur, *l. 12. inf. ad l. Falcid.* cum tamen alias donatio inter vivos non patiatur Falcidiam, *l. Seja. §. ult. D. de mort. caus. donat.* Hæc etiam fuit donatio inter vivos: sed quia sola morte donatoris confirmatur, habetur pro donatione mortis causa, et ideo Falcidiam patitur. Ergo si mortuo donatore locus sit legi Falcidiæ, donatio non confirmatur in solidum, sed detracta Falcidia, id est, dodrans tantum donationis confirmatur. Et hoc est, quod dixit *l. 2. tit. sup.* quatenus liberalitas interposita mutua est Et similiter in *l. 5. hoc tit.* quatenus firmare potuit dominium: non confirmat autem dominium mors donatoris, nisi pro dodrante, si interveniat ratio legis Falcidiæ. At hoc notandum est, confirmari donationem, de qua tractamus non tantum morte naturali donatoris, sed etiam morte civili, id est, servitute, quæ comparatur morti, veluti damnatione in metallum. Et quod maxime notandum est hac in re: donatio facta inter maritos non est instar donationis causæ mortis. Nam donatio causa mortis, ut quælibet ult. voluntas irrita fit damn. donatoris, quæ irrogat servitutem, *l. Si aliquis. D. de mort. caus. donat.* Donatio autem inter maritos, tantum abest, ut irrita fiat servitute donatoris, ut maxime confirmetur, *l. Res. hoc tit.* Sunt tres optimæ leges *hoc tit. l. Res. l. Donationes.* et *l. ult.* quas inferius etiam explicabimus, prætermissis levioribus. Servitute ergo donatoris quasi morte confirmatur donatio, non etiam confirmatur peregrinitate, id est, amissione civitatis Romanæ, quod contingit per deportationem; quam deportationem semper sequi solet publicatio omnium bonorum, ita ut fiat extorris civitate, et bonis omnibus qui in insulam deportatur, *l. ult. inf. de sent. pas.* Non tamen publicantur res donatæ uxori, quia adhuc potest confirmari ea donatio morte deportati, quæ est sententia *d. l. Res.* tunc quæramus an etiam captivitate donatoris confirmetur donatio, si sit captus ab hostibus? Dicam primum, non quidem confirmari statim, quia pendet status captivi propter spem postliminii, sed si decesserit apud hostes, confirmabitur donatio, non oratione Severi et Antonini, sed lege Corneliæ, quæ fingit eum, qui decessit apud hostes, decessisse paulo antequam caperetur, aut in ipso capiendi momento, nondum captione peracta. Lex Cornelia horam captivitatis jungit horæ mortis, *l. Justin. inf. D. de usucap. l. Gall. §. Videndum. D. de lib. et post.* Et hæc fictio legis Corneliæ confirmat hæreditates mortui apud hostes tam legitimas, quam testamentarias, et substitutiones pupillares, et legata, fideicommiss. donationes mortis causæ. An confirmat etiam donationes inter virum et uxorem? minime. Sed *l. ult. hoc tit.* licet non loquatur de lege Cornelia, tamen manifesto porrigit fictionem legis Corneliæ ad donationes inter virum et uxorem, si donator moriatur apud hostes, quasi fingatur mortuus in urbe. Et hæc est vis *l. ult.* ut ad donationes inter virum et uxorem porrigat fictionem legis Corneliæ, imo et fictionem postliminii, ut si donatarius sit apud hostes tempore mortis donatoris, qui est mortuus in civitate, et donatarius redeat postliminio, perinde donatum recipiat, ac si tempore donatoris in civitate fuisset, quia postliminii fictio fingit eum, qui redit ab hostibus numquam fuisse in hostium potestate. Et mens igitur *d. l. ult.* hæc est, quod nemo animadvertit, ut hæ duæ fictiones porrigantur etiam ad donationes inter virum et uxorem. Verum hic titulus est non tantum de donationibus inter virum et uxorem, et *d. l. Res,* sed ut legimus, est etiam de donationibus a parentibus factis in liberos, et de ratihabitione: sed de his est una tantum lex, *l. Donationes.* 25. illa est de donationibus inter maritos, quæ ab initio non valent, hæc de donationibus inter parentes et liberos, qui sunt in potestate eorum, quæ etiam non valent ab initio. Dono filio emancipato recte, filiofamilias inutiliter, perinde ac si donarem mihi ipsi, qui idem videor, qui et filius ipse propter vinculum potestatis. Est etiam de ratihabitione nova lex fere in omnibus: primum hoc novi constituitur, ut quemadmodum donatio inter virum et uxorem confirmatur silentio, et morte donatoris ex oratione D. Severi: ita quod nondum fuerat constitutum, donatio inter patrem et filiumf. id est, facta a patre filiofam. confirmetur morte patris. Hoc non obtinuit olim, ut confirmaretur silentio solo, et obitu patris, *l. 1. §. 1. D. pro don. l. 2. §. ult. D. pro. soc.* Confirmabatur quidem ratihabitione patris post emancipationem, ut in *l. Donationes. §. Pater. D. de donat.* vel etiam extremo judicio patris speciali confirmatione scripta in testamento, aut jure legati, vel fideicommissi, donatione scilicet inutili versa in jus legati, vel fideicommissi, *l. pen. D. de coll. bon. l. 2. C. Gregor. famil. erc sc.* Hodie etsi non intervenerit specialis confirmatio, vel ratihabitio patris post emancipationem solo silentio patris, sola morte, si non mutarit voluntatem expresse, donatio collata in filiumfam. confirmatur ex *l. 25.* quæ est Justin. et ideo secundum eam legem, si quid donavit filiofam. pater, idque ei in testamento relinquat jure legati, vel fideicommissi, non valebit ut legatum, vel fideicommissum, quamvis dixerit se legare: non enim verbum lego facit semper legatum, sed valebit ut confirmatio veteris donationis, exemplo donationis inter virum et uxorem. Nam donata uxori si legentur, uxor non capiet jure legati hodie post senatusconsultum, sed jure donationis confirmatæ morte donatoris: ante senatuscons. capiebat ea jure legati quod probat *l. Si quando. D. de leg.* 1. et *l. Uxori. §. 1. D. de leg.* 3. Et hodie etiam ea accipit jure legati uxor vel maritus, cui donata sunt, vel filiusfam. si donatio non fuerit insinuata. Nam donationes non insinuatas non confirmabat SC. quæ prorsus inutiles sunt. Igitur donata sine insinuatione, quando ea opus est, si legentur, tunc sane percipientur jure legati, quia donatio non est confirmata morte donatoris. Et hoc ne videatur esse inutile, multum interest, utrum confirmationis jure valeat donatio, an jure legati: nam quæ valet legati jure, valet tantum ex die mortis testatoris: quæ valet confirmationis jure retrotrahitur ad tempus, quo donatio facta est. Et generaliter in *d. l. 25.* definivit Just. omnem confirmationem, omnem ratihabitionem retrotrahi tam in iis, quæ sunt juris, quam in iis, quæ sunt facti, quod nullo modo assequuntur interpretes nostri quid sit. Nam sciendum est, veteres in hac quæstione, an ratihabitio retrocurrat, fecisse differentiam inter ea, quæ juris, et ea, quæ sunt facti In iis, quæ sunt juris, dixerunt, et facile admiserunt ratihabitionem retrotrahi, ut in constituenda obligatione, in constituendo jure obligationis, vel jure liberationis, ut in *l. ult. sup. ad Senatusc. Maced. l. Licet. D. de judic. l. Si fundus. §. 1. D. de pig.* In iis autem, quæ sunt facti, dicebant ratihabitionem non retrotrahi, ut si cum falsus procurator mea negotia sine mandato meo gessit, ego ita dicam, me probare, et rata facere, quæ ipse fecerit in re, quæ mea est. Quæstio est facti, quæ res sit mea, vel quæ non. Et spectandum hoc erit ipso tempore ratihabitionis, non quæ fuit mea retro tempore negotii gesti. Et ita eleganter in *l. 7. D. de jur. cod.* In iis, quæ sunt facti, quod est scriptum in codicillis, non trahitur ad tempus testamenti, in quo forte sunt codicilli confirmati, ut si testator ita dixerit; lego vestem, quæ mea est, vel lego Titio si vivat, vel si tot annorum est, spectamus tempus codicillorum, non retro tempus testamenti, quæ res nimirum sit mea tempore codicillorum, vel an vivat eo tempore Titius, an ejus ætatis sit. Ceterum in iis, quæ sunt juris, veluti in libertate danda, in legato dando, in jure capiendi ex testamento, vel codicillis, plerumque (nam excipiuntur quidam casus) codicilli trahuntur ad tempus testamenti, in *l. 2. §. 1. l. Conficiuntur. §. pen. D. de jur. cod.* At in causa ratihabitionis vult Just. (quod novum est) in *d. l. 25.* ut tollatur subtilis differentia veterum interpretum inter ea, quæ sunt juris, et ea, quæ sunt facti, generaliter definiens, in omnibus hodie quamcumque ratihabitionem retrotrahi.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. XVII. De repudiis, et judicio de moribus sublato.*

Pars alia quæstionis de re uxoria est de moribus, quia olim propter mores erat retentio ex dote, videlicet divortio facto, et non tantum retentio, sed etiam actio de moribus ulciscendæ injuriæ gratia, quod fecisset, qui dando causam divortio: sed actio de moribus tollitur a Just. in *l. ult. h. t.* Et deinde in inscriptione hujus tit. *de judicio de moribus sublato;* quoniam sufficiunt pœnæ injusti repudii comprehensæ in *l. Consensu. h. t.* nec necessaria est hodie actio de moribus, nec in usu jus, quod ad eam actionem pertinebat: et retentionem quoque postea sustulit Just. in tit. *de rei uxor. act. §. Taceat,* quod ibi latius exposuimus. Sed quia nonnisi facto divortio locus erat actioni, vel retentioni propter mores, etiamsi utraque sublata sit, id est, actio, et retentio propter mores, residet tamen adhuc inspectio de divortiis, de quibus est hic tit. qui inscriptus est de repudiis potius, quam de divortiis. Nam *repudium* est generale nomen, et ejus species duæ, divortium, et repudium, ut adoptionis duæ sunt species, adoptio, et adrogatio, cognationis duæ species, cognatio, et agnatio: idem nomen alias generaliter accipitur, alias specialiter: divortium est inter maritos tantum, non inter sponsos, repudium inter maritos, et inter sponsos. Divortium est repudium, et separatio maritorum, repudium est renuntiatio sponsalium, vel etiam divortium. Et est contractus, ut apparet ex *l. Jurisgentium. 7. §. Utputa. D. de pact. l. Si uxor. D. de jud.* qui fiet olim vel per libellum missum ad domum ejus, qui repudiatur, vel per nuntium, *l. 6. h. t.* Et est contractus solemnis, qui fit adhibita observatione legitima, ex *l. Julia, l. Si non secundum. D. de donat. inter virum et ux. l. Nullum. de divort. l. Un. D. unde vir, et uxor.* Et ut M. Tullius ait 1. *de Orat. fit certis quibusdam verbis, et solemnibus, et formatis,* ut olim loquuntur nostri auctores, id est, typicis, et mysticis, ut in *l. 2. D. de divort.* Veluti *res tuas tibi habeto,* ad quæ procul respexit Ovid. in 2. *artis* his verbis.

*Lite fugent, nuptæque viros, nuptasque mariti*
*Inque vicem credent res sibi semper agi:*
*Hoc decet uxores, dos est uxoria, lites*

Sic sunt restituendi hi versus. Apud Petronium elegans est formula repudii, quia ejicitur impudica: *Quia fidem scelere violasti, et communem amicitiam, res tuas ocyus tolle, et alium locum, quem polluas, quære.* Et licebat, ut scitis, olim cum conjuge divortium facere communi consensu absque alia causa ex *l. Si constante. hoc tit.* non invito altero impune, nisi esset justa et legitima causa, quæ causæ enumerantur in *l. Consensu,* et *l. pen.* et *ult. hoc. tit.* et sunt faciles. Unus erat flamen, sacerdos Jovis, et Flaminica, id est, uxor flaminis, qui non poterant divertere matrimonium flaminis, nisi morte dirimi jus non erat, ut Festus et Gellius scribunt. Utimur igitur hodie jure sanctiori, jure illo sacerdotali, seu flaminico. Porro cum hic tit. sit generaliter de repudiis, ideo et sub eo tractatur de renuntiatione sponsalium, de repudio inter sponsos. Et est *l. 2. hujus tit.* de divortio, ceteræ omnes. Posset videri *lex* 1. *hoc. tit.* neque esse de repudio, neque de divortio, sed de deportatione mariti, quæ tamen constat non solvi matrimonium, *l. Rec. sup. tit. prox. l. 5. D. de bon. damnat.* Quibus tamen obstat valde *l. Si quis ex stipulatur. D. sol. matr.* Extraneus stipulatus est dotem de marito hoc modo: *si quo casu uxor tua nupta esse desierit, dotem reddes:* est generalis sermo, generalis conceptio, et commemoratio, *si quo casu nupta esse desierit:* et ideo si ancilla fiat, quia solvitur matrimonium servitute, committitur stipulatio: item si capiatur ab hostibus quoniam redigitur in potestatem hostium: item si deportetur. Ergo deportata nupta esse desiuit, nec possis aliter respondere, nisi jure civili deportatam nuptam esse desinere, jure civili deportatione solvitur matrimonium, quia justæ nuptiæ non sunt inter peregrinos, vel cum peregrino, id est, non cive Rom. At deportatio facit peregrinum. Justæ nuptiæ sunt tantum inter cives Romanos, ut est in *Instit. in tit. de nupt.* Jure tamen gentium nuptiæ ab initio recte contractæ inter cives, etiam altero conjuge redacto ad peregrinitatem per deportationem in insulam, conservantur integræ. Atque ita facta differentia inter jus civile, et jus gentium, hi loci in concordiam reducendi sunt: nam eadem etiam utimur in illa quæstione, an deportatus amittat libertatem: nam dicimus vulgo eum amittere civitatem tantum, non libertatem, deportationem esse mediam capitis diminutionem, non maximam, quæ plectit civitate, et libertate, quod est verum jure gentium: nam jure Quiritium, id est, stricto et summo jure civili, non potest videri liber, qui non est civis, *l. pen. D. de var. et extr. cog.* Quod etiam significat *lex* 5. *D. stat. hom.* illo loco *exclusa civitate,* quasi velit exclusum civitate non esse liberum, nec excludi quemquam civitate, salva libertate. Et sane est etiam quædam deportatio, cum id expressum est judicis decreto, quæ plectit utroque omnino, et civitate et libertate, *l. ult. sup. ut nem. priv. tit. pred. imp. l. ult. inf. de postl. revers.* Ergo ut ad rem redeam *l.* 1. *h. t.* non videtur esse de repudio, sed de deportatione tantum. Verum hæc verba *l.* 1. *et casus, in quem maritus incidit, non mutet mulieris affectionem,* demonstrant l. 1. pertinere etiam ad repudia. Nam sententia ejus legis hæc est: Si propter casum mariti, propter ærumnam mariti, id est, deportationem, nolit ab eo discedere, laudandam esse pudicitiam mulieris, et nihilominus manente matrimonio dotam ab ea repeti posse, nec posse a fisco vindicari, qui tamen occupat omnia bona deportati. Nam si marito vergente ad inopiam constante matrimonio dotis repetitio est, *l. Ubi. sup. de jur. dot.* et multo magis publicatis omnibus bonis mariti, quod contingit per deportationem: solum ipsum deportationis nomen est confiscatio omnium bonorum rei, etsi id non exprimatur in sententia. Ergo l. 1. ex contrario significat, mulierem posse mutare affectionem, et casum deportationis mariti mulieri esse justam divertendi causam, et quærendi novi mariti post annum, quia deportationes erant perpetuæ, et hoc inter cetera distabant a relegationibus. Relegationes erant temporariæ, deportationes perpetuæ, *l. Relegatorum. §. Hæc est differentia. D. de interd. et rel.* Et summa quoque illa differentia distabant invicem, quod relegatio non esset capitis diminutio, qualem Ovidius sustinuit, non deportatio, quæ est capitis diminutio. Ac præterea post deportationem nulla est spes restitutionis in integrum. Nam etsi deportatus possit restitui in integrum beneficio principis, tamen hoc non speramus, hanc spem nullo habemus in loco, sicut spem postliminii: alia est spes postliminii, cujus in jure ratio habetur: alia spes restitutionis, cujus nulla habetur ratio. Certior est spes postliminii, quæ est posita in virtute bellica, quam spes indulgentiæ principis, certius est jus gentium, ex quo est postliminium, quam restitutio, et venia principis: nam et idcirco deportatio solvit matrimonium, si spectes jus civile, et patriam potestatem solvit omnino, captivitas suspendit propter spem postliminii potius, quam solvit. Quod Justinianus docet in *Institut. tit. quib. mod. pat. potest. solv.* Ad extremum unum tantum notandum est *ex h. t.* neque filiæ emancipatæ divortium esse in arbitrio patris ulla ex causa, neque filiæfamil. nisi ex justa causa, et magna, in *l. 5. hoc. t. l. Cum hic status. §. Si socer. D. de donat. inter vir. et uxor. l. 1. de liber. exhib. l. 11. sup. de nuptiis.* Ergo invita filia emancipata jubente patre ex nulla causa repudiabit virum, nec ex justa quidem, qua movetur pater. Filia autem familias etiam non facit divortium cum marito invita, etiam jubente patre, nisi ex justa causa, unde elegantissimi versus Ennii:

*Injuria abs te afficior indigna pater,*
*Nam si improbum Cresphontem existimaveras,*
*Cur hunc me locabas nuptiis? Sive est probus,*
*Cur talem invitam cogis relinquere?*

Et similiter Affranius in Comœdia, quæ inscribitur, *Divortium apud Nonium. O dignum facinus,* inquit, *adolescentis, optimas bene convenientes, concordes cum viris, repente viduas faciat spurcitia patris.* Et similiter apud Plautum in Sticho filia ad patrem: *Aut olim,* inquit, *nisi tibi placebant, non datas oportuit: aut nunc non æquum est abduci: pater.* Ergo in arbitrio patris non est divortium filiæ. Qua in re divortium distat a repudio inter sponsos: nam renuntiatio sponsalium est in arbitrio patris, *l. 10. D. de sponsal.* Ut ergo divortium filiæ non est in arbitrio patris, vel etiam filii: ita etiam ex contrario ex *l. ult. h. t.* quæ est constitutio Græca, divortium non est in arbitrio filii, vel filiæ emancipatæ, sed necesse est eum, eamve, si velit divertere, qui patrem habet, adhibere consensum patris, si pater dotem dedit, aut donationem propter nuptias accepit; ne aliquis in damno versetur pater propter culpam filii, vel filiæ divertentis, et amittat dotem, vel donationem propter nuptias, aut etiam exigatur ea pro pœna injusti repudii. Non debet culpa filiæ, vel filii fraudi esse patri non consentienti divortio. Igitur generaliter est inutile divortium, nisi factum sit consensu filii, vel filiæ, et patris ejus. Neque in solius filii, vel filiæ, neque in solius patris arbitrio est divortium. Hæc fuit sententia constitutionis Græcæ, quæ refertur etiam iisdem verbis a Justiniano *Novell.* 22. Et simili ratione in *l. Si filia. D. de divort.* et *l. Filiæ. D. sol. matr.* amovetur fraus, quam parat filia patri facto divortio, id est, cavetur utique semper, ne per filium, aut filiam deterior fiat conditio patris.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XVIII. Soluto matrimonio quemadmodum dos petatur.*

Hic tit. est de repetitione dotis, et solutione, vel de judicio recuperandæ dotis, quod soluto matrimonio competit mulieri, vel socero, vel extraneo, qui dotem dedit pro muliere. Eadem de re fuit tit. 13. *de rei ux. act.* An igitur hic titulus est superfluus? Minime vero, alioquin erit etiam superfluus *tit.* 23. *inf. de fun. dot.* quia omne fere jus de fundo dotali expositum est in *eod. tit.* 13. Sed observandum est in eo *tit.* 13. ea tantum exponi de repetitione dotis, quæ nove Justin. fecit partim probato, partim improbato veteri jure actionis rei uxoriæ, et ipsa etiam actione sublata, et retenta sola actione ex stipulatu, eaque bonæ fidei effecta, et tacita stipulatione data mulieri, et patris ejus, et mulieri etiam tacita hypotheca. Ac similiter in eo *tit.* ea tantum exposui de fundo dotali, quæ Justinianus fecit nove, sublata differentia locorum, quam induxerat l. Julia, et differentia alienationis, et hypothecæ. Cetera autem, quæ de repetitione dotis, vel de fundo dotali constitutionibus prodita sunt, confirmat nominatim

in eod. *tit.* 13. §. *pen.* Et ut cetera de fundo dotali sunt in *tit.* 13. sic cetera de repetitione dotis sunt in hoc *tit.* 18. quæ observationes valde notandæ sunt, si quis velit noscere rationem titulorum: imperfectus esset hic tractatus, sive liber de dotibus, si contineret tantum, quæ Justin. de jure dotium fecit nova, non etiam vetera, quæ non mutavit. Ac primum in h. t. de dote æstimata quædam proponuntur, utilissima, et subtilissima, *l.* 1. et 6. Dotis æstimatæ periculum plerumque pertinet ad maritum, aliquando ad uxorem. Cujus autem est periculum, ejus etiam est commodum omne dotis æstimatæ. Eadem enim est ratio periculi et commodi. Ergo cujus periculum est, et ejus commodo cedunt partus ancillarum dotalium editi constante matrimonio, et omne emolumentum, sicut damnum omne, et periculum dotis æstimatæ est mariti, si post æstimationem nihil aliud actum sit inter maritos ea de re. Ergo partus sequuntur maritum, et omne emolumentum, ut in *tit.* 13. §. *Cumque et stipulatio* et *l. g. Licinnius. D. de l. g.* 2. Periculum est etiam mariti si post alienationem dotis hoc actum sit inter conjuges, ut ancillæ dotalis tantidem æstimatæ periculum transferatur ad maritum; *tantidem æstimatæ*, id est, ut vel æstimationem earum ancillarum dotalium factam ab initio soluto matrimonio reddat, vel omnes ancillas, neque deteriores, neque viliores, sed tantidem æstimatas, quanti fuere ab initio. Ergo hoc etiam casu partus earum sequuntur maritum, quæ est sententia *l. g. Si mancipia. D. de jur. dot.* quod et ibi glossa explicat rectissime, atque etiam *l. pen.* §. *Mancipia. D. sol. matr.* periculum dotis æstimatæ est mulieris. In specie *l.* 1. h. t. si post æstimationem dotis hoc agatur inter maritos pactione (ut inquit) vel stipulatione, ut soluto matrimonio redderentur res ipsæ, si exstent, ut in *l. Et mulis. D. sol. matr.* nam his verbis: *si exstent*, periculum transfertur in mulierem: nimirum hic est sensus eorum verborum, ut quæ non exstabunt, quæ res erunt extinctæ, vel peremptæ, non reddantur mulieri, et mulieri perierint. Ergo consequens est, partus ancillarum dotalium debere sequi mulierem, ad quam respexit periculum dotis, non maritum. Soluto igitur matrimonio partus esse restituendos mulieri actione ex stipulatu, ut inquit lex 1. an etiam si pactio intervenerit, non stipulatio, quoniam initio id ait convenisse pactione, at stipulatione. An ergo si pactione id convenerit judicio ex stipulatu mulieri reddentur partus: sic sane hodie ex titulo 13. Olim erat actio rei uxoriæ, quod data opera prætermisit Tribonianus in hac l. 1. Cum Imperator scripsisset, *judicio rei uxoriæ, vel stipulatu*: quæ verba respondebant superioribus, *pactione, vel stipulatione*: lex 6. *inf.* est obscura, sed non relinquetur, antequam fuerit reducta ad facilitatem. lex 6. inquam, est de dote æstimata viliore pretio, muliere circumscripta, et quæstio oritur elegans, et necessaria cognitu. Sciendum est, dotis æstimationem venditionem esse, quod sæpe diximus, veram venditionem, simplicem, sed dotis causa, ut ait *l. Quoties. D. de jur. dot.* Et ideo venditionem simplicem non semper imitatur: sunt enim tres differentiæ inter venditionem simplicem, et venditionem dotis constituendæ causa. Prima differentia hæc est: evicta re vendita, si venditor emptori præstiterit duplum, ut fit evictionis nomine, id emptor habet plenissimo jure, nec unquam restituit venditori, hoc est certissimum. At si æstimata dote res dotalis evicta sit marito, et eo nomine, id est, evictionis nomine uxor viro præstiterit duplum constante matrimonio, id vir restituet duplum soluto matrimonio mulieri, quia æquius melius est maritum non lucrari quicquam ex damno mulieris, *d. l. Quoties*, sicut e contrario æquius melius est mulierem non locupletari ex damno mariti *l. Jure* §. *ult. D. de jur. dot. l. pen.* §. *ult. D. solut. matr.* Secunda differentia hæc est, venditione facta viliore pretio, non rescinditur venditio, *l. Quisquis sup. de rescind. vendit.* nisi venditor fraudatus sit supra dimidiam justi pretii, *l.* 2. *C. eod.* vel nisi dolus emptoris arguatur, *l. Et ideo. D. hoc l.* 8. *sup. de rescind. vend.* Circumscribitur venditor in pretio aut reipsa, aut dolo emptoris: si dolo emptoris, rescissioni locus est: si in re ipsa quod fraus dicitur proprie, id est, damnum, non dolus: non aliter rescinditur venditio, quam si fraus superet dimidium justi pretii. Et hoc in venditione simplici. Æstimatio autem dotis facta viliore pretio citra dolum mariti, etiamsi non superet dimidium justi pretii, rescinditur data electione marito, ut vel rem dotalem restituat soluto matrimonio, vel justam æstimationem, *l. Si res.* §. 1. *D. de jur. dot.* Nam sicut venditio simplex, in qua intervenit fraus venditoris, supra dimidiam justi pretii rescinditur, data electione emptori, ut vel rem emptam restituat, vel suppleat quod deest justo pretio, *d. l.* 2. *sup. de rescind. vend.* ita fere æstimatio facta dotis viliore pretio quocunque, etiamsi non immodice viliore, nec contineat fraudem supra dimidium justi pretii, rescinditur, data eadem electione marito soluto matrimonio, ut vel rem dotalem reddat, vel justum pretium, non pretium, quod factum est ab initio, *d. l. Si res.* § 1. Quod utique verum est, ut ibidem ostenditur, si exstat res dotalis, quæ vilius æstimata fuit, muliere in ipsa circumscripta, non dolo mariti. Nam si res exstincta sit, contenta debet esse mulier æstimatione, de qua convenerit, æstimatione qualiquali, quæ totius rei damnum fecisset, nulla facta æstimatione. Nam constat inæstimatæ dotis periculum esse mulieris. Ergo re exstincta æqui bonique consulere debet, si recipiat qualemqualem æstimationem rei, cui res erat peritura, si non fuisset æstimata qualiter qualiter. Et hoc ut dixi si absit dolus mariti. Et ita accipienda est omnino tertia pars legis 6. (faciam enim tres ejus partes) quæ distinguit utrum res dotalis extet an exstincta sit, ut scilicet huic distinctioni sit tantum locus, cum in æstimanda dote maritus dolum non adhibuit: nam si dolus mariti probari possit, indistincte rei justam æstimationem reddere debet actione dotis, *dict. l. Si res* ex sententia Scævolæ, quæ æstimatio justa etiam servabitur per exceptionem doli, si mulier forte, aut hæres ejus possideat rem dotalem, eamque vindicet maritus, quasi dominus factus æstimatione, id est, emptione; et traditione, quæ est sententia primæ partis legis sextæ. Nam tantum abest, ut possis ex ea inferre, quod vult glossa, cui datur exceptio, et multo magis ei dari actionem quod est absurdum, et vitiosum omnino, et falsum: sed potius cui datur actio ad recipiendam justam æstimationem, si in ea facienda dolum adhibuerit maritus, et multo magis ei dabitur exceptio doli servandæ justæ æstimationis gratia. Et hæc vera sunt, ut ostendit dicta *lex Si res.* §. 1. quæ est clavis illius quæstionis, sive mulier, quæ in pretio circumscripta est, major fuerit vigintiquinque annis, sive minor. Nam minori mulieri hoc tantum datur specialiter, ut si æstimationis faciendæ tempore habuerit in manu emptorem offerentem justum pretium rei dotalis, et circumventa eam rem viliori pretio marito addixerit, hoc casu ut maritus non habeat electionem reddendæ rei dotalis, vel justæ æstimationis, re exstante, vel etiam re exstincta, at non liberetur reddendo æstimationem eam tantum, de qua initio conventum est: sed ut omnino cogatur minori 25. annis reddere æstimationem justam. Tertia differentia inter utramque venditionem est beneficium *leg.* 2. *sup. de rescind. vend.* ut rescindatur venditio si læsus sit venditor ultra dimidium justi pretii beneficium, inquam, illud datur soli venditori, non emptori: in quo erratur vulgo pessime, ut ibidem ostendi latius. Nam aperte Harmenop. *lib.* 3. *cap.* 8. docet, id beneficium cui locus est etiam in locatione et conductione, quæ habetur ad instar venditionis et emptionis, dari, inquam, soli locatori, non conductori, et rationem hujus differentiæ exposui in *d. l.* 2. Non datur ergo emptori majori 25. annis, minori datur ut in *l. Patri.* § *Proxime. D. de minor.* Et hoc in venditione simplici. Marito autem læso et gravato in æstimatione dotis qualicumque, vel modica vel immodica, si res dotalis sit majoris æstimata, ob hac æstimatione circumscriptus maritus petivit, ut ei subveniatur, qui est pro emptore, ne scilicet soluto matrimonio reddat ultra justum pretium. Et in omnibus his differentiis eadem ratio valet, ne mulier lucretur ex damno viri. Et hæc est sententia tertiæ partis *l.* 6. quam confirmat etiam *l. Jure.* §. *ult. D. de jur. dot.* Quod ad cetera hujus tit. attinet, ea non admodum desiderant operam meam. Censeo tamen breviter tria esse notanda, primum in *l. Filiæ. hoc tit. filiæ pecuniam, quam habes in potestate, adimere non prohiberis.* Omnino legendum est in ea *l. Filiæ. peculium*, loco *pecuniam*, et ita Thalelæus legit, et confirmat *l. Divortio.* §. *Pater. D. de don.* Nam *l. Filiæ.* facit differentiam inter dotem, et peculium filiæ. Pater potest adimere filiæ peculium quandocunque, etiam nuda voluntate: dotem vero semel pro ea datam non potest ei auferre. Imo soluto matrimonio eam non potest repetere sine consensu filiæ, ut in *l.* 2. *hoc tit.* Et solvi dos etiam ei soli non potest sine filia, *l.* 3. *D. solut. matr.* Et hoc est, quod ait *l.* 2. *neque exigere, neque accipere.* Et ita *l. Filiæ.* ponit differentiam inter peculium, et dotem, non pecuniam. Nunquam enim videmus pecuniam pro peculio. Secundo notandum est, repetitionem aliquando esse utilem, aliquando directam. Directa est, si dos fuerit, si matrimonium fuerit, utilis, si nec matrimonium justum, nec dos fuerit: nam dos proprie non est sine matrimonio. Matrimonium potest esse sine dote. Finge igitur: mulier libera nupsit servo, quem existimabat esse liberum: cognito errore repetet dotem, quam ei dederat, non a servo illo, quia cum servis nulla actio est, sed a domino ejus utili actione de dote, quia neque matrimonium fuit, neque dos, quæ erit etiam quasi privilegiaria inter creditores chirographarios, ut est quasi dos: aget igitur utili actione de dote cum domino, non in solidum, sed de peculio, et hæc est sententia *l.* 3. *hoc tit.* et facit *lex Si cum dotem.* §. *ult. D. sol. matr. l. Lucius* 2. *D. dep.* Tenetur, inquit, dominus de peculio, videlicet si mulier ipsi servo dotem dederit: nam si dedit domino, tenetur in solidum, non in peculium tantum. Et ita si data sit dos marito filiofamilias, in patrem est actio dotis directa de peculio, soluto matrimonio si data sit patri, in solidum; *d. l. Si cum dotem.* §. *Transgrediamur.* et l. 10. *hoc tit.* videlicet, si pater ille, id est, socer facultas habeat: nam illud in *l.* 10. non accipitur bifariam, ut scilicet teneatur supra peculium, et supra facultates, sed ut supra peculium tantum filiifamil. non supra facultates damnetur in solidum. Sunt adversi, sive contrarii hi quatuor, damnatus in solidum, damnatus in partem, damnatus in facultates, damnatus in peculium. Damnatus in solidum, damnatur in quantum locupletior factus est, ut in *l. Ex diverso. D. de jur. dot.* ut *d. l.* 10. Et ita in solidum accipitur vario, prout confertur cum alio vario, ultimum, quod est apertissimum, nec fuerat palam expositum in tit. 13. in hoc tit. ostendit mortua filia in matrimonio dotem profectitiam redire ad patrem. Loquitur de filiafamil. *l.* 4. *h. t.* sed recte Theodorus eam porrigit ad emancipatam, quod ego multis legibus confirmavi in supradicto titulo 13. Vel si pater non sit, mortua in matrimonio uxore, qualiscunque fuerit dos profectitia, vel adventitia, remanet apud maritum, nisi stipulata sit uxor eam sibi reddi, hæredive suo, *l.* 5. *h. t.* quod hodie semper præsumitur stipulata ex tit. 13. Hæc est brevis explicatio hujus tituli: cave autem existimes deesse ullam constitutionem Græcam in hoc tit. Nam quam annotat collega noster deesse in hoc tit. ea est, quam dixi supra deesse in extremo præced. tit.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS.

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XIX. Si dos constante matrimonio soluta fuerit.*

Commodissime junxit hunc titulum superiori: nam lex ult. præced. tit. et l. un. hoc tit. partes duæ sunt unius ejusdemque constitutio-

nia, ut constat ex Cod Theodos. *l. Si constante. de dotibus*, et *l. ult. eup. tit.* est de marito mortuo: hæc de uxore mortua. Et ut mortuo marito dos redit ad mulierem superstitem, et nihil ex ea sibi vindicare possunt hæredes mariti, ex *d. l. ult.* ita ex *hac l.* uxore mortua, si maritus constante matrimonio dotem ei solvit, si sine causa legitima contra generalem definitionem super. tit. ut dos tantum soluto matrimonio solvatur, vel repetatur, ut dotis actio non nascatur nisi posquam solutum sit matrimonium: denique ut manente matrimonio, dos neque solvi mulieri, neque repeti ab ea possit, exceptis certis causis, de quibus in *l. Mutue. D. de jur. dot.* l. *Quamvis. D. sol. matr.* quia vetita est donatio inter maritos et repræsentatio dotis est species donationis, et ut ait in constitutione *h. t.* dotis solutio, quæ fit constante matrimonio sine causa legitima, *donationis instar obtinere perspicitur*, id est, perspicuum est, donationem eam esse: ex dicas. ut ait gl. *perspicitur*, id est, *præsumitur*. Græci recte, δοκιμάζεται Si inquam maritus constante matrimonio dotem mulieri solverit absque legitima causa, quia ea solutio præmatura pro donatione est, nihil ex ea dote mortua muliere hæredes vindicare possunt; sed maritus superstes ab eis potest repetere dotem cum fructibus perceptis a die solutæ dotis, quia morte mulieris (ut postea explicabimus) dos lucro mariti cessit. Repetet igitur eam ab hæredibus mulieris cum fructibus, ut ait, et ut opinor, cum fructibus omnibus cujuscunque generis, sive opera et cura mulieris pervenerint, qui vulgo dicuntur industriales, veluti serendo, sive absque cura et labore mulieris, qui vulgo dicuntur naturales, Et eleganter Virgilius in *Culice. Agrestum bona sore cura secura*: hi sunt fructus, quos terra fert sua sponte, sine opera et diligentia nostra. Hos omnes mortua muliere, cui dotem ab re maritus repræsentaverat, hæredes mulieris marito restituent qui interim sustinuit onera matrimonii, et qui sustinuit onera, æquum est ne privetur ullo genere fructus. Neque moveor *l. Fruct. D. de usur.* quæ ait, mulierem ex re sibi donata a marito fructus suos facere, illos tamen quos sua cultura et opera acquisierit, sicut bonæ fidei possessorem, non naturales fructus. Et tamen ego dico omnes esse restituendos. Hoc solicitius explicemus. Finge maritus rem suam donavit uxori, prædium suum donavit uxori, non dotale: uxor percepit fructus varios, illos tantum suos fecit, quos ipsa curavit, et excoluit. Cui sententiæ solet objici *l. Bonæ fidei. in pr. D. de adqu. rer. dom.* quæ loquitur de bonæ fidei possessore, cui comparat uxorem *l. Fructus*: idem nimirum statuit in uxore, quæ fructus cepit ex re donata a marito, et in bonæ fidei possessore, *d. l. Bonæ fid.* ait, inquam, bonæ fidei possessorem omnes fructus suos facere interim, etiam si non pervenerint opera et diligentia possessoris, hæc non sunt pugnantia, nec pugnat *d. l. Fructus*. cum *l. Bonæ fid.* Nam ille articulus *interim*, qui est *in l. Bonæ fidei. ut interim omnes fructus suos faciat*, rem omnem dirimit, et diluit. Facit quidem fructus suos omnes interim, sed re evicta restituit eos, qui sua sponte pervenerunt, et eos tantum retinet, qui facto ejus pervenerunt pro cultura et cura. Et ita etiam quod ait. *d. l. Bonæ fidei. §. Pomponius*, fructus perceptos post scientiam rei alienæ, id est, postquam possessor cognovit rem esse alienam, possessores suos non facere. Et contra quod ait *l. Qui scit. §. ult. D. de usur.* post scientiam rei alienæ interim possessorem fructus suos facere. Hæc nullo modo invicem pugnant, et res est exploratissima. Facit quidem fructus suos interim, sed evictam restituit cum fructibus. Et hoc ut vobis deinceps pro certo sit atque comperto, similiter in *l. 5. D. de leg. commiss.* fundo vendito lege commissoria, id est, ut nisi pretium solvatur intra certum tempus, fundus sit inemptus, Gallice *marché nul*, lex ait, emptorem interim sibi suoque jure fructus percipere, eos sed restituere venditori l. commiss. quod valde notandum est. Et ita etiam mulier ex re sibi donata a marito, non dotali, si fructus perceperit, omnes interim suos facit, sed eos restituit, qui sine cura, et cultura ejus provenerunt: nam aliorum fructuum, qui facto ejus provenerunt, donatio licita est, sicut usurarum, quas ex obligatione dotis uxor debuit marito, usurarum remissio est licita, et eorum quoque fructuum donatio, quos ipsa sibi acquisivit. Et hoc ex Juliano proponitur in *l. De fructibus. D. de don. int. vir. et uxor.* Ex quo loco in *l. Si quis pro uxore. §. pen. D. eod.* dum ait, si maritus uxori remiserit usuras dotis, quas debuit, quæstionem esse, an donatio sit illicita, scribendum est, an donatio sit licita, quando subjicit et Julianum hoc putare, quod et verum est. Julianus autem non putat esse illicitam, sed licitam, *d. l. De fructib.* Ergo ut recte subjiciat Julianum hoc putare, præcedere hæc oportet quæstio, an donatio sit licita Et hoc quidem diximus de fructibus perceptis a muliere ex re donata, non dotali, Sed de iis non agimus hoc loco sed de fructibus dotis, de fructibus rerum dotalium constante matrimonio solutarum sine legitima, quod donatio est. Hos omnes sine disjunctione dico esse restituendos marito deductis impensis: nam fructus semper intelliguntur deductis impensis culturæ. Omnes igitur restituendos esse marito deductis impensis, quia sine distinctione fructus omnes repensare debent onera matrimonii, quæ interim sustinuit maritus. Et non utimur igitur hac in re, ut Accursius distinctione bonæ fidei, vel malæ fidei. Nam quaquo fide percepti sint ex dote ab uxore, omnes sunt restituendi marito, cujus lucro dos cessit mortua uxore. Et jure quidem veteri dos profectitia, vel adventitia, si non sit pater, mortua uxore, lucro mariti cedit, liberis communibus servata proprietate, quasi bonorum maternorum, adeo ut nec a liberis possint segregari ea bona, et alienari, si maritus liberis superinducat novercam, vel hodie etiamsi non superinducat ex *Nov. 98.* nisi pro parte virili ex *Nov. 127.* nam virilem partem poterat alienare, quod hæc pro præmio continent æ ad eum pertineat pleno jure, non per usumfructum solum, in aliis partibus habet usumfructum solum: hodie vero ex constitutione Just. mortua uxore dos non cedit lucro mariti, sed redditur hæredibus mulieribus §. *Illo procul dubio in tit.* 11 Igitur locus non est huic constitutioni, nisi convenerit instrumento dotali, ut mortua uxore dos cedat lucro mariti. Et ita idem nominatim Justinian accommodata hac l. ad jus, quod ipse novum fecit de dotibus, censet hanc legem esse accipiendam, nempe fingendum esse in specie hujus l. ex pacto dotem cessisse lucro mariti mortue uxore. Et si liberi existent eis communes, reservandam esse proprietatem, usumfructum solum esse patris: quo argumento possit quis contendere, omnes leges, omnes constitutiones esse accipiendas secundum mentem Justiniani, secundum jus novum. Sed hoc si quis velit tueri semper, et servare stricte, incideret in difficultatem, et salebras multas. Porro in *hac l. unica* sic est legendum ex Cod. Theodos. omnino in fine: *Ita ut proprietas ejusdem a liberis ex eadem susceptis* (contra leges) *a marito alienari non possit*. Quod ait, *alienari a liberis*, ut in Novell. Majoriani de abrogat. cap. et in interpretatione Aniani ad *leg. 2. Cod. Theodos. de sec. nupt. ut a liberis alienare non liceat*, in *l. Sed si hoc. ult. D. de cond. et demonst.* Apparet autem ex iis in specie hujus l. non eosdem fuisse hæredes, et liberos mulieris: separantur enim liberi ab hæredibus extraneis, scilicet hæredes fecerat mulier, et liberis satisfecerat, relicta portione legitima.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titul. XX. Ne fidejussores, vel mandatores dotium dentur.*

Sententia hujus tituli hæc est, ut maritus, vel socer, vel prosocer, qui dotem accepit dotis servandæ causa, et reddendæ mulieri soluto matrimonio, non cogatur fidejussorem dare mulieri, vel mandatorem, cujus scilicet mandato uxor dotem det viro, ut sit adversus fidejussorem, vel mandatorem mulieri regressus soluto matrimonio dotis recuperandæ gratia. Et si ultro maritus dederit fidejussorem, vel mandatorem, ut non obligetur, quia hanc obligationem constitutiones improbant, l. 1. *C. Theodos. de fidejussor. dot.* Et legendum est omnino in *l. 2. hoc tit. satisdationem, vel mandatum pro dote exigendum, vel a marito vel a patre ejus, non patre*, ut in Basilic. τοῦ μέρους ἀνδρός. Et ita pars uxoris, in *l. Titia cum testamento. §. Gajus. D. de leg. 2.* et pars legatarii, in *l. Offilius. de leg. 3.* quod nomen etiam rei nemus in idiotismo, et dicimus ut Latini adversam partem, ut Græci ἐναντίον μέρος Livius *lib. 22. Pars in adversam fluem magisquam colligere cunctam in civitate, pour luy faire teste.* Sic legendum illo loco Titi Livii. Ratio autem redditur in *d. l. 2* cur non sit dandus a marito fidejussor dotis servandæ, et reddendæ: quia scilicet cum mulier se committat in potestatem mariti, vel soceri, cujus filio familias nupsit, et plerumque etiam sua, id est, parapherna: absurdum esset si fidei ejus non committeret dotem suam, quæ et in bonis mariti est, si exigeret fidem alienam, si confideret magis fidei alienæ, quam fidei conjugali: Est elegantissima ratio, quæ confirmatur etiam *l. 8. sup. de pact. convent. cap. per vestras, extra, de donat. inter vir. et uxor.* Sed sunt hujus constitutionis aliquot exceptiones Una si forte (quam solus Harmenopulus exposuit lib. 4. Epitom. tit. 8.) ante nuptias convenerit dotis fidejussorem dari, vel si ante nuptias datus fuerit: nam potest fidejussor præcedere non minus, quam sequi obligationem. Sic ad quæstionem, quam movet hic glos. possit respondere ex Harmenopulo. Est etiam alia exceptio certissima, ut post nuptias, post solutum matrimonium, possit mulier accipere fidejussorem dotis reddendæ suis diebus, in *l. Si constante. §. Quoties. D. sol. matr. l. Litis. §. D. de re jud. l. 7. D. de exc pl.* Diffidentia tantum hæc improbatur constante matrimonio, constante amicitia fideque communi, non post matrimonium. Idem addendum est, etiam a marito constante matrimonio mulieri posse dari pro dote pignus, quod hodie est certissimum, cum et lex det tacitum pignus, tacitam hypothecam, id est, Justinianus, quod lex tandem fecit, ut essent pro dote tacite pignori omnia bona mariti. Idem etiam fieri potuit ex conventione, ut vel omnia bona mariti, vel quædam mulieri pignora essent dotis servandæ nomine. Idque etiam ostendit *l. Quod autem. §. Si uxor. D. de don. inter vir. et uxor.* et *l. Vir. §. 1. D. ad Vellej.* Et ratio differentiæ inter pignus, et fidejussorem hæc est: nam dato pignore res uxoris ponitur tantum in tuto, non etiam committitur alterius personæ fidei, quam mariti ipsius: fidejussor obtinet locum debitoris, pignus obtinet locum rei debitæ. Non est aliena fides eligenda fateor, aut quærenda. Non quæritur autem aliena, si quæritur pignus, sed quod sit loco rei uxoriæ Ac præterea in exigendo fidejussore est quædam contumelia, nempe diffidentia, *l. 18. inf. D. de tes amovil. tut.* quæ non est in exigendo pignore Accursius in *l. 2.* multas exagitat quæstiones in hanc rem; quæ hactenus tradidi alibi, dirimunt omnes, præterquam unam. An sicut uxor non exigit a viro fidejussorem dotis servandæ, et reddendæ, non exigat etiam vir ab uxore fidejussorem dotis promissæ, et non præstitæ marito et existimant vulgo, exigi posse a muliere fidejussorem dotis promissæ, et ita hac in re esse differentiam inter uxorem et maritum, moti *l. Cum dotem. D. de jure dot.* male intellecta: nam societas vitæ, et honestas videtur exigere, ut constante matrimonio, neque uxor virum, neque vir uxorem flagitet fidejussorem. Ac sane *d. l. Cum dotem.* non loquitur de uxore, sed de eo, qui dotem viro promissam ab uxore, id est, qui dotem, quam debuit uxor, expromisit; utitur

enim eo verbo. *Expromittere* semper est novandi animo suscipere alienam obligationem, et se facere reum principalem pro alio, absoluto alio: nam novatio liberat priorem reum prius obligatum. Nunc lex ait, si quis dotem debitam ab uxore promiserit viro novandi animo, et fidejussorem dederit, utique fidejussor tenebitur, hoc est certum, nec enim ab uxore debita est, sed ab extraneo expromissore.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. XXI. Rerum amotarum.*

Inter ceteras partes ejus quæstionis, quæ est de dotibus, vel de re uxoria, una est de rebus amotis, propter quam olim erat compensatio, sive retentio ex dote, et quæ hodie etiam manet actio rerum amotarum: de utraque est hic tit. 21 de compensatione, sive retentione ob res amotas *l. 1.* de actione ceteræ leges 1. 2. 3. Et est actio rerum amotarum, ut eam definiam, condictio, quæ ex edicto prætoris post divortium datur statim, et in solidum in uxorem, vel maritum, qui conjugi res abstulit divortii causa. Hæc definitio complectitur omne jus istius actionis, et ex ea primum apparet, eam esse actionem prætoriam, ut ex *l. 2. h. t.* dum ait, eam edicto perpetuo promitti. Promittit, sive pollicetur prætor actiones in edictis, deinde quas pollicitus est proposito edicto, dat postulantibus. Itaque in *l. 2. h. t.* est legendum, *promittitur*, non *permittitur*. ut in *l. 1. sup. de al. jud. mut. cum in integrum restitutio*, inquit, *edicto perpetuo promittatur*. ut in *Basil.* ἐπαγγέλλεται, non *permittatur*, ut legitur vulgo. Sic etiam in *l. ult. sup. de act. empt.* actiones promissæ, non permissæ. Illud etiam apparet ex superiori definitione, hanc actionem esse condictionem, *si paret dari oportere*, id est, ea intendimus dari nobis oportere. Et ita in *l. 27. D. eod.* rer. amotarum actio, condictio est. Ergo alia est condictio rerum furtivarum, de qua est proprius titulus in *D.* et alia condictio rerum amotarum: et hæc quidem honestior, cum in ea res furtivæ non appellentur, sed amotæ tantum dicantur, et intenditur hac non res furtivas dari oportere, sed res amotas. Vir vel uxor, qui quæve amovit res alterius conjugis, revera fur est, *l. pen. D. eod.* in veritate furtum est. In hac igitur specie in furem agitur honestiore actione, atque leviore, quam solet agi in alios fures, propter pudorem matrimonii prioris. Competit etiam rerum amotarum vindicatio, *l. 3. h. t.* et *l. 24. D. eod.* Ergo ejusdem rei est vindicatio et condictio contra regulam juris (nam nemo condicit rem suam, cujus habet vindicationem) scilicet odio furum. Sive igitur is fur sit conjux, sive extraneus, in eum ad res recuperandas, quæ sublatæ sunt, duplex est actio, vindicatio, et condictio, quarum alteram eliget actor: nam ut dixi, res, quæ dicuntur amotæ, revera furtivæ sunt, et sicut res furtivæ non possunt usucapi, ita nec res amotæ, quæ revera sunt furtivæ, *l. pen. D. eod.* Ergo inter condictionem rei furtivæ, et condictionem rei amotæ, in verbis tantum est discrimen, non in re ipsa, nec in vi ipsa: nimirum mitiora sunt verba hujus, quam illius actionis: uxorem enim, vel maritum non dices res furto subripuisse, sed ad levandam invidiam verbi, dices, eum eamve res tuas amovisse, namque ut libet, vel condictione intendis tibi dari oportere vel vindicatione asseris eas esse tuas; parceas pudori ejus, qui maritus tuus, vel quæ uxor tua fuerit in memoriam præcedentis societatis vitæ, ut ait *l. Si rerum. D. de re jud.* In memoriam prioris matrimonii non agis furti, vel condictione furtiva adversus eum, qui divortii causa res abstulit, si eas post divortium non contrectet: sed agis tantum rerum amotarum condictione. Et sic etiam, quod notandum est, in memoriam prioris domini servus non torquetur in caput venditoris, neque in caput domini, neque in caput ejus qui fuit dominus olim, *l. Unius. §. Servus. D. de quæst.* Et in memoriam prioris dignitatis, qui desinit esse decurio non torquetur ex delicto, *l. ult. D. de decurionibus.* Et sic in memoriam prioris matrimonii, prioris societatis, non utimur atroci judicio in eum eamve, qui quæve conjunx fuit, sed agimus tantum de rebus amotis, id est, amovendi verbo utimur, non acerbiori. Utitur etiam prætor eo amovendi verbo in aliis edictis. sed longe alia ratione, quam in hoc edicto, ut suus hæres non habeat beneficium abstinendi, qui quid ex hæreditate jacente amovit, *l. Si servum. §. Prætor ait. D. de acquir. hæred.* Et in edicto, si servus testamento manumissus aliquid subripuerit ex hæreditate jacente, nondum adita, in *l. pen. et ult. D. si is, qui testam. lib. esse jus. erit, etc.* Et utitur, inquam, in his edictis prætor amovendi verbo non quod velit parcere reo, sed quod certe hæreditati jacenti, needum aditæ furtum non fiat. Hæc est certa sententia juris, hæreditati jacenti furtum non fieri. vetustissima sententia juris, cujus ratio hæc est: quia furtum fit soli possessori, et nihil est furtum, quam possessionis interversio, *l. 1. §. Scævola. D. si is qui test. lib.* Hæreditas autem jacens, etsi interim habeatur pro domino in *l. Non minus. D. de hæred. institut. l. Cum hæreditas. sup. depos.* non tamen potest haberi pro possessore, ergo ei non potest furtum fieri. Cur vero non habetur pro possessore, sicut pro domino? Quia possessio est facti, et quicquid facti, corporeum est: et corporeum quicquid est, id ipsum aliquid animale est. Hæreditas autem est res incorporea et inanimata, id est, jus, quod defunctus habuit, est res incorporea, nullo animo prædita: ergo nec possideri potest, nec pro possessore haberi: nam leges nunquam fingunt, quod rerum natura non fert, in *l. Confessionibus. D. de interrogat. in jer. fac.* At in hoc edicto rerum amotarum prætor utitur amovendi verbo, non quod furtum non fiat, quandoquidem revera furtum fit: sed quod parcat pudori ejus, qui maritus, vel uxor fuit, ut sæpe turpem rem propter reverentiam personarum verbo temperet, extenuet, atque conterit, ut in *l. Non debet. D. de dolo.* Nec semper latine loquitur, id est, furtum non semper appellat furtum. Dixi in definitione, hanc actionem dari statim, et in solidum ad differentiam actionis de dote, quam hac in re spectarunt juris auctores, quando actio de dote non statim datur post divortium, ei pondere, numero, et mensura continentur, sed annua die, et non datur in solidum, sed hactenus, quatenus facultates viri patiuntur: qui modo dolo vacet. Actio enim rerum amotarum post divortium datur statim in solidum, quia pendet ex facto turpi, ex delicto, ex vero furto, *l. 21. §. Rerum. et §. ult. D. eod. l. Si rerum. D. de re jud.* Et ut inferius dicemus quodammodo est ex delicto, et ex delictis agimus semper in solidum. Præterea dixi in definitione, hanc actionem dari de rebus amotis divortii causa id est, cogitatione divortii, meditatione divortii, quod animo agitabat, quod facere decreverat, et vero postea fecit rebus amotis; vel etiam de rebus amotis sine cogitatione divortii, et celatis tempore divortii, quia et eæ videntur sublatæ divortii causa, cum non sunt redditæ, aut relictæ conjugi tempore divortii, *l. 17. §. penult. D. eod. tit.* Ergo hæc actio oritur ex divortio tantum. Est elegans in hanc rem *lex ult. § penult. D. de divort.* Unde quæritur an sit locus huic actioni, si quid conjux amoverit mortis causa. Finge: marito decumbente, et fere occumbente, mulier, ut solet, subripuit res multas mariti, an tenetur hæredi mariti actione rerum amotarum? Certum est hanc actionem dari hæredi in *d. l. 21. §. penult.* Et utique detur hæredi si res sint amotæ divortii causa, id est, cum divortii consilium iniisset, qui quæve furtum conjugi fecit, si postea conjunx moriatur: sed non dabitur hæredi actio, si furtum factum sit mortis causa, sed dabitur actio in rem ad res persequendas, quæ ablatæ sunt mortis causa, vel actio ad exhibendum, vel petitio hæreditatis, vel condictio ex injusta causa. Non desunt actiones rei persequendæ hæredibus defuncti, *l. 6. §. ult. l. 22. §. ult. D. eod.* Sed non est ista actio rerum amotarum neque directa, neque utilis: neque quicquam nos movere debet *d. lex. 21. in princ.* Nam longe alia est species *dictæ l. 21.* Nos ponimus res ablatas mortis causa, et mortuum conjugem fuisse: illa *lex. 21. in princ.* mulierem res abstulisse mortis causa desperantem de vita mariti, nec tamen mortuum esse maritum, sed convaluisse ex morbo, et postea divertisse; et teneri eam utili actione rerum amotarum. Directe non tenetur, quia amovit mortis causa, non divortii, desperans de sospitate mariti: tenetur utili, quia tempore divortii eas res celavit, atque suppressit. Sed nondum est satis. Cur est actio rerum amotarum de rebus amotis divortii causa, et non de rebus amotis mortis causa? Ratio hæc est, quia quæ res mariti amovet, quæ aufert res marito divortii causa (et idem potest dici de marito) hoc infenso animo, et inimico fecit, ut expoliet virum. Inimica dicitur, quæ discedit a viro in *l. Cum in fundo. § Sed etsi. D. de jure dot. l. Cicero. D. de pœn.* Illa igitur furtum facere viro voluit; at quæ mortis causa res abstulit, furtum non fecit, quia non fit furtum nisi sit cui fiat, id est, non fecit furtum marito, quia non voluit, non enim si victurum putasset, quicquam amovisset: non facit furtum hæreditati, quia nondum fuit hæreditas, nec si fuisset, hæreditati furtum fit. Hæc autem actio rerum amotarum pendet ex furto, et ubi furtum non est, nec actio hæc est. Postremo dixi hanc actionem dari statim post divortium de rebus amotis constante matrimonio, vel in ipso articulo divortii: nam de rebus amotis post divortium, est gravis actio et famosa, nempe furti, et condictio furtiva. Itemque de rebus amotis ante divortium, et contrectatis post divortium: nam contrectatio est furtum, et qui sæpius contrectat eandem rem, sæpius eandem rem furatur. Itaque est actio furti earum rerum, non autem rerum amotarum. Nam hæc est tantum de furto, quod nupta fecit, vel nuptus, *d. l. 3. in princ. D. eod.* Item constante matrimonio non agunt invicem rerum amotarum, sed aliquanto leviore actione, nempe actione in factum, id est, verbis temperata in factum, *l. 2. hoc. t. l. ult. § ult. sup. de furt.* vel condictione sine causa, ut in *l. 25. D. eod.* quia ut ait *lex 2. hujus tit.* constante matrimonio neque pœnalis neque famosa actio competit in uxorem, vel maritum. Sane ita est. Ergo non competit rerum amotarum constante matrimonio et hoc certissimum est quoque. Ergo recte infertur actionem rerum amotarum, vel esse famosam, vel pœnalem. Et utrumque tamen falsum est. Condictio rerum amotarum non est famosa, sicut nec condictio rerum furtivarum. Nulla condictio est famosa, licet pendeat ex causa famosa, veluti ex furto, *l. Cesset. D. de obl. et act.* Non est etiam actio rerum amotarum pœnalis, quia rem solam persequitur, *d. l. 21. §. penult.* Sic respondeo. Fateor non esse famosam, aut pœnalem, sed etiam affirmo inesse et pœnam aliquam, et infamiam, propterea quod pendet ex furto, et dicitur oriri et esse ex maleficio, *d. l. Si rerum.* Sicut condictio furtiva, licet rem solam persequatur, dicitur esse ex maleficio, *d. l. 21. §. penult.* et *l. 10. §. Quoties. D. de compens.* Et ob id neutra condictio datur in hæredem, nisi quatenus ad eum pervenit, *l. 3. hujus tit. l. 9. §. ult.* et *l. seq. D. de tut. et rat. distr.* quia est quasi pœnalis, quasi famosa, quodammodo famosa et pœnalis, quia in ea fit quasi mentio furti. Nam etsi res amotas dicas non furtivas: tamen populus intelligit te dicere furtivas, apud quem debet constare ratio famæ nostræ. At te quem non est actio famosa, in eum etiam non est actio quasi famosa, *l. Parens.* cum legibus seqq. *D. de obseq. a lib.* Ergo verum est, quod ait *l. 2.* constante matrimonio non agi rerum amotarum, quod non agatur famosa, vel pœnali actione: famosam cum dicit, vel pœnalem, dicit quasi famosam, vel quasi pœnalem: sicut, qui dicit contractum, dicit etiam quasi contractum, ut tutelam, *l. Contractus D. de reg. jur.* Etiam intelligitur manente matrimonio non agi cum conjuge servi

corrupti, quæ est pœnalis, nisi in simplum, dempta pœna, id est, in id quod interest in favorem et honorem nuptiarum, *l. ult. D. de serv. corrupt.* Item non agi ex lege Aquilia, quia est etiam actio pœnalis ex parte, id est, mixta; sed agitur tantum in simplum, *l. Si servus. §. Si cum maritus, D. ad l. Aquil. l. Si mulier. D. de donat. inter. vir. et uxor.* Ac similiter non agitur mandati, vel depositi, quæ sunt famosæ, nisi temperentur verbis, et concipiantur in factum, vel nisi post divortium. Et ita Græci accipiunt *l. Si ergo § ult. D. de jur. dot.* Et idem notant de actione mandati in l. *ult. sup. de pact. conv.* Ergo famosis actionibus non agimus constante et manente matrimonio, nisi temperes eas, et concipias in factum, notato scilicet facto modestissime in eo, quod tua interest, non notata persona, non facta mentione doli, et fidei ruptæ, sed damni pecuniarii tantum, hoc favor et honor nuptiarum exigit.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXII. Ne pro dote mulieris bona quondam mariti addicantur.*

Longe alia fuit ratio hujus tituli, quam tituli superioris: nam vivi mariti pudori parcit mulier, ex titulo superiore si agat post divortium de rebus divortii causa e marito subreptis, quia et vivo marito parcit mulier, si agat de dote post divortium, dum eum non condemnat in solidum, sed quatenus facere potest, mortuo autem marito judicio dotis hæredem ejus condemnat in solidum, *l. Maritum. D. sol. matrim.* Et ex hoc titulo non parcit pudori mortui mariti, quinimo si maritus sine hærede decesserit, mulier dotis servandæ causa mittitur in possessionem bonorum omnium, et bona omnia mariti distrahit sub hasta nomine mariti, quod hæredem non reliquerit, cujus nomine venditio bonorum fiat. Id vero erat ignominiosum, nomine debitoris mitti in bonorum possessionem, deinde proscribere bona, vel distrahere sub hasta, quasi decoctoris nequam: hoc fuisse ignominiosum ostendit §. 1. *Inst. quib. ex caus. man. l. Paterfamilias. D. de reb. auct. jud. poss. et canone sunt manifeste. 12 quæst.* 1. Sic ergo ex hoc t. mulier non parcit existimationi mariti mortui, nam si nullus hæres ei existat, dotis servandæ causa mittitur in possessionem universorum bonorum, eaque distrahit nomine mariti, quod erat infame. Nec enim statim mulieri bona mariti addicuntur pro dote: quia nec ulli creditori bona debitoris addicuntur pro debito, *l. g. 6. et leg. 9 infra, de bonor. auct. jud. poss.* Et maxime lex 6. congruit cum constitutione hujus tituli. Sed si maritus, vel alius debitor sine successore, aut hærede, aut bonorum possessore decesserit, forte cum non esset solvendo testamentariis, et legitimis hæredibus, aut bonorum possessoribus repudiantibus ejus successionem tanquam damnosam, vel suspectam: tunc ex illa parte edicti prætoris, cui hæres non extabit, de qua Marc. Tullius in Quintiana, mulier mittitur in possessionem bonorum omnium mariti dotis servandæ causa, deinde omnia bona proscribuntur, et distrahuntur sub hasta, et sugillatur nomen defuncti. Hæc est forma juris, inquit, constitutio hujus tituli, id est, ordo edicti perpetui, qui et forma perpetua dicitur, *l. 1. inf. ubi pet. tutor.* Hic est mos judiciorum, quo creditores perveniunt ad jus suum, debitore sine successore defuncto. Nec enim desiderant jure sibi addici pro debito bona debitoris. Ergo nec mulier sibi addici bona mariti pro dote, sed sequi jubetur ordinem edicti perpetui, sicut extraneos debitor. Addicere non est in solutum dare: hoc enim facit debitor si vult, *l. 4. inf. qui bon. ced. poss.* l. 4. *inf. de evict.* Addicere est prætorium jus, cujus tria illa verba sunt notissima, *do, dico, addico.* Et rursus, addicere non est ipso jure dominium transferre, quia Prætor neque hæredem, neque dominium facit ipso jure, l. *Qui usumfructum. D. si ususfruct. pet.* §. *Quos autem Instit. de bon. poss.* Nisi addictio fiat ex voluntate domini, ut in cessione in jure et in actione, quæ fit voluntate domini. Ideoque is, cui Prætor addicit bona libertatum conservandarum causa ex constitutione Marci, vel bonorum emptor, cui ex edicto postulantibus creditoribus addicit bona debitoris, is non est hæres, sed quasi bonorum possessor, *l. 4. § penult. D. de fideicommiss. lib.* Et Theophilus noster in tit *Instit. de success. quæ fieb.* Addicere igitur bona, est ea collocare penes aliquem, eumque eorum possessorem facere, quem tamen prætor tuetur tanquam dominum, id est, habet loco domini. Addicere, est possessionem dare, et quasi dominium (quod Græcis est προσκυρῶσαι) collocare *l. Quod a. D. de in diem add.* et in idiotismo, *etrousser quelque chose.* Ergo mulieri pro dote ex lege hac, vel cuilibet creditori, aut creditoribus pro debito bona debitoris non addicit Prætor, etiamsi maritus, vel alius debitor nullum hæredem reliquerit, aut successorem universi juris sui. Sed hic est ordo juris, quem certissime nos et Theophilus exposuit *tit. de succ. ss. sabl. quæ, etc.* Primum, ut mulier non quidem fiat possessor bonorum mariti, hoc enim esset addicere: sed mittatur tantum in possessionem bonorum mariti dotis servandæ causa, ut in l. *Ea quæ, §. 1. D. ad manic. l. pen. §. Item danda. D. de diver. temp. præscript. l. Officium. D. de rei vin dic. l. Titia. D. de solut.* quo genere possessio non trasfertur in mulierem. Nam longe aliud est possidere, aliud esse in possessione, sicut longe aliud est servum esse, aliud in servitute esse. Ergo quem Prætor mittit in bonorum possessionem, certe non facit possessorem, hoc jure non transfertur possessio, sed jus pignoris constituitur in eis bonis creditori, idque appellatur prætorium pignus, in tit. *de prætor. pign. inf.* Deinde transactis aliquot diebus post missionem in possessionem, intra quos dies si res exigat, potest constitui curator bonis administrandis et custodiendis. his inquam diebus transactis, bona omnia proscribuntur, et creato magistro bonis vendendis, consensu creditorum, bona publice venduntur sub hasta, Gallice *au plus offrant,* consenso creditorum lege dicta venditioni solvendi debiti integri, vel partis ab eo, qui licitatione vicerit, *qui aura plus offert,* et addicuntur bona emptori, qui licitatione vicerit, habeturque is bonorum emptor pro bonorum possessore, id est, pro successore, et cogitur satisfacere mulieri pro rata dotis, et ceteris creditoribus. Nam hic ordo juris, proficit omnibus creditoribus, etiamsi eum non petierint omnes, *l. Cum unus. D. de reb. auct. jud. poss.* Atque ita indemnis damno servatur mulier. *Quatenus,* inquit lex, *successionis modus patitur,* quæ dixerat tamen maritum nullum successorem reliquisse: *l. 4. inf. qui bon. ced. poss.* sit, quatenus substantia patitur, quod reipsa idem est. Sed observandum est in voce successoris, ut successionis in hac lege esse πλοκὴν, id est, figuram, quoniam primo loco successor est hæres, vel bonorum possessor: secundo loco successionis nomen significat bonorum venditionem, *Instit. de success. quæ fieb.* et successor igitur significat bonorum emptorem, qui similis est bonorum possessori, non bonorum possessorem. Et in hoc proposito bona non dicimus, quæ supersunt deducto ære alieno, ut in l. Falcidia. Sed dicimus bona cum sua causa, id est, cum suis commodis, et cum suis oneribus, incommodis, et damnis, et cum ære alieno, ut in edicto de bonorum possessionibus.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXIII. De fundo dotali.*

Lex Julia scripta fuit de fundo dotali, sed pertinet etiam ad ædes dotales: fundus est prædium rusticum, ædes prædium urbanum: et ita *l.* 12. tab. quæ jubet, *fundi usucapionem esse biennium,* pertinet etiam ad ædes, ut M. Tullius ait pro Cæcinna. Et contra edictum uti possidetis, est scriptum nominatim de ædibus et pertinet tamen etiam ad fundum, l. 1. §. *penult. D. uti poss.* Verum non pertinet ad superficiem solam, *l.* 3 §. 3. *Sed si. D. eod.* Nam de superficie proponitur proprium et speciale interdictum, quasi uti possidetis possessionis retinendæ causa, ut in tit. *de superficieb.* Et ita lex Julia, de qua est hic titulus, non pertinet ad superficiem solam, *l. Si ex lapidiciniis, D. de jur. dot.* quia lex Julia est de re soli, et superficies non est res soli. Et breviter lex Julia hoc vult, maritum rei dotalis, quæ solo continetur, si inæstimata sit, vel etiam si æstimata, modo electio sit servata mulieri repetendæ rei, vel æstimationis, prout elegerit, maritum, inquam, non habere alienationem, licet pro domino dotis habeatur, quo alienationis verbo significatur omnis translatio dominii, *l. 1. hujus tit.* Ubi est elegans definitio alienationis, quam semper habere oportet in promptu: est autem alienatio omnis actus, per quem dominium transfertur. Ergo etiam alienationis nomine continetur divisio fundi communis, et actio communi dividundo, per quam pervenitur ad divisionem, et commutationem partium, *l. 2. hujus tit.* quam confirmat *l. Ex castrensi, §. 1. D. de pec. cast.* quam miror non esse annotatam. Alia, quæ possent dici hac de re, nos exposuimus satis abunde in *tit. de rei uxo. act. §. Et cum lex Julia.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXIV. Divortio facto apud quem liberi morari, vel educari debeant.*
### *Et ad Titulum XXV. De alend. liber. ac parent.*

Pars alia hujus tractatus de dotibus est de liberis, quoniam propter liberos erat retentio sextarum, vel quintarum ex dote, alendorum liberorum causa, *l. unic. §. Sileat. supra, de rei uxor. act.* quo loco tollitur ea retentio, propter quod communes liberi non sunt alendi ex dote matris, sed ex facultatibus patris. Deinde quærebatur in hac parte de retentione propter liberos post divortium, apud quem liberi morari et educari deberent (nam in hoc tit. disjunctio pro conjunctione) utrum apud patrem, an apud matrem? Et hæc constitutio hujus tit. ponit in arbitrio judicis, ut pro qualitate personarum statuat morari, et educari liberos apud matrem, si pater sit nequam, mater frugi, vel contra apud patrem. Nec probat per sexum inter parentes fieri divisionem liberorum, quod notandum est, ut scilicet masculi alantur apud patrem, feminæ apud matrem. Et videnda est hac de re *Novell.* 117. Inde etiam quæritur in hoc tit. 25. a quo alendi sint liberi: est enim tit. de alendis liberis, et parentibus. Et hoc constituitur alendos esse liberos a patre pro modo facultatum, *l.* 3. et 4. *hoc tit.* etiam emancipatos liberos. *l. 5. D. de agn. et al.* videlicet si sint majores trimis, alendos esse a patre, non a matre, Gallice *s'ils ont plus de trois ans, l. pen. inf. de pat. pot.* quoniam ea

ætate solent repelli a mamma, a lacte, et tum dicuntur exuberes, quasi ἀπόμαστοι, et contra sububeres ὑπόμαστοι, Gallice, *qui tettent encore*: ut exuberes apud Cælium Apicium *lib.* 8. *c.* 6. dicuntur syringiati, seu mammocestes. Vice autem versa, ut ait *d. l.* 5. quod Græcis est ἀντιπελαργεῖν, etiam parentes egenos liber, qui sunt in facultatibus, alere debent, et parentes utriusque sexus: quoniam etsi parentum inæqualis sit potestas, æqualis tamen debet esse pietas, unaque erga parentes, ut ait *l.* 4. *D. de cur. fur. l.* 6. *D. de in jus voc. l.* 1. et 2. *hoc tit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXVI. De concubinis.*

Explicito tractatu de dotibus, datur titulus de concubinis. Nam etsi in concubinis quæstio dotis locum non habeat, nec divortii, nec rerum amotarum, *l. Si concubina*, *D. rerum amot.* nec rerum donatarum, *l. Donationes. D. de don.* nec ex quibus causis connubium interdicitur, etiam ex iisdem utique concubinatus interdicitur, *l.* 1. §. *Qui autem*, et §. *ult. l.* 3. *l. ult. D. eod. tit.* tamen concubina uxorem imitatur, ut eleganter ait Julianus in *Nov.* 18. Uxoribus igitur proximæ sunt concubinæ. Et merito igitur post uxores datur concubinis in hoc titul. Concubinæ nomen non est infame et turpe, imo honestum et legitimum, ut explicabitur infra. Et hoc est, quod illo loco ait, *concubinam imitari uxorem*. Et ut uxori uxorem superducere non licet, l. 2. *sup. de incest. nupt.* vel sponsæ sponsam, *l.* 5. *sup. de don. ant. nupt.* ita nec concubinam ex constitutione hujus tit. quasi scilicet πάρεργον γαμετῆς ἐπίδημον. Et rectissime Ignatius in Epistola ad Antiochenos, ἑτέρα ἑνί, οὐ πολλαὶ ἑνὶ ἐδόθησαν ἐν τῇ κτίσει, *una uni, non multæ uni datæ sunt in creatione*. Et Hermione apud Euripidem, οὐ καλὸν δυοῖν, etc. non est honestum unum virum duarum mulierum regere habenas, sed contentum quemque una esse debere, siquidem bene et beate vivere, remque suam tueri velit. Concubina igitur uxorem imitatur, et ut uxorem uxori, ita concubinam uxori non licet superducere. Et inde posteriores etiam concubinatum, et concubinam appellavere ἡμίγαμον id est, *seminuptam*. Zonaras in Michaele Paphlagone, οὐκ ἐξ ἡμιγάμου γενόμενος, ἀλλὰ μὴ τῷ ἐννόμῳ συζυγίας, id est, *ex concubinatu, non ex justo cubili*. Et idem in Constantino gladiatore, τῇ γυναικὶ συνοικεῖ, etc. Et concubinatus etiam conjugium dicitur, sed inæquale, *l.* 3. *tit. seq.* quod opponitur justo conjugio, *l.* 1. *C. Theod. de cohæg.* Denique, ut ex bis apparet, concubinatus non est illegitima conjunctio, furtiva conjunctio, et per concubinatum non committitur stuprum, *l.* 3. *D. eod. tit. l. Stuprum. D. ad leg. Jul. de adult.* Et vis nosse amplius, quam concubina similis sit uxori? Filio procreato ex justis nuptiis concubina patris est quasi noverca, ut eam uxorem ducere non possit, *l. Libert. sup. de nupt.* Item si concubina in adulterio fuerit deprehensa, accusari potest adulterii ex lege Julia quasi uxor, *l. Si uxor. D. ad leg. Jul. de adult.* Et Lysias de cæde Eratosthenis in adulterio deprehensi, reum cædis non esse eum, qui deprehensum in adulterio concubinæ occiderit lege Atheniensium, et tantum abesse, ut eum jure non occiderit, quem deprehendit in adulterio uxoris, ut et jure occidatur deprehensus in adulterio concubinæ. Et hæc est sententia Lysiæ, licet concubina eumdem gradum honoris, et parem non obtineat, quod est etiam addendum ex Lysia in *l. Item legata*, §. *penult. D. de leg.* 3. Uxorem tantum a concubina distare dignitate: uxor, materfam. domina, sic enim solet appellari, hæc tria nomina sunt majoris dignitatis: nam et uxor fit particeps omnium bonorum mariti, non concubina, *l. Cum ret. infr. de dig.* Concubina est nomen nonnullius dignitatis: antea turpitudinis est nomen. Hodie in usu non sunt concubinæ, et abutitur vulgus eo nomine, dum scorta vocat concubinas: hic siquidem moris usus in desuetudinem abiit: audio tamen eum retinere districtu Vascones et Pyrænæos. Aliæ nationes Galliarum non asserunt concubinatum. Et vero etiam damnatus est Nov. Leon. Philosophi 91. Et constitutiones etiam tit. seq. damnat magis, quam probant concubinatum, cum liberos ex concubinatu susceptos, in bonis patris noluit habere solidi capacitatem, sed portionis tantum certæ capiendæ jus, qui tamen olim habebant solidi capacitatem, sicut nati ex justis nuptiis, quia olim, id est, ante constitutiones tit. sequen. concubinatus erat prorsus legitima conjunctio, persimile atque matrimonium, quia ex constitutione tit. seq. est quasi legitima intemperantia, et quasi vitium legitimum, *l.* 7. *tit. seq.* Cur enim malis retinere, ut concubinam, quam possis habere ut uxorem? Et ut elegantior ait *Nov.* Leonis 91. *Cur malis cœnum, aut lutum, quam fontem.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XXVII. De naturalibus liberis, et matribus eorum, et ex quibus causis justi efficiantur.*

Matres sequuntur liberi: nam in hoc tit. naturales liberi, qui etiam nothi dicuntur, hi sunt, qui nascuntur ex concubinis. Fateor naturalium liberorum nomen esse ἀμφίβολον, πολύσημον. Nam alias naturales liberi ἀντιδιαστέλλονται, sive opponuntur adoptivis liberis, qui legitimi sunt, non naturales. *l.* 1. §. *Liberos. D. unde cog. l. Inceus D. de reg. subst.* et tunc naturales liberi sunt liberi quæsiti ex justis nuptiis, πρὸς ἀντιδιαστολήν. Alias naturales liberi opponuntur liberis quæsitis ex justis nuptiis, et tunc naturales liberi, sunt liberi quæsiti in servitute, ex contubernio, *l. ult. D. de his qui sunt sui, vel al. l. Ex facto.* §. *Si quis rogat. D. ad Trebel.* vel quæsiti ex concubinatu. Et ita accipiuntur proprie in hoc tit. qui nascuntur ex stupro, puta ex meretrice, vel ex uxore illicita, aut concubina illicita, ut in l. 1. *hoc tit.* Nam et per matrimonium, et concubinatum illicitum stuprum committitur. Hi inquam, liberi neque sunt legitimi, neque naturales, sed tantum spurii, vel pueri publici, ut apud Senecam, *vulgo quæsiti, vulgo concepti*, ut Lucretius loquitur, *vulgivaga Venere concepti*. His pater incertus est: neque enim habent patrem, quem demonstrent, nisi populum, aut terram, vel si quem habeat, qui et ipse spurius pater dicitur apud Festum, eum honeste demonstrare non possunt: et ita veluti ex connubio illicito, ut in *l.* 1. *h. t.* in qua Imp. non dixit, qui pater est, sed qui pater dicitur: et rursus non dixit, quos naturales filios habuerit: sed quos naturales dixit. Et idem est in l. 44. *sup. de Episc. et Cleric.* quæ constitutio est de filiis Clericorum Græca, et in *l. Vulgo. D. de stat. homin. l.* 4. *D. unde cogn.* Et eleganter Julius Solinus de Æthiopia cap. 33 *Garamantici Æthiopes*, inquit, *matrimonia privatim nesciunt, sed omnibus vulgo in Venerem licet. Inde est, quod filios naturales tantum recognoscunt: nam paterni nominis nulla reverentia est: quis enim verum patrem noverit in hac luxuria incesti lascivientis!* Spurii igitur sunt filii nati ex incerto patre, mater semper est certa, l. 5. *D. de in jus voc.* Calfurnius Flaccus in *declam.* de puero suscepto ex scorto: *in hoc puero*, inquit, *nescio quid sit indignius: utrum origo patris, quæ est dubia, an origo matris, quæ est certa.* Et hac ratione dicunt Physici, cariores nobis esse fratres ex eadem matre, qui certiores, quam ex eadem patre, diversa matre suscepti, quod hos tantum opinemur, non etiam recte certo sciamus nobis esse fratres. Et inde Homer. *Iliad.* 3. *etc.* Eadem ratione dicunt cariores esse liberos matri, quam patri, quod illa sciat suos esse, hic suos esse opinetur. Multum ergo distant spurii liberi a naturalibus, de quibus hoc tit. nam illi patrem non habent, si patrem habeat, nec tamen proprie patrem, id est, non justum patrem. Nam proprie pater est, quem justæ nuptiæ demonstrant, *l. Quia.* 5. *D. de in jus vocand.* Et observandum in l. 7. *inf. hoc tit.* non simpliciter esse scriptum patri naturali denegari nomen patris, sed jus, et nomen patris, id est, nomen justi patris, non patris simpliciter. Nomen ergo justi patris denegatur patri naturali, quia et filio naturali non succedit, *l.* 9. §. *Quod si in. hoc. tit.* In qua auctor vobis sum delendi hæc verba, *vel ascendentium.* Nam hoc vult ille §. ut pater naturalis non succedat filio naturali, vel ejus liberis, vel cognatis ex transverso. Sed nec potest valle, nec jure proficere, ut pater naturalis non succedat suo patri, vel avo, vel proavo, qui filio naturali sunt ascendentes. Secunda differentia hæc est: spurii nihil capiunt ex bonis ejus, quem patrem dicunt ullo judicio, ullove modo; sed naturales liberi una cum matre ex testamento, vel codicillis, vel testamento patris naturalis possunt tantum capere unciam existentibus justis liberis, *l.* 2. *hoc. tit.* Deficientibus justis liberis possunt capere quadrantem ex *l.* 1. *C. Theod. eod. tit.* vel semissem ex *l.* 1. *h. t.* et hodie solidum ex *Nov.* 89. Quod locum obtinet etiam in nepotibus naturalibus, id est, quos justus filius genuit ex concubina sua, ex filio mortuo, *l. ult. hoc tit.* Ab intestato autem liberi naturales non succedunt patri naturali, nisi deficientibus justis liberis, et justa uxore, et tunc succedunt tantum in sextantem una cum matre *ex Nov.* 18. et 89. Et recte in hoc tit. liberis naturalibus junguntur matres eorum, quia simul in unam portionem admittuntur. Tertia et ultima differentia hæc est: spurii nullo modo justi, et legitimi fieri possunt, quod est verissimum: naturales autem certo modo possunt, ut hoc tit. ostenditur, quia hi non sunt indigni misericordia. *ut ait l.* 7. *hoc tit.* qui alieno vitio laborant, nam concubinatus quasi vitium est: quæ ratio licet etiam obtineat in spuriis, quod spurii etiam alieno vitio laborant, tamen quia certum patrem non habent, non efficit ut possint fieri justi: sed efficit ut possint aspirare ad honores, et fieri possint decuriones: non est impedienda dignitas ejus, qui nihil admisit, *l. Spurio, de decur.* qui etiam innocens est *l.* 2. §. *penult. D. eod.* Emporius rhetor, mentionem, inquit, generis partus esse augendam, quod in cujusque potestate non sit, quemadmodum natus sit. Naturales autem liberi fiunt justi honore decurionatus, *l.* 3. et 4. *hoc tit.* et ducta in matrimonium concubina, *l.* 5. 10. 11. *hoc tit.* et ex l. Anastasii arrogatione, *l.* 6. *hoc tit.* quam tamen deinde in l. 7. Justinianus imperator voluit tantum valere in præteritum; statuens in futurum, ne adrogatio naturalem justum faciat, cum ducere in matrimonium concubinam promptum et facile sit, eodemque momento uxorem justam, et liberos justos facere, quod confirmatur in *Nov.* 89. Et postremo naturales liberi fiunt legitimi rescripto Principis, *Nov.* 74. quod et *l.* 1. *hoc tit.* adsignificat illo loco, *nostri prærogativa rescripti*. Hi sunt modi, quibus naturales liberi justi efficiuntur: inter quos modo adhuc notandum est, esse quoddam discrimen. Primum, qui decurionatu factus est legitimus, vel rescripto Principis, patri soli fit suus hæres, justusque successor, non ceteris cognatis patris, ut liberis, id est, jus sui hæredis acquirit, non jus consanguinei, non jus cognati, non ergo plenum jus legitimi filii, *l.* 9. *hoc tit.* et *d. Nov.* 89. Matrimonio autem: id est, concubinatu verso in matrimonium, plenum jus consequuntur naturales liberi, id est, non tantum sui fiunt patri, et in potestate: sed etiam agnoscuntur agnatis patris omnibus in *Nov.* 12. Item decurionatu, et matrimonio naturales legitimi fiunt etiam existentibus justis liberis; rescripto autem Prin-

cipis legitimi non fiunt existentibus justis liberis, *No .* 74. Item decurionatu facti legitimi, existentibus justis liberis, non plus possunt capere ex bonis patris naturalis, et modo justi patris per decurionatum, quam is reliquerit uni ex filiis justis, cui minimam portionem adscripserit, *l.* 9. § *ult. hoc tit.* Aliis modis facti justi solidi capacitatem habent, nec certa parte concluduntur.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXVIII. De testamentaria tutela.*

Expirato contractu matrimonii, ut dotis, et ceteris, quæ id genus conventionis sequuntur, vel antecedunt, incipit tractare de alio genere contractus, nempe de tutelis. Nam et tutela contractibus annumeratur in *l. Contractus. D. de reg. jur. l. Ex contractibus. D. de oblig. et act.* Quia etsi pupillus tractatu habito, negotioque gesto non contrahat cum tutore, sed in eum incidat, ut ait *l. ult. D. rem pup. salv. for.* tamen tutor ex sua administratione tenetur quasi ex contractu, et per causam ejus administrationis, sive gestionis inter pupillum, et tutorem ultro citroque nascitur actio directa et contraria, §. *Tutores. Inst. t. de obl. quasi ex contr.* Tutelæ nomine, cum eam dico esse contractum, intelligo tutelæ administrationem, et gestionem, ut cum juris auctores dicunt, restituere tutelam passim in jure, id est, administrationis tutelæ rationem reddere nam tutela per se simpliciter non est contractus, sed ut Servius Sulpitius definit, vis et potestas in capite libero. Novissime administratio tutelæ, quæ et ipsa tutela dicitur, contractus est. Est autem alia tutela legitima, alia dativa. Omnis divisio debet esse bimembris Et dativa rursum alia est testamentaria, alia Attiliana; nam et testamento dati tutores dativi sunt: ut scribit Ulpian. *lib. reg. tit. de tut.* Et dati quoque a prætore dativi sunt, qui propre Attiliani dicuntur, quia lex Attilia jussit a prætore tutorem dari ætate parvis deficiente testamentario, aut legitimo tutore, ut est in *Instit. de Attil. tut. l. Datius. D. rem pup. sal. l. ult. inf. de leg. tut.* quæ etiam facit duas tantum summas species tutorum, legitimos nempe, et dativos: nam dativi simpliciter accipiuntur. Et adde etiam *l. Generaliter. sup. de Episc. et Cler.* et ideo hic tractatus de tutelis, qui comprehendit multos titulos, primum incipit a testamentaria tutela Hæc tutela prævalet, et ut in hæreditatibus, ita et in tutelis prior est causa testamenti. Quandiu autem speratur tutela testamentaria, aliæ cessant, *l. Si quis sub conditione. D. eod.* Ac rursus, ut conferamus hæreditatem cum tutela, quæ frequens in jure contentio est sicut hæreditas testamento data confirmatur leg. 12. tab. *uti quisque legassit, etc.* ita tutela confirmatur eadem lege, *l.* 20. *D. eod.* et Ulpian. *eodem lib. reg. eod. tit. Testamento*, inquit, *dati nominatim tutores, l.* 12. *tab. confirmantur*. Placet valde, quod ait *nominatim*. Nam tutorem dari oportet *nominatim*, alioquin datio inutilis est. Et hoc est quod ait *l.* 20. tutorem incertum dari non oportere, et §. *Tut. Inst. de legatis, pro tutela certo judicio posteritati, esse cavendum*, sicut in eod. tit. dicitur §. *Libertas*. libertatem incertæ personæ inutiliter dari, quod placeat servos liberari nominatim. Sed hoc interest inter libertatem, et tutelam, quod libertatem dari nominatim, hoc est ex lege Fusia Caninia, ut Paulus ait 4. *Sent. tit. ult.* et Ulpian. *eod. lib. reg. tit.* 1. tutorem autem dari nominatim, hoc est, *ex* 12. *tabul.* Quia vero dandus est tutor nominatim, inde dubitabat Pomponius in *l.* 16. §. 1. *D. eod.* an tutor datus filio hoc modo: *filii mei tutor esto*, si plures essent filii, videretur datus omnibus filiis impuberibus, qui a exhæredatio filiorum nominatim fieri debet Et tamen qui plures filios habet, si filium exhæredem esse jusserit specialiter, *filius exhæres esto*, nemo videtur nominatim exhæredatus, *l.* 2 *D. de lib. et post.* quia scilicet exhæredationes strictius accipiuntur. At tutorum dationes plenius accipiuntur, favor pupillorum admittit latiorem interpretationem hac in re, puta, ut datus tutor generaliter filiis, non adjecta alia nota demonstrationis, videatur datus omnibus filiis ætate parvis, *d. l.* 16. § 1. Et ita etiam tutor, qui datus est filiis, et posthumis datus intelligitur, *l.* 6. *D. eod. tit.* Quod tamen non ita est in exhæredatione: exhæredatis filiis hoc modo, *filii exhæredes sunto*, non videntur exhæredati posthumi nominatim Ergo ad posthumos non pertinet ea exhæredatio, *l.* 3. §. *Nominatim. D. de inj. rup.* Et similiter filiis datus tutor, videtur etiam datus filiabus, *d. l.* 16. *in princ.* quia et analogia recti sermonis hoc patitur, ut dicamus filiæ, filiarum, filiis. Et ut plerique Sosipater et Phocas scribunt, Jurisconsulti primum instituerunt distinguendi sexus, et discernendæ ambiguitatis causa, ut diceremus filiabus. At si filii sunt exhæredati hoc modo: *filii exhæredes sunto*: dico non videri etiam filias exhæredatas: nam invenio accurate testatores, cum omnes exhæredatos volunt, et filios, et filias dicere, quasi non sit satis dicere filios, *l. Titius. D. de lib. et post* Et confirmatur hoc idem etiam argumento *l.* 1. § *Omne. D. de ventr. in poss.* Verum ad rem. Cœpi conferre hæreditatem cum tutela, ut pergam. Ut hæreditatem testamentariam non improprie quis dicit lege obvenire, quod confirmatur, ut ante dixi hæreditas testamentaria *leg.* 12. *tabul. l. Lege obvenire. D. de verbor. signif.* Ita etiam tutelam testamentariam non improprie dixeris lege obvenire, quod 12. tabul. confirmetur. Et confirmare tutorem, est tutorem facere, idemque tutor testamento non jure datus, et confirmatus a prætore dativus est, non testamentarius; Attilianus est, non testamentarius in *l. Jure.* §. *ult.* et *l. seq. D. de testament. tut.* Et ita consequens est, solam legem facere hæredem, non testatorem, non prætorem: nam prætor tutorem dare non posset, nisi hoc jussisset lex Attilia. Denique et hæreditatis jus, et tutelæ datio omnino est legis, non jurisdictionis, aut imperii, § *Quos autem. Instit. de bon. pos. l. Mulo.* §. *Tutoris D. de tut.* Nam non omnis, qui imperium et jurisdictionem habet, non omnis Magistratus dare tutorem potest: sed is tantum, cui lex specialiter hoc concessit. Non omnis parens tutorem testamento dare potest, sed is tantum, qui pupillum cum moritur in suis hæredibus habet, habiturusve erat si vixisset, *l. Quo tut.* §. 1. *D. de reg. jur.* sive sit paganus testator, sive miles. Et hoc est, quod ait *l. Impuberi. D. de adm. tut.* tutelam mandari jure patriæ potestatis, non præmio militiæ. Et militem igitur non dare tutorem, nisi filiofam. hæredive suo, id est, qui sit in familia, et potestate sua, *l.* 2. *de test. tut.* Præterea non tantum hæredem instituere dicimus, sed etiam tutorem instituere apud Plinium et Ciceronem. Et autem hæres non tantum institui potest, sed etiam substitui in locum instituti, si institutus hæres non erit, quæ dicitur substitutio vulgaris ex 12. tab. ita tutori instituto, substitui alius tutor potest in eundem casum, si prior non erit tutor, quod liquido comprobatur *l. penult. D. de test. tut.* Et simili modo, qui proximus est ad tutelam legitimam, et proximus est ad hæreditatem legitimam: et contra, quo hæreditas redit legitima, eo et tutela *d. l. Quo tutela. in prin.* et *l.* 3. §. *Proinde. D. de leg. tut.* Neque tamen existimandum est perpetuam semper esse similitudinem inter hæreditatem, et tutelam: vel unam dissimilitudinem attulisse satis est, in qua re discernenda possunt etiam falli prudentissimi. Hæreditas datur tantum testamento, non codicillis testamento confirmatis, et multominus non confirmatis: tutela tamen datur recte codicillis testamento confirmatis, *l.* 2. *hoc tit. l.* 3. *D. eod. l.* 1. *de confirm. tut.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad tit. XXIX. De confirmando tutore.*

Titulus 29. est etiam de tutore testamentario, qui paucis explicabitur, nec erit longi subsellii. Est autem de tutore non jure dato testamento, non recte dato. Non jure enim datur testamento a patre tutor filio emancipato impuberi, quia emancipatus extraneus est patri, non suus, licet jure prætorio ab intestato vocetur inter suos. Non recte datur tutor testamento a matre, vel alia muliere, nec si patrona fuerit, quæ liberto impuberi tutorem det, *l.* 1. *sup. tit. prox.* quin scilicet feminæ suos hæredes non habeat, *l. Illud.* §. *At tutor, D. de bon. poss. contra tab. l. Nulla. D. de suis. et leg. h.* Et ut superiore tit. proposui, parens tutorem tantum dare potest ei, quem habet in suis hæredibus. Verum ex hoc tit. tutor a patre datus filio emancipato, atque ita inutiliter datus, frustra datus jure ipso, confirmabitur edicto prætoris, et decreto, sine inquisitione morum, et facultatum tutoris a patre dati filio emancipato, quia stamus judicio patris, et electioni: hoc tantum inquirimus, an duraverit voluntas patris: si duravit, nihil præterea inquirimus de moribus, et facultatibus ejusmodi tutoris testamento a patre dati et instituti. Ceterum datus a matre, vel ab alia muliere extranea, vel ab extraneo, qui pupillum non habet in potestate, confirmabitur etiam decreto prætoris, sed ex inquisitione, nec enim citra inquisitionem sequitur judicium mulieris, vel extranei, *l.* 1. *hoc tit.* quæ inquisitio fit per Officiales prætoris, *l.* 3. §. *Si tutor. D. de susp. tut.* Est etiam alia differentia hac in re inter patrem, et matrem: nam a matre datus, vel extraneo non aliter confirmatur, quam si pupillo hæredi a se instituto datus sit, *l.* 4. *D. de test. tut.* et *l.* 4. *sup. tit. prox.* Ubi jamdiu in institutionibus docui abundare negationem, et omnes agnoscunt hoc esse verissimum, ut sit legendum affirmative, *quando autem eos hæredes instituerit*, si non instituerit hæredem pupillum mater, tutor ei datus non confirmabitur: et est elegans ratio in *l.* 4. *D. de confir. tut.* quia non videtur dilexisse eum, quem non instituit. Ergo præsumitur statim nec ei bene prospexisse pro sua tutela, ac proinde judicium ejus repudiat Prætor, nec confirmat unquam. Contra bene præsumit de judicio matris, quæ dilexit pupillum, ut et instituerit hæredem: tunc excutiet judicium matris prætor, et plerumque confirmabit: et hoc in matre. A patre autem datus tutor filio emancipato impuberi, confirmatur, etiamsi exhæredatus sit, d. *l.* 4. *D. de test. tut.* quia emancipatus jure prætorio, non habetur pro extraneo, alioquin in ejus persona inepta esset exhæredatio. Sed jure prætorio, sicut etiam jure civili, emancipatus est instituendus, vel exhæredandus a patre. Et ab eodem patre datus exhæredato tutor confirmabitur, qua in re etiam distat filius emancipatus a filio naturali, id est, ex contubernio, vel concubinatu: nam filius naturalis, et prætorio et civili jure, extraneus est patri natural, ut in ejus persona inepta sit exhæredatio. Ideoque a patre tutor datus filio naturali, non aliter confirmabitur, quam si institutus sit, vel ei legaverit, vel donaverit aliquid secundum modum præscriptum constitutionibus de naturalibus liberis. Cui ergo aliquid ita reliquerit, ei si dederit tutorem, is tutor confirmabitur, quasi datus magis in id, quod ei reliquerit in rem, quam in personam, sed non confirmabitur sine inquisitione, *l. Naturali. l.* 2. *D. de confirmando tutor. l. ult. hoc tit.* Item non jure datur tutor filio sui juris a patre, nec filiofamil.

impuberi, si imperfectum sit testamentum, vel injustum: non jure etiam datur per epistolam, sed tamen confirmari potest decreto prætoris, et, ut dixi ante, confirmatus, erit magis dativus, quam testamentarius, erit magis prætorius, quam patrius, *l. 2. hoc. tit. l. 3. D. eod.* Ac postremo non jure datur tutor a patre filiofamil. verbis precariis. Nam tutela est relinquenda directis verbis, *Tutor esto, tutorem sunto*, verbis imperativis, verbis civilibus: alioquin datio prorsus inutilis est, ut in *l. 1. D. eod.* Tutela non defertur per fideicommissum, quod notandum est, sed sequetur prætor judicium patris facile, et confirmabit. Et hæc de tutore dato testamento impuberi. Curator autem puberi non datur testamento, nec a patre filiofamil. nec a matre, quod est certissimum. Nec alia ratio est differentiæ inter tutorem, et curatorem, quam quod omnis potestas dandi tutoris, et curatoris pendeat ex lege, et legis sit, non patriæ potestatis, non jurisdictionis. Ac lex, quæ dedit patri jus dandi tutoris, de tutore tantum loquitur, his verbis, *tutelæve suæ rei*, non de curatore, ideo curatoris dandi testamento jus non est, quia lex deficit, quæ id dederit: ut e contrario, cur ventri datur curator non tutor? quia prætor in edicto, ex quo curator datur ventri, loquitur tantum de curatore, non tutore: hæc est ratio leg. *Ventri. D. de tut. et cur.* Hoc totum est legis, vel edicti, cujus verba non licet immutare, nec pro tutore curatorem, nec pro curatore tutorem substituere. Ergo generaliter curator testamento jure non datur, sed confirmabitur auctoritate, et decreto prætoris, *l. 2. et 3. hoc tit. l. 1. D. eod.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXX. De legitima tutela.*

Testamentariæ tutelæ succedit legitima: hæc non datur *l. 5. in prin. D. eod. tit.* sed lege defertur ipso jure, et deficientibus tutoribus testamentariis, pupillo tutores existunt statim, id est, ἀναφαίνονται, sive apparent, vel sunt ipso jure, non tamen cognati, id est, per fœminas conjuncti (cognatos enim lex non novit) sed consanguinei, id est, fratres legitimi, qui non exierunt familia patris, qui jus agnationis non amiserunt, vel alii agnati, qui sunt proximi ad hæreditatem pupilli ab intestato, id est, si parens pupillo non fecerit substitutionem pupillarem: denique proximi ad hæreditatem legitimam pupilli, etiam sunt proximi ad tutelam ejusdem legitimam, deficiente testamentaria tutela: testam. est dativa tutela, legitima non est dativa: legitima proprie est legitima: testamen. non improprie dicitur legitima, sicut hæreditas, *l. Lege. D. de verb. sign.* quæ duo sunt longe diversa, proprie scilicet et non improprie, *l. 1. D. de suis, et l. Hæred.* Et rursus legitima tutela absolute, leg. tutela testamentaria quodammodo, itemque Attiliana. Nam si veram istius juris originem quæramus et spectemus, si libeat adire fontes, et non rivulos consectari, sola lex hæredem facit, vel senatus, vel Princeps, *§. Quos autem. Instit. de bon. poss.* Sola lex tutorem facit, vel senatus, vel princeps, *l. Muto. §. Tutoris. D. de tut.* Tres dico, legem, id est, populum, senatum, et principem. Prætor autem non facit tutorem, sed dat jubente lege Attilia, et confirmante dationem. Nec ullum exstat prætoris edictum, quo tutor detur. Non est igitur prætoris edictum legi simile: senatusconsultum est legi simile: constitutio principis est legi similis. Idem non dicitur de edicto prætoris, sed dicitur tantum edictum Prætoris modicam obtinere juris auctoritatem, *§. Prætorum. Instit. de jur. natur.* Edictum prætoris partem esse juris, non legis. Nec mirum, si ex edicto prætoris ventri curator detur, non tutor, *l. 20. Ventri. D. de tut. et cur. datis*: quia de tutore constituendo Prætor edicere non potuit: sed ut qui hæredem facere non potest, ex edicto tamen bonorum possessorem facit, quem in omnibus causis tuetur vice hæredis, *d. §. Quos autem*, et *l. 2. D. de bon. poss.* ita qui tutorem facere non potest, curatorem tamen facit, eumque habet vice tutoris. Et in summa tutorum origo est ex lege, vel alio jure, quod legis vigorem obtinuit. Curatorum autem, qui dantur puberibus non factis justæ ætatis, et aliquando pupillis, vel qui dantur bonis, aut ventri, origo est ex jure prætorio, exceptis curatoribus furiosorum, aut prodigorum, qui soli sunt legitimi curatores, non dativi, *§. Furiosi. Instit. de cur.* quæ omnia summe sunt notanda. Sed de legitima tutela modo tantum tractemus: alia est legitima tutela, quæ descendit ex l. 12. tab. ut quæ defertur consanguineis, id est, fratribus agnatis: nam consanguinei in jure semper sunt fratres, consanguinitas, id est, fraternitas legitima: nam frater emancipatus, cum non sit agnatus, non consanguineus est: consanguinitas est species agnationis. Tutela igitur, quæ venit ex *l. 12. tab.* defertur consanguineis, vel aliis agnatis proximis, deficientibus fratribus legitimis, vel gentilibus. Alia autem est tutela legitima, quæ descendit ex Senatusc. qui cum alius tutor datur in locum remoti, vel excusati tutoris, vel absentis, vel mente capti, aut muti, aut surdi, *l. penult. D. de tut. l. Si quis sub cond. D. de test. tut.* Et Ulpianus *lib. reg. tit. de tut.* Alia legitima tutela descendit ex moribus, ut cum alius tutor datur pupillo, quo auctore agat cum suo tutore aliqua ex causa, quia ipse in rem suam auctor fieri non potest, et ideo moribus receptum est, ut alius tutor detur in eam litem exercendam contra verum primumque tutorem, qui proprie dicebatur tutor prætorius, quia hoc solo casu prætor tutorem dabat extra ordinem, nulla jubente lege, secundum jus vetus. Hodie enim in eam litem curator datur, non tutor, *§. ult. Institut. de auct. tut.* et *Ulpian. in sup. d. lib. et tit.* Et præterea tutela, quæ ex lege descendit, alia ex lege directo descendit, ut quæ defertur agnatis et gentilibus, alia per consequentias hæreditatum, ut qui sperant hæreditatem pupilli, et onus tutelæ subeant, ut quæ defertur patrono, vel quæ defertur parenti manumissori pupilli, vel pupillæ, *l. 3. D. de legit. tut. l. 5. sup. de dol.* vel etiam, quæ defertur extraneo manumissori, id est, patri fiduciario, cui pater naturalis filium mancipavit ob causam liberandi filii, quæ proprie dicebatur *fiduciaria tutela*, quia hac lege fiduciaque causa filium pater naturalis mancipat, et vendit emptori, qui pater fiduciarius dicitur, ut eum manumittat, faciatque sui juris. Et sic etiam *fiduciaria tutela* dicebatur cum pater naturalis in emancipatione filii impuberis manumissor exstiterat, puta, contracta fiducia, ut emptor, id est, fiduciarius pater filium mancipatum sibi, et traditum a patre naturali, eidem remanciparet, et revenderet manumittendum. Sed hodie fiduciarii tutoris nomen consisit, non in patre manumissore: quia receptum est, ut potius legitimus tutor appelletur, exemplo patroni, sublato patre fiduciario, et emancipationum solemnitatibus antiquis: sed consistit tantum fiduciarii tutoris nomen in liberis patris manumissoris, fratribus filii emancipati et manumissi, *l. 4. D. de leg. tut. et Inst. de fiduciar. tut.* Et addamus aliam divisionem legitimæ tutelæ. Tutela legitima alia est principalis, alia cessitia, id est, quam legitimus tutor fœminæ alteri cedit in jure: ut hæreditas cedi alteri in jure potest, ita legitima tutela fœminæ, Ulpianus *lib. sing. regul. titul. de dominus, et acquisit. rerum* Servius Honoratus in illum locum Virgilii: *Et patrio Andromachen iterum cessisse marito. Cessisse*, inquit, *est de jure: nam et cedi hæreditas dicitur.* Cessitia tutela extinguitur, eodem Ulpiano auctore, morte, vel capitis diminutione mandatarii, vel mandatoris, id est, cessitii tutoris, vel ejus, qui eam tutelam cessit, ut mandatum quodlibet, quod et cessio est, constat extingui non tantum morte mandatoris, vel mandatarii re integra, sed etiam capitis diminutione alterutrius, *l. Cum quis. D. de sol. l. Post litem. D. de procur.* in illo loco, *vel in civitate manente.* Item cessitia tutela extinguitur cessitio tutore alii tutelam cedente, quia hæc secunda cessio inutilis est, quod ipse videatur renuntiasse jam sibi cessæ tutelæ, ut secundum mandatum quodlibet est inutile. Nam procurator procuratorem facere non potest, nisi post litem contestatam, *l. Si procuratorem. §. 1. D. mandati, l. Quod quis. supra, de procuratoribus.* Et si alium procuratorem fecerit, ipse videtur renuntiasse suscepto mandato, susceptæ procurationi. Et renuntiatio quidem valet re integra, cessio sive secundum mandatum non valet. Restat igitur cessionem primam extingui. Potuit autem olim cedi tantum tutela legitima altori, non testamentaria, quia certiore judicio testamento eligitur tutor: et cedi rursus potuit tutela legitima, non masculorum, sed fœminarum tantum, quia olim tam puberes, quam impuberes erant in perpetua tutela, propter consilii infirmitatem, et propter rerum forensium ignorantiam, ut recte dicat fœmina apud Juvenalem: *Numquid nos causas agimus? civilia jura novimus?* Erant, inquam, fœminæ omnes in perpetua tutela, cujuscumque ætatis, quoad mariti convenissent in manum: nam conventione in manum mulier transit in potestatem viri. Et generaliter neque masculi, neque fœminæ, quæ sunt in manu alterius, vel potestate, vel mancipio, etiam possunt esse in potestate tutoris, *l. Cum filiusfamil. D. de testam. milit.* Tutela est vis ac potestas in capite libero, id est sui juris, quod non sit in potestate alterius, ut in *l. Recte. D. ex quib. caus. major.* illo loco, *liber homo*, id est, *sui juris.* Alias liber homo est etiam, qui alieni juris est, ut filiusfam. Sed in definitione liberi hominis in illa *lege Recte, homo liber*, liberum caput, id est, sui juris. Verum hoc obtinuit de tutela fœminarum legitima jure antiquo. Postea, ut Ulp. docet eod. lib. *et l. 3. hoc t.* l. Claudia, quam nominat, sustulit tutelas fœminarum puberum, et voluit, ut fœminæ essent in perpetua tutela: hodie igitur cum sit sublata lege Claudia tutela legitima fœminarum puberum, quæ sola potuit cedi alteri in jure, consequens est, etiam hodie cessare cessitiam tutelam, et hodie cessitiam potius esse a cessando, quam a cedendo dictam. Denique hodie impuberibus fœminis tantum legitimos tutores esse consanguineos, id est fratres, vel ceteros cognatos usque ad pubertatem, *l. 5. h. t. l. 2. C. Theodos. de tut. et cur. creand.* Et sententia igitur *l. 3.* quam non assequuntur vulgo, hæc est, lege Claudia esse sublatam tutelam perpetuam fœminarum puberum: solis impuberibus tutores existere, vel constitui. Manere igitur tantum tutelam legitimam fœminarum impuberum, quæ defertur, consanguineis, vel aliis agnatis. Dico, tutelam legitimam deferri recte *agnatis tantum.* nam et hæreditas legitima consanguineis tantum, et agnatis, id est, fratribus defertur primum, deinde agnatis ceteris: separantur consanguinei ab agnatis, quamvis et ipsi agnati sint, quia inter consanguineos etiam vocabantur fœminæ ad hæreditatem, id est, sorores ex l. Voconia, non inter ceteros agnatos. Breviter ut hæreditas, ita tutela legitima solis consanguineis, et agnatis defertur, non cognatis, id est, qui sunt conjuncti per fœminas. Excipiendus tamen est frater emancipatus, qui propter emancipationem cognatus tantum est, non agnatus: quia emancipatio tollit jus agnationis, jus familiæ, jus gentilitatis. Hic enim frater emancipatus vocatur ad legitimam hæreditatem fratris, vel emancipati, vel integri ex constitutione Anastasii, *§. ult. Instit. de grad. cogn. §. 1. Instit. de succes. cog.* Uno in loco, ut hoc admoneam, Justinianus nos remittit ad pleniorem lectionem constitutionis Anastasii, quæ tamen nunquam invenitur, quia scilicet inserta fuerat priori editioni Codicis, quæ antecessit editionem Instit. Posteriore autem editione Codicis, qui est is, quem habemus, quæ facta fuit post Institutiones amota fuit libro prioris Codicis. Ut autem ex constitutione Anastasii frater cognatus, non agnatus vocatur ad

legitimam hæreditatem fratris, ut præferatur agnatis ulterioribus, ita æquum est, ut vocetur ad tutelam legitimam fratris, vel ad curationem. Et hæc est sententia *l.* 4. *h. t.* et *l. Ne lucrum. inf. de cur. fur. dan.* quæ duæ leges sunt partes integriores constitutionis Anastasii, et amplioris. Et hoc ita constituitur secundum regulam: *Quo hæreditas redit, eo etiam tutela redit, et contra.* Quæ tamen regula, ut hoc addam per occasionem *l. ult. h. t.* vitiatur, si fœmina agnata proxima hæres intercedat: nam hæres erit, non tutor, quia tutela virile munus est, non muliebre, et contra ulterior agnatus erit tutor, non hæres, *l.* 1. §. 1. *D. eod. l. penul. D. de leg. tut.* Vitiatur etiam ea regula in minore 25. annis ex constitutione Justin. id est, ex *l. ult. h. t.* Nam licet ad minorem 25. annis omnis hæreditas legitima redeat agnati impuberis, tutela tamen ad eum non redit, quia ii tantum sunt idonei tutores, vel curatores, qui sunt majores 25. annis, id est, is tantum idoneus rector est alterius, qui ipse rectore non indiget ex hac *l. ult.* Nam ante Justinianum minor 25. annis erat tutor legitimus ipso jure, sed per alium administrabat tutelam, periculumque omne administrationis sustinebat, ut significat *l. ult.* Nec tamen, quod erat absurdum, bona ejus minoris tutoris legitimi immobilia erant tacito jure pignoris obligata pupillo: quia obstabat SC. de rebus minorum non alienandis, cum tamen regulariter pupilli, et adolescentes habeant tacitam hypothecam in bonis rectoris sui, §. *Et ut plenius. sup. de rei uxor. l. Pro officio. inf. de administ. tut.* Dati autem tutores a prætore minores 25. annis ante hanc l. ul. excusabantur ad tempus, et in locum eorum dabatur curator, non tutor, *l.* 10. *D. de excus. tut.* §. *Item major. Instit. eod. tit.* Curator, inquam non tutor, quia tutorem habenti tutor non datur, nisi ex certis causis, ex SC. ut retuli supra, et non desinebat esse tutor minor 25. annis, quem prætor dedisset, *l.* 16. *D. de tut. et cur.* Manebat tutor, sed excusabatur ad tempus tantum, interim curatore substituto in ejus locum.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. XXXI. Qui petant tutores, vel curatores.*

Post tutores testamentarios, et legitimos, dicturus de tutoribus, vel curatoribus, qui dantur a prætore urbis ex l. Atilia, vel ex Senatusconsultis, vel moribus, vel a præsidibus provinciarum ex l. Julia et Titia (qui inquam, petuntur et dantur, non existunt ipso jure, ut legitimi, nec dantur, ut testamentarii nemine petente) imprimis docet, qui tutores, vel curatores petere possint, aut debeant. Petuntur tutores, aut curatores editis nominibus plurium, qui possunt appellari προκριθέντες; vel πρόκριτοι, et ex illis magistratus eligit, atque constituit unum. *l.* 2. *h. t.* Et idem etiam est ordo in Episcopo creando, qui est etiam nobis veluti tutor, ut scilicet tres nominentur, et eligatur unus ex iis, *Nov.* 123. §. 1. Et ita Cornel. Tacitus *libro* 4. patricios tres nominari, et ex iis unum eligi flaminem dialem. Et liberti quidem liberis patroni sui impuberibus omnimodo tutores petere debent, non curatores puberibus, sed aliquando, etiam impuberibus curatores, puberibus nunquam curatores. Itemque mater liberis suis petere debet tutores, non curatores, ut postea explicabitur, et liberis non tantum quæsitis ex justis nuptiis, sed etiam ex concubinato, id est, naturalibus, ex *l. ult. h. t.* et petere debet quamprimum sine frustratione, sive cunctatione, *l.* 2. §. *Confestim. D. ad Tertull. l.* 8. *h. t.* Sicut dandi etiam sunt quamprimum a magistratibus, *l.* 1. *tit. seq.* Liberti hoc debent liberis patroni veluti obsequium, ut ait *l.* 2. *h. t.* Mater autem hoc debet liberis suis veluti officium pietatis, et in *l.* 6. 8. 9. *h. t.* et quidem officium plenum, *l.* 2. §. *Quid si non compulit, D. ad Tertull.* officium sedulum, *l.* 2. *h. t.* id est, sedulo, vere, et ex animo, mater liberis tutores petere debet, non defunctorie, non dicis causa. Quid enim si petat non idoneum? coercetur, *d. l.* 2. §. *Non solum. ad Tertull. l.* 2. *D. qui pet. tut.* Et notandum valde, quod ait *l.* 8. *h. t.* a matribus sedulum petendi tutoris officium exigi, non perfunctorium, quod dicitur Gallice *par acquit*, non etiam matribus adscribi impedimenta fortuiti casus, quæ petitioni tutoris obstiterunt; et ponit exemplum in matre, quæ confestim fecerat procuratorem, ut proficisceretur peregre ad locum congruum petendo tutori, ut petaret filiis suis tutorem nomine suo (peti enim potest per procuratorem) ut ponit eum procuratorem in via fuisse a prædonibus peremptum, nec diu rescivisse matrem interemptionem procuratoris, atque ita eam rem remoratam esse petitionem tutoris, hoc, inquam, non esse imputandum matri, impedimentum fortuiti casus non esse adscribendum matri, sedulitatem tantum ab ea exigi. Idemque officium pietatis exigitur ab avo et avia, ut orbis filiis mature tutores petant, *l.* 1. *Cod. Theod. qui tut. pet. l.* 2. §. *Filius. D. ad Tertull.* Denique libertus hoc debet liberis patroni ut obsequium, mater, avus, avia, ut officium. Et inde differentia inter obsequium, et officium sive pietatem. Et mater quidem, si cessaverit petere tutorem liberis, punitur. Nam ex constitutione Severi emolumentum hæreditatis filii intestati amittit, quod ad eam pervenire poterat ex Senatusconsulto Tertull. vel alio jure, *l.* 2. *D. eod. l.* 2. §. *Si mater non petierit. D. ad SC. Tertull.* nec excusatur mater ignorantia juris, constitutione Zenonis, in *l. ult. h. t.* quia juris ignorantia non prodest, ne mulieri quidem hæreditatem acquirere volenti, vel bonorum possessionem, *l. Error. D. de jur. et fac. ign. l.* 3. *l. Quamvis. sup. eod. l. Juris, inf. qui admi. ad bon. poss.* Eadem est pœna avi, vel aviæ non petentis tutorem. Libertus autem, qui cessaverit in petendis tutoribus liberis patroni sui, fit reus deserti obsequii, *l.* 2. *h. t.* et graviter punitur in corpus, *l.* 2. *D. eod.* non etiam ut arbitror ob eam rem redigitur in servitutem quasi ingratus, ut recte sentit Accursius in *l.* 2. *hoc tit.* ex *l. Solo. inf. de lib. caus.* ut libertus non fiat servus per solam causam obsequii non præstiti et exhibiti. Nam etsi *l.* 2. *inf. de libert. et eor. lib.* dicat, eum redigi in servitutem ex levi offensa, hoc sic accipiendum est, si quid fecerit adversus patronum, non si quid deseruerit, vel omiserit. Ergo libertus ob desertum obsequium hac in re punitur, ut mater neque, et avus, et avia ob desertum officium, ob desertam pietatem; sua cuique pœna propria. Recte igitur dices, has personas tutores petere ex necessitate, pœnæ metu, tutores, inquam, non curatores, nam impune curatores non petunt, *l.* 6. *hoc. t.* puberibus scilicet, nam impuberibus sane tutores, vel curatores petere debent, non etiam puberibus curatores, quia puberibus invitis non dantur curatores, §. *Item inviti. Inst. de cur.* nisi ad litem, ut in *l.* 1. *h. t.* sed addit §. *Item inviti*, dum ait, nisi ad litem, vel ad tutelam recipiendam. Nam finita tutela, si pubes nolit sibi petere curatorem, admonitus a tutore, qui offert rationes, ipse tutor etiam invito petat curatorem dari, cui reddat tutelam cum rationibus, *l.* 7. *h. t.* Alii sunt, qui non coguntur tutores, vel curatores petere, sed si petant, admittuntur, ut amita filiis fratris recte tutores petit sua sponte, *l.* 5. *hoc tit.* Ergo et patruus, et propatruus, *l. pen. h. tit.* Et similiter sua sponte recte petunt tutores cognati alii impuberis, vel affines, vel amici itemque is, qui acturus est cum pupillo vel adolescente, si admonitus adolescens sibi curatorem non petat, in litem recte petet ei curatorem dari, *l.* 1. 4. et 6. *h. t.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IV. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXII. Ubi petantur tutores, vel curatores.*

In hoc titulo paucis ostenditur, ubi petantur tutores et curatores, et breviter hoc vult constitutio hujus tituli, ut tutores, vel curatores petantur a magistratibus apud patriam pupilli, vel adolescentis, ex qua per patrem originem ducunt, vel ubi patrimonium habet pupillus, vel adolescens. Et loquitur constitutio hujus tituli de magistratibus municipalibus: nam iis etiam fuit datum jus dandi tutoris, vel curatoris, *l.* 3. *D. de tutor. dand. l.* 2. §. *Si mater non petierit. verecul. Et quidem. et seqq. D. ad SC. Tertull.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXIII. De tutoribus, vel curatoribus illustrium, vel clarissimarum personarum.*

Dixit, qui petant tutores a magistratibus, et ubi petant: nunc incipit tractare, qui magistratus tutores dare possint, et qui tutores dari. Et specialiter in *h. t.* qui dare, et qui dari possit illustribus personis, puberibus, aut impuberibus, vel clarissimis. Et in tit. 34 generaliter, qui possint dare, aut dari ceteris: sed tantum explicabimus hunc titulum specialem, qui possunt dare, et dari illustribus personis, vel clarissimis. De illustribus est *l.* 2. *h.* t. et il sunt, qui non sunt adstricti curiis civitatis suæ, id est, qui non sunt decuriones, et consequenter, qui non sunt obnoxii muneribus publicis, municipalibus, oppidanis: ii, inquam, soli, qui curia liberi sunt, tutores dantur illustribus Senatoribus, id est, natis a Senatore illustri: nam filius cujuscunque ætatis Senatoris illustris, et ipse est Senator illustris, licet non introeat in Senatum ex SC. Papiriano, cui causam dedit Papirius prætextatus, apud Gellium *lib.* 1. *c.* 3. Sicut etiam uxores Senatorum dicuntur Senatores, et clarissimæ, sed non introeunt in Senatum, *l.* 11. *C. Theod. eod. tit.* quod etiam esse ex SC. Lamp. scribit in Hæliogabalo. Ergo, ut dixi, de illustribus Senatoribus, eorumque tutela, si impuberes sint, est l. 2. *h. t.* de clarissimis est, *l.* 1. ut apparet ex illo loco: *Parvulis, adultisque clarissimis*: et paulo post, *tutoribus et curatoribus clarissimarum personarum.* Nam initio hujus legis non est legendum *illustribus*, sed *illustris præfectus urbi*, ut nonnulli codices habent, ut habet codex Theod. et *lex* 2. *inf. quand. mul. tut. off.* Illustris, inquit, præfectus urbi. Ceterum fateor in h. l. 1. *clarissimorum* nomen accipi latissime, ut in *Novell.* 71. *et sup. ubi Sen. vel claris. libr.* 3. ut scilicet comprehendat tres gradus dignitatis, Senatores illustres, spectabiles, et clarissimos. Clarissimorum nomen est speciale, et generale, generale comprehendit illas tres species dignitatis Senatoriæ. Alii sunt Senatores expertes omnis dignitatis, id est, neque spectabiles, neque illustres, neque clarissimi, quos non comprehendit clarissimorum illa appellatio, *l.* 52. et 54. *C. Theodos. de hæret.* Et inde in supradicto titulo ubi Senatores vel clarissimi, id est, Senatores expertes dignitatis: et clarissimi, id est, Senatores cum dignitate: *clarissimorum* etiam appellatio comprehendit uxores, et liberos clarissimorum. Et ita ut dico, facile feram *l.* 1. *hoc tit.* accipere clarissimorum nomen generaliter, non specialiter,

cujus hæc est elegantissima sententia: clarissimis impuberibus, vel puberibus, si deficiant testamentarii, vel legitimi tutores, vel curatores, vel excusati sunt, iis tutores constitui ex quocumque ordine, ut sit, id est, ex Senatorio ordine, vel equestri, in urbe ab illustrissimo præfecto urbi, qui est Princeps Senatus, Gallice *le premier president*, *l. 3. sup. de offic. præf. urb. et Novell.* 62. Ergo eis personis tutores constitui a præfecto urbi, non solo sed adhibitis in consilium decem Senatoribus, et prætore tutelari. Nam ut erat de libertatibus prætor specialis, qui prætor liberalis dicebatur: ita et de tutelaribus cognitionibus, et tutoribus, dandis, qui præsideret, erat prætor specialis constitutus a D. Marco, prætor tutelaris de quo est *l.* 2. *inf. quand. mul. tut. off.* Nam ut libertates, ita tutelæ pertinent ad publicam curam, vel utilitatem, cum conveniens fuerit tam libertatibus, quam tutelis proprium tutorem scribi. Olim præfectus urbi potuit etiam dare tutores, *l. penultim. §. Romæ D. de excus. tut.* Sed ex hac *l.* 1. præfectus urbi non constituit tutorem citra consilium supradictum, sed adhibito illo consilio: hoc ordine constituit tutorem, ut primum nominentur plures, qui ut dixi appellantur τυρόμενοι, deinde unus idoneus pronuntietur sententia præfecti urbi, et postea ille solemniter detur, decernatur, confirmetur auctore tutelari prætore, quod aperte hæc lex demonstrat. Sententia igitur præcedit decretum, ut sit recte l. *ult. inf. de mag. conven.* et l. *Tutores D. de confirm. tu.* Et notandum est hanc *l.* 1. tria exigere in tutore, vitam, id est mores, ætatem, nempe justam et legitimam 25. annorum completorum, l. *ult. sup. de l g. tut.* et facultates. Et hoc quidem in urbe Imperatores, qui sunt auctores hujus legis, hoc observari voluerunt (ut apparet ex *C. Theod.*) in omnibus impuberibus, etiam plebeiis, ut adhibito ita solemniter consilio, eis detur tutor, vel curator: sed Justinianus sive Tribonianus additis multis, eam constitutionem coarguitavit tantum ad impuberes clarissimos, id est, illustres, spectabiles, Senatores, vel clarissimos. Et hoc in urbe. In provinciis autem cavetur in extremo hujus legis, dari tutorem decreto decurionum, periculo eorum, qui præsentes adfuerunt in decernendo tutore, quo in re, ut constat etiam ex *tit. de conven. mag. inf.* distat ordo decurionum a magistratibus urbanis; nam Præfectus urbi, et qui ei in consilio adfuerunt, et Prætor tutelaris in tutoribus constituendis, vel curatoribus clarissimis, personis, non agnoscunt periculum administrationis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXIV. Qui dare tutores, vel curatores possunt, et qui dari non possunt.*
### *Et Ad Tit seq. Quand. mul. tut. offic. fungi potest.*

Docuit titulo superiore specialiter, qui dare, et dari tutores, et curatores illustribus, vel clarissimis personis possunt: in hoc titulo nunc docet generaliter, qui dare, et qui dari ceteris possint, vel non. Quæ duæ quæstiones, et illam etiam nectunt, cui dari possint, nec enim potis est quisquam dare, nisi cui dari potest. Et hoc igitur primum videamus, cui dari possint, vel non possint, quantum nos instruunt, scilicet, constitutiones hujus tit. ac primum quidem *tutorem habenti, tutor dari non potest*, ex regula juris, qua in re separatur tutor a curatore, l. 9. *et* 10. *h. t.* Et hac de re plenius tractabitur proprio titulo, nempe 36. Ubi etiam explicabitur diligentius *l.* 10. *h. t.* nam et illa tit. 36. est pars hujus. Item magistratus municipales non possunt dare tutorem, vel curatorem ex alio municipio, sed dare debent ejusdem municipii, in quo jurisdictionem exercent et ex quo pupillus, vel adolescens oriundus est, municipem, vel incolam: et municipi, vel incolæ: qui ibi domicilium habeat. Ac similiter Præses provinciæ non potest tutorem dare ex alia provincia, vel, curatorem, sed dare debet ejusdem provinciæ, quam administrat, provincialem, id est, subjectum jurisdictioni suæ, et subjecto jurisdictioni suæ, *l.* 5. *hoc. t.* l. 3. *sup. qui pet. tut. l.* 1. *in fin.* et *l.* 3. *D. de tut. et cur. dat. l.* 13. §. *Consequens*, §. *ult. de excusat. tut.* Quia etsi tutoris datio non sit jurisdictionis, *l. Mulo.* §. *Tutoris. D. de tutel.* tamen, quia jus dicentis officium consistit etiam in tutore dando, si lex ei dederit jus dandi tutoris, l. 1. *de jurisd. omn. jud.* ideo et in tutore dando magistratus municipalis, vel provincialis debet servare jurisdictionem territorii sui: et in hac re distant decreto dati tutores, vel curatores a datis testamento: nam testamento recte dantur tutores, etiam non municipes, id est, qui non sunt ejusdem municipii, vel civitatis, cujus est testator, vel pupillus, modo sint cives Romani. Sunt enim tutelarum jura civium Romanorum propria, sicut hæreditatem, modo detur pupillo municipi. Denique recte testamento tutor datur non civis civi a cive, qui pupillum habeat in suis hæredibus. Et ita est accipienda *l. Etiam. D de tut. Etiam non municeps tutor dari potest* (nempe testamento) *modo municipi detur*, et *l. Quæro in princip. D. de testam. tut.* quia, ut intelligatur ratio differentiæ, nullis finibus circumscripta est patria potestas, et ideo municipi tantum ejusdem municipii datur testamento tutor, quia si pupillus non sit ejusdem municipii, cujus est pater, qui ei tutorem dedit, desiit esse in ejus potestate et familia. Et constat, patrem ei tantum filio testamento tutorem legitime dare, qui in ejus potestate est, et in eadem familia, et consequenter, quidem cum patre forum, idemque municipium habet commune. Intelligimus etiam ex hoc titulo, curatorem dari puberi posse, imo vero dandum esse necessario, etiam invito ad litem, si non habeat generalem curatorem. Denique dari specialem ad litem deficiente generali, l. 11. et 12. *h. t.* Quia minor indefensus, qui non habet defensorem, id est, curatorem, non est litigator legitimus, *l.* 1. et 2. *sup. qui leg. pers. habent.* Nec omittendum est, quod dicitur, vocatum ad munus civile, qualis est tutela, et cura, liberari, si nominet potiorem se ad tutelam, vel curam administrandam periculo suo, ex *l. de pot. ad munera nominand. inf. lib.* 10. Hoc ita verum esse; si res sit integra. Nam curator datus ad litem, post litem contestatam sero nominat potiorem, et frustra, quia res non est integra. Ceterum ante litem contestatam, etiamsi ordinatus sit curator ad litem, absolvitur, nominato, producto, et probato potiore. Et ita explicatur *l.* 12. *h. t.* Etiam ex hoc titulo intelligimus, tutorem, vel curatorem recte dari ei, qui patitur controversiam libertatis, id est, quem adversarius asserit in servitutem, quia interim pro libero habetur, *l.* 1. *h. t.* et libero tantum homini, id est, sui juris tutor, vel curator constituitur, non ei, qui est in manu, vel potestate, vel mancipio, alterius, interim autem pro libero habetur; quia jus civile vetustissimum hoc est, quod semper mansit integrum, ut vindiciæ dentur secundum libertatem, si probetur eum hominem, de quo agitur tempore litis de statu ordinando, fuisse in libertatis possessione, et vixisse, et egisse omnia, quasi liberum hominem, *l. Lite. inf. de lib. caus. l. Ordinato. D. eod. l.* 2. §. *Initium. D. de orig. jur.* Et Livius libro 3. et Dionys. Halycarn. lib. 11. Nam si tempore litis motæ, et ordinatæ de statu, in servitute fuerit, vindiciæ dantur secundum servitutem, et pendente lite habebitur pro servo, nisi quis per vim liberum hominem rapuerit, et in servitute habuerit, l *Vis ejus. sup. de prob. l. Si quis liberam. D. eod.* Et ita in vindicatione singularum rerum judex initio litis dat vindicias secundum possessorem, ut interim habeatur pro domino, nisi eam rem, qua de agitur, a petitore vi possidest, *dict. l. Si quis liberum*, quæ est etiam vetus lex Zaleuci apud Polybium lib. 12. Et hæc de illa quæstione, cui tutores, vel curatores dari possint, aut non possint. Quoniam quo loco quæritur, quis dare, et quis dari possit, simul et id quæritur cui dari, et quis accipere possit, vel non, l. *Natalah.* §. *u l. D. de conf. tut.* Sunt enim, ut initio dixi, hæ quæstiones inter se jugatæ et connexæ. Et ita magistratum municipalem, vel provincialem diximus dare subjectum tantum jurisdictioni suæ, et simul æque subjecto jurisdictioni suæ. Et addamus ex *l.* 6. *hoc tit.* plerumque magistratum municipalem tutorem dare jussu, monitu, præcepto Præsidis, non delegatum. Nam tutoris datio cum lege concedatur, nec competat jure magistratus, non potest delegari, l. *Nec mandante. D. de tut. et cur. l.* 1. *D. de officio ejus, cui mand.* Igitur magistratum municipalem tutorem dare monitu Præsidis sæpenumero, sed suo jure tantum, quod ei scilicet leges tutelares impertiverunt. Et hominem ex eodem municipio, vel ex agro ejusdem municipii, *l. Lucius.* §. *Tutorem. D. de admin. tut.* l. 1. §. *Magistratibus. D. de magist. conv.* §. *Sed hodie. Instit. de Atil. tut.* Vel si desit in eo municipio, qui præstet, qui videatur idoneus, jussu etiam præsidis magistratus municipalis ex vicino municipio non jam dat (nec enim potest) ex alieno municipio; sed mittit ipsi Præsidi nomina quædam electa idoneorum, et honestorum virorum, ut ipse præses eligat unum ex eis, atque decernat, qui modo sit ejus provinciæ, *l. Divus. D. de tut. et cur. l.* 1. §. *Si quando. D. de magist. conven.* § *Sed hoc. Instit. de Atil. tut* Et hæc est omnino sententia *l.* 6. *hoc t.* Et restat tantum tertia et ultima quæstio, qui dari tutores, vel curatores possint, aut non possint: certe non cæcus utroque lumine, *l.* 3. *hoc t.* sicut nec mutus, aut surdus, *l.* 1. § *ult. D. de tutel.* non maritus uxori dari potest curator, ne conjunctio matrimonii eo habeat causam reddendæ rationis, quia nec curator adultam uxorem ducere potest, et retro uxori eadem ratione curator vir non fit, *l.* 2. *hoc t. l. Virum. D. de curat. fur.* Non potest etiam ullo modo dari miles, *l.* 4. *hoc t.* non minor vigintiquinque annis, ut jam supra didicimus, l. *ult. de leg. tut.* non servus, *l.* 7. *hoc tit.* non patrimonialis colonus, id est, qui adscriptus est, et addictus (licet sit liber homo) agris patrimonialibus principis, l. *ult. hoc tit.* Quæ etiam generaliter sit, non jure dari quemquam tutorem, vel curatorem, qui habeat vacationis privilegium, quale habent clerici, ut tutores non dentur, *l. Generaliter. sup. de episc. et cler.* et in *Novella Leonis* 68 quam Harmenop. facit 36. quæ patitur quidem clericos fieri dispensatores, et exequutores testamentorum, non etiam tutores, vel curatores. Non datur etiam recte curator, vel tutor creditor debitori, vel contra, ex *Nov.* 77. abrogata, *l* 8. *hoc tit.* Ac postremo, ut apparet ex *titulo* 35. maxime ex *l.* 1. et *l. Quo tutela D. de reg. jur.* mulier tutor dari non potest, quia tutela virile est officium, nisi specialiter a Principe impetraverit tutelam filiorum suorum, *l. ult. D. de tut.* forte hoc colore, quod pater moriens voluerit eam administrare negotia filiorum suorum, *l. Qui aliena negotia.* §. *pen. D. de neg. gest. l.* 2. §. *Quod si pater. D. ad Tertull.* freta voluntate mariti defuncti facilius impetrabit a Principe tutelam filiorum suorum, sed necesse est adire Principem. Hoc unum est ex iis quæ sunt reservata Principibus. Et hoc jure veteri. Hodie ex l. 2. et 3 *hoc tit.* matri, deficientibus tutoribus testamentariis et legitimis, vel si privilegio a tutela excusentur, vel suspecti genere summoveantur, potest, deferri a magistratu tutela filiorum suorum, tam naturalium, quam quæsitorum ex justis nuptiis, si modo juraverit se iterum non nupturam, et renuntiaverit Senatusconsulto Vellejano, quo mulieres liberantur intercessionibus, quas fecere pro aliis: nam tutela est species intercessionis. Sed si contra fidem jurisjurandi mater nubat iterum, non redditis rationibus, non petito alio tutore, filii ex eo tempore habent tacitam hypothecam tam in bonis matris, quam in bonis vitrici, quem ei mater superinduxit, quia præsumitur vitricus fraudem participasse cum matre.

Ac præterea ex constitutione Severi, quæ non petiit alium tutorem, amittit jus successionis filiorum, ut in *l. Omnem. inf. ad Tertull. l. Sciant. inf. de leg. hær. l. Si mater. inf. in quibus causis pig. et in Novella Theod. de tutor.* et *Novella Justiniani* 22. et 115. Hodie vero ex novissimis Novellis ejusdem Justiniani mater non jurat se iterum non nupturam, ne aperiatur via perjurio, sed tantum apud acta protestatur, et confirmat se iterum non nupturam, *Novella* 94. Ac præterea præfertur mater legitimis tutoribus, non testamentariis ex *Novella* 118. quæ ex *l. 2. hoc tit.* non admittitur ad tutelam filiorum, nisi deficientibus legitimis. Ac præterea non prohibetur mater, quod etiam porrectum est ad aviam, tutelam filiorum, aut nepotum suscipere, si ei sit creditrix, aut debitrix, *d. Novell.* 94. Et hic solus casus excipitur in *Nov.* 72. ut creditor debitori, vel contra, non sit tutor, vel curator, abrogata *lege* 8. *hujus tit.* ut dixi, nisi mater, aut avia. Et ii vero omnes, qui tutores, aut curatores dari non possunt, si forte dati sint, non necesse habent se excusare, quia datio ipso jure inutilis est, et periculum cessationis non agnoscunt, *l. 8. et 9. hoc tit.* Ac præterea quidam nec volentes admittuntur ad tutelam, vel curam, §. *Item major.* et §. *seq. Instit. de excusat. tut.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titul. XXXVI. In quibus causis tutorem, vel curatorem habenti, tutor, vel curator detur.*

Intelleximus ex *l. 9. sup.* qui dare tutores, et curatores, et qui dari non possunt, et ex *l. 9. sup. qui pet. tut.* tutorem habenti tutorem dari non posse. Hac Sententia etiam utitur *l. Idem fiet. D. test. tut.* et §. *Interdum. Instit. de cur.* Et in specie admodum singulari Paulus *lib. 4. Sent. tit. de fideicomm. lib.* Et dicitur regula juris in *l. Ventri. D. de tut. et cur. dat.* Quamvis ea lex ait non pertinere etiam ad curatorem, non porrigi ad curatorem: curatorem enim habenti jure curatorem dari. Et quo magis clareat ea in re esse differentiam inter tutorem, et curatorem, observa *d. l. Ventri*, esse ex *lib. 7. differ. Modestin.* et in ea proponi duas differentias inter tutorem et curatorem, quod ventri curator datur, non tutor, et quod curatorem habenti curator detur recte, non tutorem habenti tutor: regulam illam superiorem esse de tutore tantum, non de curatore. Et ex eodem libro Modestini adde tertiam differentiam in *l. 1. D. qui pet. tut.* matrem scilicet puniri, si non petierit tutorem filio impuberi, non puniri, si non petierit curatorem filio puberi. Possunt addi et aliæ differentiæ inter tutorem et curatorem, quod tutor detur testam. non curator: quod tutor detur invito non curator: quod tutor detur impuberi tantum, curator puberi et impuberi: quæ differentiæ sunt notissimæ: item quod ad hæreditatem adeundam, vel nuptias contrahendas tutor intervenire, et auctoritatem suam interponere debeat, nec sufficit auctoritas curatoris, *l. Cum in una. §. ult. D. de appel. l. 1. l. In copulandis. sup. de nupt.* et olim etiam ad arrogationem pupilli, *l. 8. D. de adopt.* Et generaliter ad ea omnia, quæ juris solemnitatem desiderabant tutore opus erat, nec sufficiebat curator, *l. Curatorem. D. de auct. tut. l. ult. inf. de in lit. dand.* Et summa differentia hæc est, quod tutor personæ detur, curator rebus, bonis, patrimonio, ut recte est scriptum in §. *Item inviti. Instit. de excus. tut.* tutela pupillorum, et cura bonorum. Hæc est scilicet summa differentia inter tutelam et curam: Nam etsi tutor dicatur etiam dari in bona, *l. ult. inf. qui pet. tut. l. Propter litem. §. Licet. D. de excusat. tut.* tamen principaliter datur personæ, vel in personam, id est, in caput liberum potius, quam in rem, et aliquando in rem potius, quam in personam, ut cum mater dat tutorem filio hæredi instituto, vel pater filio naturali, cui aliquid dedit vel reliquit, *l. 4. D. de test. tut. l. Naturali. D. de conf. tut.* Sed nunquam tutor non datur in personam, et quasi ad pædagogandum puerum. Curator semper datur in rem, non in personam. At ut ad regulam initio propositam revertar, cujus inspectio propria est hujus tituli; quæro cur tutorem habenti tutor non detur, curatorem habenti jure detur curator? Et cur regula, quæ est de tutore, non sit impedimento, quo minus curatorem habenti curator detur, ut ait dicta *l. Ventri. D. de tutor. et curat. datis.* An quia datio tutoris est actus legitimus et solemnis, ut superioribus diebus docebam plures nominari, plures advocari agnatos, affines, amicos, et eorum arbitrio, consilioque ex nominatis eligi unum (alioquin non esset electio, nisi exhiberentur plures, et nominarentur) et fit inquisitio in mores, ætatem, et facultates tutoris dandi, et solemne decretum interponitur, ut *l. 1. sup. de tut. et cur. illustr.* Denique tutoris datio est actus legitimus, ut fit ex inquisitione, et decreto prætoris, aut præsidis, *l. Actus. D. de reg. jur.* Actus autem legitimi non iterantur, optio servi, aditio hæreditatis, manumissio servi justa, sunt actus legitimi. Et legata optione servi, semel tantum optare licet, *l. 5. in princ. D. de leg. 1.* Semel licet adire hæreditatem, *l. Si solus. §. ult. D. de acquir. hæred.* semel manumittere, *l. 2. inf. de manumiss. vind.* Ergo et semel tutorem dato sic dici potest. An vero, quia pupillus est in tutoris potestate, et nemo potest esse in duorum potestate? sic potius dicamus. Nam cum plures tutores conjunctim dantur, omnes pro uno habentur, ut *l. Plane. in princ. D. de leg. 1. §. Hoc item tam varie. inf. de cad. toll.* quæ datio utilis est, *l. Simul plures. D. de tutor. et curat. dat.* Cum autem separatim dantur, pro uno habentur, et posterior datio inutilis est, sicut cum dominus eandem rem duobus vendit, aut donat simul et conjunctim, unius personæ potestate funguntur, et dominium ejus rei pro indiviso adipiscuntur. Cum vero duobus separatim vendit et tradit, jam duo sunt, et potior est is, cui priori res tradita est, *l. Quoties. sup. de rei vind.* nec apud utrumque potest esse possessio vel dominium in solidum, *l. Si ut certo. §. ult. D. commod.* Pupillus est in potestate tutoris, et nemo potest esse in potestate duorum, ita ut duorum potestas sit in solidum: curatoris autem nulla est potestas in puberem vel impuberem, atque adeo tutor pupillum suum dicit, ut in *l. Cum quis. §. Sejum. D. de leg. 3. l. 11. inf. de furt.* Cornutus in illum locum Persii: *Magni pupille Pericli: tutores,* inquit, *dicunt pupillos suos, quorum tutelam gerunt, quod tutela sit potestas in pupillos auctore Servio Sulpitio.* Et inde etiam apud Cornelium Tacitum, initio 14. exprobatio Poppææ vocantis Neronem pupillum, *qui jussis alienis obnoxius, non modo imperii, sed libertatis etiam indigeret.* Regula igitur illa, quæ est de tutore, ut habenti tutorem non detur tutor, non extenditur ad curatorem, longeque distat hac in re, ut et in aliis multis tutor a curatore. Posset enim tentari curatorem habenti curatorem dari non posse, ex verbis hujus rubricæ, sicut vulgo sunt concepta. Nam hæc verba supponunt regulam illam procedere tam in curatore, quam in tutore. Et sub hac rubrica poni exceptiones illius regulæ, et casus, quibus contra regulam tutor tutorem habenti, et curator curatorem habenti detur. Sed auctores sunt omnes libri antiqui, male concepta esse verba hujus rubricæ, et sic esse restituenda, *in quibus causis*, non *casibus* (ut in hoc tit.) *tutorem habenti*, circumscriptis illis verbis, vel *curatorem*. Hoc igitur modo, *in quibus causis tutorem habenti tutor, vel curator detur:* nam et nulla sub eo titulo est lex, quæ loquatur de curatore dato curatorem habenti, sed omnes sunt de tutore, vel de curatore dato tutorem habenti. Possis et idem tentare ex *l. 10. sup. qui dare tut. vel cur. poss.* quæ dicit (ut vulgo scripta est) curatorem habenti alium adjungi, vel in locum ejus alium substitui non posse. Ergo eadem regula valet in tutore et curatore. Et ponit etiam exemplum d. l. 10. in curatore, qui abfuturus erat sui negotii causa, ut in locum ejus alius creari non possit, cum absens curator maneat, et periculo medii temporis obstringatur, si quid interim dum abest damni contigerit rebus pupillaribus, ut ait, qui et abfuturus debuit suo periculo actorem constituere interposito decreto prætoris, *l. Decreto. D. de adm. tut.* Sed ut notavit Glossa recte duplex est lectio d. l. 10. Alii codices habent, *curatorem habenti*, quæ vulgo est recepta, et eandem regulam statuit in curatore, quam statuimus in tutore: Falso: glossa notat alios codices habere, *tutorem habenti:* Et hæc est plus quam vera, quam suadent etiam illa verba, *negotiis pupillaribus:* et loquitur ea lex de eo tutore, qui abfuturus erat sui negotii causa, non Reipubl. causa. Et in inscriptione d. l. 10. est delenda vox *militis*, quia nec volens miles admittitur ad tutelam, vel curam, *l. 4. eod. sup. §. Item et in milite. Instit. de excusat. tut.* Et absens Reipublicæ causa non obstringeretur periculo medii temporis, *l. 1. inf. si tut. vel cur. Reipub. caus.* Et in locum absentis Reipub. causa, licet non desinat esse tutor, daretur alius tutor tutorem habenti, hoc casu *l. 3. §. Si quis abfuturus. D. de susp. tut. l. Si tutor. Reipub. D. de tut. et rationibus distr. l. Quæsitum. D. de tut.* et *l. 1. hoc. tit.* quæ est accipienda de tutore, non de curatore dato in locum tutoris, non curatoris absentis Reipub. causa. Et si potest tutor dari in locum absentis Reipub. causa, et multo magis curator, ut in *l. In omnem rem. D. de tut. et cur. dat. § Item qui Reipub. Instit. de excus. tut.* Denique in locum tutoris absentis Reipub. causa, vel tutor, vel curator datur: in locum autem absentis ex alia causa, neque tutor datur, ut d. l. 10. neque etiam curator, *l. Curator. D. de tut. et cur. dat.* ubi inquit, *curator pupillæ, vel pupillo non datur, si tutor eorum affuerit:* sic solent scribere Pan. Flor. et omnes veteres libri, pro *abfuerit*, ut in *d. l. In omnem rem:* si Reipub. causa abfuerit, et *d. §. Si quis abfuturus.* et in solemni cautione, dolum malum abesse abfuturumque esse. Ergo male in d. l. 10. vulgo curator adfuerit, imo afuerit, quod est abfuerit. Et hæc igitur una est causa, in qua tutorem habenti tutor detur, videlicet si tutor absit Reipub. causa. Hæc una est exceptio superioris regulæ. Nam et d. l. 10. quæ incipit, *Tutorem habenti*, ut exposui, ostendit eam regulam vitiari causa cognita, ut in hac rubrica, *in quibus causis*, et nominatim *d. l. 10.* etiam ostendit in locum suspecti, convicti, et remoti tutoris alium dari, ut in *l. 4. hoc. tit.* quæ est conjungenda cum *l. 2. inf. de tut. vel cur. qui non satisd.* Ergo in locum remoti tutoris dabitur alius tutor, etiamsi pupillus habeat alios tutores. Et sic tutorem habenti, sive solus testamento datus fuerit is, qui remotus est, et præsto sit legitimus tutor. Nam et in locum remoti dabitur alius tutor ex inquisitione. Et sic hæc est altera, causa, in qua tutorem habenti datur alius tutor. Addamus tertiam ex *d. l. 4. h. t.* et *d. l. 2.* quam cum ea conjungendam dixi, ut in locum defuncti tutoris detur alius tutor, licet pupillus habeat alios tutores superstites, et tutorem habenti dabitur alius tutor: ergo sic etiam in locum excusati tutoris datur alius tutor: nam et excusatus ipso jure tutor est, *d. l. 4. hoc titul.* Itemque in locum deportati, qui desinit esse civis per deportationem, datur alius tutor, licet pupillus alios tutores habeat: quandoquidem tutor deportatus omnino desinit esse tutor, sed in locum ejus datur tutor alius, licet pupillo supersint alii tutores, *l. Si quis sub conditione. D. de test. tut.* Item in locum relegati tutoris in perpetuum, licet non desinat esse civis, et tutelam retineat, *l. 4. hoc tit. l. 3. sup. qui pet. tut.* Item in locum furiosi, id est, qui post susceptam tutelam incidit in furorem, vel in locum muti, aut surdi, etiamsi pupillus alios habeat tutores, *l. pen. D. de tut.* Multæ igitur sunt exceptiones superioris regulæ: sic sane et omnes inductæ ex Senatusconsultis, *d. l. pen.* et *d. l. Si*

quis sub *conditione*. et *Ulp. lib. reg. de tut.* Neque iis, quæ dixi de relegato, ut in ejus locum alius tutor detur quicquam obstat, quod dicitur in locum exulis, qualis est relegatus curatorem dari, *l. Quod si forte. §. Quid ergo. D. de solut.* vel actorem, ut in *l. Sine hærede. §. ult. D. de adm. tut.* Non exemplo absentis Reipubl. causa, quod legimus in locum relegati dari tutorem, recte dices, non ideo sequi et in locum relegati non posse dari tutorem. Potest in locum relegati esse promiscua datio tutoris, vel curatoris, vel in locum absentis Reipubl. causa, imo ut etiam in locum furiosi tutoris, cui dicitur substitui tutor, *d. l. penult.* ex Senatusconsulto, et curator in *l. 12. D. de exc. tut.* Idemque fit in locum excusati. Et id proponitur in *l. 12. hoc tit.* in locum excusati tutoris datum curatorem. Cum tamen, ut ait, potuerit, et debuerit dari tutor, *l. 4. hoc tit.* Et inde quæstio legis secundæ, quæ ita explicanda est. Si curator ita datus sit, num sit curator? id est, an perseveret ultra pubertatem? Et ait perseverare tantum usque ad pubertatem, et exemplum sustinere tutoris, cum et in locum excusati ex Senatusconsulto potuerit dari, et vere debuerit tutor, non curator. Et ita est omnino legendum, ut legebatur vulgo in hac *l. 2. in locum excusati tutoris, licet pupillus alios quoscunque haberet tutores* potuit dare, tutorem scilicet. Et sequitur deinde: Quamvis autem curatorem dederit exemplo tutoris, finitur hæc curatio pubertate. Et hæ quidem sunt causæ, in quibus tutorem habenti tutor datur ex Senatusconsultis, qui alioquin non posset dari propter regulam juris, de quibus est *l. 1. §. 4. hoc tit.* In aliis legibus 1. 3. 5. (sunt enim quinque tantum in hoc titulo) exprimuntur causæ, in quibus tutorem habenti curator adjungitur, vel quod solus tutor non sufficiat administrationi, vel quod auctæ sunt facultates pupilli, aut late diffusæ, ut in *l. 11. inf. de excus. tut. l. 9. §. ult. D. de adminstr. tut.* Qua ex causa non male tutor datur tutorem habenti, videlicet aliarum rerum, non earundem, si pupilli patrimonium sit late diffusum, atque dispersum, ut in *l. Propter litem. ff. de exc. tut.* et *l. Pupillo. D. de tut. et cur. dat.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad tit. XXXVII. De administratione tutorum, vel curatorum, et pecunia pupillari fœneranda, et deponenda.*

Dixit supra de variis tutorum generibus, de testamentariis, legitimis, et iis, qui ex inquisitione a magistratu dantur, cui et qui dari possunt, a quibus peti debeant, vel possint, et ubi, et a quibus magistratibus dari possint: sequitur nunc ut dicatur de contractu ipso, id est, ut ad rem veniat: illæ enim quasi præfationes fuerunt. Dico igitur posthac de ipsa administratione tutelæ, vel curæ, ex qua proculdubio est nasci quasi ex contractu actionem ultro citroque directam, vel contrariam tutelæ inter pupillum, et tutorem, utilem negotiorum gestorum inter adolescentem, et curatorem, eoque nomine omnia bona tutorum, vel curatorum tacito jure esse obligata pupillo, vel adolescenti, vel furioso, vel aliis, quibus curatores dati sunt, *l. 20. hoc tit. §. Et ut plenius. sup. de rei ux. act. l. ult. sup. de leg. tut.* Neque tamen, quod notandum est, ea tacita obligatio, sive hypotheca bonorum omnium tutoris, vel curatoris impedimento est, quo minus possit interim res suas vendere, donare, aut testamento relinquere. Neque enim alienabuntur nisi cum sua causa, id est, salvo jure tacitæ hypothecæ. Ceterum ipsa tacita hypotheca non tanti est momenti, vel tantarum virium, ut possit libero homini auferre testamenti factionem, vel commercium testamenti, aut liberalitatis exercendæ causam. *l. 17. hoc tit. l. 1. sup. rem al. ger. non interd.* Ergo ex hoc contractu, id est, ex causa administrationis tutelæ, vel curæ, non tantum tenentur personæ eorum, qui administrant, id est, personæ tutorum, vel curatorum, sed etiam bona omnia eorum tenentur, et non tantum tenentur, si id fecerunt, quod facere non debent, sed etiam si non fecere, quod facere debent, *l. 1. in princ. D. de tut. et ration. dist.* Nam et qui non facit quod facere debet, videtur adversa facere, et contumacia ejus in non faciendo, vel negligentia, cessatio, cunctatio, dolus, vel culpa pro facto, pro contractu, pro gestione, pro administratione est: sicut dicitur dolum ejus, qui non possidet, id est, qui desiit possidere dolo malo, pro possessore esse, *l. Qui dolo. D. de reg. jur.* Denique qui non facit, etiam facere, et contrahere intelligitur, ut teneri possit. Nam qui non facit, et hoc facit, quod non faciat, et ut Philosophi dicunt, privatio actionis, actio est. Et sic e contrario, qui facit quod facere non debet, etiam non facere intelligitur: id est, mala administratio pro cessatione est, *l. Qui non. D. de reg. jur.* Ergo tutores, vel curatores præstant utramque culpam. Duplex est culpa, una in faciendo, altera in non faciendo *l. Si servum. D. de verb. obl.* Prima pars administrationis est inventarii confectio bonorum pupilli, et instrumentorum *de tous les papiers*, *l. Tutor qui repertorium. D. eod.* secunda pars administrationis est depositio pecuniæ inventæ in bonis pupilli, vel adulti, aut refectæ ex venditione fructuum, vel rerum mobilium. Depositio, inquam, ejus pecuniæ ad prædiorum comparationem, et si nulla bona conditio se offerat comparandorum prædiorum, ejus pecuniæ collocatio, et fœneratio. Summa autem et præcipua pars administrationis est defensio pupillorum, adolescentium, furiosorum, ceterarumque personarum, quibus curatores dari solent. Et de iis partibus administrationis, deque aliis plerisque dicendum erit. Sed tamen hæ tres sunt insigniores, et excellentiores administrationis partes, ac de his nunc agemus, quam poterit fieri brevissime. Incipere debent tutores, et curatores administrationem a confectione inventarii, sive repertorii. Nam statim quidem atque intellexerunt se tutores, vel curatores datos (ignorantibus parcemus) debent suscipere administrationem tutelæ, vel curæ. Quod si cessaverint, nec excusationem si quam habuerint, allegaverint intra tempora constituta, periculum omne cessationis, id est, damnum omne, quod interim contigerit negotiis pupilli, vel adolescentis ad eos pertinet, *l. 8. et 19. hoc tit.* Ac præterea extra ordinem compelli possunt ad administrationem, *l. 1. in pr. D. eod. l. 4. §. 1. D. rem. pup. salv.* Quid est *extra ordinem?* Quia scilicet nulla in eam rem est prodita actio civilis, vel prætoria, nulla actio ordinaria, qua compellatur ad administrationem: sed per prætorem, aut præsidem, si cessent, coercentur pignoribus captis, vel indicta mulcta, et nonnunquam compelluntur manu militari, manu ministrorum prætoris, vel præsidis. Et aggredi protinus debent confectionem inventarii bonorum, et instrumentorum pupilli, adhibitis publicis personis, id est, tabulariis, et scriba viro clarissimo, qui erat veluti quidam arbiter, et interpres, observatorque rerum pertinentium ad minorem, nec sine dignitate, cum diceretur clarissimus, de quo est *l. ult. inf. de mag. conv.* et *Novella 72.* et *Novella Constantini, de consuetud. scrib.* id est, de sportulis. Et ita Novella 72. ait inventarium confici publice, id est, præsente illo scriba, et ministris ejus. Et ita accipiatur *lex. 24. hoc tit.* adhibita *Nov. 72.* Et si hoc omiserit, si non fecerit inventarium, primum damnatur quanti actor juraverit sua interesse, id est, damnatur arbitrio adversarii jurati, quod grave est, *l. 7. D. eod. l. ult. et pen. inf. de in lit. jur.* Deinde removetur cum infamia, quod dolo malo omiserit confectionem inventarii, nisi pater prohibuerit, et vetuerit confici inventarium. Hæc enim prohibitio conficiendi inventarii valet, quod notandum est ex *l. ult. inf. arbit. tut.* Potest pater remittere tutori inventarii confectionem, alioqui, ut ait *l. 24.* mox deberet conficere inventarium bonorum, et instrumentorum, id est, ut constat ex *Cod. Theod.* eodem momento, quo creatus est tutor, et cœpit tutelam attingere, idem jus est: licet dentur tres menses ex sententia glossæ, et exemplo hæredis conficientis inventarium bonorum defuncti, *l. ult. inf. de jur. delib.* Porro magna est utilitas inventarii. Nam inter cetera, amissis chirographis debitorum, incendio, vel casu alio, vel amissis aliis instrumentis, ut emptionum, vel donationum, amissis titulis, ut dicunt, sive auctoritatibus rerum suarum, et specialiter amissis chirographis, possunt conveniri debitores ex inventario ad solutionem, vel novationem faciendam, id est, ad facienda nova chirographa, puta si pecuniæ dies nondum venerit, *l. Chirographis. D. eod.* Hic igitur est primus actus tutoris, vel curatoris, nempe repertorium. Secundus actus significatur his verbis rubricæ nostræ: *et de pecunia pupillari fœneranda, et deponenda.* Nam debet tutor (et idem est in curatore) pecuniam pupillarem deponere, id est, tuto loco collocare in arcam, vel horreum, alioquin culparetur si eam deponeret in loco non tuto. Deponere, inquam, debet, ad prædiorum comparationem, cum se offeret bona conditio prædii comparandi idonei, vel si idonea prædia non inveniantur, debet eam pecuniam fœnori occupare, *l. 4. 5. 24. hoc tit.* quod explicandum, et distinguendum erit secundum *Novel. 72.* Et hoc quidam ex ea pecunia scilicet comparare prædia, aut eam occupare fœnori, non debet facere confestim, ut de inventario diximus, quia non posset, nec enim inveniuntur statim idonea prædia, aut idonea nomina, sed intra sex menses primos (a suscepta administratione, debet ex ea pecunia pupillari, quam depositam habet, prædia comparare, vel facere nomina, *l. Si tutor constitutus. D. eod.* Et ne hoc videatur obstare post susceptam administrationem, et pecuniam collocatam fœnori, datur ei singulis annis (si singulis annis exactionem faciat pecuniarum fœnori occupatarum, vetere anno, quo exigit eas pecunias) ad eas rursum elocandas datur ei laxamentum duorum mensium ad faciendum nova nomina. Hi duo menses sunt immunes ab usuris, *l. Tutor, qui repertorium. §. Curæ. D. eod.* Præcipua autem et magis necessaria pars administrationis (ut ait *l. ult. hoc tit.* et l. 30. *D. eod.*) est defensio pupilli, id est, ut in judiciis pupillum, vel minorem 25. annis, vel similem personam, cui curator datur, indefensam non relinquat: ab hac etiam parte administrationis, quasi præcipua, appellantur passim defensores, quoniam præcipuum officium eorum in defensione consistit, licet sint plus quam defensores: nam sunt loco dominorum, quorum res gerunt, et administrant, et quasi domini rem in judicium deducunt, et actiones inferunt sine mandato, non præstita cautione de rato, vel judicatum solvi, quam tamen cavent alii defensores constituti ex mandato. Nec igitur in tutoribus, vel curatoribus valet illa regula juris: *neminem rei alienæ sine satisdatione idoneum defensorem esse: sine satisdatione*, scilicet de rato, et judicato solvendo. Nam ea regula pertinet tantum ad mandatarios, sive procuratores, non ad tutores, vel curatores, quod satis est modo caveant judicio sisti, suo, et pupilli nomine, sicut Græci dicunt caveant περὶ πράξεως, id est, se, pupillumve suum perseveraturum assidue in exsequenda lite, et porrecturum judicium, se in ea re utilitatem pupilli non deserturum, quæ præcipue officio ejus incumbunt. Et hoc ostendit. *l. 13. l. ult. §. Defensionem. hoc tit.* quæ tota lex est de defensionibus, ut intelligamus quam debeat curæ esse ea defensio in litibus curatorib. et tutorib. Hæ sunt tres maximæ partes administrationis, sunt autem septem particulæ complures: nam ad administrationem etiam pertinet exactio nominum, et solutio. Nam creditores pupillares tutori, vel curatori solvunt recte, vel etiam pupillo tutore auctore: reditus solvunt recte, vel pensiones, vel vecturas navium, aut ja-

mentorum, aut annonas civiles, si quæ debentur pupillo, etiam usuras secundum modum, *l. 27. hoc tit.* Sortes autem fœneratitiæ pecuniæ non satis est si solvantur pupillis tutore auctore, sed requiritur etiam, et necessaria est auctoritas judicis, ut debitori fœneratitio obtingat plenissime liberatio, ut excludatur omnis spes restitutionis in integrum adversus solutionem pupillo factam, *l. 25. hoc tit.* quæ lata est in gratiam debitorum pupillarium, ut tutius solvant, et liberentur solvendo, nec extimescant restitutionem in integrum adversus solutionem a se factam, quæ lex facilius explicatur in *Instit. quib. alie. lic. vel non.* Administrationis est etiam dotare puellam, et impendia facere ad nuptias, *l. 9. hoc tit. l. Curator. D. eod.* et alios quoscunque sumptus facere necessarios ex honestis et justis causis, *l. 3. hoc tit.* et auctoritatem præstare pupillo in rebus gerendis, veluti in adeunda hæreditate locupleti, nec damnosa, *l. 26. hoc tit.* quæ auctoritas eleganter appellatur intercessio, *l. 15. hoc tit.* Et vero apparet auctoritatem tutoris vel curatoris intercessionem esse, ex eo, quod mater non aliter admittitur ad tutelam filiorum, quam si renunciaverit SC. Vellejano, quod est de intercessionib. fœminarum dissolvendis, *l. 3. supr. quand. mul.* Inde recte *d. l. 25.* ait in contractu pupilli, si subscripserit curator, vel tutor ut fidejussor, eum teneri etiam post finitam curam: sed si subscripserit, et signaverit ut curator, id est, ut auctor rei gerendæ, post finitam curam, redditasque rationes, ex ea intercessione, seu auctoritate, ab eo, qui contraxit cum pupillo, non poterit conveniri, quia non ut fidejussor intercesserit, sed ut auctor. Ac similiter qui intercedit ut testis, et subscribit, non tenetur, *l. Si pater. inf. de fidejuss.* Ac postremo pertinet hoc quoque ad administrationem, ut tutor in judicio superato pupillo, si bona causa pupilli videatur esse, omnino appellet, et provocet, et appellationem persequatur, alioquin tutelæ judicio indemnitatem pupillo præstabit, *l. 11. hoc tit.* Nam si mala causa fuerit, necesse non habet appellare sed ipsemet sibi verum denuntiare debet, ut ait *l. 9. §. Sicut. D. eod. tit.* ac si quis diceret non esse quemquam monendum sui officii, nec adeundum esse quemquam judicem, vel arbitrum, sed unumquemque sibi debere denuntiare, quod verum est, id est, æquum, et honestum, et unumquemque esse sibi debere monitorem, et judicem. Administratio ergo curæ, vel tutelæ partes habet infinitas, et species, quia et negotia hominum sunt infinita, et administratio negotiorum administratio est, et in eas partes administrationis, qui committit tutor, vel curator, damnum omne fert, quod ex ea re contigerit pupillo, vel adolescenti, et plerumque suspecti infamia, vel nota vel si non sufficiat damno præstando, si non sit solvendo, extra ordinem punitur. Grave enim est pupillum fallere, vel pupillo similem personam nostræ fidei commissam. Ex iis vero partibus administrationis in hoc tit. denotantur multæ, et præter eas, quas judicavi, licet alias addere ex *l. 21. 23. 26. hoc tit.* Una tantum mihi superesse videtur, quæ desiderat operam meam: ea est de potestate tutorum, vel curatorum in alienandis rebus minorum. In ea igitur parte nos hodie exercebimus, non quantum potest, sed quantum exigit edictum Constantini, quod est in *l. Lex, quæ tutores. 22. hoc tit.* Cetera reservabimus in proprio *tit. inf. de præd. min. non al.* Nam hic titulus est generalis, et respicit insequentes fere omnes, atque adeo pleraque reservat specialibus titulis seqq. de diversis administrationis partibus. Aliud est quid generaliter tractare, aliud specialiter, quamvis qui tractat quid generaliter, non possit non attingere etiam species. Res minorum, aut sunt mobiles, aut immobiles et rursus immobiles, aut sunt urbanæ, aut rusticæ, et jus, quod de iis alienandis constitutum est, aut vetus, aut novum: utrumque vero jus nosse oportet, nisi ex neutro nihil scire velimus. Et exclusa imprimis ab hoc tractatu, seu quæstione ea alienationis specie, quæ fit per donationem simplicem, quæ neque tutoribus, neque curatoribus, neque minoribus unquam permissa fuit, *l. 16. hoc tit.* jure veteri, id est, ex SC. et oratione D. Severi, tutor, vel curator publico confecto inventario bonorum, et instrumentorum pupilli, debet etiam conficere auctionales tabulas, ut in *l. 1. §. De servis. D. de tut. et rat. distr.* quandoquidem necesse habet omnia pupilli, vel adolescentis bona auctionari, exceptis tantum prædiis, et mancipiis rusticis, vel suburbanis. Nam non potest ea tutor auctionari, nisi ex causa, et ex decreto prætoris, vel præsidis. Cetera omnia potest, imo debet auctione constituta vendere, et pecuniam redactam ex venditione deponere ad comparationem prædiorum rusticorum, vel fœnori occupare, salva tamen ubique, vel servata voluntate parentis, qui bona reliquit, quod et oratione Severi fuit expressum, et exceptum nominatim, *l. 1. D. de reb. eor. qui sub tut.* qui ponuntur verba orationis. Et consequenter servata etiam forma, et lege alienandi, quam scripsit parens in testamento, vel codicillis, ut in *l. 7. hoc tit.* Ergo excipimus prædia, et mancipia rustica ex oratione Severi, vel suburbana. Excipimus etiam ex eadem oratione, si quid parens, de alienandis rebus, quas reliquit minori, decreverit, et constituerit in testamento, ac codicillis. Detractis iis exceptionibus, dicimus ex necessitate officii tutores, vel curatores debere protinus auctionari omnia bona minorum. Ergo, ut incipiam explicare res, quæ enumerantur hac l. 22. sive edicto Constantini, possunt auctione constituta vendere aurum, et argentum minoris, quo nomine non significantur nummi, ne quis fallatur, sed vasa aurea, vel argentea, quod dicitur aurum, vel argentum factum, *qui est mis en oeuvre.* Vel significatur materia auri, vel argenti rudis, quod dicitur aurum, vel argentum infectum, *l. Cum aurum. D. de aur. et arg. leg.* Et addit initio hujus legis, etiam gemmas, et vestes, et cetera mobilia pretiosa: vestes igitur pretiosas, veluti sericas, nam *l. Emptori. §. 1. D. de evict.* vestes sericas adnumerat rebus pretiosis, quoniam scilicet olim libra auri, libra serici erat, et pro serico aurum appendebatur ad æquam, *au contrepoids,* ut Vopiscus scribit in Aureliano. Unde, quod est notandum, possis rem pretiosam definire, quæ auro contra veneat, vel auro supra. Et licet res mancipi sint, et dicantur tantum prædia et jura prædiorum, et res animales, quædam tamen aliæ res mobiles pretiosæ etiam in mancipatum veniunt, sicut prædia ut nominatim de margaritis scribit Plinius, lib. 9. cap. 35. et 5. et ita etiam *d. l. Emptori.* § 1. margaritas adnumerat rebus pretiosis, et infra etiam subjicit margaritas, et separat eas a gemmis. Constat enim margaritas, neque gemmas esse, neque lapillos, sed habere propriam speciem, et partus, scilicet, sive ova animalis esse, *d. l. Cum aurum. §. ult.* Et addit etiam inf. in hac *l.* vascula, ut veneant sub hasta in foro, et cetera suppellex. Qua in parte Constantinus (quod tamen glo. tentat) non abutitur suppellectilis nomine. Nam cum certum sit vasa escaria, vel potoria inesse supellectili, recte positis vasculis, subintulit et cetera suppellex, et addit etiam initio h. l. mancipia etiam urbana: nam sic omnino legendum est, urbana mancipia, et non urbana prædia: et mancipia, quoniam prædia urbana statim subjicit, dum ait domos, balnea, horrea. Ergo hæc omnia tutores, vel curatores necesse habent vendere publica auctione constituta, non debent ea servare minoribus: denique ea omnia debent in pecuniam redigere, et ex ea pecunia rem augere pupilli: prædia autem, vel mancipia rustica, vel suburbana non possunt vendere sine decreto. Illa scilicet debent vendere statim, etiam sine decreto, vel auctoritate magistratus. Atque ita hac in re erat olim differentia inter prædia urbana et prædia rustica, et inter servos urbanos et rusticos. Et ratio differentiæ inter prædia urbana, et rustica hæc fuit, quia prædia rustica sunt proventus, et fructus majores, certiores, et necessarii magis, nec sunt tot casibus obnoxia, quot prædia urbana. Et urbana sæpius plus sumptus requirunt, quam reddunt emolumenti. Et inde in *l. Verum. §. Si locupleti. D. de minor.* minor, si adierit locupletem hæreditatem, in qua sint prædia rustica, non potest restitui in integrum, licet ea prædia postea casu majore deperierint, veluti terræ fragore: sed si adierit hæreditatem opulentam, et locupletem, in qua erant multæ res mortales, vel prædia urbana, restitui potest in integrum, quod demonstrat aperte differentia inter urbana, et rustica prædia, inducta oratione Severi, et Senatusconsulti. Ratio autem differentiæ inter servos urbanos, et rusticos hæc est, quia urbani servi pejores sunt, et astutiores, ut utilius sit eis carere minores, nec sunt admodum necessarii, maxime venditis prædiis urbanis: servi autem rustici simpliciores sunt, et utiliores, et necessarii omnino, quasi pars prædiorum rusticorum, ut ait Julianus *in Novella Justiniani* 7. Et hoc quidem fuit jus vetus. Hæc distinctio rerum introducta fuit jure veteri, illo scilicet senatusconsulto, et oratione Severi. Hodie ex edicto novo Constantini, id est, ex hac lege 22. quod confirmat etiam *l. 24.* et aurum, et argentum, et gemmæ, vel lapilli, vel margaritæ, et vestes, et ceteræ res mobiles pretiosæ minorum, et vascula, et cetera supellex, et servi urbani, et prædia urbana, eodem jure sunt, quo sunt prædia, et mancipia rustica, vel suburbana ex oratione Severi, ut scilicet, non possint alienari, vel obligari, vel in donationem propter nuptias, vel in dotem dari, nisi per inquisitionem causis probatis, et interposito decreto prætoris, *d. l. 22. §. 1.* quam in hanc rem specialem destinavit Constantinus, cujus specialiter hanc cognitionem demandavit, atque adeo appellavit illum de suo nomine Prætorem Constantinianum in *l. ult. inf. de præd. min. l. 25. C. Th. de prætor.* Ad prætorem Constantinianum in urbe pertinet, et hac in re, et in aliis omnibus interpositio decretorum, ut *l. 1. sup. de off. prætor.* quæ in provinciis pertinet ad præsides. Dixi in donationem propter nuptias, vel in dotem ex hac *l. 22.* ut nullæ res minorum, nulla prædia dentur in donationem propter nuptias, vel in dotem citra decretum prætoris, vel præsidis. Ergo hæ donationes etiam rusticorum prædiorum valent ex decreto, donationes autem simplices quæ hic non exprimuntur, nec cum decreto valent. Neque huic definitioni quicquam obstat *l. 1. sup. si adv. don.* quæ est accipienda de rebus mobilibus, dum significat earum donationem valere etiam sine decreto, sed restitui posse minorem adversus eam. Non est autem accipienda de prædiis rusticis, de quibus non loquitur, sed de mobilibus, ut dixi, donatis propter nuptias, vel in dotem. Nihil etiam obstat *l. Prædia. inf. de præd. min.* quæ potius ostendit, nec prædia rustica donari posse propter nuptias sine decreto: ergo etiam posse ex decreto. Nec etiam obstat *l. ult. inf. si major. fac. al.* quæ dum excipit donationem propter nuptias, satis ostendit, eam valere ex decreto non valere sine decreto, sed confirmari post legitimam completam ætatem silentio quinquennii. Donationem autem simplicem, nec cum decreto valere, nec confirmari post completam legitimam ætatem, nisi præscriptione longi temporis, quæ est sententia *l. ult.* Ac præterea non obstat etiam *l. Ob æs alienum. inf. de præd. min.* quæ dicit, prædia rustica alienari posse ex decreto ob æs alienum tantum. Et similiter *l. ult. ejusd. tit.* ob æs alienum duntaxat, taxatio illa videtur excludere donationem propter nuptias, vel dotem, ut scilicet nec possint ex decreto alienari prædia rustica. Sed leve est argumentum plerumque in jure, quod illis taxationibus ducitur, id est, ex illis articulis, *solum duntaxat.* Et id, quod proprie pertinet ad hunc locum aperiam, si respicias ad illa verba orationis Severi: verum est, ob æs alienum tantum esse decreto alienari prædia rustica. Sed ex sententia ejus orationis, vel ex productione rationis et ex interpretatione ampliore manifestum est, etiam ob aliam causam justam, veluti ob nuptias ex decreto permitti alienationem prædiorum rusticorum. Ergo intelligimus (ut rem omnem concludamus) ex hac lege hodie eodem jure esse mancipia urbana, quo rustica, ut non temere alienentur, vel pignorentur, vel dentur in dotem, aut donationem propter nuptias, sed ex decreto. Et utitur

Constantinus hac ratione: quia pupillo, vel adolescenti, etiam servi urbani servire possunt utiliter, et aliquando etiam vitam domini protegere, ac vindicare, et nati esse domino, vel propter notitiam rerum familiarium, qua instruere possunt tutores, vel curatores, vel ad detegendas fraudes tutorum, aut prædas, quod servi boni, inquit, ultro facturi sunt, mali, adhibitis tormentis. Vel etiam utiles sunt servi urbani propter perfectæ alicujus artis peritiam, vel propter operas, operarumve mercedes quibus partim se tueri possunt, vitamque suam, partim, ut ait, ex taxatione alimentorum, id est, ex demenso suo, ex diariis, et justis præbitis, ut Græci interpretantur hoc loco, quæ domini debent servis. Et his rationibus censet Constantinus, neque vendendos esse servos urbanos magis, quam rusticos sine decreto, sed retinendos in familia, ac conservandos minoribus. Dices, periculum est ne moriantur, melius est igitur citius eos distrahere, etiamsi nulla res cogat. Respondet Constantinus, melius esse eos mori dominis, quam extraneis. Rursus dices periculum esse ne fugiant, ideo melius esse ex his refici nummum. Respondet Constantinus, si fugiant, plerumque fugam imputari tutori, puta quod eis causam dederit tutor, vel curator, per neglectum disciplinæ, vel custodiæ, vel per sævitiam, aut avaritiam suam. Ac postremo dices: quot servi, tot hostes, quo etiam proverbio noster Theophilus usus est in *tit. de his qui sunt sui, vel al. jur.* Sed Constantinus huic proverbio derogat fidem, dum ait, eos non excerni, sed eos magis diligere dominos, a quibus scilicet tractantur benigne, et temperate, ut Seneca ait recte: *Non habemus eos hostes, sed facimus, dum in eos superbissimi, contumeliosissimi et crudelissimi sumus.* Et ita Constantinus removet omnes objectiones juris veteris inter mancipia rustica et urbana. Omnia autem vult promiscue servari minoribus, nec distrahi, nisi urgente necessitate, et causa cognita, et auctoritate sive decreto magistratus. Ostendit etiam summa ratione, se velle omnino, ut eodem jure sint prædia urbana, quo rustica, quia luctuosum est, inquit, et lugubre vendere domum eam, in qua decessit pater. Et sane solet etiam malis moribus depravatis adscribi, si quis vendat domum paternam, et in qua ipse minor fortasse crevit, et in qua majorum imagines non videre fixas, aut revulsas videre, satis lugubre est, nam hæ imagines sequebantur emptorem domus. Et eodem modo loquitur Corn. Tacit. Hist. 3. *ambustasque Capitolii fores penetrassent, ut nobinus revulsas undique statuas, decora majorum, in ipso aditu vice muri objecisset.* Ergo nec domum talem, nec ullam domum, ullumve ædificium urbanum ex hoc edicto tutores, vel curatores vendere possunt sine decreto: sed debent tutores, et legatarius, cui legatus est ususfructus, et hæres initio administrationis inlestatum redigere, qualia invenerint ædificia, ut appareat quod eorum causa deterius factum sit, ut in *l. 1. § Recte D. usufr. quemad. cav.* Et ita debent sarta tecta tueri, aut reficere, si sit refectio necessaria. Et eleganter subjicit, minoribus sicut subventum est constitutionibus *tit. de sec. nupt.* adversus matres, quæ novis maritis plerunque, et res, et vitam filiorum prioris mariti addicunt, ita æquum esse minoribus subveniri adversus tutores, vel curatores, ne quid temere obligent, vel alienent. Veteres malebant omnia bona, exceptis rusticis, ut dixi, in pecuniam redigi, quia antiqui omne robur patrimoniorum in pecunia ponebant; cum scilicet dicerent, ut ait Demosthenes, et Æschines, pecuniam esse nervos negotiorum, νεῦρα τῶν πραγμάτων, sed se arbitrari tutius esse, si bona qualiacumque rustica, vel urbana minorum eis conserventur, quam si ex eis redacta pecunia fœnori occupetur, quia sæpe pecunia abortum facit, et nomina sæpe fiunt deteriora. Quid fieret lapsis et perditis nominibus, si cetera omnia bona in nummos redigerentur fœnerandos? Tutius igitur et melius est bona conservari, et ita Constantinus censuit, et excipit tamen vestes usu detritas, et generaliter res omnes, quæ facile corrumpi possunt, quæ tempore depereunt, quæ servando servari non possunt, ut fructus prædiorum, *l. ul. inf. quan. decr. opus non est.* Excipit idem animalia supervacua, hæc sola vendere tutores, et curatores possunt sine decreto, e nulla alia.

**JACOBI CUJACII J. C.**

AD LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

## *Tit. XXXVIII. De periculo tutorum, et curatorum.*

Administrationi conjunctum est periculum. Nam si quid per causam administrationis neglectæ, aut gestæ perperam minor amiserit, vel non acquisierit, *l. Quicquid. inf. arbit. tut.* vel tutor, vel curator eo nomine minorem indemnem damno præstat, id est, omne damni periculum agnoscit secundum regulam *l. 10. sup. tit. prox.* ut res periat domino, qui dedit, quod et aliæ *ll.* multæ *tit. prox.* demonstrant, *l. 8. 11. 15. 21. 23.* et recte post titulum *de administratione* datur hic tit. *de periculo,* quod, ut supra dixi, administrationi conjunctum est semper, ut id repetamus, quod habuimus *tit. super.* Sed ut intelligatur non semper ad tutores, vel curatores periculum redundare, aut pertinere, hæc proponuntur in *hoc tit.* veluti exceptiones quædam ad tit. sup. quo multis locis ostenditur periculum administrationis non pertinere ad tutores, vel curatores, qui administrarunt. Nam in hoc tit. primum ostenditur, non pertinere ad eos periculum administrationis collegæ, id est, contutoris, vel concuratoris, qui non in eadem, sed in alia provincia administrat, cum esset inter eos distributa administratio per provincias, *l. 2. hoc tit.* Non pertinere etiam ad eos periculum damni, quod contigit negotiis pupillaribus casu fortuito, sine dolo et culpa tutoris, vel curatoris, *l. 3. et 4. hoc t.* quia nullum hominum consilium potuit prævidere casus fortuitos, et damna fatalia, nullus etiam iis obsistere. Et ideo si res pupilli subito latronum incursu pereat, hic casus non imputatur tutori. Non pertinet etiam ad eos administrationis periculum ejus temporis, quo nesciunt se tutores, vel curatores datos, *l. 5. hoc tit.* si modo justam ignorationis causam et allegare et probare possunt. Et postremo non pertinet etiam ad eos periculum futuri temporis, post finitam tutelam, vel curam *l. ult. hoc tit. l. Tutores. §. 1. D. eod.* Sicut ad eos etiam non spectat periculum præteriti temporis, veluti ad curatorem, qui tutori successit, post susceptam curam non pertinet periculum præteriti temporis, id est, tutelæ temporis. *l. 1. sup. tit. prox.* Ergo post *tit. de administratione tut.* qui sane est etiam de periculo (semper enim cum administratione periculum ambulat) datur hic tit. specialis, *de periculo,* ut exponantur causæ, ex quibus a tutore periculum avertitur. Et præterea, ut intelligamus, non eos tantum tutores, vel curatores obstringi periculo administrationis, qui dati sunt administrandi causa, quod satis docuit titul. superior, sed etiam, quod non docuit, tutores datos notitiæ causa, id est, ut alios tutores, vel curatores instruant de fortunis pupilli, vel adolescentis, quales plerunque solent dari liberti, qui actores fuerunt rerum domini, vel dispensatores, et qui norunt totius familiæ rationes, negotia, bona, supellectilem. Et hæc est sententia *l. 2. h. t.*

**JACOBI CUJACII J. C.**

IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

## *Ad Tit. XXXIX. Quando ex facto tutoris, vel curatoris minores agere, vel conveniri possunt.*

Hic titulus est etiam de administratione tutorum, vel curatorum. Nam docet hic titulus, ex lite, quam intendit tutor, vel curator minoris nomine, si condemnetur, minorem conveniri utili actione judicati, non tutorem, vel curatorem, *l. 1. hoc tit.* Actio judicati est executio sententiæ, quæ fit tum in personam damnati, tum in bona, captis pignoribus scilicet in causa judicati. Æquum autem est, ne officium tutoris ei sit damnosum, vel curatoris, qui litigaverit nomine pupilli non suo, et non fieri executionem in bona tutoris, vel curatoris, quod etiam obtinet in procuratore, qui se liti non obtulit ultro sine mandatu. Nam actio judicati datur domino litis, et in dominum litis, non procuratori, vel in procuratorem, qui alieno nomine litigavit, *l. 5. D. de re jud.* Item ex mutuo pupillus potest conveniri actione creditæ pecuniæ, si tutor pecuniam mutuam sumpserit nomine pupilli, et converterit in rem pupilli, *l. 3. hoc tit.* Ergo ex his duobus casibus minor convenitur ex facto tutoris, vel curatoris. Et ex diverso docet etiam hic titulus, minores agere ex stipulatione creditæ pecuniæ suæ interposita a tutore, vel curatore, vel etiam sine stipulatione ex mutuo suæ pecuniæ, quod contraxit tutor actione si certum petatur, *l. 2. hoc tit.* Item potest agere minor ex locatione prædiorum enormi facta a tutore, vel curatore (*qui a baillé à vraie son bien,* ut dicunt Galli) *l. 4. hoc tit.* quæ omnia facta costituntur nomine administrationis. Et sic in summa duo ponuntur casus in hoc titulo, quibus minor convenitur ex facto tutoris, vel curatoris: et duo, ex quibus agit ex contractu, quem habuit cum alio tutor, vel curator, ex rebus pupillaribus. Dices, ergo per tutorem pupillo acquiritur actio, quod est contra regulam juris: nam per liberum hominem alteri non acquiritur actio, et tutor est liber homo, in cujus potestate pupillus potius videtur esse, quam ipse in pupilli. Et sane regulariter, per tutorem pupillo non acquiritur actio, *l. ult. hoc tit.* ubi ponitur regula *l. Solutum. §. Per liberam. D. de pign. act.* quæ nominatim loquitur de tutore. Sed ex his causis, quas retuli, per tutorem pupillo acquiritur actio utilis non directa, *l. 2. hoc tit. l. 2. D. eod.* Cur utilis? Quia pecunia, quam tutor credidit, fuit pupilli, quia prædia, quæ locavit pupilli fuerunt. Cur non competit directa? quia tutor suo nomine credidit pecuniam pupillarem, vel locavit ejus prædia, non nomine pupilli, alioquin frustra locasset nomine pupilli. Nemo enim contrahit alteri, nec paciscitur, sed sibi, nemo alteri stipulatur, hoc est tritum, sed obtinet in omnibus contractibus. Credidisset autem tutor suo nomine pecuniam non inutiliter, non tantum pupillarem, sed etiam suam, et acquisivisset utilem actionem creditæ pecuniæ minori, quia et quilibet alius extraneus credendo suam, vel pupilli pecuniam nomine pupilli, ei acquirit utilem actionem, quia hoc jure singulari receptum est in pecunia credita, ut etiamsi regulariter non recte contrahamus alteri, recte tamen credamus pecuniam, recte contrahamus mutuum alteri, id est, nomine alterius, ac si pecunia esset alterius, *l. 2. sup. per quas pers. nob. acquir.* Ergo quisquis nomine pupilli suam, vel pupilli pecuniam credit, pupillo acquirit utilem condictionem. Qui autem suo nomine pecuniam pupilli credit, non acquirit ei utilem condictionem, nisi sit tutor, vel curator. At quibus ex causis convenitur pupillus ex facto tutoris, directo judicio convenitur, non utili, quia scilicet tutor litigavit, vel pecuniam mutuam sumpsit nomine pupilli, *l. 1. et 3.* Possum etiam obligare suo nomine contrahendo, vel quasi contrahendo, veluti judicio accepto lite contestata. Nam contestatio litis est quasi contractus. Non possum tamen alii acquirere actionem, vel obligationem: nec etiam unquam acquiro directam, sed certis tantum ex causis utilem ex bono et æquo.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XL. Si ex pluribus tutoribus, vel curatoribus omnes, vel unus agere pro minore vel conveniri possit.*

Scire nos convenit, cum inter tutores, vel curatores non divisa est administratio tutelæ, vel curæ ratum esse debet quodcumque per unum gestum est, nec quicquid geritur, necesse est geri per omnes, vel administrari, etiam quod unus gessit ratum est, *l. 2. in princ. D. de adm. tut.* Ergo rata etiam est causæ defensio, quam cessantibus aliis unus assequutus est, *l. 1. h. t.* quod est præcipuum munus administrationis, *l. 30. D. eod.* Sin autem divisa sit administratio, puta per provincias, ut regia bona illius provinciæ, ego bona istius provinciæ, quæ divisio fit auctoritate magistratus, tunc in sua quisque provincia causam pupillarem agere debet, non in aliena, nullus debet se immiscere negotiis alii adscriptis contra divisionem et distributionem factam a magistratu, quia divisio tutelæ est jurisdictionis, *l. Inter. D. eod.* Et ideo tutor rerum hujus provinciæ non potest agere ex contractu pertinente ad aliam provinciam: vel si agat, repelletur exceptione divisionis, *l. 4. D. eod.* Sed notandum est maxime, quod *ad l. Inter.* divisionem tutelæ valere inter tutores ipsos tantum, ne quis alterius munus usurpet, sed suum tantum exequatur, nec tamen eam divisionem posse adferre præjudicium creditoribus pupilli, non posse obstare creditoribus suum repetentibus a pupillo, vel hujus, vel illius provinciæ tutore auctore, vel ab hoc, vel ab illo. Et ideo, si tutor rerum hujus provinciæ agat ex contractu suæ provinciæ, debitor, cum quo agit, potest ei opponere compensationem ex contractu alterius provinciæ. Quæ est sententia *d. l. Inter.* Igitur et si cum tutore hujus provinciæ agat, creditor provinciæ alterius, non excluditur exceptione divisionis, quia res inter alios acta non debet ei officere. Et quia licet sint plures tutores, unus est pupillus, qui debet, et unum patrimonium: nam unius hominis non possunt duo esse patrimonia, nisi miltis peculium paganum et castrense, *l. Jurisperitos. D. de exc. tut.* Unus est ergo pupillus debitor, unum patrimonium, licet administratio ejus sit inter tutores divisa. Et hoc ostenditur in *l. Titium. § ult. D. eod.* Videtur tamen cum hac sententia pugnare *lex 2 huj. tit.* dum ait, divisa administratione, iis tantum omnibus litem insinuari, litem denuntiari, id est, hos tantum omnes tutores in jus vocari convenit, ad quos pertinet administratio rerum ejus provinciæ, ex qua manat contractus, ex cujus causa agitur. Ergo creditor non potest agere cum tutore alterius provinciæ. Sic resp. lex 2. dicit, *iis tantum omnibus insinuari litem convenit, etc.* Sane convenit iis tantum denuntiari; ad quos pertinet administratio rerum ejus provinciæ, sed non male etiam cum aliis tutoribus alterius provinciæ creditor experietur sui servandi causa, quia non alligatur legibus divisionis. Et consequenter etiam alii tutores ei solvent recte, ut tutor rerum urbanarum solvet recte, si conveniatur a creditore provinciali, *d. l. Titium. §. ultim.* quanquam esset convenientius quemvis creditorum adire suæ provinciæ tutores. Illud vero expeditum est et certum, litem tantum inferre posse tutores ex contractibus, qui pertinent ad provinciam suam, quod in hac lege sequitur. Et quod ait *omnibus*, est verum, omnes tutores, ad quos pertinet administratio rerum illius provinciæ, in judicium vocari, omnibus litem insinuari, et condici. Ceterum, vel ab uno causam defendi posse, etiam verum est in *l. 1.* Divisio administrationis tutelæ inter ipsos tutores duntaxat locum habet, nec quod inter eos actum est, jus ceterorum, cum quibus nihil actum est, lædere potest. Non potest igitur efficere ea divisio, ut creditor pupillaris non agat cum quo voluerit ex tutoribus: nam res inter alios acta, vel judicata aliis non nocet. Et hoc etsi non probaretur *l. Inter.* et *l. Titium. §. ult. D. de admin. tut.* tamen habet naturalem intellectum. Et tamen aliud cavetur *l. 2. h. t.* Nam si divisa administratio fuerit, inquit, per provincias, iis tantum, et ab iis tantum litem inferri, vel insinuari convenit, qui in ea provincia, unde res, qua de agitur, originem duxit, officium tutelæ, vel curæ sustinent. Non ergo aget creditor pupillaris cum quo velet ex tutoribus, et divisio inter eos facta, tenebit etiam creditores pupillares, quod iniquum est, et jam ante satis reprobatum. Ideo dicebam verbum, *convenit*: non importare necessitatem. Sed concedamus importare necessitatem, quod et verius est, et rem omnem nunc ita explicemus luculenter. *In hac l. 2.* insinuatio litis significat denuntiationem solemnem futuræ litis, quæ olim erat in usu, et fiebat olim apud acta. Igitur hæc *l. 2.* est accipienda de solemni denuntiatione illa veteri litis futuræ. Idemque aperte demonstrat *l. 1. C. Th. de denunt. vel ed. resc.* unde sumpta est hæc lex 2. quod notandum est, ut plane inde appareat hanc legem 2. esse referendam ad solemnem illam denuntiationem futuræ litis, postquam utrique parti erant constituta certa tempora ad litem exsequendam, et contestandam, post quæ agenti obstabat præscriptio temporis, et exceptæ erant tantum certæ causæ et actiones, in quibus ille ordo solemnis juris antiqui non observabatur, ut causæ ecclesiasticæ, et causæ, quæ non excederent summam 100. aureorum, et etiam momenti, id est, de possessione restituenda vel recuperanda, et actio tutelæ, et negotiorum gestorum, et querela inofficiosi testamenti, et actio creditæ pecuniæ, *l. 3. et 6. eod. tit.* Ubi autem observatur ille ordo solemnis, denuntiationem fieri oportet solemni more iis, vel ab iis tutoribus tantum, qui in ea provincia tutelæ onus sustinent, *et iis omnibus*, ut ait: nec enim aliter current tempora post denuntiationem constituta ad litem contestandam, quam si is omnibus ea lis intimata, denuntiata, insinuata fuerit. Ceterum causam agi, et etiam contestari ab uno ex iis posse, nemo negabit, quia unus tutor facilius exercet et excipit actiones, *l. 3. §. Apparet. D. de adm. tut.* Ubi autem illa denuntiationis, et temporum observatio cessat, ut in actione creditæ pecuniæ, sicut dixi, si ad eam pecuniam solvendam minor, vel tutor, vel curator ejus conveniatur evidenti chirographo, vel si quæ alia actio sit, quæ non excedat summam centum aureorum, tunc protinus creditor agit cum quibus est commodum, etiam cum eis, qui in alia provincia, tutelæ officium administrant, quia legibus divisionis factæ inter tutores, creditor non alligatur. Ergo apparet *l. 2.* esse restringendam tantum ad solemnem illum ordinem juris, id est, solemnem denuntiationem, solemnem observationem temporum, ut ea solemnitas peragatur secundum formam divisionis tutelæ. Ubi ei solemnitati locus est, non ubi locus non est, sicut hodie nusquam ei solemnitati locus est, sublatis illis ambagibus, ut ait *l. ult. inf. de interd.* Et ita liquet mihi hodie hunc nodum satis difficilem solvendum esse, alioquin est inextricabilis, nisi scilicet d. legem ultim. interpreteris secundum jus vetus, et secundum locum unde sumpta est.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLI. Ne tutor, vel curator vectigalia conducat.*

Quo expeditior sit tutelæ, vel curæ administratio, nec oneretur ex alia causa graviori, cavetur in h. tit. ne tutores, vel curatores fiant publicani, *μισθωταὶ*, ne conducant vectigalia fisci, antequam paria cum suis minoribus fecerint, id est, ante redditas rationes tutelæ, et reliqua. Quod etiam ostenditur in *l. 1. §. Ex illis. D. ad l. Corn. de fal.* et *l. De extraordinariis. D. loc.* Quæ leges etiam docent id juris esse ex constitutione Severi et Antonini, et non tantum inhibere conductionem vectigalium, sed etiam quemlibet alium contractum fiscalem, et non tantum conductionem vectigalium fisci, sed etiam conductionem prædiorum Cæsaris. Hujus prohibitionis duæ sunt rationes. Una respicit pupillum, ea tutelæ administratio, et obligatio oneretur ex causa fiscali, ut in *l. Locatio. §. Debitores. D. de publ.* dicitur debitores fisci, vel Reipubl. non posse conducere vectigalia fisci, ne ex alia causa, inquit (eadem enim ratione utitur) eorum debita onerentur. Altera ratio respicit fiscum, qui ut pupillus tacitam habet hypothecam in omnibus bonis debitoris sui: uterque habet tacitam hypothecam, *l. Aufertur. §. Fiscus. D. de jur. fisc.* ne scilicet privilegio temporis in hypotheca prælato pupillo, quod tutela sit vetustior conductione vectigalium, nihil fisco superait ex bonis publicani, quo suum sibi servare possit. Denique constitutio Severi et Antonini excludit fraudem fisci, et eodem modo providit fisco suo plurimum, et adjecit pœnam, si tutor, vel curator fuerit publicanus: ut si dolo malo versatus tutor in celanda priore hypotheca: quæ ex causa tutelæ, vel curæ descenderit, accedat ad conductionem vectigalium fisci, vel alium contractum habeat cum fisco, qui si id scisset, cum eo non contraxisset, teneatur, lege Corn. de falsis, quia obrepsit, et imposuit fisco. Obreptio illa, et impostura, et reticentia, sive suppressio veritatis, et tutelæ, qua nondum solutus erat, falso comparavit, et tenetur crimine falsi, non quidem ex ipsa lege Cornelia, sed ex constitutione illa, quæ legem produxit ad hunc casum. Sed ut cavetur in constitutione hujus tituli, tutor, qui semel incidit in hanc pœnam falsi ex hac causa per subreptionem, et *συναρπαγὴν*, ut vocant, conducto vectigali fisci, si postea satisfaciat utrique in solidum, pupillo et fisco, facile impetrabit veniam criminis a Principe. Tutius est veniam petere, ut in *l. Divus. §. Plane. D. de lege Corn. de fals.* quia satisfactio sola non purgat crimen, nec liberat pœna eum, qui semel commisit in legem, *l. Qui ea mente. D. de furt. l. ult. D. vi bonor. rap.* Et ideo recte Imperator ait in hac lege, *quoniam me ultro adisti*, veniam scilicet petens admissi falsi, et satisfecisti utrique, ita ut nihil amiserint, remittimus tibi pœnam falsi. Et hoc quidem, quod dixi hactenus, locum habet, si tutela fuerit vetustior conductione vectigalium. Non enim qui tutelæ tenebatur, potuit postea publica conducere, et publicanus fieri. Quid si vectigalium conductio vetustior sit tutela? an incidat in crimen falsi: quod susceperit tutelam postea, ita ut idem inveniatur esse et tutor et publicanus? Minime. Et hoc est quod ait hæc eadem lex in fine, eum se posse excusare periculo, id est, periculo falsi, ut Basilic. accipiunt recte, in quibus loco illorum verborum, *poterit te periculo excusare*: ita est, ἀπαλλάσσεται τοῦ τῆς πλαστογραφίας ἐγκλήματος, id est, *liberatur crimine falsi*, et additur ratio in *d. l. 1. §. Ex illis. D. ad leg. Corn. de fals.* quia illa constitutio Severi et Antonini, de qua tractamus, fraudem fisci excludere voluit, et amovere, quæ nulla est, cum fiscus prior est hypotheca, quia prior contraxit. Nec etiam constitutio illa admisit excusationem tutelæ delatæ ei, qui ante cum fisco contraxerat: nam illa constitutio non loquebatur specialiter de conductore vectigalium fisci, licet hæc de eo loqueretur specialiter: sed generaliter loquebatur de eo, qui contrahit cum fisco,

ut eo contrahat, si tutelam ante gesserit, nec dum rationes reddiderit: sed ex diverso contraxerit cum fisco, ne etiam excusetur a tutela, quæ nunc ei defertur, quia scilicet non quicunque contraxit cum fisco, non quicunque obligatus est fisco, a tutela excusatur, neque enim id justum est et æquum. Conductor vectigalium fisci excusatur a tutela, quia illa negotiatio est operosa, et implicita nimis, anxia nimis, et sollicita, *l. In honoribus. §. Non alior. D. de vacat. muner. l. 1. inf. de conduct. vectig. fisc. lib. 10.* Conductor etiam prædiorum fisci vel Cæsaris excusatur a tutela, ut sit magis idoneus prædiis exercendis, *l. pen. §. Colon. D. de jure immunit.* nisi scilicet videatur utrunque posse tractare et administrare sine damno fisci vel Cæsaris, *l. ult. §. 1. D. ad municip.* secundum quam nobis est interpretanda *lex Colon. inf. de excusat. tutor.* Procurator etiam fisci excusatur a tutela, vel cura, *§. Item D. Marcus. Institut. de excus. tutor.* Illi excusantur, sed generaliter quicunque contraxit cum fisco, et ei obligatus est, ejus excusatio non admittitur a tutela, vel cura, nec admisse ille constitutione Severi et Antonini, sed fraus tantum exclusa, ne qua fieret publico, et fisco. Et ita hoc est explicandum, quod tamen erat difficile. Illud adnotandum est præterea, ne tutor, vel curator conducat vectigalia fisci, sic esse accipiendum, ut illa verba satis indicant: *Cum autem fisco te jam obstrictum, postea tutorem*, etc. Nam aliud est in vectigalibus civitatum. Tutor enim non prohibetur conducere vectigalia civitatum, nec excusatur a tutela *l. σπάδοντα, §. τὰ τέλη, D. de excusat. tutor.* Et ratio differentiæ est evidens, quia civitates ceteræ præter urbem sunt privatorum instar, *l. Cum qui. D. de verb. signif.* et non habent tacitam hypothecam, sicut fiscus in bonis debitorum suorum, in *l. 2. inf. de jure Reipub. lib. 11.* ita ut sine civitatum fraude, sine fraude hypothecæ, quæ nulla competit civitati, recte conducat vectigal, qui ex causa tutelæ obligatus est, et etiam bona sua omnia eadem ex causa obligata habet. Et notandum est his, quæ diximus, nihil obstare *l. 1. supr. rem. alien. ger.* dum ait, tutorem posse fundum suum obligare fisco cum suo onere, id est, cum causa generalis hypothecæ, quam habet pupillus in omnibus bonis suis. Ergo tutor non prohibetur contrahere cum fisco. Respondeo ibi fundum specialiter obligari, quia casus de speciali hypotheca non continetur constitutione Severi et Antonini: sed in casus, quo fisco competit generalis tacita hypotheca, quam non habet fiscus in ceteris bonis debitoris, si eis res certa obligata sit specialiter, quia lex dedit tacitam hypothecam, et non solet lex cavere ei, qui sibi præcavit. Denique non dat lex generalem tacitam hypothecam fisco, qui fuit contentus speciali. Et hujus rei argumentum præbet *lex ult. sup. de pact. conv.* Et hoc est quod dicunt doctores, provisionem hominis tollere provisionem legis. Eademque ratione nihil obstat iis, quæ diximus, si dicis tutorem, qui conducit vectigal fisci, vel alias cum fisco contrahit, quod celaverit, fiscum de onere tutelæ, teneri crimine stellionatus: ergo non teneri crimine falsi. Nam stellionatus crimen est subsidiarium, id est, ei locus est tantum, cum aliud nomen criminis deficit, *l. 3. D. de crim. stell.* Nam respondeo, eum teneri crimine stellionatus, qui rem eamdem duobus in solidum separatim obligat pignori, posteriori scilicet creditori dissimulata obligatione prima. Crimini igitur stellionatus locum esse in speciali hypotheca ejusdem rei, quam quis duobus in solidum nexit, vel opposuit, *l. Tutor. §. Contrarium. l. Si quis in pignore. §. ult. D. de pign. action. l. ult. inf. de crim. stell.* Sed nos hic non agimus de speciali hypotheca, id est, de eo, qui rem eandem obligaverit specialiter pupillo et fisco: sed loquimur de eo, cujus bona omnia generaliter pupillo erant obligata tacito jure, ut scilicet in fraudem fisci celans generalem illam hypothecam priorem, cum fisco non contrahat. Et hunc tantum, qui celat generalem hypothecam, dicimus teneri falsi, non etiam crimine stellionatus. Et hoc est ex constitutione Severi et Antonini: alioquin nec hoc casu esset crimen falsi. Et ut sit crimen falsi re obligata duobus specialiter fraudulenter, opus est constitutione, quæ deficit tamen. Et ne id sit impunitum, superest crimen stellionatus. Sed et in speciali hypotheca contracta cum duobus in solidum et separatim, potest esse locus crimini falsi, puta si obligans eandem rem posteriori creditori, mentitus sit palam, eam rem alii obligatam esse, exemplo creditoris, *l. Qui duobus. D. ad leg. Corn. de fals.* Mendacium est species falsi, sed si tacuerit tamen, si dissimulaverit priorem obligationem, cessat crimen falsi, et locus est subsidiario crimini, nempe stellionatus. Postremo non omittam, quod competentem judicem (quæ sunt prima verba hujus legis) Basilica interpretantur καθολικόν, id est, procuratorem Cæsaris, quem posteriores dixere Catholicum quasi generalem procuratorem. Laudo hanc interpretationem, quia hujus rei cura atque ultio pertinet ad procuratorem Cæsaris, si qui tutela nondum liberatus est, ad conductionem vectigalis fisci accesserit. Etiam illud non prætermittam, quod glossa tentat, huic constitutioni Severi et Antonini locum esse, et crimini falsi ex ea causa, si vivat pupillus vel adolescens, cujus tutela vel cura gesta est: quoniam habet priorem tacitam hypothecam in omnibus bonis tutoris. Non si mortuus sit pupillus, et nondum redditæ sint rationes tutelæ. Nam si post mortem pupilli, etiamsi tutor nondum liberatus sit tutela, licita est conductio vectigalium, quia nulla intervenit fraus fisci. Cur ita? quia privilegium tacitæ hypothecæ, et privilegium personale, id est, quod vertitur inter actiones personales, solus pupillus habet, utrumque privilegium cohæret soli personæ pupilli, nec transfertur in hæredem ejus, quod est maxime notandum, *l. 1. §. Iidem Principes. D. ad leg. Cornel. de fals. l. Ex pluribus. D. de adm. tut. l. Dabimusque. §. 1. de reb. auct. jud. poss.* Ergo cum morte pupilli finita sit tacita hypotheca, evidens est sine fraude fisci sequi conductionem vectigalium, quia solus fiscus est habiturus tacitam hypothecam in universis bonis.

JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

## Ad Tit. XLII. De tutore, vel curatore, qui satis non dedit.

Ex hoc titulo intelligimus non habere potestatem administrandi (nam et hic titulus est de administratione) tutorem, vel curatorem legitimum, aut petitum, et datum sine inquisitione facultatum, et morum, nisi pro tutelari officio satisdederit, nempe tutelam scilicet minorum salvam fore: et quicquid gessit, qui satisdare debuit, nec satisdederit, vel litigando, vel alienando, vel bonorum possessionem agnoscendo nomine pupilli, vel alio quocunque modo, id ipso jure nullum est, quia non est legitimus administrator qui non satisdedit, cum satisdare debuit, *l. 3. et l. ult. hoc tit.* quæ l. 3. repetita est in *l. 4. sup. in quibus causis in integ.* Legis ultimæ hujus tit. inscriptio ita est corrigenda: *Impp. Constantius et Maximianus AA. et Severus et Maximianus Cæsares*, non *Severo et Maximo*, quod plurimum conducit ad notitiam historiæ illorum Impp. Est similis inscriptio in *l. 1. sup. de feriis*, et in antiquo lapide urbis Romæ: *Constantius et Maximianus invicti AA. et Severus et Maximianus Cæsares thermas ornarunt, et ornamentis suis dedicaverunt.* Sed pergamus. Legitimi, vel dati sine inquisitione non sunt justi administratores sine satisdatione rem pupilli, vel adolescentis salvam fore. Satisdatio est fidejussorum datio, qui pro tutore se obligant minoribus. Non eadem est conditio tutoris jure dati testamento, vel etiam non jure dati, sed confirmati decreto prætoris, aut præsidis: hic enim non satisdat rem pupilli salvam fore, etiamsi confirmatus sit sine inquisitione, *l. 4. hoc tit.* ut puta, cum datus esset tutor a patre filio emancipato, hic non datus est jure, sed confirmatur sine inquisitione, *l. 4. D. de test. tut. l. 1. D. de conf. tut.* nec tamen oneratur satisdatione, quia fides ejus, et diligentia a patre approbata est. Approbatio patris pro satisdatione est. Eadem est etiam conditio tutoris dati, et petiti ex inquisitione, quia idoneus est electus, et non tantum electus, sed etiam pronuntiatus idoneus esse, *l. 5. D. de conf. tut. et Instit. tit. de satisdat. tut.* Et generaliter quicumque curator honorum, curator calendarii civitatis, nullus curator, qui ex inquisitione eligitur satisdat, *l. Bonorum. D. de cur. fur. l. ultim. § Item rescripserunt a curatore. D. de adm. rer. ad civit. pert.* Inquisitio est, idonei, per inquisitionem electio, pronuntiatioque pro satisdatione est. Sed si sunt plures tutores dati testamento, vel ex inquisitione, quos diximus non onerari satisdatione de tutela, vel cura, ex edicto Prætoris, qui ex eis ultro obtulerit satisdationem, rem minoris vel pupilli salvam fore, causa cognita solus suscipiet administrationem tutelæ, ceteri erunt honorarii tutores, *l. 4. hoc tit. l. Qui injuriæ. § ult. D. de furt. l. Datieus. D. rem pup. salv. §. Si ex testamento. Inst. de satisdat. tut.* Et si forte plures sint satisdare parati, si plures offerant satisdationem, vel satisacceptionem (nam non satis est si dicam, satisdabo, nisi etiam dicam, vel tu satisda, et administra, ego sum paratus vel satisdare, vel satisaccipere): si igitur plures hoc idem offerant, causa cognita, et æstimata persona tutorum, vel fidejussorum, qui offerunt, idonsior præfertur, et administrat solus, *l. 18. D. de test. tut.* Male autem *glossa* in *l. 1. hoc tit.* scribit ex constitutione Græca, quæ refertur in *§. pen. Instit. de Attil. tut.* hodie etiam eos satisdare, qui petiti, et dati sunt ex inquisitione. Est enim falsum omnino id caveri ea constitutione; imo in ea nulla fit prorsus mentio ejus inquisitionis: sed ut defensores civitatum, adhibito episcopo vel magistratus municipalis consilio, id est, duumviris in provinciis, in municipiis dent tutores, vel curatores exacta satisdatione. Nec tamen mens est hujus constitutionis, ut ea satisdatio exigatur, si inquisitio præcesserit. Et exstat ea integra constitutio hodie in *l. 30. sup. de episc. aud.* Et hac brevi comprehensione hujus tituli intelligimus in causa satisdationis rem minoris salvam fore, non eandem esse conditionem omnium tutorum, vel curatorum, alios onerari satisdatione, alios exonerari.

JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

## Ad Titul. XLIII. De suspectis tutoribus, et curatoribus.

Recte superiori titulo applicitus est hic titulus *de suspectis tutoribus, et curatoribus.* Nam tutor, vel curator, qui cum satisdare debet, non satisdat, vel compellitur ad satisdationem captis pignoribus, et distractis, ut in *§. pen. Institut. de satisdat. tut.* vel removetur tanquam suspectus, sine infamia id est, salva existimatione, si gratia inopiæ hoc faciat, *per l. ult. de credit.*: vel removetur cum infamia, si dolo malo hoc faciat, et contumaciter, sive maligne, *l. 1. et 2. tit. sup.* Et quod prætermisi, id nimirum consulta opera rejiciens in hunc tit. in *l. 1. sup. tit.* nesciunt vulgo ponere speciem, et est satis difficilis positu, quam liquido sic possis exponere. Finge, litem habet adolescens ex causa creditæ pecuniæ cum eo, qui ei curatorem dedit minus idoneum, cum fungeretur magistratu in suo municipio, non

exacta satisdatione: quo genere dupliciter peccavit, quod dederit minus idoneum, et satisdationem non exegerit. Ceterum ea de re nondum agit adolescens cum eo, sed ex quadam alia causa, verbi gratia, creditæ pecuniæ, nondum etiam potest cum eo agere, quod minus idoneum dederit, et quod non satis exegerit, videlicet actione in factum, quæ competit in magistratus municipales, qui minus idoneos tutores dederint, vel pupillis satisdatione non prospexerint. Ea actio competit ex senatuscons. sive oratione Trajani, *l. pen. inf. de magistr. conv.* Eo, inquam, nomine nondum competit adolescenti actio illa in factum, quia est actio subsidiaria, et nondum est finita cura, nondum excussus curator, qui utique excutiendus est, priusquam veniatur ad magistratum, vel eum, qui magistratum gessit, et cum eum gereret minus idoneum tutorem dedit, vel satisdari non caverit. Ergo ex ea causa adolescens nondum potest queri, vel agere ex oratione Trajani: sed ex alia causa agit, et cum male habet, quod agat cum eo, qui ei curatorem dedit, eodemque curatore auctore, quia minor 25. annis non habet legitimam personam standi in judicio sine curatore. Verum lex ait in promptu esse, quo se ea anxietudine liberet minirum compellendo curatorem ad satisdationem, vel eo removendo, et repellendo tanquam suspectum decreto prætoris, quo remoto alius dabitur. Sicut etiam tutor, ex quo scivit se esse tutorem datum, si cessat administrare, vel extra ordinem compellitur administrare, vel removetur tanquam suspectus, *l. 2. et 4. hoc tit.* Et ita est explicanda species l. 4. Placet etiam vicinitas *tit. sup.* quod ex ea apparet non exigi quidem satisdationem a tutore dato testamento patris, ut dixi, sed tamen suspectum posse postulari, qui a patre testamento datus est, et res pupilli fraudulenter administrare coarguatur, *l. 2. hoc tit.* Et quod diximus cessantem in administratione, cessare primum suo periculo, deinde compelli posse ad administrationem, vel si in eadem contumacia perseveraverit, removeri posse tamquam suspectum: hoc sic accipiendum est, non quasi suspectus haberi debeat, qui simpliciter non gerit tutelam, eam ob id solum specialiter, quod non gerat, suspectus postulari non potest, *l. 4. §. ult. D. eod.* Quid enim si sit honorarius tutor? quid si notitiæ causa datus? Ergo non gerere specialiter non est vitium, sed non gerere, cum gerere debemus, dum administratio nobis incumbit, et cessamus ob ignaviam, vel negligentiam, vel dolum, hoc enim casu rejicimur decreto prætoris tanquam suspecti, et malæ fidei. Sciendum autem est postulationem suspecti, crimen, et accusationem esse ex duodecim tabulis, quæ patet omnibus, etiam extraneis, et quasi publica actio est *l. 6. hoc tit. l. 1. §. Consequens. l. 3. §. Liberti. D. eod. tit.* Et patet etiam mulieribus, licet alias mulieres non admittantur ad accusationem, *l. Qui accusare. D. de accusation.* Ac similiter jure singulari, licet regulariter nemo damnetur sine accusatore, tamen removetur tanquam suspectus sine accusatore, si prætori liqueat argumentis rerum evidentissimis, suspectum eum esse, et male versari in tutela, vel cura, *l. 3. §. Præterea. D. eod. tit.* hoc exigit favor pupillorum, et publica utilitas, ut quilibet possit tutorem arguere suspecti, et probare, et convincere, et inde removere aliquo decreto prætoris, vel præsidis, ut etiam mulieri suspecti accusare liceat, ut etiam sine accusatore removeri possit tanquam suspectus officio prætoris, et ut hoc solo casu sit suspecti actio. Nam nullus est alius casus extra tutelam, et curam, in quo locum habeat similis actio. Hæc sunt admissa favore pupillorum, et nomine publicæ utilitatis, quoniam negotia pupillaria pertinent ad publicam curam, *l. 10. §. ult. D. de test. tut. l. 1. D. de excusat. tutor. l. 2. D. qui pet. tut. l. 2. §. Tractari. D. ad Tertull. l. 19. Cod. Theod. de curator.* Et sciendum etiam est, hanc accusationem, seu postulationem suspecti irrogare infamiam, si tutoris, vel curatoris dolus malus et fraus arguatur et probetur: non irrogat autem infamiam, si negligentia ejus tantum arguatur, vel ignavia, vel rusticitas, *l. ult. hoc tit.* Qua de causa necesse erat in decreto prætoris, quo removebatur tutor, tanquam suspectus, exprimi causam remotionis, *l. 3. §. ult. l. 4. D. eod.* puta hoc modo: *Quando Lucius Titius tutelam C. Seji ob ignaviam gerere non potest, eum ob eam rem tutela abire placet,* hoc decretum non irrogat infamiam. Sed si ita dixerit: *quando Lucium Titium tutorem C. Seji paret in ea tutela fraudulenter versatum esse, eum ob eam rem tutela abire placet:* hæc sententia irrogat infamiam. Ergo removetur tutor ob dolum et fraudem, vel ob culpam et negligentiam, segnitiem, simplicitatem, nunquam propter paupertatem. Fraus, aut negligentia vitio vertitur, non paupertas, *pauvreté n'est pas vice, comme l'on dit, l. 5. et 6. hoc tit. l. Suspectum. D. eod.* Postremo notandum est, tutorem postulatum suspecti, pendente litis cognitione abstinere debere administratione tutelæ, et interim ei adjungi curatorem ad administrandum, *l. 7. hoc tit.* non tutorem, quia tutorem habenti tutor non datur. Et postulatio suspecti non finit tutelam, sed damnatio. Igitur huic actioni suspecti locus est manente tutela, nec postulatio desinente esse tutore, cum tamen actio tutelæ non habeat locum manente tutela, sed finita tantum tutela, *l. 1. et pen. hoc tit.* Ergo actio suspecti locum habet durante tutela, non finita tutela: actio autem tutelæ, finita, non durante tutela.

## JACOBI CUJACII J. C

## AD LIB. V. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLIV. De in litem dando tutore, vel curatore.*

Hic titulus est de tutore, vel curatore, ad quem non omnium rerum pupillarium administratio pertinet, sed unius rei tantum, unius litis defensio, nempe ejus, quam pupillus ex alia causa, quam ex tutela habet (quoniam tutelæ non agitur, nisi finita tutela (e)jus ergo litis, quam pupillus ex alia causa, quam tutelæ intendit tutori, vel tutor pupillo suo, nec enim pupilli persona est legitima in judicio sine tutore, vel curatore, et hic tutor, qui acturus est cum pupillo, vel excepturus actionem pupilli in rem litemve suam, pupillo litem inferenti, vel excipienti auctor esse non potest, secundum regulam juris civilis, *ut tutor non sit auctor in rem suam, l. 1. D. de auctor. tut.* et non potest etiam semper tutor, si qua ei res sit cum pupillo, vel pupillo cum tutore, sibi solvere, vel o'sa exigere, ut in *l. Quotiens. §. Item si, et §. Sicut. D. de adm. tut.* Non si actio fuerit in rem, id est, si fuerit quæstio dominii cujusdam rei, non etiam si fuerit actio in personam, de qua non admodum liquest, non etiam si fuerit tutori actio in personam, et in bonis pupilli non sit pecunia, unde tibi solvat, *d. §. Sicut. et l. Divortio, D. de neg. gest.* tunc sane necesse est adire judicem, necesse est litigare. Ergo moribus receptum est, ut ait Ulpianus *lib. Reg. tit. de tut.* ut tutorem justum habenti, sive ipse sit pupillum provocaturus ad judicium, sive pupillus ipsum, in eam litem specialis tutor detur, quo auctore pupillus experiatur, atque contendat cum justo tutore suo. Et hic specialis tutor ad eam litem dicitur tutor prætorius, quia hoc solo casu datur a prætore sine lege, alias dat tutorem ex lege Atilia, vel præses ex lege Julia et Titia. Hoc casu etiam sine lege invaluit mos iste, ut ad litem futuram cum justo tutore prætor det specialem tutorem. Hodie tamen in extraordinariis judiciis non tutor, sed curator datur, quo auctore lis peragatur cum justo tutore, et ea peracta lite curator esse desinit, *§. ult. Instit. de auct. tut. l. 3. §. pen. et ult. et l. 5. D. de tut.* More igitur antiquo ad litem datur specialis tutor, jure novo curator, ordinario, et solemni tutor, jure extraordinario curator, *l. 3. h. t.* dum sit, tutor vel curator, utrumque jus notat, et scilicet tutor datur ad litem, si jure ordinario agatur, quod est solemniter: ut vero curator detur si agatur extra ordinem detractis solemnitatibus et formulis juris. Et sane verius est, promiscuam fuisse hac in re dationem tutoris, jure ordinario, vel curatoris extra ordinem, sicut in ceteris causis in quibus dicitur, tutorem habenti tutorem dari, invenies etiam curatorem dari videlicet extra ordinem. Et e contrario, et memini me ostendere *sup. in tit. 36.* Quinimo *l. x. 4. hoc tit.* abscise ait, ad litem tutorem dari, respiciens scilicet ad jus ordinarium, tutorem igitur prætorium. Ac præterea *l. ult. hoc tit.* fatetur quidem ex solemnitate juris dandum esse tutorem ad litem, quam pupillus habet cum justo tutore suo. Idque juxta regulam juris, ut in omnibus quæ solemni et legitimo ordine expediuntur per formulas certas, atque solemnes, quæ solemnitatem juris desiderant, tutor adhibeatur non curator pupillis, *l. Curatorem, D. de auct. tut. l. Cum in una, D. de appell.* Sed quia plerumque hodie agitur extra ordinem omissis solemnitatibus, *l. Actio, D. de neg. gest. l. pen. infr. de interd.* hodie efficere curatorem, et ita demum tutorem exigi specialem, si agatur solemni, legitimo, et ordinario jure. Et ita sunt explicanda verba legis ultimæ: *curatore ad litem constituto, et solemnitati juris, ubi tutor exigitur, prospici possit,* quia ea solemnitas juris hodie scrupulosius non observatur, nisi quis eam observari velit. Ut licet tibi codicillos facere, et idem codicillis cavere, quod testamento, ubi solemnitas non exigitur, sed interim tamen si vis condere testamentum solemniter vide quid agas. Nam si vel minimum in solemnitate peccaveris, irritum erit testamentum, et injustum, id est, non solemne. Et ita omnino explicandus est hic titulus, quod tamen non patet omnibus. Verum eondem satis est: nam etiam exponere debeo speciem *l. 2.* quæ est admodum difficilis. Sciendum est venditorem emptori non teneri evictionis nomine, neque actione ex empto, in id quod interest, id est, in simplum, neque ex stipulatione duplæ, quam plerumque venditor emptori promittit. Et dupla est altero tanto pretio amplius. Promittit igitur duplam, id est, si res empta sit 100. et evicta sit emptori, promittit reddere emptori 200. vice ejus quod interest. At neque hac actione utetur emptor, nisi illa mota quæstione dominii statim denuntiaverit venditori, vel hæredi ejus, ut liti assistat, eamque defendat: *Si il ne l'appelle à garand pour le defendre en ceste cause,* quod est laudare auctorem, id est, nominare venditorem. Illaudatus venditor, *qui n'a pas este appelle à garand,* vel hæres ejus non tenetur de evictione, ne ex stipulatione quidem, *l. 1. sup. de peric. et com. rei vend. l. 7. 8. 20. 21. et a ire mulier, inf. de evict. D. eod.* Sciendum forsan est, posse laudari pupillum sine tutoris auctoritate, si tutor non appareat, *l. Si dictum, §. ult. D. de evict.* Ceterum lis defendi debet tutore auctore: denuntiabitur pupillo, laudabitur pupillus, quasi venditor, vel quasi hæres venditoris, sine tutore, non male, sed liti non assistet sine tutore. His cognitis, finge, quæ est species *l. 2.* Frater fundum paternum, quem communem habebat cum fratre, vendidit in solidum, non consentiente fratre, et vendidit Lucio Titio, et ei promisit duplam ob evictionem, si quando forte ei fundus evinceretur, aut pars ejus. Postea vita decessit, relicto hærede filio impubere, cujus tutelam suscepit frater superstes, patruus pupilli, et vindicat partem fundi paterni a Lucio Titio emptore, quam non jure ei vendidit defunctus frater. Lucius Titius laudat pupillum, *l'appelle à garand,* quasi hæredem auctoris, id est venditoris. Quæritur an vindicatio impediatur, videlicet, quod idem sit actor, et defensor pupilli, qui liti subsistat. Lex ait, tutorem acturum recte, et vindicaturum partem fundi, si laudatum pupillum non defendat ipse, quoniam res ejus agitur, sed specialis curator datur ad defendendam eam litem: sic recte judicium peragetur, et sine ullo scrupulo, alioquin si non fuerit datus curator ad eam rem defendendam, et evicerit tutor partem, quam vindicavit, atque ita pro parte promissa fuerit stipulatio duplæ adversus pupillum,

evidens erit, pupillum oneratum fuisse dupla facto tutoris, quod non convenit officio tutoris, et poterit ei imputari judicio tutelæ id, quod ultra simplum, id est, ultra pretii quantitatem, pupillus emptori solvere coactus est. Igitur tutor ne jus suum impediatur, id est ne ejus rei, quam evicerit, pretium, quod supra simplum pupillus præstitit, pupillo refundere cogatur, et ita quodammodo rem suam emere, recte fecerit si curaverit curatorem ad eam litem specialiter dari pupillo, vel etiam, ut lex ostendit, si omnino non vindicaverit ab emptore partem fundi paterni, quam frater pupilli vendidit Lucio Titio, quia ex ea causa pupillus ei obligatus est hæreditario nomine, actione negotiorum gestorum, vel familiæ erciscundæ, ut pretium portis venditæ a patre restituat, *l. 1. sup. de rebus alienis non alienandis l. 1. sup. de rer. comm. alienat.* Et finita tutela, id quod debuit ei pupillus actione ilta negotiorum gestorum, vel familiæ erciscundæ, poterit ab eo consequi contraria actione tutelæ, ratam habendo venditionem portis, nec infringendo eam, vel etiam si tutor conveniatur directa actione tutelæ poterit id, reputare pupillo jure compensationis, *l. 1. §. Præterea.* et *§. seq. de tutel. et ut l. act.* Et ita est explicanda lex 2. quod valde notandum est, alioquin per se est obscurissima.

JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLV. De eo, qui pro tutore negotium gessit.*

Breviter ostenditur in hoc titulo non tantum justum tutorem, vel curatorem teneri ex administratione sed etiam eum, qui quasi tutor, vel curator aliquid administravit, cum non esset tutor, vel esse non posset: ut puta miles, vel mulier, vel datus a muliere, quasi tutor, ex administratione teneatur actione protutelæ prætoria: alia est actio tutelæ, quæ est civilis, alia protutelæ, quæ est prætoria, ut alia est condictio ex mutuo, alia ex promutuo. Tenebitur, inquam, actione protutelæ, si administravit, quasi ex necessitate officii, ut tutor, puta, existimans se esse tutorem: nam si sponte sua, ut gestor amicus, et voluntarius accesserit ad negotia pupillaria, non tenetur protutelæ, quia ut gestor gessit, non ut tutor, vel voluntarius procurator, non ut tutor, sed tenetur actione negotiorum gestorum, *l. 4. sup. de test. tutel.* quasi curator autem teneatur utili actione negotiorum gestorum, *l. 4. sup. qui dari tut. vel cur. poss.* Quæ actiones privilegiariæ sunt, quoniam in eis vertitur utilitas pupilli, perinde atque actio tutelæ, vel negotiorum gestorum, qua tenetur verus curator. Porro non est omittendum, quod ait *l. 2. hoc tit.* his agentibus nomine pupilli, qui sunt quasi tutores, vel curatores, posse opponi exceptionem, *si tutor non est, si curator non est:* quæ verba accipienda sunt pro formula exceptionis.

JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titul. XLVI. Si mater indemnitatem promisit.*

Hic titulus est de periculo administrationis, quod aliquando mater suscipit promittendo indemnitatem, et securitatem pupillo filio suo, vel tutori ejus ex causa tutelæ, vel curæ: et quidem si pupillo pro tutore, vel tutori pro pupillo indemnitatem promiserit: nam inter tutorem, et pupillum ex causa tutelæ sunt mutuæ actiones, directa tutelæ pupillo finita tutela, et contraria tutelæ tutori. Si, inquam, mater vel pro tutore pupillo, vel pro pupillo tutori sua sponte indemnitatem promiserit, intercessio est, quæ infirmatur Senatuscons. Vellejano de intercessionibus mulierum. Intercedit enim mulier, quæ se alii pro alio obligat sua sponte, tutori pro pupillo, vel pupillo pro tutore. Et ideo si conveniatur ex ea intercessione, tuetur se Senatusconsulti Vellejani exceptione, et beneficio, quo infirmantur intercessiones mulierum, *l. 1. hoc tit.* Et hoc verum est, cum hac exceptione, quæ proponitur in *l. 3. hoc tit.* nisi decreto prætoris, aut præsidis tutorem dantis nominatim comprehensum sit, periculo matris, quæ tutorem petiit, tutorem dari: quod aliquando decreto comprehendit prætor, dum arbitratur non admodum idoneum esse eum tutorem, quem mater petiit. Hoc casu intercessio matris non rescinditur Senatusc. Vellejano, *d. l. 3.* Unde valde notandum, Senatusc. Vellejanum iis tantum mulieribus opitulari, quæ se pro aliis ultro obligarunt, non si decreto prætoris: nam decreta prætorum senatusconsulta non infirmant. Nec igitur intercessiones mulierum interpositas decreto prætorum, vel præsidis. Sed si mater tutori pro tutore ipso, non pro pupillo, vel pro alio indemnitatem promiserit, puta dum cupit tutorem sibi permittere administrationem rerum filii sui pupilli, vel periculum administrationis: hoc vero non est intercedere, quia alii se pro alio non obligat; sed ipsa facit hanc obligationem, et ideo non juvatur Senatusc. Vellejano, quæ est sententia *l. 2. hoc tit.* et *l. Si mater. sup. ad Vell. l. Tutor. l. Quamvis. D. ad Senatusc. Vell.* Et ideo si finita tutela pupillus tutorem elegerit, exacta ratione administrationis, mulier, quæ tutori promisit indemnitatem, eundem tutorem damno præstare debet. Dico si tutorem elegerit: nam et pupillo liberum est cum matre, quæ bona sua administravit tutore concedente, agere actione negotiorum gestorum, *l. Si mater. sup. de usur. l. Fidejussor. D. de neg. gest.* Ergo mater tenetur tutori ex stipulatione, quia ei promisit indemnitatem, pupillo non tenetur ex stipulatu, quia ei non promisit, *l. Tutorem inf. arb. tut.* sed tenetur negotiorum gestorum, et electio est pupilli, utrum agat tutelæ cum tutore, an negotiorum gestorum cum matre, quæ negotia gessit, quæ electio etiam in *l. 2. hoc tit.* significatur verbo *malunt.* Et secundum hanc leg. 2. est accipiendum, quod ita Paulus scribit *lib. 2. Sent. tit. ad Vell. Mater, quæ pro tutoribus filiorum suorum indemnitatem promisit, ad beneficium senatusconsulti non pertinet.* Hæc sententia est vera, si pro tutoribus pupillis promisit indemnitatem: hoc est intercedere, et pertinet ad SC. Vell. Sed si tutoribus pro ipsis tutoribus indemnitatem promiserit, intercessio non est, ut in specie l. 2. Nam intercedere est alii pro alio obligare, non eidem pro eodem ipso se obligare.

JACOBI CUJACII J. C.

AD LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLVII. Si contra matris voluntatem tutor datus sit.*

Hic titulus respicit ad *titul. 43. De suspectis tutoribus,* a quo propius abest. Et in hoc *tit. voluntas* est ult. voluntas, et hoc docet tantum, a tutela removeri eum, qui datus est tutor filio impuberi contra matris ultimam voluntatem, id est, quem filio impuberi hæredi instituto moriens mater vetuit tutorem dari. Prætor enim servat voluntatem matris (aut servare debet) quæ bona reliquit pupillo. Nam etiamsi mater filio impuberi hæredi instituto tutorem dederit, quæ datio ipso jure non valet, prætor solet servare, et confirmare voluntatem matris, habita tamen inquisitione, *l. 4. sup. de test. tut.* Et is quidem, quem mater noluit dari, si sit datus ignorante forte prætore tenorem ultimæ voluntatis matris, removetur sine infamia, si hac sola ratione removetur, quod datus sit contra voluntatem matris, quod patet ex rescripto Severi et Antonini, posito sub hoc titulo. Et observandum ad hoc rescriptum in extremo, compositores Codicis addidisse hæc verba: *quæ rescriptio, si in fraude convictus fuerit,* id est, superiori rescripto non est locus, et ut sine infamia removeatur, id est, salva existimatione, qui datus est contra prohibitionem matris, nisi idem jam in tutela fraudem commisisse convictus fuerit, tunc enim removetur cum infamia; dolus et fraus infamat eum, qui ob fraudem rejicitur, et tutela abire jubetur, *l. ult. sup. de susp. tutorib. l. 2. sup. de tut. vel curat. qui satis non dedit.*

JACOBI CUJACII J. C

IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLVIII. Ut causæ post pubertatem adsit tutor.*

Est constitutio facillima, modo ita explicetur: tutela finitur pubertate. An etiam periculum administrationis finitur pubertate, sicut tutela? Non utique. Nec enim, etiamsi finita sit tutela, periculum administrationis finitur antequam tutor rationes reddiderit, ac restituerit omnem tutelam curatori, et antequam liberatus etiam fuerit sententia prætoris, aut præsidis, *l. ult. sup. de peric. tut.* Is autem non videtur restituisse tutelam, qui adhuc retinet instrumenta litis, vel causæ pupillaris a se inchoatæ. Igitur periculo administrationis obstringitur: sed liberatur omnino, nec debet persequi litem suo consilio cœptam, si omnem tutelam restituerit curatoribus, quod hodie est certissimum ex constitutione Severi et Antonini, *l. 1. inf. si pend. appell.*

JACOBI CUJACII J. C.

AD LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLIX. Ubi pupilli educari debeant.*

Præcipua pars administrationis, si spectes negotia pupillaria, est defensio causæ pupillaris, *l. 30. D. de administr. tut.* Sed si personam ipsam pupilli spectes, præcipua pars administrationis educatio est, quo nomine non tantum significatur victus, sed etiam vestiarium, et habitatio, et institutio morum, et liberalium artium, *l. 2. tit. seq.* Educatio ingenii, ut in Comœdia, *bene et pudice doctum, atque educ tum ingenium.* Plerumque autem educatur pupillus ad matrem, si modo si non superduxerit vitricum, id est, si iterum non nupsit, *l. 1. hoc tit.* et *Nov. 22.* Vel si de ea re sit controversia inter tutores, et cognatos, et matrem, ea dirimatur arbitrio prætoris, vel præsidis, qui

statuet apud quem pupillus potius educari, vel institui debeat: et quem is elegerit, non poterit effugere istam operam, *d. l. 1.* Observare autem debet prætor, qui ejus rei arbiter est, et censor, ne temere pupillus detur educandus ei, qui sperat pupilli successionem: posset enim ejus vitæ insidiari. Nec eadem est ratio in jure tutoriæ, et educatoriæ: nam ii quidem, qui sperant successionem pupilli intestati, fiunt legitimi tutores, ut quæ sperant bona tueantur, ne dilapidentur, *l. 1. D. de leg. tut.* Et hoc est, quod dicitur, *quo hæreditas pupilli, eo etiam legitima tutela redit.* Neque tamen temere etiam apud tutorem educabitur pupillus, qui sperat successionem, sed apud matrem, vel alium cognatum, quæ est sententia *l. ig. 2. hujus tit.* Hoc autem distat hic titulus a titulo vigesimoquarto. *sup. divort. facto, apud quem lib. ed.* quod his titulus est de iis, qui patrem non habent, qui ætate sunt parvi, et orbi patre, aut patrem quidem habent, sed sunt emancipati. Non idem est in jure pupillus, et impubes. Nam impuberis nomen significat tantum ætatem, pupilli nomen significat et ætatem et conditionem, id est, eum qui est sui juris a vo liberum: caput parvæ ætatis, qui est in potestate patris, necdum pervenit ad annum decimum quartum, est impubes, non etiam pupillus: Galli *il n'est pas orphelin.* Ergo hic titulus est de iis, qui patrem non habent, vel qui in patris familia esse desierunt: ille autem est de iis, qui patrem habent, et in patris familia sunt.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. L. De alimentis pupillo præstandis.*

Consequens erat docere qui præbeant alimenta pupillis, et quatenus, quæ utique præbenda sunt sine mora, sine cunctatione ulla, juxta illud, *ventrem non habere aures.* Etiam omni die, etiam feriato constituuntur alimenta sive taxantur postulantibus pupillis. *l. 2. D. de fer. l. 2. D. de re jud.* Alimenta igitur confestim præbentur, et constituuntur pupillo arbitrio tutoris, vel si cesset tutor, aut cunctetur, arbitrio prætoris, vel præsidis, pro modo facultatum pupilli. Nam honestum est quemque ex suis facultatibus suum impensæ facere modum. Nec est inhonestum, si quia auctus sit facultatibus, augeat etiam impendia familiæ suæ *l. 1. hoc tit. l. Lucius. sup. D. fam. ercisc.* Et ait *dicta lex* 1. protinus constitui alimenta pupillis, etiamsi eis fiat controversia de statu, et de bonis paternis, ut si negentur esse defuncti filii. Nam interim quamdiu sunt pupilli, habentur pro filiis defuncti justa præsumptione, et agnoscunt bonorum possessionem ex edicto Carboniano, dilata quæstione status, dilato præjudicio, dilata petitione in tempus pubertatis. Ergo et interim ex eis bonis alendus est. Et placet omnino, ut legamus, sicut habent quidam codices: alii in hac *l. 1. partibus suis fungetur. Id est*, non autem, *idem est, sive de statu pupilli*, hæc enim causa dubitandi fuit. Alimenta igitur constituuntur vel arbitrio tutoris, vel magistratus. Aliquando est tutius ea constitui arbitrio tutoris sine decreto magistratus: quod aliquando sit melius non aperiri secreta patrimonii pupillaris, et suspectum æs alienum, id est, quod creditores pupilli suspicantur non esse idoneum nomen, dum tenues suspicantur esse facultates pupilli. Et solet prætor dum hac de re aditur excutere modum facultatum pupilli, et aperire, quod interest pupilli non fieri sæpissime, nec publicari bona sua apud acta magistratus. Et ita *l. 2. h. tit.* dicit aliquando tutius esse alimoniorum taxationem permitti tutoris arbitrio, non adhibito decreto magistratus. Nec, inquam, sumptus omnes a tutore facti bona fide ex justis vel honestis causis, vel necessariis in alimoniam pupilli, in mercedem præceptorum, in institutionem pupilli, quæ omnia educationis verbum complectitur, et in educationem etiam ministrorum pupilli, ut ii, inquam, omnes sumptus bona fide facti in pupillum etiamsi facti sint sine decreto prætoris, tutori accepto ferri debeant, *l. 3. sup. de administr. tut.* nec possit eos recusare pupillus in accipiendis tutelæ administrationibus, nisi probet eos sumptus factos esse in eam rem ab alio, non a tutore. Alioqui pupillus præsens præsumitur educatus, eductus, edoctus, a tutore de suo de bonis propriis, nisi probet a se suppeditasse eos sumptus: debet igitur eos agnoscere etiam factos in mercedem præceptorum, ut in *l. Cum plures. §. penult. D. de administr. tut.* quoniam ejus interest maxime, ne educetur illiberaliter. Nec præsumitur vento vixisse, quod est proverbiale, non more lupi, ut glossa ait, qui est voracissimus, sed ut veteres dicebant more Siluri. Silurus est piscis, σιλοῦρον vel γλάνιος Græcis, qui dicitur *esturgeon*: sturio enim nomen barbarum est: et hoc est certissimum. Nam inter peritos diu fuit agitatum de nomine Siluri quod primus docuit Paulus Jovius libro de piscibus v. cap. ix. et libro ix. cap. xv. Sed valde fallitur dum de Siluro locum unum Ambrosii interpretatur, ex lib. v. Hexam. cap. v. dum scilicet vult Ambrosius demonstrare Silurum, quod habeat os angustum sub rostro, nutriri tantum suctionibus piscium mollissimorum, et quod etiam habeat ventriculum angustissimum. In quo si quæratur unde nutriatur Silurus, nunquam invenietur, sed pisciculi, sed succus, qui ingreditur in ventrem: dum scilicet ita refert Ambrosium ita scribere, inveniri, et ait, inutilem prædam in ventriculo Siluri, vivere Silurum aliorum piscium vermibus. Sed sic scribit, *vivere minorum piscium visceribus*, et dum etiam male hæc interpretatur: *Captus est Silurus, et inutilis præda detecta.* Putat illa Ambrosium dicere, Silurum esse inutilem prædam piscantium. Non est inutilis præda Siluri, dum in ejus ventriculo nulla invenitur præda, ut pene vento vivat, et ideo dicamus, præsumi pupillum non vixisse vento, more Siluri, sed de bonis propriis, sumptus suppeditante, et moderante tutore, vel curatore. Igitur eos sumptus improbe recusat, etsi probet ab alio factos.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. LI. Arbitrium tutelæ.*

Satis jam dixit de ipso contractu, id est, de officio, et administratione tutelæ, nunc venit ad actionem, quæ ex eo contractu nascitur, quam vocat *arbitrium tutelæ*, modo judicium, modo arbitrium, et arbitrium, quod hujus judicii potestas omnis sit in arbitrio judicantis, qui excussis rationibus tutelæ, æstimat quantum pupilli tutorem præstare, aut reputare, et pensare oporteat ex fide bona: est enim judicium, sive arbitrium bonæ fidei. Huic autem judicio locus non est, nisi finita tutela, *l. 4. in pr. D. de tut. et rat. distr.* Imo nec actioni ex stipulatu locus est, nisi finita tutela, qua quidem tenetur tutoris fidejussor, qui cavit tutelam salvam fore, vel rem pupilli, *l. 4. §. Hanc. et § penult. D. rem pup. salv.* Diversum est in actione utili negotiorum gestorum, qua curator tenetur *d. l. 4.* Quæ est alia differentia inter tutorem, et curatorem, quæ non fuit exposita in *tit. 34.* ubi alias differentias exposuimus inter tutorem, vel curatorem. Diversum est etiam in actione ex stipulatu, qua fidejussor curatoris tenetur, qui cavit rem adolescentis salvam fore, vel furiosi, vel prodigi. Aliud est etiam in actione protutelæ. Nam hæ omnes actiones competunt statim, ut quæque res minoris salva esse desiit, etiam nondum finita administratione, *l. Cum curatore. D. de administr. tut. l. 1. §. Sed etsi. D. de eo, qui protut. neg. gest. l. 16. §. ult. D. de tut. et rat. distr.* Videamus quæ sit ratio differentiæ, cur in tutorem, vel fidejussorem ejus agitur finita demum tutela, in curatorem, vel fidejussorem ejus, vel in protutorem etiam manente administratione. Paulus in *l. 4. § ult. D. de tut. et rat. distr.* satis habet hanc rationem reddere, quod mirum est: quia non idem in actione negotiorum gestorum constitutum est, *quod in actione tutelæ, dum impubes est, cujus tutela geritur*, quod perinde est, ac si diceret id, quod est in *l. 20. Non omnium. D. de legib. non omnium, quæ a majoribus constituta sunt ratio reddi potest.* Et accommodate ad *leg. Non omnium.* sumetur exemplum ex *d. l. 4. §. ult.* atque etiam ex *l. Liberam. de relig.* Sed tentemus tamen aliquam reddere differentiæ rationem: licet uti eadem, qua sumus usi in tit. 34. quærentes cur tutorem habenti regulariter tutor non datur, sed curatorem habenti curator detur: nam utrubique est eadem ratio. Differentiam enim facit ratio potestatis, quam tutor habet in caput pupilli, quam non habet curator: non ago cum patre, in cujus sum potestate, hoc non patitur potestas, non ago etiam cum tutore, in cujus sum potestate, videlicet ex causa tutelæ, actione tutelæ, vel actione legitima de rationibus distrahendis ex duodecim tabulis, quæ datur in duplum adversus tutorem, qui intercepit pecuniam pupillarem, qui furatus est, imo nec ex alia ulla causa nondum finita tutela pupillo in tutorem datur actio, quæ cœperit tempore tutelæ, non furti, non legis Aquiliæ, si quid culpa tutoris deperierit, non condictio furtiva, *l. 9. § ult.* adhibita *l. seq. D. de tut. et rat. distr.* Et omnino pupillo nulla est actio cum tutore suo ulla, nisi ex causa præcedente tutelam, ex contractu tutelæ vetustiore, quam in rem ei datur specialis tutor, vel curator, de quo actum est in *tit. de in lit. dand. tut. sup.* Sic igitur ratio potestatis vetat agi cum tutore, cujus potestati liberum caput commissum est, quæ ratio potestatis cessat in curatore, et in protutore. Posset quis contendere idem esse in tutore, et curatore, ut nec causa potestatis agi possit cum curatore negotiorum gestorum, nisi finita demum cura, fortiter ex *l. 2. et l. 12. sup. de admin. tut.* In quibus ostenditur, rationes curationis administratæ non jure exposci manente administratione, id est, non agi utili negotiorum gestorum adversus curatorem; et si duo sint curatores, non posse alterum cum altero agere negotiorum gestorum, quamdiu communis administratio durat: sed si quis eorum non ex fide curam gerat, ab altero est postulandus suspectus, et removendus, ac deinde agatur cum remoto negotiorum gestorum, non ante remotionem, ut in *l. Actus, D. de adm. tut.* Ergo videtur nulla esse differentia inter tutorem et curatorem. Sed recte Accurs. notavit, nullam etiam esse differentiam inter tutores, et curatores, videlicet si a curatore exigetur ratio totius administrationis, quasi curatione finita, quæ durat. Nam ut de tutore dicitur in *l. 9. §. Et generaliter. D. de tut. et rat. distr.* ideo non agit tutelæ, nisi tutela finita sit, quod absurdum sit administrationis rationem negotiorum pupilli a tutore exposci, in qua adhuc perseverat. Hæc utilitatis ratio exigit, ut tutelæ actio differatur in tempus pubertatis, *l. 16. D. eod. tit.* vel in aliud tempus finitæ tutelæ. Finitur autem variis modis. Hæc autem ratio obtinet etiam in curatore, quod absurdum sit a curatore exigi rationem administrationis, in qua adhuc perseverat, quandoquidem objicit, nondum peregi administrationem, nondum implevi officium meum, nimis festinas agere, et reposcere rationes negotiorum nondum peractorum. Ergo ita dicamus, certe de re, quæ salva esse desierit dolo, aut culpa curatoris, posse agi etiam manente administratione, sed non generali judicio. Et ita loquitur manifeste *d. l. 2. et l. 12. sup. de adm. tut.* et *d. l. Actus.*

Et ut hoc dicam apertius, hac in re nihil distat tutor a curatore, si agatur generali judicio tutelæ, vel generali judicio negotiorum gestorum. Nam utraque actio est generalis, id est, non negotii certi, sed negotiorum complurium, *l. Pro socio arbiter. D. pro soc.* Et hoc tantum distat, quod tutelæ judicium semper est generale, quod tantundem est ac cum dicis, tutelæ judicio agi finita demum tutela; judicium negotiorum gestorum etiam speciale esse potest, *l. 3. §. Negotia. D. de neg. gest.* dum ait, *negotia sic accipe, sive unum, sive plura.* Ergo de uno negotio recte agam cum curatore, manente administratione, non de administratione universa, quia intempestiva et immatura actio est, quæ generaliter instituitur. Et hæc omnia valde notanda sunt. His addamus observata *l. 3. hoc tit.* arbitrium tutelæ dari non tantum in tutorem finita tutela, ut dixi, sed etiam in curatorem pupilli. Nam omnino *d. lex 3.* significat, tutelæ conveniri curatorem pupilli, quod est valde novum. Et sane hoc olim fuit controversum inter prudentes, an curator pupilli teneretur actione tutelæ, vel saltem protutelæ, quia curator pupilli instar est tutoris, et ut tutela finitur pubertate, ita etiam curatio, quæ imitatur tutelam, *l. 2. et 3. in quibus caus. tut. sup. l. Curatorem, D. de tut. vel cur.* Sed Ulpian. in *l. 1. §. Si curator. D. de eo qui pro tut. neg.* verius esse ait, in re nimirum controversa, ut pupilli curator non conveniatur pro tutelæ judicio, quia nulla alia significatio horum verborum est, *qui officio curatoris functus est,* quam ut teneatur actione negotiorum gestorum. Sed tamen controversiæ veteris vestigium exstat in hac *l. 3.* quæ in curatorem pupilli dat judicium tutelæ. Et hoc ita annotavit Thalelæus in hac l. 3. dum scribit in hanc sententiam. *Erat sententia quorundam Jurisc. qui existimabant curatorem pupilli tutelæ teneri exemplo tutoris, quæ nunc non obtinet.* Ceterum etiamsi titulus nobis exponat tantum actionem tutelæ illis verbis, *arbitrium tutelæ,* tamen sub hoc titulo tractatur etiam de arbitrio negotiorum gestorum, id est de utili actione negotiorum gestorum, qua tenetur curator, non directa, qua tenetur gestor voluntarius, id est, qui ultro accesserit ad negotia aliena, utili autem tenetur, qui coactus suscepit negotia aliena, veluti curator. Nam etiam tutela et cura invito deferuntur quasi munus civile, et publicum: ut sæpe quæ sunt scripta de tutore ad curatorem trahuntur, ita quæ sunt scripta de actione tutelæ, trahuntur ad utilem actionem negotiorum gestorum, quæ competit administrationis, sive curationis causa, de qua in hoc tit. est *l. 7.* et *l. ult.* Quæ quam affines sint, ut intelligatis, notandum in hoc titulo, in utramque venire id quod interest, ut in *l. 4.* ut scilicet reddant rationes administrationis, et quicquid reliquorum nomine debeat qui negotia gesserunt in *l. 9. h. t.* Nam et rationum ipsum nomen continet etiam reliqua, *l. Cum servus, D. de cond. et dem.* et rursum quicquid dolo, vel culpa lata, aut levi, eorum scilicet tutorum, et curatorum, qui negotia gesserunt, minores amiserunt, vel non acquisierunt, *d. l. 7.* Nam et minores restituuntur in integrum, non tantum si quid amiserint, sed etiam si quid non acquisierint, *l. penult. sup. de in integr. rest.* Hæc veniunt in utramque actionem. Denique tutor, vel curator præstat dolum, culpam latam, et levem, et quaniam in rebus suis diligentiam, *l. 1. in princ. D. de tut. et rat. distr. l. A tutoribus. D. de adm. tut.* Uno casu latam culpam tantum videlicet in exigendis nominibus, non quæ ipse tutor fecit, vel curator minoris nomina, sed in nominibus paternis, et vetustioribus contractis ante tutelam: in iis exigendis arguitur tantum tutor ob latam culpam, id est, nimiam cessationem, remissionem, negligentiam. Et ita est explicanda *l. 2. h. t.* Altero etiam casu præstat tantum latam culpam, dissolutam culpam, manifestissimam negligentiam, videlicet si emerit pupillo prædium bona fide, nihilque egerit in ea re, dolo malo forte majoris emendo, quam fuerit æquum, in gratiam venditoris: sed si, ut dixi bona fide emerit, verum minus bonam conditionem elegerit, *si la terre n'est pas forte bonne,* in ea re satis erit si præstet latam culpam, id est, si nimis negligens videatur fuisse in eligenda conditione prædii, ut hoc solo casu teneatur, nec in eo arguatur levis negligentia. Et utraque etiam actio est bonæ fidei, et utraque est privilegiaria, *l. Dubimus, D. de reb. auct. jud. poss.* Et in utramque veniunt usuræ, et utrique actioni datur tacita hypotheca, *l. 20. sup. de administrat. tut.* Et si sint plures tutores, vel curatores, et agatur de summa administrationis, omnes sunt conveniendi apud eundem judicem, *l. 5. h. t. l. 2. D. de quibus reb. ad eund.* Et rursus si sint plures tutores, vel curatores, prius convenietur, qui administravit, non enim plerumque omnes administrant, sed constituitur unus ex multis, qui solus administrat, præstita satisdatione: ut igitur prius conveniatur, qui administravit, *l. 6. h. t. l. 2 inf. de hæred. tut.* deinde is, qui non administravit, ut conveniatur culpæ nomine, quod administratorem non admonuerit officii sui, vel quod mala fide versantem in administratione non suspectum postulaverit. Ac præterea ex pluribus, qui gesserunt, unus potest eligi, a quo minor suum repetat cessis eidem actionibus adversus collegas, ut in *l. 6. hoc tit.* Item utraque actio est perpetua, id est, non finitur, nisi silentio 30. annorum, *l. Adversus, sup. de neg. gest. l. 8. hoc tit.* In qua corrigendus est unus locus, illo scilicet, *novatione, aut acceptilatione:* nam pro disjunctiva est ponenda conjunctio, ut in veteribus quibusdam, et in Basilicis, *novatione, atque acceptilatione:* nam et ita res solet geri: quod debetur ex causa tutelæ, novatur in verborum obligationem, deinde verborum obligatio tollitur acceptilatione, quia verbis non tollitur, nisi quod verbis contractum est. Et ideo *lex 8.* dicit vel tutorem liberari transactione, quod fit per exceptionem pacti vel novatione, atque acceptilatione, quod fit ipso jure. Utraque etiam actio datur hæredi, et in hæredem *l. 12. h. tit.* Quod dicitur ad differentiam actionis de rationibus distrahendis *ex 12. tab.* quæ non datur in hæredem, quia est pœnalis, id est, in duplum. *l. 9. §. pen. D. de tut. et rat. distr.* Ac postremo in utramque venit etiam id, quod gestum est post finitam administrationem, si connexum fuerit tutelæ negotium, vel curæ: et connexa dicuntur, sine quibus negotium perfecte expediri non potest, et quæ separari vel disjungi non possunt, *l. 11. h. t. l. Ita autem, §. Si tutor,* et *§. ult. D. de adm. tut. l. 13. D. de tut. et rat. dist. l. Quod ergo, §. pen. de contr. tut. l. Cum actum, D. de neg. gest.* Hi omnes loci sunt de connexis, in quæ actiones veniant. Etiam illud non omittam, quod Justinianus notat in *l. ult. h. t.* in reddendis rationibus, cum quæritur de modo bonorum pupilli, de quantitate bonorum pupilli, stari inventario publice confecto, etiamsi ampliorem quantitatem contineat, etiamsi falsam quantitatem contineat, et ex eo damnari tutorem, qui ei subscripsit, quique id publice fieri curavit. Itaque cautione maxima opus est in conficiendo inventario. Non tenebitur tutor ex nudo sermone, si forte laudans pupillum, locupletiorem eum esse dixerit, quam sit, *d. l. ult.* sicut etiam non attendimus æstimationem patris defuncti, quam fecit moriens: sæpe errant patresfam. in æstimandis suis bonis. Idcirco non attendimus eorum æstimationem, *l. 1. h. t.* Et ultimo valde notandum censeo, quod est in *l. 10. h. t.* propterea quod hodie invenio sæpe promotis ad munus publicum, seu honorem, et sua industria forte, vel parsimonia factis ditioribus, qui ante inopes erant, objici eis suspicionem deprædati fisci, suspicionem sordium, aut gratiæ, denique suspicionem male partarum divitiarum. Nam ita legimus Avidium Cassium dicere apud Volcatium Gallicanum: *Audisti præfectum prætorii nostri philosophi ante triduum, quam fieret mendicum, et pauperem, sed subito divitem factum, unde quæso, nisi de visceribus Reip. provincialiumque fortunis?* Et judicium istud si adjuvetur aliis adminiculis, et probationibus, utique non est contemnendum: sed non ex eo solo est argumentandum temere, quod hæc verba *l. 10.* demonstrant elegantissime: *nam quod, etc.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LII. De dividenda tutela, et pro qua parte quisque tutorum conveniatur.*

Hic titulus est de divisione administrationis, et actionis tutelæ, et docet pro qua parte actio tutelæ dividatur inter tutores. Dividere trahit secum etiam non dividere, ut facere non facere, id est, ubi de uno tractatur, necesse est etiam de altero tractari: sicut solet contrariorum esse eadem disciplina. Igitur hæc omnis quæstio, quæ est celeberrima, et admodum necessaria, eo pertinet, ut sciamus; cum plures sint tutores, vel curatores: nam et tutores ad se pertrahunt curatores, pro qua parte in singulos agi possit, et quando in unum ex pluribus in solidum dividere est agere pro parte in singulos: non dividere est agere in solidum in unum e multis: quid vero hac de re statuendum sit, paucis dabo. Aut divisa est administratio tutelæ in partes, vel in regiones, vel in provincias, aut indivisa. Si divisa est aut a testatore, aut a judice divisa est et distributa, aut a tutoribus ipsis inter se. Si divisa est a testatore, vel a judice, actio etiam tutelæ dividetur, ut pro ea tantum parte quisque conveniatur, quæ ei attributa est, non pro parte collegarum, id est, contutorum, nisi dolus ejus, aut culpa arguatur quod collegam, vel collegas, id est, contutores suspectos non fecerit, eversis jam eorum facultatibus, vel quod lusorie suspectos fecerit, id est, per collusionem prodita causa pupillorum. Hoc enim casu convenietur in solidum, *l. 2. §. In divisionem. h. t. l. Si duo, D. de adm. tut.* Julianus Antecessor in collectione quadam, quam fecit hac de re, et edita est, sic scribit: *Si divisa sit tutela a testatore, vel judice, unusquisque pro sua administratione tenetur, nisi forte, cum oportebat contutorem removere ut suspectum, omnino non removit, aut tardius removit.* Sic est legendum apud Julianum. Et hoc si divisa sit tutela a testatore, vel a judice, ut dixi: sed si ipsi tutores sine judice, et sine præcepto testatoris tutelam inter se diviserint, singuli actione tutelæ in solidum tenentur, perinde atque si inter se administrationem non divisissent, sed tutelam gessissent communiter et indivise, *l. 2. h. t.* Quia conventio tutorum non potest dividere officium tutelæ, quod est individuum, nisi id diviserit testator, aut judex. Conventio tutorum non potest dividere administrationis periculum, quod est commune omnium tutorum, *l. 3. h. t.* Et generaliter conventio non potest lædere jus alterius, *l. 3. D. de transact.* Ergo et in fraudem pupilli inutilis est divisio administrationis, quam fecere invicem tutores sine judice. Et breviter, etiamsi tutores ipsi inter se administrationem diviserint, perinde omnia servantur, atque si communiter tutelam gessissent pro indiviso. Qua de re nunc est dicendum plenius. Satis dictum est de tutela divisa. Dicamus igitur de indivisa. Si indivisa sit tutelæ administratio, vel quod idem est, ut dixi, si ipsi tutores soli inter se divisionem fecerint, quoniam ea divisio non lædit jus pupilli, et quantum ad pupillum irrita inutilisque habetur pro non facta. Hoc ita distinguimus: aut omnes gesserunt communiter tutelam, aut nulli gesserunt: aut quidam gesserunt, quidam cessarunt. Si omnes gesserunt communiter pro indiviso, vel etiam pro diviso, ut dixi, facta privatim tantum inter eos divisione sine judice, vel si nulli gesserunt, et administrarunt tutelam (nihil enim interest) singuli actione tutelæ tenentur in solidum, et eligere potest pupillus, eum quo experiatur in solidum, cum hac conditione tamen, ut is, quem elege-

rit, condemnaverit, exegerit, cedat actionibus suis adversus alios, *l. 6. §. 1. sup. arb. tut. l. 2. in pr. h. t.* In hac leg. 2. studiosis est omne operæ pretium quæstionis hujus. Hoc autem, ut possit eligere pupillus ex eis, quem conveniat in solidum, omissis ceteris, ita verum est nisi omnes tutores solvendo fuerint tempore litis contestatæ, quod et Julianus notat in supradicta collectione. Hoc enim casu is, quem elegit pupillus, et convenit in solidum, opposita exceptione potest desiderare quod omnes collegæ sint solvendo, actionem dividi inter omnes pro virilibus portionibus, vel pro rata ejus, quod quisque gessit, *l. 1. §. Nunc tractemus. De de tut. et rat. distr.* Exemplo scilicet fidejussorum plurium, vel mandatorum, qui ex epistola Adriani notissima etiam omnibus tabellionibus, si omnes solvendo sint tempore litis contestatæ, dividunt inter se actionem pro virilibus portionibus, nisi renuntiatum sit beneficio Epistolæ D. Adriani, id est beneficio divisionis in ipso contractu, quod beneficium divisionis porrexit etiam Justinianus ad omnes correos debendi, *Nov. de duobus reis* 99. Vel etiam si pupillus non eligat unum ex tutoribus, sed cum omnibus agat, et condemnet omnes, periculum sententiæ dividitur inter eos pro virilibus portionibus, id est, actio judicati, *l. 2. inf. si plures u. i. sen. cond.* Et hoc, ubi omnes fuerint solvendo litis contestatæ tempore. Quid si omnes eo tempore solvendo non sint, vel non sufficiant indemnitati pupillo præstandæ? Hoc casu ii, qui non sunt solvendo, onerant idoneos tutores, et locupletes, qui sunt pares solvendo. Igitur, si unus tutor sit solvendo, ceteri non solvendo litis contestatæ tempore, ille, qui solvendo est, convenitur in solidum, nec poterit uti beneficio divisionis, *l. 2. D. quibus rebus ad eund. jud.* Ceterum pupillus ei cedet actionem adversus collegas, *l. Ex pluribus. D. de adm. tut.* vel sine cessione dabuntur utiles ex constitutionibus, *d. l. 1. §. Nunc tract. D. de tut. et rat. dist. l. 2. inf. de contr. jud.* Et hoc ita procedit si conveniatur unus in solidum ex communi culpa, vel ex culpa eorum, qui solvendo non sunt: nam si conveniatur ex dolo communi omnium, vel contumacia omnium, id est, ex cessione omnium improba, ei neque ceduntur actiones directæ convento in solidum, neque dantur utiles adversus collegas, *d. l. 1. §. Plane. D. de tut. et rat. distr. l. Ex pluribus. D. de adm. tut.* Optima ratione quia proprii doli, proprii delicti, propriæ contumaciæ pœnam tulit, quæ res indignum eum facit, ut quicquam consequatur a ceteris doli ejusdem, aut contumaciæ participibus, quia nulla est societas maleficiorum, nulla justa communicatio damni ex delicto. Ad hæc notandum est, non statim onerari tutorem idoneum propter non idoneum, quoniam prius excutiendus est is, qui dicitur non idoneus, vel hæres ejus, et fidejussor ejus et tandem magistratus municipalis qui eum dedit non exacta satisdatione, *l. Luc. §. penult. D. de adm. tut.* Et si ab his personis pupillus suum servare non possit, tum demum venit ad contutorem idoneum, eumque exigit in solidum. Et unus tantum casus est, quo contutor idoneus statim convenitur in solidum propter non idoneum, excusso magistrato municipali, si tutor idoneus ob hoc conveniatur, quod collegam suspectum facere, vel ab eo satisdationem exigere supersederit, *l. 2. et 5. D. de mag. con.* Et hæc est sententia *l. 1. §. Usque adeo. D. de tut. et rat. distr.* Ubi potius est legendum, *si non sint solvendo contutores*. Et ita vulgo legunt Latini Græcique perspicue, rectius quam sit scriptum in Florentinis, et in illa collectione Juliani detracta negatione: eam in Florent. est manifesta trajectio negationis e suo loco in alium, quandoquidem in eo §. *Usque adeo*, vulgo omnes Græci, et Latini, et Julianus ipse legunt, *si contutor ob hoc conveniatur, quod suspectum facere, aut satis exigere noluit*, ut scilicet hoc casu prius conveniatur quam magistratus municipalis. Et hanc sententiam asserit etiam fortiter Hugolinus, ut cum in Florent. sit scriptum, *si non contutor ob hoc etc.* appareat eo loco abundare negationem, quæ in eodem exemplari paulo ante desideratur, illo loco; *si sint solvendo contutores*, manifesta trajectione negationis; nunc videamus quoniam ille articulus explicitus est, si omnes gesserunt pro diviso ex privata conventione, vel si nulli gesserunt: videamus et quæramus quid sit dicendum de altero articulo, si quidam gesserint tutelam, et quidam cessaverint. Et jus ita est, ut conveniantur prius, qui gesserint, si solvendo fuerint tempore finitæ tutelæ, *l. 6. sup. titul. proxim. l. 3. h. t. l. 2. inf. de hæred. tut. l. 1. inf. si tut. vel cur. reip. causa abs.* Satis est si tempore finitæ tutelæ, qui eam gesserunt, solvendo fuerint, ut ceteri, qui non gesserunt omnino liberentur: nam si post finitam tutelam fiant non solvendo, hoc non onerat ceteros, qui nihil gesserunt, sed cedit periculo minoris ipsius, aut curatoris, qui tutelæ rationes in tempore non exegerunt, *l. 1. h. t.* Si vero solvendo non sint, qui gesserunt tutelam tempore finitæ tutelæ, neque fidejussores eorum, neque magistratus municipales, qui eos dederunt non exacta satisdatione, tum conveniuntur utili actione tutelæ qui non gesserunt, quia suo periculo cessaverunt, *l. 4. §. 1. D. rem pupill. sal. for. l. Tres tutores. D. de adm. tut.* Verum hic ordo conveniendi tutoris non servatur in eo, quod ex communi dolo periit pupillo: ex hac enim causa cum quo libuerit pupillo congredi licet, *l. 2. inf. si tutor, vel cur. non gess. l. Tutores. §. In eum. D. de adm. tut.* Servatur tamen is ordo si quid periit culpa levi omnium, ut etiam Julianus scribit in illa collectione. Et placet etiam, quod ibidem Julianus notat, etiam eum videri non administrasse tutelam, qui rem aliquam, aut partem, de qua agitur, non attigit, etiamsi alias res attigerit, quia quantum ad eam rem verum est eum non gessisse, non se miscuisse administrationi. Et hoc etiam comprobat lex 2. *D. de magistr. conveniendis.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LIII. De in litem jurando.*

Hic titulus 53. est *de jurejurando in litem*, quod in arbitrio tutelæ defertur adolescenti, vel curatori ejus, et curatori volenti, non invito, *l. 1. et 2. hoc tit.* Et nihil aliud est jusjurandum in litem, quam æstimatio religiosa ejus rei, de qua agit adolescens, vel pupilli, adolescentisve tutor, aut curator adversus tutorem, aut curatorem, aut brevius, jusjurandum in litem est pretium, quod juratus rei suæ ponit atque constituit is, qui agit tutelæ, vel utili negotiorum gestorum ex curationis causa. *Litem* enim dicimus rem in judicium deductam, vel id quod interest. Est igitur jusjurandum in rem æstimandam, qua de agitur. Dubitabant veteres *rem*, an *litem* dici oporteret: hodie promiscue dicimus *rem*, vel *litem*, ut in 12. *tab.* rei, vel litis arbitros tres danto; jusjurandum ergo in litem est, quo æstimatur lis, id est, id quod interest, sive res de qua agitur, quod idem est. Hæc vero res, quæ in judicium deducta est, aut æstimatur a judice vero et justo pretio, videlicet si dolus, et contumacia, vel lata culpa ejus unde petitur nulla arguatur, *l. 2. in fi. h. t.* cum judex æstimat rem in judicium deductam, vero pretio æstimat id quod interest, vel ea res æstimatur ab actore jurato, si dolo adversarii, vel lata culpa res, qua de agitur, non restituatur, vel non exhibeatur: utroque genere, id est, sive æstimet rem judex, sive petitor juratus, fit vera venditio rei, sive litis. Litis æstimatio venditio est, sed priore genere, id est, æstimante judice, fit justo pretio: posteriore genere, id est, æstimante domino litis, fit etiam injusto et immenso coercendi adversarii gratia ob dolum ejus, vel latam culpam, quæ vulgo præsumitur esse dolo proxima, ac pene dolus: vel ob ejus contumaciam, id est, cessationem in administranda tutela, quæ etiam nihil aliud est, quam dolus malus, et fraus, *l. Si plures. D. de admin. tut. l. 2. h. t.* in qua, ut hoc admoneam, illo loco, *dolo, vel circumveniendi pupilli gratia*, omnino delendus est ille articulus, *vel*, ut sit, *dolo circumveniendi pupilli gratia*, quod est perspicue verum. Igitur judex æstimandæ litis gratia, ei, qui agit tutelæ, vel utili negotiorum gestorum, defert jusjurandum ob dolum tantum, vel latam culpam tutoris, aut curatoris. Et quantum actor juratus rem, sive litem æstimaverit, in tantum judex plerunque condemnat reum, *l. 2. et 3. h. t.* Id vero nunquam defertur ob levem culpam tutoris, vel curatoris, sed ipse judex facit pretium verum et justum, quod probat apertissime *l. Videamus. in fin.* quæ tota est de actione tutelæ, *D. de in lit. jur.* Et vehementer errant vulgo qui æstimant ob levem culpam in tutorem deferri jusjurandum in litem, hoc enim nullo modo probat *lex 4. h. t.* ex quo duxerunt istum errorem, ac si diceret, alio jure esse tutorem, alio hæredem tutoris, quod etiam ob levem culpam in tutorem juretur in litem, in hæredem autem tutoris ob dolum tantum, vel latam culpam. Quæ differentia falsissima est, et longe alia mens hujus *l. 4.* videlicet in tutorem jurari in litem, si inventarium, ceteraque instrumenta pupillaris non exhibeat. Item si inventarium nolit facere, *l. Tutor. 7. D. de administ. tut.* Item si rem pupilli restituere nolit finita tutela, *l. Tutor, D. de in lit. jur.* quia hæc omnia dolo malo facit, et fraudulenter. Ex dolo igitur tutoris, vel lata culpa quæ et ipsa dolus est, in tutorem actori deferri jusjurandum in litem: in hæredem autem tutoris conventum actione tutelæ, ex dolo, vel lata culpa tutoris non deferri jusjurandum in litem, nisi lis fuerit contestata cum defuncto, sed ex dolo proprio tantum ipsius hæredis, vel ex lata culpa ipsius hæredis propria, *l. 1. 2. et 5. h. t. l. 4. §. 1. D. de fidejus. tut.* Et hæc est elegantissima sententia *l. 4. h. t.* non illa, quam referunt: et notandum quod dixi, contra hæredem tutoris conventum actione tutelæ ex dolo tutoris non jurari in litem, non dixi, hæredem non teneri actione tutelæ ex dolo, vel lata culpa tutoris: sed in eum non jurari in litem, nisi ex proprio dolo, non ex defuncti dolo. Nam certum est, hæredem ex dolo, vel lata culpa tutoris teneri actione tutelæ in solidum, id est, etiamsi ex dolo defuncti nihil ad eum pervenerit, *l. Ex deposito, et l. Ex contractibus, D. de obligat. l. ult. D. de fidejussor. tut.* Et generaliter hæres quicunque, ut ex illis locis apparet, tenetur ex delicto defuncti, id est, ex dolo, actione ex contractu, non actione ex delicto: et si hæres defuncti tutoris tenetur actione tutelæ ex dolo defuncti, vel lata culpa, id est ex delicto, et multo magis ex levi culpa, id est, ex cessatione, et negligentia qualibet tutoris, ut *l. 2. et 4. tit. seq. l. 4. de magist. conven.* in quo etiam peccant vulgo, dum existimant hæredem teneri ex dolo, vel lata culpa defuncti tutoris, non ex levi, quod est absurdum. Hoc enim est perinde ac si diceres, hæredem non teneri ex contractu defuncti, nisi ex causa doli aut latæ culpæ, non si dolus, aut lata culpa abfuerit. Notantur ergo a me duo vulgares errores. Unus, ut in tutorem juretur in litem ob levem culpam, male percepta *l. 4. hoc tit.* Alius ut hæres tutoris non teneatur ex levi culpa defuncti, qui tenetur ex delicto defuncti. Qui duo errores sunt maximi. Sed notandum ad hæc maxime hæredem tutoris (quod de hærede cujuscumque dici potest, non teneri ex omni dolo, vel lata culpa tutoris, ut declarat *l. 1. tit. seq.* sed ex eo tantum dolo, qui damnum et diminutionem attulit rebus pupilli, qui diminuit patrimonium pupilli, qui spoliavit pupillum, ut inquit *l. 1. tit. seq.* si quid tutor lucratus sit ex damno pupilli, si intercepit pecuniam pupilli, si quid depredatus est, si grassatus est in re pupillari, licet ex eo dolo nihil

ad hæredem pervenerit tutoris, tamen id damnum debere præstare pupillo in solidum. Idem etiam erit, si quid alter lucratus sit ex damno pupilli, per gratiam tutoris, *par la faveur du tuteur*, veluti re pupilli alteri vendita viliore pretio, ut in *l. 6. sup. arb. tut.* quæ gratia adscribitur latæ culpæ, *l. Si procuratorem, §. ult. D. mand.* Et lata culpa præsumitur semper esse dolus: lata culpa est dolus præsumptus, non omnino evidens *l. Quod Nerva. D. depos.* Ex his igitur causis, quibus minuitur res pupilli, aut deterior fit dolo, vel lata culpa tutoris: hæres ejus tenetur actione tutelæ in solidum, etiamsi nihil ad eum pervenerit, non tamen ex aliis causis, aut ex quolibet alio dolo. Et rectissime, ut memini me docere obser. 13. Græci in *Basil. in l. 1. tit. seq.* detracta negatione affirmate legunt hoc modo: *hæredes tutorum ob negligentiam, quæ latæ culpæ comparari possit, condemnari non oportet:* denique Basilica manifeste ostendunt esse legendum in *l. 1. hoc tit. quæ. latæ culpæ*, detracta negatione, ut sit hæc sententia, hæredem tutelæ teneri in solidum ex dolo, vel lata culpa tutoris, qua diminuta est res pupilli, vel deterior effecta in lucrum tutoris, vel alterius per gratiam tutoris: non teneri ex alio quocunque dolo, nisi lis fuerit cum defuncto contestata. Qui existimabant hæredem tutoris non teneri ex levi culpa tutoris (quod est iniquum) junxerunt negationem in illa *l. 1.* et etiam in *l. 2. inf. de mag. con.* Et ita hæc interpretatio, fidaque correctio *l. 1. tit. seq.* quam summe notandam censeo, atque retinendam, patefacit perspicue jam quid sit, quod ait Justinian. in *§. Aliquando, Instit. de perpet. et temp. act.* aliquando actionem ex contractibus non dari in hæredem, ut puta si defunctus dolose versatus sit, et nihil ex eo dolo ad hæredem pervenerit. Sciendum est duas esse regulas juris. Actione ex delicto pœnali ob dolum defuncti non teneri hæredem, nisi quatenus ad eum pervenerit ex delicto defuncti. Altera regula hæc est: ex dolo defuncti, ex actione ex contractu defuncti, licet in eo versetur dolus, ob dolum defuncti, vel latam culpam hæredem teneri, etiam si nihil ad eum pervenerit ex eo dolo defuncti. Sed posteriori additur exceptio in *d. §. Aliquando*, dum ait: aliquando ex contractu in hæredem non dari actionem, si nihil ad eum pervenerit ob dolum malum defuncti. Quando vero hoc fiat, docet *l. 1. tit. seq.* Si dolus defuncti rebus actoris diminutionem non attulerit, hæres non tenetur ob eum defuncti dolum, damno tantum sarciendo obnoxius est, quod intulit defunctus alteri dolo malo, vel lata culpa: nam ut refutemus aliorum interpretationes *ad §. Aliquando*, et probabiles tantum (nam aliæ sunt so o contempta et silentio dignæ. ut explicent hunc *§. Aliquando*) putant excipi in illo §. interdictum de precario, propterea quod in *l. Quæsitum. in fin. D. de prec.* dicitur, interdicto de precario ex dolo defuncti hæredem teneri hactenus, quatenus ad eum pervenit. Ergo non teneri si nihil pervenit. Et interim non afferunt rationem, cur hoc sit speciale in precario, nec possunt adferre. Sed facile nimis capti sunt illis verbis *leg. Quæsitum*, hæredem teneri, ex dolo scilicet defuncti hactenus quatenus ad eum pervenit. Nam ideo non sequitur, quin etiam teneatur ultra id, quod pervenit, id est, in id, quod non pervenit ad se, sed ad alium dolo defuncti, si quid lucratus sit reus, vel alter ejus beneficio et gratia ex damno actoris, etenim *l. 4. inf. tit. seq.* dicitur, hæredem tutoris teneri in id, quod pervenit. Unde jam patefit vitiose colligi, non teneri etiam eum in id, quod non pervenit, si dolus defuncti rem actoris diminuerit, vel dilapidaverit malo more et improbato. Alii vero etiam male existimant in eo § *Aliquando* excipi actionem specialem depositi, de eo, quod depositum est in tumultu, aut ruina ædium, aut incendio, aut naufragio, in trepidatione quadam, et consternatione mentis. Nam et actio depositi ex his quatuor causis, tumultus, incendii, ruinæ, naufragii, est pœnalis actio in duplum, in quam venit dolus depositarii, vel hæredis ejus proprius dolus. Nam ex hac causa, ex dolo defuncti hæres non tenetur in duplum actione depositi. Hoc etiam exemplum non est accomodatum ad §. *Aliquando*, neque conveniens. Nam actio depositi potius videtur esse ex delicto, quam ex contractu, cum et sit pœnalis in duplum. Et idcirco secundum priorem regulam, ac actione non tenetur hæres ex dolo defuncti, sed ex dolo proprio tantum, ut in §. *Plane in. Instit. de action.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LIV. De hæredibus tutorum vel curatorum.*

Quod dixit supra tit. generali, scilicet arbitrium tutelæ, id est, tutelæ actionem dari hæredi, et in hæredem *l. pen.* id specialiter exsequitur in hoc tit. Cur specialiter? Quia alio jure est actio tutelæ, quæ datur hæredi, et in hæredem, et alio jure actio tutelæ, quæ datur tutori, et in tutorem. Ac primum occupavit in tit. superiori *l. 4.* indicare unam differentiam, quod scilicet ex dolo adversus tutorem juratur in litem, sed non adversus hæredem, nisi lis fuerit contestata cum defuncto. Addantur etiam aliæ duæ differentiæ. Actio tutelæ, quæ hæredi pupilli competit, non est privilegiaria, pupillus habet privilegium personale, et privilegium tacitæ hypothecæ, hæres ejus non habet, *l. Ex pluribus. de adm. tut. l. Dabimus. D. de reb. auct. jud. poss. l. 1. §. Idem principes. D. ad leg. Cor. de fals.* Ergo non est eadem actio tutelæ, nec eodem jure est, qua pupillus agit: et actio tutelæ, qua hæres pupilli agit: altera est privilegiaria, altera non est privilegiaria. Et rursum actio tutelæ, quæ in tutorem datur, famosa est, non quæ agitur in hæredem tutoris, *l. Furti, §. Si quis alieno*, et *§. penult. D. de his qui not. inf.* In hoc autem proposito hæredem, vel hæredes accipimus in infinitum, ut contineantur etiam hæredes hæredum, quod in tit. sup. ostendit. l. 2.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LV. Si tutor, vel curator non gesserit.*

Dat tit. *Si tut. non ges.* ut resumat quod dixit in tit. generali *arb. tut. l. 6.* etiam eum, qui non gessit tutelam teneri arbitrio tutelæ, utili scilicet non directo, et excesso eo prius atque convento qui gessit, ut in *l. 2. hoc tit.* in prima parte *l. 8 sup. de admin. tut. l. 3. sup. de div. tut.* et ut docet specialiter cessationis rationem esse reddendam, etiamsi non defuerint, qui gererent tutelam, ut sit *l. 2. sup. tit. proximo.* Si nemo gessit tutelam, quia non apparet quis sit prior, quis posterior, quisve ordo in eis conveniendis sit servandus, cum sit omnium contumacia par, vel culpa lata, perinde omnes tenentur, atque si communiter tutelam indivisam administrassent, *l. 2. hoc tit.* in secunda parte, quod a me latius explicatum est in *tit. de div. tut.* Ubi alii gesserunt, alii non gesserunt, si forte, qui gesserunt, solvendo non sint, conveniuntur qui non gesserunt, vel culpæ nomine, quod contutores suspectos non fecerint, *l. 2 tit. seq.* et *d. l. 6. sup. arb. tut.* Vel si is, qui tutelam administravit, qui tutelam gessit, solus patronus sit ceterorum contutorum, ut non possit postulantibus collegis suis libertis accusari suspecti, ob dolum et fraudem, quod actio suspicionis sit famosa, quam unusquisque intendit suo nomine, et quasi publico nomine, quia quasi publica actio est, quod pateat omnibus, hoc pietatis officium pupillo præstare parata, *l. 1. §. Consequens. D. de susp. tut.* In patronum igitur contutorem ceteri non possunt movere suspecti actionem famosam, quia liberto in patronum nulla est actio famosa, *l. 1. hoc tit.* ex qua sumpta est *l. 1. sup. de obseq. pat. præst.* Quid igitur fiet hoc casu; si ceteri tutores, qui tutelam non gesserunt, eum, qui gessit, quod patronus esset, non potuerunt postulare suspecti, an culpabuntur? sic sane, non quod suspectum contutorem non fecerunt (nec enim poterant) sed quod curatorem ei adjungi non postularunt, vel alio remedio non prospexerunt rebus pupilli, quas patronus male administravit, *l. 1 hoc tit. et arg. l. Si tutor. D. de susp. tut.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LVI. De usuris pupillaribus.*

Etiam hoc tit. specialiter resumit, quod attigit *tit. generali arb. tut. l. 3.* Videlicet in arbitrium tutelæ venire usuras pecuniæ pupillaris quam tutor in usus suos convertit, et usuras legitimas, id est, centesimas, quibus nullæ possunt esse majores, secundum leges, *au denier huict et un tiers*, quod etiam constitutionibus regiis comprobatum est, *douze pour cent*, *l. 1. hoc. tit.* quæ hoc dicit, venire usuram centesimam in actionem tutelæ, ejus pecuniæ, quam tutor convertit in usus suos. Veniunt etiam usuræ centesimæ in eandem actionem, si tutor negaverit pecuniam pupillarem ad alendum pupillum penes se esse, et in mendacio convictus fuerit. Item eædem usuræ veniunt, quæ sunt maximæ usuræ, et gravissimæ, si tutor neglexerit præceptum prætoris de pecunia pupillari deponenda, vel si tardius ei obtemperaverit. Item si a debitoribus pupilli centesimas usuras exegerit. Item si tutor dum negat aliquam pecuniam penes se esse falso, compulerit pupillos ad sua onera expedienda mutuam pecuniam sumere sub usuris centesimis. Ex his causis usuræ pupillares sunt centesimæ, *l. 7. §. Quæ autem. D. de administr. tutor. l. Qui sine. D. de neg. gest.* Ex ceteris causis ejus, quod tutor debet ex administratione, in arbitrium tutelæ secundum morem regionis veniunt usuræ trientes, vel quincunces, ut ait dictus §. *Quæ autem.* id est, *au denier vingt*, vel trientes, id est, *au denier vingt et cinq* vel si quæ aliæ leviores in provincia frequentantur. Nam exceptis causis, ex quibus veniunt usuræ maximæ, id est, centesimæ, in aliis ad usuras exigendas, vel in usuris exigendis servamus morem regionis, modo non excedat modum legitimum, *l. 1. in princip. D. de usuris.* Hæ sunt pupillares usuræ, id est, quæ veniunt in arbitrium tutelæ, vel in actionem utilem negotiorum gestorum. Nam quæ de tutoribus dicimus, pertinent etiam ad curatores. Veniunt autem hæ usuræ non tantum, si tutor ex sua persona conveniatur: sed etiam ex persona contutoris, quod eum suspectum non fecerit, vel quod ubi opus fuit, satis ab eo non exegerit *d. l. 7. §. penult. l. 2. hujus tit.* Et veniunt usque in diem sententiæ, sive condemnationis, vel si tutela sit reddita sine judice, *sans procez*, in diem redditæ tutelæ, *les usures courent jusques la*, *d. l. 7. §. ult.* et *l. 1. D. de usur.* Et ex die veniunt, qua tutor ex administratione cœpit esse debitor ipso jure, sine mora, quæ fiat, in personam sine interpel-

latione, quia favore pupillorum ex constitutione Severi mora ejus fit in rem, sive ipso jure, *l. Cum vero. §. Apparet. D. de fideicommiss. lib.* quæ constitutio Severi significatur etiam hodie in *d. l. 1. de usur.* Ad hæc duo notanda sunt, in arbitrium tamen tutelæ non venire otiosæ pecuniæ pupillares usuras, id est, quam tutor non habuit, cui fœneraret, vel ex qua ei e habuit prædia idonea, quæ compararet, tunc enim ea pecunia vacat pupillo, et sterilescit. *l. 3 hujus tit. l. Cum plures. §. ult. D. de administr. tutor.* Postremo notandum est impediri cursum usurarum pupillarium, quas tutor debuit, si per eum non steterit, quo minus tutelam restituerit, *l. 4 hujus tit.* Nam, ut non impeditur petitio sortis, quod debitor usuras solvere paratus sit, *l. ult. §. ult. sup. de jure dot.* nisi aliud convenerit, puta, ut donec usuræ solverentur, sors non exigeretur, *l. 4. §. ult. D. de pact.* Ita quoque non impeditur liberatio usurarum, quod creditor non agat, quod pupillus tutelæ non agat: si modo tutor ei sæpius denuntiaverit, et postremo apud acta jus dicentis protestatus sit, se paratum esse parem rationem cum pupillo facere, quæ est sententia *l. 4. hujus tit.* valde notanda quia non desideret oblationem pecuniæ, oblationem reliquorum, et obsignationem. Unde notandi sunt duo modi, quibus inhiberi potest cursus usurarum pupillarium. Unus est in *l. 1. in fin. D. de usuris. l. Tutor pro pupillo. §. 1. D. de administr. tut.* Alter modus hic est, qui proponitur in *hac l. 4.* si frequenter denuntiet pupillo tutor, ut accipiat rationes tutelæ, et tandem apud acta contestetur, se paratum esse restituere tutelam. Hoc sufficit ad inhibendum cursum usurarum, etiamsi pecuniæ obsignatio, vel depositio non intervenerit. Denique oblatio illa iterata sæpius, ut ad extremum prodita actis atque insinuata absolvit usuris pupillaribus.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LVII. De fidejussoribus tutorum, vel curatorum.*

Hic titul. ostendit, non tantum tutorem teneri actione tutelæ, sed et fidejussores ejus actione ex stipulatu, qui et ipse fidejussor nomine usurarum pupillarium tenetur, quia rei locum obtinet, *l. Si postea. D. rem pup. salv. fore.* Et adolescens eligere potest cum quo agat de tutela, cum ipso tutore, vel cum fidejussore ejus, vel etiam potest dividere actionem, et partem petere a tutore, partem a fidejussore tutoris, non etiam solidum a tutore, et solidum etiam a fidejussore, ne bis idem consequatur, *l. 1. hoc tit. l. Pupillus. D. eod. et l. l. Reos. inf. de fidejuss. l. 3. §. 1. D. de duobus reis, l. Grege. §. Etiam. D. de pign.* Et hoc secundum jus vetus, quod obtinuit ante Novell. Justin. *de fidejuss.* quæ creditoribus quibuscunque ademit istam electionem, et vult prius excuti reum principalem, quam fidejussorem. Qua de causa duæ constitutiones hujus tit. quæ loquuntur de ista electione non sunt positæ in Basil. quia erat sublata electio a Justiniano. Et quia satis explicita est *lex* 1. videamus alteram, in qua quæritur, an electo tutore liberetur fidejussor, electo, inquam, et condemnato, et solvente sortem forte duntaxat, nec etiam satisfaciente ad solvendas usuras pupillares, et cætera arbitrii tutelæ? An et cætera integrum est pupillo repetere a fidejussore tutoris, qui elegit reum? Denique reo electo an omnino liberetur fidejussor? Et valde notanda est distinctio *l. 2.* quia potest esse usui in multis partibus juris. Aut fidejussor acceptus est simpliciter in id, quod tutor debiturus esset: et tunc electo reo, et damnato, et nonnihil solvente, puta solvente sortem, fidejussor liberatur, quia non videtur in omnem causam intercessisse. Aut promisit generaliter rem pupilli salvam fore vel indemnem pupillum fore: aut præstari etiam id quod a tutore servari non possit: et his modis fidejussor se videtur obligasse in omnem causam, et electo reo, et solvente sortem tantum, nihilominus tenetur fidejussor ad solvendas usuras, quas reus per inopiam solvere nequit, et omnino ad supplendam pupillo indemnitatem. Et hoc vult *l. 2.* quod confirmatur *l. Fidejuss. inf. de fidejuss.* et *l. Initio. sup. de pact. int. empt. et vend.* et *l. Quæro. D. loc.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum LVIII. De contrario judicio tutelæ.*

Cum de judicio tutelæ directo supra dictum sit satis, quod pupillo competit: ad contrarium veniendum est, quod tutori in pupillum datur finita tutela. In hoc judicio tutelæ contrario venit, quod tutor de suo impendit in rem pupilli, *l. 3. hoc tit.* vel quod ei pupillus debuit ex causa præcedente tutelam, veluti ex contracto paterno, *l. 2. sup. de in lit. dand. tut.* Quod autem venit in contrarium judicium tutelæ, id etiam tutor, si cum eo agatur directo judicio potest consequi jure compensationis, *l. 3. h. t. d. l. 2. sup. de in lit. dand. tut.* Illud notandum est, in contrarium judicium tutelæ non venire, ut tutori, qui solvit pro contutore suo convento, et condemnato in solidum, pupillus cedat actiones suas adversus contutorem condemnatum, quia post solutionem extincta tutelæ obligatione, nulla pupillo actio superest, quam cedere possit, sed is, qui solvit pro contutore condemnato, habet in eum actionem negotiorum gestorum: post solutionem, ut dixi, frustra desideraretur cessio actionis a pupillo, quia solutio actionem pupilli peremit: ante solutionem recte desideraretur, recte scilicet pupillus cederet actiones suas tutori, qui id omne, quod ex tutela sua debetur, paratus est solvere pro collegis. Itemque valeret cessio post solutionem uno casu, si in ipsa solutione pactus sit tutor, qui solvit pro collegis, ut sibi cedantur actiones adversus collegas suos, quia hoc modo videtur emisse actionem pupilli adversus collegas suos, *l. Modest. D. de sol. l. Cum is. D. de fidejuss.* Itaque cessio redemptæ actionis valet, ut transactio mandatum, qua veluti mandato emptor fit procurator in rem suam, *l. 1. hoc tit.* vel etiam emptori actionis, sive nominis sine cessione, id est, etiamsi non sit factus procurator in rem suam, competit in collegas utilis actio tutelæ, quasi ex cessione præsumpta, *l. 1. sup. de obl. et act.* Sicut tutore condemnato, et solvente ex communi culpa, vel ex culpa collegarum, ei cedendæ sunt actiones adversus collegas, quod condemnatus consequitur in actione judicati per exceptionem doli mali, vel sine cessione ei dantur utiles ex constitutionibus: *l. Ex pluribus. D. de admin. tut. l. 1. §. Nunc tractemus. D. de tut. et rat. distr.* Quod utique verum est, etiamsi ex communi culpa vel ex culpa collegarum tutor absens, et indefensus condemnatus sit post litem cum eo contestatam, quæ sententia valet, lata scilicet in absentem, et indefensum, qui litem contestatus fuerat, *l. ult. inf. quomodo, et quando jud.* Si, inquam, ille absens condemnatus bonam fidem agnoscens sententiæ acquieverit, id est, non appellaverit, sed solverit, et fecerit judicatum, quæ est sententia *l. 2. hoc tit.* Et dixi recte *ex leg. 2.* ex communi culpa. Nam si unus ex tutoribus damnatus sit ex propria culpa: nulla ei actio potest esse in contutores, neque item, si ex communi dolo, *l. Si plures. D. de adm. tutor. l. 1. §. Plane. D. de tut. et rat. distr.* quod exposuimus etiam in *tit. de divid. tut.* neque item, si suo nomine solverit, *l. Ut fidejussor. D. de fidejuss.* et *l. Cum alter. inf. de fidejuss.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LIX. De auctoritate præstanda.*

Explicatis actionibus, quæ ex administratione negotiorum pupillarium nascuntur, datur *tit. de auctoritate præstanda*, quoniam veteres auctoritatem separabant ab administratione negotiorum, ut Ulpian. *lib. regul. tit. de tut.* dum ait, pupillorum, et pupillarum tutores, et negotia administrare, et auctoritatem interponere pupillis aliquid gerentibus: mulierum autem puberum tutores, quæ ante legem Claudiam erant in perpetua tutela, auctoritatem duntaxat interponere, non etiam gerere negotia mulierum. Et tamen de auctoritate præstita, vel non præstita, ubi oportuit, non minus, quam de administratione tutor rationem reddit judicio tutelæ, *l. Si tutor. D. de auct. tut.* Et, quod notandum, receptum est, ut sine auctoritate tutoris pupillus tutori obligetur judicio contrario tutelæ, *l. 1. D. de contr. act. tut.* quamvis aliis non obligetur pupillus sine tutoris auctoritate, nisi in quantum locupletior factus est ex D. Pii constitutione, *l. 1. D. de auct. tut.* Cum tamen alios sibi pupillus obliget recte, etiam sine auctoritate tutoris, *l. 1. hoc tit.* quæ sumpta est ex *l. Neque. inf. de contrah. stip.* Namque placuit generaliter, pupillum meliorem suam conditionem facere posse sine tutoris auctoritate, non etiam deteriorem. Sunt autem in hoc tit. duæ Justin. constitutiones novæ, quibus jus vetus abrogatur maxime notandæ. Una est in *l. 4.* ut non tantum in civilibus, sed etiam in criminalibus causis minoribus sit necessaria auctoritas tutoris, ut inutile sit, et irritum etiam criminale judicium, si tutor, vel curator minori non adfuerit, vel accusatori minori, vel reo. Et inde in *l. 2. §. Pupillo. D. de accus.* pupillo licet exequi judicio publico mortem patris, vel avi sui ex consilio tutorum. Jure autem veteri, sicut cum servis nulla erat actio civilis, *l. Servus. sup. de jud. l. Cum servo. D. de reg. jur.* erat tamen cum servo criminale judicium, *l. Hos accusare. § Omnibus. D. de accus.* Ita cum minoribus non erat actio civilis sine tutoris, aut curatoris auctoritate, erat tamen criminalis sine tutoris auctoritate, quod mutat hæc *lex* 4. Altera constitutio est in *l. 5.* ut sciamus si plures sint tutores, in omni re unius auctoritas sufficiat, qua comprobetur, et corroboretur quod cum pupillo agitur, præterquam si pupillus detur alieni in adoptionem, quod hodie jure fit adhibita auctoritate omnium tutorum, vel curatorum ex constitutione Antonini, *l. 8. l. 17. §. 1. D. de adopt.* Merito excepit hanc rem *l. 5.* ne sit in potestate unius tutoris finire tutelam. Finitur enim tutela adoptione pupilli, cum per adoptionem desinat esse liberum caput. Ergo hoc casu excepto, si plures sunt tutores ex constitutione Justiniani indistincte, quoquo modo, aut jure accesserint ad tutelam, in omnibus causis unius auctoritas sufficit, si indivisa sit tutela, si divisa sit in partes bonorum, vel in regiones, et provincias, oportet quemque in sua provincia auctoritatem interponere, nec miscere se negotiis alterius provinciæ commissæ alteri per divisionem tutelæ. Quod ita accipiendum est, ut si tamen unius provinciæ sint plures tutores, unius auctoritas sufficiat ex illis, quibus attributa est illa provincia, non ex alia provincia. Nam etsi ita, si qua movetur pupillo, vel a pupillo, omnibus denuntianda, vel ab omnibus qui in ea provincia tutelam gerunt, *l. 2. inf. si ex plur. tut.*

tamen post denuntiationem, vel unius provinciæ uno tutore auctore judicium peragi potest. Hac constitutione Justinianus sustulit veterem differentiam tutorum inter se, quæ olim obtinebat. Nam olim si plures erant tutores testamentarii, vel dati ex inquisitione, unius auctoritas sufficiebat, licet denuntiare litem solemniter omnibus oporteret, ut aperte ostendit *l. 1. C. Theod. de denunt.* Sed si plures erant tutores legitimi, vel dati sine inquisitione, unius auctoritas non sufficiebat, sed omnes in omni re auctoritatem pupillis suis præstare oportebat, vel curatores omnes suis adolescentibus, Ulp. *lib. reg. tit. de tut. Si plures*, inquit, *tutores sunt, omnes in omni re debent auctoritatem accommodare, præter eos, qui testamento dati sunt:* nam ex his unius auctoritas sufficit: quibus adjunguntur etiam dati ex inquisitione. Et ita M. Tullius *pro Flacco: nihil de tutela legitima sine tutorum omnium auctoritate diminui potest.* Sed hanc differentiam abrogat Justinianus in hac *l. ult.* Et vult ut sit eadem hac in re conditio, et causa omnium tutorum, et ut scilicet in omnibus causis, excepta sola causa adrogationis pupilli, unius auctoritas tutoris sufficiat. Et notandum est valde, quod ait *in hoc casu, non absimiles esse testamentariis, et datis per inquisitionem legitimos, et simpliciter datos.* Et sequitur, *eo quod fidejussionis onere prægravantur, et subsidiariæ actionis adminiculum speratur.* Explicat cur dixerit, non esse differentiam inter tutores in hoc casu tantum, eo quod in aliis casibus est differentia inter tutores, duobus nempe, primum in onere fidejussionis rem pupilli salvam fore, quod subeunt legitimi, et dati sine inquisitione non testamentarii, et dati ex inquisitione, *l. penult. sup. de tut. et cur. qui sat. non ded.* Deinde inter eos differentia est in spe subsidiariæ actionis. Subsidiariam actionem vocat actionem in factum, quæ datur in magistratum municipalem ad extremum, ubi non potest alio remedio pupillus a tutoribus suum conservare, vel curatoribus, videlicet si magistratus municipales non idoneum fidejussorem dederint, non exacta satisdatione, ex oratione Trajani: de qua actione est *tit. ult. hoc libro.* Et merito ultimus, quia ultimum hoc est remedium, quod competit pupillo rei suæ servandæ gratia, ultima actio, id est, subsidiaria. Hæc vero actio non pertinet ad testamentarios tutores, vel datos ex inquisitione, sed tantum pertinet ad legitimos, vel datos sine inquisitione, a quibus magistratus municipalis satis non exegit. Et ita mens Justiniani hoc loco est, ut his casibus probet, non esse idem jus tutorum: sed in proposito casu, an unius tutoris auctoritas sufficiat, idem jus esse omnium indistincte. Auctoritas est voluntas, suasio, consilium, consensus, approbatio tutoris expressa. Necesse est, ut auctoretur expressim dicens, se auctorem esse, se assentiri pupillo contrahenti, vel litiganti. Nam sola præsentia corporalis tutoris non sufficit, nec habetur taciturnitas pro consensu. Denique auctoritas est approbatio tutoris expressa, quæ interponitur in ipso negotio pupilli, vel perfecto negotio, *l. Si quis mihi. §. Jussum. D. de acquir. hæred. l. 1. §. ult.* et *l. 3. D. de auctor. tut.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LX. Quando tutores, vel curatores, esse desinant.*

Recte conjungitur hic titulus legi ultimæ præced. tit. quæ docet tutelam, et curam finiri adoptione pupilli, ut addat etiam, tutelam, et curam finiri impuberis pubertate, *l. 1. hoc tit. l. 1. sup. in quib. caus. tutor. l. Curatorem. D. de tut. vel curat. dat.* non finiri tutelam sola pupilli voluntate, quia invitus pupillus est sub tutoris auctoritate, invitus tutela continetur, *l. 2. hoc tit.* et *l. ult.* pubertatem, quia diximus finiri tutelam, vel curam, æstimat Justinianus in fœminis ex annis duodecim completis, quod olim etiam obtinuit: in maribus autem ex annis quatuordecim, quod olim omnino non obtinuit, cum æstimabatur in mare pubertas ex aspectu corporis, id est, verecundioris partis omnino, quod indecorum esse Justinianus arbitratus est, ut apud Aristoph. in Vesp. *παίδων δοκιμαζομένων*. Et apud Platonem 11. *de leg.* Igitur hodie indistincte pubertas æstimatur ex annis fœminarum 12. et masculorum 14.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXI. De actore a tutore, seu curatore dando.*

Non satis est dixisse de tutore, vel curatore, nisi et aliquid proprio titulo tractetur de actore a tutore, vel curatore dato, licet et de eo jam actum sit *l. 10 sup. qui dar. vel dar. tutor. vel cur.* Hic vero actor dari dicitur a tutore, vel curatore, quia ex decreto prætoris, vel præsidis, postulante tutore, aut curatore, et ejus periculo datur plerunque litium causa, unde est actoris nomen, cum tutor, vel curator aliquo profecturus, et aliquandiu abfuturus est, ut in constitutione hujus tit. et *l. 10. inf. de appell. l. Qui aliena negotia. §. penul. D. de negot. gest. l. Tutor. D. quand. ex. fac. tut.* Abfuturus igitur tutor constituit, constituere postulat decreto prætoris, suo loco, et suo periculo actorem idoneum, qui interim defendat pupillum: atque ideo utitur nam propter absentiam solam tutoris, non potest dari alius tutor, vel curator, *d. l. 10. sup. qui dar. tut. vel cur. l. Curator. D. de tut. et cur. dat.* Si modo (ut alias dixi) ibi accipias *affuerit*, pro *abfuerit*, quemadmodum semper habent scriptum Pandect. Flor. Non potest etiam tutor, qui abfuturus est procuratorem facere ex sua persona in litem pupilli, cum non sit ipse dominus litis, solus dominus litis procuratorem facit, *l. Neque. sup. de proc.* Posset quidem facere procuratorem ad litem ex persona pupilli sua interposita auctoritate: sed fingo pupillum abesse peregre, aut infantem esse, ut procuratorem constituere non possit, tunc sane nec ex persona pupilli procurator dari potest auctore tutore, qui abesse cogitur sui negotii necessarii causa, *§. ult. Institut. de curat. l. Decreto. D. de administr. tutor.* Igitur necesse est hoc casu actorem constitui periculo absentis tutoris, vel abfuturi, qui etiam dicitur adjutor, *l. Solet. D. de tut. l. 6. infra, quom. et quand. jud.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXII. De excusationibus, et temporibus earum.*

Cum sæpe jam dixisset in superioribus tit. tutorem jure datum, ex quo scivit se datum, suo periculo cessare, si se non excuset, *l. 6. sup. de testam. tut. l. 1. sup. de leg. tut. l. 9. qui. dar. tut. vel cur. non poss. l. 19. de adm. tut.* tempus est tandem, ut dicat de excusat. Duæ sunt partes tituli, una de excusationibus, altera de temporibus excusationum, id est, intra quæ excusationes allegari et proponi oportet, quæ qui non observat, et postea tempora se excusat, repellitur præscriptione temporis, nec auditur. *Excusatio* quid est? Est allegatio vacationis, seu immunitatis a tutela, vel cura, quam habet quis ex privilegio, vel ex justa causa, et quam proponit re integra, id est, nondum cœpta administratione. Sera est excusatio regulariter post administrationem cœptam, exceptis causis, quæ post susceptam tutelam novissime præbent excusationis causam. Alioquin regulariter excusatio proponenda est re integra, *l. 2. tit. seq.* Et vel excusatio fit in partem, vel in totum. In partem, veluti ab administratione rerum, quæ sunt in alia provincia, quod non possit in duabus provinciis solus, propter late diffusum patrimonium pupilli, officium tutelæ exercere. Idcirco enim excusabitur in partem tantum. In totum autem plerique excusantur, et multo plures sunt excusationum causæ, quam proponuntur in hoc *tit.* Adduntur etiam aliæ in aliis *tit. seq.* Ingenuus excusatur a tutela libertini, *l. 3. hoc. tit.* Ut si hodie diceremus, nobilem excusari a tutela plebeii: nam qui dicuntur nobiles, alii sunt a militibus, miles est tantum is, qui meret stipendium in expeditione, sive ingenuus sit, sive libertinus, extra castra nullus est miles. Et est error ineptissimus vulgaris, ut milites arbitrentur esse, quos nobiles appellamus, quia scilicet nobilitantur munere feudi a principe profecti, alioquin milites ne volentes quidem possunt tutores fieri, *l. 4. supra, qui dar. tut.* Ergo ingenuus excusat se, si detur tutor libertino, ac similiter nobilis, si detur tutor plebejo. Item navicularii, id est, qui serviunt annonæ urbis, et aliis publicis necessitatibus in contrahenda annona, vel lignis, vel lapidibus, aut marmoribus, vel qua alia materia necessaria Reipub. quorum in urbe, cum erat amplissima, erat certum corpus donatum multis privilegiis. Et inter cetera, ut excusentur navicularii a tutelis personarum, quæ non essent ex suo corpore, id est, non naviculariorum, *l. 1. h. t. l. 7. C. Theodos. de navicular.* Excusantur etiam silentiarii, *l. ult. hoc tit. l. ult. infra, de silent. lib. 12.* Hi sunt milites, qui noctu excubias agunt in palatio principis ad limina, qui, ut ait Claudianus, *sacro adhibent silentia somno,* unde est nomen. Item exactores tributorum excusantur a tutelis, *l. 10. hujus tit.* Et qui tutelam gessit pupilli, ea finita pubertate, non cogitur etiam suscipere curam ejusdem personæ, nisi sit libertus patroni: is enim debet utrumque munus liberis patroni, vel patronæ, ut in *l. 5.* et 10. *hujus tit.* Excusatur etiam favore senatorum urbis, libertus tantum unus, qui senatori procurat (*qui fait tous ses affaires, et qui les manie*) l. 15. Item qui cum pupillo de hæreditate controversiam habet, l. 16. Et quod maxime notandum est, quasi valde novum et singulare, hic si susciperet tutelam, ex necessitate officii, cogeretur nomine pupilli diem dicere fratribus suis, cum quibus pupillo res est, vel fratrum suorum filiis, si se excuset: ne nomine pupilli tam propinquis personis negotium faciat ullum, auditur, maxime cum communis utilitas pupilli occurrat, cui est negotium proximum cum propinquis ejus, qui tutor datus est: conjunctissimisque personis, in *l. 23. hoc tit.* Hi igitur excusantur in totum. Ac notandum est rursum, ex iis, qui se excusant, alios tutores esse posse, si velint, ut ii, qui ante relati sunt. Et notandum est, voluntariam tutelam nihil derogare privilegio excusationis, l. 12. ut si omissa excusatione, quæ mihi jure competit, mea sponte tutelam cujusdam pupilli suscepero, non ideo minus me potero excusare a tutela nova, si deferatur. Et notandum est, non amitti privilegium per voluntaria tutelæ munera, *l. 12. h. t.* Alios vero se excusare, qui nec si velint, tutores esse possunt, et forte suscepta ultro administratione removentur, ut maritus tutor datus uxori, vel socer nurui, *l. 4. 15.* et 17. *hoc tit. l. 2. supra, qui dar. tut. vel cur.* Observandum etiam est in hoc tit. non tantum explicari

causae eliquse justas excusationum, sed etiem eliquot injustes, l. 1. 7. 8. 9. et 21. Et hæc de prima parte. Altera pars est de temporibus escusationum, ad quam pertinet l. 6. 11. 16. 18. et 20. Ut scilicet tutor datus decreto prætoris, vel testamento patris, non necesse habeat statim eppellare a decreto, e nominatione, creatione. Sane si testamento dates sit, non appellet: si decreto prætoris datus sit, jure veteri potuit appellare, *l. 4. D. de excus. tut. l. Cum in una. l. Tut. D. de appel. l. Tutor vel cur. D. de admin. tut. l. penult. de tut. et cur. dat.* Sicut quilibet vocatus ed alia munera civilia, quæ sunt innumera, confestim potest appellare, ut est *in l. 7. infra, de appel.* Igitur jure veteri hac in re munus tutelæ, vel curationis nihil differt e ceteris muneribus civilibus. Nam etatim atque tutor, vel qui vocatur ad aliud munus civile decreto præsidis, vel decurionum, datus, et nominatus est (nominatio datio est, ordinatio, creatio) jure veteri potest eppellare, et queri de iniquitate oneris impositi. Sed ex constitutione D. Marci, tutoribus dati remissa est appellandi necessitas, ut non cogantur statim appellare, nec omissa appellatio statim eis fraudi est, quasi injuncto periculo cessationis, quod significat *l. 18. hoc tit.* et *l. 15. D. eod.* Sed tutor datus decreto prætoris, vel præsidis ex eadem constitutione D. Marci, ex quo innotuit ei decretum, debet se escusare apud eundem prætorem, vel præsidem intra dies 50. Et escusatione non recepta, id est, si decreverit idem prætor, vel præses, qui dedit, non esse excusationi locum, tunc licet tutori eppellare, et agere causam appellationis etiam post pubertatem pupilli, cum jam tutor esse non potest, ut scilicet sciatur ea futurum medii temporis periculum ad eum pertineat, nec ne. Qua in re est notanda *lex 15. hoc tit.* Hic ordo introductus est constitutione D. Marci: sed notandum est, se escusare testamentarios, vel datos decreto prætoris, vel præsidis: nam legitimi non possunt se escusare, quia ipso jure tutores sunt facti legibus, et a legibus non licet se excusare, non licet appellare, et excusationem non receptam sequitur appellatio, secundum *l. Si qua pœna. D. de verb. sign.* Et ideo in *l. 6. h. t.* et *l. 13. D. eod.* fit tantum mentio testamentarii, vel dati a prætore, aut præside: ut intra tempora se excusent: non fit mentio legitimi. Et similiter in §. *Qui autem excus. Instit. eod. tit.* cujuscunque generis tutores se escusare posse. Quibus verbis, ut excluderentur legitimi, subjicit interpretationem, id est, quicunque dati fuerint, quo excluderet legitimos. Dixit qui dati fuerint: legitimi enim non dantur, sed fiunt, *l. 5. D. de leg. tut.* Possunt tamen legitimi se excusare ad tempus ex causa forte, quæ supervenerit, *l. 10. §. Si libertus. D. eod.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXIII. Si tutor, vel curator falsis allegationibus excusatus sit.*

Addendum ex tit. 63. si falsis allegationibus excusatus sit, escusationem receptam liberare periculo cessationis, *l. 22. sup. tit. prox.* nisi scilicet ut ostenditur in h. tit., recepta sit excusatio falsis allegationibus circumscripta religione judicantis, ut in specie *l. 2. h. t.* si falso dixerit se tutelam non attigisse, quam tamen cœpit gerere: atque ita escusatio ejus recepta fuerit, quæ non recipitur generaliter, nisi res sit integra, nisi omnia sint in integro, id est, nisi intacta fuerit tutela, alioquin se escusat. Decretum igitur prætoris, quo recepta est, et comprobata, rescinditur, si falsis allegationibus tutor judici imposuerit: et generaliter omne decretum, omnis sententia judicis rescinditur, circumventa religione judicis ex falsis instrumentis, contestationibus, allegationibus, in *l. 1. h. t.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXIV. Si tutor, vel curator reipublicæ causa abfuerit.*

Hoc tantum notandum est, quod dicit in titulo præc. l. 2. excusationem proponi re integra, non si jam cœperit administrare. In hoc titul. additur exceptio nisi post susceptam administrationem abesse cœperit Republicæ causa. Nam et si cœpit administrare, potest se excusare ad tempus: nam post regressum recipit eandem tutelam. Et inde videmus alios excusari in perpetuum, alios ad tempus, et qui ad tempus, non se excusant proprie, quia non desinunt esse tutores. qua de causa legitimi non male se excusant ad tempus. Ergo qui se escusavit, cum res non esset integra, cum ei abeundum esset Reipublicæ causa, reversus recipit tutelam priorem, a cujus administratione cessavit aliquandiu excusatus. Nam escusatio illius administrationis, prius quam tutelæ escusatio est. Ceterum postquam reversus est, a nova tutela, quæ deferretur post regressum, habet anni vacationem: recipiet priorem, repudiabit novam intra annum ex quo reversus est. Quod est privilegium hujus constitutionis datum iis qui dant Reipub. operam, *l. 2. hoc tit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXV. De excusatione veteranorum.*

Si libet ordinem titulorum detexere diligentius, cum dixisset in *l. ult. tit.* 59. tutelam, vel curam finiri adrogatione minoris, subjicit in titulo sexagesimo, tutelam finiri etiam pubertate, et curam similiter ætate legitima adolescentis, non sola voluntate pupilli, et in *tit.* 61. non sola absentia tutoris, sed in locum absentis dari actorem periculo ejus, et in tit. 62. fieri tamen tutelam, vel curam excusatione, propositis variis excusationem causis, et specialiter una in tit. 64. si tutor abfuturus sit Reipubl. causa, vel absit, qui etiam reversus a nova tutela, vel nova curatione anni vacationem habet pro præmio navatæ in Rempubl. operæ. Et pro præmio igitur impletæ militiæ, ut nunc ostenditur in hoc tit. 65. Nam et milites absunt Reipublicæ causa, *l. Miles. et seq. D. ex quibus causis major.* Et majorem quoque immunitatem habent milites stipendiis confectis, quam ceteri, qui abfuerunt Reip. causa, qui post regressum anni tantum vacationem habent, *l. 2. sup. tit. prox.* Qui vero vicena stipendia meruerunt, id est, qui militarunt 20. annis, et dimissi sunt, solutique sacramento sine infamia, in perpetuum excusantur a tutelis, et curationibus, et muneribus ceteris personalibus, præterquam ob una tutela, vel cura filiorum conveteranorum, vel una cura militis, a qua tamen etiam anni vacationem habent post missionem, in *l. 8. D. de excusat.* Hic sunt veterani, qui ut dixi, vicena stipendia meruerunt, nec dimissi sunt cum infamia, his data est vacatio tutelarum, et munerum omnium personalium, et civilium: his etiam sunt concessa alia privilegia multa, ut ex delictis pœnis plebejorum non subjiciantur, puta ut non in metallum damnentur, ut fustibus non cædantur, et ut capite damnati testamentum facere possint, quod non possunt alii, vel si testamentum non fecerunt, ut in eorum bona non statim succedat fiscus, ut in *tit. D. et C. de veteran. et de veteran. succ.* Ut et veterani filiifamil. de castrensi peculio testamentum facere possint, et ut testamentum, quod fecerunt in castris jure militari, valeat intra annum missionis, §. *Sed hactenus. Institut. de mil. test.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXVI. Qui numero liberorum se excusant.*

Sequitur alia specialis causa escusationis ob numerum liberorum, id est, si Romanus habeat tres liberos, Italus quatuor, Provincialis quinque. Nam et hic numerus excusat a ceteris muneribus personalibus omnibus, et liberorum nomine continentur etiam nepotes ex filio jam ante defuncto, non nepotes ex filia, quia ii non sequuntur familiam avi materni: non etiam nepotes ex filio superstite, quoniam ii patri suo prosunt magis, quam avo materno, *l. 2. hoc tit. l. 3. inf. de his, qui num. liber. lib. 10.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXVII. Qui morbo se excusant.*

Sequitur alia causa escusationis ob morbum, si tutor post susceptam tutelam oculis captus fuerit, vel mente, vel lingua, vel auditu. Nam ab initio qui his morbis affecti sunt, tantum abest ut tutores, vel curatores, dari possint, ut his ipsis sit curatoribus opus. Ergo morbi nomine in hoc titulo significatur etiam cæcitas, et surditas, et amissio vocis, ut in *tit. de ædil. edict.* Et recte Galenus definivit morbum esse causam, qua impediuntur actiones totius corporis, vel actio certæ partis, veluti oculorum, aurium, linguæ. Igitur sub titulo *qui morbo*, recte docet tutelam deponere excusationis genere captus oculis, vel mente captos, aut lingua, aut surdos, aut captos perpetua invaletudine.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titul. LXVIII. Qui ætate.*

Sequitur alia causa excusationis ob ætatem longævam, quæ scilicet excedat 70. annos, ut ita etiam legendum ostendi in *l. ult. inf. qui ætat. se excus. lib. 10.* Ille titulus docet ætatem longævam, quæ

finitur 70. annis completis, et elapsis, excusare a ceteris muneribus civilibus personalibus: hic titulus specialiter a tutelis, et curationibus. Nec male morbo mox jungitur ætas, aut ætati mox subjungitur morbus: nam recte in Basilicis, et quibusdam veteribus libris hic titulus proponitur titulo præcedenti, atque adeo ætati prolixæ, aut longævæ subjungitur morbus, ut recte Aristoteles dixerit *lib.* 5. *de generat. animal.* morbum esse senectutem adscititiam, et senectutem esse morbum naturalem.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXIX. Qui numero tutelarum.*

Sequitur alia species excusationis, ut scilicet excusetur a quarta tutela, vel cura, non ab alio munere civili in *l.* 3. *inf. de excus. mun. lib.* 10. qui sustinet onera trium tutelarum, vel curationum. Dico onera: quæ sunt vere onera; nam tenuissima tutela, puta admodum egeni pupilli, non cedit in numerum trium tutelarum. Et dicitur hæc in constitutione hujus tituli plerunque suscipi defunctorie, id est, ea causa, ut possint dicere, se tres tutelas administrare, cum non sufficiant tutelæ tres ad excusationem quartæ, sed onera tantum tutelarum. Non omnis tutela est onus. Onera, inquam. Et ideo si ex tribus tutelis una finiatur, mox alia substitui potest, etiam non redditis rationibus finitæ tutelæ. Et tandem in constitutione hujus tit. expositis variis excusationum causis, et absoluta quæstione ejusmodi, monet duas imperfectas causas excusationum nihil proficere, ut si quis sustineat onus duarum tutelarum, et duos liberos habeat, non excusatur, vel si quis agat annum ætatis 65. et tres liberos habeat in provincia, ubi exiguntur quinque, *l.* 1. §. *ult. D. de vocat. et excus. mun.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXX. De curatore furiosi, vel prodigi.*

Hic titulus ostendit curatores dari non tantum minoribus vigintiquinque ann. et adolescentibus, sed quod nondum exposuerat, dari etiam his, qui nuper facti essent majores 25. annorum, si mente lapsi, aut furiosi facti sint, vel si eis quasi prodigis Prætor interdixerit bonis, et sui juris sint. Nam homini alieni juris nunquam tutor, vel curator datur ulla ex causa, ut in *l. ult. in pr. h. tit.* His autem furiosis, et prodigis agnati, et gentiles sunt tutores legitimi ex 12. tab. non cognati, excepto solo fratre, cognato tamen, non agnato, id est, qui per emancipationem exiit familia patris, atque ita desiit esse agnatus. Nam ex constitutione Anastasii hic est etiam curator legitimus fratris furiosi, vel prodigi, cui bonis interdictum est, *l.* 5. *h. t.* sicut est legitimus tutor fratri impuberi, *l.* 4. *sup. de leg tut.* Ergo excepta persona fratris cognati, soli agnati, vel gentiles sunt legitimi curatores furiosorum, aut prodigorum. Sed hodie eis solent etiam a prætore dari curatores, maxime si agnati non sint idonei, si sint inhabiles curando furioso, aut prodigo, *l.* 1. et *l. Sæpe. D. eod. l. ult.* §. *Sin autem testamentum. h. t.* Videtur etiam tandem legitimæ curationi raro fuisse relictum locum, aut datum. Prætore his personis dante curatores, quos eligeret, vel agnatos si vellet, quos lex vocat ad curationem earum personarum, vel extraneos. Certum est autem, nullam curam esse testamentariam, id est, curationem dari testamento inutiliter, datam tamen a patre confirmari solere, ut in *l. ult. h. t.* §. *Et si quidem.* Igitur cum tutela alia sit testamentaria, alia legitima, alia dativa, cura tamen est duplex, alia legitima, alia dativa, nulla testamentaria. Et hodie etiam raro locum obtinet legitima cura, his personis dandi curatores arbitrio omni relicto Prætori, vel Præsidi, ut possit quis tentare, hodie omnem curam esse dativam. Olim Prætor dabat curatores adolescentibus, id est, minoribus 25. annis, ut certum est: dabat etiam curatores majoribus 25. annis, qui negotiis superesse non poterant, ut mutis, surdis, cæcis, fatuis, debilibus, et laborantibus morbo perpetuo, *l.* 2. et 3. in *fin.* et *seq. D. de postul. l.* 2. *D. de cur. fur.* Non dabat furiosis, et prodigis, nisi deficientibus legitimis curatoribus, aut non existentibus idoneis. Sed dabat tantum solus Prætor curatores prodigis ingenuis, qui testamento parentis hæredes scripti essent, quia lex 12. tab. non faciebat curatores legitimos prodigorum agnatos, et gentiles, nisi ab intestato, id est, cum pater eorum decesserat intestatus, cum pater eos hæredes fecerat, tum solus Prætor curatores eis ingenuis personis dabat, qui ob dissolutos mores, et luxum judicati essent prodigi, atque interdictu bonis suis, et commercio. Dabat etiam Prætor curatores prodigis libertinis indistincte, sive ex testamento, sive ab intestato hæredes patri extitissent, quia lex 12. tabul. prodigis libertinis non dabat curatores agnatos, propterea quod nullo jure patri hæredes fieri possunt, neque ex testamento, neque ab intestato, jure civili scilicet, cum libertini non videantur habere patrem, aut matrem civilem, sed naturalem, quia servilis cognatio nulla est, quæ cœpit in servitute, *l.* 1. §. 1. *D. unde cogn.* et Ulpianus *lib. reg. tit. de cur.* et Paulus *lib.* 4. *Sentent. tit. ad SC. Orfit.* Et hoc ex jure antiquo notandum est de curatoribus. De furiosis unum tantum dicam, alios esse furiosos, qui continua mentis agitatione omni intellectu carent, de quorum curatoribus nulla est quæstio: alii autem sunt furiosi, qui intervallis quibusdam sensu saniores sunt, *l.* 14. *D. de offic. præs.* de quorum curatoribus est quæstio, an scilicet tempore intermissi furoris desinant esse curatores, quod curatio furiosi finiatur respicentia, sicut substitutio, quæ fit furioso finitur resipiscentia, *l. Humanitatis. inf. de impub. et al. subst.* Sed hanc quæstionem ita definit Justinianus in *l. penult. h. tit.* et tempore intermissi furoris nihil administrat curator furiosi, nec tamen desinit esse curator, sed interim ut ait curator nomine, non re. De his curatoribus furiosorum multa alia enucleata jura explicat Justinianus in *l. ult.* quæ facilis est.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXXI. De praediis, et aliis rebus minorum sine decreto non alienandis, vel obligandis.*

In h. t. proponitur oratio Impp. Antonini et Severi, et SC. quod eam orationem subsequutum est, de non alienandis, aut pignori obligandis prædiis, mancipiisve rusticis, aut suburbanis pupillorum, aut adolescentum sine decreto Prætoris, aut Præsidis provinciæ, in qua prædia sita sunt, quod jam *tit. super.* l. 2. docuit pertinere etiam ad ceteras personas, quibus curatores dari soleant, veluti furiosos, prodigos, mutos, surdos. Nam et horum prædia, mancipiave rustica, aut suburbana sine decreto alienari non possunt, vel obligari. Et hoc quoque supra docuimus in *l.* 22 *tit. de adm. tut.* a Constantino Imperat. esse porrectum ad prædia, mancipiave urbana: nam SC. loquebatur tantum de prædiis, vel mancipiis rusticis, aut suburbanis, sed id Constantinus produxit etiam ad prædia, vel mancipia urbana, imo ad mobilia quæque pretiosa minorum, vel furiosorum vel prodigorum, ut neque obligarentur, neque alienarentur sine decreto, puta ob æs alienum minoris, quod forte ex ceteris rebus exsolvi non potest, quæ causa æris alieni fuit expressa oratione Imperatorum, sed non in ea sola causa hoc constituit: nam ut ostendi in *d. l.* 22. vel ut ostendit potius ipse Constantinus in *d. l.* 22. etiam ex decreto possunt alienari prædia minorum ob donationem propter nuptias, vel ob dotem constituendam, quæ ex aliis rebus constitui non potest, commode explicata *l. Ob æs alienum. h. t.* et recepto argumento, quod ducitur ex articulo *tantum*: nam in jure nostro ex taxationibus istis, sicut etiam ex terminis universalibus, veluti *omnia*: aut *nullus* infirmum est argumentum. Nam interpretationes, aut constitutiones sæpe demunt, et excipiunt ab antiquiore textu universali, et ei legi, quæ ob unam causam lata est, per interpretationem adjiciunt sæpe alias. Jus paulatim crescit, ut inquit *l. Fideicommissa. D. de leg.* Et idem Constantinus, qui ita produxit, et amplificavit orationem Severi, nominatim in *l. ult. h. t.* vult in urbe, cum agitur de vendendis rebus minorum, causam cognosci, et decretum interponi a suo prætore Constantiniano, cui suum nomen indidit *d. l. ult.* Et ita ex his apparet, quæ de re agitur in h. tit. etiam fuisse antea actum, maxime in *l.* 2. *t. sup.* et in *d. l.* Constantini 22. Cum autem restarent pleraque alia pertinentia ad eandem orationem, et SC. ea inclusit in tit. *de præd. vel al. reb. min.* Et addit qui composuit hunc titulum, *et aliis rebus* ex lege Constantini. Nam SC. erat tantum de prædiis rusticis, et suburbanis, non urbanis. Et ob id etiam in h. t. nulla est constitutio de urbanis, quanquam omnes possint produci, ut debeant produci ad prædia, vel mancipia urbana, ut res mobiles pretiosas. Docet autem in hoc tit. in ea oratione latissime accipi alienationis verbum, ut comprehendat et venditionem ne fiat sine decreto, et permutationem, et transactionem, ut in *l.* 4. *h. t.* et dationem in solutum, ut in *l.* 15. *h. t.* et cautionem rei donatæ reddendæ, rei acquisitæ minori semel *l.* 7. *h. tit.* atque etiam divisionem, si minor habeat rem communem cum alio, prædium commune cum alio: nec enim ipse minor, vel tutor ejus, aut curator statim potest provocare ad divisionem actione communi dividundo, *un mineur ne peut demander partage.* Divisio est species alienationis provocari tamen potest ad divisionem minor a majore 25. annis, idque nominatim fuit expressum oratione Severi, provocare non potest ad divisionem sine decreto, *l.* 1. §. *Communia.* et *l. Si pupillorum. in princ. de reb. eor. qui sub tut. l. pen. h. t.* Cum autem hæc omnia contineantur interdicto alienationis verbo; multo magis donatio continetur, ut ait *l.* 4. *hoc t.* Nam si non possum vendere, multo magis donare non possum, cum sint plerique, qui possunt vendere, nec tamen continuo donare, ut qui habent liberam peculii administrationem, *l. Libera. D. de pecul.* Sed quod ait *d. l.* 4. de donatione, accipiendum est de donatione propter nuptias, vel munere sponsalitio, quæ est etiam species donationis, vel dote, ut et ea non valeat, nisi fiat ex decreto, ut *dict. l.* 22. *l.* 8. *h. t.* et *l.* 8 *sup. de don. ant. nup.* Et accipio etiam de donatione simplici, ita scilicet ut hæc ne ex decreto quidem valeat, *l. ult. inf. si major fact. al.* Excipitur autem eadem oratione Severi prædium, quod parens pupilli, quem hæredem reliquit, creditori pignori obligavit. Id enim creditor, si pecunia ei non solvatur, suo

jure vendere potest, *d. l. 1. §. Si communis. D. eod.* Et hoc est quod ait *l. 1. h. t. in princ.* quod Accurs. non potest interpretari, *venditio prædii, quod jure pignoris distractum est, ad SC. non pertinent*, id est, quod creditor distraxit, qui id pignori accepit a parente pupilli, sunt enim ea verba manifeste explicanda ex l. 2. *h. t.* altera alteram explicat: quæ *l. 2.* ostendit hac in re plus juris habere creditorem pignoratitium, cui parens pupilli prædium pignori obligavit, quam debitorem minorem 25. annis. Nam debitor minor 25. annis, prædium, quod pater ejus creditoribus obligavit, non potest vendere sine decreto, creditor autem potest id vendere suo jure, conventionis jure, lege pignoris, vel hypothecæ, sine decreto. Nec adversus eam venditionem minori facile datur restitutio in integrum, nisi fraudatus forte fuerit in pretio, puta emptore fraudem participante cum creditore, re addicta modico pretio, ut in *l. 2. h. t.* Ex qua etiam replicandum est, quod *l. 1. in fin.* scribit de restitutione in integrum. Et ita etiam invenio in specie *d. l. 3. D. de distr. pign.* plus juris habere creditorem hypothecarium, quam debitorem in re obligata. Nam si eadem res duobus est obligata diversis temporibus, et eam debitor vendat, et ex pretio solvat priori creditori: posterior creditor habet jus offerendi pretii emptori, ut pignus ei cedat: contra, si prior creditor vendiderit, qui potior est in pignore privilegio temporis, posterior creditor non habet jus offerendi pretii emptori, quod notandum ex *dict. l. 3.* Et ita sunt duo casus, quibus in pignore plus juris habet creditor, quam dominus ipse. Excipitur etiam ab oratione Divi Severi in *l. 1.* prædium minoris, quod captum est, et distractum ex judicati causa, id est, exsequendi judicati gratia, cum esset condemnatus minor jussu magistratus: nam in hac venditione non est opus decreto solemni: quoniam oratio Severi vetat tutores, vel curatores alienare, non magistratus. Et ea oratione minoribus consultum est adversus perfidiam tutorum, vel curatorum, non etiam id actum est, ut minores sint ἄμικτοι, id est, ut cum eis nihil quicquam negotii geri possit, ut non habeant creditores eorum, quo suum ab eis servent destituti omni remedio juris, ne per hanc occasionem nemo contrahat cum minore, et quodammodo videatur minori interdictum commercio, quasi prodigo, *l. Quod si minor. §. Non semper. D. de min.* Et eadem ratione excipitur etiam pignus prætorium, quod constituitur ex edicto, creditoribus pupilli missis in possessionem bonorum ejus, quam missionem deinde sequitur possessio, et ad extremum venditio pignoris prætorii sine speciali decreto: quoniam has species alienationum, quæ fiunt auctoritate magistratus, non attigit SC. sive oratio Severi, *l. 3. D. eod.* Ad hæc notandum est, in decreto interponendo videndum esse, ne obreptum sit Prætori, vel Præsidi prolatis falsis allegationibus, puta allegato falso ære alieno, falsis nominibus: nulla enim sunt decreta ipso jure, quæ eliciuntur per obreptionem et furtum, ut in *l. 5. h. t. l. 2. sup. de fidejuss. min.* et *sup. l. Si ex fals. alleg.* qui tit. est de decreto receptæ excusationis incompetentis. Videndum est etiam, ne in pretio fraudetur minor, etiamsi fiat venditio ex decreto. Nam et adversus venditionem factam ex decreto, si probet minor, se captum esse et fraudatum, restitui potest in integrum, *l. 11. h. t.* Notandum est etiam, ut diximus, in alienandis, vel obligandis prædiis, vel aliis rebus minorum, vel ceterarum personarum, quæ consilio curatorum reguntur, decretum exigi omnino, ut ne quid fiat temere, neque examinata, neque facta rei cognitione, causaque probata apud acta, et pro tribunali sedente magistratu, et se dante huic cognitioni. Non posse igitur hanc rem expediri de plano, per libellum magistratum procedente, *l. 4. sup. de dilationibus*, sed sedente pro tribunali. Omne decretum interponitur pro tribunali, ut in *l. 6. hujus tit.* Et hoc est, quod dicitur, omnia, *quæ causæ cognitionem desiderant*, id est, quæ decretum exigunt, *per libellum expediri non possunt*. Decretum est cognitio causæ pro tribunali præsentibus ambobus. Ea, inquam, quæ decretum exigunt; non expediri per libellum, non expediri de plano, et simplici solo, χαμόθεν, ut Modestinus loquitur in *l. 13. de excusat.* solo. Et ad extremum notandum, venditionem sine decreto, ipso jure nullam esse: ideoque minori non opus est restitutione in integrum, quandoquidem rem venditam potest vindicare cum fructibus medii temporis, si emptor scierit rem esse minoris 25. annis, ut in *l. 2. inf. si quis ign. rem min.* Sed debet etiam minor emptori reddere pretium, si probet emptor pretium fuisse conversum in rem pupilli, puta ea pecunia minorem solvisse æs alienum fiscale, quod semper est usurarium, aut privatum: hoc probato emptor non aliter ei restituet rem emptam sine decreto, quam si refundet ei pretium, atque etiam usuras, quas percepturus erat creditor, vel fiscus, quo se minor liberatur pecunia emptoris. Reddendæ etiam sunt emptori meliorationes, si fundum venditum sine decreto fecerit meliorem, *l. 10. 14. 15. hujus tit. l. pen. §. Quamquam. D. eod. tit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. LXXII. Quando decreto opus non est.*

Proposito SC. de non alienandis, vel obligandis prædiis minorum sine decreto, vel auctoritate magistratus, subjicit certos casus, quibus decreto opus non est, et quibus sine decreto harum rerum alienatio, vel obligatio valet: ut si parens, a quo res profectæ sunt, testamento caverit, vel codicillis, ut alienarentur, quod etiam fuit exceptum nominatim oratione Severi, *l. 1. D. de reb. eor. qui sub. tut. l. 3. h. t.* Idemque est, si parens fundus emerit ea lege, ut quandoque reddito pretio eum venditori revenderet (*pacte de rachapt*) et venditor hæredi ejus minori pretium offerat: nam et hoc casu, non est opus decreto, quia ex conventione defuncti revenditio fit, sive redhibitio rei venditæ, *l. 1. h. t.* Non est etiam opus decreto Prætoris, vel Præsidis, si Princeps permiserit alienationem: nam concessio Principis pro decreto habetur, *l. 2. h. t.* Et necesse est, (ut id permiserit nominatim, quia si veniam fecerit ætatis, *s'il l'a declaré majeur*, ante perfectam ætatem, sola venia ætatis non permittit alienationem prædiorum, l. 3. *sup. de his qui ven. ætat.* l. *ult. inf. si maj. fac. al. rat.* Cassiodorus in formula veniæ ætatis: *Ita*, inquit, *ut prædiis urbanis, vel rusticis alienandis constitutionum servetur auctoritas non alienandi, nec cum opinioni stare velimus, publicam auctoritatem lædere videamur.* Item ex lege, sive edicto Constantini constat recte vendi sine decreto res minorum, quæ tractu temporis deteriores fieri possunt, veluti jumenta, aut pecora supervacua, *l. 22. in fin. sup. de admin. tut. l. ult. h. t.* quæ inde sumpta est. Item ex *l. ult. §. Defensionem. sup. de adm. tut.* tutor, vel curator potest obligare res pupilli, aut res adulti pro cautione judicatum solvi, quæ a pupillo, vel adulto exigitur in lite. Nam in *d. §. Defensionem*, cautio litis est cautio judicatum solvi, non ut volunt quidam, cautio judicio sisti, quæ personæ est cautio, non litis, ut in *Nov. 53. l. Si reus. D. jud. sol. l. 5. §. In possessionem. D. ut in poss. leg.* Excepta etiam erat edicto Constantini mulier minor 25. annis, quæ marito nupserat. Nam hæc res suas vendere poterat sine decreto, adhibito consensu mariti et subscriptione, quod tamen tollit *l. 3. C. Theod. de contrah. empt.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXXIII. Si quis ignorans rem minoris esse, sine decreto comparaverit.*

Ubi autem sine decreto contra SC. venditio rerum minoris facta est, a bonæ fidei emptore separandus est malæ fidei emptor, id est qui scivit rem minoris esse, ab eo, qui hoc ignoravit. Et in hoc titulo proponuntur duæ differentiæ inter hunc et illum emptorem. Una, ut bonæ fidei emptor possit se tueri præscriptione statuti temporis, si post perfectam ætatem domini, id est, post impletos 25. annos, sine controversia statuto tempore eam rem possederit, quam tamen præscriptionem non habet malæ fidei emptor, *l. 1. et 4. hoc. tit. l. 2. et 3. tit. seq.* Quinque etiam exiguntur, ut præscriptioni locus sit, justus titulus, bona fides, major ætas ejus, qui rei dominus est, et legitimi temporis possessio, et ut ea possessio fuerit sine controversia, et interpellatione *l. 4. hoc tit.* Major ætas domini: nam in præscriptione temporis non computatur minor ætas, *l. 3. inf. quibus non ob long. temp.* et statutum tempus in *l. 1. et 3. hoc tit.* et in *l. 2. tit. seq.* intelligere oportet quinquennium ex constitutione Justiniani, id est, *l. 3. tit. seq.* si res pupilli, vel adulti obligata, aut vendita sit; et post perfectam ætatem emptor eam sine controversia quinquennio possederit. Breviori tempore, id est, quadriennio confirmatur venditio, quæ jure antiquo valuit, licet hodie non valeat. Ex oratione Severi hoc habet singulare, ut quinquennio confirmetur. Sin autem res minoris donata sit: quia nec ex decreto valet donatio simplex: statutum tempus dicimus longum tempus: id est, decem annorum, præsente domino, et viginti, absente: ea est perpetua definitio in jure longi temporis, vel diuturni temporis. Inde *l. 4. hoc tit.* quæ de longo tempore loquitur, etiam loquitur de re donata, non de re vendita, quod summe est notandum, nec enim placet omnibus. Et altera differentia inter bonæ fidei et malæ fidei emptorem, qui rem minoris emit sine decreto contra SC. hæc est, quod emptor bonæ fidei, etiamsi nondum statuto tempore rem possederit, fructus interim lucratur: non etiam malæ fidei emptor. Nam etsi res minoris non possit usucapi, vel etiam acquiri legitimi temporis possessione, et præscriptione, quæ inde nascitur, nec bona fides prosit ad eam usucapiendam, quam lex usucapi prohibet, vel etiam SC. prodest tamen bona fides ad fructus lucrandos bona fide perceptos, *l. 2. hoc tit. l. Bonæ fidei. D. de acquir. rer. dom.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXXIV. Si major factus alienationem factam sine decreto ratam habuerit.*

Dicimus eadem saliva. Sicut silentio domini majoris effecti confirmatur alienatio facta sine decreto contra SC. et silentio quinquennii, vel longi temporis, secundum distinctionem l. 3. *hoc tit.* quam paulo ante exposui: ita eadem alienatio confirmatur, et multo magis speciali ratihabitione, *l. 6. sup. arb. tut.* Sed ut exponatur species

l. 1. *hoc tit.* rescindi venditio potest, si minor captus fuerit supra dimidium justi pretii, electione data emptori, ut vel quod justo pretio deest, suppleat cum usuris, aut compenset, vel fundum emptum, aut in solidum datum, quod pro emptione est, restituat cum fructibus, *l. 1. hoc tit.* quæ idem vult, quod l. 2. *sup. de rescin. vend.* Confirmatur donatio speciali ratihabitione, sicut silentio: silentium est tacita ratihabitio. Et nihil refert ratum habeat major effectus facto ipso, aut silentio, ut ait Paulus 1. *Sent. tit. de minor.* Silentio, inquam, quinquennii, ut dixi sola in rebus minoris sine decreto alienatis, vel obligatis, et silentio longi temporis in rebus donatis, quod numeratur tantum ab eo die, quo dominus rerum major est effectus. Et hæredi quoque ejus si minor sit, tempus silentii cedit tantum ab eo die, quo etiam ipse major effectus est, quæ est sententia *l. 3. in fine, hoc. tit.* confirmata *l. Interdum. §. 1. D. de minor. l. 5 §. Quod si majoris. sup. de tempor. in int. rest.* Possis quærere, quid distet hic *tit.* a *tit. si major. fact. rem rat. hab. sup.* Breviter respondeo illum tit. esse de causis, quæ ipso jure valent, sed rescindi possunt per restitutionem in integrum, nisi minor, major effectus eas causas fecerit ratas, omisso beneficio restitutionis. Hic autem titulus est de causis, quæ ipso jure nullæ sunt, puta prædiis minorum alienatis sine decreto.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXXV. De magistratibus conveniendis.*

Merito hic titulus ultimum occupat locum: nam ultimum auxilium, quo minoribus succurritur, qui alia ratione servari indemnes non possunt, est actio utilis in factum ex senatusconsulto, et oratione D. Trajani, quæ in hoc titulo proponitur in magistratus municipales, sive duumviros, qui tutores, vel curatores dederint, vel nominaverint missis nominibus ad præsidem. Nam *l. 1. h. t.* facit differentiam inter dare tutorem, et nominare: nominat magistratus municipalis, dat præses. Item nominat mater tutorem in testamento potius, quam dat, ut in *l. 1. inf. de patr. pot.* pater dat filiofamil. tutorem in testamento. Sed hæc differentia sæpe confunditur: utramque his verbis indifferenter significatur. Ergo hæc actio datur in magistratus municipales, sive duumviros, qui tutores dederint, aut nominaverint, nec cum ab his exigere deberent satisdationem, exegerunt, salvam minori rem fore, aut si minus idoneam satisdationem exegerint. nam et hæc pro non exacta habetur, l. *Quoties. D. qui satisdar. cog.* Ex quo apparet hanc actionem pertinere ad tutores, vel curatores qui satisdare debent, quales sunt legitimi et dati sine inquisitione, non ad tutores testamentarios, vel datos ex inquisitione, *l. ult. sup. de auct. præst.* Et dicitur hæc actio ultimum auxilium perfugiumque minorum: dicitur actio subsidiaria, quia priusquam eatur ad duumviros, excuti oportet bona tutoris, vel curatoris, et revocari actione Pauliana, si quæ alienaverit in fraudem minorum: excuti etiam debent bona fidejussorum ejus, et bona collegarum qui eum suspectum non fecerunt, l. 1. 4. 5. *hoc tit.* Et per eos, si non satisfiat indemnitati minoris in integrum, tum demum itur ad duumviros, divisa inter eos actione pro virilibus portionibus, si ambo solvendo sint, *l. 3. hoc tit.* nec itur ad hæredes eorum, nisi conveniantur ex dolo, et lata culpa eorum, id est, ex delicto, præterquam si dolo eorum, aut lata culpa lucrum captaverint sibi, vel aliis ex damno minoris, ut exposui *sup. tit. de in lit. jur.* ex Græcis auctoribus detracta negatione et *l. 2. hoc tit.* et *l. 2. sup. de hær. tut.* Et si forte (ut exponam liquido speciem l. 1. quam non tenuit Accur. sed Irnerius) magistratus in dando tutore pupilli indemnitati prospexerit, acceptis fidejussoribus rem pupilli salvam fore, sed forte non idoneis, et si separatim suæ indemnitati satisdatione prospexerit, acceptis fidejussoribus a tutore, si non extet solvendo tutor, vel fidejussor, qui indemnitati pupilli cavit, liberatur magistratus, si cedat actiones suas minori adversus fidejussores, qui eis caverunt separatim de sua indemnitate: vel quod notandum, etiam sine cessione in ejus fidejussores minori erit actio utilis. Et ratio hæc est, cur detur utilis, quia magistratus, qui sibi cavit de indemnitate sua in tutore dando, vel curatore, per consequentiam videtur etiam cavisse de indemnitate pupilli, id est, sub ea cautione continetur etiam cautio minoris, resve minoris. Et idcirco etiam sine cessione minori competit utilis actio, quæ est sententia *l. 1.* Porro, quod diximus de actione subsidiaria, palam est locum habere tantum in provinciis, ubi sunt magistratus municipales, ubi singulæ civitates suos habent magistratus et præsidem, qui præest omnibus municipiis, qui est judex judicum, ut ait Justinianus in quadam Novella. In urbe autem, an est locus huic actioni subsidiariæ, puta si prætor dederit tutorem? Sane est etiam huic actioni locus in urbe, sed non in prætorem, sicut in præsidem in provinciis, sed in scribam prætoris, forte, qui jussu prætoris inventarium bonorum fecit, et non omnem quantitatem bonorum in eo expressit dolo malo, ut pro modo facultatum in inventario expressarum fidejussor daretur, in minorem quantitatem scilicet: nam fidejussor datur pro rei qualitate, in *l. Si vero. §. 1. D. qui satisd. cogant.* et *l. 1. D. in jus voc. ut eant.* Hic dolus scribæ coercetur actione subsidiaria, ut ait *l. ult. hoc tit.* quæ est conjungenda cum l. *Mulier. sup. de jur. dot.* et *l. ult. sup. de in int. rest. minor.*

## JACOBI CUJACII J. C.

RECITATIONES SOLEMNES.

SIVE COMMENTARII

### *In Sextum Librum Codicis.*

## AD TITULUM I.

### *De servis fugitivis, et libertis, mancipiisque civitatum, artificibus, etc.*

Anno 1576. usque ad Tit. 50.

Superiore libro contractu dotis exposito, et iis omnibus, quæ circa eum contractum vertuntur, ac deinde exposita obligatione tutelæ, vel curæ, quæ quasi ex contractu descendit, hoc libro proponitur alia obligatio, quæ etiam quasi ex contractu descendere videtur: nempe successio in universum jus defuncti, vel acquisitio hæreditatis bonorumve defuncti: nam et qui adit hæreditatem, vel se immiscet bonis defuncti, contrahere videtur quatenus æs alienum defuncti suscipit, et subeundo eam hæreditatem obligat se creditoribus hæreditariis, legatariis et fideicommissariis, perinde ac si cum eis aliquid negotii gessisset, *l. 3. §. ult. l. 4. D. quibus ex caus. in poss.* l. 8. *D. de acq. hæred.* Ac similiter contrahere videtur fideicommissarius, qui hæreditatem recipit ex Senatusc. Trebel. *l. 38. Non enim. D. ad Senat. Treb.* Et qui bonorum possessionem agnoscit jure honorario, l. *pen. in fine. D. de separat.* Denique omnis successio quasi contractus est. Alia autem est successio, sive hæreditas libertinorum, alia ingenuorum: et in hoc libro primum agitur de successione libertinorum: in qua nemo ignorat, leges et edicta multa jura patronis detulisse. Hæc est una pars juris patronatus, ut in bonis libertinorum succedant patroni, sicut in bonis clientum jure applicationis. Sunt et aliæ partes juris patronatus, quas conditor hujus libri omnes explanare parat, ut jus patronatus quam sit amplum aperiatur juris studiosis, ac in eo potissimum consistit, quod est de hæreditate bonisve libertorum. Et primum quidem ostendit jus patronatus consistere in operis, quas libertus patrono debet ex stipulatione, vel jurejurando, quo officio erga patronos cum decedant liberti fugitivi, inde apparet, hunc primum titulum hujus libri, qui non tantum est de servis, sed præcipue de libertis fugitivis, respicere ad *tit. 3 de operis libert.* In quo etiam lex ult. est de libertis fugitivis, ut qui libertum alterius fugitivum recipit, damni nomine teneatur in quantum patroni interest amisisse operas liberti, et hoc amplius pœnæ nomine in quantum religioni judicis æquum de eo visum fuerit, ut patet ex *l. 1. inf. de colonis Illyricis, lib.* ex qua decerpta est *d. l. ult.* et sine qua vix intelligi potest. In hoc autem titulo primum de libertis fugitivis est lex. 5. Sed hoc interest, quod illa lex ult. est de libertis privatorum, l. 5. hujus tit. de libert. civit. quorum artificio et operis Respub. utebatur: et gravior erat pœna sollicitantis, et recipientis libertum Reipub. quam sollicitantis, et recipientis libertum privati hominis. Nam sive libertum quis, sive servum Reipub. sollicitaverit ad fugam, et receperit, damnatur in duplum, et præterea XII. aureorum summam reipublicæ inferre cogitur: quæ pœna, quod admodum singulare est, nec solvi potest beneficio principis, nec excusari acquisitione, vel emptione servi fugitivi: ut recte, et longe secus quam Accurs. in extremo l. 5. Græci accipiunt hæc verba, nec *beneficio principali*, quia scilicet ex SC. quod factum est ad L. Fab. de plagiariis, inhibita est fugitivi venditio, et donatio, sive fiat a domino, sive a non domino, *l. In fuga. inf. ad l. Fab. de plag.* l. 2. *D. eod.* Et quæso videamus cur sit illicita venditio, aut donatio fugitivi: cur in fuga servi nec vendi, nec donari possit? An ne per hanc causam venditione permissa, plagiarii, vel qui proximi sunt plagiariis sollicitatores alienorum servorum, redemptis forte a domino servis, eludant plagii crimen publicum in fraudem reipub. Qua ratione Græci utuntur in *d. l. In fuga.* An vero, quod rectius esse arbitror, ut servi a fuga deterreantur, si nec suscipi se posse a quoquam, nec celari impune intellexerint, nec acquiri cuiquam titulo vel auctoritate justa, veluti emptione, donatione, usucapione. Quam rationem confirmat *lex Servos. inf. de agricolis, et cens. lib.* 11. et *lex* 6. *hoc tit.* quæ et fugitivos, si eos occultator asserat in libertatem, vel vindicet esse suos, protinus vult adhibitis tormentis interrogari, cujus domini, cujusque conditionis sint, adjecta ea ratione, ut a fuga deterreantur: quæ etiam efficit ne fugitivi, dum eunt peregre, et forte imperii fines egrediuntur, in commissum cadant, ne per fugam dominorum potestati se subtrahant, *l. ult. §. Servi. D. de public. et vectig.* Et ne in arenam se dando, vel ne ullo alio periculo vitæ domini effugiant potestatem, *l. ult. de fugit.* Hæc omnia, ut a fuga deterreantur: et illud quoque Senatusc. ne ab alio ullo titulo acquiri possint mutareque dominum. Denique hæc omnia recepta sunt fugæ servorum coercendæ gratia, ne excedant, ne fugiant inconsulto, ne officia deserant, ne perfringant compedes, quod fugitivos beneficio aquæ assequi posse scribit D. Chrysostom. homil. 9. dum ait, *ferrum aqua mollescere.* Sed ad rem redeamus. Duplum, quod ex l. 5. hujus tit. quam interpretandam suscepi quasi præcipuam, is, qui sollicitavit, et suscepit servum publicum civitatis reipublicæ inferre cogitur, hoc est, et præter servum fugitivum præstet alterum servum ejusdem æstimationis: qua forma etiam colonos fugitivos vult domi-

nis suis esse reddendos, *l. Servos. inf. de agricol. et cens.* et rursus *l. 5.* hujus tit. eadem forma libertos civitatum fugitivos ait reddendos esse civitati, quod ita accipiendum est non ut alter libertus præstetur, qui a liberi hominis, aut æstimationis ejus nulla est præstatio, *l. 103. Liber homo. D. de verb. oblig.* sed ut præstetur alter homo, non libertus: et quemadmodum Basilica habent, ut reddatur libertus civitati μετὰ ἄλλου δούλου. Nam et libertus δοῦλος est, ex Chrysippi sententia περὶ ὁμωνυμίας. τῶν δούλων nomen est generale, quod et servos complectatur dominio alieno subjectos: et libertinos, qui proprie dicuntur ἀπελεύθεροι: apud Athenæum lib. 6. Proinde quodammodo meus est, qui etsi non sit servus, libertus tamen meus est, *l. Talem. in fine. D. de hæred. instit.* quia hæc testamenti verba, *si meus erit cum morior, hæres esto*, docent pertinere etiam ad servum manumissum inter vivos, id est, ad libertum: et similiter quem indignus sum servum habere, sum etiam libertum habere non debeo, *l. 53. Si quis rogatus ancillam, D. de fideicommiss. libert.* Eadem ratione alienata in fraudem patronorum revocantur actione Fabiana, vel Calvis. cum tamen eadem alienata in fraudem filiorum, vel parentum nulla actione revocentur, *l. 2. D. si quis a patre manumiss. fuerit.* Nempe ingenuo homini licet fraudare bonis suis filium, vel parentem facta alienatione inter vivos citra donationis inofficiosæ, vel dotis speciem: quia liber et ingenuus est rerum suarum dominus pleno jure: libertus servitutem, qua exivit nondum exuit, ita ut nulla supersint vestigia pristinæ servitutis, nullave reliquiæ. Sed pergamus: non omittam, quod additur præterea in hac l. 5. defensorem civitatis, qui servum publicum non requisierit, nec revocaverit, duo vicaria mancipia publico inferre, unde scientes servos publicos esse fugitivos, defensores civitatum requirere debent suo jure, quasi magistratus. Servos autem privatos quisque persequitur, investigat, requirit nonnisi adhibito magistratu, vel ejus apparitore, quo auctore licenter ingrediatur ædes alienas quascumque, et perscrutetur vestigia occultantis servos, *l. 2. hoc tit. l. Divus. D. eod.* ut ex 12. tabul. furti concipiendi gratia patet aditus in alienas ædes, atque adeo γυναικωνῖτιν, in interiorem partem ædium, sed non sine magistratu, et qui fugitivum requirit, quasi furem requirit. Nam fugitivus sui ipsius fur esse videtur, *l. 1. h. tit. l. Ancilla. D. de furt. l. 4. l. 6. § Sane si servus. sup. de his qui ad Eccles. confug.* illo loco, *aut qui seipsum furatus, etc.* Dico intelligitur: nam natura non patitur, ut idem sit fur, et res furtiva. Imo nec jus civile patitur ut servus, qui alterius possessionem, et dominium subvertere non potest, *l. 15. Rem quæ. D. de acquir. poss.* sui possessionem subvertat, id est, ut sui furtum faciat, furtum enim nihil aliud est, quam subversio possessionis, *l. 1. § Scævola. D. si quis test. lib.* Sed quantum ad usucapionem attinet, fugitivi furtivi esse intelliguntur, vel finguntur, ut in his neque locum habeat usucapio, ut ait lex 1. neque præscriptio longi temporis. Quanquam ita videntur recte posse distingui, ut in eis locum non habeat usucapio, si ab alio possideantur, et in eis locum non habeat longi temporis præscriptio, si ipsi diu versati sint in libertate sine dolo malo. Sed simplicius est dicere, etiam in servo, vel alia quacunque re mobili aliquando esse locum præscriptioni longi temporis, ut in *l. 1. inf. si advers. credit. præscript. opp. l. Rescriptis. D. de divers. temp. præscript.* quæ sane notanda est, dum ait, *rescripto Antonini caveri etiam, ut in re mobili*, (sic habent Florent. Pandectæ, et Basilica) locus sit præscriptioni diutinæ possessionis, ceterum fugitivo locum non esse. Denique ut est in *§ Aliquando. Instit. de usucapion.* nullo tempore servum acquiri, cui adhæret vitium fugæ, quod quasi furtum est, et ita Græci in l. 1. h. tit. Bartol. et Salyc. et Fab. et multi alii. Et addit d. l. 1. utilitatem Reipub. hanc fictionem induxisse, ut fugitivi haberentur pro furtivis, ne eorum fuga ex causa usucapionis, aut præscriptionis longi temporis ullum damnum dominis adferret. Et hæc de servis, et libertis civitatum fugitivis, et artificibus, vel deputatis publicis operibus. Alia est constitutio hujus tituli, nempe l. ultima, quæ specialiter tractat de servis publicis urbis Romæ vel fabricis, seu aliis operibus deputatis, ut si se contuberniis alienarum ancillarum immiscuerint, quod in idiotismo est *formariage*, confestim reddantur operibus urbis Romæ, una cum contubernali sua, et liberis ex contubernio natis. Quod novum est datum urbi Romæ singulari jure: nec enim contubernia dominium mutant, et liberi ex contubernio nati cedunt utique matri jure naturali, id est, eodem jure, quo sata cedunt solo. Nam et mater veluti solum est, nec proprie τοκεύς, ut ait Æschyl. Alia est autem Constitutio in hoc tit. de servis fiscalibus, ut qui eos occultaverunt extra rem etiam ærario inferant 12. argenti libras: quæ pœna longe superat pœnam dupli, quæ vulgo indicitur jure ordinario ceteris furibus. Nam et occultator fugitivi fur est: qui tamen gravius plectitur, quam ceteri fures: et serva in *l. pen. hoc tit.* quæ est de servis fiscalibus generaliter servos appellari fiscales eos, qui in rubrica hujus tituli dicuntur pertinere ad rem privatam, vel dominicam. Res privata est principis propria jure suo, quam quæsivit antequam rerum potiretur, vel posteaquam rerum potitus est suo nomine. Res dominica est, quæ pertinet ad dominium principis jure publico, ut in *tit. de fundis rei privatæ, et fundis rei dominicæ.* Hæ vero, et illæ res rectissime dicuntur fiscales, et quod ait *l. 3. inf. de quad. præscript.* omnia esse principis, habet sensum hunc, ut omnia sint principis tam dominica, quam privata, ut omnia adscribantur fisco: nam, ut ait Seneca, cetera privatorum sunt imperio principis, et dominio singulorum. Pene exposui omnes Constitutiones hujus tit. saltem paucissimæ restant. Primum et admonemus ex *l. 4.* mitius puniri eum, qui servum fugitivum privati hominis suscepit: nam ex d. l. 4. in hoc tantum damnatur, ut præter servum fugitivum etiam reddat alterum servum ejusdem pretii, aut pretium alterius: quod in legibus solemne est taxari ad 20. aureorum summam, ut *d. l. 4.* et *l. Papinianus. § ult. D. de inoff. testam. l. 1. inf. de communi servo.* Hoc tantum addam ex l. 3. hujus tit. Servus, qui transfugit ad Barbaricum (sic est legendum ex Basil. περὶ τὸ βαρβαρικόν, ex *l. 1.* et *2. sup. quæ res export. non poss.*) si deprehendatur, detur in metallum, vel alia pœna afficiatur, vel quod barbaricum est, ut eis pes unus abscindatur, non uterque. Nam hoc vetat Nov. Justiniani 34. sicut in libro Volcatii Gallicani legimus, crura, et poplites abscissos esse eis, qui e militia fugerent, desertoribus militiæ, qui et ipsi fugitivi dicuntur, *l. Aut facta. 16. § Tempus. D. de pœnis.* Et in allegoriis Heraclidis Pontici abscindi manus impiis liberis, qui eas in parentes intulissent, et cetera, quæ retulit Galenus lib. 6. de placitis Hippocratis, et Platonis.

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. II. De furtis, et servo corrupto.*

Titulus est generalis, qui non sine causa sequatur vicinitatem tituli de servis fugitivis. Nam fuga servorum species furti intelligitur, ut supra diximus, et qui fugitivum celat fur est, *l. 1. D. de servis fugit. l. 36. Qui servo. § ult. D. de furt.* Imo ut Sabinus JC. ait apud Gellium lib. 11. cap. ult. fur est etiam, qui cum fugitivus præter oculos domini forte iret, obtentu togæ, tanquam se amiciens, ne videretur a domino, obstitisse visus est: forte et fur est, qui sciens viam fugitivo monstrat, ut est in legib. Visigoth. lib. 9. non qui insciens, *l. Furtum non committit. D. de furt.* Hæc enim sunt jurisgentium, lumen de lumine accendere erranti, comiter monstrare viam, non prohibere aquam profluentem, alteri largiri, quod sibi non officiat, et alteri prosit, quæ sunt iis utilia, qui accipiunt, danti non molesta, *l. 2. § Item Varus. D. de aqu. et aqu. pluv. arc.* et ut vulgo jactatur in foro, *une partie ne doit insister a une chose où elle n'a point d'interest.* Item quo magis horum titulorum conjunctio illuceat, vix unquam servus fugit, quin secum furto rem aliquam auferat, pecuniamve domini, *d. l. Qui servo. § pen. l. ult. D. de fugit.* ut in comœdiis Plauti servus quidam fatetur: *Mulis mihi mola eveniant, et merito meo: quia et fugi, et tibi surripui filium, et eum vendidi. A. quoi homini. S. Theodoromedi in Alide Polyplusio sex minis.* Igitur hæc duo vitia conjuncta, et proxima sunt, et servorum probra, fuga, et furtum. Et inde in venditionibus servorum cautiones illæ addebantur, et fugitivum non esse, et furem non esse. Et eleganter D. Hieron. in epistola ad Titum, cum audiente viro apprime gravi laudaretur judex, quod fur non esset, refert eum dixisse, *laudas optimum servum, si nec fugitivus est:* quod scilicet florere oporteat virtutibus longe majoribus ingenuos, quam servos, et longissime abesse a vitiis servilibus. Et id puto D. Hierony. sumpsisse ex Philostrati Apollonio lib. 3. apud quem Jarchas rex Indorum eruditissimus inepte dari vulgo eandem laudem magistratibus, quam venaliciarii dant venalibus, quod fures non sint. At quod attinet ad 2. partem hujus tit. de servo corrupto quantam conjunctionem habeat cum tit. ejusdem libri, lex 5. satis demonstrat, quæ de sollicitatoribus servorum fugitivorum loquitur. Is corruptor est, qui persuadet alieno servo, ut dominum fugiat, in quem est actio ex edicto prætoris, *quod quis servo alieno quid dolo malo persuaserit, quo eum deteriorem faceret.* Olim ita edicebatur, *quo eum corrumperet.* Et inde nomen actionis. Recte novi, ne quis servum dumtaxat, vel servam deintegratam intelligeret edixerunt, *quo eum deteriorem faceret.* Et quæso cur de servo corrupto a prætore prodita est actio, non de filio corrupto? Dixerit aliquis rectissime ex *l. Ut tantum. 14. § 1. D. eod.* Servo corrupto minui patrimonium domini, dignitatem, et famam domus integram manere, filio autem corrupto non minui patrimonium patris, nec enim filii sunt in nostro patrimonio, sed minui dignitatem et splendorem familiæ, cujus infamiam prætor existimat neminem sanum pervulgaturum. Ideo non dedit de filio corrupto, ut ille, qui de parricidio legem non posuit, quod existimaret tantum facinus superare captum generis humani, et quod existimarit id neminem facturum, neque de eo quid sanxit, quasi ante commissum non esset. Ceterum filii, vel filiæ animo corrupto, si quis velit potest experiri, non directa actione de filio corrupto, sed utili, id est, in factum verbis obscuris, temperatis, et mollioribus, ut mentionem non faciat corruptionis, ne suum pudorem, suæve familiæ offendat: in qua actione officio judicis æstimabitur quid commodi ex filio perciperet si esset bonus, et frugi, a cat filio subrepto, in actione furti, quæ patri competit, æstimatur id quod interest, veluti lucra acquisitionum, quæ per causas furti intercepta sunt, eaque duplantur, *l. Eum, qui. § Si filiusfamil. l. Mater. D. de furt.* Affectionis rationem haberi non est æquum. Nec omittendum, quoniam pertinet plurimum ad bonos mores, quibus quisque debet se bene informare quantum potest, ut est in *l. 1.* et *l. Corrumpitur. D. de ser. corr.* corrumpi etiam servum, eamque corruptionem pertinere etiam ad edictum, ut inscriptio ostendit, si persuadeatur ei, ut dominum contemnat. Corrumpi et filium si persuadeatur, ut patrem contemnat, contra viam pervulgatam majorum, et contra jura naturæ. Corruptores igitur morum pessimi, qui persuadent, ut magistratus, et principes legitimos contemnant. Porro de servo corrupto in hoc tit. sunt tantum duæ Constitutiones *l. 4.* et 20. Ex quibus intelligitur eum, qui servum dumtaxat sollicitavit ad mores improbos, teneri tantum actione servi corrupti, quæ mixta

est actio, quanti ea res erit in duplum, *l. 11. Ut tantum.* §. *In hac actione. D. de ser. corr.* Qui autem sollicitavit verbi gratia ad fugam, et celavit, tenetur actione furti, quæ meram dupli pœnam continet, *l. 4. hoc tit.* Et tenetur etiam actione servi corrupti, nec alteram altera consumit. Duo enim sunt diversa facta, quæ plecti seorsum æquum est, quod probat l. 20. *hoc tit.* Cujus species hæc est. Lucius Titius suasit servo alieno, ut rem aliquam domino surriperet, et ad se ferret, nec persuasit: namque servus hæc omnia domino exposuit, et auctore domino, qui L. Titium cupiebat in hoc ipso delicto deprehendere, servus rem ad L. Titium pertulit. concepta re quæritur qua actione teneatur L. Titius corruptor? Lex ait, L. Titium utraque actione teneri, furti, et servi corrupti, nec altera alteram consumi, nec minui. Nec objicienda est legi 20. l. 4. tit. 4. supr. quæ dominum, qui immisit servum in domum, vel agrum alienum, ut ei possessor servum susciperet, deinde cum eo ageret, quasi cum susceptore servi fugitivi, hunc qui illud lucrum captaret, et cadere actione, et dominio servi, et servum redigi in fiscum, quia in ea specie dolus incœpit a domino, ut Accursius ait. in lege 20 dolus incœpit a Lucio Titio, et dolo quicquam agere non licet, sed contra agere licet. Et valde notandum est in specie d. *l.* 20. eum, qui furtum non fecit, puta L. Titium, qui rem non contrectavit invito domino, qui permisit servo suo, ut perferret rem suam ad sollicitatorem, tamen teneri actione furti ex dolo suo. Ut igitur non est furtum, sed furti actio: quia quantum in L. Titio fuit, furtum fecit. Eadem ratione de servo corrupto tenetur, licet servum non corruperit: etiam conatus puniuntur, et ut habetur in Basil. non debent esse impuniti ejusmodi hominum conatus. Omnia scelera, quamvis citra exitum subsederint, puniuntur, et generaliter ait *l. 1. C. Th. ad l. Jul. de ambitu: pari sorte leges punire scelus, et sceleris voluntatem*, et *l. 5. Quisquis. C. ad l. Jul. majest. Eadem*, inquit, *severitate voluntatem sceleris, qua effectum puniri jura voluerunt.* Cujus legis verba sunt accipienda generaliter, nec coangustanda ad hoc crimen. Nam ut hoc variis comprobem exemplis sollicitatores alienarum nuptiarum, itemque matrimoniorum interpellatores, licet stuprum non perpetraverint, propter voluntatem perniciosæ libidinis, extra ordinem coercentur, *l. 1. D. de extraord. criminib.* et ex Constit. Joviniani: *Si quis non dicam rapere, sed attentare tantum jungendi matrimonii causa sacratissimas virgines ausus fuerit, capitali pœna feriatur, l. 5. Si quis. sup. de Episc. et Cler. No. de raptu sanctimonialium* 123. pari pœna plectitur qui rapuit virginem devotam, vel ut ait Sozomenus, qui devotam ἀκολάστως intuitus est: et similiter, qui officium in provincia habet, si mulieris invitæ eum provinciæ illicite nuptias affectavit, *l. unic. sup. si quacunque præditus potestate vel etc.* Et fur quoque ex d. l. 20. etiamsi effecto potiri non potuerit, et consimiliter effractor, et vecticularius, et raptor manifestus coercendus est, et ut Quintil. ait declamat 174. *insidiatus est, etiamsi non effecerit scelus, pœnas tamen legibus solvit: et proditoris paterni consilium certum est puniri, d. l. Quamvis*, quæ omnia Max. Tirius complexus est his verbis: *Adulterum*, inquit, *lex punit, non tantum eum, qui perpetrat, sed eum qui perpetrandæ rei consilium iniit.* Et generaliter verum est in atrocioribus delictis, quæ tam naturali, quam civili jure improbantur, non minus puniri voluntatem, quam effectum, sed non etiam in levioribus, *l. 22.* §. *Sed et si. ad l. Cornel. de falsis, l. Cogitationis. D. de pœn.* quæ pertinet tantum, ut inscriptio docet, ad edictum *quod quisque juris*, quo tantum punitur effectus non consilium: quoniam leve est crimen. Porro ut in specie d. l. 20. licet furtum non sit, tamen est actio furti, ita evenit aliquando contra, ut re vera sit furtum, non tamen sit actio furti: ut si quid divortii causa uxor amoverit, re vera furtum est, l. *Rerum. D. rerum amot.* Et si illa commiserit crimen expilatæ hæreditatis, revera furtum est, nec tamen in eam est actio furti, quæ irrogat infamiam: quia promiscuus usus exemplo actionis furti nam uxorem fieri non patiatur, l. 17. hujus tit. Ac similiter furtum est si quid filio emancipato pater, vel patronus liberto amoverit, nec tamen in eos est actio furti, sed in factum tantum, *l. 5. 6. 7. D. de obseq. par. præst.* Denique in parentes non est furti actio, etiamsi nobis furtum fecerunt, quoniam est turpis actio, et vetat his personis debitus honos ne in eos configamus turpi actione: et tamen, quod notandum est ex l. 3. et 11. hujus tit. in novercam et in vitricum est actio furti, qui tamen dicuntur parentum locum obtinere, et vero pro parentibus habentur in aliis partibus juris, §. *Affinitatis*, et §. *Socrum. Instit. de nupt. l. Aristo. D. de ritu nupt.* secundum id, quod Phocylides præcepit de noverca sed non eadem tamen, ut liquido constat ex l. 3. et 11. hujus tit. in novercam, et vitricum, si nobis furtum fecerint, datur actio furti. Nudius tertius exposuimus quemadmodum apte cohærerent inter se tit. 1. et 2. Et cum essent duæ partes tit. 2. de furtis et servo corrupto faciliori methodo prius expedire volui eam quæ est de servo corrupto, deinde de furtis. Residet difficilior, quæ tractata est multorum scriptis et sermonibus vexata, et multas quæstiones habet, et illam potissimum, quæ tractatur in *l. 1.* de concurrentibus actionibus. Hanc nemo possit absolvere una hora, illam facile mihi erit absolvere. de concursu contrariarum actionum, quas idem homo in judicium deducit juris sui tuendi gratia, contrariæ actiones sunt quibus, quod intenditur pugnat invicem, ut in specie L. 1. finge: ex pecunia, quam servus domino surripuit, Lucius Titius sciens eam pecuniam contrectari invito domino, mandante servo fundum comparavit domino in L. Titium, tanquam furem pecuniæ est ex delicto condictio furtiva, et actio furti in duplum: est etiam in eum actio mandati ex contractu servi, id est ex mandato, in hoc ut fundum mandatu servi emptum restituat. Sed eligere dominus debet, utrum experiri malit ex delicto, an ex contractu. Nec enim simul utramque actionem in judicium inferre potest alioquin secum ipse pugnaret: nempe improbaret, quod cum servo L. Titius gessisset agendo furti, et condictione furtiva probaret agendo mandati: mandati actio gesti ratihabitio est, *l. 60. Si servus alienus, D. de fidejuss.* quod jus etiam sequimur hodie, ut Jo. Faber annotavit: si ex pecunia patris, vel mariti mandante filio, vel uxore idem sciens pecuniam esse furtivam aliquid filio, vel uxori comparaverit: et ita verum in specie *l. 1. supra, Si servus, etc.* Si servus ab extero se emi mandaverit, et manumitti, et post emptionem emptor eum non manumittat, liberum est domino agere mandati cum emptore, ut servum reddat, quem non manumisit, vel ex vendito, ut solvat pretium servi, utraque actione experiri non potest. Contrariæ enim sunt actiones, actione mandati servum ineptum fieri et restitui desiderat: actione ex vendito manere emptionem vult, et adimpleri soluto pretio. Sic igitur statuamus, contrarias actiones, simul in judicium deducere non licere: neque offendamur legibus, quas in contrarium adducit Accurs. *l. 45. Rei communis. D. pro soc. l. Si servus. D. commod. l. Si mandavero.* 22. §. *Si tibi. D. mand. l. 3. sup. depos.* quod admittant concursum actionis furti, et actionis mandati, si procurator in exequendo mandato furtum domino fecit: concursum actionis furti, et actionis tutelæ vel negotiorum gestorum, concursum furti vel actionis depositi, pro socio, commodati, conducti, locati, quoniam ut hoc paucis expediam in illis casibus non pugnet actio furti cum actione mandati. Utraque enim improbat factum procuratoris, qui rem domini celandi animo attrectavit, et mandati actio persequitur rem, furti actio pœnam. Quo genere concurrit etiam actio furti cum aliis bonæ fidei judiciis Quod cum generaliter proposuisset l. 45. recte intulit *l. 46.* id est, *et in colono, et eo, qui negotia gerit, et qui mandatum nostrum exequitur, et in tutore*, sic legendum, forte, *id est*, non *idem est*: imo nihil unquam inveni hoc certius: nec alia est ratio *l. Si servus. D. commod.* quandoquidem re dominica invito domino a servo commodata L. Titio scienti nolle sibi eam rem dominum commodari, domino est in L. Titium non tantum actio furti, et condictio furtiva, sed etiam actio commodati, et utraque experiri potest, cum lex non adjiciat, quod semper solet, et debet semper: et vero auctores adjiciant, altera contentum esse debere. Dices: atqui agendo commodati videtur ratum habere commodatum, sicut in specie *d. l. 1.* agendo mandati, videtur ratum habere mandatum: ergo sibi contrarius est, quia probat commodati agendo, commodatum, et quia improbat agendo furti: proinde non est audiendus, si utroque judicio experiri velit. Dicam species esse diversas, et in *l. Si servus. D. commod.* dominum agere commodati ex contractu servi, ut rem suam recipiat, non ut potissimum factum comprobet. Et in hac l. 1. dominum agere mandati, non ut pecuniam suam recipiat, sed ut Titius mandatum impleat servi, et ex fide bona fundum mandato servi emptum restituat, reddat: quo genere plane ratum habet omne, quod cum servo L. Titius gessit: si ageret mandati ad pecuniam suam recipiendam dominus, non prohiberetur etiam agere furti. Et ex iis apparet quam male in *d. l. Si servus*, Accurs. et Bart. supplent, electa actione commodati, extingui actionem furti, quod perinde est, ac si diceret, exacta re furtiva, furem absolvi pœna. Solvitur quidem fur condictione furtiva si acceperit actionem commodati: quia utraque actio commodati, et condictio furtiva respicit ad rei persecutionem. non solvitur autem actione furtiva, quæ respicit pœnam: nec moveor rursus *l. 71. Si is cui. D. de furtis*, qua nititur Accurs. quod dicat ipso jure perimi actionem commodati, si cum commodatario, qui rei commodatæ furtum fecit prius actum sit furti in duplum, et retro perimi actionem furti per exceptionem doli mali, si cum commodatario prius actum sit commodati, quo nihil, ut dixi, moveor. Nam hodie fecimus, ut constaret in *d. l. Si is cui*, actionem furti non significare actionem pœnalem in duplum, sed condictionem furtivam, ut l. *Cum furti. D. de in lit. jur.* Furti actio est genus, ut *l. Eum qui.* §. *Qualis. D. de furt.* Cujus duæ species: una ad pœnam duntaxat furti actio: altera ad rem, quæ specialiter dicitur condictio furtiva. Et hac si prius actum sit, actio commodati ipso jure perimitur: quia commodati actioni, cum sit bonæ fidei, inest exceptio doli mali, ut eam opponi non sit necesse, l. *Sed et si. D. solut. matr.* sed si prius actum sit commodati, condictio furtiva non perimitur, nisi posita exceptione doli mali, quoniam stricta est actio, cui nihil inest, nisi quod exprimitur. Et hæc eadem sententia refertur in *l. Qui servum.* §. 1. *D. de oblig. et act.* Cetera quæ Accurs. *d.* l. *Si is cui*, exequitur in *d. l.* 45. non approbo, non admitto etiam, quod idem Accursius notat in *d. l.* 45. quæ est veluti arx quæstionis hujus hodie ex Constitut. Justiniani electa actione commodati, extingui actionem furti pœnalem, hoc est ex l. ult. hujus tit. et contra electa actione furti pœnali, extingui actionem commodati: male: nam l. ult. non loquitur de commodatario, qui rem commodatam subripuit, de qua re non agimus, sed de extraneo, qui rem alii commodatam subripuit, quo casu, in hac lege proponitur, dominus rei commodatæ eligere potest an commodati cum commodatario, an furti cum fure agere velit. Et hanc si eligat, id est furti actionem, procuidubio perimitur actio commodati. Rursus si eligat actionem commodati, actio furti transfertur a domino in commodatarium, cujus periculo res cessit. Denique unius actionis electione, et perceptione perimitur altera, imo et sola electione, si elegerit actionem furti, vel etiamsi elegerit actionem commodati, modo scierit rem esse furto subreptam. Nam si nescierit, vel si dubitarit, ut ait lex ult. quæ dubitantem ignoranti comparat, et semper fit in jure, *l. ult. sup. de condict. indeb. l. 2.* §. *1. D. quis ordo in bon. poss. ser.* Si, inquam, nescierit, aut dubitaverit, et elegerit forte actionem commodati, nec peregerit nondum percepta re commodata, integrum ei est relicto commodatario transire ad furem. Distinguendum igitur omnino est hoc in re hoc modo: aut in eumdem quis habet actionem

furti, et commodati. Et hoc casu altera alteram non tollit: aut in unum habet actionem furti, in alterum commodati, ut in specie *d. l. ult.* et hoc casu altera contentus esse debet, ut *l. 3. §. ult. D. nautæ, caup.* Vector, cui in navi res subrepta est, in exercitorem navis habet actionem de recepto, in furem actionem furti: sed alterutra contentus esse debet. Nam si eligat actionem de recepto, amittit actionem furti, eaque transfertur in exercitorem: si eligat actionem furti, liberatur exercitor. Et Accurs. hanc distinctionem, quæ rectissima est, admittit id *d. l. Si is cui com. D. de furt.* sed corrupta est glossa, et restituenda hoc modo: *hodie*, inquit, *videtur tolli electione etiam actio furti*, ut *C. eod. l. finali*. sed dicas, inquit, ibi loqui quando extraneus fecit furtum rei commodatæ, quod verissimum est. Non est omittendum, quod Bald. annotavit in hac l. 1. duas actiones contrarias recte institui sub alternatione, ut ille, qui apud Accurs. in *l. 1. inf. quando prov. non est nec.* sic loquitur, dico sententiam esse ipso jure nullam, aut si quid valet, majorem judicem appello. Et ad eundem modum duas actiones contrarias institui recte sub alternatione, ut adhibita scilicet protestatione, ut judici videbitur, ex altera tantum nos esse contentos consequi sententiam, quo jure utimur: et vero ut utamur æquum est, et necessarium si incertum sit, quæ potius actio teneat, ut in specie *l. 1. §. Quia autem. D quod legator.* Si legatarius sine voluntate hæredis rem legatam occupaverit, hæres cum legatario agit non male petitione hæreditatis, vel interdicto *quod legat.* quibus judiciis tenentur ii tantum, qui pro hærede, aut pro possessore possident: et simul aget cum eodem interdicto quod legat. quo tenetur, qui pro legato possidet, quamvis ita sibi quodammodo adversetur, dum agit utroque judicio. Nam interdicto quod legatorum fatetur adversarium jure possidere, id est pro legato: petitione hæreditatis, vel interdicto quod legat. negat adversarium justo titulo possidere, sed pro possessore, ut pro prædone, vel pro hærede, ut falsum hæredem, ut subreptitium, sed protestatio corrigit omne vitium intentionis. Et sic in *l. Contra. sup. de inoffic. testam.* idem simul agit querela imperfecti testamenti, et querela perfecti, sed inofficiosi, nec tamen sine protestatione, vel alteratione, ut hac, vel illa via ad jus suum perveniat. Et similiter licet simul agere judicio petitorio, et possessorio, veluti actione in rem, et actione momenti id est, interdicto uti possidetis, vel utrubi: quamvis actione in rem videatur fateri adversarium esse possessorem, interdicto uti possid. negare. Hoc nimirum proposito, et hac protestatione, ut jus suum sive hoc, sive illo remedio sibi conservet, quæ est sententia *l. Naturaliter. §. Nihil commune. de acquirenda possess.* Qua de causa, et proculdubio licet petitorii et possessorii judicii causam cumulatim disceptare, et dirimere. Symmach. in epistola ad Theodos. *Constitutio*, inquit *recitata est, quæ judicibus copiam tribuit, non necessitatem imponit.* Locus est apertissimus ut quoties de possessione judicant, continuo, ut si casus tulerit et de petitorio cognoscant: nec pugnat, quod vulgo dicitur, prius esse cognoscendum de possessione, quam de proprietate: nam et ita dicitur prius esse disceptandam criminalem causam, quam civilem, minorem cedere majori. Et tamen si ita judici visum sit, simul civilis et criminalis disceptari potest, *l. pen. sup. de ord. judic.* Denique sicut qui exceptione utitur non omnino fatetur, et admittit intentionem actoris, nec se impugnandæ ejus alia ratione privat, *l. Non utique. D. de except.* sicut qui familiæ erciscundæ agit, non omnino fatetur adversarium esse cohæredem, *l. Qui familiæ. D. famil. ercisc.* ita, qui agit rei vindicatione, non omnino fatetur adversarium esse possessorem; ut non sit integrum, si velit, adhuc venire ad interdictum de possess. et hoc est, quod ait *d. §. Nihil commune*, non videri eum renuntiasse possessioni, cujus postea argumenta forte proferuntur, qui rem vindicavit, videlicet vindicationem esse proditam rei servandæ, non perdendæ gratia, *l. Alium casum. D. de usucap.*

## Ad. L. V. et VII.

L. V. *Civile est, quod a te adversarius tuus exigit, ut rei, quam apud te fuisse fateris, exhibeas venditorem. Nam a transeunte, et ignoto te emisse, dicere non convenit, volenti evitare alienam bono viro suspicionem.*

L. VII. *Si is, cui te pecuniam ad matrem tuam perferendam dedisse proponis, parva quantitate numerata, reliquam in usus suos convertit, furtum fecit.*

Explicaturi sumus hodie quæstiones l. 5. et 7. Ac primum quidem admonendi sumus, in furem nec manifestum præter rei persequutionem, quæ genere vindicationis aut condictionis instituitur, dari actionem furti pœnalem in dupl. ex xii. tab. *§. Sunt autem. de nova. action. Instit.* Eaque actione tenetur non tantum qui furtum fecit clanculum, sed etiam is cujus ope, et consilio furtum factum est. Nam et hic dupli tenetur, ut optime docet *l. ult. sup. de noxal. action.* In furem autem manifestum dari actionem in quadruplum ex edicto prætoris, *§. 1. Instit. de perpet. et temp. action.* Actio igitur furti nec manifesti, quod notandum est, est civilis, id est, l. xii. tab. Actio manifesti est prætoria, et utraque perpetua tamen. His vero actionib. utimur si pro fure damnum decisum non sit, ut loquuntur xii. tabul. id est, si de furto transactum non sit. Placet enim pacto, et transactione nuda ipso jure tolli actionem furti pœnalem, *l. 13. hoc tit. l. Jurisgentium. §. Si paciscar. l. Si tibi. §. 1. D. de pact. l. Si pro fure. D. de condict. furt.* ipso jure, id est ex duodecim tab. quæ pactionem, et decisionem furti approbaverunt. Alioquin ex pacto nudo neque constitui ipso jure, neque tolli obligatio potest. Non igitur jure civili omnis acerbe actum est, jureve ordinario cum furibus, cum ut dixi, pactione nuda extinguatur furti pœna, non rei persequutio, nisi quis ultro suam rem donaverit. Ac præterea nunquam legibus fuit prodita criminalis actio furti; id est nulla fuit de furto accusatio ordinaria, et legitima, præterquam ex certis causis, veluti plagii, repetundarum, residuorum, peculatus, et si quid de incendio, ruina, naufragio, rate, nave expugnata captum, aut raptum esse dicetur. Ex aliis causis non est prodita de furto criminalis actio, quæ sit ordinaria, et legitima: proponitur etiam in hoc titulo l. 18. specialis actio furti ex edicto prætoris, civilis actio in eum, qui ex miserrima naufragorum fortuna, vel incendio, quo forte conflagrabant ædes alienæ, aliquid cepit, abstulit, amovit: aut qui quid deterius fecit, qua tenetur, etiamsi non sit manifestus intra annum utilem in quadruplum, et post annum in simplum, non ei tantum, cujus interest, sed etiam fisco, id est, tantum fisco infert, quantum ei, cujus interest, *l. 3. §. ult. de incend. rui. naufr.* Atque ita tenetur intra annum in octuplum: et post annum in duplum præter criminalem exsequutionem, et pœnam corporalem in eum statutam duodecim tabul. *l. 1. §. 1. l. Qui ædes. D. eod.* Quod l. 18. hujus tit. significat his verbis: *præter pœnam olim statutam.* Criminalis igitur exsequutio ni sit legitima, et ordinaria, non tollit civilem actionem in duplum, vel quadruplum, neque vicissim hæc illam: ut certe extraordinaria criminis persequutio tollit actionem civilem, et ordinariam: et quo hodie in usu actio non est furti in duplum, vel in quadruplum, id ex eo manat, quod omnia judicia sint extraordinaria, et furti agatur, ut ait *l. ult. D. de furt.* nunc plerumque criminaliter, et extra ordinem, non civiliter in duplum, vel quadruplum: ubi autem quis elegit viam, et accusationem extraordinariam, sane renuntiasse videtur civili, et ordinariæ actioni in duplum, vel quadruplum, et simplo ei satisfit, quod ad rem subtractam attinet, quæ est evidentissima sententia *l. Interdum. §. Qui furem. D. de furt.* nec tamen prohibetur quia si velit omisso jure, et rigore extraordinario, civiliter agere in duplum, vel in quadruplum, ut ait *d. l. ult.* nec jure prohiberetur hodie meo judice, si quis mallet agere de furto in duplum, vel in quadruplum extraordinarie: quia ordinaria judicia cessant potius, quam extincta sunt, quod notandum. Et ita addamus, quod proponitur in l. quinta hoc titulo de furto concepto, quo nomine olim erat actio in triplum. Hodie est actio in duplum, tanquam ex furto non manifesto, ut si quis rem sibi surreptam conceperit, et invenerit apud L. Titium, possit L. Titium insimulare, et condemnare furti, si ultro dicat se eam rem emisse, cum agitur a domino actione furti in eum, vel condictione furtiva, nec exhibeat venditorem. fur est, qui rem domino subreptam possidet, si non exhibeat auctorem, a quo rem accepit. Et ideo ait l. 2. *Incivile est quod desideratis, ut agnitas res furtivas non prius reddatis, quam pretium fuerit solutum a dominis. Curate igitur cautius negotiari, ne non tantum in damna ejusmodi, sed etiam in criminis suspicionem incidatis.* Contra *l. Cogi. sup. de petit. hæred.* ait incivile esse possessorem a petitore compelli, ut edicat causam, et titulum possessionis suæ, præter eum, ut subjicit, qui cogitur edicere an pro hærede, vel pro possessore possideat, ne scilicet frustra agatur petitione hæreditatis, quæ comparata est in eum duntaxat, qui pro hærede, vel pro possessore possidet. Sed hi tituli pro hærede, vel pro possessore in eo tractatu de petitione hæreditatis falsi sunt, non veri, et reus ni se nisi neget eo possidere, sane cogitur edicere verum titulum, si quem habet. Atque ita is, quo cum agitur speciali in rem actione, cogitur edicere an possideat, ne frustra cum eo agatur: sed qua ex causa possideat, nec edicere nec docere cogitur: Hoc munus est petitoris, non possessoris implere dominii probationem. Præposterum est petitorem actionem suam desiderare ut instruat, informet, et fundet possessor unde petitur: omnis probatio a petitore exigitur, nulla a possessore: possessori fortuna favet, et propensior est semper possessoris causa, et pronior, quod omne ostenditur in *l. 4. et ult. sup. de edendo, l. 2. sup. de probat. l. 7. sup. de testib.* Et ita *d. l. Cogi* abrogat *l. 1. Cod. Theod. de fide test. et instrum.* qua Constantinus petitori defuncto probationibus constituit ut possessor edicat unde possideat, vel quo jure eam teneat; quod merito *l. Cogi.* ait esse incivile, et esse præposterum, ut actore non probante, probationem exhibeat reus, nec refragatur l. 5. hujus tit. quæ hoc vult, ut possessor compellatur edere titulum suæ possessionis, auctoritatis, sive dominii: si possessor ultro dicat eam rem se emisse, cum agitur in eum actione furti, vel condictione furtiva, vel rei vindicatione, tum ut damnetur furti nisi exhibeat venditorem: aut dicamus sollicitius, ut Thalelæus in illo loco, et distinguamus hoc modo: aut agitur de nudo, aut solo dominio petitione hæred. vel rei vindicatione, et tunc possessor non cogitur edicere tit. possessionis suæ actore non probante. Aut igitur de furto, et tunc possessor cogitur purgare innocentiam suam probatione tit. possessionis suæ, et auctore suo, qui non indicat auctorem, vel qui non indicat furem, si rem possideat, pro fure habetur: qui non indicat furem, si rem non possideat, et si furem noverit, pro fure non habetur: quæ est sententia *l. Qui ea. §. 1. D. de furt.* Aliud est celare furem, aliud non indicare: qui celat, fur est, qui non indicat, fur non est, nisi rem possideat, et auctorem exhibere detrectet: nam ut eleganter ait *l. 5. a transeunte et ignoto te emisse dicere non convenit, volenti evitare alienam bono viro suspicionem.* Et inde Divus Hieronymus eandem Ruffinum perfidiæ coarguit, ut plagii: *Dic*, inquit, *a quo exemplar acceperis, ne mihi ad subterfugiendum crimen auctores mortuos aliquos proferas, ut cum auctorem proferre non potueris, illum proferas qui non possit respondere, et in consequentibus: dic potius inveni librum, putari esse martyris, jam te non arguo, et non quæram a quo acceperis, vel mortuorum aliquem nominato, vel in platea ab ignoto homine te emisse dicito, non curo.* Et id etiam apertius dici potest ad *l. Cogi.* et ad istam omnem quæstionem percipiendam, petitore non probante intentionem suam, possessorem non cogi edi-

cere titul. possessionis suæ: contra petitore probante intentionem suam, ut si rem vindicet, et liquido probet eam rem defuncti fuisse, cui hæres extiterit, tum ne res evincatur, necessario cogi possessorem edicere, et probare unde possideat, puta eam rem esse sibi a defuncto donatam, vel se eam usucepisse, *in l. Emptor. inf. de præscript. longi tem. l. Si quidem. inf. de except. l. Sive possidetis. sup. de probat.* In qua male affirmant ideo possessorem edicere tit. possessionis suæ, quia præsumptio faciat pro petitore: qua de re nullum verbum, nullumque indicium in ea lege. Ac proinde male in eo etiam loco diffuse tractant de præsumptionibus, deserta quæstione propria, et simplicius Græci illam legem, interpretantur in hanc sententiam: qui rem suam petit, probare debet qua ex causa ejus rei dominium nactus sit: qua probatione impleta, si adversarius dicat se ex alia causa justiore dominium acquisisse, tum ipse pro sua parte suæ quoque intentionis probationem implere debet, et ita probatio probationem elidet, sic recte a possessore exigea probationem, modo a petitore exegeris prius acceperisque. Et ita accipiam omnino eam *l. Sive possidetis,* et dicam solum possessorem non cogi edicere causam dominii, vel possessionis suæ exonerato petitore, sed petitore probante dominium rei, necessitatem contrariarum probationum exigi a possessore, nisi lite cadere velit. Et ita quoque accipiam quod Isæus ait in *proœmio*, his verbis, *jus, inquit, esse, ut prædia, quæ sunt in controversia, possessor doceat a quo emerit, vel ex causa pignoris acceperit, vel ex causa judicati, nimirum petitore pro sua parte implente intentionem suam.* Et his addamus etiam quod est in *l. 2. hujus tit.* cum, apud quem furtum conceptum, et inventum est, cadere in suspicionem furti, etiamsi edicat, vel edoceat a quo eam rem acceperit, posset enim a fure accepisse sciens, et fur est, qui rem a fure sciens accepit, *l. Ancillæ. in fine, hoc tit.* atque ita domino rem suam vindicante ab eo, apud quem quæsita et inventa est, is inciviliter desideret ut dominus sibi restituat pretium, quod ipse pro ea re intulit venditori, cum nisi sceleris particeps sit, regressum habeat adversus suum venditorem. Et inde corpori negotiatorum Impp. in *d. l. 2.* (quod aptari potest ad multa negotia humana) ita rescribunt: *Discite igitur cautius negotiari, ne non tantum in damna ejusmodi, sed etiam in criminis suspicionem incidatis.* Id est circumspicite etiam atque etiam a quo emetis, ne et rei et pretii damnum faciatis: curiosos esse emptores oportet, sicut dicitur, curiosos creditores esse oportet, in quam rem scilicet mutuam pecuniam rogentur: alioquin per incuriam, vel non curantiam eis persæpe fraudi fuerit, *l. 3. §. Sed si sic accepit. D. de in rem verso, l. ult. D. de exerc. actione.*

## *Ad L. penult.*

*Apud antiquos quærebatur, si servus, quem aliquis bona fide possidebat, furtum commiserit alienarum rerum, vel ipsius, apud quem constitutus est: an ipse, qui eum bona fide detinet, noxalem furti actionem adversus verum dominum habeat, vel ipse ab eo, qui furtum passus est, prædicta conveniatur actione. Cumque generalis regula ab antiqua prudentia exposita est hujus hominis gratia, pro quo noxalem furti actionem suscipere quis compellitur, adversus alium furti actionem habere non concedens: quidam ita eam per conjecturam interpretati sunt, adversus bonæ fidei quidem possessorem nullo modo furti actionem extendi: ipsi autem si furtum fuerit passus, adversum verum dominum furti noxalem actionem recte decerni. Tunc autem bonæ fidei possessorem furti nomine, quod passus est, noxalem actionem habere posse, quando servus sub domini sui fuerit constitutus possessione: et pro his rebus posse eum adversus dominum habere actionem, non solum, quas servus subtraxit jam apud eum constitutus, sed et quas furatus est, quando fugit quidem a bonæ fidei possessore, adhuc autem nondum sub manibus domini sui fuerat constitutus. Quam interpretationem prisca quidem jura per conjecturam introducebant: nos autem altius, et verius ad eam respicientes, generalem regulam sic ab initio esse prolatam accipimus. Cum igitur bonæ fidei possessor domini cogitatione furem possidet: merito, donec apud eum constitutus est, et alius tenetur noxali actione, si extranei furtum a servo fuerint passi, et ipse adversus verum dominum non habet actionem, secundum regulam dicentem. Qui habet adversus alium furti actionem, ipse ea teneri non potest. Sin autem desinat in servi retentione, et ille apud verum dominum fuerit inventus, tunc ipse quidem noxali furti actione minime potest teneri, adversus autem verum dominum habet ipse furti noxalem actionem pro rebus, quas vel tunc furatus est, cum est apud verum dominum, vel antea, postquam bonæ fidei possessoris retentionem excessit, nec dum apud verum dominum factus est. Sic iterum regulæ generali casus evenit consentaneus: qui enim habet tunc furti actionem adversus dominum, ipse aliis teneri furti actione non potest, et sic ex tempore omnibus discretis, vetustissima dubitatio nostra fœdere conquiescat, et bonæ fidei possessor in parte certa temporis habeat actionem, et non teneatur actione: et ipse dominus alio tempore non teneatur actione, et in alio sub actione constituatur. De eo autem, qui liber constitutus, ab alio bona fide tenetur, et furtum commiserit, recte, et sine aliqua dubitatione dicitur, posse eum, qui liber est coagatus et ab ipso, qui bona fide eum detinet, pro furto conveniri, et bonæ fidei possessorem, si extraneo furtum liber commiserit, non posse conveniri, sed ipsum pro suo furto respondere: quia generalis regula de servo prolata est: et pro eo, qui non servus, sed liber, et suæ potestatis est, noxalem moveri actionem, impossibile, nostrisque legibus incognitum est. Datum Calend. Octob. Lampadio et Oreste VV. CC. Coss.*

Quæstio l. penult. pertinet ad regulam juris antiqui, quæ dictat dominum, aut bonæ fidei possessorem, qui ex delicto servi noxali actione tenetur, atque conveniri potest, non posse ejusdem servi nomine ea actione experiri, et contra eum, quo cum agi non potest noxali actione, posse ipsum agere ea actione. Huic regulæ locus est primum in dominum, si communis servus primi et secundi, primo dominorum furtum fecerit, nam primus cum secundo agere non poterat actione furti noxali. Quia si is servus extraneo furtum fecisset, primus eo nomine teneretur noxali actione in solidum: et pro quo teneretur noxali actione etiam in solidum, qui ex parte tantum dominus est, absurdum est, ut propter eum etiam habeat noxalem actionem in socium. Quod ostendit *l. Et puta. §. ult. D. famil. ercisc.* et *l. propenult. D. de nox. act.* et *l. 8. D. eod.* quæ nominatim ait, quemvis dominorum, si servus communis noxam fecit, teneri noxali actione in solidum. Sed non alia ratione, inquit, poterit qui conventus est evitare litis æstimationem, nisi solidum servum noxæ dederit, quia noxæ deditio divisionem non recipit, *l. Si servus. §. Item si, D. ad leg. Aquil.* nec igitur ferendus si partem suam cedere paratus sit actori post acceptum judicium noxale: nam ante id potest cedendo suam partem consequi securitatem, et is, qui cesserit hoc genere, amittet actionem noxalem, quam habuit, quia dominus servi pro parte factus, non potest jam cum socio experiri actione noxali: qui si alii noxam nocuisset servus, ipse conveniretur noxali actione. Et in eundem hæc non cadunt, ut ejusdem servi nomine possit idem et convenire, et conveniri noxali judicio. Quod locum habet non solum in actione furti, sed etiam in aliis noxalibus actionibus, ut ipsi inter se socii non possint agere noxali actione ex delicto servi communis, quod in unum ex iis admiserit, *d. l. Si servus. §. 1. l. Ut tantum. §. Si servus. de serv. corr. l. Sed si unius. §. Si servus. D. de injur.* Et cedo rationem hujus regulæ, quæ sit idonea: nimirum alia ratio non est, quæ sit idonea, quam quod sit absurdum eos inter se noxalibus actionibus experiri, qui in ea causa sunt, ut servi nomine tanquam domini noxales actiones pati et excipere possint. Quæ ratio etiam efficit, ut inter se socii non agant de peculio ex contractu, quem forte habuerunt cum servo communi, *l. Hinc quæritur. §. ultim. et l. seq. de peculio.* Nam qui agit de peculio, vel noxali actione non se, sed adversarium dicit esse dominum, et possessorem. Denique non agit, ut dominus de peculio, vel noxali judicio, sed ut extraneus, id est extraneis hæ actiones dantur non dominis, sed in dominos, dominis, et in dominos non item et hac in re nulla est differentia inter servum communem et proprium. Si servus meus servo meo noxam nocuerit, nemo est, in quem mihi competat actio noxalis, quod alterum servum meum deteriorem fecit, vel forte occiderit. Et similiter si servus communis servo meo proprio noxam fecit, cum quo experior actione noxali non habeo: hanc pati meum est agente extraneo, sive ex parte, sive in solidum dominus sim, condomino servi non licet inferre, neque in dominum, neque in socium, non enim scindere hominem possumus, ut pro parte cum socio agam, cum is homo servo meo proprio noxam nocuerit toto pectore et corde, non parte pectoris, corporisve aut, οὐκ ἡμισείᾳ γνώμῃ, ἢ μιᾷ χειρί. Et hac in re etiam utitur comparatione servi proprii et communis Sabinus in *d. l. Ut tantum. §. Si servus. D. de servo corrupt.* ut si servus communis corruperit servum meum proprium, non sit mihi actio noxalis servi corrupti in socium, perinde ac si servus meus proprius corrupisset conservum, id est, alterum servum meum proprium: ut enim hoc casu non esset actio noxalis in quemquam, ita nec erit illi in socium, eademque comparatio est servi proprii et communis, *l. Si servus communis. D. de furt. l. Si ante litem. §. 2. D. de interrogat. in jure fac.* Ceterum etsi deficiat, ut ostendi, actio noxalis in socium servis communis, quod in me admisit unum ex dominis, tamen suppetit alia actio, nempe famil. ercisc. inter socios, vel communi divid. Et est actio quasi noxalis, ut scilicet officio judicis, vel socius parte sua mihi cedat pro noxa vel ut litis æstimationem præstet in simplum. Non est noxalis actio sed quasi noxalis, ut ait *l. Si servus communis. D. de furt.* quia non datur in pœnam: puta in ea actione communi divid. lis non æstimatur in duplum, vel quadruplum, sed in simplum tantum, id est, in solam æstimationem damni, ut vel socius eam præstet in simplum, vel cedat parte servi, et totum servum mihi adjudicari sinat. In judicio divisionis hæ actiones suppetunt, simpliciter actio noxalis non suppetit propter rationem, quam exposui antea, quæ ut perspicue est, sic etiam vera: alia tamen ratio redditur in *l. Si servus servum. §. 1. D. ad l. Aquil.* quam quæ superius allata est, quæque vero vincit justissimam esse regulam juris antiqui. Excutiemus quæso illam rationem, quæ proponitur in *l. Si servus, §. 1.* Si servus communis meus et tuus meum proprium occiderit citra voluntatem tuam, cessat noxalis actio in te ex *l. Aquil.* cur ita? ne, inquit, sit in potestate servi damno dando injuria uni ex dominis, alterius potestate se subtrahere per delicti causam, beneficiumque. Græci legunt uni soli, vulgo tibi soli serviat, per enallagen personarum, ut Odofredus annotavit. Nam sunt frequentissimæ ἐναλλαγαὶ et temporum, et personarum. At vero Accursius noster prorsus damnat, nec petita venia, rationem illam, quæ proponitur in *d. l. Si servus*, ut non sit noxalis actio in socium, ne sit in potestate servi, ut uni soli serviat: et contendit aliam rationem debere reddi cur socio non sit actio noxalis in socium, propterea quod ipse socius, qui agit noxalis, tenetur noxali judicio in solidum. Accurs. movetur duobus fortissimis argumentis. Unum hoc est: si ideo socio in socium non datur noxalis actio ex delicto servi communis, quod admisit in unum ex sociis, ne sit in potestate servi, ut uni soli serviat, eadem ratione contendam nunquam dominum teneri actione noxali ex delicto servi, ne sit in potestate servi, ut dominum molet damnum dando, vel furtum faciendo extraneo, domino suo non existente solvendo, id est, si dominus non velit, aut non possit persolvere litis æstimationem: atqui hæc ratio non tollit actionem noxalem, quia hac una; re esset in potestate servi deteriorem facere

domini conditionem, *l.* 1. §. *Quod igitur. D. de vi et vi arm.* nisi colludant cum iis, quibus damnum inferunt, ut dominum mutent ex sententia Platonis ad finem 2. legum: et argumento *l. Cum servus. in fi. mand.* ac extra collusionem certe potest in hoc servus facere deteriorem domini conditionem damnum dando extraneo, ut dominum mutet, et dedatur extraneo pro peccato, cujus æstimationem non potest implere dominus per facultates suas: igitur ac sit in potestate servi hoc genere mutare dominum, ideo negabis esse in dominum noxalem actionem. Minime vero: ergo nec negabis in socium socii noxalem actionem non esse ea sola ratione, ne sit in potestate servi, ut uni soli serviat. Alterum argumentum Accursii tale est. Si ideo socio, cui servus communis noxam nocuit, non datur in socium noxalis actio, ne sit in potestate servi, ut uni soli serviat, eadem ratione non dabitur etiam in socium socio actio communi dividundo, quasi noxalis, quam jam ante dedit quia per eam etiam accidit, ut servus uni soli serviat: si forte socius non sit solvendo, aut litis æstimationem sufferre nolit: atqui illa ratio non impedit actionem communi dividundo. Ergo nec per se sola potest impedire actionem noxalem. Hæc sunt fortissima argumenta, quid dicemus? venerari soleo, ut debeo, scripta juris auctorum, nec si quisquam contempserit is unquam quicquam in jure certum habuerit, nec sibi bene consuluerit. Sed nec patefecerit viam ad jus perdiscendum. Sed animadverti in *d. l. Si servus servum*, §. 1. Ulpianum referre ex Ursei Ferocis libris, et Ursejum ex Proculo, cessare noxalem actionem in socium, si servus communis occiderit servum proprium unius ex dominis, aut vulneraverit. Quam sententiam Ulpia. subjicit esse veram, si modo non voluntate alterius domini id fecerit. Sed non sentit Ulpia. eam rationem esse veram, qua alibi utitur priore, quam firmamus, ut in socium non sit actio noxalis socio ex delicto servi communis, qui et ipse teneretur noxali actione, si servus communis alii noxam nocuisset, *l. Sed si unius.* §. *Si servus. D. de injuriis, l.* 8. *de noxal. actio.* Deinde animadverti Julianum scribentem ad Ursejum Ferocem in *l. propen. de noxal. act.* ex lib. 2. Juliani ad Ursejum, quo complexus est notas ad libros Ursei, Julianum scribentem notam impressisse Ursejo hanc, quod non ea ratione socio in socium non sit noxalis actio, quam attulit Ursejus ex Proculo, ne videlicet sit in potestate servi, ut uni soli serviat, sed idcirco, quia socius, qui agit noxali actione, teneretur et ipse noxali actione si servus extraneo noxam fecisset, et Juliani ratio est ex Sabino, cujus disciplinam Julianus sequutus est et quæ nominatim Sabino adsignatur, *d. l. Ut tantum.* §. *Si servus servum*, per comparationem servi proprii et communis: Julianus Sabinianus fuit, non Proculianus, et ex dissidiis inter has familias JC. Procul. et Sabinianorum innumeris in Digestis hoc unum est certissimum Judicium. Nota igitur Accursii nostri et nota Juliani est: at nota Juliani est ad Ursejum, quasi veram Ursejus rationem non protulerit, et nos igitur non tam Accursio, quam Juliano libenter assentiamus, et dicamus Juliani rationem esse potius sequendam. Et pergamus ad alia. Superiori regulæ, id est, quam initio recitationis hujus exposuimus, locus est non tantum in domino, sed etiam in bonæ fidei possessore, qui servi alieni, quem bona fide possidet, existimat se esse dominum. Nam bonæ fidei possessor quamdiu eum servum possidet, tenetur propter eum actionibus noxalibus, ut dominus: bona fides imitatur dominium. Denique tanquam dominus, quamdiu servum alienum bona fide possidet, ejus nomine tenetur noxali actione, *l. Bona fide.* et *seq. l. Quotiens*, §. 1. *Et generaliter. D. de noxal. act.* Neque obstat, ut paucis expediam, quod male ait Accurs. *l. Si servus servum.* §. *Item Si servus. D. ad l. Aquil.* quod dicat servi occisoris dominum teneri noxali actione damni injuriæ, non bonæ fidei possessorem: ne dixeris, ut vulgo dicitur, speciale esse in actione legis Aquiliæ dari in bonæ fidei possessorem, proditum est *l. Octava*, *D. de interrog. in jure fac.* Sed rem ita præcidam: bonæ fidei possessorem non teneri directo judicio noxali, ut vel litis æstimationem sufferat, vel servum faciat actoris, quoniam est illud iniquum, et hoc non possit præstare, cum ipse non sit dominus servi bona fide possessi. Non igitur tenetur in hoc, ut vel servum eum faciat actoris per noxæ deditionem, vel omnem litis æstimationem sufferat, sed tantum tenetur utili actione noxali, ut eum servum dimittat, et toto suo jure cedat actori, ut quoquo modo noxæ dedat actori, non abscise, ut eum faciat actoris: quæ deditio non erit inutilis actori. Nam domino vindicante eum ab actore, cui eum in noxam dedit bona fide, possessor repelletur exceptione doli mali, nisi offerat integram litis æstimationem unde apparet tenere noxæ deditionem factam a non domino, et omnino utili judicio noxali teneri, ut qualiter qualiter servum dedat actori bonæ fidei possessor, et toto suo jure cedat. Ex quo sequitur servum qui furtum fecit bonæ fidei possessori secundum superiorem regulam, non habiturum noxalem furti actionem adversus verum dominum servi, quia qui tenetur ipse noxali judicio, non potest agere in quemquam noxali judicio: denique superior regula habet locum etiam in bonæ fidei possessore: definitio est legis penultim. in qua additur, quod si bonæ fidei possessor jam non possideat illum servum, quem olim possedit bona fide, ut si fortasse redierit ad dominum, ut tum bonæ fidei possessor non teneatur noxali actione, quod non eum amplius habeat in sua potestate et possessione, et consequenter, ut recte agat actione noxali in dominum ex furto, non quod fecit is servus dum erat in sua possessione, quoniam hoc genus furti non cadit in actionem furti, quod servus domino facit, vel quasi servus, id est bona fide possessus, bonæ fidei possessori facit, quoniam is δοῦλος est, sive ἀντίδουλος: nec patrono etiam cliens si furtum fecerit, imo nec quod libertus patrono fecit, sed quod fecit, postquam exivit a custodia bonæ fidei possessoris. Sed idcirco non cadit in actionem, quod libertus patrono fecit, quod et servus δοῦλος sit, et hic ἀντίδουλος, ut Æschilus loquitur nec si mercenarius furtum fecit conductori tenetur actione noxali furti, quia hi sunt servi loco, *l.* 1. §. *Familiæ. D. de vi et vi arm. l.* 5. *D. de usu et habit.* adhibita interpretatione Theophili in §. 1. *Instit. eodem.* In servos nostros, vel eos, qui sunt nobis servorum loco, non est furti actio ulla ex causa, ne leviore quidem, quoniam jus non patitur, ut in quem possimus jure nostro statuere, in eum agamus jure civili, et ut inter dominum et servum lis non consistit, ita nec etiam inter bonæ fidei possessorem, qui pro domino habetur, et inter servum bona fide possessum, ut inter eum, qui loco domini est, vel loco servi. Quæ omnia proponuntur in *d. l. penultim.* Sed additur, quod maxime notandum est, noxalem actionem non dari in bonæ fidei possessorem, qui possidet liberum hominem: servi alieni bona fide possessor, quamdiu eum tenet, tenetur actione noxali propter ejus servi noxam, liberi hominis bonæ fidei possessor ex delictis liberi hominis non tenetur noxali actione, vel si ea actione actum sit, eum domino nondum comperta conditione hominis, quem possidet, manet integra actio eum libero homine, *l. pen. de noxal. action. l. Confessionibus.* §. *ult. de interrog. in jure.* Potest quæri, quæ sit differentiæ ratio inter bonæ fidei possessorem servi alieni, et possessorem liberi hominis? Cur illic bonæ fidei possessor servi alieni fingitur esse dominus, et tenetur noxali actione, at bonæ fidei possessor liberi hominis non fingitur esse dominus, nec ea bona fides imitatur dominium. Puto, ut rectissime definit Accurs. *l.* 3. §. *Pro soc.* quia fictiones in jure hæ tantum admittuntur, quæ naturæ et juri conveniunt: adoptio fictio est et imago naturæ, quæ imitatur naturam suscipiendorum liberorum, ut ait *l. Filio. D. de lib. et post.* Et Calphurnius Flaccus in declamat. adoptio sancta res est, quæ beneficia naturæ et juris imitatur, quæ tamen naturæ et juri congruere debet. Nam si adoptaveris eum, qui per ætatem tuus filius esse non potest, adoptio non valet: pugnat fictio cum natura, nec admittenda igitur. Et similiter si quis in jure interrogatus respondeat illum filium suum esse, responsio eum non obligat, quæ falsa est, nisi congruat naturæ, quæ est sententia *d. l. Confessionibus.* Nam si ætas non ferat esse filium, contitendo eum esse filium suum nihil agit, nihil sibi incommodavit, confessiones rejiciuntur, quæ non sunt juri et naturæ convenientes, *d. l. Confessionibus.* Porro jus non patitur, ut possit quis fingi esse dominus liberi, etiamsi eum bona fide possideat, quod non sit in commercio hominum liber homo. Ac proinde quod non possit a bonæ fidei possessore usucapi, *l. Usucap. D. de usucap.* Igitur qui bona fide possidet liberum hominem, non fingitur esse dominus liberi hominis, sine qua fictione, nec in eum possit intendi actio noxalis ex delicto liberi hominis. At apte et convenienter bonæ fidei possessor servi alieni, fingitur esse dominus, quod opinio ejus juri non adversetur, et potest usucapi. Absoluta hæc est quæstio, si modo ostendero paucis, eum, qui tenetur noxali, non agere noxali, non idem esse cum eo, quod dicitur, eum, qui tenetur furti actione non agere furti, hæc sunt longe diversa: nam prior sententia ponit unum tantum furem, ut qui tenetur actione noxali furti nomine, non agat noxali actione. Posterior ponit duos fures, et est quoque de directo judicio furti, non de noxali, nimirum furem, qui rem domino surripuit, et furem, qui furi rem surripuit, quo casu dicimus furem furti non agere, quæ tamen positio non est undequaque vera. Nam si furis ob eam rem intersit eam rem sibi non perire, et sibi confestim surripi, quod ipse furtum ejus rei fecerit, vel dolum in ea re admiserit, ex quibus tenetur, hoc prætextu non potest agere furti ex suo furto et dolo, id est, quod propter dolum hujus rei nomine furti teneatur. Nam cujus interest, is tantum actionem habet, si ejus intersit ex justa causa. Nam ex turpitudine sua, et improbitate nemo habet actionem furti, sicut nec pro socio nec mandati, *l. Si a reo.* §. *ult. de fidejus. l.* 12. et 14. §. *Is autem.* et §. *Idem Pomponius. de furt.* Ita certe fur furti non agit. Sed si furis intersit rem non perire, quod ea res sit sua: nam rei suæ quandoque furtum fit, ut si debitor creditori rem suam subripiat dolo malo invito creditore, cui si deinde ea res surripiatur ab alio, tamen recte et in alium aget suo nomine actione furti, ut *l. Itaque.* §. *pen. D. de furt.* Et sic fit, ut teneatur furti, et agat. Nam demenda est negatio, ut jam multoties docui et notavi ex Basil. Et ex Paulo 2. *sentent. titul. de furtis*, dum ait: *Creditori rem pignori obligatam surripiendo debitorem furtum facere, et tamen ipsum quoque, si eam rem amiserit, furti agere in furem si res surripiatur, quia ejus interest ex honesta causa, quod sua intersit eam rem non perire.* Idemque eveniet, si intersit furis rem, quam surripuit, non interverti ab alio, quod ipse diligenter eam custodire debuerit, et culpæ nomine teneatur ea re furto subducta nam furtum culpæ annumeratur: propterea quod optimo et prudenti patrisfamilias non fit furtum: nec abs re quædam provinciæ non solum puniunt furem, sed eum etiam, cui furtum factum est damno rei furtivæ. Nam in illo est dolus, in hoc culpa. Quod ostenditur *l. Qui vas.* §. *Si eo. l. Eum qui* §. *An pater. D. de furt.* Et hoc in hac specie ostenditur. Rem tibi commodavi in usum certum, tu eam in alium usum transtulisti, furtum fecisti. Et si mea tibi ab alio subrepta sit, ages eum fure furti, quod culpam præstare debeas commodatori, et aget æque in te furti commodator, quod rem in alium usum transtuleris: et ita si tua intersit quasi commodatarii, aut conductoris, quod re ab alio furto sublata culpæ nomine tenearis, etiamsi sis fur, recte ages furti in furem novum. Denique interrogatus fur cur agat furti, respondeat, quod res mea sit, vel quod ejus rei nomine culpæ sim obstrictus, sive quod eam non servaverim diligenter, recte aget in novum furem actione furti. Sed si rogatus, cur ejus intersit, non habeat quid dicat, nisi quod furtum

feci, et teneor, quod dolum in ea re admisi: ratio non est idonea ad dandam furi actionem furti. Denique hac distinctione adhibita non magis stabit veritas ab eo, qui negabat furem furti agere, quam ab eo, qui affirmavit furem furti agere. Et inde vides, quam sit difficilis hæc regula, siquidem dixeris eum, qui tenetur furti non agere furti: et similiter eum, qui tenetur actione noxali, non agere noxali actione.

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VI. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. III. De operis libertorum.*

Jam a primo titulo dicere instituit de operis libertorum, ut in eo titulo ostendi, priusquam exponerem alia jura patronatus, quæ in libertos habemus, quia et initio quoque edicto prætor pollicetur judicium operarum in libertos, *l. 2. D. eodem.* Sequitur ergo ordinem edicti perpetui, dum ab ipso primo titulo meditatur primum dicere de operis libertorum. Operæ sunt diurna officia, quæ libertus præsenti patrono jurat, vel promittit libertatis causa, id est, sine quibus libertas data non esset, *l. In liberto. D. de sol.* Jurat autem vel promittit manumiss. se daturum operas patrono, in ipso articulo manumissionis, vel post tempus: nam in servitute ipsa hoc inutiliter ageretur, propterea quod manumissus non tenetur ex eo, quod gessit in servitute secundum regulam juris. Igitur non in servitute, quasi spe libertatis, sed post manumissionem ex continenti, vel intervallo libertus jurat, ac promittit patrono se daturum operas. Non debentur nisi promissæ, vel juratæ. Et juratæ debentur *ex l. Jul. et Papia,* jure singulari, alioqui ut ex pacto et pollicitatione, ita ex jurejurando jure civili non nascitur obligatio. Ex pacto legitimo nascitur, et ex jurejurando quoque legitimo, ex quo nominatim lex caverit actionem dari oportere, ut in hac specie l. Julia et Papia. Ac præterea exigitur, ut præsenti patrono juret se daturum operas non absenti, alioqui jurisjur. nulla est obligatio, nec debentur absenti juratæ operæ, ut idiotismo utar, *les jurées.* Juratæ, inquam, operæ non debentur, nisi juratæ sint præsenti, *l. 6. §. Si quis absente. D. de confess.* Quæ lex hæc tria comparat: rem judicatam, confessionem, et jusjurandum liberti. Res judicata in absentem non valet. Confessio facta absenti non valet. Itemque jusjurandum liberti de operis factum absenti patrono non valet. Et hac in re igitur hæc tria consimilia sunt. Ex edicto autem Prætoris datur judicium operarum, quæ, ut dixi, juratæ et promissæ sunt patrono libertatis causa. Et operarum non futurarum, sed præteritarum, quoniam oportet patronum prius indicere operas liberto, quas sibi edi cupit, quas si deinde non edat, libertus judicio operarum conventus, in tantum condemnatur, quantum ex operis consecuturus erat, *l. 5. hoc t. l. 13. §. Judicium. D. eod.* Quia scilicet operæ edendæ sunt patrono ex ejus commodo. Nec ergo debentur antequam imperentur, et petantur. Sed petitæ si non exhibeantur in judicio, operarum fit æstimatio, et quanti fuerit æstimatio operæ, tanti damnatur patrono libertus. Denique damnatur tantum præteritarum operarum nomine: futurarum nulla est petitio, nec indictio, quas non declaravit, non indixit, nec imperavit ipse patronus, quia nullæ sunt, vel quia nondum sunt, vel nondum debentur, quæ nesciuntur quales sint, nec sciri potest quales sint, nisi indicente et exponente patrono, ex cujus commodo exhibendæ sunt. Et notandum indictas operas, vel petitas lite contestata, etiam peti posse ab hærede extraneo patroni, id est, præteritas, quas patronus vivus indixit, vel de quibus egit cum liberto lite contestata: nam si lite pendente moriatur, translatio judicii operarum danda est hæredi patroni etiam extraneo, ut affirmate omnino legendum est in *l. Si operar. eod.* Quinimo etiam præteritas operas petere possunt creditores, qui distrahunt bona debitoris, cui debebantur operæ a libertis suis, vel peti possunt ab emptore bonorum, qui pro successore habetur. Et non est mirum si operæ præteritæ, id est, quæ cœperunt deberi patrono, sequantur hæredem extraneum, cum etiam sequantur creditores missos in bonorum possessionem, et permissos vendere bona, et sequantur etiam emptorem bonorum, nec jam eas possunt sequi patronum, cujus bona venierunt, quia is, cujus bona venierunt, ex antegesto nullam actionem habet *l. pen. de cur. bon. dan.* Et hæc est sententia *l. 40. de op. libert.* Ergo operæ præteritæ, id est, quæ cesserunt ante venditionem bonorum, non debentur patrono, sed creditoribus, aut emptori bonorum. At operæ, quæ cesserunt post venditionem bonorum, debentur patrono, etiamsi citra operas liberti, ut ait *d. l. 40* habeat unde se alat, quod utique semper ei servandum est, si post venditionem bonorum cum eo agatur, quia post venditionem bonorum tenetur tantum in id quod facere potest, *l. ultim. inf. de revoc. iis, etc.* Deducto itaque ne egeat, id est, deductis alimentis, *l. 6. de cess. bon.* Hæc ut intelligamus operas præteritas, id est, indictas, vel petitas a patrono sequi hæredem extraneum, et hoc distare hæredem extraneum a filio patroni. Nam filio patroni non exhæredato debentur etiam operæ, quas pater nequam indixit, neque petiit jure suo. Futuræ operæ, id est, quæ cesserunt post mortem patris, *l. Si oper. D. hoc tit.* Dum ait filio patroni competere petitionem operarum, si hæres patri extiterit, non si exhæredatus fuerit, etiamsi non extet hæres. Aliud est existere, aliud extare. Existit hæres filius patri ipso jure, id est, confestim apparet hæres, etiam invitus et ignorans. Exstare est constare, et perseverare hæredem esse filium, qui hæres existit, nec extat, quia abstinet se beneficio prætoris, etiamsi de operis litem non fuerit contestatus pater, vel etiamsi nullas operas indixerit pater, filius nihilominus operarum petitionem habet, quæ sententia est *leg. Si operarum,* valde notanda, et *l. Cum patronus. §. 1. D. hoc t.* et *l. Pro hær. §. Si quid. de acquir. hær.* Quæ eleganter ait filium hæredem institutum, qui et ipse patronus est, petendo operas a liberto paterno, id est, quod petat a liberto patroni operas, non ideo videri se pro hærede gessisse, quia filiis etiam non hæredibus datur petitio operarum. Non dicit filiis exhæredatis, sed filiis, non hæredibus, ut est legendum eo loci, id est qui hæredes extiterint, sed non perseveraverint propter beneficium abstentionis, quod a prætore impetrarunt: iis, inquam, non solum hæredibus filiis operarum petitio datur, et maxime futurarum, id est, quæ cesserunt post mortem patris, quæ scilicet ab ipsis filiis indictæ sunt. Sic igitur videmus, ut hæc in pauca comprehendamus, operarum judicium a prætore dari post indictionem patroni in libertum, ac patroni filiis non exhæredatis, licet respuerit hæreditatem paternam ipso jure sibi delatam. Sed notandum præterea est, hoc judicium operarum dari iis tantum, qui servum ultro manumiserunt, nulla necessitate cogente, et qui gratuito manumiserunt. Nam qui manumisit ex causa fideicom. vel lege venditionis, aut donationis, inutiliter imponit operas liberto, quia non habet earum operarum petitionem, eo quod potius solvit debitam libertatem, quam præstitit. Et similiter eandem petitionem operarum habet is, qui manumisit servum pretio accepto pro capite: quia gratuitam libertatem non præstitit, quæ omnia ostenduntur *in h. t. l. 2. 5. et 7. §. Rescriptum. l. 13. leg. 47. D. hoc t. l. Qui ex causa. de bon. libert.* Ergo hæc pars juris patronatus datur tantum iis, qui gratuitam non sponte, nulla cogente necessitate servis suis libertatem dederint. Cum autem dicimus operas esse diurna officia, quod initio proposui, ut *l. 1. et 3. D. hoc t.* operarum editionem esse officii præstationem, *l. Cum patron. eod.* hoc dicimus, operas, quas patronus a liberto postulat esse officiales, et quas libertus patrono jurat, vel promittit esse officiales. Jurat enim vel promittit operas, quas sibi indixerit patronus, esse daturum officii causa. Non semper adjicit, quas patronus indixerit, sed intelligitur, quia patrono sunt edendæ operæ ex ejus commodo, cum eas poposcerit, ut ait *lex Quoties. D. eod.* nec igitur debentur, antequam petantur. Indicit autem liberto, aut indicere potest quascunque operas honestas, quæ possunt edi sine discrimine vitæ, ut indicit fabriles operas, si libertus sit faber, pictorias si pictor, medicas si medicus, mimas si mimus, ut sibi, vel amicis mimos, sive ludos faciat, vel postulat sibi scribi libros, si libertus sit antiquarius, vel eum facit insularium, et custodiat ædes: vel postulat, ut se sequatur libertus, et secum moretur, vel peregre proficiscatur, vel ut secum officium suum exerceat. Hæ sunt officiales operæ, quas patronus a liberto postulare potest, et similes quascunque. Multum autem interest promittat quis (quod male distinguitur a nostris) operas fabriles, pictorias, vel alterius artificii, ut extraneo, an officiales, ut patrono. Nam ut proponam differentiam inter officiales operas, quæ ut patrono exhib. et pictorias, vel fabriles, quæ exhib. ut cuilibet non patronatus verecundia, nec libertatis causa, in promissione operarum officialium, non recte adjicitur persona alterius solutionis gratia hoc modo: patrono operas dari, aut Titio: adjectio Titii non valet, quia officium ei non debetur, nec deberi potest, nisi patrono libertatis causa, nec si tibi pollicear officium, vel promittam stipulanti, ex ea stipulatione nulla est actio. Officium recte tantum stipulatur patronus; stipulatio officii, quam extraneus facit, nulla est, *l. 10. 11. et 12. D. eod. t.* In promissione autem operarum fabrilium adjectio valet, si quis ab extraneo, vel si patronus a liberto, non libertatis causa stipuletur sibi, aut Titio operas dari, *l. 23. D. hoc t.* In qua lege, quod dignum est ut teneamus, ait libertum, qui stipulanti patrono, ut cuilibet promisit fabriles operas, non officii causa, nec libertatis respectu, quam accepit a patrono, si inquam libertus ita promisit, ut cuilibet, non ut patrono, ut liberetur libertum obligatione, si tales operas extraneo dederit, quales patrono præstando liberaretur, ubi est manifesta traductio verborum. Igitur sic dicamus: libertus, qui promisit patrono fabriles operas, non ut patrono, sed ut extraneo, obligatione operarum solvitur, si tales extraneo patrono dederit, quales operas dando liberaretur, quia patrono eas promisit ut extraneo, non ut patrono. Et hæc est prima differentia inter officiales et fabriles, seu alias operas. Secunda, quæ melius substantiam rei declarat: officiales sunt in officii præstatione: fabriles autem sunt quasi in præstatione pecuniæ, *l. 6. D. hoc t.* Item quod attigi jam ante, officiales solus libertus soli patrono debet, vel filio patroni non exhæredato, quia et ipse patronus est. Non debet officiales filio exhæredato, nec extraneo hæredi, nisi præteritas, quæ jam deberi cœperunt defuncto, non fideicommissario Trebelliano, *l. Si patroni. in princ. ad Trebell.* Nec debentur marito patronæ, *l. 10. h. t.* Sed si officiales, quæ debentur patrono sint in artificio, veluti medicæ, aut mimicæ operæ, aut histrionicæ, jubente patrono alii edi possunt, quia quæ eduntur alii jubente patrono ipsi edi videntur *l. Si non sortem. §. Libertus. D. de cond. ind. l. 9. D. h. t.* Quarta differentia est, quæ sumitur etiam *ex d. l. Si non sortem. §. Libertus,* officiales debentur soli patrono, fabriles vero cuilibet. Concludamus igitur, officiales soli patrono deberi, et solum libertum solvere, fabriles vero quemcumque, et cuicumque deberi, et solvere, *d. l. 9.* Officiales jure naturali illi deberi, qui nos affecit libertate, ut summo præmio. Et ideo si operæ officiales, nec juratæ, nec promissæ præstitæ sint patrono, non condicuntur, quia naturaliter debentur patrono, et intelliguntur promissæ, et juratæ. Fabriles autem, ut pictoriæ, sive cujuscunque artificii, natura non debentur,

sed ex contractu. Et consequenter si per errorem indebitæ solvantur, condicuntur. Est etiam alia differentia, quod operæ officiales ex jurejurando debeantur, fabriles nonnisi ex stipulatione. Et postremo, quod officiales non ante cedant quam indictæ sint, fabriles statim cedant ex die stipulationis, *l.* 22 et 24. *D. hoc t.* Unde apparet quantum interait officii causa operas debere extraneo, vel patrono ut extraneo, operas deberi fabriles, vel pictorias certi generis, certæque speciei, non ut patrono, sed ut extraneo. Et postremo, quod debeo, ut nihil prætermittam ex hoc tit. demonstrare volo, certis modis intercidere operas officiales quæ debentur patrono, certis modis finiri et emitti. Ac primum quidem operas amittit patronus, qui cum eis uti potest, mavult locando ex eis capere mercedem. Indignus est operis, et officio patronus, qui aspernatur officio liberti, et mavult quæstum facere ex eis operis, quas genere locationis exhibet extraneo, quod est *lex* 6. *h. t. d. l. Patronus. D. hoc tit.* Item extinguitur operarum officialium præstatio, si patronus libertam in matrimonio, vel concubinatu habuerit, *l.* 8. *hoc t. l.* 46. *D. h. t.* quia novum officium, quod debet uxor marito, vel concubina, quæ uxorem imitatur, ut Julianus antecessor eleganter dixit, quæ dicta est a veteribus viceconjux, quibus concubinæ nomen fuit honestum: nec est hodie in usu: et quod est in idiotismo concubinæ verbum, et abusus. Igitur si cœperit libertam habere in matrimonio, vel concubinatu, novum hoc officium conjugis, aut viceconjugis extinguit vetus. Tertio amittit patronus operarum petitionem, si voluntate ejus liberta alii nupserit, quia nec potest præstare cum decore operas patrono, quæ alii nupsit, quæ debet esse in officio solius mariti. Nec idem dicemus, si voluntate patroni libertus uxorem duxerit, quod hic non se det in officium alterius. Et hæc omnia ostenduntur in *l.* 11. *hoc tit. l.* 13. §. *penult* et *ult. l. Sicut. D. hoc. t.* et *l.* 2. *inf. de obsequi.* Ubi ita est scriptum: *Libertæ, quæ voluntate patroni: aut jure nuptæ sunt, non coguntur*: ubi Græci sublata disjunctione, aut, melius legunt, *libertæ, quæ voluntate patroni jure nuptæ sunt.* Nam et *d. l. Sicut.* exigit, ut justæ sint nuptiæ, quas liberta facit volente patrono, aut ratum habente. Nam ratihabitio patroni sufficit ut amittat operas. Ac præterea etiam intercidunt operæ patronis debitæ, si libertus ad dignitatem pervenerit, ut non sit conveniens eum operas præstare patrono, *l. Interdum. l. Hæ demum. eod.* Quo argumento teotatur eum, quem populus elegerit in regem, solvi operis, vel honore, quem ante debuit domino feudi jure. Et quinto *ex lege Julia et Papia*, liberta major 50. annis non cogitur præstare operas. Finitur operarum obligatio annis 50, propter infirmitatem ætatis, *l. Liberta major. D. hoc t.* Quæ omnia possunt trahi ad operas, quas hodie rustici quasi liberti debent dominis suis, quas in idiotismo dicimos *corvées.* Item *ex l. Julia et Papia*, libertus, qui duos filios habuerit liberatur, etiamsi superstites non sint, vel qui habuerit quinquennem, *l. Qui libertinus. D. hoc t.* et *l.* 6. *h. t.* Quia jure veteri libertinus, qui habuisset filium quinquennem, id est, qui pervenisset ad quinquennem ætatem justo civium Romanorum numero fiebat, nec rejiciebatur a tribubus urbanis populi Romani cum ceteris libertinis, ut est apud Liv. *lib.* 45. Ac postremo si libertus patrono dederit pretium, ut dimitteretur obligatione operarum, etiam constat finiri obligationem operarum, et omne jus patronatus, quasi videatur se omnino redemisse a jure patroni, qui se pretio redemit ab operis et jure, vel natura debitis. Et hoc genere igitur consequitur liberam testamenti factionem, *l.* 4. *hoc t. l. Cum patronus*, §. *penult. D. hoc t. l. Jul. de bon. libert. l. Sæpe. de verb. sign.* et ita modis finitur operarum obligatio. Et hæc est brevis summa constitutionum hujus tit. modo unum addam, quod pertinet ad l. 9. quæ in summa volt non valere citra operas, ea, quæ imponuntur libertis onerandæ libertatis gratia, in *l. Is qui onerandæ hoc t. D* et *in tit. quarum rerum actio non detur*, ut in specie *d. l.* 9. si manumissum testamento testator jubeat diurnum officium præstare heredibus. Nam hoc genere oneret libertatem fideicommisso. Libertas est res inæstimabilis, nec in pecuniæ ratione censetur, ut qui libertatem accepit, ex legati, vel fideicommissi causa, et ipse possit fideicommisso onerari. Si tibi lego pecuniam, a te recte relinquam fideicommissum. Si tibi lego libertatem, non relinquam fideicommissum, quia libertatis præstatio impretiabilis est, nec in pecuniæ censum, ut dixi, connumeretur. Et quod dominus Alciatus laberat in eo, quod in hac. *l.* 9. servo cuidem indatur nomen Cajus, ut eum ista cura liberemus, invenies apud Eustathium *lib.* 2. *Iliad.* Caji nomine significari mercenarium, quem Ennius vocabat abactum servum: ὁ γαῖος παρ' Ἰταλιώταις καὶ Ταραντίνοις ὁ μίσθιος. Cajus, inquit, Italis, et Tarentinis est mercenarius. Convenit et hoc nomen servo.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. IV. De bonis libertorum.*

Juri, judicioque operarum officialium, quas liberti patronis suis debent, vel naturaliter, vel civiliter ex jurejurando, aut stipulatione, addit in hoc titulo jus succedendi in bonis liberti, quod per eminentiam vocant jus patronatus, ut est in *l.* 11. *sup. tit. prox.* et *l.* 15. *de tut. et cur.* et alibi frequentissime jus patronatus est id, quo patronus liberto succedit testato, vel intestato, quod jus est præcipuum, ut scilicet ad nos redeant bona libertorum nostrorum. Id vero jus patronatus, quod in successione libertorum versatur, quam varium fuerit, atque multiplex Institutiones docent *in tit. de bonor. poss.* et *in tit. de success. libert.* et Ulpian *lib. regul. tit. ult.* Nempe aliud fuit *ex* 12. *tabul.* aliud ex edicto prætoris, aliud ex l. Julia et Papia. Multum scilicet hac in parte juris elaboramus et *JC.* et magistratus, et tota Resp. propter commoda, quæ inde redeunt ad patronos, et hodie longe aliud est ex constitutione Justiniani Græca, id est, *ex l.* 4 et *ult. hoc t.* quæ in eo desideratur. Nam quatuor hic tit. tantum constitutiones habet, et ultima desideratur Græca constitutio, quæ omne jus successionis libertorum complectitur simul, et emendat. Et est plenissima jurisprudentia, imo omnes (ut hoc semel indicem) si observes diligenter et accuratius, constitutiones Justin. sunt plenissimæ sapientiæ juris. Quod plane demonstrat, quam peritissimus fuerit JC. Tribonianus, sine quo etiam periissent omnes veteres libri JC. Nam ipse solus contulit copiam multorum librorum veterum JC. cujus ævum solum habuit eam copiam. Nullus alius in Reipubl. tum abundabat tanta librorum copia, ut magna sit ei habenda gratia, quod corpus juris habemus, quod alioqui nullum habuissemus, aut perquam modicum. Sed quale fuerit jus antiquum de jure patronatus, vel ex 12. *tabul.* vel ex edicto prætoris, et leg. Julia et Papia, sane longum, et propemodum inutile sit, et quantum auspicor ingratum auditu. Imo ut ingenue fatear, hoc liquido vix quisquam explicare posset, quod admodum pauca supersint vestigia juris antiqui. At constitutio Justin. cujus fit mentio in quatuor locis *Instit.* §. *Illud de grad. cognat.* §. *Sed nostra. de success. libert.* §. *Cumque antea. de bon. poss.* §. *Placebat. de legit. agnat. success.* extat integra in scriniis regis sacratissimi in hac urbe Βασιλικῶν *lib.* 49. *tit.* 1. Et hoc potissimum egit tota ea constitutio, ut quantum potest rescindat, et minuat jus patronatus. Et quemadmodum tit. superiori ostendit, quibus modis tollatur operarum obligatio: ita toto hoc titulo ostendit, quibus modis perimatur jus patronatus. Valde enim cupiebat Justinianus, valde ei cordi erat, ut ipse ait in *l.* 3. *hoc t.* abolere conditionem servorum, et libertinorum, quod non potuit adsequi, nisi gradatim. Nam ut paulatim jus civile crescit, *l. Fideicomm.* §. *Si rem suam. D. de legat.* 3. ita nusquam paulatim decrescere potest, quod nihil mutari subito ex antiquo possit sine confusione rerum omnium, et melius sit jura vetera dissuere, quam dissecare. Et in hoc tit. exciso primum quantum potuit jure patronatus prolatis antiquis constitutionibus, quibus certis casibus jus patronatus extinguitur, aut cessat, et productis etiam pleraque novis: deinde item Justinian. libertinus omnes fecit cives Romanos, et donavit jure Quiritum sublata *Latinorum Junianorum* conditione, et dedititiorum nec jam in hac constitutione in successione libertinorum separandi sunt cives Romani a Latinis Junianis, quorum nulla erat successio, *l. Intestato. de suis et legit. hæred.* conjuncta *l.* 1. *C. Theod. de petit. hær.* §. *ult. Inst. de succ. libert.* Ac tandem etiam ipse Just. in *Nov.* 78. nullos in Repub. voluit esse libertinos, et eos qui manumitterentur, ingenuos esse pronuntiavit, salvo tamen jure patronatus, cui statim derogari sine injuria non potuit. Atque ita fecit speciem unam ingenuorum habentium patronos. Quod videtur absurdum. Nam alias ingenui nullos habent patronos, quibus hæc jura debeantur, quæ liberti patronis debent. Et ut jam enarrare incipiam ea omnia, quæ continentur in *l.* 4. constitutione Græca de jure patronatus, id quam brevissime fieri poterit præstabo. Suave est Justin. ab initio constitutionis enarrare multos casus juris antiqui; quibus jus patronatus perimitur, vel ex aliorum, vel etiam ex suis antiquioribus constitutionibus, veluti *ex l.* 3. *hoc tit.* quæ est ipsius, ut si patronus remiserit liberto jus patronatus donatione inter vivos, aut testamento, aut codicillis, vel si ei dederit liberam testandi facultatem, quod olim ipse patronus liberto dare non poterat. Nam legis est, non hominis privati dare testamenti factionem. Lex liberto adimit liberam testandi facultatem hanc nisi eandem reddat eadem lex, aut Princeps, qui pro lege viva est, frustra secundum jus vetus patronatus ei eam concedit. Ceterum ex constitutione Justiniani in *l.* 3. remissio juris patronatus solvit jus patronatus, cum hac exceptione, ut tamen honorem semper, quem debet libertus patrono exhibeat, et consequenter, ut possit accusari ingrati, et revocari in servitutem, si quid contra pietatem, et reverentiam debitam patrono committat. Igitur nec hodie remissio juris patronatus, in totum remittit jus patronatus, nec continuo pleno jure libertum hominem facit ingenuum, aliter quam si Princeps ei daret liberam testamenti factionem, vel si eum natalibus restitueret, iis scilicet natalibus, in quibus omnes homines erant, nondum neque naturali, neque civili jure descripto. Nam libertini, qui a principe impetrarunt liberam testamenti factionem, vel qui natalibus restituti sunt, plenam ingenuitatem adipiscuntur, quod solum notare *ad l.* 3. *hoc tit.* sufficit. Ex *l.* 2. intelligimus, eum jus patronatus amittere, et id maxime, quod convertitur in successione liberti, quo connivente libertus junxit se ancillis fiscalibus, vel colonis. Conniventia consceleum imitatur, et connivanti damno est, et sæpe dedecori. Ac præterea ex *l.* 1. *hoc tit.* is qui servum emit ipsius servi nummis: nam et servus intelligitur habere aliquid: certe peculium habet, et quæcunque connivente domino habet, et quæcunque amici ejus prorogant pro eo, quin et testamenta facit connivente domino, et exequitur testamentum quantumvis licet injustum, ut Plin. *ait in quadam Epist.* et Symmach. *in Epist.* ad quam respondit D. Ambr. Sic sæpe fit in jure, ut videantur servi aliquid proprium habere. Et ita dicimus, si quis servum emerit ipsius servi nummis, et manumiserit, ex de re fide habita inter servum, et emptorem, manumissorem quidem eum esse, sed non habere jura patronatus, *l.* 1. et *l.* 4. *hoc tit. l. Si tuis. sup. tit. prox.* Et longe alia est conditio domini, qui accepta pecunia a servo ex peculio forte, quamquam peculium sit in po-

testato domini, et possit cum libuerit adimere, sibique vindicare, et inquam, accepta pecunia a servo, forte ex peculio, eum manumiserit, nam hic plenum jus patronatus habet, ut sit *l.* 1 *hoc. tit.* Et ratio differentiæ summa notanda inter hunc, et illum hæc est: quod is, qui accepta pecunia a servo eum manumisit, et si non gratuitam, libertatem tamen præstat. Ille autem, qui servum nummis ipsius emit et manumitit, operam suam tantum videtur accommodare in emendo servo servi nummis manumittendi causa, ac proinde accepit eum potius in fiduciariam quam veram servitutem, quod valde confirmat *l.* 3. *de obs. par. et patron. præst.* Et *l.* 4. *hoc tit.* ostendit jus patronatus extingui militia libertus militis scilicet, vel alia dignitate adipiscitur jus ingenuitatis *l.* 6. et *l.* 7. *qui mil. poss. vel non.* Nam et olim Latini *ex l. Visellia* jus civitatis Romanæ militia adipiscebentur. Item servus a domino domo ejectus in adversa valetudine, qui a Græcis dicitur ἀπρονόητος; id est, cujus curam, vel curationem dominus non suscepit, non ut quidam scribunt ἀφρονήτης, id est, furiosus, et mente captus, sed quem dominus deseruit ægrotantem, qui eam ob rem dominio ejus cadit, et patronatu, et servus fit liber, et ingenuus in *l.* 1. §. *Sed scimus. inf. de lat. lib. toll.* Et serva quoque, quam prostituit dominus, statim erumpit in ingenuitatem, aut fit liberta sine patrono, *l. penult. inf. de spectacul.* Et ut repetitur in hac *l.* 4. quod et admodum singulare est, serva quam dominus solam in concubinatu habuit usque ad mortem vice conjugis et uxoris morte domini fit libera et ingenua cum sua sobole, et lucratur totum peculium, nec hæredem domini habet pro patrono. Item si is, qui in liberali judicio servum vicit, mox pretium ejus servi, quem in liberali judicio servum esse pronuntiatum est, acceperit ab alio, nec usus sit beneficio rei judicatæ, hoc casu certum est *ex l.* 1. §. *Illud. inf. de lat. lib. toll.* eum quoque servum ingenuum fieri, aut certe libertinum esse sine patrono, ipsum, *ut sit lex*, sibi quodammodo libertum esse. Aliquando libertinus est sine patrono, ut aliquando servus sine domino, et tantisper ipse sibi libertus est, l. 1. *inf. commun. de manumiss.* Et interim ipse sibi quodammodo est dominus. Et ex *l. Ælia Sentia* illud notissimum est, eum etiam jura patronatus amittere, qui adegit jurejurando libertum, ne uxorem duceret, vel libertam ne nuberet, *l. Qui contra. D. de jure patronat.* Idemque evenit si patronus pecuniam acceperit pro operis si pecuniam officio cariorem habuerit, *l.* 4. *sup tit. prox.* Item si colludente patrono libertus ingenuus pronuntiatus sit, collusione detecta, ejus patroni libertus esse desinit, et fit libertus ejus, qui detexerit collusionem ex SC. Niniano, *l.* 2. *de col. deteg.* Ita tamen ut proditum est in hac constitutione, ut illa, qui detexit collusionem, nihil juris habeat in bonis liberti, sicut nec is, qui juravit suum esse libertum, cum revera non esset suus libertus. Nam et hic jus succedendi non habet in bonis liberti, licet alia quædam jura patronatus habeat quis vere non est patronus, sed quasi patronus. Item is, cui relicta est fideicommissaria libertas, si cessante hærede, aut latitante ex SC. Rubriano, vel aliis SC. quæ proponuntur tit. de fideicommiss. liber. ipso jure ereptus sit in libertatem, jam non est illum moratorem habiturus pro patrono. Ac postremo filius patroni, qui libertum paternum capitis accusavit, vel in servitutem petiit, nec tenuit causam, cadit jure patronatus ex l. Julia et Papia, *l. Qui cum major. de bon. lib.* Et generaliter, quod attinet ad jus, et successionem libertorum, valde hac constitutione accisum et imminutum est jus patronatus, quandoquidem in successionibus pene æquavit, ut ipse ait, jura ingenuorum, et libertorum, dum prope jam affectaret, quod non effecerat, libertinos facere ingenuos; et quale jus successionis etiam velit, ut in pauca conferam, utitur hac distinctione Justin. Aut libertus est minor centenario, id est, minus centum aureis habet in bonis, et hic liberam testamenti factionem habet ex hac constitutione, id est, in suo testamento impune præterire patronum potest. Ab intestato autem deficientibus liberis suis, vel emancipatis patronus vocatur. Quod si libertus sit major centenario, constituit, ut impune libertus in testamento patronum præterire possit, liberis suis hæredibus scriptis vel etiam exhæredatis, si modo tenuerint in causa querela inofficiosi testamenti, et resciderint testamentum, et venerint ab intestato ad successionem patris. Extraneis autem hæredibus scriptis, et præterito patrono, ut patrono detur bonor. possess. contr. tab. quæ olim in semissem debatur, ut indicat l. 1. §. *penult. si cui plus quam per leg. Falc. l. Deb.* §. 2. *de p g act.* l. 1. et *l.* 41. *de bon. lib.* Et ad eum semissem respicit procuidubio Suet. in Ner. dum ait: Neronem conatum efficere, ut ex bonis libertorum pro semisse dodrans cogeretur ei, quæ scilicet erat legitima patroni portio, quæ ut sit *l. Si patron. de donat.* erat portio legitima, debita verecundiæ patronali: sed hodie ex hac constitutione datur præterito patrono tantum poss. bonor. in trientem. Quo genere Justin. patroni legitimæ portionis rescidit sextantem, dum vult trientem tantum habere. Is autem patronus, cui relictus est triens in testamento liberti repellitur a bonorum possessione contra tabulas, sicut filius exhæredatus, cui relictus est quadrans testamento patris repellitur a querela inofficiosi testamenti. Sed exigitur ut uterque sit relictus καθαρῶς, purus, sine onere legati, aut fideicommissi, sine dilatione, sine conditione. Nam portioni legitimæ, quam adscribit filius, vel patrono, si adjiciat diem, vel conditionem, eam lex circumscribit, quod iis personis debeatur legitima portio sine onere ullo sine die, et sine conditione, *l. Quoniam in prioribus. sup. de inoff. testam.* Et de patrono nominatim *l. Cum patronus. de legat.* 2. *l. Sive patronus.* 21. §. 1. et 5. *de jur. patron.* Igitur legitima, cui debetur, debet relinqui pura, et sine onere ullo et gravamine, deductis semper libertatibus testamento relictis, l. *Papinianus* §. 4. *de inoff. testam.* Libertates minuunt legitimam portionem liberorum, nec tamen olim minuebant legitimam portionem patroni, sed hodie ex hac constit. minuunt. Item olim poterat patroni onerari legatis relictis certis personis puta liberis, liberti aut parentibus, *l.* 4. *de cond. et demon. l.* 6 §. *Si patronus. si quis. omiss. caus. test. l. Ex nos. ad l. Falc. l. Si ejus* §. 1 et *l. Ita tamen.* §. *Si patronus. ad SC. Trebell.* Legitima tamen liberorum non potuit onerari ullo legato, ne legato quodam relicto fratri, aut parenti, avo, aut proavo. Sed ex hac constitutione in utroque idem jus est, ut neque patroni, neque filii legitima ullo legato, aut fideicommisso onerari possint. Et si quæ legata relicta sint a patrono, ut transferantur in hæredem scriptum, vel si ipse patronus sit hæres scriptus ex asse, deducat suum trientem, et reliquum erogat legatariis, vel si patronus sit scriptus ex besse, vel ex semisse ut pro eo, quod excedit *trientem* legata præstet, reliquum ut transferat in cohæredem. Et hæc quidem si libertus centenario major testatus decesserit: ab intestato autem primum vocantur ad possessionem liberi liberti cujuscumque sexus, hodie sublata differentia veterum inter filium, et filiam et cujuscunque gradus servato tamen graduum ordine, et cujuscunque stirpis. Quibus verbis multæ tolluntur differentiæ veterum: tollitur differentia stirpis ingenuæ, et libertinæ, quam indixisse veteres Ulpianus indicat in suis Instit. *Post suos*, inquit, *consanguinei vocantur, post consanguineos cognati, post cognatos vir et uxor, si qui decessit, non fuit libertinus, vel stirpis libertinæ.* Libertinæ stirpis sunt, qui nati sunt ante manumissionem patris, et manumissi una cum patre, vel post patrem. Ingenuæ autem stirpis sunt, qui nati sunt post patris manumissionem, *l.* 2. *sup. tit. prox.* Qui etsi sint ingenui, tamen si deficiant eis liberi, et cognati patronus patris, vel patrona ei succedit, qui tamen ipse ingenuus est, et solus quidem patronus ex hac constitutione, non filius, vel nepos ejus, nec cognatus. Et addendum, non tantum in successione liberti intestati præferri liberos ejus patrono, sed etiam ipsos inter se liberos libertorum habere mutuam successionem, et vicissim liberis parentes succedere, nec distinguit utrum liberi sint ex diversis nuptiis. Fratres igitur excludunt patronum. Post liberos autem, et parentes vocantur patroni cujuscunque sexus, sublata differentia veterum inter patronum, et patronam, ex parte unde legitimi, quia et ipsi cognati libertis esse videntur, id est, agnatis datur bonorum possessio unde legitimi, si modo per mares sint cognati, id est, agnati. Et hoc notandum esse censeo, quod ait, patronum videri liberto esse cognatum, ut deinceps nemini sit mirum, quod ait *l. Cum tale. de cond. et demon.* libertum esse conjunctum patroni liberis. Post patronos autem vocantur patronorum liberi cujuscunque sexus, etiam posthumi, et in adoptionem dati, non adoptivi ex hac constitutione, et vocantur usque ad 5. gradum tantum, servata gradus prærogativa, servata etiam inter eos successione, ut repudiante primo, vocetur sequens, quod erat contra jus vetus. Nam neque in suis, neque in legitimis hæredibus est locus successioni, sed proximiore, cui delata erat hæreditas repudiante vacabat hæreditas, nec deferebatur sequenti gradui, ut etiam in legitimis hæredibus non esset locus successioni. Sed nova hac constitutione Justinianus introduxit, ut post liberos vocentur cognati patroni usque ad quintum gradum. Et hac in re est aliqua differentia inter successionem liberti, et ingenui: nam in successione ingenui vocantur in infinitum agnati, et cognati usque ad sextum gradum, et ex septimo etiam invitatur unus, scilicet sobrino, sobrinave natus, *l.* 2. §. *Agnati. de suis et legit. hæred. l.* 8. *unde cognati*, §. *ult. Instit. de success. cog.* Et hæc est fere sententia hujus constitutionis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. V. Si in fraudem patroni, etc.*

Post titulum de bonis libertorum, datur tit. Si in fraudem patroni a libertis alienatio sit facta, etc. In quo de bonis libertorum hoc additur, ut si quid ex iis bonis libertus dolo malo in fraudem patroni alienaverit, id post mortem liberti pro portione sibi debita in bonis liberti, rescissa alienatione, revocari possit per actionem Fabianam et Calvisianam. Hæ autem actiones patrono non competunt nisi post mortem liberti, *l. Qui res.* §. 1. *de solut.* Quia nec ante mortem liberti patrono debetur legitima portio, et in fraudem patroni alienatio facta intelligitur ea, quæ minuit portionem legitimam, et legibus debitam verecundiæ patronatus, ut sit *l. Si patronus. de donat.* quæ hodie est triens bonorum liberti ex constitutione Justiniani. Et observandum hunc titulum loqui de alienatione, non de manumissione. Aliud enim est alienatio, longe aliud manumissio, nimirum quia is, qui manumittitur non fit alterius, et alienare est transferre dominium in alterum: aliud igitur est alienare, aliud manumittere, vel manumittere non est alienare. Et ita recte in *l. Ex judiciorum. de accusat.* qui contraxit crimen læsæ majestatis, inquit, nihil nec alienare, neque manumittere potest. Et similiter in l. *Prospexit, qui et a quib. etc.* Et in hac re, de qua agimus, distant etiam manumissio, et alienatio, quod alienatio facta in fraudem patroni valent interim, sed post mortem rescindatur per actionem Fabianam aut Calvisianam, manumissio autem facta in fraudem patroni ipso jure nulla sit ex l. Ælia Sentia, Instit. *Quibus ex causis manu. etc.* Et Ulpian. *lib. reg.* et Cajus 1. *Inst.* 1. *l. Qui in fraudem, qui et a quib. manumiss.* et *l. Servum filii.* §. *Si idem servus, de leg.* 1 Libertati statim ab initio

lex obstat, nec locum obtinet, quia lex scit, ex post facto vis, eo nec via quidem convelli posse libertatem, quæ semel competiit: alienationem, quæ semel obtinuit, facile impugnari, et revocari libertatem ægerrime *l.* 4. §. 1. *de fideicom. libert. l. Si ex caus.* §. *ult. D. de minor.* Quæ negat adversus libertatem esse restitutionem in integrum, quod ægre liber homo redigatur in servitutem, *l. Sicut. inf. de lib. causa.* Difficilius permittitur et spissius, quæ data ægre revocaretur, et ait Cornel. Tacit. quodam loco, tarde concedendum, quod datum non adimeretur. Idcirco lex statim ab initio obstat manumiss. factæ in fraudem patroni, eamque statuit nullam ipso jure, nec tamen ita lex occurrit alienationi, propterea quod facile est rescindere alienationem. Male Æmilius tentat libertatem datam in fraudem creditorum non esse ipso jure nullam contra locus manifestissimos, quos protuli, motus hac ratione, quod libertas data in fraudem creditorum revocari dicatur, *l.* 1. *inf. Qui manu. non poss.* Quasi vero verbum revocari non sit ambiguum, quod significat tam revocari ipso jure, quam revocari remedio actionis, ut in *l. Si libertus* §. *ult. de jure patron.* Ipso jure revocabitur, inquit, circa actionem: ac similiter rescindi dicitur in libris nostris non tantum quod per actionem, sed etiam, quod ipso jure rescinditur, ut est scriptum nominatim in *l. Hoc modo. ff. de cond. et dem. l.* 5. §. *Quæ et a quibus man. l.* 5 *sup. de resc. vend.* Movetur etiam idem, ut affirmet libertatem datam in fraudem creditorum, non esse ipso jure nullam, et indigere judicio rescissorio, *l. Si creditorib. inf. de ser. pign. dato.* Nam si quis dederit servo suo libertatem fraudandorum creditorum gratia, ipse quidem, qui manumisit, non potest manumisso movere controversiam, sive quæstionem status adversus factum suum, non potest infringere factum suum, nec honeste fraudem allegare suam. Idem etiam non potest hæres ejus manumissoris. Nam hæredis est tueri, quod gessit defunctus, etiamsi id jure non gessit, quia proprius accedit ad vicem defuncti, et sustinet personam defuncti, ut quod defunctus non potuit immutare et retractare, nec possit, etiam qui hæres. Hæc est sententia *d. l. Si creditor.* Unde ita concludit. Ergo ipso jure non fuit nulla libertas quam dominus dedit servo in fraudem creditorum. Vitiosa est collectio. Si, inquit, hæres manumissoris non potuit manumissum in fraudem creditorum habere, ut servum: ergo non fuit libertas ipso jure nulla. Ergo libertas momentum aliquod habuit. Sane quidem, quantum attinet ad manumissoris personam, vel hæredis ejus, quoniam, quod actum est mutare non possunt, vel reprehendere, quod sit absurdum, eundem hominem pugnare secum, et modo aliquid probare, modo improbare, non quod ipso jure nulla non fuerit libertas, quod apparebit manifesto, si vel creditor dicat, nullam ipso jure, vel patronus, quo casu patroni allegatio proderit hæredi manumissoris. Ut scilicet manumissione declarata ipso jure nulla interventione patroni, ex eo non tantum patronus lucrum ferat, id est, portionem legitimam, sed etiam hæres ipse, quod superest portioni legitimæ, *l.* 9. §. *pen. de lib. cau.* Et ita evenit sæpe in jure, ut quod quis per se non habet, habeat per alium, *l. Cum hæreditate. de acq. hæred.* Per se hæres manumissoris non potest dicere manumissionem ipso jure nullam, sed si alius eam dixerit nullam, puta patronus, ea res proderit hæredi manumissoris, perinde ac si ipse hæres jure licito manumissionem nullam dixisset. Et ita omnino res est explicanda, et pro certo tenendum est, quod posui initio, alienationem factam in fraudem creditorum indigere actione rescissoria, manumissionem non indigere, quod ab initio nulla fuerit datio libertatis ipso jure: addamus revocari alienationem factam in fraudem patronorum per actionem Fabianam vel Calvisianam, nisi (quod semper excipiendum est) patronus alienationem ratam habuerit post mortem liberti, vel etiam eo vivo, *l.* 2. *h. t. l. Non e detur. D. h. t.* At quæso, quid distant inter se hæ duæ actiones, quæ patronis dantur rescindendæ alienationis gratia, quam liberti fecerunt in eorum fraudem, Fabiana scilicet et Calvisiana? Et certissimum est Fabianam actionem competere testato liberto: Calvisianam intestato, suo cuique casui aptatam esse suam actionem propriam: ut testatus libertus si quid videretur fecisse, quo minus portio legitima ad patronum perveniret, id corrigeretur actione Fabiana. Itemque si intestatus, per actionem Calvisianam. Duo sunt edicta, duæ actiones comparatæ in eam causam. *l.* 2. *h. t.* et *l.* 3. §. *Si intest. D. h. t.* Et omnino Græci solam hanc differentiam agnoscunt inter actionem Fabianam et Calvisianam in *l. Quod si in diem* §. *Idem. scrib. de pet. hær.* Si libertus testatus decesserit, per actionem Fabianam alienata revocarit: at intestatus, per Calvisianam, et adjiciunt utramque esse in factum. Nam certum est, omnes actiones, quæ nomina acceperunt a prætoribus, esse in factum actiones, nimirum quia inde apparet eas fuisse proprio nomine destitutas. Quæ nomen non habent actiones dicuntur in factum, vel a Prætore, qui eas edidit, mutuantur. Male vulgo statuunt hanc esse differentiam tantum inter Fabianam et Calvisianam, quod illa soli datur patrono, Calvisiana non tantum patrono, sed etiam fraudato creditori, quod non possis comprobare ullo loco: nam semper hæc et illa actio datur soli patrono, non creditoribus. Creditoribus enim, quos debitor fraudavit alienando, vel aliud quid agendo, in eorum fraudem actio datur, quæ dicitur Pauliana in *l. Videamus.* 2. §. *In Fab. de usur. et Theoph. in Inst.* §. *Item si quis in fraudem. de act.* quæ et ipsa est actio in factum, et datur etiam ex eadem causa defraudato creditori de possessione rerum alienatarum interdictum fraudatorium, ex quo etiam nascitur actio in factum, de qua agit *l. Ait prætor. quæ in fraudem credit. l. Postulante. ad Senatusc. Trebell. l. Pupilli. de solut. l.* 1. *C. Theod. de in integr. restitut.* Hinc quæritur, cur actio Pauliana non sufficiat creditori, cui debetur legitima portio in bonis liberti, cur opus fuerit patrono dare specialem actionem, Fabianam nempe et Calvisianam? Hoc velim mihi explicari, quod tamen explicare possum hoc modo.

Si dicam actionem Paulianam dari creditoribus, qui missi sunt in possessionem bonorum debitoris ex edicto, et quibus permissum est ea bona excutere, et distrahere crediti sui servandi causa, quod probat *lex* 1. et *penult. inf. de revocand. his, quæ in fraud. credit.* et *d.* §. *Item si quis in fraudem.* Verum patronus hoc ordine, id est, bonis possessis, excussis, et distractis, non persequitur portionem legum datam in bonis liberti. Igitur creditor non est: Creditoris quidem appellatio latissime patet, ut ostendit *l.* 10. 11. et 12. *de verb. signif.* Sed quod notandum, nunquam aptatur creditoris nomen aliis, quam iis, quibus ex ea causa debetur, ex qua potest fieri missio in bonorum possessionem debitoris cujus generis non est patronus, quia hoc remedio non persequitur legitimam portionem ipso jure sibi debitam: est igitur alio jure, quam creditoris, aut certe creditoribus non est ullo modo annumerandus. Et licet dicatur ei deberi legitima portio, licet is libertus, qui quid alienavit in fraudem patroni dicatur debitor patroni, *d. l. Quod si in diem.* §. *Idem scribit*, ipse tamen non est creditor, ut potuerit ei sufficere actio Pauliana: debendi, aut debitoris verbum latius patet, quam creditoris. Nam debitor generaliter dicitur, eum quo agi potest, et ita debendi verbum accipitur in definitione actionis. Creditor non est quicunque agere potest. Legitima portio debetur filio in bonis patris, et est debitum (sic appellatur χρέος in Novelis 1. et 18) nec tamen dicitur filius creditor. Et adsumniam: si quid mihi debetur ex contractu, vel ex delicto, qui contractus dicitur involuntarius, scilicet contractus malus, *l. Si rerum. de re judic.* si, inquam, aliquid mihi debetur ex delicto, sive contractu, creditor sum, et sic contractus nomen generaliter accipimus. Si vero mihi quid debetur ex beneficio legis, et munere, creditor non sum. Quod mihi debetur ex contractu, ut ait *l.* 6. *in ff. D. ad l. Cornel. de fals.* mihi merito debetur, id est, necessario, et optimo jure. Quod mihi debetur ex beneficio, et munificentia legis, non merito debetur, quia scilicet id non merito mihi, sed benigne et gratis concessum est, sicut si quid mihi privatus donaverit, non merito dicam, sed benigne dedisse. Ex quibus efficitur, patronum non esse adnumerandum inter creditores. Et merito hac in re, quam tractamus separatas actiones dari creditoribus, et patronis, atque non posse diversis personis adscribi unam eandemque actionem, quæ diverso jure, atque diversa sua jura prosequitur, quæ sub eandem leges non cadit. Et ita manifesto in *d. l.* 8. §. *ult.* separatur patronus a creditore in specie elegantissima. Finge; creditor testatoris adhibitus ad scribendum testamentum debitoris, sua manu adscribit sibi quod debet testator jure legati. Nam plerisque casibus jure mihi legatur quod mihi debetur, ut ostendit *lex Si creditori. de legat.* 1. Creditor igitur quoniam sibi adscripsit quod testator debet, reus est falsi ex Senatusconsulto Liboniano. Sed facile impetrabit a principe veniam falsi, si modo abstineat legato, et plerumque cui facit veniam falsi princeps, eum jubet abstinere ab eo, quod sibi temere adscripsit. Non poterit igitur quod sibi debetur ex causa legati petere. Sed an non poterit petere quod sibi debetur ex pristina causa, an si denegabitur actio pœnam debiti? Minime vero, ne merito debito careat, id est, optimo lege. At contra si patronus sibi adscripserit portionem legitimam, et venia falsi impetrata, abstinere legato jussus sit, an tum poterit petere emolumentum legitimæ portionis ex causa bonorum possessionis contra tabulas? Minime: caret ergo penitus portione legitima, si legatum elegerit. Denique non habebit bonorum possessionem contra tabulas neque portionem legitimam, neque legatum, quia eo se abstinere jussus est, et tanquam non creditor carebit eo, quod non tam merito, quam benigne debebatur. Sic sunt ponendæ ob oculos juris rationes in hac re. Videamus si parens in emancipatione filii manumissor extiterit (nam aliquando idem non mancipabat et manumittebat) ei ut patrono, si in testamento filii præteritus fuerit, datur bonorum possessio contra tabul. in portionem legitimam, vel si intestatus fuerit filius, ei tanquam patrono et manumissori datur bonorum possessio unde legitimi *l. Si in mil.* §. *ult. de milit. test. l.* 1. §. *ult. si quis a parente.* Non tamen ei datur actio Fabiana, vel quasi Fabiana, seu Calvisiana, id est, neque directa, neque utilis, si quid filius in ejus fraudem dolo malo alienaverit. Cur ita, cum sit manumissor et patronus? igitur sic respondeo: non omnem manumissionem libertinum facere. Libertini sunt, qui ex justa servitute manumissi sunt, id est, qui a dominis manumissi sunt non qui a parentibus. Sic igitur statuam primum, non omnem manumissionem libertinum facere; manumissio, quæ fit a dominis, libertinum facit. Æquum est igitur libertino homini non esse liberam rerum suarum administrationem in necem patroni, a quo meruit libertatem, cum in multis articulis pro servo habeatur, qui et Stoicis, a quibus JC. nostri imbuti sunt, ut alias ostendi, est δοῦλος, vel ἀντίδουλος, ὑποτάξει οὐκ ἐνδείᾳ, id est, non servus jure mancipioque, sed observantia, cultu, beneficiis, operibus, obsequiis, donis, et muneribus, et portione legitima, quæ omnia patronis debentur. Ii igitur, qui tot debent patronis, in fraudem patronorum non est usquequaque suorum bonorum libera alienatio, ut si quam fecerint in fraudem patronorum, ejus revocatio concedenda est patronis, quod non tantum licuerit in patronum homini libertino, heri servo, hodie libertino, quæ vox nil du via collecta, heri servus, hodie libertus. Manumissio autem parentis facta in emancipatione ea mente, ut filius exeat potestate parentis, libertum non facit, filii ingenui conditionem non mutat, et est iniquum ingenuo homini non esse liberam rerum suarum alienationem, etiamsi ea res patri et manumissori sit fraudi, *l.* 2. *si a parente quis manumiss.* Et consequenter iniquum est, alienationem, quam fecerit ingenuus, revocari actione Fabiana vel Calvisiana, vel quavis alia actione ad exemplum illius. Nam et eadem ratione parens, qui manumisit filium, nec ex jurejurando filii potest ei operas imponere, nec ab eo exigere, etiamsi juraverit filius se eas

datorum patri. Quia filius patri debet pietatem et obsequium, non officium et operas officiales *l. pen. de obseq. parent. præst.* Quia indignum est, hominem ingenuum obstringi operis officialibus, vel ei in alienandis rebus suis ullam præscribi legem, et quod ab ingenuo alienatum fuerit, id rescindi et revocari, quoniam id convenit libertinis, non ingenuis. Ergo etiamsi pater manumissor sit filii, tamen Fabiana vel Calvisiana et nulla omnino alia actione potest revocare alienationem, quam fecit filius rerum suarum. Dico eadem ratione filio impuberi non dari actionem Fabianam aut Calvisianam, vel utilem, si parens ex bonis suis aliquid alienaverit dolo malo, ut portio legitima non perveniret ad filium. Quia licet patri homini libero alienare, quæ sua sunt, etiam in fraudem filii, consulto consilio, consulta opera, dolo malo, nec alienatio revocari potest Fabiana, vel quasi, sed tantum est querela inofficiosi testamenti, inofficiosæ donationis, aut dotis, non querela inofficiosæ venditionis ex constitutione Alexandri. Nam si pater vendat omnia sua, nec quicquam relinquat filio moriens, irrevocabilis est venditio. Verum posses objicere, quod cœperam, dari filio impuberi adrogato actionem Calvisianam, si adrogator dolo malo aliquid alienaverit, quominus quarta portio bonorum, quæ impuberi adrogato debetur ex constitutione D. Pii, qui, primus permisit adrogationem impuberis, neque enim ante investis adrogari poterat, et eam permisit cum hac lege, ut in impuberi adrogato ex bonis adrogatoris omnino debeatur quarta pars: quod si quid fecerit adrogator, quo minus quarta pars obveniret adrogato, si quid fecerit dolo malo, id revocatur per actionem quasi Fabianam, *l. ult. D. si quid in fraud. pat.* Quam dat actionem Fabianam filio adoptivo cur non dat filio naturali adversus patrem, qui dolo malo alienavit, ut fraudaret filium legitima portione debita, tum natura, tum legibus? Nihil est quod tam facile expediri possit. Et res est notatu dignissima. Primum hoc invenio tantum datum impuberi adrogato non puberi. Deinde animadverto patrem naturalem etiam dolo malo in fraudem filii firmo jure alienare bona sua, vel partem bonorum, non tantum quod sit ingenuus, et hominem ingenuum deceat liberam rerum suarum alienationem habere, sed etiam quod dolus malus patris naturalis neque vivi, neque mortui, non possit a filio honeste coargui. Nam exploratissimum est, honorem deberi parenti cum vivo, tum mortuo, et et vivum non potest arguere doli mali, neque etiam mortuum, et per hoc revocare alienationem, quam ipse fecit, quasi faciam dolo malo, *l. Apud. §. Adversus. de doli except.* at mortuum patrem adoptivum non debemus ea memoria colere, qua naturalem, ut nec possimus dolum ejus arguere proposita actione Fabiana vel Calvisiana in id quod pater adoptivus in necem nostram alienavit bona sua, ut nos privaret quarta Antoniana, cum nec vivo patri adoptivo eundem honorem exhibeamus, nisi quamdiu manet adoptio, et tum jure potestatis potius, quam debiti honoris, cum tamen emancipatus patrem naturalem colere debeat, perinde ac si in ejus familia permansisset, *l. Adoptivum. de in jus voc.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. VI. De obsequiis patronis præstandis.*

Explicaturi sumus hodie *tit.* 6. 7. et 8. Tit. 6. qui est *de obsequiis patronis præstandis*, non eadem semper est ratio vel conditio patronorum et parentum, nam, ut dixi audius tertius, patronis datur actio Fabiana et Calvisiana, non datur etiam parentibus manumissoribus, *l. 2. si quis a parent. manumiss. etc.* Et quæ patronis debentur officia, id est, operæ officiales, etiam parentibus non debentur, nec si filius juraverit patri se eas præstiturum operas *l. pen. de obseq. par. præst. les fils ne doivent aux peres des jurées*, id est, ne juratas quidem, quas promisit operas officiales patri, esse edere cogitur, quia pietatem ei debet, non officiales coronas, ut Tertullianus vocat, quas liberti gestabant, etiam patronos persequentes in conviviis, vel aliis, hilaritatibus publicis. At obsequia, de quibus agitur in hoc titulo, jure naturali æque debentur parentibus, ac patronis. Officia, sive operæ separantur ab obsequiis, *l. Libertus, qui operarum. D. de oper. lib. l. ult. si ingenuus esse dic.* et inde tituli diversi de operis, et de obsequiis. Fateor aliquando officia appellari obsequia ut in *l. 8. sup. de oper. lib.* Et vero dicere possum, officia esse obsequia operarum. Obsequia autem esse pietatis officia, honoris, reverentiæ verecundiæ, officia grati animi et benevoli quæ liberi parentibus, liberti patronis cujuscumque sexus debent, etiam tacentibus non petentibus obsequia, cum tamen officia non debentur, nisi petentibus et indicentibus patronis, ut diximus in *tit. de oper. lib.* Ac præterea, ut constet magis differentia inter obsequia et officia, officiorum sive operarum ex edicto actio competit, *l. 2. de oper. libert.* Obsequiorum autem nulla petitio est, quæ sit edicto prætoris proposita, sed in libertum vel filium, qui contra obsequia debita fecit, est actio ingrati, de qua agitur in tit. seq. Item officia sive operæ non debentur patroni hæredibus extraneis, *l. Liberti. sup. de oper. lib.* Liberis patroni debentur non exhæredatis, quia et liberi patroni sunt patroni, *l. Cum patronum. de jure patron.* Obsequia autem non tantum debentur liberis patroni, vel patronæ, sed etiam privignis, *l. pen. h. t.* et hæredibus extraneis, *l. pen. tit. seq.* Quo in re rursum distant patres a patronis. nam patribus solis debentur obsequia, non ceteris liberis, id est; fratribus, non hæredibus patris, ut ait hæc tertia differentia inter patres et patronos. In obsequiis autem quæ sint, exempla demonstremus. In obsequiis hæc sunt, non facere injuriam parenti vel patrono, non facere convicium, non cervicem adversus eos erigere: ut ait *l. 2. tit. seq.* Græce τραχηλιᾶν, non agere cum iis actione famosa, id est, parcere pudori eorum, *l. 1. h. t.* quæ ducta est ex *l. 1. sup. si tut. non ges.* Et est de actione suspecti tutoris, quam constat esse famosam. Item non agere adversus patrem vel patronum ulla actione, etiamsi ipso jure non sit famosa si quam in se habeat atrocitatem verborum. Non agere igitur nisi leni mitique judicio: non agere nisi modeste, et verbis compositis ad omnem reverentiam, in agendo non facere mentionem doli parentis vel patroni, non fraudis, quoniam atrocia sunt nomina, non vis, non audaciæ, ut ait *l. 4. h. t.* non posse objici patrono vim et audaciam. Utroque nomine, atrocitas significatur, crimen: audacia in jure est vis, *l. Si quis in tantum. unde vi, inf.* et illo loco Ciceronis pro Cæcinna: *si tantum in agris, locisque desertis audacia potest*, id est, vis, de qua tota oratio est. Ad hæc nec ullo alio judicio licere agere sine venia prætoria cum parente, vel patrono, nec temere, sine venia cum eo litigare, ut eleganter ait *l. 4. hoc t.* Quia te fecit idoneum ad litigandum? In servitute enim eras: non eras idoneus litigator, cum eo insolenter litigare indecens est, et contra obsequia, pietatemque debitam parentibus, et patronis. In obsequiis item hæc sunt, non damnare parentes, vel patronos, non exigere ultra facultates, non avare, neque acerbe ab iis exigere, quod debent, sed quatenus eorum facultates patiuntur et ferunt. Non desiderare ab iis jusjurandum calumniæ, ne videantur ii, quibus debemus omnem cultum et reverentiam, nobis esse suspecti calumniæ, qui etsi non indigeant bona existimatione nostra, eam tamen præstare et exhibere eis debemus. Ea igitur honeste iis denegare non possumus, quin committamus contra obsequia iis debita, jusjurandum de calumnia ab iis exigere nefas est, *l. Licet. de obseq. parent. vel patr. præst.* Non etiam ab iis exigere judicio sisti fidejussores locupletes, non fastidire quos offerunt, et respuere, sed qualiscumque fidejussore, quem nobis offerunt, nos contentos esse oportet. *l. 1. in jus voc. ut eant, l. 2. §. Prætor. qui satisd. cogantur.* Postremo etiam non postulare, quod notandum est restitutionem in integrum adversus ea quæ parentes, vel patroni nobiscum gesserunt, non revocare, et retractare, quoniam qui petit restitutionem in integrum adversus aliquem, tacite ei fraudem objicit, quem indignum est filium, aut libertum objicere parenti, aut patrono, *l. ult. quæ et adverss. quos restitut. in integr. pet. poss.* Et in summa obsequium, quod debetur parentibus, et patronis, est pietas, honor, cultus omnis, atque reverentia, non quodcumque ministerium; non omnia præstanda sunt iis personis, sed ut ait *l. 5.* et 6. consuetum obsequium, legitimum, quæ erant verba solemnia in judiciis, non ministerium servile, aut vile. Breviter igitur hæ personæ nobis sunt omni genere pietatis, et obsequii observandæ, et reverendæ non solum dum vivunt, sed etiam post mortem, id est, quod ait *l. Liberto. de obseq. parent. vel patron. Liberto, et filio*, inquit *semper persona patris, et patroni honesta et sancta videri debet.* Sancta sunt nomina patris, et patroni. Colenda igitur religione multa. Quid est quod ait *semper?* id est, tam vivi, quam mortui, ut indicat *l. Apud. §. Adversus. de dol. excep.* ex qua emendanda est inscriptio *d. l. Liberto.* Igitur non possum post mortem arguere dolum, aut vim parentis, aut patroni. Nam nec cuiquam honeste post mortem maledicitur, *non vellitur*, ut ait ille, *barba mortuo Leoni*. Quæ fuit una lex Solonis, ut ne defunctis quisquam impune malediceret, multo magis patronis, et parentibus. Quæ præcepta omnia summe notanda sunt, et sufficiunt nobis: nam et continent pleraque, quæ possem dilatare dicendo, et locupletare multis auctoribus, sed esset perlongum, et quam partem de moribus sibi vindicant studiosi juris, eam aliena potius, quam sua prudentia fulcire.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. VII. De libertis, et eorum liberis.*

Hic tit. est etiam de obsequiis. Nam expositis obsequiis tit. 6 quæ debentur patronis, subjicitur in tit. 7. pœna et ultio non præstitorum obsequiorum: proponitur etiam hoc tit. actio ingrati, et impietatis (quæ primum locum habet in principes: est enim actio impietatis, sive ut Græci loquuntur, ἀσεβείας accusatio majestatis) in ingratum filium, vel libertum, vel donatarium. Nec citra hos in quemquam est actio impietatis, vel ingratitudinis. Proponitur, inquam, actio impietatis, vel ingratitudinis, quæ patrono datur adversus libertum, qui contra obsequia debita vel minimum peccavit qua actione libertus rescissa manumissione retrahitur in servitutem, et exuitur libertate. Et est actio vetustissima recepta jure civili pop. Rom. et Atheniensium, et confirmata Hispalensis concilii 2. *can.* 8. in libertinas, personas, et Toletani concilii 4. *can.* 66. et *conc. Tolet.* 6. c. 10. et *Novell. Leonis*, 25. Inde apud Ambrosium de beata vita, *ita*, inquit, *libertatem accepisti, ut manumissoris tui meminisse debeas, ut patrono noveris legitimum obsequium esse deferendum, ne ob ingrata revocetur libertas.* Eadem etiam actio ingrati datur patri in liberos emancipatos, rescissa emancipatione, sed non nisi ex magna et gravi offensa *l. unic. inf. de ingrat. liber.* Et similiter actio ingrati est in donatarium ad rescindendam donationem, non ex causa quaelibet, non ex levi offensa, sed ex his causis, quæ enumerantur in *l. ult. inf. de revoc. donat.* At in libertinos est actio ingrati etiam ex levi offensa et causa ex *l. 2. hoc tit.* Quia scilicet coercendi sunt magis et continendi libertini homines, qui plerumque solent redire ad nequitiam ingenii servilis, *l. pen. hoc tit.* Hinc Plautus in Persa: *Ita pars, libertinorum est: nisi patrono qui adversatus*

*est, nec satis liber sibi videtur, nec satis frugi, nec satis honestus: ni id efficit, ut ei maledixit, ut grato ingratus repertus est.* Et notandum ex *l.* 1. hanc actionem ingrati esse extraordinariam, nam eam actionem extra ordinem præberi ei qui, voluntate servo suo libertatem gratuitam dedit, non qui debitam restituit. Quo in loco velim deleatis verbum *voluntate*, et ita legatis, *actionem extraordinariam præberi ei, qui servo suo libertatem gratuitam dederit, non qui debitam restituit:* veluti ex causa fideicommissi, cui non debentur obsequia: ergo ei non potest dari actio ingrati. Cur autem dicis hanc actionem esse extraordinariam? Quia scilicet legibus, quod est jus ordinarium, nunquam fuit prodita ingrati actio, aut si qua, veluti ex *l. Ælia Sentia*, ut in *l. Sciendum. de verb. signific.* nunquam de ingratitudine actum est jure ordinario, sed extraordinario. Denique actio ingrati est extraordinaria, quia legibus nunquam fuit prodita, aut si quæ est prodita, nunquam fuit in usu. Certe generalis actio ingrati in malememoritas nunquam legibus edita fuit, cui etiam vix omnis fora sufficerent. Esset tamen non inutile in universum introduci etiam actionem ingrati, cum ingratitudo inimicitiarum multarum est causa, quæ tacitæ et occultæ majores fiunt, et pejores, quam si liceret eas palam excipere in foro, atque judiciis, ut disserit eleganter Themistius oratione 3. Celant odia occulta, nec manifesta faciunt in judicio, non ab ingratis vindictam jure, judicioque expetunt, quod tamen esset utilius, et sane qua in regione multæ sunt lites inter cives, ut in Gallia, quæ dicitur nutricula causidicorum, judicia leniunt et mitigant iras: tum etiam, quod qui adsuescunt impune ingrati esse adversus quemcunque, paulatim etiam sensim sine senso, quod abhorreo dicere, ingrati sunt adversus Deum omnipotentem. Quæ est sententia Xenophontis in adolescentia Cyri, lib. 1. Eum, qui adsueverit esse ingratus apud homines, paulatim erga Deum ipsum ingratum fieri. Non esset igitur inutile, et incivile omnibus patere ingrati actionem, causis evidentissime probatis et probatis. Verum ad rem: invenio in hoc titulo actionem ingrati in libertum dari non tantum patrono, sed etiam liberis patroni, qui et ipsi sunt patroni: et non tantum filiis, sed etiam extraneis hæredibus, *l. pen. hoc tit.* quam male Accursius coangustat ad filios. Et rectius Placentinus accepit de omnibus hæredibus, etiam extraneis, ut in libertos defuncti hæredibus, si liberti eos offenderint, competat ingrati actio, qua eos libertos retrahant ad servitutem. Quod tamen scio displicuisse Valentiniano Imperatori Novella de libertis et success. qui scilicet voluit filios patroni, vel hæredes extraneos, si qua contumelia affecti essent a liberto defuncti, cum liberto experiri jure communi, qui eos remisit ad jus ordinarium, veluti ad actionem injuriarum, quæ est ordinaria, nec voluit extraordinario judicio aliis, quam patronis licere ex causa ingratitudinis revocare libertum in servitutem, sed hoc displicuit Justiniano in *Novell.* 78. ex qua plane restat etiam hæredibus patroni competere actionem extraordinariam. Titulus est de libertis, et eorum liberis: ut exponamus hanc partem ultimam *de liberis*, ad eam pertinet *l. 2. hoc tit.* ut scilicet liberto ingrato redacto in servitutem, liberi postea ex eo suscepti patrem sequantur, quod ad conditionem servilem attinet, *l. ult. hoc tit.* Quod prima specie novum et mirum videtur, ut non tantum libertini ex causa ingrati possint revocari ad servitutem, sed etiam filii libertinorum post mortem patris, si et ipsi ingrati extiterint adversus patronum paternum. Hoc ideo mirum est, quia filii libertinorum sunt ingenui, non libertini, sed tamen et hos teneri actione ingrati manifeste proditum est in *l. ult. hoc tit. et Novell.* 22. *et in l. 2. sup. de in jus vocando*, nec novum videri debet. Nam invenio etiam in *l. ult. sup. de bonis libert.* id est, in const. Græca Just. de jure patronat: filiis libertinorum morientibus sine legitimis hæredibus intestatis, quamvis sint ingenui, patronum paternum ab intestato eis succedere: nec alia ratio est, quam quod et ii suam ingenuitatem acceptam referre debeant patrono paterno. Igitur obsequium præstare debent ratione ingenuitatis: quod si non præstiterint teneatur actione ingrati extraordinaria.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. VIII. De jure aureorum annulorum, et de natalibus restituendis.*

Ideo subjicitur tit. 8. *de jur. aureorum annulorum, et de natalibus restituendis*, quoniam non debent obsequia, et consequenter non tenentur actione ingrati liberti, qui natalibus restituti sunt a principe, quoniam his natalibus restituuntur, in quibus omnes homines fuerunt, ut ait *l. 2. de natalib. restit.* nondum descripto jure naturali, vel civili nondum agnita servitute, ac si nunquam servitutem servissent. Denique ea natalium restitutio jus ingenuitatis restituit, et libertum omnimodo ingenuum facit, ut nec obsequia manumissori debeat, nec teneatur actione ingrati, *l. pen. de bonis libert. l.* 10. *§. Sed et si jus. de in jus. voc.* Qua de causa princeps nunquam restituit natalibus libertinum hominem invito patrono, vel invito patroni filio, ne ei faciat injuriam. Restitutio enim natalium jura patronatus plenissime est abolitio *l. 2. l. pen. et ult. de nat. restit.* Non oportet beneficium principis pertinere ad alterius injuriam, *l. 4. inf. de emancip. liber.* Trajanus apud Plin. *privilegium in injuriam privatorum a me dari non oportet.* Idcirco in restitutione natalium exigitur consensus patroni. Verum alia conditione est is, cui princeps dedit jus gestandi annuli aurei, id est, quem equitem Romanum fecit. Nam hic non solvitur obsequiis debitis patrono, et si contra ea deliquerit, tenetur ingrati judicio, quia non fit ingenuus: imaginem potius, quam statum ingenuitatis præstat, *l. 2. hoc tit.* quamdiu vivit libertus, qui jus annuli aurei impetravit, umbram tantum, non statum ingenuitatis habet, non est vere ingenuus. Atque ideo non solvitur obsequiis debitis verecundiæ patronatus, ut observatur in *l. 2. hoc tit.* Pessime vulgo in omnibus libris ita legitur, *aureorum usus annulorum beneficio principali tributus libertinitatis quoad vivunt, imaginem, non statum ingenuitatis præstat*, sed legend. *libertinis*, *l. 1. inf. ad leg. Visellium.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. IX. Qui admitti ad bonorum possessionem possint, et intra quod tempus.*

Hactenus diximus de successionibus libertinorum, et ceteris partibus juris patronatus, et nunc dicturus est de successionibus ingenuorum, quod hæ vel jure prætorio obveniant, aut jure civili: incipit a jure prætorio, id est a bonorum possessione. Prætorum enim est bonorum possessionem dare, juris civilis legitimam hæreditatem dare; prætor bonorum possessorem facit, non hæredem, possessorem, non dominum, sed quem facit hæredem vel bonorum possessorem, in omnibus causis habetur pro domino vel pro hærede, *l. 2. de bonorum possess. l. Prætor. de regul. juris. l. Cum emancipatus. in principio, de bonorum possess. contra tabulas.* Ac proinde effectu bonorum possessor similis est hæredi, *l. Vel similem. de alienat. jud. mutandi causa.* Bonorum possessio est similis hæreditati in re ipsa, in jure est aliqua differentia. Imo multæ, et singulæ differentiæ inter jus prætorium et civile, quod attinet ad successionem suis locis declarabuntur. Et, ut definit Ulpianus, bonorum possessio est jus persequendi, et retinendi patrimonii, sive rei, quæ cujusque cum moritur fuit. Jus persequendi, id est, formula, auctoritas, sive titulus, quo nanciscimur actiones hæreditarias, et petitionem hæreditatis, et interdictum quorum bonorum, et tanquam hæredes omnia jura, quæ hæredibus competunt, *l. Facta.* 63. *§ Si dandæ.* et *§. seq. ad Trebell.* Si, inquit, petierit bonorum possessionem, et ita nactus sit actiones, quas quidem actiones Ulp. *lib. reg.* fictitias appellat, quod in eis bonorum possessores finguntur esse hæredes, et hæredum jure censeantur: frequentius dicuntur possessoriæ actiones, *l. 1. de possess. hæreditatis petit. l. Ideo si. de Carbon. ed. l. pen. de bon. lib. d. l. Cum emancipatus.* Et additur *jus retinendi*, quo verbo proprie significatur possessio, *hæreditas*, ut ait M. Tull. in *Top. non est, quæ possessione retenta est.* Quod procul dubio dicit ad differentiam bonorum possessionis. Bonorum possessio est hæreditas possessione retenta, id est, jus obtinendæ et retinendæ hæreditatis, quod indulget prætor postulantibus, meliore conditione, quam lex faciat hæredibus jus succedendi in universum jus defuncti, et suscipiendi ejus rei omne commodum et incommodum, in vicem locumque defuncti, ad quem etiam non minus accedit bonorum possessor, quam hæres, ac proinde in omnibus fingitur defuncti loco. Addit Ulpian. *patrimonii*, quod est pecuniæ, sive rei, ut in l. Falcidia, *quam pecuniam, quæque res*, non alia ratione, ut mittam, quæ leguntur in glossematibus, quam quod rei latior sit appellatio, quam patrimonii, vel pecuniæ, *l. 5. et 21. de verb. sign.* Res est genus, pecunia species. Res pecunia, quæ dicebatur olim simul pecunia, et pecuniaria res uno eodemque sensu. Alia res est in pecuniis, alia in nominibus, alia in juribus. Ex iis satis credo, vos percipere quid sit bonorum possessio, pergamus ad alia. Hic titulus duo pollicetur. Primum, qui admitti possunt ad bonorum possessionem. Secundum, intra quæ tempora admittantur. De primo primum videamus. Certissimum est ex testamento ad bonor. possess. secundum tabulas admitti hæredes scriptos, et liberos præteritos ad bonor. possess. contra tabulas: ab intestato autem admitti ad bonor. possessionem unde liberi, vel unde legitimi, vel unde cognati, vel unde vir et uxor. Et his capitibus proximiores ex agnatis, vel cognatis, et ad extremum conjuges, et his omnibus deficientibus, ll. caducariis bona transire in fiscum. Hæc sunt expeditissima: quæ sunt difficiliora tractemus, et ea quidem solum, quæ in hoc titulo proponuntur, ut solemus semper fines eosdem præscribere, quos præscripserunt auctores. Disces ex *l. 1. hoc tit.* ad bonorum possessionem delatam filiofamilias vel secundum tabulas, vel unde legitimi, filiumfamil. admitti etiam ignorante patre, id est, recte a filiofamil. peti bonorum possessionem sibi delatam, etiam ignorante patre et emolumentum bonorum possessionis deinde acquirere patri, si petitionem ratam habuerit, *l. 6. de acquir. hæred. l. ult. quis ord. in bon. poss. servetur.* Quæ in re differentia est inter jus prætorium et civile, et inter jus novum et vetus. Jure prætorio ratihabitio patris sufficit in acquirenda possessione bonorum, vel ratihabitio cujuscumque, cui absenti, vel ignoranti fuerit petita, dataque bonorum possessio, *l. 3 § Acquirere. de bonorum possess. l. Servo §. 1. ad Senatusc. Trebell. l. 7. et pen. rem rat. hab.* Quia prætor ratihabitionem comparat jussui, et mandato, nec scrupulosius jussum: quod præcedat exigit, et ratihabitione contentus est. Jure autem civili jussum patris præcedere oportet in acquirenda hæreditate, *l. Si quis mihi bona. §. Jussum. D. de acquir. hæred.* Nec alia differentiæ ratio est inter jus civile et prætorium, quam quod jus prætorium benignius sit jure civili: jus prætorium est mite et

moderatum: jus civile asperum et directum. Rigor juris nullus est in jure prætorio, sed est omnis in civili, et scrupulositas, diligentia, solemnitasque omnis. Quod si filiusfamil. ignorante patre, sibi delatam possessionem bonorum petierit, et non sequatur ratihabitio patris (ut ostendam hac in re, quæ sit differentia inter jus vetus et novum) jure veteri est inutilis bonorum possessionis petitio, quam postea ratam non habuerit pater, *l. ult.* §. *pen. D. quis ordo in bon. possess. serv.* Jure autem novo est utilis, et proficit filio pleno jure, ut nec eorum bonorum, quorum possessionem filiusfamilias accepit, usufructus pertineat ad patrem ex constitutione Justiniani, in *l. ult.* §. 1. *inf. de bon. quæ liber.* Additur in *l.* 1. *h. t.* bonorum possessionem delatam filiofamil. amitti, si omittatur, id est, si non petatur intra constituta tempora. Et vero tempora notanda sunt ex *l. ult. quis ordo in bon. possess. servet.* cedere, et currere ab eo die, quo filiusfamil. sciverit sibi delatam bonor. poss. et certiorare patrem potuit. Igitur ex quo die patrem certiorare potuit, si non petat bonorum possessionem intra constituta tempora, uterque, scilicet pater et filius, amittit commodum bonorum possessionis. Nam scientia filii, atque negligentia patri ignoranti nocet, quia filius est principalis persona, cui defertur bonorum possessio, scientia principalis personæ ei nocet, et cuilibet alii, *l.* 2. *de litig.* Contra scientia patris, in hac specie, ignoranti filio non nocet, cum filius sit principalis persona, cui successio delata est, *l.* 3. *quis ordo in bon. etc.* Quod summe notandum est. Vel etiam, si filius ex die, quo potuit certiorare patrem intra tempora constituta, petat bonorum possessionem, nihil agit, nisi etiam intra ea tempora pater eam petitionem fecerit ratam, *d. l. ult.* Et retro, si filius, antequam potuerit certiorare patrem, non petat bonorum possessionem, nihil amittit vel si petat, nihil acquirit jure veteri, ratum non habente patre. Jure autem novo sibi acquirit, sicuti si ex quo die potuerit certiorare patrem petat bonorum possessionem sibi delatam, jure veteri nihil acquirit, ratum non habente patre: jure novo sibi acquirit. Atque ita videmus quantum in specie *l.* 1. distet jus prætorium a civili, et jus vetus a novo. Addamus de iis, qui admitti ad bonor. possessionem possunt, infantis nomine admitti bonorum possessionem, quæ infanti delata est, aut delata intelligitur ex *l.* 3. *hujus tit.* et posse admitti bonor. possessionem infantis nomine, non tantum a tutore, vel patre, sed etiam a quolibet. Nam nihil est, quod facilius impetratur a prætore, quam bonor. possessio, quæ plerumque titulum tantum, et colorem adfert agere volenti, non rem. Non omnis bonorum possessio est cum re, id est, frequentissime est tantum titulo-tenus bonorum possessio, quod in hoc tractatu sæpissime demonstravit. Et ita quilibet recte petit bonorum possessionem absentis, et ignorantis nomine, si modo judex non ignoret quid agatur, si non ignoret absentem, vel ignarum esse eum, cujus nomine petitur bonorum possessio, et nihilominus tamen eam dat petenti. *l.* 7. *de bonorum poss.* Si igitur cum infans ipse sibi non possit petere bonorum possessionem, cum fari non possit, tamen tutor, vel pater, vel quilibet ejus nomine recte petet bonor. possessionem: et si moriatur infans postea, dicemus recte bonorum possessionem competere, ut ait *l.* 3. Quo verbo semper in jure significatur recte transmitti in hæredem infantis bonorum possessionem, vel competere actionem, et in hac causa rem esse, ut moriente eo, cujus nomine data est ea possessio, vel actio transferatur in hæredem, et competat hæredi ejus, *l.* 9. §. *ult.* et *l.* 10. *D. de lat. et ral. distrah.* Et hæc etiam de infante confirmantur *l.* 7. §. *pen. de bonor. possess. l.* 1. *de bon. poss. infant. l.* 2. §. *Sed si infanti. ad S. C. Tertyll.* et *l. Si infanti. inf. de jure delib.* et *l.* 2. *inf. tit.* 12. Iicebit adhuc, quod proditum est de pupillo, qui excessit infantiam. Pupillus major infante admittitur ad bonor. possessionem petendam, vel agnoscendam cum auctoritate tutoris, vel sine tutore, auctoritate judicis scientis, nec ignorantis ejus ætatem, qui petit bonorum possessionem non adhibito tutore, et rursus vides quam facilis sit impetratio bonorum possessionis, cum pupillo detur sine auctoritate tutoris sciente judice. Tutor etiam recte admittitur ad bonorum possessionem petendam pupilli nomine, *l.* 7. *hoc t.* Pater autem non admittitur ad petendam bonorum possessionem filii sui impuberis nomine, etsi ex consensu filii, qui major est infante, *d. l.* 1. *de bon. possess. infan. compet. l.* 13. *Is qui hæres. de acquir. hæred.* Et hac in re rursus observanda est differentia inter bonorum possessionem, et hæreditatem: inter jus prætorium et civile: nam ut dixi tutor potest petere bonor. possessionem pupilli nomine, *l.* 7. *hoc t.* non potest adire hæreditatem nomine pupilli, *l. Potest. inf. de jur. delib. l. Servo invito.* §. *Si pupillo. ad SC. Trebell.* quia aditio hæreditatis est actus legitimus, et nullus actus legitimus peragitur per alium: ceterum bonor. possessionem licet admittere, et acquirere per alium, qui eam petierit nobis absentibus, sine consensu nostro, puta per tutorem, per amicum voluntarium. Et quod attinet ad tempus, intra quod admittenda est bonorum possessio, vel petenda, nemo est, qui nesciat, edicto prætoris ad petendam bonorum possessionem, agnoscendam, admittendam, constitutos dies centum utiles, nisi iis, quibus delata est bonor. possessio, morte alterius sint ex liberis, vel parentibus. Iis enim datur largius tempus, nempe annus utilis, qui constat 365. diebus utilibus, quibus prætorem, vel præsidem adire est. Gallice *jours de plaiderie, l.* 2. 4. et 5. *hoc. t.* Qua in re etiam est differentia inter jus civile et prætorium. Nam jus adeundæ hæreditatis non circumscribitur tempore, sed est perpetuum, ut Græci notant in *l.* 4. *hoc t.* Nisi ipse testator aditioni, vel cretioni certum præscripserit tempus, ut solebat olim fieri, *intra centum dies cernito*, vel etsi judex aditioni præstituerit certum tempus urgentibus creditoribus, vel filio exhæredato. Alioquin jus adeundæ hæreditatis perpetuum est, petitio hæreditatis, perpetua est, id est, non tollitur, nisi præscriptione triginta annorum, *l. Hæreditatis. sup. de petit. hær. l. pen. inf. in quibus casib. cessat præscript. longi temp.* Dies autem utiles, qui servantur in bon. possessione, sunt, ut jam attigi, quando is, cui delata est bon. possessio morte alterius, sibi delatam sciverit, potueritque sibi bonorum possessionem admittere, et petere. Continui dies cedunt etiam ignoranti semper in jure, *l. Genero.* 8. *D. de his, qui notan. infam.* utiles dies non cedunt ignoranti, quandoquidem sunt dies, quibus scierit, potueritque et in cretionibus, etiam si addi solebat. In hac causa igitur dies petendæ bon. possessionis non cedunt ignoranti mortem cognati sui, non cedunt ignoranti se hæredem scriptum esse, vel ignoranti tenorem testamenti, ignoranti jus necessitudinis, sive cognationis sibi cum defuncto fuisse. Denique non cedunt ignoranti factum, *l.* 5. *hoc tit.* Nam ignoranti jus cedunt tempora etiam mulieri, ut puta, si sit soror defuncti, et putet in successione amitam defuncti fratris sorori præferri, atque ita sinat abire diem petendæ possessionis bonorum, tempore excluditur, *l.* 6. *hoc tit.* Et generaliter in lucro juris ignorantia mulieri non prodest, maxime si Jurisconsulti habuerit copiam, *l.* 8. *de juris et facti ignor. l. ult. sup. qui pet. tut.* Imo nec rustico temere profuerit in lucro juris ignorantia, si Jurisconsultorum copiam habuerit. Scio quod Poeta ait Odys. 9 ἄγριον οὔτε δίκας εὖ εἰδότα, οὔτε θέμιστας. Sed tamen in lucro vix ulli unquam subvenitur, qui contempserit Jurisconsultum, nec consuluerit de jure suo cum liceret. Et hic commodissime explicabitur *l. pen. h. t.* quæ nescio an adhuc sit bene, et liquido explicata. Primum, moneo in Basilicis, et in κατὰ πόδας, duos adfero testes, non ita esse prescriptam, *l. pen.* ut prescripta est vulgo. Illi sic se habent, si per rusticitatem, vel ignorantiam, vel aliam quamlibet rationem, prætermissis illis verbis, aut sane nunquam cognitis, *facti vel absentiam*, ἐὰν ἀγροικίαν ἢ ἄγνοιαν ἢ οἷον ὁ ἀποτελογισμόν, et ita ignorantiam accipio pro inscitia juris. Nam ita vult *lex pen.* nullum excludi commodo bonorum possessionis sibi morte alterius delatæ, ob id solum, quod eam bonorum possessionem intra tempora constituta solemniter a prætore non petierit, modo si eam agnoverit qualiter intra tempora. Jus tamen ita est, quod diu obtinuit, ut peti debeat bonor. possessio a præside, vel a prætore solemnibus verbis, et dari æque solemniter in jure, vel de plano, nisi sit decretalis bonorum possessio, quæ tantum pro tribunali datur. Igitur jure veteri necessaria est petitio, datioque bonorum possessionis solemnis, conceptis solemniter, et verbis, ut loquuntur formalibus, id est, typicis. Nunc si quis rusticus; ut vult *lex penult.* vel si quis alius juris ignarus, vel qua alia ratione præpeditus, non ita solemniter petierit possessionem bonorum intra tempora, an ideo amittet commodum bonorum possessionum? Minime vero, si modo eam agnoverit, et admiserit postea. Omissio solemnitatis, omissio petitioni nihil nocet. Et hæc est sententia *l. penult.* quæ est Constant. et refertur etiam in *l. Penult.* §. *Eos itaque. sup. de cur. fur.* Et idem Constantinus in *l. ult. hoc t.* addit, qualemcunque testationem sufficere ad acquirendam bonorum possessionem amplectendæ hæreditatis causa factam apud præsidem, vel magistratum municipalem, intra tempora constituta, et eam testationem cedere pro solemni petitione: in quo duo sunt nova, ut nihil obsit omissio petitionis amplectendi bonorum posses. Deinde, ut testatio fieri possit apud Magistratum municipalem. Namque olim non poterat a magistratu municipali peti, vel dari bonorum possessio, quoniam magistratus municipalis non habet ea, quæ sunt mixti imperii, *l. Ea quæ. ad municipal.* et datio possessionis bonor. est mixti imperii, *l. Imperium. de jurisd. om. jud.* Denique dare bonor. possessionem prætoriam, vel jurisdictionalem, non est magistratus municipalis. Ac præterea, quod etiam novum est, ut ita tria introducat nova *l. ult.* præmatura testatio sequentis gradus cognati, id est, quæ fiat nondum præteritis diebus datis proximiori cognato, quæ fiat intra tempus datum proximiori cognato, ea postea proximiore cognato repudiante, vel omittente bonor. posses. valet testatio, quam fecit sequentis gradus cognatus præmature, perinde ac si suis esset usus curriculis. Nam ita legendum est in *l. ult.* præmatura testatio, et agnitio bonorum possessionis, quæ fit intra fines, diesve datos proximiori, perinde effectum habet, ac si suis fuisset usa curriculis. Quod non obtinuit olim. Nam intra dies quibus possum petere bonorum possessionem, non admittebatur sequens ad bonorum possessionem, *l. Si filius.* §. *Cum filius de bon. lib.* Hoc igitur valde notandum, præmaturas agnitiones, vel acquisitiones admitti. Sunt hæ duæ Const. pen. et *ult. Constantini.* Sed post Constantinum plus est quod adjecerunt Theodosius et Valentinianus Imperatores, ut etiam citra testationem illam possit admitti, et acquiri bonorum possessio quocumque indicio, ut jam, quæ introducitur in *l. ult.* loco solemnis petitionis testatio non sit necessaria, cum sufficiat qualecunque indicium. Ita Theodosius et Honor. Impp. in *l.* 1. *C. Theod. de cretione, vel bon. poss.* ad bonorum possessionem sufficere qualecunque indicium; quod et Justinian. probat in §. *ult. de bon. poss.* et hoc jure utimur, *c' est assèz de faire quelque acte d' heritier.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. X. Quando non petentium partes petentibus accrescant.*

Sequitur titulus 10. *quando non petentium*, etc. quo tantum est una constitutio, ad cujus interpretationem hæc adnotare satis erit. Ex pluribus personis ejusdem juris, vel gradus, quibus bonor. possessio

defertur, si qui intra id tempus, quod dedit *tit. superiori* ad petendam bonorum possessionem, non eam petant, vel non admittant, in *hoc tit.* docet portiones eorum accrescere iis, qui bon. possessionem petierunt, vel admiserunt, *ut in specie constitutionis hujus tit.* Si intestato defuncto plures sunt filii emancipati, quos lex ad hæreditatem patris non vocat, prætor tamen iis pollicetur bon. possessionem unde liberi, uno ex eis bon. possessionem non petente intra id tempus, quod finivit titul. qui præcessit; ceteris, qui petierunt accrescit illius portio. Et hac in re consentit jus civile cum prætorio. Nam ut est in hæreditate jus accrescendi, tam legitima, quam testamentaria. *l. Si ex pluribus. de suis et legit. hæred. l. Qui ex duobus. § ult. de acquir. hæred.* ita etiam in bon. possessione locum habet jus accrescendi inter eos, qui eodem jure ad eandem successionem invitantur prætoris beneficio, quod ostendit hæc constitutio, et *l. 3. § ult.* et *l. 4.* et 5. *de bon. poss.* et §. *Cum igitur. Inst. de bonor. possess. l. 2. §. Pro quo quisque parte. D. de bon. poss. secund. tab.* Et introductum quidem primum est jus accrescendi in hæreditate, non novo quidem jure, sed antiquissimo jure civili, quod in ipsis initiis describendi juris civilis, non minus fuit absurdum, quam hodie unius hominis unam hæreditatem scindere, et partem amplecti, et partem repudiare, qua ratione utitur *lex unica*, §. *His ita definitis. inf. de cad. toll. l. 7.* et 12. §. *Ex testamento. de bonis lib.* Absurdum est quod nusquam convenit; et nusquam convenisse verosimilius est: ac proinde antiquissimum esse hoc jus, et cohæredis portio vacans cohæredi accrescat, et ut eam, quam amplexus est, non possit habere, nisi et deficientem partem amplectatur. Quo genere fit, ut qui semel adiit, licet non possit repudiare, tamen deficiente cohærede, dum non vult amplecti partem cohæredis deficientis, vel possit abstinere a toto, et idem ipsum respuere, quod est semel amplexus *l. Cum hæreditate. de acquir. hæred.* secundum id, quod evenit sæpe, ut quod ego non possum, alius interveniens faciat ut possim, et quam ire non possum viam patefaciat alius. Ab hæreditate autem statim exemplum pervenit ad legatum, ut eleganter ait Paulus *lib. 12. Sent.* ut scilicet legatarius non possit scindere legatum, et legati sibi adscripti partem amplecti, partem repudiare, vel partem sibi adscriptam amplecti, et accrescentem repudiare. Et ita etiam ab hæreditate exemplum pervenit ad bonor. posses. Stultum est quod dicunt originem accrescendi manare ex l. Julia et Papia, id est, ex ll. Cad. quæ id potius agebant, ut abolito jure accrescendi, in ejus locum succederet jus caduci. Et quod ait *l. 5. de vulg. et pupil. subst. per leg. Accrescere. l. Juliam*, scilicet, et Papiam, ad quam pertinet *d. l. 5.* ut docet inscriptio non hoc significat auctoritate *l.* Juliæ et Papiæ inductum jus accrescendi inter cohæredes, sed sine impedimento l. Juliæ et Papiæ, quæ plus nimio favet fisco, quandoque hæredibus servari jus accrescendi, veluti liberis, aut parentibus. Nam l. Jul. et Papia iis personis erubuit adimere jus accrescendi, quod ademit ceteris augendi ærarii causa. Et *d. l. 5.* loquitur tantum de liberis, et parentibus, non de aliis hæredibus, quibus per legem non licet uti antiquo jure accrescendi. Posui speciem ad constitutionem hujus tit. in filio emancipato, ut explicarem hæc verba, quæ sunt in ea constitutione, *cessante legit. success. etc.* Quia liberi emancipati non sunt legitimi successores, §. *Emancip. Instit. de hæred. quæ ab intest. def. l. Sed cum patrono* §. 1. *de bon. poss.* Quia lex tantummodo novit agnatos, et emancipatione tollitur agnatio. At prætor etiam novit cognatos, et emancipatione non tollitur cognatio. Jus naturale, tolli non potest, cujus sunt cognationes. Jus civile, cujus sunt agnationes, alio jure tollitur. Igitur constitutio hujus tit. est de filiis non habentibus jus legitimum, puta capite diminutis, sive emancipatis, quibus tamen prætor defert bonorum possessionem. Et non potest, quod tentat multis verbis Accursius, poni species in matre, cui liberi succedunt, quia matri liberi sunt legitimi successores ex S. C. Orfit. licet cognati, non agnati sint. Quia hæredes facit non tantum lex, sed etiam SC. et constitutio principis. Solus prætor is est, qui non facit hæredem, sed bonor. possessor. qui dominum non facit, sed possessorem tantum. Nam et eum, quem jubet ex decreto secundo bona possidere debitoris, vel ejus, qui cautionem prætoriam cavere detrectat, non facit dominum, sed possessorem tantum, ut usucapione opus sit ei, qui possidere jussus est ad dominium acquirendum. et quoties legitur, Prætorem facere dominum, id semper accipiendum est ita, ut dominus accipiatur in iis locis pro possessore, quod prætor soleat possessorem, quam fecit, tueri pro domino, quamquam duplex sit dominium, imo multiplex, dominium proprietatis, dominium possessionis, dominium ususfructus. Et quæso cur in *l. Si procurat. de acq. rer. dom.* ait dominium, id est, proprietas, nn scilicet, quia intelligeret possessionem. Ac præterea etiam posui speciem ad constitutionem *h. t.* in iis, qui intra tempora constituta non petunt, vel admittunt bonorum posses. quoniam constitutio ait, *omittentibus*: et omittere in jure est semper non petere intra tempus sive beneficio prætoris finito tempore excludi bonorum possessione, commodo hæreditatis finito tempore cretionis, aut tempore ad deliberandum, et consultandum a judice dato, *l. Quod si minor. §. Scæv. l. Aux. de min. l. 1. §. ult. ut in poss. legat. nomine, etc.* Hæc est sincera interpretatio constitutionis hujus tit. Sed expediendæ nobis sunt quæstiones ab Accursio propositæ in hanc constitutionem. Duæ sunt glossæ magnæ, priorem jam circumscripsi, eo solum retento et admisso, ut species ad constitutionem ponatur in illis non habentibus jus legitimum, veluti emancipatis. Nec infeliciter tractantur ea, quæ agitat de successione matris, quam constat esse legitimam. Primum quærit Accursius, an non petentium bonor. possess. partes accrescant petentibus ipso jure, sine nova agnitione, aut petitione bonorum possessionis. Et ita distinguit: aut eodem jure vocantur plures ad bonorum possess. aut diverso. Pessima distinctio est: primum, quia nusquam invenietis jus accrescendi esse inter alios, quam inter eos, qui eodem jure innitantur, *l. Scæv. §. Ex duob. de jure patr.* non inter eos, qui diverso jure innituntur. Cur igitur distinctioni misces eos, inter quos non est accrescendi jus, tractans de jure accrescendi: an obveniat sine agnitione, vel petitione nova tacito jure, et intellectu? Et omnino ita est si plures eodem jure vocentur, ut si sint plures filii, quorum alii admittant bonorum possessionem, alii non admittant, iis qui admiserunt portio, quæ ceteris competeret, si admisissent, bonorum poss. accrescit ipso jure, et tacito sensu, *l. Servus communis. de acquir. hæred. l. §. Si duo. de bon. poss. secund. tab.* et si objiciatur, *l. Si ita scriptum. §. 1. eod. tit.* non posses ad eum locum inculentius respondere, quam fecit idem Accursius, ad quem te remitto. Parum enim est, et pene recitatu indignum, quod efficere conantur ex illo loco, ut non adcrescat ipso jure iis, quibus accrescit portio vacans. Si autem diverso jure duo, pluresve vocentur in bona alterius demortui, ut si sit hæres scriptus testamento liberti, cui defertur bonorum possessio secundum tabulas, et patronus præteritus, cui defertur bonorum possessio contra tabulas, *l. 6. D. de bonor. posses.* in portionem legitimam, id est, in trientem, procuidubio est inter eos non posse versari jus accrescendi. Sed non petente hærede scripto bon. posses. secundum tabul. patronus, qui petit. jam bon. poss. contra tabul. in trientem, potest denuo nominatim ejus quoque partis, quam hæres scriptus amplecti noluit, bonorum posses. petere, et per hoc habebit partem, quam habuisset hæres scriptus, si petiisset bon. poss. non per jus accrescendi, sed per beneficium prætoris, non jure accrescendi, sed jure possessionis novæ, qui et primatora petierat priorem bonorum possessionem; nimirum hærede scripto deliberante. Nam bonorum possessio contra tabulas patrono præterito, cum re, cum effectu non datur, antequam hæres scriptus extiterit, id est, hæreditatem acquisierit, *l. Illud. in princip. de bonor. poss. contra tab. l. 3. §. Ut patronus. de bon. libert.* Qua in re est differentia inter bonorum possessionem contra tabulas, quæ patrono præterito datur, et bon. poss. contra tab. quæ filio præterito datur. Nam hæc datur contra lignum, contra ipsas tab. testamenti ligneas, vel alterius materiæ, *l. Quod vulgo. de bon. poss. contr. tab.* Etiamsi nondum hæres scriptus adierit hæreditatem, aut se pro hærede gesserit. Denique datur filio præterito contra lignum, non contra hæredes: nam etsi necdum hæres scriptus hæres extiterit, datur. At quæ competit patrono præterito, cum re non datur, nisi contra hæredes, qui acquisierint hæreditatem. Igitur deliberante hærede scripto, si patronus occupaverit postea bonorum posses. contra tab. cum nondum nullus exstaret hæres testamentarius, petitio erit sine re: adeo ut postea hærede scripto repudiante necesse sit denuo patrono petere bonor. poss. totius assis, non concurrente hærede scripto: sed ita totum obtinet beneficio prætoris, vel bonor. poss. non jure accrescendi: nam jus accrescendi ipso jure procedit, nec auxilium desideret novum. quæ est sententia, *l. Sed cum patrono. de bon. poss.* Sine distinctione igitur concludamus, cohæredibus, vel bonor. poss. ad exemplum hæredum accrescere ipso jure sine aditione, vel petitione nova, quod fingantur ab initio ex asse hæredes, aut bonorum possessores esse. Idem Accursius postea, dum quærit an invito accrescat, non animadvertit, se id, quod jam ante expedivarat, in dubium revocare: nam si ipso jure accrescat, invito igitur accrescit, ut suus hæres ipso jure existit sine aditione, *l. In suis. de suis et legit. hæred. l. 7. de inoff. test. l. pen. §. pen. de bon. lib.* Et invitos igitur, et ignorans hæres existit, §. *Sui autem. de hæred. quæ ab intest.* Adeo ut etiam sui hæredes existant furiosi, et infantes, et peregri nati, ut est legendum 4. *Sent.* Pauli in collat. illa veteri *ll. popul. Jud.* et *ll. pop. Rom.* Sicut alias docui etiam in §. *ult. Instit. de hæred. instit.* esse legendum, posse etiam ignotos hæredes scribi, id est, quos nunquam vidimus, veluti peregri natos, ut veteres loquebantur. quod in Theoph. est ἐπὶ ξένης ὄντας. Et ad eundem modum, si ipso jure accrescit sine petitione nova bon. poss. et invito igitur accrescit. Denique qui aliud, et hoc etiam dicit, et præcipit, oportet semper explorare quas proponimus quæstiones, et etiam atque etiam videre, quemadmodum simus eas expedituri, ne de eadem bis mutatis verbis inquiramus frustra. Et elegantissime Aristoteles tertio Metaphysic. non minus esse difficile proponere quæstionem aliquam, quam, illam recte expedire et pertingere. Et multi sunt loci, in quibus dicitur invitis accrescere, quod nihil aliud est, quam ipso jure accrescere, *l. un. § His ita definitis. de cad. toll. l. Si quis hæres institutus. l. Qui ex duobus. §. ult. D. de acquir. hæred.* Quod in hæredibus et aliis successoribus, qui similes sunt hæredibus, est indistincte verum. Quia semper, quod notandum est, universi juris successores, potestate juris re conjuncti esse censentur, licet forte testator eos separaverit separata oratione, et alia atque alia adscriptis partibus, id est, non ideo minus singuli intelliguntur vocati in assem, ut scilicet nunnisi concursu facerent portiones sibi adscriptas, quia unius personæ, id est, defuncti, unimaque hæreditatis vicem sustinent, ut eam non possint scindere, nisi absurde et inconvenienter. Et hac in re est differentia inter jus accrescendi, et jus substitutionis. Nam jus substitutionis non obvenit invito. Jus accrescendi obvenit invito, et cohæredi cohæredis substituto: existente casu substitutionis portio deficiens cohæredi obvenit magis jure accrescendi, quam substitutionis, licet substitutus sit in portionem cohæredis, ut constat ex *l. pen. de injust. rupt. et irrit.* Et hinc fit ut portio cohæredis cohæredi substituto obveniat invito, et sine aditione nova, *d. l. Si quis hæres institutus* et *l. Testam. inf. de impub. et aliis subst.* Certum est igitur invito obvenire jus accrescendi, aut quasi accrescendi. Nec offendor *l. Si minor. de acquir. hæredit.*

quum ponit duos fuisse cohæredes, et eorum ex iis fuisse minorem 25. annis, et utrumque adiisse hæreditatem pro sua parte, mox minorem, qui adierat pro sua parte se abstinuisse beneficio restitutionis in integrum. Unde quæritur, an portio ejus accrescat cohæredi, vel obveniat invito? Et lex ait non obvenire invito ex constitutione Severi. Ergo inquies, jus accrescendi non obvenire invito? Sed dices non esse proprie jus accrescendi. Nam certa definitio hæc est, portionem non acquisitam accrescere acquisitæ, et portionem non petitam accrescere petitæ: semel autem acquisita portio non accrescit consorti, sive collegæ portioni acquisitæ, excepto usufructo, *l. 1. §. Interdum. de usuf. accresc. l. Aquam §. ult. quemadm. ser. amitt.* At portionem suam jam semel minor acquisiverat. Igitur non proprie eo defertur restituto in integrum minore substituto ejus jure accrescendi, quia acquisitione perimitur jus accrescendi, et quicunque concurrit semel, etiamsi postea concurrere desinat, non ideo facit, ut portio ejus obveniat invito. Quæ est ratio Novellæ primæ Just. Si hæres, qui adiit, non exequatur voluntatem defuncti, portio ejus accrescit cohæredi volenti, non invito. Nec enim proprie accrescit portio, quam cohæres acquisiverat jam, et quæ nunc ei eripitur ob contumaciam, inobedientiam. Non offendor etiam l. *Si solus. §. ult. ad acq. hæred.* Finge: servus Titii hæres scriptus est ex parte pure, et ex parte sub conditione, dato cohærede in reliquam partem hæreditatis: idem servus ex pura institutione adiit jussu domini, nec mutavit dominum. Et cum igitur esset in ejusdem domini potestate, extitit conditio institutionis conditionalis. An portio illa conditionalis existente conditione obveniat ipso jure statim domino ejus, qui jam acquisierat sibi commodum puræ institutionis? Minime, inquit, quia adeundum est etiam jussu domini ex conditionali institutione. Ergo non accrescit invito, non ipso jure, quia nova aditione opus est. Nihil est, quod tam facile expediri possit. Non accrescit invito, fateor: sed non accrescit etiam volenti sine nova aditione. Et an huic definitioni l. *Si solus.* videtur obstare *l. Si quis hæres institutus.* observandum, aliam proponi speciem in *d. l. Si quis hæres*, nempe unum eundemque fuisse institutum ex parte, et substitutum cohæredi, et extitisse casum substitutionis: et ideo d. l. ait portionem cohæredis ei invito accrescere sine aditione nova. Quia scilicet, ut ait l. substitutio illa est appendix substitutionis, id est, magis est accrementum, quam substitutio, quia et hac omissa substitut. portio cohæredis ei obveniret jure accrescendi: obvenit igitur invito, magis jure accrescendi, quam substitutionis, ut etiam ait *l. pen. de injust. rupt. et irrit.* At cum est substitutus ex parte pure, et ex parte sub conditione, conditionalis substitutio non est appendix puræ substitutionis. Et ideo nova aditione opus est. Quoniam omissa conditionali institutione, ut posui, ea pars, quæ relicta est sub conditione, non ei obveniret, et accresceret soli, sed utrique hæredi, ut non possit censeri appendicula esse puræ institut. Et postremo quærit Accurs. pro qua parte accrescat, et respondet pro rata ejus, quod eis competit, quod male probat ex *l. 1 infra, de impub. et aliis substit.* quæ non loquitur de jure accresc. Sed probare id posses ex l. *Si vm. 66. de hæred. inst.* et *l. Mævio. de leg. 2.* Nec te offendere debet, quod constitutio *de cad. toll.* ait accrescere pro virili portione. Nam, et virilis portio significat ratam, et rationalem, sive æqualem, sive inæqualem, *l. 1. inf. unde liberi.* et *§. ult. Instit. de inoff. test.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XI. De bonorum possessione secundum Tabulas.*

Docuit qui admitti possint ad bonorum poss. quæ prætoria, vel honoraria hæreditas dici potest: et intra quæ tempora: et non petentium partes quibus accrescant, atque accedant. Quo præmisso, bonorum possessionis species omnes usaque parat. Et cum alia ex testamento competat, alia ab intestato, ab ea, quæ ex testamento competit, initium sumit, et facit. Ea vero, aut est contra tabulas, aut voluntatem testatoris, aut secundum voluntatem. l. *Sed cum patrono §. 1. de bon. poss.* Et prius quidem in edicto prætoris proponitur ea, quæ est contra voluntatem testatoris, id est, bon. posses. contra tabulas, *l. 2 in princ. de bon. poss. secund. tab.* Quare etiam in libris nostris sæpe beneficium bon. poss. contra tabulas appellatur primum edictum, aut prima pars edicti, *l. 4. l. Scriptus. de Carbon. edic.* l. 2. *l. Filius. 42. §. Cum filius. de bon. liber.* Et hic etiam ordo servatur in titulo D. Prior enim est tit. de bon. poss. contra tab. ille, qui est de bon. poss. secundum tabulas, secundum ordinem edicti perpetui. In titulo hujus libri hic ordo perturbatur. Prior enim est titulus de bon. poss. secundum tabulas. At bonorum possessio secundum tabulas datur hæredibus scriptis tab. testamenti, etiamsi injustum sit testamentum, vel nullum jure civili, vel ruptum, vel irritum, vel falsum, modo sint supremæ tabulæ testamenti, et obsignatæ non minor quam septem testium signis, et is, cujus bonor. poss. datur, utroque tempore mortis, et testamenti, testamenti factionem habuerit. Sed si postea testamen. in judicio appareat, cum de hæreditate ambigitur, esse injustum, vel nullum, vel ruptum, vel irritum, vel falsum, bonor. possessio, quam petere occupavit hæres scriptus, sine re constituitur, et sine effectu, et ad eum pervenit ea res, ad quem meliori jure pertinere videbitur. Ut in, cui data est actio, non semper rem evincit, et aufert; ita nec is, cui data est bonor. poss. utrumque est jus persequendi: sed modo cum re, modo sine re. Tria potissimum exigit prætor, qui daturus est bonor. poss. secundum tab. ut sint supremæ tabulæ testamenti, sicut dixi in *l. 1. §. 1. de bon. poss. secund. tab.* ut obsignatæ sint non minus quam 7. testium signis, *l. Cum tab. eod.* l. 2. *h. t.* Et vetus hoc fuit edictum prætoris, et translatitium est, ut ait Marc. Tull. in prætura urbana: si de hæreditate ambigitur, inquit prætor, et tabulæ testam. obsignatæ minus multis signis, quam lege oporteat, ad me proferentur, secundum tab. testamenti bon. poss. non dabo. Exigit ergo prætor omnimodo signa 7. testium, quia scilicet hæc est solemnitas juris prætorii. Numerum testium introduxit jus civile, signa prætorium. Subscriptiones constitutum jus, sive constitutiones Principum, ut Institutiones docent. Non exigit prætor, quæ sunt ex constitutionibus, vel ex jure civili solemnia: satis habet si agnoscat non minus quam 7. testium signa, quæ ipse introduxit, et adhiberi in testamentis voluit. Et tertium exigit prætor, ut testator utroque tempore testamenti factionem habuerit, testamenti faciendi tempore, et mortis, l. 1. § *Exigit. de bon. poss. secund. tab.* Quod ita est accipiendum ut testamentum, quod quis non jure fecit, non valeat, etiamsi postea testamenti factionem habere cœperit: testamentum, inquam, quod quis non jure perfecit, quod non haberet testamenti factionem, non valeat, etiamsi postea testamenti factionem habere cœperit, ut si filiusf. aut pupillus testamentum fecerit, et paterfamil. factus, aut pubes vita decesserit, *l. Si filiusfam. qui testam. fac. possint.* Contra ut testam. quod quis jure perfecit, cum haberet testamenti factionem valeat, etiamsi postea testamenti factionem habere desierit, ut si postea ei interdictum sit bonis ob vitium prodigalitatis, ob dissolutionem morum. Nec ideo intercidit testament. quod fecit ante interdictionem. Idemque est si quis post testamentum, quod jure fecit, factus sit mutus, aut surdus, aut furiosus, l. 6. l. *In cui lege. qui testam. fac. poss. l. 1. §. Si quis autem de bon. poss. sec. tab.* l. 7. *de jure codicill.* Idemque est ex Nov. 5. Justin. si quis post testament. factus sit monachus. Nam quod post monachismum testamentum fecerit, ipso jure non valet. Quod vero monachismo antiquius habuerit testamentum, hoc valebit. Non idem erit, si post testamentum factum capite diminutus est, id est: si factus sit servus, vel peregrinus, vel alieni juris, alienæ familiæ: nam hoc exigitur omnino, ut utroque tempore testamenti et mortis testator fuerit sui juris, et civis Romanus, *§. Non tamen. Instit. quibus modis testam. infirm.* Igitur si testator deportatus sit post factum testamentum, si redactus sit ad peregrinitatem. vel si adrogatus sit, deportatione, peregrinitate, adrogatione omni jure civili et prætorio irritum fit testamentum, optima ratione, quia deportatus et adrogatus omnia sua bona amittit, et transfert in fiscum, vel adrogatorem, et ita est accipiendum quod ait *d. §. Exigit*, prætorem exigere, ut testator utroque tempore habuerit testamenti factionem. Nec enim hoc est per omnia verum, nec tenendum præcise, destricte, aut præfracte, sed adhibendæ sunt superiores distinctiones. Illa igitur tria potissimum, quæ dixi prætorem exigere, ut petenti det bonorum possessionem secundum tabul. si concurrunt, prætor in quo petitur bonorum possessio non spectat, an sit injustum testamentum, id est, an defuerit in eo solemnis juris civilis, non spectat an jure civili nullum sit testamentum, id est, an filius suus in eo sit præteritus, non spectat an ruptum sit agnatione posthumi, *l. Posthumus. de injust. rupt. et irr.* Non spectat etiam admodum an testamentum irritum factum sit medio tempore per capitis diminutionem inter testamentum et mortem, l. 1. *§. Sed etsi quis utroque. de bon. poss. sec. tabul. l. Confirmatur. §. Si post. de jure codicill.* Interdum etiam non spectat an sit falsum testamentum, non exeotit an sit verum testamentum, aut si prima specie videatur non esse verum, non ideo minus petenti hæredi scripto largitur bon. possess. sec. tabul, *l. 1. inf. de his qui sibi adscrib. in test.* In cujus specie petenti hæredi scripto, et reo falsi compertissimo prætor det bonorum possessionem secundum tabul. nempe filio emancipato hærede scripto, qui sibi adscripserat hæreditatem dictante patre, atque ita inciderat in crimen falsi ex Senatusconsulto Liboniano. Huic enim prætor dat bon. possess. secundum tabulas, si nemo alius in ea re illo potior futurus sit. Quæ est brevis explicatio *d. l. 1.* Plus dico: etiamsi qua alia ratione quis dicat testamentum esse falsum, nec dum probet esse falsum, vel etiamsi probet, nec dum pronuntiatum sit esse falsum, sine controversia interim petenti hæredi scripto prætor dabit bonorum possessionem secundum tabulas. Nam sive hæres scriptus accusetur falsi, nec dum damnetur, sive alius quilibet, sicut hæres script. potest interim adire hæredit. si modo ei liqueat de innocentia sua, vel innocentia ejus, qui reus postulatur: ita etiam interim potest bonorum possessionem admittere secundum tabulas, l. *Cum falsum. l. Pupillus. §. Rei. de acq. vel omitt. hæred.* Et non est verum quod Accursius notat in *l. 1. hujus tit.* hac in re differentiam esse inter jus civile et prætorium, inter bonorum possessionem et hæreditatem, ut alio testamentum dicente falsum, hæres scriptus possit adire hæreditatem, non admittere bonorum possessionem. Et merito etiam Bart. eam Accursii differentiam abdicavit, quoniam prætor semper (ut satis licet intelligere ex iis, quæ ante dicta sunt) satis habet, dum ab eo petitur bonorum possessio secundum tabulas, si testamentum non fuerit ruptum mutatione, id est, si sit supremum testamentum, et si non perseveraverit esse irritum usque ad mortem testatoris, id est, si moriens testator fuerit suæ potestatis, et civis Romanus. Et quod est tertium, si testamentum non careat solemnibus juris prætorii, id est, si obsignatum sit septem testium signis, *l. 2. hoc t.* l. *Posthumus. de inj. rupt.* et *§. Non tamen. Instit. quibus modis testam. infir.* Et eleganter Ulpianus *lib. regul. tit. quemadmodum testam. rump.* Si loquit, testamentum 7. testium signis

signatum sit, licet jure civili ruptum aut irritum sit: tamen prætor hæredibus scriptis bonor. possess. dat secundum tabulas, si testator fuerit suæ potestatis, et civis Romanus cum moreretur fuit, quæ possessio cum re habetur si nemo alius jure hæres sit. Ergo ea tria si concurrant, sufficit. Nec quicquam obstat, quod testamentum esse dicitur falsum, sicut nec ea res obstat aditioni hæreditatis. Et plane hac in re consentit jus civile cum jure prætorio. De falso testamento est *l.* 1. *h. t.* species hæc est quidam falsum testamentum dixit contendens de hæreditate cum hærede scripto, et testamentum falsum pronuntiatum est: hæres scriptus, qui petierat jam bonor. possess. secundum tabulas, et obtinuerat rem, appellavit; pendente appellatione nondum est certum, an defunctus intestatus decesserit, quoniam pendente judicio appellationis adhuc viget et præpollet causa testamenti; ideoque, ut lex statuit, pendente eo judicio non defertur bonorum possess. ab intestato, quoniam incertum est an sit intestatus. Et ita demum bonorum possess. ab intestato competit, si neque bon. poss. secundum tabulas, neque contra tabulas admissa et agnita sit, *l.* 1. § 1. *si tab. testam. nulla extab.* Nec obstat quicquam, quod prior judex testamentum falsum esse pronuntiavit. Nam eam pronuntiationem appellatio extinxit. Ne dicas appellationem suspendere, sed extinguere judicatum, *l.* 1. § *ult. ad Turpill. l. Furti.* §. 1. *de his qui not. infam.* Quod adeo verum est, ut si damnatus furti appellaverit, et deinde injustam appellationem videri pronuntiatum sit, non fiat, retro infamis ex die prioris sententiæ, sed hodie ex die posterioris sententiæ, quæ priorem confirmavit, vel potius conservavit. Nam ne etiam unquam dicamus judicem, ad quem appellatum est, confirmare priorem sententiam: nam si confirmaret, vis ejus retro traheretur: atqui non retrotrahitur, cum ex hoc die demum infamis fiat. Sed dicamus conservari priorem sententiam, non confirmari, ut in *l. ult.* §. *ult. quod cum eo, etc.* Et hæc quidem omnia sunt de testamento, id est, de tabulis testamenti. Quid si testamentum non sit scriptum, an dabitur bonorum possessio secundum nuncupationem, et voluntatem defuncti non scriptam, sed nuncupatam septem testibus præsentibus. Jus prætorium non novit testamentum non scriptum. Jus civile novit testamentum non scriptum, modo præsentes fuerint 7. testes, *l.* 2. *h. t.* §. *ultim. Instit. de testam. ordin.* Igitur secundum testamentum non scriptum, id est, secundum nuncupationem ex edicto non competit, vel non defertur bonorum possessio. Cæterum ex æquo et bono datur utilis bonorum possessio secundum nuncupationem. Ut actio alia est directa, alia utilis: ita bonorum possessio alia est directa, alia utilis: utraque est jus persequendi, modo directum, modo utile. Et ita utilem possessionem bonorum dari secundum nuncupationem a prætore, *l.* 2. *hoc tit.* et *l. Si im scriptam.* §. *ult. D. hoc tit.* et *l. ult. inf. de codic.* et *l.* 2. *inf. tit* 13. *hujus lib.* Quæ quidem erit decretalis bonorum possessio, quæ dabitur interposito decreto a prætore pro tribunali, non edictalis. Nam secundum voluntatem defuncti ex edicto non datur bonorum possessio, nisi extent tabulæ jure directo: ut omnes actiones utiles sunt decretales, ita et bonorum possessiones utiles. Nec omittam quod in *l.* 2. *hoc tit.* Græci exigunt septem testes, vel quinque. Cur quinque? et eadem quæstio fieri potest ad *l.* 1. *C. Theod. de testam.* An quod in urbe exigantur septem testes ruri sufficiant quinque? ut est proditum in *l. ult. infr. de testam.* An vero quod hodie ex Novella Leonis 42. etiam in urbe sufficiant quinque testes, et ruri tres?

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XII. De bonorum possessione contra tabulas, quam prætor liberis pollicetur.*

Bonorum possessio contra tabulas, de qua agitur in hoc tit. 12. datur liberis naturalibus suis vel emancipatis, non etiam in adoptionem datis, quia in aliena familia sunt: emancipati etsi non sint in familia patris, tamen non sunt in aliena familia, sed suæ propriæ familiæ et potestatis sunt. Item datur bonorum possessio contra tabulas posthumis natis, qui sui futuri erant: datur liberis adoptivis non emancipatis: datur, inquam, his omnibus liberis, si præteriti sint, et omissi testamento parentis virilis sexus, et per virilem sexum cognatione juncti. Hæc omnia exiguntur rescindendi ejus testamenti causa. Bonorum possessio contra tabulas rescindit judicium parentis, rescindit testamentum, *l.* 1. *in princ. de legat. præstand. l. Ut liberis. inf. de collation.* Impugnat igitur testamentum patris, quia et præteritio injuria est filii, *l. Quidam. inf. de fideicommiss.* Et ne hoc etiam omittam, liberi præteriti dicuntur, qui silentio prætermissi sunt a patre, atque neglecti in testamento, id est, nec hæredes instituti neque nominatim exhæredati, §. *Eadem. Instit. de hær. quæ ab intestato def. l.* 2. *hoc tit.* ut apud Festum Senatores præteriti dicuntur, qui neglecti sunt a censoribus, quod erat ignominiosum, et ut ante dixi, etiam per præteritionem filius a patre afficitur ignominia, *dict. l. Quidam.* Et exhæredatio, et præteritio ignominia est. Quamobrem exhæredato subvenitur per querelam inofficiosi testamenti, si probet se immerito exhæredatum, vel confidat se probare posse judici. Præterito autem subvenitur per bonorum possessionem contra tabulas, quæ etiam dicitur actio præteriti in *Nov.* 1. Valentiniani *de testam.* non male. Nam bonorum possessio definitur jus persequendi, sicut actio, et bonorum possessionis datio nihil aliud est, quam actionum hæreditariarum datio. Et ita etiam Paulus in *Sentent.* relatis in *coll. illa veteri ll. Judaicar. et Roman.* qui sui hæredes sunt, inquit, ipso jure etiam ignorantes hæredes constituuntur, ut furiosi, infantes, et peregre nati: quibus bonorum possessio propter prætoriam actionem non erat necessarium. Qui sermo latinus est elegantissimus. Ut apud Marcum Tull. *eum rem præsidio non futurum.* Recte igitur dixeris vel bonorum possess. contra tabulas, vel actionem præteriti, vel bonorum possessionis contra tabulas prætoriam actionem, qua emendatur nota præteritionis rescisso judicio paterno, liberis quidem emancipatis præteritis, quia ad eos non pertinet legitima hæreditas, cum non sint agnati patri, sed cognati tantum, quia cessat legitima successio, necessaria est bonorum possessio contra tabulas. *l.* 2. §. 1. *de bonor. possess. sec. tabul.* Suis non est necessaria, ut Paulus dixit, id est, iis, qui manserunt in potestate et familia parentis: qui eo moriente in potestate ejus fuerunt, *l.* 7. *de inoffic. testament.* Cur suis non est necessaria? Quia scilicet ipso jure statim, vel ut Græci exprimunt, ἀπεντεῦθεν, nullum est testamentum. in quo suus filius est præteritus, §. 1. *Instit. de exhæred. lib.* Et ipso jure rumpitur, in quo posthumus præteritus est. Si nascatur, rumpitur id ipso jure agnatione posthumi præteriti, *l.* 2. *hoc tit.* Ergo non est necesse id rescindi per bonorum possessionem contra tabulas quod ipso jure rescissum est. Sed tamen, quia si testamentum in quo filius suus est præteritus, signatum sit non minus quam septem testium civium Romanorum signis, Prætor petente hærede scripto potest dare bonorum possessionem secundum tabulas, ut ostendi nudius tertius: ideo ut filius suus præteritus obviam eat hæredi scripto, non inutile erit eum agnoscere bon. possessorem contra tabul. atque ita prævenire hæredem scriptum, quoniam hac agnita hæres scriptus tanquam præventus, non potest admitti ad bonor. possess. secundum tabulas, quæ est sententia *l.* 2. *hoc t.* et *l. Quod vulgo. D. hoc. t.* Imo aliquando utilius est, filium suum præteritum testamento patris admittere bonor possess. contra tabul. quam dicere nullum ipso jure, ut in hac specie, quæ tractatur in *l.* 14. *de lib. et post.* Si filius suus præteritus sit a primo gradu, id est, ab institutione, et exhæredatus a secundo gradu, id est, a substitutione vulgari, quia præteritio non infirmat ipso jure totum testamentum, sed tantum eum gradum, a quo filius est præteritus, ut in hac specie, ipso jure nullus est primus gradus institutionis: secundus valet, et incipit testamentum a secundo gradu, id est, a substitutione, et substitutus venit, non ut substitutus, sed ut institutus, quia ei priori defertur hæreditas, primo gradu habito pro nullo, *l.* 3. §. *ult. l.* 14. §. *Quod vulgo de lib. et post.* Igitur si in ea specie filius suus præteritus dicat primum gradum nullum esse ipso jure, a quo solo est præteritus, ubi locum non facit, sed potius substituto, id est, declarat testamentum incipere a substitutione, a qua ipse fuit rite exhæredatus, non præteritus. Sed si velit adversus substitutum instituere querelam inofficiosi testamenti, in ejus arbitrio est, tanquam non videatur pater justam causam habuisse exhæredandi filium, justas causas iræ non habuisse: sed in eadem specie si filius suus, qui, ut dixi, a primo gradu, hoc est, qui ab instituto est præteritus, a substituto exhæredatus, agnoscat bonorum possessionem contra tab. et institutionem et substitutionem vulgarem, infirmabit et omnem scripturam testamenti atque ita repellet substitutum, ut in *l. Non putavit.* §. *Si primo. de bon. possess. contra tab.* Atque ita hoc casu utilior est bonor. poss. petitio contra tab. quam dictio nullius testam. Ex his ergo ita concludamus, hac in re differentiam esse inter filium emancipatum, et filium suum. Nam in emancipato, ut dixi necessaria est bonorum possess. contra tab. In suo non est necessaria, et non inutilis tamen, et aliquando utilior, quam dictio nullius testamenti. Addamus etiam aliam differentiam inter emancipatum et suum. Emancipatus non omnino infirmat testament. si petat bonorum possessionem contra tabulas, quandoquidem præstat legata ex testamento patris quibusdam personis excepta edicto prætoris, *l. Is qui in potestate. de leg. præst.* ut liberis et parentibus et uxori, vel nurui dotis nomine legata, *l.* 1. *hoc tit.* quæ est accipienda de liberis emancipatis. Conservantur etiam ex æquo et bono secundæ tabulæ, si quæ sint, id est, tabulæ pupillares, testamentum, quod pupillo fecit pater, et legata relicta eis tabulis quibuscunque personis, id est, omne testamentum pupillare, et primum duntaxat rescinditur, *l. Ex duobus.* § *alt.* et *l. seq. de valg. et pupill. substitut.* Suus autem præteritus, etiamsi petat bonorum possess. contra tabulas, si malit uti jure prætorio, quam civili, nullis personis præstat legata, et infirmat omne testament. et tabulas primas et secundas. Certe legata nulli præstat, quia et sine bonorum possessione suo jure omnimodo habiturus erat hæreditatem optimo lege sine ullo onere legati, aut fideicommissi, aut libertatis. Et hoc ostenditur in *l. Illud. de bonor. possess. contr. tab.* et *l. pen* §. *Legatis. eod. tit.* et *l. Is qui in potestate. de legat. præst.* Hæ sunt summæ differentiæ hac in re inter emancipatos et suos. Et hæc sola sunt, quæ dici possunt ad duas constitutiones hujus tituli.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XIII. De bonorum possessione contra tabulas liberti, quæ patronis, liberisque eorum datur.*

Cur subjicitur hic titulus? An quod non satis explicata sit pars illa de success. libertorum initio libri? Cur ad eam rem regreditur,

qui post successiones libertinorum cœpit jam aliquot titulis tractare *de successionibus ingenuorum?* dico subjici hunc titulum non ut tractet de successione libertinorum, de quibus dixit potissimum in tit. 4. *sup.* in constitutione græca sed ut, vel ex diversitate tit. tacite ostendat, differentiam esse magnam, et latam inter bonorum possessionem contra tabulas, quæ datur liberis præteritis, et bon. poss. contra tabulas, quæ datur patronis præteritis, et extraneis hæredibus scriptis, vel liberis patronorum præteritis, et extraneis hæredibus scriptis, ut sit titulus, qui et ipsi sunt patroni, *l. Cum patronum. de jur. patron.* Et hæ nimirum sunt differentiæ inter hanc et illam bonorum possessionem, quod bonorum possessio contra tabulas, quæ datur liberis præteritis, sit contra lignum, ut vulgo dicebant JC. vox erat de foro collecta, bonorum possess. contra tabulas, quæ liberis præteritis competit, esse contra lignum, id est, contra testamentum, etiamsi hæres scriptus nondum adierit hæreditatem, vel non petierit bonorum possess. secundum tabulas. Denique non esse contra hæredem scriptum, sed contra lignum, *l. Illud. l. Quod vulgo. de bonor. poss. contr. tab.* At bonorum possessio, quæ datur patrono præterito contra tabulas liberti, non est contra lignum, sed contra hæredem scriptum, id est, non aliter competit patrono, quam si ex testamento hæres extiterit aliquis, cum quo litigare possit de bonis liberti, *d. l. Illud.* et *l. 3. §. Ut patron.* et *§. Si patronus, de bon. lib.* Similiter querela inofficiosi testamenti datur exhæredati contra hæredem scriptum, non contra lignum: nec enim ante datur, quam hæres ex testam. aliquis extiterit, quia querela hæc competit exhæredato: et exhæredatus non intelligitur, id est, exhæredatio nullas vires habet, ut queri de ea præmature possit, antequam aliquis extiterit hæres ex testamento, cum quo de hæreditate contendat: nam adita hæreditate ex testamento, exhæredatio vires suas aperit, et extat nota, sive ignominia in persona exhæredati, quam eluit per querelam inofficiosi testamenti, dicens se immerito exhæredatum esse. Et ita licet petitio hæreditatis regulariter non detur contra verum hæredem, sed contra eum, qui pro hærede possidet id est, contra falsum hæredem, vel contra eum, qui pro possessore possidet, id est, contra prædonem: tamen agente patrono præterito ex causa bon. poss. contra tabul. liberti, petitio hæreditatis ei datur contra verum hæredem: et similiter filio exhæredato querela inofficiosi testamenti, petitio hæreditatis ei datur adversus verum hæredem. His duobus casibus contra regulas juris, petitio hæreditatis datur in verum hæredem quos notat *l. Per errorem. de petit. hær.* Et ut niteret magis ratio prioris differentiæ inter bon. poss. contra tab. patris, et bon. poss. contra tab. liberti, quarum illa datur contra lignum, hæc contra hæredem: proponenda est alia differentia inter hanc et illam bon. poss. Bonorum possess. contra tabulas patris datur in assem, id est, in totum. Bonorum poss. contra tabul. liberti ex edicto datur patrono tantum in legitimam debitam verecundiæ patronali. Jure veteri in semissem, jure novo in trientem. Denique datur ut hæreditatem liberti patronus partiatur cum hærede scripto, non ut ei auferat assem, eumque penitus excludat. Prius igitur hæredem esse oportet ex testamento, cum quo patiatur patronus, alioquin incertum erit utrum patronus persequi partem debeat bon. poss. liberti, an assem: quia omittente hærede scripto, nec adeunte, vel admittente bonor. possessionem secundum tabulas, patronus vindicat assem, ut legitimus hæres, *l. Cum patrono. de bonor. possess. l. Si libertus præterito. de bon. liber.* Vicinitas igitur horum titulorum nos admonuit de his differentiis, nec alia ratione defendi potest. Sunt autem etiam in hoc titulo duæ constitutiones. Prima docet patrono præterito dari bonorum possessionem contra tabulas in partem, etiamsi non gratuitam libertatem præstiterit, sed debitam restituerit, ut si ex causa fideicommissi servum manumiserit, *l. 1. hoc tit.* quod confirmat etiam lex 3. *§ 1. de suis et legit. hæred.* et *l. Qui ex causa. de bon. lib.* Nam et qui ex causa fideicommissi coactus manumisit, habet etiam alia jura patronatus, quia liberto est tutor legitimus *l. 13 de tut. et curat. dat.* et in jus ab eo liberto vocari non potest sine venia, *l. 9. de in jus voc.* Non habet tamen cetera jura patronatus, non habet actionem ingrati, ut docui in *l. 1. sup. tit. 7.* Non potest etiam donum, munus, operas imponere liberto, quem ex causa fideicommissi manumisit, vel impositas non potest exigere *l. 7. §. Rescriptum. l. Si quis hac lege. §. 1.* et *l. Campanus. de oper. libert.* Ac præterea etiam libertus, si justam causam excusationis habeat, invitus non cogitur suscipere tutelam filiorum patroni, qui cum ex causa fideicommissi manumisit, qui tamen cogeretur, si manumisisset cum sponte sua, *l. Nequaquam. de excus. tut.* Et pleraque etiam alia, qui manumisit ex causa fideicommissi jura non habet, quæ tamen habent, qui donarunt, non solverunt libertatem. Denique quædam ei tantum jura patronatus servantur, et inter cetera, ut non possit impune a liberto injuria affici per præteritionem. Altera constitutio (in quam quæcunque scripsit Accursius sunt somnia) vult bon. poss. contra tabul. liberti non dari patrono præterito, qui post mortem liberti elegit donum, munus, operas impositas liberto, ut ea hæres extraneus testamento scriptus patrono exhiberet instar defuncti: nam ex edicto prætoris, ut indicat *l. Sicut. de jur. patron.* electio datur patrono præterito, ut vel amplectatur bonorum possessionem contra tabulas in portionem legitimam, vel sit contentus donis, muneribus, operis, quæ præstare ei solebat defunctus libertus. Et hæc si elegerit, non potest mutare factum, non potest variare, et transgredi ad bonorum possess. contra tabulas. Hæc est sententia *l. 2* quæ in omnibus libris male adscribitur Anastasio: est enim Theod. Imp. ut constat ex *l. ult. C. Th. de codicill.* ex qua sumpta est. Ex quo apparet etiam omnino esse conjungendam *l. ult. inf. de cod.* quæ est ejusdem Theod. et variationem etiam non admitti in eo, qui ex codicillis maluit amplecti bona, cum ea posset amplecti ex testamento, ut plenior, *l. ult. C. Th.* exemplo leg. secundæ utitur, ut quemadmodum qui elegit operas, non potest venire ad bonorum possessionem contra tabulas: ita qui elegit codicillos, non potest transire ad testamentum, nec subinde variare. Unde etiam subscriptio est emendanda, ut legendum est *Victore*, non *Vintore*.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XIV. Unde liberi.*

Titulus decimus quartus, *unde liberi*, sic explicandus est: pars edicti unde liberi ad successionem parentum ab intestato vocantur. Liberos dicit omnes descendentes, filium filiam, nepotem, neptem pronepotem, proneptem, et deinceps. Parentes omnes ascendentes, patrem, matrem, avum, aviam etc. Et expositis quidem bonorum possessionibus, quæ ex testamento competunt, ab hoc titulo incipit proponere eas, quæ ab intestato deferuntur. Ac quemadmodum ex testamento prima edicti parte liberis præteritis suis, vel emancipatis prætor pollicetur bonorum possess. contra tabulas: ita ab intestato prima parte, primoque capite liberis suis, vel emancipatis prætor promittit bonorum possess. unde liberi. Et rectissime in *l. 1. §. Recte, si tab. testam. null. extab.* prætorem a liberis initium facere in successionibus ab intestato, et sicut contra tabulas ipsis primo loco defert, ita ab intestato eos priore loco vocet. Et similiter in *l. 2. hoc tit.* tam ex testamento, quam ab intestato. Et ex testamento per bon. poss. contra tab. ab intestato per bonor. possess. unde liberi. Siquidem suus hæres, de quo agitur in *l. 2.* venit bonor. possessionis actione prætoris uti ex testamento, vel ab intestato filio, aut nepote suo, aut hærede existente, neminem ab intestato hæredem existere posse. Quæ lex secunda scripta est tota secundum jus civile, ut suo hærede existente, nemo alius hæres existere possit, *l. pen. § ult. unde legit.* Nam jure prætorio eodem jure sunt sui liberi, et non sui, sui et emancipati, et etiam ii, qui nunquam in potestate parentis fuerit, *l. 5. si tab. test. null. extab.* Nam et emancipatos liberos, et eos, qui nunquam fuerunt in familia parentis, prætor vocat inter suos. Secundum jus civile igitur dicimus, priorem et potiorem causam hæredum suorum esse. Secundum jus prætorium, potiorem et priorem causam liberorum. Est etiam secundum jus civile scripta omnino *l. 2. inf. de usucap. pro hær.* quæ dicit, existentibus suis hæredibus, nihil ab alio pro hærede usucapi posse. Et nihil aliud est præterea in ea lege, quæ satis difficilis est explicatu. Nihil, inquit, pro hærede ab alio usucapi posse suis hæredibus existentibus. Existunt autem subito, etiam inviti et ignorantes, quod est *apparent*, sive ut Græci semper vertunt, ἀναφαίνονται, ut sit *l. ult. §. Si vero perpetuo. sup. de curat. fur.* quibus etiam existentia sui hæredis dicitur ἀνάφανσις, quæ est acquirendæ hæreditatis species. Igitur, ut sit *d. l. 2.* si vel existant sui hæredes, impediunt alios quoscunque, ne quid ex ea hæreditate pro hærede usucapere possint, licet abstinuerint se hæreditate. Existere satis est, nec necesse est ut attingant, vel teneant bona, vel se iis immisceant. Nam et sui hæredes, qui abstinent se beneficio prætoris, vel principis hæredes manent, *l. 6. §. pen. de bon. liber. l. Cum quan. §. Sed et si sine. de fideicommiss. libert.* Hæredes manent nomine et jure, non re, quatenon re ultro se abstinent hæredes sunt sine re, quæ res tamen, id est, nomen hæredis excludit ceteros omnes, ne hæredes esse possint, et consequenter ne quid pro hærede usucapere possint. Igitur suis existentibus, nec immiscentibus se agnati legitimo, et civili jure venire non possunt, jure prætorio venire possunt ad bonorum possessionem. Quia prætor eum, qui se abstinuit, non habet pro hærede: igitur secundum jus civile sic dicamus, vel existentibus suis hæredibus nihil pro hærede usucapi potest. Secundum jus prætorium hoc modo: etiam suis existentibus hæredibus procedit usucapio pro bonor. possessore. Et hæc pertinent ad *l. 2. hujus tit.* L. 1. est facillima. Ex ea notandum est, si plures sint liberi emancipati, qui simul admittantur ad bonorum possessionem unde liberi, eos inter se dividere hæreditatem, sive bona, ut lex ait, pro rata portione, quod M. Catoni est pro ratione, id est, ἀναλογία. Analogia autem hæc est, ut viriles, et æquales partes ferant, non inæquales, qui veniunt ab intestato, quibus nullus adscripsit partes. Et observandum est etiam in hac lege, bonorum possessores appellari hæredes sectæ, id est, veluti hæredes, et *l. 1.* loqui secundum jus prætorium, aliter quam loquatur lex 2. loquitur enim de liberis emancipatis, quibus scilicet maxime est necessaria bonorum possessio unde liberi, propterea quod jus civile eos non novit, nec eis opitulatur quicquam, et ita *l. 3. hoc tit.* maxime emancipatis inquit. Suis autem non est necessaria possessio bonorum unde liberi *l. 7. de inoffic. testam.* Cum nec aditio, nec cretio hæreditatis suis sit necessaria, quia ipso jure hæredes existunt de repente, *l. In suis. de liber. et post.* Existentia illa facit hæredem, etiam invitum et ignorantem, adeo ut ad mortem parentis videantur sui hæredes continuare dominium, quod habuerunt vivo parente, ut nec si pupilli sint sui hæredes, necessaria sit eis tutoris auctoritas: si furiosi, non sit necessarius eis curator, si solvendo sit hæreditas, quam jure suo ad eos pertinet, *l. 8. de acquir. hæred.* Restat igitur ut exponamus hanc partem edicti unde liberi, qua ab intestato bonorum possessio defertur, quæ necessaria est maxime

emancipatis, vel non suis: necessaria non est suis. Et restat modo tantum, ut exponamus speciem *leg.* 3. quæ est vexata a multis, et resparsa multo pulvere. Omnis difficultas consistit in ponenda specie, quod etiam accidit fere in ll. omnibus: ut aptas et convenientes species ponere nesciamus, et sæpenumero vehementer laboremus. Et studiosis velim hanc esse præcipuam curam, et hanc habere diligentiam, ut se exerceant in bene et recte apponendis speciebus, quandoquidem et se parat quisque ad forum, in quo ridiculus est, qui nescit bene enarrare facta, quæ in judicium deducuntur. Ut intelligamus speciem l. 3. sciendum est, aut quoniam, id scire arbitror omnes, memoria repetendum, suos esse liberos, qui sunt in potestate morientis, et qui primum gradum obtinent delatæ hæreditatis tempore, id est, quos nemo præcedit gradu eo tempore, quo defertur hæreditas, vel a morte parentis, vel apertis tab. secundum jus vetus et novum. Nam hanc partem exigimus omnimodo in definitione hæredis sui. Nec enim satis est, si dicas, suum hæredem esse filium, vel nepotem, qui est in potestate morientis, nisi adjicias, qui primum gradum tenet delatæ hæreditatis tempore ex *l. Scripto. unde lib.* Et notandum in suis hæredibus non esse successionem, et hoc esse tenendum regulariter, *l. 1. §. Sciendum. de suis et legit. hæredib.* Quid hoc est in suis hæredibus non esse successionem? Finge filius suus extitit hæres patri, et postea abstinuit se, an nepoti ex eo deferetur hæreditas avi, ut suo hæredi, an nepos succedet suo patri, qui se abstinuit bonis avi? Minime: quia in suo hærede non est successio, quia suo hæredi non succedit sequens gradus. Nepoti igitur ex eo non defertur hæreditas avi, quasi suo hæredi, quia pater eum præcessit delatæ hæreditatis tempore, qui et post abstentionem sui hæredis nomen et jus retinet. Ergo nepos venire non potest jure sui ad bona avi, quoniam ei obstat pater, licet abstinuerit se: ei obstat nudum hæredis nomen, et quod nepos tempore delatæ hæreditatis non obtinuerit proximum gradum. Verum veniet nepos auxilio prætoris petita bonorum possessione unde liberi, quæ defertur etiam iis, qui sui hæredes parentis non sunt. Veniet igitur non ut suus, sed ut nepos, non civili jure, sed prætorio. Diversa hæc sunt venire ut suum, et venire ut nepotem, *l. Si quis filio. §. Non futur. de injus. rupt. et irr. etc.* Hoc cognito nullus erit labor in ponenda specie *leg.* 3. Species hæc est: ego et pater meus simul sumus in avi potestate: avus prior moritur intestatus, ego recido in potestatem patris mei, et pater meus avo ipso jure hæres existit ut suus: mox etiam moritur pater meus, ego ei suus hæres sum, et in hæreditate ejus invenio hæreditatem avi, et utramque si volo complector. Quid tamen si velim dividere hæreditates, et separare paterna bona, et avita? Quid si me abstineam a bonis paternis: avi autem bona retinere malo, an audiendus sum? aut ut mihi satisfiat, qua via id consequi possum? Distinguendum est: aut miscuit se pater bonis avi mei, aut non: mistio et abstentio sunt ex jure prætorio. Si miscuit se bonis avi, dum me abstineo bonis patris, et avi bonis abstineo, quæ patri acquisita sunt, non tantum jure civili, quod ipso jure hæres extiterit avo, sed etiam prætorio, quod miscuerit se bonis avi, ut plane coaluerint, et confusa sint utriusque bona, et ut cum jam una sit hæreditas, non liceat mihi eam scindere, et pro parte amplecti, et pro parte repudiare, et illo casu cum miscuit se bonis avi, quia jure prætorio gessit se pro hærede, ego nullo remedio consequi possum, ut mihi eam hæreditatem liceat separare, et ex una facere duas. Sed si pater meus non miscuit se bonis avi, ad quem casum referenda est lex tertia, et nolim esse hæres patris, malim esse avi, venire etiam non possum jure civili ad hæreditatem avi, quasi suus hæres, licet in potestate avi morientis tempore fuerim, quia delatæ hæreditatis tempore pater me præcessit, et in suis hæredibus non est successio. Et cum jure civili acquisita sit patri meo hæreditas avi jure ἀναγκαίων, seu existentium statim a morte avi, et hoc casu, dum me abstineo hæreditate paterna, et avita similiter me abstineo. Verum quia eo casu jure prætorio patri non est acquisita hæreditas avi, propterea quod non miscuit se, sed ut ponendum est, ab avo confestim, ut ipse vita functus est: ideo prætor concedit separationem bonorum, et me ad bona avi admittit per bonorum possessionem unde liberi, licet avo suus hæres non fuerim. Denique me ad bona avi admittit, qui sprevi bona patris, ut nepotem, non ut suum hæredem. Quod ita evidentius procedit in nepote emancipato ab avo, quod lex significat in illo loco, *maxime emancipatus*, ut scilicet is non possit, neglectis bonis paternis, venire ad bona avi, nisi per bonorum possessionem unde liberi. Quia emancipatus jure civili nullam speciem succedendi, vel nullum colorem habet. Hoc est, quod ait lex. Et ut titulus indicat, est omnino accipienda de bonorum possessione unde liberi, non ut tentant quidam, unde legitimi. Qui etiam male tentat introducere bonorum possessionem unde parentes quæ nulla fuit unquam, cum parentes ex sequenti parte unde legitimi vocentur. Ergo secundum titulum hæc lex est de bon. poss. unde liberi: dubitari tamen potest, cur ea lex posita sit in *C. Theod. sub titulo de bonis maternis, et materni generis l. 5.* Ex quo apparet multo ampliorem fuisse constitutionem hanc, quæ est Constantini Aug. ad Leontium Comitem Orientis, et minimam partem ejus constitutionis eam esse, quam exposuimus, reliquam, quæ est amplior, totam esse de bonis materni generis. Qua in re notandum est separata fuisse constitutionibus materna bona a bonis materni generis. Nam ex constitutione Constantini, cum omnia bona materna patri per filiumfamilias acquirerentur plenissimo jure, ex ea constit. Constantini bona materni generis non acquirentur, nisi ususfructus jure, proprietas residet apud filiumfa. Quod non idem obtinuit in bonis materni generis ante *l. 2. inf. de bon. mat. gener.* Jus civile crevit paulatim, ut ait *l. Fideicommissa. §. Si rem. de leg.* 3. Primum constitutum est, ne bona materna acquirerentur patri proprietatis jure. Deinde etiam ne bona materni generis, puta profecta ab avo, vel proavo materno *l.* 2. Tum fuit constitutum, ut etiam lucra nuptialia non acquirerentur per filiumfamilias patri jure proprietatis, deinde lucra sponsalitia, vel munera: et ad extremum, ne adventitia ulla bona, quod a Justiniano constitutum est, qui quasi soritem facit hac in re. Non acquiruntur patri bona materna, non bona materni generis, non lucra nuptialia, non munera sponsalitia. Nec acquiruntur ergo adventitia ulla bona: reliqua pars loquitur non de bonis maternis sed de bonis profectis ab avo materno, quæ tempore ejus Constitutionis pleno jure acquirebantur patri per filiumfamil. Et iden, ut ait lex, si quid avus maternus jure institutionis, vel legati, vel fideicommissi filiofamilias reliquerit, id patri acquiritur, si filius adierit jussu patris, vel si legatum, aut fideicommissum solutum sit, vel si antequam pater moritur, dies legati, aut fideicommissi cesserit, ejus legati commodum pertinet ad hæredes patris. Et addebatur, quod si dies legati cesserit postquam filius sui juris effectus est, vel si adierit hæreditatem avi materni, postquam sui juris effectus sit, ut tum sibi omnia id acquirat. Quæ postrema pars ex illa constitutione est etiam relata in *l.* 15. *inf. de jure delib.* quæ est conjungenda cum *l. ult.* Utriusque eadem esse debet inscriptio, et subscriptio. Quod est in tit. seq. non est longi subsellii.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XV. Unde legitimi, et unde cognati.*

Secunda pars edicti ab intestato vocat legitimos. Inde *tit. unde legitimi, et unde cognati.* Secunda, inquam, pars edicti vocat legitimos, ut agnatos, et patronos, et qui vocantur ex Senatusconsulto Tertulliano et Orfitiano, vel quo alio Senatuscons. vel qui vocantur ex constitutionibus. Nam hi omnes sunt hæredes legitimi. SC. est simile legi, et per omnia quos igitur SC. vocat, hæredes legitimi sunt. Constitutio Principis per omnia est legi similis. Edictum prætoris non est legi per omnia simile: et ideo prætor hæredem non facit. Datur hæc bonorum possessio legitimis legum tuendarum causa, ut ait *lex Sed cum patrono. §. pen. de bonor. possess.* Igitur non est necessaria, quia patet aditus ad hæreditatem jure civili. Et non esse necessariam bonorum possessionem unde legitimi, etiam proditum est in *l. 3. inf. de Senatusc. Orfit.* et *l. 1. Cod. Theodos. de leg. hær.* Et addamus tantum liberos, qui ab intestato vocantur ex prima parte si sui sint, omissa prima parte bonorum possessionem occupare posse ex secunda parte, unde etiam legitimi vocantur, *l. 2. in princ. unde legitimi, l. Prima. §. Sed vidend. de success. edict.* Quoniam qui sunt sui, sunt etiam legitimi, et agnati, retro qui non sunt sui, non sunt etiam agnati, vel legitimi, ut in *l. De bonis. §. 1. de Carb. edic. l. Scripto. unde liberi, l. 6. sup. si quis. omis. caus. test.* Liberi non sui omissa prima parte, non admittuntur ad secundam partem, quia non sunt legitimi. Tertia pars edicti vocat cognatos, id est, conjunctos per matrem. Et hæc bonorum possessio unde cognati est necessaria, quia cognati jure civili deficiuntur. Necessariam esse ostendit *l. 2.* et *ult. hoc tit.* id est, non alia via pervenire possunt ab intestato ad bona cognatorum, quam si petant bonorum possess. unde cognati. Et hic rursus notandum est legitimos, qui omiserunt successionem ex secunda parte, puta agnatos, deinde posse eam occupare ex tertia parte, unde cognati vocantur, quia qui sunt agnati, et cognati sunt, *l. 6. unde legitimi, l. 1. §. Si qua prægnans. unde cognati, l. 1. §. Sed videndum. de success. edic.* Ut plane ita concludere liceat, has tres partes edicti unde liberi, unde legitimi, et unde cognati, ita inter se vinctas esse, ut qui possit venire ex prima, possit etiam venire ex secunda, et qui possit ex secunda, possit ex tertia, sed non retro, ut qui possit venire ex tertia, possit ex secunda, et qui ex secunda, possit ex prima. Et omnes quidem constitutiones hujus tituli sunt de bonorum possess. unde cognati, qua succeditur consobrinis, qui cognati sunt, non agnati, id est sororum filii, *l. 4. h. t.* vel avo materno, *l.* 3. vel propriori sobrino, id est, nato ex sobrina, l. 2. qui omnes sunt cognati, non agnati, id est, conjuncti non per patrem, sed per matrem. Una est lex tantum, pen. nempe, quæ possit aptari legitimis, dum ait, necessariam esse agnitionem hæreditatis, vel bonorum possessionem unde legitimi, ut quis obtineat rem. nam quod bona teneat, hoc non præbet idoneum argumentum acquisitæ hæreditatis: possunt plerique acquirere hæreditatem, vel bonorum possessionem, etiamsi non teneant bona, sola voluntate animi, solo judicio voluntatis, at contra licet obtineant bona, non ideo statim videntur acquisisse, vel admisisse bon. possess. *l. Si sorori. inf. de jure deliber.* ut cum una sit tantum lex in hoc titulo de hac bon. possess. titulus hic ita datus sit unde legitimi, et unde cognati, ut notarentur tantum hæ duæ partes edicti.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XVI. De successorio edicto.*

Sequitur ut exponamus *tit. 16. de successor. edicto.* Prima pars edicti ab intestato vocat liberos suos, et non suos. Secunda pars vocat le-

gitimos: tertia cognatos, quod heri exposuimus. Quarta autem pars edicti, quæ in hoc titulo dicitur edictum successorium, dat successionem inter liberos, et inter cognatos, id est, in jure liberorum, et in jure cognatorum, ut scilicet liberi, vel cognati, qui primum gradum obtinent, si omittant, aut repudient successionem, eam transmittant ad sequentem gradum. Successio est transmissio ad sequentem gradum, quæ ex hoc edicto competit, et a Græcis dicitur proprie ἐπανάβασις. In jure autem suorum, aut in jure legitimorum non est successio, non est locus huic edicto, nisi in jure legitimorum ex nova Constit. Justin. in *l.* 4. *sup. de bon. libert.* Hæc sunt rata et fixa, quæ latius explicabo datis positionibus quatuor. Prima hæc sit. Deficiente eo, qui suus hæres repertus est, delatæ hæreditatis tempore, veluti filio, in jus sui non succedit nepos ex eo, hoc est, in suis non est successio, non successorium edictum. Secunda, deficiente filio, sive suo, sive emancipato in jure bonorum possess. unde liberi, quæ ei deferebatur, succedit nepos ex eo, hoc est, in liberis est successio, seu valet edictum successorium. Tertia, deficiente fratre consanguineo, id est, agnato, qui defuncto ab intestato proximior agnatus repertus est tempore delatæ hæreditatis, in jure legitimo, in jure agnationis, vel in jure bonorum possessionis unde legitimi, non succedit filius natus ex eo, id est, in legitimis, non est successio, non valet successorium edictum. Quarta, deficiente fratre agnato, sive cognato, in jure bonorum possessionis unde cognati, quæ etiam agnato deferebatur, propterea quod qui agnatus est, et cognatus est, succedit filius natus ex eo, id est, in cognatis est successio, seu valet vis edicti successorii. Et hæc postrema positio confirmari potest etiam posita specie *l.* 1. *h. e. tit.* Species hæc est: mortuus est patruus sine liberis, relicta tantum filia fratris, quæ et est agnata, hæc non petiit bon. possess. unde legitimi, patruo intestato mortuo, nec bonor. possessionem unde cognati, quæ etiam ei deferebatur, et mortua est. Filius ejus mulieris succedit in jure bon. possess. unde cognati patruo suo magno. Nam qui matri est patruus, filio est patruus magnus, et qui matri agnatus, filio ejus cognatus, non agnatus est. Et nihil vetat idem cognationis nomen tribui agnato, et cognato. Sic enim fit, ut patruus aliis sit agnatus, aliis cognatus, filius aliis sit agnatus, aliis cognatus. Ideo autem in specie *legis* 1. *h. t.* mortuo patruo, filia fratris non petiit bon. possess. unde legitimi, vel unde cognati, quia ei impedimento fuit furor, et alienatio mentis, quia corripiebatur, et ex edicto non defertur bonor. possess. nisi vivo et sano homini. Dico vivo, ut excludam posthumum nondum natum: dico sanum, id est, sanæ mentis, ut excludam furiosum, et petere non possit ex edicto. Furioso enim nulla ex parte defertur bonorum possessio. Ex decreto tamen curatori furiosi datur bonorum possessio, sed præstita cautione bona reddendi sequentis gradus cognato, si ille in furore moriatur, ut obtinuit olim ante Justinianum in *l. Hæres furiosi. de petit. hæred. l. ult. §. Sin autem ex alio. sup. de curator. fur.* Ut in hac specie, filia fratris in furore mortua, etiamsi curator ejus agnoverit decretalem possessionem bonorum unde legitimi, vel unde cognati, necesse est bona reddi sequentis gradus cognato, id est, nepoti fratris ejus, de cujus bonis agitur, et admitti eum ex successorio edicto ad bon. posses. unde cognati. Et ita fit, ut in cognatis, vel in jure possess. bon. unde cognati sit successio. Idemque evenit in specie *l.* 2. *hoc tit.* quæ talis est: duo sumus fratres, qui nullum agnatum habemus, qui nobis intestatis defunctis, jure legitimo succedat, et cognatum non habemus proximiorem avunculo magno, id est, fratre aviæ nostræ, qui est in quarto gradu. Is post mortem nostram adiit hæreditatem, velut ex testamento nostro, quod erat falsum, quia intestati mortui sumus. Quare adeundo nihil agit. Mox etiam obiit idem avunculus magnus, qui cognatus est, non agnatus, non petita bon. possess. unde cognati, quam utique petere potuisset, etiam post aditionem, veluti ex testamento factam. Nam qui adiit hæreditatem ex testamento falso, quod putat esse verum, non videtur repudiare successionem ab intestato, quam nescit sibi deferri, *l.* 8. *Legitimam. de petit hæred. l. Mater. de inoffic. test.* Quinimo is, qui scit jus suum, quod sibi competit, vere id non amittit, sed si eliget aliud jus, quod falso arbitratur sibi competere, ut patronus præteritus, qui scit sibi competere bon. poss. contra tabul. liberti, si falso putet libertum sibi legasse aliquid, vel sibi portionem hæreditatis reliquisse, cum nihil reliquisset, id legatum, eamve portionem acceperit, et admiserit, non ideo amittit bon. poss. contra tabul. Electio ei erranti, aut ignoranti, vel (ut dicam expressius) falso æstimanti alio jure pervenire ad bona liberti, nihil nocet, *l. Paulus* 46. *de bon. libert.* Cui legi dum Accursius opponit *l.* 3. *in princip. si quid in fraudem patroni*, et dum respondet, in ea lege patronum jus civile ignoresse, et ideo ei non subveniri, si adierit hæreditatem liberti, ut redeat ad bon. poss. contra tabulas, quæ competit non tantum patrono præterito, sed etiam hæredi instituto ex modica parte, errore labitur. Nam in specie *d. l.* 3. patronus jus non ignoravit, sed ignoravit tantum libertum alienasse in fraudem suam, sed non existimavit falso se hæredem institutum: fuerat enim hæres ex modica parte institutus a liberto, atque ita adiit hæreditatem, non ductus falsa opinione institutionis, et aditio ei nocet, ut nec possit postea transgredi ad bonorum possess. contra tabulas, vel ad actionem Fabianam, vel Calvisianam, qui contentus fuit institutione. Sed redeamus ad rem. Posui speciem *l.* 2. nondum posui quæstionem, quæ ex ea specie ducitur. Deferebatur successio avunculo magno, is adiit hæreditatem ex testamento falso, ac proinde nihil egit, ac non petiit bonor. possess. unde cognati. Deficit igitur avunculus magnus. Unde quæritur eo deficiente in jure bon. possess. unde cognati, an succedat quinti gradus cognatus, ipse enim erat quarto gradu. Et ait *l.* 2. succedere ex edicto successorio. Duæ tantum sunt ll. sub hoc titulo, et utraque igitur docet in cognatis, vel in jure possessionis bonorum unde cognati esse successionem ex edicto successorio. Quod est, ut Græci dicunt eleganter, non περὶ διαδοχῆς, sed περὶ ἐκδοχῆς, id est, de successione, sive transmissione in sequentem cognatum. Quod dixi in suis hæredibus non esse successionem, id heri satis exposui. Rursus, quod dixi in legitimis, etiam non esse successionem, id etiam Paulus scribit 4. *sent. tit.* 8. *in legitima*, inquit, *hæreditate non est successio.* Et ideo fratre decedente, antequam adeat, vel repudiet hæreditatem, filius fratris admitti non potest, quia omnis successio proximiori defertur. Et ita Ulpianus *lib. regul. tit. de legit. hæredibus.* Si proximior agnatus, inquit, non adierit, ad insequentem gradum ex lege hæreditas non transmittitur, quia in legitimis hæredibus non est successio. Ac similiter Cajus in *Institut*, *lex* 12. *tabul.* inquit, *dat hæreditatem agnatis iis, qui tunc cum certum est aliquem intestatum decessisse, proximo gradu sunt, nec in eo jure successio est.* Ideoque si proximus hæres omiserit, vel antequam adierit, decesserit, sequentibus nihil juris competit. Et ita scribit Theophilus in §. *Sunt autem. Instit. de bon. possess.* Et Accursius recte in *l.* 1. *in fin. de leg.* 3. in successione liberti mortui sine liberis patrono omittente bonorum possess. unde legitimi, filius non vocatur ex ea parte, sed ex altera parte, unde liberi patroni, vel patronæ. Denique secundum jus vetus, quod obtinuit usque ad Justinianum, in legitimis hæredibus non erat successorium edictum, sed in liberis tantum, qui jure liberorum veniunt, vel in cognatis. Hodie tamen ex Græca constitutione Justiniani in *leg.* 4. *sup. de bon. libert.* cujus sententia etiam refertur in § *Placebat. Institut. de legit. agnat. succes.* etiam in legitimis hæredibus est successio, id est, in jure bonorum possess. unde legitimi, vel in jure adeundæ legitimæ hæreditatis. Et utitur hac ratione, quia et olim in legitimis tutelis erat successio, id est, proximo agnato, cui deferebatur pupilli legitima tutela, capite deminuto, qui erat post eum, id est, sequentis gradus agnatus succedebat in tutelæ administratione, et succedit etiam hodie, *l.* 3. §. *pen. de legit. tut.* Quæ ratio, quia valuit in onere tutelæ, par est ut etiam valeat in lucro hæreditatis, ex constitutione Justiniani. Igitur non tantum in legitimis tutelis, sed etiam in legitimis hæreditatibus est successio, porrigitur edictum successorium etiam ad legitimos hæredes. Non dicam etiam porrigi ad suos hæredes, quia nusquam invenio in suis esse successionem, et religiosissimos juris nos esse oportet. Et est etiam, cur in hac re separentur sui hæredes a legitimis: nam sui hæredes existunt statim, nec desinunt esse abstentione. Non possunt igitur non obstare sequentib. gradib. et afferre impedimentum: legitimi non existunt, sed fiunt aditione hæreditatis. Si igitur non adierint, quibus deferebatur prioribus hæreditas, non male dicitur hodie eos non obstare sequentibus gradibus, licet subtili jure obstent, eo quod proximiores fuerint delatæ hæreditatis tempore. Et hoc quidem genere, ut animadvertistis, gradus cognationis succedit gradui eodem jure, ut puta, secundus gradus liberorum succedit primo gradui eodem jure per bon. poss. unde liberi: secundus gradus cognationis succedit primo. Et ex constitutione Justiniani secundus gradus agnationis succedit primo gradui, si defecerit primus omissione, aut repudiatione. Et de hoc genere success. est h. tit. vel hæc pars edicti, quæ successoria dicitur: est aliud genus successionis, de quo h. tit. non est, quo gradus intestati successionis succedit gradui diverso jure, ut primo gradui unde liberi succedit secundus unde legitimi, et secundo tertius unde cognati, quod fit non tantum in pluribus et diversis personis, puta non petentibus liberis, ut succedant legitimi, non petentibus legitimis, ut succedant cognati, sed etiam in una eademque persona, ut qui omisit bon. possessionem unde liberi, idem postea eam occupet, quæ dicitur unde legitimi: qui omisit unde legitimi, ut sequentem occupet, quæ dicitur unde cognati, *l.* 2. *in princ. unde legit. l.* 1. §. *Sed ordendum. de success. edic.* Igitur hoc secundo genere successionis, de quo est edictum successorium, idem sibi ipsi non succedit, *l. ult. D. eod.* quoniam absurdum est, qui ex parte omisit poss. bon. ex eadem ipsa parte rursus eo bonorum possess. amplecti. Gradus ergo bifariam accipiuntur. Primum, pro gradibus cognationis, et de horum successione est hic titulus: et pro gradibus intestati successionis, sic enim vocatur in *l.* 1. *quis ordo* in *bon. poss. serv.* et *l.* 1. *si tab. test. nullæ extab.* Qui etiam dicuntur partes, capita, et ordines. Et de horum graduum successione, quæ perpetua est, et valet in omnibus, est titulus in *D. quis ord. in bon. poss. servetur.* Duæ igitur sunt successiones, et unaquæque suum titulum habet, et hic de ea tantum est, qua gradus cognationis succedit gradui eodem jure.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XVII. De carboniano edicto.*

Post successorium edictum, quo inter bonorum possessores datur successio, proponitur aliud edictum, quod Carbonianum dicitur, quod tamen in ordinatione edicti perpetui non sequebatur successorium edictum, sed edictum bon. possess. contra tabul. promissum liberis præteritis, ut indicat *l.* 4. *D. tit.* Nam Carbonianum edictum maxime pertinet ad bonorum possessionem contra tabulas, et ad liberos ætate parvos præteritos testamento patris, quibus fit controversia status,

et bonorum paternorum. Igitur si puero infanti, vel nondum puberi prætento testamento patris, is, qui ad eam hæreditatem venire præoptat, ei faciat controversiam hæreditatis paternæ, eam suam vocans, simul atque status, id est, si eum neget esse ex liberis defuncti, prætor ex edicto Carboniano causa cognita, interim ei dat bon. possess. contra tabul. periculo ne si ei nulle fieret controversia status et bonorum paternorum, et utramque controversiam plerumque differt in tempus pubertatis, ne puer, antequam se tueri possit, periclitetur de statu suo, et de bonis paternis: periculum est ne minus idonee defendatur, ideoque interim quasi præsumitur esse filius, et veluti ex justa præsumptione datur ei Carbon. poss. contra tabul. *l. 3. §. pen. D. h. tit. l. pen. in fin. ne vis ei fiat, qui in bon. poss. missus est.* Atque ita quamdiu est ætate parvus pro filio habetur, aut pro filio eum tenetur prætor, neque ei controversiam ullam fieri patitur, jubet litem omnem interquiescere, tam scilicet eam, quæ est de statu pueri, quam eam, quæ est de bonis paternis, et interim facit puerum possessorem, ita ut se possit alere ex bonis paternis, id est, quæ contendit esse paterna, et ad se jure legitimo redire, et pertinere, aut jure honorario. Quid hoc est, alit se ex bonis defuncti, qui fortasse post pubertatem judicabitur non esse filius, aut liber, alit se interim ex bonis alienis? Sic est ex edicto Carboniano, quia major cura adhiberi debet, ne filius fame pereat, quam ne minoris hæreditas ad adversarium perveniat, si forte appareat non esse filius, atque ita interdum videbitur alitus ex alienis bonis. Interim si habuerit justam causam, et probabilem existimandi se esse filium defuncti, si nihil ipse, vel mater ejus, vel tutor egerit per calumniam, etiamsi post pubertatem judicetur non esse filius, adversario tamen non competit sumptuum repetitio, quod notandum in *l. 1. §. Interesse. si mul. vent. nom. in poss. mit.* Et observandum est Carbonianam bonorum possess. non tantum dari petitori, vel non possessori, sed etiam possessori, vel ut persequatur possessionem, vel ut retineat, *l. 3. §. Parvi. et §. seq. D. h. tit.* quod dici potest de omni bonorum possessione, ut scilicet detur possessori, et non possessori. Nam in definitione bon. possess. jus persequendi, et retinendi nihil aliud est, quam possessori, et non possessori dari bon. poss. ejus, quod cujusque cum moreretur fuerit. Nec omittendum hanc bon. poss. Carbon. esse extraordinariam, non ordinariam, id est decretalem esse, hoc est dari causa cognita, non edictalem, in *l. 3. §. pen. eod. tit.* Unde existunt, et manant multæ differentiæ. Nam edictalis bon. possessio datur etiam de plano, in via publica, in transitu, in processu. Decretalis non datur nisi pro tribunali. Omnis enim causæ cognitio tribunal desiderat, omne decretum, *l. 3. §. pen. de bon. possess.* Edictalis datur etiam die feriato, datur quocunque die: decretalis tantum die sessionis, quo sedet prætor pro tribunali, *l. 2. §. Dies. quis ord. etc.* Ac postremo edictalis possess. quæ ipso jure defertur ex edicto, potest repudiari, quia defertur quidem statim ex edicto, sed non acquiritur antequam agnita sit: ergo in arbitrio est ejus, cui defertur, eam repudiare, vel agnoscere. Decretalis autem repudiari non potest, quia non ante defertur, quam decreta sit, et cum decreta est, sera est repudiatio, quia cui decreta est, ei et acquisita est, et quod acquisitum est, non potest repudiari, quia delata tantum repudiantur, non acquisita, *l. 1. §. Decretalis. de success. edic.* Ergo ne dicamus bon. poss. Carbonianam, tametsi proficiscatur ex edicto Carboniano esse edictalem, sed decretalem. Nam certe non defertur etiam ex edicto Carboniano, sed hoc tantum edicto Carboniano comprehensum est, ut impuberi causa cognita, id est, ex decreto detur bon. poss. cui fit controversia status, et bonorum paternorum, dilata utraque controversia et status, et bonorum paternorum ad pubertatem. Videtur Cn. Carbo ejus bon. poss. instituendæ, et ejus edicti auctor fuisse, quem legimus apud Valerium lib. 5. c. 3. Pompeii pueritiæ, et bonorum patris ejus, de quibus controversiam patiebatur, admodum impubes, fuisse acerrimum defensorem et protectorem, interposito decreto in causa bon. patris Pompeii, et statue Pompeii, dilataque ea causa a Cn. Carbone, cum præturam gereret, in tempus, quo Pompejus in suam tutelam pervenisset. Nam cum dicatur decretum Carbonianum in *l. 2. de vent. inspic.* verisimile est decretum illud Carbonis deinde transisse in edictum, id est, in jus commune, ut quod valere is decrevisset in causa Pompeii admodum pueri, valeret in omnibus pueris. Etiam illud non est omittendum, ut res omnis omnibus modis intelligatur, bonorum possessionem Carbonianam non impedire ordinariam bonor. possessionem: hoc probat *l. 3. §. ult. l. 4. l. De bonis. §. 1. Si impubes. D. h. tit. l. 1. §. Sed etsi ex Carboniano. si tab. testam. nullæ extab.* Quid hoc est? Carbonianam bon. poss. non impedire ordinariam, id est, edictalem bon. poss. Res ita se habet: mortuo parente relicto posthumo, vel infante, vel impubere filio, primo loco ei defertur ordinaria bon. possess. contra tabulas, si sit præteritus, vel si sit institutus inutiliter, vel exhæredatus inutiliter. Nam definitio præteriti hæc est, qui neque hæres institutus, vel exhæres scriptus est, aut inutiliter hæres, aut exhæres scriptus est, *l. 1. §. Idem ait. et §. seq. D. h. tit.* Vel etiam ab intestato impuberi primo loco defertur ordinaria, et edictalis bonorum possessio unde liberi: nam edictum Carbonianum licet propria sit coarctatum ab bon. possessionem contra tabulas, et liberos præteritos, tamen etiam postea porrectum est edictum Carbonian. ad bonor. possess. ab intestato. Imo et ad bon. possess. secundum tabulas, si quis institutus sit ut filius, ut si institutus sit posthumus, qui ex uxore nascetur, et negetur esse filius, simul ac ei fiat controversia bonor. paternorum, interim ei dabitur Carbon. possessio secundum tabulas, vel ad exemplum edicti Carb. bon. poss. secundum tab. *l. 1. §. Pomponius. l. 3. in prin. D. h. tit.* Qua ex re interpretes Græci dicunt, hanc bonorum possessionem esse τῶν πρόσ-ων, non esse propriam quandam bon. possess. sicut de peculio est, τῶν πρόσω propria actio ex empto, ex locato, conducto, etc. Sic bon. poss. Carbon. contra tabul. vel secundum tab. vel unde liberi, vel unde legitimi. Nam cui patet ea, quæ est unde liberi, patet et ea, quæ est unde legitimi et unde cognati. Hæc tria capita concatenata sunt, unde liberi, unde legitimi, unde cognati. Primo igitur loco defertur ordinaria, et edictalis bon. possessio contra tabulas, vel secundum tabul. vel unde liberi, deinde eidem impuberi sequenti parte dabitur bonorum possessio Carboniana, et ex eodem jure, videlicet si post acceptam bonorum possess. ordinariam ei fiat controversia status, et bonorum paternorum. Accepit igitur primum impubes ordinariam, et edictalem, post fit ei controversia status, et bon. paternorum, tum accipiet Carbonianam, quæ dabitur causa cognita, dilata utraque controversia ad pubertatem. Et necesse est dari hoc casu bonorum possess. Carbonianam: quia ubi negatur esse filius, cui ut filio data est bonor. possessio jure ordinario, sane statim ea bonor. possessio corruit, et sine re constituitur. Denique controversia status moratur, aut inhibet effectum ordinariæ bonorum possess. Igitur ut sustineatur interim impubes, et ne quid in re ejus innovetur, statim facta, et peracta controversia status, et bonorum paternorum, non exspectata pubertate, necesse est, ut denuo postulet sibi dari bonorum possessionem Carbonianam, ut scilicet nihilominus possideat bona, et ut alatur ex bonis interim, et ut exerceat actiones hæreditarias, et ut res hæreditatis persequatur, ut debita exigat, ut etiam ei conferatur, si forte frater emancipatus concurrat. Hi sunt effectus Carbonianæ. poss. bon. vel etiam, si statim post mortem patris filio fiat controversia duplex: nam non ex eis si fierat, non esset locus huic edicto, si inquam ei fiat controversia, et prius petierit bonorum possess. Carbonianam, non inutiliter etiam postea petet bonorum possessionem ordinariam, et edictalem, ut scilicet repellat hæredem scriptum a possessione bonorum secundum tabulas, vel hæredem legitimum bonorum a possessione unde legitimi, quem non repelleret, si agnosceret solam bonorum possess. Carbonian. *l. Si impubes. §. ult. et l. Scriptus. D. eod.* Non repelleret, inquam, hæredem scriptum, vel legitimum, si admitteret tantum bonorum possessionem Carbon. quia est temporaria bon. possess. id est, pupillaris, ut ita dixerim bonorum possessio, quæ datur pupillis tantum, et finitur pubertate, *l. 2. §. Sed si quis cum impubes. ad S. C. Tertul. l. 3. §. Pubert. de Carbon. edict.* Nec igitur Carbonianam perpetuum jus tribuit, jus quidem plenum tribuit, sed ad pubertatem, tantum favore parvæ ætatis, non igitur perpetuum. Ex quo intelligitur, quod initio dixi, quam sit verum bonorum possessionem Carbonianam non impedire ordinariam. Nam et ei, qui amplexus est ordinariam, necessaria est Carboniana, et ei, qui amplexus est Carbonianam, non inutilis est ordinaria. Et quod dixi Carbonianam bonorum possessionem esse pupillarem, id est pupillo tantum dari, non puberi, id est verissimum, et compertissimum. Id tamen quis posset fortiter impugnare *l. 1. sup. de alimentis pupillo præstand.* quæ dicit, partes tutoris esse, vel interveniente, vel cogente præside, ne mora pupillis fiat in alimentorum præstatione: etiam, inquit, si de statu pupilli, vel adulti, et bonis ejus controversia pendeat (quæ verba videntur respicere ad edictum Carbonianum, et complectuntur non tantum pupillum, sed etiam adultum) non debemus propterea tamen arbitrari eodem jure esse hac in re pupillum, et adultum: nam pupillo, cui utraque fit controversia, status, et bonorum, datur quidem Carboniana, et jure ejus alitur ex bonis, in quorum possessionem mittitur potestate edicti Carboniani, sive decreti potius. At adulto non datur Carbon. bon. possessio, licet ei fiat hæc et illa controversia. Sed pendente illa controversia curare debet tutor, ut ex bonis, quæ alio jure possidet, quam Carboniano decreto ea tueatur, atque exhibeat. Et ita est accipienda *l. 1. sup. de aliment. pup. præst.* Et postremo, ut proprius accedam ad interpretationem utriusque legis, quæ tantum sunt duæ in *h. t.* Sciendum est impuberem, cui data est Carboniana, solum possessorem bono. constitui: interim ablata etiam possessione adversario, si is forte possessor fuerit hæreditatis, quod interim præsumatur esse filius, et calumniose negatur esse filius is, quem solum possessorem constituit, si satisdederit se bona restituturum adversario, si judicatum fuerit eum filium non esse, si his secundum adversarium fuerit data, vel si non satisdare potuerit adversarius, cum erit in possessione eorundem bonorum. Possessio adversario cedet pro satisdat. communis poss. cum pupillo, *l. De bonis. §. Qui pupillo. D. h. t.* Ac præterea, ut ostenditur in specie *leg. 1. h. tit.* Carboniano edicto locus est non tantum si quis negetur esse ex liberis defuncti, (quæ est quæstio de statu familiæ) sed etiam multo magis, si dicatur esse servus ex ancilla editus, (quæ quæstio est de statu capitis, longe gravior). Edictum quidem Carbonianum loquitur de eo, cui fit controversia, an sit inter liberos. Sed ex sententia Juliani comprobata rescripto Divi Pii, edictum etiam trahitur ad controversiam, quæ impuberi fit, an sit liber. Et species l. 1. hæc est. Frater possidet bona defuncti fratris, et impuberem filium ejus justum non esse filium, id est, ex ancilla natum et editum esse dicit, se proinde hæreditatem defuncti ad eum non pertinere, sed ejus hæredem se esse legitimum: contra filius impubes, aut tutor ejus nomine contendit jure hæreditatem ad se pertinere jure prætorio, jureque legitimo, et petit hæreditatem a patruo, qui eam possidet pro hærede. Quæritur an admittatur ad petitionem, sive possessionem hæreditatis? Et statim initio lex ait, eum non posse petere hæreditatem, id est, edictalem possessionem, aut si eam petit, præmature petit (*devant le temps*) antequam agnoverit bonor. possessionem Carbonianam. Quod utique verum est, licet agnoverit bonorum possessionem ordinariam unde liberi. Quia ubi movetur controversia status, bonor. possessio ordinaria sine effectu est, id est, rem non perducit ad effectum, non constituit possessorem eum, qui

eam accepit, non aufert possessionem adversario, qui ei facit controversiam status, et bonorum paternorum. Vires igitur eum nullas sint ordinariæ, necessaria est Carboniana bonorum possessio, ut interim is fruatur bonis, qui dicit esse paterna, et jure ad se rediisse, cui locus est non tantum, si fiat controversia, an sit inter liberos, sicut scriptum est edicto Carboniano, sed etiam, si dicatur esse servus, ut in specie *leg. primæ*, et editus ex ancilla, si et ipsa et mater ejus dicantur non esse liberi ex sententia Juliani, comprobata, ut disi, rescripto Divi Pii. Et additur ratio in *l. 1. §. Sed etsi quis. D. hoc t.* ad Julianum, et divum Pium. Nam, inquit, magis consulendum est his, quibus majus periculum intenditur: et majus est periculum, si quis cadat libertate, quam si familia cadat, quam rationem videtur duxisse ex Hærodis oratione, περὶ πολιτείας, in qua ita est, οἷς κίνδυνος οἰκειότατος γίνεται, τούτοις ἀναγκαῖον ἐπιμέλειαν μᾶλλον: *eos maxime nobis curæ, et in commentatione prima esse debere, quibus majus periculum intenditur*. Nostri multa sumpsere ex veteribus Philosophis. Ergo accepta, ut diximus, Carboniana bonor. possessione, nec præmatura petita hæreditate, jure civili prætor, quasi justa præsumptione sumpta pro filio impubere, et dilata omni controversia ad pubertatem, solum eum impuberem interim bonorum eorum possessorem facit, atque instituit, si modo satisdederit, ut *lex 1.* ait, *de bonis restituendis adversario:* si post pubertatem secundum adversarium pronuntiatum fuerit, vel si non satisdederit, vel noluerit, aut non potuerit, pati debet adversarium secum in possessione eorundem bonorum esse, satisdationis vice. Hæc est sententia *l. 1.* cui objicitur *l. 1. sup. de ord. jud.* ut ostendatur ex ea, etiam non petita bon. poss. Carboniana, vel admissa filium impuberem posse petere hæred. directo judicio civili, directa petitione hæreditatis. Nam *l. 1. sup. de ord. jud.* ait, rupto testamento agnatione posthumi, posthumum posse petere hæreditatem apud præsidem, etiamsi fiat ei controversia status, et bonorum paternorum. Nam etsi præses provinciæ principaliter non possit cognoscere de statu, quod illa lex omnium optime probat, et quia cognitio de statu tantum data fuit proconsuli, ut intelligere est ex epistola Plinii ad Trajanum de assertione ingenuorum. Proconsulis major est dignitas, quam præsidis. Nam proconsul spectabilis dicitur, præses clarissimus tantum, quæ est infima dignitas. Præsidi non est cognitio de statu, nisi datum sit ei specialiter jus prætorium, vel proconsulare, id est, nisi missus sit in provinciam cum jure proconsulari, et prætorio titulo præsidis. Quamvis igitur alias præses non possit de statu cognoscere principaliter, tamen quoties quæstio status incurrit in petitionem hæreditatis, eam discutere potest, et disceptare, *l. 3. sup. de judic.* quia non est pronuntiaturus de statu, sed de hæreditate tantum. Et interim tamen causam status excutiet, et examinabit, alioquin non possit dirimere causam hæreditatis. Hoc est *l. 1. sup. de ord. jud.* in cujus specie impuberi recens nato fiebat controversia status, et bonorum paternorum, et tamen non dicitur esse præmatura petitio hæreditatis, nec dicitur necessaria esse Carboniana bon. poss. Quid statuemus? Facillimum est hoc expedire ut mittam diversas opiniones, quod non est mei moris insequi: distinguendum est ita: aut tutor magis arbitratur e re pupilli esse, quæstionem utramque differri in tempus pubertatis, et tunc necessaria est Carboniana poss. et petitio præmatura hæreditatis est, et præmaturitatis ratione etiam nulla, quod notandum: aut tutor arbitratur utilius esse directa petitione hæreditatis agere jure civili, et omnem quæstionem hodie dirimi, quo casu sane cessat Carboniana bonorum possessio, si nolit differri: nam et inducta est differendæ quæstionis causa, et probat aperte hanc distinctionem *l. 3. §. Missum. de Carbon. edic.* Postremum notandum est ex *l. 2. hoc. t.* huic edicto Carboniano derogare edictum de ventre inspiciendo. Nam ut breviter expediam, si uxore a defuncto relicta prægnante, protinus ea secundum formam edicti de custodiendo partu non denuntiaverit proximioribus cognatis defuncti, se esse ex eo prægnantem, et ut mitterent legitimas personas, puta mulieres aliquot, vel quinque bonæ existimationis ad ventrem inspiciendum, et ad partum observandum, et custodiendum, si mulier hoc omiserit, si edictum de partu custodiendo neglexerit, et præcepta ejus edicti, postea edito partu, si ei fiat controversia status, et bonorum paternorum, erit confestim dirimenda, nec quicquam erit dandum ætati parvulæ, et beneficio edicti Carboniani. Et hoc est, quod disi, edicto Carboniano derogare edictum de custodiendo partu, si ei obtemperatum non sit, quandoquidem non præsumitur esse filius, quod non sint observata præcepta legum in custodiendo, et servando partu: nec induci potest hoc casu illa favorabilis præsumptio edicti Carbon. Etiam adjicit *l. 2. hoc. tit.* necesse esse, ut certum sit, indubitatum esse matrimonium, et ut certum sit legitimam hæreditatem pertinere ad filium impuberem de quo agitur. Quæ omnia prætor, antequam decernat Carbonianam debet summatim examinare. Nam si certum sit non esse matrimonium, vel eum filium legitimum hæredem non fore, puta quod sit rite exhæredatus, proculdubio cessat Carbonianum edictum, *l. Cum fine. D. eod. tit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XVIII. Unde vir, et uxor.*

Post edictum successorium, quo datur successio inter eos, qui ex parte unde cognati, vel unde liberi vel etiam secundum Justinianum ex parte unde legitimi vocantur: et post edictum Carbonianum, quod etiam omnibus iis edicti partibus aptari constat merito subjicitur ea pars edicti, qua post cognatos prætor virum et uxorem vocat ad conjugis intestati hæreditatem. Cur merito? nempe quia ad hanc partem unde vir et uxor bonorum possessio defertur neque successorium, neque Carbonianum edictum aptari potest. Nam et plures in eo ordine non sunt personæ, quam vir et uxor ut possit alii aliis succedere ex edicto successorio et ex eis nemo est pupillus, ut possit esse locus edicto Carboniano, quod pertinet tantum ad pupillos. Ergo data parte unde liberi, et unde legitimi, et unde cognati, recte iis aptavit continuo edictum successorium, et edictum Carbonianum, et nunc proponit partem unde vir et uxor, ad quam illa duo nihil pertinere possunt, et huic quidem parti unde vir et uxor vocantur, locus est, si sit justum matrimonium, quod est notandum in *l. 4. D. h. t.* Itemque secundum jus vetus, si uxor non fuerit in manu viri. Hæc enim non succedit viro, nisi post cognatos ex hac parte edicti petita bonorum possessione: quæ autem fuit in manu viri, ea viro succedit ex *l. 12. tab.* ut suus hæres, quia viro est filiæ loco, et vicissim vir ei est patris loco, ut sit inter eos legitima successio ex l. 12. tabularum, et possit etiam ea uxor suo marito succedere ab intestato, ut sua hæres cum filiis communibus, qui in potestate mariti morientis fuerunt. Eodem modo hæc, quæ convenit in manum viri, id est, per coemptionem et conventionem in manum, nuptias cum eo contraxit, atque adeo in manu est ejus, et potestate ut filiafam. ea, inquam, filiis suis ex justo matrimonio susceptis succedit ut consanguinea, id est, si quasi soror, ut filii sunt loco fratrum loco consanguineorum. Nam in jure semper, atque in aliis auctoribus consanguinei dicuntur tantum fratres et sorores, non ceteri cognati; consanguinitas est tantum fraternitas, non agnatio quælibet. Consanguinitas est species agnationis, non generale nomen, et qui dicit arborem consanguinitatis, duo peccat. Nam graduum disposito similitudinem nullam habet cum arbore sed cum scala potius, vel gradibus. Neque consanguinitas unquam significat cognationem sed fraternitatem tantum. Quæ est igitur in manu viri veluti consanguinea, ea filiis suis est veluti consanguinea. Et vicissim sunt filiis consanguinei, et ab intestato invicem sibi succedunt ex l. 12. tab. Ex SC autem Tertulliano ea tantum mater succedit filio cessante l. 12. tab. quæ non fuit in manu patris, ut eleganter notat Ulpianus lib. *Regul. tit. de leg. hær.* Et retro vice mutata ex SC. Orfitiano, cessante lege nimirum 12. tab. filius ab intestato ei matri succedit, quæ non fuit in manu patris. Neque enim ei, quæ fuit in manu patris, opus fuit SC. Ergo secundum jus vetus adjecit viro et uxori post cognatos necessarium esse, ut invicem sibi succedant ex hac parte bon. possess. si modo mulier convenerit in manum viri, id est, ac per conventionem in manum coierint nuptias, quo genere uxor marito est suus hæres. Sunt enim hæredes sui alii naturales, ut liberi, quos in potestate habemus, alii non naturales, ut adoptivi, vel uxor, quæ in manu est viri, vel nurus, quæ in manu est filii, quem in potestate habemus. Quæ omnia deprompta sunt ex jure veteri. Sed pergamus ad alia. Etiam notandum est, ita demum huic parti locum esse, si defuncto, vel defunctæ conjugi deficiant parentes, et liberi, et cognati omnes, ut *l. ult. inf. quor. bon. l. 9. de legat. 3* Hæc bon. poss. ultimum edicti locum occupat, id est, nonnisi deficientibus superioribus gradibus defertur atque competit. Et ut ait *l. 1.* deficiente successione legitima et naturali, vocat successionem legitimam agnatorum, et successionem naturalem cognatorum. Tunc igitur deficiente omni cognatione virum et uxorem sibi invicem succedere in solidum, fisco excluso jure antiquo, inquit lex 1. Non vocatur fiscus, nisi post conjuges ex l. Julia caducaria, *l. Quidam §. Quoties de leg. 1.* Quod autem ait l. unica, virum et uxorem deficiente omni cognatione sibi invicem succedere in solidum pro jure antiquo, non est ita scriptum, ut Thalelæus voluit, tantum ad differentiam legis Papiæ decimariæ, quoniam ea l. pertinebat ad causam testati, non intestati, de qua tractatur *l. 2. de infir. pœn. cælib.* Ubi loquitur de illis decimis, quas solas ex testamento poterant conjugi relinqui. Nec enim inter se conjuges ex *l. Pap.* habebant testamento solidi capacitatem. Sed constitutio hujus tituli jus antiquum dicit ad differentiam, sive ἀντιδιαστολὴν ejusdem novæ constitutionis Theodosii et Valentiniani, quæ non cum liberis defuncti mariti intestati, sed cum parentibus etiam et propinquis defuncti mariti intestati vocabat etiam uxorem in certam partem. Et iis demum deficientibus in solidum secundum jus antiquum. Cujus constitutionis novæ Theodosii et Valentiniani fit mentio in *l. ult. C. Theod. tit. de leg. hæred.* et cujus etiam portio quædam est in hoc titul. nimirum illa, ut deficiente omni cognatione, vir uxori, et uxor viro succedat in solidum ab intestato pro jure antiquo et jure novo, ut cum parentibus et cognatis defuncti mariti uxor succedat non in solidum, sed in portionem certam. Sed iidem Imperatores non diu in ea sententia perseveraverunt: imo in *d. l. ult.* derogant ei constitutioni suæ novæ, restituto jure antiquo, ut scilicet mulier viro nulla ex parte succedat, nisi deficiente omni cognatione, et in nullam partem veniant bon. marit. existentibus parentibus, aut propinquis, et omnino ut sequamur jus antiquum hac in parte, quo liquido apparet in constitutione h. tit. jus antiquum dici, quod fuit ante illam constitutionem novam Theodosii et Valentiniani, ut uxor cum propinquis mariti succedat in certam partem, quod etiam jus antiquum restitutum est ab iisdem Imperatoribus, recantata sua nova constitutione. Hodie ex Novell. Just. etiam uxor vocatur in certam partem bon. mariti cum filiis suis, si maritus locuples fuerit, mulier autem inops et indotata, quod facile est discere ex Nov. 53. *cap. ult.* et 74. *cap. ult.* et 117. *cap. 5.* quarum summa quædam brevis hujus tituli constitutioni ab Irnerio subjecta est. Nunc transeamus ad tit. 19. de repud. bonorum possessione.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. V. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XIX. De repudianda bonorum possessione.*

Hic titulus respicit ad edictum successorium, quo repudiandæ, vel petendæ bonor. poss. certa tempora præscripta sunt. Nempe liberis et parentibus annus, ceteris centum dies ad deliberandum, utrum expediat eis petere bon. poss. an repudiare, videlicet ut primis repudiantibus, vel omittentibus, sequentes ex edicto succedant. Et de repudiatione notandum hoc est, sive repudietur hæreditas, sive bonor. possessio intra constituta tempora successorio edicto, non valere repudiationem bonorum, nisi fiat solemniter in jure, ut confessio neminem obligat, neminem judicato, sive damnato similem facit, nisi quæ fit in jure, id est, ad sellam prætoris. Repudiatio igitur bonor. poss. fieri debet solemniter in jure, id est, ad tribunal prætoris, *l. Suus.* et *l. Sicut. inf. de rep. hæred.* Et hoc distat a recusatione hæreditatis bonorum possessio. Nam hæreditas recusatur quocunque loco quocunque modo, quovis indicio voluntatis, *l. Recus. ad Senat. Trebell. l. Recusari. de acquir. hæred.* Et *Paulus 4. sent. tit. de repud. hær.* Repudiatio, ut dixi non fit qualitercunque, non valet, nisi quæ solemniter facta est, id est, in jure. Qui autem ita semel repudiavit, perdidit omne jus suum, et cœpit confestim sequenti ex edicto successorio deferri bon. poss. etiamsi nondum exierint tempora, intra quæ poterat is, qui repudiavit, petere bon. poss. *l. 1. §. Qui semel. de success. edic. l. 1. §. Plane si tempora. si tab. testam. null. extab.* Ergo non licet reverti ad hæreditatem, vel bona, quæ solemniter in jure repudiamus nisi minori beneficio restitutionis in integrum, vel etiam majori ex magna causa justi erroris, quæ omnia notissima sunt. Nunc sciendum est unam fuisse constitutionem Impp. Maximiani et Diocletiani scriptam ad Theodosianum quendam, quæ in hoc Codice discissa est, et dispartita in quinque partes, quas tu si coadunaveris, invenies aliam aliis magnam lucem adferre, hæ sunt, *l. 1. h. t. l. Suus. inf. de repud. hær. l. 4. sup. de post. l. Si filiusf. sup. de petit. hæred.* et *l. Transactio nulla. sup. de transact.* Quæ quinque partes efficiebant unam constitutionem, omnium earum legum: una eademque est inscriptio et subscriptio. Hoc autem in ea constitutione Imperatorum docebant, differentiam esse inter filium suum et emancipatum in hoc quod emancipato prætorio jure datur bonorum possessio contra tabul. suo autem præterito ipso jure nullum ut injustum testamentum est. Item, quod filius emancipatus si petierit bonorum possessionem, et nondum acceperit, non intelligitur eam acquisisse, vel agnovisse ob id solum, quod petierit eam, nisi et data, et accepta fuerit, ut sit ei integrum post petitionem bon. poss. eam repudiare, quia nondum ei acquisita est: sed si filius suus dicat testamentum ipso jure nullum, si dicat injustum, hoc ipso statim videtur agnovisse hæreditatem, et acquisiisse sibi, ut jam non possit eam repudiare. Finge igitur, et hæc est species *l. 1. hoc tit.* Filius emancipatus petiit bon. possess. prætor ei nondum dedit: non ut petitur quælibet possess. et datur confestim, quia plerunque obstat adversarius ne detur, et longa sæpe est lis ea de re apud prætorem, danda ne sit bon. poss. necne, *l. Qui ex liberis. §. Ex testamento. de bon. poss. secund. tabul.* Post petitam bonorum possessionem a filio emancipato inter moras judicii, dum certaretur inter filium emancipatum et adversarium de danda bon. posse ipse, qui eam petierat, nescio qua ratione ductus, eam repudiavit in jure, quo in loco litigabat, repudiatio valet, nec potest is ad eam quæstionem reverti, non potest resilire a repudiatione, et reverti ad bonorum possessionem, quam semel rite repudiavit. Neque vero ut repudiatio facta in jure valeat, necesse est repudianti quempiam adesse advocatum: sive patronum, quia et sine patrono facta in jure repudiatio valet. Et ideo, ut definit lex 1. filius emancipatus, qui rite repudiavit bonor. possess. quam petierat, antequam daretur, non potest ad eam reverti, eamque petere, hoc prætextu, quod ei repudianti causæ patronus nullus fuerit, *l. 1.* et *l. 4. sup. de postul.* quæ est constitutio eadem: hoc in emancipato: si suus in jure dixerit testamentum nullum quod in eo sit silentio præteritus, et mox non decendi animo, sed transigendi cum adversario in jure profiteatur, se eam hæreditatem non petiturum, ea res neque ut transactio valet, neque ut repudiatio, quia filius suus dicendo testamentum nullum, atque instituendo litem de bonis paternis, hoc ipso videtur acquisiisse et agnovisse hæreditatem paternam. Sera igitur repudiatio est, quia quod acquisitum est, non potest repudiari, *l. 1. §. Decretalis. de succes. edic. l. Titia. §. Lucia. de leg. 2.* Non valet etiam ea professio filii sui, qui cum dixisset patris testamentum nullum ipso jure, postea dixit se hæreditatem non petiturum, non valet, inquam, ut transactio, quia nihil ei datum est, nihil ei promissum est, nihil etiam ipse retinuit ex bonis paternis. Et transactio nulla fit gratuito. Transactio nulla est si nihil retineatur, vel detur, vel promittatur, *l. 1. de transact.* Et hoc est proditum ex eadem constitutione in *d. l. Suus.* et in *d. l. Transactio nulla. sup. de transact.* Atque ita conjunguntur illæ ll. quatuor, quæ etiam ductæ sunt ex una eademque lege. Et conjungenda tantum restat *l. Si filiusfam. de petit. hær.* quæ superioribus copulabitur convenientissime, si dicamus in *l. Si filiusfam.* alium modum proponi agnoscendæ hæreditatis patris. Agnoscit hæreditatem patris, ut diximus, qui testamentum patris dicit ipso jure nullum, ut jam non possit repudiare hæreditatem paternam. Item ex *d. l. Si filiusfamil.* agnovisse videtur hæreditatem patris, qui longo tempore eam possedit, et non tantum hæreditatem patris, sed et quamlibet hæreditatem filiusfam. videtur acquisivisse, et agnovisse, si eam diu possederit, et per eum videtur etiam hæreditas acquisita patri. Qui modus acquirendæ hæreditatis est valde novus, ut credatur admisisse hæreditatem, et acquisiisse patri filiusfam. sibi delatam, qui eam longo tempore possedit. Et confirmat etiam hæc *d. l. Qui in aliena. §. 1. de acquir. hæred.* Additur in *l. 2.* et *ult. hoc tit.* filio delatam bonorum possessionem, patri in fraudem filii repudiare non licere. Non potest, inquit, pater filio delatam hæreditatem repudiare in fraudem filii. Quod si accipias de filio emancipato, est certissimum. Si item id accipias de filiofamil. et de bonis castrensibus, quæ patri nullo jure acquiruntur, etiam est certissimum, patrem nihil posse in fraudem filii, ad quem pertinet emolumentum hæreditatis, vel bonor. posses. Nec possis quod in bonis castrensibus idem statuere in bonis maternis: nam falsum est, quod sæpe tentavit Accurs. etiam ante Constantinum hoc jus fuisse, ne bona materna per filiumfa. acquirerentur patri proprietatis jure, sed ususfructus tantum: nam certo certius est, ante Constantinum, id est, ante *l. 1. de bon. matern.* bona materna pleno jure, ut quæcunque alia bona adventitia acquiri patri ex *d. l. Qui in aliena.* circa prin. in eo loco, *sed etsi legitima*, et *l. 1. §. Qui operas. ad Tertull.* et *l. 3. §. Verbum. de don. int. vir. et ux.* Hi loci ostendunt bona materna, quæ obvenerunt filiofam. plenissimo jure acquiri patri, sed hodie ex constitutione Constant. non acquiritur, nisi ususfructus, et possessionis jure non proprietatis. Ergo sive hanc *l. 2.* accipias de filio emancipato, sive de filiofamil. et bonis castrensibus, quæ ei deferuntur, nec possunt acquiri patri, nullus est labor. Sed quid si hanc legem accipias de bonis delatis filiofam. quæ pleno jure acquiruntur patri? An verum est etiam patrem in fraudem filii, ut ait lex, non posse bon. poss. repudiare? sic arbitror: nam semper in interpretandis legibus is casus assumendus, qui est difficilior, et qui plus habet dubitationis, *l. Quod Labeo. de Carbon. edic.* Et ratio dubitandi magna est, si filiof. deferatur bon. poss. cujus emolumentum jure potestatis mox sit perventurum ad patrem, si admittatur, et agnoscat, quia unusquisque potest repudiare suam bon. poss. Et pater repudiando illam delatam filio, videtur repudiare suam, cum emolumentum omne bon. poss. ad eum redeat. Igitur videtur eam jure repudiare, nec in ea re fieri fraudem filio, apud quem ne momento quidem, si ea res agnoscatur permansura est. At nihilominus dicam verum esse quod ait lex, in filiofam. et in bonis, quæ acquiruntur patri, et eorum bonor. poss. delatam filiof. non possit repudiare pater in fraudem filii, quia scilicet quamvis omne emolumentum acquiratur patri, si filiosfa. jussu patris agnoscet bon. poss. vel si agnitam a filio pater ratam habeat, ut in *l. 1. sup. de admiss.*, tamen interest filii, ne eam temere repudiet pater ipso invito, ut forte filiof. paterf. facto morte patris, vel capitis diminutione, vel emancipatione, ut, inquam, ei patrif. facto postea quandoque sit integra et incolumis agnitio bon. poss. Hæc ratio efficit ne repudiatio patris, quæ fit sine voluntate filii, possit filio esse fraudi, et ideo quod delatum est filiof. ut non possit repudiare pater sine consensu filii, sive sit bon. possessio, sive hæreditas, sive legatum, vel fideicommissum, in *l. Remitente. inf. de jure delib. l. Ex repudiatione. inf. de fideicommiss.* Et hoc distat maxime pater a domino: nam bonorum possessionem delatam servo, vel legatum servo delatum, dominus repudiare potest invito servo, *leg. 1. §. Per servum. D. de success. edicto, l. Legatum. 7. de leg. 1.* Et ratio differentiæ, quia servus pro nullo habetur, et jure civili, et prætorio, ut non sit spectanda illius voluntas. Qua ratione utitur J.. in *l. De jure delib.* dum ait, servo hæredi instituto ab extraneo, tempus ad deliberandum præstitui a domino, non explorata voluntate servi: quia, inquit, servus pro nullo habetur apud Prætorem. Et longe alia est ratio liberi hominis, puta filiifamil. et servi. Concludamus igitur: sicut pater non potest bonorum possessionem delatam filiofamil. agnoscere, vel hæreditatem adire sine voluntate filii, nisi sit infans, *l. 1. §. de bon. possess. infanti competente, leg. Servus. §. Impubes. de bonor. poss. l. Is qui hæres. §. ult. de acquir. hæred. l. 4.* et *l. Si infanti. inf. de jure delib.* ita etiam ut non possit repudiare sine voluntate filii, ne fiat filiof. injuria, qui mox fiet paterfamilias, et cui volenti integrum erit, contra quam senserit pater, eam bonorum possessionem amplecti. Eadem igitur ratio sit et agnitionis et repudiationis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XX. De collationibus.*

Hic titulus terminat et claudit tractatum de bonorum posses. Et proprie respicit ad bonor. posses. contra tab. quæ datur potissimum liberis emancipatis præteritis ex edicto Prætoris, etiam existentibus suis, si modo, ut edicto Prætoris comprehensum est, emancipati parati sint suis hæredibus, id est, fratribus, qui in potestate patris manserunt, hæredibus institutis, vel etiam præteritis, bona propria, quæ moriente patre communia habuerunt, in commune conferre, vel satisdare se ea collaturos, vel eo minus carere ex bonis patris. Nam et eleganter Ulp. ait in Inst. æquissimum putavit Prætor neque emancipatos liberos bonis paternis carere, per hoc, quia non sunt in po-

testate, neque propria bona habeant præcipua, cum partem sint ablaturi suis hæredibus. Ergo ratio inducendæ collationis una hæc est, quia emancipatus injuria quodammodo afficiat fratres, id est, suos hæredes, dum eis partem bonorum paternorum aufert beneficio prætoris, qui in omnia defuncti bona vocabuntur soli, jure civili exclusis emancipatis, ut in *l. 1. in prin.* et §. *Pater.* et §. *Toties. de collation. bon.* et *l. 3. de collat. dotis.* Quamobrem si quo casu forte liberi emancipati suis injuriam non faciant, si nihil eis auferant, nihil abradant, sed adiciant potius, eo sane casu collationis munere non funguntur, ut in hac specie, quæ proponitur in *l. pen.* §. *Videamus. de bon. poss. contra tab.* Si duo sint fratres, unus emancipatus, alter suus, et emancipatus sit præteritus, suus institutus ex quadrante, extraneus ex dodrante, et emancipatus, qui præteritus est, petat bonor. poss. contra tabul. atque ita viam aperiat edicto de bon. poss. contra tabul. vel causæ intestati commisso illo edicto, ita fiet, ut beneficio emancipati *par son moyen*, habeat filius suus hæres institutus, quod per se non haberet, videlicet ut possit simul cum fratre emancipato admittere bonor. possess. contra tabul. ac si hæres institutus non fuisset, qua via feret semissem, qui ex institutione tantum tulisset quadrantem: nam excluso extraneo hærede instituto in dodrantem, veluti ab intestato, duo semisses fient hæreditatis paternæ, et singuli singulos capient, nec emancipatus quicquam conferet fratri suo. Quia concursus, seu interventus emancipati commodum attulit suo hæredi, non incommodum, id est, auxit portionem sui hæredis. Idem procedit et in hac specie, quæ etiam proponitur in *d. l.* §. *Videamus.* Filius emancipatus præteritus est, filius suus exhæredatus, extraneus scriptus hæres. Irrita est exhæredatio, si forte is qui hæres scriptus est, non adeat. Quia destituto testamento, nihil eorum, quæ in eo scripta sunt, valent. Et destituitur non adeunte scripto. Finge: hæres scriptus metu emancipati præteriti, cui non ignorat competere bonor. possessionem contra tab. ad eas rescindendas, repudiavit hæreditatem, atque ita beneficio quodammodo, atque interventu filii emancipati præteriti irritum factum est testamentum, irrita facta est exhæredatio filii sui. Et suus quidem ipso jure venit ab intestato ad bona patris. Emancipatus jure bonor. possessionis contra tabulas. Qua via inter se duo fratres hæreditatem dividunt ex æquis portionibus, et aufert sibi quisque atque vindicat semissem bonorum defuncti patris. Nec emancipatus quicquam confert suo, quia æquum non est, ut quicquam conferat ei, cui commodum affert, non incommodum. Nam si non intervenisset emancipatus, vires suas habuisset exhæredatio, hærede scripto adeunte hæreditatem. Ergo pensandi tantum incommodi causa, quod emancipatus affert suo, dum ei concurrit in amplectendis defuncti patris bonis, introductum est onus collationis, ut scil. id subiret, qui incommodum afferret alteri. Est et alia ratio inducendæ collationis inter suos et emancipatos, quia filius emancipatus, qui appetit bona paterna, et vult in ea concurrere cum fratribus, qui sunt in familia patris, jus filiifamil. vult habere, id est, ac si filiusfamil. se admitti vult in bona patris cum eo, qui vere est filiusf. et suus hæres. Filii autem familias quæ sunt, patris sunt. Igitur qui vult venire tanquam filiusfamilias, ea, quæ sua sunt, in commune redigere debet, ita ut omnes fratres sint consortes tam in bonis paternis, quam in bonis propriis; ut qui se adæquat cum suo, nihil etiam sibi proprium et præcipuum esse ducat, excepto peculio castrensi, vel quasi, quod ex constitutionibus constat, omnes liberos retinere præcipuum, nec unquam conferri favore militiæ, sive sint liberi emancipati, sive sui, *l. 1.* §. *Nec castrense. D. eod.* Hæc est ratio inducendæ collationis, quam si vi proprie pertinere secundum edicti verba ad bon. poss. contra tab. id est, quotiens existentibus suis hæredibus, emancipati veniunt ad bona patris, quod sint præteriti jure bon. poss. contra tab. Sed notandum est etiam aptari hunc titulum ad bonorum possessionem unde liberi, et ad querelam inofficiosi testamenti, ut in *l. 4. 9.* et *l. Ut liberi. h. t.* Et generaliter ubicunque liberi emancipati veniunt ad bona patris ab intestato concurrentibus fratribus, qui in potestate remanserunt, sive veniunt ex parte unde liberi, sive rescisso testamento per bonor. poss. contr. tab. sive rescisso testamento per querelam inofficiosi testamenti, collationi locus est. Collatio igitur fit inter fratres suos et emancipatos ab intestato et est collatio, commixtio, sive confusio propriorum bonorum cum paternis, quæ fit inter fratres ab intestato, ut ea omnia inter se partiantur ex æquo. Hæc est definitio collationis. Unde quæritur, an si liberi emancipati veniant ad bona patris ex testamento, non ab intestato, ut si sint hæredes scripti ex parte adjectis cohæredibus fratribus qui in potestate manserunt, an propria bona fratribus cohæredibus suis in commune conferre debeant, quæ est quæstio *l. 1.* et *l. 7. hoc tit.* quæ simul explicabuntur. Et eo quidem jure, quod perpetuo obtinuit ante Novell. Justin. inter fratres a patre testamento scriptos hæredes non datur collatio, ut *l. 1.* et 7. et *omnibus ll. D. et Cod.* et approbante etiam Justin. in *l. ult. sup. communia utriusque jud.* et *l. nunc,* §. *Quo a nobis recepto. sup. de rei uxor. act.* Videamus quæ sit ratio, non oportet Jurisconsultum ἀμάρτυρα λαλεῖν καὶ ἄ... Cur ex testamento fratres, qui veniunt ad bona paterna non conferunt propria? Ratio admodum perspicua est, quia non vocantur, aut non veniunt ex testamento ut liberi, sed ut quilibet, ut extranei qualescunque habentes testamenti factionem, *l. 1.* §. *Pompon. de Carbon. edic.* Filio hærede scripto, nihil agis si objicias eum non esse filium, quoniam etiamsi non sit filius, tamen si sit scriptus testamento, hæres esse potest, id est, venit non ut filius, sed ut extraneus quilibet, venit extero jure, ut ait *l. 10. hoc tit.* id est extranei jure. Et æqualitas illa, et communio, quam collatio constituit, eis tantum congruit, qui succedunt in bona de mortui liberorum jure, ut qui simul vocantur jure fraternitatis. Quod ipsum per se nomen, ut est in panegyrico Flaviensium, *nihil est aliud quam æqualitas, et communio,* ut in *l. Verum. pro socio.* Et ita etiam si quid per legatum, aut fideicom. reliquit pater filio emancipato, id capit extero jure, ut ait *l. 10.* id est, ut extraneus. Ac proinde illo nomine non obligatur collationi, quia in id, quod legatum est, non venit ut frater, vel ut filius defuncti, sed ut quilibet hæres, et ita in *l. 16. h. tit.* Si filius emancipatus, cui pater aliquid legavit, vel ut ait, cui aliquid reliquit ultra relictum (quo nomine significatur legatum, vel fideicom.) si ultra relictum, volit etiam venire ad successionem patris intestati, et auferre partem fratri, qui mansit in familia, atque ita plus habere, quam ei reliquit pater, collatione fungi debet. Hoc ideo dicit, quoniam si relicto sit contentus, nullum sustineret onus collationis. Ergo verum est eum, qui quid meretur ex judicio defuncti, vel institutione, vel legato, vel fideicomm. etiamsi partem bonorum paternorum ferat, non pati onus collationis. Denique ex testam. collationem non esse, aut collationi eum non obligari, qui capit ex testam. bonor. paternorum partem. Nec quicquam obstat l. qua offenditur Accursius in *l. 7. hoc tit.* nimirum *l. 2. de coll. dot.* quæ dicit, filiam datam in adoptionem a patre naturali, et hæredem institutam ab eodem, debere conferre bona propria, et dotem sicut emancipatam. Et si pater ejus adoptivus adhuc vivet, debet etiam ea conferre. Ergo instituta hæres confert. Sed (nolo esse longior) verissimum est perspicue, quod notavit Azo, ita ponendam esse speciem ad *d. l.* 2. ut omnia congruant, cum non possint literis omnia exprimi, quæ ad unam speciem spectant. Pleraque nobis subintelligenda, atque supplenda relinquuntur, ita ut non sit temere ex eadem lege generaliter statuendum, hæredem, institutum, vel institutam conferre bona propria, sed quibus receptum est hæredem institutum etiam pati onus collationis, et sunt ne casus aliqui, quibus hæres institutus illud onus sustineat? Sic sane, ut puta, si hæredi instituto alius filius præteritus committat edictum de bonorum possess. contra tabulas, id est, si hanc faciat viam et sibi et fratri instituto, si velit, perveniendi ad bona defuncti patris. Quo casu si instituto filio additi fuerint cohæredes ex eodem testamento, et forte institutus sit ex modica parte commisso edicto, vel beneficio præteriti, simul veniet, licet institutus sit ad bonorum possessionem contra tabulas ratione portionis accrescentis, id est, quod ea via plus capiat, quam ei dederit scriptura testamenti, subjicitur muneri collationis. Et ita etiam in eadem persona, id est, in filia data in adoptionem hæc proponitur *l. 1.* §. *In quoque. de coll. bon. l. Non putavit* §. *In adoptionem. de bonor. possess. cont. tab.* Et secundum hoc rectissime in *l. 1. hoc tit.* ut filius emancipatus nihil conferat fratribus suis, exigitur, ut non tantum sit testamento scriptus, sed etiam ex testamento successionem obtineat adita hæreditate, vel agnita bonor. poss. secundum tabulas: nam si filius emancipatus testamento patris hæres scriptus, alio jure veniat ad bona patris, quam testamento, et eo jam plus nanciscatur, quam ei adscripserit pater, ut puta alio filio præterito rescindente testamentum per bonorum possessionem contra tabulas, vel alio filio exhæredato rescindente per querelam inofficiosi testamenti, et intestatum patrem faciente omnimodo, atque ita viam aperiente etiam fratri instituto, ob obtinendam majorem portionem in bonis paternis: sane æquum est, ut collationem admittamus, imo necessariam esse dicamus, *l. 1.* §. *Toties. de coll. bon. l. 3. de collat. dot.* Non est omittenda exceptio, quæ additur in hac *l. 1.* et 7. ut ex testamento non detur collatio inter liberos nisi pater nominatim caverit filium emancipatum conferre etiam a se donata, vel filiam emancipatam vel etiam filiamfam. conferre dotem a se datam ex voluntate defuncti. Collationi non est locus inter eos, qui veniunt ex causa testamenti, non aliter. Hodie autem ex Novella Justiniani *de triente, et semisse,* liberi, qui ex testamento veniunt ad bonorum possess. patris: licet non caverit testator specialiter, ut propria bona conferrent, debent ea omnia, quæ habent, in commune conferre, nisi nominatim vetuerit testator ne ea conferant. Vetus hæc est regula: ex testamento non esse collationem, nisi testator velit esse. Nova hæc est regula: ex testamento esse collationem, nisi testator esse noluerit: ut plane hodie nihil intersit inter causam testati, et intestati. Nam sive ex hac, sive ex illa parte veniant liberi, sustinent munus collationis, nisi noluerit pater esse collationem. Et observandum maxime ex *l. Ex parte.* §. *Intestato. famil. ercisc.* sufficere tacitam voluntatem defuncti. Si pater ab intestato voluerit non esse collationem inter fratres, non erit collatio. Sufficit voluntatis indicium, ut in specie d. §. Si pater inter vivos, vel etiam codicillis factis ab intestato inter liberos emancipatos, et eos, quos habet in potestate, diviserit omnia bona sua, et nihil indivisum reliquerit, videtur exclusisse munus collationis. Ut in hac specie ob voluntatem defuncti, ab intestato non est collatio inter liberos: ita hodie dicemus in eadem specie ex testamento non fore collationem inter liberos. Nondum satis est: nam quæres, cur regulam juris veteris, quæ nitebatur optima ratione, ut ante docui, mutaverit Justinianus? Non caruit sua ratione: jure veteri ex testamento erat collatio, si id cavisset testator. Quod si non cavit per oblivionem, inquit Justin. sæpe in testamentis, et in aliis negotiis judices spectant, quid per oblivionem factum non sit, *l. 1.* §. 1. *de liber. legat. l. Seja. ff. de inst. vel inst. leg. l. Arist. quæ res pignori oblig. poss.* Si per oblivionem, inquam, pater non cavit collationem fieri inter fratres venientes ex testamento, an non dices tamen esse æquum, ut fiat collatio vel ex tacita voluntate defuncti? Justinianus autem præsumit semper per oblivionem excidisse patri, et hoc colore, quasi per oblivionem non caverit, induxit generaliter, etiamsi de collatione nihil dixerit pater, ex testamento collationem esse. Et hæc est ratio No-

velim. Sed ne quis opinetur, liberos suos omnia, quæ habent propria conferre, singula vel strictim recensere operæ pretium est, quæ in collationem veniunt. Et primum quidem loquamur de liberis emancipatis. Liberi emancipati conferunt bona profectitia, id est, donata a patre, id est, quæ sunt ex re patris, quæ habuerunt tempore mortis patris, non quæ alienaverunt: nam emancipato pater donat rectissime) sive dolo malo, sive ea pater eis donaverit post emancipationem, sive in ipsa emancipatione: nam et plerumque solebat pater in emancipatione ipsa aliquid donare filio, quo fretus poneret fundamenta familiæ suæ, *l. Ut liberis. in fin., hoc tit. l.* 2. et *ult. inf. de emancipat. liber.* et *Novel. Leonis* 25. Spartianus in Adriano: *Filium*, inquit, *dato patrimonio emancipatum*. Vis fiebat emancipato patrimonio nullo dato, alioquin abdicatio esset potius, quam emancipatio. Conferunt autem tam ea, quæ in ipsa emancipatione eis largitus est pater, quam quæ post emancipationem: liberi emancipati conferunt etiam bona adventitia jure veteri in totum, quæ aliunde quæsierunt post emancipationem: Jure novo ex constitutione Justiniani conferunt tantum usumfructum eorum bonorum, qui solus pertineret ad patrem, si in potestate ejus mansisset, *l. ult. inf. de bon. quæ lib. l. ult. hoc tit.* in qua etiam Justinianus ait se hoc introduxisse favore liberorum, id est, singulari studio dictum erga liberos, detraxisse patri, quod competebat jure potestatis, et dedisse liberis, relicto patri usufructu solo, dum viveret. Denique profectitiorum bonorum liberi emancipati plenam proprietatem conferunt, adventitiorum autem usumfructum duntaxat eorum, quæ scilicet acquisierant ante mortem patris: nam acquisita post mortem patris nunquam conferunt. Ea scilicet tantum conferunt, quæ habuerunt tempore mortis patris, non quæ habere cœperunt post mortem patris, *l.* 13. et 15. *hoc tit.* et *Nov.* 75. Et hoc est, quod ait *l.* 12. *hoc tit.* non conferri castrense peculium, nec relictum, quod verbum est morientium, cedere viventium, *l. ult. comm. prædior.* Non conferri, inquam, castrense peculium, nec relictum, quod pater filio emancipato veluti præcipui titulo reliquit, quia scilicet filius post mortem patris id acquirit. Nunc de suis dicamus. Sui, qui in potestate manserunt, nihil conferre possunt, quia nihil habent proprium, quod conferant. Possunt habere castrense peculium proprium, aut quasi castrense, sed ut jam nota dixi, constitutiones, neque ab emancipato, neque a suo ea peculia conferri volunt, sed retineri præcipuo jure, et favore militiæ. Possunt etiam sui habere peculium paganum profectitium, vel adventitium, sed id etiam eis non est proprium patrimonium, sed quasi patrimonium. Igitur id jure etiam non conferunt. Conferunt tantum bona propria sua, non nostra. Peculium filiifam. non est proprium ejus patrimonium, sed quasi patrimonium tamdiu quamdiu pater vivit, *l. Hinc quæritur. l.* 48. *de pecul. l. Si decem hæreds. de statulib.* Et quatenus in peculium dicitur esse quasi patrimonium, id etiam non male dices quasi conferri, non sine illo afflso conferri abcise. Quia mortuo patre, et peculia pagana magis veniunt in communionem ut bona paterna, quam collatitia bona, quia peculium finitur morte patris, *l.* 1. *quando de pecul.* Et eadem ratione dicam, donationem a patre collatam in filiumfamil. non conferri. Qua de re possent dici multa, quæ ego attingam strictim, et dilatabo, et explicabo in *l. Si donatione.* et *l. Si ex liberis.* Sed interim sic statuo, donationem a patre factam filiofam. mortuo patre non conferri, quia inutilis est donatio, quia quod ita donatum est filiofam. non est ejus proprium. Et adeo inutilis est donatio, ut secundum jus vetus, etiam non confirmetur morte patris, *l.* 1. §. 1. *pro don.* Morte, inquam, patris sola non confirmatur, et silentio: et ideo ea donatio venit in communionem, et in judicium familiæ erciscundæ, ut paternum aliquid, non ut collatitium, quod in communionem redigat filiusfamil. cui donatio facta est. Ergo proprie non confertur. Attamen certum est, judicio extremo patris confirmari donationem filiofam. factam, si quæ donavit vivus filiofamil. caveat se ex testamento apud filiumfamil. permanere velle, quo genere, id quod donatum est filiofamil. capitur non ut donatio, sed ut legatum, sive relictum, ut, si quis diligenter animadvertat, ostendit *lex Donatione. sup. de donat. inter virum et uxor.* quod si capitur ut legatum, vel etiam, quod negari non potest, ex judicio patris ultimo, ergo non confertur: quia post mortem patris acquiritur; et ea tantum in collationem veniunt, quæ liberi acquisierunt ante mortem patris. Verum notandum est hodie ex constitutione Justiniani, id est, ex dicta *l. Donationem*, donationem factam filiof. morte patris sola confirmari, imo et retrotrahi, sive reduci ad id tempus quo facta est. Quo posito sequitur necessario eam donationem debere conferri, quasi rem ante mortem patris quæsitam, quia confirmatio illius donationis, quæ fit morte patris, retro recurrit. Dies donationis non descendit ad diem mortis patris. Sed dies mortis patris adscendit, et recurrit ad diem factæ donationis. Et generaliter, quod valde novum est, sublatis controversiis JC. in *d. l. Donationem*, definit, ut deinceps omnis confirmatio et omnis ratihabitio retrotrahatur. Quæ sententia est magni ponderis, et dirimit innumeras quæstiones. Nam constabat olim inter Sabinianos et Proculianos, an semper ratihabitio retrotraheretur, quod statim deprehendes ex *l.* 1. §. *Sed etsi quis. de vi et vi arm.* Et inde non constabat inter JC. servus, qui censu manumissus esset, utrum intelligeretur esse liber ex eo die, quo lustrum conditum est. Nam ut scitis, dum census agebatur civium Romanorum, et census censendo erat præstitutum quinquennium, quod lustrum dicebatur, et in extremo quinquennii moris erat condi lustrum, quod fiebat solemni sacrificio facto, et lustratis civibus Romanis. Lustrum igitur conditum est finis census censendo, et lustrum conditum confirmat ea omnia, quæ retro acta sunt in censu. Inde, ut ex fragmentis Ulpiani didicimus, inter prudentes erat dissensio: is servus, qui voluntate domini professus fuisset se esse civem Roman. et nomen suum inter censum dedisset, utrum ex eo die, quo census esset inter cives Romanos, intelligeretur esse civis Romanus, utrum ex eo die, quo lustrum conditum esset, ut eleganter scribit idem auctor. Alii dicebant censum descendere ad diem lustri conditi, non lustrum recurrere ad diem census. Alii dicebant lustrum recurrere, et retrotrahi ad diem, quo is servus inter cives Romanos census esset, et ex eo die eum liberum factum videri, quam retroacto lustro. Et hanc controversiam, quam notat Ulpianus, eandem notaverat M. Cicero 1. *de Oratore.* Sed locus nondum purgatus fuit a quoquam, quem veteres membranæ conservarunt integrum. Verba hæc sunt: *Quid de libertate, quo judicium nullum gravius esse potest? nonne ex jure civili potest esse contentio, cum quæritur is, qui domini voluntate census sit, continuo ne, an post lustrum conditum sit liber.* Vulgo male *si quæritur, etc.* nota illis verbis, quæ restitui, quam ante notavi controversiam, quæ fuit inter prudentes, utrum lustrum conditum retrotraheretur, an census recurreret usque ad lustrum, utrum manumissus ex eo die liber esset, quo census esset an quo lustrum conditum esset. Et cum omnis confirmatio hodie retrotrahatur, et ut idem auctor ait, omnia, quæ censu acta sunt, lustro confirmentur: et dicamus etiam eam confirmationem retrotrahi. Postremum est, ut adnotemus, filiumfam. sive alium hæredem, vel etiam filiamfamil. conferre dotem datam a patre. Pater filiæfamil. donat inutiliter, dotem dat utiliter, et quamvis filia sit in ejus potestate, dos tamen est filiæ non quasi proprium patrimonium, sed vere proprium patrimonium filiæ nec ullo modo censetur ex bonis paternis, abscessit penitus bonis patris, ut non possit filia habere castrense, vel quasi castrense peculium, sed possit habere proprium patrimonium, nempe dotem. Igitur dotem profectitiam debet conferre, quasi proprium patrimonium. An et adventitiam debet conferre? distinguendum est, sed hoc explicabitur in *l.* 4. *hujus tit.* Et eadem ratione filiusfamil. confert donationem propter nuptias, quoniam est veluti dos mariti. Igitur proprium patrimonium filiifamil. ut proprium patrimonium, non quasi patrimonium conferri debet. Rectissime enim in libris nostris ea, quæ donantur propter nuptias vocantur ἀντίφερνα, id est, contrariæ dotes: ut pro sua parte mulier dotem dat marito: ita vir enim pro sua parte dotis loco vir dat uxori donationem propter nuptias. utraque ergo dos est, et utraque subjicitur collationi.

## *Ad L. I. II. III. IV. et V.*

L. I. *Emancipatos liberos testamento hæredes scriptos, et ex eo successionem obtinentes, a patre donata fratribus conferre non oportere, si pater ut hoc fiat, supremo judicio non cavit, manifesti juris est.*

L. II. *Si pater intestatus decesserit, relictis duobus filiis, et cujus nomine dotem promiserat: portiones hæreditatis æquæ sunt, et dos nihilominus ita conferenda est, ut pro portionibus fratres ejus a necessitate præstandæ ejus dotis liberentur.*

L. III. *Pactum dotali instrumento comprehensum, ut contenta dote, quæ in matrimonio collocabatur, nullum ad bona paterna regressum haberet, juris auctoritate improbatur, nec intestato patri succedere filia ea ratione prohibetur. Dotem sane, quam accepit, fratribus, qui in potestate manserunt, conferre debet.*

L. IV. *Filiæ dotem in medium ita demum conferre coguntur, si vel ab intestato succedant, vel contra tabulas petant, nec dubium est profectitiam, seu adventitiam dotem a patre datam, vel constitutam, fratribus, qui in potestate fuerunt, conferendam esse. His etenim, qui in familia defuncti non sunt, profectitiam tantummodo dotem post varias prudentium opiniones conferri placuit.*

L. V. *Dotis quidem portio perseverante matrimonio tibi non competebat. Quamvis enim ex intestato patre defuncto, fratri conferre debueras: non tamen eo nomine adversus maritum tibi actio potuit esse cum eo minus in partem tibi delatæ successionis patris auferre poteris.*

Heri exposui generalia præcepta de collationibus, et ea, quæ specialiter constituuntur in *l.* 1. et 7. satis accommodate in ipso limine, ut admoneremur collationis munus non sustinere eos liberos, qui ex testamento veniunt, nisi hoc ipsum pater nominatim in testamento significasset, quod hodie immutatum est, ut inde intelligeremus hunc titulum pertinere tantum ad successionem intestati. Denique cur datur ea de re lex prima? Ne scilicet ex testamento fiat collatio, ut intelligas, titulum tantum pertinere ad successionem intestati: sed hodie pertinet ad utramque. Nunc venio ad *l. quæ* 2. 3. 4. et 5. quæ omnes sunt de collatione dotis, et possunt una hora comprehendi. Ac poterit etiam obiter adjungi interpretatio *l.* 9. Ex *l.* 2. intelligimus filiam dotem profectitiam in medium conferre fratribus, quibuscum succedit patri communi ab intestato. Et notandum non solum dotem a patre datam filiæ nomine, sed etiam promissam, nec datam, post mortem patris filiam in medium conferre, quod æquissimum est eam de suo in solidum dotatam esse, ut ait *l.* 1. §. *pen. de col. dot.* Et conferendo dotem fratribus, ejus nomine promissam a patre defuncto; hoc consequuntur fratres, ut ipsa sibi in solidum eam dotem constituat de suo, id est, de sua parte, non de parte fratrum cohæredum. Et ita convenienter *d. l.* 1. §. 1. etsi promissa tantum dos sit, ejus collationem fieri. Quæres, quomodo possit conferri dos, quæ promissa tantum? Conferet filia dotem promissam suo nomine a patre, liberando fratres obligatione præstandæ dotis pro rata partium, ex quibus sunt hæredes, ut si duo sint fratres pro besse, liberando unumquemque pro triente, utrumque pro besse. Et quæres rursus, quomodo soror possit liberare fratres, qui non sibi, sed marito obligati sunt, quatenus pater marito dotem promisit daturum non filiæ, ex qua stipulatione hæredes ejus tenentur pro portionibus hæreditariis. Quid igitur fieri potest, et filia, cui non sunt obligati fratres dotis nomine, eos

liberet, et absolvat? Hoc fiet, si suscipiat soror in se totam obligationem dotis, qua ipsa tantum obligatur pro triente, ex persona defuncti patris, cui hæres extitit una cum duobus fratribus, et præterea si caveat defensum iri fratres adversus maritum, quandoque agentem adversus eos ex stipulatu. Cautio defensionis, seu cautio indemnitas pro liberatione est. Hoc loco videntur corrupta esse Basilica, in quibus ita est, dum explicant, quod dixi, qua ratione soror liberat fratres, necessitate præstandæ dotis, dum ajunt, καὶ νῦν λαμβάνουσα τὸ μέρος αὐτῆς, quod est, *accepta parte ejus*, quod nullum sensum habet idoneum. Igitur legendum est, καὶ λαμβάνουσα τὸ βάρος προικός, id est, *suscipiens onus integrum solvendæ dotis marito*, et promittens indemnes damno servaturam fratres consortes. Et suscipiens, inquit, dotis integræ persolvendæ onus, compellitur cavere fratribus defensum iri eos, si forte conveniantur tanquam hæredes patris, qui dotem promiserat genero. Denique cautio defensionis, sive indemnitatis pro liberatione est, lex 2. loquitur de dote profecta. Quæro an etiam soror in medium conferre debeat in familia erciscunda dotem ejus nomine datam, vel promissam ab extraneo, quæ dicitur dos adventitia? Et videtur etiam dos adventitia esse conferenda. Quandiu? cum eo jure, quod obtinuit ante Justinianum etiam adventitia bona essent conferenda, propterea quod et hæc acquirebantur pleno jure patri, non minus quam profectitia. Et ita adventitiam dotem conferri ostendit lex 1. §. *Sed si sub conditione. D. de collat. dotis.* Pater, vel extraneus, inquit, quod cum dicit, tollit discrimen inter profectitiam, et adventitiam dotem, pro muliere dotem promisit sub conditione, et antequam conditio existeret, mortuus est pater, eique ea mulier hæres extitit una cum fratribus, cavere debet curante arbitro familiæ erciscund. se dotem collaturam cum extiterit conditio. Ergo etiam dotis adventitiæ collatio est. Idque evidenter demonstrat *Novella 97. de æqualitate dotis, in fi.* dum aperte ait, dotem datam mulieri a matre, vel avia conferri. Mater extranea est filiæ, itemque avia. Et is tantum in hac parte dicitur non esse extraneus, qui mulierem habet in potestate. Dos a matre, vel avia profecta confertur. Ergo dos adventitia confertur. Ea enim est dos adventitia, quæ ab extraneo data est. Verum utitur hac in re distinctione quadam *lex. 4. huj. tit.* quam nunc explicabo, loquitur de filiamfam. aut intelligenda omnino est de filiafamil. ut semper in libris nostris, quoties filius, vel filia nominatur, nullo alio adjecto, exaudire nos semper oportet filiumfam. vel filiamfamil. filius, nisi adjicias, emancipatus, filiusfam. intelligitur, *l. 8. §. 4. de inoff. testamen. l. Filiæ. sup. famil. ercis.* Hoc autem vult *lex 4.* filiamfamil. quæ intestato patri succedit una cum fratribus ex capite unde liberi. vel ex parte, qua liberis prætor pollicetur bon. possess. contra tabulas, conferre iis fratribus dotem, si fuerint in familia defuncti patris communis. Atque adeo filiam suam hæredem, fratribus æque suis hæredibus conferre non tantum profectitiam dotem, sed etiam adventitiam. Ex quo intelligitur et necessario sequitur, etiam adventitiam dotem esse proprium patrimonium filiæfamilias etiam vivo patre, cum sit conferenda post mortem patris. Sui nihil proprium habent, excepto castrensi, vel quasi castrensi peculio, nisi dotem, aut donationem propter nuptias, quæ veluti alia dos est. Nam statim atque dos constituta est filiæ a patre, abscendit bonis patris, et fit non quasi patrimonium, sed verum et proprium patrimonium filiæ, quod neque avelli ei unquam potest a patre, nec diminui. Et eadem est ratio dotis adventitiæ, ut filiæfamil. proprium sit patrimonium, nec in ea vivus pater quicquam juris habeat, quod consequentia probant. Nam ut profectitia dos post mortem patris, quod sit proprium patrimonium filiæ, confertur fratribus suis, ita et adventitia. Ex eo etiam intelligimus (quod valde est notandum) suos, qui proprium aliquid habent, id omne suis conferre semper, excepto peculio castrensi, vel quasi. Sui igitur, qui habent quid proprium, id est, qui habent dotem, vel donationem propter nuptias, nihil enim aliud habere possunt extra peculium castrense, vel quasi, id omne suis conferunt. Breviter hoc in prima parte vult lex, ut filia sua hæres fratribus suis æque hæredibus, cum quibus succedit patri ab intestato, vel rescisso testamento per bonorum possess. contra tab. in medium conferat, non tantum profectitiam dotem, sed etiam adventitiam, fratribus autem non suis, ut filio emancipato, filiafam. non confert dotem adventitiam. Erat hac in re, ut significat *l. 4.*, inter prudentes contentio, sed tamen eam dirimit Imper. facta differentia inter suos hæredes, et emancipatos, ut filiafam. suis fratribus conferat utramque dotem, fratribus emancipatis profectitiam tantum, non adventitiam. Et ut statim adferam rationem, nihil est obscurius in hoc tractatu, quam explicatio rationis. Ratio perspicue hæc videtur esse, ut filiafam. fratri emancipato non conferat dotem adventitiam, ne duplici incommodo afficiatur, concursu fratris emancipati, qui ei abradit partem, cum jure civili succederet in assem defuncto patri, jure summo, et præterea collatione dotis adventitiæ, in quo est æquitas evidens: rationes tuentur æquitatem, et eleganter Cassiodorus in Rhetorica, rationem esse animam et medullam legum, quæ æquum bonum tuetur. Sic igitur dicamus iterum, filiamfamil. non conferre fratri emancipato adventitiam dotem, ne duplici incommodo adficiatur concursu fratris emancipati, qui ei abradit partem, cum jure civili succederet in assem, collatione dotis adventitiæ. Confert tamen dotem profectitiam, in quo est etiam et duplex incommodum. Cur non habita ratione duplicis incommodi, vis filiamfam. sustinere collationem dotis profectitiæ concurrente fratre emancipato? Quia scilicet dotem profectitiam, id est, quæ profecta est ex bonis paternis, æquius est confundi cum paternis bonis, unde profecta est, cum etiam morte filiæ soluto matrimonio, dos profectitia, licet penitus abscesserit bonis patris, ad ea tamen redeat: adventitia autem non redeat, sed maneat apud maritum mortua filia in matrimonio, *l. 23. de evict. l. Mulier. de cond. instit.* et *Ulp. lib. reg. tit. de dotib.* Ita ut inde possis duas constituere differentias inter dotem profectitiam, et adventitiam, quod illa facilius recurrat unde profecta est, et suæ origini restituatur: et quod adventitiam non conferat filiafamilias emancipatis fratribus. Recte hoc loco adnotaverunt Joannes et Azo, hodie neque suis, neque emancipatis fratribus conferri dotem adventitiam, quod generaliter constitutum sit a Justiniano, bona adventitia non acquiri patri, et consequenter non conferri, sed præcipua retineri a liberis, qui ea acquisierunt, nisi quantum attinet ad ususfructum, quem solum patri reliquit Justinianus in bonis adventitiis. Hoc igitur approbant, dotem adventitiam, et cetera bona adventitia non venire in collationem ex *l. ult. h. t.* Sed quæramus, cur sui conferant, ut probavi jam ex *l. 4.* suam conferre dotem suis hæredibus, suum hæredem conferre donationem propter nuptias suis hæredibus, et tamen emancipati emancipatis non conferunt in *l. 9. h. t.* Non explicatur ratio liquido, et quæcunque non est liquida ratio, non est ratio. Explicanda igitur est *l. 9.* Duæ sunt ejus partes: prima illud districte tradit, cessare collationem inter fratres emancipatos. Secunda pars ostendit, emancipatum conferre bona propria fratri, qui remansit in potestate patris, si nullum sit testamentum, inquit, quia, ut heri ostendi, et rursus inculcavi hodie, ex testamento cessat collatio secundum jus, quod sequimur recitantes constitutiones hujus libri. Quod obtinuit ante Justiniani Novellam *de triente, et semisse.* Ergo ait, si nullum sit testamentum: quia qui venit ex testamento nihil confert. Et adjicit, si etiam nullum sit novissimum judicium patris, quod male Græci interpretantur de testamento imperfecto, quod tantum valet inter liberos, §. *Hoc consultiss. §. Ex imperfecto. inf. de test.* Quoniam lex ante dixerat nullum exstare testamentum, neque perfectum igitur, neque imperfectum, quod jure subsistat, quoniam imperfectum, quod jure sustinetur, pro perfecto inter liberos habetur, et ideo, quod subjicit novissimum judicium, si nullum exstat, aliud quiddam est, quam imperfectum testamentum, nempe si codicillis factis ab intestato pater filio emancipato reliquerit partem suorum bonorum jure legati, aut fideicommissi. Nam in codicillis directo non scribitur hæres, vis et exhæres: nam et ita, qui venit ex judicio defuncti, id est, qui meruit judicium defuncti, qui venit ex codicillis factis ab intestato, ex hoc novissimo patris judicio non patitur munus collationis, *l. 1. §. Vel maxime. de coll. bon.* Hæc est sententia *l. 9.* Et interim ex ejus initio dicimus, emancipatum emancipato non conferre. Cedo cur suus suo conferat, et emancipatus emancipato non conferat? Et placebit valde, si respondeas, eos tantum suos conferre, qui aliquid habent, dotem, vel donationem propter nuptias, quæ est alia quædam dos, et in iis, quæ propria habent sui, emancipatorum jure censentur, patrisfam. jure censentur, ut ait *l. 2. ad Senatusc. Macedon. l. 15. §. Servus. de castr. pecul.* Jurisconsultus ait, in castrensi peculio, quod ei est proprium patrimonium, eum filiumfam. esse pro patrefam. Ergo suus in eo quodcunque habet proprium, sive militare peculium sit, sive dos, aut donatio propter nuptias pro patrefam. pro filio emancipato habetur. Emancipatos autem suis conferre constat. Emancipati autem ideo emancipatis non conferunt, quia alter alteri nullum adfert incommodum, alter alteri nihil demit in concursu successionis paternæ, quia par est jus utriusque, et conditio, nec plus juris in bonis paternis alter habet altero, sicut suus plus juris habet in bonis paternis, quam emancipatus, aut is, qui pro emancipato habetur. De collatione dotis etiam notandum est quod habetur in *l. fi.* sororem fratribus conferre dotem, fratribus, inquit, qui in potestate manserunt, etiamsi dos data sit marito, et nondum ei competat repetitio dotis, puta constante matrimonio. Ubi statim quæres, qui possit conferri a muliere dos, quam non habet, quam a marito nondum repetiit, imo nec repetere potest constante matrimonio: lex docet, dotem conferri eo minus percipiendo ex bonis paternis, quod in idiotismo est, *rapporter ou moins prenant.* Varie fit collatio, fit reipsa, id est, divisione, fit cautione defensionis, ut in *l. 2.* fit cautione collationis, id est, si reis, vel pignoribus caveat, se collaturum cui conferre debeat, *l. 1. §. Jubet.* et *§. Quamvis. de collat. bon. l. Filium. §. Videamus. de bon. poss. cont. tabul.* Fit etiam remissione, vel ut Græci loquuntur, παρὰ τοσοῦ τὸν γῆφει, quod in Novellis male interpretatus est Haloander, id est, si tantum remittat ex bonis paternis, quantum debet conferre, si eo minus capiat ex bonis paternis. Et ita *l.* docet, dotem non repetitam a marito, mulierem conferre fratribus remissionis genere, id est, tantum remittendo ex bonis paternis, quantum in dote est, quod conferre debet. Quod genus collationis etiam comprobatur *l. 1. §. Sed sin tantum. de bon. collat.* et qui locus non adnotatur, *l. Cum post. §. pen. D. de administ. tut.* et *Novell. 97.* Quæ ut ibidem adnotavi, nonnihil derogat constitutioni *l. 5.* Restat tantum ex pollicito ut explicetur *l. 3.* quæ etiam de collatione dotis loquitur. Pater cum nuptui collocaret filiam, dotali instrumento pepigit, ut filia contenta dote esset, nec ad cetera paterna ullum haberet regressum post mortem suam, id est, ne ei succederet jure legitimo, vel jure prætorio. Lex ait nullam esse pactionem, quæ impugnat jus publicum, quæ derogat liberis, et eripit legitimam, vel honorariam successionem jure publico delatam, et nihilominus conferre dotem mulierem si velit ex æquo patri communi ab intestato cum fratribus succedere. Hæc est sententia *l. 3.* quæ ducta est ex responsis Papiniani, id est, ex *l. ult. de suis, et leg. hær.* Quæ improbandæ hujus pactionis hanc rationem adfert, quod non oportet privatorum pactiones ll. auctoritate censeri, legem lege abrogari posse, legem privata conventione abrogari non posse: non habere legum auctoritatem privatam pactionem adversus leges ipsas: habere tamen privatam conventionem legum auctoritatem adversus privatam, quod

ll. publicis justæ conventiones approbentur, et observentur, non habere legum auctoritatem adversus leges ipsas. Non posse efficere igitur ut filius non sit hæres patri legitimus. Neque obstat, quod est in *l. Si non mortis. de inoffic. testam. l. Si quando. §. Et general. sup. eod. tit. l. 1. §. Si parens. si a parente quis manum.* quam hic perperam explicat Accursius in hac *l.* 3. Nam eadem est ratio harum trium legum, ut recte donat aliquid pater filiæ inter vivos ea lege, ut id imputet in portionem legitimam, et ut recte donet filius parenti manumissori: ea lege, ut id imputet in portionem legitimam, ut ea donatione sibi satisfactum putet. Rata est conventio, quamvis tacite hoc agatur, ne forte testamento exhæredatus, agat querela inofficiosi testamenti, si ei sufficiat quod donatum est inter vivos. Et tamen si expressim convenerit, aliqua re donata filio, ne forte exhæredatus agat querela inofficiosi testamenti, nullum est pactum, quia impudenter ll. publicas impugnat, *d. l. Si quando. §. Illud.* Et est notissimum, frequentissima in jure expressa nocere, tacita non nocere. Et in judiciis sæpe avenit, ut ita necessario distinctionem constituere debeamus inter ea, quæ tacite pugnant cum ll. et ea, quæ palam improbant ll. Non est etiam existimandum conventionem, de qua agitur in hac *l.* 3. ut filia contenta sit dote, nec jure legitimo veniat ad bona patris, et jure eodem, quo venturi sunt fratres valere jure civili, etiamsi juraverit filia, se ita facturam, se non venturam ad successionem patris ab intestato, dotem sibi abunde esse: nam quod non potest fieri pacto non potest etiam fieri jurejurando: hoc generaliter verum est. Non habet plus virium jusjurandum, quam pactum nudum, *l. Juris gentium. §. Et gen. de pact. l. Si quis inquilinos, §. pen. et ult. de leg. 1. l. Non dubium. sup. de leg.* Ex pacto non nascitur obligatio, hæc est regula juris. Ex pollicitatione non nascitur obligatio: ex jurejurando etiam non nascitur obligatio. Ergo non plus potest jusjurandum, quam pactum ad obligationis munus. Et contra, ubi ex pacto nascitur obligatio, nascitur etiam ex jurejurando. Denique eodem jure est jusjurandum et pactum: ut sive convenerit libertus, sive juraverit patrono se operas præstaturum, ex conventione sola, vel jurejurando, nascitur obligatio, *l. 7. de oper. lib.* Ex lege Julia et Papia hæc pactio est legitima, et ideo parit obligationem jusjurandum legitimum, et tamen paulatim, quæ diximus esse ex intimo jure civili abrogata sunt. Primum constitutum est ex pacto licito, et jurejurando esse obligationem, et actionem. Ex pacto solo non est obligatio, vel actio, sed ex pacto, quod est licitum, et jurejurando, quod ei adjectum est, competit actio, *l. Si quis major. sup. de transact.* Denique Pontifici placuit, ut ex pacto illicito, non omni quidem, sed ex eo pacto, de quo agitur in hac *l.* 3. ut filia sit contenta dote, nec ultra dotem desideret intestato patri succedere cum fratribus. Non igitur ex omni pacto illicito, sed ex eo saltem, quod jure civili illicitum est, et jurejurando, ut sit obligatio, et actio in *cap. Quamvis. de pactis, lib.* 6. Aliud est genus pacti, de quo tractatur hoc loco, quod jure civili illicitum est, ut si convenerit instrumento dotali, ut præter dotem datam filiæ nomine, etiam filia ab intestato patri ex æquo succederet cum aliis fratribus. Hæc etiam conventio improbata est in *l. 15. sup. de pact.* Et ratio eadem redditur: quia hæc pactio constringit libertatem faciendi testamenti, quam *lex 12 tab.* dedit civibus Romanis. Hæc conventio impugnat l. 12. tab. et tollit liberam testamenti factionem, dum vult non licere patri plus erogare uni ex liberis, quam alteri, vel non licere patri minus erogare filiæ, quam filiis. Lex potest tollere libertatem testandi, ut lex Voconia, lex Furia, lex Caninia, lex Falcidia, et pleræque aliæ leges testamentariæ, quæ coercent libertatem testandi, nec omnia licere testatori volunt. Privata autem conventio non potest adimere liberam testamenti factionem. Non debet privata conventio legum auctoritate censeri, ut possit, quod et ipsa lex potest. Capitis diminutio impedit, et adimit liberam testamenti factionem ex lege, non pactio privata adversus legem, et officiis promerendæ sunt hæreditates, non pactionibus. Denique nullius de supremis judiciis est constringenda libera voluntas. Et tamen idem accidit huic generi pactionis, quod priori, de quo in *l.* 3. nempe ut postea Imper. Leo hanc pactionem approbarit Nov. 19. etiam non adhibito jurejurando, si quis dote data filiæ, aut pro filia instrumento dotali caveat, ut etiam sibi sit ex æqua parte hæres cum fratribus, ea pactio rata erit, auctore Leone, quia aliquatenus convenit juri publico, cum æquabilitatem constituat inter fratres, ut scilicet filia, quemadmodum jura volunt, patri ab intestato ex æquo succedat cum fratribus. Et quia si improbetur ea pactio, datur occasio perfidiæ, atque mendacii, d. lex 15. aperit perfidiæ fenestram, ut contra quam promiserit pater minus possit testamento filiæ relinquere, quam reliquerit instrumento dotali, et quod aliquatenus ea conventio est contra *l. 12. tabul.* eo quod minuit libertatem testandi, tolerabilius esse censet in hoc conflictu rationum ex utraque parte minui libertatem testandi contra *l. 12. tab.* quam minui æquabilitatem, quam jura constituunt inter fratres ab intestato, et induci inæqualitatem, maxime contra id, quod cautum est antedotali instrumento: ex his duabus rationibus sibi invicem repugnantibus, videtur sibi sumpsisse Leo eam, quæ præponderavit, et ideo etiam magis hanc probavit. De collatione dotis habemus *l.* 2. 3. 4. 5. et 7. Sunt et plures aliæ in *hoc tit.* eadem de re, quarum hodie maximam partem expediam, ubi prius ostendero, qui et quibus conferant. Quod quidem ostendi nudius tertius, redditis veris rationibus et distinctionibus, sed non addidi, quæ nunc additurus sum, et ut facilius omnia teneant adolescentes, quibus præcipue studeo, constituam veluti quatuor regulas. Prima regula hæc sit: liberi emancipati invicem non conferunt, cum simul veniunt ad bona intestati patris in *l. 9. hoc tit. l. 1. §. ult. l. 2. §. Si tres. l. 3. §. Julianus quotiens. D. eod. tit.* Et non conferunt quidem inter se emancipati cetera bona propria, quæ habuerunt tempore mortis patris: quia in successione paterna alter alteri non adfert incommodum, cum omnes eodem et pari jure vocentur. Dotem autem, et donationem propter nuptias profectam a patre sane conferunt emancipati invicem, ne melioris conditionis sint, quam sui, qui invicem conferunt dotem, et donationem propter nuptias profectam ab eo parente, cui succedunt, ut inferius declarabimus. Et ita emancipatos invicem conferre, sicut suos, dotem, et donationem propter nuptias profectam a patre, cui succedunt, ostendit *l. Ut liberi. hoc tit.* Quod et ita puto obtinuisse jure veteri, ne sui, qui hæc conferunt invicem, deteriore conditione sint, quam emancipati. Et in eo igitur *l. Ut liberis.* non est nova, et dicitur nova, sive Novella constitutio in *l. Quoniam. sup. de inoff. testam.* hac tantum ratione, quod velit inter fratres, qui in potestate parentis, veluti matris, aut aviæ non fuerunt, nec esse potuerunt, ut inter eos sit locus collationi dotis, vel donationis propter nuptias profectæ a matre, vel avia. Nam olim non erat locus collationi dotis, vel donationis propter nuptias, nisi inter eos, qui fuerant in potestate morientis, vel erant in ejusdem potestate, etiam in ipso mortis articulo. Valde novum est etiam, quod ad *d. l. Ut liber.* adjecit Justin. in *l. penult. hoc tit.* ut non tantum inter fratres locum habeat collatio dotis, aut donationis propter nuptias profectæ ab eo, cui succedunt simul, sed etiam inter patruos, avunculos, amitas, materteras, et fratrum sororumve filios. Igitur ex *l. pen. et d. l. Ut liberis*, hæc duo noviter introducuntur: nam olim non sustinebant munus collationis nisi sui, vel emancipati, non qui nec sui nec emancipati unquam fuissent a defuncto, quales sunt filii matri, vel nepotes aviæ, et avo materno. Olim non fuit collatio inter alios, quam inter fratres, sed hæc duo nova latius explicabuntur in *d. l. pen. et d. l. Ut liberis.* Proponamus regulam secundam. Secunda regula hæc est: liberi, qui parenti sui hæredes sunt ab intestato, non ex testamento, nisi ex voluntate parentis expressa, vel præsumpta (quæ tamen hodie semper præsumitur ex *Novell. 18. de triente et semisse*) ii, inquam, conferunt invicem dotes suas, et donationes propter nuptias jure veteri, tam adventitias, quam profectitias: quia qui sunt in potestate, hæc sola habent in proprio patrimonio, et in iis, quæ in proprio patrimonio habent, pro emancipatis, et patribusfamil. accipiuntur. Et quasi emancipati igitur, sive patresfam. ea inter se conferunt. Nam ut ante expedivi, emancipati invicem conferunt semper dotes, et donationes propter nuptias, quas acceperunt ab eo parente, de cujus successione agitur. Jure autem novo sui invicem, sicut emancipati etiam invicem conferunt tam dotes profectitias, quam donationes propter nuptias ex nova Justiniani constitutione *l. ult.* quia profectitia bona, vel etiam profectitiæ dotes, aut donationes propter nuptias, licet sint in proprio patrimonio liberorum, non in quasi proprio patrimonio, sed vere in patrimonio filiorum, non fictitie, tamen et dicuntur dotes, sive donationes propter nuptias esse communes patris et filiorum. Denique ita sunt propria, sive proprii patrimonii, ut in earum communionem etiam veniat pater jure potestatis, et proprietatis, *l. 3. solut. matrim.* Qui tamen hodie nihil habet juris, quod ad proprietatem attinet in dote, vel donatione propter nuptias. Denique dos, vel donatio propter nuptias adventitia, et quicquid adventitium est; id est, quod aliunde, quam ex parte patris obvenit filiis, id nulla ex parte pertinet ad patrem proprietatis jure. Nec igitur est commune filii et patris. Nam commune cum dicimus, proprietate commune semper dicimus. Nec enim ulla est communio inter proprietatis et ususfructus dominium. Sunt enim separata dominia, dominium proprietatis, et dominium ususfructus. Tertia positio hæc est: sui emancipatis et veteri et novo jure conferunt duntaxat profectitiam dotem, vel donationem propter nuptias, *l. 4. et ult. hoc tit.* Hanc sui conferunt emancipatis, quia æquius videtur esse, ut mortuo patre, a quo hæc sunt profecta, et collata filiis per causam nuptiarum suæ origini reddantur, et confundantur cum bonis paternis inter eos, qui permixtim ad bona paterna vocantur. Adventitiam autem dotem sui emancipatis non conferunt, nec veteri jure, ne, ut dixi nudius tertius, adficiantur duplici incommodo collatione dotis adventitiæ, quam bonis paternis acceptam non ferunt, et concursu fratrum emancipatorum. Ultima positio hæc est. Emancipati suis conferunt non tantum donationem propter nuptias profectitiam, sed etiam omnia bona propria, quæ habuerunt mortis tempore patris communis. Igitur emancipati concurrentes cum suis gravius onerantur, quam nulli alii. Et hæc sententia ultima utique vera, etiamsi filii sui sint impuberes, qui negentur ex filiis esse defuncti, dummodo acceperint bon. posses. Carbonianam. Nam et his interim confertur quasi interim præsumantur esse filii, donec post pubertatem res diligentius disceptetur, *l. penult. de Carbon. ed.* Item emancipati non tantum conferunt fratribus, qui fuerunt in potestate morientis patris, sed etiam posthumis, qui tamen in potestate futuri erant si vivo patre nati essent in *l. 11. hoc tit.* Nondum natis non conferunt, sed natis post mortem patris. Non possunt conferre nondum natis, quia nondum venerunt in hæreditatem, nondum admiserunt bon. poss. *l. ult. de collat. bon.* Item emancipati conferunt non tantum fratrib. suis, qui in potestate remanserunt, sed etiam filiis suis, quos pater defunctus retinuit in potestate emancipato filio. Quemadmodum sæpe fit, ut pater emancipet filium, et nepotem ex eo retineat in familia. Atque ita emancipati non tantum fratribus, sed etiam filiis, qui in familia remanserunt, conferunt universa sua bona propria ex edicto novo, quod edictum Julianum dicitur, id est, edictum de conjungendis cum emancipato liberis, *l. 1. hoc tit. l. 6. si tab. testam.* Et notandum præterea, collationis onus, atque etiam commodum transire in hæredes, id est, hæres filii emancipati debet conferre, si filii emancipati hæreditatem

acquisierit, ea, quæ defunctus contulisset: sive, filios filii emancipati, ad quem transmissa est filii emancipati successio, confert ea quæ pater conferre debuit. Ac simpliciter hæredi ejus, cui conferri debuit, confertur, ut amita dotem confert filio fratris sui, quam debuit conferre fratri in *l. 14. hoc. tit. l. 1. §. ibid. l. 2. in princ. ff. eod.* Ac postremo etiam notandum est, in hoc proposito emancipatos nos dicere quocumque modo emancipatos, ex *l. 18.* Triplex est emancipatio, Legitima, Anastasiana, et Justiniana. Legitima emancipatio fit solemniter conceptis verbis per imaginarias venditiones, ut Ulpian. docet. Anastasiana fit ex rescripto Principis. Justiniana fit apud quemcunque magistratum competentem, sine rescripto principis, apud quem pater profiteatur suum filium sui juris esse velle, et potestatis suæ, *l. pen. et ult. inf. de emancip. liber.* Nunc cum *l. 18. hoc tit.* dicat nihil referre, utrum quis sit emancipatus solemniter ex l. 12 tabul. an constitutione Anastasii, licet nobis addere, an ex constitutione Justiniani. Denique quocunque modo emancipati sunt liberi onus collationis sustinent, concurrunt in hæreditatem paternam cum fratribus suis: et munus collationis omnium bonorum propriorum in modum dotis, aut donationis propter nuptias profectitiæ. Ex his certo et absolute tenemus, qui et quibus conferant, et quæ etiam conferantur. Nunc ut tertio pollicitus sum, expediam maximam partem ceterarum legum, quæ sunt in hoc titulo. De collatione dotis sumo *l. 8.* cujus hæc est species. Soror in divisione bonorum paternorum ab intestato fefellit fratres, quia pro sua parte tulit plus ex bonis paternis, quam bonum esset et æquum, et non contulit dotem, quam accepit a patre, et habuit tempore mortis patris, quid fiet? quemadmodum hanc fraudem corrigemus post perfectam divisionem? Aut divisio bonorum fit a patre ipso, aut a fratribus ex conventione, ex communi placito, aut ab arbitro famil. ercisc. *l. Si cogitatione. sup. eod. tit.* si fiat a patre inter vivos quasi supremo judicio, ut *l. 20. §. Si pater. fam. ercisc.* vel si fiat a patre codicillis factis ab intestato, ut si, exempli gratia, inter filium et filiam, et filio amplius relinquat, quam filiæ, nec bona inter eos ex æquo partiatur, rata est et pia nihilominus divisio a patre facta, et per eam videtur exclusisse collationem et divisionem dotis, quam dederat pro filia, si modo nihil indivisum reliquerit, ut in *l. Ex parte. §. Intestato. fam. ercisc.* Nihil indivisum reliquit ex bonis, quæ habuit, dos abscesserat bonis paternis, et filiæ minus reliquit in ea divisione, quod pro ea dedisset dotem, videtur exclusisse collationem dotis, maxime, ut dixi, si nihil indivisum reliquerit. Nam si aliquid indivisum reliquit, et filia valit ab intestato venire in partem ejus, quod pater indivisum reliquit, proculdubio compellatur in medium conferre dotem. Et ita explicandus est *d. §. Intestato.* Si divisio facta sit ex communi placito fratrum, remotis arbitris; et hæc quoque divisio rata est, et pia, et ut ait *l. ult. D. famil. ercisc.* fratres, qui remoto arbitrio inter se partiuntur bona paterna, funguntur officio pietatis, quo æque fungitur pater, cum omnia bona sua partitur inter filios. Et ita *D. Ambrosius* 5. de fide, *bona pietas*, loquit, *refugit arbitros etiam in divisione patrimonii.* Quod si divisione facta inter fratres sine arbitris ex conventione, ex permutatione, omnis enim divisio fit per permutationem partium mutuam: si, inquam, in ea divisione aliquis circumscriptus esset, ut in specie *l. 8.* quam proposui, non servata æqualitate, non collata dote in medium, etiam si is, qui circumscriptus est, sit major 25. ann. natu, tamen hanc fraudem emendari convenit post divisionem, accersito arbitro famil. ercisc. nam in bonæ fidei contractibus et judiciis hoc est rarum; etiam majoribus circumscriptis vel in re, vel dolo adversarii subveniri in *l. 3. sup. comm. utr. jud. l. 3. sup. quibus ex caus. major. l. Jure. §. ult. de jure dot.* Idemque fiat, si ab arbitrio famil. ercisc. divisio facta sit perperam, id est, inæqualiter, quod est tertium genus divisionis, nam et hæc divisio, ut indicat *l. 8.* corrigitur iterato arbitrio familiæ erciscundæ. Namque iterari potest causa cognita, quotiens in integrum restitui postulet, *l. 20. §. Familiæ. D. famil. ercisc.* Et præterea observandum est quod ait *l. 8.* reformata divisione, et retractata, sororem, quæ dotem in medium non contulerit, per arbitrium familiæ ercisc. conferre compelli, quod etiam est proditum in *l. 1. de collat. dot.* Quomodo compellatur per arbitrum, qui jurisdictionem nullam habet? Est enim arbiter famil. ercisc. judex delegatus, qui notionem tantum habet non jurisdictionem, quia scilicet si non pareat arbitrio, quo jubetur conferre dotem, nihil consequatur per arbitrium famil. ercisc. *l. 18. hoc tit.* Et hoc est, quod dicitur sæpe in hoc tit. non parato conferre denegari actiones hæreditarias, *l. 11. 12 et 16* atque actionem, quæ hæredibus dari, et competere solent, et auferri omne emolumentum, quod ait *l. 1. §. Si cum duob. D. hoc tit.* Et ut transeamus ad *l. 12.* ea lex illo præmisso, quod ante retuli, filiæ suæ fratribus æque suis hæredibus non offerenti collationem dotis, denegari actiones hæreditarias, subjicit: ut ex sua parte ea soror conferre cogitur dotem, ita etiam fratres ejus, qui in potestate patris manserunt, peculium paganum, quod habuerunt moriente patre, non retinere præcipuum, quia et morte patris desinit esse peculium, et hæreditati paternæ adjungitur, ac proinde res ex eo peculio, ut ait *l. 12.* quæ in eadem causa duraverunt, id est, quæ venditæ non sunt, aut permutatæ a filio vivo patre, venire in judicium fam. ercisc. quasi paternas, deducto tamen eo, quod ex causa peculii debetur extraneo in *l. Certum. sup. fam. ercisc. l. Empt. §. ult. de rei vind.* Hæ res igitur in communionem veniunt, non ut collatitiæ: nec enim ut propriæ conferuntur, sed ut paternæ, morte patris extincto peculio filii, quia et vivo patre non fuere in patrimonio filii, sed in quasi patrimonio. Ergo ne dicas conferri peculium paganum sed venire in judicium famil. ercisc. deducto ære alieno. Et ita etiam filius emancipatus confert bona propria deducto ære alieno, in *l. 6. hoc tit.* Confert, ut Græci ajunt καθαρὰν οὐσίαν, id est, *puram substantiam*, deducto onere et ære alieno, quam acquisierant filii emancipati ante mortem patris, et habuerunt tempore mortis patris. Nam necesse est etiam, ut in eadem causa duraverint: quæ enim filii emancipati vivo patre amiserunt, ea conferre non tenentur. sed ut dixi, quæ acquisiverunt ante mortem patris, et habuerunt moriente patre, etsi forte quid alienaverint, aut dolo malo dissipaverint in fraudem fratrum, ut ostendit *l. 1. §. Conferre. de coll. bon.* Et addit *l. 12.* peculium tamen castrense, quod a me dictum est sæpius, neque conferri, neque venire in judicium famil. ercisc. Non venire equos, sive animalia, non venire arma; quæ proficiscenti ad militiam donavit pater, sed venire prædia in judicium famil. ercisc. quæ donavit pater: nam ea non possunt videri donata intuitu militiæ, ea tantum bona, quæ profecta sunt a patre, deputari in castrensi peculio possunt, quæ sunt mobilia, vel moventia, non immobilia, quoniam dandi prædii filio proficiscenti ad militiam nulla est causa militiæ, quæ impellat patremfam. nulla necessitas. Et ea tantum immobilia sunt in castrensi peculio, quæ filiusfamil. forte miles comparavit ex annonis militaribus, vel tulit ut emerito, vel etiam, quæ tulit ex causa commilitii, id est, ex causa collegii Castrensis *l. 4. sup. famil. ercisc.* Cujus sententia ita explicata est. Et quod dicitur de castrensi peculio in *l. 12.* id etiam notum est pertinere ad quasi castrense peculium. Sed addamus idem etiam hodie obtinere in adventitio peculio pagano, ex *l. ult. h. t.* ut neque conferatur, neque veniat in judicium famil. ercisc. etsi (quod notandum est) ratione ususfructus adventitiorum bonorum, qui solus pertinet ad patrem ex constitutione Justiniani, et pro rata temporis, et pro rata ejus anni, quo pater est mortuus. Ususfructus, qui patri debebatur, conferri debet fratribus, non item fructus futuri temporis. Nam statim a morte patris ususfructus eorum bonorum proprietati consolidatur, et filius bona adventitia incipit habere pleno jure, ut ex eis postea, neque ex proprietate, neque ex usufructu quicquam conferri debeat fratribus. Satis igitur est, si fratribus conferat pro rata ejus anni, quo pertinuit ususfructus ad patrem, pro rata trium mensium, si pater ejus anni tertio mense, aut fine tertii mensis mortuus sit, ceterorum mensium fructus retineat filius suo jure, consolidationis jure. Nam et ususfructus ad eum recurrit morte patris. Et quicquid redit ad filium morte patris alio jure, quam intestatæ successionis, quasi quæsitum post mortem patris, in collationem et divisionem non venit, *l. 15. hoc tit.* Non venit in divisionem, quod acquisivit post mortem patris, l. 15. Nam et quod pater ei reliquit ex testamento, vel codicillis ut præcipuum, id etiam non confert, quia post mortem acquiritur ei, l. 12. Et licet conferat cetera bona propria filius emancipatus, tamen quod ei est relictum præcipui titulo, vel profectitium peculium, codicillis ab intestato factis, non confert. Nam quid est aliud præcipuum, quam quod non confertur, nec est commune cum fratribus, quæ omnia nescio, an liquido intelligantur. Ex hoc titul. explicandæ tantum restant leges quatuor. Duæ de donatione simplici, *l. Si donatione. et l. pen.* Et an conferenda sit donatio simplex, quæ et donatio directa dicitur in *l. Donatio. inf. de donat.* Aliæ autem duæ leges sunt de collatione dotis, et donationis propter nuptias, quas quod sint proximæ, et conjunctæ iis, quæ eadem de re hori tractavi, ne ejus rei seriem interrumpam, debeo, ut mihi videtur re ponere priore loco, *l. Ut liber. et l. Antep.* In *l. Ut liberis.* hoc primum constituitur, et in dividendis bonis patris ab intestato, filia sua, vel emancipata, fratri suo, vel emancipato conferat dotem pro se a patre datam, vel promissam nurui, vel ipsi filio, ut nos eam conferat in nurum uxorem suam, et exemplo filiorum, ut idem servent ceteri liberi in dividendis bonis avi, vel proavi paterni. Et ita fit, ut emancipati invicem, et sui quoque invicem conferant dotes suas, vel donationes propter nuptias, quas acceperunt a patre, vel avo, aut proavo paterno, in cujus bona veniunt ab intestato, quod etiam jure antiquo obtinuit, ut heri ostendi. Neque in hac parte est nova constitutio *l. Ut liberis.* Nova tantum est in eo, quod sequitur, ut in dividendis bonis maternis ab intestato filia conferat fratribus, vel sororibus dotem a matre datam, vel promissam, et filius conferat donationem propter nuptias a matre datam, vel promissam filio, vel nurui. Quod confirmat etiam *l. Quoniam sup. de inoffic. test.* in qua hæc *lex Ut liberis.* dicitur esse Novella constitutio. Novella, scilicet hac in re, quod ex ea sit locus collationi dotis, et donationis propter nuptias, non tantum si agatur de successione patris, avi, aut proavi paterni, in quorum potestate sunt liberi, vel in quorum potestate fuerunt per emancipationem, sed etiam si agatur de successione matris, avi, aut proavi materni, qui nullam in liberis potestatem habent, aut possunt habere, quod postremum nunquam antea obtinuit. Et tantum abest, ut olim fuerit collatio inter cognatos transversi ordinis succedentes defuncto cognato, vel directo ordine inter parentes, succedentes liberis, ut recte Baldus notat in *l. 9. h. tit.* ut nec inter liberos fuerit collatio, nisi suos, vel emancipatos, quos discriminat ratio potestatis, eo quod jure civili potiora jura habent in successione, quam emancipati. Quod quidem discrimen nullum exstat inter eos liberos, qui veniunt ad bona matris, vel avi, aut proavi materni. Et tamen inter eos Novella constitutio *l. Ut liberis.* collationem inducit dotis, et donationis propter nuptias profectæ a matre, avo, aut proavo materno, cui succedunt ab intestato. Non est nova constitutio in eo, quod proposui tertio, ut sit inter suos, et emancipatos collatio dotis, vel donationis propter nuptias, quam promeruerunt ab eo parente, in cujus bona pariter succedunt: nam et idem olim obtinuit. Non est etiam nova constitutio (ut hæc dum persequar, interim adnoto quæcunque in hac lege continentur) in eo quod dat collationem dotis, et donationis propter nuptias profectitiæ inter liberos rescisso testamento per querelam inofficiosi testamenti id est, per aliquem ex liberis, qui exhæredatus sit, atque ista re deducta ad causam intestatæ successionis. Nam et idem

olim obtinuit in totum rescisso testamento per querelam inofficiosi testamenti omnibus venientibus ab intestato in bona defuncti parentis, non etiam rescisso testamento pro parte tantum. Nam si testamentum sit per querelam rescissum pro parte tantum, veluti filio instituto pro parte, et alio exhæredato, quo genere ex post facto qui testatus decessit in totum, fit pro parte testatus, et pro parte intestatus: quia querela rescindit tantum testamentum pro parte, id est, exhæredatus tantum aufert semissem bonorum, et instituto fratri semissem reliquit. Hoc enim casu inter eos non est collatio, quia diverso jure veniunt, unus jure testati, alter jure intestati. Inter eos, qui tam diverso jure veniunt non est collatio, sed inter eos, qui eodem jure veniunt, aut venire possunt, *l. 6 et 7. de collat. dot.* Quæ ex contrario ostendit, si veniant omnes eodem jure rescisso testamento per querelam inofficiosi testamenti, collationem dari. Ne dicas etiam ex hac lege, emancipatos emancipatis conferre alia bona, quam dotem, vel donationem propter nuptias, profectam ab eo parente, cui succedunt. Cætera enim bona adventitia invicem non conferunt, ut in l. 9. *hoc tit. l. 1. §. ult.* l. 2. §. *Si tres.* l. 3. §. *Quoties. D. h. tit.* Ne dicas etiam ex hac lege suos emancipatis dotem adventitiam conferre. Nam lex loquitur tantum de dote profectitia. Et suos emancipatis non conferre dotem adventitiam constat ex *l. 4. h. tit.* Ne dicas etiam in fine hujus l. emancipatos tantum conferre ea, quæ parens, de cujus bonis agitur, iis donavit post emancipationem, vel in ipsa emancipatione. Nam dum hæc lex in fine ait, conferri donationem simplicem collatam in filium emancipatum, non ideo excludit cæterorum bonorum emancipati propriorum collationem. Denique sic statuendum est, emancipatos conferre non tantum donationem simplicem profectam a parente manumissore, sed etiam omnia bona quæ acquisierunt post emancipationem, et habuerunt tempore mortis parentis. Et postremo serva, hanc legem dare collationem tantum inter liberos suos, et liberos emancipatos, inter suos, et emancipatos, et inter liberos neque suos, neque emancipatos, puta venientes ad successionem matris, vel avi, vel proavi materni, qui eorum non sunt sui hæredes, et a quibus emancipati non fuerunt, nec emancipari potuerunt. Ne dicas legem dare collationem inter patruos, amitas, materteras, et filios fratrum sororumve, qua de re non est *l. Ut liberis*, sed *l. antepen.* ad quam jam tempus est ut veniamus: nihil enim præterea est in *l. Ut liberis*. L. antepenult. quod valde novum est, dat collationem inter agnatos ex transverso, quæ tantum olim fuit ex directo limite inter liberos, nempe dat collationem inter patruos, amitas, avunculos, materteras, et filios fratrum sororumve, non omnium bonorum propriorum, sed dotis tantum, vel donationis propter nuptias profectæ ab eo parente, in cujus bona pariter succedunt. Sed hoc omne exponamus clarius et diligentius. Sciendum est in primis, nepotes ex filio jam mortuo avo paterno succedere, et civili et prætorio jure, cum patruis, vel amitis, et ferre unam tantum partem, licet plures sint nepotes ex filio præmortuo, id est, eam tantum partem ferre, quam pater eorum tulisset, si superstes adhuc fuisset, quod est succedere in stirpem, et consequenter conferre dotem, vel donationem propter nuptias, quam pater eorum contulisset, in cujus locum succedunt et subintrant jure repræsentationis, quod vulgo dicitur in §. *Cum autem. Instit. de hæred. quæ ab intest. defer. l. 3. inf. de suis et legit. hæred. l. Si in adopt. §. ult. de bon. possess. cont. tab. l. Si nepotes. de collat. bon.* Ergo in nepotibus ex filio præmortuo, qui avo paterno succedunt, nullus est labor, consentientibus in unum omnibus juribus: ut scilicet nepotes ferant partem patris integram et incolumem, cum eodem onere collationis, quod eorum pater, si vixisset, sustinuisset cum fratribus, veniens in bona paterna. In nepotibus ex filia, vel filio, qui succedunt avo materno, vel aviæ maternæ est labor aliquis. Nam ii non ferunt concurrentes cum patruis, amitis, avunculis, materteris, integram eam partem, quam accepisset pater eorum, aut mater, sed cum diminutione tertiæ partis ex constitutionibus: quia et jure civili non vocantur, cum sint cognati, non agnati. Ex constitutionibus vocantur cum patruis, amitis, avunculis, materteris ad bona avi, vel aviæ maternæ sub hac lege, ut partem, quam pater eorum, qui præmortuus est, aut mater accepisset, non habeant integram et incolumem, sed detrahatur ex ea tertia portio, quæ accrescat patruis, amitis, avunculis, materteris, in §. *ult. Inst. de hæred. quæ ab intest. defer.* l. *Si defunctus. inf. de suis et legit. hæred.* Licet hodie ex *Nov.* 18 *de triente et semisse*, et *Nov.* 118. non detrahatur ulla portio, nec fiat diminutio tertiæ partis: namque ex eis Novellis servatur ejus parentis præmortui, cujus vicem repræsentant, portio, quam parens accepisset, integra et incolumis. Et hoc de ratione succedendi, qua exposita statim transit, *l. antepen.* ad quæstionem, quam potissimum spectabat de collatione dotis, vel donationis propter nuptias facienda inter patruum, amitam, avunculum, materteram, et filios fratrum sororumve. Et quæritur, an patrui, vel avunculi, vel amitæ, aut materteræ, debeant conferre dotem, vel donationem propter nuptias a defuncto pro se datam, aut promissam, in cujus bona pariter succedunt. Et similiter an patrui, amitæ, avunculi, et materteræ debeant conferre filiis fratrum sororumve in medium dotem a parente, cui pariter succedunt, datam, vel promissam. Et contra, an etiam filii fratrum sororumve debeant conferre dotem datam, vel promissam, vel donationem propter nuptias pro patre, aut matre, cujus vicem repræsentant. Hæc est quæstio *leg. antepenultim.* Patrui primum dicebant, eos non alligari collationi, concurrentibus filiis fratrum, sororumve, non etiam fratribus vel sororibus, quod collatio nunquam fuerit data, nisi inter liberos, non inter cognatos a latere: neminem onerari collatione sine lege speciali, quod notandum. Non potes imponere, vel indicere collationis munus aliis, quam quibus lex indixit. Sic plane patrui non cogebantur conferre, vel amitæ, aut avunculi, aut materteræ. Posset quis tentare ex *l. 14. h. tit.* ut Accursius, tentat, etiam olim patruum vel amitam contulisse dotem, vel donationem propter nuptias filiis fratrum. Nam in specie h. l. amita procul dubio confert dotem filio fratris: sed in specie longe dissimili et sejuncta ab ea, quæ tractatur in h. l. Nam in l. 14. (de qua heri nonnihil dixi) filius fratris amitam conferri sibi dotem desiderat jure hæreditario, quia hæres extitit patri, cui amita conferre debuit antequam moreretur. In hac specie quæritur, an filius fratris suo jure, ut filius fratris, non ut hæres patris sui, possit a patruo, vel amita desiderare, vel avunculo, vel matertera collationem dotis, vel donationem propter nuptias, quod sane non potest, aut non potuit unquam ante hanc legem antep. Et ita patrui justa ratione refugiebant munus collationis concurrentibus non fratribus, non sororibus, sed filiis fratrum sororumve. Ex diverso nepotes etiam dicebant dotem, vel donationem datam patri eorum, in cujus locum succedunt, et partem cum diminutione trientis, non debere eam conferre patruis, vel amitis, vel avunculis, aut materteris, quia dicebant, unam tantum esse legem, quasi scilicet hæc omnia pendeant ex jure positivo, non ex interpretationibus nostris. Eam esse l. *Nepotes. C. Th. de legit. hær.* ut nepotes ex filia venientes cum avunculis ad successionem avi materni conferant dotem avunculis, quam matri eorum avus dederat. Lex loquitur de avunculis tantum. Ergo inquiebant nepotes, avunculis tantum conferemus dotem, vel donationem propter nuptias datam patri nostro, in cujus vicem et partem venimus, non patruis, amitis, aut materteris, quia lex loquitur tantum de avunculis, et avunculorum nomen nunquam legitur porrigi ad patruos, amitas, vel materteras. Et hi igitur justa ratione defugiebant munus collationis, concurrentibus patruis, amitis, materteris, non avunculis. Nec negat Justinianus, quin justa ratione nitantur utrique, sed vult, ut deinceps etiam inter patruos, avunculos, amitas, materteras, sit collatio dotis, vel donationis propter nuptias datæ pro patruis, amitis, materteris, vel datæ pro patre, vel matre eorum nepotum. Denique etiam ex transverso esse collationem dotis, aut donationis propter nuptias, non inter quoscunque cognatos ex transverso, sed inter patruos tantum, et filios fratrum et sororum, interque amitas, avunculos, materteras. Lex non loquitur de dote data filiis fratrum vel sororum, sed de dote data patri, vel matri eorum, ut eam conferant, quam etiam pater et mater contulisset, si in ea bona venissent, id est, si vixissent. Quid autem statuemus de dote iis nepotibus data ab avo vel avia materna, vel pro iis data, vel promissa dote, vel donatione propter nuptias? Et verissimum est quod respondet Accursius ex *l. 1. §. ult. de conjug. cum emanc. lib.* cui addenda est *l. 1. §. Sed etsi duæ de collat. dot.* cum veniunt filii fratrum vel sororum cum patruis, amitis, avunculis, aut materteris in bona avi, vel aviæ maternæ, dotem eorum nomine datam, vel promissam eos invicem conferre, non etiam patruis: dotem tamen datam, vel promissam patri eorum, cujus vicem repræsentant, eos conferre non invicem, sed solis patruis. Et hic est finis de collatione dotis, vel donationis propter nuptias. De collatione donationis simplicis breviter statuamus quid juris sit. Ex l. *Si don.* et *l. pen.* ita distinguendum est, aut agitur de bonis matris, aut avi, aut proavi materni: aut de bonis patris, avi, aut proavi paterni: si agatur de bonis et successione matris, avi, aut proavi materni, liberi acceptam donationem simplicem a matre, avo, aut proavo materno non conferunt, nec ulla bona propria, in quibus est etiam donatio illa simplex atque directa. Cur eam non conferunt? Quia nulla alia bona conferunt præter dotem, et donationem propter nuptias ab eo parente profectam, cui succedunt. Donationem simplicem non conferunt, exceptis duobus casibus, si mater, avus, aut proavus maternus donationi hanc legem dixerit, ut conferretur in *l. pen. in fine.* Alter casus positus etiam in *d. l. pen.* Si sint plures liberi, qui veniant in successionem matris, avi, aut proavi materni, quorum quidam acceperunt dotem, vel donationem propter nuptias: quidam donationem tantum simplicem. Nam propter illos, qui contulerunt dotem, et donationem propter nuptias æqualitatis tuendæ causa, etiam cæteri, qui acceperunt tantum donationem simplicem, eam conferre compelluntur. Cæteroquin donatio simplex non confertur, cum agitur de eorum parentum hæreditate, atque etiam non imputatur in legitimam portionem iis qui ad querelam inofficiosi testamenti veniunt, nisi eadem lex donationi dicta sit, ut donationem illam simplicem imputarent in legitimam portionem, *l. Si non mortis. D. de inoff. testam. l. Si quando. §. Et generaliter. sup. eod.* Ex *d. l. Si donatione*, donatio simplex confertur et imputatur in legitimam, si ea sit lex donationis. Altero vero casu, quo donatio simplex confertur æqualitatis tuendæ causa inter liberos, non imputatur etiam in legitimam quia hoc non est expressum. Et servanda est perpetuo cautio *l. pen.* ut nihil liberis imputetur in legitimam, nisi quod legibus expressum cavetur ut imputetur, ut illo secundo casu, quem exposui. Lex pen. quidem vult donationem simplicem conferri, sed non adjicit, etiam imputari in legitimam. Ergo nec imputatur in legitimam: et quod omisit lex, pro omisso habetur, nec suppletur commentationibus nostris, vel argumentationibus. Res enim non est parvi momenti, imputare aliquid in legitimam, vel non, quod temere admitti, vel denegari debeat citra legem expressam. Et inde colligit Justinianus ea, quæ conferuntur in medium, non semper etiam imputari in legitimam, ut in illo casu. Et si vis hoc evidentius cernere, emancipati conferunt bona propria, tamen ea non imputantur in legitimam. Ergo quod confertur, non continuo imputatur in legitimam, nisi constitutio aliqua hoc dixerit. At contra regula est certissima, ea, quæ computantur in legitimam, omnia etiam venire in collationem. Et ut ea breviter percenseam, quibus caveto, ne ulla alia adjicias inconsulto, quæ

imputantur in legitimam hæc sunt: Donatio simplex, si ea lex dicta sit donationi, ut imputaretur in legitimam, ut id ante probavi, alioquin donatio simplex non imputatur in legitimam. Cur? quia vivo parente, qui fecit eam donationem, ea donatio abscessit bonis ejus, et liberis ejus debetur portio legitimam tantum ex bonis, quæ morientis fuerunt, *l. Cum quæritur. sup. de inoff. testam.* Non ergo ex bonis, quæ donata liberis jure, vel extraneo. Qua ratione etiam olim dos, et donatio propter nuptias non imputabatur in legitimam, quia statim atque profecta est, separatur a bonis patris, et legitima tantum debetur liberis ex bonis, quæ manserunt patris, usque in diem mortis. Qua ratione utitur *lex 1. C. Gregor. de inoff. testam.* Sed hoc correctum est. Nam hodie dos, et donatio propter nuptias imputatur in legitimam. Cur? Nam est reddenda ratio correctionis, quia hoc fit justa præsumptione: legislatoris enim est inducere præsumptionem, quasi scilicet præsumatur semper pater dare dotem, vel donationem propter nuptias hac contemplatione, ut id cedat in legitimam, et quasi mortis causa, *l. 3. §. ult. de bon. lib.* Hic est color novi juris, quo placet dotem, vel donationem propter nuptias imputari in legitimam: et constat etiam illud imputari hæreditatem in legitimam, id est, ea, quæ capiuntur jure hæreditario in bonis defuncti, aut ea, quæ capiuntur legati jure, aut fideicommissi, aut mortis causa donationis. Ac præterea, ut docet *lex penult.* et *l. Omnimodo, sup. de inoffic. testam.* etiam imputari casum militiæ paterna pecunia filio comparatæ, (*) Nomine militiæ significatur officium Palatinum, quod quis exercet in Palatio principis, veluti officium adjutoris quæstoris. Et hæc officia militiæ poterant vendi jure fisci, et jure licito. Officium adjutoris quæstoris, quod militiæ nomine continetur (in idiotismo *office de chauffecire*) distrahi potest, et transmittitur in hæredem quemcunque. Sic etiam hæ militiæ distrahi poterant, et transmitti in hæredem. Ac præterea morientis militis casus militiæ debebatur hæredibus ejus (in idiotismo dicitur *le cas vacant*) ex causa mortis militis obveniebat aliquid lucri hæredibus ex communi placito scholæ, universique officii: obveniebat cum commodis et lucris, quod appellatur casus militiæ; Gallice *le vacant*. Nulla est militia, quæ dicta sit ex casu. Et obscurus est labor Lælii Taurelli, qui scripsit librum de militiis ex casu, in quo multo sudore quærit, quæ sint militiæ ex casu, cum nullo loco hæc appellatio militiis ullis tribuatur, sed dicitur casus militiæ: sed deceptus est, quod in Novella 53. legatur τὰς ἐκ τοῦ καλουμένου κάσου στρατείας; non τὰς ἐκ τοῦ κάσου καλουμένας στρατείας, id est, *militias, quæ vocantur casus:* non *militias, quæ vocantur ex casu*, si inquam, ea militia sit comparata pecunia parentis, lucrum ejus, quod ex ea redigi potest, casusque militiæ, quod aliud lucrum est, imputatur filio, cui ea militia comparata est, in portionem legitimam, excepta tantum militia silentiaris, sive silentiariorum in *d. l. Omnimodo. §. ult.* quæ non venit in collationem, sed deputatur castrensi peculio. Silentiarii hi sunt, qui excubias agunt noctu in palatio principis, qui indicunt silentia sacro somno, ut ait Claudianus. Excipiuntur tantum eorum militia. Et ita percensui omnia, quæ imputantur in legitimam, nihil præterea imputatur. Et quod imputatur secundum regulam *l. pen.* etiam confertur ab intestato. Et hoc cum agitur de bonis matris avi, et proavi materni. Altera pars distinctionis hæc est: aut agitur de bonis avi, aut proavi paterni, et hoc casu etiam separandus est filius emancipatus a suo. Nam filiis emancipatis, quibus facta est donatio, omnimodo valet, et ut cetera propria conferunt suis, ita etiam conferunt donationem simplicem *l. Ut liberis in fine.* Suis autem, quia eis facta donatio inutilis est; inutiliter pater donat filiofamil. quoniam quod ei donaverit, si diceris ei acquiri, recurret confestim ad ipsum patrem jure potestatis, quod filiusfamiliæ nihil possit habere proprium, quod non fiat patris. Igitur donatio facta filiofamil. non confirmatur morte sola secundum jus vetus, quod obtinuit olim ante *l. Donationes. sup. de donat. inter vir. et uxor. l. 1. §. 1. pro don.* Donatio igitur facta filiofamil. cum non valeat proprie, non confertur, nec retinetur etiam a filio, ut præcipua, sed venit in judicium familiæ erciscundæ, ut quælibet res paterna, quia nunquam abscessit bonis paternis. Hæc est sententia *l. Si donatione. hoc tit.* Quæ ex contrario etiam confirmatur *l. 4. sup. famil. ercisc.* dum ait donata a patre filiofamil. ex causa castrensi, non venire in judicium familiæ erciscundæ. Nam ex eo colliges recte ex contrario, donata filiofamilias a patre ex alia causa quam castrensi, venire in judicium familiæ erciscundæ, cum ea dicantur tantum non venire, quæ obvenerunt ex castrensi peculio. Sed objicitur, et hic est finis *d. l. Si donatione. l. Filiæ. sup. famil. erciscund.* in qua multum laboravi. Nam tes sit, patrem filiæ nomine quædam comparasse, quod et absolvam statim, donare est, res filiæ nomine comparare, est filiæ donare κατὰ πρόληψιν, quod comprobat *l. Cum hic status. §. 1. de donat. inter vir. et uxor.* Et *filiam* illo loco, ne quis calumnietur, oportet accipere pro filiafam. Nam, ut alias dixi, filiam cum diserim sine ullo affixo, filiafamil. intelligitur. Quid si de filia emancipata? Utique etiam adjiceremus eam qualitatem? Sic igitur res est, in specie *l. Filiæ*, filiæfamilias nomine patrem res quasdam comparasse, quod est donasse juris præsumptione, et tamen lex ait filiamfamil. in judicium familiæ erciscundæ eas res retinere præcipuas. Ergo donata filiæfamilias non venire in judicium famil. erciscundæ, sed præcipua retinentur, et tamen *l. Si donatione.* ait venire. Recte Græci dicunt et doctius meo judicio, quam Latini: aut pater, qui donavit filiæfamil. perseveravit, aut non. Si in eadem voluntate non perseveravit, donata veniunt in judicium familiæ erciscundæ, et ita sumenda *lex Si donatione:* sed si in eadem voluntate perseveraverit, donata non veniunt in judicium famil. ercisc. quod confirmat *d. l. Filiæ. l. 2. C. Gregor. famil. ercisc.* confirmat et Paulus *lib. 5. Sent. tit. de donation.* dum ait, ea, quæ pater filiofamil. donavit, si decesserit in eadem voluntate perseverans, morte patris convalescere. Ergo *l. Filiæ.* pertinet tantum ad donata filiæfamil. a patre, ut non veniant in judicium divisionis, si pater in eadem voluntate perseveraverit, et si filius, cui donavit, accipiat judicium familiæ erciscundæ. Hæc duo exiguntur, ut pater perseveret in eadem voluntate, et ut filius ultra donata a patre, velit venire in hæreditatem patris, et in judicium familiæ erciscundæ: nam placet, quod Thalelæus notat, filiumfamil. qui repudiat hæreditatem patris, non posse percipere donata sibi a patre inter vivos, etiamsi pater in eadem voluntate perseverans decesserit. Quod optima ratione probari potest: nam filiusfamil. qui abstinet se bonis paternis, donata sibi a patre constanter retinere non potest jure præcipui, quia præcipuum non est id, ultra quod nihil aliud capitur. Et *l. Filiæ.* donatorum tantum retentione dari, ait jure præcipui, quod jus nullum est, si non admittat bona paterna, jus hæreditatis paternæ. Non potest etiam ea retinere jure perfectæ donationis morte patris secundum jus vetus, quod obtinuit ante Justinianum, quod donatio facta filiofamilias, non confirmetur morte patris, sed perseverantia, et voluntate manifesta. Summa igitur differentia hæc sit inter emancipatum, et suum: quod donatio collata in filiumfamil. si in ea perseverans pater decesserit, confirmetur, non ipso jure, sed officio judicis familiæ erciscundæ, et rescindatur si sit inofficiosa, similiter non ipso jure, sed officio judicis familiæ erciscundæ, *l. 2. sup. de inoffic. don.* Donatio autem collata in filium emancipatum nulla indiget confirmatione, et rescinditur si sit inofficiosa, non officio judicis, sed per querelam inofficiosæ donationis.

(*) *Vide Meril. Var. lib. 2. cap. 2.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXI. De testamento militis.*

Postquam egit de bonorum possessione, cujus beneficio jure prætorio veluti hæredes in bona demortuorum succedunt, transit ad hæreditates, quæ jure civili deferuntur ex testamento, vel ab intestato, et servat ordinem legis 12. tab. ut ait *l. 1. si tab. testam. nullæ ext.* Quæ quidem l. 12. tabul. prius de judiciis testantium, et sic deinde de successionibus ab intestato loquitur. Quem ordinem etiam in suis edictis secuti sunt prætores, et proconsules. Cum autem alii testantium testentur jure singulari, et proprio, ut milites: alii jure communi, ut ceteri cives Romani, ante omnia vult se expedire jure singulari, dato titulo de testamento militis. Sequentes enim tituli omnes sunt de jure communi civium Roman. quod servant in testamentis faciendis. Et nuda quælibet voluntas militis de divisione bonorum suorum pro justo et legitimo testamento est; decretum rei familiaris a milite quoquo modo factum contemplatione mortis, justum et legitimum est testamentum ex constitutionibus Principum, quæ dant veniam imperitiæ militis, *l. Impub. D. de adm. tut.* Et generaliter militibus permittitur ignorare jura publica, non tantum in constituendis rebus suis, vel in damnis amittendarum rerum suarum, sed etiam in lucris, in compendiis, *l. penult. §. Si filiusfamil. de jur. et fact. ignor. l. 1. sup. eod. tit. l. ult. inf. de jur. delib.* Nam etsi quidam ex militibus esse possint periti juris; tamen omnes milites sine discrimine arma, potius, quam jura scire constitutiones existimant, aut certe eos oblitos esse juris et legum, ut recte dixerit Julius Frontinus *lib. de limit.* cum, inquit, *armorum magis exercitor curis, totum hoc negotium* (literarum scilicet, sive negotiorum civilium) *veluti oblitus intermiseram, nec quicquam aliud, quam belli gloriam cogitabam.* Et Cornelius Tacitus in Agricola *Credunt*, inquit, *plerique militaribus ingeniis subtilitatem deesse, quia castrensis, jurisdictio secura, et obtusior, ac plura manu agens, fori calliditatem non exerceat.* Et hæc calliditas fori, vel ignorantia rei forensis est, quæ dicitur simplicitas militum in *l. 3. hoc tit. l. 1. D. eod.* Ergo si in testamento faciendo miles non observaverit solemnitates, et diligentiam II. quam utique pagani necessario observare debent, si velint rata esse suprema sua judicia, non ideo minus rata est voluntas militis, nec ei imputatur, quod JC. non adhibuerit: nam et sine JC. quoquo modo miles testamentum facit: ut in antiquo titulo monumenti voluntatis suæ quidam hæc verba præscribit, *dolus malus, et Jurisconsultus abesto.* In hoc monumento jus aditus libertis, libertabusque patet, sestertium mille dato ad sacrificia facienda quotiescunque opus erit. Est vetus inscriptio Neapolitana, et ad eundem modum *l. penult. §. Lucius. de leg. 2.* Quidam contestatur sine JC. testamentum fecisse, et nimia diligentia legum insuperhabita, vel neglecta, his verbis eleganter, quod vellem adolescentes addiscere memoriter: *Lucius Titius hoc meum testamentum scripsi sine ullo Juris perito, rationem animi mei potius secutus, quam nimiam et miseram diligentiam. Et si minus aliquid legitime, minusve perite fecero, pro jure legitimo haberi debet hominis sani voluntas.* Et ea quidem voluntas si non sit militis, quod contempserit diligentiam legum, et solemnitatem, non est testamentum sed codicilli, id est, ad bona defuncti vocantur ab intestato legitimi hæredes, qui tamen deducta Falcidia ex causa fideicommissi, quasi jure codicillorum compellentur hæreditatem restituere hæredi scripto. Ea autem voluntas militis, si esset, testamentum esset, quod valeret jure directo, quamdiu in militia permaneret, atque etiam post mis-

sionem honestam intra annum, *l. 5. hoc tit.* Nam post annum desinit valere testamentum jure militari, et mutari igitur post annum oportet, jureque communi civium Romanorum fieri. Ergo si forte in testamento militis non sint adhibita signa vel subscriptiones testium, non ideo minus valet testamentum, quod ob eam rem, si pagani esset, imperfectum diceretur. Et cum sit militis, nihilominus dicetur perfectum esse testamentum et legitimum. Item militis testamentum scriptum notis, non literis, valet, ac si perfectum et legitimum esset, *l. Lucius. de milit. testam.* cum tamen pagani testamentum scriptum notis, nec civili jure, nec prætorio valeat. Nec enim prætor dat bonor. possessionem secundum notariam pagani, et tamen dat bonorum possessionem secundum notariam militis. Idemque erit, ut ait *l. Milites. hoc tit.* si miles testamentum scripserit forte sanguine proprio in clypeo, vel in vagina gladii, vel etiam si in ipso articulo moriendi, gladio suo in pulvere significaverit quid post mortem suam fieri vellet, *d. l. Milites.* Et ita eleganter Egesippus *lib. 5. Vere,* inquit, *bellicum testamentum non atramento scriptum, sed sanguine, nec in charta, sed in mucrone.* Ad hæc etiam observemus militem posse si velit in aliis bonis suis testari, et in aliis non testari, veluti testari de castrensibus, non de paganis, vel contra, atque ita posse eum decedere partim testatum, partim intestatum, *l. 1. et 2. hoc tit.* Sicut etiam potest miles alio tempore esse testatus, alio intestatus, veluti hærede scripto ex die, vel ad diem, *l. 8. hoc tit.* Longe secus est in pagano: nam quem paganus ex parte tantum hæredem facit, non adjectis cohæredibus, is nihilominus obtinebit assem, *l. 1. §. Si ex fundo. de hæred. instit.* Causa scilicet testati trahente ad se causam intestati. Sicut ex diverso nonnunquam evenit, ut causa intestati trahat ad se causam testati, ut in specie *l. penult. de injust. rup. et irrit.* Quem etiam paganus hæredem scripsit ex die, vel ad diem circumscripto die, vel sublata et circumscripta illa mentione diei, quasi mendo testatoris, qui hæres scriptus est a die, vel ad diem hæres fit statim, hæresque permanet, *l. Hæreditas. de hæred. instit.* Quæsierim libenter, cur hæres a pagano possit scribi sub conditione, non ex die, vel in diem? Et placebit satis, si quis respondeat hoc modo, eum, qui hæredem scribit sub conditione, interim pendente conditione, neque testatum, neque intestatum esse, quia conditio rem omnem suspendit. eum autem, qui scribit ex die, ante diem esse intestatum plane, et post diem testatum, ac similiter eum, qui scribit in diem ante diem esse testatum, post diem intestatum. Denique alio tempore testatum, alio intestatum, *l. Potest. de hæred. instit. l. Miles ita. de milit. testam.* Quam inconstantiam jus novum non patitur in paganis, in militibus admittit privilegium militiæ. Et, ut addatur alia differentia inter paganum, et militem: patris pagani silentium non habetur pro exhæredatione, id est, si pater filium suum, neque nominatim exhæredet, neque hæredem instituat, non habetur pro exhæredato, quia exhæredandus est nominatim, non tacito. Silentium matris, aut avi materni pro exhæredatione est, ii silentio solo exhæredant, pater silentio solo non exhæredat. Ideoque filius testamento patris, neque hæres institutus, neque exhæredatus, non habetur pro exhæredato sed pro præterito, et ipso jure nullum, atque injustum testamentum patris facit ob causam præteritionis, quod valeret ipso jure si exhæredatus videretur, et ad rescindendum, opus esset venire querela inofficiosi testamenti, et hoc genere actionis loge agere in hæreditatem paternam. In milite ita distinguimus, ex *l. 9. et 10. hoc tit.* Miles aut scit se habere filium, et hunc neque instituit, neque exhæredat, legatum forte ei adscribit, ex quo probatur eum non ignorasse filium se habere, cum ei legatum adscripserit: hoc casu silentium militis pro exhæredatione habetur, pater miles et silentio filium exhæredat, uti vult, vel nominatim. Sed si forte ignoret miles sibi esse filium, ut si quem habet filium, falso rumore perlato crediderit esse mortuum, eumque neque instituerit, neque exhæredaverit, tunc eadem est causa militis, et pagani, id est, filius militis pro præterito habetur, et testamentum militis ipso jure nullum est, quia scilicet non habuit animum exhæredandi eum, quem existimavit non esse in rebus humanis. Et inde plana hodie sine controversia et difficultate dirimi potest quæstio illa, quam apud centumviros fuisse tractatam, M. Tul. Cic. refert 1. *de Oratore.* De morte filiifamil. militis ab exercitu venit falsus nuntius, et pater ejus re credita testamentum mutavit, in quo eum filium hæredem scripserat, et quem ei visum fuit hæredem fecit, ac deinde mortuus est pater. Post mortem patris filius revenit domum, quæritur an tanquam exhæredatus possit jure agere in hæreditatem paternam? Res est explicatu facillima hodie, ut possit lege agere in hæreditatem paternam, ut præteritus, quod ipso jure nullum sit testamentum, quod pater fecit, non exhæredatus, quia exhæredatus non videtur, quem omisit pater, cum ignoraret eum filium sibi superesse, quem crederet mortuum, *l. 9. et 10. hoc tit.* illa species est de filiofamilias milite, et patre, eodemque testatore pagano, qui in civitate manseret. Sed id etiam obtinet in patre milite, eodemque testatore, cum falso nuntio perlato filium crediderit esse mortuum, et secundum eam speciem, quam ille refert, filiusfamilias miles potuit exhæredari a patre, quod tamen aliquando edicto proposito vetuit Augustus, quod est novum valde, ne quis filiusfamil. militem dantem operam Reipubl. exhæredaret. Sed postea sublatum fuit edictum Augusti, *l. Filiusfamil. de lib. et posthumis.* Pergamus: etiam invenio paganum non jure libertatem dare, aut non jure a pagano libertatem datam videri suo servo, quod legaverit quasi liberto, puta hoc modo: Sticho liberto meo centum do, lego. Neque valet libertas, quia non est relicta verbis directis, et solemnibus, neque legatum, quia servo proprio sine libertate legatur inutiliter. At si pareat militis animum fuisse dandæ libertatis directæ etiam illis verbis, Sticho liberto meo centum do, lego, competet militis servo directa libertas, quæ est sententia *l. 7. hoc tit.* Et ita etiam testamento militis data libertas ante hæredis institutionem valebat, ut scribit Ulpian. *lib. regul. tit. 1.* Neque tamen valebat data a pagano ante hæredis institutionem, ante Justinianum, *§. Ante hær. Instit. de leg.* Et ut magis intelligatur quantum possit ultima voluntas militis qualis qualis, observemus *ex l. 12. hoc tit.* legata a milite relicta, vel fideicommissa deducto ære alieno deberi: nam ex testamento militis legata, aut fideicommissa non debentur, nisi deducto ære alieno. Legata, vel fideicommissa delibant puram substantiam defuncti, non onustam ære alieno. Legata inquam, vel fideicommissa relicta in testamento militis, solvuntur integra et illibata sine diminutione Falcidiæ ex voluntate testatoris. L. Falcidia est contra voluntatem pagani, non contra voluntatem militis, *l. 3. ad leg. Falcid.* Igitur si miles voluit rem solidam præstari, etiamsi ei interveniat ratio Falcidiæ, solida præstabitur, nec laminanta. Denique lex Falcidia non pertinet ad testamentum militis, *l. 11.* Neque tamen testamentum militum sunt soluta omnibus legibus. Omnia non licent militibus in suis supremis voluntatibus. Nam et L. Ælia Sentia pertinet ad testamentum militum, quæ vetat minorem viginti annis justam libertatem servo tribuere in testamento, id est, civitate donare. Hæc lex non est remissa militibus, *l. 4. hoc tit. l. Si a milite. §. 1. de milit. testamento.* Non est etiam remissa lex Fusia, vel quæ alia lex, quæ impediat libertates. Non est etiam illud militi remissum, ut in ejus testamento scriptura captatoria valeat, *l. 11. hoc tit.* ut si miles sic hæredem scripserit: qua ex parte Lucius Titius me hæredem faciet, ex ea Lucius Titius mihi hæres esto. Nulla est illa institutio, quia est hamata, quæ explicatur hæreditatem alienam potius, quam offert suam. Offert suam hæreditatem in homo. Et ita eleganter ait lex 11. nec captatorias institutiones in testamento militis admitti. Nec captatoria igitur legata, vel captatorias quascunque scripturas, quæ indignissimæ sint ingenuo et libero homine. Illud etiam multum est, quod tribuit *lex 6. hoc tit.* a quo longissime absunt pagani, ut miles possit extraneo hæredi scripto, vel filio puberi directo substituere in secundum casum, hoc modo: *Ille mihi hæres esto, et si mihi hæres extiterit,* (hic est secundus casus substitutionis, nempe casus acquisitæ hæreditatis: primus casus substitutionis est casus non acquisitæ hæreditatis, id est, *Si hæres non extiterit*) Ergo recte substituet hoc modo: Ille mihi hæres esto, et si mihi hæres erit, et postea vita decesserit, Cajus Seius mihi hæres esto, valebit substitutio ita facta a milite jure directo, quæ in pagano non valet. Nam nemo paganus dat hæredem, ei, qui sibi potest facere hæredem. Non potest igitur nisi pupillo. Pupillus enim non potest sibi facere hæredem. Igitur pupillo pater facit hæredem. Quæ substitutio pupillaris dicitur, sive testamentum pupillare. Puberi autem filio, sive extraneo nemo facit hæredem jure directo, sed unusquisque sibi. Excipitur miles tantum, qui ei, quem facit hæredem, testamentum facit in secundum casum, ut dixi, si hæres ei extiterit, et vita decesserit. Et illud erat valde novum ante Justinianum, id est, ante *l. ult. hoc tit.* ut posset impubes et pupillus tribunus militum testamentum facere. Nam et sæpissime nobilissimi pueri ad tribunatum militum promovebantur, ut fit etiam hodie, ut sit dux, vel imperat. exercitus Princeps puer, et admodum impubes ab eximia et excellenti virtute, ut M. Tull. ait in Philip. non expectari progressum ætatis. Et Plin. in Epist. ab optima indole non exigi numerum annorum. Et consequenter Papin. in *l. penult. de decurionibus* ad decurionis honorem non pervenire minores 25 annorum natu, nisi dignitas oris, ex qua sæpe deprehenditur bona indoles, certam spem faciat honoris, ut Princeps ei adolescenti permotus dignitate oris indulgeat honorem decurionatus non expleta justa ætate. Quod potest aptari hodie ad pleraque negotia, dum nimis exacte a præclaris adolescentibus exigitur numerus annorum, dum summo jure, cum excellentia, et eximia virtute agitur, et stirpe præclara. Invenio tamen aliquando constituisse D. Adrian. ne quis impubes fieret tribunus militum. Valerian. apud Vopiscum in Probo: *Miraris,* inquit, *quod ego imberbem tribunum fecerim contra constitutum D. Adriani.* Et de Adriano Spartian. *Nullum,* inquit, *Adrian. tribunum, nisi plena barba fecit, aut ejus ætatis, quæ prudentia tribunatus robur impleret.* At si quando creatus sit tribunus impubes ei ante Justinianum jus erat faciendi testamenti. Quapropter huic pupillo pater non poterat facere pupillare substitutionem. Illud non est omittendum, male vulgo quosdam confundere milites cum nobilibus. Nam et plebeii quidam sunt milites, et nobiles plerique, neque sunt milites, neque fuere unquam. Milites sunt, qui in numero relati sunt, qui stipendia mereat, et in expeditione degunt. Nobiles sunt, quorum majores feudum a principe, seu beneficium acceperunt cum onere militiæ. Nobilitati quidem adnexum est onus militiæ, sed non sunt milites, nisi quamdiu in expeditione sunt occupati, et testamenta eorum ad privilegium militum non pertinent. Etiam vehementer errant, qui arbitrantur id tantum testamentum valere jure militari, quod quis fecerit in procinctu sine libra, atque tabulis, in acie, in hostico, ut loquuntur: nam etiam, quod quis fecit in expeditione, in castris, in fossato, in hostico, citra aciem, citra belli discrimen, atque conflictum, vel quod quis fecit in hybernis, vel stativis, in præsidiis, placet valere jure militari. Alioquin nihil distaret paganus a milite. Nam et paganus in procinctu, si forte fuerit casu quodam in acie, in hostico, quoquomodo testam. fecerit, ejus testamentum valet, etiamsi in pulvere expresserit ultimam suam voluntatem, in extrema mortis trepidatione, *l. ult. de milit. test.* Eadem ratione, quod tunc temporis pene intermortua est memoria legum, et memoria ceterarum disciplinarum, ut ait *Xenoph. in Cyri adolescentia:* et tam repente etiam a pagano in procinctu, in acie, in hostico

juris utilitas e peritis depromi non potest. Igitur quoquomodo fecerit testamentum, valet, et ideo ratum erit, perinde ac si a milite factum esset, *d. l. ult.* Sed dicemus militem (quod jus non habet paganus) posse etiam in expeditione, in castris, in hybernis, in præsidiis, in stativis testament. jure militari facere. Nec movemur eo, quod scriptum est in *Instit. de milit. testam.* militem in sedibus suis debere jure communi testari, testament. quod fecerit in sedibus suis non valere jure militari. Nam male interpretantur illo loco sedes, stativa, et malim ædes, ut recte in *l. ult. sup. de testam. mil. in sedibus suis*, et Basilica habet οἴκοις ἰδίοις. *in propriis ædibus*, aut certe idem est in sedibus, et in ædibus, ut *l. 2. C. Theodos. de domest.* Et quod is eo loco Institutionum Theophilus sedes interpretatur σέδητα, sive dicas, ut Suidas, sedeta esse fossata, id est, castra, sive dicas esse stativa, ut *l. 18. sup. de episcop. audient.* verum est in stativis militem posse jure militari testari, non etiam in ædibus suis, cum non est occupatus circa res bellicas.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIBRUM VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXII. Qui testamentum facere possunt, vel non.*

Explicato jure singulari, quod in testamento militis observatur, transit ad ordinem jusque commune, id est, ad regulas juris civilis, secundum quas pagani testari debent. Et quia in omni tractatu semper prior est quæstio, vel inspectio de personis, quam de solemnitate juris, ut in *l. Quidam referunt. de jure codicill. l. 4. Qui testam. fac. poss.* ideo hoc tit. in primis declarat, qui habeant testamenti factionem. Pendet hæc res omnis ex l. 12. tab. in quibus ita scriptum est. *Paterf. uti legassit super pecuniæ, tutelæve suæ, ita jus esto.* Sine qua lege non potuisset civis Romanus testamentum facere: legis est dare, vel adimere testamenti factionem. Quoniam testamentum est velut lex quædam, quæ posteritati dicitur, quam dicere non est privati nullius, nisi dicendi lex fecerit potestatem. Hoc est, quod dicitur testamenti factionem, id est, jus, potestatemque testandi esse juris publici, non juris privati. Neque enim ex pactione privatorum habiturus est is testamenti factionem, cui lex ademit, neque etiam ex patris voluntate contra præscriptum *l. 12. tab.* et sic ex voluntate privati hominis non poterit filiusfamil. facere testamentum, *l. 6. qui testam. fac. poss.* Et similiter ex voluntate patroni libertus non est habiturus liberam testamenti factionem contra præcepta legum, quæ libertos obligant muneribus, donis, et testamentis. Quintilian. sit in declamat. 4. libertos debere patronis dona, munera, testamentum, quod scilicet non possint liberti patronos in suis testamentis præterire et prætermittere, etiamsi patroni liberam testamenti factionem eis permiserint. Quoniam non est privati hominis dare liberam testamenti factionem, sed legis, aut Principis, qui viva lex est, *l. Filiam l. Paulus respond. §. Patroni. de bon. liber.* Ergo lege opus fuit, quæ nominatim daret civibus Rom. testam. factionem, tam activam, quam passivam. Nam ut dictionis testimonii: ita testamenti factionis duplex est significatio, activa, et passiva. Ait ergo *l. 12. tab. paterf. uti legassit super pecuniæ, tutelæve suæ*, ut est scriptum in Florent. *l. Sæpe. de verb. signif.* ut in loco Virg. *O mihi sola mei super Astyanactis imago.* Sic super pecuniæ, tutelæve suæ, sive quod brevius est, *suæ rei*, *l. Verbis. de verb. signif.* Ergo secundum verba legis non potest quis testam. facere de aliena re, vel pecunia. Non potest etiam alieno filio tutorem dare, sed moribus tantum hoc receptum est, ut pater possit facere testam. de re filii sui impuberis, quem habet, vel habiturus est post mortem suam, si eum habeat in potestate, quæ dicitur substitutio pupillaris. Excepto igitur hoc casu, nemo potest testari de pecunia aliena, sed de sua, *l. Conficiuntur. §. Si post. de jur. codicill.* Et respicit ad verba *l. 12. tab.* dum sit, de pecunia sua esse facultatem testandi, *l. Testamenti. tit. seq. l. Eum pater. §. Mando. D. de leg. 2.* Inde vero oritur quæstio l. 1. quod non animadvertitur, et erat facillimum animadvertere, an testam. factionem habeat is, qui quicquid habet, id habet commune cum fratre, vel sorore, vel extraneo? Nihil refert, quia scilicet res, pecuniave communis, proprie pecunia sua non est, *l. Illud. dubit. de rit. nup.* Sed ut ostendit *l. 1.* placet in *l. 12. tab.* suam pecuniam appellari etiam eam, quæ communis sit cum alio, ut scilicet super ea possit testam. facere pro sua parte. Igitur ut in multis partibus juris sæpe quæritur, an quod commune est, tuum vel meum sit, quemadmodum indicat *l. 1.* etiam in *l. 12. tab* circa illa verba, *pecuniæ suæ*, in quæstionem deductum est, an pecunia communis esset sua, quod definit l. 1. Præterea observandum est, l. 12. tab. loqui de patref. ut refertur a Cornificio, et Cicerone, qui præponunt illud verbum *paterfam.* Ex quo intelligitur filiumf. non habere testam. factionem, *l. 3. hoc. tit.* Et sane filiusf. non habet testam. factionem super bonis profectitiis, quod est certissimum, quoniam ea bona nullo jure pertinent ad filiumf. sed pleno jure sunt patris, in cujus potestate est. Verum constat etiam filiumf. non posse testam. facere super bonis adventitiis, tametsi horum proprietas nuda hodie pertineat ad filiumfam. et quibusdam casibus etiam proprietas plena, non deducto usufructu. Ergo indistincte nec super bonis adventitiis suis propriis filiusfam. testam. facere potest, sed mortuo eo revertuntur ad patrem, si vivat, jure peculii, id est, tanquam peculium, non tanquam hæreditas. Atque ita fit, ut quis non testetur de re propria, de pecunia sua, quod non satis sit suam esse pecuniam, nisi etiam paterf. sit qui testam. facit secund. verba *l. 12. tab.* Et hoc ostenditur in *l. Imp. ad S. C. Trebell. l. ult. §. Filiis. inf. de bonis quæ lib. l. pen. h. tit.* Et ut ante dixi de iis bonis filiusfam. ne auctore quidem patre testari potest, qui tamen potest donare auctore patre etiam mortis causa, *l. Tam is. § 1. de mort. caus. don. l. 9. § pen. l. Filiusf. de don.* Videlicet si pater ei permiserit donare rem peculiarem non utique si ei permiserit liberam peculii administrationem. Neque enim intelligitur ei permisisse donationem, nisi forte Senator sit, quod Senatorum sit de suo largiri, et sæpe in vulgus suam pecuniam spargere, *d. l. Filiusf.* Et similiter auctore patre quidlibet ex peculio profectitio, vel adventitio filiusf. Deo devovere potest, *l. 2. de pollicit.* Nec alia ratio differentiæ est inter testam. aut donationem, aut votum, quam quod de testam. lex scripta sit patrif. tantum, de donationibus quilibet sit scripta, non soli patrifamil. Et quod testam. non possit fieri per alium *l. Illa institutio. de hæred. inst.* Donare autem quis potest, et vovere per alium. Quid ni? Filiofam. donante, vel vovente auctore patre, jussu, aut voluntate patris, ipse paterfam. qui eum habet in potestate, donare, aut vovere videtur, non filiusfam. Et tamen non possit filiofam. testam. faciente, pater videri ipse testam facere. Quia nunquam fit test. per alium. At facile videri potest pater donante filiofam. suo permissu, ipse potius donare, quam filius, *d. l. 9. §. pen.* Sicut etiam filio manumittente servum peculiarem jussu, aut voluntate patris, forte patre cæco, muto, aut surdo, nequeunte exequi solemnia manumissionis, *l. 10. de manum. vin.* ipse pater videtur eum servum manumittere; nam etsi non liceat manumittere per procuratorem, et dare justam libertatem, tamen licet manumittere per filium eum servum, quem habet in quasi patrimonio, id est, in peculio. Ceterum manumissus ab ipso patre videtur potius, quam a filio, *l. Si quis hac lege. §. 1. qui et a quib. man. l. 51. de rit. nup.* Summa igitur hæc sit: filiumfam. ne volente quidem patre super profectitio, aut adventitio peculio testam. facere posse. At potest tamen facere testamen. super peculio castrensi, vel quasi. Cur ita? Quia constitutiones Principum hoc fieri permiserunt, et leges. Legis est, aut constitutionis dare liberam testamenti factionem, et posset etiam dare de profectitio, et adventitio peculio testamenti factionem, sed eam non dedit. Et hoc quidem de filiofam. notandum est, l. 12. tab. quæ loquitur de patref. non esse dubitandum, quin exigat, ut is paterf. sit pubes: nam cum testam. nihil aliud sit, quam ultimum judicium, quod de rerum suarum divisione defunctus facit, et nullum sit judicium impuberis, perspicuum est legem non dedisse impuberi testamenti factionem. Et ita in §. *Præterea. Inst. quibus non est permis. fac. test.* impuberes non posse condere ultimum judicium, sive facere testam. quod nullum animi judicium habeant. Ratio est ducta a nomine. Impubes nullum judicium animi habet. Ergo ultimum judicium condere non potest, ut similiter *l. Cum prætor. §. pen. de jud.* Impubes judex esse non potest, quia judicio caret. Est ratio ducta a nomine. Duplex est judicium ut Gal. docuit *lib. de hist. Philos.* Hoc animi judicium impubes non habet, ut possit discernere ea, quæ sunt, et quæ non sunt, et qua ratione, quoque modo dignoscenda sunt, quod utique necessarium est in testatoribus. Et addendum ex lege *4. h. t.* pubertatem, quam exigimus in testatore, hodie sine ulla controversia æstimari ex annis 14. in mare, in fœmina ex annis 12. quod sciunt omnes. Quæstio fuit olim centumviralis, pubertas annis, an habitu corporis æstimaretur Fabius auctor est fuisse centumviralem quæstionem. Hodie definita est illa quæstio ut pubertas æstimetur ex annis, non ex habitu corporis, non ex aspectu necessariæ partis, ut olim Aristophanes in Vespis, et Plato 11. *de legib.* Et ita Quintilianus 279. *declam.* cum quæreretur de ætate pueri: *Puerum*, inquit, *nudari et in conspectu judicis constitui jussit pater.* Is fuit olim mos, quem abrogat *lex 4. h. t.* Et statim subjicitur *l. 5.* quæ vult, ut etiam spadones ceterorum exemplo testamenta faciant, ut igitur ab ea ætate, qua solent alii testamenta facere, faciant. Et quod observandum notat *l. 5.* tria genera ultimorum judiciorum, testamentum, codicillos, et ultimum judicium; ultimum judicium vocatur epistola fideicommissaria, ut *l. 7.* quæ est supplementum codicillorum, in *l. Cum quis. §. Pater. l. Uxorem. § 1. de leg. 3.* Sicut codicillus est supplementum testamenti, codicillus est justa sententia defuncti de rei familiaris suæ divisione, quam obtinebat post mortem: epistola fideicommiss. est supplementum codicilli. Ut ergo voluntatem suam ultimam exponant spadones exemplo ceterorum omnium: ab ea ætate igitur, quam ante præscripsi: quærunt, quæ fuerit in spadonibus ratio dubitandi. Sumunt ex 3. *Sent.* Pauli, quod dicat. spadones facere testamentum plena pubertate; id est, anno 18. Inde quæri poterat, an in spadonibus exigerentur 18. anni. Sed Imperat. definit ut sufficiat 14. Numquam spadonibus fuit adempta testamenti factio, *l. 6. de lib. et post.* Sed in dubio fuit, a qua ætate possent facere testamentum. Sed videmur rationem posse nos dubitandi ducere ex eo, quod fuit olim institutum de Eunomianis hæreticis, qui plerumque solebant sibi exsecare virum, et iis modo Impp. dederunt, modo ademerunt testamenti factionem, *l. Eunomiani spadones.* et *l. 23. 27.* et 31. C. *Theod. de hæret.* Hæc lex videtur eis hæreticis permittere liberam testamenti factionem, et magis sequi eos Imp. qui dicebant non esse adimendam Eunomianis spadonibus testam. factionem. Et potest etiam meo judicio propius ad rem, quam intuetur constitutio l. 5. duci dubitatio ex eo, quod est constitutum de præpositis sacri cubiculi Principis, qui erant spadones, ut scitis. Et ea hac constit. et ex l. 2. quæ habet eandem subscriptionem et inscriptionem *inf. de privil. eorum, qui in sacro palat.* et *l. 2. inf. de præpos. sacri cubic. l. 12.* Cubicularii omnes Principis habent liberam testamenti factionem, licet a dominis oblati sint cubiculo Principis. Nam servus spado statim atque a domino suo offertur cubiculo principis, non liber tantum, sed et ingenuus fit, et adipiscitur liberam testamenti factio-

nem, vel etiemsi sit filiusfam. non liberatur quidem potestate patris, sed de iis, quæ acquirit in palatio Principis, libere potest testari, ut de castrensi peculio ex iis constitutionibus. Et quoniam incidit sermo de spadonibus, addam aliquid, quod est proprium huic sedi (juris canonici auditorio) non esse contemnendum quod est in cap. 5. *de corpore vitiatis ordinandis, vel non.* Cum regulariter sacerdotes, aut eos, qui aspirent ad sacerdotium, oporteat omni ex parte esse integros, ut Joseph. ait *l. 4. de bello Judaico*, dum scribit, Antigonum Lucano cuidam cum dentibus præcidisse aures, ut nunquam posset pervenire ad sacerdotium, quia non integri non sunt idonei sacerdotio, quod lex Judaica vetus instituit, ut intelligeretur, nihil nisi quod esset sincerum et integrum, mente non nisi sinceram et integram Deo offerendam esse. Et certatim Canones volunt idem servari etiam hodie, ut nemo perveniat ad sacerdotium, nisi sit integer ex omni parte. Quod etiam invenio Romulum cavisse, aut Numam de suis sacerdotibus apud Dionys. Halicarnas. Ceterum, ut est in d. c. non excluditur, aut non ejicitur sacerdotio, qui propter eminentem elephantiasin, id est, lepram, Arnobio vitiliginem, sibi essecuit virilitatem, propterea quod sane constat eo morbo nunquam corripi eum, qui sibi virum essecuerit. Auctor est Aetius l. 13. c. 125. Cetera, quæ sunt in h. tit. essem insuavis, si tractarem, quoniam unusquisque ea potest percipere lectione. Nihil dicam de muto, surdo ita nato, itave facto, quorum testamenta l. *antepen.* vult non esse justa, si fiant per nuncupationem, et vult omnino ea fieri per scripturam. Et notandum tamen ad d. l. antepen. ex *l. 29. tit. seq.* mutum nescientem literas, ut ait, mortuo esse similem, nec posse igitur facere testamentum. Etiam non est omittenda diligentia, quam vult. Just. Imp. *l. Hac consultiss. hoc tit.* adhiberi in testamento ejus, qui cœcus est, et oculis orbatus, ut scilicet faciat testamentum per nuncupationem, quod non possit facere per scripturam, adhibitis 7. testibus, quot solent adhiberi etiam in aliorum testam. vel si faciat codicillos, adhibitis 5 testibus, quod est supplendum *ad d. l. Hac consultiss.* Et adhibito tabulario, qui scribat testam. et excipiat quæ cœcus lingua nuncupavit, vel etiam tabulario recitante testam. cœci, quod alter scripserit dictante cœco. Denique adhibetur tabularius ut scribat testam. coram 7. testib. vel recitet quod recepit alius. Item ut testes subscribant, atque obsignent testam. vel si copia non sit tabularii, ut adhibeatur octavus testis in testam. vel sextus in codicillis, qui vicem suppleat tabularii, et scribat, vel recitet testament. cœci. Et præterea quorum magna pars servatur, vult ut cœcus palam edicat, quamobrem eos testes convocaverit, et tabularium, et palam nuncupet nomen hæredis, et non tantum nomen hæredis, sed etiam dignitatem, *la qualité*, et notas demonstrationis veluti a colore, *rufum illum*, vel *simum illum*, aut *claudum*, ne sit, inquit, ulla ambiguitas in persona hæredis. Et hæc omnia vult peragi uno loco, unoque tempore, quod vulgo dicitur, uno contextu.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. V. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXIII. De testamentis, et quemadmodum testamenta ordinentur.*

Venio ad explicationem *tit. 23. de testament. et quemadmodum test. ordin.* De testam. id est, de variis generibus testam. quæ in h. t. proponuntur, deque testam. aperiendis, et publicandis, et quemadmodum testam. ordinentur, id est, de solemnitatibus et regulis juris, quæ in testam. observantur diligenter et accurate, ut rata sint ea testam. quæ scilicet quis facere instituit jure modoque legitimo, jure solemni. Nam et hæc solemnia juris in h. t. explicantur. Sunt autem hæ duæ inspectiones ita conjunctæ invicem atque connexæ, ut simul explicari possint et debeant. Igitur dicendum nobis est de unoquoque genere testamenti, et quæ in unoquoque solemnia juris exigantur. Principale autem genus testam. est, quod Græci dixere μυστικόν, id est, *arcanum*, cujus tenorem neque testes sciunt, et signatores testam. neque alius, quam testator ipse, qui testam. scripsit, vel is, cui testator scribendum testam. dictavit. Nam id nunquam fuit exactum a testatore, ut testam. suo proprio chirographo scriberet, quia potuere semper testatores per testamentarium scribere testam. Testamentarium dicimus scriptorem alieni testam. qui et ennomio dicitur in glossis antiquorum. Et de hoc quidem genere testam. est *l. Hac consultiss. h. t.* qua nulla est celebrior in h. t. nec majoris momenti. Itaque impellor, et ab interpretatione potissimum ejus legis incipiam. Et ab eo igitur genere testam. quod facio primum et præcipuum, quod dicitur mysticum. Qui vult secretam esse suam ultimam voluntatem, nec innotescere testibus, vel aliis, debet offerre testam. clausum testibus, et pertusum, sive perforatum ad mediam marginis partem, ter lino per foramina trajecto, ut centum SC. Neroniano Suet. scribit. Clausum igitur, et pertusum in summa margine ad mediam partem, triplici lino per foramina trajecto, ut supra linum testes signa sua imprimant, et subscribant hoc modo, annotato nomine suo, et nomine testatoris: Cajus Sejus Lucii Titii testam. obsignavi. Imprimit quisque suum signum supra linum, deinde ita subscribit: Cajus Sejus L. Tit. testam. obsignavi, *l. Ad testium. §. Si quis ex testam.* l. *penult. Qui testam. fac. poss.* vel etiam ut constat ex *d. l. Ad test. § ult.* testator offert tabulas test. involutas linteo, quod illo loco Græci admodum singulariter vocant πανίον, ut scilicet sub linteo testes sua signa imponant, et subscribant, ut dixi supra. Et ita interioris scripturæ fidem servat exterior scriptura testium, ut eleganter ait Paul. *l. 5. Sent. ad l. Corn. test.* Testes autem rogari oportet, ut sciant in cujus rei causam veniant in conspectu testatoris, id est, ad testimonium perhibendum. Et ubi venerint, ut signent testam. testatore tenente testam. clausum, et ita dicente: L. Titius hoc meum testam. scripsi, vel L. Tit. hoc meum testam. Cajo Sejo scribendum dictavi. Rogo vos, Quirites, ut vestris signis obsignetis, nominaque vestra subscribatis. Rogandos esse testes nominatim ait *lex Hac consultiss. h. t.* et l. *Hæredes. §. penult. Qui test. facere poss.* et l. *ult. in fine, inf. de codicill.* Rogandos, inquam, in testam. non in codicillis, in quibus etiam fortuiti testes adhibentur, non ejus rei causa accersiti specialiter, aut vocati. Si adhibeantur fortuiti testes in testam. injustum est testam: quod in eo hæc solemnitas desit, et oportet servari ad unguem omnia, quæ ii servari præcipiunt in faciendo testam. Itemque testes non minus 7. adhiberi oportet, ne qua fraus fiat: nam si vel unus testis defuerit, si 6. tantum adhibiti fuerint, injustum est testam. Quinimo exiguntur oculati testes septem, qui exigebantur in omnibus fere actibus legitimis, ut in divortiis, *l. Nullum. de divort.* ne tot intervenientibus testibus mutaretur fides testam. vel de ea dubitaret quisquam. Testes, inquam, oculatos 7. intervenire oportet, eosque puberes, et cives Romanos, ut ait *l. Hac consult. 21. h. t.* Quamobrem, qui adhibentur signandis testam. ut Festus scribit, appellati sunt classici testes, quia cives Rom. olim omnes omnino in classe aliqua censebantur. Denique classici testes sunt proprie testamentarii testes. Hos omnino adhiberi oportet puberes, et cives Rom. ut igitur testatorem oportet esse civem Rom. ita testes, et signatores cives Rom. Hoc negotium tantum peragitur inter cives Roman. et cum civibus Roman. quod et quisque ad cives suæ patriæ referre potest. Et ut hoc loco interpretemur sententiam l. 1. h. t. invenio testes adhibitos testam. ex eo haberi pro idoneis, etiamsi servi fuerint, vel peregrini, modo testam. faciendi tempore omnium consensu civium Rom. loco habiti sint, et habeantur etiam hodie prolato testam. omnino faciente eis controversiam status. Nec enim prolato testam. si nemo faciat testibus controversiam status, admodum quærimus testes ne cives Rom. fuerint, nec ne. Præsumptio facit pro eo, qui est in poss. libertatis, et ubique non exsistente adversario, vel etiam exsistente, cujus par sit conditio, potior semper est conditio possess. quæ est sententia l. 1. Et ita etiam prolato testam. si hæredibus instituendis nemo faciat controversiam status, non quærimus sollicitius hæredes scripti, cives Romani sint, nec ne, quod omnino vult *lex Milites sup. de testam. milit.* in illo loco: *nec uxorum, aut filiorum eorum meritum, aut libertas, dignitasve quæratur.* Videlicet nullo exsistente adversario, qui vel eos adserat esse servos, vel indignos hæreditate defuncti. Ergo satis est si testibus testam. adhibitis nemo faciat controversiam status. Si quis enim faceret controversiam status, et vinceret præjudicio, corrueret testam. per causam non idoneorum testium. Pergamus porro: testes, qui adhibentur ad testam. signanda et subscribenda, venire vocati debent in conspectum testatoris, et convenire simul, signare, et subscribere simul, uno eodemque tempore, nullo actu interveniente, ut ait *l. H. consult.* id est, nullo actu superfluo. Quæ verba (*nullo actu interveniente*) quæ sunt in l. *Hac consult.* Just. ita interpretatur in *l. Cum antiquitas. h. t.* ut non quilibet actus, qui intermiscetur conturbet testam. factionem, puta si interim dum quis offert suum testam. testibus, exigitque eorum signa et subscriptiones, forte ægrotanti testatori offeratur medicamentum, vel si quid aliud interveniet, quod natura necessario requirat, vel etiam si quid ex testibus corripiatur comitiali morbo, non dirimit comitialis morbus testam fact. sed aliquantisper is testis seducitur, moxque eo languore finito reducitur, ut vel ipse scribat, et obsignet test. vel adsit ceteris, qui nondum signarunt. Fortuiti casus, qui intermiscentur, non vitiant, sed alii actus, qui vel a testatore ipso, vel testibus extra rem, de qua agitur, accersuntur paulatim intermisso eo negotio, cujus causa convenerunt. Est apertissima interpretatio Just. Igitur adhibita interpretatione, dicendum, verum esse quod ait *l. H. consult.* testes simul convenire omnes, et subscribere uno eodemque tempore, non uno eodemque die, sed uno eodemque tempore, una eademque hora, non diversa, *l. 8. sup. tit. prox.* l. 12. *h. t. Ex Nov. 2. Val. de testam.* valet testam. etiamsi testes id signaverint horis diversis, non simul eadem hora momentove. Sed eo jure non utimur. Nam omnes constit. *h. t.* volunt, et uno eodemque tempore testes signent, et nomina sua subscribant. Excipitur in *l. 8. h. t.* unus casus, qui est satis difficilis explicatu. Si contagione cujusdam testis, vel forte testatoris, alii testes metuant sibi malum, casus major, inquit, et novus, id est, vis divina, quæ potest contagionem adferre, si quis ad eum accedat, vel ad eos potius, qui ea corripiuntur, is metus contagionis hoc remittit ex solemnibus testam. ne uno eodemque tempore coeant, sed alii post alios veniat, subscribant, atque subsignent: valde laborant in ponenda specie certa. Et vulgo ponitur exemplum in comitiali morbo, in epilepsia, qua corripitur testator, vel testis quidam, qui tamen morbus non est habitus pro contagioso. At l. 8. de contagionis metu est. Græci aliter accipiuntur verba l. 8. ut si peste, vel alio morbo contagioso laboret testator, testes non cogantur in ejus conspectum venire, sed ut seorsim a testatore testamentum obsignent. Quod quidem habet rationem, sed nullo modo convenit verbis legis, quæ dicit, testes ipsos, si morbo contagioso fuerint oppressi eo tempore, quo dant operam in obsignando testam. eos non sociari, non jungi aliis, ut ait. Et videtur ergo hæc potior sententia l. 8. ut si dum huic rei impenditur opera, forte contingat eo tempore, quo grassabatur pestis, in præsentia ceterorum, aliquem ex testibus eo morbo

corripi, ita ut mox ceteri testes deterreantur, ut is testis sejungatur, mox, et segregetur a ceteris et nihilominus ut ratum sit testament. licet illo testis seorsim signaverit propter casum majora accessitatis, et horrorem ceterorum testium. Etiam excipere nos oportet *l. 5. hoc titul.* quod ex solemnibus testament. speciale privilegium patriæ testatoris, aut suos mores remittunt, veluti, ut est species hujus legis, ut speciale privilegium patriæ testatoris, vel etiamsi mos sit, ut non sit necesse omnes testes venire in conspectum testatoris, sed ut possint singuli seorsim a testatore signare testament. Ex quo loco intelligitur manifeste contra distinctiones, quas introduxere interpretes nostri alianas non minus, quam alienus est locus, in quo eo de re tractavere, id est, in *l. 1. sup. de sum. Trinit. et fide cathol.* Intelligimus itaque, in faciendo testam. privilegium, et morem patriæ testatoris spectari oportere, non situm bonorum. Nam sola possessio bonorum non erest mihi patriam. Si possideo prædium in hac urbe, hæc urbs non est ideo mea, nisi in ea posui domicilium, quod ostendit *l. Libertus. §. Sola domus poss. ad municip.* Solam poss. nec civem facere, nec incolam. Ergo in servandis solemnibus testam. non spectabo situm bonorum, ut pro vario situ bonorum etiam varia solemnia observentur, variive mores in exequendis defuncti voluntate: sed spectabo tantum morem et privilegium patriæ testatoris. Ambiguum est nomen patriæ. Nam alia est patria originis, alia domicilii, quam potiam spectabo? Et quamvis magis proprie patria nobis sit ea, unde orti sumus, quasi deducto nomine a patre, ut indicat *l. 1. sup. qui petant. tut.* tamen æquius est in testamentis faciendis spectari eam patriam, in qua domicilio posito, facta constitutione rerum nostrarum dicas obire decernimus, et hanc legem Isocrates testis est fuisse Æginetarum in Æginetico: ut scilicet lex ejus patriæ servetur, in qua quis domicilium fixit, in quam transmigravit, relicta patria originis. Et jam invenio in numero testium, qui sunt adhibendi ad signanda testamenta, plurimum posse mores cujusque provinciæ. Tholosæ sufficiunt duo testes et tabellio. Græci scribunt ad *l. 2. unde liberi* hunc morem fuisse in Oriente, ut sufficiant quinque testes, maxime ruri. Invenies etiam in *l. ult. h. t.* nominatim esse scriptum antiquam rusticanorum consuetudinem vicem legis obtinere, qui tamen adhibeat certum modum. Sed ut cetera persequamur, quæ sunt in *l. Hac consultiss.* quam dixi esse veluti orcem h. t. ea exigit, ut testator in reliqua parte testam. in imo, vel exteriori parte testam. quod clausam, aut linteo involutum obtulit testibus præsentibus idem manu propria subscribat, hoc fere modo: *L. Titius hunc testam. meo subscripsi.* Hoc etiam esse ex solemnibus testam. lex ait, et ex solemnibus juris antiqui, ut opinor, quandoquidem invenio in *l. 6 §. 1. de jure codi.* ad differentiam testamentorum posse quem plures codicillos facere, cum tamen non possit quis plura testam. facere, quæ omnia vires obtineant. Et subjicit etiam codicillos valere æque subscriptos, neque signatos manu testatoris. Cur hoc subjicit? Nisi ad differentiam testam. in quo necessaria est subscriptio testatoris, vel etiam ut constitutio addit, si sit illiteratus testator, subscriptio octavi testis requiritur, qui subscribat hoc modo: *L. Titius pro Cajo Sejo testatore nomen meum, testatorisque hunc testament. subscripsi.* Hæc vero Just. ita declarat *d. l. Cum antiquitas. §. ult.* addita exceptione, ut non sit necesse testam. subscribi manu testatoris, vel manu octavi testis subscriptoris, si testator totum testam. manu sua perscripserit, quod dicitur test. holographum apud Isidor. et in *Nov. 2. Val. de test.* in quo valdo novum est, quod scribit de testam. holographo, ut valeat sine testibus, etiamsi nemo unus adhibitus sit, satis esse, quod totum test. defunctus sua manu prescripsit, nec quin is perscripserit quisquam in dubium vocet. Quo tamen jure non utimur: hoc jus non utique probant constitutiones h. t. Nam in holographo testam. requiruntur 7. testium signa et subscriptiones: subscriptio testatoris remittitur tantum, vel testis octavi subscriptio pro eo. Hæc vero solemnia mystici testam. quæ recensui, cum Imp. exposuisset in *l. Hac consultissima*, rem ita concludit: *Non subscriptum autem a testibus, ac non signatum testam. pro infecto haberi convenit.* In quo procul dubio est male omnes legisse, quod confirmabunt quilibet veteres libri, si eos consulueris, male, inquam, eos legisse, *pro infecto*, cum sit legendum *pro imperfecto.* Et ita etiam Græci *l. 35. Basilicon* ἡ μὲν γὰρ ἀτελής ἐστιν, etc. id est: *Imperfectum est testam.* quod ita completum non fuerit, id est, quod non obsignaverint 7. testes, quique non subscripserunt. Denique proprie imperfectum testam. est non quod quoquo vitio laborat, sed quod neque subscriptum, neque obsignatum est a testibus: hoc peculiari nomine vitium imperfecti appellatione denotent, et ita etiam in *l. Si quis legatum. ad l. Cornel. de fals.* invenies, imperfectum testamentum appellari evidenter, quod neque subscriptum, neque subsignatum est a testibus: et ita imperfectum testamentum accipimus in *l. Ex imperfecto. h. t.* Ergo cum Imperator in hac *l.* ita rem finisset, *non subscriptum ac signatum a testibus, pro imperfecto haberi placet,* rectissime subjicit: *Ex imperfecto autem testam. voluntatem non tenere defuncti, nisi, etc.* Vult igitur, ut imperfectum testamentum, id est, neque subscriptum, neque signatum a testibus, non valeat. Non loquitur de aliis vitiis testamentorum, sed de hoc solo, quo desunt signa et subscriptiones testium: ut inquam, non valeat nisi factum sit a parentibus inter liberos. Nam etiamsi neque sit signatum, neque subscriptum a testibus, valebit tamen inter liberos, ut ferant scilicet portiones eis adscriptas in eo testamento. Et si forte habeant cohæredes extraneos, ut ii nihil ferant, et eorum pars accrescat liberis, quorum respectu solo testamentum perfectum et ratum est. Ergo quantum ad extraneos imperfectum est, quantum ad liberos pro perfecto est. Hæc est verissima sententia hujus loci. Sed servo, quam abutuntur passim hoc loco. Nam quod hic de uno testamenti vitio constituitur, ut ob id non minus valeat testamentum inter liberos, si desunt signa et subscriptiones testium, id porrigunt ad omne vitium testamenti, etiamsi defuerit numerus testium in testamento, inter liberos testamentum valere existimant, quod numquam approbavi. Non licet nobis interpretationibus nostris, stultis maxime, quæ cauta sunt de solemnibus, extendere, et ampliare, sicut in *d. l. 9. h. t.* propter metum contagionis non conveniunt quidem testes in unum, sed alii post alios veniunt, et signabunt. Hæc solemnitas tantum conveniendi in unum remittitur evitandæ contagionis gratia, non etiam, ut sit *l. 9.* remittitur testium numerus. Quo etiam hodie longe abutuntur, dum volunt, grassante peste non exigi 7. testes, cum manifeste lex caigat, ut congruat numerus testium, et hoc tantum remittat, ne in unum coeant testamenti signandi causa. Et ita etiam si desit numerus testium in testamento inter liberos, dicemus non valere testamentum, quoniam signa tantum et subscriptiones sunt remissa inter liberos: numerus vero testium non est remissus. Non etiam dices testamentum notis scriptum valere inter liberos, quod aliquando obtinuit, *l. ultim. sup. famil. erc.* Hodie non obtinet ex *Nov. 107.* nec pugnat *§. Ex imperf.* dum ait ex testamento imperfecto liberos obtinere hæreditatem sibi eo testamento delatam: quoniam imperfectum testamentum vocat id tantum, quod neque signatum est, neque subscriptum a testibus, non etiam quod alio vitio laborat. Præter ea, quæ heri diximus juri necessaria ex *Nov. Theod.* id est ex *l. Hac consultissima*, in testamento scripto, et secreto, quod mysticum dicitur, vult etiam Justin. in *l. Jubemus.* et *l. pen. h. t.* ut testator nolit testibus prodere suam voluntatem, ut in interiore pagina testamenti per se manu sua scribat nomina hæredum, non per alium; alioquin ut testibus pronuntiet suam voluntatem, ut testibus enuntiet nomina hæredum suorum, quæ post inserant subscriptionibus suis, hoc fere modo; *L. Titius obsignavi C. Seji testamentum, quo hæredes fecit sibi M. Tul. et Pompejam Atticum.* Itaque ea constitutione Justiniani omnino autem manu, aut lingua testatoris exprimenda sunt nomina hæredum, et derogatur aliquatenus Novellæ Theodosii, nempe in hoc, ut is, qui nescit literas, non possit mysticum condere testam. ex *d. l. Jubemus.* et *d. l. pen.* Sed postea mutavit sententiam Justinianus, et censuit illiteratum licere etiam per alium scribere nomina hæredum, nec ea prodere testibus, *Novell. 119.* Et notandum tamen, quod est in *d. l. Jubemus*, si pars hæredum testatoris scripta, vel lingua testatoris nuncupata sit, eorum tantum hæredum institutionem valere, qui manu testatoris scripti, vel lingua nuncupati fuerint: ceterorum non valere. Cui sententiæ Accursius opponit *l. Si is qui test. fac. poss.* Cujus mens hæc est: quidam cum vellet plures hæredes pronuntiare, et nuncupare quorundam nomina, decumbens ex morbo nuncupavit, et priusquam ceteros nuncuparet, obmutuit, inquit, amissis verbis et occupante eum morte, ut apud Poetam. *Illa, qui incipit effari, mediaque in voce resistit.* Quæritur an nuncupati sunt hæredes futuri? Lex ait, hæredem neminem fore, quia magis cœpit testamentum facere, quam fecit. Quæ ratio satis demonstrat statim, quam distet ea species a specie *l. Jubemus.* Nam in illa specie *l. Si is qui*, cœpit potius testamentum facere, quam fecit: in specie *l. Jubemus*, perfecit testamentum, nimirum institutis ita omnibus, quos sibi hæredes esse voluit. Sed quia in subscriptione testam. non omnium nomina nuncupavit, ideo hæreditas tantum defertur iis, qui sunt nuncupati. Ex testamento igitur perfecto. at illa in specie, infectum est testamentum, vel inchoatum duntaxat: in specie *legis Jubemus*, factum est testamentum, sed quod subscriptio testatoris, vel nuncupatio defecerit, non nuncupavit omnes hæredes, quos voluit, ideo veniunt ad hæreditatem subscripti tantum, non nuncupati. Et hoc de testamento scripto, et secreto erat addendum his, quæ diximus heri ex *d. l. Jubemus.* et *d. l. pen.* Nunc transeamus ad aliud genus testamenti, nempe id, de quo agitur in eadem lege *Hac consultissima*, quod fit sine scripto per nuncupationem uno eodemque tempore, audientibus testibus septem puberibus, civibus Romanis, et testatore solemnibus verbis prædicente, se cogere testes, et convocare testamenti sui nuncupandi gratia. Sed hanc solemnem prædictionem tollit Justinianus in *l. In testament. h. t.* Satis igitur est rogari 7. testes ut adsint audituri nuncupationem testamenti, et palam eis non narrari, vel promitti futurum suæ voluntatis arbitrium, sed confici abs se coram eis, et nuncupari testamentum secundum *l. 12. tab.* quod quia ita linguæ nuncupasset animo testamenti faciendi, id jus ratumque sit. Et hoc quidem genus testamenti, quod fit sine scriptura per nuncupationem jus civile novit, non jus prætorium, *l. 2. sup. de bon. poss. sec. tab.* Ideoque non datur bon. poss. secundum nuncupationem, sed utilis tantum, et oblique. Directa bon. poss. datur tamen secundum tabul. id est, secundum scripturam testamenti, sive secundum testamentum. Hoc ergo secundum testamenti genus est ex jure civili mero, primum autem testamenti genus, quod mysticum dicitur, et arcanum, fit civili ac prætorio, atque constitutionum jure permixto: jure civili, quantum ad testes, ut præsentes adsint uno eodemque tempore et loco: jure prætorio, quantum ad signa, et numerum 7. testium: jure constitutionum quantum ad subscriptiones testium: et hæc duo potissimum genera testamentorum hodie sunt in usu. Nam abolita sunt cetera testamentorum genera, veluti quod appellabatur calatis comitiis, et quod appellabatur endo procinctu. Abolitum est etiam testamentum, quod fiebat per æs et libram, id est, quod per imaginariam emancipationem familiæ, sive bonorum, et nuncupationem testamenti, testatore dicente hæc verba: *Hæc uti in his tab. ceraisve scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor, itaque vos Quirites, testimonium perhibetote.* Constitutio Constantini tollit hanc formulam testamenti, ut omne testam. deinceps fiat, aut fieri possit, sine ære, sine libra, sine tabulis, et ut in te-

stamento necessaria etiam non desiderentur verba directa et solemnia, *l. Quoniam. h. t. In legatis. inf. de legat.* Igitur ex constitutione Constantini recte fit testam. verbis precariis, quod olim fiebat tantum verbis directis, id est, imperativis, veluti *hæres esto, damnas esto, dato, facito*, sic loquente testatore, ut II. loquuntur, quæ non precantur, sed imperant: verba imperativa ea sunt, quæ directa dicuntur. M. Tull. 2 de divinat. *Quid opus est*, inquit, *circuitu, et amfractu, ut sit utendum somniorum interpretibus potius, quam directo? Deus si quidem nobis consulebat, hoc facito, hoc ne feceris, diceret.* Sic loqui igitur est directo loqui. Et ita eleganter Porphyrio in illum locum Horatii: *Transnanto Tyberim*, et paulo post, *habento. Utitur*, inquit, *verbis directis, quia scribit ad Trebatium* JC. Olim non erat justum testamentum, quo quis hæredem scripsisset his verbis: Titium hæredem meum esse volo, quia verbum volo est precarium, non directum. Et ita in *l. Illud. §. 1. de jure codicill.* cum quidam ita scripsisset, *Titium hæredem meum esse volo*, ita censet Jurisconsultus esse distinguendum: aut voluit his verbis facere codicillos, et tunc Titius ab hærede legitimo hæreditatem petet, veluti ex causa fideicommissi, quoniam *volo* est verbum precarium, et fideicommissarium: aut voluit facere testamentum, et arbitratus est ea verba esse legitima et directa, et tunc ea scriptura neque valebit jure testamenti, neque jure codicillorum, quia non adjecit clausulam codicillarem: itaque inutilis et inanis est scriptura, nec Titio erit petitio hæreditatis ex causa fideicommissi adversus hæredem legitimum defuncti, *d. l. Illud. §. 1.* at, ut nominatim ait *d. l. Quoniam*, etiam verbo *volo* recte fit testam. Denique quibuscunque verbis, vel ut referens eam ipsam Constantini legem Eusebius loquitur 4 *de vita Constantini*, ψιλαῖς ῥήμασι, id est, nudis verbis, id est, quibuscunque verbis directis, vel precariis. Certe olim etiam nihil nocebat error tabellionis, vel testamentarii, aut encomionia si omisisset per errorem verba directa, ut si omisisset verbum esto vel etiam hæres esto, et tantum scripsisset nudum nomen L. Titii, quod tunc præsumetur plus nuncupatum, minus exceptum, minusve scriptum, *l. 7. h. t. l. 1. D. de hæred. instit.* Et multo magis in fideicommissis verbum *volo* omissum nihil nocet, ut si testator dixerit Lucio Titio fundum Sabinum dari, nec adjecerit verbum *volo*, *l. Verbum. inf. de fideicommiss.* Et similiter in sententiis arbitrorum, si quem litigatorum arbiter jusserit dare centum, et ille acquiescens sententiæ arbitri subscripserit dare, nec adjecerit promitto, nihilominus ex sua subscriptione obligatur, *l. 1. §. Si quis autem sup. de recept. arbit.* In quo nondum vere restituta, quæ sunt verba Græca, sic moneo obiter esse restituenda: *Si quis autem post arbitri definitionem subscripserit* ἐμμένειν, vel στοιχεῖν, vel πληρώσειν, vel πάντα ποιεῖν, vel δοῦναι, *nec adjecit* ὁμολογῶ, id est, promitto, et ita ut retuli ex *l. 2.* et *l. Ergo. h. t.* omissa hæc verba directa, *Hæres esto*, nihil nocent. Et generaliter etiam secundum eam Constantini legem, hodie etiam Græcis verbis recte fit testamentum, ut in *l. Hac consultiss.* et *l. ult. sup. de testament. tut.* *l. Directas. inf. de testam. manumiss.* Cum tamen olim non fieret testamentum, nisi verbis Latinis, quia verba Latina directa dicuntur, civilia verba, in *l. Verbis civilibus. de vulg. et pupill. substit.* et Ulpian. *lib. reg. tit. de fideicomm.* Cum autem verba Latina sint directa non Græca, ideo olim inutiliter instituebatur hæres verbis Græcis, inutiliter dabatur tutor verbis Græcis, inutiliter dabatur libertas, et legatum verbis Græcis, et quæcumque in Pandectis videntur esse relicta verbis Græcis, fideicommissa sunt, non legata, quod fideicommissa quibuscunque verbis relinquantur. Sed ut absolvamus ea omnia, quæ continentur in *l. Hac consultissima*, additur in §. *Si quis autem*, prius testamentum jure perfectum, non rumpi posteriore testamento imperfecto, id est, neque signato, neque subscripto a testibus. Quæ regula est certissima, sed addit exceptionem, nisi in priore testamento scriptus sit extraneus, in posteriore autem is, qui ab intestato rem omnimodo ablaturus erat. Veluti filius, aut frater consanguineus defuncti, qui et non facto testamento veniret ad legitimam hæreditatem. Hoc enim casu, licet imperfectum sit posterius, tamen corrumpit prius, non quidem ipso jure, sed ope exceptionis, cum et posterius testamentum, ut ait §. *Si quis autem*, non valeat ut testamentum, sed ut voluntas intestati, qui scilicet voluit corrumpi prius testamentum, et mori intestatus, delata hæreditate ex posteriore scriptura ei qui omnino ab intestato hæreditatem ablaturus erat. Denique posterius testamentum, quod est imperfectum, in quo est institutus is, qui veniret ab intestato, non valet ut testam. sed ut intestati voluntas novissima, in qua etiam sufficit numerus, quinque testium juratorum, id est, qui post mortem testatoris jurent apud judicem, non tabellionem, ut Accurs. notavit recte, qui testificentur, et affirment eam esse voluntatem defuncti, *l. ult. in fin. hoc t.* Et ita etiam si sit unicum testamentum imperfectum, tamen in quo liberi testatoris hæredes instituti sunt, verum est id non valere ut testamentum, sed ut ultimam intestati voluntatem: ultima voluntas est testati, et intestati. Non dubium igitur est, id non valere ut testamentum, sed ut ultimam voluntatem intestati, in qua etiam sufficiat numerus quinque testium. Et ita rectissime Accurs. interpretatur §. *Ex imperf. l. ult. sup. fam. erc.* dum respondet ad *legem. Qui a patre. de confirm. tut.* quæ vult eum tutorem jure filiis a patre datum non esse, qui datus sit in minus solemni testamento, et indigere confirmatione prætoris aut præsidis. Nam et ita liberis institutis in imperfecto testamento non competit hæreditas veluti ex testamento, sed quasi ex novissima voluntate intestati. Et cum sententia hujus §. *Si quis autem.* congruit etiam omnino *l. 2. de injur. rup. irr.* Et ei locus est non tantum si imperfectum sit testamentum ob signa vel subscriptiones omissas, sed etiam si nullum sit ob præteritionem filii, vel posthumi, modo filius, vel posthumus præteritus vivo patre decesserit, et posteriore testam. sit hæres scriptus is, qui omnimodo rem ab intestato ablaturus erat. Nam et ab intestato, et ex testam. ipse venire poterit, petita bonor. poss. secundum tab. Idemque erit si filius priori testam. exhæredatus sit, posteriori præteritus. Nam distinguimus hoc modo. aut posteriore testam. filio præterito scriptus est extraneus, et nullum est test. posterius ob præteritionem filii, nec tamen veniet filius ad hæreditatem, quia prius testamentum consistit, in quo est exhæredatus, in quo exhæredatio eum excludit ab hæreditate paterna. Sed si in posteriore testam. filio præterito, scriptus sit is, qui remoto filio, id est, non existente filio, omnimodo veniret ab intestato, hic sustinet posterius testam. efficitque ne effectum habeat exhæredatio filii, et ut rescindere possit posterius testam. petita bonor. poss. contra tab. quandoquidem sustinetur persona hæredis instituti, qui remoto filio ad hæreditatem defuncti veniret ab intestato, quæ omnia proponuntur in *l. Posthumus. de inj. rup. irr.* et in *l. Si duobus. §. Si prius. de bon. poss. cont. tab.* Et ita videmus illis casibus etiam imperfectum testamentum imperfectam voluntatem, et nudam, corrumpere prius. Est etiam alius casus, quo nuda voluntas, id est, non solemnis, sive imperfecta corrumpit prius testamentum, videlicet, si decennium effluxerit ab eo die, quo factum est testamentum, ex *l. Sancimus. h. tit.* Cujus juris ratio hæc est, quia olim omne testamentum antiquabatur tempore decennii, et fiebat irritum, nisi renovaretur post decennium, *l. 6. Cod. Theod. de testam.* Hodie ex *d. l. Sancimus*, decennio, non antiquatur testamentum, sed decennio, et nuda voluntate, id est, decennio ita antiquatur, si etiam post decennium testator declaraverit coram tribus testibus; se non permanere in eadem voluntate. Etiam notissimum est illud testamentum corrumpi nuda, imo tacita voluntate defuncti, cujus linum defunctus, antequam moreretur incidit, quo scilicet constrictum erat testamentum, vel etiam signa testium testator ipse consulta opera removerit. Hoc enim facto declarat se mori velle intestatum, *l. ult. h. tit. l. In fraudem. §. 1. D. de milit. testam. l. pen.* et *ult. de his quæ in testam. del.* Exposita est *lex Hac consultissima*. Unicum tantum addemus, esse tertium quoddam genus testamenti: quod nondum exposuimus, quod scilicet fit in consistorio apud consilium principis, oblatis precibus sedente principe cum nobilibus, et proceribus, ut id testamentum omnimodo valeat, nec sint in eo necessarii testes, vel signatores, quod fit teste principe, teste consilio principis, oblatis precibus, in iisque relata ultima voluntate supplicantis de divisione rerum suarum, quam servari velit post mortem suam. Nam etiamsi secundum eas preces, vel secundum eam formam testamenti non sit prætor daturus bonorum possessionem secundum tabulas, cum in eo desunt 7. testium signa, tamen jure civili ex *l. Omnium. hoc tit.* licebit adire hæreditatem hæredi scripto, vel se pro hærede gerendo acquirere hæreditatem. Hoc igitur testamentum est etiam juris civilis, non prætorii, quod fit oblatis precibus Imper. nullis aliis adhibitis testibus: nam *l. Omnium.* satis habet, si probetur testibus idoneis, oblatas ad eum modum, fuisseque preces principis consilio fuisse. Duobus igitur, vel tribus, qui affirment rem ita fuisse gestam, oblatis precibus, et prolato testamento apud consilium principis, non adhibitis exteris testibus, et signatoribus. Et ita etiam in *l. 2. sup. de bon. poss. secund. tab.* dum dicitur, de testamento nuncupativo, probari debere id testamentum fuisse nuncupatum propalam coram testibus, dicemus probare id satis esse testibus duobus, vel tribus, secundum Martini et Gulielmi sententiam, quam ibi retulit Accurs. Ergo testamentum insinuatum fuisse apud consilium principis, teste principe ipso, vel teste jure omni, *quod est conditum*, inquit, princeps, *in scriniis nostris*, puta memoriæ: quæ quidem scrinia erant disposita in ipso consistorio principis. Ita, inquam, factum fuisse, et insinuatum, et oblatis precibus probari testibus duobus, vel tribus. Ac similiter fuisse testamentum nuncupatum propalam, et coram testibus. Itaque probabitur testamentum duobus testibus, vel tribus. Et ita res est explicanda: diximus, puberi civi Romano licere testamentum facere et civili, et prætorio, et constitutionum jure permixto, id est, adhibitis septem testibus civibus Romanis, uno eodemque tempore, et loco, qui testamento sua signa imprimant, atque subscribant, et ita licere facere ex scripto testamentum, licere etiam ex non scripto facere per nuncupationem jure civili totidem testibus adhibitis. Licere et ex constitutionibus testamentum facere precibus oblatis principi, adhibito solo testimonio principis, et consilii, et subscriptione testatoris. Addamus nunc licere etiam testamentum facere municipalibus gestis, vel actis, vel apud acta cujuscumque magistratus habentis jus actorum conficiendorum, jus excipiendarum insinuationum, eo scilicet, qui testamentum facere vult, desiderante, magistratus actuarium publicum excipere ejus ultimam voluntatem, eamque in archis servato publicis. Quæ forma testandi explicatur in *l. Omnium. hoc tit.* et in *Nov. 1. Valentiniani. de testam.* Est igitur hoc quartum genus testamenti ultimum, quod proponitur hoc tit. Addamus etiam, aliter posse testatorem, qui jam jure perfecit testamentum, id perinde publicare apud acta municipalia, vel apud acta magistratuum, qui jus habent actorum conficiendorum, in hunc scilicet, vel illum finem, ut si quando testamentum authenticum, id est, originale, quod ipse fecit solemniter, interciderit casu aliquo, sit unde peti posset fides ejus. Petitur enim ex actis publicis, in quæ testator ipse curavit suum redigi, referrique testamentum. Amisso igitur authentico documento, fides ejus petetur ex actis publicis, ubi testamentum insinuatum est. Et ob id utile est etiam, quod quis jure perfecit testamentum, publicare apud acta. Sed priusquam fidem testamenti petas ex actis publicis, probare debes casum, et amissionem testamenti authentici, ut ait *l. 2. hoc tit.* Puta

testamentum intercidisse vi ignis, vel alio simili casu, vel furto subtractum esse, ut in *l. 11. hoc tit.* et ita in *Novell.* 127 dicitur, donationem propter nuptias insinuari apud acta, quod est publicari, sive in publicum proferri, ut emisso forte ejus donationis instrumento principali, quod Græci vocant uno verbo δωρεαστικόν, fides ejus donationis peti possit ex publicis monumentis. Hæc est ratio Novellæ. Publicantur et cetera omnia, quæ insinuationem desiderant, secundum jus, quod interpretamur, cumque studemus omnes, in urbe Roma vetere, vel nova, apud magistrum census, quem posteriores appellavere γενικόν, id est, *generalem*, apud quem fierent census professiones, et insinuationes omnium negotiorum, in quibus requiritur insinuatio, vel publicatio necessario, vel utiliter. Posteriores, inquam, dixere γενικόν, ut docet Suidas in Arthemio, et Leo in *Novel.* 44. Ergo in urbe quidem publicatio, et insinuatio fit apud magistrum census, vel apud apparitores, sive officia censualis jussu magistri census, qui huic parti juris præest. In provinciis autem fiunt insinuationes, et publicationes apud defensores civitatis, vel apud magistratus municipales, apud duumviros, qui in provinciis instar sunt consulum. Defensores civitatum instar sunt tribunorum plebis, qui sunt in urbe. Et ita apud eos publicari testamenta, et donationes, ostenditur in *l. 18. qui test fac. poss.* et *l. Consulta. h. t. l. In hac l. 2. inf. de don. l. Repetitis sup. de Episcop. et cler.* 17. quæ est constitutio Græca, *sup. de SS. Eccles.*, et *Nov.* 48. et 49. Et hoc est quod ait *d. l.* 18. *hoc tit.* testamenta omnia, ceteraque, quæ apud officium censuale publicari solent, id est, apud acta magistri census, ut in *l. Cum pro quo. de in jus voc. l. Fidejussor. §. ult. qui satisd. cog.* Apud officium, id est, apud acta. Et adjicit *l. Testam.* 18. ut in eodem loco testamenta referantur, id est, aperiantur, resignentur, et publicentur, ut in *d. l. Consulta.* Et addit, ne usquam permittatur fieri ulla translatio, id est, ut omnimodo apud magistrum census fiat publicatio testamenti, et a magistro census, ne permittatur usquam transferri ea publicatio testam. vel donationis, vel cujusquam negotii, sive sit necessaria, sive utilis videatur et aliquando nonnihil profutura. Ut igitur non transferatur hoc jus a magistro census ad alios magistratus, vel etiam, ut est nominatim scriptum in *l. Consulta*, ad defensores ecclesiarum, apud quos quidam malebant insinuare ultimas suas voluntates, et ultima judicia. Ne ergo hoc jus transferatur temere ad defensores ecclesiarum, vel ad primicerium notariorum, qui erat in ecclesia, per quem Damasus scribit in lib. Pontific. Julium constituisse in ecclesia, ut fieret confectio omnium actorum, et ait morem esse retinendum fidelissimæ vetustatis, nec quod est proprium magistri census, esse transferendum ad clericos, puta, defensores ecclesiæ, et primicerios notariorum. Et possunt quidem de iis negotiis, quæ ad ecclesiam pertineant acta conficere, non etiam de negotiis privatorum. Imo, ut ait *l. Consulta*, est opprobrium clericis, si velint se miscere forensib. disceptationibus, aut si velint esse periti forensium disceptationum. Restat tantum, ut finem imponamus *l. 3. h. t.* in qua ita scriptum est: *Ex imperfecto testam. etc.* Qua de re pauci sunt, qui liquido tradant, quod observandum est. Primum lex ait, *ex imperfecto testam.* id est, in quo desunt signa et subscriptiones 7. testium, ut ego interpretatus sum ex *l. Hac consultissima. h. t.* Principem non vindicare hæreditatem, filium defuncti vindicare, aut nepotem, vel neptem. Imperatorem non item, qui defuncto extraneus est. Et addit rationem, *quia licet lex Imperii solemnibus juris Imperatorem solverit, nihil tamen est tam proprium Imperii, quam legibus vivere.* Et legem Imperii vocat eam, quæ primum Augusto detulit Imperium, ut refert Dio Cassius lib. 53. Quod Augustum privilegium dicitur, *l. un. §. ult. inf. de caduc. tol.* Quod Dionys. scribit se transferre ex Latino sermone, λέλυνται τῶν νόμων, id est, *solvuntur legibus.* Et inde Dio Chrysost. in orat. quadam tradit, principem esse, τῶν νόμων ἐπάνω. Et similiter Justin. in *Novellis*, leges submitti principi, quod scilicet in potestate sit solius principis, ex usu Reipub. leges ferre, vel abrogare, vel derogare, ut eas ipsum quandoque sequi non posse. Quapropter aliquando major videtur potestas esse principis, quam populi fuerit. Populus enim suis legib. tenebatur, Princeps solis legib. non tenetur. Et hac causa in *l. Barbarius. de offic. præt.* ait, multo magis in Imperatore, quam in populo esse recipiendum, ut servum prætorem facere possit. Ea est lex Imperii, lex Augusta, quæ Augustum solvit legibus, maxime si non juraverit in leges initio imperii. Non solebant enim jurare in leges, cum Plin. scribat in panegyrico: *Jurare magistratus quidem in leges, sed ejus jurisjur. verba ignota esse principibus, nisi cum alios cogunt jurare in leges.* Hodie quia principes statim initio Imperii jurant in leges, tantum abest, ut legib. soluti sint, quinimo maxime legib. obstringantur ex suo jurejurando. Et ut soluti sunt principes legib. tamen, ut inquit *l. 3. nihil tam proprium est Imperii, quam legibus vivere.* Et ita rectissime *l. Ex imperfecto. quia decet tantam majestatem eas servare ll. quib. ipse solutus videtur.* Et ita Paul. *lib. 4. sent. cum. quæ leges facit, pari majestate legib. obtemperare debere.* Et eleganter Imp. Severus et Anton. in *§. ult. Inst. quib. mod. test. infirm. licet*, inquiunt, *soluti simus legib. tamen vivimus.* Et elegantius *l. 4. sup. de leg. præclaram esse, et dignam vocem principis profiteri se legibus alligatum esse et de auctoritate legum pendere auctoritatem principis, et revera majus esse Imperio ll. submittere Imperium.* Ideo eleganter ait *l. Ex imperfecto. de l. 3. ex imperfecto testam. imperat. legata aut fideicomm. vindicare inverecundum esse*, id est, *dedecori.* Inverecundus enim est, qui quod non debet, facit audacter, securus reprehensionis, pudorisque sui. Inverecundus Imperator qui non veretur Senatus reprehensionem, cujus ipse pars est, ut ait *l. Quisquis. in prin. inf. ad l. Jul. majest.* et *l. Jus senatorum. inf. de dign. lib.* 12 qui non reveretur auctoritatem Senatus, qui non reveretur curiam suam, *l. 5. inf. de dign.* Denique licet tantæ majestati non leges dare tantum, sed etiam accipere, eique submittere fasces Imperii sui. Et secundum hæc præcepta in *h. l. 3.* et in *d. l. Ex imperfecto* Imper. profitentur se non vindicaturos hæreditatem, vel legatum vel fideicommissum ex imperfecto testam. Et simili modo invenio etiam, ex quod quis dixerit se imper. hæredem fecisse, vel hæredem fecisse, vel hæredem facturum esse, id est, ex nuda pollicitatione, vel jactatione, inverecundum esse principem vindicare hæreditatem, *l. ult. qui test. fac. poss.* Constat etiam principem, si hæres sit institutus filio exhæredato, pati querelam inofficiosi testamenti, *l. Papin. §. Si imp. de inoff. testam.* Patitur etiam princeps legem Falcidiam, si legatum, aut fideicommissum, aut mortis causa donationem acceperit. Servat l. Voconiam, vel ut Augustus apud Dionem, ab ea migrat impetrata venia a Senatu. Quo exemplo docentur Principes, ne quid faciant contra ll. sine venia Senatus. Volunt etiam optimi principes prius testam. in quo ipsi sunt scripti hæredes, rumpi posteriori testam. id est, ut possit mutare quis etiam testamentum, in quo sibi principem hæredem fecit in *l. 6. sup. tit. prox.* Plus dicam, etiam principes aliquando minus sibi adrogare, et concedere quam privatis, puta, ut capiant quidem ex alienis testam. jure perfectis, non etiam ex codicillis factis ab intestato, non ex epistola fideicommissaria. Ex iis scripturis, quæ deferuntur, non capiunt, quæ sunt minus solemnes, *l. 2. C. Th. de testam.* Eamque constitutionem mirum in modum Symmachus in epistola quadam ad præfectum prætorii commendat, ut liceat capere privato, quod nolit capere princeps, nonnisi ex justo et solemni testamento. Sed postea alii principes abrogarunt hanc *l. 2.* ut constat ex *l. 7. sup. tit. prox.* Præterea licet regulariter prius testamentum scriptum rumpatur non scripto, id est, facto per nuncupationem, si utrumque sit jure perfectum, tamen nolunt principes testam. prius ex scripto jure perfectum, rumpi posteriore non scripto, in quo ipsi hæredes sunt nuncupati. Quia ita nuncupatum fuisse testam. non potest probari, nisi testibus, qui ut audirent nuncupationem testam. rogati sunt. Atqui hoc testes facile est suspicari, in gratiam principis amentiri illam nuncupationem testamen. qua dicunt defunctum hæredem nuncupasse principem. Hoc igitur casu vult princeps in *l. Nolumus. h. t.* ut consistat prius testamentum, quod factum est jure, et solemniter ex scripto, nec rumpatur posteriore, in quo ipse sit nuncupatus hæres, solis testibus hoc facile concedentibus, et blandientibus fortasse princip. Quinimo hoc vult *l.* ut etiamsi prius testamentum ex scripto jure perfectum, postea sit rescissum a filio exhæredato in eo testamento per querelam inofficiosi testamenti, si sit rescissa exhæredatio, resciseumque testamentum totum, ac proinde exhæredatus filius veniat ab intestato ad successionem patris, ut nec eo casu impediatur, quod extet posterius testamentum non scriptum, in quo princeps hæres nuncupatus sit. Invenio etiam, quod etiamsi regulariter quilibet possit vindicare hæreditatem sibi delatam ab ignoto *l. Extraneum. tit. seq.* tamen legimus apud Cornel. Tacitum, *libr.* 5. Tiberium Imper. semper respuisse hæreditates sibi delatas ab ignotis hominibus. Idem de Adriano Imper. legimus apud Spartianum. Et elegans est ad hæc, quod etiam de se scribit imper. *l. 2. C. Th. de advocat. fisc.*, plus sibi curæ esse causam privatorum, quam causam, totalemve sui fisci. Et quod est proditum in *l. Non puto. de jure fisci, rum non delinquere*, id est, non dicere ineleganter, *qui in dubiis quæstionibus facile responderit contra fiscum.* Ad quam sententiam danda sunt exempla ex *l. ult. in fi. de his quibus ut indignis, l. Divus. §. 1. de jure codicill. l. Intercidit. de condit. et demonst. l. 2. de usur. et urg. leg. l. Paul. § 1. de leg.* 3. In quibus omnibus locis in ambiguis semper datur responsum contra principem, contra fiscum, contra ærarium. Quæ regula potest accommodari multis negotiis, ut si lis est ambigua, potius descendamus in eam sententiam, quæ onerat fiscum. Contra tamen invenio quibusdam ll. ita esse solutos principes, ut secundum eas omnino non vivant. Invenio solutum esse principem ll. caducariis, Julia nempe et Papia, *l. Quod princip. de leg.* 2. Si tibi relictum sit legatum, et hominem exueris, id est, mortuus fueris, antequam dies legati cederet, caducum fit legatum. Sed si legatum relictum sit principi, et is obierit, quod omnes obire oportet, antequam dies legati cederet legatum non fit caducum, sed cedit hæredi principis. Et hoc est quod ait *l. Princeps. de ll.* Princeps legibus solutus est. Nam diligenter attende ad inscriptionem legis, quæ est Ulpiani *ex lib.* 13. *ad leg. Juliam et Papiam*, quæ sunt leges caducariæ. Princeps ergo est legibus solutus, id est, l. Julia et Papia, de quibus tractat, non omnibus legibus. Augusta autem, ut subjicit, non est soluta legibus caducariis, quamquam princeps ei tribuat eadem privilegia, quæ ipse habet, non intelligit privilegium illud, ut etiam Augusta soluta sit ll. caducariis, sed ut princeps, vel fiscus habet ex suis contractibus tacitam hypothecam semper, et Augusta habeat. Itemque, ut Augustus habet privilegium in actionibus personalibus: idem etiam Augusta habeat: ut similiter habeat vocationem, et immunitatem, ut habent privilegium in donatione, ut valeat donatio facta ab Augusta sine insinuatione, perinde ac si facta esset a principe; ut facta ab hoc, vel illa donatio filiofamil. imputetur quasi castrense peculium; ut donatio inter Augustum et Augustam valeat, quæ non valet inter maritos, id est, privatos, *l. Illud. sup. de SS. Eccl. l. pen. sup. de donat. inter vir. et uxor. l. Cum multa. inf. de bonis quæ liber. l. Sancimus. §. 1. inf. de donat.* Et sicut res alienæ, quæ forte imprudenter a principe venditæ, et donatæ sunt alteri, non possunt ab eo, qui emit a principe revocari, aut vindicari, vel a donatario, sed est tantum domino rerum actio in ipsum principem, seu fiscum intra quadriennium: ita idem sequimur, si quid imprudens Augusta ex rebus alienis donaverit, aut vendiderit, ne revocetur donatio, sed liceat agere in Augustam intra quadriennium, *l. ult. §. ult. inf. de bon. quæ lib.* Hæc privilegia princeps communicat Augustæ. Nunquam autem Augusta in-

venietur soluta legibus, ne odiosis quidem legibus, quales sunt l. Julia et Papia. Has æquum est, non servare principem, ut, vel mortuus fruatur privilegio Augusto, quo vivus non est usus. Etiam invenio in manumissionibus vindicta, si quem princeps manumittat vindicta, non servari solemnia juris, *l. Apud eum. de manumis.* Quia scilicet concurrit favor libertatis. Hoc igitur non tam Principi datur, quam libertati maxime datæ a principe, ut non desideret solemnia juris: quæ data a privato utique nulla esset sine solemnibus. Invenio etiam nunquam ea lege, quæ lata est Duilio Coss. fuisse obligatum Principem, qua cavetur, ne quis in urbe sepeliatur. Invenies apud Servium Honoratum 11. Æneid. virgines Vestales, et Principes sepeliri in urbe, nec ea lege teneri, quæ vetat quemquam in urbe sepeliri. Invenio legibus igitur non teneri Principem, non obligari solemnibus juris his casibus, quos exposui. Nec temere dicam nunquam generaliter esse verum, quod ait *l. Princeps*, cum id tantum sit accipiendum specialiter de lege Julia et Papia, non de legibus omnibus. Et tum maxime id affirmabo cum erit Princeps, qui juravit in legem: et quod contra legimus in plerisque auctoribus Principem esse supra legem, hoc eo pertinet, ut intelligatur Principem habere potestatem ferendi, et abrogandi ll. non temere quidem, sed ex justa causa, ut e Reipubl. Ac consequenter posse Principem confirmare, quæ non jure facta sunt, ut legimus adoptionem non jure factam, a Principe confirmari, in *l. 21 de adopt.* Et matrimonium injustum, statumque liberorum non jure quæsitorum a Principe confirmari, *l. Qui in provincia. de rita nupt.* Legimus eos pœnæ veniam facere, et abolere crimen indulgentia, et benignitate sua. Ea ex causa etiam veniam legum facere. Et hoc solum est, quod dicitur principem esse supra leges, nec placet, quod de Achille ait Horatius.

*Jura negat sibi data, nihil non arrogat armis.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXIV. De hæredibus instituendis etc.*

Quia hæredis institutio est caput, et fundamentum totius testamenti, ut ait §. *Ante hæredis. Instit. de legatis*, ideo prælato titulo generali de testamentis, de partibus eorum dicturus sigillatim, ab hæredis institutione initium facit, a qua etiam plerumque testatores ipsi incipere solent, ut ait *l. 1. in princ. D. eod.* Certa ex hæredis institutione, vel substitutione cognoscimus testamentum, non codicillos defunctum facere voluisse, *l. 14. sup. tit. prox. l. 1 lul. §. 1. de jure cod cill.* quia non alio genere, quam testamento hæres institui, vel substitui directo potest. Idcirco recte ait de hæredibus instituendis, quia omnino hæredes instituendi sunt, si quis testamentum facere velit, et vel sola hæredis institutio testamentum est, ut si quis scripserit, vel pronunciaverit in hunc modum: Lucius Titius hæres esto, nec quicquam aliud adjecerit, testamentum est. Sequitur, in hac Rubrica, *et quæ personæ hæredes institui non possint*, quoniam in eo potissimum vertitur hic titulus, ut intelligere possimus, qui hæredes institui non possint. Et constat incertas personas hæredes institui non posse, certum hæredem nominatim scribi, vel nuncupari oportere, non personam incertam. Igitur hæres inutiliter scribitur hoc modo: qui prior post mortem meam ad monumentum meum venerit, ille hæres esto: quia confert testator judicium suum in personam incertam: vel qui anno sequenti consul designabitur, ille hæres esto: nam ejus quoque persona incerta est. Qua de re est certissima constitutio Justiniani in *tit. de incert. pers. inf.* Quia vero jure civili incerta persona hæres institui non potest, hinc fit, ut collegium, quoniam est incertum corpus, institui non possit, veluti collegium, et synagoga Judæorum, *l. 1. sup. de Judæis.* Et eadem ratione olim non potuit institui collegium Christianorum, et quod certatim omnes, ultima judicia sua, nascente ecclesia domini nostri, conferrent collegia Christianorum, ne nimirum locupletarentur, vel quod pleraque ex eis captarent nimium hæreditates alienas pietatis obtentu. Sic igitur his rationibus olim collegium Christianorum non potuit capere hæreditatem, vel legata ex testamentis alienis, quod ostendit Ambros. in Epist. 31. ad Valent. Imp. et Hieron. in epistol. ad Nepotianum de vita clericorum, et Origenes lib. 1. contra Celsum. Sed postea facta sunt capacia collegia Christianorum ex *l. 1. sup. de SS. Eccles.* qua constituitur, ut quisque habeat licentiam relinquere collegio Christianorum partem bonorum suorum, *ut placuerit, et ut*, inquit, *non sint cassa judicia collata in collegium Christianorum: nihil esse, quod magis debeatur hominibus, quam ut ultimæ voluntatis, postquam aliud jam velle non possunt, liber sit stylus, et licitum, quod iterum non redit arbitrium.* Et ad eundem fere modum Quintil. *declamat.* 308. *Non aliud*, inquit, *videtur solatium mortis, quam voluntas ultra mortem.* Ergo collegio Christianorum permissum est, ut possit capere hæreditatem ex alienis testamentis, quod fuit antea prohibitum, cum specialiter, tum etiam generaliter. Nam regula juris est, collegia esse corpora incerta, et institui inutiliter. Et ita definit *l. 8. hoc tit.* ut collegium non possit hæreditatem capere, nisi si ei datum speciali privilegio, sicut diximus datum esse collegio Christianorum. Eadem ratione urbes, civitates, municipia, aut municipes, generaliter hæredes institui non possunt: quia incertum corpus sunt, ut est in epistola Plinii, *et lib. regular.* Ulp. Sed tamen *l. 12. hoc tit.* concedit et urbi Romæ, et quibuslibet civitatibus testamenti factionem, id est, ut capere possint ex alienis testamentis hæreditates, legata, fideicommissa, et mortis causa donationes. Opus fuit constitutione, quæ hoc permitteret, quoniam obstabat regula juris, ne quid relinqueretur incerto corpori, et civitas est incertum corpus: nec enim certum est, quod cernis concilium, cœtusque hominum jure sociatus. Et olim etiam cum populus Romanus hæres instituebatur, ut liceret ei adire hæreditatem, opus erat SC. ut testamento regis Alexandri delato regno populo Romano M. Tullius refert in Rullum auctoritate Senatus populi Romani, eam adiisse hæreditatem. Item, ut dicamus de aliis, qui hæredes institui non possunt: quemadmodum testatores, et testes cives Roman. esse oportet, ita etiam hæredes institutos, sive scribantur, sive nuncupentur, ita ut testator, et testes, et hæredes, et legatarii, etiam omnes sint ejusdem civitatis cives: nam peregrini, et advenæ hæredes institui non possunt, *l. 1. hoc tit. l. 36. C. Th. de hæredibus.* Imo peregrini, et advenæ nullo modo habent testamenti factionem, id est, neque activam, neque passivam. Unde oritur jus præcipuum, quod Reges nostri habent in advenas, quos in idiotismo vocamus Albinatos, *aulbains*, deducto scilicet nomine ex Latino advena, ut in *l. Hæres absens. §. Proinde. de jud.* Quo loco agit de advena mercatore, Basilica Gallica habent, *un marcand aulbein* nam, ut scitis, omnes libri nostri de Latino in Gallicum summa diligentia sunt translati: imo et libri canonici, qui extant in Bibliotheca Regia, et quod est pene incredibile, glossæ omnes sunt a Latino conversæ in Gallicam linguam, ut jam ex illo loco non sit dubitandum, quin illa vox idiotica deducatur ex hac Latina *advena*. Advenam non posse facere testamentum, nec capere ex alieno testamento, proinde nisi factus sit civis, fiscum jure occupare bona morientis advenæ. Et in peregrino ponamus speciem *ad l. 1. hoc tit.* Quidam hæredem peregrinum scripsit: deinde Lucium civem Romanum scripsit ex residua parte, quam ille capere non possit. L. Titius assem obtinebit, vel ut hæres testam. scriptus, vel ut substitutus, vel ut institutus, quia ille peregrinus nihil prorsus ex testam. capere potest, *l. Qui non militabat. §. ult. et seq. ll. D. eod. ut* Quia, ut ait *l. 2.* residui appellatio, etiam totum admittit: quod utique valet, si diligenter advertamus, etiam in l. Julia residuorum, sive de residuis: nam si curator aliquis Reipub. cui data est pecunia publica in rem aliquam publicam, nihil reliquatus sit, sed totam eam pecuniam consumpserit in rem suam, et nulla ex parte erogaverit in Rempublicam, reus est l. Juliæ residuorum, quod recte residuorum appellatio admittat etiam totam pecuniam, *l. 4. §. Sed et qui publicam pecuniam. D. ad l. Jul. peculat.* Pergamus porro: etiam servi alieni hæredes institui non possunt, si dominicorum peregrini sint, vel deportati, quos constat esse peregrinos. Quoniam ita demum cum servo alieno est testam. factio, si et cum domino ejus testam. factio fuerit. Propterea quod servus ex persona domini designatur, sive personatur, nam alioquin servus nullam personam haberet, sed ut noster Theoph. ait, ex persona domini χαρακτηρίζεται, id est, ut in glossematibus leges, *personatur.* Ergo servi alieni non recte hæredes instituentur, si cum eorum dominis non sit test. factio. Et hoc ostendit *l. 10. hoc tit.* Item servi proprii possunt institui hæredes sine justa libertate, quæ civem Rom. faciat, quæ tamen hodie, etiamsi non sit nominatim adscripta, tacite videtur inesse institutioni ex *l. pen. de necess. servis hæred. inst.* Servus autem communis, id est, quem testator communem habet cum alio, et cum libertate, et sine libertate hæres institui potest. Cum libertate si instituatur, quasi proprius propter partem nostram, non fit liber, sed accrescit socio, secundum jus vetus, quod obtinuit ante Justinian. cujus jussu, si adeat hæred. nostram, eam acquirit socio. Potest etiam servus communis hæres institui sine libertate tanquam alienus propter partem socii, quæ nostra non est, *l. 3. in pr. hoc tit.* Si modo cum socio fuerit test. factio. Et etiam hæreditas acquiritur socio per servum, si jubente socio eam adierit, *l. Verum. §. Societas. pro soc. et l. Pat. ad l. Falc.* concludit glossa perilissime in *l. 1. §. Et si plures. inf. de comm. serv. man.* Et huc præcipue pertinet, nempe ad servum communem hæredem instit. species *l. 3. hoc tit.* quæ maxime desideret et accurationem meam, et attentionem vestram. Ponamus ergo speciem. Miles servum, quem habet communem cum fratre scripsit hæredem, ut libertum suum, cum non esset libertus suus, sed servus communis, hoc modo, *ille libertus meus hæres esto.* Ex quo non sequitur statim credidisse eum servum libertum suum, licet libertum appellaverit: ex eo non efficitur necessario testatorem credidisse eum suum libertum esse argumento *l. Ex his verbis. sup. de testam. mil.* Excidit enim sæpe nobis falsa demonstratio in hæredibus instituendis *l. Falsa demonst. de cond. et demonst.* quæ non vitiat institutionem. Unde in specie proposita l. 3. ait, nasci quæstionem voluntatis, videlicet, utrum testator instituturus eum esset, si servum communem nosset, an non? Quoniam præterea ponendum est, testatorem in ejus locum substituisse vulgari modo L. Titium in hunc casum, si neque nollet hæreditatem, aut non posset adire. Et omnino tenor testam. hic fuit: *Stichus libertus meus hæres esto: et si Stichus hæred. meam noluerit, aut non potuerit adire, L. Titius mihi hæres esto*, quæ est substitutio vulgaris. Quæritur, cum Stichus sit institutus ut libertus, nec sit libertus defuncti, an repellatur ab institutione: atque adeo eo repulso an sit locus substitutioni vulgari? Quæri etiam potest, an videatur etiam institutus cum libertate sub appellatione liberti. Et sicut in *d. l. Ex his verbis. sup. de test. milit.* distinguit utrum errore lapsus crediderit eum esse libertum suum, an habuerit animum miles dandæ libertatis, qui servo suo et liberto legavit aliquid: ita etiam in specie *l. 3.* omnino distinguendum est, et distinguit lex ipsa: aut errore ductus libertum suum esse credidit nec per eum ad alium quemquam, cujus juri forte postea subjiceretur, hæreditatem suam pervenire voluit, ita ut non fuerit institu-

turus, si nosset servum communem, quandoquidem voluit eum solum sibi hæredem esse, sibique acquirere hæreditatem, ut liberum hominem, nec alii cuiquam cujus juri fortasse postea subjiceretur deductus in servitutem. Et hoc casu ex voluntate defuncti, verba substitutionis *si hæreditatem non adierit, vel adire noluerit*, sic interpretantur, si hæreditatem sibi non acquisierit, vel quod noluerit, vel quod non potuerit. Ideoque cum ea verba ita sint interpretanda ex voluntate defuncti cum ille sibi hæreditatem non acquisierit, nec acquirere potuerit, cum subjectus sit alterius potestati, manifestum est, etsi adierit jubente domino, substitutioni locum esse, quia ipse sibi non acquisivit hæreditatem: nam ubi quis quem hæredem instituit ut libertum suum, non aliter instituturus, si is libertus non sit, omnino inutilis est institutio. Sicut si quis aliquem hæredem instituit ut filium, qui est suppositilius filius, quem non instituisset, si nosset suppostitium, omnino institutio non valet, et ei suppositilio fiscus hæredit. aufert quasi indigno, *l. 5. sup. tit. prox. l. 1. sup. de Carbon. edic. l. 4. h. t. l. Aufertur. in prin. D. de jur. fisc.* Et ita etiam si quis aliquem instituat ut fratrem suum, nec is sit frater, omnino ille institutio nihil valet, ut in specie l. 7. *h. t.* quæ talis est. Quidam habens filium suum, extraneum quendam adoptavit in locum fratris, quæ adoptio inutilis est: nam per adoptionem nobis acquirimus filios, vel nepotes, non fratres, vel patruos. Jure civili nulla est adoptio in locum fratris, nulla ἀδελφογονία. Igitur ille, qui adoptatus est, non fit frater, posset fieri filius, vel nepos per adop. non frater. Ergo qui existimabam eum mihi fratrem, simul eum hæredem institui ut fratrem, ut duplici honore afficerem et fratris, et hæredis, et hæredem eum ex parte, filium autem meum ex reliqua parte hæredem institui: hic frater adoptatitius, non erit hæres, quoniam ut frater institutus est, sed pars ejus hoc casu non aufertur a fisco, ut supra dictum est de parte filii suppositilii, sed accrescet parti filii testatoris defuncti, quia non est indignitas in adoptato fratre, quæ est in suppositilio filio, et quod aufert fiscus suppositilio, ut indigno aufert. Neque vero ita indignus existimabitur unquam adoptivus, ut suppositilius. Et ita est concilianda *l. 4.* cum *l. 7. h. t.* Verum ad eum etiam modum, si quis errore ductus eum servum instituerit hæredem, quem existimaret suum esse libertum, non aliter instituturus, quem si esset libertus, non valet institutio: et substitutus vulgariter admittitur ad hæreditatem. Et si is servus communis adierit jubente domino socio testatoris, nihil agit, quoniam non ei voluit hæreditatem acquiri, sed ei tantum, quem hæredem scripsit. Et hæc est prima pars distinctionis. Altera pars hæc est: aut verba substitutionis, *si sibi hæreditatem adire noluerit, aut non potuerit*, retulit ad jus, inquit *l. 4.* id est, ad id, quod in jure ipso, in reipsa, et in veritate est. Et tunc ea quoque verba interpretamur secundum jus, et secundum rem ipsam et veritatem, nempe hoc modo: si neque sibi, forte manumissus, aut domino suo, hæred. acquisierit. Et ideo si nolit adire hæreditatem, ne jubente quidem domino: potest enim servus, cui datus est substitutus vulgari modo, quamvis jubente domino, nolle adire, ut ait *l. pen. C. de jur. delib.* sicut etiam filiusf. hæres institutus dato instituto vulgari, etiam jubente patre, potest nolle adire, *l. Filium, de auro et arg. leg.* Si itaque in hac specie servus noluerit adire jubente domino, substitutus veniet, quia extitit casus substitutionis. Sed si paruerit domino, et adierit, expirat substitutio vulgaris, *l. Post aditam. inf. de impub. et aliis subst.* Et hæc est sententia *l.* 3. verissima Sed objicinntur l. 3. duo: primum *§. ult. Inst. de vulg. et pupill.* deinde *l. Neque. §. Si servum. de milit. testam.* quib. expositis, finis erit. In specie *d. §. ult.* quidam instituit servum alienum, quem existimabat esse liberum, et ei, si hæres non esset, vulgari modo substituit Titiam. Lex definit in ea specie propter ea, quæ inferius dicentur, eam hæreditatem esse partiendam inter substitutum, et instituti servi dominum. Quod non ita constituitur in *l. 3.* cum quis servum communem hæredem instituit, quem credebat esse libertum suum, hoc modo. *Ille libertus meus hæres esto.* Sed dicemus in specie §. *ult.* cum quis instituit hæredem servum alienum, quem credebat esse liberum, dato substituto vulgari, esse locum distinctioni positæ in hac *l. 3.* ut si omnino noluerit per eum hæredem, quem credebat esse liberum hominem, ad alium pervenire hæreditatem, si plane instituit ut liberum, non aliter instituturus, substituto locus sit omnimodo, qui eum solum voluit sibi hæredem esse, non per eum alium. Cum igitur is hæres non sit, patet locus substituto. Sed si verba ad jus retulit, id est, si verba institut. ita accepit, si is, quem instituo, et credo esse liberum, neque sibi hæreditatem acquisierit, nec ei, cujus juri postea subjectus esse cœperit: nam ex jure verba illa, *si hæres non erit*, hanc vim habent in servo alieno, etiamsi testator credat esse liberum, si neque ipse hæres erit, neque alium hæredem fecerit in cujus dominium postea transierit, hoc casu verbis relatis ad jus ipsum, et veritatem ipsam rei, dubitabatur, an substituto locus esset, nec ne. Substitutus dicebat se potiorem in hæreditate esse, quod extiterit casus substitutionis: quia neque ipse sibi acquisivit hæreditatem, neque ei, cujus juri postea subjectus esse cœpit, sed ei, in cujus dominio jam erat, et fuit semper. Et verba illa substitutionis relata ad jus, pertinent tantum ad liberum hominem hæredem institutum, qui postea servus fiet; atqui nec ille liber fuit, nec postea liber factus est, sed semper servus. Ergo extitit casus substitutionis, et potior est substitutus in ea hæreditate. Contra dominus hæredis instituti dicebat, hoc, quo utimur substitutus, esse subtile nimis, propterea quod nihil referat utrum in alterius dominio postea esse cœperit, an tunc temporis fuerit. Unde dicebat dominus servi, verba substitutionis, *si hæres non erit*, sic esse accipienda, si neque ipse sibi hæreditatem acquisierit, neque ei, in cujus potestate forte est, vel in cujus postea potestatem venerit, res erat valde dubia. Ideoque ex decreto Tiberii Imp. divisa est hæreditas παχυμερῶς inter substitutum, et dominum hæredis instituti, sicut legimus de Apollonio apud Philostratum *lib.* 2. cum inter duos litigaretur de thesauro invento, et uterque justis et probabilibus rationib. uteretur, inter eos eum thesaurum ex æquis portionib. divisisse. quod esset controversiæ diremptio difficillima, et ita ut alias ostendi in *l. Si paterf.* et *l. seq. D. h. t.* idem proponitur, quod in *d. §. ult. de vulg. et pup.* ut fiant duo semisses, ita ut as ex æquis portionibus dividatur inter substitutum et dominum servi hæredis instituti. Nam cum esset scriptam, ita ut as, quod sæpe et accidit, Tribonianus non notas pro notis accepit. Et cum Justin. jussisset a libris juris omnes notas exsulari, omnia sigla, sive singulo amoveri, ut vincla pro vinculis dicimus. Cum igitur eas notas, unde orta est controversia illa vexatissime, illud verbum as, accepisset pro notis, eas ita explanavit, *ita ut alter semis, etc.* Unde orta est illa controversia vexatissima inter doctores de illa *l. Paterf.* in concordiam adducenda cum *d. §. ult.* cum lex aperte dicat, ut duo semisses fiant, ita ut as dividatur ex æquis portionibus inter dominum instituti servi, et substitutum, quod et probat *l. Sequens.* et *d. § ult.* et itiam invenio in *l. Redhibere. §. pen. de ædilit. edic.* Tribonianum non notas accepisse pro notis in illo loco stipulationis æditum (*iisdem dieb. reddi*) qua verba (*iisdem dieb.*) illo loco nullo modo congruunt, et cruciant animum, sed scribendum est (*id reddi*) nec interpretari hic, et explanare eas notas quasi notas: ita *iisdem dieb.* quod confirmat *lex Item si servi. §. ult. eod.* in qua ponitur eadem formula stipulationis (*id reddi*) non *iisdem dieb. reddi.* Et facilius est, quod opponitur *l. 3. h. t.* ex *l. Neque. §. Si servum. de milit. testam.* ubi etiamsi miles servum proprium hæredem sine libertate instituat, quem credidit esse liberum, dicitur omnino inutilem esse institutionem, indistincta inutilem esse. Non adhibetur distinctio talis, qualis in specie *l. 3.* Nec vero adhibenda est, quia non aliter voluit hæred. esse, quem si esset liber: sive ea retulit verba ad jus, et ad veritatem ipsam, certum est servum proprium hæredem esse non posse sine libertate. Et rectissime in *d. §. Si servum.* Acc. respondet ad *d. l. 3.* hoc modo; ibi inquit, id est, in *l. 3.* erat servus communis, unde erat, qui quæreret potuerat hæreditatem, nempe socius testatoris: hic erat servus proprius, unde non erat, qui quæreret hæreditatem. Igitur non potest hæres esse, neque si testator eum aliter esset instituturus, quam hæres fit voluntate testatoris si esset liber, quin erat voluntas defuncti: neque si ad jus ipsum, vel veritatem referemus hanc rem, et consideremus revera eum esse proprium servum institutum sine libertate, quoniam servi proprii institutio nisi valet sine libertate. Igitur servus communis multum differt a proprio. Ut cetera absolvamus, quæ continentur in *hoc tit. de hær. inst.* sciendum est iis, qui hæredes institui non possunt, jure veteri ex *l.* Pepia adnumerari virum et uxorem, neque enim uxor testamento viri hæres institui potuit, nec vir testam. uxoris. *l. ult. inf. de infirm. pœn. cœlib. l. 1. de his qui se defer. lib. 10. l. ult. C. Theod. de leg. hære.* Denique ut conjux conjugem hæredem instituere non potest, nisi forte compensandi debiti gratia, ut in specie *l. 6. hoc tit.* uxor, quæ marito dotis nomine certam pecuniam debebat ex stipulatione, moriens, maritum hæredem scripsit ex parte, ita ut eam portionem hæreditatis compensaret in dotem debitam, quæ utique cum sit adventitia, lucro mariti cedit præmortua uxore, *l. Si ab hostibus. §. pen. sol. matr. l. Cels. de relig. l. 23. de evict. l. Mulier. de cond. inst.* Maritum ergo uxor hæredem fecit ex parte compensandi debiti gratia, debitæ marito dotis gratia. *L. 6. ait*, maritum alterutro debere esse contentum, nec posse utrumque petere, et pertinent hæreditatis, et dotem promissam, et ei non tantum obstare severitatem legis et juris, id est, legem Papiam, sed etiam defunctæ voluntatem, quæ compensare voluit cum debito portionem hæreditatis, quam marito adscripsit. Certi tamen sunt casus, in quibus libera erat inter maritos testamenti factio, ut si jus liberorum a principe impetrassent, et aliis casibus plerisque, quos retulit Ulpian. *lib. reg. de sol. capac. inter vir. et uxor.* Et his casibus, quibus mariti inter se solidi capacitatem habent ex testam. si uxor hæres instituatur, in *l. 5. hoc tit.* dicitur, non ideo minus jure institutam videri, quod non uxor, sed affinis testamento mariti nominata sit, hoc modo: Affinis mea hæres esto. Nam etsi proprie mihi affines sunt uxoris meæ cognati, non uxor mea, sicuti etiam cognati viri et uxoris, non sunt invicem affines, ut soceri, vel comprivigni, sed cognati uxoris sunt affines viro, et cognati viri sunt affines uxori. Vir autem uxori, aut uxor viro non est proprie affinis, sed maritus, vel uxor, nec aliud conjunctionis nomen inter se proprium habent, quam mariti, tamen non ideo minus vitiatur institutio, quod instituenda uxore maritus non appellaverit uxorem, sed affinem suam, quia nec proprie dicitur uxor affinis. Sed non dicitur etiam improprie affinis, cum invenimus etiam affinium nomen dari cognatis, puta filio fratris, qui nobis est cognatus, non affinis. Nam affinitas contrahitur ex nuptiis, id est, ea mihi affinis, si soror mea tibi nupserit. Tamen, ut dixi, filius fratris dicitur etiam affinis, Spartianus in Juliano, Julianum despondisse filiam suam affini suo, quem Capitolinus in Pertinace dicit fuisse filium fratris, et Juliani patruum Pergimus ad reliqua. Notandum maxime censeo, quod proponitur in *l. 9. hoc tit.* his verbis, ut legitur in omnibus libris antiquis, et ita si sic legatur, sensus est evidentior, *extraneum etiam cum moreretur hæredem sibi scribi placuit*, puta hoc modo: *L. Titius cum morietur hæres esto.* Nec enim videtur institutus post mortem suam, alioquin non valeret institutio, sed videtur institutus momento ipso moriendi, quod momentum semper in jure tribuitur vitæ, non morti. Si tribueretur morti, non va-

leret stipulatio, cum moriar mihi dari, sicut non valet jure veteri, quæ palam confertur post mortem stipulatoris, et quamvis nominatim non recte detur hæreditas ex die, quia circumscripto die hæres scriptus protinus fit hæres, non exspectato die si hæreditatem adierit, *l. Hæreditas. D. hoc tit.* tamen tacite etiam hæredis institutio potest in diem conferri non expresse, sed tacite, ut diem illum exspectare necesse sit, hoc modo: *cum capere poteris, hæres esto, cum adoleveris, hæres esto, cum morieris, hæres esto, l. In tempus. de hæred. instit. l. Si mater. de vulg. et pupil. substit.* Et sæpissime in testamentis, quædam expressa nullum effectum habent, quæ si verbis tegantur, effectum et momentum aliquod habent, quamvis eandem significationem habeant, quam haberent expressa verba. Et in usu hoc est frequentissimum, ut quæ expressa sunt non probemus, tacita probemus: ut expressim nihil in testamento contra leges decernere possimus, quoniam plane demonstramus nos velle impugnare jus publicum, quem animum nemo probaturus est. Tacite possumus etiam aliquid statuere adversus leges. Bene autem ait hæc l. extraneum cum moreretur hæredem scribi posse: nam filius certe inutiliter institueretur, hoc modo: filius meus cum morietur, hæres esto: quandoquidem institutioni nihil nec mora, nec conditio inici debet, et iis verbis (cum morietur) injicitur mora. Quod etsi non sit conditio, tamen quod suspendat institutionem, veluti conditio est, et certum est filium, vel pure esse instituendum, vel pure exhæredandum, nisi sit conditio, quæ sit in ejus potestate, quæ dicitur conditio potestativa. Filius igitur institutus a patre suo cum morietur, pro præterito habetur ob longam moram. Et recte *lex* 9. scripta est de extraneo, non de filio. Præterea quod valde notandum est ex *l. pen. hoc tit.* quod hodie sequimur semper, et est locus singularis, ut hæres institutus ex rebus certis, vel ex re certa, veluti hæres esto ex fundo Tusculano legatarii loco habeatur, videlicet si adjecti sint alii cohæredes scripti sine parte, vel scripti ex parte, puta ex semisse, triente, quadrante, sextante, ex uncia: adjectis aliis cohæredibus ex parte, aut sine parte scriptis, qui est scriptus ex fundo Tusculano, loco legatarii est: quod attinet ad actiones hæreditarias, ut eas exercere non possit, vel pati non cogatur: et in earum onus, vel commodum respiciat tantum cohæredes scriptos ex partibus, aut sine partibus, ipse vero fundum Tusculanum habeat sine onere ullo, atque sine commodo actionum hæreditariarum: denique ut sit legatarii loco. Constat enim legatarium neque convenire quemquam, neque conveniri hæreditariis actionibus, cum juris successor non sit, sed rei tantum. Sic igitur hæres scriptus ex re certa, adjectis cohæredibus, est successor rei, non juris, aut pro successore rei, non juris habendus est. Et recte *l. 1. §. Si ex fundo. D. eod.* si quis solus hæres institutus sit ex fundo, eum habiturum totam hæreditatem jure successionis, quod qui testatus est in fundo, videtur et in ceteris bonis testatus: propterea quod unum solum hæredem paganus facere non potest ex re certa, id est, ex re certa tantum testatus esse, et ex ceteris intestatus. Ille sane sustinebit et exercebit omnes actiones hæreditarias, quia pro eo habetur, ac si esset institutus ex asse. Atque ita *l. Cohæredi. §. ult. de vulg. et pup. sub.* eum, qui certæ rei instituitur hæres, cohærede alio non dato, posse vindicare assem. Igitur quod est in *l. pen. hoc tit.* ut hæres scriptus ex re certa, ex corpore certo, non ex parte assis, sit loco legatarii, verissimum est, cum ei adjecti sunt cohæredes scripti sine parte, vel ex parte. Restat tantum *l. ult.* in qua quæritur, an hæc institutio valeat: Sempronius Plotii hæres esto. Et quidem si testator, qui ita scripserit, Sempr. Plot. hæres esto, non nominetur Plot. sed Cajus, finge, et voluerit tamen his verbis sibi hæredem facere, videlicet in eis bonis, quæ jure hæreditario a Plotio acceperat, rata est institutio, ratumque testamentum, quia recte dicitur hæres Plotii, qui est hæres hæredis Plotii, juxta regulam antiqui juris, ut ait Justin. in *l. ult.* hæres hæredis, est hæres testatoris. Secundum quam regulam, hæres hæredes Titii, et bona Titii sua esse petere potest, vel hæreditatem Titii suam esse, l. 3. *de pet. hær.* idemque si velit esse hæres hæredis Titii, non potest separare bona Titii a ceteris bonis, quæ habuit hæres scriptus a Titio, id est, non potest esse hæres hæredis Titii, quin etiam simul sit hæres Titii, *l. 7. §. ult. de acquir. hæred.* Item secundum eam regulam, possessio testatoris non tantum hæredi accedit, sed etiam hæredi hæredis, *l. 2. §. Etiam. pro empt.* Et similiter mora, quæ facta est defuncto, non tantum hæredi ejus competit, sed etiam hæredi hæredis, l. *Cum patrifamil. de usur.* Et deinceps hæredis hæredi in infinitum, prout hæres alterius hæredem supervenit, ut Horatius loquitur, *velut unda supervenit undam.* Et ita August. *advers. Julian. Bona instar undarum, et fluctuum a succedentibus sibi dominis occupari.* Et sic a primo hærede sequentes omnes in infinitum sustinet personam ejus, qui primum hæredem scripsit, quod et ejus hæredes esse censeantur. Et sic etiam in stipulationibus plerumque hæres capitur per longam successionem. Recte per longam successionem, ut loquitur *l. 2. de in litem jurand.* quia hæres hæredis non directo et principaliter est hæres testatoris sed per successionem et per mediam personam *l. ult. de leg. 3.* non suo nomine, sed aliorum nomine. Ergo cum testator ita dicit, *Sempr. Plot. hæres esto:* et ita sensit ut Sempron. sibi hæres esset ex iis bonis, quæ sibi obvenissent a Plotio, rata est institutio. Rursus si testator, qui sibi instituit Plotium, deinde subjiciat: *Sempronius hæres esto*, hoc casu his verbis videtur Sempronium Plotio substituisse vulgariter in locum, partemve ejus, in hunc casum, si Plotius hæres non esset. Et ita secundum hanc interpretationem, rata etiam erit hæc institutio, et sive hoc, sive illo modo ea verba interpreteris, ratum est testamentum. Sed si quis voluerit Plotio testamentum facere, his verbis, *Sempronius Plotii hæres esto*, irritum est testamentum; nemo alii testamentum facit, sed sibi tantum, nisi filio impuberi, quem habet in potestate, vel furioso. Is enim potest testamentum facere in hunc casum, *si impubes, aut furiosus decesserit*, nimirum facit testamentum jure potestatis ei, qui sibi facere non potest. At filio puberi, et sano, nisi sit miles, testamentum facere non potest, nec extraneo puberi, vel impuberi. Ergo si Plotius sit extraneus, et pubes, vel sanus, id est, sanæ mentis, et ita paganus scribat, vel pronuntiet, *Sempronius Plotii hæres esto*, inutile est testamentum. Et rursus si dixeris his verbis, *Sempronius Plotii hæres esto, testatorem hæredem sibi facere voluisse, sed errasse in nomine suo, et se pro Caja Plotium appellasse*, nunquam hoc recipiemus, nunquam hanc interpretationem admittemus, quia hoc est penitus improbabile, ut quis ignoret nomen suum, si sanæ mentis sit, alioquin non faceret testamentum. Quædam sunt penitus improbabilia, quæ vix aut ne vix quidem admittuntur in jure, ut suum quemquam nomen ignorasse in *l. ult.* vel etiam ignorasse vires patrimonii sui, quod etiam ægre admittitur, l. *Quisquis. sup. de rescind. vendit.* vel etiam filium fratris ignorasse surditatem patrui sui, cum quo vixit familiariter, *l. Octavi gradus. in fine, unde cognat.* vel etiam maritum ignorasse fratris uxoris suæ conditionem, puta ignorasse eum esse liberum. Hoc etiam ægre admittimus, si maritus forte alleget fratrem suæ uxoris, quem quasi servum emit dolo malo sciens, se fingat se ignorasse conditionem sui affinis, *l. Si filium. inf. de liber. caus.* Et similiter non admittimus tutorem eundemque cognatum, si alleget se ignorasse ætatem pupilli sui, *l. De tutelo sup. de in integr. restit.* Denique quædam sunt improbabilia, ut allegata statim penitus rejiciantur, ut in hac *l. ult.* ut si quis alleget defunctum ignorasse nomen suum, et errasse in nomine suo.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXV. De institut. et substitut. seu restitut. sub cond. fact.*

Hic titulus est de conditionibus, quæ injiciuntur institutionibus, et substitutionibus directis, vel etiam substitutionibus precariis, id est, fideicommissariis hæreditatibus, quæ in h. t. restitutiones dicuntur, quas Græci ἀποκαταστάσεις etiam substitutiones precarias vocant. Institutio igitur alia est pura, alia conditionalis. Pura statim a morte testatoris hæreditatem defert. Conditionalis pendet ex futuri eventus exspectatione. Substitutio autem omnis videtur esse conditionalis, quia vel concipitur in casum non acquisitæ hæreditatis, qui primus casus dicitur, et substitutio vulgaris, vel concipitur in casum acquisitæ hæreditatis, et mortis, aut si fiat liberis exhæredatis in casum mortis tantum, qui secundus casus dicitur in *l. Precibus. tit. seq.* et substitutio pupillaris, quod fiat liberis tantum impuberibus, et ad exemplum eorum etiam furiosis ex *l. Humanitatis. tit. seq.* Vulgaris substitutio fit omnibus hæredibus institutis, cujuscunque sint ætatis, aut conditionis, vel expressa conditione, *si hæredes non erunt* vel etiam tacita, ut *l. ult. sup. tit. prox. Sempronius Plotii hæres esto*, videlicet prius instituto hærede Plotio. Nec est dubium, quin etiam recte fiat substitutio pupillaris non expressa conditione, hoc modo: *Sempronius Plotii filii mei impuberis hæres esto*, vel cum ille Plotius filius esset testatoris impubes, hoc modo: *Sempronius Plotii hæres esto.* Quamobrem verius est et substitutionem aliam esse puram, aliam conditionalem. Pura est, cui non ex testamento, sed extrinsecus, reipsa, tacite conditio inest, quæ juris conditio dicitur in *l. Bovem. §. ult. de ædilit. edic.* Et licet mora suspendat substitutionem, ea tamen conditio juris substitutionem conditionalem non facit *l. Conditiones. de condit. et demonst. l. 6. quando dies leg. ced.* Et quod dicitur spem substitutionis non transmitti in hæredem, *l. Si ex pluribus. de suis et legit. hær. l. Sed si plures. l. Lucius. §. ult. l. Qui habebat. de vulg. et pupil. substit.* Quod, inquam, dicitur, spem substitutionis non transmitti in hæredem, hoc non facit conditio tacita, sive conditio juris, quæ inest substitutioni, sed regula juris, quæ vetat hæreditatem non acquisitam in hæredem transmitti, cujus regulæ ratio est, quia omnis hæreditas transmittitur in personam, non in rem. Et generalis est regula, quæ locum habet et in institutionib. et substitutionibus, id est, sive per institutionem, sive per substitutionem deferatur hæreditas *l. Unica. §. In novissimo. inf. de cad. toll. l. 6. §. ult.* et *l. 7. de inoff. testam. l. 1. C. Theod. de legit. hæred.* et locum habet etiam in bon. poss. *l. 3. Acquirere. de bon. poss.* et in fideicommiss. hæreditate, *l. 11. §. Utrum. ad Sena. tusc. Trebell.* Conditionalis autem substitutio est, cum ex ipso testamento proponitur conditio certe, veluti si navis ex Asia venerit. Hæc divisio substitutionum in puram, et conditionalem probatur ex *l. Qui lib. impuber. de vulg. et pupil. substit.* Quid vero est institutio? quid substitutio? quid restitutio? quid conditio? tot enim sunt termini in h. t. Institutio est prima scriptura testamenti, quæ primo hæredi hæreditatem defert. Substitutio est sequens scriptura testamenti, qua post instit. sibi quis facit hæredem vel suis liberis testam. factionem non habentibus; vel substitutio est secunda, vel tertia institutio, et sic deinceps in infinitum. Restitutio autem est substitutio precaria, sive hæreditas ab hærede scripta per fideicom. relicta. Conditio autem est futuri casus incertus eventus, vel huic tit. accommodatius, conditio est lex adjecta institutioni, aut substitutioni directæ, aut precariæ, quæ effectum ejus differt in futurum et incertum eventum. Et

alia est conditio potestativa, alia casualis, ut Just. loquitur; potestativa conditio, quæ dicitur a Græcis ἐξουσιαστική, vel elegantius ἐφ' ἡμῖν, ea est, quæ ponitur in potestate et arbitrio hæredis instituti, veluti *si Capitolium ascenderis.* Casualis autem conditio est, quæ in casu et eventu futuro, fortuitoque ponitur, veluti *si navis ex Asia venerit, si Titius consul factus fuerit, si hodie tonuerit, si fulserit.* Et addemus etiam tertium genus, puta conditionem mixtam ex utroque, quæ pendet partim ex voluntate hæredis instituti, partim ex casu, veluti *si Titio consule Capitolium ascenderis*, in *l. ult. §. ult. inf. de cadur. toll. l. ult. inf. de necess. hær. inst.* Et inter hæc genera conditionum hæc ponitur differentia in *l. 4. h. t.* a cujus interpretatione incipiam, deinde ceteras omnes hujus tit. ll. sigillatim explicaturus. Filius non potest a patre institui sub omni conditione. Sub potestativa instituitur recte, quia pro pure instituto habetur, cui apponitur conditio, cujus ipse arbiter est, vel quæ ex ejus voluntate pendet. Institutio facta sub conditione potestativa habetur pro pura, *l. 1. §. Qui sub conditione. si quis omissa causa test.* Et qui sub ea hæres institutus est, si conditionem nolit implere, non videtur deficere conditio, sed ab eo omitti, *l. Si libertus. §. Existimo. de bon. lib.* Ideoque filius eo quod sit institutus a patre sub conditione potestativa, patrem intestatum non facit, quia rite institutus est, et proinde est, ac si esset institutus pure, uti etiam ex l. 12. tab. omnino filium a patre, aut pure institui, aut pure exhæredari oportet, ne si prætereatur, patrem faciat intestatum. Quod si filius sit institutus a patre sub conditione casuali, et in ejus conditionis defectum non sit exhæredatus a substitutis, vel a cohæredibus, pro præterito habetur, et patrem statim intestatum facit. Idemque est si sit institutus sub mixta conditione, quoniam et hæc partim casualis est. *l. 4. l. Jam dubitari. D. de hær. inst.* et *l. 4. hoc tit.* Et summa est notandum hoc quod dixi esse proprium in filio ex antiquissimo jure: nam idem non servatur in filia, aut nepote ceterisque liberis, quoniam filia, nepos, et ceteri liberi recte instituuntur sub qualibet conditione, propterea quod deficiente casuali conditione si sub ea instituti fuerunt, pro exhæredatis habentur ex generali clausula, quæ solebat præscribi in testamentis: *Ceteri exhæredes sunto*, *l. Lucius. de lib. et post.* Neque enim filia, nepos, et ceteri liberi sunt exhæredandi nominatim, ut filii, et satis est si exhæredentur inter ceteros perfunctorie, perfusorie, et generaliter illis verbis, *ceteri exhæredes sunto.* Liberi scilicet, vel propinqui, vel amici. Denique hoc est ex intima prudentia juris in filio proprium, ut sit instituendus, vel exhæredandus nominatim, et ut non instituatur recte sub conditione casuali, vel mixta, nisi subjecta sit exhæredatio statim in ejus conditionis defectum, ut ei satisfiat omnimodo. Et hoc utique verum est, ut filia, nepos, et ceteri liberi possint institui etiam sub conditione casuali, vel mixta, non subdita exhæredatione in defectum conditionis. Verum, inquam, hoc est, etiamsi nepos tempore testamenti obtineat locum sui hæredis, nemine scilicet gradu præcedente, quod patet exemplo filiæ quæ procuidubio obtinet locum sui hæredis tempore testamenti, et tamen recte instituitur sub qualibet conditione, non subdita exhæredatione, nominatim, ut plane evidens sit in hac re hallucinari Accursium in hac l. 4. cum filio comparat nepotem, qui tempore testamenti sui hæredis locum obtinet, ut scilicet idem sit juris in uno, quod in altero. Et in eodem errore etiam versantur Joannes et Azo, ut idem Accursius retulit ad *l. 6. §. Nepotes. D. de hæred. instit.* Nunc apertissima erit species l. 4. Pater in Mauritiana provincia, ut ponit lex, quæ illi erat patria, ita testatus est: *L. Titius filius meus si in patriam revertatur mihi hæres esto.* Id est, si in Mauritianam revertatur. Ille filius trans mare agit, et longissime, veluti Lugduni, aut Romæ. Et cum esset editioni præscriptus dies, vel institutioni hoc modo: *Filius meus si in patriam revertatur intra tot dies, hæres esto:* et non possit reverti, non possit conditionem implere, per hiemis conditionem, vel quem alium casum majorem, atque fortuitum, videtur institutus sub conditione casuali, quæ non est in ejus potestate, et ideo hæreditatem adire potest, jure intestati scilicet, quia pater jure testatus non videtur, qui filium hæredem scripsit sub conditione casuali et difficili, vel etiam potest petere bonorum possessionem contra tabulas, quasi præteritus. Et loquitur *hæc lex* 4 de filiofamil. de suo hærede, et tamen dicit, eum adire hæreditatem posse ab intestato, ut sæpe alias invenies etiam suum hæredem dici adire hæreditatem, *l. Si filius. de collat. bonor. l. Si duo. de acquir. hæred.* Quibus locis, ut in hac l. 4. vel adire accipitur pro miscere se hæreditati paternæ, vel sane proprie, quia hoc tantum invenitur scriptum, in suis hæredibus non esse necessariam aditionem, quia ipso jure existunt etiam inviti et ignorantes, *l. In suis. de suis et leg. hæred.* In suis hæredibus esse supervacaneam aditionem, *l. 7. de inoffic. testam.* Non quod non possint adire hæreditatem, si velint, et peragere solemnia cretionis, sive aditionis. Et debeo huic legi etiam addere interpretationem l. 1. Species est apertissima: avunculus neptem filiam sororis hæredem scripsit sub conditione, *Si Lucio Titio nuberet.* Honesta est conditio, quæ non remittitur. Et ideo si per eam fiat, quo minus nubat Luc. Titio, hæres non erit, quia deficit conditio institutionis, sed si per Luc. Titium fiat, quo minus ei nubat, quæ parata est ei nubere, nihilominus hæreditatem adire poterit ex testamento, quia conditio pro impleta habetur. Res est facillima expeditu: nec fuit cur in specie tantum adlaboraret. Accursius, qui affixit amplissimam glossam, dum opponit huic *l. 1. l. 4. inf. de conditione inser. tam legat. quam fideicom.* Cujus legis species hæc est: Legavit patruus filiæ fratris sub eadem conditione. *Si Lucio Titio nuberet* (nihil refert legaverit, an instituerit) post mortem patrui Luc. Titius mortuus est, ante quam ea mulier ei nuberet, an poterit accipere, et vindicare legatum? Minime quia defecit conditio: nec enim nupsit Lucio Titio. Quærit Accursius quemadmodum sit respondendum, adhibitis multis distinctionibus contrariis, cum uno verbo res absolvi possit in *d. l. 4. inf. de condit. insert.* cui est similis *lex In testamento. de condit. et demonstrat.* Mulier non admittitur ad legatum, quia conditio. *Si Titio nupserit*, defecit morte Titii, quæ contigit post mortem testatoris, antequam ea Titio nupsisset. In specie autem *l. 1.* conditio pro impleta habetur, quando facto ejus in cujus personam conditio impleri debet, evenit, ne impleretur, juxta regulam, *l. In omnibus causis. de reg. juris*, sicut et plerisque aliis casibus conditiones pro impletis habentur, quando ea persona, cujus interest, conditionem non implevit, et ne ea impleatur impedimento est, vel etiam, ut in hoc casu, quoties ea persona, in cujus personam ea conditio impleri debet, non patitur eam impleri in suam personam. At in *d. l. 4.* ut dixi, quia post mortem testatoris mortuus est L. Titius, qui nullum impedimentum nuptiis attulerat, defecit conditio, propterea quod mortuus est eo tempore, quo potuit a muliere impleri conditio, id est, post mortem patrui, quæ tamen non fuit impleta, quod observandum. Mortuum scilicet fuisse L. Titium post mortem testatoris. Nam si vivo testatore mortuus fuisset L. Tit. aliud dicerem, nempe deberi legatum, quod L. Tit. mortuus sit eo tempore, quo conditio impleri non debuit, nempe vivo testatore, qui eam voluit impleri post mortem suam, contractis nuptiis cum L. Titio. Et hoc si observes abscisso, nihil obstabunt quæcunque alia adfert Accursius. Primum non obstabit *l. Turpia. §. 1. de leg. 1.* cui similis est *l. Filiæ. in prin. de cond. et dem.* species hujus hæc est: lego Cajæ centum, si arbitratu L. Tit. nupserit, id est, consulto L. Titio. Luc. Tit. mortuus est vivo testatore, et nupsit puella inconsulto L. Tit. qui non erat in rebus humanis, capiet legatum, quoniam per eam non stat, quo minus consulat, et sit parata consulere T. Tit. si superesset. Et L. Tit. decessit eo tempore, quo conditio impleri non debuit, id est, vivo testatore: nam si decesserit post mortem testat. cum eum puella consulere poterat, conditio defecisse intelligitur. Et eadem est ratio *l. Annua. in princ. de annuis leg.* Species hæc est: *Illi lego tot, si cum matre mea moretur*, mortua est mater vivo testatore quo tempore non debuit morari cum ea, capiet legatum. Contra si mortua sit mater post mortem testatoris, antequam cum ea demorari cœpisset, non capiet legatum, quia defecit conditio. Eadem est etiam ratio *l. Turpia. de leg. 1.* et *l. Quæ sub. condit. §. Quotiens. de condit. instit.* Species hæc est: *Hæres esto, aut tibi lego, si Stichum servum tuum manumiseris*, quæ conditio impleri debet post mortem, ut quælibet conditio non promissa, *l. 11. de cond. et demon.* conditio talis fuit: *si Stichum servum tuum manumiseris:* et Stichus occisus est antequam manumitteretur, aut occisus est vivo testatore, cum nondum deberet manumitti, nondum impleri conditio illa, et capit hæreditatem, vel legatum, quod sub ea conditione relictum est. Sed si occisus sit Stichus post mortem testatoris, cum nondum esset manumissus, qui debuit manumitti, defecisse conditio intelligitur. Quod etiam probat *l. Inde Nerat. §. Idem Jul. D. ad l. Aquil.* et ita est conciliranda *l. 4.* cum *d. l. Turpia §. pen.* et *d. l. Quæ sub cond.* posita supradicta distinctione, utrum servus ille vivo testatore occisus sit, an post mortem ejus.

## *Ad L. II et III.*

L. II. *Conditioni, sub qua testamento matris tuæ hæres instituta es, si non paruisti, locum habet substitutio; nec enim videri potest sub specie turpium nuptiarum viduitatem tibi indictam esse, cum te filio sororis suæ, consobrino tuo, probabili consilio, matrimonio jungere voluerit. Nec extraordinario auxilio indiges, cum his precibus, quas libello complexa es, declaretur, non per eum stetisse, quo minus supremæ voluntati matris tuæ testatricis satisfierat.*

L. III. *Si mater non sub conditione emancipationis hæredes instituit, et priusquam voluntati defunctæ pareretur, sententiam deportationis pater meruit, vel aliter defunctus est, morte ejus, vel alio modo patria potestat. liberati, jus adeundæ hæreditatis cum sua causa quæsitis.*

Quo de genere conditionis institutionum apposita est *l. 4.* de eodem etiam est *l. 2.* cum puella hæres instituitur sub conditione, *si certæ personæ nupserit, veluti Titio*, et est species hujusmodi *l. 2.* Mater filiam ita hæredem instituit: mihi hæres esto, si nupserit filio sororis meæ, consobrino suo. Hanc conditionem mater adscripsit, ut sit *l.* docta probabili consilio, dum certa quadam ratione vult filiam suam filio sororis suæ consobrino nubere. Las prudens consilium testatricis spectat, ut in *l. Luc. Tit. in fin. de hæred. instit.* Quod si filia hæres non esset, mater in ejus locum substituit Sempron. vulgari modo: quæritur an hæc conditio remittenda sit filiæ, et necesse non habeat eam adimplere, ut etiam ea non impleta admitti ad hæreditatem maternam possit, et excludere substitutum? Nam post admissam hæreditatem si jure admissa sit, substitutio vulgaris extinguitur, *l. Post aditam. tit. seq.* Et tentari potest hanc conditionem esse remittendam, quasi turpem ex *l. Non dubitamus. de cond. et demonstr.* Videtur turpis et inhonesta esse conditio, quæ vult inter se consobrinos matrimonio conjungi. Et consequenter quasi indicto turpi matrimonio, videtur filiæ indicta viduitas, quæ conditio viduitatis remittitur lege Julia Miscella, non tantum si sit expressa, sed etiam si tacite insit, *l. Cum tale. §. Si arbitratu. de cond. et demonst.* Sed cum ex constitutionibus, quas Justinianus probavit, certissimum sit, eam conditionem non esse turpem, et consobrinam consobrino honesta nubere posse, *l. Celebrandis. C. de nupt.* et *§. Duorum. Inst. de nupt.* consequens etiam est, filiam excludi ab hæreditate materna, et vocari substitutum, si conditioni non obtemperaverit, si consobrino nubere noluerit, *l. Cum ita legatum. de condit. et demonst.* *Et* additur in hac *l. 2.* etiam filiæ, ut capere possit hæreditatem maternam non impleta conditione, non subveniri in hac re extraordinario

auxilio, puta data utili hæreditatis petitione, aut persecutione, aut utili interdicto quorum bonorum. Omnis actio utilis est extraordinarium judicium et auxilium, ut in *l. Cum filiusf. de reb. cred.* Cum dicitur subveniri extraordinario judicio filiofamil. qui viaticum, quod ei peregre agenti misit pater, sibi mutuum dedit, hoc significatur, dari ei utilem condictionem creditæ pecuniæ, utilem actionem si certum petatur, directa nimirum competente patri et confestim acquisita per filium, non filio. Nam regula juris est, ex suis contractibus non dari actionem filiofamil. sed patri ejus. Cæterum absente patre ex omnibus contractibus etiam filiofamil. dantur, et competunt actiones utiles, quæ extraordinariæ dicuntur, et in factum actiones. Et ita accipienda est *l. 2. In factum. de oblig. et action.* ut in factum actiones, id est, utiles, etiam per filiumfamil. exerceri possint. Extraordinarium igitur auxilium in hac *l.* 2. interpretor esse utilem persecutionem hæreditatis maternæ, quæ quidem, fateor, dabitur filiæ, si per consobrinum stat quo minus nuptiæ fiant, ut in *l.* 1. *hoc tit.* quia conditio habetur pro impleta. Et generaliter in omnibus causis pro facto accipitur id, in quo per alium mora fit, quo minus fiat. Si per filiamf. steterit, quo minus conditio impleretur non per consobrinum, puta ea respuente conditionem, consobrino petente, hoc casu, de quo agit *l.* 2. nec ordinario, nec extraordinario remedio filiæ aditus est ad hæreditatem. *Non indiget*, inquit lex, *extraordinario auxilio.* Honestius quod aliis negamus, dum eo nihil illum indigere dicimus. Ergo si filia non præbeat obsequium matri, si per eam fiat, quo minus consobrino nubat, nullo modo capiet hæreditatem maternam. Sed si per consobrinum fiat, non per ipsam, ei subvenitur extraordinario judicio. Adnotandum etiam ei subveniri non impleta conditione extraordinario judicio, consobrino mortuo, vivo testatrice. Ita est scriptum rectissime, et consulta opera in *l. Qui ex fratribus. de cond. instit.* Consobrino mortuo vivo testatore, quo scilicet tempore conditio impleri non debuit. Est enim hæc conditio ex numero earum, quæ promiscuæ vocantur, quæ nonnisi post mortem testatoris implentur, *l.* 11. *de cond. de demonstr.* Si est conditio potestativa, quæ ideo dicitur promiscua, quod nulla sit potestativa quin possit esse casualis, id est, difficilis implendo, *si Lugdunum ieris*, est potestativa. Quandoque non est potestativa, si quæ causa impediat, ne quis Lugdunum eat. Omnis potestativa conditio est promiscua. Casualis non est promiscua, quia nullo casu potest esse potestativa, in potestate nostra scilicet, et in facili. Consobrino igitur mortuo, vivo testatrice, filia veniet ad hæreditatem maternam, sine ulla controversia. Mortuo autem consobrino post mortem testatricis, si per eum non stetisset, dum vixit, quo minus nuptiæ fierent, filia repellitur ab hæreditate materna, *l.* 5. *sæf. de cond. infert. l. In testam. de cond. et demon.* Quæ distinctio unam dirimit, et multas alias controversias de conditionibus, ut si non sint impletæ, nihilominus vel hæredes veniant ad hæreditatem, vel legatarii perveniant ad legatum, aut fideicommissa. ut ecce legato ita relicto sub hac conditione: *si Titio* 10. *dederit*, mortuo Titio vivo testatore debetur legatum, mortuo Titio post mortem testatoris, antequam legatarius dederit decem, non debetur legatum, *l. Cum ita datur. de cond. et demonst.* Itemque legato relicto sub hac conditione: *si Stichum servum tuum manumis.* Sticho mortuo vivo testatore, quo tempore non debuit manumitti, debetur legatum, *l. Turpia. §. pen. de leg.* 1. *l.* 8. *Quotiens. de cond. inst.* Sticho autem mortuo post mortem testatoris ante manumissionem non debetur legatum, *l. Inde Nerat. §. Idem Jul. D. ad l. Aq.* Item legato relicto sub conditione: *lego Tit. centum, si moretur cum matre mea*, mortua matre vivo testatore, debetur legatum, mortua matre post mortem testatoris, cum nondum cum matre moraretur, non debetur legatum, *l. Annua. in princ. de annuis leg.* Ut autem aliquid de matrimonio inter consobrinos dicamus, prisco jure cum consobrinis fuit connubium usque ad Theod. Imperat. qui prohibuit nuptias inter consobrinos sive venia Principis, *l.* 3. *C. Theod. de incest. nupt. l.* 1. *C. Theod. si nupt. ex rescript.* Quia scilicet consobrini sunt tanquam fratres, et sorores, et dicuntur etiam fratres, et sorores patrueles, vel matrueles. Horruit Theod. licitum propter proximitatem illiciti, propter communionem nominis, censuitque, ut inter fratrem et sororem, ita et inter fratrem et sororem patruelem, qui consobrini dicuntur, prohibendas esse nuptias sine venia Principis: sed eam constitutionem Theod. statim non obtinuisse, patet ex *d. l. Celebrandis*, obtinuit tamen successu temporis, et eo jure utimur. Qua de causa dicta *l. Celebrandis.* non est in Basilicis, et in *d. §. Duorum.* Theoph. addit negationem, quasi essent illicitæ nuptiæ, et injustæ inter consobrinos. Et in hac *l.* 2. Basilica habent προεξάδελφω, pro consobrino: nam in Oriente prohibitæ fuerunt nuptiæ eodem non tantum inter consobrinos, qui sunt in quarto gradu, et dicuntur προεξάδελφοι, sed etiam inter sobrinos, id est, inter sobrinarum filios, qui sunt sexto gradu, et dicuntur δεύτεροι ἐξάδελφοι, non tamen prohibitæ inter sobrinorum filios, qui dicuntur τρισεξάδελφοι, et sunt octavo gradu. Hodie igitur, quia eo jure utimur, ut hæc conditio, si consobrino nupserit, habeatur pro illicita, ut inter consobrinos sint illicitæ nuptiæ, dicemus hanc conditionem esse remittendam, et habendam pro non scripta nisi scilicet testator conditionem ad jus retulerit, et ita acceperit, *si consobrino, ubi oportet, nupserit*, sive petita venia a Principe, vel Pontifice. Etiam vetustiores videntur inter consobrinos nuptias non admodum approbasse: nam et Æschylus scribit filias Danai Argos venisse fugientes consobrinos, a quibus appetebantur, et nuptias eas vocat οὐ σεβασμίους γάμους, id est, *non venerabiles*, non persequendas, vel appetendas. At forte non hac ratione, sed alia, quod consobrinis eas insequentibus, et appetentibus nuptiæ admodum nefariæ, et infelices fuerint, et infelicitas sæpe arguit eas displicere naturæ. Lex 3. est de alio genere conditionis, de conditione emancipationis: mater si filium hæred. instituit sub conditione emancipationis: *fili, hæres esto, si a patre emancipatus fueris*, filius non fuit emancipatus a patre, sed sui juris effectus est alio modo, puta mortuo patre, vel capite diminuto. Quæritur an admittatur, et adire possit hæreditatem maternam. Lex ait jus ei esse adeundæ hæreditatis cum sua causa, cum onere æris alieni, cum onere legatorum, etiamsi non emancipatione sui juris effectus sit. Id lex sumpsit ex voluntate defunctæ, quæ regit conditiones, et quæ ideo adscripsit hanc conditionem, *si a patre emancipatus fueris*, ne patri per filium acquireretur hæreditas, quoniam nolebat ad maritum suum bona sua pervenire, quæ utique etiam pervenient ad eum, si filius alias sui juris effectus sit, vel mortuo patre, vel deportato, vel in metallum condemnato sine emancipatione, vel dignitate, aut sacerdotio obveniente filio. Et hæc quidem ratio apponendæ conditionis est communis matri, et extraneo colliberto, et frequentissima: de hærede instituto sub conditione emancipationis *l. Quidem. de hæred. inst. l. Duos. l. Avia. de condit. et demonstr. l. Filius. sup. de inoff. testament.* Ubi etiam ait, matrem, quod mores mariti suspectos haberet, filium hæredem instituisse sub conditione emancipationis, in quo causam exprimit apponendæ hujus conditionis. Sic etiam in *l. ult. de petit. hæred. l.* 3. *§. Et si hæres. de minorib. l. pen. unde liberi, l. Divi. de jure codic.* ut Plin. *lib.* 8. *Epistol.* 18. *Curtius*, inquit, *persecus generum suum, sub hac conditione filiam ejus, neptem suam hæredem instituerat, si esset manu patris emissa.* Et Sueton. in Vitellio: hunc hæredem a matre sub conditione institutum, *si exisset a patris potestate*, manu emisit. Frequentissimum erat, ut institutis filiisfamil. hanc testatores conditionem apponerent, ut ad eos, non ad parentes perveniret hæreditas. Igitur hæc etiam conditio, de qua est lex 3. imponitur institutioni probabili consilio defunctæ, imo et omnis conditio testamenti. Nam ut natura nihil frustra facit, ita nec homo sanæ mentis. Et conditio igitur est, ut iis definitionibus, quas prima recitatione tradidi, utar. Conditio est lex certa, qua testator probabili consilio alium ad suum testamentum invitat. Quod vero proponitur in hac *l.* 3. idem sequendum ex diverso, nimirum casu mortis, si sit positus in conditione institutionis, ducto ad casum emancipationis: nam ut ex hac *l.* 3. casus emancipationis ducitur ad casum mortis, vel alium casum, quo filius sui juris fiat: ita ex diverso casus mortis deducitur ad casum emancipationis, ut si filius instituatur sub hac conditione, *si mortis patris sui juris fiat*, et emancipetur a patre, statim capiet hæreditatem ex tacita voluntate testatoris, qui ideo expressit tantum casum mortis, quia credebat patrem eum non emancipaturum, ac proinde non relicturum filio commodum hæreditatis. Denique etiam casus mortis trahitur ad casum emancipationis, et quemlibet alium, quo sui juris fiat. Quæ est sententia *l. Fideicomm. §. Si cui ita fuerit. de leg.* 3. et *l. Mulier. ad Senatuscons. Trebell.* et *l. Si ita esset. quando dies leg.* Nec dicendum est, expectandam esse mortem patris, si filius ejus sit a matre, vel extraneo institutus sub conditione, *si morte patris sui juris fiat.* Nam posset quis dicere, si emancipatus sit, adhuc tamen esse expectandam mortem patris, antequam adeat hæreditatem testamento delatam. Et prima fronte hoc videtur adstruere *d. §. Si cui ita fuerit*, nisi adhibeatur interpretatio. Primum enim lex sit, fideicommissum ita relictum filiofamil. si morte patris sui juris fiet, tum subjicit filio emancipato a patre non videri defecisse conditionem, quod convenit cum superioribus omnino. Verum subjicit, sed et cum mors patri contingat, quasi existente conditione ad fideicommissum admittetur, ut videatur exigere mortem patris, nec sit contentus emancipatione. Sed hic est omnino sensus hujus legis, ut admittatur ad fideicommissum, sive contingat mors patris, sive emancipatio filii. Utroque casu, ut dies fideicommissi cedat ex tacita voluntate defuncti, cui potissimum adservire debemus, quæ regit, et facit conditionem, non sermo, non scriptura conditionalis, *l. In conditionibus.* et *l. Pater. de cond. et demonst.* Et ita etiam in *l. ult. hoc tit.* demonstrabitur in substitutionibus sæpissime casum expressum duci ad tacitum, et ubique esse servandam semper defuncti voluntatem.

## Ad L. V.

*Reprehendenda tu magis es, quam mater tua: illa enim si hæredem te sibi esse vellet, id quod est inutile, matrimonium te dirimere cum viro non juberet, tu porro voluntatem ejus divortio comprobasti. Oportuerat autem, etsi conditio hujusmodi admitteretur, præferre lucro concordiam maritalem: enim vero cum boni mores hæc observari velint, sine ullo damno conjunctionem retinere potuisti. Redi igitur ad maritum, sciens hæreditatem matris, etiamsi redieris, retenturam: quippe quam retineres, licet prorsus ab eo non recessisses.*

Lex 5. hoc tit. tractat de conditione divortii, et valde pertinet ad bonos mores. Mater filiam instituit sub conditione, *si a marito diverteret.* Hæc conditio est inutilis, quia est contra bonos mores, et remittitur *l.* 2. *inf. de condit. insert. l.* 8. *de usu, et habit.* Et est *d. l.* 2. eam nonnunquam remitti, quia aliquando possit esse divortii justa causa, et probabilis. Frequentius remittitur. Igitur filia hæres instituta a matre sub conditione divortii, etiamsi non divertat a marito, hæreditatem maternam capere potest. Et si forte divertat, dum putat se aliter non posse pervenire ad bona matris, quam si pareat voluntati ejus, id est, conditioni testamento scriptæ, et discedat a marito, si, inquam, hoc faciat filia per imperitiam, nesciens divortii conditionem jure publico remitti, majori reprehensione est digna, quam mater, quæ divortium indixit, et ait hæc lex rectissime, et sanctissime: nam mater odio generi illius divortium induxit genere conditionis. Filia lucri avidior, quam fidei, et concordiæ maritalis

divortium fecit, mater voluit divortium fieri, filia divortium fecit, majus est delictum facientis, quam jubentis, ut recte colliges ex *h. l.* 5. Suadent ergo marito Impp. filiæ, quæ per imperitiam divertit a marito, dum putat non nisi facto divortio hæreditatem maternam adire posse, ut redeat ad maritum, et nihilominus retineat bona materna, quæ et habuisset, et retinuisset, etiamsi non divertisset. Hæc est sententia legis 5. cui addenda est etiam explicatio *d. l.* 2. *inf. de cond. insert.* maxime quod in ea dicatur ejus legis species multum longeque ab ista lege differre. Sciendum est hæredem, a quo legatum relictum est in diem certum, ex edicto Prætoris interim ante diem debere cavere legatario de legato solvendo cum dies venerit, si hoc legatarius desideret et petierit, nisi scilicet testator hæredi hanc conditionem remiserit: potest enim remitti ex constitutione D. Marci quolibet indicio voluntatis, *l.* 2. *inf. ut in poss. leg.* Nam finge pater filiam hæredem scripsit, et ab ea Lucio Titio legatum reliquit in diem certum, vel in conditionem certam ideo filiæ suæ remisit cautionem ejus legati, si a marito diverteret, dum cavit, ut ita demum hanc caveret cautionem legatario, si a marito non diverteret. Si igitur divertit, ut non subiret onus cautionis: illa vero non divertit a marito, non paruit voluntati patris, qui omnino volebat eam divertere a marito, et fecit ut probam decet, quæ fidem servavit viro libentius, quam paruit patri. Sed si ideo etiam detrectet cavere de legato, facit improbe contra voluntatem patris, quæ pugnabat cum utilitate publica, quæ exigit ne temere conjugia dissolvantur, facit improbe contra patris voluntatem, contra jus publicum, id est, contra edictum Prætoris simul, et contra voluntatem patris, non cavendo de legato. Nam quatenus non divertit a marito, facit quidem contra voluntatem patris, sed secundum bonos mores, quatenus non cavit de legato, facit et contra edictum prætoris, et contra voluntatem patris, qui voluit eam cavere de legato, si non diverteret. Igitur si non divertat, omnino cavere debet de legato, et alia est causa legati, aut hæreditatis filiæ relictæ sub conditione si diverteret. Nam si non divertat, nihilominus hæreditatem aut legatum capiet. Remissa autem cautione legati si diverteret, si non divertat, non remittitur etiam cautio legati, quia absurdum est negligi formam edicti perpetui, quod non paret voluntati defuncti. Igitur facit quidem probe si non divertat, sed facit improbe, si hoc colore, quod non obtemperaverit patri divertendo, velit se exonerare onere satisdandi, aut fideicommisso. Hæc est sincera interpretatio hujus legis 5. Transeamus ad legem 6.

## *Ad L. VI.*

*Generaliter sancimus, si quis ita verba sua composuerit, ut ediceat,* si filius, vel filia intestatus, vel intestata, vel sine liberis, aut sine testamento, vel sine nuptiis decesserit: *et ipse, vel ipsa liberos sustulerit, sive nuptias contraxerit, sive testamentum fecerit: firmiter res possideri, et non esse locum substitutioni eorum, vel restitutioni. Si enim nihil ex his fuerit subsecutum: tunc valere conditionem, et res secundum verba testamenti restitui, ut successio succedentis morientis extinas videatur, certa substitutionis, vel restitutionis fine concludi. Cum enim ferendus est intellectus, si forsitan testamentum quidem non fecerit, posteritatem autem habuerit: propter hujusmodi verborum angustias liberos ejus omni pene fructu paterno defraudari? Viam itaque impiam obstruentes, ut ne quis alius deriet, hujusmodi facimus sanctionem: et hanc legem in perpetuum valituram inducimus, tam patribus, quam liberis gratam: quo exemplo etiam aliæ personis, licet extraneæ sint, de quibus hujusmodi aliquid scriptum fuerit, medemur.*

§. 1. *Cum autem invenimus excelsi ingenii Papinianum in hujusmodi casu, in quo pater filius suis substituit, nulla liberorum ex his procreandorum adjectione habita, optimo intellectu disposuisse, evanescere substitutionem, si is, qui substitutione prægravatus est, pater efficiatur, et liberos sustulerit, intelligentem non esse verisimile, patrem si de nepotibus cogitaverit, talem fecisse substitutionem: humanitatis intuitu hoc latius, et pinguius interpretandum esse credidimus, ut et si quis naturales filios habeat, et partem eis reliquerit, vel dederit usque ad modum, quem nos statuimus, et substitutioni eos subjugaverit, nulla liberorum eorum mentione facta: et hic intelligi evanescere substitutionem liberis eum excludentibus, et intellecta optimo hac, qui ad substitutionem vocantur, obsistente, et non concedente ad eos eam partem venire, sed ad filios, vel filias, nepotes, vel neptes, pronepotes, vel proneptes morientis transmittente, et non aliter substitutione locum accipiente, nisi ipsi liberi sine justa sobole decesserint, ut quod inter justos liberos sancitum est, hoc et in naturales filios extendatur. Quæ omnia et in legatis, et fideicommissis specialibus locum habere sancimus.*

Duæ quæstiones in hac *l.* 6 explicantur a Justiniano. Prima pertinet ad hanc speciem: quidam in testamento, ita scripsit: *Rogo te, mi hæres, ut sine testamento, vel sine liberis vel sine nuptiis vita decesseris, hæreditatem restituas Cajo Sejo,* id est, si intestatus, orbus, vel cœlebs vita decesseris. Hæc est sententia testatoris. Decessit intestatus, non orbus, non cœlebs. Quæritur an fideicommisso locus sit? Quod videtur, quia dixit sub disjunctione, si intestatus, vel cœlebs decesseris. sufficit unum evenire, ut monet disjunctiva oratio, et ita evenit unum, quia intestatus decessit. Hoc satis est, ut sit fideicommisso locus. Aliter tamen statuit Justinianus aut statuendum censet ex præsumpta voluntate defuncti, quasi præsumpsisset defunctus disjunctionem pro conjunctione, ut non admittatur ad fideicommissum L. Titius, nisi et intestatus, et orbus, et cœlebs decesserit, quod est in jure frequentissimum, ut conjuncta accipiantur pro disjunctis, et retro disjuncta pro conjunctis, quod in *l. pen. inf. de verb. sign.* appellatur παραδιάζευξις, id est, falsa disjunctio, quæ conjunctio potius est, et Latine uno verbo dicitur subdisjunctio, cui contraria est παρασύναψις, id est, falsa conjunctio, quæ sit pro disjunctione accipienda ex mente scriptoris, vel ejus, qui hæc verba nuncupavit. Hoc igitur in prima parte hujus legis statuit, ut intelligatur in his verbis, *si intestatus, vel orbus, vel cœlebs decesseris,* esse subdisjunctionem, seu παραδιάζευξιν potius, quam disjunctionem, ut scilicet *(vel)* accipiamus pro conjunctione, nec aliter vocemus fideicommissarium, quam si hæc tria evenerint, id est, si intestatus, et orbus, et cœlebs decesserit, et non si unum, vel duo ex his evenerint. Fuit hac de re controversia inter juris peritos, quam Justinianus demum voluit in hac lege dirimi, et finiri. Transeamus ad alteram quæstionem, quæ est in §. *Cum autem.* Finge: liberi, veluti filius, aut nepos aut pronepos a parente hæredes instituti sunt, et rogati hæreditatem restituere post mortem suam Lucio Titio, nullo hærede adjecto: *Rogo te, fili mi, ut post mortem meam hæreditatem restituas Lucio Titio.* Sciendum est, ita demum fideicommisso locum esse, id est, substitutioni precariæ, si liberi hæredes instituti decesserint sine liberis: nam si liberos reliquerint, liberi eorum fideicommissarium excludent, licet simpliciter, et pure rogati sint et hæreditatem restituere post mortem suam, non adjecta conditione hac, *si sine liberis decesserint,* quia hoc semper intelligitur, cum scilicet liberi sunt instituti, et onerati fideicommisso hæreditatis: idque sumitur ex voluntate defuncti, quia præsumitur patrem a filio, vel a nepote L. Titio relicturum fideicommissum non fuisse, si nepotem, aut pronepotem cogitasset ex eo nasciturum. Et hanc præsumptionem, et conjecturam ex pietate paterna primus duxit Papinianus, ut fuit acutissimus conjector perscrutandæ voluntatis testatorum, et is, qui bene conjicit ne dicas vatem, sed etiam Jurisconsultum esse optimum. Et hanc conjecturam, quam primus duxit Papinianus ex pietate paterna, approbat Justinianus in *l. Cum acutissimi. inf. de fideicommiss.* Et exstat Papiniani responsum *l. Cum avus. de condit. et demon.* Ergo secundum hanc conjecturam pietatis paternæ, conditio *si sine liberis decesserit,* quæ non est apposita, pro apposita habetur: et minus scriptum, quam dictum intelligitur. Denique cuilibet institutioni precariæ factæ liberis, tacite inest hæc conditio, *si sine liberis decesserit.* Et est pene similis conjectura in specie *legis Cum pater. §. Cum pater. de leg.* 2. Qui habet plures libertos, et libertas, eis reliquit fundum, et petiit, ut eum fundum in familia libertinorum retinerent. Ex iis liberta una suscepit filium, qui quidem, ut est evidentissimum, non est ex familia libertorum, sed ex aliena, nimirum patris sui familia, non ex familia matris, et vult liberta partem quam in eo fundo habet, in filium transferre, exclusis collibertis, quibus omnibus simul lex indicta erat, ne fundus exiret de familia eorum. Exit de familia eorum si transit ad filium libertæ, qui est ex familia aliena. Et tamen lex ait, filium libertæ præferri collibertis, quod patronus videatur voluisse ut liberti partes suas conservarent suis liberis, et his deficientibus, collibertis, et ita demum fideicommisso locus esset si non filiis, aut collibertis, sed aliis partes suas darent, vel relinquerent. Et eadem est conjectura pietatis patroni erga filium libertæ, qui et ipse libertus est, si uterque sit uno eodemque testamento manumissus; ut sæpe manumittitur pater vel mater cum filio, ne sejungantur, ut adhæreat semper alter alteri, et ne dura separatio inducatur. Hanc autem definitionem, cujus, ut dixi, auctor est Papinianus et approbator Justinianus, in *hoc* §. Justinianus etiam porrigit ad filios naturales, id est quæsitos ex concubinatu sive contubernio, non ex justis nuptiis. Nam sive instituti sint filii justi, id est, quæsiti ex justis nuptiis sive naturales, et rogati restituere hæreditatem post mortem suam fideicommissario tacito sensu et optimo intellectu, ut ait, κατὰ σιωπώμενον, inest hæc conditio, *si sine liberis decesserint.* Idem Justinianus porrigit hoc loco ad legata et fideicommissa specialia, ut si liberis justis, vel naturalibus legatum relictum sit, quod rogati sint restituere post mortem suam id non debeatur, si liberos reliquerint. Illud interea valde notandum est, hanc conditionem, *si sine liberis decesserint,* sive exprimatur, sive tacite intelligatur semper ita esse accipiendam, si sine liberis justis decesserint. Liberi enim naturales non excludunt fideicommissarium. Et hæc est honesta interpretatio ne videatur invitari ad procreandos injustos liberos. Ergo sive sit expressa, sive tacita conditio, semper est accipienda de justis liberis, non de naturalibus. Et hoc lex significat in fine hoc loco, *sine justa sobole.* Et confirmat *lex Facto. §. Si quis rogatus. ad Senatusc. Trebell.* Et generaliter verum est, liberorum appellatione contineri justos, non naturales, nisi aliud suadeat voluntas defuncti: totum enim facit voluntas defuncti, ut in specie *l. Cum pater. §. Volo. de leg.* 2. ubi proponitur eadem conditio, *si sine liberis decesserint,* liberorum appellatione continetur filius naturalis in servitute susceptus a patre, propterea quod comprehendebatur fideicommisso, et legato, id est, ei, et patri colliberto, et aliis collibertis simul idem fuerat per fideicommissum relictum, ut qui continetur fideicommisso ex voluntate defuncti, facile videatur etiam contineri conditione fideicommissi *si sine liberis decesserit.* Et sic etiam in *l. ultim. inf. de jure delib. l. Lucius. §. Damæ. de legat.* 2. *l. Hæredibus. §. ult. ad Senatusc. Trebell.* ex voluntate defuncti, non aliter, liberorum appellatione etiam naturales comprehenduntur.

## *Ad L. VII.*

Lex septima est constitutio Græca, et est pars *legis* 53. §. 2. *sup. de episc. et cler.* Sententia constitutionis hæc est: si legatum, aut fideicommissum relictum sit ab hærede sub conditione, *si sine liberis decesserit,* et hæres nullis susceptis liberis, devovit se in monasterium vel clerum, ita ut jam non possit uxorem ducere, et nulla sit spes procreandorum justorum liberorum, ut tamen fideicommissum non

debetur quasi conditione existente fideicommissi, quod jam certum est, hunc justos liberos non procreaturum, qui transiit in Monasterium, et tamen ut dixi, non est fideicommisso locus. Quinimo poterit hæres res fideicommisso relictas erogare in pias causas, nec serventur fideicommissario. Et ratio hæc videtur esse, quia hæc conditio videtur tantum imposita iis, qui sunt in ea conditione, ut liberos justos suscipere possint, non qui conditionem suam mutarunt in melius, ut vitam viverent cœlibem. Eodemque modo quod prima specie videtur esse novum, si cui sit relictum fideicommissum sub conditione liberorum, hoc modo *cum liberos susceperit*, et hic non susceptis liberis (quæ conditio accipitur etiam de justis) dederit se in monasterium, vel in clerum, ita ut jam non possit sperare nuptias vel liberos, ei statim debetur fideicommissum, sive sit mas, sive fœmina. Devota igitur virgo (sic ab Ausonio sanctimonialis appellatur) cui fideicommissum relictum erat sub conditione liberorum, statim feret fideicommissum, atque devoverit se. Sic igitur statuo: devotis personis quæ abdicato mundo, sese devoverunt numini, et Majestati divinæ has conditiones remittit, id est, conditionem liberorum, ut ea obliterata, nihilominus consequantur fideicommissum, quod eis sub conditione liberorum relictum est vel etiam obliterata conditione *si sine liberis decesserint*, ut non onerentur fideicommisso.

## *Ad L. VIII. et L. pen.*

L. VIII. *Si quis hæredem scripserit sub tali conditione, si ille consul* factus fuerit, vel prætor, *vel ita filiam suam instituerit hæredem*, si nupta fuerit: *vivo autem testatore, vel ille consul processerit, vel prætor fuerit factus, vel filia ejus nupta fuerit vel vivo adhuc testatore consulatum quidem, vel præturam ille deposuerit, filia autem ejus a marito diverterit, omni veterum dubitatione explosa, sancimus, quandocunque impleta fuerit conditio, sive vivo eo, sive mortis tempore, sive post mortem, conditionem videri esse completam. Quod et in legatis, et fideicommissis, et libertatibus obtinendum esse censemus: ne dum nimia utimur circa hujusmodi sensus subtilitate, judicia testantium defraudentur.*

L. Pen. *Si testamentum ita scriptum inveniatur*, ille hæres esto secundum conditiones infra scriptas, *si quidem nihil est adjectum, neque aliqua conditio in testamento posita est: supervacuam esse conditionum pollicitationem sancimus, et testamentum purum habere institutionem. Et argumento utimur, quod Papinianus respondit, Vicos Reipublicæ relictos, qui proprios fines habebant, non idea ex fideicommisso minus deberi, quod testator fines eorum, et certaminis formam, quod celebrari singulis annis voluit, alia scriptura se declaraturum promisit, ac postea morte præventus non fecit. Sin autem conditiones quasdam in quavis parte testamenti posuit: tunc videri ab initio conditionalem esse institutionem, et sic omnia compleri tanquam si testator ipsas institutiones eisdem conditionibus copulasset, quæ infra conscriptæ sunt.*

In lege 8. proponitur hæres scriptus sub conditione, *si Titius Consul factus fuerit*: et filia hæres scripta sub hac conditione, *si nupta erit*. Prior conditio est casualis l. *Si quis instituatur* §. *pen. de hæred. instit.* Posterior quoque est casualis. Et alia est conditio si nupta erit, alia si nupserit. Hæc injungit nuptias, illa non injungit nuptias, sed confertur in casum, eventumque futurum. Quæritur autem hæ conditiones, *Si Titius Cons. factus fuerit: si Titia nupta erit*, quo tempore implendæ sint? Casualis conditio quolibet tempore impleri potest, aut vivo, aut mortuo, aut moriente testatore, *l. 2. l. 11. de cond. et demonst.* Hæ autem conditiones sunt casuales, ergo post factum testamentum, si vivo testatore Titius consul factus fuerit, licet eodem vivo consulatu abierit, vel si vivo testatore filia nupta fuerit, licet eodem vivo nupta esse desierit, conditio institutionis impleta esse videtur: semel enim conditionem impleri sufficit. Et ita omnino damnat Justinianus in hac *l. 8* antiquata illorum sententia, qui existimabant propositas quidem conditiones in hac *l.* non impleri posse vivo testatore, sed ita demum habendas esse pro impletis, si Titius esse consul perseverasset in diem mortis testatoris, vel si Titia in eum usque diem nupta permansisset, quod Justinianus non desiderat. Et ait *l. Si consul processerit* respiciens ad solemnes, quæ in urbe publice fiebant pompas, et processus Coss. quos πρόδους vocat in *Novella de Cons.* de quibus est *lex ... am et Imp. D. de donat. int. vir. et uxor.* Sequitur *lex pen.* Quidam ita scripsit, *ille hæres esto sub conditione infra scripta*; nec ullam conditionem infra scripsit, ait Justinianus in hac *l. penult.* si nulla invenitur conditio infra scripta, puram esse institutionem, sive data opera, sive oblivione, sive præveniente morte conditionem testator omiserit, nullius momenti esse pollicitationem conditionis. Et hoc confirmat ex responso Papiniani, id est, ex *l. Cum pater.* §. *ultim. de leg.* 2. Cujus species hæc est: quidam legavit vicum Reipub. vicum, non pagum: nam pagus significat provinciam. Unde in idiotismo dicimus *pays*. Pagi nomine significatur universitas civitatum apud bonos auctores, Plinium, Cæsarem, Tacitum: et inde in testamento Caroli Magni, pagus Turonicus, Cabilonensis, Matisconensis. Igitur magna est differentia inter vicum et pagum: vicum, inquam, Reipublicæ quidam legavit, cujus fines infra scriberet, nec infra fines ullos scripsit, et certum tamen est, quem vicum legaverit, nec sunt ejus vici fines incogniti: an debetur legatum ob præteritam circumscriptionem finium, quam testator pollicitus est? Et Papinianus respondet non ideo minus valere legatum, quod fines non scripserit. et ita etiam non ideo minus valet institutio, quod nulla, ut pollicitus erat testator, infra fuerit inscripta conditio, quinimo institutio pro pura habetur. Neque obstat *l. Quoties.* §. *Tantumdem. de hæred. instit.* quæ valde cruciat Accursium; quæ lex sit, cum pro instituto non habeat, qui hæres scriptus est puro, cum testator eum destinasset scribere sub conditione, sed nihil est, quod



tam facile expediri possit, si dicamus breviter, et perspicue, in illo §. *Tantumdem.* errorem fuisse, quoniam pure fuit scriptus, quem testator scribere voluit sub conditione, quoniam minus scriptum est, quam dictum fuerit. Error hic vitiat institutionem quasi non videatur scripta ex judicio defuncti. In specie autem *l. pen.* nullus fuit error, sed oblivio pollicitæ tantum, vel omissio consulta, vel præstandi polliciti morte prærepta facultas. Et nihil est præterea, quod necesse sit adnotare ad l. penult. Pergamus ad l. ult. cujus species elegantissima, et utilissima.

## *Ad L. ult.*

*Cum quidam prægnantem habens conjugem, scripsit hæredem ipsam quidem suam uxorem ex parte, ventrem vero ex alia parte, et adjecit, si non posthumus fuerit natus, alium sibi hæredem esse, posthumus autem natus impubes decessit: dubitabatur, quid juris sit? tam Ulpiano, quam Papiniano viris disertissimis, voluntatis esse quæstionem scribentibus, cum opinabatur Papinianus eundem testatorem voluisse posthumo nato, et impubere defuncto, matrem magis ad ejus venire successionem, quam substitutum: si enim suæ substantiæ partem uxori dereliquit, multo magis et luctuosam hæreditatem ad matrem venire curavit. Nos itaque in hac specie Papiniani dubitationem resecantes, substitutionem quidem in hujusmodi casu, ubi posthumus natus, adhuc impubes viva matre decesserit, respuendam esse censemus. Tunc autem tantummodo substitutionem admittimus, cum posthumus minime editus fuerit, vel post ejus partum mater prior decesserit.*

Lex ultima est de substitutione directa, quod facile fero propter vicinitatem tit. seq. qui est de substitutionibus directis: nam et ceteræ omnes leges hujus tituli sunt *de institutione, et substitutione precaria, et de conditionibus in eis appositis.* Qua de causa in rubrica ipsa *de instit. et substit. seu restitutionibus*, opinor articulum *(seu)* additum, explicandi, non ampliandi causa, et ἐν ἑνὶ δυοῖν in *l. 6.* substitutioni, vel restitutioni. id est, substitutioni precariæ, et in *l. 7.* quæ Græca est, ἀποκατάστασιν ἢ ἀποκατάστασιν, restitutioni, vel substitutioni. Sciendum est, ut accedamus ad quæstionem hujus *l. ult.* in substitutione vulgari; quæ fit filio impuberi a patre hærede instituto, tacite inesse substitutionem pupillarem, et vicissim in hac illam id est, vulgari inest tacita pupillaris, et pupillari tacita vulgaris: quod an ita esset, non erat olim certum, ut constat ex notissima illa Curiana, cujus multis in locis mentionem faciunt Cicero et Fabius. Sed hodie ex constitutione divorum fratrum certum est in vulgari inesse pupillarem, et vicissim in hac illam, unus, casum duci ad casum alterius in *l. 2.* §. *pen. l. Jam hoc jure. de vulg. et pupil. subst. l. Quamvis. tit. seq.* Ergo omnis substitutio directa, quæ fit filio impuberi hæredi instituto, est substitutio duplex, id est, substitutio vulgari pupillaris, ut Theophilus loquitur. Et ita posthumo hærede instituto, et dato substituto in hunc casum: *si mihi posthumus non nascetur*, qui est casus substitutionis vulgaris, eventus causa: posthumo nato, et impubere defuncto (qui est casus pupillaris) substitutus, etiam si in eum casum non sit nominatim substitutus, admittitur ad hæredem pupilli ex tacita pupillari quod utique verum est, si posthumi mater non supersit, quæ ab intestato ex SC. Tertulliano vindicet hæreditatem pupilli. Nam si mater ei supersit, si mater vivendo pupillum vicerit, quæstionis est, an matri præferatur substitutus ex tacita pupillari: ex expressa pupillari venit substitutus proculdubio, et excludet matrem. Quæstio est, an etiam qui venit ex tacita pupillari excludat matrem pupilli. Hæc est quæstio hujus legis, cujus species hæc est. Qui habeat uxorem prægnantem, moriens eam hæredem scripsit ex parte, et posthumum ex alia parte, et adjecit substitutum vulgarem, his verbis: *Si mihi posthumus non nascetur, in locum partemque ejus L. Titius hæres esto.* Natus est posthumus, et mox decessit impubes. Quæritur, quis ei succederet, utrum substitutus ex tacita pupillari, an mater ex SC. Tertulliano? Ulpianus et Papinianus, ut refert Justinianus, dicebant, quæstionem esse voluntatis, id est, facti, non juris. Nam quid voluisset testator, judici existimandum esse in l. 14. *sup. de donat. inter vir. et uxor.* in l. 2. *sup. plus val. quod agi. l. Voluntatis. inf. de fideicommiss.* Et Papinianus quidem, ut ait, opinabatur, hoc potius voluisse testatorem, nato posthumo, et impubere defuncto, ut mater ei succederet, non substitutus, tum quia hæres erat adjecta, tum etiam quia summus luctus ad eam perveniebat morte filii, impuberis, ut etiam ad eam rediret luctuosa hæreditas filii, excluso substituto. Hoc opinabatur, inquit, Papinianus. Nam postea dicit, Papinianum de hac re dubitasse; hoc igitur opinabatur, non quasi certus, sed quasi dubitans: Opinari enim est dubitantis, *l. 1.* §. *pen. de contr. tut. et utili act.* Et in Andria: *Opinor, narras? non recte accipis, certa res est*, inquit. Justinianus autem in hac *l. ult.* ex opinione Papiniani certum jus facit, et statuit, tacitam pupillarem non excludere matrem, non esse igitur eandem vim expressi et taciti, quod evenit sæpissime in jure, ut plus possit expressum, quam tacitum, *l. 2. quibus mod. ususfr. amit. l. Creditor.* §. *Si inter. mand.* Expressam autem pupillarem excludere matrem in *l. Precibus. tit. seq.* tacitam pupillarem non excludere. Imo contra, matrem excludere tacitam pupillarem, aut eum, qui venit ex tacita pupillari. Quod utique verum est indistincte, ut ostendit *d. l. Precibus.* sive testator fuerit miles, sive paganus, sive Mater sit cohæres adjecta filio ut in specie *l. ult.* sive non. Nam etsi non sit adjecta cohæres filio, a successione filii impuberis non repellitur per tacitam pupillarem, ut repellatur exprimi oportet casum substitutionis pupillaris, quia non est testamentum filii, quoniam filius ipse id sibi non fecit, sed pater id ei fecit. Nec potest queri mater de testamento, quod maritus fecit, *l. Papin.* §. *Sed neque imp. D. de inoff. test.* Non

poterit etiam mater, si sit expressa pupillaris substitutio, ullam desiderare portionem a substituto in bonis filii impuberis, *l. Si pater, de testam. lib. 6.* Expressa igitur pupillaris omnimodo excludit matrem, tacita vero nullo modo excludit. Alium hæredem legitimum excludet, matrem autem non excludet: hoc tantum datum est pietati matris, non cuilibet. Neque huic definitioni quidquam obstat *l. Lucius. in fin. de vulg. et pup. subst.* illo loco, *aliter si ejusdem ætatis liberi. etc.* (a) Sane non obstat, si abesse debeat ea extrema clausula a lege *Lucius*, quemadmodum certe abest a Pandectis Florentinis: et videtur ex ore libri irrepsisse in contextum: sed retineamus eam clausulam, quoniam et ratione subnixa est et proponemus speciem illius extremæ clausulæ. Duo sunt filii impuberes hæredes instituti a patre, et invicem substituti his verbis communibus et generalibus, *eos invicem substituo; ille et ille filii mei hæredes sunto, quos invicem substituo*, quæ dicitur substitutio mutua, et recurrens, sive reciproca, quæ quidem continet utramque substitutionem, vulgarem et pupillarem. Hæc verba comprehendunt casum primum et secundum substitutionis, ut si alter ex fratribus hæres non sit, vel si hæres sit et morietur impubes, ut ejus portio perveniat ad superstitem. Finge alterum mori impuberem. Quis ei succedet, mater an frater? ex tacita pupillari, quæ inest huic orationi, *eos invicem substituo*, lex ait hæreditatem pertinere ad substitutum, non ad matrem. Ergo inquinat, tacita pupillaris, quæ diserte non fuerat expressa, excludit matrem. Sic sane in ea specie; quia substitutus non venit contra verba substitutionis, quandoquidem hæc verba generalia *eos invicem substituo*, admittunt utrumque casum, et quasi quodammodo exprimunt. Igitur merito præfertur matri, quæ venit contra verba. At in specie nostra, uno tantum casu expresso, puta vulgari, *si hæres non erit ille, hæres esto*, qui venit ex tacita pupillari, venit contra verba et ideo non excludit matrem, nisi probet aliam fuisse voluntatem defuncti. Res est evidentissima. Observandum in hac re, multum interesse substitutio reciproca fiat a pagano, an a milite. Nam si substitutio reciproca, hac communi oratione, *eosque invicem substituo*, fiat a pagano duobus liberis impuberibus, est duplex substitutio, id est, vulgaris, et pupillaris. Si fiat uni puberi, alteri impuberi, et imparibus personis, ut e.... substitutio facta tantum videtur in eum casum, qui utrique personæ similiter congruit. Is autem est casus vulgaris substitutionis, non pupillaris. Nam casus pupillaris alteri tantum convenit, puta impuberi. Ergo cum ita substituitur puberi, et impuberi, *eos invicem substituo*, hæc substitutio est tantum vulgaris, non pupillaris. Et hoc si paganus testamentum fecit. Nam receptum est, ut paganus non possit substituere directo puberi in secundum casum, non possit facere testamentum puberi in secundum casum, sed impuberi tantum filio: et igitur paganus non possit substituere puberi in secundum casum verbis directis: miles autem, ut possit non testamentum etiam puberi substituere directo in secundum casum. Ceterum non valebit substitutio, nisi jure fideicommissi, vel ex directis inflexis ad fideicommissi causam, quod explicabitur in *l. Precibus. tit. seq.* Nunc finge militem instituto filio pubere et filio impubere, quos utrosque ... substituere in utrumque casum, et non ... eos invicem substituere communi verbo, *eos invicem substituo*. Quæritur, an hæc substitutio dicatur esse duplex? Minime, cum scilicet sint personæ dispares, una pubes, altera impubes. Miles præsumitur tantum substituisse vulgariter hoc communi verbo, *eos invicem substituo*, non pupillariter, et incumbit probatio puberi fratri, ut scilicet doceat, militem etiam voluisse comprehendere substitutionem pupillarem. Atqui, si hoc non probaverit, dicemus eam substitutionem reciprocam tantum esse vulgarem, non pupillarem, *l. In testamento. sup. de testam. mil.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXVI. De impub. et aliis substitut.*

Dixit superiori titulo de substitutionibus precariis, et conditionibus earum: hoc titulo dicturus est de directis, quæ post institutiones sequentem partem, locumve in testamentis occupent, de quibus etiam ante dixit in *l. ult. tit. super.* ut hoc veluti nodo hunc ei connecteret. Et ut primum constituamus quid sint: directæ sunt institutiones hæredum, quas vel nobis ipsis fecimus in priorum locum, vel quibusdam liberis nostris non habentibus testamenti factionem: his verbis duo tantum notentur casus substitutionum, ut in *l. Precib. hoc tit.* qui et eventus dicuntur, *l. Jam hoc jure. eod. tit.* et causæ, *l. Cum ex filio. §. Filio. D. eod.* Primo casu, si primo gradu institutus, hæres esse nolit, aut non possit, in locum ejus alium nobis hæredem substituimus. Et hæc est, quæ dicitur substitutio vulgaris, quod fiat communi jure a quolibet, et cuilibet, ex l. 12. tabul. Nam hæc verba l. 12. *tab. Paterfam. uti legassit super pecuniæ, tutelæve suæ, ita jus esto:* et instituendi, et substituendi hæredis in locum priorum tribuunt potestatem, imo et legandi, et substituendi legatariis, *l. Ut hæredibus. de leg. 2.* Atque etiam tutoribus, hoc pacto, *ille filii mei tutor esto, si non erit, ille tutor esto*, *l. pen. de testament. tut.* Et inde etiam fit, ut fiat substitutio vulgaris in fideicommissis, et donationibus causa mortis, quæ instar fideicommissi sunt, *d. l. Ut hæredibus.* Secundo autem casu substitutionis, si liberi nostri moriantur, antequam habeant testamenti factionem, puta impuberes, aut mente capti, hæredem eis damus, quem substitutum vocamus, quod post hæredem, quem nobis instituimus prima parte testamenti eum subjiciamus et substituamus liberis, quos in potestate habemus, ita ut duo testamenta sint, unum quod facimus nobis, alterum quod facimus liberis impuberibus, quorum potestatem habemus, quod dicitur pupillare testamentum, pupillaris substitutio, pupillares tabulæ, secundæ tabulæ. Paulus scripsit librum singularem de secundis tab. id est, de substitutionibus pupill. Nam secundarum tabularum appellatio non convenit, nisi pupillari substitutioni. Vulgaris substitutio locum primarum et principalium tabularum obtinet, quibus testator potissimum sibi hæredem facit, non alii. Et latior est secundi hæredis, quam secundarum tabularum appellatio. Nam et substitutus vulgaris, quod inferiore parte testamenti scribatur, secundus hæres dici potest, imo et cohæres: qui adjicitur hæredi primo loco scripto, secundus hæres appellatur, licet uterque sit in primo gradu, *l. Si is qui testam. quis test. fac. poss.* At secundæ tabulæ dicuntur tantum de pupillari substitutione: pupillares etiam tabulæ non tantum loco, id est in *l. Si mater. de vulg. et pupill. subst.* ... dicuntur substitutiones pupillares de substitutione vulgari, quod in specie hujus legis in vulgari substitutione insit casus substitutionis pupillaris, puta si impubes decesserit, non etiam vis et natura substitutionis pupillaris, quæ datur hæres pupillo, cum vulgari testator ipse det hæredem sibi, non pupillo. Sed quia dando sibi hæredem, id est, instituto substituendo vulgariter, vult huic substitutioni inesse hunc casum, si institutus impubes decesserit, ratione video ut posse appellari pupillares tabulas, quibus continetur tantum vulgaris substitutio, non vis et natura substitutionis pupillaris; nam species hæc est: mater quæ non potest facere pupillo secundas tabulas, sive substitutionem pupillarem, quia non habet filios in potestate, et hoc tantum datum est patribus, in quorum potestate sunt impuberes: nec enim omnibus parentibus licet hoc genere substituere moribus receptum est, ut parentes substituant hoc modo in secundum casum, *l. 2. D. hoc tit.* quæ et moribus recepta est patria potestas, *l. Iure. de his qui sui vel alieni juris.* Ergo mater, quam constat non posse filio impuberi substituere in secundum casum, cum eum hæredem instituit, *filius meus, cum pubuerit meus hæres esto*, et adjecit substitutionem vulgarem, *si mihi filius hæres non erit, ... hæres esto*: in his verbis, si mihi hæres non erit, tacite inest ille casus, *si impubes decesserit*, quoniam noluit eum hæredem esse, nisi puberem. Et ideo, quia inest hic casus vulgari substitutioni, quodammodo existimari possunt hæ tabulæ esse pupillares, cum effectu tantum sit vulgaris substitutio, quandoquidem sibi, non pupillo hæredem facit. Pupillum, scilicet in primis, et si is non sit hæres, qui est manifestissimus casus vulgaris substitutionis, alium substituit. Notandum est, ad exemplum substitutionis pupillaris, in similem casum posse patrem substituere, sive testamentum facere liberis mente captis, si continua sunt agnitione, omni intellectu carent. Et hoc est ex constitutione Justiniani in *l. Humanit. ... h. t.* Nam moribus hoc tantum datum erat parentibus, ut testamentum facerent liberis impuberibus in hunc casum, *si impuberes decesserint ...*, non etiam mente lapsis in similem casum. *Si mente capti decesserint, non ...*, nisi scilicet ex beneficio principis, quod dedisset patri, ut faceret testamentum filio mente capto, hoc erat precibus oblatis petendum a Principe, *l. Ex facto. D. h. t.* Inde nihil opus est venia principis. Sed ex constitutione Justin. sicut pater ipso jure impuberibus liberis, quorum potestatem habet, ita mente captis testamentum facere potest in secundum casum. An etiam poterit pater filio muto, aut surdo substituere in secundum casum? Nam et mutus, et surdus testamenti factionem non habent. Et ex beneficio quidem principis etiam muto, aut surdo filio, qui sibi hæredem facere non potest, hæredem faciet pater, *d. l. Ex facto.* Vel etiam ipsemet mutus, aut surdus sibi faciet testamentum ex beneficio singulari principis, *l. 7. qui testam. fac. poss.* Opus est venia principis, quia deficit constitutio, nam ipso jure non fit substitutio in secundum casum, nisi liberis impuberibus, quos in potestate habemus, aut mente captis. In primum casum fit omnibus et extraneis, et liberis, et inde vulgaris nomen: quæ fit pupillis, aut mente captis, fit proprio jure, non vulgari. Et secundum hæc videmus, esse tantum duos casus substitutionum. Si igitur species substitutionum casus, duæ tantum sunt species, et vero casus potissimum spectari oportet. Nam in causa substitutionis, ex causis sumendæ sunt divisiones. Cum igitur non sint aliæ causæ substitutionum, nec etiam sunt aliæ substitutionum species. Sed si personas spectes, quibus fiunt substitutiones, aliæ fiunt impuberibus aliæ mente captis ipso jure, aliæ mutis, aut surdis ex beneficio principis, liberis scilicet, qui sunt in potestate testatoris, et indistincte, sive sint hæredes instituti, sive exhæredati, licet patri facere testamentum ei, qui nihil ipse det de suo, et est, quod habeat ei gratiam filius, cujus interest quodammodo ne moriatur intestatus: captabant enim gloriam ex testamentis propriis, nec facile moriebantur intestati, vel ut venientibus etiam ab intestato deferrent ipsi hæreditatem ex testamento, vel quemadmodum lex pro nobis intestatis testatur, mallent ipsi, quam, ut lex præscribit, quasi supervacuo testari, suoque potius nomine legitimis hæredibus, quam legitimo deferri, ut hanc hæredes haberent gratiam memoriæ defuncti. Aliæ igitur fiunt liberis impuberibus, aliæ mente captis ipso jure, aliæ mutis, aut surdis principis beneficio, sive hæredes instituti sint, sive exhæredati. Et iis omnibus fiunt substitutiones in secundum casum: aliæ autem fiunt extraneis, vel etiam liberis quibuscunque hæredibus institutis tantum in primum casum. Nam in persona exhære-

(a) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 37.*

deli ridicula est substitutio vulgaris. Et rursus hæ substitutiones, vel fiunt specialiter alterutro casu expresso, quæ simplices substitutiones dicuntur, ut, *si primus hæres non erit, ille hæres esto*, simplex est vulgaris substitutio: *si hæres erit, et impubes decesserit*, vel cum fit exhæredatis, *si impubes decesserit*, est simplex pupillaris: vel fit etiam utroque casu expresso, primo et secundo, quæ dicuntur duplices substitutiones, id est, vulgaris pupillares, vel fiunt neutro casu expresso, generaliter, et compendio orationis, veluti *hæredes meos invicem substituo*, vel hoc modo: *cum ll substituo*, ut *l. Precibus*, *hoc tit.* nullo expresso casu substitutionis, in qua lege est legendum *(compendio)* non compendiose, id est, compendio orationis, *l. Jam hoc jure*. §. *Duo autem de vulg.* 2 compendio orationis substituo, quasi dico *illum illi substituo*, ubi quæritur, quis hoc compendio orationis casus comprehendatur, et ait uterque in *d. l. Precibus*. Vel etiam fit substitutio nullo casu expresso rectissime veluti, *Sempronius Titio hæres esto*, cum prius est Titius a testatore institutus hæres, *l. ult. sup. de hær. d. inst.* vel etiam cum Titius est testatoris filius impubes. Denique et hæc et illa substitutio potest fieri nullo casu expresso. Nam in testamentis idem est expressisse, et tota laxasse, *l. Sed si non alius. de vulg.* l. 1. 6. *de usu quand. lib.*

## Ad L. I

*Cum hæredes ex disparibus partibus instituti, et invicem substituti sunt, in substitutione facta est aliarum partium mentio, meum est, non aliud parte testatorem substitutione tacite inseruisse, quam quæ manifeste in institutione expressæ sunt.*

Lex est Titi Ælii Antonini Pii de vulgari substitutione, ut si sint tres hæredes scripti ex disparibus partibus, primus ex uncia, secundus ex quadrante, tertius ex besse, et invicem substituti sint, non adscriptis partibus, tertio repudiante, qui est scriptus ex besse, primus et secundus ex besse, qui vacat, ferant partes, besseque inter se partiantur pro ratione partium, ex quibus hæredes instituti sunt. Ita ut primus ex illo besse ferat sextantem, secundus semissem, id est, duplo plus habeat secundus, quam primus, ut qui majorem partem ex institutione fert, et majorem ex substitutione ferat. Imo vero ita partiendus est bes, ut quemadmodum ex institutione secundus habet plus duplo, quam primus, quoniam primus habet unciam, ipse habet tres uncias, id est, duplum supra unciam: ita in substitutione primus ferret sextantem, secundus semissem, quia scilicet testator videtur easdem dedisse in substitutione, quas in institutione expressit. Hæc est sententia *l.* 1. cui etiam congruit §. *Si ex disparibus. Instit. de vulg. substit.* et *l. Si plures. l. Cohæred.* §. 1. *eod. tit.* Denique, qui tulit majorem partem ex institutione, ferat etiam majorem ex substitutione. Et major intelligitur non tantum, quæ ab initio est minor, sed quæ postea fit major, veluti per jus accrescendi, *l.* 6. *eod.* Quoniam quod accrescit, etiam ex voluntate defuncti proficiscitur. Et ita sæpissime in jure, quam quis legem dixit primo gradui, aut primæ scripturæ, eandem videtur etiam dicere, licet eam omittat, sequentibus. Conditio data instituto, videtur etiam data substituto vulgari, aut legatum datum ab instituto, videtur etiam datum a substituto vulgari, *l. Licet. de leg.* 1. *l. Cum pater.* §. *Ab intestato. de leg.* 2. Mutua, sive reciproca substitutio facta in hæreditate, videtur etiam facta in fideicommisso sequenti, *l. Cum proponebatur. de leg.* 2. Conditio imposita institutioni, videtur imposita legato, *l. ult.* §. *ult. de dol. except. l. Cum servus. de condit. instit.* Et imposita legato, videtur etiam tacite repetita in translatione legati, *l. Legatum sub conditione. de cond. et demonst.* Et ita non est mirum, si partes adscriptæ in institutione, intelligantur repetitæ in substitutione. Posui speciem in tribus hæredibus scriptis ex disparibus partibus. Nam in duobus hæredibus non potest poni species, in quo erravit Theophilus. Nam, verbi gratia, si primus hæres sit institutus ex besse, secundus ex triente, vel primus ex septunce, secundus ex quincunce, repudiante primo, qui majorem partem habuit in institutione, integer bes, aut septunx, alio non concurrente hærede, pertinebit ad secundum, non pro triente tantum, aut quincunce, alioquin testator decederet pro parte testatus, et pro parte intestatus, quod abhorremus. Igitur non potest poni exemplum, nisi in tribus hæredibus, aut pluribus. Loquitur lex, ut dixi, de vulgari substitutione, sed idem est in pupillari, quæ fit hoc modo. *Quisquis mihi hæres erit*, cum plures hæredes scripsisset ex disparibus partibus, *idem filio impuberi hæres esto.* Filio impubere mortuo, substituti easdem partes sunt habituri in hæreditate filii, quas habent in hæreditate patris, *l. Si in testamento. l. Qui liberis.* §. *ult. l. Si plures. de vulg. et pupill. substit.* Idemque sequimur in substitutione precaria, ut constat ex *l. Lucius*, §. *Mævia.* et *l. Quoties. ad Sc. Trebell.* ut si sint plures hæredes, et unus rogetur partem suam restituere hæredibus, restituet servata ratione partium, ex quibus cohæredes instituti sunt, nec fient inter eos æquales partes, sed quales eis sunt adscriptæ in institutione. Sed semper est addenda hæc exceptio, nisi alia mens fuerit testatoris, ut in *d. l. Si plures.* Et mirum est quod adjecit, *nisi fuerit alia voluntas testatoris, quod vix credendum est*, ut alias scilicet voluerit portiones servare in substitutione, quam in institutione, nisi sit evidenter expressum. Et placet, quod ait, *ex*: nam etsi non sit evidenter expressum, si modo evidens sit voluntas defuncti, dicemus in substitutione æquales, aut viriles partes, quæ personales dicuntur, esse servandas, non hæreditarias: ut in hac specie: si sint quatuor hæredes, primus, secundus, tertius, et quartus ex disparibus partib. et primus et secundus rogati sint ex die certo restituere hæreditatem ceteris cohæredibus suis, acceptis ab unoquoque decem. Hic ratio postulat, ut dandi et accipiendi eadem sit proportio voluit, æquales partes pecuniæ fideicommissarios dare, id est, singulos decem. Ergo voluit eos invicem accipere æquales partes fideicommissi, ut eadem servetur ratio in accipiendo, quæ est expressa in dando a testatore, ut eandem partem servaret fideicommissarii, *d. l. Quoties.* Conjectura recta ducitur ex comparatione dationis et acceptionis, et ex quolibet alia comparatione, ut in *l.* 1. *de reb. dub.* Item alio casu videtur evidens esse voluntas testatoris, ut in substitutione precaria fiant inter substitutos fideicommissi æquales partes, non quales idem fideicommissarii habuerunt in institutione, cum essent cohæredes, et fideicommissarii: videlicet si eorum propria nomina expressent, dicendo, *rogo meos primum et secundum, tertio et quarto restituere hæreditatem.* Hoc casu fideicommissum tertius et quartus ex æquo inter se partientur, quia enumeratio personarum exæquat eos in fideicommisso, vel substitutione precaria, ut in aliis omnibus causis semper in jure enumeratio personarum exæquat personas, *l. Si hæredes nominatim. de leg.* 1. *l. Cui fundus. de condit. et demonstrat.* Enumeratio personarum tantum, non expressa, aut non animadversa qualitate earum, qui expresserit eorum propria nomina Titii aut Lucii, *res ipsa*, enumeratio, inquam, personarum exigit, ut personales partes et viriles fiant, id est, æquales: secus si dixisset, *a hæredibus meis* ..., tunc hæreditaria desiderare inter eos fieri divisionem fideicommissi pro ratione partium, ex quibus hæredes scripti sunt, ut ostendit *l. Non aliquando. ad Sc. Trebell.*

## Ad L. II. et IV.

L. II. *Hæreditatem quidem defuncti intestati filii, delatam tibi dubitari non oportet. Substitutio enim testamento patris facta, ad pubertatis tempora porrigi non potest: quia ipso, et aliis non ejusdem conditionis hæredibus institutis, et invicem substitutis, propter eorum personam, quibus in autem casum duntaxat substitui potest, etiam in filio debere idem servari, et ratio suadet, et divus Marcus pater constituit.*

L. IV. *Omnimodo placuerit substitutionem impuberi, qui in potestate testatoris fuerit, a parente factam ita: si hæres non erit, porrigi ad eum casum, quo postea quam hæres extitit, impubes decessit, si modo non contrariam defuncti voluntatem extitisse probetur: cum tamen proponas ita substitutionem factam esse: si mihi Firmianus filius, et Ælia uxor mea (quod abominor) hæredes non erunt, in locum eorum Publius Firmianus hæres esto: manifestum est in eum casum factam substitutionem, quo uterque hæredum substitui poterit.*

Lex 2 est de impuberum, et aliis substitutionibus, et etiam de vulgari substitutione. Si testator duos filios impuberes, quos habet in potestate, hæredes instituerit, et invicem substituerit generaliter, certi juris est ea verba, *eos invicem substituo*, complecti utrumque casum, utramque substitutionem, et vulgarem et pupillarem, *l. Jam hoc jure. de vulg. et pupill.* Sed si uterque filius non sit in potestate patris, at unus ex eis sit in potestate, puta filius legitimus, quæsitus ex justis nuptiis, alter sit sui juris, puta filius naturalis tantum. Si, inquam, filium legitimum et naturalem, cum uterque esset impubes, instituerit, et invicem substituerit, ea verba substitutionis reciprocæ continent tantum eum casum, quo utrique substitui potuit, is est primus casus. Nam in secundum casum ei, qui est sui juris substitui non potest, substituimus in secundum casum liberis tantum, quos in potestate habemus, non naturalibus, quos in potestate non habemus, non liberis emancipatis, qui exierunt potestate nostra. Est igitur illa substitutio reciproca simplex substitutio vulgaris, et consequenter mortuo impubere, qui erat in potestate patris, mater ei succedet ab intestato ex SC. Tertull. excluso filio naturali tantum, qui in eum casum non intelligitur esse substitutus, et qui etiam ab intestato non excludit matrem, quod maxime notandum. Frater uterinus non excludit matrem, frater naturalis non excludit matrem ab intestato, sed frater consanguineus tantum, §. *Frater. Instit. de SC. Tertull. l.* 3. §. *Si mater. de Carbon. edict. l.* 2. *C. Theodos. de secundis nupt.* Excluso igitur fratre naturali, omnimodo mater rem filii intra pubertatem defuncti obtinebit ab intestato. (a) Et hæc est sententia *l. Lucius. de vulg. substit.* in qua vulgo adjiciuntur hæc verba (*aliter, si ejusdem ætatis liberi, etc.*) hæc, inquam, clausula, de qua hodie est magna contentio, merito abesset ff. Florentinis et Noricis. Quia dum ait, *aliter*, videtur velle opponere casum adversum superiori, et non opponit tamen. Nam et supra proponitur, *si ejusdem ætatis liberi*, id est, impuberes. Denique Paulus in *d. l. Lucius*, posuit patrem fecisse substitutionem reciprocam filiis impuberibus, legitimo, et naturali, ubi legitimum vocat quæsitum ex justis nuptiis, filium justum et legitimum, non filium adoptivum, ut Augustinus opinatur, cum tractat de matre ejus, uxore defuncti. Naturalem autem vocat quæsitum in servitute, cum serviturem serviret pater, ex ancilla, ex contubernio, vel quæsitum ex concubinatu, qui et ipse hoc jure, id est, ante constitutiones Christianorum solidi capacitatem habuit, sicut quilibet extraneus: ex iis constitutionibus filii naturales solidi capacitatem non habent ex testamento patris. Naturales igitur liberi, de quibus egit supra Paulus, sunt etiam ejusdem ætatis, id est impuberes, sed non sunt ejusdem conditionis. Unus enim est in potestate, alter sui juris. Proinde igitur ex adverso ita debuit constitui casus. *Aliter si ejusdem conditionis liberi*, congruenter superioribus, vel, *aliter si ejusdem conditionis, et ætatis liberi.* Sed et quia non satis est, eam clausulam non congruere superioribus, demonstrabimus etiam eam clausulam esse supervacaneam. Nam et ita posito casu adverso, ut fuerint ejusdem conditionis, ut fuerint in potestate patris, ambo legitimi, impuberes

(a) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap.* 23.

embo, stultum est adnotare, altero mortuo impubere, fratrem jure substitutionis reciprocæ matri præferri, cum et in legitimo jure, id est, jure intestati matri præferatur, quia est frater consanguineus, et ut ante dixi, frater consanguineus excludit matrem, et repellit commodo SC. Tertull. Frater naturalis, ut ante docuit Paulus, qui non fuit in ejusdem patris potestate, neque jure substitutionis, quæ intelligitur tantum in casum vulgarem facta, neque jure intestati præfertur, quia non est consanguineus, non est agnatus. quæ omnia valde sunt notanda: nam explicant totam *l. Lucius*. Eadem est ratio *l.* 2. Cujus species hæc est: pater filium impuberem, quem solum habebat, et Titium et Cajum estraneos sibi hæredes instituit, eosque invicem substituit. Lex ait, hæredes non fuisse conditionis ejusdem, quo nomine significatur, non fuisse status ejusdem, nimirum quia filius fuit in potestate patris, cohæredes fuerunt sui juris. Et ideo sit, mutuam substitutionem factam videri in primum casum tantum, quod iis, qui erant sui juris, non potuerit fieri in secundum casum. Atque ita propter extraneos cohæredes, quibus non potuit substitui in secundum casum, ex illis verbis: *vos invicem substituo*, debet eadem ratio servari in filio, ut videantur cohæredes ei substituti in primum casum tantum, sicut ipse est cohæredibus substitutus tantum in primum casum. Quia absurdum est in filio esse duplicem substitutionem, in cohæredibus solam vulgarem. Ideoque mortuo filio impubere, mater ei succedet ab intestato, exclusis cohæredibus institutis, qui in hunc casum substituti non intelliguntur, sed in primum tantum, si filius se abstineret ab hæreditate paterna, quem ponimus patri hæredem extitisse, sed intra pubertatem decessisse vita, hæc est sententia *l.* 2. Addamus ex *l. Jam hoc jure. D. eod. tit.* et *l.* 6. *sup. de testam. milit.* idem nos sequi vel observare, si pater duos filios, quos habet in potestate, unum puberem, alterum impuberem, non ergo ejusdem ætatis, hæredes instituerit, et invicem substituerit, quia in eum tantum casum videtur substituisse eos invicem, quo utrique pari ratione substitui potest, id est, in vulgarem casum, propterea quod e pagano testatore puberi directo sit substitutio frustra prorsus et inutiliter, *l. Verbis. de vulg. subst.* Et ita licet e milite puberi substitutio directa non fiat inutiliter, quod jure fideicommissi sustinetur, *l. Precibus. hoc tit.* facta tamen e pagano in secundum casum substitutio, nullo jure sustinetur. Licet igitur facta a milite puberi non omnino sit inutilis, tamen in specie *l.* 6. *sup. de testam. milit.* si e milite frater pubes et filius ejusdem militis impubes, instituti, et invicem substituti sint, ea substitutio reciproca valet tantum jure substitutionis vulgaris, non pupillaris. Et ideo, si filius hæres extiterit patri, et impubes decesserit, mater ei succedet ab intestato, excluso fratre defuncti, patruo filii: nisi, inquit, probaverit patruus etiam fuisse voluntatem militis, ut scilicet fratrem et filium invicem substitueret in utrumque casum et eventum. Probandi onus incumbit patruo. Ergo jure etiam præsumimus militem, qui invicem substituit puberem, et impuberem, eos tantum voluisse substituere vulgari modo, non aliter. Et ita explicanda est lex sexta. Nunc tempus est, ut iis addamus interpretationem *legis* 4. *h. t.* quod in illa eadem etiam servetur ratio juris. Primum proponitur in ea l. in vulgari substitutione facta filio impuberi a patre, quem habet in potestate, contineri tacitam pupillarem, et in pupillari vicissim tacitam vulgarem, ut in *d. l. Jam hoc jure*, nisi, inquit l. 4. probetur aliam fuisse voluntatem defuncti, ut scilicet in eum tantum casum valeret substitutio, qui exprimeretur, non in casum omissum, alioquin casus vulgaris, qui solus exprimitur, *si hæres non erit*, ducitur etiam ad casum pupillarem, *si hæres erit, et impubes decesserit*. Et secundus pupillaris, qui solus exprimitur, *si hæres erit, et impubes decesserit*, ducitur tacito intellectu ad casum vulgarem, *si hæres non erit*, nisi probetur aliam fuisse voluntatem defuncti. Et videtur alia fuisse mens defuncti, si in singulos casus filio impuberi, singulos substitutos dederit, veluti, *si filius hæres non erit, Cajus hæres esto. Si filius hæres erit, et impubes decesserit, Sempronius hæres esto:* nam cum ita proprium det filio substitutum in secundum casum, non videtur substitutum ei in primum, etiam substituisse in secundum. Expressum inquiunt DD. facit cessare tacitum, *l. Cum ex filio. §. Fi. de vulg. subst.* Alioquin si Cajus solus substituatur filio in hunc vel illum casum, non etiam in utrumque casum nominatim. Substitutus vulgariter intelligitur etiam substitutus pupillariter, videlicet si soli filio impuberi fecerit substitutionem vulgarem: nam trahitur vulgaris etiam ad pupillarem. Sed si filium, et uxorem instituerit, quæ est species hujus legis 4. et vulgari modo ita eis substituerit, *si filius, et uxor hæredes non erunt, in locum eorum Cajus hæres esto*. In hac substitutione vulgari non inest tacita pupillaris, quia pupillaris non potuit fieri uxori. Igitur in eum tantum casum valet substitutio, quo utrique pariter substitui potest, id est, in casum expressum, qui fuit vulgaris, non in casum omissum, qui est pupillaris, in quem uxori non substituimus, vel extraneo, vel puberi filio. Denique mortuo filio intestato, hæreditas filii pertinebit ad matrem, non ad Cajum substitutum vulgariter tantum, vel deficiente matre pertinebit ad alium legitimum hæredem filii. Hæc est sententia l. 4. Cui Accursius non male opponit *l. Falso. § ult. de cond. et demonst.* cui tamen non respondit ita, ut satisfaciat quicquam. Si testator separatim filio, et uxori hæredibus institutis, substituerit in primum casum, hoc modo, *si filius hæres non erit, Cajus hæres esto*. In substitutione facta filio, non negabis inesse tacitam pupillarem, quæ tamen mortuo filio impubere non excludet matrem, alium tamen legitimum hæredem filii excluderet. *l. ult. sup. tit. prox.* et *d. l. Precibus*. Ergo ita separatim singulis, filio scilicet, et uxori facta substitutione vulgari, in ea, quæ facta est filio tacita inest pupillaris, et valeret adversus alium legitimum hæredem filii, non adversus matrem, cujus luctui et mœrori hoc datur, nec ex tacita pupillari, ex tacito intellectu, quæ filium amisit, etiam amittat filii hæreditatem, et bona hæc eat præpositio. Assumptio est. Atqui pluralis ille sermo, qui proponitur in *hac l.* 4. *Si filius et uxor non erunt hæredes*, pro eo debet accipi ac si divisim, et separatim dixisset ita, *si filius meus hæres non erit, Cajus hæres esto et si uxor mea hæres non erit, Cajus hæres esto*. Sicut in specie *l. Falso. § ult.* si quis ita legaverit: *Stichum, et Pamphilum do lego, si mei erunt cum moriar*. Hic pluralis sermo pro eo accipi debet, ac si separatim Stichum, et separatim Pamphilum legasset, ut alienato Sticho vivo testatore, legatario supersit petitio Pamphili, qui fuit testatoris tempore mortis: cur non similiter etiam dividas illam scripturam, *si filius, et uxor hæred. non erunt*. Quod si dividas, necessario sic fiet, ut quæ dicitur esse simplex substitutio in *hac l.* 4. nempe vulgaris tantum, in persona filii censeatur esse duplex, id est, vulgaris, et pupillaris. Sed ne circumscribamur, dissimiles sunt species *l. Falsa. §. ult.* et hujus l. 4. Nam qui ita legat, *Stichum, et Pamphilum do, lego, si mei erunt cum moriar*, ita demum vult legatarium habere Stichum, si et Pamphilum habeat, nec aliter, cum sit in potestate legatarii si velit, cum utarque remanserit in potestate testatoris, repudiare Stichum, et amplecti Pamphilum. At qui substituit conjunctim filio, et uxori vulgariter, noluit solum substitutum venire in locum filii, nisi veniret etiam in locum uxoris: cur enim juncta scriptura eis substituerit, considerandum est, et conjuncta scriptura utrique substituit in vulgarem casum, non etiam filio, quam ut jus legitimæ successionis servaret matri in bonis filii, et substitutum vocaret repudiante utroque, vel abstinente se. Et ita est respondendum ad *l. Falsa. §. ult.*

## *Ad L. III. et V.*

L. III. *Hæres instituto matris testamento, si successionem ex testamento omisisti, et ab intestato bonorum possessionis jus habere voluisti, substituto locum quin feceris, in dubium non venit. Proinde si substitutus hæreditatem amplexus est, actionibus, quæ tibi adversus matrem competebant, ipsum convenire, non successionem ab intestato petere, non adicare.*

L. V. *Post aditam hæreditatem directæ substitutiones non impuberibus filiis factæ, expirare solent.*

Lex 3. et 5. quæ simul explicabuntur, pertinent etiam ad substitutionem vulgarem, et l. 3. docet hæc verba substitutionis vulgaris, *Si hæres non erit*, sic esse accipienda, *si ex testamento hæres non erit*. Nam si mater filiam hæredem instituat, eique substituat, *si hæres non erit*, et filia ex testamento non adeat hæreditatem matris, sed ab intestato eam possideat ex SC. Orfitiano, locus est substitutioni vulgari, quia verum est, filiam ex testamento hæredem non esse. Hæc est, sententia *l.* 3. quæ confirmatur etiam *l. Si filius meus, si quis omis. caus. test.* et *l. Filium emancipatum. de acq. hæred.* Igitur in filiæ locum veniet substitutus, et filia, quæ ab intestato adivit, vel possedit bona materna, non erit eorum hæres, et bonorum possess. cum re, cum effectu, quia substitutio vulgaris excludit intestati successionem: ac similiter etiam substitutio pupillaris excludit intestati successionem, *l. 7. h. t.* quæ hoc tantum vult, substitutionem pupillarem, vel substitutum in secundum casum excludere legitimum hæredem, *d. l. 7.* quæ est prima lex in *hoc tit. de pup. subst.* Nam præcedentes sex leges hujus tit. sunt de vulgari substitutione. Sequentes quinque sunt de pupillari. Adeo autem hæc substitutio pupillaris excludit legitimum hæredem pupilli, ut et matrem ejus excludat, *l. 8. h. t.* Utraque est testamentum, substitutio vulgaris et pupillaris. Substitutio vulgaris est testamentum meum, substitutio pupillaris est testamentum filii mei: et ubi est testamentum, semper cessat legitima successio. Sed tamen hoc interest inter vulgarem, et pupillarem substitutionem, quod qui venit ex vulgari expressa, vel tacita, omnimodo excludat matrem hæredis instituti, quia nulla fit injuria matri, cum ex substitutione vulgari tacita vel expressa succedatur marito ejus, non filio. At expressa pupillaris excludit matrem, tacita non excludit, ut jam diximus. Unde apparet non semper esse eundem effectum expressi et taciti. Et ita etiam in specie *l.* 2. *quib. mod. ususfr. amit.* si expressim, et nominatim legetur Titio ususfructus, *donec vixerit*, ususfructus repetitus videtur, forte legatario capite diminuto, nec extinguitur capitis diminutione, sed si extinguatur, reviviscit protinus ex repetitione. Sed si simpliciter sit legatus ususfructus, nec additum sit, *donec vixerit*, quamvis hoc tacite insit (nam omnis ususfructus finitur morte legatarii) tamen ususfructus repetitus non videtur. Non idem est effectus taciti et expressi. Et sic etiam in *l. Tale m. §. 1. de hæred. instit. l. Servo libertatem. de condit. et demonstrat.* Si servum meum liberum esse jussero, et hæredem sub hac conditione instituero, *si meus erit cum moriar*, et post testamentum eum vendidero: atque ita meus non sit mortis tempore, hæreditas mea non sequitur emptorem, id est, emptor per eum servum non fit hæres meus, propterea quod dixi nominatim et diserte, ut ita demum esset meus hæres, *si meus esset cum morerer*. Atque etiamsi hoc non edixero nominatim, *si meus erit cum moriar*, tacite tamen ineat illa conditio, *si in dominio testatoris permanserit, ut ita demum sit hæres, et liber*, si testatoris fuerit tempore mortis: et tamen emptor per eum servum fiet hæres meus. Et generaliter ita concluditur, *Servo libertatem*, sæpe numero mutari effectum rei, quamvis testator id expresserit, quod etsi non fecisset, inesset tamen. Et sic igitur non est mirum, si sit alius effectus expressæ pupillaris, longe alius tacitæ. Sed ut ad speciem l. 3. revertamur, filius, cui ex testamento matris hæreditas deferebatur, si omittat testamentum, et ab intestato bona possideat materna, non erit hæres ab intestato, aut bonor. possess. cum effectu, quia legitimæ successioni obstat substitutus vul-

garis. Non erit etiam hæres ex testamento, quia quæ omisit testamenti. et ab intestato matris bona possidere voluit, videtur penitus renuntiasse testamento, quia non ignoravit sibi ex testamento hæreditatem deferri, et sciens prudensque eam ab intestato amplecti, possidereque maluit. Igitur neque hæres ei erit ab intestato, quia obstat ei substitutus vulgaris, neque ex testamento, quia noluit, quia lege maluit, quam judicio matris hæres esse. Sed ut adjicit l. 3. si quam actionem personalem filia habuit adversus substitutum ex contractu, vel quasi eam potest exercere adversus substitutum, tanquam solum hæredem ex testamento matris. Concludamus igitur hoc modo: adita hæreditate, vel agnita honor. possess. veluti ab intestato, non finitur substitutio vulgaris, adita autem hæreditate ex testamento, finitur, et evanescit substitutio vulgaris, et ita accipienda l. 5. h. t. ait, post aditam hæreditatem, ex testamento scilicet si sit voluntarius hæres, vel extraneus. Sed addamus, hoc etiam posse porrigi ad gestionem pro hærede. Nam postquam hæres institutus, se pro hærede gessit ex causa testamenti exspirat substitutio vulgaris. Et similiter post agnitam bonorum possessionem ex testamento, exspirat substitutio vulgaris, quia qui agnoscit bonorum possessionem, pro hærede gerere videtur, *l. Puberem. inf. de jure deliber.* Addamus etiam post immistionem, si suus hæres institutus sit, exspirare substitutionem vulgarem, et nudum nomen sui hæredis, qui scilicet statim existit hæres a morte parentis, etiam invitus, et ignorans, non excludit substitutum vulgarem. Atque ita non recte dicea, postquam extitit suus hæres, et apparuit: nam existentia appellatur ἀνάφανσις. Non potes, inquam, dicere, ipso jure exspirasse substitutionem vulgarem, sed postquam immiscuit se bonis paternis immistio excludit substitutum vulgarem, etsi suus hæres, qui jam adierat, post immistionem fuerit in integrum restitutus abstinendi causa: nec enim convalescit substitutio vulgaris, quam semel extinxit immistio, ut non sit regressus a privatione ad habitum, ut ajunt philosophi. Et hoc ostenditur in *l. Et si sine. §. Sed quod Papinianus. de minor.* Secundum hæc verba substitutionis vulgaris, *si hæres non erit* quæ latissime manant, et comprehendunt hos casus omnes, *si non adierit, si non gesserit se pro hær. si pos. bon. non agnoverit ex test.* vel *si non misc. se bonis ex caus. l. etiam.* Denique post aditam, vel alio modo acquisitam hæreditatem, substitutiones vulgares exspirant. Et ita etiam si legatario facta sit substitutio vulgaris, post agnitionem primi legatarii evanescet, *l. 6. inf. de leg.* non etiam si legatario substitutio facta sit in secundum casum. Nam (quod est maxime notandum) hac in re differentia est inter hæreditatem, et legatum. In hæreditate non potest cuilibet substitui in secundum casum, sed impuberi tantum filiofamil. cujus potestatem testator habet, vel etiam mente capto. In legato cuilibet potest substitui in secundum casum, ut *l. Si fundum sub conditione. §. Stichum. de leg. 1.* hoc modo; *Titio do, lego Stichum; si Titius Stichum intra annum non manumiserit, eundem Stichum Cajo do, lego.* Recte fit legatario substitutio in secundum casum, id est, in casum acquisiti legati, nec impletæ voluntatis, aut præcepti testatoris. Sequitur in hac lege, ut singula explicem, substitutiones non impuberibus filiis factas quibus verbis significantur substitutiones vulgares. Substitutiones igitur puberibus factæ, id est, vulgares. Quia puberibus non possunt fieri nisi vulgares substitutiones. Puberibus non possumus substituere directo in secundum casum, *§. ult. Inst. de pupil. subst.* Dixit ergo, *substitutiones non impuberibus filiis factæ,* discretione pupillarium substitutionum, quæ non finiuntur aditione hæredis scripti, sed pubertate, *l. In pupillari. de subst. tut. vulg.* Et secundum hanc sententiam, si forte impuberi filio facta sit substitutio vulgaris simplex, quæ intelligitur sola esse vulgaris, hæc procul dubio extinguetur aditione, quia dixit *substitutiones factæ puberibus,* discretione substitutionum pupillarium, non quod et impuberibus factæ vulgares simplices non finiantur post hæreditatem aditam, vel alio modo acquisitam hæredi instituto. Et rursus ait in hac *l. Directæ* quia præcariæ substitutiones post aditam hæreditatem valent. Ideoque etiam hæres institutus, cui precariis verbis facta est substitutio, id est, cui relictum est fideicommissum hæreditatis restituendæ alteri, cogitur adire hæreditatem, nec intercidit substitutio precaria. Tantum igitur abest, ut precarias extinguat aditio, ut non aliter confirmetur, quam aditione, vel etiam immistione, si hæres institutus, sit suus hæres, et rogatus sit hæreditatem restituere alteri, *l. Recusare. §. Sed et ad filium. ad Senatusc. Trebell. l. 5. §. ult. quod cum eo, qui in alien. etc.* Ac præterea precariæ substitutiones etiam puberibus fieri possunt, et extraneo, *d. §. ult. Inst. de pup. subst. l. Cohæredi. §. Nec ot ad. de vulg. et pub. subst.* Postremo ait hæc lex, *exspirare solent.* Quibus verbis significatur esse regulam juris. Nulla autem est regula juris, quæ non aliquando vitietur. Et hæc quoque vitiari videtur in specie *Nov. de hær. et Falc.* ubi hæres institutus, qui adiit hæreditatem, si non exequatur voluntatem defuncti, si non præstet legata, aut fideicom. et libertates, contumacia ejus, et indevotio ejus ita coercetur, ut ei eripiatur hæreditas, et transferatur in substitutum vulgarem, quem tamen exclusit aditio, quia scilicet hoc casu venit substitutus, non tam jure substitutionis, quam beneficio Novellæ Justiniani, quæ hac ratione hæredem inobedientem voluit coercere, et contumacem. Eadem est ratio *l. Et si sine §. Sed quod Papinianus. de minorib.* Minor 25. annis adiit hæreditatem, vel immiscuit se. Deinde restitutus est abstinendi causa, an in ejus locum veniat substitutus post abstentionem? Minime: regulariter non convalescit substitutio vulgaris, quam semel extinxit aditio, vel immistio. Excipitur tantum unum casus in illo §. si substitutus sit vulgariter servus, et hæreditas non sit solvendo, ita ut omnino creditores bona defuncti sint distracturi. Nam hoc casu nullo existente hærede, quia legitimi exclusi sunt adita hæreditate ex testamento, substitutus servus, quamvis ipse exclusus sit, tamen venit in locum hæredis abstinentis se post aditionem, ut bona defuncti veneant potius servi nomine, quam defuncti: et ait hunc casum singularem introductum esse rescripto Divi Pii et Severi: unde possis dicere eum substitutum vocari magis ex eo rescripto, quam substitutionis jure, ut subveniatur famæ, atque memoriæ defuncti, propterea quod bonorum venditio, quæ fit nomine defuncti, defuncto irrogato infamiam, ut plane substitutus servus necessarius hæres videatur, potius infamiam assequi, quam hæreditatem, quod ejus nomine bona veneant potius, quam defuncti, ut ait *lex 3. C. Theodos. de inoffic. testam.*

## *Ad L. VI.*

*Testamento jure facto, multis institutis hæredibus, et invicem substitutis: adeuntibus suam portionem etiam invitis cohæredum repudiantium accrescit portio.*

Lex 6. est etiam de vulgari substitutione, cujus sententiam explicaturi sumus. Si plures sint hæredes instituti, et invicem substituti vulgariter, quoniam sunt extranei hæredes, portiones eorum, qui non adierunt, adeuntibus adcrescunt, etiam invitis ex sententia l. Obveniunt igitur portiones vacantes iis, qui adierunt, magis jure accrescendi, quam jure substitutionis reciprocæ, quæ vulgaris esse intelligitur, quia substitutio illa imitatur jus accrescendi *l. Si quis hæres. de acquir. hæred. l. pen. de injusto, rupto, et irr.* Differentia est inter jus accrescendi, et substitutionis jus. Nam hæreditas ex substitutione defertur tantum volenti, non invito. Jus accrescendi defertur etiam invito, *l. un. §. His ita definitis. de cad. toll. inf.* uno tantum casu excepto, quo etiam ex substitutione hæreditas defertur invito, videlicet si hæres cohæredi vulgariter substitutus sit, et onus pro sua parte adierit, alter repudiaverit. Nam portio, quæ vacat, pertinet ad eum, qui adiit, sine nova aditione. Deinde pars, quæ omissa substitutione obveniret jure accrescendi, obvenit invito secundum naturam potius accretionis, quam substitutionis, quia ea substitutio, ut ait *d. l. Si quis hæres,* fuit appendix præcedentis institutionis, id est, accretio potius, quam substitutio, et remedium inducendi juris accrescendi contra cadura, contra l. Juliam et Papiam, quæ subvertit jus accrescendi, et impugnat, non substitutionem. Et ita *in princip. tit. de cad. tollend. inf.* ait, substitutiones introductas esse, ne hæreditates caderent in fiscum, substitutiones hæredum scilicet reciprocas, vel omnium hæredum factas uni, vel unius factas omnibus, ut in *l. 5. D. de vulg. substitut.* ut non abs re in *l. Miles. §. ult. de legat. 2* dicatur, cohæredes esse substitutos, quibus vult invitis obvenire portionem cohæredis deficientis. Et non tam jure substitutionis igitur, quam jure, conditioneque accrescendi. Quod tantum adnotare ad l. 6. satis est.

## *Ad L. VIII.*

*Precibus tuis manifestius exprimere debueras, maritus quondam tuus miles defunctus, quem testamento facto hæredem communem filium vestrum instituisse proponis, et secundum hæredem scripsisse, utrumne in primum casum, an in secundum filio suo, quem habuit in potestate mortis tempore, si intra decimum quartum suæ ætatis annum, aut postea decesserit, substituerit. Nam non est incerti juris, quod si quidem in patris militis positus potestate, primo tantum casu habuit substitutum, et patri hæres extitit: eo defuncto, ad te omnimodo ejus pertineat successio. Si vero substitutio in secundum casum vel expressa vel compendio, non usque ad certam ætatem facta reperiatur si quidem intra pubertatem decesserit, eos habeat hæredes, quos pater ei constituit, et adierint hæreditatem. Si vero post pubertatem: tunc ejus te successionem obtinente, aclu ex causa fideicommissi, bona, quæ cum moreretur, patris ejus fuerint: a te peti possunt*

*Lex Precibus.* est potissimum de substitutione pupillari facta e milite filio impuberi, quem in potestate habuit mortis tempore, quod exigitur semper in substitutione pupillari, ut is, cui facta est in potestate morientis fuerit. Nam emancipatione finitur substitutio pupillaris. Quæstio autem hujus legis est a tota doctorum familia tractata. Species hæc est. Quædam mulier precibus oblatis Imperatori, exposuit militem maritum suum communem filium impuberem, quem moriens in potestate habuit, testamento hæredem instituisse, et ei directo substituisse Sempronium et filium vita decessisse, et quæsivit ab Imperatore, utrum filio ipsa succederet, an substitutus. Respondit Imperator, ut in *l. Exprimere. inf. de duobus reis,* eam mulierem in precibus suis exprimere debuisse utrum pater filio Sempronium substituisset in primum casum, *si hæres non esset,* an in secundum casum, *si filius moreretur intra pubertatem,* aut *post pubertatem.* Nam si ei substituit in vulgarem casum, et filius patri hæres extiterit, per immistionem (quo genere propria sui acquirunt hæreditatem) hoc casu omnimodo, inquit, sive filius decesserit ante, sive post pubertatem, ei ab intestato ex Senatusconsulto Tertulliano succedit mater. Quia et substitutionem vulgarem extinxit immistio filii, et tacita pupillaris, quæ inest vulgari, non excludit matrem, *l. ult. sup. tit. præced.* Nec obstat quod in specie hujus legis non ponitur mater cohæres adjecta filio, ut in specie *d. leg. ult.* ad præferendam matrem substituto venienti ex tacita pupillari quia non ea tantum ratione utitur, quod mater sit cohæres adjecta filio, sed etiam (quæ ratio est potior) quod sit æquum, matrem, ad quam summus mœror morte filii pervenit, et filii amissi, et luctuosæ hæreditatis damnum non sentire, ex solo tacito intellectu substitutionis pupillaris. Quæ ratio etiam locum habet, matre non adjecta cohærede filio. Ergo indistincte, sive fuerit mater cohæres adjecta filio, sive non, tacita

pupillaris eam non excludit. Tacita pupillaris alium hæredem legitimum filii facile excludit, matrem autem non excludit. Hoc datum pietati maternæ. Et hac in re nihil omnino distat miles a pagano, cum scilicet testator substituit in vulgarem casum, et post immistionem decessit filius superstite matre. Quod si in secundum casum miles substituit filio impuberi, vel expressa certa ætate, veluti *si intra pubertatem decesserit, intra decimum quartum annum*, vel, ut in *l. Centurio. D. eod. si intra vigesimum quintum annum decesserit*, vel etiam *compendio* (sic legendum) id est, compendio orationis, hoc modo, *quandocunque filius decesserit*, non expressa certa ætate, dum brevitati studet miles, tunc filio moriente intra pubertatem, certo certius est, substitutum, qui adivit hæreditatem pupilli, excludere matrem, tanquam ex expressa pupillari substitutione. Nam satis est expressa pupillaris substitutio, et quæ generali, breviorique sermone concipitur, et constringitur, ut non sit necesse ad eum sermonem quicquam supplere, et satis est interpretari quid eo contineatur. Nota est differentia inter *supplere*, et *interpretari*, ex *l. Gallus. § Quid si qui filium.* et §. *seq. de lib. et post.* Et hac etiam in parte nihil interest inter militem, et paganum testatorem. Utrobique enim expressa pupillaris substitutio specialiter, vel generaliter excludit matrem, si substitutus substitutionem amplecti velit. Sed si filius, cui miles directo substituit, vel nominatim, *si post pubertatem decederet*, puta intra 25 annum, vel cui substituit compendio orationis *quandocunque decederet*, si, inquam, is filius post pubertatem moriatur, hoc casu mater ei succedet ab intestato, sed debet, ut ait *l. Centurio*, substituto filii restituere hæreditatem, veluti ex causa fideicommissi, ubi *veluti*, non significat similitudinem, sed approbationem, et confirmationem, nimirum, ut hoc casu, favore militiæ, quod hoc voluerit testator, ut veniret substitutus etiam post pubertatem defuncto filio favore voluntatis militaris; verba directa substitutionis deflectuntur ad causam fideicom. et pro precariis accipiuntur, ita ut substitutus veluti ex causa fideicommissi non capiat bona propria filii, sed bona tantum, quæ militis, cum moreretur, fuerunt, et quæ ab eo ad filium pervenerunt, mater autem retineat bona propria filii, et si quid filio desit ex bonis patris ad confutandam Falcidiam, id est, portionem legitimam. Nam pupillo quidem directo substitui potest in secundum casum, etiam in legitimam portionem, quia datur ei hæres qui sibi hæredem facere non potest, si moriatur intra pubertatem, in *l. Ex tribus. sup. de inoff. testam.* Ergo pupillo in hunc casum, *si moriatur pupillus*, pater directo substituit recte, etiam in portionem legitimam, post pubertatem autem puberem filium non potest onerare fideicommisso, in portione legitima, quam æquum est filium habere sine onere ullo, sine fideicommisso sine dilatione, sine conditione. Et ita Accursius notat recte in ultima glossa h. leg. Notanda igitur hac in re differentia inter substitutionem pupillarem directam, et substitutionem fideicommissariam sive precariam, vel quæ cum figura verborum sit directa, benigne accipitur pro precaria, conservandæ voluntatis militis causa: nam qui venit ex pupillari directa, non tantum capit bona, quæ habuit pupillus a patre, sed etiam bona adventitia, quæ aliunde habuit, proprie quæsita post mortem patris, vel etiam ante mortem patris ex causa, unde non acquirat filiusfam. patri in *l. Sed si plures. § Ad substitutos. D. eod.* Qui autem ex fideicommissaria substitutione, non capit bona filii propria, sed bona tantum, quæ a testatore ad eum pervenerunt, *l. Cohæredi. § Quod si hæredem. eod. tit.* Quia fideicommisso nemo onerari potest ultra id, quod a testatore accepit, l. 6. *de leg. 3. l. Ab eo. inf. de fideicommiss.* De suo enim quisque fideicommissa, aut legata relinquere, de suo largiri, non de alieno debet. Et ita in fine hujus *legis Precibus*, ut evidentius ostendat, substitutionem a milite factam filio impuberi verbis directis post pubertatem valere tantum jure fideicommissi, addit valere tantum in bona profecta a patre, non in bona propria filii, hæc remansura penes matrem, jure legitimæ successionis. Et hæc est omnino sententia hujus legis. Eademque est penitus sententia *l. Centurio. D. hoc tit.* tantum abest, ut pugnent inter se. Illius legis species hæc est: Centurio, et miles igitur, filio impuberi directo substituit, expressa certa ætate sed in longius tempus, puta si intra vigesimum annum sine liberis decederet, filio moriente intra pubertatem, substitutus jure communi, non tantum bona patris occupat, sed etiam bona filii propria, jure scilicet substitutionis pupillaris directæ, quæ secum trahit omnia bona pupilli, unde profecta fuerint. Filio autem moriente post pubertatem intra vigesimum annum, substitutus ex privilegio militum, nec jure communi jam, sed jure singulari capiet tantum bona centurionis cum fructibus inventis in hæreditate, quoniam et ii fructus bonis centurionis adnumerantur, fructus, quos postea filius percepit, bonis propriis filii connumerantur, *l. Postulante. §. ult. ad Trebell. l. 24. de usufr. leg. l. 1. inf. de his, quibus ut indig.* Non dicitur nominatim in *l. Centurio*, eam substitutionem post pubertatem valere jure fideicommissi, quod dicit aperte *lex Precibus*, sed cum ait, substitutum tantum capere bona patris, quid aliud significat, quam substitutum venire jure fideicommissi? Illic enim affectus est fideicommissi, qui longe angustior est effectus, et major substitutionis directæ, quæ occupat omnia bona. Ergo ea tantum bona, quæ centurionis, cum moreretur, fuerunt, substitutus capiet de manu matris, vel alterius hæredis legitimi filii, et legitimus hæres retinebit propria bona filii. Hæc est vera interpretatio *leg. Centurio*, secundum quam apparet nullum inter eam, et *leg. Precibus* esse dissidium, nullas inimicitias, quia *lex Centurio* non loquitur de matre, ut hæc *lex Precibus*, sed generaliter; nec spectat, quis filio succedat ab intestato, mater, an alius legitimus. Ex eo, inquam, apparet, etiamsi mater non sit in medio, sed alius legitimus hæres filii, substitutionem directo a milite factam filio in longius tempus, post pubertatem tamen valere jure fideicommissi in bonis profectis a patre. Quod igitur dicitur in parte ultima hujus legis, haberet locum et in alio successore, nec ut haberit suum proprium mater, an excludatur per tacitam pupillarem. Ita etiam hoc proprium habet, ut propter matris interventum substitutus filio post pubertatem, non veniat jure directo, sed jure tantum fideicommissi: nam ex *l. Centurio*, quæ generaliter loquitur, apparet idem esse, si quis alius legitimus hæres filii intervenit, et errore labi eos, qui interveniente alio hærede legitimo, quam matre, putant post pubertatem eam substitutionem valere jure directo, quod nusquam reperietur. Nam est facta quidem jure directo, sed directæ effectum non habet, propterea quod, et militem puberi, qui sibi potest facere testamentum, absurdum est testamentum facere. Nemo dat alii testandi potestatem habenti testamenti factionem. Sed tamen, quia ita voluit miles, ut qualiter qualiter salva ei fiat, porrectis verbis directis ad fideicommissum, post pubertatem eam substitutionem, quam directo concepit, accipimus pro precaria, constituto proximo agnato hærede ab intestato, et onerato tantum restitutione bonorum patris militis, qui eam substitutionem fecit, non cæterorum bonorum filii. Et notandum etiam est, hac una tantum in parte esse discrimen inter militem, et paganum: in superioribus partibus admonuimus nullum esse discrimen inter militem, et paganum. In hac parte ultima hujus legis, cum scilicet post pubertatem filius moritur, est discrimen, nimirum, quod miles post pubertatem substituat filio non inutiliter, ut in hac *leg.* et *d. l. Centurio. l. 6. sup. de testam. mil. l. Nihil. §. pen. D. hoc tit.* Cur sit non inutiliter militem post pubertatem filio directo substituere? quia scilicet ea substitutio valet saltem jure fideicommissi in bonis profectis a patre milite, qui ita testatus est, ut ait *l. Centurio*, ex privilegio militum, unde constat, non idem esse in paganis aperte, cum dicat esse privilegium militum. Jure ergo communi directa substitutio facta post pubertatem, nec jure fideicommissi valet. Denique paganus post pubertatem substituit prorsus inutiliter, *l. Verbis. eod. tit.* Verbis civilibus, id est, directis, substitutionem post pubertatem frustra fieri convenit. Non fieret frustra, si post pubertatem valeret, ut fideicommissum, et loquitur *l. Verbis* de jure communi, non de privilegio, quod militibus competit, sed de jure paganico, et adjicit eum substitutum post pubertatem non posse etiam venire, ut cohæredem adjectum in partem bonorum paternorum diviso asse in duos semisses, παχυμερέστερον, ut in §. ult. *Instit. de vulg. substit.* et *l. Si paterfamil. de hæred. instit.* quod exposui in l. 3. *sup. tit.* 24. Quoniam evidens est in hac specie patrem nullum cohæredem filio adjicere voluisse. Ergo ille substitutus neque veniet ut cohæres, neque ut fideicommissarius. Et ad summam, a pagano directo facta filio substitutio, post pubertatem nullo jure valet, neque directo, neque obliquo. Cum enim ex privilegio militis tantum datum sit, ut valeat jure obliquo, consequens est idem non dari secundum jus commune. Et hæc est verissima hujus rei definitio. Sunt nonnulli, qui tentant etiam jure communi ex testamento pagani post pubertatem substitutionem valere tanquam fideicommissum. Nec igitur hac in re ullam esse differentiam inter paganum, et militem, contra manifestissima legum verba: hanc opinionem a nobis amotam volo, nec moveri volo *c. Raynutius. de testam.* quoniam quod in eo definitur, ut jure communi post pubertatem valeat tanquam fideicommissum, manifestissimum est ductum id esse ex prava opinione interpretum juris civilis. Et ut solet error unus alium ducere errorem, etiam ea opinione prava eorundem interpretum in illo *c. Raynutius* filio rogato restituere hæreditatem dantur duæ quartæ, quod ut quodam loco ostendimus, omnino pugnat cum jure civili, et originem sumpsit non ex jure civili, sed ex prava opinione. Nihil etiam moveri debemus *l. Scævola. ad Senatusc. Trebell.* quæ est arx istius opinionis. Sciendum est, in codicillis inutiliter hæredem institui, vel substitui directo, inutiliter exhæredari quemquam. Nunc finge: pater filium impuberem testamento instituit, et codicillis ei directo substituit Lucium et Cajum in secundum casum, qui extitit filio mortuo impubere: non potest substitutus venire jure directo, quia in codicillis nihil directo scribitur utiliter. Sed benigna interpretatione substitutus venit jure fideicommissi, ut a fratre legitimo hærede filii impuberis mortui capiat bona, quæ a patre ad filium defunctum pervenerunt. Et si illi duo substituti Lucius et Cajus invicem sibi substituti sint, consequenter inter eos reciproca substitutio valebit jure fideicommissi, id est, mortuo filio impubere. At ejus hæredes legitimi capient bona profecta a patre deducta Falcidia, quoniam est testamentum pagani jure fideicommissi. Denique si unus ex duobus substitutis moriatur, jure mutuæ substitutionis portio illius pertinebit ad alium tanquam fideicommissum. Et secundum hæc, substitutio directo facta pupillo in codicillis, cum habeatur pro fideicommissaria, etiam ipsi inter se habebuntur pro fideicommissariis, et reciproca substitutio directo facta inter eos declinabit etiam ad causam fideicommissi, per consequentias prioris substitutionis directæ factæ pupillo, quæ declinat etiam ad causam fideicommissi: et hæc est sententia *l. Scævola*, cui respondendum est. Quæres, cur etiam directa substitutio a pagano facta post pubertatem non valeat jure fideicommissi, id est, cur dicatur frustra fieri in *l. Verbis civilibus*, nec valere etiam jure fideicommissi? Quia hoc non expressit testator, quod exprimere debuit, si voluit constituere fideicommissum, §. ultim. *Instit. de pupil. substit.* et *l. Cohæredi. §. Cum filiæ. eod. tit.* Et ita recte in *l. In pupillari*, quæ pertinet ad jus commune, si in pupillari substitutione longius tempus comprehensum sit, tamen substitutio evanescet pubertate, sicut etiam Carboniana bonorum possessio, quæ est pupillaris, dicitur evanescere pubertate, nec in longius tempus ullo jure produci, *l. 3. § Puberi. l. De bonis, §. ult. l. Quæritur. de Carbon. edic.* Quæro igitur in spe-

cie hujus legis, exemplo *l. Scævola*, verba directæ substitutionis cur non trahentur ad fideicommissum? Et respondeo, aliam esse speciem et causam hujus legis, et illius. Nam substitutio filio impuberi directo facta codicillis, erit prorsus inutilis, nisi sustineatur jure fideicommissi. Igitur ne frustra videatur facta substitutio, maxime pupilli, ut qui ex codicillis hæredem habere non potest, habeat tamen fideicommissarium, qui ei sit loco hæredis, uti scriptura illa directa perperam scripta in codicillis, *si non potest valere ut testamentum pupilli, valeat ut codicillus a pupillo factus ab intestato, si non valet jure testamenti, valeat jure codicillorum*. Directa enim verba habere pro precariis, est testamentum habere pro codicillis, ut pupillus, qui non habet testamentum, habeat codicillos, et ita moriatur. Ceterum in *l. Precibus.* substitutio, quæ directo est facta impuberi in longius tempus, puta in vigesimum quintum annum, *vel quandocunque decesserit*, etiamsi dicamus post pubertatem eam nullo jure valituram, quod etiam omni asseveratione confirmamus, tamen non ideo erit inutilis prorsus substitutio, quia potest valere intra pubertatem jure directo. Et favor hic pupilli solius intervenit, cum pubes mortuus est, ut non abs re dicatur, post pubertatem nec jure fideicommissi valere substitutionem factam a pagano, etsi ii, qui sunt instituti, invicem substituti sint, et consequentes reciproce illa substitutio inter eos nullo jure subsistere potest.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXVII. De necessariis hæred. inst.*

Cum sole dixisset de hæredibus instituendis, vel substituendis, nunc hæredum, qui instituuntur, et substituuntur divisionem, et qualitatem exequi parat: nec enim omnium hæredum eadem est qualitas, non omnium idem jus in successionem defuncti, non omnium idem jus, et in omne ius defuncti: alii sunt voluntarii, alii necessarii, et rursus necessariorum alii sunt sui, alii necessarii tantum non sui: de necessariis tantum est hic tit. 27. de suis est tit. 28 et 29. de voluntariis est 30. Et necessarii quidem, de quibus agitur hoc tit. sic appellantur, quod dominis, a quibus cum libertate instituti, vel substituti, sunt liberis dominorum impuberibus, ignorantes, et inviti hæredes existunt adeo ut et potius abstineant, si eorum hæreditatem spernant, aut hæreditatem amplecti detrectent, *l. 4. h. t.* Et abstinendi beneficium non habent, quod tamen prætor dat suis hæredibus, qui nisi necessarii sint. non adeo tamen necessarii sunt, ut prætor non possit illos hac necessitate absolvere, data abstinendi licentia. Illi omnino necessarii sunt et nec beneficium abstinendi habere possint, *l. ... a pup. D. de acq. hæred.* Existunt autem hæredes ipso jure confestim, id est, apparent hæredes a morte testatoris, et ante apertas testamenti tabulas, ut Steph. ona notavit recte in *l. ... in pr. D. de reb. cred.* Et ante aditam hæreditatem a cohæredibus nam et a cohæredibus libertatem non accipiunt, sed a semetipsis αὐτόθεν, id est, *immediate* nullo actu, nullave persona media interveniente *l. 6. §. ult. D. de hæred. inst. l. Ex parte. D. de acq. hæred.* videlicet si, ut posui, cum libertate hæredes instituti sint adjectis cohæredibus: nam si sola libertas eis relicta sit, non etiam hæreditas, libertatem non accipiunt a semetipsis, sed ab hæredibus, a quibus liberi esse jussi sunt. Quamobrem post mortem hæredis libertatem non posse dari recte scribit Ulp. *lib. r. g.* Et alia est conditio tutelarum: nam ut est *l. 7. D. de test. tut.* tutores non ab hærede, sed a testatore protinus proficiscuntur. Cujus rei argumentum est, quod hæres ipse tutor dari potest, qui non jure daretur, si daretur a semetipso. Item quod post mortem hæredis tutor dari potest, quod etiam non recte daretur, si tutoris datio proficisceretur ab hæredes: et hoc ita dicitur in *d. l. 7.* sane ad differentiam legatorum, et fideicommissorum, et libertatum, quoniam hæc ab hærede proficiscuntur. Legata omnino non ab hærede, et nec hæredi ob eam rem a semetipso possit legari, *l. Legatum §. 1. D. de legat. 1.* non post mortem etiam hæredis alii, id est, ab hærede hæredis, *§. Post mortem. Instit. de leg.* fideicommissa quoque hæredi a semetipso relinquuntur inutiliter, sed hoc proprium in fideicommissis, ut non tantum proficisci possint ab hærede, sed etiam ab hærede hæredis: et libertates similiter, ut ante dixi, ab hærede proficiscuntur, libertates testamentariæ scilicet, si ii, quibus dantur non sint hæredes instituti: nam si sint hæredes instituti, eam a semetipsis accipiunt vel quod pene idem est a testatore protinus ut *l. 1. hoc tit.* ab ipso testatore servum liberum et hæredem existere necessarium ab ipso testatore, id est, protinus, ἀμέσως, id est, clausis testamenti tabulis, necdum adita hæreditate a cohærede. Et ita in §. 1. *Instit. de hæred. qualit. et diff.* servum hæredem institutum, sive velit, sive nolit, omnino post mortem testatoris protinus liberum, et necessarium hæredem fieri. Et hinc manat regula illa juris civilis, quæ dictat libertatem auferri non posse, cujus fit mentio in *l. Si ita scriptum. §. Regula. D. de lib. et post.* Siquidem, et jamdiu ostendi, et probavi cunctis, si in eo §. reponatur vox *libertatis*, ut dixi, et removeatur vox *hæreditatis*, quæ ascita est, ut hæc non sit regula vera, hæreditatem adimi non posse, sed hæc, libertatem adimi non posse, quæ tamen falsa videtur esse non minus quam illa, ex *tit. de adempt. libert.* et *l. Si peculium, §. 1. D. de manumiss. test.* et *l. Si servus. D. de fideic. libert.* hæc vero falsa est, nisi ut idem §. ostendit, coangustetur ad speciem propositam de servo proprio, quem dominus in testamento liberum et hæredem esse jussit, ut huic eodem testamento libertas adimatur inutiliter hac ratione: quia a quo legari non potest, nec adimi ab eo quicquam potest: ab hærede autem ipsimet hæredi a semetipso legari non potest: ergo ab hærede ipso ipsimet adimi nihil potest, *d. l. 6. in fin. D. de hæred. instit.* quia una eademque est causa et adimendi et legandi, una eadem causa contrariorum. Et hæc de appellatione necessariorum hæredum dicta sufficiant. Nunc causam exponamus instituendorum necessariorum hæredum. Causa instituendorum necessariorum hæredum est pudor, ut existimatio testatoris, ut conservetur, quia plerunque servus necessarius hæres scribitur ab eo, qui solvendo non est, et ejus hæredis nomine, qui non potest non esse hæres potius, quam testatoris omnia bona a creditoribus possideantur, et distrahantur, quod est ignominiosum, vel inter creditores dividantur: quæ ratio diligenter observanda est in *l. Fratres. C. de inoff. testam.* adhibita *l. Servus. C. Theod. eod. tit.* quæ eleganter ait, servum necessarium hæredem institutum, non tam patrimonium, quam infamiam consequi, quia non instituitur nisi ab eo, qui solvendo non est, et hic tueatur famam defuncti, et exponat suam pro defuncto, distractis bonis, suo, non defuncti nomine. Et integra sententia *l. Fratres.* est, fratrem non agere de inofficioso testamento fratris, quod in eo sit præteritus, nisi frater sibi instituerit hæredem infamem, vel turpem personam, vel levi nota insignitam: nam si levicula sit nota, æquum est præferre fratrem in vindicandis bonis fraternis, atque etiam si frater sibi instituerit hæredem libertum suum, æquum est liberto præferri fratrem, nisi sit libertus, qui maximis beneficiis assecutus sit testatorem, ut iniquum, optime meritus sit de testatore, alioquin non excludet fratrem ab hæreditate agentem querela inofficiosi. Excipiendum esse etiam lex censet libertum Orcinum, id est, servum testatoris, quem cum libertate, cum non esset solvendo, necessarium hæredem fecit: quoniam vix frater præteritus adversus eum acturus est de hæreditate, quæ detrimentosa est: nam si a fratre, qui solvendo sit, hæres institutus sit necessarius præterito fratre, utique huic servo frater præferendus est argumento *l. ult. hoc tit.* Et hæc ita adnotaverunt etiam Græci summa cum ratione ad *d. l. Fratres.* Eadem quoque intervenit ratio in specie *l. ... §. Sed quod P. p. D. de minoribus*, cujus species hæc est: quidam pupillum hæredem instituit, non filium suum, sed extraneum, et ei substituit vulgari modo si hæres non esset servum suum proprium cum libertate, qui utique deficiente pupillo hærede instituto, et repud ante hæreditatem ex vulgari substitutione erit necessarius hæres. At finge, pupillus hæres institutus adivit hæreditatem, mox se abstinuit ab hæreditate beneficio restitutionis in integrum, an admittetur substitutus? Minime, quia aditione hæreditatis semel extincta est substitutio vulgaris et hoc ita verum est, nisi testator fuerit non solvendo: nam hoc casu, ut ejus famæ subveniatur et consulatur, ne scilicet ejus nomine bona veneant post aditam hæreditatem, etiam substitutus necessarius hæres admittetur hoc colore, quasi hoc casu aditio habenda pro non facta, quam abstentio irritam fecit: eademque est ratio *l. Qui potuerunt. D. de manumiss. test.* Lege Ælia Sentia minor 25 annis, ut scitis, non potest manumittere servum, nisi causa probata apud consilium variæ sunt causæ probabiles, et inter ceteras hæc una est, ut habeat hæredem necessarium servum, videlicet cum solvendo non est, et sum vult prospicere existimationi, et memoriæ post mortem: eadem etiam omnis fuit ratio l. Æliæ Sentiæ in conservanda libertate data in fraudem creditorum uni ex servis hæredi instituto ab eo, qui solvendo non erat, ne injuria defunctus afficeretur a creditore, suo nomine venditis bonis atque distractis, *§. 1. Inst. qui et quibus ex caus.* sed exigitur, ut nemo alius ex testamento hæres extiterit, adeo ut si servo proprio instituto cum libertate, ab eo, qui solvendo non est, datus sit substitutus vulgari modo liber homo, rescisso primo gradu, incipiat a secundo, id est, substitutione, *l. 57. D. de hæred. inst.* Exigitur etiam, ut hæres servus, qui cum libertate institutus est ab eo, qui solvendo non est, non sit specialiter creditori obligatus, vel pignori datus: nam quandiu durat pignus, invito creditore ad libertatem perduci non potest. Et hæc est sententia *l. 1. hoc tit.* hæc est vis specialis, et manifestarii pignoris, quæ non est eadem generalis, et taciti pignoris in *l. 2. et 3. inf. de servo pignori dato manu. l. pen. D. in quibus caus. pig.* nec alia ratio differentiæ est quam quod videantur magis nexa creditori quæ specialiter, quam quæ per universum pignorata sunt, quæ speciali conventione quam quæ jure tacito. Igitur servum, quem ei, qui nobis locavit ædes inhabitandas specialiter ex conventione obligavimus, non possumus manumittere antequam locatori satisfactum sit. Servum tamen eum, quem intulimus in ædes conductas, qui tacito jure pensionis nomine intelligitur pignori obligatus, et omne quicquid intulimus in eas ædes possumus manumittere: non est igitur eadem vis taciti et expressi pignoris, *nisi*, inquit *d. l. pen. pensionis nomine præcludatur*, quod ut explicemus, moris erat inquilino non solvente pensionem locatori, interveniente publica persona aperire ædes, et describere res omnes, et mancipia omnia, quæ inquilinus in eas ædes intulerat, *l. Cum domini. D. loc.* ac deinde rebus descriptis omnibus, mancipiisque illatis in ædes conductas, solebat auctoritate publica ostium ædium obsignare fores præfigere, et præcludere, adhibito claustro, vel consepto, quod illo loco in Basilicis est τὸν οἶκον ἀσφαλίζεσθαι, *domum firmare*, eoque genere locator videbatur detinere ea mancipia, quæ incluserat in eas ædes cum ceteris rebus illatis. Denique eos videbatur habere in sua potestate, nec jam erat tacitum pignus, sed reale, et corporale, et manifestarium, ideoque nec a præclusis ædibus inquilino jus erat eorum servorum manumittendorum, ut inquit *d. l. pen.* quæ est elegantissima.

Derisus est Nerva jurisc. qui monstraverat per fenestram servos detentos ob pensionem, atque inclusos manumitti posse, puta in fenestra exhibito, vel sese offerente servo, et domino dicente, teste populo, eum se liberum esse velle: derisus autem non manifestando, non scient enim prudentissimi et religiosissimi juris auctores alii alios insultare. Sed derisus argumentando est, dum certa ratione, aut probabili ratione ejus ceteri adsensi non sunt quia si ea ratione, quam monstravit Nerva, servi manumitti possunt, qui inclusi sunt in ædes conductas, quasi non plane detinerentur, quibus patent fenestræ, sed etiam præfigendæ essent, et obstruendæ fenestræ, et prospectus omnes quod utique nemo dixerit, et si pensionis nomine servus esset locatori pignori traditus, et ab eo detentus in suis ædibus, atque diligenter observatus, eadem ratione posset beneficio fenestræ manumitti a domino transeunte. Et ita quoque apud Senecam 1. *ep. lib.* 12. ridere, est objicere rationem, quæ confirmat sententiam alterius, hoc est deludere, leviter atque honeste declinare, *quemadmodum*, inquit, *opposita similis interrogatione deridetur, attende*: et ita in *l. Sed an ultro. D. de negot. gest.* cum Labeo dixisset (est species elegans) eum habere actionem negotiorum gestorum, qui negotium alterius gessit utiliter: etiamsi negotium effectum non habuerit, ut si domum fulsit, et postea exusta sit, vel si servum alterius curaverit, et postea mortuus sit, nihilominus repetat impensas fulcimenti, et curationis actione negotiorum gestorum, et cum ad Labeonem adnotasset Proculus hanc definitionem non esse perpetuam, nec enim eum habere actionem expensorum, vel negotiorum gestorum, qui domum fulsit, quam dominus quasi impar sumptui dereliquisset, vel quam necessariam non putavit, cum, inquam, ad Labeonis definitionem hoc Proculus adnotasset, hanc adnotationem Celsus, inquit, deridet, opposita hac ratione sola: is, quem Labeo dixit habere actionem negotiorum gestorum, utiliter negotia gessit is autem, quem posuit Proculus, non gessit utiliter rem et negotium, qui non necessariam rem et onerosam patrifamilias aggressus est. Igitur ea adnotatio non est bene apposita ad definitionem Labeonis. Nondum est satis: ex quo reddidi rationem appellationis necessariorum hæredum, exp sui causam instituendorum necessariorum hæredum: restat tantum definitio eorundem. Alia autem est definitio juris veteris, alia juris novi: vetus definitio hæc est: *necessarii hæredes sunt servi proprii, qui in eadem causa permanserunt, eodem gradu, et testamento cum libertate hæredes instituti, vel substituti in primum, aut secundum gradum.* Demas ita verba, *eodem gradu, et testamento cum libertate*, et erit definitio juris novi: dixi, servi proprii, quia servi alieni voluntarii sunt, non necessarii, *l. 3. hoc tit.* dixi, *qui in eadem causa permanserunt*, quia si testator servum proprium, quem testamento liberum et hæredem scripsit, vivus manumiserit, vel alienaverit, voluntarius est hæres, non necessarius, quia in eadem causa non permansit, *§. Servus autem. Instit. de hæred. instit. §. Ceteri. Inst. de hæred. qualit. et diff.* hæc sunt notissima: præterea dixi *eodem gradu*, quia si servus proprius, qui primo gradu sit hæres institutus sine libertate, et in secundo gradu, id est, a substitutione libertatem acceperit, vel contra, non fit hæres necessarius, quia non eodem gradu et liber et hæres est scriptus secundum jus vetus: nam hodie ex constitut. Justinian. nihil refert, quo gradu servo adscribatur libertas, *l. 4. hoc tit.* dixi præterea eodem testamento, quia secundum jus vetus si servo proprio data sit hæreditas testamento, et libertas codicillis, etiam non efficitur hæres necessarius: quia non potest videri recte data libertas codicillis, ne videatur hæreditas codicillis confirmata, quod regula juris non permittit, quæ dictat hæreditatem codicillis neque dari, neque confirmari posse, nam qui confirmat, hæreditatem dat, ut tutor, qui confirmatur, dativus est non testamentarius, *l. Tutores. D. de confirm. tut. l. Jure. §. ult. de testam. tut.* Sed id quoque mutat Justin. in *l. pen. §. Sed cum veteres. hoc tit.* nam si ut idem Justinian. constituit in eadem *l.* neque testamento, neque codicillis servo proprio hæredi instituto relicta sit libertas tamen præsumitur κατὰ πρόληψιν, per præsumptionem ex scriptura institutionis, vel substitutionis. Et multo magis assumetur si ei sit codicillis utcumque relicta; Postremo dixi cum libertate, id est, nominatim adscripta libertate et hæreditate simul, hoc modo, *liber et hæres esto.* Alioquin non recte institutos hæres, sicut pluribus juris auctoribus visum est in §. 1. *Instit. de hæred. instit.* πολλῶν δ' ἔτι μῆτις ἀρείων, ut ait Apollonius, *multorum vero consilium melius*; unde quæri potest, quid sit dicendum, si quis servum proprium hæredem instituerit sub appellatione liberti, hoc modo: *Stichus libertus meus hæres esto*, an erit hæres necessarius? minime, quia hæres scriptus servus sine libertate non est hæres necessarius et nuncupare libertum non est servo adscribere hæreditatem. Et hoc ita verum est summo jure: nam ex rescripto Antonini ad Aufidium Victorinum, id est, ex *l. 2. hoc tit.* benigna interpretatione ea scriptura, *Stichus*, etc. accipitur, ac si dixisset, *Stichus liber et hæres esto, d. l. 2 hoc tit.* Et tamen, quod mirum est, eadem l. 2 dicit, eandem benignam interpretationem non esse admittendam in legato: ergo legatum est inutile ita relictum; *Sticho liberto meo 100. do lego*, quia servo proprio inutiliter legatur non adscripta libertate, *l. Servis. inf. de leg. 1. l. Ex his verb. sup. de testam. milit.* Et libertum appellare, non est adscribere libertatem. Quæso cur potius valet institutio servi proprii facta non adscripta libertate, si modo institutus sit sub nuncupatione liberti? Cur benigna interpretatio magis admittitur in hæreditate, quam in legato? non possis afferre rationem aliam libertatis, quam eam, quam adfert, l. *Filium §. Sed et si portio. D. de legat. præst.* quod hæreditatis plenius sit beneficium, quam legati, ac proinde admittat etiam pleniorem interpretationem, quod plenior honor hæreditatis sit, quam legati, adeo ut, si quæ fiat benigna et favorabilis interpretatio in legato, multo magis in hæreditate, non contra. Quod in alia re apparet evidentius ex *l. pen.* quando quidem *ex ead. l. pen.* ex sola scriptura institutionis, vel substitutionis servi proprii, etsi non sit adscripta libertas, competit: hodie tamen ex solo legato, quod ei relictum, est, non competit libertas, ex *d. l. pen. §. Illo videlicet.* Legatum tamen etiam non valet servo relictum sine libertate. Sed in illo §. Justinian. ut pietatis arbiter, impios existere ait hæredes, qui servo legatum non præstant ex voluntate defuncti, qui serviles labores debita remuneratione defraudant, nec ullam tamen de legato actionem competere statuit, sed tantum improbe factum scribit, nihil ultra, quam quod impie factum sit statuit in hæredem. Quædam sunt leges imperfectæ, quæ vetant aliquid fieri, sed nihil ultra adjecerunt, quam non recte factum, ut in *l. Si quis. §. Funus. D. de relig.* vel improbe factum, ut in l. Valeria apud Livium lib. 10. satis arctum est vinculum illi. Exposita necessarii hæredis appellatione, unde deducta, sit, et quam ob causam necessarius hæres potissimum scribatur, et necessarii hæredis definitione vetere et nova, veterem quidem dixi fieri novam, si ex ea detrahantur hæc verba, *eodem gradu, et testamento cum libertate*: nam olim servi proprii institutio non aliter valebat, quam et si libertas ei eodem gradu, et testamento adscripta fuisset, hoc modo: *Stichus liber et hæres esto*: deinde placuit eum quoque servum recte hæredem scribi, qui scribitur sub nuncupatione liberti ex benigna interpretatione Antonini imp. id est, ex *l. 2. hoc tit.* Post hæc vero, quod nunc nobis explicandum est, benignitas illa Antonini, quæ paulum inflexit rigorem juris veteris tandem elicuit a Justiniano pleniorem dignitatem, et abolitionem totius juris veteris, nempe ut institutio servi proprii valeret, etiamsi neque sit adscripta libertas, neque nuncupatio liberti; institutioni servi proprii: tacite inesse libertatem, institutum servum proprium sine libertate, videri institutum cum libertate, *l. pen. hoc tit.* Quod et idem Justinian. *in Instit. tit. de hæred. instit.* qui locus est singularis, ait esse æquius, id est, benignius, et Atilicino JC. placuisse, ut a constitutione Justinianæ stet unus auctor juris, ac proinde non sit omnino nova sententia Justiniani. Et nunc videamus quo argumento hanc sententiam Justinianus confirmet. Si quis filiis suis impuberibus servum proprium tutorem dederit sine libertate, ex ipsa tutelæ datione præsumitur tacite ei etiam dedisse libertatem: quod omnes veteres juris auctores probarunt, *l. Si hæreditas. §. ult. D. de testam. tut. l. Sed et si non adscripta in fin. de fideic. libert. §. 1. Instit. qui testam. tut. dari poss.* Sed est inter illum §. et illam *l. Sed et si non adscripta.* notissima omnibus pugna quædam, in eo quod §. 1. assignet directam libertatem, lex *Sed et si non adscripta*, fideicommissariam, cui nos finem imponemus. Inde vero ita argumentatur Justinian. si per præsumptionem adsumitur libertas in persona servi proprii, qui tutor datus est sine libertate, et assumenda igitur est in persona servi, qui hæres scriptus est sine libertate: quæ conclusio est vitiosa et fallax. Major enim est ratio præsumendæ libertatis in tutore, quam in hærede: nam in persona tutoris duplex est favor, libertatis, et pupilli, ut tutorem habeat, ut ait lex *Sed et si non ads.* in persona hæredis scripti unus tantum est favor libertatis: duplex favor facilius elicit hanc præsumptionem, quam unus. Ac præterea in persona tutoris dati, lex *Sed et si non ads.* adsumit tantum fiduciariam libertatem in persona hæredis scripti, Justinian. in hac *l. pen.* assumit directam. Sunt igitur casus dissimiles: itaque idem Justin. ut hanc dissimilitudinem minuat et contegat, et augeat similitudinem, qua utitur, et ut quam minimum claudicet efficiat etiam in persona tutoris dati, sicut in persona hæredis scripti assumit directam libertatem in *d. §. 1.* ut fortiter possis defendere liberum esse servo hoc vel illo jure uti, id est, vel jure directo ad libertatem pervenire, vel ex causa fideicommissi, sicut si quis eodem testamento et pure et per fideicommissum liber esse jubeatur. Si cui per testamentum sit relicta directa: et fideicommissaria libertas, in potestate ejus est ex directo, an ex fideicom. ad libertatem pervenire velit, l. *Si quis servo. D. de man. testam.* et ita sensisse videtur Thalelæus in *d. l. Sed et si non ads.* dum ait, eum, qui non assumit in persona servi proprii tutoris dati fideic. libertatem, non ideo removere directam, et integrum esse servo hanc vel illam sibi assumere ex tutelæ datione, et ita nodus explicandus est. Nunc si quæras ad hæc quod veteres quæsierunt, ut refert *l. pen.* quid sit dicendum, si servus proprius hæres institutus sine libertate, ante institutionem vel post institutionem eodem testamento alii legatus sit, an valet institutio? an valet legatum? Et hodie quidem res in expedito est: quia libertas, quæ tacite inest institutioni, est potior legato, sive præcedat legatum, sive sequatur institutionem, *l. Si idem. D. de legat. 2. l. Si peculium. §. 1. D. de manu. testam.* et *l. Si servus. ff. de fideicom. libert.* Olim cum libertas non inerat institutioni tacite intellecta, magna erat quæstio προβληματώδης, utrum valeret legatum servi hæredis instituti: nam videtur servus hæres ipse alii a semetipso legari inutiliter, ne idem sit debitor, et res debita. Et vix etiam evenire id unquam posse ait Justin. in hac *l. pen.* ut quis servum hæredem suum alii leget. Institutio quoque videtur non valere, quæ præcessit legatum, quod non sit ei adjuncta libertas, si is servus accipiatur pro servo proprio testatoris: nam si accipiatur pro alieno, utpote legato, valeret institutio, si et legatum valeret: et ita hæreditas perveniret ad legatarium per servum legatum: atqui ostendit non posse valere. Item quærebatur an valeret institutio servi legati, cum scilicet, legatum præcessit institutionem: quia dubitabatur utrum is servus sit accipiendus pro alieno, utpote legato, quo casu constat institutionem valere, et hæreditatem acquiri legatario per servum adeuntem jussu legatarii, cui a cohærede forte utiliter legatus est. An vero sit accipiendus pro servo proprio testatoris, quo casu inutilis est institutio, quæ non habet adjunctam

libertatem, ut indicat *l. Si servus. in fi. D. de vulg. subst.* Dum ait servum legatum posse institui cum libertate: nam ex contrario præbet argumentum, ut videatur non posse institui sine libertate secundum jus vetus, de quo tractamus: hunc locum amant juvenes dialecticis imbuti, nec veteris juris imperiti: neque vero novi potest esse peritus, qui antiqui est imperitus, sed si spectas jus novum, hæc quæstio inanis est, quoniam libertas tacita, quæ semper intelligitur inesse institutioni, facit ut evanescat legatum quocumque loco fuerit adscriptum, ante institutionem, vel post institutionem. Ejusdem generis est quæstio proposita in §. *ult. l. pen.* finge: proprius servus testatoris, quem testator alii legavit eodem testam. filio impuberi substitutus est in secundum casum, puta si ante pubertatem moreretur sine libertate. An valet substitutio? an valet legatum? Si servum acceperis pro alieno, utpote legato, valet substitutio, et quandoque existente conditione substitutionis, hæreditas pupillaris legatario acquiritur, adeunte servo jussu legatarii: nam et substitutio et legatum valet. Sed si eum acceperis pro servo proprio testatoris, qualis est tempore testam. et mortis, non valet substitutio pupillaris, cum non est adscripta substituto libertas. Id vero explicatu difficillimum est, siquidem id velis explicare secundum jus vetus. Hodie est facillimum: nam institutus, vel substitutus sine libertate, habetur pro instituto, vel substituto cum libertate. Et ubi servus alii legatus cum libertate, pupillo substitutus est, constat in suspenso et in pendenti esse libertatem, quoad extiterit, vel defecerit conditio substitutionis: ea existente competit libertas, quæ data est, et evanescit legatum: ea deficiente debetur legatum, et evanescit libertas, *d. l. Si servum, §. ult. D. de vulg. subst.* Igitur idem etiam erit omnino hodie si servus alii legatus, pupillo substitutus sit sine libertate. Et sequitur alia quæstio in *l. ult. hoc tit.* finge: servum proprium pure hæredem scripsit sub conditione, liberum esse jussit: et constat jure veteri ex *l. 3. §. 1. et l. Qui filio. §. Si quis servum. D. de hær. instit.* institutionem illam puram, quamvis sit pure, differri in tempus, quo libertas, quæ data est sub conditione, expleta conditione obtingat. Ideoque expleta conditione demum liber et necessarius hæres erit, deficiente conditione, neque liber neque hæres erit. Et non distinguitur utrum casualis, an potestativa conditio fuerit. Et jure veteri in eo nullus est labor. At hodie quid dicemus, cum placeat Justin. institutioni semper tacite inesse manumissionem et libertatem. An prævalet tacita manumissio, ut non sit expectanda conditio adscripta libertati? Sicut si quis eodem testam. et pure institutus, et sub conditione in alia parte testam. liber esse jussus sit, prævalet institutio pura, *l. 1. D. de man. testam.* An vero dicemus in hac specie, nec hodie quidem institutioni tacite inesse manumiss. quia, ut vulgo dicitur, expressum facit cessare tacitum, *l. ult. sup. de pact. convent. sup. dot. l. Cum ex filio. §. 1. de vulg. et pup. l. subst. l. ult. D. de fidei lib.* An igitur expressa manumissio, quæ facta est sub conditione, facit cessare tacitam? Et Justinian. in hac *l. ult.* distinguit inter conditionem potestativam et casualem. Potestativa est in arbitrio et voluntate servi, cui imponitur, ut, *si dederit 10. aureos Lutetiam:* casualis est in casu atque fortuna, ut *si navis ex Asia venerit.* In potestativa Justinian. probat quod ait *d. l. 3. §. 1. de hæred. instit.* ne servus ante fiat hæres et liber, quam potestativam illam conditionem impleverit, ea non impleta, ut neque hæres sit, neque liber. Sed velim addi exceptionem, nisi ei postea in codicillis pure sit relicta libertas, ex *l. Qui filio. §. 1. de hær. instit.* Cujus speciem explicare necesse est. Finge: servum quis proprium hæredem fecit pure, et eodem testamento ei libertatem reliquit, eodemque gradu, sub conditione si intra calend. decem dederit, quæ plerumque est potestativa conditio: post deinde in codicillis eidem servo pure reliquit libertatem: pendente conditione servus neque hæres fuit, neque liber: non certe ex testamento, quia pendet conditio adscripta in testamento, sine qua hæres domino esse non potest: non etiam ex codicillis, ne videatur codicillis confirmari hæreditas, quod regula juris non patitur, quia confirmare hæreditatem, est dare, ut *l. pen. §. Sed cum veteres.* At si deficiat conditio, si intra cal. non dederit 10. procul dubio erit liber ex codicillis: hæres autem non erit, quia ex eodem testamento libertatem non accepit: qui est insignis locus juris veteris, qui ita explicandus est. In casuali autem conditione Justinianus ita distinguit rursus in hac *l. ult.* Aut hæreditas domini solvendo est, aut non est: si non est solvendo, ut immineant creditores, etiamsi defecerit conditio libertatis, tamen ut consulatur famæ defuncti, servus protinus liber et necessarius hæres fit. Liber, inquam, ex tacita intellectione. Itaque expressa manumissio non facit cessare tacitam, cujus etiam causa est melior, cum tacita manumissio sit pura, expressa est conditionalis. Et ubi occurrit illa diversitas inter expressum et tacitum, proculdubio expressum non facit cessare tacitum. Sed si hæreditas sit solvendo, si sit locuples hæreditas, et defecerit conditio libertatis, ea hæreditas veniet ad substitutum vulgari modo servo datum, si quis fuerit: ut si non fuerit substitutus vulgaris, veniet ab intestato ad legitimum hæredem, excluso servo ab hæreditate quoe etiam ut constituit, excluso a libertate, quod mirum est. Nam libertas ei conservatur ex institutione, quæ tamen ipsa non conservatur, quia ab instituto hæreditas transit ad substitutum, vel ad legitimum: atque ita evenit, ut expresso vitiato, non vitietur tacitum, quod extorsit favor libertatis, vel ut loquitur, humanitatis intuitus. Alias enim vitiato expresso, et tacitum, quod ei inest, vitiatur, in *l. 3. in fi. D. de servit. rust. præd.* Et hic quoque expressa manumissio non facit cessare tacitam et ita in hac *l. ult.* In casuali conditione Justinian. subtiliter distinguit, utrum fuerit solvendo testator, vel non. Et ita, quod notandum, dicebam heri ad *l. Fratres. sup. de inoff. test.* esse distinguendum, ut si non sit solvendo hæreditas fratris, qui servum proprium hæredem instituit, fratrem præterierit, is servus liber et necessarius hæres fiat, submoto fratre præterito a querela inoff. testam. Sed si solvendo fuerit hæreditas, ut vincatur frater superstes ab intestato, excluso servo per querelam inoff. testam fraterni. Hujus quæstionis ejectos, ut dixi initio, hæc est: servum fuisse institutum pure, et manumissum sub conditione eodem testam. quæso quid dicemus e contrario si sit institutus sub conditione, et manumissus pure? Et hoc facile est definire ex *l. Trebatius. §. 1. et l. seq. D. de hær. instit. et l. Cum servus. D. de man. test.* ut deficiente conditione institutionis liber fiat ex manumissione pura, non etiam hæres: existente autem conditione, ut liber fiat, et hæres necessarius: et quod postremo adjeci in definitione necessariorum hæredum: hæredes instituti, vel substituti in 1. casum, hæredes sunt testatoris, substituti in 2. casum hæredes sunt pupilli: nam in 2. casum tantum fit substitutio pupillaris: hæc ergo adjeci, ut ostenderem, quem quis sibi necessarium hæredem facere potest per institutionem et per substitutionem vulgarem, et illum posse eundem facere hæredem necessarium suo filio impuberi per substitutionem pupillarem ex *l. 2. §. Prius. et l. Sed si plures. §. 1. D. de vulg. sub.* Sic fit, ut frater fratri possit esse necessarius hæres, et ut libertus patrono.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXVIII. De liberis præteritis, vel exhæredatis.*

Titulus 28. est de liberis præteritis, vel exhæredatis. Ergo de suis hæredibus. Hi enim sunt liberi, qui in potestate morientis, et gradu proximiores sunt delatæ hæreditatis tempore, *l. Scripto. D. unde lib. §. 1. et §. Cum autem. Instit. de hæred. quæ ab intest. def.* Est etiam hic tit. de his qui non sunt sui, sed a prætore ad successionem parentum vocantur inter suos: hi sunt liberi emancipati, quos prætor in successione parentum adæquat suis. Denique hic tit. est non tantum de liberis, qui sunt in potestate, sed etiam de emancipatis. Et sui quidem hæredes etiam necessarii hæredes sunt statim ipso jure, id est, ex 12. tab. tam ex testamento, quam ab intestato, §. *Necessarii. Instit. de hæred. qual. et diff.* et tam ex directo quam ex fideicommisso, *l. 19. de rebus dub.* nec iis necessaria est aditio, quia ipso jure hæredes existunt, et appareat de repente, *l. In suis. D. de suis, et leg. hæred.* Aditio, inquam, eis non est necessaria, id est, supervacua eis est, *l. 7. D. de inoff. test.* Nam si ex abundanti velint adire solemniter hæreditatem parentis, sane non prohibebuntur, atque ita fit ut nonnunquam in jure sui dicantur adire non tam ex necessitate juris, quam ex sponte sua, *l. Si duo. D. de acq. hæredit. l. Si filius. D. de collat. bon. l. 4. sup. de instit. et subst.* Et si sint præteriti silentio, petere possunt bonor. possessionem contra tab. quæ tamen eis non est necessaria *l. Is qui in potestate. D. de leg. præst.* Sui igitur, ut necessarii sunt, videlicet jure civili: nam jure prætorio abstinere se possunt hæreditate parentis, atque ita defugere onera hæreditaria, et injuriam, qua forte afficerentur a creditoribus si non est idonea hæreditas. Et puberes quidem possunt se abstinere beneficio prætoris, si non miscuerint se bonis paternis, impuberes etiamsi miscuerint se *l. Impuberibus. l. Nec sumus. D. de acq. hæred.* quod tamen beneficium hæredes necessarii tantum non habeant: liberi autem emancipati voluntarii hæredes sunt, quia alieni, et extranei hæredes sunt sunt, qui in familia morientis non sunt quales sunt liberi emancipati, et omnes voluntarii hæredes, atque etiam necessarii tantum; id est, servi cum libertate hæredes instituti, nec enim sunt sui, et hi liberi sui, vel emancipati dicuntur præteriti, si neque instituti, neque rite exhæredati sint, etiamsi legata, aut fideicommissa eis relicta sint, §. *Eadem. Instit. de hæred. quæ ab intest. def.* Vel etiam sic definiemus: præteriti liberi sunt, qui institutionis, vel substitutionis gradu, vel in omnibus gradibus silentio omissi sunt: eadem forma, qua præteriti Senatores apud Sextum Pompejum, qui non sunt lecti a Censoribus, atque adeo tacite loco moti videntur. Exhæredati autem sunt, quos parentes a successione sua certo judicio submovere, quod fieri debet pure, non sub conditione, in *l. 3. §. 1. D. de lib. et post. l. 18. D. de bon. poss. cont. tab.* Et alii quidem liberi exhæredentur nominatim, alii inter ceteros, alii præteritione, atque silentio solo, si eorum non sit facta mentio in 1. gradu, vel in 2. vel in nullo: nam qui sunt præteriti a matre, vel avo, vel proavo materno, pro exhæredatis habentur: horum parentum silentium exhæredatio est, §. *ult. Instit. de exhær. lib.* Item præteriti a patre, vel avo, vel proavo paterno, testamento jure militari facto, etiam pro exhæredatis habentur, *l. 12. in princ. l. Postum 2. §. ult. D. de bon. lib. l. 5. cod. sup. de testam. milit.* At præteriti a patre pagano, et faciente testamentum jure communi, vel ab avo, vel proavo paterno, et pagano, et faciente testamentum jure communi, pro exhæredatis non habentur, sed vel ab eis nominatim exhæredandi sunt, vel inter ceteros. Idque non quibuscumque verbis, sed directis verbis, certis, conceptisque verbis, ne temere liberos suos bonis suis pellant, vel excludant, ut hoc modo, *ille filius meus exhæres esto:* dubitabatur an et recte exhæredaretur filius hoc modo: *filius exhæres sit, vel filius exhæres erit:* sed placet et hoc modo exhæredationem recte fieri, *l. Filii. de lib. et post.* Dubitabatur etiam an his verbis recte fieret exhæredatio. *filius meus alienus meæ substantiæ fiat.* Sed hæc verba etiam Justin. pro exhæredatione sumit in *l. 3. hoc tit.* Ante Justinian. licet is, qui exhæres esse jubetur,

alienus fiat a bonis paternis, et indignus esse existimetur successione paterna, *l. 12 §. Si patroni filius, de bon. lib.* tamen hæc verba non erant exhæredationis propria, abdicationis erant farto proprie, ut cum apud Valer. Maxim. lib. 5 cap. 8. Torquatus filium suum Syllanum abdicat hoc modo: *Cum syllanum pecuniam de sociis accepisse mihi probatum sit, et Repub. et domo mea indignum judico, et protinus e conspectu meo abire jubeo:* quæ abdicatio erat alterum fulmen patrum adversus filios potius, quam adversus filias, ut eleganter ait Quintilian. in declam. 259 *Fulmen istud patrum,* inquit, *adversus ferociam adolescentiæ datum est, adversus filios, filias abdicare non decet, potius filios, qui peccare plus possunt:* sic est legendum. nam vulgo perperam ita legitur, nullo sensu: *Fulmen istud patrum adversus ferociam adolescentiæ datum est adversus filias abdicare, non debet plus filios, qui peccare plus possunt.* Sed hodie abdicatione non utimur, et restat patri tantum unum fulmen, exhæredatio, quæ etiam fit tantum mortis causa: nec enim valet nisi post mortem patris, et post aditam patris hæreditatem, *l. pen. §. 1. D. de bon. poss. cont. tab.* Abdicatio fiebat inter vivos. Et initio in exhæredatione idem fuit jus omnium liberorum cujuscunque sexus, et gradus, nimirum ut non esset necesse eos exhæredare nominatim, ut possent omnes exhæredari inter ceteros, puta hoc modo, *ille mihi hæres esto: ceteri omnes amici, et cognati, ex hæredes sunto,* hoc est exhæredare inter ceteros, veluti in aggere, et eversione. Sed postea juris auctores varias differentias constituerunt inter liberos: ac potissimum sunt tres, quæ nunc sunt explicandæ, atque ita explicabitur celeberrima *l. ult. hoc tit.* Prima differentia hæc est: filius si non instituatur hæres, debet nominatim a patre exhæredari, filia nepos, neptis, et reliqui liberi possunt exhæredari vel nominatim, vel inter ceteros, §. 1. *Inst. de exhær. lib. l. Si quis legatum. §. Si institutus. D. ad l. Cornel. de fals.* Et hoc est, quod ait in *hac l. ult. et alii verbis exhæredari debere filium sanxerunt, alii filiam.* Obstare tamen videtur *l. 2. hoc tit.* quæ exigit, ut nepos exhæredetur nominatim, quem tamen diximus non esse necesse exhæredari nominatim, sed posse exhæredari inter ceteros. Sed animadvertendum est *legem 2. hoc tit.* loqui de lege Jul. Vellea, et de eo tantum nepote, qui succedendo in locum sui hæredis, id est, in locum patris sui mortui, vivo avo, atque ita subintrando in locum, et portionem sui hæredis, rumpit testamentum veluti agnatione, si in eo non sit institutus, vel nominatim exhæredatus, §. *Posthum. Instit. de exhær. lib.* nominatim exhæredandus est, quia redigitur ad conditionem filii per successionem, qui nominatim exhæredari debuit, *l. Sed et si cond. §. 1. D. de hær. inst.* Et quod ait *l. 2. h. tit.* nepotem succedentem in locum sui hæredis, mortuo patre suo, vivo avo, si in testamento avi sit præteritus, rumpere testam. sine impedimento l. Velleæ, hoc ideo dicit sine impedimento l. Velleæ, quia tunc tantum impedit l. Vellea rumpi testamentum, cum nepos invenitur in eo institutus, vel nominatim exhæredatus, *l. Gallus. 29. §. Sequenti. D. de lib. et posthu.* Et ad hoc etiam valde notandum est, in nepotibus exhæredandis aliud fuisse jus civile, aliud jus prætorium: nam jure civili nepotes, et omnes liberi cujuscunque gradus, vel sexus, excepto filio, possunt exhæredari inter ceteros. Jure autem prætorio, quo vocantur emancipati liberi perinde atque sui, sive ad instar suorum excepto filio, nepotes, et ceteri liberi masculi sunt exhæredandi nominatim. Fœminæ sufficit exhæredari inter ceteros. Et ita est proditum in §. *Emancipati. Inst. de exhær. lib.* et in *lib. reg.* Ulp. *tit. 22. §. Emancipatos*, Et id est omnino, quod voluit notare *l. ult.* his verbis: *Et inter nepotes exhæredandos*, quem locum doctorum nostrorum intellexit nemo. Secunda differentia hæc est: filio præterito jure civili, nullum est omnino testamentum: jure prætorio præterito filio datur bonorum possessio contra tabul. in assem, id est, in hæreditatem totam: filia autem, et nepote, et reliquis liberis præteritis, valet testamentum, sed jure civili liberi præteriti habent jus accrescendi in portionem certam, id est, scriptis suis hæredibus accrescunt in virilem portionem, scriptis autem extraneis accrescunt in semissem, *d. §. 1. Inst. de exhærd. lib.* et in *Nov.* Majoriani, et Leonis *de Sanctim. et vidua.* Et ubi ita accreverunt forte scriptis extraneis hæredibus in semissem præstant legata omnibus, nedum exceptis personis, quæ sunt in testamento relicta pro ratione semissis, quem auferunt scriptis, perinde ac si ipsi scripti essent, quod valde singulare est, ut non scriptus hæres oneretur, e quo nihil legatum est, deducta tamen Falcidia, id est, deducto quadrante semissis, qui est sescuncia, *l. Quidam. D. de vulg. subst.* nos in idiotismo nostro diceremus sescunciam tres semiuncias, ut sesquisextarium dicimus tres heminas, *trois demi septiere trois. chopines*, et sesquimodium, tres semimodios. Ita vero, ut solet Justinian. in hac *l. ult.* eveniebat, ut minus haberet filia præterita, minus auferret ex bonis paternis, quam quæ exhæredata erat, quæ injuria exhæredationis certo judicio patris affecta erat, quod evenit etiam in specie *l. pen. §. ult. D. de bon. poss. cont. tab.* Nam ut hoc demonstrem, filiæ exhæredatæ relinqui, vel reperiri debet quadrans totius assis ad excludendum centumvirale judicium, id est, querelam inofficiosi testamenti. Nam in hac *l. ult.* in qua fit mentio centumvirorum, respicit ad querelam inofficiosi testamenti, quæ est centumvirale judicium, *l. Titia. l. Qui repudiantis. D. de inoff. testam.* A quo judicio ut submoveatur filia exhæredata, necessario, ut satis dixi, ei reperiri debet quadrans totius assis. Præteritæ autem filiæ, ut dixi, sufficit quadrans semissis, id est, sescuncia, atque ita minus habet quæ silentio omissa est, quam quæ affecta est, atque notata summa injuria, ictaque illo fulmine quia scilicet filiæ præteritæ non patet aditus ad assem, vel quadrantem assis per querelam inofficiosi testamenti, quia hæc actio est subsidiaria. §. *Tam autem. Inst. de inoff. testam.* Id est, non datur ei actio inofficiosi testamenti, cui aliud jus, aliave actio suppetit. Et filiæ præteritæ suppetit jus accrescendi: et hæc ita quidem se habet jure civili, cum quo non consentiebat jus prætorium: nam jure prætorio filiæ, et reliquis liberis præteritis dabatur bon. poss. cont. tab. in assem cum onere præstandorum legatorum, personis tantum exceptis, puta liberis aut parentibus, aut nurui, aut uxori in edicto *de legat. præstand.* non omnibus legatariis. Sed ut refert idem Justin. in *hac l. ult.* qui locus est singularis, nec habet parem in toto jure civili, ex constit. Antonini, filiæ et reliquis liberis præteritis non datur bon. poss. con. tab. nisi in eam portionem, pro qua jure civili hæredibus adscriptis accrescunt, id est, in virilem, vel in semissem: hactenus de 2. differentia. Sequitur tertia: filius sub potestativa tantum conditione institui hæres potest, nisi institutus sub casuali in defectum ejus nominatim exhæredetur. At filia, nepos et reliqui liberi sub omni conditione hæredes institui possunt et sub casuali igitur, licet in defectum ejus nominatim non exhæredentur, *l. Suus. l. Sed et si cond. §. 1. D. de hæred. instit. l. 4. §. Sciendum. D. de suis, et legit. hæred.* Et hæc 3. differentia prætermissa nec sublata: sane Justin. in hac *l. ult.* tollit superiores omnes, reducta jure vetustiore, qui tamen et hanc 3. differentiam tollere debuit, cum pendeat ex consequentia superiorum. Nam cur filius non potest institui sub conditione casuali? quia ea deficiente inveniretur præteritus et ita corrueret testamentum: cur nepos tamen, et reliqui liberi possunt institui sub conditione casuali? quia ea deficiente inveniuntur exhæredati inter ceteros ex vulgari clausula quam solebat apponi testamentis, *ceteri præter quos hæredes scripsi exhæredes sunto, l. Titius. D. de lib. et post.* Igitur et hanc tollere debuit, quod cum non fecerit, manet. Nam syllogismi nihil valent in novis constitutionibus, nihil argumenta a consequentibus, quia non licet jus novum extendere ultra suos fines. Et vult ergo tantum Justinian. ut sicut ab intestato inter liberos nulla est differentia sexus, vel gradus in successione parentum, ita etiam ut nulla sit differentia inter eos in testamento, sed ut omnes nominatim exhæredentur, si parens velit eos exhæredare, non inter ceteros, cujuscumque gradus sint, vel sexus: et si forte præteriti sint, ut omnes sine distinctione sexus, et gradus eadem jura habeant, quæ habuit filius jure civili, et prætorio. Verum nequid prætermittamus eorum, quæ continentur in hoc titulo, notandum in l. 1. quam nondum attigi, filium vel exhæredari ab uno gradu, puta ab instituto tantum, vel a substituto tantum, in casum institutionis tantum, vel in casum substitutionis tantum: at nunc is tantum gradus valet, et ab eo incipit testamentum, etsi remotior gradus sit, a quo filius exhæredatus est: ceteri gradus, in quibus præteritus est, nullius momenti sunt. Ab uno autem ex hæredibus unius gradus filius inutiliter exhæredatur, *l. Non putavit. §. Si ab uno. D. de bon. poss. cont. tab.* quia non exhæredatur a toto gradu, sed a parte gradus, a re certa aut portione certa, et a re certa non fit recte exhæredatio, vel in partem casus tantum. *l. Cum quidam. D. de lib. et post.* Exhæredandus est igitur a toto gradu, non a parte, id est, ab uno ex institutis. vel ab uno ex substitutis: vel etiam filius exhæredatur ab omnibus gradibus, et utique videtur exhæredatus ab omnibus gradibus, si ante gradus omnes exhæredatur, si primo loco, vel prima parte testamenti exhæredetur, vel etiamsi exhæredetur inter institutionem et substitutionem, et a consequenti et a subsequenti gradu exhæredatus videtur: ab omnibus igitur exhæredatus videtur. Quid si exhæredetur ab omnibus gradibus hæredum, id est, post omnes? hoc casu non videtur exhæredatus nisi a posteriore gradu et in posteriorem casum. Igitur a posteriore gradu incipiet testamentum: superiores nulli erunt, in quibus est præteritus. Denique sic statuamus: exhæredatus post omnes gradus, a posteriore tantum exhæredatus videtur, non ab omnibus, cum hac exceptione ex *l. 1.* nisi appareat eam fuisse mentem testatoris, ut quem exhæredaret ab ultimo gradu, exhæredaret ab omnibus. Nam plerumque in testamentis idem est scripsisse aliquem, et sensisse nec scripsisse: quia totum facit sententia defuncti: nam quid senserit explorandum est. Idem est expressisse, et intellexisse, *l. 88. D. de legat. 1. l. 6. D. de assig. libert.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXIX. De posthumis hæredibus instituendis, vel exhæredandis.*

Tit. 29. est etiam de suis hæredibus: nam est de posthumis (id est, de his, qui sunt in utero, quique nati nobis sui hæredes futuri sunt) hæredibus instituendis, vel exhæredandis, id est, non prætereundis. Superior titul. est de jam natis, hic est de nascituris, de quib. cum fuerit etiam finis tituli superioris, id est, §. *ult. l. ult.* ex eo quam apte hic tit. mox illi copulatus sit, intelligi potest. Separati autem sunt tit. de liberis et posthumis nam et inter liberos, et posthumos sunt separationes, sive differentiæ plures quas explicaturus sum. Et prima quidem differentia hæc est: in liberis superstitibus præteritis jus civile fecit differentiam sexus, ut heri ostendi, atque etiam jus prætorium, quod olim obtinuit: in posthumis præteritis nullam fecit differentiam sexus, sed cujuscumque sexus sint posthumi præteriti agnoscendo jure civili totum testamentum rumpunt, *l. 1. h. t.* et jure prætorio habent bo. poss. cont. tab. *l. 2. sup. de bon. poss. cont. tab. l. 1. §. 1. D. eod.* Rumpunt autem testamentum agnatione, ut dixi, id est, statim atque nati sunt, quamvis illico decesserint, ne voce quidem emissa, aut ejulatu ullo, in manibus assæ, sive obstetricis, quibus

excipiuntur, modo nati sint vivi et homines, non monstra, *l. 3. h. t.* Nam abortu testamentum non rumpitur, agnatione rumpitur, *l. 2. hoc tit.* Sed neque abortu rumpitur: et inde Paul. 4. sent. abortum, vel abactum ventrem partum non facere. Aboriri est non oriri, vel in ipso oriendi initio fœtum ejici nondum ullo spiritu præditum. Aboriri autem est non oriri, non agnasci: Varro 4. de lingua Latin. *De re*, inquit, *ubi omnia oriuntur, ubi aboriuntur.* Abortivi igitur sunt, qui mortui utero prodeunt, qui a veteribus dicti sunt extranei apud Festum: proinde abortivi non sunt liberi: quia nec nati sunt, qui mortui prodiere, *l. Qui mortui. D. de verbor. sign.* Augustin. 22. lib. de Civit. Dei cap. 12. *Abortivos*, inquit, *fœtus non natos, sed effusos.* Monstri quoque, vel prodigii ortu, sive alterius magis animalis, quam hominis partu non rumpitur testamentum, *l. 3. in fin. h. t.* quia hæc monstra, sive prodigia etiam liberos non appellamus, *l. Non sunt liberi. D. de stat. hom.* Neque obstat *l. Quæret. D. de verb. sig.* quæ etiam monstra non dicit esse liberos, non dicit esse partus, sed vult mulieribus cedere, et proficere partus loco in odium l. Juliæ et Papiæ, de qua est illa lex, quæ mulieres orbas liberis, vel steriles plus nimio coercet. Non omittam, quamvis sit admodum levis, ut conservem fidem scripturarum in *l. 3. h. t.* in hoc loco, *Veterum animi*, omnes libros antiquos habere, *veteres animi.* Et ita etiam scriptum reperies in omnibus antiquis libris, ut in *l. 22. inf. de leg. veteres animos movit.* Et sic scribendum est, et manait integra ea scriptura in *l. 9. sup. qui test. fac. poss. Aut quos animos movit.* Et est frequens in Novellis Græcis impressis ea locutio. Quod ait *l. 2. hoc tit.* non convalescere nec restitui testamentum, quod rupit agnatio posthumi, etiamsi illico decesserit. Quod ego retuli sæta, hoc ita verum est, si post mortem testatoris natus, et illico mortuus sit: nam si vivo testatore nascatur posthumus, et denascatur, id est, moriatur illico, ex æquo et bono testam. convalescet, maxime si in eo fuerit scriptus, qui omnino ab intestato rem habiturus est. Et hæc est elegantissima sententia *l. Post. D. de inj. rupt. et irr.* quæ est ita adducenda in concordiam cum *l. 2. h. t.* et hæc in re, quod notandum est: et hæc erit secunda differentia inter posthumum, et filium superstitem a posthumo distat filius superstes, quia etiamsi filius præteritus moriatur vivo patre, testamentum non restituitur, non convalescit, § 1. *Instit. de exhær. lib. l. 7. de lib. et postha.* Et ratio diversitatis hæc est, quæ constituet tertiam differentiam inter posthum. et filium superstitem, quia filius superstes præteritus in testamento patris, statim ab initio, et semper injustum, et nullum testamentum facit: posthumo autem præterito testamentum valet ab initio, sed rumpitur si nascatur, *l. 3. §. Ex his apparet. D. de inj. rup.* Et facilius ergo convalescit, quod valuit ab initio, quam quod numquam valuit: hæc est ratio diversitatis, et 3. differentia inter posthum. et filium superstitem. Quamquam et ex æquo et bono ubi ab initio non valuit testamentum puta filio præterito, testamentum sustineatur, et tueatur potius, quam convalescet ex voluntate filii præteriti, cujus interest. Quidni, si se abstineat a bonis paternis, nec velit injuriam præteritionis exequi? *l. Filio præterito. D. de inj. rupt.* Sicut codicilli irriti sustineantur, et quodammodo restituuntur ex voluntate hæredis, *l. Cum quæs. §. ult. De de fidei com. lib.* Posthumi igitur non rumpunt testam. antequam nascantur: nati rumpunt, si modo nati sint sui, vel post mortem testatoris, qui sunt posthumi legitimi, vel post testamentum factum vivo testatore qui sunt posthumi Vellejani ex 1. cap. l. Velleæ. Alii sunt posthumi Juliani, qui post factum testamentum vivo testatore nati sunt non sui, sed postea eodem testatore vivo succedunt in locum sui, de quibus omnibus est *l. Gallus. D. de lib. et post.* Alii sunt non posthumi, sed quasi posthumi, sive posthumorum loco, qui scilicet cum nati essent testamenti tempore, nec essent sui, postea vivo testatore in locum sui succedunt, et quasi agnascuntur, sive renascuntur, de quibus est 2. caput. l. Velleæ, *d. l. Gallus.* et *l. 2. sup. tit. prox.* Et hi omnes, quos recensui, agnatione, vel quasi agnatione, id est successione, rumpunt testamentum, in quo silentio præteriti sunt. Et inde exsistit differentia inter posthumum, et filium superstitem: namque omnes differentiæ, quæ inter eos sunt, catenatæ sunt, et nectuntur aliæ ex aliis. Quarta hæc est, si posthumus a primo gradu sit præteritus, a 2. exhæredatus, id est, a substituto, rupto primo gradu agnatione posthumi, quod in eo fuerit præteritus, rumpitur etiam 2. gradus, in quo tamen ei satisfactum est: quia posthumus rumpendo primum gradum locum sibi facit in hæreditate, bona et occupat, et consequenter excludit secundum gradum. At si filius superstes sit præteritus a 1. gradu, a 2. exhæredatus, secundus gradus valet, ut ab eo incipit testam. quia primus gradus pro nullo est, *l. 5. §. ultim. de inj. rupt.* Addamus quintam differentiam, quæ est ultima, et quam solam sustulit Justin. Quinta igitur differentia hæc est: filia superstes secundum jus vetus potest exhæredari inter ceteros sine adjectione legati: filia posthuma, ceteræque feminæ posthumæ non recte aliter exhæredantur inter ceteros, quam si eis aliquid legetur, id est, cum adjectione legati, ne videantur præteritæ per oblivionem: nam legatum eis relictum, argumentum dabit earum meminisse testatorem, atque adeo data opera eas exhæredasse, atque comprehendisse sub appellatione ceterorum §. *Posthumi. Instit. de exhær. liber.* Sed hanc differentiam Justinianus tollit in fine tituli superioris, et vult filios et filias, posthumos et posthumas æque omnes exhæredari nominatim, hoc scilicet modo; *Quicumque mihi genitus erit ex uxore mea exhæres esto*: vel, *Venter exhæres esto.* Posthumus in hoc loco est venter, vel *Posthumus, et posthuma exhæres esto*, ut in *l. 3. §. Nomin. D. de inj. rupt.* ut jam eis exhæredatis nominatim eo modo non sit necesse adjicere legatum, quo videatur testator eorum meminisse. Quod etiam olim fuisse observatum in posthumis masculis, refert Ulp. *lib. Reg. tit. 22.* Sed ad hæc notandum est ex *Nov. 115.* hodie exhæredationem posthumi ipso jure nullam esse, quia exhæredatio nulla est sine elogio id est, non adscripta causa ingratitudinis, et probata etiam ab hærede liquidis et indubitatis probationibus, ut ait *l. ult. sup. de secund. nupt.* Quæ autem potest esse ingratitudinis causa in posthumo? quæ causa irascendi veniri? etiam notandum est ex eadem Novella hodie ex causa exhæredationis, vel præteritionis, si deficiat elogium, vel si non probetur, per querelam inofficiosi testamenti non rescindi totum, testamentum, ut olim, non rescindi omnem tenorem testamenti, sed tantum institutionem, legata omnia conservari, et fideicommissa, et præstari ab exhæredato, qui obtinuit querela inofficiosi testamenti: atque ita fit, ut non scriptus hæres oneretur legatis a se non relictis, sicut olim, ut heri dixi, filia præterita, quæ scriptis hæredibus accrescebat in semissem, pro semisse legata præstabat omnibus. Conservari etiam tutelas, et libertates, et tabulas pupillares, et omnia, quæ sunt scripta in testamento præter institutionem. Sed ne circumscribamus, ne latissime accipiamus novam constitutionem dum sit ex causa exhæredationis, vel præteritionis solam institutionem infirmari, sed eam tantum accipiamus de præteritione, quæ pro exhæredatione habetur ut si facta sit a matre, vel avo materno, vel a patre milite, vel a filio, vel a fratre: nec accipiamus eam de præteritione, quæ pro exhæredatione non habetur: nam hæc præteritio totum testamentum infirmat, et nullum ab initio facit, et ea Novella pertinet tantum ad querelam inofficiosi testamenti, quæ datur exhæredatis tantum, aut præteritis, qui pro exhæredatis habentur. Neque vero pertinent ad bonorum possessionem contra tabul. quæ datur præteritis, qui pro exhæredatis non habentur, neque ad querelam injusti testamenti, nullius, aut rupti: ut ita etiam rectissime sensit Alciatus 4. Parerg. cap. 9. et fui semper in ea sententia, nec me pœnitet: nam utar eodem argumento, quo Justinianus ipse utitur in *l. Si quando. sup. de inof. testam.* Unico verbo præteritionis adjecto exhæredationis verbo e propinquo: Principem Romanum, qui jura tuetur, non videri obvertisse totam observationem testamentorum multis vigiliis excogitatam, atque inventam. Et tamen in alia sententia sunt et Latini, et Græci plerique omnes: non est omittendum, quod habetur *l. ult. hoc tit.* quandoquidem est valde novum, et dabit finem huic recitationi, et huic titulo: si posthumus sit hæres institutus in hunc casum: *Si post mortem meam nascatur hæres esto*, qui est casus juris antiqui, sive legis 12. tabul. et nascatur vivo testatore, non post mortem, quia in eum casum non est institutus, *si me vivo nascatur*, sed in alterum tantum, an videtur in eum casum præteritus, ut vivo testatore natus rumpat testamentum? minime: quoniam ex hac l. ultima, casus ille juris antiqui, *si post mortem nascatur* porrigitur ad casum legis Velleæ, *si me vivo nascatur*, latius assumpta voluntate defuncti, quod omnino pugnat cum *lege Commodissime.* et *l. Gallus §. Forsitan. D. de lib. et post.* ex quibus casus illo non ducitur ad alium casum. Pugnat cum *l. Si pater filium. D. de vulg. subst.* et cum Paulo in 3. *Sentent. tit. de testamentis*: et omnino in hac l. ultim. Justinianus voluit abrogare sententiam veterum JC. qui restrictius accipiebant institutionem posthumi, et in suo casu coercebant, nec eam ducebant ad alterum casum: quod præsumatur testator et eos, et posthumum fuisse instituturus, si quidem putasset posthumum nasciturum se vivo. Justinianus ita proponit fuisse conceptam institutionem, *Si filius, vel filia intra 10. menses editi fuerint post mortem meam hæredes sunto.* Illud spatium 10. mensium solebat apponi in institutionibus posthumorum, quoniam hoc est spatium partus legitimi, *ult. D. de fideicomm. libert. l. 3. §. ult. D. de su. et legit. hæred.* et *d. l. Gallus*, ut rectissime dicat Oppianus *de venatione, lib. 1.*

> Ὡς δ' ὅτε τις κούρη δέκατον περὶ μῆνα σελήνης
> Πρωτοτόκος λοχίῃσιν ὑπ' ὠδίνεσσι τυπεῖσα.

Et quamvis adjecerit *post mortem meam*, id est intra decem menses numerandos a morte mea, *qui nascetur post mortem meam, hæres esto*, tamen et ex testamento hæres erit si nascetur vivo testatore, nec pro præterito habebitur. Accursius putat idem non esse dicendum in exhæredatione, ut si sit exhæredatus, *qui nascetur post mortem meam*, non videtur etiam exhæredatus, *qui nasceretur me vivo post testamentum*: forte aliud dicendum est, et omnino idem statuendum in exhæredatione, quod in institutione rumpatur testamentum: nam etiamsi dicatur non esse exhæredationes adjuvandas interpretatione, sicut institutiones, quod sint odiosæ, *l. Cum quidam. D. de lib. et post.* tamen nonnumquam adjuvandæ sunt, ut in proposita specie in hac lege ultima, si testator ita dixerit, *si filius, vel filia nascetur, hæredes sunto*: utroque nato filio, et filia, uterque videtur institutus, et disjunctio accipitur pro conjunctione: et idem omnino est in exhæredatione, si ita dixerit, *si filius, vel filia mihi natus, natave erit, exhæres esto*: utrisque natis non rumpitur testamentum, quia utrique exhæredati videntur, *l. Si ita facta. D. de inj. rupt.* Aliquo ita exhæredatio admittit nonnumquam latiorem interpretationem confirmandi testamenti gratia. Neque huic sententiæ obstat quicquam *lex 1. §. Sed etsi. D. de ventre in poss. mitt.* ubi exhæredatio stricte accipitur: nam si testator ita dixerit, *si filius mihi nascatur, exhæres esto*, et nascatur filia, non erit exhæres filia, vel si nascantur plures filii, nulli erunt exhæredes, quia adhæremus scripto pinfracte, et ita scripsit, *si filius unus*, sed differentia causa est in conceptione verborum, quia dixit, *si filius unus*, in specie proposita dixit, *si filius vel filia*, et elegantissime Græci in illum locum quod potest accomodari frequenter, ἡ διαφορὰ τῆς σφραγῖδος τῶν ῥημάτων τοῦ διαθεμένου διαφορὸν ἀποτέλεσμα ἐργάζεται, id est, *differentia conceptionis, vel consignationis*

*verborum testamenti diversos effectus parit*. Unum omisi supra de exhæredato, qui agit querela inofficiosi testam. si forte ei pater reliquerit legatum amplissimum, forsitan an hodie, quia ea causa exhæredationis non infirmantur legata, sed institutio tantum, an possit petere legatum, nisi per querelam institutionem everterit? Et respondet Accurs. in *l. sir sup. tit. prox.* non petiturum legatum, qui expugnavit testamentum per querelam inofficiosi testamenti, quod etsi non comprobat Accursius, tamen, ut notant interpretes, est vero verius, ut apparet ex *l. Filium. §. Omnibus. D. de leg. præst.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXX. De jure deliberandi, et de adeunda vel acquirenda hæreditate.*

Hic titulus est de voluntariis hæredibus: nam jure civili voluntariis tantum hæredibus competit jus deliberandi, id est, potestas consultandi, utrum expediat adire hæreditatem, necne: quia inviti non adeunt, cum sint voluntarii, l. fin. h. t. videlicet suo periculo: nam alieno periculo possunt compelli adire, puta ex SC. Trebelliano, ab eo, cui rogati sunt hæreditatem restituere, quod notissimum est. Jure autem Prætorio, etiam suis hæredibus competit jus deliberandi, quia se abstinere possunt: necessariis hæredibus, id est, servis propriis defuncti, neque jure civili neque jure Prætorio competit jus deliberandi: et hoc primum posito, deinde admonemus ad deliberandum vel a testatore ipso dari certorum dierum spatium, quod dicitur *cretio*, ut Ulpianus docuit *lib. reg. tit.* 17. et 22. et intra eos dies a testatore præfinitos, num velit hæres esse, debet cernere: inde appellata est *cretio*, quia proprium est hæredis instituti cernere, ut didicimus a veteribus: nostri utuntur verbo *decernere*, et *scire*, ut in *l. Pupillus. D. de acq. hæred.* Pupillus posse adire tutore auctore, licet ea ætas neque scire, neque decernere quicquam possit, non magis quam furiosus ex l. *Is qui hæres. §. pen. D. eod.* substitutum inutiliter repudiare, antequam hæres institutus decernat de hæreditate: cujus rei gratia datur ei cretio, id est, tempus ad cernendum, sive decernendum: et ita quod olim veteres dicebant *cernere ferro*, hodie dicimus *decernere*: Seneca initio Epistolæ 58. *Simplicia*, inquit, *quædam in usu erant, sicut cernere ferro inter se dicebant*: Idem Virgilius hoc probabit tibi, cum ait:

> *Inter se coiisse viros, et cernere ferro*
> *Quod nunc decernere dicimus . . . .*

simplicia illius verbi usus omissus est, vel etiam ad deliberandum moderatum tempus præfinitur judicis arbitrio, *l. 9. h. t.* ita tamen ut ne pauciores dies dentur a judice, quam centum, *l. 2. D. eod. tit.* quia et solemne cretionis tempus fuit centum dierum, ut apparet ex hac formula cretionis, *Titius hæres esto cernitoque in diebus centum proximis*, apud Ulpian.: et in *l. Si Titio. §. 1. quando dies leg. ced. l. 3. §. Et si hæredes. D. de minor.* hodie, quem diem princeps, vel judex, a quo petitur tempus ad deliberandum constituere debeat, definitum est in *l. ult. §. Et hæc quidem. vers. quia, hoc tit.* Ne princeps det ampliorem anno, ne judex ampliorem 9. mensibus, et ne iterum det hic, vel ille post annum, vel post 9. menses, cui semel dederit annum, vel 9. menses ad deliberandum, vel consultandum de hæreditate adeunda, vel non. Olim sæpius dari poterat jus deliberandi, dummodo judici suaderetur tempus, quod primum editioni præstitisset non sufficere, *l. 3. D. eodem tit.* et hodie etiam dabitur sæpius intra annum, vel 9. menses, si initio brevius dederit, non etiam post annum, vel 9. menses: quæ est sententia *d. vers. sed quia.* At si neque a testatore, neque a principe, aut judice datum sit tempus ad deliberandum hæredi instituto, vel hæredi legitimo, forte nullis creditoribus postulantibus, nullis liberis exhæredatis jus adeundi, ut opinor, est perpetuum, non ut jus agnoscendæ bonorum possessionis temporarium: hæc est differentia inter jus civile, et prætorium: nam jure civili adeundi facultas est perpetua, si a judice, aut testatore non est præscriptum tempus deliberationis: jure autem Prætorio agnitio bon. possessionis est temporalis, id est, annua, aut centum dierum: et hoc ita etiam adnotarunt Græci interpretes ad *l. 4. sup. qui admitti ad bonor. poss. possunt*, his verbis: τὸ πολιτικὸν δίκαιον χρόνῳ οὐκ ἀποκλείεται, id est, *jus civile tempore non excluditur*, adeo ut etiamsi suus hæres non petat bonorum possessionem intra tempora constituta, possit post ea tempora adire hæreditatem, eamque transmittere ad suos hæredes. Ergo ita est, si non sit præstitutum deliberationis tempus a testatore, vel a judice, jus adeundi esse perpetuum: neque tamen hoc ita probabis recte, ut faciunt quidam: petitio hæreditatis est perpetua, quod est verum, non excluditur longo tempore, *l. Hæreditatis. sup. de petit. hæredit. l. 3. inf. in quib. caus. longi temp.* ergo jus adeundæ hæreditatis est perpetuum; vitiosa est collectio. Nam et possessoriæ actiones, aut possessoria bonorum petitio hæreditatis, quæ bonorum possessori datur, est perpetua, *§. 1. Instit. de perpet. et temp. act.* Et tamen jus agnoscendæ bonorum possessionis non est perpetuum. male etiam probatur ex *l. 8. hoc tit.* quam tamen in eam rem citant vulgo, jus adeundi, vel jus miscendi se esse perpetuum: nam l. 8. cum loquatur de suis hæredibus, qui ipso jure hæredes existunt, necessaria eis aditio non est: et cum dicat ea lex, *vindicent*, loquitur potius de petitione hæreditatis, quam dicit non excludi præscriptione longi temporis. Denique hoc tantum vult, petitionem hæreditatis quæsitam ei, qui ipso jure hæres existit, esse perpetuam: contra male etiam colliges ex *l. 1. §. ult. ad Tertull.* jus adeundi non esse perpetuum, quod tentant hoc modo ex hoc loco, apparet filium præscriptione longi temporis repelli ab hæreditate materna: ergo jus adeundæ hæreditatis maternæ non est perpetuum. Sed respondetur illum locum, quæ pars est SC. Orfitiani, referri ad præteritum tempus, quod fuit ante SC. et quo filius ab intestato non præferebatur agnatis matris suæ, nec poterat ab eis vindicare hæreditatem maternam, ut scilicet etiam nunc post SC. Orf. filius ab eis vindicare non potest, si eam ante longo tempore possederit, nec enim hoc casu filio competere petitionem hæreditatis. Et hæc sufficiant de his verbis hujus tit. *de jure delib.* Sequitur, *et de adeunda hæreditate*, quod ostendit etiam hunc titulum de voluntariis hæredibus, quibus solis est necessaria aditio, suis non est necessaria aditio vel bonorum possessio, *l. In suis. D. de suis et leg. hæred. l. 7. D. de suff. heredum. l. 13. hoc tit.* Aditio sic dicitur quasi aditus, et accessus ad hæred. adire hæred. adire bona, adire testamentum, sic enim loquuntur varie, est accedere ad hæreditatem, accedere ad bona, accedere ad testamentum, quod etiam dicunt subire, et obire hæreditatem: et duo significat: namque aditio alias accipitur pro cretione, quæ dicitur intra tempus a testatore constitutum, id est, pro aditione solemni, alias pro aditione simplici, et nuda contestatione amplectenda hæreditatis, qua hodie utimur, detractis cretionis solemnibus: neque enim in adeunda hæreditate infinitas illa testium requiritur, quæ requirebatur olim, ut indicat epist. quædam Cic. 13. ad Atticum. Nec solemnia cretionis verba diligentius observamus quæ retulit Ulp. *Cum Mævius me hæredem instituerit, eam hæreditatem adeo, cernoque*: nec etiam dicentem adire se hæreditatem necesse est, quod olim erat necesse, cum arripere rerum hæreditariarum corpus aliquod, idque tenentem eum, dicere se adire hæreditatem, ut *l. 1. C. Th. de legit. hæred.* non est necesse digitis concrepare, eoque signo demonstrare jactam esse aleam, et se hæreditatem defuncti amplecti, se obligare æri alieno defuncti, et omnibus hæreditariis oneribus: quem morem Ambrosius melius, quam Cicero et evidentius expressit in 3. de off. *Non ego*, inquit, *in hæreditatibus adeundis digitorum concrepationes, et nudi successoris salutationes notabo, etc.* Hæc solemnia cretionum primum remissa sunt in hæreditate materna, vel qua alia delata filiofam. ut scilicet etiamsi eam non crevisset jubente patre, nihilominus mortuo filio, transmitteret in patrem, in cujus potestate fuit, *l. 4. et l. 8. Cod. Theod. de mat. bonis, l. 1. C. Theod. de cret. vel bonorum poss.* Postea ea solemnia cretionum remissa sunt omnibus hæredibus, et ideo cum in d. l. inserta essent hæc verba, *Si materna hæreditas filiofam. vel alia quæcumque deferatur*, Tribonianus in *l. Cretionum. hoc tit.* quam duxit ex d. l. 8. hæc verba sustulit, ut intelligeremus hodie generaliter, et in universum sublata esse solemnia cretionum, quod notandum, et ubicumque invenit idem Tribon. nomen *cretionis*, ea ratione semper obliteravit, et pro eo posuit nomen *aditionis*, vel agnitionis. In *l. 15. hoc tit.* cum esset scriptum in *l. 5. C. Th. de maternis bonis, decerat cretionem*, id est pronuntiaret verba cretionis, reposuit Tribon. *si adierit hæreditatem*: nam l. 15. hoc tit. ducta est ex d. *l. 5.* ex quo apparebit etiam esse conjungendam cum *l. 3. sup. unde lib.* et similiter in *l. Ea quæ. sup. de temp. in integr. restit.* verbum *cretionis*, quod erat in *l. 2. C. Th. de integr. restit.* ex qua illa ducta est, Tribonianus expunxit, ut his argumentis, quibus et pleraque alia adjungi possunt, liquido appareat in universum hodie cretionum solemnia esse sublata. Verum meminisse oportet effectum tamen cretionis remansisse, et sole effectu inspecto aditionem hæreditatis appellari actum legitimum, *l. Actus. de reg. jur.* Nam fit pure, in *l. Eum qui. §. ult. de acq. hær.* Et fit semel, non iteratur, *l. Si solus. § ult. D. eod.* et per hæredem ipsum, non per procuratorem, non per tutorem, non per curatorem, in *l. Per curatorem. eod.* nisi sit procurator Cæsaris, *l. 1. § ult. D. de off. proc. Cæsar.* vel pupillus hæres scriptus sit infans: nam infantis nomine per tutorem adiri potest hæreditas, vel etiam pro hærede gerere se tutor potest nomine infantis, *l. 5. hoc tit. l. Servo invito. §. Si pupillo. D. ad Treb.* Alioqui pupillus, qui excessit infantiam adit ipsemet tutore auctore, *d. l. 5. hoc tit.* vel ex decreto judicis si tutorem non habeat, *l. Si infanti. hoc titul.* Plus datur patri quam tutori. Nam per patrem hæreditas delata filiofam. adiri potest, et acquiri gestione pro hærede volente filio. Nam exigitur filii voluntas, non etiam invito filio, *l. 4. l. 11. hoc tit.* et interdum sine voluntate filii, si infans sit, *d. l. Si infanti.* Porro quod additur in hoc tit. *vel acquir. hæred.* ostendit suos hæredes ab hoc tit. non esse penitus submovendos, quia acquirendi verbum generale est, quod complectitur et cretionem et aditionem simplicem, et pro hærede gestionem, et immistionem, et existentiam, et animi destinationem. His enim omnibus modis hæreditas acquiritur: et immistio est genus acquisitionis suorum hæredum proprie, quia jure prætorio non aliter censentur obligati esse hæreditati, quam si miscuerint se bonis. mistione obligantur hæreditati, ut nec restitui possint in integrum si sint majores 25. annis, *l. 10. hoc tit.* nec si allegent hæred. patris non esse solvendo: cur enim temere miscuerunt se, quod etiam non possunt honeste profiteri: hæres non dicit honeste hæreditatem sibi delatam non esse solvendo, sed debet dicere, non expedire sibi eam adire, non etiam notare mores defuncti, et inopiam, quæ forte defuncto contigit ob mores, ob morum dissolutionem, *l. Sed et si alio loco. D. ad Treb.* nec restituitur etiam major, qui miscuerit se, si alleget fratrem eripuisse sibi partem suam, vel eripuisse testamentum, id est, assem, *d. l. 10. hoc tit.* Item existentia, quam Græce

dicitur ἀνάγκαιος, est etiam acquisitio propria suorum hæredum jure civili: pro hærede gestio, cretio, aditio, animi destinatio aliæ genera acquisitionum communia omnibus hæredibus, sed necessariis, et voluntariis, non etiam in suis vel necessariis, et pro hærede quidem gerit, qui rebus hæreditariis tanquam dominus utitur, aut qui auctionem facit rerum hæreditariarum, vel qui servis hæreditariis cibaria dat sic est legendum in lib. reg. Ulpian. *ex authent. non mandut.* Item pro hærede gerit, qui debita solvit, *l.* 2. *h. t. l.* 12. *hoc. t.* non etiam, quod notandum ex *l.* 1. *h. t.* qui servum hæreditarium non jure manumittit, non etiam, qui funeris causa, ut justa faciat defuncto, qui pietatis causa distrahit rem hæreditariam, hic ideo non videtur se pro hærede gerere in *l.* 1. *h. t.* Cui nihil obstat *lex Julianus.* §. *ult. D. de acquir. hæred.* Nam dicit filium se immiscuisse videri, qui servum paternum manumisit: nam ut breve faciam, §. ille ult. non loquitur de gestione pro hærede, sed immistione, et facilius videtur quis se immiscere, qui ipso jure hæres existit, quam pro hærede gerere, qui ipso jure non est hæres, qualis est filius emancipatus in *l.* 1. *hoc. t.* Acquiritur etiam hæreditas animi destinatione tantum, et quolibet indicio suscipiendæ hæreditatis, *l.* 6. *hoc tit.* §. *ult. Inst. de hæred. qualit. et diff.* Sola destinatio animi sufficit, nec necesse est, ut teneat, vel apprehendat ullam rem hæreditariam, *l.* 6. *hoc tit. l. pen. sup. unde legit.* Recte igitur concludes, quia hic tit. est de omni genere acquirendæ hæreditatis et quia suis hæredibus etiam competit jure Prætorio jus deliberandi hunc tit. esse potissimum de voluntariis hæredibus, sed pertinere etiam ad suos, de quibus est *l.* 3. *l.* 8. et *l.* 11. et in 3. proponitur jus præcipuum suorum hæredum quod etiam refertur in *l. Cum in antiquioribus, h. t.* ut scilicet si sui hæredes inter moras deliberationis decesserint, hæreditatem sibi delatam transmittant ad hæredes suos, quia ipso jure statim hæredes extiterunt, etiam clausis testamenti tabulis, ut ait *l.* 3. *statim,* sicut *l.* 10. *auth. de suis et leg. hæred.* et *l.* 1. §. *Qui suut. D. si quis. omis. caus. testam.* At filii emancipati, et voluntarii quicumque hæredes, sibi delatam hæreditatem non transmittunt in hæredes suos antequam eam adierint, vel animi destinatione acquisierint, vel gestione pro hærede, *d. l.* 3. et 7. Et hoc sit jactum veluti fundamentum materiæ transmissionis, quam tractabimus ad *l. Si infanti:* nam omnes interpretatus sum leges usque ad *l.* 18.

## *Ad L. XVIII. et XIX.*

L. XVIII. *Si infanti, id est, minori septem annis, in potestate patris, vel avi, vel proavi constituto, vel constitutæ, hæreditas sit derelicta vel ab intestato delata a matre, vel linea, ex qua mater descendit, vel aliis quibuscumque personis: licebit parentibus ejus, sub quorum potestate est, adire ejus nomine hæreditatem, vel bonorum possessionem petere.*

§. 1. *Sed si hoc parens neglexerit, et in memorata ætate infans decesserit: tunc parentem quidem superstitem omnia ex quacumque successione ad eumdem infantem devoluta jure patrio, quasi jam infanti quæsita capere.*

§. 2. *Parente vero non subsistente, si quidem post ejus obitum tutor infanti sit, vel datus fuerit: posse enim etiam adhuc infante pupillo constituto, ejus nomine adire hæreditatem, sive vivo parente, sive post mortem ejus ad eum devolutam: vel bonorum possessionem petere, et eo modo eidem infanti hæreditatem quærere.*

§. 3. *Sin vero vel non sit tutor, vel cum sit, ea facere neglexerit: tunc eodem infante in ea ætate defuncto, omnes hæreditates ad eum devolutas, et non aquitas, ita intelligi, quasi ab initio non essent ad eum delatæ; et eo modo ad alias personas perveniant, quæ vocabantur, si minime hæreditas infanti fuisset delata. Ea vero, quæ de infante in potestate parentum constituto statuimus, locum habebunt et si quocunque casu sui juris idem infans inveniatur.*

§. 4. *Si autem septem annos ætatis pupillus excesserit, et priore parente mortuo, in pupillari ætate fati munus impleverit: ea obtinere præcipimus, quæ veteribus continentur legibus, nulla dubitatione relicta, quin pupillus post impletos septem annos suæ ætatis ipse adire hæreditatem, vel bonorum possessionem petere, consentiente parente, si sub ejus potestate sit, vel cum tutoris auctoritate, si sui juris sit, possit: vel si non habeat tutorem, adire prætorem, et ejus decreto hoc jus consequi. Datum* vi. *Id. Novemb. Ravennæ, Theodosio XII. et Valentiniano II. AA. Conss.*

L. XIX. *Cum in antiquioribus legibus, et præcipue in quæstionibus Julii Pauli invenimus filiosfamilias paternam hæreditatem deliberantes posse, et in suam posteritatem hanc transmittere: et nos etiam quibusdam adjectis, quæ in hujusmodi personis præcipua sunt: eam deliberationem, et in omnes successores, sive cognatos, sive extraneos duximus esse protelandam. Ideoque sancimus, si quis vel ex testamento, vel ab intestato vocatus, deliberationem meruerit: vel si hoc quidem non fecerit, non tamen successioni renuntiaverit, ut ex hac causa deliberare videatur: sed nec aliquid gesserit, quod aditionem, vel pro hærede gestionem indicat: prædictum arbitrium in successionem suam transmittat ita tamen ut anni unius spatio eadem transmissio fuerit conclusa. Et si quidem is, qui sciens hæreditatem, vel ab intestato, vel ex testamento sibi esse delatam, deliberatione minime petita, intra annale tempus decesserit: hoc jus ad suam successionem intra annale tempus extendat. Si enim ipse, postquam testamentum fuerit insinuatum, vel ab intestato vel ex testamento vel aliter ei cognitum sit, hæredem eum vocatum fuisse, annali tempore translapso nihil fecerit, ex quo vel adeundam, vel renuntiandam hæreditatem manifestaverit. is cum successione sua ab hujusmodi beneficio excludatur. Sin autem instante annali tempore decesserit: reliquum tempus pro adeunda hæreditate suis successoribus sine aliqua dubitatione relinquat: quo completo, nec hæredibus ejus alius regressus in hæreditatem habendam servabitur. Recitata septimo in novo consistorio palatii Justiniani. Dat.* III. *Calend. Novemb. Decio V. C. Conss.*

Aggrediar *l. Si infanti.* et *l. Cum antiquioribus,* ut quam cœpi heri introducere quæstionem tractatus hujus tit. transeam, et perducam ad extremum. ita vero cœpi, ut dicerem ex *l.* 3. et 7. hujus titul. voluntarium, sive extraneum hæredem, qui interim dum deliberat moritur ante aditam hæreditatem, sem deliberationem, hæreditatem-ve, vel petitionem hæreditatis, cujus litem contestatus non est, non transmittere ad hæredem secundum regulam juris civilis, quæ vult, hæreditatem non aditam non transmitti, nec deliberationem igitur de ea adeunda, vel non adeunda: suum autem hæredem, sive ex parte, sive ex asse hæres sit: etiam non aditam hæreditatem, vel non agnitam transmittere, et clausis testamenti tabulis nondum aperto testam. ut in *l. Apud hostes. inf. de suis et leg. hæred. l.* 2. §. *Si quis ex lib. D. ad Senatusc. Tert.* quia suo hæredi non est necessaria aditio vel agnitio, cum ipso jure hæres existat, etiam ignorans, hoc est præcipuum jus suitatis, sive ἀναγκαιότης. hoc est jus præcipuum suorum hæredum: et olim certe ita fuit præcipuum eorum, ut in ejus juris participatum alieni, et extranei hæredes, ad quorum discretionem illi dicuntur sui, nullo modo venirent: verum postea constitutionibus Imperatorum ea lia, quæ in jure transmissionis sui hæredes habebant propria quædam, communicata sunt etiam extraneis hæredibus, non utique passim, sed certa lege, modoque: et sunt tres constitutiones, quæ hoc effecerunt: duæ Theodosii, et una Justiniani. Prima constitutio Theodosii est hæc *lex Si infanti,* quæ vult infantem hæredem extraneum ex testamento, vel ab intestato, si moriatur antequam pater ejus nomin. hæred. adierit, vel bonor. possess. petierit, eam transmittere hæreditatem in patrem, vel deliberationem de ea hæreditate, quasi scilicet ea hæreditas, licet non sit adita nomine filii infantis, videatur patri cedere beneficio constitutionis potius quam ei acquiri per filium, et sic loquitur *l.* 4. *C. Th. de matr. bonis,* in qua ita cavetur: Idem etiam cavetur *l.* 1. *C. Theod. de cret. vel bon. poss.* Et hæc *l. Si infanti,* est pars orationis, Theodosii habitæ in senatu, ut probat inscriptio, et *d. l.* 1. est pars alteris ejusdem orationis, et vulgo male in *d. l.* 1. legitur, *Hac ordinatione sancimus,* cum sit legendum, *Hac oratione sancimus:* omnes constitutiones inscriptæ ad Senatum, orationes principum sunt: atque ita vides ex hac oratione etiam extraneum hæredem, si infans sit, non aditam hæreditatem extranei transmittere in patrem suum, et serva hoc tantum datum esse personæ patris jure singulari, et filio tantum mortuo in infantia, ut si filio delata hæreditas ab extraneo, nec dum adita transferatur in patrem superstitem, qui ei ab intestato hæres proximior est, et hoc indistincte, sive filius sit in sua potestate, id est sui juris, sive in potestate sui patris. Nam deficiente patre, cujus tantum personæ hoc datum esse diximus, *l. Si infanti,* nihil immutat ex jure veteri. Ideoque si infantis nomine tutor non adierit hæreditatem infanti delatam testamento extranei, perinde atque si delata ei non esset, mortuo infante ea hæreditas redit ad legitimos hæredes testatoris: quia intestatus decessisse intelligitur deserto testamento, id est, non adita ex testamento hæreditate: neque major infante si intra pubertatem decesserit, jus, et arbitrium deliberandi, vel hæreditatem sibi ab extraneo delatam, nec aditam, quam ipse potuit adire jussu patris, vel tutore auctore, vel ex decreto Prætoris, quia non adivit, etiam non transmittit ad hæredes, quod et ita ponitur in hac *l. Si infanti,* ut appareat singulare illud jus transmissionis hæreditatis non aditæ, locum tantum habere in hæreditate ab extraneo delata infanti, et mox mortuo in infantia superstite patre: definit hæc *l.* infantem minorem 7. annis, et sive tardius, sive maturius fari incipiat, eo fine concludit infantiam, ut *l.* 8. *Cod. Th. de mat. bonis,* et ita in *l.* 1. §. *Sicut,* qui locus est Triboniani, *D. de adminis. tut.* iis, qui fari non possunt, recte opponuntur ii, qui 7. annos excesserint. Nam imbuti sumus a Stoicis quorum princeps Chrysippus negat pueros incipientes fari, et dicit non fari, sed ut fari, non loqui, sed ut loqui: quod suo quoque loco ponere verba nesciant, et verba eorum non esse verba, ut Varro scribit 5. *de ling. Lat.* Idcirco nec verborum obligationes contrahunt, *l.* 1. *D. de verbor. obl.* At vulgo infantem dicimus, qui propter ætatem omnino fari non potest. Æschylus in χοηφόροις: οὐ γάρ τι φωνεῖ παῖς, ὁ ἐν τοῖς σπαργάνοις, *non enim quicquam fatur puer, qui est in cunis,* et inde Horatius *infantes statuas,* id est, *mutas,* et alio in loco:

*Infans namque pudor prohibebat plura profari.*

6 Epist. Et majore errore infantes vulgo dicuntur liberi, ut loquimur in idiotismo, et Hieronymus refert in Genesim: *Hodie que,* inquit, *omnes filii vocantur infantes Romæ.* Et invenies quoque in *l. Uxorem.* §. *ult. D. de leg.* 3. *l. Cum vero.* §. *Cum quidam. D. de fid. lib.* Infantem dici non pro minore septennio, sed pro quolibet puero, vel puella: verum ad rem. Ex hac lege, ut dixi, extraneus hæres si infans sit, hæreditatem sibi delatam, necdum aditam transmittit in patrem, vel potius de ea adeunda, vel non, jus potestatemque deliberandi transmittit in patrem: et hæc est prima Constitutio Theodosii. Secundo loco idem Theodosius constituit in *l. un. inf. de his qui ante ap. tabul.* quæ confirmatur a Justiniano in *l. un.* §. *In novissimo. inf. de cad. toll.* constituit, inquam, ut hæreditatem parentum cujuscunque sexus, vel cognationis delatam liberis, liberi licet sint eis extranei hæredes, puta matri, aut avo materno, aut proavo materno, aut patri manumissori, ut, inquam, eam hæreditatem etiam non aditam ante apertas tabulas testamenti, id est, etiam clausis testamenti tabulis, sive sint ex parte hæredes scripti, sive ex asse, et sive scientes sive ignorantes eam sibi delatam esse, vita decesserint, ut eam transmittant non in quoscumque hæredes, sed in liberos suos,

sive eos habeant in potestate, sive non: hæc est constitutio 2. Theod. Quæ etiam suos fines habet: nam est tantum de hæredit. parentum, ut eam liberi etiamsi non adierint, vel jus deliberandi de ea transmittant ad hæredes, et adhibitus est alius finis et modus, ut non ad omnes hæredes, sed ad liberos tantum, vel suos, vel emancipatos. Tertia autem constitutio, quæ jus transmissionis, quod proprium erat suorum, aliqua ex parte communicavit extraneis hæredibus, est constitutio Justiniani, id est, *l. Cum in antiq.* quæ confirmatur etiam in *d. §. In novissimo*, et dat etiam ea constitutio omnibus extraneis hæredibus, qui modo sciverint hæreditatem sibi delatam, ut etiam nondum aditam vel agnitam hæreditatem, vel jus, et arbitrium deliberandi, si moriantur, transmittant non tantum in patrem, vel liberos suos, sed in quoscumque hæredes, etiam extraneos, non quidem quocunque tempore moriantur, et hic est alius modus, quem adhibet constitutio Justiniani sed si moriantur intra annum antequam decreverint de hæreditate. Nam post annum, non agnitam hæreditatem non transmittunt. Igitur his duobus finibus hæc constitutio circumscribitur: unus est, ut sciverint sibi delatam hæreditatem, alter, ut eam non transmittant, nisi post annum, numerandum ab eo die, quo sciverint sibi delatam hæreditatem: et præterea apparet inde hanc *l. Cum in antiq.* deliberationi petendæ præstituere annum tam hæredi, quam hæredi hæredis, quod notandum est, neque existimandum est ei derogari per *l. ult. § Sed quia hoc tit.* quia ibi cavetur, quod heri etiam dixi ne ea non largius tempus princeps, ne novem mensibus largius tempus judex det ad deliberandum: ex hac autem *l. Cum in antiqu.* hæres, vel hæres hæredis a die, quo prior hæres scivit sibi hæreditatem delatam, intra annum tantum admittitur ad petendam deliberationem, non post annum: denique hic præfinitur tempus petendæ deliberationis: tempus, in quod dari deliberatio potest. Et notandum est secundum hanc *l.* accipiendum esse quod ait *l. Si infanti*, infantem, qui patrem non habet, hæreditatem, aut deliberandi jus, si ante eam aditam decesserit, non transmittere eam in hæredem suum, si tutorem non habeat, vel si, ut dixi, tutor ejus nomine ut potuit non adierit hæreditatem, id inquam, ita verum est si infans moriatur post annum a die, quo tutor ejus scivit ei extranei delatam esse hæreditatem. Nam si intra annum moriatur ex hac *l.* jus deliberandi transmittet in quemcumque hæredem suum, et ita eam partem legis *Si infanti.* esse accipiendam ex l. seq. declarat aperte Novel. 158 atque ita tres sunt constitutiones, quæ quod ad jus transmittendi pertinet, jus, quod sui hæredes habent præcipuum, ad aliquid communicant etiam extraneis hæredibus: alioquin potiora semper jura habent sui hæredes in transmissionis causa, et notandum etiam exhæredatos in transmissionis causa potiora jura habere, quoniam sui hæredes futuri erant, si exhæredati non fuissent. Nam exhæredatio abscindit jus sui hæredis, *l. Filium. §. Videamus. D. de bonor. poss. contra tab. l. 1. §. Post. suos. D. de suis et legit. hæred. l. Si quis posthumos. §. Si filium. D. de lib. et post.* sed quia exhæredati liberi possunt rescindere exhæredationem, et totum testamentum, in quo scripta est, si agant querela inofficiosi testamenti, et obtineant adversus hæredem scriptum, ideo quasi assumitur pro suis hæredibus, ut si interim moriantur, querelam inoff. testamenti transmittant in hæredes suos, modo si vel comminati sint se acturos querela inoff. testamenti, ut appareat eos noluisse se abstinere bonis paternis, vel etiam si litem denuntiarunt hæredi scripto, vel si ei dederint libellum conventionis: comminatio sufficit, vel libelli datio, sive editio actionis, vel denuntiatio, ut transmittant querelam in hæredes, quam nondum contestati sunt tamen quæ omnia non desideraremus ab hærede suo. Sed quia exhæredatus est, et exclusus jure sui, interim dum judicetur de ejus meritis, modo processerit comminatio vel denuntiatio, vel libelli datio, querelam transmittit in quoscunque hæredes suos, quam tamen non transmitteret si suus futurus non erat, nisi post litem contestatam, vel etiam post agnitam bonorum possessionem, litis de inofficioso ordinandæ causa, vel post cœptam et præparatam controversiam hæreditatis, quæ non sunt tamen necessaria in eo, qui suus futurus erat ut transmittat querelam, quia denuntiatio, vel sola comminatio, vel libelli datio sufficit, in *l. 6. §. ult. et l. 7. D. de inoffic. testam. l. 5. sup. de inoff. testam.* et hoc quidem si hæres scriptus in testamento adierit, a quo tempore demum incipit actio inofficiosi testamenti: nec enim nascitur ante aditam hæreditatem, quoniam datur contra hæredem, non contra lignum, sicut bonorum possessio contra tabul. quæ competit etiam ante aditam hæreditatem, quia, ut dicitur, est contra lignum, non contra hæredem, *l. Quod dicitur. D. de bon. poss. cont. tab.* Querela est contra hæredem scriptum: ergo ea agi non potest, antequam hæres aliquis extiterit, cum quo exhæredatus congrediatur, et de hæreditate litiget: ergo ubi hæres scriptus adiit, et quæratur an exhæredatus, qui interim moritur, querelam transmittat, utemur superiori distinctione ejus, qui suus futurus erat, ab eo, qui suus futurus non erat, quoniam facillime ille transmittit querelam: verum si is vel ille moriatur deliberante hærede, *il n'y a point de partie encore*, hoc casu placet distinctio, ut querelam inofficiosi transmittant non in hæredes quoscunque, sed in liberos tantum, in *l. Filius. in l. penult. §. ult. D. de inoff. testam.* atque ita explicatæ sunt duæ leges, *Si infanti.* et *l. Cum in antiquioribus.*

## *Ad L. XX. et XXI.*

L. XX. *Quidam elogio condito hæredem scripsit in certas uncias, et post certa verba testamenti eundem in alias uncias, vel totas, vel quantascumque, et tertio, vel in aliam partem hæreditatis, vel in quemdam unciarum modum: ille autem unam institutionem, aut duas admittens, unam, vel duas, vel quantascunque repudiandas esse censuit: quærebatur apud veteres, si hoc ei facere permittitur. Similique modo dubitabatur, si impuberem quis filium suum hæredem ex parte instituit, et quendam extraneum in aliam partem, quem pupillariter substituit: et postquam testator decessit, pupillus quidem patri ejus hæres extitit, extraneus autem hæreditatem adiit: et postea adhuc in prima ætate pupillus constitutus ab hac luce subtractus est, et pupillaris substitutio locum sibi vindicavit. Cumque substitutus eandem partem admittere noluit, quæsitum est, si potest jam hæres ex principali testamento factus, pupillarem substitutionem repudiare. Utramque igitur dubitationem simul decidendam esse censemus. Placuit etenim nobis, sive in institutione, sive in pupillari substitutione, ut vel omnino admittatur, vel omnia repudientur, et necessitas imponatur hæredi particulari facto, vel aliam, aut alias partes hæreditatis admittere, vel etiam substitutionem pupillarem. Dat. prid. Calend. Mai. Constantin. post consulatum Lampadii et Orestis VV. CC.*

L. XXI. *Cum aliquis scripsit hæredem eum, qui de sua conditione et, qui dominium ejus vindicabat, in judicio adversabatur: is autem, qui dominum se esse dicebat, adire eum hæreditatem imperabat, ut acquisitio hæreditatis per eum celebraretur, indignatus est quasi domino ei parere: dubitatio veteribus exorta est: si quæ pœna imponatur hujusmodi insolentiæ. Veteres in multas trahuntur sententias, sed nos eorum discordiam sic esse decidendam censemus, ut distinctio subtilis causæ si imponatur: et si quidem ita scripta est institutio. Illum servum illius hæredem* esse volo: *quia apertissimum est, intuitu domini institutionem esse conscriptam, necesse sit omnimodo per competentem judicem eum compelli adire quidem hæreditatem, et eam acquirere: nullo autem ex post facto subjici gravamini, si liber pronuncietur, sed omne sive lucrum, sive damnum ad eum redundare, qui in servitutem eum trahebat, et denegari ei, et adversus eum omnes hæreditarias actiones, nullo ei ex hoc præjudicio generando. Sin autem quasi liber institutus est, nulla domini, vel servi mentione in institutione habita: tunc nullo compelli modo eum adire hæreditatem, nec denegari ei liberale judicium: sed et hæreditatem per suum jus decurrere, et liberale judicium suam expectare sententiam, sive agente eo, sive pulsato: et si quidem servus pronuncietur, tunc domino suo hæreditatem acquirit: sin autem liber, eam adipiscatur, si adire maluerit. Dat. Cal. Mai. Constantinopoli, post consulatum Lampadii et Orestis VV. CC.*

Exponam legem 20. *Quidam elogio.* et *l. seq.* id est 21. Species legis 20 hæc est. Quidam Lucium Titium in eodem testamento ex pluribus partibus hæredem scripsit. Primo loco ex semisse, alio ex triente, alio ex sextante, et defuncto testatore, vult L. Titium unam partem, vel duas repudiare, et aliam amplecti, vult scindere judicium defuncti: quæritur an possit? et lex ait non posse, et omnino eum debere vel repudiare judicium defuncti, vel omnino amplecti, honorem delatum sibi non fastidire superbe et inconstanter. Itaque unam partem repudiando omnes amittit, vel unam partem adeundo omnes acquirit, ut *l. 2.* et *l. Si solus. D. de acquir. hæred.* Una enim est hæreditas, quamvis data sit per partes: unam autem hæreditatem scindere est incongruum, et inconstans nimis, varietas est, et inconstantia non ferenda. Nam et ita unum legatum scindi non potest, puta, ut quis rei legatæ partem velit, partem nolit. Nam et agnita parte unius rei legatæ, totam videtur, rem agnovisse, *l. 4. l. Si cui res. D. de leg. 2.* Et ab hæreditate exemplum pervenit ad legatum, ut eleganter ait Paulus 2 *Sentent. de leg.* ut quemadmodum una hæreditas non potest scindi ab ipso hærede, cui delata est, partim probato, partim improbato honore defuncti, ita nec unum legatum scindi posse. Nam et legatum honor est. Subjicitur in hac l. similis quæstio ei, quam eodem libro Ulpianum tractasse apparebit, conjuncta *d. l. 2. de acquir. hæred.* cum *l. Sed si plura. § Filio. D. de vulg. sub.* Species hæc est; pater filium impuberem, quem habuit in potestate ex parte hæredem scripsit, et L. Titium extraneum ex alia parte, eundemque L. Titium filio impuberi substituit pupillariter in 2 casum: existente casu substitutionis, puta mortuo filio intra pubertatem, quæritur an L. Titius possit amplecti hæreditatem patris pro ea parte, ex qua scriptus est hæres, vel qui jam amplexus est hæreditatem patris pro ea parte, an possit postea delatam sibi hæreditatem pupilli ex substitutione pupillari repudiare? Denique an possit patris hæreditatem amplecti, et pupilli hæreditatem repudiare et ita dividere judicium defuncti, et unum testamentum. Nam patris et filii testamentum habetur pro uno *l. Patris. D. de vulg. substitut.* et ait similiter non posse eum amplecti hæreditatem patris, et pupillarem substitutionem repudiare, et vice mutata *d. §.* ait nec posse eum patris hæreditatem amplecti, et repudiare substitutionem, id est hæreditatem filii impuberis: et huic tamen sententiæ æquissimæ et vehementer obstare videtur *l. Si filius qui patri. D. de vulg. substitut.* et *l. Filius. D. de acquir. hæred.* In quibus ostenditur hæredem institutum, et substitutum pupillo filio testatoris, posse separare bona, vel hæreditatem, et patris hæreditatem omittere, pupilli autem hæreditatem complecti: quod quis non videt adversari sententiæ hujus l. omnimodo. Sed ne vos diutius morer in ea re, quæ non est difficilis, animadvertendum est, aliam esse speciem hujus legis, longe aliam earum legum, quæ objiciuntur. Nam hic agimus de cohærede cohæredi filio impuberi testatoris substituto pupillariter, hic non potest repudiare hæreditatem patris, et amplecti hæreditatem pupilli ex substitutione pupillari quia repudiata hæreditate patris, jam non sunt duæ hæreditates, sed una hæreditas, quæ coaluit in personam pupilli cohæredis, cui portio a substituto cohærede repudiata accrevit, ut substitutus ille amplectendo substitutionem pupillarem, plane etiam amplectetur bona patris, quæ repudiavit. Itaque necesse est, vel eum habere utriusque bona, vel neutra, et idem evenit in specie

*l. Si ius ex parte. D. de acq. hæred.* quæ talis est. Quidam me instituit ex sextante, id est duabus unciis, Titium ex dextante, et me substituit Titio vulgariter, si non esset hæres Titius: ergo repudiavi institutionem meam, Titius æque repudiavit institutionem suam, ut sit locus substitutioni vulgari: et licet repudiaverim institutionem meam possum adire ex subst. vulgari, quæ locum habet, et si adiero assem consequar. Ergo non tantum dextantem, ex quo Titius fuit hæres scriptus, sed etiam sextantem, quem repudiavi, vel etiam si adiero sextantem ex institutione mea Titio repudiante, mihi invito obveniet portio Titii, id est dextans, ut *l. Si quis hæres institutus. D. de acq. hæred.* et sic habebo assem: aut si nolim dextantem Titii amplecti ex substitutione vulgari, debeo recedere a sextante, quod adivi: atque ita fit ut quod per meam personam habere non possim, habeam propter alium, id est, propter cohæredem, ut in *l. Cum hæreditate. D. eod. tit.* Nam per me non possum quod semel repudiavi, adire postea, vel quod semel adivi, repudiare postea: sunt enim ista principia juris, sed propter alium, sive occasione alterius sæpe fit, ut repudiem quod adivi, et retro ut adeam quod repudiavi, ut puta obveniente mihi portione cohæredis, si eam noluero, et recedere debeo a mea portione, licet eam adiverim, vel etiam obvenientem mihi portionem cohæredis, si velim amplecti, debeo etiam meam amplecti portionem, licet eam repudiaverim, ne scindatur judicium testatoris ne fiat pro parte testatus, pro parte intestatus, destituto pro parte testamento, nec tota hæreditate complexa: et hæc de specie hujus legis. Longe alia est species legum, quæ objiciuntur, *d. l. Si filius.* et *l. Filius.* Nam in eis legibus proponitur filius a patre, in cujus fuit potestate, hæres institutus ex asse, vel ex parte, et substitutus pupillariter alii filio impuberi exhæredato, id est, patri suo filius, qui hæres institutus est, si abstineat se hæreditate patris beneficio Prætoris, etiamsi sit institutus ex asse, non ideo corruit substitutio pupillaris quia per abstentionem non desinit esse hæres: sed desinit tantum rem habere: est igitur hæres sine re, et nudum nomen hæredis, quod notandum. quod retinet etiam qui abstinuit se beneficio Prætoris, quia Prætor non potest efficere, ut qui semel hæres extitit jure civili, desinat esse hæres. Ergo et qui abstinuit se, hæres est, *l. 2. §. Sed si sint sui. D. ad Tertul. l. 6. §. pen. D. de bonis liber. l. Cum quis. §. Sed etsi suus. D. de Adsc. libert.* et nudum nomen hæredis conservat substitutionem pupillarem, id est, ἀνάφαντος, hæredis sola, et omnia, quæ in testamento scripta sunt, *d. l. Si filius. l. Sciendum. D. de man. test. l. Si post mortem. D. de leg.* 1. Et hæc est alia vis ἀνάφαντος, sive existentium: ergo in ea specie etiamsi filius hæres institutus ex asse abstineat se, non ideo minus valet substitutio pupillaris. Quod si is filius sit institutus ex parte, plusquam manifestum est a cohærede, qui adit, sustineri testamentum principale, id est, testamentum patris: et pupillare igitur, quod paterni pars et sequela est. Verum potest filius ipsemet etiamsi abstinuerit se hæreditate patris, ut est proditum in illis legibus, quæ objiciuntur nostræ constitutioni, potest, inquam, fratris hæreditatem amplecti ex substitutione pupillari, etiamsi se abstineat bonis patris, et ita separare bona: quia scilicet omnino habiturus est hæreditatem fratris ab intestato, et frustra repelleretur a substitutione pupillari, qui mox ad bona pupilli venturus est ab intestato, ut non sit ei invidenda separatio bonorum, quam lex induceret ab intestato, quæ est ratio illarum legum, expressa in *d. l. Si filius.* Verum rursus illis legibus objicitur, retenta eadem specie *l. Quæsitum. D. de acq. hæred.* quæ hæredem institutum ex asse, et substitutum pupillo exhæredato, quæ est species illarum legum, ostendit alligari hæreditati paternæ, etiamsi eam omiserit, sive abstinuerit se, si quidem velit amplecti hæreditatem pupillarem. Denique hanc non posse amplecti, qui nec illam amplectatur, illiusque onera sustineat. Ergo non posse separare bona: quod tamen superiores leges permittunt. Eam *l. Quæsitum* sequitur illa lex *Filius* cui objicitur ut non sit verisimile inter leges ita vicinas ullum esse dissidium: et observandum illam legem *Filius*, loqui de filio hærede instituto ex asse, aut ex parte, nihil refert. et substituto fratri impuberi exhæredato, quem dicit, spreta hæreditate patris, posse amplecti hæreditatem fratris exhæredati. At *l. Quæsitum*, cum non sit palam de filio, proculdubio accipienda est de extraneo, hærede instituto ex asse, non ex parte, et substituto filio impuberi testatoris exhæredato, quo repudiante hæreditatem patris, certe corruit substitutio pupillaris: quia ubi principale testamentum non consistit, nec pupillare valere potest, et ita traditur in hac eadem specie *l. Sed si plures. §. Si ex asse. D. de vulg. sub.* extraneo igitur hærede repudiante, corruit substitutio pupillaris, et ideo ex ea venire non potest, sed si præoptet habere hæreditatem pupilli, si affectet nimis hæreditatem pupilli, debet subire libens onera hæreditatis paternæ, licet eam repudiarit. Hæc est sententia edicti, *si quis omissa causa testamenti.* Quod si ille extraneus sit hæres institutus ex parte, quia a cohærede, qui adit, sustinetur testamentum patris, et filii, per consequentias, hoc casu potest sine metu onerum hæreditatis paternæ, repudiata hæreditate paterna, amplecti substitutionem pupillarem. Igitur in extraneo distinguitur utrum sit institutus ex asse, an ex parte: in filio qui est suus hæres non distinguitur: et hæc est sententia *d. l. Quæsitum*, qua hac ratione explicata, satis apparet nullam ei cum l. vicina esse discordiam. et nihil est præterea, quod huic l. 20. addi, vel detrahi possit. Quæstio *l. pen.* hæc est: an is, qui est in possessione libertatis, cogatur adire hæreditatem sibi delatam jussu ejus, qui se dominum ejus dicit, quique eum petit in servitutem præjudiciali actione instituta. Et eleganter in *l. pen.* Justinian. ita distinguit: aut ille homo institutus est propter dominum, ut loquitur *l. Attius. §. pen. D. de acq. hæred.* id est, contemplatione domini, hoc modo: *ille servus Titii hæres esto*: hoc casu cogitur adire per judicem, jussu ejus, qui se dominum dicit pendente liberali causa, et ei intelligitur acquiri hæreditas, quæ etiam contemplatione ejus fuit relicta servo velut servo, et postea is liber pronuntietur, liberabitur oneribus hæreditariis, cum res sit acquisita ei, cujus contemplatione fuit relicta, et ita etiam liber homo, qui bona fide servit, si quasi jussu domini adierit, non obstringitur oneribus hæreditariis, quia veluti ex necessitate adiit, non sua sponte, sed coactus quasi alieno periculo, non suo, *l. Qui pot. t. §. 1. D. de acq. hær. l. Liber homo in princip. D. de hæred. instit.* Sed si ille sit hæres institutus ut liber, nulla facta mentione domini, aut servi, hoc modo: *ille hæres esto*: non cogitur adire pendente liberali judicio, cum sit institutus ut liber, et exitus liberalis judicii declarabit sibi, an domino, adeundo, eam hæreditatem acquirat, hæc est sententia l. *pen.* Cui tantum objicitur *l. 3. de hæred. instit.* adducta ab Accursio perperam, quod lex dicat, servum, quamvis jubente domino, posse nolle adire: nec igitur compelli posse adire, hoc vero pugnat ne cum *l. pen.*? Minime, et idem vult. *l. pen.* in 2. parte, et in ea ipsa specie, quæ proponitur in *d. l. 3* servum fuisse institutum ut liberum, nulla facta mentione domini, aut servi, ac merito eum posse nolle adire, quamvis jubente domino, maxime si habeat substitutum vulgarem datum in hunc casum, *si nolit esse hæres*, in cujus arbitrio testator existimabat posse velle adire, et non adire: igitur tantum abest, ut *d. l. 3.* pugnet cum hac *l. penult.* cum maxime consentiat.

## *Ad L. ult.*

*Scimus jam duas esse promulgatas a nostra clementia constitutiones: una quidem de his, qui deliberandum pro hæreditate sibi delata existimaverit: aliam autem de improvisis debitis, et incerto exitu per diversas species eis imposita. Sed et veterem constitutionem non ignoramus, quam divus Gordianus ad Platonem scripsit, de militibus, qui per ignorantiam hæreditatem adierunt: quatenus pro his tantummodo rebus conveniantur, quas in hæreditate defuncti invenerint: ipsorum autem bona a creditoribus hæreditariis non inquietentur. Cujus sensus ad unam præfatarum constitutionum a nobis redactus est. Arma etenim magis, quam jura scire milites sacratissimus Legislator existimavit. Ex omnibus itaque istis unam legem colligere nobis apparuit esse humanum: et non solum milites adjuvare hujusmodi beneficio, sed etiam ad omnes hoc extendere: non tantum si improvisum emerserit debitum: sed etiamsi onerosam quis invenerit, quam adiit hæreditatem. Ita enim nec satis necessarium deliberationis erit auxilium, nisi hominibus formidolosis, qui et ea timent, quæ nulla digna sunt suspicione.*

§. 1. *Cum igitur hæreditas ad quendam sive ex testamento, sive ab intestato sit delata, sive ex asse: sive ex parte: si quidem recta via adire maluerit hæreditatem, et spe certissima hoc fecerit, vel sese immiscuerit, ut non postea eam repudiet: aut si indigent inventario, cum omnibus creditoribus suppositus sit, utpote hæreditate ei ex sua voluntate infixa. Similique modo si non titubante animo recipiendam, vel abstinendam esse crediderit hæreditatem, et apertissime intra trium mensium spatium, ex quo ei cognitum fuerit scriptum se esse, vel vocatum hæredem, si renuntiet: nullo nec inventario faciendo, nec alio circuitu expectando, sit alienus ab hujusmodi hæreditate, sive onerosa, sive lucrosa sit.*

§. 2. *Sin autem dubius est utrumne admittenda sit, nec ne defuncti hæreditas: non putet sibi esse necessariam deliberationem, sed adeat hæreditatem, vel sese immisceat: omni tamen modo inventarium ab ipso conficiatur, ut intra triginta dies post apertas tabulas, vel postquam nota fuerit ei apertura tabularum, vel delatam sibi ab intestato hæreditatem cognoverit, numerandos, exordium capiat, inventarium super his rebus, quas defunctus mortis tempore habebat: et hoc inventarium intra alios sexaginta dies modis omnibus impleatur sub præsentia tabulariorum, cæterorumque qui ad hujusmodi confectionem necessarii sunt, subscriptionem tamen supponere hæredem necesse est, significantem et quantitatem rerum, et quod nulla malignitate circa eas ab eo facta, vel facienda res apud eum remaneant: vel si ignarus sit literarum, vel scribere præpediatur, speciali tabulario ad hoc solum adhibendo, ut pro eo literas supponat, venerabili signo antea manu hæredis præposito, testibus videlicet adsumendis qui hæredem cognoscant, et jubente eo tabularium pro se subscribere, interfuerit.*

§. 3. *Sin autem in locis, in quibus res hæreditariæ, vel maxima pars earum posita est, hæredes abesse contigerit: tunc eis unius anni spatium a morte testatoris numerandum damus ad hujusmodi inventarii consummationem. sufficit enim præfatum tempus, et si longissimis spatiis distant: tamen placuit dare eis facultatem inventarii conscribendi, vel per se, vel per instructos procuratores, in loca, ubi res positæ sunt, mittendos.*

§. 4. *Et si præfatam observationem inventarii faciendi solidaverint, hæreditatem sine periculo habeant, et legis Falcidiæ adversus legatarios utantur beneficio: ut in tantum hæreditatis creditoribus teneantur, in quantum res substantiæ ad eos devolutæ valeant: et sic satisfaciant, qui primi veniant creditores: et si nihil reliquum est posteriores venientes repellantur: et nihil ex sua substantia penitus hæredes amittant: ne dum lucrum facere sperant, in damnum incidant. Sed et si legatarii interea venerint, eis satisfaciant ex hæreditate defuncti, vel ex ipsis rebus, vel ex earum forsitan venditione.*

§. 5. *Sin vero creditores, qui post emensum patrimonium nec dum completi sunt, supervenient, neque ipsum hæredem inquietare conceduntur, neque eos, qui ab eo comparaverint res, quarum pretia in legata, vel fideicommissa, vel alios creditores processerunt. Licentia creditoribus non deneganda adversus legatarios venire, vel hypothecis, vel indebiti conditione, uti et hæc, quæ acceperint, recuperare: cum satis absurdum*

*ut creditoribus quidem jus suum persequentibus legitimum auxilium denegari: legatariis vero, qui pro lucro certant, suas partes leges accommodare.*

§. 6. *Sin vero hæredes res hæreditarias creditoribus hæreditariis pro debito dederint solutum, vel per dationem pecuniarum satis eis fecerint: liceat aliis creditoribus, qui ex anterioribus veniunt hypothecis, adversus eos venire, et a posterioribus creditoribus secundum leges eas abstrahere, vel per hypothecariam actionem vel per condictionem ex lege, nisi voluerint debitum eis offerre.*

§. 7. *Contra ipsum tamen hæredem (secundum quod sæpius dictum est) qui quantitatem rerum hæreditariarum expendit, nulla actio extendatur.*

§. 8. *Sed nec adversus emptores rerum hæreditariarum, quas ipse hæres pro solvendis debitis, vel legatis, vendidit, venire ulli concedatur: cum satis anterioribus creditoribus a nobis provisum est, vel ad posteriores creditores, vel ad legatarios pervenientibus, et suum jus persequentibus.*

§. 9. *In computatione autem patrimonii damus ei licentiam excipere, et retinere quicquid in funus expendit, vel in testamenti insinuationem, vel in inventarii confectionem, vel in alias necessarias causas hæreditatis approbaverit sese persolvisse. Si vero et ipse aliquas contra defunctum habebat actiones, non hæ confundantur, sed similem cum aliis creditoribus per omnia habeat fortunam temporum: tamen prærogativa inter creditores servanda.*

§. 10. *Licentia danda creditoribus, seu legatariis, vel fideicommissariis, si majorem putaverint esse substantiam a defuncto derelictam, quam hæres in inventario scripsit, quibus voluerint legitimis modis, quod superfluum est, approbare, vel per tormenta forsitan servorum hæreditariorum secundum anteriorem nostram legem, quæ de quæstione servorum loquitur, vel per sacramentum illius, si aliæ probationes defecerint, ut undique veritate exquisita, neque lucrum, neque damnum aliquod hæres ex hujusmodi sentiat hæreditate: illo videlicet observando, ut si ex hæreditate aliquid hæredes surripuerint, vel celaverint, vel amovendum curaverint, postquam fuerint convicti, in duplum hoc restituere, vel in hæreditatis quantitate computare compellantur.*

§. 11. *Donec tamen inventarium conscribitur: vel si res præsto sint, intra tres menses, vel si abfuerint, intra annale spatium secundum anteriorem distinctionem, nulla erit licentia neque creditoribus, neque legatariis, vel fideicommissariis, eos vel inquietare, vel ad judicem vocare, vel res hæreditarias, quasi ex hypothecarum auctoritate vindicare: sed sit hoc spatium ipso jure pro deliberatione hæredibus concessum; nullo scilicet ex hoc intervallo creditoribus hæreditatis citra temporalem præscriptionem præjudicio generando.*

§. 12. *Sin vero postquam adierint, vel sese immiscuerint, præsentes, vel absentes inventarium facere distulerint, et datum jam a nobis tempus ad inventarii confectionem effluxerit: tunc ex eo ipso, quod inventarium secundum formam præsentis constitutionis non fecerint, et hæredes esse omnimodo intelligantur, et debitis hæreditariis in solidum teneantur: nec legis nostræ beneficio perfruantur, quam contemnendam esse censuerunt.*

§. 13. *Et hæc quidem de his sancimus, qui deliberationem nullam petendam esse curaverint: quam putavimus quidem penitus post hanc legem esse supervacuam, et debere ei derogari. Cum enim liceat eis et adire hæreditatem, et sine damno ab ea discedere ex præsentis legis auctoritate: quis locus deliberationi relinquitur? Sed quia quidam vel vana formidine, vel callida machinatione, pro deliberando nobis supplicandum necessarium esse existimant, quatenus eis liceat annale tempus forte vereri, et hæreditatem inspicere, et alias contra eam machinationes excogitare, et eandem deliberationem flebilibus adortionibus, repetita prece sæpius accipere: ne quis nos putaverit antiquitatis penitus esse contemptores, indulgemus quidem eis petere deliberationem, vel a nobis, vel a nostris judicibus: non tamen amplius ab imperiali quidem culmine, uno anno, a nostris vero judicibus novem mensibus: ut neque ex imperiali largitate aliud tempus eis indulgeatur: sed et si fuerit datum, pro nihilo habeatur. Semel enim, et non sæpius eam peti concedimus.*

§. 14. *Sin autem hoc aliquis fecerit, et inventarium conscripserit (necesse est enim omnimodo deliberantem inventarium cum omni subtilitate facere) non liceat ei post tempus præstitutum, si non recusaverit hæreditatem, sed adire maluerit, nostræ legis uti beneficio: sed in solidum secundum antiqua jura omnibus creditoribus teneatur. Cum enim gemini tramites inventi sint: unus quidem ex anterioribus, qui deliberationem dedit: alter autem rudis, et novus a nostro numine repertus, per quem adeuntes sine damno conserventur, electionem ei damus, vel nostram constitutionem eligere, et beneficium ejus sentire: vel si eam aspernandam existimaverit, et ad deliberationis auxilium convolaverit, ejus effectum habere: et si non intra datum tempus recusaverit hæreditatem, in omnibus in solidum debitis hæreditariis teneatur: et non secundum modum patrimonii, sed etiam si exiguus sit census hæreditatis, tamen quasi hæredem eum in totum obligari, et sibi imputet, qui pro novo beneficio vetus elegerit gravamen, et ideo ad ipsam deliberationis dationem, et divinum rescriptum super hoc promulgatum, hoc adjicere volumus, ut sciant omnes, quod omnimodo post petitam deliberationem si adierint, vel pro hærede gesserint, vel non recusaverint hæreditatem, omnibus in solidum hæreditariis oneribus teneantur. Si quis autem temerario proposito deliberationem quidem petierit, inventarium autem minime conscripserit, et vel adierit hæreditatem, vel minime eam repudiaverit, non solum creditoribus in solidum teneatur: sed etiam legis Falcidiæ beneficio minime utatur. Quod si post deliberationem recusaverit, inventario minime conscripto: tunc res hæreditarias creditoribus, vel his, qui ad hæreditatem vocantur, legibus reddere compelletur: quantitate earum sacramento res accipientium manifestanda, cum taxatione tamen a judice statuenda.*

§. 15. *Notissimum autem est hac constitutione, quæ omnes casus continet, nostris constitutionibus jam pro iisdem capitulis promulgatis esse derogatum, quarum altera etiam Gordianæ constitutionis sensus continebatur. Cum enim ampliore tractatu habito, melior exitus inventus sit, et tribus constitutionibus in unum congregatis, unus appareat et in milites, et in alios omnes jacens probabilis articulus: ea propter ex anterioribus inquietari nostro subjectos imperio non patimur: scilicet ut milites etsi propter simplicitatem præsentis legis subtilitatem non observaverint, in tantum tamen teneantur, quantum in hæreditate invenerint. Quam, patres conscripti, in hujusmodi casibus in posterum obtinere sancimus. Dat. 5. Calend. Decembr. Constantinop. post consulatum Lamp. et Orest. VV. CC.*

Oratio est Justiniani ad Senatum, quam idem Justinianus valde nobis commendat, dum eam dicit esse æquissimam, et nobilissimam in §. *Sed nostra. Instit. de hæred. qual. et diff.* usu certe frequentissima observatio est, et diligentissima, adeo ut ab ea aberrare sit amittere commodum, quo ex ea hæredes afficiuntur. Nam et sic semper novæ servantur constitutiones strictius, et diligentius, ut si vel tantillum ab eis aberres, nihil ex illis petere possis: et finis hujus constitutionis omnimodo est hæredes periculo aditionis, vel immistionis omnimodo liberari, ne posthac cunctentur adire, vel immiscere se bonis metu onerum defuncti. Nam aditio, vel immistio est quasi contractus, qui hæredes obligat æri alieno defuncti, etiamsi sit exigua hæreditas, hæredem implicat omnibus negotiis hæreditariis, omnibus oneribus etiam supra vires hæreditatis, si forte hæreditas non sit solvendo, si exiguus sit census hæreditatis in *l. 3. § ult. et l. 4. D. quibus ex causis in poss. eatur, l. 8. D. de acq. hæred.* Et hoc est, quod dicitur omnem hæreditatem esse solvendo, quæ hæredem invenit, l. *Libertus. D. de bonis lib. l. Quæ dotis. D. sol. matrim. l. Si quis locuples. D. de manum. test.* quia scilicet hæres de suo solvit, si quod morientis fuerit, non sufficiat solvendis creditoribus demortui: cur enim temere adivit, et inconsiderate, et inconsulto, non bene excussis facultatibus defuncti? Quamobrem etiam atque etiam ii, quibus defertur hæreditas aliqua plerumque consultant, et deliberant adire bona, vel miscere se bonis debeant, necne. Nam post immistionem, vel aditionem sera pœnitentia est, si sunt majores annorum 25. Nam majoribus non potest dari venia, ne teneantur supra vires hæreditatis, ne teneantur in solidum, non spectato modo hæreditatis: non possunt etiam majores restitui in integrum abstinendi causa, *l. 10. h. t.* Igitur priusquam adeas, deliberare opus est maxime, ait in §. *Extraneis. Inst. de hæred. qual. et diff.* qui locus est singularis *il n'y en a pas autre part*, refertur, Divum Adrianum etiam majori 25. annis, qui temere adierat damnosam hæreditatem, veniam dedisse, ne teneretur supra vires hæreditatis, cum scilicet post aditionem grande æs alienum emersisset, quod latebat aditæ hæreditatis tempore. Sed hoc beneficium Adriani, ut ait, fuit personale, id est, datum fuit certæ personæ, non fuit generale: ergo in exemplum trahi non debet: qui locus maxime facit ad §. *Sed quod Principi. Inst. de jur. nat.* cum ait personalia beneficia principis non trahi in exemplum, debes enim ad illum locum apponere exemplum ex d. §. *Extraneis.* ex eo rescripto Adriani: deinde vero Gordianus Imperator generaliter idem beneficium dedit militibus, non etiam paganis, ut si milites forte per ignorantiam adiissent damnosam hæreditatem, non tenerentur supra vires hæreditatis ejus, non compellerentur de suo satisfacere creditoribus hæreditariis, sicut tenentur pagani, qui inconsulte adiverint sibi delatam hæreditatem, veniam dari simplicitati militum. Postea Justinianus paganis quoque non omnimodo sed aliquatenus subvenit hac in re, promulgatis duabus constitutionibus, quarum mentionem fecit initio l. ult. quæ scilicet fuerunt in priori editione Codicis: non sunt in hac posteriore editione, quia eis derogavit l. ult. quam interpretamur: et una constitutio fuit de hæredibus, qui petunt tempus ad deliberandum, altera fuit de debitis hæreditariis, quæ ex improviso emergunt post aditionem hæreditatis: sed utrique constitutioni, ut dixi, derogat Justinianus in hac l. ult. per quam viam aperit, qua omnibus hæredibus, qui modo suo beneficio uti volent, succurrat, ut sine mora deliberationis, sine consultatione ulla, sine metu onerum, sine periculo ullo, adeant sibi delatam hæreditatem, non solum si emergant improvisa debita, sed etiam, inquit, si onerosa inveniatur esse hæreditas, ut puta si inveniantur prædia hæreditaria debere immensas pensitationes fisco, et graviorem censum, ut in *Novel. 7. Authent. Sicut ut alienatio. sup. de sacros. Eccles.* Via, quam aperit Justinianus hæc est: ut hæres repertorium, sive inventarium faciat rerum hæreditariarum, atque ita pro quantitate tantum earum rerum subeat onera defuncti: hanc viam si insistat hæres et ita inventarium faciat, et adeat, nulla re suppressa ex fide bona, qua de re coargui potest ab iis quorum interest, ut in §. *Licentia. h. t.* recte dices eam hæreditatem non esse solvendo, quæ talem hæredem habeat, quoniam non tenetur supra vires inventario comprehensas ex fide bona. Triplex est via, qua adire possis, et immiscere te: alia est recta via, si adieris, vel immiscueris te intrepide, et incunctanter, ut simili via repudiare possis, vel abstinere te: alia est habita deliberatione hoc facias excussis bonis defuncti: sed utraque via est anceps, periculosa, et longe lucidior, et securior est hæc 3. via conficiendi inventarii, quam patefacit Justinianus in hac l. ult. Ita scilicet, ut a quo die scieris tibi hæreditatem delatam, adeas vel miscens te, et intra dies 30. incipias facere inventarium defuncti, præsentibus publicis personis, et iis, quorum interest, ut in Novel. 1. id, quod absolves intra alios 60. dies, adhibita subscriptione tua. Ergo intra tres menses non admodum requiro, ut incipias facere inventarium intra 30. dies: nam etsi post 30. dies cœperis facere, ut Bartolus docuit recte, et Paulus de Castro, modo id absolvas intra 3. menses, confectio inventarii pro justa et legitima haberi debet, quod est æquissimum. Ceterum 30. dies districte observandi sunt, alioquin non erit in te frui beneficio inventarii, quod quidem postea apparebit esse

multiplex et varium. Aditio, vel immistio plerunque præcedit confectionem inventarii, §. *Donec*: et tamen hæres interim dum dat operam inventario conficiendo, licet adierit, non potest conveniri a creditoribus hæreditariis, non magis quam si deliberaret, *d. §. Donec.* Quia nondum constat pro qua parte conveniri debeat, vel an conveniri possit. At confectionem inventarii, etiam potest sequi aditio, vel immistio: nam et sunt qui deliberant, necdum adeunt et tamen conficiunt inventarium, interim dum deliberant non ut exonerent se, et fruantur beneficio inventarii, ne teneantur supra vires hæreditatis; sed ut excutiant bona defuncti, et explorent, atque ita cautius deliberent de adeunda hæred. vel non, ut in §. *Sin autem hoc aliquis* in hac l. et hoc quidem casu is, qui deliberat, et inventarium facit, simul, si adeat, proculdubio tenetur insolidum omnibus creditoribus hæreditariis etiamsi non sufficiant bona defuncti, qui deliberavit, et post declarationem adiit, nec petiit beneficium Justiniani hac l. concessum, quo exclusa omni deliberatione exoneratur hæres, ne teneatur ultra quantitatem bonorum. Quia igitur ande hoc beneficio inventarii usus non est, sed inter moras deliberandi inventarium fecit, caret beneficio inventarii, et in hoc tantum ei prodest inventarium fecisse, ut legatariis, vel fideicommissariis non teneatur, nisi deducto ære alieno, et deducta Falcidia: cæterum creditoribus tenetur in solidum, etiamsi bona non sint solvendo: ubi autem hæres mavult repudiare hæreditatem, nihil attinet conficere inventarium, et est certissimum: sed ne res trahatur longius, repudiare debet intra 3. menses, qui decrevit repudiare, id est, apertissime debet repudiare intra 3. menses, qui hoc ita facere decrevit, nec morari diutius in eo exequendo, quod constituit semel, in §. *Similique modo. h. t.* et intra 3. menses similiter, ubi mavult adire, debet conficere inventarium, ut diximus. Nec quicquam obstat *d. §. Similique modo. l. Scimus. §. ult. sup. de inoff. testam.* quam objicit Accursius, quia scilicet illa lex est de hærede cunctante, et deliberante, et de die, in quem illa deliberatio datur qui est angustior in specie *d. l. Scimus. §. ult.* quam præscribatur in §. *Sed quia. h. t.* ne scilicet fiat longior mora filio nato infamia exhæredationis, qui acturus est querela inofficiosi test. adversus hæredem scriptum, qui non potest agere antequam is adierit: ergo ut mature adeat, nec diutius moretur filium defuncti exhæredatum, dantur ei tantum 6. menses ad deliberandum a judice, cum soleant dari novem ex §. *Sed quia.* Sed id facit odium exhæredationis. Ille autem §. *Similique modo*, non est de deliberante, sed de eo, qui certo consilio repudiare instituit, ut repudiet, non intra 6. menses, sed intra 3. menses, intra quos etiam concluditur inventarii conficiendi potestas, quo exemplo etiam Græci in Basilicis definiunt, et tutorem priusquam aggrediatur administrationem tutelæ, intra 3 menses debere conficere inventarium rerum pupillarium, et nominatim Harmenopulus 5. *Epit. tit.* 11. et sic etiam Leo Imperator in *Nov.* 115. ut mulier post mortem mariti, nisi velit amittere dotem, et lucra nuptialia, ut intra 3. menses, exemplo hæredis, conficiat inventarium rerum mariti, ne qua fraus fiat liberis, ut sæpe contingit, matres a morte mariti, non habita ratione pietatis debitæ liberis dilapidare pretiosa quæque mobilia, et monilia, ut inde possis statuere in confectione cujuscumque inventarii generaliter esse servandam præscriptionem 3. mensium: et notandum est angustiora esse tempora inventarii, quam deliberationis, nimirum inventarii trium mensium, et deliberationis novem mensium, in §. *Sed quia.* Et notandum etiam præscriptionem 3. mensium præscribi hæredi præsenti in eo loco, in quo sita est hæreditas: nam hæredi absenti ab eo loco, conficiendi inventarii datur annus a morte testatoris, ut sit f. §. *Sin autem.* et §. *Donec*: et placet valde, quod Accurs. notat in *d. §. Sin autem*, annum numerari a morte testatoris, videlicet si et hæres scierit sibi delatam esse hæreditatem, nam et iidem auctores Græci, idem Harmenopulus scribunt tres menses numerari a morte testatoris et tamen supra exigimus, ut concurreret scientia hæredis, ut sciret hæres sibi delatam hæreditatem. Ignoranti enim iniquum est cedere tempora vel anni, vel trium mensium, et ut huic quæstioni finem imponamus, notandum est tria esse potissimum beneficia inventarii. Primum hoc est, ut hæres non teneatur supra vires hæreditatis, ut sit hæres sine onere amittendi sui. Omisso inventario tenetur supra vires hæreditatis. Secundum beneficium hoc est, ut facto inventario hæres præstet legata, primo deducto ære alieno, *car il faut payer premierement les creanciers*, et ex reliquo deducta Falcidia: omisso autem inventario, quod valde novum est, hæres non tantum tenetur creditoribus in solidum, etiamsi non sufficiant bona defuncti, sed etiam legatariis tenetur in solidum, nec deducta Falcidia, nec habita ratione æris alieni, id est, etiamsi æs alienum defuncti absumat omnia bona, tamen hæres, qui noluit facere inventarium, præstat integra legata. Ea igitur præstat nec deducta Falcidia, nec deducto ære alieno, quod nunquam antea obtinuit, *l. 1. §. Denique, D. ad Treb ll.* Tertium et ult. beneficium hoc est, ut facto inventario non confundantur actiones, quas hæres habuit adversus defunctum id est, ut inter cæteros creditores defuncti et ipse numeretur, et ipse sibi solvat, quod defunctus debuit, et deducat etiam funeris impensas ante omnes æs alienum, et sumptum, quem fecit in insinuationem testamenti, ut ait in §. *In computatione. hac l.* ut sumptum, quem fecit in confectionem inventarii, *l'inventaire se fait aux depens de l'heritier*, et item sumptum, quem fecit in auctionem forte rerum hæreditariarum, ut ex pecunia inde redacta absolvat creditores hæreditarios in l. *Quod privilegium. D. d pos.* in *l. Quantitate. D. ad l. Falcid.* in *l.* 19. *in fine*, *D. ad Trebell.* *les frais des criées sont les premiers payés*, et deducit, ut dixi, omne quod sibi debuit defunctus: ergo aditione non confunditur actio, quam habuit cum defuncto, videlicet cum adivit facto inventario ex beneficio hujus legis: omisso autem inventario actiones confunduntur. At observandum est ab hac constitutione semper excipiendos esse milites, ut Gordianus voluit: nam etiamsi milites non faciant inventarium, non teneantur supra vires hæreditatis. Idem beneficium ex communi sententia interpretum datur etiam fisco: nam et fiscus non tenetur supra quantitatem bonorum quæ ei obvenerunt, *l. 1. §. An bona. D. de jure fisci.* Idem non datur minori 25. annis, qui non fecit inventarium, sed restitui potest in integrum, quod omiserit confectionem inventarii, ut liceat ei postea ex inventario adire. ex quæstionibus propositis in hac l. a doctoribus, una tantum mihi videtur digna honore quæstionum Quærunt an possit testator hæredi prohibere confectionem inventarii, ne scilicet utatur beneficio hujus legis, sicut videmus testatorem prohibere posse tutori confectionem inventarii in *l. ult. sup. arbitr. tut.* et sine controversia verum est, posse etiam hæredi interdici confectionem inventarii, quasi volente testatore, ut is hæres, quem scribit, subeat omnia onera hæreditaria, sive ea possint ferre sua bona, sive non, ut suscipiat tuendam famam defuncti, vel ut de suo solvat fidem defuncti, alioquin ut non sit hæres: nam invenio etiam ex Nov. prima Just. testatorem posse prohibere Falcidiam, ut hæres præstet solida legata sine diminutione, ut plenum sibi obsequium solvat, plenamque pietatem exhibeat, eam solam habiturus pro lucro, et vice lucri: et eodem argumento, eodemque modo poterit prohibere confectionem inventarii, et inde vero, quod recte prohibeat testator Falcidiam, quod non potuit prohibere olim, *l. Nemo potest. D. de leg.* 1. inde apparet legem Falcidiam esse valde recisam a Justiniano: nam non habet locum contra voluntatem defuncti, ut habuit olim, nisi vetuerit testator confectionem inventarii: item non habet locum, si hæres inventarium non fecerit, si adierit recta via, vel habita deliberatione, omisso inventario: et hæc sunt, quæ præcipue dici possunt in hac quæstione

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXI. De repud. vel abstin. hæredit.*

Sequitur tit. 31. *de repud. vel abst. hæred.* hic titul. opponitur superiori *de adeunda, vel acquir. hæred.* ita ut verbo *adeunda*, ex adverso respondeat verbum *repudiando*, et verbo *acquirenda*, verbum *abstinenda*. Quæ collatio demonstrat in tit. superiori, verbum *acquirenda*, proprie pertinere ad suos hæredes, qui immiscent se, id est, qui immistione acquirunt hæreditatem parentum, sicut in h. t. verbum *abstinenda*, constat proprie pertinere ad suos hæredes, quibus solis jus abstinendi prætor tribuit, et ita in *l. ult. §. Similique modo* tit. sup. *si repudiandam*, inquit, *vel adeundam hæreditatem esse crediderit.* Repudiatio autem est professio omittendæ hæreditatis, quæ fit in jure: nam repudiationem fieri in jure docet *l.* 3. et 4. *h. t.* et *l.* 1. *sup. de repud. bonor. poss.* Repudiationem fieri in jure, id est, apud prætorem, vel præsidem: jus est locus, in quo jus dicitur, *eamus in jus*, id est, ad prætorem: aditio quoque hæreditatis, ut opinor, fiebat in jure, in conspectu prætoris, quia est actus legitimus, l. *Actus. D. de reg. jur.* Nam et ea tantum tutoris datio, de qua ibi etiam agitur, est actus legitimus, quæ fit in jure, quod notandum, non quæ fit testamento: unde etiam recte assumes acceptilationem, et servi optionem in jure solemniter fieri solitas: de emancipatione non est dubium. Ii sunt quinque actus legitimi, qui enumerantur in *d. l. Actus*, qui omnes, ut dixi, olim peragebantur in jure. Duæ autem de repudianda, vel abstinenda hæreditate regulæ potissimum proponuntur in *h. t.* una regula hæc est: extraneum, qui semel adivit, vel suum hæredem, qui semel miscuit se rebus hæreditariis, postea eam hæreditatem repudiare non posse, etiamsi damnosa sit, nisi sit minor 25. annis, qui restituitur in integrum, ut se abstineat. Suo autem jure nemo quod acquisivit, repudiare potest, ut §. *Extraneis. Instit. de hæred. qual. et diff. l.* 1. §. *Hæreditatis. de success. edict. l. Titia. § Lucia. D. de leg.* 2. *et Paulus* 3. *Sent. tit.* 4. *in fine.* Altera regula hæc est: qui semel repudiavit, rursus ad ea bona, quæ repudiavit, reverti non potest, *l.* 1. *sup. de repud. bon. poss. l.* 9. *sup. t. proæ.* et *l.* 4. *hoc tit.* cujus l. 4. sententia hæc est: eum, qui semel acquisivit hæreditatem, postea renuntiando, vel repudiando eam hæreditatem nihil agere: ergo jus quod habuit retinere. Objiciebat aliquis, quod dicitur, *confessus in jure habere pro judicatis*, posita specie hujusmodi: hæres, qui adierat hæreditatem, dixit in jure, forte cum lis esset eum alio de hæreditate, se hæredem non esse. Interrogatus ab adversario, vel a prætore respondit, se hæred. non esse, qui tamen hæres erat, qui adiverat: vel immiscuerat se: an jus, quod acquisivit, amittit? Sic videbatur quibusdam quod confessi in jure pro judicatis habeantur, non etiam confessi extra jus, vel extra judicium ex 12. tab. *æris confessi, rebusque jure judicatis*: comparat confessum cum judicato, vel adæquat, ut in §. *Post rem. D. de re jud. l. Donari* 29. §. 1. §. *de don. l.* 1. §. *Proinde. D. si quid in fraud. patr. l.* 4. §. *pen. D. ad l. Jul. majest.* Ergo qui confessus est in jure se hæredem non esse, pro eo habetur, ac si judicatus esset hæres non esse. Res judicata habetur pro veritate, quamvis verum sit eum acquisivisse hæreditatem, et hæredem esse, et confessio igitur illius est habenda pro veritate, licet acquisiverit hæreditatem: sed respondet Imperator in *l.* 4. id quod vulgo dicitur, *confessum in jure pro judicato haberi*,

pertinere tantum ad hæredem, qui in jure confitetur se debere certam pecuniam, ut hic pro rite damnato habeatur: non pertinet autem ea sententia ad eum, qui falso negat se hæredem esse repudiandi causa post acquisitam hæreditatem: nam nec hac ratione, quod semel acquisivit repudiare potest, et hæc est sententia *l.* 4. hæc autem regula, *ut quod acquisitum est, repudiari non possit*: ita procedit, ut nemo id, quod acquisivit, possit repudiare per se, id est, per personam suam: nam propter alium sæpe fit ut repudiet, puta propter portionem cohæredis quæ ei defertur deficiente cohærede: nam si eam portionem cohæredis vacantem amplecti nolit, et a sua portione, quam adivit, recedere debet. Denique aut totum amplecti, aut a toto recedere debet, quod facit interventus vacantis portionis, et accessio illius, nec recedendi ab eo, quod semel amplexus est jus habet ex se, sed ex alio ex cohærede, qui portionem suam repudiavit, quod ostendit in *l. Quidam. sup. tit. prox.* et probat *l. Cum hæreditate.* et *l. Si tu ex parte. D. de acq. hæred.* item propter fideicommissarium Trebellianum sæpe fit, ut hæres, qui repudiavit, adeat hæreditatem, ut si rogatus sit restituere hæreditatem Titio, postulante Titio, etiamsi eam hæreditatem repudiaverit, per prætorem compellitur adire periculo fideicommissarii, et restituere hæreditatem, nec detracta Falcidia, maxime si res sit integra, id est, si nondum bona attigerint creditores hæreditarii, si nondum bona venierint: nam distractis bonis, et facta auctione rerum hæreditariarum, ne pupillus quidem hæres per prætorem compelletur adire, et restituere hæreditatem fideicommissario, nisi ex causa, et hæc est sententia *l. Nam quod.* §. 1. *ad Trebell.* in qua jam ostendi, et probavi cunctis, esse in Florentina perperam scriptum, *præceptorem*, pro *per prætorem compelli ad restitutionem.* Ergo si omnia sint in integro inque statu eodem, omnia, scilicet defuncti bona et negotia propter fideicommissum, id est, ne intercidat fideicommissum, hæres, tametsi repudiaverit, cogitur adire, et restituere, et ita propter fideicommissarium pleraque admittuntur, quæ alioquin non admitterentur: unum legatum scindi non potest: propter fideicommissarium scindi potest, ut si legatarius sit rogatus partem rei legatæ restituere, eam potest agnoscere, et restituere, alteram repudiare, quo genere scinditur legatum, et recte propter fideicommissarium, cui rogatus est restituere *l. Imperator Antoninus. D. de leg.* 2. et ita etiam, qui est incapax hæreditatis capiendæ, capit tamen hæreditatem propter fideicommissarium, cui rogatus est restituere, et eam adit *l. Cogi.* §. *Is qui solidum. D. ad Treb.* quia nihil honoris apud eum remansurum est, cum mox aditam hæreditatem sit fideicommissario restituturus, et ita, ut dixi, propter alium, vel per alium sæpe fit, ut qui repudiarent bona, ea sæpe adeant postea recte. Ac præterea hæc posterior regula ita est accipienda, ut quod quis repudiavit semel, rursus suo jure amplecti non possit, vel suo Marte: nam beneficio restitutionis in integrum minor 25. annis, qui hæreditatem repudiavit, eam postea adire potest, si res sit integra, id est, si bona defuncti nondum venierunt. Nam rebus distractis, et finitis omnibus negotiis hæreditariis, si velit beneficio restitutionis venire ad pecuniam partam laboribus substituti, ad quem post repudiationem ejus venit hæreditas, vel laboribus legitimi hæredis, qui explicavit omnia negotia hæreditatis, purgavitque hæreditatem omnem, repelletur, inquit *l. Quod si minor.* §. *Scævola. D. de minor.* ergo nec minor quidem, qui repudiavit, restituetur ut adeat, si res non sit integra: major autem 25. annis, qui repudiavit semel, rursus redire non potest ad bona, quæ repudiavit, neque suo jure, neque beneficio restitutionis in integrum. Nec quicquam obstat huic sententiæ *l. Filii. D. ad SC. Tertull.* quæ manifesto ait, filium, qui repudiavit matris hæreditatem intestatæ, postea mutata sententia eam hæreditatem adire posse, et pœnitentiam ejus admitti usque in annum. Sed eadem *l. Filii.* ostendit hoc fieri, sive permitti propter verba SC. Orfitiani, quo filius vocatur ad hæreditatem matris intestatæ exclusis agnatis matris; licet ipse matri sit cognatus, non agnatus, quia verba SC. sunt extensiva, nimirum etsi nemo filiorum mulieris hæreditatem volet, tunc proximi cognati hæredes sunto: verbum *volet*, est extensivum, vel παρατατικόν, id est tractum habet temporis, extenditur. Igitur ille sermo saltem in annum, in quem filius potest petere bonorum possessionem unde liberi, vel unde legitimi, intra annum pœnitentia admittitur, quoniam tacite in annum extenduntur verba Senatusconsulti; at ita etiam olim hærede instituto cum cretione, puta hoc modo, *in dieb. cent. prox. cernito, aditoque*, si hæres repudiasset intra centum dies, nihilominus poterat cernendo hæres fieri si supererant dies centum, quia spatium centum dierum ei datum est ad decernendum de hæreditate, ut interim liceat ei pœnitere, si initio forte repudiaverit, vel si initio forte adierit, quandiu supersunt centum dies, aut ex eo tempore dies aliquot. Et hujus rei est auctor Ulp. in *lib. reg. t.* 22. his igitur casibus exceptis, extraneus hæres, qui repudiavit, neque suo jure, neque beneficio restitutionis postea adire, vel amplecti bona potest: et notandum hac in re differentiam esse inter extraneum, et suum hæredem. Nam suus hæres etiam major 25. annis, qui repudiavit bona patris, postea se bonis immiscere potest, eaque amplecti, si res sit integra, id est, si nondum bona venierint, *l. Si quis suus. D. de jur. del.* nec necesse habet petere restitutionem in integrum eo nomine: sed si res sit integra, suo jure redire potest ad bona patris, quæ repudiavit: quod Justinianus ita limitat in *l. ult. hoc t.* ut si suus hæres sit major 29. annis, id est, si excesserit quadriennium, quod post impletos 25. annos, datur ad petendam restitutionem in integrum, ut *l. ult. supra, de temp. in integ. restit.* et res sit integra, intra triennium, ut dixi, tantum possit redire ad ea bona, quæ inconsulto repudiavit, vel si sit minor annis 29. æque impleto anno 29. intra triennium ad eadem bona redire potest: et

hæc est sententia *l. ult.* nec quicquam restat, quum ut exponamus *l.* 3. *hoc tit.* et ut intelligatur, cum ea sunt conjungendæ 4. *leges l.* 1. *sup. de repud. bon. poss. l.* 4. *sup. de postul. l. Transactio. sup. de transact.* et *l. Si filiusfam. de pet. hæred.* una fuit constitutio, quæ fuit discissa in 5. partes, quod inscriptio et subscriptio eadem indicat, quo argumento et artificio utimur sæpe in constitutionibus interpretandis, et invenio eodem uti Thalelæum in libro 45. Basilicon, dum docta conjectura ex inscriptione et subscriptione, conjungit *l. Si qua mulier. inf. ad Tertull.* cum *l.* 1. *sup. de secund. nupt.* porro ex conjunctione earum 5. *ll.* sive partium unius ejusdemque constitutionis, intelligimus esse differentiam inter filium præteritum, et emancipatum, quod filius suus præteritus injustum facit testamentum statim ab initio, *l.* 3. §. *Ex his. D. de injust. rup.* Emancipato autem præterito, testamentum valet, sed rescinditur per bonorum possessionem contra tabul. Quam tamen si emancipatus semel repudiaverit, rursus ad eam redire non potest, nec si dicat bonorum possess. in jure repudianti advocatum sibi non adfuisse, non potest hoc colore redire ad bonorum possessionem, quam repudiavit per causam absentiæ advocati sui, non potest ad quæstionem jam finitam reverti: hoc est quod ait *l.* 1. *sup. de rep. bon. poss.* et *l.* 4. *sup. de post.* Suus quoque hæres non potest reverti regulariter ad hæreditatem, quam repudiavit, nisi sit res integra, et intra triennium ut dixi supra: verum quæso quid sit dicendum si suus hæres miscuerit se bonis, atque ita acquisiverit hæreditatem parentis, an postea ab hæreditate recedere potest? an repudiare eam? ut utique videtur se miscuisse, si diu possedit bona, ut in *d. l. Si filiusfam., sup. de pet. hæred.* filius videtur miscuisse, et agnovisse hæreditatem patris, si injustum testamentum dixerit, in quo fuit præteritus, et egerit adversus hæredem scriptum de hæreditate: ergo et hoc casu eam hæreditatem repudiare non potest. At finge, quæ est species *l.* 3. post motam litem de hæreditate, filius in jure professus est transigendi animo, decidendæ litis causa, se eam hæreditatem ab hærede scripto non petiturum, quo genere videtur repudiasse hæreditatem, et recte: quia in jure professus est. Sed repudiatio nullius est momenti, quia quod acquisitum est, repudiari non potest. Transactio etiam nullius momenti est quia qui discedit a lite transigendi animo si nihil ei detur, vel promittatur, vel si ipse nihil retineat ex bonis, de quibus transigit transactio nulla est, et qui ita transigit, nihil agit. Nam transactio gratuita nulla est quæ fit, ut facta est in proposita specie nullo dato vel retento, vel promisso, ut ait *h. l.* 3. Quod etiam repetitur in *d. l. Transactio. sup. de transac.* Ergo in hac specie neque transactio, neque repudiatio valet: si pacisceretur donandi animo, non transigendi se non petiturum, valeret pactio, sed non ea mente pactus est, sed transigendi causa nullo dato, vel promisso, vel retento: non valet ergo: neque repudiatio valet, neque transactio, et addamus ad hæc ex *l.* 1. *et* 2. *hoc tit.* in suum hæredem, qui se abstinuit bonis, sive se abstinuerit suo jure, vel beneficio ætatis restitutus, creditoribus hæreditariis non dari actionem *l. Necessarios. D. de acquir. hæred.* neque in fidejussores ab eo datos, *l.* 88. *D. eod. tit.* et ita in *l.* 1. ait, *si paterna hæreditate te abstinuisti, ex persona patris conveniri te procurator meus prohibebit.* Ideo sit *procurator meus*, quia filius, qui se abstinuerat, conveniebatur a fisco, ex nomine a patre cum fisco contracto. Ergo judex competens, qui est, nunquam feret, ut conveniatur ex persona patris filius, qui se abstinuit, sed exigimus omnino, ut non sit ficta abstentio, ut absit fraus et simulatio omnis: nam, quod maxime notandum, si filius, qui se abstinuit bonis patris verbo tenus, per suppositam personam clanculum emat bona patris, quæ forte a creditoribus distrahuntur, perinde tenetur ac si miscuisset se, *l. Si is qui bonis. D. de acquir. hæred.* quia bona fide eam gessisse non videtur, qui per suppositam personam emit: et ita etiam in specie *l. Sicut.* §. *Sup. remcuam. D. quibus modis pignus vel hypoth. solv.* si creditor hypothecarius permittat debitori vendere hypothecam, sane solvitur hypotheca. Sed si vendita hypotheca debitor, cui venditio permissa est a creditore, eam repossideat, ut est recte scriptum Florentiæ, et in Basilicis, ἐὰν ἔλθῃ πάλιν εἰς τὸν χρεώστην, id est, *si post venditionem per interpositam personam fecerit debitor, ut mox eam rem repossideat*, jus hypothecæ solutum esse non intelligitur, quoniam non id fecit debitor, quod permiserat creditor, et ita etiam in 1. oratione Demosthenis adversus Onetorem: Καίτοι δεινὸν τῶν μὲν λέγειν ὡς ἀπετιμήσατο τὸ χωρίον, τῶν δ' ἀποτιμήσαντα αὐτὰ φαίνεσθαι γεωργοῦντα. id est. *non est consentaneum, ut qui dicit se prædium dedisse, et tradidisse pignori, cum tamen postea videri id prædium possidere, et excolere: non potest fieri sine simulatione et fraude aliqua.* Igitur filius, qui se abstinuit, pro eo est, ac si non se abstinuisset, si mox per suppositam personam emerit bona patris, sed si palam et bona fide veluti ex auctione ipse emerit a prioribus creditoribus patris fundos pignori obligatos, rata emptio est, et a posterioribus creditoribus patris, qui ut ait *l.* 2. *hoc tit.* sub iisdem obligationibus, id est, sub iisdem pignoribus patri pecuniam crediderunt, non potest conveniri actione hypothecaria, oblata pecunia debita prioribus creditoribus, a quibus fundos emit: denique posteriores non habent jus auferendi filio, qui emit bona patris, quoniam abstinuit se, et res palam gesta est bona fide: in *l.* 2. *h. t.* non fuit abstentio simulata, non est etiam emptio simulata. ut ostendit *l.* 1. si filius, qui se abstinuit habitet in domo patris non ut hæres, sed ut inquilinus, id est, conductor, *Loyant prins à louage*, vel ut custos, id est, insularius, *comme concierge*, ideoque etiamsi habitet in domo hæreditaria ut inquilinus, vel custos, non tenetur ex persona patris, quia non videtur se pro hærede gerere. Pro hærede gerere non tam est facti, quam animi. Et ita etiam confectio inventarii (de qua diximus heri, quod notandum est) non est idoneum argumentum aditæ, vel

agnitm hæreditatis, vel pro hærede gestione. Nam et qui deliberat, quandoque inventarium conficit, ut *l. ult. §. Sin autem hoc. sup. tit. prox.* et ad confirmationem horum omnium, quæ dixi, adferam constitutionem Antonini ex l. 3. *Codicis Gregoriani*, quæ nondum est edita.

Imperator Antoninus Augustus Julio.

*Si paterna hæreditate abstinuisti, et a paternis creditoribus conveneris: secundum juris formam tueri te potes. Si vero permiscuisti te hæreditati, nec ætate permittente in integrum restitutus es, ut abstinendi jus haberes, intelligis te omnibus creditoribus hæreditariis debere respondere.* PP. 3. Cal. Septemb. Antonino Aug. Cons.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXII. Quemadmodum testamenta aperiantur, inspiciantur, et describantur.*

Aut tabulæ testamenti aperiuntur, et publicantur, et insinuantur apud acta vivo testatore, in urbe apud magistrum census, qui habet jus actorum publicorum conficiendorum, et in provinciis, apud præsides, et scilicet tabulis testamenti major accedat fides, ut in *l.* 2. 18. et 23. *sup. de test.* Aut aperiuntur post mortem testatoris, ut innotescant hæredibus, et legatariis, et fideicommissariis, et servis manumissis, et fisco, cui vicesima hæreditatis debebatur, de qua dicemus tit. seq. vel aliis, quorum interest inspicere, et describere tabulas testamenti, aut partem earum, et ex l. Julia et Papia hæres non poterat adire hæreditatem ante apertas tab. testamenti, ante insinuationem testamenti ut in l. *Cum in antiquioribus.* l. *ult.* §. *Sin autem dubius.* et § *In computatione. sup. de jure delib.* nisi forte esset hæres scriptus ex asse, ut *l. Multum, D. de cond. et demonst. l.* 1. §. *ult. D. de juris et fac. ignor.* et ex iisdem legibus Julia et Papia, dies legatorum, vel fideicommissorum non cedebat ante apertas tabul. verum hodie ex constitutionibus Justin. restitutum et reductum est jus antiquum, quod obtinuit ante l. Jul. et Pap. ut hæres, sive sit ex asse scriptus, sive ex parte, possit adire hæreditatem statim a morte testatoris, etiam clausis tabulis testamenti: ut similiter, ut dies legatorum, ut fideicom. cedat statim ante apertas tab. l. un. §. *Cum igitur.* et §. *In novissimo. inf. de cad. toll.* at hoc in extraneis hæredibus, quibus solis est necessaria aditio: nam in necessariis hæredibus, id est, servis cum libertate institutis, et in suis hæredibus hoc semper obtinuit, ut hæredes existerent statim a morte testatoris, etiam ante apertas tab. *l. 3. sup. de jure del. l. Ex parte. D. de acq. hæred.* Et idem postea a Teodosio datum est liberis testatoris non necessariis hæredibus, ut scilicet intelligantur parentis hæredes extitisse statim a morte in hoc, ut etiamsi ipsi moriantur ante apertas tabulas, et ante aditam hæreditatem parentis, eam nihilominus transmittant ad liberos, non ad quoscunque hæredes extraneos, *l. un. inf. de his qui ante ap. tab.* aperire autem h. t. non tantum est tabulas testamenti patefacere naturaliter, id est, clausas recludere, et resignare, rupto vel inciso lino, quo colligatæ sunt, ut in *l. 3. § Aperire. D. de SC. Syll.* Sed hoc loco *aperire*, est etiam civiliter aperire, id est, secundum leges et mores civitatis, in qua fit apertura testamenti, *l. 2. h. t.* solemni quodam ordine, qui plerunque explicatur præsente magistratu, in foro, vel in Basilica, claro lumine, id est, inter horam secundam et decimam, ut ait Paulus 4. *Sentent. t. de vicesima:* quod hodie est secundum rationem, qua apud nos horæ numerantur, inter horam 8. et 4. pleno, differto foro, et adhibitis testibus, qui testamentum signaverunt, aut majore parte eorum, ita ut agnoscant signa sua, confitentes esse sua, et agnitis signis mox resignetur testamentum rupto lino, et recitetur palam, atque ita inspiciendi, et describendi, sive exempli sumendi fiat potestas hæredi, vel legatario desideranti testamentum describere, vel alii cujus interest, et quod descripserit, etiam conferendi, et recognoscendi, ne quod mendum in exemplo resideat: post descriptum, et recognitum, factum testamentum publico signo a magistratu obsignatum, reponitur in archiis civitatis, et hæc ostenduntur in *l.* 4. et 6. et 7. *D. eod. tit.* Et in sententiis Pauli *sup. lib. et tit.* et notandum, quod si aliquis ex testibus non cognoscat signum suum, sigillum suum, et quod ostenditur neget esse suum signum: suspectas quidem ea res facit testamenti tabulas: sed non ideo minus aperiuntur, ut sint usui ei cujus interest, qui eas desiderat aperire, *l.* 1. §. *ult. D. eod. tit.* notandum etiam est ex *d.* l. 7. Si quis ex testibus, et signatoribus testamenti absit, vel si omnes absint peregre, ad eos mitti debere tabulas testamenti, ut sigilla sua et manus cognoscant; nam cognoscendi signi sui manusve suæ causa, omnes non debere revocari, quin ut ait elegantissime d. l. 7. et notandum est valde, *cum magno sæpe incommodo, et detrimento a rebus nostris revocamur, et iniquum est officium, quo functi sumus in signando testamento alieno, nobis esse damnosum.* Ergo qui postulat aperiri tabulas testamenti, non debet nos revocare a negotiis nostris, sed debet ad nos mittere tabulas, et signa nostra noscamus: neque quicquam obstat huic sententiæ l. 3. §. *Hoc interdictum. D. de tab. exh.* quæ ait, tab. esse exhibendas apud prætorem, ut ex auctoritate ejus signatores, id est, testes testamentarii veniant, non etiam mittantur ad eos ad recognoscenda signa sua, et addit, non obtemperantes jusso prætoris, non venientes, etiam coerceri posse a prætore, contumaciam eorum esse plectendam. Sed nihil est, quod facilius exponi possit. Loquitur illa §. de præsentibus testibus, l. 7. de absentibus peregre, qui non possunt sine magno detrimento negotia sua derelinquere quæ gerunt peregre, quod si forte absentibus omnibus testibus, aliqua urgeat necessaria causa, quam primum aperiri tabulas testamenti, ita ut non possint ad singulos mitti tabulæ ad recognoscenda sua, quid fiet? tum adito prætore, vel præside pro tribunali, vel per libellum, præsentibus honestis viris, id est, optimæ opinionis et integerrimæ famæ tabulæ aperiuntur, ut earum inspiciendarum fit copia ei cujus interest, atque describendarum: et post descriptum, et recognitum factum, rursus ab iisdem honestis viris obsignentur: tum deinde mittantur ad testes, ut cognoscant sigilla sua libere, neque arctentur nimia: ergo post factam aperturam testamenti, cum ea desideraret celeritatem et rursus obsignatum testamentum, non ideo minus testes, qui abfuerunt, signa sua debent recognoscere, ut videatur apertura facta legitima et hoc etiam ostenditur in *d. l.* 7. in *l.* 2. *hoc tit.* ergo præsentibus honestis viris, cum illi absunt, fit apertura testamenti, deinde inspectio, quo nomine significatur etiam lectio, nam frustra inspicias, nisi legas, in l. 2. §. *Inspectio. D. eod.* et post inspectionem, et lectionem fit descriptum: descriptum dicit *d.* l. 7. ut *l. Prætor.* §. *ult. D. de edendo.* Quod Græci vocant ἀντίγραφον, et ἀπόγραφον, ut ita in antiqua inscriptione Canusina, descriptum, et recognitum factum in pronao ædis Martis: sic loquitur *l.* 7. unde dicitur, *le prone*, quod fieri solebat in pronao Ecclesiæ, et notandum quod ait l. 2. ut fiat apertura testamenti, adiri prætorem, vel præsidem pro Tribunali, vel per libellum, *par requeste*, per libellum, si effectum rei inspicias, id est, de plano transeunte prætore, *en son chemin*, e solo, a plano, eo non sedente pro tribunali, quoniam hæc res non desiderat causæ cognitionem, non desiderat decretum prætoris, vel præsidis: quid est decretum? est sententia, quæ sequitur causæ cognitionem, decretum non potest interponi de plano, sed tribunal exigit, et sellam prætoris, *l.* 9. §. *Ubicumque. D. de off. proc.* et ita dicitur excusationem tutelæ eum qui se excusat, posse contestari pro tribunali sedente prætore, πρὸ βήματος, vel etiam libellum, χαμόθεν, quod non est, ut vult Augustinus, supplici prece, *se mettant à genoux*, sed χαμόθεν, id est, de plano, ex transitu, ἐμπεσὸν. Contestatur ergo excusatio etiam de plano, sed non recipitur nisi pro tribunali, hoc non potest expediri per libellum. *l.* 13. §. *penult.* conjuncta *l.* 25. *de excus. tut.* Et ita aperturam testamenti l. 2. ait fieri præsente magistratu, etiamsi non sedeat pro tribunali. Denique ei magistratus auctoritatem accommodare etiam per libellum, et de plano, in transitu, in processu. At nunc notandum est, non semper ei, qui desiderat inspicere tabulas testamenti, dari copiam inspiciendarum omnium partium testamenti. Primum ea tantum pars inspicienda est, quæ ad eum pertinet, et totum, si totum ad eum pertineat: verum semper excipienda est ea pars testamenti, quam testator vetuit aperiri et inspici, cui superscripsit ne aperiretur, *l.* 3 *hoc tit.* Et hoc solent plerique testatores superscribere tabulis pupillaribus, id est, substitutioni pupillari, quam seorsum obsignaverunt, ne aperirentur, videlicet ne quis sciat, quis sit pupillo substitutus, ne substitutus insidietur vitæ pupilli, §. *Sin autem. Instit. de pup. subst.* Imo etsi testator nominatim non vetuerit aperiri tabulas pupillares, tamen si eas seorsum signatas reliquerit proprio lino, propriaque cera, tacite videtur vetasse ne aperirentur. Ac proinde licet sint pars testamenti principalis, tamen non aperientur, nisi causa cognita a prætore, propter quam quis eas aperiri vult, *l. Pupillares. D. eod.* excipienda etiam semper est ea pars testamenti, quæ pertinet ad ignominiam alicujus, veluti pars exhæredationis filii. Nam exhæredatio est ignominia, quæ etiam quandoque fit cum convicio, cum elogio infami, *l.* 3. *D. de lib. et post.* ac similiter præteritio ignominia est, *l. Quidam. inf. de fideicommiss.* nihil autem attinet inspicere eam partem, quæ pertinet ad infamiam alterius, nec honestum est desiderium postulantis eam partem inspicere, quæ alteri dedecori est, l. 3. *hoc tit.* ex qua etiam l. 3. notandum maxime est, eum, qui desiderat tabulas exhiberi, et aperiri, non audiri, nisi juret de calumnia se non desiderare frustra et inutiliter vexandi tantum illius gratia, penes quem sunt tabulæ testamenti, sed quod maxime e re sua sit aperiri tabulas, ut eis utatur in controversia aliqua pendente ex his tabulis, quam non potest persequi non cognitis et inspectis verbis testamenti: debet ergo primum se purgare de calumnia. Et notandum etiam ex eadem l. 3. nunquam cuiquam dari potestatem ut describat diem et consulem testamenti, ut in *l.* 2 §. *Diem. D. eod. tit.* non valebat testamentum jure civili, jure solemni, in quo non esset adjectus dies et consul. Quod nominatim scribit Joannes Chrysostomus in Homil. 3. de verbis Esaiæ. *Vidi dominum, etc.* Et quod circumfertur fragmentum Modestini in hæc verba: *cum in testamento dies et consul adjecti non sunt, nihil nocet, quo minus valeat testamentum*, hoc verum esse possit jure prætorio, non jure solemni. Ideo autem nulli patet facultas describendi consulis et diei testamenti, adscripti, ne quid excogitet falsi: *inspectio*, inquit Fabius, *ipsa etiam sæpe falsum deprehendit, et ut inspectio falso deprehendendo materiam instruit, et fabricando sæpe etiam falso.* Nam cognito die et consule, posset quis proferre diem confecto alio testamento, vel confecto codicillo, quo aliquid testamento relictum adimatur, et descripto die posteriore, multum igitur interest ne edatur dies et consul, ne ex eo excogitetur aliquid falsi et prolato die fiat. Quod obtinuit in omnibus instrumentis, quæ a nobis edi desiderantur, ut edantur sine die et consule, *l.* 1. §. *Edit. D. edendo.* Unum tantum restat, ut adnotemus, hunc tit. loqui de testamento, *quemadmodum testamenta aperiantur.* Titulus ait *testamento*, sed pertinet etiam ad omne id, quod pertinet ad causam testamenti, ut puta ad codicillos, *l. ult. hoc tit. l.* 1. §. *Hoc interdi-*

clum. *D. de tab. exhibendis*, et ad substitutionem pupillarem, nisi vetuerit testator eam aperiri, *l. 2. §. Ad causam. D. eod. tit.* et ad libellum quoque quem reliquit defunctus, si aliquatenus pertineat ad supremam ejus voluntatem, *l. 1. in princ. D. de tab. exhib.* et ad epistolam fideicommissariam, quæ est imitatio codicilli, *l. Cum quis. § Pater. D. de leg.* 3. et generaliter ad omnem scripturam testamenti, etiam imperfectam, sam et vitiosum et vitiatum testamentum quandoque inspicere expedit, et recte *l. 2. hoc tit. Ejus, quod ad causam testamenti pertinet*, quum fuerit verba prætoris non tantum in interdicto de tabulis exhibendis, quo tenetur is, qui negat penes se esse id, quod ad caussam testamenti pertinet, id quod interest, atque etiam in remedio extraordinario, quo is, qui non negat penes se esse tabulas testamenti, vel id, quod ad caussam testamenti pertinet, omnimodo viribus prætoris id exhibere compellitur in *l. 2. §. ult. D. eod. tit.* et l. 1. §. 1. *D. de tab. exhib.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXIII. De edicto Divi Adriani tollendo, et quemadmodum scriptus hæres in possessionem mittatur.*

Post aperturam, et recitationem testamenti, de qua est tit. superior proximus: post aperturam, inquam, et recitationem testamenti rite perfectam, solet hæres scriptus mitti in possessionem rerum hæreditariarum, quas mortis tempore testator possedit. Nam in possessione earum rerum, quas alius ex justa causa possedit, non testator, non ante mittitur in earum possessionem, quam egerit petitione hæreditatis cum possessore, vel rei vindicatione: ergo in eas tantum res statim post mortem testatoris aut in earum tantum rerum hæreditariarum possessionem statim mittitur, quas liquido constat testatorem mortis tempore possedisse, *l. 3. hoc tit.* Et similiter Paulus 3. *sent. tit.* 5. *in fine: in possessionem*, inquit, *earum rerum, quas mortis tempore testator non possedit, hæres scriptus priusquam jure ordinario experiatur, improbe mitti desiderat.* ergo debet prius agere jure hæreditario id est, petitione hæreditatis adversus possessorem rerum, vel actione in rem, quam desideret extra ordinem se mitti in earum possessionem excluso possessore. et fiebat hæc missio in possessionem ex edicto D. Adriani, atque ideo beneficium edicti conditi a Divo Adriano appellatur in *l. 27. Cod. Theod. quorum appellationes non recipiantur*: quia qui hæredis beneficio utitur, necesse non habet petere bonorum possessionem secundum tabulas, vel secundum nuncupationem, quam tamen si elegerit, et amplecti maluerit hoc beneficium amittit. ut *l. ult. Cod. Theod. de testam.* et in Nov. 1. *Justiniani*. Et præterea ex edicto Divi Adriani hæres scriptus statim post mortem testatoris, et post apertas, et recitatas tabulas testamenti agnitamque hæreditatem mittitur in possessionem rerum hæreditariarum et hoc est beneficium edicti; quas testator possedit, etiamsi testamentum dicatur esse falsum, vel irritum, vel ruptum, vel nullum, vel inofficiosum, salva tamen eorum manente disceptatione, an sit falsum: vel irritum, vel ruptum, vel inofficiosum, vel nullum. Sed interim dum de eo disceptatur, is, quem patet esse scriptum testamento hæredem, protinus mittitur in possessionem rerum hæreditariarum, quas testator possedit, *l. 2. h. t.* et Paulus in *sententiis suprad. lib. et tit.* at ab ea quoque missione in possessionem non est appellatio, non est provocatio, id est, non admittitur adversarius appellans a decreto missionis in possessionem, quo placuit hæredem scriptum protinus mitti in possessionem *l. Quisquis. in fine, quorum appellationes non recip. l. ult. D. de appell. recip.* Et sic postulatur ab hærede scripto missio in possessionem ubi sunt res hæreditariæ, et corpora hæreditaria, quæ possidere vult auctore judice, *l. un. sup. ubi de hæred. agi. et ubi hæres scriptus in possess. mitti post. deb.* cum autem plures sunt, inter quos est controversia, quod evenit frequentissime, qui volunt mitti in possessionem rerum hæreditariarum, quas testator habuit, et tenuit sæpe magna contentione, quæritur uter præferri debeat, uter potius mitti debeat interim in possessionem, dilata quæstione principali de hæreditate? sane si inter institutum et substitutum sit controversia, quod evenit frequentissime. Nam et substitutus aliquando excludit institutum, ut in specie *l. ult. sup. de necess. hæred. inst.* et *l. Si is qui solvenda.* 57. *D. de hæred. instit.* licet institutio valeat, et institutus adierit, vel adire voluerit; sunt casus singulares, quibus instituto præfertur substitutus contra seriem testamenti. et aliquando etiam substitutus admittitur in partem hæreditatis, ut in specie §. *ult. inst. de vulg. subst.* et jure veteri, ut Ulpianus scribit *lib. reg. tit.* 22. hærede scripto cum cretione, non cernente, sed pro hærede gerendo, substitutus in partem admittebatur, substitutus destringebat ei partem, quod non crevisset, uti in testamento præscripserat testator, sed pro hærede gerendo hæreditatem acquirere maluisset: unde et in specie *l. Verbis. D. de vulg. subst.* et *l. Lucius. D. de hæred. inst.* non immerito dubitatur, an substitutus veniat in partem hæreditatis, quoniam hoc sæpe contingit, ut abradat substitutus instituto partem hæreditatis. Cum vero est ista controversia inter institutum et substitutum, et quæritur uter potius debeat mitti in possessionem ex edicto D. Adriani, quæ missio expedienda est celeriter, dilata quæstione principali in longius tempus, melius est, ut præferatur is, qui primo loco scriptus est, itaque institutus mittetur potius in possess. quam substitutos, donec de eorum jure liqueat. et hæc est sententia *l.* 1. *h. t.* quæ exstat etiam apud eundem Paulum *eod. lib. et tit.* Si inter hæredem institutum et substitutum, inquit, controversia sit, magis placet eum mitti in possessionem rerum hæreditariarum, qui primo loco scriptus est, primoque gradu, neque refert substitutus quis sit directo an per fidei commissum: nam hæres institutus ante restitutam hæreditatem ex fideicommisso, potius mittitur in possessionem rerum hæreditariarum, quam fideicommissarius Trebellianicus, quæ est sententia *l. Filiam. D. ad Treb.* quæ pertinet ad edictum Divi Adriani, et generaliter, ut definit, *l. 3. hoc tit.* quoties inter aliquos est controversia, ea discussa summatim, et exactiori disputatione dilata in aliud tempus, debet judex mittere in bonorum possessionem eum, qui potiora jura habere videtur, *l. 3. h. t.* Hodie hæres scriptus mittitur in possessionem, non ex edicto D. Adriani, quod titulus declarat esse sublatum, sed ex constitutione Justiniani, id est, ex *l. 3. h. t.* videamus quid distet edictum D. Adriani a Justiniani constitutione, non idem utriusque constitutionis fuit ordo, non idem jus. Primum ex edicto D. Adriani hæres scriptus missionem post annum impetrare non poterat, ut indicat hæc lex 3. Et definit aperte Paulus in suprad. loco ex constitutione Justiniani etiam post annum impetrat missionem, nam nec postulanti hæredi scripto missionem ulla obstat præscriptio longi temporis, quod maxime notandum ex l. ult. atque ita imitatur missio petitionem hæreditatis, quæ etiam est actio perpetua, *l. Hæreditatis. sup. de petit. hæred. l. 21. in quib. caus. cessat longi temp. præsc.* tollitur tamen petitio hæreditatis præscriptione 30. annorum. Nam hæc præscriptio perimit omnia, et hæc dicitur peremptoria, quæ dicitur a Cassiodoro *patrona humani generis*. Ergo hæres scriptus, postulans missionem, similiter non excluditur præscriptione longi temporis, id est, 10. vel 20. annorum, sed excluditur præscriptione 30. annorum, vel etiam usucapione, et rei hæreditariæ, aut quarundam rerum hæreditariarum dominium possessor, quem vult hæres scriptus repellere missione in possessionem, acquisierit usucapione. Quod etiam declarat l. 3. quia enim quæstio principalis, quæ est de dominio usucapione perimitur, vel præscriptione 30. annorum, quia petitio hæreditatis perimitur præscriptione 30. annorum, sequitur necessario perimi jus missionis in possessionem: *Qui a point de droit, au principal, n'en a point aux dependances*, et hoc argumento etiam utitur hæc l. 3. Sed notandum est, hæredem scriptum non aliter mitti in possessionem, quam si testamentum proferatur, et publice recitetur: præcedit enim apertura, et recitatio testamenti, sequitur missio: et inde appareat quam apte h. t. sequatur superiorem, qui est de apertura, et recitatione testamenti: non fiet igitur missio, nisi prolatum sit testamentum, et apertum, et recitatum, et nisi etiam inventum fuerit integrum, atque perfectum, non abolitum, non cancellatum, ut ait l. 3. non ulla ex parte vitiatum, sive corruptum, non imperfectum, sed quod habeat signa, et subscriptiones 7. testium, et uno verbo, quod sit legitime formatum. Nam ex eo testamento, quod legitime conceptum est, atque conscriptum, hæres scriptus in eo, protinus inducitur in possessionem rerum hæreditariarum, quas testator possedit mortis tempore ex auctoritate judicis, mittitur in possess. per officiales judicis, per publicas personas, et hoc est quod ait *l. 3. et eas cum testificatione publicarum personarum* id est, officialium prætoris, aut præsidis accipiat: nec quicquam interest hæres sit scriptus ex asse, an ex parte nam et scripto ex parte datur missio in possess. *l. Filiam. D. ad Trebell.* Præterea edicto Divi Adriani occasionem dedit lex Julia, quæ proprio nomine *lex Vicesima hæreditatum, vel hæreditatium*, appellatur. Et ex veteribus ratio l. 3. sic est legendum, edicto Divi Adriani, quod sub occasione vicesimæ hæreditatum introductum est. Et paulo post, quia vicesima hæreditatum ex nostra recessit repub. *antiquitatis*, non *antiquitatis*, ex eadem lege vicesimis hæreditatum: fisco debetur vicesima pars omnium hæreditatum, quæ nobis ab extraneis obveniunt: tempore Augusti onera Imperii, quum erant gravissima ob præterita civilia bella, coegerunt vectigal vicesimæ institui, sicut et caduca institui coegerunt: caduca legata, caducas hæreditates certis ex causis, et fuit specialis quidam procurator Cæsaris, et dicebatur procurator vicesimæ hæreditatum sæpe in antiquis inscriptionibus, *procuratori vicesimæ hæreditatum*. Et etiam in *l. Sed si accepto. D. de jure fisc.* et in inscriptione *l. 1. inf. de usur. rei judic.* procuratoribus hæreditatum, et apud Scribonium Largum medicum, inter Tiberii libertos *supra hæreditates*: huic autem præstationi vicesimæ erant tantum obnoxii extranei hæredes, non sui hæredes: Plinius in Panegyrico Trajani his verbis. *vicesima reperta est*, inquit, *tributum tolerabile, et facile hæredibus duntaxat extraneis, domesticis grave. Itaque illis irrogatum est, his remissum videlicet, quod manifestum erat quanto cum dolore laturi, seu potius homines non laturi essent, destringi aliquid, et abradi bonis, quæ sanguine, gentilitate sacrorum, denique societate meruissent, quæque non ut aliena et speranda, sed ut sua semper possessa, ac deinceps, proximo cuique transmittenda cepissent.* Nam multa tradit de vicesimo illo loco, et ostendit tantum immunitatem vicesimæ Trajanum dedisse liberis quibuscumque, etiam emancipatis, qui non sunt sui hæredes, et parentibus etiam cujuscumque gradus, et fratribus, et sororibus, quæ immunitas postea data est omnibus hæredibus. Nam, ut ait in h. l. 3. vicesima hæreditatum recessit ex repub. et postquam Plinius illo loco multa retulit de vicesima hæreditatum, et liberalitate Trajani, qui eam remisit omnibus liberis, et parentibus, et fratribus edicto suo, subjicit: *Additum est*, inquit, *ut qui ex ejusmodi causis in fidem edicti vicesimam deberent, nondum tamen intulissent, non inferrent.* Quid est illo loco *in fidem edicti*? facile est animadvertere mendum esse, cujus etiam correctio facillima, ut mirer non animadverti. Nam legendum est, *in diem*: remisit, inquam, vi-

cesimam in diem edicti, quæ debebatur fisco. Quæ remissio Trajani, et indulgentia reliquorum, maxime vicesimæ in diem edicti aut, commendatur etiam in antiquis inscriptionibus, et antiquis numismatibus: vetus inscriptio sic habet IMPERATORI TRAJANO, QUOD OMNIUM PRINCIPUM, ET SOLUS REMITTENDO SESTERTIUM NOVIES MILLIES ET SEPTENA MILLIA NUMMUM DEBITUM FISCI NON PRÆSENTES MODO, SED ET POSTEROS PRÆSTITIT HAC LIBERALITATE SECUROS, et in antiquo numismate Trajani, RELIQUA SESTERTIUM NOVIES ABOLITA, id est, novies millies centena millia: neque est prætermittendum ex l. Julia non tantum deberi vicesimam hæreditatum fisco, sed etiam legatorum ob extraneis relictorum: nam ita scripsit Dion 55. τὴν εἰκοστὴν τῶν κλήρων καὶ τῶν δωρεῶν id est, *vicesimam et legatorum et hæreditatum*. Δωρεὰς enim semper Dion legata vocat, et omnino de hoc onere vicesimæ accipiendam esse opinor *l. 2. sup. de transact.* hoc modo: frater transegit de hæreditate patria cum sorore, ita ut ille retineret hæreditatem, corpora omnia hæreditaria, et sorori certam pecuniam numeraret. Is frater veluti hæres ex asse solvit fisco: quid? nisi vicesimam, an quasi plus debito solverit, potest repetere quod solvit, quod integram vicesimam solvit, qui habuit sororem cohæredem, ait non posse petere, cum ex transactione teneat omnia corpora hæreditaria, et ita de hoc vectigali est accipienda *l. Filiusfam. §. Divi. D. de leg.* 1. Si testator prohibeat alienare bona hæreditaria, ut potest, ne exeant de familia; hæc prohibitio, inquit, non potest esse fraudi fisco: hoc quid sit, quærunt alii, qui sunt imbuti ab interpretibus. Sed manifestum est Jurisconsultum loqui de illa prohibitione, quæ non est fraudi fisco, sicut non est etiam fraudi creditoribus, quo minus pignora distrahant. Ultimum hic est ut adnotemus, ad hanc legem vicesimam hæreditatum pertinuisse edictum D. Adriani, quod fuit etiam de aperiendis tabulis testamenti, quod indicat *l. ult. D. de appel. recip.* Ac deinde mittendo hærede scripto in possessionem, et voluit Adrianus tabulas aperiri confestim post mortem testatoris intra 3. vel 5. dies, si hæredes præsentes essent, quod si absentes essent, eis dedit itineri peragendo in vicena millia passuum singulos dies, ut ita reversi mox intra dies tres, aut 5. tabulæ aperiantur, ne fiat mora necessario vectigali, id est vicesimæ, ut ait eleganter Paulus 4. *sent. tit. de vicesima, in fine.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXIV. Si quis aliquem testari prohibuerit vel coegerit.*

Fisci, aut vicesimæ hæreditatum fisco debitæ ab extraneis hæredibus mentio facta in tit. superiore nos vocat ad alias species, quibus etiam fisco aditus patet ad hæreditates, et bona defunctorum, et ut superioris tituli origo proficiscitur ex una constitutione, sive edicto Divi Adriani, ita et istius tit. causa et origo manat ex alia constit. ejusdem. Imperatoris, ut ostendit *l. 1. D. eod. tit.* quæ quidem hoc vult, ut qui dum captat hæreditatem legitimam ab intestato prohibuit volentem facere testamentum ne faceret, vel qui cum esset hæres scriptus priore testamento, prohibuit volentem mutare testamentum per vim, aut dolo malo ne mutaret, ut si impediverit ne testes introirent, ne testamentarius, id est, scriptor testamenti, qui exciperet testamentum dictante testatore, vel Eunomio (Eunomius dicebatur scriptor testamenti) ingrederetur, ut ei velut indigno auferatur hæreditas legitima, sive testamentaria, et caduca fiat, id est, ut redigatur in fiscum, *l. 2. h. tit.* Et si redigatur in fiscum igitur cum suo onere: nam hoc est perpetuum, caduca fieri cum suo onere. Ideoque libertates, et legata, et fideicommissa ab eo data, ex cujus persona hæreditas caduca fit, salva esse, et præstari a fisco debere, *l. Quidam. §. Quotiens. D. de leg. 1. l. Cum fisco. D. ad Senatusc. Syllan. l. In facie. §. ult. D. de cond. et dem. l. Cum secundis. §. ult. D. de iis quibus ut indig.* et ita in proposita specie, caducam hæreditatem fieri cum suo onere proditum est in *l. 2. §. ult. D. eod. tit.* et *l. 3. ult. ad Treb.* Finge: is, qui prohibuit testatorem mutare testamentum, quod esset scriptus hæres in priore, et in priore testamento rogatus sit eam hæreditatem restituere alteri, caduca fit hæreditas cum onere fideicommissi, et restituenda hæreditatis, alteri, deducta tamen Falcidia, quam hæres scriptus detraxisset, si bono more se gessisset, nec mutasset testator voluntatem ut dodrans tantum perveniat ad fideicommissarium. Sed hic quæres, cum tamen legatum, quod legatarius rogatus est alteri restituere, qui dolo malo effecit ne testamentum mutaretur, cur caducum non fiat legatum? Nam ita est scriptum in l. 1. §. *pen. D. eod. titulo*, eum, qui dolo malo impedimento fuit, quo minus testamentum mutaretur, si in eo testamento ei fuerit legatum relictum, idemque mox rogatus fuerit legatum restituere alteri, admitti enim ad legatum, quod ipse legatum, non sit habiturus, sed mox ad alium translaturus. Cur non dicit legatum fieri caducum? Ratio est evidens: quia nihil commodi ad fiscum perveniret, quandoquidem eum oporteret statim integrum legatum restituere fideicommissario non detracta Falcidia. Nam solus hæres habet Falcidiam: legatarius, vel qui in locum legatarii venit ex fideicommisso a se relicto, non detrahit Falcidiam: frustra igitur esset, si vocares fiscum, et similiter ex eadem constitutione Divi Adriani, qui per vim, aut dolum malum coegit aliquem testamentum, facere, et se hæredem scribere, et ut indigno hæreditas aufertur, et cedit in fiscum. Imo vero, et si quis aliquem compulerit testamentum facere, et alium, quam se hæredem scribere, verius est æque hæredi scripto ut indigno auferri hæreditatem, licet vim ipse, aut dolum nullum adhibuerit. Cur ita? quia non habet voluntatem defuncti, optima ratio, *l. Cum quidem. D. de his, qu. ut indig.* indignus est hæreditate, qui eam non tenet ex voluntate defuncti: neque enim intelligitur voluisse, ut is sibi hæres esset, qui coactus voluit. Nam et legimus in fragmentis quibusdam Ulpiani, quæ edidit in lucem Claudius Puteanus, vir clarissimus, etiam non intelligitur voluisse manumittere, qui coactus manumisit: coacta voluntas non est voluntas: quod confirmat *lex Si privatus. D. qui et a quibus man. lib.* In manumissionibus, quæ res est magni pretii, exigitur expresse et integre et libera voluntas, et ubi exigitur libera voluntas et integra et plena, non intelligitur voluisse qui coactus voluit, id est, coacta voluntas non habetur pro voluntate. Testamentum certe exigit liberam voluntatem, liberum stilum, ut ait *l. 4. sup. de sacros. eccl.* Igitur non intelligitur voluisse facere testamentum, qui coactus voluit. Igitur, qui in eo testamentum est scriptus, non habet voluntatem defuncti. Ac proinde indignus est bonis defuncti. Quædam sunt negotia, in quibus sufficit qualis qualis voluntas, etiam non expressa, id est, in quibus taciturnitas pro consensu habetur, etiam remissa voluntas: et in iis etiam coacta voluntas sufficit, ut in aditionibus hæreditatum, quæ explicantur quolibet indicio amplectendæ hæreditatis, maxime hodie sublatis cretionibus: ergo in adeunda hæreditate etiam, qui coactus adivit, obligatur hæreditati, qui voluisse intelligitur, *l. Si mulier. §. penult. D. quod metus causa. l. Si metus. D. de acquirend. hæredit.* et idem etiam obtinet in nuptiis: nam et qui cogente patre duxit uxorem, voluisse eam intelligitur, quod in nuptiis sufficiat nudus consensus, qualis qualis consensus, etiam remissus: quod sunt, qui non ex animo ducant uxores; et tamen matrimonio alligantur *l. Si patre. D. de ritu nuptiar.* abesse debet simulatio semper et fallacia, nam simulatæ nuptiæ non valent, *l. Simulatæ. eod. tit.* Et simulata quoque aditio non valet: nam hæc nullam habet voluntatem *l. 6. §. ult. de acquir. hæred.* non intelligitur voluisse, qui simulavit: at in negotiis illis intelligitur voluisse, et qui coactus, et invitus animo suo voluit, ut ait Homerus, ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ, *sponte, et invito animo*, et coactus sua voluntate: merito igitur etiam is, qui hæres scriptus est cogente altero, etsi non sit conscius sceleris, indignus tamen judicatur hæreditate, qui non habet liberam voluntatem testatoris: et notandum ex hac constitutione Adriani excipi tantum vim, vel dolum malum, non etiam blanditias. Nam, ut ait *lex ult. D. eod.* hæres scriptus testamento uxoris, qui iratam uxorem, et contra se codicillos facere parantem placat, et demulcet ne codicillos, faciat ne codicillis se oneret legatis, quod potest facere usque ad dodrantem, non incidit in crimen. Ideoque fisco non vindicatur, quod mulier per codicillos erogare potuit, et abradere marito in testamento scripto. potuit autem dodrantem, *l. 4. D. ad leg. Cornel. de fals.* et similiter *lex ult. hujus tit.* ait, et æque legimus apud Apul. 2. *Apologia*, non esse crimen, si quis supremum judicium uxoris in se provocet ut ab ea aliquid promereatur blanditiis quibusdam: nec enim blanditias possis dicere vim esse, aut dolum malum. Et tamen Plutarch. in Roman. refert Solonem non admisisse legata morientium, quæ extorsisset suasio uxoris, quæ legasset γυναικὶ πειθόμενος, id est *persuasu uxoris*, quod nos etiam probamus, si quid suaserit dolo malo, sed possit suadere bono animo, et honesta ratione, *l. 1. §. Persuadere. D. de servo cor.* et in crimen incidit ex constitutione Adriani is tantum, qui vim, et malitiam malam, moremque malum, et improbatum adhibet in prohibendo, ne quis testamentum faciat, vel ne mutet, vel in cogendo ut faciat, et scribat quos non vult hæredes: et hujus criminis nullam invenio esse pœnam in libris nostris: licet quidam Græci interpretes relegatione dignum judicent, et eum plecti dicant, quod non est in jure nostro proditum: nullam, inquam, pœnam patitur, præter quam, ut indignus judicetur hæreditate qui hoc faciat, qui hoc ipse sibi lucrum patefacit, et proinde ut in ejus locum veniat fiscus: non tantum incapacium, sed etiam indignorum locum fiscus occupat, et aufert: et observandum est ex *l. 1 hoc tit.* ex hac causa etiam competere civilem actionem, id est, actionem de dolo in id quod interest, quæ dabitur iis, quorum interest non esse locum factum fisco, non esse apertam viam fisco, id est, iis, quos defunctus hæredes scripturus erat, si non fuisset coactus alios scribere, vel si non fuisset prohibitus testamentum scribere, vel nuncupare, vel iis, ad quos bona defuncti redibant ab intestato, si non fuisset coactus facere testamentum: nam hæredi quidem scripto fiscus aufert hæreditatem criminali judicio, sed et idem, cui aufertur hæreditas, civiliter tenetur iis, quorum interest actione de dolo malo, quod dolo malo ejus factum sit, ne ad eos hæreditas perveniret, *l. Lucius. §. Sempronia. D. de leg. 2.* et Nov. 115 adjuncta interpretatione Juliani antecessoris, ut cujus interpretatio est necessaria, et ita puto accipiendam esse civilem disceptationem in *l. 1. hoc tit.* non pro petitione hæreditatis, ut vult Accursius, ita ut lex dicat, eum, qui coegit defunctum facere testamentum, teneri civiliter iis, quorum interest, actione de dolo malo, vel in factum, quæ est succedanea actionis de dolo secundum qualitatem, et dignitatem personæ, cum qua agitur: et præterea criminaliter possit accusari, et deferri ejus causa ad fiscum. Nam omnis delatio ad fiscum fit criminis causa fere, et criminalis accusatio est: atque ita ex hoc tit. habemus unum casum, quo hæreditas aufertur velut indigno. Sequuntur alii plures casus tit. sequenti.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XXXV. De his, quibus ut indignis hæreditas aufertur, et ad Senatusconsultum Syllanianum.*

In titulo superiore proposita est causa una, ex qua aufertur hæreditas ut indigno: ea est crimen prohibiti, aut extorti testamenti: in h. t. proponuntur plures aliæ causæ, et est totus de jure fisci: nam quæ ut indignis auferuntur, auferuntur a fisco, exceptis casibus certis, qui notabuntur in *l. un.* §. *Quæ autem. inf. de cad. toll.* fiscus est successor indignorum, et non tantum ab indignis auferre dicitur, sed etiam eripere, ut in *l. pen. D. de jure fisci*, *l. 26. ad l. Cornel. de fals.* et inde *legatum ereptorium libro reg. Ulpiani tit.* 19. Sic enim nuper Lutetiæ legi in ipso Authentico, non *ereptitium*, et generali nomine *ereptoria*, id est, quæ ut indignis auferuntur, etiam caduca dicuntur, *l. 2. §. ult. D. si quis aliqu. test. proh. l. Cum fisco. D. de SC. Syllan.* omne quodcunque cadit in fiscum caducum est, et specialiter caduca fiunt, quæ nondum delata, aut acquisita sunt: eripiuntur, vel auferuntur quæ jam acquisita sunt: caduca fit hæred. quæ non adita est, alioqui eripitur, quæ jam adita est: indignus igitur est, qui capere potest, at vero etiam capit, sed quod cepit retinere non potest, vel quod eum esse male meritum de testatore, testator ipse judicavit, vel lex: vel quod quodammodo pudendum sit apud eum remanere quod cepit: unde satis apparet, quam longe distet incapax ab indigno, cum hic jus capiendi habeat, non retinendi: ille non habeat jus capiendi.

### *Ad L. I. et VI.*

L. I. *Hæredes, quos necem testatoris inultam omisisse constiterit, fructus integros cogantur reddere. Neque enim bonæ fidei possessores ante controversiam illatam videntur fuisse, qui debitum officium pietatis scientes omiserunt. Ex hæreditate autem rerum distractarum, vel a debitoribus acceptæ pecuniæ post motam litem, bonorum usuras inferant, quod in fructibus quoque locum habet quos in prædiis hæreditariis inventos, aut exinde perceptos vendiderint, procul dubio est: usuras autem semisses dependere satis est.*

L. VI. *Minoribus 25. annis hæredibus non obesse crimen inultæ mortis placuit. Cum vos autem accusationem pertulisse, et quosdam ex reis punitos proponatis, licet is, qui mandasse cædem dicitur, provocaverit: vereri non debetis, ne quam hæreditatis paternæ quæstionem a fisco vestro patiamini. Convenit enim pietati vestræ respondere eusam appellationis reddendi. Quod si majoris ætatis fuissetis, etiam ex necessitate provocationis certamen implere deberetis, ut possetis adire hæreditatem.*

Primum in *l. 1. hoc tit.* quam hodie explicaturus sum, adjuncta *l. 6.* proponitur crimen inultæ cædis defuncti, ex cujus causa hæredi, qui in hoc crimen incidit, aufertur hæreditas, ut indigno videlicet, si non defenderit mortem defuncti, id est: necem et cædem defuncti, si eam ultus non fuerit, jure judicioque instituta accusatione adversus auctores cædis ex l. Cornelia. Neque enim aliter quam jure, judicioque se ulcisci licet, vel defunctum, cujus vicem, personamque refert. Et eleganter *l. Scientiam. §. pen. D. ad l. Aquil.* jus tuendi se esse naturale, jus ulciscendi se, manu scilicet, et viribus, non esse naturale. Tuemur nos ex continenti, in ipso articulo rixæ, ulciscimur nos ex intervallo. Quod non licet aliter quam jure, judicioque invocato magistratu, cui Deus dedit ultionis (qui honos est soli Deo competens) jus, potestatem, gladium: at hunc honorem soli Deo competentem vere contaminat, qui se ipsum, non adito magistratu ulciscitur malo more, et improbato. Si igitur hæres non desideraverit a magistratu ultionem necis defuncti, a quo ad se pervenit hæreditas, nimirum postulato reo cædis lege Cornelia, ei eripitur hæreditas, sed etiam si sciens, prudensque omiserit ultionem necis defuncti, auferuntur ei fructus omnes, quos percepit antequam fiscus faceret ei controversiam bonor. quia malæ fidei possessor est, qui sciens omittit debitum officium pietatis: et hoc ita proponitur in prima parte *l. 1.* et licet lex dicat, eum hæreditatem restituere fisco, et fructus perceptos integros, id est, omnes: tamen et percipiendorum, id est, quos percipere potuit, aut debuit, licet non perceperit, recte dices habendam esse rationem, id est, et percipiendos in restitutionem venire, *l. 1. D. de pet. hæred.* et ita sæpe, qui dicit restitui fructus perceptos, si hoc dicit sine taxatione, id est, sine hac adjectione, *duntaxat*, non continuo excludit fructus percipiendos, ut quod dicit simpliciter de perceptis facile possis trahere ad percipiendos, ut in *l. Si fundum. sup. de rei vind. l. Si pater. sup. de usuf.* et in hac *l. 1.* præterea is, qui sciens omisit vindictam necis defuncti, amittit actiones, quas habuit cum defuncto, ut si quid ei defunctus debuit. Nam ablata hæreditate tanquam indigno, non ei restituuntur actiones, quæ sunt confusæ aditione. Nam post aditionem aufertur hæreditas, et aditione actiones sunt confusæ, id est, confusione extinctæ, quoniam idem cœpit esse creditor, et debitor ejusdem pecuniæ: confusæ sunt servitutes, si prædium defuncti prædio hæredis servitutem debuit, aut contra: verum ob fidem malam hæredis erepta hæreditate, cum sic remaneat hæres sine re, non restituentur ei actiones, vel servitutes confusæ per aditionem hæreditatis, *l. Indigno.* et *l. Hæredem. D. de his, quibus ut indign. auf. l. Ejus. §. ult. de jur. fisci*, in bonæ fidei possessore aliud est, puta qui deceptus est ignorantia facti, qui existimabat testatorem mortuum fuisse, cum fuisset occisus. Nam bonæ fidei possessor, fructus, quos bona fide percepit, et consumpsit (nam consumptio eum plenum dominum facit, non perceptio sola) eos non restituit fisco, et actiones confusæ ei restituuntur, et resuscitantur cum ei eripitur hæreditas: puta, quod postea cognita nece testatoris eam ultus non sit postulato reo cædis admissæ, *d. l. Hæredem*, et hæc de 1. parte legis. In 2. parte agitur de usuris. Prima est de fructibus: secunda de usuris. finge: qui sciebat necatum fuisse testatorem, a quo hæreditatem accepit, atque ita malæ fidei possessor omisit vindictam testatoris, et ex venditione rerum hæreditariarum, vel ex venditione fructuum inventorum in hæreditate, aut fructuum a se perceptorum ex corporibus hæreditariis, ex rebus hæreditariis pecuniam redegit, vel etiam a debitoribus hæreditariis pecuniam accepit, an fisco debeat restituere, sive præstare ejus pecuniæ usuras, quod dicantur usuræ esse vice fructuum, in *l. Usuræ. D. de usuris*, et ex quo die, si debet usuras inferre, eas infert? et mirum est, quod ait hæc *lex*. 1. in 2. parte, eum tantum debere usuras post motam controversiam ejus pecuniæ, quam redegit ex venditione, ut dixi, vel quam accepit a debitoribus hæreditariis post motam controversiam. Atque ita manifesto statuit hæc lex differentiam inter fructus, et usuras: nam restituit fisco is, qui non ignoravit cædem defuncti, nec eam ultus est, fructus etiam perceptos ante motam a fisco bonor. controversiam: usuras autem pecuniarum, post motam controversiam, et est sane in re ipsa magnum discrimen inter fructus, et usuras. Nam fructus natura proveniunt ex ipso corpore hæreditario, usuræ non item, sed ex jure, et obligatione, ex stipulatione, *l. Si navis. de rei vind.* et inde existunt aliæ differentiæ inter fructus, et usuras: nam malæ fidei possessor tenetur de fructibus percipiendis, non de usuris percipiendis, sed de perceptis duntaxat, *d. l. Si navis.* et *l. Item veniunt. §. Papin. de pet. hæred.* item novatio obligationis non perimit fructuum persecutionem, qui ante, vel post novationem percepti sunt, et perimit tamen usurarum petitionem, *l. 4. D. de usur.* item in bonæ fidei judiciis usuræ veniunt ex mora demum, fructus etiam ante moram, *l. Videamus. §. pen. de usur.* Et ita non mirum est si hæc l. 1. et quartam differentiam constituat inter fructus, et usuras: verum inde nascitur magna quæstio, quod in hac parte de usuris præstandis, idem jus hæc lex faciat in malæ fidei possessore, de quo loquitur, et bonæ fidei possessore, ut usuras malæ fidei possessor non inferat, nisi pecuniæ redactæ sint post motam controversiam, quod est contra Senatusconsultum auctore D. Adriano factum *de pet. hæred.* quod a Græcis dicitur Senatuscons. Adrianum, in *l. Quod si possessor. de pet. hæred.* Nam ex eo Senatusconsulto soli bonæ fidei possessori hoc datur, ut non inferat usuras redactæ pecuniæ ex venditione rerum hæreditariarum, nisi post litem contestatam, nisi post petitam hæreditatem, vel controversiam motam. Itaque Ulpianus in *l. Item veniunt. §. Ceterum. de pet. hæred.* ut hanc discordiam dissiparet, mira quadam ratione, ac pene calumniosa adstringit hanc *l. 1.* cujus mentionem fecit in §. *Ceterum*, ut scilicet locus huic *l.* sit, si malæ fidei possessor vendiderit res hæreditarias, quas vendi expediebat, quæ magis onerabant hæreditatem, quam fructui erant, puta, res steriles, aut tempore perituras, ut scilicet pretii earum rerum usuras non inferat fisco vindicanti bona, et eripienti quasi indigno, nisi quas redegerit post motam controversiam a fisco. Et secundum hoc, quod et satis explicatu difficile hac in re, ut integra *lex Item veniunt*, ostendit, Ulpianus hanc facit differentiam inter bonæ fidei possessorem, et malæ fidei possessorem quod bonæ fidei possessor non tenetur in usuras ob pretium, vel usuras pretii rerum distractarum ante motam controversiam, vel in res ipsas, sed ut si bonæ fidei possessor res distraxerit post motam controversiam, et inde pretium redegerit, res ipsæ veniant in petitionem hæreditatis, et fructus earum, id est, ut res ipsas præstet, quas vendidit, et fructus earum, vel si non possit eas recipere ab emptore, ut præstet quanti petitor hæreditatis in litem juraverit, id est, quanti eas res, et fructus justus æstimaverit, quæ æstimatio possit esse immensa, et immodica, et iniqua, quoniam licet in infinitum jurare, licet in infinitum æstimare rem suam, cum eam inviti distrahimus, invitus nemo vendit vero pretio, ut vult regula, *jure invitus vendit, quis pretio immenso, quod modo juraverit*, id est, quod juratus fecerit: ergo cum dicimus res debere restitui, aut fructus, omnino hoc sic intelligimus, si quidem possint restitui, sin minus, quam maximum pretium earum, non verum, et justum; sed quod iratus, vel, juratus fecerit actor pro affectu animi sui, *d. l. Item veniunt. §. ult.* Sed addenda est exceptio, nisi bonæ fidei possessor post motam controversiam vendiderit *res* steriles, aut tempore perituras: quia tunc eæ res non veniunt omnino in petitionem hæreditatis, vel fructus earum. Sed venit tantum verum pretium, quod duplex est, quod verum in re ipsa, et in natura est, quanti res, et fructus digni sunt re ipsa, hoc est, verum pretium: et aliud verum pretium est, quod venditor accepit ex conventu, et hoc casu erit in electione actoris, ut vel petat verum pretium rei, et fructuum quantum est in re ipsa, vel pretium, quod distraxit, et usuras pretii: eliget utique majus pretium, *d. l. Item veniunt. §. Quod si post petitam*: et hoc, inquit, in bonæ fidei possessore: si malæ fidei possessor sit, qui res hæreditarias distraxerit ante, vel post controversiam motam, res ipsæ, si eas possit recipere, et fructus omnes veniunt, vel quanti in litem juratum erit, quod est plerunque iniquum pretium. Addamus eandem exceptionem, nisi distraxerit res steriles, et tempore perituras, aut quæ erant potius oneri, quam fructui, quas si non distraxisset, etiam hoc ei imputaretur, *l. Non. §. Julianus. de pet. hæred.* et si eas res distraxerit

ante motam controversiam, quo tempore magis actori præstabit verum pretium earum quanti fuerit in re ipsa. Sed si eas distraxerit post motam controversiam, quo tempore magis in mala fide versatur, qui nec judicio lacessitus vult agnoscere fidem bonam, tum in arbitrio erit actoris qualem computationem faciat, id est, æstimationem, *d. §. Cæterum*, ut vel eligat æstimationem rei, et fructuum veram in re ipsa, vel eligat pretium redactum ex venditione ipsa, et usuras pretii, si forte pretium illud conventum majus sit vero pretio. Pretium conventum possit esse majus vero pretio, nec tamen iniquum: nec enim est iniquum, nisi excedit dimidiam veri pretii, *l. 2. sup. de rescind. vend.* at ita miro modo, ut videtis, eam adstringit, et hanc epistolam sic vocat, id est, ut hanc l. in concordiam adducat cum Senatusconsulto Adriano, miro modo eam adstringit: interpreti juris, qualis ille fuit, multa licent. Ergo ex hac *l. 1. hujus tit. quibus ut indignis, etc.* intelligimus hæredem, qui mortem testatoris, quem interfectum esse scit, non exequitur, et vindicat, amittere hæreditatem, et pertinere eam ad fiscum, ita ut et fisco restituere debeat fructus omnes, quos percepit ante, vel post motam controversiam bonorum a fisco: redactæ autem pecuniæ ex pretio rerum hæreditariarum, post motam tantum controversiam cum fisco usuras præstare, maxime secundum interpretationem Ulpiani, si vendiderit res steriles, et tempore perituras, quæ onerabant hæreditatem, magis quam augebant, et maluerit fiscus pretia earum rerum, quanti venierunt, et usuras, quam veram æstimationem earum rerum, et fructuum. Sed quæ usuræ inferentur? besses, an semisses, an centesimæ, nondum diximus: quod tamen non prætermisit lex 1. quæ ait usuras semisses fisco esse dependendas: hæ sunt usuræ fiscales, usuræ semisses, *l. Cum quidam. §. Si debitores. D. de usur. l. ult. de fisc. usur. lib. 10.* quæ scilicet in centenos aureos, quotannis reddunt senos, quod nos Gallice dicimus, *au denier douze, et deux livres, c'est usura semis.* Nunc ut absolvamus ea omnia quæ continentur in hoc tit. de hoc crimine inultæ cædis defuncti quod et recte dixeris crimen ingrati, quod objicitur hæredi ingrato, qui non est ultus mortem ejus, a quo hæreditatem accepit, ex *l. Gajus. in fine D. de Senatusc. Syll.* Notandum est, primum hæredem excusari, nec incidere in crimen ingrati, si auctores cædis diu quæsitos reperire non potuerit, *l. 7. hoc tit.* excusari etiam eum, si alius eum prævenit in accusatione homicidæ, id est, ejus, qui testatorem necavit, *l. 10. hoc tit.* Nam accusatum ab alio hæres, vel alius accusare non potest, *l. Hi tamen. §. ult. D. de accus.* nec tamen pœna, quam sufferret hæres non accusato homicida, erit præmium ejus, qui eum in accusatione antevertit, ut scilicet ei hæreditas cedat, quia neque ei cedet, qui homicidam occupavit accusare, nec cedet fisco, quia non stetit per hæredem scriptum, quin accusaret, sed fuit præventus ab alio forte spe potiundæ hæreditatis in locum hæredis scripti, spe vana: nec enim hæredi, qui in culpa non est, hæreditatem auferre potest vel fiscus, vel is, qui eum in accusatione prævenit: et hæc est sententia *l. 10. hoc tit.* et *l. Si sequens. in principio, D. de SC. Syll.* excusantur etiam hæredes minores 25. annorum natu, *l. 3. h. t.* pupillos dicit tantum. Sed proculdubio pupillis etiam adjiciendi sunt minores 25. annorum ex *l. 6. hoc tit.* Nam hujus ætatis homines excusat ignorantia juris, *l. pen. in principio, de juris, et facti ign. l. 3. D. ad leg. Cornel. de fals.* et ita *l. 6. h. t.* ait, *minoribus annis 25. non obesse crimen inultæ mortis.* Quoniam eis jus ignorare permissum est, id est, quod hæredibus jus ignoranti, vel quod periculum amittendæ hæreditatis eis ex legibus imminet non ulciscentibus necem defuncti: et ideo si hæres minor 25. annorum non accusaverit reum cædis paternæ, non incidit in crimen, et multo minus incidit in crimen si accusaverit quidem, et damnaverit sed interposita appellatione deseruit: et observandum in hac *l. 6. perferre* accusationem plus esse, quam accusare: *perferre* accusationem significat perfectionem criminis, ut loquimur, id est, crimen ad finem usque perducere, ut in *l. 8. h. tit.* Idem potest verbum accusare, nempe perorare causam usque ad sententiam, *l. 14. §. Accusasse. D. de bonis libert.* et eodem quoque sensu dicimus, *peragere, et perferre litem, causam, quæstionem, l. Filius. §. 1. D. de inoff. testam. l. 6. de col. dot. l. Dominus, D. de usufr. l. 2. §. Mirabile. de vet. jure enucl.* et non hi tantum, inter quos lis est, causam, vel litem perferre dicuntur, sed etiam advocati eorum, quod Græcis est διαφέρειν τὴν δίκην, *perferre causam*, et sic advocati perferunt causas in *l. 2. supra, de jurejur. propt. calumn.* et Plinii 5. Epistolar. *Si causam Vicetinorum eodem animo, quo susceperat, pertulisset*, id est, si peregisset reum. Quid ergo si quis reum peregerit, et condemnaverit, sed interposita a reo appellatione, causam appellationis persequutus non fuerit, nec responderit reddenti causam appellationis, ut ait l. 6. an videtur accusasse, et pertulisse accusationem? Non utique major 25. annis ut in *l. §. Accusasse.* Nam non satis est eum rem pertulisse ad sententiam unam, nisi et eandem rem perducat ad alteram sententiam, interposita appellatione a reo priore sententia damnato: debet ergo hæres major 25. annorum reo condemnato, si appellaverit reus perseverare, et causam appellationis, et ut ait. l. 6. respondere reddenti causam appellationis, alleganti meritum appellationis, et ut Paulus loquitur 5. *Sentent. tit. de reddend. causis appellationis*, reddere causas appellationis, est quod in foro dicimus *proposer les griefs*, non possis dicere latine, nisi hoc modo, reddere causas appellationis, quibus is, qui vicit necesse habet respondere, cum agitur de ulciscenda morte testatoris, alioquin non videtur pertulisse accusationem non videtur plenum officium pietatis exhibuisse defuncto: hæredi tamen minori 25. annorum natu parcitur, sive non accusaverit sive accusaverit, sed destiterit ab incæpto, interposita appellatione: nam ut ait l. 6. elegantissime, *conveniat quidem pietati etiam hæredis minoris 25. annorum respondere reo homicidii reddenti causam appellationis*, sed non est necesse: excusat enim ætas: non omne, quod convenit est necesse: non est criminosum minorem 25. annis interposita appellatione desinere, cum non incipere non sit criminosum, id est, non ei crimini deputatur, aut vitio: et species l. 6. integraque sententia hæc est: minor, cui delata est hæreditas patris ab alio occisi, reum cædis paternæ accusavit, auctoresque cædis, atque etiam mandatorem cædis, qui perinde atque homicida tenetur, et omnes condemnavit: auctores cædis non appellaverunt, et supplicio affecti sunt: mandator cædis appellavit, cum valeret gratia et opibus: nam plerunque qui cædem fieri mandant, sunt potentiores quidam, qui obnituntur quantum possunt, nec facile se vinci patiuntur: et ita cum mandator cædis appellasset, minor destitit, nec crimen persequutus est: ignoscetur ei propter ætatem, ne patiatur a fisco quæstionem hæreditatis paternæ, id est, ne fiscus ei eripiat hæreditatem paternam: nam conveniebat quidem pietati ejus et crimen exequi post appellationem: sed si hoc prætermisit, non ideo amittit hæreditatem paternam, cum et venia detur omnino non accusanti reum cædis paternæ. At majori 25. annis, ut possit adire hæreditatem, quæ verba sunt notanda l. 6. fuit necesse et implere causam appellationis, ut possit adire hæreditatem, inquit: ex his verbis colligitur hæredem non posse adire hæred. antequam ultus sit necem defuncti, a quo hæreditas proficiscitur: adeuntem autem vindictam et ultionem cædis relinquere, et accusari eum posse ut indignum et auferri etiam ab eo hæreditatem, quod etiam significat *l. 9. hoc tit.* dum ait, *testatore occiso veneno, vel quo alio more malo, veluti ei carminis, sine ullo veneno*, ut est apud Lucanum:

*Mens hausti nulla sanie polluta veneni,*
*Incantata perit....*

Vel ut notat Accursius quod potest esse usui in *l. ult. de malefic. et math.* depicta imagine ceres, inquit, quod quid sit, ego non admodum cupio scire: at ita explicanda sunt illa verba *l. 1. §. Occisorum. D. de Senatusc. Syll.* si necatus sit veneno, vel quo alio malo more, sic Florentinæ recte, occiso, inquam, testatore veneno, vel alio malo more, *l. 9. hoc tit.* ait posse hæredem adire hæreditatem, deinde exequi mortem testatoris, quando scilicet proponitur clandestinis insidiis oppetitus, veluti veneno quod argumentum præstat ex contrario, ut dicamus testatore occiso aperta vi, non per insidias, hæredem non posse adire hæreditatem antequam ultus sit cædem defuncti: verum non est ita statuendum generaliter, ut necesse sit ultionem præcedere ante omnia quandoquidem legimus in *l. Ejus. §. ult. D. de jure fisci*, eum tantum hæredem indignum judicari, qui post aditam hæreditatem non est ultus necem defuncti: potest ergo adire antequam ulciscatur necem defuncti, et erit rata aditio, id est, cum effectu, si postea ulciscatur necem defuncti: videamus quæso quomodo sit respondendum l. 6. et l. 9. hujus tit. Et dico omnino l. 6. et 9. hujus tit. pertinere ad Senatusc. Syll. ad quod Senatusc. non pertinet vindicta ejus, qui veneno necatus est, aut occultis insidiis sed ad eum tantum, qui per vim et cædem (cædes significat ferrum et sanguinem) interfectus est: nam mens et ratio Senatusconsulti hæc est, ut si defunctus a familia necatus esse dicatur per vim et cædem, ut hæres non possit adire hæreditatem, vel miscere se hæreditati si sit suus, vel bonorum possessionem petere, vel tabulas testamenti aperire recitare, describere, priusquam habita fuerit quæstio de familia, id est, de servis, qui in potestate occisi patrisfamilias fuerunt, et qui sub eodem tecto fuerunt, et opem ei ferre potuerunt: forte in SC. fuit scriptum, *qui suffuerunt.* Nam Festus interpretatur *suffuerunt* esse, qui sub eodem tecto fuerat, sed idem est etiam si extra tectum dominus sit occisus præsentibus servis quibusdam, vel omnibus in itinere forte, ut Paulus ostendit in *l. Sententiar. tit. de SC. Syll.* et confirmat *l. ult. hoc tit.* Ergo priusquam adeat, habenda est quæstio de servis, qui sub eodem tecto fuerunt, cum dominus occisus est, vel qui in eodem loco fuerunt, quo occisus est, ut in *l. lege Cornelia. D. de SC. Syll.* deinde necesse etiam est priusquam adeat, ut de servis noxiis facinoris, vel qui opem domino non tulerunt, quoniam et hi pro noxiis habentur, sumatur ultimum supplicium, ut in *l. 11. §. Si servus. D. ad leg. Falcid.* alioquin si hæc non observaverit hæres scriptus ante aditionem, vel immistionem, hæreditas ei eripitur ut indigno et ingrato, ac proinde causa hujus hæreditatis vindicandæ a fisco erit agenda apud procuratorem Cæsaris, qui est judex inter fiscum et privatos, et hoc vult l. 3. hujus tit. crimen peragitur apud præsidem, causa bonorum apud procuratorem Cæsaris, et ratio SC. est multiplex: una proponitur in *l. 3. §. Non tantum. D. de SC. Syll. ne hæres*, inquit, *propter suum compendium*, id est, *ne scilicet amittat servos, familiæ ejus facinus occultet, dum adire hæreditatem festinat antequam de servis quæstionem habuerit, et supplicium sumpserit ultimum*, et additur alia in *l. Propter venenum. eod. tit.* quæ satis obscura, ne testamento manumissis libertas competat. Nam si liceret adire hæreditatem, statim servis manumissis testamento libertas competeret, et necesse esset quæstionem habere de liberis hominibus, neglecta libertate, quam per aditionem adepti sunt, quod fit ægre: via unquam liber homo quæstioni subjicitur: et tamen hoc casu necesse esse, eruendæ veritatis causa, etiam testamento manumissos, qui adita hæreditate ad libertatem perveniunt, subjici quæstioni, ut *l. 1. §. Item Scævola. D. eod.* et metus est non negligi eorum libertatem, *qu'on ne foule point leur liberté.* Ne igitur cogeretur eam negligere, prohibetur hæreditatem adire hæres, ut quasi de servis habeatur quæstio, sumaturque supplicium nulla libertate illæsa quæ ratio non intervenit, cum proponitur paterfamilias veneno peremptus, quoniam hoc casu non puniuntur servi, nec su-

bjicietur quæstioni, qui adversus hujusmodi insidias nihil potuerunt. Ideoque licet hæredi impune occiso testatore veneno, vel occultis insidiis, protinus adire hæreditatem, deinde exequi crimen: at priore casu cum occisus est vi aperta, non ante potest adire, quam crimen perfecerit, et ita relata l. 6. et ult. ad Senatusc. Syll. ut distinctio illa exigit inter occisum veneno, et occisum vi, quæ proponitur in d. l. Propter venen. et l. 1. §. Quid ergo. et l. Necessarios. §. ult. D. eod. apparet non idem esse dicendum de quocunque testatore occiso, qui non dicatur esse occisus a familia, qui non pertinent ad SC. Syllanian. Nam hujus mortem hæres exequi potest post aditionem, quam tamen si non exequatur, aditio sine effectu constituitur, erepta hæreditate a fisco: unum tantum est, quod l. 6. quam potissimum volo explicare, et in eam tamen includere l. 3. et 7. et 9. et 10 et pen. et ult. nam et hoc omisi ex l. pen. testatore occiso per vim, differri aditionem, ut differantur libertates manumissorum testamento, sicut attigi sup. qui tamen habita quæstione de servis, et sumpto supplicio de nostis adita hæreditate perveniunt ad libertatem. At mora illa aditionis, sive dilatio eis videtur esse damnosa: finge: medio tempore dum quæstio habetur de servis, et crimen persequitur, delata est servis quibusdam hæreditas, vel delatum est legatum, aut fideicommissum, eo lucro fraudabuntur, eave acquisitione, quod non sunt facti liberi maturius adita hæreditate. Ideoque oratio D. Marci philosophi conservat eis servis, quorum ex SC. suspenditur libertas, acquisitionem medii temporis, puta hæreditates, legata, fideicommissa, et tamen oratio D. Marci nihil loquitur de libertatibus, qui tamen cum fuerit philosophus Stoicus, et philosophiæ plenus, ut ait Justinianus, debuit esse studiosissimus libertatum. Nam Stoicorum hæc fuit vox apud Laertium; φάνη ἡ ἐλευθερία, c'est une chose mauvais se que d'avoir un maistre, et quid omisit in ea oratione M. Philosophus? non exposuit, quid esset dicendum, si medio tempore ancilla hæreditaris testamento manumissa, dum non aditur hæreditas, pepererit, an partus erit liber? Quod non videtur, cum sit natus ex serva. Et tamen ut suppleat orationem Marci Justinianus, in l. pen. vult, ut partus perinde sit liber et ingenuus atque si ex libera natus esset, ut non minus conserventur libertates servis manumissis testamento, quam acquisitiones medii temporis. Et quod est ultimum in l. 6. quam, ut dixi, potissimum explicandam suscepi, in quam incluserim multas alias, quatenus loquitur de majore 25 annis, ut non possit adire, antequam interposita appellatione a reo condemnato, causam appellationis ad finem usque perduxerit: si opponatur lex Propter. § ult. D. de SC. Syll. quæ dicit absoluto eo, quem hæres reum cædis fecit, si hæres non appellaverit, non incidere eum in crimen ingrati, vel inultæ cædis defuncti. Et tamen l. 6 ait eum incidere in crimen si ab interposita appellatione destiterit: verum ut recte Bartolus adnotavit melius quam Accursius, observandum est l. 6 loqui de reo condemnato, ut eo appellante, hæres incidat in periculum amittendæ hæreditatis, nisi causam appellationis persequatur: at l. Propter. §. ult. loquitur de reo absoluto, ut hæres sine periculo amittendæ hæreditatis possit acquiescere sententiæ, quam forte justam esse agnoscit, nec appellavit: nam hoc tantum ab hærede exigimus, ut rem perducat ad sententiam, non etiam ut vincat: et hæc sufficiunt de crimine inultæ mortis defuncti.

## *Ad L. II. IV. V. et VIII.*

*L. II. Polla quidem liberam habuit administrandi patrimonii sui potestatem: nec ideirco quod pupillus illi hæres extitit, ea, quæ ab ipsa finita sunt, revocari in disceptationem oportet: sed si pupilli nomine falsum dicere eis testamentum, de quo per Pollam transactum est, potes experiri: dum memineris, si in ea causa non obtinueris, et portionem, quam ex eo testamento pupillus habet, te salvam facturum (quam adimi pupillo necesse erit secundum juris formam) et de ea umbra tua Præsidem deliberaturum, quamvis pupilli nomine agere videaris, cum retractas ea, quæ finita sunt per hæredem.*

*L. IV. Hæreditas in testamento data per epistolam, vel codicillos, adimi verbis directis non potuit. Quia tamen testatrix voluntatem suam non mereri unum ex hæredibus suis declaravit: merito ejus portio non jure ad alium translata, fisco vindicata est: libertates autem in eadem epistola datæ peti poterunt.*

*L. V. Non oportet indignis hæredibus successiones auferri prætextu, quod in sepultura supremis judiciis, vel voluntatibus defunctorum obtemperatum non fuisset.*

*L. VIII. Alia causa est ejus, qui falsi instituta accusatione ad finem usque, quod ins muabat, per ...t, et contrarium sententiam meruit: alia ejus, qui nec omnino accusationem non pertulit: cum in illius quidem partem succedat fiscus: hic autem, qui contrariam judicis sententiam non sustinuit, suæ partis non perdat persecutionem.*

Ex hoc tit. restant tantum leges quatuor quæ nondum explicatæ sunt, 2. 4. 5. et 8. post crimen inultæ cædis defuncti, quod est crimen ingrati, impii, inofficiosi hæredis datur in l. 2. et 8. crimen aliud hæredis, qui per calumniam falsum testamentum dixit, in quo ex parte hæres institutus est quia etiam ex causa fiscus vindicat portionem hæreditatis, quasi indigno ablatam: et omnino ita est, hæredi, qui per calumniam falsum testamentum dixit nec obtinuit in accusatione, in qua perseveraverit usque ad sententiam, fiscus aufert portionem hæreditatis, ex qua in eo testamento hæres scriptus fuit: recte pono eum pertulisse accusationem falsi, et perseverasse usque ad sententiam: nam si desistat ante sententiam, vel moriatur, fisco locus non est, l. 8. hoc tit. Recte etiam pono, eum non obtinuisse in accusatione falsi testamenti: nam si obtinuit, id est, si pronunciatum sit falsum testamentum esse, fisco locus non est, sed legitimis hæredibus ab intestato: et rursus etiam pone, recte eum falso hæredem institutum ex parte: nam vix quisquam hæres ex asse scriptus unquam dicit falsum testamentum: ex parte scriptus possit dicere falsum spe obtinendi assis si sit proximior hæres ab intestato, et quemadmodum ætati subvenitur hæredis, qui necem defuncti ultus non est, ut l. 6. hoc tit. ita notandum, ætati subveniri hæredis qui falsum testamentum dixit falso, vel per calumniam, atque adeo non obtinuit, hoc est, subveniri minoribus 25 annis, quos constet etiam accusationem instituere posse ex l. Cornelia testamentaria, quæ est de falsis testamentis, vel ex aliis legibus publicorum judiciorum, præterquam ex l. Julia de adult. et l. 15. §. Lex. D. ad l. Jul. de adult. Ceteræ leges publicorum judiciorum recipiunt accusatorem etiam minorem 25. annis, quin etiam pupilli de falso testamento patris l. Cornelia testamentaria ex consilio tutorum agere possunt, l. 2. de accus. recte ex consilio tutorum: non dicit tutore auctore, sed ex consilio tutoris, ut Paulus 5. Sent. tit. de jure fisci et populi; ætati inquit, ejus qui accusat testamentum, si non obtineat, subveniri solet in id, quod eis amittit, maxime si consilio tutoris, aut curatoris actio instituta est. Consilium tutoris sufficit: nam ante constitutionem Justiniani id est, ante l. 4. sup. de auctor. præst. in criminalibus causis minoribus non erat necessaria auctoritas tutoris, vel curatoris, quæ eo distat a consilio quod consilium accusationem præcedit, et litem criminalem, auctoritas in lite agenda et peragenda tutore assistente tanquam defensore, et patrono interponitur: pupillis igitur, et adolescentibus, qui falsum testamentum dixerunt, in quo ex parte instituti sunt nec obtinuerunt, subvenitur maxime, si consultore, vel tutore autore, aut curatore accusationem instituerunt: idemque erit si tutor pupilli nomine, ut potest, vel curator adolescentis nomine falsum testamentum dixerit, nec obtinuerit: nam et hoc casu pupillis, vel adolescentibus subveniri necesse est, quia ipsi accusasse videntur, non tutor, qui nomine pupilli, non suo in falsi crimen subscripsit: denique ipsi in crimen incidisse videntur, ut plane indigeant auxilio, ne quod amiserunt, jure amittant, vel ut quod jure amiserunt, retineant. At quæso, quomodo eis subvenitur (nam non subvenitur iis ipso jure, cum ipso jure hæreditatem amittant, quod temere testamentum impugnaverint et improbe) sed iis subvenitur principis beneficio, ut indicat l. Tutorem. in fine. D. eod. quod facile impetratur, vel etiam iis subvenitur jure ordinario per actionem tutelæ, aut negotiorum gestorum, per quam indemnes servabuntur, si eorum nomine tutor, vel curator temere falsum testamentum dixerit, ut in hac l. 2. h. t. et puto hac l. 2 significari in l. 5. §. Ætati. D. eod. tit. dum allegat rescriptum Severi et Antonini: nam l. 2. est Severi et Antonini. Igitur subvenitur illis facile beneficio principis condemnatis hæredibus pupillis, aut adolescentibus, ut in fine l. Tut. D. eod. vel beneficio actionis tutelæ, aut negot. gest. in reposcenda ratione administrationis: et huc pertinet species l. 2. elegantissima, quæ talis est. Quidam filiam natu majorem, et filium pupillum ex partibus hæredes scripsit, adjectis aliis cohæredibus extraneis ex aliis partibus: filia testamentum falsum dixit nec tamen pertulit accusationem, sed transegit de testamento patris cum cohæredibus extraneis: ita ut certa pecunia contenta discederet a lite, et extraneos cohæredes sineret habere suas partes, quæ sunt eis adscriptæ in testamento: deinde mortua filia, ei hæres extitit pupillus frater jure consanguinitatis, et mox tutor ejus nomine falsum testamentum dixit, retractatis his, quæ jam finierat transactio sororis cohæredis, et re perlata usque ad sententiam tutor non obtinuit contra cohæredes pupilli sui extraneos: lex ait partem pupilli vindicari fisco quasi indigno ablatam, quoniam ipse accusasse videtur testamentum, cum ejus nomine sit accusatio instituta a tutore; partem vero, quæ pupillo jure legitimo obvenit, a sorore fiscus non vindicat, quia qui falsum testamentum dixit, hæredi testatoris hæres existere non prohibetur, quoniam non est in ea parte testatoris hæres principaliter, sed per consequentiam, per mediam personam, l. 5. §. Qui accusavit. et l. Qui Titio. D. eod. tit. At partem adscriptam pupillo, qui non obtinuit in quæstione falsi testamenti fiscus vindicat, ut dixi, sed indemnem eum damno præstabit tutor, qui temere, vel improbe ad eam accusationem prosilit sub pupilli nomine, vel qui in ea exercenda non probe functus est officio suo: at præterea si tutor sciens prudensque calumniosam accusationem instituerit, etiam reo tenetur de calumnia, licet non suo, sed pupilli nomine egerit: alioquin tutor sæpe abuteretur nominibus pupillorum et sub eorum nominum prætextu propter suas simultates calumniosas accusationes institueret. Ergo æquum est ut non tantum pupillo præstet indemnitatem, qui amisit partem hæreditatis culpa tutoris, sed etiam ut de calumnia reo absoluto teneatur, licet non suo, sed pupilli nomine egerit: perinde atque si gessisset suo. l. 2. inf. qui accus. non poss. ubi alias ostendi non esse legendum proprio nomine accusasse tutorem, sed pupilli nomine; et in eadem quæstione idem error resedit in pandectis Florentinis in d. l. Tutorem, illo loco, Si libertum patris pupilli suo nomine capitis accusaverit, cum manifesto sit scribendum, pupilli sui nomine, non suo nomine. Sed et exponemus etiam, et absolvemus l. 4. et 5. Notandum est ex l. 4 ei etiam eripi hæreditatem ut indigno, ut addicatur fisco, quem testator in codicillis declaravit non mereri suam voluntatem quæ declaratio satis evidens est ademptio hæreditatis, atque est inutilis, quia codicillis, vel per epistolam dari, aut adimi hæreditas non potest secundum regulam juris, de qua cras dicemus ad tit. sequentem, et epistolam vocat in hac l. 4. epistolam fideicommissariam, quæ sic dicitur in l. 7. sup. qui testam. fac. poss. l. Cum quis § Pater. D. de leg. 3 potest tamen in codicillis jure fideicommissi hæreditas ad alium transferri quæ data est testamento hæredi scripto in testamento rogato, in codicillis, vel epistola fidei-

commissaria, ut eam hæreditatem alii restituat: denique codicillis potest alii relinqui hæreditas per fideicommissum verbis precariis, atque etiam in epistola fideicommissaria, non etiam verbis civilibus, directis verbis, nec etiam illa nuda declaratione, hæredem scriptum testamento non mereri voluntatem suam. In specie autem h. l. 4. non proponitur hæreditas data testamento, huius codicillis translata in alium per fideicommissum, sed proponitur tantum in codicillis declarasse testatorem hæredem testamento scriptum non mereri voluntatem suam, qua adempta eum sit inutilis, poterit hæres adire hæreditatem, sed ei auferetur a fisco veluti indigno quia non habet supremam voluntatem defuncti, ut in *l. Cum quidam. D. eod. tit.* Caduca igitur fit hæreditas, sed cum onere præstandorum legatorum ab eo hærede relictorum, et ut nominatim scribit in hac l. 4. cum onere præstandorum legatorum ab eo hærede relictorum, et cum onere præstandarum libertatum datarum in epistola fideicommissaria, id est, datarum per fideicommissum: huic l. 4. opponit Accursius primum *l. 1. Ex parte. D. de adim. legat.* Quidam hæredem scripsit ex parte, et ei prælegavit aliquid, deinde cum eo suscepit gravissimas inimicitias, nec tamen cum instituisset mutare testamentum, id perficere potuit, morte præventus: an capiet hæreditatem? an capiet legatum, sive prælegatum? non capiet, quia tacite voluntate legata adimuntur, et nuda, et præsumitur mutasse voluntatem, qui cum hærede moriens gessit capitales inimicitias, longe aliud est in hæreditate, quia adimi non potest hæreditas nuda voluntate, sed solemni, id est alio testamento jure perfecto. Ergo prælegatum non capiet, hæreditatem capiet, et tamen l. 4. ait, eum cum effectu non capere hæreditatem, quem testator dixit non mereri suam voluntatem in codicillis, vel in epistola fideicommissaria post testamentum factum. Sed facile est respondere: dicemus in hac l. 4. testatorem dixisse immerentem hæredem esse, et ademisse hæreditatem quantum in eo fuit, addito elogio, *quod sit de me male meritus, quod non mereatur meam voluntatem.* In *l. 1. Ex parte*, nihil dixit, sed gessit tantum inimicitias cum hærede: deinde opponit *l. 1. §. pen. D. si tab. test. nullæ ext.* si hæres institutus non habeat voluntatem testatoris ultimam, ut puta, quia a testatore incisæ sunt tabulæ testamenti rupta lino, vel quia inductæ sunt, et cancellatæ tabulæ testamenti, vel quia ab eodem testatore turbata sunt signa, *Si*, inquit, *testator, qui hoc fecit, voluit intestatus decedere, legitimi hæredes vocabuntur:* non vocat fiscum in locum hæredis non habentis supremam ejus voluntatem, sed legitimos hæredes: verum ut respondeam, ponderanda sunt illa verba §. *pen. Si voluit intestatus decedere*, et ita distinguendum est: si ideo testator vitiavit tabulas testamenti, vel cancellavit, vel rupit, vel confregit, quod judicaret hæredem indignum esse, vel immerentem, vel ingratum, fiscus vocatur. Sin vero id eo animo fecit, ut intestatus decederet, legitimi hæredes vocantur. Si non id fecit odio hæredis scripti, vel forte quod eum indignum judicaret, sed quod mallet postea agnatum hæredem sibi esse ab intestato, hoc casu fiscus non vocatur, sed legitimis hæredibus incumbit onus probandi eam fuisse voluntatem defuncti, ut in *l. pen. et ult. D. de iis quæ in testam.* nam in dubio fiscus vocatur. Atque ita respondeo, quod ultimo loco objicit esse facillimum, ex l. *Hac consult. §. pen. sup. de testam.* primo testamentum, in quo Titium hæredem scripsit, non rumpitur posteriore imperfecto, id est, non jure perfecto, etsi in posteriore scriptus est is, qui rem, sive hæreditatem omnino ab intestato habere potest, vel nisi sit factum jure militari, ut in *l. 2. de sup. cap.* ergo Titius, qui est scriptus priore testamento, cum posterius est imperfectum, hæreditatem obtinebit, et tamen non habet ultimam voluntatem defuncti, quia defunctus voluit mutare testamentum, et vero mutavit, sed non jure rem perfecit: sic respondeo, hoc ideo, quia nullum extat argumentum, ex quo colligere possis testatorem Titium indignum judicasse hæreditate sua, et quod videatur non aliter Titio voluisse auferri hæreditatem, quam si jure valeret, quod fecit posterius testamentum: ultimum, quod notandum ad *l. 4.* vel ad *l. 5.* hoc est, quod olim obtinuit, et obtinet etiam hodie quodammodo, omnibus hæredibus, qui contra voluntatem testatoris faciunt, auferri hæreditatem, ut indignis, et addici fisco, et ita scribit Paulus 3. *Sententiarum. de SC. Syllan.* et probat l. *ult. §. ult. de fideicomm. l. Si peculium. D. de statul.* nisi quæ fuerit voluntas testatoris inepta, ut si nimiam impensam fieri jubeat circa funus, vel circa sepulchrum, aut in eodem busto concremari vestes, et omnia ornamenta sua, *quæ habuit charissima in vita sua*, quæ voluntas inepta dicitur, cui non sit parendum, aut obtemperandum in *l. Servo alieno. §. ult. D. de leg.* 1. et apud Lucianum in Nigrino: οἱ μὲν, ἐπισκήπτουσιν ἑαυτοῖς συγκαταφλέγεσθαι τῶν παρὰ τὸν βίον τιμίων; οἱ δὲ καὶ παραμένειν τινὰς οἰκέτας τοῖς τάφοις. Et laudanda magis est parcitas Theophrasti, in cujus testamento ita scriptum fuisse refert Diogenes Laertius: μηδὲν περιεργότερον ποιεῖν περὶ τὸν ἐμοῦ τάφον, μηδὲ περὶ τὸ μνημεῖον, et ad eam rem pertinet etiam *l. pen. D. de cond. inst.* et *l. 5. sup. de rel. & l. 5. hujus. l.* in ea, inquam, re funeris modus statuendus est pro dignitate et conditione defuncti: quod militaris disciplinæ est, id in funebri pompa non sequentur pagani, ut militaris disciplina, est æquum neque ad sepulchrum duci et armigerum perversa arma gestare, supina etiam signa gestare, non erecta, ut Virgil. *xi. lib. Æneidos*, in funere Pallantis:

*Post bellator equus positis insignibus Æthon*
*It lachrymans, guttisque humectat grandibus ora.*

Et ibidem etiam docet, omnia quæcumque virtute ornamenta sibi comparasset defunctus, ea in pompa funerum mortuum condecorasse, nec omittendum vulgo in hac l. 5. ita legi non oportere, *ut indignis hæredibus successiones auferri prætextu, quod in sepultura supremis judiciis, vel voluntatibus*, cum omnes libri habeant simpliciter *supremis*, et in *l. 5. de test. mil. supremis judiciis, il ne faut point de judicis*, sed tantum *supremis*, ut in *l. Cum pater. §. Donationes. D. de leg. 2.* et in *l. 3. §. ult. de muner. et honor.*



## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXVI. De codicillis.*

Quæstio *l. ult.* est nobilissima: an is, qui egit ex testamento de hæreditate, si contra testamentum pronunciatum sit, possit transire ad jus codicillorum, sive fideicommissariæ hæreditatis persecutionem, vel quod idem est, an qui ex scriptura, ut testamento, non potuit obtinere hæreditatem, possit deinde ex eadem scriptura, ut codicillis eandem obtinere et vindicare: nam nihil prohibet eidem eodem testamento eandem hæreditatem dare verbis directis, et verbis precariis, id est, per fideicommissum jure testamenti, et jure codicillorum, utro maluerit uti hæres institutus. Sicut eandem rem eidem constat posse relinqui directo simul et per fideicommissum: verbis directis, et verbis fideicommissariis, veluti hoc modo: *Illi do, lego, darique volo, l. Alumnæ. 4. de adim. leg. Do, lego,* sunt verba directa, *dari volo*, precaria, vel fideicommissaria verba, §. *ult. Instit. de reb. sing. per fideicom. et in l. 1 Ind. §. 1. D. de jur. codicill.* verbum *volo*, est precarium, non directum, non imperativum: vel etiam hoc modo: *Quisquis mihi hæres erit do, lego, fideique ejus committo, ut det Cajo centum, l. Publius. D. de condit. et demonstr. l. Quisquis. de leg. 3. l. Aurelius. §. Titius. D. de liberat. leg.* Sic eadem res eidem legatur, et per fideicommissum relinquitur eadem scriptura, sive conjuncta scriptura, et eo casu in arbitrio est ejus, cui res eo modo relicta est, utrum velit eam persequi ut legatum, an ut fideicommissum. Sed si elegerit jus legati (ut infra demonstrabitur) exemplo hæreditatis, postea non potest transire ad jus fideicommissi, electionem quidem habet utro jure malit uti. Omnis electio fit semel. Igitur post electionem, mutatio consilii et variatio non admittitur, et ita etiam libertas recte datur servo et directo, et per fideicommissum, et in potestate est servi, utrum ex directo, an ex fideicommisso ad libertatem pervenire velit, id est, an velit esse libertus orcinus: an libertus hæredis, *l. Si quis servo. D. de manumiss. testam.* Sed si elegerit directam libertatem, nec forte eam obtineat adversus hæredem scriptum, qui forte contendit non esse jure datam, non poterit transire ad fideicommissariam, qui peccavit in eligendo, et de se queri debet, qui elegit male: et ita etiam, quæ est inspectio hujus legis, eidem eodem testamento potest dari hæreditas et directo, et per fideicommissum, veluti hoc modo: *Titius hæres esto* (hæc est institutio directa) *et quo casu forte fiat ne meum testamentum valeat institutioque directa hæredis, quisquis mihi legitimus hæres erit, fidei ejus committo, ut hæreditatem Titio restituat*, ita eidem relinquitur hæreditas et directo, et per fideicommissum, eadem scriptura, eodem instrumento. Idem fit adjecta clausula codicillari, id est, si testator caveat, testamentum se etiam vicem codicillorum obtinere velle, *l. 3. D. de mil. testam.* vel si caveat, se suum testamentum omni jure valere velle: vel ἐπὶ πάσης ἐξουσίας, *l. Ex ea scriptura. in fi. D. qui testam. fac. poss.* Et in testamento Gregor. Nazianzeni, ταύτην μοῦ τὴν διαθήκην κυρίαν, καὶ βεβαίαν εἶναι βούλομαι ἐπὶ παντὸς δικαστηρίου καὶ πάσης ἐξουσίας, εἰ δὲ καὶ ὥστε διαθήκη μὴ ἰσχύσειν ὡς βούλησιν εἶτ' οὖν κωδίκελλον αὐτὴν ἰσχύειν βούλομαι, id est, *hoc meum testamentum ratum et firmum esse volo in omni judicio (etiam apud prætorem, et omni jure) quod si non valeat ut testamentum, volo ut valeat ut voluntas scilicet ultima, vel ut codicillus.* hæc est clausula codicillaris, quam necesse est adjici expressim, si vis testamentum obtinere vicem codicillorum: alioquin si sit prætermissa hæc clausula codicillaris, clausula fideicommissaria, quæ voluntas jure non valet ut testamentum, non valebit ut codicillus: adeo ut nec fideicommissa in eo relicta valeant, quia testamentum facere voluit, non codicillum, et quod voluit, non fecit jure, et quod non fecit, nec fecisse intelligitur, *l. 1. D. de jur. codicill. d. l. Ex ea scriptura. in princ. l. Cohæredi. §. Cum filio. D. de vulg. substit. l. Ex testamento. inf. de fideicom. l. Si jure. inf. de manumiss. testam.* et in hac *l. ult. §. Illud.* Est autem ut in legatario diximus, et in servo manumisso, in arbitrio hæredis instituti, si sit extraneus, et si sit institutus in testamento, quod vice codicillorum valere possit vi clausulæ codicillaris: est, inquam, in arbitrio ejus, utrum jure testamenti, quod est jus directum, hæreditatem petere velit, an jure codicillorum, quod est jus fideicommissi, qua de re etiam atque etiam deliberare debet, priusquam hoc vel illud eligat, quia post electionem res non est integra, nec pœnitentiæ locus est, si extraneus hæres sit, et jure fideicommissi idem non consequetur, quod jure testamenti: nam jure fideicommissi, sive jure codicillorum a legitimo hærede dodrantem tantum hæreditatis consequitur, legitimus vero quadrantem Falcidianam retinet, *l. 6. D. ad leg. Cornel. de fals.* ex testamento consequitur assem, si sit ex asse scriptus. Sed quia sæpenumero testamenta multa vitia incurrunt, quæ irritum testamentum faciunt, quod sit testamentum multis periculis jure obnoxium, quasi alligatum nimiis solemnitatibus, nimiæ diligentiæ, ideo quidam malunt, cum testamento adjecta est clausula codicillaris, id est, fideicommissaria, spreto testamento contenti dodrante, veluti ex codicillis

hæreditatem petere quam nihil forte omnino consequi agendo ex testam. Sed quod eligant potius, etiam atque etiam videant: nam electo testamento, licet ex eo rem non obtinuerit, non potest transire ad persecutionem fideicommissi vel etiam omissa semel in medio causa testamenti semel inchoata, non potest migrare ad causam codicillorum et videtur elegisse causam testamenti, ut declarat hæc lex ult. quæ multa continet. Is qui petit bon. possess. secund. tab. videtur elegisse testam. vel qui petit bon. possess. secundum nuncupationem testamenti, cum testam. constat sine scripto, ut in *l. 2. sup. de bon. poss. secund. tab. l. Si de scriptum. §. ult. D. eod. tit.* est utilis bon. poss. ea, quæ est secundum nuncupationem, quia jure prætorio directo non datur bon. possessio, nisi secundum testam. scriptum, et obsignatum 7. testium signis: ergo quæ datur secundum testamentum non scriptum, id est, secundum nuncupationem, est utilis, sive decretalis, non directa, et edictalis bonorum possessio. Additur in hac l. *ult.* enim etiam videri elegisse testam. qui petit ceteras similes bonorum possessiones. Quid hoc est? non est tantum bon. possessio secundum tabulas jure perfectas, vel secundum nuncupationem jure perfectam, sed et secundum testamentum militis quoquo jure factum, de qua est titulus specialis *de bon. poss. ex testam. mil.* et bonorum possessio secundum gesta municipalia, cum quis apud gesta municipalia testatus est, ut in *l. Omnium. sup. de test.* et novell. 1. Valent. *de test.* Item bonorum possessio secundum voluntatem testatoris utilis, non directa, quæ datur ex æquo et bono, cum nomen hæredis post consummationem testamenti vivo testatore inconsulto et incaute deletum est, ut in specie l. *un. D. si tab. test. null. ext.* Videtur etiam elegisse testamentum, et neglexisse codicillos, qui omissa bonorum possessione obiato testamento, postulant ex edicto D. Adriani se mitti in possessionem rerum hæreditariarum, quas moriens possedit, quod et proponitur in hac *l. ult.* Atque ita electo testamento, postea non potest transmigrare ad jus codicillorum, si sit extraneus hæres, cui utriusque juris potestas, sive electio delata est eodem testamento, ultima voluntate. Nec hæc constitutio caret exemplis. Nam videmus eum, qui agnovit testamentum, et quoquomodo probavit judicium defuncti, postea mutato consilio non admitti ad querelam inofficiosi, *l. Si pars. §. ult. l. Nihil interest. l. Si ponas. §. 1. l. Si is qui in fin. D. de inoff. testam.* non admittitur quoque ad bonor. possessionem cont. tab. qui semel approbavit testamentum, *l. Filii ex medico. in fin.* et *l. seq. D. de bon. lib.* Videmus etiam patronum, qui elegit munera, et operas liberti, qui eas prætulit successioni liberti, non admitti ad bonorum possess. cont. tab. *l. 2. sup. de bonor. poss. et. contra tab.* quæ lex est pars hujus *leg. ult.* sicut *lex ult. de inoff. testam.* quemadmodum apparet ex *l. ultima C. Theod. de testam. et codicill.* Videmus etiam mulierem, quæ elegit legatum sibi relictum testamento viri pro dote, ex edicto quod dicebatur *de alterutro,* postea non admitti ad petitionem dotis, de quo in *l. unica, §. 1. sup. de rei uxor. act.* Et non est novum, quod cavetur hac *l. ultima* ut hæres institutus, qui elegit causam testamenti, excludatur a causa codicillorum, repellatur a causa codicill. et fideicommiss. Multa tamen huic definitioni objiciuntur, quæ diluere facile est. Primum *l. Et in eadem. §. Actiones. D. de except. rei judic.* Eadem res mihi debetur ex pluribus causis, pluribus obligationibus, et cautionibus, si ex una cautione egero, nec obtinuero, non prohibebor postea agere ex alia: quid mirum cum agam ex alia causa, et cautione? in hac specie *l. ult.* ago ex eadem scriptura, ex eodem instrumento, et quam causam semel cepi pro testamento, nunc mutato consilio si velim accipere pro codicillis, non admittor: quia ex eodem instrumento ago, ex quo egi antea. Eodem modo nihil etiam obstat *l. Eum qui. sup. de inoffic. testam.* quæ ait, eum qui agit de falso testam. et non obtinuit, postea posse agere de inofficioso, et e contrario, eum qui egit de inofficioso, postea posse agere de falso. Primum, hoc jus tantum procedit in liberis, et parentibus, qui soli recte agunt de inofficioso testamento, et qui excipiuntur a constitutione hujus *leg. ultim.* Deinde etiamsi alii, quam parentes, aut liberi agant de inofficioso testamento, puta nemine eos repellente, tamen apertum est, esse aliam causam falsi, et aliam inofficiosi testamenti, cum tamen eadem sit causa, qua agitur de hæreditate, sive agatur ex directo, sive ex fideicommisso. Nempe causa summa est judicium defuncti, quod utrique semper sequitur, et spectatur qui vel hoc, vel illo jure agit. Et multo minus obstat *l. 3. sup. de petit. hæred.* quæ dicit, petitam hæreditatem materteræ non infringere alterius hæreditatis petitionem ex alia successione. Ubi ex Græcia ita ponenda est species: Matertera mea possidet hæreditatem matris meæ pro hærede, vel pro possessore, quæ ad me pertinet: et moritur matertera, me præterito in suo testamento, id est, exhæredato. Ago querela inofficiosi contra testamentum materteræ, quæ in eodem me prætermiserit, atque ideo exhæredaverit, deinde non obtineo: recte agam de hæreditate matris meæ, quia de alia hæreditate ago, de alia successione. At cum ago ex directo, deinde ex fideicommisso, de eadem hæreditate ago: quod si uno jure persequutus non obtinuero, nec alio jure obtinebo, quia eadem res est, et idem instrum: et eadem persona, et in quam ago. Sed ut dixi, hac *l. ult.* repellitur tantum variatio hæredis extranei: nam in liberis, et parentibus permissa est, sive agnati, sive cognati sint: nam liberi, et parentes alii sunt agnati, alii sunt cognati. Mater, et avus maternus mihi sunt cognati, non agnati: pater mihi agnatus, et ego vicissim patri: si in ejus potestate sim: nam emancipatus patri, cognatus est, non agnatus. At in hac *l. ult.* excipiuntur ab ea sine discrimine liberi, et parentes, sive agnati sint, sive cognati. cum tantum locum habeat in extraneis, et separentur ab ea liberi, et parentes, sive agnati, sive cognati, sed agnati usque ad quartum gradum, id est, ad abnepotem, vel abavum: cognati usque ad tertium gradum, id est, ad pronepotem, vel proavum: his usque ad eum gradum permittitur transire ad jus codicillorum electo prius testamento, si testamento exhæredatus sit is, qui est proximior ab intestato, et illi liberi, aut parentes remotiores sint instituti: nam si liberi, aut parentes instituti, erant proximiores ab intestato, certum est eos, rem omnimodo habituros, sive elegerint testamentum, sive non, *l. Mater. D. de inoffic. testam. l. Legitimum. D. de petit. hæred.* Et ratio differentiæ inter extraneos hæredes, ut non possint variare, et liberos, aut parentes, hæc adfertur in hac *l. ult.* quod extranei veniant ad aliena bona: liberi, et parentes quasi ad sua bona, aut quasi ad debita sibi jure sanguinis, jure necessitudinis: non sunt arctandi, et adstringendi nimia, qui pene ad propria bona veniunt, *l. 1. §. Largius. D. de success. edict.* Ideoque cum agitur de bonis paternis inter fratres, prætor variantem filium non repellit, *l. Nonnunquam. de collat. bonor.* Nam ut in persecutione rei omnino meæ, liberum est mihi variare, et sub hoc modo hoc, illo modo eam persequi; ita et in persecutione rei quasi meæ, fictio juris imitatur veritatem: eademque ratione institutis liberis, aut parentibus usque ad tertium gradum, legata, quæ legatarii non capiunt, non fiunt caduca, quæ tamen fierent caduca institutis extraneis, sed remanent apud liberos, et parentes hæredes institutos, *l. un. §. Et cum l. x. inf. de caduc. toll.* et eadem ratione liberis, et parentibus remittitur onus siliquarum inferendarum curiæ civitatis, quoties non curiales curialibus successerunt, *l. 1. in fin. de impon. lucrat. descript. lib.* 10. Et similiter liberis, et parentibus fuit vectigal vicesimæ hæreditatis remissum: quia (ut ait Plinius in Panegyr.) ad eos hæreditates videntur pertinere ut suæ, semperque possessæ, ut sit impium nominibus liberorum, et parentum inserere fiscum publicanorum dispensatorem, sive promagistrum vicesimæ hereditatium, ut vocatur in antiquis inscriptionibus: et merito igitur electo testamento, possunt eæ personæ transire ad fideicommissum, ut bona, quæ sunt quasi sua quoquo modo obtineant. Nec enim captant lucra, sed debita quasi sua. Nec obstat, quod diximus supra, eum, qui elegit testamentum, non posse postea transire ad querelam inofficiosi, quæ dari tantum solet liberis, et parentibus, *l. 1. D. de inoffic. test.* Nam absurdum est, licere eidem evertere testamentum per querelam, quod sciens approbavit semel, et agnovit, *l. Nam absurdum. de bon. libertor.* At qui agit ex fideicommisso, cum enim agere cœpisset jure directo, intercluso ea recte via, vel deserta: neque hoc neque illo modo potest dici evertisse judicium defuncti: immo approbasse potius utrumque, licet non eodem jure, non eodem titulo: sed utroque semper sequitur judicium defuncti, qui vel ex directo agit de hæreditate, vel ex fideicommisso. Ideoque si sit ex liberis, aut parentibus, potest utroque jure experiri, quia utroque modo sequitur judicium defuncti: sed protestari debet, se ex altero tantum jure, prout judex arbitrabitur, vel consequi quod ad eum pertinet, aut ad eum pertinere, videbitur, *l. 1. §. Quia autem. D. quod legat.* et ita filius qui egit de falso testamento, postea recte agit de inofficioso, imo simul de utroque, sub protestatione, vel alternatione, quia utriusque judicii idem est finis, nempe eversio testamenti: nec alium finem habet, qui dicit falsum testamentum, quam qui inofficiosum: utriusque idem est scopus. Et hæc est definitio hujus quæstionis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXVII. De legatis.*

Post testamenta, et codicillos, dat legata, quod hæc et testamento relinquantur, et codicillis testamento confirmatis. Legatum est, quod verbis directis ab hærede instituto testator cohæredi, vel alii relinquit, verbis, inquam, directis, quæ civilia dicuntur, et legitima, et imperativa, *l. ult. sup. de testam. tut. l. pen. de testam. manum. l. Quoniam. sup. de testam.* Unde Ulpianus *libro regul. tit.* 24. deducere videtur nomen legati, quod legis modo, id est, imperative relinquatur puta, *Capito, sumito, recipito, habeto, hæres meus dare damnas esto.* Qua forma loqui solent leges: fideicommissum autem verbis precariis relinquitur: legatum est imperativa voluntas, directa voluntas, fideicommissum precaria. Et olim verba directa erant latina, et certa, solemniaque: hodie etiam Græco sermone relinqui potest: olim non nisi latino. Denique totum testamentum hodie etiam Græco, vel alio sermone conscribi, vel nuncupari potest, *l. Hac consultissima. §. ult. sup. de testam. l. ult. sup. de test. tut. l. pen. inf. de testam. manum.* Et legari hodie etiam potest quocunque verbo latino, *d. l. Quoniam.* et *l. 21. hoc tit.* etiam si sit minus solemne verbum, minus legitimum, quod scilicet non usurpent leges, etiamsi sit inusitatum, et *μιξοβάρβαρον*, quo fere omnia testamenta hodie videmus esse conscripta, unde litium seges. Et quod idem Ulpianus scribit. *eod. lib. tit.* 19 legato dominium acquiri ex *l.* 12. tabul. *Paterfamilias uti legassit*, etc. confirmat etiam *lex Quoties. §. ult. D. de peculi.* et *l. 7. hoc tit.* quæ docet, legati duobus relicti disjunctim et separatim per vindicationem, aut uni per præceptionem, alii per vindicationem, eis dominium acquiri concursu, id est, per concursum factis portionibus, si uterque legatum amplecti velit. Et notandum etiam hoc de legatis dictum, in fideicommissis aliud esse, nam in fideicommisso possessio, non dominium acquiritur, *l. Qui usumfructum. D. si ususfruct. pet.* dominium possessionis, ut est accipienda *l. 42. D. de usur.* non dominium proprietatis: quia fideicommissa non sunt juris civilis: nec jus

civile ea novit, cum cœperint tantum ex temporibus D. Augusti: denique non proficiscuntur ab ipso jure civili, id est, a jure 12. tab. quod est fundamentum juris civilis, et fons; sed proficiscuntur a nuda voluntate relinquentis, quam tuetur Prætor. Addamus his, legatum præstari ab hærede instituto, qui adiit hæreditatem, sine mora, sine laxamento temporis, si sine die, vel conditione relictum est. Et mora fieri videtur, cum legatum non datur postulanti, ut ait Paulus *in fin. 3. sentent.* et ex mora debentur usuræ, aut fructus legati, vel fideicommissi: nam et in fideicommissis idem juris est, ut præstentur renunciante, et sine frustratione ulla, ut in *tit. 47. inf.* Et hoc usque adeo verum est, ut etiamsi hæredi instituto, a quo legata relicta sunt, id est, cui onus præstandorum legatorum injunctum est, si, inquam, si fiat controversia hæreditatis etiamsi falsum testamentum dicatur, ex quo hæreditatem adiit, tamen debeat statim postulantibus legatariis præstare legata, et fideicommissa pendente lite, pendente accusatione falsi testamenti, modo ita ei caveatur, evicta hæreditate, legata restitutum iri cum omni sua causa id est, cum usuris, et fructibus, *l. ult. sup. de petit. hæredit. l. 9. hoc tit.* quam exponemus. In hac *l. 9.* primum velim antiquum verbum reponas, *restituiri*, ex vetustioribus libris, et ex formula cautionis, quæ est in *l. pen. D. si cui plus quam per leg. Falcid.* ut ita legas: *interposita cautione* (hæc est formula cautionis hujus) *si evicta fuerit hæreditas, ea restituiri*, non *restitutum*. Quod verbum antiquum est etiam frequentissimum in omnibus cautionibus, sicut et in Digestis occurrunt sæpe verba similia: *Redditu iri, datuiri, traditu iri, præstitu iri, defensu iri, actuiri*. Et quod plerisque videtur, et Antonio Augustino, non esse ferendum, in *l. Fidejussor. §. Pater. de pign. metuiri.* quod pro ratione superiorum verborum, videatur potius dicendum *metutu iri*, cum tamen studio brevitatis, et εὐφωνίας, certe maluerit dicere *metuiri*; namque studium tale hæc peperit compendia. Invenio et Julium Severianum eu[illegible] quam Rhetorem, ita legere, quod nondum quisquam emendavit, in illo loco Ciceronis in prætura urbana: *Quis hoc non perspicit prætore nobiscum actuiri, si popul. R. ... cum in ... fuerit?* Ergo reponas *restituiri*, et hic cave existimes in hac *l.* quod vulgo omnes volunt agi de duabus cautionibus: de cautione evicta hæreditate legata restituiri, et de cautione, quæ dicitur cautio legis Falcidiæ, *l. 70. ad leg. Falcid.* quod interponatur servandæ Falcidiæ causa, quoties hæres solvit legatum, nondum bene subducta ratione bonorum, legatorum, et æris alieni: cujus formula hæc est: *Quod amplius legatorum nomine, quam per leg. m Falcidiam licuerit, ceperis redditu iri.* Ut scilicet hæc cautio posterior interponatur, si hæredi non fiat hæreditatis controversia: illa prior interponatur, si fiat hæredi controversia hæreditatis: nam hæc differentia falsa est: quandoquidem et illa cautio, evicta hæreditate legata restituiri, interponatur, et præstatur hæredi, qui solvit legatum, non tantum si patiatur controversiam hæreditatis, sed et si speret, aut metuat, et ex quacunque juste causa, et probabili, non tamen temere, ne legatarius oneretur cautione supervacua, *l. 3. §. Si legatarius. l. 4. in princ. si cui plus quam per leg. Falcid. de Julian. §. Marcell. D. ad exhibend. l. Quod si possessor. D. de pet. hæredit.* Sicut transigit etiam quis recte de re, aut negotio aliquo non tantum si controversiam patiatur, sed etiamsi speret, aut vereatur, *l. 2. sup. de transact.* Et præterea *l. 9.* loquitur tantum (quantum ex verbis apparet, et nisi ea licet calumniari) de ea cautione, si evicta fuerit hæreditas, legata restituiri. Et hoc vult, quod etiamsi hæc cautio nonnunquam præstetur nulla mota controversia, ut supra ostendi, non ideo minus præstabitur mota controversia, puta dicente aliquo testamentum falsum, imo vero tum magis præstabitur, et ita *l. 9.* est accipienda. Quod autem in definitione nostra legati notavi, etiam a cohærede cohæredi legatum relinqui, sciendum est id quod ita relinquitur, appellari proprie prælegatum, præcipuum, et præceptionem, quod habeatur, et capiatur extra partem hæreditatis præcipuo jure, et antequam dividantur bona inter cohæredes. Et hujus præceptionis natura hæc est, ut cui relicta est, pro parte sua hæreditaria ex qua institutus est, præceptionem capiat jure hæreditario, pro parte cohæredis jure legati, quod pro parte sua non possit præceptionem accipere jure legati, quia nihil a me ipso mihi potest legari, ne idem sim et legatarius, et debitor legati: denique hæres prælegati partem capit jure hæreditario ex sua persona: eamque possidet pro hærede: partem autem capit jure legati ex persona cohæredis: Et ideo hanc non imputat in Falcidiam: illam imputat *l. In quartam. 91. D. ad leg. Falcid. l. Filium. supra, famil. ercisc.* Et inde sumitur materia dubitandi *l. 12. h. t.*

## *Ad L. XII.*

Lex est singularis propter responsum Papiniani in ea relatum, quod alibi non exstat. Quæstio est, an hæres ex parte institutus, cui et aliquid legatum est per præceptionem, si repudiaverit portionem hæreditatis, ex qua est institutus, possit vindicare prælegatum, sive præceptionem? Quærendi et ambigendi causa duplex est. Primum, quia absurdum est hæreditatem scindere, id est, partem agnoscere, partem repudiare *l. un. §. Hæc ita. inf. de cad. toll.* Et videtur scindere hæreditatem, qui omittit partem sibi adscriptam, et totum prælegatum amplectitur, quia pars prælegati, est pars hæreditatis. Altera hæc est, quia qui repudiat hæreditatem, videtur impugnare judicium defuncti: ideoque quatenus in eo est, intestatum defunctum facit deserto testamento, id est, repudiata hæreditate: et qui impugnat judicium defuncti, indignus est ex eo quicquam consequi *l. Papinianus. § Papinianus. §. Meminisse. D. de inoffic. testam. l. Si patroni. 55. § Quod ergo. D. ad Trebell.* hæ sunt duæ rationes dubitandi, quibus non movetur Papinianus, quin respondeat, præcise hæredem ex partem scriptum, qui repudiavit hæreditatem, integrum legatum præcipere, quia scilicet (ut respondeamus primæ rationi) tunc cum repudiavit hæreditatem totum prælegatum videtur a cohærede capere jure legati, nam partim jure hæreditario, partim jure legati, ut *l. Qui filiabus. 17. §. ult.* et *l. seq. l. Quæsitum. §. Duobus. de legat. 1.* Qua ratione etiam si, cui aufertur hæreditas ut indigno, non semper etiam aufertur præceptio, aliave præceptionis pars, *l. Cum quidam. l. Eum qui. §. ult. D. de his quæ ut indign.* Et ita constitui sane melius est, ne dum non vis scindere hæreditatem, eveniat, ut scindas legatum, quod est æque absurdum, *l. 4. de legat. 2.* Nam id testator voluit integrum præstari, nec dividi voluntatem et liberalitatem suam. Et hoc ita est omnino, præsertim si is, qui indignus est de hæreditate, puta, quod ejus tantum nomen testator deleverit data opera non sit etiam indignus præceptione, quam non induxit, non delevit, sicut institutionem: nam si utroque sit indignus, utrumque ei aufertur, ut si non sit ultus necem defuncti, quod est ingratitudinis et impietatis crimen ei et hæreditas aufertur et prælegatum, *l. Si sequens. § 1. D. de Senatuscons. Sylan.* Itemque si falsum testamentum dixerit, vel inofficiosum, nec obtinuit: nam et huic omne commodum aufertur, omne lucrum proveniens ex testamenti causa, quod non ita fiet, si injustum testamentum dixerit, id est, non solemne et non obtinuerit, quoniam hic disputavit de jure, id est, dixit in testamento non esse observata solemnia juris: non etiam impugnavit judicium defuncti, sicut qui dixit falsum vel inofficiosum. Qui dicit injustum, ducitur studio tuendi juris, ne quod testamentum admittatur injustum: qui falsum, vel inofficiosum dicit, ducitur studio impugnandi testamenti: et hoc ita demonstratur in *l. Post legatum. §. pen.* et *l. seq. de his quæ ut indig.* Et ita etiam (ut respondeam secundæ rationi) is, qui repudiat partem hæreditatis, id non facit, ut impugnet testamentum principaliter, non animo impugnandi testamenti, ut non sit propterea indignus præceptione integra, sive prælegatione, quia hoc facit providentia quadam, ut sibi bene consulat, ne se implicet per aditionem negotiis et molestiis hæreditariis, *l. Filio. 67. de leg. 1.* Quod et *l. Qui ... ergo. 90. ... tit.* ut fieri providentia quadam. Merito igitur Papinianus respondit *d. l. 12.* eum, qui repudiavit hæreditatem, posse integram præceptionem vindicare, quia non scindit hæreditatem, imo legatum scinderet, nisi id integrum vindicaret, et quia repudiando hæreditatem, non videtur impugnasse testamentum: nihil denique fecisse videtur, quo sit judicandus indignus integro prælegato, quod maluit, quam hæreditatem. Neque obstat *l. ult. D. ult. de vul. et pup.* ad quem, ut nihil amplius addam, Accursius respondet rectissime, quem consulatis. Non obstat præterea *lex 91 l. s. § ult. D. de leg. 3.* ex qua etiam in contrarium efficiunt, eum, qui repudiavit hæreditatem, integrum prælegatum non transmittere ad hæredem suum: quia ut perspicue respondeam, ista lex non loquitur de eo, qui repudiavit hæreditatem, sed de eo, qui decessit inter deliberandum; hic quia nondum in eo res fuit, ut totum legatum ad eum pertineret, quia deliberans decessit, transmittit tantum prælegatum in suum hæredem pro parte cohæredis: portio hæreditatis, quæ est in prælegato, accrescit cohæredi. Neque obstat *l. Apud. §. Si quis ex uncia D. de dol. except.* Nam consentit omnino cum Papiniano, præterquam in posteriori parte, cujus species hæc est; hæredem, cui relictum erat prælegatum, pretium accepisse hæreditatis a substituto, ut repudiaret hæreditatem: is reipsa non repudiavit, licet repudiaverit, quia habet pretium, et ideo si integrum prælegatum petat, repellitur, quia reipsa non repudiavit hæreditatem. Neque etiam obstat *l. Si unus solus. §. 1. D. si quis om. ss. caus. testam.* quia ibi non loquitur de eo, qui repudiavit simpliciter hæreditatem, sed de eo, qui dolo malo repudiavit hæreditatem sibi delatam ex testamento, ut eam haberet ab intestato, cum esset ex proximioribus agnatis, in fraudem scilicet testatoris et legatariorum, ut legata interciderent non providentia sui commodi, aut onerum hæreditariorum devitandorum, sed malitia quadam: atque ita impugnavit testamentum et ipsemet patitur fraudem, quam aliis intendebat, ut scilicet ex testamento non ferat prælegatum, qui causam intestati sequi maluit, ut in *l. Quidam. eod. tit. l. Rusticum. D. de legat. præstand.* Falcidiam tamen fert ex legatis; quia Falcidia capitur jure testatoris, *l. Frumentariam D. ad leg. Falcid.* Neque postremo obstat *l. Si patroni. § Quid ergo. D. ad Trebellianum*, ubi ostenditur eum qui recusavit adire hæreditatem, vel qui eam repudiavit, quam erat rogatus restituere alteri, si coactus adierit, et restituerit, amittere Falcidiam et prælegatum. Ratio hæc est; quia adiit alieno periculo sine metu onerum: nemo enim cogitur adire suo periculo alieno cogitur. Nos autem loquimur de eo, qui repudiavit, cum non posset adire sine suo periculo. Atque ita dissolvi omnia, ut puto, huic legi contraria. Reliquas leges de legatis cras absolvam.

## *Ad. LL. I. III. XI. XVII. XX. et XXV.*

Observandum hoc uno titulo multa contineri, quæ in Digestis in varios titulos dispertita sunt: nam et hic agitur de annuis legatis, de quibus proprius titulus in Digestis et similiter de alimentis legatis: et de adimendis legatis, et delegatis, quæ et indignis auferuntur. De annuis legatis est *l. 21.* Annuum legatum, aut fideicommissum est simile usufructui, quia finitur morte, et ad legatarii hæredem non transit, id est, cohæret personæ legatarii, aut fideicommissarii, *l. 4. l. In singulis. D. de annuis legatis, l. Patrimonii. D. de usufructu legato*, nisi scilicet etiam hæredi relictum sit hoc modo: *Titio et hæredi ejus annuos aureos decem hæredem meum dare jubeo.* Quo casu *l. 22.* declarat hæredis appellatione, contineri etiam hæredem hæredis, et omnem successorem in infinitum. Quod tamen locum non obtinet in

usofructu legato *Titio, et hæredi ejus*. Et est hac in re dissimilitudo inter legatum annuum et legatum ususfructus: nam annuum, quod legatum est certæ personæ, et hæredi ejus, pertinet ad hæredem hæredis, et insequentes omnes hæredes, qui alius sibi supervenerint, ut unda supervenit undam, ut inquit ille de hæredibus loquens. Ususfructus autem legatus Titio, et hæredi ejus, pertinet tantum ad hæredem proximum, non ad sequentes deinceps, ex *l. Antiquitas. sup. de usufr.* quia si usumfructum extenderes ad omnes successores, inutilem faceres proprietatem nudam, semper abscedente usufructu. Non potest ususfructus semper abesse a proprietate: alioqui inane esset, et vanum proprietatis nomen. Ususfructus nullus est perpetuus aut certe plena proprietas est potius, quam ususfructus. Et ita si quis forte vellet usumfructum transire a fructuario ad omnes successores fructuarii, procul dubio dicerem nunc nomine *ususfructus*, intellexisse plenam proprietatem, et non usumfructum. Sicut quam quis ab hærede fructuarii legat rem, id est, proprietatem, cujus usumfructum legavit, sane videtur sub appellatione *ususfructus* proprietatem legasse: cum ab hærede ejus proprietatem, id est, rem ipsam per fideicommissum reliquerit, *l. ult. D. de usuf. earum rerum, quæ usu consum. l. Species. D. de aur. et arg. leg. l. Filius. D. de usufr. leg.* Et simili ratione alia exsistit differentia inter legatum annuum et legatum ususfructus: nam legatum annuum relictum Ecclesiæ, templo, collegio, vel Reipublicæ, in perpetuum debetur, *l. 6. l. Annua. §. ult. l. antepen. l. penult. D. de annuis legatis, l. 46 quæ est Græca, sup. de episcopis et clericis.* Aliud est dicendum, si ususfructus legetur Ecclesiæ, vel Reipubl. ut legimus apud Capitolinum, Divum Pium patrimonium privatum in filiam contulisse, sed fructus Reipublicæ donasse. Ususfructus legatus Reipublicæ, non potest esse perpetuus, aut certe non est ususfructus, sed proprietas plena. Ideoque placuit usumfructum legatum reipublicæ finiri centum annis; quoniam is est finis longissimus vitæ humanæ, *l. An ususfructus. D. de usufructu*, et *l. Si ususfructus. D. de usufructu legato.* Comparatur Respublica homini, et ideo spectatur quantum temporis homo per rerum naturam longissime vivere possit, ut tanto tempore Respublica, quasi morte amittat usufructum, et finis dicitur vitæ longævi hominis esse centum annorum; licet Mathematici apud Trebellium Pollionem in *Claudio*, dicant, homini ad vivendum datum esse 120 annos: nec amplius cuiquam jactant esse concessum, etiam addentes, Mosen solum Dei familiarem, vixisse 125. annis, qui cum quæreretur, quod juvenis interiret, responsum est ab incerto; ferunt, numine, neminem plus esse victurum. Quod si forte quis in perpetuum legaret in omne ævum usumfructum, plane hunc dicerem abusum nomine ususfructus, et solidam proprietatem videri legatam: proprie enim ususfructus omnis temporarius est, longe alia ratio annui legati, annuæ pensionis, quæ potest esse perpetua. De alimentis legatis est *l. 1. hoc tit.* de alimentis, quæ testator legavit libertis suis, *quoad cum Claudio Justo morarentur.* quæ verba *Quoad* accipiuntur pro conditione, id est, si cum Claudio Justo morarentur, habitarent: et mortuo Claudio vivo testatore, procul dubio legata debentur libertis post mortem testatoris. Ita accipiendus *l. Annua. in princip. de annuis legat.* quia non stat per libertos, quo minus habitent cum Claudio, cum quo dicunt se libenter habituros, si supervixisset. Atqui mortuus est eo tempore, quo conditio impleri non potuit, nempe vivo testatore, qui post mortem suam demum eos voluit insimul habitare: mortuo autem Claudio post mortem testatoris, etiam *l. 1. hoc tit.* ostendit, et *l. Cujus. §. 1. de ann. legat.* in qua proponuntur verba eadem hujus *l. 1.* Dicitur, inquam, utroque loco, mortuo Claudio post mortem testatoris deberi alimenta libertis: hoc ita accipiendum est, ne quis fallatur, si liberti conditioni paruerint, conditionem impleverint, id est, si post mortem testatoris aliquanto tempore cum Claudio morati sint: vel si per eos non stetit, quo minus fieret sed per Claudium, forte, qui eos exclusit, qua casu conditio habetur pro impleta, id est, cum non per eum, cui adscripta est, sed per eum, in cujus persona implenda est, stat quo minus impleatur, *l. 1. sup. de instit. et sub'tit. l. In omnibus causis. D. de regul. jur.* Ergo si post mortem testatoris liberti potuerint demorari cum Claudio, *demorarer*, nec demorati sunt, licet Claudius postea decesserit, non debentur alimenta eis, quia intelligitur defecisse conditio in eis. Sed si cum Claudio morati sunt impleta conditione legati, legata eis debebuntur quamdiu vivent etiam post mortem Claudii. Hæc est sententia *l. 1.* cui etiam addendum est, ita demum locum esse, si alimentariorum, id est, libertorum gratia testator eis adscripserit habitationem certam: puta, ut apud Claudium habitareat, forte hæredem suum. Proponitur in hac *l. 1.* testatorem legasse libertis suis alimenta et vestiarium, ut in *l. 16 in princ. D. de aliment. legat.* Sed et si alimenta legaverit simpliciter, videtur et legasse vestiarium, et habitationem: quia sine iis ali corpus non potest, sine iis tolerare hanc vitam non possumus. Immo vero, quod mirum est, si legaverit alimenta simpliciter, ex voluntate defuncti etiam continetur disciplina, quod est suavissimum alimentum animorum, *l. 1. gatis. et seq. et l. ult. eod.* Verum in hac specie testatrix, quæ libertis legavit alimenta et vestiarium, alimenta eadem pro cibariis tantum accepit. Denique alimentorum appellatione, nec vestiarium complexa est, cum adjecerit specialiter, vestiarium nec habitationem, cum legato conditionem adscripserit, ut liberti habitarent apud Claudium. quam si adjecerit propter legatarios, sive alimentarios, ut haberent ubi habitarent, ut certam eis habitationem designaret, sane etiam post mortem Claudii, apud quem eis præscripsit ut habitarent, alimenta eis debebuntur, et ita ponendum est in specie *l. 1.* et attigit Accursius, designatam fuisse, et indictam habitationem ipsorum alimentariorum gratia, ut non cibaria, et vestiaria tantum haberent, sed et habitationem certam: nam aliud omnino dicendum erit, si propter Claudii utilitatem, testator edixit, ut libertis præstarentur alimenta, si habitarent cum Claudio, puta, ut ei essent in obsequio, in ministerio, in actus administratione, et interim alerentur: nam hoc casu, Claudio de medio sublato, finietur legatum, quod libertis relictum est contemplatione Claudii, ut ei Claudio usui essent, *l. Hos libertis. D. de cond. et demonst.* De adimendis legatis agitur *l. 3. 11. et 17.* Adimuntur legata eodem testamento, vel cod cillis testamento confirmatis, vel pure, vel sub conditione, ut et dantur, *l. 17. hoc tit.* dum tamen adimantur eo modo, quod data sunt ut olim obtinuit: nam si ita sint data, *Do, lego*, ita sunt adimenda, *Non do, non lego*, sin autem ita, *Hæres dato*, ita adimenda, *hæres non dato*, vel etiam, ut hodie obtinet, adimuntur quibuscumque verbis: nam ut olim certis, conceptisque verbis dabantur, et adimebantur, ita hodie quibuscumque et dantur, et adimuntur, et vel adimuntur ipso jure, vel ope exceptionis: ipso jure, si nominatim: ope exceptionis, si nuda, tacita et præsumpta voluntate, conjectura voluntatis, ut puta susceptis cum legatario gravissimis, et capitalibus inimicitiis, *lex 3. §. ultim. l. Ex parte. l. Cum servus. D. de ad imend. leg.* Opus est exceptione, quod contra voluntatem legatarius petat, si legatum non sit ademptum nominatim. Et hoc etiam distat legatum a fideicommisso: nam fideicommissa etiam nuda voluntate adimuntur, et etiam codicillis non confirmatis testamento: at nuda tacita voluntate videtur adimere legatum, puta relictum filiæ, qui rem ei legatam, postea pro eadem dat in dotem, *lex 11. hoc titul.* sicut si quis rem legatam alii donet vel si eam vendat alii, modo vendat sua sponte, non urgente necessitate, *lex Cum servus. et l. Rem legatam. D. de adimend. legat. et l. Fideicommiss. §. Si rem. de legat. 3.* non tamen videtur ademisse legatum, si rem legatam dedit pignori creditori suo, et ita definitur in *l. 3. hoc tit.* cujus testimonio etiam utitur Justinianus in *§. Si rem. Instit. de legat.* Ergo qui rem legatam pignori, vel hypothecæ dat, non videtur mutasse voluntatem ex sententia *l. 3.* cui valde obstat *l. Si maritus. sup. de donat. inter vir. et uxor.* cui similis est *lex Cum hic status. §. Si maritus. D. eod. tit.* Nec scio an quisquam possit *legem 3* in concordiam adducere cum *§. Si maritus.* Loquitur de re donata uxori, quæ donatio ab initio non valet, sed morte confirmari potest, sicut legatum morte confirmatur, nec statim vires accipit a testamento. Donatio inter virum et uxorem confirmatur morte, si in eadem voluntate perseveraverit donator ad mortem usque, ex oratione D. Antonini, quasi recte dicitur, cum donationem factam inter maritos, legati, aut fideicommissi partibus fungi, ac proinde subjici Falcidiæ, *l. In donationibus. inf. ad leg. Falcid.* Cum igitur sit instar legati, cur sicut res legata non videtur animi, si eam testator creditori suo oppignoraverit, idem non statues in re donata conjugi? cur vis, ut videatur donator mutasse voluntatem, qui rem donatam uxori pignori dat? Non potest idonea adferri ratio diversitatis, tamen quidam tentant adferre, sed non quo genere expleri possit animus: et ubi non est idonea ratio diversitatis, idem jus statuendum, ut eleganter ait *l. 3. §. 1. de inju. rupt. testam.* quamobrem deinde etiam Justinianus in *Novel. 162* abrogat *l. Si maritus*: idemque jus vult esse in donatione inter virum et uxorem, quæ legati partibus fungitur, et in legato, ut neutrum videatur ademptum, quasi mutata voluntate, si res donata, vel legata, pignori, vel hypothecæ detur, *d. Nov.* Addit lex 3. hoc titulo, hæredem, a quo legatum relictum est, licet post testamentum rem legatam testator oppignoravit, debere eam luere et præstare liberam legatario, etiamsi actio in personam electa sit, quod notandum, id est, etiamsi legatarius malit petere legatum per actionem in personam, id est, actionem ex testamento, debet ei hæres rem liberam præstare, id est, pignore solutam, ex quo apparet legem 2. pertinere ad legatum per vindicationem, quod peti potuit vel actione in personam, vel in rem, *l. Cum filius. §. 1. de legat. 2. l. Hujusm. §. ult. et l. seq. et l. Si servus. §. Cum homo. de legat. 1.* nam ante Justinianum, legatum damnationis petebatur tantum per actionem in personam: et ei quidem qui agit in rem, si vicerit, res libera restituenda est, quia rem suam petit, et vindicat, utique optimo jure est, et optima conditione, immunem, liberam, optimam maximam petit, quod non ita petit qui agit in personam, id est, qui intendit rem certam sibi deberi: nam hic rei qualitatem non attingit, at tamen, ut ait lex 3. etiamsi in personam agatur, non in rem, res præstanda est optimo quoque jure, et optima conditione quaque, non obligata, sed immunis.

## *Ad L. V. VIII et pen.*

De legatis, quæ ut indignis auferuntur est *l. 5. 8. et pen.* *Lex 5.* loquitur de portione hæreditatis legata: nam placet, portionem hæreditatis posse legari, puta unciam, aut sextantem hæreditatis, *l. Mulier. §. ult. D. ad Trebell.* quod satis mirum est ut ex unciis scriptus pro legatario habeatur cum unciarum nomina solis hæredibus scriptis imponuntur ad designandas portiones hæreditarias, puta uno scripto ex uncia, alio ex besse, alio ex triente: sed e contrario evenit etiam aliquando, ut hæres scriptus habeatur pro legatario: puta si sit scriptus ex re certa adjectis cohæredibus scriptis ex partibus, vel sine partibus: nam qui cum eis scribitur hæres ex fundo certo, loco legatarii est, quod attinet ad creditores hæreditarios, *l. pen. sup. de hæred. instit.* Et iis etiam olim, qui ex Senatusconsulto Pegasiano hæreditatem recipiebat, erat loco legatarii, non loco fideicommiss. hæredis, *§. Post quod Senatusconsultum. Instit. de fideicom. hæred.* Nunc finge: portio hæreditatis cuidam legata est: is de hæreditate furatus est res aliquas: non est in eis rebus habiturus

portionem ullam: in eo'e is est habiturus portionem sibi legitimam in iis, quas surripuit de hæreditate, nihil est habiturus, sed aufertur ei in rebus subreptis portio, quam habuisset, si eas non subripuisset ut indigno, nec tamen fisco adducitur, sed hæredi remanet: hoc omne, quod eripitur ut indigno, confiscatur. Ita est accipienda l. 5. adjuncta l. *Paulus. ad Trebell.* Aufertur etiam legatum tutori testamento dato, cui remunerandæ fidei gratia, remunerandi olim gratia pater legatum reliquit, si tutela se excusaverit, ut qui tutelam recusavit non, ferat præmium tutelæ, sive remunerationem, sed etiam hoc casu legatum non confiscatur, sed relinquitur pupillo, cujus utilitatem ille deseruit, vel hæredi extraneo, ut *l. Post legatum. §. Amnitt re. D. de his quæ ut ind g. l. Tutor petitus §. 1. D. de excusat. tutor. l. pen. hoc tit.* Et postremo aufertur ut indigno, qui celavit testamentum in fraudem hæredis scripti, et defuncti, sed hoc quoque legatum, quod ei aufertur non cadit in fiscum, sed remanet apud hæredem, quem fraudare voluit celando testamentum, perinde ac si haberetur pro non scripto, *l. pen. hoc tit.* Et ita ex hoc titulo habemus tres casus, quibus erepta legata quasi indignis, non cadunt in fiscum, sed remanent apud hæredes. Et ad secundum casum omnino pertinere l. 8. quæ dicet accipiendum esse tutorem non jure datum, cui legatum relictum est, ut si miles tutor datus sit, qui non jure datur, *l. 4. sup. qui dare tut. vel curat.* Hic si non gerat tutelam, cum non jure possit gerere, non amittet legatum. Hæc est sententia l. 8.

## *Ad L. II. IV. X. XIII. XV. XIX. XX. et ult.*

Sequuntur in hoc titulo quæ communia esse dicuntur inter legata et fideicommissa, ea nos expedite, et commentatur latius adhibita interpretatione exponemus. Inter legata et fideicommissa jam hoc commune esse diximus, ut ab hærede præstentur, quæ pure relicta sunt sine mora, vel statim post diem, aut conditionem expletam, etiamsi hæres patiatur controversiam hæreditatis. Commune, quod est de annuis in l. 22. et quod de ademptione in l. 17. et quod de verborum observantia, quibus relinquuntur l. 21. his addemus multa alia communia, quæ sunt, et proponuntur hoc tit. et post hunc titulum ex sequentibus adjiciuntur, et alia complura, ut inde merito quæri possit, cur cum in hoc titulo, etiam in sequentibus, multa communia proponantur legatis et fideicommissis, tamen detur infra titulus specialis de communibus, id est tit. *Communia de legat. et fideic. m.* quod explicabimus cum pervenerimus ad hunc tit. Interim hoc vobis dispiciendum relinquo. Addamus autem etiam commune ilie legatis et fideicommissis hoc esse proditum in *l. 2. hoc tit.* ut hæres legatorum et fideicommissorum nomine teneatur etiam si vendiderit hæreditatem, quia hæreditatis venditione non desinit esse hæres, sed quod solverit legatariis, aut fideicommissariis, quibus etiam post venditionem bonorum respondere debet et etiam omnibus creditoribus hæreditariis, id ab emptore hæreditatis consequi potest ex stipulatione emptæ et venditæ hæreditatis, quæ interponi solet, *§. Ergo si quidem. Instit. de fideicomm. hæredit.* ni est nulla cautio, nisi placuerit fidejussores dari, ut in specie l. 2. quæ de fidejussoribus loquitur, vel non interposita stipulatione venditori, qui solvit eo nomine, in emptore competit actio ex vendito, ut servetur indemnis damno, *l. Si ex pluribus. de hæred. vel act. vend.* Addamus etiam commune aliud, quod proponitur in *l. 4. h. t.* ut et legatum et fideicommissum sit inutile, quod servo proprio relinquitur sine libertate, *l. 1 x fideicom. inf de fideicom. l. pen. §. Illo. sup. de necess. hær. inst.* Et ex eadem l. 4. ut regula Catoniana tam ad fideicommissa, quam ad legata pertineat, id est, ut neque illa convalescant ex post facto, si ab initio inutilia fuerint: ea regula est Catonis Jurisconsulti. Et aliud est l. 13. hoc titulo, proprias res meas mihi legari, aut fideicommitti inutiliter, id est, mihi relinqui per fideicommissum. Et ita fideicommittere non tantum est onerare fideicommisso hæredem, aut legatarium, aut donatarium mortis causa, aut debitorem (nam ii omnes fideicommisso onerari possunt) sed etiam est relinquere aliquid per fideicommissum, scilicet ut fideicommittere L. Titio, vel est a L. Titio fideicommissum relinquere, vel ipsi L. Titio fideicommissum relinquere, ut *l. 13. hoc tit.* et *l. 1. inf. de litig. l. Si tibi certum. D. de adim. leg. l. Si a me tibi. D. ad leg. Falcid.* Et ita fideicommissarius non tantum est is, cui relictum est fideicommissum: sed et hæres, a quo fideicommissum relictum est: vel alius, a quo fideicommissum relictum sit jure, ut in *l. Quamvis. D. de judic.* et *Novella* 108. Item *l. 10. h. t.* est communis de legato, et fideicommisso rei alienæ. Res aliena olim non potuit legari per vindicationem, ut probat *l. Stichus servus. D. de manu. testam.* l. *Tantum* 88. *de verbor. signific.* Per damnationem legari poterat, l. *Alienus. ad leg. Falcid.* Itemque per fideicommissum relinqui: imo et per vindicationem ex SC. Neroniano, cujus meminit Ulpianus *lib. regul. tit. de legat.* Et ita demum valet legatum, vel fideicommissum rei alienæ, si testator scierit esse alienam: quoniam hæc est cognitio defuncti, qui non ignorat rem alienam esse, quam relinquit, ut hæres eam redimat a domino, et præstet: vel si non possit, ut hæres præstet ejus justam æstimationem. Quod si ignorans testator rem alienam reliquerit ut suam, relictum non valet: quia si scisset esse alienam, forte non legasset: hoc ita (ut ostendit l. 10.) nisi rem alienam ignorans, et per errorem reliquerit ei, cui relicturus erat, etsi scisset esse alienam, vel eam ipsam rem, vel aliam ejusdem pretii, ut si filio reliquerit, si fratri carissimo, si uxori, et adde, si alumno, arg. *l. In testamento. D. de fideicomm. libert.* Nam in alumnum etiam nobis est præcipua quædam affectio, qui inter manus nostras crevit, et in manibus nostris alumnatus est. Item si hæredi suo rem alienam reliquerit, ut si hæredem scriptum præcepto fundo, qui erat alienus, jusserit hæreditatem alii restituere: nam etiam erga eum, quem honore hæredis afficit, videatur duci affectione quadam præcipua, ut indistincte præcipere possit fundum alienum, aut æstimationem ejus: sive testator scierit, sive non, esse alienum, et hoc ostendit *l. Hæres præcepto. D. ad Treb.* Ergo in personis his, erga quas ducimur affectione summa, non distinguimus inter scientem et ignorantem. Nec moveat *l. Cum pater. §. Evictis. D. de legat.* 2. ubi proponitur pater uni ex filiis prælegasse prædia aliena, quæ æstimabat esse sua: et lex ait, filio cum fratribus, et cohæredibus nullam actionem esse: unde efficiunt, legatum rei alienæ, etiam filio relictum ab errante, qui eam legat ut suam, non valere, aut ejus legati nullam actionem esse cum cohæredibus: nam (ut respondetur) lex non negat, cohæredes filio teneri ad æstimationem præstandam prædiorum, si fundum ea acceperit: sed si ea acceperit, et evincatur a vero domino negat ei esse actionem de evictione adversus cohæredes, quia regulariter hæres de evictione non tenetur legatariis, aut fideicommissariis, quibus res certa legata est: quia legatarii, aut fideicommissarii sunt rei lucrativæ possessores: *l. Si a substituto in fi. l. Si legatus servus. D. de legat.* 1. Ergo in personis nobis conjunctissimis et carissimis non distinguimus inter scientem et ignorantem: non utimur etiam ea distinctione in re hæredis legata, sed in re aliena, in re extranei: nam sive sciens, sive ignorans testator legaverit rem hæredis sui, legatum debetur, quia facilius legamus rem hæredis nostri, quam extranei: et quia etiam hæredi est facilior præstatio rei suæ, quam alienæ, *l. Unum ex familia. §. Si rem. D. de legat.* 2. Non utimur etiam ea distinctione in libertate relicta servo alieno, *l. Paulus respondit. D. de fideic. libert.* hoc favor libertatis extorsit, quæ sine pretio ubique pretiosa habetur, *l. Pænales in fi. D. ad leg. Falcid. l. Generaliter. §. Si quis servo. de fideic. libert. l. 3. de alien. judic. mut. caus. fac. §. ult. Instit. de donat.* Ergo his casibus exceptis, legatum rei alienæ ita demum valet, si sciens rem alienam testator legaverit, vel alio modo reliquerit: verum ut ne hoc quidem modo efficiant legatum rei alienæ valere, objiciunt *l. 20. hoc tit.* ad quam sic respondeo: quod dico rei alienæ valere legatum: quod sciens reliquit, hoc sic intelligo si in ea re nihil juris habeam: nam si in ea re habeam aliquid juris, quæ est aliena, non videor rem ipsam legare, sed id tantum juris, quod in ea habeam, ut si rem legem, cujus ususfructus est meus, nuda proprietas alterius, usumfructum tantum legare videor: hæc est sententia l. 20. et licet ususfructus finiatur morte mea, tamen aliquo casu legatum utile esse potest, ut si vivus potes nanciscar proprietatem rei: nam post mortem meam legatario ususfructus debebitur: erit etiam nonnihil utile, si vivus legatario concedam jus percipiendi fructus, propter fructus medii temporis: ut nonnunquam testatores dum vivunt, quæ legarunt repræsentare solent, et erogare legatariis, *l. 22. D. de legat.* 2. Plinius 6. *epistola: Tam rara est, inquit in amicitiis fides, tam parata oblivio mortuorum, ut ipsi etiam debeamus nobis conditoria extruere, et omnia hæredum officia præsumere.* Nec tamen in hanc rem quicquam cum Accursio existimes facere *l. Seja. D. de aur. et arg. leg.* ubi proponitur, quæ legaverat *unionem cum hyacinthis*, qui scilicet inorant ornamento muliebri cuidam, unionem solvisse: nam illo loco, *Unionem solvere*, non est legatum præstare, non est etiam (quod tamen quidam existimaverunt) unionem aceto liquefacere ad absorbendum, et deglutiendum eum: quia in deliciis habebantur uniones liquati: sed unionem solvere, est eximere ornamento, ut apparet ex *l. Arg. §. Margar. eod. tit.* Nec existimes etiam jure canonico legatum rei alienæ nullo modo valere *ex cap. fin. extra, de test.* in quo hoc tantum proponitur, rem alienam Ecclesiæ legatam, quod non dicit fieri inutiliter: Ecclesiam jure non detinere invito domino hoc est certissimum: nam et ab hærede Ecclesiæ tradi non potest invito domino: sed si eam non possit a domino redimere, tenetur veram æstimationem præstare Ecclesiæ. Addamus, quoniam satis dictum est *d. l.* 10 et 20 ex *l. 15. h. t.* legata, et fideicommissa Falcidiam pati. Lex Falcidia est tantum de legatis, sed porrecta fuit ad fideicommissa ex Senatusconsulto Pegasiano, non ad universalia tantum, sed et particularia, sive peculiaria, ut loquuntur in jure. *§. Sed quia hæredes. Inst. de fideicom. hæred.* Et similiter, ut ostendit *d. l. 15. h. t.* legata, aut fideicommissa non debentur, nisi deducto ære alieno ex pura substantia defuncti, an testamento quidem militis, *l. 1. §. Denique. D. ad Trebell.* quod etiam est ex lege Falcidia, et Senatusconsulto Pegasiano. *l. 1. §. Hæc verba. D. si cui plus quam per leg. Falcid. l. Successores. inf. ad leg. Falcid.* Aliud etiam, quod est commune inter legata et fideicommissa, suppeditat *lex 19. hoc titul.* quæ summe notanda est nam interpretationem sumit ex jure antiquo, quo, ut scitis, ante constitutionem *l. 2. inf. de infirm. pœn. cælib.* et *l. 1. inf. de jur. liber.* quæ est eadem constitutio eo, inquam, jure antiquo, vir ex testamento uxoris, et e contra uxor ex testamento viri non potuit solidum capere, quo jure etiam hodie quædam regiones utuntur, sed partes tantum quasdam certas, scilicet decimas, exceptis casibus quibusdam, quibus inter virum et uxorem fuit solidi capacitas, quod explicat Ulpian. *lib. reg. tit.* 16. Inter alios hic unus est: Si duo juvenes contraxerint matrimonium et nondum sint eius ætatis, quam lex Julia et Papia exigit, ut liberos procreent, et velint invicem capere solidum ex testamentis suis, id est, ni vir sit minor 25. annorum, aut mulier, vel puella minor 20. annorum. Nam intra eam ætatem solidi capacitatem habent sed videtur hic modus esse additus in antiqua lege: nisi paulo post nuptias, uter eorum, nova nupta, vel uxor, vel novus nuptus, vel maritus decesserit, cum nondum deseruerit novus et insitus calor, tum maritus ex testamento uxoris, etsi sit infra eam ætatem, non capiet solidum in novum enim nuptum, vel in novam

noptam effunderet conjux omnia sua bona, at hic eximius calor coercendus est. Et videtur lex vetus præfinivisse spatium duum mensium, quod attingit lex 19. cum sit non tantum *duum mensum*, sic legit Haloander, et castigatiores codices habent, non autem, *duorum*. Et priscus ille sermo *duum mensum*, argumentum præbet priscæ legis, quæ id spatium præfinivit, ut scilicet ita demum novus maritus caperet ex testamento uxoris hæreditatem, vel legata, vel fideicommissa, vel ut ita demum caperet donationes causa mortis, *si duum mensum* spatio cum uxore fuisset. Sed hac *l.* 19. Diocletianus et Maximianus Imperatores priscam legem abrogant, et volunt, ut etiam si minori spatio temporis maritus cum uxore fuerit, possit ex ejus bonis capere solidum: ergo et si mensurnus tantum fuerit maritus, ut et hic utar prisco sermone usurpato a Cicerone in 1. *de inventione*, cum definit tempus, et miror eos, qui tantopere in Cicerone emendando laborarunt, locum illum non correxisse, in quo et Priscianus ita legit, et habet ita lib. 2. *Tempus est pars quædam æternitatis, cum alicujus annui, mensurni, diurni, nocturnive spatii certa significatione:* legendum est, *mensurni*, non *menstrui*, ne exulet vox prisca. Ita etiam Boetius de disciplina scholastica: *Qui Satyricis*, inquit, *inhiabat atramentis mensurnus: historiographis persæpe diurnus:* et infra: *in editionibus philosophicis mensurnus*, et infra: *venereæ ne accessu, si fas est dicere, mensurnus, permolliri deberet.* Sed ut sit finis aliquis huic prælectioni, addamus aliud commune ex *l. ult. hoc tit.* Olim legatum non potuit relinqui ad tempus, puta hoc modo, *lego tibi fundum illum usque in quinquennium*, *l. Obligationum.* §. 1. *de oblig. et action.* Ex tempore potuit relinqui legatum, *et post annum, quam mortuus fuero, hæres meus illi fundum dato.* Ad tempus relinqui non potuit, quia dominium non potest tempore finiri ipso jure, dominium ammittitur donatione: alienatione, legato, et certis aliis modis, non tempore solo: ergo tempus non potest efficere, ut qui jure legati factus sum ejus fundi dominus, desinam esse dominus sine facto meo. Et ita non recte hæres instituitur ex tempore, vel ad tempus: valet quidem institutio, sed adjectio temporis vel diei non valet, sive quis instituatur ex tempore, sive ad tempus, *l. Hæreditas. de hæred. instit.* Et tamen hæres recte instituitur sub conditione. Cedo rationem diversitatis: dico conditionem suspendere testamentum, diem non suspendere testamentum: hæc est ratio diversitatis, quam ita explano. Interim dum expectatur conditio institutionis, defunctus neque testatus, neque intestatus est, sed utriusque causa est in suspenso: *ἐν μετεώρῳ*. Et interim dum expectatur dies hæredi instituto ex die, si valeret adjectio diei, defunctus esset intestatus interim, et ex die testatus, vel hæredi instituto ad diem, si valeret adjectio diei, interim defunctus esset testatus, et post diem intestatus, quod jus nostrum non patitur: nam ut paganus non potest in aliis bonis esse testatus, in aliis intestatus: sic potest alio tempore esse testatus, alio intestatus. Valet quidem institutio ex die, vel ad diem, ita ut hæres statim adire hæreditatem possit, vel perpetuo, et diei adscriptio sic circumscribatur, quasi mendum, aut vitium testatoris, sicut circumscribi solet conditio impossibilis. Et hæc confirmat *l. Potest. D. de hæred. instit. l. Miles ita. D. de milit. testam.* Et addendum etiam, obligationem non contrahi ad tempus, ut quis mihi debeat usque ad quinquennium: nam et post quinquennium erit mihi obligatus, *d. l. Obligationum* §. 1. quæ utitur optima ratione: quia quod certis modis deberi cœpit, certis modis deberi desinit. Sunt certi modi contrahendæ obligationi, et certi tollendæ: veluti solutio, novatio, acceptilatio: tempus non est inter modos, *l. 7. inf. de exst. et intere. loc. omn. jud.* M. Tull. pro Cæcinna: *Si per has rationes*, inquit, *liberari majores nos posse voluerunt, intelligimus alio modo solvi*. Ergo tempore ipso jure non finitur obligatio, nec dominium, quod semel acquisivimus, sed sicut placet, obligationem finiri tempore remedio exceptionis, id est, non ipso jure, sed opposita exceptione pacti, vel doli mali, ut in §. *At si ita. Inst. de verb. oblig.* Sicut etiam placet, donationem finiri tempore, si donavi tibi rem ea lege, ut ad me redeat post quinquennium, remedio scilicet cautionis, qua tu caveas rem post quinquennium restitui, *l. 1. inf. de donat. quæ sub mod.* Ita Justinianus *l. ult. hoc tit.* inducit remedium cautionis, quo legata, aut fideicommissa relicta ad tempus perimantur. Ergo non ipso jure, sed vi et potestate cautionis: ex qua potest conveniri legatarius, aut fideicommissarius post tempus, ut quod accepit, hæredi reddat, restituat.

## *Ad LL. XXIII. et XXIV.*

Explicaturus sum hodie *l.* 23. et 24. in quibus est finis hujus tit. Emendant ambæ jus vetus, et pertinent tam ad legata, quam ad fideicommissa: suntque communes: et *l.* 23. pertinet etiam ad hæreditates, in qua duæ quæstiones juris definiuntur aliter quam a veteribus Jurisconsultis. Prima hæc est: si quis Titio fundum Cornelianum totum reliquit per legatum, vel fideicommissum, et deinde Mævio ejusdem partem dimidiam. Quid quemque in eo, quamve partem habere oportet? Hoc definire est perquam difficile. trahimur enim in varias sententias, dum de ea re cogitamus, de dividendo fundo inter Titium et Mævium, cui uni est adscriptus totus: alteri pro parte dimidia. Primum enim possumus dicere, Titio Mævium esse conjunctum in partem dimidiam: ita ut Titius habeat partem dimidiam solus, et alterius dimidiæ partem tantum dimidiam, id est, ut Titius in eo fundo habeat dodrantem, id est, semissem et quadrantem: Mævius autem reliquum quadrantem tantum: sicut si fundus legetur uni (quo nomine significatur plena proprietas, plenum dominium) et alii ususfructus, ambo concurrunt in usumfructum, *l. 3. §. ult. de usufr. accresc. l. Si tibi. D. de usufr. earum rer. quæ usu consum.* Ususfructus partis instar obtinet, *l. Cum filius. §. Dominus. de legat.* 2. Possumus etiam dicere rationem esse revocandam ad solemnem distributionem assis, ita ut cum appareat, eum, qui legavit Titio totum, Mævio partem dimidiam, Titio reliquisse altero tanto amplius, quam Mævio, eadem proportione servata: et ratione revocata ad assem, Titio dandum esse bessem fundi, et Mævio trientem. atque ita definitur in *l. Interdum §. Sed si excesserit. D. de hered. instit.* quia et huic quæstioni similiter locus est in hæreditate, si unus sit institutus ex 12. unciis, id est, ex toto, ex asse: alter ex 6. unciis, ratione revocata ad distributionem legitimam assis, primo dandum esse bessem: secundo trientem, servata proportione dupla, ut primus altero tanto plus habeat, quam secundus: nam et inter duodecim et sex est proportio dupla: sic et inter octo et quatuor, id est, inter bessem et trientem est proportio dupla, quam constituit testator ipse: excedendo tamen modum assis, possumus et dicere, eum fundum esse dividendum ex æquo inter Titium et Mævium, quod videatur testator de toto relicto Titio detraxisse dimidiam, quam deinde adscripsit Mævio. Et ex his tribus sententiis difficile est constituere, quæ potius nobis sequenda sit: eam ut ait eleganter *l. ult. D. de adim. leg.* quæ valde pertinet ad hunc locum; cum nihil præter pecuniam numeratam legatum est, promptum est, vel facile, detrahere legato pecuniam: vel adjicere: quia pecunia numero facile dividitur: cum autem corpus, ut fundus, est legatum, obscurior est portio quæ vel detrahitur, vel adjicitur, et difficilior scriptura, inquit, id est, supputatio, abacus difficilior, ut rationem publicanorum Asconius Pædianus scribit appellari *scripturam*: quod nomen etiam tribuit rationibus argentariorum, quæ vocantur scripturæ mensæ. Et merito in hac *l.* 23. Justinianus dicat, hanc supputationem dignam esse multis *ratiocinatoribus*, id est, calculatoribus. Sic habent libri veteres, non *ratiocinationibus*: aut certe ratiocinationes accipiendæ sunt pro calculis, quasi dicat, cum intervenerit res corporalis, et agitur de minuendo legato primo adscripto in solidum, difficiliorem esse computationem et perobscuram partis designationem, quam secundo legatario testator dari voluit detractam primo: opus igitur fuit constitutione principis, quæ hoc definiret et determinaret. Igitur Justiniano placet in hac *l.* 23. ut si primus instituatur hæres ex duodecim unciis, secundus ex sex unciis, vel si uni adscribatur tota hæreditas, secundo pars dimidia: itemque si primo legetur fundus in solidum, secundo pars dimidia fundi, vel si relinquatur per fideicommissum, nihil refert, ut duo semisses fiant, id est, æquales partes inter primum et secundum, quia interpretatur Justinianus hanc fuisse cogitationem defuncti, ut primo detraheret semissem, et vult spectari magis cogitationem defuncti, quam proportionem justam, abrogato *d.* §. *Sed si excesserit*, quo primo datur bes, secundo triens, id est, primo altero tanto plus, quam secundo, quod eadem sit proportio inter bessem et trientem, quæ est inter assem et semissem. Et vero melius fuisset servari hanc proportionem, nisi nos ab hac sententia revocaret cogitatio defuncti, quam nobis Justinianus destinat pro certa. Princeps est interpres non legum tantum, sed etiam testamentorum, quæ veluti leges quædam sunt. Eodem modo, ut ostendit hæc *l.* 23. si primo reliquerit fundum totum, vel hæreditatem totam, et secundo tertiam partem fundi, vel hæreditatis, statuit primo deberi bessem, secundo trientem, quod videatur primo, cui totum reliquerat, detraxisse tertiam partem, ut tantum retineret bessem. Veteres servarent justam proportionem, et darent primo dodrantem, secundo quadrantem: quia eadem est proportio dodrantis et quadrantis, quæ totius et tertiæ partis, id est, quæ assis et trientis. Et consequenter, si primo totum adscribat testator, secundo dimidiam partem, tertio sextam partem, quam speciem proponit hic Accursius, dicendum est ex sententia Justiniani, primum et secundum tertio debere conferre uncias duas, et singuli retineant quincuncem, quod videatur testator cuique portionis suæ, id est, semissis detraxisse partem sextam, id est, primo detraxisse semissem datum secundo, in primo et secundo detraxisse sextam partem totius datam tertio, servata justa proportione. Veteres darent primo altero tanto plus, quam secundo, et secundo altero tanto plus, quam tertio, quam Justinianus non vult spectari in hac *l.* 23. Quid vero dicemus, si primo reliquerit dimidiam partem fundi, aut hæreditatis: deinde secundo totum, vel primo semissem, deinde secundo assem? Et hoc sane casu, quia non occurrit eadem præsumptio detractionis, quam cogitavit testator, sequemur jus vetus, et proportionem justam, ut primus habeat quadrantem, secundus bessem, id est, altero tanto plus, quam primus, in *l. Mævio de legat.* 2. nisi appareat, testatorem, qui secundo legavit totum, primo adimere voluisse semissem, et ita Accursius hoc loco recte. Secunda quæstio, quæ proponitur in §. *Sed et quia*, pertinet et ad legata, et fideicommissa, et hæreditates. Finge, Titio fundum Cornelianum legavi: postea eidem eundum fundum legavi repetito legato, et pone si vis, id me fecisse tertio, nempe et tertio me Titio eundem fundum legasse, aut sæpius: deinde legavi Sempronio eundem fundum, quo Titio eandem rem semel legavi, et iterum, et sæpius, et Sempronio semel tantum, et separatim, vel etiam finge: Titio legavi fundum Cornelianum, deinde conjunctim Titio et Sempronio legavi eundem fundum: quæritur, in quot partes, aut quemadmodum is fundus dividi debet inter Mævium et Titium. Quod et de hæreditate quæri potest eodem modo adscripta Titio et Mævio, separatim, aut conjunctim. Et concludit Justin. in hac *l.* contra quam existimaverint veteres, æquas partes ad eos pertinere, nisi specialiter testator expresserit, et dixerit (quæ verba sunt notanda) nam omnino exigit, ut dixerit, quæ partes servarentur inter Titium et Mævium, alioquin æquales servabuntur, nec quod Titio sæpius eadem res sit legata, major erit portio Titii, quoniam testator videtur

idem sæpius dixisse, et iterasse potius, quam legasse sæpius, *l. Mævius. §. Eum qui. de legat.* 2. Veterum judicium fuit aliud, maxime Titio et Sempronio conjunctis, ut ponamus exemplum in hæreditate: *Titius hæres esto;* deinde dixit, *Titius et Sempronius hæredes sunto,* vel in legato: *Titio fundum illum do, lego, Titio et Sempronio eundem fundum do, lego.* Ex hac scriptura veteres darent Titio primum semissem, et in altero semisse eum conjungerent Sempronio, atque ita darent Titio dodrantem, Sempronio quadrantem reliquum. Et hujus sententiæ argumentum est *l. Dominus. §. 1. de pecul. leg.* et *l. 4. de stipul. servor.* Quibus ne quid dissimulemus, hæc constitutio derogat manifesto. Species *l. Dominus.* hæc est, sed prius monendi estis, servum vicarium, esse servum servi ordinarii in libris nostris, et servum peculiarem, videlicet qui est in peculio servi ordinarii. Nunc finge: servus ille vicarius, qui est in peculio Stichi servi ordinarii, est communis inter Stichum et dominum, id est pro parte peculiari Stichi, et pro parte propria domini. Dominus Sticho cum libertate legat peculium, ergo partem vicarii, quæ est peculiaris, deinde eidem Sticho et libertæ legat eundem vicarium, id est, partem, quam in eo propriam habet, quæ ex æquo dividetur inter Stichum et libertam: atque ita Stichus in servo vicario habebit dodrantem, liberta quadrantem. Ex hac Constitutione faciendi sunt duo semisses. Et dictæ *l. 4.* species hæc est: servus communis Titii et Mævii stipulatus est rem certam Titio nominatim soli: deinde eandem rem stipulatus est Titio et Mævio, ambobus dominis conjunctim, quid fiet? Ea res Titio debetur pro dodrante, et Mævio pro quadrante, ut scilicet Titius in ea habeat semissem, et alterius semissis partem, et tamen secundum mentem hujus constitutionis fient hodie inter dominos æquales portiones, non inæquales. Facilior est *l. 24.* quæ loquitur de filio impubere exhæredato, cui pater substituit pupillariter, si intra annos pubertatis decederet, et pertinet tam ad legata, quam ad fideicommissa: quæstio est, an ab exhæredato, vel a substituto filii impuberis exhæredati, legatum, aut fideicommissum relinqui possit: et primum ita distinguendum est: aut filio exhæredato nihil legatum est: et tunc constat ab eo, vel ab ejus hærede inutiliter legari, cum nihil ei dederit testator, etiamsi forte hæreditas paterna perveniat abunde ad filium per successionem, et interpositam personam, quia non obvenit patris beneficio, sed beneficio alieno, *l. Qui fundum. §. Qui fratrem. D. ad leg. Falc. l. ult. de leg.* 3. Aut exhæredato aliquid legatum est, et tunc ab exhæredato, vel ejus substituto legatum relinqui non potest, *l. Mævius. §. Si miles. de milit. test.* quia a legatario jure veteri non relinquitur legatum, sed ab hærede tantum fideicommissum relinqui potest, *l. Cohæredi. §. Quod si hæredem. D. de vulg. subst.* hoc mutat Justinianus in h. *l. 24.* exæquans hac in re fideicommissa legatis, ut nec fideicommissum possit relinqui ab exhæredato, vel substituto exhæredati, etsi exhæredato legatum relictum sit: ergo hoc vult hæc lex, ab hærede legatarii fideicommissum, aut legatum non posse relinqui: legatarius est filius exhæredatus, hæres est ejus substitutus. Objicies igitur mox, quod vult Justinian. in *l. antec. sup. ut act. ab hæred. aut contra hæred. inc.* ab hærede legatarii fideicommissum relinqui posse, aut etiam legatum, ergo poterit relinqui a substituto exhæredati, cui legatum est aliquid, quod tamen negat h. *l. 24.* Respondeo breviter: aut certus est hæres legatarii aut incertus: si est incertus, ut plerumque est, *l. Sciendum. de verb. sign.* ab hærede legatarii legatum aut fideicommissum relinqui potest, quia hoc non fit nominatim, nec enim nominari potest, qui incertus est, quia incertum est, quis sit futurus hæres legatario, quemve is sibi hæredem facturus sit: hoc igitur non fit nominatim, sed hoc modo, *cum legatarius mortuus erit, illi dari volo,* id est, ab hærede legatarii, qualiscunque sit, quem nescio quis futurus sit, nec nominare possum: vel etiam hoc modo: *Pridie quam morietur legatarius, illi dari volo.* Ergo ab hærede legatarii legas recte, quia non facis palam a substituto legatarii exhæredati, quem ei dedisti, quoniam certus est, legas nominatim, et palam, puta hoc modo: *Filius exhæres esto, filio fundum do, lego, si filius infra pubertatem morietur, Titius hæres esto: Titio mando substituto filii mei, ut det Caio centum.* Non potest nominatim legari ab hærede legatarii contra jus vetus, quia sumus difficiliores in abrogando eo, quod fit nominatim; quam in eo, quod verbis tegitur, *l. Si quis Sempr. de hæred. instital.* Et hæc est ratio valde notanda.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XXXVIII. De verborum, et rerum significatione.*

Hic tit. pertinet etiam ad legata et fideicommissa, et in eo l. pen. ad hæreditates quoque et libertates, et tutelas, et aliquatenus etiam ad contractus pertinet. Et ut videas quam apte connectatur hic titulus superiori, serva initio l. 23. tit. superiori, de verborum significatione, ut ait illa lex, quæstionem proponit, nimirum, de significatione horum verborum: *Primo fundum Cornelianum do, lego, Secundo partem dimidium fundi Corneliani do, lego vel dari volo.* Et sequitur hic tit. aliorum verborum significatione, quæ inseruntur legato, aut fideicommisso, ac omnino testamentis. Nam titulus similis, qui est in Digestis pertinet ad omnes partes juris, hic ad partem de testamentis tantum: deinque est de significatione verborum legati, aut fideicommissi præcipue, veluti quid *Instructi* verbo significetur, si quis fundum, aut prædium instructum legaverit, l. 2. quid *cautionis* verbo significetur, *l. 3.* si quis forte hæredem, aut legatarium in testamento suo cautione oneraverit, ut *l. Balista. D. ad Trebell. l. Hujusmodi. in princ. de leg. 1.* Item quid hic incertus sermo significet: *Primo, aut secundo fundum Cornelianum do lego,* quoniam incertum est legatum, cui legaverit, an utrique, an alterutri, et si alterutri, cui potius: eademque quæstio est de fideicommisso, si ita reliquit: *Primo, aut secundo fundum Cornelianum dari volo,* et de hæreditate, si ita dixerit, *ille, aut ille hæres esto,* et de tutela, si ita dixerit, *illum, aut illum tutorem esse jubeo.* Nam in *l. 4. h. t.* ita oportet distinguere tutelæ dationem a datione libertatis, id est, formulam dandæ tutelæ a formula dandæ libertatis. Nam libertas potest relinqui et directis et precariis verbis: et utique relinquitur precariis hoc modo, *Stichum, aut Pamphilum liberum esse volo.* Nam rogo est fideicommissi verbum. Tutor datur verbis tantum directis: et ideo ad tutelam in l. 4. referri debet illa formula, *illum, aut illum tutorem esse jubeo:* nam *jubeo* est verbum directum in *l. 2. infr. comm. de legat.* hic incertus sermo, *illa, aut ille, illum, aut illum,* quemadmodum accipiendus sit, explicat *l. 4. hoc tit.* Ac postrema *l. ult.* ostendit quid familiæ nomine significetur, si quis familiæ, suæ legaverit, vetat fundum legatum prohiberit alienari extra familiam, quo modo etiam videtur fundum legare familiæ in hunc casum, scilicet si quando extero illum fundum legatarius alienaverit. Et nullæ sunt præterea leges in hoc tit. ex earum brevi argumento cognoscimus, titul. pertinere pertinere ad legata, et fideicommissa. Sed ut scias etiam quam egregie, commodeque in hoc tit. additur, *et rerum:* audias Platonis gravissimam sententiam ὅς ἂν εἰδῇ τὰ ὀνόματα εἴσεται καὶ τὰ πράγματα, id est, *qui novit verborum significationem, et res ipsas novit,* quæ scilicet per verba significentur. Et quod ait *l. Illud in pr. D. de jur. codicill.* voluntatis quæstionem ex scripto et verbis declarari, voluntatis quæstio est rei ipsius indagatio et verborum conceptio, rei ipsius significatio: namque omnis oratio ex rebus et verbis constat. Seneca 15. *ep. ad Lucil.*: Dialecticam in duas partes dividit, *in verba et significationes, id est, in res, quæ dicuntur, et vocabula, quibus dicuntur.* quod et de juris arte dici potest: nam omnis quæstio juris, ut eleganter Polus ait, aut verborum proprietate, aut æqui disputatione, aut voluntatis disquisitione continetur. Et similiter omnis quæstio juris, ut idem ait, aut nominum solutio, aut qualitate, aut conjectura æqui et voluntatis. Quæstiones sunt de rebus ipsis, quæ in controversiam veniunt, quas ut dixi plerumque diremimus et declaramus ex proprietate verborum ex potestate verborum. Et ut dicere incipiam de *instructi* significatione, quæ proponitur in *l. 1.* et *2. hoc tit.* si quis legaverit fundum instructum, vel ita ut instructus est, vel prædium instructum, prædii nomen est commune: nam pertinet et ad fundum, quod est prædium rusticum, vel ad domum et ædes, quod est prædium urbanum. Et jam non quæritur tantum de fundo instructo, sed et de domo instructa, quæ ita legata est, cum l. 1. loquatur de prædiis: ergo dicamus generaliter, prædio instructo legato, legatario deberi omne instrumentum fundi, id est, omnem apparatum, sine quo fundus coli, exerceri, custodiri non potest, deberi villicum, deberi servos, qui agrum colunt, boves aratorios, vasa omnia ad agriculturam necessaria, et pleraque alia, dotes fundi omnes, et ἐνθήκας, sic eam a veteribus appellabantur, *l. 2. de fun. instr. et instr. legat.* aratra, pala, ligones, falces, et his similia. Continetur etiam legato instructi omne instrumentum patrisfamil. sive matrisfamil. qui testatus, testatave est, et ita legasse proponitur. Ergo continetur supellex testatoris, et quod non est in supellectile, si sit comparatum et positum in eo fundo usus patris famil. gratia. Ergo extra suppellectilem continetur etiam aurum et argentum, id est, vasa aurea et argentea, quæ ruri habet, et vestis, et Bibliotheca, quam ruri habuit, ut ea uteretur quotiens venisset in rus. De vino quæritur, et oleo, et grano, an hæc legato instructi contineantur? suppellectilem facile concedimus contineri, quia et suppellectile patrisfamil. videtur fundus esse quodammodo instructior, vino fundus instructus intelligi non potest. qua de causa fundi instructi, vel domus instructæ legato, Servius respondit, non contineri vina, quæ in eo fundo sunt. Ac similiter non contineri oleum, aut frumentum, nisi id, quo utitur familia rustica, quod et in instrumento fundi esse censetur, *l. Quæsitum. in pr. D. de instr. leg.* Et hæc Servii sententia proponitur *l. Si ita. §. 1. D. eod.* Sed eam alii JC. ita temperant, adhibita distinctione, ut si in fundo, quem uti instructus est legavit paterfamil. vina habuit, quasi in horreo, quasi in apotheca ( solebant enim veteres vina habere diffusa in superiori parte ædium, easque fumigare ) si vina ibi habuit, quasi in horreo, quasi in apotheca, forte promercii causa, ut ea aliquando venderet, vel ut ea suo tempore transferret in urbem, tum vina legato non continentur, quia his vinis fundus non intelligitur esse instructus, sed si vina habeat testator usus sui causa, ut cum venisset his uteretur, procuidubio legato continentur, *l. 1. hoc tit.* quia et his fundus instructus esse non male dici potest, quibus dominus fundi ipse se instruxit. Idemque est in oleo et in grano, quæ legato etiam continentur, ut ostendit l. 2. greges ovium, quos in eo fundo habuit pater. ut ex iis fructum caperet, vel ut ex iis instrueret suas epulas cum rus se contulisset, quæ, inquam, in eam causam pecora ibi habuit stercorandi, vel pascendi causa, forte suarum epularum instruendarum gratia comparata, quæ tamen constat non esse in instrumento fundi: greges ovium, quos in fundo habet pascendi causa, ut ex iis fructus percipiat, non continentur legato instrumento, *l. De grege. D. eod.* et tamen instructo continentur, et sic etiam supellex patrisfamil. ut dixi instructo continentur: et præter supellectilem aurum, argentum, vestis, bibliotheca, et vinum etiam, ut dixi, quod ibi posuit non temporis causa; ut eo quandoque uteretur, cum eo veniret cum amicis, quæ tamen omnia non sunt in

instrumento fundi. Ex quo apparet plenius esse legatum instructi, quam instrumenti: nam instructo inest instrumentum fundi, atque etiam eo amplius omne instrumentum patrisfamil. omnis apparatus patrisfamil. Et de *cautionis* verbo in *l. 3. hoc tit.* hoc habemus, cautionis verbo significari tantum nudam repromissionem sine fidejussoribus, sine pignoribus, quod etiam referendum est ad testamenta, puta, si testator hæredem, aut legatarium aliqua de re cavere jusserit in *d. l. Ballista.* et *d. l. Hujusmodi. § parentes hæredis*, ut sit *l. Sempronius. de legat.* 2. aut legatario: cui injunctum est, ut caveret alii cautionem aliquam, ut scilicet non cogatur quærere fidejussorem, ut sufficiat nuda promissio, sicut in *l. Verum. § Item videndum. D. pro soc.* Et ita etiam Justinian. vult accipi verbum ἀσφαλείας, quod Græci pro cautione, et nuda repromissione accipiunt, et cautionis, et ἀσφαλείας nomine significatur tantum nuda promissio sine fidejussore, sine pignore, sine jurejurando. Idemque est dicendum de cautelæ verbo: nam in hac l. 3. omnes libri sic habent, *Caution, est cautela vel ἀσφάλεια, ce mot in defaut dedans ces heres.* Quibus nominibus significatur tantum nuda promissio. Addi potest etiam cavillatio: nam et cavillationem dixere pro cautione. Tertul. *lib. de Corona milit. omnibus modis cavillandum, ne quid adversus Deum committatur.* Et hoc quidem ita est accipiendum, quod definit Justinianus in *h. l. 3.* si sit simpliciter positum in testamento sine ullo addito: nam si jusserit hæredem utiliter cavere, vel recte cavere, vel idonee cavere, his verbis significabitur fidejussio, sive fidejussoris datio. Idemque si non cavere dixerit, sed satisdare: nam etsi *satisdare* sit generale verbum, ut significat hæc l. 3. tamen sine dubio accipiatur pro datione fidejussoris potius, quam pro repromissione nuda, quod maxime notandum: ex hac l. 3. non notant admodum notabile. Generale igitur verbum *satisdationis*, quodammodo facit speciale, ut significet dationem fidejussoris, sicut etiam *cautionis* verbum, quod certe erat generale, facit speciale, ut significet nudam promissionem tantum in testamentis. Et hoc præcipue notandum in hac *l. 3.*

## *Ad L. pen. et ult.*

L. pen. *Cum quidam sic vel institutionem, vel legatum, vel fideicommissum, vel libertatem, vel tutelam scripsisse: ille, aut ille mihi hæres esto, vel illi, aut illi do, lego, vel dari volo, vel illum aut illum liberum, aut tutorem esse volo, vel jubeo: dubitabatur utrumne inutilis sit hujusmodi institutio, et legatum, et fideicommissum, et libertas, et tutoris datio: an occupantis melior conditio sit: an ambo in hujusmodi lucra, vel munera vocentur, et an secundum aliquem ordinem admittantur: an uterque omnimodo: cum alii in institutionibus primum quasi institutum admitti, secundum quasi substitutum, alii in fideicommissis posteriorem solum accipiendum fideicommissum existimaverint, quasi recentiore voluntate testatoris obstante. Et si quis eorum altercationes singillatim exponere voluerit, nihil prohibet non leve libri volumen extendere, ut sic explicari possit tanta auctorum varietas: cum non solum juris auctores, sed etiam ipsæ principales constitutiones, quas ipsi auctores retulerunt, inter se variasse videntur. Melius itaque nobis visum est, omni hujusmodi verbositate explosa, conjunctionem aut, pro et accipi: ut videatur copulativo modo esse prolata: et magis sit παραδιάζευξις, ut et primam personam inducat, et secundam non repellat. Quemadmodum enim (verbi gratia) in interdicto,* Quod vi, aut clam, *aut conjunctio pro et apertissime posita est: ita et in omnibus hujusmodi casibus, sive institutionum, sive legatorum, sive fideicommissorum, vel libertatum, seu tutelarum, hoc est intelligendum, ut ambo veniant æqua lance ad hæreditatem, ambo legata similiter accipiant, fideicommissum in utrumque dividatur: libertas utrumque capiat: tutoris ambo fungantur officio, ut sic nemo defraudetur a commodo testatoris: et major providentia pupillis inferatur: nedum dubitetur apud quem debeat esse tutela, in medio res pupillorum depereant. Sed hæc quidem sancimus, cum in personas hujusmodi proferatur scriptura. Sin autem una quidem est persona, res autem in derelicto sunt.* Illam, aut illam rem illi do, lego; *vel* per fideicommissum relinquo: *tunc secundum veteres regulas, et antiquas definitiones relativis jura maneant incorrupta, nulla novis ex hac constitutione novitate introducenda. Quod etiam in contractibus locum habere censemus. Dat. pridie Cal. Maji, Constantinop. post consulatum Lampadii. et Orestis. VV. CC.*

L. ult. *Suggestioni Illyricianæ advocationis respondentes, decernimus, familiæ nomen talem habere vigorem: parentes et liberos, omnesque propinquos, et substantiam, libertos etiam, et patronos, nec non servos per hanc appellationem significari. Et si quis per suum elogium fideicommissum familiæ suæ reliquerit, nulla speciali adjectione super quibusdam certis personis facta: non solum propinquos sed etiam his deficientibus, generum et nurum. Eos enim nobis humanum esse videtur ad fideicommissum vocari: ita videlicet, si matrimonium morte filii, vel filiæ fuerit dissolutum: nullo etenim modo possunt gener vel nurus filiis exsistentibus ad tale fideicommissum vocari: cum hi proculdubio eos antecedant: et hoc videlicet gradatim fieri, ut post eos liberti veniant. Hoc eodem valente et si quis rem immobilem cuidam legaverit, vel fideicommiserit, eamque alienare prohibuerit, adjiciens, ut si hoc fideicommissarius prætererit, familiæ suæ res acquiratur. In aliis autem casibus nomen familiæ pro substantia oportet intelligi: quia et servi, et aliæ res in patrimonio uniuscujusque esse putantur. Dat. XV. Cal. Novemb. Constantinop. post. consulatum Lampadii, et Orestis VV. CC. anno secundo.*

Sequitur ut exponamus *l. penult.* et *ult. hujus tit.* In *l. pen.* tractatur de alternatione rerum, et de alternatione personarum. Est magna differentia inter hanc et illam alternationem, sive disjunctionem. Alternatio et disjunctio idem est: nam si sit alternatio rerum, *illam, aut illam rem do, lego vel dari volo*, alterutra præstabitur, non utraque: et similiter in stipulationes si promisero illam, aut illam rem, alterutra præstabitur, non utraque, quia tametsi incertus sit sermo, qui sub alternatione offertur, vel scribitur, *l. Ubi autem. § Qui illud. D. de verb. oblig. l. 7. § Quod autem. D. de injuriis*, et Paulus *lib. sing. de injuriis: Certum, inquit, dicit, qui suo nomine demonstrat injuriam, neque ita, ut per disjunctionem, illud, aut illud accidisse comprehendat:* tamen rem facile explicat, et incertum quicquid est in eo sermone dissipat electio; quæ competit hæredi, vel legatario, vel promissori. Incertus est sermo fateor, *illud, aut illud*, sed electio facit certum, quæ quidem in legatis competit legatario, si per vindicationem legatum relictum sit, ut in *l. Plane. § pen. D. de leg. 1. l. 19. et 23. de leg. 2.* vel competit hæredi, si legatum relictum est per damnationem, *hæres dato illud, aut illud*, vel si relictum sit per fideicom. *Rogo te dare Titio illud, aut illud.* l. *Si* [illegible] *§ ult. de leg. 2.* Et in stipulationibus, si quis stipulanti promiserit *illud, aut illud*, proculdubio electio competit promissori, nisi aliud actum, sit nominatim, *l. Plerumque. § ult. D. de jure dot. l. 2. § Si quis Ephesi.* et *§ seq. D. de eo quod cer. loc.* et in fine hujus *l. pen.* Et ita si quis promiserit mihi, *quod ille, aut ille mihi debet*, in ejus electione est, pro quo velit mihi solvere: nam pro utroque non cogitur solvere, qui promisit sub alternatione, *l. 8. § Si decem.* et *l. Si is cui decem. D. de novat.* nisi scilicet id actum sit, ut utrumque novaretur, et pro utroque debitore meo solveret mihi, ut *d. l. Si is cui decem.* et *l. Qui hominem. de acceptilat.* Et ita si testator, qui legavit *illud, aut illud* voluit utrumque legare, et ita sensit, proculdubio sequemur voluntatem defuncti, et conjunctionem, *aut*, accipiemus pro *et*, pro copulatione, l. *Quintus. in fin. D. de aur. et arg. leg.* in dubio rem permittemus electioni, ejus, cui eligendi jus est. Et hæc de alternatione rerum. Si sit alternatio personarum veluti, *illi, aut illi do, lego*, 1. *aut 2. do, lego*, nullus occurrit, cujus electio rem explicare, id est, incertum sermonem enodare possit: nam neque ille, aut ille legatarius est idoneus arbiter ad eligendum in re sua, *l. pen. D. de recept.* Quis enim non se potius eligeret, quam collegam. Neque etiam hæres, cui testator non videtur dedisse electionem, legato relicto per vindicationem *illi, aut illi do, lego*, nec directo sermone ad hæredem, nisi scilicet hæredi nominatim adscripserit electionem, *illi, aut illi, utri hæres volet*, ut in specie *l. 16. D. de leg. 2.* vel in fideicom. *illi, aut illi dari volo*, vel in legato damnationis, *illi, aut illi dato*, videtur esse electio hæredis, cui malit dare, quia sermo dirigitur ad hæredem, ut *illi det aut illi*. Denique melior videtur esse in legato damnationis, aut fideicomm. is, qui prior ab hærede acceperit legatum, aut fideicomm. melior videtur esse conditio occupantis: et ita quidam opinati sunt, ut refert Justin. in *h. l. penult.* Alii autem in hac propositione, sive specie existimabant secundum esse substitutum primo, primo, aut secundo dato secundum dicebant esse substitutum primo: in hunc casum si primus repudiaret, et hoc quidem sequimur omnino, si modo appareat testatorem substitutionem facere voluisse, ut in specie l. *Cum pater. § pen. D. de leg.* 2. in dubio non inducemus substitutionem. Ergo nec admittemus illorum sententiam, alii autem dicebant, nam valde vexata fuit hæc quæstio, maxime ex fideicomm. *Titio, aut Mævio dari volo:* Mævium solum admitti, id est, posteriorem, quod in fideicomm. potissimum posterior voluntas spectanda sit, ut in *l. 19. inf. de fideicomm.* quæ hoc tantum habet, *certi et aperti juris est in fideicom. posteriores voluntates esse firmiores*, quod ea l. videtur dicere ad differentiam legatorum: et tamen in legatis constat posteriora judicia esse firmiora, atque potiora, *l. 12. § pen. D. de leg.* 1. et nihilominus dico *l. 19.* dicere hoc ad differentiam legatorum, nempe in fideicom. proprie posteriores voluntates esse firmiores: nec potest non exemplum accommodatius ad l. 19. quam ex hoc *l. pen.* Si legavero 1. aut 2. non dicam temere secundum esse potiorem, sed si per fideicomm. legavero 1. aut 2. facilius dicam secundum esse potiorem: quod scilicet videatur testator se correxisse, qui postquam dixit 1. adjecit, *aut 2. dari volo*, ut vel hoc solo fretus secundus contendere possit se solum habere postremam voluntatem defuncti, quæ semper spectanda est in fideicomm. in legatis non utique semper, quia directam scripturam non infirmat quævis voluntas. Et ita etiam libertate data per fideicomm. sub variis conditionibus, non posterior conditio spectatur, sed levior, id est, quæ servo impletu facilior est, *l. 5. D. de manum. test. l. Quod traditum.* et *l. Per fideicomm. D. de cond. et dem.* Et ita ut eleganter refert Justinian. in *h. l. penult.* qui dicebant posteriorem solum admitti hoc in fideicomm. tantum dicebant, non utique in legatis, in quibus hoc non est proclive ita dicere et affirmare. Sed horum sententia etiam explosa est in specie proposita et probat Justinian. magis aliorum sententiam, de qua nondum diximus. Alii enim ita existimabant legato, aut fideicom. ita relicto, *illi aut illi*, utrumque simul admitti ad legata vel fideicomm. perinde ac si ita dixisset, *illi et illi*, quorum sententiæ, explosis ceteris, magis accedit Justin. in hac *l. penult.* hæredi adempta electione, cui dare malit etiamsi res sit relicta per fideicomm. aut per damnationem, ut plane, inquit, hæc oratio *illi, aut illi*, sit παραδιάζευξις, quod verbum ego restitui primus in hac *l. pen.* id est, subdisjunctio, quæ utrumque admittat ad legatum, vel fideicomm. distinctione accepta pro conjunctione: quod ne novum videtur esse, id probat argumento interdicti quod dicitur *quod vi, aut clam*, cui inest etiam potestas copulæ, ut si quis forte quid fecerit et vi et clam, eodem interdicto tenetur, *l. Is qui puteum. § Hoc interdictum. D. quod vi aut clam.* Et ita sæpissime in legibus et in testamentis occurrunt similes παραδιαζευκτικοὶ λόγοι, ut in *l. Sæpe. D. de verb. sign. l. 6. sup. de instit. et subst. l. Si ita facta. D. de inj. rup. test.* Et simili modo, placet veteribus Grammaticis, ita accipere notis-

simum versum illum Homeri, βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι ἢ ἀπολέσθαι, ut dicat *populum servari, et se perire velle*, distinctione accepta pro conjunctione. Itemque illud Æschyli: ἤκουσας, ἢ οὐκ ἤκουσας, ἢ κωφὰ λέξω, ut dicat, *audisti, et non audisti, et surdo loquor*, licet dicat, vel: itemque illud ejusdem, poetæ, φιλεῖ σιγᾶν ἢ λέγειν τὰ καίρια, ut dicat, *Amicum et rei tacere, vel dicere, quæ ex usu sient*, id est, *et dicere quæ ex usu sunt*. Sic interpres Æschyli: et ita apud Euripidem, χιτῶνα μοι χρῆσον, ἢ καὶ ἱμάτιον, ut dicat, *Stolam mihi commoda, aut tunicam*, qui modo alterum quidem petit, sed utroque dato maxime gaudet, quasi is sermo facile recipiat etiam utrumque, et ita eadem interpretatio adhibenda est in hæreditate, ut declarat *h. l. per* [illegible], *aut ille hæres esto*, ut uterque hæres institutus intelligatur. [illegible] in libertate, *illum, aut illum liberum esse volo*, uterque libertas relicta intelligitur: et in tutela, *tutorem filii mei impub. illum, aut illum esse volo*, uterque datus intelligitur. Sed non ut cum tractabamus de alternatione rerum idem juris esse diximus in legatis, et contractibus, id est, stipulationibus; ita nunc cum tractamus de alternatione personarum, dicemus idem esse in contractibus, vel stipulationibus, quod statuimus in hæreditatibus, in legatis, aut fideicom. libertatibus et tutelis: non idem est in stipulationibus: nam si stipulanti mihi, aut Titio dari promiseris, si viderere, et mihi, et Titio promisisse, si esset παραδιαζευκτικὸς, *subdisjunctio*, pro parte tantum valeret stipulatio, id est, pro parte mea, pro parte stipulantis, non pro parte Titii, quia alteri stipulor inutiliter. Et hoc ostenditur in l. *Si mihi*. et *l. ult. in fine, ff. de verb. oblig.* Et tamen constat totam stipulationem valere, si stipuler mihi, aut Titio, quia Titius non videtur adjectus: ut ei debeatur, alioquin pro parte Titii inutilis esset stipulatio, sed ut ei solvi, possit, quasi procuratori meo, atque ita in totum valet stipulatio, §. *Plane solutio, Instit. de inutil. stip.* Et ita si aliquam rem venderem Titio, aut Mævio præsentibus, utens hoc sermone, *tibi, aut tibi, Titio, aut Mævio, qui præsentes estis*: Mævius esset accipiendus pro adjecto, sive procuratore constituto rei venditæ accipiendæ causa nomine prioris, id est Titii, nisi uterque emere voluerit, et ego quoque utrique vendere, et hoc appareat agi. nam tunc erit παραδιαζευξις locus omnino. Et ita Accurs. annotat recte in ult. glossa hujus l. Lex ult. hujus tit. est facillima. Quæritur, quid verbo *familiæ* significetur, non generaliter in omnibus causis, quoniam verbum illud est multiplex, sed in legatis tantum, aut fideicommissis, cum quis legat rem aliquam familiæ suæ, vel cum rem legatam uni, petit ne is eam alienet extero, sed ut eam relinquat in familia: quæritur sub nomine familiæ, qui vocentur ad fideicommissum, vel ad legatum, et quo ordine. Et de hac re Justin. in *l. ult.* ait se rescripsisse ad suggestionem Illyricianæ advocationis, id est, ad petitionem, consultationem, vel, ut habent Basilica, ἀναφορὰν, id est, *Relationem* advocatorum fori Præfecti prætorio Illyrici. Ac primum ait, ex eo legato, vel fideicommisso vocari liberos, vel parentes exemplo legitimæ successionis, id est, servato jure et ordine legit. successionis inter liberos et parentes, post liberos et parentes, ait vocari cognatos, servata gradus prærogativa, ut proximus præferatur ulteriori, ut in *l. Omnia. § ult.* et *l. Peto. §. ult. D. de leg. 2.* Post cognatos ait vocari eos affinibus generum et nurum, non quoscunque affines, et in ea re non sequitur exemplum legit. successionis: nam affinitatis jure nulla est successio affinitatis jure nunquam mihi succedet gener, aut nurus: venit tamen ad fideicommissum gener, aut nurus, quod relictum est familiæ post omnes cognatos, quia sunt filiorum loco, etiam post finitam affinitatem mortu filii, aut filiæ, quod ponendum est, alioquin filius, aut filia potior esset in eo fideicommisso: post generum autem et nurum dicit vocari libertos defuncti. nam ii etiam sunt ex familia defuncti, cum sint ex nomine, *quia manumissus*, ut Tertullia. ait *de resurrectione carnis*, *honoratur nomine patroni, et tribu, et mensa*: et Lactant. *de vera sapientia*. *Servus*, inquit, *libertatus, patroni nomen accepit tanquam filius*. Si ex nomine, et ex familia igitur: nam hic familiam nomine intelligimus, non potestatem, non personas potestati nostræ subjectas, sed nominis ejusdem. Et ita familiæ nomen accipitur in *l. Cum pater. §. Fidei.* et §. *Ab instituto.* et l. *Lucius, §. Lucius. D. de leg.* 2. Et ita accipere oportet in legatis et fideicommissis: nam et in aliis causis, ut notat hæc *l. ult.* aliter accipitur, veluti in rebus, quæ sunt in nostro patrimonio, sive animales sint, sive inanimæ. ut in *tit. fam. ercisc.* et in 12. *tab. proximus agnatus familiam habeto*, id est, res, sive bona: *familiæ* nomen in res, et in personas deducitur, in legatis in personas eo ordine, quem *h. l. ult.* præscribit. Et hic est finis hujus tit.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXIX. Si omissa sit causa testamenti.*

In hoc tit. proponitur edictum prætoris, quod pertinet ad tuenda legata et fideicom. cum hæres institutus omittit testamentum in necem, in fraudem legatarium, vel fideicommiss. (nex non tantum est mors, sed etiam fraus quædam) et ab intestato possidet hæreditatem. Et pertinet etiam ad tuendas libertates tam directas, quam fideicom. testamento relictas, ut in 1. parte *l. 2. h. t.* l. *Si in testamento. l. Si servum. §. ult. D. si quis omiss.* Et perfecta sententia edicti hæc est, si testamento jure perfecto hæres institutus sit is, qui et ab intestato defuncto lege hæres esse potest, veluti proximus agnatus, vel filius, vel nepos, et is omittat causam testamenti in necem legatariorum et fideicom. manumiss. testamento, ut intercidant legata, fideicom. libertates testamento relictæ, quæ omnia ipso jure non aliter debentur, quam si ex testamento adita sit hæreditas, vel alio modo acquisita, vel petita bon. poss. secund. tab. secundum judicium testatoris, si inquam, hæres institutus hæc omittat. si omittat testam. sive institutionem, et malit ab intestato hæreditatem pro hærede possidere, ut faciat compendium legatorum, aut fideicom. et servorum, ne hos manumittat, ne illis præstet, vel etiam si hæres institutus non sit de his, qui defuncto ab intestato succedere possunt, ut si sit extraneus, et omissa testamento hæredit. possideat pro possessore, id est, quasi prædo, veluti ab intestato, fingens sibi aliquem titulum ab intestato possessionis, ut in l. 1. §. *Non quærimus. D. eod. t.* nam omnis prædo, sive malæ fidei possess. fingit sibi aliquem titulum. Denique si ipse, qui hæres testamento institutus est, testatorem intestatum faciat dolo malo destituto testamento, deserto testamento, id est, non acquisita hæreditate ex testamento, quo facto corruunt, quæ in testamento scripta sunt, ut scilicet veluti ab intestato possideat hæreditatem pro hærede, vel bon. poss. vel ut prædo, pro possessore ficititio titulo et assumpto, sine onere legatorum et fideicom. et libertatum, ex hoc edicto, de quo hic agitur, causa cognita, in eum dantur utiles actiones legatorum nomine, et fideicom. et libertatum, quæ relictæ sunt per fideicomm. et directæ libertates competunt. Et hæc denique omnia conservantur iis, quibus competunt, aut debentur, perinde atque si ille ex testam. hæredit. adiisset, non ab intestato. Salva tamen ei Falc. ex legatis et fideic. nam in libertatibus cessat Falcid. Conservatur ei Falcid. conservantur legata, vel fideicom. pro modo dodrantis, et libertates in solidum, l. 3. *hoc t.* l. *Si duo. §. ult. l. Cui servus. D. eod. l. 1. §. Ad eos. D. ad l. Falc.* atque ita fit, ut qui ex testam. non adiit hæreditatem, sit veluti testamento hæres jure prætorio, jure honorario, ut ait *d. l. Si duo*, ut merito hic possit adnumerari honorariis successoribus. Et omittere causam testamenti videtur is, qui repudiat hæreditatem testamento delatam, vel si sit suus hæres, qui abstinet se, l. 1. §. *Prætermittere.* 2. et §. *seq. D. eod.* vel quod proprie est omittere, qui intra tempora constituta a testatore, vel a judice, vel lege non adit hæreditatem, vel alias acquirit, vel non petit bonor. poss. quod in 2. parte *l.* 2. *hoc t.* est cessare, et insuperhabere, dum docet Imp. in ea parte 2. eum hæredem testamento scriptum non incidere in hoc edictum, et non conveniri a legatariis, vel fideicom. qui ideo omisit testamentum, atque neglexit, quod jure perfectum non esset, vel quod alio vitio laboraret, et eum tantum incidere in edictum, qui omittit causam testamenti jure perfecti, ex quo potuit adire cum effectu, id est, hæredem scriptum jure, ut ait *l. 3. h. t.* et in hac 2. parte l. 2. jam olim memini me reponere antiquum verbum, et elegans, quod exulat adhuc vulgo: nam ita legitur: *si judicium defuncti non usurpabitur, sed ad irritum juris ratione revocatum est*, quo casu, ait, hæredem non culpari, quia culpa vacat, qui non adit ex testamento irrito, si, inquam, *judicium defuncti, non usurpabitur, sed ad irritum juris ratione revocatum est*: nam loco verbi *usurpabitur*, necesse est reponi verbum ejusdem modi, quod respondeat sequenti verbo, *vocatum est*: nec abs re Accurs. laborat in interpretando illo verbo, *usurpabitur*, cui fortasse suboluit non esse eam veram lectionem. sed ad ejus tamen cubile non pervenit. Et jam olim ut dixi, ex vestigiis antiquæ scripturæ sic illum locum emendavi: *Si judicium non insuperhabitum, sed ad irritum juris ratione vocatum est*: *insuperhabitum*, id est, *neglectum*, id est, si non omisit testamentum contemptu judicii defuncti, sed coactus ratione juris, quod non valeret testamentum, et ita *insuperhabere* dixit Tryphon. in eodem sensu in *l. Sunt personæ. D. de relig. et sump. l. Hæredem. D. de his quib. ut ind.* secundum Flor. pandectas: nam in vulgatis, et illis locis erat mendum idem. Et sic Apul. *in metamorph. lib. 4. lacrymis mulieris insuperhabitis.* Et Symmach. in epist. *Scribendi munus insuper non habere.* Et Gellius lib. 2 *eam confidentiam non insuperhabendam intelligit*: et vetus interpres Bibliorum sacrorum in *lib. sapientiæ Jesus filii Sirac*, qui et *panaretos* dicitur: *cap. 19. Qui delinquit in animam suam a domino insuperhabebitur*. Et proprie, ut dixi ante, cessare, omittere, prætermittere, insuperhabere hæred. testamento delatam, est tempore excludi: sed locus etiam edicto, est, si quis repudiaverit in jure, vel si abstinuerit se hæred. fraudandorum legatariorum causa: fraudandi testam. causa, fraud. defuncti causa, ne voluntas ejus adimpleretur, sed irrita fieret. Et ad hæc notandum est secundum verba edicti, ei tantum esse locum, cum is, qui omisit hæredit. testamento delatam, eam possidet ab intestato. Sed ex constitutionibus et ex sententia, exemplove edicti, edictum porrigitur etiam ad alias species. Explicabo tres: primam sumam ex *l.* 1. *hoc tit.* Sententiæ edicti, etiamsi deficiant verba, locus est si is, qui omisit hæreditatem testamento delatam, eam ipse non possideat, sed alius, puta, substitutus, aut legitimus hæres, cum hæres scriptus non potuit esse legitimus, ut cum fuit extraneus, videlicet cum id actum est dolo malo inter hæredem institutum et substitutum, vel legitimum hæredem in fraudem legatariorum et cæterorum quibus quid testamento relictum erat, ut hæres institutus testamentum omitteret et destitueret: destituta institutione cætera omnia corruunt. Nam hoc casu uterque tenetur legatariis et fideicommissariis, et manumissis per fideicommissum. Primum tenetur is, qui omisit testamentum fraudis cogitatione, licet hæreditatem non possideat, et substitutus, vel legitimus hæres, in quem hæreditas transit ab hærede instituto, etiam iisdem tenetur legatorum et fideicommissorum nomine, licet ipse non omiserit testamentum, imo vero substitutus maxime amplectatur testamentum omittente instituto. Sed hoc ita, ut dixi, si ita res inter eos gesta sit per collusionem, et fraudem,

in necem aliorum, si dolo malo, ut dixi: nam si quis bona fide, et ex justa causa repudiet hæreditatem testamentariam, si omittat testamentum, veluti quod sit ei suspecta hæreditas, quod nolit implicari negotiis, et molestiis hæreditariis, vel ex alia causa, cessat edictum, quia et fraus cessat, cujus solius coercendæ gratia edictum propositum est. Et ita est accipienda 3. pars *l. 2. h. t.* et ostenditur etiam aliis locis sæpe multas et varias causas existere omittendi testamenti, omittendæ institutionis, omittendæ hæreditatis, ut insuper habendæ institutionis, ut in *l. Julianus. D. de acq. hæred. l. Papinian. §. Quarta. D. de inoff. test. l. Cum pater. §. Titio. D. de leg. 2.* quibus casibus impune omittitur hæreditas, ut sine metu onerum hæreditariorum: ubi autem dolo malo, et fraudis consilio communicato cum substituto, vel legitimo hærede, sive collusione habita cum substituto, vel legitimo hærede, hæres institutus omittit testamentum, uterque et institutus et substitutus, vel legitimus hæres legatorum et fideicommissorum petitione tenetur ex sententia hujus edicti. Et quæritur tantum uter prior conveniri debeat, ubi ita distinguitur: aut hæres institutus omisit testamentum accepta pecunia, aut gratia: si accepta pecunia omisit testamentum, ut veniret hæreditas ad substitutum, vel legitimum hæredem ab intestato, ipse, qui omisit testamentum prior convenitur legatorum nomine, et post eum, si non sit solvendo, substitutus, vel legitimus hæres, qui possidet hæreditatem, et qui cum eo fraudem participavit. Sed si hæres institutus gratis omiserit testamentum in hoc, ut gratificaretur tantum substituto, vel legitimo hæredi, prior convenitur substitut. vel legit. hæres, qui possidet hæreditatem licet ipse non omiserit testamentum propter fraudis participationem, quam habuit cum eo, qui omisit testamentum: nam per eum factum intelligitur, ut omissum sit testamentum, et per consilium fraudulentum ejus, et collusionem pravam: post eum autem, si non sit solvendo, convenitur is, qui omisit testamentum *l. 2. l. 4. l. 10. D. eod. tit.* Et secundum hunc ordinem, et distinctionem, et secundum illas ll. quas adduxi, est accipienda *l. 1. hoc tit.* et rectius *l. 1.* ait, *si pecunia accepta omisit aditionem ex testamento*, quam *d. l. 2. D. eod. tit. pretio accepto*: nam si hæres institutus ex venditione hæreditatis pretium redegerit, ipse solus tenetur legatariis, aut fideicommissariis, nec ulla fraus intervenit, in *l. 2. sup. de legat. l. 4. §. ult. D. eod.* Non est interdictum hæredi instituto vendere hæreditatem, sed non ideo minus tenetur respondere legatariis, aut creditoribus hæreditariis, *l. 2. sup. de hæred. vend.* licet habeat regressum adversus emptorem hæreditatis per actionem ex vendito, aut ex stipulatu. Et ita etiam dicimus non esse interdictum cuiquam hæredi scripto, nisi sit hæres necessarius tantum, ut omittat hæreditatem sine fraude, etiamsi sit lucrosa, et locuples, *l. 6. §. Si patronus.* et *l. Si quis omissa. D. eod.* Ceterum fraude adhibita quis omittat hæreditatem, non impune feret, quandoquidem jure prætorio habetur pro hærede testament. et conveniri potest perinde atque si adisset ex testamento rectius, inquam *l. 1. hoc tit.* ait, *pecunia accepta*, et in *l. 1 D. eod. pretio accepto*, id est, præmio, ut ita accipitur sæpe, aut munere nummario. Duo autem sunt, quæ objiciuntur huic *l. 1.* quibus expositis explicitus erit tit. Primum hoc est, quod nulla fraus videtur fieri legatariis, si hæres institutus omittat hæreditatem, ut ea ad substit. perveniat, quia legata ab instituto relicta, videntur repetita a substituto. Ergo substit. ea debiturus est, nec ea omissio hæreditatis fraudi est legatariis: ut autem legata relicta ab instituto censeantur repetita a substituto, hoc est ex rescripto Severi et Antonini, ut ostendit *l. Licet. D. de leg. 1. l. Si Titio. §. ult. D. de leg. 2. inf. ad Treb.* Est ergo hoc ex rescripto eorundem Impp. quorum est hæc *l. 1.* quæ tamen indicat fraudem fieri legatariis, si quis omittat institutionem, ut testamentum incipiat a substitutione vulgari, quasi a substitutione nihil debeatur legatariis, quibus ab institutione relictum est. Sed ut quod verum est statim aperiam, observandum est hanc *l. 1.* fuisse priorem illo rescripto eorumdem. Impp. quandoquidem fuit emissa hæc *l. 1.* initio imperii Severi et Antonini, ut subscripti Coss. demonstrant, *Dexter et Fuscus.* Igitur tempore editæ hujus *legis* l. sive rescripti, nondum legata relicta ab instituto censebantur repetita a substituto. Secundo objicitur, quod is, qui omittit institutionem videtur id facere ex facultate ei concessa a testatore, qui ei substitutum dedit in hunc casum, si omitteret institutionem, id est, *si hæres non esset.* Et edicto non tenetur, cui testator permisit nominatim, ut omitteret institutionem, et substituto patefaceret locum, in *l. 6. §. Plane. D. eod. tit.* vel cui intelligitur concessisse apertissime, ut in specie *l. 1. §. Si proponatur. eod.* cum institutus sibi ipsi substitutus est, et ab instituto sunt legata relicta quædam, a substituto nulla, quo casu omissa institutione, amplectetur impune substitutionem, quæ non est onerosa, quia testator arbitrium eligendi dedit instituto, quem sibi ipsi substituit. Idemque evenit in specie *l. Julianus. in fi. eod.* unde simpliciter possis dicere hæredem institutum, cui testator alium substituit, ei videri concessisse facultatem omittendæ institutionis. Ergo si omiserit non esse culpandum et puniendum. Respondeo breviter, hoc non esse admittendum temere, ut cui dederit substitutum, ei concesserit facultatem omittendæ institutionis, nisi hoc ei adscripserit nominatim, quia ei dat substitutum in casum plurimum mortis, si moriatur ante aditam hæreditatem, ut tum substitutus vocetur: non continuo substituti simplex argumentum præbet datæ facultatis omittendi testamenti in fraudem legatariorum, licet omitti possit sine fraude: nam edictum tantum coercet fraudem, et calliditatem institutorum hæredum: et ideo actiones utiles, quibus tenentur qui omittunt hæreditatem ex testamento, et amplectuntur ab intestato, aut transmittunt in alios, non dantur, nisi causa cognita in *l. 6. §. Non simpliciter. eod.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XL. et XLI. De indicta viduitate, etc. et de iis, quæ pœnæ, etc.*

Datur tit. specialis de legato, aut fideicommisso, viro, aut mulieri relicto sub conditione viduitatis, aut cœlibatus, propter jus novum, quod Justinian. ea de re introduxit, et in hoc titulo exposuit: conditio viduitatis est honesta quidem, quia viduitas species pudicitiæ est, sed tamen, reipublicæ est inutilis, quam maxime interest augeri civium numero, *l. Cum ita legatum. l. Hoc modo D. de cond. et demonst.* ideoque remittenda ea conditio videtur esse tanquam publicæ utilitati contraria, *l. 2. §. Tractari. D. ad SC. Tertyll.* ut scilicet etiam ea non impleta, capiendi legati jus sit. Et vero remittitur etiam ea conditio lege Julia et Papia, si modo is, cavo, cui legatum relictum est sub conditione viduitatis, intra annum nubat, vel uxorem ducat, et juret se liberorum procreandorum causa nubere, vel uxorem ducere. Appellatur autem ea *l. Miscella.* in hoc t. et in *Novella 22.* et a Græcis interpretibus lib. 48. Basilicon, qui jam emersit in lucem, ad *l. ult. D. de statul.* Miscella quod pertineat tam ad mares, quam ad fœminas, quibus viduitas injungitur. Innumera fuere capita l. Juliæ et Pap. de caducis, de adulteriis, de fundo dot. de maritandis ordinibus, de nuptiis, de jure et ritu nupt. tum primarum, tum secundarum, atque inde de cond. viduitatis, vetitarum secundarum nupt. Et hoc caput de cond. viduitatis Miscellum appellatur, quod alia fere ejusdem legis fuerint capita de viris, alia de fœminis, hoc fuerit promiscuum, atque miscellum, atque confusaneum: quod indicat *l. 3. hoc tit.* et *l. Hæres. §. ult.* qui est intelligendus de hac lege, *D. de cond. et demon.* Eadem l. continebat etiam absque dubio alia Miscellanea, viro et uxori communia, de quibus Ulp. *lib. reg. tit. 15.* et 16. Non displicet Miscellam, imo nec Miscellaneam legis appellatio, cum et Juvenalis dixerit: *veniunt ad Miscellanea ludi.* Et Tertull. adversus Valentinianos, *citat Miscellaneam Ptolomæi*, nec debuit Victorius reprehendere inscriptionem librorum Politiani, quasi non sit satis purum Miscellaneorum nomen, aut seculo incontaminato minus frequentatum. Si extraneo legavero sub conditione, *si uxor mea vidua permanserit*, ea conditio non remittitur, quia nec ulli viduitatem injungit, *l. 1. hoc tit. l. Mulieri. D. de cond. et demon.* Sed si uxori ipsi, vel alii cuicumque mulieri legavero sub conditione, *si vidua permanserit*, conditio remittitur, si modo intra annum nubat, ut dixi, si quem primum nubat, et juret se hoc facere liberorum quærendorum causa: non est libido ex l. Julia Miscella, et Senatusconsultis circa eam l. factis. Sic enim legendum est ex veteribus plurativo numero in *l. 3.* et SC. quæ circa eam facta sunt, veluti SC. Pernicianum, SC. Calvisianum, quæ memorat Ulp. *eod. lib. reg.* Post annum vero numerandum a morte testatoris, ex eadem l. Julia Miscella, si nubat, quod tardius nubat, quasi conditione defecta, ad legatum non admittitur. Denique post annum ea conditio viduitatis non remittitur, sed intra annum tantum, si nubat maturius, et det operam liberis, juretque se nubere studio liberorum tantum. Quæ etiam si post annum nondum nupserit, secundum id, quod dixi, non aliter admittitur ad legatum, quam si caverit hæredi se viduam permansuram, quæ cautio Mutiana appellatur, quod sit inventa a Q. Mutio JC. Et locum habet in legatis, quæ relinquuntur sub conditione non faciendi aliquid, quæ non possit impleri nisi morte legatarii: nam accipiet legatum statim legatarius, si modo caveat se non facturum, quod non facere jussus est, aut si fecerit legatum restituiri cum fructibus, vel interusurio medii temporis. Et similiter habet locum cautio Mutiana, de qua agitur sæpe in *tit. de cond. et demonst.* in fideicom. ita relictis, vel in mortis causa donationibus et in hæreditate. Et hoc quidem ita obtinuit ex l. Julia Miscella. Sed Justinian. eam l. abrogat in *hoc tit. l. 2.* et 3. et sive imposita sit conditio viduitatis viro, sive fœminæ, Justinian. penitus remittit conditionem viduitatis, ut statim ei præstetur legatum, sive nubat intra annum, aut ducat uxorem, sive post annum, circumscripta conditione, et sublatis conditionibus l. Juliæ Miscellæ, ut legatarius necesse non habeat præterea cautionem Mutianam, etiamsi tardius nuptias contrahat, id est, post annum, et ut necesse etiam non habeat jurare se liberorum quærendorum causa id facere, et in *l. 2.* ita legendum est in illo loco, *non dato sacramento procreandæ sobolis gratia tantum*: ubi est subdistinguendum, *ad secundas migrare nuptias pœna hujusmodi cessante, sive habeat liberos, sive non, et ea percipere*, ubi est expungendum hoc verbum *tantum*. et ita *sive habeat liberos, sive non*: videlicet ex priore matrimonio, ut scilicet possit impune nubere secundo nec amittat legatum, nec jurejurando obstringatur, sed id facere liberorum procreandorum gratia quoniam non eodem animo sunt omnes. Et non vult Justin. ut quisquam anceps perjurium subeat: et eleganter ait, *leges quæ perjuria puniunt, non debere viam perjuriis aperire.* Sed tamen ubi habet liberos ex priore matrimonio, omnimodo eis debet servare proprietatem rei legatæ, quæ transit ad secundum virum, et proprietatem omnium bonorum, quæ accepit a priore viro secundum constitutiones *tit. de sec. nupt.* Et hoc ita constituit Justinian. in l. 2. et 3. abolita Miscella illa capita *l. Jul. et Pap.* Postea hoc ipsum revocat, et quodammodo redit ad l. Jul. Miscellam in Novella 22. in qua nullo modo vult remitti conditionem viduitatis, sed ita constituit servari deinceps, ut sive sit vir, sive mulier, cui

legatum relictum est sub conditione viduitatis, intra annum non capiat legatum, nisi quo casu tollitur spes omnis nuptiarum: ut si legatarius sacerdotio consecretur: si legataria se Deo devoveat: nam hoc genere tollitur spes nuptiarum, spes liberorum, ut in *l.* 25. quæ est Græca *sup. de Episc. et cler.* et *Novella.* 123. spe nuptiarum sublata, etiam intra annum capiet legatum alioquin non capiet legatum intra annum, sed post annum tantum, præstita cautione Mutiana, *quod legati nomine ceperit, si viduo lecto decesserit, id omne cum sua causa restituri.* Igitur non remittit conditionem viduitatis, et hoc jure utimur At si forte hodie quis ita reliquerit legatum uxori, *si in domo mea caste vixerit*, recte Accursius putat in *l.* 3 *hoc tit.* uxori indictam viduitatem videri, quia dixit, *in domo mea*, secus si dixisset tantum, *si caste vixerit:* nam hoc genere indicitur pudicitia, non etiam vetantur nuptiæ secundæ, non indicitur viduitas: et notandum est etiam Novellam Justinia. 22. quæ non remittit conditionem viduitatis, pertinere tantum ad secundas nuptias, ut coerceantur, non etiam ad primas, ut Joannes adnotavit rectissime. Nam si puellæ nondum expertæ nuptias relictum sit legatum sub conditione, *si non nupserit*, proculdubio conditio si remittitur: et quæ mulieri imponitur conditio, *si iterum non nupserit*, hæc est, quæ non remittitur: et notandum etiam ex *l.* 3. *hoc tit.* ad causam indictæ viduitatis nihil pertinere legatum sub conditione, *si vidua erit, vel cum vidua erit*, non dixit, *si vidua permanserit, sed si vidua erit, vel quotiescunque vidua erit*, aut mari, hoc modo *si uxorem amiserit, si cœlibem vitam vivere induxerit in animum*, quoniam hoc genere non inducitur viduitas, aut cœlibatus, sed legatur pro solatio vacui lecti in hunc casum, si amiserit maritum, si amiserit uxorem, tum si ut det hæres aliquid legati nomine, et statim quidem atque extiterit conditio morte viri, aut uxoris soluto matrimonio, legati petitio est, et retentio, etiamsi max alii nubat, aliamve uxorem ducat, quia conditio, quæ semel extitit, non resumitur. *l. Quidam. in prin. D. de fideic. libert.* Nova est constitutio Justiniani posita in *hoc tit.* Nova etiam constitut. tit. seq *de his, quæ pœnæ nomine in testam. vel cod. relinq.* constitutio hujus tit. est etiam nova de legatis, fideicom. et hæreditatibus, et libertatibus datis, vel ademptis, vel translatis pœnæ causa: et ut uno exemplo cetera cognoscas, atque percipias, legatum relinquitur pœnæ causa. quod non relinquitur legatarii gratia, sed in odium et pœnam hæredis hoc modo, *hæres meus ne Cajo filiam suam desponderit, si desponderit.* 10. *millia Sejo dato.* Sejo relinquitur legatum pœnæ causa, non beneficii causa, non sui gratia, et adimitur legatum pœnæ causa hoc modo, *illi, cui fundum legavi, si filiam suam Cajo despondeat, fundum illum neque do, neque lego:* et similiter transfertur pœnæ causa hoc modo, *quod Titio legavi, si is fecerit quod ne faceret vetui, puta, si filiam suam Cajo desponderit, id Mævio do, lego*, transfertur legatum pœnæ causa: at eodem modo, atque eodem exemplo licebit tibi ponere fideicommissum, aut hæreditatem, aut libertatem datam pœnæ causa quæ omnia jure veteri non valebant sive datum esset sive ademptum, sive translatum pœnæ causa legatum, aut fideicommissum aut hæreditas aut libertas. Et ratio hæc erat, quia libertates, hæreditates, legata, fideicommissa dentur beneficii, et honoris causa, et inventa sunt hæc beneficiorum genera, ut amicos quos diligimus, honore afficiamus, non ut pœnas illis infligamus; pactum, quod est contra naturam contractus dicitur non valere, *l. Cum precario. D. de prec.* §. 1. *Instit. de societ.* Hoc est contra naturam legati, fideicommissi, libertatis, hæreditatis, ut detur pœnæ causa. Ergo non valet. Et tamen Justinian. in constitutio. hujus tit. ne quid fiat contra voluntatem testatoris, hæc omnia admittit, et probat, quæ pœnæ causa relinquuntur, et non obtemperante hærede præcepto testatoris, vult ea omnia præstari, aut competere. Et excipit tantum tres casus, si quæ præcipiuntur sint impossibilia, vel illicita, vel probrosa: impossibilia hoc modo: *Titio lego* x. *si digito cœlum tetigerit, quod si non tetigerit, ea* x. *lego Sempronio.* Quis capiet relictum? Titius prior legatarius, circumscripta conditione impossibili: legatum igitur relictum Sempronio non valet. Idem est si quod præcepit sit illicitum aut probrosum: nam hoc habetur pro impossibili, quod honeste fieri non potest, aut licite, in *l.* 14 et 15. *D. de cond. instit.* Illicite hoc modo, *Titio lego, si sororem suam uxorem duxerit, si non duxerit, id Sempronio lego*, non valet legatum relictum Sempronio, et valet relictum Titio, et conditio illa illicita habetur pro non scripta. Itemque posterius legatum habetur pro non scripto. Quicquid est impossibile in testamentis, illicitum, vel probrosum, pro non scripto est. Et probrosum ita, *Titio lego, si uxorem illius corruperit*, quod jure naturali dicitur esse probrum, in *l. Probrum. D. de verb. sig. Si non corruperit id Sempronio lego*, Titius perveniet ad legatum: et conditio legato adscripta, itemque legatum sub contraria conditione relictum Sempronio habebitur pro non scripto. Et hæc tantum legata pœnæ causa relicta, si quis non fecerit, quod est impossibile, illicitum, vel turpe, Justinia. vult non valere. Et ex hac constitut. Justinia. proculdubio in *l.* 1. *de his quæ pœn. causa*, addita sunt a Triboni. ea verba, *illicite, vel probrose*, et paulo post verbum *talem.* In hac l. tantum notandum est, abundare verbum *pecuniæ* in eo loco, vel *pecunias dari præcipere, vel aliam pecuniariam pœnam.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLII. De fideicommissis.*

Hic tit. vicinus et proximus est tit. de legatis, adeo ut et in hoc et in illo, et his quoque tit. quæ hunc et illum sequuntur, pleraque sint nominatim perscripta communiter de legatis, et fideicommissis, quæ indicavi superioribus tit. ubique satis diligenter. In hoc tit. indico primum l. 6. quæ est de legato rei testatoris obligatæ creditori ejusdem testatoris, vel de fideicom. ejusdem rei, in quo idem servatur omnino, quod diximus servari in legato rei alienæ in *l.* 10. *sup. de legat.* Indico l. 8. quæ docet servo proprio legatum, aut fideicommissum utiliter relinqui, non tantum cum libertate directa, sed etiam cum libertate fideicommissaria, quia hoc casu legati, aut fideicom. dies non cedit, antequam competat libertas, id est, ante aditam hæreditatem, ut in *l. Si quis servum. D. de leg.* 2. *l.* 8. *D. quando di. leg. ced. l. unica*, §. *Libertatibus. inf. de cad. toll.* communis et est l. 12. in qua legendum ex veteribus initio, *quoties principe loco*, id est, *primo loco, et gradu*, eleganter, ut in illo versu, *Lubrica per vacuum posui vestigia princeps.* Hæres institutus scribitur principe loco, substitutus deincipe loco, et legata relicta a substituto, vulgari scilicet. de qua lex loquitur, non videntur etiam relicta ab instituto, relicta a secundo gradu non videntur relicta a principe gradu, at e contrario tamen ex Constit. Severi et Antonini legata relicta a primo gradu videntur repetita a secundo gradu, id est, a substituto: ideoque si substitutio vulgaris extinguatur (extinguitur autem aditione hæredis instituti) et legata extinguuntur, quæ relicta sunt a substituto, nimirum quia ea non debet institutus, at facilius ab instituto, quæ sunt relicta commeant ad substitutum, quam remeant a substituto ad institutum. Ne mutemus interim veterem scripturam in *l.* 13. *quoties principe loco*, et sic etiam in l 18. legamus *voluntatem immutilatam* non *immutatam;* communis etiam est l. 24. quæ summe notanda: ut hæres, a quo legata sunt prædia, aut relicta per fideicommissum, non cogatur legatario, aut fideicommissario instrumentum præstare originis prædiorum, quæ vere appelles *les tiltres*, instrumentum acquisitionis, quod instrumentum auctoritatis dicitur in *l. ult. de pig. act.* Et *tabellæ auctoritatis* apud Senecam *contro* 22. Legatario igitur, aut fideicommissario hæres non cogitur præstare instrumentum originis prædiorum legatorum, sive auctoritatis, quia prædia legata sunt, non instrumentum auctoritatis, quia alia res est, quæ scilicet non sequitur prædia nec lex distinguit, ut Pileus fecit, prædia legata sint ex parte, an in totum: nam etiamsi sint legata in totum ea tantum præstabit hæres, non præstabit instrumentum auctoritatis sed si quando opus ea fuerit legatario, vel fideicommissario, id compelletur proferre, exhibere, ostendere, non præstare. Aliud est exhibere aliud præstare: quod exhibetur, datur ut eo utaris temporis causa, quod præstatur, datur, ut utaris perpetuo tibique habeas, et possideas pleno jure. Et ita etiam, nisi aliud actum sit, venditor prædii tenetur præstare prædium, non autem præstare instrumentum originis, sed exhibere tantum, si usus emptoris hoc postularit, *l. Titius. l. Creditor. D. de act. empt.* Ergo et hic tit. pleraque habet communia, quæ sunt inter legata, et fideicommissa, sed tamen separati sunt tituli de legatis, et de fideicommissis, quia et multæ inter ea separationes et differentiæ sunt, de quibus aliquantulum dicamus, quantum hujus tit. tenor patitur. Fideicommissum relinquitur etiam codicillis testamento non confirmatis, non legatum: fideicommissum relinquitur etiam in epistola fideicommissaria, vel libello fideicommissario, et nutu solo, sine verbo aut scriptura, *l.* 22. *h. t.* legatum non item. Tacitum fideicommissum sæpius legas in jure nostro, nusquam tacitum legatum: fideicom. nutu relinquitur, ut si quis interrogatus an Titio fundum suum dari velit, rejecto capite significet se velle, utile fideicom. est, dummodo is, qui annuit, fari sciat, ut ait *l. Nutu. D. de legat.* 3. non necesse est eum fari, sed ut fandi impotens non sit necesse est, quia scilicet fideicom. relinquere tantum potest is, qui factionem testamenti habet, licet non faciat testamentum, *l.* 1. *D. de leg.* 1. mutus autem non potest facere testamentum, *l.* 6. *D. qui test. fac.* Ergo nec scriptura, vel nutu fideicom. relinquere, et merito in eo, qui fideicom. relinquit exigimus fandi facultatem. Et longe alia est ratio delegantis debitorem suum creditori suo in *l.* 17. *de novat.* qui recte delegatur nutu solo, etiamsi is, qui annuit, fari non possit, quia et mutus delegare debitorem suum potest. Illud etiam exigimus in eo, qui fideicomm. relinquit nuto, aut alio modo ut adhibeat 5. testes, *d. l.* 22. *h. t.* Omnino 5. testes exiguntur in voluntate fideicom. sive precaria ut valeat, nec minus 5 sufficiunt: verum uno casu, qui maxime notandus est, etiamsi nullo teste adhibito relictum sit fideicom. præstandum est fideicommissario, ut si hæres confiteatur fuisse relictum: nam si recurrat ad subtilitatem juris, adjiciens fuisse relictum sine teste, atque ideo petitione ejus fideicom. non teneri, sive præstatione non audietur: ubi hæres confitetur se oneratum fuisse fideicom. non requirimus testes. Hoc ostenditur in fine titul. *de fideicommiss. hæred. in Instit.* Imo etiam hæres neget fideicommiss. fuisse relictum, fideicommissarius hac via potest ad fideicommissum pervenire, si prius jurejurando purgarit se de calumnia, id est, juraverit se non calumniari scienter dolo malo, nec vexare hæredem improbe: deinde hæredi, vel ei, a quo fideicommissum relictum, est, deferat jusjurandum de fideicom. nam si hæres nolit jurare quicquam ea de re, omnino cogitur præstare fideicommissum, et recusatio jurisjurandi pro confessione habetur. Et hæc est sententia *l. ult. hoc tit.* quæ eleganter ait 5. testes esse necessarios in fideicommissis, cum fideicommissarius eligit fidem testium, id est, cum utitur probatione testium non cum eligit fidem hæredis, et 5. testes exiguntur, inquit, ne quid falsitatis incurrat per duos forte testes, compositum, ubi quod sequitur verbum *testamentum*, oblitterandum est: nam et id subaudivit Accurs. quæ tamen subauditio non est necessaria, imo inepta est: nam sensus hic est, ne quid falsitatis incurrat per duos forte testes compositum, id est, ne quid falsi testes comminiscantur, et fabricent, quod utique duo testes ex compacto facilius facturi sunt, quam plu-

res, ideo amplior numerus testium exigitur, ut ampliores homines rei veritatem communiant, *l. Quidam. §. ultim. D. de furt.* Testes et signatores dicuntur rem communire. Ceterum ubi fideicommissarius eligit fidem et religionem solius hæredis, nihil opus est testibus. Et nisi hæres juraverit a se fideicommissum relictum non esse, omnimodo fideicommissum præstare compellitur, licet sit relictum remotis testibus. Notandæ etiam sunt aliæ differentiæ ex hoc tit. Legata relinquuntur a solis hæredibus, fideicommissa relinquuntur etiam a legatariis, et fideicommissariis, et donatariis mortis causa, *l. 9.* et l. *ultim. hoc tit.* relinquuntur et fideicommissa a patre hæredis instituti in cujus potestate est hæres, vel alii, vel ipsi, vel filio hæredi instituto, ut in *l. 15. hoc tit.* cujus species digna est, quæ proponatur. Quidam duos filiosfam. hæredes instituit simpliciter, ut ait, id est, pure: deinde in eodem testamento rogavit patrem eorum, in cujus potestate sunt, ut eos manumitteret: sive emanciparet: post mortem testatoris filii jussu patris adiverunt hæreditatem, ac proinde eam patri acquisiverunt jure potestatis patriæ: debet pater eis eandem hæreditatem restituere deducta Falcidia: quia qui eodem testamento rogavit patrem, ut filios emanciparet, et rogasse intelligitur, ut eis restitueret hæreditatem: quo enim ut eos emanciparet, nisi ut filii haberent hæreditatem, id est, dodrantem? Quod et confirmat *l. Si cui legatum. §. ult* et *l. seq. D. de cond. et demonst.* fideicom. etiam possunt relinqui ab hærede hæredis, vel legatarii, id est, post mortem hæredis, vel post mortem legatarii, ut in l. 5. *D. de leg.* 3. et *l. 12. h. t.* quæ ostendit, quod notandum, fideicommissum relictum post mortem hæredis, id est, ab hærede hæredis, posse ab ipso primo hærede repræsentari dum vivit. Quid ni? modo id faciat sine fraude substituti, cum fideicommissario datus est substitutus, et sine fraude creditorum, ut in *l. Uxorem. §. Sejum. D. de leg.* 3. *l. Ait prætor. §. Si cum in diem. D quæ in frau. cred.* Possunt etiam fideicommissa relinqui a tutore pupilli hæredis instituti vel, legato honorati, aut fideicommisso, licet ipsi tutori nihil relictum sit, qui a pupillo relinquit intelligitur. Et tutor est vice pupilli, vice domini in multis partibus juris, nec tamen a tutore relictum legatum intelligitur relictum a pupillo: nam rigor juris in legatis observatur, in fideicommissis latitudo voluntatis, τό πλάτος. Et huc pertinet l. 20. hujus tit. quæ est portiuncula l. 5. *sup. de reb. cred.* non tamen fideicommissum potest relinqui a filio præterito, licet per poss. contra tab. ad hæreditatem patris pervenire possit, quia suo jure ad eam perveniet, non ex judicio patris, l. *pen. hoc tit.* Et etiam ab exhæredato fideicommissum relinqui non potest, licet per querelam inoff. test. exhæredatus possit pervenire ad bona patris, *l. Cui quidam. sup. de leg.* Quod obtinet etiam in legato: sed in fideicommisso major erat dubitatio, quia in fideicommissis admittendis, quam in legatis proniores sumus. Et sequuntur aliæ differentiæ: in fideicommissis nuda voluntas spectatur, non desiderantur verba directa, sive imperativa, verbum, *volo*, quod non est directum: nam verbum *volo*, id est, desidero, cupio, opto, facit fideicommissum in l. 10 h. t. non etiam legatum. In fideicommissis nulla desideratur verborum observatio, nec alia ulla solemnitas jure veteri, non exigimus ut rogati testes adsint, cum quis erogat fideicommissum, sed ex *l. ult. sup. de cod.* exigimus ut 5. testes adsint, etiam non rogati, qui casu supervenerint: et exigimus etiam, ut subscribant, scripto scilicet, quo fideicommissum relinquitur. Et ut adsint uno eodemque tempore et loco, cum fideicommissum relinquitur, nihil præterea ex solemnibus exigimus. Et illa quoque ante *l. leg. ult.* non erant necessaria, nec hodie sunt necessaria, si fideicommissarius rem permittat religioni hæredis, id est, jurijurando hæredis. Et huc pertinet *l. 23. h. t.* Sciendum est ex testamento, vel codicillis, si veritas, aut juris solemnitas desit, ut ait l. 23. nec legata præstari, nec fideicommissa, *l. 29. h. t.* poterit tamen hæres, si velit, ultro ea præstare sciens prudensque, licet sint data inutiliter, nec quæ præstiterit postea poterit repetere, sive condicere: et ita sæpe fit, ut hæres ex conscientia sola relicti fideicom. pudore quodam ductus præstet fideicommissa, aut legata, quæ jure non debentur ex scriptura, vel nuncupatione sola testatoris, ut in *l. 2. h. t.* imo ut et sæpe præstet quædam sine scriptura, aut nuncupatione testatoris: pietatis ergo, ut in elegantissima inscriptione urbis Narbonæ: *Neque jussa testamento, neque voce rogata, sed pio pro meritis sponte sua posuit.* Et similiter, ut licet hæres rogatus sit restituere hæreditatem præcepta certa quantitate, certa pecunia, vel re, evenit sæpe, ut nolit ea præceptione uti, sive deductione, et ut nolit etiam deducere Falcidiam et fungatur pleniore, et fideliore officio fidei præstandæ, ut fidum obsequium præbeat precibus defuncti, nullo deducto ex ea hæreditate, ut ait *l. Qui totam. D. ad Trebell.* l. 5. §. *pen. D. de don. inter vir. l. Debitorem. D quæ in fraud. cred.* aliquando non præstat inutile fideicommissum, quod relictum est, sed sponte sua promittit se fideicommissum præstaturum, et obligatur eum effectu, ut in *l. Fideicomm. D. de condit. indeb.* Et multo magis obligatur si transactionis causa promisit, ut in hac l. 23. alioquin invitus legata, aut fideicommissa non præstat, ut ait *d. l. 23. si veritas, aut juris solemnitas desit, relicta non præstat: Relictorum* nomen est generale in jure, id est, continet legata, et fideicommissa: et verbum *veritas* in l. 23. respicit ad fideicommissa, in quibus veritas sola spectatur, non formula juris. Verbum autem *solemnitas* respicit ad legata: nam in fideicommissis nulla desiderabatur solemnitas juris. Et ita est explicanda l. 23. Placet valde *obsequii* verbum, quo utitur l. *Qui totam, fidum obsequium defuncti precibus præbere desiderat*: nam et ita Plinius 5. *epist. Illius hoc munus, illius liberalitas, nostrum tantum obsequium vocetur*: qui scilicet præstat prolixe et libenter, quod defunctus præstari voluit, missis subtilitatibus juris: est celeberrima et una ex omnibus præcipue nota differentia, quæ colligitur ex l. *Cum virum. h. t.* Lex est singularis propter responsum Papiniani, quod in ea refertur, quod non extat alibi. Finge, hæredem scriptum ex parte, cui res quasdam prælegavi, rogatum, ut quicquid ex hæreditate mea ad eum perveniret, id restitueret Mævio sub conditione aliqua, aut in diem. Quæritur an non tantum debeat restituere partem hæreditatis, sed etiam an prælegata restituere debeat? Et respondit Papinian. præstanda esse prælegata. Et confirmatur opinio, sive responsum Papiniani ex verbis testatoris, quæ duobus locis ponderat *l. Cum virum*, quia testator dixit, *quicquid ex hæreditate*, et legata, sive prælegata sunt ex hæreditate, *l. 2. §. ult. D. de dot. præleg.* donationes inter vivos non sunt ex hæreditate, hæ non veniunt in fideicommissum, *l. Cum quis. §. 1. D. de leg.* 3. ergo, ut dicamus prælegata venire in fideicommissum, movemur, responsi Papinian. auctoritate, movemur et verbis testatoris. Sed tamen, quod maxime notandum. *l. Cum virum.* optat, ut fideicommissarius etiam quibusdam argumentis probet eam fuisse voluntatem testatoris: quasi verba non sufficiant. Et sane ita est, in fideicommissis, etiamsi verba sint perspicua, admitti quæstionem voluntatis. Et ideo non sufficit responsum Papinia. non sufficiunt verba, quæ satis aperta sunt, sed vult, ut doceat fideicommissarius etiam suffragari voluntatem. Et ita in *l. Quæsitum. D. de legat.* 3. non satis habet probare fideicommissum ex verbis, sed adjicit etiam suffragari voluntatem, propterea quod etiamsi verba sint apertissima in fideicommissis, licet in scirpo nodum quærere, licet quærere de voluntate: in legatis si verba sint perspicua, non admittitur unquam quæstio voluntatis, non auditur is, qui dicit aliud voluisse testatorem, quam præseferant verba, l. *Ille aut ille. §. 1. D. de legat.* 3. l. *Si alii. D. de usuf. leg.* Quod autem ita definitur in hac *l. Cum virum*, cum testator dixit, *quidquid ex hæreditate pervenerint*, locum etiam habet, si testator rogaverit hæredem restituere portionem suam, non portionem hæreditatis, sed portionem suam, quia in portione simpliciter numerantur etiam prælegata, ut in *l. 3. §. Quidam. D. ad Treb.* Ergo hoc casu in fideicommissum etiam prælegata veniunt. Sed huic definitioni *l. Cum virum.* multa objiciuntur, quæ eros explicabimus. Et in paucissima verba conferam definitionem *l. Cum virum.* Qui hæredem institutum ex parte rogavit restituere alii *quicquid ex hæreditate, bonisve suis ad eum pervenisset*, et de prælegatis integris, quæ ei reliquit restituendis eum rogasse intelligitur, videlicet salva Falcidia: non distinguit lex, ut Accursius, utrum prælegata præcedant, an sequantur institutionem, quæ distinctio etiam inepta est: nam sive præcedant prælegata, sive sequantur, verum est ea esse semper ex hæreditate, licet omnino non sint in hæreditate, ut paulo post demonstrabitur. Aliud est rem esse ex bonis, aliud in bonis, §. *ultim. Instit. de vi bonor. raptor.* Et ita quoque aliud est esse ex hæreditate; aliud esse in hæreditate: huic autem definitioni *l. 9. Cum virum.* objicitur in *l. In fideicommissario. §. ult. D. ad Treb.* quæ dicit ex decreto D. Marci, eum, qui rogatus est restituere hæreditatem, aut hæreditatis partem: nihil refert, non restituere integrum prælegatum, sed eam tantum partem prælegati, sive præceptionis, quam a semetipso jure hæreditario capit. Aliam vero partem, quam a cohærede capit jure legati non restituere fideicommissario: ergo non universum prælegatum restituere. Non ignoratis præceptionem, sive prælegatum vario jure capi, nimirum hæredem, qui præcipere prædium jussus est, id est, cui prædium prælegatum est partem prædii a semetipso capere, ut hæredem jure hæreditario pro portione hæreditaria, ex qua institutus est, quia hæredi a semetipso legatur inutiliter, partem autem capere a cohærede jure legati, quoniam a cohærede ei recte legatur: denique eum prælegati partem possidere pro hærede, partem pro legato, l. *In quartam. D. ad l. Falc. l. Filium. sup. famil. ercisc. l. Eum qui. §. ult. D. de iis, quæ ut ind.* Et ea quidem pars prælegati, quam capit jure hæreditario, quia in hæreditate est, venit in fideicommissariam hæreditatis restitutionem: alia pars, quam capit jure legati, non venit, quia non legatum restituere jussus est, sed hæreditatem tantum, non quod haberet ut legatarius, sed quod haberet ut hæres. Atque ita fit, ut pars prælegati retineatur, pars restituatur: ergo non integrum prælegatum restituitur, quod est contra definitionem: *l. Cum virum.* Sed hujus rei facilis est, promptaque responsio: quia si rogatus sit restituere quicquid ex hæreditate perveniret, ut in hac *l. Cum virum.* ea verba latissime patent, et complectuntur omnia quæ ex hæreditate proficiscuntur, vel derivantur, etiamsi jure hæreditario non capiantur: sed si rogatus sit restituere hæreditatem, aut hæreditatis portionem, ut in *d. l. In fideicommissario. §. ult.* quæ objicitur, in restitutionem veniunt ea tantum, quæ revera sunt in hæreditate, proinde prælegati ea tantum pars in restitutionem venit, quam hæres cepit jure hæreditario a semetipso. Varia formula fideicommissi, varium jus inducit: unde faciamus, si placet, positiones duas. Et prima hæc est: rogato hærede restituere quicquid ex hæreditate pervenerit, in restitutione fideicommissi veniunt integra prælegata, salva Falcid. Et 2. hæc sit rogato hærede restituere hæreditatem, aut hæreditatis partem prælegata in restitutionem veniunt pro ea parte tantum, quam hæres capit jure hæreditario a semetipso, non a cohærede. Et huic secundæ positioni rursus multa opponuntur. Primum opponitur l. *Si Titius. D. de leg.* 3. In cujus specie hæres rogatus est restituere hæreditatem, et tamen nihil omnino restituit ex fideicommisso, quod a cohærede accipit, sed id retinet integrum et illibatum. Et hujus quoque facilis est responsio, si dicamus *l. Si Titius.* non loqui de præceptione, sive prælegato, quod, ut dixi, duplici jure capitur, et possidetur, sed de fideicommisso a cohærede relicto, quod totum a cohærede capitur jure fideicommissi: et ideo retinetur etiam totum, nec ulla ejus pars venit in fideicommissariam hæreditatis restitutionem, quia nec ulla pars est hæreditaria: quod et de legato damnationis dici

potest, cum quis hæredi a cohærede ita legavit: *hæres meus damnas esto illi cohæredi tuo dare illam rem, quæ tibi obtigerit in solidum ex divisione hæreditatis.* At cum testator hæredi legavit per præceptionem, quod *prælegatum* dicitur, hoc modo: *hæres meus illam rem præcipito*, tota ea res non capitur a cohærede, sed partim a seipso eam capit ut hæres, partim a cohærede: ideoque eam tantum partem retinet, quam a cohærede capit, et aliam restituit ut rem hæreditariam. Deinde opponitur illi secundæ definitioni *l. Titia. D. ad leg. Falcid.* In qua ponitur hæres rogatus restituere hæreditatem, et tamen retinet integra prælegata. Sed ea imputat in Falcid. pro parte certa. Et quæso attendite ad speciem *l. Titia*, quæ omnium judicio non abs re æstimatur difficilis. Species *l. Titia* hæc est: testator Tit. hæredem instituit ex parte 3. id est, ex triente, ed eidem quædam prædia prælegavit, eumdemque rogavit restituere Cajo hæreditatem, retenta 4. parte trientis, ex quo fuit scriptus, id est, retenta uncia quæ est 12. pars assis. Quæritur utrum Titius debeat etiam restituere prædiorum prælegatorum 3. partem, quam jure hæreditario capit retenta uncia, ut testator cavit, id est 12. parte prædiorum, an vero integra prælegata retinere debeat? Et Julian. in *d. l. Titia*, ait, eum integra prælegata retinere, sed in 4. partem, id est, in unciam hæreditatis, quam retinere jussus est, eum imputare 12. partem prædiorum prælegatorum; id est 3. partis prædiorum, quam jure hæreditario capit partem quartam. Et hoc ita, ut initio posui, si testator nominatim cavit, ut retineret 4. tertiæ partis hæreditatis, ex qua institutus fuit, nam et tertia pars prædiorum prælegatorum est in 3. parte hæreditatis. Et ut ceterarum rerum 3. partis retinet quartam, ita et 3 partis prædiorum prælegatorum ex jussu testatoris retinet 4 ut eam solam imputet in Falcid. id est 12. partem prædiorum, reliquam retinent: atque et hanc ipsam 12. partem prædiorum, et hanc solam imputet in Falcid. quia hanc solam retinere jussus est. Et placet enim, qui rogatus est restituere hæreditatem, non id omne imputare in Falcid. quod ex hæreditate habet, sed quod ex judicio defuncti, quatenus jussit voluitque defunctus. ex hæreditate jure hæreditario habet, ut in *l. 3. l. Quod autem. D. ad leg. Falcid. l. Mulier. §. Si hæres. D. ad Treb.* hoc autem casu nominatim cavit ut haberet 4. tertiæ partis hæreditatis, id est, unciam. Quod si testator non cavit nominatim ut retineret quartam, sed simpliciter eum rogavit, ut restitueret hæreditatem, vel hæreditatis partem tertiam, ex qua fuit hæres scriptus, hoc casu placet totam tertiam partem prædiorum prælegatorum, id est, uncias 4. eam imputare in Falcid. quia totam eam 3. partem prædiorum capit jure hæreditario, juxta definitionem *l. In quartam. D. ad l. Falcid.* atque ita, ut subtiliter docet *l. Titia*, multum interest utrum ex sententia testatoris hæres inducat Falcid. an ex sententia testatoris: nam si contra sententiam testatoris, qui totam partem tertiam eum restituere rogavit, non adjiciens, et ejus 3. partis retineret quartam, nihilominus retinebit quartam, sed in eam imputabit totam 3 partem prædiorum prælegatorum, quam jure hæreditario capit a semetipso. Sin autem ex voluntate testatoris inducat Falcid. qui nominatim cavit, ut retineret Falcid. in Falcidiam imputabit prædiorum prælegatorum 12. tantum partem, id est, quartam 3. partis prædiorum prælegatorum, eamque unciam: hæc est sententia *l. Titia*, ex qua intelligimus rogatum restituere hæreditatem, integra prælegata retinere, sed in Falcid. imputare eorum prædiorum 3. partem, si simpliciter rogatus sit restituere 3. partem hæreditatis, vel imputare in Falcidiam tantum eorum prædiorum 12. partem, si rogatus sit restituere 3. partem hæreditatis, retenta quarta. Ergo prælegata non veniunt in restitutionem fideicommissi, sed imputantur in Falcid. modo 3. parte, modo pro 12. quod est contra superiorem positionem, quæ statuit prælegata venire in restitutionem hæreditatis pro qua parte capiuntur jure hæreditario, difficilius erat exponere *l. Titia*. quam respondere huic argumento: nam ita recte respondebis, utrumque esse verum, prælegata venire in restitutionem hæreditatis pro qua parte præcepta sunt jure hæreditario, et imputari in Falcid. nempe imputari in Falcidiam, si locus sit Falcidiæ, venire in fideicommissum si locus non sit Falcidiæ, et in testamento militis, et si coactus a fideicommissario adierit, quo casu amittit Falcid. vel etiam hodie ex *Nov. 1. Justiniani*, si testator prohibuerit Falcid. et venire in fideicommissum similiter in specie *l. Titia*, pro parte 3. si simpliciter rogatus sit restituere 3. partem hæreditatis ei relictam, vel pro parte 12 tantum, si rogatus sit restituere tertiam, retenta 4. Et rectissime Accurs. in *d. l. Titia*, statuit venire in fideicommissum id, quod imputatur in Falcid. ac præterea objicitur etiam illi secundæ definitioni, sive positioni, quod didicimus et tractavimus in *l. Cum responso. sup. de legat.* eum, qui omisit hæreditatem, integrum prælegatum retinere: ergo, inquiunt, in hæreditate prælegata non numerantur ulla ex parte, cum omissa hæreditate retineantur integra: etiam nihil est, quod tam facile expediri possit: nos loquimur de eo, qui adiit hæreditatem, quo casu prælegata numerantur in hæreditate, pro qua parte hæres exstitit: illa *l. Cum responso.* loquitur de eo, qui omittit hæreditatem, quo casu integra prælegata jure legati capiuntur a cohærede, non diverso jure: his etiam addamus quandoquidem, et jam explicita quæstio est, interpretationem *l. 1. hoc tit.* quæ erit amœnior. Quæstio *l. 1.* est de alimentis menstruis, et vestiario annuo relicto per fideicommissum: pono fuisse relicta per fideicommissum inutiliter: et hæc ita ut ponam, facit vicinitas *l. 2. hoc tit.* quæ etiam est de fideicommisso inutiliter relicto quod tamen pius hæres voluntatem defuncti ratam habens solvit, atque præstitit, ut non repetat, quod obtinere etiam in legatis inutiliter relictis, et ultro præstitis ab hærede approbante judicium defuncti, nec disputante de jure, atque etiam in libertatibus, ostendit *l. Non dubium. sup. de testa.* et *l. Cum quasi. §. ult. D. de fideic. libert.* ubi autem relicta sunt alimenta annua, plura sunt fideicommissa, quot sunt anni, tot sunt fideicommissa, *l. 4. D. de ann. leg.* et si forte sunt relicta inutiliter, forte non adhibito justo testium numero, et hæres præstiterit fideicommissum primi anni, non ideo cogitur et sequentium annorum fideicommissum præstare, vel etiamsi secundi anni fideicommissum præstiterit, non jure cogitur et tertii anni fideicommissum præstare, quod est inutile. Verum ex hac l. 1. si primis tribus annis præstiterit fideicommissum alimentorum et sequentibus annis, quamdiu vixerit alimentarius, fideicommissa præstare compellitur, quia continua illa præstatione triennii videtur per omnia ratum habuisse judicium defuncti approbatio hæredis, sive ratihabitio, quæ colligitur ex præstatione triennii, non si anno tantum, aut biennio præstiterit, facit ut debeatur quod non deberetur, ut sit utile fideicommissum quod erat inutile, sicut approbatio filii præteriti facit ut valeat testamentum patris, quod erat ipso jure nullum, *l. Filio præterito. D. de in. rupt. d. l. Cum quasi. § ult.* neque dicendum est hoc esse receptum favore ultimæ voluntatis, cum idem sit receptum in usuris indebitis, quæ longo tempore præstitæ sunt, ut in futurum etiam præstari debeant, *l. Cum de in rem verso. D. de usur.* ubi etiam longum tempus recte finies esse triennium ex hoc loco: satis videtur longo tempore præstitisse, qui triennium perseveraverit in præstandis usuris singulis mensibus. Solebant enim solvi in menses, in calendas, et inde calendarii nomen: neque huic definitioni quicquam obstat *l. Creditor. sup. de usuris*, quæ dicit eum, qui solvit sæpe usuras ex consensu, id est, ex pacto habito inter se, et creditorem, porro non compelli etiam usuras solvere si nolit. Ratio est aperta: quia ex pacto non nascitur obligatio, et usuras solvit ex pacto, non ut debitas igitur jure civili: et in hac specie, et in specie *l. Cum de in rem verso*, solvit usuras, vel alimenta ut debita, ut obligatus, non ut ex pacto, quod non obligat. Et præterea ex judicio defuncti, et ratihabitione hæredis constituitur obligatio. Ergo et in futurum præstanda sunt alimenta, quæ quis triennio præstitit. Sic etiam respondendum est ad *l. Si certis annis. sup. de pact.* ubi qui ex pacto, ut sit nominatim, solvit reditus aliquantum temporis, deinceps etiam non cogetur solvere, quia solvit et ex pacto, et ex pacto non est obligatio. Sic etiam respondemus ad *l. Operis non impositis. de oper. libertor.* Libertus, cui non erant impositæ operæ, id est, qui non debuit operas, eas tamen præstitit ex pactione, ex voluntate, an invitus cogatur præstare easdem operas? minime: quia eas præstitit ex voluntate nuda, animi gratia, quod neminem obligat, neque in futurum, neque in præteritum: non præstitit eas, ut obligatus, et confitens se eas debere, sed animi gratia. Et ita dicimus eum, qui habet immunitatem ne gerat munera publica invitus, qui habet hoc privilegium non amittere privil. si voluntaria munus suscipiat, *pour son plaisir*, non ideo cogetur et in futurum quæcumque munera publica oblata suscipere, quod quis ultro, et liberaliter munus Reipub. suscipit, non labefactat privilegium ejus, *l. 2. D. de privileg. veter. l. Voluntariæ. sup. de excus. tut.* quod notandum. Et ita etiam, quod solvi ex mere liberalitate, aut ex causa inefficaci ad obligandum, non labefactat immunitatem meam, quia id præstare obligatus non sum, sed si quid præsto ut obligatus, ita ut videar fateri esse obligatus, et perseverem præstare sat longo tempore, et maxime si approbo judicium defuncti sciens, quantumvis licet irritum sit, obligabor et idem præstare in posterum. Et hæc est hujus quæstionis definitio. Hic tit. non tantum est de fideicommissis specialibus, id est, singularum rerum, sed etiam de universalibus, id est, de fideicommissaria hæreditatibus, ut patet ex l. 3. 5. 12 et 15. et ex *l. Cum virum*: cujus quæstiones heri absolvimus et ex *l. Eam quam.* ex *l. Cum acutissimi*; et ex *l. ult.* nam et quod dicitur de universalibus fideicommissis, facile trahitur ad fideicommissa specialia, ut quod dicitur in *l. Cum acutissimi*, de fideicommisso hæreditatis, constat pertinere etiam ad fideicommissum speciale, et legatum, ex *l. Generaliter. in fine sup. de instit. et subst.* comprobatum autem in *d. l. Cum acutissimi* et *d. l. Generaliter*, in utraque responsum Papiniani, quod extat in *l. Cum avus. D. de cond. et demonst.* qui fideicommisso hæreditatis relicto a filio, vel nepote, vel pronepote, primus respondit, semper fideicommisso inesse tacitam hanc conditionem, *si filius, vel nepos vel pronepos sine liberis decesserit*, ut tam *hæreditatem restituat*, ducta conjectura ex pietate parentis, quam admittit Justinian. in *d. l. Generaliter*, etiamsi non justi, et legitimi liberi, sed naturales instituti proponantur, et onerati fideicommisso universali post mortem suam. Conditio tamen illa, quæ subintelligitur, *si sine liberis decesserit*, accipienda tantum est de justis liberis, non de naturalibus, si sine liberis justis decesserit, nisi alia fuerit mens testatoris, quia vix unquam quisquam alium invitat ad procreationem liberorum injustorum, sive naturalium, qui et nothi et obliqui, et degeneres dicuntur. Extraneo autem hærede instituto, et rogato restituere hæreditatem, non subintelligimus eandem conditionem, quia in extraneo cessat pietatis conjectura, quæ Papinian. permovit. Et hac de re quidem satis. Veniamus ad *l. Eam quam*, cujus interpretatio finem adfert huic tit. Male fere omnes Doctores, ut notatur in ipso summario legis, sequuti Azonem censent hanc esse sententiam *l. Eam quam.* ut si institutio hæredis nulla sit ob errorem testatoris, qui, puta puellam hæredem instituit, ut filiam adoptivam, cum jure non esset adoptata: institutionem quidem nullam esse. Et ita si institutio nulla sit ob errorem illum testatoris legata tamen, et fideicommissa conservari, et præstari a legitimo hærede testatoris ab intestato. Primum, ut refutemus hanc communem interpretationem, *lex Eam quam*, non ponit testatorem puellam instituisse ut filiam adoptivam, non instituturum, si non jure factam adoptionem fuisse nosset, quod exigitur, ut institutio nulla sit, l. 4. et *l. 7. sup. de hæred. instit. l. Neque. sup. de testam.* Sed lex ait simpliciter, *eam quam frater tuus instituerat*, nec

addit, *ut filiam*, et quod ait *eam quam etc.* appellatur ea forma loquendi *Syllepsis*, et est similis in *l. Filium quem. sup. famil. ercisc.* et in *l. Filiusfamil. §. Divi. D. de leg.* 1. et *l. Qui Romæ. §. Flavius. D. de verb. obl.* Et illo loco *eunuchum, quem dedisti nobis, quas turbas dedit. Et populo, ut placerent, quas fecisset fabulas, et quas faceret de integro comœdias spectandæ, an negligendæ sint vobis prius*: non ponit, inquam, ea lex eam puellam fuisse institutam, ut filiam, imo vero cum ponat testatorem ei substituisse pupillariter per fideicommissum, ex eo apparet eum, ut extraneæ substituisse: nam ut filiæ jure adoptatæ, substituisset pupillariter verbis directis. Et præterea lex significet puellam posse adire hæreditatem. Et si adierit, fideicommissum ab ejus hæredibus præstari. Ergo institutionum non esse nullam. Denique non fuisse institutam ut justam filiam, alioqui institutio esset nulla, nec posset ex ea adire, nec hæredes ejus ex ea institutione relictum fideicommissum præstare compellerentur. Item lex non dicit fideicommissum deberi, puella non adeunte hæreditatem, aliter quam si ei si relictum sit ab intestato a legitimis hæredibus testatoris. Ac præterea de fideicommisso loquitur, non de legato: fideicommissum potest relinqui ab intestato, non legatum, *l. Si Filio pecunia. §. 1. D. de leg.* 1. *l. ult. D. de leg.* 3. Et postremo quod statuunt ex hac sua lege, ut ostendi, male accepta, vel contorta, si institutio fuerit nulla, quod ita statuunt ob errorem testatoris cetera conservari, hoc nunquam mihi probabunt, nisi ex hoc uno loco male contorto, ut ostendi, quia repugnat ratio juris, cum institutio sit caput et fundamentum totius testamenti, qua deficiente omnis scriptura testamenti corruit, et collabitur, *l. 9. D. de testam. tut. l. 3. § 1. D. de legat. 3. l. 1. §. ult. D. ut in poss. legat.* Itaque facessat ista interpretatio Azonis, et amplectamur magis speciem quam priore loco ad hanc legem apposuit Accurs. noster, quam vobis exponam latius et diligentius: nam hac specie legis sola bene posita, velut aditu jsouaque patefacta, facile perveniemus ad verum sensum legis. Species hæc est: quidam puellam impuberem sui juris arrogavit pro filia, sed non rite, non jure; quia non arrogavit eam solemniter, et causa cognita apud principem, ut oportet, *§. Cum autem. Instit. de adopt.* non est igitur filia. Deinde moriens eam hæredem instituit, et ei substituit pupillariter in secundum casum, non verbis directis, quia nec valuisset substitutio, sed verbis precariis, et simpliciter, hoc modo: *Si filia hæres mea inter pubertatem decesserit*, id est, ante impletum. 12. annum ætatis, *bona mea ad Titium, et Sempron. pervenire volo: volo*, est verbum precarium, *simpliciter* substituit, ut ait lex, quia scilicet non designavit personam, a qua fideicommissum relinqueret, quamvis fideicommisso hæreditatis oneraret. Quo genere videtur generaliter fideicommissum hæreditatis reliquisse ab omnibus, qui et hæredes extitissent, sive ex testamento, sive ab intestato. *Simpliciter* ergo in hac lege in hac parte, id est, generaliter, non nominatim, ut in *l. Si donus. in pr. D. de leg.* 1. Postea mortua est puella, intra pubertatem, atque ita dies fideicommissi cessit. Quæritur a quo præstandum sit fideicommissum Titio et Sempronio. Et distinguimus aut puella adiit hæreditatem ex testamento, aut non: si adiit, fideicommissum ab ejus hæredibus debetur, hoc est certissimum: dico si adiit, quia cum non fuerit jure adoptata, extranea hæres fuit, non sua. Extraneus non potest acquirere hæreditatem sine aditione, nec transmittere in hæredes non aditam. Si esset jure adoptata, esset in familia, et potestate adoptatoris, ac proinde ei sua hæres esset, et statim ut hæres existeret ipso jure, sine aditione, *l. In suis, D. de suis, et legit. hæred.* Et transmitteret hæreditatem ad hæredes suos, *l. 3. sup. de jure delib.* Et similiter ab ejus hæredibus deberetur fideicommissum. Sed quia non fuit sua hæres, id est, non fuit filiafam. sed extranea hæres, ideo lex aditionem desiderat ut ab ejus hæredibus fideicommissum debeatur: nam si non adiit hæreditatem ex testamento, fideicommissum debetur a legitimis hæredibus testatoris ab intestato, non ab hæredibus puellæ, quia qui simpliciter substituit, et generaliter verbis precariis videtur porrexisse preces suas ad omnes successores suos sive jure testati venirent sive jure intestati. Et hoc est, quod ait illo loco, *nihil prohibet fideicommissum petere vel ab ipsius puellæ hæredibus, vel qui bona intestati tenent*, et subjicit, nihil obstare regulam juris, quæ vult, non adita hæreditate ex testamento nihil eorum valere, quæ in testamento scripta sunt, *l. Si nemo. D. de regul. jur.* Ergo si puella non adierit hæreditatem ex testamento, non deberi fideicommissum hæreditatis, hoc est non valere substitutionem pupillarem ei factam verbis precariis, non tantum, ut hoc interim admoneam, substitutio pupillaris facta precario, sed quæcunque substitutio precaria appellatur hæreditas fideicommissaria. Et retro omnis hæreditas relicta per fideicommissum dicitur substitutio, precaria scilicet. Et hominis est non versati in libris juris dicere, quod dixit Antonius, id tantum fideicommissum hæreditatis appellari substitutionem precariam, quod relinquitur in casum mortis pupillæ ad exemplum pupillaris substitutionis directæ. Ergo videbatur obstare illa regula juris, id est, ex ea videbatur quis efficere posse non adeunte puella hæreditatem, non valere substitut. pupill. ei factam verbis fideicommissi. Et vero si facta esset substitutio pupillaris puellæ hæredi institutæ verbis directis hoc modo, *si intra pubertatem decesserit, Titius, et Sempronius hæredes sunto*, ea non adeunte hæreditatem, evanesceret substitutio pupill. *l. 2. § Quisquis. D. de vulg. subst.* Denique hærede impubere instituto non adeunte, vel eo adeunte, et substitutis non adeuntibus directo, sibi delatam hæreditatem pupilli ex substitutione pupillari, substitutio pupill. evanescit, si ipse non adeat, quia nec substituti adire possunt. Si adeat, quia substituti non adierunt ea mortua intra pubertatem: hoc ita in substitutione pupillari directo. At in hac specie fuit facta substitutio pupillaris per fideicommissum, et *simpliciter*, ut ait lex adeo ut successores ab intestato rogati intelligantur Titio et Sempronio hæreditatem restituere. Quamobrem puella mortua intra pubertatem nondum adita hæreditate, Titius et Sempronius non possunt quidem adire hæreditatem, quia fideicommissarii dicantur postulare, et recipere hæreditatem, non adire, sed postulare possunt eam hæreditatem legitimis a hæredibus testatoris, eosque cogere, ut adeant ipsi hæreditatem, ac deinde restituant sibi, quod non tantum testamentarie hæres, sed et ipsi generaliter, ea omittente testamentum, videantur eodem fideicommisso onerati: et opposita hæc sunt in hac *l. adire hæreditatem, et postulare hæreditatem*: aditur jure directo, postulatur jure fideicommissi, non aditur: in illo loco, qui notandus est, *cum verbis relicta directis adiri potuit hæreditas, non cum illa ipsa sic data est, ut esset ab intestato successoribus postulanda*, sic est legendum *cum verbis directis*. Et ne quæ resideat difficultas, cum hæreditas relicta est substitutis verbis directis, tunc valet regula, quæ objicitur, et cum potuit adiri hæreditas. At non adeunte instituto, nec potuit adiri a substituto verbis directis: a substituto autem verbis precariis, nunquam aditur hæreditas, sed postulatur. Et jure postulatur etiam destituto testamento, cum proponitur testator generaliter eodem fideicommisso onerasse omnes successores suos quoque jure succederent testati, vel intestati. Et ita callemus pulchre sensum hujus l. ex quo breviter colligimus, fideicommissum testamento relictum non deberi ab hærede hæredis instituti, si hæres institutus ex testamento non adierit hæreditatem, ut in *l. 9. h. t.* quæ est conjungenda, ut inscriptio, et subscriptio docet cum *l. 14. sup. de testamen.* in utraque ita posita specie commemoratur, ut voluerit quis facere testamentum, non codicillos, idque appareat ex institutione, et exhæredatione, quam in eo instrumento scripsit, quæ non scribitur in codicillis, quia codicillis directo, neque datur neque adimitur hæreditas, et, inquam, appareat ex eo, eum voluisse facere testamentum, non codicillos, nec tamen testamentum jure perfecisse. Et sit nec fideicommissa quidem ex eo testamento deberi voluit ex codicillis, quia non codicillos, sed testamentum facere voluit, ut in *l. Ex ea scriptura. D. qui testam.* Ex ea scriptura, quæ ad testamentum faciendum parabatur, id est, ut Græci breviter vertunt ἀπὸ σχεδαρίου, ex ea scriptura, ex eo libello, ex ea schedula: si nullo jure fuerit perfectum testamentum, neque fideicommissi verba valere debere. Merito igitur ita concludemus ex *l. Eam quam*, fideicommissum testamento relictum non deberi ab hærede hæredis instituti, si ab hærede instituto ex testamento adita hæreditas non fuerit, sed addendum ex eadem *l.* et ex *d. l.* 29. deberi tamen fideicommissum a legitimis hæredibus testatoris, si et ab intestato succedentes rogati probentur, vel rogati intelligantur et generali, et simplici sermone testatoris, ut in specie hujus l. vel ex clausula codicillari, vel ex aliis conjecturis, et breviter omnibus undecim casibus, quos studiose collegit Accurs. in hac l. in quibus perscrutandis vos exerceatis, abrogato tamen casu 12. et 13. quos etiam interpretes omnes rejiciunt jure meritoque.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XLIII. Communia de Legatis, et Fideicommissis.*

In superioribus tit. multa exposita sunt, quæ ubique notavi satis diligenter, quæ semper fuerunt, et sunt etiam hodie communia legatis, et fideicommissis: in hoc autem tit. proponuntur quæ cum ante non fuissent communia, Justinianus communia fecit: ac primum quidem in *l. 1. hoc t.* Justin. communes facit actiones leg. et fideicommissorum. Qua in re ante Justinianum magna erat differentia inter legata, et fideicommissa, atque etiam inter ipsa genera legatorum: nam legata petebantur per actionem, et per judicem datum specialiter in causa legati, *l. Si quid ex Pamphila. D. de leg.* 2. Et si erant relicta per vindicationem hoc modo, *Do, lego*, vel *capito, aut sumito, aut habeto*, legatum petebatur vel per actionem ex testamento, quæ est in personam, vel per actionem in rem, quia et hoc genere legati testator vindicandæ rei legatæ potestatem facit, cum ait, *capito tibi, aut tibi do, lego*. Et hoc ostenditur in *l. Cum filius. §. penult. D. de leg.* 2. *l. Hujusmodi. §. ult.* ut *l. seq.* et *l. Si servus. §. Cum homo. D. de leg.* 1. et *l. 3. sup. de leg.* vel etiam per actionem ad exhibendum, aut in factum, ut in *l. Si hæres rem legatum, D. de leg.* 2. *l. Quod legatur. D. de judic.* utra scilicet maluisset legatarius uti: nam plures actiones dantur, non ut omnibus legatarius utatur in solidum, vel pro parte legati: non in solidum, quia testator semel tantum dari voluit, non pro parte, quia legatum in partes scindi non potest, sed dantur plures actiones, quemadmodum ostenditur in *d. §. pen.* ut laxior sit agendi facultas, et ut ex multis, quæ suppetunt, legatarius eligat unam, cujus beneficio perveniat ad legatum. Legata autem per damnationem relicta, veluti *hæres meus illi dare rem illam damnas esto*, et ita Græci interpretantur καταδικάζω σε, *damno te*, vel etiam legata relicta sinendi modo, ita scilicet, *hæres meus sinito illam rem illum sumere, et sibi habere*, hæc petebantur tantum per actionem in personam, *Ajo te mihi dare oportere; aut quod damnavit testator ut mihi dares, id mihi dari oportere*. Legata autem relicta per præceptionem, quæ hæredibus solis relinquuntur hoc modo, *hæres meus illam rem præcipito, sive præcipuam habeto*, extra partem hæreditatis scilicet, hæc veniebant in actionem famil. ercisc.

*l. Hæredes. §. ultim. l. Rem. D. famil. ercisc.* fideicommissa autem non petebantur per actionem jure ordinario, non per formulam, ut ait Ulpian. *lib. reg. tit. de fideicommissis.* Non ergo per judicem specialiter datum in causa fideicommissi, sed per extraordinariam persecutionem, interventumque ipsorum magistratuum, veluti consulum, aut prætoris fideicommissarii in urbe, vel præsidum in provinciis, ut in *l. Pecuniæ. §. Persecutionis. D. verb. signif.* fideicommissa non erant ordinarii juris, ideoque de fideicommissis non dabatur judex specialis, qui ex formula ea de re cognosceret, et arbitraretur, sed ipsius magistratus cognitio erat, et omnis cognitio magistratus extraordinarium judicium est: nam jure ordinario magistratus non cognoscit de causis, sed dat judices, qui cognoscant speciales in quaque causa, judices pedaneos, judices delegatos. Sed et fideicommissorum nomine olim fiebat quædam solemnis in rem missio adversus extraneos possessores rerum per fideicommissum relictarum, vel rerum hæreditariarum, hærede scilicet non existente solvendo, ut ait Novella 39. ἐξ ἀπορίας id est, hærede non existente solvendo, quæ solemnis in rem missio non fiebat in legato vindicationis, ut recte Græci interpretes notant hoc loco: et longe diversa erat a missione in possess. rerum omnium hæreditariarum, quæ fit communiter legatorum, aut fideicommissorum servandorum causa, hærede non cavente legatorum, aut fideicommissorum nomine, quo genere pignus Prætorium constituitur, de quo est *infr. tit.* 53. Et hæc quidem ita se habuerunt ante Justinianum. At ex constit. Justinian. id est, ex *l. 1. h. t.* quam in *Instit.* ait se fecisse cum magna lucubratione, et sane est plenissima juris, perfectissimaque constitutio, quæ nihil omittit, et in qua nihil possis jure desiderare, ut omnes constitut. Justiniani sunt eruditissimæ: utpote conditæ a maximo J. C. nempe Triboniano, qui fuit alter Papinianus studiosissimus juris veteris, et sine quo periissent omnes libri veterum J. C. quorum ille solus copia abundabat ætate Justiniani. Ex hac constitutione, inquam, de legatis omnibus cujuscumque generis, et fideicommissis tres competunt actiones ordinariæ: actio ex testamento, vel ex codicillis, actio ex ultima voluntate, quæ est in personam hæredis, vel ejus, a quo fideicommissum relictum est, et actio in rem ad vindicandam rem, quæ relicta est, si res testatoris fuerit, non si aliena, non si hæredis propria, quæ legata sit, cujus etiam testator vindicationem dare non potuit: et 3. actio hypothecaria ad persequendam possessionem rerum hæreditariarum pro quantitate legati, aut fideicommissi: non etiam rerum hæredis: vel ejus, a quo fideicommissorum nomine res omnes hæreditariæ tacito jure legatariis, aut fideicommissariis pignori, hypothecæve obligatæ sunt. potuit testator ipse in testamento legatariis, aut fideicommissariis res hæreditarias pignoris jure obligare, ut ait hoc loco Justinian. et probat *lex Fundus. de ann. legat.* et *l. Lucius. de alim. legat.* et *l. Non est. de pign. action.* Ergo, inquit, potuit et Imp. eisdem legatariis, vel fideicommissariis dare tacitam hypothecam in omnibus rebus hæreditariis, etiamsi de eo nihil caverit ipse testator, nihilve convenerit inter hæredem, et legatarios, aut fideicommissarios, quasi ex tacita voluntate testatoris, vel ex tacita conventione. Igitur non possunt non pervenire ad legata, vel fideicommissa ii, quibus relicta sunt, cum omnis hæreditas eo nomine eis tacite pignorata intelligatur. Et maxime, inquit, in hac *l. Si legata aut fideicomm. piis actibus destinata sint*, in quibus tamen hoc non est præcipuum: nam animus est Justinian. ut et aliorum legatorum nomine, quæ non sunt destinata piis actibus, vel usibus, competat actio hypothecaria. Id tamen esse præcipuum in legatis destinatis piis actibus, ut si per errorem solvantur, cum jure non debentur, repeti non possint condictione indebiti, *l. 46.* quæ est Græca *sup. de episc. et cler.* cujus fit mentio in fine *l. de obligat. quasi ex contractu, in Instit.* ergo de legatis omnibus, et fideicommissis hodie tres illæ actiones competunt: et sublata est illa solemnis in rem missio, quæ fiebat fideicommissorum nomine, quia sufficiunt illæ tres actiones. Et notandum est, huic constitutioni locum esse, ut legatorum, et fideicommissorum nomine omnes res hæreditariæ pignori obligatæ sint, non tantum ei ab hærede legatum, aut fideicommissum relictum sit, sed etiamsi a legatario, vel fideicommissario, vel alio, a quo fideicommissum relinqui possit, ut ait, veluti a donatario mortis causa, a debitore ex constitutione. D. Pil. a legitimo hærede, ab hærede hæredis, vel legatarii, a patre, vel domino hæredis instituti, quia ab iis personis relictum fideicommissum non valet, nisi ad eas aliquid pervenerit ex rebus defuncti, judicio defuncti, *l. 6. in fin. de leg.* 3. Et hæ ipsæ res, quæ ad eos pervenerunt eo defuncto fideicommissi nomine, quod ab eis relinquitur, tacito intellectu hypothecæ obligatæ sunt, earumque persequutio est per actionem hypothecariam, et recte ait, et custodita in *hac l. 1. fideicommissum*, quoniam a legatario, vel fideicommissario, vel ceteris, quos enumeravi, nondum potuit legatum relinqui. Sed postea placuit Justiniano, ut et ab iis legatum relinqui posset, ut fideicommissum in *l. 2.* hujus tit. ad quam transeamus, quoniam satis abunde diximus de *l. 1.* Lex prima fecit communes actiones legatorum, et fideicommissorum: lex secunda ejusdem Justiniani facit communia verba legatorum, et fideicommissorum, imo et communia jura legatorum et fideicommissorum, communia verba quæ facit, quia vult, ut legatum, vel fideicommissum faciat sola voluntas defuncti, non verba directa legatorum, ut olim, et verba precaria fideicommissum: denique ex sententia Justiniani, legatum est, quod legatum defunctus esse voluit, quamvis reliquerit verbis precariis, et inflexis, qualia sunt, ut ait recte, *mando*, *rogo*, *volo*, *fideicommitto*. Et similiter fideicommissum est, quod defunctus fideicommissum esse voluit, quamvis defunctus id reliquerit verbis directis et civilibus, quale est, inquit, verbum *jubeo*, rectissime: nam tantum abest, ut Ulpianus in fragmentis scripserit verbum *jubeo*, esse precarium, ut nominatim scribat libertatem ita directo dari, *illum liberum esse jubeo*, et hæreditatem similiter, *illum hæredem esse jubeo*, et legatum quoque per damnationem hoc modo, *hæredem meum dare jubeo.* Ergo *jubeo* est verbum directum Ulpiano, sed addidit Justinian. in hac *lege penult.* temperamentum veluti quoddam, *forte* scilicet, *jubeo* esse verbum directum: *forte*: nam videtur plerisque esse verbum commune legati, et fideicommissi. Sane fideicommisso aptatur in *l. Aurelius §. ult. D. de liber. leg.* Ambiguitas verbi fecit ut adderet *forte*, quam ambiguitatem etiam refert Justinian. in hac *l. 2.* fuisse verbo Græco ἐνορκῶ: sic legit rectissime doctissimus Haloander, sic habent innumeri libri manuscripti, non divisim, ut Alciatus legit ἐν ὅρκῳ *in jurejurando*, quoniam manifeste ibi agit de unico verbo, et ut ante de verbo *rogo*, *volo*, *mando*, *jubeo*, ita et mox de verbo ἐνορκῶ, quod est adjuro, sive jurejurando convenio, vel obtestor, ut des, vel facias, eadem forma composito, quo verbum ἐνορκῶ, quod est liquido jure: et est frequentissimum testatores cum jurisjurandi obtestatione hæredes onerare legati, aut fideicommissi præstatione, ut in *l. 3. D. de jur. fisc.* *per Deum rogo te hæres mi, ut illi des fundum*: et in *§. 1. Institut. de fideicomm. hæredit. Per salutem principis peto, ut illi des illam rem*, et in *l. Cum pater. §. Filius. D. de leg.* 2. qui locus est summe notandus, posuit testator cum jurisjurandi religione rogasse tabulis data fideicommissa præstare, quæ solæ preces, ut ait lex, id est, omni nixu effusæ per omnes Deos adjurato hærede effectum sunt habituræ, etiamsi ab intestato, non testamento hæres rem obtineat, licet non sit adjecta clausula codicillaris, quia valde vult dari, et omnino dari id, de quo adjurat hæredem, et obtestatur, sive obsecrat, valde cupiens, prægestiens animo id dari, quod obsecrat et obtestatur dari, ideo fideicommissum etiam ab intestato debetur: male Alciatus hoc loco, et Accurs. etiam hoc modo ponit exemplum: si quis scripserit in testamento: *jure me daturum Titio* 100. nam ex hac scriptura neque legati, neque fideicommissi petitio est, *l. Titia. in princ. D. de leg.* 2. male item Accurs. ponit exemplum in conditione jurisjurandi scripta hoc modo, *ille hæres esto, si juraverit se daturum Cajo decem millia*, quia et conditio illa neque legatum facit, neque fideicommissum. sicut quem pono in conditione, ut dicunt nostri, non pono etiam in dispositione. Ac præterea etiam illis conditio jurisjurandi jure prætorio remittitur, ut ipse Accurs. notavit in *l. Quæ sub conditione. in princ. D. de condit. instit.* communia etiam in hac *l. 2.* Justinian. facit jura legatorum, et fideicommissorum: quomodo? Ita scilicet, ut jura fideicommissorum, quæ fuerunt humaniora, ut ipse ait, et pinguiora, sive locupletiora communicentur legatis, puta ut hodie legatum possit relinqui non tantum ab hærede instituto in testamento, sed etiam ab hærede legitimo, et a legatario, et a fideicommissario, et ab hærede hæredis, ut fideicommissum, et ab aliis omnibus, quos enumeravimus in *l. 1.* Et consequenter, ut et hodie legatum nutu relinqui possit, ut fideicommissum, vel in libello, et in epistola fideicommissaria. Contra quoque ut quod amplius juris est in legatis, communicetur fideicommissis, puta, ut iisdem actionibus petantur fideicommissa, quibus legata, ut non tantum legata, sed etiam fideicommissa jure ordinario debeantur: et ut non tantum legatorum, sed etiam fideicommissorum dominium transferatur in accipientem. Et jam ut legata non censeantur ex rigore juris civilis, nec strictius accipiantur, sed ex sola voluntate defuncti, quæ legitima sit, ut hæc sola dominetur tum in legatis, tum in fideicommissis, denique ut per omnia et in omnibus exæquata sint legata fideicommissis, quod primus Justinian. introduxit in hac *l. 2.* Et qui putant idem Ulpian. scripsisse in *l. 1. D. de leg.* 1. profecto maximo in errore versantur. nam Ulpia. non dixit per omnia et in omnibus exæquata esse legata fideicommissis, ut in *l. 2. §. pen. D. de ju. codic.* dicitur per omnia et in omnibus furiosum absentis, et quiescentis loco haberi, sed Ulpian. tantum dixit, per omnia exæquata esse legata fideicommissis. Et quærendum nunc quæ in re sint per omnia exæquata. Non enim tunc erant exæquata in omnibus. Et hoc inscriptio legis indicat, quæ sumpta est ex *lib. 67. Ulpiani ad edictum*, quo tractavit de lege Falcidia, et de interdicto *quod legatorum*, quod datur tantum propter retentionem Falcidiæ adversus legatarium, vel fideicommissarium, qui quod sibi relictum erat occupavit: et in hac parte juris, quæ est de lege Falcidia, per omnia exæquata sunt legata fideicommissis. Idque ex Senatusconsulto Pegasiano: nam ex lege Falcidia quadrans retinetur tantum ex legatis, sed ex Senatusconsulto Pegasiano, lex Falcidia porrigitur etiam ad fideicommissa, atque ita Falcidia detrahitur ex legatis, et ex fideicommissis specialibus, et universalibus, et interdictum quod legatorum ad retinendam Falcidiam datur, non tantum legatorum, sed etiam fideicommissorum nomine, *l. 1. D. quod legat.* quæ est ex eodem libro Ulp. ut quæ imputantur in Falcid. legatorum, eadem etiam imputentur in Falcid. fideicommissorum, aut quæ non imputantur in legatis, non imputentur etiam in fideicomm. *l. In quartam. D. ad l. Falcid.* ut plane Ulpian. non scripserit *in omnibus*, quod primus Justinian. introduxit, sed in l. Falcid. exæquata esse legata fideicommissis.

## *Ad l. ult.*

*Si duobus, vel tribus hominibus, vel pluribus forte optio servi, vel alterius rei fuerit relicta, vel si uni quidem legatario optio servi, vel alterius rei relicta est, ipse autem moriens plures sibi reliquerit hæredes: dubitabatur inter veteres si inter legatarios, vel hæredes legatarii fuerit certatum, et alter servum, vel alteram rem eligere velit, quid sit statuendum. Sancimus itaque in omnibus hujusmodi casibus rei judicem fortunam esse, et sortem inter altercantes adhibendam: ut quem sors*

*prætulerit, is quidem habeat potestatem eligendi, ceteris autem æstimationem præstet contingentiam eis partium: id est, servis quidem, et ancillis majoribus decem annis, si sine arte sint, viginti solidis æstimandis, minoribus vero decem annis, non amplius, quam in decem solidos computandis: sin autem artifices sint, usque ad triginta solidos æstimatione eorum procedente, sive masculi, sive fœminæ sint: exceptis notariis, et medicis utriusque sexus: cum notarios quinquaginta solidos æstimari volumus, medicos autem, et obstetrices sexaginta. Eunuchis minoribus quidem decem annis, usque ad triginta solidos valentibus: majoribus vero usque ad quinquaginta: sine autem artifices sint, usque ad septuaginta.*

§. 1. *Sed et si quis optionem servi, vel alterius rei reliquerit non ipsi legatario, sed quem Titius forte elegerit, Titius autem vel noluerit eligere, vel non potuerit, vel morte fuerit præventus; et in hac specie dubitabatur apud veteres quid statuendum sit: utrumne legatum exspirit, an aliquod ei inducatur adjutorium, et viri boni arbitrato procedat electio. Censemus itaque si intra annale tempus ille, qui eligere jussus est, hoc facere supersederit, vel minime potuerit, vel quandocunque decesserit: ipsi legatario videri esse delatam electionem: ita tamen ut non optimam ex servis, vel aliis rebus quicquam eligat, sed mediæ æstimationis: ne dum legatarium satis esse fovendum existimamus, hæredis commoda defraudentur.*

§. 2. *Sed quia nostra majestas per multos casus, legatariis, et fideicommissariis prospexit, actionesque tam personales, quam in rem, et hypothecarias dedimus, et in rem missionis tenebrosissimus error abolitus est, et ad hanc legem pervenimus. Nemo itaque hæres ea, quæ per legatum, vel pure, vel sub certa die relicta sunt, vel quæ restitui alii disposita, sunt, vel substitutioni supposita, secundum veterem dispositionem putet in posterum alienanda, vel pignoris, vel hypotheca titulo adsignanda, vel mancipia manumittenda: sed sciat hoc, quod alienum est, non ei licere, utpote sui patrimonii existens, alieno juri applicare, quia satis absurdum est, et irrationabile, rem, quam in suis bonis pure non possidet, eam ad alios posse transferre, vel hypothecæ, pignorisve nomine obligare, vel manumittere, et alienam spem decipere.*

§. 3. *Sin autem sub conditione, vel sub incerta die fuerit relictum legatum, vel fideicommissum universitatis, vel speciale, vel substitutione, vel restitutione, melius quidem faciet, si et in his casibus caveat ab omni venditione vel hypotheca, ne se gravioribus oneribus evictionis nomine supponat. Sin autem avaritiæ cupidine propter spem conditionis minime implendæ, ad venditionem, vel hypothecam prosiluerit, sciat, quod conditione impleta, ab initio causa in irritum devocetur: et sic intelligenda est, quasi nec scripta, nec penitus fuerit celebrata: ut nec usucapio, nec longi temporis præscriptio contra legatarium, vel fideicommissarium procedat. Quod similiter obtinere censemus in hujusmodi legatis, sive pure, sive sub die certo, sive sub conditione, sive sub incerta die relicta sint. Sed in his omnibus casibus legatario quidem, vel fideicommissario omnis licentia pateat rem vindicare, et sibi adsignare, nullo obstaculo ei a detentatoribus opponendo.*

§. 4. *Emptor autem sciens rei gravamen, adversus venditionem actionem habeat tantum ad restitutionem pretii, neque duplæ stipulatione, neque melioratione locum habente: cum sufficiat ei saltem pro pretio, quod sciens dedit pro aliena re, sibi satisfieri. Creditori nihilominus pigneratitia contraria actione adversus debitorem competente: ut ex omni parte, omnique studio, id, quod semper properamus, ad effectum perducatur, et ultima elogia defunctorum legitimum finem sortiantur, bonæ fidei procul dubio emptoribus integra jura, et nullo modo ex hac constitutione diminuta, contra venditores habentibus. Dat. Calend. Sept. Constantinop. post Consulatum Lampadii et Orestis VV. CC.*

Restat *l.* 3. hujus tit. Constitutio Justin. est, quæ de tribus quæstionibus juris aliter statuit, quam fecerint veteres juris auctores: 1. quæstio est de optione legata servi, vel alterius rei, puta, ut ex multis suis, vel aliis rebus hæreditariis, quam legatarius elegerit, eam uti capiat, et sibi habeat, quæ pertinet etiam ad optionis fideicommissa. nam post l. quis dubitat, quæ Justinian. constituit de legatis, omnia pertinere etiam ad fideicommissa. quasi æqualia? Et quæstio hæc est. Si pluribus sit legata optio servi, vel alterius rei hæreditariæ, vel si uni sit legata, et is post diem legati cedentem, antequam eligeret, decesserit, relictis pluribus hæredibus, et plures legatarii, vel plures hæredes unius legatarii in eligendo servo non consentiant, alio alium servum, aliamve rem eligere cupiente: quæritur quemadmodum res dirimenda sit: nam plerique existimabant, eos, qui non consentiunt, invicem sibi obstare, id est, se invicem excludere petitione legati, denique legatum intercidere, quod erat inhumanum. Et ideo Justin. in hac *l.* 3. mavult hujus rei sortem judicem facere, id est, fortunam, ut est recte: nam et fors et sors idem est, et in S. C. relato *l.* 2. *D. de bon. eorum, qui ante sent. mort. sibi consc. cum damnatus nemo videri possit in hunc annum, antequam de eo forte judicium Romæ redditum et pronuntiatum esset: forte*, id est, *forte*, ut in *l. Corn. D. de sica. ut is prætor, judexve quæstionis, cui sorte obvenerit quæstio de sicariis, ejus, quod in urbe Roma prope mille passus factum sit, uti quærat cum judicibus, qui ei ex lege forte obvenerint.* Et ita in proposita specie ex sententia Justiniani, cui sortis felicitas dederit electionem, in electione potior erit, et ceteris præstabit ejus rei, quam elegerit portionem contingentem: sic appellat: quod Græci τὸ ἐπιβάλλον μέρος, ut et l. *Domino. D. ad S. C. Syllanian. l.* 1. §. *Quia autem. D. quod legat. l. ult. sup. depos.* ergo ceteris collegatariis, vel cohæredibus præstabit contingentis, sive ratæ portionis æstimationem, quoniam rem ipsam aspernantur, et is, qui elegit, munere, et beneficio sortis rem solidam retinebit. Æstimationem quoque taxat Justinian. hoc loco, scilicet si servi optio legata sit, pro ætate servorum, et qualitate majores decem annis pluris faciens, quam minores, et eunuchos, quam integros, quod olim servi pretium produceret excisio viri, vel πίστεως ἕνεκα id est, *fidei gratia*, ut ait Herodotus in *Οὐρανίᾳ*, vel muliebrium libidinum causa. Et pluris peritos, quam imperitos. Notarios autem, et medicos supra omnes, ut et in *l.* 1. *inf. de comm. serv. man.* Sortem vero judicem facere, et fortunam in jure novum non est: nam et cohæredes inter se sortiri licet apud quem remaneant cautiones hæreditariæ, l. 5. *D. famil. ercisc.* et sortito hæreditatem dividere in *l.* 2. *sup. quando, et quib. quarta pars, lib.* 10. Et in duplicibus judiciis, quæ scilicet redduntur inter cohæredes, vel consocios, vel confines: cum se invicem provocant ad judicium divisionis, si quæratur litis ordinandæ gratia uter sit actor, uter reus, res sorte discernitur, l. *Sed cum ambo. D. de judic.* nec dicas, quod objicit Accurs. rem frustra permitti sorti, cum prætor viribus imperii sui possit eos, qui inter se dissentiunt compescere, et compellere ad consentiendum, quod ostenduut loci adnotati ab Accurs. Nam prætor ipse mavult sæpe rem sorti permittere, quam partes suas interponere, ne subeat suspicionem ambitionis, vel gratiæ, *de faveur*, ut eleganter ait *l. Generaliter.* §. *Quid ergo. D. de fid. libert.* Et non solet etiam prætor nisi novissime, et ad extremum rem sorti committere. Quint. *lib.* 7. *cap.* 1. *Scio esse quæsitum utra pars deberet prior dicere, quod in foro vel ex atrocitate formularum, vel ex modo petitionum, vel novissime sorte dijudicatur*: est locus elegantissimus, nec sapientissimi etiam Hebræorum in judiciis, sive in causis dirimendis abstinuerunt judicio sortis, sive fortunæ, ut *Prov. cap.* 18. *Lites finit sors est, et controversias potentiorum dirimit.* Et valde placet etiam quæ illi proxima est sapientissimi viri sententia, *Justus accusator initio est sui*, inquit, *postea inquirit in alium: nam qui alium volunt probri, eum ipsum prius se intueri oportet:* alioquin nec legibus auditur, l. *In arenam. cap. de inoff. test.* l. 7. *D. si quis omis.* Nam stultitiæ est proprium aliorum vitia cernere, oblivisci suorum. Et ex hac decisione Justiniani etiam intelligimus optionis legatum hodie non esse conditionale, quandoquidem si is, cui optio legata est servi, vel alterius rei, decesserit antequam eligeret, jus eligendi transmittitur ad hæredem, vel ad hæredes ejus ex hac l. quod non transmitteretur si conditionale esset legatum. Et vero in hoc valde est nova constitutio Justinian. nam olim optionis legatum pro conditionali habebatur, nec transmittebatur ad hæredem, si legatarius decessisset ante electionem. Et longe est alia ratio servi legati generaliter: nam etsi legatario competat optio servi, ut in *l. Legato. D. de leg.* 1. tamen quia optio non est relicta nominatim, sed tacite, ideo legatum non habetur pro conditionali. Et si legatarius decesserit, antequam hominem elegerit, legatum transfertur in hæredem ejus, *l. Nec semel.* §. *penult. D. quand. di leg. ced.* quia conditiones, quæ tacite insunt, id est, quæ non exprimuntur, sed extrinsecus, id est, extra testamentum, extra testamenti scripturam assumuntur, et exspectantur, legatum, aut fideicommissum conditionale non faciunt, l. *Conditiones. D. de cond. et dem. et l. Cum illud. in fine. D. quand. di leg. ced.* hoc ergo legatum, *lego Titio servum*, quamvis tacite Titio videatur data electio, ut ex universa familia defuncti eligat unum servum, tamen legatum non est conditionale, aliter quam si optio servi sit legata nominatim. Nam verbum *optionis* facit conditionem, ac si dixisset, *si optaverit*, et ideo veteres non immerito existimabant, mortuo legatario ante optionem, non transmitti legatum in hæredes, quia verbum *optionis* satis exprimit conditionem. Denique ea conditio optionis expressa est, non tacita, unde apparet, quam male in §. *Optionis. Instit. de leg.* quidam codices habeant legatum optionis in se habere conditionem tacitam, imo expressam, alioquin transmitteretur legatum mortuo legatario ante electionem: et rectius abest ab aliis libris verbum *tacitam*, quod tamen miror Latinum interpretem Theophili Latino inseruisse, cum Theoph. scripserit simpliciter, ἀιρέσεως ἔχει τὸ ληγᾶτον, id est, *conditionem in se habet legatum optionis*, non dixit, σιωπηρὰν αἵρεσιν. Verum ex hac Constit. jam optionis legatum non habetur pro conditionali, cum et ante electionem mortuo legatario, placeat Justin. transferri electionem ad hæredes legatarii, abrogato jure veteri. Secunda quæstio hæc est: *Titio lego servum, quem Mævius eleget:* quid fiet si Mævius nolit eligere, vel non possit, vel decesserit antequam eligeret, an intercidit legatum? Sic videbatur veteribus, quasi defecta conditione. Nam et hoc legatum existimabant esse conditionale, *si Mævius elegerit:* et ideo non abs re in *l. Nec semel.* §. *ult. D. quan. di leg. ced.* Si Titio legetur, quod Sejus elegerit, et Sejus post electionem decesserit, locus est vindicationi semel acquisitæ, quod certissimum est. Sed cur dixit si post electionem decesserit Sejus, nisi ut ex contrario, ἐξ ἀντιδιαστολῆς præstet argumentum Sejo, moriente ante electionem perire vindicationem legati, quod Justin. mutat in hac l. ita definiens: ut si Mævius ille, aut Sejus non elegerit intra annum, transferatur electio in ipsum legatarium: ita tamen ut in eligendo modum servet jure veteri præscriptum, ne scilicet optimum servum eligat, ut in *l. Legato. D. de leg.* 1. puta ne eligat actorem, *qui fait toutes les affaires de la maison*, cujus damnum pertinet ad eversionem totius familiæ, ut ait eleganter *lex ult. D. de off. præsid.* et Canon. Apostolorum 82. εἰς οἴκου ἀνατροπήν, *ad eversionem domus*, quoniam is est, qui tenet rationes totius domus. Item servandus est hic modus, si plurium servorum optio legata sit, hoc modo, *optato servos, quod volueris ex familia mea*, ut non possit plures, quam tres eligere, quod maxime notandum ex *l.* 1. *de opt. legat.* Frugalitas veterum fuit contenta tribus servis, nec incedebat magna comitante caterva: leges apud Valer. Maxim. lib. 4. Catonem seniorem Hispaniam rexisse tribus servis comitatum: leges apud Athenæum lib. 6. Cæsarem Britannica expeditione duxisse tantum tres servos, ut non sine causa d. l. 1. definiat, eum, cui data est optio plurium servorum, tribus debere esse contentum. Tertia quæstio et ultima hæc est, an res legatæ, aut relictæ

per fideicommissum speciale, vel per fideicommissum universitatis possint alienari, vel pignorari, vel servi manumitti ab eis, a quibus relictæ, vel relicti sunt. Et observa in hac parte Justinian. dicere pro eodem, *substitutione, vel restitutione*, et alio loco, *quæ restitui*, aliis dispositæ sunt, *vel substitutioni supposita*, duobus nominibus sempe, *restitutionis, et substitutionis*, significat substitutionem precariam, sive fideicommissariam hæreditatem, ut *sup. in tit. de instit. et substit. seu restitut.* et in l. ejusdem tit. *substitutioni, vel restitutioni.* Et in l. 7. ejusdem tit. quæ est Græca, ὑποκατάστασιν ἢ ἀποκατάστασιν, id est, *substitutionem, vel restitutionem.* Differentiam tamen facit Justinian. in hac parte inter *alienare, et manumittere*, ut *l. Ex judiciorum. D. de accusat. l. Prospexit. D. qui et a quibus manum.* nam manumissio non est alienatio. Alienare est alieno juri applicare. De hac autem quæstione ita statuit Justinian. ut si legatum, vel fideicommissum sit relictum pure, vel quod pro puro etiam habetur, in diem certum, nihil agat hæres, vel is, a quo relictum est, quod relictum est vendendo, aut manumittendo, aut pignorando. Sed si legatum, vel fideicommissum relictum sit sub conditione, vel quod pro conditione etiam habetur, in diem incertum, videtur eum posse interim alienare, et pignori obligare res fideicomm. subjectas, quia potest conditio non existere, aut non venire dies ille incertus. Sed melius fecerit, si neque vendiderit eas res interim, neque pignori obligaverit, quia si forte existat conditio, legatario, aut fideicommissario competit vindicatio rei, adeo ut venditio habeatur pro infecta, ita ut nec bonæ fidei emptori, id est, ignoranti fideicommissum, atque ita ementi, prodesse possit usucapio, vel præscriptio longi temporis: qui locus est singularis, et hanc rationem habet, quia usucapio, et longi temporis præscriptio non procedit sine titulo: et hic titulus venditionis deficit, quia venditio pro infecta habetur, Constitutione fingente eum titulum, id est, venditionem non intervenisse. Ergo quod dicitur, *usucapio non procedit sine titulo*, sic intelligitur: si vel re ipsa deficiat titulus, vel lex fingat defecisse. Emptor autem: qui ignorans emit ab eo, qui fideicommisso oneratus erat, habet regressum adversus venditorem ex stipulatione duplæ, ut habeat duplum pretii, et habet etiam repetitionem meliorationum, si rem emptam meliorem fecerit. At si emerit, sciens quam emit esse obnoxiam fideicom. quia res fuit in incerto, et in suspenso, propterea quod potuit conditio fideicommissi deficere, emptor malæ fidei aliquatenus excusatur, namque datur ei regressus adversus venditorem, ut recipiat pretium, quod solvit. Regressus ergo in simplum tantum, non in duplum ex stipulatione duplæ: non datur etiam repetitio meliorationum, quia mala fide accessit ad emptionem, et melius fecisset ille si non vendidisset, et hic si non emisset sub incerto conditionis fideicommissi: verum casus est singularis in *l. ult. §. ult. D. de legat.* 2. quo succurritur ignoranti venditori, et ignoranti emptori in hac specie: quidam hæredem scripsit testamento, et codicillos, quos reliquit obsignatos, vetuit hæredem aperire dum viveret, ut aperirentur post mortem hæredis: ille hæres ignarus eorum, quæ erant scripta in codicillis, fundum quemdam hæreditarium infructuosum, saxosum, pestilentem vendidit æque ignaro emptori. Post mortem ejus, apertis codicillis, apparuit eum fundum fuisse Mævio relictum. An retractabitur venditio, aut vindicabitur fundus ab emptore? Minime, sed hæres hæredis damnabitur fideicommissario præstare æstimationem fundi. Quoties autem quis rem relictam sub conditione creditori suo pignori obligavit, vel scienti, vel ignoranti; in creditore non distinguimus; re ablata creditori a fideicommissario, procuidubio creditor habet in debitorem, qui pignori dedit rem subjectam restitutioni, contrariam actionem pignoratitiam in id quod interest: et hæc est sententia hujus const. ad quam velim vos addere quæ de hac quæstione latius pertentat in omnibus definitionibus exposuimus in Novella 39: ex illo loco sumos cetera, quæ transferes etiam in istum locum.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLIV. De falsa causa etc., et Tit. XLV. de iis, quæ sub modo, etc.*

Legatis, vel fideicommissis, quæ relinquuntur, aut causa adscribitur, aut modus, aut conditio: de causa est tit. 44. De modo 45. De conditione 46. Et in hoc tit. causa bifariam accipitur, pro ratione legandi collata in præteritum: *Titio 100. do, lego, quia negotia mea curavit*: et pro demonstratione, id est, nota, sive designatione rei, aut quantitatis legatæ: *Lego Titio fundum Cornelianum, quem de Cajo emi, vel quem Cajus possedit.* Nam demonstratio, vel in præteritum confertur, vel in præsens. Et hic titul. ostendit neque hanc, neque illam causam, etiamsi falsa sit, perimere legatum. Primum falsa demonstratio rei certæ, aut quantitatis certæ legatæ non nocet legatario, aut fideicom. non perimit legatum: ut si Titio ita legetur, *Titio 100. aureos do lego, quos ei debeo*, debentur 100 aurei ex legati causa, etiamsi eos Titio non debeam, quia falsa demonstratio, vel etiam quæcumque demonstratio non cohæret legato. Et hæc sententia *l. 2. hoc tit.* vel etiamsi uxori ita legavit, *uxori mille aureos, do, lego, quos mihi in dotem dedit*, etiamsi mulier fuerit indotata, aut eos mille aureos non dederit in dotem, debentur mille aurei, non ut legatum dotis, ut recte ait *l. 3. hoc tit.* ex quo constat non deduci Falcid. *l. Sed usufructus. 81. D. ad leg. Falcid.* sed debentur ut aliud legatum, ex quo poterit deduci Falcidia, si legatis, vel fideicomm. onerata, vel exhausta sit hæreditas. Est etiam de falsa demonstratione *l. 5. hoc tit.* uxori ita legavi, *quæ instrumento illo dotali conscripta sunt, ea uxori do, lego, vel dari volo.* Si in eo instrumento sit expressa certa quantitas, præstanda est uxori defuncti, licet instrumentum dotale non fuerit, vel etiamsi ea quantitas doti data non fuerit, ut in §. *Sed si uxori. Instit. de leg.* ex *l.* 2. 3. et 5. quæ est postrema lex hujus tit. apparet falsam demonstrationem non nocere legato, aut fideicommisso. Et ratio hæc est, quia abundat id omne, quod rei satis demonstratæ additur, *l. 1. §. Si quis uxori. D. de dot. præleg.* Et non solet quod abundat vitiare scripturam, *l. Testamentum. sup. de testam. l. Si servo. D. de adim. leg. l. 12. § pen. D. de instr. vel instr. leg.* Et ad illam regulam juris, *non solent quæ abundant vitiare scripturam*, possis pro interpretatione hæc subscribere commodissime, ut falsa demonstratio falsa causa, falsus modus, falsa conditio non vitiant legatum, aut fideicommissum certæ quantitatis, certive corporis, quoniam omnes illæ causæ, quæ superadduntur supervacuæ sunt. Et supervacua prodesse possunt, nocere nunquam possunt: falsa quoque ratio legandi nihil nocet legato, quia hæc ratio legandi non cohæret legato, id est, sine eo per se stat legatum, atque consistit, *l. Cum tale. §. Falsam causam. D. de condit. et demonst.* Et supervacuum est addere rationem legandi. Ergo in falsa ratione legandi eadem ratio efficit ut noceat, quæ etiam efficit ne noceat falsa demonstratio. Finge testatorem ita dixisse: *a Titio debitore meo quicquam exigi veto, quia mihi quod debuit, omne persolvit*: Titio videtur legata liberatio, et valet legatum, etiamsi nihil solverit. Ideoque actione ex testamento hoc consequetur, ut liberetur per acceptilationem, vel etiamsi ab eo hæres petat pecuniam debitam, poterit se tueri exceptione doli mali, quod contra voluntatem defuncti petat, in *l.* 17. et 19. *sup. de fideicomm.* Et huc pertinet *l.* 1. ut 4. *hoc tit.* Sed placet exceptio, quam addit l. 1. atque etiam *d. §. Falsam causam*: nisi hæres liquido probet testatorem aliter legaturum non fuisse, quam si vera esset ratio legandi, quam adscripsit, ut si lapsus per errorem existimavit solutam esse pecuniam, et nominatim vetuit quicquam exigi a prisco debitore, adjecta causa, quia sibi pecunia soluta esset: hoc casu non tam falsa causa vitiat legatum, quam mens defuncti. Ergo sive hoc, sive illo modo causam accipias in hoc tit. verum est falsam causam non reprimere legatum, hoc est, falsam demonstrationem, falsamve rationem legandi collatam in præteritum non vitiare legatum, nisi hoc suadeat voluntas defuncti, quæ liquido probetur: nam l. 1. exigit liquidas probationes. Neque huic definitioni quicquam obstat *lex Si is qui in potestate §. Et qui eidem. D. de leg. præstand.* Quam objicit Accurs. quoniam ibi agitur de testamento rescisso per bon. cont. tab. Ex quo constat nec legata deberi, nec fideicommissa, quod rescinditur in totum, exceptis tantum legatis relictis liberis, et parentibus, quæ prætor conservat in edicto de leg. præstand. Excepto etiam legato relicto uxori, vel nurui dotis nomine, ut æs alienum, ut res debita uxori, vel nurui: nam non aliter conservatur et tale legatum, quam si vera fuerit causa dotis: nam si sub falso prætextu dotis et legetur, quæ dotem non habet, ut cetera legata infirmantur per bon. poss. cont. tab. ita et hoc legatum infirmabitur: nam mens prætoris hæc est, ut conservet tantum mulieribus dotes, quas habent non alia legata, ne relicta quidem sub umbra, et imagine dotis falsa. Et hæc est etiam prima opinio Accursii. Dixi causam in hoc tit. bifariam accipi. addamus causam legati in aliis locis quandoque aliter accipi non pro ratione legandi, nec pro demonstratione rei legatæ, sed pro legato ipso: pro jure et substantia legati, ut in *l. Si nec legatum §. 1. D. de legat.* 1. ut causa dotis, id est, dos: causa peculii, id est, peculium: causa venditionis, id est, legatum ipsum, quæ et conditio dicitur in eodem loco, et in *l. Si fundum. §. Si libertus. eod. tit.* Finge: quidam ita legavit: *Titio 10. do, lego, quæ mihi Cajus debet.* Non est demonstratio legati, sed causa legati, id est, his verbis legatur obligatio, et nomen Caji, non quantitas: itemque si ita dixerit, 10. *quæ mihi Titius debet, damnas esto hæres meus ea non petere, vel et ea dare*, quod est condonare, et remittere, non quantitas legatur, sed liberatio tantum: et illa verba: *quæ Titius mihi debet*, exprimunt rem ipsam, quæ legatur, quam vocat causam legati, nec pro demonstratione accipiuntur, ut quantitas debeatur, etiamsi Titius nihil debeat, *l. Legavi. l. ult. §. 1. D. de lib. leg.* quod valde notandum est: nam ut sup. ostendi ex l. 2. *hoc tit.* longe aliud est si quis ita legaverit, 10. *Titio do, lego, quæ ei debeo*, quoniam hoc genere quantitatem lego, non obligationem, quia nemo legat obligationem passivam, sed activam. Ergo illa verba, *quæ ei debeo*, pro demonstratione sunt, non pro substantia legati, et consequenter etiamsi nihil Titio debeam, 10. debentur: notandum est etiam alias causam accipi pro modo, et pro conditione, atque ita videlis, causæ nomen manare latissime, eum et modum comprehendit, et conditionem. Modum scilicet, qui contrahit legatum, et conditionem, quæ suspendit legatum, ut *l. Eas causas. D. d. cond. et demonst.* quæ necessario est nobis explicanda, et explicatio hujus legis dabit finem huic tit. et initium tit. seq. *Lex Eas causas*, facit duo genera causarum: alias, quæ protinus agentem, id est, eum, qui agit, statim repellunt: quas ait observari pro conditionalibus, id est esse conditiones. Nam ut et Accurs. notavit, ita legendum est affirmate, non negate: *Eas causas, quæ protinus agentem repellunt, in fideicommissis pro conditionalibus observari oportet*, ne scribas, *non pro conditionalibus*, ut est Florentiæ scriptum perperam, quod l. ipsa in fine demonstrat, dum ponit ita datum legatum, *si monumentum fecerit*, de quo si legatarius agat, protinus repelletur, quia nondum implevit conditionem, nondum monumentum fecit. Alias autem esse causas, quæ habent moram cum sumptu, id est, quæ impleri non possunt sine mora temporis, sine spatio temporis aliquo, nec sine sumptu, sine impendio, ut in *l. Facta. §. Si sub. D. ad Treb.* veluti si ita datum sit legatum, *ut monumentum faciat*, id est,

si datum sit sub modo. Hæ causæ, id est, modi, eum, qui protinus agit non repellunt: namque statim potest petere legatum relictum sub modo, ut monumentum faciat, qui non potest impleri sine spatio temporis, et sine sumptu. Ergo statim admittitur ad legati petitionem nondum inchoato monumento, oblata cautione, id est, si caverit se monumentum facturum, ut in *l. 19. D. de leg. 3* et *l. Cum in testam. D. de fid. lib.* vel etiam omissa cautione, a judice compelli potest, ut modum impleat: in *l. Mævia. D. de mun. testam.* quæ est sententia *d. l. Eas causas.* Ex qua apparet causæ nomen in ea bifariam accipi, pro modo scilicet, et pro conditione, et aliter quam bifariam accipiatur in hoc tit. et serva illud, eum, cui sub modo legatum relictum est, admitti protinus ad legatum, si offerat cautionem, qua de causa in *l. 1. tit. 45.* dicitur, in legatis, et fideicommissis modum pro conditione observari, quia scilicet, vel implendus est sicut conditio: vel est cavendum de eo implendo. Sed si non steterit per legatarium, quo minus impleatur modus, proculdubio capiet legatum: et ut ait, nihil tibi legatario oberit, quod non impleveris modum, quo minus quod tibi relictum est, obtineas: ubi sola mutare *retineas*, eum obtinere sit etiam retinere, ut in *l. Cum fratrem, sup. de his quibus ut indig. etc.* Fingo mulieri relictum legatum ita, ut nubat Titio, et per Titium stat quo minus illa nubat, modus habetur pro impleto, et protinus admittitur mulier ad legatum, vel quod jam cepit, obtinebit. Modus est finis, propter quem legatur, vel modus est ratio legandi collata in futurum, qui, etiamsi sit falsus, non vitiat legatum, sicut ratio legandi collata in præteritum, ut habuimus tit. sup. non vitiat legatum: et falsum modum dicimus modum impossibilem, *illi fundum do, lego si cælum ascenderit:* quodcumque est impossibile, et falsum est: nec aliter potest modus dici falsus, quam si sit impossibilis, in *l. Cum tale. §. Falsam causam. D. de cond. et demonst.* quæ vitia omnia (sunt enim vitia, et menda testamentorum) nullam scripturam testamenti vitiant, vitia non vitiant, *l. 1. D. de cond. inst.* sub impossibili conditione, inquit, quæ et ipsa falsa est, vel alio mendo, sic recte habent Florentini, puta sub falso modo, vel falsa demonstratione, vel falsa causa facta institutio valet, quia menda illa circumscribuntur. Et similiter legatum relictum sub conditione falsa, vel alio mendo, vel fideicommissum, vel libertas. Et observandum etiam ex l. ult. hoc tit. quasi memini me alias explicasse, primum ex modo non nasci petitionem fideicomm. in *l. Cum hi. §. Et si sit certa. de transact.* nisi in libertate ex constit. Severi, ut ait hæc l. 2. scilicet cum ita datum erat legatum, ut servum illum manumitteret, ex modo illo erat petitio fideicommissariæ libertatis, sed non petitio fideicommissi pecuniarii: *tibi fundum illum lego, ita ut des Cajo decem.* Cajo non est fideicomm. petitio, sed ex Constit. Gordiani valde singulari, id est, ex hac l. 2. etiam ex modo est fideicomm. pecuniarii petitio: unde existit magna differentia inter modum, et conditionem: nam si legaverim sub conditione, *si dederit Cajo decem.* Cajo proculdubio non est fideicom. petitio, Cajus non est legatarius, neque fideicomm. *l. 8. D. si quis omiss. l. Mævius. D. de cond. et dem.* Sed si legaverim sub modo, ut det Cajo decem, ex hac l. 2. hodie est fideicommissi petitio. Et ratio differentiæ optima: quoniam, qui legat, ita ut det Cajo, valde vult dari Cajo: qui legat, si det Cajo, non ita valde vult dari Cajo, sed hoc relinquit in arbitrio legatarii, nec admodum curat si dederit, vel non dederit: unde etiam placet hodie ex hac l. 2. etiam ex conditione esse petitionem fideicomm. si conditio sit concepta verbis modalibus, quod notandum, hoc modo, *lego Titio fundum, ut det Cajo decem,* verba sunt modalia, ita est, sed accipientur pro conditione, si testator voluit conditionem facere, non modum, quoniam conditionem facit voluntas sola, non verba, *l. In conditionib. §. 1. D. de cond. et dem. l. 2. D. de his quæ pœn.* Atque ita conditio concepta verbis modalibus facit fideic. quin quæ ita concipitur conditio, plane indicat enixam voluntatem defuncti, qui omnino velit Cajo dari 10. Itaque Cajo competit actio, quod significat *l. 2.* in illo loco, *sive ad conditionem, sive ad modum respiciat:* id est, sive verbis modalibus usus modum facere voluerit sive conditionem, ex his verbis fideicom. petitio est statim, nisi quæ alia sit conditio adscripta, ut si ita legavit: *lego Titio fundum ut Cajo det 10. si navis ex Asia venerit,* nec enim Cajo competit actio antequam navis ex Asia venerit. Et ita sunt accipienda illa verba *l. 2. videlicet in conditionibus post exitum earum.* Atque ita videtur perspicua l. 2.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLVI. De conditionibus insertis etc.*

Legatis, et fideicommissis vel causa inseritur, vel modus, vel conditio. De causa fuit tit. 44. de modo 45. de conditione est hic tit. Et additur in eo, et libertatibus, propter *l. ult.* quæ est de statulibero id est, de libertate data sub conditione. Conditio quid est? Conditio est casus collatus in futurum, qui evenire, vel non evenire, vel aliter evenire potest: vel conditio est causa apposita legato, qua existente, legatum debetur, deficiente, perimitur, suspensa suspenditur. Et hoc distat a modo, sicut heri attigi, quod conditio repellat eum, qui statim agit de legato antequam ea extiterit, modus autem non repellat, sed admittat legatarium cautione oblata modo impletum iri, *l. Eas causas. D. de condit. et demonst.* Ita tamen ut legatarius, qui admissus est, quique legatum cepit nondum modo impleto, id retinere non possit, nisi modum impleat, et cautioni satisfaciat l. 1. tit. sup. atque ita modus ut Græci ajunt recte, habet τὰ τῆς ἀμφιβολίας ἀποτελέσματα, id est, effectus conditionis: non tamen per omnia modus pro conditione semper observatur, cum statim agentem non repellat, videlicet si modus ita sit conceptus, *illi fundum illum do, lego, ut det Cajo decem.* Sed si modus ita sit conceptus, *illi fundum illum do, lego, si Cajo dederit* 10. per omnia pro conditione observatur, *d. l. 1. tit. sup.* et *d. l. Eas causas.* Et ex ea scriptura, *si Cajo dederit* 10. fideicommissi petitio non est Cajo: sive testator modum, sive conditionem facere voluerit. At ex illa scriptura, *ut det Cajo* 10. Cajo est fideicommissi petitio, sive testator modum, sive conditionem facere voluerit, ex l. 2. tit. sup. quæ notatu dignissima est. Ergo modus aliquando per omnia pro conditione est, pro ratione concipiendi ejus, vel conscribendi, et inserendi legatis, aut fideicommissis. At sicut falsa causa, et falsus modus non perimit legatum, ut heri docuimus, ita etiam falsa conditio non perimit legatum. Et falsa ea conditio est, quæ impossibilis est, *l. Cum tale. §. Falsam conditionem. D. de cond. et demonst.* Possibilis quoque conditio, etiamsi non eveniat, non existat, non impleatur, aliquando non perimit legatum, quia sunt quædam conditiones, quæ remittuntur, id est, pro nullis habentur, perinde atque si essent impossibiles, ut conditio viduitatis, de qua in tit. 40. sup. et conditio jurisjurandi, et conditio turpis, *l. 8. D. de condit. inst. l. Non dubitamus. de condit. et demonst.* Et conditio divortii *l. 6. sup. de inst. et subst. l. 8. D. de usu, et hab. Titiæ lego illum fundum si a marito diverterit,* etiamsi non divertat a marito, admittetur ad legatum, quia conditio divortii remittitur, propterea quod est contra bonos mores. Et quod est contra bonos mores pro impossibili habetur. Et huc pertinet species l. 2. h. tit. satis obscure, sed quæ expediri dilucide atque perspicue poterit hoc modo: Pater filiam hæredem scripsit, quæ jam nupserat viro: et Cajo per fideicom. reliquit 10. millia in diem certam: et jussit ut filia ante diem eidem Cajo caveret fideicommissi nomine sua die pecuniam Cajo daturi, adhibitis fidejussoribus, sub conditione scilicet, *si a marito non diverterit,* voluit filiam subire onus cautionis, sive satisdationis, *si a marito non diverteret,* non subire *si diverteret:* atque ita in hunc casum, *si diverteret,* remisit ei cautionem fideicomm. quæ ex constit. D. Marci remittitur quocunque judicio voluntatis defuncti, *l. 2. inf. ut in poss. leg. l. Arriæ. §. ult. D. de condit. et dem.* Post mortem patris filia a marito non divertit, quæritur an debeat cavere Cajo fideicomm. nomine? Et ait eam Cajo cautionem fideic. præstare debere, non tam ut pareat voluntati patris, quam ut pareat juri publico, id est, edicto Prætoris, ut legatorum, vel fideicomm. nomine caveatur. Nam et si potuit non divortendo facere contra voluntatem patris, qui indixerat divortium contra bonos mores, non tamen potuit non cavendo facere contra edictum prætoris simul, et contra voluntatem patris: at longe est alia ratio, ne quis hoc abjiciat, ut l. 2. ostendit, legati, aut fideicom. relicti mulieri sub conditione divortii: nam ut quæ non divertit admittitur ad legatum: alia autem ratio est legati, aut fideicomm. alii relicti, cujus cautio filiæ hæredi remissa est sub conditione divortii, quia ea non divertit, non liberatur onere cautionis, quoniam, ut ait l. absurdum est, id est, incongruum, et inconveniens eam non obtemperare edicto prætoria: quod etiam non obtemperet voluntati patris: utrumque enim negligere non potest, sed voluntatem patris solam. Et hæc est sententia l. 2. Et de conditionibus, quæ remittuntur hactenus. Conditiones, quæ non remittuntur, si per legatarium, aut fideicom. fiat quo minus impleantur, legati, aut fideicom. petitio non est, in *l. 3.* et *4. h. t.* Sed si per legatarium non fiat quo minus impleatur conditio, sed per eum, in cujus persona implenda est, ut si talis sit conditio, *si cum matre sua moretur,* et mater nolit eum excipere hospitio: vel talis, *Si L. Titio nubat,* et L. Titius nolit eam habere in uxorem, conditio pro impleta habetur, sicut modus legati, *ut nubat L. Titio,* pro impleto habetur, si stet per L. Titium, *l. 1. tit. sup. l. 1. sup. de instit. et substit.* vel etiam si sit talis conditio, *si Cajo decem dederit,* et Cajus oblata 10. congruo loco et tempore, noluerit accipere, conditio pro impleta habetur, *l. ult. D. hoc tit.* Et quod notandum, Cajo pœnitenti locus non est, id est etiamsi postea mutata voluntate paratus sit decem accipere, non erit necesse ei 10. dare, quia conditio pro impleta habetur, ut conditio, quæ impleta est, vel impleta intelligitur, non resumitur, *l. 3. §. Stichus. D. de stat. lib. l. Pater Severinam, §. ult. D. de cond. et dem. l. Quidam. D. de fid. libert.* Et hoc est, quod ait *l. ultim. hujus tit.* quod semel repudiatum est, id est enim, quod quis semel noluit accipere ab eo, qui offerebat conditionis implendæ causa, redintegrari non posse. Habetur etiam conditio pro impleta, si is, in cujus persona implenda est vivo testatore decesserit, cum testator eam impleri voluit post mortem suam: ut si talis sit conditio, *si Cajo 10. dederit,* mortuo Cajo vivo testatore, extitisse conditio intelligitur, et debetur legatum: mortuo Cajo post mortem testatoris antequam legatarius ei daret 10. defecisse intelligitur, et legatum non debetur, *l. Cum ita datur. §. Diversa. D. de cond. et dem.* et simili modo hæc conditio, *si L. Titio nubat,* mortuo Titio vivo testatore debetur legatum, mortuo autem Titio post mortem testatoris, cum per eum non staret quo minus nuptiæ fierent, legatum non debetur, *l. Qui ex fratribus. D. de cond. inst.* Et ita est accipienda *l. 4. hujus tit.* ut *l. In testam. 2. de cond. et dem.* Et simili modo hæc conditio, *si cum matre moretur,* mortua matre vivo testatore, quo tempore noluit testator conditionem impleri, legatum debetur, *l. Annua. in princ. D. de ann. leg.* Mortua autem matre post mortem testatoris, cum per eam non staret quo minus cum ea moraretur, legatum non debebitur, quia conditio defecit, *l. Stichus. §. ult. D. de alim. leg.* Eadem est ratio *l. Turpia, §. 1. de leg. 1.* et *l. Fideic. de cond. et dem. Titiæ illam rem do, lego, si arbitratu L. Titii nupserit,* scilicet post mortem meam: mortuo Titio

vivo testatore debetur legatum etiamsi nubat suo arbitratu post mortem testatoris inconsulto Titio, qui obiit vivo testatore: mortuo autem Titio post mortem testatoris, cum nondum illa nupsisset consulto Titio, ipso jure legatum non debetur, sed sustinetur tamen, non quidem ex verbis, sed ex sententia L. Juliæ Miscellæ quæ excludit omnem conditionem, atque remittit, quæ impedimentum adfert nuptiis. Et hæc si arbitratu Titii nupserit, videtur impedimentum aliquod adferre nuptiis, ut necessario impleri non debeat auctore Papiniano in *l. Cum tale. §. Si arbitratu. D. de cond. et demon.* Summa rei hæc est. Conditionem haberi pro impleta, si per eum, in cujus persona implenda est, fiat quo minus impleatur, vel si is, in cujus persona implenda est vivo testatore decesserit: nam nondum implenda erat conditio. Quæro an etiam conditio habeatur pro impleta cui ca sua fortuitus impedimento fuit ne impleretur? Finge: hæc est conditio, *si Cajo dederit* 10 et cum proficisceretur ad Cajum cum pecunia, vi hostium, et latronum erepta ei pecunia est, an conditio habetur pro impleta? Minime: imo Cajo 10. adnumerare oportet antequam possit admitti ad petitionem legati, cui relictum est sub conditione dandi 10. Cajo. Aliud tamen constituitur favore libertatis in *l. ult. hujus tit.* cui suffragatur etiam *l. Libertate. D. de testam liber esto, si hæredi dederis* 10. potest dare ex peculio suo, in *l. 3 §. ult. D. de condict caus. dat.* vel, *liber esto, si hæredi dederis servum vicarium, qui peculiaris est, in peculio,* vel *si ei dederit peculiarem:* hic cum proficisceretur ad hæredem secum adferens pecuniam, vel rem, vel adducens servum vicarium interceptus est a latronibus, et erepta est ei ea pecunia, vel ea res: nihilominus statim competit libertas, sed post libertatem cogitur eam pecuniam hæredi solvere, aut eam rem, si extet vel ejus æstimationem veram, vel servum vicarium, si extet, aut ejus æstimationem, quam taxat Justinianus ad aureos 15. minoris pretii sunt vicarii quam ordinarii, et taxat æstimationem servi, quoniam plerumque difficilior est hominis æstimatio. Itaque receptum hoc est favore libertatis, alioquin non competit petitio legati ei, cui casus fortuitus impedimento fuit quo minus conditionem impleret, si nihil moræ fuerit per eum, in cujus persona implenda conditio erat. Et jam adest finis hujus tit. si modo notemus prius, ne quid prætermittamus ex l. 1 aliquid de hac conditione, *si sine liberis decesserit:* hæc conditio intelligitur de liberis procreatis ex justis nuptiis, non ex concubinatu, non ex stupro, ut in *l. Generaliter. §. ult. sup. de instit. et subst.* et intelligitur de liberis justis igitur, non tantum qui sunt in familia, et in potestate nostra, ut filius, et nepos ex filio, sed etiam de his, qui non sunt in familia nostra, sed in familia aliena, ut nepos ex filia, qui non est in familia avi materni, sed patris sui: nam non videtur decessisse sine liberis, qui reliquit nepotem ex filia, quis reliquit justum nepotem, et legitimum, nec necesse est ut et in sua familia fuerit. Igitur deficit conditio fideicommissi relicti ab hærede sub conditione, *si sine liberis decesserit,* quia qui reliquit nepotem ex filia justum et legitimum non decessit sine liberis. Et hæc est sententia *l. 1.* atque etiam *l. Jubemus. § ultim. infr. ad Trebell.* Et postremo notandum ex l. *pen.* novam esse Constitutionem Justinian. quæ abrogat jus vetus: quæ quidem differentia erat inter conditionem faciendi, et conditionem dandi. Dicamus primum de conditione faciendi. Pluribus fabris, finge, legatur aliquid sub conditione, *si monumentum faciant,* vel pluribus pictoribus sub conditione, *si membrum ædium pingerent,* unus fecit monumentum, atque perfecit, altero cessante, quæritur, ille qui monumentum fecit, an solus admittatur ad legatum, excluso socio? an vero admittatur cum socio ut quod fecit, et sibi, et socio prosit? an vero nullo modo admittatur? quia verum est plures non fecisse monumentum, atque ideo videtur defecisse conditio, cum unus fecerit, non plures. Et Ulpian. quem nominat in hac *l. pen.* non definit hanc quæstionem, sed scripsit esse quæstionem voluntatis, cujus disquisitio pertinet ad judicem, non ad J. C. hoc scripsit *l. 13. D. de man. test.* Imo alius J. C. abscissius scripsit in *l. pen. in pr. D. de cond. et demon.* Conditionem illam *si illi fecerint monum.* defecisse videri, nisi omnes simul fecerint. Ergo et unum, qui fecit non admitti ad legatum, nisi appareat liquido eam fuisse voluntatem defuncti. Sed hoc omne mutat Justinian. in hac *l. penul.* et vult, ut is, qui perfecit monumentum solus admittatur ad legatum exclusis sociis, et ut solidum legatum capiat: quod obtinuit etiam in conditione dandi hoc modo: legavi pluribus, *si hæredi decem dederint:* unus si dederit 10. capiet integrum legatum cessante altero, vel si dederit tantum 5. capiet partem legati, vel si plures servos liberos esse jussit sub conditione si 10. *dederint:* qui dederit 5. solus liber erit, et multo magis si dederit 10. in *l. Si quis legata. §. ult.* et *l. Cui fundus. D. de cond. et demon. l. 11. §. 1. D. de manum. testam.* Atque ita nihil interest inter conditionem dandi, et conditionem faciendi, nisi quod conditio faciendi non potest dividi, id est, pars facti non potest præstari: non videtur fecisse, nisi qui perfecit: conditio dandi potest dividi, impleri, id est, pro parte.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLVII. De usuris, et fructibus legat. seu fideicommissi.*

Hic t. ostendit legata, et fid. iis, quibus relicta sunt, sine mora et frustratione esse præstanda, alioquin ex mora deberi relictarum pecuniarum usuras, et ceterarum rerum fructus, vel quæ fructuum vicem obtinent, ut operas servorum, aut mercedes operarum et vecturas jumentorum, aut navium, et pensiones prædiorum rusticorum, et urbanorum, atque etiam ancillarum relictarum partus, licet ii in fructu non habeantur ut hoc ostenditur etiam in *l. 39 §. Fructus. D. de leg. 1. l. Generaliter. §. Prande. D. de fid. libert.* Ac præterea ex tempore moræ periculum rei per legatum relictæ, aut per fideicommissum pertinet ad hæredem, vel alium, a quo legatum, vel fideicommissum relictum est, sive res pereat, sive deterior fiat, *l. 3. hoc tit.* et *d. §. Fructus.* et *l. Cum res. §. ult.* et *l. Si servus legatus. §. Si servus legatus. D. de leg.* 1. periculum non pertinet ad legatarium, cui et rei peremptæ integra petitio est, quia periit post moram hæredis, post culpam hæredis. Moram fieri non ex die mortis testatoris, quoniam non ita protinus sunt præstanda legata, aut fideicomm. sed moram fieri ex litis contestatæ, ajunt Constitutiones hujus tit. *l. 1 2.* et 4. et *l. Quæsitum. §. ult. D. de legat.* 1. videlicet si is, a quo legatum relictum est litigare mallt, quam præstare legatum, tum plane est in mora, ut ait *l. Nemo. §. ult. D. de verbor. oblig.* Neque enim quælibet interpellatio constituit debitorem in mora, sed repetendi debiti instantia, ut ait *l. Mora. de usur.* sive repetitio, quæ fiat per judicem lite contestata cum adversario: nam etsi vix unquam pervenitur ad judicem, et lis contestetur apud eum nulla mora præcedente, ut ait l. 3. *D. de usur.* et illo loco Græci rectissime, οὐκ εὐχερῶς πρὸ ὑπερθέσεως δίκη λέγεται, id est, *non facile lis moveatur ante moram, constituturve,* quum scilicet sit causa expostulandi adversus debitorem: tamen ratio moræ certius ducetur ex die litis contestatæ, et ideo hic potissimum dies notatur, quo certo reus sit in mora, qui judicium accipit, nec bonam fidem agnoscit in ingressu judicii. Non inficior tamen etiam ante litem contestatam moram fieri posse in præstando legato, aut fideicomm. ejusque rationem haberi si certo haberi possit, et ex eo die, quo certo argui mora potest, etiamsi nondum sit lis contestata. hæredem obstringi necessitate præstandarum usurarum, et fructuum, veluti a mota controversia instanter, et continuo sine intermissione, etiamsi nondum sit perventum ad judicem: et ita ut SC. Adrianum de petitione hæreditatis, quod facit tantum mentionem litis contestatæ, tamen trahitur a JC. etiam ad motam controversiam, quæ præcedit litem, *l. Sed et si lege. § Si ante litem. D. de pet. hær.* ita quod est in Constitutionibus hujus tit. ex die litis contestatæ deberi usuras, et fructus legatorum, potest etiam porrigi ad diem motæ controversiæ instantis, atque continuæ, si ex eo non minus ratio moræ duci possit, atque coargui, quam ex lite contestata. et hoc ita, nisi is, a quo legatum, vel fideicommiss. relictum est, habeat justam causam controvertendi, vel litigandi. Hic enim moram facere non videtur, etiamsi litem contestetur, qui juste provocat ad judicium, *l. Qui sine dolo. D. de reg. jur. l. Si quis solutioni. D. de usur.* ut puta si juste dubitetur utrum lex Falcidia locum sit habitura, nec ne, quæ minuat legata, et fideicommissa, atque ideo an solidum legatum, quod petitur præstari debeat, forte quod nondum sit bene comperta quantitas bonorum defuncti aut quantitas æris alieni, quod semper prius deducitur, quam satisfiat legatariis, aut fideicommissariis: hoc casu non videtur hæres, qui litigat moram facere, qui bona fide litigat, et ratione justa in l. 3. *D. de usur. l. Qui solidum. in pr. D. de leg.* 2. Et ideo si ita justa litigavit cum nimium urgeretur a legatario, nondum explicatis rationibus hæreditatis, et peregerit litem, etiamsi forte condemnatus fuerit, immunis erit a pendendis usuris, vel fructibus legatorum si sententiam pareat. Sed si post dictam sententiam, et tempora judicati, quæ judicatis, et condemnatis dantur, id est, post justos dies, ut est in 12. tab. qui erant 30 dierum, hodie sunt 4. mensium judicato faciendo: si, inquam, post tempora judicati moram fecerit in solvendo legato, aut fideicomm. accedet onus usurarum, et fructuum a tempore litis contestatæ, licet ratio ei fuerit litigandi, quia post condemnationem recessit a bona fide: accedent, inquam, usuræ, et fructus a die litis contestatæ in diem dictæ sententiæ: nam tempora judicati, quæ dantur humanitatis gratia condemnatis, erunt immunia a dependendis usuris, et fructibus, quæ est sententia *d. l. 3. D. de usur.* et hoc eum bona fide litem suscepit, puta cum non esset certum an locum haberet Falcidia. At si hæres moratur solutionem legati sub prætextu Falcidiæ, fingens nondum sibi liquere quantumcumque sit in bonis, quantum in ære alieno, dolo malo, inquam, morandæ solutionis causa, *lex* 2. hujus tit. quæ est elegantissima, docet hunc ordinem servari hoc casu, ut lite contestata legatarius, vel fideicommissarius caveat datis fidejussoribus, quod amplius quam per l. Falcid. liceat ceperit, reddi. Qua satisdatione præstita, mox prætor fideicommissarius compellet hæredem ei præstare solidum legatum, vel fideicommissum. Quod si fideicommissarius non possit ea de re satisdato cavere, quod non inveniat fidejussorem, ut plerumque fidejussorum datio difficilis, et molesta est, *l. Omnes. §. Præterea. sup. de Episc. et cler.* tum Prætor fideicommissarius deficiente satisdandi facultate sive copia, dabit arbitrum, non ad cognoscendum de fideicommisso, sed ad ineundam rationem bonorum defuncti, et æris alieni, ponendamque rationem l. Falcidiæ, ad excutienda hæc omnia, et certum diem præfiniet, intra quem veniat hæres ad excutiendam rationem legis Falcidiæ, et eo præsente excutiet, tum relata re omni ad Prætorem fideicommissarium, de fideicommisso prætor pronuntiabit, vel si forte hæres non venerit ad diem condictum, quod semper moretur solutionem, quod moras trahat, et frustretur, tum Prætor fideicommissarius condemnato hærede, jubebit solidum fideicommissum præstare, sine diminutione cum onere usurarum, et fructuum propter moram hæredis a die litis contestatæ in eum diem, quo fideicomm. solvetur, ne tempore quidem judicati

faciendi immuni ab usuria, et fructibus, ut *d. l. 3. de usuris.* Atque ita eveniat, ut satisdatio remittatur legatario, vel fideicommissario et ut ea non præstita, cum ambigitur de lege Falcidia, solidum legatum capiat, cum ei difficile est invenire fidejussores, et cum paret, sive liquet judici hæredem exigere satisdationem morandæ solutionis causa scientem legatarium vix reperturum fidejussorem. Nam hoc casu satis erit si legatarium probet se per quam solicite egisse, ut inveniret fidejussorem, si daret, ut dicitur hodie in foro, *s'il fait paroistre de ses diligences,* atque ita remittitur ei satisdatio, *quod amplius, quam per,* etc. in l. 6. *D. si cui plus quam per l. Falcid.* ac simili ratione in *l. 2. inf. ad l. Cornel. de fal.* si agente creditore ex chirographo debitor morandæ solutionis gratia, objiciat falsum esse chirographum, nihilominus cogetur statim solvere solidam pecuniam, quæ chirographo comprehenditur, dilata quæstione criminis falsi, ne negotium trahentibus pateat aditus ad cunctationes istas, et frustrationes. Et ita explicanda *l. 2. h. t.* observandum in ea *l. 2.* ut jam attigi supra, a Prætore fideicommissario non fuisse datum arbitrum ad rem judicandam, sed ad ineundam rationem Falcidiæ, *pour compter,* qui dicitur arbiter, et judex l. Falcid. l. 1. §. *Cum dicitur. D. si cui plus quam per l. Falcid. l. Si debitor.* et l. *Cum Titio. D. ad l. Falcid.* quia nondum potuit dari arbiter, vel judex in causa fideicom. ad rem judicandam, sed judicium, sive cognitio fuit extra ordinem solius Prætoris, qui fideicommissarius dicitur, cujus meminit, *l. 2. hoc tit.* atque etiam *l. 2. inf. qui pot. in pign. hab. l. Is cui legatum. de cond. et dem. l. Quæsitum. §. pen. de leg.* 3. Et postremo notandum est ex eo, quod diximus, quodque totus hic tit. demonstrat, legatis, et fideicomm. usuras, et fructus accedere ex mora: ex eo, inquam, non esse generaliter colligendum, actionibus bonæ fidei, in quibus constat usuras venire ex mora, comparari per omnia actionem legatorum, vel fideicommissorum, quæ non est bonæ fidei, sed stricta, si agatur in personam: Nam actio ex testamento est stricta, *l. 6. D. de in lit. jur.* vel est arbitraria, si agatur in rem: nam omnis actio in rem est arbitraria, *l. Qui restituere. D. de rei vindic.* hoc ergo dico, quamcunque actione agatur de legato, aut fideicommisso, neque eam esse bonæ fidei neque generaliter similem esse actioni bonæ fidei: similis tantum est, quatenus et actionibus legatorum usuræ veniunt ex mora. Quo respectu etiam comparantur actionibus bonæ fidei in *l. 34. D. de usur.* neque hoc novum est, ut actio stricta recipiat usuras ex mora: nam et actio ex pollicitatione, quæ competit Reip. cui quis quid pollicitus est ob honorem decernendum, vel decretum, recipit usuras ex mora, licet sit stricta actio. *l. 1. D. de pollicit.* Et similiter actio judicati, ut constat ex *tit. de usur. rei jud.* Similis est etiam actio legatorum actioni bonæ fidei in eo quod si, is, cui debetur sit minor 25 annis ex decreto, et Constit. Severi Imp. ei fit mora in rem, etiamsi non interpellet debitorem: minori fit mora re ipsa sine interpellatione debitoris, id est, ex solo tempore tardioris solutionis. Et hoc est commune omnium actionum, *l. 3. sup. in quibus caus. in integr. restit. l. Titio. §. 1. de leg. 2. l. Cum vero. §. Apparet. D. de fid. lib.* Dissimilis autem est actio legatorum ab actionibus bonæ fidei, quod attinet ad fructus: nam actiones bonæ fidei etiam ante moram recipiunt fructus, *l. Videamus. §. pen. D. de usur.* dum est in actionibus bonæ fidei omnimodo fructus venire, id est sive percepti sint sive percipiendi fuerint ante moram, vel post moram, quia ex bona fide agitur, et id solum petitur, quod ex bona fide præstari æquum est. Et bonæ fidei nomen manat latissime, ut Q. Scævola dicebat, id est, comprehendit etiam fructus rei, et omnem causam, imo et usuras, quas præstari æquum est. Ceterum non est æquum usuras præstari nisi post moram mulctandæ moræ gratia. At fructus non ex mora tantum veniunt in actionibus bonæ fidei, sed et præteriti temporis: at ut didicimus in actionibus legatorum, aut fideicommissorum fructus tantum veniunt ex mora. Atque ita non est per omnia similis actio legatorum actioni bonæ fidei.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLVIII. De incertis personis.*

Sequitur tit. 48. de incertis personis, id est, de legatis, aut fideicommissis, aut hæreditatibus, aut libertatibus, aut tutelis datis incertis personis. Et incertas personas vocat, quas testator ignorat quales futuræ sint, ut si hæredem instituerit eum qui primus ad funus suum venerit, vel eum, qui prior Consul designaretur, et ei legaverit. Agitur etiam sub hoc tit. de posthumis, quoniam et in incertis personis adnumerantur, ob id ipsum, quia non sunt. Agitur etiam in hoc tit. de incertis corporibus, qualia sunt civitates, municipia, collegia. Horum enim nullum est certum corpus, ut ea civitas, aut collegium sub aspectum cadat, sed intellectu abstrahitur et comprehendatur. Sed periit Constit. Justiniani, quæ fuit Græca posita sub hoc tit. de incertis personis: certe nondum venit in manus meas, ut venisset, et venisset in omnium utraque lingua, ut pleræque aliæ. Jure autem veteri, quæ relicta erant incertis personis, vel incertis corporibus, ut intelligere licet ex Institutionibus, non valebant, nisi relicta essent sub certa demonstratione: incertis personis, ut hoc modo, sicut tradit Ulp. *lib. regularum, Ex cognatis meis, qui nunc sunt, qui primus ad funus meum venerit, illi illum fundum do, lego,* incerta est persona, cui legamus, quia ignoramus quis primus venturus sit ad exequias, et solemnia mortis, sed certa demonstratio, nempe illa *ex cognatis meis, qui nunc sunt,* facit, ut consistat legatum, quod non ita vagatur sub incerto, ut vagaretur omissa certa demonstratione. Et recte Ulp. adjicit, *ex cognatis, qui nunc sunt:* nam posthumis cognatis non potuit legari, ut infra ostendam, quia sunt alieni posthumi. Item notandum nihil quidem relinqui posse utiliter incertis personis nec libertatem, sed tamen conditionis implendæ causa etiam incertis personis dari oportere, ut si quis ita dixerit: *hæres esto, si ei qui primus ad funus meum venerit, dederit* 10. Observare debet hæres, quis veniet primus, ut in eo impleat conditionem dandi, alioquin non erit hæres, *l. 4. D. de reb. dub.* quia scilicet is, cui datur conditionis implendæ causa neque est legatarius, neque fideicommissarius, *l. 8. D. si quis omiss.* Denique hoc genere incertæ personæ non legatur mortis causa capio, puta quod datur conditionis implendæ causa, neque legatum est, neque fideicommissum: notandum etiam, quod et si legatum relictum incertæ personæ peti non possit, retineri tamen potest, si sit solutum per errorem, nec soluti repetitio est, *§. Incertis autem personis. Instit. de legat.* Denique legatum incertæ personæ relictum, fuit in retentione, non in petitione. Et huc pertinere opinor *l. Ex quibus causis. D. de cond.-et. indeb. Ex quibus causis retentionem quidem habemus, petitionem autem non habemus ea si solverimus, repetere non possumus.* Causæ hujusmodi sunt complures. Qui vicit ex injusta sententia retentionem habet, non petitionem, *l. 3. §. ult. D. de pign.* Item possessor, qui juravit rem petitoris non esse, ex illo jurejurando habet retentionem, non petitionem, *l. Et non tantum §. Venisse. D. de petit. hæred.* Item, qui in alieno solo ædificant, habent sumptuum nomine retentionem, non petitionem *l. Paulus. D. de dol. exc. et l. 14. D. comm. divid.* Et olim quoque Falcidiæ fuit retentio, non petitio, ut dicemus in *l. ult. inf. ad l. Falc.* Et constat naturale debitum esse in retentione, non in petitione. Itemque divortio facto sextas propter liberos esse in retentione, non in petitione, ut diserte scribit Ulpian. *lib. Reg. tit. de dot.* Et ita legata quoque relicta incertis personis sunt in retentione, si forte solvantur, non in petitione, quia ab initio jure civili inutilia sunt, et ut ait illa *l. Ex quibus, ex quibus causis retentionem habemus, non petitionem, ea si solverimus, repetere non possumus.* Prima fronte illius regulæ hic videtur esse sensus, ut mihi debita, quæ retinere possum, non petere, si solvam, repetere non possum: quo sensu, si solvam, id est, si ea non retineam, nec enim proprie solvo, quod mihi debetur sed quod ego debeo. Itaque improprie dixit si solvam, vel si solverimus, et confirmatur illa sensus *l. Si in area. de cond. ind.* Sed ut nulla sit improprietas et ne verbum, solvo nove usurpetur, et inusitate, quasi solvam, quod mihi debetur, cum id non retineo, propius vero esse videtur, ut eam regulam sic accipiamus. Mihi debita, quæ retinere possum, non petere, si mihi solvantur per errorem, ut is, qui solvit ea repetere non possit quia utar jure meo, si ea nihil solverit, id est, jure retentionis, quod solum mihi competit. Et ita interpretemur verba hujus regulæ Ex quibus causis retentionem habemus, petit. non habemus, videlicet si alii ea nobis debeant, ex iis causis ea si nos aliis debeamus, et solverimus, repetere non possumus, ut si legatum relictum incertæ personæ solvamus, puta ei, qui primus ad funus venit, licet per errorem solvamus, id repetere non possumus, quia etsi non habuit legati petitionem, tamen habet retentionem, *d. §. Incertis.* Ergo incertæ personæ legatum relictum non est in petitione: idemque est in hæreditate: nam incerta persona hæres institui non potuit, quia certum esse debet consilium testantis. Et sunt hujus juris vestigia etiam in Pand. *l. 9. §. Hæres. D. de hæred. instit. l. Servulum. de verborum signif.* Posthumo quoque non semper legari potuit, aut non omni jure Posthumus aut est suus, aut alienus, sive extraneus Suus est, qui natus nobis est futurus inter suos hæredes, veluti filius. Alienus, qui natus non est nobis futurus suus hæres, licet sit agnatus, vel cognatus. Et posthumo quidem suo legari potuit, idemque hæres institui potuit jure civili, aut l. *Julia Velleja.* Posthumo autem alieno legari non potuit, quasi incertæ personæ: fideicom. tamen relinqui potuit, l. 5. *§. ult. D. de reb. l. 2. in prin. D. de jure cod.* Posthumus quoque alienus jure civili institui non potuit, jure Prætorio institui potuit, et admitti ad bon. poss. secundum tab. non etiam adire hæred. jure civili, *l. Posthum. D. de inoff. test. l. 1. §. Si filius in adopt.* et *l. Extraneo. D. de vent. in poss. l. 3. D. de bon. poss. sec. tab. §. 1. Instit. de bon. poss.* et *§. Posthum. de leg.* Ergo posthumus nec jure veteri per omnia fuit habitus pro incerta persona, quamvis nondum sit, et nesciatur an futurus sit, aut quis futurus sit, an homo, an monstrum, et paulatim etiam postea discessum est a veteri jure in quibusdam: nam Senatusc. concessum est, ut civitas posset hæres institui a libertis civitatis, l. 1. *D. de lib. univ.* Et alio Senatusc. ut civitatibus omnib. quæ essent sub imperio pop. Romani fideicom. hæreditas relinqui posset, *l. Omnib. ad Treb.* Et alio Senatusconsulto, ut et collegiis licitis, et corporib. legatum, aut fideic. speciale, aut universitatis relinqui possit, *l. Cum Senatus. de reb. dub. l. 3. tit. seq.* Et certatim deinde Constit. principum Christianorum, ut et Ecclesiæ relinqui possit, et pauperib. id est corpori pauperum civitatis, et captivis, ut redimantur ab hostibus, l. 1. et l. *Generali. sup. de sacros. Eccles. l. Id quod. l. Nulli. l. Si quis ad declinandum. sup. de Episc. et Cler. et Nov.* 131. Et tandem generaliter Constit. hujus tit. Justiniani, decrevit valere legata relicta quibuscunque incertis personis, aut corporibus licitis, et collegiis licitis, et posthumo alieno, quin et posthumum alienum hæredem institutum, non tantum jure prætorio ad bona venire posse, ut olim, sed etiam sine auxilio prætoris hæreditatem adire posse jure civili. Et excepit Justinian. tantum tuto-

rem: nec enim voluit incertam personam recte tutorem dari, quia certo consilio debet quisque de tutela posteritatis suæ consulere, et ita in *l. Tutor incertus. D. [illegible] test. tut.* Et hæc satis erit adnotasse ad hunc tit.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLIX. Ad Senatuscons. Trebellianum.*

Hic tit. proprie pertinet ad hæreditates fideicommissarias, de quibus jam actum est supra multis locis in tit. de fideicommissis, quia non est tantum de fideicommissis specialibus, sed etiam de fideicommissis hæreditatum. Et de his duo fuerunt Senatusconsulta, Trebellianum et Pegasianum, quorum differentia luculenter explicatur in Inst. t. et in *Reg. Ulp. tit. de fideicommissis*, et in *Sent. Pauli tit. de Senatusc. Pegas.* Prius fuit Senatusc. Trebel. cum nondum lex Falcidia pertineret ad fideicommissa, sed ad legata tantum. Posterius fuit Senatusc. Pegasian. ex quo l. Falcid. porrecta est etiam ad fideicommissa, vel specialia, vel hæreditatum, §. *Sed quia hæredes. Instit. de fid. hæred.* quod significat articulus *hodie* in *l.* 1. §. *Hodie. D.* [illegible] *per l. Falcid.* Trebel. Senatusc. fuit de transferendis omnibus actionibus ab hærede rogato restituere hæreditatem, licet jure ipso hæres permaneat in fideicommissarium: omnibus actionibus tam activis, quam passivis, id est, quas hæres habet, vel quibus obstrictus est. Et placet ratio Senatuscons. quæ proponitur in *l.* 1. *D. ad Treb. cum est æquissimum, inquit, in omnibus fideicommissariis hæreditatibus, si qua de his bonis judicia penderent, ex his eos subire, in quos jus, fructusque transferretur potius, quam cuiquam periculosum esse fidem suam.* Ubi primum in initio Senat. dum ait, *cum æquissimum esset in omnibus fideicommissariis hæreditatibus* illud, *fideicommissariis*, est otiosum, quoniam intelligit de omnibus hæreditatibus, sive directo nobis obveniant, sive restituantur nobis, sive cedantur in jure. Nam et hæreditas in jure cedi potest, ut Servius lib. 3. *Æneid.* Cedere, inquit, est verbum juris, nam cedi hæreditas dicitur et Ulp. *lib. reg. tit. de dom. suc.* Itaque primum ego verbum *fideicommissariis*, abundare: deinde quæro, quid ait in illo Senatusc. *ex his eos subire*, quid hoc est *ex his*, et opinor legendum, *ex* 12 *tabul.* vel *ex* 12. simpliciter, ut alias ostendi l. *de* [illegible] circa finem, *nec Numidæ lege cinguli, sed ex his tres arbitri fines* [illegible]. Ita esse legendum *ex* 12. *tres arbitri fines* [illegible], esse legendum, ut in veteribus 12. Et sic etiam opinor in l. 2. §. *Omnium de orig. jur. omnium tamen harum esse scribendum, omnium tamen* 12 *tabu.* et conflatus est error ex notis: qua ratione sit conflatus, ore non possum exprimere, manu facile possim: et cuique cupienti ostendam. Auctoritate Justinian. Senatusc. Pegas. transfusum est in Trebell. adeo ut, quæ fiebant olim ex Pegasiano, veluti deductio Falcidiæ, hodie fiant, et fieri dicantur et venire ex Senatuscons. Treb. atque ita dicimus hodie ex Senatuscons. Treb. ex fideicommisso detrahi quadrantem, id est, Falcid. si hæres sponte adierit, et onera creditorum hæreditariorum dividi inter hæredem, et fideicommissarium pro quadrante, quem retinet, et dodrante, quem restituit. Ita ut hæres, quod solverit creditoribus pro dodrante, id a fideicommissario repetere possit, *l.* 1. *hoc t.* vel si hæres non retinerat quadrantem, sed restituat totam hæreditatem, omnia onera creditorum transferuntur in fideicommissarium, onera autem legatorum, vel fideicommissorum specialium semper pertinent ad fideicommissarium, quia ex quadrante, id est, ex Falcidia non delibantur legata, sed quadrans delibatur ex legatis et fideicommissis *l. ult. hoc t. l.* 1. §. *ult. D. eod. tit.* Et hoc si dodrans restituatur, vel as ex fideicommisso: nam si minor pars hæreditatis restituatur, puta, semis, non tantum onera creditorum, sed etiam onera legatorum dividuntur pro rata inter hæredem ex asse, et fideicommissarium semissarium, quæ est sententia *l.* 2. *hujus tit.* et *l.* 1. §. *Qui minorem. l. Etiam.* §. 1. *D. ut legat. no. car.* et *l.* 1. §. *pen. D. ad Treb.* Et ad hæc notandum ex *l.* 3. Senatusc. Treb. locum esse, et *l.* Falcidiæ non tantum si fideicommissaria hæreditas relinquatur ab hærede testamentario, sed etiam si relinquatur ab intestato ab hærede legitimo, ut in *l.* 3. et 5. *hujus tit. l.* 1. §. *Hoc autem.* et *l. Recusare.* §. 1. *D. eod. l. ult. inf. quand. dies leg. ced. Il y a en notre glose, l. Fideicommissum. il ne faut rien que, fi. c'est à dire finali, l. Filiusfam.* 18 *D. ad l. Falcid.* Et proponit *l.* 3. hæredem legitimum ex asse rogatum restituere hæreditatem Reip. et utile fideicommissum esse, licet sit relictum ab intestato. Et ex Senatuscons. Trebel. olim Pegas. hæredi, inquit; vel hæredibus legitimis oneratis illo fideicommisso quartæ partis, id est, Falcidiæ, et fructus ejus restitutio competit, quoniam hæres retinet non tantum Falcidiam, sed etiam Falcidiæ fructus semper, *l. Mulier.* §. *Si hæres. D. ad Treb.* Sed quid est quod ait l. 3. *quartæ partis, et fructus ejus hæredibus legitimis restitutio competit?* debuisset dicere *retentio competit*, at sane spuria est vox illa *restitutio*. Et rectius legitur in aliis libris, *quartæ partis, et fructus ejus institutio competit*, nisi malis *retentio*, quandoquidem non proponuntur instituti hæredes, sed legitimi hæredes, qui rogati sunt Reipub. restituere hæreditatem. Etiam mendum est in *l.* 5. in fine, in qua lege etiam ostenditur fideicommissum hæreditatis recte relinqui ab intestato, et conventos legitimos hæredes de fideicommisso nihil obtinere posse ex SC. ultra quartam, deducto ære alieno, inquit, nam primum deducitur æs alienum, deinde ponitur ratio legis Falcidiæ: et deducitur Falcid. si locus ei sit, *l.* 6. *hic seq.* et ultra hanc quartam, ut legendum est in fine, nihil obtinere posse præstiterit. Senatusc. scilicet, id est, Senatusc. non præstitit legitimo hæredi, ut ultra quartam quicquam aliud obtinere possit, ubi *obtinere*, est *retinere*, ut in *l.* 1. *sup. de his quæ sub modo* et *l. Cum fratrem. sup. de his quib. ut indig.* Et postremum hoc est ut admoneamus, ex SC. Pegasiano hoc quoque esse transfusum in Treb. ut hæres, qui suspectam hæreditatem dicit, coactus adire hæreditatem fideicommissariam periculo fideicommissarii, ne intercidat fideicommissum, non retineat Falcidiam, sed assem restituat, et omnes actiones transferat in fideicommissarium, et ita in *l. Cogi.* §. *Idem Marcianus.* et *l. Si hæres. D. eod. t.* articulo *hodie* significatur hoc caput Senatusc. Pegasiani, quod etiam ut dixi, Justin. transtulit in Treb. ut unum esset tantum Senatusc. de fideicommissariis hæredit. et huc pertinet *l.* 4. *hoc t.* cujus species est elegantissima. Nepos aviam, et fratrem hæredes instituit ex parte, et aviam rogavit, ut partem suam restitueret Quintianæ: avia repudiavit partem institutionis suæ, ut scilicet accresceret alii nepoti, eidemque cohæredi defuncti, nec perveniret ad Quintianam: ac deinde avia coacta a prætore, postulante Quintiana, hæreditatem adivit, et priusquam pro hærede gereret, inquit, id est, priusquam ex hæreditate quicquam attingeret, eamque restitueret Quintianæ additionem sequitur pro hærede gestio, quod notandum maxime ex hac *l.* 4.) Si inquam, priusquam attingeret hæreditatem, quam adivit coacta, eamque restitueret, vita decesserit, an intercidit fideicommissum, quod viva non restituit Quintianæ? lex ait consistere fideicommissum, et a cohærede, cui accrescit esse præstandum, maxime post Constitut. Severi et Antonini, quæ vult, ut legata relicta ab instituto, videantur relicta a substituto, licet ab eo nominatim repetita non sint, vel etiam fideicommissa qualiacumque: nam consequens est huic constitutioni, ut cohæres quoque quasi substitutus, vel exemplo substituti, consequatur accrescentem portionem cohæredis cum onere fideicommissi, quasi legata relicta a cohærede videantur repetita ab alio cohærede, cui accrevit portio prioris, licet a posteriori non sint nominatim repetita ut in *l.* 16. §. 1. *D. de leg.* 1. *l. Mortuo.* 49. §. 1. *l. Si Titio.* 61. §. [illegible] *l. D. de leg.* 2. Ex quo intelligitur verum esse, quod Azo dixit, Constitutione illa Severi et Antonini abrogari quod vetustiores juris auctores existimaverunt, puta Julianus et Celsus in *l. Celsus.* §. *ult. D. eod.* videlicet accrescere portionem cohæredis sine onere fideicommissi, si ab eo quoque nominatim relictum non sit. Ita existimaverunt Julianus et Celsus, cum nondum prodiisset illa Constit. Sed hodie sententia Constitut. sequenda est, et observa diligenter in specie hujus l. 4. cohæredi accrescere portionem cohæredis, quia eam repudiavit, et accrescere statim a repudiatione, nec ei auferri, licet cohæres postea coactus adeat, non auferri scilicet ab hærede cohæredi qui postea coactus adiit; non auferri jure transmissionis, sed auferri jure fideicommissi a fideicommissario sine deductione Falcidiæ, quia cohæres, cujus portio ei accrescit, coactus adiit, et qui coactus adiit amittit Falcidiam. Et ita exposuimus quinque priores leges hujus tit. atque etiam l. *ult.* cum dixi onera omnia legatorum pertinere ad fideicommissarium, cui dodrans restituitur, quod quadrantem illibatum apud hæredem remanere oporteat, et multo magis onera legatorum, vel fideicommissorum, pertinere ad fideicommissarium, cui as restituitur, id est, tota hæreditas, ut in specie hujus *l. ult.* ex præcepto testatoris, qui totam hæreditatem restitui jussit, tota restituitur: ubi observandum est diligenter an a tempore editæ illius legis ult. Justin. parturisse id, quod palam biennio post edidit *Novel.* 1. scripta ad eundem PP. ad quem scripta est hæc *l. ult.* ne scilicet hæres detraheret Falcidiam vetante testatore, nec contra voluntatem testatoris. Nam satis vetat Falcidiam detrahi, qui jubet totam hæreditatem restitui, ut *l. Pœnales.* §. *ult. D. ad leg. Falcid.* Itaque hoc dico, eam *l. ult.* esse certissimum indicium parturitionis, id est, Novellæ, quæ biennio post edita fuit, ut Falcidia prohiberi possit: et nunc restat tantum ex hoc tit. *l. Jubemus*, et *l. pen.* Sunt duæ ll. celeberrimæ et in usu frequentissimæ. Ad l. *Jubemus*, sciendum est in primis fructus medio tempore ab hærede perceptos ex legato aut fideicommisso relicto in diem, vel sub conditione, quia jure hæreditario, et ex judicio defuncti percipiuntur, qui interim fructum omnem hæredis esse voluit, et omnia, quæ ex judicio defuncti percipiuntur in quartam imputantur: et fructus igitur medio tempore perceptos in Falcidiam imputari, quæ detrahitur ex legatis, vel fideicommissis quibuscunque. Et consequenter eos fructus Falcidiam submovere, et excludere, si tantum efficiant fructus, quantum quarta pars hæreditatis efficit, et fructus quartæ, quod ostenditur in *l. Mulier.* §. *Si hæres. l. In fideicommissarium.* et *l. Deducta.* §. *Ante diem. D. eod. t. l. Pap.* §. *Unde ei quæ. D. de inoff. test. l. Quod de bonis.* §. *Fructus.* et *l. Filiusfam. in fi.* et l. *Qui quadringenta.* §. *Qui ducenta. D. ad l. Falcid.* Et est certissima regula juris, quæ locum habet in omnibus hæreditatibus oneratis legatis, aut fideicommissis relictis in diem, vel in conditionem, ut fructus medii temporis, quos capiunt, sibi imputent in Falcidiam: et si non sufficiant Falcidiæ, ut id tantum, quod deest, detrahant, et ut si superent Falcidiam fructus medii temporis, ut superfluum quod est sibi habeant, quoniam ita voluit defunctus, et ante diem, vel conditionem fideicommissi omnia commoda perciperent et tenerent: locum inquam, hæc regula habet in omnibus hæreditatibus, exceptis filiis: nam Zeno Imp. in hac *l. Jubemus*, excipit filios solos hæredes institutos. Itaque in filiis jus hoc singulare est, ut si onerati sint fideicommisso hæreditatis, vel pecuniario, vel speciali relicto in diem, vel sub conditione in quartam Pegasianam, ut dixere veteres JC. ut corriguntur a Justinian. in

quartam Trebellianam, quæ et generali nomine dicitur Falcidia, non imputent fructus medio tempore perceptos, etiamsi specialiter rogati, jussive fuerint a patre, vel matre eos fructus imputare in quartam: non omni præcepto parentis obtemperandum est, maxime dante lege licentiam non obtemperandi, et minuente potestatem patris, sed ut filii retineant omnes fructus medii temporis, et hoc amplius detrahant quartam ex rebus ipsis, vel corporibus hæreditariis, si hæreditatem rogati sint restituere in diem, vel sub conditione, vel si rogati sint præstare fideicommissum speciale, ut inerifaciant fructus medii temporis: et præterea ex rebus ipsis fideicommissi specialis ferant quartam, si fideicommissum oneret hæreditatem, aut si fideicommissa multa sint specialia, quæ onerent, vel exhauriant hæreditatem. Et additur in hac l. idem juris esse, si filii hæredes instituti onerati sint legatis, ut scilicet in quartam, quæ proprie dicitur Falcidia, cum deducitur ex legatis, non imputent fructus medii temporis. Denique in nullam quartam filii hæredes instituti imputant fructus medii temporis. Quod procedit non tantum si a filiis legata, vel fideicommissa extraneis relicta sint, sed etiam si ipsi filii hæredes instituti ex partibus, invicem substituti sint per fideicommissum, id est, si rogati sint, ut qui diem suum obiret sine liberis, partem suam superstitibus fratribus restitueret. Quam conditionem *si sine liberis diem suum obierit*, etiam Zeno in hac *l.* §. *pen.* docet deficere, vel uno relicto filio, aut posthumo, vel uno nepote ex filio, vel filia, vel uno pronepote ex nepote, vel ex nepte, quod confirmat etiam *l.* 1. *sup. de condit. incert.* et *l. Pater.* §. 1. *D. de condit. et demonstr. l. Non est sine liberis. D. de verbor. sign.* Aug. *lib.* 16. *de civit. Dei, cap.* 40. *in latinæ linguæ consuetudine*, inquit, *liberi dicuntur filii, etiamsi non sint nisi ampius.* Idem quoque juris, ut scilicet filii non imputent in Falcid. fructus medii temporis, vel quæcumque sunt fructuum vice, vel usuras pecuniarum, non tantum si, ut dixi, invicem sint substituti per fideicommissum, sed etiam si separatim quibusdam, vel cuidam ex filiis, si sine liberis moreretur, superstes, vel superstites fratres per fideicommissum substituti sint. Et quod dico, si separatim, lex dicit *simpliciter*, si simpliciter rogati sint, id est separatim, non invicem, non vicissim, non mutuo: vox *simpliciter* vario accipitur in libris nostris, hoc loco, id est, sine reciprocatione, sine mutua substitutione, in *l.* 15. *sup. de fideicommissis*, id est, pure, sine conditione ulla, in *l.* 5. §. *Nunc videamus. D. jud. solvi*, id est, sine satisdatione, in *l.* 15. *sup. de fideicom.* id est, generaliter, non nominatim, ut in *l. Si domus. de leg.* 1. et *l. Hinc quæritur. D. de pecul.* et in *l.* 1. *sup. de ædilit. action.* Simpliciter, id est, bona fide, ut in oratione Demosthenis in Timocratem Ulp. interpretatur ἁπλῶς, quod est simpliciter ἀντὶ τοῦ σαφῶς καὶ μὴ πανοῦργος, id est, *bona fide, non mala:* et in *l.* 6. §. *Si quis ita. D. de neg. gest.* id est, supine, et εὐήθως, puta cum quis suum negotium in suis bonis gerit quasi alienum id est, existimans esse alienum, quæ est summa supinitas, et simplicitas nescire sua bona, suaque negotia, et ea accipere pro alienis, quo ex gestu non est actio negotiorum gestorum, quamvis animum habuerit gerendi negotia aliena. Verum hæc mittamus, et pergamus explicare cetera, quæ continentur in hac l. Quod dat filiis, ut in Falcid. non imputent fructus medii temporis, docet obtinere, etiamsi filii rogati sint restituere hæreditatem nepotibus defuncti, id est, filiis suis, vel pronepotibus, id est, nepotibus suis, vel deinceps ceteris liberis. Et ita principium hujus legis divido in 3. partes contra quam faciat Accurs. ut prima pars sit de quarta Trebell. ne in eam imputentur fructus intermedii temporis. Secunda autem pars sit de quarta Falcid. quæ ducitur ex legatis, ut in eam similiter a filiis non imputentur fructus medii temporis. Et notandum hanc secundam partem his verbis contineri, *idemque in retinenda legis Falcid. portione obtinere jubemus:* nam post verbum *jubemus*, punctum apponi oportet, ut tertia pars incipiat ab his verbis, *etsi pater*, etc. quæ est de nepotibus, ut si filii hæredes instituti rogati sint nepotibus, id est, filiis suis restituere hæreditatem, etiam non imputent in Falcidiam fructus medii temporis. Et notandum hoc jus tantum dari filiis hæredibus institutis, non etiam nepotibus hæredibus institutis vel aliis liberis, in §. *ult. hujus l.* filii hoc habent præcipuum supra omnes liberos. Nec omittendum est ex *cap. Raynutius. extra, de testam.* hoc jus singulare datum esse filiis in fructibus perceptis ante litem contestatam: nam æquissimum est, ut fructus perceptos post moram, id est, post lit. contest. imputent in Falcid. omnis mora dispendiosa esse debet: et sequitur in §. *In supradictis*, aliud jus singulare, quod datur filiis solis hæredibus institutis, ut scilicet, si filii hæredes instituti rogati sint hæreditatem restituere, non dico jam fratribus, sed nepotibus id est, filiis suis, non cogantur nepotibus, id est, filiis suis præstare cautionem de fideicommisso, quæ ex edicto jure desideratur a fideicommissario: nam filio fides patris satis esse debet, nec desideranda est fides alterius. Excipiuntur tantum duo casus, quibus pater a patre suo hæres institutus, et rogatus nepoti hæreditatem restituere, debet nepoti præstare cautionem fideicommissi. Prior casus hic est, qui proponitur in hoc §. si testator jusserit caveri nepoti de fideicommisso pendente conditione fideicommissi, vel die, quoniam testator hoc non jubet sine aliqua providentia et notitio morum filii hæredis instituti, ut æquum sit huic voluntati testatoris obtemperare. Secundus casus hic est, si filius hæres institutus, et rogatus restituere hæreditatem filio, aut filiis suis ex priore matrimonio susceptis soluto eo matrimonio, transeat ad secundas nuptias: nam quia secundæ nuptiæ plerumque alienant animos parentum a liberis primarum, ideo ut in tutum redigatur fideicommissum hæreditatis, et hoc casu debet pater præstare filio cautionem fideicommissi, sed non qualem præstari oportet aliis fideicommissariis: quibus præstetur satisdatio fidejussorum, *en baillant respondant:* ut loquitur *l. Necnon. D. ex quib. caus. maj.* Sed pater filio fideicommissario non præstabit satisdationem fidejussorum, præstabit nudam cautionem tantum, nudam repromissionem, ut *l. Filio. D. ut leg. nomine;* quoniam pater non est acerbe exigendus, non avare, et sufficere ubique debet filio fides patris, quem habere debet pro bono viro, et revereri, et inverecundum est a patre desiderare alienam fidem. Et ita licet in hoc §. utatur verbo *satisdationis*, ut illis duobus casibus pater præstet satisdationem filio de fideicommisso, licet, inquam, utatur verbo *satisdationis*, tamen satisdationem accipere oportet pro nuda cautione, non pro satisdatione fidejussorum: et ita sæpissime accipitur in jure, et hoc loco esse ita accipiendam hanc vocem ostendit *Nov.* 22. in qua refertur sententia hujus §. et pro satisdatione vertit ἀσφάλειαν, quo nomine nuda cautio significatur in *l.* 3. *sup. de verb. sig.* Ergo illis duobus casibus filius jure desiderat a matre primum cautionem fideicommissi pendente causa fideicommissi, et a patre, etiamsi filius sit sui juris: non si sit in potestate patris, quoniam nunquam restituitur fideicommissum filiof. nisi emancipetur, vel nisi dilapidet pater bona, quæ filiofamil. suo forte post mortem restituere jussus est: nam ob dissolutos mores patris, etiam filiofamil. repræsentatur fideicommissum, quam in rem est elegantissima *l. Imperator. ad Senatusc. Treb. ll.* at hæc est interpretatio *l. Jubemus.* Ex *l. penult.* primum notandum est, pupillo relictam hæreditatem fideicommissariam, ipsi pupillo esse restituendam tutore auctore, quoniam restitutio fideicommissi potest esse damnosa, propterea quod trasferuntur onera in fideicommissarium ex Senatusc. Trebelliano: idcirco interponi auctoritatem tutoris oportet, non tutori restitui, sed pupillo tutore auctore, videlicet si pupillus sit præsens, et si fari possit: nam et vox fideicommissarii desideratur, ut desideret adire hæreditatem suo periculo, si hæres suspectam eam dicat, et recuset adire: sed quid fiet si pupillus sit absens, vel si fari non possit? Et hoc constituit Justin. in hac *l. pen.* ut recte fiat restitutio hæreditatis tutori soli, non et procuratori pupilli, sicut Accurs. ait: quia si fieret et ut procuratori, pupillum non obligaret oneribus hæreditariis, antequam ratum haberet, vel ab eo bona recepisset; sed fit restitutio tutori ut tutori ex Senatusc. Trebell. quæ pupillum obligabit. Et ita quoque si furioso sit relicta fideicommissaria hæreditas, restitutio potest fieri ex Senatusc. Trebell. ita ut obligetur furiosus soli curatori ejus, quia furiosus habetur pro absente, et pro infante. Et hæc constit. Justiniani confirmatur *l. Restituta.* §. *ult.* et *ll.* quæ sequuntur duabus, et *l. Servo invito.* et §. *Si pupillo. D. ad Treb.* Et notandum quod ait *d.* §. *Si pupillo*, per tutorem fideicommissarii hæredis hæredem testamento scriptum posse compelli adire et restituere exemplo juris civilis, et juris prætorii. Exemplo juris prætorii, quia et per tutorem potest peti bon. possessio delata pupillo. *l. Tutor. D. de bon. poss.* Exemplo juris civilis, quia et tutor potest pro hærede gerere nomine pupilli, videlicet eodem casu quum pupillus est infans, vel absens, ut in *l. Si infanti, sup. de jure delib.* Et ita legendum in *d.* §. *Si pupillo*, ut pro hærede tutor gerere possit, non ut pupillus pro hærede gerere possit tutore auctore si sit infans: nam hoc est falsum, *l. Pupillus. de acqu. hæred. l.* 1. *inf. ad Senatusc. Tert.* Secunda definitio Justin. quæ proponitur in hac *l. pen.* hæc est. Hæres institutus, qui rogatus est restituere hæreditatem, latitat, aut revocatus a Prætore, ut restituat hæreditatem, venire contemnit: quid fiet? fideicommissarius potest quidem vindicare hæreditatem fideicommissaria hæreditatis petitione, de qua est tit. in Dig. Sed quomodo transferuntur in eum actiones ex Senatusc. Trebell. quia non transferuntur in eum sine restitutione hæredis, et hæres latitat, et non restituit. Eadem quæstio intervenit, si idem hæres ante quam restitueret, diem suum obierit nullo hærede relicto: nam et hic quemadmodum transferentur actiones in fideicommiss. nullo existente, qui restituat fideicommissum. Eadem quæstio etiam intervenit si primus fideicommissarius, cui hæres restituit hæreditatem ex Senatuscons. Trebell. rogatus sit alii restituere eandem hæreditatem, quia Senatuscons. Trebell. loquitur de hærede, ut ab hærede transferantur actiones in fideicommissarium. Sed ut ait *l. Quamvis.* §. 1. *D. eod. tit.* hoc jure utimur, ut etiam hæres hæredis oneratus fideicommisso restituat ex Senatusc. Treb. id est, transferat actiones, ut bonor. possessor, aut pater, vel dominus, sed eodem jure non utimur in primo fideicommissario, ut et hic secundo fideicommissario restituat ex Senatusc. Trebell. id est, ut transferat actiones de hærede hæredis, aut patre, vel domino. Non dubitatur de primo fideicommissario rogato restituere secundo: dubitatur, ut ait *l.* 1. §. *De illo dubitatur. D. eod. tit.* quemadmodum scilicet in secundum fideicommissarium actiones transferantur et ut refert Justinianus hoc loco, Ulpian. dicebat hoc de re esse constituendum, a principibus scilicet, et quod eo jure non uterentur, non posse se introducere, aut definire: opus esse constitutione principis, et ita sæpissime in jure in ἀπόρῳ, in loco præcipiti, ut loquitur, *l. Cum quædam. sup. de admin. tut.* implorandum est principis auxilium, consulendus est princeps, ut in *l. Itaque. D. de fid. lib.* et *l. Si cui legatum. D. de cond. et demonst.* ubi extra ordinem constitui oportere, inquit Jurisc. in quæstione quadam dubia, a principe scilicet, non a Prætore, quæ ibi proponitur. *l.* 2. *in fine, D. de reb. eorum, qui sub tut. sunt.* Et Justin. in quæstione proposita suscipit has partes in *l. pen* §. *ult.* ut superioribus tribus casibus ipso jure transferantur actiones in fideicommissarium, quod duobus prioribus casibus sane verum est, sine restitutione ulla. Sed tertio casu omnino desideratur restitutio primi fideicommissarii, ut *d.* §. *De illo.* et §. *seq.* ut mirer huic *l. pen.* opponi §. *De illo*, cum secundum illum §. ait accipienda *l. pen.* ut tertio casu ipso jure transferantur actiones in secundum fideicommissarium, restituta hæreditate a primo, perinde ac si primus esset hæ-

res testamento scriptus, Senatusc. Treb. porrecte etiam ab hunc casum: nec tamen existimandum est primum fideicomm. deducere Falcidiam: nam hoc certum est in jure solum hæredem directo institutum detrahere Falcid. aut solum legitimum, cui directa hæreditas lege defertur, non fideicommissarium: fideicommissarius primus secundo solidum restituit, in *l. Cogi. §. Mecinnus. l. Si patronus, §. Qui fideicomm. D. ad Trebell. l. Lex Falcid. §. ult. D. ad l. Falcid.* nisi scilicet fideicomm. primus eam deducat ea persona hæredis, qui forte noluit eam deducere, et totam restituit primo fideicommissario, ut ipse eam deduceret a secundo, ut in *l. 1. §. Inde Neratius. D. ad Treb.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Titulum L. Ad Legem Falcidiam.*

Post Senatusconsultum Trebellianum datur lex Falcidia, quæ tamen in Digestis præponitur Senatusconsulto Trebelliano: sane rectius, quia vetustior est lex Falcidia Senatusconsulto Trebelliano et Pegasiano. Fuit enim ista lex Falcidia rogante Cajo Falcidio Tribuno plebis (eam est plebiscitum) ut lex Attilia, Augusti temporibus, ut Dio, Eusebius, et Suidas scribunt. Senatusconsultum autem Trebellianum factum fuit Neronis temporibus, et deinde Pegasianum Vespasiani temporibus, ut est in Institutionibus.

Legis autem Falcidiæ duo capita proponuntur, *l. 1. eod. tit.* Primum caput dat liberam facultatem legandi, et quod additur in *d. l. 1.* usque ad dodrantem παρέλκει sive abundat: nam finis dodrantis fuit secundo capite legis Falcidiæ, non primo, sed primo absciso datur libera facultas legandi. Et ita restitui debet primum caput: *Qui cives Romani sunt, qui eorum post hanc legem rogatam, testamentum facere volent, his eam pecuniam, easque res quibusque dare legare volent jus potestasque esto.* Et sit, eam pecuniam, easque res, non eam, vel eas, non quam vel, quas, ἀρχαϊκῶς, prisco more loquendi; prisco sermone legum, ut Ennius, *postquam lumina sis oculis bonus Ancus reliquit.* Et necesse sit omnino ut illo capite dixerit lex Falcidia suam pecuniam, suas res more cæterorum legum, quæ de testamentis scriptæ sunt, ut in *L. Testandi. sup. de testamentis.* Legibus dari facultatem testandi de pecunia sua, *l. Cum pater. §. Mando. de legat. 2.* et in *l. 12. tab. Super pecunia tutelave sua (aut rei)* Et hæc libera potestas legandi datur primo capite legis Falcidiæ, sane propter legem Furiam, quæ de pecunia sua erogare testatorem in singulos non permittebat ultra mille æris, ut docet Ulpian. *lib. Regul. tit. 1.* et addit etiam *quibusque*, propter legem Voconiam, quæ fœminis hæreditates, legataque relicta mirum in modum coercebat ne ditescerent nimis, et ex opulentia superbirent nimia. Sed lex Falcidia non distinguit mares a fœminis, quæ dat liberam potestatem quibusque, id est, maribus, vel fœminis legandi suam pecuniam suasque res. Et ait eodem capite: *his eam pecuniam, easque res, quibus dare legare volet.* Ait *dare legare*, ut in secundo capite *detur legetur*: non *datur legatur*; et infra, *datam legatum erit*, non *legatumve.* Et ait eodem capite: *Jus potestasque esto:* quod in aliis antiquis legibus: *Juus* (duplicata vocali) *leexque esto.* Et quod additur in eo primo capite, ut hac lege sequenti, etiam *licebit.* παρέλκει: Secundo autem capite legis Falcidiæ constituitur modus legatorum, quem civilem modum vocat Cornelius Tacitus *lib. 1. Annal.* scribens, Augusti testamento data legata non ultra civilem modum constitutum scilicet lege Falcidia vivo Augusto. Et hic modus est ut quantam quisque pecuniam cuique jure publico dare legare volet, jus ei potestasque sit: cum tamen apud hæredem totius patrimonii quadrans remaneat integer, intactus, illibatus. Et quod ait, *jure publico*, quod male interpretantur, id est, quod eis per legis licebit: quia non cuilibet quantam pecuniam volo ei dare legare possum, non omnes habent solidi capacitatem. Et ad intelligentiam illorum verborum *jure publico*, proprie pertinet *l. Quoties, D. eod.* Si enim legatum sit amplius, quam capere possit, non dico per legem Falcidiam, sed per legem Juliam et Papiam: ad quam inscriptio legis docet illam legem pertinere: si, inquam, cui legatum sit amplius, quam capere possit per legem Juliam et Papiam, quod sit tantum capax trientis, exempli gratia, et semis ei legatus sit, si locum habeat Falcidia, primum ex eo quod illi legatum est, subducitur id quod lex Falcidia expedit, primum deducitur Falcidia: deinde ex residuo deducitur quod lex Julia et Papia eum capere non permittit. Itaque non est jus potestasque dandi legandi, nisi salvo jure publico, veluti legibus Julia et Papia, quas lex Falcidia non tollit: et ob id ait, *ut quantam quisque pecuniam, cuique jure publico dare legare volet jus si, potestasque sit:* dum tamen quadrans hæreditatis remaneat apud hæredem. Nam ex lege Falcidia legata non possunt exhaurire hæreditatem, non absumere, non onerare supra dodrantem: dodrantem tamen delibare possunt ex hæreditate et ideo illa definitio legati, quæ proponitur in *l. Legatum. de legat. 1.* Legatum esse delibationem hæreditatis, est secundum legem Falcidiam: quia delibari tantum possunt legata ex hæreditate, usque ad dodrantem nimirum, non etiam exhaurire hæreditatem, exantlare hæreditatem, ut est in Novellis: quod tamen possunt ex duodecim tabulis, id est, legata ex duodecim tabulis possunt absumere totam hæreditatem: imo et ex lege Furia et Voconia: nam hæ leges tantum præfiniebant, quantum singuli capere possent, non quantum universi: ideoque in plures poterant erogare totum patrimonium, dummodo singulis non plus daretur, legaretur, quam statuissent leges. At lex Falcidia pertinet ad universos legatarios: ut quotquot sint legatarii non ferant ultra dodrantem, non attingant quadrantem, qui superest, quem conservari hæredi instituto oportet, usque ad dodrantem, ut legata capiant sine fraude sua, ut ait lex Falcidia in secundo capite, id est, impune: quod forte dicitur propter legem Furiam, quæ pœnam quadrupli statuebat in eum, qui ex testamento legati nomine plus quam mille asses cepisset, ut ostendit Ulpianus supradicto loco: namque hodie et supra mille asses capere licet, dummodo non excedat dodrantem hæreditatis, sine fraude sua, id est, impune, quæ sunt verba translatitia et vulgaria legum fere omnium, ut in *l. Capite. D. ad leg. Jul. de adult.* Et ad legem Furiam omnino respexisse arbitrer Varronem *8. de lingua Latina*, dum scribit, antiquos Æs dixisse pro *assibus*, utitur hoc exemplo: *Mille æris legasse*, quod procuiduhio prompsit ex lege Falcidia. De hoc secundo cap. legis Falcidiæ Eusebius in Chronicis, interprete Hieronymo (nam Eusebii Græca perierunt) ita scribit: *Cajus Falcidius Trib. Pleb. legem tulit, ne quis plus testamento legaret, quam ut quarta pars hæredi superesset:* Quæ vulgo post illa verba leguntur (*si quatuor, aut minus essent, etc.*) sat multa, quæ sequuntur omisso non sunt in manu exaratis libris, quæ παρὰ τῶν νοθευόντων, quæ manifesto sunt spuria, et falsa, et imperite detorta ex *Novel. 18.* Sunt falsi in eo scripto spurio, ut dixi certissima argumenta tria. Primum, quod ponat, si quatuor hæredes sint, aut minus, eis quartam reservari, cum constet ex Novella, servandam esse tertiam, id est, trientem. Deinde etiam, quod ponat patrem posse liberis interdicere deductionem Falcidiæ, hoc etiam falsum et vitiosum est: neque enim pater, nisi ex certis causis fraudare potest liberos legitima: extraneis hæredibus potest interdicere Falcidiam ex *Nov. 1.* non liberis, quibus Falcidia legitima est, maxime jure nostro: quo non unius tantum Falcidiæ deductione liberi uti possunt; qua de re suo loco tractabimus puta quemadmodum hodie, et quamobrem liberi utuntur duplici deductione Falcidiæ ex jure Canonico. Ac præterea in illo scripto etiam manifestissimum illud vitium inest, quod ait, Falcidiam dividi æqualiter, vel ut ait inepte, æquasimiter inter eos, qui fruuntur legatis, et eos, qui caperent legatis: quod quis audivit unquam? De eodem capite legis Falcidiæ Dio sic scribit libro 48. ut manifeste exprimat sententiam secundi capitis, quod et præcipuum caput est legis Falcidiæ. Et nescio an quod non perciperet, an quod solet percipere Dominus Alciatus, finxerit hoc scribere Dionem: hæredem posse partem hæreditatis repudiare, partem agnoscere: quod nunquam obtinuit: neque enim hæreditas scindi potest: neque vero Dio hoc scripsit, sed ad verbum hanc ait esse sententiam legis Falcidiæ: *ut hæres quartam partem bonorum sibi vel eorum, vel* (ut ait) *substantiæ sibi relictæ, id est hæreditatis, si gravetur* (legatis scilicet) *accipiat, et cetera relinquat,* τὸ λοιπὸν διδόναι, legataria scilicet. Etiam non aberravit Suidas in relatione hujus capitis, qui scripsit in hanc sententiam: *Falcidia lex lata est a Censure, et Cajo, et Octavio, quæ nunc plurimum virium habet in hæreditatibus: adinventa est autem a Falcidio tribuno plebis.* Et hæc de duobus capitibus legis Falcidiæ. Sed fuere etiam alia capita, quæ miror non adnotari, et confingi potius nuuis a Ranconeto, et Sigonio de retentione Falcidiæ, cum in hanc rem sufficiat secundum caput. Est aliud, quod proponitur in *l. Sed usufructus. D. eod. tit.* ut dos prælegata uxori, quia rem suam recipit, sit extra rationem legis Falcidiæ, id est, ut ex eo legato non deducatur Falcidia; quod nominatim sit fuisse cautum lege Falcidia, idemque fuisse cautum, quæ uxoris causa empta parata essent, ut ea quoque essent extra rationem legis Falcidiæ. Est aliud caput ex *l. Successores. hujus tit.* ut in ponenda ratione legis Falcidiæ imprimis deducatur æs alienum hæreditatis: et constat, etiam deducenda esse pretia servorum, qui in testamento libertatem meruere. Nam sit *lex 1. §. Hæc verba, et §. seq. D. si cui plus quam per leg. Falcid.* Et hoc obtinet etiam in testamento militis, ut deductio fiat æris alieni, eaque minuat aut exhauriat legata, *l. 1. §. Denique. D. ad Senatuscons. Trebell.* ut si cui velis serio exhibere argutias, possis affirmare, in testamentis militum locum habere legem Falcidiam, quia scilicet ex uno capite legis Falcidiæ æs alienum absumit, vel minuit legata relicta testamento militis, *l. 7. h. t. l. 12. sup. de testam. milit.* Quadrans tamen ea non absumit, sed cogitur hæres solida legata præstare, quæ relicta sunt a milite, non detracto quadrante. Quia igitur primum caput legis Falcidiæ pertinet etiam ad testamentum militis, secundum non item (quod est præcipuum) non male potest dici, nec falso, in testamenti militum, legem Falcidiam locum habere. Et in hoc distant legata relicta testamento militis a legatis relictis testamento pagani: quod relicta testamento pagani: exhauriat æs alienum, non quadrans, qui apud hæredem remanere debet; exempli gratia, si is, qui tantum habet centum in bonis, debuerit centum, nihil est in legatis: æs alienum consumit legata, absorbet legata; vel si is, qui habet centum in bonis, debuerit 60. ita ut restent tantum 40 in legatis sunt triginta tantum, in quadrante 10. Ad hæc notandum est, legem Falcidiam fuisse tantum de legatis testamento relictis: quia nondum fideicommissa in usu erant, nondum fuerat exauditum fideicommissi nomen, ut docent nostræ Institutiones: sed paulo post legem Falcidiam, ejusdem tamen Augusti temporibus. Sed postea admissis fideicommissis, et jure Codicillorum lex Falcidia, inquam, Senatusconsulto Pegasiano porrecta est etiam ad fideicommissa tam universitatis, quam specialia in *§. Sed quia hæredes, Inst. de fideicomm. hæred.* Deinde eadem lex porrecta etiam est ad donationes causa mortis, ut eis etiam detrahatur quadrans ex con-

stitutione Severi? l. 5. *h. t. l.* 2. *inf. de donat. causa mort.* Et consequenter lex Falcidia pertinet etiam ad donationes factas inter maritos: quia instar habent fideicommissi, vel donationis causa mortis, et morte sola confirmantur, *l.* 2. *h. t.* Non pertinet lex Falcidia ad donationes inter vivos, *l. Seja*, §. *ult. D. de donat. causa mort.* Non pertinet etiam ad mortis causa capiones, id est, si hæres sit institutus sub conditione: si dederit Cajo 100. non potest adire hæreditatem nisi dederit Caio 100. quæ Cajus non capit legati jure, aut fideicommissi, sed mortis causa capionis: nec enim hæc capio habet aliud nomen; quam generale et commune legatis, et fideicommissis, et omnibus, quæ relinquuntur in testamento, vel codicillis. Ex mortis causa capionibus non subducitur Falcidia, *l.* 1. *Item si legatum*, *l. Accepta* 93. *D. eod.* excepto tantum casu *l. pen. h. t.* quoties is, qui quadringenta habet in bonis, hæredem instituit sub conditione si dederit Cajo 350. id est, pene hæreditatem totam? quod manifestum est, eum adscripsisse studio fraudandæ legis Falcidiæ, ne hæres haberet quadrantem integrum, quod studium improbatur, id est, removentur omnia, quæ scribuntur in fraudem legis Falcidiæ *l. Sejus. D. eod.* maxime hoc jure, id est, ante Novellam Justiniani nam ante eam non poterat testator efficere, ne lex Falcidia in suo testamento locum haberet, *l. Nemo potest. D. de leg.* 1. Et ad extremum addamus etiam hoc ex constitutione D. Pii, Falcidiam locum habere non tantum in testamento, sed ab intestato etiam, ut si specialia fideicommissa sunt relicta a legitimis hæredibus, *l. Filiusfam. eod. tit.* Atque ita Senatusconsultis, vel constitutionibus variis, lex Falcidia porrecta est ad varias causas, et species capiendi ex judicio defunctorum.

## *Ad Legem I.*

Quæstio legis primæ hujus tit. est: an hæres qui solvit integra, plena legata, omissa ratione legis Falcidiæ, habeat quasi indebiti conditionem, veluti quod plus debito solverit, id est, an habeat soluti conditionem. Et ita distinguendum est: aut sciens solvit, aut errans: si sciens solvit, cum mavult, præstandæ fidei pleniore officio fungi non habet conditione indebiti. Et hæc est sententia *l.* 1. *h. t.* Et ratio, quia, ut ait Paulus *quarto Sent. tit.* 3. non videtur indebitum solvisse, qui plenam fidem defuncto præstare maluit. Verum si hæres quædam legata solverit integra, sine detractione Falcidiæ, non ideo cogitur et cetera omnia legata præstare integra, id est, qui erga quosdam fuit liberalis, non cogitur et liberalis esse erga ceteros. *l.* 15. §. *Non tamen*, et *l.* 16. *D. eod. tit.* Et hoc est quod ait lex 6 *in fin. h. t. Nec si quid ultro* (sic legendum, non *ultra*) *solidum legatum hæres præstiterit, aut fecerit, legitimæ computationi præjudicatur.* Ergo quod solidum uni præstiterit hæres ultro, id est, sciens, explendæ fidei gratia ea in parte id non præjudicat computationis legis Falcidiæ, siquidem eam inducere velit in ceteris legatis, quæ nondum solvit: nam ex illis poterit retinere Falcidiam. Hoc tamen mutavit Justinianus in *Novella* 1. constituens, si hæres incipiat solvere legata solida quædam, cogatur et cetera solvere in solidum, quasi prima illa solutione videatur approbasse judicium defuncti, et obligasse fidem suam exequendo pleniore officio pietatis. Itaque in ea Novella a Justiniano valde rescissa est potestas legis Falcidiæ: et quatuor fere modis. Uno, ut qui quædam cœpit solvere in solidum, non possit ea cetera detrahere Falcidiam. Item ut hæres, qui intra annum post admonitionem judicis non exequitur legitimam voluntatem defuncti, etiam amittat Falcidiam legatorum aut fideicommissorum. Item ut ea non utatur, si inventarium bonorum non fecerit. Item, ut ea etiam non utatur, si prohibitus fuerit a testatore: ergo recte dices quod est in extremo *l.* 6 *h. t.* abrogari *Novella* 1. *de hæred. et Falcidia.* Quod autem proposuit de hærede, qui solvit solida legata, ut ea non possit repetere, cum sciens solvit fidei explendæ gratia, idem dicendum est, si hæres caverit, se solida legata soluturum. Neque enim condictionem habet cautionis, sive obligationis, *l. ult. h. t.* quia par ratio est in solutione, et in cautione: ut sicut non repetit quod solvit, non repetat etiam quod spopondit. Denique ut non habeat condictionem certi, nec condictionem incerti. Solutum, condictione certi repetitur: cautum sive promissum, condictione incerti, quia, ut ait in *l. ult.* æquitatis ratio similia jura suadet. Marcus Tullius: *Æquitatem paribus in causis paria jura desiderare.* Verum ante legem ultimam, de ea re dubitabatur inter juris auctores: et ad *leg. ult.* facit *l.* 46. *D. eod.* et *l. Fideicom. D. de cond. indebiti.* Sed tamen dubitatum ea de re fuisse inter prudentes, aperte ait *l. Si patronus.* 20. *D. de donat.* maxime ducto argumento ex patrono, qui si sit hæres institutus ex parte debita, *de sa legit me*, et oneratus fideicommisso, quo non potuit onerari in ea parte debita, et solverit tamen fideicommissum, non habet soluti repetitionem, *l. Patronus. D. ad Senatusc. Trebell.* Et tamen si caverit, se fideicommissum illud soluturum, non cogitur solvere, et cautio est inefficax, ne minuatur portio debita verecundiæ patroni. Et hoc exemplo moti, quod fatebantur hæredem solventem integra legata non habere repetitionem, quod omnes fatebantur uno consensu, et suffragiis concordibus; tantum dubitabant, an hæres, qui poterat retinere Falcidiam, si spopondisset se integra legata soluturum, stipulantibus legatariis, secuturus voluntatem defuncti, et plenum obsequium ei se velle exhibere declarans, dubitabant, an haberet cautionis repetitionem, et an exemplo patroni irrita esset ea cautio, addubitabant. Quod Justinianus definit in *l. ult.* constituens, ut neque soluti, neque cauti repetitio sit, si hæres sciens solverit, vel caverit. Et ad *d. l. Si patronus*, sententiam legis ultimæ appinxisse Tribonianum, manifestissimum est ex verbis, dum ubi proposuit dubitationem, an valeat cautio hæredis caventis se non usurum beneficio legis Falcidiæ, subjecit definitionem, non posse eum obviare confessioni suæ, nam confessionem dicit, ut solet Justinianus Græco modo ὁμολογίαν, pro cautione, non posse eum suæ confessioni, id est cautioni obviare, et cetera omnia, ut vel inspectione prima sunt appicta a Triboniano ex lege *ult. hoc tit.* Et hæc quidem de hærede, qui sciens solvit solida legata, vel cavit, se solida soluturum. De errante loquamur. Quid si hæres solverit legata solida errans? aut est error juris, id est ignorantia legis Falcidiæ, et non repetit legata; aut est error facti, id est, ignorantia virium totius patrimonii, aut ponderis æris alieni? et hoc casu soluti repetitio est pro modo quadrantis, quem omiserat per inscientiam facti, et hæc distinctio proponitur in *l.* 9. Et hæc sufficiant dixisse de lege prima.

## *Ad Legem II.*

Ex *l.* 2. *h. t.* notandum est, ex lege Falcidiæ hæredem detrahere quartam partem ex legatis, aut fideicommissis, quæ absumunt assem, vel quæ onerant assem, id est, quæ excedunt dodrantem: et quidem ex omnibus pro rata, aut si ex quibusdam nolit detrahere Falcidiam: hoc non onerat ceteros, a quibus vult detrahere, ut plus rata portione solvatur. Ergo ait lex 2 Falcidiæ rationem locum habere adversus omnes pro modo legatorum, et fideicommissorum, πρὸς ἀναλογίαν, id est, pro rata, aut pro ratione, servata proportione æquabili et justa: quod etiam proponitur in *l.* 6 *h. t.* Omnia ergo legata, omnia fideicommissa patiuntur Falcidiam pro rata, exceptis quibusdam: ut Falcidiam etiam patiuntur, quæ patri relinquuntur, in *l.* 25. *D. eod. tit.* Et quæ filio relinquuntur, in eo, quod excedit legitimam portionem debitam filio, non in legitima portione, ex qua decerpere nihil hæres potest, neque abradere, *l. Scimus. sup. de inoffic. testam.* Et Falcidiam etiam patiuntur, quæ principi relinquuntur, *l.* 4. *h. t.* Item quæ Reipublicæ, aut municipiis, ut si hæres jubeatur opus publicum facere municipibus, vel civitati: vel si jubeatur statuas in foro ponere; quod quidem legatum divisionem non recipit, facta sunt individua, quia non videtur fecisse, qui non perfecit, et consumavit opus, non videtur statuas posuisse, nisi posuerit ex integro. Ergo facta illa non possunt præstari pro parte, non possunt pati Falcidiam, quia ea tantum Falcidiam patiuntur, quæ divisionem recipiunt: Falcidia enim divisionem inducit, pro quadrante et dodrante, sed pretium operis, vel statuarum patitur Falcidiam, *l. Lucem.* 26. *in fin.* et *l. Si is qui quadringenta.* 80. §. *pen.* et *ult. D. ad leg. Falcid.* Item si pecunia legetur ad opus publicum faciendum, vel ad statuam in foro ponendum, qua ornetur forum, ex illa etiam pecunia detrahitur, *l. pen.* §. *Si quis. D. de juris et facti ignorantia.* Et *lex* 6. *h. t.* ait, hæc quoque legata quæ dantur in publicis operibus conficiendis, vel statuis ponendis pro rata suæ cujusque quantitatis revocari ad contributionem dodrantis: videtur legendum, ad contributionem quadrantis, hoc sensu: ut omnes legatarii in quadrantem hæredi conferat et contribuant pro rata, quod utique etiam faciunt sed et residuum dodrantem inter se distribuunt pro rata, *l. Querela ur.* 81. *D. eod. tit.* Atque ita ad contributionem dodrantis, id est, communem distributionem dodrantis revocandum pro rata suæ cujusque quantitatis, ut cui minus legatum est, minus etiam ex dodrante totius patrimonii ferat, et tantum, quantum ratio ejus, quod ei relictum est, patitur, aut postulat. Et ita est accipiendum illud verbum. Etiam invenio ea legata pati Falcidiam, quæ quis relinquit ad monumentum faciendum, id est, ut sibi monumentum haberet; vel alii, licet in ea re prætor aliud postulare videatur: tamen et hoc legatum subjicitur legi Falcidiæ, *l.* 1. *in fin. D. ad leg. Falc.* Et quod mirum est, etiam legata relicta in alimenta puerorum patiuntur Falcidiam, *l. Divi Severus.* 89. *D. eod. tit.* imo non mirum, cum at *l.* 1. §. *Ad municip. D. eod. tit.* dicat ea, quæ Deo relinquuntur, pati Falcidiam; qui tamen locus mihi semper suspectus fuit, propterea quod idem auctor, qui est Paulus *lib.* 3 *Sentent. tit.* 3 ait nominatim, legem Falcidiam velle, quod etiam heri dixi, esse unum caput legis Falcidiæ, ut deducatur omne æs alienum: et addit præterea, ut deducantur dona Deorum, quæ scilicet eis offeruntur, sive sint ἀναθήματα. Et ita quasi quodammodo dona Deorum comparat æri alieno; quod videantur ea Diis deberi; ut Justinianus æque *l. Si quis ad declinandum. sup. de Episc. et cler.* quæ pietatis ergo relinquuntur, vel pauperibus, vel captivis comparet æri alieno, eaque vult esse extra rationem legis Falcidiæ priusquam legis Falcidiæ ratio habeatur, tanquam æs alienum deduci, quasi sint omnes obstricti pietatis officiis, quo jure etiam utimur. Non omittam quod est in *l. A cohæredibus. h. t.* ea quoque legata pati Falcidiam, quæ hæredi relinquuntur, instituto ex parte (alioquin nihil posset relinqui instituto ex asse jure legati, id est, prælegata pro ea scilicet parte, quam a cohærede is, cui prælegatum est, capit jure legati) Nam ex ea parte, quam hæres capit jure legati, cohæres si sit oneratus supra dodrantem, deducit Falcidiam, nisi scilicet, ut prudenter adjicit Accursius, idem cohæres vicissim aliquid ab eo accipiat jure legati non imputat quidem in Falcidiam, quam detrahere desiderat ex eo quod ipse præstat illi etiam jure legati: quoniam ea tantum, quæ jure hæreditario capiuntur, imputantur in Falcidiam non quæ jure legati, *l. In quartam.* 91. *D. eod. titul.* Sed tamen quod vicissim ab eo capit jure legati non imputat, ut dixi, sed compensat cum Falcidia, quam deducere desiderat ex eo, quod a se illi vicissim jure legati relictum est, quæ est sententia *l. Filium. sup. familiæ ercisc.* Et hoc qui tenet, facile tenere poterit totam legem *Filium*, quæ omnium judicio est difficillima. Est etiam sententia *l. Qui non militabat.* 78. *D. de hæredib. instit.* et *l. Nec noverc.* 22. et *l. Filio.* 94. *ad leg. Falcid.* Et postremo notandum, etiam hæredem uti deductione Falcidiæ ex legatis, vel fideicommissis testamento relictis, id est, palam, licet ab eo tacitum relictum sit fideicommissum, id est, non in testamento,

non palam, quo genere relinquuntur fideicommissa incapacibus in fraudem legum, quæ eos incapaces faciunt. Hujus taciti fideicommissi quartam non retinet hæres quia totum fideicommissum vindicatur fisco ulciscendæ fraudis gratia, taciteque fidei, quam interposuit hæres in legum fraudem, *l. Beneficio. 50. D. eod.* l. *pen. D. de jure fisci*. Denique ex tacito quidem fideicommisso nihil detrahit; imo solidum fideicommissum fisco vindicatur. Verum ex ceteris legatis, aut fideicommissis testamento relictis non ideo minus idem hæres detrahet Falcidiam pro rata eorum legatorum, id est, perinde ac si detraxisset eam tacito jure. Et hæc est sententia legis 3. *h. t.* Verum, ne quid omittam, de eo dispiciamus, quod quærit Accursius in *l. 2. h. t.* quæ vexat omnes. Hæres quibus ex rebus detrahat Falcidiam, an ex universo, an ex singulis corporibus, vel rebus? An una res cedat loco Falcidiæ? Quod facile explicabitur, si distinguamus, qua in re consistant legata Nam si consistant in quantitate, res explicatu facilis est, ut si is, qui quadringenta habet in bonis, leget quadringenta uni vel pluribus: Hæres præstabit 300 retinebit 100. Sin autem legata consistant in jure individuo, puta in servitute prædii, ut si legata sit via, si iter, si actus: quæ jura divisionem non patiuntur, tum pretium servitutis patitur Falcidiam, id est, æstimatur quanti sit servitus: ejus æstimationis quarta pars desideratur a legatario, ut in *l. In quartam. D. eod.* Eandemque rationem servabimus, si legata consistant in faciendo, ut (quemadmodum antea dicebam) si hæres rogatus, vel jussus sit, vel damnatus opus aliquod Reip. facere, vel statuas ponere in foro, quod non potest pro parte adimplere. Nam hoc quoque casu pretium operis, vel statuarum patietur Falcidiam, *d. l. Si is qui quadringenta*. Sin autem legata consistant in jure aliquo, quod divisionem patiatur, ut si legetur ususfructus, quem constat esse dividuum: hæres est habiturus quartam partem fructuum omnium: atque ita facile Falcidia decidi poterit inter eum et legatarium. Unus enim erit fructuarius dodrantis, alius quadrantis: quia fructus possunt dividi: ideo ususfructus censetur esse jus dividuum, quod per fructus perceptionem facile dividuitatem percipiet, ut ait *d. l. Si is qui quadringenta*. Quid si legata consistant in corporibus, ut fundo, ædibus, vel aliis rebus? et regulariter verum est, Falcidiam minuere singula corpora pro rata, non pone æstimationem quanti sint corpora, ut æstimatio patiatur Falcidiam, sed ex ipsis singulis corporibus detrahi Falcidiam, exemplo peculii legati. Peculium servi minuit quod servus domino debet, vel liberis domini, vel conservis. quod ita accipiendum est, ut minuat singula corpora peculii, non universitatem peculii, *l. 6. D. de pecul. legat.* Et utimur recte in hoc causa comparatione peculii, eum et ea utatur Jurisconsultus in *l. 1. D. communi dividundo*, dum ait: si quæratur de Falcidia, nec liquido adhuc constet, sit ea locum habitura, necne, ut liqueat, et res dirimatur a judice reddi judicium communi dividundo inter hæredem et legatarium: nam Falcidiæ ratio inducit communionem in singulis corporibus legatis inter hæredem, et legatarios, *l. Plautius. D. eod. tit.* ut plane possit inter eos reddi judicium communi dividundo, sicut inter hæredem, et fideicommissarium Trebellianum redditur utile judicium familiæ erciscundæ, *l. Sed et ejus rei. §. 1. l. Si ex asse. D. famil. ercisc.* et statim *d. l. 8.* post legem Falcidiam ponit exemplum peculii, ut scilicet inter dominum, cui debuit aliquid servus, et eum cui legatum est peculium servi, reddatur judicium familiæ erciscundæ, si non liqueat quatenus minuatur peculium, ob id quod domino debetur: ergo diminutionem peculii quæ fit ipso jure ob ea quæ domino debeantur, recte comparant diminutionem legis Falcidiæ, quæ etiam fit ipso jure: et ut illam dicimus fieri in singulis corporibus peculiaribus: ita et diminutionem Falcidiæ fieri in singulis rebus legatis Quod ostendit aperte *d. l. Plaut.* dum ait: servo legato, et idem servo legato fundo, separatim detrahi Falcidiam ex servo, et postea ex legato. Regulariter ergo lex Falcidia, si legata in corporibus consistant, diminuit singula corpora pro rata. Sed notandum aliquando pro necessitate, non ex singulis corporibus, aut rebus legatis detrahi Falcidiam, sed unam rem cedere in solidum vice Falcidiæ, ut in specie *l. Plane. 35.* et *l. seq. §. Si velus. D. eod. tit.* et *l. 5. D. de leg. 2.* Fingo: servus legatus est, et servo relicta est fideicommissaria libertas: eidem legatario, vel servo est legatus fundus: ex fundo deducitur tam fundi, quam servi Falcidia, ne ex servo ne impediatur libertas. Idem evenit in specie *l. Plautius. 49. §. ult.* et *l. Si fundus mihi legetur. 23. D. eod. tit.* Quidam mihi legavit fundum, et viam in eum fundum per alium fundum suum: necesse est extingui legatum viæ, si vis detrahere Falcidiam ex fundo. Nam si detrahas Falcidiam ex fundo, pars fundi remanet in hæreditate, nec totus fundus erogatur legatario: quo fit, ut eidem legatario non possit cedi via, quia viæ jus est individuum, quod non potest acquiri pro parte: fundo enim debetur integro, non parti. Ergo in hac specie fundus solidus præstabitur, et via cedat Falcidiæ vice, hæredi. Sed hoc non ita simpliciter tradidit lex, *Si fundus mihi legetur*, quæ obscurissima est, nisi constituas tria membra hoc modo. Si sit fundus legatus, et via ad eum fundum, aut plus est in Falcidiæ utriusque legati, quam in pretio viæ, et hoc casu viæ legatum intercidit, et residuum quod deest Falcidiæ detrahitur ex fundo. Aut tantum est in Falcidia, quantum in viæ pretio, ita ut sit æqualis utriusque quantitas, et tunc etiam necessario via intercidit, quam retinebit hæres loco Falcidiæ, et solidum fundum præstabit. Aut minus est in Falcidia, quam in viæ pretio, et tunc neque intercidit legatum viæ, neque legatum fundi: sed utrumque solidum præstatur. Et legatarius cogitur hoc casu, per hæredem proposita exceptione doli mali, hæredi de suo sarcire Falcidiam utriusque legati, id est, Falcidiam viæ, et Falcidiam fundi. Et ita si animadvertatis diligenter, nullo verbo mutato optime explicabitur *d. l. Si fundus mihi legetur.*

## *Ad Legem VI. In ponenda.*

Notandum est ad legem 6. *h. t.* vel potius ad ejus primam partem (ceteræ enim nobis heri explicatæ sunt) in ponenda ratione legis Falcidiæ, quod et lege Falcidia nominatim fuit comprehensum, deduci bonis pretia servorum testamento manumissorum vel directe, vel per fideicommissum, ergo et servorum propriorum testatoris, et servorum hæredis, et servorum alienorum, quos hæres a testatore rogatus sit redimere et manumittere *l. 11. § Si servus. D. eod. l. 1. §. Si servus D. eod. l. 1. §. In quibusdam. D. si cui plus quam per legem Falcid.* et *l. 13. h. tit.* Cujus sententia quæ vulgo perperam explicatur, perspicue et breviter hæc est: ut legatarius, ut hæres, cujus servo testator reliquit libertatem fideicommissariam, atque etiam fideicommissum pecuniarium, cognito legato, vel hæreditate, cogatur eum manumittere: et deducto pretio ejus servi, si quid supersit in legato, vel in hæreditate, ut cogatur ex eo quod supererit, salva Falcidia, eidem servo fideicommissum peculiare præstare. Hæc est brevis et perspicua sententia *l. 13* cui omnino verba congruunt. Et id in *l. 13.* observandum est, Imperatores rescribere ad patrem naturalem ejus servi. Et nunc addamus ex initio legis 6. in ponenda ratione legis Falcidiæ etiam deduci bonis omnes æs alienum testatoris. Omne, id est, non tantum quod aliis, sed etiam quod ipsi hæredi instituto mortis tempore a testatore debitum fuerit. Et bene, mortis tempore; quoniam, ut recte notat Thalelæus; satis est deberi mortis tempore licet postea dies actionis exierit, puta, quod fuerit actio temporalis, et hoc ita, si hæres bonorum inventarium fecerit. Nam hic solus sui crediti deductionem habet, *l. ult. §. In computatione. sup. de jure deliberandi.* Item si nominatim non caverit testator, ut hæres pecuniam quam et testator debet compenset cum Falcidia, *l. 12. D. eod.* Si igitur hæres inventarium fecit, etsi non sit jussus creditum suum pensare cum Falcidia, in ponenda ratione legatorum, crediti sui deductionem habet. Nam etsi aditione hæreditatis confusum sit id quod debetur hæredi, nimirum jure creditoris, et debitoris concurrente in personam hæredis: confusio tamen hæc solam actionem perimit, ne sit petitio debiti, non etiam perimit deductionem, et retentionem. Eo igitur deducto, quod dixi ante omnia deducendum bonis, tum demum ex reliquis bonis detrahitur Falcidia, *l. Si universæ. sup. de legat. l. unic. §. Igitur sup. de rei uxor. action.* Et hoc, ut posui, si creditor debitori hæres existat. Contra si debitor creditori hæres existat, licet et debitum confundatur aditione hæreditatis, tamen quod hæres debet defuncto, non dico, bonis deducitur, sed bonis contribuitur, numeratur in bonis testatoris, *l. 1. §. Si deb. D. eod.* Denique si creditor debitori hæres existat, minor hæreditas ad eum pervenire intelligitur: quia ex ea deduci oportet in primis quod hæredi debetur. Contra, si creditori debitor hæres existat, major hæreditas ad eum pervenire intelligitur, *l. Si is cui vendendi. 31. §. ult. D. de eviction.* cui est conjungenda lex *Cum emptor. 48. D. ad leg. Falcid.* Ad hanc quæstionem etiam de deducendo eo ære quod hæredi debetur, pertinet *l. 14. h. t.* cujus species hæc est: pater, idemque tutor filiæ emancipatæ, cui debitor esset filiæ ex administratione tutelæ, eam hæredem scripsit ex triente, et adjecit cohæredes ex aliis partibus: actio tutelæ pro triente confunditur, pro besse competit adversus cohæredes: quia non confunditur ultra portionem ex qua hæres scripta fuit, ut *l. pen. sup. de hæred. action. l. Si ab eo. C. de negot. gestis, l. ult. sup. de contr. jud. tut. l. 2. inf. de evict.* Verum in ponenda ratione legis Falcidiæ, si filia sit onerata legatis, id est, triens adscriptus filiæ sit gravatus. oneratus legatis, ipsa etiam pro triente debitum deducit, et ex residuo salva Falcidia legata a se relicta præstat. Hæc est species legis 14. Et similis est species *l. 8. h. t.* quæ talis est: pater duos filios Primum et Secundum hæredes scripsit ex partibus: et primum rogavit, si sine liberis diem suum obiret, partem suam restituere Secundo. Primus moriens sine liberis hæredem instituit Secundum fratrem suum, et oneravit legatis supra dodrantem. Secundus dicit, inutile esse testamentum fratris: quia, inquit, in eis me bonis frater hæredem instituit, quæ mihi debuit ex causa fideicommissi. At sane non debuit ea omnia bona ex causa fideicommissi, sed dodrantem tantum: igitur rata est institutio, ratum testamentum: nam id, quod testator beneficio legis Falcidiæ retinere potuit ex institutione, pertinebit ad fratrem. Et lege Falcidia interveniente primum deducet dodrantem bonorum quem sibi debuit ex causa fideicommissi, tum ex residuo quadrante deducet Falcidiam, *d. l. 8.* et ita in *l. 10.* si pater filium rogavit, si sine liberis moreretur, partem suam restituere alteri filio, illo mortuo intestato sine liberis, fratri superstiti ab intestato obveniet quadrans, quem defunctus frater beneficio legis Falcidiæ retinere potuit. Et illud notandum ex utraque specie *l. 8.* et 10. scilicet filium hæredem institutum, et rogatum restituere hæreditatem, aut hæredem ejus testamentarium, vel legitimum, detrahere tantum unam quartam, non duas. Hæc certissimum est, Jus civile non pati, ut duas quartas, sive duas portiones detrahat filius hæres institutus, et rogatus restituere hæreditatem, quod perspicue ostendi, observation. 8. c. 3. et satis copiose, et bis tædet repetere, quod ibi sit expositum perspicue admodum, non posse quemquam ex Jure civili probare, vel admittere deductionem duarum quartarum: sed tamen receptum est usu ex *c. Raynaldus, extra, de testament.* in ea specie filium deducere unam portionem, ut filium, alteram ut extraneum, quam scilicet extraneus quilibet hæres institutus detraxisset. Et ut exemplis res fiat manifesta, simul et appareat quemadmodum hæ portiones faciendæ sint, si unicus filius sit hæres institutus ex asse, et rogatus sit restituere hæreditatem, hodie deducit tertiam partem

totius patrimonii, ut filios, et residui patrimonii quartam partem, ut extraneus quilibet hæres institutus: quia scilicet Justinianus in *Novell.* 18. vult, ut si sit unus filius, vel si sint duo, tres aut quatuor, ut eis satisfiat, relinqui eis tertiam partem legitimæ portionis, id est, tertiam partem ejus, quod ferrent ab intestato, non partem quam ferrent ab intestato, sed tertiam tantum partem ejus partis, id est, ejus quod ferrent ab intestato. Sin vero sint quinque filii, vel plures, ut eis non aliter satisfiat quam relicta; non tertia, sed dimidia parte legitimæ portionis, id est, dimidia parte ejus, quod haberent ab intestato. Unicus filius ab intestato haberet assem: ut filio igitur ei debetur tertia pars assis, at ut extraneo hæredi scripto residui quarta pars. Quod si duo sint filii, et instituantur ex æquis partibus, et unus rogetur partem suam restituere, is deducet tertiam legitimæ portionis. Fac 600. esse in bonis, deducet tertiam legitimæ portionis, ut filius, id est, centum (*car il eust eu trois cens* ab intestato) et residui, ut extraneus deducet quartam ducentorum, id est 50. atque ita habebit jure duarum deductionum 150. Secundum jus quo utimur, dixi. Nam jure civili populi Romani longe aliter se res habet: jure civili unicus filius institutus hæres ex asse, et rogatus restituere hæreditatem, deducit tantum ex lege Falcidia unam quartam, quam et quilibet alius hæres deduceret: nec plus habet, quam alius hæres: nisi quod in filio unico hodie ea quarta mutata est ex *Nov.* 18. in tertiam totius patrimonii. Sin vero duo sint filii instituti ex æquis partibus, is qui rogatus est partem suam restituere, ex lege Falcidia tantummodo retinebit quartam, id est 75. si fuerint 600. in bonis, et ut posui, hodie tertiam, id est 100. Quia ab intestato tulisset 300. et trecentorum igitur tertia pars ab eo deducenda est, id est, centum, quia Justinianus in *d. Nov.* 18. non tantum exhæredatorum, vel præteritorum filiorum, sed etiam institutorum portionem adauxisse intelligitur. Alia vero quarta non deducitur jure civili: quia (et hæc est ratio) quarta, quæ legibus datur hæredi instituto, vel filio, vel extraneo, in hoc datur ne omittat hæreditatem, et testatorem intestatum faciat, ut ostenditur in *Instit. in princ. tit. de leg. Falcid.* Et una quarta, vel tertia multo magis satis invitat ad amplectendam hæreditatem. Ac præterea cum ægre detur detractio quartæ Falcidiæ, quoniam datur contra voluntatem testatoris, qui procul dubio senait, ut restitueretur totum sine diminutione, *l. Titia. D. eod.* Et multo magis facit contra voluntatem, qui duplici deductione utitur, quam qui admittunt: ergo magis faciunt contra voluntatem testatoris. Sed adnotandum est, et summe notandum, quod nescio an vulgo animadvertatur, Justinianum in *d. Nov.* 18. videri etiam auxisse portionem filiorum institutorum ad tertiam partem, si essent unus, duo, tres, vel quatuor, vel ad dimidiam, si essent quinque, vel plures. Videri, inquam, auxisse, non minuisse et si filius dando illam tertiam, vel illam dimidiam, tu auges quartam, quam dat Falcidius, recte quidem, sed si minuas quartam Falcidii perperam, ut in hoc exemplo quod velim vos maxime notare. Fingo: sex sunt filii, et 1200. in bonis, unus institutus est ex semisse, unde habiturus est 600. et rogatus restituere semissem, ex lege Falcidia detrahet 125. quia hæc est quarta 600. qui, si sequeremur Novellam 18. detraheret tantum 100. id est, dimidiam ejus, quod haberet ab intestato. Nam cum sint sex filii, ab intestato tantum ferret 200. Atque ita in hac specie non sequeremur potius legem Falcidiam, ne minuatur portio filii, quam Novellam Justiniani. Sed cum augetur portio filii, facile recedimus a lege Falcid. Denique jure civili, unam tantum quartam et filio damus, sive tertiam, sive dimidiam, modo amplior fuerit altera, duas portiones non damus. Et vero ut etiam Fulgosius scribit, *Cap. Raynaldus*, ortum est ex errore commentariorum.

## *Ad Legem XV.*

Paucis adnotabo, quod prætermisi nudius tertius ad legem 15. quod vulgo male accipietur, in ea agi de dote adventitia, quæ jure remanet apud virum, mortua scilicet muliere in matrimonio: nam hoc est jure ratum et firmum, adventitiam dotem mortua in matrimonio muliere semper manere penes virum, l. *Mulier. D. de cond. instit.* l. 23. *D. de evict.* l. 5. *D. de bonis damnat.* Et ita in specie *d. l.* 15. prædia dotis adventitiæ mortua uxore jure remanserunt penes virum: ut proponitur, uxorem ei legasse instrumenta eorum prædiorum, id est, *sex tiltres*, instrumenta originis, ut in *l. Instrumenta. sup. de fideicomm.* instrumenta auctoritatis, sive acquisitiones prædiorum dotalium: quod legatum lex ait non pati Falcidiam: et ratio hæc est quia cum prædia apud eum jure remaneant, legatis instrumentis eorum prædiorum quodammodo rem suam recidere videtur: quamquam sane non pertinent ad eum ea instrumenta, nisi legata fuissent, *d. l. Instrumenta.* Sed usu ei exhiberentur: et ubi quis jure legati quodammodo rem suam recipit, aut recipere videtur, id legatum est extra modum legis Falcidiæ, ut cum dos legatur uxori, *l. Ususfructu. D. eod.* vel cum debitor legat creditori, quod ei debet: quæ nobis debentur, non patiuntur Falcidiam: *Il les faut payer tout entierement l. Creditorem. in fin. de legat.* 2. Et ita fuit explicanda lex 15.

# JACOBI CUJACII J. C.

## AD LIB. VI. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LI. De caducis tollendis.*

### *Ad L. I.*

*Et nomen, et materiam caducorum ex bellis ortam, et auctam civilibus, quæ in se populus Romanus movebat, necessarium duximus, Patres conscripti, in pacificis nostri imperii temporibus ab orbe Romano recludere ut quod belli calamitas introduxit, hoc pacis lenitas sopiret. Et quemadmodum in multis capitulis lex Papia ab anterioribus principibus emendata fuit, et per desuetudinem abolita: ita et a nobis circa caducorum observationem invidiosum suam amittat vigorem, qui et ipsis prudentissimis viris displicuit, multas invenientibus vias, per quas caducum non fieret. Sed et ipsis testamentorum conditoribus sic gravissima caducorum observatio visa est, ut et substitutiones introducerent ne fiant caduca: et si facta sint, ad certas personas recurrere disponerent, vias recludentes, quas lex Papia posuit in caducis: quod et nos fieri concedimus. Et cum lex Papia jus antiquum, quod ante eam in omnibus simpliciter versabatur, suis machinationibus, et angustiis circumcludens, solis parentibus, et liberis testatoris usque ad tertium gradum, si scripti fuerant hæredes, suum imponere jugum erubuit, jus antiquum intactum eis conservans, nos omnibus nostris subjectis sine differentia personarum hoc concedimus.*

Ut lex Falcidia de modo legatorum fuit lata Augusti temporibus: ita Papia Poppæa lex de caducis hæreditatibus et legatis: et lex Falcidia a Justiniano non quidem sublata, sed valde rescissa, sive restricta est *Novell. de hæredibus, et Falcidia*, ut docui super. titulo. Lex autem Papia ab eodem Justiniano oratione missa ad Senatum, quam posuit sub hoc tit. penitus sublata est. Caduca vero ex Ulpian. *lib. regul. tit. de Caducis*, ita definiuntur: *Quæ jure relicta capaci, aliqua ex causa post mortem testatoris ab eo in fiscum cadunt.* Dico capaci: nam quæ incapaci relinquuntur, non sunt caduca, sed pro non scriptis pro non datis, vel relictis habentur, *l. 1. sup. de hæred. instit.* Dico *post mortem testatoris*: nam ea tantum proprie dicuntur caduca directo nomine, aperta voce, ut ait in §. *Et cum triplici. hoc tit.* quæ deficiunt post mortem testatoris; quæ autem deficiunt vivo testatore, ut si legatarius moriatur vivo testatore, vel si conditio legati vivo testatore deficiat, ea in lege Papia dicuntur esse in causa caduci, quia eodem jure sunt, eodemque conditione, qua sunt caduca: nimirum ut recidant in fiscum, *d. §. Et cum triplici.* Dixi *aliqua ex causa*, causam accipiens pro casu. Sunt autem caducorum quinque casus. Primus hic est, si post mortem testatoris ex parte hæres scriptus, vel legatarius vita decesserit ante apertas tabulas, quod est antequam cederet dies legati, vel dies adeundæ hæreditatis: nam ex lege Julia et Papia is dies incipit ab apertis tabulis, et recte ait Ulp. in supradicto loco, *ex parte hæres scriptus*, quoniam hic non potuit adire hæreditatem ante apertas tabulas: at hæres scriptus ex asse potuit adire hæreditatem clausis tabulis testamenti, l. *Mulieri. l. Multum. D. de cond. et demonstr. l. 1. §. ult. de jur. et fact. ignor.* Secundus casus: si post mortem testatoris ex parte hæres scriptus, vel legatarius ante apertas tabulas, ut Ulpianus loquitur supradicto loco, *peregr factus fuerit*, id est, si peregrinus factus fuerit amissa civitate Romana: ut si deportatus sit in insulam, quæ peregrinitas pro morte habetur, *l. 1. §. Febina. D. de bonor. possess. contra tabul. l. Verum §. ult. pro soc.* et peregrinus incapacibus annumeratur. Dixit autem Ulpianus *peregr*, pro *peregrinus*, non male; cum et veteres dixerint *peregris*, Ausonius *epist.* 17. *Nedum me peregrem existimes, compita fabulare.* Tertius autem casus hic est, ut constat ex eodem Ulpiano, si legatum, aut hæreditas relicta fuerit cœlibi; et is intra diem 100. id est, intra diem cretionis, et aditionis a morte testatoris legi Papiæ non paruerit, id est, uxorem non duxerit: nam et hoc casu, quod ei relictum est, caducum fit. Cœlebs proprie dicitur de viro, qui uxorem non duxit, vel qui ductam amisit, quasi κοίλιψ, κοίτην λείπων, ut αἰγίλιψ dicitur petra prærupta, et inaccessa, quæ non admittit capram, quasi αἶγας λείπων: fœmina autem, sive virgo sit, sive mulier, vidua dicitur, non cœlebs, quod concubitum faciat vir, non mulier, *l. ult. sup. de indict. vidui. toll.* Quartus casus est: si legatum, vel hæreditas relicta fuerit Latino, et is intra diem centesimum, id est, intra diem cretionis a morte testatoris, jus Quiritium, id est, civitatem Romanam consecutus non fuerit: qui duo posteriores casus etiam ab Ulpiano repetuntur eodem libro in *tit. qui hæredes institui possunt.* Addamus quintum casum, si post mortem testatoris conditio hæreditatis, aut legati defecerit; quia ejus dies non cessit, et qui initio fuit capax hæreditatis, aut legati, ex accidenti, id est, deficiente conditione factus est incapax, quo casu etiam fiscus vocatur ex lege Papia. Ne addas sextum casum ex Accursio in *d. §. Et cum tripl.* Si post mortem testatoris legatarius repudiaverit legatum, quoniam ea tantum fiunt caduca, quæ postea legatarius cœpit capere non posse. Atqui quod repudiavit, cepisset si voluisset. Igitur repudiatum legatum non fit caducum, sed remanet apud hæredem, *l.* 16. §. 1. *de leg.* 1. *l. Si Titio. §. ult. de leg.* 2. *l.* 9. *de usufr. leg.* Ex his quinque causis, quas exposui, hæreditates, vel legata fiunt caduca, et quod dixi in definitione, caduca ab eo cui relicta sunt cadere in fiscum, rationem nominis demonstrat simul, et causam introducendorum caducorum. Introducta enim sunt caduca tempore Augusti, fisci sive ærarii augendi, et replendi causa, quod bella civilia exhauserant, suscepta inter Pompejum et Cæsarem, inter Antonium et Lepidum, et Brutos, *ce fut un moyen pour trouver de l'argent*, et hanc causam legis Papiæ introducendorum caducorum ita proponit Justin. initio Constitutionis, et l. 2. §. *Solum. sup. de vet. jure enucl.* et Cornelius Tacitus 3. Annal. *Relatum*, inquit, *de moderanda Papia Poppæa, quam senior Augustus post Julias rogationes incitandorum cœlibum pœnis, et augendo ærario*, causa scilicet (*car il parle toujours ainsi*) *sanxerat.* Atque eadem quoque ratione augendi ærarii per bella civilia exhausti vicesima hæreditatum, de qua diximus *l.* 23. lege Julia introducta est, ut Fiscus hæreditatis, quæ inexpectato obveniret extraneo, ferret vicesimam partem. Hoc de vicesima ait Plinius in Panegyrico, *Onera*, inquit, *Imperii pleraque vectigalia instituta, ut pro utilitate communi, ita singulorum injuriis coegerunt, iis*

*vicesima reperta est.* At Cornelius Tacitus supradicto loco aliam quoque notavit causam legis Papiæ, et introducendorum caducorum ut scilicet per bella civilia amisso incredibili et ingenti numero civium Romanorum, qui supererant soboli propagandæ darent operam, et amplissimo Imperio civium adjectione: ideo propositas fuisse pœnas iis, qui cœlibes essent, puta, ne hæreditates, aut legata caperent illa relicta, nisi intra centum dies a morte testatoris uxores ducerent: propositas etiam esse pœnas orbis, id est, liberos non habentibus, ne solidum caperent ex aliorum testamentis, qui non essent ... larii, qui essent improles ut loquebantur veteres: et contra ... propositis præmiis patribus, quod et paulo post idem Cornelius significat his verbis: *Lege Papia Poppæa induci præmia, ut si a parentum privilegiis cessaretur, velut parens omnium populus vacantia teneret,* id est, ut orborum bona redigerentur in fiscum magna ex parte, quæ scilicet iis deferentur ex aliorum testamentis: et maxime observandum, quod Dio scribit *lib.* 56. tempore latæ legis Papiæ Poppææ tantam fuisse penuriam civium Romanorum, ut ipsi consules Papius, et Poppæus cœlibes, et orbi essent non inventis maritis, et patribus, qui eis anteponerentur: nam ut idem significat *lib.* 53. in adipiscendis honoribus patres præferuntur orbis, et mariti cœlibibus, et ita hic locus explicatur. Hæc autem secunda causa legis Papiæ, et introducendorum caducorum, ut videtis, pertinet proprie ad tertium casum. Ad eundem etiam tertium casum, atque etiam ad quartum pertinet, quod Ulpianus scribit *titulo de Latinis*: Latinum consequi jus Quiritium, id est, civitatem Romanam, *si navem fabricaverit decem millium modiorum capacem, quæ Romam sex annis frumentum portaverit, ex edicto D. Claudii.* Ex quo loco Ulpiani emendandus, et interpretandus est hic locus elegantissimus Svetonii in Claudio: *Naves*, inquit, *mercaturæ causa fabricantibus magna commoda constituit pro conditione cujusque: civibus vacationem legis Papiæ Poppææ,* id est, ut cœlibatus, et orbitatis pœnas non sustinerent, *Latinis jus Quiritium,* ut scilicet sine cunctatione hæreditates, et legata omnia caperent; *et fœminis (quæ naves fabricassent suis sumptibus) jus quatuor liberorum.* Ad hæc notandum est, quod quemadmodum vicesima hæreditatum remittitur liberis, et parentibus hæredibus institutis, auctore eodem Plinio in Panegyrico, et ut *l. ultima, sup. de codic.* electo jure testamenti liberis, et parentibus remittitur, id est, permittitur mutare consilium, et transire ad jus codicillorum: ita quæ legata, aut portiones hæreditatis deficiunt, noluit lex Papia recidere in fiscum, liberis, aut parentibus institutis hæredibus, sed remanere apud hæredes institutos, qui sunt ex liberis, vel parentibus testatoris: usque ad tertium gradum, id est, usque ad pronepotem, et proavum: ubi *usque* includit etiam tertium gradum. Possent multa dici de illo articulo *usque*, includat, an excludat, valde utilia, quæ suo loco reservamus. Et ita liberis, aut parentibus hæredibus institutis, quæ deficiunt legata, aut hæreditates, non fiunt caduca, sed remanent apud liberos, vel parentes usque ad tertium gradum. Et hoc est, quod ait Ulpianus *eod. lib. tit.* l. 17. et 18. et Justinianus §. 1. *hoc tit.* liberis, et parentibus hæredibus institutis jus antiquum servari, quod obtinuit ante legem Papiam, ita jubente ipsa lege Papia, ne his personis hæredibus institutis locum habeant caduca, id est, ne locum habeat fiscus, aut ærarium, aut vocetur in ea, quæ deficiunt ex quinque superioribus causis. Et hoc est etiam, quod ait l. 20 §. ult. *de leg.* 2 filium hæredem institutum, cui pars cohæredis, a quo nominatim legatum extero relictum est, accrescit, eam partem, legatumque capere jure antiquo, id est locum non esse caduco; sed a filio retineri, et legatum illud non præstari: quoniam non a se relictum est, sed a cohærede nominatim, quod tamen hodie non sequimur, post rescriptum Severi et Antonini, quo legata relicta ab instituto, etiam nominatim videntur repetita a substituto, et consequenter a cohærede, tanquam a substituto, *l. Si Titio. §. ult. D. eod.* Et ita Azo recte sensit, rescripto Severi corrigi sententiam Celsi atque Juliani: quibus tamen fuit ratio ita scribendi, rescripto nondum edito Severi. Et ad hoc quoque pertinet *lex* 5. *in fine, D. de vulg. subst.* cum ait: nihil interesse, cohæredis partem rapiat, et vindicet juris substitutionis, an per legem, id est, per Juliam et Papiam, quæ est inscriptio istius legis quintæ: puta, si hæres sit ex liberis; vel parentibus: quo casu partem vacantem cohæredis per legem Papiam occupat, excluso fisco. Justinianus autem in hac constitutione, quod lex Papia solis liberis, aut parentibus dedit ad tertium gradum usque, dat omnibus hæredibus institutis, restituto jure antiquo, et abolita penitus lege Papia caducaria, cui cum originem dederint bella civilia, ut diximus supra, consequens esse sit, ut pacatis rebus civilibus, et in pristinam dignitatem, amplitudinem, et opulentiam restaurata Republica, cessent etiam viæ conficiendæ pecuniæ publicæ, cessent commoda fiscalia. Et ideo, ut cessat vicesima hæreditatum, etiam cessent caduca, quæ fisci exiguitas, rerumque necessitas extorserat, et ita pereleganter L. Valerius apud Titum Livium libro trigesimo quarto: *Quas tempora aliquando (inquit) desideraverunt leges, mortales, et temporibus ipsis mutabiles esse video, quæ in pace latæ sunt, plerumque bellum abrogat: quæ in bello, pax.* Et ita lex caducaria, quæ in bello fuit lata civili, vel ejus occasione, cum esset exhaustum ærarium, merito ea abrogatur pace reversa. Exposui definitionem caducorum, et sententiam pene omnem legis Papiæ caducariæ et causam forensis ejus: et cur Justinianus tandem eam abrogare necessarium esse duxerit: nomenque, ut sit, et materiam caducorum a suo Imperio secludere: et jus antiquum restituere omnibus hæredibus institutis, quod Lex Papia conservarat solis liberis, et parentibus usque ad tertium gradum, ut deinceps quæcunque deficerent legata post mortem testatoris, aut vivo testatore, ex quatuor, aut quinque causis, quas exposui eodius quartus, ea omnia etiam penes hæredes extraneos, qui scripti essent, remanerent, et portiones similiter hæreditatum, quæ deficerent ex iisdem causis cohæredibus accrescerent, qui hæreditatem aut bonorum possessionem admisissent. Consummavit Justinianus, quod alii ante eum principes inchoaverant: nam ut alii, et alii principes, qui ante eum rerum potiti sunt, quædam emendaverunt capita legis Papiæ Poppææ. Septimius Severus emendavit caput legis Papiæ Poppææ, quo præscripta erat ætas, qua liberos habere oportebat. Tertullianus in Apologetico: *Nonne vanissimas leges Papias,* inquit, *quæ ante liberos suscipi cogunt quam Juliæ matrimonium contrahi, post tantæ auctoritatis senectutem heri Severus constantissimus principum excludit?* at nota quod ait, *cogunt matrimonium contrahi: cogunt liberos suscipi*: quoniam hoc maxime facit ad intelligendam *l.* 21. *D. de rit. nupt.* cujus inscriptio etiam est ad legem Juliam et Papiam, et ait, *non cogitur filiusfamilias uxorem ducere,* non cogitur scilicet legibus Juliis, aut Papiis, quoniam iis legibus ad uxorem ducendam, liberosque procreandos coacti, et compulsi sunt tantum patresfamilias, qui suæ familiæ principes essent, non etiam filiifamilias, qui in aliena potestate, et familia essent, qui nondum haberent suam familiam propriam. Ætas autem, qua lex Papia liberos exigebat, fuit in mare viginti quinque annorum, in fœmina viginti. Ulpianus *libro regul. tit.* 16. *Aliquando*, inquit, *vir et uxor solidum inter se capere possunt, veluti si uterque, aut alteruter nondum ejus ætatis sunt, qua lex,* id est Papia *liberos exigit*: sic est in originali, id est, ut subjicit, si vir sit minor vigintiquinque annorum, et fœmina minor annorum viginti, id est, qui hac ætate matrimonio conjuncti non susceperunt liberos, incidunt in pœnas orbitatis: et illam quoque ætatem vigintiquinque annorum notavit Hermias *Ecclesiast. hist.* 1. *cap.* 9. Sed hanc ætatis præscriptionem, hoc legis Papiæ caput, ut dixi ante, Severus exclusit. Deinde vero Constantinus Imperator prorsus sustulit pœnas cœlibatus, et orbitatis, *l.* 1. *inf. de infir. pœn. cœlib. et orbit.* Ubi sunt auctores, qui orbitatem interpretantur, carentiam uxoris, sive viduitatem, cum sit ἀπαιδία, non ἀγαμία, cœlibatus est ἀγαμία. Et pœnas dicit cœlibatus, vel orbitatis, ut Domitius Ulpianus supradicto loco, Tacitus 3. Annal. et *l. Si is qui hæres. D. de vulg. subst.* Cujus inscriptio etiam est ad legem Juliam et Papiam: nam ita puniuntur cœlibes, ut nihil omnino capiant ex testamentis extraneorum, non legata, non hæreditates, quæ solvendo sunt, *là où il y a de quoy.* Nam legata, hæreditates, quæ solvendo non sunt, capere non prohibentur, quia lex Papia voluit minuere commoda eorum, non incommoda, non onera *l. Si quis solidum. D. de hæred. instit.* Cujus inscriptio etiam est ad eandem legem Papiam, et ita vero puniuntur cœlibes, nisi post mortem testatoris legi Papiæ paruerint, id est, nisi intra dies centum contraxerint veras, non simulatas nuptias: nam simulatæ non sufficiunt; et ita ex inscriptione etiam *lex Simulatæ. de rit. nupt.* est referenda ad legem Papiam: nec quod eadem lex jussit, ut intra dies centum nuptias faceret, relictum est sine interpretatione: propterea quod, ut articulus *usque*, ita articulus *intra* est ambiguus: quandoquidem ambigitur, utrum includat, an excludat: sed hoc facta interpretatione ad eandem legem Papiam declarat *lex Si quis ita dixerit, D. de verb. signif.* ut hoc sermone, intra dies centum, etiam ipse dies centesimus comprehendatur, ut vox intra includat, non excludat. Dixi cœlibes, nisi hoc ita fecerint, nihil posse capere ex testamentis extraneorum: nam a propinquorum bonis non repellebantur, ut Hermias scribit eodem loco. In quo vertendo perperam Epiphanius interpres omisit negationem contra fidem Græci exemplaris, et scripsit, *cœlibes ad alia bona, quam propinquorum admitti*: cum lex dixerit, eos non admitti ad alia bona, quam propinquorum. Orbi autem ex lege Papia, eorum, quæ relinquuntur, semisse mulctantur, id est, semis relictorum caducus fit. Hermias in supradicto loco, νόμος ἦν τοὺς ἄπαιδας ζημιοῦν τὸ ἥμισυ τῶν καταλειμμένων: id est, *lex orbos relictorum mulctat dimidia parte.* Et ita Ambrosius *Lucæ* 3. *cap. Erat*, inquit, *deforme liberos non habere, quod etiam legum civilium fuit auctoritate mulctatum.* Unde ad eas leges, quæ loquuntur de iis, qui partem tantum capere possunt ex testamento, id est, dimidiam (nam cum partem dicimus simpliciter, intelligimus dimidiam) ex alienis testamentis maxime, quæ sunt inscriptæ ad legem Juliam et Papiam, ut l. 42. et 55. §. *ult. D. de leg.* 2 ad eas conveniens exemplum apponi potest de orbis, sive de iis, qui sunt improles, ut veteres loquuntur, simul et ad eas, quæ sunt inscriptæ ad easdem leges, et loquuntur de modo capiendi lege concesso, vel de statuta legi portione, id est, legi Papiæ, l. *Sed si hæc spec aliter. D. de condit. et demonstr.* l. *Quoties. D. ad leg. Falcid.* Unde emendanda est procul dubio *lex Quod conditionis.* §. 1. *D. de mort. caus. donat.* Ita habent etiam Florentini, *modo legati concessa*, cum, ut in supradictis legibus sit scribendum, *modo lege concesso*, id est legi Papiæ, de qua est etiam inscriptio illius legis. Fuerunt hæ pœnæ tum cœlibatus, tum orbitatis veteribus Romanis in commendatione, prima quasi fundamenta Reipublicæ, ut intelligere licet ex Panegyrico dicto Maximiano et Constantino in illo loco: *leges eæ quæ mulcta cœlibes notavere, parentes præmiis honorarunt, vere dicuntur esse fundamenta Reipublicæ, quia seminarium juventutis, et quasi fontem humani corporis semper Romanis exercitibus ministrarunt.* Sed ut dixi in *d. l.* 1. Constantinus eas pœnas omnino sustulit, motus rationibus, quas refert Eusebius 4. *de vita Constantini*: quod non sit æquum puniri eos, qui nihil dolo malo deliquerunt, sed qui vel vitio, et imbecillitate naturæ operam liberis dare non possunt, liberos procreare non possunt, quod præstat, inquit, ἐλεεῖσθαι ἀλλ' οὐ τιμωρεῖσθαι, qui sunt miseratione potius, quam pœna digni. Vel etiam qui studio religionis, et castitatis, abhorrentes a contactu fœminarum, se dant, vel ut Tertullianus loquitur, se adsignant spadonatui, quos etiam

præstat, ut sit, ὑπερθαυμάζων, ἀλλ' οὐ κολάζων, qui sunt admiratione potius digni, quam pœna: et hæc retuli, ut ostenderem, quod ait Justinianus initio hujus Constitutionis: *Et quemadmodum in multis capitulis lex Papia ab anterioribus principibus emendata fuit*, ut ostenderem id referri debere ad Severum et Constantinum; non ad leges, quas Accursius adducit, quæ sunt Justiniani ipsius, non anteriorum principum. Et hoc demonstrato, addit Justinianus etiam pleraque capita legis Papiæ per insuetudinem fuisse abolita, quo genere leges abrogantur, non minus quam decreto, jussoque populi, *l. De quibus. in fi. D. de legib.* non decreto tantum, jussoque, sed etiam tacito, illiteratoque consensu populi. Denique legum jussa, tacito consensu populi obliterari. Addit præterea Justinianus, ut magis atque magis ostendat paulatim fuisse imminutam potestatem legis Papiæ, atque adeo fuisse sibi causam ejus tollendæ penitus; jus caducorum, et adeo legem Papiam caducariam displicuisse Juriscons. ut interpretationibus suis, quoad ejus fieri potest, semper caduca coerceant, ut in causis odiosis plerumque versari solent, ut eas impugnent scilicet, et conterant potius, quam adjuvent interpretatione. Idque apparet primum ex *l. Intercidit. D. de cond. et demon.* quæ lex docet legatum fieri caducum, non tantum quod relictum est pure, sed etiam quod relictum est sub conditione, si legatarius decesserit ante apertas tabulas, vel antequam conditio legati extiterit: deinde docet, non idem esse, si legatarius peregrinus factus fuerit post mortem testatoris. nam hoc casu purum quidem legatum caducum fit, et conditionale non fit caducum: quia potest restitui in civitatem Romanam adhuc pendente conditione. Spes restitutionis excludit fiscum: cum tamen alias ad spem restitutionis non soleant animum attendere juris auctores, ut §. *Cum autem. Instit. quib. mod. jus patr. potest. sol.* cum ait, *Deportatione patris, vel filii non suspendi patriam potestatem, sed amitti penitus, nec in considerationem venire spem restitutionis.* Sed in considerationem venit in *d. l. Intercidit.* odium caducorum. Idem apparet ex *l. Quæro. D. de verb. signific.* quæ lex ostendit, non videri orbam esse eam mulierem, quæ partum edidit monstruosum, vel prodigiosum: ne quod fato contingit, ei injungat multam orbitatis; et ut nihil imputetur mulieri, quæ qualiter qualiter legi Papiæ obtemperavit: cum tamen alias, id est, in aliis partibus juris, non videtur peperisse, quæ monstrum edidit, aut prodigium, aut portentum, *l. Non sunt liberi. D. de stat. hom.* eadem ratione licet princeps teneatur lege Falcidia, cui quid legatum est, et aliis plerisque legibus, solutus tamen est lege Papia caducaria, *l. Princeps. D. de legib.* Princeps solutus est legibus, non omnibus, sed caducariis, secundum inscriptionem: hoc etiam ostendit l. *Quod princeps. D. de leg.* 2. quod apparet etiam magis ex specie l. *ult. in fine, D. de his, quæ ut indig. aufer.* Sed primum sciendum, legatum relictum incapaci esse pro non scripto, et quod est pro non scripto, remanere apud hæredem, nec fieri caducum: hoc ita semper obtinuit. Item sciendum, legatum, quod deficit vivo testatore mortuo legatario, esse in causa caduci, et pertinere ad fiscum. Nunc fingo, utrumque intervenisse, id est, et relictum esse legatum incapaci, et legatarium decessisse vivo testatore, quid fiet? utrum fiscus admittatur, quasi legatum sit in causa caduci: an hæres, quasi legatum sit pro non scripto: et lex hæredem præfert fisco, juxta legem *Non puto. D. de jur. fisc.* non puto enim delinquere, id est, non puto eum ineleganter dicere, qui in dubiis causis respondet contra fiscum: nam ut eleganter ait optimus Constantinus *l. 2. C. Theod. de advocat. fisci: Potior est apud me privatorum causa, quam fisci tutela*, et ita de Marco Philosopho Capitolinus scribit, eum judicantem nunquam favisse fisco suo in causis compendii, quem imitatus est etiam Antoninus in specie *l. Paula. §. 1. D. de legat.* 3. imitatus est bonum principem, *sub quo*, ut ait Plinius in Panegyrico, *fisci sæpe mala causa est*: et hoc idem studuisse, scilicet juris auctores coercendis caducis demonstrat *lex Divi. §. ult. D. de jur. codicil.* Sciendum est, legatum relictum mortuo, esse pro non scripto: ergo remanere apud hæredes. Repetendum etiam illud, quod diximus ante, legatum esse in causa caduci, quod deficit mortuo legatario, relicto testatore superstite: nunc finge: ego in codicillis mortuo aliquid legavi, quem existimabam vivere post factum testamentum, qui vixerat tempore testamenti, quia mortuo legavi, videtur esse pro non scripto, sed quia vixit tempore testamenti, et scripta in codicillis, maxime testamento confirmatis, intelliguntur scripta in testamento et ex testamento, vires accipiunt secundum regulam l. 2. §. 1. *D. eod. tit.* ideo videor legasse vivo, qui postea mortuus sit superstite testatore: ex quo sequitur, legatum esse in causa caduci: unde oritur lis inter hæredem, et fiscum, sed lis datur in dubia causa statim secundum hæredem, excluso fisco, *d. l. Divi, §. ult.* Id etiam ostendam, tantum alia proposita specie, ut ita constet multis exemplis quam verum sit, juris auctores omni conatu, omnique via imminuisse jus caducorum, ex *l. 2. D. de aur. et arg. leg.* Cujus species hæc est: legavi uxori, quæ ejus causa empta parata essent, qui antea mandaveram Titio, ut emeret ornamenta quædam in usum uxoris: deinde me vivo mortua est uxor, atque ita legatum videtur esse in causa caduci: et post mortem uxoris Titius emit, quod emere jusserat eum testator. Quæritur, an id quoque sit in causa caduci? et ait non delinquere, non ineleganter dicere eum, qui non admittit fiscum ad id, quod fuit emptum post mortem uxoris, quod non videatur ejus causa emptum, quod emptum est post mortem ejus. Igitur fiscus tantum admittetur ad cetera, quæ uxoris causa empta erant antequam moreretur. Postremo docet Justinianus, non tantum anteriores Principes, non tantum jurisperitos quantum potuere imminuisse caduca, sed et ipsos testatores id sollicite plerumque egere, suadentibus scilicet Jurisperitis, et dictantibus (neque enim solebant testamenta fieri sine jurisperito) ne caduca fierent, facere substitutiones. Quid hoc est? quasi substitutiones inventæ sint post caduca ad ea tollenda; substitutiones sunt antiquiores caducis, nempe ex XII. Tabul. ex illa lege *Paterf. uti legassit, etc.* Sed significat testatores repellendi fisci causa pluribus hæredibus institutis ipsos substituisse invicem, vel uni substituisse omnes cohæredes: vel unum omnibus, ut in *l. 5. de vulg. subst.* ne locus pateret fisco, id est, ut substitutus excluderet fiscum, maxime facta reciproca substitutione, ut dixi, nullique hæredi non dato substituto cohærede suo, vel cohæredibus suis: ut non abs re in *l. Miles. §. ult. D. de leg.* 2. ponatur, hæredi datos substitutos cohæredes, non alios. Unde ita concludamus, hodie Justinianum, posteaquam docuit anteriores principes satis egisse, ut aboleretur lex Papia, et jureconsultos quoque, ac testatores ipsos imbutos a JC. idem sollicitius egisse, ne caduca fierent, ut paulatim jus decrescit, quod diu invaluit, tandem censuit ipse, penitus esse abolendam legem Papiam caducariam, et retinendam tantum (quod notandum) l. Juliam caducariam, quæ scilicet ultimum tantum locum dat fisco, videlicet si nemo sit, qui ad hæreditatem, vel legatum, vel fideicommissum pervenire possit, neque scriptus hæres, neque legitimus, aut bonor. possessor, neque conjux: vel si sit quidem, sed omittat delatam hæreditatem, legatumve: ut his omnibus demum deficientibus, veniat ultimo loco fiscus, vel populus, ut olim, velut parens omnium (ut ait Cornelius Tacitus) ad bona vacantia, Strabo 17. ἀδέσποτα πίπτειν εἰς Καίσαρα, *vacantia cadere in Cæsarem*, quod esse ex lege Julia caducaria scribit Ulpia. *libro regul. tit. de poss. dandis* et *l. Quidam. § Quoties. D. de legat.* 1. unde in *l. Ergo. §. Eadem. D. de fid. libert.* ego jam olim probavi, et vero vici in illo loco, si bona vacantia delata sint *caducis legionibus*, esse scribendum, *caducis legibus*, vel *caducariis legibus*, quales sunt Juliæ leges, quæ plurativo numero dicuntur *Juliæ leges*: et a Tacito *Juliæ rogationes*, quod multa continerent capita: licet una tantum fuerit lex, ut singula capita legum non male appellantur leges, sicut leges Papiæ dicuntur eadem ratione, quamvis una fuerit lex. Et hanc legem Juliam caducariam, quæ ultimum locum reservat fisco, hanc, inquam, solam se ait retinere Justinianus in §. Cum *autem.* et §. *ult. hujus legis:* abolita tantum lege Papia caducaria. Atque ita gloriatur Justinianus, se fisco suo non parcere, non favere in compendiis, et lucris causis: exemplo D. Marci et Antonini bonorum principum, cum fisco tantum det ultimum locum. Et hæc usque ad §. *Et cum lex Papia.*

## *Ad §. Cum igitur.*

*Cum igitur materiam, et exordium caducorum lex Papia ab aditionibus quæ circa defunctorum hæreditates procedebant sumpsit, et ideo non a morte testatoris, sed ab apertura tabularum dies cedere legatorum Senatusconsulta, quæ circa legem Papiam introducta sunt, censuerunt, ut quod in medio deficiat, hoc caducum fiat; primum hoc corrigentes, et antiquam statum renovantes, sancimus, omnes habere licentiam a morte testatoris adire hæreditatem similique modo legatorum, vel fideicommissorum pure, vel in diem certam relictorum diem a morte testatoris cedere.*

Sequitur in §. *Cum igitur*, legem Papiam caducorum materiam, et originem sumpsisse ex aditione hæreditatis testatoris, quam ex parte hæredes scripti noluit adire ante apertas tabulas testamenti: et quicquid medio tempore deficeret, puta si ante apertas tabulas is, cui quid testamento relictum est capere non posset, id omne caducum fieret: cum tamen jure antiquo etiam ex parte hæres scriptus adire hæreditatem posset statim a morte testatoris, etiam clausis tabulis testamenti. Et similiter lex Papia noluit legatorum pure, vel in diem certum relictorum diem cedere a tempore mortis testatoris, quod tamen jure antiquo obtinuit, sed voluit, diem eorum legatorum cedere ex apertis tabulis testamenti. Et ita Ulpian *lib. Reg. tit. de legat. legatorum*, inquit, *quæ pure, vel in diem relicta sunt*. quo modo loquitur etiam Justinianus in hoc §. *Antiquo quidem jure dies cedit ex tempore mortis testatoris: per legem autem Papiam Poppæam*, inquit, *ex apertis tabulis testamenti*, id est, ab eo demum die, quo apertæ sunt tabulæ testamenti, et palam recitatæ: si moriantur legatarii, legata transmittunt ad hæredes suos: non si ante eum diem moriantur: nam cedere diem legati, est competere legatum: *competere*, est compotem fieri legati, ut Apul. *lib. 9. Metam. dies me maximi voti competeret*, dies aperturæ tabularum legatarium legati compotit, id est, compotem facit, ut id ipse capere possit vel transmittere ad hæredem suum. Cui competit legatum, qui vo ejus compos factus est, transmittit legatum, *l. 3. sup. qui admit. ad bonor. posses. poss.* licet non dum acquisierit, nondum fuerit consecutus legatum, *l. 3. inf. quando dies leg. ced.* Cum compos quisque sit ejus, quo potiri potest, licet nondum potitus sit. Denique competit mihi, quod consequi possum, licet nondum consecutus sim: et affectus istius rei, quod quid nobis competere cœperit, est transmissio in hæredem. Et recte Theophilus definit, cessionem esse legatorum, quæ nondum percepta sunt, in hæredes transmissionem; definit ab effectu cessionem. Aliud est igitur competere legatum, cedereve diem legati: aliud acquiri legatum: itemque aliud deferri legatum. Competunt legata, ceditve dies legatorum jure antiquo a morte testatoris, jure novo, id est, ex caducariis legibus, ab apertis tabulis. Et effectus cessionis transmissio est. Deferuntur autem legata, sive pertinent: nam et pertinere proprie dicitur, quod delatum est, *l. Si ita scriptum. §. 1. D. de legat. 2. l. 14. D. de liber. et posthum.* deferuntur, inquam, legata, sive pertinent a die aditæ hæreditatis: et delationis effectus hic est, ut exinde peti, vel repudiari possint, *l. 1. §. Decretalis. D. de success. edic.* Nam ante delationem frustra agnoscuntur, vel repudiantur. Acqui-

runtur autem legata agnitione legatarii, et præstatione hæredis: nam ut omnia legata relinquuntur ab hærede, quod est certissimum; et ut omnia legata ab hærede peti possunt actione in personam, cujuscunque generis sint, sive formulæ, aut modi: cujus quidem actionis in personam formula hæc est, *dare*, vel *facere*, vel *præstare oportere*: et *præstare*, quod est ultimum, generale nomen est quod ambitu suo complectitur duo priora verba, ut solent auctores, ubi posuerunt species, subjicere genus: ubi posuere species verba quædam, subjicere generale verbum: ita etiam omnia legata præstantur ab hærede: et præstare non est dare, aut facere simpliciter, sed aliud quoddam, quod jam puto me dixisse, quod leges, et formulæ antiquæ demonstrant, in quibus hæc tria verba leruntur eodem gressu. *dare, facere, præstare*, *l. Qui libertinus. D. de oper. liber. l. 3. D. de oblig. et act.* Quod si legatarii moriantur ante apertas tabulas, ex lege Papia legata non transmittunt ad hæredes suos, sed caduca fiunt, quod ut ait Justinianus in hoc §. *Senatusconsulta facta circa legem Papiam censuerunt* (scribendum *concesserunt*, de quo etiam in ore libri nos admonuit dominus Contius, nec si legas *Senatusconsulta censuerunt*, ut legatorum dies cedat ex apertis tabulis, hoc non videatur effecisse lex Papia sed Senatusconsulta facta circa legem Papiam, quod tamen falsum est, ut locus supra relatus ex Ulpiano ostendit, per legem Papiam diem legatorum cedere ex apertis tabulis, ut quæ deficerent medio tempore, cederent lucro fisci. Ergo rectius *concesserunt Senatusconsulta*, ut etiam fere omnes libri antiqui habent, non *censuerunt*. Ideoque et post illa verba, (*sed ab apertura tabularum diem cedere legatorum*) est ponenda subdistinctio, *que vous appellez une virgule*, ut sequatur, *Senatusconsulta, etc.* Sunt autem facta plura Senatusconsulta circa legem Papiam Poppæam, vel interpretandæ, vel ampliandæ legis gratia, aut quæstionum dirimendarum, quæ oriebantur ex dispositione illius legis: unum proponitur in *l. Senatus. D. de donat. caus. mort.* quæ est etiam ex libris ad legem Juliam et Papiam, ut scilicet cœlibes, et orbi, quos lex Papia censuit esse incapaces legatorum, sint etiam incapaces fideicommissorum, et donationum causa mortis. Qua de causa in *l. Et fideicommissorum. de legat. 3.* quæ est etiam ad easdem leges, dicitur legati appellatione, in lege Papia scilicet, contineri etiam fideicommissum, et donationem causa mortis, videlicet in illo capite legis Papiæ, quo certæ personæ ex testamento capere prohibentur, ut declarat *d. lex Senatus*. Neque enim idem dici potest de alio capite legis Papiæ, ex quo dies legati cedit ab apertis tabulis: neque enim legati nomen in eo capite producemus ad donationem mortis causa, vel fideicommissum, quia deficit Senatuscons. vel constitutio, quæ hoc produxerit, et odiosas leges sine legibus ampliare non possumus, aut debemus. Et vero certum est ex *l. ult. D. de donat. causa mortis*: donationes causa mortis cedere a morte testatoris, nec expectare aperturam tabularum. Ergo et idem vere dici potest de fideicommissis, ut et post legem Papiam fideicommissa cedant a morte testatoris: quia lex Papiæ de legatis tantum loquitur, quæ odiosa est lex: et odiosæ leges non sunt adjuvandæ interpretatione, ut in *l. Cum quidam. D. de liber. et posthum.* contra favorabiles sunt adjuvandæ interpretatione, *l. Hoc modo. D. de cond. et demonstr.* Aliud Senatuscons. quod factum est etiam circa legem Papiam, ponitur in *l. Idque et in legato. D. de hæred. instit.* Si ita legatum sit, *Titio, et Sejo, utrive eorum vivet, hæres meus dare illam rem damnas esto*. altero mortuo ante apertas tabulas, is, qui supererit: totum legatum obtinebit, nec pars deficiens caduca fiet: quia tacite invicem substituti videntur, et substitutio præfertur caduco, non tantum expressa, ut heri dixi, sed et tacita ex Senatusconsul. de quo in *d. l. Idque et in legato*: quæ est coaptanda cum præcedentibus: et non tantum directa substitutio præfertur caduco, sed etiam precaria, cui solebat injici ea conditio: *si sine liberis decesserit*, quæ frequenter occurit in libris nostris: cur vero? nisi ne orbitatis causa bona venirent ad fiscum ulla ex parte, sed ad substitutum potius pertinerent directis, aut precariis verbis. Est etiam aliud Senatusconsultum in *l. Julianus. D. de legat. 2.* quod pertinere ad legem Papiam etiam ejus legis inscriptio demonstrat: et sententia Senatusconsulti alio loco relati hæc est: ut fideicommissum relictum a legatario, moriente fideicommissario ante diem fideicommissi cedentem, non pertineat ad hæredem scriptum: nec si sit ex liberis, vel parentibus, ut ibi proponitur, qui jus antiquum habent, sed remaneat apud legatarium, a quo relictum est, ut potior sit causa ejus, cujus fides electa est, vacuefacto fideicommisso. Caducum etiam fideicommissum constat non fieri: quia lex Papia (quod maxime notandum) voluit minuere commoda hæredum, non legatariorum: res legi fuit cum hæredibus, ut scilicet quod alioqui apud eos remaneret, potius cederet fisco, locupletandi ærarii gratia, et hoc idem, quod proponitur in *d. l. Julianus*, comprobat *l. 17. eod. tit.* et *l. Pater. D. de leg. 3.* et *lex In fraudem. §. 1. D. de his quæ ut indig. aufer.* hæc tantum tria Senatusconsulta invenio, quæ facta fuerint circa legem Papiam: et secundo quidem, ac tertio etiam hodie utemur: non etiam primo, non etiam eo, vel eis, quæ concesserunt, ut jussit lex Papia, diem legatorum cedere demum ex apertis tabulis testamenti. Nam ex hac constitutione Justiniani, quæ proponitur *in hoc §. Cum igitur*, jus antiquum valet, quo cuilibet hæredi permittitur adire hæreditatem statim a morte testatoris etiam clausis tabulis testamenti, et quo etiam dies legatorum, aut fideicommissorum, puro, vel in diem certum relictorum, cedit statim a morte testatoris ut transmitti possint in hæredes. et si nondum sint apertæ tabulæ testamenti, nondum omnibus palam innotuerit quicquam eorum, quæ relicta sunt. Excipiuntur tamen legata quædam, quorum dies cedit ab aditione hæreditatis, de quibus tractabitur *infra* in §. *Libertatibus*, eorum autem legatorum, quæ sub conditione relicta sunt, vel in diem incertum, dies cedit cum conditio extiterit, quod semper obtinuit: pura legata, vel in diem certum relicta aliam diem habent, qua cedant jure antiquo: aliam jure novo: sed Justinianus restituit jus antiquum: ex quo sequitur, regulam Catonianam, quæ spectat tempus mortis testatoris, pertinere ad jus antiquum, quo dies puri legati cedit a morte testatoris: dum Cato ita constituit, legatum, quod inutile foret, si eo ipso tempore mortuus fuisset testator, quo testamentum fecit, in ipso articulo, ex post facto non convalescere, notat tempus mortis testatoris, id est, diem cessionis legati, secundum jus antiquum: et hoc est quod dico, regulam Catonianam pertinere ad jus antiquum: non autem ad jus novum, id est, ad legem Juliam et Papiam, qua dies legati puri non cedit a morte testatoris, sed ab apertura tabularum: quod tempus aperturæ tabularum, cum non notet, nec observet regula Catoniana, sequitur eam non pertinere ad legem Juliam et Papiam: et hoc est, quod ait *lex ult. de regula Caton.* quam nostri nunquam interpretari potuerunt, regulam Catonianam non pertinere *ad novas leges*, id est, Juliam et Papiam, sed pertinere ad jus antiquum, ut conceptio illius declarat. Et hoc etiam belle confirmat *lex 42. D. de hæred. instit.* quæ pertinet ad leges novas Juliam et Papiam. Sciendum est eum, qui non est solvendo, in fraudem creditorum non posse servos manumittere in testamento, si manumiserit, ipso jure nullam esse libertatem ex lege Ælia Sentia, quæ tamen ei permittit, qui solvendo non est, unum tantum servum ex suis liberum, et hæredem scribere, ut ejus servuli nomine potius, quam a defuncti creditoribus bona distrahantur, et veneant quod erat ignominiosum ei, cujus nomine distractio fiebat. Quod si testator, qui solvendo non est, duos, vel plures servos liberos, et hæredes faciat, is tantum erit liber, et hæres, qui prior scriptus, vel nuncupatus fuerit: hoc cognito. finge non apparere. duobus institutis servis hæredibus, uter sit prior, uter posterior. quoniam scripsit hoc modo: *duos Appollonios servos meos liberos, et hæredes esse jubeo*: duo servi erant ejus nominis: quid et? statim ab initio utriusque institutio, et manumissio nulla est: quia non apparet, quis sit prior, et unius tantum manumissio permissa est. Verum si alter ex iis Appollonius mortuus sit ante apertas tabulas. quæ verba pertinent ad novas leges, convalescit institutio superstitis: atque ita eo casu cessat regula Catoniana, quæ paucis hoc vult: ea, quæ ab initio non valent, ex post facto non convalescere: et pertinet tam ad hæreditates, quam ad legata, sed refertur tantum ad jus antiquum, non ad legem Juliam et Papiam, quæ leges quamdiu valuerunt, cessavit regula Catoniana, ut apparet ex *l. 42. D. de hæred. instit.*

## *Ad §. Et cum.*

*Et cum triplici modo ea, quæ in ultimis elogiis relinquuntur contingebat deficere: consentaneum est et tempora eorum, et nomina manifeste exponere: ut quod vel tollitur, vel reformatur, non sit incognitum: ea etenim, vel iis relinquebantur, qui in rerum natura tunc temporis, cum condebantur ultima elogia, non fuerant, forte hoc ignorantibus testatoribus; et ea pro non scriptis esse leges existimabant. Vel vivo testatore is, qui aliquid ex testamento habuit, post testamentum ab hac luce subtrahebatur. vel ipsum relictum expirabat, forte quadam conditione, sub qua relictum fuerat, deficiente: quod veteres appellabant in causa caduci. Vel mortuo jam testatore hoc, quod relictum erat, deficiebat, quod aperta voce caducum nuncupabatur.*

Docuit Justinianus initio hujus legis, cur materiam caducorum, quam lex Papia introduxit, tollendam esse duxerit, restituto jure antiquo omnibus hæredibus institutis, quod lex Papia conservabat solis liberis, et parentibus usque ad tertium gradum: et materiam ipsam caducorum statim. causamque, et fundamentum eorum sustulit in §. *Cum igitur*, quem heri exposui, ne deinceps caderent in fiscum, quæ relicta testamento, vel codicillis aliqua ex causa expirarent, et deficerent. Et nunc in §. *Et cum triplici*, ea quæ deficiunt ex temporibus, quibus deficiunt, trifariam dispertitur: vel enim deficiunt statim initio testamenti, vel post factum testamentum vivo testatore, vel post mortem testatoris. Ea quoque nominibus ita distinguit, secutus veteres leges: ut quæ deficiunt ab initio, *pro non scriptis* esse dicat: quæ post testamentum vivo testatore, *in causa esse caduci*: quæ post mortem testatoris, directo nomine *esse caduca*: etiam eadem distinguit et separat ex jure, quod proprie in quoque genere servetur. Denique ea, quæ deficiunt distinguit et separat ex tempore, quo deficiunt, et ex nomine, jureque vario. Primum igitur dicamus de iis, quæ pro non scriptis sunt, id est, quæ perinde habentur, atque si scripta et inserta testamento non essent, quæ et inutilia dicuntur, nullius esse momenti: hujus generis sunt, quæ jam mortuo forte ignorans testator reliquit, in *l. pen. D. de his quæ pro non scriptis habentur l. 2. paulo post princ. l. Dum. §. ult. l. Quidam. §. 1. D. de jure codicill. l. Quo loco. in fi. D. de hæred. instit.* et in hoc §. *Qui in rerum natura non fuerant*, id est, qui jam mortui fuerant, iis quod relinquitur sit pro non scripto: nam et qui nondum nati, vel concepti sunt, non sunt in rerum natura. Sed non tamen omnia, quæ iis relinquuntur pro non scriptis habentur, *l. Placet. D. de liber. et post. l. 2. in princ. D. de jure cod. l. 5. §. ult. D. de reb. dub.* Item quod quis relinquit iis, qui capti sunt ab hostibus, pro non scripto est. si ibi moriantur, nec postliminio redeant, *d. l. pen.* et *l. Si servo meo §. 1. D. de leg. 1* quia eo ipso tempore, quo capti sunt, mortui intelliguntur, id est, mors, quæ secuta est, jungitur captivitati, vel primo momento captivitatis, *l. Justa. in fi. D. de usurp. et usuc.* Item pro non scripto est, quod quis dictante testatore sibi adscribit ex Senatusconsulto Liboniano, sive hæreditatem

adscribat, sive legatum, et ex alio quoque Senatusconsulto omnis scripturæ captatoria pro non scripta est, id est, quod quis alii reliquit in hamo, hamata scriptura, ut ab eo, cui quid reliquit, eliciat tantumdem, vel amplius, veluti hoc modo: *Quantum mihi Lucius Titius legaverit, tantum illi hæres meus dato*, legatum est captatorium, et ideo ex Senatusconsulto habetur pro non scripto, *l. 1. D. de his quæ pro non script. hab.* Item quod relinquitur peregrino, a un *aubain*, qui non est civis Romanus, veluti deportato, pro non scripto est, *l. 1. sup. de hæred. instit.* Et multo magis, quod relinquitur damnato in metallum, qui fit servus pœnæ, excepta tamen in utroque causa alimentorum: nam hujus legati incapaces non sunt, *l. 3. de his quæ pro non scriptis hab. l. 16. D. de interd. et releg.* Damnatus in metallum est servus pœnæ, id est, servus sine domino: ideoque quod ei relinquitur pro nullo est, pro non scripto; quia non habet dominum, ex cujus persona sit cum eo testamenti factio. At si sit servus fisci, vel Cæsaris, vel privati, si modo cum domino ejus sit testamenti factio, legatum, quod ei relinquitur, utile est, et per eum domino acquiritur. Et quæso, videte quantum intervallum sit interjectum inter peregrinitatem, et servitutem, et mortem naturalem, et inter genere servitutum: si legatarius ante apertas tabulas moriatur, vel si peregrinus factus sit, ut si deportatus sit, purum legatum caducum fit. Conditionale autem legatum, si legatarius peregrinus fiat antequam conditio extiterit, caducum non fit: quia civitatem Romanam recipere potest, nondum defecta conditione, *l. Intercidit. D. de cond. et demonst.* Atque ita hoc casu peregrinitas morti non comparatur: quod evenit etiam in casu *l. Ex facto. §. Si quis rogatus. D. ad Treb.* et *l. 13. Sed si mors. D. de donat. inter virum, et uxor.* Nec mirum, si tot casibus peregrinitas, vel deportatio morti non comparetur: cum et non quælibet servitus utique semper morti comparetur, non servitus, quam quis servit privato, vel fisco, vel Cæsari, ut *l. Cum hic status. §. Si donator. D. de donat. inter vir. et uxor.* Nam et ita si legatarius fiat servus fisci, vel Cæsaris, vel privati hominis ante apertas tabulas, vel quocunque alio tempore, legatum neque caducum fit, neque in causa caduci, sed novo domino acquiritur. Atque ita contingens servitus non comparatur morti naturali: sed si contingat servitus pœnæ, quæ alium non agnoscit dominum, quam cruciatum, et pœnam, et fodinam metalli: si, inquam, legatarius fiat servus pœnæ ante apertas tabulas, sive purum sit legatum sive conditionale, omnino caducum fiet. Nam hæc servitus pœnæ ea est, quæ per omnia morti comparatur ex lege Papia, *d. l. Intercidit:* quæ est scripta ad legem Papiam, secundum quam etiam est accipienda *lex antepenult. de reg. jur.* cum ait etiam scripta ad legem Papiam, dum ait, *servitutem mortalitati comparari*, in lege Papia scilicet: non quamlibet, sic velim accipiatis, sed servitutem pœnæ, veluti damnationem in metallum, vel ad gladium, vel ad bestias: si quis fiat metallicus, vel bestiarius, vel gladiatorius ex sententia judicis hic nullius est servus, nisi pœnæ, ut per omnia pro mortuo habetur: et licet *d. l. antepenult.* adjiciat temperamentum illud *fere*, non eo articulo significat, aliquando servitutem pœnæ non comparari mortalitati, sed eum, qui subit hanc servitutem, propemodum mori naturaliter. Nam mortalitatem non accipit pro communi naturali natura nostra, sed pro naturali morte cujusque. Sed ut persequar, quod est in *d. l. 3. D. de his quæ pro non script. habent.* nam est satis difficilis: lex addit, quod incredibile posset videri: non tantum ea, quæ ab initio inutilia sunt pro non scriptis haberi, quod est certissimum, sed etiam ea, quæ ab initio utilia sunt, si postea in eam causam reciderint, a qua incipere non poterant: quasi scilicet in ea ipsa causa retro fuisse fingantur tempore testamenti, exempli gratia. Si quis legaverit servo alieno: deinde ejus servi dominium acquisierit, legatum pro non scripto est, quia in eam causam recidit, a qua incipere non poterat. Et ut quod quis legat servo suo sine libertate, pro non scripto est; ita quod legat servo alieno si is post testamentum suus effectus est. Idem est, si quis legaverit civi Romano, et post testamentum factum, is, cui legatur, peregrinus factus sit, puta per deportationem vel servus pœnæ, puta per damnationem in metallum, vivo scilicet testatore: sic enim est *d. lex. 3.* accipienda: ut in priore casu est manifestius de legato relicto servo alieno, qui postea factus sit suus vivo testatore. Sic etiam accipienda *lex In metallum. D. de jur. fisc.* Nam si post mortem testatoris, ante apertas tabulas legatarius peregrinus fiat, aut servus pœnæ, legatum non est pro non scripto, sed per legem Papiam caducum fit. Objicies primo: imo in causa caduci est legatum, si vivo testatore legatarius peregrinus factus sit, aut servus pœnæ, id est, si deportatus sit, vel datus in metallum, nec est pro non scripto ut dixi, sed in causa caduci, qui vivo testatore deficit, hoc ego negabo: quia ut apparet ex hoc §. id tantum legatum constituitur esse in causa caduci, quod vivo testatore deficit, mortuo legatario naturaliter: vel legati conditione defecta, ut est in hoc paragrapho, non etiam si legatarius peregrinus fiat, aut servus pœnæ. Sed his casibus legatum pro non scripto est, secundum jus antiquum, quod hi casus non sunt comprehensi lege Papia. Rursus objicies, etiam pro non scripto esse legatum, quod deficit vivo testatore morte naturali legatarii, quod nos diximus esse in causa caduci, et vere ita est. Sed posset quis tentare esse pro non scripto, non in causa caduci, quia scilicet in eam causam venit, a qua incipere non potest: nam legatum mortuo relictum in causa caduci non est, sed pro non scripto est. Ergo et relictum vivo, si is moriatur vivo testatore, secundum definitionem *d. l. 3.* ut etiam ea pro non scriptis habeantur, quæ in eam causam incidunt, a qua incipere non poterant. Et respondeo, ita quidem esse, ut dicis, jure antiquo. Sed hunc casum esse exceptum lege Papia ab eo, quod dicitur, ea, quæ in eam causam pervenerunt, a qua incipere non poterant, pro non scriptis haberi: nam et alio capite legis Papiæ, huic sententiæ derogatum est, hoc casu scilicet, si post mortem testatoris ante apertas tabulas legatarius moriatur, vel peregrinus factus sit, aut servus pœnæ: nam ex lege Papia legatum caducum fit, quod jure antiquo haberetur pro non scripto, quia in eam causam recidit, a qua incipere non poterat. Igitur illa sententia, sive regula *leg. 3.* non est porrigenda ultra casus in ea lege comprehensos: quod maxime notandum: nam vitiatur casibus legis Papiæ. Imo et plerisque aliis casibus quæ in eam causam pervenerunt: a qua incipere non poterant, non ideo minus utilia sunt, ut in §. *Ex contrario. Instit. de legat. l. A filio. l. Plane. §. Iuda dicitur. D. de legat. 1. l. penult. §. ult. D. de verb. obligat. l. 3. sup. de interd. matr.* ut in jure nulla sit debilior regula, sive sententia, id est, quæ tot patiatur vitia, ut ex ea quæ ducitur argumentatio, periculosissima sit.

## *Ad §. In primo.*

*In primo itaque ordine, ubi* pro non scriptis *efficiebantur ea, quæ personis jam ante testamentum mortuus testator donasset: statutum fuerat, ut ea omnia bona manerent apud eos, a quibus fuerant derelicta: nisi vacuatis, vel substitutus suppositus, vel conjunctus fuerat aggregatus: tunc enim non deficiebant, sed ad illos perveniebant, nullo gravamine (nisi perraro) in hoc* pro non scripto *superveniente: quod et nostra majestas, quasi aliquæ benevolentiæ consentaneum, et naturali ratione subnixum, intactum, atque illibatum præcepit custodiri in omne ævum venturum.*

Dixi quæ non scriptis habeantur, dicam breviter, ut finiam hunc articulum, quo jure ea censeantur, quæ pro non scriptis habentur: idem jus est hodie, quod fuit olim, quod fuit semper; ut quæ habentur pro non scriptis, non recidant in fiscum: nec enim ad ea pertinent leges Papiæ caducariæ. Eleganter Plinius *lib. 2. Epistol. In codicillis,* inquit, *quæ pro non scriptis habentur, delatori locum non esse: sed quæ pro non scriptis sunt, pertinere ad substitutum,* ut ostenditur in §. sequenti, ut in *l. 1. §. 1. D. de his quæ pro non scriptis habentur:* vel si non sit substitutus pertinent ad conjunctum, id est, ad collegatarium, vel cohæredem: et quomodo pertineant, et an semper pertineant ad conjunctum hoc in §. *In primo.* Accursius præmature tractavit, cum sit differendum in partem, sive tractatum de conjunctis: quam Justinianus inferius nobis exhibet. Ergo satis habeamus dicere, ea, quæ habeantur pro non scriptis, pertinere ad substitutum, vel conjunctum: vel si nullus sit, remanere apud hæredem scriptum, vel legitimum, ut in *l. 55. sup. §. ult. D. de legat. 2.* vel ne obstat *lex Si quis eum. D. de condit. et demonst.* aut *lex pen. §. Scævola, D. de legat. 2* quas objicit Accursius, utque apertius respondeamus ad eas leges, quam ille faciat: concedimus ea, quæ pro non scriptis habentur, deficiente substituto, vel conjuncto, remanere apud hæredem, si ab hærede relicta sint: alioquin apud legatarium remanere, a quo relicta sunt. Ut si a legitimo relictum sit fideicommissum, quod habeatur pro non scripto, æquius est, ut in eo retinendo (dico retinendo, non petendo) potior sit causa legatarii, cujus fides electa est, ut in supradictis legibus, quas objicit Accursius, et *l. Si quis quos. de legat. 2.* Ergo remanent apud hæredem, vel apud eum, a quo relicta sunt quæ sunt pro non scriptis: et remanent quidem sine onere, ut definit in hoc §. *In primo.* ut et ab hærede, cujus portio habetur pro non scripta, vel si a legatario, cui quid relictum est, habetur pro non scripto, relictum est, id ab eo alii legatum, aut fideicommissum, hæres non præstat, apud quem remanet id, quod pro non scripto est: quia cum principale relictum pro non scripto sit; consequens est, ut et onus legati, vel fideicommissi ei injectum, pro non scripto sit, tanquam a nemine relictum. Itaque concludit merito Justinianus, quæ pro non scriptis habentur, apud hæredem, vel apud legatarium, si ab eo relicta sint, ut dixi, retentionis jure remanere, deficiente substituto, vel conjuncto, et remanere sine onere: Sed addit Justinianus: *nisi perraro.* quod et apertius explicat in §. *Hoc videlicet infra:* nam aliquando apud eos remanet cum onere: et rectissime Accursius duos tantum casus notavit, non potest dari tertius unus est ex *lege Cum vero, §. Si pro non scripto. D. de fideicomm. lib.* Legatarius rogatus est servum suum manumittere, legatum, pro non scripto est, et remanet apud hæredem, cum onere tamen ejus servi redimendi, et manumittendi: hic nimirum favor exhibetur libertati. Alter casus est in *l. ult. D. de his quæ pro non script. hab.* ut legatum, quod quis sibi adscripsit, pro non scripto sit, et apud hæredem resideat cum onere, quod est nominatim cautum, nec est alia quærenda ratio, nisi quod est nominatim cautum Senatusconsulto Liboniano, quod censuit, legata, quæ sibi testamentarii adscribunt, pro non scriptis esse, *l. Filius. §. ult. D. ad leg. Cornel. de fals.* non addas tertium casum ex *l. Civitatibus. §. 1. de legat. 1.* quæ male accipitur de iis, quæ pro non scriptis habentur: species legis hæc est: quidam scripsit hæredes Cajum et Sejum: et ita dixit: *Cajus et Sejus illi decem danto:* utrumque hæredem oneravit nominatim; Sejus repudiavit hæreditatem accrescet pars ejus Cajo, et Cajus illi præstabit totum legatum: quia, inquit, Sejus habetur pro non scripto: videtur ergo, quod remanet apud cohæredem, quod non habetur pro non scripto, remanere cum onere præstandi totius legati. Breviter sic respondeo: illo loco non hoc dicere Jurisconsultum, portionem Seii pro non scripta haberi, cum ei fuerit utiliter adscripta ab initio: sed Sejum, qui repudiavit haberi pro non instituto, id est, perinde esse, ac si Cajus solus fuisset hæres institutus: solus ergo præstabit totum legatum; hoc etiam ita explicat *l. 16. §. 1. de leg. 1.* Et hæc de iis, quæ pro non scriptis habentur.

## Ad §. Pro secundo.

*Pro secundo vero ordine, in quo ea vertuntur, quæ in causa caduci fieri contingebant, veteris juris corrigentes sanctionem ea, quæ ita eveniunt, similis quidem modo manere apud eos, a quibus sunt relicta, hæredes forte, vel legatarios, vel alios, qui fideicommisso gravari possunt: nisi et hunc casum, vel substitutus, vel conjunctus eos antecedat. Sed omnes personas, quibus lucrum per hunc ordinem defertur, eas etiam gravamen, quod ab initio fuerat complexum, omnimodo sentire: sive in dando sit constitutum, sive in quibusdam faciendis, vel in modo, vel conditionis implendæ gratia, vel alia quacunque via excogitatum. Neque enim ferendus est is, qui lucrum quidem amplectitur, onus autem ei annexum contemnit.*

In causa caduci dicuntur, quæ post factum testamentum vivo testatore deficiunt morte naturali hæredis, vel legatarii, aut defectu conditionis. Et hæc quidem jure antiquo pro non scriptis erant, quod in eam causam pervenerant, a qua incipere non poterant juxta *l. 3. D. de his, quæ pro non script. habent.* Lege autem Papia erant in causa caduci, id est obnoxia fisco: ex hac autem constitutione Justiniani pertinent ad substitutum excluso fisco, et restituto jure antiquo, vel si nullus substitutus sit, accrescunt conjuncto, vel remanent apud hæredem, vel quemlibet alium, a quo relicta sunt, id est, cohæredem, vel collegatarium: substitutus præfertur conjuncto, *l. 2. §. Si duo. D. de bon. poss. sec. tab.* quod hic venit ex tacita, ille, id est, substitutus, ex expressa voluntate defuncti. Et expressa voluntas facit cessare tacitam: quod si nullus sit substitutus, vel conjunctus, ea, quæ in causa caduci sunt, remanent apud hæredem, vel legatarium, vel alium quemlibet, a quo jure relicta sunt: conjunctus præfertur ei, a quo relicta sunt: nam substituto datur primus locus, conjuncto secundus, ei a quo relicta sunt, tertius. Igitur ea, quæ pro non scriptis habentur ab iis, quæ sunt in causa caduci hoc distant, quod illa remanent sine onere apud eos, a quibus relicta sunt: quæ sunt in causa caduci cum suis oneribus, ut in *hoc §.* nam et cum recidebant in fiscum ex l. Papia, in eum recidebant cum suis oneribus, *l. In facto. §. ult. de condit. et demonst.* Aut quibus casibus non recidebant in fiscum, veluti liberis, aut parentibus hæredibus institutis, vel usufructu legato (nam ususfructus nunquam recidit in fiscum, nec caduci, nec veluti caduci jure) his, inquam, casibus remanebant apud eos, a quibus relicta erant, similiter cum suis oneribus, *l. Si ab eo. de usufr. leg.* Et ita ad substitutum quoque pertinebant cum onere, *l. Licet. de leg.* 1. et similiter ad conjunctum, *l. 29. §. 1. de leg.* 2. Cur autem ea, quæ pro non scriptis habentur apud eos remaneant sine onere, reddita ratione explicavi in §. *In primo. sup. eod.* quod onus ipsum pro non scripto sit, tanquam a nemine datum, sive relictum. Onus autem dicimus, ut ostendit hic §. præstandi legati, aut fideicommissi onus, præstandi libertatis onus, modo si quid legatum sit, ut aliquid fiat: nam et hunc modum implere debet is, ad quem a legatario, qui defecit, transit legatum. Itemque onus conditionis dandi, vel faciendi aliquid, *l. Si Quis legata. l. Si cui legatum. §. ult. de condit. et demonstrat.* Conditionis intelligo, quæ sit in potestate ejus, cui adscribitur. Nam ut recte Accurs. conditio casualis non est onus, veluti, *si Titius consul factus fuerit.* Conditio etiam faciendi non omnis sequitur substitutum, vel conjunctum, ad quem transit relictum, quod deficit vivo testatore, quod dicebatur esse in causa caduci, sed ea tantum conditio transit, quæ per alium impleri potest, ut ostendit in §. *Ne autem.* omnis conditio dandi potest per alium impleri, *l. ult. de condit. instit. l. Arescusa. de stat. homin.* conditio faciendi etiam per alium impleri potest: veluti si quis jubeatur suis sumptibus fabricare monumentum; potest eum suis sumptibus fabricare per alium, vel si jubeatur extruere domum, item si jubeatur emere, locare, fidejubere. nam et hæc per procuratorem fieri possunt: hæc facta, per alium impleri possunt; alia sunt facta, quæ personæ cohærent, nec possunt per alium adimpleri, ideo cum persona extinguuntur conditiones, quæ consistunt in eis factis, nec sequuntur substitutum, vel conjunctum, vel hæredem, vel legatarium, vel alium, a quo relictum est, quod fit in causa caduci, ut si quis jubeatur navem fabricare suis manibus, suis operis: non dico suis sumptibus: hæc sunt diversa suis manibus, suis operis, et suis sumptibus, ut in d. §. *Ne autem.* et *l. 11. §. ult.* et *l. seq. de leg.* 3. Ergo hæc conditio, *si navem fabricaveris tuis manibus*, personæ cohæret, quia electa est persona artificis, et ut ait *l. Inter artifices.* quæ est notissima, *de solution.* inter artifices est longa differentia ingenii, et naturæ, et doctrinæ et institutionis, et ut vulgo Græci dicebant πάμπολυ τῶν φρυγῶν καὶ ταρχῶν διαφέρει: id est, *longa est distantia inter Phryges, et Persas.* Et ita etiam si quis jubeatur, uxorem ducere, si jubeatur juri civili operam dare, hoc factum personæ cohæret: videntur etiam omnia facta, quæ nullum opus post se relinquunt personis cohærere, nec posse impleri per alium, ut si quis jubeatur Capitolium ascendere, vel Alexandriam ire, quæ facta nullum opus relinquunt. Nota est distinctio Aristotelis inter facta, quæ opus aliquod edunt, et quorum finis est aliud præter factum, sive factionem, ut si quis fabricet navem, et ea facta, quæ nullum opus relinquunt, quorum nullus est alius finis, quam ipsa actio, cujusmodi est saltatio, pulsus cytharæ, si quis peregre proficiscatur, in 1. Ethic. ad Nicom. et in 1. Ethic. et in 1. Polit. Quod autem dixi ea, quæ sunt in causa caduci remanere apud legatarium, a quo relicta sunt, id nuper ostendi esse ex S. C. *l. Julian. de leg.* 2. Ea igitur senatus censuit lucro legatarii, a quo relicta sunt potius cedere debere, quam lucro hæredis. Verum huic legi obstat *l. pen. §. 1. de adim. leg.* Cujus species hæc est: testator matri quatuor prædia legavit, et fidei ejus commisit, ut duo prædia socero restitueret: deinde codicillis ademit socero fideicommissum relictum a legatario: quæritur, an ea duo prædia ex prælegatione apud matrem maneant, et *prælegationem* dixit pro *prælegato*, ut Boet. sæpissimo in Comment. Topic. Cic. *legationem* dicit pro *legato*, ut *l. Quisquis. de leg.* 3. *prælegationem dotis, pro prælegata dote, l. Cum vulgari. de dote prælegata* et respondet Scævola in *d. §.* 1. nihil proponi cur ad matrem illa duo prædia pertinerent, id est, non pertinere ad matrem: quod est, peti non posse a matre. Non pertinere dicitur, quod dolatum est, quod peti potest. Unde apparet fideicommissum relictum a legatario, quod deficit, non remanere apud legatarium, aut non pertinere ad legatarium, ut ait. Breviter sic respondeo, loquitur illa *lex pen.* de adempto fideicommisso, quod relictum erat socero a legatario. Nos hic loquimur de eo, quod est in causa caduci, et differentia demonstranda est, quæ sit inter hæc: primum quidem fideicommissum ademptum, nec datum videri *l. 14. de leg.* 1. Et sicut cum fideicommissum pro non scripto habetur, nisi retentionem habet legatarius, a quo relictum est, non etiam petitionem, *l. pen. §. Scævola. de leg.* 2. ita legatarius adempti fideicommissi, quod a se relictum erat, retentionem habet, et *d. l. pen. de adim. leg.* non negat eum habere retentionem, si forte legatum acceperit, sed negat etiam habere petitionem, id est pertinere ad eum, quod est peti posse ab eo. Ideo autem ab eo peti non potest, quod legatum illud duorum prædiorum ei fuerit ademptum pro fideicomm. Tam enim directo, quam per fideicomm. legata adimuntur, *l. Quidam. §. ult. de leg.* 1. Ademptio autem animus pleromque tis est, ut nunquam legatum redeat ad eum, cui semel ademptum est, nec si adimatur fideicommissi, in quem per fideicommissum transfusum est legatum, nec etiam si ille moriatur fideicommissarius. Et hoc de fideicommisso adempto, quod relictum erat a legatario. Fideicommissum autem, quod fuit in causa caduci, ab initio utile est, nec non datum videtur, cum utiliter datum sit. Et de utili tantum fideic. loquitur Senatus in *d. l. Julian.* et *l. 14. 17. eod. tit.* et *l. Pater. §. Fidei. de leg.* 3. ut ad legatarium scilicet pertineat, non ad hæredem, et ut a legatario peti possit, ne dum retineri. Et ita apparet, quæ sit differentia inter fideicom. ademptum, et id quod sit in causa caduci. Alios casus, quo legatario competit petitio legati, licet fideicom. non præstet, quod ab eo relictum est: et casus hic est. Si legatarius rogatus non sit restituere ipsam rem legatam, sed aliam rem rogatus sit præstare, vel facere, et per eum non stet quo minus præstet, ut si legatus sit fundus, aut pecunia, et rogatus sit servum alienum redimere, et manumittere, et is servus moriatur, vel dominus eum vendere nolit, an ideo extinguatur legatum? Minime, *l. Si fundum per fideic. §. 1. de leg.* 1. Præterea: quod dixi ante, quodque proponitur in *hoc §.* onera injuncta relicto, quod fit in causa caduci, sequi substitutum, vel conjunctum, vel legatarium, vel hæredem: huic parti etiam objicitur *l. 3. §. ult. de leg.* 3. hæc est sententia legis: fideic. potest relinqui ab intestato: finge relictum esse fideic. a proximiore agnato, cui ab intestato defertur hæreditas. is repudiavit legitimam hæreditatem, an agnatus sequentis gradus, qui venit ex successorio edicto, repudiante agnato primi gradus fid. io. obstringetur relicto a proximiore agnato? Minime: et hoc ait certum esse, cum et ita, ut refert, rescripserit Antoninus, ex *d. l. 3. §. ult.* Respondeo primum: illa lex non loquitur de hæreditate, quæ est in causa caduci, sed de ea, quæ repudiatur. Deinde non loquitur de substituto, vel conjuncto, vel hærede scripto, vel legatario, sed de legitimo hærede, qui venit ex successorio edicto suo jure, non ex judicio defuncti, et ideo non agnoscit onera, quæ defunctus imposuit proximiori agnato: quæ est etiam ratio *l. Qui gravi.* et duarum sequentium, *D. de jure codic.* et ita ut ait in *d. l. 3. §. ult.* hoc constituit Antoninus, idem scilicet, qui voluit onera tamen sequi substitutum, et conjunctum, quia hi veniunt ex judicio defuncti, *l. Licet. de leg.* 1. *l. 4. ad Treb.* Idem etiam voluit fiscum, cum admittitur, subire onera ejus, cujus legatum in eum cadit, vel portio hæreditatis, Ulp. *lib. regul. tit. de cad.* videlicet caducorum rescindendorum gratia, licet fiscus non veniat ex judicio defuncti, sed suo jure. Postremo, quod diximus, id, quod est in causa caduci, deficiente substituto, pertinere ad conjunctum cum onere, huic parti objicitur §. *Sin autem. h. t.* quo dicitur, portionem deficientem collegatarii pertinere ad collegatarium sine onere. Sed ut in tractatu de conjunctis plenius dicetur, differentia est inter re tantum conjunctos, vel conjunctos re et verbis: nam si sint duo re tantum conjuncti, ut puta, si ita legatum sit, *Primo fundum Tusculanum lego, Secundo fundum Tusculanum lego*, deficiente Primo, fundus pertinet ad secundum sine onere fideicommissi relicti a Primo, quod scilicet palam unicuique solidum relictum est. Et Secundus dum capit solidum, fundum suum capit, non legatum alienum, suo autem non fuit impositum onus, sed alieno. At cum sunt re et verbis conjuncti, *Primo et secundo illum fundum lego*, deficiente Primo Secundus totum fundum capit cum onere præstandi fideicommissi relicti a Primo, quia tum capit alienum legatum pro parte Primi, ideoque ejus partis onera subire debet.

## Ad §. In novissimo.

***In novissimo autem articulo, ubi propriæ caduca fiebant, secundum quod prædiximus etiam ultimis tabulis, tam scriptæ hæredes, quam posse adire, sive ex parte sint, sive ex asse instituti, censemus, et dira legatorum, et fideicommissorum, secundum quod prædiximus a morte defuncti cedere. Hæreditatem enim nisi fuerit, adita, transmitti, nec veteres concedebant, nec nos patimur, exceptis videlicet liberorum personis, de quibus Theodosiana lex super hujusmodi casibus introducta loquitur:***

*his nihilominus, quæ super his, qui deliberantes ab hac luce migrant, a nobis constituta sunt, in suo robore mauserit.*

Exposui heri quæ in l. Pap. erant in causa caduci, ea hodie in hac causa non esse, sed pertinere ad substitutum, vel conjunctum, vel hæredem, vel alium, a quo jure relicta sunt. Non dixi ea transmitti in hæredem ejus, cui relicta sunt: nam vivo testatore neque dies legatorum cedere, neque transmissioni locus esse potest. Non dicam de iis, quæ proprio et directo nomine caduca dicebantur, qui est tertius, et novissimus articulus, ut sit tertius ordo, sive modus eorum, quæ proposuit in §. *Et cum triplices*: ea enim caduca dicebantur, quæ deficiebant post mortem testatoris, etiam clusis tabulis testam. hæredis ex parte scripti, aut legatarii morte naturali, vel peregrinitate, vel servitute pœnæ: quomodo nihil eorum, quæ testamento, vel codicillis relinquuntur hodie deficere potest, quia apertarum tabularum hodie non habetur ratio. Et sui quidem hæredes sive ex parte, sive ex asse scripti hæredes sunt, statim a morte testatoris, etiam clusis tabulis, ipso jure hæredes existunt inviti et ignorantes, *l. 3. sup. de jure delib. l. Apud hostes. inf. de suis et legit. liber. l. 2. §. Si quis ex liberis. D. ad SC. Tertull.* Et hoc semper obtinuit in suis hæredibus, etiam lege Papia: et hoc quod ait *l. In suis. D. de su. et legit.* quæ est inscripta ad leg. Pap. in suis hæredibus non esse necessariam aditionem, quia statim ipso jure hæredes existunt statim, id est, ante apertas tabulas. Existere est proprium suorum, quod est apparere de repente, et ut Græci ajunt ἀναφαίνεσθαι. Id quoque semper obtinuit, ut etiam extranei hæredes ex asse scripti possint hæreditatem adire statim a morte testatoris, etiam clusis tabulis testam. *l. Multum. de cond. et demonst. l. 1. §. ult. de juris et facti ign.* At extranei hæredes scripti ex parte secundum l. Papiam non possunt hæreditatem ante apertas tabulas adire, et ob id Ulp. *lib. reg.* cum definit caduca, de hærede scripto ex parte loquitur, non de hærede scripto ex asse. Et similiter SC. quod factum est auctore Hadriano de petitione hæreditatis loquitur de partibus hæreditatis caducis, non de asse caduco, eo loco, *cum antequam partes caducæ fisco peterentur, etc.* Quæ verba interpretans Ulpian. in *l. Item veniunt. §. Ait Senatus. de petit. hæreditatis*, sic ait, *hoc venerat (ex facto) ut partes caducas fisci peterentur, sed etsi ex asse fiat, SC. locum habebit. Idem etsi vacantia bona fisco vindicentur, vel si ex alia quacunque causa bona ad eum pervenerint:* quod ait hoc evenisse, ut partes hæreditatis caducæ fisco vindicarentur, ergo hæres ex parte scriptus fuerat mortuus ante apertas tabul. vel peregrinus factus, aut servus pœnæ, alioqui partes caducæ non fuissent, quod tamen ita poni non potest in hærede scripto ex asse, quia hic non expectat aperturam tabularum. Igitur non hoc vult Ulp. SC. locum esse, etiamsi hæres scriptus ex asse mortuus sit ante apertas tabul. quia in eo hoc non observatur. Sed ait Ulp. *si ex asse fiat, SC. locum habebit*, quæ verba sunt legenda conjuncte scriptura, cum his verbis, quæ sequuntur: *Idem etsi vacantia bona fisco vindicentur*, mutato scilicet illo *idem*, in *id est*, quod mendum est frequens in libris nostris, quod alias notavi in *l. 20. l. 30. in fine*, ut est scripta Flor. *de act. emp. l. 46. pro soc. l. 10. §. Quotiens. de compens.* et *l. 76. de hæred. instit.* et *l. 22.* cujus initio legendum, *id est, D. loc.* Et id quidem ejus legis initium est copulandum extremo *l. 20. eod. tit.* Item in *l. 1. sup. de aliment. pup. præst.* in quibus omnibus locis pro *idem id est*, est scribendum, et ita Ulp. cum in *d. §. Ait. sed etsi ex asse fiat*, id est, si totus as caducus fiat, non pars, SC. locum habebit, id est, *etsi vacantia bona fisco vindicentur, vel si ex alia causa ad fiscum pervenerint, iis casibus* vult Ulpianus, cum as fiat caducus cum sunt bona vacantia nullo existente successore, bona deserta, vel cum ex causa delicti bona omnia confiscata sunt, iis etiam casibus asse caduco facto, etiam SC. locus est. At hodie ex constitutione Justiniani etiam hæres scriptus ex parte, contra l. Papiam hæreditatem adire potest statim a morte testatoris, non ab apertis tabulis testamenti. Et dies quoque legatorum, aut fideicommissorum, quæ in diem certum, aut pure relicta sunt, quod est contra l. Papiam, cedit non ex apertis tabulis, sed ex tempore mortis testatoris, etiam clusis tabulis statim, vel moriente mox legatario nondum apertis tabulis, jure transmittuntur legata in hæredem legatarii, ne fisco locus sit, aut ne fisco detur locus ullus, nec ullum spatium induceretur fisci, cum cedat dies statim a morte testatoris; et observanda est differentia, quæ est hæc in re inter hæreditatem, et legatum: nam legatorum quæ pure sunt, diem cedere dicimus statim a morte testatoris, etiam clusis tabulis: et ideo post mortem testatoris moriente legatario, nec agnito, nec repudiato legato, legati petitionem ad hæredem ejus transmitti: repudiatum autem legatum, vel fideicommissum pertinere ad substitutum, vel collegatarium, aut conjuncto accrescere, vel residere apud eum, a quo relictum est. Hæreditatis autem diem non dicimus cedere statim a morte testatoris, sed adiri posse statim a morte testatoris, etiam clausis tabulis: et aditam transmitti in hæredem, non aditam, non item. Quamobrem moriente hærede post mortem testatoris ante aditam hæreditatem, hæreditas non transmittitur ad hæredem ejus, sed pertinet ad substitutum cum onere legatorum: vel cohæredi accrescit æque cum oneribus suis, vel pertinet ad legitimum hæredem sine oneribus cum suo jure veniat, non ex judicio defuncti, ut autem hæreditas non adita non transmittatur in hæredem, vel quæ alio modo acquisita non est, veluti pro hærede gestione: aut petitione bonor. possessionis, vetus est regula juris, ut ait in hoc §. hæreditatem non aditam non transmitti in hæredem, vel non acquisitam alio modo in *l. 6. §. ult.* et *l. 7. de inoff. testam. l. Quoniam. sup. de jure deliber. l. 1. C. Theodos. de legit. hæredib. l. 2. C. Hermog. de success.* quæ regula locum etiam habet in bon. possessionibus, ut non transmittatur honor. possessio, nisi fuerit agnita a defuncto, *l. 3. §. Acquirere. de bon. poss. l. 7. rem rat. hab.* locum etiam habet in fideicom. hæreditate, ut non transmittatur in hæredem fideicommissarii, antequam restituta, et recepta sit, *l. 11. §. Utrum. ad Treb.* Et rursus locum habet non tantum in institutione, sed etiam in substitutione, ut jus substitutionis nondum delatum, nondum acquisitum, non trasmittatur in hæredem substituti, *l. Si ex plurib. de suis et legit.* ratio est, quia omnis hæreditas personæ cohæret, vel omnis hæreditas defertur in personam, non in rem. Ergo personam, cui defertur, omnino oportet agnoscere hæreditatem, ut transferatur in hæredem ejus. Inde Paulus 4. *Sentent. tit. 13. petitio hæreditatis, cujus defunctus litem contestatus non est, ad hæredem non transmittitur.* Quod etsi scribat Paulus de petitione hæreditatis civili, locum tamen habet etiam in possessoria, et fideicommissaria hæreditatis petitione. Ab hac tamen veteri regula, quæ etiam hodie obtinet, excipe casum *leg. Si infanti, sup. de jur. delib.* Si infans ab extraneo sit hæres institutus, et pater nomine ejus, ut potuit, hæreditatem non adierit, et is in infantia mortuus fuerit. Nec enim ideo minus hæreditas transmittitur in patrem, ex constitutione *d. l. Si infanti.* Justinia. etiam hoc §. excipit alium casum, quem introduxit constitutio Theodosii, quam ob nullam aliam causam posuit in tit. seq. *de his, qui ante apert. tab. hæredit. transmit.* quam quod ut ejus mentionem fecisset hoc loco. Loquitur autem illa constitutio de apertis tabulis, quod tempus non vult spectari Justinian. Et ad hæc etiam illa constitutio est derogatio legis Papiæ in illo casu, quem abrogavit Justinianus in totum: et l. penitus abrogata, superfluum est derogationis causas exponere. Sed quia ejus constitut. mentionem fecerat hoc loco, et quia ex ea etiam hoc remanet hodie in usu necessarium, ut in casu ejus legis hæreditas non adita transmittatur, ideo sequens tit. propositus est, quem hoc loco interpretabimur. Casus in illa constit. ita est propositus, *si parentibus hæredibus liberis deferatur, etc.* Nam etsi parentibus sint extranei hæredes, non sui, veluti, si matri, aviæ, avo materno, aut patri, a quo emancipati sunt, tamen hæreditatem parentis non aditam cujuscunque gradus, vel sexus fuerit parens, transmittunt, non in quoscumque hæredes, sed in liberos suos, sive ex asse, sive ex parte scripti sunt, sive sciverint sive ignoraverint sibi delatam hæreditatem et ut ait eadem constitutio Theod. licet invicem substituti non sint, quæ res scilicet excludebat legem Papiam: nam ea tollebat jus accrescendi, non substitutionis. Et ideo remedio substitutionis, maxime reciprocæ, id est, factæ ad invicem introducebatur jus accrescendi, et excludebantur caduca, ut ostendimus in §. 1. *hoc tit.* sed ut ait Thood. licet liberi instituti a parente, invicem substituti non sint, quæ res proculdubio excludebat l. Papiam, et fiscum, non ideo minus excludetur lex Papia, et fiscus, si illi liberi habeant liberos, in quos hæreditatem transmittant etiam morientes ante apertas tabulas. Et idem etiam servari vult Theod. Constitutio in legatis, et fideicommissis, quæ a parentibus liberis relinquuntur, quos habent in potestate, vel non, nihil refert: nam si moriantur ante apertas tabulas, legata non fiunt caduca ex l. Papia, sed transmittuntur in liberos legatariorum, quod favore liberorum Theodosius detrahit legi Papiæ. Et licet hodie sublata sit necessitas aperiendarum tabularum, tamen hoc modo utimur constitutione Theod. ut non dicamus, liberos hæreditatem parentum ante apertas tabulas transmittere in liberos suos, sed hoc modo, liberos hæreditatem parentum non aditam transmittere in liberos suos, non etiam in quoscunque hæredes. Etiam excipit Justinianus alium casum ex *l. Cum in antiquioribus. sup. de ju. delib.* quæ pertinet ad omnes hæred. extraneos: et jus ita est ex ea const. ut si hæres etiam extraneus, qui non ignorat sibi delatam hæreditatem, moriatur intra annum inter deliberandum, ut jus deliberandi transmittat in hæredem suum qualemcumque; et hæreditatem igitur, si hæres amplecti eam velit, sed exigitur, ut moriatur intra annum: nam si moriatur post annum ante aditam hæreditatem, nihil transmittit in hæredem suum. Item exigitur ut sciens sibi delatam hæreditatem: nam ignorans nihil transmittit. Hæ tres constitutiones, quas attigi, *l. Si infanti. l. Cum in antiquioribus.* et *l. un. tit. seq.* quod ad transmissionem attinet, jus, quod erat præcipuum suorum hæredum etiam extraneis hæredibus communicent. Accursius quartum casum addidit, quo hæreditas non adita transmittitur, ex *l. Si quis in gravi. §. pen. D. de SC. Syllan.* Finge, testator a familia necatus esse dicitur, quo casu hæres vetatur adire hæreditatem, aut aperire tabulas testamenti antequam quæstio de familia habita sit: vellet quidem adire hæres, sed obstat SC. ne adeat antequam tormenta familiæ adhibita sint. Quid igitur si interim moriatur hæres per quem factum non est quo minus adeat hæreditatem? jure ipso non transmittit hæreditatem in hæredem suum, sed decreto Prætoris hæres ejus admittetur ab bona, eique dabuntur non directæ actiones hæreditariæ, sed utiles, sive decretales. Et eadem est ratio *l. Ventre. de acq. hæred.* Filius emancipatus non adiit hæreditatem, quia nondum potest eam adire, quoniam uxor defuncti prægnans dicitur et expectare debet, quoad constet prægnans sit, an vacua. Quid ergo si interim moriatur? opus est decreto hæredi ejus, ut bona percipiat, perinde atque si filius emancipatus adiisset hæreditatem, per quem factum non est quo minus adiret eam, datis scilicet actionibus utilibus.

## Ad §. Libertatibus.

*Libertatibus proculdubio, et post præsentem sanctionem propter sui naturam, quæ aditionem hæredis expectant, ab adita hæreditate una cum aliis, quæ aeria in testamento manumissis, vel aliis legatis relicta sunt, competentibus. Excepto etiam usufructu, qui sui natura ad hæ-*

*redes legatarii transmitti non patitur: quia, neque a morte testatoris, neque ab adita hæreditate, quantum ad transmissionem, dies ejus cedit. Sed hæc omnia in his observari sancimus secundum præfatam dispositionem, quæ pure, vel in diem certum relicta fuerint.*

Justin. in §. *Cum igitur.* et in §. *In novissimo. hoc l.* jam definivit legatorum, aut fideicommissorum, quæ pure, vel in diem relicta sunt, diem cedere a morte testatoris, etiam ante apertas tabulas, et ante aditam hæreditatem restituto jure antiquo, et abrogata l. Papia, ex qua eorum dies cedit ex apertis tabulis testamenti, etiamsi nondum adita hæreditas sit: nam et lex Papia non exigebat aditionem, ut cederet dies legatorum, aut fideicommissorum, sed aperturam tantum tabularum, ut Paulus indicat *lib. 3. sent. tit. de legatis*, dum ait, *legatum per vindicationem transmitti ad hæredem legatarii, etiamsi legatarius nondum constituerit ad se pertinere, id est, si nondum agnoverit legatum, atque ita post apertas tabulas ante aditam hæreditatem decesserit.* Nunquam enim aditio hæreditatis moram fecit cessioni diei, sed petitioni tantum legati, *l. 7. in princ. quando d. leg. ced.* Etiam, quod notandum maxime, ignorantia legatarii, qui, puta, nondum cognovit legatum sibi esse relictum, moram non facit cessioni diei, *l. ult. inf. quando di. legat.* Hoc vero, quod ita definivit Justin. *supra in hoc* §. nunc ostendit, non esse perpetuum: quorundam enim legatorum diem non cedere a morte testatoris, sed ab aditione hæreditatis, id est, interdum aditionem hæreditatis moram facere cessioni diei. Et primum libertates ait non competere a morte testatoris, sed ab adita hæreditate, ut *l. 8. quando di. legat. ced.* Qua de causa recte dicitur, regulam Catonianam, quæ spectat tempus mortis, non aditionis, non pertinere ad libertates testamento datas, ut emendavi *l. 3. de reg. Caton.* et confirmat *l. Si privatus.* §. *ult. D. qui et a quibus manum. lib. non fi. l. Generaliter.* §. *Si homini. de fideic. libert.* Competere autem libertatem est diem libertatis cedere, non quantum ad transmissionem, quia nec quantum ad transmissionem dies libertatis cedit ab adita hæreditate, cum transmitti in alium non possit datio libertatis: ut de usufructu legato dicitur *hoc* §. diem legati ususfructus, neque a morte testatoris, neque ab adita hæreditate cedere quantum ad transmissionem attinet, quia jus est personale quod non transmittitur ad hæredem, quia deficiente persona usufructuarii, et ipse ususfructus prorsus extinguitur. At cedere quid dicitur duob. modis, uno, et quidem proprio, ut transeat, et transferatur ad hæredem ejus, cui legatum relictum est. Altero, ut debeatur, *l. Sempronius. de usufr. leg.* Et posteriori modo, non etiam priori, quia natura rei non patitur, dicimus diem libertatis, et ususfructus cedere ab adita hæreditate, id est, ab eo demum diei deberi hæreditatem: et libertatem: nam libertas, et ususfructus non cadunt in tractatum de transmissionibus, cum adhæreant personæ, cui hæc adscripta sunt. Et recte *l. 36.* §. *fin. D. ad l. Fa cid.* libertatem competere, vel deberi, ut illud, vel ait ἑρμηνευτικόν; ut sæpe vel διασαφητικόν: nam competere est cedere diem, et in causa libertatis quid est cedere diem? Est incipere deberi libertatem. Competere igitur est deberi: nam de transmissione frustra quæritur. Quod dico de libertate, et usufructu, idem dictum volo de omni alia servitute personali, id est, quæ personæ adhæret: ususfructus non transit in hæredem: idem igitur et de usu legato, qui est etiam servitus personæ, servitus hominis, et de habitatione legata, ut eorum legatorum dies cedat ab adita hæreditate. Et omnino ratio est hæc, quia cum servitutes personales ad hæredes transmitti non possunt, inutile esset, si quis ante aditam hæreditatem eorum legatorum diem cedere diceret: nam hoc solli usui esset, cum et ante aditam hæreditatem non debeantur. Et hoc ostenditur in *l. 2. 3.* et *5.* §. *1.* et *ult. D. quando di. leg.* id circo enim constitutum est, dies legatorum cedere statim a morte testatoris, ne hæredes moram aditioni faciant, quo minus legata in hæredem legatarii transmittantur, quæ consideratio cessat in iis rebus, sive juribus, quæ transmitti non possunt. Concludamus igitur omnem servitutem personalem testamento legatam vel codicillis relictam, veluti usumfructum, usum, habitationem, ejus legati diem nunquam cedere, nisi ab adita hæreditate. Idemque statuamus in legato alimentorum: nam etiam hoc legatum finitur morte alimentarii. Idem in legato relicto in annos singulos, sive in legatis annuis, quæ relinquuntur alimentorum gratia plerunque, nam et hæc legata non cedunt, nisi ab adita hæreditate, *l. In singulos. D. de annuis legat. l. Firmio. in fi. D. quando di. leg.* Neque vero quod dicimus de servitute personali, idem ut hoc loco tentat Accursius, qui merito ob eam rem a Bartolo reprehensus est, ne idem, inquam, dicamus in servitute reali, veluti via, itinere, actu, aquæductu, quia hæ servitutes transmittuntur in hæredes: ideoque earum dies cedit a morte testatoris, ut de iis rebus, quæ personæ non adhærescunt: intelligendus autem est hic §. tam de fideicommissariis, quam de directis libertatibus: nam ait libertates competere ab adita hæreditate, et non tantum directæ competere dicuntur, sed etiam fideicommissariæ, *l. 22.* §. *ult. D. de fideic. lib. l. De libertatib. D. si quis om. caus. test.* Et verbo *competere* cessio diei significatur, a quo debetur libertas hæc vel illa. Sed hæc una est differentia inter libertates fideicommissarias, et directas testamento relictas, quod fideicommissariæ petantur, directæ non petantur, sed vindicentur, *l. pen. de fideic. libert. l. Mulier.* §. *Non est. ad Trebell.* Et eleganter Paul. *lib. 4. Sentent. tit. 1. Jus*, ait, *omne fideicommissi in petitione, non in vindicatione consistit.* Et rursus hac in re hæc est differentia inter libertates, et legata, quod libertates quæcumque relictæ sunt testamento, competere dicuntur, legata præstari. Et ita ea, quasi consulta opera dividit invicem JC. in *l. Qui fundum.* §. *Si is ex parte. ad l. Falcid.* Additur in hoc §. etiam legati relicti servo manumisso, cui data est libertas, testamento diem non cedere, nisi ab adita hæreditate, quod utique certissimum est, si sit data directa libertas: nam si fideicommissaria data sit, diem libertatis, et legati servo per fideicommissum relicti, melius cedere dicemus ab adita hæreditate: nam aliquem hæredem esse oportet, et præterea a die præstitæ libertatis fideicommissariæ ab hærede, vel cessante hærede, a die adeptæ libertatis ex SC. Rubriano, quo cessante hærede repræsentatur libertas servo per fideicommissum manumisso, *l. Filiusfamil. in fin. D. quando di. legat, etc.* ut vero dies legati relicti servo manumisso non cedat, nisi ab adita hæreditate, est consequens ei, quod dixi, libertatis diem non cedere, nisi ab adita hæreditate, quia utiliter cedere non potest legati relicti dies servo manumisso, antequam libertas ei competat, quia servo proprio inutiliter legatur sine libertate. Igitur ne pereat legatum, differtur cessio diei in id tempus, quo liber futurus est. Atque ita uno, eodemque die, et cedit libertas, et legatum manumisso relictum. Et hoc confirmatur *l. 7.* §. *ult.* et *l. 8. quando di. legat.* et *l. Si quis servo suo. de leg. 2.* et *l. 8. sup. de fideicommiss.* Additur etiam in hoc §. legati relicti servo alii diem non cedere, nisi ab adita hæreditate. Finge, testator servum suum Titio legavit, eidemque servo aliquid legavit: si dicat hujus legati diem cedere ante aditam hæreditatem, cedat inutiliter, servo non habente alium dominum, quam hæreditatem jacentem, id est, nondum aditam, quæ est vice domini, id est, defuncti. At servo defuncti, non potest legatum competere sine libertate. Ideo necessario ne pereat legatum, expectandum est, quoad adeatur hæreditas, et ea adita, statim servus acquiritur Titio legatario, deinde consequetur legatum. Hoc proponitur in *l. Servo leg. de legat. 1.* et *l. 7.* §. *ult. quando di. legat.* Et observa mendum, quod est in *d. l. 7.* §. *ult.* Primum enim hoc proponitur: interdum aditionem hæreditatis moram facere cessioni diei legatorum, id est, quædam esse legata, quorum dies non cedit a morte testatoris, sed a tempore aditæ hæreditatis, *ut*, inquit, *si servo manumisso legatum sit, quod est manifestum: deinde subjicit, vel et, cujus servus legatus est. Et ideo servo aliquid legatum sit:* sic est Florentum, *et ideo:* alii libri habent, *et idem.* Primum sic est scribendum, *vel si cui servus legatus est*, non *ei*, et est similis error in *l. 1.* §. *Et cui. ad legator nom.* Ubi perspicuum est alios codices habere rectius, *et cui*, non *ei cui.* Ergo ait in illo §. *ult* si servo manumisso legatum sit, diem legati non cedere ante aditionem, id est, antequam obtingat libertas, *vel si cui servus legatus est*, et non *idem*, sed trajectis literis, *eidem*, quæ trajectiones, sive ut Græci loquuntur, ὑπερβιβασμοὶ τῶν στοιχείων in Flor. Pandect. frequentissimæ sunt, ut cum scribitur *modo*, pro *domo*, *vicariis*, pro *cibariis*, *pare hodie*, pro *rapsodiæ*: sic etiam ait, vel si cui servus legatus est, et eidem servo aliquid legatum sit: nam hæc tantum habemus genera legatorum, quorum dies cedit ab adita hæreditate, si relicta sit libertas, quod et legatum dici potest, aut fideicommissum: si relictum sit jus personale, aut servitus, vel si servo manumisso relictum sit legatum, et si servo alii legato aliquid relictum sit. Et hæc sola sunt legata, quorum dies cedit ab adita hæreditate, ad quæ nihil pertinet regula Catoniana, *l. 3. de reg. Caton.* Verum notandum est, quod miror glossam omisisse, ita demum horum legatorum, quæ excipiuntur a definitione generali Justiniani, diem cedere ab adita hæreditate, si scriptus sit hæres extraneus, a quo relicta sunt, quia hoc non est hæres sine aditione, aut eo, quod pro aditione sit. Aliud est, si servus scriptus hæres necessarius, quia hic capit hæreditatem a morte testatoris, et ipso jure sine aditione hæres existit. Et consequenter etiam illa legata, quæ excepimus, ut sunt libertates, servitutes, ususfructus, si ab eo relicta sunt, dies eorum cedet statim a morte testatoris, *S'il ya un heritier tout aussi tost*, dies libertatis cedit statim a morte testatoris, dies ususfructus, et ceterorum legatorum, quæ excipimus, et ideo necessario hærede scripto ad ea legata pertinebit regula Catoniana, quoniam scripto necessario, ut cetera legata, ita et illa cedunt a morte testatoris, non expectata aditione hæreditatis, et hoc belle confirmat *lex Julianus. de condit. et demonstrat. l. Si optio. de opt. leg. l. Quæsitum.* §. *1. de leg. 1.* Et hæc quidem de legatis, quæ pure relinquuntur, vel in diem certum: de legatis, quæ relinquuntur sub conditione, vel in diem incertum, et a quo die cedunt, tractabo dis seq. in §. *Sin autem.*

## Ad §. Sin autem.

*Sin autem aliquid sub conditione relinquatur, vel causuali, vel potestativa vel mixta, quarum eventus ex fortuna, vel ex honoratæ personæ voluntate vel ex utroque pendeat, vel sub incerto die: expectari oportet conditionis eventum, sub quo fuerit derelictum, vel diem, et tunc cedat, cum vel conditio impleatur, vel dies incertus extiterit. Quod si in medio is, qui ex testamento lucrum sortitus est, decedat, vel eo superstite conditio defecerit, hoc quod ideo non prævaluit, manere disponimus simili modo apud eos, a quibus relictum est, nisi et hic: vel substitutus relictum accipiat, vel conjunctus, sive hæres, sive legatarius hoc acquirat: cum certi juris sit, et in institutionibus, et legatis, et fideicommissis, et mortis causa donationibus posse substitui.*

Justinianus docuit supra ex quo tempore cedat dies legat. et fideicommissorum, quæ pure, vel in diem certum relicta sunt. Nunc docet, ex quo tempore cedat dies eorum, quæ sub conditione, vel in incertum diem relicta sunt, quæ legata dicuntur incerta, *l. Si dies. in fine, D. quando di. leg. ced.* Incerta conditio, vel dies, incertum legatum facit, quod est, ut id certum non sit, datum iri: ita vero jus est, et fuit semper legati conditionalis, aut in diem incertum relicti, diem nempe non cedere statim a morte testatoris, sed cum conditio, vel dies incertus extiterit. Ut autem pura legatis comparentur ea, quæ in diem certum relicta sunt, quod scilicet et hæc

statim debeantur a morte testatoris, et transmitti possint, *l. 9. ut leg. nom. caveat.* et ante diem recte solvantur, *l. 1. §. 1. de condit. et demonstrat.* Non tamen per omnia comparantur puris legatis: nam pura statim peti possunt a morte testatoris, et quia hæres extiterit; relicta in diem certum, licet statim debeantur, non statim peti possunt, id est, *antequam dies venerit.* Ita vero conditionalibus legatis comparantur ea, quæ in diem incertum relinquuntur, quia in his dies incertus dicitur facere conditionem, *l. Dies incertus. de condit. et demonstrat.* Et conditio quoque appellatur, *l. 1. §. ult. ut legator. nom.* et *l. Si dies. §. 1. quando di. leg. ced.* eo loco, *tempus conditione: tempus*, incertum scilicet *conditione*, quasi possit et conditio appellari. Neque tamen per omnia sunt similia conditionalibus legatis, quæ relinquuntur in diem incertum: sunt enim quædam relicta in diem incertum, quæ sunt pura, aut pro puris, quod certum sit ea transmitti in hæred. legatarii, vel fideicommissarii. Et omnis quidem conditio est dies incertus, *l. Talis scriptura. de leg. 1.* Non omnis tamen dies incertus est conditio: ut si Titio legetur, *cum morietur hæres*, qui dies est incertus, is dies conditio est, et conditionale legatum facit, quia fieri potest, et hæc est ratio, ut hic dies non cedat vivo legatario, puta si is moriatur superstite hærede, *l. 1. § 1. l. Hæres. §. 1. de condit. et demonstrat. l. Si pecuniam. §. ult. de leg. 2. l. ult. in fine, inf. de contr. et commit. stipul.* Item, si legatum relinquatur Titio, *cum pubes erit*, dies est incertus, quia forte non perveniet ad pubertatem, *vel cum consulatum inierit*, dies incertus est, qui pro conditione habetur, quia fieri potest, ut is dies non cedat vivo legatario, ut puta si moriatur ante pubertatem, vel ante adeptum consulatum, *l. Si dies. D. quando di. leg. ced.* et *l. Hæres, in princip. de condit. et demonst.* At si *cum morietur Titius*, ei legetur, sane dies est incertus, more enim eujusque diem incertum habet, sed is dies non facit conditionem et legatum est purum, quod certum est in hæredem transmissum iri mortuo Titio, cui legatum est, quia fieri non potest, ut is dies non cedat, et ideo purum est legatum, *l. 1. quando dies leg. d. l. Hæres. in princ.* Et si stipulanti quid promisero *cum moriar*, dies incertus est, qui tamen conditionem non facit in stipulationibus, adeo ut quod interim solvero, non possim repetere, quod tamen repeterem, si esset conditio. Et hæc differentia inter diem incertum, et conditionem est in *l. Sub conditione. et seq. de condict. indeb.* et in *d. l. Sub conditione. et seq.* omnino videtur scribendum: *Die pendente, non existente.* Et recte *l. Dies incertus. de cond. et demonst.* diem incertum testamento facere conditionem, puta, *cum morietur hæres*, qui debet legatum: nam aliud est in stipulatione: nam si quod a me deberi volo, promittam *cum moriar*, dies ille incertus non facit conditionem. Et certum est in hac quæstione longam esse differentiam inter stipulationes conditionales, et legata conditionalia. Vel una sufficiat, quod stipulatio conditionalis transmittitur in hæredem, conditionale legatum non. Et si conditionalis stipulatio extitit, retrotrahatur, conditio legati retro non trahatur, *l. 78. de verb. oblig.* Quod igitur dicitur hoc §. *Legati conditionalis, et legati relicti sub die incerto diem cedere, cum dies incertus, vel conditio extiterit*, id inquam non est sumendum de quolibet die incerto, sed de eo tantum, qui est pro conditione. Et effectus ejus definitionis hic est, et fere triplex. Primo, ut regula Catoniana ad ea legata non pertineat, quia dies eorum non cedit a morte testatoris, sed cum conditio extiterit. Non pertinent etiam ad eandem regulam conditionales hæreditates, *l. Cetera. §. 1. de leg. 1. l. pen. de reg. Caton.* Item, ut mortuo legatario pendente conditione, vel die incerto, id est, *ante diem legati cedentem*, petitio non transmittatur in hæredem *l. 5. quando di. leg. ced.* At mortuo hærede a quo legatum sub conditione relictum est, pendente conditione legati, hæres hæredis tenetur legati nomine, si postea conditio existat, *l. Legata sub conditione. de condit. et demonstr.* Hæres moriens pendente conditione legati hæredem suum obligatum relinquit ex legati causa, aut in ea causa eum relinquit veluti, ut legati nomine obligari possit, postea conditione existente. Legatarius autem moriens pendente conditione legati, hæredi suo nihil relinquit. Et (n) hoc Græcis visum est velle *d. l. Legata*, quam hic exponam: nam vulgo explicatur male. *Legata sub conditione relicta non statim (id est a morte testatoris) sed cum conditio extitit, deberi incipiunt*, quod est certissimum. Verum sequitur, *ideoque interim delegari non potuerunt:* Græci, quia *delegari* interpretantur μεταφέρεσθαι, ita videntur versum illum accepisse, ut interim non possint transmitti in hæredem legata conditionalia, pendente conditione moriente legatario, nam ita scribunt, ὅθεν οὐ μεταφέρεσθαι ἐν τῷ μεταξὺ δύναται. Verum melius est, ut verbum *delegari* accipiamus proprie, ut scilicet conditionalia legata dum pendet conditio, non possint cedi et mandari alteri, ut scilicet nomina ceduntur, et actiones, quia nondum est ullum nomen, nullum debitum, nulla actio, quamobrem frustra interim cedentur eorumve actiones, quæ nullæ sunt. Et hoc demonstrat *d. l.* dum ait, *non statim deberi incipiunt, sed cum conditio extiterit.* Inde infero, ergo interim alteri cedi non possunt: nam legatarius conditionalis non est creditor, et hæc est alia differentia, licet stipulator conditionalis sit creditor. Quia stipulatio ex præsenti contractu et tempore vires capit, legatum ex die cessionis, *l. Is cui. de oblig. et act. l. Qui in fraudem. qui et a quibus, manum.* Addit Justin. præterea in hoc §. *Nihil interesse, utrum legati conditio sit casualis, an potestativa, an mixta.* Quod et confirmat *l. 5. § 1. quando di. leg.* Et casualem definit, *cujus eventus pendet ex fortuna.* Casum pro forte fortuna sumens, *ut si navis ex Asia venerit.* Potestativa est, quæ est in potestate honoratæ personæ, id est, legatarii, quæ honoratur legato. Legatum est honos: veluti, *Si Titio decem dederit, si Capitolium ascenderit.* Mixtam autem vocat, quæ pendet ex utraque, id est, ex voluntate legatarii, et fortunæ eventu. Et inter ea genera conditionum in jure sunt multæ differentiæ. Casualis potest impleri vivo testatore: Potestativa nisi post mortem testatoris impleri non potest, *l. 2. de cond. et dem.* Casualis non est promiscua, id est, numquam potest esse potestativa, *l. 4. §. Puto. de hær. instit.* hæc est promiscua, *l. 11. de cond. et demonst.* Quia etsi est potestativa, quæ interdum non possit esse non potestativa, *l. 4. §. Puto. de hær. instit.* ut, *si Titio decem dederit:* interdum non est potestativa, ut *si Titius longissime abest*, si peregrinetur longinquo itinere. Item filius a patre, in cujus potestate est, potest hæres institui sub conditione potestativa, non sub casuali, nisi in ejus defectum exhæredetur, *l. 4. sup. de instit. et substit.* est et alia differentia in *l. ult. sup. de necess. hæredib. inst.* Et male Accursius hoc loco, mixtam conditionem sumit pro promiscua ex *d. §. Puto:* cum aperte Justin. dicat, eam esse mixtam, quæ pendet ex utroque, id est, ex arbitrio legatarii, et ex fortuna, qualis hæc est: *Si Titio postliminio ab hostib. reverso decem dederit*, nam decem dare est in potestate legatarii, ab hostibus reverti in casu consistit. Igitur ita concludamus, sive casualis sit conditio legati, sive potestativa, sive mixta, antequam ea extiterit, non cedere diem legati sub ea conditione relicti. Et addamus, si ea conditio deficiat vivo legatario, vel etiamsi legatarius moriatur pendente conditione, proculdubio in hæredem ejus legatum non transmittetur. Quæro igitur, ad quem pertineat? Et Just. ostendit, mortuo legatario pendente conditione, aut defecta conditione legatum pertinere ad substitutum legatarii cum suis oneribus, si legatario substituerit testator. Nam ut notat Justin. non tantum hæredibus substituimus, sed etiam legatariis, et fideicommissariis, *l. Ut hæredib. l. Cum pater, § pen. de leg. 2. l. 8. ususfr. quemad. cav. l. Aria. de cond. et demonst. l. Si sponsus. §. Si marit. hæred. de don. inter vir. et ux. l. 6. sup. de leg.* Et ita etiam donatariis causa mortis substituimus, ut et hic Justin. ait, et probat *d. l. Ut hæred.* et *l. Et cui. de mort. caus. don.* Et notandum legatariis, fideicommissariis, et quibus donatur mortis causa, qui fideicommissario comparantur, nos substituere posse in utrumque casum, id est, *si ceperint, vel non ceperint legata, l. Si fundum sub conditione. §. Stichum. de leg. 1.* Hæredibus tamen nostris non substituimus: nisi in primum casum, id est, *si hæredes non extiterint.* Præterquam liberis impuberibus usque ad pubertatem tantum, et etiam si hæredes extiterint, qui est secundus casus, et moriantur intra pubertatem, ille eis substitutus sit. Et puberibus quoque, et extraneis substituimus in secundum casum, non quidem directo, sed per fideicommissum. Ubi vero legatarius testator non substituit, legatum, quod deficit, et expirat moriente legatario pendente conditione, vel conditione defecta, pertinet ad conjunctum, id est, ad cohæredem, vel collegatarium jure accrescendi. Quod si nullus horum sit, legatum remanet apud eum, a quo relictum est: si a pluribus relictum sit, remanet apud eos pro hæreditaria portione, ut in §. *seq.* et § *Sed ut manifestetur.* Videlicet cum hæredes, si legatum prævaluisset, id est, *si conditio extitisset*, id erant præstituri pro hæreditaria portione. Nam quod sic præstitissent, id ita etiam apud eos residebit pro hæreditaria portione. Et omnino pro qua portione hæredes de legato præstando obstringuntur, pro eadem etiam legatum apud eos remanet. Idem est, si legatum relictum sit a legatario, vel fideicommissario, vel donatario causa mortis: eam et hic potest onerari fideicommisso. Vel etiamsi ab alio sit relictum, veluti ab hærede legitimo, vel ab hærede hæredis, vel legatarii, vel a debitore defuncti, a quo etiam potest relinqui fideicommissum, vel a patre, vel a domino hæredis instituti ab eo, cui statuliber dare jussus est, hi omnes onerantur fideicommisso et si fideicommissum sit conditionale, mortuo fideicommissario pendente conditione, fideicommissum apud eum remanet, inquit, pro virili portione. quæ verba non semper significant æquales portiones servari, sed ita sunt sumenda, ut demonstrabitur in §. *Si vero pars. inf. eod.* ea verba *pro virili*, in eo loco esse accipienda *pro rata*, et pro qua portione fideicommisso præstando obligantur, et pro ea virilem fideicommissum, quod deficit inter eos distribuetur, servata tamen proportione, quam ipse testator in præstatione fideicommissi servari voluit. Et hic est finis hujus quæstionis §. *Sin autem:* §. qui sequitur exposui partim in §. *In primo*, partim in §. *Pro secundo.* In §. *His ita definitis*, Justinianus incipit novum tractatum de conjunctis, et jure accrescendi, quem nos absolvemus post ferias.

## *Ad §. His ita.*

§. *His ita definitis, cum in superiore parte nostræ sanctionis in pluribus locis* conjuncti *fecimus mentionem: necessarium esse duximus omnem inspectionem hujus articuli, latius, et cum subtiliori tractatu dirimere, ut sit omnibus et hoc apertissime constitutum. Non enim tantum conjunctivo modo. In his itaque si quidem cohæredes sunt omnes conjunctim, quædam relinquuntur sed etiam disjunctim, vel omnes disjunctim, vel instituti, vel substituti, hoc quod fuerit quoquo modo evacuatum, si in parte hæreditatis, vel partibus consistat, aliis cohæredibus cum suo gravamine, pro hæreditaria parte, etiamsi jam defuncti sunt, acquiratur. Et hoc nolentibus ipso jure accrescat, si suas portiones jam agnoverint: cum sit absurdum, ejusdem hæreditatis partem quidem agnoscere, partem vero respuere, secundum quod in divini nostri numinis decisionibus statutum est. Sin vero quidam ex hæredibus institutis, vel substitutis permixti sunt, et alii conjunctim, alii disjunctim nuncupati: tunc si quidem ex conjunctis aliquis deficiat, hoc omnimodo ad solos conjunctos cum suo veniat onere, id est, pro parte hæreditatis, quæ ad eos pervenit. Sin autem ex his, qui disjunctim scripti sunt, aliquid evanescat: hoc non ad solos disjunctos, sed ad omnes tam conjunctos, quam etiam disjunctos similiter cum suo onere pro portione hæreditatis perveniat. Hoc ita tam*

(n) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 40.*

*tarie*, *quia conjuncti quidem propter unitatem sermonis quasi in unum corpus redacti sunt, et partem conjunctorum sibi hæredum quasi suam præoccupant: disjuncti vero ab ipso testatoris sermone apertissime sunt discreti: ut suam quidem habeant: alienum autem non soli appetant, sed cum omnibus cohæredibus suis accidant. Et hæc in hæredibus tantummodo statuenda sunt.*

Sequitur nunc posterior pars hujus tit. Prima fuit de lege caducaria sublata, et restituto jure antiquo: posterior est de conjunctis, et disjunctis hæredibus, aut legatariis, quæ incipit ab hoc §. Nec sine causa prioris partis vicinitatem sequitur: nam cessante jure caduci, et fisco excluso, consequens est conjunctum vel disjunctum cohæredem, vel collegatarium admitti jure accrescendi in portionem conjuncti, quæ post testamentum, vel mortem testatoris deficit aliqua ex causa, vel quæ repudiatur. Quamobrem (*) et Paulus ipse scribens ad l. Papiam accurate tractat de conjunctis in *l. Re conjuncti. de leg.* 3. *l. Triplici. de verb. signific.* Lex Papia tollebat jus antiquum, id est, *jus accrescendi, jus conjunctionis, jus collegii*, et certe non tollebat etiam jus substitutionis, ut dixi hoc tit. initio. Qua de causa facta substitutione, sæpe testatores excludebant fiscum commodo caducorum, videlicet per causam substitutionis inducto jure accrescendi antiquo, et jure substitutionis factæ a testatore, nec prælato fisco in causa caduci: nam substituti duplici jure nitebantur contra fiscum, jure accrescendi antiquo, et jure substitutionis factæ a testatore. At jus accrescendi simplex procuidubio tollebat lex Papia, sive jus conjunctionis, exceptis certis casibus, prælato fisco cohæredi, vel collegatario ejus, cujus portio defecerat. Facilius autem omnia, quæ pertinent ad jus accrescendi, ad jus conjunctionis, in notitiam venient, si exemplo Pauli in *d. l. Re conjuncti*, et *d. l. Triplici* quæ conjungendæ sunt, prius ostendere, triplici modo conjunctos intelligi: alii enim sunt conjuncti re tantum, alii re et verbis alii verbis tantum. Conjuncti re et verbis, qui omnimodo conjuncti sunt, hi sunt, ut Paulus ait, quos nominum et rei complexus jungit, quibus similiter et pariter idem jus eademve res relinquitur, vel qui conjuncta scriptura in eandem rem, vel jus vocantur, ut si duo hæredes scribantur hoc modo, *Primus et Secundus mihi hæredes sunto. vel, Primus et Secundus ex semisse hæredes sunto*, vel si ita legatum sit duobus: *illi et illi fundum do, lego*. Atque ita plerumque pari omnium legari solebat: Plinius *libro septimo Epistolarum* scribens ad Tacitum amicum suum: *Eadem legata*, inquit, *et quidem pariter accepimus*, id est, conjunctim. Re autem, non etiam verbis conjuncti sunt, quibus separatim eadem res idemve jus relinquitur, veluti, *Primus hæres esto, Secundus hæres esto*, vel, *Primus ex semisse, Secundus ex eodem semisse hæres esto*, vel, *Primo fundum Tusculanum do, lego, Secundo eundem fundum do, lego*. Hi re per se conjuncti sunt, non verbis, illo autem modo simul duobus, vel pluribus eadem res relinquitur, *l. Si patronum. §. ult. de bon. libert. l. 2. quib. mod. usufr.* Denique illo modo conjunctim legatur, hoc modo disjunctim et separatim: nam hic articulus *conjunctim* in hac constitutione et §. *Conjunctim. Institut. de leg.* et in *l. 1. D. de usufr. accresc.* passim in jure nostro significat conjunctionem rerum et verborum. Hic autem articulus *disjunctim*, vel *separatim* significat conjunctionem rerum, et disjunctionem verborum. Quamobrem illi sunt omnimodo conjuncti. Hi autem etiam sunt conjuncti, sed oppositi illis dicuntur disjuncti et separati quia, ut ait Justin. *ab ipso testatoris sermone apertissime discreti sunt.* Cur vocentur disjuncti? Quia ab ipso testatore in eundem sermonem coacti non sunt. Verbis autem, non re conjuncti sunt, quibus conjuncta scriptura eadem res, idemve jus æquis partibus relinquitur. Veluti *Primus et Secundus ex æquis partibus mihi hæredes sunto*, vel, *Primo et Secundo illum fundum ex æquis partibus do, lego.* Et hi quidem, qui verbis tantum conjuncti sunt, semper partes habent, *d. l. Re conjuncti*, id est, omni jure, et antiquo, et novo, et omni genere legatorum, sive legatum sit per vindicationem, sive per damnationem, et omni tempore, id est, non concursu tantum, sed etiam statim ab initio partes habent, quas fecit testator in relinquenda hæreditate, et legato. Et hoc distant tantum verbis conjuncti a cæteris. Illi, qui re et verbis conjuncti sunt, vel re tantum non semper ab initio partes habent, sed concursu tantum, aut ne concursu quidem. Nam hac in re est longa differentia inter jus antiquum, et jus novum, et inter eos, quibus conjunctim relinquitur, id est, qui conjuncti sunt re et verbis, et eos, quibus relinquitur disjunctim, id est, qui sunt conjuncti re tantum, et inter eos, quibus conjunctim, vel disjunctim per vindicationem legatur, et inter eos, quibus per damnationem legatur. Et primum dicamus de iis, quibus disjunctim eadem res legatur. Si disjunctim eadem res legatur per vindicationem hoc modo, *Primo illum fundum do, lego, Secundo eundem fundum do lego*, vel hoc modo *Primus fundum capito, sumito, habeto. Secundus eundem fundum sumito, capito vel habeto.* Hoc genere singuli ab initio solidum habent, concursu autem partes faciunt, id est, utroque concurrente, vel agnoscente legatum, nullo repudiante, nullo deficiente: nam palam est eo genere singulis initio adscribi solidum, sed per concursum faciunt partes. Et hoc ita ostendit Paulus 3. *Sentent. tit. de leg.* et Cajus *lib. 2. Instit. de leg. in fin.* Unde in lib. regul. Ulpiani *tit. de legatis*, ubi ita scriptum est, *si quidem disjunctim* (loquitur de legato per vindicationem) *singulis in solidum debetur*. Primum illa verba non sunt in archetypho, quem mihi nuper Lutetiæ communicavit D. Tilius, qui est possessor hujus libri. Et vere falsum est, etiam re eadem disjunctim per vindicationem legata, singulis deberi in solidum. Itaque spatium, quod in illo archetypo est vacuum, ita repleri potest, *si quidem disjunctim, singulis partes debentur*, id est, concursu partes faciunt initio singulis solidum sit adscriptum. Idem vero est in legato per præceptionem, ut quibus disjunctim ita legatum est, partes concursu faciant, *l. 7. sup. de leg.* nam et legati per præceptionem, sive prælegationem eadem fere sunt verba, atque per vindicationem, nempe, *præcipito, tibique habeto*: ut est in Reg. Ulp. Sed si per damnationem eadem res sit disjunctim legata hoc modo, *Hæres meus damnas esto Primo dare fundum illum: hæres meus Secundo eundem fundum dare damnas esto.* Hoc genere singulis solidum debetur, uni res integra, alteri æstimatio rei integræ, ita ut ille rem auferat, qui agere præoccupavit, et re ablata a diligentiore, ea in re nihil juris superest alteri, sed integram habeat actionem de æstimatione, quod Ulpianus, et Paulus, et Cajus supradictis locis docent. Et eodem jure omnino fuit legatum sinendi modo, quod et pene similibus verbis relinquitur: *Hæres damnas esto sinere illam rem illam habere, sive sumere*, quod est præstare: nam sinere est pati, et *patentia* pro traditione et præstatione est, *l. 3. de usufr. l. Si ego. §. 1. de Public. in rem act.* Eodem jure est fideicommissum, quo legatum per damnationem non in hoc juris articulo tantum, sed etiam in aliis: nam quæcunque per damnationem legari possunt, et per fideicommiss. relinqui possunt, Ulp. *tit. de fideicom. lib. Reg.* Et ut electio est hæredis, si homo generaliter, aut illud, aut illud legetur per damnationem, ita etiamsi relinquatur fideicom. *l. Si a substituto* 45. §. 1. *de leg.* 1. *l. Si is cui. l. Si ita relictum. §. ult. de leg.* 2. ut plene appareat in omnibus idem esse jus legati et fideicommissi per damnationem. At notandum ex hac l. Justiniani, sublatam esse hanc differentiam inter legatum per vindicationem, et legatum per damnationem, quandoquidem ille constituit, *ut quoquo modo legata sit eadem res disjunctim, legatarii concursu partes faciant, nec singulis solidum debeatur.* Notavit tamen differentiam juris antiqui Justin. in §. *Sin autem disjunctim*, eo loco: *Cum in uno tantum legati genere*, quod accipe, non ut loquit Accursius, de re legata per vindicationem, sed de legato damnationis relicto disjunctim duobus, aut pluribus, ut scilicet voluerit jus antiquum singulis præstari solidum; vult autem Justin. singulis tantum, si omnes concurrant, præstari partes æquas: sed addit exceptionem: *nisi apertissime appareat testatorem singulis solidum dare voluisse, aliis rem, aliis æstimationem*, quam exceptionem, ut et stilus prodit, omnino verum est ex hac constitutione Tribonianum inseruisse pluribus locis juris, ut in *l. Si pluribus. l. Filiusfamil. §. Finali. de legat.* 1. *l. 13. §. ult. de leg. 2. l. 10. de leg. 3. l. Duos. de usufr. leg.* Et hæc de eadem re duobus disjunctim legata. Nunc videamus de eadem re duobus conjunctim legata. Quo in articulo est etiam differentia inter legatum per vindicationem, et legatum per damnationem nondum sublata, quia ducitur ex conjectura voluntatis defuncti, et ex figura verborum, quæ sunt notæ voluntatis defuncti. Itemque inter jus antiquum et novum, et hac distinctione adhibita facile dissipatur dissidium inter *l. 80. Conjunctim. de leg.* 3. quæ ait conjunctim omnibus hæredibus institutis, vel conjunctim legato relicto, aut solidam hæreditatem, aut solidum legatum singulis dari ab initio, partes autem concursu fieri, et *l. 34. Plane. §. Si conjunctim. de leg.* 1. quæ ait conjunctim re legata duobus, ab initio partes fieri: quod dissidium interpretes nostri, qui erant veteris juris ignari, nunquam componere potuerunt: utroque loco conjunctim, est re, et verbis: nam hic articulus, conjunctim, ut dixi, nunquam aliter accipitur. Sed res componi hoc modo debet. *Hi, quibus conjunctim per vindicationem legatur, concursu partes faciunt, non ab initio partes habent. ut* Ulpianus lib. regular. *eod. t. de legat.* ostendit apertissime. Et ita accipienda *d. lex Conjunctim*, cum satis aperte loquatur de legato vindicationis, loquens nempe de hæreditate, quæ semper per vindicationem relinquitur, *hæres esto*, et *delegata dato*. Nam do est verbum vindicationis. Hi autem, quibus per damnationem conjunctim eadem res legatur, ab initio quasi divisim partes habent in ea re æquas. Et ita sane accipienda est *d. l. Plane. §. Si conjunctim.* Et præterea, ut ostendatur differentia juris antiqui et novi, *lex Conjunctim*, est accipienda secundum jus antiquum, quod scilicet obtinuit ante legem Papiam. Nam ea lex est lib. Celsi 35. D. qui constat ex *l. 1. de Reg. Caton.* Celsum tractasse de regula Catoniana, quæ pertinet ad jus antiquum, non ad leg. Papiam: *lex* autem *Plane. §. Si conjunctim*, etiam vera est, licet plane contrarium statuat, non secundum jus antiquum, sed secundum jus novum, id est, secundum l. Papiam, ex qua pars non concurrentis conjuncti caduca fit, sive per vindicationem, sive per damnationem legatum relictum sit. Et ita dissidium illud componi debet. Diximus in hac constitutione conjunctos vocari eos, qui re et verbis sunt conjuncti, disjunctos esse, qui non verbis, sed re tantum conjuncti sunt; cujus in hoc tractatu meminisse semper oportebit. Eorum, qui verbis, non re conjuncti sunt, ratio hic nulla habetur, quia verborum conjunctio sola nullius momenti est, *l. Si ita quis hæredes. de hæred. instit.* Nisi illa conjunctio verborum nuda ex voluntate testatoris accipiatur pro duplici, id est, pro conjunctione nominum et rei: ut si testator ita dixerit, *Primo et Secundo illum fundum æquis partibus do, lego*, non ut ipse faceret partes ab initio, sed ut demonstraret, quæ per concursum partes habituri forent: quo casu verbis tantum conjuncti pro utroque modo conjunctis habentur. Et hujus voluntatis argumentum est in *l. Si duobus. 16. § ult. de leg.* 1. cujus species hæc est: Testator legavit mihi et posthumis eandem rem conjuncta oratione ex virilibus partibus, id est, adscriptis virilibus partibus: nullo nato posthumo, ego totam rem vindicabo, non tantum virilem partem, quia testator adscripsit partes viriles, non ut nos separaret, sed ut demonstraret, pluribus posthumis natis, non unam se mihi partem, alteram posthumis dare velle, sed omnibus viriles: quia nullo posthumo nato, tota res ea ad me pertinet, quasi solido mihi ab initio relicto, l. 7. et 8.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 9. cap. 30.*

*de reb. dub.* Dixi etiam conjunctos per vindicationem jure antiquo, quo utimur, ab initio solidum habere, partes autem concursu facere. Unde sequitur, non concurrentis partem accrescere alteri secundum generalem definitionem Celsi, quæ est in *l.* 3 *de usufr. accresc.* Totione scilicet jus accrescendi esse quotiens duobus, qui in solidum habuerunt rem ab initio, concursu dividitur res; atque ita, qui non concurrit, qui non cepit partem, non facit etiam partem socio, id est, non impedit quo minus habeat totum, non numeratur in partibus faciendis: nam non capientem partem, non facere partem socio, hoc nihil est aliud, quam partem non capientis accrescere socio. Ex l. Papia non capientis pars caduca fiebat, quæ hodie sublata est. Dixi etiam conjunctos per damnationem ab initio partes habere: unde sequitur, inter eos non esse jus accrescendi, secundum definitionem Celsi, quia non concursu partes faciunt, sed habent ab initio partes factas et adscriptas a testatore. Verum pars non capientis, non concurrentis, in hæreditate remanet, ut nominatim scribit Ulpian. lib. regul. *tit. de leg.* Atque hoc casu, qui non fert, non cepit partem, socio tamen partem facit, id est, non patitur ut socius habeat totum. Et hoc ex jure antiquo, quo utimur: nam ex l. Papia et hoc casu non capientis pars caduca fiebat. Eadem vero ratio fuit conjunctorum verbis tantum, quæ conjunctorum re et verbis per damnationem. Nam sicut hi ab initio partes habent, qui sunt conjuncti verbis et re per damnationem: ita qui verbis tantum sunt conjuncti, non re, ab initio partes habent, *d. l. Re conjuncti.* Unde sequitur inter eos non versari jus accrescendi secundum regulam Celsi: quod etiam demonstrat *lex pen. et ult. de usufr. accrescen.* Et ideo non capientis pars jure antiquo apud hæredem remanet, exemplo conjunctorum re et verbis per damnationem. Hoc ita, ut supra dixi, si non testator, quos verbis tantum conjunxit, palam etiam re conjungere voluerit, quod in dubio præsumitur. Et inde quæstio nata est *d. l. Re conjuncti*, quæ fama est celeberrima, uter utri præferatur in jure accrescendi. Species ejus hæc est. Finge testatorem ita legasse, *Primo et Secundo fundum illum do, lego. Tertio eundem fundum do, lego.* Deficiente primo, pars ejus accrescit soli Secundo, non Tertio, quia conjunctus re et verbis præfertur re tantum conjuncto, et ceteris omnibus collegatariis, et ut ait, *d. l. Præfertur*, id est, præfertur omnimodo sine ulla distinctione, ut *l.* 1. §. *Idem mit. de usufr. accresc. l. Sempronius.* § *ult. de usufr. leg.* At finge rursus, quæ species est difficilior, testatorem ita legasse pluribus eandem rem. *Primo et Secundo fundum illum do, lego, Tertio fundum eundem do, lego, Quarto et Sexto eundem fundum æquis partibus do, lego*: si omnes concurrent, si omnes amplectantur legatum, fient quatuor partes fundi, quia conjuncti omnes unius personæ potestate funguntur, *l. Plane. in princ. de leg.* 1. et hac lege § *Hoc sin tam varie*, sicut plures conditiones conjunctim datæ unius loco habentur, *l.* 5. *de condit. instit.* Ergo in hac specie Primus et Secundus pro uno habentur. Et rursus Quintus et Sextus æque pro uno habentur: deficiente autem Primo, procul dubio soli accrescit Secundo, quia re et verbis conjunctus præfertur ceteris omnibus. Deficiente autem Tertio, Quartus non erit potior in portione Tertii, quæ deficit, sed portio Tertii accrescit omnibus pro rata 1. 2. 4. 5. et 6. quia omnes Tertio sunt re conjuncti. Re enim conjunctus dicitur non tantum, qui in toto, sed et qui in parte conjunctus est, *l.* 3. §. *Non solum. de usufruct. accresc l.* 3 § *pen. quibus modis usuf. amitt.* At deficiente Quinto, lex ait, quæstionis esse, *an Sextus potior sit, quia et est conjunctus verbis tantum*, id est, an præferatur ceteris collegatariis, ut portionem Quinti deficientis solus capiat: et ait, quæstionis esse propter ambiguam voluntatem testatoris: denique quæstionem esse voluntatis, quia incertum est, utrum testator, dum brevitati studet, ita dixerit, *Quinto et Sexto eundem fundum æque partibus do, lego*, an consulto consilio eos ita conjunxerit. Et in dubio verius esse ait, *ut et ipse, præferatur.* Sic recte Florent. *ut et ipse*, id est, ut non tantum re et verbis conjunctus præferatur ceteris omnibus, sed etiam verbis tantum conjunctus, et eandem prærogativam habeat verbis tantum conjunctus, quam habent conjuncti re et verbis, quasi testator videatur non frustra eos conjunxisse et non celeritati studuisse in dubio, ut *l.* 66. *de hæred. instit.* sed data opera eos conjunxisse, ut eodem jure essent invicem, quo qui re et verbis conjuncti sunt. Denique ex sententia defuncti ut habeantur pro conjunctis re et verbis. Et hæc est sententia *d. l. Re conjuncti.* Neque obstat huic definitioni *lex Mævia* 41. *de leg.* 2. ex qua efficiunt, verbis tantum conjunctum non præferri ceteris. Species ejus hæc est testator ita dixit: *Primo fundi illius partem dimidiam, Secundo partem dimidiam do, lego, Tertio eundem fundum do, lego* deficiente Secundo, quid fiet? An portio Secundi accrescet Primo? Accrescet, inquit lex *Primo et tertio*, quod est verissimum: et ut rem aperiam statim, Primus et Secundus non sunt conjuncti verbis: verborum conjunctio est nominum complexio, *l. Triplici. de verb. signific.* Nomina Primi et Secundi in ea oratione non conjunguntur. Ergo non sunt conjuncti, sed separati, ut ait lex ipsa, partes eis fuisse legatas separatim, id est, separata oratione: nam in illa oratione: *Primo illius fundi partem dimidium*, subauditur, verbum per zeugma, *do lego*, ac perinde est, ac si dixisset, *Primo illius fundi partem do, lego. Secundo ejusdem fundi partem dimidiam do, lego. Tertio eundem fundum do, lego.* Sunt igitur omnes re conjuncti: nam et qui in partem conjunctus est, etiam conjunctus est re. Et ideo portio Secundi, quæ deficit, accresit Primo et Tertio pro rata, id est, ita ut Tertius in fundo habeat duas partes, Primus unam, quia quemadmodum in legato Tertius altero tanto plus habet, quam Primus: ita in portione Secundi, quæ accrescit, eadem ratio servanda est: si omnes concurrerent, Primus, secundus, Tertius. Tertio daretur dimidia pars fundi, altera dimidia divideretur inter Primum et Secundum. Nam Primus et Secundus sunt re conjuncti propter Tertium, qui nullo modo essent conjuncti, non adjecto Tertio, ut si ita legasset, *Primo illius fundi partem dimidiam, Secundo partem dimidiam, do, lego.* Primus et Secundus in hac specie nec re, nec verbis sunt conjuncti, quia nec nominum connexus eos conjungit, nec in eandem partem dimidiam vocantur, sed Primus in unam, Secundus in alteram dimidiam. Et consequenter inter eos non est jus accrescendi, et si deficiet portio Secundi: ea remanebit in hæreditate, non etiam accrescet et Primo. Et similiter retenta specie eadem *l. Mævia*, deficiente Secundo et Tertio, Primo, qui superest, nihil accrescit, quia testator non plus dimidia ei dari voluit. Et jus accrescendi non facit, ut quis plus habeat, quam testator dare voluerit, sed ne minus habeat, quia iis tantum competit jus accrescendi, qui ab initio solidum habent, et excessu tantum interveniente locum habet, id est, quoties quis excessit assem. At non excessit assem, qui uni adscripsit partem dimidiam, et alteri alteram dimidiam. Unde, ut ponatur nova species rei dilucidandæ gratia, si testator ita dixerit: *Primo fundi partem dimidiam, Secundo dimidiam, Tertio dimidiam do, lego*, qua in re est excessus: nam dum tantum dimidiæ sunt cujusque rei, non tres. Igitur inter eos tres collegatarios est jus accrescendi, quia excessus eis accrescit pro rata, si concurrent omnes, vel deficiente Primo aut Secundo aut uno ex iis, excessus accrescit ceteris duobus: deficiente autem Primo et Secundo, Tertio nihil accrescit, ne habeat plus, quam dimidiam fundi, contra voluntatem defuncti. Nam jus accrescendi manat ex voluntate defuncti, qui singulos voluit habere solidum non concurrentibus ceteris, partes æquas concurrentibus ceteris. Hæc voluntas inducit jus accrescendi. Dixi postremo, disjunctos quoquo genere eis legatum sit, ex hac constitutione concursu partes facere, unde sequitur inter eos jus esse accrescendi, quod jure antiquo, et l. Papia tantum erat inter disjunctos per vindicationem. Nam singulis, qui disjuncti essent per damnationem, solidum debebatur, uni res, alteri æstimatio, sive pretium, quod hæc constitutio tollit cum hac exceptione nisi apertissime appareat testatorem singulis solidum dare voluisse. Unde quæro, cur ex lege Papia erat jus accrescendi inter disjunctos per vindicationem, non inter conjunctos, sed non capientis pars caduca fiebat? Et ratio hæc est summe notanda, quia singulis, qui disjuncti sunt, maxime per vindicationem, solidum ab initio palam legatur hoc modo: *Primo illum fundum do, lego, Secundo eundem fundum do, lego.* Et jus accrescendi nihil aliud est, quam retentio solidi non concurrente collegatario. Conjunctis autem hoc modo *Illi et illi fundum illum do, lego*, singulis tacite, non palam solidum, id est totus fundus legatur: ideoque non habet locum jus accrescendi: aut non concurrente collegatario, solidi, quod palam iis relictum non erat, non habebant retentionem, sed portio non concurrentis caduca fiebat. Et hæc ratio diversitatis efficit etiam hodie, ut restituto jure antiquo, conjuncto non accrescat invito, id est ut invitus non retineat solidum, quod palam ei relictum non est: disjuncto autem accrescat invito, in §. *Sin vero non omnes*, et §. *Ubi autem. l.* 1. ut invitus retineat solidum, quod palam ei relictum est, quia unum legatum scindi non potest, *l.* 4. et 6. *de leg.* 2. Et qui unius legati partem cepit, totum capit, et acquirit etiam invitus, *l. Si cui res.* 50. *eod.* Et ab hærede ad legatarium pervenit exemplum, Paulus *Sententiar.* 111. *tit. de leg.* §. *Ejus res*, ut quemadmodum hæreditas non potest scindi, seu pro parte adiri, pro parte repudiari, §. *In his utique. hac l.* et *l.* 7. et 12. §. *Ex testa. de bonis liber.* ita nec legatum scindi potest, quia scindere legatum est fastidire judicium defuncti, dum partem honoris delati a defuncto respuis, partem amplecteris, *c'est estre trop delicat:* nam quos vulgus vocat delicatos, non aliter Latine dicere possumus, quam fastidiosos, id est, qui respuunt cibos. Et hoc est quod initio hujus partis posterioris proponit Justin. hæreditatem ab hærede scindi non posse. Quare hic locus exigit, ut deinceps ex ordine, quem instituit Justinian. omnia nos exponamus, quæ is in posteriore parte tractat de hæredibus conjunctis, deinde de fideicommissariis et legatariis conjunctis, quæ nos persequemur sigillatim.

## Ad §. Ubi autem.

*Ubi autem legatarii, vel fideicommissarii duo forte, vel plures sunt, quibus aliquid relictum sit: si quidem hoc conjunctim relinquatur, et omnes veniant ad legatum, et pro sua portione quisque hoc habeat. Si vero pars quædam ex his deficiat: sancimus eam omnibus, si habere maluerint, pro virili portione cum omni suo onere accrescere, vel si omnes noluerint, tunc apud eos remanere, a quibus derelictum est. Cum vero quidam voluerint, quidam noluerint: volentibus solummodo id totum accedere. Sin autem disjunctim fuerit relictum: si quidem omnes hoc accipere et potuerint et maluerint, suam quisque partem pro virili portione accipiat: et non sibi blandiantur, ut unus quidem rem, alii autem singuli solidam ejus rei æstimationem accipere desiderent: cum hujusmodi legatariorum avaritiam antiquitas varia mente susceperit, in uno tantummodo genere legati eam accipiens, in aliis respuendam esse existimans. Nos autem omnimodo repellimus, unam omnibus naturam legatis, et fideicommissis imponentes, et antiquam dissonantiam in unam trahentes concordiam. Hoc autem ita fieri sancimus, nisi testator apertissime, et expressim disposuerit, ut uni quidem res solida aliis autem æstimatio rei singulis in solidum præstetur. Sin vero non omnes legatarii, quibus separatim res relicta sit, in ejus acquisitionem concurrant, sed unus forte eam accipiat, hæc solida ejus sit, quia sermo testatoris omnibus prima facie solidum adsignare videtur, aliis supervenientibus partes a priore abstrahentibus, ut ex aliorum quidem concursu prioris legatum minuatur. Sin vero nemo alius veniat vel venire potuerit, tunc non vacuatur pars, quæ deficit, nec aliis accrescit, ut ejus, qui*

*primus accepit legatum augere videtur: sed apud ipsum, qui habet, solida remaneat, nullius concursu diminuta. Et ideo si onus fuerit in persona ejus, apud quem remanet legatum adscriptum: hoc omnimodo impleat, ut voluntatis testatori pareatur. Sin autem ad deficientis personam hoc onus fuerit collatum: hoc non sentiat is, qui non alienum, sed suum tantum legatum imminutum habet. Sed et varietatis non in re ulla sit ratio: cum ideo videatur testator disjunctim hoc reliquisse, ut unusquisque suum onus, non alienum agnoscat. Nam si contrarium volebat, nulla erit difficultas conjunctim ea disponere.*

Justinian dividit in hæredes et legatarios tractatum de conjunctis et disjunctis, et in hæredibus sic distinguit: aut omnes hæredes conjunctim instituti sunt, vel substituti, hoc modo, *ille et ille, et ille, hæredes sunto,* aut omnes disjunctim instituti, vel substituti, ut *Primus hæres esto, Secundus hæres esto, Tertius hæres esto,* aut quidem conjunctim hæredes instituti sunt, vel substituti, quidam disjunctim hoc modo: *Primus hæres esto, Secundus hæres esto, Tertius et Quartus hæredes sunt.* Hæc est distinctio Justiniani. Si omnes conjunctim, aut disjunctim nihil refert, hæredes instituti, vel substituti sunt, ita constituit, et notanda definitio brevis constitutionis Justin. portionem cohæredis, quæ repudiatur, vel quæ deficit ex ea causa, ex qua l. Papia caduca fiebat, vel in causa caduci jure civili, id est, ex duodecim tabulis, jure antiquo, jure ipso, jure tacito, pro portionibus hæreditariis accrescere cum onere suo cohæredi, vel cohæredibus, qui portiones suas agnoverunt, vel hæredib. eorum. Dixi *portionem, quæ repudiatur, vel quæ deficit ex ea causa, etc.* quia portio quæ pro non scripta habetur, cohæredi accrescit sine onere. Neque huic definitionis locus est in iis, quæ pro non scriptis habentur, exceptis duobus casibus duntaxat, ut ostendit in §. *In primo. hoc t. Dixi, qui portiones suas agnoverunt.* Nam portio portioni accrescit, adjungiturque: ergo ei tantum accrescit, qui portionem suam agnovit. Et excipe tantum casum usufr. quia ususf. personæ accrescit, non portioni, *l. Interdum. de usuf. accresc. l. Si Titio. §. ult. de usuf. leg. l. Et an eadem. §. Qui cum partem, D. de except. rei judic.* Quod autem dixi, *cum suo onere accrescere cohæredi portionem cohæredis vacantem,* verum est, non tantum si portio deficiat ex ea causa, ex qua l. Papia caduca fiebat; nam quæ ita deficit, vel jure antiquo pertinet ad conjunctum, vel lege Papia ad fiscum cum suo onere. Verum idem etiam est in ea portione, quæ repudiatur, ut licet nominatim ei, qui portionem repudiavit, sit injunctum onus legati, portio ejus accrescat cohæredi cum suo onere, ex constitutione D. Severi, *l. Mortuo. §. ult. l. Si Titio et Mævio. §. ult. de leg.* 2. Ante constitutionem Severi, qui scripserunt Julianus et Celsus, recte dicebant, portionem repudiatam, cui nominatim impositum fuisset onus, pertinere ad cohæredem sine onere, quod ei hæredi, qui repudiavit, fuerat nominatim injunctum, *l. Pater. §. ult. de leg.* 2. Sed hoc ut, dixi, mutavit constitutio Severi. Dixi etiam, *vel hæredibus eorum,* ut intelligamus jus accrescendi transmitti in hæredem, in quem transmissa est portio hæreditatis agnitæ ante additionem. Et hoc distat jus accrescendi a jure substitutionis quia hoc non transmittitur, nisi post aditam ex substitutione hæreditatem. *l. Si ex pluribus. de suis et legit. hæred. l. Hæc scriptura. §. ult. de condit. et demonstrat.* Ratio differentiæ est, quia substitutio, quæ nondum competit, in bonis nostris non est, *l. Substitut. de acquir. rer. domin.* Quod autem accrescit, in bonis nostris esse videtur, etiam antequam accreverit, quasi ab initio solido nobis relicto. Itemque substitutio substituti personæ cohæret. Portio proprietatis portioni accrescit, non personæ, sicut alluvio, ut ait *d. l. Si Titio. §. ult. de usufr.* quæ recte comparat jus accrescendi alluvioni: quia et alluvio est jus accrescendi, quod tamen non e jure civili, de quo hic tractamus, sed e jure gentium venit. Alluvio est jus accrescendi, cum definiatur esse incrementum latens, quod non videatur antequam accesserit, ut arboris quoque est incrementum latens, et cujuscunque corporis naturalis. Horat. *Crescit occulto velut arbor ævo, fama Marcelli.* Præterea dixi initio, cohæredi portionem cohæredis accrescere tacito jure, quod etiam proponitur in *l. Testamento. sup. de impub. et aliis subst. l. Si quis hæres, l. Qui ex duobus. §. ult. l. Servus communis. de acquir. hæred.* Et portio hæreditatis, quæ deficit, si cohæredi accrescit invito, ergo et ignoranti ipso jure, *l. Hæredi cum posthumo. d. tit.* Ut suus hæres, quia invitus hæres existit, et ignorans igitur. Hæc sunt consequentia, invito quid obvenire, et ignoranti. Ideo autem portio hæreditatis accrescit invito, quia hæreditas pro parte scindi non potest, ut scilicet pars habeatur jure testati, pars intestati, si testator fuerit paganus, non miles: sed aut tota habenda est jure testati, aut tota intestati, non diviso jure. Ergo non potes partem hæreditatis amplecti, quin et te invitum reliqua pars sequatur. *M. Tull. de invent. unius pecuniæ,* inquit, *plures dissimilibus de causis hæredes esse non possunt, nec unquam factum est,* inquit, *ut alius testamento, alius lege hæres esset.* Et hæc si omnes conjunctim, vel disjunctim instituti, vel substituti sint. Sin autem quidam conjunctim instituti, vel substituti, et quidam disjunctim, et unus ex conjunctis deficiat, portio ejus non omnibus cohæredibus accrescit, sed reliquis tantum, qui conjuncti sunt cum suo onere, pro hæreditariis portionibus. Conjuncti præferuntur disjunctis, quia conjuncti quod accrescit quasi suum occupant, et ea ratione disjunctos repellunt. Sin autem unus ex disjunctis deficiat, portio ejus accrescit omnibus hæredibus cum suo onere, qui eodem testamento instituti, vel substituti sunt pro hæreditariis portionibus, *l. Hæredes. l. Liber. §. Cum quis. D. de hæred. instit. l. Quidam, sup. de jure delib.* quam constitutionem intellexit Justin. in §. *His ita definitis,* dum ait, idem fuisse constitutum in suis decisionibus, ne scilicet hæreditas pro parte scindatur, nimirum in *d. l. Quidam.* Ideo autem portio disjuncti, quæ deficit, omnibus accrescit, ut in hac specie. *Primus hæres esto, Secundus hæres esto, Tertius et Quartus hæredes sunto.* Portio Primi, si deficiat, accrescit omnib. hæredib. Portio autem Tertii, si deficiat, soli Quarto accrescit, videl. ut posui, ita concepta institut. hæredum quatuor. *Primus hæres esto: Secundus hæres esto: Tertius et Quartus hæredes sunto.* Et ita omnino debet poni species, ut omnes hæredes sint instituti sine partibus: nec enim ullæ partes eis sunt adscriptæ, et ideo deficiente Primo vel Secundo, omnibus accrescit, deficiente Tertio, vel Quarto, soli conjuncto, non omnib. videlicet, cum proponuntur omnes scripti sine partib. et hæc est ratio, quia disjuncti quod accrescit quasi alienum occupant. Igitur non debent, quod alienum est, sibi soli vindicare, sed in eo admittere reliquos cohæredes. Et hæc ratio redditur in § *Hoc ita tum.* quam non immerito objices §. *Sin autem disjunctim. h. t.* In quo dicitur, disjunctos solidum accipere quasi suum, deficiente aliquo ex disjunctis, quod est verum, quia disjuncto ab initio solidum palam relinquitur. Et verum quidem est, eum deficientibus collegis solidum capere quasi suum, sed cum concurrunt alii collegæ, vel socii, vel cohæredes, solidum non possunt accipere quasi suum, sed id, quod deficit, debent communicare omnibus conjunctis in totum, vel in partem. In notandum, quod dixi, huic sententiæ locum esse, cum omnes cohæredes proponuntur scripti sine partibus partim conjunctim, partim disjunctim: nam si quidem scripti sunt disjunctim ex partibus quidam sine partib. conjunctim hoc modo, *Primus ex quadrante hæres esto, Secundus ex triente, Tertius et Quartus hæredes sunto,* deficiente Primo, vel Secundo, sine dubio accrescit omnib. pro hæreditariis portionibus cum suo onere, deficiente quoque Tertio accrescit omnibus, non soli Quarto, et deficiente Quarto, non soli Tertio sed omnibus, *l. Item quod qui. §. 1. de hæred. instit.* Ratio est, quia Tertius Quarto conjunctus est nudo sermone tantum: et nudis verbis quæ conjunctio nullius momenti est, nisi et in eandem rem vocentur et jungantur. Atqui Tertius et Quartus non vocantur in rem certam, id est, in partem certam, quia sine partibus scribuntur. Non ergo sunt conjuncti, qui sine re scribuntur, id est, sine parte. Cum alii ex parte scripti sunt, quod attinet ad jus accrescendi, portio Tertii non soli Quarto, sed omnibus accrescit. In legatariis autem et fideicommiss. ita distinguit: aut conjunctim duobus, aut pluribus eadem res relicta est, aut disjunctim: Si disjunctim, portio, quæ deficit, remanet apud eum, qui agnovit suam partem, potius quam accrescit, quia singuli ab initio solidum habuerunt, solidum ergo retinet suo jure, nullo concurrente, qui solus agnoscit legatum. Si conjunctim fuerit eadem res pluribus legata, pars, quæ repudiatur accrescit conjunctis, si modo partem deficientem amplecti volunt, non etiam invitis, et accrescit pro parte virili, ut ait §. *Ubi autem. hoc tit.* Sed rectius *l. Mævio. de leg.* 2. pro portione legati accrescere dicit. Igitur in §. *Ubi autem.* pro virili portione, videlicet si viriles habent in legato, id est, æquas, et personales partes: sin æquales, pro virili, pro ratione legati cujusque, *d. l. Mævio.* Nam et virilis nomine rata significatur, id est, τὸ ἀνάλογον, *§. ult. Instit. de inoffic. test. l. 1. sup. unde lib.* Et ita virilem portionem accipere oportet in §. *Sed ut manifestetur. hoc tit.* et ibi recte Accursius: ut quemadmodum hæredibus inter se pro partibus hæreditariis accrescit, ita etiam accrescat collegatariis pro portione legati: nec sit in hac re ulla differentia inter hæredes, et collegatarios, inter quos invenio tantum tres esse differentias hac in re. Prima est, cohæredi conjuncto, vel disjuncto accrescit invito, quia scilicet juris potestate singuli hæredes, etiamsi disjuncti sint, in assem vocantur ab initio, propterea quod as scindi non potest, adeo ut, qui sunt disjuncti, videantur conjuncti esse. Conjuncto autem legatario non accrescit invito, sed volenti tantum, disjuncto accrescit invito. Et rationem reddidi in fine sup. rei stionis. Secunda hæc est: hæredi conjuncto, vel disjuncto accrescit cum onere. Conjuncto legatario etiam accrescit cum onere, disjuncto autem sine onere, id est, sine onere ullo legati, aut fideicommissi, quod relictum est ab eo, cujus portio deficit, non etiam sine onere, ut etiam hic Justin. declarat, quod relictum est ab eo nominatim, cui accrescit deficiens portio. Ratio differentiæ inter conjunctum, et disjunctum legatarium hæc est, quia disjuncto solidum legatur ab initio propalam. Suum ergo legatum capit, non alienum. Igitur id tantum onus subit, quod suo impositum est, non alieno. Denique portio deficiens ei accrescit sine onere illo, quod injunctum fuit ei, qui deficit. Conjunctus autem alienum legatum capere videtur, quia ei palam solidum relictum non est. Et proinde dicimus conjuncto proprie accrescere, id est, conjuncti portionem augeri deficiente conjuncto, disjuncto autem non decrescere potius, quam accrescere, id est, disjuncti portionem non minui concursu potius, quam augeri. Et secundum hanc distinctionem inter conjunctum, et disjunctum legatarium est accipiendum, quod dictum est in § *Pro secundo,* et §. *Ne autem. sup.* portionem deficientem pertinere ad conjunctum cum onere, conjuncti nomine proprie accepto, ut dixi semper esse accipiendum in hoc tit. et in omni jure: et eadem distinctio adhibetur non tantum in onere legati, vel fideicommissi præstandi, sed etiam in onere conditionis, *l. Si separatim,* quæ est de disjunctis *l. Si quis legatu, §. fin.* quæ est de conjunctis, *D. de condition. et demonst.* Tertia differentia est: pars cohæredis, quæ deficit, semper cohæredi accrescit. Pars collegatarii, quæ deficit, etiam collegatario accrescit, si sint disjuncti ex hac constitutione, sublata differentia inter legatum per damnationem, et per vindicationem. Nam pars collegatarii, quæ deficit collegatario accrescit, si sint conjuncti per vindicationem *l. Si duobus §. ult. l. Liberatum. §. 1. et l. Plane. §. Si duobus. de leg. 1. l. Si servo sub conditione. de statulib.* Sed si sint conjuncti per damnationem, pars quæ deficit, non accrescit collegatario, sed remanet apud hæredem. Ita accipienda est *d. l. Si duobus.* et *lex Plane. §. Si conjunctim. de legatis* 1. et *l. 7. de leg.* 2. Nec

invenio hanc differentiam esse sublatam, quæ est inter legatum per damnationem, et legatum per vindicationem. Atque ita explicitus est tractatus de conjunctis, et disjunctis qui cœpit a §. *His ita definitis*. usque ad §. *Quæ autem antiquis*.

## Ad §. *Quæ autem*, §. *Cum autem*. et §. *Hæc autem*.

*Quæ autem antiquis legibus dicta sunt de his, quæ ut indignis auferuntur, et nos simili modo intacta servamus: sive in nostrum fiscum, sive in alias personas pervenerint.*

*Cum autem in superiore parte legis non solitam hæreditatem minime, nisi quibusdam personis, ad hæredes defuncti transmitti disposuimus: necesse est, si quis solidum hæreditatem non adierit, hanc, si quidem habeat substitutum, ad eum, si voluerit, et potuerit, pervenire. Quod si hoc non sit, vel ab intestato successores eam suscipiant, vel si nulli sint, vel accipere nolunt, vel aliquo modo non capiant, tunc ad nostrum ærarium devolvatur.*

*Hæc autem omnia locum habere censemus, tam in testamentis, sive in scriptis, sive sine scriptis habitis, quam in codicillis, et omni ultimo elogio, vel si quid ab intestato fuerit derelictum, nec non in mortis causa donationibus. Tantum enim nobis superest clementiæ, quod scientes etiam fiscum nostrum ultimum ad caducorum vindicationem vocari, tamen nec illi pepercimus, nec Augustum privilegium exercemus: sed quod communiter omnibus prodest: hoc rei privatæ nostræ utilitati præferendum esse censemus, nostrum esse proprium subjectorum commodum imperialiter existimantes.*

Justinianus postquam egit de iis, quæ testamento, vel codicillis ab intestato, vel testamento factis, relinquuntur, et quocunque alio ultimo judicio, sive hæreditates sint, sive legata, sive fideicomm. aut donationes causa mortis, si deficiant post testamentum, vel ultimam voluntatem vivo testatore, vel post mortem ejus ante apertas tabul. testamenti, ultimive judicii cujuscunque: postquam, inquam, ea lege Papia caducaria derogata, definivit caduca non fieri, sed in hæreditate remanere, vel ad conjunctos, aut disjunctos, modo cum suis oneribus, modo sine oneribus pertinere: nunc in hoc §. docet, ea tantum caduca fieri, quæ ut indignis auferuntur, quæ Ulp. in *tit. de damnatis, lib. reg.* scribit appellari ereptoria, quod ea jure teneat, eripiat fiscus. Et scribit etiam ea eripi ex *l. Papia*, ut recte dixerim non Justin. *l. Papiam* caducariam non abrogasse penitus. Nam derogavit *l. Papiæ*. in iis tantum. quæ deficiunt ante mortem testatoris, vel ante apertas tabulas, non etiam in iis quæ non deficiunt quidem ullo ex causa jure ipso, sed ut indignis auferuntur. Hæc enim plerumque caduca fiunt etiam hodie, id est, recidunt in fiscum cum suis oneribus ex *l. Papia*, exceptis certis casibus quibus ea, quæ ut indignis non ad fiscum, sed ad alias personas devolvuntur, ut in casibus *l. 5.* et *l. pen. sup. de legat.* Et in casu *l. Si ex voluntate sup. de donat. inter vir. et uxor.* Est etiam casus in *l. Si patronus.* §. *Qui fideicommissum. D. ad SC. Treb.* Item alius in *l. Ab hostibus.* §. *ult. solut. matr.* et alius in *l. 5.* § *Amittere. D. de his quibus ut indig.* et alius in *Nov.* 113 In quibus perscrutandis suadeo, ut vos exerceatis. Non abrogat etiam Justinianus hac constitutione, ut dixi in §. *Autem. l. caducariam*, ex qua scilicet bona vacantia, id est, bona, quæ Græci vocant ἀδέσποτα, *qui n'ont point de maistre*, et ἀκληρονόμητα, id est, bona ejus qui vita decessit nullo relicto successore testamentario, vel honorario, vel legitimo, quæ populo deferuntur, ut ait Ulpianus. *lib. regul. tit. de possess. dandis*, et *l. Quidam.* §. *Quibus. de leg.* 1. Et Cornelius Tacitus 3. *annal. populum velut parentem omnium vacantia tenere.* Hodie vacantia fisco, sive principi deferuntur æque ut parenti omnium, ut constat ex *tit. de bon. vacant. lib.* 10. Et Strabo *lib.* 17. ἀδέσποτα, πάττειν εἰς καίσαρα Et inde *lib. Sententiarum* Pauli *tit. de jure fisci et populi*. inde libri Callistrati *de jure fisci et populi*, ut in inscriptione *l. 1 de bonis damnat.* Et Lampridius in Alexandro: *leges de jure fisci et populi moderatas, et infinitas sanxit.* Et jus omne populi translatum est in Principem. Populi fuit leges ferre, et perferre, *l. De quibus. D. de legib.* hodie est Principis, *l. ult. sup. de legib.* Populus creavit magistratus, hodie Princeps, *l. 1. ad l. Jul. de amb.* Populus indixit bella, *l. Hostes. de ver. signif.* hodie Princeps solus, *l. 4. C. ad l. Jul. Majest.* Adoptio apud populum fiebat, *l. 1.* et 2. *inf. de adoption.* hodie apud Principem solum. Populus a magistratu appellabatur, hodie Princeps. *l. 1. D. a quibus appell. non liceat.* Bona vacantia populo deferebantur, hodie Principi. Atque ita hæc constitutio duobus casibus admittit caduca, si quis auferantur ut indignis, et si qua sint vacantia. Et hoc posteriori casu, non aliter admittitur Princeps, quam si deficiant omnes intestati gradus, qui sunt quatuor. Primum enim si quis decesserit sine testamento, sui vocantur, Secundo legitimi, id est, agnati, Tertio proximi cognati, deinde vir et uxor, *l. 1. quis ord. in bon. poss. serv. post eos omnes est princeps, sive fiscus.* Cassiodorus in formula Comit. privatorum; *Caduca, inquit, bona, non sinis esse vacantia, sic quod usurpatio poterit invadere, in fiscum nostrum facis justis compendiis obtinere. Proximos defunctorum nobis legaliter, antepone, quia in hoc casu persona Principis post omnes est. Et lib. 9.* idem Cassiodorus *ad Comitem Syracus.* hoc illi esse commissum, ut fisci titulo nomine caduci vindicet bona peregrinorum, quod nullus eis possit esse testamentarius, vel hæres legitimus: quo jure utimur hodie in nostro regno, ut si peregrini non sunt a rege donati civitate, quod beneficium tollit peregrinitatem, *il les naturalise*, nullum in bonis suis possint habere successorem testamentarium, vel legitimum alium, quam fiscum. Et hi peregrini in idiotismo dicuntur advenæ: unde certe deducitur vox vulgaris, *Aubain*. Postremo hac constitutione declarat Just. se velle constitutioni locum esse in futurum, non in præteritum. Nam quæ ante hanc constit. acta sunt secundum *l. Papiam*, ea vult esse rata, et ut ait, suo marte discurrere, ubi malim decurrere, *ut l. 1. sup. ne liceat potent.* quod alibi est sua natura decurrere. Et sane hoc distat lex a judice, ut docet Cic. *in partitio.* quod judex de præteritis, lex de futuris statuat, *l. 7. de legib. l. pen. C. Th. de hæret. l. Cum lex. de legib.* Quod etiam in antiquis legibus exprimi solebat, ut in *l. Falcidia*, post hanc legem rogatam, *l. 1. ad l. Falcid.* Cic. *in prætura urbana: de jure civili, inquit, si quis novi quid instituit, omnia, quæ antea acta sunt, rata esse patitur. Cedo mihi leges Attinias, Furias, Fusias* (sic loquitur) *cedo legem Voconiam: omnes præterea de jure civ. hoc reperies in omnibus statui jus, quo post eam legem populus utatur, post hanc l. rogatam.* Plato in Theætato: ἐξαν νομοθετοῦμεν τοὺς νόμους τιθέμεθα εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον: *cum legem ferimus, in futurum ferimus tempus*: at Demosthenes in Timocratem: ἔγωγε οἶμαι δεῖν τὸν νομοθετοῦντα περὶ τῶν μελλόντων ἔσεσθαι, τὰ δὲ περὶ τῶν γεγονότων πραγμάτων νόμους γράφειν οὐ νομοθετεῖν ἐστιν, ἀλλὰ τοὺς ἀδικοῦντας σώζειν. *Ego existimo eum, qui legem fert, eum debere ferre de futuris. Nam legem ferre de præteritis, non est legem ferre, sed adsentes servare.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### Ad Tit. LII. *De his, qui ante apertas tabulas hæreditatem transmittunt.*

Non aliam ob causam datur hic titulus, quam quod constitutionis in eo expositæ Just. fecit mentionem §. *In noviss. tit. prox.* ubi exposita est ejus sententia.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### Ad Tit. LIII. *Quando dies legati, vel fideicommissi cedat.*

Hunc etiam titulum non aliam ob causam dat quam ut quod dixit in *tit. de caduc. toll.* § *In novissimo.* et *seq. de cessione diei legatorum, aut fideicommissorum*, id confirmet ex veteribus constitutionibus, et *l. 1. hoc tit.* est de annuis legatis, quæ scilicet relinquuntur privato homini: nam annua, quæ Reipub. relinquuntur, vel ecclesiis, perpetua sunt, quæ privato, morte ejus finiuntur, et quod ait *d. l.* 1. initio cujusque anni annua legata peti posse, intelligo, ut et ab hæredibus legatarii peti possint quia post mortem testatoris initio cujusque anni eorum legatorum dies cedit, et cœpti cujusque anni legatum, si modo initio ejus vixerit legatarius, transmittitur in hæredem legatarii, et hoc est, quod ait *l. 4. de annuis leg.* annuo legato relicto, quod vel idem est, legato relicto in annos singulos plura esse legata, primi anni purum, sequentium annorum conditionalia: hanc enim inesse conditionem legatis sequentium annorum, si vivat legatarius, unum esse legatum purum, multa esse conditionalia: et ideo mortuo legatario ante inchoatum annum sequentis anni, legatum non transire in hæredem, *l. 5.* et *l. In singulos. de ann. leg. l.* 10. 11. et 12. *quando dies legat. l. 1.* §. *Si in annos. D. ad l. Falcid. l. 45. sup. de Episc. et Cleric.* Nec obstat *l. Si in annos. de cond. et demonstrat.* quæ dicit legatum relictum in annos decem non deberi initio cujusque anni, sed novissimo die annorum decem: nam quid debemus respondere satis perspicuum est. In ejus l. specie testator non legavit in annos singulos, sed legavit certam summam in annos decem, completos scilicet, et recte certam summam pecuniæ nam si usumfruct. legaverit, vel operas in annos decem, intelligimus deberi initio cujusque anni, quia hæc sua natura dividuntur in annos, dies, vel menses, nec unica præstatione funguntur, ut certæ pecuniæ summa, *l. Quæsitum. D. de usufr.* ex aliis legibus hujus tit. intelligimus in hæredem legati, aut fideicomm. petitionem ita demum transmitti si dies ejus cesserit, quod utique fit a morte testatoris, si legatum sit purum, vel in diem certum, vel a tempore impletæ conditionis, si sit conditionale, vel in diem incertum, qui et aliquo casu cedere non possit, nec exigit scientiam vel agnitionem legatarii Legatum non agnitum transmittitur in hæredem, si modo dies cesserit; hæreditas non adita non transmittitur. Nec traditionem rei legatæ exigi, nec aditionem hæreditatis, *l. 3.* et *ult. hoc tit.* Et in *l. 3.* vellem veterem scripturam retineri, quæ permansit in omnibus libris antiquis, cui *legatum, vel fideicommissum delegatum erat*, ut apud Egesipp. *lib. 2. Salome delegatum servavit*, id est, quod ei Herodes reliquerat: notandum est etiam *l. 4. hoc tit.* vestigium juris antiqui, quo uxori non habenti solidi capacitatem ex testamento viri, vel contra, præter decimam partem bonorum matrimonii, licebat etiam legare usumfructum tertiæ partis bonorum, et cum liberos haberet, ejusdem partis proprietatem, *l. Lucius.* §. *Mævius. ad. SC. Trebell.* Ulpian. *lib. reg. tit. de decimis: vir et uxor*, inquit, *præter decimam, etiam usumfructum tertiæ partis bonorum capere possunt. Et quandoque*, sic est in originali, *non quotcunque, liberos habuerit, ejusdem partis proprietatem.* Nota etiam ex *l. pen. hoc tit.* legatum ita relictum, *cum ad legitimam ætatem pervenerit*, non esse conditionale: mora enim suspendi, non conditione, et longa est diffe-

realia inter moram, et conditionem *l. 1. de leg. 2. l. Hæres. 79 de condit. et demon. l. Quod pure. quando dies leg. et leg timum statum* vocat *l. pen.* quod Græci vocant ἀκμὴν, id est, *ætatem, justam, ætatem* 25, annorum, *l. Cum patre. §. Curatoris, de leg. 2* qui et *virilis vigor* dicitur in l. 1. *D. de min.* ad differentiam vigoris pubentis l. 4. *sup. qui test. fac. poss.* Itaque post mortem testatoris mortuo eo, cui ita legatum est: *cum ad virilem ætatem pervenerit*, ante impletum 25 annum, legati petitio in hæredem ejus transmittitur, scilicet ut eo tempore solutio fiat, quo legatarius, si rebus humanis subtractus non fuisset, 25 annum implevisset. Neque obstat huic legi, *l. Si Tit. D. eod. tit.* et pleræque aliæ similes, in quibus, ut recte Joannes docuit, ab initio legati conditio injectur hæc modo: *illi cum erit annorum tot, do, lego*, legatum est conditionale: in hac autem lege ab initio pure legavit hoc modo, *illi decem do, lego*, deinde solutionis diem adjecit hoc modo, quam pecuniam accipere debebit, *cum ad statum legitimum pervenerit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LIV. Ut in possessionem legatorum, vel fideicommissorum servandorum causa mittatur, et quando satisdari debeat.*

Restat ut dicamus de satisdatione *legatorum, vel fideicommissorum servandorum causa*, maxime eorum, quæ sub conditione, vel in diem relicta sunt, quam satisdationem hæres legatariis, vel fideicommissariis postulantibus, qui legatum, vel fideicomm. sperant, præstare debet. Postulant eam legatarii a prætore, vel præside sedente pro tribunali, tanquam actionem. Est enim prætoria cautio, ut prætor hæredem jubeat cavere legatorum, vel fideicommissorum nomine. Formula cautionis hæc est. *Quod mihi ex testamento, vel codicillis L. Titii dari oportet, vel fieri, id, quibus diebus dari fierique L. Titius voluit, iisdem dari fierive, aut quanti ea res erit, tantam pecuniam recte præstari, dolumque malum huic rei promissionique abesse, abfuturumque esse spondes ne?* stipulator legatarius, promittit hæres, a quo legatum relictum est, adpromittit fidejussor quem dare hæres debet: nam hæc cautio non est nuda cautio, sed satisdatio. Hærede autem non obtemperante jusso prætoris, non cavente legati nomine, legatarius ex edicto Prætoris mittitur in possess. omnium rerum, quæ in causa hæreditaria sunt, dolove malo hæredis esse desierunt, *l. 6. hoc tit. l. 1. quibus ex causis in poss. eatur, l. Fundus. de ann. leg.* quo genere pignus prætorium constituitur, id est, missio in possessionem earum rerum, quæ fit ex edicto prætoris, eas res pignoris jure facit, ut teneat legatarius, *l. 4 et 5. hoc tit.* non jure proprietatis, aut possessionis nam per hanc missionem in possessionem rerum hæreditariarum legatarius, neque rerum proprietatem nanciscitur, neque tam possessionem, quam custodiam perpetuam, ut simul cum hærede possideat, et saltem tædio perpetuæ custodiæ hæredi extorqueat cautionem legati, *l. 3. §. ult. et l. 10. de acq. poss. l. Cum legatorum. D. ex quibus causis in poss. eatur, l. 5. §. 1. ut in poss. legat.* Et fit etiam uno casu ex constitutione Antonini missio in res hæredis proprias, videlicet si post sex menses, quo legatarius adivit prætorem, vel præsidem, hæres neque satisdederit, neque legato satisfecerit, l. 6. *hoc tit. l. 5. l. Imperator. D. eod.* Et in id, quod est in rub. *et quando satisdari debeat*, notandum est statim, post mortem testatoris, vel aditam hæreditatem postulanti legatario satisdari debere, etiamsi nondum dies legati cesserit, ne qua arte hæredis interim forte deperest legatum, modo de eo constat, id relictum esse, licet de jure ejus non constat. Qua de re prætor, a quo postulatur satisdatio, cognoscit summatim, et παχυμερῶς, non subtiliter, ut ait *l. 1. hoc tit.* quæ est rescriptum D. Pii, quod citatur in hanc rem, *l. 3. §. 1. D. eod. l. Hæc stipulatio. §. ult. D. ut legat. nom.* Hæc sunt opposita *subtiliter, et summatim*. Ita vero demum præstanda est hæc satisdatio, si a testatore remissa non fuerit, si testator non vetuerit eam ab hærede exigi: remitti potest quocunque indicio voluntatis ex constitut. Marci et Commodi in *l. 2. hoc. tit.* cujus fit sæpe mentio in Pandect. Idemque confirmat *l. 4.* et 7. *hoc tit.* ante eam constitutionem testator non potuit prohibere hanc cautionem, quia ut ait, l. *Nemo. de leg 1. nemo potest cavere ne leges, vel constitutiones, vel edicta in suo testamento locum habeant.* Qua ratione etiam ante Novellam constit. Justiniani, testator non potuit cavere, ne lex Falcidia induceretur in legatis, et hodie etiam quia deficit constitutio, quæ hoc permittat, non potest testator vetare, ne, quæ etiam ex edicto prætoris a fructuario præstanda est cautio, præstetur, se boni viri arbitratu usurum, fruiturum, et quandoque amisso, vel finito usufructu rei possessionem hæredi, aut proprietario restituturum, *l. pen. hoc tit.* Et similiter non potest a testatore remitti cautio Senatusconsulti de usuf. earum rerum, quæ in abusu sunt, veluti de pecuniæ usuf. quandoque mortuo usufructuario, aut capite diminuto tantam pecuniam redditurum l. 1. *sup. de usuf. l. 8. D. de usuf. earum rerum quæ usu, etc.* quia nisi lex specialis hoc testatori permiserit non potest ipse cavere, ne in suo testamento leges, constitutiones, Senatusconsulta, edicta, locum habeant. *d. l. Nemo.* Et ut eleganter ait Quintilianus in *declamat. Potentius est, quod in albo lego, quam quod in testamento:* bene est, pervenl ad finem hujus materiæ de successione civili, et ea, quæ testamento, vel codicillis relinquuntur. Sequitur materia de successione ab intestato.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LV. De suis et legitimis liberis, etc.*

Incipit tractatus de hæreditate intestatorum, quæ primo loco ex *l. 12. tab.* id est, jure civili defertur suis hæredibus, id est, liberis qui in potestate morientis, et in gradu proximiores sunt delatæ hæreditatis tempore, sic dicti, quod sint domestici, non alieni, non extranei hæredes, scilicet ad discretionem eorum, ut recte Priscianus ait. 7. id est, qui secundum leges sui non sunt, qui sub potestate patris legitimi non sunt: ergo jure civili primum ab intestato ad suos hæredes pertinet defuncti hæreditas. Et hic tractatus est tantum de hæreditate, quæ defertur jure civili, quæ obvenit jure civili, *qui escheoit*, unde in plerisque consuetudinibus Gallicis hæreditas vocatur *escheoite:* nam de hæreditate, sive successione, quæ obvenit jure prætorio dictum est *sup. a tit. 9. usque ad tit. 20.* nihil autem interest sui hæredes, utrum sint naturales quæsiti ex justis nuptiis, an adoptivi: nam et adoptio suum hæredem facit, *l. 5. hoc tit.* nihil interest utrum liberi nati sint tempore mortis defuncti intestati an posthumi sint: nam et posthumi, qui a vivo parente nati fuissent in ejus potestate futuri forent, sui hæredes sunt, l. 4. *hoc tit.* nihil etiam interest utrum liberi nati sint ex ingenuis parentibus, an ex libertinis: nam et libertini suum hæredem habere possunt, l. 7. *hoc tit.* quæ repetitur in l. *Libertos. inf. de patr. potest.* Et ii quidem sui liberi, et hæredes ipso jure hæredes existunt, id est 12. tab. etiam ignorantes, *l. 8. hoc tit.* Et inviti igitur, qua de causa sui, et necessarii hæredes dicuntur passim in jure: unde Apulejus 10. *lege*, inquit, *infantulo necessariam patris successionem deferent.* Et ii liberi præferuntur matri defuncti intestati, quia liberis magis debetur hæreditas, quam matri, vel patri. *l. Scripto. §. ult. unde lib.* Et addit *d. l. pen. hujus tit.* (quod notandum maxime) etiam filios, qui neque sunt sui neque legitimi, id est agnati, quales sunt filii matri, nec enim sunt in potestate matris, nec agnati ei sunt, sed cognati tantum, et vocantur tamen tanquam legitimi ex Senatusconsulto Orfitiano ad successionem matris, et præferuntur aviæ, id est matri defunctæ matris, et præferuntur etiam omnibus legitimis, sive agnatis, et sui quoque, et legitimi liberi, etiamsi ignorantes ipso jure hæredes extiterint, atque ita decesserint, quod est jus præcipuum suorum, hæreditatem parentum transmittunt in hæredes suos qualescunque sint, sive liberi, sive parentes, sive extranei. l. 6. *hoc tit. l. 19 Cum in antiquioribus. supra, de jure delib.* Et recte in hac rub. *de suis et legitimis liberis*, quia licet omnes legitimi, id est agnati non sint sui, ut frater consanguineus est fratri legitimus hæres, non etiam suus, tamen omnes qui sunt sui, et legitimi sunt, id est agnati: suitas est species agnationis, *l. De bonis. §. 1. de Carbon. ed. l. 2. unde leg. l. 1. §. Sed videamus. de success. ed. l. Jurisc. §. 1. de grad. et affinibus, l. Filius. de suis et legit. l. ult. de codicill.* Et contra, qui non sunt sui liberi, nec sunt legitimi, sive agnati, *l. Scripto. unde lib.* veluti filii emancipati, nec sunt sui, nec agnati, sive legitimi: item filii nati ex concubinatu, qui naturales dicuntur, proprie tamen nec sunt sui, nec legitimi, qui proprie dicuntur spurii, et vulgo concepti, vulgo quæsiti, ut Lucretius loquitur, vulgivaga venere concepti, et Seneca in controversiis, *publici pueri* qui scilicet patris incerti sunt, ut *l. 5. inf. ad Senatuscons. Orfit. l. Divi. de capt. et post. l. Vulgo. de statu hom.* qua de causa eos non dicimus filios spurios, nec unquam ita loquimur, sed filios spurii, id est, servi materni, quod et spurium, παρὰ τὴν σποράν dicitur, id est, a satu, a semine, non autem eos nominamus a vase paterno, a patre, qui incertus est, sed eos dicimus filios spurii, id est rei maternæ, non filios spurios. Ausonius: *credo*, inquit, *quod illi nec pater certus, fuit, et mater fuit vere lupa.* Solinus in Æthiopia: *Garamantici Æthiopes*, inquit, *matrimonia privatim nesciunt, sed omnibus vulgo in venerem licet inde est, quod filii matres tantum recognoscunt nam paterni nominis nulla reverentia est: quis enim verum patrem noverit in hac luxuria incesti lasciviantis? ea propter inter omnes populos degeneres habentur, nec immerito: quia afflicta castitatis disciplina successionis notitiam ritu improbo perdiderunt:* hæc eleganter Solinus. Recte autem *d. l. Vulgo*, vulgo conceptos, sive spurios patrem demonstrare non posse, aut posse quidem, sed eos habere patrem, quem habere non licet. Qui locus demonstrat etiam filios susceptos ex illicitis nuptiis esse spurios, ut in §. *Si adversus. Instit. de nupt.* Apulejus 6. *legitimæ nuptiæ non sunt, ac per hoc spurius nascetur:* et ut ostendit l. 6. *hoc tit.* etiam ex contubernio natus, veluti ex libera, et servo spurius est, quia contubernium non sunt justæ nuptiæ: nec quicquam facit si pater ejus postea manumittatur, et restituatur natalibus a principe, id est, ingenuus fiat, atque ita perveniat ad honorem decurionatus: nam et is filius, qui ex contubernio natus est, veluti spurius habetur. Et hoc idem confirmat etiam *l. 4. sup. sol. matr.* At natus ex concubinatu, quod maxime notandum est, in eo enim errant plerique omnes, non est spurius, quia concubinatus est licita consuetudo, licitum consortium, et hæc manifesto ostendit *l. 5. inf. ad SC. Orfit.* Denique natus ex concubinatu, quod veluti quoddam matrimonium est non illicitum, naturalis dicitur, non spurius. Et ut omnia absolvam, quæ nobis proponuntur in hoc tit. notandum est, inter suos hæredes ad successionem intestati ex l. 12. tab. vocari nepotes ex

filii, vel filiæ masculi pariter cum filiis superstitibus, id est, patruis suis licet ii nepotes defuncto non sint sui liberi, quia filii eos præcedunt, sed sunt legitimi liberi, quos æquum est succedere in locum, portionemque patris sui, cujus vicem repræsentent, *par droit de representation*, id est, in eam partem, quam pater eorum habiturus fuisset, si vixisset, in bonis patris, atque ita nepotes succedunt cum patruis non in capita, id est, non pro virilibus portionibus: sed in stirpes, id est, in portionem patris sui quam habuisset, si vixisset, ut si sit unus filius, et ex filio jam mortuo tres nepotes, non fient tot partes quot sunt capita, sive personæ, sed duæ tantum partes, ut filius unam habeat semissem, alterum tres nepotes, vel 10. vel 20. nil refert, *l. 3. hoc tit.* Quod et jure Prætorio ita procedit exemplo juris civilis, *l. Si in adopt. §. ult. de bon. poss. contr. tab. l. Si nepotes. de coll. bon.* vel si nulli sint filii, sed nepotes tantum ex diversis filiis jam mortuis varii numeri, puta ex uno tres, ex alio duo, ex alio unus, non succedent etiam in capita, sed in stirpes, et in lineas, ut tres tantum partes hæreditatis intestati fiant, *l. 2. h. t. l. Papin. §. Quoniam. de inoff. test.* Et omnino in liberorum linea hæ duæ regulæ observandæ sunt: una hæc est, inter liberos a proximiore ulteriorem non excludi, ut a filio non excluditur nepos ex alio filio jam mortuo. Altera regula hæc est, inter liberos hæreditatem dividi pro stirpib. non pro capitib. quæ duæ regulæ non ita valent in linea legitimorum, seu agnatorum. Et notandum præterea inter suos etiam vocari ex constit. Valent. et Theod. quæ prior hoc induxit contra omnem disciplinam juris antiqui, inter suos, inquam, vocari, et cum suis, vel legitimis, id est, agnatis etiam nepotes ex filia in portionem, quam habuisset filia mater eorum jure repræsentationis, licet ii nepotes neque sui sint, neque legitimi, quod verissimum est, et vocari, si concurrant sui hæredes cum diminutione trientis, qui accrescit suis, ut portionem matris integram non ferant, ut ejus vicem non repræsenteat ex integro, qui nec sui sunt, nec legitimi, *l. 9. hoc tit.* vel si concurrant legitimi, id est, agnati non sui cum diminutione quadrantis, qui accrescit agnatis, *l. 4. C. Theod. de legit. hæred.* Sed hoc totum mutavit Justin. ampliato jure nepotum ex filiabus; primum enim quadrantem ademit agnatis concurrentibus in *l. ult. hoc tit.* deinde etiam trientem ademit suis *Nov. 18.* et 118. ut nepotibus ex filia obveniat integra portio, quam habitura fuisset mater eorum si vixisset sine ulla diminutione trientis, vel quadrantis, qualiscunque concurrat hæres. Et notandum, quod ait *l. 9. hujus tit. hæc eadem, quæ de avi materni bonis constituimus, et de aviæ maternæ, sive etiam paternæ simili æquitate sancimus:* sit, quæ dixit de hæreditate avi materni, ut in eam concurrant etiam nepotes ex filia, idem se velle obtinere in hæred. aviæ maternæ, vel paternæ, *nisi forte*, inquit, *non elogia inurenda impiis nepotibus justo semotis ratione dixerit*, qui locus est explicandus, quoniam eum non intellexit Acc. Sensus ejus loci hic est, ut nepotes ex filia in portionem matris suæ succedant moriente avo materno, vel avia materna, aut paterna, nisi sint exhæredati testam. matris suæ: quod si vel unum hodie didiceritis, satis est, nempe exhæredatos a patre, vel etiam a matre, non repræsentare vicem patris sui in successionem avi, vel aviæ maternæ, vel paternæ, quia a se, vel suo nomine, qui parens exhæredavit filium, noluit quicquam ad eum pervenire. Et hæc est sententia ejus loci: etiam addendum est ad *l. 10.* vulgo male ita legi, *capitis diminutio paterna:* reponas, *capitis diminutio materna*, ut est in *Cod. Theod.* atque ita in lib. 45. Basil. Obscuritas loci fecit, ut mutarent vocem *maternam* in *paternam*, perperam. Nam sensus evidentissimus hic est, quem quisque facile capiet si conferat patrem emancipatum cum matre emancipata: finge: avus meus emancipavit patrem meum, et post emancipationem patris mei natus sum, jure civili non succedam in bonis avi, sicut nec pater meus ei succedere jure civili potest, jure prætorio potest et ipse, et ego, quia prætor emancipatos vocat inter suos: at contra finge: avus meus emancipavit matrem meam, et post emancipationem matris meæ natus sum, an succedam avo? sic sane, quia in matre, inquit non est inquirendum an sit capite diminuta, id est, an sit emancipata, nam ea si emancipata sit, non habet potestatem familiæ, non habet liberos in potestate, et hæc est sententia hujus l. Restat ut advertamus omnes leges hujus tit. esse de suis et legit. hæred. vel de iis, qui inter suos, vel cum suis vocantur, licet ipsi sui non sint, aut legitimi, excepta *l. 1.* quæ non est de liberis, sed de fratribus consanguineis, ergo de agnatis ex transverso. Itaque lex prima nihil videtur pertinere ad tit. qui est de liberis, non de agnatis ex transverso: nisi dicamus, quod et verum est, initio hujus tractatus de hæreditate intestatorum, quæ obvenit jure civili, voluisse conditorem hujus libri proposita *l. 1.* indicare differentiam, quæ est in successionibus intestatorum inter jus prætorium, et civile, quod apparebit cum *l. 1.* collata atque conjuncta *l. 2. sup. qui admitti ad bon.* cujus est eadem inscriptio et subscriptio. Et ait *d. l. 2.* eum, qui jure prætorio tantum vocatur ad successionem intestati, velut jure proximitatis, jure cognationis, non agnationis: nam cognatum jus civile non novit, solus prætor eum novit, et vocat cognatum ad successionem intestati, dummodo petat bonor. possess. intra 100. dies: post dies 100. excluditur a successione: de jure prætorio est etiam *l. 1. §. Si quis. de success. ed.* At *l. 1.* hujus tit. docet sororem consanguineam, quæ est legitima hæres fratris jure civili non excludi præscriptione 100. dierum. quia ex jure civili venit, non ex jure prætorio: et jus adeundæ hæreditatis, quod est semper ex jure civili, est perpetuum: quod optime probat hæc *l. 1.* et ita *sup. in tit. de jure delib.* ego usteadi recte Græcos *l. 4. sup. qui admitti*, hæc adnotare, τὸ πολιτικὸν δίκαιον χρόνῳ οὐκ ἀποκλείεσθαι, id est, *jus civile tempore non circumscribi:* ergo mens ejus, qui sub hoc tit. posuit l. 1. licet ea non sit de liberis secundum tit. sed de agnatis ex transverso, hæc fuit ut statim ab initio hujus tractatus, qui est de jure civili, constitueret differentiam, quæ est hac in re in successione intestatorum inter jus civile et prætorium.

### *Ad L. X.*

*Ubi aviarum successio morte interveniente discutitur, capitis diminutio materna quærenda non est: Tunc enim in hujusmodi hæreditatibus filiorum status, aut persona spectatur, quotiens de ejus bonis, qui potestatem familiæ potuit habere, tractatur. Dat. xv. Cal. Octob. Ravennæ, Theodosio XIII. et Valent. III. AA. Conss.*

Priusquam ad *tit.* 56. veniam, quia puto me heri per errorem dixisse avum pro aviam in interpretatione l. 10. illa verba, *ubi aviarum successio discutitur, capitis diminutio materna quærenda non est*, hunc habet sensum, natum quidem post emancipationem patris, jure civili non succedere avo paterno, in cujus familia non est, sed sequi familiam patris sui; at natum post emancipationem matris, jure civili succedere aviæ paternæ, vel maternæ, non avo: quoniam lex est de aviarum maternarum successione, et frustra quæritur, an mater fuerit emancipata, quoniam et si emancipata fuerit, nihilominus nati ea ea post emancipationem, ex constitutionibus succedunt aviæ paternæ, vel maternæ, et frustra spectari emancipationem matris, quia avia, vel quæ alia fœmina familiæ potestatem non habet, *l. Nulla. de suis et legit. l. 8. inf. de præscrip. longi temp.* Nunc veniam ad tit. 56.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LVI. Ad Senatusconsultum Tertullianum.*

Post liberos (de quibus supra titulo proximo) mater vocatur ad hæreditatem filii intestati, tanquam hæres legitima, non ex *l. 12. tab.* quia cognata est, non agnata, et ea lex non cognovit cognatos. Sed ex Senatuscons. Tertulliano: nam Senatus hæredem legitimum facere potest: post liberos, inquam: nam liberi defuncti excludunt matrem, *l. pen. sup. tit. prox.* Et retro, ad hæreditatem matris intestatæ vocantur liberi, tanquam legitimi non ex *l. 12. tab.* quod cognati sunt matri, non agnati, sed ex SC. Orfitiano de quo *tit. seq.* quod divi Marci et Commodi temporibus factum est: ut *Instit.* docent sed. tit. Spartianus in Marco, *lege addidit*, inquit, *de bonis maternis, et item de filiorum successionibus pro parte materna.* Et ideo de SC. Tertulliano, velut antiquiori *tit. præcedit:* et ex hoc quidem, ut quidem fert h. t. notemus quasdam differentias, quæ sunt inter hæc duo SCta. Mater filio succedit cujuscunque ætatis filius decesserit etiamsi infans, *l. 1, hoc. t.* si decesserit intestatus, id est, si pater ei non substituit pupillariter: nam ipse pupillus non potest facere testamentum. At ex SC. Orfitiano filius matri intestatæ non succedit per se, si infans sit, sed per tutorem, aut per patrem, *l. 1. hoc tit.* et *l. Servo, invito. §. Si pupillo. ad SC. Treb. l. Si infanti. sup. de jure delib.* Item filii et filiæ succedentes matri ex SC. Orfitiano excludunt parentes matris, atque etiam fratres consanguineos, vel sorores consanguineas, *d. l. pen.* et *l. 1.* et *4. tit. seq.* At consanguinei fratres, vel sorores ex eodem patre, qui et germani dicuntur, et legitimi, *l. ult. h. t. l. ult. inf. de legit. hær. l. Sextiam. 32. de leg. 3.* quia sunt agnati: qui sunt ex eadem matre tantum, et uterini dicuntur, non sunt agnati, sed cognati. At ex SC. Tertulliano defuncti pater excludit matrem, si is pater in emancipatione manumissor extiterit, *l. 2. h. t.* si contracta fiducia manumiserit, quæ cum hodie semper contracta intelligatur ex *constit. Justin. §. ult. de legit. agnat. success.* dicamus etiam simpliciter in successione filii, patrem matre esse potiorem ex SC. Tertulliano: nam, ut dicatur inferius, jure novissimo simul succedit pater et mater. Item ex Senatusconsulto Tertulliano consanguinei, sive soli, sive permixti cum sororibus, omnino matrem excludunt, et de iis fratribus, qui sunt consanguinei accipienda est *l. 2. hoc t. §. Frater. Instit. eod. l. 3. §. Plane si mater. de Carb. edicto, l. 2. C. Theod. de inoffic. test. l. 2. C. Theod. de secund. nupt.* Nec mirum si fratres consanguinei præferantur matri, cum et patri præferantur secundum jus vetus, *l. ult. inf. comm. de success.* At fratres uterini, vel naturales, non excludunt matrem, aut patrem, *l. Lucius. de vulg. et pupill. substit.* Sorores autem consanguineæ, si solæ sint, non permistæ cum fratribus consanguineis, pariter cum matre succedunt fratri, ut sorores unam dimidiam, et mater alteram habeat, *d. §. Frater.* Et hoc ex SC. Tertull. Nam aliud est jus ex constitutione Justin. *l. ult. hoc t.* quæ matrem vocat ad successionem filii intestati in virilem portionem, etiam cum fratribus vel solis, vel permixtis cum sororibus, et cum sororibus solis in partem dimidiam, nulla posita differentia inter fratres consanguineos et uterinos, inter fratres agnatos et cognatos: quæ lex etiam non permittit, ut matri venienti ad successionem filii ex Senatusconsulto Tertulliano quicquam detrahat, vel abradat quidquam alius agnatus filii defuncti, sive patruus sit, sive patruelis frater. Quo jure abrogat Justin. *l. 1. C. Theod. de leg. hæred.* Quod si defuncto sint fratres, vel sorores, et pater vel mater, vult Justin. ut fratres tantum et sorores defuncto succedant, solo usufructu bessis servato patri et matri. Et hoc si defunctus filius sui juris fuerit: nam si fuit in potestate patris, pater bonorum adventitiorum filii retinet usumfr. ex constit. Justiniani, proprietas autem eorum bonorum pertinet ad matrem pro virili parte, concurrentibus fratribus defuncti, vel fratribus et sororibus, aut pro dimidia parte concurrentibus solis sororibus. Et hæc est sententia *l. ult.* cui est conjungenda *l. ult. inf. de jure liber.* quæ habet eandem inscriptionem,

et subscriptionem, et quæ in eo etiam derogat SC. Tertull. quod etiam si mater ingenua non habeat jus trium liberorum, et libertina quatuor, quod SC. Tertull. exigebat, nihilominus veniat ad legitimam hæreditatem filii intestati. Et observandum etiam est in *l. Mater. hoc t.* (cum in *l. Mater. C. Theod. de legit. hæred.* ex qua ducta est, sit scriptum tantum, *sororibus transmissuris defuncti*) Tribon. scripsisse, *sororibus et fratribus:* nam in eo loco C. Theodos. pro *fratribus*, uti nunc legitur, reponendum est, *sororibus*, ut quæ præcedunt demonstrant, cum quibus mater succedit ex SC. Tertull. quod etiam interpres Anianus demonstrat. Tribonianus tamen utrumque apposuit, *sororibus et fratribus ex d. l. ult.* Nam ante *l. ult. hoc t.* matrem penitus fratres excludebant. Nota etiam postea Justin. discessisse a sententia *l. ult.* et constituisse in *Nov. cap.* 22. *cap.* 46. ut etiam mater cum sororibus, quæ solæ sunt, succedat in virilem tantum, non in dimidiam. Et hoc ipsum etiam, quod cavetur *hac l. ult.* magis retractavit *Nov.* 84. et *Nov.* 118. ut si defuncto sint fratres et sorores, et pater et mater, omnes ei succedant pro virilibus portionibus, id est, in capita si sint fratres et sorores ex eodem patre, et ex eadem matre, et ut quisque retineat virilem portionem pleno jure, sine deductione ususfructus, etiamsi filii sint in potestate patris fratris defuncti, exclusis fratribus, qui sunt ex eodem patre tantum, vel ex eadem matre tantum, quo jure utimur, et fratres utroque parente conjuncti illis præferantur. Hæc omnia ita procedunt, si mater vidua permanserit: nam si iterum nupserit post mortem mariti, ex quo filium illum habuit, de cujus successione quæritur, distinguendum est: aut enim ante mortem filii iterum nupsit, aut post mortem ejus: si post mortem filii, pro sua parte cum fratribus et sororibus capit bona filii adventitia, id est, quæ aliunde habuit, quam a patre: in bonis autem profectitiis a patre habet tantum usumfructum, proprietatem servat sororibus, vel fratribus defuncti, filiis sola superstitibus ex sententia *l. Mater. hoc t.* Sed si ante mortem filii mater iterum nupserit, in omnibus bonis filii, sive profectitiis, sive adventitiis usumfructum habet tantum pro sua parte. *l. Fœminæ.* §. *ult. sup. de secundis nup.* Ratio hæc est: quia majori pœna digna est, quæ filio vivo vitricum superduxit: mortuo autem filio, nullam mater, quæ iterum nubit, ei injuriam facit. Hæc est distinctio temporis, quam facit *l. Mater*, conjuncta *d. l. Fœminæ.* §. *ult.* Sed hoc quoque, id est, hanc distinctionem temporis postea sustulit Justinianus *Novell.* 2. et differentiam illam bonorum, et differentiam viduitatis, ac secundarum nuptiarum, ita definiens, ut mater succedat filio pro virili pleno jure cum fratribus et sororibus defuncti filii in omnibus indistincte, sive nupserit iterum, sive vidua permanserit. Ac rursus, et hoc recantat Justinianus *Novella const.* 22. in qua tollit quidem illam differentiam temporis, utrum mater iterum nupserit vivo filio, an mortuo, sed reducit differentiam bonorum, et pœnam secundarum nuptiarum, ut in bonis profectitiis pro sua portione mater habeat tantum usumfructum, quæ iterum nupserit, sive ante mortem filii, sive post mortem filii iterum nupserit. In adventitiis autem pro sua parte habeat plenam proprietatem. Restat, ut notemus ex eo, quod superest in *hoc tit.* cessare SC. certis casibus. Unus est, si filiis impuberibus non habentibus tutorem, mater non petierit, intra annum scilicet, si mortui sint impuberes, ut eis non succedat, non etiam si puberes mortui sint, *l.* 3. *hoc. t.* Atque ita si mortui sint impuberes, quia deseruit officium pietatis, mulctatur mater hæreditate, eaque redit ad agnatos filii, *l. Matris.* 1. et *l. Cum jure. sup. qui pet. tut.* Et hujus juris origo est ex const. D. Severi, *l.* 2. §. *Divus. D. ubi tut. petat. l.* 3. *l. Sciant.* §. *Si mater. D. ad SC. Tert.* Et idem obtinet in quolibet hærede legit. impuberis, aut etiam subest. in secundum casum, *l. Sciant. de leg. hæred. inf.* Et dari intra annum ex *d. l. Sciant.* et §. *pen. Instit. eod.* t. Ex qua *lege Sciant*, proculdubio Tribonianus in *l.* 2. §. *Confestim. D. eod.* adjecit hæc verba: *ita tamen ut nullo modo annale tempus excederet:* quoniam ex constitutione Severi confestim erat petendus tutor. Hodie ex *d. l. Sciant*, satis est intra annum peti. Cessat etiam SC. Tertullianum, si mater, quæ tutelam filii impuberis legitimam suscepit ex constitutionibus, quæ hoc matri dant, modo juret se iterum non nupturam, si pejeret, et iterum nubat non dato filio suo tutore idoneo, eidemque redditis rationibus suæ administrationis: nam hoc etiam casu mater amittit commodum SC. Tertulliani, *l. pen. hoc. t. l. pen. inf. in quibus causis pignus.* Quod si mater iterum nupserit intra annum luctus, non aliter potest aboleri infamia, quam incurrit ob immaturas nuptias, quam beneficio principis: non aliter etiam ejusdem principis beneficio solvitur pœnis, quas inducit *l.* 1 *sup. de sec. nup.* mulieribus nubentibus antequam peregerint annum luctus antequam eluxerint virum, non aliter, inquam, solvitur pœnis *d. legis.* 1. quam si filiis prioris matrimonii bonorum suorum semissem pleno jure donaverit, ea tamen lege, ut intestati omnes obierint sine liberis, is omnis redeat ad matrem: et hæc est sententia *legis* 4. *hoc tit.* quæ propria est de immaturis secundis nuptiis, id est, quæ fiunt intra annum luctus: nam *l. Mater*, et aliæ, quæ sunt in hoc titulo sunt de secundis nuptiis, quæ fiunt post annum luctus.

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VI. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LVII. Ad SC. Orfitianum.*

Post SC. Tertull. sequitur SC. Orfitianum, ex quo filii pari jure vocantur ad legitimam hæreditatem matris intestatæ, exclusis omnibus agnatis matris, ut mater ad hæreditatem filiorum intestatorum



ex SC. Tertull. et notandum quod ait *l. pen. sup. de suis et leg. lib.* filios matri intestatæ ipso jure succedere: quod non est citra aditionem, vel gestionem pro hærede, sicut cum dicimus suos hæredes ipso jure hæredes existere, quod tunc est citra aditionem, *l. In suis. de suis et legit. hæred. l. pen.* §. *pen. D. de bonis liber.* Sed filios matri ipso jure succedere, hoc est citra cretionis solemnitatem, quæ hodie penitus sublata est, *l. Cretionem. sup. de jure delib.* et citra bonorum possessionem, ut ostendit *l.* 3. *hujus tit.* quia filii non prætoria, sed SC. Orfitiani beneficio admittuntur ad hæreditatem matris: igitur non indigent Prætoris auxilio, id est, bonor. possessione, *l.* 1. *C. Theod. de legit. hæred. l.* 1. *C. Theod. de cret. vel bon. poss.* quod idem dicitur de suis hæredibus, ut scilicet hæredes existant citra bonorum possessi. *l.* 13. *sup. de jure delib. l.* 7. *D. de inoff. test.* Sed in iis, id est, in suis, addimus etiam, citra aditionem, quod non addimus tamen in filiis, qui matri succedunt ex SC. Orfitiano, nec in aliis legitimis hæredibus, nec in testamentariis, de quibus tamen idem dici potest, ipso jure eos hæredes existere, id est, citra bonor. possess. ut in *l.* 4. *tit. seq. l. Omnium. sup. de testam.* sed non citra aditionem, vel gestionem pro hærede. Quamobrem filii ex SC. Orfitiano non aliter acquirunt hæreditatem matris intestatæ, quam si eam adierint, vel se pro hærede gesserint. Paulus 4. *Sentent. eod. tit. filius*, inquit, *hæreditatem maternam, eandemque legitimam, nisi adeundo quærere non potest:* unde sequitur, quam ita non acquisierint filii hæreditatem matris suæ, eos non transmittere in hæredem secundum regulam, quæ vetat hæreditatem non aditam transmitti in hæredem, sed deficientium portionem accrescere reliquis cohæredibus, qui adierunt, ut in specie *l.* 2. *hujus tit. l. Si ex pluribus. D. de suis et legit. hæred.* vel si omnes deficiant, omnes filii si moriantur ante aditam hæreditatem matris, hæreditas redit ad agnatos defunctæ matris. Verum huic sententiæ videtur obstare *l. unica, sup. de his qui ante apert. tab.* ex qua intelleximus jam satis, et ex *tit. de cad. toll.* hoc jure singulari datum esse liberis, ut delatam eis hæreditatem patris, aut matris, etiamsi ignorantes eam sibi delatam esse diem suum obierint, needum adiverint, tamen transmittere in liberos suos: nam ne fallamur observandum est, illam *l. unicam*, loqui tantum de hæreditate patris, vel matris delata testamento patris, vel matris, quod et in ipso titulo tab. nomen indicat. Loquitur ergo de liberis, qui patri, vel matri hæredes extiterunt ex testamento, aut quibus ex testamento delata est hæreditas patris, vel matris, ut eam non aditam transmittant in liberos suos contra regulam juris: non loquitur de liberis, quibus ab intestato defertur hæreditas matris. Igitur cum ea constitutio sit nova, et adversus regulas juris non possumus eam nostra auctoritate producere ad legitimos hæredes, maxime obstante *l.* 2. *hujus tit.* quæ docet filium non aditam hæreditatem matris, quæ ei erat delata ab intestato ex SC. Orfitiano, non transmittere in hæredem suum. Fateor tamen, ut Accurs. recte notavit in hac l. 2. filios, si moriantur intra annum a die delatæ hæreditatis maternæ ab intestato, scientes eam sibi esse delatam, eos jus deliberandi transmittere in hæredes suos, sed non hæreditatem ex beneficio *legis Cum in antiquioribus. sup. de jure delib.* si moriantur post annum, nec jus deliberandi transmittere ad hæredem suum, imo nec si intra annum, si ignoraverint delatam sibi esse hæreditatem matris, puta, si ignoraverint mortem matris. Ad hæc notandum est, sicut spurio intestato mater succedit ex SC. Tertulliano. §. *ult. Instit. de. SC. Tertull. l.* 2. *in princ. D. eod.* Ita quoque spurius matri intestatæ succedit ex SC. Orfitiano, *l.* 1. §. *Sed et vulgo. D. eod. tit.* §. *Vulgo Instit. de SC. Orfit.* Et consequenter filius vulgo quæsitus, qui spurius dicitur, de inoffic. testamento matris, in quo est præteritus agere potest, *l. Si suspecta.* §. 1. *D. de inoffic. test.* quia quicunque filius ab intestato potest jure civili, vel prætorio succedere parenti, cujuscunque sexus sit parens, si in testamento ejus sit exhæredatus, vel præteritus, ita ut pro exhæredato habeatur, potest agere de inoff. testamento parentis: spurius autem ab intestato succedit matri: ergo queri potest de inoff. testamento matris, idque rescindere si probet non habuisse matrem justam causam irascendi sibi, non fuisse justam causam indignationis matris, justam iram. Excipitur tamen ab eo, quod dicimus spurium matri succedere ex Orfitiano, illustris mater, illustris fœmina, id est, filia vel uxor Senatoris illustris, puta præfecti prætorio, vel præfecti urbi, vel Comitis sacrarum largitionum, et similium, qui enumerantur inter Senatores illustres. Cujus quidem fœminæ illustris, ut eleganter ait Justin. præcipuum debitum est observatio pudicitiæ, ἐξαίρετον χρέος τῆς σωφροσύνης εὐλάβεια. Et ideo ad legitimam hæreditatem illustris fœminæ non admittitur spurius, videlicet si habeat justos liberos: justi enim liberi excludunt spurios, id est, sine marito filios, qui nullum alium patrem habent, quam terram, vel populum, vel φύσιν, et spurium matris. Et hos justi et legitimi liberi non tantum excludunt a legitima hæreditate matris, sed etiam a testamentaria, et ab omni liberalitate matris, ex *l. pen. hujus. t.* quam Justin. ait se dedicare pudicitiæ ingenuarum, et illustrium fœminarum. At justi liberi non excludunt etiam naturales, id est susceptos ex concubinatu, qui non sunt sine marito filii: nam ut concubina uxorem imitatur, ut Julianus ait in Novell. 18 ita concubinatus maritum imitatur. Et est concubinatus semimatrimonium ἡμίγαμος, ut Græci loquuntur. Et ut hæc lex indicat, *est licita consuetudo ab homine libero habita*, sic vulgo legitur, sed veteres libri habent rectius, *ad liberum hominem habita* ut Basilica, πρὸς ἄνθρωπον ἐλεύθερον. Igitur lex sit liberæ mulieris licitam esse consuetudinem, quam habet ad liberum hominem, id est, per leges esse licitum concubinatum, quo et hodie quædam nationes utuntur, maxime in Pyrenæo. Igitur concubinatus est legitima con-

junctio; per concubinatum stuprum non committitur, l. 1. et 3. *D. de concub.* l. *Stuprum. D. ad l. Jul. de adult.* Et ut uxor accusari potest lege Julia de adulteriis, ita concubina, quod sit vice uxoris, *l. Si uxor. D. eod. t.* Et in hoc præcipuo notanda est hæc *l. pen.* ut discamus, quam distent spurii a naturalibus liberis, et quam errent, qui naturales liberos vocant spurios. Notandum etiam est ex *l. ultim. hujus tit.* natum ex ancilla post moram ei factam ab hærede in præstanda fideicomm. libertate, quam ei debet ex codicillis, vel testamento defuncti, cui hæres extitit, liberum et ingenuum nasci, quod est mirum, et παράλογον, ut ex serva ingenuus nascatur, quia cui relicta est fideicomm. libertas, post moram hæredis proculdubio non fit continuo liber; et tamen quod ex ea nascitur liberum est et ingenuum. Ex serva igitur hoc casu ingenuus nascitur, ut in *l. 1. §. Quæri. D. de suis et leg. hæred.* neque est hoc novum: nam ex captiva, etiam quæ est serva hostium, ingenuus nasci, aut natus intelligitur, si cum ea postliminio redierit, ex l. 1. *inf. de postl. revers.* quæ lex citatur in *l. Apud hostes. D. de capt. et postl. revers.* Et in *l. §. Sed et si apud hostes. D. ad SC. Tertyll.* ex quibus locis est restituenda inscriptio *d. l. 1. de postl. revers.* ut sit inscripta *ad Ovinium Tertullum Præsidem provinciæ Mysiæ inferioris*, quam hodie *Vallachiam* appellamus. Hoc autem posito, natum ex ancilla post moram hæredis, qui traxit manumissionem ancillæ, de qua rogatus fuerat testamento, vel codicillis, nasci ingenuum, hoc, inquam, posito, consequens est, ut desinit *lex ult. hujus t.* eum matri ab intestato succedere postea perductæ ad libertatem ex SC. Orfitiano. Et vicissim huic illam ex SC. Tertul. quod etiam confirmat *l. pen. sup. de iis quibus ut indig.* l. 1. §. *Interdum.* et *l. 2. §. Et in servitute. D. ad SC. Tertull. l. Si quis rogatus. D. de fid. libert. l. 3. inf. eod. tit.* Postremo notandum est non tantum ad SC. Orfitian. sed etiam ad SC. Tertul. his SC. locum esse ita demum de mutua successione matris et filii ab intestato, si mulier viro nupserit sine conventione in manum, quod nominatim scribit Ulpian. *tit. reg. tit. de leg. hæred.* Nam mulier, quæ viro convenit in manum solemniter, ut fiebat olim, quam solemnitatem explicat Servius in *Virgil.* et Ulpian. etiam *eodem libro*, et Cajus 3. *Instit.* et Boetius in *Topica Cic.* quæ inquam, ita viro convenit in manum secundum jus vetus, apud virum jus filiæ, et sui hæredis habet, sicut filius, qui ex eo matrimonio nascitur. Atque ita et mater et filius viro sunt sui hæredes, et in potestate, familiaque ejus. Igitur et uxor huic viro est loco filiæfamil. et consequenter filius illi est loco fratris consanguinei. Et retro illa filio est loco sororis consanguineæ, ut supra dicti auctores docent, et Gellius 18. atque ita inter eos est jus consanguinitatis, et jure consanguinitatis igitur invicem succedunt ex l. 12. tab. filius matri, mater filio, non ex Tert. vel Orfit. quod hoc casu non fuit necessarium: nam ex ordine, quem fecere ll. 12. tab. post suos vocantur consanguinei fratres et sorores, id est, qui sunt ex eodem patre, qui ejusdem patris sunt, vel esse censentur per conventionem in manum: nam consanguineorum nomine in jure non significantur quilibet cognati, sed consanguinei tantum fratres et sorores consanguineæ, fratres germani, agnati et legit. *l. 1. et 3. i. seq. l. 3. sup. de leg. tut. §. 1. Inst. de leg. ag. success.* et consanguinitas non est genus, sed species agnationis, id est, fraternitas germana et legitima. *§. ult. Instit. de SC. Orfit.* Neque obstat *l. 1. §. Post suos. D. de suis et legit. hæred.* in qua Cassius definit, ut ait lex, consanguineos esse eos, qui inter se sanguine conjuncti sunt, quoniam ea est definitio nominis id est, veriverbium, non definitio rei, quæ definitio nominis non efficiat, ut consanguineorum nomen producamus ultra fratres, vel sorores germanas, quo in errore est passim Accurs. et maxime in l. 1. *D. de leg. tut.* et omnes Doctores, quod et demonstrat pictura graduum cognationis, sive σύνοψις, quam illi vocant arborem consanguinitatis duplici errore, quia non instar arboris habet, sed scalarum, locorumque proclivium, ut ait *Jurisc. §. Gradus. D. de grad. affin.* deinde quia consanguinitatis nomen est speciale, quo fratres tantum germani significantur, atque sorores, id est, orti ex eodem patre; ut sic etiam Virgilius et Statius consanguineum lethi soporem, quem Homerus κασίγνητον, id est, fratrem, et Annæus Seneca et Valerius Flaccus, *frater duræ languidæ mortis*, id est, somnus. Ex alio loco: *Somne frater simillime letho.* Et sic etiam Statius de fratribus Thebanis: *stat consanguineum campo, scelus unius ingens Bellum uteri.* Et Claudianus de consulatu fratrum, *a consanguineis felix auctoribus annus.* Et idem de Jove et Junone fratribus: *In consanguineo recipit post fulmina fessum Juno sinu.* Atque ita vides etiam alios auctores retinere proprietatem hujus verbi, ut consanguineos vocent fratres, non cognatos quoslibet, neque ab hac sententia nos dimovere debet *l. 2. C. Theod. de leg. hæred.* dum sit, *quotiens filius consanguineus, vel per adoptionem quæsitus nulla capitis diminutione intercedente matrem excludit.* Ex quo apparet filios quosdam esse consanguineos patri et matri. Ergo consanguineorum nomen ad solos fratres non pertinere. Sed si legatur tota ea lex, et interpretatio Aniani, et si res ipsa spectetur, cujus maximum argomentum est, semper apparebit non esse legendum filius. sed frater consanguineus. Nam nisi in illo loco, nusquam leges consanguineum dicit ad discretionem, sive κατ' ἀντίφρασιν filii adoptivi. Ac præterea agitur ibi, an frater excludat matrem a success. filii, non an filius defuncti, excludat matrem defuncti, quod est certissimum. Sed quæstio legis hæc est, an non tantum frater consanguineus, sed et adoptivus excludat matrem defuncti, et definit utrumque excludere matrem defuncti, quia ut Anianus ait, et adoptivus frater est loco consanguinei: improprie consanguineus, *§. Per adoptionem. Instit. de leg. ag. success.* sed jura consanguinitatis habet, id est, fraternitatis. Et ideo loco consanguinei est, sicut mulier, quæ in manum convenit, filio communi loco consanguinei est, quia jura consanguinitatis habet ab intestato. Et hoc de adoptivo fratre probat *l. 1. §. ult. D. de suis et legit. hæred.* ab iis vero, quæ diximus, commodissimo gradum faciemus ad *tit. seq.* qui est ea parte de consanguineis

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### Ad Tit. LVIII. De legitimis hæredibus.

Post suos hæredes jure civili, id est, ex l. 12. tabul. ab intestato vocantur agnati, id est, qui per mares nobis cognatione legitima juncti sunt, qui idem habent nomen, easdem imagines, δείγματα eadem, qui et ob idipsum legitimi hæredes dicuntur quia lege 12. tab. vocantur, si in civitate decesserint, vel lege Cornelia, si apud hostes decesserint; nam et l. Cornelia confirmat legitimas hæreditates, *l. 8. hoc t. l. 8. sup. de suis et leg. lib. l. Bona. D. de capt. et postl.* ac primum quidem ex agnatis vocantur consanguinei tanquam proximiores, id est, ut exposui eudiustertius, fratres et sorores ex eodem patre, licet non sint ex eadem matre, fratres et sorores, qui in ejusdem patris potestate, cum is moreretur, fuerunt, id est, qui capite diminuti non fuerunt, qui familia patris non exierunt, *§. 1. Inst. de legit. agnat. success. l. 4. sup. de suis et legit. lib.* 1. 3. et 6. *hujus tit.* et nominatim ait l. 6. deficientibus suis hæredibus, succedere consanguineos, et deficere suos, inquit, si abstineant se bonis paternis, vel si ea repudient, qui locus notandus, in quo sui dicuntur repudiare hæreditatem. Ergo et adire sui delatam sibi hæreditatem possunt: nam hæc duo sunt ἀντίθετα, *adire, et repudiare*, sicut illa, *miscere se, vel immiscere se, et abstinere se.* Et illis etiam sui adire dicuntur in l. *Si duo. D. de legat. præstand. l. Si filius. D. de collat. bonor.* l. 4. *sup. de instit. et subst. l. ult. sup. de repud. hæred.* Sed non est necesse, ut adeant, cum ipso jure hæredes existant, adire tamen non vetantur: ergo nec repudiare, aut *repudiandi* verbum alienum est a suis, quod *adeundi* verbo ex adverso respondet. Et notandum est etiam *l. 6.* hujus titul. conjungendam esse cum *l. Pupil. sup. de repud. hæred.* quod confirmant inscriptiones similes et subscriptiones. Quo argumento inscriptionis et subscriptionis Thalelæus scribit ad *l. 4. sup. ad SC. Tertull.* eam legem conjungendam esse cum *l. 1. sup. de sec. nupt.* fratres autem consanguinei, vel sorores consanguineæ ita vocantur ad hæreditatem legitimam primore loco, ut et matrem defuncti excludant secundum jus, quod olim obtinuit; ut ostendi in tit. 56. mater præfertur reliquis agnatis omnibus, præter fratres et sorores consanguineos, a quibus ipsa penitus excluditur. Sed hodie, ut ibidem ostendi, etiam cum eis admittitur in virilem portionem. Quæro an frater consanguinei, vel sorores etiam excludant patrem defuncti, qua de re variæ prodita sunt jura, quæ attingam paucis omnia, posita in primis distinctione hujusmodi. Filius, qui decessit, aut est in potestate patris, aut emancipatus. Si est in potestate patris, videtur pater omnia ejus bona occupare jure peculii, id est, ut peculium filii, non ut hæreditatem filii: certe castrensia bona, aut quasi castrensia filiifamil. quorum vivo filio ne usumfructum quidem habuit, filio intestato defuncto, pater occupat jure peculii, non jure hæreditario. Nemo autem in jure peculii patre potior est, l. 1. et 2. *D. de castr. pecul.* Et hoc hodie manere etiam arbitror in militaribus scilicet bonis, ut dixi, in militari peculio castrensi, aut quasi castrensi. Adventitia bona, quæ filius acquirit, hodie sibi acquirit quantum ad proprietatem attinet, et quantum ad usumfructum patri, in cujus potestate est. Atque ita post mortem filii iis tantum ususfructus continuatur in patrem omnium bonorum adventitiorum filii. Proprietas autem pertinet ad fratres et sorores quoscunque agnatos, vel cognatos et ad matrem, si supersit pro virilibus portionibus, ut in *l. ult. sup. ad SC. Tertul.* quod jus novissimum, id est, Novell. Justiniani 118. de hæreditatibus, quæ ab intestato veniunt, ita immutat, ut velit mortuo filio famil. intestato bonorum adventitiorum filii usumfr. non retinere patrem, sed pro usufructu habere, et ferre pleno jure virilem portionem: pleno jure, id est, proprietatis, et ususfructus jure, in iis bonis, una cum matre et fratribus, et sororibus, licet in ejus potestate sint: ita ut inter eos omnes ea bona dividantur in capita, *par testes*, id est, pro virilibus portionibus, ut pro numero singulorum viritim dividantur, et quisque virilem ferat pleno jure, etiam frater superstes, licet sit in potestate patris: aut filius, qui decessit, et de cujus bonis et successione quæritur, fuit emancipatus a patre: et hoc casu pater manumissor jure civili, et pater non manumissor jure prætorio, petito bonorum possessionem *unde decem personæ*, secundum jus vetus, in quo explicando non est opus horam terere, ut nobis tempus sufficiat explicare jus novum, quo utimur: is inquam, pater admittitur ad successionem filii emancipati, exclusa matre, ut in *l. 2. sup. tit. 56.* et *l. 10. D. de suis et legit. hæred.* ac etiam exclusis fratribus et sororibus: distinguo: aut fratres superstites sunt in ejusdem patris potestate, aut sui juris. Si sunt in potestate, proprietas bonorum fratris emancipati ad eos pertinet usumfructum retinet pater bonorum fraternorum, atque adeo adventitiorum, quæ fratribus superstitibus acquiruntur jure proprietatis tantum, ut in *l. De emancipatis. hoc t. l. ult. sup. tit. 56.* Sed si fratres superstites sint sui juris, patri tantum reservatur in bonis filii emancipati intestati, defuncti ususfructus bessis, ex *d. l. ult.* et ex Novel. Justiniani jure novissimo,

sive fratres superstites sint in potestate patris, sive sui juris, id sequemur, quod diximus ante, ut omnes veniant pleno jure in virilem portionem bonorum sine deductione ususfructus. Pergamus ad reliqua: fratres consanguinei, ut dixi, primo loco vocantur deficientibus suis hæredibus ex l. 12. tab. fratres autem cognati veluti emancipati, vel uterini ex l. 12. tab. non vocantur ad successionem cognati fratris, quia ea lex cognatos non novit, sed suos tantum, et consanguineos, et ceteros agnatos, et gentiles: nam hic est ordo 12. tab. ut primum sui vocentur, tum consanguinei, deinde ceteri agnati, ac postremo loco gentiles, quamvis gentiles neque sint sui, neque agnati, neque cognati. Et nihil aliud erant gentiles, quam qui erant ex eadem gente, non qui ex eodem genere, qui erant ejusdem nominis, quorum familia habuit idem nomen, ut Tullius Rex fuit gentilis Ciceronis, non agnatus, aut cognatus, ut rectissime quos Plato vocat ὁμωνύμους, Cicero vertit gentiles in Timæo. *Combien y at il de Lulliers dans Paris, qui ne sont pas, de même maison.* Sed gentilitia illa jura, ut et Cajus et Paulus notavit in fragmentis, in usu esse desierunt. Verum post agnatos hodie vocantur jure prætorio cognati, id est, qui per fœminas conjuncti sunt, qui non habent idem nomen, nec ὀνόματα eadem. Et post cognatos vocantur vir et uxor etiam jure prætorio, non civili. Qua de causa in hoc tractatu, qui est de jure civili, nihil omnino agitur de cognatis, et post conjuges vocatur fiscus ex l. Julia caducaria. Ergo ut cœpi dicere, fratres cognati jure civili non vocantur, sed jure prætorio vocantur post agnatos: nam et prætor ipse, quod notandum est, agnatos prætulit cognatis, ut in l. 5. 7. et 9. h. t. At novissime Justin. confudit agnatos, et cognatos, voluitque eos simul admitti, si modo eodem gradu essent. Itaque hodie abrogata est l. 5. quæ præfert agnatos cognatis. Abrogata est l. 7. quæ præfert patruum, qui est agnatus, materteræ, quæ est cognata, licet ambo sint in 3. gradu. Abrogata est l. 9. quæ præfert sororem consanguineam avo materno, qui est cognatus, non agnatus, licet ambo sint in 2. gradu: nam hodie quicunque sunt eodem gradu, sive sint agnati, sive cognati pariter admittuntur. Et notandum est quod ait l. 4. h. t. quæ indiget interpretatione, fratres sive jure civili vocentur, sive jure prætorio, non spectari cujus sexus sint: pari enim jure esse fratres et sorores. Et observandum est eam legem esse scriptam ad Cassium et Hermionem filios fratri, vel fratrum, qui consuluerant Imperatorem, ut rectissime notavit Accurs. non de jure suo, sed de jure defuncti, patris sui videlicet, an in hæreditatem patrui intestati pariter cum patre suo amitæ suæ jure fuisse admissæ, maxime cum proponeretur amitas fuisse dotatas a patre. Et l. ait, amitas cum patre suo jure fuisse admissas pro virilibus portionibus, licet fuissent dotatæ ab avo, quia feminæ dotem suam non conferunt, *ils ne la rapportent pas*, cum agitur de hæreditate fratris, sed cum agitur de hæreditate patris tantum. Species igitur *l.* 4. hæc est, fratrem intestatum decessisse relictis fratribus, et sororibus, quas dotaverat avus: et nihilominus l. ait: pariter fratres, et sorores in capita succedere, sive veniant ex jure civili, sive ex jure Prætorio. Et ita omnino ponenda est species ad *l.* 1. alioquin si quem pones intestatum decessisse relictis fratribus, et sororibus, et filiis fratrum jam mortuorum, fratres et sorores secundum jus vetus, quia gradu præcedunt filios fratrum præferuntur filiis fratrum: et hoc ita est manifeste expressum in *l.* 3. hujus tit. frater excludit filium fratris jam mortui jure antiquo, quia non ut in linea directa locum habet jus repræsentationis ut filii repræsenteut patrem: ita etiam huic repræsentationi locus est in linea collaterali: in linea collaterali igitur filius non repræsentat vicem patris, filius non succedit in locum, gradum, portionem patris, puta filius fratris jam mortui non repræsentat ipsum fratrem: et ideo frater superstes eum excludit. Hoc ita jure antiquo. At ex sup. dicta Novella Justiniani filii fratrum jam mortuorum veniunt in hæreditatem patrui, avunculi, amitæ, materteræ, *soit oncle ou tante*, una cum patruis, avunculis, amitis, materteris, id est, una cum fratribus, et sororibus defuncti superstitibus, et veniunt cum his non in capita, sed in stirpes, *par souches, comme nos coutumiers parlent, et non pas par testes*, ex d. Novell. 118. Quod si defunctus nullos reliquerit fratres, aut sorores, qui vivendo eum vicerint, sed reliquerit tantum filios fratrum, qui sunt proximiores, tum filii fratrum non succedunt in stirpes, puta, si ex uno fratre sint duo filii, ex alio tres, non fiunt duo semisses, sed fiunt quinque partes, id est, tot partes, quot sunt capita, quod olim obtinuisse certissimum est ex *l.* 2. § *Hæreditas. D. de suis et leg. hæred.* et Cajo 3. *Inst.* et Paulo 4. *Sentet.* et via tandem hoc jus passim receptum est, contra communem tamen opinionem Doctorum, et merito. Nam Novell. Justinian. vult tantum spectari stirpes concurrentibus patruis, aut avunculis cum filiis fratrum, unde idem statuit, ut quærantur stirpes si soli sint filii fratrum. Novæ autem constitutiones semper sunt accipiendæ restricte, ut quod his non est nominatim definitum, non definietur argumento ex his ducto a pari, aut simili, sed secundum jus vetus: nam et ita etiam licet ex Novel. Justinian. frater utroque parente conjunctus, et filius etiam ejus fratris, *qui est qualifié en cette sorte*, præferatur fratri ex uno tantum parente conjuncto, vel filio ejus, tamen non eadem distinctione personarum utemur, si quæratur de hæreditate filii fratris, vel sororis: nam patruus, vel avunculus, qui patri, vel matri ejus fuit utroque latere, utroque parente conjunctus, non præfertur patruo ex altero tantum parente conjuncto, imo simul admittuntur, quia Novell. hanc divisionem non posuit in patruis, quod igitur omisit, pro omisso habendum est. Et ita etiam in hac specie rectissime disertis verbis respondit Bartol. in *l.* 2. § *Legitima. de suis et legit. hæred.* et postremo notandum etiam est, alias in eo filios fratrum repræsentare patres suos, nimirum ut excludant patruos magnos, id est, patruos patris sui, vel avunculos, licet omnes sint in tertio gradu: patrui magni sunt quidem 4. gradu, sed erant tantum patrui ei, de cujus success. agitur, patrui autem magni filiis fratris: quia scilicet filii fratrum jure repræsentationis, licet sint in 3. gradu, ut patrui magni, finguntur esse in 2. id est, in eo gradu, in quo fuit pater eorum; quod et ita nominatim definit Novell. Justinian. Et erat tamen super ea de re summa lis Lutetiæ, dum nos omnes patroni bonæ memoriæ tenebant sententiam hujus Novellæ: et ne deinceps fallamur, constituamus 3. casibus tantum filios fratrum repræsentare vicem patrum suorum. Unus casus est, si concurrant in hæreditate patrui, vel avunculi, id est, fratres defuncti: nam cum eis filii fratrum succedunt in stirpes. Secundo iidem etiam repræsentant patres suos, videlicet si sint nati ex fratre, qui defuncto fuit utroque parente conjunctus, ut scilicet, qui sunt filii ejusdem fratris jam mortui, excludant fratres, ejusdem ex altero tantum parente conjunctos, ex eadem Novell. Tertio iidem repræsentant patres suos, ut excludant patruos, vel avunculos patris sui. Exceptis his tribus casibus, quibus filii fratrum vicem repræsentant patrum suorum in linea collaterali non est repræsentationi locus, sed proximior ulteriorem excludit, et inter eos, qui sunt gradu proximiores hæreditas dividitur in capita non in stirpes. Longe aliter in linea directa, in qua proximior ulteriorem non excludit, et semper hæreditas dividitur pro stirpibus, non pro capitibus. Ex iis, quæ diximus, apparet Novella Justiniani abrogari *l.* 3. hujus tit. quæ sororem præfert filiis fratris jam mortui. et similiter ejusdem Justinian. *l. pen. §. ult. hoc tit.* quæ generaliter fratres, et sorores præfert filiis fratrum, et sororum secundum gradus prærogativam: nam ex ea Novel. filii fratrum, et sororum repræsentant vicem patrum suorum, ut pro stirpibus concurrant cum fratribus, et sororibus defuncti, vel defunctæ. Itemque ut excludant defuncti fratres ex eodem patre tantum, vel ex eadem matre tantum, si pater eorum fuit defuncto frater ex eodem patre, et ex eadem matre. Itemque ut excludant patruos amitas, avunculos, materteras intestati defuncti, vel defunctæ: his tribus casibus exceptis in linea ex transverso non est repræsentationi locus, sed proximior ulteriorem excludit, et distributio hæreditatis fit in capita, non in stirpes. Et notandum ex *d. l.* 3. quod ait, consanguinitatis jure etiam fœminas admitti ad legitimam hæreditatem, id est, pari jure esse sorores, et fratres, quod obtinuit etiam in communi jure agnationis ex 12. tabul. perinde atque in jure liberorum. At ex l. Voconia, ultra consanguineas jure agnationis fœminæ non admittuntur ad hæreditatem legitimam, id est, neque agnatis maribus, neque sibi invicem agnatæ jure legitimo succedunt, §. *Ceterum. Instit. de legit. ag. success.* et Paul. *Sent. tit. de intest. success.* ideoque juris auctores cum tractant de jure legitimo successionem in testatorem consanguineos separent ab agnatis reliquis et agnatos ita definiunt: virilis sexus personas ex eodem parente virilis sexus ortas, l. 1. §. 1. *D. de suis et leg. hæred.* Cur dicunt virilis sexus personas? nam post consanguineos, muliebris sexus personæ licet agnatæ sint, non admittuntur ad legitimam hæreditatem. Lex Voconia coercuit fœminarum hæreditates: unde quod ait *l.* 2. § 1. *unde legit.* in illo loco, *nec tantum masculi, etc.* bonorum possessionem unde legitimi deri non tantum masculis, sed etiam fœminis, hoc tantum verum est in consanguineis fœminis, vel in liberis fœminini sexus, non in omnibus fœminis agnatis secundum leg. Voconiam, quæ obtinuit usque ad tempora Justiniani. At Justinian. in *l. pen. hujus tit.* restituit jus antiquum, ut quemadmodum liberi, ita agnati admittantur ad legitimam hæreditatem in infinitum, cujuscumque sint gradus, sine ulla discretione sexus, et sit jus æquabile, ut quemadmodum fœminis agnatis agnati succedunt: ita etiam maribus, vel fœminis agnatæ in infinitum succedunt ab intestato, *nec paternum vitium*, inquit, in *l. pen. ex qua prodit feminea proles, ipsi proli noceat*; quo loco aperte demonstrat Justinian. se accedere sententiæ Stoicorum, qui ea sola vi patris existimabant prodire partum, quam et multi magni viri sequuntur, et Aristoteles ipse dum ait, vim fœminæ non esse vim vitalem, virus hominis solum esse vitale: contra Anaxagoras, et Empedocles, et Epicurus, ut Censorinus refert, ex quo Epicuro ita Lucret. *lib.* 4. *Semper enim partus duplici de semine constat:* et autem Justinian. in *d. l. pen.* nulla habita discretione sexus vocat agnatos ad legitimam hæreditatem, restituta l. 12. tab. abrogata l. Voconia: ita etiam paulatim agnatos omnes vocavit ad legitimam hæreditatem, nulla habita discretione agnationis, et cognationis quam fecit tamen et l. 12. tabul. et prætor ipse. Ac primum quidem Justinian. fratres ex eodem patre tantum, qui sunt agnati, et fratres uterinos, qui sunt cognati, non agnati simul admittit ad hæreditatem legitimam defuncti intestati fratris sine liberis, *l. ult. hoc tit. l. ult. §. ult. sup. ad Senatusc. Tertull.* quod ita est accipiendum ex Novella Justinia. si defuncto nulli sint fratres ex utroque parente conjuncti, et utroque parente cognati, vel horum fratrum sibi: hi namque præcellunt, et illos excludunt ex Novelle *de hæredib. ab intestato veni.* Item ex constit. Anastasii ab ipso Justinia. approbata et adaucta, fratres emancipati ex rescripto principis reservato jure legitimarum hæreditatum, ne eo scilicet caderent per emancipationem: quod genus emancipationis Anastasius introduxit, vel etiam ut Justinian. adjecit in *l. De emancipatis. hoc tit.* fratres emancipati alio legitimo modo, puta, ex leg. 12. tabul. vel ex constitut. Justinian. nam triplex est emancipatio, legitima, Anastasiana, Justinianea: fratres, inquam, emancipati quoquo modo emancipati sint, et fratres in familia retenti primum simul admittuntur ad legitimam hæreditatem patris, licet emancipati sint cognati, non agnati, quia emancipatione tollitur agnatio, tolluntur familiæ sacra. Sic tamen emancipati admittuntur ad legitimam hæreditatem patris cum suis, ut suis bona propria

conferent, *l. Liberos. sup. de collat.* quæ est conjungenda cum leg. 11. hujus tit. et animadvertendum *leg. Liberos.* loqui de successione patris, in qua emancipati sua conferunt. At legem 11. hujus tituli loqui de successione fratris, in qua non est collationi locus: itaque in leg. 11. hujus tit. hic versus, qui est appositus in extremo l. *Collationibus tamen. etc.* merito abest totus ab emendationibus libris quamplurimis, et in Basilicis ab interpretatione facta, κατὰ πόδας, ut discere licet ex 43. Basil. qui editus est jamdiu Latine a Gentiano Herveto. Eum quoque versum Accursius ipse non agnovit. Est igitur spurius, cum nec res ipsa eum ferat, propterea quod lex servat inter omnes fratres, sive sint emancipati, sive sui, jura legitimarum hæreditatum, puta, ut sibi invicem succedant. Quo de re cum agitur cessat collatio bonorum, quia non de hæreditate patris agitur, sed fratris. Ergo ex hac *l. 11.* itemque *l. 4. sup. de legit. tut.* et *l. 5. sup. de curat. fur. dand.* quæ sunt ejusdem Anastasii, fratres emancipati, et fratres in familia, in potestate retenti, simul admittuntur ad legitimam hæreditatem fratris, vel sororis, sive is defunctus sit in familia, sive post emancipationem. Et ea constitutione quidem Anastasii fratres emancipati in hæreditatem fratris intestati veniunt cum fratribus in familia retentis cum diminutione trientis, ut Theophil. declarat in §. 1. *Instit. de success. cog.* Ea constitutione autem Justinia. veniunt sine ulla diminutione, id est ex l. *ult. hujus tit.* et excludunt omnino agnatos, licet fratres emancipati non sint agnati. Excludunt etiam patrem defuncti fratris: ita tamen ut si filius in familia retentus vita decesserit, pater in bonis ejus adventitiis retineat usumfructum totum, quem habuit eo vivo, *ut l. ult. § ult. sup. ad Senatusc. Tertull.* Sin autem filius emancipatus vita decesserit, in bonis, quæ ab eo pervenerint ad fratres in familia retentos, vel etiam ad fratres emancipatos, æque pater habet usumfructum totum ex l. *De emancipatis. hoc tit.* Non obstat *d. lex ult. §. pen. sup. ad Tertul.* quia, ut rejiciam solutiones Accursii, illa l. ult. non loquitur de fratribus emancipatis, sed de fratribus uterinis, qui pariter admittuntur cum fratribus consanguineis, quo casu si is, qui decesserit emancipatus, ex lex patri tantum dat usumfructum bessis, non usumfructum assis. Ergo si quis *l. De emancipatis hoc tit.* objiciet d. l. ult. dicas non de iisdem fratribus in utraque agi. In hac agi de emancipatis, in illa de uterinis. At longe aliter hæc omnia definiuntur Nov. Justiniano. nempe ut sine ulla retentione usufructus, vel deductione, pater, et fratres, et sorores, sive agnati, sive cognati, qui modo utroque parente conjuncti sint, defuncto succedant pro virilibus portionibus pleno jure. Ac præterea notandum est ex hac *l. De emancipatis*, bona emancipati fratris jure legitimo deferri omnibus fratribus indistincte, exceptis bonis profectis a matre, quæ quidem lex vult pertinere ad eos tantum fratres, qui sunt ex eadem matre, non etiam ad eos fratres, qui sunt ex alia matre, eodem vero patre. Et inde ducitur quod vulgo jactatur, *materna maternis cedere, paterna paternis:* quod cum hæc l. *De emancipatis.* constituisset tantum in fratribus quod notandum, mores tamen nostri trahunt ad omnes cognatos. Quod autem Anastasius dedit fratribus emancipatis, iidem etiam Justinia. dedit in *l. ult. hujus tit.* filiis fratris emancipati, licet agnati non sint, ut simul admittantur cum filiis fratrum retentorum in familia, hoc quoque casu, nulla habita discretione agnationis et cognationis: et similiter idem Justinian. in *l. pen. §. ult. hoc tit.* pari jure esse vult filios fratrum, et filios sororum, quamvis hi cognati sit, illi agnati. Atque ita veluti per gradus, et paulatim eo ventum est, ut Just. penitus tolleret differentiam agnationis, et cognationis in Novella 117. Jura paulatim crescunt, ut ampliantur, *l. Fid. §. Si rem. in fine, de leg.* 3. et jus vetus, quod invaluit, quod vigat, quod hæret animis hominum, melius tollitur per partes, quam semel eo abrogato, quoniam populus non facile dediscit, est deutitur quæ insueverit semel: atque ita melius est jus vetus dediscere pedetentim. Recte Livius quodam loco, *nihil mutari ex antiquo sine confusione multarum rerum, et perturbatione populi.* Igitur melius est antiqua jura pedetentim aboleri, sive paulatim, sensim sine sensu. Non est omittendum, quod est in l. 12. *hujus tit.* Et sciendum est, ut intelligatur illa lex, impar esse matrimonium ex leg. Julia et Papia, si major quinquagenaria nupserit minori sexagenario: et cum dico impar esse matrimonium, significo non esse justum. Apul. sexto Metam. *impares nuptiæ*, inquit, *legitimæ non possunt videri.* Et ita concubinatus, quod dicitur inæquale conjugium, impar conjugium, *l. 3. sup. de natural. liber.* etiam non est justum conjugium, licet non sit illicita conjunctio, et sic in *l. 1. C. Theod. de colleg.* impari matrimonio opponitur justum. Ergo ex l. Jul. et Papia, impar est matrimonium, et injustum igitur, atque etiam illicitum ex illis legibus, si major quinquagenaria nupserit minori sexagenario: item ex iisdem legibus impar est matrimonium, si major sexagenario duxerit minorem quinquagenaria: et Lactantius lib. 1. Instit. *legem Papiam sexagenariis fibulam imposuisse.* Verum hoc caput l. Pap. ne major sexagenario ducat minorem quinquagenaria sustulit. D. Claudius Imp. et Sveton. scribit in Claudio cap. 23 qui constabat sexagenarios generare posse. Et hoc est quod scribit Ulpian. *lib. reg. tit.* 16 ex Senatusconsulto Claud. id est, cujus auctor fuit Claudius, si major sexagenario duxerit minorem quinquagenaria, perinde esse, ac si minor sexaginta annorum duxisset uxorem, id est, impar non esse matrimonium: illud autem caput l. Papiam, ne major quinquagenaria nubat minori sexagenario Justinia. sustulit in *l. pen. sup. de nupt.* nam est quidem plerunque sterilis major quinquagenaria, ut in *l. Si sterilis. D. de action. emp.* quod non sit ἀνοικτός τὴν νηδὺν πρὸς σπέρματος ὑποδοχὴν, ut ait Zonaras in Romano Argyropilo. Et Plinius quoque 7. et Aristot. 5. de hist. animal. tamen quia aliquando evenire potest, ut major quinquagenaria partum concipiat, atque edat, licet id raro eveniat, tamen Justinia. censuit non improbandum esse matrimonium inter majorem quinquagenaria, et minorem sexagenario, quia sit aliquantula spes liberorum. Alioquin si nulla sit spes, nefarium est matrimonium, quod non contrahitur liberorum procreandorum gratia. Et ideo, ut ostenditur in *l. 12. hujus tit.* si major quinquagenaria forte partum ediderit, is partus erit suus hæres patri, et habebit jura legitimarum nuptiarum, legitimæ hæreditatis, jura consanguinitatis, jura agnationis, quasi legitimus partus, licet, inquit *l. 12.* raro hoc eveniat: ubi non male Græci notant; hanc legem constitutam de iis, quæ raro eveniunt, cum tamen regulariter dicatur, legem non constitui de iis, quæ raro, sed quæ ut plurimum eveniunt, *l. 3. 4. 5. et 6. D. de legib.*

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VI. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LIX. Communia de successionibus.*

Venio ad interpretationem tit. 59. *Communia de successionibus.* Ac primum quæro quid significent hæc verba, *communia de successionibus.* An ut glossa Rubricaria notavit, proponi sub hoc tit. communia, quæ sunt successionibus ex testamento, et successionibus ab intestato? minime: neque enim in eo ulla lex est quæ pertineat ad successiones testamentarias. An igitur, quia initio hujus libri dixit de successionibus intestatorum, quæ jure prætorio deferuntur id est, de bonorum possessionibus, quæ dabantur olim per septem gradus, hodie dantur per quatuor tantum, quorum primus est liberorum, secundus agnatorum, 3. cognatorum, 4. viri et uxoris. Postea vero dixit de hæreditatibus intestatorum, quæ jure civili deferuntur agnatis solis, ac primum suis, deinde consanguineis, tum reliquis agnatis. Nunc proponit communia utriusque success. civilis, et prætoriæ ab intestato: Communia utriusque juris civilis, et prætorii. Et hoc certissimum est: nam et nominatim *l. 2. h. t.* nihil *referre*, ait, *jure civili, an jure prætorio pater meus ab intestato successerit propiori sobrino meo quandoquidem sive hoc, sive illo jure successerit, si patri meo hæres extiterim, et per eum propiori sobrino meo videor extitisse: ac proinde exercere possum omnes eas actiones quæ propiori sobrino meo competierunt. Denique agere possum tutelæ in eum, qui gessit tutelam propioris sobrini, mei*, ut l. *pen. sup. arb. tut.* Et hæc est sententia *l. 2. hujus tit.* Propior autem sobrinus, vel sobrino dupliciter dicitur is, qui patris mei consobrinus est, ut *l. JC. §. 5. de grad. aff.* Et aliquando etiam is, qui consobrini mei filius est, ut apud Sext. Pomp. et in *l. 2. sup. unde legit.* Item quod ait *l. 7. hujus t. affinitatis jure nulla successio promittitur*, sic legendum, ut in Basil. *non permittitur successio*, id est, neque civilis, neque prætoria sive honoraria, ut nominatim *l. 2. hujus tit.* vitrico ait privigni successionem nec civili jure deberi nec prætorio. Ac similiter novercæ privigni successionem nullo jure deberi, quia affinitatis jure nulla intestati successio est. Ita etiam accipienda est *l. 4. hoc tit.* dum ait, servos successores habere non posse, ut scilicet successores nullo jure habere possint, quia et apud prætorem servus pro nullo habetur, *l. 1. D. de jure delib.* l. *Nullo. D. ad l. Cornel. de fals.* et cum hac l. 4. est conjungenda, *l. Liber. sup. de pet. hæred.* utriusque idem est Imperator, et idem Cos. Et ex hac illa dies corrigendus, et ex illa in hac locus addendus: integra autem sententia hæc est. Si is, cujus hæreditas petitur, dubitatur liber fuerit, an servus, quæstionem de statu esse præjudicialem: et de eo prius disputandum esse liber fuerit, an servus, quam petatur hæreditas, quia servus hæredem habere non potest, ut ait *lex Servus. hoc tit.* Et eodem modo accipienda est l. 10. dum ait, educatores nec civili, nec honorario jure succedere posse alumnis suis quæ etiam manifesto est communis utriusque juris, educatorum, inquam, alumnos suo nullo jure ab intestato succedere, hoc solo nomine quod sit educator, et veluti pater: ut veteres Virgilius et Plautus nutritores, et nutrices vocant patres, et matres, et in plerisque partibus juris, alumni filiorum loco sunt, ut tutores eis dati confirmentur, *l. Nemmius. D. de excus. tut.* ut alumni non cadant in generalem obligationem bonorum omnium, *l. 1. inf. quæ res pig. oblig.* ut imperfecto testamento relicta alumnis conserventur, ac si essent relicta filiis, *l. In testamento. D. de fid. libert.* ut non separentur ab educatore, *l. 3. §. Proinde, D. de lib. hom. exhib.* ut etiam educatoris nomen assumant, *l. Lucius. §. Munus. de leg.* 2. ut dubitatur an alumnam uxorem ducere liceat, *l. Si quis. sup. de nupt.* ut dubitetur an in eis sit locus SC. Sylian. *l. 1. §. In eo, D. de SC. Syllan.* Et nunc ut dubitetur an eis educator ab intestato succedat, hoc tamen negatur, nisi alio jure nitatur, quam nudo nomine educatoris. Communis est etiam utriusque juris, et successionis l. 8. *h. t.* quæ ita definit, et est in Regul. juris, quamdiu ex testamento acquiri potest hæreditas, licet scriptus in eo non haberet assis capacitatem, neminem ab intestato succedere. Quæ sententia proculdubio pertinet etiam ad utramque successionem intestatorum civilem, et honorariam. Communis etiam est utique successioni, et juri l. 9. *hujus tit.* ut quod liber homo misceat se servis alienis, non ideo fiat servus domini ancillæ, nec ideo bonorum ejus successio vindicetur a domino ancillæ, cui ille liber homo commiscet se, ut in *l. 3. inf. de lib. caus.* et hoc ita est, etiamsi liber homo me denuntiante, et vetante misceat se ancillæ meæ. Et respicit hæc lex ad SC. Claudianum, quo si libera mulier contra denuntiationem meam misceat se, servo meo, serva fit mea, et bona omnia ejus cum capite in me transferuntur genere quodam successionis, *§. ult. Instit. de success. sub.* quod tamen sustulit Justin. ut hac in re nulla esset differentia inter

marem, et fœminam, id est ut quemadmodum liber homo propter hanc commistionem non fit servus, ita nec libera mulier propter eam fiat serva. Et cum hac *l.* 9. est conjungenda *l. ult. sup. de rei vindic.* cui locus ex hac *l.* 9. addendus est, et corrigenda dies, ut sit ubique 7. Cal. Jan. utraque autem lege conjuncta, intelligimus dominum ancillæ non habere justam causam retinendi bona liberi hominis, contra denuntiationem suam consuetudinem habet cum ancilla sua: sed tamen quia bona ejus tenet ille liber homo, si ea vindicet, nihil agit, nisi probet se eorum bonorum esse dominum: nam in dubio, vel in incerto potior est conditio possessoris. Etiam *l.* 5. *h. t.* pertinet ad utramque successionem, ut significant illa verba *tam agnationis, quam cognationis jure*, id est, tam civili, quam Prætorio. Sed sententia *l.* 5. indiget interpretatione, vel explanatione verius, Sententia plenior hæc est. Amita mea, unde nos dicimus, *tante*: nam veteres Galli dixere, *ante*, quasi *amita*, inde depromptum est, *tante*, amita, inquam, mea quæ suscepit filios ex Titio, habet filios ex alia uxore, qui amitæ meæ sunt privigni, amita mea illis est noverca: amita, inquam, mea illa defuncta est intestata relictis filiis susceptis ex Titio, qui mihi sunt amitini, *ce sont des cousins, qui s'appellent ainsi*, ergo illis sum consobrinus. Illi vero amitæ meæ hæredes extiterunt ex SC. Orfitiano, non etiam privigni amitæ meæ, quia affinitatis jure nulla est successio. Porro amitini mei etiam sunt mortui intestati sine liberis relictis fratribus natis ex priore uxore patris sui, qui erant eis consanguinei fratres, puta nati ex eodem patre, diversa vero matre, et ideo hi succedent amitinis quasi proximiores, quia sunt in 2. gradu, et me excludent. qui sum in 4. gradu: nam in linea collaterali excepto gradu filiorum fratris, vel sororis, proximior gradus excludit inferiorem, seu prolixiorem, remotiorem, ulteriorem. At nunc finge, ut absolvamus sententiam l. 5. Amita mea, quæ suscepit filios ex Titio, qui mihi sunt amitini, ego illis consobrinus, mortuo Titio nupsit Cajo habenti filios ex alia uxore, qui amitæ meæ sunt privigni, et ex Cajo 2. marito nullos suscepit filios: deinde ei mortuo intestatæ successerant amitini mei. Nunc vero amitinis meis mortuis intestatis ego eis proximior sum hæres, quia privigni amitæ meæ, quos Cajus procreavit ex priore uxore amitinis meis neque sunt agnati, neque cognati; id est, nullo jure eis sunt fratres, quia neque sunt ex eodem patre, neque ex eadem matre, sed ex diverso patre et matre. Verum, ut alias ostendi in hac l. 5. sic est legendum: *Nam et amitinis tuis alio etiam patre natis non consanguinei eorum matris privigni sunt*. Quod autem ait *l.* 6. *hujus tit.* avunculum, qui est 3. gradu præferri consobrino qui est quarto, hoc sane proprie pertinet ad jus prætorium, quia est de cognatis. Sed cum sit posita sub hoc tit. idem omnino statuere licet in patruo, ut præferatur consobrino. Eodemque modo quod ait *l.* 1. *h. tit.* pertinet quidem proprie ad jus prætorium, sed tamen quod in ejus specie statuitur, commune est juri civili: nam sententia *l.* 1. hæc est: sororem emancipatam in bonis fratris emancipati pariter succedere cum fratre retento in familia, ut in *l.* 1. *sup. tit. prox.* videlicet per bon. poss. unde cognati: nam ex Constit. Anastasii etiam fratri emancipato frater retentus in familia, et soror emancipata, ut legitimi hæredes ex æquo succedunt adita hæreditate, vel petita bon. poss. *unde legitimi*. Ergo et l. 6. et l. 1. quod statuunt de jure prætorio, idem obtinet etiam in jure civili. Denique, ut concludamus, omnes *ll. hujus tit.* sunt communes utrique successioni ab intestato, quæ vel proficiscitur ex jure civili, vel ex jure prætorio: una tantum est *l. ult.* quæ nihil videtur pertinere ad communionem istam, cujus sententia hæc est: filiusfamil. bona materna, et lucra nuptialia, et generaliter hodie bona adventitia non acquirit patri, nisi quantum attinet ad usumfructum. Quis igitur mortuo filiofamil. in eis bonis succedit? nempe liberi ejus, si quos habeat excluso avo, et reservato tantum ei usufructu: deficientibus liberis, ei succedunt fratres utroque parente conjuncti, et iis deficientibus, fratres altero tantum parente conjuncti reservato usufructu patri: et rursus deficientibus iis omnibus, proprietas horum bonorum redit ad usumfr. id est, ad patrem. Et hanc *l. ult.* probant Novellæ Justinia. quatenus præfert fratres utroque parente conjunctos, quos Græci vocant ἀμφιθαλεῖς, fratribus ex altero tantum parente conjunctis, ut Novella 84. At abrogatur hæc *l. ult.* quatenus fratres præfert patri: nam Novella 118. vult fratres pariter succedere cum patre pro virilibus portionibus sine deductione ususf. hoc est, quod pertinet ad *l. ult.* ex cujus explanatione vidimus, nihil in ea proponi, quod sit commune utriusque juris civilis, et prætorii, utriusque successionis. Sed quia tit. duo, qui sequuntur sunt de iisdem bonis maternis, vel de lucris nuptialibus, vel aliis, quæ filiusfamil. patri non acquirit, ideo posita hæc l. ult. finem hujus tit. ipso quodam veluti nodo connexuit cum tit. seq. ut accidit *tit. de inst. et subst. sup.* qui est de substitutionibus præcariis conditionalibus, non de directis, excepta *l. ult.* ut sub ea convenienter subjiciatur tit. *de impub. et aliis substit.* qui est de substit. directis. Denique sæpe leges ult. unius tit. sunt nodi sequentis tituli, ad quem jam accedamus.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LX. De bonis maternis, et materni generis.*

Quæ hactenus dicta sunt de intestatorum hæreditate, ad patresf. tantum intestatos pertinent, non ad filiosf. nam lex 12. tab. de patrefamilias loquitur, non de filiof. ut M. Tul. retulit his verbis: *Si paterfamil. intestato moritur, familia, pecuniaque ejus agnatorum gentiliumque esto*. Et ideo bona, quæ relinquit filiusf. vel dicuntur peculia, vel bona, ut in *h. tit.* et *tit. seq.* potiusquam hæreditates, quia filiifam. plerumque hæreditas non est. Potest autem filiusfam. habere bona quædam proprie, vel tanquam propria: nec enim omnia acquirit patri jure potestatis patriæ. Ea vero bona, aut sunt castrensia, sive militaria, aut pagana: et castrensia, aut castrensia, sunt, aut quasi castrensia: et pagana rursus, aut sunt profectitia, aut adventitia. Castrensia sunt quæ filiusfam. acquirit occasione armatæ militiæ: quasi castrensia, quod acquirit occasione civilis, forensis, urbanæ, literatæ militiæ. Hujus peculii mentio fit in digestis non uno tantum loco, ut quidam non erubuit scribere, sed quamplurimis, ut *l.* §. 1. *Nec castrense. D. de coll. bon. l.* 1. §. *In fin. D. ad SC. Treb. l.* 3. §. *Dari. D. de bon. poss. l. Filiusf. in fine, D. de donat.* Profectitia autem bona sunt, quæ filiofam. dedit pater, in cujus potestate est, quæ profecta sunt ex re patris, quod proprie patrimonium dicitur, id est, bona paterna, ut bona materna matrimonium apud Senecam, Svet. et Valer. Et bona fraterna fratrimonium, in libro nostrum Senecæ. Adventitia autem sunt, quæ alius quilibet ei dedit, vel reliquit, ut bona materna aut materni generis, de quibus est hic tit. bona materna sunt, quæ mater ei dedit, vel reliquit. Bona materni generis, quæ avia, aut proavus maternus, avia, aut proavia materna: sic ut ait *l.* 2. *hujus tit.* ea in eum contulerunt vel testamento, vel fideicom. vel legato, vel donatione, vel quo alio titulo, vel intestati successione: ubi testamentum significat hæreditatem testamento relictam, ut in *l. Illud. D. de acq. hæred.* Repudiare testamentum, id est, repudiare hæreditatem testamento delatam. Et Isocrates in Trapezitico: ὁ πατὴρ τοῦ καταλιπόντος τὴν διαθήκην ἐμοί, id est, *pater ejus, qui mihi testamentum reliquit*, id est, qui me hæredem fecit, qui mihi hæreditatem dedit. Et D. Ambrosius in eum locum Psalmi: *In veritate quæsivi testimonia tua, Novum testamentum*, inquit, *singuli adeunt*, id est, *singuli adeunt hæreditatem novo testamento delatam, et omnes possident, tamen nec minuitur hæredi quicquid a cohæredibus vindicatur. Alia est conditio hæreditatis humanæ: nam si divisa fuerit hæreditas inter cohæredes, minuuntur emolumenta*, inquit, *et hæredis est damnum adscriptio cohæredis. Indivisum est autem regnum Christi, indivisa hæreditas, quæ ad singulos pertinet ex asse, non ex parte*. Hæc ita prælegantur. Et in id, quod hæc *l.* 2. sit de donatione collata in nepotem, aut pro nepotem, qui est in potestate sui patris, recte Thalelæus Græcus interpres exigit, ut ea donatio sit confirmata morte donatoris: nam ut inter virum et uxorem donatio ab initio non valet, sed confirmatur morte, et silentio donatoris, si in eadem voluntate perseveravit usque ad supremum vitæ exitum, ita etiamsi quid mater, uxor mea, vel si quid socer meus, id est, avus maternus filii mei donet filio meo, qui est in mea potestate, ab initio donatio non valet, sed morte confirmatur, si donator pœnitentia ductus non fuerit. Nam ea donatio pœnitentia penitus infirmatur: hæc omnia ostenduntur in l. 3. §. *Verbum. D. de donat. int. vir. et uxor.* ut autem de singulis generibus bonorum, quæ proposuimus, dicamus, quo jure, quoque conditione sint: primum castrensia bona, vel quasi castrensia bona, id est, castrense, vel quasi castrense peculium proprium est filiifamil. pleno jure, ut nec ususfru. pertineat ad patrem, *l. Cum oportet.* §. 1. *tit. seq.* Et mortuo patre, id retinet præcipuum, sive exceptum, nec confert fratribus, *l.* 1. §. *Nec castrense. D. de collat. l. Titius. D. ad Treb. l.* 23. §. *Servum. D. de fid. libert.* Ac præterea in eis bonis, castrensibus scilicet, vel quasi castrensibus filiusfam. testamentarium hæredem in eis bonis habere potest, quoniam jus habet testamenti faciendi de his bonis ex beneficio constitutionum, ex privilegio militiæ, quod Constit. ultro concesserunt militibus armatis, vel literatis. Nam studiorum militia, et commilitium est, ut loquitur Apulejus Florid. lib. Denique quandiu viveret filiusfamil. voluerunt constitutiones principum, eum in bonis castrensibus, vel quasi castrensibus fungi jure, et vice patrisfamil. *l.* 2. *D. ad SC. Maced. l.* 15. §. *Si serv. de castren. per. l.* 6. §. *ult. D. de inj. rupt. test.* Sed si de his bonis filiusfamil. testamentum non fecerit, mortuus superstite patre, legitimum hæredem non habet, atque ita facit exitum filiifamil. vivit ut paterfamil. in eorum bonorum causis, moritur ut filiusfamil. si testatus non sit, quia bona quasi castrensia aut castrensia, pater ejus qui eum vivendo vicit, qui ei supervixit, retinet non ut hæreditatem filii, sed ut peculium filii sui, quod potest occupare suo jure tanquam rem suam, non tanquam rem filii. Et hoc ostendit *l.* 1. et 2. et 9 et *l. pen.* §. *Pater, D. de castren. per.* et l. *pen. inf. de castr. pec. mil. lib.* 12. *et l.* 1. §. *Si is qui bona. D. de coll. bon. l. ult. D. ad SC. Tertull. l. Filiusfamil. D. ad l. Falc.* Denique in castrensibus bonis, vel quasi castrensibus filiusfamil. testamentarium hæredem habere potest, legitimum habere non potest ab intestato, si ei supervixerit pater. Et ita etiam virgo vestalis olim testamentarium hæredem habere potuit quia statim ut capta erat, sic loquebantur, exibat de potestate patris, et jus testamenti faciendi adipiscebatur, ut et Hermias retulit in historia Ecclesiastica 1. cap. 4. Et tamen ut Labeo scribit in commentariis ad *l.* 12. *tabul.* virgini vestali intestatæ nemo legitimus hæres esse potuit, sed bona redigebantur in publicum. Et hæc de castrensibus, vel quasi castrensibus bonis filiifamil. Profectitia procuidubio pertinent ad patrem pleno jure, non per usumfructum tantum, et in eis filiusfamil. neque testamentarium, neque legitimum hæredem habere potest, quod ante Constit. obtinuit etiam in omnibus bonis adventitiis, ut per filiumfamil. pleno jure acquirerentur patri etiam bona materna, ut inquam, bona materna acquirerentur patri pleno jure, ut rectissime in *l.* 1. *h. tit.* notavit Thalelæus. Atque etiam Accurs. eorumque sententia evidenter comprobatur *l.* 6.

*in princ.* et l. *Filiusf. de acq. hæred.* *l.* 1. §. *Qui operas. D. ad SC. Tert. l.* 3. §. *Verbum. D. de donat. int. vir. et uxor. l.* 1. *inf. de lib. exhib.* Et Dominus Alciatus, qui contra scripsit, etiam ante Constantinum, ante edictum Constantini, quod proponitur in *l.* 1. *hujus tit.* dominium bonorum maternorum non pertinuisse ad patrem, id puto eum dicis causa, quod revera ita sentiret scripsisse. Et nihil est, quod hujus novæ, et paradoxæ sententiæ (nam hoc scripsit in libris paradoxorum) nihil, inquam, quod hujus novæ sententiæ introducendæ gratia adferat, nihil est quod careat calumnia manifesta. Nam primum quod ait ex *l. Cum oportet. in princ. tit. seq.* dominium bonorum maternorum non acquiri patri ex veteris juris observatione, hoc non est jure vetustiore edicto Constantini. Est igitur ex veteris juris observatione, id est, ex edicto Constantini, non ex eo jure, quod valuit ante Constantinum: nullum etiam est argumentum, quod ducit ex l. *Filiusfam. D. de inoff. test.* quæ l. ait patrem agentem nomine filii de inofficioso testamento matris, commodum victoriæ parare filio. Non hoc significat, bona materna acquiri filio, quia in querela inofficiosi testamenti matris, non agitur principaliter de bonis maternis, sed est quæstio officiorum, materia officiorum, ut Quintilian. ait, id est, agitur potissimum de meritis filii, an sit merito exhæredatus a matre, et commodum victoriæ patris, qui nomine filii agit querela inoff. testamen. proprie pertinet ad filium, quia judicatur non esse male meritus de matre, et justas causas matrem non habuisse irascendi filio, atque ita aboletur nota exhæredationis, quam filio inusserat quasi ingrato, quasi immerito. Commodum ergo victoriæ non est acquisitio bonorum maternorum, quæ mox per filium ante Constantinum acquirebantur patri pleno jure, sed bona existimatio filii, ut existimetur esse probus, gratus, et bene meritus erga matrem, et indignus etiam nota exhæredationis. Nullum est etiam argumentum, quod ducit ex *l. pen. D. ad SC. Tert.* quæ dicit ex oratione Antonini Imper. hæreditatem matris intestatæ pertinere ad filium, licet sit in potestate patris. Ergo, inquit, non acquiritur patri hæreditas matris delata filio, quæ illatio vitiosissima est: nam fateor quidem pertinere hæreditatem matris ad filium ex oratione Antonini, sed mox per filium acquiri patri. Nec animadvertit idem esse orationem Anton. ad SC. Orfitian. quoniam SC. sequi solebat orationem principis, qua Senatui princeps suadebat ut quid decerneret. Denique SC. Orfit. quo hæreditas matris filio defertur ab intestato, fuit factum auctore Antonino, ut est in Instit., id est, secundum orationem Antonini in Senatu recitatam, ut etiam filiolam. obveniret legitima hæreditas matris, et mox ab eo transiret ad patrem jure patriæ potestatis. Ac postremo nullum est etiam, quod ducit ex l. 1. *sup. qui admitt.* Primum quoniam ea lex non loquitur de bonis maternis: deinde quia etiamsi intelligatur de bonis maternis, ea l. potius probat dominium bonorum maternorum acquiri patri, videlicet si filius bonorum posses. *unde legitimi* admiserit intra constituta tempora, et intra eadem, quod fecit filius, ratum habuerit pater: nam ita commodum bonorum possessionis acquiritur patri: at post tempora constituta petitio bonorum possessionis nec filio, nec patri proficit. Et hæc est sententia l. 1. igitur cum Alciatus sit destitutus suis argumentis, licet ut est apud Aristot. argumentari ad hominem, quod fit hoc modo. Tu tuam sententiam his testimoniis confirmare vis, hæc ego testimonia refutavi. Restat igitur esse falsam tuam sententiam. Igitur concludamus, primum esse Constantinum, qui in l. 1. *hujus tit.* definivit, ut bonorum maternorum delatorum filiofam. proprietas pertineret ad filium, et ususfr. tantum ad patrem, ut fruendi duntaxat facultatem haberet pater. Tribonian. maluit scribere fruendi facultatem, quam uti verbo prisco, quod erat in C. Theod. *l.* 1. *eod. tit. ut fruendi pontificium habeat pater*, id est, *potestatem*, ut in *l.* 3. *C. Theod. de fide Cathol. hereticis non permitti facultatem, pontificiumque obtinendarum Ecclesiarum.* Et Symmachus in epistolis: *Optimum factu credidi, ut determinis tuæ causa alius pontificium reservarem.* Et Solinus cap 21. *Devotionis, quam peregre prosequebantur pontificium, mox intra suos fines receperunt.* Et in precibus Ecclesiæ nostræ recte: *Deus, qui beato Petro ligandi et solvendi dedisti pontificium.* Constitutio autem Constantini trahitur etiam ad bona materni generis in *l.* 2. *h. t.* ut eorum quoque proprietas non acquiratur patri, sed ususfruct. tantum, et nihil mutat si pater filio novercam superduxerit: nam ideo non amittit usumfr. in bonis filii maternis, aut materni generis, *l. ult. h. t. l. De emancipatis. sup. de leg. hæred.* et novella 22. abrogata hac *l.* 3. *C. Theod. de bon. mater.* Addit autem Constantinus in hac l. 1. patrem debere utifrui bonis maternis filii sui boni viri arbitratu, conservatis rebus omnibus illæsis, quia in re debet præstare diligentiam et custodiam omnem, neque tamen exigit lex, ut pater filiof. præstet satisdationem fructuariam: non exigit ut filiofam. caveat date fidejuss. se boni viri arbitratu usurum fructuum, quoniam inverecundum est a sacro nomine patris exigere fidejuss. nec fide ejus esse contentum, quod etiam confirmat *l. ult. Sin autem vel. t. seq.* item eadem l. 1. ait, partem præter usumfructum, quem habet in bonis maternis filii, etiam hoc habere, ut possit exercere omnes actiones. In examine, inquit, Basilica vertunt, ἐν δικαστηρίῳ, id est, in judicio, descendentes ex causa eorum bonorum, quia ipse filiusfamil. non habet legitimam personam in judicio, *l. Filiusfam. D. de oblig. et act.* quia rem in judicium deducere non potest, qui est in potestate alterius non sua, *l. ult.* §. 1. *in fine, tit. seq.* quod adeo verum est, ut et pater eas actiones per procuratorem exercere possit. Qui alieno nomine agit, id est, procurator regulariter alium procuratorem dare non potest ante litem contestatam: at pater ante litem contestatam in hac specie procuratorem dat ad instituendas actiones, quæ descendunt ex causa eorum bonorum, nimirum quia suo nomine agit, et suis etiam sumptibus, ut lex ait, et suo nomine eum agere lex indicat, dum ait, *eum perinde agere, atque si solidum, perfectumque dominium earum rerum ei quæsitum fuisset*: agere igitur suo nomine. At postremo adjicit, patrem tamen non habere jus alienandi, vel distrahendi, vel pignorandi bona materna filii, ut in *l.* 2. atque ita hoc casu eveniat, quod tamen *lex Ait prætor. D. de jure delib.* ait esse absurdum et incongruum, ut cui interdicitur alienatio rerum ei liceat exercere actiones, ut ante dictum est, propterea quod persona filiifamil. non est legitima in judicio sine voluntate patris. Ita fit ut pater exerceat actiones, et tamen jus alienandi, vel pignorandi non habeat: nam si quid alienaverit, postea filio rem vindicanti nulla obstabit præscriptio longi temporis: præscriptio 30. annorum, quæ a Cassiodoro dicitur *patrona humani generis*, obstabit, ut in Nov. 22. quæ tamen numeranda erit a pubertate filii, et ab eo tempore, quo sui juris factus erit, ut in *l.* 4. §. *ult. tit. seq. l.* 1. §. *ult. inf. de ann. except.* Et ultimo etiam addendum est ex *l.* 2. *huj. tit.* mortuo patre filiumfam. bona materna, et materni generis retinere præcipua, ut bona castrensia, nec conferre fratribus, ut in l. 4. *titul. seq.* et *l. ult. sup. de coll.* et notandum tamen in hac *l.* 2. vulgo corrupte ita legi, *præcipua computentur, nec ab illis, qui ex parte sunt cohæredes vindicentur.* Omnes libri scripti, et Codex Theod. habent *ex patre* ἀπὸ τοῦ πατρός: Basil. Igitur restituatur hæc lectio, et ita legatur: *ab illis, qui ex patre sunt cohæredes*, id est, fratribus. nam extraneo hæredi non fit collatio, sed fratri, id est, cohæredi: consortique ejusque patris. Quod jus fuit olim patriæ potestatis, ut bona adventitia, quæ obvenirent filiofamil. per eum confestim pleno jure acquirerentur, patri ab eo primum excepit Constant. in *l.* 1. *hujus tit.* bona materna, quæ noluit patri acquiri, nisi per usumfr. tantum, et iis adjecit, ut eodem jure essent, eademque conditione Arcadius et Honorius bona materni generis in *l.* 2. sine distinctione; superduxerit filio novercam pater, ac non, ut scilicet indistincte eorum bonorum ei ususfructus debeatur, *l.* 4. et *ult. hujus tit.* At nunc quæro, quid sit dicendum, si postquam bona materna, aut materni generis ad filiumfamil. pervenerunt, is filius a patre emancipatus sit: nam emancipatione filii ususfructus, quem in eis bonis jure potestatis habuit pater, proculdubio extinguitur finita potestate, et finitur emolumentum potestatis omne. Denique ususfructus finitur, quem in eis bonis pater habuit potestatis jure. Et hoc casu placebat pro præmio emancipationis, quod sua potestate filium liberaverit, eumque fecerit patremfamil. patrem posse retinere eorum bonorum trientem pleno jure, ut *l.* 1. et 2. et *l. penult. C. Theod. eod. tit.* Et est de eo præmio emancipationis aliquid etiam in *l.* 3. *hujus tit.* et in l. 2. *in fine, tit. seq.* hodie autem ille triens, illudve præmium emancipationis sublatum est Constitut. Justiniani, id est, *l.* 6. §. *Cum autem. tit. seq.* §. *Hoc quoque. Instit. quas pers. nob. acq.* Et pro præmio emancipationis hoc tantum datur patri emancipatorum, ut in eis bonis habeat semissem ususfructus, nihil præterea, ad remunerandum beneficium emancipationis, quod est beneficium bonorum quærendorum, ut ait *l.* 1. *Si a parente quis manum.* At rursus quæro, quid sit dicendum, si bona materna, aut materni generis obveniant filio jam emancipato: nam per filium emancipatum nihil patri acquiri potest, sed tamen etiam ad remunerandam emancipationem leges in bonis quæsitis post emancipationem a morte, vel a materno genere concedunt patri virilem portionem ususfructus, sive unus, sive plures fuerint filii emancipati: virilem igitur partem habet ususfructus, non quasi acquisitam, cum per liberum hominem nobis nec possit acquiri, sed quasi lege concessam. Et hæc est sententia *l.* 3. *hoc t.* quæ ostendit idem procedere in omnibus liberis cujuscumque gradus, vel sexus sint, nedum in filiis, et filiabus. Et hæc sufficiant de bonis maternis: et materni generis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXI. De bonis, quæ liberis, etc.*

Bonis maternis, et materni generis in hoc tit. adjunguntur *l.* 1. 3. et 4. bona quæ filiusfamil. vel filiafamil. acquirunt ex causa matrimonii, puta ex causa dotis, quam maritus lucratur, vel ex causa donationis propter nuptias, quam uxor lucratur soluto matrimonio, vel ex hæreditate, aut legato, aut fideicommiss. mariti, vel uxoris, ut hæc etiam bona eodem jure sint, et eadem conditione, qua in superiore titul. dictum est esse bona materna, et materni generis. Ab iis bonis, quæ ex matrimonio filiifamilias acquirunt, rec e *l.* 2. *hoc tit.* separat dotem, quam pater de suo dedit filiæ nomine, et donationem propter nuptias, quæ velut dos est viri, quam pater dedit filii nomine: nam hæc soluto matrimonio si vivat pater, ad patrem redit pleno jure, vel ex conventione, vel auctoritate legum, ut est *l. ult. sup. commun. utriusq. judicii* quia ea bona sunt profectitia, nec adventitia: et ideo merito separantur ab adventitiis in *l.* 2. Mortuo autem patre intestato, ad quem redierat dos, vel donatio propter nupt. profectitia plenissimo jure et mortuo eo filiis superstitibus, ut cetera bona patris, ita ea dos et donatio propter nupt. in commune redigitur. Ex testamento autem, si collatio bonorum fuerit prohibita a patre quod hodie omnino exigitur ex Novella 18. alioquin non minus ex testamento collatio bonorum fit inter fratres, quam ab intestato jure novissimo, non jure antiquo, quo collationi

locus erat inter liberos ab intestato tantum, non ex testamento, *l. 1. sup. de collat.* et *d. l. ult. sup. communia utriusque jud. l. Si filius. D. si quis omiss. caus. testam.* Dico ergo ex testamento si collatio bonorum fuerit prohibita a patre nominatim, adscriptis extraneis hæredibus, filios et filias dotes suas præcipuas habere, quæ redierant ad patrem. Testamento autem facto inter liberos nullo adjecto extraneo, non retinere dotes suas præcipuas, nisi exteros, quatenus ex bonis suis pater aliis filiis dedit ex eadem causa, vel militiæ adipiscendæ causa, id est, officii Palatini. Et hæc est sententia *d. l. ult.* Porro bonis, quæ filiifamil. acquirunt ex matrimonio, l. 5. *hujus tit.* adjungit etiam ea bona, quæ acquirunt filiifamil. ex sponsalibus. puta. munera sponsalitia, quæ et sponsalia dicuntur, ut etiam in eis bonis pater tantum habeat usumfr. non dominium proprietatis, plenius accepta *l. 1. hujus tit.* et mariti uxorisque nomine quod est in ea l. 1. porrecto ad sponsum et sponsam ut l. 3. refert, qui locus est singularis, Julianum JC. in interpretanda *l. Jul. de fundo dotal.* ut opinor, qua tractavit de eo capite l. Juliæ, quod erat in l. scriptum de marito: Ne maritus prædium dotale alienaret, vel obligaret, eum porrexisse etiam ad sponsum, ut et Cajus ex Juliano, ut opinor, facit in l. 4. *D. de fund. dot.* Et ad extremum Justin. generaliter constituit, ut nullorum bonorum adventitiorum dominium acquiratur patri per filium, aut filiamf. sed ut usufr. tantum eorum contentus esset, *l. 6. hoc tit.* quo jure utimur. Et observa quibus gradibus res lente processerit. Primum Constantinus noluit bonorum maternorum dominium acquiri patri, sed usumfructum tantum quandiu viveret in *l. 1. titul. sup.* deinde ille etiam adjecit Arcadius bona materni generis in *l. 2. eod. tit.* Tum iis adjecit Theod. lucra nuptialia in *l. 1. h. t.* post iis adjecit Leo lucra sponsalitia in l. 5. atque ita paulatim eo ventum est, ut eodem jure censerentur esse omnia bona adventitia in *l. 6.* quo certe modo jus vetus cui populus insuevit, et quo vix fieri potest, ut desinat uti repente, dissolvitur melius, quam discinditur, ut alio exemplo nemini me demonstrasse in *tit. de leg. hær. sup.* In castrensibus autem, vel quasi castrensibus bonis pater nihil omnino juris habet, nec proprietatem, nec usumfr. ulla ex parte. Ac ne præmium quidem ullum emancipationis, de quo ante dictum est, ex castrensibus bonis, vel quasi castrensibus ferre potest l. 6. §. *Cum autem. h. t.* Et iis bonis l. *penult.* adnumerat liberalitates principum collatas in filiosfamil, ut sint filiis, quasi in castrensi peculio. Idem etiam sequimur in bonis adventitiis, quæ scilicet a matre, vel avia, vel alio parente filiofamil. data, vel relicta sunt, ea lege ne usufr. acquiratur patri, sed ut is filius sit et proprietarius, et fructuarius, id est, plenus dominus in Nov. 117. quæ, inquam, ita sub ea lege data, vel relicta sunt filiofam. a matre, vel aliis parentibus post legitimam portionem, μετὰ τὸ νόμιμον μέρος, vel μετὰ τὸ νόμιμον ποσημόριον, quoniam legitimæ portioni debitæ filiis, vel liberis a matre, vel alio parente nulla lex imponi potest. Sed cæteris tantum bonis extra portionem legitimam, et inter cæteras res hæc nimirum, ut ususfructus non pertineat ad patrem. Addo, idem etiam esse in bonis adventitiis, quæ lex culpa viri aut mulieris divortio facto adjicit liberis: nam in eis bonis nec usumfructum habiturus est pater ex Novella 134. et convenit quidem hæc exceptio si culpa uxoris divortium factum sit. Sed si divortium factum sit culpa viri, bona, quæ viro auferuntur, et dantur liberis, cum dicuntur ad eos pertinere pleno jure; hæc exceptio non pertinet ad bona adventitia, de quibus tractamus, sed ad bona profectitia. Non est omittendum etiam in bonis adventitiis usumfruct. habere patrem, secundum quod generaliter constituit Justinian. si velit: nam si nolit, filiusfam. erit plenus dominus bonorum adventitiorum. Et idem etiam erit si recusante patre filiusfamil. delata bona adventitia adeat, delatam hæreditatem adventitiam adeat: nam et hoc casu in eis bonis, quibus quærendis non est adsensus pater, nihil juris habiturus est, l. *ult. h. t.* Idemque evenit, ut eadem lex ostendit in fine, si servus sit relictus filiofam. ut eum manumittam confestim post mortem testatoris, et aditam hæreditatem: nam quia potest momento illo temporis in eo servo usufr. competere patri? Etiam ab ea generali definitione Justinia. est excipiendus unus casus, qui proponitur in *Novell.* 118. Sed priusquam illa casus explicetur, explicanda est gravis quæstio, cujus definitionem differam in diem crastinum. Quæstio hæc est, mortuo filiofam. ad quem pertineant bona adventitia, et an in eis hæredem habere possit: et constat testamentarium hæredem in eis habere non posse, quia filiusfam. non habet jus testamenti faciendi, nisi de castrensibus, aut quasi castrensibus bonis ex privilegio militiæ, vel quasi militiæ, non etiam de adventitiis, quæ nec alienare potest, nec pignorare sine voluntate patris, *l. 2. inf. de castr. pecul. mil. lib.* 12. Testamentum autem facere de eis, nec ex voluntate patris potest, *l. 6. D. qui test. fac. poss.* quia testamenti factio juris publici est, non arbitrii privati hominis, id est, jus publicum dat testamenti factionem, non pater, aut quisquam alius privatus homo. Denique ne permissu quidem patris de adventitiis filiusfam. testamentum facere potest quamdiu vivit pater, qui eorum bonorum usumfruct. habet, *l. ult. §. Filius. h. t.* Imo et si quorundam bonorum adventitiorum usufr. non pertineat ad patrem, ut quibusdam casibus heri ostendi contingere, sed pleno jure ea bona pertineant ad filiumfamil. vivo patre de eis testamentum facere non potest, l. *Imperator. D. ad SC. Treb.* l. *pen. sup. qui test. fac. poss.* quia l. 12. tab. quæ jus testamenti faciendi dedit, de patrefamil. loquitur, non de filiof. his verbis: *Paterfam. uti legassit,* id est, *uti testatus, ita jus esto.* Et eadem ratione, quia etiam in causa intestati eadem lex de patrefamil. loquitur. non de filiofam. ut docui initio tit. sup. et legitimum hæredem ab intestato filiusfam. non habet, sed omnia ejus bona pater: qui supervixit, occupat jure peculii, id est, ut rem suam a se filio concessam in peculium, non jure hæreditatis, etiam castrensia, et quasi castrensia bona si filiusf. intestatus mortuus fuerit. Sed huic juri nonnihil derogarunt novissimæ constitutiones; nam ex novissimis constitutionibus filiusfamil. in bonis adventitiis habet hæredes legitimos liberos suos, si quos reliquerit. Igitur si filiusf. liberos reliquerit, bona ejus ad eos transeunt jure hæreditario potius, quam ad patrem jure peculii, etiamsi in ejus potestate erat, id est, in potestate avi paterni, *l. 3. h. t.* non quidem bona profectitia, quæ omnino redeunt ad patrem mortuo filiofam. id est, ad eum, a quo sunt profecta, sed bona adventitia, reservato ususfr. avo paterno, exceptis casibus heri expositis, quibus bonorum adventitiorum ne ususfr. quidem parenti acquiritur. Et ut quidam opinantur, filiusfamil. etiam in castrensibus, et quasi castrensibus bonis, de quibus testatus non est, habet legitimos hæredes liberos suos ex Novell. 118. potius quam patrem successorem jure peculii. Post liberos autem filiifamil. vocantur in bona adventitia fratres ejus ex utroque parente conjuncti una cum matre, si supersit, reservato toto usufr. patri. Et post hos vocantur fratres ex uno parente conjuncti æque reservato usuf. patri, ut in *l. 4.* et *l. 6. §. Sub hac.* et *§. pen. h. t. l. ult. sup. communia de success. l. ult. §. ult. sup. ad SC. Tertul. l. De emancipatis. sup. de leg. hæred.* et reservatur utique semper ususfr. parenti, in cujus potestate defunctus fuit, sive in parentis domum secundis nuptiis duxerit, sive non, ut *d. l. De emancip.* et l. *ult. sup. tit. prox.* abrogata l. 3. et *ult. C. Theod. eod. tit.* Post hos autem omnes, id est, post liberos, et post fratres vocatur pater defuncti filiifam. in ea bona, non etiam avus paternus, licet defunctus in ejus potestate fuerit, solo usufr. reservato avo paterno, ut *l. 3. h. t.* Et postremo post patrem vocatur avus, in cujus potestate est. Et hic quidem ordo obtinuit ante Novellam Justiniani 118. quæ hunc ordinem confudit, et perturbavit: namque ex ea si filiusfam. defunctus sit nullis relictis liberis, pater, et mater, et fratres ejus, si hi omnes supersint, simul jure hæreditario vocantur in bona ejus adventitia pro virilibus portionibus pleno jure, nullo reservato usufr. parenti. Atque ita evenit, ut si fratres superstites sint in potestate patris, virilis portionis eorum ususfr. non pertineat ad patrem. Qui est alius casus, quem in hanc recitationem heri reservaveram, quo bonorum adventitiorum, puta, fraternorum ususfr. non pertinet ad patrem, sed plenum dominium pertinet ad filiumfamil. Et ita apparet ex iis quæ diximus fieri, ut in bonis adventitiis filiusfamil. habeat legitimum hæredem, qui in eis testamentarium hæredem habere non potest, ut e contrario didicimus, in castrensibus, vel quasi castrensibus eum habere posse testamentarium hæredem, non etiam legitimum. Nunc sequitur ut exponamus partem illam hujus Rubricæ, *Et de eorum administratione,* id est, de administratione bonorum, quæ acquiruntur liberis in potestate constitutis, cui scilicet ea competat, et in quibus consistat. Et certum quidem est administrationem bonorum adventitiorum pertinere ad parentem, in cujus sunt potestate liberi, licet proprietas sit liberorum. Administrationis partes hæ sunt, exercere actiones, id est, dictare, et pati consentiente filiofamil. nisi absit, vel infans sit, ut in *l. ult. §. Ubi autem in unum. h. t.* exemplo tutorum, *l. 1. §. Sufficit. D. de adm. tut.* Item impendere laborem, et sumptum in lites, quæ ex causa eorum bonorum moventur ex fructibus, quorum ipse pater dominus est, ut in *l. 1. sup. tit. prox.* et *d. §. Ubi autem in unum.* Item mancipia, quæ in eis bonis sunt, alere et vestire, debitores exigere, creditores solvere, et nomine filii vendere res mobiles et immobiles, si opus sit, legatorum a filio relictorum, aut fideicommissorum solvendorum gratia, vel æris alieni solvendi gratia, maxime usurarii, quoniam nihil est, quod citius exedat bona, quam cursus usurarum. Nomine, inquam, filii vendere, ut ait *l. ult. §. Sin autem æs alienum.* et *§. Sin autem non habeat.* et *§. Sed pater quidem. h. t.* quia suo nomine pater nihil alienare, vendere, aut obligare potest: et recte suo nomine, *l. 6. §. Non autem. h. t.* nam filii nomine alienare, et obligare potest ex justa causa, puta urgentibus creditoribus aut legatariis. Item pars administrationis est vendere res onerosas hæreditati adventitiæ filiofamil. delatæ, quas expedit vendere potius, quam retinere, quæ detrimento potius sunt, quam usui, et pretium redactum ex earum rerum venditione insumere in res, et causas hæreditarias, in rem filii, non in rem suam, *l. ult. §. Non autem licentia parentibus. h. t.* Et generaliter prima pars administrationis est tueri omnia diligenter, in *l. 1. sup. tit. prox.* Nam ut in procuratore, in tutore, curatore, gestore, id est, procuratore voluntario, ita in omni administratore, etiamsi is sit pater ejus, ad quem negotia pertinent, exigitur asperitas, diligentia, et gravitas summa: et inde Martialis eleganter: *Sane certus, et asper homo, procuratorem, qui cultu præferat ipso.* Quod de procuratore ille, idem de quolibet administratore dici potest, ut ab eo exigatur custodia, cura, diligentia summa. Sed non tamen in omnibus eodem jure sunt omnes administratores, ut ecce pro officio administrationis tutoris, et curatoris bona tacito jure pignorata sunt iis, quorum res est, l. *Pro officio. sup. de administr. tut. l. ult. sup. de leg. tut. l. un. sup. rem al. gerent. l. un. §. Et ut plenius. sup. de rei uxor. act.* At nomine administrationis bonorum adventitiorum, quam habet pater in bonis ejus, filius non habet tacitam hypothecam, tacitum pignus. Item ab aliis administratoribus finita administratione rationes exiguntur: a patre non exiguntur, id est, non exigit filius a patre judicioque, ut si reddat rationem administrationis suæ: hoc enim esset inverecundum. Item alii administratores incipientes administrationem satisdant *rem salvam fore:* pater non satisdat, reverentia patris, et sanctitas pro satisdatione est, l. 6. §. *Non autem.* l. *ult. §. Sin autem non habeat. h. t.* neque pugnat §. *ult.* l. 6. qui tamen pugnare videtur, et tacitæ hypothecæ subjicere bona patris pro officio administrationis, nisi dicamus sta-

tim, quod est verissimum, illam *l.* 6. §. *ult.* non loqui de omnibus bonis adventitiis, quorum proprietas pertinet ad filiumfamil. ususfruct. ad patrem, sed specialiter tantum de bonis, quæ pater lucratus est ex matre filiifamil. quæ quidem bona, si pater secundis nuptiis occupaverit domum, debet servare filiis priorum nuptiarum: et similiter loquitur ille §. *ult.* de bonis, quæ a matre, vel materno genere pervenerunt ad filium, quæ etiam pater fructuarius si secundis nuptiis occupaverit domum, omnino debet conservare filio suo famil. Et eo nomine bona patris filio sunt tacito jure pignorata, ut in *l. Si quis prioris.* §. *ult. sup. de secund. nupt.* Igitur si quis objiciat illum §. *ult.* §. *Non autem. ejusdem l.* 6. respond. breviter eum §. *ult.* loqui specialiter tantum de bonis profectis a matre, vel stirpe materna, et de patre, qui secundis nuptiis occupavit domum. Ratio secundarum nuptiarum a.ua patris bona subjicit tacitæ hypothecæ nomine administrationis: non omnium bonorum adventitiorum, sed maternorum tantum, aut materni generis: etiam eum eo, quod diximus patrem reddendis rationibus non esse obnoxium, non pugnat *l. ult.* §. *Sin. autem æs alienum. h. t.* dum ait patrem, qui maturius non exolvit æs alienum usurarium, debere usuras, quæ post cesserunt, præstare ex fructibus, vel de suo. Nam hoc non est exigere rationem administrationis a patre, sed hoc est lege finire hanc administrationis partem, sive functionem, sicut in §. *Non autem licentia parentibus. ejusdem leg. ult.* quod ait patrem pretium redactum ex venditione rerum inutilium, quæ oneri erant potius, quam fructui debere insumere in res, et causas hæreditarias, hoc etiam est explicare partem officii administrationis, quæ patri incumbit, non dare facultatem filio agendi cum patre de rationibus reddendis. Postremo non est omittendum ex *l. ult. hujus tit.* quod quandoque eveniat, ut delatam hæreditatem filiofamil. adventitiam, vel etiam castrensem, ut si a commilitone hæres instituatur, vel filius recuset adire, vel pater: nec bene inter eos ea de re conveniat: et tum ita statuit *d. l. ult.* ut recusante filiofamil. delatam hæredit. adventitiam, vel etiam castrensem, ut ait in §. *Similique modo*, ipse pater possit adire suo nomine, seque implicare negotiis hæreditariis, nihil juris in ea hæreditate habente filio, nihil etiam sentiente ex ea oneris, vel incommodi, sed omni commodo et incommodo transfuso in patrem, qui suo nomine adivit recusante filiofamil. quo genere fit, ut qui non est hæres scriptus adeat hæreditatem veluti scriptus, quod ipse et is, qui scriptus est pro uno homine habetur: nam vinculum potestatis efficit ut pater, et filius unus homo esse censeatur. Et quod dicitur de hæreditate, idem obtinet in quolibet alio lucro adventitio, sive veniat ex contractu, sive ex ultimo judicio. Quod si pater recuset adire hæreditatem delatam filio, aut filio si recuset consentire adeunti, filius suo nomine adire potest injussu patris, in cujus potestate est quod est contra regulam juris, ne filiusfamil. adeat injussu patris. Sed in casus facile descisci ab ea regula, quia nec si recusante patre filius adeat suo nomine, ea aditio patrem æri alieno obligat sed omne commodum et incommodum hæreditatis respicit ad filium, non ad patrem, qui etiam in ea hæreditate, quam recusavit ne usumfr. quidem habiturus est. Et si forte filius sit minor 25. annis, id est, nondum capax administrationis rerum suarum, debitor ei, vel potius hæreditati curator, quoniam filiofamil. vix datur curator, sed bonis ejus datur. Et si velit agere filius suo nomine, vel excipere actiones, quia etiam filiifamil persona in judicio non est legitima sine voluntate patris, pater officio judicis, licet non sponte patris ea bona adierit, cogetur et litiganti consensum accommodere. Et hæc ita, si filiusfamil. infans non sit: nam si sit infans, pater poterit nomine ejus adire hæreditatem, quæ ei delata est, ut in *l. Si infanti. sup. de jure delib.* adibit nomine filii: sed quod mirum est, nihilominus obligatur æri alieno hæreditario, et omnibus molestiis hæreditariis, *l. ult.* §. *Ubi autem.* quod valde novum est, ut qui adiit alieno nomine, obligetur hæreditati, quia scilicet non tam alieno nomine adivit, quam suo, sed postea filiusfamil. poterit mutare factum patris, et improbare petita restitutione in integrum adversus aditionem patris, vel etiam si dum erat infans, pater repudiaverit eam hæreditatem, poterit filius restitui in integrum adversus repudiationem patris. Sed valde notandum est, ut etiam observemus quantum leges deferant sacro nomini patris, filio semel tantum dari restitutionem in integrum adversus factum patris, adversus gestum patris, ut si fuerit restitutus adversus aditionem patris non poterit postea restitui, ut ipse adeat, qui semel improbavit aditionem patris, et e contrario.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXII. De hæred. decurionum, etc.*

Redit ad hæreditates patrumfamilias intestatorum, ut doceat deficientibus legitimis, aut honorariis successoribus, in hæreditatem patrisfamil. intestati non continuo venire fiscum, quasi in bona vacantia ex *l. Julia cad.* sed fisco præferri quandoque ex constitutionibus personas certas, vel corpora certa. Ac primum moriente intestato decurione, id est, senatore municipali, sine liberis, aut parentibus, sine agnatis, aut cognatis, sine uxore, Curia sua, vel quod idem est, is ordo civitatis suæ, in quo defunctus erat, ei succedit excluso fisco, *l.* 4. *h. t. l. un. C. Theodos. de bonis decur.* Item naviculario mortuo nullo relicto hærede, corpus naviculariorum, ex quo ipse erat, ei succedit remoto fisco, ut in *l.* 1. *hujus tit.* quæ scripta est ad præfectum annonæ; merito, quoniam sub ejus cura, et dispositione erat corpus naviculariorum. In urbe hi sunt, qui annonæ urbis serviunt invehendæ, quorum est certum corpus, certaque conditio, quæ obstringit etiam eorum successores, et bona, et pro isto munere, quod Reipub. impendunt, multa privilegia corpus naviculariorum habet, quæ proponuntur in *tit. de naviculariis, inf. lib.* 11. et inter cetera, ut uno ex eis mortuo nullo hærede relicto, hæreditas ejus non veniat ad fiscum, sed ad corpus naviculariorum, quod idem etiam constituit Valentinian. in *Novella de naviculariis amicis:* item ex *l.* 2. *h. t.* Si quis eorum, qui in legione, aut in vexillatione Comitatensi, vel in cuneo, ut ait l. militans vita decesserit, sine ullis hæredibus, ei fisco excluso succedit legio, aut vexillatio, aut cuneus, in quo militabat: quod etiam est proditum in DD. uno loco singulari in *l. Si quis filio.* §. *Ejus qui. in fine, de inj. rupt.* ut bona militis defuncti nullo hærede relicto legioni vindicentur. Et inde librari caducorum in castris, *l. ult. D. de jure immunit.* qui scilicet conficiunt rationes, et servant eorum, quæ morte militum in legionem cadunt, aut in vexillationem. Videtur tamen obstare huic sententiæ *l.* 2. *D. de veteran. et milit. success.* quæ post quintum gradum cognatorum in bona militis vocat fiscum, non legionem. Sed quod nos dicimus legionem succedere, obtinet tantum in milite sua morte functo, de quo non est sumptum supplicium: illa l. 2. est accipienda de milite capite damnato, quod suadet vicinitas l. 1. quæ nominatim est scripta de milite capite damnato, atque etiam inscriptio l. 2. nam lib. 16 Respons. ex quo ducta est illa l. 2. Papinian. scripsit tantum de reis capitalium criminum. Ergo licet illa l. 2. nominatim non faciat mentionem damnationis militis capite damnati, tamen duplici illo argumento, et vero reipsa moveor, ut affirmem esse accipiendam de milite capite damnato: unde ita constituo: Militi capite damnato, ab intestato in bonis castrensibus succedunt cognati usque ad quintum duntaxat gradum, et post eos fiscus *d. l.* 2. Militi patrifamil. autem non damnato ab intestato in omnibus bonis succedunt cognati usque ad 6. vel 7. gradum, et post eos legio, aut vexillatio, aut cuneus, isve, numerus in quo militavit fisco remoto. Et ita recte etiam Græci interpretes distinguunt illo loco 45. Basil. Ne autem ignoremus quid distet legio a vexillatione: vexillatio est equitum: militant enim subvexillis, id est, flammeolis, ut Vegetius ostendit initio *lib.* 2. Legio autem, et cuneus est peditum, sed tamen habuit etiam legio equites, qui legionarii dicebantur, quod essent connexi aliis legionum. Denique alii fuerunt equites vexillarii, alii legionarii: et hæc differentia etiam servatur in *l. Veteranis. inf. quando provocare non est nec. l. ult. de iis qui non impl. stip. lib.* 10. *l.* 22. *C. Theod. de erogat. milit. ann.* Et hoc loco, et aliis quibusdam comitatenses legiones, aut vexillationes dicuntur, quæ sequuntur sacrum comitatum, qui sic definitur, *ubi est princeps, ubi est sacer comitatus, ubi princeps agit*, ut in *l. Milites.* §. *Missionum. D. de re mil. conj. l.* 2. §. *Ignominia. D. de iis qui not. inf.* una lex dicit, militem ignominia missum, non Romæ, neque in sacro comitatu morari posse: altera dicit, eum neque Romæ, neque alibi ubi Imperator est, morari posse: conjunctio utriusque docet, sacrum comitatum ibi esse ubi princeps est, ut et recte in *l.* 20. *C. Theod. de decurion.* quod l. ait decurionem esse destinandum ad Comitatum, id Anianus interpretatur, transmittendum eum esse ubi rerum dominus est, id est, princeps. Et hoc item invenio Herodianum *lib.* 1. scribere de Roma, *ibi esse Romam ubi est Imperator*, ἐκεῖ τε ἡ Ῥώμη, ὅπου ποτ' ἂν βασιλεὺς ᾖ. Addatur etiam ex *l.* 3. *hujus tit.* cohortali mortuo nullo hærede relicto cohortales ejusdem provinciæ succedere excluso fisco. Et cohortales breviter sunt apparitores, sive officiales præsidis provinciæ, qui erant perpetui in provinciis, ut ait l. *Præsides. D. de reb. cred.* Et erant gregarii milites, atque adeo viliores: qua de causa a Græcis in hac l. vocantur εὐτελεῖς, id est, viliores, gregarii, vulgares: nam ita Græci exprimunt sententiam hujus l. 3. ἐὰν ἐνοπλὴς τελευτήσῃ ἀδιάθετος, καὶ μὴ ἔχων συγγενεῖς, ἐξ ἀδιαθέτου οἱ τῶν ἄλλων εὐτελῶν κληρονομεῖται. Quæ sententia extat etiam 5 Epitom Harmenop. et male interpretantur alii, *si vilis, si levis, si abjectus homo moriatur intestatus, viles ei succedunt.* Est inepta sententia: sic debuit verti ab interprete Harmenop. et Basilicorum: *si cohortalis moriatur intestatus nullis relictis cognatis, ab intestato ei cohortales succedunt*, ejusdem scilicet provinciæ. Et adnotat in hanc l. 3. Patricius Græcus interpres, Cohortales, sive Cohortalinos, quod idem est in *l.* 3. *inf. de cohortal. lib.* 12 esse beneficiarios, quibus mandantur onera mansionum equorum publicorum definit cohortales e parte una tantum muneris horum: nam fateor cohortalibus mandari curam, et exhibitionem cursus publici, curam veredorum, sive equorum publicorum ut indicat *l.* 4. *inf de curs. publ.* et *l.* 7. *Cod. Theod. de cohort.* quæ etiam, quod confirm. sententiam Patricii, cohortales appellat beneficiarios, quod promoveantur beneficio præsidis: et alii beneficiarii, sive officiales rationales si neglexerint beneficium cursus equorum publicorum, exhibitionem cursus, *s'ils n'ont des chevaux de poste prests*, vel si neglexerint primipili curam, annonæ militaris curam: pars una hæc est officii cohortalium: sed injunguntur etiam eis pleraque alia munera provincialia ex præcepto præsidum, quibus parent. Ac postremo in *l. ult. hoc tit.* ostenditur fabricensi mortuo intestato sine legitimo, aut honorario successore, corpus fabricensium succedere excluso fisco. Fabricenses sunt, qui in publicis fabricis faciunt arma bellica, *ce sont armeuriers*, qui arma publica vendunt, quæ reponuntur in publicis armamentariis, parent denique fisco, serviunt fisci utilitati, sive Reipub. et his solis licebat arma fabricare, ut constat, ex *tit. de fabric. inf. lib.* 11. et ex *Novella*

*de armis*. Et recte in gloss. Cedreni, Fabricisii, inquit, id est Fabricenses, οἱ τῶν ὅπλων δημιουργοί. Fabricenses autem cum sunt creandi, vel sufficiendi in locum demortuorum, corpus ipsum fabricensium suo periculo eos nominat. Est enim ea nominatio pro fidejussione, adeo ut si quid gesserit fabricensis, quem ceteri nominarunt in fraudem fisci illi ex sua nominatione fisco obligentur, ut similiter fit in specie *l. 8. inf. de suscept. lib.* 10. Et in *tit. de per c. nominat. lib.* 11. Et hi nominatores creatores appellantur: nominare, et creare idem est, ut in *l. 2. §. Si eo tempore. D. de administ. rer. ad civit. pert.* in Pand. Flor. recte creator, ubi quos perperam legebatur procurator. Et ita etiam in *l. Si quis. 59. de decur.* et *l. 2. inf. quo quisque ord. conven. lib.* 10. Et ita etiam ad *d. l. Si quos*, ego primus ostendi in hac *l. ult.* pro *creditores*, legendum esse *creatores*, id est nominatores, ut in Basil. hoc loco ὡς ἂν χειροτονήσαντι, velut creatores, veluti ordinatores. Et sic etiam in *l. 1. inf. quemadmodum civilia munera ind. lib.* 10. pro *cariæ*, reposui *creaturæ*, id est, *nominationis sive creationis, et conditionis, sive conditura*. Et his quidem, quæ proponuntur in hoc tit. nos etiam addere oportet præterea clericum, vel monachum, vel devotam virginem, qui, quæve moritur nullo hærede relicto: nam ex constitutionibus ei succedit Ecclesia, vel Monasterium, cui dedicatus, vel dedicata erat excluso fisco, *l. Si quis presbyter. cap. de Episc. et Cler.* Addatur etiam, apparitor præfecti prætorio, qui uno verbo dicitur Præfectianus in libris nostris, qui si moriatur nullo hærede relicto testamentario, aut legitimo, aut honorario. in ejus successione fisco præfertur arca PP. quæ erat publica arca, id est, destinata usibus publicis. Et hoc ostendit *l. 3. inf. de apparit. præf. præt. lib.* 12. Item si quid princeps ultro donaverit duobus, aut pluribus, si eandem rem princeps donaverit duobus, aut pluribus, uno ex eis mortuo nullo hærede relicto. consortes liberalitatis principis fisco præferuntur, *l. unica, inf. si liberalitatis Imp. socius sine hær. deces. lib.* 10. his exceptis, deficientibus testamentariis legitimis, aut honorariis successoribus, post omnes, ut didicimus in *tit. de caducis*, fiscus vocatur ex *l. Julia cad.* Et hic est finis libri sexti Codicis.

## JACOBI CUJACII J. C.

RECITATIONES SOLEMNES

SIVE COMMENTARII

*In septimum Librum Codicis Domin. Justiniani.*

## AD TITULUM I.

*De vindicta libertate, et apud concilium manumissione.*
Anno 1577.

Ut cohæreat hic liber cum superiore, et tractatus, qui initio ejus instituitur de libertatibus facile intelligemus si repetamus lectione, memoriave ea, quæ ante nobis tradita sunt. Cœpit codex iste a jure sacro, ac deinde de jure publico nobis proposuit partes juris civilis, variaque officia magistratuum, et quod ordine apud eos ageretur, et quorum interventu, et patrocinio. Tum a titulo vicesimo octavo libri tertii de inofficioso testamento, de actionibus tractatum inchoavit, qui quidem omne jus complectitur, et propositis actionibus multis tam in rem, quam in personam, quæ vel ex contractu nascuntur, vel ex quasi contractu, puta ex administrat. tutelæ, vel curationis, vel ex aditione hæreditatis testam. aut legitimæ. Modo parat initio hujus libri septimi tractare de præjudicialibus actionibus, in quibus quæstio vertitur de statu hominum, puta, servus quis, sit, an liber: ingenuus, an libertinus: idcirco de manumissionibus dicere instituit, quibus ex servis homines liberi fiunt, et cives Romani, et liberi libertini, non liberi ingenui: hi nascuntur, illi fiunt: et quia manumissio, vel fit inter vivos, ut loquitur *l. 27. §. 1. D. de adm. leg.* vel causa mortis: ab ea incipit in titulo primo, quæ fit inter vivos, secundo dicturus de ea, quæ fit causa mortis, id est, testamento, aut directis, aut precariis verbis. Ea vero, quæ fit inter vivos fit vindicta, apud prætorem, vel consulem, vel proconsulem, aut præsidem, ut in *l. 2. D. de offic. procons.* vel etiam in concilio principis, ut significat *l. ult. hoc tit.* et *l. 2. sup. de liber. et eorum liber.* Et vetus inscriptio, sive titulus hujusmodi: *priscus manumissus ad concilium procuratorio nomine, apud Dominum Imperatorem*. Et addit *l. ult. hoc tit.* vindicta manumissionem posse apud magistratus municipales fieri: ut puta duumviros, qui sumuntur ex ordine curiæ civitatis: sed addit, *quibus hujusmodi jus est:* non igitur apud omnes magistratus municipales: sed apud eos tantum magistratus, quibus hujusmodi jus est, id est, qui habent legis actionem: nam manumissio est legis actio, sive legitimus actus: quo servo donatur legitima libertas, id est, civitas Romana: et ita recte Paulus *lib. 2. Sentent. tit. 25. apud magistratus municipales si habeant legis actionem, emancipari, et manumitti potest:* nam manumissio est legis actio, id est, legitimus et solemnis actus, qui peragitur solemnibus verbis, solemnique ritu quodam: et idcirco etiam manumissio non iteratur, ut ait *l. 2. hoc tit.* sicut nec ullus actus legitimus. Aditio hæreditatis non iteratur, *l. Si solus. 80. §. ult. D. de acquir. heredit.* Optio etiam servi, quæ et inter actus legitimos numeratur in *l. Actus. D. de reg. jur.* non potest iterari, vel retractari, *l. 5. D. de legatis* 1. Eademque ratione manumissio non potest fieri per procuratorem, *l. 3. hoc tit.* quia (ut est in regula juris) nemo alieno nomine lege agere potest. Legis actiones explentur, et expediuntur per nosmetipsos, non per alios: non per procuratores, non per maritos: puta uxor non manumittit per maritum, *d. l. 3.* et omnino nullus actus legitimus fit per procuratorem. Aditio hæreditatis non fit per procuratorem, *l. Per procuratorem. D. de acquir. hæred.* Adoptio etiam, quæ est actus legitimus, non fit per procuratorem, *l. Post mortem. D. de adopt.* Acceptilatio, quæ etiam in *d. l. Actus.* legis actionibus adnumeratur, non fit per procuratorem, *l. 13. §. Tutor. D. de acceptilat.* Et ne nos fallat *lex 3. D. de acceptilat.* dum ait: per procuratorem acceptilationem fieri non posse sine mandato: ex quibus verbis hauriunt hanc sententiam falsissimam, per procuratorem habentem mandatum acceptilationem fieri posse: cum alia sit mens legis tertiæ: puta per procuratorem non posse fieri acceptilationem, nisi præcedente mandato, prius ei permissum sit novare obligationem, eamque in se transferre: puta hoc modo: *quod illi debes, promittisne mihi dare, aut fieri?* Novata obligatione recte per eum fiet acceptilatio, quia suo nomine fiet, non alieno, ut *d. l. 13. §. Tutor.* et *l. 4. inf. de novat.* Atque ita remedio novationis per procurationem fit acceptilatio. Et sic etiam aditio hæreditatis recte fiet per procuratorem remedio procuratori cessæ in jure hæreditatis. Et ita quoque remedio mancipationis, vel traditionis recte fiet manumissio per procuratorem. Et ita sunt explicandæ leges, quas adversus *leg. m 3. hoc tit.* adducit Accursius, *l. Cum proponas. sup. de dolo, l. Si vero negotium sol. matr. l. Quod autem. §. ult. D. de donat. int. vir. et uxor.* Constat etiam causam manumissionis posse probari per procuratorem, propter quam nos volumus servum manumittere: vel quod fiet educator noster, vel pædagogus, vel alia ex justa causa, *l. Etiam. §. Absens. D. de manum. vind.* Itemque per filiumfam. pater recte manumittit servos suos, id est, filius servos patris, vel servos peculiares recte manumittit jussu patris: et res ita plerumque geritur, cum pater est surdus, aut mutus, ut manumissionis vindicta solemnia nesciat expedire, *l. 10. D. de manum. vind.* Hoc vero modo ipse pater videtur manumittere, dum filius manumittit jussu patris, ut est nominatim scriptum in *l. Si quis hac lege. §. 1. D. qui et a quibus. l. Matrimonii. D. de rit. nupt.* Potestas patris, vel domini unius personæ, unius hominis intellectum constituit in patre, et filiofamilias in domino, et servo, ut eleganter ait *l. Si Pamphilo. D. de opt. leg.* Et contra manumissio dividit personas id est, ex una facit duas: ut etiam eleganter ait Theophilus noster in *§. An servo. Instit. de leg.* Et tamen ea ratione dominus non posset manumittere vindicta per servum suum alios servos suos quia servi persona apud prætore nulla est, *l. 1. D. de jure delib.* servi persona legitima non est in jure, vel in judicio: nec si sistat se servus voluntate domini. At filiifamilias persona legitima est adhibita voluntate patris, *l. 8. §. Necessitate. sup. de bonis, quæ liber. acqu.* Et ita, quæ per filiumf. jussu patris fit manumissio, per ipsum patrem facta intelligitur: sicut donatio, quæ fit a filiofam. voluntate patris, aut jussu, a patre facta intelligitur, *l. 9. §. pen. D. de donat.* Ad hoc notandum, prætorem, apud quem fit manumissio vindicta, necesse non habere cogere concilium suum ob eam rem: imo sine concilio apud eum manumitti posse: modo is, qui manumittit sit major viginti annorum, et is, qui manumittitur major 30. annorum ex lege Ælia Sentia, ut Ulpianus docet *lib. reg. tit. 1.* et est etiam relatum in Institutionibus nostris: nam minor 20 annis ex lege Ælia Sentia non potest vindicta manumittere, nisi causa probata apud concilium prætoris: itemque is, qui minor est 30. annorum non potest manumitti vindicta, nisi causa probata apud concilium prætoris, aut præsidis: imo et minor 20. annis in testam. suo, aut minor 30. annorum in testamento domini sui frustra manumittitur, ut perveniat ad justam libertatem, id est, civitatem Romanam: ideoque in libris nostris invenies libertatibus, et manumissionibus testamentariis sæpe adscribi hanc conditionem: *liber esto, cum erit annorum triginta*, in *l. Ex parte. §. Servo. D. fam. ercisc. l. Aristo. de manum. vind. l. Si quis. §. ult. de statulib.* Cur apponitur illa conditio, *cum erit annorum* 30 quia non poterat pervenire ad civitatem Romanam ante eam ætatem, ut ostendi supra: at in concilium quidem præsidis (quod titulus exigit ut exponamus propter illa verba, *et apud concilium*) apud quem in provinciis fit manumissio, ut Ulpianus docet supradicto loco, et Theophilus noster in *§. Eodem. Inst. quib. ex caus. man. non licet*, adhibentur 20. recuperatores cives Romani, viginti judices. In concilium autem prætoris, in urbe adhibentur quinque Senatores, et quinque equites Romani: in medio eorum sedet prætor: sexto igitur loco. habens ab utroque latere quinque. Et inde explicandus est hic locus M. Tullii pro Cluentio: *quid est Q. Naso, cur tu in hoc sexto loco sedeas?* puta ut prætor ad concilium. Medii loci fuit semper honos præcipuus, etiam in conviviis, ut est apud Virgilium, *aurea composuit sponda, mediamque locavit*. Et Pomponius Mela *lib. 2. Binisque poculis perpotatis interloquuntur, is honor præcipuus est.* Et in incessu quoque medius locus honoratior fuit: ut apud Josephum legimus Herodem in senatu creatum regem Judeæ, exisse e Senatu incedentem medium inter Antonium, et Pompejum. Et Spartianus refert Hadrianum Imperatorem cum vidisset servum suum ambulantem inter duos Senatores, misisse, qui ei servo colaphum duceret. Et ita etiam Capitolinus in Vero. *Et hic* (inquit) *cum resedisset inter Verum, et Marcum.* Et hoc evidenter (ne in eo morer) nobis expedivit Ovidius in Fastis: *et Medius juvenum, non indignantibus ipsis ibat, et interior si comes unus erat: au bas de la main, non pas au haut.* Verum pergamus. Si causa fuerit probata apud concilium, et ita minor 20. annorum manumiserit servum suum vindicta, aut major manumiserit minorem 30 annorum, ea manumissio rata est, nec revocari ullo modo potest, etiamsi postea appareat fuisse falsam demon-

strationem, ut ait l. 1. 4. t. id est, falsam causam, quæ extorsit manumissionem. Libertas, quæ semel competiit, ægre revocatur, quod maxime notandum est ex l. 1. quæ est rescriptum D. Pii, quod in eam rem etiam citatur l. 9. D. eod. Exposui leges hujus tituli. Sed die proximo his, quæ diximus de manumissione vindicta addemus nonnulla. Lex ultima ait, manumissionem vindicta fieri apud concilium principis, fieri etiam apud consules: quod solum videntur novissima ætate consules retinuisse, id est, jurisdictionem voluntariam, quæ consistit in auctoritate, aut consilio præbendo manumittere, vel emancipare volentibus, vel adoptare: hæc pars jurisdictionis appellatur voluntaria, quia jus dicitur statuiturque inter volentes. Jurisdictio autem, quæ dicitur contentiosa, exercetur inter invitos: puta invito adversario perducto in jus, vel in judicium. Et hæc differentia jurisdictionis voluntariæ, et contentiosæ ponitur in *l. 2. D. de offic. procons.* In titulo autem de officio consulis, hoc tantum pertinere ostenditur ad officium consulis, cujus tum scilicet valde diminuta erat potestas, omne imperium occupante principe, ut consilium præbeat manumittere volenti: quando consilio est opus, ut alias ut auctor ait manum. volenti. Nec inter vivos enim manum. fit sine magistratu, *d. l. un. D. de offic. consul.* et *l. Laudabile. §. pen. sup. de advoc. divers. judic.* Cassiodorus initio *lib. 6. de consule, in augmentum,* inquit, *gloriæ publicæ* (consul) *solvebat famulos jugo servili, qui libertatem tantæ dederat civitati.* Nam (ut scitis) Consules reges expulerunt Brutus et Valerius, civitati reddita libertate pristina, ac deinceps hoc retinuerunt, ut per eos servi liberi fierent volentibus, postulantibusque dominis: et ita etiam Ammianus Marcellinus *lib. 22. Dein,* inquit, *Numerino manumittendo ex more inducto per admissionem proximum ipse lege agi dixerat, ut solebat:* id est, jusserat lictorem suum lege agere: qui locus demonstrat manumissionem, ut dicebam nudius quartus, esse legis actionem, esse actum legitimum, ideoque nec iterari posse, nec peragi per procuratorem: idemque demonstrat *l. ult. inf. de iis qui a non domin. manumiss.* quæ etiam valde pertinet ad *l. ult. hoc tit.* quia unam constituit differentiam inter eam manumiss. quæ fit apud consulem vel alium magist. et eam, quæ fit apud principem: primum quidem, sive quis apud magist. sive apud principem manum. servum alienum, ipso jure nulla est manumissio. Nec idem de manumissione dicimus, quod de alienatione. Alienatio rei alienæ valet, et parit obligationem inter ipsos contrahentes, sine præjudicio veri domini, *l. Rem alienam. D. de contrah. empt.* Manumissio servi alieni ipso jure non valet: et is quidem, qui servum alienum manumisit apud magistratum tanquam servum suum, nulli pœnæ subjicitur: qui tamen manumisit servum alienum tanquam suum apud principem, damnatur in quintuplum: puta, ut præter servum, quem frustra manumisit, vero domino servi præstet duos servos ejusdem pretii, sexus, ætatis artis, et tres servos fisco: quia grave est fallere conscientiam principis *se mocquer de son Prince:* gravius certe, quam fallere conscientiam magistratus. Unum plectitur pœna quintupli, si lege actum sit apud principem, ut ait: alterum impunitum manet. Et his, quæ dixi nudius quartus de prætore, qui in consilio, quod præbet manumittere volentibus sedet sexto loco, et de medii loci dignitate, addam quod hodie fit in consistorio Imperatorio, conventuque, et concilio publico, ut ei a dextra adsideant togati: a læva viri militares. Addam invenire me etiam apud Flavium Vopiscum in Aureliano, Valerium Augustum consedisse apud Byzantium præbentem consilium, adsidentibus a parte dextra Præside Orientis, Præfecto Prætorio, et Consule ordinario, qui erant togati, qui est habitus civilis, non militaris: a læva autem parte, adsidentibus Duce Scythici limitis habitu militari, et Duce Orientalis limitis: et Duce Rhætici limitis et Duce Illyriciani, et Thracii limitis: a dextra tres, a sinistra quatuor: ut fit etiam hodie in consistorio Imperatorio. Eunapius in Ædesio de philosopho quodam, quem Imperator Constantinus in concilio ob excellentiam ingenii ejus habuit sibi adsidentem a parte dextera, sic ait: ὁ βασιλεὺς δημοσίᾳ σύνεδρον ἶσχεν εἰς τὸν δεξιὸν καθέζων τόπον: *cum etiam* (inquit) *publice adsessorem habuit adsidentem a parte dextera.* Et hunc ordinem nosse, locorumque dignitatem sane est Jurisconsulti proprium: ut in Chronicis Marcellini Comitis. Jacobus medicus quidam ait, se didicisse a veteribus Jurisconsultis, licere juxta thorum Imperialem in regia sella considere medico invisenti ægrotum Imperatorem, quod is locus sit honoratior, nec temere usurpandus a quoquam. Et ita Xenophon ἀναβάσεως 7. *ei,* inquit, *obtigit honoris causa, ut in proximiori sella principis assideret.* Spartianus in Hadriano, *Severianum mori coegit, quasi affectatorem Imperii, quod in sedili regio juxta lectum posito sedisset.* Et idem in Severo: *Sedit et in sella Imperatoria temere a ministro posita, ignarus quod non liceret.* Verum ad alia pergamus. Quod ad *Vindiciæ* nomen attinet, de quo nondum diximus, a Vindice Vitelliorum servo id ducunt: qui ob indicium conjurationis in Rempublicam fuit libertate et civitate donatus: vindex scilicet primus etsi libertinus, factus est etiam civis Romanus: et ab eo, qui manumitti dicuntur vindicta, etiam omnes fiunt cives Romani. Et hac de re est *l. 2. §. Initium. D. de orig. jur.* Et inde illud etiam Claudiani *in 4. de consulatu Honorii. Deductam Vindice morem lex celebrat,* id est, lege agitur in servis vindicta manumittendis: et ab eo etiam Vindice quidam tractum putant vindiciæ, aut vindiciarum nomen: ut Livius ait *lib. 2.* scribens de eodem Vindice. Quidam et *vindiciæ* nomen (sic legi in veteribus, non *vindictæ*) ab illo tractum putant. Vindicias, aut vindiciam dicimus addictionem, et apprehensionem possessionis, *la recreance.* Vindictam autem dicimus virgulam, sive festucam, ut alii loquuntur alii κάρφος, quam dominus apud prætorem, vel lictor pro domino, imponit capiti servi manumittendi: et ob id hæc libertas inter vivos imponi dicitur: testamentaria autem relinqui, *l. 1. §. pen. inf. de comm. serv. manum.* Et inde in *l. Apud eum. D. de manumiss.* *ex lege Augusti,* id est, ut interpretor ea lege, quæ de imperio Augusti lata est, qua plurimis legibus solutus est, ex Augusto privilegio ut loquitur *lex un. inf. de caduc. tollend.* in fine, principem servos manumittere, et cives Romanos facere sua voluntate; et si eis vindictam non imponat, quod erat ex solemnibus: etiamsi non feriat caput servi virgula illa, qua etiam servi feriri dicebantur: ut in declamatione *Quintiliani* 342. *vindicta ferires* (inquit) *et mancipium circumverteres:* et *Circumvertere* vocat, quod circumducere, *l. ult. C. de emancipat. liber.* et alii στρέφειν, aut περιστρέφειν, ut Arrianus 2. *in Epictetum,* ἔστρεψε τὸν αὐτοῦ δοῦλον ἐπὶ στρατηγοῦ id est, *circumduxit servum suum apud magistratum.* Et Appianus *in fine quarti,* περιστρέψας τὸν δοῦλον ὡς Ῥωμαίοις ἔθος ἐλευθεροῦν, id est *circumducens servum, ut mos est Romanis peragere manumissionem.* Alii dicunt *circumagere,* ut Seneca 1. *Epistolarum. Qui se Philosophiæ subjecit, et tradidit, statim circumagitur,* id est, liber fit statim. Mitto alios locos notissimos. Ea vertigo, sive circumductio significabat servo abire licere quo vellet; quod et quandoque exprimi solebat, ut apud Plautum in *Menæchmis. Mea hercle causa liber esto, et abito quo voles:* quamobrem recte dicitur in *l. pen. sup. de operis libertor.* libertinum ubi velit morandi facultatem habere. Et ita libertinus apud eundem Arrianum, περιβάλλομαι ὅπου θέλω, ἔρχομαι ὅπου θέλω, καὶ ὅθεν θέλω. Et inde non imperite a Grammaticis ἐλεύθερον (sic vocant Græci liberum hominem) dici quasi ἐλευθόντα ὅπου ἐρᾷ, *qui va là où il lui plaist.* Porro quod significat lictorem adhiberi in manumissione apud prætorem, aut Consulem hodie ex more novissimo non est in usu: nam *lex Ego. D. eod.* significat recte peragi manumissionem vindicta etiam absente lictore, et *l. Non est. eod.* eam non fieri pro tribunali, nisi scilicet cum causæ cognitione opus est, causæ probatione, sed posse fieri de plano, ut in transitu: aut etiam fit per lictorem tacente domino, hodie omissis verbis solemnibus, ut ait *lex Manumissio, D. eod.* verbis, inquam, solemnibus, quibus et lictor utebatur, ut Boetius scripsit in Topica Ciceronis: et quibus dominus ipse utebatur, ut apud Festum, *hunc hominem liberum esse volo.* Hodie etiam tacente domino peragi manumissio potest, præsentia domini tantum desideratur. Item sublatæ sunt illæ circumductiones, ut indicat *d. l. ult. inf. de emancipat. lib.* Non solet etiam ex *d. l. ult.* aut necesse non est, quod olim erat in usu, dominum, aut lictorem vice domini manumisso illidere alapam (quod erat proprie manumittere) ore percusso, atque batuito: Quod Latini appellarunt proprio vocabulo *Pita*nem, *un soufflet,* et ipse Cicero, ut veteres glossæ testantur veteres dixisse, *Salapittam,* pro alapam, quo verbo usus est Arnob. *Salpicrum sonitu,* quoso Comœdi invicem verberabant. Hodie *l. ult.* illæ alaparum, sive ῥαπισμάτων contumeliæ sublatæ sunt; quod etiam ostendit Nov. 81. Item non est in usu hodie vectigal, quod pro servo manumisso fisco dependendum erat: nam servi manumissi vindicta erat pendenda fisco vicesima ex lege Manlia, et Senatusconsulto. *Livius l. 7. Legem,* inquit, *tulit de vicesima eorum, qui manumitterentur.* Et sequitur postea: *Patres quod ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt.* Id etiam significat Arrianus supradicto loco: ἔστρεψε δοῦλον, καὶ εἰκοστὴν ὑπὲρ αὐτοῦ δίδωσι ἀφαιλεῖ: quod ego meminí me jampridem monuisse in 5. *Observation. cap.* 13. Ex his intelligimus cur in *l. Actus. de reg. jur.* inter actus legitimos, id est, perquam solemnes, qui et legis actiones dicuntur, non ponit manumissiones: quia ut apparet ex superioribus manumissio hodie expeditur sine ulla solemnitate. Denique manumissio vindicta non est legis actio. Alii, quam JC. his de rebus, quæ nostræ artis sunt propriæ, scribere non timent. Navim agere, ignari navis non est. Inter quos Sigonius, quem tamen honoris, et laudis causa nominamus. Sed quis non peccet in arte non sua? Is non JC. dum de jure libros scribit, et in eis, etiam multa peccat, dum ea, quæ pertinent ad manumissionem vindicta attingit. Primum, quod statuat generaliter in eis manumissionibus causæ cognitionem exigi, quod nudius quartus diximus non esse verum, nisi is, qui manumittit sit minor, quam 20. annorum, vel is qui manumittitur minor, quam 30. annorum natu. Alioquin manumissio fit sine consilio, sine causæ probatione, cognitioneve, alioqui non possent fieri de plano: nam quæcunque causæ cognitionem desiderent, non possunt expediri, nisi pro tribun. *l. Ubicumque.* 105. *de reg. jur.* Deinde etiam peccat in eo, quod scribit inter solemnia verba manumissionis vindicta fuisse hæc verba prætoris: *Secundum tuam causam, sicuti dixi, ecce tibi vindicta.* quæ formula non resipit ullo modo antiquum morem concipiendarum formularum: imo vero nullum sensum exprimit: ut singulares literæ Valerii Probi, unde hunc errorem hausit, ita restituendæ, et interpretandæ sunt. *Secundum servitutis causam ejus servi dico tibi vindicias,* id est, do tibi jus abducendi ejus servi quasi tui: quæ erat formula sententiæ prætoris in lite vindiciarum, id est, in lite de possessione, non in solemnibus manumissionis vindicta. Deinde etiam plane falsum est, quod de manumissione, quæ fiebat olim censu, puta servo nomen suum deferente in censum voluntate domini, ac si esset civis Romanus: quoniam soli cives Romani censebantur: cum, inquam, de hoc genere manumissionis ita scribit Ulpianum JC. scripsisse: Servi, qui in peculio 100. haberent aut quibus eas facultates dominus impertiret, si eos dominus a Censoribus in censum civium adscribi jussisset, libertatem consequebantur, civitatem assequebantur: hoc vero si quæsieris ubi Ulpianus scripserit, frustra fueris diligens ψευδαθέης. Postremo etiam abutitur falso nomine Martiani Jurisconsulti, etiam notato loco in *l. 2. D. de offic. procons.* Ac si ita scripsisset Martianus: *Apud legatum proconsulis manumittere non possumus, quia apud eum non est legis actio.* Non utitur hac ratione Martianus, cujus ætate jam manumissio desierat esse legis actio, sed utitur hac ratione, *quia non habent jurisdictionem talem,* id est, jurisdictionem

voluntariam. Et hæc sufficiant ad hunc titulum. Die crastina explicabimus titulum sequentem.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum II. De testamentaria manumissione.*

Servi testamento manumittuntur, aut jure directo, aut fideicommissi: et ut manumissi jure directo liberi fiant et cives Romani, lex XII. Tabularum facit, ut nominatim scribit Ulpianus *lib. regul. tit.* 1. quæ quidem lex confirmat non tantum testamentarias hæreditates, aut tutelas, aut legata, sed et libertates directas, *l. Verbis. l. Lege obvenire. de verb. signific.* fideicommissarias libertates lex XII. non novit, sed eas prætor tuetur, is, qui proprie de fideicommissis quibuscunque cognoscit, qui ob ea re prætor fideicommissarius dicitur. Hic autem titulus est de directa manumissione, sive libertate, quæ testamento relinquitur, quæ etiam codicillis relinqui non potest, nisi testamento confirmatis, quia confirmati habentur pro parte testamenti. Et hæc est alia differentia inter libertatem directam, et fideicommissariam: nam fideicommissaria, et ab intestato relinqui potest, et codicillis testamento non confirmatis, et quolibet scripto, vel etiam sine scripto, *l. ult. hoc tit. l. Libertates. D. eod.* Hinc oritur quæstio *l.* 1. *hoc tit.* quia minor 20. annis, licet de re sua, pecuniave sua testamentum facere possit, non potest tamen ex lege Ælia Sentia in testamento servo suo dare libertatem, non alia ratione, quam quod libertas sit res inæstimabilis, impretiabilis res sine pretio pretiosa, quæ non sit temere relinquenda a quolibet, nec cuilibet, nec nisi firmiore, gravioreque judicio, quam quo est is, qui pervenit ad pubertatem: a qua ætate incipit habere testamenti factionem, sed non jus manumittendi servi ante impletum annum 20 ex lege Ælia Sentia. Si igitur minor 20. annis testamentum fecerit, et in eo codicillos confirmaverit, quos postea faceret, hoc modo: *Si quos codicillos fecero ratos esse volo:* ac deinde major factus codicillos fecerit, et in iis servo, aut servis libertatem dederit: an libertas valeat? quod non videbitur: quia ex regula juris, quæ in codicillis scribuntur, perinde habentur, ac si in testamento scripta essent, *l.* 2. *D. de ju. cod cill.* Atqui tempore testamenti minor fuit 20. annorum. Ergo non valet libertas, quam postea dedit major factus in codicillis, quod videatur eam dedisse cum erat minor, id est, testamenti faciendi tempore. Sed favore libertatis hic casus ab ea regula excipitur: ut (quemadmodum ait *l.* 1.) consideretur potius potestas judicii, quo scilicet fuit præditus major 20. annis eo tempore, quo in codicillis libertatem dedit: ut consideretur, inquam, stabilitas judicii (ut loquitur hac in re Justinianus *in fine tituli qui, et a quibus manum. in Instit.*) potius, quam potestas juris, id est, fictio juris et regula juris, quæ fingit scripta in codicillis post testam. factis, qui testamento confirmati erant, videri scripta tempore faciendi testamenti. Atque ita in causa libertatis valet potius potestas, firmitasque judicii, quæ viget in majore 20. annis, dum in codicillis dat libertatem, quam potestas, sive fictio juris: et ita ille locus *l.* 2. est explicandus. Nec omittendum, in quibusdam codicibus initio legis addi duo, vel tria verba, quæ non sunt contemnenda, maxime, quia rem perspicuiorem reddunt: nam sic legitur, *si codicillos qui minor testamentum fecerat, major XX. etc.* Sic etiam in simili casu in *l.* 4. *D. de ju. codicill.* si is, qui testamenti tempore non erat solvendo, codicillorum vero tempore erat solvendo, fuerit auctus facultatibus, libertas codicillis data, quo tempore erat solvendo, et par solvendo æri alieno, valet, licet ex lege Ælia Sentia non valeret si testam. data intelligeretur cujus tempore inops fuit et egenus: sed plus valet veritas, quam fictio juris, cum quæritur de obtinenda libertate. Et quidem hoc caput legis Æliæ Sentiæ etiam hodie manet, de quo est *l.* 5. *h. t.* At illud caput ejusdem legis ne minor 20. annis testamento servum suum manumittat, aut ne valeat libertas testamento data a minore 20 annis; hodie sublatum est a Justiniano *Novell.* 119 *cap.* 2. Et olim in ea parte etiam erat differentia inter directam, et fideicommissariam libertatem: nam directa libertas, quam testamento dedisset minor 20. annis, ipso jure nulla erat: fideicomm. sustinebatur, si modo habuisset justam causam manumittendi servi, quem si eum manumisisset inter vivos, facile approbasset concilio: et ita accipienda *l.* 5. *tit.* 8. *inf.* et *l.* 4. *sup. de testam. mil. l.* 4. §. *Item si minor. D. de fideicom libertat.* Atque ita habuimus jam tres differentias inter directam, et fideicomm. libertatem: quæ testam. relinquitur, vel codicillis. Addamus alias. directa libertas non potest dari nisi iis, qui proprii testatoris fuerunt tempore faciendi testamenti, et tempore mortis: inutiliter datur servis hæredis, aut servis alienis *l.* 9. *h. t.* At constat fideicomm. libertatem etiam servo alieno dari posse, ut scilicet hæres rogetur eum manumittere, eum redimat, si possit a domino justo pretio, et redemptum manumittat, *l. Deberi. tit.* 4. *inf.* Item ut ostendit l. 10. *h. t.* directo manumissus statim ab adita hæreditate liber fit, si modo sit pure manumissus, et si in testamento alterius cujusdam domini, in cujus olim potestate fuit, non fuit prohibitus manumitti, ut in *l.* 7. *hoc tit. l. Servus hac lege. D. de manumiss.* vel etiam si ejus libertati nulla lex obstet, ut lex Ælia Sentia, vel lex Fabia de plagio, nulla constitutio, nullum Senatusconsultum; ut in *l. Si non lex. D. de hæred. instit.* Et hoc est quod ait *l.* 10. si nullo juris impediat constitutio: et similiter Ulpianus *in regulis, tit.* 1. nullo jure impediente: *Cives Romani* (inquit) *sunt liberi, qui legitime vindicta, aut censu, aut testamento nullo jure impediente manumissi sunt.* Hi si pure manumissi sint, statim ab adita hæreditate eripiuntur in libertatem ipso jure, non tamen ante aditam hæreditatem: etiamsi forte ante aditam hæreditatem sumpserint pileum libertatis: et ita est accipiendum quod ait *l.* 10. non sola pilei impositione eos fieri liberos: quod fit plerumque ante aditionem hæreditatis: ut pileati prosequantur funus defuncti domini, qui ejus testamento directam libertatem acceperunt: sed expectari debere etiam aditionem hæreditatis: antequam tamen (ut dixi) funeris ordinandi gratia simul atque defuncti, sumebant pileum attonso capite strictim, vel per pectinem: ut invenio apud Plutarchum libro *de fortuna Alexandri:* Nicomedem regem se appellasse libertum populi Romani attonso capite, sumptoque pileo, τὴν κεφαλὴν ἐξυρημένος καὶ πῖλον ἐπιθέμενος τῶν Ῥωμαίων εἶπε ἀπελεύθερον. Et didici ex interpretibus Græcis ad *l. unic.* §. *Sed et qui domini. inf. de Lat. libert. toll.* ubi agitur etiam de pileatis servis, fuisse pileum ex lana alba; cum enim vocent ἔριον λευκόν, et Leo et Constantinus Imperatores in novellis πάνιον, *veut dire une chose blanche*, οἰκέτης ἐν τῇ κεφαλῇ φορέσας πάνιον, *servus ferens album in capite*, scilicet pileum, *sequitur funus defuncti*, Et ita Livius lib 27. *pileati autem lana alba velatis capitibus Volones epulati sunt*, etc. fuisse etiam teretem, *en recuelle*, didici ex Lactantio *de opificio Dei*, *in figuram* (inquit) *pilei teres factus*. At ut ante dixi, directo manumissus non a sumptione pilei fit statim liber, sed ab adita demum hæreditate; et ut ait eadem lex, libertus Orcinus, quo verbo passim utuntur nostri auctores, id est, nullius viventis libertus, ut ait *l.* 4. *de bonis damnatorum.* sed libertus defuncti, libertus Orci, Acherontis, Plutonis, Charonis, ut a Theophilo vocatur libertus Charonianus, et libertus familiæ defuncti, nullius certæ personæ libertus, *l. Si socius. D. de manum. testam.* l. 3. §. *Si plane. D. de legitim. tut.* Quomodo etiam hæredes omnes possunt appellari Orcini hæredes, quia defuncti sunt hæredes: viventis enim nulla est hæreditas, *l.* 1. *D. de hæred. vendit.* Et ita Apulejus in *Apologia*, *non diu est* (inquit) *cum te crebræ mortes propinquorum immerito hæreditatibus fulserunt. Unde et tibi potius, quam ob istam tetriorem faciem Charon nomen est.* Is autem, qui manumittitur per speciem fideicomm. non est Orcinus libertus, sed viventis: puta ejus qui rogatu defuncti eum manumisit, *l. Hi quibus. tit.* 4. *inf.* Et quia de pure manumisso diximus, etiam adnotandum, pure manumissum videri, et libertum esse Orcinum eum, qui manumissus est in testamento, dispensatorem scilicet, vel actorem rerum domini, quem dominus posuerat super rationes suas sub conditione rationum reddendarum: quod mirum videri non debet: nam et *l. Aliquando. de condit. et demonstrat.* docet legatum conditionale aliquando purum videri. Ita manumissus sub conditione rationem reddendarum, pure videtur manumissus, si modo reliquator visus non fuerit, si fuerit par rator, ut loquimur, id est, ejus rationes fuerint pares, non impares, paria accepta impensis, ut ostendit *l.* 4. *h. t.* et *l. Julius. D. de condit. et demonstrat.* is, qui est manumissus sub conditione, vel in diem, ut nec intelligatur pure manumissus, non fit statim liber, sed statuliber, de quo in *l.* 13. cujus conditio, id est, statulibertas, quæ est media inter servitutem, et libertatem (ut ea lex ostendit, et plurimæ in titulo de statuliberis) nec alienatione, nec usucapione mutari potest: et is ita demum vocatur statuliber, si sit directo manumissus, non si sit manumissus per fideicomm. nam statuliber interim non intelligitur esse hæredis: manumissus per fideicommissum, sub conditione, vel in diem interim est hæredis pleno jure, *l.* 11. *D. de legat.* 2. *l. Et post litem.* §. *ult. D. famil. ercisc.* Denique statuliberorum nomen tribuitur tantum directo manumissis sub conditione, vel in diem, non etiam similiter manumissis per fideicommissum: quia statuliberorum nomen est ex 12. tabulis. quæ non noverunt fideicommissa. Et hæc est alia differentia inter directam. et fideicommissariam libertatem. Et adnotatur etiam alia ad *l.* 5. Libertas data in fraudem creditoris, vel patroni ipso jure nulla est, id est, ex lege Ælia Sentia: sed in definitione fraudis distinguimus directam libertatem a fideicommissaria: nam si sit directa libertas fraudem æstimamus non ex eventu solo, sed ex consilio testatoris, qui directo manumisit, id est, desideramus etiam, ut testator habuerit animum fraudandorum creditorum: et si sit fideicommissaria libertas, eventus sufficit, id est, fraus in re ipsa, ut scilicet ob manumissum servum per fideicommissum non sint in residuo habituri creditores æs suum: et ratio differentiæ est notissima: quia libertates fideicommissariæ non debent præstari, nisi deducto ære alieno: quod si deducatur integrum servis non competetis, qui sunt manumissi per fideicommissum, tum præstabitur eis fideicommissaria libertas: sin minus, repiebunt æs alienum, nec liberabuntur per fideicommissum. Et hoc ostenditur in *l.* 1. et *l. ult. inf. qui manum. non poss.* et *l.* 1. §. 1. *D. si quis in fraud. patr.* et *l.* 4. §. *Si quis autem D. de fideicom. libert.* Adhuc restant aliæ quædam in hunc titulum, quæ tamen absolvemus die crastina. His, quæ heri diximus addemus: ut valeat libertas testamento data verbis directis multa requiri, ac primum quidem, ut testamentum sit jure perfectum, alioquin neque jure directo, neque jure fideicommissi libertas valet: nisi testamento sit inserta clausula codicillaris, *l.* 11. *h. t.* hoc obtinet etiam in fideicommissaria libertate, et in quolibet fideicommisso, *l. Ex testamento. sup. de fideicomm.* et in legatis omnibus, *l.* 2. *sup. si adversus solut.* quæ, ut paritas inscriptionis et subscriptionis suadet, cum hac *l.* 11. ita conjungenda est, ut nec testamento, quod jure non subsistit data libertas valeat, nec legatum: et si forte ex testamento injusto et imperfecto solvatur legatum, ut possit repeti condictione indebiti, et si ab hærede minore 25. annis per ignorantiam solutum sit, beneficio restitutionis in integrum: quia minori 25. annis jus ignorare permittitur, *l. pen. in princ. D. de*

*jur. et facti ignor. l. 5. de leg. Corn. de fals. l. 6. sup. de iis, quibus ut indig.* Non autem est satis si testamentum, in quo data est libertas, sit jure perfectum: sed oportet etiam, ut postea irritum non fiat, aut vivo, aut mortuo testatore: ut puto, si post mortem testatoris memoria ejus damnata sit, si nomen ejus posteris interdictum sit: nam hoc genere testamentum ejus irritum fit, l. 2. *h. t.* l. 6. §. *Sed ne eorum. D. de inj. rupt. testam.* veluti ex causa perduellionis, ex qua in historiis legimus innumeros post mortem fuisse damnatos. Et quod alibi non legitur, Bartolus noster in *l. 1. D. de requir. reis*, refert Dantis memoriam, sive ille fuerit poeta, sive philosophus, uterque fuit Florentinus, Dantis illius Alligerii (il *s' appellent ains*) memoriam fuisse damnatam a Pontifice, quod scripsisset, Imperium non pendere ex auctoritate Romanæ Ecclesiæ *in libro de Monarchia*, quem se vidisse Bartolus scribit: et ita non dudum est formia expressus ab Opporino cum aliis libellis Alciati, et Radulphi, et Jordanis ejusdem argumenti. Quod dixi de irrito testamento, ut in eo data libertas nullo jure valeat, idem etiam est si destitutum, sit testamentum, id est, si ex eo adita hæreditas, vel acquisita alio modo non sit, l. 2. *h. t.* l. 1. *tit.* 4. *inf.* At quæ libertas semel competit adita hæreditate, vel suo hærede existente, statim ipso jure a morte testatoris, quæ libertas etiam competit, statim non revocatur: etsi postea hæres per restitutionem in integrum abstinuerit hæreditate, l. 3. *h. t.* l. *Sciendum. D. eod.* l. 4. §. *Quid ergo. D. de fideicommiss. libertat.* Idemque est, etiamsi ei, qui petiit sibi bona addici libertatum conservandarum causa, quo de re inferius dicemus, et sic hæreditatem adivit, postea bona abstrahantur ab eo, qui meliorem et ampliorem conditionem offerat creditoribus et manumissis, *l. ult.* §. *ult. inf. h. t.* Ubi legendum est, *abstrahantur*, non, *distrahantur.* Idemque est etiamsi hæredi, qui semel adivit testamento, postea hæres legitimus evincat hæreditatem perlusorio judicio, id est, dum hæres scriptus cum eo colludit, et se vinci patitur, injustumque testamentum pronunciari in fraudem manumissorum: nam hæc fraus non est fraudi manumissis, sive libertatibus quæ semel ob adita hæreditate competiere, quia lusorium illud judicium est: quod *l.* 12. *h. t.* ait esse ex constitutione Antonini Pii, ut mirer cur glossa id referat ad edictum si quis omissa causa testamenti, quæ ad hanc speciem nullo modo accomodari potest, nec recordetur *leg. 1. A sententia.* et l. *Si perlusorio. D. de appellat.* in quibus fit mentio ejusdem constitutionis D. Pii: nihil igitur est: quod difficilius revocetur, quam libertas, quod apparet etiam ex multis aliis partibus juris, ut l. *Si ex causa.* §. *ult. D. de minorib.* l. *ultim. sup. si adversus libert.* l. 4. *sup. de inoffic. testam.* l. 1. *tit.* 1. hujus libri, qua de causa et olim libertas data testamento, ab ipso testatore adimi non potuit, ut indicat l. 10. §. *ult. D. de manum. testam* et *l. Si servus. D. de fideicomm. libertat.* et hodie etiam vindicta datam libertatem constat a domino adimi non posse, nisi ex causa ingratitudinis, qua ex causa et donatio quælibet revocatur. Ad hæc notandum est, quod si ideo non adeatur hæreditas, neque ex testamento, neque ab intestato: quod nimis laboret ære alieno, libertatum relictarum conservandarum gratia, simul atque famæ defuncti, quæ laboraret, si bona ejus nomine distraherentur a creditoribus, quod erat turpe et ignominiosum, licet servo testamento manumisso satisdationem offerre creditoribus hæreditariis pecuniæ debitæ, vel partis, prout inter eum et creditores convenerit, et polliceri manumissis libertates: atque ita eum hæreditatem excluso fisco obtinere simul atque libertatem sibi adscriptam ex constitutione D. Marci: de qua in l. 6. et *ult. hoc tit.* Idem etiam licet offerre cuilibet extraneo homini libero, et sic eam hæreditatem adire, quæ vacat. Imo idem quoque licet servo non manumisso in testamento, qui si admittatur, si audiatur, et ei addicantur bona, quæ vacant, erit hæres, aut tanquam hæres, et liber, qui ceteris conservat hoc modo amplectendo bona, relictas libertates: nec enim potest esse hæres domini sui sine libertate: igitur fit liber, qui conservat libertatem ceteris, licet ipse non sit scriptus liber. et hi omnes admittuntur ex Sententia Ulpiani, etiamsi res non sit integra, id est bona distracta sint a creditoribus. Sed admittuntur intra annum tantum post venditionem bonorum ex Ulpiani sententia, ut dixi: et contra constitutionem Severi, ut ait l. *ult. h. t.* ut in eo, quod refert ex Ulpiano et Severo, est singularis, *il ne se trouve point autre part.* Divus Severus non nisi re integra, id est, ante venditionem bonorum admisit eam petitionem, et oblationem, et addictionem bonorum vacantium. Nec decrunt argumenta pro Severo *ex l. Quod si minor. §. Scævola. D. de minor. l. ult. sup. de repud. hæred.* At ex hac lege ultima, intra annum post venditionem bonorum ut licet beneficio constitutionis D. Marci. Ideoque ut l. ult. ait, interim intra annum emptores bonorum nihil novi patiantur, quæ verba nullo modo intellexit gloss., id est, intra annum potest venditio rescindi. Nondum igitur sunt possessores firmo et perpetuo jure: quamobrem nihil ab eis interim exigitur: et hoc est quod ait, interim nos novi pati. Hoc est perspicuum. Et hic unus locus tantum erat obscurus *l. ult. hoc tit.* In his vero, quæ ex ea lege resultant, nova et inopinata hæc sunt, quantum potes intelligere ex supradictis, ut ex testam. hæreditatem adire possit qui testamento hæres scriptus non est, ut ei competat velut ex testamento libertas, cui testamento non est data libertas, ut li servi manumissi testamento, quibus non placet sibi conservari libertatem, remedio constitutionis D. Marci, inviti liberi non fiant, et cives Romani, in *l. ult. §. Sin vero quidam.* alias enim civitas Romana datur invito, ne quis dedecoret dignitatem tantæ civitatis, dum oblatam eam aspernit, quam alii magno redimunt, et impetrant ægre, ut Hermias scribit *Ecclesiastic. hist. lib. 1. cap. 9.* πολλῆν δυχερείαν εἶναι εἰς τὴν πολιτείαν Ρωμαίων, *magno sudore parari justam libertatem*, quam inquit, vocant πολιτείαν Romanorum, id est, civitatem Romanorum: et eleganter Leo Imperator *in Novella* 101. aliud beneficium esse si quis cogatur accipere beneficium, id est, duplex beneficium φιλάνθρωπον καὶ εὐεργεσίας: atque ita invito libertas datur, et civitas: non tamen in causa *l. ult.* Et quidam sunt adeo prono et infelici ingenio, ut liberi esse nolint. Servus apud Plautum in *Querulo. Nobis*, inquit, *quotidie sunt nuptiæ, natales, debaccationes, ancillarum feriæ, propter hoc quidam nec manumitti volunt.* Et ut hæc bora finem afferat huic quæstioni de testamentaria manumissione.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. III. De Lege Fusia Caninia tollenda.*

Notandum et titulum tertium de lege Fusia Caninia sublata pertinere ad libertates testamento datas jure directo, quibus lex Fusia Caninia certum modum imposuit, puta ne quis in suo testamento universam suam familiam manumitteret, qui tamen vindicta universam manumittere potest. Et ratio differentiæ est evidens, quia quo liberaliores sunt, qui moriuntur quam vivunt, eo magis cohibendi sunt et coercendi, ne rem suam omnem perdant, et hæredibus parum aut nihil relinquant, præter nudum nomen. Et eadem ratione cur Senatusconsultum Vellejanum succurrit mulieri se obliganti pro alio, non alii donanti? quia, ut ait *l. 4. D. ad Senatuscons. Vellej.* facilius mulier se obligat, quam donat: igitur cohibenda fuit intercessio mulieris, non certe donatio. Cur etiam lex Julia prohibuit hypothecam prædii dotalis, non etiam venditionem ut est in §. 1. *Instit. quib. alienare licet vel non?* quoniam unusquisque facilius hypothecæ opponit res suas, quam vendit, et abalienat. Cur etiam in l. *ult. inf. de præd. curial.* decurio prædia sua prohibetur vendere, non etiam donare? nimirum quia facilius quis res suas vendit, quam donat: unum indiget freno, non alterum. Cur etiam ex *Nov.* 134. si mulier se obligaverit pro marito, ipso jure non tenetur, si pro alio, ipso jure non tenetur? nimirum quia mulier facilius se obligat pro marito, quam pro extraneo. Cur, ut est in more Parisiensium, potest Parisiensis inter vivos omnia sua bona alienare, et testamento relinquere non nisi certam partem? quoniam facilius relinquimus morientes quam alienamus viventes. Et his intelligimus satis, qua ratione hanc differentiam lex Fusia Caninia imposuerit inter manumissionem inter vivos, et testamentariam. Et notandum, quod hic titulus tertius proponatur titulo quarto de fideicommissariis libertatibus: et proxime jungatur titulo secundo, qui est de directis libertatibus, ea re apparere, quod alii non observant, legem Fusiam Caniniam non pertinuisse ad fideicommissarias libertates testam. relictas: quia scilicet eæ non auferunt hæredibus totum servum: quoniam quidem eis conservantur commoda juris patronatus, quæ sunt amplissima: directis igitur libertatibus tantum lex Caninia certum numerum præscripsit, quem intellexit proculdubio l. *pen. C. Theod. de Judæis*, illo loco *libertatibus obtinentibus si intra legitimum numerum fuerint*, id est, intra numerum legis Caniniæ. Et quis ille numerus fuerit, quive modus, luculenter exposuit Ulpianus in *regulis*, et Gajus *in Instit.* et Paulus *in Sententiis*: ut qui habet duos, tres, quatuor, vel quinque, duos tantum testamento verbis directis manumittere possit: et qui sex, aut septem, tres duntaxat, et cetera, quæ illi enarrant prolixe. Verum ad extremum lex Caninia cavet, etiamsi quis habeat ingentem numerum servorum, ut ne testamento supra centum manumittat, et inde Vopiscus in Tacito: *Servos manumisit, intra centum tamen, ne Caniniam transire videretur.* Et de eadem lege fit mentio in *Querulo* Plauti his verbis, *Ad legem Porciam, Caniniam, Furiam, Fusiam consulibus Torquato et Taurea:* quod si quis servos suos manumiserit supra numerum legis Caniniæ, ii, qui priores nominati erant, et manumissi, pervenient ad libertatem usque ad legitimum numerum: reliqui manebunt servi: quod etiam servatur in lege Ælia Sentia, quæ vult, ut is, qui non est solvendo, possit unum tantum servum hæredem necessarium facere, et liberum, ut bona veneant ejus nomine potius, quam defuncti: et si plures manumiserit in fraudem creditorum, ut is tantum, qui prior nominatus fuerit, liber et hæres sit, in *l. Qui solvendo* 2. et l. *Si non lex.* §. 1. *D. de hæred. instit.* Sed tamen in lege Fusia Caninia, vel in lege Ælia Sentia, si plures servi liberi esse jubeantur ultra legitimum numerum in orbe tereti, *en un cercle*, ita ut non appareat quis sit primus, quis imus, ut si in orbe tereti ita scribas, *Stichus, Pamphilus, Davus, Eros, et in orea orbis, liberi sunto.* Quod fiet. Nam ut recte dixit Plato in Timæo, in Sphæra non est invenire τόπον ἄνω ἢ κάτω, id est, *non est in sphæra locus superior, nec inferior.* Et hoc casu propter incertum ex utraque lege placet nulli servo competere libertatem: et ita Gajus scribit in Institutionibus, et probat *l. Qui solvendo.* et *l. Sequens. D. de hæred. instit.* verum in constitutione hujus tituli hoc caput legis Caniniæ sustulit Justinianus, quod tamen habuit summam rationem, ut scilicet nulla esset differentia inter manumissionem vindicta, et manumissionem testamento: ut utroque genere possit quis universam suam familiam liberare; sed non sustulit totam legem Caniniam: nam hoc adhuc ea lege manet, ut servis relinquatur libertas nominatim, §. *Libertas. Instit. de legat.* qua de causa, quid sit nominatim, explicabitur in *l. Nominatim. D. de manumiss. testam.*

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VII. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

## *Ad Tit. IV. De Fideicommissariis libertatibus.*

Dicebam nudius quartus, legem Fusiam Caniniam non pertinere ad fideicommissarias libertates testamento relictas, id est, non eis libertatibus certum numerum eam legem præscribere, sed directis tantum. At hoc profecto verum non est. Moveor eo, quod *lex Si legatario. §. 1. D. de fideicomm. libert.* ponit testatorem, qui tres tantum servos habebat, duos manumisisse per fideicomm. qui certe fuit modus legis Caniniæ, ut qui tres haberet, duos tantum testam. manumittere posset: denique servavit testator modum legis Caniniæ, etiam in relinquendis fideicomm. libertatibus. Moveor quoque *l. Si quis eum. D. de cond. et demonstrat.* quæ est inscripta ad legem Fusiam Caniniam, et loquitur de fideicomm. libertate. Verius igitur est, legem Caniniam coarctare non tantum directas, sed et fideicommissarias libertates. Ideoque dicamus titulum de lege Fusia Caninia fuisse positum in confinio tituli superioris, qui est de directis libertatibus et tituli sequentis, qui est de fideicom. quoniam ea lex communis erat utrique titulo. Et nunc veniamus ad titulum quartum de fideicommissariis libertatibus. Non tantum directæ libertates in testamento, vel codicillis relinqui possunt, sed et fideicommissariæ, id est, quæ verbis precariis relinquuntur: dum tamen, ut ait *l. Libertates. D. eod.* ea verba sint vulgaria, id est, usitata, et quibus voluntas testatoris exprimatur, qualia sunt, *Peto, Rogo, Volo, Mando, Fideicommitto, §. ult. Instit. de sing. reb. per fideicom. relict.* Verbum autem *Commendo, Commendo tibi illum servum*, non satis exprimit voluntatem defuncti, non satis exprimit fideicommissum, denique non est verbum precarium, quod necessitatem non imponit sed arbitrium permittit ei, cui servum commendat: at preces testatorum sunt permistæ necessitatis: ut de precibus tyrannorum inquit Plato et Publius Syrus, *Cogit rogando, qui rogat potentior*, et Accursius in *l. 1. D. quod jussu, Rogatio domini*, inquit, *est præceptum.* At qui commendat, nihil adprecatur. ergo necessitatem non imponit: nec fideicommissum facit, *l. 12. hoc tit.* Et quod ait *l. 12. §. 1. D. eod. tit.* his verbis, *Hunc servum tibi commendo, ne cui alii serviat.* fideicommissariam libertatem relictam videri: etiam detracto illo verbo *Commendo*, idem esse si hoc solum dixisset, *ne cui alii serviat*, *l. 9. l. 10. l. Rogo. l. Generaliter. §. Si petitum. D. eod. tit.* Nihil ergo potest, nihil efficit, nihil adjicit in eam rem *Commendo* verbum. Porro directæ libertates statim ab adita hæreditate, vel si necessarius hæres sit, statim e morte testatoris ipso jure competunt velut ex testamento, sine ullo facto, aut voluntate hæredis, non tamen sine hærede, qui adierit, vel extiterit: nam ab hæreditate relinquuntur: et ut dicimus, *legare ab hærede illo vel illo*, ita *manumittere*. Quintilianus *declamat. 388. Hanc (inquit) a filio manumunt.* Et post mortem quoque hæredis olim inutiliter relinquebantur, ut Ulpianus scribit *libro regularum l. 1.* fideicommissariæ autem libertates præstantur ab hærede, vel legatario, vel fideicommissario, qui rogatus est manumittere servum defuncti, vel servum proprium, vel servum alienum: nec sine illius manumissione, sine illius facto et voluntate is servus ad libertatem pervenire potest; *l. 11. hoc tit.* nisi latitet is, qui rogatus est servum manumittere. id est, nisi fraudandæ, frustrandæ, detrectandæ libertatis gratia, non justa ex causa absit, vel nisi evocatus a magistratu fideicommissariæ libertatis nomine potestatem sui non faciat: quo casu, ut ait *d. l. 11.* contra latitantem interposito decreto, id est, si causa cognita prætor aut præses pronunciaverit libertatem servo deberi, statim fit liber et libertus Orcinus licet non fuerit directo manumissus: videlicet si servus testatoris fuerit; quod est ex SC. Rubriano, quod factum est Rubrio Consule. Non est igitur libertus ejus, qui rogatus est, ne is habeat commoda juris patronatus, qui non manumisit, quive precibus defuncti non obtemperavit. At si is servus, quem hæres rogatus est manumittere, servus hæredis fuerit, hæres non amittit libertum, id est, fit libertus hæredis, etsi latitaverit hæres, vel abfuerit non justa ex causa quod est ex SC. Junciano. Et ita suum quodque SC. reddere oportet ad *l. 5. D. eod. tit.* Absente autem justa ex causa eo, qui fideicommissariam libertatem præstare debet, non in fraudem libertatis, ex decreto quidem eo absente servus fit liber, sed absens non perdit jus patronatus, non perdit libertum, quod est ex SC. Dasumiano, de quo in *D. eod. tit.* Igitur cum quæritur de libertate servi absente domino, qui rogatus est eum manumittere, non distinguimus utrum absit justa, an non justa ex causa, quia omnimodo libertas servo servatur. At cum quæritur cujus fiat libertus, si dominus abfuerit, tum distinguitur: et si abfuerit non justa ex causa, dicimus eum fieri libertum Orcinum: si justa ex causa, eum fieri libertum domini. Et male Græci in l. 29. *D. eod. tit.* pro *libertas*, legunt *libertus*: quam lectionem etiam infirmat *l. 10. §. 1. D. eod. tit.* Quod autem diximus de latitante, vel absente non justa ex causa hærede, qui fideicommissariam libertatem debet, id etiam obtinet ex constitutione Justiniani in eo hærede, qui neque latitat, neque abest, si moram fideicommissariæ libertati faciat, ut scilicet ex sententia prætoris, vel præsidis servus eripiatur in libertatem. et fiat libertus Orcinus, non libertus hæredis. qui non exequitur voluntatem defuncti; qui moras trahit in præstanda fideicommissaria libertate, *l. 15. h. t.* Moram autem facit hæres, qui petitam suo tempore libertatem non præstat, *l. 4. h. titul.* Opus est petitione, interpellatione, ut mora fiat in personam hæredis: videlicet si libertas fideicommissaria sit relicta majori 25. annis: nam si minori 25. annis, semper mora ei fit in rem, id est, sine petitione, sine interpellatione ex solo tempore tardæ præstationis, *l. Cum vero. §. Apparet. D. eod. l. 3. sup. in quibus causis in integ. restit. non est necess.* Majori autem non fit mora ex die tardæ præstationis, ex die, quo libertas peti potuit, sed ex die, quo petita est interpellato hærede, *d. §. Apparet*, quod notandum: quia quod vulgo dicitur, diem interpellare pro homine, non est verum, nisi in pœnalibus causis, ut docui in *l. Trajectitiæ. de oblig. et action.* scilicet quando dies adjicitur, ut quid detur, vel fiat: ita ut qui ad eum diem non fecerit, aut dederit: incidat in pœnam certam, quia in causis pœnalibus severius agitur cum eo, cum quo nobis res est, pœnæ adjectio plane demonstrat, quod agitur, ut summo jure agatur, denique ut dies solus interpellet satis: imo etiam ut post diem non possit purgare moras oblata pecunia, vel re debita, et se liberare pœna, quam commisit: *Ita lex Trajectitiæ et l. Magnam. inf. de contrah. stipul. l. 2. sup. de jure emphyteutico;* extra causas pœnales dies non interpellat pro homine: ut demonstrat *lex Cum filiusfam. §. ult. D. de verborum oblig.* quæ ex contrario sensu demonstrat post diem esse necessariam interpellationem, ut reus constituatur in mora. Hic vero nobis explicanda est *l. 4. h. t.* quam ante adduxi: et explicanda ex jure veteri, quod nostri ignorarunt, atque adeo preclarissimum sensum hujus legis. Sciendum est quosdam esse manumissos, qui dicuntur ex voluntate domini in libertate morari, quod quid sit mox intelligemus: et non esse liberos, sed ex voluntate domini in libertate morari, ut sunt manumissi inter amicos, *§. Multis. Inst. de libertinis.* Tales manumissiones frequenter occurrunt in Comœdiis. Et manumissi per Epistolam. *l. Qui alienam. de acquir. possess.* et manumissi per mensam ut Theophilus noster loquitur in titulo de libertinis, et ut Cajus loquitur in Institut: Convivii adhibitione, puta si dominus servum convivio excipiat: sicut dicebant homines Deos fieri, si adhiberentur convivis Deorum, illo loco, *Tu das epulis accumbere divum.* Et illo *nec Deus hunc mensa, Dea nec dignata cubili est.* Qui ita manumittuntur, veteri jure non fiunt liberi, sed serviendi tantum metu dimittuntur, quamdiu domino libuerit: nam mutata voluntate domini, per vim in servitutem reduci possunt, et cogi ut serviant, quod tamen prætor non permittebat, ut Ulpianus scribit in fragmentis quibusdam regularum, et interim quicquid acquirebant, domino, a quo ita erant manumissi, tanquam servi acquirebant: solo enim onere serviendi liberati erant. Sed postea lex Junia eis dedit propriam libertatem, qui manumissi essent inter amicos, per epistolam, aut per mensam, videlicet ut fierent non cives Romani, sicut qui manumittuntur vindicta, aut censu, aut testamento, sed fierent Latini, qui et ab ea l. Junia dicti sunt liberti Latini Juniani: dum autem hoc voluit lex Junia ut illi fierent Latini, hoc voluit, ut eodem jure essent, quo olim erant Latini coloniarii, deducti in coloniam, ut *infr. titulo* 6. qui tamen Latini Coloniarii, quod pauci, aut nulli explicant, tempore latæ legis Juniæ mutarunt istam conditionem, quia tum omnes erant cives Romani, mutata Latinitate in civitatem Romanam ex lege Julia, ut Cicero ait pro Balbo: lege Julia Latinis datam civitatem. Et hoc est quod eleganter ait Ulpianus illo loco: Lex Junia manumissos inter amicos exæquavit Latinis Coloniariis, qui tunc erant cives Romani, et nomen suum in civitatem dederant. Non hoc vult Ulpianus, exæquatos esse Latinos Junianos Coloniariis, ut tunc erant cives Romani, sed ut fuerunt olim non cives Romani, sed Latini Coloniarii. Ergo sublata conditione Latinorum colonorum successit illi similis conditio Latinorum Junianorum, qui ut eodem essent jure, quo olim erant Latini Coloniarii, puta ut certis modis possent pervenire ad civitatem Romanam, ut etiam Livius lib. 41. scribit, Latinos Colonos pervenisse ad civitatem Romanam beneficio stirpis liberorum, aut lege, aut migratione, aut censu, aut magistratu, ut est addendum ex Asconio Pædiano *in Orationem in Pisonem.* Et ita Ulpianus in *tit. de Latinis* docet, Latinos Junianos certis modis fieri cives Romanos: Hoc cognito facilis erit species *l. 4. hoc tit.* Finge: hæres rogatus est ancillam manumittere, et qui ita rogatus est, quod summe notandum, semper intelligitur rogatus præstare justam et legitimam libertatem, id est civitatem Romanam, non Latinam libertatem, *l. Generaliter. §. Hostium. D. eod.* Porro hæres moram fecit in præstanda fideicomm. libertate, id est petitam non præstitit, sed ancillam morari sivit in libertate: puta manumisit inter amicos, aut per convivium, aut per epistolam: post moram ancillæ factam edidit partum. Lex ait ex constitutionibus, quæ factæ sunt ad Senatusconsultum Rubrianum partum nasci ingenuum post moram factam ancillæ manumittendæ ex fideicommisso: atque ita evenit ut ex ancilla ingenuus nascatur, ut ait *l. 1. §. Quæris. D. de suis et legitim. hæred.* quia ipsa etiamsi passa sit moram, nondum est libera: qui voluntate domini in libertate moratur non est liber. Nec obstat *lex Cum quasi. §. ult. D. eod.* quæ ait ad justam libertatem pervenisse servum, qui voluntate hæredis in libertate moratur. Justa et legitima libertas, id est civitas Romana, *toujours*: sed ne fallamur, lex non dicit simpliciter, qui in libertate moratur voluntate hæredis, sed qui præstandæ fideicommissariæ libertatis causa voluntate hæredis in libertate moratur, id est, cui præstitit fideicommissariam libertatem effectu ipso, dum animo præstandæ ejus, eum sivit in libertate morari: hic utique fit liber et civis: alioquin voluntas nuda sinentis servum morari in libertate non facit eum liberum: sed neque post moram factam præstandæ libertatis legitimæ servus fit liber secundum jus vetus: nam ex constitutione Justiniani. id est, ex *l. 15. hoc. t.* post moram factam ancillæ ex sententia præsidis, vel prætoris ipso jure ancilla fit libera: ut non mirum sit hodie, si ingenuum pariat, et si ei partus ab intestato succedat, et vicissim illa partui intestato, ut in *l. ult. sup. de S. C. Orfit.* quæ conjungenda est omnino cum *d. l. 15.* utriusque

eadem est inscriptio et subscriptio: et plurimum illustrat *d. l. ult. hanc l.* 15. Et hoc post moram factam, id est, ex die, petitæ libertatis fideicommissariæ: nam ex die, quo peti potuit libertas, nec tamen petita est (qui dies non inducit moram) qui nascitur partus, servus nascitur: sed postea matri manumissæ traditur, ut ab ea manumittatur, id est, ut ipsa sit patrona potius, quam hæres, qui suo tempore non reddidit libertatem fideicommissam. *l. Si prægnans.* et *l. Cum vero.* §. *Apparet. D. eod.* Et ita est explicanda l. 4. *h. tit.* Reliqua explicabimus die crastino. Illis, quæ heri diximus ad titulum quartum de fideicommissariis libertatibus, hodie addam quæ in eo invenio esse communia inter directas et fideicommissarias libertates. Ac primum ut destituto testamento, id est, non adita hæreditate, nec eæ nec illæ competant, nisi testamento adjecta sit clausula codicillaris, quæ huic oneri subjiciat etiam legitimum hæredem, *l. 4. h. t.* quæ obtinet etiam rupto, aut injusto, aut irrito testamento: verum ut additur in fi. l. 1. si hæres scriptus pecunia accepta a legitimo hærede destituerit, repudiaveritque testamentum: hoc casu cogetur servo præstare libertatem, quod in eo constitutiones induxerunt exemplo ejus, qui omissa causa testamenti ab intestato possidet hæreditatem: et servatur etiam in directis libertatibus: et male Accursius in fi. l. 1. prius conveniri possessorem hæreditatis, id est, legitimum hæredem: cum aperta lex dicat, hæredem scriptum, qui pecuniam accepit a legitimo repudiandi testamenti gratia, servo libertatem præstare compelli: igitur prius convenitur hæres scriptus, ac deinde si solvendo non sit, hæres legitimus, qui possidet hæreditatem *l. 10. D. si quis omis. cau. testam.* quia ex causa debita fideicommissariæ libertatis servus in judicio potest consistere adversus dominum, dominum in judicium vocare potest et petere fideicommissariam libertatem ab eo, *l. Ver. D. de judic. l. De libertate. D. de fideicommiss. libertat. l. Mulier.* §. *Non est. D. ad Trebell. l. Filias. D. de action. emp.* Et quod ait *l. 2.* et *l. 4. D. si quis omiss. causa testam.* prius conveniri possessorem, id est, legitimum hæredem, quod fefellit Accursium, tunc duntaxat locum habet, cum hæres scriptus a legitimo nullam pecuniam accepit repudiandi testamenti gratia: non cum accepta pecunia a legitimo hærede repudiavit testamentum: nam hoc casu, quo hæres legitimus non habet lucrativam possessionem, prius convenitur de libertate fideicommissaria, vel etiam directa, ne servum retineat in servitute, hæres scriptus, quam legitimus. Et hoc tantum adnotandum est ad l. 1. Est etiam hoc commune tam directis, quam fideicommissariis libertatibus, ut competant, satis esse ex pluribus hæredibus si vel unus hæreditatem adierit, *l. Si legato.* §. *ult. l. Testam. D. de manumissis testamento, l. 8. hoc titul.* Licet ab iis, qui repudiaverunt hæreditatem, nominatim libertates relictæ sint: nam portiones repudiantium, ei, qui adiit accrescunt cum suis oneribus, *l. Titio.* §. *ult. de lega.* 2. Est autem species l. 8. dilatanda, et explicanda hoc modo ex *l. Lucius. D. eod. Uxor, et filius mihi hæredes sunto: Stichum liberum esse volo, si ita placuerit uxori meæ.* Uxor repudiavit hæreditatem: portio ejus accrevit filio cohæredi, quem Sticho libertatem præstare oportebit: quod utique certissimum, si uxor non contradicat: nam taciturnitas uxoris consensum imitatur: quid si contradicat? Hoc vero non faciat nisi auctore, cum post repudiationem nihil ejus intersit Stichum non manumitti: sed si hoc faciat tamen, id est, si dicat sibi displicere libertatem Stichi, sane non audietur: neque enim est indulgendum malitiæ ejus, nihil laturæ, nisi ut officiat, ex *l. In fundo. D. de rei vindicat.* est etiam commune utrisque libertatibus, quod proponitur in *l. 2. hoc tit.* ut si ex codicillis libertas competierit, vel præstita sit: qui postea falsi pronuntiati sint, non ideo revocetur libertas, quæ contigit semel: sed ex constitutione Hadriani, ut manumissus hæredi præstet 20. aureos quasi pro pretio sui capitis, *l. Cum ex falsis. D. de manum. testam. l. pen. D. de jure patronat.* et, inquam, præstet 20. aureos: nam hoc erat commune pretium servi olim, *l. Si fundum sub conditione.* §. *Si libertus. D. de leg. 1. l. Papinianus.* §. *ult.* et *l. seq. D. de inoffic. testam. l. 4. sup. de servis fugit.* Et ideo vectigal vicesimæ, quod ex lege Manlia inferebatur ærario pro servo manumisso, olim fuit unus aureus tantum. Et ponenda ita est species ad hanc l. 2. Servum Titio legavi, et ab eodem servo reliqui fideicommissariam libertatem: eam legatarius præstitit, quam defunctus reliquerat codicillis, ante motam quæstionem falsorum codicillorum, et ita servo contigit justa libertas, quæ etiam ei conservabitur, licet postea codicilli falsi pronuncientur, adnumeratis hæredi 20. aureis. Nec quicquam obstat *l. ult. sup. de petit. hæred.* quam objicit Accursius, quia libertas, quæ semel contigit, conservatur. At in specie *d. l. ult.* testamento falso pronuntiato, in quo erant relictæ libertates, illæ non intelliguntur contigisse servis, quod nemo eas dederit in ea specie aut præstiterit: neque enim finguntur obtigisse ipso jure. Quod etiam est in *l. 10. h. tit.* porrigi debet et ad directam libertatem ex *l. Si ita scriptum. D. de manum. testamento:* Species hæc est: Testator ita dixit, *filius hæres esto: Stichus, cum filius meus pervenerit ad 25. annum, liber esto:* vel per fideicommissum hoc modo: *Stichum cum filius meus pervenerit ad 25. annum liberum esse volo:* hoc est verbum precarium: filius decessit impubes; hæres ejus præstituta die, qua si filius viveret, pertingeret 25. annum, Sticho libertatem præstabit. *l. 10. hoc tit.* quia non intelligitur data sub conditione, si filius ad eam ætatem pervenerit, sed in diem certum, in diem justæ ætatis: quæ interpretatio jure singulari recepta est favore libertatis ut ait *l. 23.* §. *pen. D. eod.* namque aliud est in fideicommisso pecuniario: quandoquidem si quis ita legaverit, *Titio cum pervenerit ad annum 25. fundum illum dari volo:* Titio mortuo ante eam ætatem, fideicommissum ejus hæredi non debetur, nec præstituta die quia intelligitur fuisse conditionale, *l. Si Titio. D. quando dies leg. ced.* Neque *l. 10. hoc tit.* quicquam obstat *l. 6. sup. de testam. manum.* quæ dicit conditionalem libertatem esse ita relictam: *Stichus liber esto tempore nuptiarum filii mei:* et ideo mortuo filio ante nuptias contractas, Sticho non deberi libertatem, quia defecit conditio. Cur etiam in specie *d. l. 10.* non dicimus libertatem esse conditionalem? Differentia est in perspicuo: quoniam *d. l. 6.* non expressit certam ætatem, cum filius pervenerit ad illam ætatem, ut non possit videri libertas data in diem certum: sed expressit tantum casum nuptiarum, qui conditionalem manumissionem fecit. Porro in hac specie l. 10. ut jam dixi, apparet differentiam esse inter fideicommissariam libertatem, et fideicommissum pecuniarium. Et addi potest alia differentia ex *l. Paulus respondit. D. de fideicomm. libert.* Si per fideicommissum reliquero rem alienam, valet fideicommissum, si sciero esse alienam, si sciens hoc fecero: sed si ignoravero, id est, si eam reliquero ut meam, non valet fideicommissum: quia forte si scissem eam rem, eumve servum esse alienum, non legassem; denique servi alieni fideicommissum non valet, quem quis nisi reliquit ut suum, nesciens esse servum alienum. At fideicommissaria libertas etiam ab ignorante data servo alieno tanquam suo, cum dominum ejus se esse opinaretur omnino valet, quod favor, id est, studium amplianda libertatis extorsit, quod est in *l. 9. hoc tit.* quam ego memini me exponere in *titulo 26. lib. 6. de necessar. hæredibus.* Etiam favor libertatis id extorsit, quod est *l. 14. h. t.* Et est etiam commune utrique libertati, ut possit relinqui ei, qui in utero ancillæ est: hoc scilicet modo: *Quicunque ex Pamphila genitus erit, liber esto.* De eo dubitabant veteres, an posthumo alieno data libertas valeret, quia posthumo alieno legari non potuit, quod sit incerta persona: at hodie legari potest, et libertas relinqui fuit cum sola libertatem aspiciat, ut ait l. 14. et ita servo quoque ejus, qui in utero est, id est, futuro servo ejus recte relinquitur fideicommissaria libertas, *l. Generaliter.* §. *Servo ejus. D. eod. tit.* Et ut definit *d. l. 14.* illa quoque oratione: *Quicunque ex Pamphila genitus erit, liber esto:* si plures geniti sint omnes manumittendi sunt: nam in ambiguis pro libertate respondere melius est, et favor libertatis alias plerasque benigniores sententias extorsit contra regulas juris, *l. Pœnales.* §. *ult. ad l. Falc. l. Generaliter.* §. *Si quis servo. D. de fideicomm. libertat.* §. *ult. Instit. de donation.* Et placet valde, quod sit *l. 3.* §. *1. D. de alienat. judic. mut. caus.* prætorem favere libertatibus: nam (ut didicimus, ex reliquiis regularum Ulpiani) inter cetera prætor manumissum inter amicos (quod heri dicebam) non permittebat servire, aut reduci in servitutem a domino, qui illa manumissione non desierat esse dominus: et similiter manumissum a peregrino, licet jure non valeret manumissio, nec faceret Latinum, nec civem, tamen prætor non permittebat servire. Et ita eleganter illa lex ait, prætorem favere libertatibus, cum ei a lex non favet. Et istius favoris si vis, suppetunt exempla multa: notabis hos locos, in quibus excolendis te potes exercere, *l. Duobus. de liber. causa, l. 1. 16. 26. D. de manumiss. testam. l. 4. D. de manumiss. vind. l. Talem. in pr. de hæred. instit. l. Quidam,* §. *ult. D. ad Senatuscons. Trebell. l. Cum ita datur. D. de cond. instit. et demonstrat.* et quod Paulus 2. *regul. titul.* 24. In quibus locis omnibus fit mentio favoris, quem leges impertiuntur libertati, et *l. ult. sup. de his quibus ut indig.* Puto pertinere etiam ad favorem libertatis, quod est in *l. pen. hoc tit.* ut si testator ex pluribus servis, uni, quem eligeret hæres, reliquerit fideicommissariam libertatem, hærede non eligente, aut moriente, nullo electo: omnes servos esse manumittendos: cum favore libertatis, tum etiam ut plectatur hæredis instantia: ubi instantia, id est, ἐπιμονή, μέλλησις, *la demeure,* cunctatio, mora: alias instantia est ἔπειξις. Ac postremo notandum legem ultimam definire id de quo Paulus in *l. Itaque. D. eod.* scripserat, adeundum esse principem, ut libertati prospiceretur, quod æquum esset ei prospici in ea specie, necdum prospectum esset. Species hæc est. Rogavi legatarium, ut servum, quem ei legavi, manumitteret, et hæres latitat, nec servum præstat legatario, cessat Senatusconsultum Rubrianum: quia is, qui rogatus non est, latitat, non is, qui rogatus est: puta legatarius, qui paratus servum manumittere, si eum haberet: quid fiet? Et placet Justiniano in l. ult. ut post duos menses, quam latitavit hæres, servus illo perinde fiat liber, ac si a legatario manumissus fuisset, ut tamen legatarius habeat salvum jus patronatus, qui in nulla culpa versatur. Idemque est si dum hæres detrectat etiam in judicio servum præstare legatario, judex jusserit hæredem legatario præstare æstimationem servi, quod tamen stulte jusserit: nam debet omnimodo compellere hæredem ad præstandum legatum, si ejus restituendi facultatem habeat: nisi adferat justam causam retinendi servum: puta quod sit pater suus naturalis, aut mater, aut frater: rogat judicem ne is sibi eripiatur, et ut legatario satisfiat æstimatione litis, ut *l. Si domus.* §. *Qui confitetur.* et §. *seq. de legat.* 1. alias præcise cogitur præstare servum legatum, cujus copiam habet. Et ita etiam vero verius est, venditorem omnimodo compelli tradere rem venditam, quam possidet, si eam malit emptor, quam id, quod interest, ut in §. *Perficiuntur. Instit. de donat.* quæ fuit opinio Martini, quam etiam Accurs. æquiorem esse ait, *l. 1. de action. empt.* et probat omnino eam Paulus *lib. 1. Sent. tit. 13. Si (inquit) id quod venditum est, neque tradatur, neque mancipetur, venditor cogi potest, ut tradat aut mancipet.* Et ita quoque in specie *l. ult.* judex debuit omnimodo cogere hæredem ad præstandum servum legatum: si hoc non fecerit, quomodo prospicietur libertati, puta si damnaverit hæredem in æstimationem servi tantum? Et placet hoc casu perinde haberi servum, atque si ante eam condemnationem a legatario manumissus fuisset: at ut ait l. ult. etiam legatario sumptuum nomine in eam litem factorum, hæres præstat quadruplum: illa autem sententia est vitiosa et nulla. Et hic est finis hujus tituli.

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VII. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Titul. V. De dedititia libertate tollenda.*

De fideicommissaria libertate etiam egimus in *l. 43. D. eod. tit.* fideicommissariam libertatem testamento relictam, vel codicillis non deberi si quem dominus postea vinxit pœnæ causa in ergastulo. Cur ita? nimirum quia ex lege Ælia Sentia ad civitatem Romanam pervenire nullo modo potest is, qui a domino vinctus est pœnæ causa, vel qui compunctus est notis, qui dicebatur, *Stigmatias, et Subscributus*, apud Plautum, et Tertullianum. Ejusdem conditionis est is, qui propter noxam tortus, nocensque inventus est, vel qui datus est ad ferrum, vel ad bestias, vel conjectus in publicam custodiam. Sed quocumque modo fuerit manumissus, neque fit civis Romanus, neque Latinus, sed habetur Dedititiorum numero, auctore Ulpiano *lib. regul. tit. 1. et Theophil. in tit. de libertinis*: quod est (ut dixi) ex lege Ælia Sentia: ideoque Ulpianus scribens ad legem Æliam Sentiam in *l. Verum. D. de verb. significat.* definit, quis vinctus dicatur: quæ lex nisi secundum inscriptionem conjungatur ad legem Æliam Sentiam, et caput de Dedititiis, omnino pugnabit cum ea *l. Succurritur. D. ex quib. caus. major.* Fuit autem lex Ælia Sentia lata Augusti temporibus, et auctore eodem Augusto, si non etiam latore, sicut lex Fusia Caninia, cum et Svetonius in Augusto scribat, Augustum manumittendi modum, numerumque terminasse, quod fecit per legem Caniniam, et cavisse etiam, quod pertinet ad legem Æliam Sentiam, ne vinctus unquam, torturave quis ullo libertatis genere civitatem Romanam adipisceretur, et illi, qui in ea sunt causa ex lege Ælia Sentia dicuntur esse Dedititiorum numero, quod eodem numero sint, eodem jure, conditionem eadem, qua sunt peregrini, qui se et sua victi a Romanis dediderunt in ditionem et potestatem populi Romani, qui parum absunt a servis, et infami nomine Dedititii dicebantur. Erat enim ignominiosum nomen, quia et se dedere ignominiosum est abjectis armis. Certe Dedititii deteriore conditione erant, quam Latini: nam Latini Coloniarii, et Latini Juniani, habebant commercium, id est, inter eos poterat fieri mancipatio rerum non minus, quam inter cives Romanos, non etiam inter Dedititios, vel cum Dedititiis, ut idem Ulpianus scribit in *regulis tit.* 19. Item cum Dedititiis non erat testamenti factio: cum Latinis erat testamenti factio, si modo intra diem cretionis, sive aditionis delatæ hæreditatis, jus Quiritium, id est, civitatem Romanam adipiscerentur, ut idem Ulpianus docet: et poterant Latini variis modis adipisci civitatem Romanam, ut idem docet *tit. de Latinis*, quam Dedititii nunquam et nullo modo adipisci poterant. Ac primum quidem Latini fiunt cives Romani, et jus Quiritium consequuntur beneficio principis, patrono tamen consentiente, sicut proditum est, libertum non restitui natalibus, nisi consentiente patrono, aut patroni filio, *l. pen. et ult. D. de natal. restit.* liberto non dari jus annuli aurei, id est, non redigi libertum in equestrem ordinem nisi consentiente patrono, *l. 3. D. de jur. aureor. annulor.* quia beneficium principis semper dare oportet sine injuria alterius, *l. 4. inf. de emancipat. l. Impuberi. D. de administrat. tutor. L. 1. Cod. Gregoriano, de testamentis.* Et ita beneficio principali Latinus non fit civis nisi consentiente patrono, aut patroni filio, Plinius in Epist. ad Trajanum: *Rogo des Jus Quiritium liberto Antoniæ, quod ego volente patrona peto:* et alio loco: *Rogo illis indulgeas jus Quiritium, quod ego volentibus patronis peto.* Sed quid si forte Latinus invito, aut ignorante patrono a principe impetravit civitatem Romanam? et edicto D. Trajani cautum est, ut proponitur in *§. ult. Instit. de succes. liber.* ut is vivat quidem ut civis Romanus et moriatur ut Latinus. Item Latinus fit civis Romanus beneficio liberorum, vel filii unius, aut filiæ anniculi, vel anniculæ factæ: puta, si uxorem duxerit Latinam, quæ nuptiæ non sunt justæ, justæ fiunt tantum inter cives Romanos: is potest causa probata apud prætorem, cum eam uxorem duxerit, vel apud præsidem, civitatem Romanam adipisci cum filio, et uxore, ut idem Ulpianus docet *tit.* 3. et *tit.* 7. Item Latinus fit civis Romanus iteratione: ut puta, si qui manumissus est inter amicos: manumissio Latinum facit, non civem ex lege Julia Norbana, quæ etiam fuit lata Augusti temporibus: si postea ab eodem patrono is manumittatur vindicta, fit civis Romanus. Plin. 7. Ep. *Si voles*, inquit, *vindicta manumittere, quem proxime inter amicos manumisisti.* Et de illa manumissione, quæ Latinum facit, etiam Seneca *libro de vita beata*, *Justæ libertatis* inquit (ea vero est civitas Romana) an *libertatis datæ inter amicos*, quæ scilicet est Latina libertas. Item Latini militia, beneficio militim, cives Romani fiebant, si in urbe inter vigiles aliquod annis militassent ex lege Visellia, quæ etiam alio capite cavit, ne libertini legerentur in Senatum, vel in Curiam, de quo est *lex unica, inf. ad legem Visselliam.* Item Latini fiunt cives Romani navi, si navem fabricaverint aliquot modiorum capacem, quæ serviat annonæ populi Romani. Item si ædes construxerint, aut pistrinum. Præstat quandoquidem populum exhortari ad exstruendas ædes quibusdam præmiis: vel ad pistrina, aut moletrinam, quæ sint usui universo populo. Et similiter, ut idem Ulpian. refert *titulo de Latinis*, Latina fit civis Romana, si ter enixa sit. Addi potest alius casus ex *l. 1. Cod. Theod. de raptu virginum,* quo Latinus civis Romanus efficitur, si crimen raptus in publicum detulerit, servus autem fit Latinus. Variis igitur modis Latini possunt pervenire ad civitatem Romanam. Dedititii nullo modo possunt. Est igitur eorum conditio deterrima, et miserrima, quam in hoc titulo penitus sustulit Justinianus, abolito illo capite legis Æliæ Sentiæ, quod etiam, ut sit, desierat esse in usu. Sed absolvamus etiam hodie titulum sequentem.

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VII. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. VI. De latina libertate tollenda, et per certos modos in civitatem Romanam transfusa.*

Primum non repeto quæ dixi de Latinis in *l. 4. tit. 4. sup.* quæ tamen licet nobis transferre etiam in hunc locum. Sed hoc tantum nunc adjiciam Latinos comparatos esse ex lege Junia Norbana Augusti temporibus, qui ante non erant liberi, licet fuissent manumissi inter amicos, aut per epistolam, aut per mensam. Conditio autem eorum talis est, ut vivant tanquam liberi, moriantur tanquam servi, *§. ult. Instit. de success. libert.* Salvianus Episcopus, *lib. 3. ad Ecclesiam Catholicam. Jugo Latinæ libertatis addicunt, quos scilicet jubent quidem sub titulo libertorum agere viventes, sed quæ superstites habent, morientes donare non possunt*, id est, moriuntur ut servi, quia testari non possunt, sed bona omnimodo sunt relinquenda patronis, et ita in *l. 8. C. Theod. de liber. causa. Latini*, inquit, *licet servitutis necessitate solvantur, patroni tamen privilegio tenentur.* Denique Latinus vivit ut liber, moritur ut servus, ut simili forma diximus eum, qui invito patrono a Principe meruit civitatem Romanam, vivere ut civem Romanum, mori ut Latinum. Et simili forma etiam dicimus donatum a Principe libertinum jure aureorum annulorum, vivere ut ingenuum, mori ut Latinum, *l. 3. D. de bonis libert. l. 2. sup. de jure aureor. ann. l. unica in fi. ad legem Visellium.* Latinus autem moritur ut servus, quia bona ejus manumissor occupat jure peculii, itemque liberi manumissoris non emancipati, id est, liberi agnati, ut in *l. 1. C. Theod. de petit. hæredit.* quæ est etiam de Latinis scripta nominatim: liberi, inquam, non emancipati, item non exhæredati, qui quidem liberi etiamsi sint a patre instituti adjectis cohæredibus extraneis, in bonis Latinorum libertorum patris, præferuntur extraneis cohæredibus ex Senatusconsulto Largiano, ut proponitur in *d. §. ult. Instit. de success. libert.* Verum in hoc titulo etiam tollitur conditio Latinorum, omnesque libertini pronuntiantur esse cives Romani, unam tantum esse libertatem justam, legitimam, et plenam. Et initio hujus legis recte Haloander legit, quapropter titubat: nam alii Codices longe aliter, quam scripturam Haloandri confirmant Basilica, in quibus ita est, διὰ τιονάζοντα. Ex hac autem lege, quibus modis, puta undecim, manumissi fiebant Latini, non cives, hodie iisdem modis fiunt cives Romani, quod Justinianus in fine tituli de successionibus libertorum profitetur se introduxisse cum adjectionibus quibusdam. Quærunt quid illa verba significent, *adjectionibus quibusdam.* Et non est verum, *adjectiones* vocari undecim modos relatos in hoc titulo, quibus olim manumissi fiebant Latini: hodie fiunt cives Romani: nam verum est quidem, modum Latinitatis dandæ esse modum dandæ civitatis hodie, sed nullam hic video adjectionem. Non est etiam verum, quod Dominus Alciatus scribit 1. παρέργων, *cap.* 16. illis verbis *cum quibusdam adjectionibus*, illo loco Institut. significari familiarum adjectiones, ut Cornelius Tacitus scribit *lib. 1. Historiarum*, Othonem Imperatorem Hispalensibus, et Emeritensibus dedisse familiarum adjectiones; nam constitutionem hujus tituli, si perlegamus, nihil in illa reperiemus de istis familiarum adjectionibus. Hic unum semper, modum scilicet dandæ Latinæ libertatis hodie esse modum dandæ civitatis Romanæ. Et idem etiam Dominus nescit quid apud Cornelium Tacitum sint familiarum adjectiones, quas scribit fuisse datas illis populis Hispaniæ, cum scribit familiarum adjectionem, id est, jus succedendi suis libertis, vel suis clientibus, quod nec probaverim unquam. Et manifestius ex Livii 43. discamus licet, familias adjicere, esse augere colonorum numerum: hæc sunt verba Livii elegantissima, quæ explicant hunc locum: *eo anno postulantibus a Senatu Aquilejensium legatis, ut numerum colonorum augeret, mille et quingentæ familiæ ex Senatusconsulto scriptæ, triumvirique, qui eas deducerent missi sunt.* Adjectiones autem de quibus intellexit Justinianus illo loco, dum scribit, se vias faciendi Latini, fecisse vias adipiscendæ civitatis Romanæ cum adjectionibus quibusdam: puta dum constituit, ut per epistolam servus fieret civis Romanus, qui olim fiebat Latinus tantum, non quidem simpliciter per epistolam, sed cum hac adjectione, si epistolæ subscripsissent 5. testes. Et ita etiam servum manumissum inter amicos fieri civem Romanum cum hac adjectione, si hoc fiat præsentibus testibus quinque, vel intervenientibus actis, quibus subscribent quinque testes. Hæ sunt adjectiones, nam nudum sermonem domini inter amicos non vult facere civem Romanum, nudamve præsentiam domini: exigit præsentiam quinque testium. Sexta Synodus tamen habita in Trullo, quod fuit palatium cujusdam Imperatoris Constantinopoli, exigit tantum tres testes *Canone* 85. Recte autem manumissum inter amicos, vel per epistolam adhibitis quinque testibus, recte eam epistolam, vel ea acta, dicit esse imitationem codicillorum, quia scilicet in codicillis tot testes, scilicet quinque exiguntur, *l. ult. sup. de codicill.* Persequemur etiam cursim reliquos modos. Latinus fiebat servus, quem dominus in adversa valetudine exposuisset, et dereliquisset, ubi convaluerat, Latinus fiebat ex edicto Claudii, de quo est *lex 2. D. qui sine manumiss. ad libert. perven.* qua de re etiam Svetonius scripsit in *Claudio cap.* 25. Et Dio *ad finem libri ultimi.* Hodie fit civis Ro-

manus servus ἀπροσόνητος *duquel le maistre ne fust aucun conte:* male vulgo interpretantur, quid sit ἀπροσόνητος. Sic vocatur in Basilicis, et Harmenopulo. Fiebat etiam ex Latina, quæ vendita fuerat sub conditione, ne prostitueretur, si prostituta fuisset contra legem venditionis, hodie fit civis Romana. Item Latinus, aut Latina fiebat qui quæve ex voluntate defuncti, vel hæredis pileatus præcessisset funus defuncti, ut populo pateret aut videretur defunctus multos servos fuisse ab eo perductos ad libertatem captandæ falsæ opinionis, vel aucupandæ humanitatis defuncti. quæ tamen dissimulatio ita coercebatur, ut qui pileati præcessissent funus defuncti, fierent Latini, nec manerent servi. Idemque est, ut eleganter ait, si in funere quidam fuerint adhibiti servi defuncti, qui stantes ad lectum, sive feretrum, *cercueil, ou biere* defuncto veluti ventum facerent: sic est explicandus locus ille, ut etiam Latini fierent constitutum erat; hodie fiunt cives Romani. Item si quis testamento manumissus sit hac lege ut fierat Latinus. fiebat Latinus, hodie civis. Item si pendente conditione libertatis datæ testamento, servus sit manum. ab hærede vindicta, fit Latinus tantum, hodie civis, et existente conditione libertatis libertus Orcinus, deficiente libertus hæredis. Idem est, si datur pretium servi domino, ut eum manumittat, quia domino non manumittente fit Latinus, hodie civis. Idem erit, si dominus ancillam collocaverit in matrimonium libero homini, ut fiat civis Romana, quæ ex hac causa olim tantum fiebat Latina. Item, ut si inter acta, quæ eleganter vocat figuram judicii, et quæso notate hunc locum, quod fit inter acta, *au greffe,* videatur fieri in judicio, in figura judicii, si, inquam, inter acta servum suum filium nominaverit, ut hæc nominatio veluti in judicio facta civem Romanum faciat, quem olim faciebat tantum Latinum. Ac postremo si instrumentum emptionis servi, si instrumentum servitutis, dominus servo det, quo casu etiam exigitur præsentia quinque testium, si, inquam, illis præsentibus, ei reddat instrumentum servitutis, vel si coram eis instrumentum conscindat, fit civis Romanus, qui olim Latinus tantum. Eo eodem argumento legimus debitorem liberari, si creditor ei chirographum reddiderit, vel si id corruperit, et consciderit, *l. 4. D. de pactis.* Optatus Afer libro contra Donatistas: *extorta creditoribus chirographa reddebantur.* Quod est etiam in Augustini, epistola quadam ad Bonifacium Et sic D. Ambrosius 1. Officior. *est etiam illa benevolentia liberalitas, ut si quod habes debitoris chirographum, scindens restituas, nihil a debitore consecutus debiti.* Et in libro de Nabuce *cap. 13. Cautionem quoque, si quam habui, debitoris, scissam sine debiti recuperatione reddidi,* quomodo significat liberatum fuisse debitorem ære alieno. Quomodo etiam dicimus, liberum fieri servum reddito instrumento servitutis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. VII. De communi servo manumisso.*

Ut titulo quinto, et sexto Justinianus jus vetus abrogavit, ita in hoc titulo idem abrogat, quod scilicet olim obtinuit in communi servo manumisso ab uno ex sociis. Et eleganter *lex 2. hoc tit.* servum communem apud unumquemque dominum partim esse proprium, partim alienum: quod et de re qualibet communi dici potest, ut scilicet definias eam esse rem communem, quæ partim est propria, partim aliena. Ideoque unus ex sociis dominis servo communi potuit legatum relinquere cum libertate, ut servo proprio, et sine libertate, ut servo alieno, ut Ulpianus quoque *regularum tit. 22.* scribit, servum communem ab uno ex dominis recte hæredem institui cum libertate, quasi proprium, et sine libertate, quasi alienum, qui si per omnia esset proprius, si in solidum esset proprius, non posset institui, nec posset ei legari utiliter sine libertate. Et hoc idem ostendit *lex 3. in princ.* et *lex 6. §. pen. D. de hæred. instit.* Et eadem ratione, ut ostendit *l. 2. hoc tit.* servus communis ab uno ex dominis alii potuit legari, non tantum per damnationem, sed et per vindicationem, ut proprius servus. Nec enim ideo minus est proprius noster, quod sit et proprius alterius. At dubitabatur valde, an etiam servo communi unus ex dominis posset directo libertatem dare vindicta, vel testamento: nam ut alienum, id est si servum communem accipias pro alieno, non potest ab uno domino directo manumitti, per fideicommissum potest. Sed si accipias pro proprio, potest et ab uno ex sociis directo manumitti vindicta, vel testamento: in causa libertatis, valde dubitabatur, utrum servus communis esset accipiendus tanquam proprius, an tamquam alienus: in causa, inquam, libertatis dandæ ab uno ex sociis: et placebat olim unum ex sociis directo manumittendo servum communem, amittere partem suam, eamque accrescere socio, qui non manumisit, auctore Ulpiano *libro regular. l. 1.* et Paulo *4. Sentent. tit. de manumissionibus.* Igitur servus communis manumissus directo ab uno ex sociis non perveniebat ad libertatem, sed manumittentis pars accrescebat non manumittenti deinque veteres hac in re non pro libertate pronuntiabant, sed pro servitute, quod libertas non posset dividi, id est, ut qui non potest fieri liber pro parte, maneret servus. Post vero paulatim res ita processit, ut tandem sublato illo jure accrescendi, Justinianus favore libertatis statueret, servum communem pleno jure liberum fieri, optimoque jure, quem unus ex dominis directo manumisisset præstito parte pretii alii domino, qui non manumisisset, vel eo nolente accipere partem pretii, oblata ea, et obsignata et deposita in æde sacra, vel in tabulario urbis, a quo tempore pecuniæ oblatæ, et depositæ periculum pertinet ad socium, ad eum, qui pecuniam noluit accipere, ut *l. 2. in fi. hoc tit. l. Acceptam. sup. de usuris:* nam ea oblatio et depositio solutionem imitatur, *l. 9. in fin. de solut.* Atque ita socius, qui non manumisit servum, cogitur partem suam vendere, ut servus liber efficiatur ex voluntate alterius domini, et vendere, vel ipsi manumisso, vel manumissori, vel hæredi manumissoris; nam ex constitutione D. Severi, ut Justinianus scribit in *l. 1. hoc tit.* Marcianum retulisse in Institutionibus (sic est corrigendum, non in constitutionibus) milite testamento manumittente servum communem verbis directis, hæres ejus cogitur redimere partem socii, quatenus servo competat libertas: imo et pagano manumittente servum communem, ut scribit in *h. l. 1.* quæ valde singularis est, cum varias citat constitutiones, variasque auctoritates juris auctorum, scribit, inquam, ex alia constitutione D. Severi et Antonini socium socio manumittere volenti, compelli vendere partem suam, pretio constituto arbitrio Prætoris, ut servus perveniat ad libertatem. Regulariter nemo vendit invitus, sed favor libertatis hoc extorquet, ut socius invitus vendat partem suam alteri socio servum manumittente, ut prævaleat sententia mitioris, quam durioris domini. Et (a) scribit etiam sensisse Sextum Ælium antiquum interpretem duodecim tabularum, ut socius non manumittens manumittenti invitus vendat partem suam. Et hanc sententiam Sexti Ælii referre Ulp. 6. *Fideicommissorum,* et Paulum 3. itemque Marcellum in notis ad digesta Juliani, quam ego notam Marcelli ad Julianum, id est, 30. Digestorum, adhuc residere opinor in *l. Si servus. D. de vulg. substit.* Illo loco, *quod si neque a patre, etc.* Lex inscripta est Juliano, et agit de servo communi, quem unus ex dominis substituit filio impuberi: et hunc ait esse redimendum a patre, vel a fisco, ex instituta sit substitutio pupillaris scripta cum libertate, ut proponitur, servi communis. Et subjicit: quod si neque a patre, neque a filio redempta sit pars servi, æquitatis rationem suggerere, ut servus pretium partis suæ offerens, et libertatem, et hæreditatem consequi possit ex substitutione pupillari, mortuo impubere intra pubertatem. Hunc postremum versum dico esse notam Marcelli, cujus mentio fit in hac *l. 1.* quod sciam scriptis Juliani solere misceri notas Marcelli etiam non notato Marcelli nomine. Tandem vero ad extremum Justiniano placuit absoluta, et protinus, ut fiat liber servus communis, quem unus ex dominis directo manumittit, sed ut compellatur partem sui pretii præstare domino, qui non manumittit, ne ex re ea sit fraudi: nam nec liber quisquam fieri debet cum detrimento alterius. Et eadem æquitas valet in specie *legis Duobus. D. de liber. causa.* Duo sunt socii, qui hominem vindicant in servitutem, ut servum communem, sed vindicant eum separatim, id est, separatis judiciis, non apud unum eundemque judicem, et evenit, ut unus vincat servum uno judicio, alterum vincat servus altero judicio, quid fiet? Nam homo dividi non potest, id est, non potest pro parte duci in servitutem, pro parte in libertatem: veteres statuebant ducendum esse in servitutem: sed quod pro additum in *l. Duobus.* a Triboniano ex mente *h. l. 1.* Commodius est, inquit, favore libertatis liberum eum esse prævalente sententia ejus judicis, qui secundum libertatem litem dedit: sed compelli servum victori partem præstare pretii sui, arbitrio boni viri, aut sane ducendus fuit in servitutem in totum, aut in libertatem: et melius est eripi eum in libertatem: quia dividi non potest, *l. Aliena. §. 1. D. de fideic. libert.* Quamobrem lex Falcidia non minuit libertatem: quia libertas est res individua, *l. Papinianus. §. 4. D. de inoffic. testam.* Et hæc individuitatis magis facere debet, ut fiat, quam ut fiat servus, id est, ut proniores nos faciat ad id quod est humanius, ad libertatem, quam ad servitutem. Diminutio, quæ fit ex lege Falcidia sive rescissio. Divisio est, ut in *l. Si debitor. §. pen. D. de fideic. libert. si divisum fuerit fideicommissum,* per legem Falcidiam scilicet, quæ fideicommissa, et legata dividit pro quadrante, et pro dodrante. Secundum hæc, quæ diximus, hodie si unus ex dominis servum communem hæredem instituerit, vel si legaverit eum libertate, hæreditas, et legatum pertinet ad servum, quoniam liber fit; olim acquirebatur socio non manumissori, ut nominatim Paulus scribit *3. Sent. tit. de leg.* Sed si sine libertate eum hæredem scripserit, vel legaverit, servus erit communis inter alterum socium, et hæredem testatoris, hæreditas autem tota, et legatum totum acquiretur alteri socio, quod optime probat *l. Verum. §. Si servo. D. pro soc. l. Plautius. ad leg. Falcid.* Hic non est omittendum, quod definitur in *l. 2.* unum ex dominis, qui partem, quam habet in servo communi, legat ipsi servo, videri eum testamento manumisisse, et ideo in eo esse servanda et omnia quæ sate dicta sunt ex *l. 1.* de communi servo manumisso ab uno ex dominis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. VIII. De servo pignori dato manumisso.*

Jam a titulo septimo cœpit quodam modo tractare de his dominis, qui manumittendo servos, liberos eos non faciunt: nam si respicias ad jus vetus, unus ex dominis manumittendo servum communem, eum liberum facere non potuit. Huic additur alius casus in hoc tit.

(a) *Vid. Merill. variant. ex Cujac. lib. 2. cap. 11.*

Puto, debitor, qui servum suum pignori dedit, vel obligavit, ut ait *l. 3.* nam hac in re non est differentia inter pignus et hypothecam, id est, nihil refert servus pignori traditus sit corporaliter, an hypothecæ oppositus nuda conventione, sine traditione corporis. Et de hujus generis servo ita invenio esse scriptum in reliquiis regularum Ulpiani: *servum* (quod notandum, ut restituatur ea sententia) *pignori datum civem Romanum debitor potest facere, nisi solvendo non sit*: obstat enim libertati lex Ælia Sentia, quæ vetat fraudandorum creditorum causa manumissum civem Romanum fieri. Hanc sententiam Ulpian. confirmat aperte *l. Generaliter. D. qui et a quib. man. lib. non fi.* quæ ait servum pignori datum pleno jure esse debitoris: ut ideo a debitore justam libertatem consequi posse, id est, civitatem Romanam, nam qui pleno jure dominus est, civem Romanum facere potest, *l. 11. sup. de act. empt.* id est, dominus ex jure Quiritium, ut veteres requirebant: is est pleno jure dominus, ut Theophilus loquitur, qui est dominus Quiritarius: nam qui est dominus in bonis tantum, quod regulæ Ulpiani explicant, et Theophilus ipse, qui est dominus Bonitarius, ut idem loquitur, non est pleno jure dominus, et ideo civem Romanum facere non potest. Cum vero debitor servi pignori dati sit pleno jure dominus, ergo, ut ait *d. l. Generaliter.* civem Romanum facere potest, nisi lex Ælia Sentia obstet libertati, quæ datur in fraudem creditorum. Idem etiam ostendit *lex 1. sup. de necess. hæred. instit.* debitorem scilicet, qui est solvendo, posse manumittere servum pignori datum, non etiam eum, qui non est solvendo, propter legem Æliam Sentiam. Verum huic sententiæ valde obstat *lex 3. de manumiss.* quæ abscisse ait debitorem etiam locupletem, id est, qui est solvendo, servum pignoratum non posse manumittere, quod et probat *l. 1. hoc tit.* cujus sententiam exponamus, prius cum ea conjuncta *l. 1. in fin. de rem. pig.* quæ est eadem de re, et habet inscriptionem et subscriptionem eandem, ut inde utrique legi lux reddatur clarior. Quæstio primum est de servo dotali: servum dotalem maritus ut dominus, etiam invita uxore manumittere potest, si solvendo sit, quia lex Julia prohibet alienationem fundi dotalis non manumissionem servi dotalis. Idemque juris est in eo servo, quem maritus ex pecunia dotali comparavit: nam et hic intelligitur esse dotalis, *l. Res quæ. D. de jur. dot. l. ult. h. t.* Et hunc igitur et illum servum maritus ut dominus, etiam invita uxore manumittere potest, si solvendo sit, si locuples sit: nam si solvendo non sit, libertati obstat lex Ælia Sentia, quæ fraudem facit doti quandoque reddendæ uxori, *l. Servum dotalem. D. de manumiss.* Ut autem maritus locuplex possit manumittere servum dotalem invita uxore, hoc verum est cum hac exceptione, quam ponit *l. 1. hoc tit.* nisi idem servus dotalis sit uxori specialiter pignoratus ob creditam pecuniam, ut in *d. l. 1. de remiss. pign.* nam hoc casu propter nexum pignoris specialem, non poterit servus dotalis manumitti invita uxore, id est, contradicente uxore: nam taciturnitas uxoris similis est consensui, ut indicat *d. l. 1. de remiss. pign.* quæ, ut dixi, conjungenda est cum hac *l. 1.* Utraque scripta est ad Proculum servum dotalem manumissum a marito, qui tamen ob creditam pecuniam uxori erat specialiter obligatus: et ex sententia hujus legis apparet eum, qui solvendo est invito creditore, non posse manumittere servum pignori obligatum, vel traditum. Sed respondendum (ne qua repugnantia resideat inter auctores) sane manumissum ab eo, qui solvendo non est, non fieri liberum, nisi satisfiat creditori, vel nisi satis offeratur, ut *l. 3. hoc tit.* Alioqui et satis offeratur creditori, qui solvendo est, jure manumisit servum pignori datum, facitque civem Romanum et eadem subaudiitione nos uti oportet ad *l. Generaliter. §. Si quis servo D. de fideicom. libert.* Species hæc est: Debitor servo pignorato in testamento dedit directam libertatem: ipso jure non valet libertas, sed ex æquo et bono verba directa inflectentur ad fideicommissum, et perinde erit, ac si per fideicommissum is servus manumissus fuisset, atque ita perveniet ad libertatem, non tamen antequam satis factum sit creditori, et ideo Græci interpretes rectissime in illo §. supplent hæc verba, *soluto tamen debito.* Item notandum est, quod diximus servum pignori datum a debitore inutiliter manumitti, ita verum esse, si sit pignori datus specialiter, non si generaliter, ut cum quis obliget omnia, quæ habet, quæque habiturus est. Generalis hypotheca non impedit manumissionem servi, quæ est in bonis, imo nec tacita hypotheca, nec quam fiscus habet semper, *l. Aufertur. §. Fiscus. D. de jure fisci.* Tacita etiam hypotheca non impedit manumissionem servi, *l. 2. et 3. hoc tit.* nisi favore pupillorum, *l. 6. hoc tit.* Sciendum est, ea, quæ tutor comparavit sibi ex pecunia pupilli, pupillo tacito jure obligata esse una cum ceteris bonis omnibus, quæ tutor habuit initio susceptæ tutelæ, ex constitutione fratrum, ut est *lex 6. et l. 3. D. de rebus eor. qui sub. tut. vel cura.* Ideus hic est favor pupillorum, ut comparata ex eorum pecunia, tacite eis obligata sint, hoc solum idem illi non habent, in *l. 17. infr. de pign. l. Licet. infr. qui pot. in pignor. hab.* Igitur plus favoris tribuitur in *l. 6.* pupillis, quam fisco in *l. quoniam* et hic pupillis tribuitur favor, ut tacita hypotheca, quæ eis competit, impediat manumissionem servi, et tacita tamen hypotheca quæ fisco competit, non impedit manumissionem servi: nam excepto illo favore pupillorum, hac in re est differentia inter specialem, et tacitam hypothecam: quia quodammodo creditori magis nexa sunt ea, quæ specialiter obligata sunt, quam quæ generaliter et perfusorie, quæ specialiter, quam quæ tacite, ut in *l. pen. D. in quibus causis pignus, vel hypotheca tacite contrahat.* Illud non est dubium consentiente creditore servum pignori datum recte manumitti, ut in *l. 4. hoc tit. l. Qui in fraudem. D. qui et a quib. manumissi liberi non fiunt.*

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. IX. De servis reipublicæ manumittendis.*

Servos Reipublicæ vocat servos populi Romani, vel alterius civitatis: quod ante constitutionem Arcadii et Honorii (id est, *l. Generali in fi. de tab. lib. 10.* quæ vetat servos homines præesse, vel interesse tabulario civitatis, vel tabellis, aut actis publicis) ante eam legem inquam, servi publici erant deputati tabulario civitatis, quod Græci vocant λογιστήριον, quod in eo subducantur rationes publicæ proinde deputati erant rationibus, tabellis, et chartis publicis, ut recte *l. 3. hoc tit.* significat, tabul. administr. esse actum servilem: quam tamen liber homo, si velit, gerere poterit, et ita Livius *lib. 34. Censores*, inquit, *signatis tabellis publicis, clauso tabulario, dimissisque servis publicis, negarunt se quidquam publici negotii gesturos.* Sed et servos publicos in Senatu fuisse adhibitos ad acta Senatus excipienda, aut regerenda Capitolinus in Gordianis indicat, dum ait, tacite Senatusconsulto faciendo nullos interesse scribas, nullos servos publicos. Utebantur etiam servis publicis singuli cives, quæ quamvis non singulorum civium essent servi, sed Reipublicæ: ut scilicet publici illis stipularentur, quod in rem eorum erat, et ne usu, vel ea necessitate, cum videlicet ipsi non poterant stipulari propter ætatem, nec poterant huic rei adhibere liberum hominem, qui liber homo alii stipulatur inutiliter, nec habebant alium servum proprium, qui ipsis stipularetur, cum utebantur opera servi publici. Servus publicus unicuique ex civibus stipulatur recte, *l. Non aliter. de adopt. l. 2. rem pup. salv. l. Orphanotrophos. sup. de episc. et cler. §. Cum autem. Instit. de adopt.* Legi etiam apud Ulpianum in secundam Olinthiacam Demosthenis, Athenis fuisse servos publicos, peritos literarum, quos mittebant in bellum cum Imperatoribus, et Quæstoribus ad conficiendas rationes accepti et expensi: ut finito bello in reddendis rationibus veritatis eruendæ causa, de iis servis haberetur quæstio: quia non licebat torquere civem Atheniensem, sicut non licet civem Romanum: fraude autem ducis, vel Quæstoris comperta per servum publicum, tum in eum lege agebatur, non habita ratione libertatis: ut hac in re præcipua uterentur servi publici bona et fideli opera: ut eleganter scripsit ille Demosthenis interpres. Servus publicus populi Romani unum habuit præcipuum, quod non habuerunt servi aliarum civitatum: nimirum jus testamenti faciendi de parte dimidia bonorum, sive peculii, ut Ulpianus scripsit in regulis *tit. 20.* Sicut is, qui se impuro flagitio turpificavit, etiam parte tantum dimidia jus testamenti faciendi habuit, ut Paulus scripsit *Sententiarum lib. tit. de adulteriis.* Ex Novella autem Leonis 38. servus non publicus, sed servus fisci, servus Principis, plenam testamenti factionem habet: verum ab intestato hæredem habere non potest: sicut in titulo de bonis maternis docuimus, filiumfamilias in castrensi peculio testamentarium hæredem habere posse, non legitimum: et pari modo virginem Vestalem. Servos autem publicos manumittendo Respublica olim non faciebat cives Romanos, sed Latinos. At ex lege Vettii Lybici (sic est legendum in *l. 3. hoc. tit.*) eos manumittendo Respublica cives Romanos facit. Fuit quidem Vettiorum familia Romæ: nam et Vettium Rufinum legimus, qui fuit præfectus urbi, *l. 1. sup. de bonis maternis*, in subscriptione: et Vettium Atticum, et Lucium Vettium, qui detexit conjurationem Catilinæ apud Dionem, et hunc Vettium Lybicum. Et cum pertineret ea lex tantum ad urbem, et municipia Italiæ, deinde porrecta est etiam ad municipia provincialia, ut ait *h. l. 4.* Senatusconsulto facto Juventio Celso et Neratio Prisco consulibus: cujus consulatus fit mentio in *l. 2. de orig. jur.* Et ita cum lex Atilia de tutoribus dandis locum haberet in urbe tantum, deinde lege Julia et Titia porrecta est ad provincias, ut est in Instit. *tit. de Atil. tutore.* Ante legem Vettii Lybici, etiam Respublica servos suos manumittere poterat, sed Latinos eos faciebat; non cives Romanos, ut dixit Varro 7. *de lingua latina: habent plerumque libertini nomen a municipio manumissi.* Et recte nomen a municipio: nam (ut scitis) liberti assumebant nomen patroni, ut Tyro libertus M. Tullii assumpsit nomen Tullii. Libertus autem civitatis nullum alium habet patronum, quam civitatem, aut Rempublicam, non singulos cives, *l. In tantum. §. 1. de rer. div. l. Sed si hac. §. Qui manumittitur. de in jus voc.* Sumit igitur nomen a municipio, puta ut dicatur Faventinus a Faventia, Valentinus a Valentia: in provinciis autem servi publici, ut erat cautum legibus municipalibus, et constitutionibus Principum hac forma observata, plerumque manumittebantur, puta ex decreto ordinis, et decurionum, et præsidis provinciæ, et in locum manumissi dato subdito vicario *l. 1. et 2. hoc tit. l. 1. in fi. ne quis liber invitus act. ger. cogatur lib. 10. l. 1. de libert. univers. l. 3. de mun. quæ ser. ad univers. pert. etc.* Ita vero perveniebat ad Civitatem Romanam nec reduci poterant in servitutem, licet postea tabulario civitatis servissent sua sponte, vel publice gessissent aliquem actum civitatis, nam ex actu servili solo non possunt duci in servitutem nullo justo titulo præcedente, *l. 6. inf. de ingen. manumiss. l. 2. hoc. tit.* quæ lex 3. est conjungenda, ut paritas inscriptionis demonstrat cum *l. 1. sup. de jure aur. annul.* Ex utriusque conjuncti emergit hæc sententia, ordinem decurionum servos publicum donare civitate Romana, non etiam donare ingenuitate, non restituere eum natalibus, hoc solius esse Principis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. X. De his, qui a non dominis manumissi sunt.*

In hoc titulo ostenditur, servo alieno directam libertatem dari inutiliter invito domino, fideicommissaria potest dari, *l. Alieno de fideicom. libert.* Directa inutilis est, et tamen venditio alieni servi valet, non quidem ut præjudicet domino servi, quia est satis illicita venditio, ut ait *l. 1. sup. de commun. rer. alienat.* Et certo non fit jure, ut ait *l. 3. sup. de rei vindicat.* non etiam ut mutet conditionem servi, sed ut nascatur obligatio inter venditorem et emptorem. Manumissio servi alieni nullam constituit obligationem, quæ facta est directo, conservatur tamen libertas, quæ data est servo alieno, si dominus noluit eam revocare, id est, si dominus contentus sit pretio servi, *l. 1. hoc tit.* in qua sine articulo *vel*, Græci legunt ita recte, *ut pretium eorum dominus, si hoc elegerint, dependat quanti sua interest.* Unde ibi Thalelæus notat, idem esse pretium, et id quod interest: ut non obs re quidem definiant id quod interest, pretium rei, quia certe id quod interest, plerumque non egreditur pretium rei: sed tamen aliquando egreditur, si plus intersit, quam res valet, aut empta est, *l. 1. de act. empt.* Interdum etiam minoris interest, quam res est, ut ostendit *l. 9. inf. ad exhibend.* id est minor utilitas nobis abest, quam sit in pretio rei. Nam ut vere definiatur, id quod interest nihil aliud est, quam utilitas, quæ nobis abest. Servi alieni manumissio directa non valet, si fiat verbis directis: hoc *l. pen.* ostendit verum esse, etiamsi pater manumittat servum filii quasi castrensem consentiente filio minore 20 annis: nam manumissio non valet: sed hoc non tamen quod sit alienus servus, quam quod manumissio fiat contra legem Æliam Sentiam, quæ vetat minorem 20. annis servos manumittere sine consilio Prætoris, aut Præsidis, et probatione causæ: nam in majore 20. annis aliud diceremus, quia ipse filius videtur manumittere, dum servum ejus consentiente eo pater manumittit, in cujus potestate est. sicut a contrario cum filius servum patris manumittit consentiente patre, ipse videtur manumittere *l. Matrimonii. de ritu nupt.* Sed si proprietario, aut debitori manumittenti servum consentiat minor 20. annis, qui in servo habet usumfructum, vel jus pignoris manumissio valet: nec est contra legem Æliam Sentiam, quia non manumittitur servus minoris, sed alienus, *l. 2. l. Si pater. §. ult. D. de manu. vind.* In hoc proposito, quod notandum, dominum accipimus pro pleno domino, nam fructuarius non potest manumittendo servum perducere ad libertatem, quia non est plenus dominus, *l. 9. sup. de testam. man. l. 4. et 5. sup. hoc. tit.* Idemque est in eo, cui relictum est ministerium servi, *l. 4. hoc tit.* ministerium est simile usuifructui, *l. 9. sup. de usufr.* Nudus quoque proprietarius sine consensu fructuarii frustra manumittit, sed manumittendo amittit dominium secundum jus vetus, ut idem Ulpianus scribit *in regulis tit. 1.* et probat *lex Quoties, in fin. de hæred. instit.* et servus est sine domino, ut servus habitus pro derelicto, servus est sine domino, ut ait *l. Quemadmodum §. 1. de noxal. action.* Is quoque liber homo, qui se patitur vendi ut servum, servus est sine domino, si quis sciens eum esse liberum, vendat, et cedat usumfructum ejus eo patiente, non ususfructus recte constitutus intelligitur. At qui mala fide hoc perpetravit, non habet dominium servi: denique servus est sine domino, *l. Si usumfructum. de liber. causa.* Hodie autem ex *l. 1. inf. comm. de manum.* si nudus proprietarius manumiserit servum, in quo alius habet usumfructum, fit liber, et libertus proprietarii, sed quasi servus permanet apud fructuarium, quoad finitus sit ususfructus: et ex contrario, si fructuarius manumiserit servum fructuarium in gratiam servi, manet servus, nec tamen quamdiu vivit fructuarius cogitur observare dominum, nec cogitur servire domino, non præbere ministerium, sed quietam agit vitam sine servitute, quamdiu vivit fructuarius, qui isto beneficio ipsum donavit, ut neque ipse, neque alius eo servo uteretur, frueretur, ex constitutione Justiniani *inf. l. 1. commun. de manumiss.* Postremo addamus ex hoc titulo venditorem, et donatorem servi esse dominum, antequam servum tradat, et recte manumittere igitur eum servum, *l. 3. et 5. hoc tit. l. 11. sup. de action. empt.* Sed venditor tenetur emptori actione ex empto in id quod interest, nec revocatur libertas, quæ recte data est. Donator autem tenetur donatario conditione ex lege in id quod interest, prodita a Justiniano in *l. pen. inf. de don.* Item dominum esse emptorem, cui servus traditus est a venditore, licet eum emerit mandato alieno, et nec dum tradiderit mandatori, quæ est sententia *l. 2. hoc tit.* et *l. Res ex mandato. de acqu. rerum domin.* Et hoc si ei servus traditus sit a venditore suo nomine, alioquin obstaret *lex Qui mihi. de donation.* Obstarent et multæ aliæ similes, quæ sic accipiendæ sunt, ut si procuratori res tradatur nomine mandatoris, dominus fiat mandator, non si nomine proprio procuratoris ipsius, ut in hac *l. 2.* et *d. l. Res quæ.* Legem ultimam exposuimus in tit. 1. hujus libri.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VI. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XI. Qui manumittere non possunt, et ne in fraudem creditorum manumittantur.*

Jam a titulo septimo cœpit tractare de iis, qui servos suos, vel olim non potuerunt, vel hodie non possunt facere liberos, et cives Romanos: ut quos habent communes cum aliis, secundum jus vetus, et etiam hodie, quos creditoribus suis obligaverunt, et olim quoque Respublica publicos servos non potuit donare civitate. De servis alienis, qui manumittuntur directo a non dominis, illud etiam est compertissimum, eos non perduci ad libertatem. Nunc iis adduntur hoc titulo servi principis. Imperatoris, ut scilicet non possint manumittere vicarios, sive peculiares servos suos, *l. 2. hoc tit.* quamvis eorum sint domini quodammodo. Servus ordinarius est dominus servi vicarii, id est, peculiaris, quem ordinarius habet in peculio, *l. Si servus meus, D. de pecul.* quod si servus Principis non potest manumittere servum peculiarem, multo minus servus privati hominis: nam generaliter verum est quod ait *l. 9. D. qui et a quib. manum. lib. non fiunt.* nullam competere libertatem, ut recte in Flor. legitur, datam ab eo, qui postea servus ipse pronuntiatur: denique servus non potest facere liberum, ut non dominus non potest facere dominum: nec plus juris quisquam dare, quam ipse habeat. Et ita ex *l. 1. sub. de test.* intelligimus, nullum esse testam. obsignatum ab eo, qui postea servus ipse pronuntiatus est, quia servus non est idoneus testis, non est classicus testis: nam a veteribus Classici testes dicebantur, qui adhibebantur in testamentis. De servo Principis dubitabatur, quia servus Principis pleraque jura præcipua habebat, quæ non habent servi privatorum, ut ex *Novella Leonis.* 38. Servus Principis de suo peculio testamentum facere potest. Ergo et de servo peculiari sive vicario, *c'est tout un.* At inter vivos, ut significat *l. 2.* servos Principis, nec per se, nec per interpositam personam, ut sit, veluti per imaginarium emptorem, servum vicarium manumittere potest: nam in jure hoc fere perpetuum est, ut quod quis per se non potest, non possit etiam per suppositam personam, *l. Aufertur. §. Quod a præside D. de jur. fisc.* ne fraus fiat legibus, *l. 2. §. 1. D. de administrat. rer. ad civitat. pertin. l. Quæritur. D. de bonis libert. l. 3. §. Non tantum. D. de donat. inter vir. et ux. l. 58. Cod. Theod. de hæreticis, l. 20. C. Theod. de epis. et clericis.* Et ita etiam ut ostenditur in *l. 4. h. t.* minor 20 annis non potest manumittere servum suum per interpositam personam, ut si cui tradat servum majori 20. annis, verbi gratia ex causa donationis, vel ex causa simulatæ venditionis, ut eum manumitteret, ea traditio nulla est. quia fit in fraudem legis Æliæ Sentiæ, quæ non permittit minori 20. annis servum manumittere, nisi causa probata apud consilium. Si donet, aut vendat servo alterius, qui sit major 20. annis, recte ab eo poterit manumitti, non si sit interpositus manumittendi causa, ut summoveatur fraus, quæ hac ratione fit legi Æliæ Sentiæ. Et hoc quoque casu cessat constitutio Marci et Commodi ad Aufidium Victorinum, ut venditus, aut donatus ea lege, ut manumittatur, cessante eo, cui servus traditus est ea lege, ipso jure fiat liber: ea, inquam, constitutio cessat hoc casu, quia neque facto ejus, cui traditus est ea lege, neque ipso jure is servus liber fieri potest, ne fiat fraus legi Æliæ Sentiæ, *l. Verum. § Quod si minor. D. de minor.* et duabus legibus, quæ objiciuntur huic legi 4. in ea Accursius rectissime respondit, et perspicue. Ea igitur præmissa, ut adjiciam quod ait *d. l. 4.* ut minor 20. annis servum suum non possit manumittere per subjectam personam, hoc esse ex S. C. quod sit factum circa legem Æliam Sentiam: ne per se possit manumittere sine consilio, et approbatione causæ, lex Ælia Sentia fecit, quæ restitit consilio adolescentis parum firmo, ut eleganter ait lex 4. *D. de servis export.* Parum firmo, inquit: nam ante 20. annum non est confirmata ætas, sed a vigesimo incipit firmata ætas, quæ dicitur, *l. 1. C. Theod. de iis, qui veniam ætatis impetraverunt.* Et illo loco: *hic ubi jam firmata virum te fecerit ætas.* Ne autem idem manumittat per interpositam personam, hoc fecit Senatusconsultum, de quo in *hac l. 4.* Est aliud Senatusconsultum, quod factum etiam fuit ad istud caput legis Æliæ Sentiæ, quod proponitur in *l. 1. D. de officio procons.* Ut si quis apud unum consulem ediderit nomina manumittendorum vindicta, ut apud eundem expediat manumissionem, peragatque solemnia, non apud collegam, nisi is, apud quem nomina edita sunt, impediatur infirmitate, vel alia justa causa. Est etiam aliud Senatusconsultum factum ad id caput legis Æliæ Sentiæ, quod proponitur in *l. Si collactaneus. in fin. de manum. vind.* Justam causam manumissionis esse, si minor 20. annis velit ancillam suam manumittere matrimonii causa: hanc causam concilium Prætoris facile probaturum. Sed debere exigere jusjurandum a minore 20. annis: quo juret se eam ducturum intra sex menses ex Senatuscons. Legem semel latam solebant sequi multa Senatusconsulta, quibus dubitationes ortæ ex lege tollebantur. Non est prætermittendum, quod Justinianus derogavit huic capiti legis Æliæ Sentiæ in *Novella* 119. Nam hæc lex Ælia Sentia et testamento vetabat minorem 20. annis servos suos manumittere, et vindicta, nisi ex causa probata consilio Prætoris, vel Præsidis. At ex Novella Justiniani vindicta quidem non potest manumittere, nisi apud consilium, et testamento manumittere potest, modo sit

major 14. annorum, aut mulier 12. In hoc titulo proponitur etiam aliud caput legis Æliæ Sentiæ, ut scilicet libertates datæ in fraudem creditorum ab eo, qui solvendo non est, vel in fraudem patronorum a liberto, ut minus debita portione perveniat ad patronum, ipso jure nullæ esse, etiamsi hæres debitoris vel liberti sit locuples, parque solvendo, *l. 5. sup. de testam. manumiss. l. 5.* et *l. 18. qui et a quibus manum. lib. non fiant.* Quia scilicet lex Ælia Sentia statim ab initio libertatem datam in fraudem creditoris et patroni constituit irritam, denique ipso jure nulla est. At *l. 1. h. t.* dicit revocari libertatem, unde dicet forte aliquis, ergo ipso jure nulla non est, quæ collectio vera non est: nam Revocari verbum est duplex: vel enim revocari quid dicitur ipso jure, ut hac *l. 1.* et in *l. Si libertus. D. de jure patronat.* sicut et rescindi ipso jure, *l. Hoc modo. D. de condit. et demonstr.* et Rumpi ipso jure, *l. Inter cætera. de liber. et posthum.* vel rescindi, revocari, rumpi quid dicitur non ipso jure, sed beneficio actionis, et sententia judicis: et serva differentiam, quæ est hac in re inter manumissiones, et alienationes: nam manumissiones factæ in fraudem creditorum ipso jure revocantur et irritæ constituuntur: alienationes autem factæ in fraudem creditorum, vel patronorum, ipso jure non revocantur: imo valent ab initio, sed factæ in fraudem creditorum, postea possunt revocari per Paulianam actionem, *§. Item si quis in fraudem creditorum. Inst. de action.* Et factæ in fraudem patronorum, per actionem Fabianam testato liberto, vel per actionem Calvisianam intestato liberto, ut in *tit. D.* et *C. si quid in fraudem patron.* Si libertates ab initio valerent, postea remedio actionis revocari non possent, quia nihil est, quod ægrius revocetur, quam libertas, quæ competiit semel. Idcirco lex Ælia Sentia libertati occurrit statim ab initio. *l. Qui in fraudem. D. qui et a quibus manum. lib. non fiant l. 9. D. de liber. causa*, et in *Instit. in pr. t. qui et quibus ex caus. manum. non poss.* Rectissime Cornelius Tacitus *libr. 13. Tarde esse concedendum, quod datum non adimeretur.* Ad hæc vero notandum, cum tractatur de libertate data in fraudem creditorum, ut sit ipso jure nulla, inter creditores numerari etiam conditionales creditores, id est, quibus debetur sub conditione: nam et conditionalis creditor est creditor, et obligationem transfert in hæredem, et mitti potest in possessionem bonorum debitoris: ideoque (ut dudum ostendi in *l. 8. D. qui et a quibus manum. lib. non fiant*) recte ait lex, eum, qui debet sub conditione, si manumittat fraudandorum creditorum causa, locum habere legem Æliam Sentiam: ubi Accursius et interpretes omnes perperam ante Florentinam editionem legebant, *locum non habere*: ut perperam etiam legebant, *fideicommissi causa*, cum sit legendum, *fraudandorum creditorum causa*, errore creato ex literis singularis, F. et C. quibus significatur, et fraudandorum creditorum, et fideicommissi. Sed dudum ostendi pro fideicommissi reponendum esse, fraudandorum creditorum causa, quomodo etiam scribunt Græci: *πρὸς περιγραφὴν τῶν δανειστῶν*: inter creditores etiam numerantur ii, quibus fideicommissum debetur, *l. 1. h. tit.* De his dubitabatur, quia fideicommissa non sunt juris civilis, non proficiscuntur ex jure civili, sed ex nuda voluntate morientis, quam tuetur Prætor fideicommissarius. Cum ergo lex ait inter creditores numerari etiam eos, quibus fideicommissa debentur, hoc ait, creditores dici non tantum eos, quibus jure civili, sed et eos, quibus jure Prætorio debetur, ut in *l. Creditores. et l. seq. de verb. signif.* Ad hæc pertinet etiam *l. 5. h. t.* quæ docet, servum venditum a debitore fisci, qui solvendo non est, recte manumitti ab emptore: hæc enim est sententia *l. 5.* nam in ea *l. 5.* pro *emptori*, omnino legendum est *venditori*, ut in Basilicis *τῷ πράτῃ*. Hæc est sententia *l. 5.* et species est ponenda hoc modo. Pater naturalis emit filium suum naturalem servum Lucii Titii ab eodem Lucio Titio, qui erat fisco obæratus multis nominibus, et impar solvendo: mox pater eum manumisit, qui nec eum redemerat, nisi ut eum manumitteret: non videtur data libertas in fraudem fisci per interpositam personam: quia venditori nihil obest, quantam quidem habet pretium servi: et observa quod ait *l. 5.* quæ est scripta ad eum servum, quem pater naturalis emit et manumisit, quod inquam, ait, *d. l. 5. quem patrem tuum appellas*: lex enim non appellaret patrem: quia neque servi, neque liberti patrem, aut matrem civilem habent, ut eleganter ait Paulus *4. Sentent. tit. 10.* naturalem habet, et ideo liber homo, qui fit servus qui patitur maximam capitis diminutionem, desinit habere patrem et matrem, civilem scilicet, non naturalem: nam jura naturalia sunt immutabilia. Ad hæc postremo notandum ex *l. 1. h. t.* hoc caput legis Æliæ Sentiæ pertinere tantum ad directas libertates, nempe ut eas ipso jure nullas sint, si dentur in fraudem creditorum, lex Ælia Sentia facit: libertates autem fideicommissarias, ut ipso jure nullæ sint, lex Ælia Sentia non facit, sed ipsa ratio juris, quia fideicommissa, sive libertatum, sive pecuniarum ipso jure non debentur, nisi deducto ære alieno, et impletis creditoribus. Igitur si bona non sufficiant æri alieno, fideicommissa extincta sunt, *l. 1. §. Denique. ... ad Treb.* Unde manat illa differentia, in fideicommissariis libertatibus fraudem spectari ex eventu solo, in directis, non ex eventu solo, sed consilio fraudatoris, ex animo manumittentis fraudandorum creditorum causa, *l. ult. hoc tit. l. 4. §. Si quis autem. D. de fideicom. libert.* Adnotemus etiam ex hoc titulo non recte manumitti, aut non recte manumissum videri servum a domino, quem populus coegit ut manumitteret, puta ut ait *l. 3. hoc titul.* actorem fabulæ, histrionem, comœdum, qui populo forte placuerit, servum alienum: nam plerunque ubi is, vel saltando scite, vel cantando populum oblectasset, eique placuisset, præsentem forte dominum populus compellebat manumittere, quæ res nihil proficiebat manumisso, *l. Si privatus. D. qui et a quibus manum. lib. non f.* ubi etiam additur, quod est in hac *l. 3.* Divum Marcum hoc constituisse, ne quis manumitteretur ex acclamatione populi, et ut non videretur voluntate domini manumissus, quem dominus coactus manumisisset, quamvis voluntatem accomodasset: nam qui coactus vult, et vult: et placet etiam quod adjicit *d. l. Si privatus*, eum liberum non fieri, quem dominus mentitus sit liberum esse, ne a magistratibus castigaretur, quod non fuerit ei animus manumittendi. Ubi ne a *magistratibus*, id est, a magistratibus municipalibus, qui in servos tantum habent castigationem, non in liberos homines *l. 12. de jurisd. ci.* Et ita Græci hunc locum accipiunt, cum vertant *ἐκ τῶν στρατηγῶν*: nam in libris juris *στρατηγοὺς* semper oportet interpretari magistratus municipales, sive Duumviros. Hoc vero, quod diximus de domino coacto, confirmatur ex *reliquiis regularum* Ulpiani, in quibus ita est scriptum pereleganter: *In his, qui inter amicos manumittuntur, voluntas domini spectatur*, id est, an habuerit propositum manumittendi, et sequitur: *Unde si per vim coactus ab aliquo, vel a populo manumiserit, non veniet servus ad libertatem, quia non intelligitur voluisse, qui coactus manumisit.* Idem est etiam, si Princeps, dum interest spectaculo, vel Prætor, dum edit ludos, coactus sit actorem fabulæ, qui populo placuit, servum manumittere: namque ea manumissio nihil valet, ut legitur apud Suetonium *in Tiberio*, Tiberium rarissime interfuisse spectaculis, ne quid exposceretur, utique postquam fuit coactus, inquit, manumittere Actium Comœdum invito animo suo. Et hoc esse scribit *l. 3.* ex Senatusconsulto facto auctore D. Marco, quod est ex oratione D. Marci: auctore, id est, ex oratione, ut in *l. 1. sup. de petit. hæred. l. Libertis. sup. de excusat. tutor. l. pen. sup. de magistral. conveniend.* Et in antiqua inscriptione, in qua est ita: *Ex Senatusconsulto, et ex auctoritate Cæsaris.* Et in alia: *Statuam poni hab. ... pecunia publica Senatus censuit, auctore Marco Aurelio Antonino.* Et hoc intelligitur etiam placuisse D. Hadriano ex Dione in *Hadriano*, qui refert rogante populo Imperatorem, ut servum quendam agitatorem manumitteret, Imperatorem per tabellam respondisse, id a se peti non debere, ut servum alienum manumitteret, vel ut suum invitus manumitteret, quod definit hæc *l. 3.* Et eandem legem fuisse Athenis, constat ex Æschyne contra Ctesiphontem: *μήτε οἰκέτην ἀπελευθεροῦν ἐν τῷ θεάτρῳ.* Et postremo notandum ex *leg. pen.* tutores etiam non posse præstare libertatem servo sui pupilli, nec eam quidem, quam pupillus debet præstare, puta ex causa fideicommissi, ubi recte Taleiæus, dum lex ait *nec fideicommissariam libertatem, etc.* recte notat verbum *nec* esse conjungendum cum verbo *debitam*, non cum verbo *fideicommissariam*, ne hoc videatur dicere, nec directam, nec fideicommissariam libertatem tutorem præstare non posse, quod esset ineptum dictu, quia directa libertas non præstatur. Et hic est finis hujus tituli.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XII. Qui non possunt ad libertatem pervenire.*

Dixit supra de iis, qui manumittere non possunt, nunc dicit de iis, qui manumitti non possunt, id est, qui apud dominos perpetuam servitutem colunt, quales sunt damnati ob maleficium aliquod in vincula perpetua a Præside provinciæ, vel, ut ait *l. 1. h. tit.* ab eo, qui coercendorum maleficiorum potestatem habet, id est, merum imperium, puta a Præfecto urbi, vel a Procuratore Cæsaris, qui in provincia Præsidis partibus fungitur, vel a latrunculatore qui extra ordinem dimittitur in provincias ad compescendos, et coercendos, latrones, qui in Novellis vocatur λῃστοδιώκτης, *persecutor latronum.* et *l. 35. §. Quæsitum. D. ex quib. caus. major.* qui dicitur missus ad compescendos malos homines illo loco, in Basilicis uno verbo dicitur λῃστοδιώκτης: ergo ab eo, qui coercendorum maleficiorum potestatem habet, quod merum imperium dicitur, si servus sit damnatus in perpetua vincula, nunquam potest pervenire ad libertatem, et sit damnatus in vincula temporaria, licet interim quamdiu sua pœna fungitur, non potest a domino manumitti, atque adeo nec ex testamento domini capere hæreditatem, nec legatum, aut fideicomm. quia hæc relinquuntur servis propriis inutiliter sine libertate justa, tamen damnatus servus in vincula temporaria, postquam erit perfunctus sua pœna, a domino manumitti potest: nam temporaria illa coercitio: id est, determinatio certi temporis, quo sit in vinculis, pœnæ abolitio est. Igitur post tempus perduci ad libertatem potest. Et hæc est sententia *l. 1. h. t.* quæ tribuitur Divis fratribus a Papiniano in *l. Fratres. D. de pœnis.* Unde opinor in iscriptione *l. 1.* sic esse legendum, *Impp. Antoninus et Verus Augusti*: ii sunt Divi fratres, vel, ut in quibusdam libris, *Imp. Antoninus Augustus*, suppresso nomine fratris, ut sæpe fit alias: et similiter in subscriptione hujus legis, hoc modo *Dat. XVI. Kalend. Julias, ipsis Antonino et Vero Augg. Coss.* Unde quem initio hujus legis Imperator vocat patrem suum, is est Antoninus, Pius, non Claudius, quod nomen perperam quidam supposuerunt. Et sic notare licet ex hac *l. 1.* servum damnatum in vincula perpetua, vel temporaria non fieri servum pœnæ, sed in dominio, et potestate ejus remanere, cujus fuit, antequam damnaretur in vincula, cum, lex dicat ab suo domino, eum non posse manumitti quamdiu est in vinculis. Et longe aliter hoc est, quam si servus damnaretur in metallum, vel in opus metalli, vel in arenam: nam fieret servus pœnæ et desineret esse servus ejus, cujus fuit antequam damnaretur: adeo ut nec si postea beneficio Principis ea pœna liberetur, redeat in potestatem prioris domini: sed desinit esse servus pœnæ, qui libera-

tus est pœna ex indulgentia Principis, et fit servus fisci: aliud enim est esse servum pœnæ, aliud servum fisci. Et hoc ostenditur in *l. Aut damnum. in fin. D. de pœnis*, *l. Frustra inf. de pœnis*. His vero servis, qui sunt damnati in vincula perpetua adduntur in *l. 2. hoc. t.* servi testatoris, vel hæredis, quos testator in testamento suo manumitti vetuit pœnæ causa: dico *pœnæ causa*, nam, (ut ea lex ostendit) si vetuit servum manumitti, ut filio suo consuleret cui opera ejus servi valde erat necessaria, mortuo filio poterit pervenire ad libertatem, si ei supervixerit: at si pœnæ causa testator eum manumitti prohibuerit, in perpetua servitute morabitur, nec per suppositum emptorem fiduciarium, qui scilicet eum redimat manumittendi causa nummis ipsis servi, poterit manumitti, ut hæc lex ait in fine, quæ ita explicanda, et probat l. 4. §. *In illis. D. de manumiss. l. 7. sup. tit. 2 h. libri.* Sed dicto §. *In illis*, videtur adversari ejusdem leg. 4. §. *Sive autem.* quod explicatu dignum. Sciendum est, servum, quem emptor imaginarius ab eo suppositus, redemit a domino, nummis ipsius servi, ejus conditionis esse, ut omnino manumitti debeat ab emptore illo fiduciario, cujus fidem est secutus, et qui de sua pecunia eum non redemit, sed de pecunia servi: et hoc jus est ex constitutione Divorum fratrum ad Urbium Maximum, cui tamen non est locus, si ejus conditionis sit servus ille, qui suis nummis redemptus est, ut in totum non possit perduci ad libertatem: nam nec ab emptore fiduciario perduci poterit, et cessat hoc casu illa constitutio fratrum, quæ est sententia §. *In illis.* At in §. *Sive autem*, ait, servum venditum emptori supposititio et imaginario ea lege, ne manumittatur, quæ lex solet etiam irrogare perpetuam servitutem, tamen benignius esse, ut debeat manumitti ab emptore fiduciario, qui tantum nomen suum ei accomodavit, et cui præterea nihil abest ob emptionem servi, id est, qui de suo nihil erogavit: ergo interveniente etiam emptor fiduciario locus est constitutioni fratrum, ut scilicet libertatem adipiscatur: ita ille §. cum illo pugnare videtur. Sed distinctio rem aperiet facillime, quæ talis est. Si emptori fiduciario, sive imaginario, et servo vendito nunc primum in venditione ea lex irrogetur, ne manumittatur, benignius est dicere, ut tamen manumitti debeat a fiduciario emptore, cujus fidem secutus est, et cui eo nomine nihil abest, ut *d. §. Sive autem*. Sed (hæc est altera pars distinctionis) si personæ servi ea conditio, ne manumitteretur cohæserit, apta et colligata fuerit, antequam supponeret emptorem imaginarium, a quo redimeretur suis nummis, sane hoc casu neque ab illo emptore, neque ab alio ad libertatem perduci potest: nec hoc casu locus est constitutioni fratrum ad Urbium Maximum, ut in *dict. §. In illis.* Et secundum hæc iis, qui testamento domini prohibiti sunt, ne unquam manumitterentur, addere etiam licet eos, qui in perpetuam servitutem venierunt, id est, ea lege, ne unquam manumitterentur, quæ lex imponitur, et cohæret personæ servi. Idemque est, si quis servus ob aliquod delictum a Præfecto urbi, vel Præside provinciæ prohibitus sit manumitti, *l. Servus hac lege. D. de manum. l. Ita. §. ult. D. qui et a quib. manum. lib. r. Servum filii. §. Si idem. D. de leg. 1. l. pen. sup. si mancip. ita fuer. alien. etc.* Addamus etiam servum venditum ea lege, ut exportetur, ex *d. §. In illis*: nam servus, qui venit exportandus, eo loco unde exportari jubetur, nunquam potest manumitti, vel si manumittatur, servus fit fisci, alibi potest manumitti, quia ea lege non omnino vetatur manumitti, sed si manumissus alibi redeat, unde exportatus est protinus etiam fit servus fisci, id est, venit in perpetuam servitutem fisci, *l. 1. sup. si servus export. ven.* Ex qua interpretanda nobis est *d. §. In illis*, quo loco agit de servo exportando. Et hi quidem sunt servi, qui ad libertatem pervenire non possunt.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XIII. Pro quibus causis servi pro præmio libertatem accipiunt.*

In hoc titulo additur exceptio superiori titulo, ut scilicet, qui non possunt manumitti, id est, qui perpetuæ servituti addicti sunt, quandoque manumittantur: puta libertate publice data pro præmio: ubi intelligere oportet, pro præmio indicii: quod servus, qui alias manumitti non poterat, indicaverit crimen, cujus indicium maxime pertineat ad Rempublicam, et utilitatem communem, ut si servus judicet cædem domini sui vel arguat licet perpetuo addictus fuerit, tamen hoc casu sententia prætoris, vel præsidis libertate donari potest, quod *l. 1. h. t.* ait esse ex Senatusconsulto, et constitutionibus. Et proculdubio intelligit Senatusconsultum Syllanianum, ex quo servus qui indicat et arguit necem domini sui pro præmio indicii consequitur libertatem, licet perpetuæ servituti addictus fuerit, l. 3. §. *Si quis ex stipulatu, et hi quoque. D. ad Senatusc. Syllan.* In eo Senatusconsulto erant illa verba, *indicasse, vel arguisse*. Ideoque recte *l. Indicasse. D. de verb. signif.* refertur ad Senatusc. Syllanianum, quæ *indicasse* interpretatur esse detulisse reum cædis. *Arguisse* autem interpretatur esse accusasse reum cædis et convicisse: nam ex hac causa servus potest accusare, qui regulariter non agit, neque accusat in judicio. Ideoque *l. 1. h. t.* exigit, ut reum cædis domini convincat incorruptis probationibus, id est, liquidis et veris: et ut adversus eum consistat strenue nisu, ut sit si velit pro præmio consequi libertatem, non dicis causa, non perfunctorie. Unde recte, ut in *d. l. Indicasse*, Antonius Augustinus vir politissimus in *d. l. 3. §. Utrum. ad Senatusc. Syllan.* pro *vindicasse*, legit *indicasse*, vel *arguisse*: quæ erant verba Senatusconsulti: eademque ratione sum auctor vobis, ut in *hac l. 1* pro *vindicant*, legatis *indicant*: nam et idem verbum est, quod scilicet idem pollet in metaphrasi Græca hujus legis, ἢ δοῦλος καταμηνύσας τὴν σφαγὴν τοῦ δεσπότου: non dicit ἐκδικήσας: id est, *vindicans*, sed καταμηνύσας, id est, *indicans* quod est verbum Senatusconsulti; eodemque loco libertatem, quæ ob fidem suam erga dominum servo datur vocat ἔπαθλον τῆς μηνύσεως, id est, *præmium indicii*. Et sic etiam in *l. 1. sup. de prædi. Imp. offerend.* (quæ est conjungenda cum hac l. 1. ut monet paritas inscriptionis et subscriptionis, et res eadem, quæ agitatur in utraque) pro *vindicanda*, scribendum *indicanda*, ut retineamus Senatusconsulti verbum. Idem mendum etiam insidet hodie alia in re in *l. Deferre. §. Sed communem. D. de jure fisci*, ubi legitur *deferre*, id est, *vindicare*, [illegible] sed *indicare*. Sed pergamus. Non est omittendum quod in lege 1. servum, qui indicavit, vel coarguit necem domini sui, pro præmio indicii accipere libertatem non ex ipso facto, id est, ipso indicio: sed edito prætore, vel præside ex sententia ejus: quod etiam exigit *l. Æris alieni. D. ad l. Falcid.* et *l. Si necem. D. de bonis libert.* quæ etiam ostendit eum ita manumissum sententia prætoria, vel præsidis fieri libertum orcinum, id est, defuncti, cui eam fidem exhibuit, ut in *l. 5. D. qui sine manum. ad libert. perven.* Et quod ait hæc l. 1. non ex ipso facto, puto ex hoc loco duxisse, quod ajunt doctores frequenter, quædam ipso facto vires obtinere, vel amittere suas: ut cum dicunt ipso facto, id est, ipso ingressu monasterii: quod etiam est in *Nov. de Monachis*, quem devoverat monasterio se, et sua ipso facto, id est, ipso ingressu: nec tamen verum est quod putant, quodque hic scripsit Accursius, idem esse *ipso jure*, et *ipso facto*: nam *ipso jure*, id est facto nullo, et sine sententia judicis, ut ostendit l. 1. *sup. de locat.* Et hic, quæ dicuntur fieri ipso facto, potest addi l. *Palam, §. ult. de ritu nup.* quæ dicit deprehensam in adulterio, etiam si non sit damnata adulterii, esse infamem ex lege Julia et Papia. Cur ita? quia, inquit, *lex factum notavit, non sententiam his verbis: quæ in adulterio deprehensa fuerit*, ut notata sit, et non exigit sententiam: duoque vult eam ipso facto infamem fieri. Fit etiam servus liber pro præmio indicii, si raptum virginis indicaverit: quem forte improbissimi parentes, quorum maxima ultio intererat, omiserint, vel silentio, vel depectione, id est, pactione turpi: nam et hic servus propter indicium publice accipit libertatem, ex l. 3. *hoc tit.* ubi *libertate donetur*: cum esset in Codice Theodosiano, unde sumpta est, *Latinitate donetur*: quia hodie sublata est Latinitas, ut dixi. Turpis est illa pactio, qua parentes injuriam puellæ factam remittunt; adeo ut et deportatione plectantur, qui eam remiserint, ex lege Constantini, *l. 1. C. Theodos. de raptu virginum*: quam confirmat etiam hac in re Justinianus in l. *Un. §. pen. inf. eod. tit.* Ac præterea ea pactio, quam habuit reus cum parentibus virginis non extinguit crimen raptus, ut non possit scilicet alius id inferre reo, sive raptori: reo quidem raptus (quod notandum) pacisci licet cum accusatore: quia est capitale crimen, id est, quod infert pœnam sanguinis, et omnis est honesta ratio redimendi sanguinis, *l. Transigere. sup. de transact.* Sed habita ea pactio inter duos, non tenet alios, qui cum reo idem non pepigere, nec repellit eos ab accusatione publici judicii, *l. 5. §. ult. ad leg. Jul. de vi public.* Et hæc est una differentia inter adulterium et raptum: nam de adulterio pacisci non licet, *d. l. Transigere*: quamvis hodie sit capitale ex lege Constantini, *l. Quamvis. in fin. inf. ad l. Jul. de adulteriis*: quia scilicet lege Julia non fuit capitale, et de crimine non capitali transigere non licet, atque pacisci. Et Constantinus, qui adulterium fecit capitale crimen et in eo derogavit legi Juliæ: non tamen ei legi derogavit in eo, quod obtinuit ex ea, ut de adulterio transigere, vel pacisci non liceret. Quod nominatim non derogatur, manet. Et hæc est ratio excepti adulterii in *d. l. Transigere.* Est etiam alia differentia: nam adulterii crimen finitur quinquennio, raptus crimen est perpetuum, d. l. 5. §. *ult.* Item raptus punitur lege Julia de vi publica: adulterium lege Julia de adulteriis. Etiam addamus ex *l. 4.* pro præmio indicii servum consequi libertatem, qui in publicum detulit desertorem militiæ: et conjungenda est cum *l. 1. inf. de desertorib.* ut suadent inscriptiones, et subscriptiones pares; quæ lex ingenuo homini indici desertoris militiæ, pro præmio dat immunitatem tributorum publicorum: servo autem libertatem. Et ita etiam ingenuo homini indicanti reos falsæ monetæ datur immunitas in *l. 1. inf. de falsa moneta*, servo autem datur libertas, in l. 2. *hoc tit.* quæ est conjungenda cum *d. l. 1.* sed ut ait *l. 2.* hoc casu, quo servus indicat reum falsæ monetæ, si publice libertatem acceperit pro præmio indicii, fiscus domino ejus debet refundere pretium servi, nisi ipsum dominum detulerit reum falsæ monetæ: quod potest in *l. Fin. D. de judic.* At si alium detulerit et coarguerit publice, pro præmio indicii donabitur libertate, domino ejus reddito pretio ex ærario: quod obtinet etiam secundo et tertio casu, quo diximus servo præmium indicii esse libertatem, ut scilicet his tribus casibus debeat domino reddi pretium servi de publico: et adjici potest quartus casus ex l. *unic. inf. de mulieribus, quæ servo proprio se junxerunt* ut si quis servus deferat commistionem dominæ cum servo proprio quæ fœdissima est, pro præmio indicium, ut Apulejus loquitur, pro præmio indicii accipiat libertatem, reddito scilicet pretio servi: et ita etiam leges apud Livium lib. 24. Cum Tiberius Sempronius Gracchus liberos esse jussit servos, quorum opera prospere pugnaverat adversus Pœnos ad Beneventum Tribunos mensarios dominis pretia servorum reddidisse. Idem leges apud eumdem lib. 32. de duobus servis, qui detexerunt conjurationem servorum de solvendis

Carthaginensibus obsidibus, pretium servorum ex Senatusconsulto manumissorum ex ærario dominis fuisse redditum. Et invenies similem legem apud Platonem 11. *de legib.* δοῦλος ἐὰν μηνύσας ἢ ἐλεύθερος ὑπὸ τῆς πόλεως ὀρθῶς γίγνοιτο, ἀποδιδόντος τῷ δεσπότῃ τὴν τιμήν: *servus*, inquit, *qui crimen illud, de quo agit, detexerit, recte fiat liber a civitate reddito pretio domino*: at in primo casu posito in *l. 1. hoc tit.* quo servus, qui indicavit cædem domini, publice donatur libertate, non est æquum ut fiscus hæredi refundat pretium servi: imo si lex deficeret, hunc servum deberet hæres afficere præmio libertatis, ut non possit honeste a publico reposcere pretium servi: idem etiam procedit in casu *l. 1. sup. ne Christian. mancip. paganus, vel Judæus habeat*: ubi si servus Christianus, quem aliquis ea causa acquisivit paganus, vel Judæus, vel hæreticus, eam rem in publicum detulerit, fit liber: nam et eo casu domino, qui deliquit in acquirendo servo, non est æquum reddi pretium; idemque procedit in casu Novellæ *de Eunuchis*: si quis servo suo exsecuerit virum, ut et servum amittat, et pretium servi.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XIV. De ingenuis manumissis.*

In hoc titulo agitur de ingenuis hominibus, qui manumittuntur ut servi ab iis, qui existimant, aut fingunt se esse dominos: quæ res libertinos non facit, id est, non officit ingenuitati eorum, ut si filius ex imaginaria servitute a patre manumittatur, *l. 3. D. de capite minut.* Hoc modo liberatur quidem patris potestate, sed ingenuus manet, nec fit libertinus. Item ingenuus, qui non ex justa servitute manumissus est, non fit libertinus, non omnis manumissio libertinum facit. Non justa libertas est, ut eam definiam, cujus titulus, sive causa non legitima, vel non vera est: ut non justa servitus est, si infantem expositum et projectum extuli et educavi: neque enim possum eum jure retinere in servitute ob sumptus educationis, et propinationis præmio, quia usus sum eum efferendo, quem parentes projecerant, *l. 2. hoc tit. l. 3. inf. de infant. expos.* quod tamen olim non obtinuisse significat *l. 1. C. Theod. de expos.* et Seneca controversia 33. Item non justa servitus est, vel non est justæ servitutis argumentum, si quis ingenuus ultro mihi exhibeat obsequia, officia, ministeria servilia, *d. l. 2. hoc. tit. l. 23. inf. de liberali causa.* Etiamsi mihi ita serviat longissimo tempore, scienti, vel ignoranti conditionem ejus: nihil refert, vel sciens ipse quasi liber, ut *l. 16. eod.* vel ignorans, quasi servus, id est, opinione servi, quia liberos homines neque usucapio neque possessio ullius temporis servos facere potest, *l. 6. hoc. tit. l. ult. inf. de long. temp. præscrip. quæ pro libert. vel advers. liber. oppon.* Denique nulla possessio hominem ex libertate, vel ingenuitate perducit ad servitutem: non etiam mutatio nominis, si quis adsumat, vel si ei imponatur nomen servile, ut in *l. 10. hoc tit.* non professio, aut confessio nuda, si quis ignarus profitetur, aut fateatur se esse servum, vel etiam si patiatur ut pro servo habeatur, ut sit servus: nam ex pacto (quæ est regula juris) non nascitur obligatio. Et hæc omnia ostenduntur in *l. 6.* et *l. Parentes.* et *l. Post certi. inf. de liberali causa.* Plagium etiam ingenuum servum non facit jure, id est, si quis vendat ut servus: itemque si in dotem detur ut servus, vel ancilla: vel si ut ancilla detur sponsalium nomine, id est, vice sponsalitii muneris, ut *l. 12.* et *ult. hoc tit. l. 12. inf. de lib. caus.* et *l. 16. eod. tit. l. 2. sup. ubi de criminib. agi oportet.* Non est etiam in justa servitute is, qui cum esset libertinus, liberali judicio contendit se esse ingenuum, et superatus est, non prolatis idoneis probationibus ingenuitatis, namque ideo non amittit pristinam libertatem, id est, libertinitatem, nec fit servus; quia non videtur renuntiasse libertinitati, qui contendit se esse ingenuum, *l. pen. hoc tit.* sicut non videtur renuntiasse possessioni continuo, qui egit rei vindicatione adversus alium tanquam possessorem, *l. Naturaliter. §. Nihil commune. de acquir. possess.* Non videtur renuntiasse legitimæ hæreditati, qui hæreditatem vindicavit ex testamento, *l. Mater. D. de inoffic. testam.* Et ita recte non continuo videtur renuntiasse libertinitati, qui in ea fuit, qui ea ex proclamavit ad ingenuitatem. Is quoque ingenuus homo, qui operas suas locavit mercenarius, propterea jure servus non fit, *l. 11. hoc tit.* licet loco servi habeatur: nam in jure hoc est certum, mercenarios, quibus hodie utimur, esse servorum loco; et plerunque quæ de servis statuta sunt servari in mercenariis. Et ita quod *l. 4. D. de usu et habit.* liberos homines, ait, esse loco servorum, ii sunt liberi mercenarii, ut constat ex Theophilo in §. 2. *Instit. de usu et habitat.* Et similiter in *l. 1. §. Familiæ. D. de vi et vi arm.* qui dicuntur esse servorum loco, ii sunt mercenarii liberi homines, ut constat ex §. *Si filiusfamil. ejusdem l. 1.* Denique mercenarii loco servorum sunt: qua de causa si mercenarius furtum fecit ei, cui operas suas locavit, non nascitur actio furti: quia est furtum domesticum, et quasi servi furtum, quod privatim ab ipso domino vindicari potest: nec solet publice vindicari, nisi sit gravissimum furtum, *l. Si libertus. D. de furtis, l. Perspiciendum. §. Furta. D. de pœnis.* Unde apparet, quod jus nos habeamus in servos nostros mercenarios, id est, liberos mercenarios: de quibus etiam Varro 1. *de re rustica*, hoc modo: *Omnes agri coluntur hominibus servis, aut liberis, aut utrisque*, id est, alii sunt coloni servi, alii liberi coloni; qua etiam divisione utitur *titulus de agricolis, et censitis, inf. lib. 10.* Sequitur in Varr. *liberis, aut mercenariis* (inquit) *cum conducticiis liberorum operis majores res, ut vindemias, ac fœnisicia administrant: iique, quos obæratos nostri vocitarunt: et etiam nunc sunt in Asia, ac in Ægypto, et in Illyrico complures.* Et quos Varro ait fuisse vocitatos obæratos, ii etiam sunt liberi homines, qui etiam nexi dicuntur, et addicti, qui scilicet ob æs alienum creditoribus serviunt, aut serviebant olim: nam hoc ne fieret in urbe postea fuit cautum primum rogante Cajo Pœtelio, ut idem Varro ostendit 6. *de lingua Latin.* et *Livius* 8. Sed adhuc, ut supra dixit, in Asia, Ægypto et Illyrico, mos ille permanserat, ut obærati creditoribus servire compellerentur: quod merito tollitur in *l. Ob æs alienum. sup. de oblig. et act.* ut ob æs alienum liberi homines creditoribus servire non compellantur. Serviebant creditoribus, non etiam servi erant: sicut retro olim quidam erant servi, nec tamen dominis serviebant: ut manumissi inter amicos ante legem Juliam Norbanam prætore non permittente, ut ii servitutem servirent: atque ita aliud est servire, aliud servum esse: aliud esse in servitute, aliud servum esse: nam et liberi homines serviunt, et ingenui. Sicut in jure aliud possidere, et in possessione esse, et aliud possessorem esse; unde in *l. Uxori. §. ult. D. de usufructu leg.* si testator ita dixerit: *Stichum tibi servire volo*, non videtur legasse proprietatem Stichi, sed ministerium tantum, vel usumfructum: nam aliud est servire, et servum esse: nam, ut dixi, et liberi homines serviunt, atque ingenui: justa autem servitus est: servitus vernæ, id est, domi nati ex ancillis nostris: servitus ejus, qui bello captus est justo, quod geritur adversus hostes, cum quibus sunt jura postliminiorum, jura captivitatum: justa etiam est servitus, si quis homo liber major 20. annis prodat libertatem suam, id est, si ignavitar se venire patiatur ad pretium participandum. Dico major 20. annis: nam ut minor 20. annis sine concilio prætoris, aut præsidis non potest dare libertatem: ita nec suam amittere ut eleganter ait *l. 16. inf. de liberali causa.* Item justa est servitus, si quis liber homo ob aliquod delictum servus fiat pœnæ, ut si damnetur in metallum, ad triremes, si in arenam, in ludum venatorium; vel si libertus ex causa ingratitudinis retrahatur in servitutem: vel etiam si civis Romanus, ut olim obtinuit, in censu, id est, ob non relatum nomen suum in censum venierit sub hasta, quod Ulpianus probat *libro Regularum titul. de tutelis*, et M. Tullius ad finem *orationis pro Cæcinna*: et Dionysius Halicarn. *lib. 4.* Fuit etiam justa causa ingenuam mulierem redigendæ in servitutem ex Senatusconsulto Claudiano, de quo in *tit. 24. inf.* si ea nupsisset servo alieno: et qui ex justa servitute manumittuntur; cujus exempla dedi, proposuive formas; hi sunt libertini, non qui manumittuntur ex servitute imaginaria, non qui ex nexu, non qui ex non justa servitute, ingenui autem sunt (nam et hoc ut exponamus hic titulus postulat) qui nascuntur ex ingenuis, vel etiam libertinis: patris libertini filius est ingenuus, *l. 11. sup. de operis libertor. l. 9. hoc tit.* vel etiam qui ingenui pronuntiati sunt, licet revera non sint ingenui: quia res judicata pro veritate habetur, cui nullum vitium objici potest, scilicet, ut in *l. 3. et l. Ingenuum. D. de statu homin.* Et hoc si contradicto judicio ingenui pronuntiati sint, id est, in contradictione, videlicet consistente adversus eos justo contradictore adversario, qui se diceret patronum, vel dominum, ut in *l. 1. hoc tit. l. 3. D. de collusione detegenda*: qui de ea re contenderet strenuo nisu, non lusorie, non perfunctorie: alioqui res judicata pro veritate non habetur, quæ non est adhibito justo et vero contradictore judicata. Nec omittenda est sententia ejus Senatusconsulti, quod proponitur *l. 1. hoc tit.* ut si quis sit testamento manumissus, is possit a die manumissionis, id est, ab adita hæreditate defuncti proclamare ad ingenuitatem agnitis natalibus suis, atque compertis intra quinquennium, vel etiam post quinquennium ex magna causa repertis novis probationibus ingenuitatis, et insperatis, ut in *l. 2. §. ult. D. si ingen. esse dicatur*, et *l. ultim. sup. ubi causa status, etc.* Et ita si fuerit pronuntiatus ingenuus consistente adversus eum justo contradictore, plane manumissio nihil ei officiet: sed ex Senatusconsulto ita qui agnovit, recepitque natales suos, debet omnia, quæ accepit ex domo, aut familia manumissoris in ea relinquere, etiam legata; quæ ei relicta sunt ut liberto: atque ita potiri ingenuitate ex Senatusconsulto, ut dixi: cujus sententia etiam refertur in *l. 3. D. si ingenuus esse dicat. l. De bonis. de liberali causa.* Ii sunt, qui dicuntur ingenui: ne autem existimes ingenuum facere penuriam adversarii: ut puta si is, qui libertino fecit controversiam status, dicens se esse dominum, et eum vindicans in servitutem si, inquam pendente judicio desistat, nec adsit cognitioni de statu, nec paretur cognitioni de statu, non ideo ingenuus pronuntiabitur qui non probat se esse ingenuum: sed idem erit qui fuit ante, puta libertinus, et hoc ostendit *l. 7. hoc tit. l. Licet. §. 1. D. de liberali causa*: pactio etiam, vel transactio non est modus faciendi ingenuum, sicut nec faciendi servum, aut libertinum, *l. 8. hoc tit.* Ad hæc notandum est, eum, qui ingenuus est, etiam non amittere ingenuitatem, si bello civili capiatur: nam in bellis civilibus jura captivitatum et jura postliminiorum non servantur, *l. Si quis, §. ult. de capt. et postlimin.* Ideoque captus bello civili proprie non est captivus: quia nec servus est ejus qui eum cepit. Captivi sunt servi: quapropter si forte captus bello civili velut e præda sub corona veneat ut captivus, ea res nihil officiat ingenuitati: et eleganter *d. l. Si quis §. ult. In civilibus dissensionibus* quæ est ratio superioris sententiæ *licet per eas Respublica lædatur*: *non tamen portes contendere in exitium Reipublicæ*, et ita M. Tullio in Oratione *pro Q. Ligario. Non hostile odium fuit, sed civile dissidium utrisque cupientibus Rempublicam salvam.* et 3. *Catilinaria. Civiles dissensiones erant hujusmodi, quæ non ad delendam, sed ad commutandam Rempublicam pertinerent.* Et paulo post, iisdem verbis, quibus *d. l. Si quis utitur. Atque illæ tamen omnes dissensiones: quarum nulla exitium*

*Republicæ quæsierit.* Et similiter Plato in *Epitaphio*: πρὸς τὸ ὁμόφυλον μέχρι νίκης δεῖ πολεμεῖν· πρὸς δὲ βαρβάρους μέχρι διαφθορᾶς: id est, *in bello civili ad victoriam tantum usque certandum esse, nec ita indulgere propriæ iræ, ut Respublica pessum eat: at in bello, quod geritur cum hostibus, id esse gerendum usque ad internecionem*, μέχρι διαφθορᾶς. Et ex his nunc plane intelligemus, quod non est assecutus Accursius, quod est in *l.* 4. *hoc tit.* dominatione factionis Palmirenæ: factionem vocat rebellionem, et civile bellum. Fuit Palmira urbs Syriæ Parthis finitima, ut habetur etiam in *l.* 1. *D. de censibus*: in ea orta est Valeriani Augusti temporibus civilis dissensio adversus Rempublicam populi Romani, auctore Odenato et Zenobia, uxore ejus fortissima, et nobilissima, et speciosissima, ut auctores scribunt, quæ tandem fuit victa, et triumphata ab Aureliano Imperat. quæ de re Zosimus *lib.* 1. et Trebellius Pollio in *Odenato*, *et in Zenobia*, et Florent Vopiscus *in Aureliano*. Nunc hæc est sententia *l.* 4. Quidam tempore factionis illius Palmirenæ fuit factus velut captivus, inquit, recte *velut*: quia factio non facit captivum: bellum civile non facit captivum, sed bellum hostile tantum, et fuit distractus ut captivus: ea res, inquit, non officit ingenuitati: sed notandum maxime est pro *natum*, esse legendum *factum*, ut in Basilicis, et in antiquis omnibus, ut non dicat esse natum ingenuum, quanquam et natus forte fuerit ingenuus: sed fuisse factum velut captivum: unde et interpunctiones ita sunt emendandæ, ut post ingenuum ponatur sicilicus, subdistinctio, id est, virgula, et sic ponatur, *factum velut captivum*: subdistingue etiam illud *captivum*: quia non est captivus proprie: et sequitur, *cum distractum eum dicas, etc.* Et illud etiam non est omittendum, quod novissime constituit Justinianus, ut omnes libertini ingenui sint in *Novella* 78. ut jam manumissio non faciat ullum libertinum, sed omnes faciat ingenuos, salvo tamen jure patronatus, quod non est absurdum, ut ingenuus homo habeat patronum: nam et clientes, quos habebant Romani, qui vocabantur patroni, erant ingenui homines, aut esse poterant. Manumissi igitur hodie sunt ingenui, habentes patronum tamen, cui debeant patronatus jus conservare integrum et illæsum, nisi eis patronus remiserit. Non est etiam (et hoc erit postremum) omittendum, quod habet J. B. *Diffamari. hoc tit.* qua utuntur in plerisque provinciis hujus regni cives provinciales: atque etiam in Germania ne a quoquam diffametur status ingenuorum hominum, vel errore, vel malitia: et sunt literæ, quæ dicuntur dari secundum formam *legis Diffamari*, quas tabelliones habent affixas ad postem, ex quibus licet convenire eos, qui diffamant statum nostrum, et qui dicunt nos esse servos, aut libertinos, et falso nobis adserere libertatem sive ingenuitatem, qui nos dicunt esse ignobiles vel spurios vel quaqua alia ratione diffamant existimationem nostram, ut qui dicunt nos concilia agitare contra Rempubl. vel aliquid aliud: ii possunt in jus vocari *ex lege Diffamari*. ut scilicet, qui infamia illos afficit, vulgo sparso falso rumore veniat in jus, et probet liquido ita esse, ut sparsit in vulgus: si non veniat, ut deinceps abstineat a diffamia (hoc verbo D. Augustinus utitur, dum in Senatore ait esse diffamiam, si pecuniam fœnore occupet) ergo vocatus in jus audietur, si quidem valit probare verum esse id, quod sparsit in vulgus: sed si non veniat, etiam absente eo, pronunciabitur ut temperet ab injuria: nam in absentem lata sententia valet, licet nunquam fuerit, litem contestatus, si fuerit absens ex contumacia, ut *l.* 4. et *l. Justa. inf. de liberali causa, l.* 1. *inf. quom. et qu. jud. sent. prof. deb.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XV. Communia de manumissionibus.*

In Basilicis, κοινὰ περὶ ἐλευθεριῶν, non male diceres κοινὰ, et καινά: quia omnes, quæ in hoc titulo proponuntur, sunt Justiniani constitutiones novæ, quæ jus vetus abrogant: sed et omnes sunt communes, omnibus manumissionibus, ut ait *l.* 1. §. *ult.* et *l.* 2. sive fiant apud magistratum, qui tribunali præest, veluti prætorem, aut consulem, aut proconsulem, vel apud magistratum municipalem, licet non habeat tribunal, cum et de plano manumissio expediri possit, *l. Non est. D. de manumissis vindicta*: modo habeat legis actionem, ut exposuimus *in tit.* 1. *hujus libri*: sive etiam fiant manumissiones in Ecclesiis, teste populo, et signatore Episcopo, quo de genere manumissionis actum est *libro primo, de iis qui in Eccl. manumittuntur*: et de eo agitur in Concilii Africani primi *Canone* 31. et 49. sive fiant in testamentis, vel codicillis directo, aut per fideicommissum, sive alio legitimo modo, quales multi relati sunt *sup. tit.* 6. Ac primum quidem valde novum est, quod proponitur initio *l.* 1. ut servus manumissus a solo proprietario sit liber, et tamen serviat fructuario: ut mercenarius, et obæratus, est liber, et servit tamen: et contra ut servus manumissus a fructuario sit servus, nec tamen serviat domino, quamdiu durare potuit ususfructus in persona fructuarii, qui eum manumisit: ut olim inter amicos manumissus, vel manumissus a peregrino erat servus, nec tamen prætor eum servire permittebat domino suo: quod plane indicat (ut dicebam nudius tertius) quam hæc duo sint diversa, servire, et servum esse. Et eleganter Quintilianus *declamat.* 311. *Quid enim lex dicit? addictus donec solverit serviat, ut opinor, non servus sit. Plurimum autem refert*, inquit, *an servire, an servum esse dicamus*: jure autem veteri servus manumissus a proprietario non veniebat ad libertatem, sed servus remanebat sine domino. Manumissio autem facta a fructuario nullius momenti erat, quod supra satis exposuit *tit.* 1. Illud etiam valde novum est, quod proponitur in hujus *l.* 1. §. *ult.* ut pater, et mater per filium, vel filiam, sive in potestate sit, sive emancipatus aut emancipata, possit servos suos manumittere: itemque avus, et avia per nepotem, vel neptem ex filio, vel ex filia, et sic deinceps: hoc tamen ita non obtinuit jure veteri: nam hac in re jus vetus faciebat differentiam inter liberos, aut liberorum sexum, et gradum, sicut in successionibus ex testamento, vel ab intestato. Sed ut eam differentiam inter liberos in successionibus sustulit Justinianus, ita etiam hoc loco eam tulit in manumissionibus: in quibus jure veteri ita res procedit, ut pater per filium, quem habet in potestate, possit servum suum manumittere: ut filiusfamilias jussu patris recte manumittat servum patris, et manumittendo faciat libertum patris, ac si ipse pater manumisisset, *l. Si quis hac lege.* §. 1. *D. qui, et a quib. manum. lib. non fiant*, l. *Matrimonii. D. de rit. nupt. l. Si consentiente. l. Nepos. D. de manum. l. Si pater. l. Sordi. D. de manumiss. vind. l. Filiusfamilias D. de jure patron.* quia vinculum potestatis patria facit ut una, eademque intelligatur esse persona patris, et filii. Vox filii, vox patris: manumissio filii, manumissio patris: manumissio facta a filio, manumissio facta a patre: alias enim nemo servum suum manumittit per alium, non per procuratorem, per conjugem, vel cognatum: non etiam pater per filium emancipatum, secundum jus vetus, ut nominatim hic Thalelæus notavit. Et similiter avus manumittit servum suum per nepotem ex filio, quem habet in sua familia, *d. l. Nepos*, non per nepotem ex filia, quia non sequitur familiam avi materni. Eademque ratione mater non potuit manumittere servum suum per filios suos, ut nominatim Paulus scribit *lib.* 1. *Sentent. tit. de re judic.* quia eos non habet in potestate: forte et filiafamilias jussu patris non potuit manumittere servum patris: quia superiores leges de filio tantum loquuntur, non de filia: magnus est igitur favor, quo adficit libertates Justinianus: dum in manumissionibus, quæ fiunt jussu parentum, non vult spectari patriam potestatem, ut eodem jure sint omnes parentes, omnes liberi, et jussu manumittendi parentis cujusque pro potestate sit. Illud etiam est valde novum, quod proponitur in *l.* 2. *hoc tit.* ut servus minor annorum 30. ad civitatem Romanam pervenire possit: nam jure veteri, id est, ex l. Ælia Sentia, servus minor 30. annorum, Latinus tantum fieri poterat, non autem civis Romanus licet vindicta esset manumissus, nisi causa probata apud consilium: et ita secundum jus vetus, videtur accipienda *l. pen. D. de manumiss.* dum ait, juris rationem efficere, ut etiam infanti justa libertas competat, causa scilicet probata apud consilium, vel libertas Latina, non legitima: sine concilio vindicta manumissus servus manebat: testamento autem manumissus minor 30. annorum Latinus fiebat, non civis Romanus: excepto uno casu, si a domino, qui solvendo non erat, liber et hæres esse jussus esset, nomine alio ex eo testamento hærede existente: nam etiam si minor esset 30. annorum, et daretur ei libertas in fraudem creditorum ab egeno domino, tamen conservabatur ei justa libertas, ut per eum conservaretur fama defuncti domini, id est, ut ejus servi nomine potius bona distraherentur hæredis necessarii, quam nomine defuncti: alias minori 30. annorum testamento data libertas non donabat civitate Romana: et hoc de minoribus 30. annorum invenies, ut alias dixi, sæpe in Digestis, testamento relinqui libertatem sub conditione, *Cum ad 30. annum pervenerit.* Cur? nempe propter illud caput legis Eliæ Sentiæ ut expectarent tempus legitimæ libertatis *l. ult. de reb. dub. l. Aristo. de manum. testam. l. Si quis ita* §. *ult. D. de statulíber. l. Ex parte.* §. *Servo. D. famil. ercisc.* In eo, qui censu manumittebatur, quod genus manumissionis, quia in usu esse desierat, in ejus vicem suffecta manumissione in Ecclesia: ideo nihil de eo genere manumissionis Justinianus scriptum reliquit in corpore juris. In eo vero etiam olim requirebatur ætas 30. annorum, ut reliquum regularum Ulpiani docent his verbis: *Et qui censu manumittitur, si 30. annos habeat, civitate Romana potitur*: quod probat etiam Theophilus §. *ult. Institut. de libert.* Sed Justinianus, ut dixi in *h. l.* 2. hanc ætatem, neque spectari neque expectari vult. Postremo illud etiam valde novum est, et favore libertatis indultum, ut et cetera, ut si quis habet ancillam concubinam et liberos ex ea, et moriens, eam, eosve non legaverit, aut nominatim non reliquerit hæredi; si eam habuerit in concubinatu usque ad supremum vitæ exitum, susceptis ex ea liberis, ut morte concubini, morte patris naturalis ipso jure liberi fiant, jure veteri pertinebant ad hæredem defuncti ut servi. hodie morte defuncti, et taciturnitate si nihil de eis disposuerit, ipso jure liberi fiunt, ex *l.* 3. *hoc tit.* quæ loquitur tantum de eo, qui uxorem non habet, concubinam habet: nam non habenti uxorem concubinatus licitus est: habenti illicitus *l. Ex ea.* §. 1. *D. de verbor. oblig. l. unic. sup. de concubinis*; quomodo accipere omnino oportet illud Catonis: *Cum conjux tibi sit, ne res, et fama laboret, vitandum ducas inimicum nomen amicæ*: nam concubinas etiam amicas vocabant, *l. Masurius. D. de verborum significatione.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XVI. De liberali causa.*

Adhuc quæ dicta sunt, veluti præludia quædam sunt, et præparationes ad hunc titulum, qui est de præjudicialibus actionibus, quibus quis ex servitute adserit se, vel adseritur liberali causa in liberta-

tem ingenuam, vel libertinam: vel quibus quis ex libertate, id est, ex possessione libertatis vindicatur in servitutem, vel ex ingenuitate in libertinitatem, quæ liberales causæ dicuntur: quarum cognitio in urbe pertinet ad prætorem, qui prætor liberalis dicitur, quod cognoscat de liberalibus causis: vel ad consules, ut *l. Divi. D. de liber. caus. l. 4. si ingen. esse dicetur.* at in provinciis pertinent ad proconsulem, vel ad procuratorem Cæsaris, si agatur inter fiscum, et privatos, *l. pen. ubi causa status.* Desiderat etiam liberalis causa maximos judices, ut ait *lex ult. eod.* majores judices, ut ait *l. Non distinguemus. §. De liberali causa. D. de recept.* Adeo ut cognitio liberalis causæ non possit delegari pedaneis judicibus, *l. 2. sup. de pedan. judic.* Nec committi arbitris compromissariis, *d. §. De liberali.* Præsidum quoque in provinciis cognitio non fuit de liberali causa, nisi generaliter accipias præsidis nomen pro proconsule, ut certe est generale nomen præsidis, *l. 1. D. de offic. præsid.* Sed loquor specialiter, dum dico cognitionem causæ liberalis non pertinere ad præsidem, quod probat aperte *l. 1. sup. de ordine judic.* Et Plinius in Epistola ad Trajanum de *adsertione ingenuorum,* in qua docet cognitionem esse proconsulum non præsidum: nisi præsides a Senatu impetraverint jus prætorium, vel jus proconsulare. Nam aliquando mittebantur in provincias cum jure proconsulari, ac tum de liberali causa cognoscere poterant; cujus cognitio proprie pertinet ad proconsules, qui utique sunt majores præsidibus; nempe proconsules sunt spectabiles: præsides clarissimi. Atque ita apparet causam liberalem desiderare majores judices, puta principem ipsum, aut illustres, aut spectabiles judices. Quæ de causa cognitiones dicuntur simpliciter in libris nostris. Cognitiones, id est, cognitiones de statu: quia desiderant majores judices, ut Svetonius *in Claudio c. 15. Rem cognitionis esse, non juris ordinarii,* id est, ut totus locus aperte demonstrat, rem pertinere ad cognitionem principis, non ad magistratus, non ad judices ordinarios. Et præjudiciales actiones dicuntur, quia maxima quæstio ea est, quæ est de statu, et conditione hominis. M. Tullius 1. *de orat. Judicio libertatis* inquit, *nullum gravius esse potest.* Ideoque cognitio, sive præjudicium istud, quod esse dico de statu hominis, impedit omnes alias futuras lites, vel de alimentis, vel de hæreditatibus, vel de actione in rem, vel de criminibus, *l. 2. et l. 3. inf. de ord. cognit.* Et per alias lites, si forte præcedant, huic maximæ liti non fit præjudicium, ut in specie *l. 2. hoc tit.* Si egi in rem vindicans illum hominem esse meum, et pronunciatus est esse meus, integra est cuilibet proclamatio ad libertatem, integra libertatis causa: quia hæc quæstio de statu præjudicialis est, id est, facit præjudicium ceteris omnibus. Ipsa autem non patitur præjudicium a ceteris. Et observandum ex *§. Præjudiciales. Inst. de action.* unam esse actionum præjudicialium civilem, in qua quæritur de dominio, id est, utrum quis sit liber, an servus hoc est præjudicium civile: Alias esse prætorias, in quibus de quasi dominio quæritur, puta de jure patronatus, vel patriæ potestatis: utrum quis libertinus, an ingenuus: utrum filiusfam. an emancipatus, justus, an naturalis. Et civile quidem præjudicium datur cuilibet volenti aliquem adserere in libertatem. Denique est publica actio, ut est in *Institutionibus. tit. de iis, per quos agere possumus.* T. Livius *lib. 3. in iis, qui adseruntur in libertatem,* inquit, *quivis lege agere potest.* Nam libertus est publica res, ut ait *l. Si quis rogatus. de fideic. libert.* quæ publicam tutelam mereretur, ut ait *l. 2. D. ne de statu defunct. l. Si hæreditas. §. ult. D. de testament. tut.* conjuncta *l. Etsi non adscripta. sup. de fideicom. libert.* Et notandum etiam hoc ex *l. 1. hoc tit.* quod valde est singulare, et contra regulas juris, ut pater, qui filium suum venundedit justum, et legitimum: sum naturalem filium, id est, susceptum ex ancilla, pater naturalis, idemque dominus vendere potest, *l. 12. hoc tit.* Si igitur pater filium justum, et legitimum, filium civilem venundedit, quod est plagium, ut tenetur pater lege Fabia de plagiariis: tamen postea auditur pater, licet veniat adversus factum, et alleget suam turpitudinem, id est, plagium, contra regulam *l. Si creditoribus. sup. de servo pign. dat. manum.* Auditur, inquam, si eum filium liberali causa adserat, venditio patris non officit libertati filii. Et addatur ex *l. 5. hoc tit.* venditionem etiam fieri, qui vendidit liberum hominem nihil nocere libertati, etiam si liber homo major viginti annis passus sit a fisco venundari sciens, prudensque, modo pretium non participaverit: participatio pretii servum faceret: patientia, sive connivantia servum non facit, *l. 1. inf. quibus ad libert. proclam. non licet.* Ideoque integrum ei est, licet a fisco venditus fuerit, ex servitute, in qua est, proclamare ad libertatem prolatis in corruptis probationibus, quibus probet se esse liberum: semper enim probatio in præjudiciis incumbit ei, qui agit, non reo. Et etiam illud postremo adnotabimus ex *l. 4. hoc tit.* eum, qui aliquem vindicavit in servitutem, si superatus sit, nec appellaverit intra tempora constituta, quæ *d. l. 4.* probat non esse continua, id est, currere tantum e die, quo cognovit se esse superatum, ut is, inquam, non habeat secundum petitionem servitutis: quod dicitur ad differentiam adsertionis in libertatem: nam adsertio in libertatem poterat iterari olim, ut indicatur titulo sequenti, favore libertatis: vindicatio in servitutem non potest iterari, *d. l. 4.*

Multæ sunt pusillæ leges in hoc titulo de liberali causa, quas prætermittam, quod sint facillimæ, vel explicatæ jam supra, vel quod eas explicaturus infra commodiore loco sim. Hodie dum mihi potissimum explicandæ sunt, quas facio arcem hujus tituli, scilicet facio præcipuas, *l. 14. et l. 21.* Lex 14. ait lite, sive causa liberali ordinata, eum, de cujus libertate quæritur, constitui in possessione libertatis, et interim pro libero haberi: nec possideri igitur interim ab eo, qui se dominum dicit: quod etiam est proditum in *l. Ordinata. et l. Si cui de libertate. §. Licet. D. eod. l. 1. sup. qui dare tutor. vel curator. possunt.* Et hoc nimirum est, quod fuit cautum duodecim tabulis, ut in causa liberali vindiciæ darentur secundum libertatem, *l. 2. § Initium. D. de orig. juris,* id est, ut is, de cujus libertate quæritur, statim initio litis constitueretur in possessione libertatis: hoc enim est dare vindicias secundum libertatem. Et hoc quidem (quod summe notandum) ita procedit, non tantum si quis ex libertate vindicetur in servitutem sed etiamsi ex servitute proclamet in libertatem, ut mox debeat constitui in possessione libertatis, qui ante in servitute erat: quod evidenter probat *l. Servum. §. 1. D. de procurat.* quæ indistincte eum, qui de suo statu litigat, sive ex possessione libertatis, sive ex possessione servitutis, ait, procuratorem habere posse, non quidem in illa ipsa lite liberali, quam non nisi per semetipsum agere potuit, ut Paulus scribit 5. *Sent. tit.* 35. sed in aliis litibus, quæ ab eo in alios, vel ab aliis in eum interim intenduntur. Unde sequitur eum interim haberi pro libero, eum interim esse loco liberi, sive ex servitute petatur in libertatem, sive ex libertate in servitutem: alioqui nec agere, nec conveniri posset si loco servi esset. Id etiam colligitur ex *l. In autem. D. ex quibus causis major.* quæ ait, eum, qui erat in servitute, id est, qui possidebatur ut servus: post cœptam et ordinatam causam liberalem, non videri esse in servitute, id est, haberi pro libero. Ergo et si quis ex servitute proclamet ad libertatem, vindiciæ ei dantur secundum libertatem, et desinit esse in servitute post ordinatam litem liberalem, ut dixi. Et hæc est ratio *d. l. Ordinata* quæ dicit in annuis actionibus omnibus, quales sunt prætoriæ complures, ex tempore ordinatæ causæ liberalis demum cedere ei annum, qui de statu suo litigat: nam annus non cedit ei, qui non potest agere, sed ei, qui potest agere tantum tempora actionum cedunt. At ante litem liberalem ordinatam erat in servitute, ideoque agere non poterat; ac consequenter ei annus non cedit ante litem liberalem ordinatam; post litem ordinatam cedit: quia jam agere potest, vel contra eum, qui se dominum dicit quacunque actione, vel contra alium quemlibet, cum liberi loco sit post litem ordinatam, etiamsi ex possessione servitutis de statu litiget: quod si erat in possessione libertatis, et nunc vindicetur in servitutem, proculdubio etiam ante causam liberalem ordinatam, videlicet post motam simplicem controversiam libertatis in qua erat, actiones suas quasi liber exercere potest, qui est in possessione libertatis constitutus. Ita omnino explicanda est *dicta l. Ordinata,* quæ sane erat perquam obscura. Ordinata autem lis, vel causa liberalis etiam cœpta dicitur, et inchoata, et præparata, *d. l. In autem. D. ex quibus caus. maj.* et *l. Liberi. §. ult. D. de liber. caus.* Et ordinatio hujus litis in hoc titulo *l. 11. 15.* et 31. significatur his verbis solemnibus ordinatis: quæ solemnia mox explicabuntur: et in *l. Si status. inf. de evict.* iis verbis, *Solemnibus, quæ juris admittit ratio interpositis.* Et ordinata lis dicitur, quæ, ut dixi, cœpta et præparata est, non quæ contestata est: facessat hæc interpretatio: ordinationem sequitur contestatio. Ordinatur lis liberalis ante litis contestationem, dum adsertor, quod olim erat necesse, et vindex libertatis quæritur, dum apud eum, qui de causa status cogniturus est, disceptatur, ut lis ordinem accipiat, et inde nomen *ordinatæ litis,* quis actoris, et quis rei partibus fungatur: utrum ex servitute quis in libertatem petatur, qua casu actoris partes sustinet, id est, probare debet se esse liberum, *l. 5. hoc tit.* nisi in servitute fuerit vi, aut dolo malo possessoris, *l. Vis sup. de probat. l. Si quis liberum. D. eod.* Nam is, qui est in servitute dolo malo possessoris, pro eo habetur, ac si esset in possessione libertatis, ut non sustineat onus probandi: an vero ex libertate in servitutem petatur: quod utrumque ipsa conceptione petitionis manifesto declaratur, ut ait *l. 21.* illo loco, *sui conceptione manifeste probatur,* id est, conceptione petitionis declaratur, utrum ex servitute quis in libertatem, an ex libertate in servitutem quis revocetur. Et ita est accipiendus ille locus, rejectis Accursii interpretationibus *l. 21.* Et est similis loquendi formula, *l. Cum tibi. inf. de eviction.* Hoc vero casu cum quis ex libertate in servitutem petitur, ipse sustinet partes rei, et probatio ei nulla incumbit; sed ei tantum, qui se dominum dicit, nisi ille dolo malo fuerit in possessionem libertatis: nam ut *l. 21.* ait caveri edicto prætoris is, qui dolo malo est in possessione libertatis, simile præjudicium patitur, atque si esset in possessione servitutis, ut scilicet probare debeat sese liberum esse. Et adnotandum ex *l. 21.* ex Basilicis in fine ita esse legendum: *Nec quicquam ancillæ dolus juris proprii, non propriis,* τοῦ ἰδίου δικαίου. Et observandum etiam, quod ait, eum, qui dolo malo est in libertate, in servitute constituto similie habere præjudicium, id est, simili præjudicio teneri, ac si in servitute esset, sine dolo malo possessoris: qui locus ostendit non esse verum, quod quidam Cimber scripsit, cujus nomen obscure dicam, ut sit Græce ἀμβώνης, ne semel quidem in titulis de liberali causa fieri mentionem præjudicii, quod mendacii coarguit *l. 21.* Unde etiam ille ausus est scribere, nihil esse absurdius, quam dicere, idem esse causam liberalem, et præjudicialem actionem, cum in illum ipsum locum *l. 21.* similia habere præjudicium Thalelæus rectissime notet, omnem causam status appellari præjudicium. Idem vero ordo constituitur, et servatur cum quæritur, utrum quis sit libertus, an vero ingenuus: nam qui erit in possessione ingenuitatis, rei partibus fungitur: qui erit in possessione libertinatis, actoris partibus: nihil enim refert, quod ad litem ordinandam attinet, utrum quis dicatur esse servus, an libertinus, *l. Circa. D. de probat.* Et generaliter, ait *l. Generaliter. D. de exception.* quæ est accipienda de præjudicialibus actionibus, non de præjudicialibus exceptionibus, ut alias ostendi. Ait *in præjudiciis,* id est, præjudicialibus actionibus: generaliter igitur in omnibus actionibus præ-

judicialibus eum actoris partibus fungi, qui habet intentionem secundum id, quod intendit, id est cui secundum intentionem ejus datur actio: datur præjudicium: vel hoc modo: *si paret Lucium Titium Caii esse patronum*: vel, *si paret Cajum esse ingenuum*, habet præjudicium congruum suæ intentioni, is est actor, sive adserat libertatem, aut libertinitatem, sive servitutem, aut patronatum. Et valde laudandus est Theophilus, qui præjudicium dixit sola intentione constare actoris, et nullam in se continere condemnationem. In aliis actionibus non præjudicialibus additur clausula condemnationis, veluti: *si paret illum ex testamento mihi decem dare oportere, condemna illum judex*. Ad quam formulam respicit *l. Qui condemnare. de re judic.* ut licet formula sit *condemna*, possit tamen judex absolvere, et *condemna* sic accipiatur, *condemna*, vel *absolve*. At in præjudiciis non opponitur clausula condemnationis, sed simpliciter ita agitur *si paret eum servum esse*, aut *si paret eum liberum esse*, aut *libertum illius*, aut *patronum illius*: nec præterea additur quicquam. Ita vero de ingenuitate egit ex libertinitate Paris Histrio quidam tempore Neronis. Pantomimus celeberr mos adversus Domitiam amitam Neronis, ut Cornelius Tacitus scribit 13 ann. l. filiam Neronis, ut Ulpianus noster scribit in *l. 3. §. Nerat us. D. de condict. caus. dat.* quod in Ulpian procuidubio est μνημονικὸν ἁμάρτημα, commune vitium senescentium, aut occupatum animum rerum magnarum cogitatione. Vel potius est παρόραμα Ulpiani non, ἁμάρτημα, ut Ipparchus excusat Aratum, et Eudoxum, cum duobus locis Tacitus vocet Domitiam amitam Neronis. Et Dio quoque in Nerone Domitiam amitam Neronis. Et vera species, de qua agitur in eo §. *Neratius*, et historia hæc est: Domitia amita Neronis Paridem histrionem servum suum manumisit accepta ab eo pecunia pro libertate. Atque ita diu Paris fuit quasi libertus Domitiæ: post jussu principis egit de ingenuitate, dicens veritati, et origini ingenuitatis manumissionem Domitiæ nihil obfuisse. Et vicit, id est, pronuntiatus est esse ingenuus, repetitis et agnitis natalibus ingenuis. Verba Cornelii Taciti hæc sunt: *Ereptus amitæ libertus Paris quasi jure civili, non sine infamia principis, cujus jussu perpetratum ingenuitatis judicium erat.* Et observa illo loco nomine juris civilis significari jus prætorium: quia et pars est juris civilis, quod invenies etiam in oratione pro Cæcinna. Nam actio, et judicium ingenuitatis est prætorium, non civile. Ex ea autem specie orta est quæstio, an Paris ingenuus pronuntiatus posset a Domitia repetere pecuniam datam manumittendi causa quasi datam ob causam, causa non secuta, quia manumissio, quæ intercessit, nulla et inanis est; et ait competere repetitionem pecuniæ indistincte, sive Domitia scivertt eum esse ingenuum, sive ignoraverit. Verum, ut finiamus quod propositum est liberalis lis ordinatur quantum ex superioribus ediscere licet, dum adsertor quæritur, et constituitur antequam ea lis contestetur, quis actoris quis rei partes sustinebit, et agendi formula concipitur, et datur, et præterea dum exigitur satisdatio, sive cautio judicio sisti, ut in *l. 1. §. Omnes tit. eq.* quam cautionem judicio sisti constat interponi ante litem contestatam. Ergo aliud est lis contestata; longe aliud lis ordinata. Et ita in *l. 1. inf. ad Senatusc. Turpill.* criminalis causa ordinata dicitur, non contestata inscriptionibus accusatorum depositis cum inscripsere in crimen, sive subscripsere se calumniæ pœnæ, et fidejussore de lite exercenda præstito; quæ cautio in causis criminalib. hodie non interponitur: neque etiam illa judicio sisti in civilibus: quia pro interpositis habentur tacito intellectu. Inscriptionum etiam hodie nullus est usus, nisi in crimine falsi. Et ita quoque lis de inofficioso testamento ordinari dicitur petita bonorum possessione unde liberi, vel unde legitimi, veluti ab intestato ordinandæ litis gratia, ut sit jus, sive titulus quidam, qui præbeat causam agendi, de rescindendo testamento: atque etiamsi opus sit ad litem tutore, vel curatore dato, *l. Papinianus. §. 1. D. de inoffic. testam. l. Jure. §. ult. D. de testam. tut.* quod utique fit ante litis contestationem. Adhibentur in lite ordinanda etiam Jurisconsulti, et Advocati, Seneca 19 *Epistol. Sapiens*, inquit, *cum ad civilia, et domestica venitur, et ut sic dicam mortalia, necessarium est ei quem in concilium advocare: in his sic opus est sapienti alieno consilio, quomodo medico, quomodo gubernatori in navigatione; quomodo advocato, et litis ordinatori.* M. Tullius 2. *de Orat. Qui in foro*, inquit, *atque in civium causis, et actionibusque versantur, ea, vel in lite ordinanda, vel in consilio dando esse posita.* Absoluta est quæstio *l. 14. et l. 21.* Hodie, ut nihil prætermittamus eorum, quæ sunt notanda (*l. 4 y. k que trois petite points*) ad *l. 27. Arrianus. hoc tit.* annotemus eam esse conjungendam cum *l. 4. sup. com. de successionibus*, et eum *l. 8. sup. de pet. hæred.* ea qua etiam in *l. Arrianus*, est legendum in inscriptione *Asterio*, et in illis non *Austerio*. et eadem reponenda subscriptio. Conjunctio etiam eum re ipsa congruit omnium harum trium legum: ut Arrianus, qui liber pronunciatus est, non possit iterum ab eodem in servitutem peti, ut in *l. 4. hoc tit.* Adsertio in libertatem iterari potest, non petitio in servitutem. At finge, Arriano duo hæredes exstitere, quasi libero Nam hæreditatis nomen congruit tantum libero homini, peculii servo homini et nomina bonorum, omnia substantiæ non sunt temere communicanda, ut ait *l. Arrianus*, puta nomen hæreditatis in nomen peculii: neque hæc mutatio quicquam obest libero homini, cujus hæreditatem peculium vocat: neque etiam si unus ex hæredibus Arriani, ab hæredibus ejus, adversus quem pronuntiatum est Arrianum esse liberum, passus sit se vinci, dum it revocaat in dubium statum defuncti Arriani, ea res non nocet cohæredi alteri: sed ut significat *l. 8. de pet. hæred.* ut præjudicium natura postulat, prius quæstio de statu erat dividenda, quam quæstio de hæreditate Arriani, quia, ut ait *l. 4. sup. commun. de successon.* servus successores habere non potest. Notandum etiam ex *l. 31.* eum, quis dixit esse servum, si pronuncietur liber, habere in eum actionem injuriarum, vel actionem calumniæ, ut in *l. Qui eu libertate. D. eod.* quæ est conjungenda cum *l. 12. D. de injur.* Et inscriptio hujus vel illius emendanda in numero libri, ex *l. pen. inf. de injur.* Sed ut possit agere injuriarum is, quem quis temere servum dixit, necesse est, ut hujus rei habeat contestationem, ut in *l. 13.* id est, διὰ μαρτυριῶν, id est, ut testato, vocatis testibus scilicet, dicat se eam injuriam revocare ad animum. Alioqui actio injuriarium silentio abolelur, §. *ult. Inst. de injur.* nisi habita sit contestatio: quod retulit, ut intelligeremus verum sensum illorum verborum in *l. 31.* *habita contestatione.*

Postremum, quod vobis vos annotare est in *l. 32.* quod nulli præter Græcos interpretes intellexerunt: dum ait *subscriptio filii, etc.* Et sane prima specie obscurus est hic versus; sed facillimum eum reddunt Græci, dum ponunt dominum manumittentem, qui subscripsit in epistola quadam, Stichum servum esse filium suum, eum servum suum nuncupando filium suum animo manumittendi nihil egisse: sola subscriptio filii, etiamsi dominus habeat animum manumittendi servum liberum non facit: quod et plenius Justinianus ostendit §. *ult. Instit. de adopt.* et *tit. 6. sup. §. Simili modo*: nisi nuncupatio illa filii, ut sit, fiat apud acta et quasi in figura judicii: alioqui subscriptio, vel nominatio filii nihil agit.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XVII. De adsertione tollenda.*

Mano adsertio, ut manumissio, dicitur defensio ejus, qui de statu suo controversiam patitur, si quis scilicet pro libertate ejus agat adversus eum, qui illum vindicat in servitutem, et hæc quidem adsertio in causa liberali olim erat necessaria, sive quis ex servitute in libertatem peteretur, sive ex libertate in servitutem: quia is qui servus dicebatur, non poterat per se agere causam liberalem, ne forte servus ageret adversus dominum, ut Theloilus notavit *l. 1. hoc tit.* quod servi non licet: qua de causa et interim liberi loco erat in omnibus aliis actionibus instituendis adversus eum, qui se dominum dicebat, *l. Ordinata. de liber. cau.* Denique is, qui litigabat de suo statu, non per se litigabat, sed per adsertorem, *l. 1. C. Theodos. de liber. cau.* et nemo agebat de suo statu sine adsertore. Ac præterea licet petitus in servitutem iterari non possit ab eodem, *l. 4.* et *l. 27. sup. tit. prox.* tamen adsertio in libertatem iterabatur ab eodem ter, quaterque, etiam in causa appellationis: ne temere quis eriperetur in servitutem ex libertate: Qua de causa *et proclamatio in libertatem* dicta est: nam idem sæpius iterare, et frequentare, *proclamare est*, et ita *l. 4. hoc tit.* adsertionem fieri solitam secunda, et tertia vice: pro quo tamen in Basilicis est tertia, et quarta vice: et apud Martialem quoque illis versibus: *Adserpit venias saltaque pristis. Et cum se dominum vocabit ille. Dicas esse meos manuque mitas. Hoc si terque, quaterque clamaveris. Impones plagiario pudorem.* Adsertio igitur iterabatur ter, quaterque. Et ita sæpius iteratæ adsertiones, et alias emendavi, dicuntur perfusoriæ adsertiones a Svetonio in Domitiano *cap. 8.* quod scilicet iterarentur defunctorie, et dicis causa: et ut barbari loquuntur pro forma tantum.

Hodie ex *l. 1. hoc tit.* in causa liberali non est necessarius adsertor, qui causam agat pro eo, qui servus dicitur, qui etiam olim erat difficilis inventu, denique trahebatur judicium liberale quærendi adsertoris gratia, sed qui de statu suo litigat, per seipsum causam agit sine adsertore, tanquam liber, sive agat ex possessione servitutis, sive ex libertate petatur in servitutem, ene etiamsi ex servitute proclamet in libertatem, quia hic quodammodo servus esse præsumitur, quod sit in possessione servitutis: et servus non potest habere procuratorem ad lites, *l. Servum. D. de procurat.* Hic notandum est nobis, quid distat adsertor a procuratore: qui ex liberali in servitutem petitur, potest agere causam per procuratorem, non per adsertorem: quia adsertiones sublatæ sunt. Item adsertor periculo suo causam agebat, et præstabat satisdationem suo nomine judicio sisti, et res salvas fore, quas teneret is, qui servus diceretur, *l. 1. et 2. Cod. Theod. de liber. cau.* Ac præterea si causam liberalem adsertor deseruisset, tenebatur actione pœnali: quod prodendæ libertatis causa factum est. Hæc est formula pœnalis actionis auctore Paulo. 5. *Sentent. tit. 1.* Qum etiam mortuo homine, de cujus statu agebatur, pendente lite adsertor cogebatur litem peragere judicii forte de evictione emptori hominis servandi causa, ut in *l. 2. hoc tit.* Ut fit in rei vindicatione, si vindicavero hominem, et is moriatur pendente lite, non ea etiam lis moritur: quoniam præter causam evictionis, necesse est pronunciari cujus is homo fuerit, ut sciatur emptori ejus hominis competat, necne actio de evictione, *l. Usque. de rei vindicat.* Hodie autem sublatis adsertoribus *ex d. l. 2. hoc tit.* si mortuus sit pendente lite, is homo, qui sine adsertione de suo statu per se causam agit, ab eo lis transfertur in venditorem propter causam evictionis: ut scilicet venditor probet se vendidisse servum, non liberum hominem; aut subjiciatur periculo evictionis, quæ est sententia *l. 2.*

Et hæc de assertore, cum quo nunc conferamus procuratorem, a quo adsertorem multum distare dixinus.

Procurator agit periculo domini, non suo: eam actio judicati datur domino, vel in dominum, non procuratori, vel in procuratorem, nisi fuerit procurator in rem suam, *l. 4. D. de re judic.* Denique procu-

rator in rem alienam alieno periculo agit, puta periculo domini, id est, mandatoris.

Domini nomen est multiplex: nec enim respicit tantum ad servum, sed etiam ad colonum liberum hominem, et ad uxorem, et ad beneficiarium, sive vasallum, et ad procuratorem. Item satisdationem judicio sisti nunquam præstat procurator; sed is, cujus res est, quæ præstatur semper ante litem contestatam, *l. Amplius. D. rem. rat. hab.*

Item procurator non præstat illam cautionem rem salvam fore, quam assertor præstabat: item si cœptam litem procurator deseruerit, non tenetur pœnali actione, sed mandati tantum actione in id, quod interest, *l. Si quis. 27. §. Qui suscepit. D. mand.* Et olim, ut dixi, nullo casu potuit quis status sui causam agere per procuratorem, ne absens duceretur in servitutem, aut damnaretur, auctore Paulo *lib. 5. Sentent. tit.* 35.

Nec potest etiam hodie causam status agere per procuratorem, si ex servitute in libertatem proclamet, sed si ex libertate petatur in servitutem, potest agere per procuratorem, *l.* 1. Is autem, qui se dominum dicit, semper potuit agere causam status per procuratorem, *l. Non solum §. Si is status. D. de procurat.* sive ex servitute in libertatem, sive mutata vice ex libertate, in servitutem peteretur. Et in causa liberali, licet actor sit, qui petit in servitutem, reus qui petitur, vel potius, ut eleganter definit *l. Generaliter. D. de except.* actor, secundum cujus intentionem judicium liberale concipitur. Et actoris tantum procurator caveat de rato, id est, rem ratam dominum habiturum, non procurator rei. *d. l. Non solum. §. 1.* Tamen, ut in *d. §. Si status*, ait fuisse expressum prætoris edicto; quod ad cautionem de rato attinet, procurator ejus, qui se dominum dicit, sive is sit actor, sive reus, habetur tanquam procurator actoris, ut utroque casu scilicet cavere debeat de rato: quæ est interpretatio *d. §. Si status*, valde notanda.

Persequamur reliqua, quæ sunt *in h. l.* Non est hodie necessarius assertor, addit Justinianus, ut etiam non sit necesse hodie iterari, et retractari sæpius judicium liberale sublato more prisco, quo assertio iterabatur ter, quaterque. Et ita quoque Domitianus, ut Svetonius ait, Recuperatores identidem monuit, ne se perfusoriis assertionibus accomodarent, id est, ne admitterent iteratas assertiones, quæ, ut solebat fieri, instituerentur defunctorie non strenua opera. Et ait, *recuperatores*: quoniam olim magistratus ante *l. 2. sup. de pedan. judic.* dabant judices, qui recuperatores dicebantur de quibus Theophilus noster *in tit. qui, et quibus ex caus.* qui scilicet de liberali causa cognoscerent, et recte legi apud eundem Svetonium *in Vespasiano*, Flaviam Domitillam uxorem Vespasiani ingenuam, et civem Romanam pronunciatam judicio recuperatorio, asserente patre Flavio Liberali. Et ita quoque legi in antiquo privilegio Thermensium majorum Pisidiæ: *quos Thermenses majores Pisidæ liberos servos bello Mithridatis amiserunt magistratus prove magistratus, cujus ea de re jurisdictio erit, quin de ea re in jus aditum erit; ita de re jus dicunto, ut ii eos recuperare possint.* Addit præterea Justinianus in *h. l.* 1. ne peculium bonave ejus, qui de suo statu litigat, sequestro deponantur, si ex libertate vindicetur in servitutem: sed si ex servitute proclamet in libertatem, tum ut res ejus sequestro deponantur arbitrio judicis in æde sacra vel apud honestum virum, et probum, vel ubi videbitur judici. Quod ita est intelligendum ex *l. 3. tit. sequentis*, ut qui ex servitute proclamat in libertatem, potiens reddat res, quas fatetur esse ejus, qui se dominum dicit, quas diffitetur, de eis præstet satisdationem res salvas fore, ut in *sup. tit. de ordin. cognit.* Ac deinde si liber pronunciatus sit, reddat rationem actus administrati, si quem administraverit, et omnia bona, quæ constiterit esse perfecta ab eo, qui se dominum dicebat, et ut ait *d. l.* 3. ut reddat etiam quæ furtivis compendiis, et obscure capta et parata sunt. *Vous ne sauriez mieux dire: faire le tour du baston*: quod ibi glossa notat in Italia vulgo appellari Trebellianum, id est, *le tour du baston*. Ut igitur hæc omnia reddat: nam etsi liber ipse pronuntiatus sit, non tamen etiam liberum esse pronunciatum est, quod apud eum residet ex bonis adversarii. At vero, quæ quis testamento ei reliquit, qui postea liber pronuntiatus est, vel donavit inter vivos, ut libero, non ut servo, id est, adventitia, ea ut ipse retineat, sibique vindicet. Verum exacto liberali judicio, ut ait *d. l.* 3. id est, expleto liberali judicio, atque peracto, ut in Basilicis πληρωθέντος: et ita etiam glossa interpretatur recte *exacta*, id est, *finito*, illæ omnes res, quæ supra designatæ sunt, ut discernantur, debent etiam profectitiæ res, maxime si non potuerit satisdare salvas eas res fore, ut in *l. ult. inf. de ord. cognit.* Ut omnes inquam, ut aliæ ab aliis discernantur, apud sequestrem deponi debent, ut in *medio jure*, id est, apud sequestrem ut in *l. 5. inf. quor. appellat. non recip.* pro in deposito, quod est in *d. l.* 5. Basilica habent in medio jure, ἐν μεσωτοῦ δικαίου. Atque ita omnibus in rebus in medio positis, ut hic qui liber pronuntiatus est, sua vindicet, et is, qui causa cecidit *itque sua*, ut agant invicem rei vindicatione, rebus ante sequestro depositis. Nec nos movere debet. *l. un.° sup. de prohib. sequest. pecun.* quasi generaliter ea lex velit omnem sequestrationem esse prohibitam. Est indigna objectio, quoniam ille titulus de prohibita sequestratione pecuniæ pertinet ad actionem creditæ pecuniæ, qua petitur quantitas certa, quæ mutuo data est; non ut certa corpora numerorum. quia ex causa mutui non debeo reddere eandem speciem, sed idem genus, id est, quantitatem eandem, et qui repetit pecuniam creditam, non jure desiderat, ut interim dum lis agitur, ea quantitas sequestro deponatur: quia ejus quantitatis non subest certum corpus: generi non subest certum corpus, et vereri non debeamus, ut intervertatur quantitas, quæ certe interverti, et perire non potest. At cum agitur de rebus, quorum est certum corpus, quia interverti possunt, jure desideratur sequestratio earum.

Postremo additur in *h. l.* 1. ab his qui de statu suo litigant per se sine assertore, ante litis contestationem, ut dixi, esse præstandam satisdationem judicio sisti, vel si non possint invenire fidejussores, esse committendos juratoriæ cautioni, ut jurent judicio sisti se perstaturos in judicio, et cognitione status. Ac deinde subjicit in §. *Scientes.* (quem vellem non esse paragraphum, id est, non esse avulsum a prioribus verbis) ut si quis posteaquam cavit judicio sisti, cognitioni absit, cum ex libertate vindicaretur in servitutem, et edictis evocatus præsentiam sui facere contempserit, et in ea contumacia per annum perseveraverit, ut omnino servus esse pronuncietur, etiamsi revera non sit servus: etiamsi liqueat esse liberum, quod est durum et iniquum, ut videtur: quia judex, cui liquet bonam esse causam absentis contumacis, debet et secundum absentem pronunciare. Et ita nominatim proditum est de libertate, ut secundum libertatem sententia feratur, si absentem appareat judici non esse servum, *l. Diem. §. ult. D. de liber. causa*, quam merito objicit Accursius; idque obtinet in omnibus causis: ut etiamsi qua pars absit per contumaciam, quantovis tempore absit: possit judex, et vero debeat secundum eam pronunciare, si ejus videatur causa bona, *l. Et post edictum. D. de judic. l. Properandum. §. Sin autem ex g sius sup. de judic. l. 1. inf. quomodo et quando judex*; et *Novella* 49. Neque obstat, quod dicitur in *l. Contumaciæ. de re judic.* contumaciam plecti damno litis: nam hoc non est contumacem semper condemnari, sed condemnatum nunquam rem suam recipere posse, nec restitutionis, nec appellationis remedio: quoniam hoc est perpetuum in jure, damnato ex contumacia non esse jus appellandi, non esse restitutionis petendæ jus: quia suo vitio condemnatus est. At absolvi certe potest: quid ergo est quod ait in *l.* 1. Justinianus, eum qui ex libertate petitur in servitutem, post præstitam cautionem judicio sisti, si annum abfuerit cognitioni contumaciter, omnimodo servum pronunciari. Ratio hujus constitutionis facile intelligitur, si hæc verba §. *Scientes.* legamus conjuncta oratione, conjuncta scriptura cum præcedentibus, *juratoriæ cautioni committi sciantes, quod si post hujusmodi expositionem*, id est, post expositionem hujusmodi cautionis juratoriæ, *abfuerint, etc.* Atque ita tenor orationis docet non tam plecti contumaciam, quam perjurium, quod is, a quo non sunt exacti fidejussores, qui commissus est suæ fidei, jurationi suæ, suo jurejurando, id si non servaverit, post annum servus esse pronuncietur: cuius nulla cura religionis teneatur: et ita etiam sentit rectissime D. Alciatus 3. παρέργων. Et ita inveni in *l. Si quis major. C. de transact.* eum, qui venit contra transactionem juratam, cadere eo jure, quod ipse liquido habuit ex ipsa transactione, vel alio jure, quod spectet ad eam rem, de qua transactum est, transactioni interposito divino numine; neque tamen suo jure cadere, si transactio non esset jurata, *d. l. Si quis major.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XVIII. Quibus ad libertatem proclamare non licet, etc.*

Proclamandi verbo etiam significatur iteratio assertionis, si quis se iterum, atque iterum asserat in libertatem, ut fieri olim solebat ter, quaterque: et inde jocus Ciceronis apud Plutarchum, cum Marcus Gellius, qui vulgo non existimabatur esse ingenuus, gereret tamen se pro ingenuo, et quodam die in Senatu recitaret literas quasdam magna voce et insana, Cicero proxime adstantibus dixit: nolite mirari: quia unus erat ex iis, qui olim proclamaverunt. Sic ille locus est explicandus, quem male accipiunt de Prætoribus, quasi M. Gellius ex numero Prætorum fuerit: quæ interpretatio joco adimit omnem venustatem. In hoc autem titulo *l.* 1. et 2. ostenditur, quod est in prima parte tituli, quibus ad libertatem proclamare non licet, etc. Atque in primis ostenditur, proclamationem ad libertatem denegari ei, qui cum major esset viginti annis, compacto participationis pretii se venalem præbuit bonæ fidei emptori. Hic proclamare ad libertatem non potest, quam prodidit ipsemet sibi. Quod esse ex Senatusconsulto significat *l. 3. D. eod.* Et ex Senatusconsulto Claudiano id esse innuit inscriptio *l. ult. ejusd. tit.* Et adeo verum est, ut etiamsi postea manumissus sit ab emptore, non recipiat ingenuitatem, quam habuit, antequam se venalem præberet, sed libertinæ conditionis efficiatur, *l. Homo liber. D. de statu hom.* quia indignus est ingenuitate, qui eo seipsum ignaviter abdicavit, pro qua retinenda alii nec mortem quidem fugiendam censent: qui libertati, qua nihil est præstantius, prætulit vilissimum quæstum. Eadem ratione si servus, cui jam debetur fideicommissaria libertas, ut mox possit eam petere, et obtinere, in ipso confinio adipiscendæ libertatis, si se venalem præbeat, ut participet pretium, non poterit ad libertatem proclamare, *l. 1. h. tit.* nec implorare fidem poterit Prætoris fideicommissarii, qui in ipso limine consequendæ fideicommissariæ libertatis eo se abdicavit accepta pecunia. Et hæc est ratio *l. 4. in fin. d. eod.* Quin etiam placet militem, qui se in servitutem venire patitur, quo re nihil est sordidius, capite puniri propter ignaviam, *l. Quædam. D. de pœnis.* Videlicet si in servitutem se venire passus sit ad pretium participandum. Dixi initio propositionis *major 20. annis*: nam minor 20. annis, quem libertatem ex *l.* Ælia Sentia propter in-

firmum ætatis consilium alia dore non potest sine consilio prætoris, aut præsidis causa probata, et inconsulto, etiam ipse se libertate abdicere non potest, *l. 17. sup. de lib. causa.*

Dixi, *bonæ fidei emptori*, id est ignoranti hominem esse liberum, ignoranti hominem venalem esse liberum, existimanti esse venalitium, quod nomen tribuitur tantum servo: nam adversus malæ fidei emptorem, qui sciens emit liberum hominem, placet dari proclamationem in libertatem, quia nulla venditio est, *l. Liberis. D. de lib. caus.* Dixi, *competa participatione pretii*, nam ei is, qui se venire patitor sciens, prudensque, simulata servitute non participet pretium, servus quidem fit, sed integra est ei, qui nihil sordide fecit, qui nihil æris accepit, proclamatio ad libertatem, *l. 1. hoc tit. l. 5 de lib. causa.* Est quidem malus, qui simulat servitutem, et decipit emptorem dolo malo, atque eo nomine tenetur emptori in factum, quæ est annua, et pœnalis in duplum ex edicto prætoris, *l. In tantum. l. Non solus. D. de lib. caus.* Venditor etiam evictionis nomine emptori tenetur in duplum. si intervenerit stipulatio duplæ ob evictionem, atque ita fit, ut emptor habeat quadruplum, quod ostenditur in *l. Vel obligatus. D. de lib. caus.* non tamen est indignus ea libertate, qui non participavit pretium, licet sciens venum ierit ut servus: nam integra est ei proclamatio ad libertatem. Et idem multo magis dicendum est, si liber homo passus sit se donari alii tanquam servum, vel dari in dotem, vel pignori, vel sponsaliorum nomine, ut *l. ult. sup. de ingen. manum ss.* quia hic nullum pretium intercedit. Quod ergo in venditis liberis hominibus locum habet, ut non denegetur iis proclamare in libertatem, si pretium non participaverint, istud multo magis locum habet in donatis vel datis in dotem, vel pignoratis, vel datis pro munere sponsalitio, ubi nullum pretium intercedit. Et quod ait *l. 16. sup. de lib. cau.* mulierem nescientem in dotem dari, et eam rem non obesse libertati, id proponit ex facto: nam idem est in sciente, si sciens patiatur se dari in dotem, ut non denegetur ei proclamatio in libertatem. Sicut etiam *l. Scientis. sup. de ingen. manum.* recte Thalelæus notat illud *scientis* proponi ex facto, de quo agebatur, quod idem sit in nesciente, quod lex illa constituit, ut præstatio servilis ministerii non faciat servum. Igitur ut alias ostendi, utque rei consequentia suadet in *l. Si usumfructum. §. 1. de lib. caus.* legendum est addita negatione, ut quæ dicta sunt de venditis liberis hominibus, quibus non denegatur proclamatio ad libertatem, puta si pretium non participaverint, pertineant etiam ad donatos, et pignoratos, et datos in dotem, quod ex iis negotiis non interveniat pretium. Et hæc de lege 1. In *l. 2.* ostenditur etiam libertatem, vel proclamationem in libertatem denegari iis, qui ex latronum familiis descendunt, si servi facti sint, vel largitione Principis, vel auctoritate fisci, quod exponemus. Primum notandum est familiam latronum dici pro secta, sive factione, Gall. *une bande*, ut dicimus, *familiam gladiatorum, familiam Philosophorum, familiam Jurisconsultorum*: quæ duæ sunt sectæ, Proculianorum, et Sabinianorum. Secundo notandum est eos, qui capiuntur a latronibus non fieri servos, nec captivos; quia non bello capiuntur, *l. Postliminium. §. A piratis. et l. Hostes. D. de capt. et postlim. l. 1. in princ. de leg. 3. l. Qui a latronibus. D. qui testam. fac.* Et vice versa latrones, qui capiuntur, non fiunt servi, ut jus sit æquabile. Sed aliquando pro præmio a principe in servitutem dantur iis, qui eos ceperunt, et expugnaverunt, ut sint servi ex largitione Principis: et ex hoc loco potest explicari, quod est obscurum in *l. penult. C. Theod. de lib. causa, vel ad Senatuscons. Claud.* ut servi alii fiant bello, alii connubio, ut mulier libera, quæ contra denuntiationem domini rem habet cum servo alieno, aut ei nubit ex Senatusconsulto Claudiano, ea serva fit connubio, alios sit fieri servos præmio. Quid? An servitus datur pro præmio? Minime: sed sunt, quibus pro præmio liber homo datur, ut sit eorum servus, pro præmio victoriæ, si devicerit, et debellaverit factionem latronum, ut in *hac l. 2.* ex largitione Principis, vel auctoritate Fiscali, puta si sint facti servi fisci. Qui descendunt ex familia latronum, fiebant aliquando servi pœnæ, ut de Isauris latronibus famosissimis est proditum apud Marcellinum *lib. 14.* Et hæc de prima hujus tituli parte. *Quibus ad libertatem proclamare non licet, etc.* Ad secundam pertinet tantum *lex tertia*, quæ apposita est titulo superiori. Itaque transeamus ad titulum 19.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLENNES.

### *Ad Tit. XIX. De ordine cognitionum.*

Distat hic titulus *de ordine cognit.* a tit. *de ord. judic.* qui est lib. 3. In tit. *de ordine judiciorum* agitur de omnibus judiciis, si plura judicia concurrent, et vertantur inter duos, utra prius expediri debeant, criminale judicium præferre utrum oporteat civili, possessorium petitorio, majorem quæstionem minori. In hoc autem titulo agitur de causis liberalibus, propria accepto nomine cognitionum: nam cognitiones cum dicimus simpliciter, de statu litis dicimus. Et hoc tantum agit in hoc tit. ut ostendat *liberale judicium impedire cetera judicia omnia*, id est, *præferri ceteris omnibus judiciis, et terminari, sive decidi priusquam veniatur ad cetera judicia, quæ concurrunt, et inde præjudicii nomen.* Ac primum in *l. 1. 3.* et *4.* ostenditur, judicium liberale impedire accusationem criminalem, atque ita hoc casu simile judicium præferiur criminali, quod ocle: nam causa liberalis est civilis causa: judicium, inquam, liberale impedire accusationem criminalem, quam instituere parat is, qui de statu suo controversiam patitur adversus eum, qui se dominum dicit: nec enim aliter admittitur, quam si liberali judicio liber pronuntiatus sit. Itemque si in eum ipsum, qui servus dicitur, alius instituat accusationem, quia aliter puniuntur liberi homines ex delictis, aliter servi: servi gravius. Ut ergo sciatur, quæ pœna reo criminis sit infligenda, prius constare oportet de statu ejus. Ergo prius cognoscendum est de causa liberali, quam veniatur ad crimen, *l. 3. hoc tit.* Et in *l. 4.* idem ostenditur quod in *l. 1.* et *l. Quoniam. inf. de adult.* ut qui accusat aliquem, si ei objiciat servum esse ejus, quem accusare vult, differatur accusatio, quoad finita sit causa status. Et hoc si is, qui accusatur, dicat eum *esse servum suum:* nam si dicat *esse alienum*, cessat causa liberalis, si inquam dicat hoc modo, *non potes agere in me, quia servus es Lucii Titii*, non proponitur liberalis causa, cum non contendat eum esse servum suum, ideoque hoc casu criminis examinatio ostendet, utrum accusatio induci debeat propter statum personæ, an evanescat, quia et servo certis ex causis accusare permittitur, veluti ex causa *legis Juliæ Majestatis* vel falsæ monetæ. Et ita quod objicitur esse servus alienus, judex dispiciet, an sit removendus ab accusatione ex genere accusationis. Induci in *h. l.* non est aboleri, et circumduci, sed introduci: inducere non est διαγράφειν: et recte in Basilicis pro induci est, εἰσενέγκειν: et ita etiam in *l. 7. D. de petit. hæred.* Recte Basilica pro *inducitur*, εἰσενέγκη. Ac præterea judicium liberale, etiam impedit petitionem hæreditatis, *l. 2. hoc tit.* Cujus duæ sunt partes. In prima ponitur de libertate, et hæreditate simul agi, et priorem esse causam libertatis. In secunda parte ponit, de libertate tantum agi principaliter, puta L. Titio vindicante hæreditatem ab intestato, tamquam filio defuncti, et in modum exceptionis induci, et incidere quæstionem status, quod a possessore hæreditatis is, qui vindicat hæreditatem legitimi, dicatur esse servus, quo casu quidem ordinanda est causa liberalis, ut interim liberi loco habeatur et recte persequatur litem de hæreditate: sed de hæreditate pronuntiabitur, de qua sola actum est principaliter, non de libertate: et sententia, quæ evicerit hæreditatem plurimum ei opitulabitur asserenti se in libertatem. Atque eandem puto esse speciem *l. 1. sup. de ord. judic.* Præterea judicium liberale impedit repetitionem pecuniæ debitæ si is, qui repetit, dicatur esse servus, quia cum servo nulla est actio. Idemque dici potest, de quacunque actione criminali, vel civili, *l. 5. hoc tit.* Item de actione furti, vel legis Aquiliæ, quia cum servo dominus non agit furti, licet furtum fecerit, quia in furem omnem habet potestatem: nec actione *l. Aquiliæ*, si damnum dederit domino, *l. 6 hoc tit.* In qua initio *l. Si res tua rapias*, legendum est, *res tuas rupias*, id est, corruptas, quod est verbum Aquiliæ, vel amotas, quia ut integra lex docet, de duabus rebus agitur, de damno dato, si quid *ruperit*, id est, *corruperit*, et de rebus *ablatis*, quas leniori verbo vocat amotas. Et de his etiam agitur *in l. ult. hoc tit.* cujus hæc est sententia, ut liberalis causa impediat actionem bonorum raptorum. etiam si is, qui se dominum dicit, aliquid rapuisse dicatur ei, quem servum suum esse dicit, et hoc si ille ex servitute proclamet in libertatem: nam prius excutienda est causa liberalis, quam agatur de rebus raptis. Sed si de libertate vindicetur in servitutem quæ ei erepta sunt, protinus reddi debent, præstita cautione *res salvas fore*, vel si non potuerit invenire fidejussores sequestro deponi oportet, ut si interim alia bona non habeat ex rebus sequestro depositis ei suppeditetur sumptus litis et victus, et vestitus, et stratus, ac demum si liber pronuntiatus sit, ut ei omnia restituantur. Hæc est sententia *l. ult.* quam confirmat *l. 3 sup. de lib. cau.* Et notandum est, quod ait *l. ult.* direptarum negotiorum, pro direptarum rerum, Græco more, qui dicunt πράγματα, pro negotiis, et pro rebus, sive facultatibus. Item videmus in *h. l. ult.* negotia pro rebus dici, pro bonis, Græcorum exemplo.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XX. De collusione detegenda.*

Titulus *de liberali causa* trahit ad se titulum *de adsertione tollenda*, quæ pars erat liberalis judicii, et quam D. Marcus confirmaverat, ut Capitolinus scribit in Marco his verbis: *antiquam de adsertionibus* (sic legend.) *legem firmavit:* et titulum: *quibus ad libertatem proclamare, etc.* id est, qui non possint liberali judicio agere libertatis adipiscendæ gratia, et titulum *de ordine cognitionum*, quo ostenditur, jure ordinario hanc esse prærogativam liberalis judicii, ut solemnia ordinatio prius decidi debeat, quam ullum aliud criminale judicium, vel civile. Trahit etiam hunc *titulum 20. de collusione detegenda:* qui est titulus de causa liberali, acta inter dominum, et servum nimia indulgentia, et conniventia domini per colludium, et ex compacto, ut servus liber pronuntiaretur, non justa et strenua contradictione, ut *tit. 18.* habuimus unum casum quo loco præmii datur quis in servitutem alterius, puta grassator si capiatur, ex largitione principis præmii loco fit servus ejus, qui in illum cepit visum, ita hoc titulo datur alius casus, quo is, qui liber pronuntiatus est, domino lusorie cum eo agente de statu, pro præmio sit servus ejus, qui colludium, et compactum detexerit. Idque ex Senatusconsulto Ninniano: sic in *l. 2. hoc tit. ex Basilicis, et veteribus libri:* et fortasse in Fastis sub Domitiano, qui dicitur Nonnius, Asprenas, est Ninnius, non Nonnius,

celebre nomen Romanæ familiæ, vel ex Lucio Ninnio Tribuno plebis, qui intercessit iniquis rogationibus Clodii, ut Dio scribit *l.* 38. et quo referente Senatus decrevit de reditu Ciceronis, ut idem Cicero sæpius scribit. Generaliter autem verum est, si actum sit perlusorio judicio, id est, per collusionem, non strenuo nisu rem judicatam pro veritate non haberi, ut in *l.* 27. *sup. de lib. cau. l. Si servus* § 1. *D. de legat.* 1. *l. Si perlusorio, D. de appellat.* rescripto Divi Pii, cujus fit mentio in *l.* 1. *hoc tit.* similis est *lex.* 9 *sup. de ingen. et manumiss.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN. LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXI. Ne de statu defunctorum, etc.*

Ut collusioni detegendæ ingenuitatis, et libertatis, qua de re actum est titulo superiore ex Senatusconsulto Ninniano post sententiam quinquennium præscriptum est, ita hoc titulo ex alio SC. ut ostendit, *l.* 4. *et ult.* quinquennium præscribitur volentibus quærere de statu defuncti, qui in die mortis suæ, quod exigit *l.* 1. et 2. et 6 sine interpellatione vixit ut liber, palam, non clanculum, et furtim, fugitans dominum, ut in *l. ult.* Nam hoc SC. tantum in eo locum habet, qui in oculis omnium vixit pro libero in diem mortis suæ, ut post quinquennium a die mortis, de ejus statu quæri non possit: dico *quæri*, non agi: nam de statu defuncti constat liberali judicio principaliter agi non posse, *l.* 13. *sup. de liber. cau.* quia nihil interest nostra, nec addecet, ut Martialis ait, *vellere barbam mortuo leoni.* Ideo in hoc tit. non hoc vult ne agatur principaliter de statu mortui, ne in mortuum sit liberale judicium, quod erat certissimum, sed in aliam litem principalem, puta in litem bonorum, quæ movetur hæredi defuncti, vel in litem de statu viventis, si incidat quæstio de statu defuncti, ex Senatusconsulto ut ea non admittatur post quinquennium a morte defuncti, non possit per aliam quæstionem præjudicium fieri statui ejus, qui ante quinquennium decessit. Puto SC. factum fuisse Divi Marci temporibus, ex oratione Divi Marci, cujus fit mentio in *l.* 1. *hoc tit.* Cum et de eo Capitolinus ita scribat, *de statu defunctorum intra quinquennium quæri jussit:* quod refert *l. ult. D. eod.* Primum omnium etiam edixisse Divum Nervam, et Divum quoque Claudium non edixisse, sed rescripsisse tantum, quæ differentia est notanda: nam edictum est lex generalis, rescriptum specialis, ne per quæstionem nummariam præjudicium fieret statui defuncti. Et refert quoque Svetonius Vespasianum de statu defunctorum quæri vetuisse ultra certos annos. Omnes hi principes hoc agebant ut tuerentur illæsum statum defunctorum, qui in diem mortis vixerunt ut liberi, intra quinquennium admittitur incidens quæstio de statu defuncti: nam principalis non admittitur, modo non faciat præjudicium esto quinquennium mortuo. Et ita etiam de statu vivi principaliter agi potest, modo per eam quæstionem non fiat præjudicium statui ejus, qui ante quinquennium mortuus est, quod si cœpta sit causa liberalis adversus aliquem, et is moriatur pendente lite, lis continuo non extinguitur, sed perdurat, non propter ipsum, qui defunctus est, sed propter causam evictionis, ut in *l.* 2. *sup. de advers. toll.* vel ob causam bonorum, ut sciatur ad quem pertineant, vel dominii singulorum rerum, *l.* 3. *hoc tit.* Et notandum hanc præscriptionem quinquenni opponi etiam agenti fisco post quinquennium, moventique, aut movere tentanti quæstionem status defuncti, *l.* 1. *D. eod.* Eandem quoque exceptionem opponi pupillis agentibus, et Reipublicæ, *l.* 6. *hoc. tit.* quæ comparat Rempublicam pupillo, ut *l.* 9. *D. de appell. l. pen. sup. ex quib. caus. major.* l. *pen. inf. de jure Republ.* ideo sit, etiam agenti de statu defuncti, post quinquennium pupillo, vel Reipublicæ obstat præscriptio quinquennii quia libertas publicam tutelam meretur: *l.* 2. *D. eod.* adeo ut nec ex ea causa pupillus, et minor 25. annis possit restitui in integrum, id est, adversus libertatem: si posset in integrum restitui ex ea causa, hodie ex *l. ult. in quib. caus. in integr. rest. necess.* ipso jure adversus eum non curreret præscriptio quinquennii, id est, ipso jure tutus esset, nec ei opus esset restitutione in integrum, sed quia ex hac causa non restituitur in integrum, ideo cessat hoc casu *d. l. ult.* Et præscriptio quinquennii currit contra minorem, fiscum., et Remp. quia ea res publicam tutelam meretur. Et notandum, *statum* in hoc titulo accipi pro deteriore statu, puta si quis vixit ut liber, in diem mortis dicatur fuisse servus, puta, si quis vixit, ut ingenuus, in diem mortis dicatur fuisse libertus: nam si quis vixit ut sui juris, id est, ut emancipatus a patre, in diem mortis potest dici esse alieni, id est, in potestate patris. Ad hanc speciem non pertinet hoc Senatusconsultum, sive præscriptio quinquennii: nam et post quinquennium quæri potest de emancipatione, id est, an defectus jure emancipatus fuerit, nec ne *l.* 5. *hoc. tit.* Nam hic status non est deterior status, emancipatio est minima capitis diminutio, minime mutatio status. Et hoc ita intelligi debet, ut post quinquennium ab alio induci possit hæc quæstio, utrum defunctus fuerit sui juris, an alieni, id est, utrum filiusfam. an paterfam. non tamen a patre ipso, qui eum emancipavit, id est, non audietur pater post mortem filii, si dicat se eum non rite emancipasse, ne veniet inconstanter contra factum suum, *l. Post mortem D. de adoption.* quam observandum est non loqui de patre, qui negat se emancipasse, qui audiretur, *l.* § *Si adversus Rempub. jud.* sed de patre, qui dicit se emancipasse, non tamen jure: qui non auditur impugnans quod fecit. Postremo ad hunc tit. notandum est, quod sit *lex pen.* procuratorem Reipublicæ non esse competentem judicem in causa ingenuitatis, sed Præsidem provinciæ, hoc certo certius est in procuratore Reipublicæ. Itaque ut in *l. pen.* major sit causa dubitandi, maxime, quia loquitur de eo, qui dicebatur servus fisci, est legendum, *Procuratorem rei privatæ,* quem constat si agatur. de servo inter fiscum, et privatum, *esse competentem* judicem in causa libertatis, ut servitutis, sic est legendum in *l. pen. sup. ubi caus. stat.* et libertatis pro libertinitatis, ut lex ipsa demonstrat: alioquin pugnaret ipse secum. Sic igitur statuo: procuratorem fisci, vel procuratorem rei privatæ, qui rationalis dicitur, et catholicus, esse judicem competentem in causa libertatis, et servitutis, sed non in causa ingenuitatis; eam enim tantum agi posse apud Præsidem provinciæ, ut *l.* 2. *sup. de ped. judicib.* et *d. l. penult. hoc tit.* quam esse de causa ingenuitatis ostendit initium *l. Si patr tuus velut ingenuus.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXII. De longi temporis præscriptione, etc.*

Post quinquenni præscriptionem inductam SC. Ninniano, quæ tuetur statum eorum, qui liberi pronuntiati sunt, et post aliam præscriptionem quinquennii inductam alio SC. quæ tuetur statum defunctorum, nunc datur præscriptio longi temporis, id est, continui decennii inter præsentes, et continui vicennii inter absentes, quæ adversus libertatem nec ipsa, neque longioris temporis præscriptio sola quicquam potest, etiamsi quis diutissime fuerit in possessione servitutis, etiamsi sexaginta annis, ut ait lex 3. ex facto proposito. Nullo igitur tempore proclamatio ad libertatem extinguitur, qui maximus est libertatis favor. At præscriptio longi temporis plurimum facit pro libertate, si quis longo tempore sine interpellatione fuerit in possessione libertatis bona fide, et ex justo initio possessionis: nam hæc tria requiruntur, ut libertati proficiat præscriptio longi temporis, primum longum tempus, et cessatio interpellationis, id est, ut fuerit quis sine interpellatione in possessione, et bona fides, et justum initium possessionis, *l.* 2. *hoc tit. l. ult. sup. de iis, qui a non dominis, etc.* justum initium possessionis, id est, titulum justum requiro, veluti manumissionem justam, vel redemptionem a servitute, vel vicarii servi traditionem, vel peculii adsignationem, puta si dominus servo peculium concesserit, ut eo uteretur liberum ut liber, tanquam proprio patrimonio *l.* 3. *C. Th. sup. de liber. cau.* nec semper requiro, ut annis 20. in possessione libertatis fuerit, sed contentus sum decennio inter præsentes, ut l. *Si cum.* §. *Aristo. D. qui, et a quib. manum.* Qua in re valde peccant glossæ in hac *l.* 2. quæ neque justum titulum requirunt, neque contentæ sunt decennio inter præsentes, quod est contra *l.* 2. quæ justum initium requirit, quod quid aliud est, quam justus titulus? et contra *d.* §. *Aristo* qui contentus est decennio: quod si quis mala fide fuerit in possessione libertati, ut servus fugitivus, qui se gerit pro libero, non ignarus conditionis suæ, placet longi temporis præscriptionem ei non prodesse, *l.* 1. *hoc tit.* quæ congruenter sequitur vicinitatem *l. ult. tit. sup.* quæ est etiam de servo fugitivo, ut tametsi in fuga decesserit, quinquennii præscriptio non obstat agenti de statu ejus: posset tentari servo fugitivo, qui se occulte pro libero gessit, et fide mala prodesse præscriptionem 30. annorum ex *l.* 4. *C. de præscript.* 30. *ann.* in qua Anastasius generaliter constituit, ut omnis querela quæcunque de re, vel jure, vel conditione finiatur præscriptione 40. annorum. Quod tamen postea noluit Justinianus obtinere in colono adscripto, qui nec præscriptione 40. annor. redditur immunis conditione colendi agri alieni, cui est adscriptus, et addictus, ne agrorum cultura deseratur, *l. Cum satis. C. de agric. et censit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titul. XXIII. De peculio ejus, qui libertatem meruit.*

In hoc titulo proponitur una differentia inter manumissionem servi, quæ fit inter vivos, et eam, quæ fit testamento. Manumisso inter vivos tacite videtur concedi peculium, si non sit ademptum, nisi sit pupillus, qui manumittat apud consilium. *l. pen. D. de manum. vind.* Manumisso autem in testamento peculium concedi non videtur, si non sit relictum nominatim. Quam differentiam probat §. *Peculium. Instit. de leg.* et *lex tertia, de manumiss. serv. ad civit. pertinent. l. Si Sticho. D. de pecul. l.* 1. *sup. de comm. serv. man.* Idemque est in filio emancipato, quia videtur pater ei concedere peculium, quod habet. si ei in emancipatione non ademerit. *l. Donat.* § 1. *D. de donat.* Et ratio differentiæ hæc est, quia dum manumitto, vel emancipo inter vivos, alii non tribuo peculium: concedere igitur videor manumisso, vel emancipato, quod alii neque tribuo, neque mihi retineo: et in testamento, dum manumitto servum, peculium alii relinquo, puta hæredi instituto, qui mihi, in jus universum succedit: et in jus peculii

igitur. Denique cum instituo hæredem, videor adimere peculium manumisso in eodem testamento, quod ei non relinquo nominatim, ut plane sequi debeat hæredem potius, quam manumissum, quoniam in dubio hæredi parcimus, hæredi favemus, hæredem exoneramus, quem etiam magis dilexisse videtur testator, *l. Sempronius. de leg.* 2.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Titul. XXIV. de Senatusconsulto Claudiano tollendo.*

Explicanda est prius sententia Senatusconsulti Claudiani, de quo in hoc titulo agitur. Senatusconsulto Claudiano cautum est, ut mulier libera, quæ non habita ratione honestatis, et pudoris contra denunciationem domini se jungit servo alieno, capite minuatur, et fiat ancilla ejus, cujus servus est, et fortunas quoque omnes cum capite in familiam, et domum ejus transferat, et filii ex ea conjunctione nati servi nascantur, ut *l. pen. C. Theod. de liber. causa*. Et sic fit ancilla connubio, qua de re Ulpianus *lib. reg. tit. de tut.* Et Tertullianus *lib. 2. ad uxorem: Nonne*, inquit, *insuper censuerant servituti vindicandas, quæ cum servo alieno post domini denuntiationem in consuetudine perseveraverunt*. Et Corn. Tacitus 12. *annalium*, qui hujus Senatusc. auctoritatem tribuit D. Claudio; ut omnes auctores, excepto Svetonio, qui nescio quo errore id tribuit Vespasiano *cap.* 11. dum scribit, auctorem fuisse Vespasianum Senatui decernendi, ut quæ se servo alieno junxisset, ancilla haberetur, quod omnes, ut dixi, tribuunt Claudio, et verum est. Et ea de re ita scribit Tacitus, ut legendum est illo loco: *Inter quæ refertur de pœna feminarum, quæ servis conjungerentur, statuiturque, ut ignaro domino ad id prolapsæ in servitute, sin consensisset, pro libertis haberentur*. Atque ex eo loco licet intelligere, eam tantum fieri ancillam, quæ ignaro et invito domino, et contra denunciationem ejus nupsit alieno servo; eam vero: quæ nupsit consentiente, non fieri ancillam, sed haberi pro liberta. Fuit autem opus trina denunciatione domini, et sententia prætoris, qua pronunciaretur ancilla ejus, cujus denunciationi non paruit abstinendo a consuetudine servi. Et hoc docuit Theophilus §. *ult. Instit. de success. subl. quæ fieb. per bonor. vendit.* idemque confirmat *l.* 9. et *ult. C. Theod. de liber. causa*, et *l. 10. C. Th. de murilegulis*, quæ omnino ad hanc denuntiationem, quæ fiebat ex SC. Claudiano referenda est, *l. Lucius. D. depos.* cujus hæc est species: Pater filiam, quam habuit in potestate, in matrimonium collocavit servo alieno, quod non est matrimonium: inter servos, vel cum servis non est connubium. Eam igitur servo alieno, quod non est matrimonium, collocavit, et ei dotem dedit, quam tamen nec dotem appellavit, quia ubi non est matrimonii nomen, ibi dos esse non potest, *l. 3. D. de jur. dot.* sed eam pecuniam quasi dotalem in contubernii deduxit sub titulo depositi, ut ait *lex Publius eod. tit.* id est, eam pecuniam servo alieno non dedit in dotem nominatim, sed veluti in causam depositi: postea nulla denuntiatione a domino facta, ut cavetur SC. Claudiano, ut mulier abstineat consuetudine servi pater decessit, et mox servus, quæritur, qua actione filia eam pecuniam repetat? Non actione de peculio ex causa dotis, quoniam dos constitui non potest, sed eam repetet a domino servi, qui non contradixit connubio, actione de peculio ex causa depositi. Hæc est sententia *d. l. Lucius*. Et secundum hæc notandum est Accursium male interpretari *l. 34. sup. de lib. causa*, dum ait, *liberam concubinatus ratione non constitui ancillam, puta*, inquit, *si fuerit in concubinatu servi mei*: imo vero hoc casu constituitur serva ex SC. Claudiano. Igitur sic potius illam *legem* 34. exponamus, si fuerit in concubinatu meo: nam et ingenua mulier potest haberi in concubinatu, quia illa conjunctio olim non fuit illicita, licet legamus apud Vopiscum in *Aureliano*, non vetuisse ingenuas haberi concubinas: sed ex *l. 3. D. de concub.* etiam ingenua, maxime obscuro loco nata, in concubinatu esse potest. Quod vero juris fuit Romæ ex Senatusconsulto Claudiano, invenio omnino juris fuisse inter Longobardos, atque inter Francos, ut serva fieret, quæ nuberet servo alieno, ut scriptum est in eorum legibus, *l. ult. l. Si servus liberam puellam, vel mulierem in conjugium acceperit in legib. Longobard*. Nec est omittendum, SC. Claudianum fecisse in hac re differentiam inter liberum, et liberam: nam libera, si jungat se servo alieno, ancilla fit: at liber homo, qui se junxisset ancillæ alienæ, non fiebat servus, etiamsi ei denuntiatum fuisset, ut abstineret consortio ancillæ, *l. 9. sup. comm. de success.* et *l. 3. de liber. causa*. Item quod diximus de libera, quæ jungit se servo alieno, obtinuit exemplo SC. Claudiani si libera junxisset se adscriptitio alieno: nam fiebat adscriptitiæ conditionis. Sed hodie a Justiniano sublato SC. Claudiano, si servus vel adscriptitius duxit liberam mulierem, a domino retrahi potest, et castigari verberibus, dissoluto conjugio si velit; sin minus, non dissolvetur conjugium quæ res erit fraudi domino, quoniam nati ex eo conjugio sequentur conditionem matris, id est, nati ex libera, et servo, liberi nascuntur, *l. Severus. de decur. §. 1. Inst. de ingenuis*. Nati ex libera, et adscriptitio etiam liberi nascuntur, ex *l. ult. de agricol. et censit. Novella XXII.* et *LIV.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXV. De nudo ex jure Quiritium tollendo.*

De nudo jure Quiritium tollendo, nudo videlicet nomine ex jure Quiritium. Sciendum est, secundum jus vetus alios habuisse servos in potestate ex jure Quiritium, qui a Theophilo dicuntur *domini Quiritarii*, ut si servos usucepissent, et vel mancipati eis fuissent nexu per æs et libram vel eis in jure cessi fuissent, quibus modis jure Quiritium dominia rerum acquiruntur: alii autem servos habuerunt *in bonis*, non ex jure Quiritium, qui a Theophilo dicuntur *domini bonitarii*, ut quibus servi traditi fuissent ex causa emptionis non mancipi, non cessi jure, hi erant in emptoris bonis, venditoris autem erant jure Quiritium, quod nomen in venditore erat nudum, et inane, id est, sine re, propterea quod is servus emptori acquirebat ex omnibus causis, non venditori, auctore Ulpiano *in regulis tit.* XIX. et Theophilo *tit. de libert.* et domini ex jure Quiritium testamento manumittendo civem Romanum faciebant: domini in bonis testamento manumittendo Latinum faciebant, non civem Romanum, ut apparet ex supradictis locis. Hanc differentiam dominorum sustulit Justinianus in hoc titulo, constituens ut quoquo jure quis dominus sit, quoquo jure dominium servi acquisierit, naturali, vel civili ut civem Romanum faciat manumittendo: ut tamen remaneat adhuc eadem formula ex jure Quiritium in *l. 1. § Per hanc. de rei vindic.* et si quis filium meum possideat, possum eum petere præjudiciali actione, et interdicto de liberis exhibendis, ex cognitione prætoris extraordinaria. An etiam vindicatione? Minime, quia pater non est dominus filii sui licet eum habeat in potestate, et vindicatio soli domino detur. Sed addita causa *ex jure Quiritium*, etiam recte filium meum vindico hoc modo: *Hunc hominem ex jure Quiritium meum esse aio*: nam ex jure Quiritium sum quodammodo dominus filii mei, cum eo jure in eum mihi fuerit jus vitæ, necisque.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titul. XXVI. De usucapione pro emptore, vel transactione.*

Post præjudiciales actiones dicturos de interdictis, sive actionibus, quæ pro iis competunt, quas constat esse de possessione, vel quasi possessione, de possessionis ipsius jure, et potestate dicere primum instituit, puta de usucapione, quæ ex possessione potissimum consistit, adeo ut possessionis nomine quandoque significetur usucapio, ut *l. Utrique. l. Cum miles. D. ex quib. caus. major.* et de præscriptione longe, longiorisque, aut brevioris possessionis et missione in possessionem judicati servandi causa, quæ etiam species possessionis est, in quibus omnibus consumitur quicquid est reliquum in hoc *lib.* 7. Et spectant hæc omnia ad initium libri octavi, quod est de interdictis, et hanc continuationem censeo esse notandam. Incipiamus igitur ab usucapione, quæ in possessione consistit. *Usucapio* est per usum dominii acquisitio, *l. Ait prætor. §. 1. D. quib. ex causa major.* Per usum id est, per possessionem, vel plenius: *usucapio* est dominii acquisitio per possessionem legitimo tempore continuatam, ut autem usucapione dominium acquiratur, hoc est ex 12 tab. Et ideo jus vetustissimum dicitur bonæ fidei possessoris, *l. In bello. §. Et si ignorans. D. de capt. et postl.* et plenum jus tribuere possessori id est, plenam proprietatem, *l. 17. in fi. de rei vind.* et securitatem præstare, ne quis unquam possit movere possessionem legitimi temporis quod impletur possidendo sine interpellatione, *l. 1. sup. de commun. rer. alienat.* et in 12 tab. usum, id est possessionem esse auctoritatem fundi, id est, titulum, quo possessor fretus dicit se esse fundi proprietarium: usus, inquit lex, auctoritas fundi biennium esto, quod hodie a Justiniano transformata usucapione est 10. et 20. et in *l. 12. tabularum* usus biennium, id est, possessio biennium, ἀρχαϊκῶς. ut relegatio biennium, aut quinquennium. Quintil. *decl.* 296. *Ex lege*, inquit, *in exilium quinquennium missus est*. Et sic l. ait, quod usus, id est possessio biennium. est auctoritas fundi, id est, justus titulus fundi, in *l. Si inter extran. D. de donat. inter vir.* usucapio dicitur suffragium temporis, id est, possessionis legitimo tempore continuatæ. Et licet usucapio sit lucrum conjunctum cum detrimento alterius, puta domini, l. 8. conjuncta *l. seq. D. ex quibus caus. major.* tamen recepta est propter bonum publicum, cujus ratio prævalet, ne scilicet rerum dominia diu, aut fere semper in incerto essent, et ut esset aliqua securitas possessoris, aliquis finis sollicitudinis, et periculi litium, *l. ult. D. pro suo*. Quia dominis sufficit ad inquirendas res suas et vindicandas legitimi temporis spatium, ut plane iis imputari possit si intra id temporis res suas non perquisiverint, collegerint vindicarint *l. 1. D. de usurpat. et usuc.* Et quod est commune et publicum bonum, non videtur esse privatum detrimentum, si modo bona fides interveniat initio possessionis, *l. Si quis fundum. de acquir. possess.*

et justus titulus, justum initium, et verum justamque possessionis causam, possessionem continuam requiro, id est, non interpellatam, non interruptam, non intermissam, et bonam fidem possessoris, quia malæ fidei possessoris possessio non potest esse alteri detrimentosa, et si proficere ad usucapionem. Denique non infero tibi damnum, si usucapio quod tuum esse nescio, infero tibi damnum improbe, si id scivi esse tuum, quod usucepi, *d. l. Si quis.* Damnum quidem facit, qui amittit dominium rei suæ, quam bonæ fidei possessor suo suam facit. Sed id damnum non videtur ei dedisse bonæ fidei possessor, quia scientes tantum aliis damnum inferimus, non ignorantes. Requiro etiam verum, et justum titulum possessionis, possessionis inquam, non proprietatis: nam si nactus fuero justum utrumque titulum proprietatis, atque ita proprietatem acquisiero, usucapioni locus non est: nemo quod suum est, usucapit. Quod si nactus fuero verum, justumque titulum possessionis, non proprietatis, eum mihi esse temporis certi, sive possessio, et usucapio tribuit. Neminem rem suam usucapere est proditum in *l. Sequitur. §. Lana de usucap* et *d. l. In bello. §. Si quis servum.* Et in hoc titulo ostenditur justum, verumque titulum possessionis esse titulum pro transactione, *l. pen. hoc tit. l. Cum solus. D. de usur.* Puta si a non domino mihi bona fide accipienti res aliena tradita sit ex causa transactionis, in hoc nullus est labor. Sed quid si rem alienam possideo nullo præcedente justo titulo, et lite mihi de ea re mota, eam retineo ex transactione habita cum adversario, qui mihi litem fecit, an nunc eam rem incipio possidere ex justa causa, id est, pro transactione? Hoc negant interpretes, ut glossa refert in *d. l. pen.* Et moventur admodum subtili ratione, quæ talis est. Si cum adversario, qui litem fecit de re, quam possidebam, transegi, ex pacto transactionis dominium rei in me non transfertur, *l. Si super. l. Sive apud acta. l. Si pro fundo sup. de transact.* quia scilicet pacto nudo dominium non transfertur, *l. Traditionibus. sup. de pact.* et ideo adversario, cum quo ita transegi, ut eam rem ita retinerem, integra est rei vindicatio, quæ lis dominii est, *l. Evictæ. sup. de usur.* Ergo illo posito, id est, cum adversarius ejus rei dominus non est, nec ex pacto transactionis ab eo causam possessionis habere videor. Cessat igitur usucapio pro transactione, cum rem retinei: non traditam mihi ex transactione accepi. Et omnino, et ita statuamus, subtilitas juris exigit, mare illa ratio juris, sed ex æquitate ad interpretes vallem addi, prætor eum, qui ex causa transactionis rem retinet, quam ante non juste possidebat, tuebitur tanquam possessorem pro transactione, quia licet rei vindicatio, vel Publiciana in rem actio remaneat integra adversus eum: potest tamen repelli actor exceptione pacti, vel doli mali, ut docent supradictæ. *ll. de transact.* In hoc titulo etiam ostenditur justum esse titulum possessionis *pro emptore*, puta si quis a non domino bona fide rem alienam emerit, et acceperit, traditione non statim dominium transfertur in accipientem, non domini traditio non transfert dominium, quod non habet, sed præstat bona fide accipienti occasionem usucapionis, occasionem juris ut loquitur *l. Qui alienam de mort. caus. don.* Occasionem, non causam: aliud est occasio, ut statuunt philosophi, aliud causa. Aliud αἰτία, aliud ἀφορμή. Causa usucapionis est a l. 12. tabular. Cicero pro Cæcina: *usucapio fundi*, inquit, *non a patre relinquitur, sed a legibus, etc.* Non est autem justus titulus, si quis a pupillo rem emerit sine tutoris auctoritate, sciens pupillum esse. Non est justus titulus pro emptore, quia venditio emptio ipso jure nulla est, sed et pupillo integra est rei vindicatio. Sed si ex pretio factus sit locupletior, vindicanti rem obstabit exceptio doli mali, ut pretium reddat. Et hæc est sententia *l. ult. hoc. tit.* cujus pars repetitur in *l. 3. sup. de auctor. præst.* Unde est emendanda ita inscriptio non tantum *l. ult. hoc tit.* sed et *pen.* et *antepen.* ut omnes adscribantur Diocletiano, Maximiano, non Philippo. Dixi sciens pupillum esse: nam qui putavit puberem esse, ut nos sæpe fallit vultus, usucapere poterit, *l. 2. §. Sed pupillo. D. pro empt.* Quod non est accipiendum de re propria pupilli, quia res pupilli usucapi non potest, *l. Bonæ fidei. ff. de acquir. rer. dom.* Nihil de tutela usucapi potest, id, est, de bonis ejus, qui in tutela est. Sed quæ tractantur hac de re, accipienda sunt de re aliena e pupillo bona fide possessa; quales subauditiones sæpe in hac materia de usucap. fieri compertum est id etiam requiro titulo pro emptore, vel alio quolibet, ut res, quæ emitur, neque sit furtiva, neque vi possessa. Nam usucapioni rei furtivæ obstat l. 12. tabular. et Atinia, ut nec a bonæ fidei emptore usucapi possit, antequam res redierit in potestatem domini, quo genere vitium furti amovetur, quod inerat rei, et loquor de re mobili, non immobili, cujus furtum non fit, *l. Quam rem. D. de usurpat. et usuc. l. Verum. D. de furt. l. 1. de distract. pignor.* Unde existit alia differentia inter rem mobilem et immobilem, et scilicet in rei alienæ venditione, si mobilis sit, exigatur bona fides utriusque, id est, emptoris et venditoris: nam si emptor sit bonæ fidei, venditor malæ fidei, vendendo rem non suam mobilem furtum facit, nec procedit igitur usucapio pro emptore, nisi dominus ratam venditionem fecit, *l. 1. 4. 6.* et 7. *hoc tit.* Et observandum est, *l. 6. hoc tit.* quæ videtur pugnare alioqui cum *lege Sequitur. §. Si rem. D. de usurpat.* et *l. Si rem. D. pro empt.* l. 6. inquam loqui de hypotheca, id est, de re mobili, quam debitor creditori pignori obligavit nuda conventione, non etiam tradidit, et scilicet si debitor eam vendat, non possit res ab emptore usucapi, quia et rei suæ furtum fecisse dicitur, et post furtum commissum res non rediit in potestatem ejus, sed remansit apud emptorem. At ll. contrariæ loquuntur de pignore tradito, et earum sententia hæc est, et si debitor pignus, quod tradidit creditori, subripiat, ac deinde vendat, res possit usucapi pro emptore, quia post furtum commissum res fuit in potestate debitoris, qui dominus est ejus rei, atque ita furtum fecit, simulque furtum emendavit, simulque cœpit esse furtiva, et desiit ut usucapi possit; nec necesse est, ut redeat in potestatem creditoris, cui subrepta est, in quam tamen si redeat, fateor etiam furti vitium, quod fuit, amoveri, *l. ult. D. de usurpat.* Et præterea hæc sunt intelligenda de re aliena a debitore bona fide possessa, quam pignori obligavit, vel dedit: nam in venditione rei propriæ, quam fecit debitor, non potest intelligi usucapio pro emptore, quia res per traditionem statim fit emptoris. Unde apparet et hic nos uti superiori subauditione, ut sit species congrua superiori, quæ ponitur de usucapionibus. Et hæc quidem de re mobili. In venditione rei immobilis, cujus non fit furtum, ad usucapionem sufficit bona fides emptoris, nisi res a venditore vi possessa sit, quia usucapioni rei vi possessæ obstat lex Julia et Plautia, *l. 5. h. tit.* Ceterum, si res a venditore non sit vi possessa, propter malam fidem ejus, nullo vitio laborat, et usucapi potest a bonæ fidei emptore. Quod tamen rursus, et hoc nunquam vobis extra memoriam debet, ita est accipiendum ex *Nov.* 119. c. 7. et si sciente domino a malæ fidei possessore res vendita, et tradita sit bonæ fidei emptori, usucapi possit legitimo tempore, sed si ignorante domino a malæ fidei possessore sit tradita emptori bonæ fidei, non sufficit usucapio 10. aut 20. ann. sed necessaria est præscriptio 30. ann. Quæ distinctio excidit sæpe memoria, et tamen magni momenti est. Addamus postremo ex *l. 2. hoc tit.* eam quoque rem, vel servum eum non posse usucapi, quem testator alienari vetuit, quem jussit servari in familia propter peritiam artis singularem, quoniam hæc conditio, quam dixit testator, personam servi afficit, eique cohæret, sicut in venditione facta ea lege, *ne servus manumittatur*, hæc lex cohæret personæ servi, *l. pen. sup. si mancip. ita fuer. alien.* Et ex lege 3. notandum est, partum ancillæ furtivæ, quod et de quolibet animali dici potest, conceptum apud bonæ fidei emptorem usucapi posse, nec esse furtivum, licet ancilla sit furtiva, nec usucapi possit. Desidero ut sit conceptus apud bonæ fidei emptorem: nam si conceptus sit apud furem, et ipse furtivus est sicut et mater. At conceptus apud bonæ fidei emptorem, si modo et editus sit emptore adhuc ancillam bona fide possidente, quod desidero, non intelligitur esse furtivus, et potest usucapi, *l. Qui vas. §. Si ancilla. D. de furt. l. Non solum. in princ. D. de usurp. et usucap.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXVII. De usucapione pro donato.*

Justus etiam est titulus usucapionis *pro donato*, puta si res aliena a non domino donata sit bona fide accipienti, *l. 1. hoc tit.* Si etiam donator eam donaverit, et tradiderit bona fide: nam utriusque bona fides exigitur donatoris et donatarii, alioquin res furtiva est, *l. 2. hoc tit.* et non abs re dicatur in § *Quod autem dictum. Instit. de usucap.* in re mobili non facile procedere usucapionem: nam qui mala fide eam tradit aliqua ex causa, furtum ejus committit, et res furtiva usucapi non potest. Potest tamen quibusdam casibus evenire ut et res mobilis usucapiatur ex utraque parte interveniente bona fide, ut explicatur in *l. Potest. de usucapion.* Res autem immobilis donata, vel aliqua ex causa justa a malæ fidei possessore, qui eam sine vi possideat, tradita bona fide accipienti, præsertim non ignorante domino, usucapi potest: nec in re immobili exigitur bona fides utriusque, sed sufficit bona fides accipientis, et ut qui dedit eam rem possideat sine vi, quia eo casu res neque furtiva est, neque vi possessa, denique est sine vitio. §. *Quod autem ad eas res. Instit. de usuc.* Verum autem titulum pro donato requiro, quia falsus titulus pro donato non sufficit ad usucapionem, *l. 3. hoc tit.* Et hoc est, quod generaliter dicitur, errorem falsæ causæ non parere usucapionem, et si quis putet rem sibi donatam, quæ ei donata non fuit, se emisse, quam tamen non emit, *l. Celsus. de usucapion. l. 1. 2* et 3. *D. pro leg. l. 6. D. pro derelict.* Hoc ita procedit, si traditio non intervenerit, veluti ex emptione, licet revera contracta non fuerit, vel si non intervenerit alia justa causa erroris, *l. 1. D. pro don. l. 3. l. 4. §. ult. D. pro suo, l. Proculus. D. de jure dot. leg. Quod vulgo. D. pro empt.* Et notandum ad hunc titulum usucapionem *pro donato* procedere, non tantum si res aliena donata sit inter vivos, sed etiam si mortis causa, quod non carebat dubitatione in donatione mortis causa, quæ non est directa donatio non simplex, non absoluta, quæ non videtur ante perfecta, quam mors sequatur, *l. Non videtur. D. de don. mort. causa.* Sed tamen placet, rem mortis causam donatam, et traditam igitur: nam verbo *donandi* significatur traditio, nec ante Justinianum intelligebatur donatio sine traditione et acceptione, quæ non valet donatio, quæ fit *μονομερῶς, parceque qu'elle soit acceptée)*, placet, inquam, rem donatam causa mortis, statim usucapi posse, si aliena fuerit et data, acceptaque bona fide. Et hoc ostenditur in *l. Si alienam. in princ.* et *l. Qui alienam. D. de mort. causa* et *l. Aristo. §. Idem Aristo. D. de donat.* Et huc valde pertinet species, quæ est satis difficilis *l. Sed etsi constante. D. de donat. inter vir. et uxor.* Sciendum est, ut intelligatur species illius legis, inter virum et uxorem receptas esse mortis causa donationes, quia in hoc tempus excurrit donationum eventus, quo vir et uxor esse desinunt, *l. 10. in fin.* et *l. seq. eod.* Donationes autem inter vivos inter virum et uxorem prohibitæ sunt. Nunc finge: maritus uxori donavit rem alienam, et intervenit bona fides ex utraque parte, quæritur an impediatur ejus rei usucapio? quod videtur,

quia deficit justus titulus. Est enim donatio inter virum et uxorem illicita. Igitur et vitiosa traditio, quæ fit ex ea causa, quod tamen non est concedendum; nam non omnis donatio rei alienæ bona fide facta, inter virum et uxorem est illicita, nec vitiosa traditio, quia jure civili ea tantum donatio prohibetur inter conjuges, quæ donatorem pauperiorem in rebus suis facit. Et valet ergo rei alienæ donatio a marito facta uxori bona fide, quia pauperiorem maritum in rebus suis non facit, et consequenter ejus rei usucapio possidenti procedit, ut in *l. Si vir uxori. D. pro don.* Et rectius in *d. l. Sed etsi constante*, vulgo sine negatione, quam cum negatione Florent. legitur, *quia etsi mortis causa donaretur ei, non impeditur usucapio*, male Florentinæ: *etsi non:* ut sit hæc ratio Jureconsulti, quia res aliena mortis causa donata uxori bona fide accipienti, statim usucapi potest, ut ante probavimus. Et res igitur aliena uxori donata inter vivos usucapi potest, et quia ea donatio maritum pauperiorem non facit, et quia comparatur donatori causa mortis post orationem Severi et Antonini, qua cavetur, et donationes factæ inter maritos confirmentur morte eorum, si in ea voluntate perseveraverint, usque ad extremum vitæ suæ exitum, *l. 12 sup. ad l. Falcid.* dum ait, *donationem factam inter virum et uxorem fungi partibus fideicommissi, vel donationis causa mortis, quia morte donatoris hodie confirmatur.* Ideoque Falcidiæ subjicitur: et negatio, quæ illo loco additur in Pandectis Florent. meo judicio rejicienda est in inferiorem locum, et ita concludat *d. l. Sed etsi constante.* Itaque licet non mortis causa donatio intervenit, sed inter vivos, scilicet rei alienæ, quasi inter extraneos fieri intelligenda est: non inter conjuges. Ideoque quia aliena est, usucapi potest, tuit trajecta illa negatio, et suo loco restituenda, ut dixi. Exemplo autem donationis rei alienæ factæ inter uxorem et virum, hodie idem etiam constituemus, si pater rem alienam, et suam donaverit filiofamilias, nimirum ut statim usucapi possit, quia instar habet mortis causa donationis, propterea quod ea constit. Just. id est, *l. Donatione. sup. de don. inter vir. et uxor.* morte confirmatur, quæ ante Justinianum morte non confirmabatur, *l. 1. § 1. D. pro don.* Quia obstabat regula juris, *ne ex post facto convalescat, quod ab initio non valuit.* quæ regula cessat, si quando quid fiat ex lege certa, et ex oratione illa Severi et Antonini, et illa constitutione Justiniani.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXVIII. De usucapione pro dote.*

Titulus quoque *pro dote* justissimus est, ut ait *l. 1. D. eod.* si res mobilis, quæ aliena est, nec furti vitio laborat, bona fide data sit in dotem marito bona fide accipienti. quæ est sententia constitutionis hujus tituli. In qua observandum est, eam loqui de re mobili tantum, quia res immobilis, puta fundus dotalis, usucapi non potest, neque ab alio, neque ab ipso marito, quia fundi dotalis alienationi, quod nomen comprehendit etiam usucapionem, lex Julia obstat, l. *Si fundum D. de fund. dot.* videlicet quoties soluto matrimonio actio de dote mulieri competitura est. Quo etiam solo casu locum habet lex Julia de fundo dotali, l. 3 *D. eod.* quod non annotavit glossa, idque observandum erat, quod dicit *res mobiles.*

## JACOBI CUJACII J. C

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXIX. De usucapione pro hærede.*

Justus etiam est titulus *pro hærede*, si hæres rem inventam in hæreditate possideat ut hæreditariam, ignorans esse alienam, quæ erat aliena, et necesse est pro hærede titulus sit verus titulus, id est, ut possessor ejus sit hæres. et defunctus igitur is, cujus se hæredem dicit, quia vivi hæredes non habent, l. 3 *h. tit. l. 1. D. eod. l. 1. D. de hæred. vendit.* Et notandum est, malam fidem defuncti hæredi nocere: id est, quod defunctus non potuit usucapere pro hærede, vel quo alio titulo, propter malam fidem, vel propter aliam rationem, id etiam hæredem ejus, quamvis sit bonæ fidei possessor, velut hæreditarium usucapere non posse, quæ est sententia, *l. 1.* et *l. ult.* Et omnino ita est verum generaliter, ut quod defunctus mala fide possedit, vel alio vitio, hæres ejus, licet bonæ fidei sit, mala fide possidere videatur, quia proprius accedit ad vicem ejus, qui decessit vita, et eadem persona esse intelligitur. Et hoc ostendit *l. 3. tit. seq.* et *l. Cum hæres. D. de divers. et tempor. præscript.* et §. *Diutina. Instit. de usucap.* et *l. Vitia. inf. de acquir. possess.* Cum ait vitia a majoribus contracta perdurare, et successorem auctoris sui culpam comitari. successorem scilicet universi juris: nam et virtus auctoris sequitur hæredem, puta bona fides defuncti proficit hæredi ad usucapionem, licet hæres sit malæ fidei possessor. Explicanda etiam est lex secunda, dum ait, *nihil pro hærede posse usucapi suis hæredibus existentibus.* Quid hoc est? Aliud est suum hæredem existere, aliud extare. Suus hæres existit ipso jure statim a morte parentis, etiam clausis tabulis testamenti, si testatus parens decesserit, atque etiam invitus, ignorans existit, id est, apparet: nam existere Græci interpretantur ἀναφαίνεσθαι. Sui ergo hæredes existunt statim ipso jure. Extant autem si se misceant bonis. Et horum verborum distinctio *l. Si operarum. D. 1. de oper. liber.* adducit in concordiam *l. Cum patronus. §. 1. D. eod.* Nunc serva, quod ait *l. 1.* suis hæredibus existentibus, non etiam sit extantibus: unde sic dicamus suis hæredibus existentibus, non tamen extantibus, sed abstinentibus, nihil pro hærede usucapi posse, quia sui hæredes manent ipso jure, etiamsi abstinuerint se, hæredes sunt re, *l. Cum quasi. § Sed et si quis. D. de fideicomm. libert. l. Etsi ex modica. § Si filius. D. de bon. libert.* Igitur suis hæredibus existentibus, licet abstinuerint se, agnati legitimo jure venire non possunt ad hæreditatem: denique res alienas inventas in hæreditate pro hærede usucapere non possunt, quia ipsi non sunt hæredes, sed sui, licet se abstinuerint. Sed suis hæredibus abstinentibus se, agnati jure prætorio venire possunt, et usucapere, pro bonorum possessore, non etiam pro hærede.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XXX. Communia de usucapionibus.*

Proponuntur in hoc titulo non omnia, sed quædam, quæ sunt communia omnibus titulis usucapionum, ut sine possessione civili usucapio contingere non possit, in *l. 1.* Ideo eum, qui sibi rem non possidet, sed alii, puta conductorem, non posse eam rem, quam conduxit usucapere, imo nec ad eam obtinendam ullius temporis præscriptione se tueri, *l. 2. de præscript. 30 annor.* quia non ipse possidet sibi, sed dominus solus per eum, et sine possessione non procedit usucapio, vel præscriptio, id est, nisi qui possidet, sibi possideat: qua de causa nec ei datur interdictum possessorium, sed domino, *l. 1. § Dejicitur.* et § *Quod servus. D. de vi et vi arm.* Item commune hoc est, ut res fisci usucapi non possit, *l. 2. hoc. t. l. Quamvis. l. Ubi lex. in fin. D. de usucap.* Item commune est hoc omnium titulorum usucapionis, omnium causarum possessionis. ut mala fides defuncti noceat hæredi, licet bona fide possideat. Quod et ante fuerat specialiter propositum de titulo *pro hærede*, generaliter proponitur in l. 3. *hoc tit.* Et verum est adeo circumscripta glossa, ut hæres malæ fidei possessoris, rem, quam defunctus possidere cœpit, nec ex persona defuncti, nec ex persona sua usucapere possit. Quod glossa tamen tentavit, ut possit ex persona sua, quia idem censetur esse homo hæres, et defunctus, et quod in defuncto juris fuisset, idem sequetur hæres.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXI. De usucapione transformanda, et de sublata differentia rerum mancipi, et nec mancipi.*

Ut intelligamus jura usucapionum, quæ olim fuerunt, et quæ sunt hodie, primum ita constituamus, omnes res esse, vel mancipi, aut nec mancipi. *Res mancipi* sunt prædia urbana, vel rustica, quæ sunt in Italia, res soli Italici, et jura prædiorum rusticorum, ut iter, actus, via, aquæductus, quæ et ipsa intelliguntur esse res soli Italici, et eodem jure censentur, quo res soli, *l. 2. sup. de servit. et aqua.* Item servi res mancipi sunt, et quadrupedes, quæ dorso, collove domantur, ut boves, equi, muli, asini, etc. auctore Ulpiano *lib. reg. tit. 19.* Item uniones, id est, grandes margaritæ, qui et peruli dicuntur, ut in idiotismo *des perles:* nam Plinius *lib. 9. cap. 35.* scribit, uniones in mancipatum venisse, ut prædium aliquod. Idemque dici potest de omni re pretiosa, de qua nomine evictionis duplam promitti oportet, ut *l. Emptori. §. 1. D. de eviction.* et rem pretiosam definio, quæ venit auro contra, vel supra. Et iis in *d. l. Emptori. §. Sed de his rebus*, etiam margaritæ enumerantur, et ornamenta pretiosa, et vestes sericæ, quas etiam contra aurum venisse Vopiscus scribit in Aureliano. Et hæ quidem res sunt mancipi. Ceteræ res nec mancipi sunt, ut prædia provincialia, quæ etiam stipendiaria dicebantur, vel tributaria, quod omnia, vel stipendium populo, vel principi tributum penderent. Item nec mancipi sunt feræ bestiæ, licet domitæ sint, et oves, et capræ, et sues, et res non admodum pretiosæ, quæ veneunt auro infra. Et rerum mancipi propria alienatio est mancipatio per æs et libram, quo genere si fiat a domino, dominium acquiritur ex jure Quiritium: si a non domino usucapionis occasio præstatur. Rerum autem nec mancipi propria alienatio est traditio, per quam non ex jure Quiritium, sed in bonis jure naturali dominium acquiritur, ut in §. *Per traditionem. Inst. de rer. divis.* Nec possunt hæ res alienari per mancipationem, et inde illis nomen mancipi: tam autem rerum mancipi, quam nec mancipi usucapionem esse communem alienationem Ulpianus scribit supradicto loco. Quod verum est tantum, ne fallamur, in rebus mobilibus, vel se moventibus: puta animalibus, ut sive traditæ sint, sive mancipatæ a non domino

justa ex causa, bona fide accipienti, sive mancipi sint, sive non, usucapi possint. Non autem est verum in rebus soli, id est, in prædiis: nam ea tantum prædia usucapi possunt, quæ mancipi sunt, quæ solo Italico continentur: nam provincialia prædia, sive stipendiaria, et tributaria, quæ nec mancipi sunt, de quibus est *l. Cum sponsus.* §. *In vectigal. D. de Public. in rem act.* non possunt usucapi. Et licet ea prædia, quæ nec mancipi sunt, non possint usucapi, non tamen ideo minus recte vindicantur, ut in *d.* §. quia in rei vindicatione qualecunque dominium deducitur, *l. Si mater.* §. *Eandem. D. de except. rei judic.* Aggenus Urbicus secundo de limitibus agrorum: *Stipendiarii*, inquit, *agri nexum non habentes, sed nec mancipatio eorum legitima esse potest, privatis enim possidere, quasi agri colendi causam, et præstandi tributi conditio concessa est, vindicant tamen inter se fines ex æquo, ac si privatorum agrorum.* Hæc Aggenus Urbicus. Et constat etiam prædiis provincialibus recte imponi servitutes, quæ intelliguntur esse res immobiles, quod cohærent rebus immobilibus, *l. 3. D. de servit.* Et in his quoque prædiis nuntiatio novi operis locum habet, *l. In provincialibus. D. de operis novi nunt.* At in iisdem locum non habebat usucapio, quæ fuit biennii, habuit tamen præscriptio longi temporis, ut declarabitur *tit.* 33. At, ut dixi, res mobiles, sive se moventes, sive mancipi sunt, sive nec mancipi, ubique usucapi possunt, in Italia, vel in Provinciis, ut nominatim ait constit. hujus tit. in princ. in qua suo loco reposito verbo, *nexu*, quod insederat incongrue, sic lego: *cum autem antiqui in rebus mobilibus, vel se moventibus, quæ fuerant alienatæ nexu, vel quocunque modo, bona fide tamen detentæ, usucapionem extendebant, non tantum in Italico solo, sed in omni orbe terrarum, etc. et quæ fuerant alienatæ nexu, vel quocunque modo detentæ*, id est, *quæ fuerant mancipatæ, vel traditæ.* Nexus enim nomen, quod esse generale Manilius, et Gallus recte existimarunt, in hoc loco specialiter accipitur pro mancipatione, ut in definitione abalienationis tradita a Marco Tullio. Abalienatio est ejus rei, quæ mancipi est traditio alteri nexu, ubi recte Severinus Boetius: *Omnes res*, inquit, *quæ abalienari possunt, mancipi dictæ sunt, aut nec mancipi.* Addo ex vetustis libris hæc verba, *aut nec mancipi*, et sequitur postea: *mancipi res veteres appellabant, quæ ita abalienabantur, ut abalienatio ea per quandam nexus fieret solemnitatem*, quam solemnitatem nos explicabat prolatis verbis Caii Jurisc. *ex lib. 1. Instit. tit. de nexu faciendo.* Quæ omnia verba Caii sunt de mancipatione. Unde apparet idem esse nexum, mancipium, sive mancipationem, ut in legibus 12. tabul. *Cum nexum faciet, mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita jus esto*, apud Festum. Hujus legis interpretationem mox Festus addit, quam vulgo male pro verbis legis accipiunt, *id est*, inquit, *nec legendum pro ita: uti nominarit, locutusve erit, ita jus esto.* Interpretatur scilicet illa verba, *uti lingua nuncupassit, ita jus esto.* Nexus generaliter dicitur, quæcunque fit datio, vel obligatio, vel liberatio per æs et libram. Specialiter autem *nexus* dicitur mancipatio, sive datio rei per æs et libram, præsentibus, ut oportet non minus, quam quinque testibus civilibus, puberibus, et libripende, et adhibitis certis, solemnibusque verbis, quæ idem etiam Boetius retulit ex Cajo. Et idem hoc confirmat Ulpianus supradicto loco, et §. 1. *Instit. de testament. ordin.* Prolatis autem verbis Caii, attendita diligenter, de solemnitate mancipationis, et nexus, subjicit Boetius: *quæcunque igitur res lege 12. tabul. aliter, nisi per hanc solemnitatem alienari non poterant. Sui juris autem ceteræ, nec mancipi vocabantur*, quæ verba sunt depravatissima, et hactenus imposuerunt studiosis quamplurimis, ignorantibus quantum discrepent ab ea scripta libri veteres, in quibus ita est scriptum: *quæcunque igitur res lege 12. tabularum aliter, nisi per hanc solemnitatem abalienari non poterant. Sui juris autem ceteræ res, nec mancipi vocabantur.* Unde facta verissima conjectura, ita emendo, *quæcunque igitur res l. 12. tabul. aliter nisi per hanc juris solemnitatem abalienari non poterant (sunt autem certe hæ res) mancipi vocabantur.* Ac præterea sciendum est, secundum jus vetus usucapionem rei immobilis, seu se moventis esse annum cujus juris vestigium extat in *l. Nunquam.* §. 1. *D. de usucapion.* dum ait, in usucapione rerum mobilium continuum tempus observari, scripserat Jurisconsultus continuum annum, non utilem scilicet: alioquin cur dixit mobilium potius, quam immobilium, cum et in usucapione immobilium rerum tempus continuum numeretur? Est etiam aliud vestigium juris antiqui in *l. Cum sponsus.* §. *pen. D. de Publ. in rem act.* Publiciana in rem actio datur bonæ fidei possessori, qui possessionem rei amisit nondum usucaptæ, et ita dum ait in illo §. *pen.* Publicianam dari de infante servo, nondum anniculo, id est, nondum usucapto, quia rei mobilis, sive se moventis usucapio annus fuit ex *l.* 12. tab. Res autem immobilis ex iisdem 12. tab. usucapio fuit biennium, *usus auctoritas fundi biennium esto.* Et hoc tantum in Italico solo, non in provinciali, ut etiam refert Justin. *in constit. hoc tit.* Et ut summam dicam totius rei: jure veteri, quantum intelligere licet ex prædictis, erat differentia inter res mancipi, et nec mancipi, et inter solum Italicum, et solum provinciale, et inter dominium ex jure Quiritium, et dominium in bonis. Quas omnes differentias sustulit Justinianus. Ac primum quidem differentiam dominii *tit.* 25. *sup.* ut omnes essent rerum suarum domini deinceps, eodem jure pleno, et legitimo jure omnes. Et in hoc titulo differentiam locorum, et ubique procedat usucapio omnium rerum, ut olim præscriptiones longi temporis, vel 30. ann. ubique locorum locum habebant: et in hoc titulo etiam sustulit differentiam rerum mancipi, et nec mancipi, ut omnes res quoquo modo alienari possint. Ac præterea tempus anni mutavit in hoc titulo, videlicet in triennium, quod exigit in usucapione rerum mobilium, vel se moventium: tempus autem biennii mutavit in decennium inter præsentes, et viceennium inter absentes: id exigit in usucapione rerum immobilium. Sed ut hanc longi temporis usucapionem magis ampliaret, declarat primum ad usucapionem sufficere si bona fides intervenerit ab initio possessionis, ut obtinuit etiam olim in præscriptione longi temporis. Igitur mala fides superveniens non interrumpit usucapionem bona fide cœptam, et ob id hæc in re *l. Bonæ fidei. de acquir. rer. dom.* docet separatam esse causam possessionis, et usucapionis, ut et *l. 2.* §. *Separata. D. pro empt. quoniam mala fides superveniens non interrumpit jure cœptam usucapionem*, quam lex ipsa perficit et persolvit, sed mala fides superveniens interrumpit possessionem, id est, qui bonæ fidei possessor fuit initio, facit ut desinat esse, et fiat malæ fidei possessor. Atque ideo fructus suos non facit ex eo tempore, quo scivit rem alienam esse, id est, ut non habeat commodum bonæ fidei possessoris, et consequenter ex *l. Qui bona.* §. 1. *D. de acquir. rer. dom.* ut ab eo tempore, quo supervenit mala fides, nihil acquirat per servum alienum, aut liberum hominem, quem scilicet possidet, quoniam cœpit esse injustus possessor, et malæ fidei. Et ita D. Augustin. *lib. de fide et operibus. In jure*, inquit, *prædiorum tamdiu quisque bonæ fidei possessor dicitur rectissime, quamdiu se possidere ignorat alienum: cum vero scierit, nec ab aliena possessione recesserit, tunc malæ fidei possessor perhibetur, tunc juste injustus vocatur.* Sed non est omittendum etiam jure Pontificio supervenientem malam fidem interrumpere usucapionem, *cap. ult. extra, de præscript.* quod est ex Lateran. conc. cap. 41. ut scilicet qui usucapit, vel præscribit, nulla temporis parte habeat conscientiam rei alienæ. Jure civili satis est, non habuisse initio possessionis. Et postremo addit Justinianus amplissimæ longæ possessionis gratia, ut ei qui possidet bona fide, prosit ad usucapionem tempus, quo auctor ejus bona fide possedit, id est, ut emptori prosit tempus venditoris, atque etiam donatario in causa lucrativa tempus donatoris, ut in *l. pen. inf. de præscript. longi temp. l. 2.* §. *Emptori. D. pro empt. l. Id tempus. D. de usurpat.* Denique ut tempus emptoris, sive antecessoris, ut loquitur, connumeretur in decennium, viceennium, vel triennium, sic omnino legas, non tricennium: nam tricennii nomine significantur triginta anni, et in præscriptione triginta annorum non exigitur justus titulus, *l. 2. inf. de præscript. 30. ann.* quam tamen nos exigit Justin. in *hac lege.* Ergo non loquitur de tricennio, sed de triennio. Et observa, ut venditoris, vel debitoris tempus prosit emptori, vel donatario, et ei accedat, atque jungatur tempus ejus, necessarium esse, ut uterque rem cœperit possidere bona fide, id est, venditor et emptor, et donator, et donatarius, *l. Pomponius.* §. 1. *D. de acq. poss.* Non etiam, ut perseverent in bona fide, quoniam satis est, si uterque cœperit possidere bona fide: nec interrumpitur usucapio, si postea sciverit esse rem alienam, nec si ab alio ad alium res pervenerit ex causa lucrativa, veluti donatione, ut in *d. l. pen.* Quæ omnia Justinian. accipit de successore singulari, ut scilicet requiratur bona fides antecessoris, et successoris: nam idem non est in defuncto, et hærede, quoniam bona fides defuncti sufficit ut currat usucapio cœpta a defuncto, licet hæres mala fide possideat, et contra bona fides hæredis non sufficit, si defunctus fuerit malæ fidei possessor, §. *Diutina. Institut. de usucap.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXII. De acquirenda, et retinenda possessione.*

Recte inter usucapionem, et præscriptionem hic titulus medius interponitur, quia neque hæc, neque illa sine possessione consistit. Et ut a definitione possessionis incipiam, nulla melior dari potest illa, quam Festus retulit ex Ælio Gallo Jurisconsulto in libro de verbor. quæ ad jus pertinent sign. simplicius definitur in *l. Quæstio; de V. S.* Possessio est usus: plenius Gallus, ut complectatur prædium rusticum et urbanum, et recte *quidam*, id est, proprii cujusdam generis usus, ut in definitione legali, *donatio quædam*, id est, proprii generis donatio, quæ neque fit inter vivos, neque mortis causa, quia nec convalescentia legatum revocatur, ut donatio causa mortis, nec quælibet pœnitentia temere. Et ita in *l. Rogasti. D. de præscript. verb.* proprio negotio quodam gesto, et in *l. 1. de oblig. et act.* proprio quodam jure, ut in *l. Obligamur. eod.* Ergo illud *quidam*, demonstrat possessionem esse propriam speciem usus, ac proinde non esse possessionem eum usum, qui usus dicitur communiter, quod sic ostendo: eandem rem in solidum non possunt duo possidere, uti tamen ea possunt pro solido, neque enim ideo minus utor re, quod et ea ipse utaris, *l. Si ut certo.* §. *Si duobus. D. commod.* forum non possidemus, eo tamen utimur, *l. 1. in fin. de acquir. poss.* servitutes non possidemus, eis tamen utimur, *l. 2 in fin.* et *l 3. D. de precar.* Inde Apulejus l. pro se ipso: *plurimis rebus possessu careo, usu fruor.* Itaque definitio Galli non comprehendit quasi possessionem, qualis dicitur esse servitutum, quæ non possidentur, quia corpore vacant, ut nec apprehendi, nec retineri possint, sed cessio eorum, et patientia, et usus pro possessione est. Et hoc est, quod ait *l. 1. in fin. D. de servitut. urban. præd.* traditionem, id est, cessionem servitutis prædialis, et patientiam inducere officium prætoris, id est, hoc efficere, ut prætor eam cessionem et patientiam tueatur quasi possessionem, et data actione Publiciana, ut in *l. Si ego.* §. 1. *D. de Public. in rem act.* Et datis interdictis, quasi possessoriis, veluti de itinere et actu, *l. Quotiens via. D. de servitut.* Usus igitur in definitione Galli non est qui communiter usus dicitur, id est, χρῆσις, ut servitus usus, vel

usus fructus, et commodatum, vel precarium, sed est detentio, sive *detentatio*, ut loquitur *lex Ab hostibus. § ult. ex quibus causis major.* et *l. 5. D. de impens. in res dotal. fact.* Et glossæ Philoxeni, detentatores διακατόχους, vel subsessio et incubatio: quamquam hæc duo verba plerumque accipiuntur in malum. ut in *l. 3. inf. ne rei domini, vel templorum* et illo loco Virgilii, *Deiecta Aen subedit adulter*, id est, interprete Servio, *mala fide possedit.* Itaque malæ fidei possessio proprie dicitur *subsessio*, vel *incubatio*, ut idem ille Servius: *apud nos*, inquit *Tyrannus incubator imperii vocatur.* Et Augustinus in Homilia trigesima: *non erat vox justi possessoris, sed impudentis incubatoris improbitas*, id est, prædonis, et malæ fidei possessoris. Sed ut cetera, quæ Festus retulit ex Ælio Gallo, cum sit es nostris, exponamus, et iis supplendis, tum corrigendis, sunt enim in iis spatia supervacua, et gravis menda quædam, ut iis, quantum possit, medeamur, cetera etiam exponamus. Gallus ubi definivit possessionem usum quendam esse agri vel ædificii, subjicit, *non esse ipsum fundum vel agrum, neque enim esse possessionem iis de rebus, quæ tangi possunt.* Quibus verbis significat fundum, vel agrum esse rem corporalem, cujus scilicet plenam proprietatem habemus: possessionem autem esse rem incorporalem, quæ cerni et tangi non potest, abstrahi tantum intellectu, et percipi potest, et ex his rebus denique, quæ intelliguntur, sunt es rebus incertis. Idcirco datur etiam de possessione condictio incerti *l. Indebiti. §. Sed etsi. l. Qui exceptionem. §. Si pars. D. de condict. indeb.* adhibita *l. Hæres. D. ad Trebellian.* Interdum tamen *possessio* accipitur pro corpore ipso, quod possidetur, ut cum prædia provincialia possessiones dicimus, *l. 2. de probat. l. 3. inf. de revoc. donat. l. pen. sup. comm. utriusq. judic.* Et ea prædia possessiones dicimus, quia non sunt propria provincialium mancipio, et nexu, sed usu tantum, et fructu sub onere colendi, arandi prædia, præstandi tributi, vel stipendii. Et ita Festus, *possessiones quandoque appellari agros late patentes, publicos, privatos, quia non mancipatione, sed usu tenebantur, et ut quisque occupaverat, possidebat.* Quamobrem Flaccus Siculus, et Agg. Urbic. eos agros vocant *occupatorios*, et *arcifinios*, quod accersitis hostibus occupati sunt. Et ita etiam in *l. Interdum. de verbor. signific.* ostenditur, eum, qui legavit possessiones suas, videri etiam legasse corpora prædiorum suorum. Et ita Apulejus in Asclepio: *Quæcumque*, inquit, *terrena corporali cupiditate possidentur, quæ merito possessionum nomine nuncupantur, quia non sunt nata nobiscum, sed postea a nobis possideri cœperunt.* Sequitur autem in illo fragmento Ælii Galli, *neque qui se possidere dicit, is vere potest dicere.* Quid heic facit vere? loco illius reponimus *hanc ego rem*, quod est initium formulæ vindicationis, et creatus est error ex iis singulis sive notis: pinge literas *h.* et *e.*, et ambas punctis subdistingue, et subde, re, temone superposito, id est, hanc ego rem, unde fecerunt here, et post, vere. Sensus hic est: *possessionem non posse vindicari veluti rem corporalem, hoc modo: hanc ego rem ex jure Quiritium meam esse ajo:* Quod et iis mox declarat Gallus: *Itaque*, inquit, *in legitimis actionibus nemo possessionem suam ex iis vocare audet; sed ad interdictum venit.* Loco istorum verborum *ex iis*, reponendum est omnino *ex jure Quiritium*, ut ita scribas: *Itaque in legitimis actionib. nemo possessionem suam ex jure Quiritium vocare audet, sed ad interdictum venit uti possidetis, quod ibi proponitur, vel etiam utrubi.* Sensus igitur est, *neminem legitima actione ex jure Quiritium possessionem suam vocare*, id est, vindicare, ut in Rhetoricis ad Herennium, *hæreditatem suam vocare lege agnationis, sed ut interdicto uti possidetis, vel utrubi, quo possessionem suam esse affirmat.* Et ita est explicanda *lex 3. §. Pomponius. D. ad exhibend.* Possessio autem, ut Labeo ait, qui optime callebat origines, rationesque verborum, dicta est a sedibus, quasi positio in *l. 1. D. eod.* id est, situs, quia naturaliter tenetur ab eo, qui insistit rei, quæ est, quam Græci κατοχὴν dicunt, id est, detentionem, sive detestionem, sessionem. Et *possidere* igitur est insistere, incumbere rei: incubare, et residere, ut apud Plautum in Epidico, *possidere ferias.* Et in Captivis, *residere ferias.* Et sequitur in *d. l. 1.* dominium rerum ex naturali possessione cœpisse, id est ex detentione corporali, ejusque rei vestigium remanere in iis, quæ cœlo, mari, terra capiuntur, et in iis, quæ bello capiuntur, et in gemmis, lapillis, margaritis in litore inventis, quæ protinus fiunt ejus, qui primus eorum possessionem apprehendit: ergo in iis rebus apparet, dominium incipere statim a naturali possessione. Et ita in *l. 8. hoc tit.* per procuratorem, id est, corpore procuratoris, nobis acquiri possessionem et per hanc dominium, ut in *l. Traditio. § ult. D. de acquir. rer. dom.* Veluti si procuratori sit tradita a domino nostro nomine, quod omnino exigitur, ut statim et possessio, et dominium nobis acquiratur, ut in *l. Qui mihi. de donat.* Nam si nomine procuratoris dominus si rem tradat, non meo, dominium mihi non acquiritur, nisi per traditionem procuratoris mihi factam, quæ est sententia *l. Res. 59. D. de acquir. rer. dom. l. 2. sup. de his, qui non dom. manum.* Et ita in *l. 8. hoc tit. per procuratorem utilitatis causa possessionem.* Et hic subdistingue illud verbum, ut intelligatur, si proprietas a possessione separari non potest, id est, si dominus tradat rem procuratori, si proprietarius tradat procuratori, si in persona tradentis conjuncta fuerit possessio dominio, hoc casu per possessionem mihi quæsitam per procuratorem, etiam mihi dominium acquiritur. Quod si is qui tradit procuratori meo, non sit dominus, per procuratorem quidem mihi possessio acquiritur, non dominium: sed postquam sciero rem traditam procuratori meo, tunc inchoatur usucapiendi conditio, id est, tum incipio eam rem usucapere, quæ procuratori meo tradita est a non domino. Ergo ne dicamus quod tentat Accursius in *l. 8.* dominium acquiri per procuratorem, quod est falsissimum, quia non acquiritur dominium per procuratorem simpliciter citra possessione: nec cavillari oportet verba *l. 1. sup. per quas person.* dum ait, *nihil nobis acquiri per liberam personam, preter per procuratorem, excepta causa possessionis*, quasi aliud sit possessio, aliud causa possessionis: nam idem est proculdubio causa possessionis, id est, possessio. Passim in libris nostris, causa dotis est dos, causa bonorum, id est, bona, causa venditionis est venditio, et causa lethi in aliis auctoribus, id est, lethum. Et apud Tibullum causa: *Neeræ conjugis ereptæ, causa perire fuit*, ubi est πλεονασμὸς in verbo *causa*: nam aliter sumitur infra, quam supra: hic enim est sensus, causa. Neream conjugis ereptæ, id est, Neera conjux ei præbuit causam mortis. Sic igitur concludamus: per procuratorem non acquiri dominium citra possessionem, sed per possessionem dominium acquiri. At dum ait *d. l. 1.* dominium ex naturali possessione cœpisse, idque adhuc apparere in supradictis rebus, satis indicat, non in omnibus rebus dominia incipere ex naturali possessione: nam rei legatæ dominium ipso jure acquiritur. id est, *l. 12. tabul. Ulp. in reg. tit. 19* sine naturali possessione, ut probat *lex Quoties. §. ult. D. de pecul. l. 7. et 23. sup. de legat. l. 3. 5. quando dies, l. 3. § Si rem. D. de legat. 3.* et rei quoque donatæ mortis causa, ut probat bellissime *l. 1. in fi.* conjuncta *l. 2. D. de Public. in rem act.* Et hæreditas quoque ipso jure acquiritur, si vel dixeris, *adeo illam hæreditatem*, etiamsi nullam rem hæreditariam apprehenderis, *l. Si ager. D. de rei vind.* Et contra non semper possessionem etiam dominium sequitur: fideicommissarius est possessor rei per fideicommissum relictæ, non etiam dominus jure civili. *l. Qui usumfructum. D. si ususfruct. pet.* Provinciales prædiorum suorum erant possessores, non etiam domini, ut Theoph. in *§. Per traditionem. de rer. divis.* ut non male in *l. Naturaliter. §. 1. de acq. poss.* dicatur, nihil affine habere possessionem cum proprietate, id est, dominio. Unde Seneca 10 Epistola. *Stulta hominum avaritia proprietatem a possessione discernit.* Et ut opinor, hoc vult dicere, attentionem, et accurationem nimiam hominum in distinguendis rebus discrevisse possessionem a proprietate, nec tamen immerito discrevisse. Diximus heri de definitione, et nomine possessionis Labeonem recte deducere nomen a sedibus, qui etiam in *l. 3. §. Ex contrario. D. eod.* exemplo sessionis et stationis docet, apud duos ejusdem rei possessionem in solidum esse non posse, non magis, quam ut tu stare videris in eodem loco, quo ego sto, vel sedere in eodem loco, quo ego sedeo. Possessionem autem esse *usum quendam rei*, vel dominium usus rei, vel detentionis, nam multiplex est dominium, proprietatis, ususfructus, et possessionis in *l. Si procurator. D. de acquir. rer. dom.* Cur addit interpretationem, *Dominium*, id est, *proprietas?* ne quis intelligeret possessionem: nam est frequentissimum in jure, ut dominium accipiatur pro possessione, et dominus pro possessore, ut in *l. 4. inf. de aquæductu:* longo dominio, id est, longa possessione. Unde non male dixeris possessionem esse dominium usus, sive detentionis rei. Nunc videamus. Species duas proponit *l. 10. hoc tit.* Unam, quæ jure consistit, aliam quæ corpore, ut Divus Augustin. in Sermone de vita clericorum: *Exiguum est*, inquit, *quod videtur possidere, sicut jurisperiti loquuntur, jure, non corpore*, ut quæ jure consistit, id est, jure civili, *l. Stipulatio ista. §. Hæc quoque. de verb. obl. l. Si cum qui. de donat. inter vir. et uxor.* Civilis possessio appellatur, et ita definitur detentio, quæ constat jure, et animo domini, puta detentore credente se esse dominum, et detinente rem ex ea causa, qua dominium, id est, proprietas quæri solet. Unde apparet possessionem civilem esse facti, quia est detentio, id est, usus rei. Et inde in *l. Denique. ex quibus causis major.* possessionem plurimum facti habere, διὰ τὸ νέμεσθαι, Græci adjiciunt illo loco, et esse etiam animi, quia animum, affectionem, voluntatem, cogitationem, opinionem domini desiderat, tot utuntur nominibus auctores nostri, ut putet se esse dominum, et possidere rem suam, *l. 1. §. Scævola. si quis testam. liber. esse*, et esse etiam juris, quia justum titulum acquirendi dominii desiderat, veluti emptionem, donationem, aut legatum, quæ imbuat animum possessoris opinione domini. Quamobrem et animus ille, qui jure imbutus est possessionis justæ, dicitur esse juris, non facti, *l. Possessionem. D. eod.* Denique possessio civilis est juris, et facti. Juris, quia sine jure non consistit, ut Cornelius Fronto de differentiis vocabulorum recte scribit: *In possidente jus esse, et possidere eum, qui, aut testamento relictæ, aut donatæ rei, aut emptæ dominus est.* Facti, quia sine corpore non consistit, quod possideat, et quod possideatur. Et hoc distat a bonorum possessione prætoria, quæ ut hæreditas, sine ullo corpore juris intellectum habet, *l. 3. §. 1. D. de bon. posses. l. Hæreditas. de petit. hæredit.* quæ autem possessio corpore consistit, naturalis, et corporalis dicitur, et est detentio rei nudæ, citra jus, affectionemque domini, non tamen citra jus aliquod, affectionemque: nam utraque possessio legitima dicitur, et civilis, et naturalis in hac *l. 10.* quia, ut inferius dicetur, utramque præter interdictis tuetur possessoriis. Et possessio quoque fructuarii, quæ naturalis tantum est, dicitur plurimum ex jure mutuari, *l. pen. D. eod.* Ergo utraque possessio est juris, et facti. Quid ergo distant invicem? quia naturalis est facti potius, quam juris, propterea quod destituitur jure, animoque domini, quod est jus summum: at civilis potius est juris, quam facti, quia possidetur summo, et optimo jure, nempe domini. Sed hæc, quæ ita constituimus, exemplis nobis patefacienda sunt. Fructuarius videtur naturaliter possidere, *l. Naturaliter. in pr. D. eod.* Quæ ex inscriptione referenda est ad interdictum uti possidetis, quod etiam usufructuario competit, *l. 1. §. Hujus autem. D. uti possid.* Tull. in oratione pro Cæcinna, *Cesenniam*, inquit, *propter usumfr. possedisse non negat.* Possidet igitur fructuarius, vel possidere videtur propter usumfructum non domini sed usumfructus jure, quod sæpe domini affectum habet, et possidet fructuarius jus utendi, et fruendi potius, quam fundum aut servum, in quo usumfructum habet, *l. Acquiritur. §. ult. D. de acquir. rer. dom. l. 1. §. Unde est. quod*

*legit.* Et quasi possidet igitur potius, quam possidet: quia juris est quasi possessio, non possessio, quod ejus nullum subest corpus, cui incumbatur. Et ita in *l. Si prætor, ex quib. causis major. fundi possessionem*, inquit, *et usufructus quasi possessionem*, et sic etiam in *l. 3. D. de vi, et vi arm.* Denique fructuarius possidet naturaliter jus utendi fruendi, fundum autem fructuarium ipso dominus possidet civiliter. Ne igitur dicas fructuarium fundum possidere naturaliter, et dominum civiliter, quia duo non possunt esse in solidum possessores ejusdem rei, nec duo, qui possideant civiliter nec duo, qui naturaliter, nec duo, quorum unus naturaliter, alter civiliter, nec duo, quorum justa unus, alter injuste. Et jampridem explosa est Sabini sententia, qui duos admittebat possessores, l. *Et habet.* §. *Eum qui. D. de precario*, quæ est ex libro ad Sabinum, et ex doctrina Sabini. Et hoc ostenditur in *l. 3. §. Ex contrario. D. eod. l. Duo. D. de prec. l. Si ut certo. §. Si duobus. D. commod.* M. Tull. in Lucul., *Num aut Stoicus constituatur sapiens*, inquit, *aut veteris Academiæ, sed non potest: est enim inter eos, non de terminis*, id est, *finibus, sed de tota possessione contentio.* Ergo dominus, id est proprietarius, fundum, in quo alter usumfructum habet, possidet civiliter tanquam dominus, quia propter usumfructum non desiit habere animum possidendi, non deposuit animum possidendi, nec fuit causa deponendi, cum nihil commune habeat usufructus cum proprietate, id est, cum nec duo hæc permisceantur, sicut nec possessio, et proprietas nec possessio, et usucapio permiscentur, l. *pen. eod. l. 2. §. Separata. pro empt.* et hæc de fructuario. Tractemus etiam de aliis, qui possident naturaliter tantum, non civiliter. Creditor rem pignori datam possidet naturaliter, et jure pignoris. Et hæc igitur naturalis possessio, etiam non caret suo jure, *l. 3. §. ult. D. ad exhib.* Et si possidet rem ipsam, solus igitur, ut ante constitui, quia scilicet eo animo debitor eam rem dedit creditori, ut ipse possessionem dimitteret, et eam in creditorem transferret, *l. Cum et sortis. §. ult. de pign. act.* Ergo per traditionem pignoris debitor, qui id possidebat civiliter ut dominus, desiit possidere, et creditor, cui traditum est, id incipit possidere naturaliter. Excipitur causa usucapionis, propter quam utilitatis ratione receptum est, ut debitor, licet omnino non possideat pignus, ut dixi, ad usucapionem id possidere intelligatur, id est, ne usucapio cœpta impediatur, vel interrumpatur per possessionem, quæ ea ob se, et naturaliter est penes creditorem, *l. 1. §. Per servum. l. Qui pignoris. D. eod. l. Servi. D. de usucap.* Et hoc non est novum ut perseveret, quæ cœpit, usucapio, licet is, qui usucepit, desierit possidere, ita ut ab initio quidem usucapio non consistat sine possessione, ex postfacto consistat sine possessione: et ita fit, ut morte non interrumpatur usucapio, imo impleatur jacente hæreditate, quia hæreditas fungitur vice personæ, *l. Cœptam. D. de usucap.* ut furore non interrumpitur, licet furiosus desinat possidere, cujus animus aberrat, vel exulat, *l. Juste. §. pen. eod.* ut non interrumpatur etiam captivitate in rebus peculiaribus, *l. Si is, qui pro emptore. eod.* ut non interrumpatur usucapio rei mobilis junctione in ædificium, quo tamen genere desiit possidere, *l. Rerum. eod.* proinde, ut non interrumpatur, et interpelletur usucapio cœpta a debitore, possessionis translatione in creditorem pignoratitium. Et hoc est, quod dicitur, *debitorem quantum attinet ad usucapionem videri possidere, licet omnino non possideat.* Jus fingit omnibus illis casibus, eum, qui rite cœpit possidere, et porro possidere, licet reipsa desierit possidere, et impleatur usucapio. Et hæc de creditore. Similiter vero sequester, apud quem litigatores rem litigiosam deponunt, vel sua sponte, vel auctoritate judicis, possidet naturaliter, si partes possessionem ei dimiserint id est, si rem apud eum sequestro deposuerint, non custodiæ causa, sed dimittendæ possessionis causa, et interea neuter rem possideret, *l. Inter eos. D. eod. l. Licet. §. Rei. depos.* Et justa quoque ea possessio est, cum voluntate partium teneatur. Denique, et hæc quoque, naturalis possessio suum jus habet, non tamen jus dominii optimum maximum. Colonus autem, et inquilinus, et sequester custodiæ causa, depositarius, et commodatarius et is, qui precario rogavit, possident certe naturaliter, id est, rem tenent, quod est proprium verbum naturalis possessionis, habere autem civilis: et hos omnes naturaliter possidere ostendunt *lex 7. §. Neque. comm. divid. l. Videamus. §. Si possessionem. D. de usufr. l. 2. §. 1. D. pro hæred.* Neque possident sine jure, sine titulo, non tamen titulo dominii acquirendi possident, justo titulo conducti, vel depositi, vel commodati, vel precarii: non tamen justo titulo, quo dominia rerum acquiruntur: et præterea ii possident sibi ut fructuarii jus utendi fruendi: possident sibi creditor, et sequester, cui dimissa est possessio, non possident sibi, sed domino ii, quibus omnibus eo animo possessio conceditur, ut non sibi possideant, sed domino. Hoc agitur inter eos, hoc conventioni inest. Ideoque rei depositæ, commodatæ, vel locatæ, non tantum proprietatem retinemus, sed etiam possessionem per eos, quibus cessimus possessionem, ita ut nos soli vere possideamus, soli quod idem est, per illos, qui tenent rem naturaliter permisso nostro, *l. 1. sup. comm. de usucap. l. 2. de præscript. trig. annor.* Is autem, qui alium vi dejecit possessione, etiam possidet naturaliter, et quidem sibi, non alii, et qui dejectus est, desiit possidere, quia deposuit animum possidendi. Quem enim posses habere animum possidendi, dum alium conspicis in possessione invito te? Animo solo retines possessionem, si nemo fundo insistat et incumbat, sed si insistat aliquis per vim, et possit, qui putes animo retinere possessionem, qui plane abjecisti animum possidendi? Imo etiam desinit possidere is, cujus animus labascit suspicione, ut in specie *l. Si id quod. §. pen. D. eod.* Si me absente aliquis ingressus est possessionem, et reversus suspicor, ne me repellat: et quidem



ingressus est possessionem fundi mei, et depono animum possidendi: hæc suspicio facit, ut desinam possidere, et consequenter desinit possidere, cujus labascit animus dubitatione aliqua juris sui, aut vacillatione, ut in specie *h. leg.* 10. quæ docet lite contestata adversus possessorem, eum, licet possideat naturaliter, quod non abscesserit fundo propter litem motam, tamen non possidere civiliter ut dominum, quia labascit animus dubitatione juris sui, cui fit quæstio dominii. Et notandum l. 10. loqui de possessione: nam hac de re est longa differentia inter possessionem, et usucapionem. Possessio civilis interrumpitur litis contestatione, usucapio non interrumpitur, quia nec superveniente qualibet mala fide, *l. Aliam. de novat. l. Si post acceptum. l. Si a bonæ fidei. de rei vindic. l. Julianus. §. Quantum. D. ad exhib. l. 2. §. ult. D. pro emptore. l. 2. D. pro donat.*

Ac postremo si maritus donaverit rem uxori, uxor eam rem possidet naturaliter sola, non civiliter, quia cum ea donatio sit illicita, non est justa causa acquirendi dominii, nec justa præsumptio dominii. Marito nullo modo possidet, quia abjecit possessionem penitus, et eam transtulit in uxorem. Et hoc ostenditur in *l. 1. §. Dejicitur. de vi et vi arm. l. Si eum qui. de donat. inter vir. et uxor.* Dices, hæc possessio naturalis, quam possidet, qui vi dejecit dominum a possessione, vel quam possidet uxor, cui vir donavit, est sine ullo jure: ergo non omnis possessio naturalis ea jure semper aliquid habet. Respondeo, et hos quoque, qui possident naturaliter, habere juris aliquid. Qua de causa pupillus non potest alienare possessionem naturalem sine tutoris auctoritate, *l. Pupillus. D. de acquir. rer. dom.* et jus, quod habet, est quod tueri possit possessionem suam adversus quoscumque, etiam non jure inceptam. Excepto eo, a quo injuste possidet, ut inquam eam tueri possit interdictis possessoriis, quod probat *l. 1. §. ult. D. uti possid. l. 1. §. Qui a me.* et *§. Dejicitur. de vi et vi arm l. 1. §. Si vir. D. de acquir. poss.* Ex iis facile intelligere licebit quid sit naturalis possessio, et quid civilis.

## *Ad L. I.*

*Per liberam personam ignoranti quoque acquiri possessionem, et postquam scientia intervenerit, usucapionis conditionem inchoari posse, tam ratione utilitatis, quam jurisprudentia receptum est.*

Lex 1. auctoritate utitur *l. Solutum. §. Per liberam de pig. act.* et *§. Ex his. Instit. per quas person.* Et ejus sententia hæc est: per liberam personam, quæ non est in nostra potestate, veluti per procuratorem, tutorem aut curatorem, et addere licet ex Accursio, vel per servum alienum, ut *l. Si me in vacuam. §. ult. D. de acquir. possess.* non tantum scienti mihi possessionem esse traditam procuratori, vel alii meo nomine, sed etiam ignoranti mihi omnium rerum possessionem acquiri, et per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuit, qui tradidit meo nomine procuratori, etiam accipienti meo nomine: quod ideo dico, quia si tradidit procuratori meo nomine, et procurator accepit suo nomine, dominium mihi, possessio procuratori acquiritur, *l. Qui mihi. de donat. l. Per servum. §. ult. D. de acquir. rer. domin.* Sin vero tradidit nomine procuratoris, et procurator acceperit meo nomine, procuratori dominium acquiritur, quod tamen præstare mihi tenebitur actione mandati, possessio mihi *l. Res. D. de acquir. rer. dom. l. Quod meo. D. de acquir. possess. l. 1. sup. de his, qui a non domin. manum.* quod si non fuerit dominus, qui tradidit rem procuratori meo, hæc lex ait, usucapionis conditionem inchoari posse, id est, usucapionem ejus rei, postquam sciero procuratori fuisse traditam possessionem meo nomine accipienti, non antequam hoc sciero. Unde notanda est una differentia inter usucapionem, et possessionem. Possessio, et per hanc dominium acquiritur ignoranti, etiam per liberum hominem, volenti tamen possidere, *l. Ea quæ. de acquir. rer. dom.* Voluntas requiritur, non scientia traditæ possessionis: Usucapio autem non competit ignoranti, *l. Possessio. §. pen. D. de acq. poss.* Et cum Neratius in regulis scripsisset *l. 13. D. de acquir. rer. dom.* per procuratorem, et tutorem acquiri rerum dominia ignoranti, Paulus ad Neratium notavit in *l. Si emptam. de usucap.* usucapionem tamen non competere ignoranti, quod et Neratius non ignoravit, *l. Si rem. eod.* nisi ex causa peculiari, id est, si quid nomine peculii servus nanciscatur, id etiam dominus ignorans possidet, et usucapit. Denique hoc solo casu ignoranti usucapio competit, id est, ex causa peculiari, quod *lex Peregre. 44. 2. Quæsitum. de acquir. poss.* ait esse receptum jure singulari utilitatis causa, ne domini per singula momenta cogerentur inquirere species, et causas peculiorum, quæ esset molestia maxima. Et in illo *§. Quæsitum*, possessioni etiam addenda est usucapio, ut dicamus, ex causa peculiari ignoranti possessionem acquiri, et usucapionis conditionem. De possessione non minus dubitabatur, quam de usucapione, an per servum domino ignoranti acquireretur, quia in ea re, quam nunc acquirit servus non habet jussum domini, aut voluntatem, ut procurator, qui habet mandatum domini, vel ratihabitionem, ut *l. Communis, §. ult. D. de acq. poss. l. Si ego. D. de negot. gest.* Tutor autem, vel curator habet jus, et potestatem in personam pupilli: et consequenter administrationem rerum, et possit plane per eos, etiam ignoranti acquiri possessio, non etiam inchoari usucapio antequam sciverint quæsitam possessionem, quia usucapio extra causam peculii ignoranti non procedit. Et eadem ratione utilitatis *hoc l. 1.* et *l. 8. hoc t.* et *Paul. 5. Sent. tit. 2.* receptum esse ait, ut per procuratorem nobis acquiratur possessio, ne scilicet cogamur semper corpore nostro apprehendere possessionem, quæ sane non potest acquiri sine corpore simul, et animo, sed id possumus expedire corpore alieno, misso homine, cui tradatur possessio, ut valetatibus

nobis possidere, et tradita acceptaque possessione nostro nomine, ea acquiratur nobis potius, quam vacet, quæ utique erit vacua, nisi nobis acquiratur, quia neque, qui tradidit, possidet, quia dimisit possessionem, neque procurator, cui tradita est, quia non habet animum possidendi rem. Rem enim accepit, et tenet meo nomine, non suo. Vacua igitur est possessio, nisi nobis acquiratur: et utilitas rerum expediendarum hoc exigit, ut nobis acquisita intelligatur, licet regulariter jus non patiatur, ut liber homo nobis acquirat, sed is tantum qui juri nostro subjectus est. At ab hac regula excepta est possessionis causa, *l. 1. sup. per quas personas, l. Traditio. § ult. de acquir. rer. dom.* id etiam *l. 1.* ait esse receptum juris prudentia, id est, auctoritate prudentum quorundam, ut in *l. Si rem. D. de usucap.* aliquamdiu convenire inter juris auctores, ut possessio acquiri possit per liberam personam: fuit enim controversum olim, quia pugnat cum regula juris, hodie est certum ex rescripto Severi et Antonini, id est, ex hac *l. 1.* Tria sunt, quæ acquiruntur, dominium, possessio, obligatio, sive actio. Possessio etiam acquiritur per liberam personam, dominium solum non item, sed per possessionem etiam dominium, si dominus tradiderit libero homini nostro nomine accipienti rem datam nostro nomine: obligatio, vel actio nulla nostro nomine acquiritur per liberum hominem, excepta obligatione creditæ pecuniæ: utilitatis etiam causa excepta est, propter necessarium usum creditæ pecuniæ, ut constat in credita pecunia singularia plerâque recepta esse, *l. Singularia. de reb. cred.* Puta, ut mutuum contrahatur, etiamsi non meos nummos acceperis, sed mihi debitos acceperis, vel retinueris, quos ipse debuisti ex alia causa in crediti causam, *d. l. Singularia.* Cum regulariter non contrahatur mutuum, nisi fiat de meo tuum, unde scite comminiscuntur, deduci nomen mutui. Item ut mutuum contrahatur, etiamsi neque meos, neque mihi debitos nummos accipias, sed alienos, qui tibi numerentur in crediti causam, et a te accipiantur meo nomine, quo casu placet, ut per liberum hominem suos nummos credentem meo nomine, mihi acquiratur obligatio creditæ pecuniæ, et ex ea causa obligatio pignoris, et consequenter actio si certum petetur, et pignoratitia, *l. 2. sup. per quas person. l. Certi. §. Si nummos. D. de reb. cred.* Unde adjectum est non semper in *l. Solut. §. Per lib. D. de pign. act.* non semper per liberam personam acquiri pignoratitiam actionem, non scilicet, nisi ex causa crediti ex constitutione Justiniani, quod ante eam non obtinuerat, licet obtinebat acquiri actionem creditæ pecuniæ per liberum hominem, id est, ex *d. l. 2.* SC. etiam Macedon. constat esse singulare in credita pecunia filiofamilias, quod trahitur etiam ad pecuniam creditam servo, vel conditionario homini, vel colono, *l. ult. quod cum eo, etc.* Olim etiam id erat singulare in credita pecunia, ut ex causa creditæ pecuniæ valeret constitutum sine stipulatione, quod ex constitutione Justiniani etiam hodie valet ex omni causa, *l. pen. sup. de const. pec.* Illa autem differentia, quam tradit in *l. 1.* inter usucapionem, et possessionem, ut hæc scienti procedat, illa etiam ignoranti acquirat, nova videri non debet: sunt enim aliæ pleræque. Mala fides superveniens, ut inculeas interpellat, et interrumpit possessionem, non usucapionem, *l. Bonæ fidei. D. de acqu. rer. dom.* Item litis contestatione interrumpitur possessio civilis, non usucapio. Amittitur possessio, si transferatur in creditorem pignoris jure, usucapio cœpta a debitore perseverat, *l. 1. §. Per servum. l. Qui pig. D. de acq. poss.* Et plerisque aliis modis amittitur possessio usucapione non cessante, ut vere possis constituere sine possessione usucapionem posse consistere ex postfacto, non ab initio. Item malæ fidei possessore usucapere posse, quod videtur esse παράδοξον, si cognoverit rem esse alienam post cœptam usucapionem bona fide, non ab initio. Præterea possessio bonam fidem non exigit: ut acquiratur usucapio omnino exigit bonam fidem, *l. 2. §. Separata. D. pro empt.* Ideoque et scientiam exigit, quia bona fides nihil aliud est, quam fides recta, sincera. Nec definienda est simpliciter bona fides, ignoratio rei alienæ, sed potius ignoratio injustæ possessionis, injusti tituli: ut bona fide possideo, etiamsi sciero rem esse alienam, quæ mihi vendebatur a non domino, si modo existimaverim eos jus vendendi habuisse, puta domini procuratores fuisse, aut tutores, qui tamen non habebant. Itaque non juste possideo, id est, ex justo titulo, quia tamen id ignoro, bonæ fidei sum possessor, *l. Bonæ fidei. D. de V. S.* Et ita, si bonæ fidei possessor possideat servum, qui mihi noxam nocuit, et eum mihi dedat in noxam, quia noxali actione bonæ fidei possessor tenetur etiam, ne dum dominus, si inquam, mihi eum dedat scienti alienum esse, bona fide eum possideo, quia possideo ex justa causa, id est, ex noxæ deditione, *l. Et generaliter. D. de usur. et.* atque ita scientia rei alienæ simpliciter non est mala fides, sed scientia injustæ causæ, injustæ possessionis. Et si vis nosse quæ præterea requirantur in usucapione, una tantum lex est notanda, *l. ult. sup. Si quis ignor. rem minor. emp.* bonam fidem requirit, et justum titulum, quo rerum dominia quæri solent, et tempus legitimum, et ut possiderit sine interpellatione, et sine controversia: nam etiamsi litis contestatione non interrumpatur usucapio, tamen interrumpitur vi naturali amissa possessione, id est, usurpatione, *l. Naturali. D. de usucap.* aut vi civili, veluti lapilli jactu, *l. 5. §. Meminisse. D. de novi oper. nunc. l. 7. D. quod vi, aut clam,* aut aliis modis plerisque, de quibus dicemus sequ. titulis, quorum ratione exigimus, ut possederit sine controversia. Et postremo ut rei dominus sit major ætate, id est, 25. annos, quia res pupilli non potest usucapi, *l. Bonæ fidei. D. de acq. rer. dom.* Adolescentis res potuit olim usucapi; sed hodie ex oratione D. Severi, nec adolescentia res usucapi possunt, quia in ea oratione, vel SC. alienationis verbo etiam usucapio continetur, *l. 3. §. pen. D. de reb. cor. qui sub. tut. l. Alienationis. D. de V. S.*

## Ad L. II.

*Minus instructus est, qui te sollicitum reddidit, quasi in vacuam possessionem ejus, quod per procuratorem emisti, non sis inductus: cum ipse proponas, te diu in possessione ejus fuisse, omniaque ut dominum gessisse: licet enim instrumento non sit comprehensum, quod tibi tradita sit possessio: ipsa tamen rei veritate id consecutus es, si sciente venditore in possessione fuisti.*

Ex leg. 2. bujus tituli id tantum notandum est, acquiri nobis possessionem rei, licet in instrumento emptionis non sit comprehensum: traditam possessionem fuisse, si modo emptor sciente venditore, ut sit (quia scientia venditoris, et patientia consensum imitantur) si modo, inquam, emptor sciente venditore in possessione fuerit, et omnia gesserit ut dominus rei. Possessio non acquiritur verbo, aut scriptura sola, sed re ipsa, facto ipso. Et hoc idem ostendit *l. Nam idcirco. D. de contrah. empt. l. 2. sup. si quis alt. vel sibi.* Et recta *l. 8. sup. comm. utriq. judic.* Nihil referre, relinquas, an transferas possessionem, ut in *§. Interdum. Inst. de rer. divis.* nihil referre, utrum tradas, an permittas alium rem sibi habere, eamve inferre in domum suam, *ut l. Si ego. §. pen. D. de jur. dot.* Sed notandum, quod hæc lex pen. loquitur de vacua possessione, ut et *l. 3.* et *7. hoc tit.* quia si non sit vacua possessio, quam quia se tibi tradere dicit, qui possis habere animum possidendi, sine quo possessio nulla acquiritur, aut qui possis habere animum possidendi eam rem, quam cernis occupari ab alio? non imbibit nomen possessoris, nisi cui vacua possessio tradita est, *ut l. 2. §. 1.* et *l. Venditor. de act. empt.* Denique possessio non acquiritur, nisi quæ vacua est, et libera: et ideo non ex facto, ut ait glossa, *l. 2.* proponit fuisse possessionem vacuam, sed ex mero jure, quod non sit acquisitio: nisi liberæ et vacuæ possessionis: mentionem fieri diximus non ex facto proposito, sed ex mero jure, quod non nisi vacuæ possessionis acquisitio sit. Ita etiam mentionem fieri possessoris, qui diu in possessione fuit, non ex facto proposito, ut Accursius voluit, sed ex jure, propterea quod agebatur de usucapione, vel præscriptione longi temporis.

## Ad L. III. et IV.

*L. III. Donatarum rerum a quacunque persona infanti vacua possessio tradita, corpore quæritur: Quamvis enim sint auctorum sententiæ dissentientes: tamen consultius videtur interim (licet animi plenus non fuisset adfectus) possessionem per traditionem esse quæsitam: alioquin (sicut consultiss. viri Papiniani responso continetur) nec quidem per tutorem possessio infanti poterit acquiri.*

*L. IV. Licet possessio nudo animo acquiri non possit, tamen solo animo retineri potest. Si ergo prædiorum desertam possessionem non derelinquendi affectione transacto tempore non coluisti, sed metus necessitate culturam eorum distulisti: præjudicium tibi ex transmissi temporis injuria generari non potest.*

Pertinent hæ duæ leges ad unam, eandemque quæstionem, et notandum ad utramque possessionem acquiri corpore, et animo, id est, apprehensione naturali, actu, facto, et animo acquirendi, sive possessio sit naturalis, sive civilis, utraque utrumque exigit. Et perperam faciunt, qui ex animo definiunt civilem, ex corpore naturalem, cum utraque utrumque requirat. Ergo et hæc, et illa non acquiritur nisi corpore et animo, id est, nudo animo, vel nudo corpore non acquiritur, ut ait *l. 4.* Et eidem est nudus animus, et solus animus, sicut nudum pactum, et solum pactum, *l. Major. inf. de pign.* Sed acquiritur possessio corpore, et animo, animo utique nostro, corpore, aut nostro, aut alieno, veluti corpore procuratoris, tutoris, vel curatoris, cui tradatur nostro nomine, vel corpore filii, vel servi, vel fructuarii, vel coloni, animo utique nostro, non alieno, ut *l. 3. in princ.* et *§. Saltus. D. eodem.* Animo, inquam, nostro, quia invito non acquiritur possessio, ignoranti quidem acquiritur, hoc est verissimum, non tamen invito. Et ignorantia acquiritur per procuratorem, vel servum alienum ex mandato, aut per servum, aut filium proprium ex causa peculiari, vel ex jussu nostro, imo et ex causa peculiari videtur nobis acquiri possessio animo alieno, puta filii, vel servi. Et ita est scriptum, in *d. l. 3. §. Saltus:* sed et hæc ratio adferri posse videtur, quia specialiter si non mandavimus ut compararet, quod comparavit, neque id declaravimus nos comparare, et possidere velle. Igitur quæritur mihi possessio corpore, et animo alieno, vel filii, aut servi: attamen videri potest et filius, et servus id parare, et possidere nobis ex causa peculiari animo nostro, quod ei peculium permiserimus, *l. 1. § Item acq. D. eod.* Et hoc colore etiam defendi potest hoc casu, possessionem nobis acquiri non animo alieno, sed nostro, corpore tamen alieno: videtur etiam in casibus relatis ab Accursio in *l. 1. hoc tit.* possessio nobis acquiri solo animo nostro, non corpore, quod est contra definitionem initio propositam de non acquirenda possessione, nisi utroque concurrente, corpore, et animo. Et ita scriptum est in *l. Quarund. D. eod.* Illis quibusdam casibus quos collegit Accursius, posset videri possessionem acquiri solo animo, ut si jussu meo res, quæ posita erat sub oculos meos alii tradatur, vel si in re præsenti consentiamus, puta ut columnæ, quæ propter magnitudinem ponderis moveri non possint, meæ sint. Et quæ fit in re præsenti conventio non est traditio corporis, quia res loco non movetur, neque attrectatur a me. Ergo ejus rei videor possessionem acquirere, quia utique eam acquiro animo solo. Sed dici potest etiam hoc casu hanc ipsam rem, quæ ita geritur, esse veluti corporis traditionem, id est, præsentiam, et conspectum rei haberi pro trad.-

tione corporali, vel oculis quodammodo apprehendi possessionem, velut corpore, sicut si venditor ex turri mihi demonstret vicinum fundum, quem vendidit mihi, et dicat se mihi tradere ejus fundi, quem indicat, vacuam possessionem, oculis apprehendo possessionem, et super dicto venditoris, qui demonstratam possessionem se mihi tradere dicit, *l. 2. §. penult.* et *l. Quod meo. §. Si vendit. D. eod.* Sicut hodie fit, et beneficii Ecclesiastici possessio capitur præsentibus testibus, et inspectione solis turris Ecclesiæ: idemque efficit traditio clavium ædium venditarum, et ædes intelliguntur traditæ corporaliter, si claves tradantur in re præsenti. Idemque efficit ædibus emptis appositus insularius, id est, custos, *concierge.* Et in *d. l. Quorundam. in fi.* quod omnino non improbabis, si legem perlegas, videtur legendum, *utrubique*, id est, sive mihi emptori, sive ei, cui jusserim sit tradita custodia rei, corporis quodam genere possessionem æstimandam esse, id est non solo animo acquiri possessionem, sed et quodammodo corpore. Idemque quoque efficit depositio, vel illatio rei in domum meam, licet eam non attractaverim. Idemque traditio instrumenti auctoritatis, quo fretus probo emptori me jus vendendi habere, rem mihi jure quæsitam esse, quam vendo, rem omnino esse meam: tradita res videtur, si sit traditum instrumentum auctoritatis, quodam genere corporis: instrumentum instar est rei ejus, de qua conscriptum est, ut gleba si apprehendatur, instar habet totius fundi, et habuit olim in rei vindicatione. Et hoc de instrumento est ex *l. 1. inf. de donat.* Idem efficit conductio, vel retentio ususfructus, *l. Quisquis. eod.* Quod sic declaro: usufructuarius jus utendi fruendi possidet sibi, id est, quasi possidet, fundum proprietario alieno nomine, non suo: non possidet igitur ipse fundum, sed is, cujus nomine possidet. Igitur si is, qui sibi fundum possidebat pleno jure tanquam dominus, in eo constituerit habere tantum usumfructum, dum vult proprietatem fundi transferri in Cajum per retentionem ususfructus, vel conductionem fundi, si eum possideat ut colonus, videtur Cajum fecisse possessorem fundi corpore suo, volentem scilicet Cajum eundem fundum sibi acquirere. Voluntate ergo, et animo Caii, et corpore suo. Unde ita concludamus: ut corpore videatur acquisita possessio, non esse necessarium contactum corporis, non esse necessariam attrectationem, et ut Græci dicunt, οὐ χρεία ἐστιν τῆς σωματικῆς ἁφῆς: nam et oculis apprehenditur possessio voluntate domini, aut bonæ fidei possessoris veluti corpore nostro, et traditione instrumenti auctoritatis, ut dixi: imo et signo imposito rei, et trabes mihi videntur traditæ, si eas mihi adsignavero, *l. Quod si neque, in fi. D. de peric. et comm. rei vend.* Et aliis plerisque modis possessio quæritur si non corpore, saltem veluti corpore, vel quodam corporis genere, et corpore etiam alieno. Restat igitur nullo casu possessionem acquiri solo animo nostro, nullo casu animo alieno: nullo casu solo corpore nostro, vel alieno. Inde vero pendet quæstio *l. 3. an infanti videatur acquisita possessio rei donatæ, quæ ei vacua tradita est?* Et causa dubitandi hæc est, quia infantis non est plenus animi effectus, infantis nulla voluntas est in acquirenda possessione. Corpus solum non sufficit, sed animo opus est acquirendi, affectu, voluntate, θελήσει et προαιρέσει. Et cum placeat tamen auctoritatis causa per tutorem infanti acquiri possessionem, *l. 1. §. Per procuratorem. D. eod.* consequens est, et etiam per infantem, cui traditur res de manu in manum, videlicet tutore auctore, ut rectissime Joannes supplet ad l. 3. et suppleri necesse est ex *l. Quamvis, §. Infans. D. eod.* Alioquin possessio videretur acquiri solo corpore infantis, quod fieri nequit, non magis, quam si quid in manu dormientis ponas, non intelligetur acquisivisse possessionem: recte comparat dormientem infanti, ut l. 1. §. *Adipiscimur. eod.* sed auctoritate tutoris suppletur, quod deest animo infantis. Idque ait §. *Infans*, receptum esse utilitatis causa, ut interveniente auctoritate tutoris, quodammodo animo infantis videatur acquiri possessio, qui utique animo præditus est, etiamsi non pleno affectu animi, qui hic defectus ei suppletur et corrigitur auctoritate tutoris: nam alioqui infantis nullus est sensus, nullum judicium, nullus affectus, et est ridiculus Dynus, dum asserit in hac l. 3. infantem solum, sine tutoris auctoritate posse acquirere possessionem quarundam rerum, veluti puparum, aut imaginum, quibus infantes delectantur, et ita intelligendam esse *l. 3. h. tit.* ut istas res, in quas cadit affectio infantis, etiam sine tutoris auctoritate acquirat corpore suo, et puerili illo affectu suo. Prudentius Joannes ex jure supplet tutoris auctoritatem, et scilicet per infantem acquiratur possessio tutore auctore: et hoc supplemento tollentur omnia, quæ objici possent huic l. 3. alioqui infantis nullus est affectus, nulla voluntas, nullum judicium. Et scribens etiam de possessione idem D. August. 14. de Trin. *Infans*, inquit, *licet dominus sit omnium, quæ jure ejus sunt, nihil possidet mente sopita; quia possessio neque acquiritur, neque retinetur sine animo acquirendi, vel retinendi.* Et quod ait d. l. 3. hoc confirma responso Papiniani, in eo est singularis, neque id responsum reperitur alibi. Ad hæc notandum est, non acquiri quidem possessionem, nisi corpore, et animo, retineri tamen solo animo, quod est perpetuum in jure, ut si decedam de fundo, atque eundem incultum et squalidum relinquam, non derelinquendi animo, sed forte metus necessitate, si illinc corpore abscedam nullo relicto, ut fit in bellis civilibus, quæ est species l. 4. animo solo retineo possessionem: vel etiam si ea sit conditio agrorum: ut eis continuo insistere non possim, et si sint saltus hyberni vel æstivi vel si sint agri inculti, puta sylvæ, et pastiones: horum agrorum possessionem, dum his longo absum, possessionem retineo nudo animo, *d. et. §. Saltus.* et l. *Peregre in fine, D. eod.* Quod et de omni agro dici potest, si eo corpore abscedam, non animo, *l. 1. §. Quod vulgo. D. de vi et vi arm.* Et hinc explicanda species legis *Clam. §. Qui nundinas. D. eod.* Finge: ad nundinas profectus sum, nemine relicto in fundo meo, retineo possessionem animo solo, et licet me absente aliquis occupaverit possessionem fundi, adhuc tamen possideo solus, ut *l. 3. §. In amittenda. D. eod.* donec reversus a nundinis, intellexero alium occupasse possessionem, et suspicatus fuero me regredientem ad fundum posse ab eo repelli, quia jam depono animum possidendi, et ille incipit clam eum possidere, quod clam ingressus sit in fundum, nimirum me absente: vel incipit vi possidere, si ingredientem me repulerit, ego amitto animum possidendi, mihi labitur animus possidendi, l. *Et si nolit. l. Si id. quod. § ait. D. eod.* l. 1. §. *Sive autem. D. de vi et vi armata.* Quod autem diximus, animo solo retineri possessionem, hoc significamus, eam non amitti corpore solo, nisi et animo amittendi fuerit. Et hoc est, quod dicitur in *l. 8. D. eod.* l. *Fere quibuscunque. de reg. jur.* possessionem non amitti, nisi corpore, et animo, id est, si corpore discedam a fundo, me non amittere possessionem, si mihi non fuerit animus derelinquendi fundi, id est, si animo retineam possessionem, atque ita non amitti solo corpore, nisi concurrat et animus. Et ita nihil obstat *d. l. 3. §. In amittenda.* quæ dicit possessionem amitti solo animo: nam corpore quidem solo non amittitur, nisi et deponendæ, et derelinquendæ possessionis fuerit animus, quia animo solo retineri potest, *l. Quamvis saltus. D. eod.* Animo tamen solo amittitur, licet corporaliter e fundo non discedam, sed eum possidere constituam alieno nomine, ut colonus, et fructuarius, *l. Quod meo. D. eod.* Si quem fundum possedi ut meum, nunc possideam ut alienum, ex causa ususfructus, vel conductionis, eundem possideo corpore meo alii, sed non mihi, itaque non possideo, sed id possidet, cujus nomine possideo. Atque ita fit, ut animo solo amittam possessionem, licet corpore fundo non excesserim: idem fit expeditius si possessionem retinebam animo solo, non corpore meo, aut alieno: nam et hanc amitto solo animo. Igitur non eadem est ratio acquirendæ, et amittendæ possessionis. Et comparatio acquirendæ, et amittendæ, quæ fit in *d. l. 8.* et *d. l. Fere quibuscunque*, ut articulus *fere* declarat, quod Harmenopolus in eam rem notat, et eandem interpretationem sequitur Bulgarus, Placentinus, et Joannes, claudet, quia perpetuum est, non acquiri possessionem, nisi corpore, et animo; amittitur autem animo solo, licet corpus eidem rei incumbat. Contra vero non amittitur corpore solo, nisi et animum abjecerim possidendi, quia solo animo retineri potest. Atque ita apparet claudere comparationem illam, nec omnino eandem rationem servari in amittenda, et acquirenda possessione.

## *Ad L. V.*

*Cum nemo causam sibi possessionis mutare possit, proponasque colonum nulla extrinsecus accedente causa ex colendi occasione, ad iniquæ venditionis vitium esse prolapsum: præses provinciæ, inquisita fide veri, domini tui jus convelli non sinet.*

Ex l. 5. notanda est regula juris vetustissima, quæ etiam hodie locum habet, *neminem sibi ipsi, id est, per se solum mutare posse causam possessionis.* Causam possessionis titulum dicimus, quo possidemus, quem mutat in specie h. l. 5. qui fundum naturaliter possidet alieno nomine, et colonus, per quem dominus possidet civiliter, Theophil. in §. *Possidere. de interd.* si postea constituat eum fundum suo nomine, et pro suo possidere, et vendat eum tanquam suum, quæ illicita venditio est, quia non potuit sibi mutare possessionis causam, et jus domini non mutat, id est, nihil domino præjudicat, quin etiam, ut Sabinus scripsit lib. *de furtis*, sicut Gellius refert lib. 11. ex ea causa furti condemnatum colonum, qui fundo, quem conduxerat, vendito, dominum possessione ejus interverterat, cum scilicet nondum abolita esset sententia existimantium, etiam fundi furtum fieri, l. *Quam rem. D. de usuc.* Hodie ex ea causa colonus teneretur non furti, sed ex locato in id quod interest, et integra est domino rei vindicatio, si emptor rem non usuceperit, quia non est dubium, quin eum fundum bonæ fidei emptor usucapere possit, licet eum emerit a malæ fidei venditore, maxime ex *Nov.* 119. si non ignorante domino emerit. Et miror hoc in hac l. 5 Irnerium, et Accursium in dubium revocare Joannes nihil de eo dubitabat. Quod autem ex Sabino retuli, colonum, qui fundum alii vendit, dominum possessione intervertere, valde notandum est: nam ex eo intelligitur, quod licet jus domini non convellatur, et ait l. 5. amittatur tamen possessio, quam dominus possidebat per colonum, fundo a colono alii vendito, neque ob id solum amittitur, quod constituerit possidere suo nomine: quia non potuit sibi mutare causam possessionis, sed quod fundum alii vendiderit, et tradat, id est, alio ingresso fundum, dominus amittit possessionem, non etiam dominium. Et ita in *l. 3. §. Quod si servus, D. eod.* si servus, et colonus decesserint, discesserintve: si decesserint, quod mortem significat, vel discesserint de possessione fundi, animo retineo possessionem, at si alii tradiderint, sic legendum, amitto possessionem, etiamsi hoc ignorem, ut in *l. Peregre. §. ult. eod.* In specie igitur hujus legis mutat sibi ipse causam possessionis, si id, quod possidebat pro alieno, constituat possidere pro suo. Idem non est dicendum ex contrario, si quis, quod possidebat suo nomine, justo pro titulo, id constituat possidere alieno nomine, puta ut colonus, vel fructuarius: nam hic non mutat sibi causam possessionis, sed desinit possidere. Nec enim idem est possidere, et alieno nomine possidere, nam is possidet, cujus nomine possidetur, *l. Quod meo. D. eod.* Et præterea hic injuriam nemini facit, ille facit, dum illud, quod possidebat alieno nomine, incipit possidere suo. Item non mutat etiam sibi causam possessionis, qui dimissa prima possessione, et derelicta ejusdem rei, denuo ex alia causa possessionem nanciscitur; sed nova, quæ supervenit causa, possessionem, quam amiserat, si

restituit, *l. Qui bona fide. §. ult. eod.* Idem et quod possidebam naturaliter alienu nomine, veluti ex conducti, vel depositi, vel commodati causa, si id a domino emero, vel ab eo donatum accepero, non muto mihi causam possessionis, sed mutat eam mihi, quæ extrinsecus accedit causa emptionis, vel donationis, *l. 3. §. Illud quoque, eod.* Et ob id l. 5. ait, nulla extrinsecus accedente causa neminem sibi ipsi posse fabricare novam causam possessionis.

## *Ad L. VI. VII. et IX.*

*L. VI. Si nulla ex causa ingressum agrum tuum, sive vineas, eum, cujus meministi, præses repererit, nec ulla præscriptione interpellatur petitio: restituere tibi possessionem cum omni causa non dubitabit.*

*L. VII. Improba possessio firmum titulum possidenti præstare nullum potest. Unde ingredienti in vacuam possessionem alieni fundi, non consentiente domino, vel actore, qui ejus rei concedendæ potestatem habuit, causam justam possessionis adipisci non potuisse certum est.*

*L. IX. Nec ex vera venditione possessionem, quam non fuerat emptor adeptus, improbe retinere potest, ne multo minus is, qui adseveratione falsa velut emptor, cum sine obligatione pignoris pecuniam mutuo dedisset, fundum irrumpens alienum, retinendi justam causam habet.*

Ex l. 6. cui adjungenda est l. 7. et 9. notandum est, adversus eum, qui ex nulla justa causa possidet fundum alienum, domino dari rei vindicationem cum effectu, per quam ei restituatur possessio, et consequatur etiam omnem causam, id est, fructus, et partus, et alias accessiones fundi, *l. 17. §. 1. D. de rei vindic.* videlicet si possessor munitus non sit præscriptione 30. ann. quæ datur sine justa causa possidenti. Male Accurs. in l. 6. eum fundum ponit ab eo alii fuisse venditum, quia hoc lex non ponit. Et posito emptore, etiam male idem Accursius ait, eum emptorem teneri utili interdicto unde vi, quia nullam vim fecit, aut quid proximum vi. At eum, qui fundum occupavit sine justa causa, forte absente, vel invito domino, si vi possideat, fateor domino teneri interdicto unde vi, vel si clam, interdicto de clandestina possessione, *l. 7. §. Jul. com. div.* Utrumque interdictum restituit possessionem: emptorem si quis ab eo emerit, nego teneri his interdictis, quia nec vi nec clam fecit quicquam. Et huic l. 6. est affinis l. 7. quæ definit, eum sine justa, et firma causa fundum possidere, qui fundum ingressus est non consentiente domino, vel procuratore, aut tutore, vel actore fundi, sive villico, qui ejus rei concedendæ potestatem habet: quia scilicet mala fide possidet, et ut ait *l. 7.* improba possessio, id est, malæ fidei possessio firmum titulum præstare non potest: quod utique verum est, etiamsi revera venditio intervenerit, et ex ea causa, ut emptor ingressus sit fundum, eumque teneat sine voluntate domini, quia vitiosa, improba, et malæ fidei hæc possessio est, quæ etiam verum titulum corrumpit, et vitiat. At quæro, quid si emptor pretium numeravit, deinde ingressus sit fundum sine voluntate venditoris, an fundum possideat mala fide, et cum vitio? quod non videtur ex *l. Nemo prædo. D. de reg. jur.* in jure prædo non est tantum qui vi possidet, sed quicunque mala fide, *l. Non solum. 13. de nox. act.* Ergo secundum illam regulam non videtur possidere mala fide, cui pretium rei abest, quam possidet. Contra puto quia non est tradita possessio voluntate venditoris: denique ut non sit prædo, qui pretium numeravit, etiam requiro, ut tradita ei res sit sine vitio, id est, consentiente venditore. Et quamvis ubi res est mobilis (quia rei immobilis furtum non fit) emptor, qui post solutum pretium, rem surripuit, non tenetur furti venditori, quia nihil interest venditoris, qui jam pretium accepit, *l. Eum qui. §. Adeo. D. de furt.* Tamen non ideo minus mala fide possidet, si ingressus sit possessionem furtim sine voluntate domini. Nam ut rectissime ait Glos. in *l. 9. hoc tit.* quæ hoc, quod dixi comprobat, simul atque *l. Si ex stipul. D. eod.* hæc duo sunt diversa, mala fide possidere, et furtum rei facere, non contraria. Nam est differentia Dialecticorum inter contraria, et diversa. Contraria se mutuo impugnant, diversa distinctam rationem habent. Quare perite glossa ait, illa esse diversa, non contraria, quia non omnis, qui fur non est, vel qui furti non tenetur, est bonæ fidei possessor. Non etiam is tantum est malæ fidei possessor, qui fur est. Idem dicendum upinor, si quis sciens rem alienam emerit, et occupaverit possessionem sine voluntate venditoris, aut domini: nam et hic, licet pretium numerarit, malæ fidei possessor est, quod vitiose rem possideat. Et illa regula, *nemo prædo est, etc.* quæ ducitur ex *l. 13. §. Si quis sciens. D. de pet. hæred.* de eo intelligenda est, qui sine vitio in possessione est, ut ei pretium numeravit, non videatur rem mala fide possidere, licet sciens alienam emerit, quia non omnis scientia rei alienæ est mala fides *l. Et generaliter. de nox. act. l. Bonæ fidei. D. de V. S.* sed scientia injusti tituli. Et injustus non est titulus emptoris, qui pretium numeravit, cui pro re abest pretium, quanti res digna est, licet emerit rem sciens esse alienam. Et ita Ulpiano videtur in *d. §. Si quis sciens.* Qui tamen refert alios quosdam aliud arbitrari, nempe prædonem esse eum, qui pretium numeravit, si sciens emerit rem alienam: et ex iis fuit Julianus, ut apparet ex *l. Non solum. §. 1. D. de usucap.* qui duo loci sine calumnia, et crimine juris reconciliari non possunt, cum et Ulpianus dicat quosdam aliud arbitrari, quia id ipse arbitretur.

## *Ad L. ult.*

*Ex libris Sabinianis quæstionem in divinas nostri numinis aures relatam tollentes, definimus, ut sive servus, sive procurator, vel colonus, vel inquilinus, vel quispiam alius, per quem licentia est nobis possidere, corporaliter nactam possessionem cujuscumque rei dereliquerit, vel alii prodiderit, desidia forte, vel dolo, ut locus aperiatur alii eandem possessionem detinere: nihil penitus domino præjudicii generetur, ne ex aliena malignitate alienum damnum emergat, sed ipse si liberæ conditionis est, competentibus actionibus subjugetur omni jactura ab eo restituenda domino rei, vel ei, circa quem negligenter, vel dolose versatus est. Sin autem nec dum sub manibus procuratoris, vel coloni, vel inquilini, vel servi possessio facta est, sed ipse eam accipere desidia, vel dolo supersedit, tunc et ipse, qui eum transmisit, ex mala sua electione præjudicium, circa eam possessionem patiatur ex memoratarum personarum, vel machinatione, vel negligentia accedens. Hoc etenim tantum sancimus, ut dominus nullo modo aliquod discrimen sustineat ab his, quos transmiserit: non ut etiam lucrum sibi per eos aliquid acquirat: cum et antiqua regula juris, quæ definivit deteriorem conditionem per servum domino nullo modo fieri, tunc locum habeat, cum dominus de damno periclitetur, non cum sit lucrum per servum acquiri desiderat. Salva videlicet in hoc casu domino rei, vel ei, qui ad eam detinendam præfatas transmiserit personas, adversus eas omni actione (si qua ex legibus ei competit) servata.*

Lex ultima dirimit controversiam unam, quæ fuit inter Sabinianos, et Proculianos circa istam speciem. Colonus, per quem possidebam fundum, discessit e fundo animo deserendæ possessionis, non etiam fundum alii tradidit, quo casu possessionem amitterem, ut antea dixi, sed tantum discessit e fundo sponte sua, non expulsus, animo derelinquendæ possessionis: quæritur an dominus possessionem amittat, quam nondum alius est ingressus, vel quam ipse nondum neglexit? Proculus dicebat, facto coloni dominum non amittere possessionem, et exstat Proculi sententia in *l. Cum quis. D. de dolo.* Sabinus autem existimabat, dominum amittere possessionem, si colonus fundo discessit. Et ideo Pomponius scribens ad Sabinum in *l. Si colonus. D. eod.* ait: *si colonus non animo deserendæ possessionis exierit de fundo, eundem fundum dominum possidere.* id est, non interpellari possessionem: cur si non animo deserendæ possessionis? quia si animo deserendæ possessionis, Sabinus putavit, dominum possessionem amittere, ut apparet ex *l. Si de eo fundo. §. 1. D. eod.* quæ est Africani, Africanus Sabinianus est, cum sit discipulus Juliani, qui Sabinianus procul dubio fuit: in qua lege manifesto fit differentia inter colonum, qui discessit, et colonum, qui decessit: nam si colonus vita decesserit, dominus non amittit possessionem: ut morte mea non interpellatur possessio, etsi nondum adita sit hæreditas, *l. Cerpiam. l. Justo. §. Nondum. D. de usucap.* ita nec morte coloni mei. Et in hoc consentiebant omnes, et decedente colono non amitteretur possessio: at discedente colono a possessione, Sabinus existimabat protinus amitti possessionem. Justinianus hanc controversiam dirimit in hac *l. ult.* et pronunciat pro Proculianis, ut nihil intersit decesserit, an discesserit colonus, id est, ut neutro casu amittat dominus possessionem, ut etiam est definite scriptum *l. 3. §. Quod si servus. D. eod.* Et quæ de colono diximus, eadem obtinent in procuratore, tutore, curatore, actore, fructuario, depositario, commodatario, per quem fundum possidemus, ut non interpelletur possessio nostra, sed perseveret, sive illi discesserint, sive decesserint interim, dum ab alio possessio non arripitur, quia non est æquum, ut dolus earum personarum, vel culpa damnum nobis inferat possessionis. Loquimur de iis, qui discedunt, qui deserunt possessionem, et produnt cuilibet volenti ingredi, licet nondum exstat quisquam, qui ingrediatur: non loquimur de iis personis, quæ missæ possessionis apprehendendæ causa, eam non apprehendunt: nam hoc casu sane non acquiro possessionem. Denique per eos fieri potest, ut non acquiram possessionem corpore eorum, non etiam ut eam amittam, quam meo nomine tenebant. Et ita, cum de damno quæritur, id est, de amittenda possessione, dolus coloni, vel negligentia, vel culpa domino nihil nocet. Cum autem de lucro quæritur, id est, de acquirenda possessione, dolus coloni, vel culpa, dolus servi, vel culpa (nam et id in servo locum habet) dolus procuratoris, vel culpa, et aliarum personarum nocet domino, ut in *l. Bona fide. §. 1. D. ad Vell.* Et hac distinctione inter damnum, et lucrum etiam utitur hæc *l. ult.* quæ ostendit eandem distinctionem adhiberi debere ad regulam juris in *l. Melior. D. de reg. jur.* quæ vult servum conditionem domini etiam ignorantis meliorem facere posse, non etiam deteriorem, si de damno agatur: nam si de lucro agatur, potest domini conditionem facere deteriorem, ut si nolit apprehendere possessionem rei, quam dominus jubet apprehendere. Et uno tantum casu invenio etiam in damno, per servum domini conditionem deteriorem fieri, puta si servus alii noxam fecerit, quo ex re maxime si dominus solvendo non sit, id est, si de suo non potest sarcire noxam, et damnum a servo illatum, damnum ipsi domino infertur, id est, amittit ipsum servum, quia cogitur eum noxæ dedere. Et in hoc casu tantum dolus servi, et culpa domino damno, et fraudi esse potest, ut *l. 1. §. Quod igitur. de vi, et vi armata.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXIII. De præscriptione longi temporis.*

Quædam sunt res, quæ etiamsi usucapi non possint, longi temporis præscriptione acquiri possunt. Hujusmodi olim erant prædia provincialia, sed hodie etiam usucapi possunt, ex constit. Justinia. in tit. *de usucap. transf.* Hujusmodi etiam sunt hodie prædia superficiaria, item-

qos vectigslis, id est, emphyteeticaria: nam si e non domino prædium sceepero, ut in eo haberem jos superficii, vel jus emphyteuseos, quod quidem jus tribuit actionom ie rem, ut l. *Superficiario. de rei vind. l.* 1. §. 1. *D. si ag. vect. pet.* jus illud osucapere non possum, eum sit incorporale, sed tameo longi temporis use, et quasi possessione longa acquirere possum, *l. Cum sponsus.* §. *In vectig. D. de Publ. in rem act. l. Si finita.* §. *Sed in vectigal. D. de damn. inf.* Hujusmodi etiem sunt servitutes prædiorum, quooism earum usucapioni lex Scribonis obstst, *l.* 4. §. *pen. de usucap.* Acquiri tamen possunt præscriptione loegi temporis, l. *Si quis diuturno. D. si servit. vind. l. Apparet.* §. *pen. D. de itin. act. priv. l. ult. in fin. hoc tit.* Et ut slias otiam differentiss nxequamur, quæ sunt inter usucapionem, st longi temporis præscriptioeem: usucapione dominium acquiritur, non præscriptione, sut possessions longi temporis. Usucapio parit actionem ie rem directam; possessie longi temporis exceptionom tantum, et lodo præscriptionis nomen: nam præscriptio, et exceptio idem est, et le hoc tit. do præscr. loegi temporis, id est, de acquirenda exceptione longi temporis, quæ est exceptie peremptoris, Ideoque non est necesse eam opponi statim initie litis, quia satis est si contestetur, id est, si is uello petitor testetur se eam exceptionem habere, *l.* 9. *hoc tit.* l. 8. *sup. de excep.* l. 2. *inf. sent. resc. non poss.* Et hoc distant peremptoriæ exceptiones a dilatoriis, quod dilatoriæ, ut præscriptio fori, set exceptio procuratoria, non satis est, si contesteetur initio, id est, si quis ess habet, testetur se habero, et se iis quandoque usurum, cum animo sederit: nou hoc satis est: sed statim in initio et limine quæstionis opponendæ sunt, et post litem contestatam serius opponuntur, *l. Exceptionem. sup de prob.* l. *ult. C. de except.* Cum tamen peremptoriæ exceptiones quaedocuequs sete sententiam opponi possint: st satis sit si initie fuerint contestatæ, nec oppositæ, sive additæ formulæ actionis, ut in dandis actioeibus solebat prætor objectas adjuncio Denique præscriptio longi temporis quandocunqos ante sententiam oppoi potest Et sufficit si initio reus, qui coevenitur sete protestatus fuerit, et in *l.* 9. *hoc tit.* Et hanc quidem exceptionem parit possessio longi temporis, cujus ope possessor retinebit possessionem, et repellet omnino actorem, si eam probaverit, id est, se diu possedisse, et perimet litem, unde *peremptoria* dicitor. Et olim quidem ex possessione loegi temporis non dabater nisi exceptio, sive retentio, per exceptioeem longæ possessionis: Sed postea placuit, ut cui acquisita esset loegi temporis præscriptio, ei daretur ut iis actio in rem, forte amissa possessione, ut in *l. pen. inf. de præscr.* 30. *ann.* Quam actioesm etiam itls lex sit *veterrr leges dedisse*, puta, *d.* l. *Si quis diuturno.* et l. 1. §. *ult. D. de aqua pluv.* ot hac ratione quod ox longa possessione pareter, non tantum exceptio, sed etiam utilis vindicatio rei possimus dicere, longam possessionem non minus præstare securitatem possessori, quam usucapionem, *l.* 1. *sup. de comm. rer. alien.* Sed adnotemus alias differentias: in rebus mobilibus, vel se moventibus, puta ie servis, in animalibus cessat longi temporis præscriptio, sed le iis ubique gentium, et io Italia, et in provinciis, ut semper obtienit, locum habet usucapio, ut in *d. tit. de usuc. transf.* et *d.* l. 2. *tit. seq.* Cum sit, *in lite proprietatis servorum, quæ dicitur lis dominii, et pet. dominii* in *l.* 5. *hoc tit.* id est, proprietatis: ie ea, inquam, cum locum habeat usucapio, superfluo perveniri ad præscriptioeam longi temporis, cum usucapio sit brevioris temporis, nempe anni ex jure veteri, hodie trienoii. Ceterum ab hac dofinitione excipio servos rusticos, qui prædiis adhærent, quia inter res immobiles eumerantur, ideoqeo in is non minus, quam in prædiis locus est præscriptioni longi temporis, *l.* 3. *D. de divers. et temp. præsc.* ut idem juris sit in parte, quod le toto, ut in *l.* 3. *pro derelicto,* quia mancipia rustica pars ruris sunt, et fundi. Et ut ait Jolianus in *Nov.* 7. suet veluti membra rerum immobilium, ergo partes. Obstat tamen *lex Rescriptis. D. de divers. et tem. præscript.* quæ vexat ingenia multorum, dum sit, *quibusdam rescriptis D. M. Antonini caveri, ut in rebus mobilibus locus sit præscriptioni diutinæ possessionis.* Non dicit *in mancipiis prædiorum, sed generaliter in rebus mobilibus*, qeod pugnat cum *l.* 2. *tit. seq.* Nec verum esse potest olio modo, nisi in mancipiis rusticis, quæ pro rebus immobilibus habentur. Et magna quæstio in foro, quæ res mobiles, vel immobiles sint propter societatem, quæ contrahitur moribus inter viruoi st uxorem, rerum scilicet mobilium Unde multum interest scire, qeæ res siet mobiles, st immobiles. Et pleræque res sue natura mobiles rerum immobilium jure censeetur ex accidenti, ut mancipia rustica, in quibus ea ratione locus est præscriptioni longi temporis, eon ie omnibos rebus mobilibus, et sane constaus eon est scriptura *d. l. Rescript.* Flor. et Basil. habent *in rebus mobilibus:* vulgo scriptum est *in rebus soli,* quæ scriptura si accipiatur, oullus est labor, ent soluti sumus omni labore. Alii habeot *in reb. soli immobilibus.* Unde arbitror ea rescripta Antonini pertinuisse ad prædia provincialia, et ite accipiondam esse *d. l.* et referendam esse ad agros provinciales, qui usucapi noe poterant, sed Antoninus rescriptis caverat, etiam le rebus soli immobilibus præscriptioni longi temporis locum esse, ut sic usucapioei locus non esset; et scripserat *in rebus soli provincialis immobilibus*, sed verbum *provincialis* sustulit Tribonianus, quia sublata est locorum differentia: aut sane si nolis retinere verbum *soli*, omeino legendum est *in rebus immobilibus*, quod meodum etiam *in Bas. ad l.* 2. *sup. de serv. et aqua*, quæ sit, *servitutem tempore acquiri exemplo immobilium*, quod est verissimum, quia rebus immobilibus servitutes hæreat, ut l. *pen. D. eod.* Et tamen Eustathius in *lib. de temp.* et auctor, Basil. legunt, *exemplo mobilium*, quod ferri non potest, non magis quam ut legas in *d.* l. *Rescriptis. mobilibus*. Igitur, vel ut vulgo, leges *rebus soli*, aut quæ vetus est lectio, *in rebus soli immobilibus*, quæ mihi ex eo magis placet, quod probat flagitium Triboniani, qui eon decleravit, cujus soli, quia Justin. *soli Italici, et soli provincialis differentias sustulerat*. Est etiam aliud discrimen inter usucapionem, et præscriptioesm. Usucapio litis contestatione eoe interrumpitur, quod et probasi ie l. 10. *sup. tit. prox.* imo pendente lite peragitur, et perficitur, et est efficax si forte lis omittatur, aut possessor absolvatur: sed si possessor condemnetur, redditur inefficax officio judicis, quia cogitur rem non restituere, eum desierit esse actoris per usucapionem, sed actori tradere, quia ipso pendente lite usucapione factus est dominus rei, quam æquum est ei tradi possessore condemnato, quod res ejus fuerit initie litis, cum eondum completa esset usucapio, l. *Si post acceptum. de rei vin. l. Sicut.* §. *Sed si quæritur. D. si serv. vind.* Possessio autem sive præscriptio longi temporis litis coetestatione interrumpitur, ut nec mora litis proficiat ad complendam præscriptionem loegi temporis, ut et omissa lite intelligitur interrupta possessie longi temporis, neo possit quicquam si, qui ante litem motem eam eon adimpleverat, *l.* 1. 2. et 10. *h. t.* l. *Mora litis. sup. de rei vin.* Et ratio differentiæ inter usucapioeem, et præscriptiosem longi temporis hæc est, quia usucapio significat jus, quod utique per se procedit, etsi non possideat is, qui cœpit usucapere. Possessio loegi temporis est facti, quod factum, si non continetur, et inquietetur, si lite contestata interpelletur; nec procedere potest præscriptio loegi temporis. Et explicanda nobis est species *l.* 1. *h. t.* quæ talis est: post litem possessori motam de fundo, quem possidebat (quæ res eum malæ fidei possess. facit) ut et desinat possidere civiliter, l. 10. *sup. tit. prox.* Post motam, inquam, litam, et mox omissam, is fundum vendidit bonæ fidei emptori, qoi eum 20. annis possedit sine interpellatione, an tutus est emptor exceptione longi temporis, id est, an nocet ei mala fides venditoris? Et sane verius est tutum eum esse, quia mala fides venditoris ei non nocet, si ipse eon utetur accessione temporis, quo venditor possedit, eod ex sua persona tantum sumat præscriptionem longi temporis, *l. An vitium. D. de diver. et temp. præsc.* et *l. Apud Cels.* §. *De auct. D. de dol. exc.* Et hoc est, quod Paulus ait 5. *Sent. tit.* 1. quod sumpsit ex hac lege, ut opieor, idem omnino exprimens et statuens, quod hæc *l.* 1. et utens iisdem fere verbis: *si post motam intra tempora quæstionem res ad novum dominum*, id est, possessorem, ut in *l.* 1. dominus, id est, possessor, *emptione transierit, nec ille per 20. annos inquietatus fuerit*, quibus scilicet possedit ex sua persona, *averli ei possessionem non oportet;* sed hoc ita demum procedit *ex Nov.* 119. si noe ignorsete domino emerit a malæ fidei venditore: Nam si emerit ignorsote domino, vitium ei nocet, ne acquirat possess. longi temporis, puta 20. annor. at sunt ei necessarii 30. anni, quibus rem possederit sine interpellatione. Et addit hæc l. le fi. *quod etiam in Repub. observare oportet*, quod rejecta glossa Accurs. interpretandum est ex alia sententia Pauli *eod. tit.* ut adversus Rempub. bonæ fidei emptori le eadem specie, qui emit a malæ fidei venditore, prosit 20. annor. præscriptio. Verba Pauli hæc sunt: *Viginti annor. præscriptio etiam adversus Remp. prodest ei, qui justum initium possessionis habuit, nec medio tempore interpellatus fuit.* Quæ verba Pauli sunt tibi pro glossa hujus versic. *quod etiam.* Nam opinor et haec, ut illam sententiam Paulum sumpsisse ex *h. l.* 1. At (quæ est alia pars *h. l.* 1.) si is, cui mota est lis de fundo, et mox omissa, postea 20. annis fundum possederit, an habeat præscriptionem longi temporis; minime, quia mala fide possedit, et malæ fidei possessori hæc præscriptio eon opitulatur, sed præscriptio 30. annorum. Hoc vero videtur pugnare eum constitutione Justiniani in tit. *de usuc. transf.* in qua ostendit, ut in usucapioeo, ita in præscriptione longi temporis satis esse, si quis ab initio bona fide rem possedit: malam fidem supervenientem, nec præscriptionem, sive possess. longi temporis, eec usucapionem interrumpere, si ab initio, ut dixi, bona fide possederit. Sed addendum est, ut respondeamus si bona fide ab initio possederit, nec lite mota interpelletus fuerit: nec enim omnis mala fides superveniens interrumpit præscriptionem longi temporis, ut vult Justin. illo loco, sed illa tantum quæ litis contestatione inducitur, eoque ut posui ante, maxime possessio longi temporis distat ab usucapione: nam usucapio litis contestatione eon interrumpitur, imo suspensa lite perficitur dum agitur negotium proprietatis io judicio. Fuit etiam olim differentia in tempore inter usucapionem, et præscriptionem longi temporis: nam rerum immobilium: aut servitutum prædialium, quæ etiam pro immobilibus habenter, usucapio fuit bieenii, præscriptio longi temporis, quæ definitur esse 10. inter præsentes, et 20. inter absentes apud Paulum *d. l. Sentent. t.* 2. et *l.* 9. *l. pen. h. t. l. pen. inf. quib. non objicit.* l. *ult. sup. si quis ign. etc.* l. *Si cum.* §. *Aristo. D. qui et a quib. manum.* Quod etiam dicitur diutinum, et diuturnum tempus, diuturna possessio. Hodie tamen etiam usucapio rerum immobilium, vel servitutum prædialium est longi temporis usucapio. Nec ulla igitur in tempore est differentia inter usucapionem, et præscriptionem Illud etiam est commune utriusque, ut utraque exigat bonam fidem, et justum verumque titulum, l. 5. §. 8. *h. l.* et ut jure tantum successionis nudæ, quod notandum ex l. 4. *h. t.* longa possessio non prosit successori, puta hæredi, aut bonor. possessori, si rem alienam invenium in hæreditate diu possederit ad hæreditatem, videlicet si defunctus eam mala fide possederit, vel sine justo et vero titulo, quia vitium defuncti nocet hæredi, *l.* 1. et 4. *sup. de usuc. pro hæred.* l. 3. *sup. comm. de usuc.* Et hoc distat successor juris a successore rei, puta emptore. Nam emptori noe nocet vitium venditoris: recte dixi emptori: nam donatario nocet vitium donatoris, quia rem habet ex causa lucrativa, ac similiter legatario vitium defuncti, *d. l. Apud Cels.* §. *Si quis. D. de doli except.* ut sit in hac re differentia inter causam lucrativam, et non

lucrativam. Qui rem habet ex causa lucrativa, puta legati, aut donatione, si vitium sui auctoris obest, sive redundat in eam, qui ex causa non lucrativa, veluti emptor, qui pretio rem suam fecit si vitium, sive dolus auctoris sui non nocet. Et videtur etiam (quantum colligo ex constitutione *tit. de usuc. transf. in fi.* et ex *l. pen. h. t.*) in quæstione de accessione possessionis fuisse differentia inter causam lucrativam, et non lucrativam. nimirum hæc, ut qui ex causa non lucrativa rem habet puta ex emptione, possit uti accessione temporis, quo venditor possedit, id est, tempus possessionis venditoris conjungere possessioni suæ, atque ita complere, et conficere legitimum tempus. An autem is, qui ex causa lucrativa rem habet, possit ex persona auctoris sui uti accessione temporis, ad usucapionem, vel præscriptionem, arbitror fuisse controversum, licet in causa lucrativa idem admittat *lex Pomponius. §. pen. de acqu. poss.* sed hoc definivit Justinianus in *l. ult. h. tit.* ut qui ex causa lucrativa rem habet, utatur accessione temporis, quo possedit auctor suus.

## *Ad L. ult.*

*Cum in longi temporis præscriptione tres emergerent veteribus ambiguitates: prima propter res ubi positæ sunt: secunda propter personas, sive utriusque, sive alterutrius præsentiam exigimus: et tertia: si in eadem provincia, vel in eadem civitate debent esse personæ, tam petentis, quam possidentis, et res pro quibus certatur: omnes eas præsentis legis complectimur definitione, ut nihil citra eam relinquatur. Sancimus itaque debere in ejusmodi specie utriusque personæ, tam petentis, quam possidentis spectari domicilium: ut tam is, qui dominii, vel hypothecæ quæstionem inducit, quam is, qui res possidet, domicilium habeat in uno loco, id est, in una provincia: hoc etenim magis nobis eligendum videtur, ut non in civitate concludatur domicilium sed magis provincia: et si uterque domicilium in eadem habeat provincia, causam inter præsentes esse videri, et decennii magis præscriptione agentem excludi. In rebus autem, de quibus dubitatio est, nulla erit differentia sive in eadem provincia sint, sive in vicina, vel trans mare positæ, vel longo spatio separatæ. Sin autem non in eadem provincia uterque domicilium habeat, sed alter in alia, alius in altera: tunc ut inter absentes causam disceptari, et locum esse viginti annorum exceptioni. Nihil enim prohibet, sive in eadem provincia res constitutæ sint: sive in alia, super iis controversiam judicio provinciali moveri, et multo magis, in hac florentissima civitate, etc.*

In hoc tit. restat hæc quæstio qui dicantur *præsentes* et *absentes*: nam longi temporis præscriptio inter præsentes continuo decennio inter absentes continuo 20. spatio comprehenditur. et præsens acquirit præscriptionem decennii adversus præsentem dominum, vel creditorem hypothecarium, absens vero præscriptionem vicennii adversus dominum etiam, aut creditorem hypothecarium. Et Justinian. in *l. ult. h. t.* definit, *præsentes esse eos, qui in eadem provincia domicilium habent*, ut domicilium hoc casu non concludatur in una civitate, vel uno municipio, sed totius in una provincia, et in *provincia* dicitur *domicilium habere*, qui in ea sedem, et rerum suarum omnium rationem collocavit ut *l. In lege censoria. de verb. sign. l. Si eum servum. D. de fideic. libert. l. Cives. inf. de incolis.* In ea provincia dicitur quis domicilium habere, in qua sedem posuit laremque, et summam rerum suarum. Quid ergo si quis in diversis provinciis domicilium habeat? nam posse fieri, ut quis in diversis provinciis domicilium habeat, ostendit *l. Labeo.* et *l. Assumptio. D. ad munic. p.* et sane, qui in diversis in provinciis domicilium habet, etiam in omnibus iis pro præsente habebitur, ut domus sive domicilium ejus, præsentiæ ejus sit; licet ea ipse non moretur semper. Quid præterea dicemus si quis sine domicilio sit? Quid fieri possit, ostendit. *l. Ejus §. Celsus. D. eod.* ut si quis relicto suo domicilio naviget, vel iter faciat, quærens, quo se conferat, et ubi consistat. Hic sane est sine domicilio vagus et errans, ἄοικος, ἀνέστιος, animo tantum retinens possess. rei alienæ, quam constat retineri solo animo, vel suæ rei possess. negligens. Et Joan. ait hunc errantem ubique locorum, ubique gentium pro præsente haberi, ut qui certam et stabilem sedem non habent, ubique intelligantur habere sedem, et totius mundi cives et incolæ, ut de Socrate dicitur, qui se *mundanum esse* dicebat. Ad hæc quæritur, *quid sit dicendum, si possessor rei alienæ, aut dominus, aut etiam creditor hypothecarius, quibusdam annis sit præsens, quibusdam absens: finge præsentem fuisse octo annis, absentem biennio, an decennio quæratur præscriptio longi temporis?* Qua de re nuper me consulebat quidam ex Lutetia, et similiter scribebat magnam ea de re fuisse controversiam inter patronos fori, quod miror, cum definita sit hæc quæstio in *Nov. 119. cap. 8.* Cujus sententia etiam inserta est in h. t. in authentica *Quod si quis etc.* Et definitio hæc est, ut quantum temporis occupavit absentia, tantum temporis post decennium præsens sit, ut acquirat præscriptionem longi temporis, puta si præsens octo annis fuerit, absens duobus, ut post decennium adhuc expectet biennium. Præterea Justinianus definit etiam in hac *l. ult.* an rei præsentia sit necessaria, id est, *an necesse sit rem, quæ possidetur esse in eadem provincia.* Et statuit sufficere præsentiam personarum, nec requiri præsentiam rei, quia quælibet res potest ubique vindicari, vel dominii jure, vel hypothecæ. Non igitur tantum eo loci vindicari potest, quo et sita est, sed etiam alibi, et quocumque alio loco, ut in *l. 10. D. de rei vind. l. ult. sup. ubi in rem actio*, modo possessor conveniatur, ubi domicilium habet, quia sequitur quisque forum domicilii sui, et actor forum rei, ex regulis juris. Et eleganter ait Justinianus in *h. l. ult. actiones, quoniam suat res incorporales, ut est certissimum, ubique suum effectum corporalem ostendere*: facile res incorporalis ubique suum effectum habet, quæ loco certo non coercetur. Sed quomodo rei incorporalis actio habet effectum corporalem, *effectum in corpore*, ut ususfructus, qui est res incorporalis, dicitur esse jus in corpore. ita actio est jus in corpore, nimirum jus persequendi corporis. Denique effectus rei incorporalis exercetur in re corporali. Et hoc est, quod ait, *rei incorporalis effectum esse corporalem ubique locorum*, id est, agi etiam alibi posse, quam quo situm est corpus, de quo agitur. Præterea addit Justinianus in h. *l. ult. in acquirenda præscriptione longi temporis, non esse spectandum, dominus sciverit, vel ignoraverit rem suam possideri ab alio, quoniam utrobique procedit præscriptio longi temporis.* Et hac distinctione, dominus sciverit, an ignoraverit, utimur tantum uno casu a me inculcato sæpius ex *Novella* 119. si quis a malæ fidei possessore rem bona fide acceperit, ut si hoc fecerit sciente domino, locum habeat præscriptio longi temporis, si hoc ignorante domino, cesset præscriptio longi temporis, et sit ei necessaria præscriptio 30. annorum ne inquietetur a domino.

# JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

## *Ad Tit. XXXIV. In quibus causis cessat longi temporis præscriptio.*

Docet primum longi temporis præscriptionem cessare, si dominus agat rei vindicatione adversus colonum, qui ab eo fundum conduxit: nam colonus petentem dominum longi temporis præscriptione nullo modo repellere potest, cui initio fundum possedit non sibi, ut *l. 1. sup. comm. de usuc. l. 1. de præsc. 30. sup. l. 1. h. t.* In specie hujus *l. 1.* ponitur, *colonum per illius novercam, cujus fundum conduxerat, ut novercæ solent privignis pertinaciter esse infensæ, et ut Euripides ait προγόνοις δάμαρτες δυσμενεῖς ποίνατε per novercam: igitur subtraxisse instrumenta, quibus dominus sive locator fundi probare potuit dominium fundi ad se pertinere*, id est instrumenta locationis, ut Græci interpretes, συμβόλαια τῆς μισθώσεως, ut instrumenta, quibus appareat colonum solvisse mercedem fundi nomine, quæ instrumenta dicuntur antapochæ in libris nostris, ut *l. Plures. sup. de fide inst.* Atque ita ponitur, *colonum subtractis instrumentis fundum suo nomine possedisse*: quod nequaquam potuit, quia nec potuit sibi ipsi mutare causam possessionis, id est, sibi ipse affingere novam causam possessionis, *l. Cum nemo sup. de acquir. possess.* Atque ita vindicanti domino nulla temporalis præscriptio oberit, quam ei objiciat colonus, sive conductor fundi. Item cessat longi temporis præscriptio, si res possit usucapi: nam ubi usucapioni locus est, supervacua est præscriptio longi temporis, id est *non necessaria*. Cessat etiam longi temporis præscriptio, si agatur personali actione, quod notandum est, vel etiam actione mista, id est, *reali et personali.* Nam mixta actio personalis est et perpetua, ut non possit tolli præscriptione longi temporis. Mixta, veluti petitio hæreditatis, familiæ erciscundæ, communi dividundo, ut *l. 3. et 4. hoc tit. l. Hæreditatis. sup. de petit. hæred. l. 8. sup. de jure delib.* Item præscriptio longi temporis pertinet ad actiones in rem, quæ sunt de proprietate rei, non actiones in personam, quæ sunt de debito rei, de obligatione, quoniam fere omnes actiones in personam sunt perpetuæ, id est, *durant 30. annis*, nec perimuntur longo tempore. Et si quæras rationem differentiæ, *cur actio in rem longo tempore perimatur, non actio in personam, petitio dominii, non petitio ejus, quod debetur?* dicam, non tam longum tempus perimere actionem in rem, id est, mutare dominium vi ipsa, quam usum longi temporis, usum diuturnum. In actionem autem in personam debitoriam nullus est usus, qui perimat actionem, id est, nulla subest res corporalis, cujus usu perimatur obligatio. Et adnotandum ex *d. l. 4.* cessare præscriptionem longi temporis, si socius pro sua parte agat adversus socium rei vindicatione, qui forte fundum communem pro indiviso sibi possidet in solidum: nam etsi ita eum possederit longo tempore vindicantem socium partem suam non repellet præscriptione longi temporis, quia mala fide in solidum possedit rem communem, et sine justo veroque titulo. Et eleganter *l. 3.* quod est commune pro indiviso, vocat commune individuum. aliud est commune dividuum, id est, pro diviso, aliud commune individuum, quod et indivisum dicitur, ut Ulpianus scribit, *compascua alias vocare communalia, quod est etiam idiotismi nostri verbum, alios pro indiviso.* Et postremo notandum ex *l. ult. hoc tit.* ei etiam non dari præscriptionem longi temporis, licet diu re usus sit, qui eam rem non possidet animo domini, ut si servum alienum possideat ut liberum hominem. Et hæc est species: servum meum non habuit pro derelicto, alioquin posset usucapi tit. pro derelicto, si non fuerit plene meus, sed a me bona fide possessus; servum igitur meum non dereliqui, sed eum is in acie vulneratus fuisset ab hostibus, cum tuis sumptibus curasti, existimans esse liberum et diu eum hominem possedisti non animo domini, quia existimabas esse liberum: ideoque vindicantem dominum non repelles præscriptione longi temporis, sed exceptione doli mali, si non reddat sumptus curationis, quos tu bona fide fecisti, *l. Sin autem. § ult. l. Sumptus. D. de rei vind.* Atque ita præscriptio longi temporis non procedit, sine possessione civili: ex naturali tantum non procedit, quæ scilicet non tenetur animo domini.

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### Ad Tit. XXXV. Quibus objicitur longi temporis præscriptio.

In hoc titulo ostenditur longi temporis præscriptionem non objici, ut generaliter hic proponitur, cum effectu, iis, qui juvantur restitutione in integrum: nam restitutio in integrum rescindit præscriptionem longi temporis. Et ita, ut ostendit *l. 1.* et *ult. h. t.* militi restituto in integrum non imputatur tempus, quo in expeditione fuit, residuum tempus imputatur ei, quo fuit in suis ædibus, vel aliis locis citra expeditionis necessitatem, ut si triennio in expeditione fuerit, triennium ei non imputatur, quo rem suam alius possedit residuum tempus imputatur, *l. pen. hoc tit.* Eademque ratione ostendit lex secunda, quæ scripta est ad Aurelium Archiatrum, Archiatro, id est, medico principis, restitutio in integrum adversus præscriptionem longi temporis, non imputatur tempus justæ absentiæ, et publici muneris, *le temps de son quartier*. Illud etiam singulare est, quod traditur ea hac lege secunda, causas archiatrorum pertinuisse ad cognitionem præfecti prætorio. Quod etiam dici potest de his omnibus, qui serviunt in comitatu principis, *à la Cour*, deque archiatro loqui legem, demonstrant illa verba *ob medendi curam a comitatu nostro, etc.* Et addemus etiam simili ratione Reip. causa absenti, vel forte ex alia justa causa fortuita et necessaria, non voluntaria, non adfectata, nam hæc omnia requiruntur, non imputari tempus absentiæ, quoniam possunt in integrum restitui ex generali clausula edicti, *l. ex quibus causis majores*, nempe ista, *Si qua mihi justa causa esse videbitur*, ex qua restituuntur majores 25. annis ob quamcumque absentiam fortuitam et justam, *l. 4. hoc tit.* Et similiter quia ex eodem edicto captus ab hostibus, et postliminio reversus restituitur in integrum, præscriptio longi temporis non objicitur, quantum attinet ad id tempus, quo fuit apud hostes, hoc ei imputari non debet, *l. 6. h. t.* Et similiter, ut ostendit *lex 3.* minori viginti quinque annis cum effectu non objicitur præscriptio longi temporis: *ex l. ult. sup. si quis ign. rem pignoris*, quia olim minor vigintiquinque annis restituebatur adversus præscriptionem longi temporis. Currebat igitur ipso jure adversus eum præscriptio longi temporis, sed adversus eam restituebatur in integrum, quæ restitutio præscriptionem infirmabat. Sed hodie amplius beneficium est, quod Justinianus dedit minoribus viginti quinque annis, ut scilicet adversus eos nulla præscriptio temporis ipso jure currat: excepta præscriptione triginta vel quadraginta annorum, id est, *ut ipso jure sint tuti, etiam sine restitutione in integrum*, *l. ult. sup. in quib. caus. integr. etc.* Qua de causa, ut arbitror, *lib. 1.* inter titulos de restitutione in integrum, quæ datur minori viginti quinque annis, ponitur titulus *si advers. usucap.* quia minor indiget restitutione: nullus ponitur titulus *si adversus præscriptionem longi temporis*: quia ipso jure munitus est beneficio Justiniani. Et jam in hoc titulo repetitur, quod habuimus in titulo superiori, agenti in personam non opponi præscriptionem longi temporis, *l. 5. hoc. tit.* sed agenti in rem, cujus rei rationem exposui.

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### Ad Tit. XXXVI. Si adversus creditorem præscriptio opponatur.

Nihil præterea veteres libri habent, quam si adversus creditorem. Et similis est titulus in *lib. 2.* *Si adversus creditor.* qui tamen pertinet ad restitutionem in integrum, hic vero ad præscriptionem longi temporis. Et ostendit præscriptionem temporis non tantum pertinere ad perimendam actionem in rem, quæ domino competit, sed etiam ad actionem in rem hypothecariam, quæ et Serviana dicitur, et creditori competit: utramque perimi præscriptione longi temporis: quod etiam indicat *l. pen. sup. de præscript. long. temp.* et *l. 7.* et *ult. sup. de oblig. et act.* Et huic sententiæ nihil obstat *l. Cum postulassem. §. ult. de damno inf.* cui nescit respondere Accurs. quia ea lex de usucapione loquitur, non de præscriptione longi tempori, et de usucapione legitima rerum immobilium, quæ ante Justinianum fuit biennii, et perimit quidem actionem in rem, quæ est de dominio, quia dominium illa usucapio mutat. Non mutat tamen causam pignoris, neque hypothecariam perimit, *l. Usucapio. inf. de pign. l. Justo error. 4. §. Non mutat. D. de usucap.* At præscriptio longi temporis perimit actionem hypothecariam. Hodie autem usucapione Justinianea rerum immobilium, quæ etiam est longi temporis, sicut præscriptione verissime dices utramque actionem perimi, id est, in rem, et hypothecariam, et similiter rectissime dices, si res mobilis hypothecæ data sit, usucapione Justinianea, quæ triennii est, utramque actionem perimi, et errare eos, qui in *l. 1. h. t.* in re mobili hypothecæ data, exigunt præscriptionem longi temporis. Proinde ita statuemus, usucapione Justinianea rei mobilis, vel immobilis, hodie utramque actionem perimi, et olim etiam usucapione rei mobilis, quæ vigebat ubique, id est, *usucapione anni*, quia de re mobili nulla erat comperta præscriptio temporis, sed usucapio rei mobilis omnia jura perimebat. Quod ante diximus actioni hypothecariæ objici recte præscriptionem longi temporis, verum est, quoties creditor agit adversus hypothecæ extraneum possessorem. Nam quoties agit adversus debitorem, vel ejus hæredem, non sufficit præscriptio longi temporis ad submovendam actionem hypothecariam, sed necessaria est præscriptio quadraginta annorum, ut indicat *l. 1.* et *2. hoc tit.* et apertius *l. Cum notissimi. inf. de præscript. 30. annorum*, quæ exigit etiam præscriptionem quadraginta annorum, si creditor agat hypothecaria adversus posteriorem creditorem.

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### Ad Tit. XXXVII. De quadrienni præscriptione.

In hoc titulo agitur de præscriptione quadriennii, quæ datur fisco, vel adversus fiscum. De ea, quæ datur adversus fiscum est *l. 1.* ut scilicet adversus vindicationem bonorum vacantium, sive caducorum, quæ fisco competit, possessori non sit necessaria præscriptio longi temporis, sed sufficiat præscriptio quadriennii adversus fiscum, si post quadriennium vindicet bona quasi vacantia et caduca, quæ alius justa possessione tenere cœpit, *l. 1. §. Divus. D. de jure fisc. l. Intra. D. de divers. et temp. l. Quamvis. D. de usuc. l. 6. §. Certe si. D. si quis omissa causa testam.* Ex quibus omnibus locis etiam intelligitur, quadriennium illud numerari a die, quo bona vacare cœperunt, id est, quo omnes, ad quos ea bona pertinere poterant, ea repudiarunt. Ne igitur dicas cum Accursio, quadriennium numerari a die, quo bona nuntiata sunt fisco, quo hæc res delata est fisco, quod non posset probari. Additur etiam in *l. 1. eos, qui bona vacantia ex beneficio et liberalitate Principis promeriti sunt, statim dominos fieri, et securos esse adversus fiscum, sive officiales fisci, Principem de suo fisco, quantumque velit posse largiri, eamque donationem ratam esse.* De præscriptione quadriennii, quæ datur fisco, est *l. 2.* et *3.* et post quadriennium, quam fiscus rem forte alienam, vel quam communem habuit cum privato, ut *l. 2. sup. de rer. comm. alien.* vel rem alii pignoratam, quasi vacantem vel caducam alienavit, dominum, vel creditorem agentem in rem, vel hypothecaria, repellat præscriptione quadriennii, nec ei sit necessaria præscriptio longi temporis. Is autem, qui a fisco rem accepit, puta emit, aut permutavit, aut ex causa transactionis accepit, vel etiam ex largitione principis, ut is statim securus sit dominum, vel creditorem hypothecarium: domino, vel hypothecario creditori non licere congredi cum eo, qui rem a fisco accepit, sed cum fisco ipso intra quadriennium ex *l. 2. h. t.* Olim ei, qui rem a fisco accepisset ne posset inquietari, vel interpellari a domino, erat necessaria præscriptio quinquennii ex edicto Marci et Commodi, de quo in *§. pen. Instit. de usuc. l. ult. sup. si advers. fisc.* Hodie statim securus fit: sed in fiscum domino, vel creditori integra est actio in rem, vel hypothecaria, quasi dolo desierit possidere intra quadriennium tantum. Quare Tribonianus jus vetus inflectens ad jus novum in *l. Neque. sup. de restit. milit.* pro quinquennii reposuit quadriennii, quod etiam Basilica sequuntur. Nec tamen quicquam mutavit in *d. l. ultim. si advers. fiscum*, quia refert in ea jus antiquum. Securitas eadem olim erat data certis emptoribus quorundam patrimoniorum, quia ea emissent a fisco ex constitutionibus Leon. et Zenonis in *l. 2. de prædiis tamiacis lib. 11.* Hodie datur omnibus emptoribus, vel aliis, qui a fisco rem acceperunt quasi rem fisci, emendata hac in re Novella Leonis *de bonis vacant.* correcta etiam, ut et Fulgosius recte sensit, *l. 13. §. Item si quis a fisco. de petit. hæred.* quæ ait, *eum, qui hæreditatem quasi vacantem a fisco emit, quæ tamen non vacabat, agnato, qui nunc emersit, cum nullus putaretur superesse agnatus defuncti, teneri utili petitione hæreditatis, veluti emptorem universitatis.* Ergo qui hæreditatem emit a fisco, non statim tutus est, quia tenetur petitione hæreditatis, quod velim intelligi secundum jus vetus, cum emptor illic munitus esset præscriptione quinquennii. Denique ille §. accipiendus est secundum jus vetus, quod obtinuit ante hanc constitutionem Zenonis. Ideo si objiciatur, dicam eum *h. l.* corrigi. Ac præterea si objiciatur huic *l. 2.* *l. 1. sup. de hæred. vel act. vend.* quæ dicit, eum, qui emit a fisco hæreditatem tanquam caducam, teneri creditoribus hæreditariis, quibus defunctus tenebatur; respondeo, Zenonem in hac lege dare tantum securitatem eis, qui emerunt a fisco, quibuscum agitur de dominio, vel hypotheca, ut est expressum in *h. l. 2.* non si cum eis agatur de ære alieno, quia respondere tenentur creditoribus hæreditariis, *l. Eum qui. D. de jure fisci.* Et similiter, si objiciatur *lex 5. sup. deliber. causa*, quæ ait, *ancillam, quam quis emit a fisco posse proclamare ad libertatem*, id est, *cum emptore experiri præjudicio*: dicemus similiter ex Thalelæo, Zenonem dare securitatem emptori, si cum eo agatur de dominio, vel hypotheca tantum, non si de statu empti a fisco mancipii. Additur item in hac *l. 2. §. ult. emptorem, qui solvit pretium fisco, licet de soluto pretio apocham non acceperit a fisco, tamen ut eo etiam nomine securus sit, si modo ex gestis scrinii*, id est, *ex rationibus fiscalibus appareat eum solvisse*, quod confirmat *lex 2. infra, de conven. fisc. deb. l. 2. de discuss. lib. 10. l. Illatæ. de fide instr.* Nec omittam circa principium *h. l. 2.* illo loco etiam legendum

esse eos quia etiam, *quibus quæcunque res, etc.* Et ita Basilicis, οἷς τισιν οἱ ἀδήποτε πράγματα, *quibus quæcunque res.* Quod autem Zeno constituit in hac leg. 2. de alienationibus factis e fisco, ut ne ullo modo inquietentur illi, in quos factæ sunt, sed securi permaneant, quasi pleno jure domini, atque optime, firmissimoque Justinianus in *l. 3. hoc tit.* id trahit ad alienationes factas ab Augusto, vel Augusta, non ex rebus fiscalibus, sed ex dominio eorum, et privata substantia, ut hæ etiam alienationes nullo modo revocari possint, sed tantum, ut possit eo nomine conveniri domus Augusti, vel Augustæ intra quadriennium: non dicit conveniri principem: quia cum principe nulla est actio, sed conveniri res ejus privatas, censum ejus, curatores domus ejus, sive procuratores, qui ea bona administrant, id est, curatores rei dominicæ, id est, rei, quæ pertinet ad dominum, id est, principem, qui est dominus rerum, procuratores rei privatæ. Idem est res dominica, res privata, et res divinæ domus, aut dominicæ domus, ad quos curatores, scripta est *l. 3. hoc tit.* Denique quod legis sententia statuit de fiscalibus sanctionibus, ut ratæ, et perpetuæ sint, id Justinianus trahit ad alienationes, quas fecit Augustus, vel Augusta de suis propriis bonis, aut tanquam suis, quia nihil refert, vendatur res fiscalis, aut donatur, an res privata Principis, quia utraque res est Principis. Et hoc est, quod ait, *omnia esse Principis.* Neque enim intelligit omnia, quæ sunt singulorum hominum, sed omnia, id est, fiscalia: nam et hæc sunt quasi propria principis, *l. 2. §. Hoc interdictum. D. ne quid in loco publico.* Et præterea, quæ pertinent ad dominium, et proprietatem privatam ipsius, sunt in proprio patrimonio Principis, vel Augustæ. Omnia ergo sunt Principis, id est, fiscalia, et privata ἴδια. Et tamen Seneca 7. de beneficiis etiam scribit, jure civili omnia esse principis, quæ scilicet quisque habet. Sed recte *cap. 5.* id ita interpretatur, *Omnia esse Principis imperio: singulorum enim dominio.* Et ita *c. 6. Cæsar omnia habet, fiscus ejus privata tantum ac sua* (id est, *fiscalia*) *et universa in imperio ejus sunt, in patrimonio propria.* Unde apparet, principem non habere in patrimonio, nisi propria, quæ dicuntur *dominica, du domaine.* Restat illud in hac lege tertia, *Curatores rei privatæ principis, tantum quod vendunt.* Et est suavis Accursius in *h. l. 3.* dum refert, eo tempore, quo Fredericus Imperator summus belli dux, vastabat Italiam, fuisse interrogatum Martinum Jurisconsultum ab Imp. apud Roncaliam, quæ civitas est supra Padum vicina Placentiæ, ex qua urbe legitur data fuisse constitutio Frederici de privilegiis studiosorum, quæ posita est *sup. tit. lib. 4. ne filius pro patre*, eo, inquam, loci interrogatum Martinum a Principe, an omnia essent principis: respondisse, *Armato principe omnia ejus esse, etiam quantum ad proprietatem, timore, vel amore,* inquit Accursius. Restat igitur in *h. l. 3* curatores rei privatæ, qui vendunt ex epistalmata Principis, id est, ex mandato, non debere se obligare evictionis nomine, ut solent privati venditores: quia ipso jure emptores statim securi sunt adversus omnes, et iis, quorum interest, ob eam rem competit tantum actio adversus divinam domum intra quadriennium, non post quadriennium.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXVIII. Ne rei dominicæ, vel templorum vindicatio temporis exceptione submoveatur.*

In hoc titulo ostenditur, præscriptionem longi temporis cessare adversus vindicationem rerum dominicarum, ut inde affinitas hujus tituli cum *l. ult.* tituli superioris manifesta fiat, quæ etiam est de rebus dominicis: et cessare etiam præscriptionem longi temporis adversus vindicationem rerum, quæ pertinent ad sacra templa: Quod verbum *sacra*, sive *sacrorum*, quod est in *l. 2. h. t.* laude abesse a quibusdam libris, quia in his libris dixit *templa*, quæ fuerunt paganorum, quæ tum esse prophana putabantur. Denique cessare hanc præscriptionem adversus vindicationem rerum privatarum principis, et rerum juris templorum. Et *l. 2* sic est emendanda: *universas terras, quæ a colonis, sive emphyteuticariis dominicis* (id est, qui terras a curatoribus divinæ domus acceperunt locationis, conductionis jure, vel emphyteuseos) *rei privatæ* (non *Reipublicæ*) *vel juris templorum*, quæ vult prædia dominica, quæ vendiderunt coloni, vel emphyteuticarii dominici contra leges retrahantur, et revocentur in jura Principis, non obstante præscriptione longi temporis, et ne reddito quidem prætio emptori, qui accessit ad illicitam venditionem, ut in *l. 4. inf. de prædiis Curial.* Et nihil refert, utrum sit res mobilis, quæ ad dominicam domum pertineat, aut animalis, puta servus dominicus, aut colonus, aut coloni filius, vel nepos, qui seq. conditionem parentis, conditionem colonariam, an res immobilis. Et additur item in *l. 3.* emptori harum rerum nec prodesse præscr. longi temporis, nec rescripta obreptitia, quæ impetrarunt forte suæ poss. firmandæ causa, nec etiam professionem novi census, ut puta, si in agendo censu publico, ille rem dominicam, quam emit illicite, retulerat in censum quasi suam, quia non ideo magis fit ejus, *l. Quæ quisque. D. de acquir. rer. dom. l. Forma. §. Si cum ego. D. de censibus.* Cicero pro Flacco: *primo pertimuit cum te audisset, servos suos esse censum; retulit ad Jurisconsultos. Constabat inter omnes, si aliena censenda Decianus sua facere posset, eum maximam habiturum esse rerum omnium copiam.* Itaque census falsa professio nihil alieno juri præjudicat, quod optime ostendit *l. ult. hoc tit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXIX. De præscriptione 30. vel 40 annorum.*

Quemadmodum usucapioni, quando locum non habet, ut in re incorporali diximus *sup. tit.* 31. succedere præscriptionem longi temporis, id est, 10. annorum inter præsentes, et 20. inter absentes: ita vero demum illi præscriptioni longi temporis, ubi locus non est, subjicitur præscrip. longissimi temporis: ut si agatur in rem, vel hypothecaria adversus malæ fidei possessorem, vel si agatur in personam. Ubi tum succedit præscriptio longissimi temporis, id est, 30. ann. Et rursus cessante præscriptione 30. ann. succedit præscriptio 40. annorum, quod hic titulus ostendit. Hæc autem præscriptio 30. annorum, si primam originem quæras, proficiscitur ex constitutione Theodosii Magni: nam ante eum, adversus malæ fidei possessorem actio in rem, vel hypothecaria erat perpetua, id est, sempiterna, et nullis seculis interitura. Itemque actio in personam, et mixta in provinciis erat æterna, atque perpetua. Et cur actio in personam fuerit perpetua, et sempiterna, actio in rem temporaria, id est, 10. aut 20. annorum adversus bonæ fidei possessorem, exposui *tit.* 31. At ex constitutione Theodosii nullæ actiones sunt perpetuæ, æternæ, vel sempiternæ: imo omnes qualescunque, sive in personam, sive in rem, vel mixtæ, vel hypothecariæ, id est, sive domino competant, sive creditori etiamsi agatur adversus malæ fidei possessorem, adversus prædonem 30. annorum continuorum præscriptione tolluntur. Et generaliter, quibus in causis, vel quibus in locis nullam obstare præscriptionem temporis legimus, ut in *l. ult. sup. ne de statu defunct. etc* et aliis plerisque in locis; illis tamen omnibus casibus obstat præscriptio 30. annorum: quamobrem eam Cassiodorus lib. 5. Variarum vocat *patronam humani generis.* Et Novella *Valent. 30. ann. præscriptio omnibus causis opponenda,* per eam præscriptionem 30. annor. Theodosium humano generi profunda quiete prospexisse, ne quis scilicet unquam tot annorum movere possessionem possit. Imo hoc plerisque locis hodie invaluit, in Gallia, ut in hac provincia Biturigum, ut in omnib. causis sit necessaria præscriptio 30. annor. abolita præscriptione longi temporis, quam illa absumpsit, aut redegit in suam potestatem. Denique, ut etiam bonæ fidei possessori adversus actiones in rem, vel hypothecariam nihil prosit præscriptio longi temporis, sed præscriptio 30. annorum, quod est contra Constitutiones Impp. Roman. Hujus præscriptionis auctorem feci Theodosium Magnum ex supradicta Novella Valentiniani, et Theodosii junioris, in qua hoc jus, ut silentio 30. annorum omnis actio perimatur, omne jus, quod alii competit, Valentinianus tribuit Theodosio patri suo. Non ergo Theodosio juniori collegæ suo, sed Theodosio Magno: namque solent Imperatores antecessores suos appellare *patres*, pio, et augusto nomine, licet non fuerint eis parentes, ut in eadem Novel. Valentinianus Honorium vocat patrem suum, qui ei fuit avunculus, non pater, et intelligit illo loco *l. 4. C. Theod. de inquilinis, et colonis:* cujus inscriptio ex ea Novella omnino ita emendanda est, ut ea lex tribuatur non Constantino, et Juliano, ut perperam formis est expressum, sed Honorio, et Theodosio. Et *ex eadem constitutione Theodosii magni de præscriptione tricennii*, idem Valentinianus *Novella de Episcopali judicio refert, Theodosium magnum non imputasse in tricennium, in præscriptionem tricennii tempus pupillaris ætatis, quo scilicet quis rem pupilli possedisset:* nam ut usucapi res pupilli non potest, ita nec longo, aut longissimo tempore acquiri. At eam constitutionem Theodosii Magni non habemus. Nam *l. 3. hoc tit.* non est ejus, sed Theodosii junioris, quæ tamen idem statuit, quod illa: et similiter a 30. annis subtrahi domini, aut creditoris ætatem pupillarem. Et ut *hanc l. 3.* soli Theodosio juniori tribuam, moveor C. Theod. in quo extat plenior titulus *de actionibus certo tempore finiendis*, ubi soli Theodosio tribuitur. Moveor inscriptione: inscribitur Asclepiodoto Præfecto Prætorio, qui eo honore functus est tantum sub Theodosio juniore, cui etiam idem Theodosius semper solet solus scribere, aut suas dirigere constitutiones. Moveor item subscriptione, quæ Victorem consulem præ se fert, et quidem solum, nec enim addi volo collegam, collegam Castinum, cujus memoria damnata erat ob crimen læsæ majestatis (nam nomina consulum damnatorum eo crimine eradebantur e Fastis consularibus). Nolo item addi Symmachum, qui non fuit collega Victoris, sicut etiam nullus additur Victori collega in *l. ult. sup. de codicill. l. ult. C. Theod. de inoff. test. l. ult. C. Theodos. de cognitionibus, l. pen. eod. Cod. de collat. donat. poss.* Quam legem penultimam manifestum est esse Theodosii junioris, tum ex serie Imperatorum, et recto ordine, qui utique semper servatur in legum dispositione, tum ex mentione, quam facit avi, patris, et patrui. Theodosio juniori, nimirum avus fuit Theodosius magnus, pater Arcadius, patruus Honorius. Et ut alio argumento comprobem *hanc legem* 3. non esse Theodosii magni, Valentinianus *in d. Novella de triginta annorum præscriptione refert in constitutione Theodosii magni de præscript.* 30 *annorum*, fuisse adscriptum verbum *(omnia)* nimirum, ut omnia jura præscriptione tricennii tollantur, quod verbum Valentinianus vocat peremptorium, quod illo nulla actio excipiatur, quale nullum est in hac l. 3. nec in *l. 4. C. Theod. de actionibus certo tempore finiendis:* ubi hæc lex habetur integrior. Non est igitur hæc lex Theodosii magni, sed Theodosii junioris: neque

vero usquam extat l. Theodosii magni de præscriptione tricennii, credo quod nunquam fuerit in Occidente perlata, neque vero perferri potuerit, quia tempore Theodosii magni, imperium Occidentale Eugenius quidam invaserat, adeo ut vere scribat Sidonius Apollinaris 8. *Epistolarum*, intra Gallias exceptam fuisse præscriptionem 30. annor. ante Valentinianum Collegam Theodosii junioris, qui præerat Orienti; Valentinianus Occidenti, et ante consulatum Asterii, sub quo data est illa Novella Valentin. *de 30. annor. prœscript.* videl. tum utroque Imperatore in regno suo legem de 30. ann. præscriptione, quam Theodosius magnus tulerat, non pertulerat, suo nomine perferente, atque etiam ampliante interpretationem. Quamobrem non est mirum, si in C. Theod. cujus conditor fuit Theodosius junior, non senior, de præscriptione tricennii, exstent tantum constitutiones Theodosii junioris, ut in h. l. 3. et Valentiniani, nulla Theodosii senioris, qui et eam legem perferre non potuit. Quod autem est scriptum *in capite Violanti, de præscript.* præscriptionem tricennii primum introduxisse Ephesinum Legislatorem, vel ut est in *Tomo* 2. *Conciliorum sub Alexandro tertio*, Euphegium patruum Origenis, et quod ibi annotatur, *illud caput vigilanti esse sumptum ex libris stromaton* Clementis Martyris, id omne perridiculum est, ut merito annumeraretur illud caput inter cæsse palearum, qualia multa sunt in decretis, et decretalibus. Porro, ut cetera, quæ sunt in l. 3. absolvamus, posita præscr. 30 annor. quæ vult omnes actiones tolli, etiamsi agatur contra malæ fidei possessorem, quia sequetur 30. anni continui, quibus possederit sine interpellatione, docet etiam lex præscriptionem 30. annorum interpellari tantum per conventionem executoris, et libellum conventionis, qui Gallice dicitur *adjournement libellé*: non interpellari solo libello oblato Principi, id est, precibus oblatis soli Imperatori, quibus conqueretur de possessione rei suæ, quam alius non jure possidet. etiamsi ille libellus precum habeat subnotationem Principis, qua quid Princeps decreverit ea de re, etiamsi responsum illud insinuatum sit in judicio, videlicet, cum hæc omnia petitor facit, non convento possessore per executorem. Idem erit, si ut ait, in judicio postulationem deposuerit, quæ in Basilicis illo loco dicitur μονογραφὴς ἄγραφος, quæ fit tantum ex una parte invocata altera, non convento possessore: hoc inutile est ad interrumpendam præscriptionem longi temporis. Et tamen constat actiones prætorias annales, id est, præscriptionem illam anni interrumpi solo libello dato Principi, ex *l.* 1. et 2. *sup. quando lib. pr. dat. pro lit. contest.* præscriptionem, in quam, anni non etiam præscriptionem 30. annorum, quæ non interrumpitur citra conventionem possessoris, quæ fiat per executorem litis. Item notandum ex h. l. tempus 30. annorum imputari etiam fœminis, militibus, absentibus justa ex causa, et puberibus minoribus 25. annor. non etiam pupillis: sed puberibus imputatur etiam minoribus. Qua in re præscriptio 30. annorum differt præscriptione longi temporis: nam hæc non imputatur minori 25. annis. Et hæc differentia proponitur in *l. ult. sup. in quibus causis in int. gr. restit. nec non est.* Cæterum (ut addam aliam differentiam) quibus etiam majoribus ætate facile datur restitutio in integrum, quod jus ignorent, quod sint imperitæ rerum forensium, *l. ult. sup. de juris, et facti ignor. l. ult. C. Th. de in integrum restit.* Item milites, et absentes justa ex causa, facile restituuntur in integrum adversus præscriptionem longi temporis: minores autem adversus præscriptionem longi temporis ipso jure tuti sunt, *d. l. ult.* id est, non indigent restitutione in integrum, sive beneficio prætoris, quia ipso jure muniti sunt: et tamen adversus præscriptionem 30. annorum minor, neque fœminæ, neque milites, neque absentes ex justa causa *d. l.* 3. ita plectitur tanta annorum desidia, et que silentium, adeo ut, sicut est in fin. leg. nemo possit se excusare ignorantia juris. Adnotandum tamen est, justum esse, ut dominis, vel creditoribus non imputetur tempus, quo prædia eorum hostes possederunt, etiam triginta, aut quadraginta, aut centum annis, sine interpellatione: nam et idem legimus in *Novella Valentiniani, de Episcop. judicio*, Afris non imputari tempus, quo Vandali prædia eorum hostiliter possederunt, et apud Procopium *lib.* 1. de bello Vand. Hispanis non imputari tempus, quo iidem Vandali prædia eorum hostiliter possederunt, nec posse iis objici tricennalem præscriptionem. Et ita proiste quadam constitutione Justin. quæ latebat Obs. 10. ostendi Justinianum Romanis non imputasse in præscriptionem tricennii tempora, quibus Gothi eorum prædia hostiliter possederunt. Unum est notatu dignum, *quod est in Cod. Theod.* ubi hæc l. 8. relata est integrior et plenior, ut scilicet hæc præscriptio 30. annorum non pertineat ad actionem finium regundorum, sed ut ea actio sit eodem jure, quo fuit ante proditam præscriptionem 30. annorum. Quod ideo scripsit Theodos. ut intelligeremus, actionem finium regundorum, ne quidem præscriptione tricennali perimi ex sua sententia: nam jus ita est proculdubio, ut quæstio alia sit de fine, alia de loco. Quæstio de fine, aut finibus, includitur intra 5. pedes. Fines agrorum utique continent 5. pedibus. Si quæratur extra illos 5. pedes quiddam, est quæstio de loco, id est, de proprietate loci, non de finibus, ea actio est in rem, non finium regundorum et ita Græci, actionem finium regundorum esse, si controversia consistat intra quinque pedes, εἰσιτῶν πέντε ποδῶν. Circumscriptio autem illa quinque pedum, id est, fines adeo erant sacri, ut non posset quæstio eorum ulla præscriptione temporis perimi, id est, nec triginta, aut quadraginta annis: quæstio loci posset perimi, non etiam quæstio finium. Et hæc fuit mens *l. Quinque pedum sup. fin. regund.* quæ manifestior fit ex constitutionibus, quas retulit Frontinus *lib. De limitibus agrorum*. Sed hoc quia displicuit Justiniano, ideo partem illam de actione finium regundorum, quam acceperat Theod. removit a l. 3. quia voluit et actionem finium regundorum tolli præscriptione tricennali. Et ita est scriptum a Triboniano immutatis verbis in *l. ult. sup. fin. regundor.* et *l.* 1. §. *Ad hæc tit. seq.* Postremo notandum est, hanc præscriptionem tricennii pertinere tantum ad actiones, quæ olim erant perpetuæ, et immortales: præscriptio tricennii non pertinet ad actiones, quæ certis temporibus circumscribuntur, non pertinet ad actiones temporarias, ut non pertinet ad actiones in rem, vel hypothecariam, quæ adversus bonæ fidei possessorem dantur, quia habent certum tempus, et finiuntur longo tempore: non pertinet ad querelam inofficiosi testamenti, quæ finitur quinquennio: non pertinet ad actionem de dolo, quæ finitur biennio: non ad actiones prætorias annales, quales plerææque omnes sunt, id est, ut est in *Instit. de perpet. et tempor. act. vivunt tantum intra annum*, quo verbo utitur *in hac l.* 3. *ne vivant actiones ultra tricennium*: ubi in Basilicis corrupte legitur ζητεῖν pro ζῆν. Denique hæc præscriptio pertinet tantum ad eas actiones, quæ olim durabant in infinitum, vel deinceps nullæ sint actiones perpetuæ, æternæ, immortales. Et quod ait *l.* 3. *non a suo debitore*, habet hunc sensum, ut actio hypothecaria, quæ creditor agit adversus extraneum possessorem, perimatur præscriptione tricennii, non si ea agat adversus debitorem, quia tunc requiritur præscriptio 40. annor. *ut didicimus sup. in tit.* 26. Et tractabimus plenius hac de re *in l. Cum notissimum. inf. hoc tit.*

## *Ad L. I.*

*Cum adverteres te absente eos, qui oculos prædiis tuis imposuerant, operam dedisse, ut annonariæ collationis prætextu vili pretio ab officio præsidiali prædia tua distraherentur, si legitimi temporis spatium ex venditionis die fluxit: qui provinciam regit, inter vos cognoscet: et quod publico jure præscriptum est, statuet. Sin autem nondum ex die publicæ venditionis legitimum tempus transactum sit: judex examinatis allegationibus tuis, quod rei qualitas dictaverit, sequetur, non ignarus, si injustam esse emptionem perspexerit, pretium, quod pro vitioso contractu datum est, secundum principalium statutorum tenorem malæ fidei emptoribus restitui non oportere.*

Diximus satis *l.* 3. *hujus tit.* esse fundamentum, et præcipuum caput totius tituli. Et si quæras, cur ergo l. 3. priori loco posita non sit? Dicam hoc factum ne interturbaretur ordo legum, quae prout imperatores alii alios præcesserunt, ita collocari commode conveniens erat. Et rursus, si quæras, hoc dato, quod et verissimum est, Theodosium de præscript. 30. annor. priorem legem pertulisse in *l.* 3. *Annales. de præscript.* 30. *annor. in leg.* 4. et 5. qui igitur fieri possit, ut lex prima, quæ est Diocletiani, et Maximiani, et *lex* 2. quæ est Valentiniani, et Valentis pertineat ad præscriptionem triginta, aut quadraginta annorum? Dicam eas leges fuisse quidem scriptas de alia præscriptione, cum nondum inolevisset præscriptio triginta, aut quadraginta annorum: sed de industria a Tribon. esse positas sub hoc titulo, ut inflecterentur, et accommodarentur etiam ad præscriptionem 30. vel 40 annorum, quod mox apparebit utriusque legis exposita sententia. Species l. 1. hæc est: L. Titius cum, ut *loquitur lex elegantius*, oculos adjecisset, vel imposuisset prædiis Gaii Seii, id est, habendorum eorum prædiorum cupiditate incensus, absente Gajo Sejo, absentiæ scilicet ejus occasione captata, *ut ait Novella Theodos. de invasoribus*, operam dedit, ut ex causa a Gajo Sejo, non præstitæ fisco publicæ pensitationis, publici tributi, vel annonariæ functionis prædia Gaii Seii per officium præsidis, *par ses officiers*, quod etiam potuisset expediri per officium procuratoris Cæsaris, ut *leg* 3. *in fin. si propter publicas pens.* ut, inquam, ea prædia, publice sub hasta, sub pertica tristi, ut poeta loquitur, venderentur, et fraude quadam conquisita, vel ambitione vel gratia sibi addicerentur viliori pretio. Hoc egit L. Titius, atque ita ea prædia a fisco, vel officio fiscali comparavit. Venditio valet. Sed quia non est facta justo pretio, nec omni ex parte sincera fide, rescindi potest, ut in *l.* 2. *sup. si propter publ. pensitat. l. Si quos. sup. de rescind. vendit l.* 3. *inf. de jure hast. fisc.* Et utique rescindi, et revocari poterat Gajo Sejo vindicante sua prædia intra legitimum tempus: nam constitutio Zenonis proposita supra in *tit.* 37. quæ vult, ut statim securus sit is, qui rem alienam emit a fisco, locum non habet cum eam rem fiscus vendidit, quasi sibi obligatam ex causa publicæ pensitationis, sed cum eam vendidit ut caducam. Igitur hoc casu intra legitimum tempus Gajo Sejo integrum est sua prædia vindicare ab emptore. Post legitimum vero tempus, si Gajus ea prædia vindicet, repelletur præscriptione legitimi temporis, id est, longi temporis, quæ tunc sola legibus cognita erat, nondum prodita præscriptione tricennii. Quod si objicias, ut etiam jure potes, præscriptionem longi temporis non prodesse malæ fidei emptori, et L. Titium emisse mala fide prædia Caji Seii, eo absente viliori pretio per gratiam: contra objiciam L. Titium in hac specie non esse malæ fidei emptorem, hac ratione, quia tametsi sciverit rem esse alienam, et curaverit eam sibi addici pretio viliori, non tamen scivit injustam possessionem esse, injustum titulum, qui vero erat justissimus ex auctione publica, et ut evenit in specie *l. Et generaliter. D. de novat. action.* mala fides non est scientia rei alienæ, aut cupiditas ejus habendæ, vel opera impensa in eam rem, sed scientia injustæ possessionis. Sed quia Justinianus, qui aliorum imperatorum leges contorsit, ut voluit, hunc habuit pro malæ fidei emptore, ideoque hanc legem posuit sub hoc titulo, ut intelligeremus necessarium esse emptori præscriptionem triginta annorum adversus dominum vindicantem prædia sua: et esse malæ fidei emptorem, hac ratione, quia dolo, et opera ejus prædia sunt addicta pretio viliori in fraudem domini debitoris fisci. Et quod generaliter definitur in *l. Quemadmodum. inf. de agricol. et censit.* malæ fidei emptorem esse eum, qui contra legum interdicta mercatur. Ideoque ex sententia Justin. *in hac l.* 1. legitimum tempus non est longum, sed longissimum tempus. Ideo-

quæ, ut opinor, pro more suo Tribonianus adjecit, *in fin. h. l.* Lucio Titio, tanquam malæ fidei emptori dominum prædia vindicantem intra legitimum tempus, id est, intra triennium, non restituere pretium, quanti ea e fisco emit: nam hoc est certum, et ratum, dominum rem suam vindicantem malæ fidei emptori, qui scilicet emit a non domino, non restituere pretium, quanti rem emit, sed rem suam vindicare non reddito pretio, *l. 2. sup. tit. proæ. l. Si etiam sup. ad Vellejan.* Idemque esse opinor, si quis a malæ fidei possessore rem alienam bona fide emerit, ut scilicet ab eo verus dominus possit rem vindicare non reddito pretio, ut *l. 3.* et *l. Si mancipium. sup. de rei vindic.* Quin et hic emptor præsumitur malæ fidei emptor, ut *l. 2. sup. de furt.* aut certe malæ fidei emptori proximus, et affinis, et non abs re Justin. in *Novell.* 119 c. 7. in eo, qui bona fide emit a malæ fidei venditore desideret præscriptionem 30. annorum, ac si male fide emisset, si modo insciente domino emerit, quia scilicet debuit esse curiosus, et quis venderet inquirere, et cautius negotiari, ut ait *d. l. 2.* Sæpe leges a negotiatoribus exigunt curiositatem, et diligentiam, alioqui præsumuntur mala fide negotiari. Plus dico, idem esse, ut scilicet dominus rem suam vindicet non restituto pretio emptori, qui emit a non domino, etiamsi quis bona fide emerit a malæ fidei possessore, videlicet si emptor solvendo est, ut possit emptor suum servare, re evicta actione ex empto, vel ex stipulatu evictionis nomine. Nam et hoc casu dominus ei non reddit pretium, sed integra ei repetitio pretii erit a venditore, qui est solvendo, ut non jure desideret sibi præstari a domino pretium, ut in *l. Super empt. C. de evict.* Neque iis, quæ proposuimus quicquam obstat *l. Emptor. D. de rei vindic.* quam male accepit Accursius: nam ea lex non dicit eum, qui emit a non domino, vero domino rem suam vindicante, per doli exceptionem servare pretium, quod solvit venditori, sed per doli exceptionem sibi servare sortem debitam, quam solvit creditori domini, cui ea res obligata erat agenti hypothecaria: hanc pecuniam servabit. Denique non loquitur de pretio servando, sed de pecunia creditori debita, et soluta servanda. Nihil etiam obstat *l. 1.* et *3. inf. si vendit. pign.* Quia illæ leges loquuntur de pretio verso in rem domini, quod dominum reddere etiam malæ fidei emptori, æquum est, *l. Utere,* et *l. Si prædium. sup. de præd. minorum.* Neque excipio casum *l. 1. inf. de prædiis curial.* vel *l. 7. inf. de agricol. et censit.* vel *l. ult. inf. de fund. rei priv.* quibus casibus venditor venditionem illicitam quam fecit contra utilitatem publicam, ut si Curialis vendiderit sua prædia, quo redderetur minus idoneus ad obeunda munera civilia, venditor, inquam, eam venditionem rescindit, emptori non reddito pretio, quod ab eo accepit, quia his casibus pretium non cedit in lucrum venditoris, quod accepit, sed infertur fisco propter illicitam venditionem, quam fecit, ut recte sentit Accursius in *l. 1.* Et idem etiam obtinet in casu *l. pen. sup. de rescind. vendit.* et *l. pen. de iis, quæ vi, metusve causa.*

## *Ad L. II.*

*Male agitur cum dominis prædiorum, si tanta precario possidentibus prærogativa defertur, ut eos post 40. annorum spatia, qualibet ratione decursa inquietare non liceat, cum lex Constantiniana jubeat ab his possessionibus initium non requiri, qui sibi potius, quam alteri possederunt. Eos autem possessores non convenit appellari, qui ita tenent, ut ob hoc ipsum solitam debeant præstare mercedem. Nemo igitur, qui ad possessionem conductor accedit, diu alienas res tenendo jus sibi proprietatis usurpet: ne cogantur domini, aut amittere, quæ locaverunt, aut conductores utiles sibi fortassis excludere; aut annis omnibus super dominio suo publice protestari.*

Lex 2. est singularis propter constitutionem Constantini, cujus fit in ea mentio: ea quidem non exstat integra, sed meo judicio ejus legis Constantini pars una est in *l. ult. sup. de long. tem. præscript. quæ pro libert.* et altera in *l. Placuit. sup. de jud.* Ambæ habent eandem inscriptionem ad Dionysium, et eand. diem 8. Kalend. Maii, ut emendare oportet, et consules eosdem, Volusianum, et Annianum, ut merito conjungendæ sint. Porro ea lex ult. indicat Constitutionem Constantini fuisse de præscriptione 60. ann. dum scilicet ait congruere æquitati, ut ea præscriptio 60. annor. non opponatur proclamanti ad libertatem licet 60. annis servitutem servierit. Et ad illa verba *congruere æquitati* mox adnectenda est *l. Placuit* quæ dicit æquitatis potius, quam stricti juris habendam esse rationem. Et iniquum non esse, ut longinquitate ullius temporis libertas cujusquam labefactetur. Excipitur tantum libertas. Ex quo intelligitur adversus alias actiones in rem Constantinum sua constitutione admisisse præscriptionem 60. annorum, alioqui fuisset supervacua, ut videlicet non requisito initio possessionis, id est, ut etiamsi quis rem alienam possedisset injusto titulo, et mala fide, posset se tueri præscriptione 60. annorum. Unde orta est quæstio *l. 2.* an conductor rei alienæ ad obtinendam proprietatem ejus rei adversus locatorem possit se tueri præscriptione 60. annorum, quæ non requirit justam causam possessionis ex l. Constantini, quod negavit *l. 2.* Quia hoc tantum Constantinus dedit iis, qui suo nomine rem alienam possidere cœpissent sine causa, atque etiam mala fide. At conductor alieno nomine possidere cœpit, non suo, ideoque sibi non possidet, vel simpliciter conductor non possidet, licet rem teneat corporaliter, sed is possidet, cujus nomine rem tenet, *l. Quod meo. D. de acquir. possess.* Nec potest sibi ipsi conductor mutare causam possessionis. Denique non potest efficere, ut quod possidere cœpit pro alieno, nunc possideat pro suo. *l. Cum nemo, sup. de acquir. possess. l. 1. sup. in quib. caus. cess. long. temp. præsc.* Conductor igitur non possidet: ergo præscriptionem temporalem acquirere non potest, quæ tribuitur tantum possessori. Denique nec 60. annorum præscriptio conductori competit, et multo minus 20. 30. vel 40. annorum. Sed abolita illa præscriptione 60. annorum qui quæ hodie omnium præscriptionum longissima est, præscriptio est 40. duntaxat annorum, ex Anastasii constitutione, *l. 4.* et *5.* Quod erat scriptum in *l. 2. de præscriptione 60 annorum,* ut ex conjectura satis certa ducimus, infulsit Tribonianus ad præscriptionem 40. annorum in *l. 2.* ut nec ea conductori prosit adversus locatorem, etiamsi cessaverit in præstanda mercede, ut rectissime Accurs. sentit hoc loco. Et notandum, quod ait *l. 2.* conductorem precario possidere: nam est quidem proprie hæc differentia inter precarium, et conductionem, quod precarium est gratuitum, in conductione interveniat merces. Generaliter tamen conductor non male dicitur etiam precario possidere, quia conductionem rogavit, ut est in *l. Servi. D. de peric. et comm. rei vend.* Denique hæc sit conclusio: eum, qui rem aliquam possidere cœpit alieno nomine, id est, non conductorem tantum, de quo est specialiter *l. 2.* sed etiam commodatarium, depositarium, fructuarium, creditorem hypothecarium, et eum, qui precario rogavit, nulla se adversus dominum; qui per eum rem possedit, tueri posse præscriptione, nec 40. quidem annorum, quæ omnium longissima est, nec olim præscriptione 60. annorum, quæ non requirebat initium justæ possessionis, et quæ locum habuit in omnibus causis, excepta causa libertatis.

## *Ad L. IV. V. et VI.*

*L. V. Præscriptionem 40. annorum ab his, qui ad curialem conditionem vocantur, opponi non patimur, sed genitalem statum super eos agnoscere compelli sancimus. Sacra etenim nostræ pietatis lex de aliis loquitur conditionibus, nec anterioribus constitutionibus per eandem Novellam legem derogatur, quæ manifestissime curiales, et liberos eorum exploserunt temporalibus præscriptionibus: patriæ suæ reddi præcipiunt.*

*L. VI. Competit nostra serenitas quosdam sacratissimam nostræ pietatis constitutionem, quæ de annorum 40. loquitur præscriptione ad præjudicium etiam publicarum functionum solutionis trahere conari, et ei quod per tanti, vel amplioris temporis lapsum minime, vel minus quam oportuerat, tributorum nomine solutum est, non posse requiri, seu profligari contendere: cum hujusmodi conamen manifestissime sensui, propositoque nostræ legis obviare noscatur: ideoque jubemus eos, qui eam aliquam per continuum annorum 40. curriculum, sine quadam legitima interpellatione possederint, de possessione quidem rei, seu dominio nequaquam removeri: functiones autem, seu civilem canonem, vel aliam quampiam publicam collationem eis impositam dependere compelli, nec huic parti cujuscunque temporis præscriptionem opponi tam admitti.*

Ut præscriptioni longi temporis, id est, 10. aut 20. annorum successit præscriptio 30. annorum: ita præscriptioni 30. annorum succedit præscriptio 40. annorum, quæ omnium longissima est: nam et 60. annorum præscriptio Constantiniana, et 100. annor. Justiniani data Ecclesiæ, hodie abolita est, atque etiam præscriptio 50. ann. qua olim extinguebatur repetitio ejus, quod alea lusum esset: nam et hodie redacta est ad ann. 30. auctore Thalelæo interprete Græco, ut Eustathius refert in *lib. de temp.* Et similiter illa Constantiniana, et Justiniani præscriptio redacta ad annorum 30. vel 40. Quibus ergo casibus locum non habet præscriptio 30. ann. locus est præscriptioni 40. ann. cujus auctor est Anastas. in *l. 4. 5.* et *6.* Et proponam quosdam casus. Et primum, si quæ actio Ecclesiæ, vel loco venerabili competere dicatur, excludi potest præscriptione 40. ann. Fuit initio eodem jure Ecclesia, quo privatus, ne scilicet actiones ei competentes viverent ultra 30. annos, vel *Gelasio testæ urbis Episcopo in c. facultates 13. quæst. 2.* Post Justinianus adversus Ecclesiam jura, et actiones, vel alios locos venerabiles, et sacros desideravit præscriptionem 100. annorum, *l. 24. sup. C. de SS. Eccl.* Et *Nov. 9.* cujus rei causam non satis laudatæ aperuit Suidas in *Prisco Emeseno.* Et ad extremum abolita illa præscript. 100. ann. quam favorabiliter requisierat in rebus Ecclesiasticis, fuit Justin. contentus præscriptione 40. annor. *Nov.* 111. et 131. qua perimi voluit omnes actiones, omnia jura Ecclesiastica indistincte, tam in Oriente, quam in Occidente, ut plane sibi blandiantur Romani, qui soli Romanæ Ecclesiæ hoc datum esse autumant præcipuo jure, ut adversus eam nulla præscriptio valeat, nisi centum annorum. Est etiam alius casus, quo locus est præscript. 40. annor. nec sufficit præscriptio triennii, si creditor agat actione hypothecaria adversus debitorem. Quod ne dicas etiam ante Anastasium obtinuisse *l. 3. hoc tit.* in illo loco, *non a suo debitore,* vel etiam ex *l. 1.* et *2. sup. si advers. cred.* quia ante Anastasium actio hypothecaria adversus debitorem fuit perpetua, et immortalis: sed ex constitutione Anastasii 40. annor. perimitur adversus debitorem, vel ejus hæredem, vel adversus posteriorem creditorem hypothecarium debitore superstite, *l. 7. h. t.* Quod et Suidas notavit *d. loco.* Sequitur alius casus, ut cohortalis, qui etiam militiam, vel dignitatem exercuit per 40. ann. cohorti vindicetur, id est, in cohortem denuo revocetur, ut in *l. Si cohor. inf. de cohort.* Cohortales erant gregarii quidam officiales præsidum provinciarum, qui erant perpetui in singulis provinciis, ut *l. Præsidis. D. de reb. cred.* sed huic erant conditioni adnexi ii cum sua posteritate, ut servirent officio, et apparitioni præsidis, qui et ταξεῶται dicuntur. Ceterum hac conditione liberantur non spatio 20. annor. sed spatio 40. si per tot annos cohorti non servierint. Et ex hoc casu, adjunctis etiam multis aliis interpretari nos oportet, quod est in fine *l. 4.* excludi etiam eum præscriptione 40. annor. qui alteri facit controversiam status, conditionis suæ, ut si alium dicat esse cohortalem, cohortalis

conditionis, quæ conditio, quasi servitus est: idem erit, si quis dicatur esse navicul. si fabricensis, si monetarius, si murilegulus, *faiseur de pourpre*, si gynæciarius, si dicatur esse tab. pistor, si suarius: nam hi omnes dicuntur in libris nostris *conditionales, et conditionarii*, quod hac conditioni cum sua sobole obnoxii sunt, ut navigio alii convehant annonam urbis, alii legant murices, alii pistrino principis suas adhibeant operas, et sic de ceteris et ab his conditionibus liberantur spatio 40 ann. idem non erit, si quis dicatur esse *metallarius*, id est, origine, et conditione sua addictus effodiendo metallo, addictus fodinis: nam metalli nomen generale est, quod addi vellem ad *l. ult. inf. de metal.* dum ait, nulla præscriptione temporis adjuvari metallarios, nec suæ conditioni reddantur, nulla scilicet præterquam ea, quæ colligitur ex 40. ann. quia generaliter Anastasius definit, ut perimatur omnis quæstio status præscriptione 40. ann. Idem omnino erit, si quis servus esse dicatur: nam et hic si fuerit in libertate per 40 annos, licet in ea fuerit mala fide, et sine justo titulo, dominum, a quo possessus non fuit, vindicantem, repellit præscriptione 40. annorum. Et omnino ab iis, qui certæ conditioni obnoxii sunt, veluti vinculo servitutis, hac constitutione Anastasii invenio tantum exceptos *curiales*, id est, decuriones, qui etiam erant conditionarii cum suis posteris omnibus, ut omirum curiæ servirent civitatis, et obirent onera civilia, de suo etiam plurimum in Remp. erogantes, quod erat onus, et conditio igitur. Nam conditionem cum dico, et servitutem dico, et onus. Et ita ab Anastasio definitum in *l. fi. h. t.* ut non solvantur oneribus curiæ, vel conditione curiali, ne spatio quidem 40. ann. Cujus ratio nititur publica utilitate, ne ita paulatim destituantur curiæ civitatum, id est, propter publicam utilitatem etiam ab Anastas. constit. Justinianus exceptis *adscriptitios colonos*, qui cum sua sobole addicti sunt agris colendis, quibus utuntur etiam in hoc regno nationes quædam, qui conditione sunt adscriptitii, et quasi servi agri colendi cum sua sobole. Conditione ista ne præscriptione quidem 40. annor. fiunt immunes, et liberi propter utilitatem agriculturæ, quæ ad summam Rempublicam spectat, *l. pen. inf. de agric. et cens.* His addamus etiam alium casum, quod eadem præscript. 40. annorum locum habet. Si nomine publico fundi patrimoniales, vel fundi templorum, vel fundi agonothetici vindicentur; nam et hæc vindicatio eliditur præscriptione 40. annor. *l. ult. inf. de fund. rei priv. l. ult. inf. de fund. patr.* quæ est conjung. cum *l. 4. hoc tit.* Fundi *patrimoniales* sunt, qui etiam dicuntur fundi dominici, vel divinæ domus, id est, qui sunt in proprio patrimonio principis *l. 3. sup. de quadri. præscript.* Procopius *lib. 1. de bello Goth. domum*, loquit, *principis, quam solent patrimonium vocare. Fundi* autem *templorum* sunt, qui quondam pertinuerunt ad paganorum templa, et nunc sunt juris publici, *ut tit. prox. sup.* et *l. 6. inf. de omni agro desert. Fundi* autem *agonothetici* sunt, ex quorum reditu præmia dantur scenicis, sive histrionibus, datur lucar, quod dicebatur, id est, *θεατρικὸς μισθός*. Horum fundorum vindicatio ex dictis legibus repellitur præscriptione 40. annorum. Inde apparet, quam verum sit, quod ait hic *l. 4.* non tantum jura privata, sed etiam publica tolli præscriptione 40. annorum, puta si vindicentur prædia publici juris, aut divinæ domus. Nec quicquam obstat, quod dicitur ex *Nov. 30.* temporis prolixitatem publico non nocere: nam et idem scriptum est in *l. 6. inf. de oper. pub.* Juri publico nihil obsistere prolixitatem temporis, quod tamen non est generaliter accipiendum, sed de præscriptione longi temporis tantum, quæ non potest fisco opponi vindicanti, quod habuit, et amisit, sed præscriptio tantum 30. aut 40. annorum, præter quam si nomine fisci petantur tributa præteriti temporis: nam nemo excusatur a præstatione tributorum, vel annonarum publicarum debitarum, quod per 40. annorum forte publico tributa non intulerint fisco. Quæ est sententia *l. 6. hoc tit.* Et videtur alius casus excipiendus ex *l. ult. sup. de SS. Ecclesiis*: ut si publico, vel civitati quid legatum, aut per fideicommissum relictum sit, aut donatum, aut venditum: his quatuor casibus tantum is, qui nomine publico agit, non possit repelli, nisi præscriptione 100. annorum. Quia etiamsi ea lex civitatibus conjungat Ecclesias, tamen quam legimus abolitam præscriptionem 100. annorum in Ecclesiis, eandem non legimus esse abolitam in civitatibus. Ergo in civitatibus illis quatuor casibus etiam hodie manet præscriptio 100. ann. id est, requiritur necessario ex *d. l. ult.* alias fiscus qui persequitur, quod non habuit, puta quod sibi competit, nec dum habuit, repelletur præscr. longi temporis, *l. In omnib. D. de divers. temp. præscript. l. 2.* et *3. D. de req. reis*, *l. 1. §. pen.* et *ult. de ju. fisci.* Et aliquando repellitur fiscus brevioris temporis prærogativa, ut si persequatur bona, quasi vacantia, repellitur præscript. quadriennii, *l. 1. sup. de quadrienii præscript.* si persequatur bona ex fideicom. repellitur præscript. quinquenii, *l. 2. sup. de vectigalib.* Observandum est in *l. ult. de fundis rei privat.* quæ est pars *Nov. Th. de rescind. vend. vel dominicæ*: *vetustatem* accipi pro spatio 40. ann. illo loco, *excepto vetustatis auxilio*, quæ verba Tribon. adjecisse apparet ex hac constitut. Anastasii, quæ vult omnia jura perimi *vetustate*, id est, præscript. 40 ann. id etiam apparet ex integra illa Nov. Theodosii, in qua non sunt illa verba. Sed ubique dat operam Tribonianus, ut consona sint omnia, quæ sunt relata in libris a se digestis: nam si hoc non adjecisset, pugnaret hæc *l. 4. cum d. l. ult.* Et ita etiam in *d. l. Si cohær.* adjecit hæc verba, *præter eam, quæ ex 40. ann. colligitur*, nimirum ex *h. l. 4.* Igitur apparet in illa *l. ult. de fund. rei priv. vetustatem* accipi pro spatio 40 ann. alias vetustas significat annos 30. ut in *l. 11. de fund. patrim.* dum ait, *vetustatem* corrigere vitium possess. quod recte dicitur de præscript. 30. vel 40. annor. qua tuetur se, qui vitiose possidere cœpit, puta malæ fidei possessor, et prædo, et invasor. Alias vetustas est vicennium. In *l. 2. C. Th. de long. temp. præscr.* quæ est Constantii, et Constantis, ita legitur scriptum, *ann. 40. præscript. quam vetustatem leges, ac jura nuncupare voluerunt*: ubi manifeste legendum ann. 20. non 40. ipse tit. indicat, qui est de long. temp. præscript. id est, 10. vel 20. Idem etiam arguit hæc *l. Anastasii*, qui primus introduxit præscript. 40 ann. nec igitur obtinuit ætate Const. Res quoque ipsa coarguit, quia illa lex ait, illa præscript. non tolli actionem personalem, quod tantum dici potest de præscript. 20 ann. non etiam de præscript. 30. aut 40. ann. Præscriptione 20 annorum tollitur actio in rem, non in personam. Et quo magis hoc videatur esse verum, ostendam vere scripsisse Imperatorem in hac *l. 2.* leges nuncupare vetustatem præscript. 20. ann. Nam ita proculdubio vetustas accipitur in *l. 1. §. ult.* et *l. 2. in princ. l. ult. D. de aqua pluvia arc.* quoniam quam *l. 1.* vocavit vetustatem, mox appellat diutinum usum, et longam possess. quam constat esse vicennii, non infiniti temporis, ut volunt, quibus placet, vetustatem illo loco significare tempus infinitum, cujus memoria exierit. Deinde lex loquitur de servitute, aut quasi servitute aquæ, quam constat acquiri præscriptione 20 ann. etiamsi jus ejus non probetur: nam satis est probari usum 20. ann quoniam tot anni requiruntur in servitutibus: nec sufficiunt decem, ut in *l. ult. sup. de præscr. long. temp. l. 2. sup. de serv. et aqua.* Et ita hoc etiam ostenditur *l. Si quis diuturno. D. si servit. vind. l. Apparet. §. pen. D. de stat. act. priv.* Denique sic statuamus, vetustate acquiri aquæductum, jus aquæ, id est, spatio 20. annor. Sed huic definitioni obstat primum *l. 2. § Idem Labeo ait.* et *§. seq. D. de aqua pluvia arcenda*, quæ lex exigit tempus, cujus memoria non exstat, nec contenta est decennio, aut vicennio. Sed ut breviter respondeam, advertendum est, illo loco agi non de jure servitutis, sed de fossa, et opere, quod factum habeo in alieno: jus servitutis, etsi non habeo, id tamen acquiro prærogativa longi usus. Jus habendæ fossæ, in quam immittam aquam, quæ abundat in agro meo, non habeo, nisi sit jure constitutum, vel nisi ejus operis memoria perierit. Deinde etiam nihil obstat *l. Hoc jure. §. Ductus. D. de aqu. quotid. et æstiva*, quæ ait aquæductum, cujus origo hominum memoriam excesserit juris constituti loco haberi. In constituendo igitur aquæductu requiritur immensum tempus, cujus memoria prætergerit omnes homines, nec sufficit 20. Hæc collectio non est vera, neque hæc est mens illius §. nam lex ait, *juris constit. loco haberi aquæductum, cujus origo hominum superstitum memoriam excesserit*: juris constituti, inquam, loco haberi, id est, memoria illa est justus titulus. At si usu vicennii acquisiero aquæductum, habeo quidem prærogativam illam usus, sed semper dicetur servitus illa non esse jure imposita, nisi jus ejus probetur. At recte dicetur jure imposita, cujus memoria non exstat, et ita illi loci explicandi sunt. Et tandem concludendum est generaliter ex *h. l. 4.* quotiescumque locum non habet præscr. 30. ann. succedere præscript. 40. ann. Indicavi casus quosdam quibus locum non habet præscript. 30. ann. Veteres JC. alios plerosque introducebant, et statuebant, eas tantum actiones perimi tricennio, quæ specialiter enumeratæ essent: nec permittebant illo verbo peremptorio *omnes*, omnes includi, non enumeratas specialiter: nisi cum erat adjecta clausula, quæ legitur in *l. 2. sup. de quadrienn. præscr. licet nominatim præsenti sanctione non sint comprehensæ, comme le Roy a de coustume de mettre en ses Edicts*, cautiose quaquam, et similiter in hac *h. 4.* tanquam et similiter in *h. l. 4.* per hanc legem specialiter, et nominatim fuissent enumeratæ: hoc si ait adscriptum comprehendantur omnes, sed cum hoc esset omissum in constitutione Theodosii, ideo quidam tricennii præscriptionem admittebant tantum in actionibus specialiter enumeratis in constitutione Theodosii; quas tamen esse juris minutias, et captiosa verba Valent. scripsit in *Novell. de 30 ann. præscript.* si non simus contenti illo generali verbo *omnis*, quod ille peremptorium vocat, sed exigamus specialem enumerationem, et designationem: verum has minutias videmus quotidie in foro servari, et servantur etiam in *l. 4. §. Quæsitum. D. si quis caut.* nec absque ratione, ne quid abrogetur per saturam. Ideo his minutiis adhærentes quidam, vel interpretatione fortuita, ut ait in *l. 4.* vel excogitata plerasque actiones subducebant a præscriptione 30. annor. quas saltem Anastasius, ut illi interpretationi satisfiat vult tolli præscriptione 40. annor. ac fortuitam interpretationem Anastasius vocat qualemcumque, *τὴν τυχοῦσαν*, insubtilem, et illepidam. Excogitatam autem, subtilem, et callidam, *quod plus est, quam cogitata*, et illo loco Basilica habent *παρερμηνευομένην*, ut in Epist. Cic. *rem a me non insipienter excogitatam, ne cogitatam dicis.* Et postremo ostenditur in *hac l.* etiam in præscriptione 40. annor. requiri continuam possessionem, et non sufficere quamlibet interpellationem: interpellari præscriptionem 40. annorum conventione executoria, non comminatione, vel admonitione qualibet, non libello dato Principi, ut *l. 3.* et *6. hoc tit.*

## *Ad L. VII.*

*Cum notissimi juris sit actionem hypothecariam in extraneos quidem suppositæ rei detentatores annorum 30. finiri spatiis, si non interruptum erit silentium, ut lege cautum est, id est, etiam per solam conventionem, aut si ætas impubes excipienda monstretur, in ipsos vero debitores, aut heredes eorum primos, vel ulteriores, nullis expiratis lustrorum curricibus: nostræ provisionis esse prospeximus: hoc quoque emendare, ne possessores ejusmodi prope immortali timore teneantur.*

*§. 1. Quamobrem jubemus hypothecarum persecutionem, quæ rerum movetur gratia, vel apud debitores consistentium vel apud debitorum heredes, non ultra 40. annos, ex quo competere cœpit, prorogari, nisi conventio, aut ætas (sicut dictum est) intercesserit: ut diversitas utriusque*

*rerum persecutionis, quæ in debitorem, aut hæredes ejus, quæque movetur in extraneos, in sola sit annorum numero: verum in aliis omnibus æquæ similes sint, in actione scilicet personali his custodiendis, quæ priscæ constitutionum sanxit justitia, etc.*

In l. 7. tractatur de actione hypothecaria, qua creditores pignora persequuntur, vel hypotheeas amissa possessione, vel nunquam apprehensa, quæ et utilis Serviana dicitur. Hæc actio, si intendatur adversus extraneum bonæ fidei possessorem, tollitur præscriptione longi temporis, ut *sup. in tit. si adv. credit.* Si intendatur adversus extraneum malæ fidei possessorem, non tollitur, nisi præscriptione 30. annorum, in qua non imputatur creditoris ætas pupillaris, *l. 3. hoc tit.* Quod si intendatur adversus debitorem, vel ejus hæredem cujuscumque gradus, hæc l. 7. ait, *ad hypothecariam actionem nulla sufficere lustrorum curricula*, id est, *nec sex lustra sufficere, quibus tricennium conficitur, nec amplora lustra, sed actionem esse perpetuam, et immortalem ex jure veter:* ex hac vero l. 7. *finiri spatio* 40. *annorum.* Atque ita evenit, ut actio personalis tollatur præscriptione 30. annorum, non etiam hypothecaria, adversus debitorem, vel ejus hæredem: denique debitor personali actione liberatur spatio 30 annorum, quo non fuit appellatus a creditore: hypothecaria autem non liberetur eodem spatio. Et ita est proditum in *l. Qui rec dat. §. 1. ad l. Aquil.* pignus manere, etiamsi debitor tempore sit liberatus ab obligatione personali. Idem evenit et plerisque aliis casibus, ut in casu *l. Servum, quem. D. de pign.* ubi creditor, qui causa cecidit, puta quod plus petierit, amittit personalem actionem, non tamen hypothecariam act. Idem evenit in casu *l. Debitor. D. ad Trebell.* Confusione tollitur personalis obligatio, et civilis, et naturalis, puta si creditor succedat debitori, hypothecaria non tollitur, atque ita sublata obligatione personali, jus pignorum salvum creditori restat, nec quantum ad pignus attinet, id est, obligationem realem, videtur sublata esse naturalis obligatio. Idem evenit in casu *l. 1. et 2. inf. de luit. pignor. l. Unus. inf. de dist. pign.* Finge: duo sunt hæredes debitoris, qui pignus creditori obligavit, vel dedit: singuli hæredes personali actione tenentur, non in solidum, sed pro hæreditariis portionibus ex 12. tabul. quæ diviserunt inter hæredes actiones personales pro rata portionum hæreditariarum, ne convenirentur singuli supra modum suæ portionis. At actione hypothecaria tenentur in solidum, quia hæc est conditio pignoris, seu hypothecæ, et pro parte soluta pecunia pignus non liberetur, imo teneatur in solidum pro reliqua parte. Denique hoc jus est pignoris, ut omnem pecuniam solutam esse oporteat, antequam pignus ulla ex parte solvatur, *l. Si rem. §. Omnis. D. de pign. act.* Et hoc est, quod dicitur individuam esse pignoris causam, *l. Si rem. D. de evict. l. Hæred. §. Idem observatur. D. famil. ercisc.* Obligationem personalem divisit lex 12 tabularum. Obligatio realis, sive hypothecaria indivisa remansit. Finge igitur, unum ex hæredibus pro sua parte solvisse æs alienum defuncti: non tenetur actione personali, quia solvit, quod debuit, tenetur tamen hypothecaria in solidum, si pignus possideat. Ergo, qui liberatus est personali, non continuo liberatur et hypothecaria. Nec obstat regula juris, cum principalis causa non subsistit, nec ea quidem, quæ sequuntur locum habere. *Sublata principali*, inquiunt, *tollitur accessio.* Personalis obligatio est principalis, hypothecaria accessio: ergo sublata personali, tollitur etiam hypothecaria. Dicam in illa regula adjici *plerumque*. Verum igitur esse plerumque, non semper, et hoc sufficere. Sed tenemus actionem hypothecariam non esse accessionem obligationis personalis: imo duas esse per se principales obligationes diversi juris, quod est argumentum, non accedere alteram alteri, non esse alteram sequelam alterius, et diversæ etiam qualitatis: nam una est personalis, altera realis, fidejussoris obligatio est personalis, et sublata principali obligatione personali, verum est tolli etiam sequentes accessiones, et obligationes personales. Fidejussoria obligatio vero est sequela, quod et *ad promissoris* nomen significat, quo significatur fidejussor, quasi affixus, et adhærens principali obligationi, sive promissori principali. Quid dicemus de actione hypothecaria, quæ intenditur adversus posteriorem creditorem? Finge ab eodem eamdem rem fuisse duobus creditoribus ex diversis contractibus separatim obligatam pignori: in causa pignoris potior est prior creditor: licet posterior pignus teneat, et habet adversus posteriorem creditorem, qui pignus possidet, prior creditor actionem hypothecariam, et revocet possessionem pignoris: sed ea etiam actio hypothecaria excluditur spatio 40. ann. an sufficiunt 30. Et ita distinguamus: aut vivo debitore agitur adversus posteriorem creditorem, aut mortuo debitore. Si vivo, actio hypothecaria non excluditur, nisi spatio 40. ann. quia vivo debitore, secundus, sive posterior creditor vicem, et imaginem sustinet debitoris, quia possidet pignus, non suo nomine, sed nomine debitoris: ergo ut in debitorem, ita et in secundum creditorem actio hypothec. durat ultra 30. annos, id est, *usque ad* 40. *completos.* Mortuo autem debitore, quia tunc secundus creditor incipit pignus possidere suo nomine, ei sufficit præscriptio 30. annorum, quibus post mortem debitoris pignus possedit suo nomine sine controversia, et interpellatione legitima, videlicet, nisi secundus creditor velit conjungere tempus, quo debitor pignus possedit, vel ipse nomine debitoris, cum tempore, quo ipse possedit suo nomine post mortem debitoris: nam hoc casu, quia utitur suffragio temporis, quo debitor possedit, obtinet etiam imaginem debitoris, ut sit perinde ac debitori si necessaria præscriptio 40. annor. ad excludendam actionem hypothecariam, quæ primo creditori competit, quæ est sententia huj. l. 7. qua utimur. Unde valde notandum est, *creditorem pignus possidere nomine debitoris, non suo nomine.* Creditor pignus possidet naturaliter, non civiliter, quia non animo, jure domini, sed animo, jure pignoratitii creditoris: et naturaliter quoque possidet non sibi, sed alii, id est, debitori ut in *l. Pign. D. de usuc.* Denique non ipse creditor proprie, sed debitor possidet pignus, cujus nomine possidet *l. Quod meo. D. de acq. poss.* Et hoc vivo debitore. Mortuo autem debitore, creditor incipit pignus possidere suo nomine, quia nullus est, cujus nomine possideat. Nam etiamsi defuncto hæres extiterit, possessio defuncti non continuatur in hæredem, etiamsi sit suus hæres, nec ei acquiritur, nisi eam apprehendat. Possessio plurimum facti habet, nec acquiritur animo solo, sed animo et corpore, id est, apprehensione corporali: ergo quod per creditorem possidebam, vel per alium, hæres meus non possidet, licet adierit hæreditatem meam, antequam nactus sit possessionem corporalem, *l. Cum hæredes. l. Qui universas. § Quod per colon. D. de acquir. poss.* Acquirit quidem aditione hæres omnes actiones, omnia jura, acquirit dominium, possessionem non acquirit sine facto suo, et plane tum creditor, qui pignus habet, id sibi habeat, nomine existente amplius, cujus nomine pignus teneat, et possideat: nam quod in hoc regno obtinuit, ut a defuncto protinus possessio continuetur in hæredem qualemcumque: hoc est, quod dicitur, *le mort saisit le vif.* id est, protinus defuncti possessio continuatur in hæredem, hoc est contra jus civile populi Romani, ex quo tamen perperam tractum est in *l. Cum miles. D. ex quibus causis maj.* dum sit, *possessionem defuncti, quasi junctam continuari in hæredem:* nam illo loco possessio non significat *detentionem rei*, sed usucapionem. Usucapio cœpta a defuncto, completur etiam nondum apprehensa possessione rerum hæreditariarum. At possessio non transit in hæredem, antequam eam apprehenderit suo corpore, vel corpore suorum. Et ita etiam in *l. Denique. eod. tit.* possessio significat usucapionem, cum dicitur, possessionem, id est, usucapionem sine possessione non consistere, est πλοκή, quæ dicitur a Grammaticis, quia aliud significat possessio *supra*, aliud *infra*, ut cum M. Tullius ait, *Actum cantus nos ducere ad artum*, possessio id est, *usucapio, sine possessione*, id est, sine detentione rei non consistit, ab initio scilicet. Illo autem jure recepto, ut possessio protinus continuetur in hæredem, *que le mort saisit le vif*, consequens est hodie, mortuo debitore, creditorem pignus non possidere suo nomine, sed alieno, quia morte debitoris non est interrupta possessio, ideoque ei non sufficit præscriptio 30. annorum adversus actionem hypothecariam competentem priori creditori, sed erit hodie ei necessaria præscriptio 40. annorum. Est etiam manifesto contra jus, quod tractamus, id quod etiam in hoc regno receptum est, *ut ex pacto nudo non detur creditori hypothecaria actio de re mobili*, quæ pacto nudo pignori obligata sit adversus extraneum possessorem, sed adversus debitorem tantum: et hoc est, quod dicitur, *meubles n'ont point de suite en hypotheque, quand ils sont hors de la puissance du debiteur.* Nam jure honorario de pignore etiam rei mobilis ex pacto nudo est actio hypothecaria creditori, *l. Si tib.. §. De pignore. D. de pact. § Item Serviana. Instit. de act.* Moribus nostris de pignore rei mobilis non est actio hypothecaria ex nudo pacto, sed ex traditione sola, si initio pignus traditum fuit possessori. Et illud, quod exemplo pignoris est usu receptum in hoc regno, *ut donatio rei mobilis non perficiatur nudo consensu*, sed traditione corporali tantum, et hoc est, quod dicitur, *donner et retenir ne vaut*, quod dicitur tantum de re mobili, non immobili, hoc est contra jus, cui damus operam: nam donatio sicut pignus hodie ex constitutione perficitur, etiam sine traditione corporali, puta retentione ususfructus, si donator retinuit usumfructum rei, atque ita rem ipsam, quo genere donatoris nomine donatarius possidet, et retentio ususfructus pro traditione est. Idemque erit, si donator constituat se precario possidere: nam desinit possidere eam, quam ante possidebat, et hoc modo donatarium possessorem suo ministerio facit, *l. Quisquis. inf. de donat.* Et tamen, quod in usu est, confirmatur *l. ult. Cod. Theod. de donat.* ut retentio ususfructus non perficiat donationem, sed sit necessaria corporalis traditio, quam tamen lex statim abrogatur *l. ult. eodem.* Et generaliter constituit Justinianus in *l. Si quis argentum. §. ult. inf. de donat.* donationem omnem perfici nudo consensu, sicut emptionem, locationem, et pignus. Et hæc quidem ad actionem hypothecariam. Adnotandum nunc aliquid est de jure offerendæ pecuniæ priori creditori, quod posterior creditor habet. Sciendum igitur est, *priorem creditorem in causa pignoris esse potiorem posteriori:* sed posterior creditor si velit in se transferri possessionem pignoris, et in causa, pignoris esse potior, et confirmare pignus, quod accepit a debitore, habet jus offerendæ pecuniæ debitæ priori creditori. Et si nolit accipere, obsignandæ, et deponendæ, quæ obsignatio pro solutione est, atque ita evincet pignus, et in se transferet, ut in *l. 2. 3. et 5. D. de distract. pign. l. 1. inf. qui pot. in pignor.* Denique quæritur, hoc jus offerendæ pecuniæ priori creditori qua præscriptione tollatur, et perimatur? Et ostenditur in *§. Eodem jure. hac l. 7.* jus offerendi, quod habet secundus creditor non perimi, nisi præscriptione quadraginta annorum: et tot annis cessaverit offerre pecuniam, intra quadraginta annos offerens auditur: post quadraginta annos non item. Sequitur hæc quæstio, an etiam jus luendi pignoris, quod debitori competit præscriptione 40. annorum tollatur, an triginta anni sufficiant, *le droit de degager, et retirer son gage en payant.* Sicut pignus possidente secundo creditore jus agendi hypothecaria actione, quod primo creditori competit adversus secundum, vivo debitore finitur spatio 40. annorum, mortuo 30. vel si secundus creditor ex persona debitoris accessione temporis uti velit 40. ita pignus possidente primo creditore, jus offerendæ pecuniæ primo creditori debitæ, quod secundo competit, ut in se transferat possessionem pignoris, quam habet primus creditor, tanto tempore finitur, quanto adversus eum, si pignus possideret, actio hypothecaria finietur, ut hæc est sententia *§. Eodem jure. l. 7.* Unde nascitur hæc quæstio, an etiam jus luendi

pignoris, quod debitori competit, id est, jus solvendæ pecuniæ debitæ, et repetendi pignoris dati creditori actio v. pigneratitia, an tollitur præscriptione triginta, vel quadraginta annorum? Et Rogerius in dialogo de præscript. recte scripsit, *jus luendi pignoris nullo tempore perimi:* nam etiamsi creditor quocumque tempore non possit appellare fidem debitoris agendo personali, vel hypothecaria actione, quia excluditur præscriptione longissimi temporis: ipse tamen debitor ultro si volit, fidem liberare potest, et conscientiam suam exonerare, ne creditor ex pignore si id reddere non cogatur post longissimum tempus soluta pecunia, vel oblata. ne, inquam, ex pignore, cujus pretium plerumque solet excedere quantitatem debiti plus ferat, quam ei debeatur: quæ ratio etiam efficit, ut in pignoribus locum non habeat *lex commissoria*, puta ut ad diem pecunia non soluta creditor pignoris dominus efficiatur, id est, ut ei nunquam pignus avelli possit pigneraticia actione. Hæc pactio est illicita, *l. ult. inf. de pact. pign.* Et ita etiam Harmenopulus 3. Epitomes Tit. 5. scribit, *debitorem non posse repelli præscr. longi temporis, quo minus pignus soluta pecunia recipiat.* Et interpretatur longum tempus triennium, dum addit hæc verba, τουτέστι τῇ τριακονταετίᾳ, id est, triennio. Et male Latinus interpres, actionem pigneratitiam tolli triennio, cum Græce dicat, ne quidem tolli triennio, nos nec spatio quadraginta annorum, nec alio quocumque temporis spatio debitorem posse repelli, quo minus optimæ mentis conscientia fretus bonam fidem agnoscat, exoneret conscientiam suam, et soluta pecunia pignus recipiat, ut præscriptio 30. annorum vel 40. debitori solet prodesse adversus creditorem agentem personali, vel hypothecaria, non prosit hoc casu etiam creditori, ut lucrifaciat pignus, quod longa debitum exsuperat debitori autem maxime nocet. Unde sic statuo, jus luendi pignoris esse perpetuum et immortale. Nec moveor *l. 4. h. tit.* qua nitimur, qui in alia sententia sunt, quod dicat, nullum jus esse, quod non perimat continuum silentium 40. ann. Non dicam quod possum vere confirmare, non duci idoneum argumentum ex particula nullus, vel omnis: nam *omne* non semper comprehendit omne, et hic articulus *nullus* non rejicit semper quemcunque. Sed dicam legem 4. loqui de jure actionis, et omne jus actionis, perimi velle præscriptione 40. ann. non etiam jus luitionis: nam jus luitionis pignoris, quod et repignoratio dicitur, et reluitio, non tam est jus, quam facultas: non est jus, ut jus persequendi in judicio, quod sibi debetur, quod dicitur actio. Non est jus, ut jus offerendi, quod competit secundo creditori invito primo, sed est facultas posita in arbitrio debitoris, et conscientia bona, qua quo minus utatur, quandocumque volet, nulla ratione impediri potest, maxime a creditore, qui captat lucrum ex pignore, quod quidem sibi non possedit, sed debitori. Nam obstat etiam *lex Nec creditores.* et *l. ultim. sup. de pign. act.* quæ dicit, *actionem de pignore recuperando, quæ debitori competit, non perimi præscriptione longi temporis*, sed ut Joannes adjicit rectissime, præscriptione 30. *ann. perimi:* nam in ea lege hoc dicitur, de jam nata actione pignoratia, ut competente debitori ad recuperandum pignus, vid. post luitionem pignoris, post solutionem integræ summæ debitæ. At quæ nondum nata est actio pignoratitia tolli non potest ullo tempore, ullo curriculo temporis: non nascitur autem ante luitionem pignoris. Ergo integrum est debitori reluere pignus oblata pecunia debita, ut ei competat actio pignoratitia. Et hæc facultas erit perpetuo danda, quo jure etiam utimur. Nunc pergamus ad alia, quæ sunt in hac *l. 7.* Notandum est ex *§. Illud*, in præscriptionibus tempore computari ex die, quod agi potuit, ex die, quo actio personalis, vel hypothecaria competere cœpit, ut diximus in §. 1. Ergo ex die apposito in obligatione, cum venerit dies, si obligatio fuerit in diem certum, vel incertum, vel si fuerit conditionalis ex conditione. id est, *cum extiterit conditio, ut hoc §.* etsi forte pensiones sint, quæ debeantur ex stipulatione, vel legato, vel ex alia causa in ann. singulos, vel menses, aut dies singulos, præscriptionis tempora computantur, non ab initio obligationis, sed ab initio cujusque diei, quo pensio inferri debuit, ut qui ab ex die longissimo tempore cessavit, eam pensionem petere, ejus diei possessionem amittat præscriptionis jure, non sequentis diei, quæ est sententia *§. ult. h. l.* a Martino recte percepta, nulla facta differentia inter stipulationem, ut legatum, quam tamen Accurs. facere tentavit contra expressa verba legis, quæ calumniatur: ita scilicet, ut sive pensiones debeantur ex legato sive ex stipulatione, quot sunt pensiones, tot sint etiam actiones, licet una sit stipulatio, quot, inquam, sunt pensiones conventæ, vel constitutæ, tot etiam sunt actiones, quæ non nascantur omnes simul eodemque tempore: ita enim quoque singulæ tempus præscriptionis habent ita ut primi anni pensio præscribatur citius, quam secundi anni, et sic deinceps, ut adversus priores annos citius currat præscriptio, quam posteriores. Idemque servatur in usuris, quæ plerumque etiam debentur in calendas, vel in annos singulos, ut scilicet cujusque anni usuræ, quæ debentur, inspiciantur, ut si in fine primi anni non sint solutæ usuræ ejus anni, non petitæ, licet sequentium annorum usuræ petitæ, et solutæ sint, tamen primi illius anni usuras non possim petere post 30. vel 40. annos, quæ est sententia *leg. seq. §. ult.* Et recte *l. Eos. in princ. sup. de usur. Singulis annis nasci actionem usurarum*, singulas ergo actiones sua habere tempora, et non computari tempora ab initio contractæ obligationis usurarum, sed a fine anni cujusque, quo usuræ peti potuerunt. Ideo quo sicut sublata actione personali, vel solutione sortis, non intelligitur etiam sublata obligatio usurarum in stipulatione deductarum, *l. Centum Capuæ. D. de eo, quod cert. loc. l. 4. sup. de jud.* Ita sublata actione personali præscriptione 30. vel 40. annorum, non tollitur actio usurarum, licet sit accessoria, quia 30. anni elapsi ratione sortis, non sunt elapsi etiam ratione usurarum sed 29. tantum, ut adhuc primi anni peti possint usuræ intra annum, qui est tricesimus: secundi intra biennium: tertii intra triennium, ut quo tempore tollitur principalis obligatio, plane non possit tolli usurarum. Et ita olim obtinuit, ut Patricius notat *ad d. l. Eos. Sed ex constitut. Justin.* id est, ex *d. l. Eos.* sublata actione personali vel hypothecaria præscriptione 30. vel 40. ann. non quovis modo etiam finitur quæstio usurarum, et fructuum. Et hoc vult *d. et l. Eos*, ut durante actione personali, de sorte principali, quæ utique durat, si præscriptio interrupta fuerit quorundam annorum persolutis usuris, *ut l. Plures. sup. de fide instr.* non tamen durat actio de usuris ejus anni, quo solutæ, vel petitæ non sunt, si ab eo anno transierint 30. *anni.* Et ita est explicandus *§. ult. l. seq.* Et nunc sequitur, ut de interruptione præscriptionis tractemus. Interrumpitur præscriptio litis contestatione, interrumpitur conventione executoris, *l. 3. h. tit. l. ult. et seq. l. 2. sup. ubi in rem actio. l. pen. sup. de recep. arbit.* conventio executoris pro litis contestatione est, *l. Constitutionibus. D. de obligat. et act.* Nec nos movere debent, quas in contrarium adducit Accurs. in *l. 3. hoc tit. l. ult. D. de eo, per quem factum erit, l. Ait prætor. §. ultim. D. ex quib. caus. major.* quia loquuntur de usucapione, et usucapio nec litis contestatione interrumpitur, *l. Julianus. in fine,* et *l. seq. l. Si a bonæ fidei. D. de rei vind. l. Julianus. §. Quantum. D. ad exhibend. l. 2. §. ult. D. pro empt. l. 2. pro don.* præscriptio non tantum litis contestatione interrumpitur, sed etiam conventione executoris. Item interrumpitur præscriptio actionis personalis, vel actionis hypothecariæ si intra legitimum tempus dominus, vel creditor pignus sine vi detinuerit, ut ait in *§. Imo et illud*, et sit *sine ex. sine violentia*, ut *l. seq. §. ult.* quia et hæc detentio est similis contestationi litis. Idemque est, si medio tempore debitor debitum agnovit emisso novo chirographo, nova cautione, *§. Sed et si quis.* Quam novam cautionem eleganter Græci vocant hoc loco δευτέραν γραμματείαν ἀσφάλειαν, sicut etiam in *l. Laudabile. sup. de advocat. div. jud* cum ait apud patronum fisci acta eorum, qui debitum agnoscunt fieri posse acta inquiunt, τῶν γραμματευσάντων. Interrumpitur etiam præscriptio solutione partis debiti, ut *l. ult. inf. de duob. reis*, vel solutione usurarum ut in *l. Plures. sup. de fide instr.* quæ solutio usurarum facit ut duret actio personalis, licet possit non durare actio usurarum certo anno debitarum, nec petitarum, videlicet si ab eo anno durante actione personali, per solutionem usurarum factam aliis annis, transierint 30. anni. Imo Accurs. in *l. Cum quis. §. pen. D. de solut.* existimat præscript. interrumpi datione fidejussoris, ut tantum possit datio fidejussoris, quantum nova cautio. Et in hoc §. *Sed et si quis*, corrigendus est hic locus, in quo ita legitur, *qui ne sub accusatione creditoris more debitoris fiat:* nam et creditoris et debitoris nomen circumscribendum est, ut sit hæc sententia: *debitorem, qui agnovit debitum exposito novo chirographo improbe contradicere agenti creditori, il faut une distinction*, ut legatur *qui ne sub accusatione moræ fiat, secundum cautionem exposuit*, id est, *ne argueretur moræ commissæ, voluit iterum cavere creditori.* Et quod est in fine *l.* jam est explicatum in *l. 2.* colonum, conductorem, vel procuratorem rei alienæ, vel emphyteuticarium, qui quasi colonus est, ad obtinendam proprietatem rei, cujus possessionem cepit jure emphyteuticario, vel colonario, vel jure conductionis, vel tanquam actor possessionis, et custos, non posse sibi asserere præscriptionem ullius temporis, quia nec sibi possidere intelliguntur, et non possidenti nulla præscriptio competere potest. Non possident, quia alii possident, qui pro alieno, non pro suo possident, ut plane eis ad adscribendam sibi proprietatem et vindicandam, nullum temporis suffragium opitulari possit, quia non potuit sibi mutare causam possessionis, qui cepit pro alieno possidere. Et ita dominus non desinit per eum possidere, etiamsi gerat animum invasoris ut intervertit tantum non casu domini possessionem, si rem, quam possidebat, alii extraneo tradiderit: hoc modo facit, uti dominus desinat possidere, quod sola animi destinatione efficere non potest, sed re tradita alii, et vendita, tunc sane intervertitur possessio, *l. Cum nemo. sup. de acq. poss.* videlicet, nisi conductor, vel similis, qui alii possidet, rem venditam, et traditam extraneo iterum conducat ab emptore, et mercedem inferat domino, ut solebat: nam mercedis illatio facit, ut non videatur interversa possessio domini, quia nunquam destitit mercedem solitam domino inferre, licet eam rem vendiderit, et alii tradiderit, *l. Quamvis. § ult. D. de acq. poss.* At si rem alii conductor non tradat, sed ipse ui instatat semper, non potest sibi mutare causam possessionis, atque ita acquirere præscriptionem adversus dominum, nec 40. ann. vel amplioris temporis, etiamsi tanto tempore desistat mercedem inferre, ut recte sentit Accurs. *in l. 2. hoc titul. l. Plures. sup. de fid. instrum.*

## *Ad L. penult.*

*Si quis emptionis, vel donationis, vel alterius cujuscumque contractus titulo rem aliquam bona fide per 10. vel 20. annos possederit, et longi temporis exceptionem contra dominos ejus, vel creditores hypothecam ejus prætendentes sibi acquisierit, postque fortuito casu possessionem ejus rei perdiderit: posse eum etiam actionem ad vindicandam rem eandem habere sancimus. Hoc enim et veteres leges, si quis eas recte inspexerit, sanciebant.*

*§. 1. Quod si quis eam rem desierit possidere cujus dominus, vel is qui suppositam eam habebat, exceptione 30. vel 40. ann. expulsus est: prædictum auxilium non indiscrete, sed cum moderata divisione ei præstari censemus: ut si quidem bona fide ab initio eam rem tenuerit, simili possit uti præsidio: sin vero mala fide eam adeptus est, indignus ei videatur: ita tamen ut nonne prætas, si quidem ipse rei dominus ab initio fuit, vel suppositam eam habebat, et memoratæ exceptionis necessitate expulsus est commodum detentionis sibi acquirat. Sin vero nullum jus in eadem re*

*quocunque tempore habuit: tunc licentia sit priori domino, vel creditori, qui nomine hypothecæ rem obligatam habuit, et hæredibus eorum ab injusto detentatore eam vindicare: non obstante, ei, quod prior possessor triginta, vel quadraginta annorum exceptione eum removerit: nisi ipse injustus possessor triginta vel quadraginta annorum ex eo tempore computandorum, ex quo prior possessor, qui evicit, ea possessione cecidit, exceptione munitus est, etc.*

Initio l. penult. ostenditur, qui rem alienam immobilem longo tempore possedit bona fide, et justo titulo sine controversia, non tantum adversus dominum rem vindicantem, vel creditorem agentem hypothecaria, habere exceptionem longi temporis, sed etiam amissa forte possessione, habere utilem rei vindicationem, quod ut veteribus legibus cautum esse ait, puta *l. Si quis diuturno. D. si servit. vind.* quæ dat utilem vindicationem servitutis, utilem confessoriam actionem ei, qui non jure imposita servitute longo tempore usus est, nec vi, nec clam, nec precario. Usucapio parit directam actionem: possessio longi, vel longissimi tantum utilem: nec enim ut hæc facit Accursius, permiscenda est usucapio cum præscriptione, quod semper accurate observavi. Et hæc ita procedunt, ut etiam is, qui acquisivit præscriptionem longi temporis, habeat utilem rei vindicationem adversus dominum si ad eum possessio pervenerit, vel adversus hypothecarium creditorem. Et hæc de bonæ fidei possessore. Quid si rem mala fide possederit? hoc casu dominus, aut creditor non excluditur præscriptione longi temporis 10. aut 20. ann. sed ut excludatur, possessori necessaria est præscriptio 30 vel 40. ann. Et ita si possessor malæ fidei semel excluserit dominum, vel creditorem præscriptione 30. vel 40. annorum, et postea ad dominum, vel creditorem possessio sine vi pervenerit, quæritur an prior possessor habeat adversus dominum, vel creditorem utilem vindicationem? Haberet adversus alium possessorem tacente domino, vel creditore, sed lex ait, eum, qui mala fide possedit, non habere utilem adversus dominum, vel possessorem. Atque ita fit, ut adversus quem habet exceptionem, sive præscriptionem, non continuo habeat actionem, *l. 1. §. Si reus. D. de eo per quem factum erit.* Qui habet actionem, et multo magis exceptionem: sed non contra, qui habet exceptionem, et protinus habet actionem. Dixi, *sine vi*, ut proponitur in h. l. pen. Nam si dominus, vel creditor vi possessionem obtinuit ereptam priori possessori malæ fidei, ea possessio priori possessori, cui erepta est malo more, actione momenti, quæ et cæteris reformatio dicitur, quod hæc celeriter peragi debeat, *l. Si colon. infra, de agric. et cens.* Ea, inquam, possessio protinus priori possessori restituenda, et redintegranda est *beneficio momenti*, ut vocatur in libris nostris, quod dejectus per vim (etiamsi dejectus sit a domino) qui mala fide possidebat, sit ante omnia restituendus suæ possessioni, tum quærendum de jure utriusque. Imo si malæ fidei possessor nondum acquisierit longissimi temporis præscriptionem, et medio tempore dominus, aut creditor possederit per vim rem, de qua agitur, possessio illa medii temporis non intelligitur interrupisse temporis longissimæ præscriptionem, ut in *l. proæ. §. Imo et illud.* quæ tamen interrumpetur si dominus, aut creditor eam obtinuisset sine vi, et vitio. Et ita etiamsi absque vi dominus nactus sit possessionem rei suæ ab alio mala fide possessæ, vel creditor hypothecarius, in causa possessionis potior est creditor, vel dominus, qui rem sine vitio tenet, quam prior possessor, qui eam rem mala fide tenuit, imo si ea possessio, non pervenerit ad dominum, vel creditorem, sed ad extraneum sine justa causa, domino, vel creditori, tametsi a priori possessore semel exclusus fuerit præscriptione triginta, vel quadraginta annorum, competit vindicatio vel adversus extraneum, nisi extraneus a die adeptæ possessionis acquisierit sibi præscriptionem 30 vel 40. ann. vel etiam nisi ille extraneus possessionem illam vi apprehenderit, ereptam priori possessori: nam hoc etiam casu ea poss. reformanda est, et restituenda priori possessori potius, quam domino, vel creditori, quod ad extraneum improbata mora ea possessio pervenerit, quem protinus corrigi conveniat, restituto priori possessore in integrum, et rejecto tantisper domino, vel creditore. Est etiam alius casus, qui proponitur in §. pen. quo prior possessor licet mala fide possederit, in causa possessionis præfertur domino, vel creditori, ut si a priori possessore, qui rem non defendit, postea quam conventus est per executorem, judicio non adfuit. Si inquam, a priori possessore, qui rem non defendit cum conveniretur a domino, vel creditore, ob id possessio sit translata in dominum, vel creditorem, ut fit in l. *Si prius quam. D. de novi oper. nuntiat. l. A quo fundus. de damno infec.* Quo genere, qui initio erat reus, suscepit partes actoris, translata possessione in eum, qui initio actor erat. Denique actor fit reus, et contra, ut coerceatur absentia, aut negligentia ejus, qui rem non defendit. Sed hoc genere si per sententiam judicis, dum prior possessorem non defendit, possessio translata sit in dominum, vel creditorem, integrum est priori possessori intra annum oblata cautione de accipiendo judicio possessionem suam recipere, ut in *§. ult. h. l.* qui valde singularis est in hanc rem, et perturbat multos definitio §. qui pugnat cum *l. Properandum. §. Sin autem. sup. de judic.* et *l. 2. sup. ubi in rem act.* ubi si reus deserat litem, quam contestatus est, nec judicio adesse velit sæpius admonitus, contrahit *eremodicium*, id est, desertor litis est. Et jam causa disceptari potest *povomepôs* adversario scilicet absente ex contumacia sine conflictu utriusque partis, et ex hac causa, si actor missus sit in bonorum possessionem rei contumacia, nulla est spes restitutionis, nulla est spes recipiendæ possessionis reo contumaci. Quid ergo est, quod ait in hoc §. *Datur et annus oblata cautione de re defendenda?* Et animadverti magnam esse differentiam inter eum, qui deserit litem, et latitat post litis contestationem, et eum qui judicio abfuit semper, et omnino rem non defendit: et evidenter proponitur hæc differentia *l. 7. §. Celsus. D. quibus ex caus. in poss. eatur*, ubi etiam et in *§. Item videamus.* ostenditur, graviorem esse conditionem latitantis post acceptum judicium, et deserentis litem inchoatam, quam ejus qui rem omnino non defendit, quia in ejus omnia bona non fit missio: in omnia bona latitantis fit missio. Et præterea latitans non habet spem recuperandæ possessionis: is qui rem non defendit, recuperare possessionem potest intra annum, rem defendere, eoque nomine cavere idonee.

## *Ad L. ult.*

*Sæpe quidam suos obnoxios in judicium vocantes, et judiciariis certaminibus ventilatis non ad certum finem lites perducebant, sed taciturnitate in medio tempore adhibita, propter potentiam forte fugientium, vel suam imbecillitatem, vel alios quoscumque casus (cum sortes humanæ multæ sint) qui nec numerari possunt, deinde jure suo lapsi esse videbantur, eo quod post cognitionem novissimam 30. ann. spatium effluxerit, et hujusmodi exceptione oppositas suas fortunas ad alios translatas videntes, merito quidem sine remedio ante lugebant. Quod nos corrigentes, eandem exceptionem, quæ ex 30. ann. oritur, in hujusmodi casu opponi minime patimur. Sed licet personalis actio ab initio fuerit instituta, eam tamen in 40 ann. extendimus: cum non similis sit, qui penitus ab initio tacuit ei, qui et postulationem deposuit et in judicium venit, et subiit, certamina, litem autem implere per quosdam casus præpeditus est. Sed licet ipse actor defecerit, tamen suæ posteritati hujus causæ cursum eum relinquere posse definimus, ut ejus heredibus, vel successoribus, liceat eam adimplere, nullo modo 30. ann. exceptione sublata. Quod tempus, id est, 40. ann. spatium, ex eo numerari decernimus, ex quo novissima processit cognitio, postquam utraque pars cessavit.*

Ex hac l. ult. intelligimus actionem personalem post litis contestationem, atque etiam nonnullam judicii exercitionem, si omittatur ab utraque parte, ut ab ultima cognitione judiciali, qualis omissa est, porrigi ad annos 40. Olim actio personalis, sive lis contestata fuisset, sive non, erat perpetua, id est, sempiterna, et nullis seculis interitura. Lex ult. est scripta de actione personali, unde quidam negant eam pertinere ad actionem realem. Male: quia non loquitur specialiter de actione personali, sed ita, *ut licet sit actio personalis instituta ab initio, ea tamen litis contestatione non perpetuetur in infinitum, ut olim erat perpetua sed porrigatur tantum non in 30. sed 40. ann.* qui sermo et omnes alias actiones includit licet personales non sint. Atque ita evidenter scriptum est in *l. 1. §. Ad hæc tit. seq. in omnibus actionibus, licet personales non sint: id locum habere, ut si contestatæ primum sint, deinde ante definitivam sententiam omissæ, silentio perpetuo permaneant, continuo silentio, non 30 sed 40 annorum.* De actione personali magis dubitabatur, quæ olim erat æterna, atque perpetua, et constitutione Theodosii facta est 30 ann. si contestata non esset, *l. 3. h. t.* Dubitabatur, inquam, an contestata ut jure veteri multo magis censeretur esse perpetua, quæ in judicium deducta esset, et contestata: ita etiam convenienter constitutioni Theodosii post litis contestationem produceretur in alios 30. annos, non 40. quod voluit Valentiniani Novella *de Episcopali judicio* ut actio personalis post litis contestationem producatur in alios 30. annos, quot annos ante durare potuit sine metu præscriptionis, nisi scilicet post 25. annos contestata fuisset, quo casu Valentinianus eam protendit ad 10. tantum. Sed abolita illa Novella Valentiniani Justinianus in hac *l. ult.* definit non esse similem eum, qui contestatus est ei, qui omnino litem contestatus non est. Hic excluditur præscriptione 30. ann. Ille si denuo agat, et repetat intermissam litem, non excluditur, nisi præscriptione 40 annorum. Rectius autem dices hanc constit. Justiniani locum habere tantum in actionibus perpetuis, quæ constit. Theodosii redactæ sunt ad 30. annos: cujus generis etiam sunt actiones in rem, et hypothecariæ adversus malæ fidei possessorem. At hanc legem locum non habere in actionibus temporalibus, id est, quæ finiuntur præscriptione anni, quales sunt omnes fere actiones prætoriæ, vel præscriptione biennii, qualis est actio doli, vel præscriptione quinquennii, qualis est querela inofficiosi testamenti, quæ sane actio in rem est, aut certe mixta actio est, ut petitio hæreditatis, vel præscriptio 10. vel 20 annorum, ut quælibet actio in rem hypothecaria adversus bonæ fidei possessorem: has actiones temporales dicimus litis contestatione perpetuari, id est, extendi in infinitum, quæ et origine sua sunt perpetuæ secundum jus vetus, ut *l. Nam postea quam §. Si is qui temporaria. D. de jurejur. l. ult. D. de fidejuss. tutor. l. Aliam. D. de novat. l. 2. supra, quando libellus principi datus.* In quibus locis omnibus an dicas perpetuari, id est, continuari, quamdiu durat lis, ut Nicolaus Valla dixit, sed continuari etiam post finitam litem, et perdurare, id est, ut ait *l. Ordinatum. D. de lib. causa*, in tutum redigi, ne pereant tempora post annum per contestationem. Et ut ait *l. Omnes. de Reg. J.* permanere salvas quasi nunquam tempore perituras, aut morte, sic in *l. 1. sup. de præscript. long. temp.* possessor, cui mota lis est, ea lite deinde non peracta, sed omissa, si rem possederit longo tempore post litem omissam, non utitur longi tempor. præscript. quia litis contestatione perpetuata actio est. At secundum jus novum litis contestatione actionem perpetuari, id est, extendi in tricennium, ex constitut. Theodosii quandoquidem ex constitutione actio sunt actiones perpetuæ, omnes finiuntur spatio 30. vel ad summum 40. annorum, quæ omnium longissima præscriptio est: nam 100. annor. et 60 et 50. præscriptio sublata est. Sic igitur statuamus: omnem actionem temporalem litis contestatione perpetuari, id est, extendi in tricennium: omnem autem actionem perpetuam litis contestatione perpe-

tuari, id est, in quadriennium extendi. Neque ut facit Accursius excipio ab hac definitione actionem de dolo, nam *l. ult. sup. de dolo*, hoc tantum dicit eam esse inchoandam, et finiendam intra biennium, quibus verbis non negat eam perpetuari litis contestatione, licet biennio perempta fuerit instantia lite cœpta quidem, sed non perfecta: nam et aliæ actiones civiles intra triceonium finiendæ sunt ex *l. Properandum, sup. de judic.* Nec tamen ideo minus litis contestatione perpetuantur, id est, extenduntur in 30. vel 40. annos. Et quod dico de actione de dolo, eam esse temporalem, id est, biennem, possumus tentare non idem esse *in adjectione* de dolo: aliud est *actio de dolo*, aliud *adjectio*: ut actioni de peculio additur adjectio de dolo, quæ sic appellatur in *l. In bonæ fidei. in fine, D. de pecul. et si quid dolo malo domini captus, fraudatusque auctor est*: agit de peculio, et petit sibi dari quantum est in peculio, et tantum sibi debeatur ex contractu, ac præterea si quid dolo domini factum erit, ut *l. 1. D. quando de pecul. act. ann. est* quærebatur, an ut actio de dolo est temporaria, ita etiam adjectio de dolo sit temporaria, in *l. Quæsitum. § ult. D. de pecul.* In qua ex supra dictis locis videtur JC. potius scripsisse, *in dolo adjiciendo*, non *objiciendo*, id est, in clausula de dolo adjecta actioni de peculio non haberi temporis rationem, nisi eum ita forte prætori videtur, ne plus duret adjectio, quam actio de dolo. At interea quod dicamus actionem de dolo intra biennium esse inchoandam, et perficiendam: actionem restitutoriam, quæ paratur beneficio restitutionis in integrum, inchoandam, et perficiendam intra quadriennium, *l. ult. sup. de temp. in integr. restitut.* Quæstionem libertinitatis, et ingenuitatis esse inchoandam, et perficiendam intra quinquennium, *l. 2. de collus. deteg.* Quos omnes casus a superiori definitione Accursius excipere tentat. Non tamen id inde sequitur, videlicet eas non perpetuari litis contestatione. Alioquin nulla perpetuaretur litis contestatione, quia omnis actio certo tempore circumscribitur, quo finem accipiat et civilis, et criminalis. Invenio tamen unum casum, quo dici potest litis contestatione non perpetuari actionem, puta si actor desistat a lite, id est, si in totum deponat animum litigandi: hoc enim est desistere, *l. Destitisse. D. de judic. l. Destitisse. D. ad Senatusc. Turpill.* Et ita recte in *l. 2. in fin. D. de statu defunctor.* Si vivo Titio feci litem status, dicens eum esse servum meum, vel libertinum, et destiti a lite longo silentio, id est, ut Accursius interpretatur *triennio*, quia agitur de servo, id est re mobili, si destiti, id est, in totum deposui animum litigandi, si in totum renunciavi liti, hoc casu post mortem Titii, si litem repetam, qua destiti, judex me non admittet, et obstabit mihi præscriptio quinquennii, quia de statu defuncti post quinquennium quæri non potest. Et hoc solo casu videtur ex jure, id est, ex *d. l. 2.* unde videtur desumpta, locum habere nova Const. Caroli nonni Christianissimi principis, quæ ait: *l'instance intentée après qu'elle sont contestée, si par le laps de trois ans elle est discontinuée, n'a aucun effect de proroger, et perpétuer l'action, mais la prescription a lieu*, id est, litis contestatione actionem non perpetuari, si quis eam triennio intermiserit. Et ita litis contestatione præscriptio non interrumpitur, fateor, hoc esse æquissimum, si actorem pœnituerit litis motæ, si renuntiaverit liti, si destiterit, non etiam si distulerit litem, quod plerumque faciunt, qui non habent spatium ad litigandum, sed contestantur lites suas, ut interim eas in totum redigant, ne tempore, aut morte pereant, *l. 3. D. de feriis*, vel ubi contestati sunt litem, eamque aliquantulum exercuerunt, differunt litem propter potentiam adversarii, vel propter imbecillitatem suam, vel propter aliam justam causam, qualea notantur in *h. l. ult.* His casibus actor non desistit a lite, sed differt litem, atque perpetuat. Cur mihi non liceat actionem differre quoad mihi major litigandi copia suppetat, eamque in totum redigere, ne tempore, aut morte pereat? Etiam ille casus non est omittendus, qui est in *l. 1. § Sed interdum. D. ne de stat. def.* Quidam cum de ejus statu quæreretur, ingenuus pronunciatus est, receptum est ut in assertione secunda, ut causa ingenuitatis possit retractari, id est, ut iterum possit osceuti sit ingenuus, nec ea, licet semel pronuntiatus sit ingenuus. Non est novum, ut iteretur eadem lis: sed retractari potest tantum eo vivo, qui ingenuus pronuntiatus est, non post mortem, ne intra quinquennium quidem, quo permittitur agere de statu defuncti: imo etsi cœpta sit retractatio ingenuitatis vivo, eo qui ingenuus pronuntiatus est semel, post mortem ejus peragi non potest, quod est ex edicto Divi Marci, et habet summam rationem, quod semel pronuntiatus sit ingenuus.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN. LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XL. De annali exceptione italici contractus tollenda, et de diversis temporibus, et exceptionibus, vel præscriptionibus, et interruptionibus earum.*

In ipso contextu Rubr. legendum non est *et præscriptionibus*, quod etiam abest a veteribus, sed scribendum, ut in *l. 1.* duobus locis, *exceptionibus, vel præscriptionibus.* Utrumque verbum idem potest. Nunc veniamus ad rem. Olim actiones personales in provinciis erant perpetuæ, et sempiternæ. In Italia iis obstabat præscriptio anni utilis. Hodie ex *l. 1. h. tit.* sublata illa præscriptione anni utilis, ubique locorum personales actiones vivunt intra 30. annos; moriuntur statim post 30. ann. nisi interrupta fuerint tempora legitimo more: nam ut litis contestatio, ita quælibet interruptio legitima perpetuat actionem, *l. 3. hoc tit.* id est, protendit in annos 40. nam pro litis contestatione cedit. At ut ostenditur in *h. l. 1.* hypothecaria actione servatur præscriptio 40. ann. videlicet contra debitorem, vel debitoris hæredem, vel secundum creditorem vivo debitore, vel etiam mortuo debitore, si secundus creditor velit uti accessione temporis, quo debitor possedit, *l. 7. sup. tit. prox.* Et hoc est, quod ait *l. 1.* sola hypothecaria actione 40. ann. utendo curriculis, quo in loco duplex error errari videtur. Primo quod a personalibus actionibus excipiat hypothecariam, quæ tamen est realis *l. Pignoris. inf. de pig. l. 2. inf. si unus ex plur. hæred.* Sed hoc ideo forte, quia hypothecaria actio est accessio personalis actionis, et quia non proprietatem, ut aliæ actiones reales, sed nudam possessionem avocat, *l. Si cum venditor. D. de evict.* Deinde quod dicat *solam* hypothecariam actionem uti curriculis 40. annorum, cum diximus in *l. 4. sup. tit. prox.* alias plerasque actiones non perimi præscriptione 30. annorum, sed 40. tantum. Non ergo sola hypothecaria utitur curriculo 40. annorum sed verbo *sola*, non statim excluduntur et similes actiones, quæ non sunt comprehensæ constitutione Theodosii, quæ introduxit præscriptionem 30. annorum. Et ita in *§. In bonæ fidei. Instit. de actionibus*, compensationem ipso jure minuere omnes actiones, excepta *sola* actione depositi, cui nihil compensationis nomine opponi potest: nam constat etiam excipi actionem commodati, *l. ult. sup. commod.* Et item *l. 1. sup. de bon. poss. contra tab.* Liberos præteritos bonorum possessione contra tabulas præstare legata *solis* liberis, et parentibus, cum tamen constat ex edicto prætoris eos etiam præstare legata dotis nomine relicta uxori, vel nurui. Et sic in *l. pen. sup. de oper. et libert.* manumissos liberis manumissoris præstare *solam reverentiam*, cum tamen et operas præstare debeant. Igitur quod ex verbo *sola* argumentum ducitur, imbecille est. Cæterum omnes actiones personales, quibus minora tempora legibus definita non sunt, finiuntur spatio triginta annorum: realibus actionibus jamdiu certa tempora definita sunt adversus bonæ fidei possessorem, puta 10. annor. inter præsentes, et 20. inter absentes. Et ita olim actio personalis erat perpetua, et sempiterna: realis temporaria: hodie personalis perdurat longissimo tempore, non etiam realis, quæ finitur longo tempore. Et ratio differentiæ hæc est, quia actionem realem non perimit longum tempus: nec enim tempus est idonea causa producendæ, aut perimendæ actionis, sed actionem realem perimit usus longi temporis, usus rei diuturnus: in actione personali nullus est usus debitoris, qui perimat actionem: obligationis enim nullus est usus, et tempus utique solum non potest perimere actionem. Unde dubitatur, cum scilicet hæc sit differentia certa inter actionem personalem, et realem, quid sit statuendum de actionibus mixtis, quæ sunt tam reales, quam personales, ut communi dividundo, familiæ erciscundæ, finium regundorum: nam qua reales sunt, videntur finiri spatio 10. aut 20. annorum, qua personales, spatio 30. annorum, et magis placet mixtas actiones ea parte spectari, qua personales sunt, ut non intereant, nisi triginta annorum spatio, ut definitur in hac *l. 1.* quib. addi potest petitio hæreditatis, quæ etiam mixta actio est. Ergo et actio finium regundorum non perimitur, nisi spatio 30. annorum, nec citeriori spatio. Et tamen constitutione Theod. integra de præscriptione 30. excepta erat actio finium regundorum, ut esset perpetua, et sempiterna, *l. 2. C. Theod. de action. certo tempore finiendis*, quia intra quinque pedes, inter quos tantum consistit, quæstio finium regundorum, ut ex 12. *tab.* non erat usucapio auctore Tullio *l. b. de legibus*, quia erant sacri fines intra quinque pedes: ita constitutionibus intra eos fines nulla admittebatur præscript. longi, aut longissimi temporis. Sed Justinianus eam quoque actionem redegit ad 30. annos, immutatis verbis legis, quæ perpetuam faciebant actionem finium regundorum, ut constat ex Julio Frontino, immutatis, inquam, in *l. ult. sup. fin. regund.* Dubitari etiam poterat de omnibus aliis actionib. quæ nominatim recensentur in hac l. ne amplius dubitaretur, ut dubitari poterat de actione pro socio, quod et hæc videretur esse mixta, vel ex *l. 1. ff. comm. divid.* dum valenti per comparationem ait, actionem pro socio magis pertinere ad personales ultro citroque præstationes, quam ad divisionem rerum, quo significat, quodammodo eam pertinere ad divisionem rerum, ac proinde quodammodo mixtam esse: sed placet eam quoque, ut ceteras mixtas, licet varius sit hanc non esse mixtam, sed personalem, perimi præscriptione 30. annorum. Dubitari etiam poterat de actione furti, et vi bonorum raptorum, quæ est etiam actio furti improbioris: et raptor in jure dicitur fur improbior. Et cur de iis dubitari poterat, ne perimerentur longissimo tempore? quia re furtiva sæpius a fure contrectata, sæpius etiam nasci videbatur actio furti adversus furem, quotidie re contrectata, et quotidie videtur nasci actio furti in furem. Et ita nunquam implebatur triceonium, quia subnascebatur quotidie actio: et ideo in *l. Si cum quæ. §. Quamdiu. D. de furt.* dicitur, non perire actionem furti quamdiu fur vivit, quod quid aliud est, quam actionem furti esse perpetuam? id est, dum fur vivit, *l. 1. D. pro soc.* Et ita furti actionem perpetuo dari in *Instit. §. 1. de tem. et perpet. action.* Sed hæc quoque redacta est ad triginta annos, improbata veterum sententia, quia subinde nasci volebant actionem furti, ita ut recte dicatur in *l. 9. D. de furt.* assidua, et frequenti contrectatione non magis nasci actionem furti, non recreari ideo sæpius actionem furti, quæ si sæpius ita recrearetur, nunquam impleretur triceonium, quod tamen hæc lex definit, et actionem furti, et vi bonorum raptorum perimi. Id etiam notandum est ex hac. *l. 1. §. ult.* filiisfamil. in his rebus, quarum proprietatem patri non acquirunt, quales sunt hodie omnes res adventitiæ, non imputari tempora præscriptionis sed ab

eo dumtaxat die adversus eos præscriptiones computari, quo sui juris effecti sunt, ut in *l. 1. in fin. sup. de bon. matern.* quia ab eo demum tempore suas actiones exercere possunt, non quamdiu sunt in familia, et potestate patria: quia filiifamil. persona in judicio legitima non est sine voluntate patris, sicut nec servi: et interim dum est in potestate patris actionum exercitio pertinet ad patrem, perinde atque si bonorum adventitiorum proprietas ei acquisita fuisset, ut in *d. l. 1.* et *l. ult. sup. de bonis, quæ lib.* non pertinent ad filiumfamilias sine voluntate patris: ergo ei nihil imputari poterit, opposita præscriptione aliqua, quia etiamsi vellet, agere non posset, *l. ult. § pen. D. quis ordo in bonor. poss.* Et generaliter ab eo die demum nobis imputantur tempora præscriptionum, quo agere potuimus, ut in *l. In rebus. §. ult. D. de jure dot.* l. 7. §. *Illud. sup. tit. prox. l. Ordinario. §. 1. de lib. caus.* Et hæc de l. 1.

## *Ad L. II.*

*Ut perfectius omnibus consulamus, et nemini absentia, vel potentia, vel infantia penitus adversarii sui noceat, sed sit aliqua inter desides, et vigilantes differentia: sancimus, si quando absfuerit is, qui res alienas, vel creditori obnoxias detinet, et desiderat dominus rei, vel creditor suam intentionem proponere, et non ei licentia sit absente suo adversario, qui rem detinet, vel infante, vel furore laborante, et neminem tutorem, vel curatorem habente, vel in magna potestate constituto, sua auctoritate (eas res usurpare) liceat ei adire præsidem (provinciæ) vel libellum ei porrigere, et hoc in querimoniam deducere intra constituta tempora, et interruptionem temporis facere, et sufficere hoc ad plenissimam interruptionem. Sin autem nullo potuerit modo præsidem adire, sed vel ad locorum episcopum eat, vel defensorem civitatis, et suam manifestare voluntatem in scriptis deproperet. Sin autem absfuerit, vel præses (vel episcopus, vel defensor civitatis) liceat ei proponere publice, ubi domicilium habet possessor, seu cum tabulariorum subscriptione, vel si civitas tabularios non habeat, cum trium testium subscriptione: et hoc sufficere ad omnem temporalem interruptionem, sive triennii, sive longi temporis: sive 30. vel 40. annorum sit. Omnibus aliis, quæ de longi temporis præscriptione, vel triginta, vel quadraginta annorum curriculis, constituta sunt, sive ab antiquis legum conditoribus, sive a nostra majestate, in suo robore duraturis.*

Lex 2 et 3 sunt de interruptionibus præscriptionum. Præscriptionem non interrumpit sola denuntiatio domini, vel creditoris hypothecarii, ut *l. Alienam. D. pro emp.* Non interrumpit comminatio, non postulatio μονομερῶς facta apud judicem ut dixi *l. 3. tit. prox.* non libellus principi datus, id est, querela delata ad principem per libellum de rebus suis ab alio possessis: libellus hic, inquam, non interrumpit præscriptionem longi temporis, aut longissimi, sed annuam tantum, ut *l. 2. sup. quando libell. princ. oblatus.* At præscriptionem longi temporis interrumpit litis contestatio, et conventio executoria, et convocatio quam vocant [illegible]. Et interrumpitur etiam præscriptio medio tempore sine violentia rem possidente domino, vel creditore, et solutione partis, et solutione usurarum, et libello principi dato, si annua fuerit præscriptio, ut diximus in *l. 3.* et *7. sup. tit. prox.* Ac præterea in *l. 2. hujus tit.* ostenditur, etiam præscriptionem interrumpi, si nemo sit, qui conveniri possit, ut si possessor absit, vel si infans sit, vel furiosus, qui nec tutorem, vel curatorem habeat, vel si sit potentior aliquis, qui sit difficilis conventu. Et definiuntur potentiores, qui gratia et opib. valent, non ii tantum, ut Accur. hic vult, qui habent merum imperium. Ergo et ii, qui non habent, puta locupletiores. Et ita potentiores definiuntur in *Nov. Basilii, et Romani, de potentiorib.* Et illa Basilii vult non injuria, ut potentiores nec quidem quadraginta annorum præscriptione res suas, quas illi possident, repetentibus tenuioribus hominibus objicere possint, quod hac via paulatim potentiores sua facerent omnia bona tenuiorum. Et ostendit *potentiores* non esse tantum eos, qui in magistratu sunt, sed illustres, vel spectabiles, qui pollent gratia et opibus. Si igitur ex his quatuor causis, quæ notantur *in hac l. 2.* non possit conveniri possessor, aut vix possit conveniri, fiet interruptio præscript. ex scripto habita contestatione apud præsidem provinciæ: vel si ejus non sit copia apud Episc. civitatis, vel eo deficiente apud defensorem, vel deficiente defensore, publice ad domum possessoris *adfixo libello* conventionis, adjuncta subscriptione trium testium, qui modus affigendi libelli ad domum adversarii ex jure nostro in plerisque locis observatur, ut docui *observat.* 7. Hæc contestatio pro petitione cedit, id est, pro litis contestatione, *l. 2. D. de naut. fœn.* interruptio definitur recte ab Harmenopulo 1. *Epitom. tit. 3.* ῥῆξις τοῦ χρόνου, et illo loco refert sententiam propositam in hac *l. 2.* Et illud, quod retuli ante, ut fiat ea contestatio, si non extet, qui conveniatur apud præsidem, vel episcopum, ubi ex *h. l. 2.* posset quis existimare legendum esse, ἢ τοῖς ἐκδίκοις, id est, *vel apud defensores civitatis*, sed puta consulto opere hoc verbum fuisse mutatum in Basilicis, quod Novella 46. et 57. sublati essent decuriones, ac omnes magistratus municipales, ex quibus erant defensores civitatum, qui erant instar tribunorum plebis. Quamobrem et defensores plebis dicuntur in *tit. defens. civitat.* Idemque in Basilicis scriptum est, *si non sit copia præsidis, vel præsidis, vel episcopi, superiorem contestationem fieri apud potiores, et principales*, [illegible] τῶν πολιτῶν, ut Apollonius de auro egregio, et Josephus de bello Judaico, *lib. 2. cap. 28.*

## *Ad L. III.*

*Si ex multis causis quidam obnoxium habens, et maxime ex similibus quantitatibus, in unum quidem causæ summa libellum conventionis composuerit, causam tamen non expresserit, apud veteres agitabatur, an videatur omnes causas in judicium deduxisse, an vetustissimum earum, aut omnino nihil fecisse, cum ejus sensus incertus esse apparebat. Sed et in judiciis, in multis tales altercationes ventilatas invenimus, et maxime propter longi temporis interruptionem: si enim personalis forte fuerat mota actio, hypothecariæ autem actionis nulla mentio procedat: quidam putabant, personalem quidem esse temporis interruptione perpetuam, hypothecariam autem cognoscere taciturnitate sopitam. Et si quis generaliter dixerat, obnoxium sibi aliquem constitutum: alias debitiones emergebant, si omnes ei competentes actiones hujusmodi narratione contineri crederentur, an vero, quasi silentio circa eas habito tempore expirare, nullo ex incerto libelli confectione emolumento ei acquisito. Sancimus itaque nullum in judiciis in posterum locum habere talem confusionem: sed qui obnoxium suum in judicium clamaverit, et libellum conventionis ei transmiserit, licet generaliter nullius causæ mentionem habentem, si vel unius quidem specialiter, tantummodo autem personales actiones, vel hypothecariæ continentem, nihilominus videri jus suum omne eum in judicium deduxisse, et esse interrupta temporum curricula, cum contra desides homines, et sui juris contemptores odiosæ exceptiones comparatæ sunt* (a).

Est etiam de interruptione *l. 3.* cujus species est elegantissima. Finge: Titius mihi debet eandem quantitatem ex variis causis, puta debet mihi 100. ex testam. 100. ex venditione, 100. ex mutuo. Ego volens interrumpere præscriptionem, quia ille posset uti adversus personales actiones, quæ mihi in eum competunt, vel hypothecariam, si intervenit hypothecaria, in judicio petii centum non expressa causa, vel etiam generaliter petii quod mihi debebatur, ubi notandum est admitti *generalem conceptionem libelli* conventionis, incertum libellum admitti, puta si per executorem te conveniam, ut solvas, quod mihi debes, quantitate non expressa, vel causa. Et ita in §. *Curare. Instit. de act.* curare debere judicem, ut certæ rei, vel summæ sententiam ferat, etiamsi de incerta quantitate apud eum actum sit, l. 3. *inf. de inutil. stipulat.* Adde, etiamsi incertus libellus petitoris fuit, qui datus est per executorem ante litem contestatam. Vel etiam finge: ego egi actione personali, non hypothecaria, cum haberem utramque ex eadem causa, vel contra egi hypothecaria, non personali: quæritur, an videar libello conventionis, et postea secuta litis contestatione interrupisse tempora omnium actionum mearum, quæ mihi in eundem hominem competebant: et sit in specie proposita, qui petit 100. non expressa causa, omnes suas actiones in judicium deduxisse videri, id est, actionem ex testamento, quo debebantur 100. et actionem ex vendito, qua totidem, et actionem ex mutuo, qua etiam 100. Denique enim videri omne jus suum in judicium deduxisse, et interrupisse tempora præscriptionis, etiamsi libellum generaliter conceperit, nulla causa expressa: nam dum generaliter libellum concepit, nihil nocet, si non exprimat causam, sed debet exprimere quantitatem. Nam, ut recte Joannes sentit, qui neque exprimit causam, neque quantitatem, quoniam alterutrius expressionem hæc lex exigit, non videtur omne jus suum in judicium deduxisse, sicut etiam, qui petit certam summam ex certa causa, non videtur ceteras causas in judicium deduxisse. Et verba legis, *vel unius quidem causæ specialiter*, sic sunt accipienda, unius summæ ex causa una, quæ tamen exprimatur, ut initio hujus legis. Et ita Joannes.

### RETRACTATIO L. 3.

Antequam veniamus ad tit. 41. explicanda iterum est *l. 3. sup. tit. prox.* cujus species hæc est: eum, cui quis debet eandem quantitatem ex diversis causis, veluti 100. ex testamento, 100. ex stipulatione, 100. ex mutuo, omnes causas in judicium deduxisse: et per hoc tempora præscriptionum interrupisse videri, si petierit centum non adjecta causa, quoniam videtur ea centum petere ex omnibus causis, cum non adscribat causam, videlicet petere videtur centum ex testamento: 100. ex stipulatione, 100. ex mutuo. Qui specialiter petit 100. nec adjicit causam, omnem causam complecti intelligitur: denique videtur trecenta petere. Idem etiam erit si ille generaliter petierit *quod sibi debebatur: quod sibi debet Lucius Titius: nam id omne, quod debet*, petere intelligitur quacunque ex causa. Et nota, generalem et incertam conventionem admitti, quam postea judex redigit ad certam quantitatem. Item, si quis egerit actione personali duntaxat, vel actione hypothecaria, cum haberet utramque ex eadem, vel iisdem causis, etiam eam actionem, qua non egit omnino, quæ modo competat ex iisdem causis in judicium deduxisse intelligitur. Ideoque quasi interrupta præscriptione, nulla temporis præscriptio ei objici potest: quia eæ præscriptiones objiciuntur tantum desidiosis: et qui ita egit, desidiosus non est, id est, qui petiit 100. non expressa causa, vel qui generaliter petiit quod sibi debetur, vel qui personali egit non hypothecaria, aut contra hypothecaria, non personali: nam hic satis diligens fuisse videtur in omni jure suo persequendo: et præscriptiones nocent negligentibus, non diligentibus: in dormientibus desidiis, non in vigilantibus. Et eleganter ait *in fin.* odiosas exceptiones, id est, præscriptiones temporum esse compositas contra desides, et negligentes, juris sui contemptores. Quibus verbis non hoc vult: exceptiones temporales per se odiosas esse, quod tamen vulgo asserunt, sed comparatas esse in odium negligentium. Ut Senatusconsultum Macedonianum per se non est odiosum, sed tamen factum est in odium fœneratorum, *l. Qui exceptionem. D. de cond. indeb.* vel similiter conditio furtiva, quæ dicitur

(a) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 2. cap. 13.*

comparata odio furum, § *Sic itaque. Instit. de act.* Tamen per se non est odiosa: imo justitiæ plenissima. Hæc est sententia *l.* 3. Ex qua colligendum est, ex contrario non esse locum huic legi, si quis ex certa causa certam quantitatem petierit, puta 100 ex causa mutui: nam hic non censetur et alias causas in judicium deduxisse, ut Joannes sentit recte, qui hæc verba *h. l.* quæ sunt in fine *vel unum quidem specialiter, etc.* ita recte interpretatur: unius quidem causæ summa, causa tamen non expressa: ut scilicet omnem causam intelligatur in judicium deduxisse, qui expressit quantitatem, causam autem non expressit. Et idem omnino dicendum erit, si quis egerit ex certa causa, si petierit ex certa causa, quod sibi debetur, non expressa quantitate, quia ceteras causas non videtur in judicium deduxisse, qui expressit certam. Idem erit, si dissimiles quantitates debeantur ex variis causis puta 100. ex testamento, 50. ex stipulatu, 30. ex mutuo: nam si petet decem, manifestum est, eum non videri alias summas in judicium deduxisse, quæ sunt dissimiles. Ideoque (a) quod ait in prima parte *h. l. et maxime ex similibus quantitatibus*, sic accipias, ut minime idem sit ex dissimilibus quantitatibus. Et ita omnia sunt perspicua in *l.* 3.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLI. De alluvionibus, et paludibus, et pascuis ad alium statum translatis.*

Hujus tituli de alluvionibus coaptandi cum superioribus titulis, qui sunt de præscriptione, non una tantum, sed triplex est ratio. Prima hæc est quia alluvione et inundatione, de quibus agitur hoc titulo, possessio, et consequenter præscriptionis tempus interrumpitur, *l.* 3. §. *Labeo. D. de acquir. possess.* Nec mirum, cum et iis modis dominium amittatur. Possessio igitur, et dominium, et ususfructus, *l. Si ager. D. quib. ususfr. amit.* De alluvione est *l.* 1. et 3. *hoc tit.* De inundatione est *l.* 2. ut scilicet in Ægypto, quorum agros inundatio Nili feraciores fecit, quod idem est, si contingat in alia provincia, ut hi, tanquam, plus inferant tributorum nomine, quorum agros uberiores inundatio fecit. Ii autem, quorum agri minores, vel deteriores facti sunt, ut releventur, et pro qualitate ejus, et quantitate, quod incensu agendo posuisse videbuntur, publicis pensitationibus respondeant. Hæc est *l.* 2 sententia. Secunda ratio coaptandi hujus tituli est, quia præscriptio longi, vel longissimi temporis non tantum fundum complectitur, sed etiam quod fundus crevit per alluvionem, sive creverit ante sive post acquisitam præscriptionem, quia id quod per alluvionem accrescit, sequitur jus, conditionemve fundi principalis, cui accrevit. *l. Et puto.* §. *Id quod nostri. D. fami. ercisc. l. Si fundus. in princ. D. de pign. l. Item si fundi.* §. *Huic vicinus. D. de usufr. l. Si ego.* §. *Quod tamen. D. de Publ. in rem action.* Tertia ratio hæc est, quia, ut in fine superioris tituli scriptum est, præscriptiones compositas sic legitur *compositas*, tanquam esse, non *oppositas*, contra desides et negligentes rerum suarum contemptores: ita jura alluvionum sunt recepta contra negligentes; qui scilicet ripam, qua agri eorum terminantur, non muniunt, non reficiunt. Auctor Cassius Longinus J. C. apud Fabicum *lib. de limit. b. agrorum.* Et apud Boetium 2. *de Geometria.* Et Cassii verba hæc sunt: *quidquid aqua lambendo abstulerit, id possessorem amittere, quia scilicet ripam suam sine alterius damno tueri debuit.* Et sequitur quod omnino est ex jure, ut proponitur differentia hæc in §. *Præterea. Instit. de rer. divis. Si vero*, inquit, *et majore, non paulatim lambendo flumen alveum mutasset, suum quisque modum agnoscere, quia non possessoris negligentia, sed vi tempestatis adeptum apparet.* Et hanc eandem differentiam demonstrat Siculus Flaccus *libr. de conditionibus agrorum*, in hæc verba, quæ referam, quia non sunt emendate expressa. *Rivus*, ait, *quoties ferum facit, appellatur rectus currens, qui si alicujus terram minuerit ex alia parte abstulit, et aut contrario reliquat*. quod vocant *alluvionem*, *repetitio finium non datur. Induxit enim necessitatem muniendarum riparum. Quod si vi tempestatis rivi torrentes subito alveum, cursumque mutent, justius tum (ut mea fert opinio) erit, ut alvei veteris fines suos quisque obtineat.* Hæc Siculus. Et ratio differentiæ est evidens et aperta, quia adversus vim majorem nulla est ratio muniendi se, et ideo quod vi majori mihi flumen abradit, id non amitto. At quod paulatim veluti lambendo abradit id meum esse desinit, ut plectatur negligentia mea, qui potui me præmunire adversus id. Non licet quidem cuiquam flumen avertere mutato alveo opere manufacto, mutato naturali cursu fluminis, ut in *l. hoc tit.* alioquin tenetur interdicto ne quid in flumine publico. At licet cuilibet ripam suam munire, qua suus terminatur ager, dummodo id faciat sine injuria accolarum, *l.* 1. §. *Non autem. D. de fluminib.* Et ex de re propositum interdictum de ripa munienda ne prohibeatur ripam munire, facto aggere, ductove vallo. Additur etiam in l. 1. *hoc tit.* fundum, quem amnis circumiit et redegit in formam insulæ, priori alveo derelicto, ejus manere, cujus fuit, quod etiam est proditum in *l.* 1. §. *Item si amnis. D. de flum.* Id M. Tullius vocat *circumluvionem*, non alluvionem. Alluvio dominium mutat, circumluvio sola dominium non mutat. Festus vocat *circumluvium*. quod et jus prædiorum esse dicit, quia vix unquam circumluitur ager, quin etiam paulatim alluendo augeatur, ut in l. *Ergo.* §. *Tribus. D. de acquir. rer. dom.* ex quo loco idem etiam potest appellari colluvium. Ergo et alluvio est jus prædiorum, et circumluvio, quod vix existat circumluvio sine alluvione aliqua: et jus prædiorum, quia quod per alluvionem agro nostro accrescit, jure gentium nostrum sit, ut in *h. l.* 1. Et si vis etiam tibi dari alluvionis definitionem: *alluvio* est incrementum latens, vel est jus prædii, quo portio fundi portioni contrariæ accedit, donante flumine publico. Primum si dicas, *jus prædii*, hoc non sufficit: nam et servitus est jus prædii, nec tamen est alluvio, nec satis si dicas, *incrementum latens*, ex *d. l. Item si.* § *Huic vicinus. d. D. usufr.* quod fiat paulatim, et minutatim veluti lambendo: nam non omne incrementum latens est alluvio. Nam ætatis cujusque rei, et doctrinæ, et artificii etiam est incrementum latens. *l. Legatis.* § *Omnibus, de leg.* 3. Ideireo adjeci, quo portio fundi portioni contrariæ, id est, quæ est e regione, accedit, ex *l. Si Titio. in fin. D. de usuf.* Et adjeci *donante flumine publico*, ex Lucano. *Illos terra fugit dominos, his rura coloni accedunt, donante Pado.* Et recte de Pado flumine, quod etiam Plinius ait esse rapidum, et torrens flumen quod aliquando tam violenter decurrat ut et mutet alveum, et multorum late agros trans ripam transferat, sæpe etiam insulas efficiat. Id autem, quod per alluvionem accrescit fundo nostro, adeo nostrum fit, ut a fisco vindicari et vendi non possit, l. 1 *h. t.* itaque ut non possit vendi a principe, quasi possessio vacans. Et præterea id singulariter constituitur in *l.* 3. *h. t.* ut nihil fisco inferatur pro incremento alluvionis. Cujus constitutionis ratio hæc est, quia incerta possessio, incertum ejus dominium est, *ut ait Theodosius in integrum Novell. de alluvionibus*, ex qua sumpta est *l.* 3. *hujus tit.* Incerta est possessio, incertum dominium ejus, quod per alluvionem accrevit, quia quod hodie possidemus alluvionis beneficio, plerumque altera die vicini fundi domino in alteram ripam translatum sequitur, et non semper remanet apud eum, cui accrevit, quia plerumque redit ad priorem dominum, etiam cum augmento aliquando nec ad priorem, nec ad posteriorem redit, sed inundatione fluminis in arenam dissolvitur. Est igitur plane incerta possessio: et tributa tantum indicuntur certæ possessioni, certoque domino. Id cujus incerta est possessio, veluti quod possidetur alluvionis beneficio, non potest onerari tributo. Et qui ei indicit tributum, ut ait *h. l.* 3. videtur ignorare vitia alluvionis, quod non intellexit Accursius, id est, inconstantiam, mutabilitatem, et crebram veluti tempestatum commutationem. Videtur ignorare incertum alluvionis, et in direndo tributo tam incertæ possessioni possessoribus rem noxiam videretur *inducere*; sic est legendum, non *inducere*: eodem jure sunt, ut ostendit *h. l.* 3. paludes et pascua, quæ infertilia cum essent, et squalida prædia, dominis sumptu et diligentia fertilia facta sunt, ut scilicet ea quoque non possint onerari tributis. Hanc immunitatem meretur dominus, qui palustrem et inutilem agrum exsiccavit, exaravit, excoluit, ut non statim sua diligentia fiat ei damnosa exacto tributo, *pour une terre qu'il a defrichée de nouveau.* Hæc est sententia *leg.* 3.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLII. De sententiis præfectorum prætorio.*

Superiori tractatui de possessionibus, et earum effectis, veluti de usucapione, et præscriptione temporis vicinus est tractatus de missione in possessionem, quæ fit sententiæ judicis exsequendæ causa, quæ missio in possessionem numeratur etiam inter species possessionis in *l.* 3. §. *ult. D. de acquir. possess.* Et sæpe possessio in jure dicitur, et de ea quia dicturus est *tit.* 72 *inf.* ideo prius instituit dicere de sententiis, quarum exsequendarum causa illa possessio comparata est; et primum dat titulum *de sententiis præfectorum prætorio*, quoniam hi sunt majores magistratus post Principem, qui summa judiciorum obtinent, ut licet non possit appellari ab eorum sententiis, quo satis demonstratur amplitudo imperii eorum, tamen licet per libellum adversus eas supplicare Principi, ut causa retractetur, *que l'on renvoye la cause*, quod vocatur retractatio. Et hunc libellum posse offerri Principi, non quamdiu sunt in magistratu (erant enim temporarii omnes) sed postquam acceperunt successores intra biennium, *Nov.* 82. Et non intellexit Accursius illa verba, *post successionem judicis*. Namque id voluit, postquam præfecto prætorio successum est, intra biennium posse retractari sententiam eorum jussu principis, supplicantem, qui sententia præfecti prætorio condemnatus est. Et notandum, quod ait lex, hoc esse verum, etiamsi sententia dicta sit pro curia, vel pro utilitate publica ut scilicet adversus eam possit supplicari. Et hæc fuit causa ferendæ hujus legis, ut indicat *Novella Theodosii de sententiis præfect. prætor.* ex qua hæc l. tribuitur, ut abrogaretur Constitutio, quæ ne supplicari quidem volebat adversus sententiam præfecti latam pro curia, vel utilitate publica.

Et notanda est hæc differentia inter appellationem, et retractationem: nam appellatione interposita, nihil innovatur, id est, suspenditur executio sententiæ. At libello supplice dato principi, ut causa retractetur, hoc nullum affert impedimentum executioni sententiæ præfecti prætorio, *Nov.* 119. Est alia differentia inter supplicationem, et restitutionem in integrum: nam ipsemet præfectus prætorio adversus sententiam suam dare potest restitutionem in integrum, *l. In causæ.* §. *ult.* et *l. seq. D. de min.* At causam retractare ipsemet non potest, causa retractanda demandatur non eidem qui sententiam di-

(a) *Vide Merill. Var. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 13

xit, sed successori alii. Igitur quod vellem hodie servari, ut non apud senatum retractaretur causa Senatusconsul. decisa, sed apud alios judices: nam ut recte ait Plinius 6. *Epist.* scribens ad Ursum, senatoribus re integra dissentire fas est: re perfecta, quod pluribus placuit, postea cunctis placet. Et ex unquam rescindent sententiam, quam dixerint: ergo non probe iisdem mandatur causæ retractatio ut appareat in hac *l.* in qua successori mandatur: non eidem: unum tantum notandum est ex *d. Nov.* 119. aliquando et causæ retractationem permitti eidem præfecto prætorio, puta, si intra decem dies eidem offeratur libellus, vel principi, ut rursus inspiciat causam sententiæ, qui dicitur *libellus didascalicus*. Et sic ille libellus impedit executionem, si eidem offeratur intra decem dies, nisi victor sit paratus satisdare de restituenda re, si rescissa forte sententia fuerit; et inde origo hodie in foro *libellis e rstis*, *une requeste civile*: quoties arguitur doluo malus adversarii, quando dolo malo adversarii factum est, ut ita judicaretur: *la requeste civile est fonder sur le dol de partie adverse*: unde etiam origo propositi erroris, quoties error allegatur, error facti, quod judices non bene tenuerunt factum, et per consequentiam, quod non tenuere jus, nam judices principaliter non arguuntur ignorantiæ juris, sed per consequens, jus scilicet ignorat is, qui factum ignorat, *et c'est ce qu'on dit, que la proposition d'erreur est fondée sur l'erreur du fait, et de l'erreur du fait resulte l'erreur du droit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLIII. Quomodo, et quando judex sententiam proferre debeat præsentibus partibus, vel una absente.*

Titulus est explicatu difficilis, in quo explicando biduum consumere par erat, sed explicatus distincte videbitur facilis, quia omnis opera est in distinguendis, et componendis legibus, quæcunque ad hanc quæstionem pertinent, quæ prima specie confligere invicem videntur, quod ordo judiciorum, qui fuit olim valde obscurus et incertus sit. Verum ad rem. Regulariter de unoquoque negotio sententia ferri debet præsente utraque parte, præsentibus omnibus, quos causa contigit, *l. De unoquoque. D. de re jud.* Quod est *ex d. l.* 12. *tab. præsente ambobus litem addicito*, ut veteres dicebant præsente amicis, præsente testibus. At hoc titulo duo casus proponuntur, quibus altera parte absente sententia ferri potest, et uno casu rescindi remedio appellationis, altero casu nec appellatione rescindi. Primus casus hic est: si præsentibus partibus *lis inchoata sit*, id est, si contestata sit: nunquam enim contestatur, nisi utraque parte præsente. Si igitur lis contestata sit, si inchoa a præsentibus partibus, si postea una pars abesse cœperit, in absentem, et indefensam partem dicta sententia valet nec sine appellatione rescinditur, *l. ult. h. tit. l.* 2 *sup. de contr. jud. tut.* Quod utique verum est, si non absit per contumaciam, sive, quod idem est, ex eremodicio, quod non contrahitur, nisi quis tribus edictis evocatus sit. Ergo qui post litem contestatam abesse cœpit, si non sit tribus edictis evocatus, atque ita non sit contumax, non desertor litis tamen in eum data sententia valet, quod rem suam in judicium deduxerit seque et rem suam judicio permiserit, sed appellatione rescindi potest, nisi acquiescat sententiæ. Et hoc observatur in liberalibus causis, licet sint favorabiles, ut post litem inchoatam inter præsentes, deinde una parte absente discuti, et sententia ferri possit, *l. 4. l. Juxta. sup. de lib. caus.* Sed hoc ita verum est, ni si sententia dicta sit die feriato. Nam hæc sententia ipso jure nulla est, ipso jure rescinditur sine appellatione, *l. Si feriatis. D. de feriis, l. 4. h. t.* Nam et hic absens causari potest se abfuisse, quod non existimavit eo die judicium futurum, ut plane excusatur qui die feriato non adfuit. Item nisi dicta sit sententia alio loco, quam quem judex condixerat id est, alio loco quam que de causa cogniturum edixerat. Nam hæc quoque sententia ipso jure nulla est, si dicatur in absentem, quem judex fefellit, alio loco reddito jure, judicioque quam quo edixerat, *l. 5. hoc tit.*

Alter casus hic est, si post litem contestatam una pars per contumaciam abesse cœperit: nam sententiam ferre potest, non utique contra absentem contumacem semper, nisi contumaciæ perjurium admixtum sit, ut in *l. 1. sup. de adsert. tol.* Sed etiam pro absente contumace, si bonam causam habere videatur. Non ergo semper contra contumacem pronuntiatur, sed et pro eo si bonam causam habuerit, *l. Properandum. § Sin autem ex gestis. sup. de jud. l. Et post edict. D. eod. l. 1. h. tit.* Quæ lex ait, quod habetur rescripto Adriani, contra absentes sententias dari solere quæ est accipienda de absentibus contumacibus, *et solere*, id est, hunc morem esse judiciorum, ut contra absentes contumaces feratur sententia. Hoc vere quod ita rescriptum est, non imponit necessitatem judici semper pronuntiandi contra absentem contumacem, sed ut pro eo sententiam dicere possit, si bonam causam habeat: si id æquitatis efflagitet ratio. Ergo *l. 1. h. t.* est de absente contumace. Addendum vero, hoc observari non tantum in privatis judiciis, sed etiam in publicis, si capitalia non sint, ut valeat sententia, quæ fertur in judiciis publicis, absente reo per contumaciam et ut adversus eum ferri sententia possit, nisi sit reus capitalis criminis, quod irroget mortem naturalem, vel civilem, *l. Absentem. D. de pæn.* Sed quis est contumax? Ex *l. Contumacia. D. de re jud.* contumax est is, qui tribus edictis propositis, vel uno pro tribus, quod vulgo peremptorium appellatur, vel literis avocatus, præsentiam sui facere contemnit: vel literis, sic est legendum in *d. l.* vulgo deest illud, vel, ut significet, vel evocandum esse literis, vel edictis propositis. Et addi potest, *vel denuntiationibus*, ex sententia Pauli. Et qui ita evocatus est solemniter, si præsentiam sui facere contemnat, contumax est, et contrahit eremodicium, id est, habetur pro desertore, litis moratore, frustratore, tergiversatore. Et sit contumax est, qui contemnit, παρατυρολογῶν ut Velius Longus de Orthographia scribit, in contumaci, melius hoc observari, quod veniat a contendendo, tametsi Nisus contumacem per v. putavit scribi posse a tumore, sed omnes deducunt a contemnendo, unde in glossis antiquis καταφρονητὴς *contemptor*, *spernulus contumax*. Et ita M. Tullius in Ar te leporem παρατυρολογῶν, *jacet*, inquit, *levipes lepus*. Nam et apud Varron. L. Ælius leporem dictum, quod sit levipes, et a celeritudine. Sunt in aliis auctoribus frequentes παρατυρογίαι, ut apud Homerum Dionys Aratum. Verum ad rem; nihil refert utrum absens, qui litem inchoatam deseruit, evocetur edictis publice propositis in foro, ut legi possint ab omnibus de plano, an literis ad eum transmissis, aut denuntiationibus factis per executorem in personam ejus: sunt hæc tria diversa, edicta, literæ denuntiationes, *l. Litem venisse. §. Peril. D. de pet. hered. l. Cum vero. § Evocari. D. de fideic. libert.* Et Paul. 5. *sent. de effect. sent. tractans etiam de contumace.* Aliquando vero post tria edicta datur edictum peremptorium, aliquando non, sed sufficiunt tria edicta, vel tres literæ, aut denuntiationes *l.* 2 et 9. *h. t. l. 2. C. Theod. de per. desist.* Aliquando tria edicta non proponuntur, sed unum pro omnibus peremptorium proponitur, *d. l. Contumacia*, et *l. Consentaneum. h. t.* Hoc totum positum est in arbitrio judicantis, ut vel proponat tria edicta vel non edicta, sed literas mittat, aut denuntiationes, vel proponat tantum unum edictum peremptorium, vel etiam ut post tria adjungat peremptorium, aut non, quia ut ait *l.* 2. *cessante* quoque causa peremptorii edicti, id est, peremptorio edicto, recte ferri sententia potest adversus eos, qui tribus edictis admoniti, judicio adesse neglexerunt. Sed quia illa *lex Consentaneum*, quam adduxi ante, est clavis hujus tituli, ea nobis explicanda est, in qua hoc proponitur: *Post litem inchoatam, si qua ex partibus absit, ut servata juris solemnitate priusquam sententiam dicat præses provinciæ absentem evocet, puta tribus, propositis edictis publice, quibus absenti diem dicat, in quem se judicio sistat, et dicat etiam locum, quia non fuit certus locus Romæ juri dicundo, sed dicebatur locus arbitrio judicis, sicut Senatus habendi non fuit locus, sed modo in hac habebatur Basilica, modo in illa. Ergo præses provinciæ tribus edictis propositis absenti dicat diem, et locum, in quo se sistat; vel etiam debet eum evocare uno edicto, si ita videatur causæ cognitio exigere, quod dicitur unum pro omnibus, et edictum peremptorium, ut post ea si absens sui præsentiam non faciat, tum potest audire judex præsentis allegationes, et de re pronuntiare. Quæ quidem pronuntiatio judicis est summaria.* Summatim itaque de re pronuntiare, vel contra absentem, vel etiam pro absente poterit. Et hoc dicto subjicit Imperator, quod vel successor ejus facere curabit, nimirum successor præsidis provinciæ: nec enim erant perpetui. Et ad hujus loci intelligentiam maxime pertinet *l. Edictum. D. de judic.* Si præses provinciæ, qui antecessit dederit unum edictum adversus absentem, successor ejus dabit reliqua duo edicta, et adfiget publice: vel si antecessor finierit numerum trium edictorum, adhuc a successore unum edictum dabitur, ne ei objiciat absens, *tu me non evocasti*. Unde quod sequitur in *h. l.* a *quo ter citatus*, videtur velle dicere eum, qui ter citatus est ab antecessore, si antecessor non dixerit sententiam, ut a successore ter esse citandum, et evocandum, quod est contra *d. l. Edictum*, ut manifeste est superfluum: nam hæc verba a *quo*. sic accipienda sunt, a quo successore, de quo proxime egit: ideo manifestum est non esse legendum, *a quo ter, sed iterum*, id est, πάλιν, *non δεύτερον*, *a quo rursus citatus*, et semel ei sui præsentiam facere contemnet, tunc successor ejus ex duobus efficiet alterum, ut vel absentem obsequi compellet, vel si sit quæstio de re aliqua, quam absens possidet, possessionem ejus rei transferet in petitorem, qui præsens est: atque ita possessorem absentem per contumaciam, ex reo faciet actorem, id est, tædio ablatæ possessionis, et translatæ in actorem, eum venire compellet in judicium, et suscipere partes actoris, vel satisdare de re defendenda, ut in *l. pen. §. ult. sup. de præscript. 30. ann. l. Si priusquam. D. de novi oper. nunt. l. A quo fundus. D. de dam. infect.* Hoc genere non pronuntiatur de lite, sed suspenditur lis, et coercetur contumacia, a contumace rei possessione translata ad præsentem, qui eam petit, vel etiam ut judici videbitur de re ipsa pronuntiabit pro absente, vel contra, plerumque ut fit contra absentem, et indefensum: et si pronuntiaverit contra absentem, id est, si absens sit damnatus ex eremodicio, id est, quasi contumax frustrator, et desertor litis inchoatæ: nam quid est eremodicium? desertio litis inchoatæ: si inquam, damnatus sit absens ex eremodicio, ex contumacia, sententia, neque appellatione rescindi potest, neque causa ex integro ab eo, si venerit, agi potest, instaurari, sive redintegrari causa non potest. Hæc est gravissima pœna contumaciæ, ut qui ex contumacia damnatus est, non possit appellare, aut litem redintegrare, *l. Properandum. §. Cum autem. sup. de jud. l. Et post edictum. §. ult. D. eod. l. 1. inf. quor. appell. non recip. l. Ex consensu, §. ult. D. de appell.* et *Novel.* 82. Unde pendet ratio, quam vulgo non intelligunt *leg. Liberta §. ult. D. de neg. gest.* Reus litem in judicio deductam deseruit, amicus ejus eam ultro egit sine mandato, absentiæ causam allegans judici et nihilominus absens frustrator ut frustrator damnatus est ex contumacia: non appellavit amicus, qui ultro accesserat ad negotium ejus, an hæc culpa ei objici potest, quod non appellarit? minime: ratio hæc est, quia ut frustrator condemnatus est, id est, quia ex eremodicio condemnatus est, ea qua non est appellatio. Et hoc est, quod ait *lex Contumacia. D. de re judic.* contumaciam plecti damno litis, quia

scilicet, neque appellari potest a sententia dicta in contumacem, neque causa redintegrari potest: sed ut ait *lex Properand.* §. *Sin autem:* lite cadit, nullo modo potest redintegrari sententia, quinimo etiam si pro absente contumaci dicta sententia sit, pœnas aliquas contumaciæ sustinet, quandoquidem etiamsi sententia pro eo dicta est, litis sumptus adversario refundere debet: quod valde est novum, ut victor victo refundat impensas, cum regulariter eas refundat victus victori, sed ita plectitur contumacia.

Is in absens per contumaciam, pro quo sententia dicta est, si ei in totum non satisfaciat, non potest ab ea appellare, nec alio modo instaurare judicium, sive litem ex *d. l. Properandum:* atque ita damnum litis patitur ex parte aliqua is, secundum quem lis data est. Ex quo patet nos appellare posse a sententia pro nobis dicta, si in plenum non satisfaciat, nisi contumacibus nobis dicta sit. semper excipitur is, qui restituitur in integrum, quia absens fuit ex justa causa: nam contumax non est, qui caret dolo: et ita est proditum in *l. A t prætor. D. de minorib.* etiam majoribus 25. annis dari restitutionem ex remedio, mortuæ et desertæ litis, si doceant se ex justa causa abfuisse, quod etiam ostendit *l. pen. h. tit. l. 1. sup. ex quib. caus. majores, l. 4. sup. de prec.* Semper etiam excipio minorem 25. annis, vel absentem Reip. causa, quia adversus eos nec edictum peremptorium licet in notitiam eorum pervenerit, nec ulla alia sententia adversus illos valet, id est ipso jure nulla est, ipso jure muniti sunt: nihil indigent restitutione ex remedio, et restit. in integrum, hi non indigent, videlicet cum absentes, et indefensi fuerunt, ut *l. 6. h. tit. l. Acta. §. ult. l. Contra. D. de re judic.* Ergo apparet, duos esse casus, quibus absente parte jure ferri sententia potest: si post litem inchoatam abest per contumaciam, vel etiam citra contumaciam. Sed hoc posteriori casu sententia appellatione rescindi potest, non autem priori: alias ita constituamus: secundum regulam initio propositam, in absentem, et indefensum, qui litem non inchoavit, latam sententiam nullius esse momenti, *l. Certum. §. Si quis. D. de confessis,* ita ille locus est accipiendus, id est de absente, qui nunquam comparuit in judicio. Item in eum, qui litem inchoavit, per contumaciam absentem, dicta sententia, quasi contra contumacem, etiam ipso jure nullius momenti est, et sine appellatione irrita constituitur, ut si quis damnatus sit ex edicto peremptorio, quod nec propositum est, ut de plano recte legi posset, nec in notitiam ejus pervenerit, et ita loquitur *l. 1. §. Item cum. D. quæ sentent. sine appell.* Satis est, si edictum peremptorium publice fuerit propositum, ut videatur absens esse contumax, licet in ejus notitiam non venerit, quia nemo potest causari ignorantiam ejus, quod publice proponitur, *l. Sed etsi. §. Proscriptum. D. de inst. act.* Satis etiam est, si edictum peremptorium in ejus notitiam pervenerit, licet publice propositum non sit: nam literæ, vel denuntiationes sufficiunt, ut dixi. Denique satis est, si quoque modo conventus sit, conventio non fit nisi in personam, *l. De unoquoque. in fi. de re jud.* Alioqui non conventus ignarus est, aut esse potest edicti peremptorii, vel cui nihil denuntiatum est, si condemnetur ut contumax, sententia ipso jure nulla esset, quia non est contumax. Contumacia cadit tantum in scientem non ignorantem, *l.* 3 4 5 6 7. *h. t.* Et observandum in *l. 4.* vulgo legi *absentibus, et ignorante* cum recte omnes libri veteres habeant *absente, et ignorante*, ut in *l. 3. absentibus, et ignorantibus.* Et notandum est, in illa *l. 4.* duplex esse vitium, quod sententiam facit ipso jure nullam, quia dicta est die feriato, et quia quasi in contumacem qui non erat contumax: ignorans enim vocationem non fuit contumax. Alterutrum vitium sufficeret. et ita duplex vitium potest constitui in specie *l. 3.* quod judex alio loco sententiam dixerit, et quod dixerit in absentem quasi contumacem, qui non erat contumax. Et ita in specie l. 3. proponitur, dictam sententiam in ignorantem, absentem et indefensum, ignorantem videlicet edictum peremptorium, et nullam esse hanc sententiam ipso jure, si damnatus sit quasi ex edicto peremptorio, quod ignoravit. Sed tamen, ut proponitur, sustinetur sententia ex consensu ejus, si ei adsensum accommodaverit, sicut testamentum ipso jure nullum, sustinetur ex consensu filii præteriti, *l. Filio. D. de inj. rupt.* Et irriti codicilli consensu hæredis, *l. Cum quasi. §. ult. D. de fideicom. lib.* Sic sententia ipso jure nulla consensu ejus, cujus interest, si querelam non detulit, puta dicendo sententiam ipso jure nullam: sic est explicanda l. 3. non dicit, si non appellavit, quia frustra appellatur a sententia ipso jure nulla; sed si querelam non detulit: aliud est querela, aliud appellatio, *l. Si nominatus. C. Theod. de appell.* De quolibet sententia queri, licet non etiam appellare. Et ita, ut concludamus, in hoc titulo ostenditur quomodo absente una parte sententia ferri possit, nempe servata juris solemnitate, ut ait *l. 8. h. t.* peracto ordine edictorum, ut ait *lex Si prætor. D. de judic.* Item quando, id est, quibus casibus absente una parte sententia ferri possit, et quibus non nisi utraque parte præsente.

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VII. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

## *Ad Tit. XLIV. De sententiis ex periculo recitandis.*

In titulo superiori propositus est unus casus, quo sententia ipso jure nulla est, et sine appellatione rescinditur, ita ut ex integro causa agi possit, et judicari, puta, si sententia dicta sit adversus eum, qui post litem contestatam abesse cœpit, quasi adversus contumacem, ex edicto peremptorio, quod tamen nec propositum erat, nec in notitiam pervenerat. In hoc tit. proponitur alius casus, quo sententia sit dicta memoriter, sine scripto, si dicta sit, non lecta: nam judex, sive sit magistratus, ut in *l. 3. h. t.* sive sit judex, vel arbiter datus a magistratu, ut in l. 1. debet sententiam suam scriptam, et manu sua obsignatam, ut est in Novella Leonis 45 habita deliberatione, perpenso, maturoque judicio, quod etiam hodie solet exprimi in sententiis, maturo consilio rem fuisse perpensam. ita, in quam, judex debet sententiam suam per se ipsum ex libello, ex scripto publice partibus legere et recitare: alioquin sententia, quæ sine scripto lata est, ne sententia quidem nominari debet, et sine appellatione rescinditur, *l. 3. h. t.* Nam cum dicimus aliquam sententiam ipso jure nullam esse, ex eo tria sequuntur, nec nomine sententiæ dignam esse, et ex integro causam agi posse, et ad rescindendam illam sententiam non requiri appellationem: ipso enim jure rescindi. Dixi eum debere publice sententiam suam legere, vel recitare. Nam si vel sententia non sit publice lecta, sed in secreto loco, ἀνεπιφοιτήτως et non præsente officio, id est, non præsentibus officialibus judicis, hoc solo sententia est ipso jure nulla, *l. 6. tit. seq.* Dixi præterea per semetipsum judicem debere ex scripto sententiam suam recitare litigatoribus. sed excipiendi sunt præfecti prætorio propter culmen dignitatis, et quicumque habent illustrem administrationem in Repub. ut præfecti urbi, quæstores sacri Palatii, magistri militum, et ceteri illustres judices, qui scilicet in Repub. nulla administratione funguntur, ut in *l. 2.* sed tantum sunt illustres, et judices forte delegati a principe ad speciem litis aliquam, et non verbo illustres viri, non spectabiles, non clarissimi: et multo minus pedanei judices possunt sententias suas recitare per suum officium, inquit l. 2. id est, per officialem, vel inquit, per eos, qui suum ministerium eis accommodant, veluti per præconem. *Apuleius 1. Floridorum, præconis vox garrula,* inquit, *ministerium est proconsulis,* Et ideo præco dicitur vox *legum, Novell.* 20 ut Julianus interpretatur, *et vox judicis,* apud D. August. 3. *De Trinitate,* et 18. *sermone de verbo Domini in Matthæum* Quin etiam, quod non additur in *hac. l. 2.* illustres personæ sine scripto sententias suas proferre possunt: Cassiodorus de præfect. prætorio, *verbo sentent non dicit.* Et sequitur: *Quid est, quod non habeat commissum, cujus est, vel ipse sermo judicium:* alterius judicis sermo non est judicium, sed scriptura tantum est judicium, ultimum scilicet, id est, sententia.

Præterea additur in l. 2. recitatam ex scripto semel sententiam, judicem nec corrigere, nec mutare posse, quia perfunctus est suo officio, sententiam suam revocare non posse, *l. 4. in fin. D. de quæstion.* etiam si male judicaverit, quia in ea re desiit esse judex, de qua pronuntiavit, *l. Judex. de re judic.* Et si dicas, *male judicasti,* respondebo, *at judicasti.* At rursus si dicas, *non debui:* dicam: *at potuisti.* Et publice interest ne revocentur sententiæ semel prolatæ, nisi legitimo remedio, veluti per appellationem, vel supplicationem, *l. Servo. §. Cum Prætor. ad Trebell.* Exactio quidem ex sententia potest propter inopiam rei remitti, *l. 6. §. ult. D. de offic. præsid.* qui damnat mulctam alicui, propter ejus inopiam postea remittere potest, id est, remittere exactionem mulctæ, non mulctam, quæ semel dicta est. Plinius 4. Epistol. *Prætor senatori mulctam dixit: egit ille causam suam in Senatu, egit autem, ut deprecaretur,* id est, ut peteret remitti mulctam, *remissa mulcta est ut ipsa sententia non potest corrigi, nec mutari.* Et si quid corrigatur, aut mutetur, id ipso jure nullum est, *l. 1. in fine. inf. sententiam rescindi non posse.* Seneca in declamation. et controversiis *judex,* inquit, *quam tulit de reo tabellam, revocare non potest: quæstor non mutat pronuntiationem.* Apuleius 1. Floridorum: *Tabella semel lecta, nec augeri uno verbo, nec minui potest,* at hoc quidem distat sententia ab interlocutione: nam interlocutio judicis mutari, corrigi potest, *l. Quod jussit. de re jud.* Item interlocutio judicis scripturam non exigit, *l. Omnem, C. Theod. de appellat.* Item a sententia appellatur: ab interlocutione judicis jure civili non appellatur, jure canonico appellatur, quo utimur hac in re.

Quod autem ait l. 2. ex libello ferendam esse sententiam, *l. 4. C. Theod. eod.* et *d. l. Omnem,* et D. Augustinus *in sermone de sancto Cypriano,* quod item ait l. 3. de scripti recitatione, ferendam esse sententiam quod in passione sancti Cypriani, latam esse sententiam damnationis ex tabella, *et apud Tertul. Apologet. cap. 2. d. l. 3. in hac rub.* et in *l. 2. C. Theod. eod. est ex periculo.* Ergo ex periculo sententiam recitare, est recitare ex libello, ex tabella, ex scripto. Unde in notis juris civilis junctim leguntur scriptæ notæ D. P. D. L. id est, *de periculo, de libello,* quoniam utrumque idem potest. Et inscite fecerunt Alciat. et alii, qui nomen *periculi,* mutarunt in nomen *breviculi,* ignorantes periculum significare libellum, sive tabellam, in quo sententia præscripta est, ut apud Æmilium Probum in Epaminonda: *Non recusavit quo minus pœnam legis subiret. sed unum a judicibus petiit, ut in suo periculo conscriberent: Epaminondas a Thebanis morte mulctatus, quod eos coegit superare Lacedæmonios.* Quod Probus *periculum* vocat, id Plutarchus in Apophtheg. et Ælianus 13. Hist. var. vocant στήλην, id est, ut sermone utar Probi, *Pilam lapideam,* in qua conscribitur sententia judicum, ut innotescat præsentibus, et posteris, *Pilam lapideam,* vocat in Alcibiade. et ita proscriptus a Græcis dicitur στηλίτης, ut legitur etiam in fœdere inter Allariotas, et Parios, quod etiam hodie exstat in Creta insula, scriptum lingua Dorica, ut id fœdus inscribatur, εἰς στάλαν λιθίναν quod Attici, εἰς στήλην λιθίνην. Legimus etiam apud Cicer. in 1. de LL. eum appellare parvum suum poema *de Mari,* parvum libellum, periculum. *faciunt,* inquit, *imperite, qui in isto periculo veritatem exigunt, tanquam a teste, non tanquam a Poeta,* et idem 5. in Verrem loquens de scribis publicis ait, *iis committi tabulas publicas, et pericula*

*Magistratum.* Quo nomine puto significari lis dari sententias, damnationes, vel absolutiones, et ratio nominis hæc est, quod ex sententia semper periclitetur aliquis, aut reus, aut etiam judex, si male judicaverit, quod litem facit suam. Et ita inscriptionem accusatoris in crimen recte dixeris *periculum*, quod ex ea periclitetur accusator ne fiat reus calumniæ. Neque tamen, quod quidam tentant, ita volo accipi periculi nomen in *l. Si fact. D. quod vi aut clam*, dum ait, *cum vi facere opus, quo prohibitus sit facit, vel quo minus prohiberi posset, dedit operam, puto jam periculum, sed subjicit: vel periculo adversario denuntiante*, sic est scriptum Florentiæ, vulgo: *pericu lum adversario denuntiando*. Sed ex Florentina scriptura apparet scribendum, et legendum, *periculo adversario denuntiato*; id est, adversario perterrefacto, comminatione mortis, aut verberum admota, si prohiberet opus fieri, ut non sit necesse periculum eo loco, pro libello accipere. Igitur retineamus veterem scripturam, quæ etiam est in *Cod. Theod. de sentent. ex periculo recitanda*.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XLV. De sententiis, et interlocutionibus.*

In hoc tit. proponuntur alii casus, quibus sententia judicis ipso jure nulla est, qui et cum illis, qui ante propositi sunt, comprehenduntur generali definitione *l. 4. h. t.* ut contra solitum ordinem judiciorum lata sententia nullam vim obtineat, ac ne sententiæ quidem nomen habere mereatur, *l. 3. sup. tit. prox. Sententia igitur est decretum a judice interpositum servato ordine judiciorum, de summa, vel capitulo quodam litis, quod absolutionem rei continet, vel condemnationem certam actoris, aut rei.*

Dico esse decretum: omnis sententia est decretum, non tamen omne decretum est sententia, ut decretum, quo permittitur alienatio rerum minoris 25. ann. quo fit missio in possessionem. Hæc decreta non sunt sententiæ, quia neque absolutionem continent, neque condemnationem ullam. Decreti igitur nomen latius patet, quam sententiæ, et omnis tamen sententia decretum est. Et ita in *l. Decreta, D. de re jud.* Decreta a prætoribus Latine interponi debent, id est, sententiæ, vel quæ alia decreta. Et ne pugnare videatur ea lex cum *l. 12. h. t.* quæ ait, *Judices tam Latina, quam Græca lingua sententiam ferre posse*, observandum est, *l. Decreta* pertinere ad urbem, quia de prætoribus loquitur: hanc vero l. 12. ad provincias, quia est rescripta ad proconsulem Asiæ et judices igitur, id est, præsides Provinciarum, qui judices ordinarii dicuntur, judices judicum in Provinciis utraque lingua sententiam ferre possunt, secundum loci consuetudinem vel Græca, vel Latina: at in urbe latina tantum lingua, ut etiam apud Svet. legimus, splendidum quendam virum, quod ignarus esset linguæ Latinæ D. Claudium erasisse albo judicum, imo et in peregrinitatem redegisse, adempta scilicet civitate Romana: forte lites, et sacra agi peregrina melius esset, quam nostra lingua; nam si lites egeris vernacula lingua, fortassis sic eas longiores effeceris, si sacra, forte de eorum veneratione et majestate nimium detraxeris. Verum ad rem.

Dixi in definitione sententiæ, *de summa, vel capitulo quodam litis*, quod dixi ex *l. pen. h. t.* Græca a me hic reddita ex Basilicis. Ut si unius litis sint varia capitula, quod sententiam plenam esse oportest, sive plenariam, ut constit. loquuntur, non ideo de omnibus capitulis simul judici ferendam esse sententiam, sed posse eum, si velit sigillatim de unoquoque capitulo ferre sententiam, *l. pen. sup. de reb. cred.* Sententia ergo jure fertur, vel de summa litis, vel de uno capitulo, una specie litis.

Desidero etiam in sententia *absolutionem, vel condemnationem*: nec enim est sententia, nisi quæ absolvit, vel condemnat, quæ liberat, vel obligat, *l. 3. h. tit.* Ut si judex jubeat jurari de re, de qua agitur, et adjiciat quid dato, vel recusato jurejurando dari, fierive oporteat, sententia est quia continet condemnationem ut dato vel non dato jurejurando, sed recusato detur certum quid, fiatve. Et ita est accipienda definitiva sententia, quæ jusjurandum imponit in *l. 11. et 12. sup. de reb. cred.* videlicet, quæ habet subjectam ex jurejurando dato, vel recusato absolutionem, vel condemnationem, non quæ simpliciter jurari jubet: nam simplex jussum præstandi jurisjurandi non est sententia, *l. 11. h. tit.* quia neque condemnationem continet, neque absolutionem. Et ita quoque accipiendum, quod non observant vulgo, quod ait *l. 3. sup. de reb. cred.* per judicem inopia probationum jurejurando causa cognita rem decidi posset quod utique fit, si indicat jusjurandum actori, aut reo, subjecta jurantis, aut non jurantis condemnatione, aut absolutione: alioquin non deciditur lis: sententia est finis et terminus litis: cum dato jurejurando, vel recusato simul statuit quid dari, fierive oporteat tum denum finem liti impositum video. Denique eam pronuntiationem esse sententiam definitivam. Et ad hæc requiro, ut sit absolutio, vel condemnatio certa. Et hoc est, quod dicitur in *l. 7. et 9. h. tit. sententiam certam finem concludi, aut sententiam non esse: sententiam certam finem, certam legis habere, non incertam, aut ampliatam, continere certa de causa litis, certa et plena pronuntiatione, certa quantitate, vel re*, ut tit. seq.

Præterea dixi in definitione, sententiam continere condemnationem actoris, aut rei propter *l. Cum Pap. h. tit.* quæ est singularis propter sententiam Papiniani, quæ sibi non exstat. In ea l. proposita sententia Papiniani hæc fuit, ut licet in formula actionis sit scriptum, ut judex reum condemnet, quod olim præscribi solebat his verbis, *Si paret L. Titium S. j. debere 100. ex causa legati, condemna eum judex*, quales formulas proponit frequentissime Theophilus noster. Ergo licet ita concepta sit formula actionis, tamen si in ea ipsa lite, quam intendit actor, deprehendat judex actorem reo debere non etiam reum actori, nihilominus potest actorem judex condemnare. Quam sententiam Papiniani Justinianus non tantum probat, sed etiam ampliat, ut etiam locum habeat, etiamsi forum rei, quod actor sequi cogitur, actori sit incongruum et incompetens, nam et in eo foro potest actor condemnari de ea ipsa re de qua egit, ut demonstrant in ea l. hæc verba, *in eod. in negotio*; id est, in eadem lite: quæ verba demonstrant aperte, ut Albericus notavit, eam leg. nihil pertinere ad mutuas petitiones, id est, conventiones, et reconventiones, ad quas tamen omnes eam legem referunt: et consequenter male ei legi subjiciunt Novellam, quæ est *de mutuis petitionibus.*

Quod autem dixi in definitione, servato ordine judiciorum, multa complectitur, ut judex sententiam publice dicat, *l. 6. hoc tit.* non abdito loco, non secreto, et ut habuimus titulo superiori, *ut publice recitet sententiam partibus ex periculo*, id est, ex scripto. Omnis sententia est *periculum*, quia fertur scripto, non verbis. Scripturæ cujusque sunt pericula, quia exstant, non etiam verba, et voces quæcunque volant, quæ nos eo misisse inficiari possumus, vel aliter interpretari: quodcumque fit ex scripto, fit ex periculo. Et inde periculum accipitur pro libello, ut ostendi supra tit. prox. ex probis auctoribus. Item, ut ne quid omittamus ex iis, quæ proponuntur in hoc tit. illa verba, *servato ordine judiciorum*, hoc etiam exigunt, quod est in l. 13. ut legibus judex judicet, non exemplis rerum judicatarum; quod dictum vulgo circumfertur, et indiget interpretatione. Si quid Princeps ipse judicavit, aut præfectus prætorio, aut major magistratus: Judex in re simili non tam spectare debet quid in pari causa judex, vel major magistratus judicarit, a quibus sæpe per obreptionem eliciuntur iniquæ sententiæ, sed quid legibus, et æquitati conveniens sit. Ideo non semper est idoneum argumentum, quod ducitur a rebus judicatis in pari causa. Rerum quidem perpetuo similiter judicatarum auctoritas vim legis obtinet; nam consuetudo est lex, *l. Nam Imperat. D. de leg.* ut exempla rerum aliquoties judicatarum, licet moveant nos aliquantulum, ut *l. Cum de in rem verso D. de usur. l. quamquam. D. ad Trebell. l. 1. § Eodem autem loco. D. ad Senat. Syllan. l. 4. §. Si coheredes, D. ad leg. Falc.* tamen his exemplis judices non alligantur, quod non debeant apud eos ea exempla antiquiora esse legibus. Et ita recte Cyprianus scribens de jurisperitis in lib. de singularitate clericorum: *et ideo argumentatores*, inquit, *et Jurisperiti falluntur, dum cupiunt prævaricari, contrarietas ac, actionesque causarum etiam re ipsa jure transvertunt, et cum volunt correcti competentius jussionibus legum, ad illudendos judices inconvenientibus exemplis, veluti similes juris conjecturas objiciunt.* Recte *inconvenientibus*: nam vix ulla exempla per omnia conveniunt, vix ulla sunt, quæ non claudicent, ut merito dicat *l. 13. Non judicandum esse, quod alius major magistratus ita judicarit, sed quod ita exigit ordo judiciorum*, qui dicitur jus, et mos judiciorum in jure nostro. Et ad hunc ordinem judiciorum etiam pertinet, quod colligitur ex *l. 1. hoc tit. ut si lis inchoata sit, et causa acta per procuratorem, condemnatio fiat in procuratorem, qui litem contestatus est, non in dominum litis, qui litem contestatus non est.* Et ita Martin. et Azo accipiunt recte *l. 1.* Nam condemnato procuratore, tametsi actio judicati datur in dominum litis, *l. 4. ff. de re jud.* Optima ratione: nam quid est actio judicati? *Est executio rei jud.* quam æquius est fieri in bonis domini litis, cujus nomine lis acta est, quam in bona procuratoris ne ei suum officium sit damnosum, licet ipse procurator damnatus sit, qui utique nihilominus condemnandus est semper, id est, concipienda est condemnatio in personam procuratoris, non domini. *Et cur non saltem quidem litigare per procuratorem?* Nisi ut si forte judici videantur non habere bonam causam, nomina eorum condemnationi non inserantur, sed nomen procuratoris, qua arte illi ut evitent infamiam, si actio sit famosa. Excipitur semper causa criminalis, quæ agi per procuratorem potest, licet regulariter agi non possit sed quandoque, ut crimen injuriarum per procuratorem potest exequi, vel accusando, vel defendendo; sed etiam si litem contestatus sit procurator qui crimen non admisit, non erit condemnandus, sed ipse dominus litis, qui crimen commisit, *l. ult. inf. de injur.* Excepto scilicet hoc casu, si lis sit contestata in procuratorem, et condemnatio facienda est in procuratorem, non dominum litis, alioquin pronuntiatio judicis nulla est, *l. 1. h. t.* Nec huic l. obstat *l. Nihil, sup. de proc.* Nam quod ait, nihil referre procurator detur ante litem contestatam vel post, id eo pertinet, ut intelligatur, recte utroque tempore procuratorem dari, non etiam ut Martinus infert, auctor hujus opinionis, ut procurator datus post litem contestatam cum domino litis perinde condemnetur, atque si datus fuisset ante litem contestatam. Hoc non vult *d. lex* *h. t.*: nam semper in eum facienda est condemnatio, qui litem contestatus est, qui judicium accepit sive sit procurator, sive dominus litis. Nihil etiam obstat Martini sententiæ *l. Liberta. in fi. ff. de in jus voc.* in qua aperte, ut ex antecedentibus apparet amicus ob initam defendi causam absentis et nomine ejus litem contestatus est, alioquin damnatus culpatur, si non appellaverit, cum ipse ab initio litem susceperit, qui si post litem contestatam a domino, eo absente causas allegaret absentiæ ejus, non culparetur ob missam appellationem, quia nec appellari potest a sententia dicta in desertorem litis, id est, qui post litem contestatam contumaciter abesse cœpit. Nihil etiam obstat *l. Si quis cum procur.* vel *l. Licet. §. pen. D. de proc.* Nam ut

breve faciam in l. *Licet.* §. *pen.* non dicitur procuratorem condemnatum intervenisse post litem contestatam: unde ponendum fuit convenienter procuratorem litem fecisse. Et præterea in l. *Si quis eam pr c domi us litis*, dicitur, quod verbum calumniantur Bulg. et Joannes auctores diversæ sententiæ. *Dominus litis*, etiam recte dici non is, qui litem contestatus non est, quia res ad eum pertinet, et ad eum redit, sive et sive in procuratorem ejus dicta sit sententia: nam actio judicati datur domino litis, at in dominum litis. De inque ut his ad est, res in judicium deducta ad eum pertinet, ita et ad eum judicati omne commodum, et incommodum redit. nec dicitur minus dominus litis, qui litem contestatus non est, quam qui contestatus est. Postremo ad ordinem judiciorum spectat, *ne quis de ead m re it eum judicet*, ne quis contraria sententia, suam, vel antecessoris sententiam retractet, alioquin suæ, vel antecessoris contraria sententia nullam vim obtinet, *l. 9 hoc tit. l. 1. inf. sent. rescind. non poss.* Itaque de eadem re, de qua quis indicavit, non potest iterum judicare, nec successor de re, quam judicavit antecessor, quia idem est forum, sella eadem, tribunal idem, judicium idem, etiamsi mutatus sit judex. Et recte dicen de eadem re: nam qui judicavit de possessione, non prohibetur judicare de proprietate. *d. l. 9 et l. 3 inf. si a non comp. jud.* quia alias res est: nihil commune habet proprietas cum possessione, *l. 1 in nu eadem. §. ult. D. de ex. ept. rei jud. l. Naturaliter, et nihil commune de acq. poss.* Loquor etiam de sententia, ut qui semel sententiam tulerit de aliqua re, non possit de eadem re iterum ferre sententiam. Loquor igitur de sententiis definitivis: nam interlocutio retractari, corrigi, et commutari potest. Inde, quia, ut ait *d. l. 9.* interlocutio plerumque rem non perimit, si perimeret, esset sententia, non interlocutio. Quod ait *plerumque*, an ideo significat interlocutoriam sententiam, aliquando rem perimere, rem finire? Minime vero, quia nulla interlocutio hoc per se efficit, nulla per se rem perimit, sed per accidens ut in *l. 1. l. Interlocutio, inf. comminat. epist. prog.* ac interloquitur judex, *non quod Cajo Sejo d h e, nd e s, dup um præstabis* quia hæc interlocutio non continet condemnationem causam rei in judicium principaliter deductæ, ideo non perimit rem, sed efficere potest, ut postquam judex ita comminatus est, malo pœnæ adversarius acquiescat interlocutioni: atque ita per accidens, non per se plerumque interlocutio perimit actionem. *Interlocutio est præceptum a judice interpositum, quod ad causæ finiendæ præparationem spectat* ut in *l. Quidem. §. Dicere. D. de rec. plus arb.* Dicitur interlocutio etiam *jussum*, *vel præceptum*, *vel præjudicium* et improprie sententia, *l. ult. hoc tit.* Dicitur etiam *ad ordinem causæ.* Nam in *l. 5 i f. q. or. appel. non rec. d.* quod est articulus, id Græcis est διαλαλιὰ dicitur, interlocutio, non ψῆφος igitur aliud est sententia, aliud interlocutio, vel jussum, vel præceptum, vel præjudicium, quod scilicet præcedit definitionem litis, vel suasio judicis. Et hoc proprie accommodari debet *lex 7. hoc tit.* quæ hoc vult, ut si cum ageretur ex stipulatu inter propinquos, judex suaserit propinquis, *ut de re transigerent, et pax servetur*, quæ est suasio honestissima litigantibus propinquis. Ea vox judicis, sive interlocutio an perimat dum suadet aut jubet? Nam *jubere* non est verbum directum, sed magis precarium, ut est in *Pa egyrico Plinii*, licet transigendo perimatur lis, tamen hæc vox judicis non perimit litem, et ut ait obligatio ex stipulatione certo modo perimitur, puta acceptilatione, non etiam interlocutione judicis. Interlocutio judicis non est legitimus modus perimendæ litis, tollendæ obligationis. *Et ita ait, eo enim judice per se ea sententia, perimere litem non posse, licet hoc suadeat, ut propinqui litem perimant transactione.* Unde ita concludamus interlocutionem judicis non habere vim stipulationis, *l. 1. inf. comminat. epist.* non habere etiam vim acceptilationis, *l. 7. hoc tit.* sicut nec vim stipulationis. At sententia judicis habet vim stipulationis, et acceptilationis, quia civilem obligationem parit, vel tollit, *l. Julianus. D. de condi. indeb.* quæ differentia maxime notanda est inter sententiam, et interlocutionem.

## Ad L. II.

*Si arbiter datus a magistratibus, cum sententiam dixit in libertate morabatur, quamvis postea in servitutem depulsus sit, sententia tamen ab eo dicta habeat rei judicatæ auctoritatem.*

Notandum est ex *l. 2.* a servo quem magistratus judicem dedit certæ rei, vel causæ, sententiam latam non infirmari, licet postea appareat eum fuisse servum. Causa dubitandi hæc fuit, quia revera non fuit judex. Certum est judicem esse oportere, ut ejus quoque sententia valeat, sed quia servitus ei obstitit, quominus judex fieret, *l. Cum prætor §. pen. D. de judic.* ideo dubitatur, an sententia ab eo lata rei judicatæ habeat auctoritatem. Et licet subtili jure nullam vim habeat, quia a non judice lata est: nec enim servus potest esse judex: tamen humanius est eam sententiam approbare, et tueri, propter utilitatem eorum, qui apud eum, tanquam legitimum judicem (quod vulgo existimaretur esse liber ab omnibus) lege, aut legitima judicia egerunt, ut quod ad litigatores attinet, plus sit quod est in existimatione, quam sit in re: quantum ad ipsum vero plus sit, quod est in re, quam quod est in existimatione, id est, plus valeat, quod est in veritate, quam quod est in opinione hominum, nec enim quod judex datus sit, cum existimaretur esse liber, ideo fit liber, *l. Non mainut. supra, de ob caus.* Ita capiendum est *l. 2.* et similiter, cujus eadem est ratio *l. Barbarius. D. de off. prætor.* si servum, qui cum se pro libero gereret, vulgo existimaretur esse liber, prius eps, aut populus prætorem designavit, ignorans conditionem ejus: nam si dicamus eum prætorem fuisse, quem postea apparuit fuisse servum, si dicamus eum vera prætura functum, quod Pomponius dixit, ut refert *d. l.* si utiquam dicamus eum Prætorem fuisse, eamque præturam gessisse, ut Pomponius, certo certius erit, *Omnia quæ in prætura gessit, edixit, decrevit, servata*, et nullus erit labor in hac specie: at si prætor non fuit, quem postea apparuit servum esse, si falsam præturam gessit, ut Ulpianus tentat in *dict. l. Barbarius*, dum ait *Et tamen videamus, si servus quamdiu latuit, non dignitate prætoria functus sit, quid dicemus, quæ decrevit, an nullius momenti sint?* In Florent. ita est scriptum: *Et tamen videamus, si servus quamdiu latuit dignitate prætoria functus sit.* Evidens mendum est in illo si, vel sit, et pro eo reponenda est negatio, *si servus quamdiu latuit, non dignitate prætoria functus sit*, ut hæc sit quæstio, hoc posito, Barbarium fuisse falsa prætura functum, an valeant ea, quæ apud eum acta sunt? et sane verius est, quod ita ponitur, eum falsam præturam gessisse, ut *Marcus Perpenna*, qui cum esset peregrinus pro cive Romano obrepserat ad honorem consulatus errore populi. Valerius Maxim. *lib. 3. cap. 4.* scripsit falsum fuisse consulatum, ac caliginis simile imperium, et adumbratum nomen Marci Perpennæ, quod illa sibi adrogavit, et adfixit: ut Barbarii Philippi etiam fuisse adumbratum nomen constat ex Suida, dum ait, agnitum a domino suo servivit, dominum reddidisse antiquum, et servile nomen verum nomen, non Barbarii Philippi. Si igitur Barbarius falsam præturam gessit, nec veram, a, quod idem est, prætor non fuit, non abs re dubitatur an teneant, quæ is interim edixit, et decrevit inter aliquos? Et humanius esse ait *l. Barbarius*, ut teneant propter utilitatem eorum, qui apud eum egerunt, licet postea appareat servus, atque ita simul appareat prætor non fuisse. Hoc utilitas exigit litigantium quod iniquum sit eos circumscribi. Huic definitioni obstat *l. In commet. D. qui et a quibus manum. quæ ait*, nullam competere libertatem datam ab eo, qui postea servus pronuntiatus est: et valent tamen dicimus acta, quæ apud eum facta sunt tanquam judicem, qui postea servus apparuit. Et ait illa lex, nulla competit libertas: male Accursius legit sine negatione, ut constat ex Florent. id est, neque civitas Romana nec Latina libertas: nam et peregrinus, licet liber sit, manumittendo, neque civem Romanum facit, neque Latinum, ut ex Octaveno JC. relatum est in fragmentis JC. Quia lex Junia, quæ Latinorum genus induxit, non pertinet ad peregrinos, sed peregrinus manumittendo peregrinum facit. Plinius in epist. ad Trajanum: *manumissos a peregrino, peregrinæ conditionis esse.* Nemo potest plus juris in alterum transferre, quam ipse habet. Servus liberum facere nullo modo potest, quemadmodum nec peregrinus civem. Nemo potest dare alteri, quod ipse non habet. Obstat etiam ei definitioni, quod argumento ex contrario colligitur ex *l. 1. sup. de testam.* nullum esse testamentum, quod obsignavit is, qui postea servus pronuntiatus est: nam ita demum ait ratum esse testamentum, si testes, qui testamentum obsignaverint omnium consensu liberorum loco habiti sint, nec eis hucusque quisquam moverit controversiam status. Ergo ex contrario, si quis cui ex signatoribus moverit controversiam status: et probaverit non esse liberum, non valet testamentum, quod in eo non sunt adhibiti classici testes et idonei: classici testes vocantur proprie testamentarii. His, ut respondeam, dico, separanda esse ea, quæ quis per se solus gessit auctoritate sua, ut si manumisit, si testamentum fecit, ab iis, quæ gessit auctoritate publica, puta populi, aut principis, ut si princeps, aut populus eum prætorem fecerit; quæ gessit per se solus auctoritate sua, ut si manumisit, si testamentum fecit, rata hæc non sunt, si postea servus apparuit, si in servitutem depulsus sit, in qua fuerat ante dum manumisit, dum testamentum fecit, dum adhibitus testamento signator est: at quæ gessit auctoritate principis, aut populi, ut si a principe, aut populo designatus fuerit prætor per errorem, etiamsi revera non fuerit prætor, tamen ea rata sunt: nam sicut dicitur judicium infantis suppleri auctoritate tutoris, *l. Quæritur §. Infans. D. de acquir. possess.* ita quod defuit judicio Barbarii servi fugitivi, suppletur auctoritate principis, vel populi qui eum prætorem fecit, vel otii causa, utilitatis causa, ne quod actum est semel, rescindatur in fraudem eorum, qui apud eum egerunt, retractetur: ut M. Tullius 16. ad Atticum scribit, *de actis Cæsaris, ea acta confirmare velle, non tantum eos, quorum interest, sed etiam eos, qui ea non probant otii causa, ne quid novi moveatur.* Et plurimum hoc in re facere auctoritatem principis, aut populi *lex Barbarius* ostendit, quod princeps aut populus servum potuerit designare prætorem et utique si sciens servum esse eum populus, vel princeps prætorem designasset, tacite videretur ei dedisse libertatem, quod apertius scriptum est in Basilicis ad *l. Barbarius*, his verbis: εἰ ὁ βασιλεὺς γινώσκων αὐτὸν δοῦλον, ψηφίσηται πραίτωρα ἐλεύθερος, id est, *Sed si princeps sciens eum servum esse, prætorem designaverit, liber fit*: delatio præturæ manumissio est, et reddendum erit pretium domino ex ærario, ut diximus sup. tit. 13. Et ita est intelligendum, quod ait *d. l. Barbarius*: *sed etsi scisset servum esse, liberum effecisset*, id est, ex sola designatione præturæ tacito intellectu liberum eum effecisset. At quia populus ignoravit conditionem ejus servilem, non intelligitur factus liber, nec proinde prætor, sed tamen acta confirmantur propter utilitatem eorum, qui apud eum egerunt, et auctoritatem publicam, quia is vitio obrepsit ad præturam. Et hoc multo magis ea lex ait esse observandum in principe, ut scilicet quem sciens princeps servum prætorem fecerit, eum intelligatur perduxisse ad libertatem, quia beneficia Principum sunt quam plenissime interpretanda, ut ait *l. Beneficium. D. de constit. Princip.* et non idem dicitur de rogatione populi: at nuda voluntas Principis liberum facit, tacita voluntas, *l. Apud eum. in fi. D. de manumiss.*

## Ad L. V.

*Cum eorum, qui principaliter fisco tenebantur, bona ea lege fidejussoribus procurator tradi jusserit, ut ipsi indemnitatem fisco præstarent, nec a sententia ejus intercesserit provocatio: consequens est datæ formæ obtemperari.*

Notandum præterea ex l. 5. procuratorem Cæsaris apud quem fuerat conventus debitor fisci (qui quidem fiscus semper habet tacitam hypothecam in bonis sui debitoris) eum ita sententiam tulisse, *ut bona debitoris fisci traderentur fidejussori ejus ea lege, ut fidejussor fisco indemnitatem præstaret*: quæritur, an valeat sententia? Dubitandi causa est, quia non expressit certam quantitatem sed dixit generaliter, ut fidejussor indemnem fiscum servaret: hæc tamen dubitatio removetur l. 2. *tit. seq.* quod si de certa quantitate actum sit, eam ipsam quantitatem judex in sententia exprimere videtur, dum jubet indemnitatem præstari. Sed est etiam alia causa dubitandi in d. l. 5. quia licet ante Justinianum *Novel*. 4. fuerit in electione privati creditoris prius convenire principalem debitorem, vel fidejussorem, tamen ea electio nunquam fuit data fisco, debuit fiscus convenire, et excutere debitorem principalem prius, quam fidejussorem ejus, l. 4. *inf. de conven. fisc. debitorib. lib.* 10. Et l. *Moschis, de jur. fisc.* Moschis est nomen muliebre, ut apud Afranium, *ubi hæc Moschis, quæso habitat meretrix Neapolitis?* at in antiqua inscriptione: *hic sita est illa pia, frugi, casta, pudica Sempronia Moschis, cui pro meriti gratia a conjuge relata est*, et potissimum ex lex Moschis docet a fisco non posse conveniri fidejussorem debitoris sui ante excussum debitorem principalem: et tamen in specie l. 5. prius videtur conveniri fidejussor, dum misso debitore, jubetur fidejussor debitoris indemnitatem fisco præstare. Ergo videtur justa non esse sententia. Quod assumpsi negandum est: nam ante prius fuit conventus debitor principalis; quod apparet ex bonis debitoris translatis in fidejussorem jure hypothecæ tacitæ, ea lege, ut fidejussor solvat fisco quod ei debetur.

## Ad L. VIII.

*Libera quidem Theodora, quam ex emptionis causa, vel in solutum creditori traditam proponis pronuntiata, citra provocationis auxilium sententia rescindi non potest. Verum si mota quæstione, præmissa denuntiatione ei, qui auctor hujusmodi mulieris fuit, judicatum processit: quanti tua interest empti si emisti: vel ob debitum reddendum si in solutum data est, repetere non prohiberis.*

Præterea notandum ex lege octava, quæ rectius fuisset posita sub titulo de evictionibus cum l. Si cum quæstio. et l. seq. quæ idem volunt, quod hæc l. 8. quæ potissimum est de evict. Notandum, inquam, est, mulierem esse venditam, tanquam ancillam, et traditam, vel etiam fuisse datam in solutum creditori, quæ in solutum datio imitatur venditionem, l. 4. *inf. de evict.* Et ideo non tantum venditor tenetur emptori de evictione, si forte emptori jure, judicioque res evincatur, sed etiam is, qui in solutum dedit, quia quasi venditor est. Porro ea mulier postea libera pronuntiata est: non quærit, an valeat sententia, ergo non pertinet hæc lex ad hunc titulum de sententiis etc. Sed quærit an emptor, cui evicta est mulier, vel an is cui data erat in solutum, regressum habeat adversus eum, qui ei eam mulierem tradidit ut ancillam; et ait quod si ille, qui mulierem accepit ex causa emptionis, vel solutionis, laudaverit auctorem suum, *s'il a appelé pour son garant*, si ei denuntiavit, ut litti motæ adsisteret, et res evicta sit, eum in venditorem habere actionem ex empto in id, quod interest evictionis nomine, vel creditorem habere actionem creditæ pecuniæ sui crediti repetendi causa. Quod potissimum cum statuit, atque solum hæc l. 8. manifestum est eam potius pertinere ad titulum de evictionibus.

## Ad L. X.

*Nulli, qui statuendi non habet facultatem, interdicere patria cuiquam permittitur.*

Postremo notandum ex l. 10. cum ait, *nulli qui statuendi, etc.* ut major sit causa dubitandi, ponendum esse legem loqui non de judice dato, vel delegato, qui cognitionem tantum habet, non jurisdictionem, sed loqui etiam de magistratu, qui merum imperium non habet, id est, qui coercitionem non habet, qui statuendæ pœnæ, vel indicendæ jus non habet, ut hic nec patria quidem interdicere possit, puta magistratus municipalis, ut interdicere patria nemini possit, qui etiam mulctam dicere non potest: nam hi tantum mulctam dicere possunt, qui sunt ordinarii judices, l. *Ait ut.* § *ult. D. de verb. sign.* quibus publico judicium est, id est, qui ordinarii sunt judices, nec possunt etiam pœnam infligere, ut recte Haloander in hac l. 10 scripsit, *interdicere patriæ*, ut omnes veteres codices habent, non *patrium*, ut in l. 7. §. *Dubitatum.* D. *de interd. et releg. Inter liceret provinciæ*, ut in 12. tab. *ubi l. quorit super pecuniæ, tutelæve suæ.* Et in alio capite, quod ita restituo: *qui carnium perperisse pecuniæ virtutem suæ urguit ur, e morion, parentique ejus, dum cultus positus est, furtave fartur se fraude, id est, sine fraude compositus esto.*

## Ad L. ult.

*Cum solitum est in sententiis judicum, sic interlocutionem proferri, ut non liceat partibus, ante definitivam sententiam ad appellationis, vel recusationis venire auxilium, quidam putabant non licere ante litem contestatam, nec judicem recusare, quemadmodum nec ab eo appellare: cum enim simul utrumque vocabulum ponitur, tam appellationis, quam recusationis, provocatio autem litem contestatam non potest porrigi: putabant, quod nec recusare quidem judicem cuiquam concedatur ante litem contestatam: quod minime ueilium est. Caveant itaque judices hujusmodi sermonem simul, et sine certa distinctione proferre.*

Inter cetera, quibus distant interlocutiones a sententiis, hoc unum est, quod a sententia appellari potest, non etiam ab interlocutionibus, a sententiis appellari potest, nisi dictæ sint a principe, vel a præfecto prætorio, vel etiam a Senatu, ex constitutione D. Adriani, l. 1. *D. a quibus appellare non licet*: nam ante Adrianum a Senatu poterat appellari Princeps. Tacitus 16. *Quidam Senatores Majestatis rei in Senatu accusati, appellato Principe evaserunt.* Et apud Dionem quoque 59: *Multi e patribus a Senatu provocant ad Caligulam imperatorem.* Ab interlocutionibus autem appellari non poteat jure civili, nisi scilicet in civili judicio judex interloquatur habendam quæstionem vel criminali, et contra leges id faciat, l. 2. *D. de appellat. recipiendis.* At regulariter ab interlocutionibus jure civili appellari non potest, quod mirum videri non debet: nam et in judiciis hoc solemne erat, ut judices interloquerentur, et vetarent ante sententiam recusationem, vel appellationem interponi. Quam solemnem, et usitatam interlocutionem non improbat quidem Justinianus in hac l. *ult.* sed hoc vult tantum, ne sicut in illa interlocutione judices solent recusationem appellationi parem facere, dum interloquuntur, ne ante sententiam fiat recusatio, vel appellatio: ita nos passim etiam alii in omnibus causis parem faciamus: aut ne ex illa solemni, et usitata interlocutione argumentum ducamus in omnibus causis conjungendæ recusationis cum appellatione, vel appellationis cum recusatione: nam etsi verum sit, post litem contestatam dicta sententia, neque recusationem, neque appellationem interponi posse, ante litem contestatam tamen recusatio fieri potest, videlicet a die dati libelli conventionis in 20 diem ex *Novellis* 35. et 82. licet appellatio æque non possit interponi ante litem contestatam. Denique recusatio fieri potest ante litem contestatam, non etiam appellatio: non sunt igitur per omnia pares. *Recusationem* appello refutationem, et rejectionem judicis, quæ fit libello, vel apud acta l. *ult. sup. de judic.* parte, cui displicet judex datus a magistratu, dicente: *hunc nolo judicem mihi dari*, vel ut apud Asconium Pedianum: *hunc dejero, iniquus est.* Hæc rejectio ante litem contestatam fieri debet non post: quia litem contestando consensimus in judicem, et in quem semel consensimus, postea eum honeste rejicere non possumus, l. 12. et l. *Apertissimi. sup. de judic.* Hoc tamen ita accipiendum est, ut ante litem contestatam judex datus a magistratu recusari possit etiam non redditis causis, hoc uno verbo: *hunc nolo judicem*: post litem contestatam nonnisi redditis justissimis causis, *ut in capitulo Super eo 2. de appellat. cap. Insinuante. de offic. delegati, cap. Inter monasterium. de sentent. et re judic.* Loquor de judice dato a magistratu, de judice delegato: nam magistratum ipsum non invenio olim recusari potuisse, quia nec jure ordinario judicabat, sed judices dabat, sed cum magistratus judicat extra ordinem, ut hodie omnia judicia sunt extraordinaria, sane dicam recusari eum posse proinde, ac judicem delegatum ex *Novella* 69. Est etiam alia differentia inter recusationem, et appellationem, quod judex datus ex consensu utriusque partis recusari non potest, d. l. *Apertissimi.* et ab ejus tamen sententia appellari potest, l. *Ex consensu. D. de appellat.* Nisi sit Episcopus, l. 8. *sup. de Episcopali audientia.* Judex edititius solus recusari potuit, id est, quem una pars tantum elegisset; *hunc edititium judicem* vocat M. Tullius pro Plancio, et pro Muræna, et Servius in illum locum Virgilii egl. 3. *nec quemquam fugio*: id est, *constatio in judicem edititium* Edititius autem judex est, quem una pars elegit. Hunc, vel rejicere possum, vel etiam ipse seligere, aut electionem adversarii approbare, non eum, quem dederit magistratus utriusque consensu.

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VII. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

## Ad Tit. XLVI. De sententia, quæ sine certa quantitate prolata est.

Quod dictum est titulo superiori l. septima, et nona: *Sententiam certis finibus non includi*, id ita specialiter declaratur in hoc titulo, ut *sententiam certam esse oporteat*, id est, certæ pecuniæ, vel certæ rei, certive corporis: Sententia enim est finis judicii: non est autem judicii finis, quæ est incerta, et infinita: denique non est sententia. Et velim in hoc titulo subintelligi, vel certa re, ex § *Curare* 3. *Instit. de act.* Certa autem est pecuniæ quantitas, vel certæ rei qualitas, non tantum si exprimatur in sententia nominatim, sed etiam si intelligatur, et repeti possit, vel ex libello conventionis, vel instrumento obligationis, vel parte aliqua actorum, l. 3. *hoc tit.* l. 5. § *ult.* et l. 59. *D. de re jud.* vel etiam ex legibus ipsis, et jure publico, ut in specie, l. 1. *hoc tit.* si ita judex pronuntiet: *Lucium Titium Cajum Sejum ex causa venditionis centum debere videri: cujus pecuniæ quo ad eum pervenerit, Lucio Titio Cajum Sejum usuras dependere placet.* In hac sententia non exprimitur quantitas usurarum, sed intelligitur satis ex jure ipso, quo constat usuras judicati olim fuisse binas centesimas, hodie esse singulas centesimas ex titulo *de usuris rei judicatæ.* Ideoque rata est sententia, quia judex intellexit de dependendis

usuris legitimis, id est, usuris rei judicatæ lege definitis. Et ita est explicanda lex prima circumscripta tota glossa. Et præterea notandum: diem legitimum judicati faciendi, solvendi, implendi, qui ex lege duodecim Tabularum fuit triginta dierum, postea fuisse duorum mensium, et postremo, quatuor mensium, diem, inquam, legitimum judicati faciendi, *pour payer sa condamnation*, qui humanitatis causa lege datur condemnatis, judicem non tantum prorogare posse, vel coarctare, ut est *l. 2. D. de re judic.* sed etiam ne dare quidem ullum diem faciendo judicato, si causa, aut persona exigere videatur. ut puta, si jubeat usuras præstare a die datæ sententiæ; quod sors certa, quæ in condemnationem deducta est persoluta sit. Notandum etiam est ex *l. 2.* ratam esse sententiam, et judicem, si procurator Cæsaris fisco, vel si procurator Reipubl. indemnitatem præstare jubeat Reipublicæ. *Jubere* est verbum commune sententiæ, et interlocutioni. Si, inquam, indemnitatem fisco præstare jubeat, non adjecta certa quantitate, ut in *l. 5. sup. tit. prox.* Quod velim vos accurate observare, tantum scriptum esse de fisco, et Republica, ne existimetis privato homini, aut in privatum hominem ita dictam sententiam, ut ei jubeat judex indemnitatem adversario præstari, valere: nec enim valet, quia est incerta sententia. Et cur tamen aliud est in fisco, et Republica? quia fisci, et Reipublicæ publicæ sunt actiones, et certæ, ex quibus certo peti potest, quid fisco, aut Reipublicæ debeatur: faciunt enim fidem, et propterea satis est, si quis jubeatur indemnem præstare fiscum, vel Rempublicam: et præterea usuræ, quæ debentur fisco, aut Reipublicæ legibus sunt definitæ, puta, ne sint majores semissibus, *l. Cum quidem. §. Si debitores. D. de usur. l. Septicia. D. de pollicit.* At privatæ, et domesticæ rationes non sunt certæ, neque fidem faciunt sicut nec privatæ subnotationes fisci fidem faciunt, nec privati breves. (Id appellant Galli *les papiers des comptes particulier, comme les memoires*) *l. Exemplo. sup. de probat.* Et præterea, ut Asconius tertia contra Verrem, *vetus consuetudo cessavit privatim diligenter, et summa cum fide conficiendarum rationum*, quod plerique ex suis rationibus damnarentur, et ex suis tabulis revincerentur: nam olim rationes privatæ, expensi et accepti a patribusfamilias conscriptæ diligenter faciebant plenam fidem, ut demonstrat Oratio *pro Roscio Comœdo*, et Gellius *lib. 14. cap. 2.* dum inter genera probationum numerat expensilationem. Ergo quod est *in hac. l. 2.* de Republica, et in *l. 5. sup. tit. prox. de fisco*, ne trahamus etiam ad privatos propter illam rationem differentiæ. Et præterea observemus *ex d. l. 2.* curatorem Reipublicæ, qui et olim dicebatur logista, et pater civitatis et Reipublicæ fuisse judicem rerum ad civitatem pertinentium, *l. ult. D. de offic. assess. l. 3. sup. de modo mulct.* procuratorem autem Cæsaris fuisse judicem rerum fiscalium inter fiscum, et privatos: ut ille inter Rempub. et privatos. Et his cognitis concludamus *ad eas sententiam sine certa quantitate prolatam ipso jure nullam esse*. Ex quo sequitur eam rescindi sine appellatione, et nec nomen sententiæ mereri, *l. ult. sup. de sent. ex peric. recitat.* et ex integro causam agi posse alio judice dato. ut in *l. 4. quom. et quando judex, etc.* et *l. 4. hoc tit.* Et præterea ex ea sententia non nasci actionem judicati; ut ait *l. 3. hoc. t.* in qua proponitur sententia lata his verbis: *omnem debiti quantitatem cum usuris competentibus solve.* Ubi primum observandum est, sententiam concipi verbis directis. id est, imperativis *solve* ut in *l. 4. quæ bona fide accepisti solve.* Quæ verba sunt trajecta, et recte collocata in Basilicis hoc modo: ὅπερ ἔλαβες, πίστει ἀγαθῇ κατάβαλε: *quæ accepisti bona fide, solve.* Et ita etiam verbo directo concipitur sententia *l. 59. D. de re jud.* et *l. Quid tamen. §. pen. D. de recept.* In utraque *l. 3.* et *4.* verum est, nullam esse sententiam ipso jure, quæ non exprimit certam quantitatem, quam solvi oportet, nec repeti potest ex actio, quod ponit omnino utraque lex. Et in *l. 4.* mulier repetebat dotem soluto matrimonio apud extraordinarium judicem, id est, alienum, et non congruum, puta, petitum ab Imperatorem extra ordinem et datum, ut apud Paulum 5. *Sentent. tit. 5.* et in *l. 2. sup. de dilationibus.* Et hunc incertam sententiam tulisse, hoc modo: *quæ accepisti bona fide, solve*, et non apparere, quæ acceperit ullo instrumento: ideo ait alium judicem esse dandum, apud quem causa ex integro agatur, quoniam extraordinarii judicis sententia pro non lata est, quia incerta est, nec aliunde certa reddi potest.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLVII. De sententiis, quæ pro eo, quod interest proferuntur.*

Quod dixit superiori titulo, *sine certa quantitate prolatam sententiam non valere* verum est, etiam si incerta petitio fuerit actoris, incertuave libellus conventionis *l. ult. sup. tit. prox. l. ult. sup. de annal. except.* vel si egerit de incerta quantitate, §. *Curare. Inst. de action.* ut si egerit in id, quod interest: cujus incerta est quantitas et per hoc actio in id, quod interest, incerta, vel incerti actio dicitur passim in jure, quacunque ex causa agatur: nam et cum incerti agitur in id, quod interest, si id judex censeat esse præstandum, eo nomine debet facere condemnationem in certam quantitatem, condemnationem taxatæ quantitatis, ut est *l. 3. in fin. de inutil. stip.* Et taxatæ quantum possibile est, ut ait *d. §. Curare;* et in cost. *h. t.* Justinianus etiam ait, *se prout possibile est* πρὸς τὸ ἐνδεχόμενον, *possumus taxationem condemnationi in id, quod interest:* nec enim facilis ea positio est, quia non liquet utique semper quatenus cujusque interest, propterea quod ea res pendet ex facto, non ex jure, *l. Quatenus. D. de reg. jur.* Jus certum est et finitum: facti causa, id est, hypotheseos, ex qua ducitur ratio ejus, quod interest, ut varia est, ita variam inducit, aut nullam rationem ejus, quod interest, *l. 112. § ult. D. de verb. oblig. l. Si quis ut alio. D. de re judic.* Pro cujus varietate varia etiam inducitur ratio ejus, quod interest modo major, modo minor, quam sit res, circa quam ea incidit utilitatis ratio, modo rei omnino compar. Et ut facti causa plerumque obscura, et difficilis probatio ejus, ut in *l. 3. D. de inter. in jur. fac.* ita difficilis est plerumque probatio, et enucleatio, ac definitio ejus, quod interest *l. ult. D. de prætor. stipul.* Quod fit, ut eadem l. ait, ut in incerto in dubio, in obscuro sæpe judices, qui sunt æstimatores ejus quod interest, æstimationem ejus quod interest, redigant ad exiguiorem summam secundum id quod dicitur, in obscuris exiguum esse sequendum: vel etiam hujus difficultatis, et certitudinis vitandæ causa contrahentes ab initio in stipulationibus, quæ in id quod interest concipiuntur, comprehendunt certam quantitatem, ne obscuritate destineantur definiendi et æstimandi ejus, quod interest: et ut ipsi potius initio contractus qualem qualem, certam tamen ejus, quod interesse possit, æstimationem faciant, si aliter fiat, quam convenit, vel si non fiat, quod convenit, *d. l. ult. D. de prætor. stipul.* §. *ult. Instit. de verb. obligat.* Et ut ostendamus quam varie ineatur ratio ejus, quod interest, ejus plerumque nihil interesse deprehenditur ex re ipsa, et facto ipso, negotio ipso vel eventu ejus, et exitu: aliquando pluris interest, quam sit in rei pretio, qua de agitur, ut in *l. 1. D. de act. empt. l. 6. D. de vi, et vi armata.* Dicitur alias plus, alias minus interesse, quam quanti res est. Summa, quod est prius, alias pluris interesse quam quanti res est, id est, quam sit in rei pretio, ut in hac specie, si vinum, quod mihi venditum est non traditur, et agam in id quod interest ex empto, consequar non tantum pretium vini quod prænumeravi, sed etiam id, quo pluris hodie vinum est, quia id haberem, id est, id meo cessisset lucro: si vinum mihi traditum fuisset in tempore, si in eo tradendo moram non fecisset venditor: et hoc ita ostenditur in *l. Si sterilis. §. Cum per venditorem. de act. empt.* qui locus alibi explicabitur. Aliquando vero minoris interest, quam sit in rei pretio, ut in *l. 9. in fi. D. ad exhibend.* Sic Florentiæ rectissime scriptum, *utilitatem actoris*, id est, id quod interest, quod innumeris locis dicitur *utilitas*, *minoris esse, quam rem*, ut in hac specie: egi ad exhibendum mihi servum meum, quem alius possidebat, cui alieno testamento legata erat optio cujusdam rei, videlicet servi, vel rei, ex pluribus servis, aut rebus, ut unam optaret quam vellet, quæ tamen optio ejus rei minoris erat, quam servus ipse, cui legata optio erat. Finge datam optionem pecudis ex grege, et præstare servum pecudi, interim vero servum interiisse suo fato, non dolo, aut culpa possessoris, antequam jussu meo optaret, ut requiritur: nam legatum optionis comparatur legato hæreditatis delatæ servo, quia ut hæreditatem adire servus non potest, ita nec optare sine jussu domini, *l. 10. de leg. 1. t. l. 25. in princip. D. de lib. causa.* Igitur antequam jussu meo optaret, mortuus est sua morte. Quid consequar actione ad exhibendum? Legati amissi æstimationem, non servi suo fatu mortui, quia sine dolo et culpa possessoris mortuus est, *l. 15. §. ult. de rei vindic.* Sed consequar æstimationem legati amissi, quod haberem, si servus mihi statim redditus fuisset: nam jussissem eum statim optare: denique pro modo tantum ejus legati mea interesse intelligitur, et judex tantum habebit rationem legati amissi, quod cum minoris sit, ut dixi, quam servus amissus, apparet minus esse id quod venit in rationem ejus, quod interest, quam rem ipsam. Aliquando id quod interest non egreditur pretium rei: scilicet idem est pretium rei, et id quod interest: nec plus, aut minus id quod interest, quam pretium rei, ut in specie *l. 3. §. Condem. de tab. exhib.* Si legatarius agat interdicto de tabulis exhibendis, in quibus sibi legatum relictum est, in quantum sua interest tabulas exhiberi, eis non exhibitis, quantum est in legato, tantum veniet in æstimationem ejus quod interest, nec amplius: et item in specie *l. pen. D. quibus ex causis in poss.* si legatarius missus sit in possessionem rerum hæreditariarum decreto prætoris, legati servandi causa, cum ei non caveretur legati nomine, nec admissus sit in possessionem ab eo, qui erat in possessione, interdicto *ne vis fiat ei, qui in possessionem missus est*, nomine ejus, quod interest, id tantum consequetur, quod est in legato, non amplius. et in *l. Si vendidero. §. 1. de furt.* si dominus agat furti, tanti interesse intelligitur, quanti res subrepta valet: idque rei pretium duplatur, aut quadruplatur in actione furti pœnali. Et ita etiam in *l. Si sterilis. § Cum per venditorem. D. de act. empt.* in illo loco pretium tritici, id quod interest exæquat pretium tritici. Et similiter in *l. 1. sup. de his, qui a non dom. manum. ut pretium eorum*, inquit, *dominus, si hoc elegerint, non domini, qui eos manumiserunt, dependant, quanti sua interest:* ubi Thalelæus: σημείωσαι, etc. *Nota*, inquit, *quod vocavit pretium, mox eum appellare* τὸ διαφέρον id est, *quod interest, tanquam idem sit pretium, et id quod interest* in ea specie, et ita quod est pretium in *l. 15. §. ult. D. de rei vind.* ut si homo petitus rei vindicatione mortuus sit sine dolo et culpa possessoris, pendente lite, quia res suo domino moritur, et perit non alii, a quo dolus, et culpa abest, ejus servi pretium non esse præstandum actori, nisi eo casu mortuus sit, qui non incidisset, si actori in tempore servus redditus fuisset. In eadem specie, eademque sententia est *l. De eo. §. Si post. D. ad exhib.* quod illa vocavit *pretium*, vocat *id quod interest*. Sunt igitur casus, facta, negotia, lites in quibus id quod interest non egreditur rei pretium, et ubique spectetur, aut

verum justumque pretium, quod approbat communis usus, quod in foro sequuntur omnes: aut spectatur pretium, quod numeratur, ut est *l. 1. D. de act. empt.* quanti res valet vel empta est: pretium autem, quod affectus, vel utilitas singulorum statuit, non veritas, nunquam spectatur. Nec igitur utilius est, ut Doctores vocant, *interesse singulare*, id est, quod interest pro affectu cujusque, id est quod æstimetur affectu, non pretio; sed vel pretio id quod interest æstimatur vero et justo, vel pretio converso, aut interdum supra, vel infra pretium verum, aut conventum pretium, quod affectus cujusque facit, nunquam spectatur. J. C. ait in *l. Pretia. in princ. D. ad l. Falcid.* Pretia non ex affectu et utilitate singulorum, sed communiter fungi, id est, non singulariter, sed communiter rerum pretia, pretio æstimari, non ex affectu, aut utilitate singulorum, sed ex communi usu, atque consensu res pati pretio, quod est fungi, ut apud Lucretium sæpe fungi, id est, pati. Ergo facessit pretium procul hinc, quod affectus statuit, et iterum dicamus, id quod interest æstimari pretio rei vero, aut convento: et interdum infra, pro qualitate facti, pro eventu negotii gesti: quamobrem recte dices, certam non esse definitionem ejus, quod interest, id est taxationem ejus, quod interest: ut de mora dicitur in *l. Mora. D. de usur.* Difficilem esse definitionem moræ, id est, difficile esse certo definire, quod mora facta esse intelligatur, hoc non posse decidere ullam legem, ullamve constitutionem, quia facti est, non juris quæstio, est judicialis, ut ait *l. Lucius. de mand. l. Mævia. §. pen. D. de ann. legat.* non quæstio juris, quæstio, quam non possit definire Jurisconsultus, sed judex tantum, vel arbiter, propterea quod pendet ex facto, et pro varietate facti alias intelligitur facta mora, alias non esse facta. Et ita Aristo. 4. Ethicorum, τοῦ ἀορίστου, καὶ τὸν κανόνα εἶναι ἀόριστον, id est, *incerti incerta regula est.* Non potest incertum, de quo tractatur, oratione facile determinari, quod ejus definitio pendeat ex singulis rebus ex facto, et iis, quæ sensibus subjiciuntur: qua de causa recte dices etiam quæstionem de eo, quod interest, quatenus intersit, esse quæstionem judicialem, facti, non juris, et difficilem tamen ipsi judici explicatu, quia alias plus, alias minus, alias tantundem, alias nihil interest. Quamobrem Justinianus ait hoc tit. *quantum potest judex, in cujus arbitrio posita est taxatio ejus, quod interest, legem datum, quam sequatur, neque excedat in æstimatione ejus, quod interest.* Et recte judici soli: nam etsi aliquando æstimatio ejus, quod interest, permittatur adversario jurejurando in litem, ut ipsemet æstimet quanti sua intersit, *l. Semper. §. Hoc interdicto. D. quod vi aut clam.* tamen id jusjurandum judex moderari, et refrænare, imo nec sequi potest, *l. Videamus. l. In actionibus. §. De in lit. jur.* Et inde appareat semper taxationem ejus, quod interest, pendere ex arbitrio judicis, quam et certam faciat, datus est hic titulus post titulum *de sententiis quæ sine certa quantit. proferr.* ut scilicet etiam si actum sit, in id quod interest, quæ res incerta est, tamen sententia sua certam eam faciat judex, damnando in certam quantitatem eum, qui tenetur in id quod interest. At ex arte definitio ejus, quod interest, tradi potest hodie facillime: nam non est credibile quantum super eres interpretes laboraverint in quærenda definitione ejus, quod interest. Memini me in his disputationibus audiendis multum consumpsisse temporis, nec quicquam per eas profecisse: si quis enim teneat materiam, sive quæstionem totam, ei sit facilis: nam non unam tantum dare definitionem, sed plures ex ea confectas, et omnes ex legibus nostris. *Et quod interest, est incommoditas rei, vel actionis, quæ culpa adversarii contigit.* aliter: *pecuniæ quantitatis ratio quæ ad nos pertinet*: nam [illegible] quod interest, in æra redigitur. Vel aliter: *quod per adversarium nobis abest, aut habere non possumus*, ex *l. Generaliter. D. de reg. jur.* Aliter: *Id, quo res nostrum deterius factum est culpa adversarii*, ex *l. Eum qui insulam. D. si jus cont.* Aliter: *Id quod interest, est quod mihi abest quodve lucrari potui*, ex vulgatissima *l. Si commissa. rem ratam haberi*, cui potest addi *l. ult. D. si mulier ventris nomine in possess.* illo loco, *id quod abest*, vel minus, quoniam, ut ante dixi, passim in jure id, quod interest, dicitur *minus*, ut nuper, cum diceram Barbaro decreta sustineri propter utilitatem eorum qui apud eum egerunt, id est, propter eos, quorum interest, in *tit. de eo, quod certo loco.* Utilitas semper est, quod interest, et terme in omnibus legibus, quas ante adduxi. Unde ita dicamus. *Id, quod interest est utilitas, quæ mihi abest, quamve adipisci potui, nisi mihi obstitisset adversarius.* Vel est *utilitas, quæ mihi obvenisset, si neque damnum mihi datum, neque lucrum interceptum fuisset. Nam est damnum, quod quis mihi dedit: non est lucrum quod mihi quis intercepit*, damnum emergens, ut loquuntur, vel lucrum cessans. *sed utilitas, cui fuit impedimento damni datio, vel interceptio lucri.* Atque hoc ita exposito, sequitur et nunc videamus, quem in ea re modum judicem servare Justinianus velit. Et separat quidem Justinianus casus certos ab incertis, et casus vocat themata, ut est in Basilicis, *pro in omnibus casibus* ἐν πᾶσι τοῖς θέμασι, quas Justinianus noster multis in locis vocat *propositiones*. Et casus certos definit esse eos, qui certam habent quantitatem, vel naturam, quibus directo, et principaliter proponitur agi de certa pecunia, vel de corpore certæ rei, ut actum nihil aliud sit, quam substantia certi corporis. Et dat pro exemplo venditiones, quia certum pretium habeat, et taxatam quantitatem, *l. 1. sup. de rer. permutat. §. Pretium. Instit. de empt.* Et rem quoque certam, raro incertam, nec nisi cum aleam, aut spem emimus: nam et aleæ, et spei emptio est, *l. Nec emptio. D. de contr. empt. l. Si jactum. D. de act. empt.* ut si quis emat jactum retis, quod in idiotismo dicimus, *acheter au trait*, incertum emit, vel si quis emat avium, aut ferarum aut regiæ sparsionis captum. Dat etiam pro exemplo locationes, quod et in his certum pretium esse oporteat, id est, certam mercedem, sive pensionem, quæ sæpe pretium dicitur, et rem certam. Sed interdum etiam incertam, ut si quid faciendum locavero certa mercede constituta. Et postea generaliter Justin. addit, ut ex omnibus contractibus certum condici possit, *l. Certi cond. D. de reb. cred.* Et his omnibus casibus, qui habent certam summam, vel certam speciem, sive rem, Justinianus definit, id quod interest non posse excedere dupli quantitatem, id est, duplum ejus rei, de qua principaliter agitur, sive quæ in judicio vertitur potissimum, ut nam appositione exempli opus est, si per venditorem mora fiat, quo minus res tradatur, quæ venit, et agat emptor ex empto quanti sua interest rem habere, pretium consequetur, quanti rem emit, et præterea tantum, et hoc amplius quanto pluris ea res hodie est, *l. 1. in princ. l. Si sterilis §. Cum per venditorem. de action. empt.* modo id non excedat duplum: nam si res empta sit decem, et ea res digna hodie sit 25. emptor non consequetur ultra viginti, id est, 10 pretii nomine, quod prænumeravit, et alia 10 id est ἰσόμετρον nomine ejus, quod interest supra pretium rei, etiamsi forte pluris intersit. Pone emptorem prænumerasse pretium, quod Theodorus Hermopolites in hanc legem vocat πρόχρεαν. Latini dicunt *prænumerationem, et antecessum, arrham*: nam si emptor non numeravit pretium, vel non satisfecit venditori eo nomine, venditor, qui rem non tradit, moram facere non videtur, quia potest retinere rem venditam veluti pignoris jure, donec ei adnumeretur pretium, *l. Julianus. §. Offerri. l. de act. empt.* Et ejus, quod interest non habetur ratio, nisi post moram. Posui etiam specie in actione ex empto: nam post traditionem rei, atque adeo moram emptoris, si venditor agat ex vendito, quæ actio pretii dicitur in *l. 8. et 9. sup. de cont. empt.* et *l. 7. sup. de action. empt.* In eam actionem ex vendito, actionem pretii non dicemus ex mora venire id, quod interest, sed ex mora venire usuras pretii, quæ legitimo modo in regionibus frequentantur, *d. l. Jul. §. 1 ex vend.* ut si actione ex locato, *l. Cum quidam. §. Lex locato. D. de usur.* At sane hæ usuræ non proprie veniunt quam usuræ; sed quod intersit venditoris, moram emptorem non adhibuisse in offerendo pretio, *l. Socium. princ.* et ratio est, quia hæ usuræ propter moram non solventium inferuntur, id est, qui tardius solvunt, non propter lucrum petentium. *d. l. Cum quidam. §. Si pupillo.* Cedunt igitur hæ usuræ loco ejus, quod interest: fœnus infligitur propter lucrum creditoris, etiamsi ejus nihil intersit, sicut pœna in conventionem deducta recte exigitur etiam ab eo, cujus nihil interest, *l. Cum poena. D. de recept. arb. l. Stipul. §. Alteri. D. de verb. oblig.* Usura, quæ propter moram infligitur, non est fœnus, sed pro eo, quod interest, infligitur officio judicis ex tempore moræ, ut non male idem Theodorus in hac lege ita scribat, τὸ διάφορον, ἤ τοι τοὺς τόκους, confundens cum usuris id quod interest, quia scilicet exiguntur vice ejus, quod interest. Sed proprie *usura* est accessio quantitatis; id quod interest accessio rei, vel corporis, quod utrumque infligitur ex mora. Et modus et finis idem est utriusque, nempe duplum. Et utrumque etiam *pœna* dicitur recte: nam *pœna est quodcumque delinquentium, et cum pretio pœna exigitur.* Sed alia est pœna, ut dixi, quæ infertur etiam ei cujus nihil interest conventione. Alia, quæ infertur ei tantum, cujus interest ut usura, et quanti interest, quod propter moram exigitur, et præstatur officio judicis. Et usura quidem illo pœna dicitur, *l. Lecta. de rebus cred.* illo loco *pœnæ nomine*. Id autem quod interest, etiam pœna dicitur, *l. ult. D. de eo, quod certo loco*, ut in [illegible] *hoc tit.* cum Justinianus reddens rationem modi ei se imposuit æstimationi ejus quod interest, ut est reddens rationem coarctatæ a se æstimationis ejus, quod interest, ait *cum sciamus esse naturæ congruum eas tantum pœnas exigi, quæ cum competenti moderamine proferuntur.* Pœnam vocat id quod interest, quod ipse taxavit, atque finivit. Et verbum *proferuntur*, est verbum istius *tit. de sent. quæ pro eo, quod interest*, et hujus loci sensus hic est, congruum esse naturali æquitati, ut sententiæ, quæ pro eo, quod interest proferuntur, proferantur cum modo æquo et pari, ne ut dicam culpæ, sive moræ gravius aestimatio pœna. Æquius esse culpa alteriusque pœnam esse, quam pœna culpam; culpam quidem par odium, sive parem pœnam exigere, aut certe minorem potius, quam majorem, humanitatæ hanc esse legem. Ex qua fit ut in obscuris, quod minimum, in paribus sententiis judicum, quod mitius est, sequamur, et in dubiis quæstionibus juris, ut in medium eamus potius, quam in summum, aut imum: melius esse ad summum, vel imum, quam in summo, vel imo. Porro usura, sive sit fœnus, sive non est, id est, quæcumque ex causa infligatur non potest excedere dupli quantitatem, *l. Si non sortem §. Sup. duplum. . de condict. indeb.* Nam ubi usuræ æquaverint sortem, quod postea usuris pernumeratur, deducitur de sorte; ut si pretium sit 10 non potest venditor ex mora ab emptore consequi ultra 10 usurarum nomine, denique a tuis 20. liberatur emptor et a sorte, et ab usuris, et extinguitur actio pretii: et exemplo usurarum idem vult Justinianus servari in casibus certis. Cum ponitur ratio ejus, quod interest: ut ne ponatur supra duplum. Denique in casibus certis, eundem esse modum usuræ: et ejus, quod interest. Idem etiam est modus pœnæ, quæ pro usuris, vel eo, quod interest in stipulationem deducitur: nam et hæc servare debet rationem dupli, *l. Julianus. §. Iidem Papinianus. D. de act. emp. l. 15. sup. de usur. l. Pecuniæ* et *l. Pœnam. D. eod.* Et ut alio exemplo demonstrem in casibus certis id quod interest non posse excedere dupli quantitatem id est, certo principali altero tanto amplius esse non posse, finge hominem emptum 10. et traditum emptori pretio numerato, emptorem in eum erudiendum impendisse 30. deinde servum emptori, emptor actione ex empto, quanti interest, evictionis nomine non consequetur a venditore 40. licet ejus tantundem intersit, sed viginti tantum, quæ est species *l. g. Tenus in fi. et l. seq. D. de action. emp.* Quæ lex sequens nominatim ait, venditorem non teneri ultra duplum in id quod interest, ut plane quis ex illo loco possit tenere hanc taxationem Justiniani non esse novam, cum sit etiam prodita in *d. l.* Sed dicendum est in

causa evictionis hoc tantum fuisse receptum, etiam ante constitutionem Justin. ut scilicet venditor ultra duplum periculum evictionis non subiret, quia scilicet moris erat, eo nomine stipulari duplum, *l. Quod si nolit. §. Quia assidua. de ædil. edic. l. 2. D. de evict.* Et actioni ex empto tacite inest dupla, etiamsi non fuerit cauta, quod soleret caveri. Unde receptum est, ut actione ex empto non teneatur venditor emptori ob evictionem ultra duplum. At Justin. eandem rationem dupli vult in omnibus causis servari etiam extra causam evictionis, ut in exemplis supra expositis. Itaque nova est definitio Justiniani. Sed quamvis generalis sit, velim tamen ab ea excipi duos casus. Omnis definitio juris periculosa est: hæc periclitatur duobus casibus, 1. in casu nauticæ pecuniæ, quæ navigat periculo creditoris, non debitoris: in ea nolim servari rationem dupli, si agatur de eo, quod interest propter moram debitoris, quia et certum est in ea non servari modum usurarum, id est, nauticæ pecuniæ usuras supra duplum deberi, *l. 2. §. ult. D. de eo, quod cert. loc.* Ergo et id quod interest in nautica pecunia supra duplum debebitur, id est, omne id quod revera interest, etiamsi sit immodicum, quia exemplum usurarum porrectum est ad id quod interest, ut plane videatur ubique esse sequandum. Excipitur etiam ab hac generali definitione causa doli mali, ut si quis sciens dolo malo vendat rem alienam, vel si quis sciens vendat servum, qui est in causa libertatis, id est, statuliberum pro servo, hic ratione doli omnimodo præstabit id quod interest, nec in eo servabimus rationem dupli, *l. Idque et Julianus. D. de act. emp.* Diximus satis de casibus certis. Sequitur ut dicamus de casibus incertis, qui scilicet quantitatem, aut rem non habent certam, atque finitam. In iis casibus Constitutio Justiniani ad finem dupli non taxavit id quod interest, sed arbitrio judicis reliquit, ut ipse æstimaret pro sua religione, et æquitate in rei veritate, quanti interesit actoris, vel rei, cum ejus æstimatio venit in judicium. In casibus certis constitutio taxat id quod interest, nec in ea aliæ altæ sunt partes judicis, quam ut legis taxationem sequatur. In casibus incertis id quod interest taxat officium judicis: ut si agatur de fundi possessione, quæ res est incerta, quia possessio, neque quantitate, neque corpore certo constat, quanti interesit possessionem retinere, quam alius interturbat, *l. pen. §. ult. uti poss.* officio judicis æstimatur, sive agatur interdicto *unde vi*, quanti intersit possessionem ereptam non esse. In quo judicio venit etiam omnis utilitas, id est, omne, quod interest actoris, æstimandum, sive taxandum arbitrio judicis, *l. 1. §. Ex die. D. de vi et vi arm.* Item si agatur de restitutione operis, *quod vi aut clam* factum est, quia restitutionis, sive, quod idem est, destructionis, et demolitionis utpote facti, causa incerta est, quanti intersit restitutionem operis fieri officio judicis æstimatur, ut est nominatim scriptum in *l. Semper. §. In hoc interdicto. D. quod vi aut clam.* Et æstimatur ex rei veritate, non ex commentitiis allegationibus, vel excogitationibus partis adversæ, sed ex rei veritate, ut ait *l. 9. §. ult. de aqua, et aqua pluv.* Hoc est, quod Justin. ait in hac lege, *In casibus incertis, quod revera damnum inducitur, hoc præstari arbitrio judicis.* Et hoc quidem omne, quod revera damnum datum esse apparuerit. Idemque est, si agatur de eo, qui promisit, se opus facturum, se domum ædificaturum nec fecit, quia facti causa incerta est ob ipsam, quod facta non sunt, antequam perfecta sint, sed intellectu tantum abstrahuntur, et quæcunque in intellectu nudo consistunt, quæcunque sunt λόγῳ θεωρητὰ, quæ jure consistunt, incerta et immanifesta sunt. Hoc igitur casu non faciente promissore incerto, cessante promissore, fiet condemnatio in pecuniam numeratam, id est, in id quod interest arbitrio judicis, *l. Si quis ab alio. §. fi. D. de re jud. l. Stipulationes non dividuntur. D. de verb. oblig.* Idemque est, si agatur de cautione præstanda, quia *cautio* nomen est juris, non corporis, et res incerta igitur: ut si quis promiserit *se satisdaturum pro Titio debitore*, nec satisdet, et conveniatur ex stipulatu, quanti revera intersit stipulatoris satisdari, et caveri sibi eo nomine, officio judicis æstimabitur. Ita ut si Titius in solidum idoneus sit in nihilum æstimetur, quia revera nihil interest, atque ita promissor absolvatur: si vero Titius pro parte tantum debiti idoneus sit, id tantum æstimetur, quod Titius facere non potest: vel si Titius nihil prorsus facere possit, solida sors, quæ debetur, æstimetur, et præstetur ab eo, qui moram fecit in satisdatione præstanda, *d. l. Si quis ab alio. in pr.* et *l. 12. §. ult. qui satisd. cog.* Neque vero amplior fit æstimatio, quam dixi in hac specie, etiamsi forte allegat stipulator, timere se ne Titius, qui nunc est solvendo, atque ita sua interesse dicat, ut sibi eo nomine satisdetur, quod Titius labi possit facultatibus, quia, ut ait *d. l. Si quis ab alio*, istius vani timoris nulla est æstimatio, nullaque habenda a judice ratio, ut ait *l. 6. D. qui et quibus ex caus. manumiss.* Adventitii casus computandi non sunt: quo enim casibus sunt obnoxia negotia hominum? Quot si spectaveris rationem ejus, quod interest, deduxeris in immensum et in infinitum. Igitur casus adventitii computandi non sunt, id est, habenda non est ratio eorum, quæ extrinsecus evenire possunt, non etiam in re ipsa sunt naturaliter. Et hoc exemplo adhibito ex *d. l. Si quis ab alio*, possis luculenter explicare, quod ait Justin. in hac *l. In omnibus incertis judicem æstimantem id quod interest, id non debere metiri ex quibusdam machinationibus, ne res abeat in infinitum ex omnibus allegationibus partium, et technis, et perversionibus partium inexplicabilibus, ut Theodorius loquitur, ἀπὸ τῶν ἐπινοιῶν, λεπτῶν, καὶ διαστρόφων, ex inventis, et subtilitatibus quibusdam a partibus excogitatis augendæ rationis ejus, quod interest gratia, sed judicem spectare debere, quod in rei veritate damnum datum esse, aut lucrum interruptum esse apparuerit, adversarii culpa:* nam in ratione ejus, quod interest, semper non damni tantum, sed etiam lucri intercepti habenda ratio est. Quod et veteres juris auctores ita definisse Justinianus ait hoc loco, et probat ipse. Idem potest ostendi ex *l. Si in lege, §. Colonus. D. loc. l. 2. §. ult. D. de eo, quod certo loco.* Theodorus in hanc legem utitur tribus exemplis. Primum tale est. Ago in te quod Lucium Titium me hæredem instituere volentem testamentum facere prohibueris: ago actionem in factum in id quod interest. Et mihi eo nomine esse actionem civilem ostendit *l. Lucius §. Sempronia. D. de leg. 2.* et *l. 1. sup. si quis aliquem tes. prohib.* et *Nov. 115.* adjuncta Juliani interpretatione. Et inter cetera dico, per te factum esse, quo minus ad me perveniret ex ea hæreditate prædium, quod in eo erat belle ædificatum, et amœnissimum, quod principi pretio immenso vendidissem, et etiam ne me mitteret Prætor in cetera bona hæreditaria, quæ peritis insania emptoribus magno vendidissem. Judex non habebit rationem istius lucri adventitii, quod allego, et exaggero, sed æstimabit tanti, quanti revera hæreditas fuerit, ut rerum pretia funguntur communiter, non insania emptoris, non negotiatoris industria. Secundum exemplum est hujusmodi. Promisisti mihi te intra certum tempus domum ædificaturum in loco quodam meo saluberrimo, et amœnissimo, et te cessante ago contra te in quantum mea interest, et dico mihi fuisse in animo, cum si domum ædificasses suo tempore, donare advenienti principi, a quo retulissem munera, et beneficia quamplurima, propter amœnitatem loci, qua Principes delectantur magis, quam utilitate: et ea commoda tibi reputari desidero in ponenda ratione ejus, quod interest, et te mihi eo nomine condemnari, quod per te factum sit, ne ad me pervenirent hæc commoda: an ea judex spectabit? Non, sed id tantum spectabit, quod ob domum non ædificatam suo tempore amisi, vel quod ex re ipsa assecutus non sum, ut si magno propter culpam tuam coactus fui mihi conducere aliam habitationem, ut in *d. l. Si quis ab alio. §. ult.* Postremo Theodorus utitur exemplo interdicti unde vi, in quo veniunt fructus et generaliter venit omnis utilitas *d. l. 1. §. Ex die. de vi et vi arm.* id est, omne id quod interest: nam nemo melius ex scriptoribus, quam Bartolus, definit *id quod interest, utilitatem justam*, et ante plenius definivi, *esse utilitatem, quam haberem, vel assequi potuissem ex re ipsa, si mihi adversarius damnum non dedisset, vel lucrum, quod mihi obveniebat, si non intercepisset:* nam, ut ante dixi, utriusque ratio habenda est id est, damni dati, et lucri intercepti. Porro in hoc exemplo interdicti unde vi, non audiatur, si quis rem producat in infinitum, forte allegans, si possessio sibi erepta non fuisset, saturum se fuisse fundum, et fructus ex eo perceptos perlaturum in exteras regiones, quæ iis fructibus maxime indigebant, et ex ea negotiatione facturum ingentem quæstum: nam judex non spectat compendium illud extrarium negotiationis, quod generaliter verum est, sive sint casus certi, sive incerti, ut in ponenda ratione ejus, quod interest, non observemus extraria, et adventitia lucra, sed quæ in re ipsa, vel ex re ipsa sunt communiter æstimari, ut in *l. Si sterilis. §. Cum per vend. de actio. empt. l. ult. de peric. et commod. rei vend.* quod memini me satis exponere in tractatu ad Africanum *lib. 8. l. Si fundus. loc.* ubi tradita sunt omnia, quæ pertinent ad dictum *§. Cum per venditorem:* qui vult tantum æstimari id quod interest circa rem, puta pretium, quo empta est vel quo hodie pluris est: mutari enim pretia pro ratione temporum omnibus compertissimum est, non spectari compendium negotiat, non spectari industriam nostram, non spectari fatalem casum. Denique spectari veritatem tantum, quæ in re ipsa est, non quod extrinsecus accedit, id est, extra rem. Et ita in *l. 2. §. ult. D. qui satisd. cog. l. Quoties quis. D. de verbor. obligat.* Si quis caverit aliquem judicio sisti, nec illum sistat, eum condemnari in id quod interest, *ubi*, inquit, *spectatur veritas, non quantitas.* Veritas, id est, vera quantitas non quantitas deducta in libellum, *ex quo in partis articulo:* non quantitas æstimata jurejurando in litem, quod potest judex non sequi urgente veritate rei. Ad extremum illud non omittam, etiamsi de casibus certis pro exemplo dantur venditiones, et emptiones in hac *l.* aliquando tamen rem incertam venire in actionem empti, quod attigi initio hujus tractatus, non peregi: ut si emero *bolum*, id est, jactum retis, et piscator postea pœnitentia ductus, nolit jactare rete, puta quod animadvertit se nimis parvo pretio fuisse contentum, nimis parvo vendidisse fortunam captus. Tunc, ut ostendit *l. Si jactum. D. de action. empt.* id quod interest, non redigitur ad finem dupli, sed hujus rei incertum a judice æstimandum est, id est, non quanti bolus emptus est, sed quanti bolus sit, sive incertum hujus rei venire possit, quod forte poterit pluris venire, quam emptum sit propter piscariam copiam ejus loci, in quo ut jactaretur rete placuit: at ut subjicit *d. l.* si piscator jactarit rete, et quod extraxit piscium reddere nolit, cum tamen pretium acceperit captus, vel ei offeratur, de quo convenit, ut plerunque in hoc genere negotii prius numeratur pretium, quam fiat jactus retis, ut ex aliis auctoribus mox comprobabo. Si inquam, parvo pretio adnumerato, et deinde jacto rete piscator non vult reddere, quod extraxit, quod longissime exsuperet pretium, quod prænumeratum est, quod bolus sit pretiosior pretio, tum quia res, quæ empta est, certa esse cœpit: id quod interest non æstimabitur ultra duplum. Jactum retis appello *bolum*, quia et inde piscatores dicuntur *bolonas exercere*: et etiam hodie hujusmodi homines vulgo *Bolonarii* appellantur in Landgothia, hodie *Languedoc*, quæ provincia dicta est a veteribus Gothis, quod eam Gothi tenuerint, et Septimia in test. Caroli Magni, quod constaret urbibus potissimum 7. Et de hoc genere emptionis, ut contrahatur: perspicue ostendit Svet. in *lib. de claris Oratoribus*, his fere verbis: *Adolescentes cum Ostiam venissent, piscatores rete trahentes adierunt, et pepigerunt bolum, quanti emerent, et nummos prærogarunt*, id est, *solverunt*, ut fieri solere dixi. *Extractis retibus piscis nullus infuit, sed sporta auri obsuta: tum emptores bolum suum esse ajunt, piscatores suum; est controversia scholastica, quæ tamen facile ex jure diriminur, ut non jure emptores bolum illum suum esse intendant, quod de illo bolo intel-*

*lectum non sit, sed de capta piscium.* Et simile est, quod Plutarchus in Solone refert, de Cois piscatoribus trahentibus sagenam, everriculum, sive rete, et Milesiis quibusdam mercatoribus ementibus bolum, et extracta tripode aurea, nullo pisce. De hoc genere contractus etiam Apulejus 1. *Apol. g.* scribens de Philosopho quodam, qui emit jactum retis, et extractos pisces reddidit profundo, cum animadvertisset everriculum trahi a piscatoribus, fortunam jactus ejus emisse, et pretio dato jussisse illico pisces illos, qui capti erant, solvi retibus, et reddi profundo. Si jactaverit rete, et extraxerit pisces, casus est certus, in quo sit servandus finis dupli: si noluit jactare rete, casus est incertus, qui æstimabitur arbitrio judicis, tanti scilicet, quanti fortuna illa jactus vendi posset, etiamsi pluris vendi possit, quam empta sit. Denique ut concludamus, in casibus certis lex definit id quod interest; et coarctat ad duplum: in casibus vero incertis, et infinitis taxatio permittitur judici, ita ut ipse nulli adstrictus rationi, vel taxationi possit æstimare id omne, quod revera interest actoris. Unde quæritur, non sine pulvere, non sine impensa pulveris multi, quæ sit differentia inter casus certos, et incertos, ut in incertis æstimetur omne id quod interest, in certis omne quod interest, sed fine dupli tenus. Ratio perspicua hæc est, incertæ rei non posse constitui certam regulam, incertæ et infinitæ rei infinitam esse regulam, vel Aristot. *teste* 5. *Ethic.* Incerti et infiniti casus habent etiam incertam, et infinitam regulam, quia nec certam habere potuerunt: certi habent certam: in omnibus tamen casibus Justinianus vult modum servari: in certis certum, in incertis etiam modum, puta veritatem, non quantitatem ab adversario petitam, vel coloratam, et longius accersitam, quæ et subjicit Justinianus, *vel naturæ congruum, eis tantum pœnas exigi, quæ vel cum competenti moderamine proferuntur, vel a legibus certo fine conclusæ statuuntur:* Præstatio enim ejus, quod interest, pœna est, quæ coercetur culpa adversarii, maxime si egreditur rei pretium. Et naturam quidem initio legis accepit pro substantia ut Aristoteles sæpe naturam accipit; hic autem naturam accipit pro naturali æquitate. Ubi eleganter Theodorus contrahit illam rationem Justiniani, *natura*, id est, naturalis æquitas, *complectitur moderationem:* ἡ φύσις τὴν συμμετρίαν ἀσπάζει: et quod de pœnis legitimis subjicit Justinianus, ut hæ solum exigantur, quæ legibus sunt scriptæ, et definitæ: nihil enim loquitur de pœnis conventionalibus. Et tamen quod de iis dici potest, aut debet, si scire cupias, leges observationem decimam sextam cap. 34.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLVIII. Si a non competenti judice judicatum esse dicatur.*

In hoc tit. superioribus casibus, quibus docuit sententiam judicis ipso jure nullam esse, hunc addit, *si ab incompetenti judice judicata sententia fuerit.* Incompetens judex est, cujus jurisdictioni, vel notioni subjectus reus non est, *qui et incongruus judex* dicitur *l. 1. sup. de jurisd. omn. jud.* Dico reus: nam non desidero, ut judex actori sit judex competens: satis enim est, si reo fuerit judex competens, quia actor sequitur forum rei. Is igitur demum est judex incompetens, cujus jurisdictioni, vel notioni reus subjectus non est. Dico *jurisdictioni vel notioni:* nam alii sunt judices qui forum, et jurisdictionem habent, ut magistratus: alii, qui notionem tantum, ut judices dati, judices delegati ad litem certam, judices speciales, sive pedanei, qui utique sunt incompetentes, si ab incompetentibus magistratibus dati sunt, vel si dati a competentibus alia de re judicent, quam de qua judicare jussi sunt. Et de iis est potissimum hic titulus: titulus autem *libri tertii, de jurisdictione omnium jud. et foro competenti*, qui ab hoc titulo qua re distet, non abs re posset quæri; ille, inquam, *lib. 3. titulus est de magistratibus*, quia de jurisdictione, et foro, quod soli magistratus habent, non judices delegati, non etiam Episcopi jure civili. Episcopi forum non habent, vel jurisdictionem, ut est in constitutione quadam C. Theod. scriptum, sed habent notionem tantum, ut judices delegati. Et qua de re cognoverunt, judicaveruntve, id, quod judicarint, ipsi non exequuntur, sed magistratus. Et inde titulus *de episcopali audientia*, quia Episcopis tribuit audientiam, non jurisdictionem, non forum. Item in illo *tit. lib. 3.* potissimum definitur quis sit magistratus competens, et quis incompetens: in hoc autem tit. definitur, sententiam dictam ab incompetenti judice, ipso jure nullam esse, ut in *l. 6. Quod si quis. D. de inj. rup. testam.* Ideoque dictam ab incompetenti sententiam, citra appellationem infirmari, ex integro causam agi, et judicari, quia pro non judicata habetur. Et non parere eam sententiam, quam dixit incompetens, actionem judicati, quod etiam trahitur non male ad confessionem factam coram judice incompetenti, ut ea etiam confessio non valeat, ut est in c. 4. *extr. de jud.* ubi Alexander Pontifex ait, *Clericum confessum de crimine in foro judicis secularis, qui ei est judex incompetens, apud Episcopum, qui ei est judex competens non haberi pro damnato,* quod notandum. Primum confessus extra judicium non habetur pro judicato, pro condemnato, confessus etiam in judicio incompetenti non habetur pro judicato. Et plerumque eadem est causa confessi, et judicati: ut judicatum, ita confessum non valet, nisi fiat in foro, in jure, vel in judicio competenti: ut judicatum ita confessio certæ esse debet, id est, certæ quantitatis, vel rei, *l. 5. de conf.* ut judicatum, ita confessio facta absente adversario nihil nocet, aut nihil valet, *d. l. 5. § Si quis absente.* Itaque non male in *d. c. 4. ex. de jud.* ut quod judicavit judex incompetens non valet, ita censet, quod quis confessus est apud judicem incompetentem non valere. Sed id non fero ullo modo, quod idem Pontifex clericorum adulteria numerat inter minora delicta, quorum veniam dare possit clerico Episcopus post peractam pœnitentiam. Majorum autem criminum Episcopum clerico veniam dare non posse, sed ei debere irrogare pœnam legitimam omnimodo, pœnam Canonicam, quæ est loci motio, sive καθαίρεσις, et regradatio: nam pœnitenti veniam concedere potest. Et nominatim adulteria illorum vocat minora crimina: et male, cum sit natura turpe, et probrum, ut ait *l. Probrum. de verb. sig.* Sed ad rem: secundum definitionem hujus tituli, si judex datus ad rem certam specialiter, de alia re judicaverit, ut puta si datus ad actionem locati, conducti, judicaverit de pecunia credita, quod is judicavit, ipso jure nullum est, quia in ea re non fuit competens judex. Et hoc exemplo Græci utuntur *ad l. 1. h. t.* Item si judex datus in proprietatis causa non judicaverit de proprietate, sed de possessione, vel de alia re, quod is judicavit, ipso jure nullum est, et cognitio de proprietate redit ad præsidem, qui eum judicem dedit, et addixit judicio proprietatis: nam hoc est generaliter verum, a judice dato, qui suum munus non exequitur, ut ei præscripsit formula magistratus, qui eum dedit, ut inquam, ab eo cognitio recurrit ad præsidem: idem judice dato judicante alia de re, quam de causa proprietatis, causa proprietatis redidit ad præsidem, qui eum judicem dedit, ut si datus de proprietate, judicaverit de possessione: nam ut ait l. 3. etsi jure judex datus de possessione, de ea judicaverit, præsidi integra est cognitio de proprietate. Et ita accipienda *l. 3. hoc tit.* adhibita *l. 9. sup. de sent. et interl.* Et ratio hæc est, quia longe alia res est proprietas, alia possessio, *l. Naturaliter, §. 1. l. pen. D. de acq. poss. l. 1. §. Hujus. l. pen. §. 1. D. uti poss.* Seneca 10. *epistol. stulta hominum avaritia possessionem, proprietatemque discrevit,* imo vero prudentia juris auctorum summa. Item si magistratus militaris judicem dedit inter privatos virum militarem, quod is judicaverit, tanquam ab incompetenti judice judicatum, nullum est. Et ita est accipienda *l. 2. hoc tit.* Nam judicis dandi potestatem, quæ est pars jurisdictionis, ut docet *l. Imper. D. de jurisd. omn. jud.* magistratus militaris non habet, veluti magister militum: nisi inter milites, vel actorem privatum, et reum militem, quia actor sequitur forum rei, ut in *l. pen. sup. de jurisd.* Et eadem ratione Procurator Cæsaris si judicem dederit inter privatos, quod is judex judicaverit, nullum est, *l. 1. sup. de ped. jud.* quia non est datus a competenti judice: datus ab incompetenti, et ipse incompetens est. Et ita de procuratore Cæsaris Græci acceperunt *l. 4. hoc tit.* dum dicunt, in privatorum causis, id est, inter privatos dictam sententiam a non suo judice, quem dedit Procurator Cæsaris, ipso jure non valere. Privatus autem homo, quem magistratus judicem non dedit, sed partes elegerunt, incompetens etiam est, cum nec judex sit quidem: quia privatorum consensus privatum hominem non potest judicem facere: et ideo etsi judicaverit ex consensu partium, quod is judicaverit, rei judicatæ auctoritatem non habet, *l. 3. sup. de jurisd. omn. jud.* quia legis est, aut magistratus judicem facere, non privatorum. Ideoque sententia illius judicis ne consentientes quidem, id est, qui in eum consenserint necessitate ulla adstringit, ut possint non parere si velint ei sententiæ. Ergo consensus partium eum tantum competentem judicem facit, qui magistratus est, qui tribunali præest, licet ejus jurisdictioni subjecti non sint, non etiam privatum: publicam personam privati non faciunt, *l. 1. et 2. D. de jud.* etsi se subjiciunt jurisdictioni ejus, sua sponte: Item litis contestatio, quia pro consensu habetur, incompetentem judicem, si modo sit in magistratu, judicem competentem facit, non etiam privatum hominem *l. 1. sup. de sent. et interloc.* Et hoc est, quod dicitur, *præscriptionem fori non opponi post litem contestatam*, quia litem contestando id forum approbavimus, et ei nos subjecimus. Præscriptio fori objicitur ante litem contestatam, sero post litem contestatam, *l. 4. sup. de jurisd. omn. jud. l. ult. inf. de exception.* Si igitur dicamus, *litis contestatio incompetentem judicem, qui tamen in magistratu, vel potestate est, competentem facit.* Item, *litis contestatio competentem judicem confirmat ne recusari possit, nisi magna ex causa, qui tamen ante litem contestatam potest recusari sine causa,* ut diximus *l. ult. sup. de sent. et interloc. l. 12. l. Apertissi. sup. de jud.* Nemo litem contestari cogitur. Ergo sponte, si litem contestetur ei judicio parere compellitur. At vocatus a magistratu licet forte is dicatur judex non esse competens, omnimodo venire cogitur, ut sciatur hoc ipsum, an sit ei judex competens. Vocati est non contemnere auctoritatem magistratus, quo re nihil est perniciosius in Rep. Ipsius autem magistratus est statuere an sua sit jurisdictio, *l. 5. D. de judic. l. 2. si quis in jus vocatus, etc.* Soleo dicere judicem suum esse in re sua duobus casibus. Primum cum agitur de sportulis judiciariis, quia in re est idem adversarius, et judex. Item cum agitur de jurisdictione sua. Nam opposita præscriptione fori, ipse statuit, an forum suum partibus sit competens, necne, *l. 5.* Sed huic sententiæ opponitur *l. 1. D. de feriis*, dum ait, *vocatum a prætore condicta die feriato, venire non compelli, et si non venire perseveraverit, non mulctari eum propter contemptum prætorem, imo in eum dictam sententiam ipso jure nullam esse.* Sed hoc facit temporis importunitas, quod condixerit prætor diem feriatum, quo jus ei dicere fas non est, at sicut liceat eo die non venire, sicut nec si condixerit infamem locum, eo loco licet non venire, nam et locus, et dies illicitus vitiat sententiam, *l. 4. et 5. sup. quomodo, et quando judex.* Et ita etiam debitor non intelligitur fecisse moram, etiamsi

interpellatus non solverit, si quidem interpellatus sit inopportuno loco, vel tempore, *l. Si soluturus. D. de solut. l. Mora. de usur.* Et ad eundem modum non intelligitur esse contumax adversus prætorem; qui vocatus non venit, si vocatus sit in diem, aut locum illegitimum. Verum si magistratus, qui non est competens ex consensu partium et judex quoque datos ab incompetenti fit competens ex consensu partium. Ergo definitio hujus tituli est, ut sententia dicta ab incompetenti judice ipso jure nulla sit, sic est accipienda, si dicta sit citra consensum partium, vel si dicta sit a privato homine, nec dato a magistratu ex consensu partium. Et hæc est summa eorum, quæ dixi sale.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLIX. De pœna judicis, qui male judicavit, etc.*

Quæri potest an etiam, quod judex competens male judicavit, ipso jure nullum sit? Et videtur non esse nullum, quia lex ait, *sive bene sive male judex officio suo functus sit, sententiam ejus citra appellationem rescindi, aut retractari non posse, et Reipublicæ interesse non convelli auctoritatem rerum judicatarum*, quia scilicet status Reipublicæ maxime rebus judicatis continetur, alioqui nullus finis litium foret, *l. Judex. D. de re judic, l. Servo. § Cum prætor. ad Trebell. l. Si patronus. §. Si quis. D. de bonis libertor.* Ideoque etiam rebus male judicatis standum esse, quod sane verissimum est, si judex per errorem, et imprudentiam male judicavit, ut ita judicatum citra appellationem rescindi non possit, sed litem suam judex facit, id est, perinde est, atque si lis sua esset, suaque causa ut ei, cujus interest in tantum tenetur, in quantum religioni judicantis æquum visum fuerit, actione in factum, quasi ex maleficio, *l. ult. D. de extraord. cognit.* salva tamen existimatione, quia dolo caret. Quod si per gratiam, et ambitionem, *par faveur*, sciens dolo malo judicavit, sententia valet, sed judex ei, cujus interest, tenetur in solidam æstimationem litis, *l. Si filiusfamil. D. de judic.* et infamia notatur, *l. 2. hoc tit.* In qua est legendum *existimationis*, pro *æstimationis*, quia hoc vult, judicem, qui gratia corruptus male judicavit, damnum pati existimationis, et præstare periculum litis ei, quem jure non condemnavit. Quod si judex per sordes, quem casum etiam complectitur *lex* 2 id est, pecunia corruptus male judicaverit, quod turpitudinem vocat *l. 2. de Senat.* Marc. Tullius *lib.* 1. ad Attic. ep. 13 *Si quæras causam absolutionis, egestas fuit judicum, et turpitudo.* Hoc solo casu propter turpitudinem rei sententia ipso jure nulla est, et citra appellationem infirmatur, *l. Venditor. inf. quand. prov. non est necess.* Et præterea judex infamia notatur, ut ait *l. 2.* et præstat solidam æstimationem litis ei, cujus interest, id est, ei quem læsit. Et præterea, ut notat Accursius, extra ordinem coercetur criminali judicio. Et hæc de pœna judicis, qui male judicavit. Nunc loquamur de eo, qui judicem dato pecunia corrupit ut male judicaret: vel qui adversarium corrupit, ut prævaricaretur, ut lusorie causam ageret, et se vinci pateretur. Cum adversario licet transigere de lite exceptis certis casibus, quibus turpis transactio videtur esse, aut pro confessione habetur: his transactionibus non est interdictum, sed sordidis concussionibus, ne quid per concussionem judex, vel adversarius perterrefacto reo ab eo extorqueat, et exprimat. Porro is tantum, qui, ut dixi, corrupit judicem, vel adversarium, causa cadit, litem amittit ex constitutione Antonini ad Cassium Sabinum, id est, ex *l. 1. hujus tit.* Cujus inscriptio, ut retuli, ita emendanda est, ut constat tum ex veteribus libris, tum ex *l. 1 § pen. D. de calumniator.* ubi Ulpianus proponit sententiam hujus legis: eamque adscribit Imperatori suo, id est, Antonino ad Cassium Sabinum, non ad Gaudium, ut veteri codices habent. Igitur, si actor corruperit judicem, vel adversarium, actionem amittit, si reus, defensionem, sive exceptionem suam amittit. Nam in *l. 1.* actionis verbo continetur etiam exceptio, ut in edicto de dolo malo, *l. 1. §. Ait prætor. D. de dolo.* Et hoc ita procedit etiamsi res nondum sit judicata, et pateat interim, reum judici pecuniam dedisse, ut male judicaret, vel adversario, ut colluderet: post rem judicatam secundum corruptorem, etiam litem amittit, quia sententia ipso jure nulla est, et litis restitutio ei non dabitur, quam vitio suo amisit, nisi forte ex Novella Justin. 124. se ipsum detulerit, et rem prodiderit in publicum, et judicem, vel adversarium arguerit acceptæ pecuniæ: nam ex Novella Just. corruptori est medicina confessio, si modo rem probaverit, et reum convicerit.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum L. Sententiam rescindi non posse.*

In hoc titulo proponitur, quod etiam tit. generali prædixerat *l. 9. sup. de sent. et interloc.* ipso jure nullam esse posteriorem sententiam ejusdem judicis, vel successoris ejus de eadem re, et inter partes easdem, quæ contraria est priori sententiæ, a qua appellatum non est. Et hoc maxime distat lex a sententia: nam posterior lex potior habetur priori: prior sententia est potior posteriore. Item lex plerumque statuit de futuris, sententia de præteritis, quæ postrema differentia est in Partitionibus M. Tull. sunt in hoc tit. tres leges. Prima et tertia non desiderant meam operam, secunda desiderat. Sciendum igitur est, alias esse exceptiones peremptorias, alias dilatorias. Peremptoriæ sunt, quæ periment prorsus actionem, et excludunt, ut exceptio doli mali, rei judicatæ, non numeratæ pecuniæ, exceptio longi temporis ex leg. Julia, si non legem prodidisse dicatur, de qua in *l. 2 §. ult. D. ad l. Jul. de adult.* et except. SC. Macedoniani, et Vellejani. Hæ omnes exceptiones protinus agentem repellunt, et extinguunt actionem, si probentur judici legitimis probationibus. *Dilatoriæ* autem sunt, quæ differunt, non periment actionem, quæ efficiunt non ut ne sit actio omnino, sed ne sit statim: ut *exceptio* fori impedit actionem, et litis contestationem cum, judex negatur esse competens, et *exceptio procuratoria*, quæ negat jure datum procuratorem. Summa autem inter has exceptiones differentia hæc est: quod dilatoriæ opponantur initio litis contestandæ, *in ipso limine quæstionis*, ut ait Symmachus 1. epist. scribens de exceptione procuratoria: non recte opponuntur post litem contestatam, sed initio litis. Cur non proponantur nisi initio litis, hæc est ratio, quia exceptiones dilatoriæ potissimum sunt de personis, quibus judicium consistit, aut sane has solas dilatorias exceptiones dicimus esse opponendas initio litis, quæ sunt de personis, quibus judicium consistit, atque completur, puta de judice, actore, vel reo, vel procuratoribus eorum: cum quæritur, an judices sint competentes, aut litigatorum personæ sint justæ, et legitimæ: nec enim omnes habent legitimam personam standi in judicio. Ideoque ut lis, judiciumque constituatur, necesse est eas exceptiones in primis disceptari, excuti, probari, *l. Licet. sup. de procurator.* Judicio constituto frustra quæritur ea de re, quæ jam finita est contestatione litis. Longe alia est conditio exceptionum peremptoriarum. Nam testandæ quidem sunt initio litis, sed excutiendæ etiam, et probandæ non sunt statim initio litis, antequam judicium constituatur. Imo et post constitutum judicium, litemque contestatam, quandocumque peremptoriæ exceptiones, quarum initio testatio habita sit, opponi, et excuti possunt. Quæ omnia de exceptionibus dilatoriis primum ostenduntur in *l. Exceptionem. sup. de probat. l. penult.* et *ult. inf. de except. l. 4. sup. de jurisd. omn. judic.* De peremptoriis exceptionibus in *l. 9 de præscript. longi temporis*, et *l. 8. inf. de except.* Et hoc quoque *l. 2. hoc tit.* ait, *edicto perpetuo caveri qui locus est singularis, ut peremptoriæ exceptiones, post litem contestatam, ante sententiam quandocumque opponi possint.* Denique dilatoriæ exceptiones opponuntur judicio constituendo: peremptoriæ perficiendo. Dilatoriæ obstant, ne judicium constituatur, peremptoriæ ne finiatur, secundum intentionem actoris. Et sunt peremptoriæ propriæ exceptiones, quæ rem ipsam finiunt, atque interimunt, sunt propriæ defensiones: et naturæ congruum est, ut quis quandocumque pulsatur, suis defensionibus, quas habet, utatur. Hæ igitur sunt exceptiones, sive præscriptiones, et defensiones, quæ propriæ peremptoriæ sunt, hæ sunt clypei reorum, actiones tela, exceptiones sunt manus sinistræ, actiones manus dextræ, ut M. Tullius M. Cælium melius agentem, quam defendentem dicebat bonam dextram habere, malam sinistram, uti telo scite, non clypeo. Ergo peremptoriæ exceptiones quandocumque dum lis agitur, ante sententiam opponi, et probari possunt, et oppositæ omnimodo excuti possunt a judice: at post finitum judicium, id est, sententiam, nobis non sunt integræ peremptoriæ exceptiones, quia nemo nos pulsat post sententiam. Sed excipitur exceptio SC. Macedoniani, et Vellejani, quæ ex Senatusconsultis odio fœneratorum, vel favore mulierum opponuntur post sententiam, ut in *l. Tamen. D. ad SC. Maced.* Alias sententia non potest eo prætextu rescindi, quod omissa fuerit exceptio peremptoria, nisi beneficio restitutionis in integrum, si res sit judicata contra minorem viginti quinque annis, ut ei liceat uti exceptione peremptoria post sententiam, qua non est usus pendente lite, ut in hac *l. 2.* in qua legendum est, *in integrum restitutio promittitur*, ut loquuntur semper auctores nostri, non permittitur, ut in Basil. ἐπαγγέλλεται: aut etiam beneficio appellationis, si dicta sit sententia contra majorem viginti quinque annis. Denique ut est in rubr. hujus tituli, *Sententiam rescindi non posse contraria sententia, nisi remedio appellationis, aut restitutionis in integrum.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LI. De fructibus, et litium expensis.*

Datur hic titulus, ut intelligamus, judicem non tantum de re principali, sed etiam de fructibus ejus rei, et sumptibus litis sententiam proferre debere. Et statim initio hujus tituli proponitur, fructus intelligi deductis justis sumptibus. Proponitur regula juris, principium juris, a quo nullus casus excipi dicitur in *l. Fundus. §. Famil. ercisc.* Et unus tamen casus excipi dicitur in *l. Fundus. D. fam. ercisc.* Et unus tamen casus excipi debet ex *l. ult. inf. de fund. rei privat.* Et justi sumptus in hac regula, quæ proponitur statim ab initio hujus tituli, sunt sumptus necessarii, vel utiles, *l. Hæres. D. de petit. hæredit.* Qui scilicet facti sunt observandæ, tuendæ, curandæ rei, vel fructuum ex ea quærendorum, aut redigendorum gratia, non qui facti sunt duntaxat voluptatis causa: his justis sumptibus primum satisfit ex ipsis fructibus rei: deinde reliqui fructus restituuntur, si sunt in causa restitutionis, vel dividuntur, si sunt in causa divisionis. Denique deductis; sumptibus fructus æstimantur, quia sumptus

minuunt fructus. Et in *l.* 2 ostenditur, in rei vindicatione, quæ agitur adversus bonæ fidei possessorem, non tantum in rem principalem condemnationem fieri, ut restituatur actori, qui est verus dominus, sed etiam fructus perceptos post litem contestatam, aut percipiendos, id est, quos actor honeste percipere potuisset. Denique conventus bonæ fidei possessor, et condemnatus, ex condemnatione restituit rem, et post litem contestatam fructus perceptos, aut percipiendos. Eademque est causa hæredis ejus. Et hæc est sententia *l.* 2. quæ nititur hac ratione, quia quod attinet ad causam fructuum, post litem contestatam omnes intelliguntur esse malæ fidei possessores, omnes pares sunt, quod attinet ad causam fructuum restituendorum. Nam quod ad alia attinet, non sunt pares post litem contestatam, quia quod etiam Accursius attigit in *h. l.* 2. bonæ fidei possessor, id est, qui ante litem contestatam bona fide possidebat, fatum non præstat, puta si post litem contestatam res, quæ petita est, suo fato interest, sua ve morte: at malæ fidei possess. fatum præstat, quod forte non incidisset, si res statim actori restituta esset, *l.* 15. § *ult. D. de rei vind.* Item bonæ fidei poss. servi petiti in judicio, acquirit per eum ex re sua, id est, quod is servus parat ex re possessoris post litem contestatam, malæ fidei possessor non item, ut colligitur *ex* l. 20. *eod.* Ergo post litem contestatam non per omnia omnes possess. pares sunt, licet, qui conventus est bonæ fidei possessor, jam sciat, aut intelligere possit, vel suspicari ex conventione sola rem eam, quam possidet, esse alienam. At in fructuum restituendorum causa sunt pares sive sint bonæ fidei, sive malæ fidei possessores. Is unde petitur res, restituit fructus, quos percepit, aut percipere potuit post litem contestatam, et olim quidem restituebat, qui ab initio bonam fidem non agnoverat, sed litigare maluerat, non simplos fructus, sed duplos, ut constat *ex C. Theod. eod. tit.* Et *l.* 1. *de usur. rei usur. rei jud. in eod. C. Paul.* 5. *Sent. l.* 49. ex die accepti judicii dupli fructus computantur. Et ii sunt, qui majores fructus dicuntur, scilicet fructus dupli in *l.* 6. §. *ult. D. mand. l. Rescriptum.* §. 1. *D. de distr. pignor.* Et de his quoque ita D. Ambros. Epist. 24. *cum adverterem illum si vicisset acturum de duplis fructibus, et de sumptibus annosæ litis.* Et restituebantur quidem dupli fructus ex 12. tab. hoc nimirum erat ex illis *l.* 12. tab. *Si vindiciam falsam tulit, rei, sive litis arbitros tres dato, eorum arbitrio fructus duplione damnum decidito. Just. in Nov. de triente, et semisse*, in actionibus in personam præscripsit pœnam dupli, puta ut debitor, qui infitiatur, in duplum damnetur. Quod etiam constitutio quædam regis nostri probat. Debuisset utcrque etiam in actionibus in rem constituere pœnam dupli legitimam, ut scilicet restituerentur fructus in duplum, percepti, aut percipiendi post litem contestatam, sed obtinuit, ut restituantur tantum in simplum. At notandum est, loqui h. l. de bonæ fidei possessore: nam, ut est in *C. Theodos. eod.* malæ fidei possessor restituit fructus, non tantum ex die litis contestatæ, sed ex die, quo rem mala fide possidere cœpit, usque ad exitum judicii. Quam partem Justinianus non retulit in *hanc leg.* 2 sed priorem illam tantum, quæ est de bonæ fidei possessore, non etiam illam, quæ erat in eod. constit. de malæ fidei possessore, ut his fructibus restituendis obligaretur a die invasi fundi, non dum a die litis contestatæ, quia scilicet hodie hoc non obtinet, nisi in interdicto unde vi: nam qui vi aliam malo, et improbato more dejecit a fundo, ex die, quo dejecit restituit fructus, *l.* 1. *Ex die. D. unde vi.* Idem juris est, si agatur adversus malæ fidei possessorem petitione hæreditatis, cujus formula hæc est, *si paret hæreditatem meam esse.* Nomen *hæreditatis* latissime manat, quia est nomen juris, proinde comprehendi non tantum res hæreditarias, sed et fructus, et causam omnem. Qui igitur petit *hæreditatem*, sub nomine hæreditatis, et fructus etiam petit: et proinde fructus præteriti veniunt in hæreditatem, si agatur cum malæ fidei possessore. At in actione in rem, puta si *fundus* petatur, quia appellatione fundi non veniunt fructus; nec enim est nomen juris, sed certi corporis, ideoque in ea non veniunt fructus percepti a malæ fidei possessore, nisi petantur nominatim: opus est petione speciali, quia nec officio judicis veniunt, propterea quod ea, quæ contingunt ante judicium acceptum, non pertinent ad officium judicis, nisi sint nominatim judicio comprehensa: omissa actoris culpa officio judicis non supplentur, *l. Ædiles.* §. *pen. D. de ædilit. edic.* Et hæc de fructibus. At notandum in rei vindicationem non tantum venire fructus, sed etiam sumptus, impensasque litis, id est, possessorem, quem judex condemnat, non in hoc tantum debere condemnari, ut rem, et fructus restituat, sed etiam ut restituat sumptus, et impensas litis. Cassiodorus lib. 5. *litis expensas judicio superatus exsolvat, quod hinc dantur fomenta detestabilis jurgii, cum improbi vincantur illæsi*, et non tantum litis impensarum condemnationem facere debet judex, sed etiam detrimentum omne, *a tous despens, et dommages*, ut in *l. ult. infr. qu. provoc. non est necess.* sumptibus litis, vel detrimentis. Et in *l.* 5. *hoc tit.* est restituenda vetus lectio illo loco, *pro pecuniaria vero causa, post dispendia, post sumptus:* vulgo absunt illa verba, *post dispendia*, quæ habent omnes veteres libri, et Basilica, in quibus est, τὰ δαπανήματα, καὶ τὰ ζημιώματα παρασχεῖν: id est, *sumptus, et dispendia*, veluti viatica, id est, itineraria sumptus. Et ita etiam in §. *Hæc autem. Instit. de pœna temere litig. damnum et litis impensas.* Redduntur ergo impensæ litis: et damna actori, si vicerit: ac similiter reo si vicerit, *l. Eum, quem temere. D. de judic.* Et sane reo protracto in longinquam provinciam ex rescripto Principis extra ordinem ex privilegio, quod actor habet forte, eo casu, quis non videt rationem esse habendam dispendiorum, veluti sumptus itinerarii, et impensarum litis, sive sportularum erogatarum, aut judicibus, aut executoribus litium. Et æquum est etiam casu, si vincatur actor, qui reum traxit in forum longinquius, vel si judicio non adsit actor, æquum est, ut ait *l.* 4. et actor quoque præstet calumniæ pœnam. Est quædam actio calumniæ, quæ datur victori adversus victum, de qua ut *l.* 31. *sup. de liber. caus.* ea actio olim fuit in 10. partem litis, decima pars litis fuit coercitio temere litigantium, §. *Hæc autem. Inst. de pœn. tem. litig.* Decima pars litis, inquam, quia alia est decima, de qua agitur in *l. pen. h. t.* quæ est constitutio Græca Zenonis restituta a me initio *Observationum* 12. Decima de qua agitur in *l. pen.* est non decima pars litis, sed decima pars impensarum litis, in quam, ultra impensas litis, potest judex condemnationem facere, si hoc videatur exigere nimia temeritas, ac pervicacia litigantium, et si impensæ litis sint 100. potest condemnare in 100. et 10. eamque decimam impensarum in fiscum conferre, vel in adversarium, qui vicit, ut plenius ostenditur in ea constitutione. Debet autem judex pronuntiare aliquid de sumptibus, id est, vel debet ab eorum præstatione victum absolvere, ut invicem partes compensent expensas litis, ut ait *Novella* 82. vel condemnare debet victum etiam in expensas litis, et potest absolvere ab expensis litis ex justa causa, ut ostendit constitutione Græca, id est, *l. pen.* puta si bonam fidem agnoverit initio, medio, aut fine litis, si actor ultro destiterit a lite, vel etiam si res maxime dubia et ambigua fuerit, *d. l. pen.* Omnino igitur debet aliquid statuere de sumptibus litis. Si nihil statuerit, quid fiet? ipse judex victori de suo expensas litis refundere cogitur, *l. Properandum.* §. *Sive autem alterutra. sup. de judic.* Is autem, qui victus est, non potest eo nomine conveniri, quia nihil pronuntiatum est in eum de expensis litis. Et observandum hic est, magnam esse differentiam inter fructus, et sumptus litis: nam si nihil de fructibus pronuntiavit judex, integra est victori actio de fructibus, ut Ambrosius dixit supra, acturum de duplis fructibus si vicisset. At si nihil pronuntiaverit de expensis litis, non est victori integra petitio expensarum litis. Et hæc est sententia *l.* 3. *hoc tit.* Videlicet nisi judex communis partibus constitutis, ut loquitur *l. ult. sup. de legib.* id est, præsente utraque parte condemnationem fecerit, expensarum nomine; non licet etiam victori eo nomine appellare, quod judex nihil pronuntiaverit de expensis litis, *l. ult. infr. quando provoc. non est necess.* sed convenire judicem potest, ut ei refundat impensas, quarum in sententia sua nullam rationem habuit. Aliquando victor potest appellare, puta, si sententia si non satisfaciat ad plenum, si non ejus justam petitionem adimpleat. Sed non appellat, quod de sumptibus judex nihil pronuntiaverit: et non appellat etiam uno casu qui vicit, licet ei sententia non satisfaciat ad plenum, puta si absens ex contumacia vicerit, cum non defenderetur, quia et pro contumace aliquando datur sententia, si omnino videatur bonam causam habere. At sententia, quæ data est secundum contumacem, si ei non satisfaciat ad plenum, propter contumaciam ita plectitur, ut non possit appellare quam plenam esse negat, et alio quoquo modo, ut victo damnetur expensarum nomine, qui casus est singularis, ut victor victo refundat expensas litis, quod ostenditur in *l. Properandum.* §. *Sin autem ex gestis. sup. de jud.* Notandum etiam *ex d. l.* 3. in condemnatione, quæ fit nomine expensarum litis, non esse necesse exprimi quantitatem certam. In eam rem, de qua agitur principaliter, necesse est ferre sententiam certæ quantitatis; rei certi corporis, non etiam in condemnationem, quæ fit expensarum nomine: quod illa verba demonstrant in *l.* 3. *victori causæ restitui debere expensas.* Et inde fit, ut vulgo facta condemnatione in expensas litis, judex sibi recipiat, et reservat taxationem post sententiam. Condemnat igitur in expensas sine taxatione, non in rem principalem. Et postremo notandum ex *l. ult. h. tit.* quosdam litigantes habere privilegium tale, ut victi non refundant victori expensas litis, vel ut minores sportulas præstent, quale privilegium habent Episcopi in § *Sportularum. Nov. de sanctiss. Episc.* tale privilegium habet fiscus: semper enim gratis litigat, quod est ex *l.* 1. *sup. de sportul.* quæ est Just. constitutio Græca ex qua Julianus *Nov.* 17. et 21. *fiscus*, inquit, *semper litigat gratis.* Sunt etiam quædam collegia, et corpora, quæ hoc privilegium habent, ut litigent gratis sine sumptu, aut minore, quam alii, et ut damnati absolvantur ab expensis. Et hoc casu, qui ea privilegia habent, si vincant, ut jus sit æquabile, etiam a victis, licet non habeant eadem privilegia, nihil possunt exigere expensarum nomine, aut id tantum, quod minimum expenderunt. Igitur neque qui ea privilegia habeat, neque victi agnoscunt expensas, neque qui cum iis litigant, licet ea privilegia non habeant, si illos vincant, expensas litis agnoscunt. Quod memini ita fuisse observatum in causa senatoris cujusdam, cum senatus, cujus ex corpore is erat, hoc haberet privilegium, ut eorum quisquam, qui cum privatis in senatu litigaret, etiamsi vinceretur, damnaretur expensarum nomine ut illæ victor etiam frustra desideraret adversarium suum refundere expensas litis, quoniam boni consulere debet, si adversarius eodem jure velit uti, quo ipse uteretur, adversus eum, si vicisset. Et hæc est pulcherrima constitutio *l. ult. hoc tit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LII. De re judicata.*

Quid vere distet hic titulus *de re judicata* a titulo *de sententiis?* Quid sententia a re judicata? *Res judicata est lis, sive negotium, de quo sententia lata est, vel causa, quæ transiit ad condemnationem, vel absolutionem. Sententia autem est condemnatio ipsa, vel absolutio. Res ju-*

*dicatæ* uno *verbo est judicatum*. Nec igitur idem est judicatum, et sententia. M. Tullius: *Judicatum est id*, inquit, *de quo sententia lata est*. Ut autem sententiam rescindi, et retractari non posse docuit *sup. tit.* 50. citra appellationem, vel restitutionem in integrum a prætore datam: ita in hoc titulo docet de re judicata rursus agi non posse, et obstare agenti exceptionem rei judicatæ, ne aliter modus litium multiplicatus summam, et inexplicabilem difficultatem faciat, *maxime si diversa pronuntiarentur*, quæ verba sunt *l.* 6. *D. de except. rei jud.* ut ait aliquis litium finis, *l.* 2. *hoc tit.* quæ etiam ait prætextu computationis rem judicatam restaurari non posse, prætextu ἀναλογισμοῦ, ut Græci interpretantur, puta si is, qui judicio superatus est, dicat se fuisse superatum, quod non bene rationes suas, quas in judicium deduxit, supputasset, et subduxisset, atque ideo desideret rationibus retractatis, et reputatis ex integro causam agi: hoc enim est analogismus, cujus obtentu *l.* 2. ait, rem semel judicatam restaurari non posse, ut non male Theodorus Hermopolites in hanc *l.* 2. scripsit, litem finitam sub specie, sive per causam omissæ compensationis in integrum restitui non posse, sicut nec per causam omissæ peremptoriæ exceptionis, ut dictum est *tit.* 50. Sed actioni judicati compensatio opponi potest, posita exceptione doli, *l.* 2. *de comp. neat.* non etiam causa denuo agi, et disceptari, sicut in specie *l.* 1. actioni judicati opponitur exceptio doli, puta si cum fure actum sit condictione furtiva rei persequendæ gratia, et condemnatus sit fur in æstimationem rei, vel litis: nam res et lis idem est, et conveniatur actione judicati, quia nulla est actio, quæ brevius expediatur, poterit opponere actioni judicati exceptionem doli mali, si probaverit jam rem furtivam ad actorem pervenisse, quod non sit æquum, ut bis idem consequatur. Denique actioni judicati potest quidem ex causa opponi peremptoria exceptio doli, ex causa nova, quæ contingerit post rem judicatam, non etiam denuo causa retractari, et disceptari potest. Et ita est accipienda *lex* 2. *hoc tit.* non ut vulgo de judice, qui errans in computatione rerum condemnavit in certam quantitatem, ut scilicet error ille judicis non possit corrigi re denuo examinata et perpensa, quod est falsum et iniquum: nam sive in sententia judicis expressus sit error, quo judex ductus est, potest corrigi ab eodem judice post rem judicatam, *l.* 1. §. 1. *D. quæ sentent. sine appellat. resc.* Sive error non fit expressus, sed insit, æque potest corrigi ab eodem judice oblato libello didascalico, *en proposant l'erreur*, ut *Nov.* 109. Nec quicquam obstat *lex* 1. *de err. calc.* quæ lex non negat propter errorem calculi, quo perductus fuerit judex, rem judicatam retractari posse. Sed hæc est mens legis, ut si quæratur inter partes de errore calculi emergente ex aliquo contractu inter eos habito, quod de ea re judicatum, vel transactum fuerit, id est, de errore calculi, de quo partes inter se certant, retractari non possit. Ergo dicamus *l.* 2. non esse accipiendam de prætextu computationis, in qua facienda erravit judex, sed de prætextu computationis, quam se non probe *dicat* fecisse adversarius, ut eludat rem judicatam, et ex integro causam agat, quod lex ait non esse ferendum, ut hoc obtentu partis res judicata instauretur. Additur etiam in *l.* 4. *hoc tit.* sub obtentu novorum instrumentorum post rem judicatam repertorum, rem judicatam in integrum restitui non posse, et hoc esse exemplo pessimum, et grave, quod publice intersit minui lites, *l. Cum de hoc. D. de except. rei judic.* et *l. Impp. D. de re jud.* Quæ tamen adjicit in publica causa, in publico negotio, Principem quandoque ex causa permittere restitutionem litis, permittere παλινδικίαν ob nova instrumenta. Dicam etiam in privato negotio ex magna causa idem Principem permittere posse, at solum Principem, *l. Divi fratres. D. de pæn.* Plinius 7. *Epistolarum*, scribens ad Macrinum: *post rem judicatam virtus adiit Principem*, inquit, *affirmavit se novas probationes invenisse: præceptum est judici, ut vacaret finitam causam retractanti, si quid novi adferret:* et tamen privatum erat id negotium, de quo scribit Plinius. Dicam igitur, ut per causam novorum instrumentorum postea repertorum, lis ex integro agatur, sive sit privata, sive publica, sive fiscalis, opus esse speciali præcepto principis, alioquin, ut ait *lex* 4. sub obtentu novorum instrumentorum jure, et ll. rem judicatam postea restaurari non posse. Pertinet valde ad hanc quæstionem *lex Admonendi. D. de jurejur.* quam explicemus. *Lex*, ait, *interdum post exactum jusjurandum a judice, sententiamque constitutionibus permitti causam ex integro agi, si quis dicat se nova instrumenta reperisse quibus nunc solis usurus sit, non veteribus*: dum ait *interdum*, significat regulariter ob nova instrumenta causam ex integro restitui non posse, de qua judicatum est. Sed eo casu, videlicet cum judex in dubiis causis, et inopia probationum jusjurandum detulit, et secundum eum, qui juravit, sententiam dixit, causam ex integro agi posse, si is, contra quem judicatum est, *dicat*, se invenisse nova instrumenta, quibus solis nunc usurus sit. Et ratio hæc est, quia res judicata ex falsis instrumentis ex integro agi potest, quod fuerit circumscripta religio judicantis: et hoc ostendit *inf. tit.* 58. et *l.* 11. *de except. l. D. Hadrian. de re jud.* Instrumenta autem dicimus non tantum scripturas, sed quæcunque instruunt causam, vel judicem, vel adversarium: testes sunt instrumenta litis, jusjurandum partis est instrumentum litis. Merito ergo instrumentis adnumeravimus jusjurandum partis, quod judex secutus est: ideoque si is, contra quem judicatum est, prolatis novis instrumentis probet falsum fuisse jusjurandum, recte desiderabit a principe, nam in hac specie adire principem oportet, ut ex integro causa agatur, quasi re ex falsis instrumentis judicata, id est, ex falso jurejurando, ut ex novis instrumentis quod in medium profert, patere dicit. Unde dicamus, multum interesse utrum solus judex operam dederit, et judicaverit, quo casu sub specie novorum instrumentorum res judicata redintegrari non potest, nisi ex speciali præcepto Principis. An vero judex detulerit jusjurandum parti, et secundum ejus jusjurandum pronuntiaverit, vel etiam ut in *l. Cum judex sup. de sent. et interloc.* si jurari pronuntiaverit, et mox de jurejurando, quid fieri oporteret: nam hoc casu prætextu perjurii, quod patefaciunt nova instrumenta, causa ex integro agi potest. Et hoc permittunt constitutiones Principum, ut ait *d. l. Admonendi*: et quia constitutiones permittunt jam non est necesse adire Principem, qui tamen adeundus erat in eadem specie sine constitutionibus, impetrandæ restitutionis litis gratia. Et observandum, *legem Admonendi* loqui de jurejurando delato a judice in dubiis causis, et secundum jusjur. dicta sententia, quod dicitur judiciale jusjurandum: nam ut *d. l.* ostendit, longe alia est ratio jurisjurandi delati a parte parti, quod dicitur voluntarium, vel necessarium, quia prolatis novis instrumentis res finita jurejurando voluntario, aut necessario, restaurari non potest. Et ratio est, quia partes inter se jurejurando de re omni transegisse videntur. Et certum est, transactionem non posse rescindi prætextu novorum instrumentorum si bona fide facta fuerit. Si instrumenta ab adversario non fuerint dolo malo suppressa, eligendæ transactionis causa, ut *l. Sub prætextu. sup. de transact.* Denique hoc casu imputari potest parti, quod jusjurandum detulerit adversario quod adversarium fecerit judicem totius rei. At nihil ei imputari potest judice ultro deferente jusjurandum: ideoque ei integrum est prolatis novis instrumentis, quibus arguitur perjurium adversarii, causam retractare, et ita est explicanda ratio *l. Admonendi.* Et generaliter ergo ita concludamus, nec sub obtentu computationis a parte non bene confectæ in lite exequenda, nec sub prætextu novorum instrumentorum post rem judicatam repertorum, regulariter causæ, aut rei judicatæ instaurationem jure postulari ab eo, qui rei judicatæ semel quolibet modo acquievit, ut *l.* 3. et 5. *hoc tit.* Et notandum, quod significat *l.* 5. eum videre acquievisse sententiæ, et renuntiasse appellationi, qui a judice petit dilationem ad solvendum judicatum. Et quod *eadem l.* generaliter ait, rerum judicatarum auctoritatem non pati, ut ea quæ finita sint, instaurentur. Quæ est summa definitio huj. tit. quæ trahitur in lege ultima ad acta, ad gesta quæ in publica monumenta redacta sunt, ex quibus petitur fides rerum gestarum, quibusque fides publica constat, *l. Census. de probat. l.* 3. §. *Ejusdem. D. de testib. l. In finibus. D. fin. regund.* Hæc etiam gesta publica, quicquid complectantur, sive interrogationes, sive confessiones reorum, sive quæ alia, nulla ratione infirmari posse, aut retractari. Et notandum hanc *l. ult.* proprie pertinere ad gesta habita contra Donatistas per Marcellinum, Tribunum, et notarium, ut constat ex *l.* 55. *C. Theod. de hæret.* ubi ait, notionem Marcellini contra Donatistas habita gesta, et quæ consequuntur in hac *l. ult.* Et scribens quoque D. Augustin. ad eundem Marcellinum, cujus fit mentio in *d. l.* 55. epist. 158. *Gesta*, inquit, *quæ promisit præstantia tua contra Donatistas vehementer expecto, et in ecclesia cupio recitari. Non est leve, quod Deus agit per tuam operam*, ut *per publica tua gesta in omnium notitiam proferantur.* Et ad eandem rem pertinet etiam Augustini epistola 159. et 160. quæ docet, *illum Marcellinum fuisse Tribunum et Notarium, c'est, comme nous disons, un Secretaire.* Hæc vero gesta Marcellini contra Donatistas, *l. ult.* significat non fuisse infirmata morte Marcellini: et generaliter statuit morte cognitoris non interire publicam fidem; et publicam fidem dixit, ut Tiberius Augustus apud Frontinum, *lib. De limitibus agrorum: sunt*, inquit, *monumenta finalia in itineribus constituta, quæ publicam fidem tenent.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LIII. De executione rei judicatæ.*

Quod dixi titulo superiori, rem semel judicatam instaurari non posse, ex eo sequitur quod in hoc titulo proponitur, exequendam esse sententiam, rem judicatam. Executio rei judicatæ fit ad effectum sive ad emolumentum adducta re judicata: fit igitur executio post rem judicatam: nam ab executione non licet incipere, *l.* 1. *hoc tit. l. Si cum nulla. D. de re judic.* Et instrumenta hodie recepta, quæ habent executionem paratam, ut possit debitor vi illorum instrumentorum non adito judice, nec re judicata exigi, et conjici in carcerem: hæc inquam, instrumenta sunt contra jus commune, contra jus, quod profitemur: quia præposterum est ab executione incipere. Imo nec post rem judicatam executio fit statim, sed post legitimum tempus, quod judicato faciendo lex dedit condemnato, vel confesso, *l. fi.* §. *ult. D. de confess.* Lex dedit illud tempus humanitatis gratia, ut ait *lex Cum milit. in fi. D. de compens.* ut judicatus haberet spatium conquirendæ pecuniæ, quam persolveret adversario. Et fuit olim ex 12. tab. tempus illud triginta dierum, qui in eisdem tabulis appellantur justi dies, quibus jus est differre executionem rei judicatæ, ut in lege Cicoronia, quam Julius Scaliger *lib.* 1. *Poetic.* male tribuit edicto prætorio *Præter Iliem matris famulos eosque justis diebus ne quis stipem cogito.* id est, diebus certis, quibus fas est stipem cogere. Illud vero tempus, quod datur judicato faciendo dierum 30. sive mensis unius dicitur *modicum tempus*, in cujus mora vulgo dicitur nihil esse damni. Modicum tempus appellatur in l. *Si domus.* § *In pecunia. D. de leg.* 1. et *l. Si debitori. D. de re jud.* Et ita modicum tempus, id est, triginta dierum in *l.* 1. *D. de itin. actuq.* Et sane ita recte dices tempus solvendi judicati ex duodecim tabulis fuisse modicum: et hodie esse immodicum, quia hodie ex constitutione Justiniani tempus judicati faciendi est 4. mensium, *l.* 2. et 3. *tit. seq.* Immodicum tempus profecto,

idcirco non est in usu hodie dari 4. menses priusquam exequantur rem judicatam, sed hoc permittitur arbitrio judicis, ut condemnato, et confesso præstituat diem, quem volet. Patricius apud Harmenop. libro quarto Epitom. *Condemnatis, si locupletiores essent, dabantur quatuor menses, ut ex venditione prædiorum suorum, aut cæterarum rerum, quæ essent in manu, pecuniam conficere possent, in quam condemnati erant: pauperiores confestim censebant esse exigendos: ne forte si detur iis intervallum aliquod ad judicatum faciendum, interim parvam rem, quam habent, absumant.* Nec caret ratione Patricii distinctio, ex qua apparet nec tum placuisse omnino dilationem, seu laxamentum illud 4. mensium, quod Justin. dedit condemnatis. Non est omittendum tempus illud legitimum, quod datur judicatis, non dari, nisi petentibus: dilatio ad solutionem faciendam non datur, nisi petenti. Et in hanc rem est maxime notanda *lex pen. tit. prox.* Et ita Theod. in *l. 3. hoc. tit.* scribens de tempore, quod datur judicatis ad solutionem ait, dari ἐπειδὰν. Non datur ergo nisi petenti dilatio judicati faciendi, conquirendæ pecuniæ causa, et si non petatur, statim executio fit rei judicatæ. Post tempus autem judicati faciendi, si judicatus solvere supersederit, ex mora pecuniæ in condemnationem deductæ debet usuras centesimas, ut demonstratur in tit. seq. Et fit executio rei judicatæ, nisi novata sit causa judicati, et transfusa in stipulationem, quo casu impeditur executio rei judicatæ, quia extincta est actio judicati, et liberatus est is, qui judicatus fuit, *l. 2. hoc tit. l. 4. §. Si ex convent. D. de re jud.* Fit autem executio captis pignoribus primum, deinde distractis sub hasta in foro, non quidem statim, sed post 2. menses a captione pignorum, *l. Debitoribus. D. de re jud. l. 1. C. Th. de distract. pign. quæ tributorum causa tenentur.* Et idem Theodorus notat ad l. 3. *hoc tit. si intra duos menses*, inquit, *post captionem pignorum condemnati non solvant, quæ in condemnationem deducta sunt pignora distrahuntur.* At quid fiet, si posita hasta in foro, et ut dicitur subhastatis pignoribus captis in causam judicati, nullus inveniatur emptor, nullus licitator, forte ex compacto, vel ambitione judicati nullus ad emptionem publicam rerum in causa judicati captarum emptor accedat? at hoc casu placet, eum, secundum quem judicatum est, mitti in possessionem rerum pignori captarum, ita ut fiat dominus, vel omnino ei addici pignora pro quantitate debiti, *l. A. D. Pio. §. Si pignor. D. de re jud. l. 3. hoc tit.* Hasta dominum facit eum, cui bona addicuntur. Et ideo hasta dicitur domina, ut apud Juvenalem: *et venale caput domina præbere sub hasta.* Porro in *h. l. 3.* ambitionem vocat gratiam, et copiam amicorum, quam habet is, qui condemnatus est, ut plane nullus velit accedere ad emptionem bonorum, quæ ad illum pertinent. Male imperitia linguæ latinæ Theodorus *ambitionem* interpretatur in *l. 3.* περιφορὰν, id est, circumcursationem, sive ambitum. Compactum autem vocat l. 3. κακουργίαν sive calliditatem, ut in *l. 3. si in cau. jud. p. g.* Dolum compositum, sive colludium habitum cum iis qui accedere debent ad auctionem, quæ fiebat publice sub hasta, sub pertica tristi, ut Propert. loquitur: *Abstulit extructas pertica tristis opes*, ne scilicet accederent. Et ita si non inveniatur emptor rerum pignori acceptarum in causa judicati, necesse est eas res jure dominii, et possessionis addici, *et ouvertur, ei*, secundum quem judicatum est. Et observandum est in l. 3. delendum esse verbum *potuisse*, ut legamus hoc modo: *Ex compacto, sive ambitione diversæ partis emptorem non inveniri.* Videtur etiam in ille *l. 3.* illo loco *res soli, quæ pignori datæ sunt*, potius esse scribendum, *pignori captæ*: Et ita etiam quidam Codices habent, sed ethui mulo. Nam invenio et res pignori captas dari ei, secundum quem judicatum est quod tamen non fit hodie. Et ita in *l. 1. inf. si in cau. judic. pig. capt. res in causam judicati datas*, captas scilicet per officium judicis, et victori datas in manum, ut Theodorus ait hoc loco, δίδοσθαι τῷ νικήσαντι, et alio loco: κατέχοντα τῷ νικήσαντι. Qui vetustus mos observandus est: nempe victori tradi res captas pignori in causam judicati, ut eas teneat, non etiam ut habeat jure dominii, nisi post duos menses nullo invento emptore ei addiceretur. Notandum etiam est ex *l. 5. hoc tit.* in causam judicati, id est, exequendæ rei judicatæ gratia, etiam nomina rei condemnati pignori capi posse, id est, obligationes, cautiones, quod ita verum est, si deficiant res corporales: nam executio incipit a rebus corporalibus mobilibus primum, deinde immobilibus, qui tamen ordo non servatur in Gallia, nisi cum minores judicati sunt. Et postremo si deficiant, vel non sufficiant res corporales, transitus fit ad nomina, quæ sunt res incorporales, *l. 2. sup. quando fisc. vel privat. d. A. D. Pio. §. Si post.* Nec omittendum quod ait *l. 4. hoc tit.* non tamen ex causa judicati pignori capi posse annonas salaria, et stipendia militum, *on ne peut point executer sur cela*, quia Reip. interest, militibus non auferri sua stipendia, suas annonas militares, ne deserant militiam: et causa publicæ utilitatis, sive communis salus semper præfertur privatæ utilitati. Qua ratione utitur Theod. in hac *l. 4. Juris auctores*, inquit, *quæ communiter omnibus prosunt, præferre solent iis, quæ uni prosunt, vel duobus.* Neque huic *l. 4.* quicquam obstat *l. Commodis. D. de re jud.* quia non loquitur de stipendiis militum, sed de præmiis, et annonis athletarum, qui ex sacro certamine victoriam reportarunt: nam eorum præmia, et commoda pignori capi possunt. Longe alia est ratio militum, qui sub armata militia protegunt Remp. ut plane nolim l. 4. trahi ad commoda, sportulas, sive annonas clericorum, quia lex 4. cum inscripta sit ad militem, de militibus tantum accipitur, qui sub armis merent, ut ponit Theod. nominatim, ἐὰν καταδικασθῇ στρατιώτης ἔνοπλος: id est, *si condemnatur fuerit miles armatus.* Et ita etiam aliud privilegium, quod militi armato datur *l. 6. et l. Item miles. D. de re jud.* ut non teneatur ultra quam facere possit, vulgo male trahunt ad clericos, et ad militiam omnem civilem, cum illæ leges loquantur de armata militia, nobis non licet esse tam audaces, ut privilegia maxime protrahamus ad alia, quæ quasi contraria juri communi semper sunt accipienda restrictius. Addamus executionem rei judicatæ fieri tantum per magistratum, rei scilicet a se judicatæ, vel a judice, quem is dedit: nam judex datus, sententiæ, quam dixit, executionem non habet, *d. l. A. D. P.* sed sententiam ejus exequitur, qui eum dedit, vel per se, vel per officiales suos, executores, apparitores, intercessores datos a se judicati exequendi causa, ut in *l. 2. sup. l. 3. si in caus. jud. l. Si pign. D. de evict.* ubi etiam ait, per *offic. etiam rem judicatam* exequi extra ordinem, ut ex illo loco vere possis constituere, omnem executionem rei judicatæ hodie fieri extra ordinem, nimirum quia executionis ordo proditus leg. 12. tab. ordo legitimus exequendi judicati, hodie non observetur, puta, ut ab eo, *qui vicit condemnatus ducatur, et vinciatur nervo, aut compedibus, et suo vivat si volet, et suo non vivat, vivat sumptibus ejus, qui eum duxit. Et ad extremum si non faciat judicatum peregre venum eat*, et alia, quæ Aul. Gellius refert: ad quem ordinem antiqui juris respexit *l. Si pro aliquo 21. D. ad Vellejan.* illo loco: *propter solutionem vexetur*: nam *vexari* proprie est duci, rapi huc illuc. Et ad eundem quoque ordinem pertinet *l. Quos nos hostes D. de verb. sign.* dum explicat verbo *vivere*, contineri non tantum victum, sed etiam vestitum, et stratum, et *l. Si victum. de rei judic.* quæ ait eum, qui condemnato sibi, quem duxit, et vinctum habet, non patitur de suo inferri victum, et stratum, teneri prætoris actione in factum, vel actione injuriarum, quæ omnia respiciunt ad ordinem legitimum antiqui juris. novo jure executio fit extra ordinem, id est, non servato illo ordine *l. 12. tab. d. l. Si pignora.* Addamus de executore: executor habet tantum jus exequendi, non judicandi, aut retractandi rem judicatam, imo nec interpretandi. *l. 6. et pen. hoc tit.* Executio rei judicatæ comprehenditur tribus verbis, *captione, distractione, et addictione.* Addictio est extrema linea executionis. Ac postremo notandum est, quod diximus de tempore dato ad solutionem judicati condemnatis, id tantum habere locum in actionibus personalibus, quibus agitur de pecunia debita, quod et ipsa lex duodecim tabularum demonstrat, dum ait, *æris confessi, rebusque jure judicatis 30. dies justi sunto*: nam tempus datur conquirendæ pecuniæ causa, quæ non statim cuilibet est in manu. At in actionibus in rem hæc tempora non observentur, sed statim jubet judex rem ipsam restitui cum fructibus, *§. 1. Inst. de offic. judic.* Imo et ipsam aufert manu ministrorum, sive militum, *l. Qui restituere. D. de rei vindic.* si sit in potestate judicati, sed ut adjicit *d. §. Si judicatus*, id est, rem restituere jussus cum fructibus perceptis a lite contestata, aut percipiendis, sine frustratione, id est, non morandi animo, aut tergiversandi petat tempus ad restituendam rem, puta quod ea res sit in longinquo, tunc ei tempus indulgendum est, ei modo satisdet de præstanda æstimatione rei, si eam non restituat intra datum tempus. Etiam cum agitur interdicto de libero homine exhibendo, constat statim post rem judicatam sine cunctatione ulla exhibitionem esse faciendam, *l. ult. § 1. D. de lib. homine exhib.* Idem puto dicendum in actionibus in personam, quibus avocamus possessionem rei nostræ in actione depositi, vel commodati, nec agimus de pecunia debita, ut etiam officio judicis sine ulla temporis intercapedine ipsam rem mihi restitui oporteat. Et observandum post moram, si res in condemnationem deducta, non pecunia (nam pecunia non potest perire, debetur enim in genere) si res, inquam perierit post moram judicati, ad debitorem pertinebit periculum, quod est generale in jure, ut post moram extinctæ rei periculum pertineat ad debitorem, *l. Si ex legati causa. de verb. oblig.* Quod in judicati causa nominatim est scriptum *l. 7. h. t.* in qua additur etiam animalia, et fœtus eorum venire in causam restitutionis, et periculum quoque eorum pertinere ad judicatum, si perierint post moram.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LIV. De usuris rei judicatæ.*

Tempus legitimum, quod condemnatis præstatur pecuniæ in condemnationem deductæ conficiendæ gratia, fuit ex 12. tabul. unius mensis, postea vero fuit duorum mensium ex alia l. ut constat ex *l. 3. §. ult. h. tit. l. 1. C. Th. eod.* Et ad extremum *ex constit. Just. id est, l. 2. et 3. h. t.* tempus judicati faciendi est 4. mensium, qui connumerantur a die prolatæ sententiæ: vel si appellatum est, a die confirmatæ sentent. *l. 2. h. t.* vel etiam, quod addi velim, ex die moræ, puta si condemnatus male fide appellavit negotii protrahendi causa, vel etsi bona fide appellavit, et postea per eum factum est, quod tardius judicaretur. nam ex die, quo ille frustratione uti cœpit, idque egit, ut lis tardius finiretur, tempus legitimum connumeratur *l. ult. de re jud. l. Tutor. in princ. de usur.* Post tempus legitimum fit executio rei judicatæ, captis et distractis pignoribus. Et executor, quod nunc additur in hoc titulo, non tantum habet rationem in exequenda re judicata ejus pecuniæ, quæ in condemnationem deducta est, sed etiam rationem habet usuræ centesimæ ejus pecuniæ, sive sortis, quæ ab eo tempore currit, id est post legitimum tempus, et debetur ei, secundum quem judicatum est, ut si sors in condemnationem deducta sit 400. post legitimum tempus, id est, quatuor menses executor rei judicatæ non tantum exigit 400. quæ principaliter debentur, sed etiam si condemnatus in solvendo judicato annum traxerit post 4. menses, exigit executor 48. usuræ centesimæ nomine: nam usura centesima est, quæ

in centenos aureos quotannis reddit duodenos, quod in idiotismo dicimus, *un denier huict, et tiers*. quia hæc summa duodecies inest in summa 100. aureorum, et ita hoc proponitur in *l. 1. h. tit.* in causa fisci: nam l. 1 scripta est procuratoribus hæreditatum fisci, de quibus etiam in *l. Sed si accepta. D. de jur. fisc.* Et in antiqua inscriptione: *procuratori stationis hæreditatum*: et in alia: *procuratori patrimonii et hæreditatum*: Scribonius Largus lib. de compositione medicamentorum, *Anthero Tiberii liberto super hæreditates*, id est, *procurator hæreditatum*: nam procuratores rerum fiscalium plerumque erant liberti principum. Et Basil. quoque legem primam accipiunt de fisco, cum ejus sententiam his verbis exprimunt, ἐὰν ὁ δημόσιος ἐναγάγῃ τινὶ καὶ νικήσῃ, ἑκατοστιαῖον τῶν τόκων λαμβάνει μετὰ τὴν τετράμηνον τῆς καταδίκης, *si fiscus adversus aliquem egerit, cumque vicerit, centesimam usuram accipit pecuniæ in condemnationem deductæ post 4. menses.* Et forte usura olim rei judicatæ in causa fisci fuit centesima tantum, ut apparet ex l. 1. sic accepta, ut dixi, quam in aliis causis constat fuisse binam centesimam, *l. 2. h. t. C. Th. eod. tit.* Et ex const. Just. antiquiore constat fuisse semissem usuram, ut ipse refert in hac l. 2. id est, dimidium centesimæ. Et puto Justinianum in hac l. intelligere *l. Eos. §. Ceteros. sup. de us.* quæ tempore prior est, quippe cum sit data Justin. iterum consule, lex autem secunda sequenti anno Decio consule. Et in *d. l. Eos.* generaliter definit Just. etiam in illis casibus, quibus citra stipulationem usuræ debentur (ut hoc caso debentur usuræ rei judicatæ ipso jure sine stipulatione ex natura judicati, ut ait l. 3.) Non illis, inquam, casib. usuras exigi majores semissib. at posteriori constitutione idem juris esse voluit in fisco, et privatis ut ac. sortis in condemnationem deductæ post legitimum tempus currant usuræ centesimæ, sortis, inquam, non etiam usurarum ex contractu in condemnationem deductarum, ut definit in *l. 3. h. t.* Nam ut idem Just. ante constituerat *l. ult. de usur.* usurarum usuræ non debentur, etiamsi fiat anatocismus. Olim permissus erat anatocismus, hodie est prohibitus const. Just. *Anatocismus est renovatio usurarum.* Et fit duobus modis, stipulatione, quæ dicitur novatio voluntaria, quod solebat fieri, ubi usuræ sortem æquaverant: quia supra duplum non possunt deberi. Ubi ergo usuræ ad duplum pervenerant, id est, ubi æquaverant sortem, tum quasi sors deducebantur in stipulatum, atque ita redigebantur in sortem. Et rursus ejus sortis in stipulationem deducebatur alia usura. Denique *anatocismus est usura usuræ redactæ in sortem*. Nam semper veteres prohibent usuras usuræ, *l. Si non sortem. §. 1. D. de cond. indeb.* sed non usuram usuræ, quæ sors effecta est. Fit etiam anatocismus judicato, quia actio ex stipulato transfunditur in actionem judicati, actio pristina, qua actum est, transfunditur in actionem judicati ut Justin. ait in l. 3. priorem contractum novari judicato, et *l. Si fundus. §. Si pluris. D. de pign.* si res transierit ad condemnationem, inde pecuniam deberi, id est, ex judicato, ex condemnatione, non ex pristina causa, quæ novata est, ac proinde extincta. Novatio extinguit priorem obligationem. Ergo verissimum est, quod tamen hic Accursius negavit contra manifestissima verba l. judicato novari eam actionem, qua actum est. Fateor non novari obligationem pignoris, de qua non est judicatum, ut in *l. Grege. §. Etiam. D. de pignor.* Fateor non novari fidejussoris obligationem, qui judicio non adfuit, cum quo actum non est, *l. Græce. §. Et post. de fidejussorib.* Fateor etiam non novari usurarum obligationem, si de sorte tantum judicatum sit, non de usuris, *l. 1. sup. de jud.* at dico novari principalem obligationem, id est, sortis obligationem, de qua pronuntiatum est. Et consequenter etiam novari usurarum obligationem, quæ in condemnationem deductæ sunt. Et hæc est magna differentia inter novationem voluntariam, quæ fit stipulatione, et necessariam, quæ fit re judicata: nam facta novatione voluntaria per stipulationem, tacite et pignora, et fidejussores liberantur. Et usuræ amplius non currunt, *l. Novatione. de novat.* At facta novatione necessaria, puta re principali tantum judicata, nec pignora, nec fidejussores liberantur, et usuræ, quæ non sunt deductæ in condemnationem, procurrunt. Ratio diversitatis hæc est, quia judicato non tollitur obligatio naturalis, *l. Judex.* et *l. Julianus. D. de condict. ind.* at stipulatione omnis obligatio tollitur, civilis, et naturalis: ubi manet naturalis, et pignora manent, atque etiam fidejussoriæ obligationes. Manet etiam obligatio usurarum, quia alia est stipulatio sortis, alia usurarum. Duæ sunt stipulationes: ne si de una sit judicatum, videtur etiam judicatum de altera l. *Centum. D. de eo. quod certo loco.* Concludamus igitur fieri anatocismum judicato, si et usuræ in condemnationem deducantur: finiri ergo obligationem pristinam usurarum novatione, quæ contingit per rem judicatam: et post tempus legitimum solvendi judicati, quod est immune ab usuris præstandis, incipiunt currere usuræ rei judicatæ secundum jus vetus, quo permittitur anatocismus, ut *d. l. 1. C. Theod. eod.* et in antiqua sententia Senetionis subpræfecti primæ classis Misenatium: *Heredes Patulci Unel. multentur sortem una cum anatocismo binæ centesimæ usuræ propter neglectam religionem sepulchrorum clam dirutorum.* Anatocismus, sive *novatio est finis veterum usurarum, et initium novarum*, qui tamen a Justiniano ex causa prohibitus est. Ideoque ut definit in *hac l. 3.* si judicato facta sit novatio usurarum, id est, si in sortem, et usuras facta sit condemnatio debitas ex contractu, finitur obligatio sortis, et usurarum, veluti novatione, et utrumque deberi incipit ex causa judicati, et post tempora judicati faciendi statim incipiunt currere sortis tantum usuræ centesimæ, non etiam usurarum in condemnationem deductarum, abrogata l. 1. *C. Theod. eod. tit.* licet, inquit, in sententia judicis sit *consummata*. Græci habent, συναφθεῖσα, quantitas sortis, et usurarum, id est, in unam summam redacta, quam *summam summarum* vocat Plautus, et Seneca, ut dixerit judex 500. *dari sortis, et usurarum nomine*, utriusque quantitatem consummaverit, et tamen nos dividemus sortem ab usuris, et post tempus judicati, dicemus sortis tantum usuras currere centesimas, non usurarum in condemnationem deductarum, confusas summas dividemus. Et ita *consummationem* accipit, *l. Si plura. D. de ædil. edict.* quam conductionem unius calculi vocat *l. ult. sup. de jure dotium*: consolidatam rationem Marc. Tul. *quinto Epist.* Hanc vero decisionem, ut usurarum in condemnationem deductarum, usuræ non currant post spatium legitimi temporis quod omnino vetitus sit anatocismus, confirmat Justinianus hac ratione: *quoniam*, inquit, *est absurdum, et indignum usuris minoribus, quales sunt plerumque usuræ debitæ ex contractu*, de quibus pronuntiatum est, secundum definitionem *dict. legis Eos.* absurdum, inquam, est, usuris minoribus judicato extinctis, et finitis, succedere graviores, quales sunt usuræ rei judicatæ, nempe centesimæ. Postremo notandum ex *§. ultim. l. 3.* tempora judicati, id est, quatuor menses non tantum dari condemnatis, sed etiam fidejussoribus eorum, aut mandatoribus; alioquin nec condemnati ipsis ea tempora proficerent, quia si fidejussores cogerentur statim solvere, haberent adversus condemnatum regressum per actionem mandati, ita ut qui petit a fidejussore, vi ipsa videatur petere a reo, *l. Adversus. de recption.* Olim tempora judicati dabantur reis principalibus tantum, et duo menses duntaxat, *d. l. 1. Theod. C. eod. tit.* non fidejussoribus, aut mandatoribus: hodie dantur omnibus accessoribus, et quatuor menses, non duo ex constitutione Justiniani.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titul. LV. Si plures una sententia condemnati sint.*

Pertinet etiam hic titulus ad executionem, et effectum rei judicatæ, quia docet si duo, vel plures una sententia condemnati sint, executionem fieri pro virilibus portionibus diviso periculo sententiæ, id est, ex causa judicati singulos non teneri in solidum, videlicet, si simpliciter, et generaliter omnes condemnati sint in unam et certam quantitatem, puta hoc modo: *Mævium, et Sejum, et Semp. L. Titio centum condemno.* Singuli, qui condemnati sunt, partes debent: denique judicato non fiunt duo rei debendi, quorum natura, et conditio hæc est, ut singuli solidum debeant, et ut alterius inopia alterum oneret: quod dicimus in idiotismo. *chacun pour soy, et chacun pour le tout.* Judicato igitur non constituuntur duo rei debendi, quia sententia scinditur in personas. Quod etiam ostenditur in l. *Paulus. 2. D. de re jud. l. Si qui separatim. §. Quoties. D. de appel.* l. *Si mandato Titii. §. Paulus respondit. D. mand.* Et hoc ita verum est, si singuli in solidum condemnati non sint, vel si nominatim in sententia expressum non sit, ut quod unus facere non possit, alter faciat: nam hoc genere duo rei debendi constituuntur. Ceterum hoc non expresso, sententia scinditur in personas, portionesque viriles. Ex quo apparet verum esse, quod diximus *tit. superiori*, judicato novari priorem obligationem, prioremque contractum: nam qui ante judicatum forte erant duo rei debendi, puta duo tutores, duo mandatores, duo rei constitutæ pecuniæ, duo fidejussores, licet id in contractu cautum non esset ut in *d. l. Si mandato Titii. §. Paulus* quia in contrahendo quod agitur, pro cauto habetur, *l. Cum quid. D. de reb. cred.* Ergo contractu fiunt duo rei debendi, si tacite agatur, etiamsi non caveatur nominatim. Et ita, qui ante judicatum erant duo rei debendi, post judicatum post condemnationem in eorum personas collatam, duo rei esse desinunt, tanquam novationis genere, nisi id fuerit in sententia nominatim cautum, ut essent correi, ut singuli adstringerentur in solidum judicato faciendo. Igitur, si hoc cautum non sit in sententia, non tenentur ipso jure ex causa judicati, nisi pro virilibus portionibus. Duo rei fiunt in stipulatione, emptione, locatione, commodato, deposito, tutelæ gestione, administratione, *l. Eandem. D. de duob. reis.* Et nominibus factis apud mensam, ut in l. *Idem.* et l. *Si unus. in prin. D. de pact.* Et fiunt his modis duo rei, etsi cautum non sit nominatim. Judicato autem non fiunt, duo rei debendi, nisi id cautum sit nominatim, etiamsi ante judicatum fuerint duo rei ex priori contractu. Objicies ergo condemnationem reo proficere, quod qui tenebatur in solidum tenetur ex condemnatione pro parte tantum, πρὸς ἀναλογίαν, ut Græci dicunt, quod est contra naturam condemnationis: et quod sit *lex Evidenter. D. de except. rei judic.* evidenter esse iniquissimum, ut exceptio rei judicatæ proficiat ei, contra quem judicatum est, sicut iniquissimum etiam est, ut exceptio rei judicatæ noceat ei, secundum quem judicatum est, *l. 9. §. 1. D. eod.* At ego objiciam, condemnationem sane non proficere condemnato in eo, in quod condemnatur, quia hoc natura rei non patitur, sed proficere in eo, quod minuit condemnationem, quod sententia minuit, aut minuere intelligitur priorem obligationem, si dicatur generaliter, et simpliciter numeratis personis: nam enumeratio personarum facit viriles portiones, *l. Si pluribus. D. de leg. 1.* Sin igitur non possis statuere, condemnationem proficere condemnato, quia minor condemnatio prodest quidem, sed non condemnato. Judex potest minuere priorem obligationem, quod etiam notandum est ex hoc tit. Nam potest efficere, ut qui solidum debet ex priore contractu, virilem tantum portionem debeat.

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum LVI. Quibus res judicata non nocet.*

In hoc titulo hoc tantum proponitur, actionem judicati, vel exceptionem rei judicatæ, non nocere *absenti*, id est, qui judicio nec per se interfuit, nec per procuratorem: puta si non mandavit causam agi suo nomine, vel si peractam causam suo nomine, et omne, quod actum est citra mandatum suum postea ratum non habeat: nam qui ratum habet, intelligitur retro litigasse per procuratorem, quia ratihabitio retrotrahitur, et mandato comparatur. Sic igitur dicamus, actionem judicati, vel exceptionem rei judicatæ non nocere ei, qui nec per se, nec per procuratorem judicio interfuit, id est, qui non litigavit, nec conventus est, aut qui conventus, non obfuit ex contumacia, etiamsi negotium, quod habet, simile fuerit omnino ei, de quo dicta sententia est, ut *l. ult. hoc tit.* ut cohæredi, qui non litigavit in eadem causa, quam acta est cum cohærede, non nocet exceptio rei judicatæ, *l. 2. hoc tit. l. 1. Jud. D. de except. rei jud.* Item, si frater egerit nomine fratris, nec mandante fratre, nec ratum habente fratre, qui non litigavit, exceptio rei judicatæ non nocet, nec quod frater ejus nomine abusus est, *l. 1. hoc tit.* Et generaliter exceptio rei judicatæ obstat, quoties inter easdem personas eadem quæstio revocatur, *l. 7. §. pen. D. de except. rei jud. l. 2. inf. de except.* non quoties ad alias personas, quæ priori judicio non interfuerunt eadem quæstio revocatur, ut ait *l. Claud. in fin. D. qui potior in pign.* eligendi sine præjudicio prioris sententiæ, ei, qui non litigavit, totum jus integrum relinqui, ut *l. 1. hoc tit.* eum qui non litigavit, agere sine præjudicio rerum judicatarum, id est sine metu exceptionis rei judicatæ. Prius judicatum non est præjudicium, cujus possit esse ulla vis inter alias personas, ut *l. Is qui fundum. D. de usuf. leg.* Non posse arbitrum inter alios judicando alterius jus mutare. Extat hæc regula hujus tit. multis in locis juris et petitur vitia quædam, sed quæ non sunt explicanda hoc loco; quod nullum eorum in hoc tit. proponatur. Teneamus ergo hanc regulam, et addamus ex *l. pen.* ei locum esse non tantum in pecuniariis causis, sed etiam in criminalibus, in accusationibus, quæ est regula, sive summa hujus tit. ut non immerito quæri possit, quid distat hic titulus, in quo nihil aliud proponitur, quam rem judicatam inter alios non nocere, a tit. 60. in quo ita res inter alios acta, vel judicata aliis non nocet, quod ibi explicabitur. Cæterum *l. pen.* est conjungenda *l. 6. inf. de accus.* Utriusque l. eadem est inscriptio et subscriptio, et earum conjungendarum ratio hæc est, ut reum accusatum non possit alius pendente actione ejusdem criminis reum facere: sufficit accusator unus, quo admisso non admittitur alius pendente judicio, quod proponit *l. 9. inf. de accus. l. Is tamen. §. ult. D. de accus.* recte *delatum*, non peractum reum: nam *ab uno peractum reum, si forte reus absol. sit* (peragitur autem reus, si res pervenerit ad sententiam, et de crimine pronuntiatum sit secundum reum, vel contra) *peractum, inquam, reum ab uno, alter accusare potest*, quia non est æquum, ut ei noceat res inter alios judicata, maxime si exequatur suam injuriam, suum dolorem, et ostendat se ignorasse accusationem ab alio institutam fuisse, vel etiam si priorem accusatorem prævaricationis arguat, aut collusionis, ut *l. Si cui §. Idem. D. de accusat. l. 3. de prævaricat.* Et ita est accipienda *lex pen. hoc tit.* et conjungenda cum *d. l. 9.*

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LVII. Comminationes, epistolas programmata, subscriptiones, autoritatem rei judicatæ non habere.*

Pertinet hic tit. ad definitionem sententiæ, ut sciamus quid proprie sententia sit, nec quamlibet vocem, aut voluntatem judicis pro sententia accipiamus: primum enim *comminatio* judicis non est sententia, ut si quid judex interloquendo causa non cognita, id est, citra formam decreti comminetur eum, qui non solvit pecuniam debitam præstaturum duplum, vel quadruplum, vel gravissimas usuras, ut *l. 1. et 4.* Denique comminatio judicis non habet vim rei judicatæ, quæ fit circa formam decreti per interlocutionem, aut de pleno. Non habet etiam, ut ait *l. 1.* vim stipulationis, quod comminatus sit eum, qui non solveret intra diem certum, soluturum petitori usuras gravissimas. Hæc comminatio non inducit tacitum vinculum stipulationis, sicut nec inducit acceptilationem, *l. 7. sup. de sentent. et interloc. omnium judic.* Et huc pertinet, quod ait Symmachus in Epistolis ad Theodosium: *hoc divus genitor tuus pia lege constituit, sententiam quoque sub comminatione depromptam effectu, et executione vacuari.*

Nec alia ratione programma, ut ait *lex pen. hujus tit.* non habet vim rei judicatæ, quam quod comminatio potius sit, quam sententia, ut Græci dicunt hoc loco. Est autem *programma* nihil aliud quam edictum, quod proponitur publice celeberrimis locis civitatis, veluti contra latitantem, contra contumacem, quo ei quid comminetur judex, non habet auctoritatem rei judicatæ, nec lædit æstimationem ejus, qui latitat *l. ult. inf. de requir. re. l. In peremptorio D. de judic.* Et de his edictis, et programmatibus maxime notandum est, quod scripsit D. Augustinus in *quæstion. novi testament.* Ex pluribus præfectis prætorio si unus programma publico loco affigi jusserit, omnes idem jussisse, et proscripsisse videri: in unius præfecti prætorio programmate, etiam cæteri præfecti jubere dicuntur, sententia hæc est, etiam si unius præfecti jussu proscriptum publice proponatur, tamen hoc ita esse conscriptum, ac si ex omnium præfectorum jussu manasset. Nec omittendum est, comminationem, quæ habet formam decreti, et causa cognita interponitur, esse sententiam, quia est decretum, non comminatio proprie, quod ostendit *lex Tutor. § Si deponi. D. de admin. tutorum.*

Epistola etiam judicis non est sententia, quam scripsit forte ad debitorem alterius, cohortans eum ad solvendum, vel jubens, *l. 2. hoc tit.* quia sententia non fertur per epistolam, non per nuntium. Multa fieri possunt per epistolam, vel nuntium, sed non sententia. Sententia fit per libellum, qui legatur ab ipso judice: legitur enim sententia ex libello vel periculo, non dicitur, non profertur verbo tenus, sine scripto, atque ita aliud est Epistola, aliud libellus, *l. Et in epist. sup. de fideicommiss.*

Subscriptio etiam ad libellum litigatoris, *l'appointement d'une Requeste*, non est sententia, quia fit sine causæ cognitione, *l. 5. hoc tit.* Et multo minus subscriptio ad libellum infirmat superius decretum, quia nec contrarium decretum decretum superius infirmat, ut dictum est *tit. sentent. resc. non posse, l. 3. h. t.*

Et notandum maxime ex *l. 5.* missionem in possessionem rerum debitoris fieri ex decreto, quod certum est: intervenit enim duplex decretum: unum, quo mittitur in possessionem, secundum quo possidere jubetur. Neutrum per libellum fit: nam ubi decreto opus est, res per libellum expediri non potest, *par requeste.* Decretum est cognitio, causæ examinatio.

In *l. ult.* hoc ostenditur, non esse appellandam sententiam eam, quæ paucis literis temere descriptis constat, non dicit paucis verbis: nam brevitas orationis non vitiat sententiam, nec ullum negotium, ut dicitur in *l. Si aliquid. inf. de donat.* Brevitatem chartulæ non vitiare donationem. *Dono Titio centum*, perfecta est donatio: brevitas non vitiat testamentum, ut si scribam, *Lucius hæres*, testamentum est. Sic etiam brevitas sermonis sententiam non vitiat: *Titium Gajo centum condemno*, quatuor verbis sententia perfecta est, sed ait, paucis literis temere descriptis, et intelligit *literas singulares*, ut veteres loquebantur, quas Justinianus vocat singula, id est, singula, ut vincla pro vincula, quibus literis, ut puta quatuor significamus, Senatum Populumque Romanum. Quatuor illæ literæ dicuntur singulares literæ, non sunt notæ, nam notæ non sunt literæ: *ce sont des Chifres.* Vult ergo ut sententia scribatur per consequentiam literarum, non paucis literis temere descriptis: id est, non singularibus literis, et multo minus notis, quia non sunt literæ.

## JACOBI CUJACII J. C.

AD LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LVIII. Si ex falsis instrumentis, vel testimoniis judicatum erit.*

De executione rei judicatæ habuimus supra: pluribus condemnatis una sententia, condemnationem scindi in portiones viriles, licet ex priore contractu, qui condemnati sunt, fuerint correi, atque ita condemnationem condemnatis proficere, quatenus minoris, non quatenus tanti est, vel esse intelligitur. Et nullam esse executionem rei judicatæ in eum, qui non litigavit, id est, qui non per contumaciam judicio abfuit, non esse sententiam comminationem eandem judicis: non quod judex per nuntium jubet, per epistolam: non quod subscribit ad libellum. Denique non omnem vocem, aut voluntatem judicis esse sententiam, sed eam tantum, quæ causa cognita ab ipso judice de libello prescripto claris literis recitetur de absolutione, vel condemnatione rei, de qua agitur. Nunc sequitur in *h. t.* suspendi executionem rei judicatæ ex falsis instrumentis, vel testimoniis: testimonia sunt dicta testium relata in literas. Sed idem trahitur etiam ad falsos testes, *l. Divus. D. de re judic.* et ad falsum jusjurandum, quod judex sequutus fuerit, *l. Admonendi. D. de jurejur.* et ad falsas allegationes, *l. Si prætor. §. pen. D. de judic.* et *sup. tit. si int. fals. alleg. etc.* Et hoc quidem ita procedit, si quis probaverit falsa esse instrumenta, et eorum fidem secutum judicem ita judicasse, et per hoc circumscriptam fuisse judicis religionem, *l. 3. hoc tit.* Nam si variis prolatis instrumentis in judicio, quibusdam veris, quibusdam falsis, judex ex veris judicaverit, non ex falsis, rata sententia est, tametsi in judicium exhibita fuerint quædam instrumenta falsa: at si ex falsis instrumentis judicaverit, et hoc probetur liquido, sententia ipso jure citra appellationem rescinditur, *l. 2. h. t.* quia habet, ut eleganter Theodorus ait, αὐτόθεν τὸ ἀνίσχυρον, id est, laborat irrito vitio intestino, et per se nulla est ipso jure: et male Glossa ait, sententiam rescindi petita a prætore restitutione in integrum, quæ ipso jure rescinditur, etiam citra restitutionem prætoris: nam in *l. Divus. D. de re jud.* in integrum restitutio est παλινδικία, id est, redintegratio, et restauratio litis: *quand on revoit le procez.* Prætoria autem restitutio in integrum aliud est, nempe juris amissi reintegratio: itaque

ambiguum est verbum *restitutionis*, et anceps. Et quod præterea additur in *d. l. Divus*, testes fuisse pecunia corruptos, ex abundanti est, quia etsi non fuerint pecunia corrupti testes, qui falsi dicuntur, et sunt, causa ex integro agi poterit, quæ ex falsis testibus judicata est. Et in *l. 1. h. t.* præbebit actionem suam, causa scilicet acta ex integro: etsi ex eo judicato per errorem, qui condemnatus est, forte solverit antequam nosset instrumenta, quibus motus est judex falsa esse, judicati soluti repetitio est, *l. ult. h. t.* et *l. Qui æqualis. D. de except.* quia ipso jure indebitum fuit, propterea quod ipso jure nulla est sententia, quam extorserunt instrumenta falsa, ut nec actionem judicati pariat, nec exceptionem rei judicatæ.

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LIX. De confessis.*

Datur hic titulus, ut intelligamus eandem esse rationem exequendæ rei confessæ, et rei judicatæ, quod etiam attigerat *sup. l. ult. de execut. rei jud.* Et est *ex 12. tab.* Confessio est contra se judicatio, unde consequens est, et confessum pro judicato haberi, sed exigimus, ut in jure confiteatur, ut ait constitutio hujus tituli, id est, ἐν βήματι, ut habent Basilica, id est, pro tribunali, vel apud magistratum, ut *l. Quidam. D. de donat. l. Post rem. D. de re jud. l. 1. §. Proinde. D. si quid in fraud. patr. l. 4. § pen. D. ad l. Jul. majest.* l. 4. *sup. de repud. hæred.* et in *Novel. de test.* Et ut confiteatur apud magistratum competentem et congruum, ut in *c. 4. extr. de jud.* Nam confessio, quæ fit extra jus, vel in jure incompetenti, pro judicatione non habetur, nisi uno casu ex *Novella de testibus*, si rogati interfuerunt confessioni factæ extra jus 5. testes, rogati scilicet, et accersiti in eam rem, non fortuiti. Item exigitur, ut confessus habeatur pro judicato, ut qui confitetur non erret in jure, ut in *l. 2. D. hoc tit.* Quod ita declara, si hæres ignorans quantum sit in bonis, vel in ære alieno defuncti, legatariis confiteatur in jure, se debere legata integra, et ἀφαλκιδεύτως, ut Theodorus loquitur, id est, sine diminutione Falcid. ex sua confessione non tenetur, quia erravit in facto. At si sciens quantum sit in bonis, et ære alieno, ut peritus facti, ignarus vero legis Falcidiæ, in jure confiteatur se debere solida, et integra legata, ex sua confessione tenetur, quia in jure erravit: qui error est inexcusabilis.

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LX. Res inter alios acta, vel judicata alii non nocere.*

Quod dixit *tit. 56. de re judicata* ut res judicata inter alios aliis non noceat, id in hoc tit. porrigit ad omnia alia acta, sive gesta habita inter alios, veluti ad solutiones, transactiones, divisiones pactiones habitas inter alios, ut aliis non noceant, et quod solvit cohæres pro sua parte creditori hæreditario, cohæredi non nocet, qui non solvit, et ei quid deberi negat, l. 1. *hoc tit.* Item quod quidam cohæredes inter se transegerunt certæ rei dividendæ causa, tanquam hæreditariæ, id cohæredibus absentibus, qui nihil transegerunt, non nocet, *l. 2. hoc tit.* Symmachus in epistolis: *quando absentibus*, inquit, *et ignorantibus inter alios gesta nocuerunt?* Et notandum in *hac l. 2.* transactionem appellari etiam divisionem, quia omnis divisio fit transactionis genere ut in *l. Qui Romæ. §. Duo fratres. de verb. oblig. l. Tres fratres. D. de pact.* Item quod frater egit nomine fratris absentis, et ignorantis, paciscendo, vel agendo cum debitoribus hæreditariis, ut in *l. 3. hoc tit.* Adde, vel jusjurandum deferendo, ut in *l. 7. sup. de reb. cred. l. 10. D. de jurejur.* Hoc absenti nihil nocet, quia res inter alios acta est, etiamsi illi fuerint absenti consortes, et cohæredes fratris. Nihil proprie in hoc titulo ponitur de re judicata: et abundant igitur in rubrica illa verba, *et judicata.* Sed quod de re judicata, ut dixi, fuit propositum *in tit. 56.* hic trahitur ad omnia alia acta, sicut quod proponitur *in tit. 52. de re judic.* trahitur ad omnia alia acta in l. *ult. eod. tit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXI. De relationibus.*

Res a minore judicio ad majus judicium, sive auditorium, vel ad cognitionem principis transfertur duobus modis, *relatione, et appellatione*, de quibus nunc dicere instituit. *Relatio*, quæ ipsa consultatio dicitur, fit ab ipso judice ad principem ante sententiam, si ambigat judex quid statuere debeat ex de re, de qua apud se agitur, missa principi opinione sua, ut *Nov. 113. c. 1.* Et de hoc genere relationis agitur in hoc titulo, quoties judex consulit principem de re omni ad eum ante sententiam suam, perlata post opinionem suam, cujus certiorem facere debet principem, quem consulit, nimirum consulere eum debet exposita opinione sua, vel conjectura. Quod tamen genus relationis sublatum est *Novel. 125.* ut nullæ fiant relationes ante sententiam, post sententiam fieri possunt appellatione interposita, nec recepta a judice, ut princeps æstimet an sequenda sit judicis sententia, aut recipienda appellatio, *l. pen. C. Theod. eod. tit.* Appellatio autem fit a partibus, a litigatoribus: ad relationem princeps rescribit, vel patritii, qui ab eo electi sunt, ut relationi respondeant, juxta *leg. 34. tit. seq.* Ad appellationem consultat coacto consilio suo, *l. 2. sup. ut lite pend.* Et ita recte Optatus libro primo contra Donatistas: *relatio missa est, rescriptum venit.* Et idem libro secundo: *Cruentas operati sunt cædes, et tam atroces, ut de talibus factis ab illius temporis judicibus relatio mitteretur.* Solebant enim atrocia crimina, quæ contigerant, mox referri ad principem, ut ipse statueret quid fieri vellet. Et eleganter Imp. *in l. 2. sup. de offic. Vic. Relationes judicum libenter audimus.* Non agitur de relationibus, quarum sunt pleni aliorum auctorum libri, quæ fiebant ab ipso principe, vel a magistratibus ad senatum. Et legimus de eis, senatum principibus aliquando dedisse jus tertiæ, vel quartæ, vel quintæ relationis, quod quale sit quærunt quid sit, maxime D. Alciatus 10. parerg. Sed mox ostendit aperte jus 3. 4. vel 5. relationis, nihil aliud esse, quam ut possit princeps de re eadem pertinente ad summam rempublicam referre, ter, quaterve pertinaciter, idemque retractare sæpius. Quod arguit aperte Capitolinus in Pertinace, dum ait, *pertinaci datum jus quartæ relationis.* Idque hominis loco fuisse, quia revera est pertinax, qui eadem re sæpius refert, ut Pertinaci merito daretur jus quartæ relationis. At ut de relationibus judicum ad Principem, de quibus agitur in hoc tit. exponamus: primum exigitur in hoc titulo, ut relatio missa ad principem sit plena instructio, plena et integra relatio, plena opinio, *id* est, ut omnem causam complectatur, *l. 1.* et 3. *hoc tit. l. 15. tit. seq.* ut ait plena opinio, ut ait *lex Inter pœnas. D. de interdict. et releg.* Cur in cognitione principis non datur dilatio, *l. 5. sup. de dilat.* quia non nisi ad plenum instructa causa remittitur ad principem. et ut Judex exemplum relationis, et opinionis, quod vult mittere ad principem, edat litigatoribus, et partibus, nec eam mittat inscii eis, ut in *l. pen. D. de appellat. recip. l. ult. D. quando appelland. sit.* Præterea, ut suæ relationi adjungat acta, *il faut qu'il envoye la procedure*, et adjungat etiam refutatorias preces partium, si quas velint addere, id est, refutationes relationis si dicant relationem non esse plenam, non esse perfectam, si dicant relationem contrariam esse veritati, vel qua alia ratione eam impugnent adjectis refutatoriis precibus: tum demum plena est maturitas relationis, *l. 2. hoc tit.* sic legendum, *plena maturitas*, non *plena veritas.* Et hæc omnia ostenduntur non tantum in hoc titulo, sed etiam in sequenti. *l. Eos. §. Super his.* l. *Quoniam.* et l. *A proconsulibus.* Symmachus in epistolis: *tunc oblati provocationis libellis suspensa sententia, cujus meritum perennitas vestra lectis, gestis, ac refutatoriis cohærentibus æstimabit: ego in referendo prolixius esse non debui.* Et præterea ostenditur in *hoc tit. l. 1.* ut post sententiam judex non terreat litigatores promissa relatione, puta dicendo se velle de ea re ad principem referre ne appellent partes: non debet, inquam, judex obtentu promissæ relationis morari appellationem partium, postquam dixit sententiam, et servandum in *hac l. 1.* recte Haloandrum legere, *relatione promissa*, non *præmissa.* Relatio promittitur partibus, mittitur principi, *l. Ex illo. tit. seq. l. 31.* et 34. *C. Theod. de appellat.* Et Symmachus: *promissa relatione discedo*, a tribunali scilicet.

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXII. De appellationibus, et consultationibus.*

Res ad majus auditorium transfertur non tantum relatione, verum etiam appellatione: sed relatione, ante vel post sententiam, appellatione, nonnisi post sententiam, *l. ult. sup. de sentent. et interlocut.* Hoc est commune remedium damnatorum, vel eorum, quibus sententia judicis omni ex parte non satisfecit, *l. 3. in fin. D. rem. rat. hab.* Et appellationis effectus hic est, ut extinguat judicatum, *l. 1. in fi. D. ad Senat. Turpil.* etiamsi non recipiatur ab eo, qui judicavit, *l. 3. hoc tit.* Et si forte injusta appellatio visa sit, ut prior sententia potius conservata dicatur, *l. ult. D. quod cum eo*: quam confirmat *l. 2. sup. de usur. rei judic.* Quia confirmationis natura hæc est, ut retrotrahatur, l. 25. *sup. de don. inter vir. et uxor.* At prior sententia, si confirmata sit, *appellatione injusta pronuntiata*, non retrotrahitur posteriore sententia, id est, posterior sententia non recurrit ad priorem, sed prior descendit ad posteriorem, adeo ut furti damnatus, si appellaverit, et appellatio injusta sit visa, hodie fiat infamis, non etiam retro intelligatur fuisse infamis a die prioris sententiæ, *l. Furti. § 4. de his qui not. inf.* Appellatio etiam vim suam exercet adversus rescriptum Principis, ut puta si post missam relationem ad Principem, et elicitum a Principe rescriptum, ad id judex conformarit sententiam suam. Nihilominus ab ea appellari potest, licet sit corroborata rescripto principis, quod præcessit sententiam, *l. 1. §. 1. D. eod.* Et ita est accipienda *lex 2. hoc tit.* circumducta Glossa Accursii: appellatio jam

quid sit querela: est a sententia minoris judicis ad majorem provocatio: vel ut simpliciter definit interpres Apollonii μετάβασις ἀπὸ δικαστηρίου εἰς δικαστήριον; *est transitus a judicio ad judicium.* Dico a sententia: nam ab interlocutione perraro solet appellari, id est, paucissimis casibus, *l. 2. D. de appellat. recipiend.* itemque ab executione sententiæ *l. 5. inf. quor. appellat. non recip.* et a nominatione justa ad munus, honoremve publicum, a nominatione justa, id est, legitime facta, qua quis scilicet vocatur ad munus publicum: a qua interponitur appellatio, querela potius est, quam appellatio, ut eleganter ait *lex 12. C. Theod. eod.* Quia *appellationis* verbum, ut ea lex ait, in majoribus rebus dici oportet. Quamquam et ipsa appellatio sit querela, quæ in majori auditorio instituitur adversus iniquitatem prioris, quæ est altera definitio in *l. Præfecti. D. de minor.* Appellatio est species: querela est genus: nam et cum sententia dicitur ipso jure nulla, hoc non appellatio, sed querela appellatur *l. 3. sup. quom. et quand. jud.* Consultatio autem in hoc titulo longe aliter accipitur, quam in *tit. sup. l. 1. et 3.* Nam ibi *consultatio* est relatio judicis ad principem: hic consultatio est deliberatio, et consilium, sive sententia, quam princeps, ad quem appellatum est, cum consilio suo collocutus dicit, quæ in Basilicis semper vocatur συνέλευσις, ut in Psalmo l. quod 70. interpretes, βουλὴν auctore Eusebio; Symmachus συνέλευσιν vocat: et in *l. 6. sup. de usucap. pro empt.* quæ est sententia, sive decretum Imper. Philippi, in inscriptione ita est legendum: *imperator Philippus Augustus cum consilio collocutus dixit:* quibus verbis etiam legimus in libris notarum Juris explanari tria CCC. *Cum consilio collocutus.* Et sane ita est explanandum, quod pauci sciant in antiqua formula Alpheni Senecionis subpræfecti primæ classis in Mis. ubi ita est: *Senecio*, deinde sequuntur tria CCC. id est, *cum consilio collocutus.* Consultatio igitur est consilium principis, et conventus coacti senatus ad dirimendas causas appellationis. Julianus in *Nov. 56.* differentiam facit inter silentium, et consilium, vel conventum, vel consultationem, dum ait, senatoribus principem, aut indicere silentium, aut conventum, sed indicto silentio, non conventu, silentio inesse conventum, *id est*, senatum esse in conventu, id est, non minus senatores convenire debere indicto silentio, quam indicto conventu. Et indicebatur silentium principe habituro orationem in senatu. Zonaras in Leone Philosopho refert, *Imperatorem consuetam in senatu orationem de casta, sive jejunio habere voluisse, quæ vocatur silentium.* Ita etiam Nicetas in Manuele Comneno lib. 7. *Imperator*, inquit, *parturiebat Catecheses, sive institutiones pias, quas Catecheses, sive conciones vocant silentium:* et ita etiam Anastasius Bibliothecarius lib. 21. *Leo*, inquit, *silentium contra sanctas, et venerabiles habuit icones:* et 22. *Imperator per dies singulos silentia faciens, populum ad suum sensum flexit.* Alia ergo sunt consilia, sive consultationes, alia silentia. Nec consilia igitur dicuntur, quasi consilentia, ut Festus scribit, sed quasi considia, ut Servius ait, recte adjiciens sedentium animos tranquilliores fieri: et ideo consiliantes sedere, non stare, ut Apollonius lib. 4. *φλεγέθουσαν ἐξάρτυσε βουλὴν, agebant consilia ardentes.* Et Homerus Iliados pea. βουλὰς ἐξάρτυσαι βουλεύομεν, et ult. βουλὰς βουλεύουσι παρήμενοι. Porro statim initio hujus tituli, veluti pro exemplo proponitur sententia Imper. Severi *ex appellatione infirmans prioris judicis sententiam.* In qua notandum est, præmitti rationem sententiæ his verbis: *prius de possessione etc.* ut Servius in locum illum Virgilii lib. 10. Æn. *Quandoquidem Ausonios conjungi fœdere Teucris*, scribit in usu fuisse, ut antequam diceretur sententia, ejus præmitteretur ratio, quod vellem et in usu esset hodie: nam hoc etiam probat Accursius in *l. Si legatario. in fin. de fideicommiss. libert.* Etiam arbitror notanda esse illa verba, quæ supplenda sunt in quibusdam libris, a quibus absunt: *Severus autem dixit. Nam princeps verbo sententiam dicit, non etiam recitat ex scripto ut alius judex ex periculo.* Item notandum in *h. l. 1.* a præside provinciæ principem appellari, et jure appellari, si præses provinciæ prius pronuntiaverit de crimine vis illatæ possidenti, quam possessionem vi dejecto restituerit: nam ut dicitur, *ante omnia spoliatus restituendus fuit*, quæ restitutio appellatur momentum, momenti beneficium, momentaria possessio, quia confestim et sine mora expediri debet. Itemque majorem celeritatem desiderant reformatio, et restitutio possessionis vi ereptæ, quam executio criminis *ex l. Julia, de vi publica, vel privata.* Et hoc est, quod ait *l. Si quis. inf. ad l. Jul. de vi publ. ante omnia causam violentiæ examinari*, id est causam possessionis vi ereptæ, ut quam primum redintegretur, non publicum violentiæ crimen. Quia, ut ait eadem lex, prius est finienda causa possessionis, quam perveniatur ad crimen violentiæ. Itaque licet dicatur plerumque criminalem quæstionem præponi civili, *l. ult. sup. de ord. judic.* tamen hoc casu civilis præponitur criminali, quia finita hac civili quæstione de possessione, postea de vi (quæ secunda est, vel ut vulgo loquuntur, secundum caput) aut nulla, aut expeditior, seu levior erit causa criminalis. Propterea quod crimen cessat, si illum, qui se vim passum dicit, appareat non fuisse possessorem, vel etiam, si possessor fuerit, minus punitur, qui eum dejecit, si sit proprietarius, quam si non proprietarius fuerit, ut innuit *d. lex Si quis.* Ac præterea pauci sunt, qui recuperata possessione sua, qua per vim dejecti erant, velint subire periculum subscribendi in crimen *l. Juliæ. de vi publ. aut priv.* Ut ergo finiantur lites, et præcidantur, hoc casu melius est præponi quæstionem civilem criminali, quia forte finita civili, conticescet criminalis, eo qui egit contento reformatione possessionis. Itaque ut jam pridem docui *Observ. 5.* pugnat omnino hæc sententia, sive decretum Severi, quod proponitur in *l. 1.* cum quo congruit *d. l. Si quis*, cum alio decreto, sive rescripto Divi Hadriani, quod proponitur *in l. 6. §. Si de vi. D. ad l. Jul. de vi public.* et in *l. Si de vi. D. de judic.* Quibus locis refertur illud decretum Hadriani, non etiam probatur. Nam Severi decretum, quia posterius est, magis sequendum est. Illo vero Hadrianus censet de vi criminaliter prius agi oportere, quam de possessione, vel proprietate. Et fretus quoque forte decreto illo Præses provinciæ de crimine vis prius pronunciabat: a quo tamen Divus Severus decrevit, juste appellatum fuisse, quod præter rationem, quam adduxi hac in causa, præstat, et utilius sit fieri prius de possessione, deinde de proprietate civilem quæstionem, quam perveniatur ad crimen de vi publica vel privata. Ideoque pronuntiat Severus *juste provocatum fuisse.* Hæc enim est formula qua utitur is, ad quem appellatum est, ut scilicet pronuntiet, aut justam, aut injustam appellationem esse *mal appellé, ou bien appellé*, *l. 6. §. 1. hoc tit.*

## Ad L. V.

*Præses provinciæ, ad quem appellasti, si non vitio negligentiæ vestræ, tempus, quod ad reddendos apostolos præscriptum est, exemptum esse animadverterit, sed ex fatalis casus necessitate diem functo eo, qui eos præferebat, id accidisse cognoverit, juxta perpetui juris formam desiderio vestro medebitur.*

Lex 5. est de *Apostolis*, qui sunt literæ, quas judex, a quo appellatum est, recepta appellatione, scribit, transmittens ad eum, qui appellatus est, totius rei cognitionem. Dat autem appellanti perferendas ad eum, quem appellavit, quæ et *literæ dimissoriæ* dicuntur, libelli dimissorii, et relationes in *l. Si judicio.* et *l. Si appellat. hoc tit.* Et in Basilicis hoc loco ita definiuntur apostoli ἀπόστολοι καλοῦνται δι' ὧν ἡ παρὰ τοῦ δικαστοῦ γίνεται μήνυσις πρὸς τὸν μέλλοντα κρίνειν τὴν ἔκκλητον: id est, *apostoli sunt literæ, quibus causa refertur a judice ad eum, qui de appellatione cogniturus est.* Erant autem olim petendis, accipiendis, et reddendis apostolis præfiniti dies 5. ut *Paul. ait 5. Sentent. tit. de dimissor. literis.* Et post redditos apostolos intra alios quinque dies, datis fidejussoribus, erat cavenda pœna in hunc casum, si appellator appellationem deseruisset, vel si non juste eum appellasse pronuntiatum fuisset, ut idem Paulus *tit. de cautionibus, et pœna appellationum.* Hodie vero dandi sunt apostoli, etiamsi a nemine petantur: et his datis nulla in pœnam cautionem deducitur, id est nulla exigitur cautio pœnalis de exercenda appellatione *l. 6. § ult. hoc. tit.* Sed qui temere appellavit, arbitrio judicis mulctatur, *d. l. 6. §. Ne temere. il faut qu'il paye l'amende du fol appel.* temere appellanti mediocris pœna infligitur, id est, mulcta pecuniaria. Et specialiter si non recepta appellatione aliquis tamen obstinate causam appellationis defenderit, et reddiderit, executusque fuerit, si injusta appellatio sit visa, quodammodo notatur infamia, *l. A proconsulibus. h. t.* quia invito judice, id est, non admittente, seu recipiente judice appellationem nihilominus eam executus est: unde si male executum appareat, merito notatur. Generaliter, qui temere appellavit multatur mediocriter in certam pecuniæ causam. Specialiter hoc casu notatur, quia non recepta appellatione appellationem porrexit injuste. Specialiter etiam is, qui appellavit ab executione, vel interlocutione, quæ appellatio merito repudiari potest a judice, atque contemni, si tamen præfracte persequatur causam appellationis, quam interposuit ab executione sententiæ, vel ab interlocutione, et pronuntiatum est *non juste appellasse*, sustinet pœnam 50 lib. argenti ex *l. 5. inf. quor. appellat. non recip.* Hoc ita procedit specialiter in his duobus casibus, quia persecutus est appellationem non receptam, aut quam recipi non debuit, veluti ab executione sententiæ, vel interlocutione, ac deinde superatus est, id est, pronuntiatum est temere eum appellasse: temeritatis sufferet eam pœnam, quam diximus illis casibus. Generaliter autem qui temere appellavit, mulctatur officio judicis. Item hodie dandis, reddendisque apostolis non 5. sed 30 dies præscripti sunt, *l. Judicib. hoc tit. l. 29. 31. 35. C. Theod. eod. tit. Novella 126.* Nec obstat *l. 6. § ult. hoc tit.* vel *Novella 135.* quæ ait, apostolos dari sine aliqua dilatione moratoria, sive frustratoria, ut in *l. 1. sup. de relation.* Legitima dilatio non est frustratoria. Qui autem eam non observat, id est, qui ante 30. dies non accipit, et reddit apostolos, præscriptione ab agendo summovetur, id est, præscriptione illius temporis, quod non observavit, repellitur ab actione causæ appellationis, videlicet si per eum steterit, quo minus acciperentur apostoli, et redderentur, non si per judicem steterit, *l. 1. D. de lib. dimiss. l. Si appellat. inf. h. t.* vel si per tabellarium steterit, cui apostoli dati erant deferendi: quid enim si mors tabellarii intervenerit? quæ est species *l. 5.* Illis duobus casibus succurritur ei, qui appellavit, etiam tardius redditis apostolis, ut præscriptione ab agendo non repellatur. Et hic explicabo sententiam *legis Si appellationem. hoc tit.* quam nullo modo percepit Accursius: differentiam illa lex facit inter judices, et arbitros; judices appellat eos, qui ex ordine judicant, id est, Magistratus: arbitros, qui ex delegato cognoscunt, quæ divisio etiam extat *l. A proconsulibus.* Et judices quidem si non recipiant appellationem, vel si recipiant, sed apostolorum copiam non faciant; lex constituit, si appellatum sit ad præfectum urbi, vel præfectum prætorio, quæ sunt amplissimæ potestates, et apices dignitatum, ut is, qui appellavit, habeat annum integrum ad contestandam, et expostulandam injuriam judicis, qui non recepit appellationem, vel qui denegavit apostolos recepta appellatione, et ad conveniendum adversarium ubi male Accursius adversarium, id est, judicem: imo adversarium, id est, eum, contra quem appellavit: *qu'on appelle au Palais l'intimé.* Et ita in *l. ult. C. Theod. de repar. appellat.* quæ est conjungenda *cum d. l. Si appellationem*, ad conveniendos eos, quos pulsat intentio, id est, ad conveniendos adversarios, qui priore judicio vicerant. Idem etiam Accursius in *d. l. Si appellationem*, hæc verba, *ex sententia prolata*,

sic interpretatur, id est, propter sententiam prolatam conveniendum adversarium, id est, judicem, quod totum est nugatorium: nam illorum verborum, *ex sententia prolata*, manifestus sensus hic est, *ex die sententiæ prolatæ*, id est, connumerato quoque ipso die: appellatori dari annum ad contestandam prioris judicis injuriam, et conveniendum adversarium, contra quem appellavit. Quod si, ut eadem l. ait, non sit appellatum ad amplissimas potestates præf. urbi, vel præf. pr. sed ad inferiores judices, lex appellanti ad contestandam eandem injuriam præscribit 6. menses tantum. arbitris autem non recipientibus appellationem, vel denegantibus apostolos, lex appellanti ad contestandam injuriam, et conveniendum adversarium præscribit quatuor menses: post contestationem injuriæ incipiunt currere tempora introducendæ appellationis: et hoc vult *d. l. Si appellationem.*

## *Ad L. VI.*

*Eos, qui de appellationibus cognoscent, ac judicabunt, ita judicium suum prabere convenit, ut intelligant, quod cum appellatio post dictam sententiam litem interposita fuerit, non ex occasione aliqua, remittere negotium ad judicem suum fas sit, sed omnem causam propria sententia determinare conveniat: cum salubritas legis constitutæ ad id spectare videatur, ut post sententiam ab eo, qui de appellatione cognoscit, recursus fieri non possit ad judicem, a quo fuerit provocatum. Qua propter remittendi litigatores ad provincias, removeant occasionem, atque exclusam penitus intelligant, cum super omni causa interpositam provocationem, vel injustam tantum liceat pronuntiare, vel justam.*

§. 1 *Si quid autem in agendo negotio minus se alligasse litigator crediderit, quod in judicio acto fuerit omissum apud eum, qui de appellatione cognoscit, persequatur: cum votum gerentibus nobis aliud nihil in judiciis, quam justitiam locum habere debere, necessaria res forte transmissa non excludenda videatur.*

§. 2. *Si quas autem post interpositam appellationem necessarias sibi putaverit esse personas, per quas apud judicem, qui super appellatione cognoscit, veritatem possit ostendere, quam existimavit occultam, hocque fieri judex perspexerit, sumptus idem ad faciendi itineris expeditionem præbere debebit, cum id ipsa justitia persuadeat ab eo hoc cognosci, qui evocandi personas sua interesse crediderit.*

§. 3. *Super his vero, qui in capitalibus causis constituti appellaverint: quos tamen, et ipsos, vel qui pro his provocabant, nonnisi audita omni causa, atque discussa, post sententiam dictam appellare conveniet: id observandum esse sancimus, ut inopia idonei fidejussoris retentis in custodia reis, opiniones suas judices, et exempla appellatoribus edita, ac refutatorias, ad scrinia, quorum interest, transmittant: quibus gestarum rerum fides manifesta relatione pandatur, ut meritis eorum consideratis pro fortuna singulorum sententia proferatur.*

§. 4. *Ne temere autem, ac passim provocandi omnibus facultas præbeatur, arbitramur eum, qui malam litem fuerit persecutus, mediocriter pœnam a competente judice sustinere.*

§. 5. *Sin autem in judicio proprio quis fuerit causam persecutus, atque superatus voluerit provocare eodem die, vel altero libellos appellatorios offerre debebit. Is vero qui negotium tuetur alienum, supradicta conditione etiam tertia die provocabit.*

Legis sextæ sunt sex capitula in usu apprime necessaria, ex quibus jam exposui duo: unum de mediocriter puniendo eo, qui temere appellavit, in §. *Ne temere*: alterum de dandis apostolis, etiam nemine petente, et de non exigenda cautione exequendæ appellationis in §. *ult.* Restant igitur quatuor capitula. Primum est, ut judex, ad quem appellatum est, omnino sua sententia definiat, juste, necne sit appellatum, nec rursus negotium remittat ad priorem judicem, *il n'y a point de renvoy*: quia interposita appellatione, ejus rei judex esse desiit, ut ait *l. 13. C. Theod. eod. tit.* Et hoc est facillimum. Secundum autem caput hoc est, ut in judicio appellationis audiatur is, qui appellavit, si proferat novos testes juris sui tuendi causa, et probandi, si proferat allegationes, assertiones, defensiones, exceptiones, probationes novas quæ vocat *supplementa partium*. Et hoc ostenditur in §. *Si quid autem.* Eodemque modo novas probationes, assertiones, allegationes adferentem adversarium, contra quem appellavit, audiri par est, ut in *l. Per hanc. tit. seq.* Ut uterque quantum potest jus suum tueatur: atque defendat, seu communiat. Nec refert utrum appellatum sit ad Principem, an ad alium judicem: nam si appellatum sit ad Principem, etiam novæ allegationes admittuntur, id est, nova supplementa, aut fulcimenta causæ, *l. In offerendis. in fin.* et *l. ult.* §. *In refut. hoc t.* Nec his quicquam obstat *l. 5. sup. de dilat.* qua movetur Azo in contrarium, quoniam ea lex dicit, in cognitionibus Principum ex appellatione, vel relatione nunquam tribui partibus ullam dilationem, videlicet ad instruendam causam: nam ille titulus *de dilationibus*, est de dilationibus, quæ tribuuntur instrumentorum causa, quæ nondum instructa est. Igitur in cognitionibus Principum non tribuitur dilatio ad instruendam causam, quæ satis instructa est: nec enim causa ad principem transmittitur, nisi ad plenum instructa. nisi sit plena et integra instructio, relatio, opinio transmittentis negotium ad principem, *l. 1. et 3. sup. de relat. l. 5. C. Theod. de appellat.* Ceterum novæ probationes admittuntur, quæ scilicet adduntur causæ non satis instructæ, ut novi testes, sed ita ut sit *l. 6.* §. *2.* ut evocatis testibus, qui eos evocat, præstet viaticum, et sumptum itineris, quod ostendit etiam *l. 3.* §. *Unbum., D. de testib. l. 10. sup. de testib.* juncta *l. ult. C. Theod. de abolit.* Et hoc jure utimur, ut evocatis testibus præstentur impendia, cum eo, quod ex suis operis consequi possent, *pour leurs journées.* Summa igitur capituli 2. hæc est, eum, qui appellavit, et eum, contra quem appellatum est, audiri adferentem adsertiones, allegationes, et novas probationes. Videamus an huic definitioni obstet Novella *de testib.* quæ vult, ut qui semel renuntiavit in judicio productioni testium, qui dixit, sibi satis esse testium, si cognovit testimonia, et prescriptiones adversarii, *les reproches*, postea non audiatur, si velit nova productione uti. Et sane non auditur quidem in eo ipso judicio, in quo renuntiavit productioni testium. Sed restat illud inspiciendum, an audiatur in judicio appellationis. si velit nova productione uti? Et dicam etiam non audiri, quia videtur idem esse judicium, quod de eadem re est: ideoque exceptio procuratoria, quæ post litem contestatam non potest opponi in priori judicio, non potest etiam opponi in judicio appellationis, *l. Ita demum. sup. de proc.* Cur ita? Quia idem esse videtur, quia eadem res est. Qui dicunt aliud judicium esse appellationis a priore judicio, perperam moventur *l. Cum apud. D. judic. sol.* quia ea lex hoc vult, eum, qui in priori judicio cavit judicatum solvi his verbis: *Quidquid Sempronius judex statuerit recte dari, præstari*, si ab eo judice appellatum sit ad Cajum, condemnato reo, qui cavit judicatum solvi ex sententia Caii, non committi stipulationem. An quia aliud judicium est? Minime: nam si cavisset in rem puta quod judicatum est dari, nihil interesset, utrum a priore, an posteriore judice judicatum esset, et utrobique committeretur stipulatio judicatum solvi. At quia cavit in personam, *Quidquid Sempronius judex statuerit solvi*, non potest pertinere cautio ad alium judicem, non potest egredi personam. Et hæc est quæstio *l. Cum apud.* Hodie illud expeditum est, ex usu communi, eum, qui in priore judicio productioni testium renuntiavit semel, nec in judicio appellationis audiri, si alia productione uti velit, auctore Clemente in *capitulo ult. extra, de testibus.* Sed hoc ita intelligendum est, si in eandem rem velit alia productione testium uti: nam si in aliam rem, in qua non sit usus productione testium, quæ tamen pertinet ad litem principalem, aut ei connexa sit, velit uti productione testium, vel aliorum vel eorundem, sane auditur, *c. Fraternit. de testib.* Nam etiam quis appellavit addita certa causa cur appellet, non prohibetur causam, quam initio allegavit, aliam adnectere interpositæ appellationis, *l. 3. D. de app.* Et hoc de 2. cap. Cetera sunt facilia. Tertium hoc est, *ut qui in causis criminalibus appellaverit, carcere contineatur, licet appellatio extinxerit judicatum*, ut causam appellationis dicat ex vinculis, videlicet si copiam non habeat idonei fidejussoris, alioqui dato idoneo fidejussore, carcere liberatur, in hac *l. 6.* §. *Super his.* et *l. 12. h. t.* Et ita post appellationem interpositam, ut additur in *d.* §. *Super his.* et *l. A proconsulibus*, et dictum in titulo *de relationibus*, ut judex, a quo appellatum est, datis appellanti apostolis, mittat etiam opinionem suam plenam ad eum, qui appellatus est, quæ jam verius *opinio* dicitur, quam sententia, quia appellatio extinxit sententiam, exemplum autem opinionis suæ, et relationis, ut edat partibus cui partes si velint possunt addere refutatorias preces. Et quartum caput hujus legis hoc est, ut in propria causa libelli appellatorii dentur intra biduum ex die sententiæ datæ quibus profiteatur, se appellare a sententia: in causa aliena (ut si procurator agat) intra triduum, ut in §. *pen. h. l. 6 l. 1.* §. *Biduum. D. quand. appelland.* Alii sunt libelli dimissorii, qui dicuntur apostoli, et a judice dantur appellatori: alii sunt appellatorii, qui ab appellatore dantur judici, qui de re prior cognosit. Sed hæc definitio §. *pen.* hodie sublata est *Nov.* 23. præscriptis a Justin. diebus decem. tam in propria, quam in aliena causa ad offerendos libellos appellatorios. Alia duo capita hujus l. exposui in *l. 5.* Nunc dicam, a quibus appellari possit, et quis ab his appelletur. A prætoribus appellatur præfectus urbi, *l. 17.* Idemque præfectus urbi appellatur a quibusdam præsidibus provinciarum designatis, *l. 23.* Unde Cassiodorus in formula præfecti urbi, *Te etiam*, inquit, *ex designata lege provinciæ ab appellatione cognoscit.* Et Papinius de Gallico præfecto urbi: *Inque omnum, quæ sæpe tuum fora turbida quæstu confugiunt, legesque, urbesque ubicumque togatæ. Quod tua longinquis implorant jura querelis, etc.* Quibus sane verbis significat ex provinciis etiam longinquis appellari præfectum urbi. Et Vopiscus quoque in *Aureliano*, referens verba senatus ad curiam Carthaginensem: *Omnis*, inquit, *provocatio præfecti urbis erit, quæ tamen a proconsulibus, et ab ordinariis judicibus emerserit.* Ab aliis provinciis, vel præfectus prætorio appellatur, ut *l. 29. h. t.* et *l. 27. C. Theod. eod.* Et adjuncto magistro militum in casu *l. 23. h. t.* si apparitori magistro militum fiat controversia status, vel appellatur princeps, ut *l. 1.* et *l. A proconsulibus. hoc tit. l. ult. D. de. cond. et demonst.* vel concedente principe appellatur Senatus, ut in Probo scripsit Vopiscus: *Permisit patribus, ut de magnorum judicum appellationibus ipsi cognoscerent.* Et de M. Antonino Capitolinus: *Senatum*, inquit, *multis cognitionibus, et maxime ad se pertinentibus judicem dedit, neque quisquam principum amplius senatui detulit*, sic legendum. Et paulo post: *Senatum appellationibus a consule factis judicem dedit.* De Nerone Sveton. scribit: *Cautum ut omnes appellationes a judicibus ad Senatum fierent.* Ac præterea Cornelius Tacitus 14. Annalium, *statuisse eundem, ut qui a privatis judicibus ad senatum provocavissent, ejusdem pecuniæ periculum facerent, cujus ii, qui Imperatorem appellassent*, id est, ut eandem pœnam subirent, qui temere appellassent ad senatum, quam subeunt, qui temere appellant ad Imperatorem, scilicet, quorum appellatio videtur esse injusta. Nam ante Neronem, si quis ad Senatum appellasset, vacuus erat solutusque omni pœna. Sane merito, et hodie nostri Principes omnes appellationes referunt ad Senatum: nam cum appellatur Senatus, Princeps ipse appellari videtur, quia est pars senatus, *l. 8. inf. de dignit. lib. 12. Et nos*, inquit, *in numero senatorum sumus*, et retro Senatus est pars principis, ut ait *l. Quisquis. inf. ad l. Jul. Majest.* A præfecto urbi appellatur princeps, *l. Æmilius. D. de min.* Nec enim idem erat privilegium præfecti urbi et præfecti prætorio: a præfecto urbi appellari potuit: a præfecto prætorio appellari non potuit. Denique

ab omnibus judicibus appellari olim potuit, excepto solo præfecto prætorio, et senatu ex constitutione Hadriani, *l. 1. D. a quibus appell.* Nam ante Hadrianum, ut quodam loco supra ostendi, etiam a Senatu Princeps appellari potuit, a præfecto prætorio appellari non potest διὰ τὸ ἄγχον, ut Theodorus ait, *l. 1. D. de off. præfect. prætor. l. Præfect. D. de minorib. lib. 1. sup. de sent. præf. præt. l. A procons. l. Si quis provoc. hoc tit.* Utriusque tamen præfecti dicitur *sacrum esse auditorium*, quod vicem habeat auditorii, et disceptationis principalis, sicut etiam vicarii præfecti prætorio dicitur esse sacrum auditorium, *l. 1. sup. de offic. etc.* Et fuit quoque proconsuli Africæ, qui omnium proconsulum fuit maximus, adeo ut *proconsulis* nomine simpliciter, per eminentiam intelligitur proconsul Africæ, et proconsularis provinciæ nomine, Africa. Hic etiam proconsul habuit sacrum auditorium, *l. 3. Cod. Theod. appell.* ut præfectus urbi, *l. 15. C. Theod. eod. l. 2. C. Theod. de pactis*, et *l. 16. h. t.* quæ scripta est ad Maximum præfectum urbi, dicitur præfectus urbi accipere imaginem principalis disceptationis, id est, cognitionis sacræ, et a Symmacho in epistolis, *Sed. in præfecti urbi vicem Principum tueri.* Hi quidem obtinent imaginem sacræ cognitionis, et dicuntur vice sacra judicare. At, ut eleganter ait *lex A proconsulibus. C. Theod. de appellat.* solus præfectus prætorio vera vice sacra judicat, ceteri per imaginem. Et ideo ab eo appellari non potest, *ne*, inquit, *Imperator in ea leg. nostra generatio contingi videatur*, id est, ne a nobis ipsis appellari videatur. Et ita Cassiodorus in Psal. 104 scribit, *Josephum fuisse secundum a Pharaone, quæ potestas*, inquit, *hodie retinetur a præfecto prætorio, qui et vice sacra vere judicat.* A rationali autem; id est, procuratore fisci, vel a discussore, qui dicitur λογοθέτης, et est cognitor, et disceptator rationum fiscalium, quas alii tractarunt, dispunctor: et in eos, qui eas tractarunt jurisdictionem habet, de quo est *tit. inf. de discuss.* A rationali, inquam, qui et *Catholicus* dicitur, *Procureur general*, et hujus apparitoris *Catholiciani*, in *l. 9. §. ult. inf. de bon. proscript.* a rationali, et discussore appellatur comes rerum privatarum principis, *l. 26. hoc tit.* quæ scripta est ad Pelagium, non præfectum prætorio, ut edidit Haloander, sed comitem rei privatæ, ut apparet non tantum ex C. Theodos. sed etiam ex *l. pen. inf. Quor. appellat. non recip.* quæ cum *l. 26* conjungenda est, et vult, ut a rationali, vel discussore non appelletur ad comitem rei privatæ ante tempus sententiæ, et ordinem eventus, id est, ne ante exitum causæ appellatur a præjudicio rationalis, sive interlocutione, sed post sententiam demum, post eventum ultimum causæ, quæ pertulerit peractus ordo judiciorum. Idem etiam confirmant Basilica, in quibus his verbis expressa est sententia *leg. 26.* ἐὰν κατὰ λογοθέτην etc. id est, *si quis appellaverit a Logotheta, vel catholico, causa transeat ad Comitem rerum privatarum.* Sed de his satis. Notandum ex *l. 28.* qui appellavit, posse renuntiare appellationi impune. Atque ita *l. 28.* intelligitur abrogari *lex Revocare. Cod. Theod. eod.* quæ non permittebat semel interpositam appellationem revocari. Ex *l. 28* revocari potest, optima ratione, quia appellatio ad privilegium, et utilitatem litigantis inventa est, ut eleganter ait *l. 11. in fine C. Theod. eod.* Theodorus, ὑπὲρ αὐτοῦ etc. id est, *pro eo lex introduxit auxilium appellationis.* At unusquisque suo privilegio renuntiare potest. Aut appellet quis illico post recitatam sententiam viva voce inter acta, *l. 14. h. t.* aut per libellum appellatorium. Si priori modo appellaverit, facile contraria voce revocabit appellationem, sed etsi appellaverit per libellos appellatorios porrectos judici, integrum est ei revocare appellationem recuperatis libellis, ut ait *l. 28.* Et æquissimum hoc est, *ne justæ pœnitudinis humanitas amputetur.* Et appellatio revocari potest intra triduum, ut additur in *C. Th.* quod tamen prætermittitur in hac *l. 28.* illa verba *intra triduum in h. l.* prætermittuntur. Ex quo apparet, tacite legem significare, quandocunque appellationem revocari posse, pendente judicio appellationis nondum finito. Et hoc jure utimur, non admisso *cap. quamvis. de elect. lib. 6.* Nam et ille totus liber sextus nunquam fuit receptus in Gallia. Ex illo capitulo post redditos apostolos summo Pontifici non est integrum revocare appellationem, ne scilicet excidat, quam semel incidit, pœna: notanda est in hoc tit. *l. 29.* quæ, ut constat ex *l. 7. sup. de Episc. audiend.* proprie pertinet ad Clericos, et Monachos, Synoditas, vel Cœnobitas (nihil refert hoc, an illo modo diceris: nam utroque nomine significantur qui unam habent domum, ut in ea communia). Utroque nomine significatur societas vitæ, et bonorum, *Conventuels.* Constituit ergo lex, ne hi monachi, vel clerici, quod sibi ante arrogabant, per vim eripiant eum, qui ducitur ad supplicium: et hoc furto sibi arrogabant exemplo sacerdotum paganorum: nam eum, qui ad verberandum ducebatur, nefas erat verberari, si supplex ad pedes flaminis Dialis procubuisset, et se projecisset, ut Gell. *lib. 10. cap. 15.* possunt illi quidem intercedere pro reis, ut declarat apertissime. D. August. *Epist. 54. ad Macedonem.* Possunt item et illi, et alii nomine ejus, qui ad supplicium ducitur, invito eo appellationem interponere. Et humanitatis ratione hæc lex 29. ait: *Omnes provocationes ejus nomine, qui ad supplicium ducitur, dilato supplicio audiri debere.* Quæ ratio ducitur *ex l. Non tantum. D. eod.* sed non possunt etiam reum per vim aripere. Vis amovetur, intercessio, et defensio permittitur. Notanda est etiam *l. 32.* quæ hoc vult, ut si appellatum sit a spectabili judice ad Principem, veluti a proconsule Africæ, ut hodie Princeps ipsemet non præbet audientiam, ne graviores occupationes Principis interrumpantur, sed ut de ea re, de qua consultatio postulatur a Principe, genere quodam appellationis in sacro auditorio tractetur, ubi judices sedeant, præfectus prætorio, et quæstor sacri Palatii, *le Chancelier*, qui sunt in comitatu Principis, servato eodem ordine, eodemque cultu, qui servaretur præsente principe, et audiente, et excipiente acta eodem scrinio, qui exciperet præsidente Principe, et eodem item habitu indutis omnibus, quo induerentur præsente principe, ita ut præsidentibus liceat (ut Julian. ait in *Nov. 20.*) uti campagis: qua voce etiam utuntur Capitolinus, et Trebellius, pro calceamentis regiis, quæ purpurea erant, sive coccinea. Itemque iis, qui judices præsident vice principis, uteotibus iisdem verbis in pronuntiando, quibus ipse princeps si præsideret uteretur, puta hoc modo: *Nostra pietas decrevit, nostra serenitas:* quod tamen mutavit Justinianus *Nov. 126.* et ita constituit *in hac l. 32.* ut cognitio præfecti prætorio, et quæstoris sit vice consultationis. Quod si appellatur a duce, vel præside provinciæ, vult *lex 32.* causam disceptari a præfecto prætorio, solo jure ordinario, non ritu, moreque consultationis, non more regio, cujus jus extraordinarium est, quod etiam Justinianus mutat in *l. pen. h. t.* constituens, ut a ducibus cujuscunque dignitatis sint, sive illustres, sive spectabiles appelletur magister officiorum, et quæstor sacri Palatii, ut de appellatione cognoscant, non jure ordinario, ut solent magistratus, suo jure, pro sua jurisdictione, sed more consultationis, id est, more regio, ritu, et observatione regia. Et additur in *l. 32* ut si appellatum sit ab illustri judice ad Principem, a quo possit appellari; id est, qui non sit præfectus prætorio, ut tunc ipsemet Princeps interponat cognitionem suam coacto senatu, et habita consultatione. Et nihil refert, etiamsi illustris ille judex habuerit συνθρονον, id est, conjudicem, *un adjoinct*, non illustrem: satis enim est, si ipse fuerit illustris. Item nihil refert, an ipse fuerit illustris initio cognitionis, an non fuerit, sed postea factus fuerit ante sententiam: nam quæ ab eo interponitur appellatio, expedienda est præsidente ipso Principe. Sed hoc Justinianus quoque derogat, habita quadam distinctione, in *l. Antepen.* dum distinguit ita, ut si causa quæ per appellationem transmittitur ad Principem, non excedat quantitatem decem librarum auri, tum de ea, ut cognoscat unus tantum patritius, qui est in comitatu, vice Principis, et consultationis more, vel unus præfectorius, id est, qui fuit præfectus, vel unus consularis. Si excedat illam quantitatem usque ad viginti libras, tum ut de ea re cognoscant duo viri illustres: si autem causa excedat quantitatem 20. librarum, tum ut universus senatus de re cognoscat. Præterea etiam, ut consultationem ex appellatione liceat postulare intra biennium. Hoc vult *l. Antepen.* Ad quam additur in *l. ult. §. ult.* si forte is fuerit initio status causæ, ut non pluris æstimetur, quam 10 libr. auri, contenta sit uno patritio, uno procere: vel si æstimetur viginti libris auri, ut contenta sit duobus, et postea illi uni, vel illis duobus appareat examinata causa, eam esse majoris quantitatis, ut non ideo desistant a cognitione, sed eam peragant, inspecto priore statu causæ, quod notandum est, *l. ult. §. ult. h. t.* *l. 34. h. t.* est de relationibus judicum ad Principem, judicum scilicet, qui vel ex ordine cognoscunt, vel ex delegatione, ut his relationibus, ne occupetur Princeps, respondeat quæstor, adhibitis in consilium duobus patriciis, vel consularibus, vel præfectoriis, ut a responso ejus non liceat appellare ad principem: post *l. 31.* dantur duæ leges Græcæ *l. 35.* et 36. quas, ut brevi faciam, exposuimus in verum *Obser. 12. cap. 3.* Unde restat, ut annotemus tantum *ex l. ult. h. t.* uno ex litigatoribus appellante, etiam alterum appellare posse, quod fit quotidie, puta, ut victor, et victus appellat, victus manifesta ratione, victor; quod ei omnino satisfactum non sit, *l. 1. inf. qu. prov. non est necess.* Ergo si unus appellaverit, et alter appellare potest, et queri de lenitate sententiæ, quæ plerumque iniquitati proxima est, quia *judex non debet esse mitior lege:* vel si forte postquam unus appellavit, alter absit, dum agitur causa appellationis, quæ μονομερῶς agi potest, id est, etiam si una tantum pars præsens sit: nam in causa appellationis hoc est speciale, ut possit agi una parte præsente tantum, causæ vero principales non nisi utraque parte præsente, *l. ult. § 1 hoc. tit. seq. l. ult. de condit. et demonstr.* Si inquam, abeit altera pars judicio appellationis, ut ejus vicem suppleat judex, quia est perinde ac si appellasset, licet non appellaverit, jus et suum conservet, quod notandum est *ex l. ult.* quæ etiam addit, *breves esse debere refutatorios libellos*, quos semper Græci vocant ἀναπληρωματικούς, quod contineant supplementa partium, quibus in medium adductis refellunt opinionem, sententiam prioris judicis, et addunt quoque novas assertiones. Denique commendat tantum brevitatem illorum libellorum, maxime si offerantur in sacro auditorio Principis. Sacrum auditorium amat brevitatem.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXIII. De temporibus, et reparationibus appellationum, seu consultationum.*

Titulus est de temporibus appellationum, non his, intra quæ interponenda est appellatio, quæ jam definivit *t. supr. l. 6. §. pen.* sed de his, intra quæ interposita appellatio introducenda in judicium, et exercenda est. Neque vero *l. 1. hoc tit.* est accipienda de temporibus, intra quæ appellandum sit, quasi velit a nominatione ad munus, honoremve publicum intra duos menses appellandum esse, quia non duo menses tunc rei constituti sunt, sed biduum, aut triduum, et ex *Nov. 23* 10. dies, sicut in sententiis, *l. 1. § Quod in sent. tit. qu. appell. and.* Sed *l. 1.* mens hæc est: a nominatione ad munera publica appellationis interpositæ, vel, ut loquitur, interponendæ, sic nostri auctores loquuntur, litis contestandæ, et rei judicandæ, id est, litis contestatæ, rei judicatæ, ut ex ea die ad persequendam eam appel-

lationem duum mensium tempora computentur ei, qui nominatus, et vocatus est ad munus publicum, ex quo cognovit, se nominatum esse, quod confirmant hæc verba *l. 19. C. Theod. de appell.* quæ idem statuit, *ut*, inquit, *intra duos menses negotia perorarentur*. Itaque in sententiis, et in nominationibus ad munera publica eadem tempora servantur ad interponendam appellationem, non etiam ad introducendam causam appellationis, ad persequendam appellationem: nam in nominationibus intra duos menses persequenda est, ut est in *l. 1.* in sententiis intra 6. menses, vel 3. *ut inf.* demonstrabimus, qui et reparari, et redintegrari possunt, ut *l. 2. hoc t.* olim in sententiis ad persequendam appellationem, ultra, quam definit *l. 2.* tempora erant constituta, de quib. *Observ. 12. cap. 4. ex C. Th. et ex Symmacho*, et *D. Aug.* et *Obs. 16. c. 7.* Olim igitur post interpositam appellationem, ea erat instituenda, et persequenda intra certa tempora, quibus elapsis etiam peti poterat a judice *reparatio* post primi temporis lapsum: si intra id non introduxisset appellationem, adhuc peti poterat *reparatio*, id est, redintegratio, renovatio, restauratio lapsi omissique temporis, simul ac litis. Et impetrata reparatio temporis, ac litis, debuit denuntiari adversario, contra quem appellatum erat, ut multis locis ostenditur in *C. Theod. tit. de reparat. appell.* Sed si post reparatum tempus is, qui appellavit, etiam tempus reparatum, et redintegratum prætermisisset, nondum inducta causa appellationis in judicium, atque ita post secundum lapsum temporis; poterat extra ordinem ex justa causa a Principe peti reparatio temporis etiam post 2. lapsum. At post tertium lapsum, id est, post reparationem illam concessam a Principe extra ordinem, non dabatur reparatio ex ulla causa, et sententia appellatione suspensa convalescebat, et ad finem perducebatur, perinde ac si appellatum non fuisset, quasi lapsa causa appellationis temporibus, quæ appellator semel, ac iterum, et tertium non observaverat. Hodie autem ex *l. 2. h. t.* non tantum post tertium lapsum, sed etiam post quartum lapsum plerumque datur reparatio temporis, et litis, non post quintum. Et omnino res ita procedit, ex quo quis scivit se condemnatum esse, ut in *l. 4. sup. de lib. caus.* causam appellationis introducere debet intra 6. menses ex longinquis et remotis provinciis, intra tres menses ex eadem, aut contigua provincia, secundum distinctionem *l. ult. h. t.* videlicet si a judice appellasset: si vero ab arbitro appellasset, delegato ab aliquo judice, intra duos menses secundum distinctionem hujus l. Post lapsum 6. 3. aut 2. mensium, quæ sunt prima tempora, quæ præscribuntur exequendæ appellationi, adhuc appellator jure legitimo habet mensem unum, ad instituendam et persequendam appellationem, quam interposuit: et post hunc secundum lapsum habet etiam alterum mensem, et post tertium lapsum æque alterum mensem, post quartum vero lapsum, si a judice appellaverit (nam ei, qui appellavit ab arbitro delegato post quartum lapsum, non subvenitur, non datur reparatio) si, inquam, a judice appellavit, post quartum lapsum, potest extra ordinem a principe, nec nisi a Principe, *ex aula*, ut ait *l. ult.* nec nisi ex aula, impetrare reparationem trium mensium: quam tamen adversario denuntiare, aut insinuare in foro præfecti prætorio non necesse habet contra quem obtinuerit olim, sicut dixi *sup.* Et illi tres menses non numerantur ex die petitæ reparationis a Principe, sed ex summo et ultimo die quarti lapsus, licet ante eum diem petita fuerit reparatio. Et hæc est sententia *l. 2.* quæ erat explicatu satis difficilis. Unde existunt duæ quæstiones: prior, utrum menses sint numerandi ex numero dierum, an ex calendis. Sed constat ex *l. 2. C. Theod. de decur.* menses numerari debere ex numero dierum, ut si hodie mihi dentur duo menses ad agendam causam, ex hoc ipso die incipiam numerare duos menses, non ex calendis proximis. Deinde quæritur utrum dato uno mense, vel datis duobus, aut tribus 4. aut sex mensibus, utrum singuli menses æstimentur ex diebus triginta, an ex 31. Nam alii menses constant 30. alii 31. diebus. Sed ut mathematici, ita nos menses æstimamus ex diebus 30. *l. 3. §. ult. D. de suis. et leg. h. hær. l. ult. sup. de jure delib.* Sed ubi dantur 6. menses, aut 3. aut 2. veluti ad agendam causam appellationis secundum superiorem distinctionem, extremo mensi superaddimus unum diem, quo, si quis venerit, auditur, et præscriptionem temporis permisse intelligitur, *l. Ubi lex. ff. de reg. juris. Ubi lex facit mentionem duorum mensium, et qui venit sexagesimo, et primo die auditur*, lex ait: Ubi autem datur unus mensis, et post primum, secundum, aut tertium lapsum, ut dixi antea, ei mensi addimus unum diem, ut aperte ostendit *l. 2. hoc tit.* Et hic ultimus dies temporalis dicitur, et fatalis, ad interitum causæ scilicet in hac *l. 2.* et *l. Præcipimus. sup. tit. prox. l. ult. sup. ubi senat. vel clariss.* Fatalis dies, quod in eum diem supremum incidat interitus causæ, quod eo die lis moriatur, si non introducatur lis, agat animam, ut in *l. ult. hoc tit.* illo loco, *multas esse occasiones mortales appellationum*, id est, multas esse occasiones, quæ obstant, ne possit perorari causa appellationis intra constituta tempora, veluti morbus, necessitas publica, incursus hostium, et innumeri alii casus, quibus miseri mortales obnoxii sunt, atque ita adferunt necem causæ appellationis. Itemque in *d. l. ult.* illo loco: *causæ moriuntur*, moritur, quæ non introducitur intra constituta tempora: moritur lapsum temporum. Et ita etiam nostri Jurisc. *mortuam litem* dicunt. *l. 2. D. judic. sol. l. 3. D. quæ in fraud. cred.* Et generaliter, ut est in glossis veterum, quod valde notandum censeo, ἀπροθέσμου ἡμέρα dicitur fatalis dies quæcunque scilicet finita, et condicta est, quia omnis condictio diei, ei, cui dies condicta est, periculum aliquod adfert, si fallat ad condictum. Græci auctores in numeri tum nostri, tum alieni, vocant dies hosce *fatales*, id est, legibus finitos (nam idem est dies fatalis, et dies finita) hosce, inquam, dies vocant semper ἡμέρας κυρίας. Quidam causidicus, qui nuper scripsit de Repub. lingua vernacula, jactat se deprehendisse errorem, quem alii non deprehenderunt, admissum ab iis, qui Codicem (si credere fas est) ex Græco Latinum fecerunt: nam in Græco cum legissent κυρίας per υ interpretati sunt fatales, non animadvertentes esse legendum κηρίας per η. Item Codicem hunc, quem in manibus habemus, ponit e Græco in Latinum fuisse conversum, quod quis unquam audivit? est merum somnium delirantis. Deinde ponit dies fatales Græce appellari κηρίας per η, quo nomine significatur fatum, quod nemo unquam probabit: nam a nomine κὴρ, quod significat fatum, dicunt Græci κήριας, aut καιρίας, non κηρίας. Ejusdem ingenii est, quod idem homo adscribit Ulpiano in *l. 1. de offic. cons.* Consulem apud se manumittere posse præsente collega, quod neque ibi, neque alibi Ulpianus scripsit unquam, quia neque certe præsentia collegæ est necessaria, sed solus apud se servum suum recte manumittit, *l. 1. D. de manum. vind.* ut non mirer, si ingeniosus etiam ille mihi adscribat, me in *l. Apud eum. D. de manum.* ita legere sine negatione, *apud eum, cui par imperium est, manumittere possumus*, quod neque manus unquam scripsit, neque mens cogitavit. Quinimo abesse me ab hac sententia, quam ille perperam mihi tribuit, indicabit *Observ. 7. cap. 17.* Idem pari fide scribit in *l. Quidam Iberus. D. de servitut. urb. prædiorum*, Marcum Aurelium Imperatorem ad querelam ejus, qui se a socio suo libero læsum dicebat, quum eo nomine non convenerat, aut interpellaverat, respondisse: *cum libero loquere, ne rem illicitam faciat*, cum in ea lege nulla fiat mentio Marci Aurelii: et id respondeatur non ad querimoniam cujusquam, sed qui queritur de libero, roget tantum Proculum JC. ut cum eo loquatur, ne rem illicitam faciat, id est, ut sua auctoritate eum compescat: et commonefaciat officii sui, quo abstineat ab injuria, quod observandum: adibatur JC. ut moneret adversarium de injuria, quam alteri faciebat: se jus tenere, monere de jure, quæ admonitio magni momenti est: adibatur JC. qui moneret adversarium ut abstineret ab injuria. Ex his paucis, qui vir ille sit, æstimari potest, non dicam fanaticum; non dicam, quod Apul. de advocatis, *forensia pecora, legulejique vultures*, vos, qui de eo sit, statuere potestis, qui etiam nescio qua fronte negat unius rei varias definitiones tradi posse, contra quam Galenus scribat, qui fuit summus dialecticus, et commonstrari possit exemplis variis, sed uno contenti simus. Modest. legatum definit, *donationem testamento relictam*, Florent. legatum definit, *delibationem hæreditatis, qua testator ex eo, quod universum hæredis foret alicui quid collocatum velit*. Ulpian. legatum definit, *quod legis modo, id est, imperative testamento relinquitur*. Sunt tres legati definitiones diversæ, et omnes ex arte confectæ, rectissimæ omnes pariter unam substantiam exprimentes. Etiam non feram, ut nova quadam, et inaudita ratione interpretatur *l. Domos. de leg. 1.* qui legis consultus non est: nec erit insuetum intelligere sententiam hujus legis: testator domos quasdam hæreditarias reliquit per fideicommissum, post mortem hæredis præstandas: ædes vivo hærede igne consumptæ sine culpa ejus. Deinde hæres extruxit alias ædes nummis suis, non hæreditariis: post mortem hæredis cum extitit conditio fideicommissarius si volit consequi ædes, quas restauravit hæres de suo, præstare debet hæredi hæredis sumptus ædificationis, qui quidem sumptus æstimabuntur, ut ait lex, examinata ætatibus ædificiorum, id est, habita ratione status, et quantitatis ædium. Nam et *ætatem* Græci, Latinique, sua quisque lingua accipiunt pro quantitate, sive statura, quæ nova interpretatio non est, cum et veteres interpretes pro *ætatibus*, maluerint legere *quantitat. quod ætatibus* in illa significatione esset obscurius. Ille autem his verbis hoc vult exprimi, ut examinetur, quantum temporis ædes, quas hæres extruxit, duraturæ sint, quod ex materia liquere possit, et inde quanti sint ædes, quas hæres extruxit, quod spectari plane est supervacuum, quia nihil interest spectari quanti sint ædes, quas consequi fideicommissarium volit, aut quandiu duraturæ sint, id est, an brevem, an longam ætatem. Et stultum est etiam, quod sit, ædes antequam incenderentur, si communi judicio æstimabantur duraturæ 80. annis, et æstimabantur 100. aureis, post annum 40. contingente incendio ædium, æstimari tantum 40. imo post incendium nihil æstimari, quod non est: nullius rei nulla æstimatio est, aut si restauratæ sint ab hærede, non præteriti temporis, sed præsentis, si id de æstimatione quæratur æstimationem fieri: et ille vult haberi rationem præteriti temporis, præteritæ æstimationis. *l. 3. §. Divi. de jur. fisc. l. 2. sup. de patr. qui fil. suos.* Sed omittamus causidicum, et redeamus ad rem. Notandum ex *l. 2.* temporum supradictorum, quæ toties repetuntur tam varie, ad agendam appellationem ultimum diem, summum diem esse fatalem ad interitum causæ, si eo non sit inducta causa. Quid si summus dies feriatus fuerit, ita ut ex eo die non possit induci causa. Et hoc casu ait, eum diem, qui præcedit, vice fatalis succedere, ac servari. Contra vero Justinianus in *l. ult. hoc tit.* quod in usu est utilissimum, non vult observari summum diem, sed pro uno die ultimo, pro die, qui erat fatalis, qui adferebat finem causæ, et restituebat priorem sententiam suis viribus, præscribit decem dies, quinque ante illum diem ultimum, et quinque post ultimum illum diem, ut decem dies habeantur pro uno die fatali, quibus auditur, qui venit ad causam perorandam. Postremo non omittam, quod demonstratur in *fin. l. 2.* (hoc est valde singulare) post lapsum causæ temporibus omnibus non posse induci causam appellationis, sed exequendam mox esse priorem sententiam, perinde ac si appellator ei acquievisset: si vel inducatur causa appellationis post omnes lapsus, ut appellans repellatur opposita præscriptione, et exceptione ab adversario, si adversarius præsens sit, vel a judice, si absens sit: nam ut dixi sup. ex *l. ult. tit. præced.* judex supplet partes absentis, in causa appellationis suppleat præscriptionem temporis, quam nemo objicit nomine absentis. Et ut ait *l. 2. in fin.* objicienda est primo loco, id

est, initio litis, quæ inducitur post lapsum temporum. Quo ex loco potest defendi, vero præscriptionem peremptoriam non opponi quocunque tempore, sed opponi fere initio litis, sicut dilatoria sed hanc tantum temporalem præscriptionem, quæ peremptoria est, non ceteras. Et quicunque statuunt quod et verum est generaliter, peremptoriam exceptionem quandocunque post litem contestatam opponi posse, valde perturbabuntur, si eis objicias verba extrema hujus legis.

## *Ad L. ult.*

*Cum notissimis legibus ex omni provincia ad hunc nostrum sacratissimum comitatum modus cursus ad appellationes exercendas impertitus est, necessarium nobis visum est, hujusmodi spatiis justum imponere libramentum. Sancimus itaque, si quidem ab Ægyptiaco, vel Lybico limite, vel Orientali tractu, usque ad ulteriores Ciliciæ fines, nec non ab Armenia et gentibus, et omni Illyrico causa fuerit more appellationum transmissa: primum semestre spatium ei, aut quasi fatalium permanere, et nihil penitus, neque diminui neque accrescere. Sin autem ex aliis nostri Imperii partibus sive Asianæ, sive Ponticæ, sive Thraciæ diœceseos in provinciis suspensæ in hanc regiam urbem pervenerint: pro semestri spatio trium tantummodo mensium spatium eis indulgeri, aliis trium mensium spatiis, id est, nonaginta, et tribus diebus simili modo sequentibus: vice semestre tempus, sive tres priores menses secundum locorum definitionem, quam designavimus. Sed et aliis tribus mensibus, qui ex reparatione antiquitus concedi solent, in suo robore duraturis et prioribus accedentibus, ut partim annale numeretur, partim novem mensium spatium consequatur.*

§. 1. *Et cum antea in fine cujuscunque temporis unus fatalis dies ex antiquis legibus constitutus esset, et sæpe eveniebat, cum multæ sint occasiones mortales appellationum, vel ægritudine, vel spatii prolixitate, vel per alias causas, quas nec dici, nec enumerari facile sit: eundem diem fatalem non observari, et lites exspirare, et hujusmodi lacrimis infelicitatibus patrimonia hominum titubare: propter hoc fortunæ relevantes insidias, sancimus non in unum diem fatalem standum esse in posterum, sed sive ante quartum diem fatalis luminis, et ipsum fatalem, sive post quinque dies, ex quo dies fatalis effluxerit, appellator venerit, et litem tandem cucurrerit, et eam in competens judicium deduxerit, legi videri satisfactum: nec ingravescat mortuæ causæ dispendium, sed nostro gaudeat beneficio: cum nobis cognitum sit, etiam ex errore calculi dierum, quem officium habuit, sæpe esse causas perditas: quod in posterum non fieri ex remedio legis præsentis sperandum est. Eodem beneficio, et in omnibus fatalibus aliis, qui vel a pedaneis judicibus, vel ab aliis dantur, quos leges suas sane idonibus enumeraverunt, custodiendo, vel observando: ut decem fatales dies per eas ubique instituantur.*

§. 2. *In his autem casibus, in quibus biennium constitutum est, quatenus more consultationum in regia urbe, sub communi audientia florentissimorum sacri nostri palatii procerum ventilentur: biennii metas, unius anni termino coarctamus: ut intra eum, vel gesta colligere, et ea vice devotis epistolaribus tradere, et refutatorios libellos (si voluerint) offerre, et litem in sacrum nostrum consistorium introducere cogantur. Nulli licentia deneganda cuicunque parti, si voluerit, secundum quod jam constitutum est, etiam præmature causam inducere: neque annali spatio exspectato.*

§. 3. *Si tamen in sacro nostro consistorio lis exordium ceperit, etiamsi non fuerit in eodem die completa: tamen perpetuari eam concedimus: cum iniquum sit propter occupationes florentissimi ordinis, qui circa nostræ pietatis ministerium haberi noscitur, causas hominum deperire, etc.*

Restant notanda quædam alia ex *l. ult. hoc tit.* quæ in hac quæstione multum ponderis et momenti habent. Ac primum notandum est in §. *In his.* abrogari quod de biennio proditum est in *l. In offerendis. sup. tit. penc.* ut scilicet causa, quæ more consultationum disceptanda est, ab uno, vel duobus senatoribus, sive proceribus sacri palatii intra biennium eis insinuetur, et introducatur: nam hic §. pro biennio præscribit annum, intra quem acta apud eum contra cujus sententiam appellatum est, et refutatorii libelli partium tradantur scrinio competenti; vel epistolarum, vel libellorum, ut in *l. 3. hoc tit.* et *l. Præcipimus. sup. tit. prox. l. 6. §. Super his. eod. tit.* Illo loco, *ad scrinia, quorum interest transmittant*, id est, ut post interpositam appellationem literas judicis, et acta apud eum habita, et refutatorias preces partium, et omnino quicquid causam contingit, transmittant ad scrinia vel epistolarum, vel libellorum secundum distinctionem *l. Præcipimus. sup. tit. prox.* id est, ad eos, qui eis scriniis dant operam, quibus competit actorum in judicem appellationis receptio, scriptio, et editio: nam scriniarios scrinia appellamus: pro biennio, inquam, §. *In his.* præscribit annum, ut intra eum annum etiam appellationes introducantur. Et notandum ex *l. 3. hoc tit.* interposita appellatione ad Principem citius mittenda esse facta priora judicii, et refutationes, seu allegationes novas partium, quam sit introducenda et inchoanda causa appellationis: eam appellationem introduci satis est, sub finem temporis statuti, id est, ultimo die, qui fatalis dicitur, vel quatuor diebus antecedentibus, vel quinque sequentibus, quoniam in hac *l. ult.* §. *Et cum antea*, pro uno fatali die ad interitum causæ suo tempore non introductæ, instituti sunt dies decem, quod posterior recitatio latius explicabit. Acta autem cum refutatoriis precibus partium, et literæ, a quo appellatum est, aut mitti debent statim post interpositam appellationem, aut circiter medium tempus, ut in *l. 3. hoc tit.* quam non adhibita hac distinctione, male Accursius putat corrigi per §. *Et cum antea*. Nos illam distinctionem, quæ Bartoli est, magis probamus, ut §. *Et cum antea.* sit de inchoanda appellationis causa, sub finem temporis constituti: *l. 3.* de actis transmittendis in auditorium sacrum sub dimidium constituti temporis, et licet lex 3. dicat ante dimidiam partem constituti temporis: tamen iisdem verbis, *et ipsa dimidia*, pars continetur; sicut cum dicimus *ante Calendas*, etiam ipsas Calendas significamus: ea die item cum dicimus, ut aliquid fiat *in diem illum*, ut in hac quæstione, cum dicimus, *ex die acceptorum apostolorum*, in quintum diem esse interponendam cautionem appellationis, his verbis continetur etiam ipse dies acceptorum apostolorum, ut apud Paulum 5. Sententiarum *tit. 33. ex die acceptarum literarum, salva dinumeratione itineris*, (lego *itineri*, pro *integri*), *quinque dies, cum eo ipso die, quo acceperit literas computantur*. Denique cum dicimus, *ut quid fiat in quintum, aut decimum, quinque, aut decem diebus*, annumeramus ipsum diem ex quo quod fieri jussimus, in illum diem certum, condictum, et fatalem: nam omnis dies condictus fatalis dicitur: idem est finita dies et fatalis, quæ Græcis dicitur κυρία ἡμέρα. Notandum item ex fin. §. *In his*, eum, contra quem appellatum est, cessante vel absente appellatore posse præterire diem appellationis, et causam introducere, quo jure utimur, ut possit, sicut loquimur *vulgo, anticipare diem appellationis*, ut lis adsit maturius, quod etiam ait in §. *In his*, jam nota fuisse constitutum non quidem in *l. Arma*, ut glossa notat, sed in *l. In offerendis. sup. tit. prox.* illo loco *non solum e contra, sed et ab victori*: cujus sententia hæc est, ut non sit solius victi introducere appellationem, quam interposuit, sed has etiam partes suscipere ultro posse, fortasse appellatore negotium nimis protrahente, et procrastinante, *l. ult. tit. seq.* quæ est conjungenda cum *d. l. In offerendis*, ut monent inscriptiones, quæ geminæ sunt, atque similes. Ad hæc notandum ex §. *Si tamen*, causam inductam ex appellatione in sacrum auditorium, perpetuari. Quo loco *perpetuari* aliter accipitur, quam cum dicimus *litis contestatione actionem perpetuari*: nam *perpetuari* hic est causam quandocunque finiri posse a principe, vel ab amplissimo ordine, quandocunque etiam fuerit, et permiserint occupationes publicæ: finiendis litibus judicibus esse præscripta tempora, non etiam principi. Denique ad sacrum auditorium introducendæ appellationi præstituta sunt certa tempora non etiam finiendæ, et dirimendæ, quod etiam confirmat *Nov. 23* inducta autem causa appellationis in alio auditorio, finienda est intra annum, ut ostendit §. *Illud etiam. h. l.* et finiri intra annum, atque induci potest μονομερῶς id est, uno tantum parte presente, vel ea, quæ vicit, vel ea, quæ victa est: ex postulatione unius partis, quod etiam ostendit *l. 2.* in fine illo loco *si appellator solus litiget*. Soli litigamus ex appellatione, nec exspectamus præsentiam adversæ partis, *l. ult. ff. ad Sc. Trebell.* quæ utitur hoc verbo μονομερῶς, ut ex appellatione causa agatur, et peragatur μονομερῶς. Priore autem judicio causa non inducitur μονομερῶς, sed συστατῶς, et cognitionaliter, quod est verbum frequens in constitutionibus Imperatorum: id est, comminus partibus constitutis, ut loquitur *l. 3. rep. de fruct. et litium expensis*, et *l. ult. sup. de legib.* Cognitionaliter, id est, utraque parte præsente alioquin judicium ratum non est: et si quæras cur causa appellationis inducatur μονομερῶς, etiam parte altera absente, hoc facile est expeditu, quia scilicet prius fuit inter partes lis contestata, et inducta priori judicio: nam post litem contestatam priore judicio præsente ambobus, ut loquuntur 12. lab. causa peragi potest μονομερῶς, *l. ult. sup. quomodo, et qu. judex etc.* ut hæc tantum superest differentia inter prius judicium, et judicium appellationis; quod prius non constituatur, nisi utraque parte præsente: posterius etiam una parte præsente. Quod si studio, aut culpa ejus, qui appellavit, causa appellationis non sit finita intra annum, additur in *h. §. Illud etiam*, appellationem evanescere, et priorem sententiam convalescere, quia fingimus, non fuisse interpositam appellationem, quæ ne finiretur intra annum per ipsum appellatorem factum est. Sed si ægritudo, vel quæ alia necessitas traxerit negotium, ut non potuerit finiri intra annum, tunc Justinianus dat appellatori aliud annum ad causam prorogandam, post quem nulla est spes restaurandæ appellationis ulte ea causa. Et hæc est sententia *h. Illud etiam.* Post hæc subjicitur in §. pen. tempora, quæ servantur in appellationibus, etiam servanda esse in retractationibus, quas vocant ἀναψηλαφήσεις, id est, in sententiis præfectorum prætorio, a quibus appellari non potest, retractandis ex rescripto Principis: nam licet ab eorum sententiis non possit appellari, tamen ex rescripto principis ad libellum, quem ea de re porrexit is, cujus interest retractari possunt apud successorem præfecti prætorio: nulli olim erant magistratus perpetui, ut nec præfecti quidem prætorio, nec quæstores, qui nunc dicuntur Cancellarii. Et ob id dicimus, sententiam latam a præfecto prætorio retractari apud successorem ejus, *l. Un. sup. de sentent. præf. præt.* vel si forte ex indulgentia Principis nondum accipiat successorem, causa retractatur, et ex integro agitur apud eundem ipsum, qui sententiam dixit, adhibito tamen quæstore Sacri palatii, *le Chancelier*, ut in *l. 35. sup. tit. prox.* quæ est una ex constit. Græcis, quæ desiderantur *in hoc tit.* Et quod hi duo pronuntiarint, nunquam poterit retractari: eam ita jus est, ut adversus sententiam præfecti prætorio semel princeps tantum supplicari possit per libellum, *l. Si quis adversus. sup. de prec. Imper. offer.* et *d. l. 35.* Ideo autem apud eundem solum causa non retractatur, quia nemo est idoneus retractator suæ sententiæ, quod plerumque soleant homines ea, quæ his placuerunt semel, præfractæ defendere. Qua ratione utitur Theodorus *l. 6. sup. tit. prox.* ut ab eo judice, qui appellatus est, causa non remittatur ad priorem judicem, a quo appellatum, quia tuebitur potius suam sententiam quam rescindet constantiæ causa, si qua est constantia in ea re defendenda quæ male judicata est. Omnino, inquit ille, sententiam suam firmare conabitur, et ei firmandæ potius operam dabit quam infirmandæ. Merito ergo ad eum non est remittenda causa, sed qui appellatus est debet omnino pronuntiare, juste appellatum sit, nec ne: tamen Principem opinor, quod etiam fit hodie,

causam ex appellatione iterum disceptandam ad eundem judicem remittere posse, tanquam ad alium quemlibet, quia de ea re non cognovit unquam, id est, accipiet eum ut quemlibet, non ut priorem judicem: nam in revera interposita appellatione ejus rei, judex esse desiit, *l. 13. sup. tit. prox. l. 14. C. Th. eod.* Et ita etiam in *epist. Plin. lib. 5. ad Ursum* ad Senatum remittitur causa retractanda, de qua Senatus ipse judicavit. Et hac commode licebit explicare *l. 5. sup. de delat.* quæ satis videtur obscura. Proponitur in ea a Principe fuisse rescriptum ad appellationem, vel consultationem, id est relationem judicis, ad consultationem fuisse rescriptum, sive relationem judicis, rescribente Principe, quid judex sua sententia complecti debeat. Ad appellationem autem proponitur non judicasse Principem, sed rescripsisse, puta delegato speciali judice, qui de appellatione cognosceret, ut in *l. 2. tit. seq.* vel etiam ad priorem judicem remissa causa iterum disceptanda, iterum et diligentius excutienda. His autem casibus, quoties Princeps non judicat, qua de re aditus est, sed rescribit ad appellationem partium, vel relationem judicum, partibus nulla est danda postea dilatio ad instruendam causam. Et hoc vult *l. 5.* hac ratione, quia nulla causa ad Principem perfertur nisi bene instructa et perfecta, *l. 4. sup. de relat. l. 15. sup. tit. prox.* ut frustra sit dilationem dare partibus, huic, vel illi ad instruendam causam, quæ satis instructa est, nisi in medium adducantur novæ assertiones, quæ instructione indigeant. Nec enim *l. 5.* tollit novas allegationes assertiones, probationes, nova instrumenta, quorum exhibendorum gratia dilationem dari, et concedi necesse est. Ceterum si nihil novi ait, postquam aditus est Princeps, nulla huic, vel illi parti danda dilatio est, quia impleta est instructio causæ, eademque ratione in judiciis cognitionum Principis, cum ipsemet Princeps in judicio præsidet, nulla tribuitur dilatio, quia imparati non veniunt ad Principem, aut qui volunt venire ad sacrum auditorium, parati debent venire, ut dandæ dilationi nullus locus supersit. Quod etiam Græci notant *in Basil. ad d. l. 5.* quia, inquiunt, *parati debent ingredi sacrum auditorium, qui rem a prior pe de re in volunt.* Denique nullum dilationi dandæ locum relinquunt, qui veniunt parati, et omni ex parte instructa causa. Postremo ex *l. ult.* notandum est, a sententia judicis non licere appellare, si inter partes convenerit, ne liceret. Videtur ergo conventio privatorum abolere auxilium appellationis, quod receptum est jure publico. Et ait tamen in fine hujus legis, *l. quam austeritatem*, legendum, *auctoritatem*, ut in l. *ult. de suis, et leg. privatorum conventionum legum auctoritate non censeri*, id est, non plus posse auctoritate legum. Et tamen hoc casu volumus pactis litigantium legum auctoritatem mitigari, ne liceat appellare. Et ratio est, quia videtur magis appellatio inventa jureque publico permissa in utilitatem, et auxilium litigantium, *l. 11. in fin. C. Theod. de appellat.* Et unusquisque potest privilegio suo renuntiare. Qua ratione etiam licet interpositam appellationem revocare per libellos, *l. Si quis. sup. tit. prox.* Imo vero, si quis ante sententiam nulla cum adversario habita conventione, hac de re profiteatur in judicio, se ab eo, quod judex statuerit, non appellaturum, perdit auxilium appellandi, sola pollicitatio acquiescendi sententiæ judicis adimit auxilium appellationis, l. 1. §. *Si quis. D. a quibus appellare non licet.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXIV. Quando provocare non est necesse.*

Non repetuntur in hoc tit. causæ, ex quibus ante dixit obiter, ad rescindendam sententiam opus non esse appellatione, ut puta si sententia non sit partibus recitata ex scripto, *l. 1. et 3. sup. de sentent. ex peric. recitand.* vel si sententia prolata sit ab incompetenti judice, *l. 2. sup. si a non competenti judic.* Sed in hoc titulo adduntur pleræque aliæ causæ, quibus appellandi necessitas remittitur, ut si judex palam pronuntiaverit contra jus constitutum, atque receptum. Exempli gratia, si pronuntiaverit, testamentum factum ab impubere, id est, minore quatuordecim annis, justum esse, *l. 2. hoc tit.* Si venalis sententia fuerit, si pecunia redempta, *l. 7. hoc tit.* Si judex datus judicaverit alio die, quam quo judicare jussus est, l. 6. *h. t.* Si præses provinciæ majorem mulctam irrogaverit, quam ex lege liceat, *l. 5. h. t.* alioquin a mulcta, quæ non excipit modum legitimum, necesse est provocare, si eam inferre nolumus, *l. 2. In mulctis. sup. de appellat. l. Si qua pœna. de verb. signif.* Item necessaria non est appellatio, si minor ætate vocetur ad decurionatum, qui per ætatem ei honori administrando sufficere non potest, *l. 8. hoc tit.* In qua illo loco *ad eundem decurionatus honorem*, ex castioribus libris est reponendum, *ad obeundum*. Item non est necessaria appellatio, si veteranus honeste dimissus, non cum ignominia emeritis stipendiis vicenis, vocetur ad honores, vel munera personalia, non habet necesse appellare a nominatione, quia ipso jure munitus est, *l. 9. hoc titul.* Desidero ut meritus sit vicena stipendia, *l. ult. inf. de his, qui non implet. stip. lib. 10. l. 4. sup. de excusationibus veteranorum.* Et ita recte Suidas veteranum definit esse eum, qui militia solutus est; addit, ἐπὶ εἰκοσαετίαν δ' οὗτοι ἰδούλευον: *Hi autem veterani*, inquit, *sunt, qui 20. annos fuerunt in militia.* Idque esse ex instituto Tiberii docet Dio 57. *Non prius eis*, inquit, *missionem dedit, qui stipendia meruissent extra Italiam, quam explevissent 20. annos.* Et Cornelius Tacitus in primo annal. sub finem: *Edixit impares oneribus publicis, qui eicennio militiæ annos veterani dimitterentur.* Et ut idem declarat: *Ideo edixit ne veterani dimitterentur ante 20. annum, ut vicennio militia fungerentur*, quod milites exorta seditione a Germanico extorsissent, ut dimitterentur 16. anno, vel exauctorarentur, ut idem retulit eodem libro: sed Tiberius edixit non posse subire Reipublicæ onera, nisi explessent 20. annos, impares esse oneribus publicis, si dimitterentur 16. anno. Nec existimandum est, quod plerisque videtur *l. 12. §. Ignominiæ. D. de his, qui notant. inf.* idem esse missos, et exauctoratos, quod eodem libro perspicue idem Tacitus ostendit: *Voluntate inter se ratiocinibus, placitum, ut epistolæ nomine Principis scriberentur*, id est pingerentur, *missionem dari vicena stipendia meritis exauctorari vero, qui sena dena fecissent, et retineri sub vexillo ceterorum immunes nisi propulsandi hostis.* Est ergo differentia inter missos, et exauctoratos, quia missi sunt emeriti, et ferunt præmia emerita. Nam non dimittebantur sine munere Imperatoris, qui explevarant justum militiæ tempus, emeriti ferebant præmia emerita, quæ vocantur a Suetonio *commoda missionum.* Basil. vocant in tit. de re militari, συνηθείας, id est, *consuetudines*, quo nomine in jure significantur præmia omnia, et commoda solemnia. Exauctorati autem non ferebant præmia emerita, nec privilegiis veteranorum utebantur. Et præterea, ut idem ostendit illo loco, non prorsus abscedebant militia, sed retinebantur sub vexillo ceterorum immunes ab onere militiæ, præterquam propulsandi hostis. Et hoc notari ad *l. 5.* necesse erat propter mentionem vicenorum stipendiorum. Addamus superioribus etiam non esse necessariam appellationem, si duobus datis judicibus, unus tantum judicaverit absente altero, l. 4. *hoc tit.* ubi ponit magistratus judices datos, et in jure cum dicimus magistratus simpliciter, non intelligimus magistratus populi Romani, aut provinciales, sed municipales, ut in tit. *de magistrat. conven.* et locis innumeris, qui proprio nomine, et ubique a Græcis vocantur στρατηγοί, id est, municipales, qui plerumque erant duo tantum instar consulum urbis, et ob id dicuntur duumviri: et ideo in *l. 4. cum magistratus datos judices*, id est, duumviros, *si ex his unum judicasse proponas non utrumque, non videtur appellandi necessitas fuisse, cum sententia ipso jure non teneat.* Item non est necessaria appellatio, si quis nominetur ad duumviratum, qui ante nominatus ad decurionatum adpellavit, *l. 3. hoc tit.* quia prius constare debet, an sit decurio, quam fiat duumvir. Sumebantur etiam duumviri ex decurionibus, non ex plebeis. Et inde *l. pen. D. qui pet. tut. etc. decreto decurionum et ipsum magistratum curatorem dari posse*, id est, duumvirum, qui est ex ordine eodem. Et ex hac *l. 3.* potest commodissime aptari exemplum ad *l. Per minorem. D. de judiciis*, quæ vetat per minorem quæstionem majori fieri præjudicium, ut *h. lege 3.* sit per hanc quæstionem novam, an jure nominatus sit ad decurionatum, qui erat annuus tantum, is scilicet, qui ante nominatus fuerat ad decurionatum, et appellaverat a nominatione: per quæstionem, inquam, de duumviratu non debere fieri præjudicium futuræ quæstioni de decurionatu, quæ longe est minor, quia decuriones perpetuo obnoxii erant oneribus Reipublicæ: Duumviratus erat annuus. Item, non est necessaria appellatio, si is, secundum, quem lis data est, si is, qui vicit, queratur, quod expensarum litis: aut detrimentorum nulla, vel minor a judice habita sit ratio, scilicet, si adversarius appellaverit a sententia, qua superatus est: quia quod queritur etiam victor expensarum nullam, aut modicam habitam esse rationem, id etiam si ipse non appellet, sed solus adversarius, potest corrigi a judice, ad quem appellatum est. Item si adversarius appellavit, et tardius inducat appellationis causam, non ideo victor habet necesse appellare, ut sibi liceat anteferre diem appellationis, quoniam suo jure hoc facere potest citra auxilium appellationis: et hæc est sententia *l. ult. hoc tit.* Non repetitur, ut initio dixi, in hoc tit. ulla causa ex iis, quæ relatæ sunt super. tit. quibus appellatio frustra interponatur, scilicet, nisi una, de qua in *l. 1. sup. sentent. rescind. non posse*, si sententia sit contraria priori sententiæ, a qua provocatum non est, *l. 4. hoc tit.* Et generaliter breviusque definitio totius tituli hæc est: in sententiis, quæ ipso jure rescinduntur, non esse necessariam appellationem.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXV. Quorum appellationes non recipiuntur.*

In superiori tit. damnatur, seu reprobatur superstitiosa, superflua, supervacua appellatio, sic vocatur in *l. 8. et ult. sup. tit. prox.* In hoc titulo autem reprobatur appellatio moratoria, frustratoria, importuna, quæ mala fide interponitur trahendi negotii causa, et quæ, ut eleganter est scriptum in *l. 1. C. Theod. eod.* ludificatio potius est, quam appellatio, et importuna dicitur *l. 5. hoc t.* illo loco, *importune appellaverit* et in *l. 7. C. Theod. eod.* illo loco, *importunitates arripere*: præterea appellationem superstitiosam, et supervacuam recipere verecundiæ est, *l. 42. C. Theod. de appellat. probamus*, inquit, *verecundiam judicantis, si superfluam quoque recipiat provocationem*, ut in casibus tit. superioris. Et Symmachus in Epistolis: *Verecundia potius*, inquit, *quam jure suscepi provocationem non exstante sententia, justa scilicet.* Appellationem autem frustratoriam, et moratoriam recipere, ignaviæ est, *l. 6. hoc tit.* illo loco, *judex, qui tam ignavam connivent iam adhi-*

*burrit*, id est, qui admiserit moratoriam appellationem. Et moratoria appellatio est in casibus, qui proponuntur in *h. l.* si absens ex contumacia damnatus appellet, quia vitio suo litem amisit, aut ut amittat æquissimum est, quia morari tantum videtur appellans post condemnationem, qui priori judicio adesse noluit, sæpius evocatus. Et hoc certum est, *damnatum ex contumacia jure non appellare, et appellationem ejus admittendam non esse*, sed aut statim exsequendam esse sententiam *l. 1. hoc t.* Et hoc jure utimur, *l. Et post. §. ult. D. de judiciis, l. Ex consensu § ult. D. de appellat. l. Properandum. §. Cum autem. sup. de judiciis.* Item si convictus voce aliena, et voce propria confessus de crimine, appellaverit: nam perspicuum est hunc tantum appellare vitæ protrahendæ causa. Igitur et hæc appellatio recipienda non est: confessi, non convicti, vel convicti, nec confessi appellatio recipienda est; at confessi et convicti nullo modo recipienda est, *l. 2. hoc tit. l. Quoniam. infra, ad. l. Juliam de vi publ.* Et quod ait in *l. 2. Itemque eorum, qui manifestam violentiam commiserant, argumentis convictus, testibus superatus, voce etiam propria vitium, scelusque confessus, audiatur appellans*: hic versus sumptus ex *l. 1. Cod. Theod. ad leg. Jul. de vi publ.* easque verba, simul ac *l. 2.* et *3. ejusd. tit.* bellissime interpretatur *l. 14. C. Theod. quorum appellat. non recip.* Præterea si apparitor, si officialis in causa criminali appellaverit a proprio judice cui paret, non est recipienda appellatio, quam nec possit exercere per alium, et per se non sine rubore adversus sententiam proprii judicis, in cujus officio est; nam constat causam criminalem agi non posse per procuratorem, ne ex appellatione quidem, *l. 1. D. an per alium causa appellation. l. pen. D. de public. judic.* At in civili negotio, sive pecuniario, quod per procuratorem apparitor exsequi possit, recipitur appellatio, etiam si appellaverit a proprio judice. Et hæc est sententia *leg. 3.* Item si debitor cujuscunque privatus, vel publicus, vel fiscalis quis manifeste convictus est, et damnatus, appellaverit non admittetur, sed statim post tempora judicati judicato satisfacere compellitur, *l. 4. et 4. hoc tit.* Item si quis prohibeat aperiri tabulas testamenti, postulantibus eis quorum interest, vel si prohibeat hæredem in iis tabulis scriptum mitti in possessionem hæreditatis ex edicto D. Hadriani, vel hodie ex edicto Justiniani, et jubente judice aperiri tabulas, aut hæredem scriptum mitti in possessionem bonorum, si ipse appellaverit, non est recipienda appellatio. Quia de jure non ambigit, qui appellat mala mente. Et hæc est sententia *l. ult. de appell. et. recipiend.* et *l. 6. hoc t.* Ac postremo notandum est etiam ex *l. 5. et penult.* non recipiendam esse appellationem, quæ interponitur ab executione sententiæ. A sententia debemus appellare, non ab executione, a judice, non ab executore, nisi executor excedat modum sententiæ, ut si quid superexigat, superpellat, ut ait *l. 5.* et *l. 18. C. Theod. eod. tit.* Executore excedente modum sententiæ interposita appellatione suspenditur executio judicati. Et hoc casu, si lis fuerit de re mobili, res mobilis est interim sequestro deponenda apud honestum virum et idoneum, fide et facultatibus pollentem, vel si lis fuerit de re immobili, fructus percepti tempore appellationis, vel post appellationem, interim dum agitatur appellationis causa, sunt sequestro deponendi quæ est sententia *l. 5.* Et secundum eam Symmachus in epistola, *Interea*, inquit, *constitutionis memor, sequestravi immobilia, fructusque perceptos, etc.* Neque minor videri debet, si fiat sequestratio post appellationem interpositam ab executione, cum et appellatione interposita a sententia, ex causa fiat sequestratio fructuum, si metus sit, ne adversarius eos depopuletur, ut in *l. Imperatores. §. ult. D. de appellat.* Et additur etiam in *l. 5.* non esse recipiendam appellationem ab articulo, id est, ut Basilica recte interpretantur, κατὰ διαλαλιὰς, id est, *ab interlocutione*, quod etiam definit *l. pen.* Et ita articulus *etiam* accipitur in *l. 13.* et *23. Cod. Theod. eod. tit.* appellatio ab articulo causæ non recipitur, puta, quod deneget judex dilationem instrumentorum causa quod non det locum ad agendum, quo non admittat exceptionem aliquam, ob id non est recipienda appellatio ab omni causa. Ab articulo causæ non licet appellare, ab executione appellatur sero, ab articulo appellatur præpropere, quia post cognitionem totius causæ interposita appellatione, omnes articuli excutientur, et si res ferat, corrigentur. Denique ab articulo causæ appellatio reprobatur, quasi præpropera, ab executione, quasi sera. Et hæc est summa hujus tituli, cui addi velim, jure civili ab articulo causæ, sive ab interlocutione interpositam appellationem, non esse recipiendam: quod si vitium interloc. insit aliquod, facile corrigi possit post decisionem totius litis interposita appellatione. Quæ constitutio juris civilis æquissima est, et ab ea excipiuntur pauci admodum casus *l. 2. de appellation. rec.* At jure canonico a quacunque interlocutione appellare licet, quo modo ei, qui appellat damno, vel oneri esse videatur, *capit. Super eo. de appellat. canon. Non ita 2. q. 6.* Et hoc jure utimur, quia judices facile amplectuntur omnia, quibus litium modus excrescit, aut quibus litium vita producitur: quæ causa etiam efficit, ut conventionem factam inter partes, ne post latam sententiam appelletur, quæ justa esse censetur, *l. ult. §. ult. sup. de temp. appellat.* hodie judices tamen vix, ac ne vix quidem admittant.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXVI. Si pendente appellatione mors intervenerit.*

Lex penultima hoc tit. ait, in numero cognitionum pendente appellatione, id est, nondum re judicata ex appellatione, quomodo etiam ipsi *rei pendere* dicuntur, qui nondum discrimine liberati sunt. Et notandum, quod ait *l. pen.* appellationem pendente in numero cognitionum suo ordine peragendam esse, ut quæ prior inducta est in judicium, prior dirimatur atque ita servetur ordo inductarum appellationum, quod et hodie observatur suo ordine, *selon le rolle*, atque ita ordo servetur. Mors autem ejus, qui appellavit, vel ejus, contra quem appellatum est, vel mors hominis, de cujus proprietate lis est (nam de horum omnium morte est hic tit.) ac primum mortuo homine, puta servo, aut ancilla, de cujus proprietate lis est, sive pendente priori judicio sive pendente appell. lis etiam omnis non penitus moritur: hoc enim post mortem petiti hominis adhuc disceptandum superest, ad quem pertineat periculum mortui. Et hoc vult *l. pen. h. t.* Item ad quem pertineat partus mortuæ forte ancillæ exciso utero, vel an committatur stipulatio de evictione adversus venditorem hominis, *l. Utique. de rei vind.* Mortuo igitur re, de qua agitur, lis etiam quæ de ea instituta est, non moritur, sed durat propter peculium propter fructus, et partum, et propter causam evictionis. Mortuo autem eo, qui appellavit a nominatione ad decurionatum, vel ad munus publicum, procul dubio lis omnino extinguitur, *l. 4. h. t.* Mortuo eo, qui appellavit a sententia in negotio civili, lis non moritur, sed transfertur hæredem ejus: perinde ac si pendente priore judicio mortuus fuisset, et hæres ejus, vel provocationis solemnia implere, et exsequi debet, vel priori judicato satisfacere *l. 1. hoc tit.* In negotio autem criminali, si pendente appellatione moriatur, qui appellavit, ita distinguimus: aut priori sententia, contra quam appellavit ex causa criminis admissi bona ejus expressim, et specialiter publicata sunt, et confiscata, aut tacite. Si specialiter, morte ejus interveniente pendente appellatione, crimen quidem extinguitur, id est, causa capitis, sed quæstio bonorum nominatim publicatorum non extinguitur, et si bona ejus tacite sint publicata, ut si deportatus sit in insulam, nullo alio adjecto. (Nam deportationis ipsum nomen per se est publicatio omnium bonorum, *l. ult. § ult. inf. de sentent. pass.* Omni deportationi semper tacite inest publicatio omnium bonorum). Et ita si tacite bona ejus publicata sint, morte ejus, non tantum crimen, sed etiam bonorum tacite publicatorum quæstio extinguitur: ideoque bona ejus ad successores transmittunt, nec vindicari a fisco possunt. Atque ita in multis partibus juris multum interest exprimatur aliquid, an tacite intelligatur: nam uno ex iis perempto, quæ sunt expressa, non perimitur etiam alterum, quod æque expressum est. At perempto expresso, perimitur etiam, quod tacite ei infuit, *l. 3. in fin. D. de servit. rust. præd.* Et hæc est distinctio, quæ proponitur in *l. 3. h. t.* quæ est summe notanda, et confirmatur *l. 1. D. eod. tit.* et *l. ultim. inf. si reus, vel accus. mort. l. In ratione. 1. § Cum quidam. D. ad leg. Falcid.* Unde concludamus, et crimen morte rei perimi, et quæstionem bonorum tacite publicatorum. Sed addamus, non etiam perimi quæstionem, et repetitionem bonorum scelere acquisitorum, quorum integra semper repetitio est iis, quorum intereat ab hæredibus defuncti in reatu, *l. Si quis cum. l. Eum falso. D. ad leg. Cornel. de fals. l. Lucius. de jure fisci.* Ex eo, quod dixi, sequi ut mortuo reo repetundarum, vel residuorum, vel peculatus, pecuniarum scelere quæsitarum aut retentarum repetitionem non perimi, *l. ult. ad l. Jul. pec.* Et similiter mortua rea adulterii non perimi quæstionem dotis *l. ult. inf. ad l. Jul. de adult.* Mortua rea suppositi partus non perimi quæstionem hæreditatis, *l. 2. . de Carbon. edict.* et hoc est certissimum. Sed in hoc proposito non est omittendum quod habetur in *l. 2. hoc tit.* In capitalibus causis nemo absens damnatur, ne ex contumacia quidem, sed a judice inter reos adnotatur, et adscribitur requirendus, ita fere verbis relatis in commentarium judicis: *L. Titium, cujus caput C. Sei necisse esse dicitur, requiri, et perequi placet.* Et bona ejus obsignantur sigillo publico, ut *l. ult. inf. de reg. juris, l. ult. D. eod. tit.* Solius est judicis fisci nomine aliena obsignare *l. 3. inf. de bon. vacant. l. 10* et *l. 3. inf. de aquæductu. lib. 11.* Adnotatio illa non est publicatio: sed si reus non venerit intra annum, ex quo fuit adnotatus: si non purgaverit innocentiam suam intra annum, post annum bona ejus publicantur, et rediguntur in fiscum. Obsignatio igitur non fuit publicatio. Adnotatio non fuit condemnatio. Et tamen ab illa adnotatione, et obsignatione *lex 2.* significat appellare licere: sed sive ob ea appellaverit reus, sive non, et interim, peregre moriatur, nulla superest quæstio bonorum, si intra annum moriatur, quia nondum erant bona publicata: et hoc vult *lex. 2. hoc. tit.* et *lex 1. §. ult. D. de requir. reis.* Ad hæc notandum est ex *l. ult. hoc t.* mortuo uno ex litigatoribus pendente appellatione, vel eo, qui appellavit, vel eo, contra quem appellatum est, pendente appellatione, ad eam exsequendam, vel inducendam hæredibus ejus dari, non reliquum duntaxat temporis, quod defuncto superfuit, sed hoc amplius menses 4. post deliberationem adita hæreditate, ut habeat hæres justum spatium explorandi sibi incogniti negotii. Et hi numerantur non a morte litigatoris, sed ex quo finitum erit tempus hæredi datum deliberandi causa de adeunda, vel repudianda hæreditate. Et ita est omnino accipienda *lex ult.* Alioquin obstaret vehementer *lex Cum antiquioribus. sup. de jure delib.* quæ mortuo hærede intra annum, qui solet hæredi ad deliberandum a principe *l. ult. eod. t.* hæredi hæredis dat ad peragendam deliberationem residuum duntaxat temporis, quod hæredi defuncto superfuit. *Lex Cum in antiquioribus.* non loquitur de peragenda appellatione, ad quam ultra residuum tempus novo hæredi indulgentur quatuor menses, numerandi ex die finitæ deliberationis: sed loquitur de peragenda deliberatione, et consultatione adeundæ: vel repudiandæ hæreditatis. Sunt igitur diversæ species et diversa jura. Hæredi non merito prorogantur tempora ad peragendam appellationem. Hæredi hæredis novo non prorogantur tempora ad deliberandum, sed quod reliquum fuit defuncto temporis, id solum ei relinquitur: litis est incertior exitus, quam hæreditatis delatæ. Ideo ad litem peragendam latiora tempora dantur, quam ad deliberandum de adeunda, vel non adeunda hæreditate.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLVII. De his, qui propter metum judic. non appellarunt.*

Sententia hujus tituli hæc est, etiam eum, qui per metum judicis, timens offensam judicis, non appellavit intra constituta legibus tempora, judicatum facere compelli, quia hic metus non est justus. At si propter violentiam judicis non appellet, vel voce, vel dato libello appellatorio, ne rei suæ damnum faciat, satis erit, si intra constituta tempora appellationi interponendæ, publice contestetur, se violentia judicis impediri, aut terrore nimio, comminatione judicis, et concussione ne appellet. Hæc contestatio pro appellatione erit. Sed in ea proponenda publice eadem tempora sunt observanda, quæ in appellatione interponenda. Et hæc est sententia hujus tituli, et *legis Cum quidem. D. de appellat.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. LXVIII. Si unus ex pluribus appellaverit.*

Si plures sint condemnati una sententia, jam intelleximus *in tit.* 55. periculum sententiæ inter eos dividi pro virilibus portionibus. At si pluribus condemnatis quidam appellaverit, quidam non, et vicerit, qui appellaverit, victoria erit communis omnium, id est, victoria ejus, qui appellavit prodest ei, qui non appellavit, si modo fuerit una, eademque causa defensionis, non si diversa, *l. Si qui separatim. D. de appellat.* Nec obstat *l. Scio, eod.* quæ dicit: *non mutuam cadere causam appellationis, qui appellaverint, cum plures condemnati sint:* nec enim ideo negat communem esse victoriam. Aliud tamen *l. 2. h. t.* docet esse in restitutione in integrum: nam si unus ex condemnatis fuerit restitutus in integrum, post rem judicatam, puta beneficio ætatis, proprium est beneficium restitutionis in integrum, quod non communicatur collegæ majori 25. annis. Atque ita *lex 2. hujus tit.* facit differentiam inter appellationem, et restitutionem in integrum.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXIX. Si de momentaria possessione fuerit appellatum.*

In hoc tit. *momentaria possessio* est, quæ ex edicto prætoris celeriter, et sine ulla cunctatione reformanda, et restituenda est: qua de causa et omne interdictum, quod de possessione est, dicitur momentum, et celeris reformatio in *l. Si colonus inf. de agric. et censit. lib. 11. l. 4. C. Th. unde vi, l. 5. C. Theod. de denunt. l. 1. C. Theod. de inquil. et colon.* Nec refert, quo interdicto de possessione agatur, an restitutio veluti *unde vi*, quo nemo ambigit possessionem vi dejecto confestim esse restituendam, quæstione dilata proprietatis, quæ *secunda actio* dicitur in *l. ult. inf. quor. bonor.* Prima actio est de possessione spoliato restituenda, in qua sola ex usu hodie consistit momenti beneficium, quia quam citissime fieri potest, spoliatus restituitur, atque ita momento res expeditur: in ceteris interdictis, quæ sunt de possessione, vel quasi ex jure civili, tamen, ut cœpi dicere, nihil refert, quo interdicto agatur, restitutorio, veluti unde vi, aut quorum bonorum, *l. 22. C. Theod. quor. appell. non recip.* an interdicto exhibitorio, veluti de tabulis exhibendis, quod etiam momentum appellat Anianus in *tit. cictum civil. et criminal. ag. poss. l. 9. C. Th.* quod et hujus interdicti causa momento, et ocissime expediri debeant: an etiam interdicto prohibitorio, veluti, uti possidetis, vel utrubi, ut in *d. l. Si colonus. inf. de agric. et censit.* quæ in *C. Theod.* ponitur sub *tit. utrubi*, ut ex eo liquido appareat, eam legem pertinere ad interdictum utrubi, quod illa lex vocat *celerem reformationem.* Nihil igitur refert, agatur interdicto recuperandæ, retinendæ, vel adipiscendæ possessionis; nam ex iis interdictis, quæ retuli ante, alia sunt recuperandæ, ut unde vi, alia adipiscendæ, ut quorum bonorum, alia retinendæ, ut uti possidetis, quæ tamen omnia *momenti* beneficia appellantur, ut merito possis statuere, omnem causam possessionis momento expediendam esse; ut mox veniatur ad secundam actionem, quæ est de dominio. Denique omne interdictum, quod est de possessione, omnis ratio per interdictum prætoris repetendæ, reformandæ, tuendæ possessionis, *momentum* dicitur, quod ejus rei definitio celeritatem desideret, momenti actio, momenti beneficium, momentoli causa in *cap. 1. extr. de causa propriet. et possess.* et rectissime



in *l. Momentariæ. inf. unde vi.* Interdictum momentariæ possessionis non semper pertinere ad vim, id est, non solum interdictum unde vi esse momentariæ possessionis, sed omne interdictum, etiamsi de possessione vi erepta non agatur. Denique omnem possessionem quoquo modo perturbatam, aut inquietatam ocissime restituendam esse momenti, sive interdicti beneficio, *l. 1. inf. si per vim, vel alio mo.* Adeo autem in causa possessionis celeritas exigitur, celerisve reformatio, ut a sententia judicis, qui de possessione reformanda pronuntiavit, si appelletur, non sit appellatio recipienda, quæ est sententia constitutionis hujus tituli. Et addenda ratio est ex *l. 22. C. Theod. quorum appellat. non recip.* ne quod beneficio celeritatis inventum est, subducatur injuriis tarditatis. Ideo in interdicto de possessione cessare licentiam provocandi: et ita Symmachus in Epist. *In causis*, inquit, *quibus momenti reformatio postulatur, appellationes recipi non oportet.* At recte tamen Accursius concludit *in hac l.* minorem 25. annis posse restitui in integrum adversus momenti beneficium, ne faciat damnum possessionis, quæ multa habet commoda, et probetur captus fuisse in ea re exequenda: quod habet summam rationem. Unde recte dices, hac in re differentiam esse inter restitutionem in integrum, et appellationem, ut adversus momenti beneficium, quod judex dedit adversario, non appellemus; restituetur tamen in integrum beneficio ætatis. et supra aliam notavimus differentiam inter appellationem, et restitutionem in integrum ex *l. 2. supr. tit. prox.* ut potest notari alia ex *l. Præfectus. D. de minoribus*, et alia ex *l. Prætor. D. eodem.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. LXX. Ne liceat in una, eademque causa tertio provocare, vel post duas sententias judicium, quas definitio præfectorum prætorio roboraverit retractare.*

Olim in una, eademque causa licebat tantum semel appellare, non iterum, id est, geminato judicio superatus non poterat appellare, ut qui a duumviro appellaret ad præsidem provinciæ, non poterat a præside provinciæ appellare, *l. 1. C. Th. de pœnis. ob ea, qui bis provocav. transf.* Et ita in edicto Alarici Italiæ Regis apud Cassiodorum *lib. 9. appellari*, inquit, *a subjectis judicibus ordinariis in una causa secundo non patimur, ne, quod ad remedium repertum est innocentiæ, auxilium quodammodo videatur esse criminosis; si quis vero velit iterare tentaverit, negotio prirolas n'accedat.* Hodie autem ex constitutione Justiniani posita sub hoc titulo, secundo appellare licet, non etiam tertio, id est, bino, non etiam trino judicio superatus appellare potest: ut si a duumviro appellarit ad præsidem provinciæ, possit a præside appellare ad præfectum urbi, non a præfecto urbi, sed ut additur in *hac l.* si præfectus, ad quem iterum appellavit, dederit specialem judicem, qui de ea appellatione cognosceret, licet a sententia ejus judicis non possit appellare, quia non licet tertio appellare, tamen ante litem contestatam, ut exigit *l. ult. sup. de sent. et interloc.* potest eum judicem recusare invocato præfecto urbi, qui eum dedit: nam ut a judice dato appellamus ad eum, qui eum dedit, *l. 1. D. quis a quo appell.* ita judicis dati recusationem recte facimus, quod maxime notandum, non apud ipsum judicem datum, sed apud eum, qui dedit. Ceterum hæc recusatio longe distat ab appellatione. Recusatio pro appellatione non cedit, alioquin in hac specie non valeret. Et ita sunt accipienda postrema verba hujus legis, quæ satis erant obscura, quod metaphrasis Basilicon ostendit his verbis, ἐὰν δέ τις τὸν δοθέντα δικαστὴν παραιτήσηται, καὶ ἐπικαλέσηται τὸν δεδωκότα αὐτόν, οὐ συναριθμεῖται τοῦτο εἰς ἔκκλητον, id est, *si quis judicem datum recusaverit, et eum, qui dedit appellaverit, hoc non connumeratur appellationi.* Denique recusatio pro appellatione non cedit: at ut hæc lex ostendit, retractatio a sententia præfecti prætorio, a quo non est appellatio, est ad præsidem provinciæ, et ab eo ad præfectum prætorio, jam non possum retractare, quod præfectus prætorio judicavit, oblato libello principi, alioquin viderer tertium appellare.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXXI. Qui bonis cedere possunt.*

Pertinet hic titulus ad executionem rerum judicatarum, sive ex priore judicio, sive ex appellatione judicatæ sint: nam executio rei judicatæ ex causa pecuniæ debitæ tribus modis fit. Primum capti, et distractis pignoribus, quod fit extra ordinem jussu magistratus, non ex legibus, vel edicto certo, ut ostendi *sup. tit.* 53. et probat *l. Si pignora. D. de evict.* Neque vero ita pignus prætorium constituitur, ne fallamur, sed pignus illud, quod capitur in causam judicati, vicem obtinet conventi pignoris, vicem justæ obligationis, jussu judicis pro conventione, *l. 1. inf. si in causa jud. pign. cap.* Et hoc quidem si judicatus præsto sit, vel defendatur. At si latitet, et non defendatur alio modo fit executio judicati, nempe ex edicto prætoris eo, qui vicit

judicati servandi causa misso in possessionem omnium bonorum ejus, qui judicatus est, *l.* 2. et 3. *inf. qui potior. in pign. hab.* Et hoc genere pignus prætorium constituitur, quia scilicet hoc proficiscuntur ex edicto prætoris. Et ita in jure pignora prætoria semper accipi oportet, ut in *tit. de prætor. pign. inf. l. Misso. D. pro empt. et alibi.* Et eam possessionem postea sequitur proscriptio, et distractio bonorum debitoris, sive judicati, quæ fit sub hasta, et irrogat infamiam ei, cujus nomine fit, cum bona ejus et fama quoque disperit, quasi decoctoris, *l. Patrisfamil.os. de bonis auctor. jud. possid.* §. 1. *Instit. quibus ex cau. manumit. non lic.* et Theophilus noster eod. titul. id est, ordo exequendi judicati, est proximus ordini 12. tab. Quamobrem et proscriptio illa, distractioque bonorum debitoris, quæ fit ex edicto, usurpate nomine ex 12. tabulis appellatur *sectio*, ut ai, ut in 12. tab. secaretur corpus debitoris in partes: secantur tantum hoc ex edicto, et fama debitoris laborat. Et præterea hæc proscriptio debitoris morti comparatur, *l. Actione.* §. 1. *D. pro soc.* Lex 12. tabularum voluit decoctoris sanguinem effundi: at prætor maluit sanguinem suffundi, quam effundi, id est irrogare infamiam, injicere pudorem publice distractis bonis sub voce præconis. Et ita Tertullianus, *suffundere sanguinem hominis maluit, quam effundere* in *Apologetico.* Et D. Hieronymus, *non idem est suffundi, et torqueri*, quod deinde sic interpretatur, *erubescere, et longo tempore cruciari.* Quod si forte judicatus nihil, aut parum habuerit in bonis, et neque primo, neque secundo modo judicatum exequi possit, tunc alio modo fit executio, quod etiam est ex duodecim tabulis, puta judicato detruso in carcerem, licet non hoc rei, ut hodie fit in contrahendo, se nominatim obstrinxerit. Prima ratio implendi judicati est extraordinaria. Secunda est ordinaria, nempe ex edicto prætoris, et ad imitationem l. 12. tabul. Tertia quoque est ordinaria, id est, ex duodecim tabulis, ex quibus decoctor in vincula, in nervum, in compedes ducebatur, qui judicatum non faciebat. Carcer quidem non irrogat infamiam, *l.* 1. *sup. ex quib. caus. infam. irrog.* sed refert injuriam quodammodo, *l.* 7. *hoc titul.* proscriptio, et distractio bonorum infert infamiam. Captio pignorum, nec est infamia, nec injuria. Si quis igitur volit evitare carceris injuriam vel infamiam proscriptionis bonorum, lege Julia ei consulitur in hoc titulo, ut omnibus creditoribus suis, cedat bonis suis, non ut ea sibi habeant, sed ut ea vendant, et pretium inter se partiantur, *l.* 4. *hoc tit.* non ut ea ipsa bona inter se dividant, et partiantur, et habeant jure dominii, quæ debitor eis in solutum non dedit, sed cessit tantum. Quod confirmat Theodorus optima ratione, ἵνα μὴ τοσαῦ. τῶν σχόντες ἄδειαν, τὰ ἄξια πολλοῦ κατὰ συμπαιγνίαν εἰς ὀλίγα δὲ χωνται, id est, *ne si liceat creditoribus bona debitoris inter se partiri, nec compellantur ea vendere, et ex pretio sibi servare credito pro portione rata, eveniat, ut bona debitoris magni pretii per colludium modico pretio æstimata inter se dividant, et partiantur.* Ideo melius est, ut ea bona vendantur palam, et ex venditione redactum pretium inter se partiantur. Ceterum ea venditio bonorum debitoris, quæ sequitur cessionem bonorum, non irrogat infamiam, quia non fit nomine debitoris, cujus jam amplius bona non sunt, sed nomine creditorum, quibus bona cessa sunt, *l. Debitores sup. ex quib. caus. infam. irrog.* Et quod ait l. 1. bona, quæ creditoribus cessit debitor creditores non posse inter se partiri, sed pretium redactum ex venditione eorum: hoc videtur pugnare cum *l. ult. hoc tit.* quæ dicit in rebus partiendis, suam vim singulis creditoribus officio judicis servari. Ergo probatur partitio rerum debitoris. Respondeo, illum locum esse accipiendum resumptis verbis, quæ præcedunt: in electione quidem, de qua agitur in *l. ult.* non esse differentiam inter creditores hypothecarios, et chirographarios, sed in rebus partiendis esse differentiam, et suam vim, id est, suum jus cuique servandum, ut scilicet hypothecarii suas hypothecas præcipuas ferant, reliqua bona veneant communiter pretio inter creditores diviso: unde concludamus, duo esse commoda cessionis bonorum ex *l.* 1. et *ult.* ut liberet injuria carceris, et infamia proscriptionis. Nec nos movere debet, quod ait l. 1. in eo tantum beneficium cessionis prodesse, ne judicati detrudantur in carcerem: nam ex eo articulo *tantum* non ducitur idoneum argumentum, ut in *l. Ob æs. sup. de prædiis min. et dec. ob æs alienum tantum, prædia minorum alienari posse.* Imo et ob aliam causam alienari possunt, nempe ob dotem, vel donationem propter nuptias: ex verbis SC. ob æs alienum tantum: ex sententia, et ob aliam causam. Et ita in hac *l.* 1. dicitur, *tantum*, ut excludat liberationem, de qua egit ante, id est, ut significet eum, qui cessit bonis, non liberari, sed propterea tamen non excludit alia commoda cessionis: est enim et tertium ejus commodum ut licet is, qui cessit bonis non sit ipso jure liberatus, tamen liberetur si conveniatur in solidum posita exceptione, si non bonis cessit, quæ tamen ei non prodest, si quid ei facultatis post cessionem accesserit, quo prætor moveri possit, ut in *l.* 13. *tit. seq.* Postremo notandum, cessionem bonorum verbo fieri sine ulla solemnitate, l. 2. et professione nuda, l. 6. etiam extra jus. *l. ult. D. de cess. bonor.* Alia igitur longe est a cessione in jure: cessio bonorum non est cessio in jure nam fit etiam extra jus nudo verbo, detracta solemnitate omni. Nec necesse est beneficium cessionis peti a Principe, quod lex Julia defert, ut recte additur in *C. Th. qui bonis ced. poss. ex l. Julia.* Quod tamen quis posset tentare ex initio *l. ult. hoc tit.* beneficium cessionis bonorum peti a Principe, quod nequaquam concedendum est: sed illa l. ult. est tantum accipienda de dilatione quinquennii, de justitio quinquennii, quod debitori a Principe datur, *l. Universa. sup. de prec. Imp. offer.* Quod Græci vocant, ἀναβολήν, et ὑπερημερίαν, in idiotismo dicimus *respit de cinq années.* Justitium igitur quinquennii omnino petendum est a Principe, quoniam ipso jure non competit, sed plerumque id Princeps dat sub distinctione, ut vel creditores accipiant bona, quæ debitor cedere paratus est, vel ferant ei indulgeri in quinquennium ad conquirendam pecuniam. Et hæc est sententia *l. ult.* cui addam, hoc in re ex *l. Majorem, de pactis*, si dissentiant inter se creditores, puta si alii malint cessionem bonorum, alii indulgentiam quinquennii, majoris partis creditorum sententiam obtinere, quæ æstimatur non ex numero personarum, sed ex cumulo, et pondere crediti, quod si sint pares creditores in omnibus, tum humaniorem sententiam esse sequendam, et scilicet contenti sint omnes indulgentia quinquennii. Et hic quærit Accursius, an indulto quinquennio debitori, indultis induciis quinquennii a Principe consentientibus creditoribus post quinquennium, debitor admittatur ad beneficium legis Juliæ, id est, cessionem bonorum? Et rectissime respondet, non admitti: qui locus est singularis. Senatusconsulto Lutetiæ Accursii sententia fuit comprobata: eum scilicet, qui impetravit beneficium quinquennii, postea non admitti ad cessionem bonorum, ne videatur abusus beneficio principis. Cessio bonorum, quæ semel facta est, verbo revocari potest, contrario verbo, si res sit integra, id est, si nondum creditores bona vendiderint, *l.* 2. *hoc tit. l.* 3. et 5. *D. eod.* Et fit cessio bonorum a creditoribus privatis, vel publicis, vel fiscalibus, non etiam ab iis qui vocantur ad munus publicum: nam non audiuntur si parati sunt cedere bonis, sed necesse est, ut serviant Reipublicæ, quantum eorum facultates ferunt. Et hæc est sententia *legis.* 5. Fit autem cessio bonorum non tantum a patribusfam. sed etiam a filiisfam. debitoribus licet nihil proprium habeant, quia non tantum fit cessio præsentium, sed futurorum bonorum, *l. pen. hoc tit. l.* 4. et 7. *D. eod.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXXII. De bonis auctoritate judicis possidendis, seu venundandis, et de separationibus.*

Possessio bonorum omnium judicati, id est, condemnati, quæ ei, qui pro partibus suis sententiam consecutus est, et aliis creditoribus datur, si intra tempora judicati non faciat judicatum, et quam auctor festinans jungere tractatui de possessione præmisit quæ ante dicta sunt de rebus judicatis: ea inquam, vel datur ex cessione ipsius judicati, sive debitoris, de qua in tit. superiori, vel ex edicto auctore prætore, vel præside, judicati sive debiti servandi causa, de qua agitur *h. tit.* Et ostenditur in eo, auctoritate judicis, id est, prætoris, vel præsidis ex edicto creditoribus dari possessionem universorum bonorum debitoris, si debitor scilicet fraudationis causa latitet, nec defendatur, *l. pen.* et *ult. hoc tit.* vel etiamsi debitori defuncto nullus successor extet, *l.* 5. 6. *hoc tit.* Quod in edicto significatur his verbis: *cui heres nec extabit*, quæ referuntur in Quintiana M. Tullii: his demum casibus creditores omnes mittebantur in possessionem, non unius rei, sed omnium rerum debitoris. Denique possessio bonorum debitoris, vel datur creditoribus ex cessione sui debitoris, vel ex edicto prætoris, per prætorem ipsum, aut præsidem: utramque autem possessionem sequitur venditio eorum bonorum postulata a prætore, vel præside, transacto justo aliquo tempore post possessionem datam, cujus arbiter erit prætor, vel præses, *l. pen. hoc tit.* Nec enim venditioni faciendæ invenio lege definitum tempus esse. Et verum est, quod D. Alciatus notavit in *l. ult.* §. *Sin autem. hoc tit.* hæc verba *a nobis.* in veteribus libris abesse, nec deesse. Non est enim venditioni faciendæ a Justiniano definitum tempus, sed definitur arbitrio judicis. Plerumque post longam possessionem, si videat debitorem non offici tædio longæ possessionis rerum suarum, tum decernet venditionem bonorum fieri sub hasta. Sed venditio quæ sequitur cessionem bonorum debitoris, non est ignominiosa, quia non fit nomine debitoris, qui se exuit bonis omnibus sponte sua. At venditio, quæ sequitur possessionem datam ex edicto Prætoris, quia fit nomine debitoris quasi decoctoris, est ignominiosa, et infamat, et appellatur proprie *distractio*, quæcumque scilicet venditio fit publice sub hasta, quæ fit palam in foro constituta auctione hastæ, et sæpe admissis quampluribus licitari volentibus, et uni re una addicta, alii re alia, quo genere plane res distrahuntur, et ita eleganter M. Tullius in Quintiana: *ad auctionem bonorum debitoris convenire creditores, ut carnifices ad reliquias vitæ lacerandas, et distrahendas.* Id in idiotismo aptissimo vocabulo appellatur, *des confiscations: cum scilicet debitor venalis pendet in foro:* id est, cum bona ejus in foro pendent venalia cessa, vel data possessione omnium bonorum debitoris: postea dico, creditoribus permitti a judice venditionem eorum bonorum, non etiam partitionem, vel addictionem, quæ fiat creditoribus. *ils ne sont jamais estrouvés aux creanciers, mais à l'estranger:* denique creditores bona debitoris, quæ possidere jussi sunt, inter se non possunt partiri, et ea detinere jure dominii, sed necesse est, ut vendant, et pretium ex venditione redactum servato ordine juris, salvis hypothecis, et privilegiis creditorum inter se partiantur, *l.* 4. *sup. tit. prox. l.* 6. *hoc tit. l. unica, sup. ne mulieri pro dote.* Quod ait, *pro dote*, id obtinet in quolibet alio debito, ut pro debito bona debitoris creditori non addicantur, sed ut ea tantum possideri jubeat, ac deinde permittetur ei venditio. Ergo ante venditionem creditores bona debitoris possident jure cessionis, si debitor bonis cesserit, vel jure prætorii pignoris, si prætor eis dederit bonor. possess. Quæ differentia notanda est, bonor. possessionem dicit *l. pen. hoc tit.* sicuti *l. Si pup.* §. *Defend. D. eod.* et *l.* 5. *D. ex quib. caus. in poss. eat.* quæ frequentius dicitur possessio bonorum, non bonorum possessio. Proprie enim

nobis aliud est bonorum possessio, aliud possessio bonorum, nec verba trajecta idem significant. Bonorum possessio quasi dominium tribuit, et est species successionis, sive hæreditatis, *l. 1. D. de bon. pos.* Possessio bonorum dominium non tribuit, *l. 5. sup. ut poss. legat.* Et ita Zeno apud Stobæum elegantissimam facit differentiam inter discipulos φιλολόγους et λογοφίλους, quia φιλολόγους vocat eos, qui rerum pondere, et dignitate, λογοφίλους eos, qui verborum tantum venustatem sectentur. Et medici quoque differentiam faciunt inter spinam albam, et albam spinam: et in constitutionibus Regiis, atque in consuetudinibus invenio differentiam fieri, *entre bois mort, et mort bois. Bois mort, c'est du bois, qui est sec, et encor debout: mort bois est qui abbatu, et gist couché en terre.* Verum ad rem. Utroque genere, quo creditoribus datur possessio omnium bonorum debitoris, decoctor liberatur, nempe si bonis cesserit, *l. 3. hoc tit.* Liberetur item, si creditores omnia ejus bona possidere jussi sunt, *l. ult. hoc tit.* Et liberatur ab iis, qui ante cessionem bonorum, vel possessionem cum eo contraxerunt, non etiam ab his, qui postea cum eo contraxerunt, non etiam ab his, qui postea cum eo contrahunt, quod notat *l. 3. hoc tit.* Præterea non liberatur ipso jure, *l. 3. sup. tit. prox.* sed si conveniatur posita exceptione, cujus formula ita concipitur in Basil. *d. l. 3. h. t. et apud Theop. §. ult. Inst. de replicat.* ἀλλ' εἰμὴ ἐξέστη. *At si non licet*: quæ formula nihil pertinet ad rem: igitur sic scribamus, ἀλλ' εἰ μὴ ἐξέστην, quod est *at si non cesserit*, bonis scilicet, et inde in contextu quoque Institutionum apparet recte veteres libros habere, *nisi bonis cesserit*, *§. ult. de replication.* vel aliter: *ac si non cesserit*: vulgo legitur, *si bonis cesserit*: rectius, *nisi*. Ad hæc sciendum est possessionem bonorum ex edicto dari in rem: id est, generaliter, non in personam, *l. Cum unus. D. eod. l. ult. h. t.* Et ideo a Græcis appellatur καθολικὴ νομὴ τῶν δανειστῶν, ac si diceres, catholica, id est, generalis possessio creditorum omnium: quod est magni momenti: nam ex eo intelligimus etiam iis creditoribus, qui possessionem bonorum non petierunt, prodesse eam, quæ petita est ab aliis, quoniam non data est personis, quæ petierunt, sed generaliter in rem, petentibus, et non petentibus. Sed hoc ita restringetur in *l. ult. hoc tit.* ut ita demum iis, qui non petierunt se mitti in possessionem bonorum debitoris, prosit, quæ data est aliis, si præsentes intra biennium, absentes intra quadrien. quo eam non petierunt, profiteantur, ac ostendant se esse creditores ejusdem debitoris, et iis, qui petierunt, pro rata refundant expensas factas in judicio, id est, in persecutione poss. bonorum debitoris, et expensas, quas jurati affirmaverint se fecisse, in jurando soli fidem haberi, quod est maxime notandum. Et hoc ita si res sit integra, id est, si nondum facta sit venditio, vel cessio juris sui ab iis, qui missi sunt in possessionem, quæ ut ex eo apparet plerumque protrahebatur in longius tempus, cum intra quadriennium ponat alios creditores posse venire re integra, et profiteri nomen suum inter creditores ejusdem debitoris. Nam si post venditionem, aut cessionem juris aut factam ab iis, qui impetrarunt possessionem bonorum debitoris, veniant, qui eam non petierunt: hoc casu iis ita prospexit Justinianus, ut ex pretio redacto, primum suum sibi servent, et habeant, qui venditionem, aut cessionem fecerunt accepta pecunia, residuum pecuniæ, ut obsignatum deponant, obsignent, ut deponant in æde sacra, in Cimeliarchio, ut ait *l. ult.* in quo scilicet vasa, et vestes, et donaria sacra deposita sunt, *le tresor*, depositiones, quæ fiunt in æde sacra, fiunt in Cimeliarchio, idque ea lege, ut ait hæc *lex ult.* ut nullum ob eam depositionem, dispendium, vel damnum sustineant œconomi, id est dispensatores rerum ecclesiæ, vel Cimeliarchæ, quod Theodorus vocat σκευοφύλακας, id est, *custodes sacrorum vasorum*, quod idem Theod. interpretatur his verbis: si forte pereant pecuniæ depositæ: nam certissimum est, depositarium, nisi aliter convenerit, non præstare periculum rei depositæ, præstare dolum tantum, non culpam: depositam autem pecuniam in æde sacra ferent, qui supervenerint creditores, et inter se partiantur pro rata debiti quantitate. Sed maxime notandum est in hac venditione rerum debitoris, prius haberi rationem creditorum, qui sunt hypothecarii, sive generales, sive speciales, quod ut hodie fit, ut hi priores salvas suas hypothecas habeant, id est, ut illis primum satisfiat ex hypothecis, *l. 6. hoc tit. l. ult. in fin. sup. tit. prox.* Illo loco. *in rebus officio judicis partiendis.* Prima ergo habetur ratio hypothecarii, quam chirographarii creditoris. Item creditorum, qui privilegiarii sunt. Qua de causa *in D. tit. de cess. bonor. l. 1. et 2.* et in *tit. de rebus auct. jud. poss.* multis legibus fit mentio creditorum, qui privilegiarii sunt, id est, qui prærogativam exactionis habent: et ob id etiam post hunc tit. datur titul. *de privilegiis fisci*, et tit. *de privileg. dot.* Nam fiscus est creditor privilegiarius, et mulier in dote. Ubi autem his satisfactum, tum reliquis, qui non sunt ejusdem conditionis ex residuo satisfit pro rata debiti, *l. 6. hoc tit.* Hic est ordo juris, nec unus ex creditoribus compellitur omnia bona suscipere cum onere absolvendorum reliquorum omnium creditorum, *l. 4. hoc tit.* Item certum est, primum satisfieri debere creditoribus defuncti, quam legatariis, quia legata non debentur, nisi ex eo, quod deducto ære alieno restat. Et inter creditores defuncti numerantur, ut ostendit *l. 1. hoc tit.* ii, quibus testator quid legavit ab eo hærede, qui nunc defunctus est relictis legatariis quibusdam propriis, ob eo illis debebatur, ut legatum: ab hærede hæredis debetur potius ut æs alienum, quam ut legatum. Ideoque priorum legatorum causa est potior, quam posteriorum. Et hæc est sententia *l.* Postremo non est omittenda illa pars *hoc tit. de separationibus*, ad quam pertinet tantum *l. 2. et 7.* Quid est *separatio*? est bonorum, et creditorum aliorum, ab aliis seorsum, aut separatim habita ratio, ut si sint creditores defuncti testatoris, et creditores hæredis proprii, possunt creditores defuncti postulare separationem bonorum, ut scilicet ipsi eant in possessionem bonorum defuncti, qui sunt creditores defuncti, et creditores hæredis sint in possessiones bonorum hæredis propriorum, atque ita, neque bona commisceantur, neque creditores, quod proponitur in *l. 2. et 7.* et in *l. 7.* tantum valim, ut legatur, *separatio postulata*, non *separatione* ut et in *l. pen. sup. tit. de hæredit. act.* in qua hæc eadem constitutio latius exponitur. Et de hoc tantum genere separationis agitur in h. tit. at in tit. *D. de separat.* agitur etiam de aliis, puta, ut servi separent bona propria, quæ postea acquisierint a bonis domini, cui necessarii hæredes extiterunt cum libertate, et eodem modo separantur creditores servi, et domini, *l. 1. §. ult. D. de separat.* Item si veneant bona filiifamilias, ut separentur creditores castrenses a paganis, *d. l. 1. §. Si filiusfamil.* Item si patronus hæres extiterit liberto, qui hæres extiterit Titio, ut separentur etiam creditores liberti, et Titii in adipiscenda bonorum possessione, separatis etiam bonis, *l. pen. D. eod.* Et potest addi quintum genus separationis ex *l. 3. §. Proinde, D. de minor.* ut a bonis patris, quæ fiscus occupavit ex causa debiti separetur peculium filii, quod est ex singulari constitutione D. Claudii.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum LXXIII. De privilegio fisci.*

Non alia de causa hic titulus subjicitur duobus superioribus, quam quod ex cessione debitoris vel ex edicto Prætoris possessio, et venditio omnibus bonis debitoris, habenda sit in primis ratio eorum creditorum, qui privilegiarii sunt, id est, qui habent privilegium exigendi, quod Plinius in epist. *ad Trajanum*, vocat πρωτοπραξίαν, quasi πρώτην ἐκπραξιν, *primam exactionem*, qui ceteris creditoribus præferuntur in auferenda pecunia sibi debita, dilata interim exactione ceterorum, qui privilegium non habent: quæ causa etiam efficit, ut in *D. tit. de cess. bonor. et reb. auct. judic. etc.* agatur de privilegiariis creditoribus, ex quibus est fiscus, *de quo hic titul. est.* Paul. 5. Sent. *privilegium fisci est, inter omnes creditores primum locum tenere.* Quæ sententia, ut intelligatur, sciendum est, alios esse creditores hypothecarios, alios chirographarios, qui et *personales* dicuntur, quia ex chirographo solo personam debitoris solam obligatam habent, non etiam ejus bona. Et qui hypothecarii sunt, etiam personales sunt, quia actio hypothecaria sine personali non consistit, quæ directa, et principalis actio est: at qui sunt personales, non continuo etiam sunt hypothecarii, quia personalis actio sine hypotheca consistere potest. Ex chirographariis autem alii speciali quodam jure privilegiarii sunt, alii non item: ex hypothecariis autem, excepta causa dotis, ut ostendit tit. seq. nulli sunt suo jure privilegiarii. Fiscus est creditor hypothecarius, nec tamen privilegiarius, in actione hypothecaria jure suo quodam proprio, atque præcipuo contra alios creditores hypothecarios, nec nisi privilegio temporis, uti quilibet alius creditor hypothecarius, quia in hypotheca privilegium æstimatur ex tempore, non ex causa debiti, non ex persona creditoris, et ubique fere, qui prior est tempore, potior est jure hypothecæ, quod et de fisco ita proditum est *l. 2. hoc tit. l. Si pignus. l. ult. D. qui pot. in pig. hab.* At in actione personali fiscus est privilegiarius, suo quodam jure, non spectata prærogativa temporis. Et hoc est quod Paulus ait, *privilegium fisci, inter creditores primum locum tenere*, inter omnes scilicet creditores chirographarios, etiamsi privilegiarii sint, quia suum privilegium exerceat contra alios, non etiam adversus fiscum. Exempli gratia. privilegiarius est, qui pecuniam credidit navis fabricandæ, vel instruendæ causa, *l. Qui in navem. D. de reb. auct. jud.* Et tamen fiscus ei anteponitur, atque ita non est privilegiarius nisi post fiscum, *l. Quod quis. eod.* id est possessis bonis debitoris, prius fisco satisfieri debet, quam ei, qui credidit navis fabricandæ, vel armandæ causa. Alius vero privilegiarius privilegiario non anteponitur, sed melior est conditio occupantis, id est, ejus qui prius suum recepit, qui sibi vigilavit: nam si prior creditor chirographarius, nec privilegiarius suum recepit, privilegiarius creditor ei, quod recepit auferre potest nulla actione, s si prior hypothecæ jure, si fuerit hypothecarius, ut fiscus, *l. 5. hoc tit.* Nam fiscus semper est hypothecarius, id est, semper habet tacitam hypothecam in bonis debitoris, *l. Aufertur. §. Fiscus. D. de jure fisci, l. 1. et 2. inf. in quibus caus. pig. vel hypot. tac. cont. l. 1. sup. si propter. publ. pensit. l. pen. hoc tit.* Quod est aliud privilegium fisci, ut ait *l. 2. sup. de serv. pign. dato manum.* Et tacitam hypothecam habet fiscus in bonis, quæ tempore contractus debitoris fuerunt, non etiam in iis, quæ tempore contractus debitoris esse desierant, et per venditionem forte, et traditionem in alium transierent, *l. 4. hoc tit.* Nam tacita hypotheca fisci consistit tantum in bonis debitoris, non in bonis alienis, etiamsi jam olim debitoris fuerint, antequam contraheret cum fisco. Ac ne quidem in bonis uxoris ejus, *l. 1. hoc tit.* Quia inter conjuges nulla est communio bonorum, est societas vitæ, non bonorum, et res uxoris non minus viro sunt alienæ, quam res cujuslibet extranei. Et notandum, quod ait illa *l. 1.* bona ejus, qui fisco obligatus est, ob reliqua administrationis primipili a fisco posse occupari jure tacitæ hypothecæ, non etiam res uxoris, quod intelligendum est de rebus, quæ sunt extra dotem, de paraphernis. Nam dos uxoris, quia est in bonis mariti, ex causa reliquorum primipili, id est, administrationis annonæ militaris, a fisco occupari potest jure hypothecæ, non quidem statim, sed in subsidium,

quæ dos est etiam uxoris, *l. Quamvis. D. de jure dot.* si scilicet ex bonis debitoris ipsius vel fidejussoris ejus ille reliqua fiscus servare non possit, *l. 4. inf. in quib. caus. pign. vel hypot. tac.* Idemque obtinere in quolibet munere publico, ex contrario argumentum præstat *lex 3. sup. ne uxor pro mar.* Et ne quis hæreat in hac *l.* in nomine primipili, *primipilum* vocant jura nostra multis in locis centurionem primipili, et alii auctores, cui tamen annona militaris exhibenda, et distribuenda data est: nam ut Vegetius 2. de centurione primipili; *merita, et commoda totius legionis centurio primipili consequebatur,* præmia scilicet, emerita, et annonas, ut eas militibus distribueret. Et ita rectissime Theod. in hac *l.* 1. primipilum definit, τὸ ταῖς πρώτοις ἀκοντισταῖς στρατιώταις διδόμενον σιτηρέσιον, ἵνα διανέμῃ τοῦτο αὐτοῖς, id est, *annonæ, quæ dantur centurionibus primipili distribuendæ militibus:* hoc est munus primipili, cujus rationem reddere cogitur fisco. Ergo reliqua annonarum, ex quo sint non distributæ militibus, eum obligant. *ex l. 3 et 7 inf. de cohortalib. princip. cornic. ac primi. lib. 12. tit. 58.* dum vocat pastum primipili, qui scilicet exhibetur militibus a centurione primipili. Et ita in *l. 6. C. Theod. eod. primipilaribus* inquit, *qui ad pascendos milites solemniter ad limitem destinantur.* Et rectissime ad *leg. 1. sup. de cond. ob caus. ex l.* debitor ex primipilo in Basil. dicitur, qui debet fisco διατροφὰς στρατιωτικὰς, id est, *pastus militares,* qui reliquator est annonæ militaris. Et Modestin. in *l. 10. §. Qui primipilum. D. de excusat. tutor.* στρατιωτικὰς χρείας, id est, *militares necessitates.* Pergamus ad reliqua. Dixi fisci actionem personalem præferri omnibus aliis actionibus personalibus, cujuscumque temporis sint, quia in actionibus personalibus privilegium non æstimatur ex tempore, sicut in hypothecariis, sed ex causa, et qualitate debiti, *l. Privilegia. D. de reb. auct. judic. poss.* Fisci autem actionem hypothecariam non præferri antiquioribus actionibus hypothecariis, sed inferioribus tantum, et posterioribus. Addamus actionem fisci hypothecariam etiam præferri actionibus personalibus, vel antiquioribus, vel etiam privilegiariis, etc. *l. 3. hoc tit.* Nam et hoc idem habet quilibet, cui competit actio hypothecaria, ut antefertur omnibus actionibus personalibus, omnibus creditoribus chirographariis, sive personalibus, *l. 6. sup. tit. prox.* Et ideo ut hic exponam *l. 5. hoc tit.* si debitor fisci, qui, ut dixi, semper est hypothecarius tacito jure: si, inquam, debitor fisci, idemque debitor privati creditoris chirographarii prius solvat creditori chirographario, fiscus jure tacitæ hypothecæ pecuniam ante illi solutam vindicare potest actione hypothecaria ex justa causa, ut ait *l. 5.* Puta, si debitor solvendo non sit: ergo in subsidium, ergo extra ordinem, ut etiam ait *l. 5.* Nam jure ordinario non fit, quod non fit nisi raro, ex justa causa, et in subsidium. Et ratio hujus constitutionis hæc est in *l. Denique. de jure fisci.* quia res, non persona convenitur, id est: fiscus pecuniam ante solutam creditori chirographario vindicat actione in rem, id est, hypothecaria, et in actione in rem non veniunt usuræ, in *l. Si navis. de rei vindic.* Hæc, inquam, ratio ostendit, quod debui præmittere, cur *l. 5.* dicat, fiscum pecuniam solutam creditori chirographario vindicare sine usuris, restitui fisco eam pecuniam sine usuris, quia agit in rem non in personam: et in actione in rem non veniunt usuræ, sed in actione in personam tantum. Eadem pene est ratio *l. 5.* quia, inquit, creditor chirographarius, cui prius debitor pecuniam solvit, eam pecuniam non sumpsit fœnori, ut teneatur in sortem, et usuras actione in personam, sed suum recepit, quod ei auferri non potest, nisi actione in rem hypothecaria, et in act. in rem non veniunt usuræ. Et postremo notandum ex *l. ult. hoc tit.* eum, qui pro debitore fiscali solvit fisco, non succedere in privilegium fisci, nisi hoc in eum specialiter a judice translatum sit, quod et *l. 3.* significat. Sed huic sententiæ valde obstat *l. 2. D. de cess. bonor.* et *l. Si ventri. §. pen. et ult. de reb. auct. jud. possid.* Quæ *ll.* generaliter definiunt, eos creditores privilegiarios esse, quorum pecunia pervenit ad creditores privilegiarios, id est succedere eos in privilegia, nec exigunt illæ leges ullo modo, ut privilegium in eos translatum, et transcriptum sit, quod tamen exigit destricte *l. 3.* et *ult. hoc tit.* his ego verissime respondeo, aliud esse privilegium, quod fiscus habet in actionibus hypothecariis ex tempore solo: ut quilibet alius hypothecarius cred. de quo est *l. 3.* et *ult.* In hoc privilegio temporis, is cujus pecunia ad fiscum pervenit, non succedit, nisi nominatim in eum jus hypothecæ a judice translatum sit, quod non intelligitur esse translatum tacito intellectu, sed transferri debet nominatim in eum, qui pro eo solvit, qui in hypotheca habuit privilegium temporis, ne qui novissimus contraxit, injuriam faciat aliis, qui in hypotheca priores sunt tempore. Aliud autem est privilegium fisci in actionibus personalibus: et in hoc, qui pro debitore fisci fisco solvit, utique tacito intellectu succedit, etiamsi in eum non transcribatur. De hoc privileg. loquitur *l. 2. de cess. bon.* et *l. 2. Si ventri. §. pen.* et *ult.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXXIV. De privilegio dotis.*

Est etiam creditoribus permissa possessione, et venditione bonorum omnium debitoris in actionibus personalibus privilegiaria mulier, quæ dotem suam repetit soluto matrimonio, *l. Si sponsa. D. de jure dot.* Et hoc est, quod ait *l. 1. D. sol. matrim.* dotis causam semper, et ubique esse præcipuam, dotem scilicet præcedere omnia credita. Multa sunt introducta favore dotis, *l. Si ego. §. Si ces. de jur. dot. l. ult. sup. ad SC. Vellejan.* et hoc maxime, ut habeat privilegium inter personales actiones. Et ita accipienda constitutio *hujus tit.* Quæ tamen ait hoc privilegio non transmitti ad hæredem mulieris. Quæ verba omnes interpretes uno consensu, tam Græci, quam Latini accipiunt de hærede extraneo: rectissime: nam ad filium hæredis mulieris idem privilegium transit *Novel.* 91. Et ita, quod dicitur in *l. Maritum. D. sol. matrim.* et *l. Nec maritus. sup. eod. tit.* maritum uxori, si uxor agat adversus eum, in id tantum, quod facere potest, teneri, quod et de uxore dicitur erga maritum: sed hoc beneficium non præstari hæredi ejus, quia est beneficium personale: et hoc etiam intelligunt rectissime de extraneo hærede tantum, non de filio viri, vel uxoris, *l. Etiam filios. D. eod.* At quæso, cur in *l. ult. inf. qui potior. in pignor. hab.* ait, actionem dotis præferri omnibus pene actionibus personalibus: cur ait pene? nimirum quia non præfertur actioni, quæ competit Reipubl. si antiquior fuerit, ut indicat *l. 9. sup. de jur. dot.* Et multo minus præfertur actioni, quæ competit fisco, quia ei adjuncta est semper, et adhæret tacita hypotheca. Mulier autem ante Justinianum non habuit tacitam hypothecam dotis nomine: hodie eam habet in rebus dotalibus, et in omnibus rebus mariti. Ac præterea in hypothecariis actionibus mulier, quæ de dote sua sollicita est, præfertur omnibus creditoribus hypothecariis, etiam antiquioribus, vel tacitam, vel expressam hypothecam habentibus, ut recte Martinus censuit *l. ult. inf. qui pot. in pignor.* et *Nov.* 97. Excipiendus tamen, ut opinor, est fiscus: nam huic in hypotheca mulier non præfertur, nisi ex privilegio temporis, *par l'ancienneté*, *l. 3. de primip. lib. 12. l. 2. inf. tit. proxim.* In quo quod de hypotheca conventa, cautaque mulieri, idem hodie dici velim de tacita, ut ejus jure mulier non præferatur fisco, nisi ex prærogativa temporis: non præfertur etiam mulier alii mulieri agenti de dote antiquiore, *d. l. ult.* et *Novel.* 91. non præfertur ei, cujus pecunia res comparata est sub pignore ejusdem rei, si et prior tempore sit, qui pecuniam credidit ad rem comparandam sub pignore ejusdem rei speciali, et *Novel.* 97. His exceptis mulier, quæ dotem suam persequitur, præfertur omnibus creditoribus, non tantum chirographariis, sed etiam hypothecariis, etiam antiquioribus, et plus igitur mulier habet, quam fiscus, qui non habet in hypotheca nisi privilegium temporis. Et propterea mulier vitium adfert regulæ juris, quæ statuit in hypothecis priorem tempore esse potiorem jure. Denique beneficio Justiniani ex hypothecariis creditorib. una tantum mulier, quæ de dote egit speciali jure privilegiaria est.

## JACOBI CUJACII J. C.

### AD LIB. VII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LXXV. De revocandis his, quæ in fraudem alienata sunt.*

In hoc tit. agitur de actione in factum, quæ Pauliana dicitur in *l. Videamus. §. In Fabiana. D. de usur.* et a Theoph. in §. *Item si quis. Inst. de act.* et competit creditoribus post possess. et venditionem bonor. judicati, transacto scilicet legitimo tempore judicati faciendi, si judicatus latitet, nec satisfaciat, nec defendatur, et bona, quæ venierunt, non impleant creditores, non sufficiant creditoribus, videlicet ad revocanda ea, quæ in fraudem eorum creditorum alienavit patrimonii sui diminuendi causa, ut ex eo minus ferrent creditores. Et competere hanc actionem post possessionem, excussionem, et venditionem bonorum omnium judicati, vel cujuscumque debitoris intra annum utilem, probat *l. 1. hoc tit.* illo loco *bonis ejus excussis,* et *l. pen.* illo loco, *bonis possessis, itemque distractis,* ad quod verbum *distractis* adscripta glossa penitus delenda est, quia interpretatur *distractis a debitore,* cum sit intelligendum *distractis a creditoribus* auctore prætore, vel præside, ut distracta si non sufficiant creditoribus, tum creditores actione Pauliana rescissa alienatione, revocent, quæ debitor alienavit in eorum fraudem. Idem etiam probat §. *Item si quis in fraudem. Inst. de act.* et *l. 6. §. a l. l. Ait prætor. §. 1.* et §. *Annus. D. quæ in fraud. cred.* Inde satis apparet quam bene sit connexus hic titulus cum superioribus. In *l. 1. hoc tit.* proponitur, hæredem corpora hæreditaria cessisse, et transtulisse in alium creditorem hæreditariorum fraudandorum causa, ne ponas, ut Accurs. hæredem ea dedisse in solutum propriis creditoribus, sed ponas generaliter, vel illo, vel alio modo hæredem ea alienasse, puta donasse, vel in dotem dedisse in fraudem, et necem creditorum hæreditar. quos l. 1. ait, bonis debitoris excussis, quæ retinuit, atque distractis, ea posse revocari utilibus actionibus sicut negotium gestum fuerit, ut jampridem emendavi ex veteribus, quos cuilibet paratus sum ostendere, qui de fide mea dubitabunt: et *utilibus actionibus sicut negotium gestum fuerit,* id est, actionibus in factum. Factum significat rem gestam, negotium gestum, ut in *l. Cum mota. sup. de transact. Utilis actio quæ præscriptis verbis rem gestam demonstret,* id est, actio comparata, concepta, composita in factum proprio nomine vacans, ut *l. Quod de bonis. D. ad l. Falc. l. 4. §. Si a tut. D. de doli except.* et §. 1. *Inst. de except.* ubi Theophil. eleganter actionem in factum dicit, quod proponatur διηγηματικῶς, id est, *narrative.* Et ita in glossis veterum eruditissimis *facto conceptæ,* corrupte pro *in facto concepta,* sic expositum legitur, διηγηματικῶς. Ad hæc notandum ex *l. 4. hoc tit.* hanc actionem Pau-

lianam non dari creditoribus, qui debitori hæredes extiterunt, qui ejus hæreditatem adierunt, quia confusione, sive aditione hæreditatis creditores esse desierunt. hac utor ratione: nec tamen improbo Accursianam. Notandum præterea ex *l. pen. hoc tit.* hac in re esse differentiam inter titulum, sive causam lucrativam, et non lucrativam. Lucrativa est, si rem accepi a debitore ex causa donationis: at hoc casu etiam si ignoraverim donatorem consilium iniisse fraudandorum creditorum, teneor creditorib. actione Pauliana, ut eis rem restituam vendendam. Non lucrativa causa est, si emi, si numeravi pretium, quia pretium mihi abest. Et hoc casu non aliter teneor creditoribus actione Pauliana, quam si fraudis conscius, et particeps fuerim. Quæ distinctio summe notanda. Postremo not. ex l. *ult.* quam neque glossa, neque summaria, quæ omnia deleri volo, capessunt, et est tamen lex elegans: notandum, inquam, non tantum in eum, cui debitor aliquid fraudandi animo alienavit, ex edicto dari actionem Paulianam, sed et in fraudatorem, seu debitorem ipsum, qui alienavit, quod ostendit etiam *l.* 1. et *l. ult.* § *ult. D. quæ in fraud. credit.* Ut puta, si creditor suo debitori in fraudem creditorum suorum quid acceptum tulit, quæ est sententia l. *ult. s'il a quitté la debte. Si actu solemni*, inquit, *præcedentem obligationem peremisit*, id est, interposita stipulatione Aquiliana, et acceptilatione: nam nudo consensu obligatio non perimitur. Et hic actus solemnis dicitur, πρὸς ἀντιδιαστολὴν, sive ad differentiam nudi consensus; ut in *l. 3. inf. de emanc. lib.* At sciendum est aliter, atque aliter teneri fraudatorem, et eum, cui alienavit: nam is, cui alienavit, tenetur in solidum, si scierit fraudem fieri, sive parari creditoribus; si autem ignoraverit, tenetur in quantum locupletior factus est, l. 6. §. *In hac D. quæ in fraud. cred.* Et vetus est hæc actio Pauliana: nam ad eam respicit Cicer. 1. *ad Atticum*, cum scribit, *Cæcilius, a P. Varo quum magna pecunia fraudaretur, agere cœpit cum ejus fratre* (Pauliana scilicet) *de iis rebus, quas eum dolo malo mancipio accepisse de Varo diceret.* At ut differentiam absolvam: fraudator, qui alienavit, tenetur duntaxat in quantum facere potest, puta post possessionem, et venditionem bonor. quia hæc actio Pauliana non datur ante possess. et venditionem bonorum. His igitur peractis, si vendita bona non sufficiant, agitur Pauliana in eum, cui alienavit in fraudem, et in eum ipsum debitorem, qui alienavit, sed in debitorem, in fraudatorem, in id duntaxat, quod facere potest, puta si quid postea acquisierit, vel si quod postea acquisivit, dolo desierit possidere, quia dolus semper pro possessione est. Ideo autem non tenetur in solidum, quia et bonis suis exutus, et eversus est, eadem ratione, qua dicitur, eum, qui bonis cessit, postea non teneri, nisi in id, quod facere potest, quia iniquum est, in solidum damnari spoliatum fortunis suis, §. *ult. Inst. de act.* Neque interest utrum spolietur auctoritate prætoria, an ultro facta cessione bonor. quæ fit sine solemnitate paucissimis verbis, puta, *pax*, ut in 2. Apolog. Apuleii: *pax, cedo bonis, non possum solvere, abjicio annulos aureos, et omnia insignia, dignitatis. Pax*, quæ est vox Græca apud Diphilum, Hesychium, Plautum, et Ausonium, quæ indicit finem negotio, *qui signifie, c'est assez, n'en parlons plus.* Nec est omittandum ex *l. ult.* §. *ult. D. quæ in fraud. creditor. adhibita l. Si quis dolo. in princ. D. de re jud.* fraudatorem uno casu in solidum teneri, puta si quid per fraudem ita dissipavit, ut nulla ratione recuperari possit, ut si quid in mare projecerit, tunc tenetur in solidum, etiamsi non possit facere solidum, ut exutus bonis, quasi pœnæ causa, carcere et vinculis coercetur.

## JACOBI CUJACII J. C.

RECITATIONES SOLEMNES

SIVE COMMENTARII

*In Octavum Lib. Codicis Domin. Justiniani.*

## AD TITULUM I.

### *De interdictis.* Ann. 1577.

Titulus hic cohæret cum posterioribus titulis libri superioris, manifesta ratione, quia illi fuerunt de possessione, et ejus effectis. Hic autem titulus, et qui sequuntur, sunt *de interdictis*, quæ possessionis, vel quasi possessionis causam continent. Possessionis, veluti fundi, aut ædium: quasi possessionis, veluti ususfructus, vel juris alterius, ut in *l. Ad prætor. §. Item ei qui per captivitatem D. ex quib. caus. major.* Et nihil aliud sunt *interdicta*, quam decreta, quæ prætor facit de possessione, vel quasi possessione rei controversæ inter aliquos, cum statuit apud quem possessionem ejus rei esse oporteat interim dum disceptabitur de proprietate apud pedaneum judicem, quem et mox ipse dat inter eos, ut de proprietate judicet, id est, ut judicet uter rei dominus sit. Itaque interdicta perpetuam possessionem non addicunt, sed temporariam, quoad de proprietate judicatum sit, *l. 1. §. ult. D. de aqua quot. et æst.* Nam possessione cadit, qui interdicto eam obtinuit, vel retinuit, si in causa proprietatis contra eum judicatum fuerit. Itam causam proprietatis interdicta non finiunt, sed præparant, ut ait *d. l. 1. §. ult.* et ordinant, ut scilicet sciatur in causa proprietatis, quis reus, quis actoris partibus fungatur, et consequenter, cui incumbat onus probandi dominii, probandæ proprietatis: nam possessori, qui interdicto vicit, non incumbit onus probandi, sed petitori, l. *Is qui destinavit.* 24. *de rei vind.* Non inficior quædam esse interdicta, quæ finiunt causam proprietatis, sed sunt admodum pauca, ut interdictum, quod datur ei, cui princeps permisit ducere aquam in prædium suum, verbi gratia, digitum aquæ publicæ rotundum, vel quadratum, vel unciam, vel *quinariam* ex castello, id est, ex dividiculo, sive receptaculo aquæ publicæ, vel ex alio rivo, aut fistula publica. Hoc interdictum, quo prætor vetat ei vim fieri, quo minus aquam ducat pro modulo, quem ei princeps adsignavit, non tantum eum possessorem facit, cui jus aquæ ducendæ princeps assignavit, sed etiam finit jus assignationis, id est, an jus aquæ adsignatum ei sit, et per hoc quasi possessionem perpetuam ejus juris tribuit, non temporariam, et hoc interdicto totum finitur, ut ait *d. l. 1. § ult.* qui locus est elegans, id est, dato hoc interdicto nihil finiendum restat, nulla superest actio secunda. Nulla sunt interdicta, quæ proprietatis duntaxat causam contineant. quod error communis tamen admittit. Plura sunt, quæ possessionis duntaxat causam continent: nonnulla, quæ et possessionis, et proprietatis, ut illud interdictum, quod supposui modo: itemque interdictum *de itinere, actuque privato reficiendo*, quod et possessionis causam continet, id est, an usus sit itinere, vel actu qui interdicto utitur, et proprietate, id est, an habeat servitutem itineris, vel actus. Denique duplex quæstio in hoc interdicto includitur, una possessionis altera proprietatis *l. 3. §. Hoc autem. de itinere, actuq. priv.* Unde manifestum est, quod ait *lex 2. § Quædam. D. de interd.* hoc interdictum proprietatis non possess. causam habere, sic esse accipiendum, non solum possessionis temporariæ causam habere, sed finire totam rem, nec proferre. Similia ita sunt quædam alia interdicta, quæ quasi proprietatis causam habent, ut *de locis religiosis*, puta interdictum *de mortuo inferendo in sepulchrum*, quod est in fundo meo. In quo quæritur non tantum an sim in possess. inferendi mortui in sepulchrum illud sed etiam an sim ejus sepulchri quasi dominus: nec enim possum esse dominus sepulchri, ut fundi, propter religionem, sed possum ejus esse quasi dominus. *d. l. 2. §. Quædam. l. Sunt personæ. 43. de relig.* Idemque de sacello dici potest, quod habeo in fundo meo, vel capella, ut Græci vocant: unde in idiotismo factum est *capellæ* nomen: nam si quis eo me uti prohibeat, simile interdictum mihi dabitur, quod erit et de possessione, et de jure dominii, et de jure quasi dominii, id est, an sacellum sit quasi meum. Et ita sunt interpretanda hæc verba in *d. l. 2. §. Quædam. D. de locis sacr. vel relig.* Ejusdem conditionis est interdictum *de liberis, vel libertis exhibendis*, quoniam in eo non tantum quæritur, an sint exhibendi (quæ possess. quæstio est) sed etiam an sint mei liberi, vel liberti, id est, quasi mei, *l. Talem. §. 1. de hæred. instit.* dixi quasi mei: nam liber homo proprie non potest esse in dominio alterius, *l. 1. §. Per hanc. D. de rei vindic.* Et de hoc interdicto ita agitur in *d. §. Quædam.* Et nota, ut aliarum rerum est possessio, aliarum quasi possessio, ita aliarum esse proprietatem, aliarum quasi proprietatem, sive quasi dominium, quod idem est. Et interdictis etiam hujus generis adjecit Accursius interdictum *de arboribus cædendis*. Malo, quoniam in eo nil quæritur de jure proprietatis, sed de possessione tantum, ut ne arbor tua, quæ impendat in meas ædes, possessioni ædium mearum impedimento sit, ut si sit, succidatur. Illud etiam Accursius, quod jam supra recitavi, haudquaquam recte opinatur, superiora interdicta, quæ dixi, et possessionis, et proprietatis causam habere proprietatis duntaxat causam habere, quoniam nulla usquam invenies talia. Et his quidem interdictis, quæ retuli, exceptis, quæ totam rem finiunt, alia interdicta, quæ sunt innumera non finiunt, sed præparant causam proprietatis; non finiunt igitur totam rem, sed eis datis, superest actio proprietatis, quam *lex 3. tit. seq.* vocat *secundam actionem*, in foro vocant *secundum caput rei, quo de agitur*. Et in hac re valde notandum est, prætorem reddito interdicto non dare judicem, qui de possessione cognoscat, de qua jam ipse interdicendo judicavit, sed qui de proprietate cognoscat. Et hæc est mens Theophili in Institutionibus, quo perperam utuntur, qui ex eo locum colligunt, interdicto addici judicem, qui de possessione judicet, quod perinde est, ac si diceret rem judicatam retractari: nam hoc vult Theophilus, prætorem interdicentem de possessione instruere, sive, ῥυθμίζειν judicem datum in causa proprietatis, ut sciat quo ordine judicium illud procedere debeat. Denique interdictum esse ordinem, sive ῥυθμὸν de proprietate futuri judicii, *un regl ment*, quo prætor constituit, in causa proprietatis quis futurus sit actor, quis reus. Etiam illud notandum, prætorem inter eos, qui de possessione, et proprietate contendunt, protinus operam suam interponere, datis interdictis, quia et ob eam rem *momenta* dicuntur in jure et *momentariæ possessiones*. quod protinus interminantur sine ulla cunctatione, quoniam, ut idem Theophilus scribit, ea sæpe controversia procedit ad cædes, vel ad vulnera, vel ad plagas, id est, verbera, seu percussiones: Sic enim illo loco *plagas* interpretari oportet, pro verborum quolibet genere sine sanguine sine solutione continui. Et male Latinus interpres Theophili *plagas inferre*, illo loco πληγὰς ἐπιφέρειν interpretatur *ad manus venire*: nam et vulnera inferre est ad manus venire: et si hoc voluisse Theophilus dixisset, ut solent Græci omnes auctores, εἰς χεῖρας εἶναι, vel εἰς χεῖρας ἐλθεῖν. Prætoris autem est, non pati, ut ad arma, cædes, vulnera, plagas prosiliant, quos potest sua jurisdictione componere, nimirum reddito interdicto quam primum, l. *Æquissimum. D. de usufr.* Nec est omittenda definitio interdictorum, quam Justinianus proposuit *in Instit.* ut interdicta sint formæ, atque conceptiones verborum, quibus prætor jubet aliquid fieri, aut fieri prohibet, quod maxime fit inquit, cum de possessione, vel quasi possessione, inter aliquos contenditur. Et ait *maxime*, quia sunt quædam interdicta jam a me supra exposita, quæ et de proprietate causam admittunt, simul ac de possessione, non de proprietate sola.

Et sit, *formæ, atque conceptiones verborum*, pro quo Theophilus dixit ὑφὴ ἀν: *interdictum esse ὑφὴν prætoriam*. Jurisconsultus, ex quo eam definitionem Justinianus sumpsit, meo judicio scripserat, *Interdicta esse formulas, non formas, et conceptiones verborum*. Sed Tribonianus ubicunque veteres usi sunt verbo (*formulæ*) vel reposuit (*verborum conceptio*) ut illo loco et in definitione stipulationis, quia inde sustulerat formulas stipulationis: vel reposuit verbum *actio*. Veteres fere semper dicebant formulam, non actionem: formulam fam. ercisc. communi dividundo, finium regundorum formulam hypothecariam, formulam Fabianam, formulam ad exhibendum. Et in fragmentis Pauli de injuria, *sicut formula de injuriis posita est: quod Auli Agerii pugno mala percussa est*. Item *formula, quod Numerius Negidius illum immisit Aulo Agerio infamandi causa*. At Tribonianus hic nomen *formulæ*, ubique sustulit, quia sublatæ erant formulæ actionum a Constantino, id est, solemnia verba pernominata, et præscripta a Jurisperitis. Et ante Constantinum formulæ in extraordinariis judiciis non observabantur, *l. Actio. 47. de negot. gest.* Quamobrem ea lex in his judiciis extraordinariis, ait, non observari subtilem differentiam inter actionem directam et utilem, quæ sola consistebat in formulis: quod confirmat *l. Quamvis. §. Si mulieri. D. ad Senatusc. Vellej.* Uno tantum per ignorantiam Tribonianus reliquit formulæ verbum in *l. Si servus navem. de furt.* Qui tamen locus etiam abest a Basilicis. Puto ob eandem caussam, quod formulæ obsoleverant, et est sententia ejus legis digna, quæ vobis exponatur. Servus sine voluntate domini navem exercuit, et in ea aliquid a vectore aliquo servandum recepit, quod vector alius furto sustulit: ait, vulgarem formulam dari in dominum servi, si servus ipse furtum fecit, qui navem exercet noxalem, si vector, de peculio duntaxat. Et vulgarem formulam vocat, non ut quidam advocatus regis scripsit, *actionem de peculio*, quæ etiam adjectio est variarum actionum, non actio specialis: sed vulgarem formulam vocat actionem de recepto, quæ competit ex edicto nautæ, caupones, stabularii, vel de peculio duntaxat, vel noxaliter. Postremo loco adnotemus, verbum *dicere*, quod est prætorium, modo generaliter accipi pro jus dicere, quod verbum latissime patet, modo specialiter pro edicere, quod est legem ponere, in *l. 3 Quamvis. de adminis. tutor. quamvis prætor dicat*, in edicto scilicet, id est, edicat: modo interdicere de possessione, ut in *l. ult. in fin. D. de precario, l. Videamus §. In fabiana. de usur. l. Cum prætor. de verb. sign.* Igitur nihil interest dictum dicas, an interdictum, sed interdictum usitatius est, cujus nominis rationes varias Jurisconsulti adferunt, ut solent, more Stoicorum a quibus imbuti sunt, in effingendis etymologiis esse liberrimi. Alii interdicta dici, quod interdicere sit denuntiare, et prohibere, et ea proprie interdicta dicantur, quæ prohibitoria sunt, quæ exhibitoria, vel restitutoria, decreta, non interdicta, § *Sunt tamen Instit. eod. tit.* quam tamen differentiam nusquam observatur. Alii, interdicta dici, quod inter duos dicuntur, in *dict. § Sunt tamen*, quod variverbium scitum est magis, quam verum: Alii, quod interim dicantur, quod fortassis verius est, quia interdicta interim duntaxat valent quoad de proprietate judicatum sit. Et ita hodie Hispani, qui ut ex sermone, ita ex jure Romano plura retinent, quam ullæ aliæ nationes, interdictum vocant, *entredicho*, id est, interim dictum, ut veteres loquebantur. Isidorus, et ipse homo Hisp. 5. Etym. *Interdictum est*, inquit, *quod a judice non in perpetuum, sed pro reformando momento ad tempus interim dicitur, salva propositione ejus*: id est, salva quæstione proprietatis. Et Anianus ad Paul. in tit. de injuriis: *Interdicta dicuntur, quasi non perpetua, sed ad tempus interim dicta.* Sic nostri JC. ludunt in reddenda Etymol. depositi. Ulpian. *quod ponatur, et de*, esse intensivam particulam. Paulus, *quasi diu positum*. Nam quod ad breve tempus datur custodiendum, id ait, non esse depositum, sed servandum datum. Hæc sunt, quæ ad Rubricam spectant ad quam quæ scripsit Accursius, omnia rectissima sunt.

## Ad L. 1.

*Cum proponas, radicibus arborum in vicinii Agathangeli area positis crescentibus, fundamentis domus tuæ periculum afferri, præses, ad exemplum interdictorum, quæ in albo proposita habet (prætor) Si arbor in alienas ædes impendebit: Item, si in alienum agrum impendebit: quibus ostenditur, nec per arboris quidem occasionem vicino nocere oportere: rem ad suam æquitatem coget.*

In lege prima agitur de interdicto de arboribus cædendis, quæ vicino nocent, cujus duo genera proponuntur in *l. 1. de arbor. cæd.* Unum de arboribus adimendis, cui est locus in urbe, vel oppido inter vicinos: alterum de arboribus coercendis, cui est locus in agris inter eos, qui affines agros habent: olim illud dicebatur *de arboribus collucandis*, hoc vero dicebatur *de arboribus sublucandis*, Paul. 5. Sententiarum, *arbor*, inquit, *quæ in vicini agrum imminent, nisi a domino sublucari non potest, ipsa coercenda est, ut eam sublucet: quod si conventus dominus facere noluerit, a vicino luxuries ramorum compescatur, idque quilibet dominus facere non prohibetur.* Sublucare igitur est luxuriem ramorum compescere, et coercere, quod prætor fieri interdicit, easque ad quindecim pedes, a terra scilicet, valeti subtus missa luce, ut Festus ait. Collucare autem, ut idem ait, est arboribus succisis locum implere luce. Interlucare, quo verbo Plinius sæpissime utitur, est in sylva, vel arbusto inter arbores ramorum densos amplexus amputare. Porro in urbe arbor vicini, quæ impendet in meas ædes, atque ita luminibus meis, vel aliis possessioni meæ officit, ex interdicto collucari debet a domino arboris vel si id dominus arboris facere nolit, eam collucare, et ligna mihi habere possum. Et est *collucare*, ut iterum apertius dicam, non circumcidere ramos sed arborem fluentem in meas ædes, totam abrupitus succidere, vel ut recentes loquuti sunt, adimere, *l. 1. §. Si arbor. de arb. cæd.* Et competit interdictum non tantum domino ædium, in quas arbor vicini impendet, sed etiam fructuario, quia interest etiam fructuarii arborem istam non impendere, *d. l. 1. §. Non solum.* Et hoc est, quod supra dixit Paulus, qualemcunque dominum, id est, sive proprietarium, sive fructuarium per interdictum obtinere posse, ut cessante domino arboris, ipse non prohibeatur arborem succidere, et ligna tollere. In agris autem arbor vicini, quæ impendet in fundum meum, et umbra sua meæ possessioni nocet, sublucanda tantum ramis supputatis, et coercenda est, quia non omnis arbor, non omnes rami mihi officiunt, sed ii tantum, qui a terra subtus excrescunt, usque ad quindecim pedes, ut prætor definivit ex lege 12 tabul. *d. l. 1. § pen. et l. 2. eod. tit.* Et eatenus duntaxat supputandi sunt rami, non usque ad summum cacumen arboris. Ad hæc quæritur in hac *l. 1.* quid sit dicendum, si non arboris vicini rami impendeant in meas ædes, sed radices ejus arboris porrigantur in meas ædes, et subruant fundamenta ædium mearum; aut iis periculum afferant, an mihi interdictum competit, ut arbor succidatur? Et hæc lex ostendit competere interdictum ad exemplum superioris interdicti, id est, utile interdictum de arboribus cæd. Nam in jure semper his verbis, *ad exemplum illius, vel illius actionis actionem dari*: significatur illam actionem dari, non directam, sed utilem. Ergo hoc etiam casu, quoties radices arboris vicini officiunt ædibus meis, mihi competit utile interdictum, ut si vicinus nolit arborem succidere, et collucare, ego non prohibear eam collucare, vel succidere, ut sicut per arboris e terra se sustollentis, ita per radicem ejus causam nihil fiat, quod ædibus meis noceat, fundamentis forte ædium mearum concussis, et convulsis. Et hæc constitutio declarat, quemadmodum sit accipiendum, quod ait *l. Si plures. §. Si arbor. D. arborum furt. cæs.* Si arbor vicini in vicinum prædium radices porrexerit, recidere eas vicino non licere: si radices porrexerit in ædes meas, recidere eas mihi non licere, sed me agere debere civili actione, jus non esse vicino radices arboris suæ in ædes meas immissas habere: ut addendum, vel agere interdicto utili, ut arbor succidatur ex hac Constitutione, et Accursius nihil referre ait, an arbor fuerit sata proprius ædes meas intermisso spatio legitimo 5. pedum, quod debet intermitti, aut quod debet intermittere, qui serit arborem ex duodecim tabul. ut *l. ultim. D. fin. regund.* an non intermissum fuerit legitimum spatium; quæ adnotatio huic loco non convenit, quia agitur de arbore sata in urbe proprius ædes vicini. Illa autem lex 12 tabul. pertinet ad agros tantum, ut scilicet oleæ, et ficus, quæ seruntur, absint a vicino 9. pedes, ceteræ arbores quinque pedes, majore spatio intermittendo in serenda olea, et fico, propterea quod harum arborum radices longius serpunt, et desiccant fundum vicini, si in eum se immittant, succo fundi, sive alitura ei subrepta. Et copiosæ sunt radices in fico, in olea crassiores, et ramosæ: quamobrem in serendis oleis etiam jubet intermitti 30. pedes, cum in aliis arboribus satis sit intermitti 9. pedes, et aliquanto plus in fico, ut disces ex Plinio 16. et 17. et Plutarcho in Solone. In urbe autem serendæ arbori nullum a vicino intervallum, quod servari oporteat scriptum invenitur, sed hoc tantum in hac l. 1. ut si radices arboris tum periculum afferunt fundamentis ædium mearum, sit mihi in te utile interdictum de arbore succidenda. Et in agris maxime notandum est, arborem, quæ ex fundo vicini quasdam, non omnes radices fundit in fundum meum, manere in dominio ejus, in cujus fundo oritur, nec communem fieri, licet utrinque alatur. At si omnes radices immiserit, et coaluerit penitus in fundo meo, mea fit: quia in fundo meo alitur tota, et dominio ejus abscedit, in cujus fundo oritur, non item aliter, quod ostendit *lex 5 § De arbore. de rei vindic. l. 7 §. ult. de acquir. rer. domin.* Et hanc esse veterem legem Theophilactus fibetur scribit in epistola, cujus initium est, αἱ συκαῖ σοῦ, etc. Et totius Epistolæ sententia hæc est: *Ficus in agrum meum radices omnes suas immiserunt, remanentes esse in dominio tuo, et a te transfugientes, ut mihi fructum largiantur paulo adhibita mea cura, quæ est lex vetus agricolarum, quæ te vetustam jam, et senem parere compellit: quod si non feceris, si legi nostræ veteri adversatus fueris, nos te tanquam novum legislatorem rerum rusticarum repudiabimus, et finibus nostris tanquam peregrinum exterrem faciemus.* Ergo vides arborem vicini, quæ fudit omnes radices suas in meum fundum, meam esse, et vicini esse desinere. Sed non est omittendum, vicino tamen in me dari utilem actionem in rem, vel potius in factum, ut ei præstem æstimationem arboris, argumento *legis Si mulier, § ult. D. de donat. int. vir. et uxor.* et *§. Si quis in alieno. Instit. de rer. divis.* Et hæc quidem ita se habent, si arbor non sit posita in confinio: nam si sit posita in confinio, vel prope confinium, quod idem est, cujus fundi succo alitur tota, ejus est domini jure, sed si utrumque fundum arborem habet, communis est pro diviso, id est, pro regione cujusque fundi, *d. l. 7. § ult.* et *l. Arbor. D. comm. divid.* Ad hæc notandum est ex his verbis legis primæ, *interdictorum, quæ in albo proposita sunt*: ut actiones, sic interdicta proponi, et promitti in albo prætoris, edicto scil. prætoris, ut apud Paul. 5. *Sentent.* edicto perpetuo caveter, et interdicta reddito agi possit. Ex quo liquido apparet, quid distet edictum ab interdicto, id nimirum, quo distat ab actione, quo promissor a re promissa. Et priusquam finiam quæstionem h. l. monendi estis, eam ea esse conjungendam *l. 3 de ædific. priv.* in qua etiam agitur de periculo fulturæ ædium, ut in ista, et est utriusque inscriptio et subscriptio eadem. Et vult illa, ut si corruerint ædes in civitate, an restitui debeant in pristinam faciem, necne, an converti possint in hortum, vel aream, hoc pertinere ad cognitionem præsidis provinciæ, cujus proprium est conspicere ædificia, et conservare ornatum urbium, ne deformetur urbium aspectus ruinis; et consuetudinem etiam civitatis spectandam esse, ac pro consuetudine, vel converti

ædes collapsas in aliam speciem, vel in pristinam restitui, ut in *l. Præses provinciæ, inspectis ædificiis, D. de offic. præsid.*

## *Ad L. II.*

*Præses provinciæ in eum, qui ejusdem provinciæ non est, nec ex interdicto potest cognoscere.*

Cum l. 2. conjungenda est *l. 1. sup. ubi de hæred. agat.* cujus etiam eadem est inscriptio et subscriptio, et in re coeunt hoc modo. Si sit controversia de hæreditate inter hæredem scriptum et legitimum, vel substitutum, hæres scriptus recte desiderat se interim mitti in possessionem rerum hæreditariarum, quas testator possedit mortis tempore ex edicto D. Adriani, vel hodie ex edicto Justin. ut est scriptum *sup. in tit. de edict. D. Adr. tollen.* quoad de hæreditate judicatum sit. Et hoc quidem desiderat a præside ejus provinciæ, in qua sunt res hæreditariæ, cum de hæreditate ipsa litigat, id est, jure proprietatis apud eundem præsidem, si reus sit ejusdem provinciæ, id est, si subditus sit ejus præsidis jurisdictioni: nam si reus sit alterius provinciæ, apud alterum præsidem est cum eo agendum petitionem hæreditatis, non apud præsidem, in cujus provincia sita sunt bona hæreditaria. Ergo restat ex *d. l. 1.* præsidem non posse cognoscere de proprietate in eum, qui non est ejusdem provinciæ. Nunc additur in hac lege secunda, etiam ex interdicto, id est, de possessione, eum non posse cognoscere in eum, qui non est ejusdem provinciæ, quamvis scilicet (ut hæc est ratio dubitandi in hac lege) quæstio de possessione non sit tanti momenti, quia temporaria est possessio, quanti quæstio de proprietate, quæ totam rem finit. Igitur (*neque ex interdicto*) hoc loco, id est, de possessione: nam nulla sunt interdicta, quæ possessionis causam non contineant, vel solam, vel mixtam cum causa proprietatis, quod heri ostendimus. Adversus hanc legem 2. videtur Accurs. opponere *l. Non tantum. §. Sed Articulejano. D. de fideicom. libert.* Species hæc est. Quidam testamentum faciens in provincia Lugdunensi, rogavit hæredem, ut illum servum manumitteret hæredem, inquam, qui erat alterius provinciæ. Hæres non manumittit, et abest e provincia Lugdunensi juste ex causa, dum consistit in suis sedibus, et domicilio suo, ut ait *l. Si eum. in fi. eod.* Quid fiet? Servus poterit adire præsidem provinciæ Lugdunensis, ut quando hæres rogatus abest justa ex causa, pronuntiet servum esse liberum. Et rata est libertatis datio, licet hæres non sit ejusdem provinciæ: sed hoc ita constitutum est nominatim ex Senatusconsulto Articulejano, *d. l. Non tantum. §. Sed et Articulejano*, favore libertatis.

## *Ad L. III. et IV.*

*L. III. Incerti juris non est, orta proprietatis, et possessionis lite, prius possessionis decidi oportere quæstionem competentibus actionibus, ut ex hoc, ordine facto, de dominii disceptatione probationes ab eo, qui de possessione victus est, exigantur. Interdicta autem licet in extraordinariis judiciis proprie locum non habent, tamen ad exemplum eorum res agitur.*

*L. IV. Si quis quodlibet interdictum efflagitet: ruptis veteribus ambagibus, inter ipsa cognitionum auspicia actionem exprimere, ac suas allegationes jubeatur proponere.*

Ex lege tertia inter cetera intelligimus hodie omnia judicia esse extraordinaria. Hoc enim proponitur in *Institut. eod. tit. §. ult.* et in *tit. de success. subl.* Et his verbis (*omnia judicia esse extraordinaria*) significatur, in judiciis hodie non observari priscum et solemnem ordinem legum, non observari subtilitatem, non scrupulosam et nimiam diligentiam Jurisconsultorum, in judiciis exercendis non observari formulas juris, ut *l. Actio. de negot. gest.* nullam observari solemnitatem, puta in vindicatione fundi, ut ex fundo litigantes in jus ad prætorem deferant unam glebam, unum cespitem, quod olim fieri solebat, et in ea gleba tanquam in toto fundo vindicent, quod exposuit A. Gellius lib. 20. Non componi etiam verba prætoris, ut olim, ne quid ipse sua sponte loqueretur, non dici viam litigantibus, quam juberentur ire et redire in judicium, quem ritum M. Tull. exposuit in oratione pro L. Muræna: *Et prisca eademque barbaria, etiam ridiculum fuisse*, ait, *ut homines, cum recte in loco constitissent, juberentur obire, et mox unde abissent, eodem reverti.* Sicut nos hodie Turcæ deridet, cum cernunt deambulantes, et subinde eandem viam euntes et redeuntes, *Cur*, inquiunt *in loco non consistunt, in quem processerunt, sed ex eo mox recedunt, ut et mox in eundem revertantur eadem via?* Et ita Vettones populos quosdam Hispaniæ Strabo lib. 3. scribit, cum primum vidissent milites Rom. ἀνακάμπτοντας, id est, reflectentes subinde eandem viam spatiandi gratia, vertigine agi, et insanire existimasse, et veluti pietate ductos, illi se viæ duces obtulisse. Sed hæc mittamus, quæ tamen in judiciis servabantur, antequam lis contestaretur, ut juberentur litigantes *circum ire, et redire*, et quasi deambulare ante conflictum. Hoc cum agitur extra ordinem non fit. Et addamus, etiam in actionibus civilibus, quæ pœnæ persecutionem habent, cum extra ordinem agitur, non servari pœnam legitimam, ut in actione furti non observatur pœna dupli, vel quadrupli, quia judicia sunt extraordinaria, nec in judiciis attendimus pœnam legitimam, sed fur deducitur ad præfectum vigilum, vel præsidem, ut domino restituta re et pecunia furto sublata in simplum, corporali supplicio pœnam luat. Quam viam qui eligit, proculdubio amittit actionem furti in duplum, vel quadruplum. Et hanc utique viam hodie omnes eligunt, contenti restitutione rei sublatæ, et magis cupidi pœnæ corporalis, quæ infligatur furi, quam pœnæ pecuniariæ in duplum, vel quadruplum, quæ ad eos redeat, quibus furtum factum est, *l. Interdictum. §. Qui furem. de furt.* quæ est in eam rem elegantissima. Et ita in judiciis criminalibus ordo legum, quo olim ea judicia exercebantur solemniter, ritus eorum judiciorum exercendorum non observatur, *l. Ordo. de public. judic.* Denique judicia criminalia non peraguntur ex ordine, id est, rite et solemniter, ut in illo loco Virgilii: *Solvique ex ordine funes*, et illo loco, *Phrygiamque ex ordine matrem invocat*, sed peraguntur temere, tumultuose, extra ordinem, id est, non observato ordine rituque legitimo. Ordinarium, solemne, legitimum, idem est. Et his est adversum quod extraordinarium dicimus. Suetonius in Vespasiano. *Nil extra ordinem intulit, et legitima præmia non nisi sero persolvit.* Opponit legitima præmia extraordinariis. Idem in Augusto: *Non legitimos atque ordinarios pugiles, modo, sed et catervarios, pugnantes temere, et sine arte.* Tertullianus in libro de fuga in persecutione: *In legitima oratione*, inquit, *cum dicimus ad patrem: Ne nos inducas in tentationem.* In legitima oratione, quia ceteræ orationes extraordinariæ sunt. Una legitima, quam ore suo sanctissimo Dominus noster nobis edidit atque composuit. Addamus etiam pœnas criminum legitimas in usu esse desiisse, et judici pœnas extraordinarias judicum arbitrio, *l. 2. de prævaricator. l. Lex. §. ult. D. ad leg. Jul. repetund. l. ult. D. ad leg. Fab. de plagiar. l. Hodie. de pœn. l. In Senatusconsultum. §. An ad eos. D. ad Turpill.* Quamobrem hodie pœna appellari potest, cum tamen olim non possent appellari a pœna legitima, quia a lege non est appellatio, *l. Si qua pœna. D. de verbor. signific.* Etiam addamus, quod est in *l. 2. ex quib. caus. major.* hodie majores 25. annis per absentiam suam, vel alterius læsos, in integrum non restitui a prætore ex edicto: sed ex Constitutionibus, vel Senatusconsultis extra ordinem in integrum restitui a principe solo, quod fit hodie, vel a senatu: Nam etiam minores quam 25. annis nati, non restituuntur in integrum a prætore ex edicto: sed ex Constitutionibus a Principe solo. Apud Cassiodorum lib. 4. epist. 35. *ex rescripto regis ad Actores Albini minor a 25. annis, Albinus restituitur in integrum.* Eleganter Tertullianus in Apologetico: *Veterem, et squalentem sylvam legum novis principalium rescriptorum, et rescriptorum securibus truncari, et cædi*, id est, *res agi extra ordinem pro libidine principis*, id est, *non jure directo, non ex præscripto legum.* Et similiter illæ futuræ denuntiationes solemnes, quæ olim fiebant, et condictiones dicebantur, et in jure Augurali. Servius in illum locum Virgil.

*Tertia lux classem, Cretæis sistet in oris.*

Condictionem esse denuntiationem, cum denuntiabatur, ut ante tertium diem quis ad inaugurandum adesset. Hæ, inquam, condictiones, et denuntiationes solemnes futuræ litis hodie non sunt in usu, nec tempora, quæ post denuntiationem utrique parti dabantur ad causam agendam, *§. Sed itaque. Instit. de action. l. 1. Th. de denunt. vel edit. rescript. etc.* Quia judicia sunt extraordinaria, non legitima. Et eadem ratione hodie interdictis proprie non utimur: sed statim agimus omissis solemnibus: utili actione ad instar interdicti, quæ et extraordinaria actio dicitur in tit. *D. de interdictis. sive extraordinariis actionibus, quæ pro his competunt*, quibus scilicet magis utimur: quia interdicta sunt juris ordinarii, quo non utimur. Post hanc actionem utilem, quæ continet causam possessionis, vel quasi possessionis, agimus rei vindicatione, vel petitione hæreditatis apud eundem judicem, non apud alium, *l. Ordinarii. sup. de rei vindic. l. Nulli. sup. de jud. sup. l. extra, de causa possess. et propriet.* Non ut olim, de possessione apud prætorem: de proprietate, id est, de jure dominii apud pedaneum judicem. Sed hodie, ut dixi, utraque quæstio vertitur finiturque apud eundem judicem, nec observantur illæ solemnes denuntiationes, quæ olim observabantur in interdictis, ut indicat *l. 6. C. Th. de denunt. et edit. rescript.* quæ etiam abolentur in *l. 4. hoc tit.* Nam *hæc l. 4.* ambages vocat *denuntiationes* illas, et condictiones solemnes, ut patet ex *d. l. 6.* Et ait hæc *lex 4. ruptis veteribus ambagibus*, id est, prætermissis illis condictionibus solemnibus, inter ipsa cognitionum auspicia, id est, statim ab initio actionem exprimendam esse, id est, utilem actionem, qua agitur ex causa interdicti, puta exprimi debere causam interdicti, ex qua agitur utili actione, puta agi ex causa interdicti unde vi, vel ex causa interdicti quorum bonorum, vel quod vi aut clam, etc. Et ita *l. 3. h. t.* ait, in extraordinariis judiciis, quibus utimur scilicet, non uti nos propria interdictis, sed agere ad exemplum interdictorum: exemplum, umbram, imaginem sequimur, et effectum, non ordinem, et solemnia exercendorum interdictorum, ut in *l. 2. et 4. inf. unde vi, l. ult. inf. de lib. exh. l. ult. sup. de act. emp.* Nam jus directum et ordinarium, quo per interdictum litigabatur, ut Frontinus et Urbicus libro de limitibus agrorum scribunt, *de possessione esse controversiam, cum de tellus fundi sit, a u per interdictum, hoc est, jure ordinario litigatur.* Et ad summam, hodie hic est usus controversiæ de possessione et proprietate, ut de utroque simul agi possit, id est, ut utraque quæstio possit cumulari, cujuscunque interdicti causa fuerit, vel adipiscendæ, vel recuperandæ, vel retinendæ, ut in *l. Naturaliter. §. Nil commune. de acquir. possess.* et *l. Cum fundum. §. ult. de vi et vi arm.* quod latius explicat *Observat. 7. cap. 38.* et *Observat. 9. cap. 36.* Et judex quoque, si velit, utramque quæstionem de possessione et proprietate connectet, et simul judicabit atque finiet. Quod ne quis laboret in hac re, in epistol. Symmachus etiam constitutum fuisse ait: vel etiam (quod est frequentius) si hoc malit judex, dividat causam possessionis, et causæ proprietatis: ac facta divisione competentibus

actionibus, ut ait l. 3. id est, utilibus actionibus ex causa interdictorum, prius quæstio de possessione decidenda est, ut ex hoc ordine facto, inquit, id est, ut deinde peracto ordine, vel, ut dicam explicatius, ordinato et præparato judicio proprietatis, et de possessione dicta sententia, tum quæratur de proprietate et probationes dominii ab eo exigantur, qui succubuit in judicio possessorio: nam ut interdictum, ita utilem actionem hodie, et extraordinariam recte diremus esse ῥυθμὸν et ordinationem futuri judicii petitorii: et hoc solum hodie retinemus ex jure ordinario, *d. l. Ordinarii. sup. de rei vindic.* Monendi estis ad extremum male vulgo existimari, idem quod habetur in hac l. 3. ut divisis causis, prius disceptetur de causa possessionis, quam proprietatis, idem contineri in *l. 1. sup. de appellat.* et in *l. Si de vi. D. de jud.* cum in dict. l. 1. hoc duntaxat decernat D. Severus, ut prius finiatur lis civilis, et de possessione et de proprietate, quam agatur de crimine vis illatæ possessori, de crimine interversæ possessionis, quod decretum pugnat cum rescripto Hadriani, quod præferebat causam criminalem de vi, causæ de possessione et de proprietate, in *d. l. Si de vi:* sed decretum Divi Severi tanquam posterius magis sequendum est, quod etiam posteriores principes probaverunt in *l. Si quis. infra, ad legem Juliam de vi.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. II. Quorum bonorum.*

Post titulum generalem de interdictis datur specialis hic, et is, qui sequitur de interdictis apiscendæ possessionis ut est scriptum Flor. titulus 4. et 5. de interdictis reciperandæ possessionis, titulus 6. de interdictis retinendæ possessionis. Hæc enim est una divisio interdictorum, quod alia sint apiscendæ, alia reciperandæ, alia retinendæ possessionis, quam notavit etiam Ausonius in Grypho ternarii: *Interdictorum*, inquit, *trinum genus, unde repulsus vi fuerit, aut utrubi fuerit, quorumque bonorum.* Apiscendæ possessionis interdicta sunt, quæ competunt iis, qui ante nacti non sunt possessionem: et ex eo genere est interdictum quorum bonorum, de quo agitur hoc titulo, quod sic appellatur a primis verbis edicti, quo promittitur, ut in *l. 1. tit. super.* Interdictum, *si arbor in ædes alienas impenderit:* et in titul. seq. *Interdictum quorum legatorum, et interdictum quod vi aut clam, Interdictum uti possidetis, Interdictum unde vi.* Qualitates interdictorum per principia edictorum, quibus ea se daturum prætor pollicetur, ostenduntur, ut actiones quoque a primis verbis edictorum. Actio si certum petetur, quæ est de credita pecunia, actio si quadrup. pauperiem fecisse dicetur, quæ aliud nomen non habet, quam quod ita sumit ab initio edicti, et actio quod jusso, et actio quod metus causa, ut Hebræi libros sacros his verbis nominant, a quibus incipiunt, ut librum Geneseos, librum *In principio:* librum Exodi, librum *hæc sunt nomina:* librum Levit. lib. *vocavit:* librum Numerorum, vocant, librum *locutus est:* Deuteronomii, librum *hæc sunt verba.* Porro interdictum quorum bonorum competit ei, cui prætor dedit bonorum possessionem ex testamento, vel ab intestato. Hæc a prætore datur de plano, sine causæ cognitione cuilibet petenti, nulla ab eo exacta probatione cujusquam rei: *comme au Palais on baille des lettres de Chancellerie.* Ita etiam possessiones bonorum cuilibet dantur temere, et inexcusso jure petentis bonorum possessionem, et quæ data est, tribuit tantum jus agendi, jus instituendæ litis, jus persequendi patrimonii quod cujusque cum moritur fuerit, non etiam tribuit corporalem possessionem rerum: nec enim bonorum possessio sic accipitur, ut rerum possessio. Rerum possessio est facti et corporis, cum quis incumbit rebus, insidetque suo corpore: bonorum possessio est juris, id est, jus successionis, non detentio rerum, l. 3. §. 1. *de bonor. possess.* Ergo postquam agnovi bonorum possess. si velim rerum hæreditariarum possessionem, quam alius tenet, adipisci, uti debeo adversus illum interdicto quorum bonorum *mihi possessio data est, etc.* ut scilicet confestim in me transferat possessionem, confestim, et ut ait *l. 3. h. tit. omnibus frustrationibus amputatis,* id est, quod maxime notandum, remota denuntiatione solemni, et observatione temporum: sic enim etiam accipienda esse hæc verba, *ruptis veteribus ambagibus* in *l. 4. sup. tit.* quæ est eorumdem Imperatorum, heri evidenter ostendimus, et nunc dico eandem interpretationem esse adhibendam ad hæc verba *l. 2. h. tit. omnibus frustrationibus,* denunciationibus scilicet, quæ olim servabantur, et litem trahebant, amputatis. At notandum agentem interdicto quorum bonorum, non aliter adepturum possessionem rei, quam si judici probaverit se esse fratrem, si tanquam frater petierit bonorum possessionem unde legitimi, ut in *l. 3.* vel si probaverit, se esse filium defuncti, si tanquam filius præteritus ante petierit bonorum possessionem contra tabul. ut in specie *l. 1. h. tit.* Hoc etiam exigitur, ut probet se bonorum possessionem agnovisse, *qu'il montre son titre,* id est, causam agendi interdicto. Causa est bonorum possessio, quam agnovit. Ut probet etiam eam bonorum possessionem fuisse cum re, id est, cum effectu, quod est in l. 2. integrum esse negotium, id est, post agnitam bonorum possessionem neminem ei hæreditatem jure civili evicisse: ideoque in principio *l. 1. hoc tit.* hæreditatem petiturus, id est, de apiscenda possessione rerum hæreditariarum acturus, judicibus, inquit, allega de fide intentionis, id est, proba te esse filium, proba te bonorum possessionem agnovisse. Unde notandum est, interdictum quorum bonorum dari tantum bonorum possessori, non hæredi, qui jure civili extitit: nam prætor suos tantum successores tuetur: et ideo in hac etiam *l.* illo loco *hæreditatem, vel bonorum possessionem,* illud *(vel)* est adjectum ἐκ τοῦ παραλλήλου, *comme s'il vouloit dire,* id est, ut hæreditatis nomine intelligeremus bonorum possessionem, ut *l. 139. D. de verb. signific.* ait, *bonorum possessionem etiam hæreditatis appellatione significari,* alioqui ex illo loco hujus legis primæ, sequeretur interdictum quorum bonorum etiam hæredi dari, quod est falsum, cum ei tantum detur, qui vice hæredis est, id est, bonorum possessori, sive hæredi prætorio. Item notandum interdictum quorum bonorum dari tantum adversus eum, qui pro hærede, vel pro possessore possidet rem hæreditariam, vel dolo desiit possidere, ut in *l. 2. h. tit.* quia dolus pro possessione est. Et ob id Arrianus Jurisconsultus in lib. de interdictis exposuit, quis possideret pro hærede, *l. 11. de petit. hæred.* propter interdictum quorum bonorum scilicet, quod competit tantum adversus eum, qui possidet pro hærede, vel pro possessore. Et is quidem possidet pro hærede, qui putat se hæredem esse, cum non sit, vel se bonorum possessorem esse, vel etiam, qui sciens se hæredem non esse, agit se pro hærede, et interrogatus, quo titulo possideat, respondet *pro hærede.* Pro possessore autem possidet prædo, qui interrogatus pro titulo possideat, imprudenter respondet, versa interrogatione in responsionem, quia possideo, nec aliam possessionis suæ causam adfert: et ut petitio hæreditatis, quam hoc interdictum ordinat, et præparat, ita etiam hoc interdictum, quod quorum bonorum appellatur, datur in eum tantum, qui pro hærede, vel pro possessore possidet rem hæreditariam, licet minimam, *§. Adipiscendæ. Instit. de interd. l. Hoc amplius. de furt. l. Licet minimum. de pet. hæred. l. Cum enim. D. si quis omis. caus. test.* Nam licet hæc judicia ad universitatem bonorum pertineant, et qui agit, universa bona persequatur, ut sua esse petat, tamen id tantum consequitur, quod is, cum quo agit ex bonis hæreditariis possidere deprehenditur, quantumvis licet minimum sit. Denique, quod notandum, horum judiciorum instituendorum forma sumitur ex persona, id est, ex jure petitoris, quod habet in universa bona: condemnatio autem fit ex persona possessoris, id est, pro modo ejus, qui possidet, ut in id tantum restituendum petitori damnetur. Ut quæso videamus, cur hæc judicia petitionis hæreditatis, et interdicti quorum bonorum non reddantur etiam in eos, qui alio titulo possident, veluti pro emptore, pro dote, pro donato, pro legato, cur adversus istos etiam non redduntur? Et vera ratio est, quia non est de hæreditate, sive successione universorum bonorum par justaque contentio, *la partie n'est pas bien faicte,* nisi cum eo, qui etiam se hæredem esse, vel successorem contendit, nisi uterque dicat, *se esse hæredem,* et is qui agit, et is, quo cum agitur, ut si possideat pro hærede. Qui autem possidet pro possessore, cum nullam aliam adferat causam possessionis suæ, ut hæres possidere præsumitur, cum etiam paratus sit subire judicium de hæreditate, aut possessione hæreditatis. Qui autem alio titulo possidet, veluti pro emptore, mihi dicenti, *hæreditatem, aut universitatem bonorum ad me pertinere,* non facit controversiam universitatis: nec enim *eam,* dicit, *ad se potius pertinere,* sed dicit, *se rei, quam possidet dominium ex causa emptionis acquisisse:* quæ oratio non repugnat meæ. Ergo non est mihi justus adversarius. Et ita gloss. in *l. penult. sup. in quib. caus. cess. longi temp. præscr.* et Græci Interp. ad *l. 9. D. de petit. hæred.* quod qui possidet pro hærede ἰκὸν ἂν δίδοσι, etc. id est, *facit, cum nullam dicat causam suæ possessionis, qui pro possessore possidet, ut suspicemur eum possidere ut hæredem, et jure ineamus cum eo certamen de hæreditate.* Hæc ratio est valde notanda, propter quam comparatum est, ut petitio hæreditatis, et interdictum quorum bonorum non detur, nisi adversus eum, qui rem hæreditariam possidet pro hærede, vel pro possessore, quoniam is solus facit controversiam hæreditatis. Ceterum addamus, possessione bonorum in possessorem translata per interdictum quorum bonorum, eum, a quo translata est possessio, eum, qui possessione cecidit, si velit, posse agere petitione hæreditatis, id est, petitorio judicio, probantem scilicet hæreditatem ad se potius pertinere, quæ secunda actio dicitur in *l. 3. hujus tit.* quia sequitur judicium possessorium, id est, interdictum quorum bonorum. Et in *d. l.* hoc est valde singulare, quod ait, *legem naturæ ab intestato vocare fratrem ad successionem fratris.* Nam consanguinei in ea *l.* ut semper in jure sunt fratres, non omnes cognati, sed fratres tantum in jure, *consanguinei* dicuntur. Non igitur filium tantum natura vocat ad successionem patris, *l. Cum ratio. in princ. de bon. damnat.* sed etiam fratrem ad fratris vel sororis successionem. Nihil aliud restat, quam quod ad hæc quæri potest, cur interdictum quorum bonorum, quod hactenus semper contulimus cum petitione hæreditatis, non datur in debitorem hæreditarium, id est, in quasi possessorem juris: nam debitor hæreditarius est quasi possessor juris: sed datur tantum in possessorem corporum hæreditariorum, *l. 2. eod. tit.* cum tamen petitio hæreditatis quæ est etiam de universitate, detur in debitorem hæreditarium, l. *Regulariter. l. Et am. §. ult. de pet. hæred.* Et ut breve faciam, ratio differentiæ est, quia petitio hæreditatis persequitur jus omne, quod defunctus habuit: interdictum quorum bonorum possessionem tantum corporalem rerum, quas defunctus possedit mortis tempore; interdictum, possessionis causam continet: petitio hæreditatis, causam juris

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. III. Quod legatorum.*

In hoc titulo proponitur aliud interdictum, quod ipsum etiam est adipiscendæ possessionis, et a primis verbis edicti appellatur, *Quod legatorum*, sic est emendandus titulus, non *quorum legatorum*. Hæc enim sunt fere verba edicti: *si quid legatorum nomine, quis eius voluntate ejus, ad quem ea res pertinet possidet, vel dolo malo fecit, quo magis desineret possidere, id illi restituat si satisdatum sit legatorum, nomine, vel si per illum non stet, ut satisdetur.* Ergo a primis verbis, *ut in Pandect. Florent.* appellatur *interdictum quod legatorum*, non *quorum*. Dico *sine voluntate ejus, ad quem ea res pertinet*, puta hæredis, aut bonorum possessoris, cui incumbit onus præstandorum legatorum, et interest hæredis, ut ea ipse præstet, non etiam occupet legatarius sine sua voluntate. Non quidem semper quacumque de causa, nec semper hæredi datur interdictum quod legatorum, sed ita demum (quæ est vis totius interdicti) si interveniat lex Falcidia, puta legatis onerata, vel exhausta hæreditate, quia Falcidiam olim hæres sibi servabat, non ipso jure per vindicationem, sed per retentionem tantum rei legatæ: hodie etiam per vindicationem, ex Constitutione Justin. *l. pen. sup. ad leg. Falcid.* Olim (ut dixi) hæres tantum habuit retentionem Falcidiæ: et ideo legatario occupante possessionem rei legatæ vacuam non ex voluntate hæredis, hæredi necessarium erat interdictum quod legatorum, ut recepta re legata per ejus retentionem sibi servaret Falcidiam, quam sibi servare aliter non poterat, quod constitutio hujus tituli evidenter ostendit, et de fideicommissario idem statuit, qui rem per fideicommissum relictam occupavit, sine voluntate hæredis. Unde quod Ulpianus ait in vexata illa lege *l. de leg. 1.* per omnia esse exæquata legata fideicommissis (quoniam ex lex tracta est ex *lib. 1. ad edictum*, ) Ulpianus tractavit de interdicto quod legatorum, dixi jamdiu, id tantum pertinere ad interdictum quod legatorum et legem Falcidiam; nec enim dicit per omnia et in omnibus, ut *l. 2. §. Furiosus. de jure codicill.* ait *furiosum per omnia et in omnibus absentis loco haberi.* Ergo in illa *l. Per omnia*, non *in omnibus*, sed in lege Falcidia tantum, et interdicto quod legatorum, quod Falcidiæ ex legatis, aut fideicommissis servandæ causa hæredi, aut bonorum possessori, aut hæredi hæredis competit. Et hoc item aperte confirmat *l. 1. §. Si quis ex mortis. D. quod legat.* quæ docet in donationibus causa mortis cessare interdictum quod legatorum, quamvis alias instar legatorum obtineant, et ex eis quoque placeat detrahi Falcidiam ex constitutione Severi. Sed cessat tamen in eis interdictum quod legatorum, ut eo non possit hæres rem donatam a possessore retrahere, et vis retentionis mox detrahere Falcidiam. Et ratio hæc est, quia hoc interdictum datur tantum ei, cujus interest, *l. ult. §. Ex hoc interdicto. D. eod. tit.* Et hæredis nihil interest, et ad se redeat possessio rei donatæ mortis causa, Falcidiæ deducendæ gratia, propterea quod idem D. Severus ex donationibus causa mortis ei dedit vindicationem Falcidiæ, *d. l. pen. sup. ad. l. Falcid.* et *l. Cum pater. §. Mater.* et *§. Mævia. de leg. 2.* quia princeps ille videbat hæredem non posse retinere id quod jam donando defunctus corporaliter transtulerat in donatarium. Igitur, quia hoc casu hæres vindicationem habet Falcidiæ ipso jure, supervacuum ei est interdictum quod legatorum. Et eadem ratione si legatarius possessionem rei legatæ non occupaverit post mortem testatoris, sed mortis tempore res legata apud eum fuerit, quia hoc etiam casu hæredi competit vindicatio Falcidiæ, propterea quod retinendæ rei legatæ facultatem non habuit, cessat interdictum quod legatorum, id est, supervacuum hæredi est, *l. Lineam. ad leg. Falcid.* quamvis eo uti non prohibeatur, si malit retentione Falcidiæ, quam vindicatione uti. Unde consequens est, hodie supervacuum esse interdictum quod legatorum, quia a Justiniano, ut dixi, generaliter provisum est hæredi ipso jure data vindicatione Falcidiæ, nec tamen ab eo interdicto, quamvis supervacuo hæredem repellit, qui eo voluerit uti oblata satisdatione legatorum nomine: nec enim hæres hoc interdicto legatario evincebat possessionem, nisi cavisset legatario de præstando quodcumque legato, et cavisset datis fidejussoribus, id est, satisdato.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. VI. Unde vi.*

In hoc titulo proponitur interdictum, quod reciperandæ possessionis causa ei competit, qui de possessione fundi, vel ædium vi dejectus est, quod appellatur *unde vi*, nec omnino idem est, quod beneficium redintegrandæ possessionis, quo hodie utimur: nam huic locus est, etiamsi non vi, sed dolo, vel metu, vel alio modo aliena possessio occupata sit, ut titulo seq. et non tantum de re soli, id est, rei immobilis, sed etiam de qualibet re mobili: cum tamen interdictum *unde vi* competat tantum de re soli, de re solo cohærente nisi si forte res quædam mobiles fuerint in fundo, vel ædibus, unde quis vi dejectus



est, quia tunc hæ res veniunt in interdictum unde vi, quod tamen principaliter non est de his rebus, aut de harum rerum possessione amissa recuperanda et redintegranda, sed principaliter est de fundo, vel ædibus, unde quis dejectus est, ut *l. 1. §. Illud utique.* et *§. seq. de vi et vi arm.* Quod discrimen inter interdictum unde vi, et interdictum, aut quasi interdictum redintegrandæ possessionis, quo hodie utimur (nam adipiscendæ possessionis interdicta non sunt in usu, sed retinendæ tantum et redintegrandæ, sive reciperandæ) id, inquam, discrimen etiam optime notavit Imbertus *in Instit. forensibus*, quo libro, quod ad trituram forensem attinet, nullus est melior. At duo sunt interdicta unde vi, sive de vi: unum *de vi quotidiana*, quod ipsum et quotidianum dicitur, de vi, quæ infertur sine armatis, aut multitudine. Alterum *de vi armata*, et inter ea multæ, et magnæ differentiæ. Interdictum quotidianum unde vi datur tantum ei, qui sibi possidebat prædium, unde per vim dejectus, aut (ut veteres loquebantur) detrusus est, quia dejici nemo potest, nisi qui possidet *l. 1. §. Interdictum autem. de vi et vi arm.* Interdictum autem de vi armata, datur etiam colono vi dejecto, aut creditori misso in possessionem rei servandæ causa, licet ii sibi non possideant. Marcus Tullius pro Cæcina: *In illo*, inquit, *interdicto quotidiano, unde ille me dejecit, additur, cum ego possiderem; in hoc autem interdicto de hominibus armatis non additur si oportet quæri, possideret nec ne.* Facit enim differentiam inter ea duo interdicta, quæ de possessione vi erepta comparata sunt. Est etiam illa, quia interdictum de vi quotidiana, vel actio in his, quæ pro eo hodie competit extra ordinem exemplo interdicti, est annalis, quod etiam sequimur hodie, id est, finitur anno utili, *l. 2. hoc t. l. 1. §. Annus. de vi et vi arm.* In hæredem autem ejus, qui vim fecit, non est interdictum de vi, vel utilis actio ex causa hujus interdicti, sed in eum est actio in factum perpetua (quæ non est commiscenda cum illa actione utili, quæ successit interdicto) in id scilicet, quod ad hæredem pervenit, *l. 1. §. ult. l. 3. §. 1. de vi et vi arm.* ut et in specie *l. Prætor ait. §. Plane si quæratur*, cui adjungi debent verba, quæ sequuntur *§. prox.* cum non sint separanda, *nonnulli putant, etc. D. de novi oper. nunc.* Interdictum autem de vi armata est perpetuum, non annuum. Marcus Tullius 15. epist. *Postulabimus*, inquit, *ex qua heris vi hominibus armatis dejectus sis, in eum restituere.* Et subjicit, *in hoc interdicto*, non solet addi, *in hoc anno*, id est, non est annuum, sed perpetuum interdictum. Et huc pertinet *l. 3. §. Hoc interdictum. de vi et vi arm.* et interpolata est a Triboniano, ut docet *Observat. 5. cap. 20.* Sequitur alia differentia: interdictum de vi quotidiana datur ei tantum, qui recte, et sine vitio possidebat ab eo, qui eum dejecit, id est, qui neque vi, neque clam, neque precario possidebat ab eo, qui eum dejecit: nam si ipse eum vi dejecerat, vel clam possessionem invaserat, vel precario ab eo possessionem acceperat, postea vi ab eo dejectus, a quo (ut dixi) vi, aut clam, aut precario possidebat, non potest adversus eum experiri interdicto unde vi: sed si procul his vitiis abeat, adversus eum habet interdictum unde vi, Paulus 5. *Sentent. tit. eod. Qui vi, aut precario possidet ab adversario, ab eodem adversario impune dejicitur*, id est, sine metu interdicti quotidiani. Marcus Tullius pro Cæcina: *In illo vi quotidiana*, inquit, *non satis est docere, se eum possideret, esse dejectum, nisi docet, ita se possedisse, ut nec vi, nec clam, nec precario possederit.* Et hoc etiam ostendit *lex Qui possessionem. de vi et vi arm.* Hæc est species: si tu me vi dejeceris, illico ego te, deinde tu me, mihi dari interdictum unde vi, quod etsi in ipso conflictu, atque congressu vi te dejecerim, non tamen propterea a te videor vi possidere: unde ex contrario colligitur, quod si vi a te possidere viderer, postea dejectus a te non haberem interdictum unde vi. Idem probat *lex Cum fundum. eod. tit.* cujus sententia hæc est: Colonus, qui fundum a domino locaverat, *le Fermier*, eo fundo a domino vendito, emptorem fundi jussum a domino, sive locatore, eodemque venditore fundi venire in vacuam possessionem fundi, colonus intrare prohibuit, ac deinde ab emptore vi dejectus est: habet in emptorem interdictum unde vi, quia, inquit, quod eum prohibuit intrare, non ideo videtur ab eo vi possidere, sed a locatore potius. Unde etiam ex contrario colligitur, quod si ab emptore vi possideret, non haberet in eum interdictum unde vi. Idemque confirmat *lex 1. §. Qui a me. D. eod. tit.* qui a me possidebat, id est, qui per vim mihi arripuerat possessionem meam, ab alio vi dejectus est: habet interdictum unde vi: etiam prædo habet interdictum unde vi adversus alium, non adversus eum, quem deprædatus est. Recte igitur illo loco, *si ab alio dejectus sit*: nam si ab eo dejectus sit, a quo vi possidebat, procul dubio non habet interdictum unde vi. Quamobrem et lege Toria, quam Spurius Torius tulit, cujus fragmenta ex æneis tabulis edidit Petrus Bembus, vel ex lege Agraria, qui ex possessione vi ejectus est, quod vi is qui ejectus est, possederit, quod neque vi, neque clam, neque precario possederit ab eo, qui eum ex possessione vi ejecerit, de eo demum recuperando interdictum competit. Et hæc de interdicto quotidiano. Interdictum autem *de vi armata*, datur etiam adversus eum, a quo qui vi dejectus est, vi, aut clam, aut precario possidebat, quoniam hæc est vis atrocior, *l. Sed si vi armata. de vi et vi arm.* Tria sunt vitia possessionum, vi, clam, precario, quæ nec rescripta principum abolere possunt, ut quæ quis iis modis tenet, ea jure teneat invito domino, quæ est sententia *l. 3. hoc tit.* nec conveniatur interdictis, quibus singula vitia corriguntur, interdicto unde vi, interdicto de precario, interdicto de clandestina possessione: nam, et hujus interdicti fit mentio in *l. 7. §. Julianus. D. commun. divid.* Donatus in Eunuchum: *his tribus modis*, inquit *aliquid mala fide possidetur, nec rite res agitur, vi, clam, aut precario.* Et notandum (quod pertinet ad leg. 1. atque ita hodie explicabimus leg. 1. 2. et 3.) notandum, inquam, quod si a te nec vi, nec clam, nec precario possideo, vim, quam mihi sine vitio possidenti

inferas, ut me dejicias, propellere me, et propulsare posse, possessionis meæ tuendæ, et defendendæ causa, ex continenti scilicet: Nam ex intervallo vim inferre ad recuperandam possessionem, jam non est propulsare vim, sed ulcisci: at propulsatio, sive defensio omni jure permissa est, ita etiam ultio prohibita omni jure, *l. Scientiam. §. Qui cum aliter. ad leg. Aquil.* Jus tuendi se, quod fit incontinenti, in ipso articulo, atque congressu, naturale esse: jus ulciscendi se non esse naturale. Ultio est honor debitus soli Deo. Licet igitur, ut ait *lex* 1. unicuique vi lacessito vi defendere possessionem suam, adhibito, ut subjicit *l.* 1. moderamine inculpatæ tutelæ, id est, cum modo æquo, et pari, cum moderatione æquabili, et remota ab omni culpa, et ita, ut ne quid plus faciat, quam æquum bonumque est, puta ne occidat eum, qui satagebat hoc tantum, non ut me occideret, sed ut me possessione depelleret, alioquin punietur excessus, punietur tutela, quæ excessit modum. Et ita in *l. Si adulterum cum incestu. §. Imperatores. ad leg. Jul. de adult.* maritum, qui deprehensum necavit puniri, non quod se vindicare non debuerit, sed quod plus fecerit. Servato igitur modo civili inculpatæ tutelæ adversus eum, qui mihi vim infert, vi defendere possum possessionem meam: si recte, et sine vitio eam possideam, ut ait hæc *l.* 1. id est, si neque vi, neque clam, neque precario eam ab eo possideam, qui mihi vim fecit, quod ex contrario, ἐξ ἀντιδιαστολῆς nobis præbet argumentum, eum, qui vi, clam, aut precario a me possidet, sicut ie me, si eum vi dejecerim, non habet interdictum quotidianum unde vi, ut docui supra, ita etiam eum non jure propulsare vim, quam ei infero, recuperandæ possessionis gratia, quam ipse mihi vi abstulit, maxime si vim inferam ex continenti, et *l.* 3. *§. Eum igitur. de vi et vi arm.* Nam si jure, et legibus adversus vim, quam feci, non potest mecum experiri, nimirum interdicto unde vi, et multo minus potest mecum experiri manu, et viribus: quin potius æquo animo ferre debet, si mihi, quam per vim eripuit possessionem, mox vi mea restituo mihi in ipso congressu; æquissimum est, ut quod fecit, patiatur, ut ait *l. Sed et partus. §. Quæri. D. de eo, quod met. caus.* Quod fecit passus est, inquit, ut in lege Rhodia *cap.* 6. quod est tractum ex *d. l. Sed et partus.* et idem exprimit, quod ille lex. Et nihil est præterea, quod fideliter tradi possit in hac lege 1.

## Ad L. IV.

*Si de possessione vi dejectus es: eum et lege Julia vis privatæ reum postulare, et ad instar interdicti, unde vi, convenire potest, quo reum causam omnem præstare oportet: in qua fructus etiam, quos vetus possessor percipere potuit, non tantum quos prædo percepit, venire non ambigitur.*

In lege quarta proponitur eum, qui possessorem vi dejecit, non tantum teneri interdicto unde vi, vel utili actione, quæ pro interdicto competit, quod judicium civile est, nec poenale: sed etiam criminaliter teneri legibus Juliis de vi privata, vel publica, et ex constitutionibus Principum, ut in *l.* 1. *§.* 1. *de vi et vi arm. l.* 1. *inf. quand. civil. act. crimin. præjud.* et quod ait *d. l.* 1. *§.* 1. ex constitutionibus principum, id est, extra ordinem. Non ergo tantum pœna legis Juliæ, sed etiam extra ordinem ex constitutionibus puniri eum, qui vi alienam possessionem pervasit, ut *l.* 1. *in fine*, et *l. penult. ad leg. Juliam, de vi privata:* et non tantum ex constitutionibus illo loco propositis, quæ sunt veteres Constitutiones, sed etiam ex novis constitutionibus hujus tituli, maxime ex *l.* 7. et *l. pen.* Et additur in hac *l.* 4. interdicto unde vi veteri possessori non tantum possessionem restitui, et reformari: sed etiam omnem causam ei præstari, puta, fructus, quos petitor honeste percipere potuit, etiamsi prædo eos non perceperit: quod generaliter cum de fructibus æstimandis quæritur, non inspicimus, an reus, unde petitur, fruitus sit, vel quantum fruitus sit, sed quantum frui potuisset petitor, si ei possidere licuisset, *l. Si navis. §. ult. de rei vindic. l.* 2 *sup. de fructibus, et lit. expens.* Verum interdicto unde vi, is, quo cum agitur, non tantum fructus præstat perceptos, aut percipiendos, id est, quos actor honeste percipere potuit, sed et pleraque alia: quoniam nomen *causæ*, quam hæc lex præstandam esse ait omni modo, non tantum fructus complectitur, sed etiam partus, et pensiones prædiorum, et acquisitiones servorum, qui erant in prædiis, unde quis vi dejectus est, omnem utilitatem: denique omne id, quod interest, venit in interdictum unde vi, id est, omnia, quæ habiturus, vel acquisiturus erat, qui vi dejectus est, si vi dejectus non esset, vel æstimationem eorum, ut *l.* 1. *§. Non solum. D. de vi et vi arm.* Ad hæc quærit Accursius, quid sit dicendum, si villa, aut domus, unde quis vi dejectus est, postea sine dolo aut culpa prædonis incendio combusta sit, quid si fundus voragine perierit, quod si homines, vel pecora, quæ ibi erant, suo fato demortua sint, an etiam prædo tenetur hoc interdicto eorum nomine, quæ perierunt sine dolo malo, et culpa ejus? Et recte respondet teneri, etiamsi is, qui vi dejectus est, parato adversario judicium accipere ex causa interdicti, moram fecerit in eo conveniendo, et interim res perierit, quia licet alias, qui litigare paratus est, non videatur moram facere, sed purgare potius moram, si quam ante fecerit, offerendo se alteri judicii, *l. Si quis solutioni. de usur.* tamen hoc tantum procedit in debitore rei, vel pecuniæ ex contractu, qui non solvit, ut moram non videatur facere si paratus sit judicio se defendere: nec idem procedit in prædone, vel fure, id est in eo, qui vim, aut furtum fecerit, aut etiam qui metu illato aliquid extorsit malo more, malo exemplo: nam hic plus quam morator est, id est, in majori est culpa, et vitio, quam sit mora, nec purgat vitium, quod contraxit vim inferendo, aut extorquendo aliquid per metum, aut faciendo furtum, si se offerat judicio, non ideo purgat vitium, sive moram, aut verius plusquam moram. Et hæc est sententia *l. pen. D. de vi et vi arm.* quæ conjungenda est cum *l. ult. D. de condict. furt.* ejusdem auctoris, et libri. Et ex utraque est explicandum, quod ait *l. Videamus. §. Item si vi. de usur.* nec mora mea mihi aliquid aufert, id est, mora petitoris in conveniendo eo, qui vim aut metum intulit, nihil ei aufert. Igitur secundum hæc prædo, id est, invasor possessionis alienæ, tenetur interdicto unde vi, etiamsi sine dolo malo, aut culpa, quod notandum, vi desierit possidere, quia prædo, aut fur semper pro possessore habetur, quoquo modo desierit possidere, prædo semper vim facere videtur: vis initio facta semper perseverat. Et hoc est, quod ait *l.* 1. *§. Hæc consequens. de vi et vi arm.* ut Florent. scriptum est, interdicto unde vi teneri etiam eum, qui vi sine dolo malo desiit possidere, et *§. Ex interdicto* ejusdem legis, ex interdicto unde vi, etiam eum, qui non possidet, restituere compelli. Neque his obstat, quæ tamen prima fronte videtur obstare *l.* 3. *§. Si quis. D. quod vi, aut cl.* quæ ait diserte, *eum, qui se judicio defendere paratus est, vim facere desinere.* Sed loquitur ea lex de eo, qui initio operis faciendi, cum prohiberetur ab eo, cujus intererat opus non fieri, ne opus faceret, satis obtulit in ipso initio judicio sisti, et dixit se judicio paratum esse contendere Ea re hic vim facere desinit quam inchoavit, quia inter ipsa initia rem emendat, et a vi desistit, dum se judicio offert; si is, qui prohibet opus facere, agere velit. At post vim peractam, puta post dejectionem nihil egit, qui se judicio defendere paratus est, quia serius agnoscit bonam fidem, sed quicquid ex his rebus, quas per vim occupavit; intercidit, ad periculum ejus spectat, quod Accursius ait verum esse indistincte, sive id, quod perit, periturum æque erat apud petitorem sive non, nimirum hac distinctione non observata; quoniam, qui his rationibus alienas res possident, plusquam moratores sunt, id est, debitores, qui tardi sunt in debitis exsolvendis, et ideo illi indistincte tenentur. Nec obstat huic sententiæ *lex Si cum exceptione. §. Quatenus. D. quod metus causa*, quæ statuit hac in re idem esse jus interdicti unde vi, et actionis quod metus causa: nam ut ad eam legem respondeamus, cui Accursius strictim, et obscure hic respondet, scribens, satis esse, eum teneri in triplum: et et hoc apertius intelligatur, quod dicimus, prædonem etiam ejus rei, quæ perit, teneri, sive ea res fuerit peritura apud actorem, sive non, ab hac sententia excipiendus est casus unus *d. §. Quatenus*, puta si res perierit post condemnationem prædonis intra tempora judicati, id est, antequam judicato moram faceret nam hoc casu, non aliter res ei perit interim, quam si non fuit æque peritura apud actorem: sed si fuit æque peritura apud actorem, quæ perit intra tempora judicati, tunc reus relaxatur a condemnatione præstandæ rei in actione quod metus causa, et in interdicto unde vi. Sed in eadem actione quod metus causa, non relaxatur etiam a condemnatione pœnæ in triplum. Et hoc est, quod Accurs. ait ibi in casu *§. Quatenus*, satis esse prædonem teneri in triplum, absolvi autem a præstatione rei.

## Ad L. V.

*Invasor locorum pœna tenentur legitima, si tamen vi loca eadem invasisse constiterit: nam si per errorem, aut incuriam domini loca ab aliis possessa sunt, sine pœna possessio restitui debet.*

In *l.* 5. *hujus tit.* idem proponitur, quod in *l.* quarta, puta prædonem, id est, eum, qui vi invasit possessionem alienam, non tantum teneri interdicto unde vi, ut restituat possessionem, et omnem causam, sed etiam pœna legitima, id est, legibus Juliis statuta: vel quia hæc lex est Constantini, qui pœnam capitis statuit in eos, qui per vim invadunt alienas possessiones, *l.* 2. *C. Theod. ad l. Jul. de vi*: pœna legitima hoc loco, est, pœna capitis. Et quod maxime notandum, conjungenda est hæc *l.* 5. cum *l.* 1. *C. Theod. finium regund.* cujus pars extat in *l.* 3. *sup. eod. tit.* et integra constitutio etiam extat apud Julium Frontinum libro de limitibus agrorum, et *d. l.* 3. et *d. l.* 1. Et hujus legis eadem est inscriptio ad Tertullianum virum perfectissimum, comitem Diœceseos Asianæ, et subscriptio eadem, quæ ubique ...c restituenda, *data* 14. *Calend. Mart. etc.* Et omnium harum legum sententia hæc est, si vicinus in agris dicatur invasisse fines possessionis vicini, unde inter eos sit orta controversia de finibus, prius de possessione quæstionem esse finiendam, ut habuimus in *l.* 3. *tit.* 1. deinde agrimensorem esse mittendum ad loca, ut utraque parte præsenta oculis suis subjectis locis, ut in *l. Si irruptione. in f. D. fin. reg.* in re præsenti distermiuet fines, et ita finiatur quæstio proprietatis: nam (ut ait d. lex 3.) semper quæstioni de finibus cohæret quæstio proprietatis. Et ita Apulejus 6. Metamorph. *in causa finium contendi de proprietate, vel si altera pars se subtrahat, velut is, qui pervasit loca: nec adesse velit mensore inspiciente loca, ut nihilominus agrimensor mittatur ad inspicienda, et consideranda loca*, et ut ait integra lex, *si fidelis inspectio probaverit loca esse tenentis, tum, ut petitor victus abscedat, atque ita res judicetur μονομερῶς*, id est, non tantum parte præsente: vel contra si inspectio probaverit loca esse petitoris, tum invasor pœna legitima teneatur, si tamen ut ait *hæc lex* 5. quæ ex illa tracta est, vi loca eadem invasisse constiterit: nam ut subjicit *hæc l.* 5. si per errorem, aut incuriam domini loca ab aliis possessa sint, sine pœna possessori restitui debent. Hic observa apud Frontinum sic legi, *loca data ab aliis possessa sunt*, quod plurimum facere videtur ad clariorem legis intellectum. Nam possumus primum dominum ea loca possedisse, non possessionem eorum locorum fuisse vacantem, quo tamen casu primus Justinianus domino dedit interdictum restitutorium adversus eum, qui possessionem vacantem ingressus est, et tenet, *l. ult. hoc. tit.* secundum quam legem tibi etiam licet in specie hujus l. ponere, possessionem fuisse vacantem, ut

Græci ponunt σχολάζοντα, Sed secundum integram constitutionem Constantini, et secundum formam veteris juris, ponamus dominum ea loca possedisse, et per errorem domini, puta, dum alia loca pro aliis accipit, non admodum peritus possessionum suarum: vel per incuriam domini, dum non admodum curat possessiones suas, alios quosdam mihi bona fide ementi ea loca vendidisse pro suis, quæ dominus possidebat, et eorum possessionem mihi tradidisse, hoc casu non teneor pœna ulla, quia non deliqui, sed, ut ait *hæc lex*, domino teneor in hoc tantum, ut ei possessionem restituam, quam amisit, me in eam ingresso per errorem suum, vel non *curantiam suam*, et teneor non interdicto unde vi, sed teneor beneficio momenti, id est, interdicto restitutorio, momentariæ possessionis interdicto, id est, quod generaliter competit de restituenda possessione alii quoquo modo interversa et perturbata, vel adempta beneficio (ut hodie loquimur ex *can. redintegrandæ* 3. *quæst.* 1.) redintegrandæ possessionis, quod compellit reum etiam possessionem alienam, quam sine vi adeptus est, domino restituere, ut puta, si per incuriam domini, ut ponit hic, vel errorem eam obtinuerit citra vim. Et ita apparet, quod nostrorum, beneficium illud generale redintegrandæ possessionis duci ex hoc loco, et *l.* 8. *hoc tit.* dum ait, *interdictum momentariæ possessionis non semper pertinere ad vim*, quia scilicet pertinet etiam ad possessionem alio modo, quam per vim perturbatam, vel interversam, quod etiam ostendit titulus sequens, *si per vim, vel alio modo, etc.*

## *Ad L. VI.*

*Meminerint cuncti sive vulgato rescripto mansuetudinis nostræ, sive sententia cujuslibet judicis utantur in causis conveniendos dominos locorum esse: aut si forte defuerint, eorum actores ad instruendas sententias, procuratoresque eos quærendos, ne inde injuriarum nascatur occasio, unde jura nascuntur. Quod si præcepta nostra implere neglexerint, omni negotio, de quo jurgare cœperant, privabuntur.*

§. 1. *Sin autem habito plerumque collusio, curatores, vel tutores minorum his rem debitam ea occasione pervadant, ut pupillis, vel adultis jurgandi copia, et fructus adimatur: his catenus subvenimus, ut eosdem non atterat damno culpa temeritatis alienæ: sed illico quidem possessio ei, a quo est ablata, reddatur: curatores autem, vel tutores æterna deportatione punitos, bonorum quoque publicatio persequatur.*

Hæc lex est de creditore, qui sub specie, et terrore rescripti principis, aut sententiæ, sive interlocutionis judicis occupat possessionem rei sibi debitæ, non insinuato rescripto, et sententia debitori. Sæpe lites inchoantur ex rescripto principis extra ordinem, vel ex sententia, et interlocutione, vel commonitione judicis jubentis (verbi gratia) *ut quam rem ex illo instrumento apparet Lucium Titium debere Cajo Sejo, ejus rei mox possessio in Cajum Sejum transferatur.* Sed creditor, qui eo rescripto, eave sententia utitur, cavere admodum debet ne ea cave abutatur potius, quam utatur, quæ est cautio hujus leg. puta ne temere fretus illo rescripto, illave sententia, sive commonitione judicis, irruat in possessionem rei sibi debitæ non convento debitore, non servato ordine juris: nam ea rescripta, quæ impetrantur, et videntur desiderare præsentem promptamque executionem, aut præcepta judicum, nunquam intelliguntur remittere ordinem juris. Igitur qui eo rescripto, sive eo commonitorio utitur, prius debet convenire debitorem, eundemque dominum ejus rei, vel eo absente convenire debet actorem rerum ejus, sive dispensatorem, aut villicum, vel procuratorem, ut liti adsit nomine domini instituendæ ex rescripto, vel præcepto judicis, ut sit ei copia defendendi: neque vero potest creditor nudo rescripto principis, aut nudo præcepto judicis fretus sua auctoritate rem debitam occupare, *ne*, inquit lex, *inde injuriarum nascatur occasio, unde jura nascuntur*. Jura nascuntur ex rescriptis principum, ex præceptis et jussionibus judicum. His ergo juris remediis non debemus abuti ad injuriam. Et hæc est sententia hujus legis: hoc addito, eum creditorem, qui secus fecerit, coerceri damno litis, id est, jus crediti amittere, et illico ablatæ rei possessionem per interdictum restituere debitori, qui nunc desiit esse debitor. Non loquitur hæc constitutio de interdicto unde vi, quia nullam vim facere videtur, qui nititur rescripto principis, aut præcepto judicis, et secundum illud venit in possessionem rei debitæ: non ergo proprie loquitur de interdicto unde vi, sed de generali interdicto restitutorio momentariæ possessionis, quo etiam, quæ non vi, sed errore incuria domini, ut *l. Prox. sup.* aut rescripto, vel sententia judicis, ut *h. l.* 6. et *l.* 2. *l. seq.* quum, inquam, etiam occupata est possessio, in integrum restituatur generali interdicto redintegrandæ possessionis, qua quis spoliatus est, etiam si citra vim, imo et hoc generali interdicto, quæ cum vacaret possessio occupata est, absente domino, in integrum restituitur ex *l. ult. hoc tit.* In hac autem l. agitur de eo, qui sub specie et terrore judicati, vel rescripti Principis, absenti et ignoranti debitori aufert possessionem rei debitæ. Igitur longe est alia species hujus constitutionis, quam decreti Divi Marci, de quo in *l. pen. D. ad leg. Jul. de vi priv. l. Extat. D. quod met. causa*, quoniam decretum D. Marci pertinet ad creditorem, qui vim fecit palam in reposcendo debito: et utique vim facit creditor, qui sine judicis auctoritate, ut ponitur in ea specie, rem pecuniamve debitam occupat, non concedente domino, qui sibi jus dicit. Hæc autem constitutio pertinet ad eum, qui sub specie judicati, vel rescripti principis, sub specie juris et ordinis invasit rem sibi debitam. Non omnis invasor est violentus possessor, et eum quem dicimus invasisse, ut *l.* 5. *sup.* distinguimus vi invaserit, an alio modo: nam invadere non est rapere, sed pervadere rem alienam. Et ad speciem hujus constitutionis pertinet etiam *lex un. in fine, sup. de suffragio.* Quidam, cui erat negotium aliquod expediendum rei suæ, in aula principis promisit, se daturum aliquid cuidam aulico, si ei suffragium ferret in causa sua: ex ea promisso actio est, id est, suffragii promissi petitio est, puta præmii promissi pro suffragio. Sed si is, qui suffragium alteri tulit in petenda pecunia promissa suffragii nomine, *solo commonitorio judicis fretus*, id est, mandato, quo jubetur, qui promisit ei hoc solo fretus sua auctoritate rem promissam occupet, causa cadit, quia ex commonitorio, sive mandato judicis, non debuit rem invadere, sed petere solemniter et rite. Igitur, quæ est species hujus legis sextæ, eadem est etiam *d. l. Hanc*, §. *ult.* At decreti D. Marci longe alia est species, atque hujus constitutionis: eadem tamen pœna in utraque specie, puta, ut creditor jus crediti amittat. Unde et eleganter Hegesippus *libro* 2. *de bello Judaico: non petendo, sed usurpando, quæ in petitione consisterent, etiam in pecuniariis causis præjudicari videre, ut præposteri litigatores causa cadant.* Et sane sunt præposteri, qui incipiunt ab executione, ab apprehensione rei debitæ: itaque causa cadunt, credito in hoc igitur est in utraque specie pœna eadem, quod et in hac et in alia, creditor jus crediti amittat: sed gravius aliquanto punitur creditor, qui vim fecit, id est, qui nullo fretus præcepto judicis, sua auctoritate rem debitam occupavit, quia ut est in *Nov.* 60. non tantum creditum amittit, sed etiam alterum tantum præstat debitori; et hanc dupli pœnam Justinianus introduxit. Tenetur etiam criminaliter lege Julia de vi, ut ostendit *l. ult. D. ad leg. Jul. de vi priv.* et *l. In possessionem. inf. eod.* et *l. Sed et partus. in fine. D. quod metus causa.* Tenetur lege Julia criminaliter, id est: mulctatur tertia parte bonorum suorum redacta in fiscum, et fit infamis, quod etiam Justinianus *d. Novella* 60. ait supradicto decreto Divi Marci fuisse comprehensum, ut creditor teneatur pœna legis Juliæ. Et sane id satis est comprehensum decreto D. Marci, cum eo declaravit, vim fecisse creditorem: nam si vim fecit, consequens est, eum teneri criminaliter legibus Juliis. Neque quod diximus de credito amittendo in utraque specie, si quicquam objiciatur legatarius, qui non ex voluntate hæredis occupavit rem legatam, qui tamen tenetur tantum interdicto quod legatorum, non etiam amittit legatum, quia scilicet hic casus pertinet ad rei legatæ possessionem vacantem, quam apprehendit legatarius, et quam hæres nondum nactus est, cui etiam propterea datur interdictum quod legatorum, quod non est recuperandæ, sed adipiscendæ possessionis, quia ante nactus non erat possessionem, quam nunc nanciscitur interdicto quod legatorum. Ergo vacabat possessio: et etiam non utitur hæres interdicto quod legatorum, nisi ei interveniat lex Falcidia. Non objicitur etiam, quod affertur ex *l. Ait prætor.* §. *Si debitorem. D. quæ in fraud. credit.* Ex qua lege colligitur creditorem impune auferre pecuniam sibi debitam debitori fugienti, parenti fugam, veluti manu injecta in debitorem, et illata vi: nam hoc est ex veteri jure specialiter in debitore fugiente, quia debitor creditori non reliquit spatium agendi ex ordine juris, ideoque potest ipse manu injecta eum retinere in tanto periculo amittendæ rei suæ, nec jus crediti amittit, nec restituit pecuniam, quam abstulit: hoc est ex duodecim tabulis, *si calvitur, pedemve struit, manum endo jacito*: est quidem hæc vis incivilis fateor, et extraordinaria, sed incivile etiam est, auferre creditori suum, quod extorsit fugienti debitori. Incivile est, non probare, quod fecit creditor, quoniam excusat eum præsens periculum amittendæ rei suæ. Et eadem est ratio *legis ult.* §. *ult. D. quod metus causa.* Quidam creditor sine auctoritate judicis, sine cognitione, pecuniam sibi debitam extorsit debitori, præsente tamen apparitore, et interveniente, sine judice, non sine apparitore inciviliter extorsit, vim fecit: nam quod apparitor præsens fuit, non ideo minus vim fecit, sed tamen qualis qualis præsentia apparitoris eum excusat, ut non compellatur corrigere, quod fecit per vim sui servandi causa. Non omnis vis improbatur, etiamsi sit incivilis, non quæ infertur coacte magis, quam civiliter, ut Tit. Livius 38. ait, *vim factam per magis, quam civiliter*. Ergo his casibus causa est excusandi creditoris, qui pecuniam sibi debitam debitori extorserit: at non in specie hujus legis, cum ad injuriam abusus est rescripto Principis, aut præcepto judicis. Et notandum est, ad hæc verba constitutionis, *memin. cuncti, sive vulg.* aliud esse vulgare rescriptum, aliud insinuatum, ut in *l.* 2. *C. Theod. unde vi.* insinuatur rescriptum, aut sententia judicis, cum intimatur adversæ parti, ut dispiciat cedere an contendere debeat cognita litis causa. Vulgatur autem rescriptum, cum quis passim ostentat rescriptum, quod obtinuit in rem suam a Principe. Non est autem satis vulgari rescriptum, sed etiam insinuari oportet adversario, alioquin abutimur rescripto Principis, cujus mens non est, ut qui id impetravit, negligat ordinem juris. Et postremo notandum est, quod additur *in hac l.* graviter puniri tutores, vel curatores, qui in fraudem pupillorum suorum, vel adolescentium, forte colludentes cum eorum debitoribus sub specie judicati, vel rescripti non insinuati debitoribus, rem pupillis debitam auferunt hoc animo, ut pupillos suos vel adolescentes afficiant damno litis damno crediti, quod facinus meretur gravissimam pœnam: ideoque constituitur, ut ii expilatores pupillorum, non tutores, bonis omnibus publicatis ob eam causam deportentur in insulam, et ut eorum temeritas nil noceat, sed restituta possessione temere occupata in necem pupillorum suorum, ut sit pupillis jus crediti integrum, ut liceat agere, et persequi creditum rescripto principis, vel præcepto judicis. Et hoc generaliter servatur in causis minorum, ut factum, vel dolus tutorum, vel curatorum non eis noceat, perinde ac si ipsi fecissent, ut tutores in re pupillorum, id est, dominorum, non si quid agant, quod minuat rem pupilli, ut *l. Neque interdicto. D. de divers. regulis juris.*

## *Ad L. VII.*

*Si quis in tantum furoris pervenerit audaciam, ut possessionem rerum apud fiscum, vel apud homines quoslibet constitutarum ante adventum judicialis arbitrii violenter invaserit: dominus quidem constitutus possessionem, quam abstulit, restituat possessori, et dominium ejusdem rei, amittat. Si vero alienarum rerum possessionem, invasit: non solum eam possidentibus reddat, verum etiam æstimationem earundem rerum restituere compellatur.*

Lex superior fuit de creditore, qui sub specie rescripti, vel præcepti, quo jubetur rem sibi debitam protinus accipere, eam rem occupat neglecto juris ordine, id est, non convento possessore, non insinuato rescripto, quem ob eam rem lex mulctat damno litis, et possessionem veteri possessori illico restituere jubet: nec enim impetrato eo rescripto existimare debuit, sibi remissum esse ordinem juris, sicut is, cui princeps dat liberam testamenti factionem, debet intelligere non ideo sibi esse remissa solemnia juris, *l. Si quando, in princ. de inoff. testam.* Ergo, et qui rescripto principis utitur, vel præcepto judicis, quo jubetur scilicet rem sibi debitam protinus exigere, arripere, accipere, non ideo tamen minus jure, et ex ordine experiri debet: quæ est præcipua vis et potestas legis superioris. Hæc autem lex est de eo, qui neglecto etiam ordine juris, rem suam, vel alienam, quam alius possidet, audacius impulsus suo furore, et audacia sola, per vim occupat ejecto possessore. Et fit hujus legis mentio, tanquam celebrioris in Institutionibus duobus locis, in tit. *de vi bon. raptor.* et in *tit. de interd.* Et in formulis Cassiodori *lib.* 9. his verbis, *sanctio*, inquit, *D. Valentiniani* (hanc legem intelligit) *adversus eos diu pessime neglecta consurgat, qui prædia rustica, vel urbana despecto juris ordine per se, suosque præsumpserint expulso possessore violenter intrare.* Pertinet ergo hæc lex ad prædia urbana, vel rustica, sed pertinet etiam ad quascunque res mobiles, quas quis temere per vim occupavit depulso possessore. Et sententia ejus hæc est, ut si quidem rei suæ, quam alius possidet, quis possessionem per vim invaserit ejecto possessore, dominio rei, quod habuit, cadat: sicut lex superior dixit, creditorem credito cadere, qui rem debitam invadit, etiamsi usus sit specie rescripti, aut sententia judicis: et ut is, qui rem suam ab alio possessam per vim invasit, confestim possessionem restituat veteri possessori conventus generali interdicto restitutorio ad redintegrandam possessionem. Sin autem quis rei alienæ possessionem per vim occupaverit: ejecto possessore, et protinus restituta possessione veteri possessori, eidem præstet æstimationem ejus rei, ut ait etiam *lex pen. hoc tit.* vel etiam aliam rem ejusdem meriti, ejusdem pretii, ut ait idem Cassiod. *lib. 3. in epist.* cujus initium, *Inter gloriosas, etc.* Et hoc quoque confirmat *l. 1. sup. fin. regund.* quæ pertinet quidem duntaxat ad fines agrorum per vim atque injuriam vicini interversos, sed ex *h. l.* trahitur ad omnem rationem per vim interversæ possessionis alienæ, ut scilicet, qui eam intervertit, illico restituat in integrum, et hoc amplius alterum tantum præstet, quanti ea res est, vel aliam rem ejusdem pretii, ut fundum alienum vi pervasum non restituat, et æstimationem fundi, aut alium fundum ejusdem æstimationis, ejusdem meriti. Ergo extra causam criminis, quo tenetur, qui alium vi de possessione dejecit, civiliter etiam tenetur in duplum, id est, in rem, quam invasit, et ejus rei æstimationem: sicut creditorem, qui rem debitoris temere possidet, Justinianus vult teneri in duplum civili judicio, extra criminale judicium, in *Nov.* 60. Sic igitur statuamus: is, qui rei alienæ possessionem per vim invasit, tenetur in duplum ei, quem dejecit per vim de possessione (in quo duplo inest res ipsa, nec enim totum pœna est) et tenetur in duplum, sive dolo malo, sive per errorem, puta existimans rem esse suam, eam per vim occupavit ex hac constitutione. Et ita, si res fuit immobilis, res soli: nam si res fuerit mobilis et aliena, non sua, quam rapuit, et expressit possessori, ita distinguimus: aut per errorem id fecit, dum existimat rem esse suam, et tunc etiam tenetur in duplum, ne quis hoc prætextu erroris se defendere unquam possit, id est, rem debet restituere, quam diripuit, et rei æstimationem, etiamsi obtendat causam erroris, quia nec eo modo ad rei suæ possess. pervenire debuit. Et hoc casu tenetur actione vi bonorum raptorum in quadruplum, in quo inest res, quæ erepta est: pœna autem est tripli, quia mixta est actio, quæ et rem et pœnam persequitur. Hoc loco quæres non immerito, cur si res sit mobilis, quæ vi erepta est dolo malo, raptor teneatur in quadruplum, in quo inest res: sin autem fuerit immobilis, etiamsi dolo malo eam rapuerit indistincte teneatur in duplum tantum, in quo etiam inest rei, sive rei persecutio? Et dicam simplicem æstimationem rei immobilis plerumque majorem et graviorem esse, quam triplicem æstimationem rei mobilis, quia plerumque longe majus est pretium rei immobilis, puta fundi, vel ædium, quam rei mobilis, puta vestis, aut animalis: et si qua sit res magni pretii, veluti gemma, aut monile aliquid pretiosissimum, ea res mobilis eodem jure censetur, quo res immobilis, *l. Emptori. §. 1. de evict.* ut Plinius scribit, *Margaritas in mancipatum venisse, ut prædium aliquod, lib. 9. cap. 35.* Et hodie usu receptum est, ut beneficium *l. 2. C. de rescind. vendit.* quod est proprie de rebus immobilibus, porrigatur etiam ad res mobiles, quæ sunt admodum pretiosæ. Rursum quæres, cur raptor rei mobilis, extra rem teneatur actione vi bonorum raptorum in triplum pœnæ nomine: fur manifestus, qui minus deliquit, quam raptor, quia non egit per vim, teneatur pœnæ nomine in quadruplum extra rem furto subreptam, actione nimirum furti manifesti, et raptor in triplum intra annum tantum, quia annua est actio, fur manifestus in quadruplum perpetuo, etiam post annum? Et dicam raptorem, aut esse manifestum, aut non manifestum, sicut fur aut est manifestus, aut non manifestus. Non omnem raptorem esse manifestum, ut censent, sed alium raptorem esse manifestum, quem dominus videt, aut deprehendit rem suam invadentem, alium esse raptorem nec manifestum, ut puta eum, qui coactis hominibus effringit fores domus alienæ, in qua nemo est et ex ea rapit aliquid, nemine vidente, nemine reclamante, ut in *l. Si quis uxori. §. ult. D. de furt.* Et actio vi bonorum raptorum non pertinet proprie ad raptorem manifestum, cum teneatur actione furti manifesti in quadruplum, et perpetuo, qua utique actione sanius quisque persequetur potius raptorem manifestum, quam actione de bonis raptis in triplum. Et ideo proprie actio vi bonorum raptorum non est comparata in hunc casum, si raptor deprehendatur, quia in eum tunc suppetit gravior actio, nempe furti manifesti in quadruplum, *l. Si vendidero. §. Cum raptor. D. de furt.* At actio vi bonorum raptorum proprie pertinet ad raptorem nec manifestum, et per eam actionem raptoris nec manifesti deterior, quam furis nec manifesti conditio constituitur, quia fur nec manifestus tenetur in duplum tantum pœnæ nomine, raptor nec manifestus in triplum: et concurrunt quidem in hunc casum ambæ actiones, furti nec manifesti, et vi bonorum raptorum, adeo ut sit in arbitrio ejus, qui vim passus est, utra actione uti malit, et si primum egerit furti nec manifesti in duplum, deinde agere potest vi bonorum raptorum in id quod amplius in ea est. Et in libris nostris concursus, puta actionis vi bonorum raptorum cum actione furti nec manifesti fit mentio sæpissime, *l. 1. D. de vi bonor. rapt. d. l. Si quis uxori. §. ult.* et *l. Si quis egerit. D. de fur.* quia scilicet ad hunc casum proprie pertinet actio vi bonorum raptorum, cum furtum, sive raptus non est manifestus. At nusquam fit mentio concurrentis actionis furti manifesti cum actione vi bonorum raptorum, quia scilicet ad hunc casum proprie non pertinet actio vi bonorum raptor. sed ad casum furti nec manifesti; ex quo sane apparet graviorem esse actionem vi bonor. raptorum, quam furti nec manifesti, et electa actione furti nec manifesti, superesse vi bon. raptor. actionem in id, quod gravior est, actio vel etiam si quis intra annum nulla actione egerit in raptorem, neque furti nec manifesti, neque vi bonor. rapt. post annum vim passo semper est integra actio furti nec manifesti in duplum, quia perpetua est actio §. *Institut. de perpet. et tempor. act.* At quæres, cur in specie *legis Christianis §. 6. sup. de paganis, et sacrif.* videatur dari in perpetuum actio vi bonorum raptorum in duplum tantum, in quo insit res, ut puta si res mobiles Judæorum, aut paganorum Christiani temere diripient, teneantur Judæis aut Paganis, non in quadruplum mixta actione vi bonor. raptor. sed in duplum tantum, atque mixta actione? Et observandum in *C. Theod. l. pen. eod.* in ea specie secundum jus ordinarium, edictumque prætorium fuisse scriptum, *Christianos teneri in triplum, vel quadruplum,* in triplum, actione vi bonor. raptor. in quadruplum, actione furti manifesti, cum deprehensi sunt, et palam reclamantibus Judæis bona eorum diripuerunt. Sed Tribonianus triplum, vel quadruplum mutavit in duplum, tanquam scilicet minus delinquant Christiani, qui quid Judæo aut pagano, quam qui Christiano aliquid diripiunt, et tanquam Christiano plus liceat in Judæum aut paganum, quam in Christianum: quod an sit æquum, cogitandum relinquo: at ideo non ordinaria actione, sive pœna tripli, aut quadrupli vult teneri Christianos, qui eorum bona diripiunt, sed pœna tantum dupli. Et recte Accurs. dixit esse specialem causam, cujus rationem aperui satis. Verum notandum est, quod addit Cassiodorus in supradictis locis, *Eum, qui rem alienam per vim invasit, sed non sit par solvendæ æstimationi ejus rei, in quam tenetur ex hac lege, corporali supplicio afficiendum,* quod in jure legimus frequenter, ut qui non habet in ære, pœnam luat in corpore, *l. ult. inf. de sepulc. viol. l. ult. D. de in jus voc.* Cassiod. *ut pœnam satisfaciat, cujus facultas facinoris non satisfacit ultioni.* Et alio loco, *ut reddat debitum pœnis, qui non potest compensare pecuniis.* Et D. Ambros. serm. 78. ut, inquit, *qui redhibitione substantiæ satisfacere non potest, satisfaciat vel corporis ultione.* Et notandum etiam quod ait h. l. *Eum, qui rem suam, quam alius tenet, per vim occupat, rei suæ dominium amittere,* eo abrogari *l. 3. in fine, C. Theod. ad l. Jul. de vi,* cui consentit etiam *l. 11.* et *16. C. Th. quor. app. non recip.* quæ leges mediam tantum partem ejus rei redigunt in fiscum, ut scilicet mediæ tantum partis dominium amittat: at ex hac constitutione integrum dominium amittit. Et illæ constitutiones C. Th. faciunt, ut existimemus, dominium, quod hæc lex ait invasorem amittere, et totius rei dominium hodie redigi in fiscum: quod non observant communes interpretes, non etiam cedere vim passo, qui nec ejus rei dominus fuit, sed possessor tantum. Et hoc procedit, ut ait lex, non tantum si possessio ejus rei, quæ interversa est, per vim fuerit constituta apud fiscum, sed etiam apud privatum hominem, ut totius rei dominium cadat in fiscum, possessio nuda restituatur veteri possessori beneficio interdicti, et momenti. Et postremo etiam notandum in hac lege illo loco, *ante adventum judicialis arbitrii*, esse legendum *ante eventum*, quia de eo loquitur, qui per vim occupat possessionem alienam ante rem judicatam, id est, ante judicialis arbitrii eventum, qui non expectat sententiam, sed ipsi sibi sententiam dicit temere et inconsulto. Sic omnes veteres libri, *ante eventum*, non *adventum*: sic *l. pen. hoc. t. eventu cognitionis judiciorum.* Sic *l. 3. C. Th. unde vi. Nov. 1. Th. de his invasor.* Id sic effertur, non expectata, vel adversus præsentem, vel in contumacem definitiva sententia, hoc est, ante eventum judicialis arbitrii.

## *Ad L. VIII.*

*Momentariæ possessionis interdictum, quod non semper ad vim publicam pertinet, vel privatam, mox audiri, interdum etiam sine inscriptione, meretur.*

Lex octava est de generali interdicto redintegrandæ possessionis,

quod momentum, et momentariæ possessionis interdictum appellatur, quod nec audiri (ut est hac l.) mox debet, mox expediri debet, sine ulla procrastinatione, et inde ei nomen. Et in *l. ult. hoc tit. generali jurisdictione*, id est generali interdicto illo restitutorio, ut in Basilicis γενικῷ παραγγέλματι *generali interdicto*: et quia generale est, ideo hæc lex octava id non semper pertinere ait ad vim publicam, vel privatam, id est, non semper pertinere ad possessionem usurpatam vi armata aut vi non armata, sed etiam ad possessionem usurpatam alio modo, puta errore, vel incuria domini, ut *l. 5. hoc tit.* vel obtentu rescripti, aut decreti judicis, *l. 5. hoc tit. l. 2. tit. seq.* Denique momentariæ possessionis interdictum non semper comprehendit causam interdicti unde vi, quod est speciale, sed et aliam causam perturbatæ, aut motæ possessionis alienæ, in qua licet videatur existere crimen aliquod, quod mota sit possessio aliena, non tamen semper tanti est, ut exigat inscriptionem actoris, qua se subjiciat pœnæ talionis: hæc enim est vis inscriptionis sicut cum agitur de vi, vel de alio crimine publico, vel extraordinario, actorem, subscribere in crimen oportet, et subjicere se talioni, nisi reum convicerit, et peregerit. At in causa motæ possessionis, quia moveri potest sine vi aliena possessio, non semper exigimus, ut actor subscribat in crimen. Denique causa momentaria non semper adnumeratur gravioribus causis, aut criminibus, quæ exigunt inscriptionem actoris, et cognitionem præsidis provinciæ, sed disceptari etiam potest a magistratibus municipalibus, vel defensoribus civitatis, et sine inscriptione actoris, ut si nulla sit vis illata possessori. Et hæc est sententia h. l. Et hæc sunt reponenda in vicem glossarum Accursii, quas damnamus une litura. Ita vero crimen est causa abacti animalis, nonnunquam proponitur sine inscriptione, ut in *l. unica, inf. de abigeis*, ut puta si agatur de uno tantum pecore abacto, de una tantum capra abacta, quo casu abactor, ut fur tenetur civili act. in duplum, vel in quadruplum, non abigeatus crimine extraordinario, quod accusatis inscriptionem exigit. His similes sunt causæ de servulo quodam fugitivo quem quis forte recepit, vel celavit, vel de modica re direpta, aut furto sublata, vel de invasis finibus parvulæ terræ, ut est *l. Causas. C. Theod. de jurisdict.* ex qua ducta est *h. l. 8.* et *dicta lex unica, de abigeis*, et *l. pen. inf. de accusatio.* Est et in d. *l. Causas*, legendum hoc modo, *parvulæ etiam terræ finium*, quam causam finium plerumque dirimunt agrimensores, vel arbitri, aut pedanei judices, nec desideret cognitionem præsidis, ut ostenditur apud Julium Frontinum de limit. agrorum, *l. Si finalis*, et *l. Cuncta*, ut nec de interversis, aut invasis finibus modicæ terræ necesse sit inscribere in crimen modicæ rei, nec adire præsidem provinciæ. Injuria est de parvis et minimis rebus præsidem provinciæ judicare, ut *l. ult. sup. de pedan. judic.* Et ex *d. l. Causas*, adnotandum est, ad *leg. ult. D. de privatis delictis* et *l. ult. D. de furt.* quæ dicunt furti agi posse extra ordinem criminaliter, cum inscriptione tamen actoris, id verum non esse, si res modica furto sublata sit, quia quæstio rei modicæ inscriptionem non exigit actoris, sicut nec quæstio abacti unius pecoris, quæstio celati vilissimi mancipii, quod erat in fuga, quæstio momenti, si vis absit. Et si quæras, cur de re modica sit actio furti, non item actio de dolo, ut ait *l. 9. §. ult. D. de dolo*, dicam quodammodo plecti stultitiam ejus, qui patitur dolo malo se circumscribi, qui non novit fallaciam alienam, qui patitur sibi oblinire os, ut de eo non possit queri, si res sit modica. Et licet furtum, quod nobis fit, imputetur nostræ culpæ, nostræ negligentiæ, quod non simus vigilantes in servandis rebus nostris, tamen major est stultitia ejus, cui videnti et consentienti fallaciis quibusdam res sua eripitur, quam cui invito et ignoranti furtum: qua ratione etiam actio de dolo est temporaria, at actio furti est perpetua. Præterea notandum est ad hanc l. momenti beneficium, aut momentariæ possessionis interdictum latius patere, quam ut contineat tantum causam recuperandæ possessionis: nam continet etiam hoc generale interdictum quorum bonorum, et causam retinendæ possessionis, ut interdictum uti possidetis, vel utrubi: et non tantum interdicta restitutoria, sed etiam exhibitoria, quia et exhibitioni restitutio inest, quod memini me docere in *l. Si coloni. inf. de agric. et cens. lib. 11.* Et secundum hanc generalem significationem Isidorus, *momentum*, inquit, *dictum est a temporis brevitate, ut quam cito, quam statim salva negotio principali possessio reformetur, nec in ullam morum perduci possit, quod repetitur.* Denique possessionis causa quælibet, dicitur causa momenti, ut in *cap. 1. extra. de caus. possess. et propriet. legali provisione esse decretum, ut nunc idemque judex judicet, tam de momenti, quam de proprietatis causa: legali provisione*, inquit, et intelligit *leg. Ordinari. sup. de rei vind.* et *l. Nulli. sup. de Jud.*

## Ad L. IX.

*Si quando vis in judicio fuerit patefacta, deinde super rebus abreptis, vel invasis, vel damno dato tempore impetus quæstio proponatur: si non potuerit qui vim sustinuit, quæ perdidit, singula comprobare: taxatione a judice facta pro personarum, atque negotii qualitate, sacramento æstimationem rerum quas perdidit, manifestet: nec liceat ei ultra taxationem a judice factam jurare, et quod hujusmodi jurejurando dato fuerit declaratum, judicem condemnare oportet.*

In *l. 9.* hoc definitur, ut si is, cui vis facta est, non possit probare quæ res ei direptæ sint, quod plerumque etiam est difficile probare, quod vis fiat tumultuarie: si igitur non possit probare quæ res ei direptæ sint tempore dictæ impressionis, constet tamen de vi et impressione, judex ei nequeunti probare quot qualesque res sibi ereptæ sint, deferat jusjurandum in litem, quo scilicet æstimet damnum rerum, quod fecit, videlicet taxatione, ut sit, a judice facta certæ summæ, ad quam usque juret, *se tanti scilicet æstimare quod perdidit*: nam judicis est, jurijurando in litem certum modum præfinire ultra quam actori jurare non liceat, ut in *l. 4. §. Jurare. et l. 5. D. de in litem jur. l. Arbitrio. D. de dolo*, vel etiam judicis est moderari jusjurandum, postquam juratum est, et minuere summam, in quam juravit, litemque æstimavit actor, ut *l. Sancimus. sup. de judic.* Et judex in condemnatione omnino sequitur jusjurandum, quod ipse prætaxavit, non etiam quod ipse non prætaxavit. Ergo ex *hac lege* intelligitur in interdicto unde vi jurari in litem, deficientibus actori probationibus. Et est, *tempore impetus*, id est, tempore impressionis factæ, aut vis ῥύσεως. Et videtur significare Zeno tempus tyrannidis Basilici, qui rebellavit adversus Zenonem, et occidentis imperium pervasit, et singulorum facultates. De qua tyrannide ad eundem Sebastianum Præfectum prætorio, ad quem est hæc lex scripta, est etiam intelligenda *l. Decernimus. sup. de Sacros. Eccles.* Et ita hanc quoque *l. 9.* si referas ad tempus illius tyrannidis, sive civilis seditionis, ex eo etiam dices bello civili rapta, pacatis rebus, apud aliquem agnoscantur, repeti posse, quod etiam probat *l. 5.* et *l. ult. C. Theod. de infirmandis his, quæ sub tyrannide facta sunt.* Sveton. in Vespas. *Sorte elegit recuperatores, per quos civili bello rapta restituerentur.* Et similiter Cornelius Tacitus 4. Hist. *Sorte ducti, per quos redhiberentur bello rapta.*

## Ad L. X.

*Non ab re est, quemadmodum possessionis alienæ invasores, tam retro, quam præsens sacra constitutio censuit esse puniendos: ita nec conductoribus, et possessionis alienæ detentoribus impune procedere, si locatoribus forte, vel possessionem rerum suarum, quam apud alios precario modo esse concesserant, recuperare secundum leges volentibus, cum nullo sibimet cognito legibus allegato competeret, duxerint renitendum, et non protinus, id est, non expectato judiciorum ordine, alienam possessionem recte eam recuperantibus cedere patiuntur. Eos namque jubemus pro tanto suæ iniquitatis impudentia, si cognitionis judiciariæ eventu fuerint condemnati: rei, cujus possessionem sponte restituere usque ad definitivam sententiam minime passi sunt, æstimationem victrici parti una cum ipsa re præbere compelli.*

Lex pen. est ampliatio, sive extensio *l. Si quis in tantam*: namque pœnam ejus legis hæc lex pertrahit ad conductores, et ad eos, qui res alienas precario possident, si dominis eas recte, et suo tempore repetentibus, restituere nolint, ut scilicet condemnentur in duplum, id est, in rem ipsam, et ejus æstimationem, licet non ideo perfecte dominum interverterint possessione rerum suarum, constituentes sibi possidere, quod ante possidebant domino, ut conductores scilicet, vel precarii possessores, quia nemo sibi ipse mutare causam possessionis potest, *l. Cum nemo. sup. de acquirend. possess.* et tamen perinde atque invasores, et interversores possessionis alienæ tenentur in duplum, propter impudentiam suam, et contumaciam.

## Ad L. ult.

*Cum quærebatur inter Illyricianam advocationem, quid fieri oporteret propter eos, qui vacuam possessionem absentium sine judiciali sententia detinuerunt, quia veteris leges, nec unde vi interdictum, nec quod vi aut clam vel aliam quandam actionem ad recipiendam talem possessionem deficerbant violento in oblatam possessionem minime præcedente, sed domino tantummodo in rem actionem exercere permittentes: nos non concedentes aliquem alienas res, vel possessiones, per suam auctoritatem usurpare, sancimus talem possessorem, ut prædonem intelligi, et generali jurisdictione ea teneri, quæ pro restituenda possessione contra hujusmodi personas veteribus declarata sunt legibus: ridiculum enim est dicere, vel audire, quod per ignorantiam alienam rem aliquis quasi propriam occupaverit. Omnes autem scire debent, quod suum non est, hoc ad alios modis omnibus pertinere: cum talis depositio in furti actione jamdudum veteribus definita est, dicentibus, si quis alienam rem adversus domini voluntatem attigerit furti actione tenetur: his videlicet, quæ super recipienda possessione a nobis disposita sunt locum habentibus, si non ex die, ex quo possessio detenta est, triginta annorum excesserint curricula.*

Lex ultima hujus tituli dat interdictum restitutorium dominis, quibus absentibus, et non consentientibus, ab aliis rerum, quæ ad eos pertinent, possessio occupata est, cum vacaret, id est, cum a nemine possideretur, cum nec animo domini retineretur, ut potest, neglecta nimirum ab eo, et derelicta, ut in § *Quod autem. Instit. de usucap.* si occupata sit sine judicis auctoritate. Hæc omnia desiderantur, ut absentes fuerint domini, ut vacans possessio apprehensa sit, sine judicis auctoritate, et ut ab eo, qui non ignorabat rem esse alienam, cujus possessio vacabat. Olim hoc casu non dabatur ullum interdictum restitutorium, quia possessio, quæ vacabat, id est, quæ a nemine possidebatur, non potest videri esse erepta, aut perturbata, aut interpellata, ut restitui debeat, sed domino competebat tantum rei vindicatio, id est, actio proprietatis, non etiam interdictum momentariæ possessionis sive restituendæ possessionis, quam non habuit dominus. At ex hac constitutione hoc casu etiam domino datur interdictum restitutorium: et censet Justinianus pro prædone habendum esse eum, qui absente domino sine judice rem ejus ingreditur, relicta, et vacante possessione, quam scit non esse suam, nec sibi debitam, aut obligatam. Ne quis hic objiciat casum interdicti *quod legatorum*, quo legatarius rem legatam cujus possessio vacet, occupat impune rem sibi debitam, cujus possessio vacat, ut nec aliter hæredi teneatur interdicto *quod legatorum*, quam si interest hæredis intervenienta lege Falcidia. At non occupet impune ex hac constitutione

rem alienam quis non sibi debitam absente domino, et sine judicis auctoritate quinimo petitur ut prædo, etiam secundum sententiam *l. Si quis in tantum* quia non potest excusare se prætexto ignorantiæ. Nam ut *hic ait Just.* omnes scire debent, id quod suum non est, ad alium pertinere, ut in *l. ultim.* §. *Nemo. sup. comm. de legat.* Plautus in Aulularia: *Tu illum scibas non tuum esse, non abactum oportuit.* Et eleganter Demosthenes apud Stobæum λόγῳ 13. ad furem dicentem, *nesciebam rem tuam esse: at tu sciebas et tuam non esse.* Et inde lex illa vetus apud Æliaaum 3. Histor. et Platonem 11. de legibus ὃ μὴ κατέθου, μὴ λάμβανε: *quod non deposuisti, ne tollas:* Et apud Joseph 2. adversus Appionem ὃ μὴ κατέθετό τις, οὐκ ἀναιρήσεται. Illud notandum ex hac l. ult. in hac specie, quod Justin. dat interdictum restitutorium, ac si in prædonem esse perpetuum, ut evidenter exprimit in fine legis cum tamen alias dari tantum soleat intra annum utilem: sed hoc ideo quia res geritur inter absentes, ut in *l. 1. tit. seq.* magis subvenitur absenti, et ignoranti, quam præsenti, nimirum dato interdicto restitutorio, id est, usque ad triennium.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. V. Si per vim, vel alio modo absentis pertub. poss. sit.*

### *Ad. L. I.*

*Judices absentium qui cujuslibet rei possessione privati sunt, suscipiant in jure personas, et auctoritatis suæ formidabile ministerium objiciant: atque ita tueantur absentes, ut id solum diligenter inquirant, an ejus, qui quolibet modo peregrinatur, possessio oblata sit, quam propinquus, vel parens, vel proximus, vel amicus, vel colonus, vel libertus, seu servus quolibet titulo retinebat: nec eos, qui dejecti sunt absentium nomine possidentes, quia minime ipsis decisio causæ mandata sit, ob experiunda se secludant: nec si servi sint, eorum rejiciant in jure personas, quo hujusmodi conditionis hominibus causas perorare fas non sit, sed post elapsa quoque spatia recuperandæ possessionis legibus præstituta, litigium sustinentibus jurgii conveniat: ut eos momentariæ perinde possessioni (sine ulla cunctatione) restituant, ac si reversus dominus litigasset. Cui tamen domino, quolibet tempore reverso, actionem possessionis recuperandæ indulgemus, quia fieri potest, ut restitutio propter servos infideles, vel negligentes propinquos, vel parentes, vel proximos, vel amicos, vel colonos, vel libertos, interea differatur. Absentibus enim officere non debet tempus emensum, quod recuperandæ possessioni legibus præstitutum est: sed reformato statu, qui per injuriam sublatus est, omnia, quæ superarunt ad disceptationem litigii, immutilata permaneant: judicio servato justis, legitimisque absentibus personis: cum calde sufficiant possessientibus absentium nomine, contra præsentium violentiam subveniri.*

Hic tit. pars est superioris, et proprie pertinet ad possessionem alienam, quam quis per vim, vel alio modo occupavit, abstulit, interpolavit absenti possessori, et quodammodo cohæret cum *l. ult. t. sup.* hac ratione, quoniam et illa *l. ult.* et *Const. hujus tit.* sunt de possessione occupata absente domino: sed illa de possess. vacante; hæ constitutiones de possessione, quam absens retinebat per alium, puta per servum, aut colonum, aut amicum suum, aut libertum, aut propinquum, aliam autem occupavit per vim expulsis hominibus possessoris, servo, vel colono, vel liberto, vel amico, vel etiam qui eam occupavit alio modo, ut puta sub specie rescripti, aut judicati, ut in *l. 2. h. t.* Et interdictum recuperandæ possessionis, quod in hac specie competit, tria potissimum singularia habet. Primum ut expulsis hominibus, qui absentis nomine possidebant, statim operam dante judice interdictum detur, etiamsi causæ dictio, ut ait, eis mandata non sit. Regulariter nemo agit alieno nomine sine mandato, *l. Si pupilli. §. ult. de negot. g. et.* M. Tul. *pro Roscio Comœdo: Alteri nemo petere potest, nisi qui cognitor est factus*, id est, quasi procurator: sed ex causa momenti etiam sine mandato de redintegranda possessione recte agit, qui absentis nomine possidebat, ex *l. 1. h. t.* et ex *l. ultim. sup. tit. proc.* ab actione furti, qua tenetur etiam is qui rem alienam attrectat, quam dominus non possidet, cum id se domino non invito facere judicare debeat, argumentatur ad actionem momenti, sive interdictum, ut etiam hoc teneatur, qui absente, et ignorante domino vacantem possessionem occupavit: ita quod ait hæc *lex 1.* de actione momenti, ut possit perturbata possessione, qui alieno nomine possidebat absente, nec mandante domino, eam intendere, sive instituere, confirmari potest exemplo actionis furti, qua ex lege Hostilia licebat sine mandato cuilibet experiri nomine ejus, qui erat apud hostes, vel qui Reipublicæ causa aberat, et nomine ejus, qui in tutela erat, capti ab hostibus, vel absentis reipublicæ causa, ut in *§. 1. Inst. de his, per quos agere poss.* Et hoc est primum, quod singulare est in hac causa, absenti interpellata possessione, quam per alium possidebat. Item in hac causa singulare hoc est, ut servis, qui nomine domini possidebant, et expulsi sunt, postulantibus detur interdictum momentariæ possessionis, quo experiantur adversus eum, qui expulit, ut in *l. ultim. sup. qui legit. person.* et *l. 1.* et *4. Cod. Theod. unde vi.* Regulariter servum causas orare fas non est, sic loquitur *l. 1. h. t.* forte respiciens ad illud Comici, *servum hominem causam orare leges non sinunt:* orare est agere, quod et adorare in 12. *tab.* illo loco: *si adorat furti, quod nec manifestum escit.* Et in servis hoc est regulariter verum, ut probat *l. Tutelas, §. 1. D. de capite min. l. 3. D. ne quis eum, qui in jus vocat. est vi exim. l. 3. §. Si servus, D. de procur. l. ult. sup. de nox. act. l. 6. 7. sup. de judic. l. 4. sup. de obsequiis patrono præstan. Valentinianus Nov. de competitoribus, servos*, inquit *nec ob initio, quasi nec personam habentes, in judiciorum o̦ ... volumus.* Imo et servi precum quoque offerendarum principi, liberi offerendi principi incapaces sunt, *l. 1. sup. de precib. Imper. offer.* Sed ab hac regula juris excipitur casus ablatæ possessionis alienæ, quam dominus per servum suum possidebat: nam hoc casu servus interdicto momentariæ possessionis agere potest, non etiam de proprietate, id est, secunda actione principali, quæ est de proprietate, quia secunda actio, sive principalis, quæ est de proprietate omnino desiderat justas et legitimas personas, id est, liberos homines: judices etiam jubentur hac in re diligenter navare operam, et quasi suscipere personas absentium, ut scilicet sine ulla cunctatione possessionem interpolatam in integrum restitui jubeant atque procurent. Accurs. hoc loco alium casum adjicit, quo existimat etiam servum in judicio civilo admitti, quem sumit ex *lege ult. sup. ubi causæ fisc.* perperam: nam illa *lex ult.* non tantum loquitur de servo sed etiam de inquilino, vel colono domorum principis, quos sive agant, sive conveniantur super criminali, vel civili negotio, statuit, non alium observare judicem, quam præpositum sacri cubiculi, ad quem pertinebat præcipue cura domorum Principis, adjuncto comite domorum. Et quatenus l. loquitur de civili judicio, id tantum accommodari debet ad inquilinum, vel colonum, non servum, quoniam cum servo nulla est actio civilis, nec ex contracto, nec ex delicto: qualenus autem lex illa loquitur de criminali negotio, id solum potest accommodari etiam ad servum, quia pleromque cum servo potest esse criminale judicium; servus omnibus pene legibus publicorum judiciorum reus fieri potest, *l. Hos accusare, §. Omnibus. D. de accusat.* Maxime iis legibus, quibus non adjicitur, cujus conditionis homo fecerit, veluti, ut disputat M. Tullius pro Cluentio, *si in lege ita sit scriptum: quicumque civis Rom. erit, hac lege non tenetur servus: at si ita sit scriptum*, non expresso conditione hominis: *Quicumque venenum malum fecerit, hominem occiderit: hac lege etiam servus tenetur:* at fere omnes leges publicorum judiciorum ita scriptæ sunt, non notata conditione ejus, qui in eam incidit. Itaque recte dicimus, *omnibus pene legib. publicorum judiciorum servum fieri posse reum.* Et contra servus quoque ex quibusdam legibus accusationem instituere potest adversus liberum hominem, veluti de majestate, aut de annona, *l. Mulierem in fin. et l. Famosi. D. ad leg. Jul. maj.* At civili actione nil refert, nata sit ex contractu, an ex delicto, veluti furti actione, qum est civilis, aut vi bonorum raptorum, aut l. Aquiliæ, aut injuriarum, servus nec agere, nec conveniri potest, excepta actione momenti ex hac l. cujus exemplo, quoniam et supra his contulimus actionem furti cum actione momenti, fortiter defendi potest, re domini absentis furto sublata servum furti agere posse, servum furti agentem a judice non pati repulsam. Tertium, quod est singulare in specie hujus legis, hoc est: ut ex hac causa, interversæ scilicet possessionis absentis, non vacantis, interdictum recuperandæ possessionis, sive actio momenti perpetuo competat, quod idem et in possessione vacante domino statuit *lex ult. tit. sup.* Ergo et jam domino reverso, et interim, qui expulsi sunt possessione, in qua erant nomine absentis, interdicto non egerint, etiam post annum hoc interdictum datur. Sic videmus magis subveniri absenti, cujus possessio interversa, vel occupata est, nimirum dato momento perpetuo, quam præsenti, cui datur tantum annale momentum, sive interdictum pro redintegranda possessione. Et hanc rationem (ut opinor) Cassiodorus, qui fuit magnus Jurisconsultus, et quæstor principis, ait 7. *varior. in formul. præfecti vigil. vigilibus momenti tempora dilatata esse*, id est, non esse coarctata anno utili, quia scilicet vigiles, etiamsi in orbe præsentes sint, vice absentium habentur, *l. Si maritus. 2. §. Legis. D. ad leg. Jul. de adult.* Et hoc est, quod ait *l. 4. C. Theod. unde vi, ex hac causa, de qua egimus, et absentibus, et in militia constitutis subveniri.* Vigiles autem constat esse milites.

### *Ad L. II.*

*Nec imperiale responsum, quod supplicatio litigatoris obtinuit, nec interlocutio cognitoris ex quacunque parte innovare possessionis statum, eo, qui rem tenet, absente: permittit, quia negotiorum merita, partium assertione panduntur.*

Lex 2. docet, nec sub specie sola rescripti, aut interlocutionis judicis absentis possessionem esse perturbandam, quia, inquit eleganter, quod in proverbium cessit, *causarum merita partium assertione panduntur*, id est quia conveniri prius, et audiri possessorem oportet ex ordine juris, et stato condictoque die adversus eum disceptari de causæ meritis, præsente utraque parte, non temere statim transferri possessionem, et haberi statim pro jure translatam possessionem, quam quis arripuit, inconvento adversario, nixus solo rescripto principis, aut præcepto judicis quo forte jubetur possessionem eam sibi vindicare: nam hæc verba, *principis, aut judicis*, non intelliguntur abolere ordinem juris. Et hæc *l. 2.* est conjungenda cum *l. pen. sup. de acquir. posses.* Quæ ait, *vitium hujus possessionis*, arreptæ scilicet non convento adversario, *etiam heredem ejus sequi, qui rescripto abusus est, etiam si heres ejus bona fide possident, ignarus vitiosi initii possessionis*, quia hæres est successor jurium omnium defuncti, id est virtutum, et vitiorum, commodorum, et incommodorum omnium, ideoque eam rem non poterit usucapere, si defunctus eam vi occupaverit, et retinebitur hæres ejus, ad quem hæc possessio pervenit per defunctum, interdicto momentariæ possessionis, ut in *l. ult. huj. tituli.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### Ad Tit. VI. Uti possidetis.

### Ad L. unic.

*Uti possidetis fundum, de quo agitur, cum ab altero nec vi, nec clam, nec precario possidetis, rector provinciæ vim fieri prohibebit: ac satisdationis vel transferendæ possessionis edicti perpetui forma servata, de proprietate cognoscet.*

Constitutionis hujus tituli duæ sunt partes, quarum secunda est de judicio petitorio, id est, de causa proprietatis. Prima pars est de judicio possessorio, id est, de interdicto retinendæ possessionis quod vulgo appellatur *uti possidetis*, a primis verbis interdicti, quæ constitutio hujus tituli proponit statim ab initio, et in idiotismo appellatur *complainte en cas de saisine, et de nouvelleté, ou plainte de litige*: et est in usu frequentissimum interdictum, quod de omni re, omnique jure competit, et sacro et profano, et est (ut dixi) interdictum retinendæ possessionis, quia prætor eo vetat vim fieri ei, qui possidet: pertinet autem hoc interdictum ad res immobiles. Aliud est interdictum retinendæ possessionis rerum mobilium, quod etiam a primis verbis appellatur *utrubi*, de quo omnino est intelligenda *l. Si coloni. inf. de agricol. et cens. lib.* 11. quoniam ea l. in Codice Theodos. ponitur sub *tit. utrubi*. Ergo, quæ in ea lege appellatur *celeris reformatio possessionis*, quod est momentum, est interdictum utrubi. Et inter ea interdicta uti possidetis, et utrubi olim hæc fuit differentia: interdicto uti possidetis vincebat, qui tempore redditi interdicti, nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possidebat: nam qui possessionem habet ab adversario vi, aut clam, aut qui eam ab adversario precario accepit, nunquam in causa possessionis vincit, quia manifestum est vitium possessionis. Itaque adversus illum a quo habet possessionem malo more, id est, vi aut clam, aut precario, ea possessio nihil ei proficere potest: non potest retinere ab eo adversus illum: nam adversus alium, a quo non habeo possessionem possessio mihi proficit, etsi eam adeptus sim cum vitio. At (ut dixi) interdicto uti possidetis vincebat is, qui tempore redditi interdicti, nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possidebat: nam hæc verba interdicti, *uti possidetis* referuntur ad præsens tempus, id est, quo redditur interdictum, *l.* 1. *§. Interdictorum. D. de interdict.* quæ talia esse prodidit Ælius Gallus JC. apud Festum, *uti nunc possidetis*: et in *l.* 3. *§. Labeo. D. uti possid. Sicut nunc possidetis.* Articulus (*nunc*) præsens tempus significat. Denique interdictum uti possidetis concipitur in præsens tempus, et in eo præsentis temporis possessio spectatur. Interdicto autem utrubi vincebat is, qui majore parte anni retrorsum numerati ut ait Paulus 5. *Sentent. tit. de interdict.* τὸ πλεῖστον τοῦ ἐνιαυτοῦ ἀναλωμένου, ut ait Theophilus *eod. tit.* qui, inquam majore parte anni retrorsum numerati, non prorsum, nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possederat, *l.* 1. *D. utrubi*. Et ideo ad interdictum utrubi omnino referri debet *lex Majore. D. de verb. signif.* postea vero sublata est illa differentia, cœpitque utroque interdicto vincere, non qui tempore redditi interdicti, non qui majore parte anni, sed qui tempore litis contestatæ ex causa interdicti nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possidebat, *§. Hodie tamen. Instit. de interdict.* l. 1. *D. utrubi*. Ait: *Qui possidebat eo tempore, quo super hoc, id est, possessione ab adversario inquietabatur.* Quæ verba sunt Triboniani, et significant tempus litis contestatæ. Ex quo apparet verum esse, quod fertur in foro, *qu'on defendant par contraire possession l'on trouble*, id est eum, cum quo actor litem contestatur ex causa interdicti ad retinendam possessionem, si rem defendat, inquietare actorem, eundemque possessorem videri nimirum qui facit litem possessionis, qui judicium de possessione accipit, nec cedit actori. Hodie vero longe alio jure utimur, quam quod exposuimus: nam hoc vel illo interdicto, uti possidetis, vel utrubi, neque vincit is, qui tempore redditi interdicti, nec is, qui tempore litis contestatæ, nec is, qui majore parte anni, sed is, qui toto superiore anno, ipse auctorve ejus, nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possedit: et ne vis fiat, res plerunque sequestro deponi solet, quam tamen sequestrationem recte recusat is, qui toto superiore anno recte possedit. Et hoc est, quod dicimus, *que celuy là a raison d'intenter complainte en cas de saisine, et nouvelleté, qui est possesseur d'an et jour, contre celuy qui le trouble et empesche en sa possession, concluant à ce qu'il soit maintenu et gardé en sa dite possession, laquelle son adversaire luy trouble indument, et de nouvel, et en cas de debat s'il pense qu'il n'en puisse jouyr paisiblement, concluant que le bien soit saisi, et sequestré.* Quod infertur genus sequestrationis esse ex jure civili comprobabimus. Sed ad hæc prius notandum hoc in re, quomodo distet actio ab interdicto: nam possessori, cui datur interdictum uti possidetis, vel utrubi, possessori, inquam, rei corporalis, ultro nulla datur actio, neque qua dominium vindicet, quia sufficit ei possessio, et rei vindicatio non comparatur sine dispendio possessionis, l. 1. §. *Interdictum autem. D. uti possidet.* neque qua vindicet possessionem ejus rei, quia jure civili nulla est prodita vindicatio possessionis. Ælius Gallus apud Festum (ut memini me recte emendare) *possessio* inquit, *non est ea de rebus, quæ tangi possunt: neque qui dicit se possidere is, hanc ego rem, potest dicere* (quod est initium formulæ vindicationis) *itaque*, inquit, *in legitimis actionibus, nemo ex jure Quiritium possessionem suam vocare audet, sed ad interdict. venit, ut prætor his verbis utatur, uti nunc possidetis.* Et sententia Galli hæc est, possessionem esse rem incorporalem, quæ solo intellectu percipitur, et abstrahitur, non sub sensus cadit nostros. Et quia formula vindicationis hæc est: *hanc ego rem ex jure Quiritium meam esse ajo*, non convenit possessioni: nam hoc provocabulum (*hanc*) est demonstrativum, et possessio, cum sit res incorporalis, demonstrari non potest: itaque nemo ex jure Quiritium lege agendo possessionem suam vocat, id est, suam vindicat, sicut Cornificius ad Herennium: *suam hæreditatem vocat lege agnationis*, id est, vindicat hæreditatem, tanquam agnatus, sed is, qui dicit se possidere, agit interdicto uti possidetis, vel utrubi, eoque magis se, quam adversarium possidere affirmat, et postulat, ut se potius prætor tueatur, ne amittat possessionem: et quod dicitur in *l.* 3. *§. Sed et usumfruct. §. Si mecum.* et *§. Pomponius. D. ad exhib.* interdicturo dari actionem ad exhibendum, quod glossæ non intelligunt: non potest referri ad aliud interdictum, quam ad interdictum utrubi: nam interdictum uti possidetis, non pertinet ad res mobiles, de quibus est tantum actio ad exhibendum. Et aliis interdictis non dicimus nos possidere, nimirum, quia omnia alia interdicta non possessori dantur; proinde non vindicatur, aut quasi vindicatur aliis interdictis possessio; et actio ad exhibendum competit tantum vindicaturo, aut quasi vindicaturo: non igitur interdicturo, nisi interdicturo utrubi, videlicet si in præsenti non possident: sed possederit majore parte anni, vel ut hodie utimur, toto superiore anno. Et de prima parte hujus constitutionis hactenus. Secunda pars, quæ incipit ab his verbis, *ac satisdationis*, est de causa proprietatis, in qua, ut statim videbitur, et perspicue exponam sententiam hujus partis, quam communes interpp. non assequuntur: et qui magna cum laude tenuit has scholas Franciscus, longe ab ea recessit: nec in Accursio habeo, quod probem, præter hæc verba *forma servata*, inquit, *satisdando, vel de transferenda possessione*: sententia hæc est, ut qui est reus in judicio petitorio, id est, qui vicit interdicto uti possidetis, in illo judicio petitorio satisdet actori de re conservanda, et restituenda, si vincatur in judicio petitorio: aut eo non satisdante, et actore offerente satisdationem, ut possessio transferatur in actorem, et ille ex reo fiat actor, et fungatur onere petitoris, solusque probandæ causæ proprietatis oneri subjiciatur, quod fit sæpe, ut quis veluti pœnæ causa ex reo fiat actor, possessione ab eo translata in petitorem, atque ita petitore facto reo, commutatisque personis, ut in *l. Ædificatum. de dam. inf.* et *l. Si priusquam. de novi oper. nunt.* Neutro autem satisdante, quid fiet? Sane possessor, qui interdicto vicit, tanquam in pari causa erit potior, aut sane ea res arbitrio judicis sequestro deponetur neutro satisdante. Et hic est ordo edicti perpetui, et forma, de qua hæc lex loquitur, quæ servatur et in multis aliis casibus; ut in petitione hæreditatis, is, a quo petitur hæreditas, id est, possessio hæreditatis, satisdare debet actori de servanda re, et restituenda si vicerit: aut eo non satisdante, possessio transfertur in petitorem satisdantem. Neutro autem satisdante, possessor potior habetur, aut bona sequestrantur, *l. De bonis. §. ult. D. de Carbon. edic.* et *Paulus* 1. *Sentent. tit. de satisd.* Idem ordo servatur in hac specie: filius emancipatus præteritus, si petat bonorum possessionem contra tabulas, suo, id est, filio defuncti, qui non fuit emancipatus satisdare debet, *se bona propria collaturum in commune, qu'il rapportera ce qui luy est propre.* Si non satisdet, possessio portionis contingentis filio emancipato transfertur in suum satisdantem de ea restituenda emancipato, cum emancipatus reipsa bona propria contulerit. Neutro satisdante, portio emancipati sequestratur. Et hæc est sententia *l.* 1. *§. Si frater.* et l. 2. §. *ult. D. de collat. bon.* Postremo idem etiam ordo juris servatur in hac specie: hæres condemnatus fideicommissario, appellavit, debet satisdare fideicommissario nomine fideicommissi, vel si non satisdet, transferenda est possessio rei per fideicommissum relictæ in fideicommissarium satisdantem: contra autem satisdante, res per fideicommissum relicta sequestratur, *l. Postquam. §. Imper. D. ut legat. nom. cav.* Et hunc ordinem etiam Imperator in secunda parte hujus legis finito judicio possessorio de retinenda possessione, vult servari in judicio petitorio, ut qui vicit interdicto satisdet, aut in satisdantem actorem transferat possessionem.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### Ad tit. VII. De tabulis exhibendis.

### Ad L. unicam.

*Si in potestate patris fuerunt impuberes filii, et vos eis rite substituti, atque ita ad vos intra pubertatem illis decedentibus cœpit hæreditas pertinere: de exhibendis testamenti tabulis interdicto uti poteritis.*

Interdicta, quæ sunt proposita superius, vel *restitutoria* sunt, ut quorum bonorum, quod legatorum, unde vi: vel *prohibitoria*, ut interdictum uti possidetis. Sequuntur postea interdicta *exhibitoria*, quæ licet figura verborum sint exhibitoria, vi tamen ipsa τῇ δυνάμει restitutoria sunt: nam ut in actione exhibitoria verbum (*exhibere*) restituendi vim, effectumque in se continet, l. *Julianus. §. Quan-*

*tum. D. ad exhibend.* sic et in interdictis exhibitoriis, ut actori scilicet restituatur, quod exhiberi desiderat, *l. 1. §. In hoc interdicto.* illo loco, *sed omnino restituendum. D. de liber. exhib.* et in *l. Pacto. 26. sup. de pactis, de chirographis exhibendis*, id est, *restituendis*, et *l. ult. sup. de ædil. act. servum exhibere*, id est, restituere. Et hic si quæras, quid actio exhibitoria, quæ et ad exhibendum appellatur, distet ab interdicto exhibitorio: dicam hoc tantum, quod actione exhibitoria petantur res, quæ nostræ sunt, *l. 3. §. Si ipse. D. de tab. exhib.* et quas mox nostras esse dicturi, id est, vindicaturi sumus: *interdicto* autem exhibitorio petantur res, quæ nostræ non sunt, ut tabulæ testamenti, in quibus nobis aliquid relictum est, quæ non sunt singulorum, sed universorum, quibus quid illic adscriptum est, *l. 2. in princ. D. quemad. testam. aper.* nec eas postquam exhibitæ fuerint vindicaturi sumus, vel etiam petantur interdicto exhibitorio liberi homines, qui nullius dominio subjecti sunt, nec vindicari possunt, aut peti actione ad exhibendum, *l. Si liber. D. ad exhib.* vel etiam petantur liberi nostri, id est, filii, vel nepotes, quos in potestate habemus, qui neque nostri, id est, in dominio nostro non sunt. (Aliud enim est dominium, longe aliud potestas) nec a nobis vindicari possunt, *l. 2. §. 1. D. de rei vindic.* Et ex his quidem interdictis exhibitoriis, primum hac lege proponitur interdictum de exhibendis, sive proferendis tabulis testamenti, quod et momenti beneficium vocat Anianus *l. 1. C. Theod. victum civil. criminal. ag. non posse*, et competit primis hæredibus, vel etiam secundis, existente casu substitutionis, ut in specie legis positæ sub hoc titulo, vel legatariis, aut fideicommissariis, quorum intersit tabulas testamenti inspicere, et describere: et generaliter omnibus, quibus quid in eis adscriptum est, *l. 3. §. Solent. D. de tabul. exhibend.* Et rursus competit hoc interdictum adversus eum, penes quem sunt tabulæ, si negat eas se exhibere posse, vel oportere, *l. 1. §. 1. e. d.* Nam si non negat, hoc interdicto frustra convenietur, sed extra ordinem compellendus est eas exhibere *l. 2. §. ult. D. quemad. testam. aper.* Dixi, hoc interdictum dari hæredibus, quibus tamen etiam vindicatio tabularum competit, et actio ad exhibendum, *l. 3. eod.* Sed hoc ita distingui volo, ut competat hæredibus vindicatio tabularum tanquam suarum: nam tabularum testamenti, quis justius sibi adserat dominium, quam hæres? Et ob id ad exhibendum quoque actio, ut hæredibus competat: hoc vero interdictum de tabulis exhibendis, ut hæredibus detur, non tanquam de instrumento proprio suo, sed tanquam de instrumento publico, quod non est solius hæredis, sed universorum, quibus quid testamento adscriptum est, ut ait *l. 2. in pr. eod.* Cæteris autem extra hæredes, quibus legatum, aut fideicommissum relictum est, hoc tantum interdictum competit de tabulis exhibendis, non vindicatio tabularum, non actio ad exhib. *l. 3. §. Si quis extra. D. ad exhib.* Et ex his facile cognosces, quemadmodum sit separanda actio exhibitoria ab interdicto exhibitorio.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. VIII. De liberis exhibendis, seu de ducendis, et de libero homine exhibendo.*

Sequuntur in hoc titulo alia duo interdicta exhibitoria, et unum prohibitorium, quod est *de ducendis liberis.* Primum autem interdictum exhibitorium est de *liberis exhibendis*, quod competit parentibus, qui eos in potestate habent, adversus eum, apud quem sunt non sua sponte. Dico, *qui liberos in potestate habent*, quum quasi proprietatis quæstio est, et in hoc interdicto vertitur, ut docui *sup. tit 1. h. libri.* Dixi, *adversus eum, apud quem sunt*, quoniam hæc sunt verba prætoris, qui tamen in superiore interdicto de tabul. exhibendis maluit dicere, *penes quem tabulæ testamenti sunt.* Et ratio hæc est, quia liberi homines apud nos esse possunt, non etiam penes nos, tabulæ etiam penes nos, quo pertinet, *l. Penes. de verb. signif. Apud* significat personam, et locum: *penes*, personam, et dominium, aut possessionem. Eleganter Seneca in epistol. *quicquid est, cui dominus inscriberis, apud te est, tuum non est.* Ergo interdictum de tabulis exhibendis datur adversus eum, *penes quem sunt*, id est qui earum dominium, vel possessionem habet. Interdictum autem de liberis exhibendis, adversus eum, *apud quem sunt*, id est, qui quoquo modo retinet, sive dominii, sive possessionis jure: quia et liberi hominis dominium, aut possessio non est adversus liberos ipsos, qui sunt in potestate nostra, et apud se, non apud alios, non datur interdictum de liberis exhibendis, quo simul quæratur in potestate sint, nec ne: et hoc ostenditur in *l. 3. §. Hoc autem.* et *§. seq. D. de liber. exhib.* et utique adversus liberos ipsos non datur principaliter, et unice. Sed si principaliter agatur de hæreditate, quam contradicenti filio jure potestatis pater sibi per filium quæsitam dicat, in hanc quæstionem recte cadit, vel incidit interdictum de filio ducendo, ut *l. pen. D. de lib. exhib* et *l. 1. hoc tit.* et utriusque quæstionis idem erit disceptator, et judex. Porro post interdictum de liberis exhibendis subsequitur interdictum de liberis exhibitis ducendis, quod est prohibitorium, *id est*, vetat vim fieri ducenti liberos suos. Et de eo accipio *l. 1. hoc tit ex d. l. pen.* Et in Rubrica hic lego *ducendis*, seu *de ducendis*, quia in interdicto prætor *ducendi*, non *deducendi* verbo utitur, et nobis non licet mutare verba legum, aut interdictorum: quin et si vel tantillum mutaverimus, deteriora fecerimus. *Deducere*, est persequi ducentem, *ducere*, præire deducenti. Secundum autem interdictum exhibitorium, quod in hoc titulo proponitur, est de libero homine exhibendo, quod patri datur de exhibendo filio emancipato, matri etiam de exhibendo filio, vel filia, ut in *l. 2. h. t.* quæ est scripta ad matrem, et marito plerunque adversus socerum de exhibenda, ac ducenda uxore, ut *l. 2. D. de liber. exhibend.* et *l. 3. hoc tit.* quæ est scripta ad Evodium maritum, quod animadvertendum est. Et generaliter hoc interdictum datur cuilibet extraneo studioso tuendæ libertatis, si quis liber homo dolo malo ab alio retineatur, ut patri de filio emancipato, vel matri, quem alius retinet dolo malo. Est igitur quasi publicum interdictum, quia patet omnibus, *l. 3. §. Hoc interdict. D. de liber. hom. exhib.* Quod ita verum est, si ut Ulpian. ait in *d. l. 3. §. Plane si dubitet*, si is, qui exhiberi desideratur pro certo liber sit: sic loquitur Ulpianus, ut Sallust. *pro certo constat.* Nam si quæratur de statu, si controvertatur de statu hominis, puta liber sit an servus, sicut *interdicto de tab. vel liber. exhib.* non oportet præjudicium fieri quæstioni hæreditatis, *l. ult. D. de tabul. exhib. l. pen. D. de lib. exhib.* secundum regulam *legis Per minorem. D. de judic.* Et ut Quintilianus ait declam. 319. *de vita cogitari, de majori re prius quam oportere.* Ita Ulpianus in *d. §. Plane si dubitatur*, ait: *interdicto de libero homine exhibendo, cum de statu quæritur, non oportere præjudicium fieri alienæ cognitioni.* Et satis apparet eum vocare *alienam cognitionem*, cognitionem de statu hominis, sive cognitionem de liberali causa: quamobrem semper existimavi eo loc. illud *Alienæ*, esse proprium nomen legis de cognitione liberalis causæ. Nam et auctores limitum mentionem faciunt legis Alienæ, et apud Dionem in Vespasiano mentio fit *Alieni Vespasiano amicissimi.* Et in M. Tullii Divin. illo loco, *deinde, ut opinor, habet Alienum, Cæcilius scilicet.* Asconius Pedianus, *quosdam alienum velle intelligi proprium nomen esse*, quod est verissimum: *quosdam non esse proprium nomen, sed significari alienum*, id est, *alterius judicii, non ex auditorio prætoris hominem*, quod nemo ullus unquam probavit, sicut nec nos in *d. §. Plane si dub.* ut *alienæ* sit alteri cognitioni nec enim alteri cognitioni per alienam unquam simpliciter vetatur præjudicium fieri sed per minorem tantum majori, veluti de hæreditate, de statu, de capite, de causa fiscali. Neque vero cum eo, quod ait ille §. *Plane si dubitat.* (*si de statu agatur, cessare interdictum de libero homine exhibendo*) quicquam pugnat §. *Exhib. Instit. de interd.* qui prætorem ait, per interdictum jubere exhiberi eum, cujus de libertate agitur: quoniam hoc sic intelligi potest, cujus de libertate tuenda agitur, ne invitus ab alio retineatur, quem pro certo constat esse liberum, nec negat, qui retinet, quia non facit ei controversiam status, vel etiamsi illa ejus §. verba, ut Theophilus, accipias de controversia status, quam facit is qui tenet eum, quem in libertatem vindicare volo, hic erit sensus minime contrarius §. *Plane si dubitat*, ut hujus judicii de liberali causa preparandi gratia absque præjudicio possim desiderare eum hominem exhiberi, vel actione ad exhibendum, ut probat *l. De eo. D. ad exhib.* vel hoc interdicto.

Finem huic operi dabit quæstio hæc, *cur creditori non datur interdictum de exhibendo debitore, qui latitat apud aliquem, illo inscio?* Nam creditori denegatur hoc interdictum, *ex l. ult. §. ult. D. de lib. hom. exhib.* Et vera ratio, ut opinor, hæc est, quia creditori adversus debitorem latitantem alia suppetunt remedia ex edicto prætoris, puta ut mittatur in possessionem bonorum debitoris latitantis, quo nihil potest esse gravius, et quia creditoris pecuniariter interest, id est, agitur de ære ejus. At interdictum de libero homine exhibendo non datur ei, cujus pecuniariter interest, *l. Si liber. D. ad exhibend.* datur cuilibet fautori libertatis civium, etiamsi quod homo liber ab alio retineatur, propterea nihil ei absit, atque adeo nihil ejus intersit, quod ad rem familiarem attinet non retineri eum hominem tanquam suum, quia non multum a servis distat, qui inviti retinentur. Denique hoc interdictum de libero homine exhibendo non juris sui, aut rei familiaris, vel pecuniæ tuendæ, sed officii tantum causa datur, *pour faire plaisir*, ut ait *l. 2. §. Officii. D. de interd.* non datur, quod pecuniariter interest, sed quod hominis cujusque interest, hominem beneficio affici, et mutua officia commeare inter homines; *l. Servus. D. de servis export.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. IX. De precario, et salviano interdicto.*

In hoc titulo proponuntur duo interdicta restitutoria, Precarium, et Salvianum. *Precarium* est de re precario concessa restituenda ei, qui concessit. Precarium autem, licet sit gratuitum, sicut donatio, et commodatum, non tamen idem est omnino, quod donatio, quoniam donatio non revocatur, precarium revocatur. Eademque ratione non est idem, quod quæ *precaria* dicuntur in jure Canonico, quæ non revocantur, *c. ult. ex. de prec.* Nec est etiam idem, quod commodatum: nam commodatum revocari importune non potest; nec recte agis commodati, nisi tempore agas, ut si equum tibi commodavi, ut Romam ires, antequam eo Romam vectus fueris, eum tibi auferre

non possum. At precarium quandocunque revocari potest, etiam importune et intempestive atque etiamsi concessum sit ad certum tempus, revocari ante illud tempus potest, *l. Cum precario. D. eod.* quoniam totum hoc, quod precario rogatur concediturque, descendit ex liberalitate, et bona volentia, seu libidine ejus, qui precario concessit, *l. Quæsitum. §. Eum quoque eod.* itaque ex pœnitentia precarii repetitio est, sicut donati mortis causa, vel donati ob rem, alioquin non esset precarium, sed commodatum, a quo non licet pœnitere, a precario licet pœnitere, etiam statim. Et recte Decius in *l. In omnibus. obligation.* et *l. Contractus. de regul. jur.* reprehendit Panormitanum, qui in *d. cap. ult. de precar.* scribit, precarium ex pœnitentia illico revocari non posse, id est, statim atque concessum est, hoc est falsum et alienum a natura precarii, quo liberalitate nulla est imbecillior, aut inconstantior. Revocatur autem precarium interdicto, quod precarium dicitur, quod tenetur etiam hæres ejus, qui precario rogavit, et accepit, *l. 2. h. tit. d. l. Quæsitum. §. ult.* Neque huic sententiæ obstat *l. Cum precario. §. ult. D. eod. tit.* vel *l. Cum hæres. D. de divers. et temp. præscr.* quæ negant hæredem ejus, qui precario rogavit, teneri interdicto precario: nam brevis distinctio rem expediet in hunc modum: hæres ejus tenetur interdicto precario ex persona defuncti, ex sua persona, puta si in possessione permaneat, non tenetur interdicto precario, quia nullas ipse preces adhibuit, et precarium finitur morte ejus, qui precario rogavit, *d. l. Cum precario. §. ult.* atque etiam morte ejus, qui precario concessit, *l. Certe. in pr. D. eod. tit.* Sed hæres precarii possessoris, si post mortem ejus in possessione permaneat, tenetur interdicto de clandestina possessione: quoniam (ut ait eleganter Paulus 1. *Sentent. tit. de interd.*) non precario, sed clam possidere videtur. Commodatum autem morte finiri commodatarii vel commodantis non invenies, imo hæredem commodatarii ex sua persona, et ex suo facto teneri actione commodati *l. pen. sup. de commod.* *l. In commodato §. Si ex facto. D. eod.* Et præterea ex commodato nascitur ultro citroque actio civilis, commodati, directa, et contraria, *d. l. In commodato. §. Sicut.* Ex precario autem nulla nascitur civilis actio, ut patet ex *l. Eum qui. §. Is qui precario. D. de furt.* *l. Interdict. D. de prec.* Hac ratione, quoniam precarium magis accedit ad donationem, quæ non est contractus, nec obligationem constituit, quam ad commodatum, vel alium contractum: accedit ad utrumque, ideoque modo donatio, sive liberalitas, modo contractus dicitur in jure nostro, sed magis est donatio, revocabilis scilicet, non irrevocabilis, non directa non simplex. Itaque deficiente civili ex precarii causa, et nulla interveniente stipulatione de re restituenda precario concessa, ex qua nascitur ex stipulatu actio civilis, necessarium fuit dari interdictum de precario, quod tamen non datur ultro citroque, id est, mutuo: sed ei soli, qui precario concessit: existente actione civili, veluti ex stipulatu, qua sibi caverit is qui precario dedit, non est necessarium interdictum precarium, *l. Et habet. §. Cum quis. D. de prec.* Neque huic sententiæ obstant *l. 2. §. pen.* vel *l. Duo. §. ult. eod.* quæ de interdicto etiam dant actionem præscriptis verbis, quam concedo esse civilem. Et his legibus ita respondeo: initio jure civili nullam fuisse actionem proditam de precario, propterea quod est magis simile donationi: sed postea ex constitutionibus cœpit etiam de precario dari civilis actio præscriptis verbis, hoc colore, quia ad aliquid est simile commodato, et civilis actio præscriptis verbis datur ex omnibus negotiis (quod notandum) quæ civilibus negotiis in civitate nimirum receptis, et usitatis et proprium nomen habentibus adsimilia sunt, ut ex permutatione, quæ est similis emptioni, et quando res æstimata vendenda datur, quod negotium est etiam simile emptioni, et ex negotio do ut facias, quod simile locationi, et ex negotio facio ut facias, quod est simile mandato: quas similitudines non abs re notat semper, et observat, ut nos eodem exemplo observemus eas, ex eisque ducamus rationem dandæ civilis actionis præscriptis verbis, *l. Naturalis. D. de præscript. verb.* quoniam hæc actio non datur ex negotiis, quæ civilibus negotiis proprium nomen habentibus minime adsimilia sunt, ut non datur ex negotio facio ut des, quoniam nulli negotio civili nomine prædito negotium illud adsimilari potest: et datur tamen actio civilis præscriptis verbis ex negotio, de quo in *l. Si gratuitam tuitio. D. de præscript. verb.* agitur, eadem ratione, quia constitutiones eam actionem dedisse dixi, ex precario nimirum, quoniam simile est commodato. Et species *legis Si gratuitam*, quæ maxime pertinet ad hanc rem hæc est: si tibi gratuitam habitationem dedero, quod negotium Vivianus Jurisconsultis dicebat esse commodatum, et ex eo dari commodati actionem, ut refert *d. l.* atque etiam *l. 1. §. 1. D. commod.* Alii dicebant esse donationem, aut precarium: nam sicut precarium, ut ante dixi, ita etiam gratuitæ habitationis concessio finitur morte ejus, qui concessit, et ejus, cui concessa est, *l. pen. D. de cap. minut.* *l. Lucius. D. de donat.* itaque in re controversa dubitationis tollendæ gratia, *l. Si gratuitam*, ait, ex ea causa, neque dandam esse actionem commodati, ut Vivianus voluit, neque interdictum de precario, ut *l. Et habet. §. 1. D. de prec.* Sed tanquam ex proprio quodam, et novo negotio, simili tamen commodato, actionem præscriptis verbis. Et quod dixi ex constitutionibus, non jure civili proditam esse de precario civilem actionem præscriptis verbis, ut hæc dicerem movit me *l. 2. D. de precar.* quæ ait, *illam actionem præscriptis verbis de precario ex bona fide oriri:* quibus verbis, ne cavillemur, proculdubio significatur, eam actionem esse bonæ fidei actionem, ut in *l. pen. sup. depos.* iisdem verbis idem significatur. Et palam id quoque edicunt Basilica ad *leg. 2.* in quibus ita est ἔχειν, etc. id est, *habet etiam, qui precario dedit, actionem præscriptis verbis, quæ est bonæ fidei.* Constitutionum autem est actiones facere bonæ fidei, ut constitutio Justiniani definivit petitionem hæreditatis esse bonæ fidei, constitutio Justiniani actionem ex stipulatu de dote fecit bonæ fidei actionem. Ergo tres sunt actiones præscriptis verbis, quæ sunt bonæ fidei, ceteræ strictæ. Quæ competit ex permutatione, et quæ de æstimato proponitur, ut est scriptum in *§. Actionum. Institut. de actionib.* et tertia, quæ de precario competit. Sed non additur hæc tertia in *§. Actionum.* quia minus frequentabatur, ut infrequens ejus mentio in titulo de precario indicat, cum totus sit de interdicto, duo tantum loci de ista actione. Denique de precario agebatur interdicto jure ordinario, jure veteri, vel instar interdicti actione utili extra ordinem, non ex constitutionibus actione præscriptis verbis: quia et revera magis spectare debemus cui rei precarium sit similius et similius est donationi, ex qua non est civilis actio, quam commodato. His addam etiam aliud discrimen commodati a precario, quod usus introduxit, et opinio Doctorum tradit. Si rem meam, quam tibi per epistolam donavi, constituam me a te precario possidere, ea res a me tibi tradita intelligitur. Et hoc jure utimur. *Constitution de precaire vaut de livrance, argum. leg. Quisquis. inf. de donat.* At si constituam eam rem habere, tanquam mihi a te commodatam, non utimur eo jure, ut intelligatur a me tibi tradita esse. Et tamen eadem intervenit ratio in commodato, quæ in precario, quoniam utroque genere ego desino mihi possidere, et incipio possidere tibi. Nec alia ratio differentiæ occurrit, quam quod *d. l. Quisquis*, quæ retentionem ususfructus pro traditione habet in donatione, quæ tamen ipso jure non perficitur, nisi traditione naturali, seu corporali, vel mancipatione, vel cessione in jure, *l. 15. C. Theod. de donat.* quod, inquam, *l.* illa *Quisquis.* non sit temere porrigenda ad alios similes casus: nam illud non semper obtinuit, ut retentio ususfructus haberetur pro traditione, ut ostendit *l. 8. Cod. Theod. eod. tit.* Et quod porrecta est ad constitutionem precarii, ad precariam possessionem, hoc usus induxit, et opinio hominum, quæ non est ausa idem trahere ad alium alium casum. Et hoc in donationibus tantum: nam in venditionibus, vel permutationibus, vel similibus contractibus indistincte verum est, non tantum retentionem ususfructus, sed et retentionem rei, tanquam commodatæ, vel depositæ, vel locatæ, vel precario concessæ, pro traditione esse, *l. Quod meo. D. de acquir. poss.* *l. Quædam mulier. D. de rei vind.* Denique in donatione, vel dote: nam et dos inter donationes numeratur, *l. ult. §. 1. sup. de donat. ante nupt.* in donatione, inquam, et dote, ut ait *d. l. Quisquis,* non quælibet ficta traditio sufficit perficiendæ donationi: sed retentio ususfructus tantum, quæ propius imitatur corporalem traditionem rei donatæ. At in alio contractu quælibet ficta traditio sufficit. Strictius semper acceptæ sunt donationes, quæ etiam plerumque fiunt imprudenter et dissolute: ut non inscite Doctores nostri dixerint, *titulos de donation. et fidejussoribus*, esse fatuorum hominum. Nam et donationes insinuationem exigunt apud acta, quod alia negotia non exigebant. Et fuit certus donandi modus ex lege Cincia, et non poterant donari omnia bona generaliter, imo nec portio bonorum, veluti tertia, aut quarta generaliter, sed singulæ res nominandæ erant, quod est prudenter constitutum in *l. 1. et 2. C. Gregor. de donat.* Nam et plerunque, qui uno verbo dicit: *Dono illo omnia bona mea*, vel, *dono partem tertiam bonorum meorum*, est stultus et imperitus rerum suarum, et si forte rogetur, quæ bona habeat, nesciet expedire: denique nescit, quanti sint ponderis ista verba paucula, *Dono omnia bona*, vel *dono tertiam partem bonorum meorum.* Itaque sermone illo nihil agitur, nisi singulæ res nominatim exprimantur. Et præterea donatio non perficiebatur quolibet modo, sed traditione corporali, aut mancipatione solemni, quæ fiebat certis verbis in jure, libripende, et quinque testibus præsentibus, vel cessione in jure, quæ erant traditiones civiles et legitimæ. Et tandem placuit post aliquot controversias, ut perficeretur donatio, etsi donator retineret sibi usumfructum rerum donatarum, et ut retentio ususfructus cederet in vicem traditionis naturalis, neque alius fuit modus perficiendæ donationis ante Justinianum, qui sicut emptionem, etiam donationem voluit perfici nudo consensu, impleri traditione: sicut emptio perficitur nudo consensu, impletur rei traditione, et numeratione pretii: nuptiæ perficiuntur solo consensu, implentur concubitu. Alterum interdictum restitutorium, quod proponitur hoc tit. *Salvianum* appellatur a Salvio Juliano forte auctore ejus; quod quid sit, breviter perstringam. Interdictum *Salvianum* est, quod locatori competit ad persequendam possessionem rerum conductoris pignori obligatarum tacite, vel specialiter, pro pensione prædii, *pour le louage de la ferme.* Est etiam quoddam *quasi Salvianum* interdictum, quod cuilibet creditori competit ad persequendam possessionem rerum sui debitoris pignori obligatarum. Est igitur interdictum Salvianum, et quasi Salvianum, sicut est actio Serviana de rebus conductoris pignori nexis, et actio quasi Serviana, quæ et hypothecaria dicitur de rebus cujuscumque debitoris pignori nexis. Et inter has actiones, et illa interdicta hæc differentia proponitur in *l. 2. h. t.* quod Salvianum, vel quasi Salvianum interdictum detur tantum adversus conductorem, vel debitorem, quia scilicet omnia interdicta vi ipsa personalia sunt, *l. 1. §. pen. D. de interdict.* Serviana autem, vel quasi Serviana actio detur adversus quemlibet possessorem pignoris, quoniam in rem actiones sunt. Et huic legi primæ nihil obstat *l. 1. D. de Salviano interd.* et quod Theoph. scribit *§. Interdict. quoque. Inst. de interd.* interdictum Salvianum dari etiam adversus extraneos possessores, adversus eum, qui emit pignore a conductore, vel debitore, quoniam *hæc lex 1.* intelligenda est de directo interdicto Salviano, quod datur tantum in personam. Illa autem lex 1. loquitur de utili interdicto Salviano, id est, concepto in factum et in rem, quod non perperam intenditur eo modo etiam adversus extraneum possessorem. Et ita recte respondet Accursius hoc loco: Alias differentias inter hæc interdicta, et Servianam, vel quasi Servianam actionem explicabit *caput 21. Observat. quarta.*

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VIII. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. X. De ædificiis privatis.*

Quoniam multa sunt interdicta de privatis ædificiis, ut interdictum quod vi aut clam, quod est restitutorium, et tria interdicta de novi operis nuntiatione, quorum unum est restitutorium, alia duo redhibitoria, ut suo titulo ostenditur, et in *tit. de damn. infec.* interdictum de tollendis ruderibus ædium collapsarum in alias ædes, *l. 7. §. ult.* Et interdictum de tollendis iis, quæ vi fluminis in alienas ædificia importata sunt, *l. 9. §. de his.* Propterea superioribus interdictis subjicitur titulus *de ædificiis privatis*, in quo potissimum agitur de statu, forma, et modo ædificiorum privatorum, et de refectione, et demolitione eorum, quæ bene intelligere profecto multum refert. Et statim quidem agitur in l. 1. de balneo privato, quod et privatum dicitur simpliciter in *l. 13. C. Th. de metatis*, et a Juliano Ascalonita apud Harmenopulum *titulo περὶ βαλανείων*, ut in Idiotismo, *le privé, ou les privez*, parti balnei attributo nomine totius: an scilicet is, qui balneum construit, ei possit ædificium superinstruere, quæ de re dubitabatur, propterea quod Reipub. interest, ne quis male ædificet in civitate, ne quis re sua male utatur, *§. Sed et major. Instit. de his, qui sunt sui, vel alieni jur.* et ut in orbe ædificiis, quibus decoratur, sua constet firmitas et virtus, quæ sine vitio permaneat ad vetustatem. Nec sane balneo aliter ædificium superponi potest, quam si servetur forma, et altitudo legitima ædificiorum, ut ait l. 1. Forma in balneo extruendo hæc est, quod etiam lex notat, ut sit balneum concameratum, atque etiam ædificium, quod balneo superponitur. Concamerationes sunt firmiores, et diuturniores, quam contignationes, aut coaxationes, quæ plano pede fiunt, et operis suspensione ipsa. Concamerationes superiores minus onerant inferiora ædificia, et inferiores oneri ferendo aptiores sunt, maxime si uti oportet inferiores firmiores sint superiorib. ut Vitruvius præcipit libro VI. cap. ult. Cum hypogea, et concamerationes instituuntur, fundationes eorum fieri crassiores, quam in superioribus ædificiis futuræ sint structuræ. Et Galenus VIII. *de usu partium*, scribit de ea parte, quæ in medio modium cerebri ventrem sustinet, concamerationis spacio *testudines, sive concamerationes*, quas ψαλίδας vocat, *omnibus aliis ædificiorum formis longe multumque præstare in ferendis oneribus.* Altitudinem autem ædificiorum legitimam constat in urbe fuisse ex lege Julia 70. pedum, auctore Strabone in V. et ex constitutione Trajani 60. pedum, auctore Sexto Aurelio Victore in Trajano, quod recte Brissonius adnotavit: Atque etiam non tantum crassitudinibus (ut scribit Vitruvius V. cap. 1.) sed etiam altitudinibus superiora ædificia inferioribus fieri contractiora: Et hæc de quæstione legis primæ cui similis est quæstio *l. Statuas. sup. de religios. et sumpt. fun.* an sepulchro, vel monumento liceat imponere statuas, vel alia ornamenta, veluti *coronas*, quas architecti vocant, aut tectoria: propterea quod hæc videntur esse aliena a structura lugubri. Et Athenis quoque, ut Cicero scribit 3. *de legibus*, non licebat sepulchrum opere tectorio exornatum habere, nec hermas, quo verbo significantur statuæ, ei imponere. Sed aliter constituitur in *d. l. Statuas.*

### *Ad L. II. VI. et VII.*

*L. II. Negotiandi causa ædificia demoliri, et marmora detrahere, edicto divi Vespasiani, et Senatusconsulto vetitum est. Ceterum de alia domo in aliam transferre quædam licere, exceptum est: sed nec dominus ita transferre licet, ut integris ædificiis depositis, publicus deformetur aspectus.*

*L. VI. Si quis post hanc legem civitate spoliata, ornatum, hoc est, marmora, vel columnas ad rura transtulerit: privetur ea possessione, quam ita ornaverit. Si quis autem ex alia in aliam civitatem labentium parietum marmora, vel columnas de propriis domibus in proprias transferre voluerit: quoniam utrobique hæc esse, publicum decus est: licenter hoc faciat. Data similiter facultate etiam de possessione ornatum hujusmodi ad possessionem aliam transferendi, quamvis per muros, vel etiam per mediam civitatem eum transferri necesse sit: ita ut ea solummodo, quæ illata fuerint civitatibus, exportentur.*

*L. VII. Nemini columnas, vel statuas cujuscunque materiæ ex alia, eademque provincia, vel auferre liceat, vel movere.*

Ex *l. 2.* hujus tit. cum qua explicabimus *l. 6.* et 7. notandum est Senatusconsultum, et edictum D. Vespasiani, ne quis ædificia, vel partem ædificiorum suorum, quod addere licet ex *l. ult. D. de dam. infect.* vel villam ex *l. Senatus. D. de contr. empt.* demoliri possit promercii causa, id est, ut vendat marmora columnas, statuas, tegulas, ostia, tigna, et aliam materiam per partes, quo genere plerumque plus acquiritur, quam si veneat solida domus. Sed senatusconsulto omnino prohibetur, alioquin eam rem fisco nuntiari, *l. 1. D. de jur. fisc.* et fisco eo nomine inferri pœnam dupli, quod conficitur emptore, quanti emit materiam dirutarum ædium, ex toto, vel ex parte, et venditore similiter quanti vendidit, tantundem inferente fisco, vel alterutro inferente totum, et ab altero repetente partem, ut *d. l. ult.* et *d. l. Senatus.* Videtur autem in h. l. 2. hoc jus tribui senatusconsulto facto secundum edictum, et auctoritatem D. Vespasiani: nam edicta Principum plerumque subsequebantur senatusconsulta, quæ idem decernebant, vel confirmabant, ut in *l. 1. D. in quibus caus. pign. vel hypoth. tac. cont.* conjuncta *l. Si ventri. §. 1. D. de reb. auct. jud. possid.* At Spartianus hoc jus tribuit Adriano, atque etiam *l. Cetera. de legat.* 1. qualenus consulum, qui in ea nominantur, nomina demonstrant, qui fuerunt sub Adriano. Et nihil vetat, ubi antiquioris constitutionis auctoritas contemni cœpit, idem jus in novam constitutionem transire. Et Spartianus quidem hoc Adrianum constituisse scribit, ne domus antiquæ diruerentur, transferendæ in aliam urbem ullius materiæ causa. Et tamen hæc l. 2. simul ac *d. l. Cetera. §. Item quæri*, ex eodem SC. probat, ex alia domo in aliam quædam transferri posse. At bene quædam, veluti ornatus unius domus, hoc est, marmora, statuas, columnas, non etiam domum demoliri, aut partem domus totius, materiæ, aut partis in aliam domum transferendæ causa. Et rursus quædam transferri probat, non tantum intra eandem urbem, sed etiam ex urbe in aliam urbem, maxime labentium parietum, ut ait *l. 6. hoc tit.* Ornatus transferri possunt de domo nostra in aliam domum, æque nostram, non in domum alienam, vel ex rure et villa nostra in rus villamque aliam nostram, quod aperte proponitur in l. 6. Sed et vehementer obstat l. 7. quæ vetat ex alia, vel ex eadem provincia columnas, vel statuas, quæ sunt ornatus et cultus ædificiorum auferri, vel moveri: dicere possis, translationem tantum ornatus labentium parietum permitti in l. 6. quoniam ita lex scripta est: sed quæso animum advertite: quamvis l. 6. ita scripta sit, videtur etiam non labentium parietum ornatus ex mente legis transferri posse, quoniam labentium parietum, quod ait exemplum unum est causæ, quæ nos impellat ad transferendum ornatum unius domus in aliam. Quo exemplo non excluduntur aliæ causæ, quæ nos ad idem compellere possunt. Exempla non finiunt rem. Alii dicunt, in l. 7. translationem columnarum, et statuarum eam tantum prohiberi, quæ fit promercii, non ornandarum aliarum ædium causa. Hoc alii dicunt, id est, vaticinantur, et divinant. Nam in l. 7. hac de re nullum verbum. Ac præterea ait lex, *auferre, vel movere.* Auferuntur, quæ detrahuntur, ut transferantur ex alio ædificio in aliud. Moventur columnæ, vel statuæ, quæ eruuntur ex officinis. Quæ vero est ratio, quæso, ne quas emi columnas, vel statuas a fabro, vel sculptore, loco moveam? sed tantum hoc, vel illo modo, quis non suppetit alius, hæc legum pugna utcunque nobis eludenda est, qui non laboraremus, si lex 7. esset integra: et non esse integram apparet ex *l. 1. C. Th. de indulg. debit.* et *l. 2. eod. C. de itinere muniend.* et *l. 15. eod. C. de cursu pub.* quæ habent eandem inscriptionem et subscriptionem, eundem diem et consulem. Et ex illis in inscriptione legis 7. est scribendum ad Avicianum, non ad Vicianum. Et inveoio nominatim translationem marmorum, quam privati faciunt (quorum marmorum nomine, nemo negavit, significari non tantum rudem et infectam materiam, sed etiam factam, puta columnas, vel statuas marmoreas), eam, inquam, translationem nominatim permitti in *d. l. 15.* Et hoc tantum ea l. prohiberi, ne ad transferenda marmora privatorum in civitatibus, vehicula, vel jumenta provincialium (quæ vocant parangarias, et paraveredos, *chariots ou bestes, qui portent charge*). Ne igitur ad transferenda marmora privatorum vehicula, aut jumenta provincialium in civitatibus *ad canalem*, commoveantur, addita ratione, quod non sit æquum, otiosis ædium cultibus (quibus verbis notat columnas, et statuas) provincialium patrimonia lacerari. Ut igitur privatus sua marmora transvehat suis vehiculis. Et *Canalem* vocat ea lex viam publicam, ut *l. 2. C. Theod. de curiis* et in Synodi Sardic. *can.* 21. *ἐν ταῖς παρόδοις, ἢ τοῖ καναλίῳ, in via*, inquit, id est, *in canali.* Apulejus 6. Metamorph. *Jam canalem directo perges ad ipsam Orci regiam*, et lib. 9. *Propellor ad incurva spacia flexuosi canalis.* Verum, ut reliqua exponam, quæ sunt in *l. 6. hoc tit.* per eam legem non licet ex urbe ad rure transferre cultus, sive ornatus ædium, alioquin villa, quæ ruri spoliis urbis exornata est, publicatur ex l. 6. Ex rure ad rus transferre licet: ex urbe ad rus non licet. Quid ergo (nam et hæc quæstio definitur in l. 6.) si dum ornatus quidam ædificiorum ex rure transferuntur in rus, transeant per urbem aliquam, utrum dicemus ex urbe illa, illos ornatus, an ex rure transferri? quod multum refert: nam ex urbe non licet, ex rure licet. Quod merito lex ita definit, ut non spectetur locus, qua transeunt, sed locus, quo primum moti sint. Cavendum tamen esse ait (sed obscure) ne in transitu urbis iis, quæ vehuntur ex rure, sumpta ex urbe, qua transitur, ornamenta quædam ædium admisceantur in fraudem legis. Et hæc est sententia legis sextæ. At quod Spartianus scribit generaliter Adrianum statuisse, *ne ædes uliquæ diruerentur transferendæ in aliam urbem ullius materiæ causa*, verum est, sive demolitis ædibus transferre quis se eam velit in aliam urbem negotiandi, sive ædificandi gratia, et non tantum, si in aliam urbem, sed etsi in eadem, ne urbs ruinis deformetur, quæ est præcipua ratio SC. et frequens in jure, *l. Prætor. §. Hoc interdict. D. de novi oper. nunt. l. 2. §. Si quis nemine. l. ult. D. ne quid in loco publ.* Nec alia ratione ex urbe in urbem ornatus ædium transferri possunt, quam quod (ut ait l. 6.) utrobique hos ornatus esse publicum decus ait, sive in hac, sive in illa urbe sint. Denique, ut nos leges præmiis hortentur ad extruenda ædificia in civitatibus, veluti Latinis libertis dato jure Quiritium, si in urbe domum ædificaverint, ut Ulpianus scribit *libro Regularum, titulo de Latinis*: ita pœnis propositis deterrent nos a demolitione ædificiorum, quia ad decus urbis pertinet, et conservari vetera ædificia, et non everti, et construi nova.

### *Ad L. III. V. et X.*

*L. III. An in totum ex ruina domus licuerit, non eandem faciem in civitate restituere, sed in hortum convertere, et an hoc consensu tunc*

*magistratuum non prohibentium, item vicinorum factum sit: præses probatis his, quæ in oppido frequenter in eodem genere controversiarum servata sunt, causa cognita statuet.*

*L. V. Si is, contra quem præses fundis, sciens, prudensque soli partem ad se pertinere, non quasi socius, vel collega communis operis sollicitudine, solidum balneorum extructionem ea mente, uti sumptus pro portione sua non reciperet, aggressus est, sed ut totius loci dominium usurparet, et collapsum balneum refabricare enisus est: cum ædificia, quæ alieno loco imponuntur, solo cedant, nec impensæ his, qui improbe id fecerint, restitui debeant: antiquo D. Adriani edicto, præses provinciæ memor juris publici in dirimenda disceptatione legem placita custodiet* (*).

*L. X. Per Provincias Mesopotamiam, Osdroenam, Euphratensem, Syriam secundam, Phœniciam, Libanensem, Ciliciam secundam, utramque Armeniam, utramque Cappadociam, Pontum Polemoniacum, atque Hellespontum, ubi hoc magis desideratur, ceterasque provincias cunctis volentibus permittatur murali ambitu fundos proprios, seu loca sui dominii constituta vallare.*

Dixi nudius tertius de edicto D. Adriani quod et Vespasiano tribuitur, et SC. confirmatum est, de non destruendis ædificiis promercii causa. Dicam hodie de alio edicto D. Adr. juxta legem 5. *hujus tit.* quod etiam D. Marco tribuitur in *l. Cum duobus.* §. *Idem respondit. D. pro soc.* et SC. etiam confirmatum fuit de ædificiis ruina collapsis, vel incendio consumptis, quæ domini restituere, et reficere negligunt, ubi primum hæc occurrit distinctio ædificiorum: aut ædificium unius proprium fuit, aut commune duorum, vel plurium. At utroque casu domino, vel dominis non reficientibus ædificium. Jus commune hoc est, ut si Resp. publico sumptu, vel privatus id reficiat suo sumptu, domino, vel dominis dentur 4. menses ad sumptum restituendum instauratori cum usuris legitimis, ut *l. Ad curatoris* §. 1. *D. de damno infec.* quoniam eo nomine eum, vel eos Resp. vel privatus obligatos habet ad restitutionem sumptuum, quasi ex negotio gesto, et quidem cum privilegio exactionis, et tacita hypotheca ædificii in integrum restituti: namque oratio D. Marci in *d.* §. *Idem respondit.* dicitur, præfinisse illos 4. menses sumptibus instauratori restituendis: eadem quoque (ut opinor) simul ac S. C. quod eam consequutum est, dedit instauratori tacitam hypothec. Et duobus casibus ex eodem SC. facto auctore D. Marco, proditis in *l.* 1. *D. in quibus caus. pig. vel hypoth. tac. cont.* hic est primus casus, si quis pecuniam ob restitutionem ædificii extruendi domino mutuam dederit: et si quis, hic est secundus, domino mandante redemptori, *celuy qui u pris à bastir*, id est, qui conduxit ædificium extruendum, nummos subministravit: iis, inquam, duobus casibus addam tertium, si quis cessante domino, ultro suis sumptibus ædificium restituerit: eum invenio hunc etiam habere privilegium exigendi, id est, privilegium in repetitione sumptus *d.* §. *Idem respondit:* sicut et illi habent privilegium exigendi, qui pecuniam crediderunt, vel subministraverunt, *l. Si ventri.* § 1. *D. de reb. auct. jud. possid. l. Creditor.* 24. *D. de reb. cred. l.* 1. *D. de cessione bonor.* Cum igitur ob causam refectionis ædium ii tres habeant privilegium in exigenda impensa refectionis, verisimile est etiam, non illis duobus tantum, sed et huic tertio datam tacitam hypothecam ex eadem oratione, et senatusc. quoniam in his omnibus par utilitas, et ratio subjecta intercedit. At si intra illos 4. menses dominus instauratori non restituat sumptus numerandos a consummatione ædificii novi, dominium ædificii ipso jure transfertur in Rempublicam vel in eum, qui id suo sumptu restituit, ut et eo vendi possit, *d. l. Ad curatoris.* §. 1. Et hoc casu, qui est maxime notandus dominium rei alienæ ipso jure mutatur, et transfertur in alium sine facto domini, id est ex oratione illa, quæ dominium dedit et senatuscons. hoc est jus commune orationis, sive edicti Divi Marci, et Adriani, imo et Vespasiani, his omnibus principibus auxilia quærentibus deformitati urbium, quam creant labes ædificiorum, et ruinæ, sicut et priore illo edicto hoc quæsierunt de non diruendis ædificiis negotiandi causa. Et hoc quidem de Vespasiano ita scripsit Svetonius, *Deformis, inquit urbs veteribus incendiis, et ruinis erat, vacuas areas occupare, et ædificare, si possessores cessarent, cuicumque permisit.* Et Sextus Aurelius Victor: *Romam, inquit, deformem incendiis veteribus, ac ruinis reparavit, permissa, si domini deessent, vel aliubus ædificandi copia.* Dixi hoc jus esse commune, quia possunt esse aliæ leges municipiorum quorundam, aut consuetudines propriæ, ut cujus fit mentio in *l.* 3. *hoc tit.* cum qua est conjungenda *l.* 1. *sup. de interdictis*, ut ibi dixi, et (quod nondum dixi) vel maxime *l.* 1. *inf. quæ sit longa consuetudo*, quæ incipit ab extremis verbis *h. leg.* Ideoque ex hac *l.* 3. et ex *l.* 1. *sup. de interdictis*, inscribenda est illa *l.* 1. *infra quæ sit longa consuet.* non Apro, ut vulgo, sed Evocato. Hæc autem est sententia *l.* 3. utrum is, cujus domus in municipio corruit, cogatur eam in eadem specie, et qualitate reponere, ut vult *l.* 8. *hoc t.* an quandoque possit eam in aliam speciem, vel faciem commutare, veluti in hortum, aut viridarium, aut stabulum. Et ait, *hoc æstimare præsidem provinciæ ex consuetudine municipii*, id est, consensu magistratuum municipalium, qui fortasse non impedirent quo minus eam in aliam faciem commutet, ex vicinorum etiam consensu forte, quoniam domus ruina collapsa eorum ædibus debuit servitutem oneris ferendi: quo jure vicini eum cogere possent, ut domum restituat in pristinum statum, quæ ferat onere ædium vicinarum, *l. Etsi forte.* §. *Etiam. D. si servitus vind. l. Eam debere. D. de servit. urb. præd.* Et hac in re (uti demonstrat *l.* 3.) taciturnitas consensum imitatur, id est, qui non prohibet, consentire videtur: silentium pro consensu est. Alia est lex municipalis, cujus fit mentio in *l. ult. inf. de jur. Reip. lib.* 11. quæ est proxima juri communi, ut scilicet nemine reficiente in municipio, vel oppido ædes ruina convulsas, resp. possit suo jure aream distrahere, ut interpretor, reficere volenti, atque ita ut areæ domino cedat: qui in eadem specie, et qualitate ædificium non reponit. At ut de jure communi aliquid amplius dicamus, videamus quid sit dicendum, si ædes communes inter me et te corruerint, vel deflagrarint, et ego velim eas reficere, tu nolis, eot rem trahes nimium: possum quidem extra ordinem te cogere, ut ad refectionem pro tua parte sumptum conferas: sed non est necesse, ut ait *l.* 4. *hoc tit.* quoniam scilicet suppetunt mihi multa alia remedia ordinaria, et illud in primis, quod est præstantius, et utilius mihi ex oratione, sive edicto D. Marci, vel Adriani, ut ego solus meis sumptibus ædes restituam, et post restitutionem, sumptus a te repetam pro portione tua cum usuris centesimis, ut ait *l.* 4. *hoc tit.* intra menses 4. intra quos si non solves sumptus refectionis pro portione tua, post quatuor menses, ut ædes mihi habeam proprio et solido jure, tanquam proprias, extincta communione. Atque ita idem juris est in parte, quod in toto, ut sive cessaris interpellatus in parte reficienda, quæ tua est, sive in toto ædificio, quod tuum fuit, et cujus area tota tua est, a te dominium in eum transferetur, qui refecit. post quatuor menses, *d.* §. *Idem respondit.* Et quod ait lex 4. cum usuris centesimis, id sane est ex oratione D. Marci, quo tempore centesimæ usuræ in omnibus casibus erant legitimæ usuræ. Sed et hoc casu proposito, ut admittamus hodie, centesimas usuras constitutio Justin. non patitur, id est l. *Eas. sup. de usur.* ex qua paucis admodum casibus usuræ centesimæ legitimæ sunt, non isto casu, de quo agitur. Qua de causa etiam Tribon. in *d.* §. *Idem respondit*, maluit scribere, *certis usuris*, et in *d.* l. *Ad curatoris*, usuris simpliciter, puta trientibus, aut semissibus secundum Just. constitutionem: sed in *hac leg.* 4. Tribon. vestigium illius juris antiqui reliquit improvidus. Verum ad hæc notandum est, hoc remedio orationis D. Marci, uti socium, qui solus ædificavit communi nomine socio interpellato, et cessante. Item hoc remedio etiam uti eum, qui non in communi, sed in alieno solo reædificavit, domino scilicet interpellato, et cessante, nec curante decus urbis, ex permissu juris communis. Illos, inquam hoc remedio uti, ut recipiant impensas, quas fecerunt pro portione socii, et in reædificando, vel in solidum si reædificaverunt, non in communi, sed in alieno solo secundum orationis formam, quoniam ii recte, et jure ædificaverunt: at qui sciens solum esse commune inter eum, et alium, in eo mala fide ædificavit tanquam dominus in solidum, non utitur beneficio orationis, ut recipiat impensas pro portione socii secundum formam orationis, sed tamen habet retentionem ædificii, quoad solverit socius id, quod ob eam rem, id est, ob ædificium restitutum locupletior factus est, vel condictionem habet retentionis, condictionem incerti, si per errorem retentionem omiserit. Ergo, ut magis probem hoc esse verum, idem etiam est dicendum in eo, qui non in communi, sed in alieno solo tanquam suo mala fide ædificavit, non convento domino, nec cessante: nam is non utitur beneficio orationis, non superat dominum, ædificii domino non reddente sumptus intra quatuor menses, sed tantum per retentionem, aut condictionem retentionis, ut dixi ante, impensas servare potest, quibus dominum locupletiorem fecit, si dominus solvendo sit. Et ita accipienda est *l.* 6. §. *Sed et si quis. in fine, D. de negot. gest.* vel si dominus solvendo non sit tollere potest ædificium, quod posuit in alieno solo, ut ait *l. Julianus. D. de rei vindic. l. Domum. C. eod.* quod, ne fallimur, non est concedendum indistincte, ut possit deponere ædificium, quod posuit, et secum asportare materiam, nisi cum in agro ædificium posuit. nam si in civitate, vix patietur Resp. deponi, quod inædificatum est, quia hoc pertinet ad decus urbis. Et hoc maxime velim vos adnotare ad *d.* l. *Julianus*. Et modo superioribus hoc addamus tantum, prætor beneficium illud orationis. D. Adriani, ei, qui bona fide et jure ædificet in solo communi, cui initio dixi suppetere multa remedia ordinaria, dari etiam actionem pro socio ad hoc, ut consequatur quanti interest sua, *d.* §. *Idem respondit*, et actionem communi dividundo, *l. Si ædibus. D. de dam. infect.* et interdictum uti possidetis, *l. Si ædes. D. comm. divid.* Et nihil vetat quin is, qui plures actiones habet, leviore confligat. Gravior in hac causa est actio ex oratione D. Adriani, propterea quod dominium ædificii transfertur: levior actio pro socio, vel communi dividundo, vel uti possidetis. Licet cuilibet leviore judicio confligere, si velit, omisso graviore, ut is, qui in raptorem manifestum habet actionem furti manifesti, quæ est gravior, potest, si velit, eligere actionem bonorum raptorum, quæ est levior. Et similiter creditor, qui potest bona creditoris latitantis distrahere, quod debitori irrogat infamiam, non vetatur conservandæ famæ illius gratia ea distrahere per curatorem, non per se, quoniam distractio, quæ fit per curatorem bonis vendendis, videtur fieri honeste per ipsum debitorem, *l. Cujus. D. de cur. furios.* Idemque is, qui agit in rem si velit, desiderabit reum condemnari duntaxat quanti res est, non quanti ipse in litem juravit, *l. Quod possessor. D. de rei vind.* Nec omittam, quod est in *l.* 10. id est, quod ex ea colligi potest, non passim omnibus permitti fundos suos cingere muris, uno verbo, *murare*: quoniam ea *l.* hoc permittit tantum in provinciis quibusdam, quas enumerat magna ex parte, quæ sunt Provinciæ Orientis, et Ponticæ Diœceseos, ubi magis hoc desideratur, ut scilicet fundi muris cingantur, videlicet propter prædonum, aut hostium incursiones crebras: διὰ τὴν τῶν βαρβάρων ἐπιδρομήν. Et quod ait *l.* 10. ceteras provincias, intellige provincias, non orbis Romani, sed Orientis Diœceseos, vel Ponticæ. Nam et alias plures, quam enumeret fuisse harum diœceseon provincias demonstrat notitia Rom. Imperii.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 1.

## *Ad L. IX.*

*Si cui loci proprietas ædificandi juxta publicas ædes animum dederit: is quindecim pedum spatio interjecto inter publica, ac privata ædificia, ita sibi noverit fabricandum, ut tali intervallo, et publicæ ædes a periculo vindicentur, et privatus ædificator velut perperam fabricato loco, destructionis quandoque futuræ non timeat detrimentum.*

Quæstio hodierna, quæ dabit finem huic titulo, est *de legitimis intervallis ponendorum ædificiorum*. Et primum is, qui in suo solo ædificat propius ædes, ædificiave publica ex *l. 9. hujus tit.* debet intermittere intervallum 15. pedum ex omni latere, ex quatuor lateribus, ut ait *l. 38. Cod. Theod. de oper. publ.* alioquin si non intermiserit tot pedes, ædificium, quod posuit, deponitur, et dejicitur solo tenus, quia illicite ædificavit: illicite ædificata, dirui constitutiones jubent, *l. 11. §. Si quis illicite. de legat.* 3. Et ratio hujus *l. 9.* non est alia, quam ut ab ædificiis publicis absit periculum incendii, quod plerumque originem capit e vicino ædificio. Et hæc etiam ratio in considerationem venit in *l. 4. C. Theod. de oper. pub.* Et ita legem 12. tab. quæ vetat rogum bustumve novum proprius 60. pedes adjici ad ædes alienas invito domino, hoc voluisse propter metum incendii M. Tull. scribit 2. *de ll.* Et de illo legitimo intervallo 60. pedum, ut opinor, est intelligenda *l. 3. §. 1. de mortuo infer.* ex qua etiam intelligimus in 12. tab. invitum domini dici, qui prohibet, et palam contradicit. Nam is, qui scit et tacet, consentire videtur.

## *Ad L. XI.*

*Mæniana, quæ Græco vocabulo ἐξώστας, appellant, sive olim constructa, sive in posterum in provinciis, construenda: nisi spatium inter se per 10. pedes liberi aeris habuerint, modis omnibus detruncentur. In his vero locis, in quibus ædificia privatorum horreis publ. videntur objecta obstructione Mæniana, 15. pedum intervalla serventur. Quam intercapedinis modum ædificatoris quoque proponimus, ita ut si quis intra definitum spatium id est, 10. pedum mensuram ædificare, vel intra 15. pedum Mæniana ponere tentaverit, sciat non solum fabricata demoliendo, sed etiam ipsam domum fisco nostro adscribendam.*

Ex h. 11. Mæniana, et alia ædificia, quæ in civitatibus construuntur a privatis hominibus, quærunt inter se intervalla 10. pedum, et sint alia ab aliorum vicissim ruina, et fortuito incendio tutiora, et ne etiam officiant domino apricanti in sole, vel spectanti a Mæniano, quod plerumque etiam porrigitur extra ædes spectandi tantum causa. Item si quis proprius horrea publica Mænianum adjiciat, ut intermittat spatium 15. pedum, alioquin Mænianum, quod exædificavit, diruitur, et domus, ex qua Mænianum projectum est, non intermisso legitimo spatio publicatur. Et observandum est *l. 11.* non tantum inter Mæniana, sed etiam inter ædificia quælibet privata velle relinqui vacuum spatium 10. pedum, quod et Leon. Phil. Nov. ult. probat, et lex Burgund. ex hac ipsa l. 11. his verb. *De servitute luminis, vel aeris similiter constitutum, et inter privatorum fabricas* 10. *pedes, inter publ.* 15. *intermittantur secundum legem Theodosii*, id est, secundum hanc leg. 11. et *inter publicas*, sic exaudire oportet, inter publicas et privatas fabricas. L. 12. tab. inter ædificia privata auctore Festo intermitti satis habuit spatium 2. pedum, et sem. quod vocavit sestertium pedem, ut scrib. Metian. JC. *in lib. de Asse.* Et ita procuidubio legitimum spatium accipitur in *l. Impp. de serv. urb. præd.* dum ait, *dominum, vel alium voluntate domini posse ædificare in area, quæ luminum servitutem debet*, ut emendavi, *intermisso legitimo spatio, a vicina insula*, id est, *sestertio pede:* nam multum interest prædium debeat vicino *servitutem luminum* an servitutem *ne luminibus officiatur:* nam si debeat area, vel domus servitutem ne luminibus officiatur, dominus non potest in ea ædificare, aut superædificare invito vicino, cui debetur servitus ne luminibus officiatur. At cum debetur vicino servitus luminum, id est, ut possit intromittere fenestram suarum ædium in meas ædes, ut ego excipiam lumina a fenestris vicini, non ideo ego prohibeor ædificare in meo, *l. 3. de ser. urb. præd.* Et ita *d. l. Impp.* ait, etiam in area, quæ luminum servitutem debet (quod faciebat dubitationem) ædificare posse, dummodo intermittat legitimum spatium a vicina insula, quod (ut dixi ex 12. tab.) est duorum pedum, et semis. At ex h. l. 11. est 10. pedum. Et pertinet hæc intervallorum definitio non ad domos contiguas, quales hodie videmus esse in civitatibus, nullis distinctas intervallis, sed pertinet ad insulas, id est, habitationes variis locis sparsas, nec junctas cum viciniis. Et spargi pluribus locis est tutius propter incendia. Et talia olim in urbe, et in aliis civitatibus erant ædificia fere omnia publica et privata, et non tantum, quæ dicebantur insulæ, sed etiam, quæ dicebantur domus, quod maxime notandum est: nam differentiam esse inter insulas, et domos, manifesto constat ex Publii Victor. *lib. de region. urbis*, et ex *descr. urb. facta sub Arcad. et Honorio*, quæ præposita est incerto auctore Notitiæ Rom. Imp. in qua numerantur per totam urbem insularum quadraginta sex millia, et sexcentæ duæ, domus autem 1708. Id etiam liquet ex lib. Sexti Rufi *de reg. urbis:* in quo multo plures numerantur insulæ, quam domus: quamobrem et in *D.* forte crebrior mentio insularum, quam domuum. Et videntur insulæ fuisse vulgaria, et gregaria domicilia, domus, ædes nobiliores: et magnificentius extructæ, et in region. urb. Esquilina, S. Rufus et Publ. Victor ponunt, domum Aquilii Jurisconsulti quem etiam Plin. *lib.* 17. ait, *illa domo propter pulchritudinem, quam juris scientia fuisse clariorem.* Quot sunt etiam hodie Lutetiæ advocati, qui domo, quam juris scientia clariores sunt, imo affectant habere pulcherrimas ædes, ut polliciant clientes. In eadem regione ponunt iidem auctores domum Marci Crassi, et Q. Catulli, et idem Plinius supra dicto loco, *Marci Crassi fuisse magnificam. Q. Catuli aliquanto præstantiorem, sed multo pulcherrimam Aquilii Jurisconsulti.* Domus igitur non sunt, quod posset quis prima specie existimare, quæ sunt contiguæ ad differentiam insularum, quæ non erant contiguæ ad differentiam insularum, quæ non erant splendidissima palatia principum civitatis. Observandum autem est l. 11. tantum loqui de Mænianis construetis in provinciis, nimirum quia prisca legibus in urbe Mæniana fabricari prohibitum fuit: sicut et Rex Franciscus edicto jussit in claris civitatibus sui regni dirui Mæniana. Et hoc ita scriptum reliquit Ammian. Marcellin. *lib.* 27. *Priscis legibus, Mæniana in urbe fabricari non licuisse, et sub Valent. Prætextatum præfectum urbi substulisse omnia.* Neminem autem ignorare arbitror *Mæniana* esse projectiones ædium in publicum ita protensas, ut nusquam requiescant, quam etiam l. 12. hoc tit. quæ constitutio Zenonis Græca, vetat usquam requiescere, ne scilicet imponantur parietibus, aut columnis, atque ita impediant libertatem aeris publici. Quo in parte l. 12 non est legendum, ut legunt omnes, κατὰ κάθετον, id est, *ad perpendiculum*, sed ex Harmenopulo legendum est, κατῶθεν. Et ait *d. l.* 12. Mæniana Græce appellari ἐξώστας, quod ego Græcum verbum restitui primus, et restitui etiam volo apud D. Hieronym. in Ezechielem capit. 41. ἔκθετα, inquit, *Romæ appellant solaria de cœnaculorum parietibus eminentia, sive Mæniana ab eo, qui primus invenit, quæ nonnulli Græcorum ἐξώστας, vocant, desideratur verbum Græcum in vulg. editione.* Est elegans locus Varronis apud Nonium: *ad focum*, inquit, *hyeme, ac frigoribus cœnitabant, æstivo tempore in propatulo, rure in corte, in urbe: in tabulino.* Et sequitur, quod perperam quidam etiam arbitrantur esse Varronis, cum sit, interpretatio Nonii ad verb. *(tabulino) quod Mænianum intelligere possumus tabulis fabricatum*, quæ est prava interpretatio, nam rectissime Festus, *Tabulinum, vel tablinum locum esse proximum atrio, in quo antiqui magistratus in suo imperio tabulas rationum suarum conficiebant.* Quod et Vitruv. confirmat. lib. 6. cap. 4. Sed ut paucis dicamus sententiam de illa constitutione Zenonis, id est, de l. 12. hujus tit. est ea constitutio de servitutibus, ut Justinian. ait in *l. pen.* quam vulgo male faciunt l. ultimam, quod notandum; et deinde subjiciunt *tit. de novi operis nunciatione*, qui circumscribendus est: nam constitutio posita sub ficto illo titulo, est lex ultima nostri tituli, cujus inscriptio hæc esse debet, *idem Augustus*, ut intelligatur alia esse constitutio Justiniani, denique duas esse, legem penultimam et ultimam. Et in *l. pen.* constitutionem Zenonis, quæ pertinebat tantum ad Constantinopolim, Justinianus porrigit ad provincias omnes ut in omnibus provinciis servetur is modus ædificiorum, quem Zeno constituit in orbe Constantinopol. et ait eam constitutionem Zenonis esse de servitutibus, luminis scilicet, et prospectus, et de omnibus servitutibus: nam brevis aut præcipua sententia legis hæc est, ut qui domum restituere volet, et luminibus vel prospectui vicini officere, aut ex pacto, vel ex stipulatione, vel usu longo constitutam habeat servitutem luminibus vel prospectui vicini officiendi, aut ut servet formam et statum ædificiorum antiquorum, ut in *l. Qui luminibus. D. de servitut. urb. præd.* puta ut non excedat modum usitatum, modum legitimum altitudinis, nec mutet formam, vel usum structuræ, aut fenestrarum, e quibus prospicitur, vel lumen admittitur: vel etiam, ut intermittat a vicina insula, vel domo spatium 12. pedum. Zeno in hac *l. 12.* in Mænianorum positione contentus est 10. pedibus, ut *l. 21.* in positione ædificiorum, quæ obstruent luminibus vicini, vel officient prospectui exigit 12. pedes aut si vicino auferatur prospectus maris, quo nullus est pretiosior, exigit centum pedes, quod a Justiniano confirmatur in *Nov.* 63 et 65. Et observanda est differentia, quam Zeno facit inter *fenestras*, quæ fiunt *luminis*, et eas, quæ fiunt *prospectus causa:* nam in jure facimus differentiam inter lumen et prospectum: lumen ingreditur, prospectus egreditur: lumen est, ut cœlum videamus, prospectus, ut terram, maria, nemora, flumina, *l. Lumen. de servit. urb. præd.* Et ita jus fenestræ habendæ, vel est servitus luminis, vel servitus prospectus habendæ, inquam adversus vicinum. Hoc autem vult l. ultima, ut si vicinus vicino ædificanti nuntiet novum opus, ut fit etiam hodie frequenter, quæ nuntiatio inhibet opus, quoad probaverit sibi jus esse ædificandi, aut nuntiator, jus sibi esse prohibendi, vel is, qui cœpit ædificare, satisdederit de ædificio diruendo, si judicatum contra eum fuerit. Denique res hoc ordine procedit ex *l. ult. hoc tit.* confirmato *c. pen.* et *ult. extra, de novi operis nunt.* ut is, qui nuntiat novum opus vicino ædificanti, aut molienti ædificationem, si offerat cognitionem, id est, si litigare paratus sit, et adire prætorem cogniturum ea de re: si dicat *veto: ne ædifices, et hodie constet an possis ædificare, hodie agamus, et eamus in jus:* tum desistere debet ab opere, et sequi forum, sequi litem institutam a nuntiatore, quæ tamen celeriter definienda erit, nimirum intra tres menses, id est, intra tres menses prætor statuet, nuntiator habuerit jus nuntiandi, necne: et intra illos tres menses, is, cui facta est nuntiatio impune non ædificabit. Sed si ea cognitio aliqua ex causa protrahatur ultra tres menses, statim potest ædificare præstita satisdatione de opere demoliendo, si judicatum fuerit, sibi non esse jus ædificandi. Et ita si exponatur *lex ult.* non obstabunt pleræque leges, de quibus hic Accursius tractat *tit. D. de novi operis nunt.* quæ satisdanti de opere restituendo mox ædificare permittunt: nam hoc ita verum est, si nuntiator non offerat cognitionem: nam si offerat, expectandi sunt tres menses, antequam possit oblata satisdatione continuare ædificium, quod instituit.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XI. De operibus publicis.*

Hodie explicabimus titulum 11. et 12. nam et duodecimus est pars undecimi, et constat tantum una lege. Est autem undecimus *de operibus publicis.* Sunt etiam de operibus, et locis publicis interdicta quædam, l. 1. §. *Quæ sunt. de interdict.* l. 1. §. *Nuntiatio. de novi operis nunt.* et in *tit. de loco publ. fruen.* Et nominatim in l. 3. *hoc tit.* prætoria, in quibus scilicet, judices habitant, vel jus dicunt, et domus publicæ: et in l. 19. porticus, et angiportus jubentur a privatis possessoribus, qui ea loca usurparunt, juri et possessioni, sive usui publico vindicari: quod utique fiet per generale interdictum de restituenda possessione non jure occupata. Et illo loco (quod nescio an literatores sciant) *angiportus* vocat vicos urbis sive vias publicas, quas etiam στενώπους in *l. 12. tit. prox. sup.* et aggeres publicos, et canales publicos. Et Dio 59. cum Vespasiano qui postea fuit imperator, cum erat Ædilis plebis, tribuit ἐπιμέλειαν τῶν στενωπῶν, nihil aliud intelligit, quam curam verrendarum viarum, quæ ædili incumbit, ut constat ex titulo *D. de via publica, et si quid in ea factum esse.* Et nominatim Svetonius *de eodem Vespasiano* idem, quod Dio scribit. cum, inquit, *Vespasianum Ædilem Cajus Cæsar succensens propter curam verrendis viis non adhibitam, luto oppleri jussisset.* Ergo viæ publicæ, et στενώποι, sive angiportus, idem sunt: quod ego ante hunc diem nesciebam. Præterea ex l. 5. *hujus tit.* recte dicam dari posse interdictum de opere restituendo, id est, demoliendo, quod illicite ædificatum est in foro, vel in palatio: ut in l. 16. vel in alio quocunque loco publico, contra ornatum, et commodum, et decoram faciem civitatis, vel si quid in portis, aut muris civitatis, ut in *l. 2. ne quid in loco sacro fiat*, ut si qua parapessia adjiciantur muris, vel aliis operibus publicis: παραπέσσια (quod nomen ego restituo in l. 13. *hoc tit.*) sunt ædificia, quæ vulgo *parapessia* nuncupantur: nam in Basilicis est *parapessia* per ι, sed scribas per η ut sit *parapessia*, quod est, applicita seu adfixa operibus publicis, *des appentis.* In Codice Theodos. est παραπήγματα, quasi adtensa: sed non propter Codicem Theodos. mutemus verbum illud in l. 13. utrumque dicamus esse rectum, et vulgare verbum. Et etiam *parapessia* quæ adhærent muris civitatum jubet dirui lex 13. Ideoque ex ea causa de opere diruendo non prohibeor, sed non prohibebitur curator reipublicæ petere a prætore, vel præside interdictum. Placet autem valde constitutio *legis* 8. *hujus tit.* ut curatores operum publicorum (id est, quos respub. præfecit efficiundo operi, vel quibus pecuniam decrevit ad effectionem operis publici) reipubl. teneantur ab opere absoluto usque in annos 15. si quid ruat, aut findatur vitio operis, non si casu fortuito, non si vi, aut ruina, *l. 1. §. ult. de pollicitat.* Respublica negotium gerit cum curatoribus operum, quos constituit: curatores autem operum negotium gerunt cum redemptoribus, id est, cum his, qui opus faciendum conducunt, l. 2. §. 1. *de operibus public.* Ergo redemptores æquum est etiam curatoribus teneri ob vitia, quæ opus fecerit in annos 15. Cum curatore aget respubl. curator cum redemptore. At forma præfecti prætorio relata apud Harmenopulum 3. *Epitom. tit. 8. in fine*, his actionibus præstituit tantum ann. 10. Placet etiam valde lex, quæ fuit Ephesi, et posset ubique invalescere, de qua Vitruvius initio libri ult. *Nam Architectus, cum opus publicum curandum recipit, pollicetur quanto sumptu id sit futurum. Tradita æstimatione magistratui bona ejus obligantur, donec opus sit perfectum. Eo autem absoluto, cum ad dictum impensa respondet, decretis, et honoribus ornatur; item si non amplius, quam quarta in opere consumitur ad æstimationem est adjicienda, et de publico præstatur, neque ulla pœna tenetur: cum vero amplius, quam quarta in opere consumitur, ex ejus bonis ad perficiendum pecunia exigitur.* Et hoc jure nos uti æquum esset: nam videmus etiam ex indicatione temere facta nasci obligationem in specie *legis Julianus. §. Quod autem. de act. empt.* Fiunt autem opera publica, vel sumptu privato ex liberalitate, et munificentia alicujus erga rempub. vel sumptu publico. Et ea, quæ fiunt sumptu publico, vel maxime in refectionem eorum, ut *l. 1. et ult. hujus tit.* quæ dispensatores ærarii ex ærario præbuerunt, ut constituit l. 2. *hujus tit.* eis accepto ferri oportet. *Il les faut allouer en leur compte.* Ita tamen, ut operi publico præscribatur nomen solius principis, vel ejus, cujus pecunia factum est, ut l. 3. *in fine, II. eod. tit.* Nam nec præses, vel alius magistratus nomen suum superscribere potest, sed superscribi debet nomen principis, si opus factum sit sumptu publico, et subscribi nomen præsidis, vel alterius magistratus, quo curante opus factum est. Et ita accipienda est *l. 9. hujus tit.* ut in hoc tit. inscriptione antiqua, quod erit pro exemplo, *Senatus P. Q. R. Imperatoribus Cæsaribus, d. nn. nostris invictissimis, Arcadio et Honorio, ob instauratos urbis æternæ muros, portas ac turres, ad perpetuitatem nominis eorum simulacra instituit curante Flavio Macrobio Longiniano viro clarissimo præfecto urbi, dicato numini, majestatique eorum.* Superscribuntur nomina principum, subscribitur nomen præfecti urbi. Ad hæc notandum est ex *l. 10. hujus tit.* tertiam partem reditus civitatis cujusque deputari reparationi murorum, et thermarum, id est balnearum publicarum substitutioni: sic recte in l. 10. *substitutioni*, ut in *Cod. Theodos.* et in *Basil.* ὑποκαύσει, pro quo male quidam legunt ὑποθήκῃ. Et de hac tertia parte fabricis reservanda est etiam *l. 3. infra, de divers. præd. lib. 11.* Et auctorem ejus Valentinianum seniorem laudat *l. 33. Cod. Theodos. eodem tit.* Et intelligit l. 18. *eodem tit.* Hoc vero exemplo etiam secundum veteres canones tertia pars reditus ecclesiæ fabricis reservetur, altera pauperibus, altera Episcopo et clericis. Notandum etiam est ex *leg.* 17. quod constituit *de turribus novi muri.* Nam etsi pertineat proprie ad Constantinopolim, et ad novum murum quem per Cyrum præfectum urbi Theodosius duxit a mari ad mare, ut Zonaras scribit, de quo novo muro etiam agitur in *inf. de metat. libro* 12. et in *Novella* 59. tamen posset quandoque hoc accomodari etiam ad alias civitates, ut scilicet ii, per quorum terras ducti sunt novi muri, si non habeant quo se conferant, concedente principe, aut curatore reipublicæ habitare possint in turribus, quibus instructi sunt novi muri, non quidem in summo turrium, sed in imo solo, sive in pedeplanis, ut loquitur *d. l.* 17. Nam et hoc exemplo factum opinor, et in quibusdam turribus muralibus urbium hujus regni humiliores quidam homines visantur habitantes in inferiori parte turrium: non in superficie, qua extant pinnæ murorum, sive turrium. Et tantum abest, ut aliæ generales Constitutiones hujus tituli sint inutiles, quod tamen Glossa in *l. penult. hoc tit.* ait, ut ne illa quidem lex, quamvis sit localis, existimari debeat inutilis. Nil est inutile in jure, et si mihi creditis, omnia vobis perscrutanda, pertentanda, pernoscenda sunt, si non velitis esse Jurisconsulti de populo. Idcirco nec contempserim etiam *l. 18.* et l. *penult. hujus tit.* Quamvis proprie pertineant ad Constantinopolim. Est enim l. *penult.* de Basilica Theodosiana, quæ erat juncta foro; ut omni foro est juncta Basilica, in qua versentur negotiatores. Sed ita lex eos versari vult in Basilica Theodosii, ne alia tabulata applicent parietibus Basilicæ, nec lædant ejus ornatum, qui erat maximus, ut et lex ipsa demonstrat. Est autem l. 18. de thermis Zeuxippi quæ in eadem urbe erant, et dictæ etiam sunt thermæ Severi, auctore Zonara in Justiniano, et in Philippico, et Suida, et Cedreno in Severo ut scilicet, qui reditus colligantur ex officinis, et ædificiis, quæ sunt in porticibus earum thermarum, serviant luminibus thermarum, et sartis tectis. Et ex hoc loco in l. 1. *infr. de lustr. auri collat. lib.* 11. lumina, interpretor lumina balnearum. Lamprid. in Severo: *addidit oleum luminibus thermarum.* In porticibus, quæ præcurrebant thermas, erant stationes multæ, officinæ, multa ergasteria, ut ostendit *dict. l. pen.* et *l. 12. sup. tit. proxim.* et erant circa columnas porticum, ut ex illis locis patet. Itaque in *l. Fulcinius §. Denique. quibus ex caus. in possession. eatur*, illo loco, si *circa columnas vel stationes se occultet*, recte legebam, *vel statuas*, quia cum stationes sint circa columnas, qui circa columnas, se occultet, utique et circa stationes se occultat debitor fugitans creditorem, latitans creditorem. Et ita quoque Sidonius Apollinaris libro primo Epist. *Alii*, inquit, *fugere post columnas, alii occuli post statuas*, et Lucianus in Lapithis, πρὸς κίονας et in Anacharsi, περὶ τοὺς ἀνδριάντας, qui est locus similis, *circa statuas, vel columnas se occultantes.* Erant etiam in porticibus *exedræ* ædificatæ sedendi causa, capaces multorum hominum colloqui aut disputare cupientum, quod ostendit *l. ult. C. Theod. eodem tit. l. Exedrarum. de operibus pub.* Et vetus inscriptio elegantissima, quæ sic habet: *Silvano sancto Cajus Austicinus Medeus Ludi Gallici porticum, et exedras, et signa ænea voto suscepto L. M. D.* Quod a me ideo refertur, quoniam est vir doctissimus, qui *exedras* scripserit, dictas esse non ratione sedium, quas habebat plures, sed ratione senum laterum, quod Strabo 13 vocet *Exedram* quandam σκοπήν, id est, speculam, quasi vero specula non possit ita ædificari, ut habeat sedes complures in exedræ formam. Et confirmor valde l. 3. §. *Interdum. de his qui dejec. vel effud.* quæ luculenter explicabit hunc locum, dum ostendit in cœnaculo esse multa membra, id est, cubicula, et multas exedras, decumbendi causa, exedras disputandi, aut colloquendi: et præterea esse medianum commune euntibus in sua cubicula, vel in suas exedras. Hoc ex illo §. aperte nunc colliges simul, et exedrarum usum, quæ et in porticibus construebantur in populi gratiam. Et ne quis etiam dubitet *circa leg.* 12. *hoc titulo*, dum loquitur de horreis, et stabulis publicis, quid vocet *stabula publica*, ea sunt receptacula publicorum animalium, ut patet ex *l. 35. Cod. Theod. eod. tit.* Stabula 4. factionum, ut est apud S. Rufum, et Publium Victorem, prata, factionis Venetæ, Prasinæ, et ceterarum. Basilica autem nos docent nullam desiderari l. in hoc titulo, quoniam quidam desiderant duas, perperam: constat tantum Constitutionibus 22. et in hoc libro, et in Basilic. qui plures desiderant, eam sibi comminiscuntur, et effingunt.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XII. De ratiociniis operum publicorum, et de patribus civitatum.*

Titulus 12 rectius dicetur esse pars undecimi, cujus tituli de ratiociniis operum publicorum, et patribus civitatum constitutio valde placebit. Sententia hujus hæc est, ne præsides provinciarum excutiant rationes operum publicorum, quod faciebant plerumque lucri studio, ubi non erat necesse, ferentes ex singulis solidis aliquam usuram, pro pretio curæ et operæ: discussionem operum pertinere tantum ad patres civitatum: sic dicuntur in multis constitutionibus, *curatores reipublicæ*, et quasi *patres patriæ*, quod (ut brevis sim) ostendi fusius in l. 3. *inf. de his, qui sponte munera suscep. lib.* 10. et

*Observat.* 12. *cap.* 30. et additur in constitutione hujus tituli aliquid de pollicitationibus, quas ultro et liberaliter faciunt privati reipublicæ, veluti de extruendo, aut restaurando opere publico, quod forte incendio consumptum est, ut etiamsi nulla stipulatio intervenerit, ex pollicitatione teneantur et obligentur: minus est pollicitatio, quam pactum: nam pactum est conventio duorum, pollicitatio non est conventio, sed oblatio liberalitatis, quam quis facturus est, et collaturus in rempublicam. Duobus casibus ex pollicitatione est actio, ex pollicitatione dotis, *l. Ad exactionem. sup. de dot. promis.* et ex pollicitatione facta reipublicæ. Ergo qui pollicetur reipublicæ se opus facturum, obligatur ad opus faciendum: sed opere perfecto finitur obligatio, nec amplius tenetur, quasi non erogata (exempli gratia) omni pecunia promissa, omni quantitate promissa, vel quasi ædificio non facto affabre, ita ut possit pervadere ad vetustatem: nam ut est in *l. A l. res don. de ædil. edic.* actiones ædilitiæ, vel redhibitoriæ non pertinent ad res donatas, id est, qui a te donatum accepit, non habet actionem redhibitoriam, qua te compellat donatum recipere, sed debet esse contentus quali quali liberalitate tua: et ut eleganter ait D. Hieronymus in proœmio 1. Epistolæ ad Ephesios, *De gratuito munere non est judicandum.* Et ut est in vulgari proverbio, quo nos utimur, *Equi donati dentes inspiciendos non esse.* Et ita respublica debet esse contenta quali quali liberalitate, nec post perfectum opus agere potest cum eo, qui non perfecit sicut pollicitus est. Eademque ratione in *l. Liberalitatis. de usur.* dicitur, liberalitatis collatæ in rempub. non exigi usuras: quod ita intelligo, ne ex mora quidem, ne qui sunt liberales in rempublicam avare exigantur. Fateor tamen, quod si ob honorem ei decretum, vel decernendum, vel ob aliam utilitatem suam propriam ipse vicissim aliquid sit pollicitus reipublicæ, tunc ex mora præstabit usuras, *l. 1. in princ. de pollicit.* Et Svetonius in Julio, *Tricenos*, inquit, *nummos, quos pollicitus olim erat, viritim divisit, et hoc amplius, centenos pro mora.*

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VIII. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XIII. De pignoribus, et hypothecis.*

Postquam a titulo 28. lib. tertii conditor hujus Codicis coeditiit pertractare dicere de actionibus, quibus, ut soleo dicere, jus omne fere continetur: et dixit jam de actionibus in rem, quæ sunt de proprietate rerum, et de actionibus in personam, quæ sunt de obligatione personarum, et de mixtis tam in rem, quam in personam, et de præjudicialibus actionibus, quæ sunt de statu hominum, et in rem esse videntur, ut est in Institut. et de actionibus ex causa interdictorum, quæ sunt de possessione rerum, et in rem etiam esse videntur, si tamen ipsa personalia sunt, ut ait *l. 1. §. pen. de interdict.* nunc ab hoc titulo 13. incipit tractare (de qua ante non tractaverat) de actione hypothecaria, quæ etiam in rem actio est, non qua dominus, vel quasi dominus rem esse suam, vel quasi suam petat, sicut actionibus in rem ante propositis, sed qua creditor rem debitoris sui affirmat pro debito sibi esse obligatam, quia non tantum est vindicatio proprietatis, sed etiam vindicatio pignoris, *l. 18. hoc tit. l. 2. inf. si unus ex pluribus. hæred.* et qua creditor avocet possessionem pignoris, *l. Si eum creditor. de eviction.* avocet, inquam, possessionem pignoris actione hypothecaria, sicut interdicto Salviano, quo tamen non agitur de jure pignoris, id est, non quæritur an id creditori competat, sed de sola possessione pignoris adipiscenda, ut dictum est *sup. tit. 9.* et quia pignus, vel re contrahitur, vel nudo pacto, *l. 1. de pignorat. act.* et ad utrumque genus pignoris hæc actio pertinet, quæ hypothecaria dicitur, et Serviana, et pignoratia. Serviana, et quasi Serviana, et utilis Serviana, tot habet appellationes: quatenus quidem persequitur pignus nudo pacto contractum, prætoria est actio, *l. Si tibi. § De pignore. de pact. l. Major. inf. hoc tit.* quatenus vero persequitur pignus re, id est, traditione contractum, est actio civilis: nam et pignus re contractum civile est negotium, *l. 1. §. ult. de pact.* Et hanc distinctionem adhiberi volo ad id, quod generaliter scriptum est in *Institut.* actionem hypothecariam ex ipsius prætoris jurisdictione cepere substantiam. Quamvis autem pignus et hypotheca nihil inter se distent præter syllabarum sonum, quo etiam linguæ discernuntur, Latina, et Græca: tamen docendi gratia ita Jurisconsultis placuit distingui, ut proprie hypothecam acciperemus pro pignore nudo consensu contracto: pignus pro pignore re contracto, vel hypothecam rei immobilis, pignus rei mobilis. Qualem differentiam etiam facit D. Chrysostomus in *Psal.* 38. inter hypothecam, et ἐνέχυρον, his verbis: ἀπαιτεῖ, etc. *creditor petit vel hypothecam, vel* ἐνέχυρον. *Pauper non habet hypothecam, quia nihil possidet: non habet etiam pignora, quæ afferat, quia nudus est.* Manifeste unum nomen tribuit rei mobili, alterum rei immobili, sicut proprie nos distinguimus hypothecam a pignore. Sed distinguimus eodem modo, eademque licentia, qua medici quidem ἄνθρακα a carbunculo: et Theologi Pentecosten a quinquagesima, licet inter se nil distent præter diversum sonum et linguam: significatione enim non differunt, imo an invicem significant illa nomina. Et hoc est, quod Jurisconsultus ait in *l. Res §. ult. de pignor. inter pignus, et hypothecam nominis tantum sonum differre*, ut D. Augustinus libro de magistro ait, *quæ non modo tantundem, sed et omnino idem omnino significent, et inter quæ nihil inter literarum distet sonum, nomen, et* ὄνομα *invenimus.* Ideoque et nos non semper proprie iis nominibus utimur, sed generaliter, et pignus, et hypothecam sæpe dicimus (ut definiam paucis) quamcunque conventionem sive re, sive consensu perfectam, qua res quascunque vel jura debitoris obligat creditori in crediti vicem, unde creditori competit actio hypothecaria, quæ est de obligatione rerum debitoris mobilium, vel immobilium, corporalium, vel incorporalium, quas pignori opposuit debitor pro debito. Id in idiotismo vocamus uvadium, a vade proculdubio: nam fidei datæ optimus vas, id est, sponsor est, res pignori nexa, ut ait regula juris, *plus cautionis esse in re, quam in persona: il y a plus de seureté.* His præmissis tempus est ut perveniamus ad constitutiones hujus tituli. In singulas pauca adnotabo, nisi si forte plura rei propositæ ubertas exigat, et ea tantum adnotabo, quæ vel Accurs. non observavit, vel male observavit, vel non satis abunde exposuit.

### *Ad L. I. et II.*

*Debitor, qui pignoribus profitetur se creditoribus cedere, nihilominus liberabitur.*

Ex lege prima notandum est debitorem, qui profitetur se pignoribus cedere creditori, non ideo liberari ab obligatione personali, qua obstringitur: nec mirum: quia nec debitor, qui universa bona sua cedit creditori, liberatur, *l. 1. sup. qui bon. ced. poss.* Pone (hoc enim necesse est) pignora aut bona esse idonea, non esse justos vades. Aliud ergo est profiteri se pignoribus cedere, aliud dare accipienti creditori pignora in solutum: quia hoc genere debitor liberatur, illo non item. Ex *l. 2. h. t.* quæ operæ est majoris, notandum est, si debitor eidem creditori pro debito eodem specialiter fundum Titianum, et mox generaliter pignoraverit omnia sua bona creditori, prius excutienda specialis hypotheca, id est, fundus Titianus, quam cetera bona, etsi ex fundo Titiano suam pecuniam redigere possit, ad cetera bona, vel a ceteris bonis incipere non poteat executionem juris sui; imo cetera bona censentur esse libera vinculo pignoris, cum speciale pignus de quo prius convenit idoneum est. Ratio dubitandi hæc erat, quia creditor æquale jus habet in omnibus bonis. Ergo videtur in arbitrio ejus esse, quæ excutiat, quæ persequatur actione hypothecaria. Et sane ita est summo jure: sed ut eleganter ait *h. l. 2.* jurisdictio temperanda est, id est, temperandum est edictum prætoris de pignoribus, ut in *l. 1. de reb. cred.* dicitur: prætorem de pignore. Et similiter ait *l. Quamvis. de in jus voc.* licet prætor in libertum, qui sine venia patronum in jus vocavit, non edicat se daturum pœnale judicium, causa cognita tamen moderandam esse jurisdictionem, ut si libertum, qui vocavit patronum irreverenter, id est, sine venia prætoris pœniteat, et actionem remittat, ut non detur in eum pœnale judicium. Quæstio h. l. 2. sæpe non venit, et agitatur, ut sæpe accidit in hac urbe inter creditorem et debitorem, creditore speciali hypotheca omissa excutiente cetera bona, quæ forte sunt cariora debitori, aut pretiosiora, vel commodiora: debitore autem prohibente, prius iri ad cetera bona, quam sit excussa specialis hypotheca, quem utique magis audiet judex. Agitatur etiam hæc quæstio inter priorem et posteriorem creditorem hypothecarium, ut recte glossæ et Basilica ponunt speciem ad hanc l. 2. puta priori creditore privilegio temporis contendente se in ceteris bonis debitoris posteriori creditore esse potiorem, posteriore negante, si specialis hypotheca idonea sit, et hujus intentio verior est: nam et hæc erat vulgaris conventio, id est, quæ vulgo apponi solebat in contrahendis pignoribus re certa pignori specialiter obligata, ac deinde generaliter omnibus bonis ut ita demum creditor jus pignoris exerceret in ceteris bonis, si de re specialiter pignori obligata suam pecuniam servare non posset. Et hoc ostendit *l. 2. in 2. parte, qui pot. in pign. hab.* et *l. Quæ specialiter. inf. de distract. pign.* Et vulgares conventiones etsi sint omissæ, solemnes conventiones pro interpositis habentur, id est, quod vulgo agitur inter contrahentes, et semper agi intelligitur. Denique semper generali hypothecæ inest hæc conditio, si prior hypotheca specialis non sufficiat creditori: nec alia ratione locato fundo, tacito jure fructus, qui ibi nascuntur ob mercedem pignori sunt, quam quod ita soleret convenire inter locatorem et conductorem, *l. Si servus commun. §. Locari. D. de furt.* Nec hodie in judiciis ullæ frequentantur cautiones judiciales, veluti *judicio sisti, de rato, judicatum solvi*, quam quod quæ vulgo interponi solebant, pro interpositis habentur: nec enim hodie repromissiones etiam judiciales intelliguntur remissæ. Satisdationes sunt remissæ, sunt sublatæ ex bellis civilibus, vel externis, vel ex moribus hominum, vel ex difficultate inveniendorum fidejussorum, paucitate hominum vel amicorum, aut inhumanitate ad necessitatem remittendarum satisdationum in judiciis nos compellente, ne perquisitiones fidejussorum (quæ, ut dixi, plerumque sunt in difficili) trahant negotia litium. Sed repromissiones judiciariæ, quæ non exigunt fidejussores, sed nudam cautionem tantum partis, non intelliguntur remissæ, sed tacite interpositæ, ita ut agere liceat, si quis velit ex stipulatu judicio sisti, vel de rato, vel de judicato solvendo, quod maxime notandum est. Sed ut revertamur ad legem nostram, quæ quod prius excuti vult specialem, quam generalem hypothecam, hoc ducit ex vulgari conventione, quæ idem solebat caveri inter debitorem et creditorem, quam lex habet pro interposita. Huic, inquam, legi opponitur primum *l. Creditoris. de distr. pign.* quæ ait, in arbitrio esse creditoris, ex pignoribus sibi obligatis, quæ distrahat, quæ persequatur. Non est opus tot responsionibus, quas affert Accurs. Expeditissima et clarissima hæc est, eam legem non intelligi de creditore, qui specialiter res certa obligata est, et generaliter omnia bona, ut scilicet ex eis eligere possit rem, quam velit distrahere, quod non potest: sed excutere debet primum specialem hypothecam. Verum ea l. loquitur de creditore, cui specialiter plures res obligatæ

sunt, ut possit eligere: vel de creditore, cui omnia bona obligata sunt, ut possit eligere, quod volet, non de creditore, qui specialiter quædam, et generaliter omnia obligata habet. Opponitur etiam huic legi *l. 2. in 1. parte qui pot. in p gn.* secundam jam exposui. Sed ut Joan. notavit recte, non loquitur etiam ea lex de eo, qui specialem et generalem hypothecam habet, sed de eo, qui generalem tantum, quem ait in aliis bonis debitoris, quæ volet excutere ex generali hypotheca, præferri posteriori creditori, qui habet specialem hypothecam, quod est æquissimum, et confirmatur *l. Si generaliter. inf. qui potior. in p g.* et in 2. *par. h. l.* quam ante exposui, non debui prætermittere, pro *generaliter*, recte adnotari in ora librorum esse legendum, *specialiter*. Idque res ipsa omnino postulata, et monuit me alias docere fusius. Restat tantum ad l. 2. hæc quæstio, quam non attingunt Interp. Lex ponit, et non hæc l. tantum, sed et similes omnes, *prius creditori fuisse obligatam rem certam, deinde generaliter omnia bona*: quid dicemus e contrario, si prima generaliter sint obligata omnia bona, et mox specialiter fundus Titianus, an poterit ex omnibus bonis excutere, quæ volet, omisso Titiano? Et existimo, quia non abs re leges, quæ de hoc tractant, ponunt præcessisse specialem hypothecam, hoc casu, quo specialis hypotheca post lata est generali, creditorem posse excutere generalem hypothecam et præferri posteriori creditori, qui forte ex bonis quædam specialiter accepit pignori, inspecto ordine conventionum, nisi aliud actum probetur, quod notandum, ut præcedentem generalem hypothecam creditor possit exercere, vel exequi, omissa speciali subsequente generalem. Adnotandum est tantum ad Accursium, male eum hæc verba *(interim tibi non auferri)* sic interpretari, ut *tibi*, sit debituri possidenti pignus. Nam, ut inscriptio docet, et contextus ipse *l.* Imperatores scribunt Lucio posteriori creditori suum pignus possidenti, cui id vi generalis hypothecæ non potest prior creditor auferre, si ei sufficiat specialis. Et sup. in h. l. *(adversarium tuum)* id est, priorem creditorem. Ergo *(tibi)* id est, posteriori creditori, qui in suo pignore, non tam est potior, quam solus, ut ait *l. 2. qui pot. in p g. hab.* videlicet si priori creditori sufficiat specialis hypotheca, quia tunc generalis nihil ei proficit: generalis (quod ad eum attinet) nulla est. Et ineptum est etiam, quod adjicit, idem esse, si extraneus, vel primus creditor possederit pignus: primum quia necesse est ponere possedisse posteriorem creditorem suum pignus, quoniam ait, *tibi non auferri*. Deinde si amisit forte possessionem in hac specie, posterior creditor recte eam evocabit ab extraneo, vel priori creditore. Eadem ratione reliquas leges persequemur.

## Ad L. III.

*Creditores, qui non reddita sibi pecunia, conventionis legem ingressi, possessionem exercent, vim quidem facere non videntur: attamen auctoritate præsidis possessionem adipisci debent.*

Ex l. 3 notandum est, creditorem, cui ex conventione debitor permisit non soluta ad diem pecunia, ingredi possessionem fundi pignorati, non posse tamen eam ingredi sine auctoritate judicis. Nec enim conventione illa videtur remissus, imo nec remitti potuit ordo publici juris, qui auctoritatem judicis exigit, *l. 10. et 11. inf. hoc. tit.* et etiam conventionem possessoris fundi. Vim quidem non facit creditor (ut ait lex) qui sub specie conventionis, et voluntate debitoris ingreditur possessionem fundi pignorati: sed nihilominus tenetur generali interdicto momentariæ possessionis restituendæ debitori: sicut in casu *legis 6. sup. unde vi* qui rem sibi debitam occupat sub specie judicati, vel rescripti Principis: ergo si per vim collecta manu creditor ingrediatur possessionem fundi pignorati, resistente debitore, vel alio possessore, etiam tenebitur speciali interdicto unde vi, ut Azo et Bartol. sentiunt recte hoc loco contra Joannem: nam et regula juris fertur: *non esse singulis concedendum, quod per magistratum publicum fieri possit: ne occasio sit majoris tumultus faciendi.* Male vulgus hanc legem sic accipit, ut ex conventione possit creditor ingredi possessionem fundi pignorati sua auctoritate, sine judice, sed melius et tutius, vel (ut illi ajunt) urbanius faciat, si ingrediatur auctoritate judicis: quod si nisit eue, ut id impune faciat. Et hunc errorem, aut hanc sententiæ hujus legis depravationem potissimum ducunt ex *secunda parte legis penul. sup. de pignor. act.* dum ait, creditorem suo arbitrio non posse auferre rem debitori citra conventionem, vel auctoritatem judicis, quæ verba plane significant, ex conventione creditorem posse auferre rem debitoris suo arbitrio, sua auctoritate. Sed observandum est, eam partem legis penult. non loqui de pignore obligato creditori, sed de quacunque re debitoris, quam ait creditorem suo arbitrio ex causa debiti auferre non posse citra conventionem, id est, nisi convenerit, ut pignori esset, et auctoritatem judicis, videlicet per actionem hypothecariam id est Servianam. Nam rectissime Græci in *d. l. pen.* disjunctionem accipiunt pro conjunctione (ut fit sæpe in jure) illo loco: *citra conventionem, vel præsidalem jussionem.* Illi enim sic interpretantur, citra conventionem, et præsidalem jussionem. χωρὶς συμφώνου, καὶ ἀρχικῆς κελεύσεως, ut duo exigant, si velit creditor auferre rem debitoris, hypothecæ conventionem, et auctoritatem judicis, videlicet per actionem hypothecariam: nam nunquam temere est discedendum ab ordine juris. Mitto legem quartam, quæ non desiderat operam meam: contenta erit discussione vestra.

## Ad L. V.

*Præses provinciæ vir clarissimus jus pignoris tui exsequentem te audiet, nec tibi oberit sententia adversus debitorem tuum dicta, si eum collusisse cum adversario tuo, aut, ut dicis, non causa cognita, sed præscriptione superatum esse constiterit.*

Ad legem 5. notandum est, rem judicatam contra debitorem, qui rem suam vindicabat ab extraneo possessore, non nocere creditori, cui ante debitor eandem rem pignori obligaverat, sed superato debitore in causa proprietatis, adversus eum, qui debitorem superavit, vel quemcunque possessorem pignoris, creditori esse integram action. hypoth. duobus casibus tantum, qui proponuntur in *h. l. 5.* si debitor per collusionem egerit causam proprietatis, id est, si egerit perfunctorie, ut vinceretur, se submittens adversario. Et altero casu si debitor superatus sit in judicio proprietatis, non causa cognita, sed absens et inauditus, ἐρήμῃ, ut loquimur, ex præscriptione, ut ait, veluti lapsis temporibus appellationis interpositæ a debitore ut *l. Heren. in fin. de evict. l. Si expressim. in fi. de appell. l. 6. §. penult. de decur.* His duobus casibus res judicata contra debitorem in causa proprietatis non nocet creditori in causa pignoris persequendi. Sed hoc ita procedit, si creditor scierit debitori cum alio esse litem de proprietate pignoris, ut exceptis scilicet illis duobus casibus, res sciente creditore acta et judicata contra debitorem, ei noceat: nam si creditor non ignoraverit, non tantum illis duobus casibus, sed generaliter et indistincte creditori est integra actio hypothecaria et persecutio pignoris probanti rem, quo tempore pignus contrahebatur in dominio debitoris fuisse, *l. Sæpe. de re jud.* Et secundum hanc distinctionem inter scientem et ignorantem creditorem, huic l. 5. locus est ita demum, si creditor scierit, debitorem experiri de proprietate pignoris: nam victo debitore, illis tantum duobus casibus creditori salva est actio hypothecaria, non etiam aliis casibus, quia scientia et taciturnitas pro consensu habetur, id est, consensu creditoris, quo sciente lis de proprietate acta est inter debitorem et extraneum, videtur etiam judicatum de jure pignoris, quod habuit ex persona actoris, id est, debitoris sui. Et ideo ad hæc verba *l. 5. (nec tibi oberit)* adnotabis, tibi creditori etiam scienti non oberit his duobus casibus: ignoranti vero neque his casibus, neque aliis, quod notandum.

## Ad L. VI.

*In summa debiti computabitur etiam id, quod propter possessiones pignori datas ad collationem viarum muniendarum, vel quodlibet aliud necessarium obsequium præstitisse creditorem constiterit.*

Ex l. 6. notandum est, maxime crescere obligationem sortis debitæ ob ea, quæ creditor, cui fundus pignoris traditus est fundi nomine contulit ad munitionem, et reparationem viarum publicarum, vel ad aliud (ut ait l.) necessarium obsequium Reipub. ad aliud publicum munus, veluti ad reparationem portus vel aquæductus, vel murorum, vel pontium, vel cloacarum, quæ sunt onera prædiorum, non hominum, et sequuntur quemcunque possessorem prædiorum. Et recte *l. Epist. §. Pact. de pact.* tale pactum (*ut si quas summas propter tributiones fundi pignori nexi creditor solvisset, eas a debitore reciperet*) esse justum pactum, quia jus ita se habet, ut tributa prædii pignorati, quæ solvit creditor, augeant obligationem sortis. Et ideo supervacuum est pactum, quoniam ipso jure res ita se habet, ut et in *l. Quæstium, §. ult. de distract. pig.* Multa fiunt pacta supervacua. Et crescere obligationem sortis, aperte demonstrant hæc verba l. 6. (*in summa debiti computabitur*) id est, accrescet sorti. Ex quo sequitur, non liberari pignus, et pignoratitiam actionem quæ est in personam de recuperando pignore, non competere debitori sorte principali soluta capitatio ære soluto, ut veteres loquebantur, nisi etiam solvat, quæ creditor contulit ad necessaria obsequia Reipubl. quia et hæc sorti accreverunt, et omnem sortem solutam esse oportet, ut debitori competat actio pignoratitia, in *l. Si rem. §. Omnis. de pig. act.* Nam et vel unus nummus tantum supersit ex sorte, qui debeatur, tota res pignori data, pignori obligata manet. Et hoc est quod dicitur, *individuam esse causam pignoris*, id est, pignus non posse liberari pro parte, sed teneri in solidum, vel pro nummo sestertio, *l. Rem. de evict.*

## Ad L. VII.

*Usucapio pignoris conventionem non extinguit.*

Ex lege 7. (quam Placentinus per quam stulte scripsit non posse intelligi, dabitque nobis licentiam abeundi) quæ constat uno tantum versu elegantiss. (*usucapio pignoris conventionem non extinguit*) ex ea, inquam, notandum est, usucapto pignore ab extraneo debitorem amittere dominium pignoris, quod est certum: in usucapione creditorem non amittere jus pignoris, quia usucapione dominium sequitur cum sua causa, *l. 1. §. Cum pretium. D. eod. tit.* Et eadem ratione fructuarius, ad quem pertinet pignoris ususfructus usucapto pignore non amittit usumfructum, *l. Locum. 17. §. pen. de usufruct.* Denique usucapione non acquirimus liberum, vel optimum maximum jus dominii, sed quale habuit is, qui ante completam usucapionem dominus erat. Hæc est vera et facilis sententia hujus legis omnibus amplectenda. Secunda interpretatio Accursii est ridicula, ut Cato loquitur. Verum circa hanc sententiam hujus l. multa possunt quæri, et multa etiam quærit Accursius. Primum potest quæri transformata usucapione a Justiniano, an sit locus sententiæ h. l. Et recte censuit Accursius ne in re aperta et nota Accursio sim longus, esse locum sententiæ hujus legis in re mobili, quæ usucapitur triennio: non etiam in re immobili, quæ usucapitur longo tempore, quia placuit etiam longo tempore perimi pignoris cujuscunque causam, id est, decem, aut viginti annis, *l. ult. sup. de præsc. long. temp. l. 7.* et *l. ult. sup. de oblig. et act.* Rursus posset quæri, an soluta, vel oblata et deposita sorte, debitor adversus creditorem possit agere actione pignoratitia, ut restituat

pignus, quod tenuerat, sed postea emissa possessione, cum ad alium transisset, usucaptum est, et nunc tenetur ab eo, qui usucepit, quia videtur adhuc ab eo, qui usucepit, creditor posse evocare possessionem pignoris per actionem hypothecariam. Sed ut respondeam, primum hoc negabo, creditorem ab eo, qui usucepit, posse avocare possessionem pignoris, et habere adversus eum actionem hypothecariam, quia solutione sortis extincta est hypotheca, sed teneri tamen creditorem debitori actione pignoratitia, ut vel rem redimat ab eo, qui usucepit, vel præstet æstimationem litis, et quantum interest, videlicet si per creditorem, qui pignus tenebat, negligentiam factum est, ut pignus usucaperetur, quia in actionem pignoratitiam venit etiam culpa sive negligentia creditoris, *faut qu'il en rende compte*, *l. Si cum venderet.* et duabus sequentibus *D. de pign. act.* *l.* 6. et 8. *sup. eod.* non tamen teneri creditorem eadem actione, si sine vitio suo possessionem pignoris perdiderit, *l.* 4. *eod. tit. sup.* Et hoc de pignore, quod tenuit creditor, ut posui semper: nam in pignore, quod creditor nunquam tenuit, hæc quæstio cessat, quia ad hoc genus pignoris non pertinet actio pignoratitia, quæ est de restituendo pignore, quod accepit: atqui nunquam accepit, vel habuit. At rursus inde nascitur alia quæstio, et difficilior, quid sit dicendum, si pignus nudo consensu contractum sit, et cum nondum pervenisset ad creditorem, usucaptum sit et postea ab eo, qui id usucepit, creditor possessionem pignoris evocaverit, ut potest, actione hypothecaria: tum deinde debitor solverit sortem creditori, an actione pignoratitia potest a creditore recipere pignus, cujus dominium usucapione amisit? Dicam posse, sed frustra recepturus est pignus, et is, qui usucepit, id mox ab eo vindicet, tanquam factus dominus. Itaque in damno versabitur debitor, qui solvit pecuniam, et pignus recuperatum a creditore non potest retinere vindicante eo, qui usucepit. Et omnino ita est, ut versetur in damno, quia hoc accidit sua culpa, cum per negligentiam ejus pignus usucaptum sit, ut in §. *Quod autem. Instit. de usuc.* Et captiosa, atque vana sunt remedia, quibus Accursius hoc loco tentat debitorem eximere damno, quia adversus usucapionem nulla sunt remedia majori 25. annor. usucapio securitatem præstat possessori, *l.* 7. *sup. de præscr. long. temp.* *l.* 1. *sup. de com. rer. alien.* Et ea etiam remedia, sive consilia (quæ vocat Accursius) id est cautelae, ne debitor sit in damno, refutat Bartol. hoc loco, nec tamen rem expedit, quæ ita, ut dixi, manifesto expedienda est, hoc tantum addito: quod si debitor in proposita specie soluta pecunia non statim pignus repetat, quia solutione pignus peremptum est, procul dubio ei, qui usucepit, erit efficax vindicatio pignoris adversus creditorem. Et postremo circa hanc legem quæri potest, cur usucapto servo, jus pignoris quod in eo habeo, non perimitur, ut docuimus, operæ autem servi usucapti, quæ mihi legatæ erant, perimuntur? legatum operarum usucepto servo perimitur, *l.* 2. *in fine, de usufr. leg.* Quæro, quæ sit ratio differentiæ? Ratio differentiæ, in qua hæret Accursius in d. l. 2. dum eam quærit, nec tradit ullam, evidens hæc videtur esse, quia operæ servi, quæ consistunt in actu ipsius servi, jus dominii sequuntur, quod usucapione sequitum est: nam si servus est tuus factus usucapione, consequens est, ut tibi operas præstet, non alii, nec testamento alterius fieri potest, ut servus tuus alii, quam tibi edat operas. Denique operæ societate, veluti quodam dominio servi conjunguntur, at pignus nulla societate dominio, id est proprietati conjungitur. Hæc sunt verba *l. Justo. §. Non mutat. de usurp. et usuc.* Ususfructus quoque cujus causam eandem diximus esse, quæ est pignoris, et neutra perimatur usucapione, non debet permisceri cum dominio, vel possessione, *ut l. pen. de acquir. poss.* quia ususfructus servi non consistit in servo ipso, id est, in actu servi, sed in persona ejus, qui in servo usumfructum constitutum habet, et in facto ejus, in usu et fruitione servi. At operæ, quæ legantur, consistunt in ipso servo, id est, in actu ipsius servi ideoque nec morte ejus, cui legatæ sunt operæ quoad vivit servus, legatum perimitur, et ususfructus tamen perimitur morte ejus, cui ususfructus legatus est. Et similiter operæ legatæ non perimuntur capitis diminutione legatarii, vel non utendo, quibus tamen modis ususfructus intercidit, *d. l.* 2. *de usufr. legato.*

## Ad L. VIII.

*Quamvis personali actione expertus adversus reum, vel fidejussores, seu mandatores ejus feceris condemnationem: pignoris tamen adhuc habes persecutionem.*

Lex octava est pars *legis primæ, inf. etiam ob chirog. pecuniam pignus teneri*, ubi de quæstione ejus tractabimus commodius.

## Ad L. IX.

*Si dominium ejus possessionis, quæ pignori data esset, a debitrice domina ad te translatum est, eamque postea creditor, vel ejus hæredes detinere cœperunt: vindica eam rem præside provinciæ curante, ut fructuum deducta ratione, residuoque a te oblato, si fuerit satisfactum, ea possessio tibi reddatur.*

Ad legem 9. sic est ponenda species: debitor alienavit fundum Titio, quem ante creditori suo nudo pacto obligaverat. Ut usucapione, ita alienatione pignoris facta sine consensu creditoris pignus non perimitur, *l.* 15. *inf. hoc tit.* *l. Si debitor. inf. de distract. pign.* Postea vero creditor eum fundum tenere cœpit. Hæc lex nona sit, Titium nuper factum dominum fundi, recte eum fundum vindicare a creditore, fructibus, quos creditor ex eo fundo percepit imputatis in sortem, et residuo debiti oblato, et deposito, *si creditori satisfactum fuerit*: quæ postrema verba lex adjecit, quia non est satis solvi creditori sortem principalem, ut pignus liberetur, sed etiam ei satisfieri oportet: nam quandoque sortis principalis solutio ei non satisfacit ad plenum, ut puta si quos sumptus fecerit fundi pignorati nomine, qui excesserint sortem principalem, ut in *l.* 6. *sup.* Satisfacere, est tantum facere, quantum satis est creditori, ut Asconius Pedianus ait, *satisfacere esse, tantum facere quantum satis est irato ad vindictam.* Ergo ex *l.* 9. ei, cui debitor pignus alienavit citra consensum creditoris, pignoris possessione postea perveniente ad creditorem, competit rei vindicatio adversus creditorem, si ei satisfactum sit, quæ tamen actio non competeret debitori adversus creditorem possidentem pignus, quia vindicatio rei corporalis possessori non datur, *l.* 1. §. *Interdictum, uti possidet.* §. *Æque. Instit. de act.* Et creditor licet teneat pignus, id tamen sibi non possidet sed id debitor possidet per eum. *l. Cum autem,* §. *Sed cum illud. sup. de præscript.* 30. *annor.* Ergo non potest debitor id vindicare a creditore, quia vindicatio non acquiritur sine dispendio possessionis. Sed cum erit satisfactum creditori, potest pignus repetere actione pignoratitia. Dixi, *alienatione non extingui causam pignoris*: hoc est verum indistincte, sive res mobilis, sive immobilis pignori data sit, et sive traditione, sive nuda conventione pignus contractum sit. Sed alio jure utimur hodie in re mobili: nam creditor non potest persequi actione hypothecaria rem mobilem, de qua convenit inter debitorem, et creditorem, ut pignori esset, si a debitore ea res pervenerit ad extraneum. Et hoc est, quod dicitur lingua materna, *meubles n'ont point de suite en hypotheque, quand ils sont hors de la puissance du debiteur*, id est, ex sola conventione pignoris, vel speciali, vel generali nil refert, creditor non potest persequi actione hypothecaria res mobiles adversus quemlibet possessorem, sed adversus debitorem tantum, vel hæredem ejus, aliter quam si traditione contractum sit pignus rei mobilis: nam ita contractum pignus rei mobilis, etiam hodie creditor persequitur adversus quemlibet possessorem. Et ita facimus hodie differentiam inter rem mobilem et immobilem, et pignus re, et consensu contractum. Dixi præterea ex hac l. fructus, quos creditor ex pignore percepit, consumpsit, et imputari in rationem sortis. Hoc confirmat lex 1. et 2. *sup. de pignorat. action.* *l.* 1. *inf. de distract. pign.* *l.* 2. *inf. de partu pign.* Itaque fructibus æquantibus sortem, ipso jure liberatur pignus, perinde atque solutione, vel oblatione, et depositione totius sortis, vel datione pignoris in solutum ut in *l.* 13. *inf.* fructuum perceptio pro solutione est, si adæquat summam sortis. Sed hoc ita procedit, nisi aliud convenerit inter debitorem, et creditorem, veluti ut fructus creditor perciperet vice usurarum, quæ conventio pignoris proprio nomine appellatur ἀντίχρησις in *l. Si is qui bona.* §. 1. *D. eod. tit.* *l. Si pecuniam. de pign. act.* quasi ἀντὶ τόκων χρῆσις, id est, jus utendi fruendi pignore vice usurarum, quod Ciceroni est *certare cum usuris fructus prædiorum.* Nec omittam quod Azo notavit, initio hujus legis in quibusdam libris ita legi, *si dominium ejus possessionis, quæ cum pignori, etc.* Ego constanter ita scriptum legi semper in omnibus libris veteribus, et est syllepsis.

## Ad L. X.

*Debitores præsentes prius denuntiationibus conveniendi sunt. Igitur si conventi debita satis non fecerint, persequenti tibi pignora, seu hypothecas, quas instrumento specialiter comprehensas esse dicis, competentibus actionibus, rector provinciæ auctoritatis suæ auxilium impartiri non dubitavit.*

Legem decimam vulgo sic accipiunt male, ut creditor prius denuntiare debeat præsenti debitori, ut solvat, id est, eum interpellare, et admonere debeat, quam agat actione hypothecaria, quod est falsum: nam istæ denuntiationes, quæ proprie dicebantur condictiones, sublatæ sunt, §. *Appellamus. Instit. de action.* et in *l. ult. sup. de raterd.* illa verba *fraplis veteribus ambagibus* (dixi excludere solemnes denuntiationes, idemque volle in *l. ult. sup. quorum bonorum*, hæc verba *omnibus frustrationibus amputatis.* Et hi etiam, qui ita accipiunt hanc legem, coguntur supplere suo marte, hanc denuntiationem exigi ex urbanitate, non ex necessitate, quod etiam est falsum: nam aperte verba legis injungunt necessitatem denuntiandi præsenti debitori: et verius est, hanc esse sententiam hujus legis: ut si convenerit inter creditorem, et debitorem hypothecarium de non distrahenda hypotheca, vel etiam si simpliciter pignus datum sit, nulla facta mentione distrahendi, vel non distrahendi, quo casu etiam tacite videtur agi, ne distrahatur, *l.* 3. *D. quæ res pign. oblig. poss.* non aliter possit creditor, contra quem actum est expressim, tacite, pignus distrahere, quam si denuntiaverit præsenti debitori, ut pignus luat, quæ est sententia etiam *l.* 4. *D. de pignorat. act.* et (ut affirmo) etiam hujus leg. 10. nam in ea persequi hypothecam, est persequi usque ad extremum, ad distractionem usque jus pignoris exequi. Et placet, quod ait lex plurativo numero, *denuntiationibus*: nam trina denuntiatio exigitur in *d. l.* 4. et a Paulo 2. *Sent. tit.* 4. *creditor*, inquit, *si simpliciter sibi pignus depositum distrahere velit, ter ante denuntiare debet debitori suo, ut pignus luat, ne a se distrahatur.* Itaque hæc lex 10. id omnino vult, quod est apertius iisdem fere verbis scriptum in *l. Debitoribus. sup. de administr. tut. debitoribus parere solutioni denuntia, qui si satis non fecerint, in venditione pignorum uti jure communi potes.*

## Ad L. XI.

*Nominatori pignori capere sine præsidis auctoritate res nominati non licet.*

Lex undecima etiam non bene explicata est. Nominator in ea vocatur magistratus municipalis, qui quem nominat, et creat ad munus aliquod publicum, veluti ad curationem operum, quam ei nomi-

natus aaspicere detrectat, lex ait, *magistratum municipalem eum coercere non posse capiti pignoribus sine auctoritate præsidis.* Hæc est sententia legis. Habet quidem magistratus municipalis jus coercendi inobedientes, et contumaces captis pignoribus *l. Quemadmodum. §. Magistratus. ad leg. Aquil. l. 4. §. 1. de dam. infect.* sed non sine jussu præsidis sicut magistratus municipalis habet jus dandi tutoris, *l. 3. ff. de tut. et curat. dat.* sed non sine præsidis jussu, præcepto, mandato, *l. Lucius, §. Cum testamento. de admin. tutorum, l. Tutores. de confirm. tut. l. Sexto, sup. qui dare tut. poss.* Olim (quod forte non omnes faciunt) magistratus, qui pignora capiebant, et mox ea confringebat, concidebant, verbi gratia, supellex contumacis capta pignori, mox concidebatur. M. Tullius 3. de Oratore. *An tu,* inquit, *cum omnem auctoritatem universi ordinis pro pignore putares, eamque in conspectu populi Romani concideres tanquam pignus, existimas, me his pignoribus, quibus me coercere instituis, posse terreri. Non illa pignora tibi sunt cædenda lingua, etc.* Et sic etiam Tibullus.

*Quid facio demens? heu, heu, mea pignora cedo.*

## *Ad L. XII.*

*Si uxor tua pro pecunia, quam accepit mutuo, res proprias obligavit pignori, eique tu successisti: licet instrumento ejus facti testimonium collatum non sit: soluto tamen debito, creditorem de his tibi reddendis solemni jure conveniens.*

Ex l. duodecima hoc tantum notandum est, instrumenta esse testimonia factorum, id est, rerum gestarum, et condi instrumenta, ut res gesta probetur, non ut valeat: nam et sine instrumento valet: instrumenta condi rei probandæ, non condendæ, vel constituendæ. Et secunda interpretatio Accursii ad eam legem est verissima, et confirmatur *l. Contrahitur. de pig.* Prima interpretatio delenda est.

## *Ad L. XIV. et XXIV.*

*L. XIV. Distracto a debitore pignoribus, creditores potestatem habere, utrum ne personali obligatos sibi, an pignora possidentes, in rem actione convenire velint, non est incerti juris.*

Lex 14. et l. 24. idem docent, esse in electione creditoris, qua actione prius experiatur, personali actione cum debitore suo, an hypothecaria cum possessore pignoris, an simul utraque ut *l. ult. sup. de obl. et act.* Sicut in electione creditoris est cum debitore, an cum fidejussore, vel mandatore, an cum utroque experiatur, *l. Grege. §. Etiam. de pignoribus.* Nec cum Accursio in hac re est constituenda differentia inter expressam, et tacitam hypothecam, ita ut electionem habeat creditor, qua via ad suum perveniat, si expressa sit hypotheca, ut ait hoc loco, non etiam si tacita: nam Resp. quæ non habet, nisi expressam hypothecam, *l. 2. inf. de jur. Reip. lib. 11. l. Simile. D. ad munic.* denique Respubl. quæ habet expressam hypothecam, non tamen omnino electionem habet, *l. 1. inf. de decur. lib. 10. l. 3. § ult. de administ. rer. ad civit. pertin. l. Libert. §. Fil. ad munic.* Non est etiam omnino constituenda differentia inter privatum creditorem, et fiscum, sive rempublicam, ut privatus hanc habeat electionem, non fiscus, vel Resp. nam et in causa tributorum fiscus hanc eandem electionem habet, *l. Cum possess. §. ult. de cens.* Et in causa pecuniæ debitæ ex contractu, veluti ex locatione vectigalium, videlicet, si possessor hypothecarius fisco non caveat de indemnitate, iterum dum excutit principalem debitorem, *l. 1. inf. de conveniend. fisci debitor. lib. 10. l. 5. sup. de sentent. et interloc.* Hodie non ignorantia ex Novel. Justiniani quarta *de fidejussoribus*, privato creditori ademptam esse hanc electionem, a qua non dissentit Novella 112. cujus sententia ab Irnerio huic legi subjecta est: nam et in *Novella de litigiosis*, ponitur creditorem prius egisse cum debitore servato ordine præscripto *in Novella 4.* Sed lite pendente debitorem pignus vendidisse, nec ex pretio solvisse creditori: quæ res facit, ut protinus creditor possit transire ad emptorem pignoris instituta actione hypothecaria, qui tamen recte cœperat a debitore principali.

## *Ad L. XVI.*

*Et si frater tuus non suam, sed ad te pertinentem pecuniam mutuam suo nomine dedit, ac pignus accepit: tamen tibi pignoris obligationem quærere non potuit.*

Ex hac l. notandum est, obligationem pignoris per liberam personam non acquiri, sicut nec quamlibet aliam obligationem: ut si meam pecuniam suo nomine frater meus alii crediderit, quod mutuum quidem ab initio non consistit, quia pecunia non est dantis, sed convalescere potest consumptione pecuniæ: atque adeo si meam pecuniam (ut dixi) frater meus suo nomine crediderit, et pignus acceperit in causam crediti, mihi neque personalem obligationem creditæ pecuniæ acquirit, neque obligationem pignoris, quam contraxit: ut *l. Solut. § pen. de pign. act.* Recte ait *l. Suo nomine:* nam si nomine meo pecuniam meam crediderit, jure singulari receptum est, sicut et multa alia singularia sunt recepta in credita pecunia, ut mihi acquirat obligationem creditæ pecuniæ, quamvis sit liber homo, non subjectus potestati, atque etiam obligationem pignoris, *l. 2. sup. per quas pers. nob. acq.* Sed et quandoque, si quis alienam pecuniam suo nomine crediderit, non nomine domini, domino pecuniæ datur utilis actio creditæ pecuniæ, perinde ac si ipse credidisset, ut si quis crediderit pecuniam militis, vel pupilli, vel juvenis, ut *l. 2. sup. quando ex facto tutor. vel cur. l. Si pecun. D. de reb. cred.* Hypothecariam autem his personis, id est, militi, pupillo, juveni, si is, qui eorum pecuniam credidit suo nomine, pignus acceperit, dari non invenio, nec cui datur actio principalis, continuo etiam danda est actio hypothecaria sine lege certa, quæ hoc constituat, ut ante constitutionem Justiniani, id est, *d. l. 2. sup. per quas pers. nobis acq.* credita ab alio mea pecunia meo nomine, et accepto pignore, mihi ipso jure acquirebatur obligatio principalis, non etiam obligatio pignoris. Et ita etiam in proposito illis personis, quarum pecuniam aliquis credidit suo nomine, debimus quidem actionem principalem, si certum petatur, sed non actionem hypothecariam, si pignus intervenerit, sine lege certa, qua destituimur.

## *Ad L. XVII.*

*Quamvis ea pecunia, quam a te mutuo frater tuus accepit, comparaverit prædium: tamen, nisi specialiter, vel generaliter hoc tibi obligaverit, tuæ pecuniæ numeratio in causam pignoris non deduxit, sane personali actione debitum apud præsidem petere non prohiberis.*

Ex lege notandum est, rem a fratre meo ex pecunia, quam ei credidi, sibi id est, suo nomine comparatam, non propterea esse mihi tacite pignori obligatam nomine crediti. Denique non esse eam rem mihi pignori in causam creditæ pecuniæ, sine conventione expressa, vel speciali, vel generali. Et hæc l. et superior loquitur de fratre, sed utrique locus est etiam in quovis alio, qui vel pecuniam meam suo nomine crediderit, vel si aliquid suo nomine comparaverit ex pecunia, quam ei credidi, vel quam mihi debet ex alia causa. Et ut a superiori lege excepimus pupillum, cujus pecuniam quis alii suo nomine mutuam dedit, ita ab hac lege nos pupillum excipere oportet: nam res pupilli pecunia ab alio comparata, tacite pupillo pignori obligata est ex const. Sever. et Antonini, *l. pen. sup. de serv. pig. dato manum. l. 3. D. de reb. eor. qui sub tut. etc.* quod interpretes trahunt etiam ad militem, et juvenem. Ego nolim trahere sine lege: nam etsi militi detur vindicatio rei comparatæ ejus pecuniæ, *l. Si ut proponis. sup. de rei vind.* non tamen ideo, imo vero eo minus nidem danda est actio hypothecaria, veluti ex tacita hypotheca: vindicatio enim datur domino, vel quasi domino: hypothecaria datur non domino, nec utraque unquam defertur cuiquam sine lege, aut constitutione certa, quæ in alicujus arbitrio faciat, ut hac, vel illa actione experiatur: ut ex Justiniani constitutione est in arbitrio mulieris res dotales persequi soluto matrimonio vindicatione tanquam suas, vel hypothecaria actione tanquam non suas, *l. In rebus sup. jur. dot.* Et eandem electionem constitutiones dant pupillo, cujus pecunia ab alio res comparata est: nam præter tacitam hypothecam ejus rei, datur etiam pupillo utilis actio, si hanc malit ad eam rem vindicandam, *l. 2. quando ex fact. tutor.* non etiam aliis personis, quod legerim, veluti militi, aut adolescenti.

## *Ad L. XIX.*

*Sicut vim majorem pignorum creditor præstare non habet necesse: ita dolum, et culpam, sed et custodiam exhibere cogitur.*

Lex XIX. atque etiam 20. alienæ videntur esse ab hoc titulo, atque tractatu: neque enim sunt de actione hypothecaria, de qua est hic tractatus, et hic tit. et quotquot sequuntur usque ad tit. 35. sed sunt ambæ de actione pignoratitia, de qua est proprius titulus *lib. 4. sup.* et inter quas quantum intersit, accipite paucis. Actio hypothecaria est in rem, ut *l. 18. h. tit.* Actio pignoratitia in personam: hæc est bonæ fidei, illa arbitraria: hæc datur debitori soluta hypotheca, illa creditori manente hypotheca: hæc est ex jure civili, illa est ex jure prætorio hypotheca contracta nudo consensu. Sed tamen, quia hæc illi æmula est, ut eleganter ait Justinian. in constitut. qua sua auctoritate confirmat conditionem Digestorum. Hæc inquam, illi æmula est, quoniam utrique circa eandem rem idem est studium, idem amor debitori, ut habeat pignus, creditori æque, ut idem pignus habeat. Quia igitur invicem æmulæ sunt, neque hæc illam, nec vicissim illa hanc abhorret. Itaque non male etiam de actione pignoratitia hoc proponitur in *l. 19.* in eam venire dolum et culpam creditoris, et custodiam, dolum et culpam, id est, si dolo creditoris, aut culpa pignus perierit, aut deterius factum sit: nam (ut ait hæc l. 19.) creditor dolum et culpam, et custodiam exhibere cogitur: ubi Accursius sic distinguit culpam a custodia, quem et plerique sequuntur, ut custodiæ sit contraria negligentia, atque ita lex velit negligentiæ nomine creditorem teneri debitori, quod non curatius, diligentius custodierit rem pignori datam, sed neglexerit: culpa autem consistat, non in negligendo, id est, non faciendo, sed in faciendo, ut si creditor dum jaculatur, nec dum bene sciat vibrare jaculum, deerrans hominem trajecerit sibi pignori datum, atque ita Accurs. in hac l. culpam a custodia distinguit, quam distinctionem omnino improbo: nam certissimum est etiam in non faciendo culpam consistere, in negligendo, *l. Si servum D. de verb. obligat. §. Præterea. Inst. de leg. Aquil.* et nominatim in *l. Si socius socio. pro socio,* et in *§. Præterea. Inst. quib. mod. re contr. oblig.* Juris auctor *culpam,* interpretatur desidiam et negligentiam. Ergo culpam generaliter accipiamus pro levi negligentia, sive diligentiæ exactæ privatione, atque etiam pro delicto commisso, pro delicto facto per imperitiam, vel imprudentiam. Custodiam autem accipiamus pro exactissima diligentia diligentissimi patrisfam. cui sit contraria levissima culpa: nam hæc lex rem auget, dum adjicit *et custodiam*, hoc est, dum ait *creditorem non tantum præstare dolum et culpam*, quod nomen simpliciter significat levem, *sed etiam præstare custodiam*, id est, etiam levissimam culpam, quo modo etiam rem auget *l. 13. §. ult. D. de pig. act.* Sed creditorem præstare etiam custodiam, id est, exactissi-

mam diligentiam, ita demum verum est, si creditoris tantum gratia pignus contractum sit, puta ut pecunia credita in tutum red geretur, alioquin parati etiam sine pignore rogenti debitori pecuniam credere. Quo casu manifestum est, pignus dari tantum creditoris gratia, quia et sine pignore, si voluisset debitor, pecuniam mutuam accepisset a creditore. Et æquum est, ut in commodato, cum solius commodatarii gratia res geritur, ut præstet omnem culpam, et exhibeat omnem diligentiam, supremam diligentiam, in servanda re commodata, vel pignorata. Ceterum aliud dicemus, si pignus contractum sit utriusque gratia, quod quomodo fiat, explicant Institutiones *in fin. tit. quib. mod. re contr.* ajunt pignus dari utriusque gratia: ubi velim vos subintelligere *plerumque*: nam potest dari solius creditoris gratia: ac tum dator utriusque gratia, cum sine pignore debitor non erat habiturus pecuniam, cum quodammodo vi quadam creditor pignus el extorsit, ut innuit *lex. 4. hoc tit.* Debitoris gratia contrahitur pignus, quo magis ei credat, qui alioquin non crederet: atque etiam creditoris gratia, ut ei sit cautum pignore, ut in tuto sit creditum. Et hoc casu, negabo creditorem præstare custodiam pignoris, id est, teneri ex levissima culpa secundum definitionem *l. Si ut certo. §. Nunc videndum. D. commod.* Et eadem distinctione utar in commodato, quoniam et in hac re pignus commodato comparatur, *d. l. 13. §. ult.* Nam si commodatum contractum sit solius commodatarii gratia, procul dubio præstat culpam et custodiam, *d. l. Si ut certo. §. Commodatum.* Sin autem contractum sit utriusque gratia, quod fit in hac specie, si communem amicum invitemus ad cœnam, et tu parasdæ cœnæ curam suscipias, ego tibi commodem suppellectilem meam argenteam, commodatum fit utriusque gratia: et hoc casu commodatarius dolum tantum præstabit et culpam, non custodiam, *l. In rebus. §. 1. D. commod.* quæ etiam pignus comparat commodato. Et ita est accipiendum, quod habemus ex fragmentis, sive reliquiis Modestini ex *lib. 2. Different. Commodati judicio conventum, præstare dolum et culpam, quia*, inquit, *utriusque contrahentis utilitas vertitur: nam* (hæc suppleamus) *si solius commodatarii, non tantum præstaret dolum et culpam, sed etiam custodiam.* Et hæc distinctio, quæ summe notanda est, liquido demonstrat in hac re ne minimam quidem differentiam restare inter pignus, et commodatum. Illud certissimum est, in neutro contractu venire casum fortuitum, id est, ut hæc lex loquitur, vim majorem, vim divinam, invictam necessitatem, damnum fatale, quo pertinet etiam *l. 25. hoc. tit.* Et furtum quandoque adnumeratur casui et fortunæ, latrocinium semper, furtum quandoque, ut in *l. Eum qui. §. Idem scribit. D. de furt.* ut furtum, quod fit a saccularius, vel spartulariis, *ce sont des marists, ou coupebourses*, qui artibus quibusdam maleficis, a sinu quandoque ipso hominis auferunt pecuniam, quod quis cavere, aut providere possit? Vel etiam ab aperturariis, seu directariis *ce sont des crocheteurs de portes*, quod vix ullus tam diligens est, ut cavere possit. At plerumque furtum adnumeratur culpæ et negligentiæ in non servando nostro *l. 4. D. nautæ, caup. stab. l. Cum duob. §. Damna. D. pro soc.* Et huc pertinet etiam *l. 26, hoc. tit.*

## *Ad. L. XX.*

*Creditor ad petitionem debiti urgeri jure minime potest. Quapropter eo, quod vos hæredibus Evodiani debere confiditis, oblato, et si non veliat accipere, consignato, atque deposito: de reddendo pignore has præsidali notione convenite.*

Ex *l. 20.* notandum creditorem invitum non compelli agere de credita pecunia, ut scilicet ei pecunia solvatur petenti, et pignora liberentur, et usuræ non currant: non compelli etiam creditorem oblatam pecuniam accipere, sed qui ab usuris et sorte se et pignora liberare volet, deponat pecuniam apud acta, et consignet: depositio, et consignatio solutio est, quæ omnem obligationem perimit *l. 9. inf. de solut.* Depositio sola non sufficit, sed necessaria est etiam consignatio, quæ non est, ut vulgus accipit, adnumeratio pecuniæ, sed sacculi, vel cistulæ, in qua est condita pecunia, obsignatio facta annulo signatorio debitoris, vel testium, ut in *l. ult. D. de leg. commiss.* Apul. 10. Metam. *in hoc ipso, sacculo*, inquit, *conditos aureos annulo tuo prænota: donec altera die nummulario præsente comprobentur. Sic inductus signavit pecuniam.* Non potest etiam e contrario debitor prohibere creditorem, quo minus agat de credita pecunia, quo minus repetat pecuniam quam sub specie, puta usurarum, in quarum solutione se perseveraturum debitor dicit. *l. ult. §. ult. sup. de jur. dot.* Quod utique verum est, nisi aliud convenerit nominatim, scilicet ut quamdiu usuræ solverentur, sors non repeteretur, *l. 4. §. ult. l. Qui in futurum. D. de pact.*

## *Ad L. XXI.*

*Res obligatas exterus debito soluto liberando, dutum petere, non eorum dominium adipisci potest.*

Lex 21. docet, eum, qui pro debitore animo negotiorum gestoris soluta pecunia, et usuris pignus liberavit, non ideo pignoris dominum fieri, quia nec creditor, a quo pignus liberavit, pignoris dominus fuit, *l. Cum et sortis. § ult. D. de pig. act.* Sed id tamen, ut opinor, pignus, quod liberavit, retinebit veluti pignoris jure, donec ei id omne, quod pro eo solvit, reddatur, atque etiam sortis, quam pro illo solvit, usuræ, quæ creditori præstandæ fuissent, si pecunia ei soluta non fuisset. Nam quæ præstarentur creditori, et præstandæ sunt liberatori. Imo et usurarum pro illo solutarum usuræ ei præstandæ sunt, quia apud eum, qui solvit, sortis, non usurarum vice funguntur *l. 12. §. Sciendum. D. qui pot. in pign. hab.* alioquin usurarum usuræ non præstarentur, quia sunt illicitæ. Et ita vero, quia sua pecunia redemit captum ab hostibus, ejus quidem, quem redemit, dominium non adipiscitur, sed eum retinet, quasi pignus, donec solverit pretium redemptionis, quod pignus naturale dicitur in *l. 2. inf. de cap. et postlim. revers. ab hostib.* Naturale, quia jure civili liber homo pignori esse non potest. Ille autem liber factus est redemptione, et postliminio.

## *Ad L. XXII.*

*Secundus creditor offerendo priori debitum, confirmat sibi pignus, et a debitore sortem, ejusque tantum usuras, quæ fuissent præstandæ, non etiam usurarum usuras accipere potest.*

Lex 22. docet, posteriorem creditorem, cui, verbi gratia, fundus Titianus pignori obligatus erat, offerendo pecuniam ei, cui priori idem fundus obligatus erat, in ejus locum succedere, et pignus sibi confirmare, quod infirmabat causa prioris creditoris, sive prærogativa temporis. Ait. *offerendo*, et subintellige, *vel si accipere nolit, publice deponendo, et consignando*: nam sola oblatio, et nuda non confirmat pignus *l. 1. inf. qui pot. in pig. hab.* nisi oblationem sequatur acceptio prioris creditoris. Id autem pignus, quod ita sibi posterior creditor confirmavit, non tantum ob sortem sibi debitam, et usuras suas, sed etiam ob sortem, et usuras, quas priori creditori solvit, et sortis utriusque etiam deinceps usuræ current, id est, sortis suæ, et sortis prioris creditoris, quæ currerent priori creditori, si ei satis factum non esset. At usurarum, quas posterior creditor priori solvit, licet eas ipse recte computet in sortem tanquam sortem sibi debitam, tamen nullæ usuræ currant. Et ratio hæc est, quia solvendo priori creditori, suum potius, quam debitoris negotium gessit, nimirum ut sibi pignus confirmaret. Et licet re ipsa etiam gesserit negotium debitoris, quem liberavit a primo creditore, tamen animum tantum habuit gerendi negotii sui, id est, confirmandi pignoris sui, et ob id æquum est ut usurarum, quas sui potius, quam debitoris causa solvit, usuras non exigat, non accipiat. Et ita definitur in *h. l. 22.* Unde sequitur, quod si quis non creditor gerens negotium debitoris, non suum, pro eo solvat creditori sortem, et usuras, omnis pecuniæ, quam solvit, id est, sortis et usurarum usuras exigere potest. Et hoc est, quod in specie proposita ait. *l. 12 § Sciendum. D. qui pot. in pign. non enim*, inquit, *negotium alterius gessit, sed magis suum.* Et ratio hæc est, quia usuræ, quæ debebantur creditori post solutionem factam a negotiorum gestore sors efficiuntur, id est, negotiorum gestori, qui solvit pro debitore, debentur tamquam sors, non tamquam usuræ. Et ob id recte alias usuras admittunt, ut in *l. Itemque. §. Si procurator. in fin. D. mand. l. Qui negotiationem. §. Ex duobus, in fin.* et *§. ult. D. de adminis. tut.* Nec obstat *l. ult. sup. de usur.* quæ destricte vetat etiam usurarum in sortem redactarum usuram exigi, quod tamen videmur ante probasse: sed ne morer longius in re non multum difficili, lex illa ultima sic intelligitur, si debitor, qui debet plurium mensium usuras creditori, vertente anno consumet in unam summam, eamque constituat se debere tanquam sortem, et ejus summæ stipulanti creditori usuras promittat, quod M. Tull. vocat *anatocismum anniversarium*: et destricte prohibetur in *d. l. ult.* Hæc est mens l. ult. At si negotiorum gestor vel procurator, tutor, curator, pro debitore solvat creditori usuras, nihil vetat lex ult. quin quod solvit pro alio, apud eum sit sortis vice, cujus etiam usuras accipere possit: neque enim ullus hic est anatocismus anniversarius. Et restat modo tantum ex hoc tit. lex ult. quam exponemus.

## *Ad L. ult.*

Lex ult. loquitur de negotiatoribus, qui pecunias mutuas accipiunt, et pignori opponunt, quæ ex iis pecuniis comparaturi sunt, ut fit sæpe, *l. Cum tabernam. D. de pig. l. Qui Romæ. §. Callimachus. D. de verb. oblig.* Specialiter *l. ult.* loquitur de argentariis, qui mensas habent positas in foro, distrahendis, id est, permutandis pecuniis, accepto collybo, id est, permutationis mercede modica, *pour le change*, quæ etiam appellatur *aspratura*, maxime si asperis nummis, id est, recenter cusis permutentur veteres. Specialiter lex ultima loquitur de metaxariis, id est, serici negotiatoribus, nam commune nomen *metaxæ*, quo significatur quælibet tracta lanæ, vel lini, vel fili, *un escheveau*, sericum fecit suum per prævalentiam, quod ditior sit tracta serici, adeo ut nunc tantum metaxa, quod nomen retinent etiam Vascones, *ils appellent un escheveau malasche*, ut metaxam tantum accipiamus pro tracta serici. Generaliter autem (ut initio dixi) hæc lex loquitur de omnibus negotiatoribus, qui pecunias mutuas sumunt sub pignoribus eorum, quæ postea ex iis pecuniis comparaverint, et ponit eos postea comparasse militiam sibi, vel aliis. Militia hoc loco, et in multis locis juris nostri, est officium palatinum, officium civile, quod aliquando ejus generis est (saltem id, de quo agitur in hac lege ultima) ut possit vendi, pignorari, locari, qualis est militia adjutorum quæstoris, ex *Nov. 35.* Quæstor Palatii *en bon François c'est le Chancelier*, quod et Accurs. intellexit: adjutor quæstoris, *comme un chaufecire*. Quod officium etiam hodie potest vendi, et pignorari, ut legari, ex *const.* Lodovici XII. Ejusmodi etiam fuisse militiam silentiariorum, qui in palatio Principis indicunt silentium, Huissiers, demonstrat *l. 30 § ult. sup. de inoffic. test.* et ejusmodi officia, sive militias hæc lex ostendit etiam transmitti in hæredes sub definitione certa, id est, non prorsus transmitti, sed transmitti sub modo certo, sub lege certa, quia scilicet non ipsa militia mortuo militio transmittuntur in hæredes, sed qui subrogatur in locum

defuncti militis, cogitur hæredibus defuncti, vel uxori præstare certam summam solatii loco, quæ præstatio vocatur sæpe in Novellis *casus militiæ*, *la cheute d'un office par la mort d'un officier, le vacant*. Appellatur etiam placitum scholæ a Juliano Novellarum interprete, et in hac lege, *placitum commune militantium*. Recte: nam Schola nihil aliud est, quam schola militantium, *le corps des officiers*. Ex totius scholæ, id est, omnium officialium placito, vel ex beneficio Principis, defuncti militis hæredibus debetur solatium ab eo, qui in defuncti locum subiit, et qui militiam defuncti obtinuit. Et pignori obligata *militia*, non tantum commoda, salaria, annonæ civiles, quæ ex militia acquiruntur, intelliguntur esse pignori, sed etiam casus militiæ intelligitur esse pignori, id est, solatium, quod debetur defuncti militis hæredibus. His cognitis, facile erit cognoscere constitutionem hanc. Utitur hæc lex ultima distinctione hac: aut negotiatores, qui pecunias mutuas acceperunt sub pignoribus eorum, quæ postea compararent, mox militiam compararunt extraneis, aut sibi, vel liberis, vel cognatis. Si extraneis, non præsumitur militia comparata ex pecunia credita, nec erit pignori, nisi creditores probent ex iis pecuniis fuisse comparatam. Onus probationis incumbit creditoribus hoc casu. Sed si sibi, vel liberis, vel cognatis, mox post sumptas creditas pecunias militiam compararint, præsumuntur eam comparasse ex creditis pecuniis, nisi contrarium probent negotiatores, et erit pignori. Denique hoc casu onus probandi incumbit, non creditoribus, sed negotiatoribus. Præsumptio, quæ a creditoribus facit, transfert onus probandi in negotiatores. Et ratio differentiæ petenda est ex affectione personarum, quæ præsumptionem facit, et non in aliam rem sumpserint pecunias mutuas, quam ut compararent militiam sibi, vel suis, quæ præsumptio non ita inducitur, cessante affectionis causa, ut cum militiam compararent extraneis, et ignoratur ex qua pecunia, videbitur ex alia pecunia comparata nisi creditores probent ex sua pecunia comparatam.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XIV. In quibus causis pignus tacite contrahatur.*

Pignus non tantum expressim contrahitur, quod appellatur manifestarium pignus, *l. pen. D. eod.* sed contrahitur etiam tacite ex justa præsumptione, ut ait *l. ult. h. tit.* id est, ex præsumptione κατὰ πρόληψιν: nam pignus pacto contrahitur: pactum autem fit expresse, vel tacite, *l. 2. D. de pact.* Ergo pignus etiam contrahitur expresse, vel tacite. Et tacitum pignus, tacitamve hypothecam lex inducit, sive præsumit quasi de eo tacite convenerit inter contrahentes, ut ait *l. 3. et 4. D. eod. tit.* quasi silentio convenerit, ut ait *l. Ea lege. D. loc.* Ac primum quidem fiscus semper habet tacitam hypothecam, non tantum ex causa tributorum, sed etiam ex causa contractuum suorum, *l. 1. et 2. hujus tit. l. Aufertur. §. Fisc. D. de jur. fisc. l. 10. D. de man. l. 68. §. 1. D. de fidejuss.* Non igitur semper absolute, sed semper ex illis causis, puta tributorum vel contractuum: nam multos esse casus, in quibus fiscus non habet tacitam hypothecam, est scriptum in *l. Rescrip. D. de pactis*. Et verum esse opinor, quod scribit Accursius *in d. §. Fiscus*, fiscum ex pœnalibus causis non habere tacitam: certe non eam habet ex causis, quibus fisco nuntiari potest, veluti ex causa venditæ rei litigiosæ, vel ex causa inventi thesauri, vel ex causa dirutarum ædium promercii causa, nec etiam ex contractu, quem ipse non habuit, cum contraxit, sed is, cui successit, *l. 1. §. 1. D. quib. mod. pign. vel hypoth. sol.* Et observandum est maxime in hoc titulo, qui est de tacitis hypothecis, fisco dari tacitam hypothecam omnium bonorum debitoris ex causa tributorum, *l. 1. h. tit.* et ex causa contractuum, *l. 2.* Quo argumento fortiter defendi potest, ex aliis causis, quæ sunt omissæ in hoc titulo, fiscum non habere tacitam hypothecam. Et ita erit explicandum quod ait *d. l. Rescriptum.* quosdam esse casus, quibus fiscus non habet hypotec. Sequuntur alia exempla tacitæ hypothecæ. Fundi nominatim pignori obligati, fructus etiam ipsi pignorati esse censentur tacito intellectu, κατὰ τὸ σιωπώμενον, *in l. 3. h. tit.* Quod ne fallamur, omnino ita intelligi debet, si eos fructus debitor percepit ex fundo expresse obligato pignori, nam si creditor fructus perceperit, in sortem imputabuntur, *l. 9. sup. tit. prox.* nec possunt esse pignori creditori qui sunt percepti a creditore ipso, quia nunquam fuerunt in bonis debitoris, quod maxime necesse est, ut pignus consistat. Ergo sic dicamus: ex fundo pignorato fructus perceptos a debitore, et ipsos tacito pignoratos videri. Verum additur *in hac l. 3.* ex his fructibus, qui et ipsi pignori esse videntur comparata forte a debitore prædia, pecunia scilicet redacta ex iis fructibus, non videri etiam ipsa pignorata, ob hoc solum, quod fructus pignorati erant, quod confirmat *l. Idemque. in fi. D. qui pot.* Aliud exemplum suppeditat *l. 4. h. t.* Dos mulieris tacite fisco pignori obligata est ob reliqua primipili a marito administrati, id est, annonæ militaris administratæ a marito centurione primipili, quæ administratio est munus publicum, quod pertinet ad totam legionem. Et ex hac causa sunt fisco obligata omnia bona mariti, quasi ex contractu, *l. 2. h. tit.* et dos quoque mulieris, quod et hæc sit in bonis mariti. Verumtamen quia et ipsius mulieris est dos, licet sit in bonis mariti, ut ait *lex Quamvis. D. de jur. dot.* quia dos est patrimonium mulieris, ut eleganter ait hæc *lex 4.* et *lex 3.* *§. Sed utrum. in fine, D. de minor.* ideo non statim fiscus ex causa administrationis primipili gestæ a marito, potest in dotem exequi jus tacitæ hypothecæ, sed prius debet excutere bona mariti, et fidejussoris, aut nominatoris ejus: ex quibus si fiscus solidum servare non potuerit, dum demum, et tum solum ei licebit venire ad dotem mulieris, cum tamen alias hypothecario creditori, cui plures res obligatæ sunt, ab ejus discussione, quam maluerit, liceat inchoare. Primipilus est primus centurio totius legionis, centurio primipili, quem ejus jussu obsequentes sequebantur 60. centuriones, ut scribit Dionys. Halic. lib. 9. de Flavoleja primipilo, et sequebantur etiam eum quatuor centuriæ, id est, 400. milites, ut Vegetius scribit *lib. 2.* quem etiam adjicit cepisse totius legionis merita, et commoda, id est, stipendia, et annonas militares, ut eas distribueret, et exhiberet militibus. Et hoc est, quod sæpe legimus in constitutionibus, primipilo fuisse curæ pastus militares, id est, annonas militares, *l. 3. et 7. inf. de cohort. prim.* et *l. 6. C. Theod. eod. tit.* Et ex ejus quidem curæ, sive curationis causa universa bona primipili, simul ac dos uxoris ejus, fisco pignori tacite obligata erant, non etiam uxoris parafterna, in quibus maritus nihil juris habet, ut *l. 1. sup. de privil. fisci.* Et quod ita hic definitor de curatione primipili, ut idem statuamus de qualibet curatione, functioneve publica, ex contrario argumentum præbet *l. 3. sup. ne uxor pro marito.* Quartum exemplum tacitæ hypothecæ proponitur in *l. pen.* Sciendum est, pupillos in omnibus tutoris, et juvenes in omnibus bonis curatoris habere tacitam hypothecam, *l. Pro officio, sup. de administr. tut. l. ult. sup. de leg. tut. l. 1. sup. rem al. ger. l. 1. §. Et ut plenius. sup. de rei ux. act.* Imo vero, quod est valde novum ex *d. l. pen.* si mulier mortuo primo viro, susceperit legitime tutelam filii impuberis, dato jurejurando, ut olim necesse erat, se interim alii viro non nupturam, et contra fidem jurisjurandi secundo viro nupserit, non petito tutore filio suo, et non redditis rationibus tutelæ a se administratæ, bona secundi mariti, id est, vitrici, et causa tutelæ, quam mater administravit, pupillo tacite obligata sunt. Cujus constitutionis, quæ etiam repetitur in *l. 2. sup. quand. mul. tut. off.* nulla alia ratio reddi potest, quam quod id omne, quod forte mater intercepit filio, præsumatur pertulisse ad secundum virum, totius fraudis maternæ conscium et participem. Et postremo notandum est ad *legem 5.* et *l. ult.* quæ lex 5. est de prædiis rusticis, lex ultima de prædiis urbanis. Notandum, inquam, legato fundo, fructus ex eo a colono perceptos, ob mercedem, sive pensionem locatori tacite pignori obligatos esse, *l. In prædiis. D. eodem t. l. Si in lege. §. Si colonus. D. locati.* Non etiam similiter ob mercedem locatori tacite videri obligata, quæ colonus in fundum invexit, vel intulit, nisi expressim convenerit, ut hæc pignori essent, *l. 5. hoc tit. l. 4. D. eod. §. Interdictum quoque. Instit. de interdict.* qui exigit specialem pactionem de pignore rerum coloni, quam etiam exigit Theophilus *in §. Item Serviana. de act.* Nec aliud plane voluit illa vexata *l. Certi. sup. de loc.* Nam in *d. l. Certi*, verbo (*induxerint*) est appingenda subdistinctio sive scilicus, *una virgula*, ut lex dicat, *ea, quæ in fundum conductum coloni voluntate dominorum induxerint, ut scilicet obligata essent*, sicut primus docuit Fortunius Garcias *l. 5. D. in quib. caus. pign.* voluntate dominorum induci pignus, ut sit obligatum. Cur enim voluntate domini induceretur res coloni, nisi ut essent obligata? Ergo voluntate domini et sciente domino et volente, non celato domino inducere vasa sua fundum conductum est pacisci, ut pignori sint: nam quo voluntas, aut scientia locatoris, nisi ut pignori sint, ut inducantur pignoris loco pro pensione? et hoc ait *l. Certi.* in prima parte. In secunda autem parte docet eadem lex aliud esse dicendum in prædiis urbanis. Nam invecta, illata, inducta, importata ab inquilino in prædia urbana ex tacita conventione citra voluntatem, scientiam, conventionem locatoris, pignori esse censentur: invecta supellex pro pensione tacite pignori nexa est, ut in *l. ult. hoc tit.* et *l. 4. D. eod.* et *l. 4. in princ. D. de pact.* et *lex ult. h. t.* plane indicet, in D. et in aliis omnibus constitutionibus, quæ tractant hac de re quæve pertinent ad hanc quæstionem, urbana prædia, vel urbanas habitationes accipi pro iis tantum, quæ sunt Romæ, vel in ejus territorio: nam et tacita hypotheca invectorum, et illatorum in ædes conductas ante Justinianum non habuit locum in provinciis. Sed Justinianus in hac lege ultima eam etiam trahit ad Constantinopolim, quæ dicitur nova Roma, et provincias omnes. At in prædiis rusticis invecta, illata, non tenentur locatori pignoris jure, nisi ex manifestaria conventione, non ex tacita, sive præsumpta. Est igitur hac in re differentia inter fundum et ædes, id est, inter prædia urbana et rustica, inter colonum et inquilinum. Et ratio differentiæ hæc est, quia locato fundo, vulgo convenire solebant, ut fructus, qui ibi nascerentur, locatori pignori obligati essent ob pensiones locationis. Et ita vulgo convenire solitos contrahentes aperte ait *l. Si servus communis. §. Locavi, D. de furtis.* Quod autem vulgo agi solebat, maxime in contractibus bonæ fidei, tandem receptum est, ut tacite semper actum intelligeretur. Quod manifestum fiet duobus exemplis. In venditione hominis solet emptor sibi cavere de dupla, evictionis nomine interposita stipulatione, quam si omiserit, nihilominus habebitur pro cauto, quia (ut ait *l. Quod si nolit. §. Quia assidua, D. de Ædil. edicto*) ea, quæ sunt moris, et consuetudinis in bonæ fidei negotiis semper cauta intelliguntur. Denique hæc omnia fiunt ex præsumptione juris. Aliud exemplum sumemus ex *l. ult. inf. quæ res pign. oblig. poss.* Si obligavi pignori bona mea simpliciter, intelligor obligasse non tantum præsentia, sed etiam futura, licet dixerim bona mea simpliciter, nullo adjecto. Cur ita? quia generalis hypotheca ita vulgo contrahi solebat, *quæ habeo, quæque habiturus sum*, ut ait *l. ult. inf. de remiss. pig.* Ergo et qui dixit bona mea, videtur tam præsentia dixisse, quam futura, secundum quod vulgo concipitur generalis hy-

potheca. Locatis autem ædibus, quoniam in eis nulli fructus nascuntur, quoniam earum reditus non consistit in fructibus: sunt enim steriles, sed consistit tantum in mercedibus, quæ sunt vice fructuum, et sunt extra causam pignoris: quoniam pignus constituitur pro mercedibus, et mercedes non possunt esse pignora mercedum. Ea ratione vulgo convenire solebat, ut invecta et illata ab inquilino in ædes conductas, pro mercedibus obligata essent pignori: et quod erat in usu quotidiano paulatim transiit in jus commune, ut præsumatur semper tacite convenisse: ut ea pignori sint pro pensionibus ædium.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XV. Si aliena res pignori data sit.*

Incipit ab hoc tit. tractare de rebus, quæ pignori obligari non possunt: usque hujusmodi sunt res alienæ, quæ specialiter pignori datæ a debitore, non domino, sine consensu, aut voluntate domini, non nectuntur, non obligantur, sed hæ tantum res quæ sunt in bonis debitoris, *l.* 5. et 6. *hoc tit. seq. l. Servus quem. in fin. D. de act. empt.* quæ manifeste constituit, pignus rei alienæ non consistere: et ob id, quas res creditor persequitur actione hypothecaria, probare debet in bonis debitoris fuisse, quo tempore pignus contrahebatur, *l. Et quæ nondum.* §. 1. *D. de pign.* Et quia justum non est pignus rei alienæ, quia inutile et nullum, ideo contraria actione pigneratitia debitor tenetur creditori, qui ei ignoranti rem alienam pignori dedit sciens vel ignorans, nihil refert, *l. Si rem alienam, in princ.* et *l. Int.* §. 1. *D. de pign. act. l.* 6. *hoc. tit.* Et tenetur etiam extra ordinem crimine stellionatus, si sciens dederit pignori rem alienam, non si ignorans: nam crimen in ignorantem non cadit, *d. l. Tut.* §. 1. et *l. Si quis in pig. D. eod. t.* Stellionatus est, sive impostura, scienter ignoranti pignori dare rem alienam, quia nullum est pignus, aut derisorium. Et hic merito quæras, cur tamen res aliena vendi possit et consistat emptio venditio rei alienæ, *l. Rem alienam. D. de contr. empt.* pignus tamen rei alienæ non consistat, imo nihil agatur, data pignori re aliena. Et dicas esse hanc rationem differentiæ, quia etiamsi in venditione contrahenda hoc agatur, ut dominium transeat ad emptorem, *l. Cum manu.* §. *ult. eod. tit.* tamen venditor in hoc tantum tenetur emptori, ut ei tradat vacuam possessionem, et caveat de evictione, et dolo malo, *l.* 1. *D. de rer. permut.* nec in amplius quicquam tenetur venditor. At facile possum rei alienæ possessionem, quam habeo, in alium transferre. Sic fit, ut consistat venditio rei alienæ quam venditor possidebat, non quod non sit satis illicite, ut ait *l.* 1. *sup. de commun. rerum alien.* non quod non jure fiat, ut ait *l.* 1. *sup. de rei vindic.* id est, non jure firmo, propterea quod emptori a domino res auferri potest antequam usuceperit, et postquam usucepit, a domino venditori pretium auferri potest, *l.* 1. *sup. de rebus alienis non alienand. l.* 2. *sup. de in lit. dan. tut. l.* 6. *sup. de furt.* sed quod venditio rei alienæ ab initio consistat: at pignus rei alienæ non valet, quia in pignore contrahendo hoc agitur, et in hoc tenetur debitor, ut res obligetur creditori. At sicut ego rem alienam non possum facere tuam dominio translato, quod non habeo: ita etiam rem alienam non possum tibi obligare nexu, nec nisi meam. In emptione in hoc tenetur venditor, ut rem faciat emptoris jure dominii, sed in hoc tantum, ut possessionem faciat emptoris, quam quivis habere potest in re aliena, quia nihil commune habet dominium cum possessione. Et hæc est ratio, cur rei alienæ venditio consistat, non etiam pignus. A qua differentia nos dimovere non debet *lex* 9. §. 1. *de pignor.* dum statuit generaliter ea, quæ emptionem, venditionemque recipiunt, etiam pignorationem recipere. Unde posset quis ita argumentari: res aliena vendi potest, et emptio venditio est: ergo res aliena pignorari potest, et pignus, vel hypotheca est: nam illa lex ait, *quod emptionem etc.* Sed est intelligenda *de nostro,* non de alieno, hoc modo, ut quod nostrum venditionem recipit, etiam recipiat pignorationem. Non obstat etiam, quod servitutes rusticorum prædiorum, quæ non sunt in bonis nostris a nobis pignori obligari possunt, *l.* 12. *D. de pignor.* Sed servitutes non sunt, id est, non habent substantiam certam, aut corpus vel sic: Servitutes in bonis nostris non sunt, ob idipsum, quia non sunt sed intelliguntur, et abstrahuntur intellectu, et sunt λόγῳ θεωρητά, ut Philosophi loquuntur et intellectu tantum percipiuntur, non sensu corporis et abstrahuntur intellectu nostro: nec tamen servitutes omnino sunt extra bona nostra, ut ait *l.* 1. *D. de usufr. leg.* Ideoque magis est, ut eodem jure sint, quo bona nostra corporalia, quia neque sunt extra bona nostra, ut dixi, neque sunt aliena jure: et hic rursus merito quæres, cur servitutes rusticorum prædiorum, pignori obligari possint, non etiam servitutes urbanorum prædiorum, *l.* 11. §. *ult. de pign.* Sed ne morer longius perspicua et evidens ratio varietatis inter has servitutes hæc est, quia inutile est pignus, quod creditor distrahere non potest, aut cujus, non sit emptorem inventurus, *l. Multer. inf. de distr. pig. l.* 4. *D. de pign. act.* Et servitutes urbanorum prædiorum, si creditor pignori acceperit, aut non pignori esse convenerit, si habet creditor, cui distrahat, ut si pignoraverim jus tigni immittendi, quod habeo in ædes vicini, non habet creditor, cui hanc servitutem distrahat, quia meis tantum ædibus hæc servitus usui esse potest, non aliis ædibus. At servitutes rusticorum prædiorum non tantum fundo meo, sed etiam aliis fundis vicinis usui esse possunt, ut iter, vel actus, quem habeo per fundum vicini; etiam aliis vicinis usui esse potest, etiam ei, qui fundos vicinos habet, ut scilicet his etiam jus eundi per fundum vicini commune plurimum, et quandoque etiam magno pretio hanc servitutem sunt redempturi a creditore distrahente. Breviter in servitutibus urbanis non consistit pignus, quia nulla suppetit ratio earum aliis distrahendarum: in rusticis vero, quia ratio distrahendi suppetit, consistit pignus. Non obstat etiam priori definitioni, quod dicitur, eum quem quis suis nummis redemit ab hostibus, redemptionem retinere veluti pignoris jure, quoad solverit pretium redemptionis, cum tamen is, qui redemptus est, et redemptori debet pretium redemptionis, non sit dominus sui ipsius, non sit ipsemet in bonis suis agens et patiens: quia, ut respondeam, id etiam in *tit. de postl. et red.* non dicitur esse pignus, sed veluti pignus, et non dicitur pignus civile, sed pignus naturale. Non obstat etiam, quod rem alienam mihi debitam pignori obligare possum, *l.* 1. *in princ. D. de pignor. l.* 3. §. *Cum ex causa. D. qui pot. in pign.* quia non tam rem ipsam obligo, quam obligationem, id est, jus quod in ea habeo, jus debiti, et pignori opponuntur etiam quæcumque res incorporales. Ergo verissimum est, rem alienam pignori obligari non posse sine consensu, mandato, vel voluntate domini. Et hoc adeo verum est, ut nec per filiumfamil. res patris invito patre pignorari possit, *l.* 4. *hoc tit.* licet vivo patre quodammodo dominus esse existimetur, ut ait *l. In suis. D. de lib. et post.* quia vinculum patriæ potestatis facit, atque etiam natura, ut pater et filius videantur esse una persona, *l. ult. sup. de impub. et al.* Sed illæ fictiones valent in omnibus. Ac præterea non solus filius fingitur esse dominus vivo patre, sed simul cum patre, ut Ausonius ait, de patre et filio scribens:

*Esse simul domines gratior ordo piis.*

Sunt igitur simul domini, sed magis pater: sicut dicitur dotem profectitiam esse communem patris et filiæ, *l.* 3. *sol. mat.* sed magis esse filiæ, *l.* 3. §. *Sed utrum. in fin. D. de min.* Et is spectatur, qui magis est dominus, ut eo invito, vel inscio, nihil fiat in bonis quasi communibus, quia potior potentiorque dominus est. Etiam adnotandum ex *l. ultim.* non posse etiam servum, vel procuratorem (etiamsi habeat liberam administrationem, sicut nec servus, aut filiusfamilias potest pignorare rem peculiarem, etiamsi habeat liberam peculii administrationem: nam hanc libertatem sunt fræna, quæ remorantur, nec conceditur libertas effrænatis, vel procuratori administrandorum negotiorum domini, vel servo, aut filio administrandarum rerum peculiarium) non posse ergo servum, aut procuratorem, non posse colonum, non posse actorem prædiorum, id est, villicum, non posse conductorem prædiorum ea, invito vel inscio domino, pignorare, *l. ult. hoc tit.* Et ait, *nexum non facit prædiorum,* prisca voce, et propria: nam ut apud Varronem 6. *de lingua latina,* ait Scævola Jurisc. *proprie nexum dicitur, quod obligatur per æs et libram, nec fit accipientis.* Et hujusmodi est pignus, quia obligatur, nec fit accipientis. Et ait *dict. l. ult. invito vel inscio domino:* nam si dominus sciens ab alio rem suam pignori dari in fraudem creditorum dissimulaverit, nec rem impedit, secum reputans nihil agi pignus recte contractum intelligitur, *l.* 2. *hoc tit.* Scientia et dissimulatio domini pro consensu est, vel mandato, ut si fidejusserit, qui casus est valde notandus, pro debitore, qui rem ejus pignori obligavit, hoc ipso, quod fidejussit, mandasse intelligitur, ut ea res pignori esset. Et de hoc est singularis *l.* 5. §. *ult. in quib. caus. pig. tac.* Sufficit etiam ratihabitio domini, cujus rem alius pignori dedit, modo dominus sit major 25. annis, ut *l. pen. hoc tit.* quia ratihabitio retrotrahitur, et mandato comparatur, et proprie dicitur voluntas, *l.* 1. *hoc tit.* Solet enim voluntas in jure nostro separari a mandato, accepta nimirum pro ratihabitione, *l.* 3. §. *Sed et mutua. D. de in rem verso, l. Pomponius.* §. *ult. D. de procurat. l. Si fundus.* §. 1. *D. de pign. l. Si Stichum.* §. *ult. D. de novat. l.* 9. §. *ult. D. de donat.* Nec omittendum, cum hac lege ult. esse conjungendam *l. ult. sup. quod cum eo qui,* et *l.* 2. *sup. ne liceat potent.* et *l.* 1. *de prob. sequest. pec.* et *l.* 4. *inf. de execut. lib.* 12. et *l. Per colonum. inf. de agric. et cens. lib.* 11. quæ lex est pars hujus legis ult. Et præterea notandum est, non posse etiam tutorem, vel curatorem rem mobilem pupilli, vel juvenis vel furiosi in rem suam pignori obligare, *l.* 3. et 7. *hoc tit.* In rem pupilli, vel ejus cujus negotia tuetur potest rem pupilli pignori obligare, puta pecunia versa in rem pupilli, *l. Tutor. in princ. de pignor. act.* Et ait recte *l.* 3. *rem mobilem;* quia ne res immobilis pignoretur, etiam in rem pupilli, vel juvenis, obstat Senatusconsultum factum auctore D. Severo, de quo in tit. *de reb. eor. qui sub tut. vel cur.* Ergo sic dicamus: si tutor, vel curator rem mobilem ejus, cujus negotia tuetur, in rem ejus pignori obligaverit, pignus est. Ex quo sequitur, creditori non tantum dari retentionem pignoris, sed etiam utilem actionem hypothecariam, qua pignus illud persequatur, quod alius possidet. Et idem omnino possum statuere, si procurator in rem domini pecuniam acceperit, et rem domini eo nomine obligarit; nam etsi *lex* 1. *hoc tit.* hoc casu creditori tantum det retentionem pignoris, quod possidet, opposita domino vindicanti rem exceptione doli mali, cujus hæc erit formula: *Si non dolo facis, qui vindicas rem, quæ in rem tuam mihi obligata est: pecunia, scilicet mea, cujus nomine mihi obligata est, conversa in rem tuam:* tamen teneri potest etiam, creditori non possidenti eam rem, dari utilem, non directam hypothecariam ad persequendam ejus rei possessionem. Sed quia facilius datur exceptio, difficilius actio, sive persecutio, ideo *l.* 1. loquitur tantum de exceptione danda, de retentione exceptionis jure, modoque, qui est expeditior, id est, qui datur sine controversia: sicut etiam evenit in hac specie. Si rem alienam pignori dedi invito domino, cujus postea dominium acquisivi: nam eleganter Papinianus in *l.* 1. *de pignor.* ait,

hoc casu facilius creditori possidenti, qui ab initio scivit rem alienam fuisse, dari retentionem, difficilius dari actionem hypothecariam, id est, dari quidem actionem, sed ægre, nec sine controversia. Et constat tamen hodie hoc casu creditori etiam dari utilem Servianam, id est, hypothecariam, *l. Rem alienam. D. de pignor. act.* l. 5. *hoc tit.* quæ ait, *hoc casu dominio pignoris postea acquisito debitori, dari creditori utilem hypothecariam exemplo pignoratitiæ.* Ubi notandum *exemplo pignoratitiæ*, id est, hypothecariæ directæ: nam actio pignoratitia, est appellatio ἀμφίβολος, qua modo significatur actio in personam de recuperando pignore, quæ debitori competit soluta pecunia, ut in *tit. de pignorat. act.* modo actio in rem, id est, hypothecaria in multis locis. Et ita in *l. 5. h. tit.* in proposito casu dari creditori utilem hypothecaria exemplo pignoratitiæ, id est, hypothecariæ directæ et ordinariæ: nam in innumeris locis juris nostri actiones utiles dicuntur dari exemplo, vel ad exemplum, seu directarum ad instar. Sic igitur fit, ut pignus, quod ab initio non constitit, dominii acquisitione convalescat, quod non pugnat cum regula Catoniana, quæ multis casibus objicitur, quod non valuit ab initio, ex post facto non convalescit: nam non deerramus etiam ab ea regula hoc casu: nam pignus non convalescit etiam directo, ut ait *l. Si Titio. de pign.* sed data utili actione, debitore postea facto domino pignoris. At quæritur, an idem sit dicendum e contrario, si dominus pignoris postea sit factus debitor, ut si hæres extiterit debitori, qui rem suam pignori dederat, an etiam hoc casu debitori, non tantum sit danda retentio pignoris, sed etiam persecutio, utilis hypothecaria? Et Paul. in *l. Rem alien. de pign. act.* negat in hac specie, diverse a superiore, creditori dari utilem actionem hypothecariam: et hac utitur ratione differentiæ, quæ est acutissima, quia in hac specie dominus pignoris, qui postea jure successionis factus est debitor, nihil pepigerat de pignore et ideo non sit, cur adversus eum creditor agat utili hypothecaria, qui nihil ipse pepigit, de pignore. At in superiori specie, debitor, qui postea factus est dominus pignoris, pepigerat de pignore, et ideo improbe resistit, quo minus adversus eum creditor agat utili hypothecaria, ne ex suo mendacio arguatur, ut ait *l. Rem alienam.* Sed postea placuit etiam in hac posteriori specie, cum dominus pignoris factus est debitor, creditori dari utilem hypothecariam, ut Modestinus scribit in *l. Si Titio. D. de pign.* Nam nulla est ratio conciliandæ *legis Rem alienam.* cum *l. Si Titio*: nulla etiam ratio quicquam corrigendi, ut fecit Alciatus in *lege Rem alien.* Sed dissidii causa inter Paulum et Modestinum hæc est, quia Modestinus diutius vixit, quam Paulus: nam Modestinus usque ad tempus Gordianorum, ut probat *l. 5. sup. ad exhib.* Et verisimile est ea ætate invaluisse ex æquitate, ut non minus hoc, quam illo casu daretur creditori utilis hypothecaria. Et maxime observandum illam *legem Si Titio*, esse ex libro 3. Differentiarum Modestini, ut sit verisimile, aut verum potius, libris Differentiarum Modestinum ex Paulo, cujus fuit studiosus, proposuisse hanc differentiam inter hanc et illam speciem, quam proposuit Paulus in *l. Rem alienam*, sed adjecisse hodie ex æquitate, sublatam esse differentiam, et utroque casu dari creditori utilem hypothecariam, etiam hoc casu posteriore, ut hæres ratum habeat pignus quod defunctus contraxit, idque patiatur sibi auferri, licet de eo nihil pepigerit utili actione hypothecaria, quod defunctus debitor, cui successit, de eo pepigerit.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XVI. Quæ res pignori oblig. possunt, vel non et qual. pign. contrah.*

Rebus alienis, quas pignori obligari non posse superior titulus ostendit, hic titulus adjungit alias plerasque, ut monumentum, sive sepulchrum *l. 3.* quod etiam tituli monumentorum antiquorum frequenter vetant, ut in hac inscriptione: *Marcus Ulpius Augusti libertus fecit sibi reliquiarum suarum condendarum gratia, et posteris, qui in nomine suo permanserint, ea conditione, ne fiducient* (id est obligent) *ne vendant, neve alio quo genere id sepulchrum, sive monumentum alienare ulli potestas sit.* Et in alia: *Monumentum cum ædificio neque mutabitur, neque veniet, neque donabitur, neque pignori obligabitur, ne de nomine meo exeat.* Et nominatim testator in *l. Pater. §. Julius. D. de leg. 3.* vetat, *ne reliquias suas*, id est, *monumentum, vel cœnaculum hæres pignoret, neve alio modo alienet.* Item spes præmiorum sacri certaminis pignori obligari non possunt, ut ait *l. 5. hoc tit.* spei emptio et venditio est, *l. 8. de contrah. empt.* Puta si quis emat bolum, sive jactum retis, *ut traxi*, emit spem, et emptio venditio est: ergo spei etiam pignoratio est: sed non spei sacrorum certaminum: ergo nec præmiorum sacrorum, qui consistebant potissimum in annonis et pensitationibus, ut ait *l. 5.* quæ athletis, qui vicissent sacris certaminibus pro coronis, *ut ait lex*, id est, pro adepta victoria de publico præstabantur, quamdiu erant in rebus humanis, ut Vitruvius initio *l. 9.* ait. *Nobilibus athletis, qui vicissent sacris Cereris certaminibus quatuor in Republica perpetua vita constitutis vectigalibus frui.* Et Trajanus Imperator ad Plinium 10. Epist. *Omnia certaminum quæ lactantes sunt, athletis deberi ex die, quo in civitatem suam εἰσήλασαν, id est, invecti sunt, ils ont fait leur entrée, post palmam, et victoriam.* Unde nomen *Iselastica* præmia certaminibusque, quod ex die, quo victores invecti essent in civitatem suam, de publico iis illis obsonia, et annonæ præstarentur. Et invehebantur quidem *palmati* ex certamine in civitatem suam, non per portam civitatis suæ, sed disjectà parte muri, ut docet Svetonius in Nerone cap. 25. ejusque moris rationem reddit Plutarchus in Symposiacis. Ait autem *l. 5. privata pactione non posse obligari pignori spem sacrorum præmiorum.* Recte *privata pactione*: nam auctoritate judicis debitore condemnato cui sacra præmia debentur, si alia bona non suppetant, his vero gallibus, obsoniis, annonis, pensitationibus, commodis interdici, et ea in causam judicati pignori capi possunt. Et hæc est sententia *l. Commodis. D. de re judic.* Sicut hodie videmus beneficia ecclesiastica privata pactione pignorari non posse, sed iis, ad quos pertinent condemnatis, nec facientibus judicatum eis commodis beneficiorum interdici, qua de re est glossa in *l. 4. sup. de re judic.* At si commoda hæc, vel illa sacrorum certaminum privata pactione obligari non possunt, consequens esse ait *d. l. 5.* ut nec generali obligatione contineantur. Unde sic statuto, quæ specialiter obligari non possunt, nec generali hypotheca omnium bonorum continentur. At contra pleraque sunt, quæ non continentur generali hypotheca, quæ tamen specialiter pignorari possunt, ut alumni nostri, *l. 1. h. tit.* qui videlicet sunt in potestate nostra, et proprie a Græcis dicuntur θρεπτοί, vel θρέμματα, non ut in l. 1. habent Basil. ὁμογάλακτοι: nam hi sunt collactanei, qui eandem nutricem nobiscum habuerunt, non alumni, sive altelli. Item generali hypotheca non continetur concubina ancilla, vel filius naturalis ex ea susceptus, non continetur etiam supellex, quod maxime notandum, non continetur etiam vestis, *l. Oblig. et seq. D. de pign.* Et vestis tamen pauperis, aut viduæ ex lege Dei, nec specialiter pignori obligari potest, nec mola aut catillum, sive molarum quæ sunt partes molæ, et a 70. dicuntur μύλον, καὶ ἐπιμύλιον, *Deut.* 24. et *Exod.* 21. Addamus ex *l. 6. h. tit.* filios nostros, aut liberos homines pignori obligari non posse, quia scilicet in bonis nostris non sunt. Qua ratione etiam monumentum, vel sacra præmia pignori obligari non possunt, et ex *l. 7. hoc tit.* nec privata pactione, nec publica auctoritate pignori capi posse a creditoribus, vel ab executoribus rerum judicatarum servos aratores, vel (*ut ait l. 7*) boves aratorios, quos etiam Ovidius vocat colonos et ruricolas, ut Varro socios hominum in opere rustico, et Cereris ministros, a quibus antiquos ita manus abstinere voluisse ut capite sanxerint mulctari, si quis eos occidere voluisset. Idemque Plinius 8 cap. 45 et Ælianus 5. variarum Histor. cap. 14. *Lege licet qui bovem assuetum aratro subripuerit, gravius puniri, quam ceteri fures.* Damnatur enim in quintuplum *Exod.* 22. Et invenio etiam in eis animalibus hoc esse præcipuum in *l. 1. C. Th. de curs. publ.* ut etiamsi deficiant animalia deputata cursui publico, ne ad peragendum cursum agricolis abstrahantur boves aratorii, quandoquidem cursus peragebatur etiam vehiculis, et rhedis tractis protelo boum, qui semel irritati, sunt supra quam dici potest perniciosissimi. Et Eginhartus in Carolo Magno refert, *etiam Carolum magnum fuisse vectum carpento, et id ducente protelo boum.* Placet etiam valde lex Valent. Imperat. cujus meminit Divus Hieronymus 2. adversus Jovinianum, *ne quis ad certum tempus vitulina vesceretur quia*, inquit, *ea lex agriculturæ providet utilitati.* Qua ratione ex hac lege 7. boves aratores pignori capi non possunt; sed addit lex aliam rationem, quod ablatis pro pignore bobus aratoriis, tributorum illatio retardetur, eorum scilicet, quæ de fructibus exigebantur pro anni copia, vel inopia: nam ex provinciis aliæ inferebant certum stipendium quotannis, quod nunquam minuebatur, maxime quæ bello devictæ erant provinciæ, ut Hispania, et Africa: aliæ tantum fructuum decumas, ut Sicilia, quod Marcus Tullius ostendit in *frumentaria* et Appianus *lib. 5. de bello civili.* Eadem lex 7. et 8. servis, et bobus aratoriis adjungit *instrumentum omne aratorium*, velut vomeres, et aratra, ut hæc etiam pignori capi non possint. Et statuit arbitrio judicis coerceri executores rerum judicatarum, et creditores, qui eas res pignori capiunt: itemque decuriones, et præfectos pagorum, sive vicorum, qui in exigendis tributis eas res pignori ceperint. Nam in *l. 7.* vulgo legitur *præfectus pag.*, *aut vici*, recte ut opinor, qui alibi dicitur præpositus pagi, præpositi pagorum, præfecti pagorum, ut in Novella de Alexandrinis, πάγαρχοι, et in Histor. Euseb. lib. 9. cap. 10 constitutione quadam Constantini, *magistratus municipales, vel præpositos pagorum cujusque civitatis.* Et ita in *l. 2. inf. de suscept.* et in *leg. 1. C. Theodos. de cohort.* in *l. ann.* Quamobrem vereor, ut in C. Theodosii, in quo est *h. l. 7.* non emendate sit scriptum, *præfectis pacis*, quam scripturam etiam Basilica sequuntur, quæ vertunt εἰρηνάρχους: nam ad Irenarchas, de quibus est titulus lib. 10. pertinebat tantum cura et vigilantia tuendæ pacis in provinciis, tuendæ εὐταξίας, non etiam cura exigendorum tributorum, sed ad decuriones, vel ad præfectos, aut præpositos pagorum. Posses iis addere etiam arma militum pignori obligari non posse, et ex Menandro hanc fuisse legem Athenis Suidas probat, apud quem quidam miles ait, *se adactum paupertate*, τοὺς νόμους παραβαίνειν θεσπίζοντας τὰ ὅπλα ἐνέχυρα μὴ τιθέναι, id est, *se migrare legibus, quibus cautum, ne arma pignori opponantur.* Quod etiam citra illam auctoritatem nostri interpretes probant. Idemque traxerunt ad arma militiæ nostræ, id est, ad libros. Unde Petrus de Vineis, qui fuit quæstor Imperatoris Friderici *lib. 3. Epist.* dum scribit de privilegiis universitatis Neapolitanæ, *ut mutuo pecunia detur studiosis, pignori datis libris, sed mox precario restitutis, alioquin librorum pignus esse inutile.* Et ita etiam hodie res geritur in Italia: sed præterea observandum est, hunc titulum, quantum ejus conceptio demonstrat, non tantum esse de rebus, quæ pignori obligari non possunt, sed etiam de iis, quæ pignori obligari possunt de quibus scilicet dubitari poterat, ut *l. 4.* ostenditur, recte pignori obligari nomina, id est, cautiones debitoris, et jure pignoris creditorem posse convenire debitorem debitoris, quod jus non semper obtinuisse indicat *l. Postquam. sup. de hæred. vel act. vend.* nec deerat causa dubitandi, quia cum nomen pignori datur, id est, obligatio, sive cautio

quamdam alterius debitoris, id est, debitoris debitoris, hoc fit invito altero debitore, *l. 3. sup. de hæred. vel act. vend.* Quod videtur esse iniquum, ut qui mihi debet, invitus quodammodo mutat creditorem, et possit ab alio exigi, et excuti. Et tamen, ut ait *l. Postquam*, eo decursum est, ut debitor meus nomina suorum debitorum etiam invitorum, vel inscitorum, mihi pignorare possit, et receptum etiam est, ut nomina possint pignori capi auctoritate judicis in causam judicati, *l. A D. Pio §. Sic quoque. D. de re jud. l. 2. sup. quando fisc. vel privat. l. Enim. sup. de execut. rei judic. l. 1. inf. de prætor. pign.* Postremo additur in hac rubrica, etiam qualiter pignus contrahitur, quo pertinet tantum *l. 2.* et *ult. h. tit.* pignus consensu nudo contrahi, et ideo quid paciscentes senserint, non quid dixerint, spectandum esse, quia res substantiam capit ex consensu solo. Unde pignori dato instrumento emptionis agri, agrum ipsum pignori nexum videri, *l. 2. h. t.* Si convenit, ut instrumentum ἄψυχον ut Græci vocant, sit pignori, de agro convenisse intelligitur, ut ager, cujus antoritas est instrumentum pignori sit. Contrahitur etiam pignus re, quod in *Nov. 7.* dicitur corporale pignus, σωματικὸν ἐνέχυρον. Et ut ostend. *l. ult.* si generaliter convenerit, ut bona omnia sint pignori simpliciter, vel si quid promiserit *fide, et periculo rerum suarum*, etiam de futuris bonis, secundum vulgarem cautionem convenisse intelligitur, sive dixerit, *bona mea pignori sunto*, sive dixerit, *promitto me tibi pecuniam illam soluturum fide, et periculo rerum mearum*: nam obligari solebant vulgo præsentia et futura generali hypotheca, ut *l. ult. inf. de remiss. pignor.* Et ut sæpe diximus, quod erat in usu quotidiano, transiit in jus commune, puta, ut obligatis bonis omnibus, censeantur etiam obligata futura, at promissa fide, et periculo rerum suarum, pignoratæ etiam videantur et præsentes et futuræ res, quæ sunt in dominio debitoris. Et quod ait hæc l. prima specie obscurum videtur, *nec ex prioribus sanctionibus minus habere specialis hypothecæ, etc.* Justinianus his verbis significat, olim fide data *periculum rerum suarum*, visum fuisse prudentibus, iis verbis contractam esse specialem hypothecam, non generalem omnium rerum, quas habet, aut habiturus esset. Et ita accipiunt Basilica recte, dum ajunt, ea verba (*periculo rerum mearum*) facere generalem hypothecam, non ut olim specialem: γενικὴν ὑποθήκην ποιεῖν, οὐκ ὡς πάλαι ἰδικωτικήν. Igitur hoc loco, *nec minus habere*, id est, non habere ea verba mentionem specialis hipothecæ, non facere specialem hypothecam, sed generalem præsentium et futurorum bonorum.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. XVII. Qui potiores in pignore habeantur.*

### *Ad L. I. V. et VIII.*

*L. I. Qui pignus secundo loco accepit, ita jus suum confirmare potest, si priori creditori debitam pecuniam solverit, aut cum obtulisset, isque accipere noluisset, eam obsignavit, et deposuit, nec in usus suos converterit.*

*L. V. Prior quidem creditor compelli non potest tibi, qui posteriore loco pignus accepisti, debitum offerre. Sed si tibi (id) omne, quod debetur, solveris (pignoris) tui causa firmabitur.*

*L. VIII. Diversis temporibus eadem re duobus jure pignoris obligata eum, qui prior data mutua pecunia pignus accepit, potiorem haberi, certi ac manifesti juris est: nec alius secundum creditorem distrahendi potestatem hujus pignoris consequi, nisi priori creditori debita fuerit soluta quantitas.*

Venimus ad titulum 17. *qui potiores in pignore hab.* cujus nulla pars est hodie, quæ non accuratissime observetur. Idcirco in hoc titulo perscrutando summa sedulitate opus est. Ostenditur autem in h. tit. ex duobus, aut pluribus creditoribus, quibus diversis temporibus separatim eadem res in solidum pignori obligata est, vel quibus separatim ex diversis contractibus universa bona obligata sunt, quis præferatur in exequendo jure pignoris, hoc potissimum regula constituta, *priorem tempore præferri posteriori.*

In qua ne nos ambiguitas nominis inducat in errorem, admonendi sumus, priorem esse eum, qui data pecunia mutua, vel promissa stipulatione solemni, pignus accepit, vel pepigit. Exigo, ut pecuniam dederit, vel daturum se stipulanti promiserit: nam si neque dederit, id est, numeravit neque promiserit, quamvis spe futuræ numerationis pignus acceperit, vel pepigerit: nihil enim vetat accessionem præcedere negotium principale, pignus præcedere contractum principalem, sane in eo pignore non erit potior illo, cui postea idem pignus obligatum est pro pecunia, quam numeravit, quoniam hic in causa pignoris magis prior esse censetur, quam ille: nec enim prior æstimatur ex tempore dati, pactive pignoris, sed ex tempore habiti contractus, et negotii principalis, quæ definitio bellissime confirmatur *l. 8. hoc tit. l. 4. l. Qui balneum. l. Potior. in princ.* et *§. 1. D. eod. l. pen. D. quæ res pign.* At secundum illam regulam, quæ (ut dixi initio) potissimum in hoc titulo proponitur, *ut jure sit potior, qui tempore est prior in causa pignoris*, differentia constituitur inter actiones personales, quæ sunt principales descendentes ex principali negotio, et hypothecarias: nam in actionibus personalibus privilegia æstimantur ex causa debiti, veluti ex causa dotis, ex causa tutelæ, ex causa publica, vel fiscali, quæ privilegiaria sunt, non etiam æstimantur ex tempore, *l. Privilegia. D. de reb. auct. jud. possid.* In actionibus autem hypothecariis privilegia æstimantur ex tempore, nimirum quia antiquior excludit novissimos creditores hypothecarios. Itaque antiquioris, et prioris creditoris hypotheca potentior et firmior est, etiamsi prior creditor nihil offerat posteriori creditori, *l. 5. hoc tit.* Posterioris autem hypotheca est infirmior, quoniam in id duntaxat est efficax quo summa pignoris excedit summam prioris sortis, et posteriori creditori non confirmatur in totum, nisi priori soluta sit omnis pecunia debita, *l. 8. hoc tit.* vel oblata, obsignata, deposita a debitore ipso, vel a posteriori creditore, *l. 1. hoc tit.* in quam transferri velim, quod hac de re tradidi in *l. 22. sup. de pign.* Ait autem lex 1. *obsignavit, et deposuit*, quia sola oblatio pecuniæ debitæ priori creditori, neque solvit pignus prioris contractus, neque confirmat posterioris, sed necessaria est obsignatio, et depositio, quæ fiat publice, et solemniter testibus præsentibus, et quæ perseveret, nec retractetur, aut rescindatur posteriore creditore revocante pecuniam, obsignatam, et depositam, ac convertente in usus suos: *depuis que le depost est fait il n'y faut plus toucher.* Nam si pecuniam priori oblatam, et obsignatam, depositam, deinde posterior creditor retrahat, et convertat in suos usus, nihil egisse intelligitur.

### *Ad L. II.*

*Si decreto prætoris, qui de fideicommissis jus dixit, in possessionem fundi hæreditarii fideicommissi conditionalis servandi gratia prius inducti estis, quam adversarius vester in causam judicati ejusdem fundi pignus occupaverit, jussu ejus, qui jure sententiam exequebatur tempore potiores estis: nam cum de pignore utraque pars contendit, prævalet jure, qui prævenit tempore.*

Ea lege 2. intelligimus superiorem regulam, *ut sit potior jure pignoris, qui prior est tempore*, locum habere non tantum in pignore conventionali, sed etiam in pignore prætorio, id est, quod missio in possessionem bonorum debitoris non solventis constituit, quæ fit ex edicto, et decreto prætoris, crediti, aut judicati, aut dotis, aut legati, vel fideicommissi servandi causa. Et species *l. 2.* hæc est. Is, cui relictum est fideicommissum sub conditione, pendente conditione, desideravit hæredem sibi cavere fideicommissi nomine: hæres non vult cavere, hærede non cavente, prætor fideicommissarius eum misit in possessionem bonorum omnium, quæ in causa hæreditaria sunt, vel (ut hæc l. ponit) in possessionem unius fundi hæreditarii. Quod notandum, ut sciamus interdum non in omnia bona hæreditaria missionem fieri, sed in unam tantum rem hæreditariam fideicommissi servandi causa cum una res satis idonea videtur ad fideicommissum redigendum in tutum. Nondum peracta est species. Fideicommissarius ergo missus est in possessionem: quo genere constitutum est pignus prætorium, deinde vero prætor urbanus: nam fideicommissarium in possessionem misit prætor fideicommissarius: sed deinde prætor urbanus creditorem hæreditarium similiter misit in possessionem rerum hæreditarium, vel ejusdem fundi hæreditarii, judicati servandi causa, cum creditor adversus hæredem debitoris defuncti sententiam accepisset. Uterque, id est, fideicommissarius, et creditor jure prætorio pignus habet: uterque pignus prætorium habet, quia uterque missus est in possessionem. Sed qui prior habuit pignus prætorium, is est fideicommissarius, utique posteriori præfertur, nempe creditori. Sicut ex diverso, si id prior creditor habuisset, fideicommissario esset potior in executione pignoris prætorii, *l. 5. §. Postquam D. ut in possess. legat.* Et observa maxime in hac specie, unum fuisse missum in possessionem ex causa fideicommissi, alterum ex causa crediti: non fuisse igitur utrumque ejusdem tituli, seu causæ, nam si ambo fuissent missi ex pari causa, puta, sui quisque fideicommissi, aut sui quisque crediti servandi causa, id est, si fuissent ejusdem tituli, non esset alter altero potior in causa prætorii pignoris, sed simul concurrerent, et æqualiter venirent ad pignus prætorium, *d. l. 5. §. Qui prior.* Quia ut nullum ordinem servat prætor inter eos, qui ex eadem causa, et ex eodem titulo veniunt in actione personali, ut ait *l. Privilegia. D. de reb. auctor. jud. poss.* ita nullum ordinem servat in causa prætorii pignoris inter eos, qui sunt ejusdem tituli, sed inter eos tantum, qui ex causis, titulisque diversis veniunt. Et hoc maxime distat prætorium pignus a conventionali nam in conventionali semper servatur privilegium, et ordo temporis, licet omnes creditores sint ejusdem tituli. Prætorium pignus sequitur jus, et conditionem personalis actionis, non etiam conventionalis. Et quod juris est hac in re in conventionali, idem juris est in judiciali pignore (quod est tertium genus pignoris) id est, quod apparitor judicis, sive executor rei judicatæ capit in causam judicati, et distrahit extra ordinem: nam pignus judiciale non constituitur, ut prætorium, ex edicto, sed extra ordinem per viatorem, sive officialem judicis, ablatis pignoribus condemnato in causam judicati: et indistincte in judiciali pignore, semper potior est causa prioris, id est, cujus nomine pignora apparitor cepit, et abstulit, sive creditores sint ejusdem tituli, sive non *l. Si et jure D. qui pot. in pign.* Et contra quam speciem posui, posset forsitan quis hanc *l. 2.* accipere partim de judiciali pignore, quam totam accepi de prætorio: et posset quis hoc tentare propter illa verba (*in causam judicati*) sed ne hoc admittamus, vetat verbum (*occupaverit*) quod usurpat etiam *l. 3. hoc tit.* in prætorio pignore: nam prætorium pignus ipse creditor occupat, dum ingreditur possessionem: judiciale pignus non occupat, sed extra ordinem per officium judicis capitur, et distrahitur sub hasta publica.

## *Ad L. III. et IV.*

*L. III. Cum Rempublicam Heliopolitanorum propter emolumentum sententiæ in rerum tam hæredis, quam hæreditariarum possessionem missam esse proponas: intelligis, quamvis pater tuus cum Sosiano contraxerit, tamen et personali actione eum habuit obligatum, præponi Rempublicam jure pignoris in his, quæ ex auctoritate ejus, qui jubere potuit servandi judicati causa occupavit.*

*L. IV. Si fundum pignori accepisti, antequam Reipublicæ obligaretur: sicut prior es tempore, ita potior es jure.*

Ex lege 3. intelligimus, supradictæ regulæ, ut *prior sit potior*, locum esse non tantum duobus, aut pluribus creditoribus habentibus idem pignus conventionale, vel prætorium, sed etiam uno habente conventionale, altero prætorium, sive prius sit prætorium, ut in specie *l. 3. sup. ut in poss. leg.* sive conventionale, ut in specie hujus *l. 3.* contrario, sive obliquo colligitur. Species hæc est. Mortuus est debitor, cui Sosianus quidem, et Respublica pecuniam crediderant, sed prius Sosianus, quam Resp. At Respublica creditrix hæreditaria (ut dixi) prius, quam Sosianus, missa est in possessionem, quod fit per actorem Reipublicæ, ut in *l. Municipes. D. ut in poss. legat.* Respublica, inquam, missa est in possessionem rerum hæreditariarum, et rerum hæredis, judicati servandi causa, vel, ut lex loquitur, *propter emolumentum sententiæ*, id est, propter effectum et executionem sententiæ, qua Respublica damnaverat hæredem debitoris, ut in *l. 2. sup. de execut. rei judic.* Et nota differentiam inter eum, qui mittitur in possessionem legati, aut fideicommissi servandi causa, et eum, qui mittitur in possessionem rerum hæreditariarum, non rerum hæredis propriarum, excepto uno casu in *l. 6. sup. ut in possess. legat.* quia legata et fideicommissa debentur ex rebus hæreditariis, et eum, qui defuncto debitore, mittitur in possessionem crediti, et judicati servandi causa, qui mittitur tam in bona hæredis propria, quam in bona hæreditaria, ut ex hac lege patet, et consequenter, vel in unam rem hæredis, vel in unam rem hæreditariam, exemplo ejus qui legati servandi causa, vel in unam rem hæreditariam mitti potest, *l. prox. sup.* et in bona etiam hæredis mittitur, qui mittitur crediti servandi causa, quia nunc hæres eam pecuniam debet. Itaque quasi in debitoris bona omnia mitti potest, aut propria aut hæreditaria aut, (ut dixi) in rem unam hæredis, aut hæreditariam: res igitur ita gesta est in specie proposita, ut licet prior in credenda pecunia fuerit Sosianus, quam Respub. tamen Respub. prior missa fuerit in possessionem rerum hæreditariarum, et hæredis propriarum, quam Sosianus: et venit quidem Res. venit Sosianus, venit uterque ex pari causa, ex titulo eodem, nempe crediti: et tamen quia Respublica in actione personali præfertur omnibus aliis creditoribus personalibus, sive chirographariis, id est, non hypothecariis, *l. pen. D. de reb. auct. jud.* et exemplo actionis personalis (ut sentio) hæc lex 3. ait: si missa sit in possessionem Respub. eam præferri Sosiano, qui missus est postea, licet sint ejusdem tituli uterque, quia pignus prætorium (ut dixi ante) imitatur actionem personalem: et quem prætor præfert (ut in hac specie Remp.) in actione personali, eum etiam præfert in prætorio pignore quod obtinuit primo. Et ita explicanda est lex 3. Et ex contrario colligendum est etiam ex ea, dum ponit Sosianum fuisse creditorem chirographarium, id est, habuisse tantum personalem actionem, quod si fuisset Sosianus hypothecarius, privilegio temporis fuisset potior republica habente pignus prætorium ex causa missionis in possessionem, quod etiam aperta subjicitur in *l. seq.* quæ est etiam de Repub.

## *Ad L. VI.*

*Si generaliter bona sint obligata, et postea res alii specialiter pignori detur: quoniam ex generali obligatione potior habetur creditor, qui ante contraxit: si ab illo priore tempore ita comparasti: non oportet te ab eo, qui postea crediderit, inquietari.*

Restat ut ex *l. 6.* adnotemus, supradictæ regulæ locum esse, etiamsi prior creditor habeat generalem hypothecam tantum, non specialem, posterior autem specialem: nam prior creditor eliget ex universis bonis debitoris rem, quam volet, etiam eam, quæ posteriori specialiter obligata est, eamque distrahet suo jure, *l. Creditoris. D. de distr. pign.* nec posterior creditor eam poterit evincere emptori jure specialis hypothecæ, quæ est sententia hujus *l. 6.* et *l. 6. sup. de obligat. et act.* et *legis 2. in prin. D. qui pot. in pign. hab.*

## *Ad L. VII.*

*Licet iisdem pignoribus multis creditoribus diversis temporibus datis, priores habeantur potiores, tamen eum, cujus pecunia prædium comparatum, quod ei pignori esse specialiter obligatum statim convenit, omnibus anteferri juris auctoritate declaratur.*

Regulam illa juris, *ut in persecutione pignoris prior creditor hypothecarius potior habeatur*, quam heri satis amplificavi, hodie ostendam, vitiari casibus certis. Ac primum ex *l. 6. h. t.* Posterior creditor præfertur priori, si prior habeat generalem hypothecam, posterior specialem, ejus scilicet rei, quam debitor ex pecunia a posteriori creditore mutuo sumpta comparavit, ut plene ad *l. 6.* (quæ definit regulæ locum esse, etiamsi prior creditor habeat generalem hypothecam, posterior specialem) lex 7. addat hanc exceptionem, nisi illa specialis hypotheca posterioris sit comparata pecunia posterioris creditoris: in ea enim posterior creditor potior est priore. Et hoc vult *l. 7.* Idemque esse opinor, si posterior creditor habeat generalem hypothecam, sicut prior, ut in *l. 17. sup. de pign.* ut scilicet in ea re, quæ pecunia posterioris comparata est, posterior priori anteponatur in ea re excutienda, et persequenda. Privilegium causæ debiti, est potentius privilegio temporis. Exigo igitur in eo, cujus pecunia res parata, sive empta est, ut ejus rei habeat specialem, vel generalem hypothecam, ut *d. l. 17. l. Procuratoris §. Plane. D. de tribut. act.* quia tacitam ea in re hypothecam non habet, nisi sit pupillus cujus pecunia res empta sit, quoniam ex hac causa pupillo constitutio Severi et Antonini dedit tacitam hypothecam, *l. pen. sup. de servo pign. dato, l. 3. in prin. D. de reb. eor. qui sub. tut. l. Idemque. in prin. D. qui pot. in pign. habet.* Alii, quam pupillo non invenio ex hac causa datam tacitam hypothecam, ne adolescenti quidem, vel militi. Itaque multum interest, utrum res comparata sit pecunia creditoris, qui si sit pubes, non habet tacitam hypothecam, an vero refecta sit res, et restituta pecunia creditoris, quoniam hic habet tacitam hypothecam ex Senatusconsulto, sive oratione divi Marci, *l. 1. D. in quib. caus. pign. tac.* quæ etiam tacita hypotheca potior est alterius creditoris expressa hypotheca, et antiquiore, in ea scilicet re, quæ refecta est pecunia posterioris creditoris, qui semper tacitam hypothecam habet in ea re, et potior est in ea: optima ratione, quia ejus pecunia salvam fecit totius pignoris causam: periisset enim res, periisset pignus etiam priori creditori, nisi ipse eam rem refecisset, et restituisset. Merito igitur in ea re, quæ pecunia ejus redintegrata est, et refecta, præfertur etiam priori creditori hypothecario jure taciti pignoris *l. 5. et 6. D. qui pot.* Sed hoc exemplis demonstrandum est. Si tibi domus sit pignori obligata, deinde ego crediderim pecuniam domino ædium ad reficiendas, vel fulciendas ædes, ergo in ea domo jure taciti pignoris potior sum, quam tu, licet sis primus creditor hypothecarius. Idem est, si navis primum sit pignorata tibi, deinde crediderim domino navis debitori tuo pecuniam ad armandam, vel instruendam navim, ad reficiendam, sive reconcinnandam navim, quod posteriores Græci dixerunt καλαφατίζειν, ut apud Nicetam, *d' où vient notre calfater.* Si ergo in eam rem tibi crediderim, vel etiamsi crediderim ad cibaria nautarum, sive remigum sine quibus navis conservari non poterat, potior sum in ea nave persequenda, quam servavi mihi, et tibi, licet sim posterior creditor jure taciti pignoris. Et idem est omnino, si merces invectæ in navim tibi sint pignoratæ, deinde crediderim pecuniam, ne pro naulo, seu vectura navis retineretur, nam (quod notandum) merces invectæ in navem, tacita pro naulo pignori obligatæ sunt et nauli causa potior est, quam crediti prioris, *d. l. 6.* id est, præfertur naulum antiquiori credito. Et ita res, quas tutulisti in ædes conductas, tacite pro pensione pignoratæ sunt, et pensionis causa est potentior. Item merces invectæ, vel illatæ in horrea conducta, quæ habentur plerumque mercium servandarum causa (*magazins*) tacite pro pensione pignori sunt, *l. 5. D. ad exhibend.* Et pensionis horrei causa potior est antiquiore credito sub pignore earumdem mercium. At similiter, ut ostendit *d. lex 6.* merces vectæ dorso jumentorum, constituto certo pretio vecturæ, pro vectura tacite pignoratæ sunt, et vecturæ causa potentior est, quoniam sine ea merces salvæ pervenire non poterant. Sic superficies imposita alieno solo sub lege mercedis certæ solvendæ quotannis domino soli (quæ merces in libris nostris proprie appellatur solarium superficies, inquam, pro solario tacite pignori est, et solarii causa est potior *l. Etiam. D. qui pot. in pign. l. Sane. Inst. de pignor. act.* Et breviter omnibus his casibus si crediderim ad pensionem, et vecturam, aut solarium exsolvendum, cujus causa erat potentior jure tacitæ hypothecæ: etiam ero potentior, et potior antiquiori creditore. Addendus est alius casus *l. pen. h. t.* quo etiam posterior creditor in hypothecis præfertur priori, puta, si prior creditor sibi vindicet jus pignoris ex privato instrumento, quod non habeat subscriptionem trium testium fide dignorum: posterior autem ex publico instrumento. Privatum instrumentum, quod habet subscriptionem trium testium, pro publico habetur, ut ait *lex pen.* Sic ergo dicamus simplicius. Posterior creditor, qui nititur jure hypothecæ ex publico instrumento, potior est priore, qui eodem jure nititur ex privato. Et vocat hæc lex privata instrumenta ἰδιόχειρα, ut Cedrenus de Evagrio Philosopho: πονηρόν μοι ἰδιόχειρον, *fay moy une cedule.* Publica instrumenta sunt, quæ conficiuntur a tabellionibus, et dicuntur in Novellis, ut Græco verbo Græcum opponamus δημόσια sæpissime, et forensia, *l. 20. sup. de fide instr.* Privata instrumenta fiunt secreto, ut ait hæc lex, intra privatos parietes, sæpe inter duos tantum contrahentes, sive paciscentes, remotis arbitris: nam nihil referre hæc lex ait, interveniant amici, nec ne. interveniantib. amicis, inquit, nec ne, id est, vel non intervenientibus, ut in *l. Constitutiones. D. de appell. l. 60. C. Th. eod. tit. de recipiendis appellationibus, nec ne.* Et scribuntur manu contrahentium, aut sit vel manu notarii, id est, servi notarii, ne quis intelligat, quem vulgo vocamus notarium, qui latine vocatur tabellio, non Notarius. Notarii est servile nomen, est munus servi privati hominis. Nihil ergo refert privatum instrumentum scribatur manu unius contrahentium, an manu servi notarii, seu librarii vel amanuensis an manu alterius cujusdam extranei. Et hæc privata instrumenta, si de fide eorum non dubitetur, si non arguantur esse falsa, in actionibus personalibus tantum valent, quantum publica instrumenta, si modo habeant subscriptionem contrahentium tantum, etiamsi nulli sint adhibiti testes, vel tabularii, ut ait, qui quoniam sunt servi publici, servi civitatis, dantes operam tabulario civitatis, in quo sunt recónditæ rationes, et chartæ: archivo civitatis: quia, inquam, tabularii sunt servi publici, ideo in hac *l. pen.* vocantur conditionales, quia huic conditioni addicti, et mancipati sunt, ut tabulario civitatis serviant, ut in *l. Defensionis. inf. de jure fisci, lib. 10. l. 3. 5. 7. 8. C.*

*Th. de numerariis, et actuariis.* Conditionalium sunt multa genera. Servi sunt *conditionales*, agricolæ, censiti, vel adscriptitii sunt conditionales: pistores etiam erant conditionales, nimirum addicti patrimo civitatis, seu panificio, et sic tabularii conditionales sunt, sive conditionarii. Et quod ait lex, sive instrumento privato confecto interfuerit, tabularius, aut testis, sive non interfuerit, modo sit subscriptum ab utroque contrahentium, in actionibus personalibus eandem vim habet, quam publicum instrumentum. At in actionibus hypotecariis plurimum valet instrumentum publicum, quoniam, qui eo utitur, licet sit posterior creditor, præfertur priori, qui utitur privato. Restat ut adnotemus etiam ex l. 9. creditores hypotecarios præferri creditoribus chirographariis, id est, qui debitores personali tantum actione obligatos habent, etiamsi creditores chirographarii sint antiquiores, vel etiamsi in actione personali privilegium habeant idest sive habeant privilegium causæ, sive temporis: namque eos excludunt hypothecarii creditores, optima ratione, quia habent hypotecariam actionem, quæ est actio in rem, in quam ut ait regula juris, plus est cautionis, id est, plus securitatis, ponderis, et virium, quam in personam. Et hoc comprobat *l. 3 sup. de privileg. fisci, l. 6. sup. de reb. auctor. jud. poss.* Pone exemplum in Repub. quæ privilegium tantum habet in actionibus personalibus, *l. pen. D. de bonis auctor. jud. possid.* nec habet tacitam hypothecam, quo distat a fisco respub. quæ chirographaria est creditrix, præfertur creditor hypothecarius. Alia differentia inter creditores hypothecarios, et chirographarios, aut personales, notanda est ex *l. 10. hujus tit.* Posterior creditor hypothecarius habet jus offerendi priori creditori hypothecario, ut sibi confirmet, et corroboret suum pignus, ut diximus supr. ex *l. 1. et 5.* At chirographarius creditor non habet jus offerendi hypothecario creditori, ut scilicet in ejus locum succedat, et vel hypothecam habeat, quam ille habuit, vel privilegium exactionis, sive πρωτοπραξίαν, quod ille habuit, sed habet tantum chirographarius creditor personalem actionem in debitorem, vel hæredem ejus. Ponit *lex 10.* speciem in marito, qui pro dote mulieri certas res pignori obligavit, quia ante Justinianum, id est, legem ultimam hujus tituli, mulier pro dote non habuit tacitam hypothecam. Et post Justinianum hodie si maritus pro dote specialiter mulieri certas res pignori obligaverit, cessat tacita hypotheca, quam Justinianus dedit generaliter in omnia bona mariti. Quod notandum maxime ex. *l. ult. sup. de pact. convent. etc.*

## Ad L. ult.

*Assiduis aditionibus mulierum inquietati sumus, per quas suas dotes perditas esse lugebant, et ab anterioribus creditoribus, substantias maritorum detentas. Nos itaque ad antiquas leges respeximus, in personalibus actionibus rei uxoriæ actioni (quam in præsenti sustulimus) magnam prærogativam præstantes, ut contra omnes pene personales actiones habeant privilegia, et creditores alios antecedant, licet fuerint anteriores. Et hoc cum in personalibus statuerant actionibus, in hypothecam respiciebant, illico justitiæ rigorem relaxabant: et senioribus hypothecis novas mulierum hypothecas, si habebant actiones, expellebant: nec ad fragilitatem muliebrem respicientes, nec quod et corpore, et substantia, et omni vita sua maritus fungitur: cum pene mulieribus tota substantia in dote constituta est. Oportebat enim disponi maritos creditoribus suis ex sua substantia satisfacere, non de dote mulieris, quam ad suos victus, suasque alimonias mulier possidit, vel a semetipsa datam, vel pro ea ab alio.*

§. 1. *Ad hæc omnia respicientes et reminiscentes, quod et alias duas constitutiones fecimus pro dotibus, mulieribus subvenientes, et hæc omnia in unum colligentes, sancimus ex stipulatu actionem quam mulieribus jam pro dote instituenda dedimus, eique etiam tacitam donavimus inesse hypothecam, potiora jura contra omnes habere mariti creditores, licet anterioris sint temporis privilegio vallati, etc.*

Lex est omnium sermone celebratissima, in qua ponitur alius casus, quo posterior creditor hypothecarius præfertur priori creditori hypothecario, quem e regula juris, ut potior sit, qui tempore est prior in hypothecis, excepit favor dotium, vel mulierum potius dotatarum, quoniam personæ magis privilegium esse videtur, quam causæ: quamobrem nec in hæredem mulieris transmittitur, ut in *l. 1. sup. de privil. dot.* et in hac ipsa lege, nisi sit filius. Et ut universam hanc quæstionem pertractemus, et repetamus ab ipsa origine: jure veteri (quod etiam hodie valet) mulier causa dotis habuit privilegium exactionis tantum in actionibus personalibus, id est, jure veteri mulier primum locum tenet inter omnes creditores chirographarios, ut scilicet suam dotem consequatur ante omnes, cum bona mariti ex edicto possessa veneunt: *l. Si sponsa. D. de jure dot. l. Quæsitum, §. ult. et duabus seqq. D. de bonis auct. jud. poss.* et hoc solum est, quod ait *l. 1. D. sol. matr.* dotis causa semper, et ubique præcipuam esse. Præcipua est, quod præcedat omnes causas, titulosque debendi, præcedit omnia credita in actionibus personalibus. Et ubique, inquit, id est, tam in provinciis, quam in Italia: *et semper*, inquit, id est, sive legitima die dos repetatur, puta annua, bima, trima die, vel ulteriore, et propriore die ex pacto dotali, *l. De die. et l. seq. D. de pact. dot.* vel etiamsi repetatur statim nulla data dilatione ut cum dos constitit in rebus immobilibus: aut rursus, *semper*, id est sive soluto, sive manente matrimonio dos repetatur: nam certis ex causis dos etiam manente matrimonio repeti potest. *l. Manente. § ult. D. de jure dot. l. Si pro rata. § 1. D. de relig.* Et additur in *d. l. 1.* causa privilegii, quod publice intersit, dotes mulieribus conservari, ut nubere possint, et dare operam justis liberis procreandis. Quod est maxime necessarium in republica ut numerus augeatur justorum civium: nam etiamsi nuptiæ consistant sine dote, *l. ult. sup. de do-*

*nat. ante nupt.* tamen paucissimi sunt, qui velint ducere indotatas, et ob id reipub. interest, ut dotes eis conserventur, quæ sunt earum patrimonia propria, et plerumque sola, ut Justinianus ait in hac *l. ult.* plerumque substantiam mulieris pene totam in dote constitutam esse. Hic mos erat in urbe Roma, ut mulieres nihil haberent præter dotem, paraferna parcissima. At *h. l. ult.* adjicit verbum, *pene*, quod hoc privilegium mulieris dotem repetentis cessare significat, cum ait, *mulieres contra omnes pene personales actiones habere privilegia, et creditores alios antecedere, etiam anteriores.* Cur ait, *pene*, quia Reipublicæ creditum, si antiquius sit, præcedit dotem, ut a contrario sensu colligitur ex *l. 9. sup. de jure dot.* Idemque statuit, et notat hoc loco Accursius in funeris impensa (*il faut que les funerailles soient plustost payées, que la femme*) ut et hæc dotem præcedat, sicut omne creditum, *l. pen. de religios.* In actione personali scilicet: nondum enim tractamus de hypothecaria. Idem quidam hic statuunt (nec male) in causa pecuniæ depositæ apud mensam ab eo, qui sequitur fidem publicam, qualis erat fides mensarii, sive argentarii, siquidem ea pecunia extet: nam ejus ratio habetur primo loco, etiam ante privilegia, *l. Si hominem, § Quotiens. D. depos.* Constat etiam, et hæc omnia credita, quæ retuli, præcedere impensam factam inventarii conficiendi gratia, vel auctionis bonorum defuncti faciundæ gratia. Et hoc est, quod dicitur in foro, *que les frais des criées sont les premiers payez.* Hoc probat aperte *l. Quod privilegium. in fine, depos. l. Quintilina. D. ad leg. Falcid. l. ult. §. In computatione. sup. de jur. delib.* His causis exceptis, mulier inter chirographarios creditores privilegium habet sive potior est, non inspecto ordine temporis. Inter hypothecarios autem jure veteri mulier privilegium non habet proprio quodam jure suo, sed habet tantum commune privilegium temporis, et antiquitatis: neque enim præfertur fisco, si fisci causa antiquior sit, *l. 2. sup. de privil. fisc.* Pone, secundum jus vetus, nominatim mulieri fuisse cautam, conventamque hypothecam, ut in *d. l. 2.* et *l. 10. hoc tit. l. 3. de primipil. lib. 12. l. Ubi. sup. de jur. dot.* Nam ante constitut. Justin. *de rei uxoriæ actione*, mulier non habuit tacitam hypothecam, sed fuit chirographaria creditrix, nisi nominatim de pignore pepigisset: fiscus autem ex suis contractibus semper habuit tacitam hypothecam. Pone igitur secundum jus vetus, mulierem habere expressam, fiscum suam tacitam: non præferetur fisco, nisi privilegio temporis, id est, priori contractui fiscali non præferetur posterior contractus dotis, priori hypoth. tacitæ non præfertur posterior hypoth. expressa et consequenter non præferetur etiam mulier, cui nominatim cauta est hypoth. ulli alii creditori hypothec. antiquiori, sed inferiori tantum ex privilegio, ex prærogativa temporis, quod et Justinianus ita definit in *d. l. Ubi.* loquens de mulieris hypotheca expressa, cum nondum Justinianus dedisset mulieri tacitam hypothecam, qui tamen deinde mulieri dedit tacitam hypothecam, sed in rebus dotalibus tantum, vel in rebus ex eis comparatis, quæ etiam intelligantur esse dotales, *l. Res. D. de jur. dot.* simul ac dedit in rebus dotalibus per privilegium inter omnes alios creditores hypothecarios qui habent generalem hypothecam etiam anteriorem. Et hæc est constitutio *l. In rebus. sup. de jur. dot.* Justinianus paulatim auxit jura, et privilegia mulierum sollicitarum de dotibus suis: nam post *l. In rebus*, in tit. *de rei uxor. act.* dedit etiam mulieri tacitam hypothecam in omnibus bonis mariti, dotis conservandæ causa. Quo jure recte dices, contra quam posuerim ante tractans de jure veteri, *mulierem præferri Reipublicæ*, quæ est chirographaria creditrix, *l. 2. inf. de jur. Reipubl. lib. 11.* etiamsi Respublica sit antiquior secundum definitionem *l. 9. hoc tit.* ut creditor hypothecarius, qualis hodie est mulier, in omnibus bonis mariti ex illa constitut. Justin. præferatur omnibus creditoribus chirographariis: et consequenter præferatur etiam ei, qui de suo funeravit maritum, vel qui apud mensam mariti pecuniam deposuit, quæ extat, vel qui impensas necessarias fecit ad insinuationem testamenti, vel ad confectionem inventarii, vel ad expediendam auctionem, sive venditionem bonorum, quia jus certissimum est, hypothecarium potiorem esse chirographariis. Ac postremo Justinianus in hac *l. ult.* quam subscriptio docet esse novissimam cum dedisset ante mulieri tacitam hypothecam in rebus dotalibus, deinde etiam in bonis mariti, hac *l. ult.* inter hypothecarios creditores mulieri privilegium dedit, quo excluderet antiquiores creditores, et hypothecas. Et fatentur quidem omnes, eam excludere omnes alias tacitas hypothecas anteriores, sed an etiam excludat hypothecas expressas anteriores, disceptant inter se Joannes et Martinus. sed Martini verior est sententia, ut scilicet hypotheca mulieris tacita, quam habet in bonis mariti etiam posterior præferatur expressis aliorum, et prioribus hypothecis. Et probatur sententia Martini *Novella 97.* quæ dum in eo, cujus pecunia res comparata est, quem docuimus in *l. 7. hoc tit.* non habere nisi expressam hypothecam, dum, inquam, in eo constituit, ut si sit prior, mulieri præferatur dotem persequenti, non si posterior, prout cavetur jure communi, regula juris sane innuit et adsignificat, *aliis creditoribus expressam habentibus hypothecam*, sicut illa, *etiam tempore inferiorem mulierem præferri.* Nec moveor eo, quod objicit Joannes, fiscum non habere nisi privilegium temporis in hypothecis, quod est verissimum, *l. Si pignus. et l. ult. D. hoc tit. et l. 1. sup. de rem. alien. gerend. non intard. quar. Ver. administrant.* Denique fiscus in hypothecis, non præfertur aliis creditoribus habentibus expressam, vel tacitam hypothecam, ut illæ leges demonstrant, nisi sit antiquior. Si ergo, inquit, fiscus, non habeat, nisi privilegium temporis, quod est jus commune: ergo nec aliud debet habere mulier, quam quod jus commune tribuit beneficio temporis, ne plus habeat, quam fiscus. Hæc argumentatio est fallax, et facile retorquetur in Joannem, qui admittebat, *mulierem præferri creditoribus habentibus tacitas alias hypothecas*, atque ita plus admittebat habere, quam fiscum,

qui habenti tacitam hypothecam non præfertur, nisi sit antiquior, *d. l. 1. sup. rem alien. g. r.* Necessario igitur concludendum est hac in re plus juris habere mulierem, quam fiscum: nam mulier, etiamsi non habeat privilegium temporis, præfertur omnibus hypothecis antiquioribus expressis, vel tacitis. Et excipiuntur tantum tres casus. Primum jam attigi ex *Novella* 97. si cujus pecunia res comparata, qui expressam tantum hypothecam habere potest, vel refecta sit, qui habet tacitam hypothecam, ut docui in l. 7. Nam hic, si sit antiquior, præfertur mulieri, ex d. Nov. non alius creditor antiquior, sive habeat tacitam, sive expressam hypothecam. Secundus casus est, si fiscus sit antiquior: nam quod *l. 2. sup. de privileg. fisci*, et *l. 3. inf. de primip. lib.* 12. statuit, in hypotheca cauta mulieri nominatim, ut non sit potior, nisi sit antiquior credito fiscali, idem hodie videtur admittendum in tacita hypotheca mulieris, ut non sit potior tacita, et antiquiori fisci hypotheca, nisi in hac specie, quam notavit Harmenopulus 3. *Epitom.* Fac ita esse: fundus Titianus obligatus est Titio primum: deinde cœpit obligatus esse fisco, deinde mulieri ex causa dotis. Mulier, licet sit posterior fisco, præfertur, quia Titius excludit fiscum, et ipsa Titium suo proprio jure, et ita, quod per se non habet, ut excludat fiscum anteriorem, per alium habet, *l. Aristo. D. quæ res pign. oblig.* id est, dum vincit (quod a nostris vulgo fertur) Titium, vincit etiam fiscum, quem Titius vincit, quod evenit etiam in specie *l. Æquissimum. §. 1. D. ad Senatusc. Tertull.* et *l. 8. de bonis damnat.* Tertius casus et ultimus hic est, quo antiquior creditor mulieri præfertur, si prior uxor agat de dote sua, qui casus etiam notatur in hac *l. ult.* et in *Novel.* 91. Dos antiquior præfertur novæ. Exempli gratia, mortuo patre meo, qui divortio facto superduxerat novercam, si ei hæres extiterim, prius reddam dotem meæ matri, quam novercæ. Idemque est, si prius matrimonium solutum sit morte matris meæ, et jure hæreditario aliquis externus dotem matris meæ repetat. Denique dos adversus dotem non habet privilegium, nisi temporis. Unus est etiam casus singularis ex *d. Nov.* 97. quo nec antiquior mulier præfertur in hypothecis posteriori creditori, puta si quis pecuniam crediderit ad militiam emendam, eo pacto, ut militia pignori esset, et ut in eo pignore ipse potior esset: nam secundum pactum in hoc casu solo, ut ait Nov. emendæ militiæ, posterior creditor hypothecarius præferetur mulieri antiquiori. Et postremo notandum est ex hac l. privilegium hoc, ut mulier inter omnes hypothecarios creditores primum locum teneat, sive antiquiores, sive posteriores sint, mulieri dari agenti de dote, non etiam mulieri agenti de lucro ei obveniente ex donatione propter nuptias, quæ est veluti dos mariti, respondens doti mulieris, quam maritus confert in mulierem, sicut ipsa in eum dotem: nam agenti mulieri de donatione propter nuptias non datur nisi privilegium temporis. Et ratio differentiæ hic proponitur hæc, quia quæ agit de dote, certat de damno amittendæ rei suæ, ideoque ei subveniendum est plenius. Quæ agit de donatione propter nuptias, certat de lucro adventitio. Et hoc confirmat §. *Fuerat. in fine, de action.* et *Novel.* 61. et 109. et ita fiscus, si agat de pœnis commissa in fiscum, non præfertur creditoribus, qui suum persequuntur, quia certant de damno, fiscus de lucro, nisi ex privilegio antiquitatis, ut Papinianus eleganter ait in *l. Quod placuit. D. de jure fisci*, privilegium fisci etiam lucri ratione anteferri ratione damni, quod utrumque exemplum de muliere scilicet, et fisco aperte demonstrat.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XVIII. De his, qui in priorum creditorum locum succedunt.*

Titulus 18. est de iis, qui in priorum creditorum locum succedunt, et est portio superioris tituli. Et quod in illo habuimus, posteriores creditores hypothecarios in locum priorum ipso jure succedere offerendo prioribus, et solvendo pecuniam debitam, et usuras medii temporis, l. 1. 5. 8. 10. idem omnino in hoc titulo proponitur *l. ult.* Et constitutio, cujus fit mentio in *l. hujus tit.* proculdubio ea est *lex* 1. *tit. superioris.* Sed de eo quoque tractatur in hoc tit. quod superior non habet, an hi, quorum pecunia, cum creditores non essent, priores creditores hypothecarii dimissi sunt, in jus et locum eorum succedant. Et ostenditur, non eodem prorsus modo succedere, quo posteriores creditores hypothecarios in locum priorum creditorum eos, qui cum creditores non essent ejusdem debitoris, pecuniam obtulerunt, et solverunt prioribus creditoribus hypothecariis, vel et iis solveretur, crediderant debitori facienti versuram, licet hoc ipso, quod solvunt pro alio, vel credunt ei pecuniam, qua se, et hypothecas liberet, atque absolvat, incipiant omnes primum esse creditores ex causa negotiorum gestorum, vel ex causa mutui. Et tamen, ut dixi, non succedunt in jus pignoris, quod habuerunt priores creditores, ad quos eorum pecunia pervenit, nisi in solvenda pecunia pro debitore auctoritate judicis pignus eorum, quibus solvebant pecuniam debitam, in eos translatum sit: vel nisi in credenda pecunia debitori, qua se, et hypothecas absolvat, nominatim pacti sint, ut in jus et locum priorum creditorum succedant: nam his duobus casibus, plane succedunt in jus, locumque priorum creditorum, non ut posteriores quidem creditores hypothecarii, qui ipso jure succedunt offerendo pecuniam prioribus, sed ex auctoritate judicis, vel ex conventione et consensu



debitoris. Et ita est explicanda *l. 1. hoc tit.* nec restat aliud, quam ut dispiciamus, quare dicat eos non omnimodo succedere in locum hypothecarii creditoris, quorum pecunia ad creditorem transit. Cur sit (*non omnimodo?*) Significat enim eos aliquatenus succedere, et subire in locum hypothecarii creditoris, quorum pecunia ad creditorem hypothec. transit. Et sane succedunt in ejus locum, ut habeant actionem Paulianam, quam illi habuerunt ob res alienatas a debitore in illorum fraudem, quam, inquam, illi habuerunt, quos sua pecunia dimiserunt, *l. 10. §. 1. l. Nisi. D. quæ in fraudem credit.* Quod etiam esse ex constitutione Severi et Antonini ait *d. l. 10. §. 1.* quorum imperatorum est *l. 1. hoc tit.* et *l. 1. tit. super.* Item succedunt in locum priorum creditorum, quos, qui creditores non erant, sua pecunia dimiserunt, ut habeant privilegium in actionibus personalibus, quod habuerunt ii, ad quos sua pecunia pervenit: nam si privilegiarius fuerit in actione personali, quem dimisi mea pecunia pro debitore, et ego ero privilegiarius in mea pecunia exigenda, quod ostendit *l. 2. D. de cess. bonor. l. Si ventre, §. Eorum. D. de reb. auct. judic. possid.* Et hactenus quidem ii, quorum pecunia priores dimissi sunt, in eorum locum succedunt, ut scilicet habeant Paulianam, quæ illis competebat, et privilegium personale, quod illi habebant, sed non etiam, ut volt hæc lex prima, ut habeant jura hypothecarum, et in iis privilegia temporum, quæ habuerunt ii, quos pecunia sua dimiserunt, nisi in eos nominatim translata et transcripta sint jura hypothecarum auctoritate judicis, l. 3. et *l. ult. sup. de privil. fisci, l. Cum alter. inf. de fidejussor.* vel ex conventione et consensu debitoris, ut in *l. 1. hoc tit.* et in *l. g. Aristo. D. quæ res pign. oblig.* Igitur *lex* 2. *h. t.* dum ait, *filium emancipatum, qui pro parte solvit fisco, quod debuit pater jure successisse in locum fisci;* quod ait, inquam, *jure successisse*, id sic interpretandum, cessione scilicet, et translatione pignoris facta, vel auctoritate judicis, vel consensu debitoris, qui utique consensisse intelligitur, non tantum si nominatim convenerit, ut cujus pecunia creditor dimitteretur, is subiret locum illius, verum etiamsi debitor eidem vendiderit rem creditori pignoratam, ut ex pretio creditor dimitteretur, *l. 3. h. tit.* Nam et hoc casu in ea re emptor, cujus pecunia pervenit ad creditorem hypothecarium, id est, cui ea res erat obligata, potior erit omnibus creditoribus inferioribus, si qui sint: sed adnotandum, potiorem forem creditoribus inferioribus non offerentibus sortem prioris contractus: nam inferiores creditores habent jus offerendæ prioris sortis emptori, et avocandæ possessionis rei emptæ jure suæ hypothecæ, quamlibet posterioris, quia nihil refert, debitor alii denuo rem priori obligatam obligaverit, an vendiderit, cum pecunia pervenit ad priorem: nam utroque casu posterioribus creditoribus est jus offerendi emptori, vel creditori novo, qui in prioris locum successit, quæ est sententia *leg. 3. D. de distract. pignor.* secundum quam, ut et Accursius sensit recte, est accipienda *lex* 3. *hoc tit.* At Basilica in hac l. 3. aliter ponunt speciem, nec enim ponunt ut Latini, debitorem vendidisse pignus, ut protinus redactam ex pretio pecuniam, solveret creditori, cui erat obligatum: sed ponunt priorem creditorem vendidisse pignus emptori, ponunt emptorem rem obligatam emisse a priori creditore, ἀπὸ τοῦ πρεσβυτέρου δανειστοῦ, et successisse in jus τοῦ πράτου, id est, venditoris. Sed omnino male ponitur ita species ad hanc legem: nam hoc casu, puta si prior creditor pignus vendidit extraneo jure suo, bona fide, recte, et solemniter, ut solent creditores hypothecas distrahere, sequentibus creditoribus non est jus offerendi emptori, *l. 5. inf. de distract. pignor. l. 3. D. eod. l. 1. tit. seq.* Itaque hoc casu in jus venditoris emptor non succederet, sed haberet jus proprium, atque perpetuum in re empta, et plenius quidem quam venditor, cui sequentes creditores pecuniam offerre poterant, et pignus auferre, aut sibi confirmare, emptori vero frustra offerunt, quia causæ pignorum extrema linea est venditio rite facta a creditore potiore. Et hæc species præterea si apponeretur ad legem 3. pertineret potius ea lex ad titulum sequentem, ac proinde rectius Latini legem 3. accipiunt de debitore, qui pignus vendidit extraneo, ut mox ex pretio absolveret creditorem, qui in eo pignore potiora jura habebat.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XIX. Si antiquior creditor pignus vendiderit.*

Hic titulus est etiam portio tituli 17. et in eo ostenditur id, quod jam jamque attigi, multum interesse, debitor distrahat pignus, an antiquior, potiorque creditor: nam si antiquior creditor extraneo recte distrahat pignus, et rite, id inferiores creditores persequi non possunt actione hypothecaria, et avocare emptori, quod antiquior creditor jure suo distraxit, ut ad suum perveniret. Et hoc verum est, etiam si creditores posteriores offerant emptori pretium, sive sortem prioris contractus, *l. 3. D. de distract. pign.* et *l. 1. h. tit.* Non potest etiam debitor ipse pignus, quod jure suo antiquior creditor vendidit extraneo avocare emptori, oblata vel emptori, vel creditori pecunia debita, quia sera est oblatio, quæ fit post distractum pignus, *l. 2. h. tit.* Ante distractionem facta oblatio a debitore, vel a posteriore creditore, proculdubio distractionem interpellat, sive impedit, *l. 3. hoc tit.* Post distractionem autem facta oblatio quia non fit in tempore, nullius momenti est, nec rescindit jure factam venditionem pignoris. Et posui antiquum creditorem vendidisse pignus extraneo; et eo dixi,

quia si primus creditor pignus vendiderit secundo creditori, ut etiam hoc loco male ponunt Basilica, tertio creditori superest jus offerendi secundo; optima ratione, quia secundus creditor non tam dominii acquirendi pignoris gratia, quam servandi sui pignoris emisse videtur a primo, *l. 5. § ult.* et l. 6. *de distract. pign.* Ergo si antiquior creditor distrahat extraneo, peremptum est jus omne offerendi, quod habebant sequentes creditores: si distrahat primus secundo creditori, integrum manet tertio et quarto jus offerendi secundo. Et hæc de creditore antiquiore distrahente pignus. Nunc dicamus de debitore, quia initio diximus, multum referre distrahat pignus debitor ipse, an antiquior creditor: et quidem si debitor pignus distrahat, vel quod idem est, in solutum det (nam datio in solutum quasi venditio est) antiquiori creditori, vel si vendat extraneo, inferioribus creditoribus integrum est jus offerendæ pecuniæ emptori, et confirmandi pignoris sui quæ est sententia *l. 1. hoc tit.* Emendo a debitore pignus, antiquior creditor succedit in locum suum, succedit sibi ipsi, id est, eodem jure est, quo fuit ante emptionem, puta ut sit potior in pignoris causa, nisi sequentes offerant pecuniam debitam, et usuras. Et ita in specie l. 3. et l. *Creditor. §. Papinianus. D. qui pot. in pign.* Creditor in locum suum succedit. Quam speciem etiam perperam Basilica explicasse ostendi *Observ. 11. cap. 32.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XX. Si communis res pignori data sit.*

Ut rei alienæ invito domino nullum pignus contrahi docuit titulus decimus quintus: ita rei communis pro parte socii, et consortis non consentientis, nullum quoque pignus contrahi hoc titulo docet, ut l. 3. §. *ult. D. qui potior. in pign. hab.* et l. 7. §. *ult. D. quib. mod. pign. vel hyp. sol.* In quo hoc est singulare, ut possit quis partem quidem suam, quam habet in re communi, pro indiviso creditori pignori obligare, non partem socii. ac deinde inter socios facta divisione, ut non ea pars sit tantum pignori, quæ obtigit ei, qui pignus contraxit, sed utraque pars pro indiviso ex dimidia parte, quia ea pars, quam pignori obligavit tempore contractæ obligationis, non est ea, quam nunc habet post divisionem, sed ea, quam tunc habuit ante divisionem: habuit autem tunc partem in parte socii, quæ nunc est post divisionem. Idcirco recte *d. lex 7.* ait, post divisionem utramque partem obligatam esse pro indiviso, et pro dimidia parte.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXI. De prætorio pignore, et ut in actionibus etiam debitorum missio prætorii pignoris procedat.*

Regula proposita *sup. tit. 17. ut qui prior est tempore, potior sit jure pignoris*, non in eo tantum pignore locum habet, quod ex contractu, vel ex pacto formam et originem capit, sed etiam in prætorio pignore, de quo est hic titulus maxime si non sint ejusdem tituli, sive causæ creditores, ut *l. 1.* et 3. *eod. tit.* et actio hypotecaria non tantum pertinet ad illud pignus quod ex contractu, vel pacto constituitur, sed etiam ad pignus prætorium, ex l. 2. *h. tit.* quibus rationibus apparet ab hoc tractatu, qui potissimum est de pignore conventionali, et hypothecaria actione, sive Serviana, non esse alienam inspectionem de prætorio pignore. licet de eo jam nonnihil actum sit *tit. 72. lib. 7. sup.* Nam quæ regulæ juris plerumque valent in conventionali pignore, ut *tit. 17.* ostendi, plerunque etiam valent in prætorio. Et ad utrumque pignus pertinet actio hypotecaria, id est, hac actione et hoc et illud pignus creditores persequuntur. Est autem prætorium pignus, idem quod missio in possessionem rerum omnium, vel rei unius debitoris (quod addo ex *l. 2. tituli* 17.) quod, inquam, missio in possessionem rerum omnium, vel rei unius debitoris, quæ fit ex edicto, conciliat, atque constituit, prætore specialiter decernente, creditorem, cui non solvitur, vel respondetur, vel cavetur, mitti in possessionem bonorum debitoris, ut habeat pignus, quo sibi creditum servet, qui nullum habet ex conventione, ut habeat ex auctoritate prætoris. Et hoc esse prætorium pignus verbum *missionis*, quod est in hac rubrica et *l. 2. h. tit.* satis demonstrant, et *l. Misso. D. pro empt.* Denique prætorium pignus est, quod non a debitore, sed a prætore creditori ex edicto datur, et decernitur, ut si in tuto sit creditum, misso creditore in possessionem bonorum, vel quasi possessionem: nam et in l. 1. *h. tit.* Justinianus constituit prætorium pignus consistere posse in iis rebus, quæ possideri non possunt, veluti in nominibus, sive, quod idem est, in actionibus debitoris prætore jubente, ut et actiones debitoris, quas habet debitor adversus alios, creditor pignori habeat, et persequatur, quod, ut opinor, ante Justinianum, id est, hanc legem 1. non obtinuit, id est, missus in possessionem bonorum debitoris, non occupabat etiam nomina debitoris, non occupabat calendarium debitoris, vel iduarium: nam ut Marcus Tullius ait in Quintiana, *in bonorum possessio non spectabatur, nisi in iis, quæ teneri, vel possideri poterant. Sed deficientibus hujusmodi rebus, sane prætor etiam creditoribus permittebat persecutionem actionum, sive nominum debitoris*, quod optime probat *l. Si mulier. D. ut in possess. legat.* Ideoque *l. Bonorum D. de verb. signif.* quæ secundum inscriptionem suam pertinet ad hanc caussam prætorii pignoris, bonis annumerat etiam actiones, ut in l. 37 et *l. ult. D. de usufr. leg.* In ea, inquam, quæ pertinet ad hanc quæstionem de prætorio pignore, id est, de missione in possessionem bonorum crediti servandi causa, bonis adnumerentur actiones, qui a bonis corporalibus creditor missus in possessionem, ad extremum transit actiones. At ex hac constitutione Just. recte missio fit statim ab initio non tantum in corpora, quæ pertinent ad debitorem, sed et in nomina et actiones ejus. Et hoc maxime notandum est ad l. 1.

### *Ad L. II. seu ult.*

*Veteris juris dubitationem decidentes ad duplum genus hypothecarum respeximus: unum quidem, quod ex conventionibus et pactis hominum nascitur; aliud, quod a judicibus datur, et prætorium nuncupatur. Et cum invenimus in conventionalibus pignoribus, vel hypothecis, non solum tenentem creditorem adjuvari, sed etiamsi ab ea possessionem cadat, sive sua culpa, sive non, sive fortuito casu: humanius esse perspeximus, et in prætorio pignore dare recuperationem creditori, quocumque modo possessionem amittat, sive culpa sua, sive non, sive fortuito casu. Licet enim debuerat incumbere suo pignori, ne aliquam patiatur inde jacturam: tamen ne quid amarum in creditorib. consequatur, benignius causam interpretamur, et ei recuperationem donamus.*

Quod item Justinianus constituit in *leg. 2.* ut si creditor amiserit possessionem, in quam jure prætorio rei servandæ causa missus fuerat, quo genere, ut dixi, contrahitur pignus prætorium, ut eam possessionem persequi possit, ut interpretor exemplo actionis hypothecariæ, id est, utili, sive in factum hypothecaria. Hoc quoque videtur olim non obtinuisse, hac ratione. quia qui mittitur in possessionem, custos opponitur rebus debitoris, sui commodi, et suæ securitatis causa, *l. 2. §. ult. D. de acquir. possess. l. Cum legator. D. quib. ex caus. maj.* Et in eo custode, qui custodiam recepit, scilicet sui commodi causa, diligentia exigitur, quam si non præstiterit, ut puta, si per negligentiam suam possessionem prætorii pignoris amiserit, merito debere videtur damnum facere prætorii pignoris, quod non servavit. Sed ex hac Justin. constitutione benignius est et humanius, ut ait Justinian. ut id possit recuperare perinde atque si esset pignus conventionale, utili actione hypothecaria, ut dixi.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XXII. Si in causa judicati pignus captum sit.*

Sequitur in hoc tit. aliud genus pignoris, ad quod pertinet etiam regula tituli 17. ut constat ex l. *Si jure. D. qui pot. in pign. hab.* et actio quoque hypothecaria, ut opinor, cum possessio ejus casu quodam amittitur. Id vero pignus, de quo agitur in hoc titulo, etiam ex conventione contrahentium non descendit: nam ejus definitio hæc est, quod in causam judicati ex bonis condemnati capit executor rei judicatæ ex auctoritate, qui jus habet hoc præcipiendi, ut capiantur pignora ex bonis judicati, qui hoc jubere potest, quod in hac quæstione sæpe inculcant leges, quas inferius adducemus, ut intelligamus, non cuilibet esse hoc præcipiendi jus: neque enim est in hoc præcipiendi judici datum, qui rem judicavit, sed magistratui, qui eum judicem dedit ad rem judicandam, *l. A D. Pio. in princ. D. de re jud.* Nam judices delegati sententiarum suarum exceptionem non habent, sed eorum sententias exequuntur magistratus, qui eos delegaverunt, dum jubent apparitores suos, sive officiales ex bonis condemnati capere pignora, quantum satis sit judicato faciundo. Et intelligatur, quam hoc genus pignoris distet a prætorio pignore; prætorium pignus datur (ut diximus sup. tit.) et decernitur: hoc vero pignus capitur manu injecta ab apparitore: illud datur creditori. Denique pignus prætorium occupat creditor: hoc vero pignus creditor, qui vicit, qui sententiam consecutus est, pro partibus suis non occupat, sed executor, officialis, apparitor magistratus, *l. 2. h. tit.* l. *Si plus. D. de evict.* Item prætorium pignus ex edicto constituitur, ex ordine, jure ordinario: hoc vero extra ordinem, *l. Si pignora. D. de eviction.* Prætorium pignus in rem constituitur, id est, generaliter, ut prosit omnibus creditoribus: nam missio unius creditoris proficit omnibus aliis creditoribus. Non ergo constituitur in ejus personam, qui solus missus est in possessionem, sed in rem, et generaliter, adeo ut missus in possessionem, non sibi tantum possideat, sed etiam omnibus aliis, l. *Cum unus. D. de reb. auctor. jud. poss.* l. *ult. sup. de bon. auct. jud. poss. l. 5. §. Si plures. D. ut in possess. legat.* Ideoque Græci eam vocant τὴν καθόλου νομήν, id est, *possessionem generalem*. Hoc vero pignus, de quo hoc titulo agitur, quod nostri Doctores vocant judiciale pignus, distinguendi, et docendi gratia, constituitur in personam ejus, secundum quem judicatum est, *l. Si et jure. D. qui pot. in pign.* Nam etsi ab eo non occupetur, sed ab apparitore, ut mox ab eo distrahatur, tamen non male dicitur in personam ejus constitui, id est,

respectu ejus tantum. Et eadem quoque ratione non male dicitur ei dari, licet reipsa non detur, ut (dari) sit constitui in personam ejus, in rem ipsius propriam non in rem generaliter. Et ita quidem legunt *l. 1. h. tit. rer ob causam judicati datas*: sed rectius Haloander omisit verbum *datas*, quia hoc pignus proprie creditori non datur prætorium datur. Et ita etiam de hoc eodem pignore *l. 3. sup. de execut. rei judic. rer soli pignori datæ*, rectius veteres, *pignori captæ*, ut in hac rubrica, *si in causam judicati pignus captum sit.* Præterea pignus prætorium datur etiam adversus debitorem non judicatum, non condemnatum, sed latitantem forte fraudationis causa, vel judicio absentem, et indefensum, vel qui solum vertit exilii causa. Hoc vero pignus judiciale (ut ita loquamur) capitur tantum ex bonis condemnati, sive judicati Utroque tamen vie exequi licet judicatum, vel eo, qui vicit, misso in possessionem bonorum judicati servandi gratia, ut in *l. 2.* et 3. *tit. 17.* vel extra ordinem captis et distractis pignoribus, captis censibus, ut Plautus loquitur in *Menæchmis. Nisi adsunt, cum citentur, census capiant illico*, id est, pignora. Incipiunt autem apparitores a censu mobili, et ab eo transeunt ad immobilem secundum ordinem præscriptum in *l. A Divo Pio. §. In venditione. D. de re judic.* et a censu immobili ad extremum transeunt ad nomina, seu actiones ex constitutione Antonini, *d. l. A. D. Pio. §. Si quoque, l. 2. sup. quando fisc. vel priv. l. Etiam. sup. de execut. rei jud.* Qui ordo non servatur in prætorio pignore: nam statim occupantur universa bona universa nomine. Et non servatur etiam hodie hic ordo moribus nostris in pignore judiciali, sed incipit executor a censu immobili, vel a Calendario, vel a censu mobili, ut libet. Notandum est, quod ait *l. 1. hoc tit.* judicis præceptum, qui jubet pignora capi in causam judicati, succedere in vicem justæ obligationis ex causa contractus, id est, in locum pignoris conventionalis constituti ex causa contractu, sicuti *l. Creditor prædia. D. de pignor.* ait, pignoris obligationem obligari ex contractu, id est, ex causa contractus principalis. Deinde notandum capta pignora distrahi non per creditorem, sed per apparitorem magistratus, et distrahi publice sub hasta. etiam (quod notandum) ad licitationem admisso creditore, qui sententiam accepit secundum intentionem suam: admisso, inquam, etiam, tanquam extraneo quolibet, *l. 2. h. tit.* et deficiente emptore, quod plerunque contingit fraude judicati debitoris, tum mitti creditorem in pignorum, quæ apparitor cepit, possessionem, *l. 3. sup. de execut. rei jud.* vel auctoritate principis ei addici dominium pignoris. nullo invento emptore, *ut l. 3. h. tit.* Solus princeps in hac specie potest addicere dominium creditori, ut plenius demonstrabitur *inf. de jur. dom. impet.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XXIII. Si pignus pignori datum sit.*

Non erit res longis subsellii. Notandum creditorem pignus, quod habet obligatum, pignori obligare posse creditori suo, quod Græce est uno verbo μετενεχυριάζειν. Et plerunque id agitur, ut creditor, aut qui crediturus est, pignus accipiat, quo alii dato amico suo pecuniam ferat, et mus credet ei, qui pignus dare prævertit: nam ut fidejussor, ita pignus potest præcedere contractum principalem. Quid ni? Pignus autem pignori datum, pignoris obligatio posterior tamdiu duret, quamdiu obligatio prior nam priore perempta, perimitur etiam posterior. Nec recte dices sic fieri, ut rei alienæ pignus sit, quia non tam est rei, quam juris, quod in ea habet creditor. Sicut cum quis rem sibi debitam pignori obligat, non rem ipsam obligat, sed jus obligationis, jus quod habet in ea, *l. 1. in pr. D. de pign. l. 3. §. Cum rei causa. D. qui pot. in pignor.* Et si forte creditor, qui pignori habet rem aliquam debitoris, rem ipsam id est, proprietatem: nam (rei) nomen, proprie proprietatem significat: si rem ipsam pignori obligaret, non consisteret obligatio, sicut is, cui ususfructus rei pignori datus est, posset quidem usumfructum alii pignorare, sed si rem ipsam pignoraret, nihil agit, *l. 1. et 2. h. tit.* quia rei alienæ pignus non consistit, sed rei tantum nostræ, aut juris nostri cujuscunque. Secundus autem creditor, cui primus creditor pignus pignori dedit quamdiu priori creditori non solvitur, non tantum habet actionem hypothecariam, vel retentionem ejus pignoris, *l. Grege. §. Cum pignori. D. de pignor.* sed etiam habet jus distrahendi pignoris, sicut primus creditor, nec distractione perfecta integrum est creditori pecunia oblata, vel soluta, distractionem, sive emptionem dissolvere, ut in *l. 2. sup. si antiqu. cred. pign. vend.* et in *l. 1. hoc tit.* in qua sub finem est scribendum, *post soluta pecunia*, non *post solutam pecuniam*: et illo loco (*ante exsolutam a domino*) illa verba (*a domino*) abundant omnino; nam si voluit dicere (*a quo soluta pecunia*) debuit dicere, *a cobis*, et superiora verba requirunt.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXIV. De partu pignoris, et omni causa.*

Ait, *omni causa*, id est, de omni alia causa præter partum: nam et partus est causa ancillæ, *l. 8. D. de usur.* sicut fœtus pecoris, et fructus causa est fundi. Igitur de omni alia causa pignoris, veluti de operis, aut mercedibus operarum, quia de servis tantum pignoratis in hoc titulo agitur: ceterarum rerum causæ sunt fructus, pensiones, et fœtus primi, aut secundi, quoniam hæc vi ipsa insunt rebus ipsis, id est, sunt causæ rerum. Et de operis servi pignorati in *l. 2.* hoc proditum est, creditorem, si operas servi pignorati percepit, aut percipere potuerit, quæ sunt in fructu servi, *l. 3. de oper. serv.* eas imputare creditorem primum in usuras, id est, in quantitatem graviorem, deinde in sortem. Denique operas servi pignorati, quas creditor percepit, aut percipere debuit, minuere debitam quantitatem, vel etiam absumere, si eam exæquant, *l. 1. 2. 3.* et *ult. sup. de pignor.* et *l. 9. sup. de pignor. l. 1. inf. de distract. pignor.* Partum autem pignoris creditor non imputat in usuras, vel in sortem, quia partus non est in fructu. Indignum est excellentia hominis, ut sit homo homini in fructu, et tamen in plerisque causis partus eodem jure sunt, quo fructus, ut in hac causa pignorum. In hoc tractatu, sicut fructus fundi pignorati. tacite pignori esse creduntur, qui scilicet a debitore percipiuntur, vel hærede ejus, *l. 3. sup. in quib. caus. pignus tac.* ita partus ancillæ pignoratæ, qui eduntur, vel nascuntur apud debitorem, vel hæredem ejus, tacite pignori esse creduntur, *l. 1. h. tit. l. Fidejussor impetravit. in fine, l. Paulus. §. D. de pignor.* Nec obstat, quod ita scripsit Paulus 2. *Sent.* fœtus, vel partus ejus rei, quæ pignori data est, pignoris jure non tenetur. nisi hoc inter contrahentes convenit, quæ sententia omnino pugnet cum his, quæ proposui modo, ut tacite fœtus, et partus sint pignori, cum dicat, non esse pignori, nisi ex conventione expressa. Sed vitandæ absurditatis gratia, in quam verisimile est non incidisse Paulum, ea sententia sua, et proprio casui explananda est, ita scilicet, ut intelligatur de fœtu, vel partu edito ante pignoris obligationem, vel etiam de partu edito post pignoris obligationem, apud alium, quam debitorem vel hæredem ejus, vel creditorem, veluti apud emptorem ancillæ pignoratæ, cui debitor eam vendidit sine consensu creditoris: nam hoc casu fœtus, vel partus non potest esse pignori obligatus, non potest cadere in pignoris obligationem, quia nunquam fuit in bonis debitoris, cum sit editus apud emptorem. Et hæc est distinctio *d. l. Paul. §. 1.* distinctio ejusdem auctoris. Cui rursus objicitur *l. Si convenerit. §. Si fundus. D. de pignor.* et *l. 1. in princ. D. de Salv. interd.* quæ leges partum ancillæ pignoratæ editum apud emptorem ancillæ, statuunt venire in pignoris obligationem, quod omnino pugnat cum illa distinctione *l. Cujus. §. 1.* et re diligentius inspecta, ita videtur hæc omnia res expediendæ et discernenda esse, ut dicamus partum ancillæ pignoratæ editum apud emptorem non venire in pignoris obligationem proprio jure taciti pignoris, quia nunquam fuit in bonis debitoris, licet apud eum conceptus sit: ob idipsum, quia non est, (ut Stoici sentiunt, a quibus nostri auctores imbuti sunt) antequam in lucem editus sit. Et ideo in hac quæstione auctores nostri non conceptionis, sed editionis locum spectant. Sed tamen in actionem hypothecariam, qua creditor persequitur rem pignori obligatam, recte dicam venire fœtus ejus, et fructus, et partus editos apud emptorem, sed jure expressi pignoris, id est, si convenerit nominatim, ut pignori essent, et exstant fœtus, fructus, vel partus, ut ex contrario indicat *l. 1. § Cum prædium. D. de pignor.* aut venire arbitrio judicis, tanquam tacite obligatos, si etiam extent, et res principalis creditori adimplendo non sufficiat, quod est valde notandum *ex l. Si fundus. §. In vindicatione. in fine, D. de pignor.* Et hujus juris color hic est (nam nullum jus est, quod careat ratione vera, aut colore) color, inquam, hic est, quia licet fœtus, fructus, partus nati apud emptorem nunquam fuerint debitoris, tamen res, ex qua nati, vel orti sunt, debitoris fuit tempore contractæ obligationis. Consumptus autem ab emptore partus, fœtus, fructus dicam neque venire arbitrio judicis in actione hypothecaria, id est, Serviana, neque jure expressi pignoris, *d. l. 1. §. Cum præd.* hac ratione, quia consumptio bonæ fidei emptoris absolvit, perficit, et consummat acquisitionem fructuum, vel quasi fructuum, qui antequam venditoris fuerant, ut nec jure hypothecæ, nec arbitrio judicis ab eo avocari possit post consumptionem, *l. Quæsitum. D. de acquir. rer. dom. l. 4. §. Lana. D. de usurp. et usuc. §. Si quis a non domino. de rer. divis.* Et secundum hæc est accipienda *l. 1. de Salv. interd.* itemque *d. l. Si convenerit. §. Si fundus*: ut post venditionem ancillæ pignoratæ, apud emptorem editus partus veniat in pignoris obligationem, si exstat, et ancilla creditori non sufficiat: et ut veniat non directo jure pignoris, sed arbitrio judicis, ut *d. §. In vindicatione*. Et ita arbitrio judicis veniat in actionem Servianam, et in interdictum Salvianum, quia utraque actio est arbitraria, *§. Præterea. Instit. de action.* Et ita hæc quæstio dirimenda est, omissa Accursii, et Doctorum nostrorum distinctione, utrum ancilla conceperit apud debitorem, vel creditorem, an apud emptorem, utrum fructus severit emptor, an debitor, quia juris auctores, qui verius sunt Doctores, et præceptores nostri, eam omiserunt, nec ullo loco spectarunt apud quem conciperet ancilla pignorata, sed apud quem enixa esset, ut pareret.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad tit. XXV. De remissione pignoris.*

Ex hoc titulo licet intelligere pignoris obligationem nudo pacto, vel expresso, vel tacito remitti, atque dissolvi: sed non ipso jure, ne hoc dicamus: verum opposita exceptione pacti creditori agenti

Serviana, ut aperte docet *l. 2. hoc tit.* Et quod ait *l. Major., sup. de pign.* creditorem majorem 25. annis, recte (ut *l. 13. ejusd. tit.* nam minor subvenire posset) majorem, inquam, remissam pignoris conventionem persequi non posse, id non est ita accipiendum, ut ipso jure non possit persequi, sed ut persequendi obstet exceptio doli mali, vel pacti, ex *l. 2. hoc tit.* Et placet ratio *d. l. Major. cum hoc solum pactum, vel jurisdictio secundum ipsius voluntatem tueatur*: ubi *jurisdictio* pro edicto accipitur, ut l. 2. *ejusd. l.* et disjunctio (*vel*) pro conjunctione, quia pactum, quod fit de pignore, non vi sua, sed ex edicto prætoris actionem parit *l. Si tibi. §. De pignore. D. de pact.* ea jurisdictione prætoris vires accipit. Nihil autem est tam naturale, quam quo genere quid colligatum est, id eodem dissolvere, *l. Prout. D. de solut.* Pignus nudo pacto contrahitur, ergo et nudo pacto perimitur: sive pacto remittatur, et solvatur vinculum pignoris, sive remittatur sors principalis: nam sorte principali remissa, modo remissio facta sit ab eo, qui jure id facere potest remissum etiam videtur pignus, *l. 5. hoc titul.* Omne pactum posteriore pacto dissolvitur, non ipso jure, sed per exceptionem, et eliditur verius, quam dissolvitur, quasi collisione facta duorum corporum, duorumve jurium, *l. Si unus. §. Pactus. D. de pact.* Videtur autem creditor remisisse pignus tacito pacto, si creditore sciente et tacente servus pignoratus manumissus sit, et in libertate moratus, *l. 1. h. t.* cui est conjungenda *l. 1. sup. de servo pign. dato man.* Item si res pignorata vendita sit a fisco sub hasta. Finge ex causa tributorum; sciente et tacente priori, et potiori creditore sufficit silentium creditoris, ut non convellatur fides hastæ fiscalis, quod est singulare in hasta fiscali, *l. 8. h. t.* sicut illud in libertate, ex *l. 1.* Nam si ab alio, quam fisco res pignorata vendita sit, non sufficit scientia, et silentium creditoris, ut remisisse pignus videatur: quid enim si securus sui pignoris, suique juris bene conscius vendi cernat pignus suum, nec tamen propterea remittat? Igitur necesse est, ut nominatim consentiat (hic casus est excipiendus) programmate, id est libello publice proposito ab eo, qui pignoris auctionem facturus erat, admoniti fuerint creditores, ut adessent, et adfuerint, nec contradixerint: quia hoc casu plane consensisse videntur, et pignus remisisse, *l. 6. h. t.* Item remisisse intelligitur pignus, qui id reddit debitori, *l. 9.* Idemque est, si debitori reddiderit cautionem pignoratitiam, vel testamento reddi jusserit, ut *l. 7. hujus tit. cap. 4. extr. ut lite pend. nih. l innov.* Nam etiam qui cautionem creditæ pecuniæ, qui chirographum reddidit debitori, vel qui id scindit, atque corrumpit, creditum remisisse videtur, *l. 2. D. de pact.* Et inde Optatus Afer. adversus Donatistas: *rescissa debitoribus chirographa reddebantur.* Nam redditio chirographi, est liberatio debitoris, quod etiam iisdem verbis est scriptum in epist. quadam August. ad Bonifacium. Et his congruenter D. Ambrosius 1. offic. *Est benevolentiæ liberalitas, ut quod habes debitoris chirographum, scindens restituas, nihil a debitore consecutus debiti.* Et in lib. de Nabote cap. 13. *Cautionem quoque*, inquit, *si quam habui debitoris, scissam sine debiti recuperatione reddidi.* Et similiter, qui servo suo reddidit instrumentum servitutis, quo probatur eum servum ejus esse, videtur eum manumisisse, *l. unic. §. pen. sup. de lat. libert. toll.* semel autem remissa hypotheca, semel remissum pignus, etiamsi fuerit generalis hypotheca præsentium, futurarumque rerum, pignore retento a debitore, vel recuperato ab emptore, cum venditioni semel consensit creditor, nunquam restituitur, nisi novo pacto. Et hæc est sententia *l. 4.* et *l. ult. h. t.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XXVI. Etiam ob chirographariam pecuniam, etc.*

Non tantum remissione pignus perimitur, ut docuit superior tit. sed etiam, ut docet his, novata debiti obligatione: ut si creditor, quod sibi Titius debet, sub pignore certo, animo novandæ obligationis dari stipuletur a Cajo, non repetito eodem pignore: repeti potuit, vel consentiente Titio, qui est pignoris dominus, vel Cajo, ut ponit constitutio hujus tituli, in quem translata est obligatio, dominium pignoris adepto: aut si repetitum non sit, novatione pignus peremptum est, quia prior debitor liberatus est, qui dederat pignus. Et hoc quoque genere fidejussores prioris debitoris liberantur, et usuræ consistunt, id est, currere desinunt, *l. Novatione. D. de novat.* Repetitio autem eodem pignore, etiamsi creditor agat adversus Cajum, in quem transfusa est obligatio, actione personali ex stipulatu, eumque condemnet, sententiam consecutus adversus eum, pignus quod repetitum est, non perimitur, quia non condemnatione debitoris, sed solutione a debitore facta pignus perimi, edictum prætoris de Serviana actione manifeste declarat, vel superioribus modis, id est, remissione, aut novatione, et novatione quidem voluntaria, quæ fiat ex consensu creditoris, et debitoris, et expromissoris in quem transfunditur obligatio nova: nam novatio necessaria non perimit pignus, quæ contingit judicio damnato debitore, et dicitur necessaria, quia judicium redditur in invitum, *l. Inter stipulantem. §. 1. D. de verb. obligat.* Unde etiam noster Theophilus deducit, *actionis*, nomen, *quod agat, et compellat invitum.* Et novatio fit judicio damnato debitore, quia pro pristina actione creditori datur nova actio, id est, actio judicati, *l. Grege. §. Etiam. l. Si fundus. §. Si plura. D. de pignor. l. 3. §. Et ideo. sup. de usur. rei judic.* Voluntaria ergo novatione pignus, quod prior debitor dederat, nec repetitum est, perimitur, quia et ejus debitoris, qui id dederat, principalis obligatio perimitur mutato debitore per novationem. At novatione facta necessaria, idem debitor manet obligatus. Ergo et pignus, quod dedit debitor, non mutatur, sed actio tantum mutatur. Et hæc differentia inter novationem voluntariam, et necessariam proponitur initio hujus constitutionis, et pars ejus, quæ est de novatione necessaria, repetitur in *l. 8. sup. de pignor.* Sunt autem, et in multis aliis rebus multæ aliæ differentiæ inter hanc, et illam novationem. Novatio voluntaria perimit privilegium pristinæ actionis, veluti tutelæ, aut dotis, si hoc agatur: necessaria non item, *l. Aliam. D. de novat. l. Quæsitum. D. de reb. auctor. jud. possid.* Facta novatione voluntaria usuræ non currunt, quæ cucurrerant ante, *l. Novatione. D. de novat.* Facta novatione necessaria, id est, lite contestata factoque judicio, usuræ currunt, l. *Lite. D. de usur.* quæ secundum inscriptionem est conjungenda cum *d. l. Novatione*, conjunctio patefaciet differentiam. Item facta novatione voluntaria pœna promissa, si ad diem pecunia non solveretur, non committitur, *l. Si creditor. D. de novat.* Facta necessaria, committitur, *l. Cum stipulati sumus. D. de verb. obligat.* Item novatio voluntaria tollit civilem et naturalem obligationem: necessaria quæ ex judicato manat, non tollit naturalem, *l. Julianus. D. de condict. indeb.* Ac postremo novatio voluntaria aufert creditoribus hæreditariis commodum separationis bonorum, non quæ fit ex necessitate, non necessaria novatio, *l. 1. §. Illud sciendum.* et *l. ult. D. de separat.* Hæc autem constitutio, proposita illa differentia inter novationem voluntariam, et necessariam, deinde id proponit, quod solum habet rubrica, quasi præcipuum caput hujus constitutionis, vel præcipuum florem: hoc nimirum: illum qui pignus accepit ex causa certæ pecuniæ creditæ, etiam id pignus retinere posse opposita exceptione doli mali ex causa alterius pecuniæ creditæ sine pignore, nudo chirographo, quæ chirographaria pecunia dicitur licet ejus pecuniæ nomine pignus acceptum non sit. Denique pecuniam, aut esse hypothecariam, sive pignoratitiam, puta si debeatur sub pignore certo, aut esse chirographariam: et ob pecuniam hypothecariam creditori et retentionem competere, et persecutionem pignoris, id est, actionem hypothecariam: ob chirographariam autem pecuniam, competere retentionem tantum pignoris contracti propter aliam pecuniam, non persecutionem: et soluta ab eo, qui debet partim chirographariam, partim hypothecariam pecuniam, omni pecunia hypothecaria, debitorem agentem actione pignoratitia de recuperando pignore, quod solverit pecuniam, in quam pignus obstrictum erat posse repelli per exceptionem doli mali nisi etiam solvat chirographariam pecuniam, quam debet, debitorem repelli constitutio ait, nam secundus creditor, ut subjicit eadem constitutio, non repellitur, si primo creditori offerat pecuniam hypothecariam tantum, non etiam chirographariam: satis enim est, si priori creditori offerat pecuniam, quæ sub pignore debetur, et sibi pignus confirmet, et in locum subeat primi creditoris, et adversus eum agat cum effectu actione hypothecaria. Et hæc est sententia hujus constitutionis valde singularis. Singulari constitutioni dedit singularem titulum; nam et similis alia vel constitutio, vel juris auctoritas, quæ idem statuat, nulla est. Et ratio constitutionis (quæ non est omittenda) hæc videtur esse, ut scilicet non tantum ob pignoratitiam pecuniam, sed etiam ob chirographariam pignus possit retineri a creditore jure exceptionis appositæ actioni pignoratitiæ, quam intendit debitor soluta pecunia hypothecaria, quæ est brevis interpretatio Rubricæ: ratio, inquam hujus juris hæc videtur esse, quod improbe facere videatur debitor: quamobrem et repellitur exceptione doli mali, qui id tantum æs alienum dissolvit, quod sub pignore debet, quia id non tam sua sponte facere videtur, quam coactus vinculo et nexu pignoris, quo forsitan indigat, plane demonstrans, se id nunquam, aut vix exsoluturum, quod debet sine pignore: quæ improba mens et cogitatio debitoris merito coercetur, etiam retento pignore ob æs alienum chirographarium tametsi propter id obligatum non sit. Et longe alia est ratio secundi creditoris, qui ultro primo creditori offert, quod ei ipse non debuit. Et quæ est secundi creditoris, eadem etiam ratio est extranei cujuslibet, qui ultro offert creditori pro alio, quod ipse non debet, *l. Paulus. §. ult. D. quib. mod. pign. vel hypoth. sol. l. Mulier. D. qui pot. in pign.* Eademque ratio primi creditoris, qui ultro offert secundo, quod ei debetur. Nam et primum secundo offerre posse (quod Accursius notavit *in l. 1. sup. qui pot. in pign. hab.*) verissimum esse probat Paulus 2. *Sentent. titul.* 13. his verbis, *Prior creditor secundum creditorem, si voluerit dimittere non prohibetur, quamquam ipse in pignore sit potior.* Eadem quoque ratio est, si ultro dominus rei, quam alius pignori habet, consentiat ex benevolentia liberalitate quadam, ut eam rem suam pignori opponat: quia ei hoc casu a creditore pignus retinebitur ob pecuniam tantum propter quam obligatum est: non etiam ob pecuniam chirograph. sine nova voluntate domini, argumento *l. Item quæritur. §. Qui impleto. D. loc.* Et hæc fuit sententia Placentini, quam confirmat, quod in specie hujus constitutionis, si bene inspicias, proponitur pignus fuisse repetitum translato debito simul, atque dominio pignoris in alium, non etiam consentiente domino, a quo debitum in alium translatum est, facta novatione voluntaria. At constitutioni hujus tituli valde obstat *l. Solutum. §. Si in sortem. D. de pignor. act.* quæ docet pignus obligatum in usuras tantum, sive ex pacto, sive ex stipulatione debitas, usuris solutis, non posse retineri ob sortem chirographariam. Et idem esse lex ostendit ex diverso, ut pignus obligatum in sortem tantum non possit retineri ob usuras chirographarias. Et hoc quidem verum esse etiam probat. *lex 4. sup. de usur.* Et facile admittitur ab interpretibus odio (ut ajunt) usurarum: at illud videtur esse falsum primum, ut

pignus acceptum in usuras tantum, non possit retineri ob sortem chirographariam tantum, quod tamen proponit *d.* §. *Si in sortem*, et pugnat id omnino cum hac constitutione. At fortiter defendi posset in §. *Si in sortem*, sic esse legendum, *si in sortem duntaxat, non in usuras*, ut docuit *Observatio* 5. et 15. Sed esto nihil mutemus, ut refractarii volunt, et volunt nulla alia adducta ratione certa, ut perspicua, qua socient concordiam hujus constitutionis et *d.* §. *Si in sortem*, nihil, inquam, mutemus: nam et Basilica nihil mutant, et non est, cur ob usuras chirographarias denegemus pignoris retentionem potius, quam ob sortem chirographariam: nam odium usurarum, quod interpretes isti rei affingunt, jure civili nullum est. Nihil denique jure civili scriptum odio usurarum: nec enim jure civili sunt odiosæ: usuræ nam et quod dicunt, ut pecuniæ creditæ usuræ non possint peti ex pacto facto incontinenti in credenda pecunia, quod est verissimum, *l.* 3. *sup. de usuris*, *l. Titius. D. de præsc. verb. l. Idemque.* §. *Si quis Titio. D. mand.* quod, inquam, dicunt, hoc fieri odio usurarum, falsum est. Et verissima causa hujus rei in eo posita est, quod pacta incontinenti adjecta contractib. stricti juris, quale est negotium creditæ pecuniæ, non pariant actionem, sive petitionem, sed exceptionem tantum: nam et etiam actionem pariant, est receptum tantum in contractibus bonæ fidei, *l. In bonæ fidei. sup. de pact. l. Juris gentium.* §. *Quinimo. D. eod.* Nec pugnat *l. Lecta. D. de reb. cred.* quæ pactum inesse dicit stipulationi strictæ, non ut actionem pariat, id est, ex parte actoris, sed ex parte rei, ut pariat exceptionem tantum. Et probabilius rem omnem sic explicabimus, et hanc constitutionem cum illo § sic in concordiam adducemus probabiliter. Hæc constitutio loquitur tantum de duplici sorte, de duab. sortibus, nempe hypothecaria, et chirographaria, ut soluta hipothecaria sorte, ob chirographariam pignus retineri possit: non loquitur de sorte et usuris, sicut ille § ut vel ob sortem chirographariam solutis usuris retineatur pignus acceptum in usuras duntaxat: vel contra, ut ob usuras chirographarias soluta sorte, retineatur pignus acceptum in sortem tantum. Et non est recedendum a finibus, quos hæc constitutio circumscripsit, quia cum sit singularis, restrictius accipienda est. Proinde dices non improbabiliter, constitutioni locum esse, si agatur de duabus sortibus hypothecaria, et chirographaria: non si de sorte chirographaria, et usuris hypothecariis et contra: nam Placentini, ut ante dixi, sententia placet, ad eos fines, eamque speciem coarctantis constitutionem hanc de pignore repetito post acquisitum dominium pignoris ei, in quem translata est obligatio facta novatione: non etiam, quoniam hunc casum constitutio non ponit, de pignore repetito consensu domini, et prioris debitoris: et ideo hoc casu soluta pecunia hypothecaria, ob chirographariam pecuniam pignus retineri non potest sine novo consensu domini, et prioris debitoris, a quo obligatio transit in alium.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum. XXVII. De distractione pignorum.*

Pignus non tantum remissione, aut novatione voluntaria perimitur, quod superiores tituli demonstrarunt, sed etiam distractione jure facta a creditore, cui pignus jure obligatum sit, ut *l.* 11. et 17. vel ab hærede ejus, *l. pen. hoc tit.* Distractio enim pignorum non solvente debitore, est pignorum extrema linea, aut novissima meta, adeo ut a creditore jure distractis pignoribus nullus supersit, qui habeat jus offerendæ pecuniæ, quia res non est integra: vel qui directa in rem actione, vel quasi Serviana emptori eas res evincere possit, *l.* 1. et 2. *sup. si antiq. cred. l.* 8. et 18. *hoc tit.* a creditore, inquam, nam a debitore facta venditio non perimit causam pignoris, sed res transit cum sua causa, cum sua qualitate, et conditione, nisi fiat creditore consentiente, et remittente pignus, *l.* 12. *h. tit. l.* 2. *l.* 4. *l. pen. sup. de remiss. pign. l. Creditor. D. de div. reg. jur.* Et a creditore tamen facta venditio pignoris perimit causam pignoris, quia pro solutione cedit: nam ex pretio satisfit creditori in totum, vel ex parte: et si ex parte tantum ei satisfiat, ut puta quod pignus non sit idoneum in omnem debiti quantitatem, quod minoris sit, quam debeatur, hoc casu pignus quidem perimitur, sed in id, quod deest sorti principali, creditori superest actio personalis adversus debitorem, vel fidejussorem, aut mandatorem, *l.* 3. *hoc tit. l. Quæsitum.* §. *ult. D. eod. l. Creditor* 28. *D. de reb. cred. l.* 10. *sup. de oblig. et action.* Vel etiam eodem casu, cum pignoris pretium non sufficit, creditori competit actio hypothecaria ex generali clausula, quæ in pignoris dandis adjici solet specialiter quibusdam rebus pignoris datis, *ut cetera quoque bona debitoris, quæ habet, quæque habiturus est, pignori teneantur*, *l. Et quæ nondum.* §. 1. *D. de pignor. l.* 9. *hoc tit. l. ult. sup. de remiss. pignor.* Videlicet quoniam hoc casu, quo specialem certarum rerum hypothecam sequitur generalis, prius est excutienda specialis, quam generalis, *l.* 2. *sup. de pignor.* Si ex pretio rerum specialiter pignori datarum creditor solidum, quod sibi debetur redigere non potuerit, tum cetera bona debitoris ex generali hypotheca persequi potest, quæ est sententia *l.* 9. *hoc tit.* aut e contrario si creditor plus redegerit, quam ei debeatur, ut plerumque pignora solent superare quantitatem debiti, hoc casu de superfluo creditor debitori tenetur actione pignoratitia, ut superfluum reddat debitori, *l. ult. hoc tit. l. Eleganter.* §. *Si vendiderit. D. de pignor. act. l. In fraudem.* §. *Si plus. D. de jure fisci*, *l. ult. si vend. pign. agat.* Sed *l. ult. hoc tit.* addit hanc exceptionem, nisi aliud specialiter convenerit, puta ut quod ex venditione pignoris confeceret creditor, totum id sibi haberet. Quam in rem hæc lex ult. est admodum singularis. Neque vero hæc conventio iniqua videri debet, cum et lex commissoria (id est, pactum commissorium) quod scilicet non soluta ad diem pecunia, creditori addicit pignus, quantamvis licet pretiosissimam. hæc, inquam, lex ante Constantinum in *l. ult. de pact. pignor.* in pignoribus fuit admissa, sicut etiam hodie admittitur in venditionibus. Illa autem conventio, *ut quod creditor redegerit ex venditione pignoris, totum sibi habeat*, quæ longe diversa est a lege commissoria, non fuit improbata a Constantino. Ergo eandem exceptionem addi voluit superiori dicto, puta ut si minus, quam debeatur ex pretio pignoris redactum sit, creditori residui petitio superesit: quod autem dixi, ita scilicet, nisi specialiter convenerit, ut creditor contentus esset qualicunque pretio pignoris: nam et Accursius testis est in *l. Creditor. D. de reb. credit.* et *l. Si pro mutuo. sup. si cert. pet.* eam conventionem Venatos approbare, imo semper inesse existimavit pignori, quod tanti non est, quanta pecunia data est. Ex his autem intelligimus, hunc esse effectum distractionis pignorum a creditore factæ, ut pignus perimat, quia pretium eorum redit ad creditorem, neque referre, id pretium æquet sortem, necne: nam si partem tantum sortis expleat, pignus omnino perimitur. Et in hoc distat solutio sortis a distractione pignoris: nam soluta parte sortis, etiamsi maxima parte, at non nisi superest unus nummulus, pignus nulla ex parte liberatur, *l.* 6. et 16. *hoc tit. l. Si rem alienam.* §. *Omnis. D. de pignor. act. l. Rem. D. de evict. l. Aliquando. D. ad Senatusc. Vellej.* Et ratio hæc est, quia non omnis sors pervenit ad creditorem, et edicto prætoris manifesto comprehensum est, quod proposuit de pignore, ne pignus liberetur, nisi omni pecunia soluta: ne ergo liberetur parte soluta quantacunque. At redacta parte sortis ex venditione pignoris, pignus in totum perimitur, quia omne pretium pignoris pervenit ad creditorem: sed quia non omnis etiam sors ad eum pervenit, creditori, ut dixi, residuæ sortis petitio est, *l.* 3. *h. tit.* Hoc etiam ex supradictis intelligere licet, pignoris a creditore recte distracti dominium transire in emptorem. Sed hoc ut liqueat magis, hæc adhibenda distinctio est: aut creditor pignus possidet, aut debitor: si creditor pignus possidet, rem pignoratam jure distrahendo, et tradendo emptori (traditio enim exigitur) dominium ejus rei, eamque rem liberam in emptorem transfert, *l.* 13. et 15. *hoc tit.* Neque est novum, ut non dominus (veluti creditor, qui non est dominus pignoris) alii dominii causam præstet, vel præbeat: nam curator datus bonis distrahendis, cum creditores missi sunt in possessionem bonorum omnium debitoris, tametsi non sit dominus, dominii causam præstat. Et ad hanc speciem videtur referendum, quod est in initio *l. Non est novum. D. de acquir. rer. dom.* cum ea collata *l.* 2. *D. de curator. bon. dan.* quæ eandem inscriptionem habet. Et distrahendo quidem, atque tradendo creditor, dominium transfert in emptorem, sive voluntate debitoris id faciat, id est, ex pactione, sive citra pactionem et voluntatem debitoris, debitore ter denuntiato, ut pignus reluat, et repignoret si valit, videlicet cum pignus simpliciter contractum est, vel ea lege, ne distraheretur: nam ea lex, sive pactio *ne pignus distrahatur*, est contra naturam pignoris: nam pignus non est pignus, aut inutile est, et futile, nisi quandoque distrahi possit. Ea igitur lex, cum omnino sit contra naturam pignoris, non omnino tuenda est, ut in *l. Cum precario. D. de prec.* §. *De illa. Institut. de societ.* Neque tamen ea lex statim prorsus rejicitur, cum sine trina denuntiatione, quæ fiat per intervalla justi temporis solemniter, et testato, non possit creditor ab illa lege migrare, *l.* 4. *D. de pignorat. act.* Sic ergo statuamus: ex pactione, vel ex trina denuntiatione creditor pignus recte distrahit, etiam invito, et obnuntiante debitore, ut in *tit. seq.* nec propter obnuntiationem debitoris, qui vetat distrahi pignus, videtur res litigiosa distrahi, *l.* 1. *inf. de litigios.* Sicut nec si contendat debitor, creditorem sibi concessisse precariam possessionem pignoris, quia neutro casu debitor pignoris controversiam facit: non si obnuntiet creditori, si interdicat ne vendat, non enim propter hoc negat, rem esse pignori nexam: vel si diceret jam esse solutam nexu pignoris, faceret controversiam pignoris: et ideo, si creditor eam distraheret, incideret in pœnam venditæ rei litigiosæ, et re judicata secundum intentionem debitoris, ea res auferretur emptori, *l. ult. inf. de litigios.* Et secundum hæc omnia est accipienda *lex* 2. *h. tit.* cujus explicatio non erat in facili. Et hæc de creditore, qui pignus possidet. Quod si debitor pignus possideat, quod creditor tentat jure suo distrahere, ut potest, debet creditor prius debitori possessionem pignoris avocare per judicem, per actionem hypothecariam, et deinde distrahere et dominium transferre in emptorem, ut *l.* 14. *h. tit.* et si non avocet possessionem debitori, etiam pignus distrahere potest, verum dominium ejus non transfert in emptorem, quia nudo consensu ex causa emptionis, vel permutationis, vel donationis, vel dotis, sine traditione dominium non transfertur. *l. Traditionibus. sup. de pact.* Acquiri potest dominium ipso jure, sine possessione, fateor, veluti ex causa legati: vel ex causa *legis Cum duobus.* §. *Idem respondit. D. pro soc.* Sed non ex causa emptionis, quæ perficitur quidem nudo consensu: sed nudo consensu, sine traditione sine possessione, quam tradat emptori, venditor, dominium non transfert. Quid ergo, si debitore possidente pignus, creditor vendat pignus, non tradat, quod etiam non habet? Satis erit si emptori cedat jus suum, id est, persecutionem pignoris, *l. pen. D. de distract. pignor. l. Emptor. D. de hæred. vel act. vendit.* Ad hæc notandum est, ut valeat venditio pignoris a creditore facta, multa desiderari, quæ perstringam paucis: videlicet, ut fiat a creditore, cui pignus jure obligatum, nec dum finitum, vel extin-

ctum sit, et cui sit jus distrahendi, pula, ut fiat a potiori creditore, ut ex pacto, ut in *l. pen. D. de pignor. act.* ubi Florentiæ ita est scriptum: *in venditione, quæ fit ex facto.* Interjecta distinctione, quæ est tollenda, et manifesto legendum, *quæ fit ex pacto*, ut in §. *Creditor. Instit. quibus alien. lic. quæ fit ex pactione*, et *l. 7. hoc tit. quæ fit non refragante lege contractus.* Verum adde, ex pacto, vel citra pactum præcedente trina admonitione, sive denuntiatione, ut debitor pignus luat, ne distrahatur, *d. l. 4. D. de pignorat. act.* Nisi paulo ante, *nec dum finitum sit pignus*: nam finito pignore solutione sortis totius, vel obsignatione, et depositione, ut *l. 8. hoc tit.* vel ex fructibus pignoris perceptis a creditore, qui imputantur in sortem, redacta omni sorte, *l. 1. h. tit.* vel remisso pignore aut novato debiti obligatione, vel alio quocunque modo finito pignore, manifestum est nullum superesse jus distrahendi pignoris. Est etiam hic casus singularis *l. 5. hoc tit.* quo oblatio nuda impedit distractionem pignoris, si reliquator, *qui doit seulement quelque reste*, offerat creditori cognitionem, petens arbitrum rationibus excutiendis (*Venons à compte*) et offerens reliqua, quæ restiterint excussis rationibus apud judicem. Hæc honesta petitio debitoris, qui petit arbitrum discutiendis rationibus, dicens, *se paratum esse solvere, quod reliquum fuerit*, facit ut non possit creditor jure pignus distrahere, *l. 4. h. tit.* Item necesse est, ut venditio pignorum fiat publica auctore judice, ut fiat solemniter, et sub hasta præconis, quæ ex re proprie distractio dicitur, quia sub hasta, si plures res oppignoratæ sint, vel si sit generalis hypotheca omnium bonorum plerunque, ut Marcus Tullius ait in Quintiana, *reliquiæ vitæ debitoris lacerantur, et distrahuntur in varias personas.* Item necesse est, ut antequam fiat auctio publica, vel subhastatio, eam in celeberrimis locis civitatis proscribi, atque proponi ut cuique liberum sit ad eam accedere, et licitari, quantum libuerit, *l. 4. h. tit.* Item, sive ex pacto creditori non liceat distrahere, ante omnia ter denuntiari debitori debet, ut pignus luat, ne distrahatur: sive liceat ex pacto distrahere, etiam semel denuntiari debet debitori maxime absenti ab eo loco, quo fit proscriptio: nam quod proscribitur, præsenti debitori denuntiari necesse non est: nec enim juste potest causari præsens debitor, se ignorasse, quod omnis populus scivit, aut scire debuit, cum esset publice affixum programmate, *res illas, vel illas esse venales, et venum iturus illa, vel ista die.* Cæterum absenti debitori denuntiari debet, et, ut ait d. lex 4. quando licet, id est, quando est copia testium, testato creditor debitori dicere debet, ubi, *dicere* accipitur pro *contestari*, id est, denuntiare: ut veteres *nuntiare* pro *communicare*, et *mentari* pro *commentari.* Item, ut ait d. lex 4. 7. 9. et 10. et plenius explicabitur in *tit. 29.* creditor, qui pignora distrahit, nihil debet agere per fraudem, per collusionem, per ambitionem, et gratiam, sed bona fide sibi rem gerere. Hæc sunt verba *leg. 4.* bona fide sibi rem gerere, hoc est, suum negotium gerere, ut loquitur *lex pen. D. de pignor. act.* quæ explicanda est paucis. Jam notandi in illa esse legendum (*ex pacto*) pro (*ex facto*). Sed sententia ejus legis hæc est si pluris distractum sit pignus, quam debeatur, creditorem de superfluo teneri debitori, ut superfluum restituat actione pignoratitia, nec liberari creditorem, si velit debitori emptorem delegare, qui nondum solvit pretium illud ingens quo pignus venit supra modum debiti principalis, nisi delegat emptorem debitori suo periculo, id est, suscepto in se litis periculo, ut *l. Eleganter. §. Si vendiderit. eod.* Et cur non liberatur creditor delegando debitori emptorem, hæc est ratio, quam illa lex ponit, quia in venditione, quæ fit ex pacto creditor suum negotium gerit, ut scilicet recipiat, et servet, quod sibi debetur: nam si alienum negotium gereret, delegatio pro justa præstatione esset, etiam non suscepto litis periculo, *l. Si procuratorem. §. ult. de mand.* At quia suum negotium gessit, delegatio emptoris non liberabit creditorem, nisi in se suscipiat litis periculum. Et observandum est hæc verba (*sibi rem gerere*) in hoc titulo dupliciter accipi in hac *l. 4. sibi rem gerere*, id est, suum negotium gerere, sui crediti servandi causa, in *l. 10. hoc tit. sibi rem, vel negotium gerere creditorem*, est sibi emere pignus, quod creditor neque per se, neque per mediam personam efficere potest, quoniam est absurdum, eundem esse venditorem et emptorem, imo nec vendidisse videtur, qui rem semper tenuit. Et ideo rem semper tenente creditore, qui finxit se vendidisse, ac si, nulla venditio intervenisset, quasi re integra, licet debitori oblata pecunia pignus repetere, nisi specialiter convenerit, ut id creditor retineret: in l. 10. ab officiali, sive apparitore, qui extra ordinem in causam judicati pignus quod cepit, distrahit, creditor emere potest, *l. 2. sup. si in causa judic.* itemque a debitore *l. Rescriptum D. de distract. pignor.* Et ab emptore, qui ipse bona fide vendidit pignus, id etiam redimere potest, ut in hac *l. 10.* non etiam a se ipso, sive quod idem est, per imaginariam et subjectam personam. Et ita Paulus 2. *Sent. tit. 13. si creditor pignus suum invito debitore per suppositam personam comparaverit, emptio non videtur: et ideo quandoque lui potest: ex hoc enim causa pignoris, vel fiduciæ finiri non potest.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXVIII. Debitorem venditionem pignoris impedire non posse.*

Est etiam hic titulus de distractione pignorum, et docet, recte pignora a creditore distrahi contra obnuntiationem, vel prohibitionem debitoris, si debitor non solvet omnem pecuniam, vel obsignet omnem, atque deponat, si debitor moriens caverit, ne ulla prædia sua, ex quibus quædam creditoribus oppignorata erant a se, id est, extra nomen suum familiamve suam venumdarentur, adjecta pœna, ut quæ venirent exteris, redigerentur in fiscum, ut in specie *l. Pater. §. Fundum. de leg. 3.* et *l. 4. hoc tit.* in qua (*a se*) sicut dixi, interpretor extra nomen suum, ut a filiis, a libertis vendere in *l. 3. C. Theod. de donat.* et *Nov. Severi, de abrog. capit. injust.* id est, extra nomen liberorum. Hæc autem prohibito debitoris, *ne a se prædia alienentur* id est, extra suos, atque nominis successores, non lædit jus creditorum, quibus prædia obligata sunt, *l. Filiusfam. §. Divi. D. de legat. 1.* Nec videtur ea prædia mala fide emisse, qui non ignarus prohibitionis scriptæ testamento debitoris, ea a creditore comparavit, nec eo nomine fisco ulla tenetur actione, ad quam scripserat testator, ut prædia pertinerent, quæ alienarentur exteris, nam hæc oratio fisco nullam actionem parit jure pignorum, ea distrahentibus creditoribus exteris personis. Idemque est, si contra quamcunque aliam prohibitionem debitoris scienter, et forte denuntiatio quoque emptori, si contra aliam quamcunque denuntiationem debitoris creditor pignora rite distrahat, *l. 2. hoc tit.* Nam et ea denuntiatio rem litigiosam non facit *l. 1. inf. de litigios.* quia nuda prohibitio est, quæ fit hoc sermone nudo (*veto ne vendas, aut ne emas*) cui nulla inest controversia proprietatis, aut obligationis, jure contractæ. Denique nuda prohibitio est, quæ non impedit jus creditoris hypothecarii, jus distrahendi pignoris.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXIX. Si vendito pignore agatur.*

Est etiam hic titulus de distractione pignorum, et pertinet ad id, quod in illo habuimus, *l. 4. 7. 9. 10.* creditorem in distrahendis pignoribus sinceriter et bona fide debere versari. Et ut paucis ea comprehendam, quæ in hoc titulo ea de re continentur: aut jure fit venditio pignorum a creditore, aut non jure. Jure fit, etiamsi fiat mala fide et dolo malo in fraudem debitoris, puta minore pretio distracto pignore, non dolo dante causam emptioni, id est, circumscripto emptore in hoc ipso, ut emeret, quod corrumperet etiam et vitiaret emptionem, quia est bonæ fidei contractus: sed fraude tantum admissa in faciendo pretio, nihilominus jure venditio fit, modo solemnia juris observentur, et ritus, et is vendat, qui jus vendendi habet. Non jure fit venditio pignoris, si desint solemnia juris, vel si is vendat, cui non est jus vendendi, et ad hunc secundum causam pertinet *l. 2. hoc tit.* ex qua intelligitur hoc casu, cum non jure facta est venditio pignorum, esse in arbitrio debitoris, ut rem vindicet ab emptore, et ut sectio, non reddito pretio emptori, quia cum ipso jure nulla sit venditio, debitor ejus rei dominus permansit, et jure ordinario eam vindicat ut dominus. Ergo redditio pretii ei non incumbit. Dominus a quocunque vindicat rem suam, sine damno suo, sine impensa: nam cur reddat pretium emptori rei, quæ sua est, et quam ipse non vendidit, aut cui vendendæ assensus non est? Hoc verum esse comprobant multæ admodum leges, *l. 2. sup. de furt. l. Si sciens sup. ad Senatusc. Velej. l. 2. sup. de præscript. long. temp.* in qua, quod notandum, ponitur non jure facta venditio, cum eam venditionem, de qua illic agitur, appellet vitiosam et injustam. Adde etiam *l. 3.* et *l. Si mancipium sup. de rei vindic. l. 2. sup. ne rei dom. vel temp. l. Sup. empt. inf. de eviction.* Neque dicas in hoc casu cum non jure venit pignus, pretium redisse in rem debitoris, quasi liberatus sit obligatione ad finem pretii qua ratione merito cogeretur reddere pretium emptori, quod in rem ejus versum est: sed dico non posse videri versum in rem ejus, quod emptor, cui res evincitur a debitore, mox est repetiturus a venditore actione ex empto, *d. l. Super empt.* Est etiam in hoc casu in arbitrio debitoris, si hoc malit, ut agat adversus creditorem, qui non jure vendidit pignus actione pignoratitia in id quod interest in quo continetur justum pretium rei, vel res ipsa. Et ita est accipienda l. 2. *hoc tit.* Et hæc de venditione non jure facta. Quod si jure facta sit venditio, sed dolo malo in perniciem debitoris, puta re addicta viliori pretio, non dolo dante causam contractui, hoc casu debitori offerenti pecuniam debitam, in creditorem competit actio pignoratitia qui minoris vendidit dolo malo, in id quod interest, in quo continetur res ipsa vel justum pretium, *l. 4. et 7. sup. de distr. pignor. l. 3. inf. de jure fisci.* In creditorem, inquam, debitori hoc casu competit actio pignoratitia in id quod interest in emptorem nulla competit actio, quamvis et ipse emptor in eo negotio mala fide versatus sit, dum curavit sibi minore pretio rem addici; præterquam in hoc casu, si creditor solvendo non sit: nam hoc casu in emptorem qui fraudis, vel gratiæ conscius et particeps fuit, debitori extra ordinem restituitur actio in rem rescissa venditione, et re evicta emptori cum fructibus, eidemque vicissim reddito pretio cum usuris, quæ est sententia *l. 1.* et 3. *hoc tit.* Extraordinario remedio opus est in emptorem, deficiente creditore facultatibus, id est, restitutione in integrum opus est, quia ipso jure pignoris dominium transiit in emptorem. Fuit enim justa emptio venditio. Emptor hoc casu non tenetur, nisi in subsidium, id est, deficientibus facultatibus creditoris, sive creditore non existente solvendo. Unde notandum est, prius excutiendum creditorem, quam emptorem, etiam malæ fidei. Et ratio hæc est, ne temere convellatur fides hastæ fiscalis, auctionisque publicæ, quæ jure perfecta est, nec aliter, quam si aliunde debitor suum ser-

vare non possit, id est, quod sua interest. Notandum etiam est debitorem rescindentem venditionem pignoris jure perfectam, pretium, et pretii usuras restituere malæ fidei emptori, ut aperte ostendit *l.* 1. Et ratio quidem hæc non est, quod pretium versum sit in rem debitoris ut glossa ajunt, quia non videtur versum, quod non durat versum, *l.* 10. §. *Versum. D. de in rem verso* id est, quod reddi oportet: sed vera ratio hæc est, quia emptori qui ex justa emptione factus est dominus rei, debitor rem avellit, et adimit domino per restitutionem in integrum creditore non existente idoneo. Unde æquum est, ut unusquisque jus suum integrum recipiat: debitor rem cum fructibus, emptor pretium cum usuris, quia omnis restitutio in integrum est reciproca, *l. Quod si min.* §. *pen. D. de minor. l.* 3. et 4. *C. de his quæ vi metus. caus. l.* 2. *sup. de uxorib. milit.* Et ita hæc quæstio definienda est. Sed adnotandum adhuc in hanc quæstionem male adduci *l. Si fundum scient. inf. de eviction.* In glossa est corrupte scriptum *l. Si prædium.* quoniam ea lex non quærit de eo, de quo instituimus sermonem, an is qui rem evincit emptori, ei debeat reddere pretium quanti emit rem ab alio: sed quæstio illius legis longe alia est, an emptori re evicta ab alio debeat venditor emptori reddere pretium. Et lex ait, non debere, si emptor scierit tempore emptionis rem esse alienam, nec sibi caverit de evictione, sed quæstio hæc est aliena a proposito nostro. Et hoc tantum ad extremum admonendi sumus l. 4. hujus tituli esse accipiendam de venditione pignorum, jure quidem facta, sed mala fide, id est, viliore pretio, quod (ne quis in hac re dubitet, quæ dubia est inter interpretes) indicant illa verba (*cum contra bonam fidem*) non dicit, cum non jure factam, sed contra bonam fidem. Et paulo post (*quæ mala fide gesta præstiterit*) ad quæ verba dico etiam referenda esse hæc legis quartæ verba (*non observatis, quæ in distrahendis pignoribus celebrari consueverunt*) ita ut dicat lex, mala fide omissa fuisse ea, quæ in distrahendis pignoribus celebrari consueverunt, id est omissas fuisse frequentes et liberas indicationes, adjectiones, licitationes, per fraudem et collusionem creditoris, vel ambitionem et gratiam, ut amico pignora addicerentur minore pretio quam essent, non etiam fuisse omissa solemnia juris: quoniam si omissa fuissent, debitori esset actio in rem, quasi nulla emptione, etiam in emptorem bonæ fidei, jure dominii, quod apud debitorem permansit, quod ab eo non transiit in emptorem facto creditoris sive injusta distractione. Et hæc lex quarta ita demum ait, teneri emptorem debitori actione in rem, si fraudis particeps fuerit, et consequentur cum hæc lex 4 ait, hoc casu non tantum adversus creditorem, sed etiam adversus emptorem fraudis participem debitori esse actionem, hoc sic accipiendum est servato ordine scripturæ, ut prius excutiatur creditor, quam emptor justa legem primam et tertiam hujus tituli, ne solemniter et jure facta venditio rescindatur.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXX. De luitione pignoris.*

Pertinet etiam hic titulus ad distractionem pignorum: nam ex eo intelligitur, non impediri distractionem pignoris, nisi debitor luat pignus in solidum soluta omni pecunia. Et idem in *l.* 1. *hoc tit.* proponitur, quod in *l.* 16. *sup. de distract. pign.* unum ex hæredibus debitoris solventem pro hæreditaria portione pecuniam debitam, non impedire distractionem totius pignoris, sicut nec debitorem solventem partem pecuniæ debitæ, quia nulla ex parte pignus liberat, qui non totum solvit; vel unus nummus, qui reliquus est, totum pignus tenet, *l.* 6. *sup. de distr. pign. l.* 2. *sup. debit. vendit. pign. imped. non poss.* Et hoc est quod dicitur individuam esse causam pignoris, *l. Rem. D. de evict. l. Hæredes.* §. *Idem observatur. D. fam. ercisc.* id est, obligationem pignoris non recipere divisionem partium, licet res pignorata possit recipere divisionem. Res est dividua, obligatio individua, id est, quæ non potest solvi pro parte. Hæc species *legis* 1. *hoc tit.* est aptanda etiam *legi* 2. quæ hoc tantum habet, *vincula pignoris durare, personali actione summota.* Hic figunt crucem ingeniosi, quod videatur absurdum, ut duret vinculum pignoris, submotu principali vinculo: et valde quærunt, quo casu id eveniat, cum in promptu sit lex 1. quæ hunc casum suppeditat: nam unus ex pluribus hæredibus debitoris solvendo pro portione hæreditaria liberat se personali actione, quæ inter cohæredes lege 12. tabul. dividitur pro portionibus hæreditariis: Et generaliter personales omnes actiones tam activæ, quam passivæ ex 12 tabulis, id est, ipso jure dividuntur inter cohæredes pro hæreditariis portionibus, ut neque in plus teneantur singuli hæredes, neque in plus teneant debitores hæreditarios, *l.* 1. *sup. si cert. pet.* Ergo unus ex hæredibus debitoris solvendo pro parte hæreditaria, omnino se liberat actione personali: sed suam partem ex pignoribus non liberat, quia individua est causa pignoris. Itaque quamdiu reliquum non solvitur ab aliis cohæredibus, creditor totum pignus vendere potest, computato eo, quod ab uno ex hæredibus accepit, et pretio redacto ex venditione pignoris, et superfluo reddito hæredibus debitoris. Sic igitur fit, ut submota actione personali, quod ad personam attinet hæredis, qui solvit pro sua parte, duret tamen omnino vinculum pignoris, et actio hypothecaria. Nec obstat regula juris, *cum principalis causa non consistit, nec ea quidem, quæ sequitur, locum habet*, quoniam hæc regula sic intelligitur, ut si ab initio non valeat obligatio personalis, non valeat etiam actio hypothecaria: vel si ab initio non valeat paternum testamentum, nec valeat pupillare, quod est sequela paterni. At quæ ab initio valet obligatio personalis, si postea dissolvatur, non continuo etiam dissolvetur hypothecaria, sicut nec postea submoto testamento principali, pupillare non submovetur, *l. In rat.* §. *Si filio. D. ad legem Fal.* Et in specie, quam posui, quod attinet ad personam hæredis, qui pecuniam solvit pro hæreditaria portione, omnis obligatio personalis sublata est, et remanet tamen hypothecaria in totum. Et nullam aliam valiem apponere speciem ad *l.* 1. quam eam, quam suggerit vicinitas *l.* 1. et ipse tractatus. Sed dignum est, ut adnotemus, idem etiam evenire, ut sublata principali obligatione non tollatur hypothecaria, in specie *l. Servum quem. D. de pignor.* et *l. Qui occidit.* §. 1. *D. ad l. Aquil.* puta si creditor causa ceciderit, non merito causæ, nam merito causæ absoluto reo, et hypothecaria, et obligatio principalis perimitur, *l. Si deferente. D. quibus mod. pign. vel hypot. sol.* Sed si causa ceciderit culpa sua, vitio suo (*corpe bonæ causæ est instantia mala*, ut Tertull. de patient. ait, quæ facit, ut qui tuetur bonam causam, ea cadat) ut si plus petat ab initio, vel etiamsi in causa appellationis ex præscriptione dierum fatalium vincatur, quod judicio non adfuerit in tempore, is litem amittit, non merito causæ, sed vitio suo, culpa sua, ut supradictis *ll.* 1. *Heren. in fine, D. de evict. l. Stich.* §. *pen. D. de sol. l.* 5. *sup. de pign. l. Si express. D. de appell. l.* 6. §. *pen. D. de decur.* et *l.* 9. *D. si servit. vindic.* Hoc ergo casu, cum quis vitio suo amittit actionem personalem, non amittit etiam hypothecariam, in quam nullam culpam admisit, ut *dict. l. Servum quem.* et *l. Qui occidit.* §. 1. Idem etiam evenit in specie *l. Debitor. D. ad Trebell.* et *l. Cum quis.* §. *ult. D. de solut.* puta si debitor creditori hæres extiterit, vel contra: nam ista confusione tollitur actio personalis, non hypothecaria, quia fit confusio personarum tantum: pignus hæret in re, non in persona. Ergo confusis personis debitoris, et creditoris in unam, non confunditur pignus. Confusio personarum non mutat causam rei. Admitto etiam idem evenire (quod Accursius annotavit) sublata actione personali præscriptione triginta annorum: nam hypothecaria durat usque ad quadraginta annos non adversus omnes possessores pignorum, sed adversus debitorem, vel hæredem ejus, vel secundum creditorem possidentem nomine debitoris, vel utentem accessione temporis possessionis debitoris, *l. Cum not. sum. sup. de præscript.* 30. *annor.* At hic titulus quamvis (ut dixi) possit accommodari ad distractionem pignorum, tamen est potissimum de luitione pignoris, *du degagement*, ut intelligamus eam esse individuam, ut *l.* 1. et 2. *hoc tit.* nec fieri post distractionem, *n'y a point lieu de degagement depuis que la vente est faite*, sed ante: vel etiam post addictionem creditori factam intra biennium, ut dicemus titul. 33. Et *luere*, quod est verbum 12. tab. pro quo etiam dicunt *reluere, et pignorare*, non tantum esse solvere pecuniam, sed etiam deponere, et obsignare publice vel creditori dare in solutum, vel ei vendere pignus, pretio compensato cum debito: et luitionem pignoris debitori parere actionem pigneratit. de recuperando pign. quæ omnia proponuntur *l.* 3. *hoc tit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXI. Si unus ex pluribus hæredibus creditoris, vel debitoris partem suam debiti solverit, vel acceperit.*

Quod habuimus tit. superiori, et in *l.* 16 *sup. distract. pignor.* idem etiam in hoc tit. 31 proponitur in *l.* 2. nec tamen supervacuo, sed ut hanc comparationem adornet, atque constituat: ut quemadmodum unus ex hæredibus debitoris, si solverit pro portione hæreditaria, actione personali liberatur, manente actione hypothecaria in solidum in eum, si possideat, vel alios possessores, et creditore habente jus distrahendi totius pignoris, computato eo, quod unus solvit pro sua parte, *l.* 2. *hoc tit.* ita si unus ex hæredibus creditoris acceperit pecuniam pro parte sua hæreditaria, ut actionem personalem amittat, hypothecaria maneat in solidum, possitque cohæredes totum pignus vendere, oblato eo, quod acceptum est, pro parte unius hæredis. Denique obligationem personalem, activam et passivam esse dividuam ex 12. tabul. hypothecariam vero individuam.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXII. Si pignoris conventionem numeratio secuta non sit.*

In hoc titulo ostenditur non tantum chirographo creditæ pecuniæ, sed etiam cautioni, vel dationi pignoris obstare exceptionem, vel replicationem non numeratæ pecuniæ, si numerata, id est, credita pecunia non sit: nam etsi soluta principali obligatione, non semper solvatur hypothec. ut docui *tit.* 30. et 31. ubi tamen non consistit principalis obligatio, vel actio ubi excluditur exceptione doli, vel in factum, puta non numeratæ pecuniæ, eadem exceptione excluditur

etiam actio hypothecaria intra biennium continuum: nam exceptio non numeratæ pecuniæ finitur biennio, *l. In contractibus. sup. de non numer. pecun.* vel si is, qui rem pignori dedit, spe futuræ numerationis, post non secuta numeratione eam rem suam esse vindicet ab eo, cui dedit tanquam pignori, ut in *l. 1. h. tit.* vel etiam (quod potest) si adversus eum agat actione pigneratitia, *l. Solutum. §. 1. D. de pignor. act.* et is utatur exceptione dati pignoris, nec solutæ pecuniæ, hoc modo: ut concipiam formulam: *si non convenit, ut ea res pignori nexa esset, nec dum pecunia soluta est*: ille, qui agit, hanc exceptionem excludit, opposita replicatione non numeratæ pecuniæ, quæ in reum transferet onus probandi, e se redditam fuisse pecuniam, ut in *l. 3. sup. de non numer. pec.* Igitur, quod ait *l. 1.* (*Nam intentio dati pignoris, neque redditæ pecuniæ*) intentio dati pignoris, id est, exceptio dati pignoris, qua tuetur se creditor adversus eum, qui pignus dedit, quod nunc vindicat, vel repetit, intentio, id est, exceptio: et etiam Basilica ita recte interpretantur, proposita veteri formula exceptionis his verbis: οὐκ ἀντιθεῖναι παραγραφὴν ἢ λέγοντα, ἀλλ' εἰ μὴ δέδωκας τὸ χρέος: *Domino vindicanti pignus, quod convenerit dare, antequam ei pecunia crederetur, quæ post non est ei credita, non opponi exceptionem hanc, at si non solvisti pecuniam: nam is, qui hac exceptione utitur, probet se pecuniam credidisse.* Et hæc est sententia hujus tit.

hendo nihil convenerit inter contrahentes: nam quod conventum erit, tuendum est, sive convenerit de tempore, quo veniret pignus, sive de loco, sive de pretio, sive de lege venditionis, ut in hac *l. ult.* et *l. 5.* quæ ex hac lege explicanda est, *D. de pign. act.* At si de ea re nihil convenerit, et lex contractus huic rei non imposuerit modum et finem, Justinianus biennium præstituit, non proscribendo pignori, quod proscribi, et venum exponi quandoque potest, cessante solutione: sed potissimum biennium præstituit addicendo dominio pignoris post condemnatum, vel denuntiatum debitorem, ut ante biennium non addicatur dominium creditori auctoritate Principis: et rursus post addictionem, quæ fit transacto illo biennio, dat Justinianus debitori aliud biennium luendo pignori, soluta omni pecunia, et usuris, et sumptibus litis factis in impetranda addictione e principe, et omnibus damnis æstimandis, ut sit *lex ult. de jurejurando creditoris.* Atque ita ex iis longis temporibus, quæ concedit Justin. apparet ægre eum concedere creditoribus dominii impetrationem, et hoc quodammodo agere, ut nunquam obtineat, cum nolit addici ante biennium, et post biennium factam addictionem, velit intra aliud biennium posse rescindi oblato debito omni, et eo quod interest, facta integra perfectaque luitione pignoris. Cetera sunt facillima in *l. ult.* et jam a nobis attacta in superioribus.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXIII. De jure dominii impetrando.*

Creditor, qui distrahit pignus, de quo convenit inter eum et debitorem, certe id addicere non sibi potest, ne idem sit venditor et emptor, *l. 10. sup. de distract. pignor.* sed decursis proscriptionum, et hastarum solemnibus, si non inveniet empturem pignoris, pignus ei postulanti a Principe addici potest jure dominii, ut in *l. Eleganter. D. de pignorat. act. l. Si is qui in aliena. §. ult. D. de acquir. rer. domin. l. Debitor. D. ad SC. Trebell.* Et hoc de pignore conventionali. Sed idem fit etiam, si pignus captum sit ex officio in causam judicati, nam et hoc non invento emptore, auctoritate Cæsaris creditori addici potest, *l. ult. sup. si in causa judic. pign. capt. sit.* Proinde idem etiam videtur dicendum in prætorio pignore, si non inveniatur emptor bonorum, ut a Principe addici possint bona debitoris uni ex creditoribus, vel omnibus pro ea quantitate, quæ debetur. Solus Princeps hoc concedere potest, et facile concedit, id est: facile pignoris dominium addicit creditori, non invento emptore, si sit speciale pignus, specialis hypotheca. Ex generali autem hypotheca, nunquam Princeps creditori addicit universa bona, quamvis universa ei pignorata sint, *l. 1. h. t.* sed pro modo debiti tantum, id est, quantum debito satis est servando. Hoc autem beneficio Principis, quo creditori addicit dominium pignoris non invento emptore, creditor videtur renuntiare, si postquam id impetravit a Principe, usuras pecuniæ creditæ, ut solebat, a debitore suo pergat petere, quæ est sententia *l. 2. hoc tit.* Nec rursus variare potest, postquam petiit usuras, et egit ex jure pristino, id est, non potest ad beneficium Principis reverti, a quo semel recessit, petitis usuris post impetratum rescriptum Principis, ut *l. pen. D. de lege commiss.* quia semel jam variavit, et variatio sæpius admitti, inconstantia multiplex admitti non solet. Nec obstat, si dicas, eum non videri renuntiasse privilegio suo, vel immunitati sibi concessæ, qui quandoque ea non utitur: ut veteranis datur immunitas a muneribus civilibus, quæ tamen non labefactatur, si veteranus aliquando sua voluntate munus aliquod publicum suscipiat, *l. 2. D. de privil. veter. l. Voluntariæ. sup. de excus. tut.* quoniam (ut respondeamus) hoc verum est, cum privilegium, aut beneficium singulare, generale est; ut scilicet qui eo non utitur in una re, vel persona, non prohibeatur uti in aliis, nec videatur penitus ab eo recessisse, aut ei renuntiasse: sed si sit beneficium speciale, ut in hoc proposito, puta, ut illud pignus tuum fiat jure dominii, et definiat esse debitoris tui: hoc, inquam, beneficium speciale videtur contemnere, qui eo non utitur, sed postquam id impetravit, pergit uti jure pristino, et usuras a debitore petere, abjecto beneficio rescripti: quoniam in qua re potuit exercere beneficium rescripti, plane se nolle exercere demonstrat, cum mavult uti pristino, quam novo jure. Et ita est explicanda *l. 2. h. tit.* Ergo quoties non inveniuntur emptores pignorum, creditoribus postulantibus, potest addici dominium pignorum, *que vous appelez, estrousser.* Confundunt interpretes vulgo omnes, *addicere*, et *adjicere*, inter quæ multum distat addicere, *c'est encherir*, supra *adjicere*, ut Cicero loquitur: addicere, *c'est estrousser.* Deficientibus ergo emptoribus beneficio Principis pignora addicuntur creditori jure dominii, sed postquam addicta sunt a principe, qui solus hoc concedere potest, adhuc licebat debitori, cujus dominio pignus abscesserat, per addictionem principis, intra certum tempus pignus luere, et dominium ad se revocare, perinde atque si addictum pignus non fuisset creditori. Et olim quidem licebat luere post addictionem intra annum, ut *d. l. Si quis in aliena, §. ult.* hodie licet intra biennium ex const. Justiniani, id est, ex *l. ult. hoc tit.* intra biennium post addictionem factam auctoritate principis. Et ex eadem const. non addicitur pignus creditori jure dominii ante biennium post condemnationem debitoris, vel post denuntiationem ei factam, ut pignus luat, ne distrahatur, videlicet si de pignore distra-

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXIV. De pactis pignorum, et de lege commiss in pignoribus rescindenda.*

In hoc tit. tractatur de pactis justis, vel injustis, quæ fieri solent in contrahendis pignoribus. Justum est pactum, si debitor paciscatur, *ut pecunia ad diem certam non soluta, pignus cedat creditori.* Quo pacto *l. 1. hoc tit.* hoc actum interpretatur, ut ad diem condictum non soluta pecunia, creditor pignus suo jure distrahat, non etiam, ut id habeat jure emptionis pretio compensato cum debito, et superfluo præstito, quod tamen agi posset inter contrahentes, et hoc pacto liberaretur debitor, *l. 3. C. de usur. pignor.* qui tamen non liberatur cedendo pignora, et sinendo, ut ea creditor distrahat: nam si non sint idonea creditori, in eum superest actio de residuo, *l. 1. sup. de pign.* Et hoc tantum velim vos adnotare *ad l. 1. hoc tit.* missis ceteris. Justum etiam est pactum, ut pignus, quod dedi evictionis nomine emptori, cui aliquis faciebat controversiam rei, quam ei vendideram, ea re judicata secundum emptorem, mihi restituatur, id est, ut perpetuo non teneatur in omnem causam evictionis, sed in hanc tantum, quæ vertitur inter emptorem, et alium hoc tempore, hoc die, in qua si vincat emptor, hoc pacto agitur, ut pignus solvatur, et rata habenda venditio est, *l. 2. h. tit.* quæ tamen exigit ut res sit integra, ut negotium sit in integro, id est, ut denuo idem pignus non sit obligatum eodem nomine, *l. 4. sup. de remiss. pign.* Tres sunt leges h. t. Pacta, quæ proponuntur in *l. 1.* et *2.* justa, et rata sunt, ut jam exposui. At quod proponitur in *l. 3.* improbatur a Constantino, id est, pactum legis commissoriæ, ut vulgo appellatur, non inepte: nam licet lex commissoria sit pactio adjecta venditioni, vel pignori, tamen non male dicimus pactum legis commissoriæ, sicut pactum conditionis sæpissime. Hoc, inquam, pactum legis commissoriæ in pignoribus reprobatur, puta si convenerit, ut ad diem non soluta pecunia, pignus fiat creditoris pleno jure, id est, ut ei committatur. Committi mihi dicitur, quod meum fit jure dominii. Hoc, inquam, pactum, ut ad diem non soluta pecunia, pignus acquiratur creditori, improbatur: et tamen non improbatur in venditionibus, puta, ut ad diem non soluto pretio, res committatur venditori, id est, redeat ad venditorem, et fiat inepta, licet in venditionibus ea pactio Antonino displicebat, ut constat ex *l. Æmilius. D. de minor.* Lex illa in pignoribus olim appellabatur *fiducia*, quia pignus mancipabatur creditori translato dominio ea lege, ut soluta pecunia ad diem, remanciparetur debitori, non soluta, remaneret apud creditorem perpetuo jure. Qua de causa Constantinus *in hac l. ult.* damnata fiducia, id est, lege commissoria in pignoribus, ait creditorem rem amittere, quæ scilicet ei fuerat mancipata: *debitores,* inquit, *re amissa, jubemus recipere, quod dederunt.* Ratio autem cur in venditionibus non sit improbata lex commissoria, et sit improbata in pignoribus, hæc est, ut opinor: quia in venditionibus nulla fraus existit, vel emptoris vel venditoris, si ob non solutum pretium sua die resolvatur venditio. At in pignoribus plerunque est ingens fraus debitoris, et non toleranda, si non soluta pecunia ad diem pignus acquiratur creditori, quia plerunque pro parva pecunia dantur pignori res pretiosissimæ, pretiosissima monilia: et iniquum est, ut ingentem hanc fraudem sustineat debitor. Ideoque merito hæc pactio est improbata in pignoribus, et tamen valet pactum, ut id, quod creditor redegerit ex venditione pignoris, totum sibi habeat, *l. ult. sup. de distr. pig.* quia incertus est eventus venditionis: sicut e contrario valet pactum, ut si creditor vel minimum redegerit ex venditione pignoris, eo sit contentus in vicem crediti, *l. A Divo Pio. §. Si pignora. D. de re judicato.*

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES

## *Ad Tit. XXXV. De exceptionibus, sive præscriptionib.*

Propositis variis negotiis, et actionibus civilibus, priusquam dicat de criminalibus, quibus reservat librum sequentem, dicere instituit de exceptionibus, quibus civiles actiones excludi solent, et de negotiorum civilium, de quibus superioribus libris tractatum est, adminiculis, sive vinculis quibusdam, veluti stipulationibus, deque aliis, causis ad res civiles pertinentibus, quas superiores libri non habuerunt, veluti de patria potestate, de captis ab hostibus, de donationibus, et aliis quibusdam supra prætermissis, ut profligato, absolutoque omni tractatu rerum civilium expeditior veniat ad criminalem lib. seq. Et hoc de ratione titulorum satis est. Exceptio autem *est intentio rei opposita intentioni actoris*, vel, *defensio justa, quæ objicitur actioni, defensio juris, quæ eludit, elidit, opprimit actionem.* Actio est telum, exceptio clypeus, ut Grammat. loquuntur. Exceptio est aries, quo actio infringitur. M. Tull. in Topic. *Aries ille subjicitur in vestris actionibus, si telum manu fugit magis, quam jecit:* nam illa, *si telum manu fugit*, est exceptio, qua eliditur actio legis Aquil. ex qua etiam D. Augustinus lib. de libero arbitrio, cui, inquit, *tacito, et imprudenti telum manu fugit.* Et est sic legendum in *Can. si hominem* 23. *quæst.* 5. Ac similiter in translatione D. Hieronymi Deuteronom. 19. *si ferrum manu fugit*, quam versionem sequitur Jonathas Chaldæus interpres. Et exceptio subjici dicitur actioni, quod utraque simul a prætore datur, atque conjunctim, quod eodem tenore, et contextu actioni addatur exceptio, ut *l. 7. de cond. instit.* ait in ipsa actione præterea teneri reum, addita nimirum exceptione, hoc fere modo: *Sempronius judex esto: si paret Lucium Titium Cajo Sejo ex causa crediti centum dare oportere, nisi de non petenda ea pecunia inter se pepigerint. Lucium Titium Cajo Sejo judex condemnato.* Actioni inseritur, et interponitur (ut ait *l. 2. D. de except.*) exceptio, unaque orationis conceptione, una salva datur, et actio, et exceptio. Et sic in *l. Ex contractu. D. de re judic.* dandam actionem addita exceptione, *nisi culpa tutorum pupilla condemnata est.* Qua de causa recte in *l. Exception.* exceptio definitur esse conditio, addita scilicet actioni, vel inserta actioni, quæ actionem ipsam perimit, aut minuit, quæ actionem conterit, aut penitus excludit, vel illo verbo (*nisi*) ut *d. l. Ex cont. l. 1. §. Labeo. de flum.* et in *§. ult. Instit. de replic.* ut ex veteribus est legendum, *nisi bonis cesserit:* vel etiam his verbis (*si non, at si non, extra quam*) ut sæpissime in libris nostris, et in aliis auctoribus exceptiones concipiuntur, et ita semper conditionalis. Pura est actio, cui non adjicitur exceptio. Conditionalis est actio, cui inest exceptio. Et recte Cornif. *l.* Rhet. ad Heren. *in privata actione prætoriæ exceptiones sunt*, et Cic. 1. de Invent. *Is, qui agit, judicium purum postulat: is, quo cum agitur, exceptionem aut addi oportere.* Velim autem vos nullam, ne minimam quidem differentiam facere inter exceptiones, et præscriptiones: utraque appellatio idem potest: et in hac rubrica *de exceptionibus, sive præscriptionibus* hæc conjunctio (*sive*) est connexio vocum idem significantium. Veniam nunc ad singulas leges hujus tituli.

### *Ad L. I.*

*Debitores quidem hæreditarii unicuique hæredum pro portione hæreditaria antiqua lege obligati sunt. Sed si eis hæredibus omnem pecuniam exsolvisti, quibus nomen patris tui testator in divisione adscripserat, doli mali exceptione adversus alios agentes tueri te potes.*

Prima est de exceptione doli mali, quæ objicitur hæredi agenti contra voluntatem defuncti, ut in *l. Apud Celsum. §. Præterea. D. de doli except.* quia improbe et impie facit hæres, qui non obsequitur voluntati defuncti, et merito ei objicitur exceptio doli mali. Et sciendum, est, ut intelligatur sententia leg. 1. divisionem nominum, id est, actionum, quas defunctus habuit, vel quibus obstrictus fuit (nam *nomina* dicimus non tantum quæ nos debemus, sed etiam, quæ nobis debentur, id est, ut vulgo loquuntur, *obligationes activas, et passivas*) divisionem, inquam, nominum hæreditariorum inter cohæredes fieri, aut ipso jure, id est ex l. XII. tabul. pro hæreditariis portionibus, quibus scripti sunt *l. Ea quæ. sup. fam. ercisc. l. ult. sup. de hær. act. l. Pacto. sup. de pact.* Quam l. 1. h. t. vocat *antiquam legem*, est l. 12. tab. quæ pro hæreditariis portionibus dividit nomina inter cohæredes, ut jam ea divisionem non recipiant, quam semel receperunt ipso jure. Sed quandoque aliter, quam diviserit lex XII. tab. divisio nominum fit ex conventione, cohæredum interpositis delegationibus, ut *l. Tale pactum. §. Post divis. de pact.* vel ex judicio testatoris, ut si testator in divisione nominum, ei rerum uni ex hæredibus certa quædam nomina adscribat quo casu cohæredes ea nomina exigentes pro hæreditariis portionibus, quia faciunt contra voluntatem defuncti, qui unum ex his ea voluit in solidum exigere, repelluntur exceptione doli mali, maxime si debitores (ut ponit l. 1.) ea nomina in solidum dissolverint ei, cui erant adscripta in divisione nominum testamento facta.



### *Ad L. II.*

*Pro portione tua, qua domum ad te pertinere dicis, si judicatum non est, actionem dirigere potes; nam exceptio rei judicatæ ei demum obstat, vel successoribus ejus, inter quos cognitum super ea re, et pronuntiatum est.*

Lex 2. est de exceptione rei judicatæ, qua repellitur is, qui judicio superatus est, vel hæres ejus, si rursus agat eadem de re: nam ei, contra quem nihil judicatum est, exceptio rei inter alios judicatæ nihil nocet, ut (quæ est species l. 2.) si domus sit communis inter me et te, et eam tu vindicaveris a possessore pro tua parte, et causa cecideris, mihi postea eandem domum vindicanti pro parte mea, non obstat exceptio rei judicatæ, sed tibi duntaxat, hæredive tuo, et eleganter *l. Claud. in fi. qui potior. in pign. hab.* sine præjudicio sententiæ ei, qui non litigavit, vel qui per contumaciam judicio non abfuit, jus suum integrum relinquit, ut *l. Is qui fundum. D. de usuf. leg.* non posse arbitrum inter alios judicando alterius jus mutare. Et sic in *l. 1. sup. quib. res jud. non noc.* Et de hac quoque exceptione rei judicatæ ita M. Tul. 1. de Or. *Petitor rursus cum peteret, exceptione excluderetur, quod ea res antea in judicium venisset*, sic leg. Et Suidas ex libris Rhetor. explicans quid sit παραγραφή, utitur hoc exemplo exceptionis rei judicatæ, his fere verbis: ὅταν λέγῃ τις τὸ πρᾶγμα περὶ τοῦ etc. id est, *cum quis dicit rem, de qua agitur, jam ante in judicium venisse, et de ea jam pronuntiatum fuisse:* et leges proferi, quæ vetant *bis eadem de re quæri inter easdem personas*, videlicet hoc esse παραγραφήν, hoc est, præscriptionem, speciem scilicet, παραγραφῆς. Et addit παραγραφήν appellari: cum quis de re quis agit, adversarius contendit nullam legibus esse proditam actionem, *tendant aux fins de non recevoir*, quod tamen nos non vocamus præscriptionem, vel exceptionem, sed allegationem generali nomine, qua asserimus actori nullam ipso jure actionem esse.

### *Ad L. III.*

*Adversus fratrem tuum quondam tutorem legitimum tutelæ judicio si expertus non es, proposita actione consiste, nec timueris exceptionem pacti, si in ea fraudem, dolumque admissum probare potes: nam replicatio doli opposita bonæ fidei judicium facit, et commentum fraudis repellit.*

Lex 3. est *de exceptione pacti, et doli mali*. Species est de fratre, qui fratris tutelam legitimam gessit, ut plane legitimam, non fiduciariam, ut glos. annotat: nam ponendum est, fratres nunquam exisse familia patris, quo casu proculdubio major 25. annis fratri impuberi est tutor legitimus deficiente testamentario, ut *l. Tutor. D. ad Vell. l. 9. §. 1. D. de tutel. et rat. distrah.* et *l. 1. D. de legit. tutor.* dum ait, *legitimam tutelam conferri consanguineis.* Nam in jure *consanguinei* semper accipiuntur pro fratribus agnatis, non pro cognatis, veluti emancipatis, non pro ceteris vel agnatis, vel cognatis: sed ex constitutione Anastasii etiam frater emancipatus fratri impuberi, qui nunquam exiit familia, et potestate patris dum vixit, est tutor legitimus, *l. 4. sup. de legitim. tut.* At fratri impuberi emancipato, frater pubes, sive sit suus, sive emancipatus, hoc solo casu est tutor fiduciarius, non legitimus, ut ostendi tit. *Instit. de fiduc. tut.* Finge igitur: Frater fratris tutelam legitimam gessit: finita tutela pubertate, cum inter eos controverteretur de tutelæ rationibus, inter eos pacti sunt, facta transactione, ut nihil frater a fratre exigeret ex rationibus tutelæ. At is frater in tutela administranda multa admiserat per fraudem, et dolum malum multa intervertebat, intercepebat, quorum nomine nunc frater, cujus tutelam alter gessit, agit actione tutelæ adversus fratrem, et opponitur ei exceptio pacti, sive transactionis, qua convenit inter eos, ne quid exigeretur ex tutelæ rationibus. Sed lex ait, *hanc exceptionem pacti elidi, et excludi replicatione doli mali*, quod frater dolo malo versatus sit in administratione tutelæ: *et generali pacto, ne quid exigatur, non intelligi remissam obligationem, quæ ex dolo inde venit*, *l. Tres fratres. D. de pact. l. 8. §. pen.* et *l. 9. D. de lib. leg.* Unde eleganter *l. 3. replicationem doli oppositam, judicium bonæ fidei facere, et commentum fraudis repellere*, quia nihil est magis contrarium bonæ fidei, quam dolus malus. Et summe notandam est hæc sententia: *Exceptionem doli mali* (nam et replicatio, duplicatio, triplicatio, exceptiones sunt) *Exceptionem*, inquam, *doli mali, judicium bonæ fidei facere*, etiam id quod est strictum sui natura, ut probat aperte *l. Sejo. D. de mort. causa don.* quod ad eam annotavit Doroth. Hoc igitur dico, hoc ipso, quod Prætor actioni strictæ, veluti ex stipulatu, inserit, et injicit *doli mali*, eam actionem facere bonæ fidei: et quoties eandem exceptionem doli mali injicit actioni bonæ fidei, veluti actioni tutelæ, ut in hac specie (quod supervacue facit: nam bonæ fidei actioni tacite inest exceptio doli, etiam non opposita, non adscripta, non allegata, sive prolata in judicio, *l. Sed et si ideo. D. sol. matr.*) quoties tamen nominatim prætor actioni bonæ fidei addit exceptionem doli mali, ea actio tunc non tam per se videtur esse bonæ fidei, quam fieri per exceptionem doli mali a prætore nominatim additam, aut quam maxime fieri bonæ fidei, si quæ tacite inest, etiam nominatim exprimatur exceptio doli mali. Et ita hic locus est explicandus. Magna ergo est vis exceptionis, sive replicationis doli mali. Nam omne judicium bonæ fidei facit, ut probavi. Item per doli mali exceptionem etiam malæ fidei possessor retinet sumptus necessarios, vel utiles, quos fecit in rem alienam, ut *l. Paul. respondit. D. de doli except.* et per exceptionem doli mali inducitur sæpe retractatio rei judicatæ, restauratio rei judicatæ, restauratio litis, ut in *l. Non distinguemus. §. Cum quidam. D. de recep. l. Ex diverso*

§. *ult. D. sol. mat.* Ac postremo exceptio doli mali latissime manat, et vi sua complectitur omnes exceptiones, sive concurrit cum aliis exceptionibus, veluti pacti, aut jurisjurandi, aut rei judicatæ, aut non numeratæ pecuniæ et similibus. Et hoc est, quod ait, *l. Qui æquitate. D. de except. doli mali. Qui æquitate*, inquit, *defensionis cujuscunque actionem infringere, doli mali exceptione tutus est*, id est, doli exceptio generalis est.

## *Ad L. IV. VII. IX. et ult.*

*L. IV. Cum nondum finitam sententia causam, sed dilatam alleges: non est dubium, omnes integras defensiones vobis esse.*

*L. VIII. Præscriptionem peremptoriam, quam ante contestari sufficit, omissam, priusquam sententia feratur, objicere quandoque licet.*

*L. IX. Si quidem intentionem actoris probatione deficere confidis, nulla tibi defensio necessaria est. Si vero de hac confitendo exceptione te munitum asseveras, de hac tantum agi convenit. Nam si etiam de intentione dubitas, habita exceptionis contestatione, tunc demum cum intentionem suam, secundum asseverationem suam petitor probaverit, huic esse locum monstrari convenit.*

L. ult. *Præscriptiones fori in principio litis a litigatoribus opponendas esse, legem decrevit auctoritas.*

In h. *l.* 4. explicatur *l.* 8. 9. pen. et *ult.* quæ pertinent ad omnes exceptiones peremptorias, quas *l.* 4. docet, quandocunque ante sententiam opponi posse nondum causa finita, sed dilata ut sit, veluti ampliata, judice pronuntiante nondum liquere, ut in *l. Pomp. D. re jud. l. Pomp. §. ult. D. de recep.* Aliæ sunt exceptiones peremptoriæ, aliæ dilatoriæ. Peremptoriæ, sunt, quæ actionem protinus excludunt, atque consumunt, si judici probentur esse veræ, ut exceptio doli mali, longi temporis, pacti ne omnino pecunia petatur, exceptio rei judicatæ, SC. Macedoniani, aut Vellejani. Dilatoriæ sunt, quæ non excludunt protinus actionem, sed differunt, et sustinent, et impediunt, ne vim suam exerceat statim, ut *exceptio fori*, quoties dicitur non apud eum judicem agi, cujus ea de re jurisdictio est, et mutandum esse judicem, vel exceptio procuratoria, quoties alieno nomine agere dicitur is cui procuratori esse non licet, et mutandum esse actorem, ut apud Fabium in 3. *Non licet tibi agere mecum, cognitor enim* (id est, procurator) *fieri non potuisti*: Et in 4. *Male petis; procuratori enim tibi esse non licet, sed neque illi, cujus nomine litigas, habere procuratorem.* Eæ sunt exceptiones, quæ procuratoriæ vocantur, vel etiam dilatoria exceptio est, quoties dicitur, non eo tempore agi, quo agi oportet, et tempus differendum: ut si dicatur agi die feriato, vel ante diem, intra quem convenerat ne pecunia peteretur. Et hæ quidem dilatoriæ exceptiones opponendæ sunt statim initio litis contestandæ, ut ait *l. ult. h. t.* præscriptiones fori quibus dicitur judex esse incompetens et incongruus, esse opponendas in principio litis. Idemque probat *l. Except. sup. de probat.* l. 4. *sup. de jurisdict. omn. judic.* l. *Ita demum. sup. de procurat. l. Sed et si susceptit. initio. de judic.* Opponendæ, inquam, sunt initio litis, in ipso limine quæstionis, ut ait Symmachus 1. *Epist. ad Theod.* scribens de procuratoria exceptione, quam dicit esse contestandam in ipso limine quæstionis dilatoriæ: ergo exceptiones opponendæ sunt initio litis, et probandæ etiam initio: postquam actor probavit intentionem suam: nam frustra probas exceptionem, si nondum actor fundavit intentionem suam *d. l. Except.* post litem contestatam dilatoriæ exceptiones præpostere opponuntur, et mulctatur etiam advocatus, qui post litem judicatam in dilatoria exceptione opponenda pervicaciter perstat, *l. pen. h. t.* Peremptoriæ autem exceptiones *quandoque*, ut ait *l.* 8. id est, quandocunque, si forte omissæ fuerint initio litis contestandæ, ante sententiam objici possunt, *d. l.* 8. ubi *omissam*, id est, non contestatam peremptoriam exceptionem initio litis, quod sufficeret nihilominus, quandocunque opponi post litem contestatam, ante sententiam posse, ut *l.* 2. *sup. sent. rescindi non posse.* Et illo loco legis 8. alias non male legitur, *vel omissam*, sed ut dilatoriæ exceptionis, ita etiam peremptoriæ non sunt probandæ antequam actor probaverit intentionem suam, *l. Emptor. sup. de præsc. long. temp.* et l. 9. *h. tit.* quia actore non probante, nihil superest aliud, quam ut reus absolvatur, etiamsi nihil ipse præstet, ut eleganter ait *l. Qui accusare. de edendo*, id est, etiamsi exceptionem forte, quam contestatus est, minime probet, quia probatione non indiget exceptio: at retro reus non indiget exceptione actore non probante. Nec omittendum, nonnunquam etiam peremptorias exceptiones opponi posse post sententiam, actioni judicati scilicet. Et hujus generis est exceptio Senatusc. Macedoniani, et Senatusc. Vellejani, quæ recte opponuntur etiam post sententiam, quod jus est ex ipsis SC. *l. Tamen. D. ad SC. Maced.* Hujus etiam generis sunt omnes exceptiones, quæ dantur militibus ex constit. Antonini, *l.* 1. *sup. de jur. et fact. ignor.* et hæc exceptio, ne teneatur ultra facultates, quæ donatori competit: nam hæc etiam opponitur post sententiam ex constit. D. Pii, *l. Nesennius*, §. *ult. de re jud. l. Qui id quod. D. de donat.* Et hæ solæ sunt exceptiones peremptoriæ, quæ opponi possunt etiam post sententiam, quæ significantur in *l.* 2. *D. de except.* dum ait *exceptiones excludere ea, quæ in intentionem, vel condemnationem deducuntur.* Quomodo condemnationem? quia quædam sunt, quæ opponuntur post condemnationem, et subjiciuntur actioni judicati. Non est etiam omittendum, uno casu peremptoriam exceptionem perinde ac dilatoriam esse opponendam initio judicii, puta, si opponatur exceptio lapsi temporis in causis appellationis. Casus est singularis in *l.* 2. *sup. de temp. ap.* Regulariter dilatoriæ exceptiones opponuntur initio litis: peremptoriæ, vel initio litis, vel post litem contestatam ante sententiam. Et ratio differentiæ inter exceptiones dilatorias, et peremptorias, hæc est, quia exceptiones dilatoriæ ea respiciunt, quæ judicium potissimum constituunt, ut cum quæritur, an apud eum agatur, qui sit judex competens in præscr. fori: vel cum quæritur an is agat, qui agere potest, an cum eo agatur, quo cum agi potest, denique an justæ et legitimæ sint personæ litigatorum, vel cum quæritur an quo tempore agi potest, agatur. Quas quæstiones Rhet. translationes appellant, quia cum hæc proponuntur, videtur actio indigere translatione, et commutatione. Et iidem Rhetores translationis, et præscriptionis eandem definitionem addunt, quam dedi exceptioni peremptoriæ, et dilatoriæ. Verba sunt Curii Fortunatiani, qui idem et Rhetor, et JC. fuit: *quid interest*, inquit, *inter translationem, et præscriptionem? quod*, inquit, *præscriptio excludit actionem, translatio autem differt.* Hoc ergo interest, quo interesse nos dicimus exceptionem peremptoriam a dilatoria. Quia autem dilatoriæ exceptiones sunt de constituendo judicio, et de personis, quibus judicium constat, vel de tempore et loco quo judicium oportet institui, plane necesse est, eas ante judicium opponi, exceptis disceptari quia jam constituto judicio, præpostere agitur de eo constituendo, quod utique semper agitur oppositis dilatoriis exceptionibus Cic. in Part. *De constituendis actionibus, accipiendis, subeundisque judiciis.* Ea fere generis hujus sunt, et etsi in ipsum judicium sæpe delabantur tamen ante judicium tractanda videantur. Peremptoriæ autem, quia non sunt de constituendo judicio, sed de jam constituto finiendo, et profligando, quia rem ipsam feriunt, finiunt, qua de agitur, et proprie reorum defensiones sunt, ideo quandiu judicium durat quandoque opponuntur. Quod etsi edicto perpetuo cautum sit, ut ait l. 2. *sup. sent. rescind. non poss.* tamen et naturæ congruit, ut ubi quandocunque pulsemur, integrum nobis sit promere nostras defensiones.

## *Ad L. V. VI. VII. et X.*

*L. V. Licet unde vi interdictum intra annum locum habeat, tamen exceptione perpetua succurri ei, qui per vim expulsus, post rationis possessionem, auctoritate juris manifestatur.*

*L. VI. Si pactum intercessit, in exceptione sine temporis præfinitione de dolo replicare potes.*

*L. VII. Si ex majore debiti quantitate, minor tibi soluta est, nec liberationem debitori tuo præstitisti: petere quod non probatur redditum, contra exceptionem pacti replicationem tuam adjuvans intentionem, minime prohiberis.*

*L. X. Non exceptionibus actores, quibus reis auxilium tribuitur certis ex causis, sed replicationibus suam intentionem, si quam habeant, muniant.*

Lex 5. *hoc tit.* est de exceptione, *quod vi, metusve causa factum sit*, quam ea lex docet eo distare ab interdicto unde vi, quod hoc sit annale, *l.* 2. *sup. unde vi*, exceptio de vi sit perpetua: ut si is, qui per vim possessione sua depulsus est, eam casu aliquo recuperavit, retinebit eam adversus illum, a quo expulsus fuerat, proposita exceptione perpetua, quod vi se pridem expulerit, id est, eo, qui eum vi expulit, agente rei vindicatione, vel actione momenti, possessor tuebitur se hac exceptione, *si non adversus me agat, qui me per vim possessione dejecerat*, quæ est exceptio perpetua. Hæc est sententia l. 5. Denique actio de vi, sive interdictum est annale, exceptio de vi perpetua. Et ita actio de dolo jure veteri est annalis: ex constit. Constantini est biennis, *l. ult. sup. de dolo.* At exceptio doli est perpetua. Et hæc ratio differentiæ proponitur in *l. Pure. §. ult. D. de dol. except.* Exceptionem doli, vel de vi esse perpetuam, quæ reo competit, quia reus non habet in sua potestate, quando conveniatur, et consequenter quando se defendat, et eam exceptionem opponat: actor autem habet in sua potestate quando agat; quæ ratio est probabilis, et ea etiam Imperator utitur ut *l. pen. sup. de tempor. in integr. restit.* Valebat plurimum hæc ratio cum non dabatur unquam exceptio sine actione. Sed placuit (quod notandum) etiam sine actione exceptionem publice contestari posse in modum querelæ, ut ait querela verius, quam exceptio quando nemo agit. Quare exceptio non numeratæ pecuniæ finitur biennio, quia in potestate debitoris est, qui cavit se accepisse pecuniam, quam nunc dicit se non accepisse, exceptionem non numeratæ pecuniæ contestari, etiam nemine agente de pecunia credita, *l.* 8. et 9. et l. *In contr. initio, sup. de non numer. pec. l. ult. sup. de cond. ex lege.* Sed probabilitas supradictæ rationis confirmatur addita hac communi ratione, quod *favorabiliores sunt rei, quam actores*, exceptiones perpetuæ sunt, ubi actiones sunt temporariæ. Et notandum maxime, non tantum exceptionem, sed etiam adjectionem doli plerumque esse perpetuam: nam sciendum est aliam esse actionem doli, aliam esse adjectionem doli: actio de dolo per se consistit: adjectio de dolo, est appendix alterius actionis. Et ita actio de peculio dicitur hanc habere adjectionem, *et si quid dolo malo captus fraudatusque actor est*, adjectionem de dolo, sic vocatur *in l. Bonæ fidei. in fi. D. de pecul.* quod etiam confirmat *l.* 1. §. *Filiumfam. D. depos. l.* 1. *initio, D. quando de pecul. act. annal. est.* Hic autem adjectio de dolo affixa actioni de peculio, est perpetua, sicut actio ipsa de peculio, cui adhæret, nisi forte prætor in actione de peculio non patiatur eam adjici post tempus constitutum actioni de peculio, quod forsitan non patiatur prætor, motus æquitate quadam: alioqui adjectio de dolo erit perpetua. Et ita est explicanda l. *Quæsitum*, §. *ult. D. de pecul.* ubi pro *objiciendo et objici*, malo, *adjiciendo, et adjici*, quoniam loquitur, non (ut vulgus arbitratur) de replicatione doli, sed de adjectione de dolo malo affixa actioni de peculio. At replicationem doli mali, etiam constat esse perpetuam, ut patet ex *l.* 6. *hoc tit.* quia actio cui opitulatur, est perpetua, et ait *lex* 6. in exceptione pacti de dolo, replicari sine præfinitione temporis, id est, perpetuo. Unde notandum, ut in

actione exceptionem (quod heri ostendi) ita in exceptione addi replicationem, exceptionem autem pacti elidi, et irritam constitui replicatione doli mali. Et hoc vult *l.* 6. Hoc idem ostendit *sup. l.* 3. et *l.* 7. Exceptionem pacti excludi posita replicatione doli mali in hac specie: si creditor, qui partem pecuniæ accepit spe mox recipiendæ alterius partis, non transigendi animo, caverit se omnem pecuniam accepisse, atque amplius petiturum, et petat reliquam pecuniam, et opponatur ei exceptio pacti, sive cautionis ab eo perscriptæ, tuebitur se replicatione doli mali, ut in *l. Si inter. inf. de solut.* Et ita est explicanda *l.* 7. Replicationes sunt subsidia actorum, exceptiones vero subsidia reorum *l.* 10. *hoc tit.*

## *Ad L. XI.*

*Defensiones, sive exceptiones ad intercessores extendi, quibus reus principalis integro manente statu munitus est, constat.*

Exstat tantum ex tit. de except. lex 11. in qua proponitur hæc regula, *defensiones, sive exceptiones, etc.* Ergo exceptiones, quæ debitori principali competunt ad excipiendam iniquitatem actionis competunt etiam intercessoribus ejus, id est, fidejussoribus, vel mandatoribus, vel iis, qui pro eo pecuniam se soluturos constituerunt, et aliquando etiam *expromissoribus*, id est, in quos translata est obligatio novationis genere, ut in *l.* 1. §. *Except. D. quar. rer. act. non dat.* Et hujus regulæ duplex est ratio: una, ne fidejussor pecuniam amittat ne in damno versetur, si forte debitor principalis solvendo non sit, nec possit fidejussori reddere, quod pro eo solvit. Qua de causa etiam invito reo, quæ ei prodest exceptio, prodest et fidejussori ejus, *l. Fidejuss. D. de don. l. Omnes. D. de except. l. Si stip. l. Ex pers. de fidejus.* Altera ratio hæc est, quia nil prodest exceptio debitori, nisi etiam prosit fidejussori ejus, vel alii accessioni, sive intercessioni, propterea quod fidejussor, vel alius intercessor, quod solverit, mox a debitore potest repetere actione mandati. Et hoc est, quod dicitur eum, qui a fidejussore petit, τῇ δυνάμει, vi ipsa a debitore petere, *l. Adversus. D. de recept. qui arb. recep.* Quare quibus casibus fidejussori qui solvit, non est actio mandati, non est regressus adversus debitorem pro quo solvit, sane iis etiam omnibus casibus hæc regula cessat, id est, *quæ debitori prodest exceptio, non prodest etiam fidejussori*: ut si fidejusserit donandi animo vel in rem suam, *l. Si quis reum. D. de liber. leg.* vel si fidejusserit pro invito debitore, *l. Si pro te. D. mand.* vel si fidejusserit jussu testatoris, ut in casu *l. Trebus. D. de usufr. earum rer. quæ usu consum.* vel si debitor adversus fidejussorem in integrum restitutus fuerit, *l.* 1. *sup. de fidejuss. minor.* qua ratione etiam huic regulæ tantum locus est integro manente statu debitoris, ut ait *hæc l.* id est, debitore capite non diminuto: nam debitore principali capite diminuto, veluti deportato in insulam debitor quidem ipse omnimodo liberatur, *l. Si deb. D. de fidejuss. l.* 2. *D. de cap. min.* fidejussor autem ejus non liberatur, *l.* 1. *inf. de fidejuss.* Et ratio ea est, quam ante notavi, quod cessat actio mandati, id est (ut dicam sollicitius) quia si fidejussor solverit, adversus debitorem capite diminutum non habet actionem mandati, nec ullum alium regressum, aliamve viam repetendæ ab eo pecuniæ, quam pro eo solvit, sed habet tantum regressum adversus fiscum, ad quem bona deportati pervenerunt. Qua de causa apud Quintilianum in debitore adultero, id est, in *declam.* 273. fidejussor sic loquitur: *integro statu debitoris mei, si a me petere maluisses, ad debitorem reverterer.* Utitur iisdem verbis, quibus *h. l.* 11. *integro statu debitoris*: quia capite diminuto debitore, si fidejussor solverit, ad eum reverti non potest. Verum huic sententiæ objicitur *l. Sed et si quis. in princ. Si quis cautio. jud. sist.* quæ l. ait, *eo qui datis fidejuss. promiserat stipulanti jud. sisti in diem certum, atque condictum: eo*, inquam, *mortuo, vel capite minuto*, id est, *mortuo civiliter ante diem, quo sisti debuit, fidejussor non tenetur.* Ergo capite minuto debitore, etiam fidejussor liberatur. Sed hoc casu ratio est evidens, cur et fidejussor liberetur, sicut debitor, qui liberatur morte naturali, vel civili, id est, capitis diminutione, quia desiit posse sisti in judicio, antequam committeretur stipulatio judicio sisti, id est, ante diem exhibitionis, quo exhiberi, et sisti debuit: nam si post diem, quo sisti debuit, id est, post commissam stipulationem, moriatur debitor, vel capite minuatur, procul dubio cum fidejussore utiliter agi potest, quod non exhibuerit hominem condicto die, quod fefellerit ad condictum, ut in *l. Si decess. D. qui satisd. cog.* Idemque est in stipulatione judicatum solvi, si quis pro alio fidejubeat judicatum solvi, et ille post judicationem, post condemnationem moriatur, vel capite minuatur: nam et hoc casu cum fidejussore recte agitur, quia commissa fuit stipulatio, antequam promissor moreretur, vel capite minueretur, non etiam si mors contigerit naturalis, vel civilis ante condemnationem, quia jam desiit condemnari posse, ac proinde jam desiit committi posse stipulatio judicatum solvi: nec enim mortui condemnantur, aut capite minuuntur ex suis negotiis, vel litibus ab eis institutis. Et ita est accipienda *l.* 5. *D. qui satisd. cog.* non ut vulgo ut idem in ea proponatur, quod in *l.* 4. *ex continenti*, cum *l.* 4. sit de stipulatione judicio sisti, *l.* 5. ut condemnationis nomen demonstrat, de stipulatione judicatum solvi. Verum in utraque idem juris est. Illud etiam adnotandum est, nos loqui generaliter de debitore capite diminuto, quæcunque capitis diminutio ei contigerit: nam semper fidejussores ejus manent obligati, et regulæ tantum locus est, manente integro statu debitoris. Sed hoc tamen interest inter minimam, et maximam, vel mediam capitis diminutionem, quod qui maximam, vel mediam capitis diminutionem patitur, id est, qui libertatem, vel civitatem amittit, liberatur omni jure naturali, et civili, *l. Si deb. D. de fidejuss.* Ubi tota obligatio tollitur, id est, etiam naturalis, nec in eum ulla actio restituitur unquam, *l.* 2. *l. Tut.* §. *pen.* et *ult. D. de cap. minut.* qui autem patitur minimam capitis diminutionem, ut qui adoptatur in alienam, familiam, vel qui emancipatur, liberatur jure civili, non jure naturali, et actio quoque civilis in eum restituitur a prætore post minimam capitis diminutionem, *d. l.* 2. *de cap. min.* Facilius restituitur obligatio, quæ jure naturali consistit, quam quæ nullo jure consistit. Etiam illud notandum, huic regulæ, etiam integro manente statu debitoris, aliquando locum non esse, ut si debitor bonis cesserit beneficio leg. Juliæ: nam exceptio hæc si non bonis cesserit, ei quidem prodest: verum fidejussori ejus non prodest, §. *ult. Instit. de replic.* qui non utitur hac ratione, quod hæc exceptio personæ cohæreat, ut fingunt omnes interpretes omittentes rationem traditam in eo §. statuentes, ideo hanc exceptionem non prodesse fidejussori, quod cohæret personæ debitoris, quod est falsum. Nam si cohæreret personæ debitoris, non competeret hæredi ejus: nam cohærere personæ, est non transire in hæredem ejus personæ, *l. Et si fil.* et *l. seq. de re jud.* At nemo negabit, quod si defunctus bonis cesserit, cessio bonorum prodest hæredi. Quare etiam ille §. *ult.* exceptionem cessionis bonorum, quæ debitori competit, non dico negat competere fidejussori, quod cohæreat personæ: nam certissimum est personæ cohærentes, alia non prodesse. Et hæc exceptio opponitur huic regulæ, quæ est de exceptionibus cohærentibus rei, sive causæ, sed hæc ratio redditur in *hoc* §. quia fidejussor in hoc accipitur, ut facultatibus lapso debitore, creditor ab eo suum consequatur, sive bonis cesserit, sive bona ejus capite diminuti in alium translata fuerint. Ergo non est æquum in necem creditoris fidejussori prodesse hanc exceptionem. Et ita Fabius Declam. dicta, *sponsor in hoc*, inquit, *accipitur, ne creditor in damno sit.* Et ita auxilium restitutionis in integrum, quod adversus creditorem datur minori 25. annis, si deceptus et lapsus sit re ipsa, non dolo creditoris, non prodest fidejussori: non quia cohæret personæ minoris (nec enim cohæret, cum transeat in hæredem minoris, *l. Non solum. D. de rest. in integr.*) sed quia in hoc potissimum fidejussor accipitur ab eo, qui contrahit cum minore 25. annis, quod ei potius, quam minori fidem habeat. Ergo æquum est, ut si frustra non sit, id est, ne in vanum ei cedat ea acceptio. Et hæc etiam ratio notanda in *l. In causæ. D. de minor.* aliquis, quæ minoris 25 annis, circumscripto dolo adversarii, datur exceptio ex lege Lætoria (quod notandum) posset dici eadem ratione cohærere personæ minoris 25. annis, quæ tamen datur hoc casu etiam fidejussori ejus, *l.* 2. *sup. de fidejuss. min. l.* 7. *sup. C. de except.* Locus est valde notandus et referendus ad legem Lætoriam, dum sit, *minore* 25. *ann. circumscripto dolo adversarii* (ut recte supplet glossa) *non tantum ei subveniri per exceptionem*, scilicet ex *l. Lætoria*, quia tractat de exceptionibus, et circumscriptio adolescentum vindicatur lege Lætoria, ut ait *Cicer.* 3. *offic.* sed etiam subveniri eodem modo fidejussori, data eadem exceptione ex lege Lætoria, quæ lex etiam definit adolescentiam usque ad 25. annum, qua ex re ea ætas vocatur legitima, quia definita est lege Lætoria, ut ait nominatim *l.* 2. *C. Theod. de donat. intra annos legis Lætoriæ.*

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VIII. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

## *Ad Tit. XXXVI. De litigiosis.*

Hic tit. est de exceptione litigiosi, quæ scilicet actori objicitur vitium litigiosi. Et *litigiosi* appellatione non tantum res continetur mobilis, vel immobilis; de cujus proprietate litem habet is, qui eam in alium transfert, ut definit Novella 112. sed etiam nomen debitoris, de quo agitur, et actio in judicium deducta, sive ambiguum chirographum, ut loquitur *l.* 3. *h. t.* Et quamvis ipso jure tenet venditio, aut pignoratio, vel donatio, vel quæ alia alienatio rei, vel cautionis, sive actionis litigiosæ, *l.* 17. et 18. *D. de rei vindic.* tamen ad irritum constituitur, et rescinditur, ut aperte ostendit *l.* 2. et *ult. h. t.* et perinde est, atque si ea alienatio non intervenisset, re eodem loco restituta, quo fuit ante: per eosdem peragitur lis, in quos inchoata fuit, nec mutantur personæ litigatorum propter alienationem factam pendente lite ab uno ex litigatoribus, quoniam rescinditur, et emptor, vel donatarius vel creditor, si eam rem persequatur, quam ab eo accepit, qui de ea litem habuit cum alio, repellitur exceptione litigiosi, ut in *l.* 1. *D. eod. l.* 1. §. *ult. D. quæ res pignor. oblig. poss. l. Bona.* §. 1. *D. ad Senatusc. Vellej.* et hoc indistincte sive sciverit rem esse litigiosam emptor, aut donatarius, aut creditor: sive ignoraverit, ut constat ex principio *legis ult.* Et ratio hæc est, quia debuit esse curiosus et diligenter inquirere, quæ res sibi venderetur, nec temere emere ab improbo venditore, qui pendente lite rem divendit, vel alio modo alienat, ut duriorem faciat conditionem adversarii, puta opposito fisco, vel alio potentiori adversario, cui divendit rem. Qua ratione, quamvis quis rem vendiderit ante litem motam, futuræ litis, quam prospicit, mutandæ gratia, is adversario tenetur actione in factum in id quod est ex edicto de alienatione judicii mutandi causa facta, quamvis vendiderit rem non litigiosam, quia vendidit futuræ litis prospectu. Quod si vendiderit rem litigiosam post motam litem: etiam adversario tenetur in duplum ex 12. tabul. si rem, ut dixi, alienaverit post litem motam, puta si eam in sacram dedicavit, quia ea dedicatio rescindi non poterit, quia judices et Pontifices religioni favent. Ideoque, qui hoc genere rem litigiosam

alienavit, quia irrita fieri alienatio non potest, adversario tenetur in duplum ex 12. tabulis, *l. ult. D. de litigios.* Idemque dicendum opinor eadem ratione, si quis servum litigiosum manumiserit, ut teneri debeat adversario in duplum, in cujus fraudem manumiserit consulto opera, quia vix manumissio rescindi potest, quia prætores favent libertatibus, *l. 3. § 1. de alienat. jud. mut.* Sed si alio genere, quam dedicatione, vel manumissione rem litigiosam alienaverit, adversario non tenetur, in cujus fraudem hoc fecit, quia satis est adversario, quod alienatio irrita constituitur, et emptor, vel quivis alius, in quem res est alienata, repellitur exceptione litigiosi. Priori casu, id est, re vendita ante motam litem, emptio non rescinditur, nec emptor ulla exceptione repellitur. Sed qui vendidit, ut dixi, tenetur adversario in id quod interest, quæ distinctio est valde notanda. Et hæc quidem locum habent, cum quis rem litigiosam accepit ex causa emptionis, vel donationis, vel permutationis, vel ex causa pignoris, vel ususfructus, aut emphyteuseos: non etiam, si cui testamento, vel codicillis res litigiosa legata sit: nam ad hanc speciem non pertinet exceptio litigiosi, quia hujus alienationis occasio est mors litigatoris, non cupiditas vexandi adversarii: unde qui eam rem petit ex testamento, vel codicillis, nulla exceptione submovetur, sed ex sententia *l. 3. hoc tit.* hæredes ei prestant æstimationem, non rem ipsam de qua lis pendet, et litem peragunt hæredes suo periculo. Legatum igitur rei litigiosæ magis in æstimatione, quam in corpore consistit ex *l. 3. hoc tit.* quæ tamen corrigitur in *Novella* 112. ex qua tale legatum consistit in eventu litis, ita ut si vicerit hæres, debeatur: si non vicerit, non debeatur, qua de causa et liti adesse legatarius potest, et jus defuncti tueri, ne quid per collusionem fiat inter hæredem et adversarium, ut in *l. Si suspecta. D. de inoffic. testam.* Utut sit, res litigiosa omnimodo recte relinquitur in testamento, vel codicillis, nec exceptio litigiosi pertinet ad hoc genus alienationis. Constat etiam recte in alium transferri rem litigiosam ex causa transactionis, et divisionis rerum hæreditariarum factæ inter cohæredes, *l. ult. hoc tit.* et rationem reddit Justinianus in *d. Novella*, quod divisio omnium rerum hæreditariarum facta inter cohæredes non videtur esse alienatio, cum ad eos res litigiosa jure hæreditario pervenit, et in *l. ult.* hæc verba (*transactionis, vel divisionis*) quæ non capiunt glossæ, ego pro uno eodemque negotio accipio, videlicet cum transactionis causa inter se cohæredes faciunt divisionem bonorum. Vix unquam fit divisio inter consortes sine transactione, ideoque sæpe divisioni jungitur transactio, *l. Tres fratres. D. de pact. l. Cum proponas. 2. sup. eod. l. Qui Romæ, §. ult. D. de verbor. oblig. l. Cum putarem. in fin. D. fam. ercisc. l. 2. sup. ut. al. act. vel judic. al. non noc.* Placet etiam rem litigiosam in alium transferri posse ex dotis causa, vel donationis propter nuptias, *l. ult. hoc tit.* Et ratio hæc est, quia et occasio hujus alienationis est affectio nuptiarum, dum forte non suppetit alia res, quæ in dotem detur, non cupiditas vexandi adversarii. His igitur causis exceptis, legati, divisionis, et transactionis, et dotis, ac donationis propter nuptias, ex aliis omnibus causis, qui rem litigiosam accepit a litigatore, sciens vel ignorans, repellitur exceptione litigiosi si agat, et redhibere rem cogitur, et in suum locum reponere, ut iidem peragant litem, qui eam inchoarant. Adnotandum, non tantum esse exceptionem litigiosi, sed etiam pœnam litigiosi quandam, *l. 2. D. de litigios.* quæ fisco præstatur *l. 1. D. de jure fisci*, et definitur in *l. ult. hoc tit.* Exceptio litigiosi obstat et scienti et ignoranti, ut ante dixi: pœna proponitur scienti duntaxat, *d. l. 2.* ita scilicet ut qui sciens rem litigiosam emit, vel ex donationis causa accepit, vel qua alia ex causa superius non excepta, pretium quanti emit, si emit, prestet fisco: cui etiam fisco tantundem præstat venditor, quanti vendidit: vel si jam venditor pretium accepit ab emptore, fisco venditor præstat duplum, emptor nihil, exemplo domus venditæ demoliendi causa, *l. ult. D. de dam. infecto, l. Senatus. D. de contrah. empt.* Donator quoque et donatarius, qui sciebant rem esse litigiosam, fisco conferunt duplum veri pretii, quanti res est. Et ita puniuntur scientes: ignorans autem emptor vel donatarius (nam falsum, quod ajunt Accursius et Joannes Faber, legem ultimam non distinguere inter scientem et ignorantem donatarium, sed emptorem tantum) ignorans igitur emptor, vel donatarius, qui rem litigiosam accepit a litigatore, et a sciente igitur, tantum abest emptione rescissa, ut teneatur in pœnam, ut litigator, qui in eum rem transtulit, teneatur potius emptori reddere pretium conventum, aut donatario verum pretium, quanti res donata est, et hoc amplius tertiam partem pretii, fisco autem duas partes, ut quidam peritissimi viri et acutissimi notarunt hoc loco, teste Accursio: fisco, inquam, duas partes, ita ut sciens plectetur in duplum, simul præstando ei, quem decepit, pretium rei, et ejusdem quantitatis partem tertiam, et reliquas duas partes fisco propter improbitatem et reticentiam suam, qui emptori, vel donatori non dixit, se in eum transferre rem litigiosam. Et ita accipienda est *lex ult. hujus tit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXVII. De contrahenda, et committenda stipulatione.*

Initio 35. tituli, de except. jam dixi (ut constaret vobis ratio dispositionis titulorum) perecto tractatu negotiorum, actionumque civilium, primum proponi exceptiones, quibus actiones civiles vel honorariæ excluduntur, deinde vincula et remedia juris, quæ adhibita negotiis et obligationibus civilibus eas adminiculari solent. Hæc juris remedia sunt stipulationes, ut in *l. Licet. sup. famil. ercisc.* *Stipulationis*, inquit, *et juris remedio adhibito*, id est, *stipulationis juris remedio*, ἐν δικῇ ὅροις, *stipulationibus justis, stipulationibus legibus cognitis*, *l. 10. hoc tit.* Et vincula obligationum civilium stipulationes sunt, omnes obligationes sunt, vincula. Sed longe plurimum valent vinculorum vincula, quæ stipulationes sunt, vincula et catenæ, ut est in Satyra Horatii:

> *. . . . . . mille adde catenas:*
> *Effugiet tamen hæc sceleratus vincula Protheus.*

Intelligit enim stipulationes, quas Jurisconsulti introduxerunt, ut ceteris obligationibus subjicerentur, earum adstringendarum et firmandarum gratia, tam civilibus, veluti ex contractibus juris gentium, vel juris civilis, quam naturalibus tantum, veluti ex pactis conventis, unde et nomen traxere. Paulus 5. Sententiarum, *Stipulationes*, ait, *appellatæ sunt, quod per eas firmitas obligationum constringitur: stipulum enim*, inquit, *veteres firmum appellabant.* Et quod additur *Institutionibus initio tit. de verb. obligat. (forte a stipite descendens)* debet intelligi, non de quolibet stipite, neque enim firmi et robusti sunt omnes, sed de stipite, cui argilla, vel creta, vel cera superimposita figuli simulacra, aut vasa, quæ fingunt, firmare solent. Verbo (*firmare*) in ea re Festus utitur: et is stipes Græce κάνναβος dicitur auctore Polluce et Hesychio, et a Tertul. *crux, et patibulum* in Apologet. cap. 12 et 16. Stipulationes igitur per se enim non consistunt, sed aliarum obligationum fulcimenta et accessiones sunt, ut ostendit *l. 5. § Conventionales. D. de verb. oblig.* ut scilicet id, de quo prius inter aliquos convenit, mox verbis quoque stipulationis concludatur, et confirmetur *l. Si domum. D. de præscriptis verbis*, et quæ ex priori conventione, vel causa non competit actio, competat ex stipulatu, vel ut præter eam, quæ competit ex priore causa, competat etiam ex stipulatu, vel ut novetur prior causa. Exemplo sit stipulatio solvendi legati, quæ interponitur, vel quod ex testamento peti nequeat, ut *l. Fideicommissum. D. de condict. indeb.* vel ut non tantum ex testamento, sed etiam ex stipulatu peti possit, *l. Titius. in fine, D. ad Senatuscons. Trebell.* vel ut causa testamenti novetur, *l. 8. §. 1. D. de novat.* et ut etiam ex stipulatu agi possit, quia etiamsi alia suppetat actio, et sufficiat, tamen nulla alia actio est, vel bonæ fidei, vel stricta, quæ sit actori commodior, aptior, utilior ad jus suum obtinendum, et quidem summum, quam actio ex stipulatu: et utique actio stricta semper est melior actori, quam sit actio bonæ fidei, tametsi Accursii aliud sit judicium in *l. Si cui. §. Si Titius. D. de leg. 1.* Sed refellitur, quia in judicio bonæ fidei nimia est licentia judicis, quæ res materiam sæpe præbet gratiæ, vel ambitionis, vel sordium: in judicio stricto nulla, vel arcta admodum est licentia judicis. Et sic in *l. Si vendidero. §. Si Titius. D. de furt.* et *l. Cum quis. §. 1. D. de solut.* ostenditur, actori meliorem esse condictionem furtivam, quæ est stricta, quam negotiorum gestorum, quæ est bonæ fidei. Sic fit ut plurimum contractibus bonæ fidei subjiciantur stipulationes ut etiam ex stipulatu agi possit, si malit actor agere directo et aspero judicio. Denique ex iis, quæ diximus hactenus, apparet, stipulationem sine causa aliqua non fieri, quæ præcedat, vel sequatur, quæ subsit. Sane, si quando fiat stipulatio nulla existente conventione, vel causa, per exceptionem doli mali irrita constituitur, *l. 2. §. Circa. D. de doli except. l. Si stipulatus esse. D. de fidejussor.* Et rectissime Cajus in Institut. *verborum obligationem*, ait, *contrahi ex interrogatione dantis, et responsione accipientis.* Verba illa (*dantis et accipientis*) demonstrant, stipulationem pendere ex alio contractu, ex alia conventione, vel causa, quæ præcedat stipulationem, vel etiam sequatur, ut si crediturus pecuniam, antequam eam adnumeret, eam sibi reddi stipuletur. Semper enim causa, propter quam interponitur stipulatio, intelligitur esse prior, licet tempore posterior sit *l. Pater. sup. de pact. l. 3. §. ult. l. Contra. D. ad Senatusc. Macedon.* Ex supradictis etiam apparet, cur stipulationes strictæ appellentur. Boetius 6. Commentario in Topic. Cic. *In bonæ fidei judiciis*, inquit, *judices non strictas inter litigantes stipulationes, sed bonam fidem quærunt.* Strictas appellat stipulationes, tum quod alias conventiones adstringant, tum etiam, quod ipsæ strictas interpretationes recipiant, ut ostendit *l. Quidquid adstringendæ. D. de verb. oblig.* et omnium optime *lex Stipulatus. 44. D. de fidejuss.* Et de vi quidem, natura, et usu stipulationis hactenus. Nunc quia hic titulus duo pollicetur se demonstraturum, ut contrahatur, et ut committatur stipulatio, videamus primum, ut contrahatur. Et hoc nemo ignorat, stipulationem contrahi propriis verbis, hodie quibuscunque verbis ex Constitutione Leonis, id est, ex *l. 10. hoc tit. l. 4. §. Si quis autem. sup. de receptis arbitris.* Olim non contrahebatur, nisi solemnibus et directis, ut ait lex 10. id est, *civilibus et legitimis*, quibus scilicet leges et legum consulti uti solent, non vulgaribus verbis, sed verbis juris civilis, veluti *spondes? spondeo: fidepromittis? fidepromitto: fidejubes? fidejubeo.* Quare et in contrahendis stipulationibus adhibebantur Jureconsulti, qui earum formulas dictarent, vel præirent. Ovid. in Epist. Acontii ad Cydippen.

> *Dictatis ab eo feci sponsalia verbis,*
> *Consultoque fuit juris amore vafer.*

Significat amorem ei fuisse Jurisconsultum, et dictasse verba sponsionis. Idemque primo Amorum Eleg. 13.

> *Atque eadem sponsum consultum ad otria mittis,*
> *Unius ut verbi grandia damna ferat.*

Nam et stipulationes obligamur uno verbo, veluti *spondeo*; ut idem Marcus Tullius pro Cæcinna: *si quis*, inquit, *id, quod spopondit, qua in re verbo se uno obligant, non præstat, maturo judicio condemnatur*. Ergo, quia stipulatio olim non contrahebatur, non fiebat, nisi verbis directis et legitimis, proinde non fiebat, nisi latinis verbis, quia, verba directa sunt Latina, verba juris civilis. Sed postea receptum est longe ante constitutionem illam Leonis, ut et quacunque lingua stipulatio fieri possit utilitatis gratia, quia stipulatio accedit omnibus negotiis jurisgentium sine potest accedere, quæ quacunque lingua contrahuntur, et conveniens congruumque est eundem esse accessionis sermonem, et negotii principalis, et ita definitur *l. 1. §. ult. D. de verb. oblig. l. Græca. D. de fidejussor.* Verum hoc in re hoc exigebatur alia lingua, si fieret stipulatio, quam Latina, ut, ita fieret, sicut fieri solet Latina: cujus rei argumentum est in *l. An inutilis. in fin. de acceptilat.* Quod hodie tamen Leo non exigit. Id etiam ante Leonem receptum fuit, si instrumento cautionis, id est, stipulationis redactæ in literas, scriptum sit, promisisse aliquem illud vel illud, nullo alio adjecto, puta eo non dicto, promisisse interroganti, vel stipulanti, vel promisisse solemni stipulatione, omnia præsumi solemniter acta, præcessisse scilicet interrogationem conceptam verbis directis, et sequutam responsionem congruam et comparem, si modo (quod notandum) ita ex scripto res gesta sit inter præsentes, quæ est sententia *l. 1. hoc tit.* et *l. Titia. §. pen. D. de verb. oblig.* Et hunc modum (si res gesta sit inter præsentes) ex his duobus locis adjectum volo ad *l. Secundum. de verbor. obligat.* et *§. ult. Instit. de fidejussor.* et *§. Si scriptum Instit. de inutil. stipulat.* ubi dicitur, *si scriptum sit promisisse aliquem, omnia videri transacta solemniter*. Sed addendum omnino si *hoc scriptum sit inter præsentes, non si inter absentes*: nam inter absentes facta stipulatio nullius est momenti. Nam quod fit inter absentes, nudo consensu fit, non verbis. Verba sunt tantum præsentium, mutant verba præsentes non absentes, et stipulationis substantia consistit ex verbis. Præsumptio autem illa non potest fieri invita substantia ipsius rei, invita natura. Ergo non inducitur, nec fit, nisi, ut dixi, ita res ex scripto gesta sit inter præsentes. Et inde si quæres, an recte fiat stipulatio per epistolam? dicam intrepide et incunctanter, recte fieri, sed inter præsentes tantum: nec enim absentibus tantum emittuntur epistolæ, sed et præsentibus, maxime cautionales. Multa genera epistolarum afferunt Rhetores, nostras omittunt epistolas cautionales, quæ emittuntur, et exponuntur inter præsentes, ut in hac *l. 1.* et in *d. l. Titia §. pen.* ponitur, epistolam, qua quis cavit vel promisit alteri, se daturum aliquid, vel facturum, factam fuisse inter præsentes. Recte igitur fit stipulatio per epistolam inter præsentes. Epistolæ quædam sunt cautionales, id est, quæ continent stipulationem, quæ tantum fiunt inter præsentes, non inter absentes: aliæ sunt, quæ fiunt et inter præsentes et inter absentes; *ut fideicommissariæ*, quas etiam Rhetores omittunt, *l. Cum quis. §. Pater. de leg. 3. l. 7. sup. qui testament. fac. poss.* quibus scilicet quis alteri fideicommissum relinquit præsenti, vel absenti. Et *epistolæ conventionales*, quibus paciscimur aliquid cum alio, vel constituimus nos soluturos pro nobis ipsis, vel pro aliis, vel contrahimus emptionem, aut venditionem aut locationem, aut alia negotia, quæ nudo consensu perficiuntur, ut *l. 2. D. de pact. l. 2. D. de obligat. et action. l. 9. D. de præs. l. Qui autem. §. ult. D. de constit. pec.* Et epistolæ, quibus libertos nostros aliis assignamus, epistolæ *assignatoriæ libertorum*, quæ jus patronatus transferunt in alium, *l. 7. de assign. libert.* et quibus restituimus hæreditatem, *l. Restitutæ. D. ad Trebell.* vel quibus recusamus adire hæreditatem, *l. 6. eod.* vel quibus cedimus bona nostra creditoribus, *l. ult. D. de cess. bonor.* Et hæc quidem omnia fiunt per epistolam, sed inter præsentes tantum, non inter absentes. Et ita in *l. Ea quæ. D. de donat. inter vir. et uxor.* intelligere oportet stipulationem factam fuisse per epistolam inter præsentes, alioquin inutilis esset stipulatio.

## *Ad L. II.*

*Si filiæ tuæ, quam in potestate habebas, pecuniam dari stipulatus es: paratum obligationem exercere non prohiberis.*

Lex 2. docet, patrem stipulantem pecuniam dari filiofamil. vel filiæfamil, sibi acquirere obligationem, quamvis non sibi, sed illo stipulatus sit, et ex ea stipulatione agere posse. Ratio hæc redditur in *§. Si vero. Inst. de inutil. stipul.* quia, inquit, *vox patris, tanquam vox filii est*, id est, ipse filius sibi stipulatus intelligitur: ergo tanquam per filium patri confestim obligatio acquiritur, sicut si ipsemet filius sibi dari stipulatus esset. Vinculum potestatis unius vocis, et unius personæ intellectum inducit, sicut in domino et servo, *l. Si servus communis. D. de dam. inf.* Ut ex contrario solutio potestatis, veluti emancipatio, aut manumissio dividit personas patris et filii, domini et servi, *l. Si Pamphilo. D. de opt. leg.* et Theophilus noster in *§. An servo. Instit. de legat.* Et in iis causis etiam, in quibus filiusfam. pro patrefam. habitus, non acquirit patri, ut in causa castrensis, vel quasi castrensis peculii, sane duæ intelliguntur esse personæ, patris et filii, atque adeo, si ex causa castrensis peculii, quod pertinet ad filiumfam. pater filio dari stipulatur, nihil agit, quia stipulatus videtur alteri, et extraneo, *l. 15. §. 1. D. de castrensi pecul.* Et certissimum est, alteri factam stipulationem, id est, extraneo sui juris, non homini nostro juri subjecto, aut cujus juri nos subjecti non sumus, nullius momenti esse. Item in iis, quæ sunt facti, id est, quæ in actu filii consistunt, dividuntur personæ patris et filii, quia facta naturalia sunt, et fictione juris, non natura, pater et filius unius personæ loco sunt. In iis igitur, quæ natura constant, et in quibus natura sola valet, et spectatur, utique semper distinguimus personam patris a persona filii, ut si filius stipuletur *sibi soli ire agere licere per fundum L. Titii*: vel, *sibi soli tenere licere fundum Lucii Titii*, quo genere nudum factum in stipulationem deducitur, nuda itio, nudus actus, nuda detentio, soli filio ire, agere, aut tenere licet ex ea stipulatione, non patri, *§. Sed cum factum. Instit. de stipulat. servor. l. Stipulatio ista. §. Is qui unus. D. de verb. obligat.* quia naturaliter factum cohæret personæ facientis, aut electi ad faciendum, nec divelli ab ea, et in aliam personam transire potest: jus facile commeat a persona in personam, factum non item: ut mortuo testatore jus hæreditatis aditæ protinus transit, in hæredem possessio æque non transit, quæ facti est, nisi sit apprehensa corpore hæredis. Et similiter factum, quod alius explere debet in personam filii non potest explere in personam patris, in cujus potestate est: ut si quis a testatore conditionis implendæ causa jussus sit dare, tradere, vel solvere filio Titii soli filio dare, tradere, vel solvere debet, non patri, *l. Qui hæredi. D. de condit. et demonstr.* quia factum ita cohæret personæ facientis, ut si collatum sit in aliam personam, id is, qui facit, qui factum explet, explere tantum possit in personam, in quam collatum est: et consequenter, si pater stipuletur filio ire, agere licere, aut tenere rem illam licere, quæ facti sunt et corporis, omnino inutilis est stipulatio, *l. Quod dicitur. D. de verb. obligat.* Ratio hæc est, quia ex ea stipulatione, neque pater, neque filius agere potest. Ergo est inutilis. Non pater, quia factum adjectum est personæ filii, non patris. Denique ex ea stipulatione frustra ageret pater, quia ex ea ei ire, agere, aut tenere non licet, sed filio tantum. Non potest etiam ex ea agere filius, alioqui per patrem videretur filio acquiri obligatio, quod est absurdum. Filii est acquirere patri, non patris filio, *l. Cum dos. D. de pact. dotal.* Et e contrario, si filius stipuletur factum patri, patri ire, agere, aut tenere licere, proculdubio hæc stipulatio per filium acquiritur patri jure potestatis, *d. l. Quod dicitur*: sit autem hæc lex 2. patrem stipulatum filiumfamil *pecuniam dari*: quid si fieri filio, vel filiæfamil. puta domum exædificari filiofamil. Et placet hanc quoque obligationem, sive stipulationem acquiri patri, perinde atque si filius ipse sibi fieri stipulatus esset, *l. Quodcunque. in princ. D. de verb.* Nam factum filii hac stipulatione non continetur, sed promissoris tantum. Et tale est factum, ædificatio domus, ut in personam filii ipsum non expleatur, sicut traditio et solutio. Denique hac stipulatione jus solum confertur in filium, et mox e filio transit ad patrem.

## *Ad L. III.*

*Si cum pecuniam tuam crederes, accommodato nomine Juliani stipulatio in personam ejus absentis directa est, cum nihil sit actum ex verborum conceptione, intelligis superfluam tibi non contractam obligationem, ac propterea, si pecuniam a debitore tuo Julianus exegerit, eamque solutionem ratam habueris, habes adversus eum negotiorum gestorum actionem.*

Species legis tertiæ hæc est: Lucio Titio credidi pecuniam meam meo nomine, et stipulatus sum eam reddi Juliano cuidam absenti et ignoranti: inutilis est stipulatio, quia alteri, id est, extraneo, in cujus potestate non sumus, vel quem in potestate non habemus, frustra stipulamur, ex regula juris. Consistit tamen obligatio mutui: nulla est stipulatio, manet tamen et competit mihi condictio creditæ pecuniæ adversus Lucium Titium. Denique verbis contracta obligatio non consistit, re contracta obligatio consistit, nec inutilis utilem vitiat. Quod si forte L. Titius Juliano solverit pecuniam lex ait, Julianum mihi teneri actione negotiorum gestorum, si solutionem ei factam ratam habuerim, ut mihi restituat, quod perceperit. Quæ postrema pars hujus legis repetita est in *l. Si pecuniam. sup. de negot. gest.* quæ tamen alii rescripta est, nempe, Salustio, hæc Hadriano, nec scio unde error proficiscatur. Nam illa pars est latius. Posui (quod etiam lex posuit) me stipulatum absenti Juliano, sed hoc arbitror legem sumere ex facto proposito: nam idem est si stipuler præsenti Juliano. Denique alteri stipulari non possum, neque absenti, neque præsenti, quia neque si præsenti sim stipulatus, potest videri ille stipulatus, qui præsens fuit et tacuit: nam in stipulationibus sermone opus est stipulantis: qua de causa mutus inutiliter stipulatur nutu, vel quo alio signo, *l. 1. D. de verb. oblig.* Ergo ita constituo, alteri absenti, vel præsenti neminem utiliter stipulari posse. Posui etiam cum Accursio, me pecuniam meam credidisse meo nomine: nam si nomine Juliani credidissem, Juliano competeret condictio certi *l. Certi. §. Si nummos. D. de reb. cred.* quam etiam notavit Accursius. Et tamen lex *Certi.* condictionem ex numeratione pecuniæ aperte dicit mihi competere, non Juliano. Et illa verba legis (*debitore tuo*) demonstrant etiam mihi creditam pecuniam deberi, non Juliano. Et quod subjicitur, *non recte sibi eam pecuniam Juliano, nisi ratam fecero solutionem*, etiam demonstrat, mihi non Juliano ex numeratione debitam fuisse pecuniam. Et secundum hoc, quod satis jam comprobatum est in *h. l. 3.* verbum (*crederes*) est subdistinguendum, et tollenda est subdistinctio e nomine Juliani, ut ita omnino sit eadem species hujus legis, quæ *l. Certi. §. Quoniam. D. de reb. credit.* Glossa in verbo (*directa est*) recte ait: *Nota, quod hic tenuit obligatio contracta re non verbis*: hoc est verum, sed quod postea subjicit: *et præterea, aut in dando, aut in faciendo consistit, etc.* Ea omnia obliteranda sunt, quia neque mentem ullam habent, neque rei propositæ conveniunt. At alia Glossa recte ponit Julianum exegisse pecuniam nomine meo, ex quo sequitur, me cum eo recte agere negotiorum gestorum, ut reddat pecuniam, quam recepit meo nomine. Ultima autem glossa tentat, Julianum, qui exegit pecuniam a me creditam Lucio Titio, qui eam exegit meo nomine, mihi teneri mandati, non (ut lex ait) negotiorum gestorum ex regula jur. *l. Semper, qui non prohibet. D. de reg. jur,*

Qui ratum habet, quod gestum est, mandati obstringitur: ego ratam habeo solutionem factam Juliano. Ergo mandati teneor. Et in hac re explicanda, sive diluenda valde laborant tum hoc loco, tum in *d. l. Si pecuniam*. Sed nihil est, quod tam facile possit expediri: de eadem re non est absurdum, si detur et negotiorum gestorum, et mandati actio, etsi sit in arbitrio actoris, utra malit uti, negotiorum gestorum, quod res gesta sit sine suo mandato, vel mandati, quod ratihabitio mandato comparatur, et retrotrahatur. Ergo quæ lex dat actionem negotiorum gestorum, non ideo denegat mandati actionem: vel contra, quæ dat mandati, non ideo denegat actionem negotiorum gestorum. Sed est in potestate actoris, ex eadem causa, hac, vel illa experiri, quia et ratihabitio pro mandato est, et ita in *l. 5. D. de except. rei jud.* proponitur, eum qui egit de eadem re mandati, postea agere negotiorum gestorum, et tamen repelli exceptione rei judicatæ, quia licet agat alia actione, tamen agit eadem de re. Quod fuisse in formulis Jurisconsultorum, in formula nimirum exceptionis rei judicatæ M. Tullius indicat 5 de finibus. *Ut in scriptionibus*, inquit, *præscribi solet, de eadem re egit alio modo*. Et 13. epist. scribens ad Jurisconsult. Servium Sulpitium, *ut in formulis vestris, sic ego in epistolis, de eadem re alio modo*, quæ res non impedit exceptionem rei judicatæ. Utut sit, verissimum esse hoc constat ex *d. l. 5.* in arbitrio esse actoris, de eadem re, qualiscunque illa sit, ut agat mandati aut negotiorum gestorum, si ratum habuerit quod gestum est.

## Ad L. IV.

*Secundum responsum Domitii Ulpiani præfecti annonæ, Jurisconsulti amici mei, ea quæ stipulata est, cum moreretur, partem dimidiam dotis, cui vellet se inquere, reddi sibi cum moreretur, eam partem dotis stipulata videtur.*

Est singulare in *h. l. 4.* responsum Ulpiani, quod non exstat alibi: et ex eo responso Alexander Imperatorem, de qua rogatus fuerat, dirimit: quem etiam *h. lex 4.* indicat, fuisse præfectum annonæ sub Alexandro, his verbis: *Domitii Ulpiani præfecti annonæ, Jurisconsulti amici mei*, ut hodie principes nostri etiam solent scribere, *à nostre amé, et feal*, ut in *l. Divi. D. de jure patr.* et *l. ult. D. de offic. præfect. vigil.* et *l. 1. §. Denique. de appell. l. 1. C. Hermog. ex delict. defunct. l. 1. C. Greg. si advers. donat.* et Treb. Pollio in Claudio, *Gratianus Imperator Claudio Duci Illyrici parenti, et amico suo*. Alia lex Alexandri compa *l. 14. sup. de loc.* ostendit etiam, Ulpianum fuisse præfectum prætorio sub Alexandro. Et Lampridius etiam, et idem magistrum scrinii. Et solus Zosimus auctor est, quod nemo intellexerat ante editionem Zosimi, ut Papinianum; sic etiam Ulpianum fuisse occisum a Prætorianis militibus seditione motis. Singulare autem responsum Ulpiani est ut si mulier stipulata est a marito cum moreretur partem dimidiam dotis reddi ei, cui ipsa vellet relinquere: incertæ igitur personæ, ut valeat stipulatio, quia hoc genere, non alteri, sed sibi ipsi videtur stipulata: ideoque si eam partem nulli reliquerit testamento, vel codicillis, transmittet stipulationem ad legitimum hæredem, quia non est inutilis, cum hoc genere sibi ipsi videatur stipulata, cum est stipulata ei, cui illa moriens vellet relinquere.

## Ad L. V.

*Nuda pollicitatione, secundum ea, quæ sæpe constituta sunt, ad præstanda ea, quæ promiserat, urgeri quenquam non semper jura permittunt. Verum quoniam præterea si contra pactum feceris, quanti ea res erit, dari tibi stipulanti, adversarium tuum promisisse proponas: hujusmodi etiam obligationis post motam litem extitisse conditionem, et ejus summæ, quæ in hac quoque stipulatione continetur, petitioni locum factum esse convenit.*

Superiores leges fuerunt de contrahenda stipulatione: lex 5. de committenda stipulatione: committit stipulatio, cum ex ea agi potest. Pura igitur stipulatio committitur statim: conditionalis, cum conditio extiterit: concepta ad diem, cum dies venerit. Lex 5. est de stipulatione conditionali, cui injecta est hæc conditio, *si adversus pacta conventa factum erit*. Et sit initio nuda pollicitatione ut ex pacto nudo non nascitur actio, quæ regula juris dicitur in *l. Jurisgentium. §. Item responsum. D. de pact.* νόμιμον ψήφισμα in *Novella Leonis 72.* ita ex nuda pollicitatione etiam non nascitur actio, aut multo minus nascitur. Paulus 5. Sententiarum *ex nuda pollicitatione*, inquit, *nulla actio nascitur*. Et ideo subjicit ibidem Paulus id, quod est in *l. ult. D. qui testam. facere poss.* bona ejus, qui se Imperatorem hæredem facturum jactaverat (quæ jactatio pollicitatio est) non posse a fisco vindicari, quia ex nuda jactatione, sive pollicitatione non nascitur actio. Differentia inter pactum et pollicitationem nota est ex *l. Pactum. D. de pollicit.* Pactum est, quod placuit inter duos, pluresve. Pollicitatio est solius offerentis promissio. Ceterum ut pactum sæpe transit in contractum, *l. Si unus. §. Idem dicimus. D. de pact.* pactum, inquit, profinit ad novum contractum. Quo fit, ut eadem conventio, veluti arræ datio, modo appelletur pactum, modo contractus, quia ex pacto abiit in contractum, ex pacto exit contractus, *l. 2. sup. quando liceat ab empt. disced. l. Contractus. sup. de fid. instru.* Ita pollicitatio sæpe transit in pactum, vel in contractum. In contractum, ut in specie *l. ult. §. ult. de obligat. et act.* quæ est elegantissima: si ultro per epistolam tibi pollicear salarium tot aureorum quotannis, si distracta omni re tua ad me venias, operas mihi præstaturus illas vel illas, et tu distracta omni re tua veneris, pollicitatio transit in contractum, quia ex parte tua sumpsit effectum, quoniam distraxisti omnia tua, et venisti ad me: et ideo salarii nomine tibi in me competit actio præscriptis verbis, quasi ex articulo *do ut facias*, ut in *l. Cum mota. sup. de transact.* quia inspicitur ratio initii, non impleti contractus. Initus autem ita fuit. *Dabo salarium*, et licet tu cœperis facere pro tua parte, quod volui, priusquam parem salarium, tamen res non dicatur gesta hoc modo, *facio ut des*, ex quo articulo non datur actio præscriptis verbis, sed inspecto initio, ut in *d. l. Cum mota*, res ita gesta dicetur, *do ut facias*, ex quo negotio constat nasci actionem præscriptis verbis. Pollicitatio autem transit in pactum, si quod ultro tibi pollicitus sum per nuntium, vel per epistolam, tu ratum acceptumque habuisti, ut in *l. Qui negotia. D. mand. l. 15. D. de fund. dot.* Et hoc casu eadem conventio et pollicitatio, et pactum dici potest pollicitatio, inspecto initio, pactum, inspecto exitu, quia pollicitatio desivit in pactum, ut in hac lege, ubi eadem conventio dicitur nuda pollicitatio, et nudum pactum, nimirum re gesta in hunc modum, et hæc est species legis: *Quod tibi sum pollicitus*: finge, quod volos, cumque tu ratum habuisti: atque ita hac de re confectum est pactum inter me et te, cui mox subjecta est stipulatio, non pœnalis, ut Bartol. ait, sed quanti interest, ita scilicet, ut si contra pactum facerem, quanti ea res esset, tantam pecuniam darem adscripta certa summa, ut suadet *lex ult. D. de prætor. stipulat.* Male enim glossa, hujus stipulationis summam fuisse incertam. Porro hæc stipulatio committitur agente te ex pacto, ita scilicet ut vel pacto paream, vel ex stipulatione præstem id quod interest, aut eam summam, quæ vice est ejus quod interest, et in stipulatione tacita, et comprehensa est, ut in *l. Si pacto. sup. de pact.* Ita, inquam, agente te, stipulatio committitur, si pacto non paream. Denique committitur stipulatio, lite de pacto, et de summa stipulatione comprehensa, mota, ut ait, id est, contestata: semper enim invenio litem motam accipi pro contestata, ut *l. Postquam lite. sup. de pact.* et *l. Si sine. §. Marcellus. D. rem rat. hab.* Et ita recte dicitur in *l. Cum quærebatur. §. Pro unde. D. judic. sol.* stipulationem ob rem non defensam, quanti ea res est, id est, quanti interest, re non defensa, protinus non committi, sed lite contestata ex ipsa stipulatione. Et ita in specie proposita, lite contestata ex pacto, simulatque ex ipsa stipulatione, continuo plane committitur stipulatio, quasi existente conditione stipulationis: non potest quidem agi ex pacto nudo per se solo. Fateor, quod hæc lex ait *sæpe constitutum fuisse*, id est, abiisse in regulam juris, ut ex nuda pollicitatione, et pacto, non semper, inquit, nascatur actio. Et ait, *non semper*, quia excipiuntur certi casus. Et eadem forma loquendi (*non semper per liberam personam acquiri obligationem*) *l. Solutum. §. pen. D. de pignor. act. l. Per procuratorem. de procur.* Sed nihilominus lite mota de pacto, et de stipulatione, quanti ea res est simul, si non agnosco bonam fidem, si non sto conventis, si refugio pacti conventionem, statim planum fit, et indubitatum, commissam esse stipulationem, quanti ea res est, quia extitit conditio stipulationis, id est, quia admonitus judicio, pacto non parui. Et hæc est sincera hujus legis interpretatio, ad quam nemo propius accessit quam Joannes.

## Ad L. VI.

*Scire debuisti, quæ sub transactione dari placita sunt, certi, vel incerti stipulatione subsecuta, peti posse.*

Lex 6. docet, transactioni factæ pacto convento solere subjici stipulationem, ut quæ ex pacto nasci non potest actio, nascatur ex stipulatu. Quod etiam ostendit *l. Juris gentium. §. Quod fere. D. de pact.* Et Paulus 2. *Sentent. Omnibus*, inquit, *pactis stipulatio subjici solet, ut ex stipulatu actio nasci possit: et eam stipulationem, aut esse certi, aut incerti*, ut *l. Stipulationum. D. de verb. obligat.* Certi esse, si certam summam comprehendat, ut posui in *l.* superiore: incerti esse, si incertam summam, veluti quanti ea res est, non adjecta certa quantitate, *l. Non autem. D. de recept. qui arbitr. recept.* Et ex hac stipulatione incerta proprie nascitur actio *ex stipulatu*: ex certa autem certi condictio, *l. Si quis certum. D. de rebus creditis.*

## Ad L. VII.

*Neque tutoris, neque curatoris absentia quicquam stipulationi nocet: cum et fœminam minorem 25. annis absente curatore stipulari posse non ambigatur.*

Lex 7. docet, recte pupillum, et minorem 25. annis, stipulari sine tutoris, vel curatoris auctoritate, et repetita est ea lex, aut portio ejus in *l. 1. sup. de auctor. præst.* Recte autem ait, *stipulari*, *quod est interrogare promissorem*: nam pupillus non potest promittere sine tutoris auctoritate. Et hoc est, quod legitur in Institut. *de auctoritate tutorum, pupillum meliorem suam conditionem facere posse sine tutoris auctoritate, deteriorem vero non aliter quam tutoris auctoritate*. Pubes autem minor viginti quinque annis, ex l. Lætoria promittendo non obligatur cum effectu. Svetonius 4. *Prætorum*: *Lex Lætoria*, inquit, *vetat minorem 25. annis stipulari*, quod verbum eo loci accipitur in patiendi significatione, pro *interrogari*, ut Priscianus docuit, quo auctore etiam Glossa utitur in hanc rem in *§. Præterea. Instit. quib. mod. toll. obligat.* ubi tamen ea glossa male verbum (*stipulatus*) accipit passive cum sine læsione alia sensus, aut contextus, rectissime accipiatur active. Sed sunt tamen plures alii loci, in quibus id verbum passive accipitur manifestissime, ut in *l. Si non sortem. §. Si decem. D. de cond. indeb. l. ult. in fi. de administ. tutor. l. 7. de eo quod cert. lo. l. 5. §. pen. de solut.* et aliam in *l. 112. §. ult. D. de verb. obligat.* Quia autem l. Lætoria, ut Svetonius ait, *minor 25. annis non obligatur utiliter*, ideo apud Plautum in Rudente, is, quo cum agitur ex stipulatu, has exceptiones habet, *si dolo malo instipulatus sies, sive etiam dum siem 25. natus annos*, et quæ ab eodem in Pseudolo dicitur

*lex quinavicenaria*, ea proculdubio est lex Lætoria: a qua etiam dicta est ætas legitima, ætas 25. annorum, ut aperte ait *lex 2. C. Th. de donat. intra annos legis Lætoriæ*, inquit, *constitutus, id est, vicesimum quintum*. Et de lege Lætoria non ita dudum recte accepi *l. 7. in fi. D. de except.* dum docet minori 25. annis circumscripto, quo verbo utitur, subveniri data exceptione, omnium ex lege Lætoria, qua nominatim M. Tullius scripsit *lib. de Offic. vindicari circumscriptionem adolescentium*. Sed quod Svetonius lege Lætoria caveri ait, *ne minor 25. annis stipuletur*, id est, ne interrogetur, ut promittat aliquid: quibus verbis significari videtur, minorem vigintiquinque annis ex stipulatu non obligari: hoc pugnat cum l. *Puberes. D. de verb. oblig.* quæ aperte ait, *puberes minores 25. annis, etiam sine curatoribus suis, etiam sine auctoritate curatorum, quos habent, obligari ex stipul.* Unde constituenda est differentia inter pupillum, et minorem viginti quinque annis: nam pupillus sine tutore suo non obligatur ex stipulatu: minor obligatur, quæ nova videri non debeat. Nam et aliam in stipulationum causa invenies differentiam inter pupillum, et puberem minorem, quam 25. annis notam in *l. ult. §. Pupillus. D. de verb. obligat.* ubi ait, *pupillum, qui est in patris potestate ne auctoritate quidem patris obligari ex stipulatu: puberem obligari tanquam patremfamilias ex stipulatu*. Et ita invenimus etiam, non pupillum, sed puberem minorem vigintiquinque annis, novare posse obligationem, non adhibito curatore, et ita facere conditionem suam deteriorem *l. 9. D. de novat.* Unde ita constituemus: obligari quidem minorem vigintiquinque annis ex stipulatu, etiam non adhibito curatore suo, sed ex lege Lætoria restitui posse in integrum, atque ita nullum erit dissidium. Sed rursus objicitur *lex 3. sup. de integr. rest. min.* quæ minore 25. annis vendente res suas mobiles (nam immobiles non possunt vendi sine decreto) ait, ipso jure nullam esse venditionem, quam fecit sine curatoris auctoritate. Ergo non esse necessariam restitutionem in integrum. Nil moveor illa lege, quia non loquitur de stipulatione, sed de venditione rerum minoris ab eo facta sine auctoritate curatoris, quam ait ipso jure irritam esse. Cur vero ita? quia rerum administratio non pertinet ad minorem, sed ad curatorem, quem habet: et consequenter ita sensi semper, ex causa administrationis susceptæ, vel assumptæ a minore viginti quinque annis sine curatore suo, ut puta in ea specie, ex causa venditionis rerum suarum, eum non obligari empti venditi. Hoc enim est consequens, ut si ipso jure nulla est venditio, nullo jure obligetur minor, qui vendidit sine curatore suo. Et addi potest ratio, quia obligatio empti venditi est juris gentium, *l. 1. §. 1. de contr. empt.* quo jure non magis exigitur auctoritas curatoris, quam tutoris. Obligatio autem verborum est juris civilis, et solemnitatem juris desiderat, ad quam inutilis est auctoritas curatoris, ad solemnia juris non adhibetur curator, *l. Cum in eos. §. ult. D. de appellat.* Et ita liquido hæc res est diluenda, et explicanda. Agamus iterum ex de re. Lex Lætoria (ut Svetonius scribit) vetat minorem vigintiquinque annis stipulari, id est, interrogatum, vel interrogatam respondere stipulanti. Et in femina quidem minore vigintiquinque annis verum est, eam interrogatam, et promittentem stipulatori, non obligari sine tutoris auctoritate. Ulpianus libro Regularum titulo undecimo: *tutoris auctoritatem necessariam esse mulieribus, si se obligent, vel si civile negotium gerant*. Idemque indicat *hæc l. 7.* cujus duæ sunt partes. Primæ partis verba hæc sunt: *neque tutoris, neque curatoris absentia*. Quæ verba proprie pertinere ad pupillum, qui tutorem, vel curatorem habet, demonstrat ea pars legis relata integrior *in l. 1. sup. de auctorit. præst.* ubi adduntur hæc verba: *neque tutoris, neque curatoris absentia quicquam stipulationi pro pupillo habitæ nocet, et cet.* Nam quod vulgo additur (vel *adulto*) spurium est, ut probent omnes veteres libri, e quibus et recte; absunt illa verba (*vel adulto*). Ergo prior pars legis pertinet ad pupillum tantum, non ad puberem, sive adultum. Posterioris autem partis verba hæc sunt: *Cum et feminam minorem viginti quinque annis, et cet.* Quæ verba ex contrario nobis argumentum præstant, ut non possit femina minor vigintiquinque annis stipulanti promittere sine tutore suo (ut olim mulier etiam pubes fuit in perpetua tutela) vel hodie sine curatore suo. Cur vero ait *feminam minorem*? nisi quia marem minorem viginti quinque annis, verum est sine curatore suo ex stipulatu obligari, id est, sine auctoritate curatoris, quem habet, l. *Puberes. D. de verb. oblig.* sed obligato ex stipulatu succurritur, primum decepto in re ipsa, non dolo adversarii, subvenitur data restitutione in integrum: circumscripto autem dolo adversarii subvenitur lege Lætoria, data præscriptione *l. 7. in fi. de except.* quod etiam innuit inscriptio *d. l. Puberes*, quæ est, *de præscr.* et ut dicebam nudiustertius, Comœdia Plauti, quæ stipulationi has addit præscriptiones, sive exceptiones: *Ni dolo malo instipulatus sies, nive etiam dum siem quinque, et viginti natus annos.* Neque novum est hac in re distare puberem a pupillo, quem constat non obligari ex stipulatu sine tutoris auctoritate: nam et in aliis rebus in hac ipsa causa stipulationum plurimum inter se distant, ut in *l. ult. §. 1. D. de verb. oblig.* Pupillus, qui est in potestate patris, ne auctore quidem patre ex stipulatu obligari potest, quod etiam rescriptum est in *Inst. §. Pupillus. in fine. de inutil. stip.* At pubes perinde ac paterfam. ex stipulatu obligari potest, vel adhibito pater, vel non: sicut, vel adhibito curatore, quem habet, vel non, *d. l. Puberes.* Et alia etiam differentia notatur in *l. 9. D. de novat.* Pupillus sine tutoris auctoritate novare obligationem non potest, quod etiam ostendit *lex 20. §. 1. eod. tit.* Pubes novare obligationem potest, quod fit per stipulationem, nec in eam rem exigitur, ut puberi novanti curator auctor adhibeatur. Ergo hæ sunt tres differentiæ in causa stipulationum inter pupillum et puberem minorem viginti quinque annis: extra causam stipulationis, ut ostendi in *d. l. Puberes*, etiam in aliis quamplurimis inter se distant pupillus et pubes: ut ecce debitor recte non solvit pupillo, quod ei debet sine tutoris auctoritate: recte solvit puberi, etiam non adhibito curatore, sed adversus solutionem minor potest restitui in integrum: quod si solutio ei fiat adhibito curatore, non solet restitui in integrum quia recte facta est. Et non potest negari, sine manifesta calumnia, hoc ita proponi in *l. Ait prætor. D. de minor.* Et præterea pupillus debitori suo jusjurandum deferre non potest sine tutoris auctoritate, *l. 17. §. 1. D. dejurejur.* In pubere autem deferente jusjurandum non exigitur auctoritas curatoris, *l. 9. §. Si minor. eod.* Item ex causa fideicommissi pupillus non recte restituit hæreditatem sine tutoris auctoritate: puberi ad eam rem non est necessaria curatoris auctoritas, *l. 1. §. Fuit. D. ad Senatusc. Trebell.* Pupillus non potest adire hæreditatem sine tutore suo: contra pubes potest sine curatore suo: etsi ad adeundam hæreditatem, quod fiebat solemniter, inutilis est auctoritas curatoris, *l. Cum in eos. §. ult. D. de appellat.* Item obligatio pupilli, pupillo interpellato non perpetuatur, nisi adsit tutor cum interpellatur pupillus, *l. 24. D. de verb. oblig.* Præsentia tutoris exigitur in interpellatione pupilli, quæ nunquam exigitur in interpellatione puberis, id est, non exigitur curatoris ejus præsentia. Ac postremo si navem exerceat pupillus, non etiam si pubes, invenio exigi auctoritatem tutoris, non etiam curatoris, *l. 1. §. Exercitorem. D. de exercit. act.* Verum supradictæ *legi Puberes*, quæ statuit, puberem obligari ex stipulatione interposita sine curatoris auctoritate, quem habet, objicitur *l. 3. sup. de in integr. restit.* qua in re est omnis labor hujus quæstionis. Lex tertia ait, *si curatorem habens minor 25. annis post pupillarem ætatem res vendidisti, hunc contractum servari non oportet.* Sententia ergo hæc est, puberem habentem curatorem, vendentem res suas sine curatore suo, nihil agere, nullam venditorem contrahere, quia minor, qui habet curatorem, est similis prodigo, cui prætor bonis interdixit, dato curatore. Videamus, an recte d. lex tertia objiciatur *legi Puberes. Lex Puberes.* loquitur de stipulatione: lex tertia non loquitur de stipulatione, sed de venditione, et alienatione rerum minoris 25. annis: nam etsi lex dicat tantum, *vendidisti*, quid vetat me subintelligere et *tradidisti*, et contractus nomine, contractum impletum intelligere, impletum traditione: illo loco legis tertiæ quod subaudire licet in jure plusquam mille locis, e quibus vel unum notare putidum est, et in eo argutari sophisticum. Porro venditio illa, et alienatio, quam fecit minor curatorem habens sine curatore suo, ipso jure nulla est, ut ait *lex. 3.* hac ratione, quia rerum administratio non pertinet ad minorem, tametsi dominus sit earum rerum sed ad curatorem suum. Quam rationem spectasse Imperatorem in *l. 3.* prodigi comparatio demonstrat, cui etiam jus rerum suarum administrandarum non competit. Et consequenter si venditio ipso jure nulla est, nec ex causa venditionis factæ sine curatoris auctoritate minorem obligari, quivis etiam me tacente intelligit: quia nullius contractus nulla potest esse obligatio. Et arbitrari me aliter sensisse, arbitratus est non sani hominis. Ceterum extra rerum suarum administrationem et alienationem, et negotia civilia juris gentium, quale est negotium emptionis venditionis, ex aliis causis, quæ solemnitatem juris desiderant, ut si masculus minor 25. annis dotem dicat, quod fiebat adhibitis solemnibus juris quibusdam, vel si adeat hæreditatem, quod etiam desiderabat solemnitatem juris, vel si creditori stipulanti promittat, quod etiam fiebat solemniter, ita sensi eum obligari per se solum nullo auctore adhibito: quia ad solemnia juris soli tutores adhibentur, quos pubes masculus non habet: curatores vero, quos habet non adhibentur ad ea solemnia, *d. l. Cum in eos. §. ult. l. Curatorem. D. de auct. tut.* Et quod objicitur, alienare minorem viginti quinque annis videri, si solutam sibi pecuniam a debitore accipiat recte, *sine curatore suo*, quia alienat obligationem, accipiendo solutam pecuniam. Hoc est verissimum. Sed quia solutio accipienti est acquisitionis species, quia acquirit dominium ejus rei, vel pecuniæ, quæ solvitur, nil videtur amittere, qui recipit quod sibi debetur, et quatenus id sibi acquirit, quod solvitur ea parte, eaque ratione, solutio tanquam acquisitio spectatur potissimum, et valet ipso jure, etiamsi facta sit non adhibito curatore: cum et Marcus Tullius auctor sit in Topicis mulieri puberi recte solvi pecuniam sine tutoris auctoritate. Eademque ratio est jurisjurandi delati a pubere minore viginti quinque annis, quia jusjurandum solutionis loco cedit, *l. 27. de jurejur. l. Stichum. §. Naturalis. D. de solut.* (ut ante dixi) ex causa fideicommissi minor restituit hæreditatem, sine curatoris auctoritate, ut *l. 1. §. Fuit. ad Trebell.* quia (ut et retractarii agnoscunt) restituendo hæreditatem ex fideicommisso minor nil alienat de propriis bonis, sed de bonis defuncti. Verum in hoc manifeste calumnia mihi falso imponitur, quod recte solvatur minori, quod recte jurejurando solvat, quod recte restituat hæreditatem, quod recte adeat hæreditatem sine curatore suo, ex eo me colligere minorem 25. annis obligari sine curatore suo, quod nemini sano ita colligere contigit, aut sobrio, aut sicco, sed manifesto in *d. l. Puberes*, hæc protuli in medium, ut inter pupillum et puberem, quot quantæque differentiæ essent, commonstrarem.

## *Ad L. VIII.*

*Non moriturum præstari servum, impossibilis promissio est. Post mortem autem ejus stipulatus, recte solutionem postulat.*

Ad leg. octavam ostenda sunt, haec stipulationem, *illum hominem non moriturum, aut non moriturum hominem dari*, non valere, quia impossibilis est, cum neque præstari æstimatio possit. Immortalitas enim est res inæstimabilis. At si quis stipuletur hominem sibi debitum, ex causa furtiva, quem scit esset mortuum, aut post moram defunctum, valet stipulatio, ut in *l. Inter. §. pen. D. de verb. oblig. l. Eum qui. §. 1. D. de jurejur.* Dico debitum quia sine causa debiti

stipulatio non consistit. Ea vero stipulatio hominis mortui valet, et in æstimatione consistit, non in corpore, quod præstari non potest. Et hoc ita etiam a contrario sensu demonstrat §. 1. *Institut. de inutil. stipulat.* quia dum ait, *inutilem esse stipulationem: si quis stipuletur Stichum, qui mortuus sit, quem vivere credebat*, ex diverso sonuit, *eum, qui sciens stipulatur Stichum sibi debitum, quem scit esse mortuum, non inutiliter stipulari, et Stichi æstimationem peti posse.* Et ita etiam, ut additur in hac lege, *si quis stipuletur Stichum sibi debitum* (nam omnis stipulatio causam exigit) *Stichum*, inquam, *sibi debitum dari cum mortuus erit, valet*, quasi sub alia quavis conditione stipulatione concepta, *argum. legis 20. D. de verb. obligat.* Et hoc est, quod ait lex octava: *Eum, qui stipulatus est, servum post mortem ejus servi, recte æstimationem postulare.* Et delenda omnis glossa Accursii in hunc locum. Ad l. 8. ne quid desideretur, hoc unum addam, hæc verba, *post mortem autem ejus stipulatus*, sic esse interpretanda, ut valeat stipulatio, et possit ea ex peti æstimatio servi, si quis stipulatus sit, Stichum sibi debitum dari, cum is mortuus erit, quasi stipulatione facta sub conditione *si morietur* vel *cum morietur*, quod idem est, *l. Quodcunque. D. pen. D. de verb. oblig.* Et valere hanc stipulationem, sicut factam sub qualibet alia conditione, *argum. leg. 20. de verb. obligat.* probavi. Et hæc est vera interpretatio, nam hæc verba, *post mortem autem ejus stipulatus*, si ita interpretemur, quod sane verba non refugiunt, ut valeat stipulatio, si stipuler hominem mortuum, quem scio esse mortuum, si hanc potius admittamus interpretationem, quam (ut dixi) etiam verba ferunt non minus, quam illam, nimis multa erunt supplenda, quæ non debuit lex omittere, si hanc mentem habet. Erit enim subaudiendum, hominem mortuum deberi ex causa furtiva, quia fur non liberatur morte servi furtivi, *l. ult. D. de condict. furt.* vel etiam erit subaudiendum ex alia causa debitum hominem fuisse mortuum post moram debitoris, quia mors contingens ante moram liberat debitorem, *l. Si ex legati causa. D. de verb. obligat.* Et hæc ita subaudienda forent, ut ostendit *lex Inter. §. pen. D. eod.* et *lex Eum qui. §. 1. D. de jurejur.* quas adduxi ante, et adduxit etiam glossa hoc loco: igitur ne tot verba omisisse lex videatur, ne tot suppleamus, melius est priorem interpretationem, ut simpliciorem, amplecti.

## *Ad L. IX.*

*Si quidem Zenoni stipulanti mortis, vel cruciatus corporis territus timore spopondisti; adversus experientem exceptione proposita defendi potes. Sin vero nihil tale probetur, accusationis instituta, vel futuræ prætexta, non ob turpem, sed probabilem causam habita stipulatione, promissio non infirmatur. Sin autem ob non instituendam accusationem criminis pecunia promissa sit, cum de hujusmodi causis paciscì non liceat, petitio denegatur.*

Ex hac l. intelligimus ex stipulatione metu extorta, nasci quidem actionem, sed eam repelli exceptione metus, ut *l. pen. int. seq. l. 7. sup. de iis quæ vi, met. caus.* Et metum definit hæc lex, non quemlibet timorem, sed mortis, vel cruciatus corporis timorem, ut in *l. 3. D. ex quib. caus. major. l. Interpositas. sup. de transact. l. Si voluntate. sup. de rescind. vendit.* Nec igitur metu extorta videtur stipulatio, quæ quo alio timore extorta est, sed quæ timore tantum mortis, vel cruciatus corporis, quem *magistrianum timorem* vocat Fulgentius Placiades in expositione continentiæ Virgilianæ, *Cajeta*, inquit, *nutrice sepulta, id est, magistriani timoris projecta gravedine.* Et alibi, *floritum diem vitæ post magistrianum timorem*, id est, *mortis*. Non ergo dicimus metum quemlibet timorem, non timorem, accusationis institutæ vel instituendæ: nam si hujus timoris prætextu dicam, me stipulanti promisisse, quod promisi ex honesta et probabili causa, veluti ex causa creditæ pecuniæ agenti ex stipulatu, nihil obstat exceptio metus, quod hæc lex ostendit, et *lex Accusationis. sup. de iis quæ vi, metus. caus.* Sed si stipulanti promisero ex turpi causa, quod etiam proponit lex nona, puta, ne adversus me criminis accusatio institueretur, hoc casu, qui agit ex stipulatu, repellitur, si quid ei promisero, ne me accusaret, et repellitur, quod turpiter stipulatus sit, quia (ut hæc lex subjicit) de crimine pacisci, ne accusatio instituatur, et pactum deducere in stipulationem turpe est, neque licet, ut *l. Transigere. sup. de transact.* Et hoc significat Paulus 1. *Sentent.* dum ait, *De criminibus propter infamiam nemo cum adversario pacisci potest:* propter infamiam, id est, quia turpe est. Sed ne fallamur, hoc tantum debet intelligi de criminibus non capitalibus, id est, quorum pœna mors non est. De crimine non capitali pacisci, aut convenire non licet per stipulationem: at de capitali pacisci, et transigere licet, *d. l. Transigere*, quia ut Marc. Tullius ait pro Milone, *Omnis est honesta ratio expediendæ salutis.* Ergo qui paciscitur de crimine capitali, cujus extimescit accusationem, non ex turpi causa, sed ex honesta paciscitur, ut vitam suam tueatur. Excipitur tantum adulterium in *d. l. Transigere*, quod hodie est capitale, et tamen de eo pacisci non licet. Cur excipiatur adulterium, vera ratio hæc est, quia olim ex lege Julia non fuit capitale crimen, quod omnes fatentur. Ergo hoc verum est. Et ideo olim non licebat pacisci de adulterio, quia non erat capitale ex constitutione Constantini, *l. Quamvis. inf. ad leg. Jul. de adult.* tamen id etiam effectum non est ulla constitutione abrogato jure veteri, ut liceret pacisci de adulterio. Manet igitur, quod abrogatum non legitur, quamvis per consequentiam videretur abrogandum. Nam nova jura semper restrictius accipiuntur, nec licet ex iis ducere argumenta a consequentibus, vel a majori, aut minori. Et tamen de raptu pacisci licet, *l. pen. sup. quib. ex caus. servi pro præmio libert. cons.* Et hæc est una differentia inter raptum, et adulterium, nam de adulterio pacisci non licet. Est etiam alia, quod non eadem lege hæc crimina vindicantur, sed adulterium lege Julia de pudicitia: raptus lege Julia de vi. Item, quod adulterii accusatio finitur quinquennio, raptus accusatio sit perpetua, *l. 5. §. ult. D. ad leg. Jul. de vi publ.* At rursus, ab eo, quod diximus, *de crimine non capitali pacisci non licere*, excipitur accusatio falsi de qua pacisci licet: nam in *d. l. Transigere.* articulus *citra*, exceptionem, facit, ut, ne novum hoc videatur, in *l. Cn. §. Extraneum sup. de rei uxor. act. Extraneum*, inquit, *dicimus, omnem citra parentem virilis sexus*, id est, *præter parentem.* Et ita Latini, et Græci interpretes omnes semper illa verba habuerunt pro exceptione, quod docet etiam *Obs.* 6. Et satis exceptionis non potest pendere ex alia causa, quam ex ipsa lege Cornelia de falsis, quæ de accusatione falsi transactionem nominatim permiserit, ut permisit nominatim lex Cornelia de injuriis, transactionem de injuriis, et de falsis, quia plerunque accusatio falsi pertinet ad pecuniariam causam, sive privatam, et nominatim etiam approbatur transactio de falso, *l. 7.* et *l. pen. in fine, inf. ad leg. Cornel. de fals. l. 2. sup. de iis, quibus ut indig.* quas tamen leges non desunt, qui vitilitigent, sed eorum ego ineptos sermones sino perfransire. Non desunt etiam spurciores, qui pervertant, et loco permutent verba legis *transigere*, eamque contuibent totam quos anguilla nostra satis coercuit.

## *Ad L. X.*

*Omnes stipulationes, etiamsi non solemnibus, vel directis, sed quibuscunque verbis consensu contrahentium compositæ sunt, vel legibus cognitæ, suam habeant firmitatem.*

Lex decima est de verbis, quibus concipitur stipulatio, de verbis promissivis, ut loquuntur Grammatici, de quibus satis diximus in *l. 1.* nec quod alibi docuimus pluribus refellemus hoc loco, id est, quod scripserunt quidam ea verba esse *symbola*, sive signa stipulationis, quod refutavi lectio *tit. de verb. obligat.* Et vero manus potius est symbolum stipulationis: nam promittere integra oratione est promittere manu fidei teste, ut Lucanus ait:

*Elataque alte quæcunque ad bella vocaret,*
*Promisere manus.*

Ita Festus, *Mancipem, quicquid a populo emit, vel conducit, manu sublata declarare, se emptionis, vel conductionis auctorem esse.* Et in sacris literis, *levare manus, et afferre*, est jurare, et promittere, ut semper Jonathas Chaldæus exponit *Exod. 6. et Numerorum* 24. Imo et apud Orphæum in Argonaut.

Ὅρκια δημαίνοντες ἐσημήναντο δὲ χερσὶν

Alias elatio manus, aut digitorum aliquot, est symbolum, sive signum indicti silentii, ut in *Act. Apost. ad fin. cap.* 21. D. Paulus verba facturus ad populum ait, κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ, *manu populo indixit silentium.* Et ita Dio in Adriano: ὁ κῆρυξ ἀνατείνας τὴν χεῖρα καὶ ἐξ αὐτοῦ τούτου σιγήσας ὥσπερ εἰώθασι ποιεῖν. *Præco*, inquit, *erigens manum, et ita imperans silentium, ut solent facere*, et hoc duobus digitis, indice, et medio erectis, ceteris supinis. Et signum quo utuntur Episcopi, hoc modo, non est benedictionis, sed indictionis silentii, quam facit concionaturus. Fulgentius in expositione continentiæ Virgilianæ: *Compositum*, inquit, *in dicendi modum erectis in iota duobus digitis, pollice compresso, ita verba exorsus est.*

## *Ad L. XI.*

*Scrupulosam veterum inquisitionem, utrum post mortem, an cum moreretur* vel *pridie* quam *moreretur, stipulatus sit aliquis, vel in testamento legati, vel fideicommissi nomine aliquid dereliquerit, penitus amputantes omnia, quæ vel quocunque contracta, vel stipulati, vel pacti sunt contrahentes, vel testator in suo testamento disposuit, etiamsi* post mortem, *vel* pridie quam moretur, *scripta esse noscuntur: nihilominus pro tenore contractus, vel testamenti valere præcipimus.*

Hæc lex undecima tollit veterem differentiam juris veteris inter pactionem, vel stipulationem ita conceptam (*cum morieris dari* vel *cum moriar dari*) quæ valebat, *l. 45. §. 1.* et *pen. D. de verbor. obligat.* et stipulationem conceptam hoc modo (*post mortem meam, vel tuam dari, vel pridie quam moriar dari, vel pridie quam morieris dari*) quæ non valebat. Et hæc erat differentia inter has formulas stipulationum, eademque differentia erat in legatis, et fideicommissis: nam legatum relictum *cum morietur hæres, vel cum morietur legatarius*, valebat *l. 1. §. Dies. l. Hæres meus. de cond. et demonst. l. 4. D. quando dies leg. ced.* Legatum autem relictum post mortem hæredis, vel legatarii, aut pridie quam moreretur hæres vel legatarius, non valebat, et fideicommissum tamen valebat relictum post mortem, ut scribit Ulpianus *libro regularum titul. de fideicommiss.* et probat *lex Si fuerit. D. de legat. 3.* et *leg 1. §. Si emancipatis. D. de collat. bon.* Et hujus differentiæ veteris rectissime Theophilus noster (qui nobis debet esse gravissimus auctor) in *§. Post mortem. Instit. de legat.* docet rationem pendere ex regula Juris veteris, quæ vetabat incipere obligationem ab hærede, vel contra hæredem, quæ non cœpisset a defuncto, vel contra defunctum, *l. Dubium. C. Theod. de divers. rescr. l. Non solum. §. 1. D. ad leg. Aquil.* Ideo enim valet stipulatio ita concepta (*cum moriar, vel cum morieris*) quæ confertur non in tempus mortis, sed in tempus morientis, quæ sunt diversa tempora: hæc, inquam, stipulatio valet, quia momentum moriendi vitæ potius damus, quam morti, nec sequimur Platonem, qui neque vitæ, neque morti id tempus dedit, ut Gellius docet lib. 6. *cap.* 16. Videtur ergo in tempus moriendi illa

stipulatio (*cum moriar*) esse concepta, manente adhuc vita, atque ita videtur cœpisse a defuncto, vel contra defunctum. At stipulationem conceptam hoc modo (*post mortem duci*) manifestum est non cœpisse, dum vixit a persona defuncti. Et eadem est ratio stipulationis conceptæ hoc modo (*pridie quam moriar*) quia et hæc in tempus, quo mortuus ero, collata videtur, quia antequam dies mortis venerit, scire non possumus, quis dies pridie mortis fuerit. Et ita apparet, illam differentiam pendere ex illa regula, et principio juris. Nec (ut facit Accursius) ab illa regula excipienda est stipulatio conditionalis, vel diem, mortuo promissore ante conditionem, vel diem, quæ transmittitur in hæredem: nam hæ stipulationes dicuntur ex præsenti vires accipere, et suspendi tantum petitionem earum *l. Ususfructus. D. de stipul. serv.* Ergo vires acceperunt vivo eo, qui stipulatus est active, vel passive, vires acceperunt in personam stipulatoris, vel promissoris. Et fateor, posse quidem pleniorem obligationem hæredi, vel in hæredem competere, ut scilicet in plus teneatur hæres quam defunctus, ut in *l. Si per imprudentiam §. Non minorem.* et *l. Qui a pupillo. D. de evict.* l. 25. *D. de re jud.* pleniorem transire, inquam, sed non, quæ non cœperit a defuncto, secundum jus vetus. At Justinianus in *h. l.* 11. tulit illam veterem differentiam inter formulas stipulationum, et inter legata, constituens, et legatum post mortem relictum, et pactionem, sive stipulationem collatam in tempus mortis valere: et tamen Justinianus sublata hac differentia, non sustulit veterem illam regulam juris, ex qua pendebat ratio illius differentiæ, quæ tamen videtur tolli per consequentiam. Sed nunquam dicimus jure quicquam mutari per consequentiam, nisi directo expressum sit, ut de adulterii exemplo probavi in *l.* 9. Igitur post hanc legem, biennio post, et subscriptiones docent, quod erat consequens, id etiam sustulit Justin. id est, veterem illam regulam in *l.* 1. *sup. ut action. ab hær. vel cont. hæred. incip.* et posuit contrariam regulam superiori, nimirum, ut ab hærede incipiat obligatio, quæ non competiit defuncto. Sed ex *h. l.* hoc non potest constitui, nisi dialectice, non legitime.

## Ad L. XII.

*Magnam legum veterum obscuritatem, quæ protrahendarum litium magnam occasionem usque adhuc præbebat, amputantes, sancimus, ut si quis certo tempore facturum se aliquid, vel daturum stipuletur, vel quæ stipulator voluit, promiserit, et adjecerit, quod si statuto tempore minime se posse debitor ad evitandum pœnam adjicere, quod nullus eum admonuit sed etiam citra ullam admonitionem eidem pœnæ pro stipulationis tenore fiat obnoxius: cum ea, quæ promisit, ipse in memoria sua servare, non ab aliis sibi manifestari debeat poscere.*

Lex duodecima est de committenda stipulatione pœnali, et hanc continet speciem. Stipulanti promisi me certa die, puta, *Cal. Martiis, daturum, aut facturum aliquid*, subdita stipulatione pœnali certæ summæ, si ea die non darem, aut facerem, quod promisi: idque promisi, vel stipulanti sibiipsi, vel alteri dari, aut fieri, et pœnam sibi, si altori non darem, aut facerem, quod recte fit, quia pœna committi potest etiam ei, cujus nil interest, l. *Stipulatio ista. §. Alteri. D. de verb. obligat. l. Cum pœnæ. D. de recep. qui arbit. recep.* Et in hac l. 12. (quod notandum) omnino est legendum ex fide antiquorum, et meliorum librorum (*si quis certo tempore facturum se aliquid, vel daturum stipulatori, aliue, quem stipulator voluit promiserit*) vulgo legitur, *stipuletur, vel quæ stipul. vol.* et *stipuletur* accipitur passive, ut glossa notat. Sed si legatur, *stipuletur*, et ut necesse est, *stipuletur*, accipiatur passive, frustra subjicit, *promiserit*. Item enim dixerit, *facturum se aliquid, vel daturum*, quibus verbis omnia, quæ in stipulationem deduci possunt, comprehenduntur: ideoque in definitione stipulationis tantum hæc duo notantur, *daturum, facturumve*, quæ est in l. 5. *D. de verb. oblig.* Cum igitur ante dixerit, *facturum esse aliquid, vel daturum* (quæ verba omnia continent, quæ venire possunt in stipulationem) frustra subjicit, ut vulgo legitur, *vel quæ stipulator voluit*: nam quæ alia possunt esse præter dationem, et factionem? Itaque restituamus, et retineamus veterem lectionem, quam etiam Haloander retinuit ex parte, qui pro (*stipuletur*) recte legit ita (*stipulatori*) sed sequentia etiam ita restituentur (*vel alii, quem stipulator voluit promiserit*). At in proposita specie, si ad diem dictam non dedero, vel fecero, quod promisi, quæritur an stipulatio pœnalis, ac pœna committatur, etiam me non interpellato, non convento, ut darem, vel facerem, non admonito, non denuntiato. Quidam exigebant interpellationem, ex quibus videtur fuisse Labeo, quia et Labeo non exstante debitore, qui interpellare possit, exigit contestationem, *l.* 2. et *ult. D. de naut. fœn.* Exstante igitur debitore videtur exegisse interpellationem debitoris, etiam obligati ad diem certam. Sabiniani qui sunt longe diversæ sectæ a Labeone (ex quibus est Africanus in *l. Trajectitiæ. D. de oblig. et act.*) in hac specie non exigunt interpellationem, et secundum eos Justinianus pronuntiat in *h. l.* ut scilicet etiam omissa interpellatione creditoris stipulatio pœnalis statim atque exiit dies dicta solutioni committatur. Et placet ratio legis, quia debitor diem promissi, diem, in quam promisit, memoria tenere debet, nec expectare, ut eam sibi creditor reducat in memoriam. Et eleganter Græci interpretes apud Harmenop. *lib.* 3. *tit.* 3. ὁ γὰρ ὑπὸ ἡμέραν ὀφείλων ἑαυτοῦ ὑπομιμνήσκειν ὀφείλει, id est, *qui debet ad diem, seipsum admonere et interpellare debet, nec indiget alio interpellatore*, et ut eleganter ait *l. Quoties. §. Sicut. D. de administrat. tutor.* de tutore, quod et de quocunque alio dici potest, unumquemque sibi verum, et debitum denuntiare debere, nec indigere monitore in iis, quorum conscientia eum sua satis admonet: et hæc est sententia hujus legis. Neque vero quod dicat lex, *die præterito, statim pœnam committi absque interpellatione*, id est, non interpellato promissore, ex eo necessario sequitur, et ex eo die moram fieri, quia pœna non ex mora venit, sed ex obligatione. Verum ratio hujus legis demonstrat, et moram facere eum, qui ad diem dictam non solvit, etiamsi interpellatus non sit, quia ipse seipsum debeat interpellare, et in memoriam redigere, quam in diem promiserit, quia dies ipsa, quæ condicta est promisso, satis enim interpellat. Idem etiam ostendit l. 9. *in fine. D. de usur.* quæ nominatim, moram, ait, *fieri ex die solo, sed interpellatum esse, si debitor non habuit cui offerret pecuniam*, quod sup. explicavi. Idem etiam ostendit *l. Quod te. D. de reb. credit.* quæ ait *debitorem stare*, quod est, *debitorem facere moram, si justa causa fuerit, propter quam intelligere debuerit, ipsemet se dare oportere.* Justa autem causa est dies promissorum, quem adesse, aut præteriisse non ignorat. Ergo moram facit ex eo die, cujus non est immemor, aut esse non debet, etsi non appelletur, non conveniatur. Ex quo etiam sequitur (si nolumus cavillari, quod Jurisconsulto est indignissimum, debet enim esse amantissimus veri) verissimum esse id quod vulgo dicitur. Diem certam et condictam interpellare pro creditore, quod est, aliam interpellationem non esse necessariam. Et hoc ego verissimum esse puto, non tantum si obligationi principali, quæ est ad diem, sit subjecta stipulatio pœnalis, ut in specie hujus legis, et *d. l. Trajectitiæ.* et *l. Ad diem D. de verb. oblig.* sed etiamsi pœnalis stipulatio subjecta non sit, ut in *l.* 4. §. *ult. D. de lege comm.* si convenerit inter emptorem et venditorem, ut ad diem pretio non soluto res fiat inempta, et resolvatur venditio, nulla subdita stipulatione certæ pœnæ, plane res fiet inempta, si sua die emptori non obtulerit pretium ultro, etiam non interpellatus. Et in *l.* 9. §. 1. *D. de usur.* sorte non soluta ad diem, stipulatio usurarum (quam eadem lex facit diversam a stipulatione pœnæ, usuras separans a pœna) ea, inquam, stipulatio usurarum committitur sorte non soluta ad diem, etiamsi debitor interpellatus, et conventus non fuerit: sed excusatur, ut subjicit, et mora ejus inculpata est, si mortuo creditore, et forte nondum adita ejus hæreditate, debitor non habuit, cui sortem offerret ad diem dictam, aut statim post diem dictam: nam et diem omnem præteriisse oportet, ante quam debeatur, quod ad diem promissum est. Et eadem est excusatio in *d. l.* 4. §. *ult.* et *l. ult. D. de leg. commis.* et *l. pen. D. de naut. fœn.* Illud idem probat etiam *l. ex* 2. *cap. de jure emphy.* in cujus specie nulla proponitur interposita fuisse stipulatio pœnalis, sed ex solo triennii lapsu, si tanto tempore emphyteuta cessaverit domino solvere debitam pensionem, sive canonem, aut emphyteuma solvere cessaverit domino, lex ait, statim emphyteutam etiam non interpellatum cadere jure emphyteuseos. Lex illa est Justiniani, et in ea idem Justin. facit mentionem hujus legis, utpote prioris, qua ait se generaliter constituisse, *ut opus non sit interpellare debitores obligatos ad diem certum.* Quod si generalis hæc lex est, ut ait in *d. l.* 2. si generalis ratio hujus legis, ut apparet, quia dies satis interpellat, quia ipse se debitor diei non immemor interpellare debet, et sibi denuntiare bonum et æquum, nec expectare, ut ab alio, vel a creditore sui officii commoneatur, consequens est, non debere hanc legem coangustari ad eam speciem solam, quæ in hac lege proponitur, si ad diem debita pecunia, vel re non soluta, aut non perfecta pœna promissa sit, sed etiam ad similem speciem, si quid aliud vice pœnæ pecunia non soluta convenerit, puta, ut præstarentur usuræ ex eo die, quo soluta non esset pecunia, vel ut resolveretur venditio, et emphyteusis, vel quis alius contractus, vel iis omissis, quod ipso jure ita se habet ex regula juris, *l. Si servum. D. de verb. obligat.* ut perpetuaretur obligatio re, aut pecunia debita extincta post diem: et ita, ut non liberetur debitor, re perempta post diem dictam, quia perempta est post moram. Et quod dicitur in multis locis, moram non fieri, nisi interpellato debitore, *l. Mora. D. de usur. l. Si ex legati causa. D. de verb. oblig.* et aliis similibus, recte docent fere omnes non pertinere ad obligationes, quæ diem habent certam quia in eis dies pro interpellatore est. Quod item *l. Cum filiusfamil.* §. *ult. de verb. oblig.* ponit, interpellatum fuisse eum, qui in diem promisit, movere nos nullo modo debet: nam et idem ponit *d. lex Trajectitiæ*, interpellatum fuisse eum, qui promiserat ad diem, quæ tamen docet non esse necessariam interpellationem debitoris obligato ad diem certam. Et in ea sententia omnino perstandum mihi videtur. Verum ad hæc notandum, vulgo ex hac lege doctores colligere, quod etiam glossa Accursii potissimum tractat, moram ex die contractam non emendari, non purgari debitore post diem offerente pecuniam debitam, nec per eam oblationem pœnam semel commissam resolvi, aut refringi, quod etiam verissimum est, ut probat evidenter *d. l. Trajectitiæ*, in qua hac de re tractavi fusius, persequens omnes leges Africani, nec id reponam hoc loco, quod longius, quam unius horæ spatium requirit, quoniam, etsi verum illud sit, quod colligunt et statuunt doctores, tamen perperam illud colligunt ex hac lege. Ratio est evidens, quia lex non dicit, nihil debitori prodesse ad evitandam pœnam, si post diem offerat pecuniam, sed nihil ei prodesse ad evitandam pœnam, si dicat se interpellatum non fuisse. Denique hoc tantum vult hæc lex, ex die solo, in quam promiserat debitor, cum is dies præterit, pœnalem stipulationem committi absque interpellatione. Si quæras, an stipulatio resolvatur post diem oblata pecunia: alia est quæstio, quam quæ proponitur et definitur in hac lege.

## Ad. L. XIII.

*Veteris juris altercationes decidentes generaliter sancimus, omnem stipulationem, sive in dando, sive in faciendo, sive mixta ex dando et faciendo inveniatur, et ad hæredes, et contra hæredes transmitti, sive*

*specialis hæredum fiat mentio, sive non. Cur enim quod in principalibus personis justum est, non ad hæredes, et adversus eos transmittatur? Et sic æstimentur hujusmodi stipulationes quasi tantummodo in dando fuerint conceptæ, cum nihilominus et hæredes factum possint adimplere: illa subtili et supervacua scrupulositate explosa, per quam putabant non possibile factum ab aliis compleri, quod alii impositum est. Et quare, cum pæne similis omnium hominum natura est non etiam factu, omnes, vel plus, vel paulo minus adimplere possint: ne ex hujusmodi subtilitate cadant hominum voluntates?*

Stipulationem alim consistunt in dando, veluti *fundum dari, decem dari*: aliæ in faciendo, *veluti domum ædificari*: aliæ mistæ sunt, quæ partim in dando partim in faciendo consistunt, veluti *actus, sive administrationis rationes reddi*, quæ et in dandis reliquis consistit: nec enim reddit rationes, nisi qui et reliqua, et quæ sunt, reddit: et consistit etiam in offerendo libro rationum, et in rationibus ipsis examinandis, computandis, et dispungendis, quod nudi facti est, quo scilicet jus transfertur in eum, cui rationes redduntur: datio reliquorum jus transfert, id est, dominium in accipientem, *l. Cum servus. D. de condit. et demonstrat.* quem aliam Accursius hoc loco citat. Sed adde *leg.* 6. §. *ult. D. de statulibér.* Hæc autem est vetus differentia inter eas stipulationes, quæ in dando, et eas, quæ in faciendo consistunt, quod quæ in dando consistunt, ad hæredes, et contra hæredes transferantur, quia in eis jus vertitur, id est, dominium, cujus acquirendi commodum, vel amittendi incommodum sequitur hæredem, si defunctus, vel stipulatus sit sibi dari, vel promiserit se daturum rem, aut pecuniam certam, neque interest hæredum facta sit mentio, nec ne, ut sit hæc lex rectissima, quia plerumque tacito intellectu non tantum nobismetipsis cavemus, sed etiam hæredibus nostris, etiamsi eorum mentionem non fecerimus, *l. Si pactum. 9. D. de probat.* et non tantum cautionibus nos obstringimus, sed etiam hæredes nostros, etiamsi eorum mentionem non fecerimus. Denique nullæ cautiones dandi sunt personales quæ scilicet cohæreant personis contrahentium, nisi id nominatim actum sit, sed omnes cautiones dandi sunt in rem, et generales. At stipulationes; quæ in faciendo consistunt, personales sunt, id est, neque ad hæredes, neque adversus hæredes transmittuntur, secundum veterem differentiam stipulationem dandi et faciendi; ut si quid defunctus promiserit *se facturum*, id hæres ejus facere non tenetur, vel si quid defunctus stipulatus sit *sibi facere licere*, idem hæredi ejus facere non licet, vel si quid *fieri sibi* stipulatus sit, veluti se literas edoceri, id hæres ejus, ut sibi fiat, postulare non potest, quia (ut eleganter ait *lex* 6 §. *ult. D. de statulíber*) facta cohærent personis, quibus adscribuntur, ita scilicet ut vel ea faciant, atque compleant, vel patiantur: nam et pati sinere, non prohibere, non facere, facere est. Et ut dicunt Stoici (privatio actionis est actio) qua ratione, quod filiusfamilias *sibi dari* stipulatur, transit in patrem, quia stipulatur quod juris est. Quod autem stipulatur *sibi fieri*, vel sibi *facere licere*, non transit in patrem, non acquiritur patri, ut docui in *l.* 2. *hoc tit.* Item conditio testamento imposita statulibero, *si hæredi meo decem dederit*, ex duodecim tabulis transit in emptorem, cui hæres statuliberum vendidit, ut Ulpianus scribit libro *Regular. tit.* 2. quod porrigitur etiam ad hæredem legitimum, qui hæredi scripto hæreditatem evicit, et ad quemcunque novum dominum statuliberi, licet lex duodecim tab. de emptore tantum locuta sit. Et hoc ostendit in *l.* 6. §. *Non solum. l. Statuliberi a ceteris, D. de statulíber.* At hæc conditio si sit imposita statulibero, *si filium hæredem meum literas edocuerit*, non transit in emptorem, sed cohæret personæ filii, ut *d. l.* 6. §. *ult.* Mista autem conditio, veluti *si hæredi meo rationes reddiderit*, scinditur, seu dividitur, et quæ pars in dando consistit, id est, in reliquis dandis, transit in emptorem statuliberi: quæ in faciendo, puta in excutiendis et perquirendis rationibus consistit, non transit, *d. l.* 6. §. ult. Et hæc differentia quidem inter ea quæ sunt juris, id est, quæ in dando consistunt, et ea quæ sunt facti, etiam hodie manet et perseverat, cum quæritur, an ea transeant ad patrem, quæ filiusfamilias stipulatus est, vel cum quæritur, an quæ adscripta sunt, et injuncta sub conditione statulibero, transeant ad emptorem. Sed cum quæritur, an quæ quis stipulatus est, vel promisit, transeant ad hæredem, vel contra, illa vetus differentia inter ea quæ sunt juris, et ea quæ sunt facti in *hac* l. a Justiniano sublata est, qui constituit, non tantum stipulationem, quæ in dando consistit, sed etiam eam, quæ consistit in faciendo transire ad hæredes, et contra, et mistam stipulationem igitur non scindi, ut partim transeat, partim non transeat in hæredes, sed transire totam. Ergo ut exemplis res planior fiat, si quid defunctus promiserit *se facturum*, puta, se stipulantem instructurum peritia literarum, id hæres ejus, si possit, præstare debet, id est, docere literas stipulatorem, sive id melius sit facturus, quam defunctus, sive non ea sedulitate, eo ingenio, ea arte et methodo quo, defunctus fecisset. Item si stipulatus sit defunctus, *se institui, et imbui literis*, hæres ejus si literarum studio teneatur, recte postulabit eis se literis, institui, quibus se institui a promissore cavit defunctus. Et utitur Justinianus hac ratione, quia licet inter homines sit differentia ingeniorum et doctrinarum, tamen pæne similis est omnium hominum natura: ita ut quod unus potest facere, vel suscipere, id etiam alter, quamvis non adamussim, tamen (ut sit) vel magis, vel paulominus facere possit. Veteris differentiæ auctores rem exigebant adamussim, quo modo est impossibile, quod facit usus, quodve uni injunctum est, ut faceret, ut faciat alter ad eundem modum, et eandem subtilitatem, qua faceret is, cujus opera electa est. Sed Justinianus non vult rem examussim, et scrupulosius, id est, ἀκριβέστερον æstimari, sed satis esse, si hæredi fiat, vel si hæres faciat qualiter qualiter quod ut fieret sibi, vel ut ipse faceret defunctus cavit. Et hoc utique procedit in factis, quæ per hæredes utcumque adimpleri possunt: nam si faber promiserit *se suis operis, suis manibus domum ædificaturum*, non suis sumptibus: nam si suis sumptibus procul dubio stipulatio transit in hæredem ejus, l. *sn.* §. *As autem. cup. de cad. tollend.* Sed si suis manibus faber promiserit, se domum ædificaturum, stipulatio non transit ad hæredem artis fabricæ imperitum. Item si Grammaticus defuncto promiserit docere Grammaticam, hæc stipulatio non transit ad hæredem rusticum, ineptum, incapacem literarum. Et ita hæc lex intelligenda est. Accursius in hanc legem adducit *leg. Continuus.* §. 1. *D. de verb. oblig.* quæ potius pertinet, et propria ad quæstionem legis *ult. hoc tit.* et ibi explicabitur. Item adducit *legem Si non sortem.* §. *Libertus. D. de condict. indeb.* et *l. Inter artifices. D. de solut.* quæ nihil pertinet ad propositam quæstionem, *an stipulatio, quæ in faciendo consistit, transmittatur ad hæredes.* Sed hoc tantum ex eis intelligitur, inter artifices plerumque esse longam differentiam ingenii, et naturæ, et artis, et institutionis, id est, methodi, et ut est in Proverb. πόῤῥω τὰ φρυκῶν καὶ τῶν πυρσῶν διαφέρει. Et ideo licet fidejussor, vel alius, quod quis se daturum promisit, dando pro eo liberet promissorem, etiam invitum et ignorantem, l. *Solvendo. D. de neg. gest.* si tamen quis se facturum aliquid promiserit, veluti *navem fabricaturum suis operis*, eum alius fabricando, vel fidejussor, vel extraneus, non liberat promissorem, quia aliud pro alio solvi videtur, quod non fit recte invito creditore, quia alia est fabrica hujus fabri, et alia illius, nec est idem factum, non eadem opera, in specie scilicet: nam in genere est eadem, nempe fabricatio navis. Et inde alia differentia, ut fidejussor dandi possit esse in mora: fidejussor faciendi non item, *l. Si libertus moram. D. de oper. libert.* quia fidejussor faciendi, id est, qui pro eo intercessit, qui se aliquid facturum promisit, non tenetur ad faciendum, et faciendo nil agit, sed tenetur tantum ad id quod interest, si promissor non faciat, *l. Stipulatus es. D. de fidejussor.* Et possunt addi multæ aliæ differentiæ inter obligationem dandi et faciendi, veluti ut mihi uni ex hæredibus meis dari inutiliter stipuler, quia dari nihilominus oportebit omnibus hæredibus, contra quam si stipuler mihi, et uni ex hæredibus meis fieri quoniam ei soli fieri poterit, l. *Continuus.* §. *ult. D. de verb. oblig.* Item quod obligationes dandi sunt dividuæ obligationes faciendi individuæ, et quod obligationes dandi perpetuentur post moram, obligationes faciendi non perpetuentur, sed in locum earum succedat obligatio in id quod interest, ut *l. Stipulationes non dividuntur*, *l. Si fundum. D. de verb. obl. l. Si quis ab alio.* §. *ult. D. de re judic.* Sed hæ differentiæ nihil habent commune cum illa veteri differentia inter obligationem dandi et faciendi, quam Just. abrogat in *h. l.* Nihil etiam ad quæstionem propositam pertinet *lex Nemo. D. de duobus reis*, quam hic adducit Accurs. cujus sententia ut intelligatur, sciendum est, eam legem esse ex libro Juliani 22. D. quo libro tractatur *de operis officialibus*, id est, quas liberti, officii ergo, patronis suis debent, et eas contulit cum aliis operis non officialibus, sed fabrilibus forte, aut pictoriis. Et cum dixisset, officiales operas non alii promitti debere, aut solvi posse, quam patrono, quod est verissimum in *l.* 11. 12. *D. de operis liber. l. Si patrono. D. ad Senat. Trebell.* adjecit Julianus, quod est in *d. l. Nemo*, alias operas, quam officiales scilicet, neminem ignorare promitti cuilibet posse. Nam in ea lege dixit (alienas) pro alias) ut in *l.* 3. *D. de vindic. aliena capita*, id est, *alia*, et veteres, *ut alienas*, pro *olias*, ita dubienus pro dubius, socienus pro socius. Et ita necessario in illo loco, *alienas*, id est, *alias*, quam officiales, quia constat alienas, id est, non suas operas promitti inutiliter, quia de se quisque promittere debet, non de alio. Et hoc est quod dicitur *alieni facti*, puta, *alienarum operarum nullam promissionem esse, l. Stipulatio ista. D. de verb. oblig. l. Sicut. D. de fidejuss.* Ergo sententia *l. Nemo* hæc est, *alias operas, quam officiales, puta fabriles, recte promitti*, et consequenter huic obligationi fidejussorem adhiberi recte, qui promittat quanti interest, et ea hac causa etiam duos reos promittendi constitui posse, ut si duo fabri ejusdem peritiæ easdem operas promittant, vel duos reos stipulandi, ut si ab uno fabro duo stipulentur fabriles operas, quod exemplum legis plane ostendit, in ea agi de aliis, quam de officialibus operis, quæ solis patronis debentur.

## *Ad L. XIV.*

*Optimam quæstionem, et frequenter in judiciis versatam, satis humanum est saltem in præsenti dirimere, ne dubius nostram remp. molestare concedatur. In multis enim contractibus, et maxime in fæneratitiis cautionibus solitum est adscribi, stipulationes per certos servos celebrari: sed quidam inderationis textu, ex hoc materiam altercationis acceperunt, et alii quidem, non esse servum adhibitum contendebant: alii vero non ejus servum esse, ad quem pertinere scriptura protestabatur. Et si non per servum, sed inter præsentes celebratam esse rem fuerat scriptum, et hoc literam dubitabatur, debere ostendi partes esse præsentes. Cum itaque satis utile est in contractibus et servos adhiberi, et præsentes esse personas a lege, forte propter personas dignitate excelsas, vel mulieres (quas naturalis pudor, non omnibus perperam sese manifestare concedit) sancimus tales scripturas omnifariam esse credendas: et sive adscriptus fuerit servus, et ad quandam personam dicitur pertinere credi omnimodo et servum adfuisse, et fecisse stipulationem, et eam esse scripto domino acquisitam: et non dubitari, si servus ipse præsto fuerit, vel ejus dominus, pro quo scriptus est fecisse stipulationem. Et si inter præsentes partes res acta esse dicitur, et hoc esse credendum, si tamen in eadem civitate utraque persona in eo die commanet, in quo hujusmodi instrumentum conscriptum est: nisi is qui dicit sese,*

*vel adversarium abfuisse, ac manifestissimis probationibus, et meliùs, quidem, si per scripturam, vel saltem per testes undique idoneos, et omni exceptione majores, ostenderit esse, vel adversarium suum, ea die civitate abfuisse, sed hujusmodi scripturas propter utilitatem contrahentium esse credendas.*

Hanc legem Justinianus in §. *Item verborum. Institut. de inutil. stipul.* ait, se scripsisse ad Cæsarienses Advocatos, id est, qui erant in Cæsarea metropoli Cappadociæ omnium celeberrima earum, quæ sunt ejusdem nominis, ut Cæsarea Palestinæ, Phœniciæ, Mauritaniæ: ita præcellit omnibus, aut præcellebat Cæsarea Cappadociæ, de qua Novella 30. Et licet in eo §. dicat se hanc legem scripsisse ad Cæsarienses advocatos, id est, ad interrogata eorum, ad consultationes, tamen eam non ad eos mittit, ut hujus legis inscriptio demonstrat, sed ad Joannem præfectum prætorio Orientis et Illyrici. Et ita quam legem in *Instit. tit. quibus alienare licet, vel non*, Justinianus dicit, se promulgasse ad Cæsarienses advocatos, eam dirigit ad eundem Joannem, *l. Sancimus. 1. sup. de administr. tut.* ac similiter *l. ult. sup. de pact.* et *l. Si major. sup. de legit. hær.* quas se fecisse dicit interrogatum a Cæsariana advocatione, id est, ab iisdem advocatis. eas mittit ad eundem præfectum prætorio. Mittit etiam ad eundem responsa, quæ facit Palestinis et Illyricianis advocatis, id est, corpori advocatorum, in *l. 27. inf. de fidejussor. l. ult. sup. de verbor. signific. l. ult. sup. unde vi, l. ult. sup. de advoc. divers. jud.* Ex quo apparet Joannem non Orientis tantum, sed etiam Illyrici prætorio præfectum fuisse, cum et responsa ad Illyricianam advocationem, ad eum dirigantur. Responsa autem, quæ fiunt advocatis Alexandrinæ civitatis, convenienter etiam mittuntur ad proprium magistratum, et majorem in Ægypto, cujus civitas est Alexandria, nempe ad Ducem Ægypti, et præfectum Augustalem: sic est restituenda inscriptio *l. Petitiones. sup. de advocat. divers. judic.* quæ autem fiunt advocatis Syriæ secundæ, quæ mitti potuerunt ad Joannem, dum fuit præfectus prætorio Orientis, quoniam utraque Syria est in Oriente, mittitur tamen ad Sergium præfectum prætorio, qui tunc erat Orientis. Et sic restituenda est inscriptio *l. Petitiones. sup. de adv. div. jud.* Et ex his apparet, Principes leges mittere ad summos magistratus, quib. respondent quæstionib. postulationibus, interrogationibus, consultationibus, advocatorum, ut per eos magistratus innotescant Advocatis, et universæ ditioni suæ. Quod qui non observant, dubitant, an sit vera inscriptio hujus leg. et *d. l. Sancim.* et similium quoque de inscriptione dubitatur, sed absque causa dubitandi, cum non sit inconveniens, ut qua de re principem advocatus rogavit, de ea responsum Princeps remittat ad summum ejus diœceseos magistratum, non ad advocatos, quanquam et non improprie ad eos scribi dicatur, quod a ii rescribitur ad illorum interrogata. Nunc de sententia hujus l. tractemus, quemadmodum si inter præsentes scriptum sit instrumento cautionis promisisse aliquem, non quæritur, an rite sit concepta stipulatio, sed sive rite fuerit concepta, sive non, omnia præsumuntur rite et solemniter acta, ut diximus in *l. 1. h. t.* Ita ex hac l. intelligimus, si instrumento cautionis etiam privato scriptum sit, *servum L. Titii intervenisse, et stipulatum fuisse domino suo*, si scriptum sit rem gestam fuisse inter præsentes, non est quærendum, an res ita se habeat, an is servus intervenerit, quem intervenisse scriptum est, an servus sit L. Tit. an res gesta sit inter præsentes: hoc non est quærendum, sed omissis his quæstionibus fides habenda est instrumento, licet revera is servus L. Titii non fuerit, aut revera non fuerit res gesta inter præsentes, quod mirum videtur, ut stetur falsæ scripturæ potius, quam veritati, et quod de veritate non possit inquiri contra scripturam. Sed constitutio nititur optima ratione: *quia plerique sunt, qui nolunt nomina sua instrumentis inscribi*, licet revera ipsi sint, qui præsentes contrahunt, maxime honestiores viri, id est, dignitate celsiores, et feminæ, et absque dolo malo, absque consilio ullo fraudi curant inscribi nomina servorum suorum, vel alienorum tanquam suorum, *l. Pupill. §. Sane si quidem. D. de auctor. tut.* Et Justinianus in edicto 7., *Ingenuos homines, et honestiores plerunque nolle contractus suos publicari*, τὰ ἑαυτῶν δημοσιεύεσθαι συναλλάγματα, Seneca 2. de benefic. *Quidam*, inquit, *nolunt nomina secum fieri, nec interponi pararios*, id est, *mediatores, nec signatores advocari, nec chirographum dare: Alii quidem instrumentis patiuntur quidem inscribi, se fuisse præsentes, et præsentes tamen in contrahendo esse nolunt, sed rem agunt per servos suos. Alii, scilicet honestiores viri, et matronæ potissimum, quæ in publicum prodire erubescunt, quas*, inquit, *naturalis pudor in omnibus perperam sese manifestare concedit*: ubi *perperam*, id est, temere aut petulanter, ut in glossis antiquis, perperus est προπετής; et perperam ago, προπετεύομαι. Et ad hoc, quod sit *de pudicitia et verecundia matronarum* pertinet etiam *lex 1. sup. de offic. divers. jud.* et *lex Maritus. sup. de procurator. l. ult. sup. de recept. arbit. l. 2. sup. de iis qui ven. ætat. impetrar.* quod sit earum proprium se domo continere. Unde et a D. Paulo vocantur ὕπανδροι. Unde et illud Symbolum οἰκουρίας, *Venus testudinem calcans.* Quia igitur hæc plerunque falso inscribuntur instrumentis: cogente pudore et verecundia contrahentium, absque dolo malo fiunt impune, sicut cum quis falsum nomen assumit absque dolo malo, *l. 1. inf. de mutat. nom.* Falsum, quod scribitur sine dolo malo non est crimen: imo, quæ ita inseruntur instrumentis, sine alia fraude, præsumuntur esse vera, nec in dubium revocari possunt. Unum tantum exigit Justinianus in h. l. cum scriptum instrumento est, præsentes fuisse contrahentes, ut fides instrumenti in dubium non vocetur: exigit, *ut qua die, quaque civitate instrumentum est conscriptum, in ea præsentes fuerint*, licet quo loco scriptum est instrumentum, præsentes non fuerint: nam si manifestissimis probationibus, vel per scripturam, vel per testes omni exceptione majores, doceat quis se, vel adversarium ea die, ea civitate abfuisse, et peregre profectum in aliam civitatem, tum non præsumemus præsentem eum fuisse. Ratio hæc est, quia præsumptiones nunquam fiunt recte, nisi cum natura non repugnat. Illæ solæ præsumptiones sunt legitimæ, et jure proditæ, quæ cum natura non pugnant. At natura possibile non est, ut præsens fuerit, qui in eadem civitate non fuerit. Et Arist. in Rhet. ad Alexand. *Illunc, ait, esse elenchum eorum, quæ natura sunt impossibilia, si quem adversarius dicit nos Athenis habuisse contractum certa die, ea ipsa die probemus nos in alia civitate fuisse.* Igitur non utimur hac præsumptione pro scriptura, cum civitate abfuerunt contrahentes, vel unus ex illis. Et ita ex hac lege apparet, hanc allegationem, *se alibi fuisse*, in causis civil. non aliter admitti, quam si civitate abfuerit, non si in eadem civitate fuerit. Quod et in causis criminalibus observari velim: et ita audio fuisse judicatum, ut reus criminis non relevetur, si probet se in eadem quidem civitate fuisse, sed in aliis ædibus, quam quibus cædes commissa est: et recipi tantum hanc allegationem, si probet se extra civitatem fuisse. Et de hoc genere defensionis Cicer. de invent. 2. *si vos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fuerim, relinquitur, ut id quod dicitis, non tantum non fecerim, sed ne potuerim quidem.* Itaque ab eo, qui allegat se alibi fuisse, exigitur probatio, ut ita probet se alibi fuisse, ut nec fecerit, nec facere potuerit per rerum naturam. Et ita Livius lib. 3. *Cæsonem quendam reum homicidii postulatum, Romæ commisum, probasse se his temporibus, in quæ testes crimen conjiciebant, Romæ se rum non fuisse, idque multis indiciis*, ut ait: nam et in hac lege *liquidis et manifestis probationibus*, id est, argumentis, indiciis rerum apertissimis, signis, rationibus; nam cum probationibus additur manifestissimis, non intelliguntur instrumenta, non testes, sed argumenta tantum et indicia, quæ non admittuntur, nisi sint omni luce clariora, ut ait *l. ult. sup. de probat.* ex Cicerone pro Cælio: *Signis*, inquit, *omni luce clarioribus crimina refellimus.* Et ita probationes pro indiciis accipi oportet, quod sit additum, *manifestissimis*, *l. 2. sup. de in lit. jur. l. 3. §. Præterea. D. de suspect. tutor. l. Libertas. §. ult. de manum. test. l. Plane. §. 3. de legat. 2.* Et ideo subjicit in hac lege, *se, vel adversarium, ut non stetur huic præsumptioni, in alia civitate fuisse, esse docendum manifestissimis probationibus.* Et melius ut subjicit, *per aliam scripturam, aut testibus omni exceptione majoribus.* Qui ordo verborum demonstrat, se probationum nomine non intellexisse scripturam vel testes, sed conjecturas vel signa. Et notandum, quod testes desiderat idoneos, et omni exceptione majores, *sans reproche*: excipere testes *reprocher les tesmoins*, *l. Si qui testibus. sup. de testib.* et præscribere testibus, aut testes Rufinus 2. Invectiva: *Proferam testem prævalidum, cui præscribere non poterit.* Ergo testes omni exceptione majores sunt, quibus nil præscribi potest.

### *Ad L. ult.*

Dictum est in *l. 13. sup. stipulationes in faciendo conceptas transmitti ad hæredes, si res ferat, et contra hæredes.* Dubitabatur ea definitioni legis 13. locus sit stipulatione concepta hoc modo, *cum morieris te domum ædificaturum*, quam veteres habebant pro impossibili, propterea censebant esse inutilem, quod in ipso momento moriendi nemo possit per se, vel per alium domum ædificare. Et ita fuit concepta stipulatio, *cum morieris domum te ædificaturum tuis sumptibus?* Et Justinianus in hac lege ultima definit, sicut (*cum morieris dari*) valet stipulatio, ita valere stipulationem, *cum morieris domum ædificari*, ea mente contrahentium, qui hoc sensisse videntur, ut inciperet obligatio a defuncto, et impleretur ab hærede ejus. Et in hac re igitur nil distare obligationem faciendi ab obligatione dandi. Idemque esse in legatis ita relictis: *hæres meus Lucio Titio cum morieris domum ædificabis*, quæ erunt implenda per hæredem hæredis. Verum, ut l. 13. ita hæc *l. ult.* est accipienda de factis, quæ per hæredem, vel per alium impleri, ut constructio domus, non de factis, quæ per alium, aut per hæredem impleri non possunt: ut si ita concepta sit stipulatio, *cum morieris, Romam venire spondes?* Hæc omnino inutilis est, *l. Centesimis. D. de verb. obligat.* Et ita ea lex male opponitur vel huic legi ultimæ, vel illi l. 13. quia quod in iis legibus constituitur, non pertinet ad quæcumque facta, sed ad ea tantum, quæ per alios expleri possunt.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXVIII. De inutilibus stipulationibus.*

Superior titulus fuit de stipulationibus, quæ pro utilibus semper habitæ sunt, vel quæ inutiles olim fuerunt, nunc sunt utiles, ut *l. 11.* et *l. ult.* vel quæ etsi sint inutiles, non tamen inutilem faciunt obligationem, ex qua pendent, ut l. 3. Hic autem titulus proprie est de inutilibus stipulationibus, id est, quæ obligationem non pariunt, vel quæ infirmantur per exceptionem doli, aut metus, ut stipulatio dolo aut metu expressa, extorta, *l. pen. hoc tit.* de qua actum est etiam *tit. super. l. 9.* Sed respectu alterius stipulationis utilis, ut etiam titulo superiore *l. 8.* agitur de stipulatione inutili, sed ex adverso, sive ex opposito alterius stipulationis, quæ est utilis. Stipulationes autem inutiles, quæ hoc titulo proponuntur, hæ sunt, quas pupillus spopondit aliquid sine tutoris auctoritate, *l. 1. h. tit.* Ubi observan-

dum, eam tantum loqui de pupillo, nimirum ad differentiam puberis, qui ex stipulatione obligatur etiam sine curatoris sui auctoritate, ut ostendi tit. super. *l.* 7. Item, quia libertas matrimoniorum constringitur vinculo pœnæ, *l.* 2. *hoc tit.* cujus legis propositio est generalis, libera matrimonia esse debere, id est, nullo constricta metu pœnæ, tam in contrahendo scilicet, ut in *l. Titio centum.* §. 1. *D. de cond. et demonstr.* quam etiam in distrahendo. Ergo propositio legis est generalis, id est, locum habet et in contrahendo, et in distrahendo, sive dirimendo matrimonio. Species autem, quæ subjicitur in hac *l.* 2. est de distrahendo matrimonio, si vir et uxor inter se stipulati sint, *ne cui eorum liceat distrahere matrimonium, et qui distraxerit facto divortio, ut tot aureos daret pœnæ nomine*, quæ stipul. est inutilis, nisi contineat divortii pœnam legitimam, quæ definita est lege Julia aut Papia, aut constitutionib. *l. Consensu. sup. de repud.* Stipulari licet pœnam divortii injusti lege definitam. At graviorem illa stipulari non licet, quia (ut ait eleganter *l.* 19. *D. de verb. oblig.*) contenti esse debemus pœnis legibus comprehensis: et loquitur specialiter ea lex de pœnis divortiorum. Sed et generaliter verum illud est, nos contentos esse debere pœnis legitimis, ut ostendit *l. Unica, in fin. sup. de sent. quæ pr. eo, quod inter.* Legibus severiores esse non possumus. Ideoque toto cœlo errat ille, qui existimat a fure nec manifesto, qui l. 12 tab. tenetur tantum in duplum, non posse stipulari triplum, vel quadruplum, quia pœnis legibus comprehensis contenti esse debemus, id est, legibus severiores esse non possumus. Et ita in hac specie matrimonia ne solvantur temere, sine justa causa vinculo legum constringuntur, non vinculo nostro, non nobis, aut pœnis nostris. Nec obstat l. quam adducit Accursius, *l. Ea quæ. D. de don. inter. vir. et uxor.* Mittamus quod respondet idem Accurs. et adseramus id quod est evidens: in specie *legis Ea quæ*, non esse deductam in stipulationem pœnam divortii, sed pecuniam uxori donatam reddi, si divortium fieret, hoc est, *reddi marito, quod suum est*, quod procul dubio pœna non est. Item ex hoc tit. intelligimus, *inutilem esse stipulationem, quæ fit inter absentes, l.* 3. quia non fit verbis, quæ de re satis, *l.* 1. et *pen. tit. super.* Ex eadem *l.* 3. et *ult. h. t.* intelligimus inutilem esse stipulationem, quæ fit alteri, puta, *Lucio Titio dari promittis?* Verum hæc *l.* 3. addit duas exceptiones, sive duos casus, quibus stipul. facta alteri valet. Primus hic est: si stipulor patri, vel avo, in cujus potestate sum: et adde: vel si stipuler ei, quem habeo in potestate, quod satis exposuimus *l.* 2. *tit. super.* Alter casus hic est, si mea intersit alteri dari, cui stipulor, qui casus merito excipitur: nam regula illa juris, ut alteri nemo paciscí, vel stipulari possit, de eo tantum est, qui cum sua nil interesset, alteri dari stipulatur, *l. Stipulatio ista.* §. *Alteri. D. de verb. oblig.* Ergo si *stipuler alteri, cum mea interest alteri dari*, stipulatio valet, non ut alter agat, sed ut ego possim agere in id quod interest, quod alteri datum non sit, sive subjecerim stipulationem quanti ea res est, sive omiserim, ut *d. l. Stipulatio ista.* §. *Si stipul.* et §. *Si quis insulam.* et §. *seq.* Vel si dari stipuler procuratori meo, qui mea negotia gerit: vel si stipuler dari creditori meo, cui debeo pecuniam ad diem certam sub pœna, et mea maximo interest, ne incidam in pœnam, et ea die pecuniam solvi: vel etiam si promiserim *me L. Titio domum ædificaturum meis sumptib.* et stipuler a fabro quodam L. Titio domum ædificari stipulatio valet, et continet quanti mea interest Titio domum ædificari. Idemque erit, si tutor, qui cœpit administrare tutelam, cessa administratione contutori suo, ab eo stipuletur *rem pupilli salvam fore*, pupillo stipulatur, et valet stipulatio, non ut ex ea pupillus agat, sed ut ipse, qui stipulatus est, adversus contutorem agat ex ea stipulatione, id est, ex ejus vi et potestate quanti sua interest rem pupilli salvam esse. Idem evenit etiam, si promiserim Titio *fundum Mævium daturum, et si Mævius non daret pœnam me daturum:* nam recte stipulamur de Mævio Titio fundum daturum: quia mea maxime interest dari. Idem evenit in specie *l.* 3. quæ nobis necessario ponenda est. Aut proprius accessit ad speciem veram. Scripta lex est ad Isidorum patrem (et sic est inscriptio emendanda, ut scribatur *Isidoro*, non *Isidoræ*) qui mortua in matrimonio filia, cum genero suo pactus est, *ut dotis a se profectæ, partem dimidiam retineret gener nomine filii ex eo matrimonio procreati, partem alteram restitueret nepoti eidem ejusdem Isidori, si is nepos viveret*, quoniam de ejus absentis salute erat incertus, *vel si mortuus esset, ut alteram partem restitueret Juliano eidem extraneo et absenti*, subjecta stipulatione, *Juliano reddi partem dimidiam dotis profectitiæ, aut si non redderetur, sibi præstari, quanti ea res est.* Finge interfuisse Isidori Juliano dari, forte procuratori, aut creditori suo: si gener eam partem Juliano non reddat, Isidoro committitur stipulatio in id quod interest, ceterum ipsi Juliano nulla competit actio, quia absens fuit, cum id socer de genero stipulabatur. Et ita in hac *l.* 3. proponitur alteri absenti inutiliter facta stipulatio. Et idem omnino similiter proponitur l. 3. *tit. superioris*, alteri absenti inutiliter factam stipulationem. Unde ex diverso dicendum videtur ex *l.* 3. *h. tit.* et ex *l.* 3. *tit. superioris*, alteri præsenti, et tacenti recte stipulationem fieri: hoc (ut aliquantulum attigi in *d. l.* 3.) non est verum ipso jure, sed ex æquitate: nec enim si quis sit stipulatus alteri præsenti, datur actio directa, sed utilis, ut in *l. Si procuratori.* 79. *D. de verb. obligat.* si procurator stipulatus sit domino præsenti, domino dari ex stipulatu utilem actionem: ac similiter si quis stipulatus sit alteri præsenti, videtur ei danda esse utilis actio ex stipulatu, quia ipsemet præsumitur stipulatus, licet revera stipulatus non sit, quæ præsumptio non potest fieri de absente, cui quis stipulatus est, quia præsumptiones, et fictiones convenire naturæ oportet. In stipulationibus præsumptiones admittamus, ut si scriptum sit in instrumento promisisse aliquem, præsumimus præcessisse interrogationem, nec quicquam mutat, si non præcesserit, *l.* 1. *tit. super.* Et similiter, si scriptum sit, rem fuisse gestam inter præsentes, præsumitur ita fuisse gestam, et præsumptio potior est veritate, *l. pen. tit. sup.* Et ita cum stipulor præsenti, præsumitur is ipse, cui sum stipulatus, sibi stipulari, licet revera stipulatus non sit, ideoque ei datur utilis actio. Postremo ex *l.* 4. *h. tit.* intelligitur, inutilem esse stipulationem de mutua successione, ut si tu me hæredem facturum promittas, et vicissim ego te, quia non pactis, sed testamentis deferuntur hæreditates. Pactum non est modus dandæ hæreditatis legitimus: imo est contra bonos mores constringere libertatem testamentorum pactis, vel stipulationibus, puta ne tu alium, quam me hæredem facias, et ne ego vicissim alium, quam te. Et ita *l.* 4. est accipienda de pacto, et stipulatione mutuæ successionis. Quod indicat verbum (*non habere actionem*) quod etiam Græci, ex quibus Harmenop. noster, hanc legem 4. ponunt sub titulo ἀλληλοκληρονομίας, id est, *de mutua successione*, quæ tamen pactio inter commilitones recipitur jure singulari, non passim ubique sed in ipso procinctu possunt se invicem, interpositis stipulationibus, hæredes facere, *l. Licet. sup. de pact.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXIX. De duobus reis stipulandi et promittendi.*

Rei nomen commune est actoris, et ejus, quo cum agitur, ut in illa lege 12. tabul. *Si quod horum fuerat vitium judici, arbitrove, reove dies diffisus esto: reove*, id est, alterutri ex litigatoribus, ut in *l.* 2. §. *Si quis judicio. D. si quis caut.* nec mirum si sit commune nomen actori, et ei, cum quo agitur, cum sit commune contrahentium omnium, sive contrahentis utriusque, creditoris et debitoris, stipulatoris et promissoris. Unde et reus credendi dicitur, et reus debendi, *l. Si duo, D. de rec.* et reus satisdandi, et reus satis accipiendi, *l. Qui hominem.* §. *Quidam. D. de solut.* reus stipulandi, et reus promittendi, vel, ut veteres loquebantur, reus stipulando, et reus promittendo. Reus stipulandi est is, qui suo nomine ab alio stipulatus est, non is, qui alteri adstipulatus est. Reus promittendi est, qui suo nomine, vel pro altero quid promisit: quæ definitiones sunt Ælii Galli Jurisconс. et ostendunt bellissime, nos posse pro altero promittere, veluti fidejubendo, quod proprie est *adpromittere*, non tamen posse alteri stipulari. Denique adpromittere nos posse, adstipulari non posse, exceptis certis casibus, de quibus diximus titulo superiori. Duo autem, vel plures rei stipulandi sunt, qui ab uno, vel pluribus eandem rem, vel pecuniam singuli in solidum, et in partem virilem stipulati sunt, vel apud quos jus stipulationis est commune, ut in *l. Si rem.* §. *ult. D. de novat.* Duo, vel plures rei promittendi sunt, qui eandem rem, vel pecuniam ex eadem causa singuli in solidum, et in partem virilem suo nomine, vel pro altero, uni, vel pluribus promiserunt in solidum, et in partem virilem, ut sit *lex Inter eos. D. de fidejuss.* quod in idiotismo dicimus, *chacun pour soy, et chacun pour le tout.* Non exigo, ut rei promittendi nominatim et specialiter se in solidum obligaverint, sed ut stipulator, sive creditor intuitus sit singulorum personas in solidum, ut *l. Cum apparebit. D. loc.* vel tacite actum sit, ut singuli tenerentur in solidum: nec enim id exprimi olim necesse erat, *l. His verbis. D. de duob. re. const.* quæ lex valde facit ad confirmandam sent. *l.* 1. *sup. de contrah. stip.* et *l. Titia.* §. *pen. D. de verb. obl.* Ut sicut si instrumento scriptum sit promisisse aliquem, ita si in instrumento scriptum sit, promisisse aliquos eandem pecuniam, qui præsentes fuerint, cum id ageretur, ut essent plures rei promittendi, ut omnia præsumantur solemniter acta, id est, ut singuli, qui præsentes fuerunt, intelligantur se obligasse in solidum: nam de absentibus idem præsumi non potest, quoniam præsumptiones debent esse probabiles, nec abhorrentes a ratione naturali. Nam absens non intelligitur promisisse, etiamsi scriptum sit eum promisisse, nisi etiam scriptum sit, rem fuisse gestam inter præsentes illos vel illos, et in eadem civitate fuerint, quod exigit *lex pen. sup. de contrah. stipulat.* Verum ad rem. Ergo olim duo rei promittendi constituebantur, si id ageretur, vel tacito intellectu, tametsi non exprimeretur specialiter. Hodie tamen *ex Nov.* 99. non sunt duo rei promittendi, nisi specialiter dictum sit, ut singuli tenerentur in solidum, et in partes viriles.

### *Ad L. II.*

*Prohiberi non potest exigere debitum, cum sint duo rei promittendi ejusdem pecuniæ, a quo elegit. Et ideo si probaveris te conventum in solidum exsolvisse, rector provinciæ juvare et adversus eum, cum quo communiter mutuam pecuniam accepisti, non cunctabitur.*

In specie *l.* 1. *hoc tit.* rei promittendi sunt, qui communiter, id est, pro indiviso mutuam pecuniam acceperunt, et eam se creditori reddituros spoponderunt. Ii et re, quia mutuam pecuniam acceperunt communiter, et verbis stipulationis sunt rei promittendi, quia communiter spoponderunt, et est in arbitrio creditoris, a quo solidam pecuniam petat, ut in *h. l.* 1. et *l.* 2. *l. Si divers. sup. de loc. l.* 3. §. 1. *de duobus reis.* Ceterum, ut additur in *h. l.* ei, qui solidam pecuniam solvit, quem elegit stipulator, subvenitur adversus correum, συνεπτύχοντα, ut Græci loquuntur, vel creditore ei cedente suam actionem, puta creditæ pecuniæ, vel ex stipulatu, vel ei subvenitur data actione pro socio, vel communi dividundo, si socii fuerint, vel actione man-

dati, si vice mutua fidejusserint, quod fit plerumque, non etiam actione data negotiorum gestorum, quod male tentavit glossa in *l. 1.* quia solidum solvit, quo se liberare aliter non poterat, qui tenebatur in solidum: nam si in virilem partem duntaxat tenebatur, et solvit solidum, tum sane ei de restituenda parte adversus alterum debitorem datur actio negotiorum gestorum, ut *l. Si in rem. sup. si cert. pet.* quia potuit se liberare solvendo partem, nec cogebatur solvere solidum, quod solvit. Et hoc secundum distinctionem relatam multis locis, *l. His consequenter. §. ult. famil. ercisc. l. Frater a fratre. D. de condict. ind. l. plu. D. de reb. credit. l. Si communem. D. de neg. gest.* Ut autem in specie *d. l. Si in rem* de restituenda parte datur actio negotiorum gestorum ei, qui solidum solvit, cum teneretur duntaxat in partem virilem: ita in specie hujus *l. 1.* ei, qui solidum solvit, cum et in solidum teneretur, datur actio, quam ei cessit, et mandavit creditor, vel actio pro socio, aut communi dividundo, vel mandati de restituenda parte tantum, ut est in Basilicis in hac *l. 1.* περὶ τοῦ ἡμίσεος μέρους, *de restituenda parte dimidia.* Quæ autem in hoc titulo vulgo est *l. 1.* et incipit ab his verbis, *si duo, pluresve, etc.* omnino delenda est, tanquam adulterina. Est quidem in editione Haloandri, sed plane νόθευται, cum nec verba ejus ullum referant sensum idoneum, nec sit in Basilicis, nec in veteribus codicibus, ut glossa ult. testatur *ad auth. hoc ita,* quam Irnerius posuit sub h. *tit ex Nov. 99.* et vero ita est: nulli veteres Codices habent *illam legem Si duo:* nulli doctores eam etiam agnoscunt, et ut significant verba ejus, portenta sunt, non verba. Sed ut de ea Novella dicamus, cujus sententiam Irnerius subjecit *l. 1. hoc tit.* ea Novella tollitur electio, quæ datur creditori, ut conveniat in solidum quem volet ex reis debendi, *l. 1. et 2.* videlicet, si duo rei promittendi se nominatim in solidum non obligaverint, vel si se nominatim obligaverint, et omnes solvendo, et præsentes sint, quia his casibus stipulator cogitur inter eos dividere actionem suam, ita ut singulos conveniat in partes tantum viriles. Et ita plures rei promittendi his casibus, hodie habent beneficium divisionis, nisi ei renuntiaverint. Epistola D. Hadriani notissima etiam fidejussoribus quibusque hodie, quæ pertinebat ad confidejussores, et correos constitutæ pecuniæ, etiam porrecta est ad reos principales, ut supra dictis casibus habeant beneficium divisionis, nec possint singuli conveniri in solidum arbitrio, et electione creditoris. Creditori adempta est electio generalis Constitutione Novellæ, quæ olim non potuit adimi creditori rescripto speciali, ut ait *l. 2. h. t.* quia rescripta Principum ad nemínis injuriam pertinere debent. Rescripto Principis non potest confirmari vitiosa possessio, puta, quam quis vi adeptus est *l. 3. sup. und. vi.* non potest rescindi venditio jure perfecta, *l. 3. sup. de rescind. vend. l. Incivile. sup. de rei vindicat.* non donatio *l. 3. inf. de revocand. donat. l. 9. sup. de donat. ante nupt.* non testam. *l. 10. sup. de test.* Ad hæc notandum est *l. 3. h. tit.* si uni ex reis promittendi pecunia sit numerata, ceteros quibus numerata non est, non habere ἀναργυρίαν id est exceptionem non numeratæ pecuniæ, quod etiam confirmat *l. 5. sup. si cert. pet.* Non potuit singulis numerari in solidum, sed necesse fuit uni numerari nomine omnium, ideo ceteris nil proficit exceptio non numeratæ pecuniæ, quia quæ numerata est uni, videtur esse numerata omnibus, sicut ex *l. ult.* mox intelligemus, uno ex reis promittendi agnoscente debitum, et ceteros agnovisse videri; agnitionem unius esse generalem. Itemque convento uno ex reis promittendi, et ceteros correos videri conventos, et interpellatos, conventionem esse generalem, omnesque complecti, quorum est una, et communis obligatio: quæ in re est valde singularis *l. ult.* quæ ut intelligatur sciendum est, actionem ex stipulatu perimi præscriptione 30. ann. sed eam variis modis interrumpi, ut litis contestatione, conventione executoria, et libelli admonitione, ut *l. Sicut. et l. Cum notissimi. in princ. sup. de præscript. 30. ann. l. ult. sup. de annal. exc. l. 2. sup. ubi in rem act. exerc. l. pen. sup. de except.* arb. interrumpi etiam non extante debitore, qui conveniatur protestatione habita publice, *l. 2. sup. de ann. except.* Interrumpi agnitione debiti, puta, cautione nova, et novo chirographo, vel solutione usurarum, vel partis debiti *d. l. Cum notissimi. §. Sed et si quis, argum. l. Cum fidem. sup. de non numerat. pecun.* Vel etiam datione fidejussoria, ut recte sentit Accursius *l. Cum quis. §. pen. D. de solut.* Sive autem plures sint rei stipulandi, et plures rei promittendi et ex persona unius ex reis promittendi interrumpatur præscriptio ab uno vel quibusdam reis stipulandi, ut si ille agnoscat debitum uni ex reis stipulandi, vel quibusdam, non omnibus reis, vel si conveniatur ille solus, non ceteri correi promittendi, ab uno, vel quibusdam reis stipulandi; sive etiam plures sint rei stipulandi, et unus reus promittendi, ex cujus persona unus, vel quidam ex reis stipulandi interrumpant præscriptionem 30. annor. aliquo ex supradictis modis, sive sint plures rei promittendi, et unus stipulandi, in cujus personam ab uno, vel quibusdam reis promittendi præscriptio interrumpatur, non ab omnibus, ea interruptio cujuscunque modi sit, generalis est, id est, prodest omnibus creditoribus, etiamsi non sit facta in omnium personam, et nocet omnibus debitoribus, quia una est obligatio, atque communis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XL. De fidejussor. et mandat.*

Superiores tituli fuerunt de iis, qui quid suo nomine principaliter promittunt: hic titulus est de iis, qui pro altero stipulanti, vel stipulantibus qui *adpromittunt,* salva manente obligatione, nec novata rei principalis: ii sunt *fidejussores,* quibus adfines sunt *mandatores,* puta qui rogant: mandare est rogare alii pecuniam mutuam dari: nam et qui promisit fidejubere satis promisso facit mandando credi pecuniam, vel quid aliud dari, fieriva, *lex ultim. §. ultim. D. mandat.* et eleganter *lex Si hæreditatem. eodem. Quæcunque contractus tales sunt, ut quicunque eorum nomine fidejussor obligari possit, et mandati obligationem consistere: nec multum referre præsens quis interrogatus fidejubeat, an absens mandet.* Sed ex eo loco etiam intelligimus, hanc esse differentiam inter fidejussores, et mandatores, quod non tantum præsens, ut *l. 22. §. Si curator. eod.* sed etiam absens mandet, quia mandatum solo consensu contrahitur: fidejubeat autem præsens duntaxat, quia hoc fit per stipulationem interrogato fidejussore, ut ait *d. l. Si hæreditatem.* et *l. 3. §. ult. D. de administrat. rer. ad civit. pertin. l. 12. hoc tit.* de qua satis in fine *Observat.* 14. Qua ex re etiam fidejussor olim dicebatur *præs,* quo nomine respondens interrogati fidejussor significabat se præsentem, atque ideo auctorem credendi esse. Non quicunque præsens fuit in contrahenda obligatione inter aliquos, habetur pro fidejussore, ut *l. 6. hoc tit.* non is, qui tabulas contractus adsignavit ut testis, ut in *l. 16. sup. de administrat. tut.* qui ut curator interfuit: sed is, qui præsens est interrogatus an *præs* esset, atque respondit *præs sum;* quo verbo fidem suam adstringit, et plerunque promissa manus, quod est symbolum stipulationis, ut ait Salomon Proverb. 6. *Eum, qui fidejubet, plerunque promittere manum inimico, et laqueo verbi sui capi.* Et cap. 22. *Ne sis ex iis,* inquit, *qui manum suam promittunt, sive porrigunt pro debitis alienis.* Ceterum *præs* dicebatur proprie in causa pecuniaria: vas in causa capitali, si Ausonio credimus in Monosyllabis, quos etiam alii auctores solent distinguere, ut Quintus Curtius Rufus libro nono: *vestram virtutem rerum quas gesturus sum eadem prædem ac vadem habeo.* Et in Epitome Titi Livii lib. 48. *De veneficiis quæsitum,* inquit, *Publicia, et Licinia nobiles feminæ quæ viros suos necasse insimulabantur, causa cognita, cum prætori prædes, vadesque dedissent, cognatorum decreto necatæ sunt.* Sed eo loco videtur præs, et vas promiscue dari in causa capitali: et rectius veteres libri, *cum prætori pro se vadem dedissent.* Distinguit et idem Ausonius alio loco. *Permulta possum,* inquit, *currere exempla, ut probem prædes, vadesque partitudinis esse, sed volo quenquam nominatim dicere, sibi quisque vestrum dicat, et secum putet, spondere quantis damno fuerit, et malo.* Quod est elegantissime scriptum, et demonstrat etiam miseriam, aut periculum eorum, qui pro altero fidem suam obstringunt, et ut Chilo Lacedæmonius dixit aut Thales Milesius: *comitem æris alieni, litisque esse miseriam.* Et elegantius Jesus Syrach in Panareto cap. 29. *Fidejussionem feliciter multos, qui erant, ad infelicitatem perduxisse et evertisse bonis, et domo patriaque.* Porro, quam adfinis sit mandator fidejussori, etiam ex eo apparet, quod plerunque mandator est is, pro quo fidejussor intercedit, qui nimirum eum rogavit, ut pro se fidejuberet, et inter eum, et fidejussorem mandati obligatio constituitur, ut *l. 14. hoc tit.* Cujus sententiam exponam, deinde ostendam toto hoc titulo, jus esse commune mandatoris et fidejussoris, nec enim me ordinem legum *hujus tit.* sequi, aut servare necesse est.

### *Ad L. XIV.*

*Mandati actio personalis est, quæ ei nomine fidejussoris vel adversus debitorem, seu hæredes ejus competit, præses provinciæ, quæ deberi compererit, reddi jubebit. Pignora etenim, quæ eo stipulandi nexa fuerunt, ita demum ad vos transeunt, si facta nominis redemptione solutio celebrata est, vobisque mandatæ sunt actiones. Quod si factum est: in quoque vobis persequentibus, adversus (pignorum) possessores extraordinariam jurisdictionem idem vir clarissimus impertietur* (*)

Lex 14. ostendit, per mandati actionem a debitore principali, vel hærede ejus, fidejussorem consequi quod pro eo creditori solvit: pignora autem creditori nexa, solutione facta creditori per fidejussorem, liberari, nisi (quod notandum) fidejussori creditor cesserit actionem hypothecariam, ut *l. 2. 11. 21. hoc tit.* quam recte cedi, et mandari ostendi *d. l. 14.* pecunia accepta, quam fidejussor solvit, tanquam pretio nominis, sive actionis venditæ fidejussori, ut in *l. Si is. D. rat. l. Modestinus. D. de solut. l. Cum possessor. D. de censib.* Nam pecunia accepta, tanquam credito, quam creditori fidejussor solvit, omnis tollitur obligatio personalis, et hypothecaria, nec ulla quam cedat actori superest actio. At pecunia accepta, tanquam pretio venditi nominis, neque personalis obligatio tollitur, neque hypothecaria, et cedi potest fidejussori, quasi emptori nominis, cui agenti hypothecaria, quam cessit creditor adversus possessores pignorum, *dict. l. 14.* ait, præsidem provinciæ impertiri extraordinariam jurisdictionem, id est, ipsummet præsidem cogniturum de jure hypothecæ non judicem specialem daturum, qui de hypotheca cognoscat ex more, et ordine veteri judiciorum, et legum, qui desierat jam esse in usu; quare vulgo dicitur, *Hodie omnia judicia esse extraordinaria,* quod in nullis observetur vetus ordo legum, vetus solemnitas, sive ritus. Et hæc est sententia l. 14. Nunc intelligamus, toto h. tit. jus proponi commune, quod est cum fidejussoribus, tum mandatoribus: notandum est, liberato reo principali capitis diminutione, ut si deportatus sit in insulam, quo genere in totum liberatur, si omnia bona ejus (ut fit plerunque) publicata sint: pro parte, si pars tantum: quia deportatus pro mortuo habetur, et fiscus pro successore ejus: eo, inquam, ita liberato, fidejussorem, aut mandatorem non liberari, ut *l. 1. 15. et 20. hoc tit.* Qua de causa in *l. Defensiones. sup. de except.* dicitur defensiones, sive exceptiones extendi ad fidejussores, vel mandatores, quibus reus

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 2. cap. 46.*

principalis munitus est, integro manente statu, id est, qui non sustinuit capitis diminutionem, quoniam reo principali capite diminuto, defensio, sive liberatio, quæ ei competit, non competit etiam fidejussori, sive mandatori: ei rationem reddidit in eo loco. Ideoque hoc casu, quem proposui, in arbitrio est creditoris, ut vel fiscum conveniat, in quem bona deportati debitoris transierunt, vel fidejussorem, aut mandatorem, *l. 20. hoc tit.* sed electo fisco, et exacta ab eo pecunia, tum proculdubio fidejussor liberabitur, *l. 15. hoc tit.* Ea quoque electio, quæ datur creditori est communis, sive malit in fidejussorem, aut mandatorem creditor experiri omisso reo principali, nisi aliud convenerit, quod aliquandiu obtinuit, ut hanc creditor haberet electionem sed novissime eam creditori Justinianus ademit in Nov. 4. restituto vetustissime jure, quo appellandus erat prius debitor principalis, quam sponsor, id est, fidejussor: qua de causa a Basilicis absunt in hoc titulo omnes leges, quæ illam electionem creditori permittunt, l. 3. 5. 19. 20. 21. 23. tanquam abrogatæ Novella Justiniani, quatenus electionem creditoribus permittunt, non tamen abest a Basilicis l. 7. quæ omissis pignoribus, permittit electionem fidejussoris, nisi aliud convenerit: nam hoc congruit Novellæ Justiniani, ex qua potest, imo debet prius conveniri fidejussor, quam agere de pignore. Qua ratione nec debuit a Basilicis abesse *l. 2. hujus tituli*, ut abest, quæ hoc tantum dicit, id est, quæ idem illud dicit, quod congruit cum Novell. Justin. omisso pignore, creditorem agere posse cum fidejussore. At contra a Basilicis recte abest alia lex, quam nondum attuli, nempe l. 25. quæ (quod hodie non permittit Novella) omisso fidejussore, permittit creditori electionem pignoris, seu hypothecæ, et eo non sufficiente, id est, pignoris distracti pretio ad creditorem adimplendum, residui persecutionem permittit adversus fidejussorem. Quod ita intelligendum est, si justo pretio creditor pignus distraxerit: nam si non justo pretio residuum, quod ex pretio servare potuit creditor, a fidejussore exigere non potest, l. 18. *h. t.* At secus est, si justo pretio pignus distraxit, quia executio pignoris, fidejussoris liberatio non est, *l. 9. hoc tit.* Sicut e contrario rei, vel fidejussoris conventio, statim non est liberatio pignoris, l. *un. sup. etiam ob chirograph. pec.* Item (*) electio rei principalis sola, nondum secuta exactione, non est statim liberatio fidejussoris, aut mandatoris, sicut nec electio unius ex fidejussoribus, vel mandatoribus, vel rei promittendi, liberatio est rei, aut correi, aut confidejussoris, aut alterius mandatoris ejusdem pecuniæ, id est non electio sola, sed exactio pecuniæ. Et huc pertinet *l. 23. et 28. h. tit.* Et male huic sententiæ opponitur l. 16. cujus legis duæ sunt partes. In prima ponit quidem creditorem posse eligere unum ex fidejussoribus, et in solidum convenire, si putat ceteros non esse solvendo, sed non dicit ceteros liberari post litem contestatam cum uno. In 2 autem parte non ponit creditorem elegisse unum ex fidejussoribus, sed litem contestatam fuisse cum omnibus, ut est aperte in Basil. εἰ κατὰ πάντων προκατήρξατο, litem, inquam, fuisse contestatam cum omnibus fidejussoribus divisa actione in partes viriles, id est, singulis conventis pro parte virili: quo facto ica ait, jam creditori non licere deserto eo judicio, convenire unum ex fidejussoribus in solidum, etiamsi ceteri solvendo non sint, quia semel divisit actionem inter fidejussores, quod sibi debet imputare. Hoc ergo dicitur de novatione necessaria, id est, de judicio accepto: nam voluntaria novatione constat protinus liberari fidejussorem, vel mandatorem, *l. 4. hoc tit.* et pignora, *l. un. sup. etiam ob chir.* Et ita est explicanda l. 16. Et explicatio demonstrat male ex ea colligi, conventionem unius fidejussoris esse liberationem ceterorum. Ac rursus repetamus, quod ait *d. l. 16.* creditorem, qui litem contestatus est cum omnibus fidejussoribus divisa actione, amisisse jus eligendi unum ex fidejussoribus in solidum, etiamsi ceteri solvendo non sint, ut scilicet addamus e contrario, unum ex fidejussoribus, cum quo creditor primitus litem contestatus est in solidum, etiam post litis contestationem, si ceteri confidejussores solvendo fuerint, quandocunque ante sententiam desiderare posse ex Epistola D. Adriani notissima omnibus, etiam circumforaneis fori, ut in partem tantum virilem condemnetur, ut *l. 10. hoc tit.* quia hæc defensio peremptoria, quæ beneficium divisionis dicitur, commune fidejussori et mandatori, *l. ult. sup. de constitut. pec.* de quo etiam agitur *l. 3. hoc tit.* magnum beneficium, quo fit ut fidejussor, qui est obligatus in solidum, damnetur tantum in partem. Miserabilis est conditio fidejussoris, maxime debitore principali non existente solvendo, et miserabiles, quos sæpe perpetiuntur auctoris aspectus. Ideo leges fidejussoribus, et mandatoribus, qui proximi eis sunt, variis modis opitulantur, ut illa Epistola Adriani dato beneficio divisionis. Itemque aliter *l. 27. et ult. hoc tit.* quæ est constitutio Græca, ut desiderator, multis beneficiis, sive remediis subvenire leges miseriæ fidejussorum, et quantum potest, allevare eorum onera: primum maxima parte hominum liberata hujusmodi obligatione, puta, fœminis omnib. ex Senatusc. Vellejano, deinde dato etiam maribus, qui pro alio fidejussissent, beneficio divisionis, quod habent ex Epistola D. Adriani, nisi ei renuntiaverint nominatim, dato etiam beneficio electionis ademptæ creditoribus, quod vulgo dicitur beneficium excussionis, ne scilicet fidejussor conveniatur inexcusso reo concessum a Justiniano iis, qui ei nominatim non renuntiassent: nam hoc jure utimur, ut huic et illi beneficio renuntiari possit, qua de causa in Codice, et in D. non sunt inutiles, quæ sunt numeratæ leges, quibus electio creditori permittitur, quia plerumque huic beneficio fidejussores renuntiant. Eodemque modo, etiam fœminæ, quæ beneficio Senatusconsulti iis obligationibus exemptæ sunt, recte renuntiant beneficio Senatusconsulti Vellejani. At præter hæc beneficia, sciendum est, fidejussores nonnunquam intervenire in causis civilibus, vel in criminalibus, qui pro eo cavent judicio sisti, id est, de repræsentando reo, ut loquitur Justinianus, nisi tam grave sit crimen, quo reus postulatur, ut carceri potius, quam fidejussoribus committi debeat, *l. 1. et 3. D. de custod. reor.* Et hujus cautionis vis hæc est, ut reum criminis fidejussor exhibere compellatur, aut arbitrio judicis pœna pecuniaria, vel si dolo malo non exhibeat, extraordinaria plectatur, *l. 4. eod. tit.* Et hoc est, quod ait *l. 13. h. t.* eum Decurionem, id est, Senatorem municipalem qui fide promiserat se latronem quendam inventurum, id est, requisiturum et exhibiturum; exhibendi, et sistendi latronis necessitate esse obstrictum: sed si dolo malo eum non sistat, transmitti ad præfectum prætorio, vel præsidem provinciæ, et scilicet puniatur extra ordinem, quod dolo malo non sistat latronem, pro quo cavit: hi enim sunt judices, ad quos causæ criminales decurionum rejiciuntur, præses provinciæ, vel præfectus prætorio. Ceterum si fidejussores caveant reum sisti in diem certam, puta intra sex, aut intra septem, vel octo menses, et si intra eam diem non stitissent reum, certam pœnam pecuniariam, singulare est beneficium, quod dedit idem Justinianus l. 26. *h. t.* ut fidejussores ea die reum non stiterint, quamvis verum sit pœnam esse commissam ex diei lapsu, attamen differatur exactio pœnæ in menses sex, intra quos si fidejussores reum sistat, vel defendant, videlicet eam reum judicio sisti, aut defendi promiserunt, pœnalis stipulatio, quæ commissa erat, evanescat. Beneficium est plenum humanitatis, ut post commissam pœnam, liceat fidejussori purgare moram intra sex menses, exhibito, vel defenso reo, quia regulariter pœnæ semel commissæ ex die certa, nulla deprecatio, nullum effugium est, *l. Trajectitiæ. D. de oblig. et act. l. Celsus. D. de recept. qui arbitr. recep.* sed benigne leges subveniunt miseriæ fidejussorum. Et hæc est sententia *legis* 26. ad cujus speciem non est existimandum etiam pertinere *legem Etsi post tres. D. si quis caut.* quia non loquitur de fidejussore, sed de reo ipso, qui promisit judicio sisti, et non de stipulatione pœnali, sed de stipulatione, quanti ea res est: inter quæ multum mutat: nam cum fidejussore mitius agitur, quam cum reo principali. Et stipulatio pœnalis est severior et strictior, quam stipulatio, quanti ea res est: nam pœnalis statim ipso jure committitur ex die exhibitionis, quo reum sistere debuit, stipulatio quanti ea res est non committitur ex die, sed ex lite contestata ex illa stipulatione, *l. 5. sup. de contrah. stipul. l. Cum quærebatur. §. Proinde. D. judicat. solv.* Et idem ostendit *lex Etsi post tres §. Proinde.* si post diem, quo reus se sistere promiserit intra tres dies, vel quinque, vel plures, id est, intra modicum tempus, non intra sex menses, ut in fidejussore constituit hæc lex 26. ante litem contestatam reus se judicio sistat, secum agendi potestatem faciens, et cum eo agatur ex stipulatione, quanti ea res est, poterit se tueri exceptione doli mali, scilicet, si ex mora illius modici temporis jus actoris deterius factum non sit, id est, si doceat ob eam rem nil interesse actoris, quæ est sententia *leg. Etsi post.* Verum ex *hac l. 26.* etiam notandum est, pœnalem stipulationem, de qua in ea agitur, evanescere mortuo reo quem in diem certam fidejussor cavit se judicio exhibiturum. Mortuo, inquam, reo intra diem dictam, non etiam si moriatur post eam diem dictam, atque conventam intra sex menses, quos hæc constitutio dat fidejussori ad exhibendum reum, pro quo cavit, qui jam cœpit esse certum, reum non posse exhiberi intra illos menses, cum sit mortuus, et ideo pœnæ commissæ petitio est. Et hoc plane convenit cum jure communi, *l. 4. D. qui satisd. cog.* Sequitur aliud in l. 27. Sed omittimus etiam fidejussoribus subveniri, qui solidum solvere parati sunt, creditore compulso eis vendere nomina, ut *l. Fidejussoribus. 17. D. de fidejussor.* At in *l. 27. hujus tit.* proponitur aliud, in quo etiam fidejussoribus succurritur, qui sine scriptis, et sine adjectione diei pro alio judicio sisti adpromiserunt, ut scilicet ex ea stipulatione non teneantur in perpetuum, id est, usque ad triginta annos: ex ea non possunt conveniri ad eum finem longissimi temporis, sed intra duos menses tantum, quod beneficium manat ex edicto quodam generali præfecti prætorio, ut ait *lex* 27. Nam et præfectum prætorio, qui est apex omnium magistratuum, non ambigitur jus facere posse. *l. 2. sup. de Offic. præfect. prætor. Orient. l. Apertissimi. sup. de judic.* et in libro Novellarum Justiniani, quatuor postremæ sunt edicta præfectorum prætorio, quæ uno verbo a Græcis dicuntur ἐπαρχικά. Qui ergo pro alio spopondit judicio sisti sine scriptis, et non adjecta die, intra quam sisteret si intra duos menses conventus non sit, ex ea stipulatione ipso jure liberatur. Qui autem ex scripto fidejussit, in perpetuum tenetur. Denique majus est vinculum fidejussionis scriptæ, quam non scriptæ, quia non præsumitur se in longum tempus obligasse, qui fidejussit sine scripto indiligentius. Et hæc est præsumptio juris, legis præsumptio justa cujus nunquam solicitius est inquirenda ratio, maxime cum benigne inducitur levandi fidejussoris gratia. Et hæc quidem distinctio inter eum qui pro alio judicio sisti promisit ex scripto, et eum qui ex non scripto, est indubitata et certa. Verum inde quærebatur; an is qui fidejussit apud acta, vel apud officium sive tabularium, videatur fidejussisse scripto, ut tantum teneatur in duos menses, non ultra? Et hoc Justinianus magis probat in hac *l.* Itaque (quod notandum) quod ait *lex Eum pro quo. D. de in jus voc.* eum, qui pro alio fidejussit judicio sisti apud acta, vel apud officium, ad eum exhibendum compelli: sic hodie est intelligendum, ut compellatur tantum intra bimestre tempus, non ultra. Et hoc in privatis causis: nam in publicis sive fiscalibus, qui apud tabularium testibus adhibitis fidejubent judicio sisti, privilegio speciali pro eo habentur ac si fidejussissent ex scripto, ut perpetuo teneantur. Nec novum hoc videri debet: nam (ut ait Justinianus) multa privilegia propter publicas necessitates juri publico præstantur, et

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 2. cap. 16.*

proponuntur multa in titulis *de jure fisci, et de privilegiis fisci*. Ad postremum etiam aliud est, in quo *lex ult. hoc tit.* (quæ est constitutio Græca hactenus desiderata) significat fidejussoribus subveniri, videlicet qui pro alio usurarum nomine fidem suam obstrinxerunt, quos quidem *lex* 10. *h. tit.* qui fidejusserunt, in usuras scilicet, ait, nullam habere justam causam recusandi solvere usuras: sed hoc ita verum est: ut nullam habeant justam causam recusandi solutionem usurarum, qui in eas fidejusserunt intra biennium, si in longius tempus se non obligaverint, post biennium liberari ob onera solvendarum usurarum, quod est magnum beneficium, si non se obligaverint ultra biennium: nam si se obligaverint in longius tempus, puta triennium aut quadriennium, conventionem contrahentium nos sequi oportet: ita tamen ut sit *lex ult.* ut ultra modum, quem leges usuris dederunt, non debeantur, puta supra duplum: ut si sors sit centum, usurarum nomine solutis ducentis, debitor omnimodo liberetur et a sorte, et ab usuris, quia ubi usuræ sortem æquaverunt: quod post solvitur usurarum nomine in sortem imputatur. Et hoc est quod dicitur, *usuras non deberi supra duplum*, *l. Si non sortem.* §. *Supra duplum. D. de condict. indeb.* Similis est distinctio quem ponit *l.* 27. *sup.* et multum interesse, sive scripto quis pro alio judicio sisti promiserit in diem certam, an die non adjecta: nam hoc casu post bimestre tempus non tenetur, illo tenetur in diem, in quam usque cavit, etiamsi excedat bimestre tempus: nam et ita in quæstione *l. ult.* multum interest, fidejussor obligaverit se in usuras pro reo principali in diem certum (nam in eum diem solvere cogetur usuras, modo non excedant duplum) an vero non adjecerit diem, quoniam hoc casu post biennium recte recusat solutionem usurarum. Et verba *hujus legis ult.* in Basilicis hæc sunt: ἐάν τις, etc. sententia hæc est: *Eum, qui fidejussit in usuras, non in biennium tantum teneri, sed in tantum temporis, in quantum convenit, et cavit, ut usurarum nomine teneretur. Igitur licere fidejubere usurarum nomine etiam in longius tempus, modo duplum usuræ non superent*: et nil præterea dignum est notatu in hoc titulo, nisi de specie *legis* 22. *hoc tit.* quæ vulgo perperam apponitur, estque talis: mandavit Titio, ut tibi crederet decem, credidit decem: dein Titio stipulanti promisi, me daturum viginti per errorem, qui mandaveram, ut numeraret tantum decem, quæ etiam sola numeravit. *Lex* 22. *ait*, ultra id quod tu accepisti, quodque ego mandavi, ea stipulatione illa, quæ excedit ejus pecuniæ quantitatem, mecum utiliter agi non posse, quia ea stipulatio fuit sine causa, in eo quod excedit pecuniam creditam ex mandato meo, quia reus principalis non tenetur, nisi quatenus est ei numeratum, *l. Si tibi. D. de pact.* Ergo nec mandator: ideoque si conveniatur: poterit se tueri exceptione doli mali: imo vero ultro poterit agere condictione liberationis, ut illa obligatio sibi accepto feratur, *l.* 15. *hoc tit.* quam Græci conditionem recte vocant incerti actionem, περὶ τοῦ ἀδήλου ἀγωγήν, quia liberationes, et acceptilationes incerti condicuntur. Et ita est explicanda *l.* 22. quod etiam μετάφρασις Βασιλικῶν probat. Cujus latine sent. hæc est *si compellatur ultra quam acceperit reus principalis atque adeo ultra quam mandaverim ei numerari, mihi succurri, ne a me petatur τὸ περιττὸν*, id est, *quod excedit pecuniam numeratam.* Igitur ponendum est, numerationem convenire mandato, id est, tot nummos fuisse numeratos, quot numerari mandavero quod non ponunt vulgo, sed post numerationem me incautius promisisse daturum Titio ultra quam mandassem, vel ipse Titius numerasset.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLI. De novation. et delegat.*

Hic titulus est de stipulationibus novandi causa interpositis ad tollendas priores obligationes. Fidejussio et mandatum, de quibus est superior titul. non tollunt priorem obligationem, sed accessiones ejus sunt novatio et delegatio, de quibus est *hoc tit.* tollunt priorem obligationem. Fit quidem et fidejussio et novatio sive delegatio per stipulationem: sed ut verborum etiam discrimen non ignoretur, fidejussio proprie fit per adstipulationem et ad promissionem, quæ verba significant fidejussores adjungi priori obligationi: novatio autem fit per exstipulationem et expromissionem, quo genere prior obligatio perimitur, et articulus *ex* significat veteris obligationis interitum, et novæ exortum. Fit ergo novatio et delegatio per stipulationem. Est igitur voluntaria, quia nemo stipulanti promittit invitus, *l.* 1. et 5. *hoc tit.* Stipulatio ex utriusque consensu consistit. *l.* 1. et §. *pen. D. de pact. l. Si stipuler* §. *ult. D. de verb. oblig.* Alia est novatio et delegatio, quæ non per stipulationem, sed per litis contestationem fit judicio accepto, de qua proprie hic titulus non est, sed de voluntaria tantum: hæc necessaria est, *l. ult. D. de separat.* quia judicium redditur in invitum, *l. Inter stipulantem.* §. 1. *de verbor. oblig.* Ut si is, cui vendidi nomen L. Titii, mandatu meo litem contestetur, cum L. Titio: vel si creditor litem contestetur cum debitore suo, eumque condemnet, quo genere vetus actio novatur, et transfertur in actionem judicati, *l.* 1. *hoc tit.* in secunda parte, quæ repetita est in *l. Nominis. sup. de hæred. vend. l.* 11. et 29. *eod. tit.* Novatio voluntaria, de qua est hic titulus, est stipulationis, vel alterius obligationis veteris in novam stipulationem translatio, atque transfusio, quo genere vetus obligatio perimitur ipso jure, *l. Si unus.* §. *Pactus. D. de pact. l.* 2. et 3. *hoc tit.* Delegatio autem est mandatum in stipulationem novandæ, et transferendæ prioris obligationis, quod fit (exempli gratia) creditore jubente debitorem suum id quod sibi debet alii creditori stipulanti. vel alii, cui creditor illud nomen donatum vult, promittere. Hoc jussum sive mandatum, ut alii stipulanti promittat, quod mihi debet, delegatio appellatur. Unde inter delegatum et delegantem nascitur actio mandati, *l.* 11. *D. eod. tit.* perficitur autem delegatio secuta stipulatione, hoc est, delegato novandi causa promittente ei, cui delegatus est, sive debitor sit delegatus, sive non debitor: nam et non debitor delegatus ex stipulatu, sequuta stipulatione conveniri et exigi potest, licet mandator nondum ei satisfecerit, *l.* 5. *hoc tit.* Et hoc est quod ait *l.* 11. *D. eod. tit. Delegationem per stipulationem fieri*, id est, perfici atque compleri. Namque origo delegationis est mandatum: executio delegationis est stipulatio et promissio novandi causa interposita. Et hæc est delegatio debitoris: vel ita fit delegatio debitoris, atque impletur, de qua est hic titulus. Alia est delegatio, sive mandatum, et cessio non debitoris, sed actionis, ut cum aliquem procuratorem facio in rem suam, vel in rem meam, ut agat cum alio meo nomine. Hæc est delegatio actionis, non delegatio debitoris. Et in hoc significatu dicitur in *l. Quod debetur. D. de pecul.* delegationem pro justa præstatione, id est, cessionem actionis esse pro solutione rite facta. At in hoc titulo delegatio non est mandatum, ut agas, sed mandatum, ut alii stipulanti promittas, et inter hanc et illam delegationem, id est, inter hæc duo genera mandatorum multum interest: nam ut sup. attigi, delegatio actionis fit invito vel ignorante debitore: delegatio debitoris non item. Et hæc differentia proponitur in *l.* 1. Addatur alia, delegatione actionis non tollitur obligatio, vel actio, quæ deleganti, id est, mandatori competit, ut si te faciam procuratorem in litem meam, demandata, vel delegata tibi actione mea, non ideo amitto meam actionem. At delegatione debitoris prorsus tollitur obligatio, et actio mea, *l.* 2. *hoc tit.* Item delegatio debitoris novatione legitime perfecta, non potest revocari a delegante, etiamsi is, cui quis delegatus est, a delegato nondum exegerit pecuniam, vel etiamsi eam donaverit, aut acceptam tulerit. Delegatio autem, sive cessio actionis potest revocari re integra, *l. Si pater. sup. mand.* Re integra, id est, si is, cui delegata est actio, nondum litem contestatus sit, vel si nil exegerit a debitore, vel si non denuntiaverit debitori, ut solveret. Quos tres casus eleganter expressit *l.* 3. *hoc tit.* quibus, quod res non sit in integro, mandatum actionis revocari non potest: idem, et hæc est alia differentia, si, cui quis specialiter delegavit, vel cessit actionem certam in rem suam, hæc omnia sunt necessaria, non in rem delegati, invito mandatore, sive delegatore non potest novare, vel alio modo dissolvere obligationem, *l.* 4. *h. tit.* si autem, cui delegatus est debitor, et qui stipulatus est ab eo debitore, sane non prohibetur novare, vel alio modo solvere obligationem. Duo tantum notavi genera delegationis. Unum si mandavi, ut alteri promitteres. Alterum si mandavi, ut ageres cum alio. Est et aliud genus, si non mandavi, ut ageres vel promitteres, sed si te debitorem meum delegavi, ut solveres. L. Titio pecuniam mihi debitam, qui multum distat ab eo, qui delegatus est, ut alii promittat stipulanti; nam hic si promittat, novatur obligatio cum id agitur: ille vero, qui delegatur ut solvat alii, quod mihi debet, si promittat, vel constituat se soluturum, non novatur obligatio quoniam non actum est, ut novaretur, id est, id noluit is qui delegavit, *l.* 28. *de novat.* Et de hoc genere delegationis est *l. pen. hoc tit.* quæ negat eum, qui delegatus est, ut solveret, conveniri posse, nisi promiserit ei, cui delegatus est, vel constituerit se soluturum, videlicet, quod notandum ex *l. pen.* si creditor, qui eum delegavit, sit creditor chirograph. qui nullum pignus contraxit ex causa crediti: nam hypothec. creditor jure hypothecæ, vel, si specialiter ei illud nomen obligatum fuerit, etiam non delegatum debitorem debitoris convenire potest, *l. Nomen. sup. quæ res pign. obligar. poss.* Ad hæc sciendum est, novationem voluntariam fieri quatuor modis: primo modo sine delegatione: ceteris modis remedio delegationis, sive præcedente delegatione. Primo modo fit novatio sine delegatione mutata causa, vel statu prioris obligationis, non mutata persona debitoris, vel creditoris, ut si de te stipuler novandi animo, quod mihi debes ex testamento, vel ex crediti causa, vel si quid mihi debes, ex stipulatu, idem de te stipuler, si modo posterior stipulatio aliquid novi habeat. alioqui, stipulatio iterata supervacua est, aut sane inutilis ad faciendam novationem. Dico igitur novationem fieri, si quod mihi debes ex stipulatu, idem postea de te stipuler novandi animo, si modo posterior obligatio aliquid novi habeat, quod non habuerit prior, vel aliquid non habeat, quod habuerit prior, ut si in posteriori stipulatione novandi causa interposita, pignus, vel fidejussor, vel pœna, vel dies, vel conditio adjiciatur, aut detrahatur ex priori, aut si in posteriori stipulatione adjiciatur correus debendi, quod in *l. ult. hoc tit.* significari puto his verbis (*vel aliam personam adhibuerit*) puta si adjecerit correum debendi. Et sequitur (*vel mutaverit*) quod est novationem fieri, mutato debitore: male Haloander in illa *l. ult. mutaverit*: alii Codices non habent illa verba (*vel mutaverit*) et tamen retinenda sunt, cum Basilica ea retineant, et veteres libri. Idem fiet si in posteriori stipulatione quantitas debiti augeatur, vel minuatur, ut ait, *d. l. ult.* Sed addit, idem evenire, si quis cautionem minorem acceperit, quod quid aliud est, quam quod dixit paulo ante, *si quantitatem minuendam esse crediderit.* Non possunt ea verba (*si cautionem minorem acceperit*) aliud significare. Ergo idem supervacuo repetit, et est ταυτολογία, quod vitium tamen non excidit Justiniano auctori legis ultimæ, sed vetustiores libri non habent (*minorem*) sed (*juniorem*) rectissime, hoc sensu: stipulationem stipulatione novari, et perimi, si creditor cautionem juniorem acceperit, quod probat *l. Chirographis. D. de admunist. tut.* quæ docet, novatio-

nem fieri facto novo chirographo, quamvis nec persona mutata sit, nec causa obligationis, quam etiam ad faciendam hanc novationem compellit debitorem, amisso veteri chirographo, incendio, vel alio casu. Ita recte dicimus, novationem fieri per cautionem juniorem, et stipulationem stipulatione novari sola hac ratione, quod sit junior et recentior stipulatio, sive cautio, recens instrumentum. Secundo autem modo, novatio fit mutata persona creditoris, ut si quod tibi debeo, alii, non creditori meo stipulanti promittam: hoc modo non fit novatio sine delegatione, sed nec etiam sequentibus duobus, de quibus dicamus. Tertio igitur modo fit novatio mutata persona debitoris: ut si quod tibi debeo, stipuleris ab alio non debitore meo ultro ac offerente, ultro suscipiente nomen meum, et me liberante. Quod etiam fit, si ego alium non debitorem meum tibi delegavero qui promitteret tibi quod debeo. Quarto modo novatio fit mutata persona utriusque debitoris et creditoris, quod fit etiam per delegationem, ut si debitorem meum tibi creditori meo delegavero, qui tibi promitteret, quod debeo: nam et tu mutas debitorem, et ille debitor meus mutat creditorem. His modis novatio fit: sed nullo tamen modo fit novatio, secundum quod constituit Justinianus in *l. ult. hoc tit.* etsi tacite inter contrahentes actum sit, ut fieret, quod tamen olim sufficiebat, nisi nominatim sit expressum, novationis causa rem geri. Alioquin si hoc dictum non sit nominatim, res procedit ἀμεβάτευτος, quod ego restitui in Instit. est barbara vox Græca inflexa ad Latinam, ut eo specialiter non expresso, res fiat ἀνέβατεύτως, id est, ut non fiat obligationis novatio.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLII. De solutionibus, et liberationibus.*

Novationi, et delegationi, quæ per stipulationem priorem obligationem tollit, dictum est *tit. superiore*, inde rapta occasione, adjungit alias rationes, sive modos, quibus et citra stipulationem tollitur obligatio, mox rediturus ad stipulationes. Et summa quidem ratio tollendæ obligationis est solutio, id est, datio, vel numeratio, vel præstatio ejus, quod debetur, vel alterius rei volente creditore: nam invito creditore aliud pro alio solvi non potest, *l. 2. §. 1. D. de reb. cred.* nisi lex quædam specialis cogat creditorem aliud pro alio accipere, veluti pro pecunia prædium æstimatum, si cogatur accipere in solutum, quod leges plerunque statuebant, cum in urbe abundabat æs alienum, cujus dissolutio esset difficilis, cumque difficilis erat ratio conficiendæ pecuniæ, ut post bellum civile lege Julia cautum est, quod solvendi æris alieni difficillimum esset illud tempus, ut debitores pecuniarum creditoribus satisfacerent per æstimationem possessionum, quanti quisque ante bellum civile comparasset, id est, prædiis datis in solutum æstimatis, quanti ea emissent ante bellum civile, quod non erat sine magno detrimento creditorum. Et ejus rei auctor est Svetonius in Julio, et Julius ipse *in princ. 4. de bel. civ.* Et hoc genus solvendi æris alieni, puta prædiis æstimatis datis in solutum pro pecunia Marcus Tullius, qui eo tempore fuit, significat 12. ad Atticum epist. 28. dum ait: *Si Castricius pro mancipiis pecuniam accipere volet, eamque sibi solvi, ut nunc solvitur*, id est, per æstimationem prædiorum datorum in solutum etiam invito creditore ex lege Julia. Et inde apud eum sæpe prædia in æstimationem accipere, id est, prædia æstimata accipere in solutum, pro pecunia credita æstimationem, quam fecit lex Julia non quam creditor, aut debitor: ut 13. Epistol. *a Laberio*, inquit, *Albinus prædia in æstimationem accepit.* Et duodecimo ad Atticum: *ut numeratum malim accipere, quam æstimationem*, id est, dato prædio in solutum. Et alio loco, *credo, quod nec pienda aliqua sit, et danda æstimatio*, id est, prædium aliquod æstimatum pro pecunia debita. Et 9. Epistol. eleganter: *non eo consilio sis, ut cum me hospitio recipias, æstimationem aliquam te putes accipere. Etiam hæc levior est plaga ab amico, quam a debitore.* Et 5. *Nolles a me hoc tempore æstimationem accipere: nam numeratum si cuperes, non erat.* Numerationi pecuniæ debitæ, opponit dationem æstimationis, id est, prædii æstimati, et dati in solutum. Ergo creditori aliud pro alio non solvitur recte, nisi lex cogat: invito scilicet: nam volenti aliud pro alio solvitur recte.

Et cum quæritur, quomodo fiat recte solutio, hoc notandum imprimis, recte fieri, si idipsum, quod debetur, solvatur, vel aliud pro eo volenti creditori, vel coacto velle legis publicæ auctoritate. Item recte fieri eam solutionem, quæ fit congruo loco a debitore, vel ab alio nomine debitoris creditori, vel alii, mandato aut voluntate creditoris. Et generaliter, ut ait l. 22. *h. tit.* quæ fit ei, qui exigendi potestatem habet veluti servo calendario præposito, *l. 19. hoc tit.* vel qui liberam peculii administrationem habet, si quid de peculio mutuatus sit, *l. 3. h. tit.* Ex solutione sequitur liberatio, etiam non reddito, vel non cancellato chirographo, *l. 4. 19. 22. h. tit.* cujus tamen chirographi post solutionem debitori condictio competit, quasi sit apud creditorem sine causa, *l. ult. h. tit. l. 2. sup. de condict. ex leg.* Ex solutione, inquam, sequitur liberatio, ut ex stipulatione sequitur verborum obligatio, *l. 4. §. Conventionales. D. de verb. oblig.* Solutio est causa, liberatio effectus. Et quod dicitur in *l. Solutionis. D. de solut.* conjuncta *l. Liberationis. D. de verb. signific.* quoniam ambæ sunt ex eodem libro, idem significari utroque verbo liberationis et solutionis, non pertinet ad hunc titulum, sed quantum inscriptio earum legum demonstrat, ad titulum *de re judicata*, quo a condemnato exigitur, ut solvat, *l. 4. §. Solvisse. D. de re jud.* ubi, *solvendi* verbum eandem vim habet, quam liberandi. At in hoc titulo solutio a liberatione distinguitur, ut et libro 11. *tit. de solut. et liberat. debitor. civ.* Et solutio est causa, ut dixi, liberatio effectus. Solutio est facti, ut ait *l. Continuus. §. ult. D. de curat. furios.* Liberatio est juris. Item solutio est species tollendæ obligationis, liberatio genus: nam et aliis, quam solutione, modis plerisque liberatio contingit ipso jure, vel ope exceptionis, veluti novatione, pacto, transactione, donatione, compensatione, capitis diminutione debitoris, acceptilatione, oblatione, et obsignatione, et depositione totius pecuniæ debitæ, confusione, ut si unus idemque homo successione, sive aditione hæreditatis fiat debitor et creditor ejusdem pecuniæ, venditione pignoris idonei. Item re debita extincta, sine culpa debitoris, vel etiam reddito chirographo voluntate creditoris, ut l. 15. *h. tit. l. 7. sup. de remiss. pig.* ubi id latius exposui, vel etiam donatione apochæ a creditore conscriptæ, id est, professione receptæ pecuniæ, si modo apocha non arguatur esse falsa, ut *l. 13. 14. 21. et 23. h. t.* Nam differentiam facimus inter apocham et acceptilationem eadem licentia, qua inter pignus et hypothecam, licet inter se nil differant præter syllabarum sonum, quo lingua Græca discernitur a Latina. Sicut alias dixi eadem licentia medicos facere differentiam inter ἄνθρακα, *et carbunculum*: Theologos inter πεντηκοστὴν *et quinquagesimam*: nam revera ea nomina nil distant, præter sonum, et linguæ varietatem, quod una sit Latina, alia Græca, potestas omnium una. Ceterum dicimus apocham esse eam, cui potest opponi exceptio non solutæ pecuniæ: nam etiamsi scripsero, mihi solutam pecuniam, quia potui id scripsisse spe futuræ solutionis, quæ secuta non sit, debitori objicienti mihi apocham, contra objicio recte exceptionem non receptæ pecuniæ, quæ tamen exceptio acceptilationi non opponitur, quoniam acceptilatio etiam non solventem liberat, et quasi donatio est, *l. Si acceptolatam. §. ult. D. de acceptilat.* Et hos omnes modos, quibus liberatio contingit, in unum veluti aggerem coarctavi, quia nimis magna esset mora in singulis, si istum aggerem vellem dissolvere. Et restant tantum duæ leges in hoc titulo, quarum præcipuæ sunt explicandæ species. Primum *l. 18.* cujus species hæc est. Procurator meus de sua pecunia liberavit me ab omnibus creditoribus meis receptis chirographis, quæ eis feceram meo nomine, quibus chirographis subscripsit idem procurator, *nihil creditoribus meis, qui ante erant, me debere*: an ex ea subscriptione recte colligam, etiam procuratori me nil debere, qui me sua pecunia liberavit? minime. Nam potest esse verum, ut nil debeam aliis creditoribus, non quod sim liberatus mea pecunia, sed procuratoris, quam ipse, vel ejus hæres a me possit exigere actione mandati. Ergo procurator, qui chirographis subscribit, *nil creditoribus deberi*, non de se intelligit, cum et chirographa ad se non pertineant, sed de creditoribus tantum quibus facta erant. Ergo superest ei petitio pecuniæ, quam de suo solvit, ut dominum liberaret. Hæc *lex* 18. ad dominum, non ad procuratorem, vel hæredem ejus scripta est, et singulari personæ, tamen dicit (*vestræ pecuniæ*) pro (*tuæ pecuniæ*). Et ex hac specie doctores generaliter colligunt, in generali sermone non contineri personam loquentis vel scribentis, quod est generaliter falsum, specialiter verum, ut in hac specie, quia ea fuit mens scribentis, ut intelligeret nil deberi creditoribus, quibus facta erant chirographa quibus hoc subscripsit. Ceterum deberi sibi cui nullum factum erat chirographum. Et omnes illæ definitiones generales doctorum, quæ sumuntur ex specie una vel altera, in disputando nobis sunt pernegandæ, quod sint tantum specialiter veræ, generaliter falsæ: sicut illud *generalem sermonem non apprehendere personam loquentis*, non est omnino verum, nisi quatenus conjectura voluntatis admittit, vel exigit. Notanda etiam est species *l. pen. h. tit.* Creditor volens pro centum quæ ei debebantur, accepit fundum æstimatum centum in solutum, fundum accepit in æstimationem pro centum, quæ debebantur: postea idem vendidit eum fundum 200. sua industria invento stulto emptore: quæritur, an debitor ab eo possit exigere, quod supravendidit? Minime. Eventus, inquit, melior, et industria creditoris non debet prodesse debitori, quia etiamsi creditor vendidisset fundum sibi datum in solutum minori pretio, puta decem, hoc nil noceret debitori. Et eodem argumento recte utitur *lex 3. D. ad leg. Falcid.* ut si hæres res hæreditaria bene vendiderit per stultitiam emptoris, et insaniam, ea res non prosit legatariis, non augeat legatum, nam etiamsi male vendiderit res hæreditarias per stultitiam suam, aut imprudentiam, ea res non nocet legatariis. Menda duo erant in hoc titulo. Unum jamdiu sustuli ex *l. 2.* reponens pro (*rationibus*) (*stationibus*) id est, *fisci stationibus.* Et explicata etiam *illa l. 2.* in *l. 1. inf. ne fiscus rem, quam vendidit, evincat*, quod mendum nondum quisquam animadvertit, seculi sunt multi, qui probarent, et in ipso contextu, quod probo, vocem (*stationibus*) reposuerunt. Est aliud in *l. 22.* quod indicant libri omnes antiqui. *Inductum*, id est, *cancellatum necne sit chirographum.* Primum hic velim addi subdistinctionem post *chirographum*. Quod sequitur *vestrum*. in eo est mendum, et legendum *vestra*, atque conjungendum verbum postremis verbis, *nil interest*, ut sit, *vestra nil interest.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLIII. De acceptilationibus.*

In hoc tit. redit ad stipulationes: nam acceptilatione, de qua est titulus, ea tantum obligatio tollitur, quæ nascitur ex stipulatione. Aliæ obligationes, quæ re, vel consensu, vel literis contrahuntur,

non possunt tolli acceptilatione, nisi prius novatione facta transferantur in stipulationem Aquilianam, cujus scilicet formulam condidit Gallus Aquilius, et exstat in *l. Et uno. D. de acceptil.* quia acceptilatio fit verbis solemnibus, ut ait *l. 1. hoc tit.* solemnitate verborum obligamur, *l. Si fratres. sup. comm. utr. jud. l. Si in rem. sup. si cert. pet.* sic etiam solemnitate verborum liberamur per acceptilationem actu solemni, ut ait *l. ult. sup. de revoc. his quæ in fraud. cred.* Acceptilatio igitur fit verbis solemnibus, *Acceptum fers? acceptum fero.* Et verbis tolli non potest nisi quod verbis contractum est, *l. 8. §. Acceptum. D. eod. tit.* Cui conjungenda est ratio ex *l. Nihil tam naturale. de reg. jur.* quia nihil est tam naturale, quam eodem quidque modo dissolvi, quo colligatum est. Et ita fit, ut acceptilatione tollatur tantum verborum obligatio, aut alia quælibet translata in verborum obligationem, quod fit remedio stipulationis Aquilianæ, ut in *l. 13. tit. sup. l. 4. 15. 22. 40. sup. de transact.* et *l. 2. hoc titul.* sit donationis gratia novatione facta, per stipulationem Aquilianam scilicet: præmittitur stipulatio Aquiliana, si alia sit obligatio, quam quæ ex stipulatione nascitur, et sequitur convenienter acceptilatio. Idem etiam ostendit *l. 3. hoc tit.* Et definitio acceptilationis, quæ ponitur *l. 1. D. eod.* ut est ultro citroque liberatio utriusque contrahentis, vel ut ipsis verbis utar, ut ait *liberatio per mutuam interrogationem, qua utriusque contingit ab eodem nexu absolutio.* Ea definitio est ejus acceptilationis, quæ fit præmissa stipulatione Aquiliana, quæ omnem obligationem tollit, quocunque modo contractam, *l. 1. hoc tit.* quæ aliquantum est obscura. Sententia hæc est: pupillum acceptilatione liberasse debitorem suum, qui postea per errorem pecuniam pupillo solvit: et quærit, an eam condicere possit, quasi indebitam solutam. Et ait posse, si acceptilatio fuerit facta tutore auctore, quia rite facta acceptilatio præcludit omnem viam agendi. Sed si facta sit sine tutoris auctoritate, non posse condici pecuniam, quia inanis fuit acceptilatio.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLIV. De evictionibus.*

Hic titulus est de stipulatione, qua plerunque venditor emptori cavet pro evictione, id est, in casum, quo genere vindicationis, præter quam, si vindicationis servitutum, aut finium, ut suo loco demonstravi, emptor rem, quam accepit ex causa emptionis, vel æstimationem ejus amittat, et eam ei rem habere non liceat, nimirum his fere verbis stipulante emptore, ut formulam stipulationis componam: *eum hominem, quem de te emi et accepi, mihi per te, hæredemque tuum, et per omnes habere recte licere, et si is homo, quo de agitur, parsve ejus a me petita erit, vel si eum hominem, partemve ejus ego ab alio petiero, tum de ea re agenda adesse, cum tibi, hæredive tuo denuntiavero, et eam rem recte defendere: et si is homo, parsve ejus mihi per judicem evicta erit, vel si eum hominem ego a possessore per judicem evincere non potuerim, tum duplam mihi recte præstari: hæc spondesne?* et respondet venditor, *spondeo.* Hæc est stipulatio, de qua agitur in hoc titulo. Plerunque evictionis nomine emptor stipulatur duplam, non quanti res est in veritate, sed quanti emit, ut docet recte Accurs. *l. 2. D. eod.* et *l. Cum fundus.* et *l. Si fundo tradito. eod.* duplam inquam, et interdum, veluti si ita pacti essent, simplam tantum, vel triplam, vel quadruplam, ut *l. Si dict.* et *l. Si plus. D. eod.* nec enim huic rei modum finemve ullum ulla lex imposuit. Frequentior quidem est duplæ stipulatio, sed licet etiam stipulari plus aut minus. Et hæc omnia, quæ in formulam contuli, in stipulatione de evictione contineri constat ex locis quamplurimis, *l. Stipulatio ista. D. de verb. oblig. l. Si rem. §. ult. l. Emptori. §. ult. l. Si dict. § In stip. de evict.* Ac proinde hanc stipulationem committi, id est, obligationem evictionis contrahi, non tantum si alio agente in rem adversus emptorem judex condemnet emptorem, atque compellat rem restituere actori, vel æstimationem, sed etiamsi agente emptore in rem adversus possessorem, judex possessorem absolvat, *l. Evicta. §. 1. eod. l. Qui liberalem. D. de procurat.* Evictionis enim nomine significatur in judicio in rem, non in alio, efficax et plena victoria ejus, qui egit adversus emptorem, vel cum quo egit emptor. Plena, inquam, et efficax victoria, id est, quæ ad emolumentum, seu effectum perducatur, re ablata, vel abducta, vel possessione retenta: nam plus est evincere, quam vincere, nec emptor habet regressum ad venditorem, quod vicerit adversarius, sed quod evicerit, ut *l. Habere. D. eod. tit.* Si adversarius, qui vicit emptorem statim sine successore decesserit, nec in bona ejus venerint creditores, aut fiscus, vel si eam rem statim donaverit emptori, quem vicit, antequam eam abduceret, vel auferret, vicit, non evicit. Et ideo emptori, quod victus sit, nulla competit adversus venditorem actio de evictione. Porro si omissa sit stipulatio de evictione, quam ante proposui, secuta evictione nihilominus superest emptori adversus venditorem evictionis nomine actio ex empto, quæ ea sui natura talis est, ut persequatur id quod interest, et modo dicitur competere in simplam et in id quod interest, rem evictam non esse, id est, ad pretium recipiendum, et ad recipiendam omnem utilitatem, id est, omne quod interest, *l. 60. et 70. D. de eviction. l. Titius. §. ult. D. de act. empt.* Modo dicitur evictionis nomine deficiente stipulatione duplæ competere actionem ex empto in id quod interest, ut in *l. 1. sup. de rer. permutat. l. 9. 17. 21. 25. 29. hoc tit.* Quod tamen ita debet intelligi, ut in eo, quod interest, insit pretium rei, quod emptor pernumeravit venditori. Competit ergo in id quod interest, in quo inest pretium rei, modo et eadem actio dicitur competere in id quod interest, rem evictam non esse, non in pretium, quod adnumeravit emptor, ut *l. 23. hoc tit.* Quod etiam ita debet intelligi, ut competat non in pretium duntaxat, sed in id omne quod interest, quod plerunque pretium rei egreditur, *l. 1. D. de act. empt.* Et ita rectissime glossa interpretatur *d. l. 23.* modo evictionis nomine (quod valde pugnat cum superioribus) dicitur ex empto agi ad duplam deficiente stipulatione duplæ, ut *l. 2. D. de evict. si dupla non promitteretur,* id est, si deficiat stipulatio duplæ, *et eo nomine agetur,* id est, si agatur de evictione ex empto, nec enim alia superest actio deficiente stipulatione, *dupli condemnandus est reus.* Ergo evictionis nomine actio ex empto competit in duplum. Et ita Paulus 2. *Sent. tit. 17. si res simpliciter tradita,* id est, non interposita stipulatione pro evictione, *evincatur, tanto emptori venditor condemnandus est, quanto si stipulatione pro evictione cavisset:* quo etiam pertinet *l. Quod si nolit. §. Quia assidua. D. de Ædilit. edict.* Quia etsi ea lex non loquatur de stipulatione, quæ de evictione interponitur, sed de stipulatione, quæ interponitur de sanitate, et noxa hominis venditi, et de iis, quæ continentur ædilitio edicto, quia ex causa etiam duplam promitti constat ex *l. 11. §. ult.* et *l. Quia dicitur. D. de evict.* et ex Theophilo *titul. de divis. stipulat.* tamen ratio *dict. §. Quia assidua,* etiam ad stipulationem de evictione accommodari potest, ut quia assidua et frequens est de evictione stipulatio duplæ, ideo ex empto agi possit in duplam deficiente stipulatione duplæ, ut ea quæ moris sunt, et consuetudinis veniant in bonæ fidei judicium, in quo etiam proditum est tantundem valere officium judicis, quantum stipulationem, *l. Quia tantumdem. de neg. gest.* Sed ut rem explicem, hi omnes loci, quibus dicitur, si venditor duplam non caverit stipulanti emptori, ex empto duplam agi posse, sic accipiendi sunt, si cum dictum, vel actum esset, ut dupla promitteretur emptori, dupla ei promissa non fuerit, vel si per errorem omissa fuerit stipulatio duplæ, ut ostendit *l. Empt. §. ult.* et *l. Si dict. D. de evict.* Et hoc est, quod ait *d. l. 2. eod.* si dupla non promitteretur, puta per errorem omissa stipulatione duplæ, vel eo tantum pacto, ut de dupla venditor teneretur, *et eo nomine agetur,* inquit, scilicet actione ex empto, quod res evicta sit, vel quod dupla promissa non sit: dupli condemnandum esse reum, hoc est, venditorem, ut scilicet re evicta duplam præstet, vel nondum re evicta, ut duplam promittat. Sed si de dupla non sit actum, nec per errorem, sed consulto consilio sit omissa stipulatio duplæ, certum est emptori de evictione ex empto actionem esse in simplam, id est, in pretium, quod numeravit, et in id quod interest, ut *d. l. 60. eod. tit.* in simplam, inquit, et in id quod interest, quod quandoque est minoris, quam dupla. Et si quando pluris est, quam dupla, non excedit tamen duplam in judicio empti venditi, quia bonæ fidei judicium est, et bonæ fidei congruit, immensam exactionem resecari, et supra duplum venditorem non exigi, maxime si dolo careat, puta si ignorans vendiderit rem alienam, quam postea dominus evicerit emptori, quæ est sententia *l. Cum forte. et seq. D. de act. empt.* Non est omittendum stipulationem de evictione, quam dixi sæpe interponi in duplam, aliquando interponi tantum in simplam, ut *l. Hoc jure. D. eod. tit. stipulationes,* inquit, *simplæ aut duplæ.* In duplam si veneat homo, vel prædium, vel quæ alia res pretiosa, *l. Emptori §. 1. eod. tit.* In simplam, si ita pacti sint, ut Varro ait 2. *de re rustica, cap. de pastor. vendito homine duplam promitti: aut si ita pacti sint, simplam,* et rursus, *in simplam tantum, si veneat res vilior, et contemptibilis.* Unde venditiones aliæ dictæ sunt duplariæ, aliæ simplariæ, *l. Si tamen. §. ult. D. de Ædil. edic.* Aliquando vero stipulatio de evictione concipitur in id quod interest, hoc modo: quanti ea res est dari, vel indemnem damno præstari emptorem, ut *l. 22. hoc tit.* Sicut stipulatio de sanitate, et noxa, quam sup. ostendi, concipi in duplam: interdum concipitur in id quod interest, *l. 16. §. Si servus. de evict.* Ex his ergo apparet de evictione emptori præcipue duas esse actiones: unam ex empto, non interposita stipulatione, etsi nominatim actum sit, ut venditor evictionem non præstaret, *l. 21. hoc tit. l. Pacta conventa. D. de contrah. empt.* Quo tamen casu (et hoc summe notandum est) licet actum sit nominatim, ne præstet venditor evictionem, tamen sciens rem esse alienam, tenetur in id quod interest: ignorans vero, ut bonæ fidei venditor in hoc saltem, ut pretium reddat, quod accepit, *l. Ex empto. § ult. D. de act. empt.* Alteram actionem de evictione esse ex stipulatione duplæ, quæ frequentior et usitatior est. Hæc vero est auctoritas et robur venditionis, ut re jure, judicioque evicta emptori, emptor per hanc, vel illam actionem habeat regressum ad auctorem suum, *son garant,* id est, venditorem, et emptori venditor auctoritatis nomine tenetur, alioqui sine ista auctoritate nulla emptio venditio esset. Marc. Tullius 13. Epist. *Si ea prædia dividentur,* inquit, *quæ ipse Cæsar vendidit, quæ tandem in ipsis venditionibus poterit esse auctoritas?* Qua tamen in re recte monet *l. 6. D. de evict.* si quæratur, an pro evictione caveri oporteat, vel in quantum, vel quomodo, consuetudinem ejus regionis, vel civitatis, vel populi, in quo negotium geritur, esse spectandam: ergo legem ejus populi, sive regionis, in qua emptio venditio contrahitur, ut in populo Judaico, ex lege Moysis venditis prædiis urbanis pro evictione venditor emptori obligatur, non etiam venditis prædiis rusticis, quoniam et ipse venditor quandocunque prædia rustica redimere, et evincere potest, in pretii rationem imputatis fructibus ab emptore medio tempore perceptis: et anno quoque Jobel, vel ut Græci dicunt, ἄφεσις, ea quoque prædia venditor suo jure recipit, et evictionis, sive auctoritatis nomine non teneri eum, hæc LXX. interpretum verba demonstrant Levit. 15. 4.

γὰ οὐ προσήκοντα εἰς βεβαίωσιν: quod est proprie verbum juris: nam βεβαιώσεως nomine significatur auctoritas, et evictionis causa: ex consuetudine igitur, sive lege regionis propria, vel etiam ex conventione contrahentium venditor non omnium rerum, quas vendidit, auctoritatem præstat. Ideoque non omnium est auctor, nec omnis venditor auctor est: nam et olim mancipio datarum venditor non erat auctor, sed mancipio non datarum tantum, ut Varro ait supradicto loco, si mancipio non datur, duplam promitti. Et ratio est, quia soli domini ex jure Quiritum mancipio dare poterant, tradere etiam non domini, verum, qui quid mancipabat solemniter, præstabat satisdationem, seu satis secundum mancipium, ut ostendit M. Tullius initio 5. Epistol. ad Atticum, nisi scilicet lege venditionis dictum esset, ne satisdaret: ut Varro scribit 5. de lingua Latina, *Caveri cuptum in lege mancipiorum vadem ne posceret, nec dabitur.* At qui traditione, non mancipatione sola rem venditam transferunt in emptorem, non satisdant de evictione, nisi id actum sit nominatim, sed repromittunt tantum non dato fidejussore, *l. 4. l. Si dictum. D. eod. tit. l. 1. § pen. D. de prætor. stipulat.* Præstant denique de evictione nudam cautionem in simplam, vel in duplam pretii, non veri, sed ejus, quod acceperunt: nec enim (et hic terminus hæreat semper apud vos) de evictione ulla actio competit, nisi pretio, aut pretii parte soluta, et re per traditionem translata in emptorem, et postea jure, judicioque evicta.

## Ad L. I.

a

*Emptor hæreditatis rem a possessoribus sumptu, ac periculo suo persequi debet. Evictio quoque non præstatur in singulis rebus cum hæreditatem jure venisse constat, nisi aliud nominatim inter contrahentes convenit.*

Ex lege prima intelligimus multum interesse hæreditas veneat, an certum corpus, certa res, vel species, aut plures res certæ. Nam si plura corpora, sive plures res, vel una veneat, emptor tenetur ex empto, ut eas res suo sumptu, et periculo persequatur, et tradat earum possessionem vacuam, et in singulis rebus præstet evictionem, quoniam quot sunt res, tot sunt evictiones, aut evictionum causæ. Si hæreditas veneat, non tenetur venditor ullam rem tradere hæreditariam, nisi quam habet in sua potestate, nec tenetur in singulis rebus hæreditariis præstare evictionem, sive auctoritatem. Et ratio differentiæ hæc est, quia hæreditas nomen juris est, et qui hæreditatem vendit, non res corporales, quæ in hæreditate continentur, vendit, sed jus successionis, quod est incorporale, et hoc jus esse, id est, hæreditatem esse, et se hæredem esse, dolumque malum præstare venditor hæreditatis tenetur, non etiam tradere corpora hæreditaria, nisi ea, quæ ad se pervenerunt, vel quæ ipse dolo malo fecit, ne ad se pervenirent. Et ita est intelligenda *l. Qui filiifamil. §. 1. D. de hæred. vend.* ut venditor hæreditatis cogatur tradere res hæreditarias, quæ scilicet ad eum pervenerunt, vel dolo malo fecit, quo minus pervenirent, qua de re etiam interponi solet stipulatio, quæ dicitur, emptæ et venditæ hæreditatis, de qua est tota *lex 2. D. de hæred. vendit.* et *l. Pecuniæ. de verb. signific.* et *l. 50. de verbor. oblig* et alim complures. Alias vero res hæreditarias, quæ ad eum non pervenerunt, nec dolo malo fecit, ut minus pervenirent, venditor emptori hæreditatis tradere non tenetur, sed liberatur cedendo emptori earum rerum persequutionem, *l. 2. §. Pervenisse. D. de hæred. vend.* Emptor autem eas persequitur suo sumptu, et periculo, ut in hac *l. 1.* Si quid vero evincatur de rebus hæreditariis, eo nomine venditor hæreditatis, neque cavere de evictione, nec evictionem præstare cogitur, nisi, ut ait hæc lex 1. aliud nominatim convenerit. Et ratio hæc est, quia sive res, quæ evicta est, non fuit hæreditaria, non venit igitur, sive, fuit hæreditaria, per injuriam judicis evicta est, et injuria judicis non obligat venditorem. injuria facta emptori non pertingit venditorem, et æquius est, ut maneat apud emptorem, cui facta est, quam transferatur ad venditorem: sicut etiam dicitur injuriam a judice factam fidejussori, non pertingere debitorem principalem, *l. Exceptione. D. de fidejuss.* Et hoc omne etiam confirmat *l. 1. sup. de rer. permutat.* et *l. 18.* et *25. hoc tit.* et *l. 5.* et *l. Si per imprudentiam. D. eod. tit.* Qua de causa, ut sit actio de evictione, semper exigebam heri, ut res emptori, jure judicioque evinceretur, id est, non tantum judicio, sed etiam jure: quoniam si non judicio, vel si judicio, et non jure, emptori non est regressus ad venditorem. Et hoc, quod ita statuimus in hæreditate, vendita, locum habet, etiamsi quodlibet aliud jus veneat, non corpus: ut si veneat peculium servi, quod est etiam nomen juris, non corporis, vel nomen, id est, obligatio, seu cautio fœneratitia: nam venditor duntaxat præstare debet, ut sit peculium, vel ut sit nomen, et dolum malum utique semper non etiam ut exigi aliquid possit, et ferri ex peculio, vel nomine, nisi aliud nominatim convenerit. Qua exceptione in hæreditate vendita etiam utitur *hæc. l. 1.* et in nomine, ac peculio, *l. 5. l. Si plus. §. ult. D. eod. l. Si nomen. D. de hæred. vend.* Quærit autem Accurs. in hac lege, ne quid prætermittamus, utrum si omissa possessione rei venditæ, et traditæ emptor eam persequatur, suis sumptibus eam persequatur, an vero sumptum factum in litem recipere possit a venditore: estque elegans quæstio. Et valde placet, quod definit, licet incondita, victo emptore, et re evicta, si non sit actio de evictione, nec esse propter sumptus litis causa factos, ut in specie *h. l. 1.* si sit actio de evictione, et inesse in ea rationem sumptuum factorum in litem, ut *l. 17.* et *18. l. Fidejussor. D. de dol. except.* Quod utique verum est, sive de evictione agatur ex empto, sive ex stipulatione concepta in id quod interest, ut heri ostendi, eam non semper concipi in duplam, vel simplam, sed in id quod interest, ut *l. 22. hoc tit.* et *l. Venditores. D. de verbor. obligat.* non etiam si de evictione agatur ex stipulatione duplæ, vel simplæ, quia hæc stipulatio certum finem habet, et taxationem certam, ultra quam progredi non licet, etiamsi superest ratio impensarum factarum in litem. Et hæc fuit recta mens eorum, quos Accurs. notat in hac *l. 1.* dixisse, cum est evictionis nomine regressus ad venditorem propter sumptus litis causa factos, non semper agi ex stipulatione, duplæ scilicet vel simplæ, quæ suos fines habet: sed semper ob eam rem agi actione ex empto, quia hæc est natura actionis ex empto, ut in eam veniat omne id quod interest etiam supra duplum, maxime si cum eo agatur, qui sciens rem alienam, vel alii obligatam, mala fide vendiderit, ut *l. 60. D. de evictio. l. Idque. D. de action. empt.* Et hoc si ut posui initio, victus emptor, et res evicta sit. Nam si emptor vicerit, vel si res evicta non sit, nisi aliud convenerit, ut *d. l. Venditores.* hoc casu, nec propter sumptus emptori, qui vicit, ullus est regressus ad venditorem, *l. 16. hoc tit.* quia æquum est, ut suis quisque sumptibus rem suam tueatur, atque defendat. Et errat Bartolus hoc loco tota via, qui vult semper venditorem agnoscere sumptum, quem emptor fecit in lite, quam obtinuit: nam quod ait, venditorem in hoc teneri, ut emptori rem habere liceat, quod est verissimum, hunc habet sensum, ut ne res emptori evincatur, non etiam ut sumptum agnoscat, quem emptor fecit utiliter in re empta defendenda, et obtinenda. Quod item ait idem Doctor *emptori mota lite de rei venditæ proprietate, debere rem defendre, prendre la garantie*, quod est certissimum, non hoc est, ut debeat rem defendere suis sumptibus, si vicerit emptor: sed si victus fuerit. Et plane is auctor, dum his rationibus abutitur in hac suam propriam sententiam, agit se pro sophista vano.

## Ad L. II.

*Quoniam avus tuus, cum prædia tibi donaret, de evictione eorum cavit: potes adversus cohæredes tuos ex causa stipulationis consistere, ob evictionem prædiorum pro portione scilicet hæreditaria. Nudo autem pacto interveniente, minime donatorem hac actione teneri certum est.*

Sciendum est, actori dari actionem de evictione, vel ei, qui est similis emptori, ut dicemus in *l. 4.* etiamsi de evictione nil dictum, pactum, vel promissum sit, *l. 6. h. t.* quia hoc naturaliter inest huic negotio, ut auctoritatis nomine venditor, vel qui similis est venditori, obligetur, alioquin inane negotium esset: non tamen dari actionem de evictione donatario, etiamsi inter se pacti sint donator, et donatarius in ipsa traditione rei donatæ, quo genere perficitur donatio, ut donator præstaret evictionem, et auctoritatis nomine teneretur: nam hoc pactum non obligat donatorem, id est, ex pacto donationi meræ, cui nullum negotium inest, apposito, non nascitur actio, quia donatio, quæ traditione perficitur, non est contractus, et nullam parit actionem: ut pactum ei additum possit formare ipsam actionem. Et idem dicam etiam hodie ex constitutione Justiniani, nudo consensu perfecta donatione sine traditione ad exemplum emptionis, ut nec ex pacto in donatorem sit actio evictionis nomine. Et ita Jacobus sensit recte antiquus interpres, et rectius quam Accurs. hoc loco: nam Justinianus, qui novo induxit, ut nudo consensu perficiatur donatio, non hoc etiam novo contra jus vetus constituit; ut ex pacto donator de evictione teneatur. Jus novum extendere non licet. In Glossa Accursii ad hanc legem, si quis eam excutiat, hærebit, nisi addat negationem illo loco: *Alias*, inquit, *si incepit a pactione, idem si a traditione non agatur ad instar dotis, etc.* Summa hæc est, quoquo modo perfecta sit donatio, donatorem ex pacto non præstare evictionem: at ex stipulatione præstare, puta si stipulanti donatario donator evictionis nomine promiserit duplum. Et hæc est sententia *h. l. 2.* ex qua interpretabimur etiam quod ait *l. Sciendum. D. eod. tit.* nil interesse, utrum ex causa emptionis stipulatio duplæ interposita sit, an ex alia causa, veluti ex causa donationis, ut in *h. l.* vel ex causa dotis, ut in *l. 23. D. eod. t. 1. sup. de jur. dot. l. Non solum. D. eod.* et interdum ex causa legati, ut infra dicemus. Et quod ait *Paul. 5. Sent. tit. de don.* invitum donatorem de evictione rei donatæ promittere non cogi, nec eo nomine, si promiserit onerari, quod lucrativæ rei possessor, qualis est donatarius, ab evictionis actione ipse juris ratione depellitur: hoc intelligamus de donatore, qui promisit evictionem paciscenti donatario, non stipulanti: nam si stipulanti procuidubio tenetur ex stipulatu evictionis nomine. Illud etiam notandum, donatorem, qui sciens donavit rem, alienam, licet de evictione non teneatur, de dolo tamen teneri in id quod interest, si donatarius, dum existimat rem fuisse donatoris, et ab eo in se dominium transiisse, in eam rem meliorandam magnos sumptus fecit, hoc recipiet actione de dolo a donatore, qui eum fefellit, *l. Aristo. §. ult. de donat. l. Ad res. de Ædilit. edic. l. Julianus. in fine, de verb. oblig. l. 3. §. ult. D. si famil. furt. fec. dic.* Notandum etiam est, quod si donationi mixtum sit negotium, ut si dono tibi fundum, ut vicissim mihi aliquid des, vel ut aliquid facias ex pacto, atque etiam sine pacto, est actio præscriptis verbis de evictione, quia mixtio potius est aut veluti permutatio, quam donatio *l. ult. sup. de rer. perm.* Ergo idem est, si quid dono tibi, ut ἀντίδωρον, accipiam, quia veluti genus permutationis hoc est, ut ait *l. Sed etsi lege. §. Consuluit, D. de petit. hæredit.* Et ita donatorem, qui accepit ἀντίδωρον, teneri de evictione nominatim scriptum est in *Legibus Longobardorum, l. 2. de evict. sive leg. 1. de donat. et empt.* Quarum legum usus viget etiam hodie Mediolani, et in omni illo tractu Italiæ, qui in hanc ætatem retinet Longobardiæ nomen, et ab Accursio citantur sæpissime, et supradictis locis: illæ leges ἀντίδωρον vocant (*Launegild*) quod est, ac si

germanice hodie diceres, *loregri*, id est, pecuniam repensatricem. Et corrupte scriptum est in glossa *l. 1. D. si a par. quis manu. fuerit*, eam legem Longobardorum appellari, *machuldam*, cum sit scribendum, *laonequildam*. Porro quia legatum est donationis species, et legatarius lucrativus rei possessor, sicut donatarius, inde Accursius tractat in hac *l.* an hæres legatario teneatur de evictione. Et ejus rei certa definitio hæc est, ut si certus homo legatus sit, veluti Stichus, vel certa res, hæres non teneatur de evictione, quia talem rem dare debet, qualis est, nisi testator sciens prudensque alienam rem esse, eam ab hærede legaverit, quia ex conjectura voluntatis præsumitur testator hæredem onerare voluisse periculo evictionis, *l. Sticho. D. de naufr. leg.* vel nisi ultro stipulanti legatario hæres caveat de evictione exemplo donatarie: liceat aliud sit, si hæres, vel donator caveat de sanitate, vel de fuga servi legati, quia ex hac stipulatione non obligatur, cum invaletudo, aut fuga non faciat, ut res legata desinat esse legatarii, sicut cum evincitur, *l. Si legati servi. D. de legat.* 1. Marc. Tul. 3. Offic. *Venditor*, inquit, *qui scire debuit de sanitate, et de fuga, præstat edicto Ædilium: hæredum*, inquit, *alia causa est.* Si autem incerta res, aut incertus homo legatus sit, puta homo generaliter, et electio sit hæredis, evicto eo, quem elegit hæres, et præstitit, quia male elegit, tenetur de evictione, actione ex testamento, vel ex stipulatu. Et hæc omnia ostenduntur in *l. Hæres. D. de evict. l. Si domus. §. 1.* qui est accipiendus de homine generaliter legato, *l. Si a substituto. §. 1. D. de leg.* 1. *l. Qui concubinam. §. Si hæres. de legat.* 3. Eandemque distinctionem servari in stipulationibus, adjecit, *l. Qui de legato. D. de legat.* 1. ut qui promisit Stichum, talem dare debeat, qualis est, qui hominem generaliter, ut eum dare debeat, quem habere liceat stipulatori. Postremo tractat Accursius, quod interpretes non explicant, quid sit dicendum in eo, qui rem habet quasi ex lucrativa causa, an is, qui ei dedit eam rem, ei teneatur de evictione? Et causam *quasi lucrativam*, non vere lucrativam vocat, noxæ deditionem, quia plerunque pro levi noxa corpus servi deditur ei, cui noxam fecit. An igitur si non dominus servum dedat noxæ, cujus fingit sese dominum, tenetur de evictione? Et hoc casu non posse teneri placet, quia nec is servus quem non dominus dedit in noxam, a domino evinci potest, nisi offerat æstimationem noxæ, quam fecit servus, alioquin vindicanti obstat exceptio doli mali, quæ est sententia *l. Si noxale. §. ult.* et *l. seq.* quam adducit Accurs. *D. de noxal. action.*

## Ad L. III.

*Qui rem emit, et post possidet: quamdiu evicta non est, auctorem suum, propterea quod aliena, vel obligata res dicatur convenire non potest.*

Legis tertiæ sententia est hæc: quamdiu res vendita, et tradita emptori evicta non est, tamdiu non esse emptori adversus venditorem actionem de evictione ex stipulatione duplæ, vel simplæ, vel ex empto, tametsi lis emptori mota sit de proprietatis, aut pignoris jure, de alia re agi potest, puta, ut venditor rem defendat, ut rei agendæ adsit, *l. Si plus. §. pen. D. eod. tit.* vel si ita convenerit, ut statim post motam litem emptori pretium restituat, *l.* 12. *hoc tit.* At de evictione ante evictionem agi non potest. Et est hæc *lex* 3. qui rem emit, et post possidet, puta re tradita, quoniam re nondum tradita emptori, nulla subest causa quærendi, aut disputandi de evictione: nec enim evinci emptori potest, quod nondum ei traditum est, et re non tradita emptori, tantum competit actio ex empto adversus venditorem, ut rem tradat, ut rei venditæ vacuam possessionem tradat in *l. 5. hoc tit.* Ergo si alii obligata sit, ut eam luat, et liberam emptori præstet, quia vacua possessio non est, quæ jure pignoris evocari potest per actionem hypothecariam, *l. 3. D. de action. empt.* Deinde sit hæc *lex* 3. *quamdiu evicta non est*, id est, *quamdiu emptori rem habere licet:* et sequitur: *auctorem suum, propterea quod res aliena, etc.* Sane convenire auctorem suum non potest ob hoc solum, quod res dicatur aliena oppignorata, actione ulla de evictione, cum nondum sit res evicta, ut exposui initio, sed ad hoc etiam porrigenda lex est, ut non possit emptor post traditionem convenire auctorem suum, maxime si dolo careat, actione ex empto in quantum interest sua, rem suam esse factam, quæ dicitur esse aliena, vel etiam ei alii dicatur obligata, ut eam venditor reluere cogatur, quod etiam demonstrat *lex* 3. dum ponit de re luenda agi ante traditionem, quia scilicet de re luenda agi non potest post traditionem ante evictionem, nec de alia re quaquam ante evictionem. Et errat vehementer Accursius, quem plurimi sequuntur, dum etiam post traditionem, nondum secuta evictione, in ignorantem venditorem de re luenda agi posse arbitrator, cujus erroris arcam tantum unam habet *l. Creditor. §. Prædium. D. de act. emp.* quod dicat prædium æstimatum datum fuisse in dotem, et traditum igitur, ut ipsi interpretantur: at tamen si creditori obligatum deprehendatur, agi posse in eum, qui prædium dedit, vel hæredem ejus actione ex empto, ut prædium luat, et a creditore liberet. Sed non animadvertunt illa verba (*prædium æstimatum in dotem datum*) non significare naturalem traditionem, sed per scripturam instrumenti dotalis quo profitetur pater se prædium dare in dotem, quod nondum tamen tradit. Et ita ea quoque verba accipi constat in *l.* 14. *D. de jure dot.* et *l. Si fundum. D. de fun. dot.* Dixi paulo ante, *si venditor dolo careat*, hoc est, *si ignoret rem esse alienam, vel obligatam:* nam si quis sciens rem alienam vendiderit, et tradiderit, etiam ante evictionem ex causa doli conveniri potest, si quid interest, actione ex empto in id, quod interest, et *l. Servus quem. §. ult. D. de act. emp. l. ult. sup. de litigios.* Et consequenter si sciens rem pignoratam vendiderit, et tradiderit, etiam ante evictionem conveniri potest propter suam improbitatem, ut eam reluat, et repigneret actione ex empto: eum nec in scientem post traditionem ante evictionem dabitur actio ex stipulatu, argumento *l. 4. D. de act. emp.* quia strictior est actio.

## Ad L. IV.

*Si prædium tibi pro soluto datum est, quod aliis creditoribus fuerat obligatum; causa pignoris mutata non est: igitur si hoc jure fuerit evictum, utilis tibi actio contra debitorem competit: nam hujusmodi contractus vicem venditionis obtinet.*

Sciendum est, non tantum emptori dari actionem de evictione, sed etiam ei, qui pro pecunia credita vel pro pretio certo, aut incerto rei venalis rem æstimatam in solutum accepit, quia æstimatio similis est emptioni venditioni. Et non tantum qui emit numerata est emptor; sed etiam, qui emit æstimatum, id est, data re æstimata pro pretio, et re evicta. Igitur utilis actio ex empto ei debitur, qui rem accepit in quantitatem debiti, vel in id quod interest. Et hæc est sententia *l.* 4. et *l. Eleganter.* 24. *D. de pignorat. act.* et *l. 1. sup. de ser. pignor. in prima parte.* Verum obstat *l. Si quis aliam. D. de solut.* quæ si alia res pro alia soluta sit, et *l. Libera. sup. de sentent. et interloc.* quæ generaliter, si pro debito res soluta sit volenti creditori re evicta, dicunt agi pristina actione, et debitum repeti, quasi ea solutione non fuerit sublata pristina obligatio: nec dant ob eam rem utilem actionem ex empto, ut superiores leges. Posset dici non esse hæc scripta contraria, quæ diversas actiones dant, si data una, nominatim non denegetur altera: et in casu proposito igitur, re evicta agi posse utili ex empto quasi contracta emptione, vel actione pristina, quasi res pro re, vel pecunia soluta non facta accipientis, non sustulerit pristinam obligationem. Sed ne hoc remedio utamur sine subterfugio, obstat *d. l.* 1. *sup. de rer. permut. in 2. parte,* quæ huic casui opposito alio casu, quo res non venalis pro re data est (quod negotium permutatio appellatur) dum ita facta permutatione rerum, statuit in electione esse ejus, cui res evicta est, ut vel agat evictionis nomine in id quod interest, ut *l.* 29. *hoc tit.* vel repetat rem, quam vice mutua dedit, plane indicat, priore casu proposito in prima parte legis eandem electionem non dari ei, cui res data pro pecunia evicta est, sed superesse ei tantum actionem in id quod interest, per quam possit eam quoque pecuniam consequi, sed non superesse pristinam actionem. Quare melius est, quod unum est ex remediis Accursii, ut inter negotia, de quibus agitur constituamus esse differentiam. Si pro pecunia res æstimata soluta sit, emptionem esse, non permutationem, *l. Plerunque. §. pen. D. de ju. dot.* aut sane hoc genus negotii minimum demutare ab emptione venditione, plurimum a permutatione: et ideo ex natura emptionis venditionis liberationem a pristina obligatione contingere ei, qui rem alienam solvit pro pecunia, qui pro venditore habetur, et rem alienam, ut diximus, quia venditor non tenetur facere rem emptoris. Hæc est natura venditionis emptionis: sed si pro re res soluta sit, pro specie species, pro corpore corpus, non pro quantitate corpus, ut priori specie, sed pro re res, ut *d. l. Si quis aliam* et *d. l. Libera*, permutationem esse, quæ etiamsi emptioni similis sit, et dicitur: tamen in multis hæc negotia distare inter se, ex professo docet *lex 1. D. de rer. permut.* Et inter cetera, quæstionem propositam expedit, quia rem alienam tradens nullam contrahit emptionem venditionem: at rem alienam tradens contrahit permutationem, quia ita contrahitur, *do ut des*, et non dat, nisi qui facit accipientis, *l. ult. D. de cond. caus. dat.* Ergo ex causa permutationis tradita re aliena pristina obligatio vel debitum (quia nulla permutatio contracta est) remanet integra, et ex ea agi potest evicta re aliena, quæ pro re debita soluta erat. Et ita hæc res explicanda est.

## Ad L. V.

*Ex his prædiis, quæ mercata es, si aliqua a venditore obligata, et necdum tibi tradita sunt, ex empto actione consequeris, ut ea a creditore liberentur. Idem etiam fiet si adversus venditorem ex vendito actione pretium petentem doli exceptionem opposueris.*

Re evicta emptori, non aliter datur regressus ad venditorem, quam si lite mota emptori, judicio in rem emptor auctori suo, id est, venditori denuntiaverit, ut de ea re agenda adesset, nisi pacto remissa sit denuntiandi necessitas, ut *l. Herennius. D. de evict.* vel nisi per venditorem fiat, ut ei denuntiari non possit, vel nisi emptor cognoscere, vel espiscari non potuerit, ubi auctor suus esset, ut ei denuntiaret, et certiorem faceret controversiæ sibi commotæ de proprietate rei venditæ, *l.* 29. *hoc tit. l. Si ideo. in fine, l. Si dictum. §. pen. D. eod.* Exceptis his casibus non tenetur venditor emptori, nisi lite mota emptor ei denuntiavit, ut de ea agenda adesset, ut negotium defenderet, ut liti subsisteret, vel adsisteret, ut in hac re nostri auctores loquuntur, *l. In executione. §. In solidum, l. Cum ex causa. D. de verb. obligat. l.* 21. et 21. *hoc tit. l. Si rem quam, §. ult. D. eod. tit.* sicut tutores in judicio pupillis suis, et patroni in suis susceptis, amici in ærumnis amicis suis, obstetrices, quæ et ob eam rem adsistrices dicuntur, parturientibus adsistere, ut *l. pen. sup. si adversus rem judic. l. un. sup. ut quæ desunt advoc. judex supp. l. Ab accusatione. D. ad Senatusc. Turpil.* et sæpe Plinius in epistol. et Apulejus 8. *decepto suo subsistite*, et 10. *mea extrema ærumna subsiste.* Ita controversia mota de re emptori, quam emit, denuntiatus venditor liti subsistere, sive adsistere debet, uti denuntiatus est, quod Græci προΐστασθαι. Et hoc denuntiare venditori, ut liti subsistat, est laudare auctorem, ut in hac *l.* et *l.* 15. et sæpissime in

jure, ut in iis actionibus empti venditi. Et *laudare* non est laude afficere, sed *nominare, appellare, invocare: sommer le garant: en la costume de Normandie, houcher le garant.* Nam et tota Francia auctorem vocat (*garant*) lingua prisca Germanorum, ut in legibus Imper. Othonis, additis legibus Francicis, et Longobardicis, l. 5. *de rebus interdict.* Porro denuntiari hoc debet venditori, vel hæredi ejus, ut in *l. 9. hoc tit.* et 14. et 20. 21. et 23. nec satis est denuntiari procuratori ejus, nisi venditor ipse præsens sit, ut *l. Si dictum. §. Si præsente. D. de evict.* quoniam ipsi venditori denuntiari videtur, cum ipso præsente procuratori ejus denuntiatur: sicut si procurator præsentis stipulanti promittat, ipse dominus, qui est præsens promittere intelligitur, *l. Si procuratori. D. de verb. oblgat.* sicut si quis stipulator præsenti, ipsi, qui est præsens stipulari videtur, et valet stipulatio, *l. 3. sup. de contr. et commit. stipul. l. 3. de inut. stipul.* Illud est valde singulare, ut pupillo *forte* hæredi venditoris recte denuntietur, ut rei agendæ adsit etiam sine tutoris auctoritate, cum tutor non apparet, quod benigne id est, jure singulari receptum esse ait *d. lex Si dici. §. ult.* in hoc causa evictionis: nam alias si pupillus forte debitor interpelletur a creditore sine tutoris sui auctoritate, id est, non præsente tutore suo, non constituitur in mora, *l. Sed si rex stipul. D. de verb. obligat.* At evictionis nomine receptum est, recte denuntiari pupillo sine tutore ejus, eam denuntiationem re evicta denuntianti parere in pupillum actionem de evictione. Illaudatus venditor, id est, non denuntiatus, non tenetur de evictione, *l. 8.* et 17. *h. t. l. 1. sup. de peric. et comm. rei vend. l. Libera. sup. de sentent. et interloc. l. Qui absentem. D. de procur.* Laudatus autem auctor, sive venditor non potest defugere auctoritatem, id est non potest non suscipere defensionem causæ: vel si non suscipiat, non potest non teneri, hoc est, non defugere auctoritatem, ut nostri loquuntur in *l. Minor. in fine. D. de evict. l. In executione. §. In solidum.* et *l. Cum ex causa. de verb. oblig.* In quibus locis defugere, est defugere auctoritatem ut recte divinavit doctissimus Victorius 5. *Variarum. cap.* 22. quod Terentius, Plautus, Cicero dicunt, *defugere auctoritatem*, hunc modum loquendi sumpsisse et Juriscons. esse hoc verum esse supradictæ leges demonstrant: laudari autem oportet auctorem primum, id est, venditorem ipsum, non fidejussorem evictionis, quem venditor dedit, qui secundus auctor appellatur, ut *l. 4. D. de evict.* Et in glossis veterum Grammaticorum βεβαιωτής, *secundus, auctor et* προπράτωρ, *secundus auctor.* Et dico fidejussorem evictionis, quia etsi venditor de evictione non cogatur satisdare dato fidejussore, sed tantum repromittere nuda cautione, ut memini me dicere in *prælectione 1. ad hunc tit.* tamen ex conventione sæpe datur fidejussor de evictione, et uno casu etiam invitus venditor omni modo cogitur satisdare de evictione, quo jure utimur, videlicet si agat ex vendito de pretio eo tempore, quo emptori movetur lis pignoris, vel proprietatis, ni velit repelli exceptione doli mali, ut *l. 24. h. tit. l. pen. §. ult. D. de peric. et comm. rei vend.* qua exceptione etiam repellitur venditor, qui antequam tradat rem venditam, quæ alia est obligata, non luit, non liberet, si agat de pretio ante luitionem rei venditæ, nec traditæ, ut *l. 5. hoc tit.* nisi ut puto paratus sit satisdare de evictione, argum. *l. 24.* Et fidejussorem evictionis, id est, secundum auctorem non esse laudandum, sive denuntiandum, docet hæc l. 7. et etiam illaudatum fidejussorem teneri, si modo primus auctor laudatus fuerat. Postremo notandum est venditorem laudatum, denuntiatum, appellatum, conventum ad eam rem defendendam non posse uti præscriptione sui fori secundum regulam, *ut actor sequatur forum rei:* sed (quo jure etiam utimur) debere sequi forum emptoris l. *Venditor. D. de judic. l. un. sup. ubi in rem act. exer. deb. Nov.* 69. quia lis principalis est cum emptore: venditor autem liti tantum adsistit: atque ita denuntians non sequitur forum denuntiati, sed contra denuntiatus forum denuntiantis, sive laudantis. Itemque notandum, denuntiari posse auctorem ab emptore quocumque tempore ante sententiam, *l. Si rem. §. ult. de evict.* Et hoc est, quod dicitur, *Sommation de garant estre perpetuelle*, quod possit denuntiari quandocumque ante condemnationem emptoris, et evictionem rei. Nec quicquam huic sententiæ obstat quæ solet opponi *l. Qui concubinam. § Si hæres. de leg. 3.* quæ ponit denuntiatum fuisse auctorem ante litem contestatam, quoniam non ideo sequitur eum non recte denuntiari post litem contestatam, si res sit integra, necdum perducta ad ultimam cognitionem, si res non sit prope condemnationem. Fit quidem denuntiatio opportunius ante litem contestatam, sed non sit tamen importune post litem contestatam si res sit integra. Et ita in *l. Lucius. § Quæsitum. D. de administr. tut.* licet dicatur usuras præstari in diem litis contestatæ: id tamen producitur etiam in diem sententiæ, nihilominus si tutor in lite perseveravit, ut in *l. 1. §. ult. D. de usur.*

## *Ad L. VIII.*

*Emptor fundi, nisi auctori, aut hæredi ejus denuntiaverit: evicto prædio, neque ex stipulatu, neque ex dupla, neque ex empto actionem contra venditorem: vel fidejussorem ejus habet. Sed et si judicio emptor non adfuit, aut præsens per, injuriam judicis victus est absente auctore, vel fidejussore, regressum adversus eum non habet.*

Lex octava ponit tres casus, quibus venditor emptori non tenetur de evictione. De primo casu satis diximus in l. 5. laudatus, et denuntiatus venditor pro evictione non fuerit, quo casu ait *hæc lex octava*, neque ex stipulatione, id est, neque ex stipulatione simplæ, vel quanti interest, neque ex dupla, id est, ex stipulatione duplæ, neque ex empto venditorem, qui laudatus non est, aut fidejussorem ejus teneri, quin, ut et id definiamus, de quo hic disceptant nimium interpretes, omnimodo venditorem denuntiari oportet, etiam scientem, emptori quæstionem referri de proprietate rei emptæ. Et ratio hæc est, quia venditori denuntiatur non tantum ut certior fiat, ut in *l. 17. h. t.* alioquin scientem certiorem facere non oporteret, sed etiam denuntiatur, ut conveniatur, et cogatur ad rem defendendam, l. *Si in plus. § pen. D. eod.* et denuntiatio quodammodo est actio in auctorem et sic appellatur a M. Tullio pro Muræna, *actio in auctorem præsentem*, cui in jure ita dicat emptor: *Quando te in jure conspicio, postulo an auctor fias*, id est, *an velis suscipere defensionem rei*, et consequenter *denuntiator* quodammodo est actor, denuntiatus reus. Qua de causa dubitabatur in *l. Venditor. D. de judic.* An denuntiator sequeretur forum denuntiati secundum regulam juris, *actor sequitur forum rei*: sed placet non sequi denuntiatorem forum denuntiati, quia denuntiatus non est reus principalis, sed rei principalis, id est, denuntiatoris defensor, cujus etiam forum sequi debet. De secundo casu etiam diximus satis in *l. 1. h. t.* Si per injuriam judicis emptor victus et condemnatus sit: sed quod addendum est in *h. l.* exigit hæc lex, ne venditor teneatur de evictione emptori condemnato per injuriam judicantis, ut si condemnatus sit absente auctore, et fidejussore, quia hoc casu merito imputetur emptori, quod non appellaverit a non jure dicta sententia. At si tempore condemnationis præsens fuerit auctor, id est, venditor, ipse auctor sibi imputare debet, quod acquieverit sententiæ, id est, quod cessante emptore non appellaverit, et ideo tenetur de evictione. Item, si præsente fidejussore auctoris, fidejussore evictionis absente auctore emptor condemnatus sit, fidejussor, qui cessante emptore et venditore non appellavit ut potuit *l. A sententia. D. de appell.* de se queri, et sibi imputare debet, et boni consulere, si emptor ad eum revertatur evictionis, nomine, quam scimus prudensque passus est fieri, omisso remedio appellationis. Et in hunc rem hic locus hujus leg. est valde singularis, et notandus. Restat 3. casus, quo venditor emptori non tenetur de evictione, si culpa et vitio emptoris res evicta sit, ut *l. 1. sup. de rer. permut.* ut puta si emptor absens per contumaciam ex eremodicio condemnatus sit, ut *l. 1. sup. de peric. et comm. rei vend.* quia magis propter suam absentiam et contumaciam victus videtur, quam quod malam causam habuerit, *l. Si ideo. D. de evict.* Idemque est, si præsens emptor appellaverit, et bonam causam culpa sua, causam appellationis culpa sua perdiderit, *l. Herennius. §. ult. D. de evict.* puta (ut ait ea lex) ex præscriptione temporis, nempe lapsis fatalibus diebus appellationum, ut in *l. Furti. §. 1. D. de iis qui not. inf. l. 6. §. pen. D. de decur.* Idem etiam erit, si cum haberet emptor rei emptæ adversus dominum retentionem, possessionis scilicet etiam, non etiam petitionem, veluti ex injuste sententia, ex qua est retentio, non petitio, ut l. 3. *ult. D. de pignor.* vel ex jurejurando, ut in *l. Et non tantum. §. Veniat. D. de petit. hæred.* Si igitur cum haberet retentionem possessionis, non petitionem rei: eam possessionem amiserit, culpa sua, vel sponte sua, nec potuerit recuperare, quia non habuit petitionem rei, sed retentionem tantum, quæ est sententia *l. Si rem quam. §. 1. D. de evict.* Denique evictis quæcunque contingit culpa emptoris, aut vitio, aut sponte, non imputatur venditori.

## *Ad L. IX.*

*Si controversia tibi possessionis, quam bona fide te emisse allegas, ab aliquo movetur, auctori, hæredive ejus denuntia. Et siquidem obtinueris, habebis quod emisti. Sin autem evictum fuerit, a venditore successoribusve ejus consequeris quanti tua interest. In quo continetur etiam earum persecutio, quæ in rem emptam a te, ut melior fieret, erogata sunt.*

Ex l. 9. notandum est, in actione ex empto, quæ evictionis nomine datur in id quod interest, contineri etiam meliorationes, sive ἐπικαρπώματα. id est, id quo eam rem, qua de agitur, emptor meliorem, pretiosiorem, fructuosiorem fecit deductis fructibus, quia nullius casus intervenire potest, qui impediat compensationem fructuum cum impensis meliorationum, *l. Fundus qui dotis. D. famil. ercisc.* Hæc vero est sententia simplex l. 9. sed cui sit applicanda hæc distinctio, quæ sequitur: nam Accurs. et alii interpretes uno adsensu ita tradunt procedere sententiam hujus legis, et eam sic esse accipiendam, si emptor amissa possessione rei sine culpa sua eam rem vindicet a domino, ad quem forte pervenit, et vincatur, ut tunc non tantum pretium, vel sumptus litis, sed etiam meliorationes a venditore consequatur actione ex empto, non tamen supra duplum, ut *l. Cum form. D. de act. empt.* qua de causa puto Papinianum *libro Resp. tit. de conditionibus*, dixisse, *de evictione actionem dari emptori in duplum meliorati fundi*, id est, *ad finem dupli, non supra duplum.* At (quæ est altera pars distinctionis) si dominus ab emptore rem vindicet, et evincat, propter meliorationes non habet emptor regressum ad auctorem suum, quia emptor sibi imputare debet, quod eas *meliorationes* sibi non servavit ut potuit, agente domino per exceptionem doli mali, habita fructuum compensatione, ut in *l. 16. h. tit.* Sed habet tantum adversus auctorem suum actionem ex empto ad pretium recipiendum, et sumptus, litis causa factos, non ad recipiendas meliorationes, quas sibi potuit servare ab eo, qui rem evicit, et si non servavit, imputet sibi, non reputet auctori: quæ est sententia *l. Idque. §. 1. D. de act. empt.* Verum potest etiam hæc l. 9. accipi de domino rem vindicante ab emptore, et evincente, si modo ponamus venditorem scientem mala fide rem alienam vendidisse, quia hoc uno casu certum est, non opposita domino exceptione doli meliorationum servandarum causa integram esse emptori etiam propter meliorationes actionem ex empto adversus venditorem, et supra duplum propter improbitatem venditoris, ut *d. l. Idque*, in illo loco, *in omnibus, etc.*

## *Ad L. X.*

*Si fines agri venditor demonstravit, et legem dixit, intra eos neminem ingressurum: si quid inde evincatur, periculo fit auctoris. Quod si finibus suis, quos demonstravit, agrum vendidit: lis finalis ad venditorem non pertinet.*

Ex lege 10. hujus tituli maxime notanda est hæc differentia inter actionem finium regundorum, et actionem in rem, id est, inter actionem de finibus, et actionem de proprietate: inter litem finalem, et litem proprietatis: quia si fines agri venditi venditor demonstraverit, et dixerit (quod et dixisse semper intelligitur, qui eos demonstravit hoc ipso, quod demonstravit) intra eos neminem ingressurum, si quid ex his evincatur emptori judicio in rem, id est, de proprietate, emptori pro evictione est regressus ad venditorem, in *l. Qui fundum*, *D. eod. tit.* At si agatur de finibus regundis tantum, vel erciscundis, licet eo judicio vincatur emptor, nullus est ei regressus ad venditorem. Et ita est explicanda *lex* 10. cujus differentiæ ratio pendet ex alia differentia inter easdem actiones, quod lis finalis consistat intra quinque pedes tantum, quod est modicum spatium; et ex quo, si quid abradatur, aut dolibetur judicio finium regundorum, non est causa digna, seu idonea revocandi auctoris, aut conveniendi, quasi evicta parte agri: nec enim videtur evicta pars agri, evicto forte pede uno, vel altero. At actio in rem amplioris terræ, sive spatii controversiam continet. Et hoc ostenditur in *l. Si finalis C. Th. finium regund.* et a *Julio Frontino lib. de limitib. agrorum*, eum ponit differentiam inter controversiam de fine, et controversiam de loco. Qua de causa etiam de fine datur arbiter specialis: de loco, id est, de proprietate loci ipse præses cognoscit: quia res est majoris momenti, *d. l. Si finalis.* Est etiam alia differentia inter actionem finium regundorum, et actionem in rem: quod actio in rem tollatur præscriptione longi temporis, id est, 10. aut 20. annorum, non actio finium regundorum, sed tantum præscriptione annorum 30. ut *l. ult. sup. fin. reg.* licet sit mixta actio, id est, in rem et in personam, sicut et actio familiæ erciscundæ, et actio communi dividundo, quæ etiam mixtæ sunt, non tolluntur præscriptione longi temporis, sed triginta annorum, *l. 3. sup. in quib. caus. cess. long. temp. præscr.* *l. 1. § Ad hæc. sup. de ann. except.* Et tamen si quod evincatur actione communi dividundo, vel familiæ erciscundæ, certum est competere emptori actionem de evictione, quia amplioris rei controversiam continet, quam actio finium regundorum, *l. Si mancip. §. 1. D. de evict.* At quod ad præscriptionis causam attinet, inter illas tres actiones mixtas, nil interest, quia omnes tolluntur non præscriptione longi temporis, ut actiones in rem, sed ut omnes actiones personales præscriptione triceunii quia mixtæ actiones, qua personales sunt, spectantur potius, quam qua reales sunt: hac ratione, ne fiat injuria actori, coarctata propter realem actionem personali: et ita ut producatur potius actio realis in tricennium propter personalem.

## *Ad L. XI.*

*Exceptione doli recte eum submovebis, quem ab auctore tuo fidejussorem accepisti, si ejus nomine controversiam refert, quam per uxorem suam: antequam tu emeres, comparaverit: qui venditioni adeo consensum dedit, ut se etiam pro evictione obligaverit.*

Species legis 11. hæc est: Fidejussor evictionis, qui apud emptorem intercessit pro venditore, facit controversiam emptori de proprietate rei emptæ, dicens, se priorem eam rem emisse per interpositam personam, puta per uxorem, et se priorem quoque traditam accepisse per uxorem interpositam: et se igitur in ea re esse potiorem posteriore emptore. Sed repellitur fidejussor, quia ipse posteriori venditioni concessit hoc ipso, quod fidejussit pro evictione, et ideo frustra movet controversiam emptori, cui debet præstare evictionem adversus alium: si adversus alios, et adversus se ipsum igitur. Et simile est quod proponitur in *l. Pomponius. §. ult. in quib. caus. pign. tac. contra.* si pro debitore rem meam pignori obligasto, non explorato meo consensu, fidejussero nomine debiti, hoc ipso videor consentire tacito pignorationi rei meæ, nec possum obsistere creditori agenti hypothecaria. Hinc vero interpretes nostri recte, ut opinor, ex specie hujus legis, ejusque definitione statuunt generalem regulam, *eum, qui auctor laudari, aut conveniri de evictione potest, controversiam emptori facere non posse*, quod et aperte proponitur in *l. 14. hoc tit.* Denique ita statuunt, ut eorum verbis utamur, *eum, quem tenet actio de evictione, agentem adversus emptorem, exceptione repelli*, quod omnium maxime patet ex *l. 13. h. tit.* Cujus sententia hæc est: pignora capta ex causa judicati, et vendita per apparitorem prætoris, vel præsidis (ut fit) evincuntur emptori: quæritur adversus quem emptor habeat actionem de evictione, an adversus ipsum apparitorem, qui ea pignora vendidit sub hasta? Minime, *l. Si pignora. D. de evict. l. Qui hæres erat. D. famil. ercisc.* quinimo si promiserit apparitor evictionem præstari, vel quid aliud, dum in causam judicati pignora condemnati distrahit sub hasta, ipse eo nomine non tenetur, ut est in Orat. pro Quintio; *Non plus ejus referre,* inquit, *aut interesse præconis, quam si auctione vendens domini jussu quidquam promisisset:* nam sane quicquid promittit præco, sive apparitor, promittit jussu domini, cujus pignora distrahuntur. Ideoque præco, sive apparitor nec si promiserit, de evictione tenetur: sed de evictione est actio ex empto adversus condemnatum, qui pretio pignorum liberatus est, et actio de evictione ex empto, quod act. non in id quod interest, sed de pretio tantum, quo liberatus est, et usuris, fructibusque compensatis, ut fit semper. Et ratio hæc est, quia licet ipse, qui condemnatus est, vendidisse videatur cum præco vendidit, tamen coactus vendidit, et ideo non tenetur in id omne quod interest, quod ostenditur in *l. Si plus. §. 1. de evict.* nec obstat *lex Eleganter. D. de pignor. act.* Quoniam loquitur de creditore, cui pignus addictum est auctoritate principis pro pecunia debita, non invento emptore, cui si pignus addictum evincatur, datur actio in condemnatum in id quod interest, quia videtur pignus accepisse in solutum, ut est in *d. l. Eleganter*, et constat evictionem dari ei, qui rem æstimatam accepit in solutum, *l. 4. h. tit.* Quia ergo (ut ostendit *l. 13.*) ita jus est, ut debitor condemnatus, alio evincente pignus distractum ex causa judicati teneatur de evictione, ideo consequens est, ut ipse non possit rem evincere, et facere controversiam emptori. Denique ita concludamus, eum, qui alio evincente tenetur de evictione, nec ipsum evincere, aut controversiam facere posse. Nec ab hac regula (ut Accur.) volo excipi casum *l. ult. h. t.* qui talis est. Quidam fidejussit pro emptore, et decessit relicto hærede: hic hæres fidejussoris, hæres secundi auctoris potest emptori facere controversiam de proprietate rei, non quidem jure hæreditario ex persona defuncti fidejussoris, sed jure proprio ex sua persona: et tamen, si rem evincat, tenebitur de evictione, ut ait lex ult. Ergo qui tenetur de evictione, recte facit controversiam emptori, recteque rem emptori evincit. Sed notandum est, ne credamus vitiari eo casu supradictam regulam ex *l. Seja. de evict.* hæredem fidejussoris, qui controversiam facit emptori, jure proprio posse repelli exceptione doli mali, quod teneatur de evictione jure hæreditario, et ita licebit uti superiori regula adversus eum: sed si omissa fuerit ab emptore exceptio doli mali, qua potuit repelli hæres fidejussoris, emptori superérit actio de evictione. Dicebam heri, *eum, qui auctor laudari, et conveniri de evictione potest, si emptori faciat controversiam, posse repelli exceptione doli mali*, et hinc regulæ locum esse etiam in specie *l. ult. h. t.* ex eo quæri potest, an etiam eidem regulæ sit locus in specie *l. 25. h. tit.* si quis servum quem vendidit, adserat in libertatem: namque eo libero pronuntiato, de evictione conveniri potest. *An igitur si eum adserat in libertatem, repelli potest exceptione doli mali?* Quod puto esse verius, et ut in *leg. ult.* ita in l. 25. hoc esse supplendum, aut subintelligendum. Nec nos ab hac sententia dimovere debet favor libertatis, quem objiciunt interpretes, cum repulso isto adsertore, per exceptionem doli mali, facile adhibito quolibet alio adsertore, servus in libertatem proclamare possit: libertatis enim adsertio patet omnibus jure publico, quia libertas publicam tutelam meretur, *l. 2. ne de stat. defunct.* Nunc dum restant leges in hoc titulo, quæ præcipue explicandæ sunt, 21. et 27.

## *Ad L. XXI.*

*Empti actio longi temporis præscriptione non submovetur, licet post multa spatia rem evictam emptori fuerit comprobatum. Si itaque is, quem te comparasse commemoras, nunc in libertatem proclamet, interpellare venditorem, sive successorem ejus debes, ut tibi assistant, causamque instruant. Quem, si liberum esse, vel servum non esse, fuerit pronuntiatum, nec te conventione remisisse periculum evictionis fuerit comprobatum: Præses provinciæ, si res integra est, quanti tua interest, restitui tibi providebit.*

Lex 21. ait: *empti actionem, quæ de evictione competit, non tolli præscriptione longi temporis*, quod est certissimum, quia est personalis actio, et nulla fere actio personalis perimitur præscriptione longi temporis, id est, 10. annorum inter præsentes, et 20. inter absentes, sed durat usque in tricennium. At dicimus etiam empti actionem, quæ de evictione competit, non perimi præscriptione 30 annor. si forte post tricennium contingat evictio, qua de causa dicitur esse perpetua actio, *l. Minor, §. pen. l. Si dictum. D. eod. tit.* Et ratio hæc est, quia eo nomine actio ex empto non nascitur, antequam evictio contigerit, *l. 3. h. tit.* sicut de pigneratitia actione dicitur, quæ debitori pignoris recuperandi causa datur, non perimi eam præscriptione longi aut longissimi temporis, si nondum pecunia soluta sit, quia non nascitur ante solutionem debitæ pecuniæ, ante luitionem pignoris, et jus luendi pignoris nullo tempore circumscribitur, ut recte docuit Roger. *libro singul. de præscript.* Dices: at jus evincendi, id est, jus agendi rei vindicatione circumscribitur longo tempore, id est, decem aut viginti annis, ut *l. 19. h. tit. l. Qui alienam. D. eod.* Dicam et respondebo. Verum quidem hoc esse regulariter, rei vindicationem perimi silentio longi temporis, jus evincendi perimi decennio, aut vicennio, sed quibusdam casibus etiam ultra longum tempus, ultra decem, aut 20 annos extendi vindicationem, et de iis casibus sentire hanc legem, imo loqui nominatim, ut puta, si servus, quem emi, vindicet se in libertatem, quod potest per adsertorem, et hodie sine adsertore ex constitutionibus Justiniani etiam post 20. 30. vel 40. aut 60. annos: nec enim ulla ullius temporis præscriptio libertatem abolere potest, *l. 3. sup. de long. temp. præscript. quæ pro lib.* Vindicatio quoque pignoris in debitorem, non in extraneum possessorem, vel in hæredem debitoris, vel in posteriorem creditorem extenditur usque ad 40. annos, *l. Cum notissimi. sup. de præscript. 30. annor.* Ergo in specie *h. l.* si servus, quem emi, vindicet se in libertatem post quadraginta, aut sexaginta annos, quam emi, mihi evictionis nomine adversus venditorem competit actio ex empto in id quod interest: nec intelligitur fuisse sublata longissimo illo spatio temporis, quæ non erat nata, et eo nomine nata eo demum die est, quo servus liber pronuntiatus est. Et hæc est sententia hujus legis, et ratio. Verum addit, servo liberali judicio erepto in libertatem, emptori competere actionem ex empto, quanti ejus interest, si res integra sit: quibus verbis significari opinor, si ea actio ex empto, postquam nata est, id est, post commissam et contractam obligationem evictionis,

et ereptum servum in libertatem, non sit extincta silentio triginta annorum, vel alio modo, puta transactione, vel re judicata, vel pacto. Et similem interpretationem similia verba recipiunt, si negotium integrum sit in *l. 2. sup. quor. bon.* et *l. 2. sup. de pact. convent.*

## *Ad L. XXVII.*

*Si fundum sciens alienum, vel obligatum comparavit Athenocles, neque quicquam de evictione convenit: quod eo nomine dedit, contra juris formam repetere frustra intendit. — negantia hæc reddi refragatur.*

Sequitur *lex 27.* ex qua notandum est, ei qui sciens emit rem alienam, vel alii obligatam, vel liberum hominem, non dari actionem de evictione si de ea nihil nominatim convenerit. Ideoque bona fides exigitur, *l. 9.* et ignorantia in emptore, *l. 18. hoc tit.* et ait hæc lex 27. si sciens emit rem alienam, vel alii obligatam, nec quicquam de evictione convenit, contra juris rationem poscit, quod eo nomine dedit, puta, si domino rem vindicanti solvit litis æstimationem, vel si creditori pignoratitia pignus vindicanti solvit debiti quantitatem: nec enim lex loquitur de pretio, quod numeravit venditori, de quo etiam recipiendo frustra ageret, qui soluta litis æstimatione, aut quantitate debiti rem retinuit: alioquin re abducta, re evicta, dicerem eum, etiamsi sciens emerit, recte agere ad pretium recipiendum, licet nil de evictione convenerit, sed ad pretium recipiendum tantum, ne rem amittat, quæ evicta est, et pretium: quoniam etiamsi convenerit nominatim, ne evictio præstetur, et nominatim remissum fuerit venditori periculum evictionis, semper emptori salva integra est re evicta repetitio pretii numerati, *l. Ex empto. §. ult. D. de action. emp.* Et hæc omnia ita procedunt, ut posui, si nil de evictione convenerit inter venditorem et emptorem malæ fidei, id est, qui sciens emit rem alienam: nam si convenerit de evictione, stipulatione, vel pacto, nil refert, etiam malæ fidei emptori evictionis nomine competit actio ex stipulatu, vel ex empto. Et ita est proditum in *l. Si fratres. sup. comm. utriusq. judic.* Idemque est, si emptor sciens servum, quem emit, esse fugitivum, stipuletur de fuga, puta fugitivum non esse: nam ex stipulatione actio ei competit, quoniam hoc convenit, ut ait *lex Apud Celsum. §. Item Labeo. D. de dol. except.* Sed addit ea lex, quamvis actionem ex empto non haberet, quam tamen jam jam dicebam eum habere non minus, quam ex stipulatu actionem. Sed illo loco, *quamvis ex empto actionem non haberet*, de fuga, scilicet non interposita stipulatione, vel pacto, quia sciens emit, quam tamen bonæ fidei emptor haberet etiam omissa stipulatione, vel pacto, vel dicto, *l. 6. hoc tit.* Rursus valde obstat huic sententiæ *lex ult. §. Emptor. sup. comm. de legat.* quæ ex stipulatione duplæ pro evictione ait agere non posse eum, qui sciens mala fide ab hærede emit rem alii legatam, vel per fideicommissum relictam pure, vel sub conditione, nec agere ex empto propter meliorationes, sed agere tantum ex empto ad pretium recipiendum, etiamsi nil convenerit de evictione. Et quod ea lex ait, *vel*, satis significat *ex empto eum agere posse de pretio recuperando, etiamsi nil de evictione convenerit*. Jam admisi supra generaliter in omni emptore cujuscunque rei alienæ, vel quæ sit pro re aliena (ut ait *d. §. Emptor*) qualis est res alii relicta testamento, vel codicillis, quam sciens relictam emerit. Quod autem ait ea lex in *d. §. Emptor.* non esse emptori actionem in duplam, vel in id omne quod interest, propter meliorationes, si sciens emerit ab hærede rem alii relictam, hoc mirum in modum pugnat cum eo, quod ante proposuimus, etiam malæ fidei emptorem agere posse de evictione ex stipulatu, vel ex empto pro evictione si de ea convenerit. Et tamen ille *§. Emptor.* ait, non posse agi ex stipulatione duplæ, si sciens emerit rem alii relictam. Sed Accursius recte notavit hoc loco etiamsi rationem omisit, id esse singulare in eo casu *§. Emptor*, ut qui sciens emit ab hærede rem alii legatam, non agat de evictione, vel ex stipulatione duplæ, quam interposuit, vel ex empto in id quod interest, sed ut tantum desideret recte ab hærede sibi reddi simplum pretii, quod pernumeravit. Et cur id sit singulare in illo casu, ratio hæc est, ne quis sciens temere accedat ad emptionem, quæ fit contra judicium, et ultimam voluntatem defuncti, quæ est religiosissime conservanda: nam (quod valde rem confirmat) et in eo casu hoc etiam singulare est, ea ratione, ut is qui bona fide emit ab hærede rem alii legatam, non possit eam usucapere contra voluntatem defuncti, nec acquirere longo tempore, *d. l. ult. §. Sin autem aversitur.* Restat tantum ut adnotemus, malam fidem, sive scientiam rei alienæ, quæ objicitur emptori, ut potest objici variis causis et quæstionibus, quibus malæ fidei emptor separatur a bonæ fidei emptore, eam esse probandam indiciis certis et jure receptis. ut ait *lex pen. h. t.* quæ notat cautionem de evictione interpositam ab emptore, non esse idoneum indicium, sive argumentum scientiæ rei alienæ. Quod tamen posset quis tentare, dicens, *Cur tibi cavisti de evictione, nisi quia sciebas rem esse alienam, quam tibi vendebat?* sed hoc indicium non est probabile, imo improbatur *l. pen.* Nec enim est certum indicium, quoniam et bonæ fidei emptores sibi cavent de evictione in omnem eventum. Differentia est inter malam fidem et dolum malum. Mala fides probatur ex indiciis scientiæ, et notitiæ cujusque, ut ait *lex pen.* Dolus probatur ex insidiis, sic est legendum in *l. Dolum. sup. de dol. Dolum ex insidiis perspicuis probari*. Nam et ita legunt Basilica: ἀπὸ ἐπιβουλῶν προφανεστάτων: sic etiam legit, qui fecit jam olim Gallicam interpretationem Codicis: *cil y a que la triche se doit prouver par apers aguets*, id est, ex perspicuis insidiis, et *d. lex Dolum.* ita est conjungenda cum *l. Metum. sup. de iis, quæ vi met. caus.* quoniam ambæ eandem habent inscriptionem, ut et subscriptionem, ut conjunctio earum duarum legum hoc exprimat, metum probari ex atrocitate facti: dolum autem ex perspicuis insidiis: et ita in *l. Si voluntate. sup. de rescind. vendit.* Dolum emptoris argui ex calliditate ejus, et insidiis, et *l. Ea quæ. §. ult. D. de contrah. empt.* In eo esse dolum qui insidiose dissimulat. Et doli nomine etiam quid aliud, quam insidiæ, significatur, ut illo loco: *Dolus, an virtus quis in hoste requirat*, id est, *insidiæ*. Et Psalmo 33. *Labia tua ne loquantur dolum*, D. Cyprianus vertit, *Labia tua ne loquantur insidiose*. Et 49. *Lingua tua concinnavit dolos*, idem vertit, *Lingua tua complectebatur insidias*.

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VIII. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

## *Ad Tit. XLV. Creditorem evictionem pignoris non debere.*

Superest de evictionibus hæc quæstio, cui proprie hic titulus dicatus est, an creditor qui pignus vendidit, teneatur de evictione: et in ea ita distingui solet: aut creditor pignus vendidit jure communi, aut jure creditoris, et pignoris lege. Priore casu, si pignus vendidit jure communi, id est, si cavit de evictione, ut solent venditores, proculdubio tenetur de evictione, quam si præstiterit emptori pignoris, debitor tamquam non liberatus (quod patefecit evictio) creditori tenetur actione creditæ pecuniæ, vel contraria actione pignoratitia, quod appareat, eum rem alienam pignori obligasse, quæ postea a domino evicta est. Evictio prodit obligationem rei alienæ: et debitor, qui rem alienam obligat sciens, vel ignorans, et pignori ponit, tenetur creditori contraria actione pignoratitia, *l. Tutor. §. 1. l. Cum debitore. D. de pignor. act.* Verum quid creditor consequitur, qui evictionem præstitit emptori pignoris, quam caveret? quid inquam, consequitur a debitore per contrariam pignoratitiam actionem? Et ita distinguendum est: Aut creditor pro evictione cavit, et præstitit duplam, per contrariam actionem pignoratitiam a debitore creditor consequitur duplam, quam præstitit, si modo aliter tanti quanti vendidit, pignus vendere non potuit, quam promissa dupla, nullo invento emptore, qui non vellet sibi de dupla cavari: nam si etiam dupla non promissa sibi tanto pignus vendere potuit creditor, per contrariam actionem pignoratitiam non consequitur duplam, quam imprudenter cavit, et deinde præstitit, sed consequetur tantum quantitatem debiti, quia culpæ suæ et imprudentiæ adscribere debet, quod duplam promisit cum aliter potuisset tanto vendere, etiam non cauta dupla. Ceterum et hoc casu præter debiti quantitatem per eandem actionem, si debitum usurarium fuerit, consequetur creditor a debitore usuras medii temporis, licet creditor videatur fruitus pretio pignoris medio tempore, id est, a die venditionis rei pignoratæ in diem evictionis, quia effectu et reipsa sane non potest intelligi creditor usus vel fruitus pretio interim ante evictionem, qui altero tanto amplius præstitit emptori evictionis nomine, id est, duplam, quam caveret, quod est pretium, et alterum tantum. Et hoc cum creditor cavit, et præstitit duplam. Quod si creditor cavit tantum simplam emptori pignoris, et præstitit, per contrariam pignoratitiam actionem, creditor a debitore consequetur debiti quantitatem tantum, non usuras medii temporis, quod nostri auctores vocant *interusurium* optima ratione: quia hoc casu verissimum est, creditorem medio tempore pretio usum et fruitum fuisse, qui hoc simplum tantum præstitit evictionis nomine. Et hæc omnia proponuntur, quamvis licet concise et obscure, *l. Si pignore. §. ult.* et *l. seq. D. de pignor. act.* Et hactenus de creditore, qui pignus vendidit jure communi, ad quem respiciunt hæc verba *legis 1. h. tit. nisi nominatim hoc repromissum a privato fuerit creditore*, vendente scilicet jure communi. Ad eum etiam pertinent hæc verba *leg. 2. si cum vendidit, de evictione rei promisit*, id est, *si vendidit jure communi*. Nunc tractemus de creditore, qui pignus vendidit jure creditoris, et pignoris lege. Si creditor jure suo pignus vendiderit, et lege pignoris, id est, non promissa evictione stipulanti emptori, non tenetur de evictione, non debet evictionem, ut nec ad pretium restituendum teneatur emptori, præterquam uno casu, si dolo malo sciens rem esse alienam, vel sibi non obligatam, veluti jure pignoris vendiderit, qui casus proponitur in *l. 2. h. tit.* et in *l. Ex empto. §. Sententiam. D. de act. emp.* quo casu et creditori non est regressus ad contrariam actionem pignoratitiam in debitorem, qui jam liberatus est, *l. Tutor, §. pen. D. de pignor. act.* ne ex dolo suo actionem consequatur, *l. Itaque. D. de furt.* Excepto hoc casu, creditor, qui jure suo, id est, non promissa evictione pignus vendidit, proculdubio non tenetur de evictione emptori pignoris sed debitor ipse eo nomine re evicta tenetur emptori utili actione ex empto, quasi ipse vendidisse eam rem videatur, qui ejus venditionem permisit creditori, ne aliquis cum damno emptoris debitor sibi liberationem acquireret, ut in *l. Rescriptum. §. 1. D. de distract. pign.* Et emptori debitor tenetur evictionis nomine utili ex empto, sicut diximus, non in id omne quod interest, ut definit Accurs. et probant omnes, puta, non ut reddat emptori meliorationes, sed ut tantum ei reddat pretium, et usuras pretii, fructibus compensatis, quos ex ea re emptor percepit, idque exemplo et argumento *legis Si plus. §. 1. D. de evict.* Re autem non evicta, quam vendidit creditor jure pignoris, debitor tenetur domino ejus rei pretii nomine, quo liberatus est utili actione negotiorum, si dominus ratam venditionem fecit: nam ratihabitio facit quod retrotrahetur, ut videatur dominus gessisse negotium debitoris, et liberasse debitorem pretio rei suæ, quod etiam significat *d. l. Rescript. §. 1.* Quantum ergo attinet ad emptorem pignoris, et ad dominum pi-

gnoris: debitor manet obligatus: sed quantum ad creditorem suum debitor liberatus est ex pretio pignoris, et ejus fidejussor sive mandator, *d. l. Rescript.* et *l. Si mandato Titii*, § *Credit. D. mandat.* quia creditor ex pretio pignoris, debitum consecutus est, et emptori non tenetur (ut diximus) actione ex empto pro evictione, sed in hoc tantum tenetur emptori actione ex empto, in quo nil dispendii facit, ut cedat emptori contrariam pignoratitiam actionem adversus debitorem, *l. In creditore. D. de evict.* siquidem emptor malit eam actionem sibi cedi, si malit ea actione, id est, contraria pignoratitia sibi cessa a creditore, eodemque venditore pignoris experiri, et uti, quam utili ex empto, quod ex cessione habeamus directam actionem, non utilem, *l. Ex legato. sup. de legat.* Et melior sive facilior est directa actio contraria pignoratitia, quam alia actio utilis: et ideo emptori desideranti creditorum sibi cedere contrariam pignoratitiam actionem in debitorem, creditor morem gerere debet, quia sine ullo suo dispendio hoc est facturus, qui jam non indiget illa actione, quia jam suum est consecutus firmo jure, et nihilominus tamen intelligitur habere eam actionem, id est, quamvis percepit debitum, nihilominus intelligitur habere eam actionem, id est, contrariam pignoratitiam, ut eam cedat postulanti emptori, non ut ea ipse utatur, quia percepto debito, nil ejus interest aliud, quam ut habeat eam actionem, ut non ei auferatur ea actio, quo scilicet possit eam cedere postulanti emptori pignoris, ut *l. Cum is. in fin. D. de fidejuss.* quæ subtilitas est valde notanda, ut habeam actionem, quia potest alter postulare, ut ei eam cedam: non contra, ut possit alter postulare, ut sibi cedam actionem, quam habeo, ut recte monet glossa *d. l. Cum is.* Ad hæc notandum est, adeo verum esse regulam, quam statuimus titulo superiori, ut venditor, qui de evictione tenetur, non possit emptori facere controversiam, ut nec venditor, qui de evictione non tenetur idem possit: ut creditor, qui pignus lege pignoris vendidit, licet non teneatur emptori de evictione, tamen ex alia causa non potest emptori facere controversiam, et rem evincere, ne mutet factum suum, ne infringat quod ipse fecit. Et ideo si creditor, qui pignus vendidit lege pignoris, postea in jus et nomen successerit alterius creditoris, cui eadem res erat pignorata, non potest emptori facere controversiam ex persona defuncti creditoris, cui successit. Et hoc verissimum est, non tantum si is, qui pignus vendidit, fuit in eo pignore antiquior et potior, quo casu res est extra omnem dubitationem, sed etiam si is, qui pignus vendidit, in eo fuerit inferior et infirmior, potior autem defunctus privilegio temporis, quia etiamsi creditor, qui pignus vendidit, in eo non fuerit potior, sive prior, tamen semper emptori præstare debet, se potiorem esse ceteris omnibus, et hoc solum cum suo dispendio, et cessione (ut diximus) contrariæ pignoratitiæ, si eam postulaverit emptor, quæ fit sine ullo dispendio suo. Et hæc est sententia *legis* 1. *h. tit.* et *l. Etsi is. D. de distr. pignor.* Et nil refert (ut ostendit etiam hæc lex 1.) quis fuerit creditor, qui pignus vendidit, fiscus, an privatus? nam in pignoribus, et hypothecis nulla est differentia inter privatum creditorem, et fiscum, quia neque fiscus, neque privatus creditor in hypothecis ullum habet privilegium, nisi ex tempore antiquiore, quo fuerit contracta hypotheca, *l. Si pignus. D. qui potior. in pignor. hab. l.* 2. *sup. de privilegio fisc.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLVI. De patria potestate.*

Superioribus libris, et tit. hoc semper egit conditor hujus Codicis jam inde a parte fere media libri tertii, ut varias actiones proponeret in rem, et in personam, quæ de proprietate, vel de possess. vel de jure pignoris, vel de statu hominis in judicio civiliter instituuntur, et varias exceptiones, quæ actionibus subjici solent, et quasi quædam actiones sunt. Ac deinde generalem actionem ex stipulatu, quæ etiam omnibus actionibus subjicitur, et subservit; nullum enim fere negotium geritur, in quo contrahentes non subjiciant stipulationem, quare eam appello πανδέκτην quod omnia negotia in se recipiat. Et his quidem peractis, atque præstitis, quia supra libro septimo tractans de statu personarum, de eo tantum præjudicio, eave tantum actione præjudiciali egit, qua quæritur an aliquis liber, an libertus sit: illud vero præjudicium prætermisit, id est, illam præjudicialem actionem, qua quæritur *an aliquis filiusfamil. as sit*, id est, in potestate patris, vel avi: ideo nunc, ut de ea tractet, dat hunc titulum de patria potestate, et statim *l.* 1. agit de præjudicio, quo pater filium in sua potestate esse adserit, ut *l.* 1. § *Per hanc. D. de rei vind.* sit liberos, qui in nostra potestate sunt, peti *præjudiciis*, id est, præjudicialibus actionibus, quæ (ut est *in* § *Præjudiciales Instit. de action.*) in rem actiones esse videntur, non sunt in rem actiones, sed in rem esse videntur, id est, veluti proprietatis causam continent, ut cum *ego filium meum esse* vel *servum meum esse*, vel *libertum meum esse*: quia ego meum esse, quodammodo me dominum esse ajo, id est, quasi proprietarium, sicut interdictum de liberis exhibendis, quo etiam petuntur liberi, qui sunt in nostra potestate, dicitur veluti proprietatis causam continere, *l.* 2. § *Quæd m. D. de interd.* Igitur patria potestas est quasi proprietas, quam patres jure civili habent in liberos suos juste procreatos. Non dico *proprietas*, sed *quasi proprietas*: non *dominium*, quod idem est, *sed quasi dominium*: nam in dominio esse non possunt parentum, qui liberi homines sunt, sed intelliguntur esse in quasi dominio, quod patriam potestatem appellamus: et dico *jure civium*: nam hoc jus est proprium civium Romanorum: nam cum dicimus jus civile, intelligimus Romanorum: et hoc jus patriæ potestatis est proprium civium Romanorum, *l.* 3. *D. de his qui sunt sui, vel al. jur.* et Boetius in Topic. Cicer. *Civitatis Romanæ jure liberos retinere in patrum arbitrio.* Et dicitur hoc jus esse proprium civium Romanorum, non quod aliæ gentes non habeant etiam potestatem in liberos suos, sed ut est *Instit. eod. tit.* quod non habeant *talem, qualem cives Romani*: non enim omnes gentes habent in liberos suos potestatem vitæ, necisque, ut cives Romani in servos suos omnes propeque habent potestatem vitæ necisque, ut sit *lex* 1. *D. de his qui sunt sui.* Ideoque potestas in servos dicitur esse jurisgentium: at potestas in filios est juris civilis, non jurisgentium. Et quod sit illo loco (*talem*) respicit quasi facta comparatione ad excellentiam, et præstantiam patriæ potestatis civium Roman. cujus jura, ut effectus magni sunt, et multiplices, de quibus dicam postquam absolvero, quod institui de præjudicio, de quo agitur in *l.* 1.

### *Ad L. I.*

*Si filium tuum in potestate tua esse dicis: præses provinciæ æstimabit, an audire te debeat: cum diu passus sis, ut patrisfamil. res ejus agi per eos, qui testamento matris tutores nominati fuerunt.*

Lex prima est de præjudicio, quo pater filium suum esse petit: *suum*, id est, in sua potestate: in quo lex ait *patrem non audiri si diu passus sit filium res suas, quas habuit a matre, agere per tutores a matre datos, et ut necesse est, confirmatos a prætore.* Pono habuisse res a matre, alioquin a matre dati tutores non confirmarentur: nec enim confirmantur nominati a matre verius, quam dati, quia datio per se non valet, nisi filium instituerit, quæ tutores nominaverat, *l. Pater. D. de testam. tut.* pater vero, qui hoc passus est, quod dixi, quodque lex 1. proponit, præsumitur eum filium emancipasse, et patremfamilias effecisse, ut in *l. Post mortem. D. de adopt.* ut in *Novella Leonis* 25 et ideo non recte agit præjudicio, quo intendit *filium suum esse*, id est, in sua potestate, cum præsumatur sui juris fuisse eum, quem diu passus est agere sub tutoribus, et administrare bona profecta a matre, quia non nisi paterfamilias, id est, qui sui juris est, res proprias, et tutores habere potest, filiifamilias non habent tutores, aut res proprias. Tutela est potestas in capite libero, id est, in homine sui juris, in patre, aut matrefamil. non in filio aut filiofamilias: quinimo tutela finitur adrogatione pupilli, id est, si pupillus ex patrefam. fiat filiusfam. *l. Si adrogati. D. de tutel.*

### *Ad L. pen.*

*Nec filium negare cuiquam esse liberum, Senatusconsulta de partu agnoscendo, ac denuntiata pœna, item præjudicium edicto perpetuo propositum, et remedium alimentorum apud præsidem majori trimo petendi, nomine ejus monstratum, jure manifesto declarant.*

Est etiam lex pen. hujus tit. de præjudicio, id est, de actione præjudiciali, de partu, seu filio agnoscendo: qua de re ait facta esse Senatusconsulta, nempe Senatusconsultum Plancianum, et aliud Senatusconsultum temporibus Adriani Imp. ut sit *l.* 1. § 1. *de liber. agn.* Et addit eadem *l. pen.* Senatusc. pœnam fuisse impositam denuntiatu. Nam vulgo in *l. pen.* corrupte legitur (*denuntiata pœna*) cum sit scribendum (*ac denuntiatis pœna*) ut patet ex *l.* 1. § *Pœna. D. eod. tit.* hoc quid sit brevi exponam. Si mulier post divortium, vel etiam constante matrimonio, denuntiet viro paululum ab ea forte alienato, se ex eo esse prægnantem, et vir, qui denuntiatus est, non miserit custodes ad custodiendum partum, sive ventrem, vel non contra contestatus sit eam ex se non esse prægnantem, quia hæc omisit denuntiatus, ut sic vocat etiam *l. Venditor. D. de jud.* editum partum omnimodo cogitur agnoscere, vel si nolit, extra ordinem in corpus scilicet coercetur, et tandem cogitur agnoscere, *d.* 8. *Pœna.* Et hæc est pœna denuntiati, non pœna denuntiatis. Item sit *l. pen.* edicto prætoris esse propositum præjudicium, quo pater filium cogitur agnoscere qui probatur esse filius ejus: et prætorem datum esse remedium, quo ii, qui dicuntur esse filii, extra ordinem, per consulem, aut præsidem, quo recens natu, vel potius filio majori trimo, ut sit *l. pen.* alimenta, et cetera subsidia vitæ decernuntur, aliquo petente nomine ejus, ut sit *l.* 5. cum ipse non possit petere. Et de eo decreto alimentorum est tota *l.* 5. *D. de libe. agn.* hoc igitur remedio extraordinario per magistratum filio, qui dicitur *majori trimo*, alimenta decernuntur, et cetera onera. Et est *l. majori trimo*, id est, *recens. lacte depulso*, quia non ante triennium solent infantes mammæ depelli, ut 2. *Mach. cap.* 7. sic mater loquitur ad filium ἐν ἀκεντον μου, etc. *Miserere, inquit, mei, fili, quæ te genui, et te gestavi* 9. *mens. in utero, et lacte meo nutrivi tribus annis.* Igitur post triennium statim alimenta ei, qui filius dicitur decernuntur ex bonis patris. Et ex iis omnibus, quæ proposuit *lex pen.* facta esse Senatusconsulta de partu agnoscendo, pœnam indictam denuntiato, a prætore propositam actionem præjudicialem de partu agnoscendo; decreta interponi de alendo filio majori trimo sumptibus patris: ex his omnibus *lex pen.* colligit, et hic est finis legis, qui non animadvertitur, *neminem posse negare, filium suum esse eum, qui filius suus est.* Quid hoc est? id est, *non posse abdicare filium suum*: nam *abdicare* est negare filium, dicere non esse filium. Itaque quod ait *l.* 6. *h. t.* abdicationem filiorum, qua Græci utebantur, jure Romano non comprobari, hoc supradictis arg. probat *lex pen.* Abdicationem quidem, ut historiæ clamant, et significat *l.* 6. usurpabant quandoque cives Romani: sed more Græco, ut sit *l.* 6. non jure Rom. more peregrino, non proprio, non jure Rom. quo non fuit

comprobata abdicatio, sed tantum exhæredatio filii, quæ tamen eodem nomine sæpissime in Basil. appellatur *abdicatio*. Abdicatio vocatur ἀποκήρυξις, ut ait l. 6. *h. tit.* idem nomini tribuitur exhæredationi frequenter in Basil. Est igitur commune nomen abdicationis, et exhæredationis, sed in re ipsa hæc duo multum inter se distant; nam abdicatio vivo patre effectum habuit, exhæredatio post mortem patris demum: abdicatio fit inter vivos, exhæredatio testamento tantum, non codicillis, § *Codicillis. Instit. de Codic.* Codicillis non datur hæreditas, id est, non instituitur hæres, et non adimitur hæreditas, id est, non scribitur exhæredatio. Abdicatio (quo verbo utitur *l.* 6.) alienat filium, id est, extraneum facit: exhæredatio extraneum non facit, sed aufert tantum jus hæreditatis filio: cetera jura filii ei relinquit, ut jura sepulcrorum, jura participandi lucra nuptialia profecta a matre, et alia pleraque, *l.* 9. § *Si filium. D. de liber. et post.* Utraque tamen et exhæredatio, et abdicatio est plerumque nota quædam filii, ut indicat *l. Multi. D. de liber. et post.* utraque est *fulmen patrum*: sic de abdicatione loquitur Quintilian. Declam. 259. et referam verba emendate, quæ vulgo sunt depravata: *Fulmen istud patrum*, inquit, *datum est adversus ferociam adolescentiæ, adversus filios. Filiam abdicare non decet; potius filios, qui plus peccare possunt: filia vero, vix nutricem minas tulerit, vel eorum, a quibus educatur tristitiam*: sic ille auctor demonstrat non decere abdicationem filiarum, filiorum satis decere. Sed (ut diximus ex *l.* 6. et *l. pen.*) abdicatio non est probata jure civili, exhæredatio probata est, et est hæc una pars patriæ potestatis, ut liceat patri testamento filium exhæredare, *l. In suis. D. de lib. et post. l. Quidam. D. de verb. obligat.* meritis de causis, ut ait *lex Cum ratio. D. de bon. damnat.* alioquin testamentum, in quo filius immerito exhæredatus est, puta, non ingratus, rescinditur per querelam inofficiosi testamenti: nec mirum inquit *lex In suis*, si patri liceat filium exhæredare, quem etiam olim ei licebat occidere, quod etiam est proditum in *l. ult. hoc tit.* licuit autem olim occidere lege Regia. Et hoc est, quod Cedrenus scribit, *lege Romuli liberos patribus ὑπηκόους ἐν οἰκετῶν μοίρᾳ, subjectos esse servorum vice*, quod in eos sit patribus jus vitæ necisque, et lege Julia etiam licet occidere filiam patri, quam habet in potestate, deprehensam in adulterio non solam, sed cum adultero, sicut, nec adulterum solum sine filia, *l. Patri. D. ad leg. Jul. de adult.* quod ideo lex Julia permittit patri, ut occidat utrumque, non tam ut occidat, quam ut ne occidat quemquam, quia non potest alterum sine altero, et est verisimile eum non esse occisurum filiam, et propter filiam igitur parciturum adultero, aut si nolit ei parcere, nec filiæ parcat igitur. Ac simili ratione Aristoteles in *fine* 8. *Eth.* abdicationem filiorum facile posse permitti, quod vix aut raro patres sint abdicaturi filios suos. Et de hoc jure occidendi filii, eleganter ita scriptum est in fragmentis Papiniani, libro singul. de adulter. *Cum patri*, inquit, *lex Regia dederit in filium vitæ necisque potestatem, quod bonum fuit lege Julia comprehendi, ut potestas fieret etiam filiam occidendi*? Numquid ex contrario nobis argumentum præstat hæc adjectio; non ut videatur lex non habenti dedisse, sed ut videatur majori æquitate ductus adulterum occidisse, cum nec filiæ pepercerit. Et jus hoc, sive summa hæc pars patriæ potestatis, quæ consistit in jure vitæ necisque, diu mansit in usu. Et observandum in *lege Pompeja de parricid.* contineri matrem, quæ filium necasset, sed patris, qui filium necasset, nullam mentionem fieri, quia scilicet id patri licebat. Dicebam patriam potestatem esse juris civilis Populi Romani, qualem scilicet patribus leges Romanæ permittunt: potestatem herilem esse juris gentium, quod omnes peræque gentes habeant in servos jus vitæ necisque, non item in liberos suos: Romani etiam in liberos ex justis nuptiis procreatos, et aliæ quædam gentes: ut Gallos idem jus habuisse Cæsar scribit, sed non æque omnes gentes. Et quod traditur ex Aristotele in Politicis, Persas idem habuisse, id Aristoteles nullo Politicorum loco scripsit: in Ethicis ad Nicomachum est aliquid tale, sed nec omnino tale, lib. 8. Et quod etiam traditur, Indos habuisse, vel habere, et Hebræos, et legem Dei omnipotentis nominatim patri, et matri porrexisse gladium aut jus dedisse summum vitæ necisque, hoc quoque nusquam invenies, sed eis legem Dei permisisse tantum accusationem, et delationem ad judicem filii male morigeri, aut dissoluti, et ab eis correpti frustra sæpius, ut ea perlata mox populus irrueret in filium talem, et eum oneraret lapidibus, *Deuteronomii* xxi. fortassis ipsis parentibus inchoantibus lapidationem, sicut ejusdem libri *cap.* 13. et 17. cautum est, ut accusatores, delatores, testesque in reum, quem peregerint primi jacerent lapides, ut etiam fecisse legimus testes productos in D. Stephanum, *Actor.* 7. Porro vitæ necisque potestatem lege Regia datam civibus Romanis in liberos suo juri subjectos diu tenuisse Romanos, probavi ex Papiniani libro singulari *de adult.* ante tenuisse eo tempore, quo Augustus tulit legem Juliam de pudicitia. Idemque probavi argumento *legis Pompejæ de parricid.* quæ teneri matrem, quæ filium occidit, patris non meminit, *l.* 1. *D. de leg. Pomp. de parricid.* Sed non nego, postea eam potestatem valde fuisse accisam, fractam, debilitatam: nam ut postea in servos supra modum, et sine causa legibus cognita sævire non licuit, *l.* 1. *D. de his qui sunt sui, vel alien. jur.* ita nec in suos filios. Et notandum, quod ait Cajus in *d. l.* 1. quod translatum etiam est in Institut. *hoc tempore in servos supra modum, et sine causa legibus cognita dominis sævire non licere*, hoc tempore, id est, Adriani et Antonini Pii Impp. quo Cajus de jure scripsit, et respondit: et nominatim de Adriano testatus est Spartianus his verbis, *servos a dominis vetuit occidi, jussitque, damnari per judices si digni essent.* Et refertur *leg.* 2 *ejusdem tit.* eundem Adrianum Umbriciam quandam mulierem (vel ut alii habent, Umbram quod demonstret, nomen id non esse proprium mulieris, sed nationis in Italia, ex qua dicuntur Umbri et Umbrici *apud Stephanum in verbo* Ὄμβρικος) eam, inquam, mulierem D. Adrianum in quinquennium relegasse, quod ex levissimis causis ancillas atrocissime tractasset. Sic igitur D. Adrianus, potestatem herilem rescidit magna ex parte. Idem eundem Adrianum effecisse de patria potestate ostendit *l. Divus. D. de leg. Pomp. de parricid.* in qua ostenditur D. Adrianum patrem in insulam deportasse, qui se prædone egerat, et grassatore erga filium, quamvis infamem adulterii in novercam quia eum secum duxerat in venationem, et sub specie venandi in sylva necaverat: et hanc solam prædam egerat, quia, inquit, occaverat, prædonis modo, *en voleur*, non patrio jure, quod infinitis distat intervallis ab illo more pravo, et nefario. Et ut subjecit eleganter ea lex, *Patria potestas in pietate, non in atrocitate consistit*, id est, *non est acerbe exercenda*, ut ait, *l.* 1. *in fin. D. de liber. exhib. l.* 1. *infr. de emend. propinq.* non est exercenda illegitime, non malitiose, non atrociter. Pietas jure et ordine regitur, nec quicquam agit, nisi causa cognita, et de consilii sententia. Atrocitas neque legem habet, nec modum ullum; pietas nil est aliud, quam moderatio et lenitas. Atrocitas nil aliud est, quam malitia, et Rufinus elegantar in symbolum, *Occidere*, inquit, *hominem non semper est criminosum, sed malitiæ, non legibus occidere, criminosum.* Et observandum in *d. l. Divus.* Jurisconsultus eum potuisset uti hac ratione, quia debuit pater pœnam inferre filio publica infami in novercam propter exemplum, quod omnis pœna non tam ad delictum, quam ad exemplum pertineat: tamen hanc rationem omisit, quasi remotiorem (et vero etiam nobis est omittenda, aut non arcessenda) et usus est ratione proximiore, et summa, quod patria potestas consistat in pietate, non in atrocitate. Et puto ad eandem speciem filii infamis in novercam respexisse Ulpianum in *l.* 2. *D. ad leg. Cornel. de sicar.* dum ait, patrem inauditum filium occidere non posse, quoniam ea lex est *ex lib.* 1. *de adulter.* Et hoc igitur vult, ut filium infamem adulterii in novercam inauditum, id est, cujus defensiones judex non audierit, pater non possit occidere. Sed si res sit de adulterio admisso in novercam vel si qua alia res, quæ graviorem animadversionem desideret, nec castigationibus patris locum det filius, tum pater eum debeat accusare, et perducere ad jus ordinarium, id est, ad præfectum urbi, vel præsidem provinciæ, ut audiatur, et causa cognita puniatur, prout ipsemet pater puniendum eum esse judici dictaverit: qui locus est singularis in *l.* 3. *hoc tit.* ut judex in filium male moratum statuat quod pater ipse dictavit, nec acerbius quicquam, vel mitius, qui ordo congruit fere cum suprad. capite *Deut.* 21. et facit *lex* 1. § 1. *D. de obseq. parent. præst. lex Propter. infr. de his, qui accus. poss.* Ut ergo more Græco usurpato etiam a Romanis, erat quædam *abdicationis actio*, nec licebat patri filium non auditum abdicare, non narrata judici, et probata causa, non data filio respondendi potestate, ut sæpe Fabius docet *in declam.* ita nec patri filium indicta causa, et sine judice occidere, et atrocius in eum animadvertere licet: judicium et actio præcedit abdicationem et supplicium filii: qua in re etiam exhæredatio differat ab abdicatione, præter ea, quæ notavi ultima recitatione, quoniam exhæredationem sequitur, non præcedit actio de inofficiosa exhæredatione, id est querela inofficiosi testamenti. Et ex his quidem intelligimus quid sit, quod ait *lex ult. hoc tit.* Patribus jus vitæ in liberos, necisque potestatem olim fuisse permissam, et *l. In suis. D. de liber. et posthum.* quod eos occidere licebat, quia scilicet hodie idem patribus non licet, nec talis hodie patribus permissa est potestas, et tamen ait *l. ult.* quamvis olim liceret patribus filios occidere tamen olim nunquam licuit patribus filiis eripere libertatem, id est, filios servos suos, vel alienos facere: quo argumento rectissima lex ostendit, majores plurimum favisse libertati aut plus libertati pepercisse, quam vitæ, quia jus occidendi filii permittebant patri, non jus eripiendæ libertatis: jus eripiendæ vitæ, non eripiendæ libertatis: et hoc est verissimum. Nec obstat quod vendere patri filios licebat, ut constat omnibus, et licet etiam hodie in casu *l.* 2. *sup. de patrib. qui fil. distrax.* propter famis necessitatem, ut puero recens nato (de quo solo loquitur *l.* 2.) non desit educator. Nam venditio hujusmodi videtur fecisse servum: cui igitur licet vendere, ei licere facere servum. Sed dico genere venditionis patrem filium ex potestate sua dimittere, non etiam ei adimere libertatem, sive ingenuitatem, ut scribit Marc. Tull. circa finem orationis *pro Cæcina*: quapropter venditio filii, quam fecit pater, tanquam nulla, aut quæ nullum præjudicium adferat ingenuitati, a quolibet rescindi potest; a venditore vel a filio ipso, vel ab extraneo quolibet, quoniam publica est tutela libertatis, et publica causa *l. Si quis rogatus. D. de fideic. libert. l.* 2. *D. ne de stat. defunct.* Denique ea venditio a quolibet rescindi potest restituto pretio emptori, *d. l.* 2 et *Nov. Valent. de parent. qui fil. distrax.* Constat etiam, quod patri licebat filium vendere per æs et libram: quæ est venditio imaginaria, non vera, ut eo genere filius fieret sui juris, et paterfam. Et eodem modo, id est, per imaginem et umbram licebat patri vendere filium, ut per adoptionem transiret in aliam potestatem. Sed ut apparet, hæ etiam venditiones nil præjudicabant libertati. Et falsa igitur collectio est: potest vendere, ergo redigere in servitutem. Nec omittam, quod de isto occidendi, et vendendi jure scribit Simplicius in Enchirid. Epicteti, quia utitur auctoritate legum nostrarum in hanc fere sententiam: *leges veteres Roman. ob rationem majestatis et excellentiæ paternæ, et laborum, quos pro liberis sustinent patres, et quo magis filios patriæ potestati subjicerent, et ut existimo, confidentiam habentes in naturali affectione et pietate paterna, vendere si vellent filios patribus promiserunt, et occidere impune.* Sed sunt etiam aliæ partes patriæ potestatis, præter abdicationem, exhæredationem, jus vitæ necisque: *jus promerendi*: nam quicquid acquirunt filii: patri acquirunt, in cujus potestate sunt, exceptis certis rebus, veluti castrensibus, aut quasi castrensibus. Et quamvis propter vinculum patriæ pote-

statis unus videatur esse homo pater et filius et filius vivo patre, quasi quodammodo dominus bonorum paternorum. tamen eminet semper, atque præcellit dominatio, et majestas patris, ut nec alienare filius quicquam possit, nec pignori obligare *l.* 2. et 3 *hoc tit. l.* 4. *sup. si alien. res pign. dat. sit. l.* 2. *inf. de caste. pec. mil lib.* 12. Eodem jure potest pater filiis impuberibus tutores dare, potest eisdem facere testamentum, sive substitutionem pupillarem in hunc casum, *si post mortem patris moriantur impuberes*, non possunt filiifamil. aut filiæfamil. contrahere justas nuptias sine consensu patris: non possunt delatam hæreditatem adire sine jussu patris. Hæc sunt fere omnia jura patriæ potestatis, de quibus est *hic titulus*, et potissimum de præjudiciis, sive actionibus præjudicialibus, quibus adserimus patriam potestatem, vel agnoscimus. Et una est tantum lex fugitiva in hoc titulo, *lex* 4. quia non est de patre, sed de matre, quæ non habet potestatem in filios, non habet jus familiæ, *l. Ubi. sup. de suis et legit. liber. l. Nulla fœmina. D. de su. et legit. hæred.* sed de ea lege tractabitur *in tit. de emendat. propinq.* Illud non omittam, cum *l.* 8. *hoc tit.* quæ volt, ut filius procreatus ex justis nuptiis, non tantum sit in potestate patris ingenui, sed etiam libertini, esse conjungendam *l.* 7. *sup. de su. et legit. lib.* quoniam, ut supradictum est, utriusque est eadem inscriptio et consequentia sermonis speris, quod et illa *l.* 7. dicta, non minus libertinos posse habere suos hæredes, quam ingenuos.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLVII. De adoptionibus.*

Hic titulus est etiam de patria potestate, quia nos tantum beneficio naturæ, et procreationis ex justis nuptiis, sed etiam beneficio adoptionis patria potestas acquiritur. Adoptio est imago naturæ, *l. Filio, quem pater, D. de liber. et posthum.* adoptio est civilis quædam et simulata ratio quærendorum liberorum, qui in nostra potestate sint, perinde atque liberi procreati ex justis nuptiis: vel adoptio est actus legitimus, quo quis patremfamilias, vel filiumfamil. non contradicentem auctore patre naturali sibi adserit in locum filii, vel nepotis naturalis, et legitimi. Dico filiumfamil. non contradicentem, ex *l. pen.* §. *Cum enim in alia*, et *l. ult. hoc tit.* et *l. In adoptionibus. D. eod.* Dico *sibi adserit*, ut Statius Papinius de Cæsare:

*Qui fessus bellis adsertæ munere prolis,*
*Primus iter nostris ostendit in æthera divis.*

Id est, *adoptivæ prolis* Dico, *quo quis patremfam.* quæ proprie dicitur adrogatio: *quo filiumfam.* quæ commune nomen fecit suum, et *adoptio* dicitur. Adrogatio fit auctore seipso, adoptio auctore patre. Adrogatio hodie per principem: adoptio per magistratum. Et dico *actus legitimus*) ut Theophilus initio ejusdem tituli, νόμιμος πρᾶξις, *actus legitimus.* Quo sermone dico hodie significari *civilem rationem*, et ita Theophilum accepisse, patet ex eo, quod scripsit in §. *Adoptivi. Instit. de exhær. libe.* quoniam hodie sublata sunt solemnia adoptionis. Et ob eam rem, meo quidem judicio, in *l. Actus. D. de regul. jur.* inter actus legitimos, id est, solemnes, non enumeratur adoptio. Jure antiquo hoc sermone (*actus legitimus*) vel secundum sententiam juris antiqui intelligeretur actus solemnis: nam et adoptio secundum jus antiquum fit solemni juris ordine, *l.* 4. *hoc tit. l.* 5. *sup. de suis. et legit. lib.* Et ob eam rem, quæ fit per magistratum adoptio, puta patre sibi dante filium in adoptionem, per eum tantum, sive apud eum tantum magistratum fit, apud quem est plena legis actio, id est, apud quem omnes solemnes actus expediri possunt, *l.* 1. *hoc tit. l.* 4. *D. eod l.* 3. *D. de offic. proc.* Et solemnitas hujus quidem adoptionis, quæ fit imperio magistratus, consistebat in filii trina emancipatione, id est, trina venditione per æs et libram, et bina manumissione. In filiæ vero, ceterorumque liberorum emancipatione una sine manumissione, ut ait *l. ult. hoc tit.* Nam (ut rem aperiam diligentius) pater, in cujus potestate erat filius, eum vendebat per æs et libram ei, quem volebat filii sui esse adoptivum patrem: is vero emptum protinus tanquam servum manumittebat, et manumissus tamen pejore conditione erat, quam is qui vere servus est, qui manumissione ab omni domino liber fit. Illum, qui in imaginariam causam servitutis deducebatur venditus per æs et libram, manumissione non fiebat liber a patre naturali, sed protinus redibat in ejus potestatem, qua venditione abscesserat. Deinde pater filium in suam potestatem reversum, iterum eidem eodem modo vendebat, et manumissus iterum ab emptore, etiam iterum redibat in potestatem patris naturalis, qui mox eidem tertia vice vendebat filium, ac tum emptor eum retinebat, ut eleganter loquitur lex 2. *hoc tit.* ad vicem filii naturalis, et legitimi, nec amplius manumittebat. Ceteros autem liberos, quos volebat pater naturalis dare in adoptionem alii, vendebat per æs et libram semel dumtaxat, et emptor eos retinebat tanquam liberos suo juri subjectos, nec manumittebat: et ita explicanda est *lex ult. hoc tit.* Solemnitas autem *adrogationis* consistebat in rogando Populo Romano: nec enim alibi, quam Romæ adrogatio fieri poterat, ut scribit Ulpianus *lib. reg.* et in rogando populo certis et conceptis verbis (*velitis, jubeatis Quirites, etc.*) ut apud Gellium *et hoc curiatis comitiis fiebat*, quæ habebantur populo distributo in curias, non in tribus aut centurias, et adhibitis pontificibus, et lege curiata populo adprobante adrogationem. Quare *lex* 2. *in fine*, *h. tit* ait, *Jure antiquo adrogationem fieri per populum.* Et Ulpianus supradicto loco, *fœminas non posse adrogari.* Cur ita? Proxima ratio hæc est, quia adrogatio fit comitiis curiatis. Jure antiquo et fœminæ comitiis, et publicis consultationis interesse non poterant. Qua ratione etiam pupilli adrogari non poterant, nec per tutorem quidem, quæ de re scribenti Aulo Gellio una negatio deest perspicue illo loco: *neque pupillus, neque mulier quæ in parentis potestate est, adrogari possunt*, quia et mulierem, et marem, qui in parentis potestate est, certissimum est non posse adrogari, quoniam soli patresfamil. adrogantur, non qui sunt in parentum potestate, sed adoptantur auctoribus parentibus: igitur legendum, *quæ in parentis potestate non est.* Verum hodie omnes hæ solemnitates obsoleverunt: nam et in adoptione, quæ fit per magistratum acta publica sufficiunt, nec illæ imaginariæ venditiones et manumissiones requiruntur, *l. ult. hoc tit.* et in adrogatione sufficit rescriptum principis, *l.* 2. 6. 8. *hoc tit.* nec requiritur, ut ea de re legem ferat Populus curiatis comitiis. Unde sequitur, et hodie fœminas adrogari posse sufficiente rescripto principis, nec necessaria populi comitia, *l. Nam et fœminæ. D. eod. tit.* Et similiter pupillum adrogari posse, quod (et hoc notandum est maxime) et cum adrogatio fiebat solemniter curiatis comitiis, D. Pius permisit, nimirum ut fieret pupilli adrogatio in comitio absente pupillo, qui et comitiis interesse non poterat, per tutorem nomine pupilli tantum, non pupillæ, ut *l. Hæc autem eod.* Hodie facillime fit ex rescripto principis adrogatio et pupilli, et pupillæ, sed causa cognita et probata. Tres sunt casus, quibus adrogatio causæ narrationem, et probationem requirit. Unus, si patronus libertum suum in locum filii velit adrogare, ne scilicet libertini temere invadant in jura ingenuorum per adrogationem, ut *l.* 3. *hoc tit.* Alter casus est, si fœmina volit adrogare aliquem in locum filii, quod et permittitur indulgentia principis una ex causa tantum, si liberos naturales non habet, ut adrogatio ei sit remedium fortunæ suæ, *l.* 5. *hoc tit.* Et tertius casus hic est, si quis impuberem velit adrogare; ac præterea per illam constitutionem D. Pii, quæ permisit adrogationem pupilli, in adrogatione pupilli adrogator satisdare debet, *si bona adrogati, si impubes decesserit, restituturum iis, ad quos ea bona jure legitimo redirent, si adrogatus non fuisset.* Item adrogator, si pupillum emancipet sine justa causa, *quem adoptavit, vel is eo non emancipato moriatur, adrogator facto testamento ei debet relinquere bonorum suorum quartam partem*, id est, legitimam portionem, *et bona restituere, quæ in eum adrogatus transtulit, et quæ postea ei acquisivit*, *l.* 2. *hoc tit.* Et ad hæc restat, ut hoc tantum adnotemus, duobus casibus adoptione non acquiri patriam potestatem, id est, adoptionem facere filium, non filiumfam. Primus casus est, si mulier beneficio principis aliquem adrogaverit, ut *l.* 5. *hoc tit.* quoniam hic filius quidem est mulieris, sed in familia, et potestate mulieris non est, suus hæres mulieris non est ex testamento, vel ab intestato, quia mulier jus familiæ, aut suum hæredem habere non potest. Viri est præesse familiæ, et suis jure potestatis, non mulieris. Alter casus hic est, si pater naturalis filium extraneo in adoptionem dederit, introductus a Justiniano in *l. pen hoc tit.* nec enim per adoptionem transit in familiam extranei adoptatoris, sed remanet in familia patris naturalis: patri naturali est suus hæres, et ei acquirit jure potestatis, in qua est: et uno tantum caso adoptio ei proficit, si extraneus pater adoptivus intestatus decesserit: nam hoc caso is bonis ejus filius adoptivus datus a patre naturali habet jus sui hæredis, ut ait *lex pen.* licet suus non sit, cum non sit in potestate extranei adoptatoris. Alius vero nil juris habet in bonis extranei adoptatoris, nil ei acquirit, et est tantum nomine filius, sive imagine non re. Sed latius nobis explicanda est tota lex penult.

### *Ad L. X.*

*Cum in adoptivis filiis, qui filiifamilias constituti a patribus naturalibus aliis in adoptionem dantur, antiquæ sapientiæ incidit quædam dubitatio, si oporteret talem filium, qui præteritus a naturali patre fuerat, habere contra ejus testamentum de inofficioso actionem (quam Papinianus quidem negat; Paulus autem sine effectu derelinquit: Marcianus vero distinguit, ne ex hac causa utriusque patris perderet successionem, naturalis, quidem voluntate ejus circumventus, adoptivi propter egestatem, quam forte habebat) et iterum aliud vitium erat exortum: ut enim post patris naturalis obitum pater adoptivus per emancipationis modum jus adoptionis dissolvisset, nulla spes ei remanebat: neque enim contra patris naturalis voluntatem, qui in mortis ejus tempore in aliena fuerat familia constitutus, neque contra adoptivum patrem, qui per emancipationem ejus familia exemptus est: ideo talem dubitationem resecantes, et tale vitium corrigentes, sancimus per adoptionem quidem ad extraneam personam factam, jura naturalis patris minime dissolvi, sed ita eum permanere, quasi non fuisset in alienam familiam translatus, etc.*

Quærebatur inter juris auctores, an filius a patre naturali datus in adoptionem extraneo, et præteritus testamento patris naturalis, habeat querelam inofficiosi testamenti, quia querela datur exhæredato, et præteritio ejus filii, qui neque est in potestate, neque exiit potestate per emancipationem, sed per dationem in adoptionem, quia translatus est in alienam familiam, pro exhæredatione habetur: emancipati præterito pro exhæreditatione non habetur, quia licet exierit familia pa-

tris, non tamen abiit in alienam familiam, nec tam est extraneus patri naturali, quam is, quem pater naturalis alii dedit in adoptionem. Hanc vero quæstionem, ut Justin. narrat in h. l. Paulus proposuit quidem, sed indecisam reliquit, ut sæpe auctores scribunt videndum esse, se subsistere, et fatentur ἀμηχανίαν ingenua. At Papinianus in quæstione proposita negabat præterito, qui pro exhæredato habetur, dari querelam inofficiosi testamenti. Merito, ut videtur: quia voluntate patris factus est extraneus, ut extraneæ familiæ filius, ut nec patri naturali jam sit liberorum numero, quandiu est in adoptiva familia, §. *Emancip. Instit. de exhæred. liber.* quod obtinet etiam in Senatusconsulto Tertull. *l. 2. §. Sed si quis. D. ad Tertull.* et in Senatusconsulto Syllaniano, *l. 1. §. In eo. D. ad Senatusc. Sylian.* Neque tamen is, quem pater naturalis dedit in adoptionem, in totum patri naturali extraneus est, quia duo saltem habet salva, quæ non haberet, si in totum esset extraneus. Primum, ut si instituto a patre naturali, et filio forte naturali quem habuit in potestate, aut emancipavit, præterito, præteritus committat edictum de bonorum possessione contra tabul. id est, ut aperiat ei viam veniendi simul cum præterito ad bona patris naturalis jure bonorum possessionis contra tabulas. *l. Non putavit. §. In adop. D. de bonor. possess. cont. tab.* Alterum est, quod salvum habet, ut deficientibus suis et legitimis hæredibus, ab intestato veniant ad bona patris naturalis ut cognatus, quia non desiit esse cognatus per bon. possess. unde cognati, ut in §. *Admonendi. Instit. de hæred. quæ ab intest.* et *l. 1. §. Cognationem. D. und. cogn.* et in hac *l. pen. §. Neque.* Et hoc respectu, quod hic filius possit venire ut cognatus, non negaret Papinianus ei præterito testamento patris naturalis dari querelam inofficiosi testamenti, scilicet si ab intestato locus sit bonorum possessioni *Unde cognati*, ad quam ipse admittitur deficientibus puta suis et legitimis hæredibus: nam et liberis cognatis, non suis, non legitimis datur querela inofficiosi testamenti, *l. Posthumus. D. de inoff. test.* Sicut, e contrario eadem querela datur patri naturali, si sit præteritus testamento filii in adoptionem dati, et morte adoptatoris sui juris effecti, *l. Adversus. eod.* At si moriente patre naturali testamento facto, et eo filio præterito, filius in adoptiva familia fuerit, nec sit locus bonorum possessioni *unde cognati*, quod extent sui, vel legitimi, neque habet bonorum possessionem contra tabul. patris naturalis, neque querelam inofficiosi testamenti, quia pro extraneo habetur, neque ab intestato vocatur inter liberos, vel inter legitimos. Et hæc de sententia Papiniani, quam inexcussam nostri relinquunt. Martianus autem in hac quæstione utebatur distinctione hac, quæ æquissima videtur. Aut filius a patre naturali datus in adoptionem in damno et fraude versatur, ut si pater adoptivus inops sit et egenus vel si dives eum emancipet statim post mortem patris naturalis. Et hoc casu dicebat Martianus filio succurrendum esse, ut bona patris naturalis non amittat, qui nil sperat ex bonis patris adoptivi, vel propter inopiam ejus, vel propter emancipationem, quæ illum bonis ejus excludit omnino. Aut nullo in damno versatur, ut si habeat patrem adoptivum locupletem, ne ab eo emancipetur post mortem patris naturalis. Hoc vero casu nil juris eum habere (ut voluit Papinianus) in bonis patris naturalis, præter illa duo, quæ dixi sola. Tandem vero Justinianus, ut hanc quæstionem definiret in hac *l. pen.* hac usus est distinctione. Aut pater naturalis filium extraneo dedit in adoptionem: et hoc casu pater naturalis retinet patriam potestatem, filius retinet familiam unde ortus est, et jus sui hæredis in ea familia, nec præsumitur consensisse, ut transiret in familiam extranei. Extraneo autem, cui datus est in adoptionem, fit filius imaginarius, fit imaginaria et nova affectio, aut sit quasi filius in hoc tantum modo, ut ei succedat ab intestato: ceterum nil ei acquirit, neque adversus testamentum ejus præteritus habet querelam inofficiosi testamenti, vel bonorum possessionem contra tabulas, imo nec quarta ei debetur ex Senatuscons. Sabiniano ut ait §. *Quæ autem.* in hac *l. pen.* et §. *Sed ea omnia. Instit. de hæredit. quæ ab intest. def.* quod rectissime exposuit Theophilus noster. Senatusconsulto Sabiniano cautum erat, ut is, cui pater naturalis ex tribus maribus filiis dedisset unum in adoptionem, omni modo cogeretur ei quem a se separasset pater, ut is daret, quartam partem bonorum suorum relinquere. Sicut etiam fuit aliquid præcipuum ex eodem Senatus. in eo, qui unum ex tribus maribus filiis obtulisset senatui, *l. ult. inf. de decurion. lib. 10.* Sed si pater naturalis ex tribus maribus filium unum extraneo dederit in adoptionem, huic filio, qui non sequitur familiam extranei adoptatoris, non debetur etiam illa quarta Sabiniana in bonis illius. Aut, et hæc est altera pars distinctionis Justiniani, pater naturalis filium dedit in adoptionem alii parenti filii ipsius, puta avo filii vel proavo paterno, aut materno, nimirum ut et natura et lege ei conjungeretur, vel coalescerent jura naturæ, et jura civilia. Hoc vero casu valet sententia Papiniani indistincte, ut scilicet filius transeat in familiam in potestatem adoptivam, in familia naturali pro extraneo habeatur, omissa distinctione Martiani, quia affectio avi, vel proavi naturalis, et genuina pietas facit, ut non vereamur, ne parens eum emancipet statim post mortem patris naturalis in fraudem, ut eum defraudet utraque successione, quia non est verisimile, ideo non utimur distinctione Martiani. Sed tamen si hoc faceret parens, si in hanc fraudem deduceret nepotem, quem in locum filii adoptavit auctore patre, in cujus erat potestate, tum sequemur sententiam Martiani. Et ita est explicandus §. *Si vero.* hujus legis. Et postremo observandum, huic distinctioni tantum locum esse in filiis a patre datis in adoptionem: nam in adrogatis, id est, qui vivo patre sunt emancipati a patre naturali, et vivo eodem patre se adrogandos dederunt, in his sequemur sententiam Papiniani, ut sint penitus alieni a familia patris naturalis, et sequantur penitus familiam adrogatoris.

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VIII. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLVIII. De emancipationibus liberorum.*

Hic titulus est de patria potestate, non acquirenda quidem, sed resolvenda: resolvitur variis modis, sed certis tantum præscriptisque modis acquiritur. Resolvitur casu, ut ait *lex. 3. hoc tit.* id est, morte patris, vel deportatione, *l. 1. §. Sed si morte. D. quan. de pec. act. annal. sit.* Et jure antiquo, si filius Flamen Dialis inauguretur, vel filia virgo Vestalis capiatur, auctore Ulpiano *lib. regul. tit. 10.* et jure novo, si filios augeatur dignitatibus quibusdam enumeratis in *Novel. 81.* et *l. 1. inf. de consulib. lib. 12.* Non resolvitur Monachismo, ut volunt doctores nostri, sine lege: quum igitur lex deficit, integra est patri vindicatio filii, qui se inconsulto patre devovit monasterio: nam et Monachismus non est capitis diminutio, ut intelligere licet ex *Novella de monach.* Resolvitur etiam patria potestas datione in adoptionem, ut heri diximus videlicet si filius a patre detur in adoptionem avo, vel proavo, vel abavo filii ipsius. Resolvitur quoque emancipatione, de qua est proprius h. tit. Et his duobus posterioribus modis filius capite minuitur, superioribus autem modis capite non minuitur, sed sui juris fit, et suæ potestatis sine capitis diminutione, *l. 3. §. ult. D. ad Senatusc. Maced.* Datione in adoptionem, et emancipatione, maxime si jure legitimo detur in adoptionem, vel emancipetur filius, capite minuitur, quia per venditionem imaginariam deducitur in servilem causam, *l. 3. § 1. D. de cap. minut.* Nil refert dixeris emancipationem, an mancipationem, utrumque nomen idem potest, nec unum ab alio separaveris usquam recte. Emancipationis igitur, seu mancipationis nomen (si nudum nomen spectes, si proprietatem nominis nudam, significantiamque simplicem) eo nomine significatur venditio imaginaria, quæ in jure id est, apud magistratum solemniter fit per æs et libram certis verbis libripende et quinque testibus præsentibus, non adnumerato pretio, alioquin non esset venditio imaginaria, *l. 16. D. de reg. jur.* sed appenso uno nummo sestertio quatuor assium: quod etiam, ob discrimen alterius nummi, in mancipatione exprimi solebat, *l. ult. inf. de donat.* ubi est legendum uno tenore, et nulla subdistinctione interjecta, *Sestertii nummi assium quatuor.* Aliud est emere pretio, aliud emere nummo sestertio quatuor assium, *l. Si quis ante. D. de acquir. possess.* Denique aliud est pretium, aliud nummus. Nummus non est pretium, sed imago pretii. At si non proprietatem nominis spectas, sed rei effectum et exitum, *emancipationis*, vel *mancipationis* nomine significatur, vel quæ per eam fit alienatio rerum mancipi, vel testamentum, quod per æs et libram est appellatum, vel datio in adoptionem, vel ut in hoc titulo resolutio patriæ potestatis, per quam filius fit sui juris, et separatur a familia patris, ut ait *l. 9. sup. tit. prox.* Solvitur familia et sacra, ut *l. 3. C. Theod. de decur.* sacra scilicet paternæ familiæ, quibus utitur pater, quibus ipse erat alligatus, ut dominus Alciatus existimat, et alii quidam: ut ego existimo, quia sancta res est patria potestas: eadem ratione sancta res adoptio, ut Calphurnius Flaccus ait in Declamat. *Adoptio,* inquit, *sancta res est, quæ beneficia naturæ, et juris imitatur, sancta persona patris,* *l. pen. D. de obseq. par. præst.* sacra nomina patrum, ut ait eleganter *lex 1. C. Theod. de bon. matern.* His sacris solvitur, qui emancipatur a patre. Et mancipatio quidem, per quam alienatur res mancipi, vel testamentum fit per æs et libram, prisco more una est. Itemque ea, qua præter filium ceteri liberi dantur in adoptionem, una mancipatio est, quam nec sequitur manumissio ulla, ut heri ostendi. Qua vero solvuntur patria potestate una est mancipatio, et una manumissio, ut ait Ulpianus supradicto loco. *Ceteri,* inquit, *præter filium liberi una mancipatione, manumissioneque sui juris fiunt.* Quod etiam probat *l. 8. §. ult. D. de inj. rupt.* At qua filius in adoptionem datur, trina est mancipatio, et bina manumissio secundum jus legitimum, *l. ult. tit. super.* Qua vero filius solvitur patria potestate, trina est mancipatio, et trina manumissio, ut idem Ulpianus scribit eodem loco, et ejus verba hæc sunt: *Filius ter mancipatus, ter manumissus sui juris fit,* et sequitur: *Idem lex 12. tabul. jubet,* his verbis: *si pater filium ter venumduit, a patre liber esto.* Lego *venumduit,* ut in l. quadam Numæ Pompilii, *si quis liberum hominem morti duit,* lego item ex Originali: *Idem lex 12 jubet.* Notavi enim (*idem*) esse demonstrativum pro, *en,* vel *ecce,* ut apud eundem Ulpianus, 7. *de officio procons. verba consultationis,* inquit, *et rescripti ita se habent. Em inter Clodium, etc.* Et 13. Epist. Ciceronis: *Em hic ille est,* id est, maxime: et Teren. Adelph. *Em tibi recipiet omnem rem,* ut scilicet in antiquis, et castigatissimis libris scriptum legi notavit doctissimus Victorius. At præter illam trinam mancipationem, et manumissionem filio patris potestate liberando, etiam intervenisse circumductiones quasdam, et ῥαπίσματα significat *l. ult. h. tit.* et *Novel. 81.* Circumductione, quoniam in manumittendo, ut solebat fieri in servorum manumissionibus corpus filii agebatur, et circumagebatur in orbem, ut facta ista vertigine (*sic vocat Persius*) liber abiret: ῥαπίσματα autem, quoniam emittebatur manu, id est, palmæ manus inflicto colapho, vel, ut ait Claudianus, pulsata fronte: *Tristis conditio pulsata fronte recessit in civem rubuere genæ.* Unde apparet nil esse aliud ῥαπίσματα, quam alapas, quorum symbolo fiebat manumissio. Nec fero in Evangelio ῥαπίσματα vertentem, *bacillos.* Laudo veterum interpretem: *alapas:* non etiam fero, quod dicunt apud D. Marcum ῥαπίσμασιν veterem interpretem interpretari *alapis*, cum

potius dicere debuerit apud Marcum, Græcum interpretem *alapir* interpretari ῥαπίσματα, quoniam D. Marcus Evangelium scripsit Latine, unde apparet, quas dixit *alapas*, Græcum interpretem vertere ῥαπίσματα. Et scripsisse Latine testatur Damasus in vita Marci, et gravis auctor Gregorius Nazianzenus, ματθαῖς μὲν ἔγραψεν, etc. Matthæum Hebraice, Marcum Latine, Lucam Græce. Sed ad rem: per has solemnitates, quas exposui (quæ et legis actiones dicuntur, et actus legitimi et solemnes, *l. 3. h. tit. l. Actus. de regul. jur. Nov. 81.*) filius exibat potestate patris, non nudo consensu igitur, ut ait l. 3. sed actu solemni. Et quæ ita solemniter fiebat emancipatio ex 12 tabulis, est legitima emancipatio: hoc est, solemne genus emancipationis liberorum. Alia est emancipatio, quæ fit ex constitutione Anastasii detractis illis solemnitatibus, si quis nolit legitima emancipatione et solemni emancipare filium, quæ, inquam, fit detractis illis solemnitatibus ex rescripto principis ad preces patris emisso, *o la requeste*, et postea insinuato magistratui competenti, *l. pen. h. tit.* ut adrogatio fit ex rescripto principis ad preces adrogatoris, scilicet postea insinuato magistratui competenti, *l. 2. sup. tit. prox.* Hoc genus emancipationis Anastasianæ retinet nomen nudum emancipationis, reipsa sublata, id est, venditione imaginaria, quam id nomen proprie denotat, at nomine emancipationis relato ad finem, exitum, emolumentum rei, ad eventum, seu effectum. Alia est emancipatio, quæ fit ex constitutione Justiniani, si quis ea malit uti, etiam sine rescripto principis, apud magistratum competentem actis intervenientibus, cui lege, aut longa consuetudine datum sit, ut apud eum fieri possit emancipatio liberorum, nec enim omnis magistratus hoc jus habet, *l. ult. h. tit.* neque improbatur lex municipalis, aut longa consuetudo, quæ dat magistratui unius civitatis, vel municipii, ut alterius municipii cives apud eum liberos suos emancipare possint, quæ est sententia *legis* 1. *h. t.* Non est omittendum, quod ait lex ult. patrem, qui filium emancipavit secundum constitutionem Justiniani, habere integra jura hæreditatum et tutelarum, id est, filio præmortuo legitimum hæredem esse, quem emancipavit, filio impuberi emancipato legitimum tutorem esse, etiamsi in emancipatione, quæ abrumpere videtur omne jus legitimum patri et filio, in omnes agnationes hoc sibi non reservaverit pater: et ea quidem emancipatio Justiniana differt a legitima, per quam pater amittebat jura legitima hæreditatum et tutelarum, nisi ea sibi reservasset contracta fiducia cum imaginario emptore de filio sibi remancipando, ut a se manumittatur, non ab illo. quo casu pater jure manumissionis, quia non tantum emancipavit, id est, vendidit, sed etiam remancipatum, et revenditum sibi manumisit, prout convenerat, contracta fiducia inter patrem naturalem et fiduciarium, id est, emptorem imaginarium jure manumissionis, tanquam patronus eo casu habebat jura legitimarum hæreditatum et tutelarum, *§. ult. Institut. de legit. agnat. success. l. Si a milite. §. ult. D. de milit. test. l. 1. §. ult. D. si a par. manum. fuer.* Additur in hac lege ultima, posse patrem in emancipando donare filio peculium, vel alia quæcunque voluerit, quod plerumque assolebat fieri, ut ait *lex Ut liberis, in fine, sup. de collat.* Spartianus in Adriano: *filium dato patrimonio emancipaverat.* Non solebant emancipare, quin donarent aliquid emancipato, quo vitam tueretur suam. Et in *l. 2. h. tit.* dum ait, *non esse necessariam scripturam in emancipationibus liberorum, nec in donationibus*, procul dubio intelligitur de donationibus, quæ fiunt filio in ipso articulo emancipationis. Additur etiam, alio repetitur in *l. ult.* quod ante fuerat constitutum, ut pater pro præmio emancipationis habeat in omnibus adventitiis, quæ filius quæsivit ante emancipationem, usumfructum pro dimidia parte ut *l. 6. §. Cum autem sup. de bon. quæ liber. acquir.* vel si qua bona adventitia filio obvenerint post emancipationem, ut in eis habeat pater usumfructum pro virili parte, ut *l. 3. sup. de bon. mat.* idque pro præmio emancipationis, id est, ad remunerandum beneficium emancipationis, quod habet filius a patre, id est, beneficium quærendorum bonorum, *l. 1. in princ. D. si a par. qu. manumiss. fuer.* quippe cum filiusfamil. fuit, quicquid acquirebat, ejus emolumentum quærebat patri: beneficio emancipationis quærit sibi, non patri, quod beneficium est plerunque patri onerosum, ut ait *lex Filio. D. ut legat. nom. caveat.* Non est omittenda una differentia inter ea tria genera emancipationis, quæ exposui, quod etiam absentes ex constitutione Anastasii possint emancipari impetrato rescripto, *l. pen. h. t.* non ex 12. tab. non ex constitutione Justiniani, nisi præsentes. Illud vero commune est omnium emancipationum, ut neque invitus emancipet, *l. 4. h. tit.* neque emancipetur, quod et Paulus scripsit 2. *Sentent. Filius*, inquit, *familias invitus emancipari non cogitur:* imo ex constitutione Anastasii filius nominatim consentire debet emancipationi, nisi infans sit, cujus nullus est consensus, *d. l. pen.* Illud item est commune omnium, ut fiat emancipatio, etiam causa non reddita, non exposita, cur pater velit emancipare, filius emancipari, *l. 3. hoc tit.* præterquam uno caso, quem miror non notasse Accursium, si is, qui adrogavit impuberem, cum velit emancipare: nec enim potest causa non cognita, *§. Cum autem. Inst. de adopt.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XLIX. De ingratis liberis.*

Quantum sit beneficium emancipationis, hic titulus ostendit, quo patri datur *actio ingrati* adversus filium, quem emancipavit, per quam rescissa emancipatione, *ut ait constitutio hujus tituli*, filius redit in potestatem patris si sit ingratus, quod non est si non reddat, vel si neget, aut dissimulet, se beneficium accepisse, ut dicerent Philosophi, sed si contumelia affecerit patrem, si (quod nefas dictum est) verberaverit, si manus ei impias intulerit, quam ob causam et similis actio data est domino adversus servum, quem manumisit, *sup. de libert. et eorum liber.* Per quam manumissio rescinditur, per hanc emancipatio rescinditur. Alias emancipatio rescinditur post mortem patris a prætore data bonorum possessione contra tabulas, si filius emancipatus præteritus fuerit testamento patris in rem filii, quo magis admittatur ad bona patris, rescissa emancipatione, rescissa capitis diminutione, *l. Sed cum patrono. D. de bonor. possession. l. 3. §. Si emancipatus. D. de bonor. possession. cont. tabul. l. Si aliquis. C. Theod. de bonis proscript.* Alias rescinditur emancipatio vivo patre, et hæc non potest esse in rem filii, id est, non potest non esse fraudi filio, quia redit in patris potestatem, et amittit beneficium sibi quærendorum bonorum. Et ait constitutio hujus tit. leges emancipatione rescissa damno libertatis immeritæ multare voluerunt. *Leges* cum dicimus per eminentiam leges 12. tabularum dicimus. Itaque arbitror hoc loco significari legem Regiam, cujus hæc sunt verba apud Festum: *si parentes puer verberit, ast olle, id est, illi ploraverint, puer Divis parentum sacer esto: si nurus sacra Divis parentum esto.* Nam puerum, id est, filium ut veteres loquebantur, et nurum sacrum, aut sacram fieri Divis parentum, quid aliud est, quam in sacra, quibus soluti erant, et in potestatem parentum reverti, ut ab eis impune occidi possint tanquam sacri, et detestabiles, videlicet si parentibus manus impias intulerint, si parentes verberaverint, illi vero ploraverint, id est, proclamarint, et implorarint civilo auxilium, ut Festus interpretatur. Idemque juris statuit ea lex in filio, et uxore filii, id est, nuru, quæ in manu filii est, quæ semper sequitur familiam filii, et in ejus potestate est, in cujus et maritus. Fuisse autem eam legem Regiam translatam in 12. tabulas, ut alias leges de patria potestate, non est dubium. Regula est, emancipatos liberos in patriam potestatem invitos non reverti, *l. ult. D. de his qui sunt sui, vel al. jur.* Sed excipitur causa ingratitudinis: sicut regulariter filii inviti non emancipantur, quia invito beneficium non datur: unde voluntariæ jurisdictionis nomen, quæ exercetur a judice, apud quem emancipatio fit, quia exercetur inter volentes, *l. 2. D. de offic. procons.* sed excipitur justa causa emancipandi filii, *§. Cum autem. Institut. de adopt.* Ex qua si invitus sit emancipatus, posset dici, ob causam ingratitudinis non posse eum redigi in potestatem patris, quia nemo invitus intelligitur beneficium accipere, et ubi non est beneficium, nec ingratitudo esse potest, et regula juris, *invito beneficium non datur*. ita accipi posset non improbabiliter, ut nolenti accipere beneficium, neque datur si non accipiat, neque si accipiat, quia (ut Seneca ait primo de benef. *Non accipere, sed parere videtur, qui invitus accepit: et nemo accipiendo obligatur, quod illi repudiare non licuit.* Sed hoc ne admittamus, id est, ne dicamus ob causam ingratitudinis non posse redigi filium in potestatem, qui invitus ex justa causa emancipatus fuit, pietas paterna vetat, maxime cum specialiter ingratum eum tantum dicamus, qui pulsat parentem, aut gravi efficit convitio, et quia etiam ut Leo eleganter ait in *Nov.* 201. duplex potius beneficium accipere videtur, qui cogitur accipere.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. L. De postliminio, et red. ab host.*

Pertinet etiam hic titulus ad causam patriæ potestatis: nam in eo intelligimus patrem captum ab hostibus desinere habere filios in potestate, postliminio vero reversum, tam filios, quam omnia sua in potestatem recipere, quia fingitur retro in civitate fuisse, id est, nunquam ab hostibus captus fuisse, qui ab hostibus advenit, *l. Retro. D. de capt. et postlim. revers.* Et hæc est, quæ dicitur fictio postliminii. Alia est fictio legis Corneliæ, de qua etiam agitur hoc titulo qua is qui captus est ab hostib. et mortuus apud eos, eo momento fingitur mortuus in civitate, quo captus est, *l. In omnib. D. eod.* captivitati juncto tempore mortis ut in *l. Justo. in fine, D. de usurpat. et usucap. l. Gallus. §. Videndum. D. de lib. et post.* et proinde in ipso articulo captivitatis, filius ejus, qui post captivitatem mortuus est apud hostes, intelligitur morte patris sui juris effectus, non quo tempore pater mortuus est, sed quo captus est, seu quo capiebatur nondum peracta captivitate. Hæc fictio est ex jure civili ex lege Cornelia, fictio autem postliminii ex jure gentium, *l. Postliminium. D. eod. tit.* Intelligimus etiam ex hoc tit. filium captum ab hostibus desinere esse in potestate patris, sed reversum, jure postliminii reverti in potestatem patris, ac si nunquam captus fuisset ab hostibus, l. 10 et 12. *hoc tit.* filium autem mortuum apud hostes ex lege Cornelia pro eo haberi, ac si esset mortuus cum captus est. Itaque captivitas patris, aut filii, ut eleganter ait Papinianus in *l. pen. D. de suis et legitim. hæred.* non in plenum solvit patriam potestatem, quamdiu vivit pater: *propter*, inquit, *suspensi juris constitutionem*, id est, propter jus postliminii, quod est constitutio juris gentium, sicut servitus definitur constitutio juris gentium, et, quodammodo Papinianus ita definit *postliminium constitutionem suspensi juris*, quia spes postliminii suspendit patriam potestatem, et jura omnia captivi non abrum-

pit: ut est lex *Illo institutis.* §. 4. *D. de hæredib. instit.* Et hujus spei ratione, et respectu, ut opinor, *in d. l. ex quibus causis major.* servitus separatur ab hostium potestate, quasi hostium potestas non sit pleno servitus propter spem postliminii. Postliminio est contrarium *eliminium.* Et plenius ita definitur in *d. l. Postliminium, jus amissæ rei recipiendæ ab extraneis, et in statum pristinum restituendæ inter nos, ac liberos populos, Regesque, moribus, legibus constitutum.* Ait *moribus*, id est, jure gentium, et naturali æquitate, ut *l. 8. D. de rit. nupt.* matrem, aut sororem prohibetur moribus uxorem ducere. Ait *legibus*, id est, *jure civili*: nam quod jus naturale est, et civile est, non contra. Item ait, *ab extraneis*, quia non tantum cum hostibus, sed etiam cum extraneis non hostibus postliminium est, *l. 5. §. In pace. eod.* non tamen cum fœderatis, et liberis, licet extranei sint, ut ait lex 7. eod. quod tamen Ælius Gallus non probat apud Festum: nam et cum fœderatis, et liberis postliminium esse dicit, sed explosa est illius sententia. Et eo loco Festi, quo ex Ælio Gallo, ex nostris igitur, tractat de postliminio, duo loci sunt emendandi: unus, quo, postquam dixit, *servos nostros captos ab hostib. jure postliminii redire in potestatem nostram*, ut *l. 10. h. t.* subjicit *Ælius Gallus*, quod etiam est in *l. 2. D. eod.* *Equi, et muli, et naves*, inquit, *eadem ratio est, quæ servi*, quia scilicet eas res postliminio recipimus, si ad nos revertantur. Et ita legendum illo loco circumscriptis verbis intermediis, *postliminium receptum is, quæ sit ad rem* faciunt. Alter locus in Festo ita est restituendus: *quæ nationes in ditione nostra sunt, cum iis postliminium non est.* At rursus in suprà dicta definitione ait, *inter nos, ac liberos populos, regesque.* Sic idem Ælius Gallus, *Recuperatio*, inquit, *est, cum inter populos, et reges, nationesque, et civitates peregrinas convenit, quomodo per recuperatores reddantur, res, recipianturque resque privatas inter se persequantur.* Et restat hoc tertium ut notemus ad *l. 4. h. t.* Primum sic esse restituendam inscriptionem, *Ovinio Tertullo præsidi provinciæ Mysiæ inferioris*, ex *l. 9. D. eod.* Lex est celebris, cum ejus fiat frequenter mentio in *D.* ut in *d. l. 9.* et *l. 26. eod.* et *l. Apud hostes. D. de capt. et postlim. rev.* ubi sicut in *l. 9.* dicitur etiam fuisse scripta ad *Ovinium Tertullum*, et in *l. 4. §. Quæri. D. de suis et legit. hæred.* et sententia legis hæc est: apud hostes conceptum et editum ex viro et uxore captivis, ingenuum esse, licet conceptus, et natus sit ex servis, ex servis ingenuum nasci, *ut d. §. Quæri.* quod est paradoxon in jure, et verissimum, quoniam non servi sunt proprie, sed captivi. Et edictum, ut ante docui, separat servos a captivis, quia captivi non sunt ad plenum servi. Item apud hostes conceptum, et editum habere postliminium, licet ipse captus non fuerit, et reversus cum eo parentib. in patriam jure postliminii recidere in potestatem patris, et patris originem sequi et conditionem, jus sui, et legitimi hæredis habere. Denique in eo obtinere fictionem postliminii: fictionem tamen legis Corneliæ in eo locum non habere, puta patre mortuo apud hostes, patre interfecto ab hostib. et matre sola cum eo reversa: quia etsi (quod ad legitimam matris hæreditatem attinet) ex SC. Orphit. postliminium habeat, *d. l. 4. §. Sed etsi apud hostes* ut *l. 2. §. Item si adhuc prægnans. D. ad Senatusc. Tertull.* et conditionem matris sequetur, tamen nil juris habet in bonis patris defuncti apud hostes ex lege Cornelia, quia ex lex fingit patrem mortuum hora captivitatis, quia is puer non erat in rerum natura, cum conceptus ponatur apud hostes: videtur ergo esse spurius, id est, sine patre, ut ait *l. 26. eod.* et vulgo quæsitus, quod idem est. At sciendum est posterioribus Imperatorib. *h. l. 4.* visam imperfectam, quod in suscepto apud hostes admittat fictionem postliminii, non fictionem legis Cornel. quam postea Leo Philosoph. *Nov.* 36 in eo etiam admisit, ut mortuo patri apud hostes reversus in patriam succederet quasi ex lege Cornelia. Igitur ex ea Novella in eo non tantum habet locum fictio postliminii, sed etiam fictio legis Corneliæ.

## *Ad L. II.*

*Ab hostibus redeunti, quod exsolvatur pretium, magis in causam pignoris constitui, quam in servilem conditionem esse detrusi videtur: et ideo si summam eo nomine expensi donatio intercedat, pristinæ conditioni eos reddi manifestum est. Proinde si ab hostibus redemptam, post dissolutum, veluti naturalis pignoris vinculum, habere in matrimonio cœpisti: nihil est, quod de statu ejus, seu liberorum communium debeas pertimescere.*

In lege 2. notandum in primis esse censeo, captivorum tria jura, tresve casus esse. Alii sunt, qui ab hostibus in patriam revertuntur, non commercio redempti, sed vel ultro dimissi ab hostibus, vel elapsi fuga, vel virtute militum recuperati. Alii sunt, qui ab hostibus interficiuntur, vel qui apud eos sua morte funguntur. Alii, qui commercio redimuntur ab hostibus, pecunia sua, vel aliena. Primo casu captivi, qui redeunt in patriam, jure postliminii illico suæ libertati, et ingenuitati restituuntur, et omnia jura sua pristina recipiunt, quæ modo in eadem causa manserint, id est, quæ amissa, aut diminuta non sunt. Servi autem capti ab hostibus reversi dominis restituuntur, *l. 5. 10.* et *12. pen.* et *ult. h. tit.* Et in hanc rem *l. ult.* verba referuntur *Concilii Hispalensis* 1. *Can.* 1. Si qua vero jura interim amissa sunt, dum sunt apud hostes, usucapione forte, vel præscriptione longi temporis, vel non utendo, ipso quidem jure, id est, postliminii, ea non recipiunt, quorum possessionem, et dominium alter adeptus est, ut *l. Denique. tt. ex quib. caus. major.* sed ut ea recipiat, a prætore ei datur utilis in rem actio rescissoria, per quam rescissa usucapione, et præscriptione temporis, in integrum restituuntur ex edicto *ex quibus caus. majores.* Denique ea quæ interim amiserunt, non recipiuntur jure postliminii, sed jure vindicationis utilis, et rescissoriæ, sive restitutoriæ, ut *l. 18. hoc t.* Et hoc quoque notandum est, sed memoria repetendum quod docuit nudiustertiana recitatio, ex *l. 1.* aliquando etiam captivis, id est, non captivis ab hostib. si revertantur, esse jus postliminii, ut puta iis, qui ex captivis concepti, et editi sunt. Nec omittendum, quod notat *l. pen.* captivis dari postlim. non transfugis, quoniam ii non sunt captivi, nec ex captivis suscepti, ut *l. Postlim. §. Transfugæ. tt. eod. tit. l. 14. D. ex quib. caus. major.* Hoc quoque notandum, quod ad hunc primum casum attinet, medio tempore, antequam captivi revertantur, bona eorum, ne dissipentur, ne pereant, curatorem constitui, ut *l. 7. §. ult. D. de tutel. et rat. distr.* Curatorem, inquam, bona captivi constitui, quæ in patria reliquit, qui promittat datis idoneis fidejussorib. rem captivi salvam fore, quod promittit stipulanti servo publico, ut ait *lex 3. hoc tit.* scilicet si nullum servum reliquerit in civitate, qui ei stipuletur: nam liber homo ei stipularetur inutiliter, qui alteri liber homo non stipulatur, sed sibi tantum. At servus publicus ei recte stipulatur qui non habet, qui ei stipuletur, et qui ipse sibi stipulari nequit, propter causam captivitatis. Servus publicus est quasi servus communis omnium, et ideo cuilibet ex civibus recte stipulatur, ut *l. Non aliter. D. de adopt. l. 2. D. rem pup. sal. fore*, et in hac *l. 3.* Interim vero de bonis ejus, qui est apud hostes, nil transigi potest inter aliquos, nil judicari: hæreditatem ejus tanquam mortui adire, aut bonorum possessionem petere nemo potest, propter spem postliminii, quam ponimus præcipue in virtute militum nostrorum, ut viribus imperii, atque adeo pro certo habemus, ut quamdiu is vitam vivit apud hostes, nemo possit ejus bona, tanquam sua, ullo jure occupare. Et in hanc rem est elegans *lex 4. h. tit.* cujus speciem ponam, quia non patet omnibus.

## *Ad L. IV.*

*Nec nos præterit, hæreditatem ejus, quem incognitum erat ab hostibus interfectum, an captum esse, a filio adiri non potuisse, quoniam eorum bona, qui in hostium potestatem rediguntur, eo demum tempore successionis jure acquiri possunt, cum captos apud hostes mortuos esse cognoscitur. Nec super facultatibus ejus, cujus incerta sola, ac fortuna fuit, transigi, vel judicari potuit. Unde posteaquam apud hostes materteram vestram fati munus implesse innotuit, tunc vobis licentia permittitur agnoscendæ per bonorum possessionem successionis: non officientibus enim his quæ perperam gesta sunt, et priorem gradum obtinetis, successionis compendium ad vos pertinet.*

Filius matris captivæ nondum mortuæ, aut de ejus morte nondum accepto certo nuntio, hæreditatem quasi legitimam adiit, deinde is filius vita decessit: post mater mortua est apud hostes relictis filiis sororis, qui ab intestato erant proximiores cognati suæ materteræ apud hostes defunctæ: et vero ei succedent jure prætorio, ut cognati proximiores, quia nil eis obest aditio hæreditatis a filio præpostere facta, quo minus petant bonorum possessionem unde cognati, matertera defuncta apud hostes. Et hæc de primo casu. Secundo autem casu, qui mortui sunt apud hostes, perinde habentur ex l. Corn. ac si mortui essent in civitate, ipso die, vel momento, quo capti sunt, quæ lex lata est contra fiscum, ne scilicet fiscus bona occuparet, sed ii, qui ei hæredes existerent, si non venissent in potestatem hostium, qui non possunt ei hæredes esse ex 12. tab. quia servi non habent hæredem ex 12. tab. sed tantum patresfamil. Verum ex leg. Corn. hæredes esse finguntur, quia retro fingitur mortuus puta momento captivitatis, qui post mortuus est in captivitate. Itaque filii, quos eo die, quo captus est habet, ex l. Corn. vocantur ad ejus hæreditatem legitimam, et testamentariam, quos habuit eo die, quo captus est, ut dixi, non etiam ii, quos post captivitatem suscepit apud hostes, *l. 1. h. tit.* quod tamen (ut ibi dixi) Leo abrogavit. Duæ tantum sunt in hoc tit. leges, seu constitutiones de l. Cornel. Una est *d. l. 1.* de qua satis dixi nudiustertius. Altera est l. 9. in qua Accursius primum tentat, et Æmilius Ferretus affirmat perperam, per errorem scripsisse Impp. et usurpasse l. Corn. pro jure postliminii, quod esset perquam absurdum, quodque esse falsum, etiam ad eam l. posita conveniens species indicat. Finge: Pater et filius capti sunt ab hostib. pater mortuus est apud hostes medio tempore, id est, antequam reverteretur filius in patriam: post reversus est filius; lex Corn. cum vocet ad patris hæreditatem, ut suum hæredem si eo die, quo capti sunt, in potestate patris fuerit, quia ex ipsa die pater fingitur mortuus, et ideo res paternæ, quæ in eadem causa manserint, jure postlim. ei restituuntur directa vindicatione, nisi (*ut ait*) post reditum filii ab alio usucaptæ sint, vel longo tempore acquisitæ. Et hoc vult l. 9. Et eadem est species in *l. ult. sup. quib. ex caus. major.* quæ tamen addit, res patris usucaptas ante reditum filii, vel longo tempore ab alio acquisitas, filio in patriam reverso restitui non directa vindicatione, quia non manserunt in eadem causa: sed utili vindicatione rescissoria ex edicto, ut *l. 18. h. t.* In hac specie lex Corn. filio defert patris hæred. postliminium autem vindicandæ hæreditatis facit potestatem: et hæc de 2. casu. Tertio casu, commercio redempti ab hostib. videntur quidem esse servi emptoris, tanquam ære empti a domino, sed revera sunt liberi, nec a cive emi potuerunt in servitutem. At reversi non illico postliminium habent, ut primi, de quibus est primus casus, quoniam non ante pro liberis habentur, quam pretium redemptionis solverint redemptori, quo redemptor solvit de suo, sed serviunt interim redemptori, ut obærati, ut addicti, et ut ait *lex 2. hoc tit.* quasi pignoris naturalis jure tenentur. Cur pign. naturalis? quia revera liberi sunt, qui sunt redempti ab hostib. Et emptio servi non facit servum eum hominem emptoris, et jure civili liberi homines pignori esse non possunt. Est igitur non civile, sed naturale pignus, imo nec naturale, sed quasi naturale pignus, et

teneatur quasi vinculo pign. id tantum, qui redempti sunt ab hostib. non etiam filii suscepti ex his post redemptionem, quia pro eis redemptor nil præstitit hostib. *l. 8. h. tit.* Vel sic dicamus: qui redempti sunt, serviunt redemptori, donec filii pretium solverint, non etiam filii eorum suscepti post redemptionem. Aliud est servire, aliud servum esse, l. *Uxori* §. *ult. D. de usufr. leg. l. Cum hæres.* §. *Stichus. D. de statulib.* Servit mercenarius, nec tamen servus est. Servit fructuario manumissus a proprietario, nec tamen servus est, ut *l. 1. sup. comm. de manum.* Et redemptum ab hostib. non esse servum redemptoris, argumentum est, quod paulo ante dixi, quod filii ejus post redemptionem suscepti non teneantur redemptori eo vinculo, quasi pign. quo ipse tenetur, et quod in sua potestate habet, quando desinit servire soluto sui pretio, quod etiam solvit invito per judicem, l. 6. *h. tit.* et quod soluto pretio, vel remisso, etiamsi sit nexum, e redemptore inter libertinos non est, sed plenæ ingenuitati restituitur, *l. 11. et 13. h. tit. l. Si quis ingenuam. D. eod.* Et idem, si redemptor, quam redemit ab hostibus suo ære, ducat uxorem, justa ei uxor est, qui etiam hoc ipso, quod eam duxit uxorem, videtur remisisse pecuniam redemptionis: nam et quolibet judicio donationis remittitur, *l. 17. h. tit.* ubi legendum *indicio, non judicio.* Et consequenter justi sunt liberi ex eo matrimonio procreati, et non tantum, si ipse redemptor eam duxerit uxorem, sed etiamsi alius post remissionem pignoris, justa uxor est, et justi liberi. Et ita Græci accipiunt recte *l. 2. h. tit.* ut redemptam, cui pretium redemptionis remissum est, duxerit extraneus, non ipse redemptor, et ut sit justum matrimonium, quia plenæ ingenuitati restituta est, nec libertinæ loco est. Et hoc jus derivari ex Atheniensium fontibus, et redemptos ab hostibus, ut redemptori sint veluti pignori, et serviant, docet Demosthenes in Oratione πρὸς Νικόστρατον: *Leges*, inquit, *jubent redemptum ab hostibus, ei esse subjectum, qui redemit, donec λύτρον, id est, pretium redemptionis exsolverit*, quod in idiotismo significamus voce deducta a nomine redemptionis, *redemption, rançon.* Et ex eo nomine, quod vocetur redemptio, plane argumentabimur, et colligemus, jus gentium, quo capti fiunt servi hostium, nec hodie penitus esse sublatum, quia nec tolli potest omnino. Et hoc est, quod dicitur, *jus naturale esse immutabile:* nam si captus ab hostibus hodie redimitur, ergo est deductus, quasi in servilem causam, quia liber non emitur, sed servus tantum, aut quasi servus. Ille locus Demosth. est, ut dixi, in oratione πρὸς Νικόστρατον, non (ut quidam notant) πρὸς Λάκριτον: qui et in hanc rem multa alia falsa notant. De hoc jure pign. quo redemptor redemptum tenet, agi in *l. Nam et Servius. D. de negot. gest.* agere. Varronem in verbo *clarigare*, agere de eodem Dionys. Halicar. lib. 3. in quo de ea re neque vola, neque vestigium. Et postremo notandum, quod est præclare constitutum in *l. ult. h. tit.* ut redempti ab hostibus, cui datur victus, aut vestitus ex humanitate, et misericordia communi, non possit repeti: pretium autem redemptionis, quod datum est, ut possit repeti: cujus tamen repetitionem impedire videbatur eadem humanitatis ratio, quod pietate adducti captivos redimamus potissimum, non animo pretii repetendi, quæ ratio etiam prævalet in matre, quæ redemit filium de suo, *l. 17. h. t.* quia pietas matris prædominatur, atque præcellit. Et certum est in jure, quodcunque pietatis gratia fit pro alio, sive humanitatis, ejus non esse repetitionem: sed hæc ratio pietatis non prævalet similiter in extraneis, qui captivos sua pecunia redemerunt, sed in eis communis et publicæ utilitatis ratio præpollet, ut ait *l. 6. et ult. h. t.* Quid hoc est? quia hæc ratio exigit, ut redemptores pretia, quæ prorogaverunt pro captivis, repetere possint, ne non data repetitione tardiores faciamus homines ad humanitatis officia, redimendosque captivos: verum ait *d. lex ult.* eum, qui pretium sui nequit solvere, vinculo suo resolvi, si quinquennio redemptori dederit operas, et servierit, quæ constitutio est piissima, et merito in ea ejus executio Christianis demandatur, et observent, ne quis redemptum ad hostibus retineat, sed ut mox liceat ei remeare ad suos, et sua, suosque postliminio recipere. Eaque pars legis ultimæ de Christianis repetitur in *l. Christianos. sup. de Episcop. aud.* Restat tantum unum verbum ex l. 15. redemptum ab hostibus etiam antequam pretium sui restituerit redemptori, delatam sibi hæreditatem posse vindicare, cum hoc scilicet, ut ex ea statim pretium sui restituat, simul atque ipse plenæ libertati restituetur. Idque ait esse receptum favore libertatis et ingenuitatis, quoniam, qui veluti servus tenetur, non potest adire hæreditatem, sed potest, ne amplius teneatur ut servus, ut statim atque adierit ea bona, se absolvat a redemptore.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LI. De infantibus expositis, liberis, et servis, et de his, qui etc.*

Hic titulus pertinet etiam ad causam patriæ potestatis, quam amittit, qui filium a partu recentem projicit inhumaniter, et quodammodo ad mortem exponit, quod Græcis est χυτρίζειν, quoniam apud eos exponi solebant in vase fictili. Et eadem ratione dominus servi, quem exponit, dominium amittit. Et generaliter nemo præjudicio suum esse recte vindicat, quem pereuntem contempsit, ut ait *l. 2. h. tit.* alter collegit, extulit, et servavit incolumem, quo pertinet etiam *Justiniani Nov. 153.* Verum ad *l. 2. h. t.* adducitur in Codice Th. *tit. de expos.* hæc verba, *si modo testis Episcopalis subscriptio fuerit subsecuta, de qua nulla penitus ad servitutem possit esse cunctatio*, id est, ut Ananus interpretatur, *si contestationi de collectione ejus Episcopus, et Clerici subscripserint.* Quamobrem illam legem, quæ est Honorii, et Theod. significari opinor Vasensis Concilii Can. 9. his verbis, *et secundum statutum fidelissimorumque Augustorum, et Principum quisquis expositum colligit, Ecclesiæ contestetur.* Et plenissimus sensus hic est, eum qui expositum colligit, id convocatis testibus debere in contestationem redigere, eamque offerre episcopo, et ecclesiæ subscribendam, ut ab omni calumnia in posterum liberetur, nec a quoquam possit insimulari plagii, vel furti: nam ex contestatione ab ecclesia subscripta apparebit eum collegisse expositum, non quæsisse malo more, aut mala fide. At (ut dicere cœpi) nulla est differentia constituenda, quæ etiam nulla aperte constituitur in *l. 1. C. Th. de expos.* inter dominum, et patrem, qui sciens, volensque servum e partu recentem, vel filium exposuerit extraneæ misericordiæ. Tertul. in Apologetico ait, *filios expositos suscipiendos ab aliqua prætereunte extranea misericordia.* Nullam, inquam, differentiam esse constituendam inter dominum, qui exponit servum recens editum, et patrem, qui exponit filium similiter recens editum. Nam et cum in prima parte h. t. servis jungantur liberi his verbis, *De infantibus expositis liberis, et servis:* ubi *liberis*, id est filiis, ut constat *ex d. l. 1. C. Th. eod.* consequens est, etiam dominis esse jungendos patres, ut et illi dominium, et jus patriæ potestatis amittant, si puerum recens natum exposuerint, quamquam in jure, quod habent, multum distent: nam patria potestas est inæstimabilis, *l. Filiusfam.* §. *Secundum. D. de legat.* 1. nimirum, quia res sancta est: dominium in servum est æstimabile. Verum quod diximus patrem, qui filium exponit amittere patriam potestatem huic sententiæ obstat *l. Patrem. sup. de nupt.* quæ indicat patrem, qui filiam exponit, non amittere patriam potestatem, cum penes eum velit esse arbitrium collocandæ filiæ: si quis alius exposuerit invito, vel ignorante patre, fateor patrem non amittere patriam potestatem, sicut dominus non amittit dominium partus ancillæ, si ancilla invito, vel ignorante eo partum projecerit, et exposuerit, qui Theocrito est μητρόφωρος, sed domino vindicanti puerum quem ancilla sua exposuit se ignorante, vel inconsulto, obstat exceptio doli mali, nisi educatori restituat sumptus alimentorum, et disciplinæ, *l. 1. h. t.* etiamne sumptus disciplinæ, et eruditionis? sic est scriptum in l. 1. ut verum est, si dominus aliunde sumptus eruditionis educatori refundere possit, ut in *l. Apud.* §. *Si minor. D. de dol. except. l. Idque*, §. 1. *de act. empt.* non ut in contrariis legibus, id est, prima specie contrariis, quæ adducuntur ab Acc. in d. l. si dominus aliunde eos sumptus reddere nequeat, quia tunc non tenetur, nisi ad reddendos sumptus alimentorum, non etiam eruditionis et disciplinæ, exceptis duobus casibus, *l. 27.* §. *ult. et trib. aut h. seq. D. de rei vind.* Quod si quis partum ancillæ subripuerit, *d. l. 1. h. tit.* cutat dominum furi nullos sumptus restituere debere: nec alimentorum, nec eruditionis: sicut si ex *argento* subrepto fur pocula fecerit, flaturæ, aut celaturæ sumptus dominus, qui cum eo agit vindicatione, vel condictione furtiva, ei reddere non debet, *l. Ex argento. D. de cond. furt. l. Inficiendo.* §. *Infans. D. de furt.* Et recte Accurs. in *h. l.* 1. aliam esse causam malæ fidei possessoris, qui sumptus reputat domino, quod confirmavi latius *in libro Observ.* 10. aliam furis, qui nullos sumptus reputat domino, quia fur est plus, quam malæ fidei possessor. Sed redeamus ad *l. Patrem:* in *l. Patrem.* non ponitur filiam ab alio expositam fuisse, sed ab ipso patre, et tamen patrem retinere patriam potestatem. Verum ut respondeamus, ponenda est ad eam legem species congrua, et conveniens, ne quid adversi inde nascatur, et ut suo casu circumscribatur, nec serpat ad omnes. Et ea posita specie propria, nihil prorsus obstabit nostræ sententiæ, puta, patrem non exposuisse filiam impietate quadam, aut inhumanitate adductum, sed egestate, et fame compulsum, filiam, quam tueri non poterat recens natam, vagientem in cunis exposuisse alienæ misericordiæ, ut in l. 2. est similis species, *sup. de patrib. qui fil. distrax.* Quo casu æquum est, patrem jus suum non amittere, qui famis necessitati succubuit: nam, ut eleganter ait *lex pen.* §. *ult. D. de excusat. tut.* necessitati succumbimus, quem nec Dii superant. Sed ait *d. lex Patrem*, si educatore desiderante filiam, quæ suis sumptibus crevit, filio suo a patre collocari, et in ea re quodammodo pater ingratus ei non adsentiatur, tunc tenebitur educatori alimentorum nomine, qui eo nomine non teneretur, si liberis filio educatoris, ut desiderat educator, ut rogat, in manum conventione filiam nuptui collocaret, quia et eo genere filia ea transiret in familiam educatoris. Et ita est explicanda *lex Patrem.* Et quæ diximus hactenus, pertinent ad primam partem tit. Duæ sunt partes hujus tituli. Prima ita concepta est: *De infantibus expositis liberis, et servis.* Secunda hoc modo: *Et de his, qui sanguinolentos educandos, vel nutriendos acceperunt.* Neque tamen existimandum est alios esse in prima parte infantes, alios in secunda parte sanguinolentos, quoniam in utraque infantium, et sanguinolentorum nomine, significantur a partu recentes, vel (ut ait Juvenalis) *a matre rubentes*, ut lex tertia seu ultima hujus tituli. *Pueri parvuli.* Et sic in *l. 2. sup. de patrib. qui fil. distr. Si quis filium, vel filiam sanguinolentos vendiderit.* Et Prudentius contra Symmachum, *quos sanguinolentos vendendi mos jubet.* Et Donatus in Andriam: *A matre sanguinolentum*, inquit, *non puerum, sed scitum pronuntiat.* Ergo in prima parte hujus tituli, infantium nomine non significatur integra prima ætas, quæ perducitur usque ad septennium, *l. Si infanti. sup. de jur. deliber.* sed significantur primæ cunabulis, quibus qui ejiciuntur, proprie dicuntur expositi: nam qui grandiores ejiciuntur, non proprie exponi dicuntur, sed pro derelicto haberi, ut in *l. 2. D. qui sine manum. ad libert. perv. l. ult. D. pro derelict.* etiam Græci eos distinguunt nominibus, quibus expositi sunt

ἐκβληθέντες: habiti pro derelicto ἀπροσνόητοι, id est, quorum curam nemo habet, contempti, et derelicti. Et male Harmenopul. in fine primi Epitom. ἀπροσνοήτους esse eos, qui rebus suis prospicere non possunt, veluti furiosos, et dementes: cum constet ex Basilicis, ita appellari eos, quos dominus habet pro derelictis. qui quanto intervallo distent ab expositis, ex eo apparet, quod expositi servi sanguinolenti libertatem consequuntur: habiti pro derelicto non consequuntur libertatem, nisi uno casu, si ægri, et affecti a domino tædio medendi ejecti et derelicti sint. Quo casu ex edicto Claudii liberi fiunt, ut *d. l. leg. 2. D. qui si. manumiss. lib. l. 1. §. Sed scimus. sup. de Latin. libert. tollend.* de quo edicto et mentionem fecerunt Dio, Sveton. et Suidas: alioquin habiti pro derelicto non desinunt esse servi, sed fiunt servi occupantium, et interim sunt servi sine domino. At prima pars hujus tituli est de iis, qui sanguinolentos exponunt, ad quam pertinet *lex* 1. et 2. Sed secunda pars est de iis, qui eos excipiunt, et extollunt, ad quam pertinet *lex* 3. cujus tantum restat, ut sententiam exponamus. Ea lex abrogat jus antiquum, quo licebat excipienti expositum sibi habere, quo jure volebat, vel ut servum, vel ut filium, vel ut liberum, aut colonum, aut adscriptitium, ut constat *ex l. 1. C. Th. de expos.* Et definit *hæc lex* 3. neminem posse expositi ingenui, vel servi, parvuli pueri dominium, aut patronatum, aut potestatem patriam, vel quam aliam sibi vindicare, sive eum ipse collegerit, sive ab alio collectum ab eo legitime emerit, ut sit *l. 1. C. Th. de his qui sanguin. empt. etc.* Et dico primam partem hujus legis esse de emptis: secundam autem esse de collectis, quos etiam Plinius vocat θρεπτούς 10. *Epist.* nam cum in antiquis libris, et in C. Th. secunda pars hujus tituli ita sit conscripta, *et de his qui sanguinolentos emptos, vel nutriendos acceperunt,* necesse est, ut sub eo quodam loco agatur *de emptis.* Et nullus est, qui accommodari possit, præter primam partem hujus legis, et cum secunda pars ejusdem legis sit *de collectis, et educatis,* argumentum præbet, primam esse *de emptis:* nos autem, illos *lex* 3. definit esse liberos, et ingenuos, sive nati sint servi, sive ingenui, scilicet nemine eos vindicante, vel vindicante eo, qui exposuit, quia non habet vindicationem eorum, nec posse eos retineri, et servos ab eo, qui eos emit, vel extulit, sive pietatis causa hoc fecerit, sive animo retinendi ejus, tanquam mancipii. Et ratio hæc est, ne ex pietatis officio lucrum expectet. Pietas se ipsa contenta est, gratuita est, et officium sequitur, non fructum. Igitur nec si ingenuam natam, quæ exposita est, extulerit, et educaverit, alimentorum nomine eam poterit retinere, ut ancillam, *l. 2. sup. de ingen. manum.* Et eleganter Trajanus apud Plinium: *Libertatem non esse redimendam pretio alimentorum.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LII. Quæ sit longa consuetudo*

Referendus est hic titulus ad legem ultimam *tit.* 40. qui proprius abest, in qua ostenditur, *apud eos magistratus emancipare filios posse, quibus lex, vel longa consuetudo,* inquit, *dedit, et apud eos solemnia juris peragi possent,* id est, *quibus dedit legis actionem.* Quam ob causam in hoc titulo ostenditur, non quid sit longa consuetudo, sed quæ sit, id est, quam vim, et efficientiam habeat. Quid tamen sit, si quæras, dicam esse jus non scriptum, quod usus populi frequens, et inveteratus adprobavit adsensione communi, §. *Ex non scripto. Inst. de jur. nat.* Et rursus si quæres, quot annorum usus consuetudinem faciat. Dicam glossas, et Doctores perpetuos glossarum simios, huic rei finire decennium, et moveri hoc argumento solo, quod dicatur consuetudo longa et diuturna: quasi scilicet his verbis non possit significari tempus decennio longius, ut in *l. 3. sup. de præsc.* 30. *ann.* longum tempus dicitur de 30. annis, et diuturnum silentium æque in *l. 1. C. Th. de act. cert. temp. finiend.* et de 40. annis in *l. 2. sup. de præscr.* 30. *ann.* Dicam igitur hujus rei certam definitionem non esse decennium, quia et finito tempore legis est solutus, non interpretis. Denique hujus rei finem non esse decennium, quandoquidem plurimorum ann. observationem requiri, *l. Sed ea quæ. D. de legib.* et Arist. 2. Polit. c. 8. τοῦ χρόνου πλῆθος, *multitudinem annorum*, et antiquam, et tenacem ad probationem, *l. 3. h. t.* usum longævum, *l. 2.* et inveteratum populi consensum, *l. De quib. D. de legib.* et consuetudinem semper observatam, *l. Sine hærede. §. Lucius. D. de administ. tut.* quibus verbis sane significatur tempus decennio longe amplius, et tempus incertum et infinitum, quod sensim sine sensu labitur, quoad mortem fecerit, et habitum in animis civium, cujus quidem habitus comparandi ratio, ut certo tempore non finitur, ita in populo ex longa consuetudine inducendi moris ratio certo tempore finiri non potest. Consuetudo facit morem, ut Lactantius ait 5. Instit. *Paulatim male vivendi consuetudine morem fieri.* Et Aristot. 2. Eth. ad Eudem. τὸ ἦθος ἀπ' ἔθους ἔχει τὴν ἐπίδοσιν: *Morem ex consuetudine proficere*, quod et Ulpianus significat libro regularum, dum ait, *morem esse tacitum consensum populi, longa consuetudine inveteratum.* Sed ut hoc interim admoneam, moris, seu morum, et consuetudinis nominibus promiscue utimur: utuntur et alii auctores. Varro certe semper *consuetudinem* vocat, quod *morem* esse diximus creatum ex consuetudine, ut apud Servium in 7. Æneid. Varro ait, *morem esse communem consensum omnium, simul habitantium, qui inveteratus consuetudinem faciat.* Et apud Macrob. lib. 7. idem Varro, *Morem esse in judicio animi, quem sequi debeat consuetudo. Instituta*, etiam pro eodem accipimus, quæ barbare in idiotismo vocamus *statuta*, ut in *l. 1. Cod. Th. de longa consuetud.* eleganter scriptum est: *venerabilem est temporum disciplina instare veteribus institutis.* Sed ad alia pergamus. Id etiam, quod vulgo traditur ex glossa 2. *sententias judicis in eodem genere litis consimiles facere consuetudinem*, omnino falsum est: nam a rebus judicatis separatur consuetudo, *l. Nam Imp. D. de l.* et non res judicatæ consuetudinem faciunt, sed tacitus illiteratusque consensus populi longo usu inveteratus. Item res judicatæ vim leg. non obtinent, si bis similiter sit judicatum, sicut vim legis obtinet consuetudo; sed ita demum res judicatæ etiam vim leg. obtinent, si sæpius, si perpetuo similiter judicatum sit, ut ait *d. l. Imp.* Et quod est scriptum in *l. 3. in fin. sup. de episc. audient.* ad quam nos glossæ allegant, primum non est de communi consuetudine unius civitatis, vel provinciæ, sed de moribus unius hominis: non igitur de re, qua de agitur. Deinde, quod ait illa lex, *et cui venia criminis, semel data est, iterum non dari si in idem crimen relabatur, quod impunitatem ceteris criminis, non emendationi potius, quam consuetudini deputarit.* Quid consuetudini, qui bis tantum idem crimen admisit? quis non videt id esse scriptum hyperbolicos. Certum enim est consuetudinem, vel habitum, quem impegit quis ex una, vel altera actione non ingenerari. Sed jam tempus est, ut tractemus de virtute, et potestate consuetudinis quam in hoc tit. explicari a principio diximus. Consuetudinis, inquam, longæ et probatæ, consuetudinis longæ, quod est quasi perpetuum epitheton consuetudinis: nam quæ non est longa, non est consuetudo: nec longa dicitur ob discrimen brevis cujusdam consuetudinis: nam usus tantum longævus eam facit, et qui allegat usum longævum, sive consuetudinem, diu eo jure civitatem usam, vel provinciam probare debet, ut ait *l. 1. hoc tit.* et *l. 3. §. ult. D. de testib.* quod fit non rogatis singulis civibus, vel provincialibus, ut volunt interpretes, singulis quibusdam, sed per tribus, et curias, aut centurias, aut vicos interrogatione currentem, ut Joannes Faber in *l. 2. hoc tit.* scribit, hunc esse stylum sicut loquitur, curiæ curiarum hujus Regni, ut hæc de re inquirant *per turbas, ut vulgo loquuntur.* Itemque probatur consuetudo, si quum quæreretur in aliqua controversia apud judicem de consuetudine uno affirmante talem consuetudinem invaluisse, et semper obtinuisse, alio negante: et hac quæstione in judicio agitata justo contradictore consistente adversus eum, qui asserebat consuetudinem, si probetur causa cognita judex consuetudinem firmasse, in hac quæstione, *ut l. Cum de consuetudine. D. de legib.* sententia judicis confirmat consuetudinem, quæ jam invaluit et obtinuit, si quis eam contradicat, vel vitilitiget, dum scilicet declaret sibi esse probatam ab adversario consuetudinem eam, non etiam consuetudinem facit. Et in illa *l. Cum de consuetudine.* contradicto judicio, id est, causa cognita, *ut in glossis antiquis ex contradictione,* κατὰ διάγνωσιν *causa cognita.* Hoc dixi, ut intelligeremus de cujus consuetudinis vi et potestate quæramus. Hæc igitur quærimus, de vi longæ et probatæ consuetudinis, cujus una vis, seu virtus hæc est, quod leges ipsæ, quæ ex scripto constant, nulla alia ex causa nos tenent, quam quod judicio populi receptæ sint, id est, quod etiam consuetudine sint approbatæ, *d. l. De quibus.* Et Arist. eodem loco Politic. ὁ νόμος ἰσχὺν οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τὸ πείθεσθαι παρὰ τὸ ἔθος: id est, *lex nullam vim habet ad impellendos homines, ut sibi pareant, nisi hoc acceperit ex consuetudine*, quod est illud ipsum, quod retuli ex *l. De quibus.* Summa autem virtus longæ et probatæ consuetudinis hæc est, ut pro lege observetur, id est, perinde atque lex scripta, *l. Diuturna. D. de legib. §. Ex non scripto. Inst. de jur. natur. l. 3. hoc. tit. l. ult. sup. de test.* Gregor Nazianz. in secunda de Theologia: τῷ χρόνῳ τὸ ἔθος βεβαιωθὲν νομίζεται νόμος, id est, *consuetudo tempore corroborata existimatur esse lex:* et Joannes Zonaras in Basil. Porphyrogeneta: ἔθος καὶ νόμος δοκεῖ τοῖς νομοθέταις *consuetudo quam legum latores legem videri tradunt.* Verum addit *d. l. Diuturna,* consuetudinem diuturnam pro jure, et l. observari, non in omnibus, sed in iis, quæ ex non scripto descendunt, id est, quæ non sunt definita legibus, ut *l. De quibus.* initio, et Tertul. lib. de Corona militis eleganter: *consuetudo, inquit, in civilib. reb. pro legib. suscipitur, cum deficit lex; ratio commendat, non scriptura.* Porro inquit, *si lex ratione constat, lex erit id omne quod ratione constiterit;* quæ verba suppresso Tertul. nomine Isidorus usurpavit, *can. Consuetudo, distinct.* 1. et ita Cæsarius apud Cedrinum: νόμος ἄνομοις τὰ πάτρια ἔθη, id est, *hæc, qui nullam habent legem scriptam, pro l. sunt patrii mores.* Et hoc exemplis demonstretur lege definitum non est, an in oppido ruinosum collapsum ædificium quis possit convertere in aliam faciem, puta in hortum, aut vineam. et ideo in ea re valet, et spectatur oppidi consuetudo. Et hæc species est apponenda ad *legem* 1. *h. t.* hæc est propria species *l. 1.* ut constat ex *l. 3. sup. de ædific. privat.* in qua, et pars *l. 1.* iisdem verbis exponitur, et utriusque legis eadem debet esse inscriptio et subscriptio, et ita alia ex alia fœnerari lumen: vel etiam pone aliud exemplum; quia lege definitum non est, an a judice possint evocari testes, qui rei dirimendæ dicuntur a partibus sufficere posse, qui producuntur a partibus, an a judice possint evocari testes per longum iter, an vero ad eos mittere debeat, qui eorum testimonia excipiat? deficiente lege, in ea re valet consuetudo cujusque regionis, *l. 3. §. ult. D. de test.* Item quæ privilegia ex consuetudine dantur officiis, ut ait *l. 3. hoc. tit.* id est, apparitoribus Judicum, vel civitatibus, id est, quæ privilegia sibi civitates vindicant ex longo usu, vel principiis, inquit, id est, principiis numerorum militum, vel collegiis quædam, ea habent ex consuetudine firmo jure, quod de eis nil legibus proditum sit, *l. 3. hoc tit.* Item quia usurarum quidem modus lege finitus est, puta ne excedat centesimam, tamen intra eum modum in singulis provinciis, quibus usuris occupandæ sint pecuniæ,

levioribus, an gravioribus, et summis, id est, centesimis: hoc quia lege finitum non est, ideo in eo spectatur consuetudo cujusque regionis, *l. 1. D. de usur. l. Idemque. §. Sed et si pecuniam. D. mand.* At in iis, quæ palam lege sunt definita, consuetudo non potest vincere legem, ut *ait l. 2. hoc tit.* ut lex est de modo usurarum, quem excedere non liceat: hanc consuetudo vincere non potest, ut et nominatim scriptum est in *l. Eos. sup. de usur.* lex est, imo leges sunt plures, ne alius pro alio conveniatur, ne pater quidem pro filio, nisi de peculio, aut filius pro patre, vel matre, aut uxor pro marito, etc. hanc legem consuetudo clarigationum, sive oppignorationum *represailles* vincere non potest: ut quod mihi extorsit Italus, ego non repetam ab alio Italo, nisi id mihi princeps permiserit, *sont nous lettres de marque.* Repetere ab alio quod alius mihi debet hoc est *clarigare*, aut *rapere*, quæ consuetudo, ab quo loco introducatur, non potest vincere legem, ne alius pro alio conveniatur. Et ita de hac specie est proditum in *Novell. 52. in princ.* Ergo legem vincere consuetudo non potest, ut ait *l. 2.* Obstat quod dicitur tacito consensu populi legem obliterari, *d. l. De quib. l. Un. sup. de cad. toll.* quæ est alia virtus consuetudinis, ut abroget legem: nam et *desuetudo*, id est, non uti lege, est consuetudo: privatio actionis actio est, quia nec desinit populus uti lege, quin incipiat uti suo more legi contrario. Respondeo consuetudine longa legem abrogari, hoc non esse legem vincere, sed vincere legem est in ipso conflictu, dum vivit lex, et urget, nec dum consuetudo obtinuit per omnia in judicio, aut consensu omnium, neque percrebuit, sed tantum gliscit, et invalescit, et increscit superare legem. In hoc statu rerum consuetudo, non vincit legem. Ceterum ubi lex penitus exolevit tacito, inveteratoque consensu plus valet consuetudo, etiamsi sit usurpata paulatim contra leges, nisi reducatur lex antiqua, ut ecce lex Pompeja vetabat in Senatum Bythinicarum civitatum adscribi civem alienum, quæ post abiit in desuetudinem, et obtinuit longa consuetudo contra legem Pompejam usurpata, ut adscriberentur in Senatu etiam alterius civitatis cives, ut ait Trajanus 10. epist. Plinii, qui etiam ex præterito nil novat, id est, non immutat quod præterita consuetudo fecit, non Senatu pellit eos, qui ex consuetudine adscripti sunt in Senatum, ne sit causa ullius perturbationis, sed tantum vult legem Pompejam in futurum observari: et ita hac de re statuendum est.

## Ad L. II.

*Consuetudinis, ususque longævi non vilis auctoritas est, verum non usque adeo sui valitura momento ut aut rationem vincat, aut legem.*

Dixi *legem 2. h. t.* pugnare videri cum *l. De quibus. in fine. D. de legib.* et in hac pugna dirimenda totos esse juris interpretes. Ceteras quæstiones, quæ incidunt in hanc materiam, esse perfaciles videri. Et pugnare videri, quia *lex 2.* ait: *longæ quidem consuetudinis non esse vilem auctoritatem, sed non usque adeo sui valere momento;* quæ verba glossa non intelligit, id est, non esse tanti momenti, ut legem possit vincere, et rationem. At *lex De quibus*, ait: *legem per desuetudinem abrogari*, ac similiter *l. Un. sup. de cadu. toll.* legem Papiam fuisse abolitam per desuetudinem, et in *§ pen. Instit. de ju. natur.* leges mutari tacito consensu populi. Leges igitur mutari, aboleri, abrogari per desuetudinem: nec facias (ut Græci differentiam inter desuetudinem, et consuetudinem, ut dicas. *leges abrogari desuetudine non consuetudine*: nam et desuetudo (ut dicebam) consuetudo est: et vix est, ut populus desuescat aliqua lege uti, quin et consuescat simul uti more legi contrario: et e diverso vix est, ut populus consuescat uti jure novo, quin desuescat uti antiquo jure scripto. Et ita in *l. Si sine hærede. § Lucius. D. de administrat. tut.* Hæc consuetudo civitatis, ut onera tributorum, et stipendiorum onera fiscalia agnoscat dominus, non conductor prædii, quid aliud est, quam desuetudo legis, quæ vult, ut hæc onera sequantur conductorem sicut emptorem, *l. Prædia. D. de jur. fisc.* Item in *l. Vendit. §. Si constat. D. com. præd.* Hæc consuetudo regionis, ut ex lapidicinis, quæ sunt in agro meo, liceat hominibus ejusdem regionis, invito me, excidere, et evehere lapides præstito mihi solatio, id est, mercede certa, pretio certo, quæso quid aliud est, quam intermissio, et desuetudo legis notissimæ, et in libris juris sæpius repetitæ, jus non esse quicquam faciendi in meo invito me, jus alii non esse quicquam auferendi ex re mea, jureve meo. Et præterea in *l. Item eorum. D. quod cujusque univers.* hæc consuetudo, ut in curia in petitione bonorum suffragium patris non prosit filio, vel contra: hæc inquam, consuetudo quid aliud est, quam desuetudo legis, quæ statuit, ut ibidem proponitur, in bonorum petitione, si ambo decuriones sint pater et filius, id est, senatores ejusdem curiæ municipalis, suffragium patris prodesse filio, et contra. Ergo non est in hac re (quod etiam non statuit *l. De quibus*) statuenda differentia inter usum, et non usum, inter consuetudinem, et non consuetudinem, seu desuetudinem. At dicebam, in ipsa contentione, atque conflictu, cum alter utitur lege, quæ nondum prorsus exolevit, alter consuetudine, quæ paulatim increbrescit, nondum est inveterata, nondum stabilita, nondum contradicto judicio comprobata, nondum recepta consensu omnium, *non esse tanti consuetudinem nascentem, et paulum exorientem, ut possit vincere legem nondum extinctam.* Et ita consultus Imperator respondit Proculo, is fuit Proconsul Africæ, quod notandum in hac *l. 2.* ut *l. pen. de legib.* ait, cum dubitatio emergit de novo jure, quo scilicet populus uti incipit contra legem antiquam, et quod inveterato usu, inquit, non adhuc stabilitum est, tum a magistratibus consulendum esse principem, qui utique id responsurus est, quod habetur in *l. 2.* Contra vero si consuetudo inveterata constabilita, et rerum judicatarum auctoritate firmata sit, jaceat autem lex, et sileat, quis non videt, legem minorem esse consuetudine, potentiorem consuetudinem, vel potius deficere legem, tanquam obliteratam tacito consensu omnium, nam consensum omnium exigit, *d. l. De quibus:* lege autem deficiente, dominari consuetudinem, et legis vim obtinere, quoad lex vetus renascatur, et redeat. Ad hæc dicimus, legem, quam ratio commendat, esse potiorem consuetudine, quæ nulla aut parva ratione constat, et hoc esse, quod ait *l. Quod non ratione. D. de legib.* quod non ratione est introductum, sed errore primum, deinde consuetudine obtentum, in aliis similibus non obtinere, id est, non obtinere semper in eodem genere controversiarum, nec ex eo in aliis causis duci idoneum argumentum: nec legis vim obtinere consuetudinem etiam inveteratam, cujus non ratio, sed error parens est, ut dicebam ex Novella 52. Hanc legem, ut alius pro alio non conveniatur esse potentiorem, etiam longa consuetudine, quæ rapere permittit, quod est *clarigare*, et alium vexare pro alio. Nam et ejus consuetudinis, quæ ratio est? Et ad *d. legem Quod non ratione*, soleo apponere exemplum ex *l. Solent. D. de offic. procons. conjunct. l. 1. D. de offic. ejus cui mand. est jurisd.* cognitionem rerum capitalium, seu judicii publici exercitionem, quod idem est, nullus magistratus habet suo jure, sed beneficio legis, quæ nominatim ei hanc potestatem dedit, et eatenus, quatenus dedit, ut si dederit magistratui lex jus deportandi, non habeat jus confiscandi rei, id est, publicandi bona ejus, quia merum imperium est legis. Imperium lege datur non tantum magistratui, sed et quandoque privato, non etiam competit jure magistratus. Ex quo sequitur eam potestatem, *non posse mandari alii, non posse delegari, quia eam non habemus nostro jure*, ut quod nostri proprii juris est, id tantum alii delegare, seu mandare possumus, *l. 5. D. de jurisdict. omn. judic.* et tamen, ut ait *l. Solent.* solent magistratus cognitionem rerum alii mandare. Hæc est consuetudo, ut alii mandent cognitionem criminum, merum et imperium: sed quid de hoc genere mandati sentiunt juris auctores? Eadem lex ait esse mandatum extraordinarium, id est, non esse legitimum, et *l. 1. D. de offic. ejus, cui mand. est jurisdict.* errore magistratus, qui hoc faciunt. Hæc ergo consuetudo non ratione constat, sed errore: ergo nos non obligat, non habet vim legis. Contra consuetudo, quam ratio suasit, ut recte ait *l. 1.* major scilicet ratio quædam, majorque utilitas publica, quam spectare est proprium munus legum, et morum, ea certo est potior lege, cujus ratio, vel cessavit, vel minor est, vel minus confert Reipublicæ. Et sic consuetudo plane abrogat legem, lex autem (ut ait Claudianus) *revomit priscam cautem*. Et ita illa legum pugna est dirimenda, non inconditis traditionibus, quales sunt multæ. At ut et hoc resumam iterum, vires longæ, et probatæ, et perpetuæ, nec a ratione naturali abhorrentis consuetudinis hactenus has esse ostendi, ut legem abroget, ut legis vim obtineat: ergo ut habeat eosdem effectus, quos habet lex, id est, easdem virtutes, puta *imperare, vetare, permittere punire, l. Legis virtus, D. de legibus.* Fabius 7. Institut. addit, *tribuere et adimere.* Item consuetudinis tanta est vis, ut lex non alia ex causa nos teneat, quam quod etiam consuetudine approbata sit. Sed addamus, hanc etiam esse vim consuetudinis, ut sit optima legum interpres, id est, cum de interpretatione legis quæritur, tum quærendum esse quemadmodum ea lex in foro semper accepta sit, optimam legum interpretem esse consuetudinem, sive trituram forensem, id est, continuatam et tritam usus meditationem. Eadem definitio, quæ fabricæ Vitruvio, *Fabrica est continuata, et trita usus meditatio.* Eadem definitio πεῖρας, seu πράξεως. Justinianus *Novella de judic.* ait πεῖρας, dum ait, *judicem peritum esse debere νόμων καὶ πείρας*, quoniam πεῖρα est optima legum interpretatio: et ita Halicarnas. 7. παντὸς ἀμφισβητουμένου τοῦ δικαίου κριτήριον εἶναι δοκεῖ κράτιστον ὁ χρόνος: id est, *quocumque de jure sit controversia, optimus censor et interpres juris est tempus*, id est, *usus longævus, consuetudo longa.* Restat tantum, ut adnotemus, cum *l. 3. hoc tit.* conjungendam esse *l. 1. sup. de offic. jurid.* et *l. Petitionem. sup. de advocat. divers. judic.* Omnes hæ leges sunt scriptæ Alexandro Duci, et ita est restituenda inscriptio hujus legis tertiæ: *Ægyptiaci limitis, et præfecto Augustali*, et subscriptio, quæ est integra in hac *l. 3.* eadem est reddenda, et applicanda *d. l. 1.* et *l. Petitionem.* Certum est autem, olim in unoquoque foro fuisse certum corpus et collegium advocatorum, certum numerum, ut constat ex illo *tit. de advoc. divers. jud.* Et huic corpori advocatorum usus longævus, sive consuetudo longa præter constitutiones principum, etiam dederat privilegia multa. Nullum est corpus, collegium aut civitas quæ non habeat privilegia quædam, vel a legibus, vel a moribus. Et ea, quæ data sunt corpori advocatorum, *d. l. Petitionem*, ait se velle intacta et inviolata servari specialiter de collegio advocatorum. Sed in *l. 3. hoc tit.* subjicit, *generaliter et non privilegio antiquitas data consensu tacito et illibata quibuscunque civitatibus, vel officiis*, id est, *corpori apparitorum, qui obsecundant judicibus, vel Principibus numerorum militarium, vel collegiis, vim legis obtinere* Et ad id nonnihil facit *lex 2. inf. de Decurial. urb. Rom. lib. 11.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### Ad Tit. LIII. De donationibus.

Retuli titulum superiorem ad *tit. 58 de emancipat. liberor.* seu ad *leg. ult.* ejus tit. in qua de longa consuetudine agitur, de qua etiam glossæ accipiunt *l. 1.* ejusdem tit. Nunc hunc titulum refero ad titu-

lum illi proximum, puta 49 *de ingrat. lib.* ut quemadmodum hi duo tituli sunt vicini, ita apta referantur ad duos titulos æque vicinos, et ab iis distantes propius. Refero, inquam, hunc *tit. de donationibus* ad titulum *de ingratis liberis*, quo data est actio ingrati adversus filium emancipatum emancipationis rescindendæ gratia. Et nunc, quia daturus est aliam actionem ingrati adversus donatarium donationis rescindendæ et revocandæ gratia, quod facit in tit. 55. idem prius instituit generaliter tractare de donationibus: et hanc relationem, quam facio hoc titulo ad titulum *de ingratis liberis*, qui præcedit, et ad tit. *de revoc. donat. tit.* 55. aperte confirmat Codex Theodos. in quo titulus *de revocan. donat.* statim subjicitur *tit. de ingrat. liber.* Cur? nisi quia hoc datur actio ingrati adversus emancipatum, illo verbo adversus donatarium. Et definitio si quæratur donationis, non est alia quærenda, quam quæ ab Aristotele duobus verbis tradita est 4. Topic. ut sit δόσις ἀναπόδοτος, id est, datio ita ab aliquo profecta, ut nullo casu revocari possit: nam datio est genus donationis: non omnis datio est donatio: datio ex causa permutationis, non est donatio, quia vicissim alia res datur. Datio igitur genus est, licet donatio aliquando sumatur generaliter pro datione, sive traditione, ut in *l. Quemadmodum. D. de jure dot.* secundum scripturam Florentinam: legatum etiam dicitur esse donatio: eodemque modo potest definiri fideicommissum, sed non est commiscenda cum donatione, de qua agitur hoc titulo. Nam hic agitur de directa et simplici, quæ fit inter vivos: legatum, et fideicommissum est donatio mortis causa, sive mortis causa capio, quæ testamento tantum relinquitur, aut codicillis, aut fideicommisso per epistolam ab intestato. Item legatum et fideicommissum potest adimi: donatio, de qua hic agitur, non potest, et datio est ἀναπόδοτος. Et hoc genus donationis, ut perficiatur, *hoc tit.* ostenditur, veluti traditione, mancipatione, cessione in jure, et quandoque per epistolam, non inter omnes, sed inter conjunctas personas. nam inter eas donatio quoquo modo facta valet, ut ait Paulus 4. *Sentent. tit.* 1. 1. et in *l.* 5. et 13 *hoc tit.* dum ponitur donatio facta per epistolam, ponendum est factam eum fuisse inter conjunctas personas: et vero Uraniam, ad quam scripta est *lex* 13. fuisse filiam donatoris ostendit *l.* 1. *sup. comm. de success.* quæ est conjungenda cum *l.* 13. Item quando rei donatæ traditio facta intelligatur, et quæ sint necessaria, ut valeat donatio, hic titulus ostendit: proponit etiam generalem regulam: perfectam donationem revocari non posse, a qua postea excipit causam ingratitudinis, quam potissimum respicit hæc, quæ instituta est tractatio de donationibus. Dixi de definitione donationis, quod rursus perstringam paucis. Donatio est datio ita profecta ab aliquo, ut nullo casu revocetur, quod, ut dixi, Aristoteles expressit duobus verbis. Datio est genus, quo etiam continetur dos, et mutuum, et permutatio, et legatum, et fideicommissum et donatio causa mortis, et donatio vera, et absoluta, de qua est hic titulus, quæ nullo casu revocari potest. Illæ donationes repeti, vel revocari possunt. Dos repetitur soluto matrimonio: mutuum constat repeti et exigi sæpe magna instantia. Datum item ex causa permutationis repetitur, re non sequuta: legatum, fideicommissum, donatio causa mortis revocatur pœnitentia, sive ademptione. Et ex iis donationibus, quæ donationes dicuntur, veluti dos, et legatum, et donatio causa mortis, non sunt veræ et absolutæ donationes, ut ait *l. Senatus. D. de mort. caus. don.* de quibus est hic tit. sed mortis causa factæ, veluti legatum, fideicommissum, donatio causa mortis, est revocabilis donatio. Ergo non sunt donationes, de quibus est *hoc tit.* qui est de irrevocabilibus, exceptis quibusdam causis gravissimis, quæ explicabuntur in tit. *de revoc. don.* Nunc tractemus, quomodo perficiatur donatio. Jure antiquo donatio non perficitur nudo consensu, non literis, sed vel verbis, id est, interposita stipulatione, vel re id est, traditione. Ergo non interposita stipulatione donatio perficitur traditione. Et *tradere* videtur non tantum, qui rem de manu in manum tradit corporaliter, ut loquimur, vel qui decedit possessione fundi, ut mox eam ingrediatur donatarius, sed etiam tradere videtur, qui ejus rei, quam donat, emptionis, seu auctoritatis instrumentum tradit, *le tiltre de l'acquisition.* Quod ostendit *l.* 1. *hoc tit.* tradito instrumento auctoritatis, traditam rem videri, quæ donata est: sicut legato instrumento emptionis prædii, prædium legatum videtur, *l. pen.* §. 1. *D. de legat.* 3. itemque pignorato eodem instrumento, prædium pignoratum videtur, *l.* 2. *sup. quæ res pign. oblig. poss.* Et hoc est unum genus fictæ traditionis. Est etiam aliud, quia tradere videtur donator rem donatam, qui in donando sibi recipit, et retinet usumfructum rei, *l. Quisquis. hoc tit.* etiamsi, inquit, non stipuletur, puta sibi utifrui licere. Et ita locus ille est intelligendus, id est, ususfructus constituitur in donando, et in personam donatoris transfertur citra stipulationem. Denique non tantum stipulatione ususfructus constituitur, si stipuler mihi utifrui licere, sed etiam si in donando usumfructum mihi retineam. Et abrogat illa *l. Quisquis.* legem *pen. C. Theod. eod. tit.* quæ in donatione exigebat corporalem traditionem, nec retentionem ususfructus habebat pro traditione. Et ut plenius est traditum in *l. ult. C. Theod. tit. eod.* ex qua tracta est *lex Quisquis*, abrogat *d. l. pen.* quæ omnino exigebat in donatione corporalem traditionem, nec contenta erat fictitia, quia, ut ait, solemnitatem juris, solemnitatem traditionis contrahere potius, quam propagare debemus: et contrahimus, coarctamus, si non ita præfracte exigimus corporalem traditionem, si fingamus eum rem tradidisse, qui sibi recepit usumfructum, et ita constituit se donatario possidere, et eum possessorem suo ministerio fecit, ut *l. Quod meo. D. de acquir. poss.* Hoc et usus trahit ad precariam possessionem, puta si donator rem donatam constituat, se a donatario precario possidere, quoniam et hoc casu, licet corporaliter rem non tradiderit, tamen fingitur tradidisse, qui eam desiit sibi possidere, et cœpit possidere donatario, tanquam ab eo precario acceptam. Et eadem ratio intervenit, si donator eam rem, quam donavit, nec dum tradidit corporaliter, conducat a donatario, *à la loue*, ut in *l. Quædam. D. de rei vindic.* Ergo et si eam retineat, ut sibi commodatam a donatario, vel in causam depositi, aut pignoris, quia his omnibus modis fingitur tradidisse possessionem donatario, et fecit donatarium possessorem his omnibus modis: et retentionem ususfructus olim ante *d. l. pen.* fuisse pro traditione, ait *d. l. ult. C. Theod. eod.* Igitur quod ponitur in *l. Seja. D. de mort. caus. donat.* donator in tradendo sibi usumfructum recepisse, ex eo non sequitur, et eum, qui in donando sibi usumfructum recepit, non videri rem tradidisse: sed ex eo potius sequitur, traditionem corporalem plenam proprietatem transferre in donatarium, nisi nominatim excipiatur ususfructus: exceptum autem usumfructum, nondum facta traditione ulla, pro traditione esse, quod et Justinianus confirmat *l. Si quis argentum.* §. *Sed si quidem. hoc tit.* Et ratio hæc est, quia per donatorem, qui sibi excepit usumfructum, donatarius videtur acquisisse possessionem, quia donator eo modo sibi possidere desiit, et incipit possidere nomine donatarii, et fingitur brevi manu, et, ut Isidorus ait in *d. l. Quisquis.* κατὰ συντομίαν, *quodam compendio*, eam rem tradidisse donatario, et mox ab eo recepisse, et celeritate conjungendarum actionum nos actio subripitur et occultatur, ut ait eleganter *l.* 3. §. *ult. D. de donat. inter vir. et uxor.* Celeritate conjungendorum extremorum, medium occultatur: vix enim ulla sunt extrema sine medio. Plato 9. de ll. οὐ ἐκ πάντων τῶν ὄντων ὅλως, etc. Fictas igitur traditiones etiam in donationibus jus nostrum admittit, ut in *l.* 1. *hoc tit.* et in *l. Quædam. D. de rei vindic.* et in *l. Quisquis. hoc tit.* Ergo et ceteras omnes fictas traditiones, in quibus eadem ratio versatur, eademque præsumptio locum habet: ceteras, inquam, omnes, quæ in aliis causis admittuntur. Et movet me ratio generalis *l. ult. C. Theod. eod.* quod solemnitates juris restringere potius debeamus, quam ampliare, quia sunt scrupulosissimæ. Et tamen moribus nostris non temere quælibet ficta traditio perficit donationem, sed corporalis tantum: et ne retentio quidem ususfructus, nisi fiat in re præsenti, et inter præsentes, quod tamen jus nostrum non exigit, at omnino eo jure, quo utimur, semper donationes strictius accipiuntur, et infirmantur facillime. Jure nostro contendo non tantum vera et naturali, sed etiam quacunque fictitia traditione, quæ recipiatur in aliis negotiis, ut in venditionibus, aut dotibus, perfici donationem. Et invenio etiam in *cap.* 2. *extra, de consuetud.* consuetudinem regni Daciæ probari, ut donator fundos donatos Ecclesiæ videatur, et fingatur tradidisse, et hoc sufficiat perficiundæ donationi, una gleba fundi delata in ecclesiam, et vel altari imposita, vel tradita in manum Episcopi, vel alterius prælati ecclesiæ: sicut juri civili Populi Romani, ex quo videtur derivata ea consuetudo, una gleba fundi delata ad prætorem, in ea, tanquam in toto fundo vindicatio fieri solebat, cum rei vindicatione agebatur, quod scribit Gellius lib. 20. sicut aditio hæreditatis fieri solebat arrepta vel minima re hæreditaria, ut in *l.* 1. *C. Theod. de legit. hæred.* Nam et aditio hæreditatis est vindicatio hæreditatis, et qui adit hæreditatem, eam dicitur vindicare, *l. Si tu ex parte. in fine*, et *l. ult. D. de acqu. hæred.* *l.* 15. *sup. de postlim. et redem. ab host.* Addamus jure antiquo etiam perfici donationem mancipatione sola, id est, per æs et libram, ut *l.* 4. *C. Theod. de donat.* vel mancipatione, et traditione simul, ut *l.* 7. *eod. tit.* quod et *lex ult. h. tit.* demonstrat, dum ait, *hæc in usu fuisse in donationibus verba accepta: Dono tibi rem illam, aut ven.lo sestertio nummo uno assium quatuor*: nam quis non videt hunc sermonem, vel hæc verba ducere originem a mancipatione, per quam olim solemniter fiebat donatio, id est, per imaginariam venditionem nummo uno, vel, ut Statius loquitur, asse Cajano, quo se conjuges nuncupantes, Cajum et Cajam coemebant, et ita per coemptionem faciebant nuptias, per imaginariam venditionem emptionem. Unde illa formula, *ubi tu Cajus, ego Caja.* Et inde nomen *nummo Cajano*, quo expletur quælibet imaginaria venditio. Et ita Svetonius in Othone: *Otho*, inquit, *cuidam de parte finium cum vicino litiganti adhibitus arbiter, totum agrum redemit, emancipavitque.* Et Cornelius Tacitus scribens eadem de re, *universum agrum sua pecunia emptum dono dedit.* Conjuncti hi duo loci demonstrant donationem perfici per mancipationem. Non perficiebatur autem donatio jure antiquo inter extraneos, nisi interveniente traditione, vel mancipatione, vel utraque simul. At inter parentes et liberos, emancipatos scilicet, vel qui sunt in potestate, quia et donatio illis facta, licet ab initio sit inutilis, et possit revocari, tamen silentio et morte confirmatur. Inter liberos igitur et parentes constitutiones D. Pii donatio perficiebatur nuda voluntate quod ostendit *l.* 4. 5. et 7. *C. Theod. eod. tit.* et Paulus 4. *Sentent. tit.* 1. dum ait: *inter conjunctas personas sufficere, si fiat donatio quibuscumque verbis expressa voluntate: nec igitur exigi traditionem, aut mancipationem.* Et conjunctas personas intellige liberos tantum, et parentes, id est, conjunctissimas personas, ut ait, *l. Data. h. tit. Inter necessarias*, inquit, *conjunctissimasque personas*, ut recte legit Haloander, utque est in antiquis omnibus, ut in *C. Theod.* et intelligi tantum parentes et liberos. Hoc autem vult *l. Data*, ut etsi donatio fiat inter parentes et liberos, non valeat sine actorum, sine publicorum monumentorum confectione, id est nisi donatio publicetur, et insinuetur apud acta in foro ejus loci, quo donatio fit, etiam si res donatæ alibi collocatæ sint: Nam et in *d. l. Data. in fine*, pro *collatis*, est legendum *editis* ex *l. pen. C. Theod. eod.* Et sensus est, insinuationem donationis publica esse faciendam, non ubi positæ et collocatæ sunt res donatæ, sed ubi res agitur, et donatio perficitur. Et quod ita constituit *l. Data*, inter liberos et parentes factam donationem non valere, nisi insinuata sit, hic glossæ excipiunt partim bene, partim

mala. Male ita, *si donatio, inquit, fiat ex scripto, si redigatur in litteras*: nam et sine scripto facta donatio, se multo magis insinuationem desiderat, §. *Perficiuntur. Inst. de donat.* Bene autem ita, si donatio excedat legitimam quantitatem, alioquin non exigitur insinuatio. Legitima quantitas fuit olim 200. aureorum, ad quam usque valebat donatio non insinuata: postea legitima quantitas fuit trecentorum aureorum, et tandem a Justiniano facta est 500. aureorum, ut scilicet usque ad 500. aureos, non ultra donare citra insinuationem aut citra monumenta publica, vel gesta. Ergo recte inquiunt glossæ, donatio inter parentes et liberos, secundum *legem Data*, non valet sine insinuatione. Hoc ita verum est, si excedat legitimam summam, alioquin non requiritur insinuatio. Verum dices, si ita accipias *l. Data*, lex carebit dubitatione, quoniam idem juris est etiam in donatione facta inter extraneos, ut non valeat sine insinuatione, si excedat legitimam quantitatem. Quid igitur proprium statuit *leg. Data* in donatione facta inter parentes et liberos, si illo modo adhibito ea lex est accipienda? Et sane hac de causa et Græci et Latini interpp. quidam existimant, *l. Data.* sic esse accipiendam, ut donatio facta inter parentes et liberos exigat insinuationem, etiamsi non excedat legitimam quantitatem. Hoc esse singulare in liberis et parentibus: quod omnino falsum esse statim indicabit *l. Donationes. sup. de donat. inter vir. et uxor.* Et in hunc errorem illi inciderunt ignorantia rationis dubitandi, quæ in eo consistit, quod quemadmodum hoc privilegium datum est liberis et parentibus constitutione D. Pii, ut donatio inter eos facta valeat, et perficiatur nudo consensu citra mancipationem, aut traditionem: ita dubitabatur, an etiam intra eosdem valeret citra insinuationem, quod non admittit *l. Data.* Tollit ergo illam dubitationem. Et hic est finis *l. Data*, ut dicat, etiamsi filiis et parentibus sit remissa solemnitas mancipationis, vel traditionis, non tamen esse remissam solemnitatem insinuationis, si donatio excedat legitimam quantitatem, ut scilicet falsi occasio omnis tollatur publice facta insinuatione. Nec voluit *l. Data.* proprium quiddam statuere in liberis et parentibus, quod diversum foret in causa insinuationis ab extraneorum conditione et jure. Illud est postremum, ut adnotemus, jure novo donationem perfici stipulatione, quod et olim obtinuit: vel, quod nunquam antea obtinuit, hodie donationem perfici *nudo consensu*, et nuda voluntate, non tantum inter parentes et liberos, sed inter quoscunque, sicut emptionem. Emptio perficitur nudo consensu: donatio perficitur nudo consensu, impletur traditione sicut nuptiæ quoque perficiuntur nudo consensu, implentur concubitu. Et in donatorem ex constitutione Justiniani, id est, ex *l. Si quis argentum. §. Sin autem hoc minime.* donatione perfecta nudo consensu, donator eam cogitur adimplere, et consummare traditionibus factis per conditionem ex lege Justiniani, non tamen cogitur cavere de evictione, sicut venditor, nisi ita stipulatione cautum fuerit: nudum pactum non sufficit ad obligandum donatorem evictionis nomine, *l. 2. sup. de evict.* Ergo perficitur quidem donatio nudo consensu, et impletur traditione, ut emptio venditio, sed non per omnia, puta non in ceteris omnibus eodem jure est donatio, quo emptio venditio. Quod dixi nudiustertius, etiam in donationibus perficiundis admitti fictas traditiones, quas in aliis causis admittunt jura civilia, ut si donator tradat instrumentulum emptionis rei, non rem ipsam, res pro tradita habetur, *l. 1. h. tit.* vel si retineat usumfructum in ea re, *l. Quisquis. h. tit.* vel si eam rem a donatario conducat nondum ei traditam corporaliter, *l. Quædam. D. de rei vendicat.* hoc hodie confirmabo aliis exemplis: si donetur res ei, qui ex alia causa volente domino eam rem nactus est, et tenet, veluti ex causa commodati, vel depositi, vel locati, quia nunc et eam videtur habere ex causa traditionis, fingiturque tradita ex ea causa, quam patitur apud eum esse, *d. l. Quædam.* et *l. Absenti. D. de don. l. 9. §. Interdum. D. de acquir. rer. dom.* Idemque erit, si nuda voluntate donatoris in possessione ejus rei fuerit sine titulo, ut *l. 12. sup. de contrah. empt. l. 2. sup. si quis alt. vel sib. l. 2. sup. de acquir. possess.* Nihil refert donator relinquat, an transferat possessionem rei donatæ, *l. 8. sup. comm. utrius. jud.* Nil interest donatarius inferat in domum suam rem donatam, vel veniat in ejus possessionem voluntate donatoris, an ei tradatur a donatore, *l. Si ego. §. pen. D. de jur. dot.* voluntate, inquam, donatoris: nam ut emptor, ita donatarius per se non recte venit in possessionem rei emptæ vel donatæ, *l. Fundi venditor. D. de acquir. possess.* donatio fieri dicitur non tantum inter præsentes, sed etiam inter absentes, veluti per litteras, per epistolam, d. *l. Quædam.* et *l. 5.* et 13 *h. tit.* Nec tamen perficitur litteris, sed sequuta traditione demum vera, vel ficta, *l. 6. h. tit.* Et quæ est perfectio donationis, eadem quoque consummatio ejus est, ut *l. 4. D. de don.* dicitur per interpositam personam consummari donationem posse, veluti per nuntium, qui rem perferat ad donatarium, *l. Absenti. eod.* Et longe alia est ratio, si jus antiquum spectes emptionis venditionis, quæ perficitur nudo consensu, consummatur et impletur traditione rei, et numeratione pretii, *l. Si quis alienam. D. de act. emp.* nec in emptione venditione idem est perfectio ac consummatio. At ex constitutione D. Pii, ut ostendi nudiustertius, etiam nudo consensu perficitur donatio inter parentes et liberos, et hodie, ex constitut. Justiniani inter omnes, exemplo emptionis venditionis. Ergo et per nuntium, et per epistolam. Consummatur autem traditione rei donatæ. Denique hodie in donatione non est idem perfectio et consummatio. Sequitur aliud exemplum fictæ traditionis: si quis consentiente domino, et volente donare, rem ejus veluti suam deferat *in censum*, id est, in tabulas publicas, testes census, et facultatum cujusque: nam et hoc modo ea res pro tradita habetur, *l. 7. hoc tit.* Idemque erit si (ut ponenda est species in *l. 8. h. tit.*) mater rem suam deferat in censum tanquam rem filii sui animo donandi,



quem utique animum, qui hoc facit, semper habere intelligitur, nisi probet, se hoc non fecisse animo donandi certis et manifestis conjecturis prolatis in medium, et hoc vult *l. 8.* Præsumptio, quæ pro alio facit, transfert onus probandi in matrem, ut in *l. Generaliter. §. Si petitum. in fine. D. de fideicom. libert.* Alias vero, qui rem alienam veluti suam, deducit in censum sine voluntate domini, dominii causam non mutat. Alioqui quis non hac ratione brevi fieret locupletissimus? *l. Quæ quisque. D. de acquir. rer. domin. l. Forma. §. Si cum ego. D. de censib. l. 3. sup. ne rei domin. vel temp.* et *l. 7. h. tit.* Marcus Tullius pro Flacco: *Primo quidem pertinuit, inquit, cum te audisset servos suos esse censum, retulit ad Jurisconsultum: constabat inter omnes, si alienum censendo Decianus sua faceret, cum maximam habiturum esse rerum copiam.* Hic consequens est, ut nec mutet causam dominii, quæ censum sequi solet, solutio functionum publicarum, sive tributorum, et annonarum militarium, si fiat a possessore, qui rem alienam, quam possidet, retulit in censum, *l. 4. h. tit.* Unde in *l. 2. sup. pro soc.* si ego et tu communiter fundum emerimus, proculdubio dominium fundi ad utrumque pertinet, quia communi nomine emptus est, tametsi ego solus pretium numeraverim de meo, solusve publicas functiones exolverim: nec enim ideo ejus fundi solus ero dominus. Et sic est explicanda *d. lex. 2.* Et hæc dixisse sufficiat de ratione perficiundæ donationis rerum corporalium. Rerum incorporalium, veluti nominum, seu obligationum donatio perficitur cessis actionibus, *l. 11. in fine, hoc tit.* Et fit ea cessio etiam invitis debitoribus, *l. 2. h. tit. l. 1. sup. de novat.* sive pura sit obligatio, sive sub conditione contracta: nam et spes futuræ actionis cedi et donari potest, *l. 3. h. tit.* Cessio actionis est mandatum, quo procurator constituitur ad eam actionem instituendam. Constituitur autem procurator cessa actione, vel in rem nostram, ut emolumentum litis ad nos redeat: vel in rem ipsius procuratoris, ut si ei donavero nomen debitoris, vel si vendidero, cedam illi actionem in debitorem, et ita faciam eum procuratorem in rem suam, ut sibi habeat, quod judicio consequutus fuerit, non in rem meam, qui donavi, aut vendidi actionem. Et multum interest, in rem suam constituatur procurator, veluti donatarius, aut emptor, an in rem alienam, quod nobis explicandum est diligenter: et hic tractatus explicabit legem *illam*, quæ est elegantissima. Dicamus ergo primum *de procuratore in rem suam.* Erat olim differentia in hac re inter donatarium, et emptorem, quod emptor actionis sibi cessam actionem transmittebat in hæredem, etiamsi moreretur ante litem contestatam: poterat etiam alium facere procuratorem ad agendum, antequam ipse litem contestatus esset, quod tamen omne denegabatur donatario, qui non nisi post litem contestatam poterat alium facere procuratorem ad litem exequendam, nec nisi post litem contestatam transmittebat actionem ad hæredem suum, *l. Illam. h. tit.* nimirum donatione strictius accepta, ut cras demonstrabo auctores juris semper accepisse donationes restricte, quod fiant sæpe temere et inconsulto. Collegit alias differentias inter donatarium et emptorem, donatorem et venditorem Modestinus lib. 8. differentiarum, quod ad res venditas edictum ædilitium, et redhibitoriæ actiones pertineant non ad res donatas, *l. Ad res. D. de ædilit. edict.* Et quod emptor ex mora debet pecuniæ usuras, non etiam donator pecuniæ per stipulationem, *l. Eam quæ. de donat.* Et quod ademisse legatum videtur indistincte, qui rem legatam donavit: qui vendidit, non sine distinctione, utrum necessitate coactus vendiderit, qui non videtur ademisse legatum, an ultro, qui videtur ademisse legatum, *l. Rem legatam. D. de adim. legat.* Omnes has differentias posuit, ut illarum legum inscriptiones demonstrant, Modestinus 8. Different. nec est dubitandum, quin posuerit etiam illam, de qua agitur in *l. 33. h. tit.* Et hanc quoque, quod venditor usufructus, retinet usumfructum, etiamsi emptor non utatur, quia pretio fruitur, et qui pretio fruitur, non minus videtur rem habere, quam qui re principali utitur fruitur. Donator autem non retinet usumfructum, nisi donatarius utatur fruatur, *l. Non utitur.* et *duab. sequent. D. de usufr.* Et hanc quoque, quod donatarius evictionis nomine non habet regressum ad donatorem, nisi de eo stipulatus sit. At emptori est regressus evictionis nomine ad venditorem, etiamsi de eo nil convenerit inter emptorem et venditorem, *l. 2. sup. de eviction.* At prima illa differentia inter donatarium et emptorem tollitur in *d. l. Illam.* ex qua, ut emptor nominis, ita donatarius transmittit actionem ad hæredem, licet ex ea litem contestatus non sit, vel jus litis contestationis non impetraverit a Principe, ut ait *l. Illam.* Et ostendum, jus litis contestationis impetrari rescripto Principis, quo scilicet Princeps statuit actionem eodem jure esse, quo si ea ea lis contestata esset, ut in *tit. quand. libell. princ. oblat. lit. cont. sup.* Denique ut mortuo eo, qui donavit, aut vendidit relictis hæredibus ante litem contestatam a donatario, vel emptore, mandatum, sive procuratio non extinguitur, quia facta est in rem procuratoris, non in rem mandatoris, *l. 1. sup. de obl. et act.* Ita nec mortuo emptore, vel donatario ante litem contestatam, mandatum actionis extinguitur, sed transit ad hæredem emptoris, vel donatarii. Item ex *l. Illam.* donatarius re integra, id est, ante litem contestatam, sicut emptor, alium ad agendum procuratorem instituere potest. Et sublata igitur est illa vetus differentia, quæ strictius accipiebat donationem quam emptionem, constituta inter donatarium et emptorem. Et hæc de procuratore, id est, de eo, cui cessa est actio in rem suam. Nunc dicamus de eo procuratore, cui cessa est actio in rem alienam, id est, in rem mandatoris. Hic si moriatur re integra, id est, ante litem contestatam, non transmittit actionem ad hæredem. Post litem contestatam transmittit, quia litis contestatione factus est dominus litis: et ita constituit Julian. Imperator in *l. Nulla. sup. de proc.* de qua Juliani constitutione sensit proculdubio Symmachus *l. Epist. ad Theod. Imper.* his verbis: *succurrat*

aliud, *ut obitu Martianæ clarissimæ fœminæ, mandatum diceretur extinctum: sed contra venerabilis Julian sancio stare procuratorum jussit officia, causarum domina viventibus inchoato per litis contestationem.* Plane igitur intelligit legem *Nullo*. Denique sive moriatur ipse procurator in rem alienam constitutus ante litis contestatione sive mandator, mandatum morte extinguitur, *l. Mandatum. sup. mand.* Sicut et jussum, puta adeundæ hæreditatis morte extinguitur, *l. Si per epistolam. D. de acquir. hæred.* Et cessatio tutelæ finitur morte cedentis apud Ulp. *lib. regul. tit. de tut.* Item procurator factus in rem alienam, ad agendum scilicet, vel defendendum, ante litem contestatam alium facere procuratorem non potest. Et hæc omnia hodie ad unguem observantur, quod ostendit etiam *d. lex Nulla.* nisi dominus ei permiserit, ut alium quocunque tempore institueret procuratorem ad litem de mandato ut in *cap. 1. de proc. lib. 6.* Nil ad hanc quæstionem facit *lex Si quidem. sup. de obligat. et act.* quam adducit Accurs. ad *d. l. 33.* Nam si recte apponatur species l. *Si quidem* dominus non cessit actionem suam cuiquam, sed mandavit tantum debitori suo, ut solveret Titio, quem Titium negat habere actionem adversus debitorem, non abs re, quia cessa ei fuisse non ponitur. Itaque ea lex nil facit ad propositam quæstionem. Hæc vero omnia, quæ hactenus diximus, sunt de procuratore ad lites, seu actiones, posita differentia inter eum, qui factus est procurator, id est, cui cessa est actio in rem suam, et eum cui in rem alienam. Ceterum ab eo procuratore, qui constituitur ad lites, longe distat procurator institutus *ad negotia gerenda*, qui fit semper in rem alienam: et hic quocunque tempore potest alium facere procuratorem, etiamsi dominus specialiter id ei non permiserit, *l. Si procuratorem. §. 1. D. mand.* ut *d. cap. 1. de procur. lib. 6.* Excipitur unus casus in *cap. ult.* si procurator instituatur ad contrahendum matrimonium nomine alterius, quod fit sæpe, maxime inter principes: nam in re tanti momenti, non permittitur procuratori alium facere, nisi dominus, id ei permiserit nominatim. Est etiam alius casus in *l. pen. §. Item adjiciendum. D. de divers. et temp. præscr.* si rem vendendam mandavi, quia cum agatur de alienatione rei meæ, et soli licebit vendere, cui mandavi, et tradere, et alii inutiliter eam ipse, cui ego mandavi ut venderet, alii vendendam mandavit, nisi, ut ait J. C. illo loco, *ut ego et nominatim permiserim, sans qu'il ait eu licence de subroger*, quoniam agitur de abalienatione rei meæ. Sed illo loco, ubi est scriptum (*qui postea mandaverit*) errore frequentissimo in Pandect. Florent. quæ nobis debent esse sacratissimæ (*qui*) scriptum est, pro (*cui*) sicut et paulo ante illo loco, *qui vendendum mandaverat*, more scriptoris Florentinarum, *qui*, pro, *cui*: alioquin ille locus torqueret mirum in modum. Multa alia ad perficiendam donationem requirit constitutio Constantini ad Maximum præfectum urbi in *l. 25. hoc tit.* quam hodie potissimum explicabo cum omnibus aliis, quæ illam sequuntur usque ad leg. 34. Multa alia requirit constitutio Constantini, ut perficiatur, valeatque donatio, quæ tamen magna ex parte postea rescissa sunt, ut in iis explicandis admonebo. Et primum Constantinus in *l. 25.* vult, donationem fieri sub hac observatione, inquit, ut quas leges indulgent actiones, contineat id est, ut fiat per actus legitimos, puta cessionem in jure, ut *l. 1. C. Gregor. de donation.* vel per mancipationem, vel per traditionem solam, vel per traditionem, et mancipationem simul: nam et hos actus conjungi posse ostendit *l. 7. C. Theod. de don.* et Paulus 2. *Sentent. tit. 17.* his verbis. *Res empta mancipatione, et traditione perfecta, etc.* Actiones igitur hoc in loco sunt actus, ut Theodorus vertit, πράξεις, non jura experiundi in judicio. Quas igitur leges indulgent actiones, id est, actus legitimos, qui tamen constitutione Justiniani sunt remissi, et hodie donatio nudo consensu perficitur, etiamsi non contineat legum actiones, id est, actus legitimos. Interpretes non intelligunt ea verba. Et adjecit Constantinus in hac *l. 25.* ut, quæ fit donatio sub conditione, vel lege, aut modo aliquo, de qua proprie agitur *tit. seq.* contineat, quas leges indulgent conditiones, atque pactiones, id est, conditiones, pactionesque legitimas, non jure improbatas, non turpes, non inhonestas, non illegitimas, non illicitas, quarum exempla multa suppetunt: et his conditionibus cognitis, atque legibus, quas rebus suis in donando donator dixit, tum, ut donatarius donationem, vel recipiat, vel rejiciat. Vult igitur donationem fieri conditione donationis, et causa cognita donatario, atque perpensa, nec donationem fieri μονομερῶς, sed ab ipso donatario agnosci et accipi, quod etiam indicat *l. 15. sup. de sacros. Eccles.* quæ est constitutio Græca. Et unum casum ponit, quo donatio etiam a nemine accepta valet, ut si quid donetur ecclesiæ, vel pauperum, aut peregrinorum habitationis ædificandæ gratia. Hæc donatio consistit, etiamsi nemo ecclesiæ nomine eam agnoscat, et amplectatur. Alias non valet donatio μονομερῶς (*quand' elle n'est point acceptée*). Nec alia est ratio, cur in *l. 26. h. tit.* donatione collata a patre in filium emancipatum infantem, cujus nullus est affectus, ut possit oblatam donationem accipere, et animo complecti, necesse sit per servum infantis rem peragi, ut per eum nomine infantis ei donatio acquiratur: cur? nisi quia non potest esse donatio sine acceptione, id est, nisi donatarius eam accipiat, vel servus ejus nomine ejus. Unde in l. 8. §. *Sed etsi. D. de bonis libert. si libertus patrono donavit, ille autem accepit.* Verum ut totam eam *l. 26.* exponam, ait, *a patre donationem fuisse collatam in filium emancipatum*, nam in filiumfamilias collata donatio imperfecta est, *l. 11. et 17. h. tit.* Et ait, *infantem per servum suum accipere donationem animo servi sui.* Quid si non habeat servum? Est ei emendus, ut per eum ea res expediatur, vel adhibendus est servus publicus, ut *l. 2. D. rem pup. salvam for.* Et hoc si pater donaverit filio emancipato infanti, forte in eo emancipando, ut fit: nec enim dimitti solent filiifamil. quin eis aliquid erogetur a parente, quo tolerent vitam suam. Quid si alius quidam huic filio infanti aliquid donaverit? Donatio perficietur tutore auctore. Et ita Joannes accepit recte *l. 3. sup. de acquir. possess.* Ergo perficietur patre auctore, videlicet, si emancipatione manumissor extiterit, ut ait *l. 5. sup. de dol.* vel auctore, eo, qui manumissor extiterit, ut apud Ulpianum *libro regul. tit. de tut.* et ita explicanda est *lex 26. h. tit.* Redeo ad *l. 25.* Addebatur in constitutione Constantini, quod extat etiam *in C. Theod.* sed divulsum est ab hoc loco, et translatum *in tit. de administr. tut. l. Pupillorum. sup.* ut scilicet si tutor, vel curator minoris, cum aliquid donatur minori, negligens fuerit in exquirenda conditione donationis forte gravi nimis, et onerosa minori, et molesta, et ea conditione neglecta nomine minoris donationem amplexus sit vel auctor ei fuerit amplectendæ ejus, ut damnum, quod ex ea re sensit minor culpa tutoris, vel curatoris negligentia, tutor, vel curator præstet minori, atque resarciat. Finge: donavi minori ea lege et conditione ut creditoribus donatoris satisfaciat, ut in *l. 17. hoc tit.* et donatorem opprimi multo ære alieno: tenebitur curator vel tutor, qui minus perpenso consilio eam donationem est amplexus, cui onus erat impositum dissolvendi maximi æris alieni. Et ita est explicanda *d. lex Pupillorum.* quæ est pars hujus *l. 25.* Addit Constantinus in *h. l.* (quæ est ceterarum omnium princeps, et veluti ara totius tituli, quia fere omnia complectitur, quæ in perficiunda donatione desiderantur) *additur*, inquam, *in conscribendis donationibus exprimi nomen donatoris debere, et jus*, quod etiam explicant male, ut cetera fere omnia: *jus*, id est, ex qua causa eam rem acquisierit, quam donat, ne largiatur de alieno temere, et imponat donatario. Exprimi igitur debere nomen donatoris, et jus dominii, quod habet in ea re, quam donat, et eam rem designari oportere, et instrumentum donationis perscribi in tabulis, vel membranis, vel qua alia materia, palam, non occulte, publice, non privatim. Et rursus ab ipso donatore perscribi, vel a tabellione, vel ab alio, subscribente donatore, vel alio vice donatoris, si donator nesciat literas, *l. 20. et 31. h. tit. §. 1. Instit. de empt. et vend.* Et ait Constantinus, in conscribendis donationibus, quia (quod notandum) Constantinus omnimodo desiderabat scripturam in donationibus, et factam sine scriptis habebat pro imperfecta, quod etiam indicat *l. 5. C. Theod. eod.* Ideoque postea Theodosius constituit, et sine scriptis factam donationem valere, quia non valebat ante. Et Theodosius igitur ea in re mutat constitutionem Constantini, *l. 29. h. tit.* et in *l. 31. in fine.* Puto et Constantinum non probasse donationem collatam in hominem ignotum donatori, quoniam eam idem Theodosius eadem *l. 29.* approbat, quæ confertur in ignotum, cujus pars est *l. Extraneum. 2. sup. de hæred. instit.* quæ etiam ignotum hominem hæredem institui permittit, quod argumentum præbet ante Theodosium, hæc non fuisse permissa. Et præterea desiderabat Constantinus in donatione perficiunda solemnitatem corporalis traditionis, quæ fierat advocatis vicinis, et testibus quamplurimis, non duobus, aut tribus, quorum fide probari posset nil actum per vim, aut fraudem, ut est aperte scriptum in *Cod. Theod.* ubi hæc lex 25. extat plenior *l. 1. eod.* Desideravit etiam primus Constantinus, quod usque in hunc diem manet, donationem allegari, id est, insinuari apud acta judicis ordinarii, puta præsidis provinciæ, vel magistratus municipalis, ut in fine hujus legis. Et quod attinet ad solemnitatem traditionis, jam dixi, eam a Justiniano esse remissam, et hodie perfici donationem consensu, non re. Quod autem attinet ad avocationem vicinorum, et plurimorum testium, hoc mutat *l. 3. h. tit.* hac ratione, quod sint superflui testes, ubi publica monumenta sufficiunt, *l. Omnium. sup. de testam.* Insinuatio donationis, est publicorum monumentorum confectio, et contestatio. Imo, quod mirum est ex *d. l. 31.* quibus casibus non sunt necessaria publica monumenta, id est, quibus donatio perficitur sine insinuatione (sunt enim multi casus, qui explicabuntur die crastino) his, inquam, casibus, si donatio fiat ex scripto, ex *l. 31.* non requiruntur testes, sufficit scriptura, vel a tabellione, vel ab alio quolibet confecta, et subscriptio donatoris. Qua in re multum distat donatio inter vivos a donatione causa mortis, quæ non insinuatur, et licet fiat ex scripto, exigit 5. testes, quia instar habet ultimæ voluntatis, *l. ult. inf. de mort. causa donat.* At donatio inter vivos, quæ insinuatur, vel non, si fiat ex scripto, contenta est subscriptione donatoris, sicut chirographum non desiderat testes, sed sufficit subscriptio debitoris. Quod autem ad actorum testationem, sive insinuationem attinet, quam primus Constantinus desideravit, huic rei posteriores constitutiones modum imposuerunt: nam quod aperte statuit Constantinus in hac *l. 25.* ut et donatio mortis causa insinuetur, hoc mutat *l. x. ult. inf. de mort. caus. donat.* Et intra certam summam aliæ constitutiones non exigunt insinuationem, nec ultra eam quantitatem, sive summam certis casibus, qua de re tractabimus in l. 34. Quamobrem Tribonianus ad constitutionem Constantini in fine, ubi Constantinus exigit insinuationem, adjecit hæc verba, *ubi hoc leges expostulant.* Nam Constantinus indistincte omnibus casibus exigebat insinuationem in donationibus. Alias vero, ubi est necessaria insinuatio, etiam hodie si fuerit omissa, donatori est integra vindicatio rei donatæ, tanquam dominio non amisso. Et hoc ostendit *l. ult. sup. de jur. dot.* et *l. 30. sup. de Episc. et Cler.* At præterea Constantinus non aliter insinuationem fieri voluit apud magistratum municipalem, quam si abesset præses provinciæ, *l. 3. C. Theod. eod.* quod etiam probat *lex pen. eod.* Verum hoc postea mutavit Leo in *l. 30. hoc tit.* quæ relinquit in arbitrio donatoris, ut donationem insinuet apud præsidem provinciæ, vel apud magistratum municipalem sive absens sit præses, sive præsens. In hoc consentiunt omnes constitutiones, ut insinuatio fiat ubi donatio celebratur, non ubi rei donatæ sitæ sunt, et collatæ, *l. 27. in fine*, et *l. 30. et 32. h. tit.* In hoc etiam consentiunt, ut exceptis certis casibus necessaria sit insinuatio, etiam in donatione,

quæ fit inter parentes, et liberos, *l.* 27. Et de insinuationis necessitate, et ratione notandus est hic locus Cassiodori *libro* 9. *in edicto Athalarici Regis. In allegatione,* inquit, id est insinuatione, *justissimæ largitatis, illam distinctionem volumus custodiri, quam pro veritate solicitis legalis sanxit antiquitas: sic enim ( ut ipsa testatur ) et fraudi non patebit occasio, et veritati major constabit auctoritas:* hæc est ratio desideratæ insinuationis. Porro Constantinus, qui tam multa requirit, ea requirit nominatim in hac *l.* 25. in omni donatione, et primum in directa, id est, simplici, absoluta, plena, pura, præsenti, cui neque dies, neque conditio, neque modus adjicitur, ut Concilii Toletani 4. *Canon.* 72. directa manumissio, cui nullus adjicitur modus, nulla retentio obsequii, vel operarum. Item ea omnia requirit in donatione, mortis causa: ergo et inter cetera solemnia in ea requirit insinuationem, quod tamen tollit *d. l. ult.* Item eadem requirit in donatione facta sub conditione, vel modo, vel ex certo tempore, de qua proprie in *tit. seq.* Et quod ait ( *ex certo tempore* ) sic accipi debet, e certo tempore, puta a Calendis Jul. ut res tua fiat ex donationis causa, vel ad certum tempus, aut incertum: nam et ita facta donatio hodie valet, veluti ut post mortem donatarii redeat ad donatorem, l. 2. et 3. *tit. seq. l. ult. sup. de legat.* Et postremo Constantinus ea omnia requirit, *in donatione,* inquit, *animo dantium, accipientiumque realisatae, quantum jus sinit cognominata*. Accursius hæc non intelligit, Theodorus intelligit, sed ejus interpretatio auxilio, et adsertione indiget. His verbis Constantinus agit de donatione, quam donator, et donatarius, non donationem nuncupant proprio nomine, sed cognominant venditionem, aut conductionem, aut transactionem, hoc tantum acto tacite: ut donatio sit, ut si fiat venditio, vel conductio imaginarie, ut *l. Si quis conduxerit. ff. loc. l. Si ususfructus. D. de ju. dot.* Hoc negotium ea omnia requirit, quæ donatio ipsa palam nuncupata donatio. Donationis nomen per se solum non facit donationem, sed mens dantis, et accipientis, *l.* 14. §. *Papinianus, D. loc.* Verum ait Constantinus, *quantum jus sinit,* id est, quibus casibus est permissa venditio, vel conductio imaginaria donationis causa: nam in fraudem legum, veluti legis Cinciæ, vel legis Juliæ repetundarum, ipso jure nulla est venditio imaginaria, quæ faret illicitam donationem, ut in *l. Emptor. D. de aqu. pluv. arc. l. pen. D. ad leg. Jul. repet. l.* 10. *sup. de distract. pignor. l. Nuda. D. de contrah. empt. l. Contractus. D. de obligat. et action.* Neque vero mirum videri debet, si tam multa exegerit Constantinus in donatione omni: nam et olim ante Constantinum multo strictius sunt acceptæ donationes, quod heri ostendi uno exemplo ex *l. filiam. h. tit.* et ostendam nunc alio, quod non aliter valebat donatio omnium bonorum, vel partis, puta dimidiæ, vel tertiæ, quam vocant *quotam partem,* quam si donator singulas res percensuisset, et enumerasset, *l.* 1. et 2. *Cod. Gregor. de donat.* quod jus optimum erat: quia improvidi plerique, quibus excidit verbum illud ( *omnia bona* ) persæpe nesciunt, quid habeant in bonis; et ideo, ut appareat eos scire quid faciant, sive donent omnia bona, seu partem, exigitur ab eis recensitio singularum rerum. Non favent jura donationibus, nisi fiant pietatis causa, quia plerique specie donationis, et liberalitatis abutuntur ad luxum, et prodigalitatem. Vulgo dicitur donare esse perdere, ex *l. Filiusfam. D. de don.* nec tamen, qui donat, perdit omnino, quia beneficio debitorem acquirit jure gentium, *l. Si pignore. §.* 1. *D. de furt.* At jure civili perdit, quia donati repetitionem non habet, jure gentium non perdit. Proprie *perdere,* est abligurire, vel scorto dare, itemque credere filiofamil. contra Senatusconsultum Maced. ut ait *l.* 3. *D. ad Senatusc. Maced.* quod tamen donare vocat, *l.* 6. *D. si quid in fraud. part.* Et ita Piso in Orat. habita adversus Othonem apud Cornelium Tacitum lib. 1. Hist. *Falluntur,* inquit, *quibus luxuria specie liberalitatis imponit: perdere iste sciet,* loquens de Othone, *donare nesciet.* Et ita Tertull. libro de Patientia: *Non piget donare ei, qui non timet perdere.*

## *Ad L. XXXIV.*

*Sancimus omnem donationem, sive communem sive ante nuptias factam, usque ad 300. solidos cumulatam non indigere monumentis sed communem formam habere; ut non usque ad ducentorum solidorum summam teneat: sed in hujusmodi observatione similes sint tam communes, quam ante nuptias donationes. Si quid autem supra legitimam definitionem fuerit donatum: hoc quod superfluum est tantummodo non valere: reliquam vero quantitatem, quæ intra legis terminos constituta est, in suo robore perdurare, quasi nullo penitus alio adjecto, sed hoc pro non scripto, vel non intellecto esse credatur. Exceptis donationibus, tam imperialibus, quam his, quæ in causas piissimas procedunt, quarum imperio et quidem donationes merito indignari sub observatione monumentorum fieri, tam a retro principibus, quam a nobis sancitum est, sed firmam habere propriam majestatem, etc.*

Lex 34. quæ tota est *de insinuandis donationibus* nobilissima est (quales sunt omnes, quæ eandem habent subscriptionem ) puta, quæ testatur recitatam fuisse constitutionem *Septimo,* in novo consistorio palatii Justiniani. In *l. Sancimus. sup. de sacrosanct. Eccles.* integriori oratione subscriptio sic habet, *recitata 7. milliario,* et *Novella* quoque *de hæreditatibus, quæ ab intestato defer.* apud Julianum antecessorem. Et ut in veteribus legibus in *l.* 30. *sup. de fideicomm. recitata 7. milliario,* id est, palatio Imperatoris, quod fuit in suburbiis Constantinopoleos, in quo Justinianus juris dicundo novum consistorium extruxerat. Idque palatium, quod plenius dicitur *septimum milliarium,* aliquando simpliciter *septimum* tantum appellatur, ut in subscriptione hujus legis, *recitata septimo:* et in subscriptione *l.* 19. *sup. de jure delib.* et ut in veteribus legibus, in subscriptione *legis* 6. *supra de bonis, quæ liber. acquir. recitata septimo, etc.* Et apud Sozomenum 7. cap. 21. quod simpliciter vocatur Ἕβδομον, Cassiodorus interpres Latinus Sozomeni vertit *Septimum milliarium,* perfecta oratione. Unde fit manifestissimus error, qui non uno loco, sed quatuor, aut quinque admissus est, ut in subscriptione *l. pen. sup. de reb. cred.* et *l.* 30. *sup. de jur. dot.* et *l. ult. sup. de legit. tut. l.* 3. *sup. de bon. libert. l. Lilibus. inf. de agric. et cens.* In quibus locis, pro ( *recitata septies* ) emendandum est ( *recitata septimo* ) quod non numerum, sed locum significat. Eadem forte ratione dictum est *septimum,* qua decimum suburbium quoddam Carthaginis, quod auctore Procopio ab ea distabat stadiis septuaginta. Omnes autem hæ constitutiones, quæ illo loco recitatæ proponuntur, sunt celeberrimæ, et de jure, aut multa, aut singularia quinque continent. Primum autem in hac *l.* 34. agitur de quantitate et summa, intra quam recte fit donatio sine insinuatione. Olim nulla donatio indigebat insinuatione, nulla erat referenda in acta publica. Primus Constantinus voluit donationem insinuari, *l.* 25. *hoc tit.* quod tamen ipse patri suo tribuit in *l.* 1. *C. Theod. de spons.* Et omnem donationem sine ulla exceptione, directam mortis causa, puram, conditionalem, suo proprio nomine, vel quo alio adumbrato nuncupatam, ut exposui nudius-quartus. Neque tamen addidit Constantinus donationem ante nuptias, seu propter nuptias, quæ dotem contra a marito confertur in uxorem, quam tamen addit Justinianus in hac lege, quia scilicet usus ejus tempore Constantini nondum inoleverat. Post Constantinum Theodosius a necessitate insinuationis excepit donationes, quæ consisterent intra quantitatem 200. aureorum, sive solidorum. Hoc ita constituit Theodosius in *l. ult. C. Theod. de sponsal.* Idque vult obtinere, ut ait, non tantum in donatione ante nuptias, de qua proprie agitur *d. l. ult.* sed in omnibus, ut si non superent 200. aureos, necesse non sit eas referri in acta publica. Post Theodosium Justinianus primum quidem in hac lege eam quantitatem produxit usque ad trecentos aureos, intra quam non exigeretur insinuatio donationis, neque communis, ut ait, id est, quæ vulgo fit inter vivos pure, vel conditionaliter, vel in diem, vel expressim, vel tacite: neque donationis ante nuptias, sive propter nuptias. Et nil dixit Justinianus de donatione causa mortis, quod scilicet in hac existimaret, non esse necessariam insinuationem cujuscunque quantitatis fuerit quod et post hanc legem patefecit anno sequenti, *l. ult. inf. de mort. caus. donat.* quod compararentur legatis, quæ non insinuantur. Deinde vero idem Justinianus, quod specialiter constituerat ante in donatione facta civitatibus, vel Reipubl. et in donatione facta pauperibus, vel locis pietati dedicatis, ut intra summam quingentorum aureorum ea donatio valeret, etiamsi insinuata non esset, *l. Illud. sup. de sacros. eccles.* quod etiam repetitur in hac *l.* §. *Alias,* id postea idem constituit in omnibus donationibus quantitate trecentorum, quam finit *hæc lex,* producta ad 500. intra quam summam nulla donatio indigerat actorum monumentis, *l. pen.* §. *ult. hoc tit.* Et utimur nos hodie magis lege Constantini, quoniam volumus, aut principes nostri volunt, cujuscunque quantitatis donationem insinuari: nam et Constantinus non habuit rationem quantitatis, sed cujuscunque quantitatis donatio foret, eam insinuari, et intimari voluit, quo jure utimur. Ostenditur in hac lege donationem, quæ excedit legitimam quantitatem, nec est insinuata, in eo tantum, quod superfluum est, inutilem, in residuo esse utilem, ut si fuit 800. in quingentis, secundum *leg. pen.* utilem esse, in trecentis inutilem, nec vitiari utilem per inutilem. Idemque habetur *Novella* 162. et idem dicitur in stipulatione *l.* 1. §. *pen. D. de verborum oblig.* Et adeo est verum, ut et inutilis stipulatio aliquando, id est, quæ per se foret inutilis, confirmetur per adjectionem, et conjunctionem utilis stipulationis ut *l.* 1. §. 1. *sup. de rei ux. act.* quod ibi rectissime Græci explicant, apposito exemplo ex jure veteri, et potest opponi aliud in donatione ex *l. Si sponsus.* §. *Generaliter. D. de donat. inter virum et uxor.* Et aliud in mandato, ex l. 2. §. *Mea. et aliena. D. mand.* et in auctoritate tutoris. ex. *l.* 1. §. 1. *D. quod fals. tutore auctore.* Quod enim dicimus, donationem, quæ excedit legitimam quantitatem, nec est insinuata, partim esse utilem, partim inutilem, idem obtinuit, si quid supra modum legis Cinciæ, quæ fuit de donationibus, donationis causa promittatur: nam ut l. Falcidia legatis, lex Papia dotibus, lex Caninia manumissionibus, quæ donationis et liberalitatis genere quædam sunt: ita lex Cincia aliis donationibus imposuit certum modum, ultra quem donare non liceret, quod etiam demonstrat veteres non favisse donationibus. Et de hoc modo legis Cinciæ est intelligenda *l. Cum de modo.* et *l. Ut mihi.* et *l. Modestinus.* et *l. Fidejussori. D. de donat.* et *l. Pure.* §. *Si donavi. D. de dol. except.* maxime cum in libris nostris adhuc supersit mentio legis Cinciæ, ut in inscriptione *legis Contra legem. D. de legibus,* et in *Novella* 162. ubi ego jampridem perspicue ostendi, pro ( Ælia ) legendum esse Κιγκίου, id est, *Cinciæ*. Et *l.* 3. *C. Theod. de donationibus.* Hoc autem distat lex Cincia a constitutionibus Theodos. et Justiniani, quæ etiam videntur modum imponere donationibus, quod lex Cincia cohibet, et coarctat licentiam donandi, illæ autem constitutiones coarctant tantum licentiam omittendæ insinuationis. Nam ex illis constitutionibus non omissa insinuatione, donare licet in infinitum, et tamen in superioribus legibus, quas retuli ad modum legis Cinciæ, Græci et Latini interpretes, legitimum modum accipiunt de harum constitutionum modo intra quem insinuatio donationis non requiritur, vel quia ignoraverint eas leges proprie pertinere ad legem Cinciam, et illam exceptionem solemnem immodicæ donationis ex lege Cincia, cujus formula proponitur in quibusdam ex illis legibus, quod supra legitimum modum donatum non sit, vel quia, si hoc non ignoraverint, data opera eas accommodarunt, et infleserunt ad has constitutiones novissimas, quibus licet non observato modo legis Cinciæ donare, sed non sine insinuatione. Verum, ut ex his constitutionibus facta donatio supra legitimam quantitatem sine insinuatione non est omnino

inutilis; ille nec facta supra modum legis Cinciæ erat omnino inutilis, sed detracto superfluo, in residuo erat utilis, *d. l. Ut mihi. sup. de donat.* Sequuntur in hac lege casus, quibus donatio facta supra legitimum modum non indiget insinuatione. Primus est, si fiat a Principe, cujus donatio est lex, quod hoc in loco Justinianus ait, ante se alios Principes constituisse ut nulla donatio principis exigeret insinuationem: et vero ita constituisse Zenonem, idem Justin. testatur *Novella* 52. Secundus casus hic est, qui et tertium complectitur, si fiat propter nuptias fœminæ minori 25. ann. *auxilio patris destitutæ:* ut ait *l. Minoribus. sup. de donat. ante nupt. auxilio patris destitutæ*, id est, sui juris fœminæ, matrifam. minori 25. ann. Nam si, quæ est in potestate patris, quia patri acquiritur, non valet facta donatio propter nuptias cujuscunque quantitatis citra insinuationem. Idemque in sponsalitiis muneribus factis minori decravit constit. *l. 3. C. Theod. de spons.* At hodie ex *Novella* 119. et 127. etiam fœminæ majori 25. ann. et sui juris facta donatio propter nuptias cujuscunque quantitatis insinuatione non indiget, quatenus mulier ex ea lucrum sperat, quæ est æquissima constitutio, quoniam donatio propter nuptias respondet doti, est examen dotis, id est, datur contra dotem, et quasi dos est mariti. Certum est autem dotem cujuscunque quantitatis sit, non insinuari, neque donationem mulieri factam dotis causa ab eo, qui pro eo dotem dat, in *l. ult. sup. de jure dot.* Addendi sunt alii casus *ex l. pen. hoc tit.* quibus valet etiam donatio supra legitimum modum sine insinuatione ut *fiat causa redemptionis captivorum:* non dico generaliter, si fiat pietatis causa, quia et aliæ, quæ pietatis causa fiunt, desiderant insinuationem, cum excedunt legitimam quantitatem, *d. l. Illud. sup. de sacros. eccles.* At quæ fit specialiter ex causa redemptionis captivorum, quantacunque sit, non desiderat insinuationem. Addit etiam *lex pen.* aliam piam causam, si quis misertus ejus, cujus ædes corruerunt, vel incendio consumptæ sunt, el donavit in refectionem ædium suarum: nam hujus quoque donationis quantitas non spectatur, aut insinuatio, quantacumque sit non requiritur, sed quod donatum est, traditur ei qui hanc cladem passus est, ut ædes reficiat, quibus refectis, an cogitur reddere rationem, si forte dicatur, totam pecuniam, quæ donata est, eum non erogasse in perfectionem ædificii? Minime, sed satis est, si totam eam pecuniam in eam rem consumpsisse se juret: sicut etiam, cum pecuniæ quantumvis immensæ dantur Episcopo ad redemptionem captivorum, ex *l. pen.* satis est, si juret, se totam eam pecuniam in eam rem erogasse. Additur etiam in *l. pen.* non indigere insinuatione donationem rerum mobilium, non immobilium, quæ fit militibus e magistro militum, vel de suo, vel de præda, aut manubiis, de spoliis hostium, ut ait, qui locus est notandus, quia indicat, prædam mobilium rerum, vel animalium non protinus cedere militibus, sine permissu ducis, aut magistri militum, sed redigi in publicum, et ex redacto fieri donativa militibus, ut *l. pen. D. ad leg. Jul. pecul.* Postremo addatur etiam alius casus ex *l. 39. sup. de Episcop. et cleric.* quæ est Græca constitutio, ex qua donatio rerum mobilium facta monasterio ab eo, qui ingressus est monasterium, factus monachus, cujuscumque sit quantitatis, non exigit insinuationem, nec possit ille, si exeat monasterio, exutque monachismum prætextu omissæ insinuationis vindicare res mobiles, quas intulit in monasterium. Immobiles poterit vindicare omissa insinuatione, non mobiles: quem casum Theodorus notavit in hac lege, sed perperam adjecit etiam alium casum ex *l. 25. sup. de donat. inter virum et uxor.* Donatio inter patrem et filiumfamil. vel inter virum et uxorem ipso jure non valet, sed convalescit silentio, et morte donatoris, id est, si in eadem voluntate perseveraverit usque ad mortem. Nec obstat regula Catoniana, quod ab initio non valet, ex post facto non valere, qua ovenit sæpe, ut non quidam incessant; quoniam ad eam duæ sunt responsiones, quarum alterutra cum objicitur, poterit contra objici, ut dicas, verum esse regulam jure directo, sed ex æquitate convalescere, et directam quidem actionem non dari, quia obstat regula, sed utilem. Item, ut in proposito, licebit dicere convalescere, quod ab initio non valuit, etiam directo jure, quando extat lex certa, quæ hoc statuit, ut lex illa 25. Verum ita distinguit, aut pater, vel conjux, qui eam donationem fecit, moriens eam confirmavit nominatim in testamento, aut non: si non confirmavit nominatim, si siluit, ipso jure confirmatur, et valet ut donatio, si modo insinuata fuerit, quæ excedit legitimam quantitatem, et retrotrahitur, id est, fingitur valuisse ab eo die, quo primum facta est, non a die mortis donatoris. At si sit confirmata nominatim, tunc valet, etiam si non fuerit insinuata. Est igitur hic unus casus; quo donatio non insinuata valet: cum ita est? minime, quia eo casu, cum confirmatur nominatim testamento, vel codicillis, non valet ut donatio, sed ut legatum, vel fideicommissum, quod ex eo apparet, quod non retrotrahitur, sed valet tantum ex die mortis. Igitur hic casus non debet addi superioribus. In *l. 34. §. Sin autem in auro.* Justinianus declarat, legitimam quantitatem 300. aureorum, vel hodie 500. intra quam non est necessaria insinuatio donationis, non tantum observari in pecuniis, quæ donantur, sed etiam in æstimatione rerum donatarum, ut in eo, quo pluris sunt res, quam efficiat summa quingentorum aureorum, donatio non insinuata inutilis sit, in reliquis utilis. Verum ita si donatio rei corporalis non insinuata partim probetur, partim improbetur, necessario ea res fiet communis inter donatorem et donatarium: ut si res donata sit digna mille et quingentis, fiet communis inter donatorem, et donatarium ratione revocata ad assem, pro besse et triente, donator habebit decem, donatarius trientem. At communio ut ait in §. *Ne autem*, quantas lites et discordias excitet, non est incognitum. Aristoteles 2. Politic. *Multo plus controversari eos inter se, qui bona communia possident, quam eos, inter quos sunt distincta dominia rerum.* Qua ratione etiam improbat communionem omnium bonorum Respubl. Platonis, tanquam causam litium et controversiarum civitatibus allaturam. Igitur hujus incommodi tollendi gratia, id est, ne qua sit communio rei donatæ inter donatorem et donatarium cum est omissa insinuatio, definit tollendæ communionis causa, ut donator, cujus pars major est, nempe bessis in specie, quam posui, a donatario redimat partem minorem, id est, trientem, vel cessante donatore, ut donatarius ab eo redimat partem majorem, id est, bessem: scilicet, si res commode dividi non possit, ut animal: vel si res dividi possit, et hoc malit donator, ut perveniatur ad divisionem. Quod si ea res sit communis inter donatorem et donatarium ex æqualibus partibus: finge rem donatam sine insinuatione esse 1000 dignam, erit communis inter donatorem et donatarium pro semissibus, id est, pro æqualibus portionibus. Hoc casu, quid sit statuendum communionis tollendæ gratia, Justinianus non definit hoc loco, nimirum quia perspicuum erat hoc casu, alterum altero non esse potiorem in redimenda parte socii, sed hoc esse relinquendum arbitrio judicis communi dividundo, vel in communione permanendum, denique tunc duntaxat potest alter ab altero, etiam invito, partem redimere, cum res communis est ex inæqualibus portionibus. Et ita est hic locus explicandus. Post hæc in §. *Si quis autem per diversa*, proponit Justinianus hanc quæstionem. Si quis plures donationes, non uno tempore simul, sed diversis temporibus in unum contulerit, nec eas insinuaverit, et singulæ donationes sint infra, coacervatæ autem sint supra legitimam quantitatem, an omnes sint utiles? Et definit, omnes esse utiles ut scilicet singularum per se quantitas spectetur, quæ est infra quantitatem legitimam, ne desiderentem insinuationem, coacervatio, et computatio omnium, ne spectatur: quia non una, sed plures donationes sunt, scilicet, cum sunt factæ diversis temporibus, quæ sententia humanior est. Et eodem modo in *l. Si idem. D. de jurisdict. omnium judicum* si apud magistratum municipalem, qui jus dicere potest duntaxat usque ad certam quantitatem, ut plerique hodie sunt judices, ut judices hujus civitatis in causis civilibus cognoscere possunt usque ad certam quantitatem; *que nous appellons prevostés*. Si igitur apud magistratum, cui data est jurisdictio usque ad certam quantitatem tantum, pluribus actionibus sit actum ab uno eodemque, adversus unum et eundem, quarum singularum quantitas sit intra jurisdictionem magistratus, coacervatio vero excedat modum jurisdictionis ejus, placet apud eum, ut omnibus recte actum intelligatur, inspecto singularum modo, non omnium in unum collectarum modo, nec magistratu vocato ad totam computationem, quo jure etiam utimur. Et simile est exemplum de lege Voconia apud Quintil. Declamat. 164. quæ lex ponit, mulieri, plusquam semissem bonorum relinqui non posse. Et quæritur, si pluribus mulieribus minores aliquanto portiones testator reliquerit, quæ tamen computatæ, et in unum contractæ efficiant plus, quam semissem bonorum, an omnes repellantur mulieres ob eo, quod eis relictum est? Et verius est, nullam repelli, cum ex eis nulla supra semissem acceperit: non vocari igitur eas ad totam computationem, sed singulis, quod sit relictum, computari singulatim. Nec recte in contrarium ducitur argumentum ex *l. 10. §. 1. D. de appellat.* quoniam in ea lege proponitur una tantum fuisse actio, quæ tamen plurima habuit capita (*plusieurs articles*) plures species, quæ non singulatim, sed conjunctim computantur, quia una est actio plurium membrorum: nam et idem dicemus, si una fuerit donatio, quæ plura capita in se habet, id est, conjungemus omnia capita. Idem dicemus in specie Quintiliani, si una sit mulier, cui plura legata sint relicta. Unde non obstat etiam, quod ait Accursius, *si cui plura legata relicta sint, omnia cumulari et coacervari in ponenda ratione legis Falcidiæ*, sicut si una mulier fuerit, cui relicta sint legata plura, *in supradicta specie*, omnia legata communi calculo subjiciuntur, quia uno tempore in testamento relicta sunt. Et hic §. loquitur tantum de donationibus, quod trahi potest etiam ad legata facta per diversa tempora. Sequitur alia quæstio in §. *ultimo:* quidam donationis causa Lucio Titio stipulanti promisit 30. *annua*, 30. in annos singulos. Quæritur utrum sit stipulatio, sive donatio, an plures? Si una, necessaria est insinuatio, quia annuæ præstationes in immensum excrescere possunt: si plures, non est necessaria insinuatio inspecto singularum modo. utrum igitur una est donatio, an plures? Justinianus in §. *ult.* ita distinguit: aut id actum est, ut annua præstatio ilia morte donatarii, extingueretur: aut id actum est, ut transiret etiam in hæredem donatarii. Priore casu cum adjectum est tempus vitæ donatoris, vel donatarii, plures donationes esse intelliguntur, quia etsi fieri possit, ut diu vivat donator, vel donatarius, et ita annuæ præstationes crescant in immensum, fieri etiam potest, ut perexiguo tempore vivat, et ita brevi tempore donatio extinguatur, et sub incerto hujus rei, id est, vitæ longævæ, aut brevis, malius est non desiderare insinuationem donationis certæ summæ annuæ, cui adjectum est tempus vitæ donatoris, vel donatarii. Posteriori casu cum non est adjectum tempus vitæ donatoris, neque donatarii, sed facta est hæredis mentio, ut scilicet etiam hæredi donatarii hæres donatoris præstaret eam pensionem annuam; hoc casu, quia infinita est, et perpetua donatio, aut stipulatio donandi causa facta, una esse intelligitur, et tanquam immensa in unum coactis multorum annorum pensionibus, apud acta est insinuanda, aut non insinuata, pro nulla habetur in eo, quod excedit. Sed quo loco de hoc posteriori casu agit Justin. in fine hujus legis, ut legit Isidorus, et ex contrario prioris casus inducitur, est legendum: *Sin autem etiam hæredum ex utraque parte facta fuerit mentio, nec adjiciatur tempus vitæ*, non *vel adjiciatur:* quod pluribus exequitur, et confirmat observatio decima quinta. Neque vero existimandum est ullo modo adversari, imo contra maxime consentire huic §. cum *l. Senatus. §. ult. D. de mort. caus. don.* et *l. 10. §. ult. D. de*

*verb. obligat.* quibus locis dicitur, *stipulationem conceptam in annos singulos tot dari, unam esse et incertam* (quia infinita est, et in hæredem transmittitur) *et perpetuam*: nam idem etiam dicitur in posteriori casu hujus §. unam esse stipulationem donandi causa interpositam, qua quis promisit se, hæredemque suum, Lucio Titio, hæredique ejus quotannis donaturum 30. non adjecto tempore vitæ donatoris, vel donatarii. Et in priori casu cum quis donandi causa promisit 30 annos in tempus vitæ etiam erit idem in omni stipulatione concepta in annos singulos, quoad vivet promissor, quoad vivat stipulator: quia non intelligitur una esse stipulatio, sed plures: sicut si legetur in annos singulos, non unum, sed plura legata esse intelliguntur, *l. 4. de ann. leg.* quia etiamsi dictum non sit, legatum annuum semper intelligitur relinqui in tempus vitæ legatarii, nisi et relictum sit nominatim, et hæredibus ejus, ut in *l. In annuibus, sup. de legat.* quo casu idem jus est legati, at sit unum scilicet, et stipulationis, cui non est adjectum tempus vitæ. Et hæc de lege tricesima quarta.

## *Ad L. XXXV.*

*Si quis argentum donaverit, certumque pondus nominaverit, non autem alias, vel generaliter, vel specialiter expresserit: necessitatem ei imponimus omnimodo præfatum pondus argenti dare, sive in vasis, quibus voluerat, non tamen pejoribus æstimatione massæ, sive in ipsa æstimatione, quæ pro massa rudi in aliis locis frequentata est.*

§. 1. *Si vero reditum certum ex possessionibus donaverit, non tamen nomina possessionum edixerit: necesse habere de sua substantia fundos tradere, tantum reditum inferre valentes, quantum in donatione posuerit: in talibus tamen agris, qui nec omnibus, quos habet in possessione, anteponuntur, nec deteriores omnibus sunt sed status mediocris inveniuntur.*

§. 2. *Similique modo si quis certum numerum servorum donaverit, non tamen et hic nominatim servos inscripserit, et hic mediocris figuræ servos tradere, et neque tales, quos non habere magis, quam habere prodest, nec iterum eos, qui omnem servorum familiam donatoris antecellunt, sed et hic mediocritas spectetur.*

§. 3. *Sin autem donator, neque argentum, neque servos habens, vel non tantum, quantum donavit fecerit eorum donationem, æstimationem in his celebrari pro eo, quod deest: ita tamen ut argenti quidem (secundum quod prædiximus) æstimatio detur: in servis autem non amplius, nec minus quindecim solidis quantitas pro singulis detur. In reditibus autem in quindecim annos æstimationem præstet. Sed in his omnibus, siquidem intra legitimum numerum donatio fiat, nulla monumenta requirantur. Sin autem amplioris summæ; tunc ad acta publica recurratur: ita ut in his, quæ amplioris sunt æstimationis secundum nostram legem non totum, sed solum superfluum evanescat.*

§. 4. *Sed et si quis universitatis faciat donationem, sive bessis, sive dimidiæ partis suæ substantiæ, sive tertiæ, sive quartæ, sive quantæcunque, vel etiam totius, si non de inofficiosis donationibus talis in hoc reclamaverit, coarctari donatorem legis nostræ auctoritate tantum quantum donavit, præstare: observatione et hic monumentorum (secundum quod jam sancimus) omnimodo requirenda, etc.*

In l. tricesima quinta primum tractatur de eo, qui donandi causa promisit, exempli gratia, *decem pondo auri, et argenti*, nec alias expressit quicquam generaliter, vel specialiter: generaliter hoc modo: *vasa decem pondo argenti.* Specialiter hoc modo. *lancem decem pondo argenti.* Nil ita expressit generaliter, vel specialiter, sed promisit simpliciter decem pondo argenti. Quæritur, quid præstare teneatur? Et docet Justinianus eum liberari præstando pondus illud confectum in massam, vel vasa ejusdem ponderis et pretii, vel massæ communis æstimationem in pecunia numerata. Et ita pro pondere promisso eum numerum exsolvere posse, etiam invito donatario: pondus et numerum vice mutua fungi. Hæc est sententia legis, cui ideo objicitur, quod jactatur vulgo, *aliud pro alio solvi non posse invito creditore.* Et respondent glossæ hoc fieri in donationibus, favore donationis, atque etiam in legatis favore ultimarum voluntatum. Nihil ista opus est allegatione favoris liberalitatum. Sed dicendum est, donato, vel legato certo pondere argenti, non designato corpore ullo generaliter, vel specialiter, sed hoc dicto duntaxat, *Dono, vel lego decem pondo auri Lucio Titio*, hoc casu videri legatam æstimationem, videri in legato esse magis quantitatem et numerum, quam corpus ullum, denique videri legatam pecuniam. Inde sequitur, eum, qui solvit pecuniam, quanti communiter æstimantur decem pondo auri, non solvere aliud pro alio, *l. Cum aurum.* §. *1.* et *l. 1. in fi.* et *l.* 10. *D. de aur. et arg. leg.* At si corpus designatum sit generaliter hoc modo: *vasa decem pondo auri*, vel specialiter, *scyphum decem pondo auri*, invito donatario, vel legatario, pro vasis, aut scypho non potest solvi pecunia, quia certum corpus, vel incertum, puta generaliter designatum est. Et eadem est ratio in mutuo sit quis crediderit alteri rudem massam auri, vel argenti, bolum auri, vel argenti, quoniam dedit certum corpus, pro quo debitor invito creditore non potest solvere pecuniam, sed debet reddere massam ejusdem ponderis, non eandem quidem, sed aliam ejusdem ponderis, quia intercessit certum corpus. At, ut recte ponit hæc lex cum nullum corpus designatum est, nec generaliter, nec specialiter, sed donata sunt *decem pondo auri*, magis quantitas donata videtur, et licet donatori defungi solutione pecuniæ numeratæ, quanti vulgo æstimantur decem pondo argenti. Et sequitur simile quiddam in hac lege, si quis *reditum certum donaverit ex possessionibus*, puta decem modios frumenti annuos, nec designaverit ex quibus possessionibus, eum teneri tradere possessiones, ex quibus quotannis hic reditus redigi, et effici possit, non quidem optimas, nec pessimas, sed mediocres: sicut cum generaliter promisi servos, mediocres dando liberabor: sicut cum legati sunt servi tres generaliter, vel servus unus generaliter, neque optimum præstabit hæres, neque pessimum legatarius accipere compelletur, sed præstandus medii generis servus, servanda est in ea re mediocritas, *l. Legato. D. de leg.* 1. Et hoc si non designaverit possessiones, ex quibus ille reditus colligeretur: sed si designaverit donator, eas ipsas tradere tenetur, non favore liberalitatis, ut glossa notat (raro enim favent jura donationibus) sed quia cum voluerit donatarium per se eum reditum percipere, non accipere de manu sua, necesse est ei tradi possessiones, ex quibus per se reficiat, recolligatque eum reditum, quod et hic recte notat Joannes Faber. Postremo quærit Justinianus, quid sit dicendum, si is, qui argentum infectum, *qui n'est point monoyé*, non habet vel servos, vel fundos, donaverit certum pondus argenti, vel servos aliquot, vel reditus certos ex suis fundis? Et *si certum pondus argenti*, hoc jam est explicatum, præstari debere æstimationem communem ejus ponderis, id est, massæ tanti ponderis: si servos aliquot promiserit donandi animo, nec ullos habeat, præstare debet donatario, non quanti communiter servi æstimari soleat (communis æstimatio est viginti aureorum, *l. 2. sup. de fideicommiss. libert. l. Papinianus.* §. *ult.* et *l. seq. D. de inoffic. testamento*) sed servanda etiam hic est mediocritas, ut præstet donatario pro singulis servis non 20. sed quindecim aureos. Quod si *reditus promiserit ex fundis*, qui nullos habet, liberabitur præstando æstimationem 15. annorum, id est, quanti sunt reditus 15. annorum, qui refici possunt ex fundo aliquo mediocri, pretii et proventus mediocris. Quod si quis donavit *omnia sua bona* vel *partem dimidiam, aut, tertiam*, omnimodo debet implere donationem, adhibita insinuatione, abrogato jure veteri, quo donatio omnium bonorum, vel partis, alias solemnitates desiderabat: hodie donatio omnium bonorum, vel partis insinuata omnimodo valet, nec potest rescindi ulla ex parte, nisi (ut sit §. *Sed et si quis*) inofficiosa fuerit, id est, nisi minuat, vel absumat liberis donatoris portionem legitimam: nam, quæ hoc facit donatio, est inofficiosa, et rescinditur non in totum, ut ostenditur *tit. de inoffic. donat.* sed pro modo legitimæ portionis tantum. Addendum est ad *leg. Si quis argentum.* quod non memini exponere audiisse tertiæ, ait Justinianus in hac *leg.* §. *Sin autem*, si donator *certum pondus argenti* donaverit, qui argentum non habet, donatario deberi æstimationem, quia magis quantitas donata videtur, *l. Cum aurum,* §. 1. *D. de aur. et arg. leg.* magis, inquam, quantitas donata videtur quam ullum corpus, quod etiam nullum designatum est certum vel incertum. Sin autem donaverit *servos aliquot*, qui servos non habet, quia et hic cum non habeat servos, pretium servorum donasse videtur, id debebitur donatario, seu stipulatori usque ad aureos 15. pro singulis. Itaque debebitur pretium servorum non quanto maximo, vel quanto minimo comparari possunt optimi servi, vel pessimi, sed quanto possunt comparari homines medii status; medii generis, ut servetur in ambiguo mediocritatis ratio. Non loquitur Justinianus de eo, qui fundos donavit, aut se donaturum promisit, cum non haberet fundos, quia ea donatio esset inutilis ad similitudinem legati et stipulationis, ut *l. Cum post divortium.* §. *Gener. D. de jure dot. l. Ita stipulatus. D. de verbor. obligation. l. Si domus. D. de legat.* 2. Et ratio differentiæ inter fundum, et servum hæc est, quia servi hominis, cujus finitionem natura fecit, quæ neque minui, neque commentis nostris ad exiguum deduci potest: potest iniri certa æstimatio, quæ præstatur donatario, licet donator nullum servum habeat. At fundi non potest iniri certa æstimatio, quia fundus non natura, sed destinatione, et arbitrio nostro finitur, *l. Quod in rerum.* § *1. D. de leg.* 2. et præstatio fundi potest extenuari usque ad deridiculum. Nam ut scribit Marcus Tullius:

> *Fundum Varro vocat, quem possis mittere funda,*
> *Ni tamen exciderit qua cava funda patet:*
> *Extractam puteo situlam cum ponis in horto,*
> *Ulterius stando non habet ille locum.*

Ille scilicet fundus. Nam illi versus ita sunt conjungendi. Et bene Græci ad *leg* 1. *sup. de dot. prom.* dotis promissionem esse inutilem, si neque dicta sit quantitas, neque species certa, sed dos promissa simpliciter, quia promissor vilissimæ rei præstatione in vicem dotis defungi potest, quod esset ridiculum. Recte igitur Justinianus, in hoc §. *Sin autem* non posuit fundos donasse eum, qui non habuit, quæ donatio esset ridicula, sed donasse certos reditus annuos eum, qui fundos non habet, quæ donatio valet, quia magis consistit in quantitate, quam in corpore ullo. Et ideo donatario debetur æstimatio redituos, qui refici potest ex fundo medii generis non quidem per multos annos, sed per quindecim tantum, quæ Justiniano visa est ratio mediocritatis melior. Id etiam valde notandum est quod et actavi nudiustertius, sed non dilatavi ex §. *Sed et si quis*, donationem omnium bonorum valere, est apertissimus in eam rem, quæ modo non sit inofficiosa, id est, quæ non fraudet liberos donatoris portione legitima, et quæ modo sit insinuata: nam vix ulla est donatio omnium bonorum, quæ non excedat modum legitimum, et insinuanda est donatio, ubi ea celebratur, ut supra diximus, *l. Data. in fi. l. In hac. hoc tit.* non etiam ubi bona sunt collocata jure nostro: nam, ne hoc ignoretis, ex constitutionibus regum nostrorum novissimorum, donatio insinuanda est, ubi bona sunt collocata: et non ibi tantum, sed etiam, ubi domicilium habet donator et donatarius. Et ad hæc si quis quærat, an etiam valeat donatio futurorum bonorum, hoc est, an omnino valeat donatio omnium bonorum præsentium et futurorum? dicam, si donatio perficitur nudo consensu, vel stipulatione ut voluit

Justinianus in hac lege, proculdubio etiam futurorum bonorum donatio valet: sicut pignus nudo consensu constituitur omnium bonorum præsentium et futurorum, *l. ult. sup. de remiss. pignoris*, *l. ult. sup. quæ res pignor. oblig. possunt*. Et si perficitur stipulatione, certum est res futuras recte deduci in stipulatum, *l. Interdum. D. de verb. oblig.* Et res futuræ etiam possunt legari, quod genus donationis est, *l. Etiam. D. de leg. 3.* At si donatio perficitur traditione corporali, ut voluit Constantinus, et veteres voluerunt, ut usus magis probat, evidentissimum est, non consistere donationem rerum futurarum, quia rerum, quæ nondum sunt, nulla fieri potest traditio, neque tamen ex eo sequitur, quod volunt Nicolaus Valla Senator Parisiensis, omnino inutilem esse donationem bonorum præsentium et futurorum: quod futurorum, quæ est inutilis, importet contagionem donationi præsentium, quæ per se est utilis, conjuncta cum donatione futurorum, redditur inutilis. Male, quia in donatione jam illud est absolutum, et iteratum sæpius, in constitutionibus Justiniani post tit. sub hoc tit. Et in Novella 162. utilem partem donationis non vitiari per inutilem, *l. Sancimus §. 1. hujus tit.* Et abutuntur etiam qui putant, non esse probandam donationem omnium bonorum, calumniose in eam rem, *l. Si libertus. §. pen. D. de jure patronat.* ex eo loco hunc tantum decerpentes versum, *Omnium rerum alienationem nullius esse momenti*, et ex eo efficientes, *Omnium rerum donationem nullius esse momenti*. Recte quidem, si solus hic versus extaret, nec penderet ex superioribus, quæ docent, quam in rem, quem in sensum ille versus sit accipiendus, quia scilicet loquitur de alienatione omnium rerum, quæ fit in fraudem legis Papiæ, in fraudem juris patronatus, ut pauperior fiat libertus, ut minus ex bonis liberti redeat ad patronum jure patronatus. Hoc vero, quia non videt, donationem, et quamcumque alienationem factam in fraudem legis, nullius esse momenti? Ac præterea non ponitur eo loco libertus alienasse universum patrimonium suum, sed plures res, quas omnes dicit revocari, quoniam omnium illarum alienatio nullius momenti est.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LIV. De donationibus, quæ sub modo, vel conditione, vel ex certo tempore conficiuntur.*

Donatio sub modo ita fit, *dono tibi fundum illum, ut me alas, et exhibeas*. *l. 1. hoc tit.* Donatio sub conditione ita fit, *dono tibi fundum illum, si te pater tuus emancipaverit*, ut *l. 5.* Donatio ex certo tempore ita fit, *dono tibi fundum illum, eo pacto, eaque lege, ut post quinquennium proprietas ejus ad me redeat*. *l. 3.* vel, *ut post quinquennium redeat ad Lucium Titium, cui ex illo tempore illum fundum largior et dono*, *d. l. 3.* Et imponuntur hæ leges, conditiones pactiones a donatore solo, ut a donatario vel recipiuntur, si gratæ sunt, vel rejiciuntur, si displiceant, *l. 25. sup. de donat.* et imponuntur initio perficiundæ vel implendæ donationis: nam consummata et perfecta donatione a donatore, quæ imponuntur, nullius momenti sunt, et nil attinet donatorem eas excutere, ut vel recipiat, vel rejiciat, quia sero et inutiliter res alienæ imponuntur a non domino. Et ita est explicanda *l. 4. hujus tit.* At initio perficiundæ donationis, si donationi lex dicta sit, et impositus modus aliquis, et receptus a donatario, eo modo non impleto a donatario, donatori competit condictio ob rem dati re non sequuta, quia donatarius non implevit modum, sive legem dictam donationi, *l. 2. 6. et 8. sup. de condict. ob caus. dat. l. ult. tit. sequ.* vel etiam donatori competit actio præscriptis verbis, quatenus sua interest modum impleri donationi impositum ut *l. 9. et 22. sup. tit. prox.* Ergo ex pactu donationis opposito incontinenti, ut ait *l. 21.* nascitur actio præscriptis verbis, scilicet si donationi mixtum sit negotium simile contractui bonæ fidei, veluti *dono tibi illam rem, ut me certum alium liberes*: nam si sit vera et simplex donatio, et paciscar incontinenti, verbi gratia, *ut donatur mihi teneatur de evictione*, ex pacto illo nulla nascitur actio, *l. 2. sup. de evict.* Verum ut diximus, modum donationi impositum non implente donatario (modus contrahit, conditio suspendit) modum, inquam, non implente donatario, donatori competit vel condictio ob rem dati, vel actio præscriptis verbis; an etiam competit ei vindicatio rei donatæ, quod donatarius non pareat donationis legi? Minime, quia desiit esse dominus ejus rei. Et tamen in *l. 1. h. tit.* ratione neglecti modi, vel neglectæ legis dictæ donationi, donatori datur vindicatio rei donatæ: sed causa legis l. est singularis, et specialis in causa alimentorum, quod evidenter demonstrant hæc verba in *l. 1.* quæ ter inculcantur: *in hoc casu*, inquit, non ergo in omni, sed in hoc tantum casu. Et casus hic est causa alimentorum, nempe talis. *Donavi tibi res illas, ea lege ut mihi certa alimenta præberes*: non præbes, mihi datur non tantum condictio ob rem dati, vel actio præscriptis verbis, quæ donatori competit omni casu ex causa simili non impleti modi, sed in hoc casu datur etiam mihi quoniam agitur de alimentis mihi præbendis ex lege donationis vindicatio rei donatæ non quidem directa, sed utilis, id est, rescissoria, et restitutoria, per quam dominium restituitur: per directam vindicationem dominium adseritur, et petitur, per utilem restituitur: actio fictitia, in qua fingor non donasse, qui donavi. Nec est novum, ut ex una eademque causa eidem deferatur vindicatio, et condictio. vindicatio, ut domino: condictio, ut non domino, ut sit in ejus potestate, cui utraque actio defertur, qua velit uti. Nam et idem evenit in *l. Ob res amotas. D. rer. amot. l. 1. sup. comm. de legat. l. In rebus, sup. de jure dot.* Et hæc de donatione sub modo. De donatione sub conditione est *l. ult. hujus tit.* Mater donavit filiæ aliquid sub conditione *si intra biennium a patre emanciparetur*: alia loquit, hæc voluntate matris sui juris effecta, non tenuit, id est, non obtinuit a patre ut emanciparetur, sicut voluit mater: tenere causam est obtinere. Ergo non est facta sui juris per emancipationem, sed morte patris, an perveniet ad res donatas? sic videtur: quia nil refert quomodo sui juris fiat, quia spectandum, qua fine mater adscripserit conditionem emancipationis. Qua vero alia, nisi ut res donatæ non acquirerentur, patri, quod assequitur, mater quoquomodo filia sui juris fiat? Et sæpe legitur hæc conditio adscribi ab iis, qui nolunt patribus acquiri, quod dant filiisfamil. ut *l. Duo. l. Avia. D. de condit. et demonstrat. l. Mater. §. 1. D. si quis omiss. caus. testament. l. pen. D. und. lib. l. Dem. D. de jure codicill. l. 3. §. Et si hæres. de minor. l. Filius. sup. de inoffic. testam. l. 3. sup. de instit. et sub.* Svetonius in Vitellio; *fil um hæredem instituisse sub conditione, si ex iisset patria potestate manu emissi*. De donationibus ex certo tempore est *l. 2. et 3. hoc tit.* Et (*ex certo tempore*) sic accipio, ut in *l. 25. sup. de donat.* vel ad certum tempus et subaudio (*aut ex incerto tempore*, vel *ad incertum tempus*, ex *l. 2. h. tit.*) Igitur recte fit donatio ad tempus certum, vel incertum, non quidem ipso jure, quia tempus non est legitimus modus auferendi dominii semel acquisiti, sed recte fit potestate conventionis, quoniam res est donata ea lege, ut ejus proprietas restitueretur post tempus. Idemque fit in legatis remedio cautionis, *l. ult. sup. de legat.* Ad tempus incertum fit, si ea lege fiat, ut post mortem donatarii proprietas rei redeat ad donatorem, ut in *l. 2. h. t. l. Seja. D. de mort. causa don.* ad certum tempus fit, si hoc actum sit, ut post quinquennium proprietas redeat ad donatorem, vel etiam, ut in specie *l. 3.* ut proprietas redeat ad Lucium Titium. In specie *l. 3.* est jus singulare sicut in specie *l. 1.* Et species, quæ vulgo male ponitur, ita ponenda est: mulier donavit fundum Titio ea lege, ut post quinquennium eum restitueret Marcellæ, ad quam lex 3 scripta est, sorori donatoris, cui donator eum fundum donatum volebat post quinquennium, et ita Titio eum donavit ad tempus; Marcellæ ex tempore. Quæritur an post quinquennium Marcellæ ulla competat actio ejus fundi obtinendi gratia? Lex distinguit inter jus vetus, et jus novum. Jure veteri, si stipulata de Titio Marcella non sit sibi fundum restitui post quinquennium, nulla ei competit actio, quia alteri lex dicta est in donando inutiliter, *l. Quo tutela. §. ult. D. de reg. jur.* Nemo paciscitur, stipulatur, vel legem dicit alteri utiliter, ut ex ea lege alteri possit competere actio, qui non est stipulatus. Ergo in hac specie jure veteri Marcellæ nulla competit actio, si stipulata non sit. At jure novo, id est, ex constitutionibus Divorum Principum, et puto intelligi Divos fratres, ut in *l. 1.* Divi Principes, id est, Divi fratres, Antoninus et Verus: ex nova illa constitutione Marcellæ competit utilis actio. Quæritur, cur detur ei *utilis actio* contra jus vetus, a quo ne discedat, omnino etiam constitutio dat non directam, sed utilem actionem. Quæ cur det utilem actionem, cum lex donationi dicta, alteri nullam pariat actione, *l. 22. sup. de don.* Et rursus quæritur, quænam ea actio sit. Et utrumque (si bene rem attendamus) hoc explicat *l. 3.* primum his verbis, *juxta donatoris voluntatem, qui sc licet voluit rem sorori suæ donare, et vero donavit post quinquennium, et vel præsens, vel absens soror patefactam suam voluntatem agnovit*. Datur ergo ei actio utilis, quia ei res est donata ex tempore. Alterum autem, quod quæritur, quænam ea sit actio, eadem lex explicat, dum ait: *Marcellæ accommodari*. Et notandum passim in libris nostris, quod dicitur proprie et semper actio utilis accommodari, et inflecti quodammodo: utiles dicuntur accommodari, non directæ. Cum ait; *Marcellæ accommodari actionem, quæ sorori suæ*, id est, donatori, *si viveret competebat*. Competebat autem viventi ob non impletam legem donationis, condictio ob rem dati, et actio præscriptis verbis. Ergo hæc etiam actio Marcellæ accommodabitur. Nec male in hunc locum Theodorus et Eudoxius in libris Basilicon, *utilem actionem*, id est, *præscriptis verbis*, inquiunt: sed vellem addidissent, *aut utilem condictionem ob rem dati*, quæ etiam donatori competebat. Vellem etiam aliter speciem, tum ipsi etiam Latini adduxissent ad hanc legem. Sic vero in *pandl. sup. ad exhib.* si rem tuam, vel quam tibi donavi (*quid interest?*) deposui apud Titium ea lege, ut tibi redderetur, tibi datur utilis actio, non alia, quam quæ mihi competeret, si viverem, nimirum actio depositi, ut aperte scriptum est *in d. l. pen.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LV. De revocandis donationibus.*

In hoc titulo proponitur *actio ingrati*, cujus respectu institutus est hic tractatus *de donat.* ut scilicet actioni ingrati (per quam beneficium emancipationis rescinditur, de qua actum est paulo prius in tit. *de ingratis liberis*) adjungeretur alia actio ingrati, per quam donatio jure perfecta retractatur, et rescinditur. Rescinditur autem ex causis ingratitudinis in judicio comprobatis, *l. pen. h. t.* et ex eis tantum causis ingratitudinis, quæ enumerantur in *l. ult. h. t.* superiore titulo proximo proposita est una causa revocandæ donationis, si donatarius non pareat conditioni donationis, vel legi, quam donator rebus suis in donando dixit, quæ causa etiam inculcatur in *l. ult.* ob

quam, ut heri diximus, donatori competit condictio ob rem dati, re non sequuta. In hoc titulo proponitur alia causa revocandæ donationis, si ingratus et impius valde fuerit donatarius adversus donatorem, ut definit *l. ult.* ob quam causam donatori competit actio ingrati revocandæ donationis gratia. Actio est personalis. l. 7. *hoc tit.* et perpetua, l. 1. *in prin. h. tit.* quæ tamen hæredi donatoris, vel in hæredem donatarii, ingrati non datur, *l.* l. 7. et *ult. h. tit.* Et ratio hæc est, ut non detur hæredi, vel in hæredem, quia vindictam potius, quam pecuniæ persecutionem habet, et in *l.* 7 *hujus tit.* quod nostri non intellexerunt, hanc actionem ingrati esse personalem, et ita esse personalem, ut nec detur hæredi, vel in hæredem, atque ita ut vindicationis tantum effectum habeat, hoc est, non actionis in rem, sed vindictæ et ultionis: quæ ratio etiam efficit, ut actio de moribus, quæ vindictam persequitur, et ultionem potissimum, neque detur hæredi, neque in hæredem, *l. Res judicatæ.* §. 1. *D. solut. mat. l.* 1. *C. Theod. de dot.* Et similiter, ut actio etiam injuriarum non detur hæredi, et in hæredem, si non fuerit contestata a defuncto, vel in defunctum, quia actio injuriarum etiam vindictam potius, quam pecuniam persequitur, l. 2. §. *Emancipatus. D. de coll. bon. l. Si cum.* §. *Injuriarum. D. si quis caut.* Et eleganter Valent. in *Novella de libert. et success. eorum: eum qui agit injuriarum, agere causam doloris*, quod est persequi vindictam: et M. Tull. pro Cæcinna: *Eum, qui agit injuriarum, dolorem judicio, pœnaque mitigare.* Eademque est ratio querelæ inofficiosi testamenti, quæ datur liberis, aut parentibus injuria affectis per exhæredationem, quæ etiam non præparata, aut contestata nec hæredi datur, in hæredem datur, sed hæredi non datur, nisi post litis contestationem, et præparationem, atque adeo non intelligitur esse in bonis nostris querela inofficiosi testamenti ante litem contestatam, *l.* 1. §. *Sed si puta. D. si quid in fraud. patr.* Hæc querela hoc tantum distat ab aliis, quas ante commemoravi, quod aliæ dicantur persequi vindictam, querela inofficiosi testamenti et vindictam persequatur, et hæreditatem. Datur autem hæc actio cuilibet donatori, vel patrono, vel parenti cujuscunque sexus, vel cuilibet extraneo donatori, non tamen matri propudiose et luxuriose viventi: nec matri transeunti ad secundas nuptias, spretis liberis primarum, quibus quod ante donaverit, quod eis, si iterum nubat, eripere non potest prætextu ingratitudinis, l. 7. *h. tit.* nisi ex causis gravissimis et compertissimis notatis in *Novella de nupt.*

Illud etiam notandum, per hanc actionem ingrati, revocari tantum ea, quæ ingratus donatarius tunc tenet et possidet ex bonis donatis, cum agitur ingrati, non etiam ea, quæ priusquam ingratitudinis argueretur, desiit possidere, et vendidit, vel donavit, vel permutavit, vel in dotem dedit, quæ in re est singularis *d. lex* 7. *h. tit.* Porro huic causæ revocandæ donationis in *h. tit.* additur alia in *l. Si unquam*, lex est *S.* nomine, et una celeberrima, et venalis a duobus Senatoribus curiæ Parisiensis, Andrea Tiraquello, qui in hanc legem ex professo scripsit, et Nicolao Valla *libro de rebus dubiis*: quo ingenio nolo dicere. Proponitur in hac l. 8. hæc revocandæ donationis causa, si ei, qui donavit omnia sua bona, vel partem bonorum, cum non haberet liberos, postea agnascantur liberi. Et proponitur patronus donasse liberto. Solebant ae liberti, et patroni mutuis donis afficere, ut ostendit *lex Si vero.* §. *Inde Papinianus. D. mand.* et legitur in Commœdiis. Proponitur, inquam, in hac lege patronus liberis orbus, liberto donasse omnia sua bona, vel partem tertiam bonorum, vel dimidiam. Sed idem arbitror esse dicendum, et magna pars interpretum idem opinatur, si libertus similiter patrono donaverit, vel si quis alius cognato, vel amico suo, ut scilicet ea donatio revocetur, donatori supervenientibus liberis. Tentat tamen Accursius, tentant etiam alii quidam, definitioni hujus legis tantum locum esse in suo casu, cum patronus liberto donavit, quasi non, quod ita proponitur in hac lege, id veniat ex facto, de quo fuit consultus Imperator; non quod non sit idem dicendum in aliis personis: maxime quia ratio propter quam patrono datur rescissio donationis, valeat etiam in ceteris personis omnibus, qui omnia bona, aut partem bonorum donaverint, cum non haberent liberos: ratio enim hujus legis posita est in conjectura pietatis paternæ. Et eadem igitur est hujus legis ratio, quæ *l. Cum avus. D. de condit. et demonstrat.* l. *Cum acutissimi. sup. de fideicommiss. l. Generaliter.* §. *Cum autem. sup. de instit. et substit.* quia scilicet verisimile est, orbum, qui donavit omnia bona sua, vel partem, cum non haberet liberos, donaturum non fuisse, si de liberis cogitasset, aut de uxore ducenda. Pono a cœlibe et orbo donationem factam. Verisimile est, eum liberos suos anteponere extraneis, quæ conjectura pietatis facit, ut possis vere dicere, huic donatio, quam orbus fecit, inesse tacitam conditionem, *si liberos non habuerit.* Quare etiam vere dices, postea susceptis liberis, ex ea causa dari ei *condictionem ob rem dati, re non sequuta*, non donationem rescindi ipso jure ex hac causa, quod est falsum, sed per condictionem ob rem dati, re non sequuta, quasi defecta conditione donationis, quæ tacite inerat, *si liberos non habuerit.* Hæc est ratio legis, quæ cum locum habeat, non tantum in patronis donantibus suis libertis, sed etiam in omnibus donatoribus, idem ergo jus statuamus in omnibus: ubi ratio diversitatis non est, sed eadem occurrit ratio, idem jus statuendum est, *l.* 3. §. 1. *D. de injusto, rupt. irrito facto test.* Ad eundem modo, eodemque exemplo, quod dicitur de liberto in l. *Cum tale.* §. 1. *D. de condit. et demonstrat.* non trahemus etiam ad alium, ut etiam Accursius voluit illo loco, videamus. Ait lex illa, si liberto legaverit patronus sub conditione, *si a liberis patroni non discesserit; si morietur cum liberis patroni*, semper eum libertum posse pervenire ad legatum, oblata veluti Mutiana cautione, cujus inventor est Q. Mutius, qua caveat se nunquam a liberis patroni discessurum, licet ea conditio possit impleri vivo legatario morte liberorum patroni, et non solent cautio Mutiana præstari, nisi in iis conditionibus, quæ expleri vivo legatario non possunt: et tamen placet præstari illo casu, licet ea conditio possit expleri vivo legatario morte liberorum patroni, quia, ut ait, periculosum est et triste, libertum conjunctum patroni liberis, eorundem mortem exspectare. An igitur quod de liberto, idem non dicemus in extraneo, cui legatum sit sub eadem conditione? Quidni vero? Cum et hic sit conjunctus testatoris liberis, et connexus jure hospitii, jure consortii, consuetudinis, et familiaritatis, imposita tali conditione, non minus quam libertus, nisi quod hic aliquanto est conjunctior, quia est ex eadem familia, id est, ex eodem nomine, habet enim nomen patroni. Qua de causa in constitutione Græca Justiniani *de jure patron.* dicuntur patroni liberti videri συγγενεῖς, id est, cognati. Et facit etiam ad eam rem *l. Paulus respondit. D. de fideicomm. libert.* Et similiter, an etiam quod ait l. 2. *hoc tit.* patronum videri donasse liberto ea, quæ sua pecunia comparavit nomine liberti: an hoc inquam, dicemus locum tantum habere in patrono, et liberto, non in aliis personis, ut et Accurs. notat: sed refellitur ex *l. Filiæ. sup. famil. ercisc.* et *l. Cum hic status.* §. 1. *D. de donat. int. vir. et uxor.* quæ leges generaliter nullam esse statuunt differentiam inter donare, et emere sua pecunia nomine alterius cujuscunque. Sic igitur statuo, et hanc legem *Si unquam*, pertinere ad quemcunque donatorem, qui cum non haberet liberos, bona sua omnia, vel partem alii cuicunque donavit, ut postea susceptis liberis donationem revocare possit in solidum, donationem totam, ut ait lex, quasi defecta conditione tacita, quæ ex conjectura pietatis donationi inest, si liberos non habuerit: et revocare (ut dixi ante) per conditionem ob rem dati re non secuta, quæ etiam dabitur ejus hæredibus, ut *l.* 3. *sup. tit. prox.* Ergo et liberis, quos postea suscepit, si ei hæredes extiterint jure hæreditario, non proprio, quia jure proprio immodicam donationem a parente factam, non revocant in solidum, sed pro modo tantum legitimæ portionis, ut docent Constitutiones *tit. de inofficios. donat.* Et quo sequitur, quod notandum, patrem, cui soli competit solida donationis revocatio, beneficio hujus legis posse renuntiare, quia lex beneficium dat patri soli, eidemque donatori, non liberis, non liberorum favore: sed quod tacite intelligatur ea fuisse conditio donationis. Patri igitur soli, vel hæredi ejus, non etiam non hæredi, vel filiis non hæredibus in solidum. Si beneficium hujus legis detur patri, necessario sequitur, patrem posse eo beneficio non uti, aut ei in donando nominatim renuntiare, puta lege dicta, ut nec susceptis postea liberis, revocet donationem, secundum generalem definitionem *l. Si quis in conscribendo. sup. de pact.* Et hoc, quod ita constituitur in hac l. invenio, et leges Longobardorum probare duobus locis. Sed olim, hoc est, ante hanc constitutionem hoc non obtinuisse, ut revocaretur donatio immensa, quam orbus fecisset, postea procreatis liberis, judicat ex D. Augustino. *can. ult.* 17. *quæst.* 4. quo loco ponit eandem speciem: quendam non habentem liberos bona sua donasse Ecclesiæ Carthaginensi, et postea natos ei fuisse liberos, nec opinanti Aurelium Episcopum ei bona reddidisse, quæ loquit, non tenebatur reddere jure fori, inquit, sed jure cœli: nam vulgo male legitur, *jure poli*, Augustinus solet semper dicere, jure cœli, ut in sermone secundo de tempore: *Concubinas habere licere jure fori, non jure cœli.* Et recte notatur illo canon esse ex sermone Divi Augustini *de vita cleric.* quem sermonem cum non inveniret, aut non posset invenire, qui ex professo in hanc legem scripsit, notat, *non extare illum locum inter opera Augustini*, cum tamen exstet. Et idem etiam, cum legisset Syrach auctorem citari in Melissa Antonii Monachi, dixit, *Se nescire quis esset ille auctor.* Nescire igitur, se libros Sacræ Bibliæ, inter quos est liber Sapientiæ Jesus filii Syrach, qui et Ecclesiasticus dicitur et πανάρετος. Verum ad rem, quod olim non obtinuit, introduxit hæc constitutio, quæ loquitur de donatore, qui liberos non habuit tempore donationis. Unde quæro, *quid sit dicendum, si liberos habuerit, qui donavit omnia sua bona, vel maximam partem.* Ipse quidem non potest revocare, nec si postea susceperit liberos, quia semel prætulit extraneum liberis, et ita nobis abstulit causam faciendæ conjecturæ pietatis. Ergo ipse, qui habens liberos donavit, etiamsi postea alios procreaverit, non revocabit donationem, quia donatio revocatur ex conjectura pietatis, quæ in eo nulla est. Liberi quoque, qui tempore donationis erant superstites, vel post donationem suscepti non habent actionem, qua eam donationem rescindant in totum, *ut vult hæc lex in suo casu.* Sed si ea donatio liberis auferat, vel minuat legitimam portionem, quæ inofficiosa donatio dicitur, sive fuerit collata in extraneum, sive in unum ex liberis, eam liberi, quibus fraus facta est, rescindunt per querelam inofficiosæ donationis, non in totum, sed pro modo portionis legitimæ, id est, quantum sufficit conficiendæ portioni legitimæ debitæ liberis. Et hoc ostenditur in *l. Si mater.* et *l. Si totas.* et ceteris fere omnibus *tit. de inoffic. donation. sup.* et in *l. Si totas facultates tuas*, inquit, *per donationes vacuefecisti*, ut recte quidem legunt, non *vacuas*, ut *l.* 25. *Cod. Theodosian. de decurionibus, curias vacuefactas.* Et sic Latini loquuti sunt. Eodem pertinet *l. Titia.* §. *Imper. D. de legat.* 2. quæ dicit hanc querelam inofficiosæ donat. esse ex constitutione Alexandri. Eodem etiam pertinet *Novell.* 92. *de inofficios. donat.* Et inde exoritur magna differentia inter querelam inofficiosi testamenti, et inofficiosæ donationis: nam querela inofficiosi testamenti rescindit totum testamentum, quod est verissimum, et testatorem intestatum facit: querela inofficiosæ donationis rescindit, tantum, quod deest portioni legitimæ liberorum. Et ratio differentiæ est, quia liberaliores sunt, qui moriuntur, et ideo leges minus permittunt morientibus, quam viventibus. Argumento est lex Furia Caninia, quæ inter vivos manumittere permitti totam familiam: testamento, hoc est, causa mortis, certum numerum servorum tantum: et ita moriens, si exhæ-

redaverit filium immerito aliis hæredibus institutis, vel filiis, vel extraneis, totum testamentum rescinditur per querelam inofficiosi testamenti, atque ita patre intestato facto, omnes filii, et instituti, et exhæredati ei succedunt, veluti ab intestato. At vivens, si omnia bona donaverit, ea tantum pars donationis rescinditur, quæ opus est liberis ad supplendam portionem legitimam et eatenus rescinditur agentibus liberis non quidem vivo patre, sed mortuo tantum, *l.* 1. *l. Si liquet. sup. de inoffic. donat.* Quæritur ad hanc legem, an idem sit in donatione causa mortis, ut revocetur supervenientibus liberis, qui nulli fuerant tempore donationis. Nisi alii fecissent, ego nunquam facerem hanc quæstionem, quoniam dubitabatur tantum de donatione inter vivos, non de donatione causa mortis, quia revocatur pœnitentia donatoris, etiam non susceptis liberis. Ergo si quis quærat, an *l. Si unquam*, habeat locum in donatione causa mortis: respondemus habere multo facilius, quia revocatur pœnitentia donatoris. Sed si non fuerit revocata a donatore, et moriatur, non revocatur etiam a liberis postea susceptis in totum, ut ait l. sed pro ratione Falcidiæ tantum, sive legitimæ portionis, et sive ex testamento, sive ab intestato liberi successerint patri, quia et ab intestato locus est Falcidiæ ex constitutione D. Pii, *l. Filiusfam. D. ad leg. Falcid.* et in donationibus causa mortis ex constitutione Severi, *l.* 5 *sup. ad l. Falcid.* Postremo quæritur, an etiam huic legi locus sit in donatione facta remunerandi causa ab eo, qui non habet liberos eo tempore, sed postea cœpit habere: et an in donatione facta favore, et nomine nuptiarum? Et sic videtur Vallæ, et narrat etiam ex more quarundam regionum, nec inter vivos ulla ex causa, vel remunerationis, vel matrimonii posse donari ea quæ accepimus a majoribus nostris. Cui consuetudini est similis lex, cujus meminit Porphyrio in illum locum Horatii, *Dic ex parte tua, etc.* Satyr. 2. et Sat. 5. lege cautum fuisse, ne quis agrum, vel domum sibi testamento donatam, puta majoribus suis, alii donaret.

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. VIII. CODICIS

### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LVI. De mortis causa donationibus.*

Superiores tituli sunt *de donatione inter vivos*, quæ si jure præfecta sit, pœnitentia nullo modo revocatur, *l.* 2. 3. & 6. *sup. tit. prox.* Hic autem titulus est *de donat. caus. mortis*, quæ ex nuda voluntate et pœnitentia revocari potest, *l. Qui mortis causa. D. eod.* Sicut donatio, ob quamcunque causam facta, pœnitentia etiam revocatur, re integra, *l.* 3. §. 1. *l. Si pecuniam*, in duobus locis, *D. de condict. caus. data.* Et similiter donatio precaria, *l.* 1. et 2. *D. de precar.* Mortis causa donatio pœnitentia donatoris revocatur, nisi scilicet donatarius donationem ea lege acceperit ne pœnitentia revocaretur: nam hæc lex donatorem tenet, ne possit pœnitere, *l. Si alienam.* §. 1. *l. Seianus.* §. *Mortis. D. eod.* et *Novel.* 87. Qua in re donatio causa mortis distat a legato: nam si hanc legem sibi ipse testator dixerit, *ne legatum, quod dedit, adimere possit*, hæc lex testatorem non tenet, ne possit pœnitere, *l. Si quis. D. de leg.* 3. Et ratio differentiæ est evidens, quia donatori legem dicit donatarius: ipse autem testator sibi solus legem dicit, et nemo tenetur ex ea lege, quam ipse sibi dixit, vel in legando, vel in donando, vel in vendendo, *l. Quod autem.* §. *pen. D. de don. inter vir. et ux.* At donatio causa mortis non tantum revocatur pœnitentia et mutatione consilii, sed etiam convalescentia, puta, si eam fecerit, qui ægrotabat, metu mortis: vel etiam emenso periculo mortis, si quis imminente mortis periculo, citra adversam valetudinem aliquid donarit. Revocatur etiam, et extinguitur morte donatarii, quæ modo continget vivo donatore *l. Non omnis. D. de reb. cred.* Et ne quis requirat definitionem: *Donatio causa mortis est, quæ confertur in causam mortis donatoris, nec ante perfecta esse intelligitur, quam mors ejus contigerit:* vel ut est in Instit. *Donatio causa mortis est, quæ propter mortis suspicionem fit ab ægroto, vel sano, cum quis alii rem veluti fiduciariam dat, ut finito periculo mortis sibi restituat, quod impendebat, vel si quid adversi contigerit, si quid eum humanitus fuerit*, ut loquitur Ennius, *tum eam rem ipse habeat.* Ennius: *Si quid me humanitus fuerit*, pro mihi. De ea mortis causa donatione sunt in hoc titulo *l. quat.* quas sigillatim exponam. Primam legem glossæ, glossarumque comites nullo modo intellexerunt. Species et sententia ejus hæc est. Quidam duobus rem donavit mortis causa, ea lege, ut altero mortuo portio ejus ad superstitem pertineret. Mortuo altero, habet superstes adversus hæredem ejus fideicommissi petitionem, fideicommissi actionem, id est, quam solet dari fideicommissario ex causa relicti sibi fideicommissi. Sed cur fideicommissi actionem? an in hac specie ullum fideicommissum intercesserit? sic sane, quia donator fideicommissum si alteri ab altero vicissim reliquit, dum lege donationis cavit, ut altero mortuo portio deficiens ad superstitem pertineret. Et utique potuit fideicommissum relinquere, non tantum testamento, vel codicillis, sed etiam instrumento donationis, et lege donationi dicta, et epistola et libello, etiam ab intestato (ut hoc casu, quo nullum donatorem fecisse testamentum proponitur) et alio quocunque modo, etiam nutu *l. Et in Epistola. sup. de fideicomm.* Et potuit fideicommissum relinquere a donatariis causa mortis, *l. Ab eo. sup. de fideicomm. l. Cum pater.* §. 1. *D. de leg.* 2. *l. Seja. D. de dote præleg. l. Cum hi.* §. 1. *D. de transact.* Potuit inquam, fideicommissum relinquere a donatariis causa mortis, quales illi duo erant donatarii. At non potuit fideicommissum relinquere a donatariis inter vivos: a donatario causa mortis potest relinqui, a donatariis inter vivos non item, *l. Cum quis.* § *Pater. D. de leg.* 3 nisi scilicet donatio inter vivos ab initio sit inutilis, veluti inter maritos, et convalescat morte donatoris, quoniam ab eo, qui eam donationem accepit, fideicommissum relinqui potest, *l. Sequens. D. de leg.* 2. Propterea quod ea donatio, et omnis quæcunque donatio quæ morte confirmatur donatoris fideicommissi partibus fungitur, *l.* 12. *sup. ad leg. Falcid.* Alioqui ab eo, cui recte donatum est inter vivos fideicommissum relinqui non potest. Quare prudenter Imperator in hac l. 1. hunc addit modum, si mortis causa donatio perficiebatur, id est, si duobus illis donabatur mortis causa. Nam si donabatur inter vivos, non potuit alteri ab altero fideicommissum relinqui. Igitur non potuit superstiti esse actio fideicommissi, quam lex dat. Sed si is qui duobus donavit inter vivos, voluit post mortem alterius directo portionem demortui superstiti esse donatam, ei accomodabitur utilis repetitio ejus portionis, *l.* 3 *sup. de donat. quæ sub. mod.* non actio fideicommissi, quia a donatariis inter vivos fideicommissum relinqui non potest, et ita explicanda est l. 1.

Male autem vulgo in specie legis l. *non fuisse fideicommissum, sed quasi fideicommissum*, id est, donationem causa mortis collatam in superstitem: quinimo revera fuit fideicommissum relictum instrumentum donationis. Male item vulgo, *non esse actionem fideicommissi, sed utilem ex testamento*, quia utilis ex testamento non datur ubi non est testamentum, ut hic fuisse testamentum nihil proponitur. Et verum est, competere directam fideicommissi actionem, quæ non est actio ex testamento, sed actio ex fideicommissum, seu persequutio fideicommissi. Male etiam vulgo in specie hujus legis, *donationem causa mortis fuisse perfectam stipulatione*, puta altero alteri promittente partem suam in causam mortis, et ita substituto altero alteri, ut in *l. Ut hæredibus. de leg.* 2. *l. Si cum. D. de mort. caus. donat.* quia hoc modo donatio confertur in superstitem per stipulationem, non fideicommissum: citra stipulationem in superstitem confertur fideicommissum, non donatio causa mortis. Et lex loquitur de fideicommisso: ergo non oportet fingere intervenisse stipulationem. Non debet autem videri mirum, si res donata mortis causa revocatur per fideicommissum, quia quodcunque pœnitentia revocari potest, et per fideicommissum revocari et adimi potest, *l. Quidam testamento.* § *ult. D. de leg.* 1. Sequitur l. 2. Species legis secundæ hæc est, cujus etiam vim non animadvertunt, nec sciunt ullo modo, quæ sit in ea ratio dubitandi. Species, inquam, hæc est: mulier habens filiam ex primo marito, nupsit secundo, et in dote ei danda cavit in casum mortis suæ, *dotem reddi fratri suo: potest* (ait lex) *quæ dotem dat, quam velit conditionem eidem doti dicere*, ut recte legit Haloander, non *adjicere*. Et ut hoc obiter admoneam, quod heri prætermisi in *l. ult. tit. sup.* etiam recte Haloander *frugalitatem*, ut in Basil. σωφροσύνην, non ut vulgo, *frugalitatem*. Et principium legis 4. *ejusd. tit.* ita est restituendum: *Cum confiteris te in fraudem alterius, etc.* Ergo, ut cœpi dicere, mulier in dote danda secundo marito cavit, si ipsa prior in matrimonio moreretur, dotem reddi fratri suo, et permisit fratrem stipulari in eundem casum sibi dotem reddi. Denique fratri donavit dotem causa mortis. Deinde mortua est soror intestata, et ei ex Senatusconsulto Orfitiano filia hæres extitit. Quid fiet, si in reliquis bonis matris filia non habeat integram Falcidiam, quæ omnino ei debetur? Et lex ait, eam suppleri debere ex donatione causa mortis collata in avunculum, quia ex constitutione Severi lex Falcidia locum habet etiam in donationibus causa mortis: et est verissimum, *l.* 5. *sup. ad leg. Falcid.* Neque obstat *lex* 1. §. *Item si ita legatum.* et *lex Accepta. D. eod.* quoniam, ut breve faciam, missa opinione Accursii, qui et in mortis causa capionibus putat legem Falcidiam locum habere, respondeo illam *l.* 1. et *l. Accepta.* non loqui de mortis causa donationibus, sed de mortis causa capionibus, in quibus verissimum est, non habere locum legem Falcidiam, excepto casu *legis pen. sup. ad leg. Falcid.* ne fraus fiat legi Falcidiæ. Mitto explicationem illius casus, ne sim longus, aut ne sim vagus a re proposita, et cum hæc dico, mortis causa capionem accipio specialiter: nam generaliter mortis causa capio continet et hæreditatem, et legatum, et donationem causa mortis, *l.* 31. *D. eod.* Specialiter autem continet, quod conditionis implendæ causa datur, ut si quid legetur Titio sub conditione, *si* 10. *dederit hæredi, vel extraneo*, ea decem hæres, vel extraneus cepit mortis causa, id est, per occasionem mortis testatoris. Eaque pecunia est mortis causa capio, ex qua non detrahitur Falcidia. Specialiter dicitur *mortis causa capio*, quia non habet aliud nomen. Et similiter quodcunque obvenit occasione mortis alterius, si vacat proprio nomine, veluti hæreditatis, aut fideicommissi, aut legati, aut mortis causa donationis, mortis causa capio appellatur, id est, commune nomen facit suum proprium, et (ut imitar Aristotelem) communis nominis hæreditatem capit, quod caret proprio, 7. *Ethic. ad Nicomach.* In his mortis causa capionibus, quæ scilicet non sunt præditæ alio nomine, lex Falcidia locum non habet, excepto illo casu. Etiam Accursius non advertit, quæ sit ratio dubitandi in specie hujus legis, quæ talis, est. Plerique juris auctores donationes causa mortis comparant semper legatis: et ex *l.* 4. *hoc. tit.* id definitum est, mortis causa donationes comparari legatis, quod et veteres quidam juris auctores prodiderunt, ut in *l. Marcellus.* §. *ult. l. Et si debitor, l. Illud. D. eod. l.* 1. § 1. *D. si quid in fraud. patr.* Et comparamus mortis causa donationes legatis facto testamento, in quo sunt relicta legata: nam ab intestato quo casu non possunt relinqui jure Digestorum, non comparantur mortis causa donationes legatis, quia nulla legata sunt, quibus comparentur, nulla legatorum comparatio occurrit, et ait *lex Si filius. D. de legat. præstan.* Et ideo in

specie *legis* 2. quia maior fuit intestata, ut lex ponit, videtur in donationibus causa mortis non intervenire Falcidia exemplo legatorum, quod nullum occurrit ab intestato: nam quod D. Pius constituit, ut ab intestato locum haberet Falcidia, *l. Filiusfam. D. ad leg. Falcid.* id tantum constituit in fideicomm. non in donationibus causa mortis. Unde patet novam esse constitutionem hujus legis 2. quæ porrexit constitutionem Severi ad causam intestati, ut scilicet etiam ab intestato, non occurrente exemplo legatorum in donationibus causa mortis, locum haberet Falcidia. Denique novum est jus constitutionis istius, et constitutio singularis, quod illi ejus ingenii erant, ut nunquam potuerint animadvertere, nec etiam intelligant *leg.* 3. *hoc tit.* quæ ut perspicua fiat, explicanda est ex *l.* 19. *sup. de donat.* dum ait *l. Nec fratri, etc.* ut sit hic sensus: nec donationem inter vivos, nec donationem causa mortis jure perfectam posse revocari, et rescindi ab agnatis, veluti sorore donatoris, quod est verissimum, et eo jure utimur *Il n'y à point de retrait lignager; si ce n'est quand il y à bourse desliée*, id est, rem venditam, aut alienatam genere proximi venditori: agnati, oblato eodem pretio intra certum tempus ad se revocare possunt, non rem donatam. Et hoc voluit *l.* 3. rem donatam, vel inter vivos, vel mortis causa, et jure donatam a sorore, vel ab alio agnato, vel agnata, non posse revocari hoc colore, quod res donata profecta fuerit a parentibus quod res fuerint majorum, ut *d. l.* 19. Vulgo dicitur, hic esse sensus *leg.* 3 ut si soror aliquid donaverit in casum, non mortis suæ, sed mortis fratris sui, ut id non possit revocare, quod est perspicue falsum, si adhuc vivat frater: quia donatio mortis causa pœnitentia revocatur, insecuta morte fratris quia consummata est donatio, non revocaretur, quam tamen insecutam *lex.* 3. non ponit. Et rectius Isidorus interpres Basilicon, ut nos posuimus, ponit donationem mortis causa in specie legis 3. fuisse factam a fratre in hunc casum, si quid ei humanitus accideret, ut veteres loquebantur, semper abstinentes a mortis nomine, tanquam male ominoso. Ex lege quarta, et ult. quæ facillima est, notandum est, donationem causa mortis, non indigere insinuatione, quo jure utitur, et ea tamen indigebat ex constitutione Constantini, *l.* 1. *Cod. Theod. de donat.* Verum exigit tamen donatio causa mortis, ut jure consistat, quinque testes, quia instar habet ultimæ voluntatis, et in omni ultima voluntate saltem quinque testes requiruntur, *l. ult. sup. de codicill. l. Has consultissima.* § *pen. sup. de testam. l. un.* §. *Sancimus. sup. de Lat. libert. toll.* Et ita in hoc valde distat mortis causa donatio a donatione inter vivos: nam donatio inter vivos, quibus casibus non requirit insinuationem, scripto contenta est a donatore subscripto, nec requirit ullos testes ex *l. In donationibus. sup. de donat.* Differentiam, quam glossa notat in hac lege inter legata et donationes causa mortis, refutat Observatio 10. capite 28.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum LVII. De infirmandis pœnis cœlibatus, et orbitatis, et de decimariis sublatis.*

Potest etiam recte hic titulus referri ad mortis causa donationes, quæ si fiant ei, quem lex Julia et Papia prohibet capere, quem facit incapacem ex Senatusconsulto, veluti, si fiant cœlibi, aut orbo qui ex lege Julia et Papia capere prohibetur ex Senatusconsulto, in eadem causa sunt, qua essent legata ei relicta, *l. Senatus. D. de mort. caus. donation.* Quod omnino cohæret cum fine tituli superioris, in quo generaliter statuitur, mortis causa donationes legatorum instar obtinere: quo re fit, ut leges Julia et Papia non tantum pertineant ad hæreditates, vel legata, sed etiam ad mortis causa donationem, ut nec has donationes cœlibes, vel orbi capere possint. Lex Julia et Papia duæ sunt leges, sed quæ conjunctim solent tractari a Jurisconsultis. Lex Julia est vetustior lege Papia. Et prohibuit quidem lex Julia et Papia cœlibem quidquam capere ex aliorum testamentis, nisi post mortem testatoris intra centesimum diem matrimonium contraheret, præterquam ex testamentis cognatorum, ut opinor, usque ad sextum gradum, ad quem usque etiam prætor ab intestato cognatos vocat, §. *ult. Institut. de success. cognat.* Denique lex Julia et Papia nihil cœlibem voluit capere ex alienis testamentis, *orbum* autem voluit eorum quæ sibi relinquerentur, non plus capere, quam semissem, quæ omnia recte colliges ex Ulp. *lib. regul. tit.* 16. 17. et 21. et ex Sozomeni libro 1. *Histor. Eccles. cap.* 9. Major igitur est pœna cœlibatus, quam orbitatis, quia cœlebs nil capere potest, orbus saltem ejus, quod relictum erit, semissem capiet, non carebit universo. Et ratio est in promptu, quia matrimonium contrahere est in nostra potestate. In ea parte scilicet, legi Juliæ et Papiæ obtemperare est in nostra potestate, quod si non facimus, si manemus cœlibes, merito plectimur toto, quod nobis relinquitur. At liberos suscipere, non est in nobis, sed in majestatis providentia Psalmo 126. *Hæreditas domini filii:* id est, donum domini, more Hebraico. Et eodem Ulpiano auctore lex Julia et Papia in orbo masculo definit ætatem viginti quinque annorum, in fœmina viginti, ut si quis ea ætate fuerit sine liberis, eorum, quæ sibi relinquuntur, semisse mulctetur. Unde cum Sozomenus scribat, eandem legem in cœlibe masculo definisse ætatem 25 annorum, qua cœlebs, qui esset, jus capiendi non haberet ex aliorum testamentis, præsumo, fœminæ etiam cœlibi præscriptam fuisse ætatem viginti annorum tantum. Ea enim lex Julia et Papia tam fœminas coercebat, quam mares cœlibes, et orbos, ut Dio scribit 54. eam legem graves pœnas irrogasse, τοῖς τε ἀγάμοις καὶ τοῖς ἀνάνδροις. Cujus rei etiam argumentum præbet *lex* 1. *hoc tit.* quæ his pœnis legis Juliæ et Papiæ utrumque sexum liberat. Ergo ea lex utrumque sexum tenebat. Et de his pœnis cœlibatus, et orbitatis in dictis legibus Julia et Papia, est accipienda *lex Si is qui hæres. D. de vulg. sub.* Nam in illa lege, pœnas in testamento pati, id est, non posse capere ex testamento per leges Juliam et Papiam, ob cœlibatum, vel orbitatem non posse solidum capere: et procul dubio de iis pœnis, licet hoc non exstet, tractaverat Ulpian. *lib. Regularum, tit. de cœlibe, orbo, et solitario patre.* Ubi *solitarium* patrem vocat eum, qui unicum et solum filium habet μοῦνον, τηλύγετον, ut Homerus loquitur: qui orbitatis quidem pœnam non patitur, quia non est orbus, qui unicum filium habet, sed leviorem pœnam, aut certe tanta præmia non habet, quanta pater plurium liberorum. Et secundum hæc, quæ exposui, leges, quæ loquuntur de iis, qui non solidum, sed partem tantum capere possunt (ut *l.* 42. *D. de leg.* 2. *l. Cogi.* §. *Hi qui solidum. D. ad Senatusc. Trebell.* qui partem tantum capere possunt, id est, semissem: nam partem cum dicimus, semissem dicimus, *l. Nomen.* §. 1. *D. de verb. sign.*) hæ omnes leges accipiendæ sunt de orbis, qui ex testamentis relictorum tantum semissem capere possunt, altero semisse mulctantur coacto in fiscum. Unde Juvenalis Satyricus recte, *legatum omne capere eum, qui jura parentis habet.* Quia scilicet orbus semissem tantum capit, non omne legatum Ambrosius Luc. 3. *Erat*, inquit, *deforme liberos non habere, quod etiam legum civilium fuit auctoritate mulctatum*, id est, Julia et Papia: et mulctatum semisse, ut Sozomenus scribit, semisse relictorum. Tertull. libro de monogamia: *Apud Christum*, inquit, *legibus Juliis agi credunt, et existimant cœlibes, et orbos ex testamento Dei solidum capere non posse.* Tacitus 3. Annal. *Relatum est*, inquit, *de moderanda Papia Poppæa, quam senior Augustus post Julias rogationes incitandorum cœlibum pœnis, et augendo ærario sanxerat. Nec ideo conjugia, et liberorum educationes frequentabantur prævalida orbitate.* Et ait *augendo ærario*, quia, quæ non capiebant cœlibes, recidebant in fiscum. Item auctor Panegyrici Maximiano, et Constantino dicit: *Leges hæ*, inquit, *quæ mulcta cœlibes notaverunt, parentes præmiis honorarunt, vere dicuntur esse fundamenta Reipubl. quia seminarium est juventutis, et quasi fontes humani corporis semper Roma exercitibus ministrarunt.* Exprimit rationem legis Juliæ et Papiæ in cœlibes, et orbos. At Tertullianus in Apologetico scribit, *Severum Imperatorem exclusisse leges Papias, quæ*, inquit, *ante liberos suscipi cogunt, quam leges Juliæ matrimonium contrahi:* qui locus est obscurus, nisi enucleetur hoc modo, ut qua ætate lex Papia voluit suscipi liberos, eadem etiam, ut ante dixi, lex Julia voluerit matrimonium contrahi. Fieri autem non posse simul eodem momento, ut existant nuptiæ, et liberi, sed prius matrimonium contrahere debere, marem intra vigesimum quintum annum, fœmina intra vigesimum, deinde liberos suscipere. Cui rei a contracto matrimonio, puto potius, quam præsumo, Severum Imperatorem præstituisse tempus illud, cujus facit mentionem Ulpianus in supradicto tit. 16. puta annum, et sex menses, id est, bis novem menses quia novem mensibus plerumque partus absolvitur, non autem sustulisse Severum pœnas cœlibatus, et orbitatis, quoniam hoc primus præstitit Constantinus in *l.* 1. *hoc tit.* generaliter hac in re omnibus civibus Roman. concessa vacatione legis Juliæ et Papiæ, quæ ante non fuerat concessa generaliter, concessa erat tantum vacatio secundarum nuptiarum: nam et secundæ nuptiæ his legibus imperabantur solutis primis: concessa, inquam, erat tantum vacatio secundarum nuptiarum, fœminis lege Julia a morte viri in annum, lege Papia in biennium: a divortio autem lege Julia in 6. menses, et lege Papia in annum et 6. menses, ut Ulpianus scribit eodem lib. tit. 14. Viris autem non legitur fuisse concessa ulla vacatio secundarum nuptiarum, quinimo sine ullo intervallo post primas nuptias viris erat cogitandum de secundis, non etiam fœminis, quas elugere virum oportet annum viduas permanentes. At viri non lugent uxores. Dederat etiam hac in re legis Juliæ et Papiæ vacationem in omne tempus D. Claudius, ut scribit Svetonius in Claudio, id est, remiserat pœnas cœlibatus, et orbitatis civibus, qui navem fabricassent mercaturæ causa, quod Constantinus in hac lege dat generaliter omnibus, sublata lege Papia et Julia, id est, sublatis pœnis, quas indicebant cœlibatui, et orbitati. Ac præterea in Codice Theod. ubi hæc lex plenior extat, Constantinus profitetur, se tollere tantum pœnas cœlibatus, et orbitatis, non etiam, quod eædem leges caverant, *ne vir, et uxor inter se solidum capere possent*, quo jure etiam hodie pleræque nationes utuntur. Moribus Biturigum vir ex testamento uxoris, aut uxor ex testam. viri nil. capit. Et ratio Constantini est, quia fallaces plerumque blanditiæ, vix etiam opposito legum rigore, cohibentur: significat maritum, et uxorem plerumque blandis, precibus et fallaciis a conjuge exigere suprema judicia et supremas liberalitates, quæ artes comprimendæ potius quam incitandæ sunt, vel ut ait *l. ult. C. Theod. de liber. exhib.* iste mutuus favor inter maritos reprimendus est potius, quam incitandus. Qua ex causa etiam lex Solonis *apud Plutarchum* non vult rata esse legata, quæ quis moriens conjugi reliquerit. Et hæc lex Julia et Papia conjuges inter se solidum capere non permittit. Significat etiam Constantinus illo loco dum ait *fallaces illas blanditias vix cohiberi opposito rigore legis Juliæ et Papiæ*, sæpe his legibus illudi per tacita fideicommissa, ut innuit *lex ult. D. de his quæ ut indignis auferuntur.* Et aperte *l.* 1. *inf. de iis qui se deferunt, libro* 10. indicat *uxorem ex testamento viri solidum capere non posse.* Et in quibus legibus invenies ita poni speciem, ut non possit aliquis solidum capere ex unius testamento, possit ex alterius testamento, ut *l.* 6. *D. de vulg. substitut.* id secundum jus vetus, et mentem auctoris accipies de conjuge, qui ex testamento conjugis solidum capere non potest, ex alterius testamento potest. Inde etiam Tertul-

han. 1. ad uxorem: *Tu modo*, inquit, *ut solidum capere possis hoc meæ admonitionis fideicommissum, Deus faciat.* Dico solidum, quia, ut Ulpian. scribit *eodem libro, tit. de decimis*, vir et uxor inter se non possunt capere solidum, id est, assem: sed matrimonii nomine vir et uxor capere possunt decimam partem bonorum, aut usque ad modum decimæ, si relinquatur a conjuge. Et præter hanc decimam, quæ conceditur matrimonii nomine, et honore, etiamsi ex alio matrimonio liberos superstites habeant, possunt tot decimas capere, quot liberos habent. Item communis filius unus *post nonum diem amissus*, unam decimam adjicit: duo autem filii communes post nonum diem amissi, adjiciunt duas decimas: post nonum diem, id est, postquam nomen in civitate habere cœperunt. Quoniam pueris parvulis nomen imponi solebat nono die, qui dies lustricus vocabatur, *et Nominalia*: cæteroquin amissi ante nonum diem nil adjiciebant parentibus, quia pro non natis habebantur, qui nondum sumpserant nomen. Et hæc omnia de decimis capiendis erant cauta lege Papia, et ex ea re Thalelæus eam cognominavit legem Papiam decimariam in *l.* 1 *sup. unde vir et ux.* in qua tamen *jus antiquum* dici arbitratur habita relatione ad legem Papiam decimariam. Perperam, ut ostendi Observat. 3. c. 12. Ergo consequens est, id quod ponitur in *l. Qui uxori. D. de aur. et arg. leg.* maritum uxori reliquisse decimam partem bonorum suorum, hoc esse secundum legem Papiam. Verum hac in parte primum legi Constantinum Imperatorem vacationem legis Papiæ dedisse omnibus navicularis Orientis, ut scilicet, etiamsi nullos haberent liberos, vir ex testamento uxoris, et retro uxor ex testamento viri, non decimam tantum, sed etiam assem caperent *l.* 7. *C. Th. de Naviculariis*, quam postea vacationem omnib. generaliter dederunt Honorius, et Theodosius in *l.* 2 *hoc tit.* cujus fit mentio in *l. ult. C. Th. de legit. hæredib.* sublata lege Papia decimaria, quæ conjuges cogebat ad decimam, nec volebat invicem solidi esse capaces: *lex* 2. *hujus tit.* eos facit capaces assis, seu solidi. Et ad hanc legem secundam referri debent hæc verba Rubricæ, *et decimariis sublatis*, decimariis legibus scilicet. Verum ait *lex* 2. *virum et uxorem inter se capere solidum, si relinquatur, nisi*, inquit, *id lex aliqua minuat*, non jam lex Papia decimaria quæ abrogatur: sed lex alia, quam Papia, veluti lex Falcidia, ut ait Accursius recte, et adde, vel lex Leonis, quæ hodie observatur, id est, *lex Hac edictali. sup. de secund. nupt.* ut mulier, quæ secundo marito nupsit, cum haberet liberos ex primo, non plus ferat ex bonis secundi, vel non plus secundus maritus ex bonis ejus ferat, quam cui liberorum primi matrimonii minimum relinqueretur, ex bonis aliunde quæsitis, quam ex primo marito.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. VIII. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LVIII. De jure liberorum.*

Quam apte cohæreat hic titulus superiori, ex eo apparet, quod *l.* 1. *hoc tit.* est portio legis ult. tituli sup. idque patet ex inscriptione et subscriptione eadem. Et quod olim ex lege Papia beneficio liberorum vir et uxor inter se habebant solidi capacitatem, ut si unum habebant filium communem superstitem, *ils se pouvoient laisser tous les biens l'un à l'autre en ce cas*: vel si eum amiserant puberem: quia multum erat puerum perduxisse ad pubertatem, vel si amiserant *tres trimos*, id est, nuper mamma depulsos, vel si tres amiserant post nonum diem, id est: post assumptionem nominis, quod Ulpianus scribit *eod. lib. tit.* 16. Item mariti inter se habebant solidi capacitatem, etiamsi liberos neque habuissent, neque haberent, si a principe jus liberorum impetrassent, quod etiam proficiebat matribus; id est, ea impetratio juris liberorum, non tantum, ut solidum caperent ex testamento viri, sed etiam ut ab intestato filio forte unico succederent ex SC. Tert. ut *l.* 7. *C. Th. de legitimis hæ. l.* 9. *C. Th. de infirm. iis, quæ sub Tyr. gesta sunt*, et *Nov. Valent. de test.* At lex prima hujus tit. non vult amplius jus liberorum impetrari, aut peti a Principe precibus oblatis, sed ultro et generaliter, *l.* 1. dat jus illud omnibus maritis, ut inter se solidi habeant capacitatem, perinde atque si specialiter impetrassent jus liberorum. Lex autem secunda idem jus liberorum ultro tribuit maritis, aut mulieribus, non parentibus, et filio succedant ab intestato ex Senatusconsulto Tertulliano.

## JACOBI CUJACII J. C.

RECITATIONES SOLEMNES

SIVE COMMENTARII

### *In IX. Librum Codicis Domini Justiniani*

## AD TITULUM I.

### *Qui accusare non possunt.*

Anno. 1578.

Hunc librum Justinianus vocat terribilem, *l.* 2 *sup. de vet. jure enucl.* atque atrocem propter varias pœnarum atrocium causas. Opus erit multæ, et variæ, atque antiquæ potissimum cognitionis. Post actiones civiles, quæ controversias privatorum dirimunt, in hoc libro dantur criminales, quæ maleficia ulciscuntur, et puniunt, et proprie accusationes dicuntur. Ut vero *lib.* 6. *sup.* et *D.* 28. prius agit de iis, qui testamenta facere non possunt, quam de testamentis ipsis: ita hoc libro primum agit de his, qui accusare non possunt, deinde de accusationibus: qui ordo, etiamsi non sit ordo docendi, secundum quem prius de re ipsa, quam de circumstantiis dicendum est, et personæ numerantur inter circumstantias: tamen ordo est respondendi de jure, et in foro exercendorum judiciorum, ut si quæratur, an valeat testamentum, prius quæratur de persona, quam de regulis, et solemnitatibus juris, quæ in conficiendis testamentis requiruntur, *l.* 4. *D. qui testam. fac. poss. l. Quidam. D. de jur. codicill.* Itemque si quæratur, an recte accusatio instituta sit, quærendum est prius, an accusator justus sit accusator, an accusare possit, deinde an rite instituta accusatio sit, et secundum regulas juris civilis, an justa sit accusatio et solemnis. In quibusdam Codicibus primo titulo hujus libri præscribuntur hæc verba generalia, *de criminib. et qui accusare non poss.* ut vulgo ante editionem Florent. libro 28. *Digestorum. tit.* 1. *qui testament. fac. poss.* hæc quoque verba generalia præposita erant *de testamentis*. Perperam, quoniam, ut jam pridem ostendi, in Digestis, vel Codice nulli sunt tituli generales, et meliores quoque Codices ea verba non habent. Hic igitur sit titulus primus hujus libri, *qui accusare non poss.* Unde intelligimus in eo demonstrari, vel enumerari eos omnes, qui accusare prohibentur: de quibus ordine, et sigillatim est dicendum. Ac primum quidem notandum est, neminem pendente accusatione accusare posse accusatorem suum, quæ de re agitur in *l.* 1. et 19 et est quæstio satis difficilis de relationibus criminum, sive de mutuis accusationibus, aut de anticategoriis, quæ sola quæstio hodie explicabitur. Primum sic statuo generaliter neminem pendente accusatione accusare posse accusatorem suum, idque verum esse generaliter in omni crimine majori, minori, pari, id est, simili, vel æque magno, ut nullus quisquam accusatorem suum possit accusare, quamdiu est in reatu, nisi hactenus, ut edat tantum inscriptionem adversus accusatorem ex alterius criminis causa, et deponat in judicio, ut *l.* 19. *hoc t.* non etiam ut procedat ulterius, non ut ejus, quem detulit, nomen postulet recipi inter reos, non ut litem contestetur causa perorata ex utraque parte, quod proprie est accusare. Fabius Quintil. Declam. 287. *reum semel delatum non posse absolvi, nisi accusetur*, id est, nisi lis contestetur. Ergo aliud est reum deferre, aliud reum accusare, edito libello inscriptionis. Defertur quidem reus, ut ostendit. *l.* 3. *D. de accusat.* sed non agitur etiam statim. Aliud est edere inscriptionem, quæ et subscriptio dicitur: aliud eum, qui postulatus est criminis, recipere inter reos, quod fit a prætore, qui legibus quærit postulante accusatore Seneca in Apocolocyntosi: *ducit illum ad tribunal Æaci: is lege Cornelia, quæ de sicariis lata est, quærebat, edit inscriptionem, postulat nomen ejus recipi.* Et in 3. Declamat. *In jus ad prætorem voco, et cum quantum volebam jocorum, conviciorumque effudissem, postulavit, ut prætor nomen ejus reciperet.* At in id quod initio dixi generaliter verum esse, ut is qui reus factus est, nullum possit crimen referre in accusatorem suum, notandum est, in hoc tamen esse differentiam inter majus et minus crimen, vel par, quod ei, qui prior edidit libellum inscriptionis, sive litem contestatus sit, sive non, par aut minus crimen objici non possit ei, qui occupavit inscribere in crimen. Et ita est accipienda *l.* 19. quæ loquitur tantum de pari aut minori crimine. Et ita eam Græci interpp. recte acceperunt. Et quia loquitur tantum de pari et minori crimine, consequens est, aliud esse in majori crimine. Et sane ita est, ut majus crimen possit objici ei, qui edidit prior minoris criminis inscriptionem, si modo litem contestatus non sit, quæ est sententia *l.* 4. *hoc tit.* Cujus species hæc est. Tu prior contra me inscripsisti, finge, in crimen legis Juliæ de vi privata, accusationem, sive litem nondum contestatus es: ego interim tibi objicio majus crimen, puta legis Corneliæ de sicariis, crimen cædis et vulnerum. Lex ait, prius esse quærendum de graviori crimine, præpollere causam majoris criminis, et ex eventu ejus causæ majoris judicem æstimaturum, tibi permittenda sit, nec ne accusatio ex l. Julia de vi privata: nam si absolutus fueris, tibi esse permittendam: itemque si condemnatus fueris sine capitis diminutione, ut si relegatus fueris, vel damnatus in opus publicum temporarium, et sine infamia, ut in casu *l. Quid ergo.* § *Pœna. D. de iis qui not. inf.* Alioquin infamis non posset accusare, exceptis certis casibus, quibus etiam infami jus est accusandi. Et iis quoque casibus recte dices ei, qui ex causa gravioris criminis condemnatus est sine capitis diminutione permittendam esse accusationem minoris criminis, in quod prior inscripserat, antequam accusaretur de majori crimine: quod si fuerit ex ea causa damnatus in metallum, vel in opus publicum perpetuum, quo genere petitur capitis diminutionem id est, amittit civitatem et libertatem, et fit servus aut peregrinus, tum ei non esse permittendam accusationem minoris criminis, quia capite minutus est, capitis minor est, ut jus accusandi non habeat, *l.* 5. *D. de publ. jud.* Posui in specie hujus *leg.* 1. te inscripsisse priorem in crimen minus, non litem contestatum: nam si litem contestatus es, etiam post capitis diminutionem, quam forte alia accusante sustinuisti, inchoatam accusationem tibi implere licet, ut ait *l. Deferre.* §. *Item constit. D. de jur. fisc.* et *d. l.* 5. Inchoatur accusatio contestatione, et actione causæ, ex utraque parte. Et recte in *d. l.* 5. inchoatam accusationem Græci, interpretantur προκατηρχθεῖσαν, quod est, *contestatam, propositam, fundatam.* Et ita fit (quod est notandum) ut capite diminutus, id est, servus vel peregrinus, accusationem exsequatur, impleat, peragat, quam cœpit liber et civis, quia scilicet initio tantum litis exigitur, ut sint justæ personæ, et idoneæ, quæ rem in judicium deducunt, nec recte institutum judicium, constitutumque inter justas personas et legitimas, id est, inter cives et liberos homines, fit irritum capitis diminutione alterutrius litigatoris. Sic igitur, si litem contestatus sit ante capitis diminutionem,

quam post ei contigit, inchoatam litem, et accusat. implere potest. Item si litem sit contestatus, sive accusationem, ea pendente ab adversario, nec majus crimen ei objici potest, id est, post litem contestatam, quod recte notavit glossa in h. l. 1. ad verbum, respondeas. Unde ita rem omnem concludamus: si is, in quem quis minus crimen instituit, contra ei objiciat majus crimen ante litem contestatam de minori crimine, prius est agenda causa majoris criminis: post litem vero contestatam nullius criminis majori, vel minoris, vel similis, vel æque magni relationem, id est, ἀντικατηγορίαν, permitti. Et certe Gregorius Nazianzenus in Epistol. *Ut servem, inquit legem judiciariam, et me prius purgem, et accusem, quam accusem adversarium: ἵνα νόμον φυλάξω, καὶ μὴ πρῶτον ἀπολογήσωμαι.* Et vero quis non referret semper accusatori crimen aliquod, si referre liceret? Et si liceret accusatori referre crimen, quis non referret etiam judici? Quoniam (ut eleganter ait *l. 1. Cod. Theod. de accusat.*) neque judex illius, quem punit, neque accusator illius, quem ad pœnam postulat, odium evitare potest. Et quamvis omne genus accusationis, seu relationis criminis, accusationis mutuæ, adstringat necessitas inscriptionis, tamen, ut ait rectissime *l. Quamvis. inf. ad leg. Jul. de adult.* nonnulli nimio odio et ira accensi proterve id faciunt: nec cohibet eos periculum inscriptionis. Fateor statim initio delati criminis mutuam accusationem admitti, sicut hodie mutua petitio, vel actio non admittitur, nisi ab initio litis, apud eundem judicem ex Novella 96. §. *ult.* quam Haloander male accepit de mutuis accusationibus, cum sit de mutuis petitionibus, sive mutuis, actionibus civilibus. Et tamen in omnibus indistincte verum est, mutuas vel actiones, vel accusationes debere statim ab initio proponi apud eundem judicem, ut si mortuo aliquo statim uxor, et noverca mortui, se invicem venefici accusent crimine pari, vel etiamsi extraneus reus adulterii, quem maritus defert, statim initio lenocinii crimen marito objiciat, ut in *l. Quoniam. inf. ad leg. Jul. de adult.* quod etiam est par adulterio crimen, quia eadem lege, et eadem pœna lenocinium coercetur, qua adulterium, *l. 2. §. Lenocinii. D. eod.* Paulo post delationem criminis adulterii, id est, post editam inscriptionem, et multo magis post contestatam accusationem, dico extraneum marito non posse referre crimen lenocinii, nec directo, nec in modum exceptionis, seu præscriptionis. Idque probo ex *d. l. 2. §. Qui hoc dicit.* et §. *Extraneus.* Nec obstat, quod exceptio lenocinii est peremptoria, at peremptoria exceptio quandoque post litem contestatam opponi potest, *l. 8. sup. de except.* quoniam hoc ita verum est, ut possit exceptio peremptoria quandocunque opponi post litem contestatam, si relevat, vel alleviat reum, vel si oneret actorem, hac quandocunque uti reo licet. At cum exceptio peremptoria nec relevat reum, neque onerat actorem; quis non videt, eam inutiliter opponi, cujusmodi est exceptio lenocinii post delationem adulterii, quia non relevat reum adulterii, non onerat etiam accusatorem, id est, non subjicit accusatorem pœnæ lenocinii. Ergo frustra objicitur, videlicet ab extraneo reo facto adulterii: eam ab uxore, quam maritus ream facit adulterii, recte quandocunque opponitur exceptio lenocinii. Et ratio differentiæ hæc est, quia uxor, quæ lenocinium objicit marito, retorquet in eum crimen, et cui licet in adversarium crimen retorquere, et dicere: tu mihi auctor fuisti sceleris, cujus me incusas, *l. Qui cum major natu. 14. §. Si libertus. D. de bon. libert.* At extraneus objecto lenocinio non retorquet crimen, quoniam non ipse lenocinio pellectus est, sed mulier. Et refert quidem mulier marito lenocinii crimen, non quidem ut se purget, vel excuset: nec enim relatio lenocinii eam relevat, quia, ut ait *lex 5. de public. judic.* non relatione criminis, sed innocentia reus, vel rea purgatur. Et in causis criminalibus, sive mutuis accusationibus quoties permittuntur, non est compensationi locus, *d. l. 2. §. Qui hoc dicit, l. Si uxor, 13. §. Judex. D. ad leg. Jul. de adult.* Cui tamen compensationi locus est in causis civilibus, etiamsi inter maritos agatur civiliter de malis moribus, et delictis. Et ita est accipienda *l. Viro. 39. D. sol. matrim.* de mutua actione civili, non criminali, id est, de actione de moribus, in qua paria delicta mutua compensatione tolluntur, non de criminali. Unde sic dico, uxorem ream adulterii, recte marito referre crimen, non ut se excuset, nec enim ideo excusatur, aut evitat pœnam adulterii, sed ut oneret maritum, et pœnæ subjiciat, *d. l. 2. §. Si publico.* Et valde notanda est hæc differentia inter extraneum et uxorem. Et restat tantum illud modo, ut adnotemus, quamlibet reum postulatum, calumniam accusatori quandocunque objicere posse, ut *d. l. Qui cum major natu. §. Si libertus l. 1. inf. de calumniat.* Et eadem ratione, quia hæc allegatio calumniæ relevat reum, et pœnæ subjicit accusatorem, qui etiam se subjecit ipsemet inscribendo, si calumniator probaretur. Et aperte *d. l. 19. hoc tit.* ait, etiam accusatum, accusatorem suum accusare posse, si suam suorumve injuriam persequatur. Calumnia accusatoris, accusati injuria est. Illa quoque relatio criminis quandocunque admittetur, quæ relevat reum, si reus cædis dicat se jure occidisse, quod alius eum injuria prior lacessierit, quo exemplo utitur M. Tullius primo de Invent. *Itemque sciendum est, eum, qui reus criminis delatus est, nec accusatorem suum regulariter alio crimine, cujus obligatio sum non relevet, aut oneret accusatorem, neque alium quenquam, a quo non accusatur, accusare posse, quandiu est in reatu.* Quam sententiam et nostri Doctores omnes tuentur. Sic igitur statuamus; qui est in reatu, neminem accusare potest, cum nec procurationem alienæ litis suscipere possit, *l. Reum. sup. de procurat.* nec honores petere, *l. Reus. D. de mun. et honor.* et hoc est certissimum hoc tit. passim. Dubitabatur tantum de relatione criminis, de anticatagoria, an reo esset permittenda adversus accusatorem ex alterius criminis causa, nihil habentis commune cum eo, cujus reus postulatus est in alium: constabat et non esse permittendam accusationem. Et hujus rei præbet argumentum *l. pen. D. de accus.* quæ si, qui est in reatu capitali, permittit fiscalem causam pecuniariam deferre, suspenso crimine capitali, inquit, quod ibi male Budæus interpretatur, id est, interim nulla facta condemnatione quoad peregerit delationem causæ fiscalis, alioqui damnatus non possit deferre fiscalem pecuniariam causam, *l. Deferre. §. 1. D. de jur. fisc.* Denique fiscalis pecuniariæ causæ delatio, reo criminis capitalis permittitur, non accusatio: sed dubitabatur, an saltem permitteretur mutua accusatio; quod jam satis ostendi non esse regulariter admittendum.

## *Ad L. II.*

*Si cautiones, quibus Secundinus solutam Eugenio pecuniam probare se dicit: tutores, vel curatores tui suspectas, ut falsas habent, proprio nomine (cum non liceat alieno) non prohibentur in crimine falsi subscribere: nec enim facile vel tutores, vel curatores, qui ex officio periculo suo res pupillorum, vel adolescentium administrant, sententia notantur, nisi evidens eorum calumnia judicanti apparebit. P. P. 12. Kal. Octob. Anton. A. et Geta Conss.* 206.

Ex hac l. 2. intelligimus, neminem accusare posse alieno nomine, sed de professo, et communi proprio nomine consistere, et accusare quemque debere. Et ut alieno nomine nemo lege agere potest, *l. Nemo. D. de reg. jur.* ita nec alieno nomine lege judiciorum publicorum cuiquam accusare licere. Sed ut in legis actionibus excipitur tutor, et curator, qui nomine pupilli, vel adolescentis lege agere potest, etiam non præstita cautione de rato, *l. Vulgo. D. de administ. tut.* ita ex *h. l. 2.* ostendam, tutorem, et curatorem nomine pupilli sui accusationem instituere posse, vel nomine adolescentis, cujus curam gerit. Inscripta est *l. Ingenuo*, et in ejus leg. contextu etiam recte Haloander scripsit, *Ingenuo.* Verum in inscriptione, *Ingenuus*, est filius impubes, qui patri supervixit: in contextu, *Ingenuus*, est pater, qui vita decessit relicto filio impubere. Idem fuit nomen patri et filio. Et ut omnem speciem legis retexam, finge: egerunt tutores, vel curatores tui adversus Secundinum ex chirographo ei a patre tuo creditæ pecuniæ: Secundinus probavit, se eam pecuniam patri tuo solvisse, prolata cautione, id est, apocha, ut glossa recte interpretatur, sive professione solutæ pecuniæ, *quittance:* eam apocham tutores, vel curatores tui habent suspectam, ut falsam et fictam, et volunt adversus Secundinum subscribere in crimen falsi ex lege Cornelia, quod solum crimen hodie moribus nostris exigit accusatoria inscriptionem: jure autem civili omne crimen, omne genus accusationis, ut ait *l. Quamvis. inf. ad leg. Jul. de adulter.* Quæritur autem in hac specie, tutores, vel curatores tui an possint subscribere in crimen falsi? Et lex ait, posse, nec vereri calumniæ infamiam, si forte non obtineant; quia hoc faciunt, inquit, *ex officio, et periculo*, sic est legendum, sic etiam legit Haloander, id est, non sua sponte subscribunt in crimen falsi, sed magis ex necessitate officii sui, ne res pereat pupillo, cujus omissi periculum subirent, *l. 1. D. de tutel. et rat. distrah.* Et ita *l. Tutorem. 22. D. de his, quæ ut indign. aufer.* tutorem, qui falsum testamentum dixit nomine pupilli sui, qui libertum patris sui capitis accusavit nomine pupilli sui, non perdere legata sibi in testamento relicta, quod falsum dixit nomine pupilli sui, et non repelli a bonorum possessione contra tabul. liberti sui, a qua repelletur, si libertum suum capitis accusasset suo nomine, nec obtinuisset: quoniam in hac specie libertum capitis accusavit non nomine suo sed nomine pupilli sui, et officii necessitas, et tutoria fides eum excusat, et quia non jure suæ personæ, ut sit lex sed pupilli jure et nomine accusavit, ideo judicem nullam ei calumniæ notam irrogaturum, si non obtinuerit, qui non suis simultatibus sub nomine pupilli accusationem instituit, sed coactus necessitate officii ne desereret rem pupilli, et urgente forte matre pupilli, vel cognatis, vel libertis paternis pupilli sui. Denique tutorem in eo, quod fecit non proprio nomine propriam pœnam non mereri, puta calumniæ pœnam. Et ita Apulejus 1. Apol. *Æmilianum dedisse libellum inscriptionis, quo se reum magiæ deferebat nomine non suo, sed privigni admodum pueri, et adscripsisse se ei adsistere, tanquam patronum, ut obtentu ejus ætatulæ* inquit, *ipse immulationis falsæ, id est, calumniæ non plecteretur,* quia scilicet, qui alieno nomine accusat, non tenetur de calumnia, nimirum quia ipse non est proprie accusator, sed is, cujus nomine accusat, sive dat libellum. Is est vere accusator, ipse defensor, et quasi patronus tutor, ut ait *d. lex Tutorem. in fine.* Videmus ergo in *l. Tutorem.* tutorem instituisse accusationem falsi pupilli nomine non proprio, et ideo non timere infamiam, et calumniæ notam, quam utique timeret nec posset effugere, si suo nomine accusationem institueret. Idem etiam videmus in *l. Polin. sup. de iis quibus ut indig.* tutorem pupilli sui nomine, non suo falsum testamentum dicere. Et tamen *l. 2. h. tit.* ponit tutorem falsam apocham dixisse proprio nomine, qua submovebatur pupillus repetens pecuniam, aut tutor pupilli nomine repetens pecuniam Secundino a patre creditam. Denique ponit l. 2. tutorem subscribere in crimen falsi proprio nomine, non pupilli et tamen si non obtinuerit, sententia judicis non notari, quod ex officio suo id fecerit, quod incubuerit officio suo hoc facere. Quod si ita ponas, restabit ex hac *l. 2.* primum hæc sententia. *Tutorem suo nomine publico judicio accusare posse.* Quo quid est certius? Nam judicium publicum patet omnibus sine discrimine. Carebit igitur hæc lex ratione dubitandi. Ac præterea, si suo nomine accusavit, omnino falsum est, quod subjicit, eum non teneri calumniæ nomine, si non peregerit reum, et condemnaverit: nam inscriptio, quam fecit suo nomine, eum pœnæ calumniæ alligat, maxime cum necesse non habuerit ex officio suo nomine subscribere in crimen falsi, et subscribere potuerit nomine pupilli sine metu calumniæ, ut in d. *l. Tuto-*

*rem.* et *d. l. Polla.* Quamobrem semper existimavi in *h. l.* 2. esse scribendum pupilli nomine, non proprio nomine tutorem subscripsisse in crimen falsæ apochæ, et rationem dubitandi tum eam esse, quam exprimunt hæc verba legis (*Cum non liceat alieno*) quia scilicet regulariter non licet accusare alieno nomine. Unde dubitabatur, an saltem pupilli nomine, vel adolescentis. Et ait licet tutorio officio, vel curatorio, sive tutorio et curatorio nomine, non jure propriæ personæ, non proprio nomine. Certe procuratorio nomine non licet accusare, *l. pen.* §. *Ad crimen. D. de public. judic.* Sed neque sub alterius cujusquam nomine, cujus tutores, vel curatores non sumus, accusare licet, et si accusamus habemur pro calumniatoribus, *l. Nostris. inf. de calumniat.* Perinde igitur est, dum hæc *lex* 2 ait, *cum non liceat alieno nomine*, ac si diceret, dico tutores, et curatores pupilli nomine subscribere in crimen falsi, quia alieno nomine subscribere non possunt, sed pupilli et adolescentis nomine possunt. Et hoc posito certe verissimum est, quod sequitur, tutorem etiamsi non obtinuerit, calumniæ non noteri, quia pupilli nomine egit: nisi evidens calumnia fuerit, id est, nisi manifesto appareat, tutorem fuisse abusum pupilli nomine, ut pupilli nomine suis simultatibus indulgeret, et calumniaretur innocentem, non ut bona fide rem pupilli administraret, alioquin calumniæ non tenetur, qui non suo nomine accusavit, sed pupilli, vel adolescentis. Et placet valde quod ait *l. Non est sup. de administrat. tut.* sub prætextu nominis pupillorum tutores, vel curatores scientes mala fide calumniosas actiones impune non instituere. Et ita in *d. l. Polla*, tutor calumniæ damnatur, quamvis nomine pupilli egerit de falso testamento, quia sciens retractaverat crimen falsi, de quo cum cohæredibus suis transegerat cui pupillus hæres extitit, sciebat non licere retractare crimen falsi, de quo transactum est. Et interim ea *lex Polla.* probat exceptionem *leg. Transigere. sup. de transact.* ut de crimine non inferente pœnam sanguinis non liceat transigere citra, id est, præter falsi accusationem, quæ licet non inferat pœnam sanguinis, tamen de ea transigere licet. Ut vero diximus in hac *l.* 2. esse legendum, *pupilli nomine* non *proprio nomine:* ita etiam Theodorum Græcum interpretem legisse apparet ex hac adnotatione in hanc legem partim Latina, partim Græca, quæ talis est, alieno nomine πούβλικον συγκρατῶν δικαστήριον οὐκ ἀτιμοῦται, εἰ μὴ ἀναφανῇ συκοφαντῶν: quæ est summa hujus legis: *Is qui alieno nomine instituit publicum judicium, non notatur infamia, nisi evidenter probetur esse calumniatus:* abusus, scilicet alieno nomine, dolo malo. Et tamen alter Græcus interpres, nempe Thalelæus legit, ut vulgo legitur, *proprio nomine*, ἰδίῳ ὀνόματι, quod plane demonstrat, hoc mendum esse vetustissimum, et insedisse jam olim, quod tamen res ipsa non possit ferre, nec mirum, si insederit hoc loco, cum et in Pand. Florent. in hac ipsa quæstione, in *d. l. Tutorem.* manifestissimo mendo scriptum sit, tutorem restituisse accusationem falsi testamenti suo nomine, cum omnis contextus legis illius satis longe demonstret, et etiam omnes libri habeant esse legendum, *tutorem accusationem instituisse pupilli nomine, non suo nomine.* Interpretes videruat quidem hanc scripturam non posse sustineri, si scribamus in hac *l.* 2. proprio nomine, sed utcumque maluerunt eam tueri, quam quod verum est confiteri: utcumque eam tuentur falsis et calumniosis rationibus. Primum sic statuunt, pupilli nomine tutorem non posse subscribere in crimen, et ideo legem ponere et statuere, ut subscribat proprio nomine. Nec obstare *l. Tutorem.* et *l. Polla*, quæ aperte dicunt, tutorem subscribere in crimen nomine pupilli, quia in his locis, inquiunt (*nomine pupilli*) id est, pro pupillo, nomine tamen proprio, non pupilli nomine: quæ interpretatio secum ipsa pugnat, nec simul esse potest, ut quis pro pupillo, et nomine proprio accuset, quoniam pro pupillo nihil aliud est, quam nomine pupilli, et nomine pupilli, nunquam aliud quicquam est, quam pro pupillo. Hæc autem non possunt stare simul, ut quis nomine pupilli, et nomine proprio accuset. Et rectissime Theophilus noster in *tit. de his per quos agere possum.* nomine proprio et pro se, idem esse, nomine alieno et pro alio idem esse: nomine pupilli et pro pupillo semper idem: sicut pro se solvere pecuniam, est suo nomine: pro alio solvere, est alieno nomine, *l. Si filiusfamil. D. de in rem vers. l. Papinian. D. mand.* Falsum etiam est, quod respondent aliter ad *leg. Polla;* in ea tutorem de falso egisse civiliter nomine pupilli, non criminaliter, quia non potuit agere criminaliter nomine pupilli, sed proprio tantum, inquiunt: falsum, inquam, hoc est, quia non minus egit tutor in *dicta lege* de falso testamento criminaliter, ut significant illa verba, *falsum testamentum dixit*, quæ accusationem significant nomine pupilli, quam in *l. Tutorem.* Et ut demus, non concedamus, tutorem in *l. Polla.* egisse falsi civiliter nomine pupilli, tamen non possunt negare, eum egisse criminaliter nomine pupilli in *l. Tutorem.* Denique si effugiant utcunque *leg. Polla*, non effugient *leg. Tutorem.* Falsum est etiam, quod ajunt, *pupillum non posse accusare criminaliter, nec consentiente tutore*, quia generaliter verum est, pupillum cum de re ejus agitur, et injuria admitti ad accusationem falsi ex consilio tutorem et curatorem, ut ait *lex.* 2 §. 1. *D. de accusat.* Et *Paulus* 5. *Sentet. tit.* 12. *ætati*, inquit, *ejus, qui accusat testamentum, succurri solet, si non obtinuerit, in id quod amisit, maxime*, inquit, *si tutoris, vel curatoris consilio actio sit instituta.* Utroque loco exigit consilium, quod est quasi patrocinium tutoris et curatoris in instituenda a pupillo accusatione: non exigit auctoritatem, quæ longe distat a consilio. Sed notandum, hodie tamen exigi etiam auctoritatem tutoris, vel curat. ex constitutione Justiniani, *l.* 4 *sup. de auctorit. præst.* Et pupillum accusare posse, ex eo apparet, quod tutor potest accusare nomine pupilli, quo genere non tutor est accusator, sed pupillus. Et id probat effectus rei, sive exitus. Nam pupillus, cujus nomine instituta accusatio est, sustinet pœnam temerariæ accusationis, non tutor, *d. l. Tutorem.* Falsum est etiam et valde captiosum, quod Bartol. ait in hac lege, ut se expediat difficultate, in quam nos deducit *l.* 2. si in ea legatur *proprio nomine:* quod inquam, ait Bartol. tutorem posse inscribere in crimen falsi proprio nomine, accusare autem non posse pupilli nomine. Movetur argumento *lege ult. infr. de injur.* ex qua lege vir illustris inscribit in crimen injuriarum suo nomine, procurator ejus, inquit, accusat. In quo argumento erat aperta fallacia, qui in *l. ult.* dominus, ad quem res pertinet, inscribit in crimen, hic non dominus, id est, tutor. Item verum est, ibi dominum cui est facta injuria, virum illustrem, non tantum esse inscriptorem, sed etiam accusatorem suo nomine, cum et sententia ei dicatur nominatim, vel in eum, ut ea lex ait. Bartolus facit in casu proposito, inscriptorem tutorem, accusatorem pupillum: nam si pupilli nomine accusatio instituitur, pupillus accusator est, ut dixi jam. Hoc vero nunquam contingit, ut alius sit subscriptor, alius accusator. Et postremo etiam falso exponit hæc verba hujus legis, *cum non liceat alieno*, id est, pupilli nomine, inquit, ut ait hic sensus, tutorem proprio nomine subscribere in crimen falsi, proprio nomine accusationem instituere, quia non potest subscribere pupilli nomine, quod jam ostendi esse falsum ex *l. Tutorem* et *l. Polla.* Et præterea si hæc fuisset mens hujus legis, dixisset, *cum non liceret tuo:* quia ante dixit, *tui tutoris.* Deinde si proprio nomine egit tutor, male subjiceret, tutorem non prohiberi agere suo nomine, quoniam hoc facit officio suo, nec veretur periculum calumniæ: nam ex eo sequeretur, eum, qui sua sponte vult accusare nulla cogente necessitate officii, prohiberi accusare publico judicio propter periculum calumniæ. Itaque permaneo in prisca mea sententia, quod ad hanc l. attinet.

## Ad L. III.

*Qui crimen publicum instituere properant, non aliter ad hoc admittantur, nisi prius inscriptionum pagina processerit, et fidejussor de exercenda lite exhibitus fuerit: sin vero post satisdationem præsentes non fuerint, edicto admonendi sunt, ut veniant ad causam agendam, et si non adfuerint, non solum extra ordinem æstimatione judicis puniendi sunt, sed etiam sumptus, quos in eam rem, et circa ipsum iter ad litem vocati fecerunt, dependere cogatur.*

Ex *l.* 3. intelligemus, eum accusare non posse judicio publico eidem, vel extraordinario judicio ex *l. ult. D. de furt.* qui non inscripsit in crimen, id est, qui non edidit libellum inscriptionis, cujus formula proponitur in *l.* 3 *D. de accus.* L. Tit. professus est, se Mæviam l. Jul. de adult. ream deferre, quod dicat eam cum C. Sejo, in illa civitate, domo illa, consulibus illis, mense illo, adulterium commisisse. Cui libello præponi debet dies, quo editur, et annus, id est, Consules et postponi subscriptio ejus, qui crimen intendit. Huic enim libello is qui crimen intendit, subscribere debet sua, vel alterius manu si literas nesciat, ut ait *d. l.* quo fit, ut hanc professionem modo inscriptionem nominemus, modo subscriptionem. Vis autem ejus hæc est, ut pari supplicio vice talionis subjiciat accusatorem, si non obtineat, quoniam dicit in inscribendo in crimen, profiteor: quo verbo spondet, et in se recipit, ultroque obligat se, et obstringit oneri peragendi, et perviacendi rei. Vis ejus hæc est, ut alterutram partem digna legum teneri possit auctoritas, ut ait *l. pen. l. seq.* ubi alias legitur, *austeritas*, sed Basil. probant, *auctoritas*, αὐθεντία. Symmach. in Epist. ad Theod. Imperatorem, *Nostis*, inquit, *quid habeat conditionis inscriptio: Præstitum enim est, ne temere in alienum capitis discrimen irrueret, nisi qui idem prius se pœnæ sponsione vinciret*, id est, pœnæ calumniæ cujus tacita sponsione se devincit, qui libello inscriptionis profitetur, se reum deferre criminis certi. Vis ejus igitur hæc est, ut et accusator rei conditionem sustineat, ut ait *l.* 8. *C. Th. de accus.* ut similitudinem custodiæ patiatur, *l.* 2. *in fine, infr. de exh. reis, l. ult. tit. seq.* ubi similitudo custodiæ, non est imago quædam custodiæ, sed eadem prorsus custodia, sub qua ipse reus constituitur initio litis, dum judex reperiat cognitionis discrimen aliquod inter reum et accusatorem, ut in *d. l. ult.* Similitudo pœnæ, quæ tenet accusatorem, si non obtineat est talio, id est, talis pœna, qualem convictus reus subiisset. Inscriptio prior est vocatione in jus, *l.* 2 *infr. de exhib. reis:* prior litis contestatione, *l. In Senatusconsultum*, §. *Qui post. D. ad Sc. Turp.* atque adeo inscriptio prior est accusatione. Unde *h. l.* 3. ait, *paginam inscriptionum præcedere debere.* Et *l.* 7. *D. de accusat. præcedere debere subscriptionem in crimen.* Et *l. ult. tit. seq. In causis criminalibus*, inquit, *dignum est, ut præponantur inscriptiones, quæ magnitudinem criminis, id est, qualitatem, et tempus designant.* Tempus admissi criminis debet designari, id est, consul, et mensis, ut patet ex formula inscriptionis, non dies, vel hora, non tam certa, vel abscisa: sed designatur ab accusatore tempus, ἐν ἔρευν. ἐν πλάτει, id est, annus, et mensis, non dies, et hora admissi sceleris. Et hoc quidem, non quod in criminibus, quæ certo tempore finiuntur, veluti adulterii, et peculatus, quæ finiuntur quinquennio, vel injuriarum, quod finitur anno, non iniquum, quod in eis tempus computetur a mense in mensem, quoniam computatur a die in diem, *l.* 6. *D. de obligat. et act.* Sed quod non sit nimis arctandus qui venit ad accusationem reipubl. vindicandæ causa: nam omnis accusatio præcipue respicit vindictam publicam, et exemplum publicum, puniunturque crimina, non quod sint commissa, sed ne deinceps paria crimina ullus admittat, et ut omnis discat non admittere. In causis civilibus, et pecuniariis, etiamsi de crimine agatur, ut si quæratur furti civiliter in duplum, vel quadruplum, vel si de possessione agatur vi erepta interdicto momenti, vel si de abacto uno pecore agatur, quo de re agitur civiliter actione furti, vel ut dixi, interdicto unde vi, non criminaliter, non est ne-

cessaria inscriptio: non omnis mentio criminis exigit inscriptionem, sed sufficit in causis civilibus libellus conventionis, et editio actionis: in criminalibus causis necessaria est professio, et inscriptio, tacitaque sponsio, sive expressa sponsio, et satisdatio peragendi rei. Et hujus differentiae inter civilia, et criminalia judicia probandae gratia, Graeci Interpp. in l. 3. et 7. *D. de accusat.* et alibi, saepe solent adducere l. 4. *sup. de sport.* quae est constitutio Graeca, in illo loco καὶ βιβλίον αὐτοῖς ἐπιδοθῆναι, ἢ γραφὴ ἐπὶ ἐγκλημάτων, et scilicet βιβλίον exigatur, et sufficiat in causis civilibus, ἔγγραφη in criminalibus, quem locum non facile erat reperire. Quodam autem tempore fuit in arbitrio judicis admittere accusatorem, etiam sine inscriptione, *l. 5. C. Th. de accus.* et tamen tunc, et etiam fit hoc tempore, quo non exigitur inscriptio, praeterquam in crimine falsi, non ideo minus accusator, qui non subscripserat in crimen, et non obtinebat causam, calumniae damnabatur, hoc est, pari vindicta afficiebatur. Id vero, ut inscriptionis exactio sit posita in arbitrio: et potestate judicis, quodam rescripto Imp. Antiqu. cautum fuisse testantur Impp. Valens et Gratianus et Valentin. *in l. ult. C. Th. ad l. Corn. de fals.* qui et idem probant etiam in crimine falsi, ut non exigatur inscriptio, nisi ita judici visum fuerit, ut jam ex ea constitutione inscriptionis necessitas, et solemnitas non sit ordinarii juris, ut fuit olim, sed in arbitrio judicis. Atque vetustius, et constitutiones cum eo consentientes Justin. magis approbavit ut in omnibus criminibus, exigatur vinculum inscriptionis, ne quis facile prosiliat ad accusationem, cum sciet, ipsi tam sibi accusationem calumniosam non futuram, cum per libellum inscriptionis se ipsemet accusator pari ultioni subjiciet, ut inquam, exigatur ipso jure, etiam sine arbitratu judicis. Verum ob hoc jure ordinario Accurs. in *h. l.* 3 excipit multos casus, et ex unum, vel alterum excipias, omnes alios inconsiderate. Unum ex *l. 6. de quib. sup. de Judaeis*, quae facit quidem publicum crimen, si Judaeus in matrimonium ducat Christianam, vel contra Christianus Judaeam, sed non remittit vinculum inscriptionis. Alterum est huic simile exemplum, aut exceptio, ex *l. Apostatar. sup. de apost.* quae facit tantum publicum crimen apostaseos, quod omnibus liceat intendere in apostatam, sive ut posteriores loquuti sunt, magaritam: sed non remittit vinculum inscriptionis: ea de re nullum verbum illo loco. Affert etiam tertium ex *l. Levia. D. de accus.* quod l. dicat proconsulem levia crimina debere, aut posse discutere de plano: de plano quid est? stando, non sedendo pro tribunali, nil aliud: et ille eo verbo significari arbitratur, ut ea debeat discutere sine inscriptione accusatoris, quod est falsum: nam ut quivis alius libellus, ita etiam libellus inscriptionis de plano dari potest, *l. Miles. §. Sexaginta. D. de leg. Jul. de adult.* Et hodie videmus, quotidie dari libellum judici extra in praetorium. Quartum casum sumit ex *l. un. inf. de abigeis.* Potuisset similiter addere similem ex *l. Momentariae. sup. unde vi*, quoniam haec dicit, de possessione vi erepta agi sine inscriptione, per interdictum unde vi, quia agitur civiliter, non criminaliter. Et illa quoque *lex unica*, ait, de causa abigeatus etiam quaeri cum inscriptione, ut si quis plura pecora abegerit, qui plane tenetur criminaliter extra ordinem ut abigeus, alias quaeri sine inscriptione, veluti abacto uno tantum pecore, quod fit civiliter actione furti, non crimine abigeatus. et ideo non est necessaria inscriptio. Addit Accursius quintum casum ex *l. Ea quidem. inf. seq.* Quae lex non loquitur de accusationibus: igitur nil pertinet ad id, quod proposuimus in accusationibus requiri inscriptionem, sed loquitur de elogiis, et notoriis, sive noteriis (utroque nomine dicuntur recte a notis, quibus praescribuntur) officialium, seu apparitorum, quibus magistratui denuntiant quaedam crimina: in iis elogiis non est necessaria inscriptio, quia nec sunt solemnes accusationes, et tamen denuntiatorem non ideo minus occupat poena calumniae, et evidens fuerit calumnia, licet non inscripserit in crimen, quod non denuntiavit *l. ult.* quae est constit. Graeca *inf. de custod. reor. l. 1. inf. de curios.* lib. 12 ubi curiosi sunt illi officiales, qui inquirunt de criminibus, et qui etiam curam habent cursus publici. Et hoc est, quod ait *l. Ab accusatione. §. Nuntiatores. D. ad SC. Turp.* denuntiatores debere assistere suis elogiis sive notoriis, quae pertulerunt ad judicem, *id est*, probare debere, quod denuntiaverint, aut sufferre poenam calumniae. Jam igitur 5. exceptiones Accurs. submoveantur: quae retineri possint, videamus. Fateor maritum, qui jure mariti uxorem facit ream adulterii, non adstringi vinculo inscriptionis, nec timere calumniae poenam, etiamsi non obtineat. Et ita evidenter proditum est in *l. Quamvis. inf. ad l. Jul. de adult.* Et ratio est, quia maritum excusat justus dolor, quem animo conceperit, et quo ductus inconsultius prosilierat ad accusationem. Is justus dolor est amor iratus, ut ait Sen. *in Hercule Oetaeo.* Et eadem ratione mulier, quae suam, vel suorum injuriam persequitur ex SC. quo id nominatim cautum est, non subscribit in crimen, *l. 2. inf. de calumniat. l. 5.* et 12. *hoc tit.* Potest mulier accusare publico, vel extraordinario judicio, vel agere populari actione, si res ad eam pertineat, non aliter. Et ideo ait l. 5. si filii tutores, vel curatores habeant, et agatur de falso instrumento, ex quo adversarius illorum causam obtinuit, eam rem non pertinere ad matrem, quia filii tutores, et curatores habent, qui ex officio debent exequi falsi accusationem: et ideo, quasi res ad matrem non pertineat, hoc casu non poterit ipsa intendere falsi accusationem. At cum res ad eam pertinet, id est, cum persequitur suam, vel suorum injuriam, admittitur ad accusationem, nec necesse habet subscribere, quia nec calumniae poena tenetur, si non probaverit, quod intendit, quod SC. cautum est, propter fragilitatem, et temeritatem naturae, quae facile eam impellit ad persequendam injuriam, quam facile sibi persuadet factam esse suis, vel sibi. Ex quo sequitur, quod si mulier suae, vel suorum injuriae accusationem instituerit, et postea desistat, non incidit in poenam SC. Turp. qua tenentur desertores accusationum sine abolitione, quia qui non inscribit in crimen, et calumniae non tenetur, etiam non tenetur poena hac SC. Turp. si desistat sine abolitione principis, *l. In SC. §. Em. D. ad SC. Turp.* Et hoc verum est in hoc casu, cum mulier persequitur suam, vel suorum injuriam. Quo solo casu extra causam majestatis, et annonae publ. mulieri jus accusandi est, *l.* 4. et 9. et 14. *h. t. l.* 1. et 2. *D. de accus. l. 8. inf. ad l. Fab. de plagiar. l. 19 inf. ad l. Cor. de fals. l. 3. §. Sed et si mulier. D. de lib. hom. exhib. l. 6. D. de pop. act.* Et verum hoc esse hoc casu, et si desistat, non incidere in SC. Turpil. ostendit l. 4. ut scripta est, *D. ad SC. Turpil.* Nec obstat *l. pen. inf. ad SC. Turp.* quae ait, mulierem persequentem suam, vel suorum injuriam, si parte habito cum adversario destiterit, incidere in poenam SC. Turpill. Sed hoc ideo, quia turpiter depecta est de sua, vel suorum injuria. Non igitur quae quoquo modo destitit, incidit in SC. Turpill. sed quae per turpem depectionem destiterit, et est legendum in *l. 2. inf. de abol.* illo loco, *per deceptionem* est legendum *per depectionem*, ὑποβιβάσας τῶν στοιχείων: nam legendum *per depectionem*, ut in Basilicis, κατὰ σύμφωνον. Eadem ratione si pater persequatur eamdem filii sui, vel filius patris, non habet necesse subscribere, *l. ult. D. de publ. judic. l. 4. inf. de calumniator.* Alias his personis exceptis, quae justa causa impelluntur ad accusationem et facile excusantur temere instituta accusatione, alias, inquam, hi qui persequuntur suam, vel suorum injuriam, non sunt immunes vinculo inscriptionis, nec pagani, nec milites, ut ait *l.* 3. et 10. *h. tit.* Postremo fateor etiam, quod ait glossa, eum, qui accusatori suo refert crimen calumniae, vel lenocinii uxor merito in modum exceptionis, quia hic etiam directo non accusat, sed opponit exceptionem, eum non inscribere, quia hoc non est accusare, sed se defendere, ut *l. 1. inf. de calumniat. l. Qui. cum major natu. §. Si libertus. D. de bonis libert. l. 2. §. Si publico. D. ad leg. Jul. de adult.* At praeter inscriptionem etiam ex hac leg. 3. est notandum, eum, qui accusare vult, debere satisdare de lite exercenda, ut *l. 1. inf. ad SC. Turp. l. 5. §. Sunt qui putant. D. de his quib. ut ind.* id est, ut satisdet se perseveraturum in crimine usque ad sententiam, *l. 7. D. de accus.* Post satisdationem si non affuerit judicio, qui ostenderet se velle accusare, et litem contestari cum reo, edictis evocetur, et contumax extra ordinem punitur arbitrio judicis, non talione, quia non damnetur, quod calumniatus sit, qui needum accusavit, sed quod judicio, ut caverat, non adfuerit. Et ita est accipienda *l. 3.* Nam opinionis est error Graecorum, qui hanc partem *legis tertiae* accipiunt de reo, qui vocatus in jus non venit, ut contumax extra ordinem puniatur, et agnoscat sumptus, quos accusator fecit in hunc diem, quia non est hic ordo juris, sed qui delatus est reus, requiritur, et exhibetur, ducitur, prehenditur, et non inventus, adnotatur inter reos, etc. quae exponit *l. 2. inf. de exh. reis.* Et manifestum est, verba legis 3. accommodari tantum posse ad eum, qui crimen intendit, ut si quemadmodum cavit, judicio non adsit, edicto admonitus, puniatur extra ordinem, et reo in jus vocato refundat sumptus litis, et viatica, id est, sumptus itinerarios litis, ac cetera viatica, ut *l. Eum quem temere. D. de judic.* Dixi accusare non posse eum, qui ipse accusatus est, qui est in reatu, nec alium quenquam, nisi suam, suorumque injuriam persequatur, neque accusatorem suum eo crimine, cujus relatione neque relevetur ipse, neque oneretur, et poenae subjicietur accusator, *l. 1. h. t.* Dixi alio nomine, quam pupilli, vel adolescentis, id est, tutoris, vel curatoris, neminem posse accusare, l. 2. Dixi etiam accusare eum non posse, qui non edidit libellum inscriptionis, nec satisdedit, se perseveraturum in crimine usque ad sententiam in *l. 3.* libellum inscriptionis, qui et delationis dicitur, esse accusatori periculum calumniae, ut ait *l. 15. h. t.* Sicut (quod notandum) judici, qui ex scripto sententiam ferre debet, ut cautum est legibus. Libellus, ex quo sententiam dicit, est periculum improbitatis, vel stultitiae suae. Et inde titulus *de sententiis ex periculo recitandis*, id est, ex libello, quia periculum est judici existimationis, si perperam judicaverit. Praeterea dixi mulierem, aut militem publico judicio non posse accusare, nisi suam, suorumve injuriam persequatur, in *l.* 4. 5. 8. 9. 10. 12. 14. *h. t.* Nunc addo eum etiam, qui ab accusatione se discedere professus est, eundem eodem crimine iterum accusare non posse, et ita *l. 6. h. tit. l. 3.* et 4. *infr. ad SC. Turpill.* qui inquam, professus est, expressim, vel tacite nil refert: nam et ab accusatione discedere, id est, desistere, et ei renuntiare videtur, qui intra tempus a judice definitum non perfert accusationem, licet nominatim ei non renuntiaverit. Non perfert accusationem, inquit *l. 7. h. tit.* nec peregit reum, inquit *l. Ab accusatione. §. Destitisse. D. ad Senatusc. Turp.* Perferre ergo accusationem est, peragere reum, ut perferre litem, *l. 6. D. de col. dat.* perferre actionem, *l. Cum filius. D. de leg.* 1. 2. perferre causam, *l. Querebatur. D. ad Senatusc. Turp. l. 16. D. de inof. test.* et in multis aliis locis. Plin. 5. Epist. causam *Vicetinorum eo animo, quo susceperat pertulisset.* Et Apul. 7. *Fisci advocatus nostram causam pertulerat*, id est, rem perduxerat ad sententiam. Ita in *l. 7.* perferre accusationem, et *l. ult. inf. ad Senatusc. Turpil.* Loquimur autem de eo, qui ultro destitit ab accusatione, et in totum deposuit animum peragendi rei sine abolitione, id est, sine venia omittendae accusationis, qui proprie dicitur tergiversator, id est, qui destitit ab accusatione sine venia Principis, quem ob causam incidit in poenam SC. Turp. quem si sustinuerit, infamis fit, *l. Spurn. § Qui judicii. D. de d cur.* Infamis fit, inquam, et ideo nec eundem, nec alium quenquam postea accusare potest. Et generaliter est accipienda *l. 2. D. ad Senatusc. Turpil.* dum ait, eum, qui destitit, amplius accusare non posse, id est, neminem accusare posse. Quod etiam idem juris est ex *l. Jul. publ. jud.* in praevaricatore, id est, qui causam criminis perfunctorie agit, et se vinci patitur, *l. 6. D. de praevar.* Idem etiam juris est in calumniatore ex lege Remmia, qua

puniantur calumniatores, *l. 4. D. de accus.* Quamvis autem tergiversator neque alium quenquam accusare possit, neque eundem reum repetere, tamen alius poterit eundem reum accusare eodem crimine, etiamsi cum priori accusatore, et tergiversatore jure licito transegerit, quod aperte demonstrat *l. 5. §. ult. ad leg. Jul. de vi publ.* Et errant hac in re Græci interpretes in *l. 6. h. tit.* dum ajunt, *eum, qui jure transegit, puta de crimine inferente mortem, cum suo accusatore, nec postea ab alio accusari posse.* Fateor non posse ab eo, cum quo jure transegit: nec posse ab alio, pernego. Ad hoc etiam observandum est in specie *l. 7. h. tit.* mulierem suam, suorumque injuriam persequentem, quæ non pertulit accusationem intra tempus a judice definitum, liti quidem videri renuntiasse, ut ait *lex* 1. id est, non posse repetere reum, sed alium accusare non prohibebitur, si res ad eam pertineat, alio crimine, quia licet destiterit a priori accusatione, tamen non incidit in pœnam Senatusconsulti Turpilliani, excepto uno casu, ut dicebam nudiusquartus, si turpiter depecta sit, *l. pen. inf. ad Senatusc. Turp.* Extra hunc casum, si alio modo destiterit, non incidet in Senatusconsultum Turpillianum, non committit in SC. Et ratio hæc est, quia mulier, quæ admittitur ad accusationem, non subscribit in crimen, et calumniæ non tenetur, si non obtineat, quod probavi jam ante. Et is tantum incidit in Senatusconsult. Turpill. cum quo de calumnia agitur, non is, cum quo agi non potest de calumnia, *l. In Senatusc. §. Eos. D. ad Senatusc. Turpill.* Nec obstat *l. Abolitionem. inf. ad leg. Jul. de adult.* in qua plurimum laborat Accurs. Lex ait, *maritum, qui desiit ab accusatione adulterii, si non peragit adulterium, incidere in SC. Turp. nimirum quasi accuset extraneum,* ut in specie *l. Abolitionem. subscribit in crimen, et ita calumniæ tenetur.* At secus esset, si accusaret uxorem adulteram ex sola suspicione: nam hoc casu non subscriberet in crimen, nec calumniæ teneretur, *l. Quamvis. eod. tit.* Ergo nec desistens ab accusatione uxoris, incideret in SC. Turpill. Et ita res explicanda. At vero quod dixi, *mulierem, quæ accusationem instituit, suarum injuriarum gratia, desistentem sine abolitione, non incidere in SC. Turp.* id aperte respondit Papinianus in *l. 4. D. ad Senatusc. Turpil. Mulier,* inquit, *quæ falsi crimen injuriæ propriæ omisit, non incidit in Senatusc. Turp.* Unde quidam Jacobus Curtius, quoniam legerat in *l. 1. §. Accusationem. eod. tit. ad Senatusc. Turpill.* Papinian. respondisse, *Mulierem, quæ jure non instituit accusationem,* id est, *non suarum injuriarum gratia, desistentem, non incidere in Senatusc. Turpill.* male suspicatur, in *dicta leg.* 4. quod sit ex responsis Papiniani, esse addendam negationem ex *d. §. Accusationem.* ut legamus *Mulier, quæ falsi crimen, non injuriæ propriæ,* quæ suspicio non est admittenda ullo modo: nam nunquid potuit Papinianus utrumque respondere, cum et utrumque sit verum? mulierem, quæ desistit a crimine injuriæ propriæ, vel non propriæ, non incidere in Senatusc. Turpil. itaque ne sequamur Curtium, et pergamus ad reliqua. Frater fratrem publico judicio accusare non potest, quod ita est intelligendum, si objiciat fratri capitale crimen. Nam charitatis ratio, et necessitudinis exigit, ne hoc possit audere frater in fratrem, *l. 13. hoc tit.* ne hoc possit audere impune, ut ostendit *d. l. 13.* Nam levius crimen impune objicere potest, id est, non capitale, veluti l. Julia de vi privata, vel l. Julia de vi privata, vel l. Julia de ambitu, *l. 18. hoc tit.* Valde pia est et humana illa constitutio, ut frater fratrem magni et capitalis criminis jure publico reum facere non possit. Sed a Christianis plus exigitur ab eo ipso, qui nos Christianos fecit, ut ne dicat quidem frater fratri, *μωρέ*, id est, stulte, quod Syriace lingua dicitur, *Sote*, unde proculdubio traximus nostrum *sot*: ut ne etiam frater fratri dicat racha, id est, *κενέ*, inanis homo, vel follis, ut in nostro idiotismo a folle, ab inanitate ventosa follis dicimus, un *fol*. Nisi autem jure publico, quia impune objicet frater fratri, ab eo vitæ suæ insidias fuisse paratas, et hoc solum recte videtur, et mater filio objicere, *l. 14. hoc. tit.* Sed interim monendi estis, hodie neminem jure publico accusare posse, sive suam, sive publicam et alienam injuriam persequatur, nulla esse publica judicia moribus nostris, quæ pateant omnib. sed de re, quæ ad nos pertineat, de crimine, quod nos pertingit, sive respicit, possumus tantum agere civiliter, *poursuivre nostre interest civil.* Criminaliter autem agere, hoc est, vindictam publicam persequi, solus fisci advocatus potest, cujus juris nullum vestigium reperies in libris nostris, et in aliis auctoribus: reperi tantum unum locum in Histor. Sacra Sulpitii Severi, qui ait, maximum Imp. Gali adversus quosdam Episcopos apposuisse accusatorem patritium quendam fisci patronum. Multa usus induxit, quæ jus civile non probat: ut illud etiam, ut rei absentis, et contumacis imago comburatur, vel furcæ affigatur, quod usus tantum admittit in gravissimis criminib. non invenies scriptum in jure nostro. Et inveni tantum locum unum apud Trebellium Pollion. in Celso 27. Tyranno, qui tamen et id injuriam vocat: *Novo,* inquit, *injuriæ genere imago Celsi in crucem sublata est, quasi patibulo ipse Celsus videretur affixus.* Memini etiam me legere alium quendam locum ea de re, quem tamen hodie nunquam meæ memoriæ potui reperire. Infames, quod jam attigi etiam plerumque non possunt accusare, quod hæc verba l. 3. significant, *si tibi existimatio integra est.* Nam infamis est is, cujus est deintegrata existimatio, qui plerunque non admittitur ad accusationem, imo nec ad popularem actionem, *l. 4. de popul. act.* nisi suarum injuriarum gratia, ut *l. 4. D. de accusat.* Veluti damnatus judicio publico, non admittitur ad accusationem alterius, quia est infamis, et aliquando etiam eadem ratione damnatus non judicio publico, ut ex Senatusc. Turpil. ex quo non est publicum judicium, *l. 3. §. ult. D. de prævaricat.* et tamen eo judicio damnatus fit infamis. nec alium potest accusare, ut in *supra d. l. Spurn. §. Qui judicem.* Idemque est in delatore, qui citatus ad edictum non respondit ex *l. 2. §. Senatus. D. de jur. fisc.* At notatus censorio judicio non prohibetur alium accusare, quia nec censor infamem facere potest, sed tantum prætoris edictum, vel lex, vel Senatusc. Marcus Tullius pro Cluentio: *In omnibus legib.* inquit, *quibus est exceptum de quibus causis alium accusare non liceat, istud ignominiæ genus,* id est, *censoria nota, non comprehenditur.* Addamus etiam eum, qui duos reos delatos habet ex diversis criminibus: nam ex uno crimine plures deferri possunt *l. 1. inf. si reus, vel accusat. mort. fuer.* Patet igitur, eum, qui duos reos diversorum criminum habet delatos, non posse tertium accusare alio quodam crimine: nisi suam, vel suorum injuriam persequatur *l. 16. h. tit. l. Qui accusare. D. de accusat.* quæ addit rationem, ut cohibeatur affectatio turpis quæstus: nam accusatorib. præmia deferebantur, quorum affectatione ne plures reos pluribus legibus facerent, vetatur lege Julia judiciorum publicorum plures, quam duos reos, eodem tempore delatos habere, quod etiam probat *lex later. §. ult. D. ad l. Jul. de adult.* Et ait *l. 16.* ut tertium quis accuset, qui duos accusatos persequitur, hoc non permitti contra præscripta legis, nimirum Juliæ, ut in *l. Hos accusare. §. Lege. D. de accus.* Ubi manifesto observatio 6. docet esse legendum, lege Julia judiciorum publicorum non admitti eum, qui eodem tempore queritur *de tribus reis* nisi suarum injuriarum gratia, non *de duobus reis*, nam ut supradictæ leges ostendunt, de duobus reis queri licet eodem tempore. Et ultimum hoc est, etiam familiares et domesticos nostros, licet sint ingenui homines nos accusare non posse: libertos patronos suos, vel patronorum hæredes, nec suarum injuriarum gratia posse criminaliter accusare, civiliter posse: nec item servos audiri adversus suos dominos, imo puniri graviter, si quid deferant in dominos suos *l. 17. pen. et ult. hoc tit. l. 6. et 7. inf. de delator.* Excipitur tantum crimen majestatis, in quo etiam est honesta proditio servi, et hoc significatur breviter in *C. Th. hoc tit.* ne præter crimen majestat. servus dominum, vel libertus patronum, aut familiares accusent. Separantur servi a familiarib. ut in *l. pen. h. tit.* Nam familiares sunt ingenui, qui in domo nostra versantur, et agunt, interdum tamen accipiuntur pro servis Seneca *Epistola* 47. *Ne illud quidem videtis,* inquit, *quam omnem invidiam majores nostri dominis, omnem contumeliam servis detraxerint, dominum patremf. appellarunt servos (quod etiam in mimis adhuc durat) familiares.* Et hoc sensu Ammianus Marcel. 28. *subito perculsi familiares, hebetatis sensibus dominum non defenderunt.* Illud postremo non omittam errare in hoc titulo *legem* 11. quæ alio loco rectius fuisset posita, quia non est de iis, qui accusare non possunt, ut cæteræ omnes: sed hoc tantum vult, eum, qui dolo malo incendium fecit, qui incendit ædes, aut villam alienam, vel acervum, et micam, seu metam frumenti, teneri lege Cornelia de sicariis, quod et verum est, *l. 1. l. Si quis dolo. D. ad. leg. Corn. de sicar.* et capite punitur ex ea lege. Exstat severissima constitutio Friderici Imperat. in Incendiarios in Chronico Abbatis Urspergensis. Imo ex leg. 12. tab. incendiarii vivi exuruntur pœna convenientissima, ut igne pereat qui igne absumpsit aliena, l. *Qui ædes. D. de incen. ruin. naufr.* Fortuita incendia ita non vindicantur, quæ culpa et negligentia nostra contingunt, non dolo malo: nisi civiliter exercentur, aut modice vindicantur, *l. Capitalium. §. Incendiarii. D. de pœn.* Civiliter vindicantur actione legis Aquiliæ. Est etiam alia actio ex 12. *tab.* qua civiliter vindicantur, quæ dicitur incensarum ædium actio, uno tantum in loco juris, l. *Jurisgentium. §. Si paciscar. D. de pact.* et ab uno interprete Græco Thalelæo, *sup. l. 1. de lege Aquil.* Et est actio in duplum, ut indicat *Paulus* 5. *Sent. tit.* 3.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum II. De accusationibus, et inscriptionibus.*

A Personis, de quibus dixit 1. titulo, transit ad rem ipsam, hoc est, accusationes, et inscriptiones, qui est ordo exercendi judicii, et respondendi de jure. Inscriptiones, sive delationes, denuntiationes, querelæ præcedunt, accusationes sequuntur, *l. 3. tit. 1. l. pen. hoc tit. l. 7. D. eod. l. 2. inf. ut intr. cert. temp. crimin. qu. ter.* Quod et ratio exigendæ inscriptionis demonstrat, quæ proponuntur, *l. 5. Cod. Theod. eod. ut sopito ira,* inquit (quoniam sæpe irati prosiliunt ad accusationem) *et per hæc spatia, quibus exequuntur inscriptionis solemnitatem mentis tranquillitate recepta, omnes ad supremam actionem, cum ratione veniant, atque consilio.* Supremam actionem vocat accusationem. Inscriptio est præludium accusationis. At in hoc tit. prius dantur leges de accusationibus, quam de inscriptionib. quæ fuit ratio incipiendi tituli in hunc modum: *de accusat. et inscript.* quod in eo priores sint leges de accusationibus, posteriores de inscriptionibus, nempe *l.* 13. et 15. et *pen.* et *ult.* Est etiam de inscriptionibus nonnihil in l. 8. *hoc tit.* ut inscriptio vel fiat ex libello, id est, edito libello, vel deponatur apud acta. Unde in *l. 4. infr. ad Senat. Turpill.* inscriptionem deponere, id est, deponere apud acta non dato libello. Et *l.* 13. docet ne servum quidem hominem accusari posse, nisi præcesserit inscriptio. Et *l.* 15. ne potentioribus quidem viris, puta illustribus, aut spectabilibus remitti necessitatem inscriptionis, si velint accusationem instituere in aliquem. Quod utique verum est etiam eo casu: quo criminalem injuriarum causam per procuratorem agere possunt, ut l. *ult. infr. de injur.* Nam ipsi viri illustres inscribunt in crimen injuriarum, deque eo adversarium accusant, cum et sic, et in eos ad extremum sententia dicatur ex eadem l. Et procurator ten-

tum est minister agendæ et exsequendæ causæ jure singulari, quia regulariter nemo agit causam criminalem per procuratorem. *Lex pen.* punit officialem judicis, qui in judiciale secretum vel (ut loquitur *secretarium*) quod est auditorium judicis, introducit accusatorem, qui non subscripsit in crimen: nec enim debet accusator admitti in secretarium judicis, antequam subscripserit in crimen, quod parat intentare. Cetera, quæ sunt in *l. pen.* et quæ sunt etiam in *l. ult.* de accusatoris inscriptione, et periculo, memini me exponere in *l.* 3. *tit.* 1. ut ex *l. ult.* hoc tantum nobis notandum restet, reum de se in quæstione confessum, vel etiam extra quæstionem (ut postea dicam) non torqueri, vel interrogari in alios, conscios puta, ut participes. Quod etiam *lex ult.* ait, esse ex auctoritate juris veteris; et puto eam intelligere rescriptum D. Pii, de quo in *l. Repeti.* § 1. *D. de quæst.* is qui de se confessus est, non torquetur in caput aliorum, ut Divus Pius rescripsit. At multi sunt in jure loci, qui huic sententiæ adversantur, loci innumeri, quibus dicitur reos criminum de sociis interrogari, et socios prodere per tormenta, in quæstione socios nominare, quod utique fit non exceptis criminibus quibusdam, ut glossa voluit in *l. ult.* non in maximis criminibus tantum, sed etiam in omnibus. Et eo jure utimur. Quid est ergo quod ait *l. ult.* de se confessum non interrogari de aliena conscientia, id est, de consciis, nemine de proprio crimine confitentem, esse scrutandum de aliena conscientia ut ait, cum restent innumeri loci, ut dixi, quibus dicitur, reos criminum interrogari de sociis; verum hoc jure nunquam fit, nisi cum reus convictus est, cum manifesti criminis reus tenetur, cum est deprehensus ἐπ' αὐτοφώρῳ, quod verbum Græci auctores usurpant, non in furto tantum, sed in quolibet genere criminum, ut Demosthenes loquitur, παρὰ αὐτὰ τὰ ἀδικήματα, *sur le fait:* nam hic damnatur, etiamsi nihil confitetur. Nam quod quædam nationes observant, ut nec convictus quidem damnetur, nisi confiteatur, hoc jus nostrum non admittit, quod alterutro est contentum: vel ut convincatur, vel ut confiteatur, *l. Qui sent. inf. de pœn.* Ergo convictus, de sociis recte interrogatur: confessus, non convictus, non interrogatur in socios, vel in alios. Et ratio est optima, quia cum habeatur confessus pro damnato, facit ut desperatus ad delationem aliorum confugere possit, *l. Deferre.* § 4. *D. de jur. fisc.* Et hoc est quod ad Paulus l. *Sent. tit.* 12. qui de se confessus est, in alios torqueri non potest, ne alienam salutem in dubium deducat, qui de sua salute desperavit. Excipio solum mandatorem criminis, qui criminis est professor et machinator, de quo confessus interrogari potest, tanquam de auctore primo sceleris, ut *l. Prius. D. ad SC. Syll.* non de consciis omnibus. Itaque hac in rem constituenda est differentia inter convictum, et confessum, ut hic, qui sibi non pepercit, qui se noluit servare, qui servatus fuisset deficientibus probationibus, nisi se suo ore prodidisset, et damnasset, ut, inquam, hic non interrogetur in alios: ille interrogetur, qui convictus non confessus est, nec tamen ei facile fides habeatur, ut *l.* 4. *inf. de quæst.* Et quod ait glossa in *l. ult.* confessi responsionem præsumptionem facere, non plenam probationem, hoc ego de convicto dicendum puto, non de confesso: quia frustra, et prorsus inutiliter interrogatur, cum legibus cautum sit ne interrogetur. Nec facio differentiam inter confessum ex interrogatione vel quæstione, et ultro sua sponte confessum, sicut etiam *l. ult.* non facit differentiam, in qua in Cod. Theodos. adduntur hæc verba, quæ referam, quoniam vulgo corruptissima sunt: *Nemo credat sponte fingentis, commonitorum, secretisque mandatis fidem penitus abnegamus.* Et hæc de legibus h. t. quæ pertinent ad inscriptiones. Cetera sunt de accusationibus, et non tantum de accusationibus publicorum judiciorum, sed etiam de extraordinariis accusationibus, de quæstionibus extraordinariorum judiciorum, ut *l.* 1. quæ est de termino moto, qui erat positus in agro finium regundorum, causa, de termino exarato, vel effosso, aut evulso, cujus criminis exsecutio est extraordinaria, ut ait *l.* 1. id est, certam legem non habet, quæ huic crimini irroget certam pœnam, sed ejus coercitio relinquitur arbitrio judicis: nam quæ de termino moto proponitur actio certæ pœnæ ex lege Agraria Julii Cæsaris, ea non est actio criminalis, sed civilis, et popularis: nam nulla est actio popularis, quæ sit criminalis: omnes sunt forenses, seu civiles. Et ita est explicanda *l. ult. D. de term. mot.* quam Accurs. in *l.* 1. *h. tit.* explicat tribus, aut quatuor modis, nec quicquam agit. Verissimum enim est (quod ille omisit) proponi in *l. ult.* actionem civilem ordinariam ex lege Julia, criminalem ordinariam nullam esse de termino moto. Et ita Paul. 1. *Sent. tit.* 16. in eum, qui per vim terminos dejecerit, vel amoverit extra ordinem animadvertitur. Extraordinaria etiam est accusatio, de qua agitur in *l.* 10. *hoc tit.* id est, nulla certa lege prodita scilicet in eum, qui venditat litigatori sententiam judicis hoc obtentu, sive prætextu, quod judex sibi sit summus amicus, et valde familiaris, aut quod etiam judex sit venalis, denique quod possit ab eo facile quamcumque sententiam volet, redimere, vel obtinere. Qui, inquam, ita venditat sententiam judicis litigatori certo pretio convento pro ista opera, et *l.* 10. ait utrumque crimen contrahere, venditorem et emptorem, illicitum hoc esse commercium. Utitur *commercii* verbo. Ergo loquitur de emptore, et venditore eventus sententiæ, et utrumque censet esse puniendum. Non definitur pœna, est igitur extraordinaria. Hujusmodi venditorem Sidonius Apollinaris vocat venditorem intercessionum, alii venditorem fumorum, qualem etiam plerique jam notarunt ex Lampridio, Alexand. Imperat. suffocari fumo jussisse, pœna convenientissima, ut pereat fumo, qui vanos fumos vendidit, sicut ex legibus igne perit, qui incendium fecit. Dist puniri eum qui venditavit sententiam judicis litigatori, forte dicens se sententiam facile redempturum a judice, quamcumque volet, ex *l. Item apud.* § *Idem ait. D. de injur.* quæ sola ex iis, quas adducit Accurs. in *l.* 10. ad rem propositam facit, et de eo loquitur, qui vendidit eventum sententiæ judicis, *velut daturus pecuniam,* sic legitur Florentiæ recte, non, *velut laturus pecuniam* a litigatore pro ista opera, sed velut daturus pecuniam judici, id est, corrupturus judicem. Nam et sic Græci legunt, ὡς ἂν δεῖ παρέχειν τῷ ἄρχοντι χρήματα. Et sic dixit quodammodo judicem esse venalem, et facile data pecunia depravari posse. Quare ius ait injuriam fieri judici, et judicem sibi factam injuriam ulcisci posse. Non ergo quolibet casu, qui vendidit intercessionem suam, vel fumos, injuriam facit judici sed hoc solo casu cum dixit, se impetraturum sententiam in rem litigatoris, data judici pecunia cum hoc est pollicitus litigatori, quod est maxime notandum. Græci interpretes non intellexerunt *h. l.* 10. Nam putant ejus l. hanc esse sententiam: eum, qui promittit impunitatem cædis ei, qui cædem facturus est, in æque esse ei, qui cædem fecit, mandatorem perinde puniri, atque homicidam: utrumque puniri: quod dicit quidem *l.* 5. non etiam *l.* 10. sed id quod sata relui, et Latini interpretes intellexerunt. Addamus, hunc titulum non tantum esse de accusationibus, sed etiam de notoriis, seu notariis apparitorum præsidis provinciæ, quæ notoriæ etsi accusationes non sint, nec desiderent inscriptionem apparitorum, tamen proximæ et affines sunt accusationibus, nec minus tenent apparitorem, qui denuntiat crimen judici, quam accusatorem *l.* 7. et 14. *hoc tit.* Et hoc est quod dicitur, *eos debere assistere suis notoriis,* id est, præstare esse veras suas notorias, sua elogia, et relationes. Nam ut ait *l. Ab accusat.* § *Nuntiatores. D. ad SC. Turpil.* Nam quod *l.* 7. vocat notorias, id *l.* 14. vocat relationes publicarum personarum. Et ita in veteribus glossis, *ex notoria,* ἐκ τῆς ἀναφορᾶς, id est, *ex relatione.* Alias dicuntur notariæ, ut in *l.* 1. *sup. de off. comit. sacrarum largit.* Et passim in collatione dierum aliquot cum Donatistis apud D. August. modo notoriæ, modo notariæ, a notis nimirum, quibus consignabantur, ut indicant, Donatistæ eodem lib. dum postulant sibi gesta edi conscripta, quod nesciant notas. Non igitur, ut vult glossa, notoria sunt dicenda, quasi res notas invulgarent: sed notoriæ, vel notariæ, id est, relationes transmissæ ad judices singularibus literis, vel alius brevibus notis, seu compendiis, de criminibus commissis in provinciis. Quod *lex* 8. *hoc tit.* ostendit, plerumque fieri per stationarios milites: et *l.* 31. *C. Theod. de episcop. et cler. notoriis apparitorum,* inquit, *quos stationarios* appellant, Optatus Afer, *superstationarios,* quod essent dispositi in provinciis per certas stationes maxime cohibendorum, aut retragendorum latronum gratia, ut docet Sveton. *in Julio,* et *Tiberio,* et Tertull. in *Apologetico,* ut Euseb. *in lib. de locis Hebraicis* scribit, inter Æliam, id est Hierusalem, et Hiericuntem in loco qui a Græcis dicebatur ἀνάβασις πυῤῥῶν, id est, ascensus sanguinariorum, rubrorum, seu latronum, fuisse stationem, seu castellum militum ad auxilia viatorum. Et ille est locus, qui in Evangelio notatur fuisse infamis latrocinii, in quo ob eam rem Romani habebant stationem dispositam militum, quo remedio uti præstaret hodie. Et ostendit *lex* 18. stationarios milites denuntiare tantum crimen, non etiam audire accusatores, sed adeundum esse præsidem provinciæ, tantum habere jus denuntiandi præsidi, præsidem æstimare, an elogio apparitoris, seu militis sit credendum, nec se: nec enim hisce elogiis, seu notoriis temere credendum est, nec etiam, ut ait *l.* 14. emendicatis suffragiis decretorum, id est, commendationibus civitatis, quæ dicuntur ψηφίσματα sæpe a Marco Tullio in Verrinis, id est, decreta decurionum, quibus reum aliquem laudant atque commendant: emendicatis, non conciliatis suffragiis temere credendum non est. Et ita emendicatis suffragiis in *l.* 7. *inf. de Palatinis sacrarum largit.* et *l.* 75. *C. Theod. de decurionibus.* In hoc tit. hæc potissimum quæstio tractatur, an reus per alium defend. possit, vel an accusator per alium accusare possit et an absens reus damnari, vel accusator absens litis damno coerceri possit absoluto reo. Res est omnino male explicata a Doctor. nostris, maleque perducta in nonnulli, tanquam ex jure nostro fiat, quia quod usu receptum est hac in re, tanquam ex jure nostro, id hodie planum faciam nullo, aut parva admodum parte cum jure nostro congruere. Et primum quidem ita distinguo: aut servus factus est reus, aut liber homo: si servus factus est reus, sive præsens sit, sive absens per dominum, vel procuratorem domini, vel per alium pro domino defendi potest *l.* 2. *hoc tit. l. Servus, D. de publ. judic. l. Servi. D. de appellat.* Et ratio hæc est, quia dominus non tam videtur reum defendere, quam rem patrimonii sui, cum servum suum defendit, quem in patrimonio habet: et interest cujusque suum tueri patrimonium, et defendere, maxime cum dominus, vel alius nomine domini servum criminis postulatum hactenus tantum defendat, ut pro eo offerat competentes allegationes, ut purget innocentiam ejus, et eum sibi conservet, et præterea satisdet servum judicio sisti, *l. Si servum. D. de accusat. l.* 2. *de custod. reor.* et vero, ut sistat eum in judicio, *l.* 2. *hoc tit.* non etiam, ut pro eo sustineat condemnationem, quoniam etiam si defensorem habuerit dominum, in personam ejus fiet condemnatio, non in personam domini, quæ est sententia *l.* 2. Nec obstat, quod in noxalibus actionibus, ex delictis servorum dominus his actionibus conventus, suffert condemnationem, nisi servum noxæ dedat, quia noxales actiones non sunt criminalia judicia, sed civilia, *l. Quid. sit.* § *Quod ajunt. D. de ædil. edict.* Nos de criminalibus judiciis loquimur, in quibus condemnationem is tantum suffert, qui criminis factus est reus, non dominus ejus, ne pœna egrediatur auctorem criminis. Et ad hæc etiam si dominus non defendat servum suum in criminali judicio, si nolit defendere, teneri accusatori actione ad exhibendum, ut eum servum producat. Et ita est accipienda *l.* 1. *sup. de noxal. act.* quoniam est conjungenda cum *l.* 2. *hoc. tit.* ut probat similitudo inscriptionis et subscriptionis. Ideoque contra quam sentiat. Accurs. in *d. l.* 2. *de noxal.* ea lex accipienda est de servo criminaliter accusato,

nec defenso a domino, quoniam quem defendit dominus utique sistere debet. At et quem non defendit, ut exhibeat, potest conveniri actione ad exhibendum. Et quo sequitur non tantum eum, qui acturus est noxali actione, in dominum agere de servo exhibendo, ut constat, sed etiam eum, qui accusaturus est servum criminaliter, quive accusat, quod maxime est notandum. Est etiam cum hac *l.* 2. conjungenda eodem argumento inscriptionis et subscriptionis *lex* 1. *inf. de injuriis.* In qua hoc tantum habetur nec servis alienis licere facere injuriam. Quam sententiam glossa et interpretes omnes dicunt esse accipiendam active et passive argumento conjunctionis harum legum. Dico esse tantum active accipiendam, ut et servus alienus si fecerit injuriam, injuriarum criminaliter accusari possit. Et hæc quidem in servo locum habent. In libero homine, qui reus postulatus est, aliud est dicendum. Namque is, sive præsens sit, sive absens liber homo reus postulatus, neque per procuratorem, neque per alium quemquam, etiamsi satis offerat reum judicio sisti, defendi potest. Et hanc differentiam inter servum et liberum puto exposuisse Modestinum lib. 6. differentiarum ex quo sumpta est *d. l. Si servum.* In qua dicit dominum, qui servum defendit in judicio capitali, antea dum satisdato promittere juberi, lege scilicet publicorum judiciorum, ad differentiam scilicet liberi hominis, qui reus postulatur capitali judicio, quem nemo potest defendere, etiamsi paratus sit sistendum satisdato promittere, quia generaliter neque ad accusandum in criminalibus causis procurator, vel alius quisquam nomine accusantis, vel rei admittitur, et, ut ait *l. pen.* §. 1. *D. de publ. judic.* multo magis ad defendendum reum procurator non admittitur. Cur multo magis? quia scilicet in judicio criminali magis est necessaria exhibitio et præsentia rei, quam accusatoris, ut componatur cum testibus (*pour les confronter*) ut ex voce ejus, et habitudine, ex constantia, vel trepidatione prudens judex eruat veritatem. Attamen causæ absentiæ rei reddi possunt per procuratorem, vel alium quemlibet nomine absentis, ne judex festinet ad condemnationem, sed eam differat amico allegante justam causam absentiæ, *d. l. pen. l. Absens. D. de procur.* Quoniam hoc non est suscipere integram defensionem causæ, sed tantum excusare absentiam (quod in foro *exoiner* dicitur) quod verbum male dominus Budæus deducit ex Græco verbo ἐξόμνυσθαι, cum sit ex Latino Barbaro quod in legibus Germanorum sæpe legitur, exidoneare aliquem, id est, non esse idoneum affirmare eum qui in præsentia judicis adsit, aut adesse possit. In causa igitur criminali excusatio quidem absentiæ admittitur, sed non defensor totius causæ. Et ita est accipienda *lex* 3. *hoc tit.* dum ait, reos absentes per procuratorem defendi posse, id est, eorum absentiam redditis justis causis defendi, et excusari posse, non integram causam defendi. Et ita etiam recte Joannes accepit legem *Servum.* §. *Publice. D. de procurat.* dum ait, *publice utile esse, ut quilibet absentis defensionem suscipiat, et ejus innocentiam excuset*, quid hoc est? Innocentia non indiget excusatione. Intelligit ergo, ut absentiam ejus excuset allegando justitiam absentiæ, quod quodammodo est innocentia absentis. Hoc vero *l.* 3. *hoc tit.* ait, permittere leges publicorum judiciorum, ut absentiæ rei quilibet absentiam excusare possit differendæ condemnationis gratia, quæ utique differetur excusatione recepta a judice, non aliter: nam poterit reprobari, eaque reprobata sequetur condemnatio absentis. At *lex pen. D. de publ. jud.* hoc ait esse permissum Senatusconsulto, non legibus publicorum: hæc non sunt contraria: nam Senatusconsultum intelligere oportet factum ad leges publicorum, quod et legum appellatione continetur. Et ita sæpe legimus idem modo factum lege, modo Senatusconsulto, nimirum Senatusconsulto facto ad eam legem, ampliando, vel interpretando eam legem, ut quod in Institut. legimus, *minorem 25. annis, non posse manumittere, nisi causa probata apud consilium ex lege Ælia Sentia*: hoc Senatusconsul. tribuitur in *l.* 1. *D. de offic. consul.* Et eodem loco Cajus 3. *Institut. si quis injustas nuptias contraxerit per errorem, ex quibus liberos susceperit*, liberos ei suos hæredes esse, si modo post mortem parentis errorem probaverint. Et hoc ait esse etiam ex lege Ælia Sentia, vel SC. Proinde etiam dicamus in proposito, absentiam rei cuilibet excusare leges publicorum permittere, vel Senatusconsultum. Sed transeamus ad graviora. Ait *l.* 3. *reos capitalium criminum absentes etc.* Rei non sunt ante litem contestatam. Ergo loquitur *l.* 3. (et nos ita sensimus, intelleximusve ab initio hujus tractationis) de reis absentibus post litem contestatam, vel ut ait *l. Inter. D. de publ. judic.* cognitione suscepta, quod Accursio recte est, *lite contestata*, et Basilica, μετὰ προκατάρξιν, id est, *post litem contestatam*: hæc tria idem possunt, lite contestata judicio accepto nomine rei recepto cognitione suscepta. Instituta igitur quæstio est de reis absentibus post litem contestatam: nam ante litem contestatam, qui delatus, nondum factus est reus, si absit per contumaciam, non damnatur, neu accusatur, sed adnotatur inter reos delatos in commentarios, seu acta judicum, ut requiritur *l.* 6. *hoc tit.* Eaque adnotatio promulgatur edicto, ut veniat in notitiam ejus, qui delatus est, *l.* 1. *D. de requir. reis, nec absent. damnan.* Nec tamen ea adnotatio importat publicationem bonorum, vel condemnationem ullam, licet ab ea appellari possit, *l.* 2. *sup. si pend. appell. mors interven.* Sed bona adnotati obsignantur sigillo publico impresso: nondum etiam coguntur in fiscum: quam obsignationem bonorum, ut alii plerique notarunt, nostri interpretes vocant adnotationem, perperam, cum adnotatio sit id, quod supra exposui, non consignatio bonorum. Verum adnotationem, si reus intra annum non venerit, post annum sequetur bonorum, quæ interim fuerunt obsignata, publicatio, et infamia absentis, *l. ult. D. de req. reis.* Non autem sequitur absentis condemnatio, post annum quidem, qui litem contestatus non est, nisi sit leve crimen, id est, non capitale. Et hoc vult *l. Absentem.* §. *Adversus. D. de pœn.* Post annum igitur sequitur quidem confiscatio bonorum, et infamia propter ademptionem bonorum, sed non condemnatio, quæ scilicet adimat vitam, vel civitatem: vel libertatem, non condemnatio gravis, sed levis, puta pecuniaria, vel relegatio, quæ capitis diminutio non est. At si post litem contestatam reus absit per contumaciam, hoc est, ut ait *d. l. Inter*, si per triduum, per singulos dies tercitatus non responderit (sunt verba *l.*) et ter citatus voce præconis, vel buccinæ, ut apud Plutarchum in Gracchis, ἀνακαλεῖσθαι ὑπὸ σάλπιγγι, reum criminis capitalis, qui edicto non obtemperet, evocari buccina. Is, inquam, qui ita per contumaciam abest post litem contestatam, condemnatur quocunque crimine, etiam capitali, nisi præsto sit, qui ejus absentiam excuset, et excusatio recipiatur (nam recepta excusatio condemnationis dilatio est) per triduum autem per singulos dies ter citare in *d. l. Inter*, est, quod vulgo dicimus, *per tres breves dies*, fateor. Nec tamen secundum verba *l. Inter*, tres illi dies, sunt 9. dies ut vulgo exponunt, ita ut reus intra 9. dies ter citetur, inter primam et secundam et inter secundam et tertiam citationem, intermisso duorum dierum spatio, ut fit, quod spatium 9. dierum etiam imperite Imbertus in Institutionibus forensibus vocat trinundinum, cum trinundinum, non novem, sed 27. diebus constet, si non ignoramus quid sit Latine loqui. At nego in *d. l. Inter*, triduum accipi pro novem illis diebus, in quibus absens reus tercitandus sit. Nego etiam in ea lege, triduum accipi pro triduo continuo, et consequenti. Sicut nec in *l.* 12. *tab.* de denuntiatione testimonii apud Festum, cui testimonium defuerit, in tertiis diebus ob portum, id est, ad domum ejus, qui denuntiatus est, obvagulatum ito, id est, proclamatum ito, et denuntiatum testimonium: in ea lege tertios dies non accipio pro tribus consequentibus se sed pro trinundino, id est, ut primo die denuntiato, vel citato teste, vel reo, intermittantur dies novem, quibus constat singulum nundinum, vel singulæ nundinæ: post nonum diem iterum citato reo, ut atque intermittantur novem dies, tertium autem citatus, ut adsit saltem nono die, atque ita, ut trinundino citetur, et unaquaque vice, unoquoque nundino ter præcone eum inclamante, ille, ille, ille. Nam et Coriolanum lego apud Dionysium Halicarnasseum 7. et Plutarch. in Coriolano, juberi adesse εἰς τρίτην ἀγοράν, id est, trinundino, seu tertio mercatu: et leges quoque promulgari trinundino, tertiis diebus, et confirmari apud Macrob. 1. *c.* 16. et 3. *c.* 17. Et ad trinundinum proxime accedit, quod legimus in causis civilibus absentem tribus edictis evocari, per singula edicta intermisso spatio 10. dierum, seu decimi diei incipientis, non expleti, quoniam spatium illud respicit ad solemne illud trinundinum, quo et rusticani coibant in urbem, ut pleno foro res ageretur, et innotesceret etiam rusticanis, *l. Ad peremptorium. et seq. D. de jud.* Quod etiam ita fit in causis civilibus post litem contestatam, si quis absit deserta lite, ut ad eas leges etiam Græci notant, μετὰ προκατάρξιν, et facit *lex Contra.* §. 1. *D. de re judic.* et *l. Liberto*, §. *Litem. D. de negot. gest.* Item, ut in civilibus causis *d.* §. *Litem*, ita etiam in criminalibus absentia rei, vel etiam accusatoris post litem contestatam potest per alium excusari: absentia rei, ne damnetur eo crimine, quo fuit accusatus, ne damnetur μονομερῶς, id est, una tantum parte præsente, ea absente. Accusatoris autem absentia, ne calumniæ damnetur *d. l. Inter*, qui posset calumniæ damnari, quod abfuerit post litem contestatam per contumaciam, id est, quod tribus diebus ter citatus non responderit, et reus absolveretur, si non reciperetur excusatio absentiæ: et tamen si ante litem contestatam post inscriptionem is, qui in crimen inscripsit, per contumaciam absit, calumniæ non damnatur, sed extra ordinem, ut ait *l.* 3. *tit.* 1. quod est levius, quam calumniæ pœna, et gravius, quam Senatusconsulti Turpill. pœna, ut ait *l. Absentem.* §. *pen. D. de pœn.* Quoniam pœna Senatusconsulti Turpill. est tantum pecuniaria. Loquimur ergo de reo, vel de accusatore, qui post litem contestatam abest per contumaciam, cujusque absentiæ ratio ab alio non allegatur, vel allegata non recipitur: nam qui ita abest condemnari potest μονομερῶς, nec condemnatus appellare potest, *l. Ex consensu.* §. *ult. de appell.* Dico, si absit per contumaciam: nam si post litem contestatam absit citra contumaciam, puta non perfecto ordine citationum, non servata supradicta solemnitate juris, et tamen damnetur reus ut contumax, ipso jure nulla est sententia. Accusator quoque, si post litem contestatam absit citra contumaciam, neque calumniæ, ut contumax damnari potest, neque reus absolvi, ut ait *l.* 4. *hoc tit.* Non potest absolvi, inquit, *ex una postulatione* (quod est id, quod Græci dicunt, μονομερῶς) cui est adversum, causa cognita, seu cognitionaliter in legibus nostris: nam cognitionaliter est utraque parte præsente. Et ideo, quia ipso jure sententia nulla est, quia condemnatur is, qui abest post litem contestatam citra contumaciam, causa ex integro agi potest etiam absente reo, qui erat præsens, ut ait lex. 4. et ex integro apud eundem judicem, vel apud successorem ejus, ubi supplendum est *quod magis est.* Nam videtur se corrigere, ut sæpe hoc modo se corrigunt auctores nostri, ut apud eundem causa ex integro non agatur, sed apud successorem ejus, argumento *l.* 1. *sup. de sentent. præfector. prœt.* vel apud superiorem judicem, ut in *l.* 6. *h. tit.*

## *Ad L. IX et X.*

*L. IX. Qui de crimine publico in accusationem deductus est, ab alio super eodem crimine deferri non potest. Si tamen ex eodem facto, plura crimina nascuntur, et de uno crimine in accusationem fuerit deductus, de altero non prohibetur ab alio deferri. Judex autem super utroque crimine audientiam accommodabit: nec enim licebit ei separatim de uno crimine sententiam proferre, priusquam plenissima examinatio super altero quoque crimine fiat. PP. quarto Kalendar. Septemb. Basso 2. et Quintiano Coss.* 289.

*L. X. Idem AA. et CC. Ursæ: Qui explicandi negotii spem (cujus finis in judicis pot state, ac motu situs est) pollicetur: non minus ob illicitam sponsionem crimen contrahit, quam qui ad hujusmodi promissionis mercium contra disciplinam publicam eripuit.*

Ex lege nona notandum est, eum, qui criminis publici ab aliquo reus delatus, vel factus est, ab alio ejusdem criminis reum deferri non posse, ut in *l. Si tamen. §. ult. D. eod.* Crimen publicum dico, cujus persecutio omnibus patet, cujus executio cuilibet ex populo in commune permittitur, *l. Quamvis. inf. ad leg. Jul. de adulter. l. Lege Cornelia. D. ad leg. Cornel. de fals.* Joannes Chrysostomus in illa homilia, qua disserit de illo loco Pauli: *Modico vino utere, etc. Commune*, inquit, *est crimen, publicum delictum licet cuique volenti accusare:* definitio est publici criminis. Verum etsi publicum crimen pateat omnibus, tamen præventioni locus est, id est, qui prior occupavit accusare, ceteros excludit populares suos. Dixi reus delatus, vel factus (vel, ut ait l. 9.) in accusationem deductus, et nondum absolutus, vel nondum exemptus ex reis, ut is pendente accusatione, quam quis prior instituit, non possit ab alio eodem crimine accusari. Quod tamen ita est intelligendum, ut si fuerit absolutus priori accusatione, videatur quidem ab alio posse revocari, et eodem crimine accusari, quia et in criminalibus causis, sive accusationibus, res inter alios judicata, aliis non nocet. Et sane ea ratione, qui altero accusante est absolutus, si ab alio revocetur, et eodem crimine accusetur, non potest eum repellere exceptione rei judicatæ, quia inter alios judicata est, *l. pen. sup. quib. res jud. c. non noc.* quæ lex est conjungenda cum hac l. 9. ut similitudo inscriptionis et subscriptionis probat. Verum iniquum est, ut sæpius de eodem crimine quæratur, ut qui non accusante absolutus est, rursus eodem crimine accusetur ab alio: alioquin nunquam cuiquam constaret fides, seu ratio innocentiæ suæ. Et ideo, quod potest colligi ex *d. l. pen.* altero accusante absolutum, ab alio revocari et repeti posse, non est perpetuo verum, sed ita debet intelligi, si de prioris accusatoris perfidia, prævaricatione, et collusione constiterit, tum alter accusator admittitur. Et ita cautum est lege Julia public. judiciorum, *l. 3. D. de prævar. l. 3. §. Si tamen posteaquam. D. de lib. hom. exhib. l. 11. h. tit.* Est etiam alius casus, quo reus absolutus ab alio revocari, et de eodem crimine accusari potest, si a reo judicem constiterit pecunia fuisse corruptum, qua de re disputat M. Tull. in Partition. Et puto hoc casu etiam a priori accusatore, qui victus est per sordes judicis, reum repeti posse, nec dum ab alio quolibet argumento *l. 1. sup. de pæn. jud. qui mal. judic.* At si ipse accusator corruptus sit, si prævaricatione accusatoris liberatus reus sit, non potest quidem repeti reus ab eodem accusatore, qui prævaricatus est, sed ab alio repeti potest, ubi scilicet (ut ante dixi) de prævaricatione prioris constiterit. Est etiam tertius casus, quo reus bona fide absolutus incorrupto judice, incorrupto accusatore ab alio repeti potest, si suam injuriam, suumque dolorem persequatur, ut si extraneo accusante mulier adulterii absoluta sit incorrupto judicio, maritus eandem accusationem instaurare potest, si possit allegare idoneas causas, quibus impeditus non potuit extraneum prævenire, vel si ignoravit extraneum eam accusationem instituisse, *l. 7. §. 1. D. eod. l. 4. § ult. D. ad leg. Jul. de adult.* His tribus casibus reus absolutus alio accusante, ab alio eodem crimine reus fieri potest. Loquor de eodem crimine, eademque accusatione: nam si reus fuerit absolutus uno crimine, non est dubium, eum ab alio altero crimine accusari posse, ut in specie l. 11. absolutus homicidii, post ab alio accusari potest, non homicidii, cujus absolutus est, sed latrocinii, aut seditionis et tumultus concitati in Rempub. quod in ea l. 11. appellatur crimen pastorum, quam ob rem liquido non constat. Sed verum est Imperatores Diocletianum et Maximianum qui auctores sunt legis 11. respexisse ad suam ætatem, qua pastorum ingentem manum, seu potius exercitum exercuisse innumera latrocinia, et miserabili direptione vastasse villas, vicos, castella, oppida, didici ex Mamertino in panegyrico iisdem Imperatoribus dicto: sub iis scilicet Impp. rusticos et pastores latrocinia exercuisse, et seditionem commovisse erga Rempublicam, quo respicit hæc lex. Et verba Mamertini hæc sunt: *Illud malum tuo, Cæsar, nescio, utrum magis fortitudine repressum sit, an clementia mitigatum, cum militares habitus ignari agricolæ appetiverunt: cum arator peditem, cum pastor equitem, cum hostem barbarum suarum cultorum rusticus vastator imitatus est.* Nota est etiam seditio, quam olim concitavit in Sicilia Athenio pastor, ut Florus scribit in Epitome rerum Roman. de quo etiam M. Tull. in Frumentaria. Hoc ergo certum est eum, qui uno crimine absolutus est, veluti homicidii, mox ab alio latrocinii et seditionis reum postulari posse, quia non objicitur idem crimen. At idem crimen reo absoluto ab eodem, vel ab alio objici non potest, exceptis supradictis tribus casibus. Hinc quæritur, quid sit dicendum, si reus absolutus non sit quem quis reum detulerat, sed jure transegerit cum priore accusatore salutis suæ redimendæ causa. Et hoc casu licet ab eodem, qui jure transegit, repeti non possit, memini tamen me alias dicere, ab alio tamen, qui non transegit repeti posse, ut *l. 3. §. ult. D. ad leg. Jul. de vi publ.* ne res inter alios transacta aliis noceat. Et ita Accursius recte sentit in *l. 11. h. tit.* et in *l. Transigere. sup. de transact.* Rursus quæro, quid sit dicendum, si non sit absolutus reus, sed exemptus ex reis, id est, si nomen ejus commentariis reorum abolitum sit. Facio differentiam inter absolutum et exemptum ex reis, sive eum, cujus nomen abolitum est: quoniam absolutione omnimodo purgatur innocentia, et crimine reus liberatur. Exemptione ex reis pœna liberatur non crimine. Pœnam demas licet culpa perennis erit, *l. ult. inf. de generali abolit.* Eximitur autem quis ex reis variis modis, vel si libellus inscriptionis legitime ordinatus et conceptus non fuerit, *l. 3. §. Quod*



*si libelli. D. eod. Nomen* inquit, *rei aboletur, si libelli inscriptionum legitime concepti non sunt.* Sed hoc casu reus repeti potest ab eodem accusatore, vel ab alio. Quod plane demonstrat, non liberari eum crimine, nomine abolito. Eximitur etiam quis ex reis ultro desistente accusatore sine abolitione, id est, sine venia omittendæ, non peragendæ accusationis: nam non solus reus abolitionem petit, ut vulgo dicimus abolitionem tantum existimantes peti a reo, cum etiam ab accusatore petatur, quem pœnitet institutæ accusationis. Ceterum si sine abolitione accusator destiterit, licet non possit eundem reum ipso eodem crimine repetere, *l. 2. ad Senatusc. Turpil. l. 6. tit. 1.* tamen alius eum repetere potest, *l. Si tamen. §. ult. D. eod.* Eximitur etiam nomen ex reis interveniente publica abolitione et indulgentia Principis, quæ non quam est perpetua, sed temporaria, propter ferias aliquas, aut publicam lætitiam. Ceterum finitis feriis reus repeti potest ab eodem, vel ab alio, *l. Aut privatim. D. ad Senatusc. Turpill.* Paulus 5. *Sentent. tit. de abolit.* Post publicam abolitionem reus a suo delatore repeti potest intra trigesimum diem, postea non potest. Nam ut etiam ostendit *d. l. Aut privatim*, huic rei, id est, repetendo reo, qui exemptus fuit ex reis propter publicam abolitionem, sunt præfiniti dies 30. Eximitur etiam ex reis privata abolitione, quam vel ipse reus petat mortuo accusatore pendente accusatione, vel impedito, quo minus accusare possit, vel ab accusatore ipso. Et hoc casu repeti etiam reus potest intra trigesimum diem ab alio *l. 1. §. ult. D. eod.* non ab eodem, nisi ex speciali permissu principis, ut in *l. 1. inf. de abolit.* At præterea ex hac l. 9. notandum est, aliquando ex uno, eodemque facto duo, vel plura crimina nasci, ut si quis vi illata uxorem alienam vitiaverit, ex hoc facto nascitur duplex crimen, adulterii, et vis publicæ, et tunc dividi possunt crimina, ita ut ab uno reus deferatur lege Julia de adulteriis, ab alio lege Julia *de vi pub.* apud eundem judicem, qui tamen non poterit de uno crimine pronuntiare quin etiam de alio cognoscat, quia sunt connexa crimina, quæ ex uno facto pendent. Neque huic sententiæ legis 9. obstat *lex Senatus. D. eod.* quæ ait, ob idem crimen neminem pluribus legibus reum fieri posse, idque senatum censuisse, puto Senatusconsultum factum auctore Tito Vespasiano, quem Suetonius nominatim scribit vetuisse, de eadem re agi pluribus legibus. Et ecce de læsa majestate sunt tres leges, lex Julia, lex Cornelia, lex Apuleja, an his omnibus legibus reus læsæ majestatis deferri potest? Minime, sed tantum una. Verum ut respondeamus, manifestum est, Senatusconsultum loqui de uno eodemque crimine et facto: l. 9. loqui de uno facto quidem sed non de uno et eodem crimine. Illud in comperto est, unum pluribus legibus de pluribus et diversis criminibus in accusationem deduci posse ab eodem, vel a diversis. Quid ni? hoc est certissimum: quoniam singula publica crimina vindicari publice interest. Sed hujus rei, quæ et per se satis erat nota et explorata, comprobandæ causa male Accurs. adducit in medium *l. 3. §. Sed et si aliud. D. eod.* quoniam ea lex non loquitur de pluribus criminibus, quibus quis reus factus fuerat, sed sententia ejus §. hæc est, quæ ducitur ex principio legis, si quis libello inscriptionis deferat mulierem reum adulterii, eum debere libello notare locum, in quo adulterium commisit, et personam, cum qua commisit, et annum, et mensem. Tota lex pertinet ad legem Juliam de adulteriis, ut inscriptio legis docet. Sed ejus legis innumera erant capita, quandoquidem non tantum puniebatur, qui quæve adulterium commiserat, sed etiam qui domum suam præbuerat, ut matrisfamil. stuprum pateretur, vel qui deprehensum adulterum dimiserat, vel qui pro comperto stupro pecuniam acceperat, qui omnes tenebantur lege Julia de adulteriis: et quacunque ex causa quis deferatur reus lege Julia de adulteriis, ex hac vel illa lege, *Sed et si aliud.* ait easdem circumstantias in libello notandas esse, quas initio dixit notari debere, cum mulier dicitur adulterium commisisse. Et hæc est sententia ejus §. de pluribus criminibus in unum libellum collatis adversus unum eundemque, quamvis jure fiat, in eo tamen §. neque vola, neque vestigium de pluribus criminibus, quibus quis reus factus fuerit.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad tit. III. De exhibend. vel transmit. reis.*

Post inscriptionem ejus, qui reum detulit, de qua superiori titulo actum est, sequitur ut judicio reus exhibeatur, procuratur, sistatur, qui accusari, et lis cum eo contestari possit. Quare si peregre comprehensus sit reus præmisso libello inscriptionis, eum delatore, qui libellum edidit, qui subscripsit in crimen, ad suum forum transmittendus est, ut ibi exhibeatur et accusetur solemniter. Priorem esse inscriptionem exhibitione ostendit hujus tituli l. 2. Exhibitionem autem priorem esse accusatione solemni, vel litis contestatione, argumentum est, quod nemo absens accusatur, et quod ad exhibendum agat qui alienum servum accusaturus est, *l. 2. sup. ad exhib.* Non fit autem exhibitio rei sine speciali præcepto judicis, *l. 3. h. tit.* quoniam hac in re apparitoris solius sine judice nulla potestas est, apparitori non est manus injectio, nisi jusserit judex. Denique is demum reus exhibendus est judicio, quem judex exhiberi jubet: transmittendus, quem ad se jubet transmitti, misso plerunque aliquo ex officio, id est, ex apparitione sua ad eum deducendum, et exhibendum, ut significat *lex 2. h. tit.* illo loco. *Qui ad exhibendum missus est*, vel etiam literis

scriptis ad collegam suum, ut in l. *Solent. D. de custod. reor.* dicitur eleganter, præsides provinciarum, in quibus delictum admissum est, solere scribere ad collegas suos ubi rei agere dicuntur: omnes præsides provinciarum invicem collegæ sunt, quod maxime notandum est ex illo loco. Scribere igitur ad collegas suos, id est, alios præsides provinciarum, ubi degunt rei, et desiderare, ut ad se remittantur, et ad provinciam, in qua deliquerint, ut in ea de iis sumatur exemplum, cum prosequutoribus, ut ait, id est, cum manu militum, vel paganorum idonea, quæ reos prosequatur, et ducat cum prosequutione idonea, ut ait *lex 1. sup. de defensor. civit.* Ultro etiam præsides nonnunquam reos, quos comprehenderunt, remittunt ad proprium forum, veluti ad præsidem provinciæ, in qua crimen admiserunt, l. *Si cui. §. ult. de accusat.* vel militem, qui in provincia deliquit, solent remittere puniendum, et excutiendum, seu audiendum ad magistrum militum, si hoc criminis, ac personæ qualitas exigere videatur, quæ est sententia l. 1. *h. tit.* Nam potest quidem etiam de milite, qui in provincia crimen admisit, pœnam sumere præses ejus provinciæ, *l. ult. D. de accusat.* l. 3. *de re milit. l. 1. inf. ad leg. Cornel. de sicar.* Secundum id quod vulgo dicitur, *unumquemque sortiri forum, ubi crimen contraxit, nec posse ab eo loco, in quo crimen contraxit, se subtrahere, nec revocare domum, opposita præscriptione fori*, quoniam quo loco quis contraxit obligationem qualemcunque, eo se debet defendere. Contraxit delinquendo obligationem. Ergo ubi deliquit, respondere debet, *l. Omnem. D. de jud.* ut *d. l. Si cui. §. pen. l. 1. sup. ubi de crim. agi opor.* Ergo est quidem præsidi jus animadvertendi in militem, qui in provincia sua deliquit, sed est etiam in ejus arbitrio, aut sane plerunque præses solet pro causæ merito, et qualitate personæ militem in provincia reum postulatum cum elogio remittere ad magistrum militum, vel ad ducem, sub quo militat. *d. l. 3. de re mil.* et *d. l. De militibus. D. de cust. reor.* Sicut curatoribus regionum, et viarum, qui et viocuri dicebantur apud Varronem, Julius Capitolinus scribit D. Marcum permisisse, ut vel ipsi punirent, vel ad præfectum urbi puniendos remitterent eos, qui ultra vectigalia ab aliquo quicquam exegissent. Et hujusmodi remissionis, sive rejectionis frequens est mentio in jure, ad præfectum urbi, vel alios majores judices, ut *l. 1. §. Solent. D. de off. præf. urb. l. ult. D. de offic. præf. vig. l. 1. §. ult. D. de susp. tut. l. 13. sup. de fidejussor.* Et similiter notandum est, esse in arbitrio præsidis provinciæ, in qua crimen admissum est, vel prehensum reum punire, cujuscunque provinciæ sit, quia non potest se subtrahere foro, in quo deliquit, vel ea causa eum remittere ad præsidem provinciæ, unde is homo est, nec in eum directo quicquam statuere, *l. Non dubium. D. de custod. reor.* Sed remittere, ut ait, cum elogio, id est, cum notaria, ut loquuntur, et relatione sua qua declaret, quid in eo homine compererit, quod facere solent, ut ait *d. l. Non dubium*, cum cognovit et constituit, id est, cum ei causa cognita de crimine constitit. Sic ea verba accipienda sunt: nec enim incognita causa, inexcussa, vel inexplorata cum elogio remittendus est, aut sane elogium confici nullum potest de reo ab eo, cui de re non liquet. Igitur recte ait, tum eum remittere reum ad præsidem provinciæ, unde is reus est, unde domo profectus est, cum cognovit et constituit, id est, constitit, ut Græci interpretantur, *ὅτε δ' ἔγνω ἢ εὗρε τὸν κρινόμενον ἡμαρτηκέναι*, id est, *cum cognovit et comperit reum deliquisse*, quod est, cum ei constiterit de crimine: et ita constituit, et constituisse, et constitutum accipimus in l. *Adulter. §. ult. D. ad leg. Jul. de adulter. l. Imperator. §. Si centum. D. de leg. 2. l. Procurator. §. ult. D. rem rat. hab.* Ita Salustius in Jugurt. *agmen constituit*, id est, *constitit*. Et Hyginus de Beronice: *reliquam exercitus copiam constituere*. Ex eo ergo intelligimus non confici elogium de reo, cum quo remittatur ad alium judicem, nisi ab eo, qui cognoverit de crimine, cuique liquerit de crimine. Elogium igitur esse certam quandam criminis comperti asseverationem, et quasi prædamnationem rei: sed tamen ex integro causam disceptari oportet a judice, ad quem reus cum elogio remissus est, eaque iterata disceptatio, et cognitio, quæ fit quasi re integra, iterata auditio, et examinatio rei proprie ἀνάκρισις dicitur, l. *Divus Adrianus. D. de custod. reor.* quasi retractatio judicii jam finiti, et in *Novella* 153. et in *Act. Apostol. cap.* 25. Sic fit, ut de reo quodammodo bis judicium criminale exerceatur, sicut secundum jus vetus Fabius in Institutionibus posuit præjudicia de reis deportatis ac si bis de eis deportandis foret statuendum: sicut Herodianus septimo, Gordianum scribit, damnatis exilio fecisse potestatem sui defendendi, et retractandi judicii, hoc est, permisisse ἀνάκρισιν, sicut in Historia Sacra Sulpitii Severi legimus, Priscillianum gemino judicio maleficii auditum, et convictum fuisse, et nominatim iterati judicium necesse fuisse, quod plane dixi quodammodo contingere reo cum elogio remisso ad alium judicem. Ad hæc notandum est, reo, qui ex longinquo exhibendus est, beneficio l. 2. *hoc tit.* quod confirmat etiam *lex ult. C. Theod. eod.* humanitatis gratia dari triginta dies post vocationem in jus ad componendam rem suam familiarem, et parandos sibi sumptus itineris, et litis, nec statim atque judex de eo exhibendo, vel remittendo pronuntiavit, deduci eum, vel exhiberi debere. nec eum ut addit *l. 2.* qui ad exhibendum reum missus est pretio corruptum, spatium hoc, seu laxamentum triginta dierum prorogare, aut coarctare posse. Verum *d. l. ult. C. Theod.* interim, id est, intra illos triginta dies, vult reum constitui sub moderata et diligenti custodia, quæ non impediat compositionem rerum suarum; *lex 1. hujus tit.* ait simpliciter sub custodia, illa sub moderata et diligenti custodia. Et licet diligens custodia aliquando vincire permittit, ut in *l. 1. Diligens. D. de fugit.* cum magistratus municipales admonentur, ut servos fugitivos diligenter custodiant, ne evadant, eo sermone permittitur magistratibus municipalibus, etiam vincire servos fugitivos. Et tamen in hoc proposito diligens custodia non complectitur carcerem et vincula, quoniam (ut cavetur *l. 2. hoc tit.* et *l. Si confessus. D. de custod. reor.*) nemo reus carcerem patitur et vincula, antequam convictus, vel confessus sit, nemo patitur vincula, donec de eo pronuntietur, non antequam convincatur, vel crimen agnoscat, nisi grave aliquod crimen admiserit, quod protinus, pœnam carceris commereatur, ut l. 3. *D. de custod. reor.* Et ita est accipiendum, quod ait *lex 1. l. seq.* reum judicio exhibitum, in vincula publica esse conjiciendum, videlicet etiamsi necdum convictus, vel confessus sit; et non sit generaliter verum, sed pro qualitate criminis, quod objicitur, puta si sit maximum crimen, et (ut ait ipsa lex 1.) si criminis qualitas, etiam cæterorum acerbitatem postulaverit et *l. 2. ejusd. tit.* si crimen dignum sit claustris carceris, et custodiæ squalore. Hoc casu excepto, reus comprehensus, vel exhibitus, nec dum convictus, vel confessus, jure nostro non conjicitur in carcerem vel vincula, sed fidejussoribus committitur, qui caveant de sistendo, et exhibendo eo, ubi judex requisierit eum, vel traditur militibus, vel servis publicis civitatum, ut in Epistola Plinii ad Trajanum de custodia, vel traditur mancipibus sive optionibus carcerum, vel lictoribus, vel aliis officialibus judicis ut in domo eorum contineatur; quam custodiam officii vocat l. 1. *inf. ad Senatuscons. Turpill.* Et ita etiam custodiam esse accipiendam, ut ante dicebam in *l. 1. hujus tit.* demonstrat *l. 2. Cod. Theodos. eodem titul.* Cujus pars est *d. l. 1.* dum ait, *comprehensos reos ex officio non recedere*, id est, *haberi sub custodia, et observatione officii*. Aliquando reus sibi ipsi committitur, id est, juratoriæ cautioni judicio sisti, veluti, ut ait *lex 1. D. de custod. reor.* propter honorem, vel propter dignitatem ejus. Separat ea lex honorem a dignitate, et (ut Græci interpretantur) honorem vocat σεμνότητα, vel reverentiam oris, ut illo loco:

*lætos oculis afflarat honores*

a qua etiam honesti viri nominantur, ut plane possis dicere honorem esse naturæ beneficium, dignitatem principis, vel populi, et omittere distinctionem Accursii inter dignitatem honorariam, et codicillarem, et dignitatem in actu positam, et administrationem Reipublicæ. Sibi etiam committitur reus (ut ait *d. l. 1.*) propter amplissimas facultates, quia facultates loco pignorum, aut fidejussorum sunt. Qua ratione generaliter in omnibus aliis causis possessores rerum immobilium juratoriæ cautioni committuntur, hoc est, suæ religioni, nec ab eis satisdatio requiritur, *l. pen. D. qui satisd. cog. l. ult. inf. de princip. agent. libr.* 12 *l.* 26. et 27. quarum altera est Græca, *sup. de Episcop. aud.* Non est dubium etiam, quin pro innocentia personæ, quæ accusatur, sit ea suæ fidei committenda, ut ait *d. l. 1.* pro innocentia personæ. Mitto interpretationem Accursii, puta, si præsumptio magna subsit innocentiæ aut calumniæ, ex adversa parte: sic ea verba sunt explicanda, ut idem sit, sicut e contrario, cum præsumptio facit adversus homicidii reum, ut ait *l. ult. tit. sequent.* quæ est constitutio Græca, tum reum ex vinculis causam dicere confestim, donec de eo pronuntietur, nec solvi vinculis, etiamsi paratus sit dare fidejussores judicio sisti, quia multa movent judicem ad suspicionem, et præsumptionem malam, quæ omnia instruunt judicem, quomodo, et quando uti debeat carcere, et vinculorum pœna. Nam et si non proprie, improprie tamen in carcere est pœna, et supplicium.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. IV. De custodia reorum.*

Titulus est de custodia reorum, et observatione eorum, qui rei postulati sunt, et judicio exhibiti, nec de qualibet custodia, sed de carcere tantum, et vinculis publicis. Hæc est summa et diligens omnium maxime custodia, ut in *l. Si quis filio. §. Ejus. D. de injusto rupt. irrito fact.* carcerem haberi diligentioris custodiæ gratia et l. *Aut damnum. §. Solent. D. de pœn.* non ad puniendos, sed ad continendos homines carcerem haberi, cohibendos, celandos, et veluti cancellis quibusdam circumscribendos. Qui nobis dicuntur cancelli per diminutionem, ut notant grammatici, antiquis dicebantur cancri: qui nobis cancellus, illis cancer, ex quo factus est carcer ad continendos igitur homines non ad puniendos. Recte: Nam si forte aliquando carcer usurpatur ad pœnam, non ad custodiam, hoc fit extra ordinem non jure legitimo, et ordinario, ut cum quis ex causa delicti æternis tenebris, et vinculis mandatur, quod jus Pontificium admittit, quia jus est extraordinarium. Et idem etiam jus civile admisit, sed non rite, et ordine, sed extra ordinem. Et ita proculdubio intellexit M. Tullius in 4. Catil. cum dixit: *Sempiterna vincula esse inventa ad singularem pœnam nefarii sceleris: singularem*, id est, *extraordinariam*: nam ordinaria pœna est communis, non singularis. Omnis rei duplex est usus, proprius, et improprius, ut Aristot. docet l. *Polit.* hoc exemplo, *calcei usum proprium esse, ut induatur in pedes*: improprium, ut commutetur cum pecunia, vel alia re. Utamur alio: vestis usus proprius est, ut frigus depellat, et corpus tegat, quoniam hujus rei gratia potissimum est reperta vestis. Improprius usus vestis est, ut etiam adhibeatur ad ornatum corporis et dignitatem: et tamen vestem eam, quæ corpus ornat, non tegit, nudat potius, nec corpori usum, aut pudori auxilium adfert, quales erant Coæ, et Laconicæ vestes, et rallæ, eas, inquam, vesti potius quam orna-

mentis adnumeramus, quia eo nomine primum sunt repertæ, quæ est sententia *l. Quamvis. D. de auro et argento leg.* Ac similiter dicamus, carceris usum proprium esse, ut contineat reos: improprium, ut puniat, nec minus carcerem dicamus eum, qui punit, quam qui continet, et custodit. In quo tamen, et improprie semper dicitur inesse pœna aliqua, ut in *l. 2. h. tit. l. 3. D. eod.* quia tædium, et vis publica, et notæ quædam, ut signif. *l. 3. §. Lege. D. de testibus*, non tamen infamia, quæ minuat existimationem, quia nec carcer, nec vincula corpori injecta auctoritate publica per se sola irrogant infamiam, *l. 1. sup. ex quib. caus. inf. irr.* Porro non omnes rei carcere, et vinculis sunt continendi, et constringendi, sed (ut heri dicebam) graviorum tantum criminum rei, vel qui convicti, aut confessi sunt, ex *l. Si confessus. D. de custod. reor. l. 2. tit. sup. l. 2. h. tit.* illo loco, *cum de admisso constiterit, pœnam carceris sustineat*, non antequam constiterit: vel etiam quos ab initio statim onerent præsumptiones certæ, et jure proditæ, ex *l. ult. h. t.* quæ est constitutio Græca Justiniani ad Mænam præfectum prætorio. Præsumptio innocentiæ allevat custodiam, *l. 1. D. de custod. reor.* et contra præsumptio noxæ exacerbat custodiam. Magna vis est præsumptionis apud judices, non temere quidem susceptæ, quia nec ullum judicis arbitrium est in capienda præsumptione, sicut nec in æquitate definienda, sed ut ejus tantum æquitatis, quæ jure scripto prodita est: ita ejus tantum præsumptionis, quæ jure prodita est, judex est, arbiter, et sacerdos. Addamus etiam, servos capitali crimine postulatos, si a domino non defendantur, id est, si dominus, vel alius pro domino statendos eos satisdato non promittat, in vincula publica conjici, servos, qui indefensi derelinquuntur, protinus in vincula conjici, et ita caveri lege Julia publicorum judiciorum cujuscunque criminis rei facti sint, *l. D. de custod. reorum.* Unde ibidem eleganter quærit Papinian. quod indiget nostra interpretatione, an si postea dominus, qui dereliquerat servum indefensum, suscipiat ejus defensionem oblata satisdatione judicio sisti, an possit eum vinculis liberare, quibus tenetur ex lege Julia, vel in quæ fuit conjectus, quod initio a nemine defenderetur. Et tentat Papinianus, non posse dominum postea suscepta defensione eum solvere vinculis, quibus datus est semel, hac ratione, quia edicto Domitiani cavetur, abolitiones reorum ex Senatusconsulto factas non pertinere ad servos, qui sunt in vinculis compeditos et vinctos ex causa criminali, quod a nemine defenderetur: abolitiones inquam, reorum factas ex Senatusconsulto. Ibi (*ex Senatusconsulto*) non est, ut glossa voluit, ex Senatusconsulto Turpill. quod non est de abolitionibus reorum sed de pœnis accusatorum, qui prævaricantur et tergiversantur, sed ex Senatusconsulto pro re nata facto ob lætitiam aliquam publicam, ob rem prospere gestam, ut *l. Si interveniente, D. ad Senatuscons. Turpill.* cum Senatus ob lætitiam publicam, et gratulationem aliquam indicit ferias, et solvit reos vinculis, et eximit reatu. Hæc abolitio reorum pertinet tantum ad cives, qui sunt in reatu, et vinculis, non ad servos, quia (ut ait *d. lex. 2*) lex ipsa servum absolvi vinculis prohibet, donec de eo pronuntietur: lex ipsa, id est, lex Julia publicorum judiciorum, non ut vult glossa, edictum Domitiani, secundum quam tamen legem Juliam, etiam ex Senatusconsulto forte facta publica abolitione reorum, non solvuntur servi vinculis, donec finiatur judicium. Sic legitur rectius in *l. Domitianus. D. ad Turpill.* ex illo loco *l. 2.* legem ipsam prohibere vinctos servos absolvi, donec de eis pronuntietur, id est, donec judicium finiatur: quia scilicet Senatus, qui abolitionem reorum decrevit, de solvendis civibus, et eximendis reatu sentit, non de servis, quoniam ei curæ est lætitia civium publica, non servorum. Abolitio igitur publica non pertinet ad servos, qui sunt in vinculis ex causa criminali. Unde etiam videbatur, nec vinctum semel servum vinculis, posse liberari domino satisdante, et defensionem offerente. At certe Papinianus in *d. l. 2.* ait, hanc interpretationem esse perduram, et pernimium severam. Et esse humanius, si servus domino absente, vel per inopiam satisdare nequeunte, conjectus fuerit in vincula, ut non post longum temporis spatium, si veniat dominus, et servum defendere, et pro eo satisdare sit paratus, servum vinculis exolvi, et domino interim restitui, dum judicium peragitur, ut ei operas, quas debet, exhibeat. Et hæc est sententia *d. l. 2.* Non est omittendum his omnibus casibus, quibus diximus, reos ex vinculis causam dicere, nunquam recte eos in vincula conjici, nisi hoc fiat ex præcepto speciali judicis, ut definit constitutio Græca *hujus tit.* In urbe, ex præcepto majorum judicum: in provinciis, ex præcepto præsidum, vel defensorum civitatum. Hoc est notandum, defensoribus civitatum jus esse ducendi noxios in vincula ex supradicta constitutione, in qua etiam illud valde pium est, et humanum, quod statuit, ut Episcopi (quæ pars legis etiam est repetita in *l. 22. de Episcop. aud.*) ut Episcopi κατὰ τετράδα, vel παρασκευὴν invisant custodias, id est, ut ecclesia loquitur, feria quarta, qui est dies Mercurii, et feria sexta, qui est dies Veneris, et Parasceve dicitur, Sabathi, scilicet; utraque feria olim in ecclesia feria fuit esurialis, ut Plautus loquitur, feria castui et jejunio dicata, et omni potati igitur. Quapropter vult lex, ut altero horum dierum Episcopi invisant custodias, et hos tantum dies olim fuisse dicatos castui et jejunio constat *ex canone jejunio, de consecrat. distinct. 3.* et Petri Alexandrini can. 15. τετράδα καὶ παρασκευὴν νηστεύειν. Nunc notandum ex *l. 1. h. t.* eos, qui conjecti sunt in vincula, non esse durioribus, vel arctioribus vinculis continendos, veluti manicis, aut pedicis, sed laxioribus catenis, quæ plerumque et militem simul contineant custodiendo reo præpositum, ut Seneca quodam loco ait eandem catenam, et militem, et custodiam copulare. Item custodias, id est, reos, qui custodiuntur, non debere locari in ima et tetra sede carceris, non debere mandari, ut ait *h. l. 1.* tenebris intimæ sedis, quæ dicitur in Actis Apostol. cap. 16. ἐσωτέρα φυλακή, *intima custodia*, sed ita locari debere, ut cœlo liberiore fruantur, et solo salubriore. Et *l.* rationem addit, ne pœna, et squalor carceris perimat reos. Simulac indicit pœnam stratoribus, et ministris, si per eos fiat, ut rei perimantur in carceribus: et judicibus, si bene rem multam reliquerint. Ac plane hæc l. indicat, stratores esse officiales judicum, quibus custodia carceris commissa est qui et statores dicuntur, ut statuum, pro stratum legimus in pandect. Florent. *l. Si prius. §. 1. D. de aqua, et aqua pluv. arc.* et a stando potius habent nomen, ut ille Martialis locus indicat:

*Carceris et duri custos, quo stante superbe*
*Prostratæ jaceant miserorum in limine matres.*

Et ex vita Cypriani edita a Pontio et a Paulo Diacono, intelligimus, aliom esse stratorem equi, qui sustollit dominum in equum, alium stratorem officii judicum, cui rei custodiendi traduntur. Illud præcipue ex hac lege 1. notandum censeo, non probari peremptionem reorum, quæ fit in carcere, certe nec eam, quæ fit auctoritate judicis. Et tamen olim constat, propter facinus Appii decemviros, qui populo secessionis causam dederant, consensu populi fuisse necatos in carcere, *l. 2. §. Initium. D. de orig. jur.* et alios plerosque criminum reos ex variis auctoribus. Et solet etiam plerunque ita fieri in Italia. Mos etiam erat Imperatoribus triumphantibus, ut duces devictos in carcerem occidendos mitterent. Trebellius Pollio in Æmiliano 21. tyranno: *strangulatus in carcere captivorum veterum more perhibetur.* Et in Panegyrico dicto Constantino Constantii filio: *Captivi Reges* inquit, *cum a portis usque ad forum triumphantium currus honestassent, simulatque in Capitolium currum flectere cœperat Imperator, abrepti in carcerem necabantur.* Sed hoc omne fit extra ordinem, nam ordo legitimus hic est, ut in foro publice supplicium consummatur in reos. Josephus 7. capite 17. νόμος ἐστὶ Ῥωμαίοις ἐπὶ τῆς, etc. *Lex est Romanis, ut in foro morte plectantur, qui morte dignum crimen admiserunt.* Et, quod etiam hodie fit, ut damnati extremo supplicio ducantur ad supplicium irretiti laqueo, aut boja, *in haec an cal.* Idem servasse Romanos, idem auctor ibidem demonstrat his verbis, βρόχῳ δὲ, etc. *Laqueo*, inquit, *irretitus tractus est in forum pœnæ consumendæ gratia.* Et Svetonius in Vitellio. *Religatis post terga manibus, injecto cervicibus laqueo, veste discissa, seminudus in forum tractus est, inter magna rerum, verborumque ludibria per totum viæ Sacræ spatium, reducto coma capite, ceu noxii solent.* Sic igitur solebant noxii ad supplicium duci. Postremo etiam illud adnotandum est ex *l. 2.* auditum reum publice apud acta, et convictum, vel confessum: etiamsi non sit grave crimen, protinus conjici in vincula, qui enim est confessus, aut convictus, eo est diligentius asservandus, donec iterum adductus carcere publice audiatur apud acta. Ex quo intelligimus cognitionem reorum quodammodo iterari, et judicium criminale ex *l. 2.* Quo de more diximus heri, cum semel velit lex, auditum reum, et convictum, et confessum, iterum audiri publice apud acta. Nec omittam, quod proponitur in *l. 3.* ut alius sit carcer virorum, alius fœminarum, nec etiam, si viri, et fœminæ crimine jungantur, vel pœna, etiam jungantur carcere. Verum ex *Novella* 134. nulla ex causa mulieres conjiciuntur in publicum carcerem: sed dantur monasterio servandæ, vel honestioribus fœminis. Qua de causa apparet, legem tertiam non approbari Novella dicta Justin. quæ vult, proprium esse carcerem mulierum, cum Novella nulla ex causa velit fœminam pati molestiam carceris. Et ideo in Basilicis non est posita hæc lex tertia.

## *Ad L. IV.*

*Ad commentariensem receptarum personarum custodia, observatioque pertineat: nec putet hominem abjectam, atque vilem objiciendum esse judici, si reus modo aliquo fuerit elapsus: nam ipsum volumus hujusmodi pœnæ consumi, cui obnoxius docebitur fuisse, qui fugerit. Sin vero commentariensis necessitate aliqua procul ab officio egerit: adjutorum ejus pari jubemus invigilare cura, et eadem statuimus legis severitate constringi.*

Sequitur in lege quarta, custodiam reorum non tantum pertinere ad stratores, vel janitores carceris, qui etiam claviculari dicuntur, sed etiam ad ipsum commentariensem, id est, qui conficit commentaria, et rationes in carcere receptarum personarum, *qui tiunt, et fiunt, et exeunt.* Marcus Tullius libro de supplic. *Rationem carceris diligentissime confici, quo quisque die datus sit in custodiam.* Quod et ita fit etiam hodie ex officio commentariensis, vel adjutoris ejus, cujus opera si uti licet, dum abest, et incubit, non tantum ratio carceris, sed et custodiæ custodiarum: nam in hoc tractatu custodiæ nomen est ambiguum, cum non tantum pro re ipsa accipiatur, et observatione reorum, sed etiam pro personis; ut ergastula etiam, et carceres, et metalla accipimus pro personis, imo et crimina, ut illo loco, *Crimine ex uno disce omnes*, id est, *ex uno criminoso.* Et ita in Psalmo, καθέδρα λοιμῶν, id est, λοιμικῶν, cathedra pestium, id est, pestilentium hominum, ut 1. Machab. cap. 10. et 15. ἄνδρες λοιμοί, id est λοιμικοί, et Actorum 24. ἄνδρα λοιμόν, id est, λοιμικόν. Sed addit lex quarta, non excusari commentariensem, si evaserit custodia, et hujus rei culpam conferat in janitorem carceris, vel alium viliorem ministrum: sed amissa custodia, sufferre commentariensem ipsum eam ipsam pœnam, quod mirum est, quam sustinuisset custodia, quæ evasit. Nec novum hoc est. Nam et qui reum sisti promittit, nec sistit, eam pœnam sustinet, quam reus sufferret, *l. 13. sup. de fidejussor.* Et ita alius pro alio suffert pœnam, sicut judex aliquando pro reo, cujus crimen dissimulat, *l. 3. in fine, sup. ne sanct. baptisma*

*-teretur.* Denique de commentariensi recte in *l. Omnis. C. Theod. de administrat. pub. off.* Commentarienses debere exosa miseris claustra custodire et *l. pen. hoc tit.* debere trigesimo quoque die judici suggerere numerum custodiarum, et caussam carceris cujusque, sive custodiæ, et ætatem etiam cujusque custodiæ, et ordinem, seu qualitatem, quæ omnes constitutiones admodum piæ sunt. Restat præter ea, quæ dixi, ut amplius aliquid adnotemus ex constitutione Græca Justiniani, et ita etiam satisfaciamus, qui etiam Græcarum constitutionum studiosi sunt. Nec enim satis ea constitutio emendate luci exposita est a quibusdam. Primum illo loco, quo agitur in ea constitutione de servis carcere liberandis, id est, condemnandis, vel absolvendis intra diem vigesimum, ne diutius de eis, aut propter eos domini laboreat. Illo, inquam, loco, pro σωφρονιζομένους, καὶ τοῖς δεσπόταις παραδιδομένους, disjunctim non conjunctim scribendum est, ἢ τοῖς δεσπόταις παραδιδομένους, hoc sensu, ut servi, qui ob crimen aliquid conjecti sunt in carcerem, intra diem vicesimum vel puniantur, si nocii sint, vel si innoxii, absoluti domino restituantur, ne diutius eorum opera dominus careat, et confestim, vel eos amittat, vel recipiat. Deinde alio loco, quo agitur de liberis hominibus datis in carcerem, ut statim de eis pronuntietur, si facti sint rei seditionis, vel turbatæ pacis, quia scilicet seditionis causa moram non recipit, *l. Si quis filio. §. Quod tamen. in fine, D. de injusto, rupto. etc.* Alii autem ex causa detenti, ut datis fidejussoribus carcere liberentur, vel si fidejussores dare, si satisdationem implere nequeant, ut quamprimum judicentur, puta, si sint detenti ex causa civili, et pecuniaria, vel ex causa criminali leviore. Nam et ex causa pecuniaria jure nostro debitor, etiamsi in id non se obligavit, postulatu creditoris potest conjici in carcerem, *l. 1. et l. ult. sup. qui bon. ced. poss.* At qui ex hac causa conjecti sunt in carcerem, vel ex crimine leviore, aut sunt committendi fidejussoribus, aut non inventis fidejussoribus, de iis quamprimum pronuntiandum est. Homicidii vero, alteriusve criminis capitalis rei, ut judicentur, summam inter dies triginta. Hoc vult constitutio Justiniani, quæ subjicitur, ei non ii, qui sunt in carcere, litem trahent, ne finiatur statim, vel intra dies 30. sed conditio rei, quæ de agitur, talis sit, ut statim finiri non possit, vel intra dies 30. tunc detentos ex causa civili, vel non capitali crimine, esse committendos juratoriæ cautioni, et carcere liberandos, cum res desideret longiorem disquisitionem, nec potest statim, vel intra mensem expediri, ubi loco horum verborum, satis erit adnotare prima verba, ἐὰν δὲ μετὰ χρεία πλείονος etc. Omnino scribendum est, ἐὰν δὲ ἡ χρεία πλείονος, id est, si vero opus fuerit longiore temporis spatio, διδόσθω: ἐξωμοσία αὐτὸν ἐπὶ id est, committi ipsum sibi id est, fidei et religioni suæ. Sequitur in eadem lege, reos homicidii factos ex relatione publicarum personarum, veluti ex relatione, et notaria stationarii militis vel curiosi, vel apparitoris judicis, vel magistratus municipalis (quod trahi potest etiam ad quoscunque reos capitalis criminis carcere inclusos) hoc inquam, intra 6. menses esse judicandos, si res non possit expediri intra dies 30. nec committi fidejussoribus, at potiores personas pari cum reo, quem detulerunt, fortuna retineri, id est, perinde subire periculum calumniæ, et talionis, atque si subscripsissent in crimen, ut *l. 7. sup. de accus.* Reos autem factos capitalis criminis, non ex relatione publicarum personarum, sed ex accusatione privatorum, et solemni inscriptione, fidejussoribus committi, si præsumptio contra eos evidens et magna non faciat: aut non inventis fidejussoribus, omnimodo detineri in carcere, et causam dicere ex vinculis, judicium autem finiri intra annum. Et hæc est sententia constitutionis Justiniani, quæ valde notanda est: nam ex ea intelligimus biennium, quod ab eodem Justiniano præscribitur finiendis causis criminalibus, *l. ult. inf. ut intra certum tempus*, tunc dumtaxat procedere, cum reus non est conjectus in carcerem, nec dicit causam ex vinculis. Alioquin hæc *l. ult.* quæ præscribit annum, pugnaret cum altera *l. ult.* quæ præscribit biennium. Et in hac parte h. l. etiam mendum est, quod emendabitur hoc modo ex Basilicis. εἰ δέ τις ἐγγραψάμενος αἴτιος ἐγένετο τῆς ἐνοχῆς, id est, si quis adversus alium subscripserit in crimen, vel si quis subscribens in crimen causa fuerit alteri reatus, τῆς ἐνοχῆς vel ut alias legitur, τῆς ἐποχῆς, et postremo valde in hoc singularis est constitutio hæc, quod aperte definit, etiam in causis criminalibus cessioni bonorum locum esse, si reo fuerit irrogata pœna pecuniaria. Locus est singularis, et summe notandus.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. V. De privatis carceribus inhibendis.*

1

Custodiæ nomine superiori titulo intelligitur tantum publica custodia, ut in *l. Vinculorum. D. de verb. signific.* et *l. Succurritur. D. ex quibus caus. major.* quia privata custodia illegitima et illicita est, ut *h. tit.* ostendit, in quo tanquam rei læsæ majestatis puniuntur privati homines, qui se gerentes pro magistratibus privatam custodiam exercuerint, simul atque judices, et principes officiorum, ut ait, id est, primates apparitionis judicum, qui hæc crimina dissimularunt. Pœna definitur in *l. 1.* esse supplicium ultimum, quia est crimen læsæ majestatis se pro magistratu gerere, quod facit, qui privatum carcerem exercet, qui adversarium privato carcere cohibet. At minorem pœnam statuit Justinianus *l. 2. hoc tit.* quæ est constitut. Græca, nempe infamiæ pœnam, et periculi litis, propter quam vis adversarium privato carcere cohibet, et ut pœnam carceris sustineat tot diebus, quot privatam custodiam exercuerit. Denique prohibetur privatus carcer, et custodia. Neque his constitutionibus obstat *l. Capite. D. ad leg. Jul. de adult.* quæ viro permittit adulterum cum uxore deprehensum, quem nolit, aut non liceat occidere, retinere domi suæ, aut ubi deprehendit horis diurnis, nocturnisque 20. Quoniam hoc *l. Jul.* permittit, non carceris specie, sed testandæ rei gratia tantum, ut vir, testes inducat futuro testimonio, reum deprehensum in adulterio. Non obstat etiam, quod ex lege 12 tab. debitorem non facientem judicatum, creditori licebat vincire nervo et compedibus. Primum quia jus illud exolevit: deinde quia etiamsi, qui contruduntur in carcerem, maxime ex causa criminali, sæpe vinculis continentur: differentia tamen est inter carcerem, et vincula. Carceris, et custodiæ nomina publica sunt, quia nullus est carcer privatus, aut custodia privata. At vinculorum nomina sunt etiam privata, *d. l. Vinculorum*, cum et metallici sint in vinculis, ut a dominis servi vincti in ergastulum, vel pistrinum conjiciuntur. Et similiter etiam olim debitores, tanquam servi, ibant in nervum, jubente creditore, qui ob eam rem apud Hesychium dicuntur ἐγχαλκοπέδαις, quia servus ille cruribus injiciebatur.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. VI. Si reus, vel accusator mortuus fuerit.*

Ex hoc tit. intelligimus, morte accusatoris accusationem extingui *l. ult. hoc tit.* crimen non extingui, et culpam, quia reus ab alio accusari potest, *l. 3. §. ult. D. de accusat.* At morte rei crimen extingui, et pœnam, et causam bonorum rei confiscandorum, quoniam hæredi ejus, qui mortuus est in reatu, testamentario, vel legitimo, bona auferri non possunt, si sua morte defunctus fuerit, non si sibi reus ipse mortem adsciverit: nam hoc casu bona hæredi ejus auferuntur et confiscantur, videlicet si cum sibi mortem conscivit, reus fuit criminis, cujus pœna erat mors, aut capitis diminutio, et consequenter publicatio omnium bonorum, cujus criminis conscientia sibi mortem consciverit, quia hic habetur pro confesso, convicto, et judicato, *l. pen. h. tit. l. 3. §. 1. D. de bon. eor. qui ante sent. mort. sibi. conscie.* Excipiendus est reus læsæ majestatis, ex causa perduellionis tantum, puta, quod hostili animo erga Rempub. vel Principem rebellavit, et insurrexit, hoc est summum crimen majestatis, *le premier chef de leze Majesté*, qui hujus criminis reus moritur in reatu, etiam post mortem condemnari potest. Denique post mortem bona ejus confiscari possunt, et memoria ejus accusari et damnari, *l. ult. D. ad leg. Jul. majest. l. 6. sup. de hæred.* Interdicto posteris nomine ejus: ut solebant, quorum memoria damnata erat, consulum nomina fastis aboleri, quia interdictum erat nomen eorum posteris. Hoc est damnare memoriam, quam tamen Princeps nonnunquam restituit. Julius Capitol. in Pertinace: *Quæstionem majestatis penitus tulit, cum jurejurando, revocavit etiam eos, qui deportati fuerant crimine majestatis, eorum memoria restituta, qui occisi fuerant.* At qui ex alia causa reus est majestatis, non perduellionis, morte ejus, crimen, et pœna extinguitur, ut si reus fuerit ex causa tit. sup. quod privatum carcerem habuerit, vel etiam, ut in *l. 1. hoc tit.* quod desertor militiæ fuerit, quod etiam est crimen majestatis, *l. 2. D. ad l. Jul. majest.* Hæc est sententia *l. 1. h. tit.* quæ est Græca constitutio, et constat uno tantum versu in Basilicis: ἐὰν στρατιώτης λιποτακτήσας τελευτήσῃ, λύεται τὸ ἔγκλημα: *si miles, qui deserat ordinem suum, sive exercitum, defunctus sit, solvitur crimen.* Quod tamen videtur pugnare cum *l. 6. inf. de re milit.* quæ ait, *defunctorum in desertione bona confiscari.* Nam si confiscentur, non est igitur extinctum crimen desertionis. Sed ita distinguendum, ut loquatur *d. l. 6.* de eo, qui in desertione est defunctus, quod est apertissimum, perinde atque apertissimum est ex ipso tit. *l. 1. hoc tit.* loqui de eo, qui defunctus est, non in desertione, sed in reatu, cum insimularetur olim desertæ militiæ. Nunc etiam quæritur, an etiam reus, qui condemnatus est, et appellavit, si pendente appellatione moriatur, habeat hæredem, id est, an morte rei condemnati, quæ contingat pendente appellatione, crimen, et pœna extinguatur. Et hac de re eleganter ita definitur *l. ult. hoc t. l.* aut specialiter priori sententia bona sunt publicata, aut tacite. Si specialiter, ut si relegatus sit, et damnatus in dimidiam partem bonorum redigendorum in fiscum, ac deinde mortuus sit pendente appellatione, crimen extinguitur. Ceterum quæstio bonorum nominatim publicatorum non extinguitur, sicut nec quæstio bonorum scelere quæsitorum unquam extinguitur, quoniam scelere parta, etiam mortuo reo, omnimodo restitui debent, *l. Lucius. D. de jure fisc. l. Si quis cum.* et *l. Cum falsi. D. ad leg. Cornel. de fals.* Quare receptum est actionem repetundarum, vel residuorum, vel peculatus morte non finiri, quia est de bonis scelere partis, quæ quæstio est perpetua. Et sic etiam bonorum, quæ sententia judicis specialiter adempta sunt, persecutio est perpetua, quæ fisco competit. Aliud est dicendum, si tacite bona adempta sint, ut si reus sit deportatus, vel si damnatus sit ultimo supplicio, id est, morte, quæ sententia tacite adimit bona omnia: nam hic, si moriatur pendente appellatione, morte ejus pœna, et crimen, id est, causa capitis, quæstio bonorum extinguitur, et transmittuntur bona ad hæredes ejus, aut bonorum possessores. Et ita

in multis partibus juris multum interest, exprimatur aliquid, an tacite intelligatur: nam uno perempto ex eis, quæ sunt expressa, non perimitur etiam alterum, quod est æque expressum. At perempto expresso, perimitur etiam id, quod tacite inest. Et hoc ostendit l. ult. *h. tit.* et *lex* 3. *sup. si pend. appell. mors inter.* *l.* 1. *D. eod.* Postremo illud etiam notandum est ex l. 2. *hoc tit.* morte rei crimen extingui in persona ejus, non in persona correorum, videlicet si plures eodem crimine simul rei facti sunt, quod fieri potest, l. 19. *D. de accusat.* Non licet quidem plures reos, quam duos separatim eodem tempore delatus habere ex diversis criminibus, ut cavetur l. Julia, sed licet eodem tempore, et eodem crimine plures simul deferre reos, quo casu mors unius in eo solvit crimen, et accusationem, non in correis. Et ita morte rei principalis, quod et maxime notandum ex l. 4. *tit.* puta morte ejus, qui falsum instrumentum fabricavit, non auferri facultatem ejus accusandi, qui postea eodem instrumento falso utitur sciens prudensque: nam et qui sciens falso utitur, reus est falsi, l. 2. *sup. de fide instrument.* Itemque mortuo mandatore cædis, qui est principalis reus, quia auctor cædis, integrum est accusare eum, qui cædem fecit eadem ratione, *l.* 5. *sup. de accusat.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. VII. Si quis Imperatori maledixerit.*

Jam e titulo 5. cœpit tractare de crimine læsæ majestatis, in quod incidere in eo titulo docuit eum qui habet privatum carcerem: nec male dicam etiam tit. 6. ad crimen læsæ majestatis pertinere, quin a definitione ejus tituli, ut scilicet morte rei crimen extinguatur, exceptum intelligitur semper crimen perduellionis, quod est summum crimen læsæ majestatis. Sed quia et ex aliis causis quamplurimis committitur crimen læsæ majestatis, vel dicto, vel facto, de eo, quo dicto committitur, agitur in hoc tit. 7. *si quis Imper. etc.* de quo etiamsi aliquando fuerit judicium majestatis læsæ, ob dicta scilicet, et voces impias jactatas in principem, vel in tempora, ut ait nominatim constitutio h. t. quoniam, qui tempora incusat, tacite principem ipsum incusare, et oblædere videtur. Tamen ex constitutione h. tit. nullum ob eam rem judicium, nullave pœna temere constituitur inconsulto principe, quia ait l. si id ex levitate processit, contemnendum est: si ex insania, miseratione dignissimum est: sin autem ab injuria, et mente mala, remittendum est, quod non significat esse remittendum ad principem, ut ipse de eo statuat, ut voluit Accurs. sed ut Græci rectius interpretantur hoc loco, remittendum, id est συγχωρητέον, venia donandum est, etiamsi ab injuria processerit maledictum, quia bonus princeps injuria non potest affici, quam et de se ipso rationem reddit Titius Imperator apud Dionem, cum sustulisset quæstionem læsæ majestatis ob convitia, ἐγὼ μὲν οὐδὲν οὐδ' ὑβρισθῆναι, οὔτε προπηλακισθῆναι δύναμαι, οὔτε γὰρ ἄξιον τι κατηγορίας ποιῶ, οὔτε μοι μέλει τῶν ψευδῶς λεγομένων: *Ego*, inquit, *injuria et contumelia affici non possum, quia nil mihi extitit, quod reprehensionem mereatur, et nihil mihi sunt curæ, quæ falso de me jactantur.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum VIII. Ad legem Juliam Majestatis.*

In hoc titulo ostenditur, et ex aliis plerisque causis bonos principes non admittere quæstionem læsæ majestatis, puta, quod judex per imprudentiam pronuntiaverit contra constitutiones principis, l. 1. *hujus tit.* vel quod quis pejeraverit per principem, quod perjurio violaverit nomen principis, *l.* 2. *hujus tit.* ut ex multis aliis quoque causis, levioribus scilicet. Alexander in l. 1. ostendit, se remisisse quæstionem læsæ majestatis, dum ait, *etiam ex aliis causis majestatis crimina cessant meo seculo*, et utique cessabunt, si forte quis pronuntiaverit contra constitutiones principum. Alii principes, et ex levi causa instituebant judicium majestatis, ut Antoninus Carac. apud Spartianum, quod quis fecisset urinam ubi positæ erant statuæ principis, vel quod quis ex imaginibus principum coronas detraxisset, ut alias poneret, et adjicit statim, quod tamen non pertinet proprie ad crimen læsæ majestatis, sed ad crimen veneficii, aut maleficii, Antoninum etiam damnasse eos, qui tertianis, quartanisve remedia collo annexa gestassent, quæ Græci vocant περίαπτα, et περιάμματα, quod forsitan servari æquum esset; nam et Constantinum Imperatorem legimus Apud Ammianum Marcellinum libro 19. ut veneficos damnasse eos, qui remedia tertianæ, vel alterius doloris collo gestassent. Et Carolus Magnus lib. sexto legum, et constitutionum suarum *cap.* 72. *ut*, inquit, *phylacteria, et falsæ inscriptiones, et ligaturæ, quæ imprudentes febribus, vel aliis pestibus opitulari credunt, nullo modo fiant*, *quia*, inquit, *magicæ artis insignia sunt.* Verum ad rem. Removentur ergo primum in hoc titulo leviores causæ instituendi judicii de majestate, quibus remotis *l.* 1. et 2. ceteræ omnes constitutiones referuntur ad crimen perduellionis, quod et rebellionis dicitur ab auctoribus, et impietatis, vel ἀσέβειας, et sacrilegii crimen, quo qui tenetur, hostis publicus esse judicatur, summum, et maximum crimen dicitur l. 7. *C. Theod. de indulg. crimin.* In eo vero crimine multa singularia recepta sunt. Primum quidem, ut crimen perduellionis morte nocentis non extinguatur, sive ante reatum moriatur, sive in reatu ipso, *l. pen.* et *ult. hujus tit.* Alia tamen crimina morte extinguuntur, vel mortalitate potius, ut ait *lex ult. D. eod.* quia non qualibet morte, non morte sibi conscita in reatu capitali. Mortalitas est mors communis et naturalis, non adscita mors. Recte igitur dicuntur cetera crimina mortalitate extingui: ut vero crimen perduellionis mortalitate non extinguatur, sed post mortem nocentium inchoari, aut peragi possit, hoc jus manare ex constitutione D. Marci ostendit Paulus in *l. pen. hujus tit.* et Martianus in l. *ult.* quorum Jurisconsultorum verba non ulli constitutioni Græcæ (ut vulgo opinantur: nullam enim constitutionem Græcam in hoc titulo desiderari Basilica patefaciunt) sed constitutionibus Latinis in hoc tit. a Triboniano subjecta sunt, quod in Digestis prætermissa essent. Idque huic uni titulo contigit, ut ei subderentur post constitutiones verba Jurisconsultorum prætermissa, scilicet in Digestis. Illud etiam ex eodem Paulo et Martiano in *l. pen.* et *ult.* intelligimus, hoc esse singulare in crimine perduellionis, ut servi, qui ex alia causa in caput domini non torquentur, ex hac causa torqueantur, ut l. *pen. sup. qui accus. non possunt*, l. *Servum*, *inf. de delator.* lib. 10. Et rect. l. 2. *C. Theod. ne præter crimen majestatis servus dominum accuset. In hoc crimine etiam servis esse honestam proditionem: nam et hoc facinus tendere in dominos*, id est, dominos rerum, quales sunt principes. Sed omisi quod in l. *pen.* Paulus probat, ex constitutione Marci factum esse, ut quæreretur de læsa majestate Imperatoris etiam post mortem nocentis, et ut post mortem bona ejus vindicarentur fisco. Id ait jussisse Divum Marcum in persona Depitiani utpote Senatoris, quod socius extitisset Cassiani furoris. Nam illud certum est, Avidium Cassium rebellasse adversus D. Marcum, ejusque factionis socios fuisse plurimos. Et Paulus ait, unum ex eis, nempe Depitianum, sic habent fere omnes libri, non ut Drunctianum ut vulgo legitur contra fidem historiæ, quæ prodit, Divum Marcum pepercisse Drunciano genero Cassii: Depitianum igitur utpote Senatorem, post mortem hujus criminis fuisse damnatum, bonis publicatis, et fisco addictis. Cur ait, utpote Senatorem? quoniam ipse vetuerat, ne ob eam rem Senatus quicquam statueret in ullum Senatorem, quamobrem ipsemet decrevit de hoc Senatore, de quo nec Senatus ipse decernere poterat, ut si mortuus esset, bona ejus publicarentur, quod socius fuisset et satelles Cassianæ conjurationis. Sed pergamus ad alia: singulare etiam hoc est in crimine perduellionis, ut damnati ex ea causa non lugeantur, *l. Liberorum.* §. *Non solent. D. de his, qui not. inf.* ut non petantur sepeliendi post sumptum de iis supplicium, l. 1. *D. de cadav. punit.* et ut eo crimine omnes omnino qui postulantur, vel etiam qui in eo ad testimonium provocantur, cum res exigit, torqueantur cujusque ætatis, conditionis, vel dignitatis fuerint, l. *Decuriones. inf. de quæst. l. De minore, D. eod.* et l. 3. et 4. *hoc tit.* Aliorum criminum reos tormentis dignitas vel ætas eximit. Alii recte petuntur sepeliendi, alii lugentur, sed non qui damnati sunt majestatis; hi cujuscunque sint dignitatis, tormentis subjiciuntur, et quæstionibus, Joannes Chrysostomus homilia 13. *Ubi est*, inquit, *crimen læsæ majestatis, dignitas nil proficit.* Et Ammianus Marcellinus 19. *Ubi majestas pulsata defenditur, a quæstionibus, vel cruentis nullam leges eximere fortunam*, quin etiam quod in hoc crimine singulare est, ex *l.* 3 *hoc tit.* accusatores, si manifestissimis indiciis, et argumentis non convicerint reos, et ii, quorum opera vel consilio ad accusationem prosilierunt, etiam tormentis subjiciuntur. Necesse est reos læsæ majestatis convinci manifestis indiciis, priusquam torqueantur, aut torquebuntur potius accusatores ipsi. Et ita in *l.* 3. *hujus tit.* accipere oportet convictum reum majestatis subjici, tormentis, convictum scilicet manifestissimis indiciis, de quibus et lex ipsa loquitur, non convictum uno teste, ut glossa dixit, tu ne dixeris: nam neque uno teste quisquam convincitur, sed manifestissimis potius indiciis, quæ certissimæ probationes sunt, *l. ult. sup. de contrah. stipulat.* Neque unicus testis sufficit torquendo reo, quod probat *l. Maritus. D. de quæst.* qua in re plerique labuntur hodie, qui unum testem per se solum putant sufficere ad quæstionem misero offerendam: qui etiam errant, dum unum testem affirmant, esse probationem semiplenam, ut loquuntur, quod hoc argumento probant. *Duo*, inquiunt, *testes faciunt plenam probationem, ergo unus semiplenam.* Sed hæc collectio vitiosa est, et eadem atque si diceres, duo perficiunt numerum, ergo unus, aut unum est numerus imperfectus et semiplenus, quod est falsum. Nam unum non potest dici numerus. Et præterea ut veritas, ita probatio scindi non potest, quæ non est plena veritas, est plana falsitas, non semiveritas. Sic quæ non est plena probatio, plane nulla probatio est. Denique Jurisconsulti non noverunt ullam probationem semiplenam. Illud etiam non omittam, legem tertiam hujus tituli esse vitiatam ab interpunctionibus omnimodo: nam detracta parentheseos nota, post verbum (*comprobare*) quasi perfecta, atque completa sententia pungendum est, ut deinde incipiat alia sententia his verbis (*cum eo, qui hujus esse temeritatis deprehenditur*) id est cum accusatore temerario, minime fulto, aut subnixo manifestis indiciis, *illum quoque. etc.* sic legamus uno salive, singulare hoc est præterea, ut filii masculi nocentium non tantum excludantur hæreditate patria, cujus morte damnati bona occupat fiscus; sed etiam hæreditate matris, et avi, et omnium propinquorum ex testamento, vel ab intestato, et hæreditate etiam extraneorum forte eis delata ex testamento, ut sint perpetuo infames et intestabiles, miseri et egeni, non habentes jus capiendæ alienæ hæreditatis, quod non primum est introductum, *l. Quisquis. hujus tit.* imo nil fere in *d. l. Quis-*

quis. proditum est, quod non olim obtinuerit. Ergo *lex Quisquis.* non facit novum jus, sed restituit, quod olim obtinuit, et convenit etiam cum ea *lex pen. inf. de bon. proscript.* Et constat etiam reorum filios non habuisse jura sepulchrorum familiarium, *l. 1. §. Sum. D. de suis et legit. hæred.* non habuisse jura libertorum paternorum, si spectamus jus vetus, jus ipsum, ex *l. 3. D. de interdict. et releg.* Nam ex constitutionibus benignissime, ut ait *lex* 4. *D. de jure patronatus*, eis conceduntur jura libertorum paternorum, et *l. Eorum. D. ad leg. Jul. majestatis.* Neque obstat *lex* 1. *sup. de bonis libert.* quæ docet, filio patroni damnato, ut hoste publico, et ita ut perduellione, aut perduellis, jura libertorum transire in fiscum; quia nec ponit (at hoc ex iis, quæ notat Accursius, certius est) eum reliquisse filios. Si reliquisset, eis benignissime fuissent conservata jura libertorum. Ceterum, quia hic filius patroni nullos filios reliquit, jura libertorum transierunt in fiscum: hoc dico esse præcipuum in crimine perduellionis, quia alias non solent parentum scelera filiorum pœnis lui, *l. 2. §. pen. D. de decur.* nullum patris delictum filio innocenti pœnæ esse: nullum, excepto crimine perduellionis. nam nulla est in jure universalis propositio, quæ non vitietur, et quandoque perdat officium suum. In hoc crimine legibus comparatum est, ut patrum scelera luerentur filiorum pœnis ut filiorum caritas, ut ait M. Tullius, scribens ad Brutum, amiciores parentes reipublicæ redderet. Hæc de filiis masculis in *l. Quisquis.* Filiabus autem non adimit omnia bona, omnem spem bonorum adipiscendorum, sed humanitatis gratia filiabus, quæ se tuentur, conservat in bonis maternis legitimam portionem: in bonis paternis nil eis concedit, quia universa cadunt in fiscum. In bonis maternis filiabus quotquot sunt, concedit tantum Falcidiam, id est, portionem legitimam. Et ait hoc loco *ut habeant mediocrem potius filiæ alimoniam, quam integrum emolumentum, et nomen hæredis*. In Codice Theodos. in quo est hæc constitutio *l. Quisquis*, sub titulo *ad legem Cornel. de sicariis* (nec scio quid in mentem venerit illi, qui dixit, eam legem *Quisquis.* non extare in *C. Theod.* ita scriptum est, *ut habeant ingratæ potius filiæ, etc.* puto scribendum (*non ingratæ*) hoc sensu, ut in bonis maternis non ingratæ filiæ habeant legitimam portionem, quoniam (ut Græci notarunt hoc ipso titulo) si exhæredatæ fuerint a matre ex causa ingratitudinis, procuidubio nec legitimam portionem in bonis ejus obtinebunt. Constitutio igitur servat Falcidiam non ingratis filiabus: uxoribus etiam servat dotem, et lucrum nuptiale ex donatione propter nuptias. Et postremo in hoc titulo ostenditur *l. ult.* hoc esse singulare in crimine perduellionis, ut post contractum perduellionis crimen, factæ alienationes bonorum, venditiones, donationes, dotes, vel manumissiones servorum, vel emancipationes liberorum, non valeant, ut ut ii, qui contraxit tale crimen, debitores, quod debent, non recte solvant. Idem est in *l. Quisquis*, et in *l. Donationes. §. ult. D. de donat. l. Ex judiciorum. D. de accusat.* Qua in re hoc crimen distat a ceteris criminibus, quia ita demum post contractum aliud crimen factæ alienationes non valent, si sequuta condemnatio sit quæ sequi non potest, nisi vivo reo, quia morte rei cetera crimina exstinguuntur. Si igitur vivo reo condemnatio sequuta sit, post contractum capitale crimen, factæ alienationes non valent, *l. Post contractum. D. de donat.* Idem est in manumissionibus, et emancipationibus, et solutionibus, *l. Qui pœnæ. D. de manumiss. l. Reo. D. de solut. l. Cum. quidam. D. de jur. fisc.* Sed si condemnatio sequuta non sit, ut si sit mortuus in reatu pendente judicio, alienationes, et cetera omnia valent, quæ tamen post contractum crimen perduellionis non valent, quia et mortuo reo sequi potest condemnatio. Donatio igitur facta a reo alterius criminis valere potest, videlicet si in reatu moriatur. At donatio facta a reo perduellionis post contractum perduellionis crimen, nunquam valere potest, quia mortui est integra accusatio, quia mortuus condemnari ex hac causa potest. Nec alia potest hac in re constitui differentia inter crimen perduellionis, et cetera crimina: nam quod dicitur in *l. Quisquis*, jura voluisse, ut eadem severitate voluntas sceleris, qua effectus puniretur, id non est singulare et proprium in scelere majestatis, sed commune in omni scelere; quod (ne sim in eo longus) probat satis *Observ.* 15. *c.* 25. cui tantum addam hunc locum Apuleii 4. Floridorum: *in maleficiis*, inquit, *etiam cogitata scelera, non perfecta, adhuc vindicantur, cruenta mente, pura manu: ad pœnam suffic t meditari punienda.* Et abutuntur multi *l. Cogitationis nemo. D. de pœn.* quæ non est generaliter accipienda, ut alio loco ostendi, sed reddenda suo proprio tit. id est, edicto quod quisque juris in alium, quo punitur tantum effectus, non cogitatio: ceterum in criminibus publicis etiam cogitatio, aut conatus.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titul. IX. Ad legem Juliam de adulteriis, et stupro.*

A crimine publico læsæ majestatis, quod omnium est maximum, transit ad crimen publicum adulterii, et stupri, seu impudicitiæ. In adulterio est vir et mulier aliena: in stupro vel non est vir, vel non est mulier, vel est vir et mulier vacua. Dico in adulterio esse mulierem alienam, id est alii nuptam. Non dico virum alienum, vel maritum alienum: nam in viro alieno legibus publicorum judiciorum crimen non vindicatur, ut ostendit *l. 1. h. t.* Quamvis lex Julia de adulteriis coercendis, seu de pudicitia, permittat viro uxorem jure mariti accusare adulterii, non tamen etiam uxori permittit virum eodem crimine accusare. Ex quo efficitur, nec alieno matrimonio violato, seu polluto, mulierem publico judicio adulterii accusationem instituere posse, quia nec lecti sui injuriam persequi potest: alio judicio mulier suam injuriam persequi potest instituta accusatione, *l. De crimine. sup. qui accusar. non poss.* Hoc judicio, nec suam, nec alienam injuriam, seu vindictam persequi potest. Et ita est explicanda *lex.* 1. *h. t.* Unde apparet hac in re, quam distet stuprum ab adulterio: nam de stupro mulier accusationem instituere potest, si suam injuriam persequatur, *l. 7. hoc tit.* ut si se ab alio deintegratam dicat, si virgini sibi vim allatam. At de adulterio mulier accusationem instituere non potest, etiamsi suum maritum dicat fuisse cum alia, cum tamen ipsa a marito possit accusari, si quid probri fecerit cum alio: ac similiter, ut ex Catone Gellius refert, jus olim fuit viro sine judicio impune necare uxorem deprehensam in adulterio, quod etiam hodie est ex *Novella Majoriani.* Et eo jure pleræque gentes utuntur. At mulieri jus non est virum adulterum, vel adulteram, seu pellicem ne digito quidem contingere, ut ait Cato. Et similiter lege Romuli (ut Plutarchus scribit) qua et nos hodie utimur, uti testatur etiam Zonaras in *can. Apostol.* 48. Ea, inquam, lege nulla ex causa mulieri licet a viro divertere, viro licet, ut scribit Plutarchus, veneficam, et adulteram domo exigere, liberis de sinu ejus sublatis, vel clavibus ademptis. Nam omnino apud Plutarchum legendum est, quo loco multi laborant: τέκνων, ἢ κλειδῶν ἀποβολῇ, non ὑποβολῇ, id est, exigi mulierem veneficam, vel adulteram ereptis ei liberis, quos educat, vel ademptis clavibus: nam et sic Cicero 2. Philippica, *foras exigi* mulieres clavibus ademptis. Non est ergo novum, si et lex Julia jus æquum non servat viro et uxori, si non iisdem, quibus fœminas, viros vinculis pudicitiæ obstringit. Quam legem procuidubio D. Ambrosius intelligit, et merito improbavit eam inæqualitatem *libro primo de Patriarcha Abraham cap.* 4. *Nemo*, inquit, *sibi blandiatur de legibus hominum, et plane intelligit leges Julias. Omne*, inquit, *stuprum adulterium est, nec viro licet, quod mulieri non licet:* et sequitur: *eadem a viro, quæ ab uxore, debetur castimonia.* Unde intelligitur, maritum legibus Juliis, qui se commiscet alteri, non esse quidem reum adulterii, sed stupri, nec enim potest negari, quin stuprum committat. At D. Ambros. et Christiani omnes affirmant, eum etiam perinde atque uxorem adulterium committere. Sic D. Augustinus de verbis Apostoli sermone 4. *Quis nisi quando habens uxorem, quin et ancillam utineat suam, crimen invenit? Sed in foro*, inquit, *non in cælo, in lege mundi, non in lege creatoris mundi.* Et eleganter Gregorius Nazianzenus in dictum illud Evangelistæ: *Cum consummasset Jesus hos sermones*, hanc esse constitutionem, et legem, ut in uxore non in viro adulterium coerceatur. Vorum subjicit: οὐ δέχομαι ταύτην νομοθεσίαν. *Non laudo, non probo hanc legem, eam mares tulerunt, ideo fœminas tantum insequitur, et incessit.* Et ita viros ait sibi solis reservasse, et vindicasse patriam potestatem in filios, matribus denegasse: lege tamen Dei utriusque parentis parem esse potestatem. Et similiter utriusque conjugis pariter adulterium coerceri. Et huic piæ, et veræ sententiæ, nonnihil etiam leges auxiliantur, et adminiculantur, quæ etsi non permittant mulieri accusationem adulterii adversus maritum, tamen ipsæ cum accusantur a viris, possunt eis referre idem crimen, aut par crimen, veluti lenocinium, eoque genere, non quidem se excusare, sed onerare maritum. Et sunt hac de re valde notanda hæc verba *l. Uxor. §. Judex. D. ad leg. Juliam de adult. Judex adulterii*, inquit, *ante oculos habere debet, et inquirere, an maritus pudice vivens mulieri quoque bonos mores colendi auctor fuerit. Periniquum enim videtur esse, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipse non exhibeat, quæ res potest et virum damnare, non rem ob compensationem mutui criminis inter utrosque communicare.* Non compensatur adulterium cum adulterio, vel cum lenocinio, sed utrumque punitur. Igitur mulier, quam maritus postulavit adulterii, si objiciat par crimen accusatori: *ea res*, inquit, *poterit maritum damnare.* Quod ita intelligendum est, si objiciat lenocinium, ea res utique maritum damnabit, et subjiciet pœnæ adulterii, quoniam utriusque sceleris eadem est pœna lege Julia constituta. At si contra ei objiciat etiam adulterium, poterit quoque ea res eum damnare de stupro, sed non de adulterio. Et observandum est, ea verba §. *Judex*, quamvis id Jureconsultus supprimat, esse ex rescripto Antonini, quod fuisse relatum in Codicem Gregorianum D. Augustinus scribit lib. 2. ad Pollentium propositis iisdem, et aliquanto amplioribus ejusdem rescripti verbis, quo ostenderet, et leges aliquatenus parem a viris atque a fœminis pudicitiam exegisse. Et jam hic locus exigit, quoniam commode fieri potest, ut hic addatur explicatio *l. 2. hoc tit.* quæ docet, lege Julia non tantum adulterium in uxore puniri, sed etiam in viro lenocinium, ut puta si deprehensam in adulterio retineat neque dimittat. Non potest retinere deprehensam cum adultero sine scelere, et contagione lenocinii, vel etiam si damnatam adulterii, et foras ejectam reducat, vel etiamsi quisquam quamcunque mulierem damnatam adulterii ducat, quod congruit cum verbo Domini, quo judicatur esse adulter, qui repudiatam ex causa adulterii domum ducit uxorem. Et hoc ostendit *l. 9. et 17. hoc tit.* dum dicit, si quis damnatam adulterii ducat, vel reducat, si est adulter, is est leno. Leno autem pro adultero habetur semper, quia utriusque est eadem pœna, et eadem lex. At, ut ait *l. 2. hoc tit.* si quis suspectam adulterii retineat, et rem dissimulet, si possit ignorantiam simulare, ut ait *l. 17.* quod non potest, qui eam damnavit publico judicio. At qui potest, ut suspectam retinens non ideo tenetur lenocinii. Valde notandum est, quod ante dixi, esse proditum in *l. 9.* et congruere cum verbo Domini, ut lege Julia teneatur, qui damnatam adulterii ducit uxorem. Recte damnatam: nam non damnatam adulterii, quæ forte a viro divertit, quin liceat ducere non est dubium,

repudiatam ab alio, jure docimus: sed non repudiatam, et damnatam adulterii. Si tamen quis venerit in suspicionem adulterii cum aliena uxore commissi, soluto matrimonio si eam uxorem ducat, licet fuerit absolutus, ea res auget suspicionem adulterii: tantum abest, ut diluat crimen, qua in re plurimum hodie peccatur. Et scio evenisse, ut quia accusaretur adulterii commissi cum domina, et accusaretur post mortem domini, et absolveretur, et post absolutionem impune eam protinus duceret uxorem, quod exemplo est perniciosum, et damnatum in *l.* 27. et 34 *hoc tit.* quæ habet pro convicto et confesso reum absolutum adulterii, si postea eam mulierem, cum qua dicebatur rem habuisse, duxerit uxorem. Et hoc est, quod ait Poeta: *Quod nubis Proculina concubino, et mœchum modo facis maritum, ne lex Julia te notare possit: Non nubis Proculina, sed fateris.* Et alibi:

> *Mœchus erat, poteras tamen hoc tu Paula negare.*
> *Ecce vir est: numquid Paula negare potes?*

Nuptiæ igitur sequutæ post absolutionem, argumentum potius præbent patrati adulterii, et iterari adversus eum adulterii judicium potest, ut in *l. Miles. §. Lect. D. ad l. Jul. de adult.*

## *Ad L. III.*

*Non solum verba legis Juliæ de adulteriis coercendis, sed etiam sententia per quæstionem quoque servorum, sive ancillarum crimen admissum probare volentes, ad eorum tantum personarum servos et rei exhibendos pertinent, de quibus specialiter comprehendit, id est, mulieris, et patris ejus, non naturalis, sed justi duntaxat, quos intra sexagesimum diem ex dissolutione matrimonii numerandum, manumitti, vel distrahi prohibet, et quorum dominis cavere præcipit, si defuncti fuerint in quæstione, vel facti deteriores secuta absolutione.*

Quod proponitur in *l.* 3. totum est ex ipsa lege Julia *de adulter. coercend.* Ac primum marito accusante uxorem jure mariti (sic enim est accipienda) vel patre filiam accusante jure patris, intra dies sexaginta præscriptos lege Julia in hoc judicio, eam legem velle crimen probari *etiam* per quæstionem servorum, videlicet si manifestis argumentis maritus, vel pater adducatur in suspicionem adulterii, ut *l. ult. h. tit.* illo loco, *propter suspicionem criminis adulterii:* suspicio ducitur ex manifestis rerum argumentis: et crimen probari per quæstionem eorum servorum tantum, de quibus lex Julia specialiter comprehendit, ut ait hæc lex. Comprehendit autem specialiter servos mulieris repudio dimissæ propter suspicionem adulterii, et etiam adulterii postulatæ, et indistincte servos omnes mulieris. Igitur quos habuit in ministerio, et quos habuit extra suum ministerium, in agro forte, vel in provincia: nam ministerio servorum utimur domi nostræ tantum; ministerium servile domo includitur: Lex enim Julia cum specialiter comprehendit, ut de servis mulieris dimissæ, et accusatæ quæstio haberetur, nullam addidit conditionem, et modum. Ergo de omnibus indistincte quæstionem haberi voluit. Comprehendit etiam lex Julia servos patris ejus mulieris, sed addidit modum, quos pater mulieris dedisset in ministerium, *l. Si postulaverit §. Haberi. D. eod. l. Prospexit. D. qui et a quib. manumiss.* Et præterea lex Julia comprehendit tantum servos patris justi, ut ait lex 3. quos justus pater ei dedisset in usum, non servos patris naturalis. Ergo lex Julia non comprehendit servos patris naturalis, quos filiæ alii nuptæ in usum et ministerium concessit, et multo deterius comprehendit servos alienos, quos extrarius aliquis mulieri dedisset in ministerium. De his igitur quæstionem haberi noluit lex Julia. Non comprehendit etiam servos patris justi, quos pater ei non dedisset in ministerium. Justum patrem facit matrimonium, vel adoptio: naturalem concubinatus, vel contubernium. Justus pater filiam habet in potestate, naturalis non habet. Hoc est satis, ut discrimen, quod est inter utrumque intelligamus. At quoniam dicere quis poterat, non comprehendi quidem verbis legis Juliæ servos patris naturalis, vel servos extraneos mulieri in usum concessos, sed sententia legis comprehendi, et tacita mente, ideo Antoninus imperator in hac lege tertia, ut hoc submoveat, ita rescribit: *verba legis Juliæ* (sic est inchoanda lex) *de adult. coerc. probare volentes* (sic est scribendum). Et statim exempli causa Antoninus addidit servos mulieris, quos lex specialiter comprehendit, ut quæstioni subderentur in judicio adulterii, et servos patris justi, servos mulieris indistincte, servos patris justi, cum hoc modo, quos pater ei in usum concessit. Quibus ex *dict. l. Prospexit*, addere etiam oportet, servos matris, vel aviæ in usum ei datos: item servos mariti accusatoris, et patris ejus, quos ei pater in ministerium dedit, ex *l.* 32. et *l. ult. hoc tit.* et ex *d. l. Si postulaverit. §. Sed et servi*, ubi, *sed et servi accusatoris*, id est, servi mariti. Paulus 2. Sentent. *Servi*, inquit, *tam mariti, quam uxoris in causa adulterii torqueri possunt, nec iis libertas sub spe impunitatis data valebit.* Et cur utriusque servi torqueantur in causa mariti et uxoris: ratio est, quia commixta familia, et una domus est viri et uxoris, *l.* 1. *§. Si vir aut uxor. D. ad SC. Syll.* Et ita tam hi quam illi scire possunt, quid domi agatur, vel quos domi colat mores materfamil. ideo de omnib. habetur quæstio, id est, a judice omnes quæstioni subjici possunt, eruendi criminis, et veritatis causa. Item marito, vel patre accusante adulterum, id est, eum, qui cum uxore, vel filia alii nupta probri quid fecerit, certum est lege Julia comprehendi servos adulteri, ut de eis quæstio habeatur, et servos patris ejus, quos habuit in ministerio, *d. l. Si postulaverit. §. Haberi. l. Patre. D. de quæstion.* Papinianus libro singulari de adulteriis. *De mancipiis ulterius*, id est, *rei, vel reæ, marito, vel patre accusante, quæstionem haberi posse palam est.* Et quæstio de eis servis habetur præsente reo, vel rea, et accusatore, et patronis reorum. Ea lege etiam patronis datur facultas interrogandi servos tormentis expositos, *dict. l. Si postulaverit. §. Quæstioni*, qui mos veterum est notandus, ut quæstioni adhibendæ servis intersint rei, et accusatores, et patroni reorum, et ut patroni reorum interrogent servos. Imo et rei ipsi, ut in causa Milonis testes interrogaverunt M. Tull. Cicero, et M. Marcellus patroni Milonis, et Milo ipse, ut scribit Asconius Pedianus in Milonianam. Et Plinius 3. Epist. scribens de suis patrociniis: *Concipere*, inquit, *animo potes, quam simus fatigati, quibus toties agendum, toties altercandum, tam multi testes interrogandi, sublevandi, refutandi.* Et ideo in jure nostro cum legimus testes interrogatos, non utique semper hoc ita exaudire debemus, ut interrogentur a judice, sed etiam ab adversariis, vel patronis eorum, quod et ita hodie fieri forte tutius esset: nam sæpe judices eos translatitie, vel ambitiose interrogant. Verum ad rem. Ex iis, quæ diximus apparet, lege Julia de adulter. etiam servos torqueri in caput dominorum: servos mulieris accusatæ adulterii, in caput mulieris; servos adulteri in caput adulteri. Ut igitur lege Jul. perduell. de qua *tit. inf.* servi torquentur in caput dominorum, ita etiam l. Julia de adult. sed quomodo videmus, et an semper. utraque lege servi torquentur in caput dominorum, sed diversis rationibus, *leg. Jul. perduell.* quoniam hoc crimen tendit in dominos, id est, in summos dominos, in dominos rerum, id est, principes, *leg. Jul. de adult.* quia hoc crimen vix probari potest per alios, quam per familiares: et præterea *l. Julia perduell.* semper: *lege Julia de adulteriis*, patre tantum, vel marito accusante adulterum, vel adulteram, ut ait *lex Patre. D. de quæst.* et marito accusante jure mariti, patre accusante jure patris, id est, jure proprio et singulari, non jure publico, quod mox explicabitur, ut in *l. In cujus. §. pen. D. ad leg. Jul. de adult. l. Sed si maritus. D. qui et a quib. manumiss.* in illo loco: *cum pater accusare possit.* Quem locum Latinus interpres recte accipit de patre uxoris, ut indicat illa *lex In cujus.* Græcus interpres male de patre mariti. Jure mariti, vel patris accuset quis intra 60. dies a divortio facto: et jus mariti, jusve patris hoc est, ut si intra illos dies velint accusare, præferantur omnibus: accusatoribus, et in divinationis judicio obtineant. Itemque, ut sine pœna calumniæ vincantur: hoc est jus mariti, et patris. Post 60. dies maritus, vel pater accuset jure extranei, vel quod idem est, jure publico, id est, ut extraneus, ut quilibet de populo, nec præfertur potiori accusatori, si quis se offerat, nec vincitur sine pœna calumniæ. Sic igitur statuo: in causa adulterii ex lege Julia servi torquentur in caput dominorum, qui in reatu sunt, patre scilicet, vel marito accusante jure suo ex lege Julia, non alio extraneo accusante. At postea ex constitutionibus Principum D. Marci, et Severi, et Antonini placuit servos torqueri in hac causa contra dominum, etiam extraneo accusante adulterum, vel adulteram, etiam patre, vel marito accusante jure extranei: quo genere non spectatur qualitas patris, vel mariti, cum spectetur ut extraneus quilibet. Et constitutionum rationem hanc reddit Papinianus, ut et extraneo accusante, servi in dominum torqueantur, *quia*, inquit, *non facile tale delictum sine ministerio servorum, admitti creditum est, sine opera ministrarum.* Inde generaliter in *l.* 1. *infr. de quæst.* in crimine adulterii servos torqueri contra dominum. Et eleganter in *l.* 6. *hoc tit.* marito accusante uxorem jure extranei post 60. dies, non minus ad probationem sceleris haberi quæstionem de servis uxoris, quam si maritus ageret jure mariti, quo casu proculdubio torquentur servi uxoris in uxorem ex lege Julia. Sed et cum agit jure extranei, non quidem ex l. Julia, sed ex constitutione divorum Principum, ut ait, id est, Severi et Antonini. Et inde Papinianus in *l. Extraneo. D. de quæst.* ait, *extraneo quoque accusante, servos torqueri in causa adulterii contra dominum:* ait *extraneo quoque*, perinde ac si diceret, non tantum patri, vel marito accusatori, hoc permitti lege Jul. ut servos ejus, qui quævo accusatur, quæstioni postulet exhiberi, sed etiam iisdem constitutionibus permitti extraneo accusatori. Multa constitutiones addiderunt ad legem Juliam. Nam et illud addidit constitutio Adriani, ut de servis alienis quæstio haberetur, qui in ministerio fuissent mulieris, vel adulteri, *dict. l. Si postulaverit. §. Haberi.* Unde post constitutionem Adriani recte dicam hodie quæstionem haberi de servis patris naturalis mulieri datis in usum. Nec obstare h. l. 3. quia ut initio dixi, est de ipsamet lege Julia, quæ postea in ea re subrogavit constitutio Adriani. Non etiam quem modum omisit lex Julia, cum est loquuta de servis mulieris torquendis, quæ omissio etiam Ulpiano perdura videtur in *d. l. Prospexit.* eum modum addidere legi Juliæ posteriores constitutiones, puta *l.* 32. *hoc tit.* ut scilicet de iis tantum servis mulieris quæstio haberetur, quos in ministerio, et domi suæ habuerit tempore admissi adulterii, non de iis, quos habuerit peregre extra suum ministerium, qui nec rem scire possunt. Item, quod lege Julia est præscriptum, ut in hac causa servi quæstioni destinati non manumittantur, vel alienentur intra 60. dies divortii, intra quos marito, et patri licet proprio jure accusare, ne scilicet quæstioni subducantur, propterea quod de adulterio mulieris lex Julia quæri noluit per quæstionem servorum alienorum, quos specialiter lex Julia non comprehendit, et fierent alieni alienatione, nec per quæstionem liberorum hominum, et fierent liberi manumissione. Quos igitur servos lex Julia prohibuit intra 60. dies alienari, vel manumitti, id est, quos voluit subjici quæstioni, sane permisit post 60. dies eos manumittere. At quid si nondum sit finita cognitio adulterii, quid si non potuerit definiri intra 60. dies? Et Ulp. etiam scribit in hunc casum in *d. l. Prospexit.* esse subveniendum, ut scilicet, servi destinati quæstioni non manumittantur ante finitam quæstionem, nec post 60. dies, si cognitio nondum sit finita. Quod post constitutionem Adriani trahendum est etiam ad servos alienos

in usum datos mulieri, ut et ii pendente cognitione non manumittantur, contra quam notat Accurs. hoc loco, quoniam procul dubio judices jubebunt, ut solebant, dominum extraneos eos servos in potestate habere, nec manumittere, qui destinati fuerant quæstioni, vel pœnæ. Dixit autem Ulpianus in hunc casum esse subveniendum, id est, esse constituendum, ut et post 60. dies nondum finita cognitione inhibeatur manumissio, vel alienatio servorum destinatorum quæstioni, ut in simili difficultate, et inopia consilii dixit Ulpianus esse constituendum, *l. pen. §. pen. sup. ad Senatusc. Trebell.* Et Paulus, principem adeundum esse, *l. Itaque, D. de fideic. libert.* Adde ex ultima parte hujus legis, accusatorem, qui servos reorum quæstioni exponendos postulat in hoc crimine, dominis cavere debere de indemnitate per stipulationem budam, id est, de æstimatione servorum præstanda sequuta absolutione, si servi in quæstione mortui fuerint: vel de præstando damno, si in quæstione deteriores facti fuerint: vel etiam omissa cautione, eo nomine reis absolutis esse condictionem ex lege Julia in simplum, *d. l. Si postulaverit. in fin.* et *l. seq.* et uno casu in duplum, si servus sit accusatus adulterii, et tortus, dein absolutus, ut *d. l. Si postulaverit. l. ult. D. de eo quod cert. l. Dominis. i. fr. sol.* Ait hæc lex 3. sequuta absolutione supradictæ cautioni in simplum locum esse, et ex ea posse agi, vel condictione ex lege Julia, nam damnatione sequuta servi publicantur, nec redeunt ad priorem dominum, nec in eum casum cautio interponitur. Cujus rei ratio redditur in *d. l. Si postulaverit, §. Junct. l. Patre. D. de quæst.* Unde quæritur, an servis publicatis damnatione sequuta, dominis pretium fiscus restituere debeat. Et respondet Joannes, debere, quod verum est, si reis damnatorum bona adempta non sint. Et postremo quæritur, quid sit dicendum de servis accusatoris quæstioni subjectis postea sequuta absolutione, vel damnatione: et hos quoque publicandos esse ait, *d. l. Si postulaverit, §. Sed et servi.* Quod ita procedit, si accusator non obtinuerit, id est, si absolutus fuerit reus: nam si accusator condemnaverit reum, hoc casu Bulgarus dedit actionem in simplum ex cautione, vel ex lege. Recte, ut opinor, si reus eos postulaverit in quæstionem, et postea fuerit condemnatus, non etiamsi judex eos ultro quæstioni subjecerit.

## Ad L. IV.

*Gracchus, quem Numerius in adulterio noctu comprehensum interfecit, si ejus conditionis fuit, ut per legem Juliam impune occidi potuerit quod legitime factum est, nullam pœnam meretur. Idemque filii ejus, qui patri paruerunt, præstandum est. Sed si legis auctoritate cessante, inconsulto dolore adulterum interemit: quamvis homicidium perpetratum sit, tamen, quia et nox, et dolor justus factum ejus relevant, potest in exilium dari.*

Quæstio legis 4. hæc est, an marito liceat per legem Juliam in adulterio uxoris suæ deprehensum, sine judice impune occidere? Et constat non quemlibet marito licere interficere, nec quolibet loco, sed domi tantum suæ deprehensum, nec quemlibet adulterum deprehensum cum uxore, sed omnem servum hominem: liberum autem hominem non omnem, sed libertum suum, vel uxoris vel patris, matris, filii, filiæ, utriusque eorum, viri scilicet et uxoris. Et his addidit etiam Paulus *lib. singul. de adult.* noxæ deditum: nam quod notandum, et liberum hominem qui noxam fecisset, et condemnatus judicato faciendo impar esset, auctore judice, vel patre in noxam dedi moris erat, et addici ei, qui causam obtinuerat, *l. 3. §. Proinde. D. de liber. hom. exh. l. §. ult. Instit. de noxal. act.* Et Papinianus 2. *Defin. tit. de judicato in fragment. Per liberum hominem, inquit, noxæ deditum, si tantum acquisitum sit, quantum damnum dedit, manumittere cogendus est a prætore, qui noxæ deditum accepit.* Quæ ratio equitatis servatur etiam in servo noxæ dedito, *§. Dominus, Instit. de noxal. action.* Item liber homo, quem deprehendit maritus domi suæ in adulterio uxoris, ab eo impune interfici potest, si sit infamis ut puta judicio publico damnatus, nec famæ restitutus, vel si fecerit lenocinium, si artem lubricam fecerit quæstus causa, si in scenam prodierit cantandi, saltandive causa, ut ait *lex Mariti. D. ad leg. Jul. de adult.* quæ obscœna studia Seneca vocat 1. Declam. *cantandi, saltandique obscœna studia nunc effœminatos tenent.* Item, ut Paulus addit 2. *sentent.* qui corpore quæstum fecerit, vel qui operas suas locaverit, ut cum bestiis depugnaret in arena, vel qui (ut idem ait *libro sign. de adult. auctoramento locatus sit, ad gladium*) sic est legendum, non, *rogatus est.* Ubi (*ad gladium*) id est, ad ludum gladiatorium, ut in *l. 1. D. de abig.* in rescripto Adriani (*ad gladium*) Licinius Rufinus ad ludum gladiatorum, exponit. Qui ergo auctoramento locatus est ad gladium, id est, qui ultro se studio gladiatorio vendidit, ut cum gladiatoribus depugnaret, ut uri, vinciri, verberari, ferro necari posset, quam in rem, etiam se nominatim obstringebat, denique ut esset gladiator, hujus est fœdior conditio, quam illius, qui operas suas locavit, ut cum bestiis depugnaret. Auctoratus vero quodammodo sit in servitutem voluntariam, et capite minuitur: ille vero tantum operas locat. Unde recte in veteribus glossis: *Auctoratus*, inquit αὐθαίρετος ἑαυτὸν εἰς δοῦλον βάλλων καὶ μονόμαχος: *auctoratus*, inquit, *est is qui ultro se dat in servitutem, ut gladiator sit.* Nam qui Græcis μονόμαχοι, nobis sunt gladiatores semper. Hæ vero sunt omnes liberæ personæ, quæ a marito deprehensæ in adulterio, per legem Juliam possunt impune interfici, vel quolibet contumelia affici, veluti exsecto viro: nam (ut ait *lex Nec in ea lege. D. ad leg. Jul. de adult.*) *qui potest occidere, et multo magis qualibet contumelia afficere.* Uxorem autem deprehensam, per legem Juliam, marito non licet occidere ullo casu, cujuscunque conditionis sit: sed occiso illo adultero, qui fuerit conditionis supradictæ, id est, qui fuerit ex numero eorum, qui ante sunt denotati, statim debet dimittere uxorem, et exigere foras, et profiteri (ut ex Paulo didicimus) in triduo proximo apud judicem competentem, se illum adulterum occidisse illo loco, puta domi suæ, sic impune occidet, ut subjicitur in hac *l. 4. quod lege factum est, pœnam tenet*, scilicet lege Julia, *pœnam non meretur.* Et ita Fabius *Declamat. 358. et 372. quod lege factum est*, inquit, *lege vindicari non solet.* Et additur in *hac l. 4* idem esse præstandum filiis, mariti, qui talem adulterum jussu patris occiderunt, forte patre viribus lapso, vel non habente manus. Quod licet patri, licet etiam filio, imperante patre, quod demonstrat Seneca 1. *Declamat.* 4. et 2. *controvers. similiter* 4. At si alterius conditionis hominem liberum, vel non, domi suæ maritus deprehensum in adulterio uxoris interfecerit inconsulto calore quodam, forte (ut ponit hæc lex 4) noctu deprehensum in adulterio uxoris, homicida quidem est, quia illicite occidit, quem non licebat occidere per legem Juliam, et tamen non tenetur pœna legis Corneliæ de sicariis, quæ est ultima pœna, id est, mors, vel deportatio, sed leviore pœna, puta relegatione in insulam salvo capite, et patrimonio: nam in exilium dari in fine hujus legis est relegari, non deportari. Est enim deportatio gravissima pœna nimirum mors civilis, et capitis diminutio, relegatio non item. Ratio autem hujus constitutionis, cur maritus, qui interfecit deprehensum adulterum cum uxore, quem non licebat interficere per legem Juliam, quamvis fecerit homicidium, non tamen teneatur pœna homicidii, id est, lege Cornelia, sed aliquanto leviore, ratio redditur hæc in hac *l. 4* quia nox, et justus dolor maritum excusat, nox auget crimen in adultero, minuit in marito, qui eum interfecit. Et sic evenerat in specie *h. l. 4.* ut noctu deprehenderetur, et interficeretur. Verum enimvero etsi interdiu, non noctu a marito deprehendatur, et interficiatur, justus dolor sufficit, ad excusationem, et necem, quam intulit, elevandam: nam et similiter indistincte legimus maritum, qui uxorem deprehensam interfecit interdiu, vel noctu, sine distinctione, illicite quidem interfecisse, quia lex Julia non permittit marito uxorem occidere, sed adulterorum tantum certas personas, quas ante designavi, nec tamen ob uxorem illicite occisam eum teneri pœna *legis Corn. de sicariis*, sed in exilium dari, id est, relegari, vel quæ par relegationi pœna est, in opus perpetuum tradi, quæ est minor pœna, quam sit statuta *lege Cornelia, l. 1. §. ult. D. ad leg. Cornel. de sicar. l. Si adult. §. Imperatores. D. ad leg. Jul. de adult. l. 3. §. Si maritus. D. ad Senatusc. Syllan.* Addita hac ratione, molliri pœnam, quod difficillimum fuerit marito, justum dolorem temperare, et quod puniatur magis, quod plus fecerit, id est, quod ultus se sit ultra modum, quam quod se ulcisci non debuerit. Justus ergo dolor solus sufficit levandæ pœnæ. Cur autem nox augeat crimen in adultero, eadem est ratio, quæ in fure: nam et adulterium furtum est, et difficilius est sibi cavere a nocturno fure, vel adultero (utrique socia nox est) quam a diurno, sive interdiario: qua ratione etiam durius agitur cum nocturno fure, quam diurno, Ulpianus notat interpres Demosthenis in orat. contra Timocratem. Et poto igitur in proposita utraque specie, levius esse puniendum eum, qui illicite nocturnum furem, vel adulterum occiderit, quam qui diurnum: nam nec furem nocturnum hodie, nec adulterum non exceptum lege Julia licite occidimus, sive impune, nisi eum se telo defenderit, cum ipsemet intentat nobis necem: nam in usu esse desiit lex 12. tab. quæ permittebat qualemcumque furem nocturnum occidere. Non est omittendum ad hæc ante legem Juliam ut constat ex *fragment.* Marci Catonis, olim marito fuisse jus occidendæ uxoris deprehensæ in adulterio: quod ex lege Romuli cautum fuisse, qui scribunt nullum auctorem habent, qui id confirment, præter Dionys. Halicarn. qui in hanc rem abutuntur: quoniam mulctam tantum ex hac causa permittit marito, non necem. Quin et illud totum, quod idem impostores scribunt lege Romuli quatuor casibus jus fuisse marito occidendæ uxoris, si prostravisset pudicitiam, si adulterasset, et secundo casu, si partum supposuisset, tertio, si claves adulterasset, ac si adulteratio clavium posset cadere in eam, quæ clavium est domina, et quarto, si vinum bibisset. Nam primus casus prostratæ pudicitiæ, jam a me submotus est. Et alteru esse epoti vini tantum legimus apud Gellium lib. 10. mulierem, quæ vinum attigisset, fuisse existimatam, id est, notatam infamia, et multatam, nec tamen hoc esse ex lege Romuli usquam legimus. Nec movemur, etsi quidem severiores ob eam rem jovicutam ferantur occidisse uxores suas, et vel ob cellæ vinariæ loculos resignatos apud Tertull. in Apologet. cap. 6. Et de partu supposito, vel clavibus adulteratis, quod adducunt, ut ex his causis mulier necari a marito possit, hunc errorem hauriunt ex Romulo Plutarchi, in quo tamen Plutarchus, non ex his causis dicit mulierem maritum necare, sed ἐκβάλλειν, id est, exigere domo, rem scilicet demonstrat, nulla ex causa posse divertere a marito lege Romuli, maritum autem posse eam expellere et dimittere ἐπὶ φαρμακείᾳ, si venefica fuerit, si veneno se appetierit. Quem casum isti nobiles scriptores veneni excogitati non debebant omittere. Sed hunc modum veterem Plutarchus exigendæ uxoris exposuit illo loco, ut scilicet exigatur τέκνων ἀποβολῇ, non ὑποβολῇ, id est, abstractis a sinu ejus liberis, et domo facessere jussa, vel etiam ademptis clavibus, κλειδῶν ἀποβολῇ, ut ostendi ex Philippica Cicer. quem modum uxoris veneficæ, aut adulteræ exigendæ illo loco exponit: nam hos tantum duos casus exprimit, quibus liceat viro uxorem repudio dimittere et exigere, et efficere ex illis alios duos casus, clavium adulterationem, et liberorum suppositionem. Post legem Juliam, quæ tamen diu permansit, obtinuit adversus eam ex Novella Majorani Imperatoris, ut scribit Papinianus *lib. respons. tit. de adult.* ut possit maritus deprehensam quemlibet adulterum, et uxorem in ipso actu, uno ictu et impetu, uno veru, æquali ira adversus utrumque sumpta, simul occidere, non aliter. Quod et ita lex Julia permiserat patri,

deprehenso adultero filiæ domi suæ, generive sui, non etiam marito, *l. Quod ait. §. ult. D. ad leg. Jul. de adulter.* Plus dedit patri, quam marito, quia nil putabat se patri dare, qui vix unquam est allaturus manus in filiam, quinimo propter filiam servaturus etiam adulterum, quod non possit alterum sine altero necare. Sed postea, ut dixi, idem jus datum est marito. Unde non est mirum, ut ita Cassiodorus primo variarum præ amore pudicitiæ ferrum porrigere maritis, non est leges calcare, sed condere. Et *in can. inter*, 33. *qu.* 2. legem humanam, sive mundanam permittere marito uxorem deprehensam in adulterio sine judicio occidere.

## Ad L. V.

*Adulter, post quinquennium, quam commissum adulterium dicitur, quod continuum numeratur, accusari non potest, easque præscriptiones legibus reo datas, auferri non oportet.*

Ex lege quinta intelligimus, adulterum uxoris alienæ post quinquennium continuum a die criminis admissi, qui solet semper adnotari libello inscriptionis, non posse accusari, accusatori adulteri obstare præscriptionem quinquennii, quod continuum numeratur a die criminis admissi. Speciale hoc est in crimine adulterii, ut finiatur, et oblitteretur silentio quinquennii continui, si intra id temporis nemo adulterii accusationem pertulerit, quia cetera fere omnia crimina durant annis 20. nec tolluntur igitur, nisi præscriptione vicennii, *l. Querela. inf. ad leg. Cornel. de fals.* Crimen, quod objicitur adultero, tollitur præscriptione quinquennii, ut in *hac l.* 5. et *l.* 28. *inf. l. Miles, §. adult. l. Mariti, §. Hoc quinquennium. D. eod. l.* 5. *§. ult. D. ad leg. Jul. de vi publ.* Recte ait *hæc lex* 5. *adulter*. Nam adultero accusando lege Julia præscripti sunt 5. anni continui, adulteræ autem accusandæ præscripti sunt sex menses, post quos adultera a nemine potest accusari, *l. Mariti. §. Sex mensium. D. eod. tit. l.* 1. *§. Accusationem. D. ad Senatuscons. Turpill.* Recte etiam *l.* 5. *a die commissi criminis*, quia de adultero accusando loquitur, et adulteræ accusandæ sex menses computantur non a die criminis admissi, sed a die divortii, *d. §. Sex mensium.* et *d. §. Accusationem.* Videamus quæ sit ratio differentiæ inter adulterum et adulteram. Eam explicabit altera differentia, quod adultera, antequam divortium factum sit, a nemine accusari potest, *l.* 11. *h. tit. l. Constante, D. eod.* id est, constante matrimonio, neque potest maritus accusare mores uxoris, quos probat dum retinet, nec dimittit, neque extraneus potest quiescens bene conveniens, bene concordans matrimonium, et non improbatam viro uxorem inquietare, aut turbare. Proinde adultera, quamdiu manet matrimonium, nec divortium intervenit, a nemine accusari potest, nisi maritus prius lenocinii accusetur, *d. l. Constante.* Ergo non mirum, si in adultera sex menses numerentur a die divortii, a quo demum die crimen adulterii adversus eam locum habere incipit. At adulter, etiam constante matrimonio, nec dum facto divortio, ab extraneo potest accusari jure publico, etiamsi prius maritum non accuset lenocinii. Et ita est manifesto proditum in *l. Vim. §.* 1. *D. eod.* Et hoc genere (quod ait *l.* 30. *h. tit.* alienum matrimonium fœdatur, et suggillatur videlicet extraneo accusante adulterum, manente matrimonio. Accusatio adulteri est suggillatio constantis matrimonii. Ergo, quia adulter ab extraneo accusari potest ante factum divortium, ideo tempora accusationis adversus eum instituendæ, non a divortio, sed a commisso crimine numerantur. Verum huic posteriori sententiæ vehementer obstat *lex Miles*, *§. Volenti. D. eod. tit.* quæ dicit abscise, manente matrimonio, nec adulterum, nec adulteram accusari posse, qui locus mirum in modum nostros perturbat. Sed nil est verius quam quod secundo loco tentavit Accurs. *in d. l. Vim. §.* 1. *ab extraneo quidem*, ut nominatim ait *lex Vim.* adulterum posse accusari constante matrimonio, etiam non facto prius marito reo lenocinii sed non ab ipso marito: maritus quamdiu retinet uxorem, nec adulterum potest accusare. Et ut ita accipiam *§. Volenti*, id est, de marito, non de extraneo, omnino persuadent Basilica, a quibus abest ille *§. Volenti.* Sicut etiam ab his abest *lex* 11. *h. tit.* quæ idem continet, et ut utraque absit eadem est ratio, quia scilicet *Novella* 117. mulier constante matrimonio a marito adulterii accusari potest, non ab extraneo, quod tamen *§. Volenti.* et *lex* 11. marito denegavit, et consentit omnino cum *Novell. lex Constante. D. eod. tit.* dum ait, *constante matrimonio, eum, qui extra maritum ad accusationem admittitur*, id est, *extraneum non posse mulierem retentam in matrimonio adulterii accusare*: bene, *extra maritum.* Nam maritus potest ex illa Novella, quare ea lex etiam non abest a Basilicis: nam Basilica eas tantum leges prætermiserunt, quas Novellæ abrogarunt. Recte etiam ait *h. l.* 5. *Continuum quinquennium*: nam adulteræ accusandæ sex menses sunt utiles non continui: adultero accusando quinquennium est continuum. Et *l.* 5. est de adultero, non de adultera. In adultera sex menses, qui præscripti sunt, utiles sunt, non continui. Ita tamen, ut non possint excedere quinquennium continuum, *dict. §. Sex mens.* Nam potest evenire, ut 6. menses utiles protrahantur in decennium. Quidni? Unde sic statuamus: Communis est præscriptio quinquennii continui adulteri, et adulteræ, si 6. menses utiles trahantur in longius tempus. Propria autem est adulteri præscriptio quinquennii continui: et adulteræ 6. mensium utilium, si sex mensium utilium brevius sit spatium, quam quinquennii continui. Favet hac in re lex Julia fœminæ plus, quam mari, data fœminæ breviori præscriptione temporis, id est, quæ possit esse brevior quinquennio continuo, nec longior quinquennio continuo, lege sex mensibus utilibus dante finem certum. Utiles menses sunt, qui constant dieb. 30. utilibus singuli, et utiles dies sunt, quibus accusator accusationis solemnia implere potuit, neque districtus munere publico, ut *l.* 15. et 21. *hoc. tit.* neque alio impedimento justo, ut *l. Miles. §. Quidam. D. eod. tit.* et quibus in publico facultatem habuit adeundi judicia, ut in *l. seq.* et in *l. Miles. §. Sexaginta. D. eod.* quibus, inquam in publico facultatem habuit adeundi judicia, et postulandi rei, et dandi libelli accusatori (quod potest fieri de plano extra curiam et tribunal) etiamsi igitur iisdem diebus non potuerit exercere judicium adulterii, id est etiamsi dies judiciarii non fuerint, hi sunt dies utiles.



## Ad L. VI.

*Jure mariti adulterii accusare volenti, sexaginta dies utiles computantur: quibus in publico ejus facultas fuerit, apud quem reus vel rea postulari potest, et cum præterierint dies isti utiles, maritus quoque jure extranei agere potest. Et qui confidit accusationi, calumniæ, notam timere non debet. Nam ad probationem sceleris, divi parentes mei, quæstionem de mancipiis eodem modo haberi permiserunt, quasi jure mariti ageretur.*

Ex illis 6. mensibus a die divortii, intra quos adultera accusanda est, primi duo menses, id est, 60. dies utiles marito dantur ad accusationem uxoris adulteræ, jure mariti jure, viri, vel patris, ad accusandam filiam adulteram jure patris. Et hos 60. dies proculdubio (ut omnes sciunt) intelligit Tacitus 2. Annal. quo loco maritus quidam dicit, *se in uxore adulterii manifesta nondum omisisse ultionem legis Juliæ, sed sibi datos 60. dies ad consultandum, ad parandam, et instruendam accusationem.* Notandum est valde, quod nescio an adhuc quisquam audierit, hodie jure mariti, aut patris adulteram tantum accusari, quæ sit uxor, vel filia accusatoris, non (ut communis existimatio est) adulterum: nam et adulter patri vel marito, et vicissim pater, vel maritus adultero extraneus est. Et vulgo male legitur *in l. Si adult. §. pen. D. eod.* libertum jure mariti patronum accusare posse, ergo adulterum. Nam ea vox (*patronam*) abest a Florent. Digestis. Et debet igitur intelligi de patrona, quæ jure nupsit liberto, ut in casu *leg. Si patrona. D. de ritu nupt.* Patronam jure mariti accusare potest. Patronum quia non potest accusare, nisi jure extranei, atque ita famam ejus lacessere, et existimationem traducere vel deprehensum in adulterio occidere non potest, etiamsi sit infamis, et propudiosus homo. Ergo hæc stet sententia: jure mariti, vel patris accusari tantum adulteram, non adulterum. Jus patris, vel mariti est privilegium, ut ait *d. l. Mil. §. Sexaginta*, id est, ut eo jure præferatur maritus, vel pater aliis omnibus accusatoribus, qui accusare instituunt adulteram, cum scilicet agitur de eligendo accusatore uno ex pluribus, de justo accusatore constituendo, quæ actio dicitur divinatio. Ergo jus mariti, vel patris, hoc est, ut præferatur ceteris omnibus, accusatoribus, *l. Is cujus. §. pen. D. eod.* Sed cum pater, vel maritus simul veniant ad accusationem, tum maritus præfertur patri, quia verisimile est maritum propensiore ira executurum accusationem, *l.* 2. *§. ult. D. eod. tit.* et mortuo marito intra 60. dies utiles, intra quos consistit jus mariti aut facultas accusandi jure mariti, tum succedit pater, et accusare potest jure patrio, *l. Sed si maritus. D. qui et a qui manumiss.* Jus etiam patris, et mariti hoc est, ut sine calumniæ pœna vincatur, id est, ut etiamsi non damnaverit ream non sufferat talionem, sive parem vindictam, quæ est calumniæ pœna, quod probat aperte *lex Auxilium. §.* 1. *D. de minor.* victum patrem scilicet, vel maritum, qui accusavit jure mariti, vel patris intra 60. dies utiles, non teneri calumniæ nomine. Et apertius Paulus *libro singul. de adulter, jure mariti*, inquit, *vel patris, qui accusat, potest sine calumniæ pœna vinci.* Et ratio est evidens, quia nec subscribit in crimen, *l.* 30. *hoc. t.* Ex quo sequitur necessario ut etiamsi desistat ab accusatione sine venia, et id est, sine abolitione, non incidat in Senatusconsultum Turpillianum, quia generaliter verum est, eum, de cujus calumnia agi non potest, si vincatur, nec si desistat incidere eum in Senatusconsultum Turpillianum, *l. In SC. §. ult. D. ad Senatusc. Turpillian.* Et tamen (quod mirum est) aperte ait *l. Is cujus. §. ult. D. ad leg. Jul. de adulter.* eum, qui accusat jure mariti, non evitare periculum calumniæ. Et similiter *lex Pater. eod.* patrem sine calumniæ periculo non posse agere, quod utique est accipiendum de patre accusante jure suo, jure patrio. Pater ergo, qui accusat jure proprio et privilegiario, non publico et communi, non accusat sine periculo calumniæ: verum facile est nos ab hac difficultate expedire. Et primum placet, quod Paulus dixit supra, *eum, qui accusat jure mariti, vel patris posse vinci sine pœna calumniæ*, quod utique fiet, si bona fide instituerit accusationem. Sed contra etiam dicendum est, eum non posse vinci sine pœna calumniæ, puta si mala fide, et calumniandi animo, hoc est, vexandi innocentis mulieris causa prosilierit ad accusationem, et ob id *lex Is cujus, §. ult. qui jure mariti accusat*, inquit, *periculum calumniæ non evitat*, id est, non omnino evitat. Evitat, si justo dolore, et falsa suspicione ductus accusationem instituerit: non evitat, si palam sit, eum instituisse calumniandi animo, scientem, non ignarum innocentiæ mulieris, si manifesta fuerit calumnia, quæ nunquam debet esse impunita in quoquam, ut *l.* 2. *in fine sup. qui accus. non poss.* quam et in eam rem attulit recte Accurs. in hunc locum. Et ita ad *leg. Pater*, dicemus, patrem non posse patrio jure agere sine periculo calumniæ, nimirum hoc esse verum, si calumnia fuerit evidens, si mala mente instituta sit accusatio, si simultate, et malevolentia arcessita sit accusatio. Et secundum hanc distinctionem etiam explicabo, quod ante dixi, eum, qui accusavit jure mariti, vel patris, si desistat, non incidere in Senatusconsultum Turpillianum, et legem Petroniam: utrumque jus habet nomen a Petronio, et Turpilliano Consule. Eum igitur, qui accusavit jure mariti, vel patris, non incidere in Senatusconsultum Turpillianum vel legem Petroniam, etiamsi desistat sine abolitione. Cui sententiæ adversatur *lex* 16. *hoc tit.* quæ dicit, eum, qui accusavit

jure viri oxorem suam, si desistat sine abolitione, incidere in Senatusconsultum Turpillianum, et legem Petroniam, id est in pœnam ejus legis, nec amplius ei superesse jus accusendæ adulteræ, quod et ita est proditum in *l. Quæsitum. §. ult. D. eod.* Verum adhibenda est superior distinctio, ut, quo casu cum eo agi potest de calumnia manifesta si desistat, etiam incidat in Senatusconsultum Turpill. non etiamsi bona fide ad accusationem accesserit, quo casu nec calumniæ tenetur, nec si desistat, Senatusconsulto Turpill. Mittamus multas alias interpretationes hujus-rei: hæc est evidentissima, et tantum pro coronide adnotemus: excepto patre, vel marito qui accusat jure patris, vel, mariti intra 60. dies utiles, ut hæc *l. 6.* declaret, alium, qui accusat jure extranei, id est, jure publico, vel patrem etiam ipsum, aut maritum, qui accuset jure extranei, post 60. dies utiles, post quos amisit privilegium suum, id est, jus mariti vel patris proprium. Denique quicunque accusat jure extranei publico, etiamsi bona fide accesserit ad accusationem, non calumniandi animo, calumniæ teneri potest, et vinculo inscriptionis, sine qua non admittitur ad accusationem, nisi sit maritus minor 25. annis, qui accuset jure extranei, ut *l. 15. §. Lex. D. eod.* Unde Paulus recte supradicto loco *Pater, et maritus*, inquit, *si jure extranei accusat, potest calumniæ pœna puniri, sed tantum post duos menses.* Verum hæc lex 6. addit, patrem, vel maritum, qui post duos menses accuset jure extranei, si confidat accusationi suæ, si credat se jure adulterum non admodum debere timere periculum calumniæ, quandoquidem ex constitutionibus Severi et Antonini, quod etiam dixi in l. 3. et in caput adulteræ servi ejus torqueri possunt, quod non obtinebat l. Julia, ut scilicet torquerentur servi in caput adulteræ, aliquo accusante jure extranei. Sed hodie obtinet ex constitutionibus *l. Extraneo. D. de quæst.* Ergo *maritus*, inquit, *vel pater, qui confidit suæ accusationi, audeat accusare, quia etiamsi accuset jure extranei, perinde est, ac si accusaret jure mariti.* Hodie ex constitutionibus potest postulare servos uxoris exhibendos quæstioni, quod l. Julia tantum postulare poterat, qui jure mariti, vel patris accusabat uxorem adulteram: hodie et qui jure extranei. Et ita est explicanda *l. 6.* Ex qua intelligimus post 60. dies utiles, id est, primos duos menses utiles, qui reservantur soli marito, vel patri, intra reliquos 4. menses (nam adulteræ accusandæ dantur 6. menses) maritum, et patrem, et alium quemlibet jure extranei, seu publico accusare posse adulteram, ut *l. 4. §. 1.* et *l. Mors. § Sexaginta. D. eod.* Post 6. menses elapsos utiles nemo admittitur in accusationem adulteræ.

## Ad L. VII.

*Propter violatam virginem adultam, qui postea maritus esse cœpit, accusator justus non est: et ideo jure mariti crimen exercere non potest, nisi puella violata sponsa ejus fuerat. Sed si ipsa injuriam suam a desidentibus curatoribus, per quos etiam negotia ejus gerenda sunt, persequatur, præses provinciæ pro debita tanto delicto, si probetur, severitate examinabit.*

Primum velim vos id mutare, et retractare, quod tentabam nudiustertius, jure mariti, vel jure patris accusari tantum adulteram, non adulterum: nam in *l. Si adulteram. § pen. D. eod.* licet absit vox, *patroni*, tamen et recte subintelligitur, patronum a liberto accusari jure mariti. Et hoc quoque, id est, etiam adulterum accusari jure mariti, satis aperte demonstrat *l. 6 §. ult. D. eod.* cum ait, *maritum, qui duos reos delatos habet ex uno, et uno crimine, posse tertium accusare jure mariti.* Et apertissime *l. 6. hoc tit.* cum ait, *jure mariti reus, vel rea.* Ergo jure mariti fit non tantum rea, sed etiam reus. Hoc posito et absoluto, ad leg. 7. (quæ hoc etiam confirmabit) notandum est, jure mariti accusari non posse uxorem ex eo adulterio, seu stupro, quod commisit antequam esset uxor, *l. Si uxor. §. Si quis uxorem.* et *§. pen. D. eod.* jure extranei accusari potest, nisi vis ei sit illata, quia et de stupro judicium publicum est: jure mariti non potest. Cum ergo agetur de justo accusatore constituendo, qui postea maritus esse cœpit, non præfertur extraneo accusatori, si extraneus sit potior, et idonecior innocentia, et dignitate, vel ætate, vel opibus. Sed hoc ita verum est nisi qui postea maritus esse cœpit, sponsus ejus fuerit eo tempore, quo stuprum passa est: namque in ea accusanda sponsus jus habet præcipuum, sponsus privilegium habet, et idem omnino jus quod maritus. Denique jure mariti eam accusare potest ex rescripto Severi et Antonini *d. l. Si uxor. § Divi* et *§. pen.* quia, ut ait, neque matrimonium qualecunque neque spem matrimonii violare permittitur, et sponsalia sunt spes matrimonii, *l. 6. D. de spons.* neque nuptam, neque speratam violare permittitur, aut neque hæc, neque illa pudicitiam suam prosternere debet, aut potest illæso sponso vel marito. Unde quod ille Paulus scribit *libro singulari de adulteriis: in uxorem adulterium vindicatur jure mariti, non etiam in sponsam*, hoc est verum ex lege Julia, non ex rescripto illo Sev. et Ant. Et quod subjicit idem Paulus, *Severus quoque et Antoninus ita rescripserunt*, nimis est concisum. Cæterum quis non præsentiet eo significari, in sponsa quoque ex eo rescripto adulterium ita vindicari, id est, jure mariti. Idem caveri in h. l. plerisque videtur, quod illo rescripto Severi et Antonini. Sed non cavetur idem omnino, quoniam h. l. 7. non quærit de puella, an possit accusari adulterii, vel stupri ab eo, qui postea maritus esse cœpit, qua de re est rescriptum Severi; sed quærit de illo, qui eam constupravit, an possit accusari jure mariti ab eo, qui postea maritus ejus puellæ esse cœpit. Et ad exemplum puellæ tamen ait, eum quoque non posse accusari jure mariti ab eo, qui postea esse cœpit maritus, nisi sponsus ejus fuerit tempore commissi stupri in puellam virginem, in innuptam. Ut igitur ex rescripto Severi puella non potest accusari jure mariti ab eo, qui post stuprum maritus ejus esse cœpit, nisi tempore stupri admissi sponsus ejus fuerit, ita stuprator ab eo non potest accusari jure mariti ex h. l. 7. nisi eo tempore sponsus ejus fuerit. Et addit hæc l. 7. etiam puellam ipsam agere posse in stupratorem de stupro sibi illato, cum esset virgo, licet nulla vis adhibita fuerit. Non est necesse, ut ponamus, quod Græci faciunt hoc loco, fuisse virginem tenellam impuberem, immaturam viro. Nam etiamsi in virginem adultam commissum sit stuprum sine vi, in volentem, stuprum l. Julia vindicatur: quin imo ipsamet, licet vim nullam passa sit, queri ea de re potest, et cum stupratore expostulare, quod ab eo imminuta sit, et deintegrata, ut Cæcilius loquitur, præsentibus scilicet curatoribus, quoniam adolescentes non possunt accusare sine consilio custodum, et præsentia *l. 2. D. de accusat.* Et hodie sine auctoritate, *l. 4. sup. de auct. præst.* Ergo in virginem cujuscunque ætatis commissum stuprum sine vi vindicatur, vel puella ipsa, vel ab alio. In devirginatam autem, quæ virum est experta, non maritum, id est, quæ neque virgo est nec vidua, veluti cum meretrice, stuprum non committitur, aut impune committitur, neque ab ea, neque ab alio vindicari illa lege potest, *l. 23. hoc tit.* Et est illud crimen canonicum, non civile, ut recte Glossa in *Can. Nemo. 32. quæst. 4.* quoniam id vindicat jus Canonicum forte, non jus civile. Denique id tantum stuprum vindicatur, quod in viduam, vel virginem committitur, non quod in non virginem nunquam legitimas nuptias expertam. Nec obstat quæ posset objici *l. 20. hoc tit.* quoniam non dicit eam, quæ pudorem suum prostravit alienis libidinibus puniri stupri pœna, id est, non dicit meretricem puniri stupri pœna l. Julia, sed eam leges ulcisci quod honestioribus viris veluti Senatoribus sit ejus nuptiis interdictum eadem l. Jul. quod palam corpore pecuniam quæsiverit, quod ea lex ait ad differentiam ejus mulieris, quæ vi compressa est, cujus nuptiæ nemini sunt interdictæ, cujus etiam fama manet integra, meretricis autem fama non est integra.

## Ad L. VIII.

*Reos adulterii duos simul, marem et fœminam ex eadem causa fieri, lex Julia de pudicitia vetat, sed ordine peragi utrosque licet.*

Sequitur in l. 8. quod alteriorem indaginem requirit, commune crimen adulterii adversus duos, adulterum et adulteram lege Julia, jure publ. vel jure patris, aut mariti simul intentari non posse. Ita fuit cautum nominatim l. Julia, ne unus idemque accusator et adulteram et adulterum simul reum postularet adulterii, *l. Vim §. Duas. D. eod. l. 4. § At quin idem. D. ad Senatusc. Turpill.* Sed h. l. ait, *utrumque ordine reum peragi debere.* Incipiet autem accusator a quo volet, si divortio facto, quod pene necesse est, vidua permanserit mulier. Hoc casu electio rei datur accusatori, *l. Si maritus. § pen.* et *ult. l. Nihil. §. ult. D. eod.* Quod si post divortium adultera alii nupserit, prius est peragendus, et condemnandus adulter, quam adultera, nec statim est lacessenda fama mulieris jam alii nuptæ: sed hoc casu ab adultero est incipiendum, nisi accusator ante secundas nuptias mulieri denuntiaverit, ne nuberet: se eam adulterii in primo matrimonio commissi ream facere velle, *l. 2. l. 5.* et *l. Miles. §. Licet. l. Vim §. Nupta. D. eod. l. 5. in fine. D. de accusat. l. 14.* et *29. hoc tit.* In l. 14. vel in *l. Sidum sit, si dum in tuo matrimonio uxor tua esset (sic est legendum) se adulterio polluit in ea provincia, in qua adulterum factum est, more solito persequi debes.* Quid sit more solito, mox explicat, dum ait, *nec enim ab ea, quæ jam nupta, etc.* id est, ita debes adulterium persequi, ut non incipias ab adultera quam domo exegisti, cum jam sit alii nupta, sed ab adultero, nisi denunciatio accusatoris præcesserit nuptias. Et secundum hanc distinctionem accipiendum est, quod in hac l. notant Basilica, hunc esse ordinem, ut incipiamus ab adultero, scilicet si jam alii sit nupta: nam si vidua permansit, electio est accusatoris a quo velit incipere. Quamobrem tametsi quis a servo suo in uxorem suam adulterium esse commissum dicat, si modo ea mulier divortio facto perseveraverit in viduitate, hodie post rescriptum D. Marci, quo dominus non potest statuere sine judicio in servum adulterum, sed necesse habet eum accusare in judicio, si volet, poterit a servo incipere accusationem *l. 5. D. de accusat.* At ante D. Marcum (quod notandum) quia domino licebat torquere, et punire servum suo arbitratu ex adulterio in oxorem suam commisso, tum rescripto D. Titi, qui fuit ante Marcum, declaratur, accusandam potius fuisse mulierem, quam torquendum servum pro libidine domini, in præjudicium mulieris. Et ita habita hac distinctione juris et Imperatorum, explicanda est, *l. Si quis adulterium. D. ad leg. Jul. de adulter.* Nunc ad hæc quæramus, cur commune crimen incestus adversus duos simul ab eodem intentari possit, quod est certissimum, *l. Qui pupillam. §. ult. l. Vim. §. pen. eod.* Et tamen commune crimen adulterii adversus duos simul, marem et fœminam, eodem tempore ab eodem intentari non potest. Vulgo non quæritur ratio differentiæ. At hac de re interrogatus, primum dicam, adulterii utcumque simul ab eodem reum fieri non posse adulterum et adulteram, quia, ut ait hæc *lex octava*, hoc ne fiat lex Julia vetat nominatim: in crimine autem incesti, id nulla lex vetat, et ideo consequens est, nos in crimine incesti, quod lege exceptum non est, debere sequi jus commune, quo quidem est receptum, ut etsi non cogatur quis invitus plures simul ex communi crimine reos facere *l. Divi fratres. D. de accusat.* ultro tamen, et sua sponte plures ejusdem criminis reos simul facere possit in *l. 1. sup. si reus, vel accus. mort. fuer.* Jus commune denique sequimur in crimine incesti, quia nulla lege est exceptum, non in crimine adulterii, nam lex Julia excepit, ne ab eodem fierent simul ambo rei, mas et fœmina. Nam et similiter in crimine adulterii servi torquentur in caput domini, quia hoc l. Julia permisit nominatim, *l. Si postulaverit. §. Inter. eod.* In crimine au-

tem incesti, licet sit gravius, vel in crimine stupri, servi non torquentur in caput domini, quia in eo crimine nulla lex id permisit, et ideo sequimur jus commune, et regulam juris, sive vetustissimum Senatusconsultum, *ne servi torquerentur adversus dominum.* Cur vero lex Julia noluerit in adulterio jus commune servari id est, cur voluerit ambos simul deferri adulterii reos? non hæc est ratio, ne traducatur par amantium, cum traduci posset a diversis, alio scilicet accusante adulterum, et alio adulteram, *l. Denuntiasse. §. Quæritur. D. eod.* et ambo tantum prohibeantur adulterii postulari simul ab eodem, non a diversis. Sed ratio legis hæc est, ut cohibeatur nimium studium accusatoris, qui hac in causa uno reo non est contentus: neque enim ex lege Julia tam est acerba hujus criminis executio, quam ceterorum. Nam et brevitate temporis constringit crimen, id est, quinquennio continuo, vel sex mensibus utilibus, et variis præscriptionibus crimen eludi patitur, *l. 28. hoc tit.* et minores 25. annis qui in aliis causis admittuntur, ab accusatione hujus criminis repelluntur, *l. Si maritus. §. Lex. D. eod.* nisi suam persequantur injuriam, id est, nisi suum matrimonium vindicent: nam et ad suum matrimonium vindicandum etiam infames, et qui alias accusare prohibentur, admittuntur, non tantum intra primos duos menses, id est, intra sexaginta dies utiles quibus agunt jure mariti, sed et intra reliquos quatuor menses utiles: mariti, qui alias accusare non possunt, accusare permittuntur, et suam injuriam persequi. Nam nunc de marito tantum accipi velim, quod ita Paulus scripsit *libro singul. de adulter. intra quatuor menses utiles expertus*, maritus scilicet, de quo ante dixerat, *licet talis sit, qui alias accusare non possit. ut libertinus, qui minor viginti quinque annorum, aut infamis, tamen ad accusationem admittitur*, quia suam vindictam exequitur. Et hoc habet intra quatuor menses utiles plusquam extraneus, licet non agat, nisi extranei jure: etiam hac in re, cum agit extranei jure mariti conditio spectatur: hoc quia jam satis intelligimus, restat tantum, ut quæramus, an sicut, cum conjunctum est adultero incestum, servi torquentur in caput domini, ut est scriptum in *l. Vim. §. ult. D. eod. l. Si quis viduam. D. de quæstion.* si agatur tantum incesti, non torquentur: si adulterii tantum, torquentur: si incesti adulterii, etiam torquentur: an etiam cum incesto junctum est adulterium, duo simul ab eodem uno tempore, unoque libello accusari possint, adulter et adultera: quod definitum non invenitur. Et tamen dicam posse, si agatur incesti, ambo in accusatione jungi possunt: si adulterii jungi non possunt: si incesti, adulterii, dico in accusatione jungi posse quoniam quoties utrumque simul crimen concurrit, id semper sumimus, quod in altero e duobus durius est jure constitutum: ut similiter, si incesto junctum sit adulterium, dicimus crimen non tolli præscriptione quinquenni, vel sex mensium: si agatur incesti et adulterii, sane non tollitur illa præscriptione, sed tantum vicennii: si adulterii tantum agatur, tollitur præscriptione quinquennii, quia sumimus, quod in alterutro crimine est durius constitutum, *d. l. Vim. §. Præscriptione*, et ita si incesto junctum sit adulterium, et sit incestum, quod committatur jure civili, veluti cum sororis filia, non jure naturali, non jure gentium, veluti cum parentibus, vel iis, qui parentum loco sunt: si igitur incesto jure civili junctum sit adulterium, ignorantia non excusat mulierem, quod tractatur in *l. Si adul. cum incestu. D. eod.* Si commissum sit tantum incestum jure civili, ignorantia excusat mulierem, quia potest jus civile ignorare, si tamen adulterium sit commissum, eam non excusat ignorantia qui adulterium jure naturali, sive gentium est probrum, *l. Probatum. D. de verb. sign.* Lactant. 5. Inst. *Corrumpere*, inquit, *alienum matrimonium etiam omni gentium jure damnatur.* Et Cassiod. de adult. 1. variarum, *Omnibus*, inquit, *animantibus inimicum est, quod lege naturali damnatur: et mulieri non licet jus naturale ignorare. nec alii alii*, quod insitum est, et inhæret mentibus nostris, *l. 2. sup. de in jus voc.* Et Menander, οὐκ ἔστιν τοὺς φύσεως λαθεῖν νόμους. Quod si incesto jure civili junctum sit adulterium, etiam dicam consequenter superioribus, ignorantiam non excusare mulierem, quia semper sumimus, quod est gravius crimen, quodve in alterutro e duobus criminibus durius jure constituerunt.

## Ad L. IX.

*Castitati temporum meorum convenit, lege Julia de pudicitia damnatam in pœnis legitimis perseverare: qui autem adulterii damnatam, si quocunque modo pœnam capitalem evaserit, sciens duxerit uxorem, vel reduxerit, eadem lege ex causa lenocinii punietur.*

Lex 9. hujus tit. est de pœna adulterii, de ea igitur nobis hodie tractandum est. Et non fuisse eam capitalem leg. Julia, id est, non irrogasse mortem, vel deportationem, facile credo: tum quia, ut heri dicebam, ex ea lege non fuit tam severa hujus criminis executio, quam ceterorum: tum etiam, quod nominatim Græci interpretes ad *l. Transigere. sup. de transact.* scribunt, adulterium non fuisse capitale crimen secundum veteres leges nec secundum constitutiones Hermogeniani et Gregoriani Codicis: κατὰ τοὺς παλαιοὺς νόμους, καὶ τὰς ἐν τῷ Ἑρμογενιανῷ καὶ Γρηγοριανῷ διατάξεις. Sed dico hoc non efficere necessario caput legis Juliæ, quo vetamur damnatam adulterii uxorem ducere, vel reducere, *l. Mariti. §. 1. D. eod.* l. 1. §. 1. *D. de concub.* quia addi potest hæc conditio, quæ additur in h. l. 9. si quocunque modo capitalem pœnam evaserit, gratia scilicet, vel legis auxilio, ut sit *l. Denuntiasse. §. ult. D. eod.* præscriptione, vel excusatione aliqua legitima. Ergo apposita simili conditione licebit mihi semper intelligere damnatam adulterii, quæ quocunque modo evasit capitalem pœnam, exemplis etiam sumptis ex variis auctoribus, quæ etiam suppetunt innumera, si quis utatur, quib. doceatur relegatos fuisse plerosque adulteros et adulteras, quæ est mitissima pœna, quia caput non minuit, id est neque libertatem, neque civitatem adimit, neque etiam adimit bona: sed qui relegatur, amovetur tantum e conspectu, et amandatur. Contra vero proferam multa alia exempla, quibus probabo, etiam plerosque adulteros fuisse morte mulctatos, ut Julium Antonium, et alios plerosque ex adulterio commisso in filiam Augusti. uxorem Tiberii apud Dionem 55. quanquam et ex eodem adulterio addat, et plerosque alios fuisse relegatos, ex quib. procul dubio fuit Ovidius: quod non viderit quicquam, vel quod scripserit artem, sed quod solebat cum Julia. Melius vero probabo adulterii pœnam non fuisse capitalem ex l. Julia, *l. Si quis viduam. D. de quæst.* qua duplex crimen incesti et adulterii deportatione vindicatur, quod argumentum præbet, simplex adulterium vindicari meliori pœna, quæ post deportationem utique est relegatio. Idem etiam bellissime ex eo probari potest, quod lenocinii pœna, quæ eadem est, quæ adulterii, *l. 2. §. Lenoc. l. Qui domum. D. eod. l. Auxil. D. de min.* in milite exauctoratio, et deportatio est, *l. Mil. mil. D. eod. tit. de adult. coerc.* quia scilicet in milite exasperatur crimen, ut de crimine majestatis dicitur, *l. 7. §. ult. ad leg. Jul. majest.* cum scilicet, ut est, miles violavit statuas et imagines principis, et intelligit imagines, quæ sunt in signis militaribus. Unde et in exercitu imaginarii sunt apud Vegetium, qui Imperatorum imagines portant, et primam cohortem, *Imagines*, inquit, id est, *divina, et præsentia signa venerari*, Tertul. in Apol. *Religio castrensis signa veneratur, et imaginum suggestus insignes.* Verum ad rem, sic argumentor: si, ut solent cetera crimina, ita in milite crimen adulterii exasperatur, propter quod miles deportetur in insulam, consequens est in pagano mitius adulterium vindicari. Non potest autem mitius, nisi vel relegatione, vel damnatione in opus publicum, vel mulcta aliqua majore pecuniaria. Fateor igitur l. Juliæ de adulteriis pœnas non fuisse capitales, sed non nego etiam, quin fuerint tamen plerique adulteri ex speciali quadam causa, et peculiari, vel extra ordinem capite damnati, ut ille Jul. Antonius, quod suteret cum filia Augusti spe occupandi imperii. Si qui igitur sunt capite damnati, id factum est extra ordinem motu principum, et tandem constitutionib. principum, maxime iis, quæ sunt in Cod. Theod. adulterium factum est capitale crimen, id est, quod in quibusdam reis tantum principes fecerant capitale, id tandem in omnib. reis factum est capitale novissimis constitutionibus. Et Imp. quidem Alexand. in h. l. 9. quia jam pœna adulterii exolescere incipiebat, et l. Jul. dormire, ut Satyricus loquitur, sicut Appianus in Lybico: κοιμάσθων οἱ νόμοι τήμερον: *Dormiant*: inquit, *hodie leges*, ait Alexand. in h. l. *Castitati*, disciplinæ, sectæ suorum temporum convenire, ut adulterii damnata in pœnis legitimis perseveret, nec exolescant pœnæ adulterii legitimæ, ut perseverent, ut quæ damnanda est adulterii, damnetur pœnis legitimis, ut adeo capite plectatur, sicut plerumque principes solebant decernere. Verum addit hæc lex, quæ ita explicanda est, is, qui forte non damnatam capite, quia scilicet evasit aliquo modo, et eluisit crimen aliquo modo: is, inquam, qui non damnatam capite duxerit, vel reduxerit uxorem ut reliquatur pœnis l. Juliæ, quæ non sunt capitales, tanquam leno. Et ita est explicanda h. l. 9. cui addi velim, quod est proditum in extrema *l. 30. inf. sacrilegos nuptiarum puniri gladio*, et quod in *l. Transigere. sup. de trans.* adulterium esse capitale crimen, id est, irrogare pœnam sanguinis, pœnam ultimam. Nam in *l. Transigere*, capitale crimen specialiter accipitur pro eo, quod infert mortem reo, licet generaliter etiam capitale dicatur, quod infert deportationem, quia caput eximit de civitate: deportatio cum publicatione omnium bonorum, et est quasi mors civilis. Item quod est in *l. 4. C. Th. quorum appellat. non recip.* longe amplius sacrilegos nuptiarum tamquam manifestos parricidas, vel culeo insuendos vel exurendos esse. Et quod l. 2. *C. Th. de indulgent. criminum*, quinque crimina potissimum esse capite luenda, majestatis, homicidii, veneficii, adulterii, raptus. Item addi velim etiam, quod auctores multi, qui sub Imperatorib. fuerunt, adulterii crimen capitale faciunt. Arnob. 4. *adversus gentes: adulteria*, inquit, *leges vindicant, et capitalib. afficiunt eos pœnis, quos in aliena comprehenderint fœdera genialis se lectuli expugnatione jecisse.* Et Apulejus 9. Metamorph. *Ne juris quidem severitate, lege de adulteriis in discrimen vocabo capitis.* Et Salvianus 7. de providentia Dei: *addiderunt*, inquit, *ad libidinem comprimendam severas pudicitiæ leges, decretorum gladio impudicitiam coercentes, ut puritatem utriusque sexus, et domi connubii servaret affectus, et in publico metus legum.* Sub Valentiniano etiam ex Ammiani Marcellini 28. *intelligimus Cethegum Senatorum quendam reum adulterii delatum periisse abscissa cervice.* Sic igitur statuamus: l. Julia crimen adulterii non fuisse capitale: constitutionibus quorundam principum primum, etiam vetustiorum, et Augusti ipsius auctoris legis Juliæ fuisse capitale, et tandem constitutionibus ad unum omnium.

## Ad L. X.

*De crimine adulterii pacisci non licet, et par delictum est accusatoris prævaricatoris, et defugientis veritatis inquisitionem: qui autem pretium pro comperto stupro accepit, pœna legis Juliæ de adulteriis tenetur.*

In hac l. 10. proponitur initio, de crimine adulterii pacisci non licere, id est, non licere per l. Juliam, quia lex Jul. excipit nominatim, ne accusator cum reo adulterii paciscatur, vel transigat. Liceret, si lex non excepisset, sicut M. Tull. ait pro Balbo, *si exceptio facit, ne liceat*, inquit, *ibi necesse est licere, ubi non est exceptum.* Liceret ergo pacisci, vel transigere de adulterio, si l. Julia hoc non excepisset: sicut et de alio quocunque crimine capitali transigere

licet, *l. Transigere. sup. de transact.* quia, ut alias dixi, omnis est ratio honesta servandi sanguinis, et expediendæ salutis, *l. 1. D. de bon. eor. qui sibi mort. consc. l. ult. D. de prævaric.* At non licet transigere de adulterio, quia id l. Julia excepit: nec ea exceptio constitutionibus est abrogata, licet pœna, quæ non erat capitalis, constitutionibus versa sit in capitalem pœnam: l. Jul. sublata est: exceptio tamen illa non est sublata. Hinc fit, ut etiamsi adulterium hodie sit capitale, non possit tamen de eo transigi, et possit tamen de alio quolibet capitali, quia exceptio l. Juliæ, quæ non est abrogata sicut pœna, facit ne liceat transigere: non est quærenda alia ratio: nam ne dicas exceptionem abrogatam esse per consequentias, quia nil legum abrogatur, vel derogatur per consequentias, vel per Satyram: fateor esse consequens, ut si adulterium sit capitale, liceat de eo transigere, quoniam omnis est honesta ratio redimendi sanguinis, sed tamen non admittimus hanc consequentiam, quia l. Jul. vetat transigere. Cui capiti non est nominatim derogatum ulla constitutione: qui aliam quæsierit rationem idoneam adulterii excepti, frustra fuerit diligens. Merito autem l. Jul. exceperat, ne liceret transigere, vel pacisci de adulterio, quia ex ea lege adulterium non erat capitale: at turpe est pacisci de crimine non capitali: nam hoc non est tam pacisci, quam fateri crimen, *l. Si quidem. sup. de contrah. stipul.* et in criminibus, quæ non sunt capitalia, id est, ex quibus pœna mors non est, ut ait *h. l.* 10. par est delictum accusatoris, prævaricatoris, id est, qui se vinci patitur cum reo ex compacto, habito colludio, et rei fugientis veritatis inquisitionem. Jamdiu emendavi, *rei fugientis,* pro *refugientis:* et *rei fugientis,* recte: nam et in *l. Imperatores. D. de jure fisci,* reus, qui paciscitur cum adversario, vel corrumpit judicem, dicitur emittere, seu fugere causæ inquisitionem. Par ergo est delictum accusatoris, qui prævaricatur, et rei, qui fugit veritatis inquisitionem in crimine non capitali. Ergo punitur uterque propter pactionem, vel transactionem illicitam. At hodie adulterio facto capitali, nec tamen de eo permissa nominatim transactione, sed manente exceptione l. Juliæ, ne de eo transigatur, dicemus in aliis criminibus capitalibus non esse par delictum accusatoris, prævaricatoris, et rei fugientis veritatis inquisitionem: prævaricatorem enim puniri Senatusc. Turp. reum, qui transigit, et pecunia, aliave pactione vitam suam tuetur, et redimit, non puniri. In adulterio tamen, licet hodie sit capitale, par esse utriusque crimen et utrumque puniri. Et ita est explicanda prima pars hujus legis. Altera pars et ultima, quæ etiam vulgo male explicatur, sic est intelligenda, ut l. Jul. puniatur is qui pro comperto et deprehenso stupro pretium accepit. In hac parte jam non loquitur de accusatore, ut in prima, sed de eo, qui deprehendit adulterum ἐν ἔργῳ, et dimittit, accepta, vel promissa, et cauta pecunia, ut *l. Mariti. §. 2. D. eod.* Hoc vero casu non punitur adulter deprehensus, qui se redemit, ne proderetur, et accusaretur, vel ne occideretur in ipso actu, quia non corrupit judicium, sicut ponitur in priore parte, prævaricatum fuisse accusatorem, quod non fit nisi corrupto judicio. Hoc ergo casu, de quo in secunda parte hujus legis, non punitur adulter, sed qui accepit pretium pro comperto adulterio, is solus punitur non capitali pœna, sed l. Julia, ut sit. Et huc pertinet *l. Nec timorem. et l. Isti quidem. D. de eo quod met. caus.* Gratis quidem qui dimittit deprehensum, non punitur, *d. l. Mariti. §. Plectitur,* sed is solum, et solus punitur, qui deprehensum dimittit turpiter, accepta pecunia, et relinquitur pœnis legis Juliæ.

## *Ad L. XII.*

*Etsi crimine adulterii damnatus, restitutus non esset, ut proponis, si tamen soror tua, cum qua adulterium commissum dicebatur non est accusata, nec pœnæ, nec infamiæ subjici potuit, et multo magis cum si accusatorem vita esse functum proponas.*

Lex *Etsi crimine.* vulgo male Alexandro adscribitur: est enim Gordiani, ut tres, quæ sequuntur, ut *l. Adulter.* et *l. Si dum* et *l. Si quondam,* et scripta est de adultero, et adultera ad fratrem adulteri. Sententia autem ejus hæc est. Nemo potest marem et fœminam simul accusare adulterii. Finge me priorem accusasse adulterum, et condemnasse, et cum superesset, ut adulteram quoque accusarem perfecto adultero, me vita decessisse nondum instituta accusatione adversus adulteram. Quæritur, *an condemnatio adulteri adversus quam in integrum restitutus non est, mulierem subjiciat pœnæ et infamiæ, quæ non est accusata?* Et l. definit, condemnato adultero, mulierem per eum non condemnari, per se quemque damnari debere, non per alium. Dubitandi ratio erat, quia contrariorum eadem est ratio: ergo absolutionis et condemnationis, atqui absoluto adultero, adultera per eum vincit, et ultra accusari non potest, *l. Denunt. §. ult. D. eod.* Unde videtur dicendum etiam condemnato adultero, adulteram per eum vinci. Sed respondeo, eandem rationem esse absolutionis et condemnationis: nam sicut per adulterum adultera non condemnatur, ita etiam per adulterum absolutum, adultera non absolvitur, quæ vidua permansit, ut statim accusari potest. Sed in adultera, quæ divortio facto alii jam nupsit, iterum distinguimus inter condemnatum adulterum, et absolutum: quoniam prius condemnato adultero, ipsa statim accusari potest, vel si non accusetur, manet immunis et innoxia: absoluto autem adultero, quæ jam alii nupta est, non potest accusari, quamdiu est in secundo matrimonio. Ceterum postquam desiit esse in eo matrimonio, puta morte mariti, accusari potest: interim parcimus nuptiis in accusatione adulterii in honorem matrimonii bene convenientis cum secundo viro, non etiam eam omnino absolvimus, quod pridem absolutus fuerit reus, quandoquidem ubicunque nupta esse desierit secundo viro, accusari poterit, *l. Adult. in fi. D. eod.* Intelligimus etiam *ex h. l.* damnatum, vel damnatam adulterii subjici pœnæ l. Jul. vel constitutionum, subjici etiam infamiæ. Dico damnatum, vel damnatam adulterii, hoc ipso verbo damnationis, quod scilicet judex tantum posuerit in ferenda sententia, eum eamve convictam esse adulterii: puta hoc modo, illum, vel illam in legem Juliam de pudicitia peccasse videri. Hanc pronuntiationem tacite jure statim sequitur, etiam pœna non expressa, sed legitima ac usitata, et infamia. Et hoc est quod ait *l. Castitati. sup.* damnatam adulterii, illo scilicet modo, quem proposui, perseverare in pœnis legitimis, damnatam adulterii sequi statim pœnas legitimas, etiamsi in damnatione non fuerint expressæ nominatim, quoniam lege, qua damnantur, nominatim satis sunt expressæ: nec mutari legis pœnæ possunt, nisi cum extra ordinem agitur. Damnatus igitur, vel damnata judicio adulterii, subjicitur infamiæ. Nam et quocunque judicio publico damnatus ex edicto prætoris infamis fit. Unde non mirum, si dicatur is qui instituit accusationem adulterii famam lacessere ejus, quem accusat, *l. Si adulterium cum incestu. §. pen. eod. tit.* Apulejus 6. Metamorph. *Quod contra leges,* loquit, *ipsamque Juliam, et disciplinam publicam turpibus adulteriis, existimationem et famam meam læsisti.* Et hoc dico tantum de damnatis: damnatos adulterii esse famosos ipso jure: non idem dico de deprehensis. Nam deprehensum in adulterio non damnatus, damnatave, ipso jure non est infamis. Nec obstat caput leg. Juliæ, quod proponitur in *l. Palam. § Quæ in adul. D. de rit. nupt.* quoniam pertinet tantum ad nuptias interdictas Senatoribus cum adulteris, non tantum quæ damnatæ sunt, quæ ipso jure sunt infames, sed etiam quæ deprehensæ non damnatæ sunt, quæ etsi ipso jure non sunt infames, id est, ex edicto Prætoris, vel ex l. Julia, tamen reipsa et facto ipso, et opinione hominum sunt infames, et agunt se indignas connubio Senatorum: nam non errant Doctores nostri, qui aliam faciunt infamiam juris, aliam facti infamiam.

## *Ad L. XIII.*

*Adultera, si postquam crimen contra eam inchoatum est, provinciam excesserit, etiam absentem inter reos recipi posse explorati juris est.*

Sequitur *l. Adultera,* quæ ait, absentem inter reos recipi posse, et hoc esse explorati juris: atqui et hoc explorati juris est, absentem accusari non posse, *l. 15. hoc tit. l. 8. sup. de accus.* via accusationis est relatio inter reos. Quæ non potest accusari, quomodo potest referri inter reos? non potest accusari. Ergo non potest referri inter reos, quia modus et via referendi inter reos est accusatio. Ideoque recte lex adjicit, *postquam crimen contra eam inchoatum est,* præsentem scilicet, postea absentem inter reos recipi posse. Plerique Codices habent, *postquam crimen contra eam prolatum est.* nil refert. Græci (*inchoatum est*) et cum Græci, tum Latini (*postquam crimen contra eam inchoatum*) sic interpretantur, post litem contestatam, quod placet satis. Inchoatur ergo crimen, id est, quæstio criminis, sive accusatio litis contestatione: perficitur autem damnatione, *l. 14. in fin. D. de bon. lib. l. 1. sup. ubi de crimin. agi oport.* Proinde ante litem contestatam nemo absens inter reos recipi potest, quod est ex constitutionibus principum. Nam olim moris erat etiam lite non contestata postulare reum absentem, quod est postulare inter reos recipi, *l. Fin. §. In matrimonio. D. eod.* ut in auctoribus aliis sæpe accusator postulat recipi nomen rei, idque postulat duobus modis: vel querela deposita apud acta, *l. 8. sup. de accus.* vel porrecto libello accusationis, id est, delationis et inscriptionis, *l. Mariti. §. pen. D. eod.* sine judicio et de plano. Aliud enim est postulare reum, aliud judicium exercere, *d. l. Mariti. §. Quinquennium:* aliud postulatio, aliud accusatio, *l. Si adulterium cum incestu. §. ult. eod.* postulationem rei sequitur judicium, quod olim etiam in absentem indicta causa exercebatur, et peragebatur: atque ita etiam absentis nomen olim inter reos recipere licebat, eo deinde relatum absentem inter reos condemnare, ut Verres, et pater, et amici ejus contendebant licere, et fieri solere in causa Sthenii Thermitani apud Cic. Et ita esse, argumento est *l. Memmia apud Valerium 3 cap. 7.* de M. Antonio absente incesti postulato, quoniam ea l. eorum tantum, qui reip. causa abessent, nomina recipi vetabat inter reos. Si exceptio l. Memmiæ facit ne absentes reip. causa inter reos recipere liceat, alios igitur, qui excepti non sunt, etiam absentes recipere licet. Et eadem est exceptio in l. Julia de adult. ne quis absentem reip. causa non detrectandæ legis Juliæ causa, id est, vere absentem reipub. causa referat inter reos adulterii, quod generaliter proditum est in *l. Hos accusare. D. de accusat.* accusari non posse eum, qui reipublicæ causa abest, vel magistratum urbanum, aut provincialem, vel legatum municipiorum missum in urbem, vel ad principem, quo jure etiam M. Tull. *libro de jure dicundo,* sive in jurisdictione Siciliensi, scribit damnationem Dolabellæ fuisse rescissam, quod reus factus esset, cum ei legatio Romam a suis civibus esset data. Ii ergo soli absentes, ne inter reos ferantur, inveniuntur legibus excepti, qui sunt absentes reip. causa, vel sui municipii causa, et procul dubio loquuntur leges de iis, quibus nunquam denuntiatum est crimen, vel quibus cum lis contestata non est: ut id plane indicent, posse etiam absentes inter reos referri, nisi absint reipublicæ causa. Hodie vero ex constitutionib. absens non refertur inter reos, nisi in jus vocatus et exhibitus, et apud judicem lis cum eo contestata fuerit, quod fit proposita et fundata accusatione, et interrogato auditoque reo, et excussis præscriptionibus, quæ reo competunt, *l. Si maritus. §. Præscriptiones. D. eod.* quæ lex in *§. Legis,* id probat, quod ante dixi de absente Reipublicæ causa, quem lex Julia vetat recipi in reos. Excussis, inquam, præscriptionibus rei, veluti excussa præscriptione temporis, intra quod accusatio est proponenda, excusso jure accusatoris, *l. Adulterii. inf. hoc*

*tal.* Et ita inter accusatorem et reum a judice cognitione suscepta, ut in l. *Inter. D. de public. judic.* sic lite contestata, deinde recipitur rei nomen inter reos, sic fieri dicitur reus, agi reus, peti reus: nec alio quoquam genere, præterquam isto, id est, lite contestata et disceptata utrinque proprie reus fieri dicitur, vel agi, vel peti. Notus est omnibus locus Asconii Pediani, reum fieri, cum in jure legibus reus interrogatur, accusatore objiciente crimen: veluti, ego te cum illa adulterium commisisse: et reo vel tacente (quo casu, ut idem ait, taciturnitas pro confessione habebatur ut accidit in aliis quoque partibus juris) vel negante reo, et accusatore petente diem inquirendi criminis. Post quam disceptationem et contestationem (ut idem ait) instituebatur accusatio. Quid? instituebatur, quæ jam ante erat instituta: sed instituebatur, id est instruebatur probationibus, ut in *l. 2. §. ult. D. eod.* accusationem parante, et probationibus instituente et muniente. Et sane etiam illo Asconii loco Budæus legit, *instruebatur.* Denique propositam et accusationem fundatam, id est, lite contestata, sequebatur inquisitio criminis, et instructio accusationis: neque tamen statim instituebatur, sed eo demum die, quo quis reum fecerat lite contestata, a judice relato inter reos, id est nomine ejus relato inter reos, in numerum reorum, in album reorum. Tacitus 2. Annal. *Crimen, et accusatorem, tanquam adversus reos plus jam reos instruebat.* Jam ergo licet dicere hanc esse sententiam hujus l. *Adult.* reum, cum quo lis contestata etiamsi mox abesse cœperit, a judice absentem inter reos referri posse: dico et damnari posse ad extremum citatum per triduum, nec obtemperantem, ut *d. l. Inter. de pub. judic.* Nam vis est, et inter reos recipi possit, qui non et damnari, vel absolvi, hoc est, reus peragi possit. Unde quæramus quid fiat illo, cum quo lis contestata non est, cujus crimen nunquam est deductum, sed tantum delatus et postulatus est, ἐκ τοῦ μονομεροῦς, id est, ex una tantum parte, invocata et inaudita altera. Et hunc non dicam inter reos absentem recipi posse, quoniam si posset inter reos recipi, et inter reos peragi posset, id est, damnari, ut initio congrueret exitus. Absens relatus est inter reos jure, damnabitur ergo etiam absens, et reus peragetur jure: atqui non potest ille damnari indicta causa, *l. Absentem. D. de pœn. l. 1. D. de req. vel absentib. damnand.* Ergo nec recipi inter reos. Non dico igitur illum simpliciter recipi inter reos, sed tantummodo adnotari requirendum, ut *l. 6. sup. de accus.* adnotari inter reos requirendum, ut *l. ult. inf. de requir. reis:* hoc est, fieri requirendum, ut tamen hoc loco, et *l. 4. inf. de requir. reis*, non accusari, et fieri reum, sed fieri requirendum, quæ duo differunt. Requisitum autem, et inventum, et exhibitum, tunc demum judicio accepto accusari, et fieri reum, et recipi inter reos, vel in reos. Promiscue dicimus recipere, et referre inter reos, vel in reos, ut in *l. Hos accusare. § Hoc beneficio. D. de accusation.* qui §. eleganter docet, receptos in reos, si interveniat abolitio publica, et indulgentia reorum, quæ eximat eos ex reis, suspenso crimine ad tempus, non extincto: nam abolitio, vel exemptio ex reis non extinguit crimen, sed tantum absolutio, vel mors opportuna rei) eos, inquam, non posse repeti post trigesimum diem, ut jure est constitutum, quorum nomen exemit de reis indulgentia publica, aut hilaritas publica, videlicet si intra diem illum Reipublicæ causa abesse cœperint. Et ita, quod notandum: absens reipubl. causa neque peti, neque repeti reus, aut referri inter reos potest, quamdiu abest reipub. causa. Ex his omnib. collige, eos tantum fieri requirendos, cum quibus lis contestata non est: eos autem fieri reos, cum quib. lis contestata est. Unde cum Græci ponant recte in specie hujus legis, cum adultera litem fuisse contestatam: non tamen recte interpretantur (*recipere inter reos*) facere requirendum: quia non qui reus factus est sed qui nondum factus est reus, fit requirendus: reus proprie fit litis contestatione, et relatione inter reos, ut ita reum factum Joannes recte accepit, *l. 5. D. de pub. jud.* et ita quoque accipere necesse est *l. 2. §. Extran. D. de adult.* dum ait, *extraneum reum factum*, id est, *receptum inter reos, accusanti marito non objicere præscriptionem lenocinii:* quod ita explicandum patet ex *l. Si marit. §. Præscriptiones. D. eod.* At non nego, quin etiam improprie dicatur reus factus, qui tantum postulatus est μονομερῶς id est, cum absens. Et hac distinctione adhibita horum verborum (*reum facere*) conciliande est *l. Si interveniente.* cum *l. pen. D. ad Senatusc. Turp.* ut *l. Si interv.* loquatur de receptis inter reos, ad quos pertinet abolitio publica, adeo ut accusator, si eos non repetat post 30. dies, non incidat in Senatusc. Turp. lex autem pen. loquatur de reis postulatis tantum (*si reum*, inquit, *fecit*) id est, *si postulavit tantum*, *quoniam subjicit (nec reum persequutus est)* ergo si nondum reum fecit postulatione nuda. Ut, inquam, loquatur lex pen. de reis postulatis tantum, ad quos non pertinet abolitio publica, quoniam non sunt recepti inter reos. Et ideo is qui postulavit, si eos non persequatur, si distat, incidit in Senatusc. Turp. Forsitan adhibita simili distinctione non improbabiliter conciliare quis posset *l. 3 sup. de accus.* quæ dicit reos capitalium criminum per procuratorem posse defendi, cum *l. Miles. §. Ea quæ D. de adult.* quæ dicit, *eam, quæ recepta est inter reos, absentem non posse defendi.* Sed verius est (ut hoc maxime notandum) receptos inter reos capitalium criminum, quia absentes damnari possunt ut ante docui posse defendi per procuratores, ut quemlibet, qui commiseratione eorum commoveatur, et verba pro eis faciat et innocentiam excuset, ut in *l. Servum, §. Publ. D. de proc.* Nam si pro condemnato quilibet potest appellare etiam nolente reo, *l. Non tantum. D. de appell.* quia non auditur perire volens, ut inquiunt, cur etiam pro reo capitalis criminis absente nec innocentiæ suæ gerente curam, non licebit cuilibet suscipere integram defensionem causæ? Nam et hoc esse æquum ait ille §. *Publice*, et ordinarium admittere, id est, solitum admitti, et ita patere ex rescripto Imperat. id est, ex *d. l. 3. sup. de accusat.* in quo Alexander ait, *reos capitalium criminum, non manium, sed capitalium, posse per procuratorem defendi:* non dicit, absentiam eorum defendi posse, sed reos jam factos capitalium criminum, quia absentes damnari possunt, posse defendi. Et ita Sthenio reo rei capitalis legimus apud Ciceronem *libro de jure dicundo*, datum, vel adscriptum cognitorem, qui quasi procurator est. At crimen adulterii non est capitale. Ergo recepta inter reas adulterii absens, non potest defendi per alium: quoniam ad crimen judicii publici non admittitur alius defensor, *l. pen. D. de public. judic.* nisi antequam referatur in reos, velit quis excusare absentiam testatum, et *l. Absens. D. de procurat.* Sed addenda est exceptio alia, nisi sit capitale crimen: nam ad defendendum reum rei capitalis absentem, id est, ad defendendum crimen æquum est admitti quemlibet verba pro reo facientem. Ut autem reus, vel rea ut dixi, proprie fit litis contestatione, improprie, dato libello accusatorio: ita eadem ambiguitas existit in verbo *deferendi:* nam et is delatus dicitur, cum quo lis contestata est, ut *l. 2. §. Qui hoc dicit. D. eod.* ubi Accurs. ita interpretatur recte, vel etiam is, contra quem datus est libellus inscriptionis.

## *Ad L. XVII.*

*Sine metu legis Juliæ de adulteriis coercendis revocare uxorem in matrimonium potes, cum nihil amplius, quam libellis accusationis obtulisti, quia postea comperisse te affirmas, quod vana indignatione ad accusationem incitatus fueris: is enim committit in pœnam, quam lex certo capite denuntiat, qui vel publice adulterii damnatam habet, vel adulteram sciens, ut ignorantiam simulare non possit, retinet uxorem*

Ex l. 17. intelligimus eum, qui uxorem criminis manifestam, vel deprehensam in ipsa turpitudine, detinet, vel qui mulierem damnatam adulterii ducit, vel reducit teneri pœna lenocinii, eadem scilicet, qua tenentur adulteri, *l. 2. l. Castitati. sup. hoc tit. l. Mariti. D. eod.* Idem esse opinor, si quis ream adulterii ducat uxorem forte mortuo priore marito. Nam rea adulterii vivo marito jure non ducitur uxor ab alio quoquam, donec suam innocentiam purgaverit, *l. Rea. D. de rit. nupt.* At mortuo marito, qui eam dimiserat, quæ fit rea adulterii, vel quæ permanet in reatu, ab alio uxor duci potest: sed si damnatam postea eam mulierem in matrimonio retineat, lenocinii pœna tenetur. Et ita est explicanda *l. Miles §. ult. D. eod.* Et hunc sensum (ut opinor) notat hæc *lex 17.* dum ait, *qui publice adulterii damnatam habet.* At nunc quæro, an eadem pœna teneatur, qui uxorem reducit, quam retulit inter reas, vel quam ream adulterii postulavit dato libello accusationis, ut ait hæc lex. Libellum accusationis, sive libellum accusatorium vocat, ut *l. Denuntiasse. l. Mariti. §. pen. D. eod.* qui alias dicitur *libellus delationis*, *l. 2. C. Theod. ne præter majest. crimen serv. dom. accus.* et vulgo *libell. inscript.* An usquam, teneatur lenocinii pœna maritus, qui ab accusatione destitit, et reducit uxorem in matrimonium. Et quidem si desistat petita abolitione a principe, quod exigit lex, quæ præcedit 16. eam impune reducit: lex, quæ præcedit exigit, ne maritus desistat sine abolitione: hæc lex: quæ illam sequitur, ut arbitror, proponit exemplum abolitionis. Nam petenti marito veniam omittendæ accusationis, id est, abolitionem petenti, et veniam reducendæ uxoris, quam dicebat, se ream adulterii postulasse inconsulto calore, et vana quadam indignatione, princeps hoc rescripto dat merito hanc veniam, id est, abolitionem, causanti se adductum vana credulitate accessisse ad accusationem. Et hoc quidem genere seu modo, jure reducit uxorem, seu eam ream fecerit jure mariti, seu jure extranei. Et valde placet, quod ait *l. Generalit. §. 1. D. de ritu nupt.* ream adulterii, quam vir jure mariti postulavit, post abolitionem eum non prohiberi denuo uxorem ducere, id est reducere. Et sequitur: *sed et si non jure mariti postulavit, non prohibetur eam reducere*, id est, si postulavit jure extranei, jure publico, non prohibetur denuo eam ducere uxorem, post abolitionem scilicet. Nam ἀπὸ κοινοῦ hæc superiora verba (*post abolitionem*) et in hanc partem repetanda, sive revocanda sunt. At si maritus, qui ream uxorem fecit adulterii, non petat abolitionem, dico eam non reduci impune: nam maritus incidit in pœnam Senatusconsulti Turp. quia desistit sine venia, et abolitione, ut *l. Prox. supra*, et *l. Quæsitum. in fi. D. eod.* atque etiam in pœnam lenocinii, ut opinor de qua instituit quidam quæstionem *d. l. Quæs.* sed nil respondent de pœna lenocinii, sed de pœna Senatusc. Turpill. tantum, sive tergiversatione. Et consequens tamen est, cum jure non reducatur uxor, ut et hoc casu incidat maritus in adulterii, seu lenocinii pœnam. Præterea quæro an is, qui uxorem dimissam adulterii causa, non ream postulatam, non damnatam reducit, incidat in pœnam legis Juliæ? et non tenetur quidem quod ad verba l. Jul. attinet, quoniam l. Julia punit tantum eum, qui deprehensam retinet, vel qui damnatam reducit. Hic neque retinet, neque damnatam reducit: sed tamen verius est, ex sententia legis, eum etiam teneri, ut l'opinion. definit in *l. Si quis adul. §. pen. D. eod.* hac ratione, ne fraus fiat legi Juliæ, quia posset quis deprehensam dimittere eludendæ pœnæ causa, in quam incidit, qui sciens adulteram retinet, et mox eam reducit, sed qui mox reducit, nec videtur dimisisse, nec legi satisfecisse, imo fraudem cogitasse in legem sicut etiam, qui bonis patris abstinet, et mox ea emit, nec abstinuisse videtur, nisi aliquo fraudis consilio, *l. Si is qui bon. D. de acq. hæred.* ergo ex sententia l. Jul. lenocinii pœna tenetur etiam, qui deprehensam dimittit, si mox eam reducat. Et *l. Si uxor. §. ult. D. eod.* quo loquitur de eo, qui repudiatam, seu dimissam jure, denuo ducit uxorem, est accipiende de eo, qui repudiatam, non deprehensam mox reducit, quem ea lex ait deinde non posse eam accusare ex adulterio, quod in primo conjugio commisit: et similiter licet ex verbis legis is tantum teneatur, qui reti-

net uxorem deprehensam in adulterio, et adulterum dimittit, *l. Mariti. D. eod.* ex verbis legis tenetur, qui dimittit adulterum, et non dimittit adulteram: tamen ex sententia legis etiam is tenetur, qui non tantum adulteram, sed etiam adulterum, retinet, qui casus non erat expressus in l. Julia, ut qui retinet filium, ut fit, deprehensum in noverca, quem non vult exigere domo; vel qui retinet libertum, vel servum deprehensum in uxorem, quo casu tam ipse, qui retinet adulterum et adulteram punitur, quam ea, quæ retinetur, quia scilicet etiam retenta in matrimonio mulier accusari potest, si prius maritus fuerit lenocinii, seu adulterii reus postulatus ob non dimissam, seu ob retentam adulteram. Et sic est accipienda *l. Si quis adulterium. §. 1. D. eod.*

## *Ad L. XVIII.*

*Eum, qui duas simul habuit uxores, sine dubitatione comitatur infamia. In ea namque re non juris effectus, quo cives nostri matrimonia contrahere plura prohibentur, sed animi destinatio cogitatur. Verumtamen si, qui te ficto cœlibatu, cum alteram matremfamilias in provincia reliquisset, sollicitavit ad nuptias, etiam crimen stupri, a quo tu remota es, quod uxorem te esse credebas, ab accusatore legitimo solemniter inferetur. Ceterum res tuas omnes, quas ab eo interceptas matrimonii simulatione deploras, restitui tibi omni exactionis instantia impetrabis a rectore provinciæ: nam ea quidem, quæ is tibi ut sponsæ daturum promisit, quomodo repetere cum effecta potes quam sponsa?*

Loquitur lex de eo qui duas habet uxores, qui ex edicto prætoris infamis est, *l. 2. sup. de incest. nupt.* et solet etiam hodie, ut manifestior fiat hominis infamia, is, homo publice catamidiari, id est, exponi risui, imposita mitra, qui, inquam, habet duas uxores, reipsa, et animi destinatione, ut et hæc lex declaret: qui duas habet uxores facto ipso: jure enim nemo habet duas uxores: non potest utraque esse uxor, sed altera id est, quæ secundum ducta est, in concubinæ locum ducitur, ut ait Cicero 1. *de Oratore*, tractans de eo, qui duas duxerat uxores. Nunc fac ita esse: quidam ex Hispania Romam venerat, relicta uxore in Provincia, et Romæ alteram duxerat, fingens se esse cœlibem, et innuptum, ut veteres loquebantur, viduum ob uxore, quod facile credens mulier Romana, se ei matrimonio junxit. Et apparet quidem eam non commisisse stuprum, quia stuprum non committitur sine dolo malo, et hæc putavit, se esse uxorem legitimam, et justum matrimonium: sed lex ait illum impostorem stupri posse accusari a quolibet, vel a muliere ipsa, injuriam suam adsistentibus curatoribus, per quos etiam ejus negotia gerenda sunt, persequente, ut *l. 2. h. tit.* quoniam licet hæc secunda mulier ducatur in concubinæ locum, tamen cum ea stuprum committitur. Et quod dicitur cum concubina stuprum non committi l. 3. *D. de concub. l. Stuprum. D. ad l. Jul. de adult.* quia imitatur uxorem justam et concubinatus est conjunctio legitima, ex jure civili hoc tantum intelligitur de cœlibe, qui habet concubinam: hic cum ea stuprum non committit: nam qui habet uxorem, si uxori superducat concubinam, stuprum committit, nec hic concubinatus est legitimus, *l. Ex ea § 1. de verb. obl. l. 3. sup. comm. de manumis. l. un. sup. de concub.* Ergo hic, qui sciens Romæ alteram duxit uxorem, non remisso nuntio uxori in provincia relictæ, stupri potest accusari, et mulieri secundæ datur repetitio dotis, si quam dederit, et omnium rerum suarum, quas ille nebulo intercepit simulatione nuptiarum, sed ut ait hæc *l.* non datur etiam mulieri repetitio promissæ sibi ab illo homine sponsalitiæ largitatis, quæ pars hujus legis repetitur *l. 5. sup. de donat. ante nupt.* Cur vero non datur ei repetitio promissi muneris sponsalitii, promissæ largitatis sponsalitiæ? quia ut sponsæ promissa est, atqui non sponsa, nec uxor fuit. Et ut duas uxores habere non licet, ita nec uxorem, et sponsam, *l. 13 §. Item si alteri. D. de his qui not. inf.* Quod si ille jam mulieri secundæ aliquid dederit pro munere sponsalitio, sane id ab ea ipse non potest repetere, quia sciens turpiter dedit. Et ita Accurs. recte sentit hoc loco, et *ad d. l. 5.* notavit. Idem etiam Græci 28. Basilicon *tit.* 3. idemque glossa *l. 4. D. de condict. ob turp. caus.* ut quoties solius dantis turpitudo versatur, quod contigit specie proposita, danti non competat repetitio.

## *Ad L. XIX.*

*Quamvis indubitati juris sit, quotiens adulterii crimen intenditur, præsentiam accusatoris procedere oportere: tamen quoniam ex literis tuis cognovimus Materiam propositi Viatoris uxorem, habitis quæstionibus cum Julio in quodam adulterium commisisse, dilectam sub ipsa prolatione sententiæ Viatoris sponsi præsentiam postulasse: non putavimus confecto pœnæ judicio, facinore etiam agitata quæstione convicto, Propositum ab excubiis limitis revocandum.*

Lex 19. est singularis. Certi juris est, neminem posse damnari absente accusatore, vel actore: nam generaliter ait. *l. De unoquoque. D. de re judic.* de unoquoque negotio, id est, civili, vel criminali præsentibus omnibus iis, quos causa contingit vel (ut est in 12. *tabul.*) præsente ambobus judicari oportere. Et id tantum judicatum valere, quod judicatum est inter præsentes. Et ita M. Tullius in Verrem de jure dicendo: *si præsens Sthenius reus esset factus, si manifesto in maleficio teneretur, tamen cum accusator abesset, Sthenium non oportere condemnari. Etenim, si posset absente accusatore reus damnari, non ego a Vibone Veliam parvulo navigio inter fugitivorum, ac prædonum, ac tua tela venissem.* Unde liquido apparet, reum non posse condemnari absente accusatore. Sed ab hac regula excipitur unus casus in hac lege valde singularis. Ponit Propositum Viatorem militem limitaneum accusasse Materiam, ut vulgo legitur, sed Græci Mariam, uxorem suam, divortio facto, ut oportet, adulterii cum Juliano commissi: etiam miles admittitur ad accusationem, si suam injuriam persequatur, non aliter. Et ait, instituta accusatione eum diu in judicio perseverasse: sed in ipso articulo ferendæ sententiæ, confecto pene negotio, et convicta rea per quæstiones servorum, eum profectum fuisse ad stationem suam, et excubias limitis, ut ait, et mox damnatam fuisse mulierem. an jure damnata est? Quod non videtur, quia damnata fuit absente accusatore. Sed aliud Imperator statuit, quoniam accusator abesse cœpit Reipublicæ causa, sub ipsum tempus sententiæ, ut æquum sit eum haberi pro præsente.

## *Ad L. XXIII.*

*Servi ob violatum contubernium suum adulterii crimine accusari non possunt.*

*Is autem, qui post dissociatum matrimonium uxorem licito jure duxit, atque intentatæ accusationis, ac potentis patrocinii metum, ei, qui accusationem instituerat aurum, et argentum dedit: ad recipiendum id, ulciscendamque turpis lucri cupiditatem adire præsidem potest: qui examinatis partium allegationibus, et inquisita fide veri, siquidem id ab eo, qui innocens est, ob illati criminis timorem datum esse cognoverit, quemadmodum sententiam formare debeat, ex evidentibus juris placitis instruetur. Sin vero constiterit corrupti matrimonii, velut mercedem ad captandam impunitatem solutam pecuniam esse, eum, qui etiam adversus Senatusconsultum eventurum, cum fœdissimo flagitio accepit, puniri jubebit.*

Prima pars hujus legis est de violato contubernio. Secunda est de violato matrimonio. Matrimonium contrahitur tantum inter liberas personas, et cives, contubernium inter servos, vel cum servis. Nam inter eos, vel cum eis nullum potest esse matrimonium, nec inter eos uxor nominatur, sed contubernalis, id est, serva, quæ se adjunxit servo, aut libero homini. Denique uxor non nominatur, vel maritus, vel dos, vel adulterium. Itaque lex Julia non pertinet ad contubernia, nec qui, quæve violat contubernium, subjicitur pœnis legis Juliæ. Fateor etiam in concubina quoniam uxorem justam imitatur, adulterium vindicari, ut *l. Si uxor. D. eod.* quod est ex lege Atheniensium, ut testis est Lysias in Orat. *de cæde Eratosthenis*, in adulterio deprehensum adulterum vindicari. καὶ ἐπὶ ταῖς παλλακαῖς, *etiam in concubinis*, quæ dignitate longe sunt impares uxoribus legitimis. Adulterium etiam vindicatur in uxore vulgari, id est, quæ vulgo se prebet, vel quæ ut solebant olim, apud ædiles professa est impudicitiam, et apud eos vulgavit licentiam stupri. Nam etiam in ea maritus adulterium vindicare et persequi potest, *d. l. Si uxor.* Itemque in uxore injusta, id est, quæ non secundum leges ducta sit, sed tamen habeatur uxoris animo. Fingo ductam filiamfamilias dissentiente patre, injusta uxor est, in qua tamen perinde, ac in uxore justa adulterium vindicatur, *d. l. Si uxor.* At in contubernali adulterium non vindicatur lege Julia, et hoc proponitur initio hujus legis, et *l. sequenti*, quæ deest in Codice Haloandri, male, et est vulgo etiam inscripta Dionysio, cum sit inscribenda Dionæ liberæ fœminæ, quæ se junxerat contubernio servi contra juris formam, ut est, quia inter servum et liberam nullum est connubium, quare lex sequens negat eam subjici adulterii pœnis, et e contrario *l. Etsi libidine.* 25 negat liberum hominem subjici infamiæ juris: nam non negat quin subjiciatur notæ et suggillationi apud bonos et graves viros, quæ vulgo infamia facti dicitur. Negat ergo infamiæ juris subjici liberum hominem, quia ancillas comprehendisse convictus est. Omnes libri veteres habent (*comprehendisse*) ut liber etiam Haloandri, et Græci καταληλυθέναι, non (*compressisse*) ut etiam *l. 20. hoc tit.* supra ultionem juris, etiam in eas non exerceri, quæ per vim sunt comprehensæ, irreprehensa voluntate, inquit, quo casu illud crimen non est duorum, ut solet esse, sed unius tantum, ut et in casu *legis* 18. *h. t.* Unde eleganter dicebat ex veteribus Declamatoribus quidam de Lucretia vim stupri perpessa, ut refert *D. Augustinus 1. de Civitate Dei: Mirabile dictu, duo fuerunt, et unus tantum adulterium admisit.* In secunda parte hujus legis, hæc proponitur species, de corrupto, vel violato matrimonio, dimissam a priore marito, nec damnatam, vel ream factam adulterii ego uxorem duxi, post cum me potentior aliquis accusaret ex adulterio, quod dicebat me cum ea commisisse in priore matrimonio, pecunia data cum eo transegi, non ductus conscientia sceleris, qui ab eo eram immunis et innocens, sed formidine perterritus potentioris accusatoris: quo casu lex ait, mihi dari pecuniæ datæ repetitionem, videlicet per condictionem ob turpem causam, quia ego quidem turpiter non dedi pecuniam, qui dedi ne ille me vexaret, id est, calumniaretur, sed ille turpiter accepit, ut *l. 4. D. de condict. ob turp. caus.* vel etiam per actionem in factum ex edicto de calumniatoribus, *l. penult. D. de calumniat.* Sed si ductus conscientia sceleris admissi redemi me ab accusatore, hoc casu non repetam, quod dedi, quia turpiter dedi, *l. Siquidem. sup. de condict. stipul.* et utriusque turpitudo versatur. In pari autem causa melior est conditio possessoris, id est, ejus, qui accepit pecuniam, et qui æque turpiter dedit, turpiter accipienti, non possit repetere ab eo, qui accepit; utriusque enim par delictum est: et ideo accusator punitur, vel tanquam prævaricator, si se vinci patiatur post acceptam pecuniam, vel tanquam tergiversator ex Senatusconsulto Turpill. si desistat ab accusatione, et ego quoque admissum non impune ferem. Utriusque igitur par

delictum est, ut exposui in *l. 10. hoc tit.* Et bene ait hæc lex, *eum etiam, qui adversus SC. censuram* (sic legendum) quasi non tantum reum, sed et accusatorem dicat puniri, quoniam uterque turpiter transegit de crimine adulterii.

## Ad L. XXVI. et XXVIII.

*L. XXVI. Quoniam Alexandrum, qui in crimen vocatur, etiam præscriptionem esse pollicitum eo nomine, quod accusator uxorem post deprehensam in adulterium penes se habuisse videatur, et de statu suo agere nunc velle perspeximus, ita ordo quæstionis dirimendus videtur, ut in primis quidem de statu Alexandri quæratur, ita ut si liberum eum esse adhibita audientia deprehenderis, præscriptionis ei objiciendæ facias potestatem. Sin vero eundem esse servum cognoveris, remotis præscriptionis impedimentis, in adulterum crimen protinus debebis inquirere. Ac si eum detectum in eo flagitio esse perspexeris, pœnam decernere, quam in adulterii crimen legum sanctio statuit.*

*L. XXVIII. Sin nobis cordi pudor est, ut removeamus prisci juris ambages, et constituamus in adulterii quæstione, abolitis de medio ceteris præscriptionibus, præter quinquennii temporis, et lenocinii, quod marito objicitur, exceptionem illam, etiam quæ post solutum prius matrimonium ante denuntiationem nuptæ, competit, fidem criminis nosci. Indignum est enim, ut actionem pudoris præstigiæ versuti juris excludant. PP. Kalendas Junii, Tusco, et Anulino Consulibus 295.*

Les. 26 et 28. simul explicabuntur, quoniam ambæ sunt de præscriptionibus, seu exceptionibus, quæ solent objici accusatoribus adulterii, objici, inquam, et tractari ab initio, antequam quis recipiatur inter reos: nam qui semel receptus est inter reos, non potest ulla præscriptione uti, *l. 2. §. Qui hoc dicit.* et *§. Extraneus. l. Si maritus. §. Præscriptione. D. eod. tit.* Et ita ponitur in *l. 26.* Alexandrum postulatum adulterii, ab initio marito objecisse præscriptionem lenocinii, quod deprehensam in adulterio retinuisset, qui auditur quidem hoc allegans, seu præscribens, si liber homo fuerit, non si servus fuerit, qui adulterii postuletur. Nam si servus fuerit, qui adulterii postuletur, ei non licet objicere præscriptionem lenocinii, denique nec crimen ullum deferre, nec referre, nec inscribere, nec præscribere. Itaque, si dum tractatur initio de præscriptione lenocinii, quam objecit Alexander, status ejus in dubium vocetur, tantisper dilata quæstione lenocinii et adulterii, prius tractandum est de statu ejus, cum hæc quæstio sit præjudicialis, quam de præscriptione lenocinii. Prior est quæstio status quæstione criminali, ut *l. 1. sup. de ord. cognit.* Tres autem præcipue præscriptiones in causa adulterii receptas esse ostendit *l. 28. hoc. tit.* præscriptionem quinquennii, et simple, vel 6. mensium utilium, et præscriptionem lenocinii, quod marito objicitur. Et præscriptionem hanc, quæ nuptæ competit, quæ alii nupsit post divortium, cujus formula hæc sit: *Si non alii jam nupsit mulier, antequam eo denuntiaret accusator, ne nuberet*, de qua dixi in *l. 8. h. tit.* Et agitur de ea in *l. 5. D. de accus. l. 14. hoc tit. l. Adult. D. eod.* et *l. 2. in princ. eod.* tit. Quam legem totam secundum observandum est, esse de præscriptionibus, quæ objici possunt accusanti adulterii, et proponi in ea quatuor præscriptiones. Primam hanc, qua repellitur accusator, qui ab adultera incipit, quæ jam alii ante denuntiationem nupsit, deinde præscriptionem, quæ marito accusanti jure mariti objicitur hoc modo, ut proponitur formula in *d. l. 2. si legem prodidisse dicatur ob hoc, quod aggressus accusationem adulterii destitit*; nam ex lege Julia, qui destitit sine abolitione, postea jus accusandi non habet, *l. 16. hoc tit. l. Quæsitum. in fin. D. eod. tit.* Tertia præscriptio, quæ proponitur in *d. l. 2.* est præscriptio lenocinii notissima. Quarta est præscriptio de privilegio, et jure accusandi, cum quis contendit se esse justiorem, et potiorem accusatorem, cum maritus ait, se in accusatione adulterii præferri debere patri, et alii cuilibet, de qua in *d. l. 2. §. ult.* Et nonnihil etiamsi diligenter animadvertamus in *l. Adulterii. inf. hoc tit.* hæ quatuor præscriptiones proponuntur in *d. l. 2.* Omittitur præscriptio quinquennii, seu sex mensium. Sicut etiam in hac *l. 28.* omittitur secunda præscriptio, l. 2. *si legem prodidisse dicatur, etc.* Et quarta quoque de jure accusatoris, omittitur etiam præscriptio ætatis, quæ objicitur accusatori minori, quam 25. annorum nato, de qua in *l. Si maritus. §. Lex. D. eod. tit.* quæ tamen non improbantur, aut quas tamen non est verisimile hanc leg. 28. removere, licet dicat, se omnes præscriptiones removere, et abolere, exceptis tribus, quas ante exposui, quia scilicet, eæ tantum præscriptiones improbantur, ut verba legis demonstrant, quæ elusoriæ, vel moratoriæ, et captiosæ erant jure antiquo proditæ, ut præscriptio fori, qua nixus reus conatur declinare forum mariti, cujus etiam ratio non habetur in *l. 14. h. tit.* et *l. ult. C. Theod. eod. tit.* Et præscriptio hæc, si non præjudicium fiat filio impuberi ex eo matrimonio suscepto, in quo dicor adulterium commisisse, quæ præscriptio etiam aboletur, l. *Miles. §. Defuncto. D. eod.* Item præscriptio repetendæ dotis, vel pecuniæ debitæ ex aliqua ratione, si mulier contendat prius sibi eam reddi oportere, quam fiat rea adulterii, quæ aboletur *l. Adulterii. inf. hoc tit.* quia est civilis præscriptio, quæ remorari, differre, vel impedire criminalem actionem non debet. Illas præscriptiones, et iis similes, quibus jure veteri sæpe eludebatur accusatio adulterii, et evanescebat, vocat Imperator in *l. 28. præstigias versuti juris, vafri juris*, ut Cicero dixit, *ex æquo et bono, non ex callido et versuto jure rem judicari oportere*, pro Cæcinna. Sic hoc loco ait, *præstigia versuti juris*, ubi male Græci legunt *versutiæ*: τὰ ἴχνη τοῦ διεστραμμένου νόμου: Hæ præstigiæ, et fallaces præscriptiones tolluntur *l. 28.* Non si quæ tribus in ea enumeratis similes sunt aliæ legitimæ præscriptiones, quæ pari æquitate nituntur. Et ita est accipienda hæc *l. 28.*

## Ad L. XXIX.

*Quæ adulterium commisit, utrum domina cauponæ, an ministra fuerit, requiri debebit, et ita obsequio famulata servili, ut plerunque ipsa intemperantiæ vina præbuerit: ut si domina tabernæ fuerit, non sit a vinculis juris excepta. Si vero potantibus ministerium præbuerit, pro vilitate ejus, quæ in reatum deducitur, accusatione exclusa, liberi, qui accusantur, abscedant, cum ab his feminis pudicitiæ ratio requiratur, quæ juris nexibus detinentur, et matrisfamiliæ nomen obtinent. Hæ autem immunes a judiciaria severitate, et stupri, et adulterii præstentur, quas vilitas vitæ dignas legum observatione non credidit.*

Les 29. facit differentiam inter dominam cauponæ, et ministram. Ac primum docet etiam lege Julia adulterium, vel stuprum vindicari in domina cauponæ, quæ cauponam exercet; et dicitur etiam domina tabernæ cauponiæ: licet inter cauponam, et tabernam cauponiam sit differentia ex *l. Tabernæ. D. de instr. et instrum. leg.* Vindicatur autem in domina cauponæ, sive vidua, seu nupta fuerit, nisi forte fuerit vulgaris quædam mulier, quæ cuilibet dextram supponat. Nam in meretrice adulterium, vel stuprum legibus non vindicatur, *l. 22. hoc tit.* præterquam a marito solo facto divortio, *l. Si uxor. §. Sed et in ea D. eod. tit.* Nam (ut est in Commœdia) *quis homo pro mœcho vidit unquam in domo meretricia deprehendi quanquam?* Et recte in §. *Item lege Julia de adult. Instit. de public. judic.* stuprum committi in virginem, aut viduam honeste viventem: nam in eam, quæ se agit in divortio, in eam, quæ secus vivit, stuprum impune committitur, imo ei quoque vis infertur impune, quæ scilicet in communi loco stat, et captores fert. Nam *l. un. inf. de rapt. virgin. aut. vid.* est tantum de honestis mulieribus. Et recte Cato de re Floria apud Gellium: *vim in corpus liberum, non æquum censuere adferre, nisi palam corpore pecuniam quæreret.* At si domina cauponæ, matrisfamilias, seu matronæ existimationem, et jus stolæ habendæ retineat (quod non habent turpes mulieres sed toga tantum vestiuntur, non stolis, toga, quæ brevis erat vestis) tum in ea adulterium vel stuprum lege Julia vindicatur. Pudicitiæ ratio exigitur tantum a matronis, et stolatis mulieribus. In ministram autem cauponæ lex ait adulterium, vel stuprum non vindicari, quæ potantibus ministerium, et intemperantiæ vina præbet. Quo plane demonstratur, quid proprie sit caupona: ut in ancillis stuprum non vindicatur, et servis, *l. 24. h. tit.* ita nec in ea, quæ facit vile et servile ministerium, quale est ministerium cauponæ: Igitur in ministra cauponæ adulterium, aut stuprum non committitur, aut non vindicatur lege Julia propter vilitatem ministerii, et vitæ, sub cujus specie identidem omnes se omnibus benigne præbent, *l. ult. sup. si mancip. ita ven. l. Palam. §. Si qua cauponam. D. de rit. nupt.* Idem omnino dicendum de quolibet famosa muliere, quæ matrisfam. nomen amisit, et honestatem, ut si fecerit lenocinium, si operas suas in scenam locaverit: nisi hoc fecerit post admissum, vel meditatum adulterium in fraudem legis Juliæ pœnæ evitandæ gratia, in quam infames mulieres non incidunt: nam ex Senatusconsulto hæc etiam adulterii damnari potest, *l. 10. in fin. D. eod.* Ex quo etiam Senatusconsulto, si quis infamandæ uxoris suæ gratia adulterum subjecerit, ut ipsam deprehenderet, et vir et mulier adulterii crimine tenentur, *l. In cujus. §. 1. eod.* Senatusconsulta illa facta puto, auctore Tiberio ad legem Juliam. Nam et Svetonius scribit Tiberium exilio affecisse feminas quasdam, quæ ad evitandas legum pœnas, ut jure et dignitate matronali exsolverentur, lenocinium profiteri cœperant, ne *quod refugium*, inquit, *in tali fraude cuiquam esset.* Et ait, ad evitandas legum pœnas, ut *d. l. 10.* Evitandæ adulterii pœnæ causa: Et Cornel. Tacitus 2. Annal. auctore Tiberio gravibus senatus decretis coercitam libidinem feminarum, et cautum inter cetera, ne quæstum facerent corpore, cui pater, vel avus, vel maritus eques Romanus fuisset; et damnatam fuisse adulterii Vestiliam prætoriam quandam mulierem, quæ stupri licentiam apud ædiles vulgaverat, quia id fecerat pœnæ evitandæ gratia, et quia adversus impudicas veteres satis existimabant esse pœnarum in ipsa professione flagitii, quæ fiebat apud ædiles, quare et loca illa communia et prostibula, dicuntur ædilem metuere apud Senecam. Professio illis sola faciebat infames, et exuebat honore matronæ et stolæ. Ovid.

*Solaque famosam culpa professa facit.*

Invenio lege Atheniens. apud Demosthenem in Neæram, idem fuisse cautum de propola, id est, quæ quid palam vendit in foro, in eo toto die consistens, veluti poma, olera, detrita vestimenta, trunculos, et si quæ alia, idem in ea esse, ut ait, quod in illa quæ in ergasterio stat. Quo loco, ut oratione tota, vocat ergasterium cellam meretricis, in qua ἐργάζεται τῷ σώματι, superposito cellæ titulo, ut Seneca ostendit 2. *controvers.* Unde illud Juvenalis:

. . . . *Titulum mentita Lyciscæ.*

## Ad L. XXX.

*Quamvis adulterii crimen inter publica referatur, quorum delatio in commune omnibus sine aliqua lege interpretatione conceditur: tamen, ne volentibus temere liceat fœdare connubia, proximis, necessariisque personis solummodo placet deferri copiam accusandi, hoc est, patri, fratri, nec non patruo, et avunculo, quos verus dolor ad accusationem impellit. Sed etiam his personis legem imponimus, ut crimen abolitione si voluerint compescant. In primis maritum genialis tori vindicem esse oportet: cui quidem et ex suspicione ream conjugem facere licet, vel eam, si tantum*

*suspicatur, penes se retinere non prohibetur, nec inscriptionis vinculo contineri, cum jure mariti accusaret, veteres retro principes annuerunt: extraneos autem procul arceri ab accusatione censemus. nam etsi omne genus accusationis necessitas inscriptionis adstringat, nonnulli tamen proterve id faciunt, et falsis contumeliis matrimonia deformant. Sacrilegos autem nuptiarum gladio puniri oportet.*

Ex lege Julia judicium adulterii publicum est, et accusatio adulterii publica est, id est, patet omnibus, accusare volentibus propinquis, affinibus, extraneis quibuscumque, si modo jus accusandi habent. Ex hac autem constitutione accusatio adulterii non patet omnibus, sed tantum certis personis, ut patri mulieris, non socero, et fratri, et patruo, et avunculo, et his personis etiam licet per hanc constitutionem facile impetrare a judice abolitionem, si velint desistere ab accusatione, quia propinquos in accusationem deduxerunt. Accusanti propinquum licet impune pœnitere, et desistere petita venia a judice, quam omnimodo impetrabit, *l. 2. inf. de abolit.* aliquin abolitio privata accusatori non datur temere, nec sine causæ cognitione, ut ait *d. l. 2.* præcipue autem marito patet accusandi facultas jure mariti infra 60. dies utiles, vel ex sola suspicione, ut ait, etiam sine vinculo inscriptionis, nec tamen reus ipse, vel rea etiam ex suspicione sola damnabitur, *l. Absentem. D. de pœn.* Apulejus 10 Metamorphos: *Veritatem, fidemque criminum probationibus certis instrui nec suspicionibus tantum conjecturam permitti placet.* Non est etiam dubium, quin maritus facillime possit a judice impetrare abolitionem, id est, veniam omittendæ accusationis institutæ adversus conjugem, nec tamen necesse est, ut eam impetret, nisi evidens ejus calumnia fuerit, ut docui in interpretatione legis 16 quoniam qui calumniam non tenetur, nec teneri potest Senatusconsulto Turp. si desistat sine abolitione. Et autem maritus, vel ex suspicione sola uxorem ream facere potest, quod matronam non tantum culpa, sed et suspicione vacare oportet, ut dicebat Julius Cæsar: ita si velit, poterit impune retinere suspectam adulterii, nec tamen deprehensam, ut damnatam, quod dictum est ante in *l. 2* exceptis his quinque personis: merito, cui primæ partes tribuuntur, et patre, fratre, patruo, avunculo: alii propinqui, vel affines, vel extranei ad accusationem adulterii, nec si subscribent in crimen, ut oportet, admittuntur ex hac constitutione, quia sunt plerique maligni, quos inscriptionis vinculum non deterret a calumniosa, aut proterve, et temere suscepta accusatione, qui contemnunt vinculum inscriptionis et talionis, ut æquum est (quo etiam jure hodie utimur) ne cui libet liceat temere infamare aliena matrimonia, puta adultero accusato constante matrimonio, quod olim permittebatur extraneis, *l. Viro. §. 1. D. eod.* De pœna adulterii, quod est in fine hujus l. satis exposui *sup. in l. 9.*

## Ad L. pen.

*Si mulier repudii oblatione sine ulla legitima causa a se dati discesserit: ne viduitatem stupri procacitate commaculat, accusationem repudiato marito jure defferimus.*

Lex penultima loquitur de muliere, quæ sine causa legitima divortit a marito: sciendum etiam inter Christianos esse tolerata divortia ex certis et legitimis causis. Ne autem sine causa quæ divortat, ei legibus variæ fœnæ injiciuntur, puta, ut quæ divorterit sine causa, omittat dotem totam, et donationem propter nuptias, et ut quinquennium in viduitate perseveret, *l. Consensu. sup. de repud.* Itemque, ut si interim peccaverit, possit ab eo, a quo temere divortit, stupri accusari jure præcipuo, quæ est sententia hujus legis valde singularis. Et ratio hæc est, quia quæ intra quinquennium non colit temperantiam, sed peccat (id enim est proprie peccare Latine) non tam videtur divortisse odio, vel excusatione sui mariti, quam appetitione alieni, ut animo tenus jam in ipso matrimonio videatur peccasse, ac plane possit ab eo, a quo divortit, perinde ac si maritus esset, adulterii accusari jure præcipuo.

## Ad L. ult.

*Libertatem servorum, qui ad dominium pertinent uxoris, vel mariti, vel parentum eorum; repudio misso, propter suspicionem criminis adulterii, legum conditores intra duorum mensium spatium, post missum enim repudii numerandum, suspendi definiunt, propter tormentorum quæstionem (si opus exegerit) eis imponendam. Sin vero uxor matrimonio sub prefato modo dissoluto, rebus humanis exempta fuerit: nihil de tempore, quousque servos eis propter memoratam causam permanere deceat, adjiciunt. Nobis vero necessarium esse videtur, certum tempus etiam in hoc casu statuere propter dotis quæstionem, utrum in lucro mariti cedat, an hæredibus mulieris restituatur. Sancimus itaque duos menses post mortem mulieris servari, ut intra eos ante dicti servi permaneant. et facultatem maritus habeat probationes adulterii per eos præstare. Transacto vero memorato tempore, licentiam habere hæredem mulieris libertatem eis imponere: nisi per culpam ejus maritus prohibitus fuerit causam adulterii, tempore videlicet imminente, exercere.*

Sciendum est, ex lege Julia post divortium, si mulier fiat rea adulterii, servos ejus mulieris, et mariti, et parentum eorum manumitti non posse intra sexaginta dies utiles, ut scilicet serventur quæstioni, cui subducerentur manumissione, et interim forte data eis libertas, ut suspendatur, quemadmodum ait hæc *lex ult.* et *l. Cum filius. §. Servus. D. de legat. 2* hoc est, ut interim sint statuliberi, ut ait *l. Quod si intra. D. qui et a quibus manum.* Quo vero fiet, si interim, id est, intra sexaginta dies maritus, aut pater moriatur, quorum servorum libertas est in suspenso, an servi mariti, vel patris mortui testamento manumissi ad libertatem interim pervenire possunt? Minime, quia nondum est finita accusatio, et extinctum crimen, quia nondum extinguitur morte mariti accusatoris, cum pater superest, qui eam potest resumere, *l. Sed si maritus. eod.* Nec item morte patris, quia superest maritus, qui accusationem instituit. Quid vero, si uxor moriatur intra sexaginta dies a divortio facto, an servi ejus manumitti possunt, eo manumissi testamento uxoris libertatem obtinere possunt? Quod videtur, quia morte mulieris omnimodo crimen extinguitur, morte accusatoris, non omnimodo: quia alius accusare potest. At morte reæ mulieris omnimodo crimina occidunt cum personis, ut ait *l. 1. C. Theod. de libr. caus.* Sed quia extincto crimine superest quæstio civilis de dotis repetitione, utrum dos ob adulterium uxoris, lucro mariti cedere debeat, an restitui hæredibus mulieris? quæ quæstio non potest definiri, nisi per quæstionem servorum excussa veritate criminis, ideo placet eorum servorum libertatem suspendi intra illos sexaginta dies. nam si adulterii fuerit convicta, dotem amittit: olim portionem tantum certam dotis, ut patet ex *l. Cum mulier. D. sol. matrim.* et *l. Mihi. §. Socer. §. ad leg. Jul. de adulter.* Hodie mulier adulterii convicta dotem totam emittit, et donationem propter nuptias, *l. Consensu. §. Virum. sup. de repud.* Quod et hæc lex ult. confirmat, et caput *Plerumque. de donat. inter vir. et uxor.*

# JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

## Ad Titulum X. Si quis eam, cujus tutor fuerit corruperit.

Post titulum generalem *de adulteriis, et stupro*, datur hic titulus, qui est specialis *de stupro*, quod tutor infert pupillæ suæ, quia id constitutio hujus tituli gravius punit, quam quod quis alius infert alii: lex Julia, quæ infligit tantum relegationem, vel publicationem bonorum partis dimidiæ, ut est in *Inst. de publ. jud.* Hæc autem constitutio infligit deportationem bonorum omnium, quæ semper, vel tacite sequitur deportationem, et publicationem, *l. ult. §. ult. inf. de sent. pass.* Et hanc quoque pœnam constitutio sit leviorem esse, quam flagitium. Debuisset enim in tam nefandi stupri raptorem infligi pœna legis Juliæ de vi, quæ in raptorem est ultimum supplicium, quia insidiæ, quæ fiunt huic ætati, persuasione, et blanditiæ vi comparantur, imo secundum legem Solonis, majorem pœnam meretur vis, quæ fit verbis, et illecebris, quam quæ fit manu et viribus, quod hæc corpus tantum, illa etiam animum corrumpat, apud Plutarchum in Quæst. et in Solone, et Lysiam de Eratosthenis cæde. Debuisset igitur tutori infligi raptoris pœna, sed Imperator est contentus pœna deportationis, id est mediocri pœna, quæ neque est pœna legis Juliæ de stupro, neque pœna legis Juliæ de raptu, aut vi publica. Turpius est stuprum in tutore, cujus fidei sunt commissi mores pupilli. Nec ineleganter Quintilianus *Declamat.* 284 duci proditori comparat intorem violatorem pupillæ. Nam et hic quid aliud est, quam proditor pupillæ? Turpius, inquam, est stuprum in tutore, maxime si non per matrimonium qualecunque contractum sit: nam si tutor pupillam uxorem duxerit, puta paulo post, quam adoleverit (nam et sic intelligimus *corruperit*) sufficit pœna legis Juliæ de stupro, *l. 7. D. ad leg. Jul. de adult. l. Libertum. de rit. nupt.* Sed si eam corruperit citra matrimonium, huic constitutioni locus est, quæ proprie huic sceleri infligit deportationem, et ademptionem omnium bonorum. Dico jam ademptionem omnium bonorum, non publicationem, respiciens ad Novell. Leonis Philosophi 34. quæ bona tutoris addicit pupillæ, quam vitiavit, non fisco.

# JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

## Ad Tit. XI. De mulieribus, quæ se servis propriis junxerunt.

Specialiter etiam in hoc titulo agitur de alio stupro, quod mulier libera committit cum servo proprio, quod longe turpius et gravius esse, quam superius, genus pœnæ, quod hæc constitutio infligit, satis demonstrat, nimirum capitis amputatio in mulier, et concrematio in servo, quem vocat verberonem, ut veteres etiam triverberonem, et flagrionem. Superius stuprum non vindicatur in utroque, sed tantum in tutore, et deportatione, non morte: hoc vero stuprum vindicatur morte in utroque. Et præterea illud servi deferentes non audiuntur secundum jus commune, quia servi non sunt justi delatores, aut accusatores: hoc autem servi deferentes ex hac constitutione audiuntur, et pro præmio delationis, si reos peregerint, convicerint, condemnaverint, libertatem consequuntur: utrumque tamen stuprum, et id, de quo hoc titulo agitur, et de quo superiore, est crimen publicum. Nam *l. 30 sup. ad l. Jul. de adult.* adulterium tantum eximit numero publicorum judiciorum permittendo accusationem adulterii quinque tantum personis, nec loquitur de stupro. Ergo etiam hodie omne stuprum est crimen publicum, et excepti adulterii, quod longe tamen est gravius; ratio est in *d. l. 30.* ne temere deformentur aliena matrimonia. Itemque tam hoc, quam illud stuprum mitius punitur, si per matrimonium contractum sit, puta in hac specie servo

manumisso, ac dein optato in matrimonium, quod quidem coercetur, sed non pœna hujus legis, sed mitiore, quia contractum est sub honore, sub specie honesta matrimonii, *l. 3. sup. de nupt.* et tum in Novella Leonis et Aslhemii *de mulieribus, quæ se servis propriis junxerunt*, et apud Paulum 2. *Sentent. tit. de nupt.* Quod autem sit hæc constitutio (*filii etiam, quos ex hac conjunctione habuerunt, etc.*) hoc minus vulgo intelligitur, et omnino ejus partis interpretatio sumenda est ex *C. Theod.* in quo hæc constitutio extat plenior, alioquin secum ipsa pugnare videbitur: nam prima parte et mulierem et servum ultimo supplicio afficit: secunda parte bona mulieris et servi addicit legitimis hæredibus mulieris. Hæc sunt contraria: nam numquam accidit, ut qui morte damnatur, non etiam publicetur, imo morte damnatum tacite sequitur publicatio, sive confiscatio omnium bonorum, sicut deportatione damnatum. Verum ex illo Codice patet, hanc partem tantum esse sumendam de ea, quæ (ut ita dicam) nupsit illicite servo proprio ante hanc constitutionem, quæ capite non punit, sed distracto eo contubernio interdicitur ei patria et provincia, servus autem relegatur in insulam, et filii ex eo contubernio procreati, liberi quidem sunt, quia matris conditionem sequuntur, qui ex servo et libera nascitur, liber nascitur, ut Institutiones docent, *tit. de in gen.* Sed sunt infames, et incapaces hæreditatis maternæ ex hac constitutione: quoniam non ad eos intestatæ matris pertinet hæreditas, sed ad filios legitimos, si quos haberet, vel proximos cognatos simul cum bonis servi, tanquam mulieri quæsitis, et cum bonis etiam eorum filiorum, qui nati sunt ex eodem contubernio. Et ex eodem Codico etiam legendum est in fine hujus legis (*id autem, quod ille, qui quondam amatus est*) non *condemnatus est*. Nam in constitutione integra tar fit mentio amati, et intelligitur is, cujus dominas amore exarsit. Verum post hanc constitutionem, si mulier libera junxerit se servo proprio, uterque ultimo supplicio afficitur, nec alium hæredem habent, quam fiscum. Hæc enim consequens est capitali pœnæ.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XII. Ad Legem Juliam de vi publica, seu privata.*

Superiores tituli sunt de stupro contracto sine vi, quod vindicatur lege Julia de adulteriis, et stupro. Stuprum autem, quod vi contrahitur, non pertinet ad eam legem, sed ad legem Juliam de vi, *l. Vim. in princ. D. ad leg. Jul. de adult.* de qua lege Julia de vi dicere instituit, ut exposita ejus potestate, et pœna, deinde in titulo sequenti, dicat de stupro vi commisso. Alia autem est lex Julia de vi privata, cujus pœna est publicatio tertiæ partis bonorum, et relegatio, *l. 2* et *6 hoc tit.* videlicet si vis sine cæde fuerit illata: nam si cædes intervenerit, etiamsi eam cædem non fecerit, qui vim suscepit contra aliquem, ut puta, qui vi tentavit occupare possessionem alienam, tamen ultimo supplicio afficitur tanquam homicida, quia mortis causam præbuit, nec auditur appellans, si vim fecisse convictus fuerit, quæ est sententia admodum singularis *l. 6. hoc tit.* Et notandum etiam ea hac lege Julia de vi privata etiam servos puniri, ut in *l. 4.* et *l. Servos. hoc tit.* si vim privatam fecerint, quod nullo modo pugnat cum *l. Hos accusare. § Omnibus. D. de accusat.* Quæ tamen negat, servos teneri lege Julia de vi privata, hac ratione, quod in eos non cadat pœna ejus legis, quæ est publicatio tertiæ partis bonorum, et servi non habent bona. Sed dicimus non teneri quidem servos proprie ipsa lege Julia de vi privata ob eam rationem, sed exemplo ejus legis, ex constitutionibus servos, qui vim privatam admiserunt puniri supplicio ultimo extra ordinem præfinitum lege Julia. Alia est lex Julia de vi publica, cujus pœna est deportatio, vel mors: deportatio plerumque: mors duobus, aut tribus casibus, si quis homo occisus sit, ut *l. 6. hoc tit.* vel si servus vim publicam fecerit, ut *l. Servos. hoc tit.* et accusetur criminaliter ex constitutionibus factis ad legem Juliam de vi publica, quo casu dominus eum tantum debet exhibere. Defendere potest, non autem pro eo conveniri, ut in *l. 4. sup. de noxal. act. l. 2 sup. de accusat.* Et tertius casus est, si liber homo raptus sit: nam et hoc casu pœna legis Juliæ de vi publica est mors, *l. 5. §. ult. D. ad leg. Jul. de vi publ.* Quæ autem sit vis publica, et quæ privata, non facile est definire: nam harum appellationum significatio sæpius est mutata. Olim vis publica erat vis immoderata et iniqua publicarum personarum, ut in specie *l. 1. hoc tit.* recte dices, apparitorem magistratus (*quæ est persona publica*) qui ob debitum mariti ex causa judicati capit pignori res uxoris, vel qui ob munus civile datum marito (quod qui detrectat, pignoribus captis coercetur, *l. Si quis magistratus. D. de muner. et honor. l. Nominatori. sup. de pign.*) Qui igitur ob munus civile, quod detrectat maritus, pignori capit res uxoris, vim contrahere videtur, videlicet publicam, quod et Græci addunt ad *l. 1.* Sane vis publica ea est, quam infert publica persona contra jus, fasque plum, et privata, quam privatus infert. Et hanc fuisse veterem definitionem vis privatæ et publicæ demonstrat Paul. 5. *Sentent. eod. tit.* et Isidorus 5. *Etymolog.* At longe aliam postea nobis juris auctores, minusque firmam aut perpetuam definitionem tradiderunt vis privatæ et vis publicæ, in Institutionibus nimirum, ubi vis privata definitur, quæ fit sine armis: publica quæ cum armis, quæ definitiones periculosæ sunt quia non sunt semper veræ, sed plerumque tantum, quia vis armata plerunque est vis publica, propterea quod omni armorum motu offenditur, et perturbatur publica securitas, et vis privata fere nunquam est armata vis, sed inermis, nisi quis malit leviore judicio confligere, et vim publicam persequi, atque ulcisci, ut privatam mitiore judicio electa lege Julia de vi privata, missa lege Julia de vi publica. Non esse perpetuas has definitiones apparet, quod vis publica nonnunquam fit etiam sine armis, ut *l. Marit. §. ult. D. ad leg. Jul. de adult.* si quis per vim stuprum intulerit, vim publicam committit, etiamsi hoc fecerit sine armis, nec enim arma exigit. Itemque, ut in *l. 3. hoc tit.* quam et Græci recte accipiunt de vi publica, si quis rapuerit, aut incluserit liberum hominem, etiam sine armis, vis est publica, quia scilicet libertatis tutela est publica, quæ læditur vi illata libero corpori. Eademque ratio est, si quis convocatis hominibus non armatis vim fecerit, quo liber homo verberaretur, vis est publica. *l. Qui dolo. §. pen. D. ad l. Jul. de vi publ.* Vis publica dici hoc casu potest: quia minuit libertatem civium, cujus publica est tutela. Idem etiam evenit in specie *l. ult. D. eod.* si quis nova vectigalia exigat sine auctoritate publica, quia vectigalium ratio pertinet ad Rempublicam, et qui sine auctoritate publica ea exigit, vim Reipublicæ inferre videtur, cujus res est. Item in specie *l. 5. eod.* si quis per vim aliquem sibi obligaverit. Quam obligationem lex Julia de vi publica ipso jure rescindit, nec addit: si arma adhibuerit: sed si per vim qualemcumque aliquem sibi obligavit, vim esse publicam, quia obligatio est juris vinculum, quod non vi, sed jure publico contrahitur, et nil est magis contrarium juri, quam vis. Et ita rectius statues, et tutius, vim publicam esse eam, quæ contraria est rei, jurique publico principaliter, vel per consequentias: qua ratione et vim privatam quamcunque potes arguere ut publicam, quod per consequentias sit contraria juri publico: sicut etiam tibi licet vim publicam, si velis mitiore judicio agere arguere tantum ut privatam, spectans tuum privatum damnum, non publicam utilitatem, ut in specie *l. Qui dolo. §. pen. D. ad leg. Jul. de vi publ.* juncta *l. 2. D. de vi privata.* Juvenio etiam in *l. 3. D. ad leg. Jul. de vi publ.* vim publicam esse, si quis ex incendio aliquid rapuerit præter materiam, inquit: nam materia, quæ scilicet est parata ad ædificandum, vel fulciendum, ex incendio rapimus impune, quia auferimus materiam incendii, modo id fiat non lucri faciendi animo. Et ita ex incendio quilibet rapit impune materiam, sed si quid aliud rapiat, est vis publica, nec dicitur, si rapiat cum telo, cum armis, sed simpliciter si rapiat. Cur est vis publica? quia maxime interest Reipublicæ, ut in illa trepidatione incendii quæ publica est, fides servetur inter cives. Et si quid quis ex incendio rapuerit, ut publicæ utilitatis causa id vindicetur, denique ut vindicetur, ita respub. ut sit *l. 1. §. Merito. D. depos.* Concludamus igitur, vim publicam esse, quæ contraria est rei, jurive publico, privatam, quæ est contraria rei, jurive privato.

### *Ad L. VII.*

*Si quis ad se fundum, vel quodcunque aliud asserit pertinere, ac restitutionem sibi competere possessionis putat: aut civiliter super possidendo agat, aut impleta solemnitate juris, crimen violentiæ imponat: non ignarus eam se sententiam subiturum, si crimen objectum non potuerit comprobare, quam reus debet excipere. Quod si omissa interpellatione eam possidenti intulerit, ante omnia violentiæ causam examinari præcipimus, et in ea requiri quis, ad quem pervenerit possidentem: ut ei, quem constiterit expulsum, amissæ possessionis jura reparentur: eademque protinus restituta, si criminalis quæstio agitetur, violentus pœnæ non immerito destinatus in totius litis terminum differatur: ut agitato negotio principali, si contra eum fuerit judicatum, in insulam deportetur, bonis omnibus abrogatis.*

Certum est, eum, qui possessionem fundi, vel ædium, quam alius possidet, ad se pertinere putat, de ea recuperanda, aut civiliter experiri generali interdicto restitutorio momentariæ possessionis, vel interdicto unde vi, aut criminaliter agere ex l. Jul. de vi privata, vel publica, vel ex constitutionibus, subscribendo in crimen, ac proinde adeundo periculum calumniæ. Et hoc vel illo modo illi agere licet, qui possessionem ad se pertinere putat, quam alius tenet, etiamsi creditor sit, qui eam possessionem per vim occupaverit sui crediti servandi causa, *l. 5. hoc tit. l. ult. D. ad leg. Jul. de vi priv.* Loquor de creditore chirographario (*qui n's nul gage*) nam pigneratitius creditor, qui ex lege conventionis sine judicis auctoritate ingreditur per vim possessionem fundi sibi pignorati, vim facere non videtur, id est, non tenetur l. Julia, *l. 3. sup. de pign.* Et ita Paul. 5. *Sent.* ait, creditorem chirographarium si sine jussu judicis per vim debitoris res occupaverit, is legem Juliam de vi privata committere: pigneratitium autem creditorem, etiam sine judicis auctoritate pignora persequi, et vindicare posse. Nec huic sententiæ obstat *l. 3. sup. de vi bon. rapt.* quæ ait, crimen creditorem committere, id est, vim, qui res sibi obligatas occupat, quique eas rapit sine judice, quoniam respondeo, eam legem non loqui de pignoribus, sed de rebus obligatis, id est, de hypothecis. Pignora traditione constituuntur, et semel tradita, si forte creditor amittat, et sine judicis auctoritate vi auferat, debitori, ad quem pervenere, vim non facit, quia hoc facit ex lege conventionis, quæ talis est, ut ea pignora teneat. Hypothecæ autem constituuntur nuda obligatione, nuda pactione sine traditione. Has si creditor debitori per vim auferat, vim facit, quia non id convenit inter eum et creditorem, ut eas haberet et teneret, sed ut ei tantum jure hypothecæ nexæ et obligatæ essent, quas nec posset persequi, nec vindicare, nisi per judicem actione hypothecaria. Et hæc obiter de creditore dicta sint. Redeamus modo ad id quod initio proposuimus, eum, qui possessionem, quam alius tenet, ad se pertinere putat, de ea agere, vel civiliter, vel criminaliter posse, et debere.

Quæro quid fiet, si neque de ea agat civiliter, neque criminaliter, sed sibi ipse jus dicat vi expellendo possessorem, ut aperte ostendit *hæc l.* 7. Primo ante omnia, inquit, expulso est restituenda possessio sine mora, momenti beneficio. Spoliatus ante omnia, ut dicitur, est restituendus, dein quærendum est, uter sit dominus ejus rei, et si probetur non fuisse dominus, qui vim intulit possidenti, tum criminaliter cum eo agi potest, ut ex hac constitutione subjiciatur pœnæ legis Juliæ de vi publica, id est, deportationi. Unde apparet de vi criminaliter non agi, antequam actum sit civiliter de possessione, et proprietate, quod congruit cum decreto Severi, *l.* 1. *sup. de appellat.* quæ aperte ait, prius esse quærendum de possessione, quam de crimine. Congruit etiam idem cum alia constitutione Constantini, ut integra relata est apud Julium Frontinum *de limitibus agrorum*, et partes ejus legis sunt *l.* 3. *sup. fin. regund.* et *l.* 5. *sup. unde vi.* Ergo ex illo decreto Severi, et ex duabus constitutionibus Constantini, id est, *h. l.* 7. et illa, quæ est apud Frontinum, prius agitur civiliter de possessione, et proprietate rei, quam de crimine vis, aut vi ereptæ possessionis. Sed tamen hoc pugnat cum decreto quodam, seu rescripto Adriani, sive D. Pii, quod refertur, non etiam (ut opinio mea fert) probatur in *l. Qui cœtu.* §. *Si de vi. D. ad leg. Jul. de vi publ.* et *l. Si de vi. D. de jud.* ubi aperte ait, prius esse quærendum de vi. Quod quid aliud est, quam prius agi de crimine, quam de possessione, vel proprietate? Nam vulgo stulte interpretantur de vi civiliter; quasi alia sit quæstio de vi civilis, alia de possessione, quæ una eademque est: ergo ut et plenius docet quinto Observat. *cap.* 15. illis locis proponitur ex decreto Adriani, qui et Pius dictus est, esse prius de crimine quærendum, quam de possessione, vel proprietate. Et hoc etiam congruit cum regula veteris juris, ut prius de re majori quæratur, prius de criminali, quam de civili quæstione, *l. Adulterii. sup. ad leg. Jul. de adult. l. ult. sup. de ord. judic.* Sed illa lex ult. (quod notandum) ait, ita sæpe fieri, ut criminalis causa præferatur civili. Regulæ juris constituuntur ex iis, quæ sæpe fiunt: nec enim ullæ sunt regulæ perpetuæ, quæ nunquam nos fallant. Ergo caute ait lex illa ultima, ita sæpe fieri, non semper: nam in causa vi ereptæ possessionis, quamvis ex illo decreto Adriani ita fiat, hodie tamen non ita fit ex posterioribus constitutionibus, puta ex decreto Severi et Constantini legibus ex hac *l.* 7. quæ aperte vult, differri criminis causam, antequam actum sit de possessione et dominio. Et harum constitutionum posteriorum recte Græci hoc loco notant, hanc esse rationem, quod forte is, qui prius egit civiliter de possessione interdicto unde vi, satis habebit possessionem sibi restitui, nec ea restituta sibi volet inscribere in crimen de vi, et subire aleam judicii, periculumque talionis, et sic fieri potest, ut causa civili perducta ad finem, restituta possessione, omittatur causa criminalis. At contra, si prius ageretur criminaliter, finis hujus judicii criminalis non adferret finem civili, quia qui vim passus est, nondum rem suam recepit, etiamsi reum peregerit criminaliter. Fit autem hujus legis 7. simul ac 6. hujus tituli, vel *l.* 1. 2. et 3. *Theod. eod. tit.* mentio in *l.* 14. *C. Theod. quorum appellat. non recip.* quæ plane declarat, has leges sic esse interpretandas, ut nos sumus interpretati, maxime dum nominatim ait, hanc legem Constantini velle vigorem vindictæ differri post totius negotii exitum, id est, criminale judicium postponi civili, totum negotium est de possessione et proprietate, et principale negotium de proprietate, sic vocatur in hac lege 7. ut principalis quæstio, id est, de proprietate, *l. Nulli. sup. de jud.* Totum ergo negotium civile prius finiri debet, quam veniatur ad judicium criminale de vi, ut inquit, si procacem vesaniam, id est, audaciam ejus, qui vim intulit, principalis negotii discussio publicasset, convictum affligat, aut medietatis amissio, aut sors deportationis. Et quod ait (medietatis amissio) respicit ad id quod in Codice Theodos. additur in extremo hujus *l.* 7. videlicet *l.* 3. *C. Theod. eod. tit.* Quid vero additur? ut si in judicio proprietatis, in judicio principali probetur fuisse dominus is qui vim intulit possidenti, deinde in judicio criminali, quod sequi debet, mitius puniatur, id est ut non plectatur deportatione, sicut eum probatur, eum non esse dominum, sed ut plectatur tantum publicatione dimidiæ partis rei suæ, quam per vim abstulit, altera autem dimidia pars, ut in suo dominio permaneat. Sed cur noluit addere Tribonianus ad hanc legem, quod est amplius in *C. Theod.* unde hanc legem sumpsit? Optima ratione, quia post Constantinum aliis Imperat. placuit, hoc etiam casu, cum dominus rem suam vi abstulit possidenti, publicari totam eam rem, non dimidiam partem, sed assem, *l. Si quis tantum. sup. unde vi.* illo loco, *dominium ejus rei amittat.* Non dicit, cui cedat dominium, aut in quem ab illo transeat, sed proculdubio intelligere debes, cedere, et transferri in fiscum dominium totius rei, ut sicut olim dimidia pars publicabatur: et ita hodie totum publicetur. Et ita hæc sunt explicanda.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XIII. De raptu virginum, vel viduarum, vel sanctimonialium.*

Stuprum, vel adulterium vi commissum vindicatur lege Julia de vi publica, *l. Mariti.* §. *ult. l. Vim.* 11. *ad leg. Jul. de adult.* Item vindicatur constitutionibus, et severius multo. Leges Juliæ mitiores sunt constitutionibus. Nam et quæ alia vi allata, *lex Servos. tit. prox.* ostendit majorem esse pœnam constitutionum, quam legis Juliæ, cum dominos, qui per servos suos vim fecerunt, si sint honestiores, subjiciat pœnæ legis Juliæ, si viles et infames, pœnæ constitutionum, tanquam majori, ut in *l. Capitalium.* §. *ult. D. de pœn. Majores in omni supplicio semper severius puniuntur infames, quam integræ famæ homines.* Est autem proprie hic titulus de stupro commisso in virginem, aut viduam, aut sanctimonialem, quæ et devota virgo dicitur iis, qui prius loquuti sunt, Ausonio et Ambrosio, et ut dicatur etiam Nonna vetustissimum est, et legitur non tantum apud Hieronymum *de custodia virginitatis, castæ vocantur, et Nonnæ,* sed quod mirum est, etiam apud Dionem, vel Xiphilinum in Domitiano; Νόννας καὶ γυναῖκας συνέβαλλε. Ubi (*Nonnas*) accepit pro virginibus. Constitutio etiam hujus tituli est de stupro commisso in Diaconissam, quæ servit ecclesiæ, quod patet ex *l. Raptores. sup. de episcop. et cleric.* Venit etiam in hunc titulum adulterium vi commissum, quo casu jus est marito occidendi quemlibet deprehensum in ipso facinore sine ulla exceptione, cum tamen ex lege Julia, si sit adulterium sine vi, quemlibet deprehensum in ipso actu, in ipsa turpitudine, marito non liceret occidere. Sed hoc casu dicendum est, quoniam duplex est crimen, adulterium, et vis, deprehensum a marito quemlibet impune necari sine distinctione, sicut etiam raptorem virginis, aut viduæ deprehensum vult hæc constitutio impune necari a parentibus, vel fratribus, vel tutoribus, curatoribus, patronis, dominis. Item sive adulterium, sive stuprum sit vi commissum, est publicum crimen. Et *l.* 30. *sup. ad leg. Jul. de adult.* quæ adulterium non vult esse publicum crimen, est accipienda de simplici adulterio, non de eo quod vi junctum est. Hoc enim est publicum, et ejus pœna est ultimum supplicium, et ademptio omnium bonorum, ut cedant raptis mulieribus, si ingenuæ fuerint, vel ut cedant monasterio, si devotæ virgines fuerint, vel ut cedant ecclesiæ, et diaconissæ fuerint, quales habuit multas prima Ecclesia, et vero in iis definivit Apostolus ætatem sexaginta annorum. Sed quia juniores diaconissæ quandoque admittebantur, ut Hermias ostendit in historia Ecclesiastica, dum reddit causam ferendæ *leg. Nulla. sup. de episc. et cleric.* quæ reducto præcepto Apostoli, jubet non admitti in ecclesia, nisi sexagenariam Diaconissam. Admittebantur igitur errore quodam etiam juniores, quibus poterat vis inferri. Bona ergo auferuntur raptori ingenuarum, vel Deo dicatarum virginum aut viduarum: et raptori ancillarum, vel libertinarum irrogatur quidem ex hac constitutione ultimum supplicium, sed bona ei non auferuntur, quod est maxime dissentaneum ultimo supplicio. Ac similiter consciis, et ministris hujus criminis ultimum supplicium irrogatur, bona non auferuntur ex hac constitutione. Et ita Tribonianus voluisse videtur interpolata constitutione de mulieribus, quæ se servis propriis junxerunt, ut heri ostendi, ut stuprum commissum cum servo proprio puniretur quidem morte utriusque, sed bona legitimæ successioni reserventur, atque ita, ut capitale supplicium non sequatur publicatio bonorum, quod etiam vult hæc constitutio raptis ancillis, aut libertinis omnimodo, et raptis ingenuis, vel Deo dicatis, ut etiam capitale supplicium publicatio bonorum non sequatur, sed cedant bona in dominium raptæ vel ecclesiæ, vel monasterii. Item ex hac causa rei postulati non audiuntur opponentes præscriptionem fori: quilibet judex de rapto est competens judex, ut statuere possit. Item non audiuntur appellantes, quod ait Justinianus in hac constitutione se retinere ex lege Constantini, et intelligit *l.* 1. *C. Theod. eod. tit.* cujus pars est in *l. pen. sup. quib. ex caus. servi pro præmio libert.* Postremo interdicitur hac constitutione stricte nuptiis raptoris, ut *Novell.* 143. et 150. et mirum in modum damnatur matrimonium raptus scelere contractum, dum ait, ullo modo, nulloque tempore licere consentire, vel principi, vel parentibus, ei, qui hostili more matrimonium studet sibi conjungere, et oportere ut quicunque vult ducere uxorem, eam petat a parentibus, vel aliis, quos decet. Unde sumitur hodie, quod est in usu, ut qui clam parentibus, aut cognatis duxit puellam, pro raptore habeatur, etiamsi volentem duxerit: quia nec velle videtur puella, quæ (ut est in *d. l.* 1. *C. Theod. eod.*) etiam propter vitium levitatis, et sexus mobilitatem, et consilii, prohibetur a postulationibus, et testimoniis, omnibusque rebus judiciariis. Atque etiam illæ insidiæ, seu blanditiæ, et illecebræ, et heri dicebam, *picta tectoria linguæ*, hamati sermones pro vi habentur, et quæ circumventa, seducta, sollicitata est, noluisse videtur, *l.* 3. §. *Si quis volentem. D. de lib. hom. exhib.* Merito igitur, qui seductam duxit, clam iis, a quibus ut decebat petenda erat, pro raptore habetur, et tenetur pœna hujus constitutionis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XIV. De emendatione servorum.*

Vim, et raptum sæpe comitantur homicidia, ut etiam *l.* 6. *tit.* 12. notavit, et constitutio tituli superioris. Ideoque post legem Juliam, et constitutiones de vi, et raptu, consequenter dicturus de homicidiis, quæ lege Cornelia vindicantur, et constitutionibus factis ad eam legem, prius vult dato hoc tit. ab ejus legis tractatione semovere homicidia servorum, commissa a dominis, quæ lege Cornelia non vindicantur, imo per eam dominis in servos jus est vitæ, necisque. At ex constitutione hujus tituli, dominus reus est homicidii, qui

servum occidit dolo malo, et animo occidendi, non etiam si servus forte a domino fustibus, aut flagellis castigatus, aut vinctus mox, aut paulo post interierit: hic enim casus domino non imputatur, nec, ut ait constitutio, in eo distinctio dierum observatur, quibus scilicet servus supervixerit post emendationem, aut vincula, quod recte Azo animadvertit respicere ad legem Dei pro tempore datam Judæis *Exod.* 21. quæ facit dierum distinctionem. His autem verbis constitutionis, (*ictu fustis*) neque flagellorum castigatio, nec fustium admonitio significatur (ex qua etiam præsumit, dominus habuisse animum emendandi potius, quam occidendi, docet constitutio initio dum ait, *loris, aut virgis*, id est, *flagellis*, *aut fustibus*) sed significatur pondus clavæ, vel alterius ligni crassioris. Et ita his verbis (*ictu lapidis*) pondus saxi: nec enim quilibet jactus lapidis est idoneum argumentum animi comparati ad cædem.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XV. De emendatione propinquorum.*

Ut tituli superioris constitutio dominis in servorum emendatione, permittit moderatam tantum castigationem, non immoderatam, non extremam pœnam: ita hæc constitutio permittit tantum senioribus propinquis moderatam castigationem in juniores, si mediocre sit delictum, quod admiserint, quod possit intra privatos parietes de communi sententia propinquorum etiam mediocriter coerceri: nam si res graviorem animadversionem desideret, offerendi sunt judicibus, ut l. 4. *sup. de patr. potest.* Ut servi quoque a dominis, si gravius sit delictum, l. *Circumcidere. D. ad leg. Cornel. de sicar.* Quo exemplo, id est, collata castigatione, data dominis in servos, cum ea, quæ datur senioribus propinquis in juniores, dicam etiam hodie more majorum non licere propinquis mulierem adulteram, cui publicus accusator decst, coercere, quem morem retulit Suetonius in *Tiberio*. Et hoc dicam hodie ita esse post rescriptum Divi Marci, quo etiam domino non licet statuere in servum suum non deprehensum, quem dicit cum uxore sua adulterium commisisse, *l. Servos. D. de accusat.* Idemque etiam hoc argumento probatur: propinquis senioribus hæc constitutio hoc tantum dat, ut attritos juvenes, quos, ut ait, ad vitæ decora domesticæ laudis exempla non provocant, patrio jure corrigant. Atqui pater in filium forte infamem in novercam adulterii, nil statuere potest, sed eum debet offerre judicibus puniendum, l. 2. *D. ad leg. Cornel. de sic.* quam ita esse accipiendam, inscriptio arguit, quæ est de adulteriis: non potest etiam statuere in filiam adulteram, nisi simul cum adultero deprehensam in flagranti crimine ex lege Julia, ut loquitur constitutio tituli 13. et Demosthenes παρ' αὐτὰ τὰ ἀδικήματα. Ergo ex hac causa etiam propinquis senioribus in minores natu nil statuere licet.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XVI. Ad legem Corn. de Sicariis.*

Hæc lex homicidia capitali pœna coercet, et ait generaliter, qui hominem occiderit, et ideo cujuslibet conditionis hominem comprehendit. Non dicit, ut lex Numæ, *qui hominem liberum dolo malo sciens morti duit*, sed qui hominem occiderit: proinde cujuscunque conditionis hominem, comprehendit etiam servum, et peregrinum, qui fuerit occisus, *l. 1. §. Et qui hominem. D. eod. tit. l. Inde Neratius. §. Si dolo. D. ad leg. Aquil.* Imo, et cujuscunque ætatis infantem, seu imperfectum hominem, *l. pen. hoc tit.* et generaliter quoque quemcumque hominem, qui occiderit, modo fuerit pubes, aut impubes doli capax, *l. 6. hoc tit. l. 7. in fin. de pœn.* ut alio cap. ejusdem legis, *qui venenum malum fecerit*, M. Tullius pro Cluentio ait, *omnes viros, mulieres, liberos, servos in judicium vocari*. Et non eum tantum lex Cornelia coercet, qui occiderit, sed etiam eum, qui in publico cum telo ambulaverit occidendi hominis causa, *l. 7. hoc tit.* Lege Julia de vi publica tenetur (quod notandum) qui cum telo in publico ambulavit sine distinctione quoquo animo id fecerit, *l. 3. §. 1. ad leg. Jul. de vi publ.* Juxta legem veterem, μὴ ξιφοφορεῖν. Lege autem Cornelia tenetur, qui cum telo in publico ambulavit, cum hac adjectione, hominis occidendi causa. Hæ duæ leges, vere sunt fundamenta omnium rerum publicarum. His legibus stat omnis Respublica, omne corpus, omne collegium: his stetit hæc schola diu. In lege Cornel. additur adhuc, qui hominem occiderit dolo malo: nam si dolus, et animus abest occidendi, fortuito casu, vel improviso, non dolo malo, homicidium factum intelligitur *l. 1. et 5. hoc tit.* Dolum autem abesse qui dicit, id est, qui se non animo occidendi occidisse dicit, probare utique debet, se non occidisse animo occidendi, ut ait *l. 1. hoc tit.* Sicut qui dicit, se non injuriæ faciendæ causa aliquid fecisse, id etiam debet probari, *l. 5. inf. de injur.* Fecisse eum constat, occidisse constat: ejus est, quem constat occidisse, purgare suam innocentiam, et probare dolum malum abesse, id est, non occidisse animo occidendi. Dices ergo negantis est probatio; ergo negatio probari potest, quod omnes notant in *leg.* 1. Pessima est collectio, quia hæc negatio non est simplex negatio, sed tacita adseveratio, se fecisse casu, ut ait *l. 5. hoc tit.* Simplex negatio, veluti, non occidi, probari nullo modo potest: hæc non fert rerum natura ut probetur negatio simplex, l. *Actor. sup. de probat.* At negatio, quæ in se continet affirmationem, puta non occidi animo occidendi, quod est vi ipsa, occidi casu non animo, probari potest, puta ex genere ictus, ut in specie *l. 5.* si ictus calcis forte præbuerit mortis occasionem: ex genere etiam ferri, quo percussit, ut in *l. 1. §. Propon. D. eod. tit.* si clavi tantum percussit, vel ut ait, si cucuma percussit, quod latinum nomen retinemus in nostro idiotismo (*un coquemar*) quod vel etiam probari potest ex aliis circumstantiis: vel si probet se mortuo semper summo necessitudinis, et amicitiæ vinculo fuisse junctum, nec ullam fuisse causam inimicitiarum. Non coercetur etiam lege Cornelia homicidium, quod quis fecit, ne ipse occideretur, ut l. 2. 3. et 4. *hoc tit.* Quo tamen casu etiam occisori, et hoc jure utimur, opus est venia principis, quæ habeat adnotationem ipsius principis, id est, subscriptionem ipsius principis, ut cavetur, in *Novel. Valentiniani, de homicidiis casu facto.* Venia igitur indiget, alioqui punitur, et qui casu, non voluntate necavit, et qui necavit vitæ suæ tuendæ causa. Et quod in illa Novella cavetur, ut homicidii pœna non remittatur ei, qui casu hominem necavit, vel sui defendendi causa sine venia principis sine adnotatione, sine indulgentia: dico, sine adnotatione, quia non sufficit simplex indulgentia, quæ non habet adnotationem principis, sed indulgentias oportet principem manu sua subscribere, alioquin est inefficax indulgentia. Hoc idem quod cavetur ea Novella aperte demonstratur *l. 5. hoc tit.* etiam olim obtinuisse, dum ait, *eum, qui calcis ictu mortis occasionem præbuit, si hoc ita esse liquido probaverit, absolvi debere secundum id, quod adnotatione nostra comprehensum est.* Ubi miror Accursium non intelligere, quid sit adnotatio. Adnotatio est indulgentia admissi criminis subscripta manu principis. Et observandum ex inscriptione hujus legis, quæ in fragmentis Cod. Gregoriani talis est, et taliter etiam restituenda *Have*, id est, *Salve*: nam et dicebant tenuiter, et aspirate: et est frequentissimum in C. Theod. *Have Agatho carissime nobis*, qua salutatione princeps non utitur, nisi cum scribit ad præsides provinciarum. Et ideo ex inscriptione apparet, hanc legem fuisse scriptam ad Agathonem præsidem provinciæ, quoniam hanc salutationem præmittit. *Have Ag. car. nob.* quo de genere inscriptionis est legenda Observatio 1. c. 15. Nam et sic in *l. Dominus. sup. de appell. Have Eraclide carissime nobis*, et in *l. Si quis. sup. de accusat. Have Crispine carissime nobis*, et apud Eusebium in Historia sacra χαῖρε Ἀνυλῖνε τιμιώτατε ἡμῖν. Porro Imperatores in hac *l. 5.* Agathoni præsidi provinciæ præcipiunt, si ei probaverit, is, qui hominem occiderit, se ictu calcis mortis occasionem præbuisse, id est casu, non voluntate, ut eum absolvat: secundum quod, inquit, adnotatione nostra comprehensum est, id est, indulgentia, quam ei concessimus, sine qua, ut et Novella illa Valentiniani definit, homicidium casu factum non relinquitur impunitum. Homicidium autem factum dolo malo, ex ead. Nov. nec adnotatione principis remitti potest. Plures vero in hoc libro sunt ad eundem Agathonem leges eorundem Imperatorum, quarum inscriptiones eodem modo sunt restituendæ, quantum vestigia extant manuscriptorum. Ex his est l. 15. *inf. de pœn.* l. 22. *sup. de probat.* l. 31. *sup. de eviet.* l. 3. *sup. si ignor. rem minor.* Verum ad hæc posset quis dicere; lex 5. ait, ictum calcis mortis præbuisse occasionem, at is, qui mortis causam præbet, perinde ac homicida punitur, *l. Nil interest. D. eod.* l. 6. *sup. ad leg. Jul. de vi public.* Ergo et hic puniendus videtur non absolvendus. Inco differentiam esse inter occasionem, et causam, ut Philosophi docent. Occasio est accessio causæ. Et ut hæc commonstrem exemplis ex jure nostro petitis, causa acquirendi legati est voluntas testatoris, quæ pro lege habetur, *l. 12. tab.* occasio, mors ejus, *l. 31. D. de mort. caus. donat.* Causa dominii acquirendi per usucapionem est lex 12. tabularum, ut ait Cicero *pro Cæcinna*, occasio, contractus, seu conventio bona fide facta, ex qua res aliena nobis tradita est l. 33. *eod.* sic in homicidio voluntario causa est fraus occisoris, et militia mala, occasio, ictus, gladii. In non voluntario, causa est, fatum, occasio est ictus calcis, vel clavis, vel percussio levis, vel quis alius casus.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES

### *Ad Tit. XVII. De his, qui parentes, vel liberos occiderunt.*

In quibusdam libris additur, ad legem Pompejam, ut in *Digestis*, sed male; nam etsi alia fuerit lex Cornelia de parricidiis, *l. 2. §. Capta. D. de orig. jur. l. ult. C. Th. ad leg. Cornel. de falsis*, tamen lex Pompeja magis fuit recepta tanquam novissima, quæ pro parricidio etiam habet cædem cognatorum ex transverso, et affinium et patronorum, et conjugis uxoris, seu mariti. Proprie enim parricidium tantum committitur inter parentes et liberos, inter ascendentes et descendentes, de quo solo etiam agit constitutio hujus tituli, quæ id quoque vult, puniri more majorum, primitus virgis sanguineis cæso parricida, ut ait *l. pen. D. eod. tit.* quales esse virgas lictorum apud Plinium legi, ex fructibus scilicet sanguineis, qui arboribus infelicibus adnumerantur a Macrobio 3. *cap. ult.* ut quemadmodum alii criminosi more majorum arbori infelici suspenduntur, ita parricidæ

cædantur fustibus ex arbore infelici decerptis: deinde (ut hæc constitutio declarat) insuantur culeo. *Juvenal.* Corio bovis. Cedrinus, δέρματι βοείῳ ῥαφέντα, *qui soit fraichement écorché*, cum impiis animalibus impii homines, ut legimus in sententiis Adriani Imperatoris, quæ habentur inter glossas veteres, ut referunt etiam (quod nunquam alibi memini me legere) parricidam insutum culeo cum illis impiis animalibus plaustro juncto nigris bobus, more majorum deportari in mare, et abjici in profundum: nova hæc pœna esse dicitur in Instit. quæ tamen est vetustissima, quia scilicet non erat in usu ante hanc constitutionem, non erat solemnis pœna: hodie igitur est nova. At valde est notandum, quod Sveton. scribit in *Augusto cap.* 33. hoc acerbissimo supplicio more majorum nec convictum, et manifesti parricidii reum puniri, nisi ultro confiteretur, nec confessionem extorqueri tormentis. Ideoque ut det argumentum lenitatis Augusti, refert eum manifesti parricidii reum, quod eum culeo insuere non liceret, nisi confiteretur, interrogasse hoc modo, quasi suggerens, ne confiteretur: *Quid*, inquit, *patrem tuum non occidisti?* hoc est valde singulare, ut hæc pœna gravissima non exerceatur in convictum, sed in confessum tantum sua sponte.

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### Ad Tit. XVIII. De maleficis, et mathematicis, et ceteris similibus.

Lex Cornelia fuit conjunctim de sicariis, et veneficis. Unde solet quæri, quia scriptum est in *l.* 2 §. *Capta. D. de orig. jur.* Cornelium Syllam quæstiones publicas constituisse, id est accusationes publicas, veluti de falso, de parricidio, de sicariis, et præterea quatuor adjecisse, qui scilicet de iis criminibus quærerent ex suis legibus, omissa quæstione quarta, quoniam tantum tres quæstiones recensentur de falso parricidio, et de sicariis: quænam sit illa quarta quæstio, quæ sit omissa? et proculdubio non est de veneficiis, quæ sub nomine de sicariis satis intelligitur, cum in lege Corneliæ junguntur sicarii, et venefici, quia non in solo ferro est homicidium, sed in veneno, vel etiam in vi carminis, ut Lucanus ait:

*Mens hausti nulla sanie pollata veneni*
*Incantata perit . . . .*

Et verius est, omissam quæstionem illo loco esse de injuriis, quoniam lege Corneliæ etiam de injuriis publicum judicium fuit constitutum, *l. Hos accusare* §. *ult. D. de accus.* sed forte est omissa publica quæstio de injuriis, quia abierat in desuetudinem. Et jam, ut ait *l.* 7. *inf. de injur.* injuriarum quæstio non publici, sed privati erat judicii. De sicariis autem satis dictum est supra. Hic titul. est de veneficiis. Nam maleficorum appellatione etiam venefici, aut venenarii continentur, qui veneficiis, votis, diris devotionibus defigunt alios, qui fingunt cereas imagines hominis necandi causa, aut cruciandi, quod glossa notavit in l. 6. hujus tituli. Et ita Ovid. in Epistola Hypsipiles:

*Devovet absentes, simulacraque cerea fingit.*

Et Horatius, *Atque movere cereas imagines*, ut *ipse nostri curiosus*: ubi curiosus, pro malefico, seu mago accipitur. Denique hic titulus est de venefic. unde statim in *l.* 1. *hujus tit.* admonemur plus esse veneno neci dare, quam gladio occidere. Nec igitur esse mirum, si venenarius eadem, qua sicarius, aut majore, pœna plectatur. Maleficorum nomen latissime patet. Nam complectitur etiam Mathematicos: non qui Geometriam, Arithmeticam, Musicam, Astronomiam exercent, quæ artes sunt liberalissimæ, sed Chaldæi, ut vocabantur, et Genethliaci impostores quidam Mathematicorum nomine adumbrantes suas ineptias, qui profitentur se fata cujusque nosse, et Natalitias syderum observationes; qui omnes, et his similes, arioli, vaticinatores, Magi, plerisque Senatusconsultis subjiciuntur pœnis legis Corneliæ *de sicariis, et venef. l. Ex Senatuscons. D. ad leg. Corn. de sicar.* Et apud Ulpianum in Fragment. librorum de officio Procons. et apud Cornel. Tacitum multis in locis fit eorum Senatusconsultorum mentio, et coercentur tam discipuli, quam magistri: *l. pen. hujus tit.* Tertullianus *lib. de idolol.* de his impostoribus scribens, *eadem pœna est*, inquit, *discipulis, et magistris, et libri eorum comburuntur*, *l. Cetera.* §. 1. *famil. erc.* Ubi vocantur hi libri improbatæ lectionis, juxta elegans illud præceptum Phocylidis: φαρμακα μὴ τεύχειν καὶ μαγικῶν βιβλίων ἀπέχεσθαι. Quod autem permittitur in *l.* 4. *hoc tit.* ut iis malis artibus uti liceret salutis ferendæ causa, frugumque calamitate servandarum causa, quod plerique faciunt, quos Seneca vocat χαλαζοφύλακας, *quasi observatores grandinum*, hoc recepit Paganismus, ut liceat improbatis artibus salutis ferendæ causa uti, et merito etiam hujus legis pars est abrogata *Novella Leonis Philosophi* 65.

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### Ad Titul. XIX. De sepulchro violato.

Superioribus proximi sunt sepulchrorum violatores, quia et magicis artibus dediti plerunque accendis manibus consueverunt adire sepulchra, ossa legere, quod semel mihi videre contigit, mulierem scilicet legentem ossa, attrectantem reliquias, ac deinde prehensam, et a judice interrogatam cujus rei causa sepulcra violaret, et defunctos inquietaret: respondisse, se maleficii causa hoc fecisse: ut plane dicam, recte maleficis esse proximos, aut maleficos resipere eos, qui sepulchra violant, qui lædunt religionem, qui sunt rei læsarum religionum, l. 1. ut Tacitus, *communi crimine læsarum religionum*, hoc est, violatorum sepulchrorum, in quos pœnæ statuuntur hoc titulo, et sunt constitutæ gravissimæ in clericos, *Novell. Theod. de sepulchr.* quia clerici potissimum (*ut ait Novella*) erant infames hujus criminis, et ideo gravius puniuntur. Ratio additur in ea Novella, quod vehementius sit puniendus, quem peccasse miremur. Notabo tantum, quæ sunt præcipua in constitutionibus hujus tituli. Noto primum ex l. 1. relegationis fuisse pœnam convenientem servis, quoniam in ea servus, qui insciente domino sepulchrum violavit, in metallum datur: qui sciente domino, aut jubente tantum relegatur. Ergo cadit in servum relegatio, quod etiam ostendit *lex* 2. *D. qui et a quibus manum.* Et *l.* 1. *C. Theod. de mulierib. quæ se propriis servis junx.* Unde apparet, quemadmodum sit sine cunctatione illa accipiendum, quod ait *l. Hos accusare.* §. *Omnibus. D. de accusat.* pœnam capitis, aut pecuniariam non cadere in servum, sicut relegationem. Quid hoc est, sicut relegationem? Utrum sicut relegatio etiam non cadit, an sicut relegatio cadit? Et hoc est verius: nam et ita loqui solent nostri auctores, *l. Et non tantum*, §. *ult. D. de pet. hær.* l. 3. *D. pro solu.* Noto præterea in *l.* 3. *hujus tit.* ut apparet non tantum ex *C. Theod.* sed ex libris manuscriptis, deesse verbum unum, scilicet, *nota*, quo loco ait (*judicem, qui non vindicat hoc crimen, non minus quam viginti librarum auri pœna*) quoniam legendum, *non minus nota*, id est, infamia, quam viginti librarum auri pœna puniri, perinde ac violatorem ipsum sepulchrorum, qui eadem pœna pecuniaria punitur. Unde apparet etiam in l. 3. pœnam sepulchri violati, verti in pecuniariam pœnam inferendam fisco scilicet, aut largitionibus, ut est l. 3. puta privatis. Nam comiti largitionum privatarum, Cassiodorus in formula ejus Comitivæ scribit fuisse commissam quietem defunctorum. Ea vero pœna pecuniaria, ut dixi, est 20 librarum auri: nam et in l. 4. hujus tituli, Basilica habent viginti pondo, non decem pondo, alioquin confligeret l. 4. cum tertia. Itemque eadem l. 4. de sepulchro violato judicium publicum facit, dum ait, sive quis propria sepulcra defenderit, sive quis alius accusaverit, hoc est, sive is, ad quem res pertinet, sive extraneus accusaverit: et sequitur, *vel officium nuntiaverit*. Nam et sic habent Basilica, et Codex Theodos. non *officio*, ut in *l.* 1. *tit.* 11. Sit omnibus facultas arguendi, sit officio copia nuntiandi. Recta ibi, *officio*. Sed in hac l. 1. ut ait idem sensus legendum est, *sive quicunque alius accusaverit, vel officium nuntiaverit*. Nam quæ in aliis est accusatio cum inscriptione: in officiis, id est officialibus est nuntiatio sine inscriptione, *l. Ea quæ. sup. de accus.* et crimen publicum dicitur id, cujus accusatio solemnis patet omnibus, et nuntiatio officio sine solemnibus accusationis. Et præterea l. 4. ait, se hanc pœnam accedere vel publici judicii, et publicæ vindictæ de sepulchro violato, antiquo supplicio, priscæ severitati, ut scilicet demonstrat, se non tollere actionem popularem de sepulchro violato, quæ prisco jure competit cuilibet cessante eo, ad quem res pertinet ex edicto prætoris, quod proponitur in *D. eod.* De *leg. ult. hujus tit.* satis diximus in *Novella* 60.

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### Ad Titul. XX. Ad legem Fabiam de plagiariis.

Alia fuit lex Cornelia de plagiariis, quod aperte indicat hic locus Apuleii *libro* 8. *Crimen*, inquit, *legis Corneliæ incurram, si civem Romanum pro servo vendidero:* nam venditio civis Romani plagium est, *l.* 12. *sup. de ingen. manum. leg.* 2. *ubi de crimine sol. oport.* sed in legis Corneliæ locum successit lex Fabia, sicut in ejusdem legis de parricidio successit lex Pompeja. Et ut lex Pompeja magis placuit, ita lex Fabia, qua plagiarii, qui et laverniones, et fugaces dicuntur in veteribus glossis, publico judicio lenius coercentur, nimirum pecuniaria pœna fisco inferenda, ut ait l. 6. Sed hodie ex constitutionibus adficiuntur longe gravius, *l. ult. D. eod. tit. l. ult. hujus tit.* Quæ lex, et dominum Alciatum, et omnes plurimum torsit, quoniam in statuenda pœna plagii secum pugnare videbatur, cum in ea legebatur in prima parte (*teneantur*). Sed rem expedivit Codex Theod. in quo legitur (tenebantur) quo verbo significatur id quod est proditum in *l. ult. D. eod.* quod plagiarii damnabantur in metallum. Sed secunda

pars bujus legis ultimæ, infligit pœnam graviorem metallo. Alciatus perfide multa scripsit, id est, multos auctores adducit falso, et scripsit in Codice Theod. legi in hac *l. ult. ante cognitionem tenebantur*, imo ante cognitionem suppliciis tenebantur, id est, metalli pœna. Plagiarii autem sunt, qui sine vi dolo malo scientes abducunt liberos homines, atque supprimunt, aut distrahunt. Item qui servos alienos sine vi et furto abducunt, vel qui fugam eis persuadent. Et est in hoc tractatu nobilis quæstio, quæ sit ratio, ob quam non liceat fugitivum servum vendere, aut donare, ut in *l. 6. hoc tit.* Sed hæc ratio nuper fuit profligata in *Observat.* 17.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXI. Ad legem Viselliam.*

Tuetur lex Fabia ingenuos homines, quos plagiarii celant, et distrahunt. Lex Visellia etiam tuetur dignitatem, et privilegia ingenuorum, dum punit libertinos, qui honores solis ingenuis deferendos, veluti decurionatum, usurpant et administrant, vel si qui se gerunt pro ingenuis, cum sint libertini. Hanc injuriam lex Visellia ulciscitur, *l. 1. sup. quando civil. actio crim.* ni scilicet, ut ait constitutio hujus tituli, jus aureorum annulorum libertini impetrarint, quoniam hoc jure imagine quadam ingenuitatis utuntur, et adnumerantur in ordinem equestrem, cujus erat insigne aureus annulus. Ideoque etiam ita addi potest, et formari hæc exceptio, nisi libertini ab equite Romano adoptati fuerint, ut apud Suetonium in Claudio cap. 24. quoniam et adoptati ab equite Romano, perinde atque donati jure aurei annuli pro equitibus Romanis habentur, et pro ingenuis, et ingenuis debitos honores possunt gerere. Itemque multo magis est, si libertini natalibus fuerint restituti, quoniam ii non imaginem tantum ingenuitatis habent, sed sunt vere ingenui. Et ita proditum est in *l. 1. inf. Si servus. vel libert. ad decur. etc. lib.* 10. Fuit aliud caput legis Viselliæ, de quo Ulpianus *lib. reg. d. tit. de Latinis*, ut libertus Latinus fiat civis Romanus, si sex annis inter vigiles militaverit.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXII. Ad leg. Corneliam de falsis.*

Habuimus legem Corneliam de sicariis, et de veneficis, qua etiam hodie utimur; habuimus etiam legem Corneliam de parricid. sed versam in legem Pompejam: et legem Corneliam de plagiar. sed versam in legem Fabiam: sequitur lex Cornelia de falsis, quam nulla alia lex commutavit, vel in se convertit, sicut nec legem Corneliam de sicariis, et veneficis. Hæc lex Cornelia de falsis dicta est testamentaria, quia fuit de falsis testamentis, et per consequentiam de falsis codicillis, ut in plerisque legibus bujus tituli. Et fuit etiam de veris testamentis quæ quis suppressit, vel subripuit dolo malo, qui perinde tenetur ac is qui falsa testamenta scribit, *l. 14. hujus tit.* Tam est falsarius, qui falsum testamentum scribit, quam qui verum, ut non appareat, celat, supprimit, vel amovet, subripit. Fuit etiam lex Cornelia de testamentis confirmandis, quæ vera quidem sunt, sed irrita facta testatore capto ab hostibus, si ibi decesserit, quia fingit lex eum decessisse in civitate, conjuncto tempore captivitatis, ac si mortuus fuisset in ipso articulo, quo captus est ab hostibus. Et de hoc capite legis Corneliæ est frequens mentio in tractatu de testamentis, et in titulo de captivis. In hoc autem tractatu publicorum judiciorum de illo tantum capite legis Corneliæ agitur, quo publicum judicium leges constituunt in eum, qui sciens dolo malo testamentum supprimit, vel subripit, ut verum non appareat, ut veritas occultetur, vel qui interlevit verum testamentum, aut resignavit vivi testamentum, vel qui falsum testamentum scripsit, signavit, signarive curavit, aut recitavit, *l. 2. D. eod.* Item in eum, qui, signum adulterinum fecit, sculpsit, quo obsignatione adulterini annuli vitiaretur verum testamentum, *l. 30. D. eod.* quoniam tota ea lex fuit de testamentis, et constituit publicum judicium, publicam accusationem, et ut opinor, constituit pœnam capitalem, id est, mortis pœnam. Nam ita est propositum et proditum apertissime in *l. 1. et 5. h. t.* crimen falsi esse capitale: quod cum dicimus, significamus id puniri ultima pœna. Et sane etiam falsum crimen dicitur esse ex gravioribus, *l. 3. § 1. D. de decurion.* Sed post legem Corneliam pœna falsi posterioribus constitutionibus facta est non capitalis, cum hac exceptione, nisi capitalem infligi aliquando forte magnitudo commissi exegerit: alioquin pœna falsi non est mors, sed deportatio. Et ita est proditum in *l. 20. h. t.* Et non male in *l. Transigere. sup. de transact.* falsi crimen ponitur inter ea crimina, quæ non irrogant pœnam sanguinis, id est, quæ non sunt capitalia. At lege Cornelia dico fuisse pœnam capitalem: nam quod est in *Institutionibus* leg. Corneliæ testamentariæ pœnam esse deportationem, id tam est falsum, quam quod est in eisdem Instit. *de publ. judic.* lege Julia adulteros puniri gladio. Falsum est utrumque, si ad ipsas leges solas publicorum judiciorum, si ad nudas leges (ut sunt initio conditæ) respicias, non etiam ad Senatusconsulta, et constitutiones factas ad eas leges, quibus quæ pœna cauta est et subrogata, eam ipsis legibus publicis Justinianus accomodat et tribuit. Nam et illud etiam, quod est in Institutionibus, *l. Cornelia testamentaria eum puniri, qui aliud quodcunque instrumentum falsum conscripsit*, non est ea ipsa lege Cornelia, quæ tantum fuit de testament. sed ex Senatusconsulto. Varia facta sunt Senatusconsulta, quæ ampliarunt potestatem legis Corneliæ testamentariæ. Primum Senatusc. factum est Statilio Tauro, et Libone consulibus, ut Ulpianus scribit *l. 4. § 1. de offic. procons.* quod Senatusc. in nostris libris dicitur Senatusconsultum Libonianum, quod sit factum Libone Consule, et Statilio Tauro. Eo Senatusconsulto redigitur ad pœnam legis Corneliæ testamentariæ is, qui alienum testamentum scripsit, id est, qui est adhibitus scribendo alieno testamento, qui et testamentarius, et Eunomius dicitur, et in eo sibi adscripsit partem hæreditatis, vel legati aliquam, qua de re in titulo sequenti. Sed eodem Senatusconsulto etiam pœna legis Corneliæ testamentariæ irrogatur ei, qui aliud quam falsum testamentum sciens dolo malo scripsit, signavit, non addo subripuit, sed qui aliud instrumentum, quam testamentum scripsit, signavit. Unde in Instit. dum ait, *aliud instrumentum*, notandum, hoc esse ex Senatusconsulto Liboniano, non igitur id tantum est *de iis qui sibi adscribunt*, de quib. tit. seq. sed etiam de eo, qui aliud quodcunque instrumentum falsum scripsit, signavit, ut perinde puniatur, ac si damnatus esset lege Cornelia testamentaria. Deinde aliud est factum Senatusconsultum Licinio et Tauro consulibus, ut idem Ulpianus ait eodem loco, quo legis Corneliæ pœna irrogatur ei, qui ob falsas testationes faciendas, testimoniave falsa invicem dicenda, id est, mutua testimonia, sicut Græci dicebant, *de mihi mutuum testimonium*, aut ad testimonia falsa consignanda (testimonium, vel dicitur, vel in tabellis scribitur et obsignatur) qui, inquam, hæc dolo malo curavit, de quibus nil erat cautum l. Cornelia testamentaria, nil de falsis testimoniis, sed de falsis testamentis. Tertium item Senatusconsultum, et omnia hæc Senatusconsulta sub Tiberio, ut Consules monstrant, factum fuit Cotta et Messala Coss. ut idem Ulpianus scribit, quo eadem pœna irrogatur ei, qui pecuniam acceperit ob instruendam advocationem, testimoniave, id est, ut iis instrueretur advocatio et testibus, *l. 20. D. eod. tit.* qui inquam ob instruendam advocationem, et testimonia pecuniam acceperit, pactusve fuerit, societatem coierit, aut aliquam obligationem interposuerit, sic legendum apud Ulpianum ex d. l. 20. Quartum et ultimum Senatusconsultum factum fuit sub eodem Tiberio duobus Geminis Coss. ut idem Ulpianus scribit, quibus Consulibus Dominus noster Jesus Christus cruci est affixus. Et eo Senatusconsult. facto duobus Geminis consulibus redigitur ad pœnam legis Corneliæ testamentariæ, qui coierit ad accusationem innocentium dolo malo: ego erro. Nam hoc etiam, quod dixi, est tribuendum Senatusconsulto tertio, si quis coierit ad accusationem innocentium dolo malo: nam Senatusconsultum, quod fuit factum duobus Geminis Coss. pœna legis Corneliæ afficit, auctore eodem Ulpiano, eum, qui ob denuntiandum, vel non denuntiandum, remittendumve testimonium pecuniam accepit. Ulpiano debemus cognitionem temporum, quibus ea Senatusconsulta facta sunt, quibus Consulibus, quo imperante. Ceterum jam erat proditum in *Digestis*, superiora omnia etiam comprehendi Senatusconsultis lege Cornelia testamentaria ad ea porrecta, *l. 1. D. eod. l. 2. de concuss.* et in *d. l. 1.* ut *l. 20.* ostendit. Et quod ante retuli ex Ulpiano, est legendum, ob instruendam advocationem testimoniave pecuniam acceperit, obligationem, pactionemve fecerit, societatem coierit ad accusationem innocentium, ut l. 2. *D. de concuss.* Et ex his omnibus causis etiam Senatusconsultis constitutum est publ. jud. et publ. crimen, *d. l. 2. D. de concuss.* Ergo recte dicam de quolibet instrumento falso esse publicum crimen, quod ita est cautum Senatusc. ut et publico crimine tanquam ex l. Cornelia test. teneatur, qui aliud instrumentum falsum scripsit, vel obsignavit: at non etiam dicam, quod sicut de testamento subrepto est publicum judicium ex lege Cornelia: ita dicam esse judicium publicum de instrumento subrepto, ut verum non appareret, quoniam id non fuit expressum Senatusconsulto. Sed Senatusconsultum Libonianum loquitur tantum de eo, qui falsum testamentum scripsit, vel signavit, non de eo, qui verum amovit, vel celavit, qui potest accusari ex de re non a quolibet, sed ab iis tantum, ad quos ea res pertinet, *l. 16. D. eod.* Denique de subrepto, vel suppresso vero testamento est publicum crimen ex l. Cornelia: de suppresso, vel subrepto alio instrumento non est publicum crimen. Etiam notandum est, crimen suppositi partus non esse publicum crimen, licet ad hunc quoque casum constitutiones porrexerint pœnam legis Corneliæ testamentariæ, quod et falsum committit, quæ supponit partum. Et eleganter Græci *ad l. 1. hoc tit.* δοκεῖ γὰρ τὴν φύσιν αὐτὴν πλαστογραφεῖν, id est, *videtur naturam ipsam fallere, quæ subjicit partum.* Et ideo ex constitutionibus tenetur pœna legis Corneliæ, ac si falsum testamentum scripsisset, sed non est publica accusatio, quoniam constitutiones, quæ hunc casum subjecerunt legi Corneliæ, hanc tantum accusationem permiserunt iis, quorum interest, *l. 30. § 1. D. eod.* Veruntamen, ut de falso testamento accusatio, vel de quolibet falso instrumento, aut testimonio, aut corruptela ex Senatusconsultis est perpetua, id est, durat usque ad 20. ann. Crimen enim finitur vicennio, id est, nisi quis instituat accusationem intra viginti annos, post id tempus non admittitur. Et hoc jure utimur. Ita etiam accusatio suppositi partus est perpetua, nullis clausa præscriptionibus temporariis, *l. 12. h. tit. l. 19. D. eod. d. l. 2. Cod. Teodosian. eodem.* Illo loco, *accusatio nullis clausa præscriptionibus temporariis*, scilicet, *brevioris temporis*, ut accusatio

adulterii clauditur præscriptione 5. annorum, ut etiam peculatus: iis præscriptionibus brevioris temporis, nec clauditur accusatio suppositi partus, nec alia accusatio falsi, sed longo tantum spatio, id est, viginti annorum. Et in *d. l.* 19. *D. eod.* notatur accusationi adulterii quod cum adulterio solet conferri suppositio partus. Sed est differentia hæc inter ea crimina, quod adulterii accusatio est temporaria 5. annorum, suppositi partus perpetua id est, 20. annorum. Commune tamen hoc inter se habent adulterium et suppositio, quod ob pupillarem ætatem, ob infantiam filii, accusatio adulterii non differtur, *l. Miles §. Defuncto. ad leg. Jul. de adult.* l. *Titio. D. de Carbon. edict.* Quod tamen posset tentari, differendum esse accusationem adulterii in mulierem ob filium infantem, quem ex matrimonio procreavit, ne fiat præjudicium infanti. Sed hoc non est verum, quia potest mulier esse adultera, et infans revera procreatus ex eo matrimonio. Ergo, quod dicitur mater adultera non præjudicat infanti hoc est statui infantis, quia potest defunctum patrem habuisse infans, et mater ejus fuisse adultera. Dico defunctum patrem matrimonio soluto morte patris, quæ quæstio status pueri vivo patre non differtur in pubertatem; sed tantum mortuo patre, si moveatur post mortem patris ex edicto Carboniano. Ita vero ob infantiam filii non differtur accusatio partus suppositi post mortem patris adversus matrem ex hac causa instituta accusatione. Et hæc est sententia *l. 2. hujus tit.* Cur non differtur accusatio suppositi partus ob pueritiam filii, non eadem est ratio, quæ reddita est de accusatione adulterii non differenda, quod non faciat præjudicium puero: nam hæc accusatio suppositi partus sane facit præjudicium puero, quia si appareret mulierem supposuisse, si convicta et damnata fuerit suppositi partus, plane pro supposito haberetur, nec admitteretur ad bona patris, contra quam hic Accursius tentare conatur, l. 1. §. *ult. D. de Carbon. edicto.* Sed alia est ratio quædam propria cur etiam differatur accusatio suppositi partus in tempus pubertatis filii infantis. Et ratio hujus rei proponitur in hac *l. 1. hoc tit.* quia est verisimile, matrem accusatam suppositi partus ea fide causam suam acturam, quia capitis pœnam subit, et vitæ periculum adit: quæ ratio non potuit reddi de adulterio similiter, quia non fuit capitale crimen. Et congruit cum hac ratione legis primæ hujus tituli *d. l.* 1. § *ult.* quia utique, inquit, mater integra fide, et majore constantia causam est defensura recenti partus tempore. Et ideo non est necesse differri accusationem in gratiam pueri, quia nullus subest metus, quin strenue se defendat mater. At si forte damnata fuerit, ea sane res præjudicium afferet partui, et eum excludet bonis paternis. In *hac l.* 1. ratio dubitandi erat, quia cum quæritur post mortem patris de statu pupilli, et bonis paternis, vel de statu tantum pupilli, quæstio differtur in tempus pubertatis, ut puta, si dicatur suppositus, quia metus potest esse, ne pupillus minus idonee defendatur. Sed hæc ita procedunt, si principaliter agatur de statu pupilli: sed si principaliter matri objiciatur crimen adulterii, vel suppositi partus, non est differenda accusatio in tempus pubertatis, sed repræsentanda. Nec obstat *lex Si ventris. D. de ventre in poss. mitt.* quæ ait *differendam esse accusationem adulterii ne*, inquit, *ventri fiat præjudicium, si mulier ventris nomine in possessionem sit missa, et ipsa accusetur, scilicet concepisse ex adulterio:* accusatio plane tangit ventrem, atque ideo ei facit præjudicium, cum, quæ missa est ventris nomine in possessionem bonorum paternorum, arguitur uterum gestare ex adulterio, non ex matrimonio. Sed apparet in specie *legis Si ventris*, esse quæstionem principaliter de bonis paternis, in quæ missa fuit mulier ventris nomine, quo genere palam fit præjudicium utero, et ideo differtur accusatio adulterii. Sed si de adulterio quæratur tantum publico judicio, nulla mota pupillo, aut ventri quæstione bonorum paternorum, non differtur accusatio adulterii. Quæstio est de supposito partu: in hac l. 1. *hoc tit.* recte dicitur venire in judicium, pœnamque legis Corneliæ, quia et suppositio partus, falsitas est, et fraus facta naturæ, et cadit in generalem definitionem falsi. Quid est falsum? Paul. 5. Sent. *Quicquid in veritate non est, sed pro vero adseveratur.* Et August. in Soliloq. *Quicquid ad similitudinem alicujus est accommodatum, nec id tamen est, cujus simile apparet.* In has definitiones cadit suppositio partus, et omne genus falsi. Nam quæ proponitur definitio falsi in *l. Quid sit falsum. D. eod.* ὡς ἐν τύπῳ proponitur, neque comprehendit hoc genus falsi, dum ait lex, *falsum esse imitari alienum chirographum, vel libellum, aut rationes alienas intercidere*, aut *describere*. Quod Jurisconsultus proponit, non quasi ea tantum veniant in crimen falsi, sed ut excludat a crimine falsi, sibi subjicit, mendacium, quod quis inserit scripturæ propriæ, ac si diceret falsum est imitari alienam scripturam, non in propria scriptura mentiri, ut puta si quis in computatione, vel in ratione mentiatur dolo malo, et pro 10. ponat 22. Non omne mendacium falsum est: aliquod mendacium est falsum, ut falsum testimonium, quia adserit, pro vero, quod non est verum. Verum exponere pergamus de partu supposito, quæ resident adhuc L. 1. ait, mortuo patre relicto filio impubere, propter ætatem filii impuberis, ne scilicet ei præjudicium fiat, accusationem suppositi partus, quæ in matrem intenditur, non differri in tempus pubertatis pueri, hac ratione, quia non est quod metuamus, inquit, ne pueri fiat præjudicium, si interim agitatur crimen suppositi partus, quia est verisimile matrem hanc causam defensuram ea omni fide, cum subeat periculum capitis. Quam rationem etiam expressit, sed aliis verbis Ulpianus in *l.* 1. §. *ult. D. de Carb. edic.* Sed verba Ulpiani sunt valde vitiata ab interpunctionibus, et possunt, ut fit sæpe, vel solæ interpunctiones malæ lectorem perducere in errorem. Itaque ea verba Ulpiani ita distinguenda sunt: cum vero mater rea postulatur, utique integra fide et majore constantia causam defensura, deinde lege non spiritu, recenti tempore dubium non est cognitionem fieri oportere. Et ita perspicua ratio et sententia Ulpiani erit, et nimirum sensus est, cum mater suppositi partus rea postulatur, quia certe est causam suam defensura integra et majore constantia, quam pupillus, si de statu cum eo principalis esset quæstio, non cum matre de partu supposito; quia igitur certa mater causam suam ex fide defensura est, et totis viribus, cum agatur de ejus capite (est enim capitale crimen suppositi partus) ideo absque ullo metu præjudicii futuri in perniciem pupilli recenti tempore, id est, præsenti tempore, ut ait l. 2. *ejusdem tit. de Carb. edict.* in recenti, ut ait *l. Si diutino. D. de pœnis, l. Si creditores. D de reb. auctor. jud. poss.* denique recenti tempore, id est, in præsenti, id est, re non dilata in tempus pubertatis, de crimine suppositi partus cognoscendum esse. Ergo *recenti tempore* dubium non est cognitionem fieri oportere, id est, cognitionem suppositi partus statim repræsentari oportere. Quod autem subjicit in eo § post eventum cognitionis, si suppositum partum apparuerit, si damnata mater fuerit, pupillum excludi bonis defuncti, quem mulier asserebat esse patrem pueri falso, quia est convicta et condemnata. Hoc, inquam, quod ait ille §. pugnat cum regula juris, ut res inter alios judicata aliis non noceat. Nam rem judicatam contra matrem ait nocere filio, cum quo lis non fuit, ut nec admittatur ad bona defuncti tanquam filius. Et illa regula efficit, ut contenderit Accurs. in hac l. 1. damnationem matris non nocere filio, contra sententiam manifestam *d. l.* 1. § *ult.* Sed movere illum non debuit illa regula juris: nec enim semper locum habet, sed distinctiones quasdam admittit, ut ait *l. Sæpe. D. de re judic.* Certe hoc casu fallit hac ratione, quia et si lis judiciumque cum matre fuerit, non cum filio, tamen palam est judicatum, defunctum patrem ejus non fuisse, supposititium illum fuisse, quod non potest non præjudicium afferre postea volenti agere de bonis defuncti, tanquam patris, quia manifestum est præjudicium: quæ sunt manifesta, non possumus effugere, quæ in nos pronuntiata diserte et evidenter sunt. Et hæc de supposito partu. Nunc ad *l. pen.* et *ult. hujus tit.*

## *Ad L. pen. et ult.*

Sciendum est, de falso agi posse non tantum criminaliter publico judicio, sed etiam civiliter privato judicio, et altero judicio alterum non consumi, utroque licere experiri, ut definit *l.* 1. *inf. quando civil. act. præjud. crim.* Et statuit idem etiam esse in omnibus, ut de his et civiliter et criminaliter agi possit: ut civiliter, hoc postulat utilitas privatorum: ut criminaliter, hoc postulat vigor publicæ disciplinæ, *l. Locatio §. Quod illicite. D. de public. et vectig. et comm.* Et ita de vi agitur criminaliter ex lege Julia, et civiliter interdicto unde vi, vel actione vi bonor. rapt. De homicidio etiam est actio civilis internecini, sic appellata *l. 14. C. Th. de accusat.* et criminalis ex lege Cornelia. Item de sepulchro violato est actio civilis ex edicto prætorio, et criminalis publici judicii, l. 4. *sup. de sepul. viol.* De adulterio quoque est criminale judicium ex lege Julia, et civile, quo agitur de repetenda dote, aut lucrifacienda, *l. ult. sup. ad leg. Jul. de adult.* Fuit etiam olim de adulterio ante Justinianum, qui eam sustulit, actio civilis de moribus, de qua in *l. 5. D. de pact. dotal.* Sed in ea hoc erat singulare, quod maritus qui elegerat actionem civilem de moribus, postea non poterat accusare mulierem adulterii lege Julia, *l. 1. C. Theod. Victum civiliter, criminaliter agere posse;* ubi excipit actionem de moribus. Et videtur etiam hodie nos debere excipere actionem furti civilem in duplum, vel quadruplum, ut qui eum elegerit, et duplum, vel quadruplum fuerit consequutus, non possit postea furti criminaliter agere: nam e contrario si elegerit criminalem persecutionem in furem, et simplum consequutus fuerit, id est, rem subreptam, sane postea non potest agere civiliter in duplum, vel quadruplum, *l. Interdum. §. Qui furem. D. de furt.* Cur hodie non utimur actione furti civili? quia eligimus criminalem, et extraordinariam criminis persequutionem. Alias vero civilis actio non consumit criminalem, et vice versa criminalis, si electa sit, non consumit civilem. Nam ut et aliis exemplis commonstremus hoc, est de plagio actio civilis servi corrupti, vel furti, si quod servus, cui fugam suasi, subripuerit, quod ego receperim, *l. 2. et 12. sup. ad leg. Fab. de plag.* Est etiam interdictum de libero homine exhib. civile judicium, l. 3. *D. de lib. hom. exhib.* Et præterea criminale ex lege Fab. *de plag.* Item quod libertinus se gerit pro ingenuo, est civilis actio, de debitis operis patrono ex stipulatu, vel jurejurando, et criminalis accusatio ex lege Visellia, l. 1. *sup. tit.* quæ fuit lata tempore Tiberii, Cornelio Cethego et Visellio Varrone Consul. Et similiter de suppresso testamento est interdictum *de tab. exhib.* civile judicium, et criminale ex lege Cornelia testamentaria, l. 3. §. *Si quis dolo. D. de tabul. exhib.* nec altero alterum consumitur, sed utroque judicio experiri licet. Item de alio quolibet falso et civiliter et criminaliter potest agi, ut initio dixi, et probant multæ leges hujus tit. et maxime *l. pen.* et *ult.* Extincto vel finito civili (extinguitur indulgentia principis, *per grat. per pardon*, finitur sententia judicis) extincto, inquam aut finito criminali judicio falsi superest civile, *l. 9. h. tit.* Itemque cessante judicio criminali, superest civile, ut in *l.* 5. filius matrem non potest accusare falsi, aut patrem criminaliter, filius non potest accusare matrem suppositi partus criminaliter: ceterum civiliter de ea re potest cum ea agere leviore judicio, quale est omne civile judicium, *d. l.* 5. l. *Hi tamen. §. 4. D. de accus.* contra finito judicio civili falsi, superest criminale, l. 16. et *pen. hujus tit.* Denique altero alterum non tollitur, et sive agatur de falso civiliter, sive criminaliter, *l. ult. h. tit.* ostendit, probationes exigi tam ab actore, quam ab reo, probationes exigi ab eo, qui profert instrumentum, ut doceat esse verum, et ab eo, qui id arguit esse falsum. Et sumpta est illa lex ultima ex *l. 2. C. Theod.*

*de testament.* et congruit cum ea *l. 4. Cod. Theodos. de fide et testibus,* et *l. ult. p. n. de fide instrum.* Nec hoc est novum, ut judex probationes exigat ab utraque parte, cum etsi sit controversia de genere, de gente, probationes exigantur ab utraque parte, *Nov.* 45. Hactenus ostendi de eodem crimine agi posse civiliter et criminaliter, nec uno judicio tolli aliud. Nunc quæramus, quid sit dicendum, si actioni civili de alia re institutæ, quam de fide instrumenti, vel falsitate, puta de credita pecunia, vel de legato, vel de proprietate rei, incidat quæstio falsi criminalis, ut puta, si agenti ex testamento civiliter, vel ex chirographo, vel rem vindicanti, et proferenti instrumentum auctoritatis, instrumentum emptionis, objiciatur falsum esse testamentum, falsum instrumentum, et falsum chirographum: quæro qua de re sit prius disceptandum, de crimine falsi, an de civili causa? Et hac in re servatur regula juris, ut prius agatur de majori re, de crimine, quam de causa civili, *l. Adulteri. sup. ad leg. Juliam de adult. l. ult. sup. de ordine judic. l. 5. §. Si de vi. D. ad leg. Jul. de vi publ.* Ideoque si judex datus cœperit cognoscere de causa civili, si judex pedaneus, qui judicat pedes, non ex suggestu, vel tribunali sit datus specialiter, ut sit in causa civili creditæ pecuniæ, agente creditore ex chirographo, et objiciatur crimen falsi chirographi, hæc objectio criminis moratur cognitionem judicis pedanei (*il ne peut passer outre*). Quod ex contrario demonstrat *lex 20. hoc tit.* dum ait, *judicem datum posse cognoscere de causa civili, cui judex est additus.* Etiamsi objiciatur exemplum precum, seu libelli supplicis, quo utitur adversarius in ea causa, non per omnia congruere cum originali: denique aliqua ex parte esse falsum, hæc objectio non impedit cognitionem judicis pedanei, si modo constet id contigisse per errorem scriptoris, ut alius esset tenor exempli, quam authentici, quia quod fit per errorem, eam vacet dolo, non deputatur crimini falsi: ut *l. D. Pius. D. eod. tit.* refert D. Marcum pro sua humanitate remisisse pœnam falsi ei, qui per errorem in judicio protulerat instrumentum falsum. Et similiter Svetonius in Augusto, ut arguat lenitatem Augusti, ait, eum ignovisse iis, quos constiterat errore inductos ad falsum testamentum signandum. Ex contrario igitur, si falsi crimen commissi dolo malo incidat in judicium civile, quod est cœptum apud pedaneum judicem, judex temperare debet eo casu a cognitione civili, ut criminale judicium præferat civili et de criminali prius statuat judex competens, judex major (nam judex pedaneus de criminali causa cognoscere non potest): et tamen si cœpta actione civili apud pedaneum judicem, puta de pecunia credita, incidat quæstio falsi, quæ intendatur civiliter, non debet temperare a cognitione, sed exequi eam debet. Et ita respondisse Paul. ait *l. 11. hoc tit.* et hic locus est singularis. Denique sic dicamus: judex datus in causa civili, puta pecuniæ creditæ, etiam cognoscere potest de falso, quod civiliter objicitur, non si objiciatur criminaliter, sed abstinere debet a cognitione, et transferre causam criminalem ad magistratum. Et hoc olim ita obtinuisse, ut criminalis accusatio falsi anteponeretur civili actioni institutæ alia de re, quam de falso, hoc, inquam, obtinuisse secundum regulam juris testatur, *l. 2. C. Theod. eod. tit.* Sed addenda est una tantum exceptio, nisi constet judici debitorem conventum ex chirographo, morandæ tantum solutionis causa per calumniam objicere crimen falsi chirographi, quæ est sententia *l. 2. hoc tit.* At *d. l. 2. C. Theod.* contra jus vetus, et regulam illam juris in proposita specie vult, prius peragi civilem causam, quam accusationem falsi, quæ incurrit, et incidit. Sed hoc Justinianus non probavit, et perstitit in veteri regula juris. Et hoc non probasse Justinianum, argumentum præstat, quod ex *l. 2. C. Theod. eod.* Justinianus id tantum retinuit, quod est in *l. Ubi. hoc tit.* in qua hoc non proponitur, ut civilis præferatur criminali, sed hoc tantum, ut cum de falso agitur criminaliter, in eam rem diligenter inquiratur argumentis, inquit, testibus, et collatione scripturarum, sive de fide instrumenti quæratur, et aliis vestigiis veritatis, et ut probationes requirantur ex utraque parte a judice, ut in *l. ult.* et judex inter utramque partem sedeat medius, et taciturnus, nec interfando suos sensus aperiat, qua de re Gellius scripsit *lib. 14. cap. 2.* utrum judex aliquid interloqui debeat, quod promat sensus animi sui, an tacere semper. Sed lex vult, ut nihil interloquatur, quod possit animi sui sensus aperire, sed ut judicet ad imitationem relationis, quæ solum audiendi mandat officium, id est, cum causæ cognoscuntur per relationem, puta delegato judice ut sæpe fit rescriptis, ut causam audiat, dein referat ad principem. Judex igitur nec judicet de crimine falsi, an si tantum audiendi facultatem habeat, non pronuntiandi, qui tamen et pronuntiandi habet. Sed his verbis indicit silentium lex *Ubi.* Et postremo ostendit litem criminalem falsi esse finiendam a tempore litis contestatæ intra annum, ut erat in *Cod. Theod.* Quoniam ante Justinianum causa criminalis erat finienda intra annum, *l. Reus. D. de muneribus et honoribus,* et in *Cod. Theodos. ut intra annum criminalis, etc.* Sed Justinianus annum mutavit in biennium, ut infra demonstrabitur. Et postea *l. Ubi.* addit pœnam falsi, nempe deportationem, nisi magnitudo commissi exigat pœnam mortis, quæ verba sunt obscura. Et ideo ea est interpretatus Leo *Novel.* 77. ut crimen falsi non sit capitale, nisi cum quis falsum instrumentum fecit, quo adversarius periret et plecteretur morte. Qui hoc egit falsarius sustinebit mortem alioquin tantum deportationem. Ergo concludamus ex mente Justiniani, si in actionem civilem incidat falsi criminalis, subsistere debere actionem civilem, quoad criminalis sit finita secundum regulam juris, a qua tamen discedebat illa *l. 2. Cod. Theod. eod.* Sicut et ea regula in plerisque aliis causis fallit, ut cum agitur de possessione vi erepta *l. Si quis. inf. ad leg. Jul. de vi,* et *l. 1. de appellat. sup.* quod ibi exposui. Vel cum in crimen plagii incidit quæstio proprietatis, prius est de proprietate, quam de plagio judicandum, *l. 8. sup. ad leg. Fab. de plagiar.* Et cum in criminalem causam incidit quæstio status *l. Quoniam. sup. ad leg. Jul. de adult.* Uno verbo ab ea regula excipiuntur causæ civiles, quæ præjudiciales sunt, sine quibus criminales non possunt expediri.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad tit. XXIII. De iis, qui sibi adscribunt in testamento.*

Ex Senatusconsultis, quæ facta sunt ad legem Corneliam testamentariam, unum est, quod dicitur Libonianum, de quo in hoc titulo agitur. Factum id est Statilio Tauro et Libone Coss. auctore Tiberio, ut Ulpianus indicat *sup. de offic. procons.* Et sententia ejus Senatusconsulti hæc est, ut pœna legis Cornel. testament. afficiatur is, qui cum adhibitus esset et avocatus ad scribendum alienum testamentum, in eo sibi adscripsit hæreditatem, vel legatum, vel fideicommissum, vel libertatem, vel aliud quodcumque emolumentum, dictante, et jubente testatore, ut in *l. 1. 3. 5. 6. hujus tit.* Quid ergo? delinquitne testamentarius, id est, scriptor alieni testamenti, qui sibi adscribit aliquid volente ipso testatore? ita est, quia debuit alium poscere scriptorem, qui hoc adscriberet, non ipse sibi adscribere: nam ex hac causa valebit testamentum, etiamsi alia atque alia manu scriptum sit: una pars manu Titii, altera pars manu Sempronii, qua quid relinquitur scriptori prioris partis, *l. D. Claudius. §. ult. D. eod.* Ergo ex Senatusconsulto Liboniano in pœnam legis Corneliæ incidit testamentarius, qui dictante, nuncupante, volente, jubente testatore, sibi aliquid adscribit: nam si hoc faceret invito, vel ignorante testatore, plane, et directo locus esset legi Corneliæ testamentariæ, non Senatusconsulto Liboniano, *l. Impuberem adimendo. D. eod.* Aliud est falsum, aliud quasi falsum, ut in *l. 1. §. ult. ad leg. Corn. de fals. Pœna,* inquit, *falsi vel quasi falsi,* falsi, ex lege Cornelia testament. quasi falsi, ex Senatusconsulto Liboniano. Nam falsum committit testamentarius, qui invito vel ignorante testatore sibi adscribit legatum: nihil est certius, quam eum sibi falso adscribere legatum, quod adscribit invito vel ignorante testatore: at qui id sibi adscribit volente testatore, sane falsum non committit, sed quasi falsum, quia hoc facientem, et audentem Senatusconsultum Libonianum redigit ad pœnam falsi: proinde non tantum falsum punitur, sed etiam quasi falsum ex hoc Senatusconsulto tametsi id, quod sibi adscripsit, pro non scripto habeatur, *l. 1. de his, quæ pro non script. hab.* Delicta puniuntur, etiamsi delinquenti nullum commodum afferant. Ergo verum est, pro non scripto haberi, id, quod sibi testamentarius dictante et volente testatore adscribit, et legatum quidem, quod sibi adscribit, remanere apud hæredem, vel fideicommissum: hæreditatem autem, quam sibi adscribit volente testatore, pertinere ad substitutum, vel ad cohæredem, vel iis deficientibus, ad legitimum hæredem, quoniam Senatuscons. Liboniano fiscus non vocatur. Ergo licet cedat relicto testamentarius, non ideo tamen minus punitur. At notandum est hujus pœnæ gratiam facere aliquando Senatum, vel Principem deprecantibus testamentariis variis ex causis, ut puta, si dicant, se jus ignorasse, id est, Senatusconsultum Libonianum, vel si ultro dicant, se paratos esse discedere ab eo, quod sibi adscripserunt. Raro quidem eis veniam dari ait *l. 3. hoc tit.* ob supradictas causas, sic enim vulgo est scriptum, *raro veniam detuleruut,* et similiter in Basilicis σπανίως. Et ideo *raro,* quia regulariter juris ignorantia non excusat, et quia ultro abstinere relicto, parum relevat scriptorem, cum neque id, si velit, capere possit, excusat tamen juris ignorantia hac in re minorem 25. annis, *l. 5. D. eod.* et mulierem, *l. D. Claudius. §. pen. eod.* et militem etiam juris error excusat, *l. 5. hoc tit.* Quæ lex est exemplum veniæ, seu indulgentiæ principis, siquidem in ea legatur, ut in Basilicis, hoc modo, *sequutus tenorem indulgentiæ meæ, pœnam legis Cornel. tibi remitto,* ut etiam legit Holoander, ἀκολουθήσας τῇ δυνάμει τῆς ἐμῆς φιλοτιμίας, τὴν τιμωρίαν τοῦ νόμου Κορνηλίου συγχωρῶ. Et ut ait in hac *l. 3.* malitia tantum punitur Senatusconsulto, non error in *l. 20. tit. prox. sup.* et *l. D. Pius. D. eod.* Posset et interdictum excusare quemlibet apud principem illa spontanea professio, et abstentio relicti. Poterit etiam dari venia, si petatur, marito, qui sibi adscripsit uxore dictante, ut ei obsequeretur, ut *l. 4. hoc tit.* Datur etiam plane venia filiofam. qui sibi aliquid adscripsit in testamento patris, nuncupante, et dictante patre, et imperante, quia ei necesse fuit parere patri, *l. 5. D. eod.* Ac ita debitur venia servo, qui sibi adscripsit directam, vel fideicommissariam libertatem domino imperante, ut *in l. ult. hujus tit. l. Divus Claudius. §. Et quatenus. D. eod.* Nam leve est hoc delictum, et in levioribus delictis excusantur omnino, qui obtemperaset imperio patris, vel domini. In gravioribus autem delictis non omnino excusantur, quia debent potius sufferre mortem, quam obtemperare patri, vel domino facinora atrociora imperanti. Cæterum si imperaverint, mitius puniuntur, *l. Servos. sup. ad leg. Jul. de vi, l. 2. de sepulcr. viol.* Datur etiam venia extraneo, qui sibi adscripsit in testamento, si codicillis testator generaliter scripserit se dictasse testamentum, uti est scriptum. Ob eam rem testamentarius facile veniam impetrabit a principe, sed non capiet legatum, *l. 2. hoc tit. D. l. D. Claudius. §. Plane.* Denique plerisque casibus vel causis testamentario potest remitti beneficio principis, aut senatus pœna legis Corneliæ, at nullo casu, id, quod sibi adscripsit, capere permittitur. Proinde, quibus casibus testamentario venia opus est, iis omnibus, etiamsi eam impetret, relicto excluditur. Exposui, quibus ex causis detur venia testamentario, ne afficiatur pœna leg. Cornel. Exponam nunc casus, vel causas,

as quibus etiamsi quis sibi adscripserit in alieno testamento, cessat Senatusconsultum Libonianum, et ipso jure securus est, qui sibi adscripsit, ut puta, si id, quod sibi quis adscripsit, testator sua manu in codicillis nominatim scripserit, *se ei reliquisse*, non generaliter se dictasse testamentum, sed se L. Titio dictasse et reliquisse, quod ille sibi adscripsit, *l. 2. hoc tit.* vel etiamsi ita specialiter subscribat testamento, *Quod L. Titio dictavi leg., et recognovi*: hoc casu cessat Senatusconsultum Libonianum, scilicet si L. Titius extraneus fuerit, in extraneo testamentario est necessaria, ut cesset Senatusconsultum, specialis subscriptio, *quod L. Titio dictavi et recognovi*. At si testamentarius fuerit in potestate testatoris, sufficit generalis subscriptio, L. Titius hoc testamentum dictavit, non expresso cui dictavit. Et ita est explicanda, *l. 1. § Inter. D. eod.* Est etiam alius casus in *l. 1. hoc tit.* quo omnimodo cessat Senatusc. Libonianum, et testamentarius, qui sibi adscripsit, jure relictum capit, nec incidit in pœnam legis Corneliæ. Casus hic est, si filius emancipatus, et ita extraneus, dictante patre sibi totam hæreditatem patris adscripserit, id est, si se ex asse hæredem scripserit, scilicet cum erat solus, qui patri poterat succedere ab intestato, quia hoc casu frustra haberemus hanc institutionem pro non scripta, cum etsi habeatur pro non scripta, ad eum filium emancipatum mox tota hæreditas sit reditura ab intestato tanquam honorarium successorem patris ex *cap. unde liberi*. Et hæc est sententia *l. 1.* cui nil adversatur, quod eadem lex ait, fuisse interpretatos jurisperitos, nimirum in *l. Filius*, initio, et *§. Maritus*, *D. eod. tit.* Nam ea interpretatio jurisperitorum non pertinet ad hunc casum, quo filius, qui solus erat venturus ad bona patris ab intestato, se in testamento patris volente patre, ex asse hæredem scripsit. Sed illi interpretationi tunc est locus, cum filius emancipatus adjecto cohærede adscripsit sibi portionem hæreditatis. Hoc enim casu, quia cessat causa intestati, propterea quod cohæres sustinet testamentum, locus est Senatusconsulto Liboniano, et pars filii accrescit cohæredi: et præterea filius punitur pœna legis Corneliæ testam. nisi veniam impetraverit a principe. Sed priore casu, cum erat solus ex asse hæres futurus patri hoc, vel illo jure, si non ex hoc testamento, statim ab intestato lex ait perinde esse, ac si sua manu pater eum hæredem scripsisset. *Functus*, inquit, *dulci officio*, id est, *mortuus*, ut in Glossis Isidori, *functus officio*, inquit, *qui officium vitæ implevit*. Igitur dulce officium, dulceve munus vita dicitur: Seneca in Hippolyto *cur dulce munus redditæ lucis fugis?* Ergo ait, *est perinde ac si pater, qui jam est mortuus et functus vita, eum sua manu hæredem scripsisset*. Postremo notandum ad hunc titulum hac de re, quo de primum factum est Senatusconsultum Libonianum auctore Tiberio, etiam postea fuisse factum aliud Senatusconsultum ex edicto D. Claudii, ut ait *l. 3. hujus tit.* et *d. l. 1. D. Claudius* quod dicitur Senatuscons. Claudianum. Sunt igitur duo Senatusconsulta hac de re, Libonianum, et Claudianum, et quod probat inscriptio libri singularis Pauli ad Senatusconsultum Libonianum, seu Claudianum in indice proposito D. Et quod etiam *l. 10. D. eod.* Senatusconsultis hoc cautum fuisse ait, quod ante exposui, eoo Senatusconsulto. Et ita, quod sub Tiberio legimus apud Cornel. Tacitum *lib. 2. Annalium*, factum fuisse senatusconsultum de Mathematicis et Magis Italia pellendis. Idem apud eundem auctorem legimus sub D. Claudio alio Senatusconsulto repetitum, vel reductum fuisse. Quod autem ait hæc l. edicto D. Claudii, ex quo plane constat errasse Svetonium, qui hanc juris constitutionem tribuit Claudio Neroni, qui nunquam Divus factus est aut nuncupatus. Neque hoc genus erroris est Svetonio insolens: nam et idem Senatusconsultum Macedon. de pecunia credita filiofamilias, et Senatusconsultum Claudianum de liberis mulieribus quæ se servis alienis commiscent, tribuit Vespasiano, quæ rectius Tacitus D. Claudio. Nec illud est omittendum, male Accursium passim Senatusconsultis factis ad legem Corneliam testamentariam adjungere Senatusconsultum Volusianum, de quo in *l. Ex Senatusconsulto. D. ad leg. Jul. de vi priv.* quoniam, ut ea ipsa lex demonstrat, pertinet Volusianum ad legem Juliam de vi, non ad legem Corneliam testamentariam, in eos scilicet, qui facta veluti conspiratione coeunt in alienam litem, ea lege et conditione suppetias laturi litiganti adversus alterum, et omnem suam opem, ut fiete lite secundum eum, cui fuerunt, suppetias, id quod in rem ejus fuerit redactum, inter eos communicet. Hoc accedit ad vim, non ad falsum: ergo deleantur hæ glossæ.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXIV. De falsa moneta.*

Alia est lex Cornelia testamentaria, de qua ante dictum est, alia lex Cornelia nummaria, de qua in hoc titulo agitur. Marcus Tullius in prætura urbana, *Cornelia testamentaria, nummaria*, inquit, *cæteræ complures, in quibus jus aliquod novum populo non constituitur, sed quod semper malum facinus servatur, ut ejus quæstio ad prætorem pertineat.* Hæc lex est de falsa moneta, id est, de falsis nummis, et adulterinis. Monetæ nomen est ἀμφίβολον, et multiplex: nam vel eo nummi significantur, vel locus, in quo formantur, *ut l. 2. h. tit.* Et apud Macrob. 1. in Som. Scip. *Semen locari intra formandi hominis monetam.* Vel etiam monetæ nomine significatur quod dicitur εἰκόνιον, et in historia Antonini Florentini, imo apud Sveton. in Caligula, *nummum iconium* (quo formantur nummi) unde proculdubio nos traximus, quod in idiotismo dicimus, *Le coin*, id est, *iconium*, quo formant nummi. Et recte Harmenopulus 6. Epitomarum, *monetam esse* ἀρχέτυπον χαραγτήριον, ἢ βουλλωτήριον. Nam et iconium vocabant bullam, aut bullulam. Ideo ait iconium esse ἀρχέτυπον χαραγτήριον βουλλωτήριον. Hac lege Cornelia nummaria tenetur, qui argento publice, privatimve æs admiscuit, quæ pecunia dicitur ærosa, *l. Cr dit or. D. de verb.* ut Cyprus insula ærosa apud Festum, quod in plurimum æris nascitur. Nam ære tantum est nobilis, et in glossis πολύχαλκος, ærosus. Item tenetur eadem lege, qui similiter auro miscuit argentum, vel æri plumbum, quo pejus id fiat, quo vitietur et corrumpatur, quod Tacito Imperatori fuit capitale, cum bonorum proscriptione, ut Vopiscus ait in Tacito. Et qui hoc admittit in publico metallo, id est, qui id vitiat immixto deteriore metallo, etiam tenetur lege Julia peculatus, *l. 1. D. ad l. Jul. pecul.* quia vitiat pecuniam publicam. Nec novum est ut ob idem crimen quis pluribus legibus teneatur publicis, licet non omnibus, cum eo possit ag... *l. Senatus. D. de accusat.* Ergo et qui vitiavit metallum publicum conveniri potest l. Cornelia nummaria, et lege Julia peculatus, id est alterutra. Utraque lege tenetur, sed non utraque etiam convenitur. Tenetur etiam lege Cornelia nummaria, ut est in *l. 8. D. eod.* qui aureos nummos partim raserit, partim tinxerit, quod satis intelligitur, sed sequitur, vel qui finxerit, quod sane est figuraverit adulterina imitatione, ut *l. 1. C. Theodos. de collat. æris* et *l. 1. C. Theod. si quis solidi circulum exteriorem circumciderit.* Item, ut ostenditur *l. 9. et 19. D. eod. tit.* qui nummos stagneos (nam stagnum dicebant non stannum) vel plumbeos in merce habuerit dolo malo, et generaliter quicunque falsam monetam flaverit, percusserit. Item qui cum hæc posset prohibere ne fierent, non prohibuit, qui domum, vel agrum præbuit conflandæ falsæ monetæ, *d. l. 9.* et *l. 1. hoc tit.* Item, qui monetam publicam quoquo modo diminuit, vel etiam excindit penitus cum et reprobos nummos forte creditor sibi solutos reddere debeat debitori, non excindere, quod maxime notandum, *l. Eleganter. §. Qui reprobos. D. de pignorat. act.* quia domino ad aliquid possunt esse utiles, et in merce haberi, emi, vendi palam tanquam reprobi, suo qualicunque pretio. Igitur domino sunt reddendi, non excindendi. In cautionibus solet plerunque addi, ut probi nummi solvantur, qui non subærati, et in quibus nulla sit lacuna, nulla diminutio justi ponderis, ut *l. Lecta. D. de reb. cred.* probam pecuniam reddi. *l. Titius. Sejo. D. de constit. pec.* Et in formula fœderis Antiochis Regis apud Livium 38. *Argenti probi Attica talenta 12. millia dato.* Et sæpe apud Demosthenem in syngraphis, ἀποδοῦναι τὸ ἀργύριον δόκιμον. Seneca 19 Epistol. *Nec volo, quod opero, nisi in aspero, et probo nummo accipere.* Aspero, id est, recenter cuso. Plus addebatur in manumissione sacrorum causa, auctore Festo, *Puri, probi, profani, sui, ut scilicet, penderetur pecunia pura, proba, profana, sua, quia nec sal uno impuræ, vel reprobæ, vel sacræ, vel alienæ liberat debitorem.* Invenio etiam in *C. Theod. suprad. tit. si quis solidi circulum exter. circumcid.* cujus auctoritate fuit, non ab hinc multos annos Lutetiæ, usus summus præses, cum hac de re recitarat hoc Senatusconsultum de falsa moneta. Nam in libris nostris, de hac re nulla est lex specialis, sed tantum in Cod. Theodos. ut crimine falsi, sive legis Corneliæ de falsis teneatur, qui circumcidit publicam monetam, quod proprio vocabulo latius artis, sive cupiditatis, est arrodere nummos, ut ait *l. 2. Cod. Theod. de ponderat.*, et hoc proprium esse verbum hujus cupiditatis, *rogaer*, quo etiam utitur in supradicto titulo, *si quis solidi circulum etc. l. 1. si quis arroserit*, inquit. Et hos, qui hoc faciunt, recte dicas σπαλίδα, ut Alexandrum quendam λογοδίταν, quod perquam scite nosset nummos aureos in orbem attondere, et arrodere, et leviores facere, quantum habuisset, Procopius 3. de Bello Gothico scribit, Byzantios notæ causa eum appellasse, Alexandrum σπαλίδιον, id est forciculam, *Alexander des ciseaux.* Eodem etiam crimine tenetur, qui monetam vultu principis signatam, præter adulterinam, reprobaverit, vel in solutum accipere noluerit, forte causatus formæ parvitatem, et quod vultus principis in nummo sit formatus minore habitu, quamobrem nummus probus justi ponderis non est reprobandus, et ait *d. l. 1. C. Th. si quis solidi circulum, etc.* Et paulus etiam noster 5. *Sentent. tit. ad leg. Cornel. test.* in quo nummariam confundit cum testamentaria. Et loquitur illa *l. 1.* de aurea moneta, ut etiam *l. 1. et 3. inf. de veteris numis. potest. libr. 11* quoniam loquitur de solidis, et solidi vel aurei, solidus et aureus idem est. Unde quæ fuit religio Persarum legibus, et aliorum Barbarorum, ne vultus suos auro imprimerent, sed tantum argento, uti Procopius scribit *eodem libro*, apparet eandem non fuisse religionem apud Romanos, et Romanos principes in auro vultus suos impressisse: nec fuit etiam illa religio in Francorum regibus, nec Gothorum, qui Italiam tenuerunt. Theodoricus Rex apud Cassiodorum 7. variar. *Monetæ debet integritas quæri, ubi et noster vultus imprimitur. Quidnam erit tutum, si in nostra peccatur effigie, sit mundum, quod ad formam nostram inseritur, clarius regnat nil admittit infectum.* Nam si vultus cujuslibet sincero colore depingitur, multo magis metallorum puritate princeps depingendus est. Etiam valde est notandum ex *l. 3. hujus tit.* puniri eum quoque, in privatis ædibus, vel castellis, aut prætoriis, etiamsi nitatur rescripto, vel adnotatione principis, probam, et justi ponderis monetam percusserit. Nam ea sane est sententia legis 3. *hujus tit.* quam et Asconius Pedianus in prætura urbana tribuit ipsi legi Corneliæ nummariæ his verbis, *lex Cornelia nummaria, quæ de moneta: ne quis privatus pecuniam faceret.* Nam ut in publicis fabricis tantum arma fabricare licet fabricensib. quæ sunt publicæ personæ selectæ et repositæ et probatæ armorum fabricandorum gratia, in *Novella de armis*, et *tit. de fabricens. lib. 11.* ita monetam tantum monetariis (quæ etiam publicæ erant personæ certi numeri) publicis, et fiscalibus cudere licet.

Et de privatis hominibus, qui hoc cudent, velim accipi, quod Paulus scribit dicto superiori loco, eum teneri lege Cornelia, qui aureos, argenteos adulteraverit, et qui flaverit (sic lego) non qui laverit, quia nec privatis licet flare et ferire probos: sed tum monetariis, quæ sunt publicæ personæ probatæ, cui rei olim præerant triumviri monetales, æri, auro, argento, flando, feriendo, in l. 2 *D. de orig. jur.* Et addit Paulus, qui conflaverit: *Qui flaverit*, inquit, *et conflaverit publicam monetam.* Flare est rudere, conflare, recudere, et dissolvere, *fondre*, *l. Si duo. D. depos.* l. 1 *C. Theod. qui bon. cedere poss.* Lampridius in Severo, *quartenarios nummos conflari jussit, et tremisses tantum, solidosque formari, ut princeps super quosdam conflari jussit, et certos quosdam tantum formari.* Notandum etiam est, quod est in *l. 1. hujus tit.* pro præmio delatori, seu accusatori, qui reum falsæ monetæ in judicium detulit, dari libertatem, si servus fuerit: nam et hoc crimen deferentes servi audiuntur, qui alias non audiuntur, et pro præmio, si reum convicerint, ferunt libertatem, fisco pretium eorum reddente dominis, ut in *l. 2. sup. quibus ex causis servi pro præmio*, quæ est para *legis 1. huj. tit.* Ingenuo autem accusatori dari immunitatem, quod quid sit hæsitat Accursius. Sed quid est evidentius, ingenuo dari immunitatem, id est, vacationem onerum patrimonialium et publicorum, quæ censui nostro, seu patrimonio indicuntur, ut *l. 1. inf. de desertoribus, lib. 12.* Ei, qui prodiderit desertorem, si sit ingenuus pro præmio datur immunitas. Fateor tamen addi posse, vel ei dari si conscius facti fuerit, impunitatem, ut apud Sallustium in conjurat. *Catilinæ*, servis datur libertas, et sestertia centum, ingenuis rei impunitas, et sestertia ducenta. Addi item potest, vel etiam damnatis ex hac causa dari restitutionem in integrum, sicut lege Julia de amb. cautum est, eum, qui est damnatus ambitus, si alium fecerit reum ambitus, et convicerit, restitui famæ, quoniam rei ambitus plectuntur pœna pecuniaria cum infamia. At si post ejusdem criminis reum convicerint, restituuntur quidem famæ, sed mulctam pecuniariam non recipiunt. Ægre reddit fiscus, quod semel recepit, *l. 1. D. ad l. Jul. de ambitu*, et apud Ciceronem hoc etiam caput legis Juliæ notatur in Cluentiana, et Dionem lib. 40.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXV. De mutatione nominis.*

Ad pœnam legis Corneliæ de falsis etiam rediguntur, qui sibi mutant nomen, qui novum sibi nomen imponunt dolo malo, quo quid alienum intercipiant, vel possideant, ut ait Paulus 5. *Sentent. tit. ad leg. Cornel.* Et ita l. *Falsi. D. eod.* falsi nominis adseverationem, susceptam scilicet dolo malo, falsi pœna coerceri, si quis dolo malo nomen, prænomen, vel cognomen mutaverit. Nam, ut docet constitutio hujus tituli, si fraus absit, unicuique est liberum, sibi quodcunque nomen imponere libero homini, non servo, nam servorum nomina sunt in potestate dominorum. Qua de causa liberis hominibus redactis in servitutem domini mutant nomina, ut Danieli Prophetæ contigit: nomina non sunt in potestate servorum, sed sunt in potestate liberorum hominum, modo fraus omnis absit. Nam ex eo solo, quod quis sibi novum nomen imposuerit, non tenetur, sed quod novo sibi imposito nomine alii fraudem fecerit, ut argumento est l. *ult. D. quod falso tut. auct.* ex eo, quod vis interrogatus an tutor esset, falso respondit se tutorem esse, ex eo solo simpliciter nulla actione, et nullo crimine tenetur, sed si falso responso suo adolescentem in fraudem induxerit, tenetur utili actione tutelæ in id quod interest.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titul. XXVI. Ad Legem Juliam de ambitu.*

Expositis legibus Corneliis, redit ad legem Juliam publicorum judiciorum, et proponit hoc titulo legem Juliam de ambitu, quæ olim obtinuit in urbe tantum, cum populi suffragiis deferebantur honores, et magistratus, non ut hodie nutu principis, l. 1. *D. eod. l. Quidam. D. de re judic.* Nam petitores honorum, id est, candidati sæpe cloaculum ingentem pecuniam in populum erogabant, corrumpendorum suffragiorum causa, quæ corruptela, et effusio nimia candidatorum dicitur ambitus, et hac lege judicio coercetur, non abs re. Nam sæpe hujus rei gratia nil candidati habebant in rebus soli, sed omne suum patrimonium divendebant, ut ex eo pecunias redigerent, quibus corrumperent suffragia, ut non viderentur urbem habere pro patria, sed pro hospitio, aut stabulo quasi peregrinantes. Nam certe non sunt cives proprie, nisi qui sunt possessores quarundam rerum immobilium. Quare apud Plinium 6. Epistol. legimus Trajanum Imperatorem, eos candidatorum sumptus fœdos, et infames ambitus lege restrinxisse, et eosdem candidatos tertiam partem patrimonii jussisse conferre in ea quæ solo continentur, ut similiter Senatusconsulto fœneratores jubentur, qui plerumque omnia habent in numerato, duas partes patrimonii in solo collocare, et confiscantur, qui partem dimidiam rei familiaris habent in pecunia apud Sveton. in August. *cap.* 48. et 49. quo Senatusc. nihil aliud agebatur, quam ut cohiberetur avaritia fœneratorum. Verum quod ad legem Juliam de ambitu attinet, ea ut dixi, hodie cessat, quia in urbe regia princeps solus, non populus magistratus creat, nec ulla fit effusio in principem, qui nec posse corrumpi præsumitur. Verum ad instar legis Juliæ de ambitu ex Senatusconsulto ambitus coercetur in municipiis, vel aliis civitatibus, ubi magistratus municipales, id est, duumviri creantur suffragio populi, vel decurionum. Itemque sacerdotes provinciarum, profani, ut ait *lex 1. D. eodem.* Diu etiam pertinuit ad populi Christiani favorem creatio Episcoporum et Presbiterorum, ut ait *l. 49. Cod. Th. de decurion.* Et D. Hieronymus 1. adversus Jovinianum: *Nonnunquam*, inquit, *errare plebis vulgique judicium, et in sacerdotibus creandis unumquemque suos sequi mores, et evenire aliquoties, ut mariti, quæ pars major in populo est, maritos quasi sibi applaudent*, *sed hic* etiam ambitus valde coercetur, *l. Si quenquam. sup. de Episcop. et cler.* et punitur non tantum is, qui dederit pecuniam, sed etiam, qui accepit sacerdotii obtinendi gratia, ut inquam, quos par crimen coinquinat, eos etiam teneat pœna similis quo modo etiam D. Cyprianus prima Epistolarum, *qui junguntur in culpa, non separentur in pœna.* Ex constitutione hujus legis ad instar legis Juliæ crimine falsi tenetur, qui ante redditas rationes, sic est intelligenda hæc lex, sive administrationes repetit, id est, continuat officium principis inter apparitores proconsulum. Nam scripta est constitutio hæc ad proconsulem Africæ: qui, inquam, ante redditas rationes repetit et continuat inter apparitoris officium principis, id est, primatis apparitionis, qui erat summus gradus in officio, vel qui continuat officium commentariensis, aut numerarii, vel quodcunque aliud officium, quod ait pro gradu quodam militiæ, et beneficio: nam quos promotos vocat in hac constitutione, et *lege 1. sup. de fals. monet.* ii dicuntur beneficiarii, qui pro beneficio obtinuerunt præfecturas, municipatus, præturas, centurionatus: et opponuntur iis, qui dicuntur munifices (*qui portent toute la charge*) ut in l. 18. *D. de verb. signific. l. 2. C. Theod. de cursu publico.* Ergo iidem sunt in gradu promoti, et beneficiarii, et iis adversi sunt munifices. Et ita Ascon. Pedianus in 3. Verr. *Accensum esse nomen ordinis, et promotionis in militia, ut nunc principem, vel commentariensem, vel cornicularium.* Hæc enim nomina sunt de legionaria militia sumpta, et sunt translata in civilem militiam: pœna autem hujus constitutionis est deportatio, si princeps officii, vel alius beneficiarius, qui ex hac administratione fisco remansit obligatus, repetierit et continuarit idem officium ante redditas rationes, quam interpretationem confirmant verba legis, ad solutionem debiti prius urgeatur, quam continuet officium, et l. *Si aliquid. infr. de susceptor. et arcar. libro* 10. quæ est cum illa conjungenda, et vetat, ne quis iterum gerat officium, in quo ante decoxit. Et in hac sola specie pœna ambitus est deportatio. Alias est tantum mulcta pecuniaria centum aureorum cum infamia, *l. 1. D. eod.* sicut legis Viselliæ pœna erat damnum, id est, mulcta pecuniaria cum infamia, ut l. 1. *sup. ad leg. Viselliam*, quæ quodammodo ambitum coercet eadem pœna, qua lex Julia de ambitu, dum coercet et punit libertinos, qui se venditant pro ingenuis, atque ita in honores irrepunt debitos solis ingenuis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XXVII. Ad Legem Juliam repetundarum.*

Post legem Juliam de ambitu, datur lex Julia repetundarum, certissimum argumentum summæ avaritiæ Romanorum, ut ait D. Hieronymus in *Esaiam, capite* 13. Superior lex coercet ambitionem, quæ in eis etiam fuit incredibilis, hæc vero lex coercet avaritiam, utraque publ. judic. quod ex hac lege constituitur in eos, qui dum in magistratu, potestate, curatione, legatione, vel quo alio officio publico captis, coactis, conciliatis, aversis pecuniis, quo judicio et suum et suorum factum præstant, apparitorum, puta et ministrorum, et militum a manipulario, id est, gregario milite, qui infimus usque ad domesticum protectorem, sive satellitem, et corporis custodem, qui summus est militiæ gradus, ut in *l. 1. hoc tit.* et accusantur publico, ut Verres, et alii plerique nomine totius provinciæ vel civitatis per actorem, quem ipsa provincia, vel civitas delegerit, ut Cicero ait in Divinat. Quo loco etiam ostendit hanc legem tantum fuisse nationum exterarum, sociorum provincialium: in urbe autem captarum pecuniarum a magistratibus civilem fere fuisse actionem, inquit, et privatum judicium, seu recuperatorium. Unde hic existit differentia inter legem Juliam de ambitu, et legem Juliam de repet. quod illa primum in urbe tantum locum habuit, contra hæc in provinciis tantum. Existit etiam altera differentia, quod ambitus crimen exerceri potest non tantum post depositum honorem, et administrationem honoris suscepti, sed etiam ante susceptam administrationem, ut apud M. Tullium legimus, sæpe plerosque accusatos ambitus in toga candida, cum adhuc petebant honores, aut cum tantum erant designati. Repetundarum autem crimen exercetur post depositam tantum administrationem, excepto casu *legis 4. hujus tit.* quo potest exerceri etiam in ipsa administratione, dum magistratum habet, vel imperium. Et casus hic est singularis, si Præsides provinciarum in ju-

dinis et litibus improbe, vel sordide se gerant, velut litium mercatores, ut ait *l. 3. ut mercatores provinciarum*. Marcus Tullius in Orat. post reditum, quam habuit ad Quirites, et in ea etiam, quam habuit ad Senatum, et in Consilio illo incerti auctoris, dato Imperatori etiam incerto, quod est in fine notitiæ Imperii Romani *de judicum pravitate: Despecta*, inquit, *reverentia dignitatis, velut mercatores in provincias esse missos existimant*. Illo quoque casu *d. l. 3.* ostendit, etiam judices pedaneos, qui mandantur in litibus exercendis, aut dijudicandis, teneri iisdem legibus et pœnis: damnatos autem lege Julia repetundarum interdum sequebatur exilium, ut constat ex historiis, frequentius sequebatur mulcta pecuniaria in quadruplum, nimirum ablatis pecuniis repetitis in quadruplum. Unde nomen judicio repetundarum, quod tribui solet etiam cuilibet repetitioni civili, ut repetitioni dotis, et conditioni indebiti, vel ob rem dati, sunt actiones repetundarum civiles. Et eadem forma etiam dixit D. Hieronymus in *princip. quæst. in Genes.* Ciceronem a Græcia accusari repetundarum, quod multa sumpserit a Græcia, et sua fecerit. Hoc igitur judicio infligitur multa in quadruplum, ut *l. 1. et ult. hujus tit.* cum infamia, ut *l. Judices. inf. de dignitat.* ut plane possis dicere unam fuisse pœnam legis Viselliæ, et leg. Juliarum de ambitu, et de repetundis, nempe damnum rei familiaris, seu mulctam cum infamia. Et *l. ult. hujus tit.* est communis utrique legi *de ambitu. et repet.* nam et quadrupli pœnam irrogat Præsidi, si quid dederit honoris ambitu, vel si quid sordide acceperit in ipso gerendo honore, præter salaria publica et annonas. Utrumque autem judicium, ambitus scilicet, et repetundarum non finitur, nisi spatio viginti annorum, ut cetera fere omnia crimina, excepto adulterio, et peculatu, *l. Querela. sup. ad leg. Cornel. de fals.* Uno tamen casu crimen repetundarum finitur anno, quo etiam simpli tantum est repetitio: non quadrupli, qui casus est in *l. pen. hujus tit.* et proprie pertinet ad specialem quendam Comitem domorum principis, quæ erant in Cappadocia. Altero etiam casu judicium repetundarum ex hac lege finitur, anno scilicet in hæredem rei, quo etiam quadrupli repetitio, etiamsi reus sit defunctus ante litem contestatam, et damnationem sequutam. Est speciale in hoc crimine, ut ejus pœna, quæ est pecuniaria sequatur intra annum, tantum hæredem, non post annum, quia qui ab hærede repetit quadruplum non auditur post annum, *l. 2. h. tit. l. 2. D. eod. l. ult. D. ad leg. Jul. pecul. l. Ex judiciorum. D. de accusat.* Plinius 3. Epistol. *Bætica provincia*, inquit, *a defuncti rei repetundarum accusatione præstabat: provisum hoc legibus* (ut scilicet non extinguatur morte) *aut omissum tamen, et post longam intercapedinem tunc reductum, et placuit senatui bona defuncti, quæ habuisset ante provinciam, a reliquis separari: illa filiæ, hæc spoliatis relinqui. Et additum quoque, ut pecuniæ, quæ erant solutæ creditoribus revocarentur:* quod congruit cum *dict. l. Ex judiciorum*, quæ in hac re comparat crimen majestatis cum crimine repetundarum.

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXVIII. De crimine peculatus.*

Restant 4. tituli de publicis judiciis, explicandi. Crimen autem repetundarum, et peculatus est crimen captarum pecuniarum. Sed repetundarum, quod captæ sunt pecuniæ privatorum: peculatus, quod captæ sunt pecuniæ publicæ, nec delatæ in ærarium: utrumque crimen est ex legibus Juliis judiciorum publicorum. Et hoc etiam crimen peculatus in magistratus provinciales post depositam administrationem, et in magistratibus quidem longe gravius, quam in ceteris: nam ex constitutione hujus tituli magistratus, qui sunt depeculati pecuniam reipubl. et fisci afficiuntur pœna capitis et vitæ, ut *l. 3. C. Theod. ad leg. Jul. repetund.* quæ pœna extenditur etiam ad socios, et ministros, et eos, qui summotas, subtractas ab eis pecunias publicas receperunt, quia (ut est in *l. pen. sup. ad leg. Jul. de vi*) non est dissimile crimen, rapere, et ea quæ quis rapuerit, servare: quæ lex est ducta ex *l. 2. C. Theod. de crimine pecul.* ante constitutionem hujus tituli etiam in judices, sive magistratus provinciales non erat pœna capitis, sed tantum pœna legis Juliæ peculatus, quæ initio fuit eadem, quæ legis Juliæ de ambitu, et de repetundis, et legis Viselliæ, id est, mulcta cum infamia, *l. 1. C. Theod. eod.* Et reducitur etiam hæc mitior pœna in *Novella Leonis* 105.

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXIX. De crimine sacrilegii.*

Eadem lege Julia coercetur furtum pecuniæ publicæ, quod dicitur peculatus, et furtum pecuniæ sacræ, quod sacrilegium dicitur, et sacrilegium certe gravius, quam peculatus. Huic crimini sacrilegii constitutiones hujus tituli adjungunt, quæ sunt proxima crimina, et affinia, principale crimen prætermittunt. Non adjungunt quidem majestatis crimen omne vel maximum crimen majestatis, quod de eo sit ante dictum, quod proximum dicitur sacrilegio, *l. 1. D. ad leg. Jul. majestat.* imo et sacrilegium. *l. 1. Cod. Theodos. si quis pecun. conflaver. etc.* et in Basil. in *l. 1. sup. de priv. carcerib. inhib.* pro majestatis est ἱεροσυλίας, id est *sacrilegii*. Sed adjungunt constitutiones hujus tituli crimina quæ ipso sacrilegio videbantur esse inferiora, puta contemnere, et violare constitutiones sacras principum, *l. ult. inf. de privileg. eorum, qui in palat. milit. l. 1. inf. ut dignit. ord. serv. l. 13. inf. de erogat. milit. an. l. pen. C. Th. de relat.* quod dicitur etiam majestatis crimen, contemnere et violare sacras leges in *l. 1. sup. ut omnes judices, etc. C. Th. de Judæis.* Item adjungunt, quod est nefandissimum crimen, confundere, corrumpere, offendere legem Dei omnipotentis, de quo majores nostri acceperunt *legem 1. hujus tit.* utpote cum eam posuerunt in *Cod. Theod. sub tit. de Episcop. et Cleric.* Et in Basilicis quoque ita verba ejus legis, *quæ divinæ legis sanctitatem, aut nesciendo confundunt*, ita transtulerunt, ὅσοι τὴν τῆς θείας νομοθεσίας ἁγιωσύνην ἢ ἐν τῷ ἀγνοεῖν συγχέουσιν, etc. Ex quo patet etiam Basilica legisse, ut est in *C. Theod. aut nesciendo confunduntur*, συγχέουσιν, non *omittunt*: veteres etiam libri male, *committunt*. Additur in hoc titulo, etiam instar esse sacrilegii disputare, an is sit idoneus judex, quem princeps elegit, et creavit, ut *l. 3. sup. de divers. rescript.* Itemque petere ejus provinciæ administrationem, ex qua originem ducimus, qua de re est titulus in *libro 1. nulli patriæ suæ administrationem, etc.* Sed hæc hodie ne in minimo quidem vitio ponuntur.

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXX. De seditiosis, et de iis, qui contra rempublicam audent plebem colligere.*

Sacrilegii criminis reos recte dixeris agi posse seditionis, vel tumultus auctores, cum et superioribus legibus teneantur læsæ majestatis, et de vi, et propria lege de sodalitiis, maxime ii, qui coacta multitudine magna vociferatione quid a populo petunt in foro, vel in spectaculis. Qua de re est *l. 2. h. tit.* quæ recte vocabitur lex de sodalitiis. Pacata seditione parcitur multitudini et unde est orta culpa, ibi pœna consistit, ut est apud Livium *lib. 28.*

## JACOBI CUJACII J. C.

IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXI. Quando civilis actio criminali præjudicet, an utraque ab eodem exerceri possit.*

Hic titulus concludit tractatum de publicis judiciis, proposita regula communi omnibus, ut scilicet cum publicis, et criminalibus judiciis concurrant privata, et civilia judicia ob idem factum, et utrisque experiri liceat, nec alterum altero consumatur. Publica judicia, ut differentia intelligatur, continent vigorem publicæ disciplinæ: privata autem utilitatem privatorum, et rem familiarem cujusque, ut in hac constitutione, et in *l. 4. D. de publ. judic.* dicitur, in privatis judiciis, et civilibus agi de re familiari, id est, de damno pecuniario: quod dicitur, ut excludatur actio injuriarum, in qua non agitur de re familiari, quia nihil abest injuriam passo, sed agitur tantum de ipso honore vindicando. Ideoque regula hujus constitutionis non habet locum in privata actione injuriarum, hæc non concurrit cum alia actione criminali ex eodem facto, *l. Prætor. §. 1. D. de injur.* At si prius sit actum de re familiari privato judicio, præjudicium fit publico judicio, ut ait *d. l. 4.* Quod ita est interpretandum, nam verba sunt ambigua, id est, prius est agendum de civili actione, quam de criminali. Privatum judicium præjudicium facit publico, id est, disceptator prius, quam publicum si prius movetur, et hoc *d. l. 4.* ostendit exemplis, si prius, inquit, actum sit lege Aquilia, quæ est civilis, et privata, et furti, et vi bonorum raptorum, interdicto unde vi, et interdicto de tabul. testamenti exhibend. Recte. Nam actio legis Aquiliæ præjudicium facit, si servus occisus esse dicatur judicio publico ex l. Corn. de sicariis. Ita est. Nec nos turbare debet, quod ait *l. Inde Nerat. §. Si dolo ad l. Aquil.* actionem l. Aquil. non facere præjudicium l. Corn. quia est ambigua oratio, et sententia, utraque vera, si distinguantur significata ejusdem orationis. Unde ita dicamus, actionem leg. Aquil. præjudicium facere legi Cornel. id est, ut prius de ea agatur, prius de ea disceptandum: contra actionem l. Aquil. non præjudicare l. Corn. id est, etiamsi de homine occiso sit judicatum judicio l. Aquil. et forte absolutus reus: tamen retractari (ut ait constitutio h. t.) judicium potest ex l. publ. de sic. Præterea actio vi bonorum raptorum (ut ait *d. l. 4.*) quæ est privata, et civilis, præjudicat publico judicio ex *l. Jul. de vi*, ut ait hæc constitutio, et *l. 2. §. 1. D. de vi bon. rapt.* Idem efficit interdictum unde vi. Item interdictum de tabulis testamenti exhib. præjudicat judicio publico ex l. Cornel. testament. quod exemplum proponitur etiam in hac constitutione. Actio etiam furti, quæ est civilis in duplum, vel quadruplum, præjudicat judicio publico. Hic quæritur, cui judicio publico actio furti faciat præjudicium: nam cum actione furti nullum concurrit judicium

publicum de furto, nisi de peculatu, et sacrilegio, et de rapelandis, non de omni furto: sed cum actione furti civili concurrit tantum extraordinarium, ad criminale judicium, non ordinarium, et publicum, *l. ult. D. de furt.* At rugita hujus tit. pertinet tantum ad publica judicia, nec obtinet in extraordinariis, ut patet ex *l. Interdum. §. Qui furem. D. de furt.* Nam extraordinarium furti crimen non concurrit cum actione furti civili, sed aliud alio consumitur. Quare in hac constitutione non recte Accurs. separata actionem furti a l. Fabia illo loco, *furti actio, ut l. Fabiæ constitutio.* Igitur dicendum erit, non posse experiri ex l. Fabia criminaliter, et actione furti civiliter ob idem crimen plagii. Denique actionem furti cohærere crimini leg. Fabiæ, sicut actio bonorum raptorum cohæret legi Juliæ de vi. Iterum objicies, imo non concurrit actio furti cum crimine legis Fab. quia plagium fit sine furto, *l. 10 sup. de furt. l. pen. D. ad leg. Fab. de plag.* et legi Fabiæ melius jungeretur actio servi corrupti, ut in *l. 2. D. ad leg. Fab.* Furtum est, cum aufero servum alienum lucrifaciendi animo. Plagium est, cum eum abduco, ut se agat pro libero, cum seduco, et sollicito eum, ne pareat domino suo: nec eum agnoscat, sed fugiat ab eo, et fugitivum celo, hoc est corrumpere servum, non furari. Denique plagium non est furtum: non ergo cum crimine plagii concurrit actio furti, ut ait hæc const. sed potius actio servi corrupti. Dicamus, rem esse ita expediendam, ut plagium plerumque concurrat, etiam cum actione servi corrupti, et actio furti, utraque civilis: quia vix unquam servi aufugiunt a dominis, quin aliquid subripiant, quod plagiarius, id est suppressor fugitivi recipiat et celet, ut fugitivum. Quarum rerum nomine est in eum actio furti, ut *l. Neraz. §. Quamvis. D. de serv. corr. l. 12. ad l. Fab.* Et ita si filiusfam. sit subreptus, dabitur etiam patri actio furti, non propter personam filii, sed ob res a filio interim acquisitas, quæ interim patri acquiruntur, et ab eo possunt vindicari, *l. Eum qui. §. Si filiusfam.* et *l. Mater. D. de furt.* Ac similiter actio civilis, de operis patrono debitis, ut *in hac l.* præjudicat crimini ex l. Visellia, et actio civilis de fide instrumenti præjudicat crimini ex l. Corn. ut diximus *in l. pen.* et *ult. sup. ad l. Corn. de fals.* non tamen ita præjudicat, ut finito judicio civili de fide instrumentorum, non possit eadem de re judicio criminali tractari ex l. Corn. de fals. Certum erat criminalem actionem præferri civili, id est, prius esse definiendum: contra etiam, an civilis præjudicet criminali, id est, an prius esset dirimenda, si prius ageretur civiliter, dubitabatur, quod hæc constitutio definit, ut aliud alii non præjudicet, id est, ut prius definiri possit quodcunque libuerit actori, vel civile, vel criminale. Et cum hac l. est conjungenda *l. pen. sup. de probat.* ut inscript. et subscript. demonstrat.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXII. De crimine expilatæ hæreditatis.*

Post judicia publica, incipit ab hoc titulo tractare de privatis judiciis, quæ ex maleficiis oriuntur, quorum alia sunt civilia et forensia, alia criminalia, at pœnalia omnia. Privata autem sunt, quia non patent omnibus, sicut publica judicia criminalia, de quibus ante dictum est, vel publica civilia, quæ popularia dicuntur, de quibus nil in hoc libro, sed privata dicuntur, quia patent iis tantum, quorum interest. Verum inter se differunt plurimum. Primum quidem, quod civilia sunt ordinaria: criminalia extraordinaria. Item quod civilia certam legem et pœnam habent, ut furti nec manifesti legem 12. tab. habet, qua furti nec manifesti constituitur pœna dupli: et furti manifesti, et vi bonorum raptorum, quæ habet edictum prætoris: et injuriarum, quæ partim habet legem Corneliam, partim edictum prætoris: et damni injuria dati, quæ habet legem Aquiliam: quibus legibus vel edictis, his privatis delictis imponitur pœna certa, quam judex diligenter observat perinde atque publicis criminibus imponuntur pœnæ certæ legibus Juliis, et aliis legibus publicorum judiciorum. Criminalia autem privata judicia pœnam non habent certam, sed arbitrariam, id est, constitutionibus, vel Senatusconsultis relictam in arbitrio judicantium, *l. 1. D. de effract.* quam ob rem crimina, quæ judicia illa privata criminaliter persequuntur, dicimus non esse crimina legitima, *l. 3. § pen. D. de crim. stellion.* nimirum quia eis non est constituta certa et legitima pœna, quia non reguntur valuti mente certa legis, sicut civilia, quæ ex maleficiis nascuntur, aut publica judicia. Item hoc inter se distant, quod civilibus judiciis exercendis adhibetur specialis, seu pedaneus judex, datus a prætore vel præside more judiciorum cæterorum forensium: criminalia autem extra ordinem exercentur apud præfectum urbis, vel præsidem provinciæ, non apud judicem datum, *l. 3. D. expilat. hæred.* Item quod civilibus non est necessaria inscriptio actoris: in criminalibus est necessaria, etiamsi extra ordinem intendantur, *l. ult. D. de privat. delict.* Item quod leviora sint civilia, quam criminalia, *l. pen. in fine, sup. ad leg. Cornel. de fals.* vel, ut ait Justinianus in *constitutione Græca, de veteri jure enucleand.* Civilia μετριώτερα: criminalia σφοδρότερα. Et postremo, quod quo ex maleficio est actio civilis, deficiente publica non erat olim etiam privata criminalis extra ordinem, ut subindicat *lex ult. de furt.* dum ait, de furto, de quo constat esse actionem civilem pœnalem, nunc plerunque esse criminalem, extraordinariam et privatam, tacite significans, ante non fuisse, nisi solam civilem in duplum, vel quadruplum. Quo tamen ex maleficio est actio civilis, erat etiam, imo est etiam hodie sæpenumero publica accusatio: ut de vi, lege Julia de injuriis, de damno injuria dato, de suppresso testamento, lege Cornelia: quia scilicet alia de re est publica accusatio, alia de re civilis actio: hæc enim est de re, aut vindicta privata, illa de vindicta publica, seu de ultione disciplinæ publicæ. At extraordinaria et civilis, quoniam utraque est privata causam et rem eandem spectant, nempe privatam. Ideoque utraque non licet experiri. At publica accusatione, et civili actione pœnali ex eodem delicto, si modo ea civilis actio pertineat ad rem familiarem, id est, ad damnum peculiarium privati hominis, non ad ultionem, sicut actio injuriarum, vel de moribus, utraque experiri licet, quia non spectant eandem rem, quod docui supra proximus titulus. Contra vero, qua de re est accusatio extraordinaria, non semper est etiam actio civilis, quæ scilicet pœnam inferat reo, ut de expilata hæreditate, et de stellionatu, quæ crimina extra ordinem vindicantur, nulla est prodita actio civilis, quæ pœnam persequatur, quæ omnia notanda sunt. Quamvis autem tot sint differentiæ inter judicia civilia, et extraordinaria, tamen quia omnia sunt privata, conditori Codicis placuit ea collocare alternato potius, quam distincto ordine, proposito primum in hoc titulo crimine et judicio extraordinario expilatæ hæreditatis, dein civili actione bonorum raptorum, tum extraordinario crimine stellionatus, post civili actione injuriarum, et mox extraordinario crimine abigeatus: sic miscuit amaro dulce, omissis interim civilibus actionib. furti, et legis Aquiliæ; quæ omnino cadebant in hunc tractatum, quoniam de eis jam e re nata antevertorat dicere *libro* 3. et 6. Primum ergo proponit crimen expilatæ hæreditatis, cui locus est, si post mortem testatoris, vel intestati, ante aditam hæreditatem, vel etiam post aditam, sed ante apprehensam possessionem rerum hæreditariarum, res quædam hæreditariæ sint subreptæ, quod proprie non est furtum, est interversio possessionis alienæ. Rerum igitur, quarum nulla est possessio, rerum quarum possessio vacat, id est, quæ a nemine possidentur furtum non fit, *l. 1. §. Scævola. D. si quis test. liber esse juss. fuerit.* Possessionis tantum furtum fit. Ubi igitur nullus est possessor rei, quæ aufertur, furtum non fit, et ideo vacante possessione rerum hæreditariarum, si quid ex rebus hæreditariis sit subreptum hæredibus, eo nomine non competit actio furti *l. 2. D. eod.* sed competit extra ordinem accusatio compilatæ hæreditatis, quæ privata est, non publica. Et hoc est ex senatusconsulto, et oratione D. Marci, *l. 1. D. eod. l. 3. D. de extraord. crim.* Loco deficientis actionis, id est, ut ait *l. ult. hujus tit.* loco pœnalis actionis loco actionis furti, quæ deficit in proposita specie. Quare recte dicemus hodie, hoc crimen cessare expilatæ hæreditatis, quoniam hæredibus sufficit semper actio furti, nunquam deficit, si quid sit subreptum ex bonis hæreditariis, quoniam eo jure utimur, ut a defuncto possessio rerum ipso jure transeat, et continuetur in hæredes, etiam sine apprehensione corporali. Et hoc est quod dicitur *(le mort saisit le vif)* et plane non possit non semper interverti possessio, subreptis ab alio rebus hæreditariis. Proinde est verum hodie, rei hæreditariæ furtum fieri, quod etiam quidam veteres Jurisconsulti existimant, nempe Brutus et Manilius et Sextus Ælius, ut ad Trebat. scribit Marcus Tullius 7. Epist. ad famil. sed obtinuerat plurium sententia, scilicet rei hæreditariæ nondum possessæ furtum non fieri, etiamsi hæredes hæreditatem adierint, quia hæres adeundo hæreditatem, jura tantum acquirit, id est, ea quæ sunt juris, non quæ sunt facti, hæc non acquirit, nisi suo corpore. Denique possessionem rerum hæreditariarum non acquirit adeundo, si non apprehenderit, *l. Cum hæredes. D. de acquir. possess.* antequam apprehendat, possessio vacat, possessio nullius est. Ergo interim ejus rei hæreditariæ furtum non fit, sed expilatur hæreditas quæ res coercetur extraordinario judicio, quod perinde irrogat infamiam, atque actio furti, in cujus locum succedit, *l. Si te. sup. ex quibus caus. infam. irrog.* Ut actio furti est famosa, ita accusatio expilatæ hæreditatis, quæ est instar actionis furti, aut quæ in locum ejus successit, quod ea non possit apte ad hanc speciem accommodari. Et datur hoc judicium extraordinarium, etiam privigno in vitricum, vel novercam, quibus honorem non debet qui quæve expilavit extranei hæreditatem privigno delatam *l. 2. et 3. hujus tit.* Nam et privignus in eos recte agit furti actione, *l. 3. et 11. sup. de furt.* et vi bonorum raptorum *l. ult. tit. seq.* At non datur actio expilatæ hæreditatis privigno in novercam quæ expilavit hæreditatem mariti sui, id est, patris privigni sui, puto nec in vitricum, qui expilavit matris hæreditatem, quia non expilata videtur conjux, quod vivo conjuge societas vitæ et matrimonii fecerat in ejus potestate: nam, ut ait *l. 4. hujus tit.* uxor socia rei humanæ et divinæ domum suscipitur, sic est legendum, et post apprehensam possessionem non daretur etiam privigno hæredi defuncti actio furti in novercam, cujus instar hæc accusatio obtinet. Eademque ratione non datur hæc accusatio hæredi extraneo in maritum vel uxorem, qui quæve expilavit defuncti hæreditatem quia hoc suo jure quodam fecit, tenens post mortem conjugis, quod tenuit eo vivo societatis jure, *l. 4. hujus tit. l. pen. D. eod. hæres. D. de negot. gest. l. Quamvis. sup. de furt.* Eadem ratio societatis facit, ut hæc actio extraordinaria non detur cohæredi in cohæredem, quia re communi cohæres utitur, ut sua, ut socius. Et hoc est certissimum, non dari cohæredi in cohæredem, ex *l. 3. sup. fam. ercisc.* et *l. 1. hujus tit.* Et probatur etiam argumento *l. Merito. D. pro soc.* Ratio igitur cur cohæres cohæredi hoc judicio non teneatur, proficiscitur ex societate et communione rerum hæreditariarum. Neque est ratio, quod satis sit consultum cohæredi judicio familiæ erciscundæ, si quid cohæres sustulerit, quia huic crimini est locus, etiamsi suppetat alia actio, non quæ pœnam, sed quæ rem persequatur, ut ad exhibendum, vel petitio hæreditatis, *l. 2.*

3. *D. eod.* Ergo etsi suppetat actio famil. erc isc. quæ rem non pœnam persequitur, nec dum sit *l.* 3. *sup. fam. ercisc.* crimen expilatæ hæreditatis frustra cohæredi intendi, cum inquit, judicio famil. erciscundæ indemnitati ejus prospiciatur, non hoc significat ideo cessare crimen hoc, quod suppetat, aut sufficiat actio famil. ercisc. sed quod ablatæ res communes fuerint, tanquam inter socios, in quorum divisione, de qua agitur famil. ercisc. judicio, demum ratio haberi possit, ut *l.* 19. *eod.* Et ita est explicanda *d. l.* 3. *l.* autem 1. *hoc tit.* cujus est difficilior species, explicanda hoc modo. Finge: duo sunt cohæredes, et in hæreditate est arca communis, quam possidet quidam extraneus: in arca autem sunt quædam res mobiles, quarum inspiciendarum copiam possessor facit cohæredibus, sed claves arcæ uni tantum ex cohæredibus tradidit, id est, earum rerum in unum tantum possessionem transtulit. Clavium traditio est translatio possessionis, *l.* 1 *clavibus. D. de contrah. empt. l.* 2. *sup. de periculo et commodo rei venditæ.* Hinc quæritur eo, cui claves arcæ sunt traditæ, arcam, et res in ea positas retinente totas, et sibi habente, an alter cohæres, cui tradita non est possessio rei, possit intendere crimen expilatæ hæreditatis, quod totas eas res sibi vindicet, et adserat? Lex ait, non posse, quia scilicet socius socio hoc crimen non intendit, *d. l.* 3. Verum, si eas res ab eo est vindicaturus pro sua portione judicio familiæ erciscundæ, habet in cohæredem actionem ad exhibendum, ut eas res palam exhibeat. Cui si cohæres possessor earum rerum objiciat compensationem pretii; puta aliarum rerum hæreditariarum, quas facile concedit cohæredem, qui agit ad exhibendum sibi ferre et habere in solidum, habita compensatione pretii earum rerum, ut fit in *l. Mævius. §. Arbiter, D. famil. ercisc. l.* 3. *sup. comm. divid.* ius est, oblata illa compensatione, non statim esse repellendum actorem, sed rebus exhibitis familiæ erciscundæ actionem exercendam esse, quam vocat directam actionem, id est, principalem. Actio ad exhibendum non est principalis actio, sed est præparatio actionis principalis, puta vindicationis, quæ ut hoc loco dicitur directa actio, sic etiam in *l.* 3. *§. Ibidem*, et *l. Si quis hominem. D. ad exhibend.* Et idem dicitur pene in *d. §. Ibidem*, quod in hac lege 1. actioni ad exhibendum opposita exceptione obscuriori, vel quæ habeat altiorem quæstionem, eam esse differendam in directum judicium, id est, in principale judicium, in rem, quale est familiæ erciscundæ, re interim exhiberi jussa, secundum intentionem actoris, nec habita ratione oppositæ, vel inductæ compensationis. Et ita est explicanda *lex* 1. *hujus tit.* Postremo illud tantum notandum est ex *leg. pen. hujus tit.* libertos, quibus quid patronus testamento legavit, non repelli a petitione legatorum, prætextu compilatæ hæreditatis, id est, quod dicantur compilasse hæreditatem, maxime, inquit, suspensa cognitione, id est, suspenso hoc crimine. Bene, quia finita cognitione, et damnatis legatariis, repellantur a petitione earum rerum, quas subtraxerunt, seu compilaverunt, *l.* 48. *D. ad Trebell.* et *l.* 5. *sup. de legat.* Et eodem modo dicitur in *l. penult. D. de accusat.* criminis ream, suspenso crimine, id est, suspensa cognitione, posse deferre causam fisci. Cur suspenso crimine? quia eo finito, si sit damnatus, certe non potest deferre causam fisci, *l.* 18. *D. de jure fisci.* Idem fere etiam, quod ait hæc *lex pen.* proponitur in *l.* 23. *initio. D. de fideicommiss. libertat.* ut non differatur præstatio fideicommissariæ libertatis, prætexta compilatæ hæreditatis: id est, quod dicatur servus compilasse hæreditatem, quamdiu cognitio ejus criminis in suspenso est.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XXXIII. De vi bonorum raptorum.*

In hoc tit. proponitur actio civilis: nam prætoria civilis dici potest, sicut jus prætorium jus civile. Actio igitur civilis vi bonorum raptorum, quæ ex edicto prætoris datur in eum, qui rem alienam rapuit, si res mobilis fuerit, ut ait *lex* 1. Nam de re immobili hæc actio non competit, puta de fundo, sed competit interdictum unde vi, vel actio in duplum, ex constitutione *legis Si quis in tantum. sup. unde vi.* Hæc autem actio, quæ est de re mobili, seu animali, quod movet seipsum, modo dicitur dari in triplum, ut in *l. Locatio. §. Quod illicite. D. de publ.* modo in quadruplum ut in constitutionib. *h. tit.* et alibi passim: modo in triplum et quadruplum, ut *l. pen. C. Th. de paganis sacrificiis, et templis.* Et varietatis istius causa est, quia hæc actio mixta est, id est, quia cum pœna tripli persequitur etiam rem vi ereptam, quæ confusio rei raptæ, cum tripla pœna efficit quadruplum. Et ita dicitur dari in triplum, si pœnam tantam spectes: in quadruplum si pœnam cum re confundas, scilicet intra annum utilem. Nam post annum utilem hæc actio datur tantum in simplum, id est, ad rem, non ad pœnam. Et nonnunquam casu Tribonianus eam redegit ad duplum speciali casu, quo actio vi bonorum raptorum est in duplum, cum inest res, scilicet ei erepta, et alterum tantum, quanti ea res est. Et is casus specialis est in *l.* 6. *sup. de pagan. sacrific.* si quid Christianus mobile eripiat Judæo, vel Pagano. Nec enim ex hac causa vult Christianum gravius coerceri cum tamen C. Theodos. in *d. l. pen.* multo æquius etiam in Christiano statuerit quadrupli pœnam, si quid deripuerit per vim Judæis, aut Paganis. Actio igitur vi bonorum raptorum est mixta, et annalis in quadruplum. Quæro, an ideo existimabimus mitius agi cum raptore, quam cum fure, quod in raptorem sit actio mixta et annalis, et in furem sit actio tota pœnalis non mixta et perpetua, non annalis, quod est verissimum. Sed non ideo existimabimus, mitius agi cum raptore, qui vim fecit, quam cum fure, qui nullam vim fecit. Nam sive raptor sit manifestus, id est, qui invito domino extorqueat rem mobilem, vi aperta, missa actione vi bonorum raptorum, conveniri potest actione furti manifesti in quadruplum, quæ tota est pœnalis et perpetua. Rem autem persequi condictione furtiva, vel ad exhibendum. Nam et hic raptor fur est manifestus, *l. Si vendidero. §. Cum raptor. D. de furt.* Sive raptor est non manifestus, ut si quid coactis hominib. rapuerit ex domo, in qua nemo erat, et nemo deprehenderit tollentem, raptor est nec manifestus, *l. Si quis uxori. §. ult. D. eod. t.* Et sane hoc casu, aut in hunc casum proprie est comparata actio vi bonorum raptorum, quia est hoc casu gravior intra annum utilem, quam actio furti nec manifesti. Et in hunc casum esse proprie comparatam significat § 1 *Instit. eod. tit* dum ait, huic actioni esse locum, etiamsi non comprehendatur in ipso delicto, quia scilicet hoc casu visum non est prætori sufficere actionem furti nec manifesti, quæ datur tantum in duplum: ideo dedit actionem in triplum, quæ dicitur vi bonorum raptorum, in raptorem nec manifestum proprie, qua actione, si non egerit is cujus interest, intra annum utilem, post annum non vetabitur agere furti nec manifesti in duplum, vel si prius egerit actione furti nec manifesti intra annum, nec dum annus utilis exierit, adhuc potest agere vi bonorum raptorum in id quod amplius in ea est, *l.* 1. *D. eod. tit l. Si quis egerit. D. de furt.* Et observandum est maxime de illo concursu actionis furti nec manifesti cum actione vi bonorum raptorum sæpe agi in jure nostro, quoniam in hunc proprie casum comparata est actio vi bonorum raptorum. Nusquam autem agi de concursu actionis furti manifesti, et vi bonorum raptorum, quia ad hunc casum proprie non pertinet, nec est necessaria actio vi bonorum raptorum. Et hæc adnotasse ad hunc titulum satis est.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXIV. De crimine stellionatus.*

Sequitur crimen extraordinarium stellionatus, quo nomine significatur fallacia, impostura, et omnis dissimulatio et quicquid turpiter fit in fraudem alterius, quod proprio nomine demonstrari, aut designari non possit. Denique stellionatus nomine significatur omne crimen, quod nomen proprium non habet, omnis fraus, quæ nomine proprio vacat Cum hoc autem crimine non quidem concurrit ulla actio civilis, quæ pœnam persequatur, sed quæ rem persequantur variæ possunt concurrere Et si quidem famosa sit actio civilis rei persequendæ causa, quæ concurrit, ut si sit actio de dolo, vel actio depositi, famosum etiam erit crimen stellionatus. Finge, debitorem in solvendo, pro auro debito ex stipulatu, vel ex causa depositi, subjecisse æs Corinthium, quod auri colorem habet: vel finge, eundem in solvendo, pro veris gemmis, vitreas subjecisse. Ex hac causa est actio de dolo, cum fuit debitor ex stipulatu, vel actio depositi, quæ sunt famosæ actiones. Ergo ex his etiam causis crimen stellionatus erit famosum. Nam esset absurdum ex iisdem causis civilem actionem esse famosam, et criminalem non esse famosam Et ad hunc casum pertinet *l. Quid ergo. §. ult. D. de his qui not. inf.* crimen stellionatus esse famosum, quamvis non sit publicum, inquit: nam et crimen expilatæ hæreditatis, ut heri ostendi, est famosum. Non solum igitur publica crimina de quibus est comprehensum, et cautum legibus publicorum judiciorum, sunt famosa, quæ famosa certe sunt omnia, sed etiam privata quædam crimina, quæ extra ordinem vindicantur. Id vero genus stellionatus, quod notavi, puta, pro auro æs subjicere, proprie est id quod ait *l.* 3. *D. eod.* imposturam facere: laborat Budæus illo loco quærens, quid sit imposturam facere, nec explicat nisi obscure, et magis obscure quam exigant illa verba. Rem explicat aperte Trebellius Pollio in Gallienis: *Cum quidam inquit, vitreas gemmas pro veris vendidisset ejus uxori, atque illa, re prodita, vindicari vellet, subripi, quasi ad leonem venditorem jussit: deinde e cavea emittit caponem, non leonem, et mirantibus cunctis rem tam ridiculam, per curionem dici jussit, imposturam fecit, et passus est*, hoc est, subjecit vitream gemmam pro vera, et ego vicissim caponem pro leone. Ceterum si in pignore dando debitor, vel si venditor in vendendo subjecit æs pro auro, vel vitream gemmam pro vero adamante, aut sardio, rubio, si in vendendo subjecit statuliberum pro servo, dissimulata conditione statutæ libertatis dolo malo, iis casibus stellionatus non est crimen famosum. Ad quod est referenda *l.* 2. *D. eod. tit.* dum ait, *crimen stellionatus non esse famosum*, quia iis casibus, nec actio pignoratitia contraria, vel ex empto, quæ cum eo crimine concurrit, est famosa, *l. Si quis in pignore. D. de pignorat. act. l. Statuliberum §* 1. *D. de statulib.* Itemque est, si quis sciens ignoranti creditori rem alienam, vel jam alii obligatam, simulans rem esse suam, vel esse liberam, pignori obligavit, *l.* 1 et 2 *hoc tit.* Quibus casibus concurrit etiam civilis actio pignoratitia contraria ad rem persequendam cum accusatione stellionatus extraordinaria *l. Tutor. §.* 1. *de pignor. act.* quæ actio cum non sit famosa, nec crimen etiam illud erit famosum. Idem erit, si debitor producat aliquem creditorem, quem simulet in causa pignoris esse priorem, cum sit

posterior, prioris creditoris fraudandi gratia: nam et hoc casu cum causa stellionatus concurrit actio pigneratitia contraria, ut in *l. 4. hoc tit.* et neutrum judicium est famosum. Et hoc ita debet intelligi, ut sit locus utrique judicio, civili et criminali, si id fecerit debitor, et adstruxerit nulla prolato scripto, quo persuaderet priori creditori, alterum esse longe priorem. Nam si hoc fecerit prolato falso chirographo, quod sit prælatus diea pignoris obligatione (id Græci πρωχρονισμὸν vocant, *vetustate*) tunc locus est crimini falsi, quia scripsit falsum, *l. 15. sup. ad leg. Cornel. de fals. l. Si a debitore. D. eod.* Ergo cessat tunc crimen stellionatus, quia ita demum huic crimini locus est, si aliud non sit crimen, quo deceptor possit argui, si deficiat aliud crimen. Translatum autem esse nomen stellionatus, nemo est, qui nesciat, ab animali ad hominem vafrum, et decipiendi peritum, ut apud Apulejum, Venus irata Cupidinem stellionem vocat, *quibus modis*, inquit, *stellionem illum cubuisse*, *un trompeur*. Glossis etiam antiquis stellionator dicitur ἐπιθέτης id est, *impostor*. D. Cypriano implanatur, ut Christianis nascente ecclesia, quod plerique pallio uterentur, qua veste hodie frequenter utimur, adversarii ambigua oratione objiciebant, quod essent Græci ἐπιθέται, vestili scilicet pallio Græcorum vestimento, quo se operiebant solutim non circumjectu, *un Buytre*, ut intelligi volebant, ut ipsi intelligebant Græci impostores, et stelliones apud D. Hieronymum. Pœna hujus criminis est arbitraria, ut omnium criminum extraordinariorum. Sed tamen additur in *l. 3. §. pen. D. eod.* in plebeis non debere pœnam hujus criminis egredi metallum: in celeris esse remittendam relegationem, aut ab ordine motionem. Et *remittendam*, id est, *mitigandam*, inquit glossa ignara lat. sermonis: nam hoc vult, *esse remittendam*, id est permittendam, ut *l. 22. §. ult. ad leg. Jul. de adult.* patri esse remissum nomen adulterum occidere, remittere, pro permittere, et contra sæpe permittere, pro remittere et condonere.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXV. De injuriis.*

Extraordinariis executionibus criminum hic tit. interserit civilem actionem injuriarum, quæ datur ex 12. tabul. vel ex edicto prætoris, vel etiam ex lege Cornelia, ut est in *l. Constitutionibus D. eodem tit.* id est, ex causis comprehensis lege Cornelia de injuriis, puta quod quis pulsatus sit, verberatusve, domusve ejus vi introita, et generaliter de omni atroci injuria, puta servili, et sæva, et gravissima, *l. 7. § Prætor. D. eod. tit.* Cujus exemplum est in *l. 4. hujus tit.* si quis sacerdoti procedenti cum infulis et ornatu proprio injuriam fecerit. Et de levissima etiam injuria, ut Hortensium oratorem legimus, cum incederet elaboratus ad speciem cujus decoris et pulcritudinis fertur fuisse studiosissimus, collegæ de injuria diem dixisse, quod sibi in angustiis obvius occursu fortuito structuram togæ destruxisset, apud Macrob. 3. *cap. 13. Capitale*, inquit, *putavit*, *quod in suo humero ruga locum mutasset.* Hujus autem actionis pœna olim ex duodecim tabulis erat certa, hodie est posita in æstimatione judicis, et est famosa, et annalis actio *l. 5. hoc tit.* quæ scilicet ex omni causæ indistincte, ut opinor, finitur anno continuo, id est, breviori tempore, quam actio vi bonorum raptorum, quia et hæc actio de injuria facillime abolitur, veluti dissimulatione, id est, si contestatus illico non sit is, qui injuriam passus est, se eam recipere et revocare ad animum, *l. 31. sup. de liber. causa*, illo loco, *habita contestatione:* qui sic est explicandus. Aboletur etiam pacto nudo, quod regulariter non tollit actionem, sed tollit actionem injuriarum. Abolelur jurejurando, si delato jurejurando juraverit quis, se injuriam non fecisse, aut se non fecisse injuriæ gratia, *l. 5. §. 1. l. Non solum. §. 1. D. eod.* At de injuria civiliter agitur, seu directo nobis illatæ sint, sive per consequentias, ut si illatæ sint filiis aut servis nostris, aut uxori, *l. 2. et 8. hoc tit.* Et non tantum civiliter agitur, sed etiam, si quis hoc maluerit, criminaliter. Sed aliud judicium alio consumitur, nec licet experiri utroque civili et criminali, *l. 6. D. eod. tit.* Quoniam utrumque est eadem de re, id est, utrumque respicit ad vindictam: nec enim actio injuriarum pertinet ad rem pecuniariam seu familiarem, sed ad vindictam: Et ut ait Valentinianus Imperator, qui agit de injuriis, agit causam doloris sui, et imminutæ suæ libertatis, non causam rei familiaris. Et ea ratione non licet utroque judicio experiri, sed hoc, vel illo, civiliter scilicet, et criminaliter. Criminaliter, quo nomine olim erat publica accusatio ex lege Cornelia, *l. Hos accusare. §. ult. D. de accusat.* Sicut vi bonis raptis, etiam est publica accusatio ex lege Julia de vi. Et hodie etiam publica est injuriarum accusatio uno casu, *l. Si quis in hoc. sup. de episc. et cler.* si facta sit injuria sacerdoti, dum sacra facit, vel clerico, dum cultui divino ministerium præbet. Videtur et de injuriis factis viris illustribus esse publica accusatio, ut hic locus Salviani indicat *libro 8. de guber. Dei. Deum ergo o homo*, inquit, *securum, et negligentem vocas? si quemlibet ingenuorum hominum hac contumelia læderes, insolentium injuriarum reus esses. Certe, si illustriorum quempiam, aut sublimiorum, etiam reatum juris publici sustineres.* Altero etiam casu publica est injuriarum accusatio de quo dicemus titulo sequenti. Ceteris casibus accusatio injuriarum est hodie extraordinaria, pertinens ad privatam tantum causam, *l. ult. D. eod.* et cum inscriptionis vinculo, *l. ult. hoc tit.* Nam et crimina extraordinaria inscriptionem exigunt accusatoris, *l. ult. D. de furt. l. 1. inf. de abig.* Et notandum, quod specialiter constituitur in *l. ult. hujus tit.* et firmatur *Novella 71.* ut viri illustres, sive sint honorarii, seu legitimi: nam ut est in *l. 2. Cod. Theod. ad leg. Jul. repetund.* (quæ ratio loquendi est elegans) alia est dignitas honoraria, quæ est sine re, et nil agit: alia legitima, quæ in actione constitit, et administrationem reipublicæ. Ut igitur viri illustres, seu sint honorarii, seu legitimi et seu intra ordinem criminaliter agant, seu conveniantur de injuria, causam agere possunt per procuratorem, quod etiam datur episcopis, et presbyteris Novella Valentiniani *de episc. judic.* Regulariter causa criminaliter non potest agi per procuratorem, *l. pen. D. de publ. jud. l. 2. sup. ad leg. Fab. l. 16. ad leg. Cornel. de fals. l. ult. sup. ubi senat. vel clariss. l. 1. D. an per alium appell. etc.* Regulariter causa criminalis non potest agi per procuratorem, nisi (ut ostendi supra quodam loco) capitale crimen intendatur, quo absens damnari possit, qui suam defensionem omittit, ut est proditum in *l. 3. sup. de accus.* et in *l. Servum. §. Publice. D. de procurat.* Quibus locis in capitalibus judiciis nominatim procuratori permittitur defensio absentis. Quo nomine significatur plane defensio, id est, totius causæ criminalis, et purgatio non tantum absentiæ, sed innocentiæ, si absens damnari potest, qui nullam habeat rationem suæ salutis: nam et pro condemnato ultimo supplicio, si nolit appellare, quilibet potest appellare, *l. Non tantum. D. de accusat.* Ergo et eum defendere, quando absens potest damnari. Quod obtinet uno tantum casu, si cum eo præsente jam lis fuerit contestata, et post litis contestationem defensionem omiserit, judicio recesserit *l. Inter. D. de public. judic. l. 4. §. pen. D. ad leg. Cornel. de sicar.* At ubi absens damnari non potest, et quia litem non est contestatus, vel ubi non est capitale crimen, tunc superiori regulæ locus est, ut causa criminalis non possit agi per procuratorem, ut *l. Miles. §. Ea quæ. D. ad leg. Jul. de adult.* Verum ad hæc est animadvertendum, in *l. ult. hoc. tit.* viris illustribus iis conditionibus permitti causam criminalem agere per procuratorem, ut per semetipsi et accusent, subscribant in crimen, et ut in eorum persona nominatim condemnatio fiat, quæ tamen (ut Græci recte notant) argumento *legis 2. D. de obsequiis parent. præst.* nullam eis inuret infamiam, quia eorum persona, neque judicio adfuit, neque adest cum sententia fertur. Absens non erubescit, infamia suffundit sequiorem præsenti tantum. Hoc igitur casu cum vir illustris agit causam injuriarum per procuratorem criminaliter, procuratori, vel in procuratorem, cujus persona abest judicio, non est dicenda sententia, id est, non est concipienda in ejus personam, sed in personam mandatoris viri illustris. Idemque puto esse quocunque casu procuratori voluntario, vel mandatario permittitur exercitio capitalis judicii, ut non alius damnetur, quam auctor criminis. Et hoc distant criminales causæ a civilibus. Nam in civilibus causis sententia dicitur procuratori, vel in procuratorem, si cum eo lis fuerit contestata, ut *l. 1. sup. de sentent. et interloc.* nisi in causa matrimoniali, ut glossa ait in *l. Nihil. sup. de procurat.* Dico in causis civilibus, quæ aguntur per procuratorem, sententiam concipi in personam procuratoris, si cum eo lis fuerit contestata: nam si cum domino litis lis fuerit contestata, procuidubio in personam domini litis, sententia est concipienda, licet post litem contestatam causa sit acta per procuratorem. Et quod ait *l. Nihil. sup. de procur.* nil interesse ab initio, an cœpta lite, negotium ad personam procuratoris translatum fuerit. Hoc tantum vult etiam post litem contestatam fieri posse procuratorem, qui peragat causam, non etiam post litem contestatam a domino, sententiam esse dicendam procuratori, vel in procuratorem in causis civilibus, quod valde notandum est.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXVI. De famosis libellis.*

Injuria aut fit in corpus, aut extra corpus. In corpus, puta verberibus, aut ductu pugni: extra corpus autem fit, vel conviciis, vel famosis libellis. Conviciis, ut puta si quem infamandi gratia vocaveris delatorem, id est, sycophantam, ut in *l. 3. tit. super.* vel si homicidam, ut in *l. 5. tit. super.* vel si liberum per contumeliam vocaveris servum aut vilissimum mancipium, ut *l. 9. et 10. tit. super.* Famosis autem libellis fit injuria, si quid scripseris, quod pertineat ad infamiam alterius, de qua injuria est publica accusatio ex Senatusc. *l. 6. D. de injur.* et pœna capitalis ex *l. 1. et 2.* (quarum prima est Græca, altera Latine) *hoc tit.* non tantum in auctorem libelli famosi, sed in eum etiam qui invenit libellum famosum, nec combussit, sed evulgavit, quia ipse præsumitur esse auctor libelli, qui eum spargit in vulgus, non prodito auctore.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

#### RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXVII. De abigeis.*

Sequitur in hoc titulo crimen extraordinarium abigeatus in latrones pecorum, ut ait *l. 9. §. Imperator. D. loc.* quod constitutio hujus tituli ait, modo tenendi cum inscriptione, ut si grex ovium abactus, et abductus sit, si equus, si bos: modo sine inscriptione, ut si una

tantum ovis, vel capra, vel sua abacta sit, qua de re tantum civiliter agitur, tanquam in furem potius, quam abigeum; nam ob rem modicam non agitur criminaliter, l. *Causas Cod. Th. de jurisdict.* Civiliter agitur ob rem modicam, ut est in *Instit. vi bonorum rapt.* si vel minima, inquit, res sit rapta, et abacta, § *Gallinarum. Instit. de rer. divis.* At non agitur criminaliter.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XXXVIII. De Nili aggeribus non rumpendis.*

Hujus tituli constitutio non intelligitur a nostris. Est etiam extraordinarium crimen in Ægypto, si quis ruperit moles, vel aggeres objectos Nilo, qui solent aquam Nili continere, coercere, dispensare, qua irrigatur Ægyptus, *l. pen. D. de extraord. crim.* Nam et in sacris Bibliis Deuteronomii undecimo legimus, humana opera perinde, atque hortum totam terram Ægypti irrigari: qui aggeres in *d. l. pen.* vocantur Græce χώματα, et a quibusdam προσχώματα. Certe quæ Arriano scribenti de gestis Alexandri, et de Nili miraculis sunt χώματα, Q. Curtio, qui multa sumpsit ex Arriano, sunt *moles*. Legendum autem est in constitutione hujus tituli (*vel ls fluenta*). Nam constitutio de iis vallis, seu aggeribus nominatim non loquitur, de quibus tamen est titulus conscriptus, sed tantum tacite. Ideoque non est legendum, *ea ls fluenta*, sed ut in *Cod. Theod. ullis fluenta*. hoc sensu, ut si quis ruptis apertis, aut dissolutis aggeribus Nili, qui aquam Niloticam continent, intra duodecimum cubitum, id est, cum incrementum Nili nondum excessit duodecimum cubitum, ut Græci recte dicunt, πρὸ τῆς ἀναβάσεως τοῦ δωδεκαπήχεος. Ita igitur si quis ruptis aggeribus intra duodecimum cubitum, id est, antequam pervenerit ad duodecimum cubitum, *jusques à la douzieme coudée*, quem cum non excedit, est certissima fames in Ægypto, ut Plutarchus scribit. Si ulla fluenta derivavit ad se, et prædium suum, et usurpaverit sibi, capite plectatur. Græci legunt (*valla*) qui vertunt, τὸν τάφρον. Sed hanc lectionem, nec verbum (*usurpaverit*) admittit, quia non apte diceret, si valla usurpaverit, sed si ruperit. At dicit, si ulla fluenta usurpaverit, id est, ullos rivulos, apertis aggeribus ante tempus Et subjecta quoque vox *fluenta* non admittit hanc scripturam.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titul. XXXIX. De iis, qui latrones, vel aliis criminibus reos occultaverint.*

Est etiam extraordinarium crimen in eos, qui latrones, vel abigeos, vel aliorum criminum reos recipiunt, et celant qui sunt receptatores latronum, ut *l. 1. D. de recept.* Quintilian. *Declamat. 255. Proximos ex-itimo eos esse transfugis, a quibus transfugæ receptantur. Hoc natura simile est, facere scelus et probare.* Latrones dicit, non fures. Nam qui furem recipit, et celat, forte tantum civiliter tenetur, ut l. *Qui vas.* § *Qui furem. D. de furt.* nisi et res furtivas receperit, ut l. *Si quis uxori*, §. *Si fugitivum. D. eod. tit.* l. 12. *sup. ad leg. Fab.* juxta legem Platonis lib. 12. ἐάν τις κλέμμα ποτὲ ὑποδέχηται γιγνώσκων, etc. *Si quis*, inquit, *sciens receperit qualemcunque rem furtivam ut pœnam furis sustineat.* Et Phocylides.

Φωρῶν μὴ δέξῃ κλοπίμην ἀνδρῶν παραθήκην.
ἀμφότεροι κλῶπες καὶ ὁ δεξάμενος, καὶ ὁ κλέψας.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titul. XL. De requirendis reis.*

De reis jam dixit ante, qui præsentes rei fiunt litis contestatione, post quam etiam absentes damnari possunt, ut ante dixi ad *titul. de injur.* Nunc de reis absentibus dicit, qui fiunt requirendi, qui certe damnari non possunt. Qui fiunt requirendi, ut ait *l. 1. h. tit. si factus sit requirendus*, et Græci ad *l. Adulterum. sup. ad leg. Jul. de adult.* Ii sunt, eum quibus lis non est contestata, qui semper judicio abfuerunt. Fiunt autem requirendi cum annotantur inter reos, ut ait *lex 3. hujus tit.* ut scilicet requirantur, non ad pœnam, quoniam damnari non possunt, sed ad purgandam innocentiam suam: et edictis evocantur, bonis eorum obsignatis, nondum publicatis: nec enim absentes damnari possunt, qui nunquam litem sunt contestati, nisi sint levia crimina Non possunt igitur damnari absentes, qui nunquam litem sunt contestati, videlicet si gravia fuerint crimina, ut ait *l. 1. hujus tit.* quæ verba interpretatur *l. 1. D. eod.* in qua citatur etiam hæc constitutio, ut sint graviora crimina, quæ inferunt mortem vel capitis diminutionem maximam, hoc est servitutem et addatur l. *Absent. m. D. de pœn.* Requirendis autem factis datur annus, intra quem venientes se purgare possint, et bona sua recipere, quæ sunt obsignata Et si forte venerint intra annum, et mox decesserint in reatu, hæredes eorum bona recipiunt, l. 1. *hujus tit. l. 2 sup. si pend. appellat. mors interven.* Post annum, qui non venerunt, bona eorum publicantur, et in fiscum rediguntur, *l. 2.* et *l. 3. hujus titul.* nec si venerint post annum, ea bona possunt recipere. Quod semel sumpsit fiscus, nunquam reddit, ut *l. 2. hujus tit. l. 1. D. ad l. Jul. de amb.* Post annum quidem audiuntur, si velint purgare innocentiam suam: nam quocunque tempore licet se purgare, et defendere, etiam post quintum annum, sed bona confiscata non recipiunt, nec famam. Nam post annum, et bona publicantur, et infamia fit. Et ita est accipienda l. 3. ut fiat infamia ipso jure post annum, nec accipe legem 3. de infamia facti, ut glossa, sed de infamia juris, ut post annum bona transferantur in fiscum, infamia fiat. Cæterum fama poterit restitui a principe: bona autem confiscata vix restituuntur.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLI. De quæstionibus.*

Exposita ratione faciendorum reorum, et exhibendorum, et custodiendorum, et ad extremum etiam, ubi absunt, adnotandorum inter reos, expositisque variis judiciis, quibus varia crimina coercentur, tempus erat dicere proprio titulo de Quæstionibus, de quibus obiter ante, cum ea exponerentur facta mentio est: hæc sunt strictiores inquisitiones criminum, ut ait *lex 3. ad leg. Jul. majest.* quæ scilicet non sunt nudæ interrogationes, sed quæ fiunt per vim, et tormenta, cruciatusque corporis reorum, vel testium, et quandoque etiam accusatorum, ut *d. l. 3.* efficacissimæ ad requirendam veritatem, ut est in edicto Augusti, quod proponitur in *l. Edictum. D. eod. tit.* Duæ autem potissimum leges sunt in hoc titulo, quæ desiderant operam nostram, quæque ad se trahunt cæteras fere omnes, *l. 1.* et *l. pen.* Hodie tantum legem primam explicabo, quæ pertinet ad veterem illam regulam juris, sive vetus Senatusconsultum, ut ait Cornel. Tac. 2. *Annal.* ne de servo quæstio habeatur in dominum, ne offerente quidem domino servum quæstioni, ut *l. 7. h. t. l. 1. §. Servus nec si a Domino. D. eod.* Et hujus regulæ ratio hæc est, quia indignum est audiri servum adversus dominum, et dominis maxime periculosum, et dominorum morte ipsa tristius, quoniam (ut est in proverbio) quot servi, tot hostes Et quia, ut pro domino servus non torquetur, *l. 6.* et 15. *h. tit. l. 8. sup. de test.* ita æquum est, ne audiatur etiam adversus dominum, imo nec adversum patrem, aut matrem, aut filium, aut tutorem domini sui, *l. 2. hoc tit. l. 10. §. 1. D. eod. tit.* nec adversus dominum pro parte, id est, adversus unum dominum ex pluribus, 13. *l. hujus tit. l. 3. D. eod.* Nec adversus eum, qui quondam dominus fuit, in memoriam prioris dominii, ut in *l. 11.* et 18. §. *Servus in caput. D. eod. tit.* Sed addenda est hæc exceptio, nisi dominio ejus exierit, eo deportato, vel dato in metallum, mancipiis, et bonis omnibus suis publicatis: nam domini damnati servos constat in eum torqueri posse ex nova causa, l. 1. §. *Item Mummio. D. eod.* Et hanc addit rationem illo loco; quia desierunt esse ipsius. Et mirabilis ratio, et quæ, quod ante posuimus evertit, ut neque torqueri possit in eum, cujus desiit esse servus, qui quondam dominus fuit. Sed tamen ita est scriptum Florentiæ, illo loco, *quia desierunt esse ipsius*. Et in Basil. ἐλλείψαντο γὰρ εἶναι αὐτοῦ, ut non sit dubitandum de castitate scripturæ. Et tamen certum est, eam rationem, si generaliter accipiamus, esse falsam et vitiosam. Nam si servus sit damnatus in metallum, vel si ab emptore redhibitus sit venditori, vel si venditus sit et traditus, desinit esse ejus, et tamen in eum torqueri non potest, *d. l.* 11. 17. et 18. §. *Servus in caput eod. tit.* Nec probatur fraus Augusti et Tiberii, qui quem volebant torqueri in dominum, prius jubebant a domino distrahi fisco, vel reipublicæ, apud Dionem 55. et Cornel. Tacitum 2. *Annal.* quoniam nec venditus servus potest torqueri in venditorem in memoriam prioris dominii, alioquin hoc genere semper eluderetur vetus illa constitutio juris, domino coacto vendere a principe. Igitur ratio illa *l. 1. § Item Mummio*, est tantum accomodanda ad suum casum, non generaliter accipienda. Nec enim rationes Jurisconsultorum omnes sunt admodum necessariæ, pleræque sunt coloratæ, et tantum probabiles Hoc autem modo accomodabitur, ut servi ejus, qui est damnatus, et damnatione capite minutus, scilicet amissis bonis omnibus, possint in eum torqueri, quia ejus esse desierunt propter scelus, et turpitudinem ejus, ut plane egerit se indignum, cujus memoria coleretur a servis, qui ejus esse desiissent eo modo, argumento l. *ult. supra qui, et advers. quos in integ. rest. postul.* Ubi patronis aut parentibus, si turpes sint personæ nec honos, nec memoria vivis, aut mortuis eadem pariter exhibetur, ac si honestæ essent personæ. Porro ab illa veteri regula juris lex 1. hujus tituli excipit tria crimina, in quibus servi torquentur, et interrogantur in dominos. Primum est crimen fraudati census, quod per consequentias est etiam crimen fraudati tributi fiscalis. Nam fraudati census in l. 1. non est (quod glossa ait) fraudatæ annonæ, sed si quis in censum non defert omnia, quæ habet, fisci fraudandi causa, cui pro modo

eorum, quæ possidemus, debentur tributa, in quibus sunt servi Reipublicæ, ut est *lex* 1. §. *In causa. D. eod.* qui est de hoc crimine fraudati census, ubi est de fraudatis tributis in quibus, inquit, sunt servi reipublicæ, et licet etiam servo hoc crimen ultro deferre adversus dominum, *l. Vix. D. de judic.* et qui detulerit: de salute sua periclitatur, quæ est ratio, quæ justa compellit servum, et instruit ad professionem, id est, ad delationem, seu judicium istius criminis. Et ita est explicandus *d.* §. *In causa*, qui prima facie videbitur obscurus. Alterum crimen est perduellionis, quod etiam ultro servus potest et debet si sciérit, deferre adversus dominum, ne veniat in vitæ suæ discrimen, et periculum. Ergo in eo crimine potest etiam interrogari et torqueri in dominum. Tertium est crimen adulterii, in quo constat ex lege Julia servos uxoris torqueri in uxorem, servos adulteri adversus adulterum, id est, qui dicitur adulterium commisisse, *l.* 3. et 32. et *ult. sup. ad leg. Jul. de adult.* hac tamen conditione, ut post quæstionem habitam de eis in reum adulterii, vel ream, in cujus sunt potestate, publicentur, seu redigantur in fiscum, ut scilicet sine ullo metu verum dicant, nec obdurent in quæstione, dum timent ne redeant in potestatem reorum, in quos torti sunt, *l. Si postulaverit.* §. *Jubet. D. ad leg. Jul. de adult.* Post quæstionem recte publicantur, ante quæstionem non recte publicantur venditione extorta a domino in fraudem illius veteris constitutionis. His tribus criminibus alia addi oportet, veluti crimen per insidias appetitæ vitæ mariti, aut uxoris, quod conjungit adulterio, *l. ult. sup. ad leg. Cornel. de sicar.* quæ est conjungenda cum *d. l.* 32. Unde exemplo adulterii possis dicere, etiam in hoc crimine post quæstionem servos esse publicandos eadem ratione. Et notandum, hæc duo crimina (adulterii, et insidiarum factarum vitæ uxoris, aut mariti) servum non posse deferre ultro adversus dominum, sicut potest crimen perduellionis, et crimen fraudati census: sed tantum potest etiam in crimen adulterii, et insidiarum factarum vitæ conjugis, torqueri in dominum, vel dominam: nam (quod notandum) etsi, ut opinor, quacunque ex causa ultro servus dominum deferre potest, veluti fraudati census, ut dixi, vel læsæ majestatis, ut alia duo crimina addas, vel arctioris annonæ, quod dominus supprimat annonam, et sileat; vel falsæ monetæ, *d. l. Vix*, ex eadem causa servus etiam in eum torqueri, et interrogari potest; quia si ultro potest deferre, certe etiam invitus per tormenta cogetur declarare veritatem. At non ita e contrario quacunque ex causa servus torqueri, et interrogari potest in dominum, non potest etiam ultro eum deferre, ut in crimine adulterii et insidiarum. Constat etiam pro domino adversus dominum servum posse torqueri. Ut si duo sint domini, et alterum dicatur occidisse, *l.* 13. *hujus tit. l.* 17. *D. de Senatusc. Syl.* Nam nec alia ratione dicitur servus in crimine perduellionis posse interrogari in dominum, quam quod interrogatur in dominum, pro domino rerum, id est, principe, *l.* 2. *Cod. Theod. ne præter majestatis crimen servus dominum accuset.* Et ita licet servus non soleat torqueri per tormenta in domini tutorem, interrogabitur tamen per tormenta pro domino, puta agente tutelæ in tutorem ejus, *l.* 2. *hujus tit.* Item pro domino occiso in hæredem, qui dicitur eum occidisse, vel mandasse occidi eum, *l.* 6. §. 1. *D. de Senatusc. Syllan.* Item pro successione domini defuncti, si sit incerta et controversa, vel eo maxime, quod cum causa in incerto est successio, et incertus successor domini defuncti; et plures inter se de hæreditate disceptant, nondum habet servus ullum certum dominum. Et ideo, sive sit quæstio de fide generis, de statu ingenuitatis, de supposito partu, de falso testamento, servi hæreditarii possunt interrogari, nempe pro successione domini defuncti, cujus interest habere hæredem certum. Et hoc ostenditur in *l.* 6. et 10. et 13. *h. tit. l.* 2. *l.* 17. §. 1. et *l.* 18. §. *Judex D. eodem.* Imo vero si non sit controversia de hæreditate domini defuncti, sed tantum de certis corporibus, et rebus hæreditariis, aut sint ex hæreditate inter cohæredes, vel inter hæredes, et legatarios, aut creditores servi hæreditarii, qui rerum habent notitiam interrogandi sunt per tormenta, ut fit: nam servo non creditur sine tormentis non sunt interrogandi de hæredibus, qui sunt hæredes, quia de eo non quæritur, nam constat inter omnes, sed tantum de rebus hæreditariis, de quibus ambigitur, *l. ult. hujus tit. l. ult.* §. *Licentia. sup. de jure deliber.* et *Novella* 1. et 48. Sed exigit *l. ult. hujus tit.* ut qui ex hac causa servum hæreditarium postulat in quæstionem, prius juret de calumnia, id est, purget se jurejurando, se hoc postulare bona fide, quod existimet per servos hæreditarios expediri posse, an res sint hæreditariæ, de quibus ambigitur, ut in *l.* 1. *sup. de jurejurand. propter. calum.* quæ est conjungenda cum *l. ult. hujus titul.* et illius subscriptio emendanda est ex subscriptione legis ultimæ hujus tituli, et de his hactenus. Sequitur altera pars legis primæ, in qua parte proponitur differentia una inter causas criminales et pecuniarias; cujus ratione videtur quodammodo necti initium hujus tituli cum fine tituli superioris: nam in *l. ult. tit. super.* ponitur alia differentia inter causas criminales, et pecuniarias, quæ lex (quod pauci animadvertunt) deducta est ex *l.* 29. *Cod. Theod. de pet. bonib. et ultro datis.* Ut autem sit constituenda, et enodanda differentia, quam dico proponi in secunda parte hujus legis, primæ, non est facile expedire ob duplicem scripturam legis primæ: nam vulgo, an etiam in Basilicis in ea legitur, *nec inopia probationum.* At Haloander legit, ut et plurique veteres Codices habent, *ex inopia probationum.* Secundum vulgatam scripturam differentia hæc erit, in causis criminalibus, si sit inopia probationum, servum non audiri in dominum, præscriptione refelli servum, qui in causa criminali quod dicit in dominum. Sed si sit copia aliarum probationum, quibus constet fides veri ea præscriptione uti, *de ce reproche*, nihil attinere, nihilque prodesse domino, quo magis relevetur, satis convicto aliis probationibus, ut non sit necesse refelli dictum servi, quod pro non dicto posse habere. In pecuniariis vero causis etiamsi sit inopia aliarum probationum, servos in dominum interrogari non posse, hic est sensus hujus legis: si legis, *nec inopia probationum.* At hoc sensu nulla ponitur differentia inter causas criminales, et pecuniarias, sed idem omnino in omnibus jus, ut scilicet per inopiam aliarum probationum non interrogetur servus adversus dominum. Et tamen lex ponere voluit differentiam inter has et illas causas, quia postquam dixit de criminalib. causis, subjecit (*in pecuniariis vero*) quasi aliud statuens in pecuniariis, quam tamen differentiam destruit, qui legit, *nec inopia probationum*, et vinculum illud, ut fit sæpe, quod est initio hujus tit. cum extremo superioris. Itaque non hanc vulgatam, sed aliam scripturam magis probo, ut scribamus, *ex inopia probationum*, ut Haloander. Nam manifesto inter causas criminales, et pecuniarias hanc differentiam ponit, quod in criminalibus, nec si sit inopia probationum, audiantur servi in dominum: in pecuniariis si sit inopia aliarum probationum, audiantur. Et *ex inopia*, id est, propter inopiam, ut illo Sallustii loco, *ex divitiis, luxuria juventutem invasit.* Et ratio differentiæ est evidens; non ut quidam ait, et alios etiam dixisse confingit falso, quia in pecuniariis causis servi interrogantur nuda interrogatione non etiam torquentur, nec enim hac ratione unquam usus sum: et in hoc titulo (*interrogare*) est semper per tormenta, sed ratio differentiæ hæc est, quia in pecuniariis causis servus, qui torquetur et interrogatur, non interrogatur in caput domini: ex SC. vetita est tantum interrogatio in caput domini, ut non sit iniquum in pecuniariis causis, in quibus non de capite domini agitur, maxime deficientibus aliis probationibus, servum audiri contra dominum. Et hoc etiam confirmat *l.* 7. *Servi. D. de testib.* dum ait, servi responso (generaliter cujuscunque servi) in causis pecuniariis scilicet, tunc esse credendum, cum alia probatio, ad eruendam veritatem non est, id est, si sit inopia probationum. Confirmat etiam hoc *l.* 12. *hoc tit.* cum ait, si de dominio servi quæratur, inter dominum scilicet, et extraneum, in ea causa, quæ est pecuniaria, servos ita demum cum tormentis interrogari posse, si aliis probationibus veritas illuminari non possit, id est, ex inopia probationum. Et postremo hoc etiam confirmat *l. Divus. D. eod. tit.* quæ de servis generaliter loquitur tam propriis, quam alienis, quod indicat ea lex, dum infert licere igitur, et de servis alienis habere quæstionem, sicut de propriis, scilicet in pecuniariis causis, si aliter veritas inveniri non possit, id est, ex inopia probationum. Et addit, ut et D. Severus rescripsit in *h. l.* 1. §. *Item Severus Antigono.* Nam et hæc *l.* 1. est inscripta Antigono, ut alias admonui. Unde quoties legimus in pecuniariis causis servos non interrogari in dominum, ut in *l.* 2. et 6. et e contrario sensu in *l.* 15. hoc sic accipi debet, ut non possit interrogari in pecuniariis causis adversus dominum nisi urgeat magna inopia aliarum probationum. Restat ut adnotemus ex hoc tit. de liberis hominibus, qui quæstioni subjici possunt, vel non. Servos jam ostendi heri subjici quæstionibus et tormentis, tam alienos, quam etiam quandoque proprios, qui facti sunt conscii, vel auctores non tantum in criminalibus causis, sed etiam in pecuniariis, scilicet si aliter veritas inveniri non possit, *l. Divus. D. eod.* Ergo sive accusentur servi, sive ad testimonium provocentur, servi alieni, aut proprii torqueri possunt: liberi autem homines vocati ad testimonium in pecuniariis causis, etiamsi res sit obscura, quæ de agitur, quæ nullis sit subnixa probationibus, nullis probetur argumentis, vel signis, torqueri non possunt: quia nec statuliberi possunt torqueri in pecuniariis causis, qui spem tantum habent obtinendæ libertatis, nondum sunt liberi, nec deportati in insulam, qui liberi quidem sunt jure gentium, sed non jure Quiritium, quia desierunt esse Quirites, *d. l. Divus.* §. *pen.* et *ult.* At ut in criminalibus causis statuliberi vocati ad testimonium in caput alterius torqueri possunt, *l. Edict.* §. *ult. D. eod.* ita etiam liberi, maxime pro vacillante testimonio, ut ait *l. Ex libero. initio, D. eod.* vel etiamsi infames sint: nam et infames quandoque ad testimonium, imo et ad accusationem admittuntur, ut in causa læsæ majestatis, *l. Famosi. D. ad l. Jul. majest.* et in causa arctioris annonæ, *l. Mulierem. D. de accusationibus.* Unde ait *l. Ob carmen.* §. *Si ea rei. D. de testib.* si ita sit rei conditio, ut admittat arenarium testem, vel similem personam, id est, famosam personam, seu infamem, ut puta si sit reus majestatis, vel fraudatæ annonæ. Illæ personis famosis licet sint liberæ, non est credendum sine tormentis, quod congruit cum §. 1. *Novellæ, de testibus.* Et hoc si liberi homines ad testimonium vocentur in causis alienis. At quid si ipsi accusentur, quid si ipsi liberi homines rei postulentur? Et hoc quoque casu plebejos constat torqueri, ut in *l.* 3. *hoc tit.* libera mulier, quæ veneno maritum necavit (sic enim ad eam legem ponunt speciem tum Latini, tum Græci) ea inquam, mulier venefica postulata torquetur, sed primum interrogentur servi alieni, qui facti conscii sunt, vel esse præsumantur, nedum proprii servi, quod ad eam *l.* 3. Basil. addunt ex *l. ult. sup. ad l. Corn. de sicar.* Denique torquetur mulier postulata de veneno porrecto marito, quo maritum extinxit, videlicet ut sit ita si opprimatur argumentis quibusdam: nam quæstio non habetur de quoquam nisi extrinsecus impleatur accusatio quibusdam argumentis. Itaque *l.* 3. recte ait, dixisse Imperatorem Antoninum *cognitionaliter*, id est, utraque parte præsente vel συστάδην, cui opponitur μονομερῶς; dixisse, inquam, mulierem in ea specie non torqueri, nisi opprimatur quibusdam argumentis verisimilibus, aut probabilibus, quibus veluti certis indiciis moveatur judex, ut ait *l.* 8. *hujus tit.* Ex quo in *l.* 17. *sup. ad leg. Cornel. de falsis*, pro (*ceteris judiciis*) velim reponi (*certis indiciis*) quoniam idem est, quod *l.* 8. *hujus tit.* ut si prius judex fuerit commotus certis indiciis, tum jubeat reos exhiberi, ut de eis quæstio habeatur,

hæc de plebeis. Constant etiam eos, quos a plebe secernit dignitas aut splendor generis, aut militia, aut emerita militia, torqueri, si objiciatur crimen perduellionis, *l. 3. et 4. sup. ad leg. Jul. majestat. l. 16. hujus tit.* Vel etiam quod perduellionis, sive læsæ majestati proximum est, si eis objiciatur crimen maleficarum artium, ut in *l. 7. sup. de malefic. et mathemat.* crimen scilicet maleficarum artium, quas dicantur non exercuisse passim, sed in comitatu Augusti, vel principis, quoniam qui has artes exercent in comitatu principis, propemodum pulsant, et appetunt ipsum principem, *ipsam majestatem*, ut ideo crimen est proximum læsæ majestati, et in eo nulla dignitas excusat a tormentis: *Cum* inquit, *has artes exercuerit in comitatu nostro, vel Cæsaris*, ut ait *l. 7.* plane separans Cæsarem ab Augusto; quam separationem Trajani ætate primum fuisse introductam dicit es Aurelio Victore, non motilo quidem illo et decurtato, qui formis est expressus, sed integriore, quem habuimus. Ejus verba sunt: *Trajanus*, inquit, *grandæva ætate, adscito ad imperium Adriano cive, et propinquo, abhinc divisa sunt nomina Cæsarum, et Augusti, inductumque in Rempub. ut duo, vel plures summæ potentiæ dissimiles cognomento, ac potestate dispari sint.* Augustinus in lib. 10. de Trinitate. *Cæsarem cum Augusto commune habuisse purpuræ gestamen, at non idem Diadema* Quod etiam Zonaras scribit in Michaele Strattiotico. Ammianus Marcel duobus locis, Cæsarem Augusto esse veluti apparitorem, non residem, sed ultro citroque discurrentem mandato Augusti, *lib. 14.* Verum ad rem In ceteris omnibus dignitas, ut splendor generis, ut militia excusat a tormentis, *l. 8. 11. et pen. hoc tit.* Et *l. 11.* primum nominat eminentissimos et perfectissimos, quos non vult ob dignitatem, quam sustinent, affici pœnis, aut quæstionibus plebejorum. Et eminentissimos vocat viros illustres, ut in constitutionibus Justin. Tribonianus modo vir eminentissimus, modo vir illustris appellatur. Contineri etiam possunt eo nomine spectabiles, et clarissimi. Eminentissimi igitur sunt viri illustres, et clarissimi, quoniam potissimum hi tres dignitate eminent in rep. perfectissimi sunt inferiores clarissimis. Ammianus Marcel. 21 *Nec sub eo dux quisquam provectus est cum clarissimatu; erant enim*, inquit, *perfectissimi.* Ait autem *l. 11.* neque eminentissimos, neque perfectissimos subjici tormentis, et pœnis plebejorum, neque liberos eorum usque ad 3. gradum, si modo liberi omnes eorum illæsam existimationem suam conservarint, *s'ils ont tous eurs vescu noblement sans reproche.* Nam si vel unus eorum notatus fuerit infamia, veluti damnatus jud. pub. hoc maculat ceteros, et privilegium illud extinguitur, nec transfertur ad ulteriores. Finge ex avo eminentissimo, aut perfectissimo esse patrem, et filium, et nepotem, et patrem notari infamia criminis cujusdam famosi: nota patris maculat filium, et nepotem excludit supradicto privilegio, et beneficio, ne subjiciatur pœnis, aut quæstionibus plebejorum. Hæc est sententia *l. 11.* in prima parte. Subjicit eadem l. in 2. parte idem esse observandum in decurionibus, et hoc referre Domitium Ulpian. in *lib. disp.* quod et verum est, hoc enim refert in *l. 2. D. de decur.* quæ est ex lib. 1. Disput. Ait, *in decurionibus autem, et filiis eorum hoc observari vir prudentissimus Domitius Ulpianus*, etc. in filiis eorum, inquit, ubi *filiorum* appellatione oportet intelligere omnes liberos usque ad 3. gradum exemplo eminentissimorum, et perfectissimorum Nam hoc privilegium decurionum non tantum ad filios, sed ad nepotes, et pronepotes transit, ut ostendi in *l. Moris §. pen. D. de pœnis.* et *l. Si quis filio. § Ejus. D. de inj. rup. irr. fact* testam. Ergo in liberis decurionum idem statuemus, quod in liberis eminentissimorum, et perfectissimorum, ut scilicet nota unius noceat posteris, ut posteris auferat privilegium. Verum hoc pugnat omnino cum *d. l. §. In avo.* Cujus tamen auctoritate utitur: nam ait, *in avo recte Papinianus respondit, ut nota patris non macularetur filius*, quorum verborum non potest esse alia sententia, quam, ut si sit avus decurio, et pater, et filius, et nepos, notato patre, filius non maculetur, aut nepos contagione patris, ut filius nihil sibi metuat, vel honori, quem ducit ex avo decurione Est eadem species, quam posui ante in liberis eminentissimorum; et tamen in iis liberis decurionum *l. 11. ait*, idem servari, quod in liberis eminentissimorum, in medium adducta auctoritate Ulpiani, qui tamen longe secus scripsit in *d. §. In avo. l. 2. de decur.* quæ est *ex lib. Disputat.* Idem etiam omnino scripsit Ulpianus in *l. Emancipatum, §. ult. D. de senator.* si avus fuerit senator, seu decurio (nam et decurio senator est municipalis) pater autem notatus sit infamia, etiamsi filius sit conceptus post, injustam notam patris dignitatem avi ei prodesse potius, quam nocere infamiam patris. Ergo indistincte seu filius, qui habet avum senatorem, vel decurionem, sit conceptus ante infamiam patris, vel post infamiam patris, infamia patris nihil ei præjudicat. Ulpianus ergo his duobus locis aperte dissentit ab eo, quod proponitur in hac *l. 11* aut negat se id scripsisse, vel sensisse, quod ei hæc *l. 11.* attribuit, ut scilicet quemadmodum in liberis eminentissimorum, et perfectissimorum nota patris nocet, ulterioribus dignitas avi non prodest; ita etiam in liberis decurionum nota patris maculet ceteros liberos Non potest res in concordiam adduci ullo modo: legantur glossæ, et interpretes, et ab eis legantur allegatæ innumeræ rationes istius nodi dissolvendi, sed irritæ omnes et quæ nullius sani hominis judicium expleant. Velim vos observare in hac *l. 11* manifesto Imperatores voluisse ponere differentiam inter liberos eminentissimorum, et perfectissimorum, et liberos decurionum, quoniam ubi dixit de liberis eminentissimorum, adversative subjicit, sive quasi ex adverso, *in decurionibus autem, et filiis eorum, etc.* Hæc sunt verba volentis ponere differentiam, quæ tamen nulla erit omnino, nisi legas negative, *in decurionibus enim, et filiis eorum hæc non observari, etc.* Et, ut ita legamus, compellit me ipsemet Ulpianus, cujus auctoritate utimur non uno in loco, sed duobus in locis, et ille ipso loco, puta disput qui notatur in hac l. 11. Sic igitur posita hac differentia intelligamus majorem integritatem, et castimoniam exigi in genere eminentissimorum. Nec abs re. Nam et horum æquum est mores enitere, et prælucere ceteris omnibus. Itaque eam gentem deturpat, vel unius ex liberis infamia, quod attinet scilicet ad istud privilegium, quod non ita facile admittuntur in genere decurionum, res est verissima: in liberis eminentissimorum, et perfectissimorum decus perpetuum exigimus, nec interruptum, ut in ea familia istud privilegium perseveret, ne expertaaliter pœnas, aut quæstiones plebejorum. Ad hæc est notandum ex *l. pen. hujus tit.* ad quam erat referenda illa lex 11. quam potius debui facere potiorem cum lege prima, quam cum *l. pen.* quod sit difficilior: eadem tamen de re utraque *l. 11* et *pen* Et ostenditur *l. pen* idem privilegium dari principalibus, qui, inquit, principali honore moniti sunt, vel apertius ut in C. Theod. principalitatis honore: qui sunt principales? Ii sunt primi decuriones, qui et primarii curiarum in *l. 39. C. Th. de decur.* primi Senatores, primi decuriones usque ad decem scilicet. Et ideo iidem sunt principales, et 10. primi curiæ, *l. 52.* et 54. *C. Th. de hæret.* ad quem honorem principalitatis perveniunt ii tantum, qui sunt perfuncti gradatim in sua patria omnibus muneribus civilibus, ut ostendit *l. 5.* et 77. et 75. *C. Theod. de decur.* Et hoc est, quod ait hæc lex, hanc esse mercedem laboris multorum munerum gestorum pro patria: hoc ait *l. penult.* ut scilicet principales non subjiciantur pœnis plebejorum, ut a D. Augustino in libris de civitate Dei, Areopagitæ vocantur principales. Et idem privilegium competere ait, si desierint esse decuriones, in memoriam scilicet prioris dignitatis, ut ait *l. ult. D. de decur.* dum ait eum, qui desiit esse decurio, et postea damnatus est, non posse torqueri: quia plerumque damnati torquentur, ut prodant sceleris participes et socios, *l. 1. sup. de falsa mon. l. ult. sup. de malef. et mathemat. l. Provinciarum. sup. de feriis.* Adnotandus tantum est, præter superiores notatos casus, quibus, qui in dignitate positi sunt sine delectu torquentur, cum atrocia crimina eis objiciuntur, veluti majestatis læsæ, aut minutæ, præter eos casus, addendus est tantum unus, quo decurio subjici potest tormentis, si ante decurionatum tabellio fuerit, et falsa pleraque instrumenta conscripserit. Nam si arguatur falsi post decurionatum, ex hac causa subjici potest tormentis, ex *l. Si quis decurio. sup. ad leg. Cornel. de fals.* si hoc res exigat, ut quæstio de ea habeatur. Nam ut ait, scripturæ fides, cum id res exigit, per ipsum debet probari scriptorem. Ideoque decurio torquetur eorum nomine, quæ falso dicitur scripsisse ante decurionatum cum tabellio esset. Nam observandum est, decurionem non posse fieri tabellionem, ut in *l. Universos. inf. de dec.* Sed tabellio potest misso eo munere decurio fieri, seu conscribi in curiam, et minorem Senatum suæ civitatis. Qui in dignitate torquebitur etiam de eis, quæ cum esset tabellio, dicitur falso conscripsisse, *d. l. Si quis decurio, sup. ad leg. Cornel. de fals.* Non omittam, in *l. 9. h. t.* vulgo male legi, *ne aliene forte sordidæ stirpis, etc.* Ait *l. 9.* cum quæritur de statu ingenuitatis, etiam exquisitam quæstionem habendam esse, etiam atque etiam inquirendum esse ea de re, quæ est maximi momenti, ne qui sint aliene forte sordidæ stirpis, irrepant in splendidam familiam, et alias debitam successionem arripiant. Nam certe veteres libri habent, *ne alieni forte sordidæ stirpis*: et Basilica etiam id confirmant: ἵνα μὴ ἀλλότριοι τυχὸν, etc.

# JACOBI CUJACII J. C.

## IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XLII. De abolitionibus.*

Obiter etiam sæpius ante dictum est de accusatorum temeritate et calumnia, quæ coercetur lege Remmia, et de abolitione, sine qua impune institutam accusationem deserere non possunt ex leg. Petronia, et Senatusc. Turpill. cui rei debebatur proprius specialisque tractatus, et vero nunc datur hic titulus, et quatuor qui sequuntur. Hodie hunc tantum titulum explicabo, et sequentem. Hic est de speciali abolitione, sequens de generali. Hic inquam, est de speciali et privata abolitione, quam non impetrari facile sit *lex Qui cum natu major. §. 1. de bonis libert.* et est venia omittendæ accusationis, vel deserendæ, quam petit accusator a judice, in cujus officio accusationem instituit, *l. Abolitionem. sup. ad leg. Jul. de adult. l. 15. D de jure fisci.* Nec enim ad abolitionem obtinendam necesse est accusatori adire principem, sed judicem, apud quem instituit accusationem, pro tribunali sedentem, et præsente adversa parte, ut liceat ei desistere, et pœnitere ab accusatione, redditis causis, propter quas desiderat desistere, ut puta allegans, se ad accusationem prosiluisse errore facili, vel inconsulto, aut juvenili calore: (nam et juvenes, id est, adolescentes ad accusationem admittuntur, præterquam adulterii) se igitur accessisse ad accusationem calore juvenili, ut apud Symmachum, *epist. ult. lib. 1.* accusator emissionem, id est, abolitionem petit obtentu inconsultæ adolescentiæ suæ pariter atque militiæ. Igitur reddenda est causa judici, exponenda petitæ abolitionis, ut si justa sit, detur perpenso consilio, et causa cognita etiam invito reo, ut in *l. 3. h. tit.* Et justa etiam est causa accusatori petendæ abolitionis, si propinquos suos in reatum, in accusationem deduxerit, quorum postea miseratur, *l. 2. hoc tit.* in fine. Itemque si quis suæ, aut suorum injuriæ exsequendæ causa accusationem instituerit, *d. l. 2.* et

l. *Quamvis. sup. ad leg. Jul. de adult.* Quia hic, qui exsequitur suam injuriam, vel suorum, privatam causam agit, quam cur non omittat, si velit petita venia? At qui publicam causam agit, quia accusationem instituit publico jure, publicum jus temere prodere, atque omittere non potest. Impetrata autem abolitione non potest ab eodem in eundem renovari crimen, ut ait *l.* 2. restaurari crimen, *l. Mulier.* §. *ult. D. ad Senatusc. Turpil.* nisi nutu principali, id est, permissu principis (recte sic legitur, *nutu principali*) accusationem, cujus abolitionem petiit et impetravit, restaurare potest, alias non potest, etiamsi reus post abolitionem impetratam non præstet accusatori fidem, non præstet quod promisit se daturum vel facturum, si abolitione petita accusator desisteret, *l. 3. ad Senatusc. Turpil.* Nam et pactione habita cum reo, qui abolitionem petit, recte petit, si cognatum accusaverit, vel si privatam causam egerit suam injuriam defendens, vel suorum, non etiam si egerit publicam, et extraneum accusarit. Nam abolitio ex compacto partium honeste non petitur, cum publico jure adversus extraneum semel accusatio instituta est et inchoata. Et ita est explicanda *l. 2. h. tit.* Et in illo loco (*sin autem per deceptionem*) certe legendum est, *per depectionem*, trajectis literis, ut in *l.* 1. *C. Theod. eod. tit.* Et in Basilicis κατὰ σύμφωνον. Depectionem vocat pactionem habitam cum reo de petenda abolitione, quæ turpis est, si crimen non fuerit capitale, et quod ita pacti sunt inter se accusator et reus, uterque punitur: honesta autem pactio est, si crimen fuerit capitale. Et quod ita pacti sunt de crimine capitali, accusator tantum punitur, non reus, qui redemit salutem suam, excepto crimine adulterii, et ex non capitalibus, falsi, *l. Transigere. sup. de transact. l.* 10. *sup. ad leg. Jul. de adult.* At præterea notandum est, abolitionem etiam non dari manifesto calumniatori, qui non errore prosilit ad accusationem, sed malitia mala, *l.* 3 *hujus tit. l. pen. inf. de calum. l.* 5. *D. de jure fisc.* Non dari etiam abolitionem, nisi re integra, reo tamen sub custodia officialis facto, sive posito, nondum etiam reo experto carcerem, aut vincula, aut tormenta; nam si res non sit integra, puta si sit perventum ad tormenta rei, si reo sint injecta vincula et catenæ non petitur, daturve abolitio invito reo. At si res sit integra, reo tantum posito sub custodia officii, non petitur etiam abolitio invito reo, nisi intra triginta dies, ex quo reus factus est in custodia officii, quod tempus triginta dierum etiam datur reo ad res suas componendas, et ut interim se comparet, et instruat ad sistendum in judicio, *l. 2. sup. de exhib. reis.* Et hæc omnia continentur in *l. 3. h. tit.* Simul et hoc ut non petatur etiam abolitio, nec consensu utriusque partis, si jam torti sunt ingenui homines vocati ad testimonium, et torti quasi sceleris participes. Qui casus est addendus ex *l.* 3. iis, quos exposui heri, quibus liber homo in testimonium vocatus torqueri potest, ut si sit infamis, si vacillet testimonium ejus, si nutet, et subsit in eo suspicio mendacii quædam: itemque si dicatur particeps sceleris: si ingenui homines torti sunt, non est integrum petere abolitionem, si servi torti sunt ad testimonium vocati, aliud est, quia non sunt tanti. Quædam etiam ostendit *l.* 3. esse crimina, quorum abolitio non petitur, ut crimen læsæ majestatis; et desertæ militiæ, et peculatus, id est, interceptæ pecuniæ publicæ: quæ sola nominat: sed addit generaliter, omniaque quæ in jure veteri continentur. Unde quæres merito, quæ sint alia crimina, quæ jure veteri continentur, quorum abolitio peti non potest. Puto esse eadem crimina, ad quæ non pertinet generalis abolitio, sive indulgentia, quod conveniens esse videatur, et consentiens, ut reis criminum, quibus non prodest generalis abolitio, non prosit etiam specialis. Et a generali abolitione, sive indulgentia, puta, quæ reis tribuitur, feriis paschalibus, in *l. 3. sup. de episcop. audient.* excipiuntur non tantum majestatis rei, sed etiam sacrilegi, et adulteri, et stupratores, incesti, ne fruantur indulgentia castarum feriarum, et raptores, et violatores sepulchrorum, et adulteratores monetæ, et venefici, malefici, parricidæ, homicidæ, et qui sæpius in idem crimen inciderunt. Ideoque abolitio illa paschalis (qua utimur hodie) datur tantum leviorum criminum reis iis diebus sacris exeundi carcere non graviorum criminum reis, quæ enumerata sunt. Exstat exemplum illius indulgentiæ apud Cassiodorum in fine undecimi, ubi directa oratione ad commentariensem, sive custodem carceris, ait ut eos ille reos tantum sibi vindicet, quos ex pietatis causa non relaxat, qui scilicet enumerantur in *l.* 3. et in *l.* 1. 3. 4. 6. 7. *C. Theod. de indulgent. crim.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLIII. De generali abolitione.*

Superior titulus fuit de speciali et privata. Hic est de generali sive publica, qualis est illa paschalis, quam ante proposui, et ei quæ alias a principe, vel senatu ultro decernuntur indictis feriis certorum dierum, quibus judicia criminum conquiescant, quibus strepitus criminales conquiescant, et rei leviorum criminum solvantur carcere, aut vinculis, quæ feriæ indicuntur propositis edictis. ut significat *lex* 1. *h. tit.* Dum ait, *si post abolitionem ex forma solita reorum factam et edicta proposita, etc.* Sic legendum, id est edicta comprehendentia eam indulgentiam principis, inquiunt Græci, ut quamdiu hæ feriæ durarint, respirent rei, quod fit ob lætitiam aliquam, vel gratulationem publicam, ob rem prospere gestam. Const. Imp. in *l.* 1. *C. Th. de indulg. crim.* concedit indulgentiam omnibus, exceptis iis, qui solent excipi, propter partum Crispi, et Helenæ filiorum suorum. Magna autem est differentia inter specialem abolitionem, et generalem: nam generalis principaliter datur reis, et consequenter etiam accusatoribus, ut desistere possint, nec etiamsi sint finitæ feriæ, inviti coguntur repetere crimen, *l. In Senatusc. D. ad Senatusc. Turpill.* Specialis autem abolitio datur principaliter accusatori, non reis, quia et invitis reis datur. Item generalis abolitio datur nemine postulante, specialis postulante accusatore. Porro generalis finitur feriis finitis, finita publica hilaritate, finitis feriis paschalibus, et rei regrediuntur in carcerem, si velit perferre crimen accusator, quod et perferre potest repetito reo, non quocunque tempore, sed tantum intra triginta dies utiles, dies judiciarios, ex quo finitæ feriæ sunt, *l. Aut privatum.* §. *ult. ad Senatusc. Turpill.* Post triginta dies repellitur præscriptione publicæ abolitionis, *l.* 1. et 9. *hoc tit.* Impetrata autem speciali abolitione reus repeti non potest, nisi speciali permissu principis extorto precibus oblatis principi, *l.* 1. *tit. super.* In hoc tractatu velim vos observare, non idem omnino esse abolitionem, et indulgentiam, licet hæc nomina sæpe permutentur: nam aptissime in *l. pen. inf. de calumn.* separatur abolitio ab indulgentia. Et sane licet indulgentiæ nomen sit generale, tamen specialiter accipitur proprie pro ea indulgentia, quæ pœnæ inflictæ, aut infligendæ gratiam facit, ut *l.* 3 *h. tit.* quæ impunitatem delicti tribuit, *l. 3. in fin. sup. de episc. aud.* et accusatori silentium indicit perpetuum, ut nec quandoque reum repetere possit, ut *l. 9. sup. ad leg. Corn. de fals. l. 5. sup. de his qui sibi ad scrib. l. 5. ad leg. Cornel. de sicar. l.* 4. et 7. *inf. de sentent. pass.* Et hæc indulgentia perfecta est abolitio criminum, et lex oblivionis, et amnistia; et quandoque princeps decernit publicam delictorum omnium abolitionem, ut apud Vopisc. legimus in Aureliano: de indulgentia valde notandum est, quod ait *l. 3. hoc tit.* indulgentiam pœnæ gratiam facere, non etiam abolere infamiam criminis, non etiam restituere famæ, ut Livius 45. *hic, qui nos pœna, non crimine liberavit, gratiam habemus, etc.* Et Plinius 9. epist. 13. *Si pœna flagitii manifestissimi remittatur, nota certe, quasi censoria inuratur.* Et accommodate in hac l. 3. glossa citat etiam illud Ovidii:

> *Pœna potest demi, culpa perennis erit.*

Indulgentia igitur hæc est perpetua; abolitio autem, quæ fit indictis feriis ob publicam lætitiam, aut celebritatem diei, fit tantum pro tempore feriarum, quoniam repeti possunt rei post finitas ferias intra 30. dies utiles. Et hujusmodi est indulgentia, seu abolitio paschalis celebritatis.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XLIV. Ut intra certum tempus criminalis quæstio terminetur.*

Postquam dixit de speciali, et generali abolitione, qua interveniente, accusator, qui omittit accusationem, non videtur desistere, ut teneatur pœna desertionis ex Senatusconsulto Turpill. *l. Si interveniente. D. ad Senatuscons. Turpill.* nunc docet, ea non interveniente abolitione, desistere videri eum, qui post inscriptionem, aut litis contestationem negligens est in peragendo reo intra tempus legibus constitutum, quod hodie est biennium. Causa civilis peragenda est intra triennium, *l. Properandum. sup. de jud.* causa criminalis intra biennium ex constitutione Justiniani, id est, ex *l. 3. hoc tit.* ex qua Tribonianus in *l. In Senatuscons.* §. *Qui post. ad Senatuscons. Turpill.* addidit hæc verba, *vel biennio.* Nam olim tempus terminandæ causæ criminalis fuit annus tantum, ut constat ex *tit. C. Theod. ut intra annum criminalis quæstio terminetur*, ut ex *l. 2. C. Theod. ad leg. Cornel. de fals.* et *d. l. In Senatuscons.* §. *Qui post*, dum ait, *anno, vel biennio*, anno, scilicet jure veteri, vel quod addidit Tribonianus ex constitutione Justiniani, biennio, jure novo scilicet, et *l. Reus. D. de muner. et hon.* quo loco ait, post annum, quam reus est delatus honores petere posse, quia scilicet desiit esse in reatu per negligentiam accusatoris, qui intra annum non pertulit accusationem. Et hodie quidem biennium numeratur a die litis contestatæ, *l. 3. hoc tit.* olim annus numerabatur a die inscriptionis, *l. 2. C. Theod. eod. tit.* quæ est *l. 2 h. tit.* in qua Tribonianus illa verba (*a die inscriptionis*) mutavit, et reposuit, *præcedentibus inscriptionibus*, ut in *l. Ubi. sup. ad leg. Cornel. de fal.* Hæc verba (*testatæ actionis*) id est, inscriptionis, quæ erant in Codice Theodos. *l. 2. ad leg. Corn. de fals.* mutavit in (*contestatæ accusationis*) propter l. 3. hujus tituli, quæ vult tempus finiendæ causæ criminalis computari a die litis contestatæ. At Basilica in hac *l. 2.* retinent illa verba (*a die inscriptionis*) ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐγγράφων. Et potest dici tempus legitimum computari a die inscriptionis, si lis nunquam contestata fuerit, ut *d. l. In Senatusc.* §. *Qui post*, a die autem litis contestationis, si fuerit contestata: et hoc est verum. Punitur ergo negligentia accusatoris intra tempus legitimum, qui non agit, aut persgit reum, quem semel detulit, et multo magis, qui obdurat in hac negligentia, usque ad extremum diem legitimi temporis, id est, qui nec extremo quidem die legitimi temporis judicio adest, quia tunc palam est, eum rem non distulisse, sed plane deseruisse, aut voluisse desistere, ut *l. 2. hoc tit.* ait, *qui destitit.* Pœna autem hujus negligentiæ est infamia, et mulcta quartæ partis bonorum, *l. 1. h. tit.* videlicet, si persona fuerit honestior: humilior autem, et pauper, cui, ut ait *l.* 2. damnum famæ non est injuria, ut *l. Si quis injuriam. D. de injur. l. 12. C. Theod. de haeret.* Humilior, inquam, et pauperior ex hac causa datur in exilium, id

est, relegatos ut Græci recte interpretantur, et ea verba nos similiter sumus interpretati in *l. 4 sup. ad leg. Jul. de adult.* Hæc tamen pœna, quæ irrogatur ei, qui non peregit litem criminalem intra tempus legitimum, est gravior longe pœna Senatusc. Turpill. de qua tit. seq. Et tamen, qui hac pœna tenetur, dicitur incidisse in Senatusconsultum Turpillianum, ut *l. In Senatuscons. § Qui post. D. ad Turpillian.* ut in *l. 2. h. tit.* destitisse, id est, quasi destitisse: nam hæc culpa et negligentia accusatoris, qui non perfert accusationem intra biennium, est similis, et proxima culpæ notatæ Senatuscons. Turpill. et l. Petroniæ, quæ jungitur Senatusconsulto Turpilliano, *l. Abolitionem. sup. ad leg. Jul. de adult.* quia scilicet eam legem tempore Neronis tulit Petronius Turpillianus consul, senatus approbavit. Juris auctores Senatusconsultum designarunt ex nomine consulis, qui hujus juris auctor fuerat, et Turpillianum dixerunt commodius, quam Petronianum.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XLV. Ad Senatusc. Turpil.*

Pœna Senatusconsulti Turpilliani, et legis Petroniæ est infamia, et mulcta quinque librarum auri, non quartæ partis bonorum *l. Spurii. §. Qui judicii. D. de decurion. l. 3. §. ult. §. De prævaricat.* Quæ mulcta pecuniaria redigitur in fiscum, *l. 1. D. de jure fisci.* Vel etiam est pœna extraordinaria pro motu judicis, ut ait *l. 2. h. tit.* quoniam hodie omnes pœnæ sunt extraordinariæ, hæc autem pœna Senatusconsulto Turpilliano irrogatur accusatori, non negligenti: ut in tit. præcedenti, sed qui animo destitit ab accusatione sine abolitione post rei delationem, et impleta solemnia accusationum, id est, post inscriptiones, et satisdationes exercendæ litis; et breviter, qui in totum deposuit animum agendi, et professus est se nolle persequi accusationem, *l. ult. h. tit. l. Destitisse. D. eod.* et hic proprio nomine dicitur tergiversator et desertor, *l. 1. §. 1. et §. Suspecti. D. eod.* Proinde pœna Senatusconsulti Turpilliani irrogatur tergiversatori. Pœna quasi Senatusconsulti, id est, tituli superioris irrogatur moratori, cunctatori, frustratori. Puto et ad Senatusconsulti Turpilliani pœnam pertinere eum, qui postquam implevit solemnia accusationis, quæ ante exposui, intra præfinitum a judice diem litis contestandæ, et edictis evocatus, judicio adesse detrectat, ut *l. 3. et 7. sup. qui acc. non poss. l. Ab accusatione. §. Destitisse. D. eod.* Et notandum maxime, quod est, in *l. Quærebatur. D. ad Turpill.* eum non incidere in pœnam Senatusconsulti Turpilliani, qui est exclusus præscriptione temporis, et si accusator adulterii (quod crimen finitur quinquennio) processit ad accusationem post quinquennium, excludatur præscriptione quinquennii, et ita desistat, hic non incidit in Senatusconsultum Turpillianum, quia coactus non sua sponte desistit, quia sero venit ad accusationem, *d. l. Quærebatur*, cui tamen opponitur lex 1. *tit. super.* ut *l. 1. §. Accusationem. D. ad Senatusc. Turpill.* Et glossa quidem recte respondit *l. 1.* tituli superioris, et nullo modo, id est, pessime, *l. 1. § Accusationem:* nam legem primam tituli superioris dicit non loqui de tempore inchoandæ accusationis, de quo *l. Quærebatur.* loquitur, sed de tempore terminandæ inchoatæ delationis, vel accusationis, vel (ut utamur verbis glossæ) non loquitur l. 1. tit. superioris de tempore accusationis instituendæ, sed de tempore instantiæ ad *d. l. 1. §. Accusationem.* quod respondet, est obliterandum, et perspicue, et facillime dicendum, *l. Quærebatur.* loqui de eo, qui præscriptione temporis est exclusus, cui nil imputatur, nisi quod sero venerit, non quod destiterit. Lex autem 1. *§. Accusationem.* loquitur de eo (ut verba demonstrat) qui potuit excludi præscriptione temporis, veluti quinquennii, si fuisset opposita, et non est exclusus, atque adeo porrexit accusare, qui non potuit desistere impune sine abolitione. Et utitur simili exemplo in eodem crimine adulterii, qui accusat adulterii marem et fœminam, excludi potest præscriptione, quod per legem Juliam simul ambos non liceat accusare, sed alium post alium, etiamsi fuerit exclusus hac præscriptione, non incidet in Turpillianum, sed si non exclusus fuerit, si rei passi sint eum agere in utrumque, atque ita litem in utrumque fuerit contestatus, et post pœnitentia ductus desistat sine abolitione, incidit in Turpillianum.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XLVI. De Calumniatoribus.*

Tergiversatoribus, aut veluti tergiversatoribus, ad quos pertinent tres tituli superiores, adjungit calumniatores, quod est aliud genus accusatorum, qui pœnis legitimis subjiciuntur. Calumniatores sunt, qui scientes dolo malo falsa crimina intendunt, quorum irriti abeunt. Calumnia est irrita accusatio, irrita delatio, *l. 8. h. t.* si enim non fuerit irrita accusatio, ut puta, si reus fuerit condemnatus, jam de accusatoris calumnia quæri non potest, *l. 1. h. tit.* quod notandum. Non dico, calumniatores esse, qui crimina, quæ intendunt, judici non probant, ut crasso filo more Rhetorum, dicit Demosthenes in Neæram, accusare, et non probare esse sycophante. Nam possunt plerique non probare, et defici probationibus, qui non tamen erunt calumniatores, et in *l. 3. h. tit. l. 1. §. 1. D. ad Senatusc. Turpil.* Ideoque nec si absolutus sit reus, utique semper accusator damnatur de calumnia. Calumniatores vero præter pœnam, cui se subjiciunt ipsimet per inscriptionem, quæ est talio, id est, similitudo supplicii intentati, et formidati reo, ut *l. 7. et ult. h. tit.* etiam lege Remmia in publicis judiciis, id est, si publico judicio sunt calumniati, puniuntur, ut constat ex *l. 1. §. 1. ad Turpill. et l. Quæsitum. D. de testibus.* Marcus Tullius pro Roscio Amerino: *Ita quæstus is cupidum esse oportebat, ut horum existimationem, si legem Remmiam putares aliquid valere oportere;* non Memmiam, sed Remmiam, de calumniatoribus, quoniam ea pars orationis est de calumnia. Et puto ex ea lege Remmia esse, ut calumniatoris fronti inuretur litera K, quæ est prima litera hujus nominis calumniatoris, ut veteres scribere solebant, qua ex re *d. lex Quæsitum. D. de testibus,* significat calumniatorem, qui de calumnia sunt damnati l. Remmia, non esse integræ frontis, quod non dixit per allusionem, sed per veritatem, quoniam eorum fronti inuri solebat prima litera sui nominis: quod etiam significat quidam locus in Oratione Juliani ad Antiochenos, quæ inscribitur Μισοπώγων dum ænigma Antiocheni in eum proposuissent, quod desiderabant X, et incessabant Julianum, quod incesseret K, desiderabant nimirum Constantium, et arguebant Julianum, quod persequeretur Christum. Ille ait, jure desideraturos duplex KK, id est, Constantium suum, et notam calumniæ, quod plerque calumniarentur in eum, et in civitates vicinas. Hoc esse ex lege Remmia, etiam eodem loco Marcus Tullius ostendit; dum paulo post subjicit ad caput calumniatoris literam adfigi, hoc est, K, et inustionem hanc literæ, inustionem esse infamiæ, ut postea *neminem alium*, inquit, *nisi fortunas suas posset accusare.* Pœna igitur legis Remmiæ notatur in *l. 3. hujus tit.* cum in ea dicitur esse detrimentum existimationis, et in *l. 8.* infamiæ supplicium, quam pœnam dixit irrogari recte in publicis judiciis. Nam in privatis et extraordinariis, calumniatores puniuntur extra ordinem, pro qualitate admissi, *l. 3. D. ad Senatusconsul. Turpill.* et damnati puniti que non notantur infamia. Quære *l. 5. h. t.* sit, in liberalibus causis, quæ sunt privatæ, eos, qui pronuntiantur calumniatores, non periclitari, id est, fama sua non periclitari: et sic pœna tergiversatoris, et moratoris habet tantum locum in publicis judiciis, etiamsi moveantur, ut fit hodie, et agitentur extra ordinem, *l. In Senatusc. §. 1. D. ad Senatusc. Turpill.* non in privatis judiciis, vel extraordinariis, sed eam culpam coerceri in iis judiciis extra ordinem, *l. 1. §. Suspecti. l. 7. §. 1. sup. ad Senatusc. Turpil. l. 1. sup. eod. tit. l. 2. de his qui accus. non poss.* Quod præterea est in hoc titulo, est facillimum, mulierem non timere pœnam calumniæ, quæ suæ injuriæ causa accusationem instituit, quoniam id facit imbecillitate, et parcitur imbecillitati mulierum, *l. 2. hujus tit.* Excusari etiam hæredem, quem testator jussit moriens ex vulnere quodam sibi inflicto exequi mortem suam adversus illum: nam hic hæres, si paruerit, ut necesse habet parere et non vicerit, non tenetur calumnia. Idemque est in filio, qui vindicare conatus est necem patris, vel matris, *l. 4. hoc tit.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLVII. De pœnis.*

Sæpius ante habita mentio pœnarum exigit, et proprio titulo ostendatur, quæ sint genera pœnarum, quibus afficere judices quemque possent, et de iis constituendis, vel exequendis, quæ legibus proditæ definitiones, et præceptiones sint. Pœna est æstimatio delicti, *l. Sanctio. D. eod. tit.* vel supplicium peccati, ut e contrario Marcus Tullius in Pisonem ait, *Supplicium esse pœnam peccati:* vel, ut quidam ait, *pœna est τῶν πλημμελημάτων ἐκτριβή:* quo modo etiam Theologi quidam ἐξομολόγησιν, definiunt. Imponitur vero pœna vel ut sublatis malis ceteri sint securiores, vel ut is, qui punitur, emendetur, *l. Si pœna. D. eod.* ut pœna ejus ceteros meliores reddat, *l. 7. sup. ad leg. Fab. l. 1. sup. ad l. Jul. repetund.* Demosthenes in Neæram ἵνα ἄλλοι πρόνοιαν ποιῶνται καὶ φοβῶνται. Denique ut ceteri terreantur exemplo *l. Capitalium. §. Famosos. D. eod.* Omnis enim pœna, non tam ad delictum, quam ad exemplum pertinet, quæ ratio etiam efficit, ut in animantibus mutis, nonnumquam pœnæ consumantur, ut Polybius apud Plinium 8. capit 16. refert in Africa se vidisse Leones, qui homines appetebant crucifixos, quo ceteris, inquit, metu similis pœnæ absterrerentur eadem noxa. Et Pausan. Eliacorum 2 Draconem legislatorem etiam in iis, quæ anima carent, ut si ictu statuæ, quæ cecidit, homo periisset, exemple edi voluisse. Certe deum legimus etiam a feris hominis occisi sanguinem requirere, Genes. 9. *et taurum, qui hominem occiderit, obrui lapidibus, nec carnem ejus esse vescendo*, Exod. 21. Et simul cum homine animal necari, cum quo homo rem fœdissimam, Levit. 20. Sicut autem hodie in extraordinariis judiciis, vel etiam publicis, aut privatis, de quibus extra ordinem cognoscitur, fere omnes pœnæ positæ in arbitrio judicantium, ut non sit mirum, si etiam hodie liceat appellare, et convictis, vel confessis reis a pœnis, quas judices indicunt. Olim in publicis judiciis, et privatis quibusdam erant certæ pœnæ legibus constitutæ, quas nec erat necesse judices sententia sua exprimere, quia de facto tantum judicabant, puta fecisse videri. Quam sententiam tacito intellectu sequebatur pœna legitima, ut *l. Si præses. D. eod. l. 1. §. Nam si quidem. D. ad Senatuscons. Turpill. l. Castitati. sup. ad leg. Jul. de adult. l. Vim. totius, D. eod. tit.* Nec potuit judex efficere quo minus

ex turpi causa, sive publico crimine, cujus causæ omnis est turpis, damnatum sequeretur infamia, et pœna legitima, *l. Non potest. D. de furt. l. Divus Severus. D. De injur.* Vel si quando judices pœnam legitimam suis sententiis exprimebant ex abundanti, et convictus erat vel confessus reus, ab ea sententia tanquam a lege non licebat appellare, *l. Si qua pœna. D. de verb. sign.* nisi forte majorem legitima irrogassent, quo casu reo licebat appellare, vel minorem, quo casu licebat appellare accusatori, ut D. Aug. epist. 160. ait, solere homines, quando cum inimicis eorum convictis lenius agitur, a mitiore sententia appellare. Quia scilicet, ut est in *Nov.* 82. judices legibus cautiores esse non debent. Symmachus in Epistol. corruptas videri sententias, si sint legibus mitiores. et *l. Servos in fin. sup. ad leg. Jul. de vi*, et *l.* 8. *C. Theod. de appellat.* puniri judicem, qui molliorem, quam sit statuta, sententiam protulerit. Et *l.* 19. *D. de verb. oblig.* contentos nos esse debere pœnis legibus comprehensis. Non est autem novum, ut damnato reo appellat actor, qui secundam fortunam judicii tulit, veluti a mitiore sententia, et sic forte, et appellet uterque. Nam duos tantum, casus exceptos invenio, quibus victori appellare non licet. Unus est in *l. Properandum. §. Sin autem ex gestis. sup. de judic.* si secundum absentem per contumaciam sententia sit dicta, quæ tamen ei in plenum non satisfacit, non poterit appellare, propter contumaciam. Alter casus est in *l. ult. sup quand. provoc. non est nec.* si victor de eo tantum queratur, quod nulla, aut minor ratio habita sit sumptuum factorum in litem, vel detrimentorum, vel quod reus, qui appellavit tardior sit in inducenda appellatione, quoniam ipse cessante reo potest anteferre causam appellationis citra appellationem ullam. Dixi initio de pœnis, in hoc titulo proponi varias definitiones juris. Has, quia hæ sunt faciles, legat unusquisque, ego unam tantam adnotabo, quæ est celebrior, et sanctior, quam a Theodosio expressit Divus Ambrosius, id est, *l.* 20. *h. t.* ut pœna eorum, quos princeps jussit affici ultimo supplicio, differatur in 30. diem, nec statim exequatur, hoc est speciale in principe cujus præcepta sæpe emolliuntur modica dilatione. Nec enim eadem est conditione princeps, qua judex, et non possit suam sententiam revocare. D. Augustin. de Fato: *Judic. est statutum*, inquit, *ne liceat in reum latam sententiam revocare. Nunquid et ipse Imperator sub hac lege erit? Nam ipsi soli licet revocare sententiam, et reum mortis absolvere, et ipsi ignoscere.* At a judice inflicta capitalis pœna non potest differri, sed statim, sine mora ad effectum est perducenda, et definit *lex* 18. *hoc tit. lex ult. sup. de custod. reorum.* duplici ratione. Prima hæc est quia frustra differtur sententia judicis, quæ a judice mutari, et revocari non potest. Et altera ratio, ut statim exequendæ sint sententiæ judicum ne damnatis detur spatium veniæ impetrandæ a principe, quæ sæpe impetrabatur, etiam post damnationem, cum executioni mora afferebatur, et ideo novæ constitutiones volunt, ut damnatum velox pœna consequatur. Sublato igitur veteri Senatusconsulto facto auctore Tiberio, quo omnis pœna capitalis differebatur in decimum diem, ut Svetonius, Tacitus, Dio scribunt, quo jure etiam ferunt hodie Bononienses uti in Hetruria. Dixi judicem pœnam sua sententia dictam, non posse mutare. Ita est: interpretatione tamen eam potest lenire, quia et pœnam lenit, *l. pen. D. eod. tit.* ut apud Svetonium in Julio, Consulem non pigat sententiam suam (quia mutare erat turpe) interpretatione lenire, ut hodie videmus exempli gratia, quos sententia sua comburi jusserunt, annuentibus illis prius jugulari. Svetonius Julium Cæsarem, quos se cruci affixuros ante juraverat postea prius jugulari jussisse, deinde suffigi pœnæ scilicet leniendæ gratia. Moris autem erat (quod præstat scire) judicem, prius quam damnaret reum, vestem mutare, prætextam ponere, ut Valerius Maximus notat 9. cap. 12. cum scribit de Licinio Macro repetundarum reo, et Seneca 1. *De ira.* Etiamsi perversa magistratui vestis sit accingenda ad damnationem reorum, et classico convocata est concio: qui locus etiam ostendit, judicem, prius quam reum damnaret, classico convocasse concionem, ut Tacitus 2. Annal. in Publ. Martium Consules extra portam Esquilinam, cum classico canere jussissent, prisco more advertere. Et idem Seneca 5 *Controvers.* Manus post terga revinctæ cum ex altera parte classicum caneretur. Moris etiam erat, damnatos, cum ducerentur ad supplicium, concutere solitos tinnula sistra, ut agnosci possent, ne quis obvius in eos impingeret, et ex eorum forte contactu piaculum contraheret, quod Zonaras in Triumphi descriptione scribit. Inter genera autem pœnarum, et ignominiarum in hoc titulo quædam reprobantur, veluti, ut damnato non inscribatur frons, *l.* 17. quo plane tollitur, quod heri dicebam, fuisse cautum lege Remmia, ut calumniatoris fronti inscribatur littera K. ut Christianorum sæpe (auctor est Pontius Diaconus in Cypriano) et aliorum damnatorum frontibus certas literas, raptus testes, jussu judicum inscribi solitas, et alii plerique auctores. Reprobatur etiam in hoc titulo damnatio perpetua vinculorum, *l.* 6. hanc esse pœnam servilem, *l.* 10 at in *d.* l. 6. vis affirmat. At damnatio perpetua in opus publicum jure permittitur, et deportationi comparatur recte in *l.* 1. *h. tit.* quia civitatem tantum aufert, non libertatem, ut *l. Sunt quædam*, et *l. Capitalium. §. Divus. D. eod. tit.* ubi est legendum, sine negatione, ut Florent. et Basil. legitur. Damnatis in opus metalli ad tempus libertatem manere, quemadmodum etiam iis qui in opus perpetuum damnantur, ubi est intelligendum in opus publicum perpetuum, ut in hac *l.* 1. in opus perpetuum damnati, id est, in opus publicum perpetuum, non in opus metalli perpetuum, quoniam hæc pœna et civitatem et libertatem aufert, *d. l. Sunt quædam.* Opus publicum perpetuum aufert tantum civitatem. Contra quoque opus metalli temporarium aufert tantum civitatem, *d. §. Divus.* et *l. Aut damnum. §. In ministerium. eodem*, non civitatem et libertatem: quod certe nec, ut quidam fingit, ego usquam admisi. Opus autem publicum temporarium, neque libertatem, aut civitatem aufert, id est, caput non minuit, *l.* 6. *sup. ex quibus caus. infam. l. Capitalium, §* 1. *C. de pœnis:* in hoc titulo deest constitutio Græca in fine a me satis alibi indicata et explicata. Portio hujus tit. est sequentis constitutio.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. XLVIII. Ne sine jussu Principis certis judicibus liceat confiscare.*

Hujus tituli sententia est brevis, etiamsi pœnæ sint legitimæ et receptæ, atque approbatæ, non tamen omnibus judicibus, eas irrogare licet indistincte. Ut ecce ex hoc titulo, qui constat una tantum constitutione, præsides provinciarum non possunt irrogare vice pœnæ publicationem omnium bonorum, sed ii tantum, qui sunt, in summa positi administratione, puta viri illustres, ut præfectus prætorio, aut vicarius præfecti prætorio, aut præfectus urbi, *l.* 1. *§ A præfectis. D. de leg.* 3. Præsides autem provinciarum, qui sunt clarissimi, aut prefectissimi, non possunt irrogare inconsulto principe suo jure publicationem omnium bonorum. Quæro, an hac ratione etiam non liceat præsidi provinciæ deportare in insulam? Et constat non licere: quod scilicet deportationem sequeretur, vel tacite publicatio omnium bonorum, *l.* 8. *tit. super.* Et hoc videtur posse dici. Sed tamen ratio est vitiosissima, quia eadem ratione dici posset, præsidem provinciæ non habere jus gladii, aut jus damnandi in metallum, quod hanc quoque pœnam sequatur publicatio omnium bonorum, et quidem multo magis, exceptis tantum duobus casibus, quos supra habuimus in *l.* 1. *de mulier. quæ se servis prop. junx.* et *l.* 1. *de raptu virg.* Et tamen constat præsidem habere jus gladii, et jus damnandi in metallum, *l. Illicitas. §. Qui universas. D. de offic. præs.* ex lege Augusti, ut Dio scribit 53. etiam in militem. Quam sententiam utique per consequentias sequitur etiam publicatio omnium bonorum. Nam tacite, et per consequentiæ etiam præses inconsulto principe publicat omnia reorum bona, quibus scilicet vitam adimit, aut libertatem simul, ac civitatem. Et recte Joannes hoc loco, tacite, et per consequentias hoc facere judices possunt; non directo, et expressim possunt facere, et sunt innumera exempla in jure, in quibus quod expressum est, non valet, et tacite tamen id recte fit. Ergo vera ratio, propter quam non est præsidi provinciæ jus deportandi in insulam, vel confiscandi omnia bona, est, quia in iis, quæ pertinent ad coercitionem delictorum, quævo sunt meri imperii, quod lege dicitur dari, *l.* 1. *in fi. D. de off. ejus, cui mand. est jurisd.* tantum habet magistratus, quæ ei lex specialiter dedit, nec si dederit majora, ideo habet minora, quæ non dedit. Nec hæ argumentationes sunt in hac quæstione receptæ, ut cui licet majus, etiam minus liceat, quia hoc totum est legis, quæ præsidibus provinciarum circumscripsit potestatem. At lex Augusti dedit præsidibus provinciarum jus gladii, et jus dandi in metallum, dedit et jus relegandi, *l. Relegatorum. §.* 1. *D. de interdict. et relegat.* et ad id nonnihil facit. *lex* 2. *tit. super.* At jus deportandi, vel confiscandi non dedit: hæc sunt verba *leg. Inter pœnas, §.* 1. *D. de interd. et releg.* (deportandi jus judicibus datum non est) ergo quia datum non est, non possunt deportare, vel confiscare. Et eadem redditur ratio in *l. ult. de offic. proc. Cæs.* Procuratores Cæsaris non habere jus deportandi, quia, inquit, ejus pœnæ constituendæ jus non habent. Videbitur inepta ratio, et assertioni consimilis, nisi sic interpretemur, quia hujus pœnæ constituendæ jus non habent, id est, quia hujus pœnæ constituendæ jus non est eis datum legibus, ex quarum arbitrio pendet pœnarum ratio.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titulum XLIX. De bonis proscriptorum, seu damnatorum.*

Quod est confiscare in titulo superiori, in isto est proscribere, nimirum publicare omnia bona, quod fit, vel expressim, vel tacite. Quorum bona expressim publicantur, hi proscripti dicuntur: quorum tacite, damnati: veluti damnati capite, aut deportatione, aut metallo, aut simili pœna, quæ inferat capitis diminutionem maximam, vel modicam, id est, quæ civitatem et libertatem auferat, vel tantum civitatem, non libertatem. Hanc pœnam, qui sustinent, sicut omnia pristina jura, ita et bona tacito jure amittunt, quamvis hoc in sententia non sit expressum. Bona fiscus vindicat, et non præsentia tantum bona, sed etiam futura, ut si deportatus in insulam, postea in insula aliquid acquisierit, *l.* 2. *hoc tit.* Quia etsi iis, quæ acquisivit post deportationem, ipse fruatur, quamdiu vivit, *l.* 15. *D. de interd. et relegat.* quæ una est ex his, quas restituimus in Digest. ex Basil. non tamen in iis postea acquisitis bonis alium hæredem habere potest, quam fiscum, *l.* 2. *hoc tit.* Cui nil obstat *lex Si mandavero. §. Is cujus. D. mand.* quæ ait bonis publicatis, quicquid postea acquirit, non sequi fiscum. Nam ut omittam, quæ alii tradunt, perspicue verum est in eo §. non agi de deportato, quem constat capite minui, et ne in bonis quidem postea quæsitis alium habere hæredem, quam fiscum, sed agitur in eo §. de eo, cujus bona publicata sunt sine capitis diminutione, id est, integro statu, ut si sit relegatus in insulam,

non deportatus, *l. 7. §. ult. D. de bonis damn.* (Qui etiam §. est ea restitutus) vel etiam, si tantum sit confiscatus ex causa administrationis, et muneris publici, ex causa actus fiscalis, forte quem gessit, ut *l. 9. §. ult. hoc tit. l. 3. inf. de senten. pass.* Hic quidem confiscatur, sed salvo statu, salva civitate, et libertate, id est, sine capitis diminutione, et hæredem habere potest, puta in bonis postea acquisitis: res est perspicua. Ad hæc est notandum bonorum publicationem cadere tantum in eos, qui sunt sui juris: quoniam ii soli habent bona: servi, aut filii non habent bona, quæ damnatione possint publicari, quia peculia, si quæ habent ii damnati, domini, vel parentes, in quorum sunt potestate, occupant, fisco excluso, etiam castrensia, et quasi Nam privilegium, quod filiisfamilias in castrensi peculio constitutiones dederunt, id capitis diminutione amittunt, perinde ac si moriantur intestati. Ideoque sicut filiifamilias mortui intestati superstite patre, ita capite diminuti castrense peculium pater occupat jure suo, ut suum, *l. 1. et 3. hujus tit. l. Hæreditate. D. de castr. peculio.* Et in *l. 1. hujus tit.* quod glossa notat, alias legi pro (disponantur) dispungantur, ut rationes reddantur, ac dispungantur, sane rectius est, ut probatur veteribus libris, et Basilicis, in quibus ita est, ἕως οὗ ὁ λόγος δοθῇ, *quoad ratio reddatur*, inquit, *et purgetur*, addita interpretatione, [illegible], quod est, *dispungatur.* Et sententia est clarissima, ut si servus dispensator, vel actor rerum domini capitali crimine est damnatus, non plectatur ante redditas domino, et dispunctas rationes actus sui, quod tamen *l. 1.* vult velociter expediri, ne per hanc causam mora fiat exequutioni sententiæ, quæ debet esse velox, ut in *l. Cum eos sup. de pœnis.* Item est notandum ex *l. 7.* bonorum proscripti, vel damnati pœna capitali, aut pœna infligente maximam, vel mediam capitis diminutionem, eorum, inquam, bonorum fieri inquisitionem primam, et inventarium quidem per officium judicis, qui capitis sententiam dixit. Secundam autem inquisitionem (nam duplex intervenit inquisitio) fieri per rationalem rei privatæ, id est, per procuratorem Cæsaris, qui et catholicus dicebatur, tanquam generalis. Et ab ea re in *l. 9. in fi. hoc tit.* apparitores ejus vocentur Catholiciani, id est, catholici, sive procuratores Cæsaris, qui eodem loco dicuntur Cæsariani, unde nomen *(Sergent)* fuit tamen quidam procurator specialis ad bona damnatorum, unus fuit catholicus, plures speciales, ut procurator vigesimæ hæreditatum, et ut dixi, procurator ad bona damnatorum, ut in hac antiqua inscriptione. *Q. Valeria, Q. filio procuratori ad bona damnatorum.* Puto et per specialem posse fieri secundam inquisitionem bonorum proscripti, vel deportati. Item est notandum, quod de semisse bonorum conservando liberis damnati patris, vel avi proditum est in *l. 10. h. tit.* ut si proscriptus, vel damnatus habeat liberos, pater scilicet, vel avus, eis servetur semis bonorum: non etiamsi damnentur mater, vel avia, tunc enim liberis nil servatur, *l. 6. hoc. tit.* quod demonstrat plane. Et hæc est ratio, quia liberis magis debentur bona patris, quam matris, ad quæ jure novo tantum vocantur ex Senatusconsulto Orphitiano, et constitutionibus, non ut ad bona patris jure veteri ex 12. tabul. qui et patri agnati sunt, non matri, sed matri sunt tantum cognati, et conservatur non tantum suis sed et emancipatis liberis, si modo emancipati suis conferant dotem, et donationem eis factam tempore emancipationis, *l. 8.* Cetera, quæ emancipati quæsierunt, conferre non tenentur, cum una cum suis in hunc semissem concurrere volunt. Aliæ constitutiones vetustiores plus dabant liberis damnatorum, imo et parentibus: namque liberis et parentibus usque ad tertium gradum servabantur omnia bona, *l. 2. Cod. Theod. eod. tit.* quod jus reducit etiam Justinianus *Novella* 134. semper excepto crimine læsæ majestatis, in quo tamen etiam veteres quædam constitutiones liberis servabant sextantem, *l. 8. Cod. Theod. eod.* hodie nihil servatur, *l. Quisquis. sup. ad leg. Jul. majest.*

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Titul. L. De bonis eorum, qui mortem sibi consciverunt.*

Ex hoc titulo intelligimus, non tantum publicari et redigi in fiscum bona proscriptorum, seu damnatorum, sed etiam bona eorum, qui in reatu capitali perculsi conscientia criminis, manus sibi intulerunt et mortem consciverunt, scilicet, si postea (hoc enim exigitur) de crimine probatum et pronuntiatum sit, *l. 3. §. ult. D. eod. tit. l. In fraudem §. Ejus bona. de jur. fisci.* Et nihil præterea est in hoc titulo.

## JACOBI CUJACII J. C.

### IN LIB. IX. CODICIS

RECITATIONES SOLEMNES.

### *Ad Tit. LI. De sententiam passis, et restitutis.*

Hic titulus est de damnatis, qui beneficio et indulgentia principis speciali, vel generali, id est, communi pluribus revocantur ab exilio, vel metallo, et in integrum restituuntur, quæ restitutio plerumque liberat tantum pœna, et restituit patriæ, aut suæ civitati, liberat calumnia, ut ait *l. 10. h. tit.* scilicet ne quis post restitutionem eorum statum in dubium revocare possit ob pristinam pœnam, veluti ob deportationem, seu adnotationem præsidis, ut ait *d. lex* 10. quis scilicet præses provinciæ, et docui in tit. 48. non habet jus deportandi, sed quem censet deportandum, adnotat deportandum, et certiorem ea de re facit principem, qui sæpe sequitur opinionem præsidis, et deportat reum, *l. Inter. §. 1. D. de interd. et releg.* Et ita adnotationem præsidis accipere oportet in *d. l. 10.* obliteratis Accursii omnibus glossis. Adnotationem scilicet, quam ad exitum perduxerit princeps, reo deportato in insulam, prout adnotavit præses. Restitutio igitur plerumque damnatum restituit tantum patriæ, et libertati, remissa pœna, restituit civitati et libertati, non etiam bonis, nisi id specialiter sit comprehensum. Sane vix unquam restituuntur, quæ semel ceciderunt in fiscum, *l. 1. D. ad leg. Jul. de ambitu, l. 2. sup. de requir. reis, l. 4. sup. de bonis proscrip.* Facile impetratur remissio pœnæ, bona non facile impetrantur, nisi ex magno et singulari beneficio principis. Generalis sane indulgentia, quæ restituuntur omnes exules, verbi gratia, solvit tantum pœnae, non etiam tot homines restituit bonis. Specialis potest specialiter etiam restituere bona. Et similiter restitutio illa in integrum non restituit famæ et honori, nisi sit dictum specialiter, *l. 7. hoc tit.* non restituit filium patri, ut in ejus potestatem revertatur, non restituit servum domino, *l. 6. et 8. hoc tit.* non etiam restituit patri filium, ut filium restitutum pater recipiat in potestatem pristinam *l. 9. hoc tit.* nisi hoc specialiter sit comprehensum, vel etiam nisi indulgentia specialiter, quibusdam expressis, subjiciatur generaliter et omnibus, ut in *l. 1. hoc tit.* restituo te patriæ tuæ, et honoribus, et ordini, et ceteris omnibus. Plenissima restitutio est, quæ reddit etiam bona. Imo etiamsi sit indulgentia concepta hoc generali verbo tantum *(restituo te in integrum)* plenissima est indulgentia, quia, ut est *l. pen. D. de constit. Princip.* quæ proprie ad hanc speciem est referenda, ut ejus verba demonstrant, beneficium principis, quod a divina scilicet ejus indulgentia proficiscitur, quam plenissime debemus interpretari. Et ita accipere debemus, quod est in Institutionibus §. *Pari ratione. quibus modis jus potest. solv.* Restitutos ex indulgentia principis per omnia id est, nullo excepto, statum pristinum recipere; restitutos, scilicet plenissima restitutione, vel hoc verbo nudo *(restituo te in integrum).* Valde notanda sunt duo in hoc titulo, primum ad eum, cui bona restituuntur, beneficio principis redire omnia onera creditorum, si omnia bona sint restituta, quæ ab eo, cum bonis omnibus transierant in fiscum, veluti successorem. Quod si pro parte sint tantum restituta bona eorum onerum pars quoque tantum ad eum redit, *l. 4. et pen. hoc tit.* At bonis non restitutis ulla ex parte, onera creditorum remanent apud fiscum veluti successorem: is debet respondere creditoribus proscripti, vel damnati, etiamsi restituto in integrum rem aliquam ex bonis princeps concesserit, restituique jusserit, puta fundum illum, aut domum illam, non partem bonorum, sed rem certam, *l. 3. hoc tit. l. 5. sup. de bon. proscrip.* Est magna differentia inter rem, et partem, ut *l. pen. sup. de hæredib. instit. §. Si quis unum. Instit. de fideicom. hæreditat.* Ultimo est notandum ex *l. ult.* restituto in integrum deportato plena restitutione, atque adeo patri in filium restituta potestate, quam habuit, antequam deportaretur, testamentum, quod fecit filius, qui jam venerat in ætatem, et quæcunque interim gessit, et contraxit filius, cum esset sui juris, quia deportatione patris est liberatus patria potestate, non rescindi. Iterum dico testamentum, quod interim fecit, et quæcunque interim gessit filius justæ ætatis, reverso patre non rescindi, quamvis ipse redeat in potestatem Patriam, et filio impuberi interim datum tutorem non mutari, si pater, qui est restitutus, non sit frugi homo. Hæc est sententia *l. ult.* quæ non abhorret multum a jure communi: nam primum ab initio jure datus est tutor patrifamilias, id est, filio facto sui juris deportatione patris: nam filiofamil. non datur tutor. Tutela est potestas in capite libero, id est, in persona sui juris. Ergo in hac specie non mirum est, si maneat tutor, qui ab initio jure est datus tutor patrifamilias, maxime si pater non sit homo frugi. Testamentum etiam jure factum est a patrefamil. qui postea quamvis redierit in potestatem patris, restituto patre plenissime, non ideo testamentum ejus rescinditur, sicut nec cetera, quæ gessit, quia redit in potestatem sine capitis diminutione. Et notandum est, testamentum, quod quis jure perfecit, non rescindi, si postea jus testamenti faciendi habere desierit, nisi id habere desierit per cap. diminutionem: si citra eam jus testamen. faciendi habere desierit, ut si redierit in potestatem patris, restituto patre in integrum, testamentum, quod ante fecit, non rescinditur, ut *l. 7. D. de jure codicill.* Sicut si ei, qui jure testamentum fecit, postea ut prodigo bonis interdicatur, desinit habere testamenti factionem. Sed sine capitis diminutione, an irritum fit testamentum, quod est vetustius interdictione? Minime, *l. 10. D. qui test. fac. poss.* Idem est, si post testamentum jure perfectum monachus fiat, *Novella* 5. monachismo desinit habere jus testamenti faciendi, sed quod ante monachismum fecit, valet, quia monachismus non est capitis diminutio. Idem etiam est, si quis post testamentum jure perfectum cœperit esse furiosus, vel surdus, vel mutus, testamentum non fit irritum, *l. 6. D. qui testam. fac. poss, l. 1. §. Si quis autem. D. de bon. poss. secun. tab.* Denique testamentum jure perfectum non rescinditur, si postea testator amiserit jus faciendi testamenti, nisi id amiserit per capitis diminutionem, quæ nulla intervenit, cum filius, qui deportato patre jure fecit testamentum, postea redit in ejusdem patris potestatem, patre restituto, et soluto pœna deportationis. Recte igitur Anianus interpres Cod. Theodos. et Cyprianus, et Irnerius, ut hic glossa notat, statuunt in hac *l. ult.* testamentum non rescindi, sicut nec cetera gesta. Malo Basilica et Joannes, rescindi testamentum, non cetera gesta.

# GRÆCARUM DICTIONUM

### QUÆ IN SEPTIMO TOMO CONTINENTUR

## INTERPRETATIO

**COL.**

29 παλίμψηστρον, *palimpsestron*.
φυλακῆς, quæ servatu digna dixerunt in tabulis condiderunt.
31 ἐν παντί, in omni junco calami, et papyri.
τόμος, χάρτης, tomus, charta.
βιβλίον παλίμψηστον, libellus, *palimpsestus*.
32 ἢ ἐν ἐλεφ. vel eburneis plicis, codicibus.
ἐν τοῖς ἐμοῖς, in meis scriniis.
ἐν τῷ τοῦ τῶν, ev eo, quod legum disputationes et decisiones continent.
διατυπώσεις, decisiones, disputationes.
διατυπεῖν, disputare de legibus.
ἀναπληρώσεις, repletiones.
ἑλληνικ. græco-barbaro.
παράτιτλα, paratitla.
35 κατὰ πάντα, ex omni substantia et voluntate dissimilem esse Patri Filium.
τὸν μονογενῆ, unicum Dei Filium.
ἕνα, unam sanctæ et consubstantialis Trinitatis.
36 ἐνανθρώπησιν Κυρίου, inhumanationem Domini.
παρθενομήτορος, virginis matris.
ὁμοούσιον τὸ τῆς αὐτῆς, *homousion*, unius ejusdem substantiæ et virtutis, qui æque incommutabilis est, ut homo hominis, angelus angeli, animans animantis, flamma flammæ.
ὁμοούσιον τῷ πατρί, consubstantialem Patri.
ἐπεὶ καὶ τῶν πατέρων, quando patrum quosdam disertos et illustres episcopos et scriptores novimus in Patris, at Filii theologia, *homousii* nomine utentes.
τὴν ἡμετέραν, nostram salutem.
37 θεοτόκον, χριστοτόκον, Deiparam, Christi genitricem.
θεοτόκον, θεομήτορα, θεογεννήτορα, Deiparam, Dei matrem, Dei genitricem.
καὶ Ἀῤῥειον, et Arrium, et huic similes, promulgans ac jubens, Porphyrianos ipsos vocari.
Πρῶτα, Primum Deus, postea Verbum, et una cum ipsis Spiritus.
τουτέστιν, hoc est, qui ex ore ipsius.
39 ῥαβδοῦχους, *rabduchos*, virgas ferentes.
ἐν τῷ κυριακῷ τῆς πόλεως, in Dominico (templo) urbis.
ἐξέβαλον, ejeci ex *homacio*, ecclesia.
ὁμακιοῦντι, *homacium* (conventum) maximam constituentes.
40 τότε ἐγώ, tunc ego in martyrium abire volens.
ὅτι κελευόμενοι, quod jussi pejerare, omnia patiuntur, ut veritatem aperiant.
41 δεῖ τοὺς οἰκονόμους, oportet Oeconomos Constantinopolis singulis mensibus, vel in longius duobus, rationes apud Arcarios reddere.

**COL.**

41 φροντισταί, *phrontistæ*.
μονομερῶς, una dumtaxat parte præsente.
ὁ φόρος, tributum corporis, tributum capitis.
ἴσως, fortasse.
κειμήλια, cimelia.
παρακινῷ, rulonario, libellario.
42 ἐν δ᾽ ἀπαγαῖς, in gestis.
σύμβουλοι, Episcopi symboli, et ecclesiæ coruns.
κοπιῶντες, laborantes in sermone et doctrina.
μοναχικὴ πολιτ. monastica politia.
μοναχικὴ φιλοσ. monastica philosophia.
νοσοκόμων, eorum quibus valetudinariorum cura est, γεροντοκόμων, quibus senum cura.
ὁ ἐπί, qui inopum curam habet.
χωρεπίσκοποι, Chorepiscopi, qui nunc dicuntur Exarchi.
ὡς συλλειτουργοί, ut comministri in figura septuaginta.
περιοδευταί, circuitores.
ἐκ τοῦ, ex eo quod circumeant, et reficiant fideles.
43 πελεκυφόρος, bipennifer barbarus.
ἐπίσκοποι, Episcopi.
ἐπίσκοπος, Episcopus.
ἤκουσεν πῶς, audivit, quomodo Episcopos et sacerdotum Principes, Patres fidelis sermo appellare consuevit.
44 σύμβουλοι, consiliarii Episcopi.
σύμπονοι, adjutores Episcopo dati.
45 τῶν ὀρφανῶν, orphanorum curam habentes.
μοναχὸν αὐτόν, monachum ipsum detondens cum Theophano Tichiota, et Paulo, qui orphanorum apud eos curam habebant.
ὀρφανοτροφεῖον, locus, in quo orphani aluntur.
πτωχοτροφεῖον, πτωχεῖον, locus in quo pauperes nutriuntur, pauperum hospitium.
πολλά, multa largiebatur ecclesiis et pauperum hospitiis.
πενητοτρόφοι, πενητοτροφεῖα, pauperum curam habentes, pauperum hospitia.
ξενοδοχεῖα, Xenodochia.
οἱ πρὸς κοινόν, ædes ad omnes hospites excipiendos paratæ.
τοιαῦτα γάρ τινα, hujusmodi enim parant per hospitalitatem, in iis læsos, et debiles mancre curantes, ita suppeditantes pro viribus Ecclesiarum Præfecti.
46 ἀσκητής, asceta, qui in mundo pia, at justa ratione versatur.
καλῶς, recte ad sanctiorem vivendi rationem aletisti.
παιδευθείς, monasticam vivendi rationem edoctus.
τὴν μοναχικήν, monasticam vivendi rationem exlinctam.

**COL.**

46 πολιτεία ὀρθή, recta vivendi ratio.
πολιτεύεσθαι, curam publicarum rerum habere.
ἐκεῖσε, ibi quidem schola erat virorum philosophorum vitam agentium, qui quidem monachi dicuntur.
εἰ δέ τι, et si quid opus fuerit ob necessaria commoda, et subdiale opus conficere oportuerit, neque hoc philosophia prohibet.
νοσοκομεῖον, nosocomium.
γηροκομεῖον, γηροτροφεῖον, locus, in quo senes excipiuntur, et aluntur.
παράβολοι, paraboleri.
ὁ ἐπὶ τῆς πτωχικῆς, ptochotrophos.
47 ἢ χωρεπίσκοπον, sive Chorepiscopum, sive circitorem, sive presbyterum.
περιοδευτήν, circitorem.
48 χωρίς, quæstionibus non obnoxius.
μήτε, neque metata dentur.
οὐκ ὑπόκειντ. nec metatis subjiciuntur.
χρυσάργυρον, chrysargyrum.
τῶν ἱερῶν, sacrorum canonum.
εἰς ἔργον, quæ ab Episcopis judicata sunt, magistratus executioni demandare debent, et milites ipsos ministrantes.
50 χριστιανούς, Christianos solus militare.
χριστιανοὺς μόνους ὀρθοδ. Christianos solum orthodoxos militare.
νόμος, lex condita erat, ita qui Christiani non essent, zonam in regiis habere prohibens.
μὴ πολιτεύεσθαι, non habere curam publicarum rerum.
στρατεύεσθαι, πολιτεύεσθαι, militare, curam publicarum rerum habere.
ἀφηνιασμός, rebellio.
51 τὰ συστήματα, conventicula hæreticorum, fœda conventicula.
τὰς αὐτῶν, ipsorum conventicula, sive latebras, et speluncas; sic enim dixerim hæreticorum conventus.
Εὐνόμιον, Eunomium quidem expulit conventicula facientem, et multitudinem subvertentem.
συνέδρια, conciliabula ex legum hæreticorum.
παρασυνάξεις, conciliabula.
παρασυναγωγαί, falsa conventicula.
παραβαπτισταί, falso baptizantes.
αἱρετικός, hæreticus est omnis non orthodoxus.
52 βδελυκτή, execranda manichæorum hæresis.
πρέσβεις, legati ex Thracia venerunt sociorum Gothorum, quos fœderatos Romani vocant.
τῆς γάρ, Arrianæ enim doctrinæ sunt omnes.
πάντες δέ, omnes autem Arrium improbe sequuntur.
53 Εὐνόμιος, Eunomius rebaptizat jam baptizatos non solum eos, qui ab ortho-

COL.

doxia veneroet, sed et eos, qui sb ipsis Arrianis.

54 εἰς τὸ ἅγιον, in sacrum baptisma.

οἱ τελούμενοι, qui Initiantur.

ἀπὸ τοῦ κολυμβᾶν, a natando.

κολυμβήτρα ἀντὶ βαπτιστηρίου, piscina, lavacrum pro baptisterio.

55 καὶ μαθὼν, et dicens, ut per servom Simonis hæc ipsi evenerunt, conscius ipse, et qui cum ipso erant, desciverunt.

προσκυνητὸν, venerationn, et bonore habitam.

ὦ ξύλον, o lignnm beatissimum, in quo Deus extensus est.

κατηραμένον, organum exsecrandum.

ὅτι πάσας, quod omnes Dei sponsiones, quot quidem accipimus, hoc ceu regio quodam signo, et digito obsignamus.

ὡς ἂν μὴ, ne nostrum trophæum, quod adversus diabolum est, ab incedentibus conculcretur.

πᾶσαν σπουδὴν, omni studio curandum nobis est, ut dignum bonorem ligno vitæ reddamus, per quod a prisco lapsu salvi facti sumus.

56 καὶ τιμιον, ut venerabitem.

ὦ ξύλον, o lignum ter beatum.

57 περιτέμνειν, circumcidere.

οἱ ἐκ περιτομῆς, qui circumcisione utuntur.

ἔστι δὲ, est aolem præputium, pellis glandem pudendorum concludens, quam et Judæi, et Ægyptii incidunt, ut bujusmodi amputationem, circumcisionem summi inguinis dicunt.

περιφραστικῶς, per circuitionem.

58 κίλλος, cillus, asinus

ἀθέμιτον, nefas esse prophelicidis, et dominicidis a Salvatore liberatos servitutis jugo subesse.

59 εἴτε τοῦ, sum Christianæ religionis sit, nam ob Ovile nostro alienus, quos paganos nuncupamus.

60 τὸ παρὰ, a Christianis adoratæ ædes, asylum dicitur

πολλῆς, cum multum difficultatis adesset circa ademptionem præstantioris libertatis, quam politiam Romanorum vocant.

61 τὸ κρίθὲν, quod visum, ac judicatum fuerit, legem facere, legis vim babere.

ταῦτα δὲ, bæc et sensius sententia confirmari volo: ac jubeo meam hanc constitutionem in foro Trajani propalam exponi, et exculpi, ut ne legi possit.

62 ἐντολὰς τέ τινας, mandata quædam et procuratoribus, et proconsulibus, et præfectis dant, ut juxta dicta judicent.

οὐδεὶς γὰρ, nulla enim lex de uno, sed judicium.

οὐ γὰρ, non enim ennm, sed multos legis conditorem gubernare, respicere.

ἡ μὲν γὰρ, senatus quidem veluti imago quædam supererat, cum neque suffragii, neque boni et æqui potestatem babeat.

63 τὸ ἀπηνὲς, asperitatem ipsarum, et duritiem.

ἄγροιον, rusticum enim neque jure bene doctum neque leges.

67 ἀντιγράφοις, exemplis.

ἀνδριάντων, statuarum reformatio, extructio.

τῶν λίαν, summum studium affectantium, imaginibus publicis adorari reges.

68 βωμὸν σωτ. aram salutis, ut in conicis statuis antiquitas posuit.

βωμὸν ἐλέου, aram misericordiæ.

παρ' Ἀθην. apud Atheniensea quædam aræ salutis sunt.

ἀρχὴ δευτέρα, secunda potestas post sceptra.

τῆς αὐλῆς, aulæ præfecti.

ἔπαρχοι, Regiæ aulæ præfecti.

69 κορυφαία, eminens potestas, uacelsa.

δευτέρῳ δὲ, secundo autem post regem decernenti.

COL.

69 τὸν τῶν μειζόνων, diligens majorum magistratuum principem plurimis gentibus imperantem.

διαίρεσιν τὴν πολλὰς, diæresim, multas præfecturas, provincias, in se continentem.

Ἰλλυρικὸν, Illyricum est illius partis extremum, quæ nunc Bolgaria nuncupatur.

70 ὕπαρχος, Præfectus regiæ Urbi, Præfectus Urbi.

ὑπάρχου, Præfecti Romanorum Urbi viri primas partes gerentis.

ὕπαρχοι, Hyparchi dicuntur, qui provinciis præsunt; eparchus vero Constantinopolis.

πόλιν, Urbs, so a Roma.

μέχρι πεντήκοντα, post quinquagesimum, et sexagesimum lapidem.

στρατιώτης, hic quidem miles urbanicianus erat.

χοιρέμποροι, sues et emnotes, et vendentes.

71 ἄρχων, princeps militarium numerorum constitutus est.

στρατηλάτην, magistrum militum hunc novit Romanorum lingua appellare.

στρατηλάτας, magistros militum statuit, hunc equitum illum peditum.

πλινθίον, laterculus.

72 μεγας, magnus rationum præscriptor.

Σάλουιος, Salvius, qui regia placitis dictandis præpositus est, quem Quæstorem vocare videntur, qui Constantini temporibus fuerunt.

τὸν ἐπὶ τοῖς, in scriptis sanctiones digerentem.

ὅς γε, qui legum condendarum potestatem babuit demandatam ab Imperatoribus, qui tunc temporis erant.

ὅσα τε, quæ sibi (Justinianus) scripto respondenda forent, hæc noe, uti mos est, Quæstori committebat, sed, etc.

73 μέγας, magnus rationum præscriptor.

τριβᾶτοι, *tribulæ*.

τῶν ἐν τῇ, munerum palatinorum.

ἡγούμενος, ministrorum Principis Dux.

τῶν ἐν τῇ αὐλῇ, officiorum palatii.

τῶν ἐν παλατίῳ, officiorum palatii Dux Celer. Magistrum Romani ob primatum dicere consueverunt, et ob præstantiam.

μαγιστερία ἀρχὴ, magisteria dignitas.

74 ἐπιδεδώκαμεν, insuper dedimus, et Palladio, et curioso Augusti.

Φλαβίῳ, Flavio Philargio, et Flavio Palladio ducenario Palatino curioso.

Πετρώνιος, Petronius, qui thesauris præest.

οἱ ἐπιτροπεύσαντες, administrantes meos thesauros.

κόμης, comes sacrorum.

ναύαρχον, navarchum, classi præfectum bunc vocant: est autem is postea et comes nuncupatus.

κόμης, comes, dignitas

75 κόμης, ἄρχων, comes, magistratus, dux.

ἐν τῇ, τῶν, in Atticorum verborum collectione.

ἐπίτροποι, curam babentes purpurei coloris ex Tyro.

76 τηνικαῦτα, tunc immensis præerat Regiis thesauris, qui a largitate, et copia Romana lingua nominantur; largum enim Latini copiosum, et abundans vocant.

τῇ τῶν, cura regii privati ærarii.

ὁ τῶν ἰδίᾳ, privato ærario ad Principem pertinenti præpositus.

κόμης, Comes sacrorum privatarum rerum.

κόμης πριουάτων, comes rerum privatarum.

λογοθέτης, rationum familiarium perscriptor.

τοῦ μεγάλου, magni rationum familiarium perscriptoris.

λαργιτιῶνες, largitiones duæ sunt, sacræ quidem, et privatæ.

περιουσίαι, facultates.

τρεῖς ἦσαν, tres erant olim principis

COL.

facultates, largitiones, privatæ, et patrimoniales.

77 καὶ εἰς, et in Cæsaris Præfecturas, et administrationes Cæsar mittit.

ὁ δὲ κόμητα, qui comitem Orientis creavit: hæc autem dignitas exigit, ut qui eam consecutus sit, omnibus Orientis provinciis recte præsit, et ea quæ aliter ac opus erat, gesta sint, moderaretur.

78 τὸ κοῦφον, morum levitatem.

ἔπαρχος, præfectus Ægypto.

τῆς Αἰγύπτου, Ægyptum regens.

Αἰγυπτίων ἄρχων, Ægyptiis imperans.

Αἰγυπτίων ἀρχὴ, Ægyptiorum præfectura, et imperium.

ἐπίτροπος, Curator Alexandriæ.

ἡγεμὼν, dux Ægypti.

ὑπάρχου, præfecti Alexandriæ.

79 διὰ τοῦ, per Thraciæ Vicarium pietati tuæ scripsi.

Ποντικῆς, Ponticæ provinciæ rector.

δευτέρας, secundæ Cappadociæ metropolis Tyana, et tertia Mocissus; Cappadociam enim quæ una erat, in duas diviserunt: post deinde in tres: bæc autem mœrente D. Basilio efficit Rex Valens.

βικάριοι, Vicarii Præfectorum prætorio.

80 τί γὰρ, quid enim responderunt Pilato Judæi: dixerunt, nobis neminem licet occidere; manifestum igitur, quod secundum Romanas leges responderunt, non licere ipsis occidere.

81 ὀχλεῖν, καὶ, premere, et urgere Præsides in publicis vectigalibus exigendis, quinimo, et horum officialibus præsto esse in tributis colligendis.

μηδένα, nemini in ea gente, unde originem ducat, licet imperare.

82 πραίτωρ, prætor populorum.

ἡ στρατεία, militia custodum nocturnorum.

83 τὸ παλαιὸν, olim in quaque provincia duo mittebantur archontes, unus quidem miles, sive Dux, alter vero Judex. Dux quidem militibus imperabat, super rebus ad militiam pertinentibus judicans, sive propriorum hypotheseon.

διὰ στρατιωτῶν, per milites.

ὧν, quorum quidem erant comites, alii tribuni, alii principes.

84 σάβανα, *sabana*.

λοῦσον, lava equum, et abstergo *sabanis*.

τῇ δὲ ἕκτῃ, sexta quidem hora educens e stabulo lava et abstergo *sabanis*.

ἦν δὲ, erat autem privatum (.i. balneum) in media via; et quidam ex Sacerdotibus ingressus in privatum (.i. balneum) ut ablueretur, soffocatus est.

εἰ δὲ πολλάκις, at si pluries accedat quis dicens, illum rem detinet ad fiscum pertinentem, vel hæreditatem ipsi delatam, hunc et admitti ad accusandum usque ad quinque libras, fidejubens ipsum negotium prosecuturum, et vera nunciasse probaturum.

85 Ἰησοῦ, Jesu Christi crucifixi sub Pontio Pilato, qui Judæam curabat, in Judæa procurator erat.

ἡγεμονεύοντος, procurante.

86 ὅταν, cum adsit Prætor (Judex) adjutorem adsessorem sibi adjungit.

μηδέποτε, nequnquam, sine Judicibus, adjutores judicent, illorum nomina ponentes.

βουληφόρον, consiliarium virum.

ἀπὸ τῆς, ex eodem officio debent esse.

τούτους, hos ex cancellis fori adnominare, et ex cura, quæ in his adhibetur, mos Romanis est.

τὰ ἐκ, quæ ad leges pertinent.

ὁ τότε, tunc qui Palestinæ præerat, hunc assumens, illico invitum solum ex collegio separatum huc duxit, adjuvantem et labores simul ferentem cum gestis illius Præside (Judice); juris

COL.

enim consultus erat, et est adhuc fortasse.
86 σύνεδροι τε, adsessores, et consiliatores.
πάρεδροι γάρ, adsessores enim dati sunt junioribus, qui nunc vocantur *syncathedri*.
87 συνέδροι, καί, adsessores, et participes sententiæ in judicio latæ.
σηκρῆτον δέ, secretum autem, ut populi judices, et habena; et nominans.
σηκρῆτον, secreto judiciorum.
κιγκλίδας, fori cancellos.
εἴσω δέ, extra fori cancellos assiens, et stans super tribunal, hæc fari cœpit.
δρύφακτοι, septa, fores judiciorum, sive cancelli.
καπιτόν, capitum, pabulum brutorum.
σκεύη, vasa itineri deservientia.
88 καπιτά, capita, jumentorum alimentum.
σημαίνει, significat autem funiculum jumenti, quod circa os obvolvitur, capistrum.
δηλεγάτιων, delegatio, secundum Romanos mulcta transmittendi frumenti, et, annona transvectio.
ἀλλά, sed per bellum motum, delegator statuebatur in urbe, et bello cessante, auferebatur et delegator.
89 ζημιωθῆναι, mulctari substantiam.
εἶδος ἦν, species erat judicium in Asia tenuiorum, minorum, *Agoræi*, qui pauperibus, et plebeis hominibus judicant: ideo *Agoræi*, populares vocabantur, ut sunt defensores uniuscujusque orbis: Proconsules vero divitum, et criminum causas cognoscebant.
92 εἰς δικαστήριον, in judicium vocare.
καὶ οὗτοι, et ipsi ad judicia vos trahent.
ἕπου, sequere scelesto in judicium. A. ne me agas.
93 κατ' ἐξαίρετον, per excellentiam.
πρὸς διαστολήν, discriminis gratia.
γυμνόν, nudum, solum.
πρὸς διαστολήν, discriminis gratia.
ψιλόν, tenue, nudum, pactum est, etc.
94 εἰρηνική, permutatio cum pace facta.
φιλική, amica decisio.
τὸ τῆς, incertos finis litis.
φιλική σύμβασις, amica concordia.
97 τὴν τοῦ, ærarii linguam.
συνήγορον, advocatum ærarii.
φισκοσυνηγόρους, fisci advocatos.
φισκοσυνήγορος, fisci advocatus.
φισκοσυνήγορος ὁ ταμ. fisci advocatus, ærarii advocatus.
Ζωσίμου, Zosimi advocati fisci.
ὑπομνηστικόν, memoria.
πληρωθῆναι, supplere quæ deficiunt.
98 περὶ αἰτιῶν, de causis, per quas infamia alicui non irrogatur.
αἰσχρόν, turpe est æs alienum defraudare.
99 τῶν συνηγόρων, advocatorum.
ὑπέρ, super domesticis negociis judicans.
100 χαλεπά, difficilia, et dura lis est, cum hominibus potentioribus conferri.
ἄφρων, amens est, qui adversus potentiores contendere velit.
101 ἐπιφημίζειν, jactare, nomen prætendere.
οὐ λέγει, non dicit, ut sententia adversus ipsos feratur, sed ut communi, ac publica sententia indignus habeatur: sponte enim vult hujusmodi personas dedecore affici. In injustis quidem causis, quando nulla pœna adficitur, si tantum diximus ipsum causa cadere, tunc locus adversus ipsum continuæ ad metallum pœnæ: si autem quis juste litigans tale quid egerit, cessat quidem metalli pœna; punitur autem id faciens, ut causa cadat.
μολιβδῷ, plumbo undique constrictus, hoc est cervicis ligamina ferens, sive plumbatis corona.
βῆλον, velum, pavimentum portæ.
σίον, similiter cum forte in ingressu agri tabellam ponat, sive acutaria, sive quid aliud hujusmodi, et ibi scribat, ager hic Augusti est, magni familiaris; vel regium in agro velum suspendat, ut existimetur regium illum esse.
102 εἰκόνας, imagines, vel characteres regios.
βῆλον, velum, sive cortina.
τὸ πρό, velamen quod pro foribus habetur.
ἐκτυπῶσαι, formare quidem est annulo, sive signo ipsius consignare in cera.
103 ὅτε βούλεται, cum voluerit, cessat.
104 σφραγγαλίας, obligationes violentorum contractuum.
105 ἀκούσιον, invitum, tyrannidem voluntatis.
τῷ μή, iniquo.
κακοῖσι, malis dolis ornata.
καλή, bona laudanda malitia.
106 ἀκμή, ætas matura
109 ὅρκιο, juramenta æstimescentes, significabant autem manibus.
σὺ δὲ γιν. noveris quidem quod corporaliter jurans minor, et sua negotia firmans, in integrum restitui potest, et illa revocare. Ites enim hic ad minorem id dicere videtur, quod possis quidem adversus tuam confessionem, et jusjurandum restitui; ad id tam te hortari nolo, ne fiam perjurii, et perfidiæ actor.
μεγάλην, magnum autem dijudica detrimentum, cum in minimum omnino pretium divenditum sit, ut nec ad dimidium justi precii sufficiat. Pone autem, quod sicut les fieri pignorum venditionem desinit, et pignus minoris distractum sit, vel quod conventum fuerit, a creditore vendi, etenim nisi hoc modo distraxerit, venditio firma non est, et venditio penes minorem manet.
110 τυχὸν γάρ, fortasse enim libertum servum habuit actorem, ac administratorem rerum suarum, et omnem et substantiam ipsius in manibus habentem, et negotia gerentem, et ipsum plurimum adjuvantem.
ἀπαρτισμόν, consummationem V. infra.
τελεσμός, perfectio, finis, determinatio.
114 βέλτιον, satius in ipso initio prospicere, et cum adeo præsentes non sint, remedium adhibeatur, quam mederi postremo.
ἀρχήν, initio sanari potius est, quam postremo.
115 ἀπογραφαί, tabulæ, professiones patris.
παίδων, in pueris probandis, verenda licet aspicere.
τὴν τοῦ, tempus nuptius conveniens, vel non conveniens, judex adspiciens judicet, nudos quidem mares, feminas vel nudas ad umbilicum usque intuitus.
οὔτ' ἐφηβήσαντά πω, nec pubescentem neque in barbæ collectione lanuginis.
116 πρὸς διαστολήν, ad discrimen.
117 ἑλκύσαι, trahere ausus sit.
118 ὁ τοῦ νέου: minoris generalis curator nomine ipsius minoris petere restitutionem non prohibetur.
119 χάριν τυχόν, fortasse regia custodiæ gratia, quos hodie, ut existimo, stationarios vocant.
τυραννίδος, tyrannidis finis custodia, sive quæ dicuntur stationes.
120 οὐ μέν, non quidem in venditionis tabula contentum; multoties enim quidam pauca dantes in venditione arte, ac dolo quodam, plura adscribunt in instrumento emptionis.
συναπτῶς, continue, et non interrupte servatur.
123 ἐκ δ' ὅρα, ex certamine quidem erat controversum et patri, et hospitibus: at ipsi permiserunt ambo, et suo judicio moderaretur.
124 καὶ ὑπογραφήν ... actionis libellum concepta verborum formula ... quam *antomosiam* (idest alternam mutuamque jurisjurandi præparationem de vitanda calumnia) appellant. *Sic Serran.*
125 δῶρα, munera, quæ libere super omnibus dantur.
126 τὰ ἐν, munera in sportula data.
ἐπίδοσις, datio, supra leges, donum.
τιμή, honor, quod pro advocatione datur.
σπόρτουλον, sportula, usuræ.
127 δικασταί, judices tenuiorum litium.
128 οὔτε ἐκεῖνος, nec ille, cui demandatum est, cogitur delegationi parere.
οὐ γάρ, non enim judex sua ipsius judicare potest, sed quæ aliorum sunt.
αὐτομάτως, sponte, δι' ἑαυτοῦ, per se ipsum judicari.
129 ἀπρόσωπος, sine persona est.
ἐάν, si prævenerit libellum dare suo adversario, ad finem usque procedere debet, et adversario suo per judicium abolitionem, et liberationem denunciare.
130 μονομερῶς, una duntaxat parte præsente, *pl. ead. pag.*
μονομερής, petitio unius partis.
πάντες, omnes.
αἱ ἀρχήν, lites initium sumentes in judicio ex contradictione.
δευτέρα, secunda confessio.
131 ἀναβολαί, dilationes non erant, sed quod futurum, erat et directum in incertum tempus
ἔδικος, feriata dies, in qua lis non persequitur.
132 ἡ βασιλεία, Regia potestas dignitatum dignitas, sublimitatum sublimitas.
133 γνῶναι, cognoscere judicare.
ἐπειδή, quoniam absurdum est, hujusmodi personas itinerib. vexari.
μιαρός, scelestus.
ὀρφανὸς ὁ γον. orphanus, qui genitoribus destituitur.
ὀρφανὸς ὁ μή, orphanus, qui parentes non habet.
134 κομιτάτων, comitatum locus in quo Rex degit.
ἐπὶ τό, in comitatum.
ταῖς ὁδοῖς, itineribus.
135 ἐν ἐκείνῃ, in ea provincia agatur, in qua res sita est, et domicilium is habet, qui de possessione contendit.
137 ζώνην, zonam militarem.
138 εἰς ἰδίαν qui propriis curis, et negotiis occupantur, vel negotiantur, vel aliena prædia conducunt.
139 δῆλον, nempe quod sacra nominatur.
142 καὶ εἰς, et ad eos, qui intestati decesserunt, eadem æquitatis ratio extendit.
144 χρὴ προσ. oportet personam adesse, per quam movetur actio de inofficioso.
δεῖν κρατεῖν, oportere litigatores durare usque ad judicium, unde actionem nasci contingit.
145 τὰ ἐν ἀμφ. res de quibus est controversia.
146 πρωθύστερον, quod prius collocandum, posterius positum.
148 διαίρεσις, arcitio substantiæ.
μόνον, solum dicens esse hæredem.
150 τὰ ὁροθέσια, termini dividunt fundum a fundo confinis, sive vicini.
151 περί, de societate ejusdem litis.
σύνδικοι λέγονται, syndici dicuntur, quibus communis est in judicio causa.
σύνδικος δ', syndicus (testes) ipsi est Jolæ sepulchrum.
ἐγὼ δ', ego defensores, et syndicos veniam accipiens.
152 βάραθρος, puteus, puteo dignus.
153 φιμοί, *fimi*, instrumenta lusoria, *fimus* est, qui vocatur camus, in quem injiciebantur.
Ἰουλιανοῦ, Juliani impii (Apostatæ) ænigma in contilodium.
Est arbor quædam regum (templorum) media. Cujus radix et vivit, et loquitur cum fructibus Una hora, et plantatur amicis, et fructum augebit, et eriagitur radicitus.
κόνταξ, conti jaculatio sine cuspide.

COL.

153 ἀπὸ, a Quinto quodam sic vocatus.
ἡ καλουμένη, quæ vocatur Pyrricha, armata chorea est.
πολεμικὴ, armata videtur esse Pyrriche, armati enim pueri saltant.
ἦν δὲ, erat autem armata chorea, et Pyrriche.
154 καὶ τὴν, et quæ vocatur lzatra, et torneamenta.
τορνεμέντα, τορνεύματα, torneamenta.
συνάλλαγμα, *synallagma* quasi habitum est cum ipso, et altero.
καὶ οἱ μὲν, ut latrones quidem quæstuarios nunc se appellant.
ταβλοδόχον, susceptorem aleatorum.
εἰς λιθ. in lapidicinas.
τὰς λατομίας, *latomias* potius dicebat Philoxenus.
156 Κλεοπάτρα, Cleopatra in mausoleo .... semetipsam occidit.
ὁσία μὲν, sancta quidem et in eos, qui decesserunt, pietas.
157 ἐν ταῖς, in iis, quæ circa vitam versantur.
ὅρκον, jusjurandum tutori dedit.
ἐπὶ τούτοις, super his jusjurandum præstent.
158 οἱ εὐσεβεῖς, qui pii, et superstitiosi, et jusjurandum non comedentes ut olera.
ἄξιον ἐστὶ, dignum est; antequam egrediamur Aristotelis dicta, de Sacramentis, quæ hic usui sunt, sermonem facere, sive jurisjurandi quod defertur, ac refertur, et jurisjurandi quod de Calumnia putatur, et dicitur, et ipsius jurisjurandi. Instituit judicium Petrus adversus Paulum ob debitum nummorum centum: negabat Paulus: solverat Petrus cum documentis: affirmans autem, non quidem negans ostendere debet: destituebatur agens documentis, tunc reo dicit, defero tibi jusjurandum, quod necessarium Romanis dicitur, sive postremum, quod et suppletorium, quoniam probationis deficio; jura per Deos, centum nummos te Petro non debere, et ego, si velis, prius de calumnia jurabo. Hoc quidem non proprie jusjurandum, sed comprehendens tantum conjecturam agentis, non quidem terminat causam: jusjurandum enim non est causæ, sed personæ: et dixero, non per divinam gratiam, non calumniandi animo defero tibi jusjurandum. Multoties, si reus voluerit: refert actori dicens, non jurabo quod a te mihi delatum, nec tu pro ipso de calumnia jurabis, sed refero tibi jusjurandum quod relatum dicitur, quoniam de calumnia jurare elegisti; sic ferme dicere debes, non per divinam gratiam, non calumniandi animo refero jusjurandum, ut adimpleatur omnino in mei animam, quod vere fœnori centum mihi dedisti: ceterum non de calumnia jusjurandum, sed quod retuli jura, quod et necessarium est, sive causam dirimens, et dixit, non per divinam hanc gratiam fœnori accepi a Paulo quos dico centum nummos, et tunc eos reddam. Cum igitur delatum sit, jusjurandum de calumnia præcedit, idooque scribitur, et digeritur a judice locum habens et relati, *et in fine libri*. Necessarium jusjurandum dicitur extremum, sive quod defertur, ac refertur. Secundum jusjurandum judiciale, quod a Judice datur. Tertium spontaneum, quod propria amborum partium voluntate et consensu præstatur.
ὅτε οὐδαμῶς, cum nulla alia salus (ratio) exstiti, nisi solius ex jurejurando veritatis.
ἐξηγοῦ, adhuc Deos ὄμνυ jura per planetam terram, et patrem tolle mei patris, etc. ὄμνυμι juro terram, et splendidum solis lumen.
ὀμνύω, juro per Terram, Solem, Martem, Minervam Hæream, Lunam, et matrem Sipylenam, et Apollinem qui in Pandis colitur, et alios Deos, Deasque omnes, ut Seleuci regis Fortunam, manebo in legibus, quibus consensum præstiti apud Smyrnæos in omne tempus.
159 τουτέστιν, hoc est, ex jurejurando solvitur omnis controversiæ dubietas, multa enim dicuntur, et reguruntur ex utraque parte; jusjurandum autem postremum aperiens, et confirmans quæ dubia sunt omnia solvit, et decidit.
καὶ πέρας, et finis omnis controversiæ, et dubietatis ad firmandis, quæ ab ipso dicuntur, est jusjurandum.
ὅρκος, jusjurandum est ratio fidem ex seipso veritati præbens.
ὁ ὅρκος ἀληθ. jusjurandum testis veritatis est.
ὅρκῳ, jurejurando enim res confirmentur.
θεούς, Deos scientes facit.
μαρτυρία, testimonium enim Dei est, de rebus dubiis, et de quibus ambigitur jusjurandum.
ὁ γὰρ, ὅρκος, jusjurandum enim testem Deum vocat, et mediatorem ipsum, et sponsorem, super his, quæ dicit, allegat.
ὅρκοι, juramenta testimonium Deorum inducentes.
τυποῖ, format.
161 οἱ φιλοσοφίαν, Philosophiam profitentes, et dialecticam artem docentes, adeo contendunt de nominum compositione, ut dicere pudeat: sufficit signo uti sermonis Crysippi Stoici, ulterius quidem non procedam, etenim neque melius ullus dialecticas artes, diligentiusque expressit neque harmonia pejori compositos, digestosque sermones extulit.
ἀμοιβαῖον, mutuum, alternum.
τὰ μὲν, debitum quidem generale est, mutuum autem transfert dominium.
τὸ δάνειον, mutuum non consistit, nisi alienentur nummi.
ἐν τοῖς, in iis, quæ usui apta sunt (in usu consistunt.)
δανειζομένοις, mutuum accipientibus inutile, exigere eos ipsos, qui dati sunt nummi, dari reddere.
εὖ μὲν, bene quidem metiri a vicino, et bene restitui.
Eodem mensura, et melius quam mutuum dederit.
μηδέπω, nummos non habentibus, pondere mutuo dabant veteres aurum, et argentum, et hujusmodi.
162 ἐγὼ δὲ, equidem vellem de optimis rebus, experientia potius, quam potentia præstare, excellere.
ἕκαστον, singula etenim et aliter esse possunt, omnia autem nulli.
τὰ ἐκ τῶν, quæ ex primordio naturæ corpus sortita sunt, sapientissime discreta sunt, neque substantiæ, unde conveniunt, neque ex ipsis quæ ejusdem qualitatis sunt deinceps duarum specierum animantibus, vel plantis, vel si quid aliud compositum ejusdem speciei videris, semper autem naturæ diversæ, vel qualitatis, vel compositionis mutatæ forma, vel specierum differentia vicissim trahente ubique similem qualitatem, et compositionem.
ἐπὶ γὰρ, in ceteris enim rebus mutuum non consistit.
δάνειον, mutuum, δανειστής, creditor.
165 λόγῳ, quæ ratione conspiciuntur, atrivase, et quæ sola cogitatione percipiuntur.
προχρεῖαν, promutuum.
κατέβαλε, solvit quo tempore ei permittit lex.
διὰ, ob justam ignorantiam, vel errorem.
οὐ μὴν, non quidem per supinam, et stultam ignorantiam.

166 τοῦτο, id noveris (cogites) nisi supra 10. nummos exsolutum fuerit; qui enim solvit mutuo non daturus, donare videtur: supra vero 10. nummos datio sine actis et probationibus, non valet.
ἀκόλουθον, consequens quidem certi condictionem generalem esse, et enarrationem juramentorum ut in deposito, nunc de indebito tractare est. Sed quoniam indebiti condictio condictiones, quæ in magis propriam causam caduut, significat, puta condictionem causa data, causa non secuta, et condictionem ob turpem causam: harum enim unamquamque condictionem si quis generali nomine dicere voluerit, recte indebiti condictionem dixerit: sic peculiari, tunc causa data causa non secuta, vel ob turpem causam dicere debet. Generalis namque dicta indebiti condictio, ubi quidem magis propriam præstitorum causam invenerit, tunc in speciem eamdem incidit, et magis peculiare nomen ipsi tribuit; puta dedit quis honesta causa L. C. causa non secuta, indebite quidem L. detinet qui accepit; sed quando sub causa datum sit, hanc causam generalis indebiti condictio inveniens, in eamdem speciem transmutet, et est condictio causa data, causa non secuta. idem in condictione ob turpem causam dicimus, ubi quidem non crediturus. Errans autem, et qui se credere putavit, solvens, quando magis propriam et peculiarem causam præstitorum, dicere possibile non est jure merito in generalem indebiti condictionem mereri, magis peculiare nomine non inveniens. Quoniam igitur generalis indebiti condictio multas denotat, et exprimit condictiones, jure quidem merito jurisconsultus de hac prius speciali condictione indebiti dicere incipit, et hoc pacto in ipsam recurrit indebiti condictionem.
167 τί δὲ τοὺς, quid enim iis, qui beneficia contulerit gratiam referre non est omnino justum? justum respondit.
ὁ δεδωκὼς, qui dederit scorto: non repetet, dantis enim duntaxat turpis causa est.
καταπλήσασα, quæstum faciens de pulchritudine, et hanc mercem volentibus exponens.
τὴν φύσιν, de vulva quæstum capiens.
οὕτω, sic viventes turpiter, et adversus leges, et hæc quidem amica, ille autem mœchus.
περὶ τοῦ, de mercede meretricis.
καὶ τῇ, et Christianæ religioni.
ἐφ' ἡμισείᾳ, in dimidio improbus.
καὶ τοῦ, et pecuniæ dantis, et accipientis et justitia evertatur.
εἰ δὲ καλὴν, siquidem bonam causam habens judici do, ut pro me judicet, etsi repeto, recipio, tamen delinquo judicem corrumpens, et causa cadu; at si turpitudo sit dantis, et accipientis, cessat repetitio, puta cum judex acceperit, ut male judicaret. *Scholiastes:* Animadverte, quod licet bonam causam quis habeat, pecunias autem judici præstet, ut jus ei servet, quæ data sunt, repetet condictione ob turpem causam.
170 ἐναντιοφανῶν, legum, quæ adversæ inter se esse videntur.
παραπλήσιος, simile huic est, quod dicitur de condictione ex lege lib. XII. tit. 11. nam quoties nova lex obligationem inducens actionem non aperuerit, condictio ex lege competit.
ἡ ἀνάγκη, necessitas oneoum militaris efficit et petitionem ante diem
171 σημείωσαι animadverte, regulam legis generalem esse; id enim legis statuitur, non ut bonæ fidei sint omnes actiones, sed si forte adsit dolus, quamvis in strictis actionibus, opponitur exceptio.

COL.

171 καὶ ἐπὶ μὲν, ot in strictis quidem actionibus, nec si uterque conveniat, potest actio sua sponte solvi, sed adhuc quidem substinetur, ceterum, cum opponitur pacti exceptio in actionibus bona fide, utriusque voluntate, ac consensu, solvitur contractus.

173 μὴ νόμιζε, ne autem putes ex contrario hujus legis, quod uxoris dos hujusmodi officiis obnoxia sit; nam hodie in rem dedit actionem uxori de rebus extra dotem, et potest quidem uxor, et cum aliena negotia fuerint, neque ex mariti substantia, per in rem actionem ea vindicare.

ὡς δωρουμένη, velut donatura.

σημειωτέα, animadverte ex amplificatione (additione τοῦ) maxime, quod licet legatum sit ipsi peculium, non est peculiaribus creditoribus obnoxium.

174 τὸ νόμιμον, jus constitutionis apertum est, et utile, maxime in noxalibus.

176 συναλλάγματος, synallagmatos.

ἄκρατοι, pure pœnales, mere pœnales, hoc est pœnam duntaxat exigentes.

178 ἀντιφώνησιν, constitutum sine certa die.

καὶ ἀπροθέσμως, et non præfinita die.

179 ἐς ἡμέραν, in diem dictam, ac certam.

καὶ ταῦτα, et hæc pro me respondeo.

τριτή, tertia hæc, constituitur quis in duriorem causam, puta cum sub conditione sit debitum, constituitur sine conditione: fidejussio autem in duriorem causam non fit.

διὰ τοὺς, per eos, qui utebantur opere, et ministerio nummulariorum.

κονστιτουτίων, Constitutum est probatio, sive responsio quæ ex responsione (antiphonesi) consistit, et confirmatur repetitio rerum ab aliquo debitarum.

πρὸς ἐμέ, adversus me habeas debitum, ego præstabo.

ἐμοί, mihi æs alienum hoc tribuas, me debitorem habeas.

πρὸς ἀσφάλειαν, ad cautionem majorem, quod debitum præstabo, accipe mea manu scriptas literas.

ἀντὶ γραμμ. pro cautione, et documento, hanc habeas epistolam, integram mea manu conscriptam.

180 πίστιν, fides in conventionibus maxime, et potior res est, bona omnia inter homines, et omnes urbes in concordia servans.

ἱερὸν, sacra res.

ὁμολογίαν, conventionem non servare, et transgredi, absurdum, et impium videtur, quemadmodum veritatem, ac fidem, per quæ omnia consistunt, ac firma sunt, quæ inter nos aguntur.

ὥσπερ, ut creditor pecunias petens, demonstrare debet, se numerasse.

181 ὁ δανειστής, creditor repetens, probet numerationem.

ἔλεγχος, probatio, cum quis probaverit; quibus dixerit, ac pariter quod verum.

μέγισται, maximæ probationes.

μάρτυρας, testes quidem habent, quod ex decentibus, vero similibus judicare oportet, et hoc est optima ratione, ac sententia, ac quod non licet decentia argento vertere, ac decipere.

ἔστι τοίνυν, est igitur necesse, probantes vel signa demonstrare, ex quibus speratur quod credibile est, vel decentia, et veritati consona dicere, vel testes adhibere.

τὰ ἀφανῆ, quæ obscura sunt, argumentis, et indiciis convenientibus concipiuntur.

ἡμεῖς δὲ, nos quidem testimonia, ac judicia appellare adjutoria causæ juramenta solemus.

δοκεῖ, mihi quidem videtur fidem argumentis potius quam testibus præstandam.

κρεῖττον, potius est signis testimonium, et judiciis.

σημεῖα, et signa, et argumenta,



COL.

181 τὰ δὲ σημεῖα, signis in rebus dicimus, argumenta (ac indicia in personis.

ἔλεγχοι, probationes.

μεγάλα, signa magna, (aperta) et sufficiens fides (probatio.)

182 οἱ νόμοι, leges sic statuunt probationes ex rebus certis, et minime controversis.

βεβαιώσεις, testium comprobationes.

ὅταν, cum probationibus, sive dialogis, sive scriptura destituimur, ad testes decurrimus controversias habentes, quorum verba regulæ sunt judicibus super quibus debent pronunciare.

εἰ ὥς ἐν, sicut in judicio scripturarum probatione egemus, testium nobis copiam paramus, unde assequemur, quæ nobis deficiunt? Ego quidem sic existimo.

κρείττους, testimonia controversis (exceptione) majora.

ἀπαραγράπτους, omni exceptione majores.

183 μάρτυρες δὲ, testes quidem, qui adversus Eusebium testimonium dixerant, de quibus tamquam hostibus Athanasius exceperat, et legibus ipsius, et necessitatibus legum, adversus ipsum, accedat testimonium.

εἰ γὰρ ἐπὶ, etenim si super rebus omnibus controversis, et in judiciis, quæ secundum leges sunt, et in communibus controversiis testium conveniens testimonium, id, de quo ambigitur, firmat.

τὸ γὰρ πλῆθ. pluralitas enim apud Romanos a duobus incipit.

πιστότεροι, fide digniores sunt clariores viri.

184 διακόπτει, interrumpit xxx. annorum præscriptionem usuræ præstatio.

ἐγγράφους, scriptas fides.

ἐγγράφως, cum scriptis super fide monumentorum, instrumentorum.

ὁ ὅρκος, jusjurandum fides est.

ὅρκος ἐστὶ, jusjurandum ratio est fidem faciens per se ipsum veritatis, perfecta fides.

μαρτυρίαν, testimonium, et depositionem; quod testimonium quidem præsentium est, depositio vero absentium.

γράμματα, scripta publica.

χειρόγραφος, chirographum, monumentum, instrumentum.

συγγραφή, syngraphum, securitas, instrumentorum.

185 ἐπὶ τῆς, in foro sedens, qui civium instrumenta perficit, singula suis notis (literis ac signis), quem tabellionem Romani vocant.

186 χρῆσαι, commodare, mutuare

δωρεῖται, donat, et commodat

χαριστικὸς, gratus, ut commodans.

δανείζει, mutuo dat, præbet indigentibus.

αἰχρὸν, mutuare.

μείλιχος, clemens, qui mutuavit, vir erga alios misericors.

187 ἐσθ' ὅτε, nam quandoque et nummos quidam festum peragentes palam ferunt ad ostentationem, quod, etc.

188 ἐνεχυρίαν, pignus. *bis ead. pag.*

ἐν τῇ, in manu creditoris datur.

ὑποθηκαρία, hypothecaria nascitur.

ἐνέχυρον, pignus, commutatio ad securitatem.

190 ἐπαγγέλωνται, polliceantur.

πλοιοναύκληροι, navium magistri.

191 κτῆσις, peculium ejus, qui in aliena potestate est, hoc est filii, vel servi.

οὐσίαν, substantiam.

192 ἐν ἀτόμῳ, in atomo, in oculi ictu, ἐν ἀτόμῳ, ἤγουν, in atomo, sive in puncto, momento.

παρὰ, præter, contra jus summum, præter leges.

193 ποτὲ καὶ μὴ, aliquando et actionem non habens, neque actionem cessam, agit utiliter

194 ἄτοκον, sine usuria.

COL.

195 ἀντιφωνήσεως, constituti.

ἔνθα καὶ, hic et natura (sexus) omnino (semper) et ætas mulieres infirmitatem habent

οἱ νόμοι, leges non quidem deceptos, sed decipientes puniunt.

196 δύναται, potest etiam non agens uti condictione indebiti adversus creditum, ut solvatur adversus ipsum obligatio.

οὐ μόνον, non solum in credito, sed et in dote, et in debiti solutione, et in aliis plerisque opponi potest de pecunia non numerata

198 τοῦ δαν, crediti usurarii.

χρεῖος, debitum mihi debetur

ἔστι δὲ, est autem notandum, et pro augetur (poni) quod est usuræ accessio semper enim æs alienum quod debetur, parturit, profert veluti in futurum (post se) usurarum

τὴν ἐκ, reditus ex pecuniis.

ἐπιδίδωμι, do sub mercede

διὰ τὸ ἄδηλον, ob incertitudinem fructuum.

ἡμιόλιαν, *hemioliam* (semissem).

ἡμιόλιοι *hemiolium* autem est dimidium integræ usuræ duodecim nummorum, nempe sex

199 ἡμιόλια: *hemioliæ*.

πλεονασμὸν, redundantiam

ἑκατοστὰς, centesimas

καὶ τὸ, et quod ejusdem generis.

καὶ ἐνταῦθα, et hic omne mutuum intellige, et quod usuras parit, et quod sine usuria datur

ἐπὶ τοῦ δανείου, in mutuo, utpote quod necessarium sit extra strictam rationem inductam, permisit officialibus mutuo dare; in aliis enim contractibus, officialibus minime datur copia.

200 αἱ κεφαλαὶ, capita fœnorum

201 εἴτε, si fœnerat quod pretium exuperet

δάνειον, fœnus sub usuria.

ναυτικὸν, nauticum fœnus

περὶ τόκου, de usura nautica, de transmarino fœnore.

ἑκατοστὴν, centesimam usuram.

ἑκατοστιαῖος δὲ, centesima autem usura dicitur, cum duodecim nummi quotannis super centum dantur, nam quæ nobis libra est, ratione ducta, nummus habet octo duas partes totius.

202 διακαὴς, ardens desiderium nummorum.

ναυτικῶς, nautico fœnori dato, sive trajectitio, sive cum periculo.

ἑτερόπλοια, unius navigationis.

ἀμφοτερόπλοια, utriusque navigationis

203 οὔτε πάντοτε, nec ubique, per ab omnibus.

δῶρα, tectum cum fide.

καὶ ὅταν, et cum voluerit, a me accipiet.

204 κατὰ πίστιν, per fidem constituuntur, pleraque hominum negotia.

ἐπὶ μὲν, qui enim apud homines accipiunt depositi gratia, nobis dare videntur servantes quæ acceperant.

τιμὴ, honor, quod pro advocatione datur.

συνάλλαγμα, contractus.

παρακαταθήκην, depositum maximum, et religiosissimum.

205 ὁ σπείρων φαῦλα, qui seminat malitiam.

206 ἀλλὰ καὶ, sed et pignora in bono obligationem deducta

ἐλλυσάμενος, fidejubens quis pro aliquo, ab ipso pignora accepit.

207 διὰ τὸ, ex benignitate.

ἐργολαβεῖν, redimere alienam litem.

κατ', per eclipsim.

208 οἱ οἰσδήποτε, quibuscunque verbis

τουτέστιν, hoc est rapacem, ob leonis naturam.

Ἄρεος, Martis homicidæ sororis et soriæ.

ἐπίτασις, extensio igitur fraternæ amicitiæ, et concordiæ, societas.

τάξιν, ordinem, locumque fratruum subeunt,

209 ἐξέρουται, caret cogitandi, et ratiocinandi vi.

ὑγιῶν, sanum quidem cum fuerit organum ex natura, et mens operatur;

COL.

malo autem eo effecto quocumque pacto, tunc et mens operationibus suis non integra est, at apta, nisi in se ipsa nihil damni acceperit.

209 τοῦ γὰρ θέλειν, velle enim, ac nolle animi est ratione utentis.

210 πολλοὶ, multæ quidem sunt et innumeræ definitiones super omni re.

ἀλλάττειν, mutare, pro permutare ac emere.

πολλῶν, plurimo argento (parvum librum mutans.

ἐν τῇ ὠνῇ, in emptione nostra, ideo et alter dicit, in precio nostro, hoc est in emptione nostra, precium enim commutatio est: servum quidem sæpe damus, et accipimus argentum, et aurum.

ἀλλάξασθαι, mutare cum argento.

212 ὁλοσηρικά, quæ serica integro sunt auro similia, et ejusdem precii.

αὐτοφυής, sumpte sponte natum.

τά τῶν, serum *nemata*, sive *metaxa*. *hic ead. pag.*

213 καὶ τὰ βύσσινα, et bissinæ, et hyacinthina, et coccinea, et byssum cum auro, et hyacintho tinctam

ὑπεδύσα, indui te hyacintho i. hyacinthina veste.

ὑάκινθον, hyacintho, et purpura ea induunt.

ἰάνθινα, violacea

ὑακινθινοβαφῶς, hyacinthina tintura.

ἀπὸ φορεῦντος, a ferente hyacinthum.

τά τε γάρ, *nemata* enim omnia ex hyacintho, et purpura, et cocco et bysso, et caprinis pilis conficiunt.

εἰσὶ δέ, sunt quidem aliæ horum purpureæ aliæ violaceæ, aliæ hyacinthinæ.

ἐκ τοῦ ex viola, et tinctura.

χρώματα, colores.

ἐὰν γάρ, etenim si vetitam mercaturam inferant, puta purpuræ; vel metaxæ, vel hujusmodi

ἵνα γὰρ μηδένα, ut enim nemini videntium sol molestiæ foret, sericæ super ipsis, ut quidem dicunt, velamina extendebant: hæc autem textura insus barbarorum est opus, e quibus ad nos ad nimias cunctarum mulierum delicias invecta est.

ἰσόχρυσον, eodem pretio ac aurum.

ἰσοστάσιον, ejusdem æstimationis erat ac aurum.

γυνή, mulier holoserica tua habens.

ὥσπερ, ut enim indutus holosericeum.

βάμματος, tincturæ regiæ, quod *holoverum* vocare duxerunt.

οὔτε σίδηρον, neque ferrum, neque aliud huic rei aptum Indi, et Æthiopes habent: quidem nec apud Romanos hujusmodi quid vendere permittitur, lege omnibus aperte vetante: mors autem ferenti pœna est

214 ἐν μέσοις; in medio Barbarorum interfecti·

παραμήρια. gladios fœmorales.

ζάβα, *zaba* lorica, *sabarum*. in quo *zabæ*.

κοντός, contus hasta.

τυχόν, utpote qui arma vendidit hostibus, vel picem.

ἐνδεικνύναι, indicare dixerunt, aliquem deferre improbe quædam conficientem eorum, quæ passim juvenibus (militibus) commodo sunt, dicuntur autem et ligna, et cera, et pix.

ἔστι γάρ, est enim nil aliud *garum*, quam sanies, et intestina piscium

215 ἐξ ὠδίνων, e matrum partus doloribus.

216 κοινῷ, communi nomine omnes vocabantur, qui in palatio thesauris ministrabant apparitores.

οἱ πολυτελ. pretiosissimi lapidum, qui et indici esse dicuntur.

ἔλαττον, minus justo pretio.

218 ὁ ἀῤῥαβὼν, arra firmat totum.

ἀῤῥαβὼν, καὶ ἐνέχυρον, erra, et pignus.

219 οἱ βασιλεῖς, reges terræ a quibusdam tributa exigunt, sive censum.

κῆνσον, census, capitatio.

COL.

219 προσθήκη, additio, accessio fluminis.

220 καὶ ἀπωστοῦν, et temere nulla relicta occasione, quamquamque reprehendens, et deludens.

πολλὰ γάρ, omnes enim fallimur, et lubrica hominum natura, infirma est.

222 εὐθύς, statim habet securitatem.

223 ἡ γὰρ συνθήκη, pactum enim lex est propria (privata) et pro parte

τῶν νόμων, legum quædam communes (publicæ) sunt, ut quæ ad omnia civitatis negotia, aliæ privatæ, quæ ad mutuos invicem casus pertinent.

224 ἐπ' ἐξαγωγῇ, ut exportetur.

ἐπ' ἐξαγωγῇ φησί, ut exportetur dicit quidem tradere, vendidit autem ad opus

τὸ ἐπ' ἐξαγωγῇ, quod dicitur ut exportetur, vendere est extra urbem.

τὴν νύμφην, sponsam tradam hac lege ut exportetur.

καὶ τῆς ἡλικ. et ætatis plurimum ut extra ageretur, dedit.

225 καὶ οὐκ ἐπ', et non ut exportetur, quemadmodum existimo valde improbi servi.

ἐπ' ἐξαγωγῇ πωλ. vendit hac lege ut exportetur.

διὰ τοῦ, et castris transivimus ut exportaremur.

οἷα δραπέτας, venundentur fugitivi servi publice exportarentur.

ἐὰν ὁ διαθ. si paciscens dixerit servum venundari ut exportetur.

διὰ τὸ, ut adjuvetur venditum mancipium paciscentur.

χειρός. manus injectionem.

226 συνέλαβε, ut eos comprehendit, qui in juventute erant, ut tradidit hac lege, ut ipsorum nemo intra annos viginti manumitteretur.

τοῦτο δέ, id autem intellige in eo qui intestatus decessit.

227 ἀναγωγή, actio venundatorum mancipiorum, restitutio aliquod vitium habentium.

φυγὴν δέ, fugam autem honestiori verbo discessum vocat.

228 οἰκέτην, servus qui ineptus esse apparuerit, venditori reddi denuo permittitur.

τῶν βαρυτιμῶν, pretiosarum rerum gravia et vectigalia sunt, etenim et monopolium habent

οὐδαμοῦ, nullius enim regionis aluminosa quæ sit, et multis rebus indigentis, jure monopolium habentes, et pretia majora exigentes, multitudinem (copiam) pecuniarum accipiunt minus fidam.

πάντα γάρ, omnia enim venalium fere Alexandriæ recta in monopolium constituens, aliorum quidem mercatorum nominem hujusmodi opificium facere permisit.

τὰ λεγόμενα, constituens quæ dicuntur monopolia, plus quam triplici pretio omnibus hominibus vendebat.

αὐτός, ipse quidem pretium operis hujus prægravabat

230 ἡ τῶν, conventus cœlestium, quas nundinas vocat.

εἶπεν, dixit forum, conventus, qui supra sunt.

πανήγυριν, conventum nihil aliud facere consuevit, quam multitudo simul convenientium, et copia mercium.

ἑορτή festum et conventus

πρόσοδοι, reditus publici.

231 τέλεσι, vectigalia omnia primum sub tyrannide ad pecuniarum copiam excogitata, in fluminum ripis, et portubus urbium, et in viarum itineribus auferens, ad pristinum et liberum statum redegit.

τέλος, vectigal in porta.

θάνατος, mors autem vectigal fraudantis.

ἀπὸ τοῦ., a publico publicanos, a portorio portitores

τελῶναι, publicani sunt, qui exactiones conducunt publicorum tributorum.

COL.

231 τῶν κλεπτοτελ. vectigal fraudantium.

στέρησιν, privatio, ablatio vectigalis

κλεπτοτελώνημα fraudati vectigalis crimen.

σωματέμπορος, servorum mercator.

232 καὶ τῶν, et aliorum, qui alias res tractant.

τὰ κομμέρκια commercia levavit.

καὶ τὰ συνήθη. et consueta commercia.

τὸ κουμέρκιον, commercium nundinarum centum auri libris levavit.

ὥστε, ut intense negociari, et ex eorum voluntate, neque quidem super commercio, vel quæ altera exactione publico injecta præbere ad usque obulum.

233 ἀγοραῖοι, nundinatores forenses, ut caupones.

ὁ νῦν, quod nunc vocatur hemisextium.

κἀκεῖθεν, et inde vinum, vel oleum vendentes, cotylistæ dicuntur.

συνάλλαγμα, synallagma.

οὐ γάρ, non enim regnat apud ipsos Cæsaris nummus, ideo nec emptionem noscunt, nec mercaturam.

234 ἐὰν παράσχω, si rem tradidero, ut æstimatur.

σχεδόν, etenim quasi depositum est

ὑπὲρ τά, supra nomina sunt contractus.

τὰ μὲν γάρ, etenim nomina finita sunt, ut et verborum multitudo, res autem numero infinitæ sunt.

235 τίμημα, pretium quod super venalibus rebus præstatur.

δεῖ δέ, opus autem est in pecunia constitui mercedem

ἐν προχρείᾳ, in promutuo

236 ἰδιάζουσαν, peculiarem ipsi naturam excogitans.

μήτε, neque conductionis, neque alienationis (emptionis) speciem, sed peculiare jus habere.

οὐδὲ πόῤῥω, nec longe ab alienatione (emptione) constituit.

ἔστιν, est tanquam conductio simul et (alienatio) emptio.

εἰ μή, nisi peculiaris fuerint (pacto) de damno super re contingente.

εἰ μὲν συμπ. si quid enim de horum alienatione conventum fuerit, vigent, quod conventum.

ἀποφυτεία, plantatio.

περὶ μακροῦ de longa, et brevi vita.

237 ἐκείνοις, illis quidam personis, quibus in emphyteusim dare permissum est, nisi specialiter in emphyteutico instrumento vendere melioramenta prohibuerint.

προτιμήσεως, prælationis.

238 τότε καὶ, tunc et eo invito fiat emphyteusis alienatio, et meliorationum venditio.

μισθωτικός, conductionis canon.

ὁ τῆς, emphyteusis canon, canon emphyteuticus, vectigal quod quotannis præstatur.

πάκτον, pactum (tributum) Ægypti.

ὑποσχόμενος, promittens Principi quotannis pacta (tributa) præstare.

τοῦ δέ, Leone autem Imp. jubente pacta (tributa) ipsis dari, ipsi custodias Urbi constitui petebant.

239 ἔπαθλον, præmium philanthropum (proxeneticum).

φιλάνθρωπα, philanthropa regis.

240 μεσίτης, medius: conciliator

μεσίτης γάμου, nuptiarum conciliator est, non sponsus, sed is, qui iis, quæ sunt agenda, se immiscet.

241 ὡς οὐκ ἐπὶ, ut non in solo nuptiarum contractu arrhæ statuantur, dentur.

μνηστεύεσθαι, subarrhari, errhas sponsalitias dari, sponsus, qui errhas nuptiarum dat.

μνῆστρον, nuptiarum arrha.

ἁρμοστής, conciliator vitæ consuetudinis liberos procreantis.

ἀντίφερνη, quod pro dote datur, sacoma dotis

242 ἕδνα, jugalis dona.

πρώτην, primam sese commiscentium cohærentiam.

COL.

242 καὶ φέρνην, et dotem, et sponsalitiam largitatem.

εἶδα δὲ, novi autem et nuptiarum munera.

243 οὐ παῖδες, non liberi, neque uxores. Sciendum quod in illis verbis, non liberi neque uxores, videtur liberos non sine ratione ante locasse, ipsi enim potissima causa nuptiarum sunt.

γάμος, nuptiæ.

ὁ δὲ γάμος, nuptiæ autem, nempe quod cœtus, congressus est.

245 διαλυθέντος, dissoluto cum priore uxore conjugio.

δύο δὲ, duas autem uxores habere eodem tempore, Xantippen quidem civem, et obscuriorem, Myrto autem Aristidis filiolam Lysimachi.

νόμος, lex est, mulierem quæ sub tutela fuit, neque tutor, neque ipsius filius uxorem ducat.

246 θαλάζειν, lleges autem solos judicare.

247 Οἶσθα, Nosti enim qualis animus in pectoribus mulieris.

Illius vult domum augere, quicumque duxerit.

Filiorum autem priorum, et mariti dilecti

Non amplius recordatur defuncti, neque inquirit.

248 πορνείας, fornicationis remedium secundæ nuptiæ sunt, non causa, et occasio impudicitiæ.

οὐ κεκώλυται, non prohibentur a lege (secundæ nuptiæ) non implet tamen summam doctrinæ evangelicæ perfectionem.

φύσει, ex natura bellum semper novercis adversus privignos.

διὰ τὴν, ob naturale odium adversus privignum.

πέφυκε, ita enim naturæ comparatum est, ut omnibus liberis ex primis nuptiis ortis, quæ ad secundas convolavit, hostem se præbeat.

250 ἀπὸ γὰρ, ex contrariis enim induxit præsumptionem constitutio.

251 ἐνδύναμος, forte, efficax

252 ἐν ἀρετῇ, revera.

ἐν ἔργῳ, opere.

253 ἐκ τῶν, ex iis, quæ postea contigerint.

μὴ ἀρεσκόμενος, eum de ipsius moribus minime contentus essem, repudiavi.

τὸ λεγόμενον, quod dicitur nobis, repudium dans recessit.

ἀπόλυσις, dimissio uxoris vel sponsæ.

διάλυσις, dissolutio nuptiarum.

254 συναινούντων, consentiente utraque parte.

256 ὑποκορισμοῖς, diminutionibus.

ὠνόμαζον, dixerunt dona ferentes, asperitatem ab appellatione servorum auferentes.

258 φύσεως, naturæ enim opus est, alimentum nato præbere.

οὐ γὰρ, non enim parere matris est; id enim naturæ, sed nutrire matris, id quidem delectus, ac voluntatis.

ἀλλ' ἐστὶν, sed est nobis, his avibus lex votus in ciconiarum cristis caxitus.

ἡμίγαμος, seminuptiæ.

259 οὗτοι, hi patres appellant omnes, a quibus mater adamata fuerat, cum naturalem parentem nesciant.

εἰς ἀκρασίαν, in incontinentiam unam.

εἰς σάρκα, in carnem unam.

260 ἐστὶν δὲ, mater autem filios magis amat, quam pater, etenim ipsius esse filium novit, hic autem putat.

262 τὸν δέοντα, eum, qui custodia eget potius, quam alios valet custodire.

προκριθέντας, eximii, præcipui.

265 ἐπειδὴ, quoniam enim non ut minori datus est, sed ut pupillo, eo pubescente, cessat administratio.

267 ἀπήλλακται, eximitur falsi crimine.

268 οὐκ ἔχειν, non habere legitimam personam.

271 καὶ ἦν, et sententia fuit Jurisconsultorum, curatorem pupilli tutela teneri, quæ nunc non viget.

274 εὐπόροις, idoneis personis.

COL.

278 ἀφέσεως, dimissionem honestam consecuti.

συναποστρατ. ejus qui simul militare destitit.

279 τοῖς μὲν, ii enim qui in bello decesserunt, bonam quidem gloriam nanciscuntur

ἡ νόσος, morbus est affectio (dispositio) præter naturam, ex qua vis, et potestas læditur.

τὴν μὲν, morbum quidem esse senectutem ascititiam, senectutem autem morbum naturalem.

283 τὸν γὰρ δεσπότην, meum enim dominum cum duumviro munus obeuntem.

286 δουλεία, servi deterioris facti actio.

287 ἀνδράποδον, servum quidem quis emptione non aufugerit, spectat.

μὴ γὰρ, neque enim unquam licebit, o Jupiter, capere, nec lucrum facere hujusmodi, ex hominum misero fortuna

289 οὗτος, is quidem ut in ordinem dignum ascendit, liberto anulos aureos dedit

δακτυλίοις, anulis aureis ornavit, et postremo inter equites adscripsit.

294 οἷς κίνδυνος, quibus periculum intentius contigit, horum necesse est curam maxime habere

296 ἀντιφέρνη, contraria dos.

299 ἀποκαταστάσεις, substitutiones

302 ἀποκρίσεις, responsa, et expositiones breves, ac variæ ad interrogata Imperatoris Michaelis Ducæ. Tres habemus libros de hac quæstione, (num quod in utero est, animal sit) Hippocratis, Porphyrii, et Galeni: quorum Hippocrates, et Galenus, id quod in ventre, animal esse dicunt. Porphyrius autem multis adjunctis rationibus, et demonstrationibus contendit, animal non esse id quod est in ventre.

εἰ ζῷον, num animal sit id quod in ventre.

303 τὸ πολιτικὸν jus civile tempore non intercluditur.

308 τοὺς λόγους, verba, quorum sunt interpretes, horum ipsorum et affinia esse.

ὃς ἂν, qui noverit nomina, et res quoque noverit.

ἀσφάλεια, securitas.

ἢ, ἀντὶ τοῦ καὶ, vel, pro, et.

τὸ καὶ, ἀντὶ, et, pro vel disjungente ponitur.

310 μὴ γεγαμ. non nupta.

315 νοθευόνται, spuria, et ascitia sunt, *bis ead. pag.*

ἀφανισμῶς, aliquæ

319 καὶ οὐκ ἂν, sed non possem vix ulterius progredi, et longior esse, et hæc dicere memetipsum coegi, contra methodum peritiorum.

εἰκοστώνης, vicesimarius, qui vicesimas exigit.

321 ὅτε γένηται, cum excesserit annum vigesimumquintum.

322 οὐκ, non ex æquo.

328 ὡς ἂν χειρ. ut suffragiis ereati.

332 σφαιροειδὴς, quod sphæricæ figuræ est, superius, ac inferius non habet.

οὗτος δὲ, hic autem (circulus) undique æquus ac similis, ideo nec principium habet, nec finem.

333 εἰ μετὰ, si postquam capti forent, victorum hostium potestati seipsos præbeant.

337 μήτε, neque servum liberari in theatro.

τοὺς κατὰ, sorte, conditione servos vocavit Princeps, non imperio subjectos.

338 δοῦλος, servus autem si fuerit index, et detector, liber a civitate recta fiat, refusa domino æstimatione.

ἐὰν δὲ, si autem servus indicaverit, liber est, urbs autem pro ipso pretium præstet.

340 πάντες, omnes status causæ, præjudicia vocantur.

ἀνακρίσεων, discussionum.

341 ἵνα μὴ, ne servus inveniatur in suum dominum agens.

342 τὰ τῶν, quæ Niniano S. C. scripta statuta sunt.

COL.

344 ἐκ τῆς, ex voluntate, ac libidine.

345 ῥῆξις, interruptio temporis, sive sectio, et intercisio.

οὐσουκαπιτεύει, usucapit, per usum dominium acquirit.

κυριότης, dominium per usum.

348 μαργαρῖται, margaritæ grandes.

349 κατοχὴ ἡ ἀπὸ νόμων, possessio quæ ex legibus

κατοχὴ ἡ διὰ χειρὸς, detentio, quæ per manum

351 ἄνοικος: sine domo, sine laribus.

ἄπολις, extorris.

εἰμὶ μὲν, hospes enim sum, et ignota, non autem extorris, neque obscuro loco nata, nec inglorii.

τετραετίαν, quadriennium continuum.

353 τὸν τετραετῆ, tempus quatuor annorum.

354 νόμον, legem scripsit, ut tempus Vandalorum quo in Romanorum imperio permanserunt, in hanc quidem tricennii præscriptionem in longius protrahatur.

357 προσθήκη, accessio, ac alluvio fluminis.

358 διὰ τὸν ὄγκον, propter culmen, et præstantiam magistratus.

359 ἐρήμη, solitaria, deserta lis, quæ una parte præsente fit, cum non contradicente, et occurrente Conventus, ad sententiam perventum est.

ὁ διώκων, actor, vel conventus.

360 κρίσιν, judicium, sententiam non scriptam fecit, in qua statuit citius corrumpi, devastari.

τοῦτο δὲ, id autem animadvertas (dnras) in judicibus temporibus; Judices enim majores, ut drungarius, ut qui judiciis præest, qui primus a secretis est, etc.

καὶ αὐτοὺς, et ipsos defunctos, et ipsorum bona publicata; ad hæc describentes in rippis, indicibus, columnis.

στήλη, columna autem est lapis, sive æs in xublongum quadrangulæ formæ, in qua inscribitur probrum turpiter pendentis.

363 ἰδομίτουν, tantundem.

τὸ δ' ἀφέρον, id quod interest, sive usuras.

τὴν φύσιν, naturam amare symmetriam, æquam rationem.

τοῦ ἀορίστου, incerti et incertam regulam esse.

364 Η' παροῦσα, Præsens constitutio, quæ rationem ejus quod interest compescit, et præfinit, et certam statuit, id jubet; ne supergrediatur duplum sortis, et quantitatis ratio debitæ, in omnibus contractibus dictam, et statutam habentibus quantitatem, sive naturam, ut in venditionibus, locationibus, et hujusmodi. Ita exempli gratia, fundum a te emi pretio centum librarum: tu pretium accepisti, et cum possedisses aliquot annos, alteri fundum vendidisti, ipsique immobile (de quo aulia futura esset controversia) tradidisti: ago adversus te, petens et pretium, et quod interest, sive usuras: et supputeas quantum (sit), in libras centum quinquaginta. statuit igitur constitutio, quod cum hic principale debitum xit quantum, scilicet pretium certum, et præfinitum, et id quod interest ducta ratione exigatur, ut tamen centum librus non supergrediatur, sed ob debitum principale, et ob id quod interest ascendat omne quod exigitur ad duplum, nempe ducentum libras. Justa hanc rationem pone id quod interest et in locatione: puta, conduxi a te fundum ad annos viginti, ubique dedi, in promutuo horum annorum, mercedem: tu id cum accepisses, et aliquot annos possedisses et mercedem, et fundum, non vis lubens conductum fundum tradere. Igitur si adversus te agam, a te repetam et mercedem, et id quod interest, sive usuras, juxta superius scriptam in venditione explicationem. Sed id locum habet in omni-

COL.

bus certum, ac præfinitum initio principale debitum habentibus : sed in iis, quæ incerta videntur, et ex prima visione certæ quantitatis non sunt, mandatur judicibus, qui judicabunt hujusmodi causas, pervestigare, quodnam revera sit debitum, et ad id condemnare qui apparuerit debere; neque sustinere contradictorem apparentem (imputantem, et ingentem ejus quod interest quantitatem, ex quibusdam opinionibus (causis) ineptibus, et distortis, et inutilibus doctrinæ ratiocinibus, petentem, ne his involuti incidant in difficultates, et rationem afferre nequeant. Etenim et natura symmetriam (æquitatem) amat. Sic (egi) posui adversus aliquem dicens, quod Petrum testamentum condere volentem, et me hæredem instituere, prohibuisti : a te peto id quod inde interfuit, idque apparabam, et computabam in immensum dicens. Si hæres scriptus forem, fundus erat in hæreditate præclarus, maximaque diligentia instructus, et a rege invidendus, quem ipsi dividens, et pretium impensissimum accepissem, et missus essem in inferiora loca Prætor, ac perscriptor, et plurimum inde lucri consecutus essem, vel domum ab aliquo rogavi, (stipulatus sum) extruere in loco æris salubris et accommodo infra aliquid temporis : is autem non extruxit, suam confessionem spernens, et agens adversus ipsum, id quod interest petebam, dicens : si domus mihi foret extructa, benevolo regi daturus eram, indeque multum compendii mihi perventurum, pretium amplum, beneficia magna, et quamplurima. Statuit igitur præsens constitutio, et judicibus mandat, hujusmodi imputationibus ejus, quod interest, aures non præbere, sed inspicere, quid damni actor acceperit, et ad id conventum condemnare. Inde et ex natura consequens est has solum pœnas exigi, quæ æquæ sint, et e legibus dicta ratione conclusæ, ac statutæ, sic incerta furti actio, ipsa enim duplum dat pretii rei sublatæ, et raptus quadruplum, rapta etiam re computata, vel egi adversus aliquem dicens, sine judicis auctoritate rem mihi abstulisti, eamque aliquot annos possedisti, et a te peto tantum fructuum, qui immensæ quantitatis sunt, hoc pacto : si fundum meum possedissem, tantam sationem fecissem, fructusque transmisissem in loca, in quibus ipsorum indigentia foret, et alia hujusmodi : non oportet hujusmodi petitionibus ejus quod interest, aures judicem præbere, sed examinare, quid revera damni acceperit, et ad id damnare reum conventum. Id igitur observare judex debet, non solum quod damni ratio docetur, sed et cum lucrum petitur veluti legatum, vel donatio. In his enim, et quod revera debitum est, debet actori adjudicare, et siquidem sit debitum initio certum, duplum in exactione ejus quod interest, non excedere.

366 ἀναρμόδιος, incompetens est judex in privatis causis.

367 τὰ δαπανήματα, sumptus, ac damna.

368 ἀναλογαρισμοῦ, rationum retractationis.

ζητοῦντι, petenti tempus (dilationem) ad præstandum judicata post condemnationem.

ἐζήτησεν, petiit condemnatus, quod datur condemnatis tempus mensium quatuor.

τὰ ἐνέχυρα, pignora victori dare.

παρέχονται, præbentur victori.

εἰ ἐντός, si intra duorum mensium cursum post pignora præstita, judicati non solverint quæ dare fuerint damnati, pignora divenduntur.

COL.

369 περιδρομήν, ambitionem.

κακουργίαν, malitiam.

οἱ νομοθέται, legum conditores, quæ reip. cunctæ conducunt, unius, duorumve utilitati præferunt.

...ἄν, si condemnatos fecerit miles armatos.

370 πρὸς ἀναλογίαν, pro rata.

371 αὐτόθεν, ex ipsamet re non subsistens.

πολυνδικία, facultas denuo causam agendi.

ἐν βήμασι, in tribunali.

ἀφαλκιδίευτα, sine Falcidiæ detractione.

372 τὸ δὲ δεῖ, quod autem opus est confitentes accusare.

ἐν βήματι, in tribunali.

βῆμα, tribunal id appellatur, in quo quis sedens judicat.

373 ἔκκλητοι, causarum provocatio ferenda, quæ apud exteros actæ sunt, non in urbe.

ἡ μετάβασις, transitus a judicio in judicium.

συνέλευσις, consultatio.

βουλήν, consilium, consultationem.

συνέλευσιν, consultationem.

ἔφεσις, dimissio, appellatio, lis de qua a minori ad majorem provocatum est.

ἔφεσις ἡ δίκης, dimissio, provocatio, judicii cujuscumque ad aliud majus transitus, et aliud judicium dimissa lis, ut denuo judicetur.

ἔκκλητος, appellatio est a judicio quocumque ad aliud judicium antio.

λιβέλλος, libellus appellationis.

ἔκκλητος, appellatio est accusatio, et querela sententiæ.

συνέλευσις, consultatio.

τὴν γάρ, consilium enim Aquila, et Theodotium deliberationem conventum interpretati sunt, Symmachus autem consultationem.

374 μονομερῶς, una dumtaxat parte præsente. *bis ead. pag.*

375 ἡμέρας, dies fatales (finitas) : fatalis dies.

κυρίας, fatali die ad causam dicendam adveniente.

ὡς δέ, ut autem apparent fatalia (dies).

παραυτίκα, illico ex delicto damnantur.

377 ἵνα μή, ne hac illis data licentia, quæ magni pretii sunt, per collusionem pro minimo suscipiunt.

378 ἀνακωχήν, inducias, dilationem.

379 ἦσαν, erant debita et legata, quæ debebat præstare.

πρωτοπραξίαν, prius exigendi facultatem.

πρώτην, primam exactionem.

380 δύναται, potest uxor sua bona separare.

382 διὰ τῆς, ex confusione facta ob consecutam hæreditatem.

384 εἰς χεῖρας, ad manus venire, ad manus ire.

εἰς χεῖρας, ad manus ipsorum multi venerunt.

385 ἐκ τοῦ παραλλήλου, ex duplicatione, per verba idem significantia. *bis ead. pag.*

386 ἐξούλης, ejectionis judicium, ejectionis libellus (interdictum unde vi).

τὴν ἐξούλης, ejectionis judicium (interdictum unde vi) ab Atticis derivat, vim habens cum quis excluditur, et ejicitur ab iis, quæ habuit.

387 εἰς τοὔπισω, retrorsum revoluti (computati).

390 ἐνέχυρον, pignus.

ἀπαιτεῖ, exigit creditor, vel hypothecam, vel pignus; pauper hypothecam non habens, nihil enim possidet : nec pignora ferens, omnibus enim spoliatus est.

392 εἰσελάσματα, invecta.

393 γραμματεῖα, scripta debitorum.

τὰ ὠνητικά, instrumenta emptionis agri.

φαίνεται, videtur autem et prohibitum esse arma pignori dare.

ἰδιόχειρα, scripta propria ipsorum manu.

ἔλαβεν, accepit scriptum ipsius propria manu.

395 οὐδὲ γάρ, neque enim debet damno affici, etsi eorum non præstiterit, et negligens fuerit.

COL.

395 μετενεχυριάζειν, pignus transferre), pignus oppignorare.

396 ἡ γονή, fœtus ejus fœtus.

οἱ διακώλυον, eos prohibuerunt.

397 τῇ μεταθέσει, transmissione (novatione facta) pignus perimitur, eici, etc.

400 οὐκ ἀντιτ. non opponitur exceptio ita concepta, sed nisi debitum præstiteris.

401 παραγραφή, exceptio a summovendo, et eludendo actionem, controversiam.

406 ἀποχή, apocha. ἀμέριμνα, securitas.

καὶ τελείαν, et perfectam securitatem (apocham) debiti mihi scribentes.

408 ἀφίξεως, migrationis.

ἡ γῆ, terra non vecundabitur eum auctoritate (causa evictionis.)

σκευάρια, vascula vilissima.

βεβαίωσιν, auctoritatem, evictionis causam.

409 πανδέκτην, *pandectam*, omnia suscipientem.

411 δικάζειν, judicare solos reges desertam virginem, et cui uni hæreditas est obventura.

μαγκιπάτος, emancipatus apud Romanos qui manumissus.

χειράφετον, emancipatum, manumissum.

413 χυτρίζειν, in ollam ponere.

414 ἐκκείμενοι, expositi ἀπρονόητοι, pro derelictis habiti.

θανάτῳ, morti præbet, exponit.

χυτρίζειν, *chytrizein* in ollam ponere, quoniam in ollis exponebant parvulos.

χυτρισμός, *chytrismus*, partum in ollis expositio.

καὶ ἄστοργον, amoris experiem, impium.

ἀνάγκης, necessitate sit fortius, ac vehementius.

415 ἐκτεθέντες, expositi. χαμευρετοί, humi reperti.

ἀπρονόητοι, derelicti, pro derelictis habiti.

τοῦ χρόνου, multum temporis.

τὸ ἦθος, mos a consuetudine derivat.

τὸ ἔθος, consuetudo tempore, diuturnitate firmata, pro lege habetur.

ὁ νόμος, lex vim nullam habet, ut et paremus, nisi quam ea consuetudine consequitur.

παντός, omnis controversi juris criterium (interpres) optimum videtur esse tempus.

416 συνθήκη, compactum.

χρόνῳ, tempore diuturnitate firmata.

418 θανάτου, mortis causa donatio facta.

ἐποιεῖτο, fecerat donationem.

419 ἡ, mortis causa donatio ultimam voluntatem imitatur.

κατά, ex voluntate ipsius.

τοῖς τε, viris qui uxores non habuerunt, et mulieribus viros non habentibus, innuptis.

μοῦνον, solum, solitarium, sive monachum.

420 ἔρημον, eremum (solitarium).

τοῖς ἐρήμοις, solitariis hominibus filiorum loco hæc lex est.

τηλύγετον, solitarium, unicum filium habens.

παῖδα, filiamque unicam.

τηλυγέτην, unicam, per abusionem, dilectam, solam.

τὴν μονογ. unicam filiam meam. *bis ead. pag.* μοναχήν, unicam, solam *bis ead. pag.* ὅτι μονογενής, quoniam unica filia.

μοναχός, solitarius.

421 δική, Judicium vocalium. Sub Archonte Aristarcho Phalereo, die (octobris) septimo.

422 ἁμαρτημάτων delictorum et scelerum denunciatio.

424 ῥωμαϊκῷ, Pilatus mittit Dominum ad Herodem, Romanam legem secutus, quæ jubet, unumquemque a Præside suæ provinciæ judicari; ideo tanquam Galilæum mittit Jesum Galilææ Præsidi.

426 ἔνθα, ubi fuerit impietas, (majestatis crimen) nil prodest dignitas.

ἢ ἔργῳ, sive opere, sive sermone ipsum (Cæsarem) affecerit injuria, et sacrilegus est, et piaculari crimine (scelere) tenetur.

COL.

427 χαλεπ. atrocissimum omnium delictorum.
Πολυνίκου, Polynicis cadaver ejicere insepultum rapiendum canibus.
ἀσέβεια, impietas. majestatis crimen *pl. ead. pag.*
δεινόν, grave enim adulterium est, et maximis sceleribus non inferius.
μηδέν, non minus malum sacrilegii adulterium est: ambo enim divinas leges violant, ac si vera dicere opus est, etiam majus; illud enim circa bona versatur hoc vero circa homines ipsos
428 ἐκ τοῦ κατηγ. ab accusando nuptias constantes
430 παρ' αὐτά, in ipso scelere.
συμπράττοντας, adjutores operis.
ἡ κόρη, virgo. vel nuptias sine dote, vel mortem ejus eligens, a quo vitiata
νόμον, legem, raptorem virginis mille dare, et legem apud Lacedæmonios, raptorem morte puniri.
431 ἄρχων, pater quidem omnino Dominus est (liberorum) ex ipsa natura
ἀπειρόκακος; malitiei expers puerorum) infantium ætas est.
432 μή, telum non ferre.
δέρματι, corio bovis recens excoriati.
433 φάρμακα, venena ne conficias, et magicis libris abstineas.
ἕλκουσαν, trahentem ad amorem
γενεθλιαλόγους, a die natali rationem ducentes
434 ματαιοτ. stultæ ac vanæ artis
ἐν Αἰγύπτῳ, in Ægypto autem solum studio mathematum astrologiæ) maxima tenentur.
ἡπατοσκόπους hepar, exta inspicientes
νουθετικῷ, admonitorio
βῶλον, cespitem, sive lapidem movere
436 ὡς τύπος, tanquam typus forma
ῥαδιουργοῦσι, falsa scribunt, et characteres literarum in testamentis effingunt.
ῥαδιουργούς, falsa conficientes.
437 σφραγιστήριον cuneus monetæ, ubi monetæ cuduntur.
438 πολλάκις, sæpe effugiens dare, quæ debuit ex administratione, student ut illa denuo ei demandetur
439 προτήκτορα, protectorem, personarum curam habentem.
κακόστρως, male administratæ provinciæ.
440 νοσφισμός, furtum publicarum pecuniarum.
νοσφισάμενος, intervertens publicas pecunias.
ἱεροσυλίας, sacrilegii
ὅσοι, qui-umque sanctimoniam divinæ fidei, sive negligendo confundunt.
441 παρὰ, apud omnes Græcos communis lex est, sacrilegos insepultos abjici
442 μετριώτερα, leviora σφοδρότερα, graviora, asperiora
444 ἐπιθέτης, impostor. *bis ead. pag.*
στελλίων, stellio, maleficus improbus
ἐπίθεσις, improbitas, maleficentia.
ἀπὸ τοῦ πλανᾶν, a decipiendo
445 γραφή, libellus, actio injuriæ
χάρτας, charta, nugas, improba dicta continens
τὸ δ' ᾆσμα, carmen, canticum prosæ Orationi factum est, convicia autem multa, et magna continet non in illos per Jovem: quomodo enim id vetante lege.
κατωτέρω, inferius.
446 πρὸ τῆς, intra accensum duodecim cubitorum.
τὸν τάφρον, vallum, fossam.
φωρῶν, furum ne recipias expositas res furto comparatas, uterque enim fur et qui recepit, et qui furatus.
ἑκόντες, si quis furtivam quemcumque rem sciens receperit, eodem judicio tenebitur ac latro.
450 τὰ περιέχοντα, continentia hanc Principis indulgentiam.
τῆς, amnestiæ, oblivionis.
451 ὡς ἄν, ut judex voluerit, statuet pœnarum.

COL.

451 αἰτιᾶσθαι, accusare quidem, probare autem non.
τῶν παθημ. passionum medicina
σώφρον, moderationis, correctionis gratia.
ἵνα, ut alii providentiam capiant, et timeant
ὑπερώρισε, relegavit et animalia) anima expertia, si ab aliquo eorum contigerit hominem occidi.
452 τὸν γάρ, improbum quidem punire semper oportet, ut melior evadat.
περὶ τῆς, ad Lacedæmonios de pace
453 ἕως, donec rationes datæ, ac purgatæ, dispunctæ.
τῶν δέ, sub Cajo damnatorum nomina diligenter vestigabat, veluti eo timente, ne absconderentur et quidam coercebantur, alii in vinculis conjiciebantur, alii et ex Capitolio dejiciebantur.
454 ἰδών, videns finem gratias Deo redde.
455 οἱ τὰ σώματα, qui mortuorum corpora efferunt.
περί, de decedentibus, et relinquentibus hæredem ecclesiam
457 Ἰουδαίων δέ, Judæorum quidem sanxerunt neminem servum emere, qui alterius sectæ fuerit, at qui secus fecerit, liberum servum fieri. Si autem et circumciderit secundum Judæorum statuta, capitis periculum subibit, et publicationis bonorum: undique enim voluerunt religionem adaugeri, et hac causa sic statuerunt, ne impune esset Judaismum ita profiteri, qui alienæ nationis essent
459 τύποι, formæ Præfect. Præt. ἐπαρχικά, edicta Præfectorum Prætorio.
εἰς τάς, in provincias, sive in themata
460 ἑρμηνευτικόν, διαζευκτικόν, interpretationi deserviens, disjungens.
461 περὶ ἀλληλοκληρονομίας, de aliena hæreditate
463 ἐσυκοφάντησε, circumvenit
465 παρὰ κανόνας, adversus leges
468 περὶ μαγείρων, de coquis, sive pistoribus
προεστῶτες, qui operibus pistoriis præsunt
ἅρπαγας, latrones scelestos, et piratas vocant
469 τῶν χαμαιζήλων, humiliorum dignissimum
472 μονομερῆ ὅρκον, jusjurandum, quod ex una parte defertur.
474 παραπλήσιοι, proximi timentibus.
475 ἀναγκάζεται, compellet.
478 τοῖς νόμοις, legibus et mercedi, quæ placuerit
ἡ ἀρχὴ τούτων, horum initium liberum.
οὐδὲ ἀναγκάζονται, non coguntur debitores inopes suis creditoribus servire.
480 ἀμεριμνία, securitas.
481 ἑρμηνευτικόν, interpretationi deserviens.
482 ἀντίχρησις, *bis eadem pag.* antichresis, mutuus usus.
εἰς λόγον, in ratione referre.
καὶ ἐὰν μή, etsi non dolo.
χωρίς, sine conventione, et Præsidis auctoritate.
483 ἀντιχρήσει, antichresi
485 ἀποδεικτικὴ ὁμολογία, recepti confessio.
487 ἀντιχρήσει, antichresi.
ἀντίχρησις, mutuus usus *pluries eadem pag.*
περὶ ἀντιχρήσεως, de antichresi, de mutuo usu
περὶ ἀντιχρήσεως, de antichresi.
πλείονα τόκον, majorem usuram per exsuperantiam.
488 ἔγγεια, pecuniæ mediterraneæ, et sine periculo
489 ἀντίχρησις, antichresis.
491 ἀρχή, initium non invitum est
492 περὶ δημοπρασίας, de auctione.
493 ἐμπορικῶς, mercatorum more.
τὰ κτήματα, possessiones privatis nostris adjungi.
494 μονομερῶς, una tantum parte præsente.

COL.

498 ἐξαγωγικά, vectigalia, quæ pro evehendis rebus penduntur. εἰσαγωγικά, quæ pro invehendis
κλεπτοτελώνημα, fraudati vectigalis crimen.
τελώνας, publicanos.
ἐπ' ὄψεσι ἄρχοντος, in Præsidis conspectu.
499 χρυσάργυρον, chrysargyrum.
500 ἀντίχρησιν, mutuum usum.
501 προχρείαν, promutuum
μικρόν, parvum per elementa.
502 ἐμπονήματα. βελτιώσεις, emponemata, meliorationes
προτιμήσεως, prælationis.
503 γενικός, generalis
ἑρμηνευταί, interpretes.
ἑρμηνευτικόν, proxeneticum interpretis honorarium, *bis ead. pag.*
ἑρμηνευτικῷ, interpretis honorario.
προγαμιαίαν δωρεάν, ante nuptias donationem.
504 περὶ μυστικῶν γάμων, de mysticis nuptiis.
ἱερολογία, sacra benedictio.
505 ἐναντιοφανές, quod contrarium videtur
ἐναντίωσιν, contrarietatem.
506 κατέχειν, detinere
507 σύμβολον, signum, indicium.
διασημοτάτους, oppida insignes.
508 ἐν τῷ, in libro de tutoribus composito
509 ἵνα τὸ λοιπόν, ut reliquum temporis intervallum currat, ipsius hærede silentium agente
511 ὁλογράμματος, integre scripta.
τύπικα, formalia
513 παραδιάζευξις, falsa disjunctio. *bis eadem pag.*
514 παρορᾶν, insuper habere.
ἐνορκῶ, adjuro
515 ἀσφάλειαν, securitatem.
517 δευτέραν ἡλικίαν, secundam ætatem.
ἀναδούλωσιν, reversionem in servitutem.
518 τῷ πράτῃ, venditori.
521 τοῖς ἐκπρώτοις, principibus civium. τοῖς ἐκδίκοις, defensoribus civitatum.
ἀναψηφίσεως, revocationis a suffragio.
522 εἴ τε μονομερῶς, sive altera, sive utraque parte præsente.
μονομερῶς, una tantum parte præsente.
525 μονομερῶς, una tantum parte præsente.
τειχοστάσεις, mœniana, ἐξώσται, protectiones.
ἐξωστήρια, solaria
περὶ καινοτομιῶν, de innovationibus
527 τοὺς ἐνοικοῦντας, in alienis ædibus habitantes
κατὰ πρόληψιν, ex præsumptione.
528 βοῦν ἀροτῆρα, bovem aratorium.
πάγαρχος, pagi præfectus. παγαρχία, pagi præfectura.
ἰδιόχειρα, scripturæ propriæ, privatæ, chirographa, quasi manu propria scriptæ
529 κατέχει, possidet.
πραγματευταί, domesticas res administrantes.
533 πλέον, plus, vel minus
534 περὶ ἀλληλεγγύων, de mutuis fidejussionibus.
535 εὐγνωμοσύνην debiti agnitionem, debiti negationem
ἐγγυηταί sponsores, βεβαιωταί, fidejussores
τί μή, quidni? ὅτι ἐνθέλεις ποιήσω, quod volueris, faciam.
536 ὡς ἐν καταθέσει, ut in depositione.
τύποι τῶν ἐπάρχων, formæ præfectorum prætorio.
ἐπαρχικά, edicta Præf. præt. ἀπὸ τῶν βασιλικῶν, a constitutionibus Imperialibus βασιλικῶν ἐπαρχικῶν, Imperialium constitutionum, Præfectorum prætorio.
κατὰ πρόληψιν, per præsumptionem.
κατὰ πρόληψιν, per præsumptionem.
537 μετάθεσις, debiti translatio.
ἄνευ καινότητος, sine novatione.
διὰ τὸ φύσει, ex justa naturæ ratione.
εἰκονικὴν ἀποχήν, imaginariam apocham.

**COL.**

538 εἰς τοῦ οἴκου, ad domus eversionem.
τυπικὰ ῥήματα, formalia verba.
540 ἀναζήτησιν, investigationem facere.
541 τῆς ἀσεβείας, impietatis.
544 παραχαράκται, falsam monetam sculpentes.
545 ἀρχέτυπον, σφραγίδα, formam, archetypum, sigillum.
546 ἄρχοντα, magistratum dando non fieri.
θετικῶς, positive
ἀφαίρησις, ablatio, occupatio, ἅρπαγη, rapina.
547 χώματα, aggeres.
548 κατηγορίαν, accusationem.
549 ἑρμηνευτικόν, interpretationi deserviens.
550 ἐκ προλήψεως, ex præsumptione.
τῶν προσαγγελθέντων, bonorum quæ nuntiata sunt.
551 παράφερνα, bona supra dotem.
553 εὔχεσθαι, optare, precari.
κειρηλ αρχιω, loco ad res digniores condendas facto.
554 ὁ ἐρήμου ἀγροῦ ἐπιβὰς, qui desertum agrum ingressus.
επιβολεν, indictionem *bis ead. pag.*
συγκληρονόμοι. συντελεσται. ομοτελεις. ὁμοχωροι. ὁμόκηνσοι, simul hæredes, qui una vectigalia locarunt, qui prædia communia habent, qui simul censum pendunt.
555 συγετησις ἀγωνοφόρους, prædiorum massa fructum dantium ad certamina statutum.
557 δεκαέτα, decennem.
ἐν τῷ τῶν ἐπιτρόπων λόγῳ, in sermone de tutoribus
περὶ διαφόρων, de diversis capitibus, et solutione nuptiarum.
558 παρακτικόν, superficiarium, libellarium.
εἰς παρουσίαν, ad inenlatum
δεσπότης, detentor, possessor.
565 τὰ γράμματα ἀπὸ τοῦ γραμματέως τὰ ἀντίγραφα, scripta a scriba exemplaria
572 ἀντιβιβλίῳ, responsionis libello.
573 κατὰ περιγραφήν, per circumscriptionem strictius. *pluries ead. pag.*
κατὰ πλάτος, latius *pluries ead. pag.*
577 ἰδιόγραφα, propria instrumenta
581 συγχωρητικόν, remittens.
582 διαστολήν, extensionem.
583 τῶν ἐγγὺς ὄντων, etc. eorum quæ prope sunt uti adventura.
586 τὸ οὗ ἕνεκα, id cujus causa
τὸ διὰ τί, id propter quod.
ἐπὶ τῆς συνθήκης, sub lege, causa.
591 ἀμείβειν τὴν φύσιν, sæpe μεταποιεῖν pro μετατυποῦν mutare naturam, et reformare.
592 βασιλικὰ ἐν τούτῳ, Basilica in hoc.
595 φιλοδικία, περισκμψις, μελλισμός, litium amor circumflexio, cunctatio
παλινδικίαν, litis restaurationem.
απήτει παλινδικίαν, petit reparationem.
παλινδικία ἢ ἐξ ἀρχῆς δίκη, reparatio, lis ab initio, denuo restituta
596 μετὰ προκάταρξιν, post litis contestationem.
περὶ χρόνων, περὶ δεκα ἡμερῶν, de temporibus, de decem diebus
600 δίκαιον, æquum.
604 ἄδοξον, inopinabile.
606 μορίτην, partiarium
μορίτου, partiarii.
περὶ μορίτου, de partiario
μορίτης, partiarius.
οἱ ἕκτῳ μέρει, etc. qui sextam partem inferentes terram colunt.
ἑκτημόριοι, sextam partem inferentes.
611 χρήσιμος ἐστιν ὁ τῆς ἀπαιτήσεως λόγος, utilis est conditionis ratio.
χρήσιμον, utile.
612 μονομερως, ex una tantum parte
μονομερίαν, unius partis præsentiam.
613 μονομερῶς, ex una tantum parte. *bis ead. pag.*
614 παμπόλλους ὁρισμοὺς ἔνεστι, etc. definitiones quam plurimas unius rei facere licet in vocabulis tantum, non in notionibus diversas.
619 ἐπιτατικος, ad augendum posita.

**COL.**

621 ἀντιδιαστολή, differentia.
625 ἐξουσίαν αὐτοπραγίας, libertatem, copiam faciendi quæ libuerit
628 παίδων δοκιμαζομένων, adolescentium probatorum.
τῶν παίδων τὴν ἡλικίαν, puerorum ætatem probantium.
σωματικοὺς ὅρκους, corporalia juramenta
ἀλληλέγγυον, mutua fidejussio.
περὶ ἀλληλεγγύων, de duobus reis promittendi
ἀλληλεγγύη, mutua fidejussio.
ἀλληλέγγυοι, duo rei promittendi
630 σύμπτωμα, casus.
ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα μετάθεσις, de manu in manum permutatio
ἀγορὰ ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα, emptio de manu in manum.
ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα συναλλάξας, de manu in manum commutans.
637 αὐτολεξεί, iisdem verbis.
αἱ ἀρχὴν λαβοῦσαι ἐν δικαστηρίῳ, quæ initium habuerunt in judicio
638 μονομερῶς, ex una parte dumtaxat.
ἐκ τῶν προκαθεζομένων, etc. ex Præsidibus, et adsessoribus, et litigantibus.
640 παραγραφή, præscriptio.
περὶ οὗ οὐδέν, etc. de quo nihil definitum est a legibus
οἱ νόμοι πλεονάκις, etc. leges pluries de iisdem rebus contendere non permittunt.
641 συνοχή περιοχή, continuatio, complexio, continentia
ἀκολουθίαν congruentiam, tenorem
645 ἐκ παντὸς πράγματος, etc. in omni re æquitas summo juri præferatur.
δίκαιον, æquitas
ἐπιείκεια δικαίως συνετῆς οὖσα, æquitas justa intelligens, interpres est.
ἐπιεικής, conveniens.
646 ἐν τοῖς ἔξω, in extrinsecis.
651 μονομερῶς, altera tantum parte præsente. *bis ead. pag.*
652 ἐρήμη δίκη, lis, in qua altera pars abest
653 ἐρήμη δίκη μονομερὴς δίκη, lis quæ sola, unave tantum parte præsente.
μονομερῶς, ex una parte duntaxat.
ἐρήμη μονομερὸς δίκη ὅταν μὴ ἀπαντήσας, lis una tantum parte præsente agitur, cum non concurrit.
ἐρήμην δίκην, litem in qua altera pars non adest.
654 μονομερῶς, una parte præsente. *bis ead. pag.*
659 μὴ ἔχοντος, etc. non habente licentiam litigatore alium patronum sibi parare
660 ὑποβολή, καὶ ἀπόληξις κριτῶν, rejectio, et terminatio judicum.
667 περὶ δεσποτείας, de dominio.
678 ἐκ τῶν προσόντων αὐτῷ, ex juribus quæ ipsi sunt.
680 μετὰ τὴν τοῦ ἐνάγοντος ἀπόδειξιν, post actoris probationem.
685 περὶ ὅρκου ἐπάκτου, de jurejurando quod refertur.
686 τοῦ νόμου φωνή, legis vox.
προπετῶς, temere
694 σχηματικῶς, figurate.
σχήματα, figuras.
696 μονομερῶς, una tantum parte præsente *pluries ead. pag.*
μονομερῆ ὅρκον, jusjurandum quod altera parte non vocata præstatur.
697 ὁ ἀπαιτητικός, etc. repetendi ratio sui mutui.
699 πρόξενος, publicus hospes.
702 παρασυναπτικῶς, sub continuatione.
ἐπὶ τῶν δανειζόντων, καὶ δανειζομένων, in dantes, et recipientes mutuo.
706 ἐν μεσιτείᾳ, in medio
714 ἐξ ὧν ἁρμόζει etc. ex quibus condictitia aptatur, convenit.
717 ἀναγκάζεται, cogitur.
735 ἀπροσώπως, sine persona
744 οὐκ ἔστιν, etc. non licet judicia falsa efficere.
747 ἐπὶ τῆς καταθέσεως, in depositione.
ἐπὶ τῶν συμβεβηκότων, καὶ περιστατικῶν, in fortuitis, et circum existentibus

**COL.**

752 ἀπόδειξις, ἀμεριμνία, ἀσφάλεια, probatio, securitas, certitudo.
ἀκυρωτικά, abrogans
ἰδιοκτητορικῶν, proprio jure possidere
753 αὐτόχειρα, et ἰδιόχειρα, privata, propria.
ἀγοραῖα, forensia.
παραθέσεις, etc. comparationes, et collationes.
754 ἀρχεῖα, archia.
ἑρμηνευτικόν, interpretationi inserviens.
759 ἀντίχρησις, antichresis, ἀντίχρησιν, antichresim, ἀντιχρήσεως, antichreseos, ἀντιχρήσει, antichresi.
764 ἄθροα τὰ φόρτια πιπράσθαι, confertim onera vendere acervatim.
κοτυλίζειν, τεμαχίζειν, particulatim, minutatim vendere.
τέμαχοι, sectiones, frusta.
769 ἀντίχρησιν, antichresim.
ἀντίχρησις, antichresis.
773 ἐπὶ τῶν ὑπ', etc. in hominibus, qui sub fidejussione sunt.
γενέσθαι ἐν νομῇ, factus esse in possessionem.
780 ὁμολογίαν ἀποληπτικήν, professionem acceptæ pecuniæ.
782 ἑρμηνευτικόν, ad interpretandum posita.
εἰσαγωγικά, et ἐξαγωγικά, vectigalia, quæ pro importandis, et exportandis mercibus, persolvuntur
Σιτῶναι, frumenti coemendi curam habentes.
Ἐλαιῶναι, olei coemendi curam habentes.
786 ἀντιχρήσεως, antichreseos.
ὑπερβολήν, exuperantiam
τῶν καρπῶν, fructuum.
787 Ἀντίχρησιν, antichresim. Ἀντίχρησις, antichresis
790 ἀντιχρήσει, antichresi, ἀντίχρησις antichresis. *pluries ead. pag.*
792 ἀμφοτέρους ἡμιολίου, integri hemiolii, idest semissis et ipsius dimidii.
ἡμιολίος τόκος, usura dodrantes. ἡμιολίαι, usuræ dodrantes *bis ead. pag.*
793 αἰσχρὸν κέρδος, turpe lucrum.
ἔγγαια, terrestria.
περὶ δανείσματος, de fœneratitia pecunia.
χρεωκοινωνία, debiti et crediti, damni et commodi communio.
794 τάξιν ἀντιδώρου, ordinem mutui doni.
ἀντίδωρον, remuneratio, donum pro dono.
ἀναιδεστέρα, inverecundior.
796 μεῖζον τὸ ἀδίκημα, major perfidia
804 προτιμήσεως, prælationis.
807 σηρικὰ ὑφάσματα, sericæ telæ.
810 ἀπὸ ἐπιβολῶν, ex insidiis.
820 προτιμήσεως, prælationis.
824 αὐτομάτως, sponte
827 κτενίου, ἢ ἐχίνου, pectunculis, vel echini
828 εἰσαγωγικὰ ἐξαγωγικά, vectigalia, quæ pro importandis, exportandisque mercibus persolvuntur.
829 κλεπτοτελώνημα, fraudati vectigalis crimen.
προεστῶτες ἀλαβαρχίου, qui præsunt Alabarchiæ.
ἄλαβα, atramentum scriptorium.
830 ἐπ' ὄψεσι τοῦ ἄρχοντος, in Præsidis conspectu.
τοῦ ἐπάρχου, Præfecti Prætorio.
ἄρχοντας, Præsides
τὸ κοινὸν κλεπτοτελωνῆσαι πρᾶγμα, commune negotium vectigali subripere.
κλεπτοτελώνημα, fraudati vectigalis crimen.
832 λόγος κονδικτίκιος, condictitia ratio, actio.
833 μίσθωμα ἐνοικίου, pensio domus conductæ.
835 θεοῦ βίαν, Divinam vim.
θεομηνίαν, iram divinam.
ὄλισθον, casum.
χάσμα, hiatus.
ἐρυσίβη, uredo rubigo.
836 περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν, de pulsuum differentiis

COL.
836 σύμβολον, signum.
σύμβολον τῆς ἀλλαγῆς, mutationis signum.
837 παραστατικῶς, discretive, disjunctim.
ἐν προχείᾳ, in promutuo, ἐπὶ προχρείαν, in promutuum.
840 ἐμβατευτικόν, ἐμβατικὸν superficiarium.
ἐμβατεύειν, pedem ponere.
841 διακατοχός, possessor.
διακατοχῆς, possessionis.
παροικικόν, superficiarium.
παροικικῷ λόγῳ, superficiario modo, secundum superficiem.
εἰσθετικόν, quod præstatur, ut emphyteuticarius immittatur, laudimium.
842 εἰσθετικὰ, quæ dantur ut immittatur emphyteuticarius, laudimia.
844 ἐμπονήματα, meliorationes. *plures ead. pag.*
βελτιώσεις, idem.
ἑρμηνευτικόν, ad interpretationem posita.
847 προτιμήσεως prælationis. *bis eadem pag.*
εἰσθετικόν, laudimium. *plures ead. pag*
854 προσήκοντες, pertinentes.
προπράτορας πρόπρατας, πρόπωλας, προπωλοῦντας, Parerios, venditoris institores.
855 ἀντίφερνα, contraria dos, quæ a viro datur vice dotis.
861 συνουσίαν, commistionem.
865 ἀώρους, immaturas, ἀφήμους, eeras.
867 ἁγνείαν, castum, abstinentiam.
868 εὐπρεπὴς μοιχεία, decens intemperantia.
876 ἀπαιδίας, orbitatis.
878 ἀπαιδίαν, orbitatis.
880 ἀμφίβολον, dubium.
ἓν διὰ δυοῖν, unum pro duobus.
884 σύλληψις, comprehensio.
886 ἀπαιδίας, orbitatis.
889 ἀλληλοκληρονομίαν, mutuæ successionis conventionem, sive mutuam successionem.
890 κατὰ πρόληψιν, per anticipatam opinionem præsumptionem.
899 παραγινομένη, adventitia, ἀποδημητική, profectitia.
926 τοῦ μέρους ἀνδρός, e parte mariti.
ἐναντίον ἱερὸς, pars diversa.
931 ἀντιπελαργεῖν, beneficia rependere.
πάρεργον ἐρωτικὸν ἐπιδήμιον, amatorie accessio familiaris.
937 προκριτοὶ, electi per sortem.
967 παίδων δοκιμαζομένων, puerorum probatorum.
977 μετὰ ἄλλου δούλου, cum alio liberto.
δοῦλος, servus, et libertus.
περὶ ὁμωνυμίας, de cognominitate, nominis communitate.
τοκεύς, parens.
979 ἀκολάστως, intemperanter.
984 οὐκ ἡμισείᾳ γνώμῃ, ἢ μιᾷ χειρί, non dimidio pectore, unave manu.
985 δοῦλος, servus.
ἀντίδουλος, vice servi, tanquam servus.
994 χρέος, debitum.
996 ραχιλίζειν, superbire, erigere cervicem.
ἀσεβείας, impietatis.
1000 Ἄγριον οὔτε, etc. rusticum neque jura bene doctum, neque leges.
κατὰ πόδας, e vestigio.
ἐὰν ἀγροικίαν, etc. si rusticitatem, vel ignorantiam, vel aliam quamcunque rationem.
1002 ἐπὶ ξένης διάγοντας, peregri natos, qui apud exteros versantur.
1011 ἐπανάβασις, ascensus.
1013 τῶν πρός τι, eorum, quæ secundum quid. *bis ead. pag.*
1019 ἀμάρτυρα λαλεῖν, καὶ ἄλογα, sine teste loqui, et sine ratione.
1041 ἐμμένειν, στοιχεῖν, πληροῦν, πάντα ποιεῖν, διδόναι, manere, incedere, implere, quæcunque facere, dare.
1043 γενέσιον, generalem.
τῶν νόμων ἐπάνω, supra leges.
1051 ἐφ' ἡμῖν, in nobis.
1053 πρωτεξάδελφοι, consobrini, δεύτεροι ἐξάδελφοι, secundi consobrini, τριτεξάδελφοι, tertii consobrini.
1058 ἓν διὰ δυοῖν, unum pro duobus.
1068 παχυμερέστερον, crassius, minus exacte.

COL.
1072 προβληματώδης, addubitata, in quæstione posita.
1078 Ὡς δ' ὅτε τις κούρη, etc. quemadmodum virgo circa decimum mensem lunæ primipara in partus doloribus incidens.
1082 ἀναφάνσεως, existentiæ.
1106 ἐπὶ πάσῃς ἐξουσίας, quacunque ratione.
1108 μιξοβάρβαρον, semibarbarum.
1118 ἐνθῆκαι, anthecæ.
1120 παραδιαζευξις, subdisjunctio.
παραδιαζευκτικοὶ λόγοι, subdisjuncti sermones.
1127 τὸ πλάτος, latitudo.
1134 ἐνορκῶ, adjuro.
1136 σιωπηρὰν αἵρεσιν, tacitam conditionem.
ἐξ ἀντιδιαστολῆς, ex differentia.
1148 ἀμηχανία, difficultate, sive rerum angustia.
1154 ἀπαιδία, orbitas.
1167 ἀναχωρίζεσθαι, assistere.
1170 ὑπερβιβασμοὶ τῶν στοιχείων, traductiones, translationes literarum.
1171 ὅθεν οὐ, etc. unde transferri, delegari interim nequeunt.
1179 ἀδέσποτα πίπτειν, bona sine domino Principi deferri.
1187 παράλογον, rationi non consentaneum.
1189 δείγματα, specimina.
1191 ἀνοικτός, etc. aperta utero ad semen suscipiendum.
1201 οἱ τῶν ὅπλων δημιουργοί, publici armorum opifices.
1203 κάρφος, palea.
1204 στρέφειν περιστρέφειν, circumducere.
πορεύομαι, etc. eo, quo volo, venio quocumque libuerit, et unde libuerit.
ῥατισμάτων, alaparum.
ἔστρεψε δοῦλον, καὶ etc. circumduxit servum, et vicesimam pro ipso pendere tenetur.
1206 φιλανθρωπον, καὶ εὐεργεσίας, humanitas, et beneficium.
1221 πρὸς περιγραφὴν τῶν δανειστῶν, in fraudem creditorum, fœneratorum.
τῷ πράτῃ, venditori.
1222 ἐκ τῶν στρατηγῶν, ex municipalibus magistratibus.
στρατηγούς, magistratus municipales.
μήτε δικέτην, etc. neque servum manumittere in theatro.
1224 δοῦλος καταμηνύσας, etc. servus indicans heri sui cædem.
1230 τοῦ ἰδίου δικαίου, proprii juris.
ῥεμβώδης, vagabundus, incertus.
1231 μνημονικὸν ἁμάρτημα, memoratu dignum peccatum.
παρόραμα, hallucinatio, ἁμάρτημα, peccatum.
1242 μονομερῶς, ex una duntaxat parte.
1248 διὰ τὸ νέμεσθαι, a pascendo.
1253 οὐ χρεία ἐστιν, etc. corporis contractus necessarius non est.
1260 προγόνοις, etc. prioribus filiis uxores semper infestæ.
1263 δημοσία, publica.
1265 μονομερὴς αἴτησις, postulatio quæ fit ex una parte.
εἴσω τῶν πέντε ποδῶν, intra pedes quinque.
1268 ταξιῶται, Præsidum apparitores.
1269 θεατρικὸς μισθὸς, theatralis merces.
1270 τὴν τυχοῦσαν, quæ contigit, quæ obvenit.
παρερμηνευομένην, perperam, fortuito interpretatam.
1274 δευτέραν, alteram cautionem, quam debitor in contentione agnovit.
τῶν γνωσιμαχησάντων debitum in contentione agnoscentium.
1279 γνωσιμαχικὴν ἀσφάλειαν, cautionem in contentione agnitam.
ῥῆξις τοῦ χρόνου, temporis interruptio.
ἐκκρίτους τῶν πολιτῶν, selectos civium.
1284 παρετυμολογῶν *bis ead. pag* ad etymon alludens.
παρετυμολογίαι, argumenta ab etymo ducta.
1286 ἀνεμφανίστως, in occulto non palam.
εἰς στήλην λιθίνην, in pilam lapideam.
1289 ψῆφος, calculus.

COL.
1296 ἰσόμετρον, tantundem, quod æqualis mensuræ est.
τὸ διάφορον, ἤτοι τοὺς τόκους, id quod interest sive usuras.
1297 λόγῳ θεωρητὰ, ratione aspectabilia.
1300 ἐκβαίρεσις, dejectio.
1305 ἀναλογαριασμοῦ, rationum rursus supputandarum.
1307 δίδοσθαι τῷ νικήσαντι, παρέχονται τῷ νικήσαντι, victori tradi, victori præstentur.
1309 συνηθροισμένα, collecta, simul juncta.
1310 πρὸς ἀναλογίαν, pro rata.
1315 συνέλευσις, consultatio, βουλὴν, concilium, συνέλευσιν, consultationem.
βουλὰς ἐζόμενοι βουλευσόμεθα, concilia sedentes consultabimus, inibimus.
βουλὰς βουλεύουσι παρήμενοι, concilia sedendo ineunt.
1322 κῆρας, κακίας, fatales.
1324 μονομερῶς, *plures ead. pag.* altera parte absente.
συσταδὴν, cominus partibus constitutis.
1331 ἀνακωχὴν, ὑπερημερίαν, inducias, debiti solvendi post diem quo debebatur, dilatio.
1338 εἰς χεῖρας ἰέναι, εἰς χεῖρας ἐλθεῖν, ad manus venire.
1344 ἐκ τοῦ παραλλήλου, e simili.
1349 σχολάζουσαν, vacantem.
1355 ὁ μὴ κατέθηκέ τις, οὐκ ἀναφέρετο, quod non deposuit, ne auferat, tollat.
1357 εἰς τ' etc.. retrorsum revoluti.
1363 περὶ βαλανείου, de balneo.
1370 πρὸς κίονας, ad columnas.
περὶ τοὺς ἀνδριάντας, circa statuas.
1371 ἐνέχυρον, pignus.
1374 μονομερῶς, altera tantum parte præsente.
1376 ἀντιχρήσεως, antichreseos.
1381 κατὰ, etc. tacito intellecto.
1383 λόγῳ θεώρητα, ratione aspectabilia.
1385 ἀμφίβολος, dubia.
1390 ἀγοραία, publica.
1391 πρωτοπραξίαν, primam exactionem.
1394 ἀπὸ τοῦ etc., a priori creditore.
1397 μετενεχυριάζειν, pignus pignori dare.
1407 οὐκ ἀντίκειται, etc. non opponitur prædicta exceptio, sed si debitum non resolvisset.
1410 παραγραφῆς, præscriptionis.
1416 ἓν διὰ δυοῖν, unum pro duobus.
1426 Ὅρκια, etc. Sacramenta timentes, indicabant autem mentibus.
1429 διαιτῶροι, domus custodes, διαιτώριος, ædium custodiæ.
1433 νοθεύεται, adulterina est.
1435 εἰ κατὰ πάντων, etc. si cum omnibus litem contestatus est.
1436 ἐπαρχικὰ, edicta Præfectorum Prætorio.
1437 περὶ τοῦ etc., de incerto actionem.
1442 ἀφέσεως, dimissionis.
ἡ γῆ οὐ πραθήσεται εἰς βεβαίωσιν, terra in evictionis causam, sive auctoritatem non erit vendita.
1444 ἀντίδωρον, remuneratio, *bis ead. pag*
1446 προσίστασθαι, adsistere.
1451 ἀπὸ ἐπιβουλῶν, etc. ex insidiis perspicuis.
1459 ἀμηχανίαν, difficultatem, rerumque angustias.
1460 ἀραπιστρωτα, alapas.
1461 Ματθαῖος, Matthæus quidem scripsit.
1465 πρὸς Νικόστρατον. *bis ead. pag.* ad Nicostratum.
πρὸς Λόκρυτον, ad Locrytum.
1470 πεῖρας, seu πράξεως, experientiæ seu rei gestæ.
νόμων, καὶ πεῖρας, legum, et experientiæ.
πεῖρα, experientia.
1471 ἀναπόδοτος, quæ revocari nequit.
1472 οὐκ ἐκ πάντων τῶν ὄντων ὅλως, non ex omnibus, quæ omnino sunt.
1475 πρᾶξις, actus.
μονομερῶς, una parte duntaxat. *plures ead. pag*
1489 τοῖς τε ἀγάμοις, καὶ τοῖς ἀνάνδροις, iis, qui cœlibes sunt, quæque viro carent.
1496 ἐν εὔρει, ἐν πλάτει, latius, non stricte.

COL.

1497 καὶ βιβλίον, etc. et conventionis libellus ipsis præberetur, in criminalibus inscriptio.

βιβλίων, γραφὴ, libellus conventionis, inscriptio.

1498 ὑπερβιβασμὸς τῶν στοιχείων, litterarum traductio.

1501 ἐπ' αὐτοφώρῳ, παρ' αὐτὰ τὰ ἀδικήματα, in ipso facinore, in ipsis sceleribus.

1502 ὡς ἂν δεῖ, velut præstiturus judici pecuniam.

1503 ἐξόμνυσθαι, abjurare.

1504 ἀνακαλεῖσθαι ἐπὶ σάλπιγγι, evocari buccina

μονομερῶς, una tantum parte præsente.

1507 ἀνάκρισιν, iteratam disceptationem

1509 κατὰ τετράδα, feria quarta, παρασκευὴν, feria sexta.

τετράδι, καὶ παρασκευῇ νηστευτέον, quarta, et sexta feria jejunandum

1510 ἄνδρες λοιμοὶ, idest, λοιμικοὶ, homines pestes; idest, pestilentes

ἄνδρα λοιμὸν, idest λοιμικὸν, hominem pestem, id est, pestilentem.

1511 σωφρονιζομένους ἢ, etc. coercendos, vel domiciis restituendos.

COL.

1511 τῆς ἐνοχῆς, reatus

1514 περίαπτα περιάμματα, amoleta

1515 ἀσεβείας, impietatis.

1516 τέκνων, ἢ κλήδων ἀποβολῇ, filiorum claviumve ademptione.

1520 ἐπ' φαρμακείᾳ, ob veneficium.

τέκνων ἀποβολῇ, κλήδων ἀποβολῇ, filiorum ademptione, clavium ademptione.

1525 οὐκ ἔξεστιν, etc. non licet naturæ leges ignorare.

κατὰ τοὺς, etc. secundum veteres leges, et Hermogeniani, et Gregoriani constitutiones.

1533 τὰ ἴχνη, etc. vestigia juris veranti.

1540 νόννας, καὶ γυναῖκας συνέβαλλε, Nonnas, et mulieres conjecit.

1541 παρ' αὐτὰ τὰ ἀδικήματα, in ipso scelere.

μὴ ξιφοφορεῖν, non ferre arma.

1543 δέρματι, bovis corio recens excoriati.

φάρμακα μὴ, etc. pharmaca ne conficias, et magis libris abstine.

1550 σπανιῶς, raro.

1551 ἀμφίβολον, dubium.

εἰκόνιον, iconium

COL.

1552 ἀρχέτυπον, archetypum, iconium signatorium, vel in quo erat bulla. *bis ead. pag.*

ἀποδοῦναι, probatum argentum dare.

σπαλίδας, novaculas.

λογοθέτην, rationum præscriptorem.

1557 μετριώτερα, σφοδρότερα, placidiora, asperiora.

1563 χώματα *bis ead. pag* aggeres.

προκύματα, moles ad frangendos fluctus posita.

πρὸ τῆς, etc. ante ascensum duodecim cubitorum

τὸν τάφρον, foveam.

Φωρῶν μὴ δέξῃ, etc. ne accipias depositam rem furto ablatam furum, ambo enim fures, et qui recepit, et qui abstulit.

1566 συστάδην, μονομερῶς comminus partibus constitutis, altera parte præsente.

1572 τῶν παθημάτων, ἰατρικὴ, earum medicina.

ἐξομολόγησιν, confessionem.

ἵνα ἄλλοι πρόνοιαν ποιῶνται, καὶ φοβῶνται, ut alii provideant, et pertimescant.

# INDEX ALPHABETICUS

# TITULORUM CODICIS JUSTINIANEI

## A JACOBO CUJACIO IN PARATITLIS EXPOSITORUM.

### A







### B

## C



## D



## E



## F

T



V

INDEX ALFHABETICUS TITULORUM

# EX DN. JUSTINIANI IMPERATORIS

## CODICE,

# A JACOBO CUJACIO

IN SUIS NOTIS EXPLICATORUM

A



B



C

Q



R



S

# INDEX

## COLLATIONUM IN NOTIS AD NOVELLAS

### DN. JUSTINIANI CONTENTARUM

# INDEX

## TITULORUM IN NOTIS

### AD CONSUETUDINES FEUDORUM CONTENTORUM

AD LIBRUM I.



AD LIBRUM II.

# INDEX ALPHABETICUS

# TITULORUM

EX NOVEM LIBRIS

# CODICIS

# A JACOBO CUJACIO

## ESPLICATORUM

## T



## V

# INDEX ALTER ALPHABETICUS

# LEGUM, ET PARAGRAPHORUM

## EX PRÆCITATIS TITULIS CODICIS

FINIS TOMI SEPTIMI.